Salmonsens

store illustrerede

Konversationsleksikon

En nordisk Encyklopædi.

Under Medvirkning
af
Amanuensis Karl Fischer,
som særlig Redaktør for Norge,

over 200 nordiske Fag- og Videnskabsmænd

redigeret af

Chr. Blangstrup.

XV. Bind. (Richter—Sjögren.)

Kjøbenhavn.
Forlagt af Brødrene Salmonsen (J. Salmonsen).
Trykt hos J. H. Schultz.
1904.

SALMONSENS

STORE ILLUSTREREDE

KONVERSATIONSLEKSIKON

FOR

NORDEN.

XV. BIND.

R.

Richter, Jeremias Benjamin, tysk Kemiker, født 10. Marts 1762 i Hirschberg i Schlesien, død 4. Maj 1807 i Berlin, tjente først i Ingeniørkorpset 1778—85, studerede derpaa matematiske og filosofiske Videnskaber i Königsberg og blev 1790 Civilingeniør i Tschirnau, 1794 Bjærgsekretær i Breslau, 1798 Assessor ved Bjærgværksadministrationen og Arkanist ved den kgl. Porcelænsfabrik i Berlin. Lige fra sin Doktordisputats *De usu matheseos in chemia* 1789 stræbte R. at underkaste enkelte kemiske Problemer en matematisk Behandling. Hans Forsøg paa at eftervise almindeligere Regelmæssigheder i de Vægtforhold, i hvilke Stofferne forene sig til kemiske Forbindelser, fik et fast Udgangspunkt 1791, da han offentliggorde det første Afsnit af sine Meddelelser »Ueber die neueren Gegenstände der Chemie«; han arbejdede fra dette Tidspunkt rastløst videre trods den Mangel paa Deltagelse, som hans Arbejder mødte, og trods de Mistydninger, som bleve disse til Del. Allerede i det ovenfor nævnte Afsnit af sine Meddelelser udtalte R. det Haab, at den Del af Kemien, som handlede om Grundstoffernes Affinitetsforhold og Forbindelsesevne, med Tiden kunde blive en Del af den anvendte Matematik. Resultaterne af sine videre Undersøgelser over Lovmæssigheden i de kemiske Forbindelsers Sammensætning nedlagde han i sine »Anfangsgründe der Stöchyometrie oder Messkunst chymischer Elemente«, hvis første Afsnit indeholder den rene Stöchiometri. R. betegnes i Alm. som Stöchiometriens Grundlægger. Naar man har tillagt ham Æren for Opdagelsen af Neutralitetsloven, ifølge hvilken den Mængde af en Base, som neutraliserer I Ækvivalent af een Syre, ogsaa vil neutralisere 1 Ækv. af en anden Syre og omvendt, da maa det bemærkes, at selv om R. fremsatte denne Lov, om end i noget uklar Form, i Slutn. af 18. Aarh., saa havde dog allerede Cavendish tidligere betragtet denne Lov som noget selvfølgeligt, idet han 1767 omtaler en vis Mængde Kali som ækvivalent med en vis Mængde Kalk og definerer dette Udtryk ved, at de neutralisere samme Mængde Syre, ligesom han ogsaa senere anvender den med fuld Forstaaelse. Medens R. som Betegnelse for de fra tidligere Tid kendte Grundstoffer benytter de gamle Planettegn, betegner han de nyere Grundstoffer med deres græske Begyndelsesbogstaver; dette er den første Antydning til det moderne kemiske Tegnsprog, som har været af saa indgribende Betydning for Kemiens Udvikling. R. levede stadig i smaa Kaar og skaffede sig bl. a. Bifortjeneste ved at forfærdige Aræometre og Alkoholometre. R.'s Arbejder findes i hans ovennævnte »Anfangsgründe der Stöchyometrie«[3 Bd., 1792—94] og i hans Værk »Ueber die neueren Gegenstände in der Chemie« [11 Bd., 1792—1802]. *O. C.*

Richter, Ole (Jørgensen), norsk Statsmand, født paa Gaarden Rostad i Inderøen, Nordre Throndhjems Amt, 23. Maj 1829, død i Stockholm 15. Juni 1888. Han tog norsk juridisk Eksamen 1847, forberedte sig derefter under et to Aars Ophold hos en Farbroder i Danmark til Examen artium, som han bestod 1849, °g tog 1852 juridisk Embedseksamen, alle med bedste Karakter. 1853—55 var han konstitueret Sorenskriver i Stjør- og Værdalen, fik 1858 Bevilling som Overretssagfører og autoriseredes 1861 som Højesteretsadvokat, hvorefter han bosatte sig som Ejendomsmand paa sin Fødegaard Rostad, som i umindelige Tider havde været i hans Mødreneslægts Eje. Ligesom Joh. Sverdrup og Johs. Steen havde han tidlig gjort Politikken til Genstand for et særligt Studium og var bestemt paa at kaste sig aktivt ind i sit Fædrelands politiske Liv; europæisk Overblik vandt han ved et langvarigt Ophold i England og Frankrig (1855—56), hvor han navnlig satte sig ind i disse Landes Retsvæsen, og ved fornyede Udenlandsrejser 1860. Han lagde da ogsaa for Dagen betydelig politisk Indsigt, allerede fra han 1849 begyndte som Journalist i det af D. Meidell grundlagte Vittighedsblad »Krydseren«, og da han 1856 — 59 stod som Medredaktør ved dettes Fortsættelse »Aftenbladet«, gjorde han det hurtig til selvskrevet Organ for den moderate politiske Opposition i og uden for Stortinget; hans politiske Artikler havde en Sagkundskab og en rammende Tyngde, som straks gav dem Anseelse og Autoritet. Efter at han havde nedsat sig i sin Hjembygd, blev han en ledende Mand i dens offentlige Liv, og ved første forefaldende Stortingsvalg stillede han sig selv til Valg, ligesom Johs. Steen 3 Aar før havde gjort paa Tromsø; han blev ogsaa valgt og repræsenterede nu Nordre

Throndhjem's Amt paa alle Storting 1862 — 76. Allerede paa det første Storting, hvor han mødte, vakte han Opsigt som en djærv, slagfærdig og grundig Debattant, navnlig ved den Uforfærdethed, hvormed han optraadte mod den konservative Fører A. M. Schweigaard's ofte anmassende Færd, og lige fra Begyndelsen af blev han anerkendt som en af Oppositionens første Mænd. Radikal Demokrat var han dog ikke; han vilde bygge Landets Fremtid paa det industrielle og jordbrugende Ejendomsaristokrati, og betegnende for hans Opfatning var hans Lovforslag fra 1862 om en overordentlig stærk Begunstigelse af den ældste Søn ved Overtagelsen af Faderens Gaard, et Forslag, som dog kun i meget afsvækket Form gik igennem. Han saa sit politiske Ideal i den rolig afvejede engelske Parlamentarisme, og han søgte at skabe et tillidsfuldt og hensynsfuldt Samarbejde mellem Storting og Regering, bygget paa liberale Principper. Han kunde derfor ikke altid gaa sammen med den mere vidtgaaende demokratiske Opposition, som lededes af Sverdrup, Steen og Jaabæk, og skilte ved flere Lejligheder sin Sag fra den; sammen med den senere Statsraad L. Daae stod han i Spidsen for den saakaldte »intelligente Opposition«, som søgte at hævde sig som et mæglende Centrumsparti i Stortinget. Hans fremskudte Stilling viste sig i, at han fra 1871 til 1876 var Præsident i Odelstinget og 1877—78 Præsident i Lagtinget, og han var samtidig Formand i et Par af Stortingets vigtigste Komiteer. Han lagde meget Arbejde paa at fremme Indførelsen af Juryvæsenet; han arbejdede for fuld Religionsfrihed, for aarlige Storting, for Statsraadernes Deltagelse i Stortingets Forhandlinger; han forfægtede Norge's Selvstændighedskrav i Unionen, men var samtidig ivrig Skandinav og talte bl. a. 1864 for Norge's og Sverige's Indgriben i den dansk-tyske Krig. Som Formand i Justitskomiteen Nr. 2 havde han Hovedfortjenesten af den reviderede Kriminallov af 1874, og hans Initiativ 1866 fremskyndede i høj Grad Anlægget af Jærnbanen Christiania—Throndhjem. Det blev imidlertid et stærkere og stærkere Ønske hos ham at træde for en Tid uden for det offentlige Liv; Regeringens lidet imødekommende Holdning over for Stortinget, særlig ved Sanktionsnægtelsen i Statsraadssagen, havde drevet ham til at gaa med paa det Mistillidsvotum af 1872, som blev Udgangspunktet for den følgende Tids Partideling i Venstre og Højre, og han syntes sig herved bragt i en Stilling, som ikke i Sandhed svarede til hans parlamentariske Opfatning. Han havde 1872—76 været Sorenskriver i Nordfjord, hvilket Embede han dog paa Grund af sine offentlige Hverv aldrig kom til at overtage (det bestyredes den længste Tid af den senere Statsminister O. Blehr), og fra 1876 var han Byfoged i Throndhjem, hvilken By han repræsenterede paa Stortingene 1877—78. Men 1878 lod han sig udnævne til Norge's og Sverige's Generalkonsul i London og var dermed ude af norsk Politik, indtil Rigsretten 1884 havde fastslaaet Stortingets Sejr i den konstitutionelle Strid. Han deltog nu i Arbejdet for at danne et Kompromisministerium med Anerkendelse af den saaledes frembragte Situation, og efter at dette var mislykkedes, traadte han som Statsminister i Stockholm ind i Joh. Sverdrup's Venstreministerium af 26. Juni 1884. Hans Stilling var vanskelig, da hans Venstresind ikke regnedes for utvivlsomt; desuden var hans Helbred svækket, saa at han endog Sommeren 1885 indgav sin Afskedsansøgning, som han dog efter Kongens og sine Kollegers Ønske atter tog tilbage; men en Række pinlige politiske Konflikter tog i den nærmestfølgende Tid stærkt paa hans Sind. Som Statsminister i Stockholm var han traadt i unionelle Forhandlinger med den svenske Regering, efter at den svenske Rigsdag i Marts 1885 havde vedtaget en ensidig Ændring af de diplomatiske Sagers Behandling, og Resultatet blev Protokollen af 15. Maj 1885, hvorefter vistnok Norge's Medraadighed i disse Sager skulde gennemføres, men dog selve Udenrigsministerens Stilling som svensk Minister vilde rigsaktmæssig fastslaas. R. havde ment herved at handle i Overensstemmelse med sin Regeringschef, og da Joh. Sverdrup alligevel i Stortinget det følgende Aar fralagde sig alt Ansvar for 15.-Maj-Protokollen, blev Forholdet mellem de to Statsministre temmelig spændt. Modsætningen øgedes ved, at R. stemte mod Fremsættelsen af Lovforslaget om kirkelige Menighedsraad, og da dette Forslag 1887 var blevet forkastet af Odelstinget med overvældende Flertal, mente han, at Nederlaget burde have Følger for Regeringens Sammensætning. Han fandt det derfor uforsvarligt, at netop de Statsraader, som havde været mod Kirkelovforslaget, Foraaret 1888 bleve drevne ud af Regeringen og erstattede med Mænd, som ikke tilhørte Stortingsflertallet, og det var kun med Overvindelse, han af Loyalitet mod den gamle Høvding lod sig bevæge til at blive staaende i Regeringen. Da Venstres Splittelse nu hurtig blev aabenbar, hvorved Regeringen blev staaende tilbage med et forsvindende Mindretal i Stortinget og led det ene Nederlag efter det andet i Voteringerne, forlangte R. hele Ministeriets Afgang i Overensstemmelse med selve dets parlamentariske Idé, og da han heri ingen Tilslutning fik, vilde han i det mindste selv ikke længer dele Ansvaret for en uholdbar Situation; han meddelte 7. Maj 1888 sin Beslutning om at ville gaa af og indgav 28. Maj sin Afskedsansøgning, som bevilligedes 6. Juni s. A. Det fortaltes, at han nu skulde udnævnes til Norge's og Sverige's Gesandt i London, og i den svenske Presse rettedes i den Anledning voldsomme Angreb paa ham; men nogen slig Udnævnelse blev der intet af, thi den 15. Juni fandtes han død for egen Haand i Ministerhotellet i Stockholm. Denne Udgang vakte den voldsomste Bevægelse i den norske Almenhed, og idet hans Selvmord underlagdes politiske Motiver, rejste der sig i Pressen og paa Folkemøder en bitter Strid om, hvor Aarsagerne vare at søge. Paa den ene Side slyngedes Beskyldningen ud mod Joh. Sverdrup, som mentes navnlig med Hensyn til 15.-Maj-Protokollen at have gjort sig skyldig i Ordbrud over for R. og ogsaa paa anden Maade at have gjort ham Livet uudholdeligt; paa den anden Side anklagedes Bjørnstjerne Bjørnson, som i et Angreb paa Sverdrup's Politik 23. Maj 1888 havde offentliggjort R.'s Meddelelse om det nævnte Ordbrud og derved tilsyneladende bragt ham i Uoverensstemmelse med sig selv, idet han i Febr. 1888 offentlig havde erklæret Sverdrup's Vedbliven som Minister-

chef nødvendig. Striden bidrog ikke lidet til at tilspidse Partimodsætningerne, navnlig mellem de to Venstrefraktioner; den førtes i alle Landets Blade hele Sommeren 1888 og blussede atter op i Førstningen af 1889, indtil den foreløbig afsluttedes med en Udredning af Bjørnson i Septbr. 1890. Ifølge Digterens egen Erkendelse er R.'s Tragedie Grundlaget for den dramatiske Fremstilling i Bjørnson's Skuespil »Paul Lange og Tora Parsberg« [1898], og dettes Opførelse paa Nationalteateret i Christiania Efteraaret 1901 gav Anledning til en ny Avisfejde, hvorunder Sverdrup's Børn truede med Sagsanlæg mod Forfatteren, hvad de dog senere frafaldt som uforsnødent over for de offentlig fremdragne Oplysninger. — R.'s Gaard Rostad blev 1899 indkøbt af Foreningen til Modarbejdelse af Omstrejfervæsenet til et Hjem for Omstrejferes Børn under Bestyrelse af Frk. Ebba Astrup. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« med de der givne Henvisninger samt Christiania-Bladene Novbr.-Decbr. 1901).

Cand. mag. Halvdan Koht.

Richter, Aemilius Ludwig, tysk Kirkeretslærer, født 15. Febr. 1808 i Stolpen (Sachsen), død 8. Maj 1864, fra 1846 Professor i Berlin og Embedsmand i Kultusministeriet. R.'s Udgave af *Corpus juris canonici,* I—II [Leipzig 1833—39], var indtil Friedberg's Udgave regnet som den bedste; hans berømte »Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts« [Leipzig 1842, 8. Opl. ved R. Dove og W. Kahl 1886] danner Udgangspunktet for den nyere Tids kirkeretlige Studier. Betydningsfulde Arbejder ere endvidere: »Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten *Jahrhunderts«, I—II* [Weimar 1846], »Geschichte der evangelischen Kirchenverfassung in Deutschland« [Leipzig 1851] og talrige Retsbetænkninger. R. udgav først alene, senere sammen med R. Schneider »Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft« [Leipzig 1837—41, fortsat af Schneider til 1848]. Hans »Beiträge zum Preuszischen Kirchenrechts« udgaves af Paul Hinschius [Leipzig 1865]. (Litt.: P. Hinschius, »Zur Erinnerung an Æ. L. R.« [Weimar 1865]). *Fz. D.*

Richterit se Hornblende.

Richterswyl, Richterschweil, By i Schweiz, Kanton Zürich, ligger 23 Km. S. S. 0. f. Zürich paa den sydlige Bred af Ziirich-Søen og har Dampskibs- og Jærnbanestation. (1888) 3,910 Indb. R. ligger i en frugtbar Egn med Korn-, Vin- og Frugtavl, og har flere Bomulds- og Silkevæverier. Pilegrimmene til Einsiedeln, der tidligere passerede R., benytte nu den 1877 aabnede Jærnbane Wädenswyl—Einsiedeln. *H. P. S.*

Richthofen, Ferdinand, Friherre von, tysk Geograf, er født 5. Maj 1833 i Karlsruhe i Schlesien. Sin Uddannelse som Geolog fik han i Breslau og Berlin. 1856—60 var han ansat i »Geolog. Reichsanstalt« i Wien. 1860 deltog han som Geolog i en tysk Ekspedition til Østasien, hvor han besøgte Japan, Kina, Siam, Java og Filippinerne. Senere besøgte han Kalifornien og Nevada. 1868—72 tilbragte han med geologiske og geografiske Undersøgelser af Kina og Dele af Japan. Efter sin Tilbagekomst til Europa (1872) udarbejdede han Resultaterne af sine storartede Undersøgelser. 1875 blev han Professor i Geografi ved Universitetet i Bonn, 1883 i Leipzig og 1886 i Berlin. 1873—75 og siden 1886 har han været Præsident for »Gesellschaft für Erdkunde« i Berlin. Blandt hans Skrifter kunne fremhæves: »Die Kalkalpen von Vorarlberg und Nordtirol< [»Jahrbuch der k. k. Geolog. Reichsanstalt«, 1859, 1861], »The Comstock lode« [St. Francisco 1865], »Die Metallproduktion Kaliforniens« [Gotha 1865], »Principles of the natural system of volcanic rocks« [St. Francisco 1867], »China, Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien« [med Atlas, hans Hovedværk, Berlin 1877—83], »Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie« [Leipzig 1883], »Führer fiir Forschungsreisende« [Berlin 1886], »Schantung, und seine Eingangspforte Kiautschou« [Berlin 1898]. *C. A.*

Richthofen, Karl Otto Johannes Theresius von, tysk Retshistoriker, født 30. Maj 1811 i Damsdorf ved Striegau, død smst. 7. Marts 1888, 1842—60 Professor i Berlin. R. helligede sit Liv til Studiet af den frisiske Retshistorie. Hans mest bekendte Værker ere: »Friesische Rechtsquellen« (tilegnet Jacob Grimm) [Berlin 1840], »Altfriesisches Wörterbuch« [Göttingen 1840] samt »Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte«, I—III [Berlin 1880—86]. Han udgav *Lex Frisionum* i »Monum. Germ. histor.« [1863, ny Udgave ved B. J. Lintelo de Geer, Leuwarden 1866]. Overvejende historisk er »Die älteren Egmonder Geschichtsquellen« [Berlin 1886]. *Fz. D.*

Ricimer, en Mand af suevisk Fyrsteslægt, fik under den vestromerske Kejser Avitus (455—56) Anførselen over de germanske Hjælpetropper. I denne Egenskab kæmpede han med Held mod Vandalerne, som han 456 overvandt paa Corsica. S. A. styrtede han Kejseren og indsatte Aaret efter Majorianus til Kejser i hans Sted. Dog menes det, at R. ogsaa bidrog til Majorianus'es Fald; i ethvert Tilfælde var det ham, som gennemførte Valget af hans Efterfølger Libius Severus (461). I en Aarrække var R. den mægtigste Mand i Italien, hvor han regerede med stor Hensynsløshed, men uden for Italien vilde man ikke bøje sig for ham. Ogsaa under den følgende Kejser, Anthemius (467—72), hvis Datter han ægtede, bevarede han en stor Indflydelse, men 469 kom han i Strid med ham. R. rykkede med en Hær fra Norditalien frem imod Rom, erobrede Byen og lod Kejseren dræbe (472). Til Kejser valgtes Olybrius, men R. døde kort efter (472). *S. H. R.*

Ricinus se Kristpalme.

Ricinusolie, amerikansk Olie, Kastorolie (*Oleum Ricini*), indeholdes i Frøene af Kristpalmen i en Mængde af 40—50 p. Ct. Den fremstilles i Indien, Nordamerika, Frankrig, Italien, England o. fl. St. ved Presning af de afskallede Frø. Ved kold Presning (Italien, Frankrig) faas en farveløs eller svagt gullig Olie, der anses for den bedste, medens den ved Anvendelse af Varme pressede Olie er af mere gullig Farve og af ringere Kvalitet. Den frisk pressede Olie behandles med kogende Vand for at udskille Æggehvidestoffer, efter Fraskilning af Vandet filtreres den og fyldes paa firkantede Blikkanistre, som straks tilloddes. R. er tykflydende, næsten uden

Lugt, af en ejendommelig lidt kradsende Smag; den har en Vægtfylde af 0,95—0,97. Ved 0° bliver den uklar, og i stærkere Kulde stivner den til en gullig gennemsigtig Masse; den er opløselig i Alkohol, Æter, Benzol og Kloroform, men næsten uopløselig i Petroleumsæter, udsat for Luften bliver den harsk, sej, og udbredt i tynde Lag indtørrer den, uden dog at blive fuldstændig fast, med Salpetersyrling stivner den til en fast Masse. Ved Ophedning spaltes den under Dannelse af Oenanthol, Oenanthsyre, Acrolein etc. R. bestaar af Glycerider af Ricinol- og Ricinisolsyre, den indeholder kun ringe Mængde Stearinsyre og sandsynligvis ingen Oliesyre. R. benyttes i Medicinen som Afføringsmiddel i en Dosis af en Spiseskefuld til voksne, en Teske- eller Barneskefuld til Børn; den benyttes ogsaa mod Diarré, idet den indtaget gentagne Gange i meget smaa Mængder virker beroligende paa Tarmkanalen. For at dække over Smagen tages den bedst i en Kop Kaffe eller kogende Mælk, idet man blander Olien under stærk Omrøring med Mælken, hvorved faas en Emulsion, eller man tager den i Gelatinekapsler. R. benyttes teknisk, til Sæber, Haarolie, i Bomuldsfarverier og -trykkerier. (Se ogsaa Kristpalme). *A. B.*

Rickert, Heinrich, tysk Politiker, født 27. Decbr. 1833, død 3. Novbr. 1902. Han var 1858—66 Redaktør af et Blad i Danzig og vandt stor Indflydelse i Byen; valgtes 1876 til Landsdirektør for Provinsen Preussen, men afgik 1878, da den tvedeltes. Siden 1870 sad han som Byens Repræsentant i det preussiske Underhus og siden 1874 i den tyske Rigsdag; spillede begge Steder en Rolle ved sin finansielle Indsigt. Oprindelig nationalliberal udtraadte han 1879 af Partiet og sluttede sig 1884 til det tysk-frisindede, men skilte sig 1893 herfra, fordi han vilde støtte Caprivi's Hærlovs forslag og senere Kolonialpolitikken. Derimod var han stadig udpræget Modstander af Toldbeskyttelsen. I de sidste ni Aar var han Fører for den lille Gruppe, der kaldes »den frisindede Forening«. *E. E.*

Rickmansworth [ri'kmənzwə.þ], Landstad i det sydlige England, Grevskabet Hertford, ved Sammenløbet af Chess og Colne og tæt ved Grand-Junction-Kanalen, har store Papirfabrikker og (1891) 7,000 Indb. *M. Kr.*

Rico, Martin, spansk Maler, er født 1850 i Madrid. Han uddannedes paa Akademiet i sin Fødeby, senere i Paris, hvor han sluttede sig nær til Daubigny og Meissonier, og derefter i Italien. Her arbejdede han meget sammen med Fortuny og tilegnede sig saa stærkt dennes Malemaale, at han kan betragtes som Fortuny's Arvtager. Med spillende Liv gengiver hans elegant førte Pensel Lys- og Luftvirkninger, f. Eks. »Villa i Tivoli«, »Canal Grande i Venezia«, Torvescene og »Italiensk Have« [Mus. i New York]. I sine Illustrationer viser han sig som en virtuosmæssig og udmærket Tegner. *A. Hk.*

Ricochette d. s. s. Rikochet.

RiCOrd [rikâ!r], Philippe, fransk Læge, født 10. Decbr. 1800 i Baltimore, død i Paris 22. Oktbr. 1889. Efter at have studeret en kort Tid i Philadelphia kom han 1820 til Paris, hvor han 1826 blev Dr. med. Efter at have praktiseret et Par Aar forskellige Steder i Frankrig vendte han tilbage til Paris og blev 1831 Overlæge ved *L'hôpital du Midi*, hvilken Stilling han beholdt, til han 1860 tog sin Afsked. R. fik en uhyre Praksis, blev Livlæge hos Napoleon, men sin væsentligste Berømmelse erhvervede han som Syfilidolog, og hans Betydning for Udviklingen af denne Specialitet var meget betydelig. Han havde en stor Mængde Elever, der ligefrem forgudede ham. Hans Foredrag, der holdtes i det fri i Hospitalets Gaard, sprudlede af Vid, og utallige ere de Anekdoter, der fortælles om hans slagfærdige Vid. Blandt hans talrige Arbejder ere »Monographie du chancre« [1837] °g »Lettres sur la syphilis« [1851, 3. Udg. 1863] de bekendteste. Endnu under Belejringen af Paris var han virksom som Præsident for Lazaretterne. *G. N.*

Ricórdi, Giulio, italiensk Musikforlægger og Komponist, er født 19. Decbr. 1840 i Milano, overtog efter sin Fader Tito R. det verdensberømte *Stabilmento R.*, Italien's største Musikforlag, der navnlig har udgivet talrige berømte italienske Operaer fra ældre og nyere Tid. R. er desuden optraadt som Komponist under Pseudonymet Burgmein, og enkelte af hans Arbejder som den elegante Suite for firhændig Klaver: »Pierrot et Pierette« have vundet stor Udbredelse. *W. B.*

Ricótti, Ercole, italiensk Historieskriver, født i Voghera 12. Oktbr. 1816, død 24. Febr. 1883. Studerede Ingeniørvidenskab i Torino, men tillige Historie og blev 1846 Professor der. 1848 gik R. med i Krigen som Ingeniørofficer, fangedes af Østerrigerne; siden tjente han 10 Aar i Hæren, hvorpaa han atter beklædte sin akademiske Lærestol til 1880, da han opgav den formedelst Svagelighed. Han sad i Parlamentet, derefter i Senatet og var fra 1878 Præsident for Videnskabernes Akademi. Skrifter: »Storia delle compagnie di ventura in Italia« [4 Bd., 1844—45], »Della vita e degli scritti di Cesare Balbo«, »Storia della costituzione inglese«, »Sopra la storia d'Italia dal basso impero ai comuni« [1848], »Storia della monarchia piemontese« [6 Bd., 1861—69]. (Litt.: Manni, *Ricordi di E. R.* [Torino 1886]; Ferrero, *Della vita e degli scritti di E. R.* [Firenze 1888]). *E. G.*

Riddarholmen se Stockholm.

Ridder se Riddervæsen.

Ridder af den bedrøvelige Skikkelse kalder Cervantes'es Don Quijote sig selv i den berømte Roman, eller rettere: det er hans Vaabendrager, Sancho Panza, som i hans Nærværelse betegner ham med dette Navn (D. Q., I, Kap. 19), og Sancho's Herre antager det — i Lighed med »Ridderen af det flammende Sværd«, af Griffen o. 1. — nærmest paa Trods, da han mener, at en Troldmand har lagt Vaabendrageren det paa Læben. Til hans magre, slet rustede og ofte mørbankede Person passer det jo ypperlig. *E. G.*

Ridderakademi, Opdragelsesanstalt for unge adelige, der forbereder disse for Universitetet eller for Officersvejen o. l., i Alm. indrettet som et Gymnasium. Et kongeligt R. oprettedes 1691 i Kjøbenhavn af Christian V, i Stedet for det 1665 nedlagte Sorø Akademi, med en Overhofmester i Spidsen og Professorer i de forskellige Videnskaber. Det nedlagdes imidlertid allerede 1710,

og 1727 skænkedes den Gaard paa Nytorv, hvor R. havde haft Sæde, til det s. A. stiftede Vajsenhus. *Cl. W.*

Riddere, Arbejdets, se Knights of Labour.

Ridderen uden Frygt og Dadel se Bayard.

Riddergodser (Rittergüter) kaldes i Tyskland Godser, hvis Besiddere oprindelig vare pligtige til at gøre Riddertjeneste, men som til Gengæld nøde mange Forrettigheder. De vare saaledes som Regel fritagne for de Byrder, som i Alm. hvilede paa Jorden (Landskat, Indkvartering o. s. v.). Endvidere havde de Patronatsret, Patrimonialjurisdiktion, Jagtret o. s. v. og ofte en særlig Repræsentation i Landstænderne. De nævnte Forrettigheder ere imidlertid i det hele nu bortfaldne. *H. Gr.*

Ridderhat, *Tricholoma* Fr., hvidsporet Slægt af *Agaricaceae*; de fleste Arter af denne artrige Slægt ere ret anselige Svampe med kødet Fod og hvælvet eller til sidst flad, kødet Hat; de tynde, hudagtige Lameller ere tilhæftede til Foden eller undertiden helt fri; baade Ring og Fællesvøb mangle. Nogle Arter have en ejendommelig, stærk Lugt, f. Eks. Svovlgul R. (*T. sulphureum*), der er svovlgul og har en stærk, muggen Lugt, og Hvid R. (*T. album*), der er hvid og har Mellugt. De fleste Arter vokse i Skove og komme frem om Efteraaret; enkelte, f. Eks. Musseronen (*T. gambosum*), kommer dog frem om Foraaret, i Maj og Juni; den vokser i Flokke mellem Græs og danner ofte Hekseringe; den har en 5—8 Cm. høj hvidlig Fod og en kødet, smudsiggul-gulbrun, 6—15 Cm. bred, hvælvet Hat med noget indrullet Rand; den anses for at være en af de bedste af de spiselige Svampe, men den er temmelig sjælden i Danmark og Norge. *C. R.*

Ridderhus (Riddarhus) betyder dels Adelen som Stand paa Rigsdagen i Sverige og paa Landdagen i Finland, dels den Bygning, hvori denne Stands Sessioner fandt eller finde Sted, dels Fællesbetegnelse for hele Adelen. 1626 gav Gustaf Adolf en Ridderhusordning, hvorved den svenske Adels Organisation nærmere bestemtes (Introduktion paa R., Adelens Inddeling i 3 Klasser m. m.). Det nuværende R. i Stockholm blev paabegyndt 1648, var færdigt 1674 og benyttedes fra 1680 som Samlingssted. *A. S.*

Riddermunke, gejstlige Ridderordener, som foruden de sædvanlig Munkeløfter aflagde Løfte om Kamp mod de vantro. Oprindelig var R.'s Opgave nærmest den at ledsage og forsvare Pilegrimme i Palæstina, men Lysten til Kamp førte dem snart over til Offensiven. De mest kendte R. vare Johanitterne, Tempelherrerne, de tyske Riddere og Sværdbrødrene (se disse Art.). *A. Th. J.*

Ridderordener se Orden.

Ridderskab er oprindelig Betegnelsen for Korstogstidens Riddere, de Mænd, der paa højtidelig Vis, ved »Ridderslaget«, vare gjorte til »Riddere«, en Klasse, som var udbredt over hele Europa og paa mange Maader følte sig som en Stand for sig, adskilt fra de arbejdende Klasser. Da Ridderne dannede Kernen i Adelen, brugtes R. dog ofte som Navn for Adelen som Stand, og inden for R. sondrede man saa mellem de virkelige Riddere og Væbnerne eller, som de ogsaa kaldtes i Danmark, »Riddermændsmændene«. I Tyskland skilte man mellem Rigsridderskabet (s. d.) og R. i de enkelte Fyrstelande; i Mecklenburg danner R. endnu den ene Afdeling af Stænderne.

Efter at Slesvig og Holsten vare blevne knyttede nær sammen, stod R. rigt udstyret med Privilegier og havde Hovedindflydelsen paa Hertugdømmernes Landdage; efter Landenes Deling mellem flere Fyrstelinier dannede R. vedblivende en Enhed under Fyrsternes Fællesregimente. Efterhaanden hørte Fyrsterne dog op at sammenkalde Landdagen, og da de danske Konger vare blevne Eneherrer i Sønderjylland, stadfæstedes Privilegierne kun for hvert Hertugdømmes R. for sig. Dog indrømmedes der de to Landes R. en *nexus socialis*, hvorved der især sikredes dem Adgang i Fællig til de fire Frøkenklostre i Landene; 1778 fik de Ret til at vælge en »vedvarende Deputation«, og ved Stænderforordningen 1834 bestemtes det, at 4 Medlemmer i hver af Hertugdømmernes Stænderforsamlinger skulde tildeles Medlemmer af R.; de Forsøg, R. gjorde efter Wienerkongressen, paa atter at faa politisk Indflydelse, bleve derimod afviste af Frederik VI. *Kr. E.*

Ridderslag (fr. *colée*) var i Frankrig fra 12. Aarh.'s Begyndelse Hovedhandlingen ved den unge Adelsmands Optagelse i Ridderskabet og Iklædelse af Ridder vaabnene (se Ridderværsen). Oprindelig bestod det af et kraftigt Ørefigen eller Slag paa Halsen — en ejendommelig Skik, der maa sammenstilles med ret tilsvarende Ceremonier (Behøvling o. l.) i Lavene (s. d.) ved en ny Svends Optagelse og i det hele med de hos mange Folkeslag kendte Manddomsprøver og Mishandlinger, der ledsagede Ynglingens højtidelige Optagelse i Mændenes Lav. Dette Slag var saaledes en Afslutning paa Læretiden og den sidste Forhaanelse, som den unge Adelsmand maatte finde sig i; derfor hedder det ogsaa i et tysk Vers:

Zuo Gottcs unde Marien Er
diesen slac unde keinen mer!

Senere mildnedes den raa Skik under kirkelig Paavirkning og omdannedes til et lempeligt Slag paa Skulderen med Sværdet, der i øvrigt kun langsomt sammen med de andre franske Ridderskikke trængte igennem i de andre Lande. Den, der øvede R., skulde selvfølgelig selv være Ridder; størst Ære var det naturligvis at modtage R. af en Konge eller Fyrste, og i enkelte Lande som Danmark og Sverige fandtes der sjælden andre Riddere end saadanne, hvem Kongen havde givet R. (Litt.: se Ridderværsen). *J. O.*

Ridderspil var næst efter virkelige Kampe og Fejder de middelalderlige Ridderes bedste Tidsfordriv (se Ridderværsen). Turneringerne opkom i Frankrig i 11. Aarh., enten kæmpedes der med skarpe Vaaben og skarevis, eller, hvad der senere blev det almindeligste, parvis, med stumpe Vaaben; i et saadant Dystridt gjaldt det altsaa blot om at kaste Modstanderen af Sadlen. Selv denne sidste Art af R. krævede meget ofte Menneskeliv; det berømteste Eksempel er vel den franske Konge Henrik II's Død ved Turnering 1559. En særlig Art R. var Bohurt, der udfægtedes uden Rustning og med sløve Vaaben.

Desuden fandtes talrige andre ridderlige Idrætter, som Boldspil, Ringrenden o. l. Baade disse sidste og de egentlige Turneringer holdt sig længe efter den egentlige Riddertid og forsvandt først fra Hofferne med Enevældens stive Etikette i 17.—18. Aarh. I mange Egne i Europa efterlignede Bønderne langt ned i Tiden Adelens R. (Litt.: se Ridderværen). *F. O.*

Ridderspore (*Delphinium* L.), Slægt af *Ranunculaceae*, en- eller fleraarige Urter med haanddelte Blade og uregelmæssige Blomster i Klase uden Endeblomst. Biosteret bestaar af 5 farvede (oftest blaa), affaldende Blade, af hvilke det bageste er forlænget til en Spore. 2 Honningblade findes bagtil i Blomsten; deres Sporer ere undertiden voksede sammen til een; de skjules i Biosterets Spore. Desuden findes 2 kronbladlignende Staminodier. Talrige Støvdragere, der før Blomsternes Udspring ere drejede tilbage og derefter rettede opad. 3—1 Støvveje, der udvikle sig til Bælgkapsler. Frøene have en skællet Overflade. 120 Arter. Af de fleraarige Arter skulle her nævnes: *D. grandiflorum* L. (*D. chinense* Fisch., Sibirien) med mørkeblaa Blomster, dyrket i flere Varieteter, *D. nudicaule* Torr. et Gr. (Kalifornien) med skarlagenrøde Blomster, ligeledes dyrket, *D. elatum* L. med sortebrune Honningblade og Staminodier samt flere nærstaaende Former i Sibirien, Schlesien og Alperne, alle Haveplanter; *D. Cashmirianum* Royle (Pyrenæerne), *D. hybridum* hort. og endnu andre ere ligeledes fleraarige Haveplanter. Til en Gruppe af enaarige Arter med 2 sammenvoksede Honningblade og kun 1 Støvvej hører Korn-R. (*D. Consolida* L.), der er 15—30 Cm. høj og findes som Ukrudt i Vintersæd i næsten hele Europa, medens den er indslæbt i Nordamerika. Den har mørkeblaa Blomster (i Højsommeren) og findes ofte i de sydlige Dele af Danmark og Sverige, medens den er sjældnere i de nordlige og sjælden i Norge; den er indført med fremmed Korn. Den samme Gruppe omfatter mange Arter i Middelhavslandene. *D. Ajacis* L., 0,30—1,20 M. høj, har Blomster med lang Spore og dyrkes i mange Varieteter med forskellige Farvenuancer hos Blomsterne. Fra Haver findes undertiden forvildet den der dyrkede *D. orientale* Gay, hvis Blomster have kort Spore. — Frugterne af *D. Staphisagria* L. (Stefanskorn) vare forhen officinelle. *A. M.*

Fleraarige: Blandt de ovenfor nævnte skal særlig anbefales *D. hybridum*, hvoraf der findes en Mængde Navnesorter, fra sart lyseblaa til dyb mørkeblaa Blomster. *D. hybridum* formeres ved Deling, medens de andre Arter formeres ved Frø, som saas i Maj, de unge Planter prikles og udplantes paafølgende Foraar. Enaarige: Af *D. Ajacis* findes flere forbedrede Kulturformer. *D. A. hyacinthiflorum* fl. pl., lang Blomsterstand med tætsiddende, fyldte Blomster, meget smuk og rigt blomstrende. *D. A. ranunculiflorum* fl. pl., tætsiddende, runde, fyldte Blomster. Frøet saas paa Blivestedet, saa snart Jorden er bekvem, og de unge Planter udtyndes til 10—15 Cm.'s Afstand. *L. H.*

Ridderstad, Karl Fredrik, svensk Publicist og Forfatter, født 18. Oktbr. 1807, død 12. Aug. 1886. Som Fændrik ved Helsinge Regiment udgav han allerede forskellige Digte under Mærket Rdd., dels i Kalendere og dels i selvstændige Digtsamlinger, og »Tids- och Krigsbilder« [1837] samt »Ungdomsbilder« [1838] vakte saa stor Opmærksomhed, at han efter at være bleven Løjtnant tog sin Afsked fra den militære Løbebane for udelukkende at vie sine Evner og Tid til Forfatterproduktion. Han begyndte sammen med Sturzen-Becker at udgive »Tidning för Stockholms län«; men kort efter flyttede han til Linköping, hvor han, i Begyndelsen i Fællig med H. B. Palmær, udgav »Östgötha correspondenten«, et Blad, som under hans Redaktion blev meget anset. I politisk Henseende var R. i høj Grad reformvenlig, han deltog ofte i Rigsdagene, var Deltager ved Reformmødet i Orebro 1849—50 og var en af de første adelige, som ikke gjorde Adelskrav gældende.

R.'s litterære Produktion slog hurtig ind paa den historiske Genre. Adskillige af hans historiske Dramaer bleve opførte, »Carl IX« [1847], »Syskonen« [1848], »Carl XII ved Fredrikshall« (en Monolog 1849), medens derimod »Drottning Kristina i Italien« ikke opførtes; men alle hans Skuespil holdt sig kun kort Tid paa Scenen, fordi de ere for brede i Anlægget og for svulstige i Lyrikken; han slog derfor ind paa Romangenren, »Svarta handen« [1848], »Drabanten« [1849], »Fursten« [1852] o. m. fl., og gennemgaaende har han her ydet langt betydeligere Ting, fordi han saa nøje kender Tiden, han skildrer, og har en lykkelig Kompositionsevne; men det skorter ham derimod paa Karakteristik af Personerne. Som Følge heraf ere de Romaner, han i fransk Manér forfattede om moderne Tildragelser, ganske ubetydelige. »Samvetet eller Stockholms Mysterier« [1851] og »Far och son« [1852] kunne nu næppe samle mange Læsere.

Ved Siden af sin omfattende Romanproduktion har R. udfoldet en temmelig stor Virksomhed som historisk Samler. I »Gömt er ikke glömt« [1846—53], »Minnen från aldre och yngre tider« [1854—56] findes ofte interessante historiske Optegninger, ligesom man i hans Livserindringer, »Regnbågen, interiörer från olika tider« [1882—83], vil finde meget interessant, men desværre gemt blandt meget interesseløst og Godtkøbsantegnelser, som tilmed oftest er fortalt i udtværet Form. »Saml. dikter« udgaves 1855—62, »Saml. Skrifter« (Romanerne) 1876—81, 1888 i ny Folkeudgave. *O. Th.*

Riddervold, Hans, norsk gejstlig og Politiker, født paa Gaarden Tejen ved Aasgaardstrand 7. Novbr. 1795, død i Christiania 20. Juli 1876, blev Student 1813, cand. theol. 1819. Efter at have været Sognepræst forskellige Steder udnævntes han 1843 til Biskop over Throndhjem's Stift, et Embede, hvormed han dog kun fik ringe Befatning som Følge af hans Deltagelse i det politiske Liv. Allerede 1827 var han nemlig, som Repræsentant for Fredriksstad, bleven indvalgt paa Stortinget, hvor han, en enkelt Valgperiode undtagen, havde Sæde, indtil han 1848 indtraadte i Regeringen. I Nationalforsamlingen kom han hurtig til at spille en fremtrædende Rolle, blev 1830 Vicepræsident i Odelstinget og endnu s. A., i en for Hvervet sjælden ung Alder, Stortingspræsident, en Stilling, hvortil

han stadig genvalgtes indtil og med 1842. Foruden at virke i en Række af Tingets Komiteer var han 1839—29. Juli 1841 Medlem af den første norske og svenske Unionskomité. For at kunne varetage sine Pligter som Biskop undslog han sig ved Stortingsvalget 1845, men mødte atter frem som I. Repræsentant for Throndhjem 1848 og blev paa ny Stortingspræsident og tillige Formand i de vigtige Valgkomiteen og Protokolkomiteen. 19. Apr. s. A. blev han imidlertid kaldet til Medlem af Statsraadet som Chef for Kirke- og Undervisningsministeriet. Dette styrede han med myndig Haand som dygtig Fagminister indtil 1. Juli 1872, da han efter Ansøgning fik Afsked. 1859 havde han modtaget Storkorset af St. Olafsordenen »for udmærket Statstjeneste« og 1869 den sjældne Udmærkelse, der er knyttet til Medaillen for Borgerdaad i Guld. Sine sidste Aar levede han i Tilbagetrukkenhed i Christiania, optagen af at nedskrive sine Erindringer, hvoraf dog kun Udkast fandtes ved hans Død. — Som Politiker udmærkede R. sig ved urokkelig Sindsligevægt, ved kold forstandsmæssig Klarhed selv under det mest bevægede Ordskifte. Han forstod ypperligt at lede en Forhandling, men formaaede ikke med den samme Overlegenhed at tumle et Parti. Han blev derfor aldrig Fører; hans praktisk-positive Væsen og administrative Talent kom imidlertid fuldt til sin Ret i det lange Tidsrum, han med sindig Moderation styrede den norske Kirke og Skole. Han stillede sig aldrig afvisende til tidsmæssige Krav, men lod dem modnes vel, før han gennemførte dem. *K. V. H.*

Riddervold, Julius, norsk gejstlig og kirkelig Forfatter, foreg.'s Søn, er født paa Fredrikshald 20. Marts 1842, blev cand. theol. 1863, 1872 Personelkapellan i Christiania, 1880 Sognepræst i Ullensvang, fra hvilket Embede han søgte Afsked 1888 for at overtage en Ansættelse som Hovedlærer ved det praktisk-teologiske Seminarium. 1895 tiltraadte han atter et Præstekald, denne Gang i Hollen, men tog af Helbredshensyn sin Afsked 1900 og har senere levet for sin litterære Virksomhed i kirkelig Retning. R. havde allerede henvendt kirkelige Kredses Opmærksomhed paa sig ved en Række populære Fortolkningsarbejder: »Pauli Brev til de Ephesere« [Chra. 1870; 2. omarb. Udg. 1878], »Johannes's Evangelium« [2 Dele, 1870—71], »Matthei Ev.« [2 Dele, 1871—73; 3. omarb. Udg. 1891], da hans Navn Foraaret 1872 med eet Slag kom paa alles Læber ved en Fejde, han havde indledet med Søren Jaabæk først i nogle anonyme Avisartikler, senere ved disses Offentliggørelse under Navn i en i flere Oplag bortreven Brochure om denne bekendte Politikers Forhold til Kristendom og Kirke. Striden førtes fra Presse- og Døgnskriftlitteraturen over til Domstolene og fik Betydning ved at foranledige en gennem Aar fortsat Diskussion, der atter bidrog til at tilspidse de politiske Modsætninger, idet Venstrepartiets Forhold til de religiøse Spørgsmaal blev Genstand for en efterhaanden meget nærgaaende Granskning. R. blev for sin Optræden mod Jaabæk vistnok dømt af Chra. Byret, men blev af Højesteret ved Dom af 26. Jan. 1876 enstemmig frifunden. Selv offentliggjorde R. »Mit Forsvar i den mod mig . . . . anlagte Sag (fremlagt for Norge's Højesteret) tillige med Højesterets Votering og Dom« [Chra. 1876]. En Polemik, R. senere paa bredere Basis aabnede med Skriftet »Vantroen og den radikale Politik« [Bergen 1883], blev forholdsvis ubemærket, da Rigsretsaktionens politiske Generalopgør samtidig beslaglagde al Interesse. R. var i Tidens Løb som den strenge Rettroenhedens Stridsmand bleven dreven ind i Kampe, der skyggede over hans Arbejde i tidligere Dage for kirkelige Reformer, med Indlæg bl. a. om borgerligt Ægteskab, Konfirmationstvangens Afskaffelse og den indre Missions Opgaver. Senere kom hans Forfatterskab til at indskrænke sig til en Ledetraad i »Speciel Sjælesorg« [1892] og en Samling »Prædikener til Aarets Søn- og Helligdage« [1902]. R. og hans Hustru oprettede 1875, delvis for egne Midler, Børnehjemmene »Alfredheim«, der nu (Aug. 1903) i 3 Afdelinger afgive Plads for tilsammen ca. 60 Børn; Stiftelsen har den hele Tid staaet under Grundlæggerens personlige Tilsyn. *K. V. H.*

Riddervæsen. Hos mange Folk har der paa et bestemt Stadium af Kulturudviklingen udsondret sig en særlig Klasse eller Stand af Mennesker, som kaldes Riddere. Dette Ord er nær beslægtet med »Rytter«, og i Oldtidssprogene gøres der heller ingen Forskel. Men dog fandt der allerede i Oldtiden, i Grækenland og i Rom, en Spaltning Sted imellem de to Begreber, idet nemlig de Mænd, der vare forpligtede til at gøre Krigstjeneste til Hest, forenedes til en særlig Stand, som de da vedbleve at tilhøre med Bibeholdelse af deres oprindelige Benævnelse, selv efter at Forpligtelsen til at gøre Ryttertjeneste var ophørt. Saadanne er det, som vi kalde Riddere.

I Grækenland finde vi især et saadant R. i Athen. Af de fire Formueklasser, hvori de atheniske Borgere efter Solon's Forfatning vare delte, kaldtes den anden Ridderne, uagtet vistnok ogsaa Medlemmerne af den første Klasse vare forpligtede til at gøre Ryttertjeneste. Dog var det ikke alle de til Ryttertjeneste forpligtede, der faktisk kom til at tjene som Ryttere. De, der vare udtagne dertil, maatte hvert Aar underkaste sig en Prøve for Raadet. De atheniske Riddere vare Byens Stolthed, og ved de store religiøse Fester optraadte de i højtidelig Procession. I Rom opstod der ligeledes en Ridderstand bestaaende af de mest velhavende Borgere. Allerede fra den ældste Tid nævnes tre Ryttercenturier, svarende til de tre gamle Tribus, *Tittes, Ravines* og *Luceres,* men i den Inddeling af det romerske Folk, som tilskrives Servius Tullius, fandtes der 18 Ryttercenturier, som bestode af de rigeste Borgere. Uagtet Staten leverede Penge til Hestens Anskaffelse og Underhold, var Ryttertjenesten dog temmelig kostbar, men Rytterne fik ogsaa tredobbelt Sold i Krigen. Tilsynet med dem paahvilede Censorerne. I Tidens Løb foregik der imidlertid en stor Forandring i hele dette Forhold, idet man, da Krigene førtes med store Hære og i fjerne Lande, ikke mere fandt det heldigt at bruge de fornemste unge Mænd i Rom til Ryttertjenesten. Rytteriet blev da mest rekruteret fra Forbundsfællerne, men de gamle Ryttercenturier vedbleve dog at bestaa, saaledes at deres Medlemmer uden Hensyn til, om de gjorde Ryttertjeneste eller ikke, udgjorde en særlig Stand,

Ridderstanden (*ordo equester*). Til at optages i denne udkrævedes der da blot en vis Formue (400,000 Sestertier), men i Hæren kom Ridderne nu kun til at tjene som Officerer. Ridderstanden var dog kun den næsthøjeste Stand, thi over den stod Senatorstanden. Af ydre Ærestegn for Ridderne nævnes en smal Purpurbræmme (*angustus clavus*) paa Tunikaen og en Guldring. I skarp Modsætning til deres oprindelige Bestemmelse kom Ridderne til at spille den vigtigste Rolle som Pengemænd, eftersom alene Formuen var afgørende for Optagelsen i Ridderstanden, og Senatorerne ikke havde Lov til at drive Pengeforretninger. Alle større Handelsforetagender, Skatteforpagtninger o. l., vare i Riddernes Hænder, og de arbejdede solidarisk til Fremme for Standens Interesser. Mellem Ridderstanden og Senatorstanden gjorde der sig i Republikkens sidste Tid ofte et Modsætningsforhold gældende. Gajus Gracchus fratog 122 f. Chr. Senatorerne Retten til at beklæde Domstolene og gav den til Ridderne, men senere maatte de finde sig i at dele denne Ret med Senatorerne, og da den aristokratiske Republiks Bestaaen blev truet, sluttede de to højere Stænder sig overhovedet nøjere sammen. I Kejsertiden vedblev Ridderstanden at bestaa; den militære Organisation, som aldrig helt var ophørt, traadte nu endda tydeligere frem, i det mindste for Hovedstadens Vedkommende, hvor Ridderne ved højtidelige Lejligheder optraadte i Festoptog. *H. H. R.*

Da Lensadelen (se Adel og Lensvæsen) i Mellem- og Vesteuropa i 11.—12. Aarh. naaede sin største Blomstring, satte denne en naturlig Frugt i Udviklingen af det middelalderlige R. Ligesom Ordet Ridder er nøje beslægtet med ride og Rytter, saaledes hersker der ogsaa i Middelalderen en stadig Tilbøjelighed til at kalde enhver Adelsmand, der kæmper til Hest, med Navnet Ridder. I Danmark, hvor det egentlige R. først sent fik Indpas (henimod Aar 1300), var saaledes fra Valdemar'ernes Tid og det 13. Aarh. igennem Ordet Ridder (lat. *miles*) enstydigt med Herremand; tilsvarende Forhold fandtes i Sverige. Men allerede fra Tiden om 1100 begyndte navnlig i Frankrig et Ridderskab (s. d.) i snævrere Forstand at arbejde sig frem, der ifølge sin Idé, som dog kun meget ufuldkomment virkeliggjordes, var en Art internationalt Broderskab af de forskellige Landes Adel, med en vis kirkelig Farve, som dog til en Begyndelse kun var lidet fremtrædende. Fra ca. 1100 toge Tilløbene til denne Art Sammenslutning mellem de forskellige Landes krigerske Overklasser større Fart, og der udviklede sig et for de enkelte Lande noget forskelligt Ceremoniel for Optagelse i Ridderskabet. Grundlaget synes at have været den gamle germanske Skik at betegne Ynglingens Overgang til Mand ved den højtidelige Overrækkelse og Iførelse af Vaabnene (Schwertleite), der nu fik et kirkeligt Præg, f. Eks. ved, at Sværdet indviedes af en Præst, inden den ny Ridder omgjordedes med det. Derimod stammer Ridderslaget (s. d.) fra Frankrig, hvor der i Løbet af 12. Aarh. i det hele udviklede sig et vidtløftigere Ceremoniel med Bad, Nattevagt i Kirken m. m. forud for selve Iklædningen af Vaabnene og Ridderslaget. Efterhaanden fik Kirken i det hele en betydelig Indflydelse paa Ceremonien; Ridderslagets oprindelige raa Form mildnedes, Sværdet indviedes af en Præst, Ridderløfterne fik en tydelig kristelig Farve (kæmpe for den kristne Tro, værne Enker og faderløse, være sin Herre tro), ligesom den kirkelige Fortolkning af Højtideligheden, der snart endog henlagdes til Kirken foran Alteret, og den allegoriske Udlægning af de enkelte Vaabens Betydning udpensledes mere og mere. Kun langsomt bredte dette franske Ceremoniel sig fra Tiden om Aar 1300 til de andre Lande. Dog opnaaede Flertallet af Adelsmænd aldrig selve Ridderslaget, men maatte nøjes med det forberedende Trin som Væbner (lat. *armiger*, fr. *écuyer*, tysk Knappe), og dette Ord blev derfor det almindelige Navn paa den lavere Adel. Hvor der — som i Norden — kun fandtes et meget ringe Tal virkelige Riddere, betegnedes da saa godt som hele Adelen som Væbnere eller, som det oftest hedder paa gammelt Dansk, »af Vaaben<, Riddermændsmænd.

Ridderlivet falder efter ovenstaaende væsentlig sammen med Adelens Liv i Middelalderens Midte. Ridderens Borg (s. d.) beherskede Omegnen med sine stærke Fæstningsmure. Hoved-taarnet (fr. *Donjon*, tysk Bergfried) indeholdt oprindelig Beboelsesrummene. Fra 12. Aarh. fandtes der dog gerne paa de større Ridderborge et »Palas« i flere Stokværk, hvoraf det underste indeholdt Økonomirummene, det næste Opholdsrummene, og det øverste Ridder- eller Dansesalen. Fruerstuen (Kemenatet) indeholdt Kaminen. I Nordens Adelsgaarde var vistnok som Regel kun det faste Taarn af Sten, de øvrige Bygninger vare Lofthuse af Træ.

I Fruerstuen voksede Drengen op til sit 7. Aar. Derefter begyndte den egentlige Opdragelse, der først og fremmest gik ud paa Oplæring i al Slags Idræt, fornemmelig Ridt, Jagt og først og sidst Vaabenfærdighed. Omtrent i 12 Aars Alderen maatte den unge Riddersøn hjemmefra for at fuldende sin Uddannelse ved et eller andet Hof som Page (fr. *Damoiseau*, *Var let*; tysk: Knappe eller Junkherr; i Norden Smaadreng), der gjorde Tjeneste som Budbringer, vartede op ved Maaltiderne o. s. fr. Hvad han især skulde tilegne sig i denne ofte strenge Læretid, var Høviskhed — et Ord, der (ligesom den mere tyske Form Höflichkeit) er dannet af Hof, som fransk *courtoisie* af *cour*. I det hele betegnes R.'s Opkomst ved en ny Fremvækst af alle Slags Anstandsregler og Formler at overholde i godt Selskab. Herved lagdes Grunden til en hel Side af det moderne Kulturliv, og det er særlig denne Side af R., vi nutildags tænke paa ved Ord som ridderlig og *chevaleresque* — ikke mindst i Forholdet til Kvinden. Herimod betyder det lidet, at de bevarede Anstandsregler fra Datiden nærmest tjene til at vise, hvor langt man endnu stod tilbage i ydre Kultur, f. Eks. med Hensyn til at spise ordentligt ved Bordet o. l. Ikke mindst i Forholdet mellem Mand og Kvinde trængte, som berørt, denne ny Anstandskultur igennem og løb henimod Aar 1200 ud i en Kvindedyrkelse, der er et af R.'s mærkeligste Fænomener. Vistnok under keltisk Paavirkning trængte Elskovsbegrebet sig frem paa en hidtil ukendt Maade; Kærlighedens Almagt erkendtes

paa Trods af Slægts og Ægteskabs Baand, og en hel Systematik af det erotiske Forhold mellem Mand og Kvinde udviklede sig, fornemmelig paa fransk Grund; mange Forfattere docerede Umuligheden af Elskov mellem Ægtefæller, der jo vare tvungne sammen ved Lovens Baand, hvorimod den »fri« Kærlighed, navnlig mellem en Ridder og en anden Ridders Hustru, lovpristes. I det hele var Frankrig det egentlige Hjemland for hele denne Side af den ridderlige Kultur, og herfra bredte den sig til Tyskland, hvor allerede i 12. Aarh. franske Opdragere ikke var nogen Sjældenhed. Derimod træffes der i Norden kun faa Spor af denne Kvindedyrkelse, der trods alle de skønne Ord virkede ret opløsende paa de sædelige Forhold.

Ved Siden af Elskov var Krig Ridderens kæreste Id; anden alvorlig Sysselsættelse kendte han ikke til; faldt Tiden paa Borgen ham lang, maatte den kortes med Jagt, Sang og Dans, Jongleurers (s. d.) Besøg, Brætspil o. s. fr. Mest yndede vare dog Turneringerne eller de saakaldte Ridderspil (s. d.), der dannede en Art Erstatning for de virkelige Kampe og Fejder, efterhaanden som disse toge af under Statsmagtens Fremvækst. Ridderens Vaaben vare Sværd og Lanse (Glavind, s. d.); Forsvarsvaabnene vare Ringbrynje, Hjælm og Skjold. Dette sidste forsynedes navnlig fra 12. Aarh.'s Slutning med særskilte Vaabenmærker, der noget senere gik over til at blive arvelige Familievaaben og spillede en stor Rolle i Middelalderens R., ikke mindst ved Turneringerne (se Heraldik).

Den bedste Forestilling om R. giver den Ridderdigtning, der begyndte ca. 1100, og hvis Blomstring allerede er afsluttet ca. 1250. Den formede sig dog overmaade forskellig i de forskellige Lande. I Sydfrankrig blomstrede Troubadourernes erotiske og satiriske Lyrik (se Provençalsk Litteratur); af endnu større Betydning for R.'s almindelige Udvikling blev dog Trouvèrerne's episke Digtning i Nordfrankrig (se Frankrig, »Litteratur«), der ogsaa forplantede sig til England (s. d.). I Tyskland (s. d.) blomstrede baade den episke og lyriske Digtning (Minnesang, s. d.), som dog i det hele traadte i den franske Digtnings Fodspor med Hensyn til Emner og Behandling; dog findes der ogsaa, navnlig fra Ridderdigtningens ældre Tid, tyske Digte med nationale Emner og Toner (»Nibelungenlied«, »Gudrun«, Walther v. d. Vogelweide's Digte). Ogsaa i Nordfrankrig er den ældste Ridderdigtning mere naiv og national-patriotisk, medens senere de fantastiske keltiske Sagnkredse (Kong Artus, s. d., m. fl.), iblandet med antikke, vinde Indpas. I Norden samt i Skotland (og delvis i England og Spanien) erstattedes den kunstmæssige Ridderdigtning af Folkevisernes simplere Toner.

En Særstilling inden for R. indtage de gejstlige Ridderordener, der utvivlsomt have medvirket væsentlig til Udviklingen af det religiøst farvede Ridderideal. Det var med det udtrykkelige Formaal at beskytte Pilegrimmene og værge det nys erobrede hellige Land, at i 12. Aarh.'s Begyndelse Tempelherrernes (s. d.) Orden stiftedes, efter hvis Mønster den tidligere oprettede Johanniterorden (s. d.) omdannedes, idet der til de almindelige Munkeløfter føjedes: Kamp for Troen. Ved Siden af disse to Ordener, hvis Medlemmer overvejende vare franske (skønt Johanniterordenen var af italiensk Oprindelse), stiftedes i 12. Aarh.'s Slutning den til Jomfru Maria indviede Tyske Ridderorden (s. d.), der fra 13. Aarh.'s Begyndelse fik sit væsentligste Virkefelt i Preussen jævnsides den 1202 stiftede Sværdridderorden (s. d.) i Livland. Foruden disse tre store Ridderordener stiftedes paa Korstogenes Tid adskillige mindre, som Lazarus-Ordenen (s. d.), hvis særlige Formaal var at pleje de spedalske, samt nogle spanske og portugisiske Ordener, som Alcantara (s. d.) og Calatrava (s. d.) samt den til den hellige Jakob af Sværdet (s. d.) indviede Orden.

Af en helt anden Karakter end disse ere de af Fyrsterne stiftede Ridderordener, der intet specielt Formaal forfulgte, men blot dannede en Kreds af Mænd, som Kongen særlig havde ønsket at udmærke, og som saaledes danner Oprindelsen til vore moderne Ridderordener, der indgaa som et Led i hele Rang- og Titelvæsenet. Saadanne Ordener hænge nøje sammen med den monarkiske Idés stærke Fremvækst og fremkomme derfor ikke synderlig i den egentlige Riddertid; tidligst opstaa de i Frankrig, hvor allerede Ludvig den Hellige skal have stiftet en saadan; særlig bekendte er den engelske, ved 14. Aarh.'s Midte stiftede Hosebaandsordenen (s. d.) og den burgundiske 1430 stiftede »gyldne Vlies« (s. d.). Af de nordiske Ridderordener af denne Art er Elefantordenen (s. d.) den ældste og stiftet af Christian I, Danebrogsordenen derimod først af Christian V.

Allerede fra 13. Aarh.'s Midte kan man regne R.'s Nedgangstid. Dels bar det Spirerne til Opløsning i sig selv, og navnlig udartede Æresbegreberne og Galanteriet mod Kvinderne hurtig til en mærkelig Unatur (Don-Quichote-Væsen); dels og fornemmelig kunde det i Længden ikke trives sammen med de andre Samfundselementer, som under 12. cg 13. Aarh.'s store økonomiske Opsving og sociale Nydannelser trængte sig frem paa første Plads. Navnlig den ny By- og Borgerkultur var i sit Væsen R. fjendsk og blev Arvetager af dets Indflydelse paa mangfoldige Punkter, endog paa Digtningens Omraade — samtidig med, at Borgernes og Bøndernes Fodfolk begyndte at vise deres Overlegenhed over Riddernes uordnede Rytterhære. Det stærke Kongedømme, der i de fleste Lande voksede frem, var ifølge Sagens Natur den ubundne Adelsvældes og dermed ogsaa det egentlige R.'s Fjende. I det hele gik dog Monarkiets Politik ikke ud paa helt at knække Adelen, men at tage den i sin Tjeneste, og i Ly af Kongedømmet førte derfor R. eller i alt Fald dets ydre Former i længere Tid en — om end noget reduceret — Tilværelse, indtil Renaissancen og Enevælden skabte ny Former for Selskab og Samliv i de højere Kredse, samtidig med at Ildvaabnenes Fuldkommengørelse helt gjorde det af med Riddernes krigerske Betydning. I R.'s Genoplivelse ved Fyrstehofferne i den senere Middelalder tog navnlig det burgundiske Hof virksom Del. (Litt.: Löher, »Ritterschaft u. Adel«, i »Mitth. d. bair. Akad.« [1861]; Roth v. Schreckenstein, »Die Ritterwürde u. d. Ritterstand« [1886]; Schultz, »Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger«, I—II [2. Opl. 1889]; Kohler,

»Die Entwickelung d. Kriegswesens u. d. Kriegführung in der Ritterzeit«, I—III [1886—88]; Henne am Rhyn, »Gesch. d. Rittertums«; Hildebrand, »Sveriges Medeltid«, II; Gautier, *La Chevalerie* [1884]). *J. O.*

Riddle [ri'dl], Albert Gallatin, amerikansk Forfatter, er født 1816 i Mason, New Hampshire. Efter at have fuldendt sine Studier blev han Sagfører i Ohio og var senere en Tid Medlem af Kongressen. Han har skrevet en Række Romaner, af hvilke kunne nævnes: »Bart Ridgeley: a Story of Northern Ohio« [1873], »The Fortrak: a Romance of the Cuyahoga Valley« [1874], »Alice Brand: a Romance of the Capitol« [1875], »The Hunter of the Chagrin« [1882], »Hart and his Bear« [1883], »Mark Loan: a Tale of the Western Reserve« [1883], »Old Newbery and the Pioneers« [1884], »The Sugar-Makers of the West Woods« [1885], »The Tory's Daughter: a Romance of the North-West 1812—13« [1888]. Desuden skrev han: »Students and Lawyers: the Philosophy of Political Parties etc.« [1873], »Life, Character and Public Services of James A. Garfield« [1881], »Life of Benjamin F. Wade« [1886] og »Speeches and Arguments« [1886]. *T. L.*

Ride (Søudtryk), Skibets vuggende Bevægelser, naar det ligger til Ankers. Man taler om, at r. for 1 eller 2 Ankre. R. en Storm af, naar Bevægelserne i Stormvejr blive særlig haarde. R. under, at hale en Blok e. l. tæt hen til Taljeløberens Befæstelsespunkt. *C. L. W.*

Ride se Maager S. 118.

Rideau-Kanal [rido'-], Kanal i Dominion of Canada, Provins Ontario, forbinder Byen Kingston ved Lake Ontario med Byen Ottawa ved Ottawa River. Dens Længde er 217 Km., og den kan befares af Skibe, hvis Dybgaaende er indtil 1,8 M. Fra Kingston følger R. Cataraqui River's Dal, naar sit højeste Parti i Rideau Lake, der ligger 47 M. over Lake Ontario og 86 M. over Ottawa, og følger derefter Rideau River til Ottawa. Stigningerne overvindes gennem 67 Sluser. Kanalen har dog nu tabt meget af sin Betydning ved Anlæg af Jærnveje og konkurrerende Kanaler; men tidligere har den i høj Grad bidraget til Ottawa's Opblomstring. *H. P. S.*

Ridebane, aaben Plads, der ved Behandling af Jordbunden er gjort særlig egnet til at ride paa. For at dette kan være Tilfældet, maa Bunden være saa blød, at Stødene op gennem Hestens Lemmer dæmpes, og saa fast, at Hesten ikke synker i og kommer til at gaa tungt. I Alm. dannes det øverste Lag af Sand, Bark eller Savsmuld. *C. G. B.*

Ride engelsk se Engelskridning.

Ridegrime se Grime.

Ridehus, Bygning, hvori Bunden er indrettet som paa en Ridebane (s. d.). R. kommer særlig til Nytte ved Dressur af unge eller vanskelige Heste, fordi Rytteren har lettere ved at holde deres Opmærksomhed fangen i R. end ude og har mere Herredømme over Hesten paa det begrænsede Rum. *C. G. B.*

Ridefoged var i Vornedskabets og Stavnsbaandets Tidsalder Benævnelsen for den Tjenestemand, som under Herskabet forestod Godsernes Avlsdrift — for en væsentlig Del altsaa svarende til, hvad Nutiden kalder Avisforvalter — og paasaa Hoveribyrdens Fordeling og Udførelse, hvorfor han i mange Maader havde det i sin Magt snart at forværre, snart at begunstige de undergivnes Stilling. I sin Helhed nød Standen hos Samtiden et mindre godt Lov, hvorom mangfoldige Udtalelser fra hine Dage noksom bære Vidnesbyrd. *C. V. N.*

Rideknogle er en benet Udvækst paa Indersiden af Laaret, der af og til viser sig hos Ryttere, ligesom Eksercerknoglen (s. d.) hos Fodsoldater, og Oprindelsen er selvfølgelig ganske den samme. *E. A. T.*

Ridekunsten er ældgammel. Den har udviklet sig af Naturridningen hos de Folkeslag, der fra de tidligste Tider have benyttet Hesten som Ridedyr paa Vandringerne fra Sted til Sted, paa Jagten og i Krigen. Allerede hos Athenienserne finder man en Antydning af virkelig R. Saaledes henhørte under de olympiske Lege bl. a. Væddeløb, og Xenofon har skrevet en Bog om Ridning, hvori man baade finder Spor af en Vejledning til Hestens Træning gennem jævnt fremadskridende Arbejde og Angivelse af, hvorledes man kan gymnasticere en Hest for at udvikle dens Muskulatur, navnlig Bagpartens.

I Alm. er man dog enig om at regne vor nuværende R.'s Udspring fra Middelalderen, idet dens Udvikling hænger sammen med Riddertidens Kampe Mand mod Mand, hvorunder Rytteren maatte have Herredømme over Hesten i hurtige og snævre Vendinger. Den første større Rideskole er oprettet i Napoli af Adelsmanden Federico Griso, der desuden udgav et Værk om Ridning 1552. Til denne Skole søgte efterhaanden unge Adelsmænd fra andre Lande. Griso's Elev, Pignatelli, uddannede saaledes Franskmændene de Pluvinel og Saint-Antoine. Pluvinel vendte tilbage til Frankrig, blev Ridelærer hos Ludvig XIII, opfandt Pilarerne, skrev en Bog om Ridning 1623 og er den første, der har opstillet et ordnet Dressursystem. Saint-Antoine drog til England, hvor han blev Ridelærer for Jakob I's Sønner. Den næste i Rækken af R.'s Stormænd er William Cavendish, Hertug af Newcastle, der 1657 udgav sit bekendte Pragtværk om Ridning og senere blev Staldmester hos Karl II af England. Til Udvikling af Hestens Skulderfrihed opfandt han Lektionen at stille Forparten ind i Volten paa Cirkelvolte, hvad man kan opfatte som den første Begyndelse til Versaden. Han var en inkarneret Skole- og Ridehusrytter uden Forbindelse med den praktiske Ridning og en bestemt Modstander af Fuldblodsavlen, der paa hans Tid begyndte at komme frem i England.

Med Franskmanden de la Guérinière, Staldmester hos Ludvig XV, fik R. en Reformator af gennemgribende Betydning, og hans Bog »Ecole de cavalerie« [1733] udtaler Anskuelser, der paa de væsentligste Omraader ere gældende den Dag i Dag. Før hans Tid havde Sædet til Hest været staaende Spaltesæde med noget tilbagelænet Overkrop, fast sluttende Knæ, og stift fremstrakte Ben. De la Guériniére indførte det ogsaa nutildags almindelige Sæde, halvt staaende, halvt siddende, og han er den første, der forlanger den saa vigtige Overensstemmelse mellem Tøjle- og Schenkelvirksomheden, der var saa godt som umulig med

det tidligere Sæde. Ligesom Hertugen af Newcastle lagde han stor Vægt paa Udviklingen af Skulderfriheden, og han fuldkommengjorde i dette Øjemed Hertugens versadeagtige Lektion paa Cirkelvolten til en virkelig Versade paa den lige Linie. Paa den anden Side benyttede han i Modsætning til senere Tiders Anskuelser meget lidt Trense under Dressuren, men anvendte saa godt som udelukkende Kandaren. Traven ansaa han for den absolutte og egentlige Uddannelsesgangart, og Galoppen begyndte han derfor først, naar Hestens Uddannelse i Trav var fuldt færdig.

Paa de la Guériniére's Tid og forud for ham forstod man ved R. saa godt som udelukkende Skoleridning eller Kunsten at udvikle Hesten harmonisk gennem en systematisk Gymnastik saavel af Hestens enkelte Legemsdele, navnlig Bagparten, som af Hestens Legeme i sin Helhed. For at faa Gymnastikken gennemført i Detaillerne var det nødvendigt pinlig at vaage over, at hver enkelt Øvelse blev nøjagtig udført, og dette medførte atter, at man maatte arbejde i langsomme Gangarter. Herved var der i Fortiden ingen Ulempe for det praktiske Liv, eftersom de sværtbevæbnede Ryttere kun kunde bevæge sig langsomt og kun paa ganske korte Strækninger havde Brug for større Hastighed. Senere Tider krævede imidlertid Bevægelighed hos Rytteriet. Skoleridningen stod fremmed over for disse Fordringer, den lammedes af Revolutionstiden, kom i Forfald og endte i 19. Aarh. med væsentlig kun at være i Hænderne paa Cirkusryttere, der mere havde et ukritisk Publikums Bifald end de rene klassiske Formaal for Øje. Under disse Forhold kendetegner Tiden efter de la Guérinière, særlig det sidst forløbne Aarhundrede, sig ved Stridigheder mellem Forkæmperne for Skoleridningens Eneherredømme og dem, der mente, at Skoleridningen havde udspillet sin Rolle, og at der nu kun var Brug for den Ridning, som fandt Anvendelse uden for Ridehusene. R.'s Indflydelse paa Hesteavlen bidrog til at skærpe Meningsmodsætningerne. Den gamle Skole havde knæsat Araberen, dannet den spanske Hest og andre højt gaaende Ridetyper, den ny Tid behøvede Heste med større Hurtighed og Udholdenhed og hyldede den gennem Væddeløbene frembragte engelske Fuldblodshest og dens Slægtninge. I England var Kampen hurtig afgjort til Fordel for Fuldblodsavl, Jagt- og Væddeløbsridning. I Frankrig førtes Kampen mellem Repræsentanter for Skoleridning og militær Ridning langvarigt, med stor Bitterhed og uden afgørende Resultat, Forvirringen naaede der sit Højdepunkt, da Cirkusrytteren Baucher omkring 1840 fik sit Dressursystem indført i Militæretaten. For denne var Systemet, der nærmest maa betegnes som en Karikatur af den gamle Skoleridning, ganske særlig ubrugeligt, fordi det gennem kort og skarp Dressur ved Haanden og paa Stedet bryder Gangarternes Friskhed, som man netop har saa god Brug for ved den praktiske Ridning. For Tyskland's Vedkommende foregik Udviklingen forholdsvis rolig, og den har for saa vidt mest Interesse for danske, som Paavirkningen derfra har gjort og fremdeles gør sig stærkt gældende paa R. i Danmark. Blandt Forfatterne paa Skoleridningens Omraade kunne som særlig fremragende nævnes Hünersdorf (»Anleitung zu der natürlichsten und leichtesten Art, Pferde abzurichten« [1791]) og Steinbrecht, hvis Værk »Das Gymnasium des Pferdes« er udgivet i Beg. af 1880'erne efter hans Død af hans Elev Plinzner. Fra den modsatte Lejr er navnlig Baron Biel (»Einiges über edele Pferde« [1830]) bekendt.

Den nyeste Tid, særlig Tiden efter 1870, har det været forbeholdt at tilvejebringe Overensstemmelse mellem de modstridende Anskuelser. Blandt tyske Forfattere maa i denne Forbindelse særlig nævnes v. Krane (»Anleitung zur Ausbildung der Kavallerie-Remonten« [2 Opl. 1879]), Burchard v. Oettingen (»Ueber die Geschichte und die verschiedenen Formen der Reitkunst« [1885]) og Plinzner (»System der Pferdegymnastik« [2. Opl. 1890] og flere andre mindre Værker).

Man er nu saa temmelig enig om, at R. ikke alene omfatter Skoleridning, men at den fremtræder under forskellige Former, der ikke alene hver for sig have deres Berettigelse, men som ogsaa have Fordel af at arbejde Haand i Haand. Som de vigtigste Rideformer plejer man nu at nævne Skoleridning, Soldaterridning, Jagtridning og Væddeløbsridning. Skoleridningens Betydning er derved ikke bleven ringere. Dens Opgave er at være Læremester for de andre Rideformer med Hensyn til, hvorledes Hestegymnastikken kan drives til Fuldkommenhed, og hvorledes man gennem denne Gymnastik rationelt fremmer og udvikler Hestens Herredømme over sit Legeme og Rytterens Herredømme over Hesten. De andre Rideformers Tilbagevirkning paa Skoleridningen bestaar deri, at de modvirke den fra Skoleridningens Forfaldsperiode kendte Tilbøjelighed til ensidig at drive Skoleridningen for dens egen Skyld med en Kunstfærdighed, som ingen Forbindelse har med det praktiske Liv.

Forskellen mellem Rideformerne viser sig navnlig i Hestens Holdning og dens Foroverhældning. Skolehestens Holdning er høj fortil, forholdsvis lav bagtil, populært kunde man sige, at Skolehesten ligesom sidder lidt ned bagtil og gør Indtryk af at have let ved at rejse sig paa Bagbenene. Væddeløbshesten er omtrent lige høj for og bag, den synes at have lettest ved at slaa bagud. Holdningen i de andre Rideformer ligger mellem disse Yderligheder. — Naar Hesten skal gaa frem fra Stedet eller skal forstærke Farten, maa den bringe sit Tyngdepunkt fremad og derfor lægge sit Legeme noget mere forover. Jo hurtigere Bevægelsen bliver, og jo tættere eller fladere Hesten skal bevæge sig hen over Jorden, desto større maa Foroverhældningen altsaa være, jo langsommere og højere, desto mindre. Foroverhældningen er derfor under Bevægelse ringe hos Skolehesten, gradvis større i de andre Rideformer, størst hos Væddeløbshesten.

Fælles for Rideformerne er Forlangendet om, at Hesten for at gaa rigtig skal bevæge sig elastisk, være til Biddet. Hermed mener man, at Hesten ved en bevægelig elastisk Nakkevirksomhed bestandig skal følge Mundbiddet og tage stadig elastisk Støtte paa det. Dette kan kun finde Sted, naar Bagbenene sætte elastisk af fra Jorden, og deres Bevægelse forplantes elastisk gennem Hestens Ryg og Nakke saaledes, at

Hesten helt igennem er elastisk. Det er klart, at de samme Betingelser ere gældende, for at Biddets Virkninger kunne forplante sig elastisk til Bagbenene. Elasticiteten er nødvendig, for at Hesten skal kunne udføre, hvad man forlanger af den, med mindst mulig Kraftspild.

Endelig er det Tegnsprog, som Rytteren bruger for at gøre sig forstaaelig for Hesten, i store Træk taget fælles for alle Rideformer. I sin simpleste Form bestaar det af Tegnene med Hænderne, der gennem Tøjlerne holde Hesten an, vende og dreje den, Tegnene med Benene, der drive den frem, og med Overkroppen, der virke regulerende ved at ændre paa Vægtfordelingen. I Virkeligheden spænder dette Tegnsprog over et overordentlig vidt Omraade gennem den Sam- og Vekselvirkning, der finder Sted mellem de tre Hjælpemidler, og hvis Nuancering og fine Afstemning først kan give et fuldkomment Resultat. For Hjælpemidlernes Anvendelse gælder naturligvis et vist System, men ved Systematiseringen alene kan man kun naa et middelmaadigt haandværksmæssigt Maal. Kun Kunstneren, der raader over den fine Ridefølelse, og som ved Hjælp af denne kan sætte sig i nøjere Forbindelse med Hesten, kan naa den gensidige Forstaaelse, som fører ud over det almindelige.

Med Hensyn til det nærmere angaaende de forskellige Rideformer henvises til Skolerid-ning, Soldaterridning, Jagtridning og Væddeløbsridning. *C. G. B.*

Ridemænd. Forfølgning med Rigens Ret (s. d.) har sin Oprindelse fra Kongebreve; naar indklagede ikke lød disse, udnævnte Kongen oprindelig »Mænd af sin Gaard«, som skulde skaffe Klageren Ret, Frd. 19. Marts 1282. Disse Kongens Mænd red til deres Forretning, og Benævnelsen R. har sin Oprindelse herfra; senere blev det et almindeligt Adelsprivilegium, at Fuldbyrdelsen af de Adelspersoner ved Overret eller Højesteret overgaaede Domme ikke skete ved de sædvanlige Myndigheder, men derimod ved særlige dertil paa vedkommende Landsting (s. d.) udmeldte, saakaldte R. Da Landstingene ved Anordn. af 1805 bleve afskaffede, ophørte ogsaa for saa vidt den dertil knyttede Forret, der nærmest kun var af formel Natur. *C. V.N.*

Ridende Blade ere toradede og have veludviklede Skeder, der slutte om Stængelen og hverandre indbyrdes; deres Plade er desuden stillet paa Kant. *A. M,*

Ridéntem dicére vĕrum (lat.), »at sige Sandheden paa en spøgefuld Maade«, Citat efter Horats (Satirer, I, 1, 24). *H. H. R.*

Rider (Søudtryk). Naar Mandskab skal ud paa en Raa, benytter det Perten eller Trædetovet, der hænger i en Bugt under denne. Til bedre Fodfæste for Folkene er Perten afstribet med korte Tovender, der gaa fra dens Bugt op til Raaen; disse Tove kaldes R. *C. L, W.*

Ride, Si săpis (lat.), »hvis du er fornuftig, saa le«.

Rideskole. Den danske Hærs R. uddanner Beridere til Rytteriet og Feltartilleriet. Skolen var oprindelig knyttet til den kgl. Veterinærskole, der er oprettet 1771. Rideundervisningen ved Veterinærskolen tog vistnok sin Begyndelse 1772. Som Elever af Hæren indtraadte dengang kun Underofficerer af Rytteriet, fra 1836 tillige Underofficerer af Artilleriet. Først fra 1856 optog R. eller Manegen, som den kaldtes, Officerer, om end enkelte saadanne tidligere havde faaet Tilladelse til at deltage i Undervisningen i Veterinærfagene. Disse Fag, herunder Beslag ved Veterinærskolens Smedje, der blev oprettet 1780, vare Hovedsagen, og endnu 1851 omfattede Rideundervisningen kun 2 Timer hveranden Dag. Et af de militære Medlemmer af Veterinærskolens Direktion havde Overtilsyn med Rideundervisningen, der blev givet af en kgl. Berider, men Eleverne stode i eet og alt under Veterinærskolens Forstander. 1834 fik Manegen dog en selvstændigere Stilling, idet den i alt, hvad der angik Elevernes Tjenesteforhold og Rideundervisning samt Skolens Hestemateriel, henlagdes udelukkende under den Officer, der havde Overtilsynet. 1851 flyttedes Eleverne fra Veterinærskolen til Staldgaarden i Prinsens Palæ, 1853 fik Manegen sin egen Forstander, og s. A. besluttedes det, at den skulde have sin egen Kaserne i det tidligere militære Klædeoplags Bygning ved Rysensteen. 1856 bestemte Krigsministeriet, at der skulde opføres en Beslagsmedje ved Manegen. Ved Hærordningen 1867 fik Skolen sit nuværende Navn Ride- og Beslagskolen, og 1890 flyttedes den til sin nuværende Kaserne paa Kong Georgs Vej. Undervisningen i Ridning er nu 4—5 Timer daglig, og en tilsvarende Tid optages af Veterinærfag og Beslaglære. Kursus er toaarig, Tilgangen 2 Officerer, 6 Underofficerer aarlig. Ved Beslagskolen uddannes desuden hvert Aar 10 menige til Beslagsmede. *C. G. B.*

Det norske Kavaleris R. oprettedes 1856 under Navn af »Manegen«. Chefen har Ritmesters Grad, Andenlæreren er Premierløjtnant, desuden er der ansat en Veterinærofficer som Lærer i Veterinærkundskab og Beslaglære. Elever ere 2 Kavalerieløjtnanter og 2 Sergenter fra hvert Kavalerikorps, tilsammen 8; desuden er der i Alm. Adgang for 1 å 2 Officerer af de andre Vaabenarter til at deltage i Undervisningen. Kursets Varighed er 8 Maaneder, der fra 1880 afsluttes med et 8 Dages Udridt. Indtil 1891 fik R. sine Heste udlaant fra Geworbne Eskadron, fra 1891 fik den eget Hestemateriel og egne Hestepassere. Der rides nu 3 Stamheste daglig, hvoraf 1 Remont, desuden rides 1 Nationalremont i 3 Maaneder.

Ritmester P. Ring.

Ride Sommer i By se Fester.

Ridetøj se Dækken, Hovedtøj og Sadeltøj.

RidiCUle [ridiky'l] (fr.), latterlig.

Ridinger (Riedinger), Johann Elias, tysk Maler og Kobberstikker, født i Ulm 1698, død 1767 i Augsburg, hvor han var Elev af Rugendas og 1759 blev Direktør for det derværende Akademi. Af R.'s Malerier kendes kun faa; hans Berømmelse og Popularitet, der har Kurs endnu i vore Dage, skyldes først og fremmest hans Kobberstik og Raderinger (henved 1,300 Blade) og af disse særlig de talrige Blade med Emner af Dyrelivet. En vis livfuld og overfladisk korrekt Iagttagelse af Dyrenes Færden kan ikke frakendes disse Blade, men dybere indtrængende Blik for de forskellige Dyrs Væsen og Karakter ere de temmelig blottede for, og deres ret grove Udførelse med bred Naal og dyb Ætsning udelukker saa godt som al Finhed i Gengivelsen af

Dyrenes Udtryk. Af de talrige Publikationer, hvori han samlede sine Blade under forskellige Titler, skulle fremhæves »Fürsten-Jagdlust« [1729, 36 Bl.], »Parforce-Jagd des Hirschen« [16 Bl.], »Betrachtung der wilden Thiere« [1736, 40 Bl.], »Neue Reitkunst« [1722, 22 BL], »Lehrreiche Fabeln« [1744, 20 BL] og endelig hans maaske betydeligste Værk »Paradiset«, 12 store Folioblade, hvor Syndefaldet gav ham Anledning til at skildre en Mangfoldighed af Dyr, der befolke Paradiset. *A. R.*

Ridley [ri'dli], Nicolaus, Biskop af London, født omkring 1500 i Northumberland, død paa Baalet 16. Oktbr. 1555, var en af Reformationens Hovedmænd i England. Under Edvard VI blev han 1550 Biskop i London og optraadte her med stor Kraft som Reformationens Talsmand. Cranmer og Latimer vare hans nære Venner. Straks efter Marie den Blodiges Tronbestigelse 1553 blev R., som desuden havde talt Jane Grey's Sag, kastet i Tower og senere sammen med Cranmer og Latimer ført til et Fængsel i Oxford, anklaget for Kætteri. Efter lange Forhør, hvorunder R. med Kraft og Dygtighed forsvarede sin Lære, blev der endelig forelagt ham 3 Sætninger vedrørende Transsubstantiationen, som han skulde underskrive, og da han bestemt vægrede sig, blev han dømt til Døden og brændt paa samme Baal som Latimer. (Litt.: Dixon, *History of Church of England* [Bd. II, Lond. 1881]). *A. Th. J.*

Ridning se Ridekunst.

Ridolfi, Cosimo, Markis, italiensk Statsmand, (1794—1865), havde 1825—30 vigtige Embeder i Firenze, men tog sin Afsked, da han ikke kunde faa Lov at gennemføre de Fremskridt, han paatænkte. Han ofrede nu alle Kræfter paa at udvikle Landbruget, grundlagde paa sit Gods en Landbrugsskole og var 1843 Formand for det italienske Naturforskermøde i Firenze. Septbr. 1847 blev han Minister i Toscana og var Juni—Juli 1848 Førsteminister, drog derefter som Sendemand til Paris og London, men trak sig i Febr. 1849 tilbage til Privatlivet, da Storhertugen kastede sig i Østerrig's Arme. Han tog Del i den nationale Rejsning i April 1859 og blev Medlem af den foreløbige Regering; var et Aars Tid Minister i Toscana og blev eftet dets Indlemmelse sardinsk Senator. *E, E.*

Ridsefjeder, Redskab henhørende til Tegnebestikket, hvormed de i Blyant anlagte Linier trækkes op med Tusk. R. bestaar af et Skaft med to Kæber af Staal, disses Afstand reguleres efter Stregtykkelsen med en Klemskrue. Tusket føres ind mellem Kæbernes Spidser. For at lette Rensningen af R. kan den ene Kæbe have et Charnier ved sin inderste Ende. Punkterridsefjederen kan i Stedet for Kæbespidserne have et lille Tandhjul, som paa sin indvendige Del er i Berøring med Tusk. Parallelridsefjederen, to R. paa samme Skaft, bruges f. Eks. til Optrækning af Veje paa en Plan eller et Kort. Kurveridsefjederen, som er let drejelig om sit Skaft, benyttes til at optrække Højdekurver paa Kort. R.'s Skaft kan være af Metal, Træ, Elfenben o. L, ofte kan det i sin inderste Ende være forsynet med en Punkternaal, hvis Benyttelse kræver, at Skaftet skrues af R. *F. W.*

Riebeckit se Hornblende.

Ried [ri!d], By i østerrigsk Provins Øvre-Østerrig, 60 Km. V. S. V. f. Linz, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft R., har (1890) 4,500 Indb., som Kommune 4,700 Indb. Slot, nu Sæde for Øvrigheden, Overgymnasium, Uldspinderi, Fabrikation af Læder, Landbrugsmaskiner, Vognsmørelse, Handel med Landbrugsprodukter. *Joh. F.*

Riedel [ri!del], August, tysk Genremaler, (1802—83). Han gik paa München's Kunstakademi. En Rejse til Italien, hvor han levede det meste af sin Levetid, og hvor han blev Professor ved S.-Luca-Akademiet, ændrede hans Kunstsyn. Paa en Tid, da Liniestrenghed og Kartontegning vare højeste Mode, dyrkede han Koloritten, allerhelst i dens effektfuldeste Virkninger: Sollys, der i Glorietransparent svøber sig om et nøgent Kvindelegeme (»Badende Pige«, ofte gentaget Motiv, et Eksemplar fra 1837 i Thorvaldsen's Mus.) o. l. Cornelius sagde om R.'s koloristiske Tilbøjeligheder, at R. til Fuldkommenhed havde naaet, hvad han (Cornelius) med største Anstrengelse havde søgt at undgaa. Adskillige Arbejder i tyske Galerier; Fresker i Hertug Max'es Palæ i München. I Thorvaldsen's Museum ses foruden ovenanførte Billede det effektfulde Tableaumaleri »Neapolitansk Fiskerfamilie ved Strandbredden« [1833]. *A. Hk.*

Riedel [ri!del], Karl, tysk Musiker, (1827—88), var oprindelig Haandværker (Farversvend i Zürich), men forandrede pludselig Livsmaal og kastede sig med stor Ihærdighed over Musikstudier (som Elev af Leipzig's Konservatorium). 1854 stiftede han i Leipzig en Forening til Udførelse af gamle Kirkesangværker, og med Flid og Energi hævede han denne Forening, der efter ham kaldtes »R.-Forening«, til at blive en af de mest kendte og ansete tyske Musikforeninger. R. har komponeret nogle Sange og Kor samt udgivet fortjenstfulde Nyudgaver af gamle Kirkekomponisters Værker, saasom Schütz'es, Eccard's og Prætorius'es. *W. B.*

Riedmiiller [ri!d-], Franz Xaver von, tysk Landskabsmaler, født 22. Jan. 1829 i Konstanz, død 27. Oktbr. 1901 i Stuttgart. R., Elev af Schirmer i Karlsruhe, fra 1873 Storhertugen af Baden's Hofmaler, har malet mange naturfriske Landskaber, især fra Sydtyskland's Bjærgegne, ofte i Maaneskin: »Parti ved Stuttgart« [1875, Stuttgart's Galeri] etc. Fuldt saa højt som Oliemalerierne sættes hans Akvareller og Kultegninger. *A. Hk.*

Riefstahl [ri!fsta.l], Wilhelm Ludwig Friedrich, tysk Maler, født 15. Aug. 1827 i Neustrelitz, død 11. Oktbr. 1888 i München. R., udgaaet fra Berlin-Akademiet, en Tid Leder af Karlsruhe Kunstskole, derefter knyttet til Miinchen, har givet stemningsfulde Billeder af sydtysk, schweizisk og italiensk Bjærgnatur og af Folkelivet dernede: »Passeyer-Hyrdernes Andagt« [1864, Berlin's Nationalgaleri], »Begravelse i Rom« [1871, Dresden-Gal.] etc. (Litt.: »W. R.'s Handzeichnungen, mit Text v. H. E. v. Berlepsch«). *A. Hk.*

Riegel [ri !gel], Hermann, tysk Kunsthistoriker, (1834—1900), 1869—71 Direktør for Museet i Leipzig, derefter for Museet i Braunschweig samt Professor ved samme Bys Politechnikum, har bl. a. skrevet »Cornelius« [1866 og 1883], »Deutsche Kunststudien«, »Grundrisz d. bild. Künste«, »Gesch. d. Wiederauflebens d, deutsche Kunst im 18. u. Anf. d. 19. Jahrh.« [1876], »Gesch. d. Wand-

malerei in Belgien seit 1856« [1882], »Beitr. z. niederländischen Kunstgesch.« [2 Bd., 1882]. Han udgav Carstens'es Værker [3 Bd., Leipzig 1869—84]). *A. Hk.*

Riegels [ri'gels], Hans Christian, født 7. Febr. 1793 paa Als, død 9. Jan. 1861, blev mest kendt som Bestyrer af Statens Træplantning i de jydske Klitter fra 1853 af. R. blev 1808 Officer og gik af som saadan 1845; som Ejer af Snoghøj (fra 1839) virkede han ivrigt for Træplantning og Havedyrkning især i Jylland; for Klitternes Vedkommende søgte han gennem mange Forsøg med forskellige Arter og Kulturmaader at finde Vejen til at omdanne Klitterne til Skov; Forsøgene mislykkedes vel i det store og hele, men have dog haft kendelig Betydning for Eftertiden; derimod lykkedes det for R. at vække og vedligeholde en stærk og almindelig Interesse for Klitsagen, hvilket gav sig Udslag i L. af 1857 og 1867 derom. 1848 blev R. Kommandant og senere Civilguvernør paa Als indtil 1850; 1848 Kammerherre. (Litt.: A. Oppermann i »Biogr. Leks.« og i »Tidsskr. f. Skovbrug« Bd. X; Bang i >Tidsskr. f. Skovbr.« Bd. XII). *C. V. P.*

Riegels [ri'gels], Niels Ditlev, dansk Historiker, født paa Lolland 1755, død paa Falster 24. Aug. 1802, blev Student 1771 og tilbragte flere Aar ved udenlandske Universiteter. 1781 blev han ansat som Pagehovmester hos Dronning Juliane Marie; han medvirkede ved det Statskup, der 1784 bragte Kronprins Frederik til Roret, men harmedes saare, da han til Løn kun fik en Aarspension paa 1,200 Rdl. Siden levede han mest paa en ham tilhørende Gaard paa Falster, sysselsat med en Forfattervirksomhed, der førte ham ind paa meget forskelligartede Emner, dog mest af historisk Natur. Han skrev saaledes »Forsøg til Christian V's Historie« [1792], »Udkast til Frederik IV's Historie« [1795] og udgav 3 Bd. >Smaa historiske Skrifter« [1796—98], dertil en Mængde Afhandlinger og Flyveskrifter. R. var en Mand af mange Kundskaber og med stor Interesse for Samfundslivet; han var stærkt greben af den franske Revolutions Frihedsideer, og den Tilsidesættelse, han mente var overgaaet ham selv, æggede yderligere hans Kritik. Bittert rasede han derfor i sine Skrifter mod alt og alle, fordømte Kongedømme og Aristokrati, angreb Præstevælden, Universitetslærdommen, Lægerne, for bidsk løs paa de forskelligste Personer. Undertiden kunde hans Kritik være sund og træffende; oftest drukner dog det gode ganske i en Svada af Deklamationer, og da han dertil var yderst upaalidelig i sine Angivelser, have hans Skrifter, som i sin Tid vakte ikke ringe Opsigt, kun ringe blivende Værd. *Kr. E.*

Rieger [ri!ger], Frants Ladislaus, tschekkisk Partifører, født 10. Decbr. 1818, død 3. Marts 1903. Han viste allerede tidlig Iver for at vække sit Folks Stemning til Kamp mod Tyskernes Overvægt og valgte 1847 Pressefriheden til Emne for sin juridiske Doktordisputats. Ligeledes søgte han ved Rejser rundt om i Østerrig at knytte Forbindelser mellem alle de slaviske Stammer og var 1848 virksom for Indkaldelsen af den slaviske Folkekongres i Prag. S. A. valgtes han i 7 Kredse til den østerrigske Rigsdag og var her Ordfører for de slaviske Føderalister; blev ogsaa Medlem af Forfatningsudvalget. Senere søgte han paa flere Maader at fremme den folkelige Udvikling blandt sine Landsmænd, skrev 1850 det første nationaløkonomiske Skrift paa Tschekkisk og var med at udgive en Encyklopædi paa samme Sprog [11 Bd., 1859—74]. 1861 valgtes han til den bøhmiske Landdag og derfra til Rigsraadets Underhus, hvor han paa ny hævdede Føderalismen mod Tyskernes Helstatstanker; men trak sig allerede 1863 tillige med sine Landsmænd bort derfra. Da han 1867 ikke kunde opnaa saa stor Selvstændighed for Böhmen, som han ønskede, organiserede han Tschekkernes passive Modstand, idet de holdt sig borte baade fra Rigsdag og Landdag, og udarbejdede 1868 Deklarationen om de bøhmiske Landes statsretlige Selvstændighed. Han var i lang Tid Tschekkernes anerkendte Fører, knyttede nøje Forbund med den feudale Adel og søgte desuden at faa Støtte udenlands, dels ved at fremkalde den slaviske Valfart til Moskva 1867, dels ved Henvendelse til Kejser Napoleon III 1868. Han førte 1871 de frugtesløse Forhandlinger med Grev Hohenwart om Godkendelse af de tschekkiske Krav, men spændte da Buen saa højt, at den maatte briste. Først da Grev Taaffe 1879 kom til Roret, formaaede han sine Landsmænd til igen at indtræde i det politiske Liv; men da han heller ikke da kunde opnaa saa store Indrømmelser, som ønskedes, tabte hans Indflydelse sig, og Flertallet af hans Landsmænd gik efterhaanden over til det ungtschekkiske Parti. Endnu 1888 paa hans 70 Aars Fødselsdag fik han en Nationalbelønning af 100,000 fl., men allerede 1889 tabte han sit Sæde i Landdagen og efter de mislykkede Forligsforhandlinger 1890 tillige sit Sæde i Underhuset. Derimod blev han 1896 livsvarigt Medlem af Herrehuset samt ophøjet til Friherre. R. har haft stor Del i Oprettelsen af Nationalteateret og Landsmuseet saavel som af Skoleforeningen og af flere økonomiske Institutioner til Fremme af sit Folks Udvikling. Han var en Svigersøn af Historikeren Palacky. *E. E.*

Riego, Rafael, spansk General og Frihedsmartyr, født 2. Apr. 1784 i Asturien, død 7. Novbr. 1823. Han indtraadte 1808 i Hæren, men blev s. A. som Krigsfange ført til Frankrig, hvor han tilegnede sig den franske Revolutions Grundsætninger. Som Oberst stod han 1. Jan. 1820 i Spidsen for Soldateropstanden i Cadiz og kundgjorde Forfatningen af 1812; var 1821 en Tid lang Generalkaptajn i Aragonien, valgtes 1822 til Cortes og blev Febr. 1823 Formand. Han viste i denne Stilling stort Maadehold og behandledes af Kong Ferdinand med megen Udmærkelse. Da den franske Hær 1823 havde genoprettet Enevælden, og han selv, efter forgæves at have forsøgt Modstand derimod, var bleven fangen af kongeligsindede Bønder i Andalusien, blev han ført til Madrid og under Pøbelens Forhaanelser hængt. Liget blev derefter parteret, og Stykkerne fordeltes til forskellige Byer i Landet. (Litt.: Nard y Piral, *Vida militar y politica di R.* [Madrid 1844]). — R.-Hymnen, digtet Jan. 1820 af hans Kampfælle San Miguel, er den spanske Frihedssang. *E. E.*

Riehl [ri!l], Aloys, tysk Filosof, er født 27. Apr. 1844 i Bozen, 1873 Professor i Graz, senere i Freiburg, Kiel og Halle. R. staar som en af de mest fremragende Repræsentanter for Nykriticismen, den

filosofiske Bevægelse, der i 19. Aarh.'s sidste Halvdel efter Romantikken søgte tilbage til Kant. Nykriticismen drog atter Erkendelsesproblemet i Forgrunden, og R.'s Hovedværk »Der philosophische Kriticismus« [1876—87] har været et af de betydeligste i den moderne Erkendelsesteoris Historie. Af R.'s andre Værker maa nævnes »Uber wissenschaftliche und nicht-wissenschaftliche Philosophie« [1883] og >Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart< [1903]. *A. T—n.*

Riehl [ri!l], Wilhelm Heinrich, tysk kulturhistorisk Forfatter, født i Biebrich a. Rh. 6. Maj 1823, død 16. Novbr. 1897. Han var 1846—53 Redaktør af forskellige Blade, sidst af »Augsb. allg. Zeit.«, 1848—51 tillige musikalsk Direktør for Teateret i Wiesbaden; 1854 blev han Professor i Statsvidenskab i München, 1859 i Litteraturhistorie, 1862 Medlem af Videnskabernes Akademi og 1885 Direktør for det bayerske Nationalmuseum. Han har skrevet: »Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Sozialpolitik« [4 Bd.: I. »Land und Leute«, 9. Opl. 1894; 2. »Die biirgerliche Gesellschaft«, 8. Opl. 1885; 3. »Die Familie«, 10. Opl. 1889; 4. »Wanderbuch«, 3. Opl. 1892], som tiltaler ved sin fængslende Stil og sine sunde og besindige Betragtninger, men dog fra kompetent Side dadles for en overvættes Betoning af Naturnødvendigheden og for lidt Hensyntagen til den faktiske Udvikling. I samme eller lignende Retning gaa: »Kulturgeschichtliche Novellen« [3. Opl. 1864], »Die Pfälzer« [2. Opl. 1858], »Kulturstudien aus drei Jahrhunderlen« [5. Opl. 1896], »Die deutsche Arbeit« [3. Opl. 1884], »Geschichten aus alter Zeit« [2 Bd., 1863—65]. Desuden kunne nævnes »Musikalische Charakterköpfe« [3 Bd., 1853—77, i mange Opl.], »Kulturgeschichtliche Charakterköpfe« [2. Opl. 1892], »Religiöse Studien eines Weltkindes« [3. Opl. 1895], »Gesammelte Geschichten und Novellen« [2 Bd., 1871], »Am Feierabend« [Noveller, 1880] og »Lebensrätsel« [Noveller, 1888, i flere Oplag]. *C. A. N.*

Riehm [ri!m], Eduard Karl August, protestantisk Teolog og Professor, født 20. Decbr. 1830 i Diersburg i Baden, død 5. Apr. 1888. Han var Professor først i Heidelberg, senere, fra 1862, i Halle. Blandt hans Værker maa nævnes »Die messianischen Weissagungen« [Gotha 1875] og »Handwörterbuch des biblischen Altertums« [Leipzig 1884], som han redigerede. *A. Th. J.*

Riel [riæ'l], Louis (1844—85), Mestiz, var Fører for de oprørske Bevægelser i det canadiske Landskab Manitoba 1869 og 1885; blev benaadet første Gang, men hængt 16. Novbr. 1885, efter et halvt Aars Fangenskab. *E. E.*

Riemann [ri!man], Georg Friedrich Bernhard, tysk Matematiker, født 1826 i Breselenz i Hannover, død 1866, ansattes 1857 som ekstraord. Prof. i Matematik i Gottingen og overtog 1859 efter Dirichlet det ordinære Professorat smst., hvilket han beklædte til sin Død. Han maa regnes for en af 19. Aarh.'s betydeligste Matematikere. I sin Dissertation: »Grundlage fur eine allgemeine Theorie der Functionen einer veränderlichen komplexen Grösse« [Gottingen 1851] opstillede han Teorien for de saakaldte Riemann'ske Flader (se Funktionsteori) og maa derfor regnes for en af den moderne Funktionsteoris Skabere. Samme-steds behandles den vigtige Randværdiopgave, der gaar ud paa Bestemmelsen af en Funktion inden for en begrænset Del af en Riemann'sk Flade, naar dens Værdier paa Begrænsningen og i Diskontinuitetspunkterne ere givne; herved indførtes en ny Definitionsmaade for Funktioner. R.'s Flader ledte ham til Beskæftigelse med de algebraiske Kurver [»Theorie der Abelschen Functionen«, Crelle's Journal, Bd. 54]; han undersøgte deres Transformationer og Punktsystemerne paa dem og opstillede Begrebet Slægt samt Sætningen om Slægttallets Uforanderlighed ved entydig Transformation. R. har videre givet vægtige Bidrag til Primtalsteorien i »Ueber die Anzahl der Primzahlen unter einer gegebenen Grösse« [Berlin-Akademiets »Monatsberichte« 1859], og i »Ueber die Hypothesen, welche der Geometrie zu Grunde liegen« [Göttingerakademiets Abhandl. 1867] har han grundlagt den saakaldte Riemann'ske eller sfæriske Geometri, der hviler paa den Forudsætning om Planens rette Linier, som endnu er mulig ved Siden af den euklidske og Lobatschevsky's (s. d.), nemlig at de alle skære hinanden. Efter R.'s Død er udkommen: »Partielle Differentialgleichungen und ihre Anwendungen auf physikalischen Fragen« [1869]; hans Skrifter ere samlede af Weber i »Gesammelte mathematische Werke« [1876]. *Chr. C.*

Riemann [ri!-], Hugo, tysk Musikforfatter, er født 18. Juli 1849 ved Sondershausen, studerede oprindelig Jura, senere Filosofi og bestemte sig først 1870 endelig for Musikken, idet han indtraadte som Elev i Leipzig's Konservatorium. 1873 blev R. Dr. phil. (senere tillige Dr. mus.), 1878 Privatdocent i Musik ved Leipzig's Universitet; 1881—90 var R. Lærer ved Konservatoriet i Hamburg, senere virkede han i Wiesbaden og vendte derfra tilbage til Leipzig, hvor han nu (1903) er Professor i Musikvidenskab. R. har udgivet nogle Kompositioner som Violinsonate, Trio og Strygekvartet, men det er som Musikforfatter, han har vundet sit højtansete Navn. Hans videst kendte Arbejde er »Musiklexikon« [i 1 Bd.], der siden 1882 har oplevet 5 Udgaver, men R. har i øvrigt med stor Flid og Alsidighed forfattet en Række Værker, der vedrøre næsten alle Musikvidenskabens Grene, og paa flere Omraader har han hævdet sig selvstændige Anskuelser, der ogsaa delvis ere slaaede igennem. Blandt R.'s mange Frembringelser skulle her fremhæves: »Musikalische Syntaxis«, »Handbuch der Harmonielehre«, »Entwickelung unserer Notenschrift« og »Studien zur Geschichte der Notenschrift«, »Musikalische Dynamik u. Agogik« (Fraseringslære), »Lehrbuch des Kontrapunkts«, en Række »Musik-Katekismer«, deriblandt en »Musikästhetik« og en »Musikgeschichte«, »Epochen u. Heroen der Musikgeschichte«, »Geschichte der Musiktheorie im IX—XIX Jahrhunderte«, »Opernhandbuch«, »Geschichte der Musik seit Beethoven« [1901], »Grosse Kompositionslehre« [2 Bd., 1903]. Endelig har R. foranstaltet »Fraseringsudgaver« af klassisk Klavermusik, udgivet forskellig ældre, delvis glemt Instrumentalmusik samt skrevet Musikartiklerne i »Meyer's Konversationslexikon«. *W. B.*

Riemenschneider [ri!-], Georg, tysk Musiker, er født 1. Apr. 1848 i Stralsund, er Elev bl. a. af Kiel, har virket som Kapelmester ved flere mindre

Scener og var (til 1899) Koncertdirigent i Breslau. R., der ogsaa er optraadt som Musikkritiker, har skrevet Orkesterværker (Fantasier som »Julinacht«, »Totentanz«, »Donna Diana«) og en Opera. *W. B.*

Riemenschneider [ri!-], Tilmann, kaldet »Meister Dill«, tysk Billedhugger, født 1468 i Osterode i Harz, død 1531 i Wiirzburg, hvortil han kom som 15-aarig »Gesell«; kort Tid efter blev han optagen som Mester i Gildet, fik Borgerret og opnaaede ved sin Dygtighed Sæde i Byens øverste Raad, 1520 var han første Borgemester. R. hører sammen med de store samtidige Billedhuggere i Nürnberg til de ypperste i tysk Skulptur i Slutningen af 15. og Begyndelsen af 16. Aarh.; han naar i det hele ikke disse i Kraft i Opfattelsen eller enkelt Storslaaethed i Kompositionen, men med en sund og frisk Realisme forbinder han en Sans for en egen fin og følsom Ynde, der giver særlig hans Kvindeskikkelser et Præg af rørende Inderlighed. Af hans talrige Arbejder — dels i Sten, dels i Træ — fremhæves Gravmælerne over Eberhard von Grumbach (død 1487, i Kirken i Rimpar), over Fyrstebiskopperne Rudolf von Scherenberg (død 1495) og Lorenz von Bibra (død 1519), begge i Domkirken i Wiirzburg, og Hovedværket: Gravmonumentet over Kejser Henrik II og hans Dronning; særlig fremragende ere de fem Relieffer med Scener af Kejserparrets Liv [1499—1513]. Af andre Arbejder nævnes Statuerne af Adam og Eva (Marie-Kapellets Sydportal, Wiirzburg) og af Christus, Johs. Døberen og Apostlene paa Stræbepillerne i Domkirken i Wiirzburg. Blandt flere Fremstillinger af Pietà udmærke sig særlig de i Kirkerne i Heidingsfeld og Maidbruun. En fremragende Plads i R.'s Produktion indtage en Række store Snitaltere (af Bode fraskrevet R. og henført til en særlig »Meister des Creglinger Altars«), saaledes det hellige Blods Alter i Jakobs-Kirken og især det mageløst skønne og inderlig følte Altar med Madonnas Himmelfart i Herrgottskirche i Creglingen, der ligesom Madonna i Rosenkransen (i Valfartskirken i Volkach) viser R.'s Kunst i dens fineste og sarteste Skikkelse. Talrige Træskulpturer findes spredt rundt i Museer i Berlin, Niirnberg, München o. a. St.; det bedste er dog den mesterlige, uovertræffelige karakterfulde og levende Gruppe af »Ægteparret i Bedestolen«, som South-Kensington-Museet ejer. (Litt.: Becker, »T. R.« [Leipzig 1849]; Weber, »T. R.« [Wiirzburg und Wien 1888]; Streit, »T. R.« [Berlin 1888]; Ed Tönnies, »T. R.« [Strassburg 1900]). *A. R.*

Rienier [ri!-], Friedrich Wilhelm, tysk Videnskabsmand, født i Glatz 19. Apr. 1774, død i Weimar 19. Septbr. 1845. Han var Huslærer i W. v. Humboldt's Hus og opholdt sig 1803—12 i Goethe's Hus som dennes litterære Medhjælper og Lærer for hans Søn. 1812 blev han Professor, 1814 Underbibliotekar og 1837 Overbibliotekar i Weimar. Han har udgivet et græsk—tysk Leksikon [4. Opl. 1824] og er især bleven bekendt ved sine »Mitteilungen über Goethe, aus miindlichen und schriftlichen Quellen« [2 Bd., 1841]. Han udgav ogsaa »Briefwechsel zwischen Goethe und Zelter« [6 Bd., 1833—34]. *C. A. N.*

Riénzi (ell. Rienzo), Cola di, egl. Nicola di Lorenzo Gabrini, italiensk Statsmand, født 1313 i Rom, død 8. Oktbr. 1354 smst. Han var Søn af en Værtshusholder og blev tidlig paavirket ved Læsning af den romerske Oldtids Forfattere, saa at Drømme om Genoprettelsen af Rom's gamle Vælde fyldte hans Sjæl; under de lovløse Tilstande, medens Paven var i Avignon, og de mægtige Adelsslægter (som Colonna og Orsini) førte det store Ord i »den evige Stad«, valgte R., hvis Begavelse tidlig stillede ham paa en fremragende Plads, at støtte den betrængte Borgerstands og Almues Sag, især da nogle Adelsmænd havde dræbt hans unge Broder. Han sendtes af Borgerne med flere andre til Avignon for at lykønske den nysvalgte Clemens VI og opfordre ham til at vende tilbage til Rom; deroppe fik han efter Petrarca's Anbefaling et Notarembede. 1344 var han atter hjemme og søgte nu ved sin ildfulde Veltalenhed at fremkalde et Oprør. Hungersnøden 1347 bragte ham mange Tilhængere, der 20. Maj samledes om ham paa Kapitoliet, vedtoge en ny Forfatning i republikansk Aand og joge de adelige Tyranner bort. Som »Tribun«, med den pavelige Legat ved Siden, styrede R. nu Kirkestaten. Og det var i Begyndelsen en dygtig Styrelse, streng, men retfærdig; Italien, ja Europa saa med Undren paa dette af digterisk Begejstring fremgaaede Forsøg paa at vække det svundne store til Live; Fyrster paakaldte hans Voldgift og lode sig stævne til en almindelig Fredskongres i Rom; Paven anerkendte ham som sin verdslige Stedfortræder; Petrarca, Italien's aandelige Høvding, troede at se sine stolteste Drømme realiserede, skrev begejstrede latinske Breve til R. (man har før almindelig antaget, at Canzonen »Spirto gentil« ogsaa var henvendt til ham ved denne Lejlighed, men den menes nu af nogle at være allerede fra omtr. 1337) og ilede til Rom for at være Vidne til den lykkelige Tid. Bladet havde dog allerede vendt sig, og i Parma fik Petrarca Efterretninger, som standsede ham paa Vejen. R. havde ikke kunnet taale sin Magt; Hang til teatralsk Pomp og overdaadig Vellevned brød mere og mere frem hos ham; ved sine Imperatornykker stødte han Folket fra sig, paalagde det tyngende Skatter og fik Skyld for de høje Kornpriser. Udadtil begik han det Misgreb i sin ubændige Magtfølelse at befale Karl IV og Ludvig af Bayern at møde i Rom med deres Strid om Kejsertronen, for at han kunde dømme dem imellem. Paven svigtede ham nu, og da baade Adelen og det menige Folk vendte sig mod ham, styrtedes han (1348) og flygtede til et Franciskanerkloster i Apenninerne. Sine store og ærgerrige Drømme opgav han dog ikke: 1350 forelagde han Kejser Karl IV i Prag en Plan til et vest- og et østromersk Rige — det sidste skulde staa under ham selv —, men Kejseren lod ham arrestere og bringe til Paven i Avignon. Ved Petrarca's Indflydelse blev R. imidlertid løsladt og fik Absolution (1352), han drog til Rom, og længe varede det ikke, før han stod ved Kardinal Albornoz'es Side som »Senator« efter Folkets Ønske og med Pave Innocens VI's Anerkendelse (1354). Hans ny Herredømme bestod dog denne Gang endnu kortere Tid end forrige: man fandt det tyrannisk og derhos alt for udpræget paveligt; igen var det Skatterne, som forbitrede Folket, der paa Kapitolium nægtede at høre ham, da han vilde tale til det,

greb ham, da han vilde flygte i Forklædning, og lod ham lide Døden; Liget hængtes i en Galge og brændtes derpaa. Den mærkelige Mands Liv og Død er oftere behandlet af Digtekunsten, som har idealiseret ham, saaledes Bulwer i Romanen »R.« og R. Wagner i Operaen af samme Navn. En Statue af R. opstilledes 1887 ved Kapitoliet. (Litt.: Fortifiocca, *Vita di R.* [Brescia 1624, ogsaa i Muratori's *Scriptores rerumitalicarum* III]; Papencort, »C. di R. u. seine Zeit« [Hamburg 1841]; Gregorovius, »Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter« (det paagældende Afsnit); Auriac, *Etudes historiques sur Nic. R.* [Amiens 1885]; Rodocanacchi, *C. di R.* [Paris 1888]; A. Gabrielli, *C. di R.* [Rom 1890]; samme, *Epistolario di C. di R.* [smst. s. A.]). *E. G.*

Riepenhausen [ri!penhausen], tysk Kunstnerfamilie. Ernst Ludwig R., (1765—1840), stak Kopier efter Hogarth. Hans to Sønner og Elever Franz (1786—1831) og Johannes (1789—1860) arbejdede gerne i Fællesskab, begge Elever af Tischbein, begge knyttede til Rom og paavirkede af Nazaren-Skolen; de udførte i Forening det store Oliemaleri »Henrik Løve og Frederik I« (1825) for Welferordenens Sal i Hannover, udgav (1810—20) en illustreret Historie om det italienske Maleri (Omridstegninger efter ældre italienske Malere) og gjorde Forsøg paa at rekonstruere Polygnot's Malerier (32 Blade). »Rafaels Drøm« (Raczynski-Galeriet i Berlin) er ligesom en Række andre Oliemalerier i tyske Galerier udført ved Samarbejde mellem Brødrene. Johannes R. udgav efter Broderens Død en Del Tegninger til Rafael's Liv [»Vita di Raffaello«, 1834, senere Udgaver]. Han malede bl. a. »Madonna« (Ny Pinakotek i München), »Christus velsigner Børnene« (Hannover's Museum) etc. I Thorvaldsen's Museum ses J. R.'s: »Venus og Adonis«, »Amor underviser to unge Piger«, »Rafael og Julius II« og en »Bogantikvar i Rom«. *A. Hk.*

Ries [ri!s], 1) Ferdinand, tysk Musiker, (1784—1838), var Bysbarn med Beethoven og senere i Wien en af dennes faa Elever. Han uddannede sig særlig som Klaverspiller og koncerterede Aar igennem i England, Frankrig, Skandinavien og Tyskland. R. levede en længere Aarrække i England, siden i Godesberg ved Bonn og ved sin Død i Frankfurt, hvor han ledede Cæcilia-Foreningen. Ogsaa i Aachen og ved de rhinske Musikfester havde han virket som Dirigent. R. har foruden nogle Operaer og Oratorier skrevet en stor Mængde Instrumentalmusik. Bekendt er hans Cis-mol-Klaverkoncert. I Forening med Wegeler udgav R. »Biographische Notizen« om Beethoven.

2) Hubert, tysk Violinspiller, (1802—86), foreg.'s Broder, var Elev af Spohr, blev kgl. Koncertmester i Berlin og Lærer ved Teaterinstrumentalskolen. Han har udgivet en Række fortjenstfulde instruktive Værker for Violin.

3) Franz, tysk Musiker og Forlægger, foreg.'s Søn, er født 7. Apr. 1846 i Berlin, var naaet ret vidt paa sin Løbebane som Violinvirtuos, da en Nervelidelse tvang ham til at afbryde den. R. blev da Musikforlægger (Firma R. & Erler i Berlin), men vedblev at komponere særlig for Violin (Suiter), men ogsaa forskellig Kammermusik og Sange. *W. B.*

Riesa [ri!-], By i Sachsen i Kreishauptmannschaft Dresden ved venstre Bred af Elben 7 Km. fra den preussiske Grænse, har (1900) 13,500 Indb.; stor Sandstensbro (1878) over Elben, store Havneanlæg; Valseværker, Fabrikation af Vogne, Møbler, Lim, Olie, Sæbe, Landbrugsmaskiner, Skibsværfter, omfattende Sandstensindustri. R. er en betydelig Ladeplads for oversøisk Gods fra og til Bayern samt Stabel- og Handelsplads for Sild, Petroleum, Træ, Skifer, Kul, Korn, Jærn, Marmor og Sandsten. *Joh. F.*

Riesengebirge [ri!-] er den sædvanlige Betegnelse for det ca. 60 Km. lange vestlige Afsnit af Sudeterne. 0. f. Lavningen om Zittau begynde to parallelle Drag, nemlig mod Syd det fuldstændig til Böhmen hørende Isergebirge og mod Nord den saakaldte Iserkamm med Tafelfichte, 1,123 M. I en Længdedal mellem begge Rygge udspringer Elben's Biflod Iser. Mod Øst er Iserkamm kun ved et 882 M. højt Pas adskilt fra det egentlige R., der med sine betydelige Højder danner den dominerende Del af Sudeterne. Det strækker sig med en Længde af 37 Km. i østsydøstlig Retning til Bober's Udspring, hvor Vejen fører fra Landeshut til Trautenau. Det bestaar af 2 parallelle Kamme, mod Nord den høje preussiske Kam, sydligere den bøhmiske Kam, kun adskilt fra førstnævnte ved en smal Længdedal. I denne udspringer Elben, idet den i to Kildefloder samler de talrige Bække fra den preussiske Kam, og gennembryder derefter i en snæver Kløft den bøhmiske Kam, der herved deles i en vestlig Del, Krkonosch, og en østlig Del, Ziegenrücken. Fra den sydlige bøhmiske Side hæver R. sig efterhaanden op til de højeste Toppe og Rygge i den paa den preussiske Grænse liggende Hovedkam. Denne sænker sig derimod stejlt mod Nord til den 1,000 M. lavere liggende store, frugtbare Hirschberg-Dal, hvor Warmbrunn og Hirschberg ligge i Højder af henholdsvis 351 og 343 M. o. H. Dette bratte Fald fremviser den største landskabelige Skønhed i R. Dybe Kløfter trænge sig ind i den øvre Del af Bjærgene og omrammes af stejle Klippevægge. Disse Kløfter fortsættes ofte nedefter af dybe Dale, gennem hvilke vandrige Bække skummende styrte sig ned til Egnen omkring Hirschberg. Hist og her findes endog smaa Vandfald. Blandt disse har det bekendte Zacken-Fald, dannet af Zackerle, efterhaanden boret sig ind i Bjærget med en smal Kløft, der omgiven af 20 M. høje Klippevægge gør et imponerende Indtryk. Hovedkammen har en gennemsnitlig Højde af 1,250 M. og sænker sig kun i Midten ned i Skovbæltet indtil 1,100 M. Paa denne Ryg, der fra Nord viser sig som en Mur, og over hvilken der kun fører faa Fodstier, findes en Række Toppe. Fra Vest mod Øst nævnes Hohe Rad (1,509 M.), Grosse Sturmhaube (1,424 M.), Kleine Sturmhaube (1,440 M.) og ved Østenden Mellemtyskland's højeste Bjærg, det 1,603 M. høje Schneekoppe, der hæver sig som en isoleret Pyramide og mod Nordøst og Syd sænker sig med Skrænter paa 1,000 M.'s Højde. — Hovedmassen af R. bestaar af Granit, der fra Hirschberg-Dalen strækker sig mod Syd til den bøhmiske Kam. Paa Sydskrænterne ere krystallinske Skifere (særlig Glimmerskifer) fremherskende, der ogsaa mod Sydøst og Øst strække sig op ad

Schneekoppe's Skrænter. Det af Granit bestaaende Omraade er dækket af talrige Granitblokke; blandt de største ere Teufelstein paa Groszer Teich og Mittagstein paa Skraaningen af Kleine Sturmhaube. Bjærgværksdrift findes nu kun i ringe Udstrækning paa den bøhmiske Side. Klimaet er temmelig raat, i Lavningerne findes en Middeltemperatur af 8°. For hver 100 M.'s Stigning aftager Temperaturen ca. $^1/_2{}^0$, saa at den aarlige Middeltemperatur paa de højeste Toppe nærmer sig o° med Svingninger mellem — 25° og + 25°. Løvskoven med Eg og Bøg naar op til 500 M. og afløses her af Naaleskoven, den egentlige Bjærgskovs Region, der først hører op i en Højde af 1,200—1,300 M. Her begynder Højfjældsregionen, stedvis med et Bælte af Dværgfyr. De højeste Toppe ere for største Delen kun beklædte med Lavarter. Med Hensyn til Turistbesøg kunne næppe andre Bjærge i Tyskland sammenlignes med R. Til de som Sommeropholdssteder mest benyttede Punkter høre Warmbrunn, Hermsdorf, Schreiberhau, Krummhübel og paa bøhmisk Side Spindelmühle og Petzer. *Joh. F.*

Riēsi, By paa Sicilien, Provins Caltanisetta, ligger 30 Km. N. N. V. f. Terranova di Sicilia i en vin- og olivendyrkende Egn og har Svovludvinding. (1901) 14,977 Indb. *H. P. S.*

RiesZ [ri!s], Peter Theophil, tysk Fysiker, født 27. Juni 1804 i Berlin af jødisk Slægt, død 22. Oktbr. 1883 smst. R. studerede Fysik i Berlin og tog 1831 Doktorgraden med en Afhandling om Jordmagnetismens Forandringer, men han søgte ingen Ansættelse og holdt aldrig Forelæsninger. Han anstillede en Mængde Forsøg over Gnidningselektricitet og udgav »Die Lehre von der Reibungselektricität« [2 Bd., Berlin 1853]. Hans velhavende Hjem var en Menneskealder igennem Samlingsstedet for en Kreds af lærde. 1842 blev han ved Kongens personlige Mellemkomst Medlem af Berlin-Akademiet, der ikke før havde optaget nogen Jøde. *K. S. K.*

Riēti, By i Mellemitalien, Provins Perugia, ligger 422 M. o. H., 88 Km. S. S. 0. f. Perugia. (1901) 17, 716 Indb. R. har gamle Bymure, en mægtig Domkirke samt Gymnasium, Lyceum og Seminarium og driver Silke- og Uldindustri samt nogen Handel. R., der er det gamle sabinske Reate, er Sæde for en Biskop og ligger i en arkæologisk interessant Egn. *H. P. S.*

Rietschel [ri!tšel], Ernst, tysk Billedhugger, født 15. Decbr. 1804 i Pulsnitz, død 21. Febr. 1861 i Dresden. R. uddannedes i Dresden og i Berlin særlig under Rauch. I dennes Atelier udførte han Kolossalstatuen af Friedrich August for Dresden (Bronze, Zwingerhof). Med sin udprægede Skønhedssans blev han snart foretrukken til talrige dekorative Arbejder, saaledes i Augusteum i Leipzig, Gavlfelterne i Dresden's Teater (ødelagte ved Ildsvaade 1869, se Billedhuggerkunst Fig. 51), Relieffer i Berlin's Opera, Sandstensskulptur for i Neu. Museum i Dresden m. m. Et fremragende Værk i denne Retning er Gruppen »Pieta« i Berlin's Fredskirke [1845]. I fuldt saa høj Grad har hans monumentale Portrætskulptur bragt ham Berømmelse: Statuer af Thaer [Leipzig 1850], Lessing [Braunschweig 1853, et Arbejde, der paa heldig Vis løste det vanskelige Problem: moderne Klædedragt og i saa Henseende blev Forbillede for nyere Portrætkunst], det udmærkede statuariskplastiske Værk, den kolossale Dobbeltstatue af Goethe og Schiller [Weimar 1857], Maria v. Weber (Dresden), den marvfulde Statue af Luther til det store Luther-Monument i Worms, som R. gav Udkast til; foruden Luther fik han kun Wicliff helt færdig; Resten fuldførte hans Elever efter hans Død. Endelig kan nævnes hans mønstergyldige Buste af Rauch (1857) og adskillig indtagende Smaaskulptur (Amoriner paa Pantere eta). R. fulgte med Respekt den Rauch'ske Skønhedstradition; sammen med ham og Hähnel blev R., der fra 1842 var Professor ved Dresden's Akademi og samlede en Elevskare om sig, toneangivende for megen tysk Kunst, ikke altid til Baade for dennes Selvstændighed. Men var R. end i udpræget Grad Idealplastikeren, der satte den klassiskantikke Kunst som Norm, viser hans Kunst dog kendeligt ud over Rauch. I Læretiden hos denne Ven og Mester maatte R. døje onde Ord for sin Hang til Realisme, for sit alt for kraftige Relief, der vovede sig ud over det antikke Basreliefs Skønhedsgrænser, og under hele hans Virksomhed gav et indgaaende og ærligt Naturstudium ham Korrektivet til de overleverede Skønhedsregler. Paa Brühl'ske Terrasse i Dresden er der rejst et Monument for ham (udført af Schilling), i samme By et Rietschel-Museum med Afstøbninger af hans Værker. Hans Selvbiografi giver et sympatetisk Billede af hans, af Sygdom trykkede, Personlighed. (Litt.: Oppermann, »E. R.« [Leipzig 1873, heri Selvbiografien]; »Briefwechsel zwischen Rauch u. R.« [1890]). *A. Hk.*

Rietz, Johan Ernst, svensk Sprogforsker, født i Karlshamn 6. Septbr. 1815, død i Kjøbenhavn 16. Juli 1868, blev 1840 Docent i Filosofi og var fra 1851 Præst. Han har bl. a. udgivet en Række svenske Middelalderskrifter, endvidere »Moralfilosofiens historia« [1846], »Skånska skolväsendets historia« [1848] og det vigtige Kildeskrift »Svenskt dialektlexikon eller Ordbok öfver svenska allmogespråket< [1862—67].

RietZ [ri!ts], Julius, tysk Musiker, (1812—77), uddannede sig som Violoncellist, men blev tidlig, ved Mendelssohn's Bistand, ført ind paa den Dirigentbane, paa hvilken han skulde vinde sit Navn. R. kaldtes først til det Immermann'ske Teater i Düsseldorf og blev der Kapelmester efter Mendelssohn's Bortgang. 1847 blev han Teaterkapelmester i Leipzig og samtidig Dirigent i Singakademie; 1848 Mendelssohn's Efterfølger som Leder af »Gewandhaus-Koncerterne« og derhos Lærer ved Konservatoriet. Disse Stillinger beklædte R. med Hæder, indtil han 1860 kaldtes til Dresden som Hofkapelmester, i hvilken Virksomhed han forblev til sin Død. — R. er som Komponist nøje knyttet til Mendelssohn; bekendtest er hans Koncertouverture i A-Dur og en Lystspilouverture. I øvrigt skrev R. Operaer og forskellig anden Teatermusik, Symfonier, Kirkemusik etc., men det er særlig som Dirigent, at han vandt et kendt og anset Navn. *W. B.*

Riff, Er Rif, den nordlige bjærgrige Del af Marokko langs Middelhavets Kyst fra Gibraltar-Strædet til Grænsen af Algérie, har en Længde af ca. 300 Km. og en Bredde af ca. 50 Km. Trods sin Beliggenhed nær ved Europa hører R. dog til de mindst kendte Dele af Marokko.

Kysten er farlig og vanskelig tilgængelig; det indenfor liggende Land gennemskæres af flere parallelle Bjærgkæder, hvis højeste Punkt er Anna (2,345 M.) S. 0. f. Tetuan. Indbyggerne ere Berbere, delte i flere Smaastammer, der kun af Navn anerkende Sultanen af Marokko's Overhøjhed; for Europæere er Landet saa godt som utilgængeligt paa Grund af Indbyggernes Fanatisme, og Spanierne, der eje nogle faste Pladser paa Kysten, vove sig ikke uden for deres eget Omraade. Beboerne leve af lidt Agerbrug og Kvægavl, men ere ogsaa berygtede som Sørøvere under Navnet Riffpiraterne. *C. A.*

Riffel, Gevær forsynet med Riffelgange, i Modsætning til glatløbet Gevær. I den første Halvdel af 19. Aarh. blev R. efterhaanden indført til militært Brug, først som Bevæbning for Befalingsmændene (i Danmark Underofficers R. af Model 1829) og for de særlig i Skarpskydning uddannede Jægerkorps (Riflet Musket af Model 1831), derefter omkring Midten af Aarhundredet for den store Masse af Fodfolket, Linieinfanteriet (Tap R. af Model 1848, Minié-R.). Benævnelsen R. findes endnu, længe efter at glatløbede Geværer ere afskaffede, officielt brugt f. Eks. i »Bagladeriffel« af Model 1867—96 og bruges populært som Betegnelse for ethvert riflet Gevær (Jagt R., Remington R., Schneider R. o. l.). *E. P.*

I Norge var R. allerede i Brug hos Militæret i Slutningen af 18. Aarh. R. var 22-lødig og havde 8 Riffelgange med en Omgang paa 19″; hertil brugtes Paskugle, som blev stødt ned. i 1842 fik Norge sin første Bagladningsriffel, nemlig »Kammerladningsgeværet«. *H. J. B.*

Riffelbænk, et Redskab, der tidligere brugtes til ved Haandkraft at udskære Riffelgangene i Geværpiber (se Riflemaskine).

Riffelkanon kaldes en Kanon, hvis Løb er forsynet med Riffelgange. Riflede Kanoner indførtes i 1850'erne — tidligere anvendtes glatløbede Kanoner — og i den italienske Krig 1859 optraadte Frankrig med riflede Feltkanoner. *H. H.*

Riffelskytte, Benævnelse fra ældre Tid paa de Soldater, der i Modsætning til det øvrige Infanteri vare udrustede med Riffel (s. d.). R. fik i Reglen en bedre Uddannelse i Skydning end sædvanlig i Infanteriet, ligesom de ogsaa i Kolonnetaktikkens Tid bleve anvendte til Blænkere og i Skyttekæder, der skulde indlede Kampen. I Reglen bleve R. samlede i særegne Afdelinger, »Jægerkorps«. *E. P.*

Under Felttoget i Sverige 1788 havde den norske Hær en Afdeling R., men kun 1 Kompagni, der var sammensat fra de throndhjemske Regimenter og gik under Navn af »Throndhjemske Riffelkorps«. 1810 oprettedes et helt Regiment og 2 Bataillon »Skarpskyttere«, der havde Rifler. »Norske Jægerkorps« var bevæbnet med Rifler fra Oprettelsen i 1788. *H. J. B.*

Riffpiraterne se **Riff.**

Riflе (norsk) d. s. s. Riffel.

Riflemaskine, til Udskæring af Riffelgangene i Geværpiber. Gennem den fastspændte, cylindrisk udborede Pibe indføres en paa en Slæde anbragt Staalstang, hvori er indlagt 2 »Schneidere« o: smaa Staalstykker med smaa skarpe Knive, der skære to Riffelgange samtidig. Stangen er forsynet med et lille Tandhjul, som drejes rundt af en Tandstang, der bevæges op og ned, ved at en Tap griber ind i en paa Maskinen anbragt Ledestang. Stangen bringes derved til at rotere, samtidig med at Slæden bevæges frem eller tilbage, hvorved Schneiderne komme til at beskrive den til Riffelgangenes Snoning svarende Vindellinie. Naar Stangen er naaet helt igennem Piben, støder den mod en Skrue, der ved at drive en lille Kile ind mellem de to Schneidere forøger Dybden af Riffelgangene. Tillige drejer R. Piben omkring Kernelinien et Stykke, der svarer til Antallet af Riffelgangene, saaledes at et nyt Sæt af disse komme ud for Schneideme. R. virker ganske automatisk; den fører Slæden frem og tilbage og drejer Piben og Skruen, hvorved Kilen føres et lille Stykke frem mellem Schneideme, hver Gang Staalstangen naar igennem Piben. *E. P.*

Rig, en Gud, der blev Stamfader til de tre Stænder, Jarlernes, Bøndernes og Trællenes; kendes kun i det oldn. Kvad *Rigspula*; Navnet anses almindelig for at være laant fra irsk *rí(g)*, Konge. Paa Island opfattede man ham senere som = Heimdal. *A. O.*

Rig (norsk) d. s. s. dansk Rejsning. I det store og hele bruges paa Norsk de samme Udtryk som paa Dansk for de forskellige Dele af et Sejlskibs Apparat af Master, Sejl, Takkelage etc, hvorfor der henvises til Art. Rejsning med Afbildninger. I følgende Tilfælde afvige dog de norske Udtryk fra de danske: Den agterste Top paa et Barkskib hedder paa Norsk Mesantop (ikke Barktop), ligesom det hedder Mesanmast (135 paa Fig. I S. 1007), Mesanstang (140), Mesanen (V Fig. II), Mesanstaget (131) o. s. v. Den agterste Top paa en Fregat kaldes kun Krydstoppen. De 3 Afdelinger af en fuldrigget Top kaldes: Mast, Mærsestang (eller Fastestang) og Bramstang, idet de danske Udtryk »Stang« og »Stænger« svare til de norske »Mærsestang«, »Mærsestænger«. Mærsestængerne ere: Forre Mærse (48), Store Mærse (90) og Mesanstangen (140). Forre- og Storebramstang afsluttes foroven af Kaltopperne (53 og 100). Paa Mesantoppen findes 2 Rundholter: Gaffelen (155) og Bommen (158), mellem hvilke Mesanen udspiles. De mellemste Stagsejl (Fig. II S. 1008) benævnes: Store Royal- (eller Boven-Bram-, *I*), Store Bram- (*K*) og Store Stænge Stagsejl (Z). De agterste: Knegt- (eller Mesan Bram-, *K*), Mellem- (eller Mesan Stænge-, *S*) og Mesan-Stagsejl (*T*). Undervanterne (Fig. I) kaldes Fokke- (30), Stor- (79) og Mesan- (paa Fregatter Krydс-) Vantet (134). Til Kryds-Stænge-Barduner (149) og Kryds Stængestag (132) svare de norske Udtryk Mesan-Stænge-Barduner og Mesan-Stængestag. De underste Mærseræer (55 og 108) bæres oppe af Bærestænger. Kaptajn *Joh. Fossum.*

Riga, lettisk Rihga, estisk Ria-Lin, polsk Ryga, By i det vestlige Rusland og Hovedstad i Guvernementet Livland, ligger 486 Km. S. V. f. St. Petersborg, 834 Km. V. N. V. f. Moskva paa Bredderne af Floden Düna og 12 Km. fra dennes Munding i det inderste Hjørne af Riga-Bugten. (1897) 282,943 Indb. R. er beliggende i en sandet Egn og har yderst snævre Gader i sine ældre Kvarterer, der indtil 1858 omgaves af

Volde og Grave. I denne Del af Byen, der ligger paa højre Düna-Bred, findes kun 2 større Pladser, Raadhuspladsen og Slotspladsen. Uden om den Kreds af Boulevarder og Parkanlæg, der er kommen i Stedet for de sløjfede Fæstningsværker, ligge Forstæderne, der have brede Gader og for en Del ere velbyggede. Mod Nord og Øst ligger den St. Petersborg'ske Forstad, der er et Villakvarter beboet af velhavende Folk. I den Moskva'ske Forstad, der strækker sig mod Sydøst langs Flodbredden, bo de fleste Russere i R. Endelig nævnes paa den venstre Flodbred og paa Øer i Floden den Mitau'ske Staddel, der mest bebos af de lavere Klasser. Over Düna føre en Pontonbro og en Jærnbanebro. Byens Hovedgader ere Boulevarderne samt Kalkgaden, der fortsættes i Alexander-Boulevarden. R. har en halv Snes protestantiske Kirker, lige saa mange græskkatolske Kirker, et Par romersk-katolske samt 3 Synagoger. De interessanteste Kirkebygninger ere Katedralen, eller Marie-Kirken, der er opført 1215—26 og har et firkantet Klokketaarn, St. Petrikirke, der er paabegyndt 1406 og har et 140 M. højt Klokketaarn, samt Johannes-Kirken, der tilhører den lettiske Menighed. Af de øvrige offentlige Bygninger nævnes særlig det 1494—1545 byggede Slot, der tidligere var Residens for Stormesteren af Livland og nu for Guvernøren, og foran hvilket staar en 1817 til Minde om Krigen 1812 oprejst Granitsøjle med en Victoria i Bronze, Ridderhuset, det saakaldte Sorthovedhus, der stammer fra Hansatiden og nu er Klubhus, St.-Marie- og St.-Johannes-Gildernes Bygninger, Raadhuset, Børsen, det tyske Teater samt flere Pakhusbygninger. R. har en 1862 stiftet polyteknisk Læreanstalt, som 1901 havde 54 Lærere og 1,700 Elever, og som Regeringen bestræber sig for at give et rent russisk Tilsnit; endvidere findes flere Gymnasier, gejstligt Seminarium, Navigationsskole, Bibliotek, Museum og Malerisamling. I R. udgaar over et Dusin tyske Aviser, halvt saa mange russiske og et Par lettiske. Omkring $^1/_4$ af R.'s Befolkning er tysktalende, og omtrent Halvdelen er protestantisk. Ca. $^1/_8$ er jødisk og Resten er estisk, lettisk, polsk eller russisk, hvilket sidste Element er i den stærkeste Fremgang. R. har ca. 100 Fabrikvirksomeder, blandt hvilke særlig fremhæves Savskærerierne, Bryggerierne, Maskin- og Cigarfabrikkerne. Med Hensyn til Handelsomsætningen er R. nu den tredje Havn i det russiske Rige. Søskibe kunne gaa op ad Diina indtil *Pontonbroen*; men de fleste større losse og lade dog ved Dünamünde (s. d.), der ligger ved Bolderaa's Udløb i Diina og maa betragtes som R.'s Udhavn, eller ved den senere anlagte Havn Mühlgraben, der ligger midtvejs mellem R. og Dünamünde. Det Antal Skibe, der aarlig besøger R.'s Havneanlæg, har i de senere Aar været mellem 1,400 og 1,700 med en Tonnage fra 1 Mill. til 1,200,000 Tons. 1898 var det 1,679 Skibe med ca. 1,100,000 Tons, hvoraf omtrent $^1/_6$ var russisk, medens 364,000 vare engelske, 206,500 tyske, 222,200 danske, 129,200 svensk-norske og 11,700 hollandske. R.'s Omsætning med Udlandet udgjorde i alt 229 Mill. Kr., hvoraf 142 faldt paa Udførselen. Der udførtes Korn for 18 Mill. Kr., Hør og Hamp for 35—45 Mill. Kr., Æg for 22 Mill. Kr. samt Tømmer. Indførselen bestod særlig i Kul, Fisk, Maskiner og forskellige Fabriksvarer. R. er Sæde for Guvernøren over Livland og for den russiske Ærkebiskop af Riga og Mitau. Siden 1878 er den russiske Stadforfatning og -forvaltning indført. — Den første Begyndelse til R. skal gaa tilbage til 1158, da bremiske Sømænd landede her; men dens egentlige Grundlæggelse skete dog først 1201 ved Biskop Albert, der 1206 tog Sæde i Byen, hvis Befolkning for en stor Del kom fra Tyskland over Lübeck. 1253 hævede Pave Innocens IV R. til Ærkebispesæde. R. var en blomstrende By, der i 13. Aarh. tiltraadte Hansaforbundet. I Stridighederne mellem Ærkebisperne og de tyske Riddere tog den sædvanligvis førstnævntes Parti, men bukkede dog til sidst under for Ridderordenen. 1522 indførtes Reformationen i R.; men Ærkebispedømmet ophævedes dog først 1566. 1561 kom R. under Polen. 1621 erobredes R. af Gustaf Adolf og forenedes med Livland under svensk Herredømme. 1656 belejredes R. af Russerne og 1700 af Sachserne. Disse bleve dog 1701 bortjagne af Karl XII; men efter hans Nederlag ved Poltava maatte R. 1710 overgive sig til Russerne. 1812 bombarderedes R. af Franskmændene, og 1854 blokeredes Havnen af Englænderne. Som Følge af sin lave Beliggenhed har Byen gentagne Gange lidt af Oversvømmelse og Isgang, saaledes 1814. R.'s Indbyggerantal var 1881 169,329, 1847 60,426 og 1760 14,028. (Litt.: Mettig, »Zur Geschichte der rigaischen Gewerbe im 13. und 14. Jahrh.« [Riga 1883]; Neumann, »Das mittelalterliche Riga« [Berlin 1892]; Buhnerincq, »Der Ursprung der Stadtverfassung Riga's« [Leipzig 1894]). *H. P. S.*

Riga-Balsam, et, især tidligere, meget skattet Folkemiddel mod reumatiske Smerter o. l., bestaar i Hovedsagen af en Opløsning af æteriske Olier i Spiritus farvet med Safran, men er i øvrigt af variabel Sammensætning. *A. B.*

Riga-Bugten, russisk Rishskij Saliw, Indskæring paa den russiske Kyst fra den sydøstlige Del af Østersøen, ligger mellem 57^0 og 58^0 30' n. Br. og 22^0 20' og 24^0 20' ø. L. R. har et Areal paa 7,536 □ Km. og begrænses mod Syd af Kurland, mod Øst af Livland, mod Nord af Livland og Estland og er mod Nordvest skilt fra Østersøen ved Øerne Mohn og Øsel. Mellem Estland og Mohn og mellem Mohn og Øsel ere Farvandene Mohn Sund og Lille Sund særdeles smalle. Den egentlige Indgang til R. B. er Farvandet mellem Pynten Domesnæs paa Kurland og Sydspidsen af Halvøen Svorbe paa Øsel. Midt i R. B. ligger Øen Runø, og mod Nordøst ved Indgangen til Bugten ved Pernau ligger Külmø eller Kynø omgiven af talrige Grunde. For øvrigt har R. B. en jævn Bund, der næsten er uden Klipper og Rev og en Dybde paa indtil 55 M, Alligevel er Bugten med sine lave Kyster vanskelig at besejle. De Vandløb, R. B. optager, ere, foruden Diina Aa, Salis og Pernau. Saltholdigheden er endnu mindre end i Østersøen, hvorfor R. B. ogsaa fryser lettere til. Man regner, at R. B. er isfri ved Arenburg paa Øsel 216 Dage, ved Pernau 230 og ved Riga 236 Dage. Havnen ved sidstnævnte Sted er gennemsnitlig tilfrossen fra 20. Novbr. til 7. **Apr.** *S. P. S.*

Rigas (Regas, Rhigas), Konstantin, græsk Frihedsmartyr, født 1757 i Thessalien, død 1798, var siden 1783 Sekretær for de græske Hospodarer i Valakiet. Under Paavirkning af den franske Revolution fattede han Planen om at frigøre Grækerne — eller vel rettere alle græske Katolikker — fra Tyrkernes Aag. Han drog 1797 til Wien, hvor han traadte i Forbindelse med den franske Sendemand Bernadotte, og hvor han digtede sine glødende Frihedssange, der tryktes hemmelig og udbredtes blandt hans Landsmænd; den berømteste er Krigshymnen »Op, Hellenernes Sønner«, en Efterdigtning af Marseillaise'n. Stiftelsen af det første Hetæri skyldes ogsaa ham. Da han senere j vilde drage til Venezia for at knytte nøjere Forbindelse med Frankrig, blev han fængslet af det østerrigske Politi i Triest og udleveret til den tyrkiske Pasha i Belgrad. Denne lod ham skyde 20. Maj 1798, skønt baade Ali Pasha i Janina og Pasvan Oglu i Widdin søgte at redde hans Liv. *E. E.*

Rigaud [rigo'J, Hyacinthe, fransk Maler, født i Perpignan 1659, død i Paris 1743, var Søn af Maleren Mathias R. og fik sin første Uddannelse hos ret ubetydelige Provinskunstnere i sin Fødeby og i Montpellier. 1681 kom han til Paris, studerede ved Akademiet og paavirkedes i af v. Dyck's Kunst; det følgende Aar vandt han den store Rom-Pris, blev imidlertid hjemme for at hellige sig Portrætfaget; 1700 blev han Medlem af Akademiet, 1710 Professor (Aaret i Forvejen var han bleven adlet) og 1733 dets Rektor. R. blev sin Tids mest fejrede Portrætmaler, Skaberen af det typiske teatralske og prunkende Hofportræt; i den Lignelse, hvori han skabte »Le Roi-Soleil«, den gamle Ludvig XIV [1701, i Louvre], blev normgivende for Enevældstidens Portrætopfattelse af Herskeren. Men med det tomme og kunstlede i Anordning og Opfattelse, som præge disse Repræsentationsbilleder, ere R.'s Portrætter dog Kunstværker af Rang ved deres glimrende og overlegne maleriske Egenskaber. Af de talrige fyrstelige Personer, hans Pensel har forherliget, fremhæves — foruden Ludvig XIV — Ludvig XV, den spanske Kong Filip V og August III af Polen. Af Portrætterne af R. i Louvre udmærke sig særlig Billederne af Bossuet og af Robert de Cotte. For øvrigt er han repræsenteret i saa godt som alle franske Provinsmuseer og i alle større Samlinger i Europa. *A. R.*

Rigaudon [rigodõ'] (fr.), en gammel fransk Dans af provençalsk Oprindelse af munter og livlig Karakter (Navnet tilskrives dens Opfinder, en Danselærer Rigaud i Marseille); Musikken staar i $^2/_4$ eller ^{4}4 Takt med $^1/_4$ Optakt og bestaar i Reglen af tre Repriser, af hvilke den sidste er af en noget tungere Karakter end de to første. *S. L.*

Riganit se Raoul-R.

Rigault de Genonilly [rigodøžénuji'], Charles, fransk Admiral, født 12. Apr. 1807, død 4. Maj 1873, kom 1827 som Kadet i fransk Orlogstjeneste, blev 1830 Officer, 1853 Kontreadmiral, 1858 Viceadmiral og 1864 virkelig Admiral. 1854 deltog han i Krim-Krigen, 1856 kommanderede han Eskadren i Østasien, 1862 den franske Middelhavsflaade. Senator blev han 1860 og Marineminister 1867—70. Efter Statsforfatningsforandringen i Septbr. 1870 trak sig tilbage til Spanien. *C. L. W.*

Rigel, den Del af en almindelig Laas, som bevirker Lukningen ved at træde ud af Laasen, som ved Døre, Skabe, Pengeskabe. Ved Smæklaase og almindelige Fallelaase er Rigelhovedet skraat afskaaret, saa at R. giver efter for et Tryk. R. i Bindingsværk kaldes de vandrette Dele, som gaa fra Midte til Midte paa Stolperne; de benævnes ogsaa Løsholter. *F. W.*

Rigens Acht se Acht.

Rigens Ret (*leges regni*) kaldtes i Middelalderen den Ret, der var fælles for det hele Rige, og som gjaldt i alle Rigets Lande, i Modsætning til Provinsiallovene (s. d.) (*leges terrae*). R. R. er tillige Titelen paa en Samling Retsregler, som findes i Haandskrifter, under dette Navn, og som er udgiven af Rosenvinge i Danske Magasin III, 1 S. 177 ff. Samlingen, der formentlig skriver sig fra Begyndelsen af 15. Aarh., bestaar især af Domme afsagte af Rigets Domstole (se Kongens Ting og Retterting). En særlig Del af R. R. udgør Rigens Rets Dele, der indeholde Regler om Forfølgning med R. R., Rigets eksekutive Procesmaade. Denne Forfølgning, som er udviklet paa Grundlag af Kongebreve (s. d.), tilstigtede at raade Bod paa Provinsiallovenes Mangel paa Midler til at tvinge modvillige Skyldnere til at opfylde deres Forpligtelser (se Kongens Ret og Retterting). Især anvendes Forfølgningen i Sager om fast Ejendom, dels til Indførsel (der udstedes her Ridebrev til Ridemænd, som foretoge Udlægget), dels til Laas (se Laasebrev), og imod den ufri (ikke-adelige) Mand, der ikke ejede fast Ejendom, idet der over ham udstedtes Rømningsbrev. Hele den indviklede Fremgangsmaade ses af den fra Frederik II's Tid stammende saakaldte »Instruktion om Rigens Ret og Dele«, som findes trykt i Videnskabernes Selskabs Skrifter, hist. og fil. Afd, V 1, S. 128. Da der imidlertid var Usikkerhed i Anvendelsen af R. R.'s Dele, lod Christian IV 10. Decbr. 1621 udgive en Kodifikation af de gældende Regler under Titelen »R. R. og Dele«. Denne særegne Forfølgning bortfaldt ved Christian V.'s Danske Lov. *Ludv. H.*

Rigge (Søudtryk), at forsyne et Skib med Rejsning (Takkelage). Rigger, en Sømand, vel forfaren i Splisning o. a. Matrosarbejde, som arbejder med at r. Skibet. Rigning (se Rejsning). Smlg. Rig (norsk). *C. L. W.*

Righi's Fænomen. Professor A. Righi i Bologna fandt 1884, at Vismuts elektriske Ledningsmodstand vokser, naar Metallet bringes ind i et stærkt Magnetfelt, og at Tilvæksten omtrent er proportional med Feltstyrken. Virkningen er større, naar den elektriske Strøm staar vinkelret paa Kraftlinierne, end naar den er parallel med dem. Ogsaa andre Metaller vise tilsvarende Forandringer, der dog altid ere mindre end hos Vismut, ofte næsten umærkelige. I nogle Tilfælde vokser Ledningsmodstanden i et Magnetfelt ligesom hos Vismut; i andre tager den af. *K. S. K.*

Righini [rigi'ni], Vincenzo, italiensk Komponist, (1756—1812), var Elev af Padre Martini og optraadte først som Operasanger. Samtidig komponerede han da Arier for sig selv, indlagte

i de Operaer, hvori han optraadte; senere skrev han hele Operaer. Fra 1780 virkede R. i Østerrig og Tyskland, dels i Wien, dels i Mainz og dels i Berlin, hvor han blev Reichardt's Efterfølger som Hofkapelmester. R. skrev en Snes Operaer (blandt disse »Enea nel Lazio«, »Tigrane«, »Gerusalemme liberata«) foruden nogen Kirke- og Instrumentalmusik samt mindre Sangværker (Kantater, Duetter) og Sangøvelser. *W. B.*

Rigi, Bjærgparti i Glarner Alperne i Schweiz, ligger paa Grænsen af Kantonerne Schwyz og Luzern mellem Vierwaldstätter Søen mod Sydvest og Zuger Søen mod Nordøst. R. har Form af en uregelmæssig 14 Km. lang og 6—7 Km. bred Firkant, der naar fra Küsznachter Armen af Vierwaldstatter Søen mod Nordvest til Vandløbet Muota mod Sydøst. Den østlige Del af R. med Højderne Hochfluh (1,702 M.) og Vitznauerstock (1,454 M.) bestaar af Kalksten fra Kridtformationen. Den vestlige med Toppene Rigikulm (1,800 M.), Dossen (1,681 M.), Rothstock (1,663 M.), Stoffel (1,594 M.), Kaltbad (1,441 M.) og Scheideck (1,648 M.) er dannet af Nagelfluh og Molassesandsten. Over de frugtbare, veldyrkede Egne langs Bjærgfloden strække sig Skove, og oven over disse hæver sig R.'s træløse Kuppel, hvor man træffer 150 Sennhytter, og hvor der om Sommeren græsser over 3,000 Kreaturer. Ved sin Beliggenhed paa Alpernes nordligste Rand og øagtig imellem flere Søbækkener frembyder R. et af de prægtigste Rundskuer i Schweiz, hvorfor R. aarlig besøges af 70—100,000 Turister, og hvorfor ogsaa hvert af de ovennævnte Højdepunkter er forsynet med Hotel eller Hospits. Tidligere besteges R. fra forskellige Sider ad Fodstier, og en god Fodgænger kunne naa Toppen i Løbet af 3—4 Timer. Nutildags benyttes mest Rigi-Banerne, af hvilke den ældste fra Vitznau over Kaltbad og Stoffel til Kulm aabnedes 1871. Denne Banelinie, hvis Længde er $7_{,9}$ Km., og mellem hvis Endepunkter Niveauforskellen er 1,308 M., er den ældste Tandhjulbane i Europa. 1875 kom hertil Linien fra Orth over Goldau, Klösterli og Stoffel til Kulm, hvis Længde fraregnet Strækningen Stoffel—Kulm, der er fælles for Banerne, er $11_{,17}$ Km. Samme Aar aabnedes den $6_{,75}$ Km. lange Smalsporbane fra Scheideck til Kaltbad. Selv om R. i 16. og 17. Aarh. besøgtes af Valfarere til nogle Kilder og et undergørende Maria-Billede, gaar dets Historie som Turiststed dog ikke længere tilbage end til Slutningen af 18. Aarh. Dengang var dog en Bjærghytte paa Kulm tilstrækkelig for Besøget, og først 1816 opførtes her et Værtshus, der 1817 efterfulgtes af et paa Stoffel. Kurhusene, der nu spille en stor Rolle paa R., begyndte 1812 med et paa Kaltbad. Først 1840 kom det næste paa Scheideck. I Jærnbanebygningens Periode stiftedes et Selskab *Regina Montium*, der gik ud paa intet mindre end at erhverve hele R.; men 1876 maatte Selskabet likvidere. (Litt.: Rütimeyer, »Der Rigi, Thal und See« [Basel 1877]; E. A. Turler, »Der Rigi« [Luzern 1893]; det af Kartografen H. Keller 1804—14 udarbejdede, berømte Panorama over R. er udkommet i ny Bearbejdelse [Zürich 1879]). *H. P. S.*

Rigid (lat.), streng; stiv, ubøjelig. **Rigiditet,** Strenghed, Ubøjelighed.

Rigning se Rejsning og Rig (norsk).

Rigor (lat.) d. s. s. Dødsstivhed (s. d.).

Rigorisme (lat.), Haardhed i Tænke- og Handlemaade, Ubøjelighed i Gennemførelsen af Grundsætninger (moralske o. s. v.) og Forskrifter. Deraf: Rigorist; rigoristisk, streng.

Rigorös d. s. s. Rigoristisk se Rigorisme.

Rigsadmiral, en nu udgaaet Betegnelse for Rigets øverste Admiral. Embedet er første Gang oprettet ca. 1575 og besattes da med Peder Munk; det ophævedes ved den sidste R., Henrik Bjelke's Død 16. Marts 1683. *C. L. W.*

Rigsadvokat kaldes i Norge det øverste, centrale Organ for Paatalemyndigheden (hvorved dog er at mærke, at Tiltale for Embedsforbrydelser kun kan besluttes af Kongen). I visse Sager maa R. selv beslutte Tiltale. Dette er dels Tilfældet med Sager, der kunne lede til Idømmelse af de strengeste Straffe, dels med Sager angaaende visse Arter af Forbrydelser, navnlig statsfarlige Forbrydelser, Forbrydelser med Hensyn til Religionen og Forbrydelser i trykt Skrift. R. kan i øvrigt give de øvrige Paatalemyndighedens Tjenestemænd saavel almindelige som specielle Instrukser og med visse nærmere Begrænsninger omgøre deres Beslutninger. *H. S.*

Rigsakten af 6. Aug. 1815 er Navnet paa den traktatmæssige Fælleslov, der bestemmer Unionsvilkaarene mellem Norge og Sverige. Om dens historiske Tilblivelse se Norge, »Historie«, S. 648. Af Indhold omfatter den Bestemmelser om det fælles Kongedømme, Arvefølgen, Valg af nyt Kongehus i Tilfælde af manglende Tronarving, fælles Interims- og Formynderregering samt fælles Behandling af visse Statsanliggender (se Statsraad, sammensat). Da R.'s enkelte Paragraffer (i alt 12) delvis gentage Bestemmelser i den norske Grundlov, erklærer den sig selv for Grundlov i Norge, hvilket vil sige, at den alene kan forandres i de for Grundlovsændringer fastsatte konstitutionelle Former. I Sverige er R. derimod, som ikke vedtagen i de for Grundlovsændringer fastsatte Former, ikke Grundlov; men i Egenskab af uopsigelig international Overenskomst gaar den ogsaa der forud for Landets egen konstitutionelle Ret. Dog søgte man ved dens Istandbringelse at indskrænke dens Indflydelse paa hvert af Rigernes Forfatningsret til det for det nyindtraadte Unionsforhold strengt nødvendige. Ved R. gik, retslig set, Foreningen over fra en (foreløbig) Personaltil en Realunion. Som udtalt i den kgl. Proposition, hvori den foresloges, er den bygget paa »en fuldkommen Jævnlighed« mellem Rigerne. Men i Henseende til de Anvendelser, dette Princip i Enkelthederne rigtigen bør føre til, har den saavel i Teori som i praktisk Statsliv været Genstand for mere eller mindre afvigende Fortolkninger. De ulige Opfattelser, som herunder fra norsk og fra svensk Side ere komne til Orde, have, i Forbindelse med gensidig Utilfredshed med Uklarheden eller Utilstrækkeligheden af dens Bestemmelser, gentagende ledet til Udarbejdelse af Forslag om ny R. (se Unionskomiteer), men uden at nogen saadan er kommen i Stand. Nyeste Oversigt over de hidhørende Forhandlinger og

Skrifter finder man i Morgenstierne, »Norsk Statsforfatningsret« [Chra. 1900]; jfr. nu ogsaa B. Getz, »Juridiske Afhandlinger«, udgivne af Hagerup [Chra. 1903]. *E. H.*

Rigsanklager. Efter den danske Proceskommissions saavel af Regeringen som for dette Punkts Vedkommende ogsaa af begge Rigsdagens Afdelinger tiltraadte Forslag stilles en Embedsmand under denne Benævnelse i Spidsen for de offentlige Anklagere, hvis Hverv det bliver i Forbindelse med Politimyndighederne at efterspore, paatale og ved Domstolene forfølge begaaede Lovovertrædelser. Hans Stilling vil i alt væsentligt komme til at svare til den norske Rigsadvokats (s. d.). *C. V. N.*

Rigsarkivet er i Danmark nu Navnet paa den Institution, der opbevarer Statens Arkivalier. I de ældste Tider havde Rigets Arkiv ikke noget bestemt Opbevaringssted. De forholdsvis faa Arkivalier, indkomne Breve og nogle faa Kopibøger m. m., førtes rundt med det kongelige Kancelli i dettes Brevkister. Efterhaanden som Arkivaliernes Mængde steg, blev dette besværligt, og da det desuden viste sig unødvendigt altid at have alle Arkivalierne ved Haanden, begyndte man at sætte nogle af Brevkisterne i Forvaring paa sikre Steder, som det synes først i Domkirkerne i Roskilde og Lund. Under Valdemar Atterdag dannedes et Arkiv paa Vordingborg Slot, medens hans Efterfølgere, Dronning Margrete og Erik af Pommern, samlede deres Arkiver paa Kalundborg. Da Kjøbenhavn's Slot under Christoffer af Bayern blev Kongens sædvanlige Opholdssted, dannedes her ogsaa et Regeringsarkiv, nærmest et nyere Kancelliarkiv, medens de ældre Sager foreløbig bleve paa Vordingborg og Kalundborg. Omtr. ved Aar 1500 flyttedes saa Arkivet paa Vordingborg dels til Kalundborg, dels til Kjøbenhavn. Arkivet i Kalundborg var anbragt i et ved Slottet frit staaende Taarn, kaldet »Folen«, der tillige rummede Rigets »Dressel« (Skatkammer). Dette Arkiv, der væsentlig indeholdt Kronens og Rigets Adkomstbreve, var det egentlige R., medens Arkivet paa Kjøbenhavn's Slot nærmest vedblev at bevare Karakteren af et Administrationsarkiv. I Tidens Løb samledes her dog ogsaa en betydelig Mængde historiske Aktstykker af samme Art som de paa Folen opbevarede, og 1582 førtes Arkivet fra Kalundborg til Kjøbenhavn, hvor der nu dannedes et Centralarkiv, det saakaldte »Arkiv i Hvælvingen« paa Kjøbenhavn's Slot, hvortil den kongelige Kansler havde Nøglen. Ved Siden heraf havde baade Danske og Tyske Kancelli hver sit Arkiv, indeholdende de Sager, som der var Brug for ved den daglige Administration. Endvidere fandtes der rundt om i Riget en hel Række lokale Arkiver paa de kongelige Slotte, ved Domkirkerne og i Klostrene. Med den i den anden Halvdel af 16. Aarh. vaagnende Sans for den nationale Historie henlededes ogsaa Opmærksomheden paa disse Arkivers Betydning. Der optoges Registraturer over dem, men man lod dem desværre blive, hvor de vare, hvilket havde til Følge, at de for største Delen gik til Grunde i den følgende Tid. Et særlig stort og vigtigt Arkiv var i Frederik I's og Christian III's Tid dannet paa Gottorp, det saakaldte Fællesarkiv, der var fælles for de regerende Herrer i Hertugdømmerne, Kongen og Hertugerne. Grundstammen heri var de gamle holstenske Grevers Arkiv, der oprindelig opbevaredes paa Segeberg Slot, men efter Frederik I's Tronbestigelse førtes til Gottorp. Under Frederik I og Christian III, særlig til 1544, forøgedes det stærkt med Aktstykker dels vedrørende Hertugdømmernes indre Historie, dels den udenrigske Politik. 1598 optoges heri ogsaa Hertug Hans den Ældres Arkiv, der efter Hertugens Død 1580 havde henstaaet dels paa Hansborg, dels paa Haderslevhus.

Arkiverne begyndte nu ogsaa at komme Videnskaben til gode, idet de gjordes tilgængelige for de kgl. Historiografer. I Bestallingen for Niels Krag (1594) lovedes der ham udtrykkelig Afskrifter af historiske Aktstykker i Arkivet, ja han fik endog hele Rækker af Pergamentsbreve til Laans. Huitfeldt benyttede ogsaa i stor Udstrækning Regeringsarkiverne ved Udarbejdelsen af sin Danmarkshistorie. Det vigtige Fællesarkiv, der kun kunde aabnes af de regerende Herrer i Forening, blev derimod utilgængeligt for den historiske Forskning.

Under Christian IV vare Arkiverne ikke Genstand for megen Opmærksomhed. De lede endog i denne Tid store Tab, da Christian IV i Læssevis lod samle Pergamentsbøger og Breve paa Tøjhuset for at bruge dem til Patroner og Fyrværkeri. Under Frederik III blev Forholdet bedre. Straks efter sin Tronbestigelse lod han det Arkiv undersøge, som havde dannet sig ved Christian IV's Kancelli i Glückstadt, og en hel Mængde Dokumenter, der vedrørte Riget, særlig dets Udenrigspolitik, førtes til Kjøbenhavn. Ved Enevældens Indførelse 1660 blev Arkivet i Hvælvingen Kongens Arkiv; Kongen tog nu selv Nøglen til sig og lod samtidig Rigsraadets Arkiv overføre til Hvælvingen. 1663 udnævntes Peder Schumacher til kgl. Bibliotekar og Arkivar, men han optoges snart af andre Gøremaal, og skønt han vedblev at staa som Arkivar lige til sit Fald 1676, var hans Virksomhed som saadan dog uden Betydning. Efter hans Fald udnævntes Arkivaren i tyske Kancelli Frederik Wolff, der hidtil havde besørget de daglige Forretninger ved Arkivet i Hvælvingen, til »Geheimearkivar«. Han døde dog allerede Aaret efter, og der udnævntes ingen ny Geheimearkivar. Vi vide kun lidt om Arkivet i de følgende Aar, ikke engang naar det flyttedes til Rosenborg's Kælder, hvor det nævnes som opbevaret 1684. Efter Frederik IV's Tronbestigelse udnævntes der 1700 igen en Geheimearkivar, Frederik Rostgaard, der ved sin store Indflydelse fik sat igennem, at der samtidig med Opførelsen af en ny Kancelli- og Rentekammerbygning ogsaa opførtes en særlig Bygning til Arkivet mellem det kgl. Bibliotek, Proviantbuset og Løngangen, den samme Bygning, hvori Arkivet endnu har en Del af sine Lokaler. 1720 flyttedes Geheimearkivet, som det nu sædvanlig kaldtes, fra Rosenborg til sine ny Lokaler; foreløbig fik det dog ikke dem alle selv, men maatte afgive noget af Pladsen til Kollegiernes Arkiver. Fra Rostgaard's Fald 1725 til 1730 havde Geheimearkivet ikke nogen egentlig Chef; Forretningerne varetoges af Arne Magnussen, der lige siden 1697 havde været knyttet til Arkivet som Arkivsekretær. Da han døde 1730, udnævntes den

lærde Hans Gram til Geheimearkivar, kgl. Bibliotekar og Historiograf. Under ham (1730—48) og hans Efterfølgere, J. Langebek (1748—75) og G. Schiønning (1775—80) blev Geheimearkivet Midtpunktet for den historiske Forskning. Alle 3 vare fremragende Videnskabsmænd, der baade selv forstode at drage Udbytte af Arkivets Skatte og beredvillig lode andre Videnskabsmænd nyde godt af dem. Gram særlig arbejdede flittig i Arkivet og begyndte Anlægget af det store Diplomatarium, som hans Eftermand med saa stor Iver fremmede, hvorfor det ogsaa med Rette kom til at bære hans Navn. Særlig Fortjeneste af Arkivet indlagde Gram sig endvidere ved 1733 at faa Fællesarkivet paa Gottorp og 1736 det hertugelig gottorpske Arkiv førte til Kjøbenhavn og indlemmede i Geheimearkivet. Efter Schiønning's Død udnævntes ved en Kabinetsordre Skule Thorlacius, Rektor ved Frue Skole i Kjøbenhavn, til Geheimearkivar med bestemt Paalæg om at møde i Arkivet 2 Timer hver Dag for dog engang at faa bragt Orden i det, da Guldberg mente, at de foregaaende Geheimearkivarer havde forsømt Ordningsarbejderne for deres egne videnskabelige Sysler. Thorlacius bad sig dog fritagen for Embedet, og den 75-aarige Arkivar i tyske Kancelli C. E. Voss udnævntes da til Geheimearkivar. Han var en udmærket dygtig Arkivmand og udrettede trods sin høje Alder meget for Ordningen af Arkivet. Under hans Efterfølgere G. J. Thorkelin (1791—1829) og Finn Magnussen (1829—47) fortsattes Arbejderne med Ordningen. Der udrettedes i den Henseende heller ikke saa lidt, men der kan rejses berettiget Kritik mod de fulgte Principper og for Thorkelin's Tid ogsaa mod Arbejdets Nøjagtighed. Geheimearkivet gjordes i Thorkelin's og Finn Magnussen's Tid mere tilgængeligt for den historiske Forskning, selv om det aldrig, saaledes som det kgl. Bibliotek 1793, blev erklæret for en offentlig Institution. I Tidsrummet 1780—1848 voksede Geheimearkivet stærkt ved betydelige Afleveringer fra Regeringskollegiernes Arkiver; disse fandt dog Sted uden nogen som helst Plan. Af andre Erhvervelser kan nævnes en Del af Christian II's Arkiv fra München (1834). Arkivet led dog ogsaa forskellige Tab. 1825 afleveredes saaledes store Samlinger til det kgl. Bibliotek, deriblandt den store Samling Adelsbreve. Ifølge Stockholm-Traktaten af 1. Septbr. 1819 afleveredes i de følgende Aar en stor Mængde norske Arkivalier til Norge (suppleret 1850 ff. med en ny Aflevering).

Efter Regeringsforandringen 1660 beholdt de to Kancellier deres særskilte Arkiver. Hertil kom i den følgende Tid ogsaa Arkiver for de nyoprettede Kollegier, Skatkammerkollegiet og Kommercekollegiet, og for de to militære Etater. Arkivforretningerne henlagdes dog ikke altid under særlige Arkivarer, men besørgedes ofte af over- eller underordnede Embedsmænd i Kollegierne. Arkiverne vare som Regel i stor Uorden, og flere Forsøg paa at bringe dem i Orden førte ikke til noget rigtigt. Ved Opførelsen af den. store ny Kancelli- og Rentekammerbygning 1715—20 fik Arkiverne dog nogle for den Tid udmærkede Lokaler i Bygningens Stueetage. Som saa meget andet søgte Struensee ogsaa at reformere Arkivvæsenet. Hvert Kollegium skulde have sit særlige Arkivkontor med en Arkivar i hvert og en passende Medhjælp. Der oprettedes 7 civile Arkivkontorer: et for danske Kancelli, et for tyske Kancelli, et for udenlandske Departement, der nu skiltes ud fra tyske Kancelli, 3 for Rentekammerets danske, tyske og norske Kammer, og et for Finanskollegiet, samt to militære: et for Landetaten (der hidtil havde haft to) og et for Søetaten (der ogsaa hidtil havde haft to). Efter Struensee's Fald sloges dog de fire for Rentekammeret og Finanskollegiet igen sammen til eet, Kamrenes forenede Arkiv. Denne Ordning vedblev saa at bestaa lige til 1848. Desuden havde Kommercekollegiet og Matrikulkontoret deres egne Arkiver. Noget større Resultat for Arkivernes bedre Ordning opnaaedes dog ikke ved Oprettelsen af særskilte Arkivkontorer. Arkivarerne havde som Regel andre Forretninger, eller det var ældre Embedsmænd, for hvem Arkivarstillingen nærmest var en Retrætepost. Arkivaliernes voksende Mængde medførte overalt Pladsmangel, og i Stedet for at skaffe flere Lokaler greb man til Kassationer i stor Stil, hvorved en Mængde overordentlig værdifulde Arkivalier gik tabt. Pladsmangelen blev afhjulpen noget 1832, da en stor Del af Provianthuset blev overladt til Kamrenes Arkiv, og Kassationerne hørte saa op her, men fortsattes desværre i Kancelliet.

Med 1848 oprandt der en ny Tid for Arkiverne. I Marts var Lektor i Sorø C. F. Wegener bleven udnævnt til Geheimearkivar, og kort efter lagdes Geheimearkivet ind under Kultusministeriet. Den nærmest foreliggende Opgave blev at skaffe større Arkivlokaler og gøre Arkivet i mere tilgængeligt for den videnskabelige Forskning. Hele Arkivbygningen blev nu overladt til Geheimearkivet, en ny Læsesal indrettedes, og der ansattes et større Personale. Samtidig kom der Planer op om at udvide Geheimearkivet til et R. En nedsat Kommission kom dog ikke til noget endeligt Resultat, men man blev enig om, at de forskellige Ministerier skulde aflevere deres ældre Arkivalier til Geheimearkivet. Efter Wegener's Forslag satte Kultusministeriet i en Skrivelse af 11. Apr. 1850 Tidsgrænsen for denne Aflevering til 1750, og i de følgende Aar afleverede i nu Marineministeriet, Udenrigsministeriet, Indenrigsministeriet, Justitsministeriet, Krigsministeriet (dette til 1802) og Hertugdømmernes ministerielle Arkiver deres Arkivalier før 1750 til Geheimearkivet. Derimod afleveredes der kun ubetydelige Dele af Rentekammerarkivet, det største af alle Ministerialarkiverne. Afleveringerne affødte snart atter Pladsmangel i Geheimearkivet. Denne blev dog afhjulpen ved, at den saakaldte »Christian IV's Hvælving« i Provianthusets Stueetage i 1860 overlodes til Arkivet. Foruden de ministerielle Arkiver til 1750 indlemmedes ogsaa et Par mindre Arkiver i Geheimearkivet »Historisk-genealogisk Arkiv« og »Danske Selskabs Arkiv«. Derimod led ikke alene Geheimearkivet, men ogsaa tyske Kancellis og Rentekammerets Arkiver store og uerstattelige Tab ved den 1873 og følgende Aar foretagne Aflevering af Hertugdømmernes Arkivalier til Tyskland. 1861 blev Indenrigs-, Justits- og Finansministeriets Arkiver forenede til

eet Arkiv, Kongerigets Arkiv, men i Virkeligheden bleve de ved at være skilte i et Kancelliarkiv og et Rentekammerarkiv, der kun havde en nominel Chef fælles. 1870 forenedes Kultusministeriets Arkiv ogsaa med Kongerigets Arkiv. Det afgørende Skridt til en rationel Ordning af Arkivspørgsmaalet skete dog først ved en kgl. Resolution af 22. Decbr. 1882, hvorved det bestemtes, at Geheimearkivet og Kongerigets Arkiv skulde forenes under en fælles Chef, Geheimearkivaren. Endvidere fastsloges en hel anden Fordeling af Arkivalierne mellem de to Arkiver. Den tidligere satte Grænse 1750 var ganske vilkaarlig. Grænsen sattes nu til 1660, dog saaledes, at Geheimearkivet foruden Sagerne før 1660 tillige skulde omfatte alle Kongehusets Arkivalier samt alle Arkivalier vedrørende afstaaede Lande, Udenrigspolitikken og Forsvarsvæsenet. Denne Forandring i Arkivforholdene medførte tillige et Personskifte i den øverste Ledelse. Paa Aarets sidste Dag gik den 80-aarige Wegener af, og til hans Efterfølger valgtes nu i Modsætning til tidligere en Arkivmand, Fuldmægtig i Kongerigets Arkiv A. D. Jørgensen, der havde haft en væsentlig Andel i Reformens Tilblivelse. Under hans dygtige og energiske Ledelse fandt der i den følgende Tid store Forbedringer Sted. En ny stor Læsesal indrettedes 1884, og forskellige Sikkerhedsforanstaltninger bleve i Anledning af Christiansborg Slots Brand, hvorunder Arkivet en Tid havde været stærkt truet, trufne for at sikre Arkivet mod Ildsvaade, men der staar dog i den Retning endnu meget tilbage at gøre. Omfattende Ordningsarbejder foretoges, og helt ny Principper lagdes til Grund for Ordningen. Medens man hidtil havde ordnet Arkivalierne i store Samlinger efter Indholdet eller rent kronologisk eller rent mekanisk havde holdt sig til de rent tilfældige Afleveringer og betragtet hver af dem som et selvstændigt Hele, lagdes nu Proveniensprincippet til Grund; overalt søgte man, hvor det endnu var muligt, at rekonstruere de af de enkelte Institutioners Virksomhed fremgaaede Arkiver og bringe de Sager, der i Tidens Løb vare komne bort fra deres Plads, tilbage dertil. Den Wegener'ske Metode med at registrere hvert enkelt Aktstykke paa en Seddel for sig, opgaves som fuldstændig uigennemførlig. Da en Undersøgelse af de lokale Embedsarkiver, der fandt Sted i Aarene 1880—83, havde vist, at disse paa de fleste Steder opbevaredes under meget slette Forhold og stadig vare udsatte for Tilintetgørelse, rettedes Bestræbelserne paa at faa dem samlede i tilfredsstillende Lokaler og bragte under sagkyndigt Tilsyn. Ved Loven om R.'s Oprettelse af 30. Marts 1889 naaedes dette ogsaa. R. bestaar herefter af Hovedarkivet med to Afdelinger (1. Afdeling, svarende til det gamle Geheimearkiv, med den fælles Læsestue for de besøgende og 2. Afdeling med Udlaanskontor for Ministerierne) samt 3 Provinsarkiver: et i Kjøbenhavn for Sjælland, Lolland, Falster og Bornholm, et j Odense for Fyn og et i Viborg for Jylland. I Aarene 1890—93 opførtes de tre Provinsarkiver, og der toges derefter fat paa Indkrævningen af de ældre Dele af de lokale Embedsarkiver, hvilken nu for største Delen er tilendebragt. 1897 døde A. D. Jørgensen, hvis Virksomhed har sat saa dybe Spor i Arkivernes Historie, og efterfulgtes af C. F. Bricka (død 1903), hidtil Arkivar i Hovedarkivets 1. Afdeling.

Arkivernes Omfang er i Tiden fra 1882 vokset stærkt. De civile Ministeriers Afleveringer blive stadig større og større og gaa for fleres Vedkommende ned lige til de allersidste Aar. Desuden have de militære Ministerier afleveret deres Arkivalier til 1848. Større Afleveringer have ogsaa fundet Sted fra det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket, hvis Haandskriftsamlinger bleve gennemgaaede for at udskille de Sager, der efter deres Oprindelse hørte hjemme i Statens Arkiver. Ved denne Lejlighed kom ogsaa de 1825 til det kgl. Bibliotek afleverede Adelsbreve tilbage til Arkivet. Arkivets Lokaler have desværre langtfra holdt Skridt med denne Vækst; Pladsmangelen har allerede i længere Tid været overordentlig følelig, og en stor Del af de i Brug værende Lokaler ere meget slette og yderst brandfarlige. Arkivalierne fylde nu i Hovedarkivets 1. Afdeling 3,500 M., i dets 2. Afdeling 12,950 M. og i Provinsarkiverne 17,960 M. løbende Hylderække, i alt altsaa ca. 35 Km.

I Tiden efter 1848 er der udfoldet en ikke ringe litterær Virksomhed fra Arkivets Side. 1852—83 udgaves 7 Bd. af »Geheimearkivets Aarsberetninger«, der foruden Beretninger om Arkivets Virksomhed indeholdt en stor Mængde omhyggelig udgivne Aktstykker til dansk Historie. 1871—78 udgaves der ligeledes »Meddelelser fra Rentekammerarkivet« med vigtige Bidrag til Rentekammerets Historie. Efter A. D. Jørgensen's Tiltrædelse standsedes disse Publikationer, og man begyndte nu at udgive mere selvstændige Værker ved Siden af Aarsberetningerne, der herefter kun ere udkomne hvert tredje Aar. Begyndelsen gjordes af Jørgensen selv med en »Udsigt over de danske R.'s Historie« [1884]. Senere er der særlig lagt Vægt paa at udgive Registraturer over de forskellige Institutioners Arkivalier, der ere samlede i Rigsarkivet; saadanne ere udgivne for Kancelliet, Rentekammeret med Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet samt for de finansielle Institutioner. Af andre Publikationer kunne nævnes de for Centraladministrationen 1660—1893 udgivne Embedsetater og >Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmark's indre Forhold«, hvoraf 7 Bd., omfattende Tiden 1551—83, ere udkomne.

R.'s forskellige Afdelinger holdes nu aabnede hver Søgnedag hele Aaret. Tilladelse til at benytte dem meddeles for Hovedarkivets Vedkommende af Rigsarkivaren, for Provinsarkivernes af Provinsarkivarerne; dog vil det i enkelte Tilfælde være nødvendigt at indhente Kultusministeriets eller Kongens Tilladelse. (Litt.: A. D. Jørgensen, »Udsigt over de danske rigsarkivers historie« [Kbhvn. 1884]; »Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv«, I—VII [Kbhvn. 1852—83]; »Meddelelser ang. det kgl. Geheimearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv 1883—88«; »Meddelelser om R. 1889—1900«; »De danske Provinsarkivers Bygninger« [Kbhvn. 1893]; »Samling af de for det danske R. gældende Bestemmelser« [Kbhvn. 1896]). *L. L.*

Rigsarkiv, Norge's, opbevaredes til 1866 paa Akershus Slot, hvor allerede Kong Haakon V i Aar 1300 deponerede Rigets Breve. Ogsaa Bergen's

Kongsgaard og, i alt Fald i Olaf Engelbrektsøn's Tid, Ærkebispegaarden i Throndhjem samt Oslo's Mariakirke, hvis Provst plejede at være Rigets Kansler, forekomme nævnte som Opbevaringssted for »Breve, som Kongen og Norge's Krone Magt oppaa ligger«. Efter 1572, da Lensherren paa Akershus blev Statholder for hele Riget, samlede der sig i Slottets Skriverstuer og Hvælvinger efterhaanden et R. Fra Gyldenløve's Tid bestyredes dette af Sekretæren ved Statholderens »norske Kancelli«; samme Mand plejede at være Justitssekretær ved Overhofretten, hvis Arkiv ligeledes beroede paa Slottet. Tidlig i 18. Aarh. begynde de i lang Tid gængse Klagemaal over trang Plads og slet Orden; Statholderposten var i Aarrækker ikke besat eller i alt Fald en Tid forenet med Stiftamtmandsstillingen, saa der opstod Konfusion mellem Rigets og Akerhus Stifts Arkiver. Mod Aarhundredets Udgang blev der endelig taget fat med Istandsættelse af Lokale og Oprydning i Arkivet. Fra Oprettelsen af Regeringskommissionen 1807 steg Samlingen af Rigsarkivalier stærkt; men da Rigets Centralbestyrelse ved det endelige Ophør af Foreningen med Danmark blev fordelt paa forskellige Regeringsdepartementer, der ligesom det nyoprettede Statssekretariat samt Stortinget og Højesteret opbevarede deres Arkiver hver i sit Lokale, gik R. over til at være Opbevaringsstedet for ikke-aktuelle Dokumentsamlinger. 1822 indlemmedes Rigets gamle Militærarkiv (fra 1690) samt den vældige Masse Arkivalier, der nu bleve afgivne fra Danmark. Fra at være bestyret af en eller anden underordnet Departementsembedsmand blev R. nu betroet en Kommission af Historikere, der med Bistand af et Par Assistenter 1836 tog fat med en systematisk Gennemarbejdelse af de store Samlinger. Denne fortsattes med fuld Kraft, da der 1840 til Bestyrelse af R. blev oprettet et særskilt Bureauchefembede. Efter at den unge Digter Wergeland, som først indehavde dette Embede, var falden som Offer for Lokalets Sundhedsfarlighed, blev 1845 den udmærkede Historiker Chr. Lange (s. d.) Rigsarkivar, og dermed træder R.'s videnskabelige Karakter fuldt frem. I Lange's Tid forøgedes R. med Universitetets store Diplomsamling og den 1830 erhvervede »München-Samling« (Olaf Engelbrektssøn's og Christian II's Arkiver) samt med de 1851 fra Danmark afgivne Arkivsager. Fra 1866 er R. til Huse sammen med Stortinget i den ny for begge Institutioner opførte Bygning ved Eidsvoldsplads; det rummelige Lokale tillod nu Indlemmelse af Regeringsdepartementernes og de tre sydlige Stifters Lokalembedsmænds ældre Arkivalier (for ældre nordenfjældske og vestlandske Lokalarkiver er der oprettet Stiftsarkiver henholdsvis i Throndhjem 1850 og i Bergen 1880). 1893 blev der i R. indlagt elektrisk Lys, og fra 1902 holdes Læsesalen aaben om Eftermiddagene; de besøgendes Antal har siden 1893 femdoblet sig. For Tiden (1903) overvejes en Plan til R.'s Flytning tilbage til Akershus, naar Slottet, som paatænkt, bliver restaureret. (Litt.: Rigsarkivar Birkeland, »Om Arkivvæsenets Ordning« [1877] og »Arkivmeddelelser 1896—1902« i »Meddelelser fra det norske R.« II, hvor der bl. a. findes Redegørelse for den til R. knyttede Publikationsvirksomhed i Rigsarkivarerne Birkeland's og Huitfeldt-Kaas'es Embedstid). *C. Br.*

Rigsbanken se Bank S. 547.

Rigsdag bruges i sædvanlig Tale omtrent paa samme Maade som det tilsvarende »Parlament« til Betegnelse af de forskellige Staters repræsentative, lovgivende Forsamlinger i Alm., uden Hensyn til hvorledes disse ellers i deres særlige Landes Sprogbrug benævnes. I mere stringent Forstand anvendes Ordet om de Folkerepræsentationer, der udtrykkelig i den paagældende Stats Lovsprog med saadant Navn kendetegnes, hvilket bl. a. gælder saavel om Danmark og Sverige som om det tyske Rige og Ungarn (se i øvrigt henholdsvis under Fremstillingen af Statsforfatningen i de nævnte Lande; om de tidligere Forhold i Danmark se Danehof og Herredag).

Af ældre R. i Danmark eller, som de ogsaa kaldtes, Stændermøder fæster Opmærksomheden sig især ved Rigsdagssamlingen 1536, der ordnede Rigets Forhold efter Grevefejdens Tilendebringelse, og 1660, da Arveretten til Tronen overdroges Frederik III, og der gaves ham Fuldmagt til at lade en ny Forfatning udarbejde, en Fuldmagt, som blev benyttet til at indføre et saa at sige ubegrænset Enevælde. *C. V, N.*

Rigsdagsmænd, de Mænd, som i Kraft af Valg eller, hvor saadant tilstedes, ifølge Regeringens Beskikkelse have Sæde og Stemme paa Rigsdagen. Om Betingelserne for at kunne blive Rigsdagsmand, om de paagældendes Pligter og Rettigheder se Fremstillingen af de enkelte Staters Forfatningsforhold. *C. V. N.*

Rigsdaler, ældre dansk Mønt efter vekslende Møntfod fra 1713 til 1838, i hvilket Aar Pariforholdet til Papirsrigsdaler opnaaedes. Efter Frd. af 5. Jan. 1813 prægedes R. af Raavægt $14{,}4466$ Gr. Raavægt og af $^7/_8$ Finhed, $18^1/_2$ R. af en köln. Mark fint Sølv (først Rigsbankmøntfod og fra 1854 Rigsmøntfod). Den skandinaviske Møntkonvention satte 1 R. = 2 Kr. *N. Y. B.*

Rigsfane, norske, se Norske Flag og Rigsfane (med Akvarel).

Rigsforsamling. For Danmark's Vedkommende sigtes ved R. til den af Kong Frederik VII efter Martsministeriets Dannelse ved Kundgørelsen af 4. Apr. 1848 bebudede Forsamling af saavel konge- som folkevalgte Medlemmer med det Hverv at drøfte og med Kongen enes om en ny Forfatning, omfattende Kongeriget og Sønderjylland, »Danmark's Rige«, som det kaldes i det gamle Lovsprog. En hertil udarbejdet Valglov blev umiddelbart derefter forelagt Provinsialstænderne (s. d.), som sammentraadte først i Roskilde og derefter i Viborg med Grev Sponneck som kgl. Kommissarius, medens Krigsforholdene hindrede de slesvigske Stænders Indkaldelse, og, skønt Kampen mod de ydre Fjender selvfølgelig i første Række satte Sindene i Bevægelse, udviklede der sig efterhaanden et livligt Valgrøre mellem de daværende tre politiske Partier, de gammelkonservative, de nationalliberale og Bondevennerne. Valgene foregik 5. Oktbr., og d. 23. næstefter mødte R., i hvilken de nævnte Partier vare nogenlunde ligelig repræsenterede, paa Christiansborg Slot under almindelig Forventning fra Befolkningens Side.

Den talte 150 Medlemmer, hvoraf 48 kongevalgte, deraf 5 for Island og I for Færøerne, og satte Professor J. F. Schouw, der allerede i Stændertiden havde vundet et højt anset politisk Navn, paa Formandsstolen. Af Ministeriet indbragtes straks ved Samlingens Begyndelse et Grundlovsudkast, i hvis Indhold vistnok, ved Siden af Tscherning og Orla Lehmann, Monrad har haft den væsentligste Andel, og der blev efter en udførlig og indgaaende første Behandling af dette nedsat et større Udvalg, hvis Hovedordfører det faldt i Krieger's besværlige, men ærefulde Lod at blive. I Efteraarets Løb maatte Martsministeriet vige Pladsen for November-ministeriet, i hvilket Grev A. V. Moltke vel bevarede Konseilspræsidiet, hvorimod Monrad afløstes af Madvig, Tscherning af General C. F. Hansen og Lehmann af Professor H. N. Clausen; men dette standsede dog ikke i nogen nævneværdig Grad Forhandlingerne i Forsamlingen, til hvilken i øvrigt ogsaa adskillige andre Opgaver henvistes, bl. a. Tilvejebringelsen af en Lov om almindelig Værnepligt, som under 12. Febr. 1849 fik kgl. Stadfæstelse.

Medens der forholdsvis hurtig opnaaedes nogenlunde Enighed om de større almindelige, statsretlige Emner, saasom om Kirkens og Statens gensidige Forhold, om Kongedømmets og den udøvende Magts Stilling, om den dømmende Myndighed og de statsborgerlige Rettigheder og Pligter, blussede derimod Striden om Sammensætningen af den fremtidige lovgivende Forsamling — rigtignok ogsaa et af de allervigtigste Spørgsmaal — saa heftig op, at det et Øjeblik saa ud til, at det hele Arbejde skulde være spildt. Martsregeringsudkastet havde været bygget paa Tokammersystemet med et Folketing og et Landsting ligesom nu, men der var foreslaaet ens Valgret til begge Kamre, saaledes at Valgbarheden til det Ting, som nærmest skulde hævde de konservative Interesser, knyttedes til 40-Aars-Alderen og Diætløshed. Om dette Punkt delte Udvalget sig i ikke færre end 5 Mindretal, af hvilke de to stillede Forslag om Indførelse af Etkammersystemet, medens de tre andre holdt paa to Kamre, men i øvrigt hver gik sine Veje. Intet af disse Forslag formaaede at vinde et Flertal i Salen, men omsider fremkom et Kompromis eller Mæglingsforslag, efter dets Stillere kaldet »det Brun-Jespersen'ske«, til hvilket Novemberregeringen sluttede sig, og for hvilket der ved Afstemningen i Slutningen af Maj afgaves 68 Stemmer imod 66, og dette Forslag blev, da den Gruppe i Forsamlingen, som nærmest havde Balthazar Christensen til Fører, med Opgivelse af sin hidtidige Modstand havde afgivet Erklæring om i Betragtning af de vanskelige Tidsforhold og den af Regeringen indtagne Stilling at ville tiltræde det, ved Afstemningen 25. Maj 1849 endelig vedtaget med 119 Ja, 4 Nej; 1 stemte ikke og 26 vare fraværende. Af Nejstemmerne og de fraværende fandt 10 sig foranledigede til skriftlig at gøre Rede for det af dem indtagne Standpunkt (deriblandt Ørsted, Algreen Ussing, David, Wegener, Mynster, den ældre Scavenius o. fl.).

Efter at derpaa nogle mindre Forhandlinger om enkelte Punkter i den selve Grundlovsforslaget supplerende Valglov vare tilendebragte, i fik Forslaget i dets saaledes vedtagne Skikkelse i et højtideligt Slutningsmøde 5. Juni 1849 i Kongens Nærværelse Stadfæstelse af denne som fremtidig Grundlov for Danmark's Rige med Ophævelse af Frederik III's Kongelov af 14. Novbr. 1665. Ordningen af det statsretlige Forhold til Sønderjylland udsattes til efter Krigens Tilendebringelse.

Dermed var R.'s Hverv og Saga afsluttet. (Litt.: »Forhandlingerne paa den grundlovgivende Rigsforsamling« [2 Bd., 1849]; J. A. Hansen, »Vor Forfatnings Historie« [4 Bd., det sidste dog ej fuldført]; N. Neergaard, »Under Juni Grundloven« [2 Bd.]. I Konstantin Hansen's store Maleri paa Frederiksborg-Museet gives en interessant Fremstilling af Slutningsmødet med Portrætter af de Mænd, som have haft fremragende Del i Grundlovsværket). *C. V. N.*

Rigsforsamlingen paa Eidsvold se Norge S. 644 og S. 521 samt Eidsvold Herred S. 819.

Rigsforsikringsanstalten kaldes i Norge den af Staten organiserede Institution til Formidling af den ved L. 23. Juli 1894 indførte, offentlig garanterede »Ulykkesforsikring for Arbejdere i Fabrikker m. v.« (med Forandringer af 23. Decbr. 1899). Om selve denne Forsikrings Omfang og Anordning henvises til Ulykkesforsikring. R. skal efter sin Plan ogsaa omfatte en eventuelt senere gennemført Supplering af den indledede norske Socialforsikring med Afdelinger for Sygesamt for Alderdoms- og Invaliditetsforsikring, den sidste paatænkt realiseret som en almindelig Folkeforsikring. R., der har sit Sæde i Christiania, traadte i Virksomhed 1. Juli 1895. Den er for Tiden delt i 1) »Bedriftsafdelingen«, hvor de forsikrede Fabrikkers og Værksteders Klassifikation, Kontrollen med deres Regnskabsopgaver etc. finder Sted, 2) »Skadeafdelingen«, hvorfra Sygepleje og Lægebehandling m. v. administreres, 3) den forsikringstekniske Afdeling. Hertil kommer et Bogholderi- og Kassekontor. Personalet bestod Efteraaret 1903 af 53 Personer. Antallet af forsikrede Bedrifter var i det sidst afsluttede Regnskabsaar, 1901, 8,536 vedvarende (faste) og 810 kortvarige (forbigaaende); der anmeldtes til Forsikring i Aaret tilsammen 2,112 Bedrifter. De bogførte Nettopræmier udgjorde 1,996,619 Kr., Administrationsudgifterne 229,382 Kr. Tilsammen var der i Præmieindbetaling i Aarene 1895—1901 incl. indkommet 7,136,658 Kr. Som Udlaan mod Pant i fast Ejendom havde den ved Udgangen af 1901 disponeret 4,097,500 Kr. Da Anstalten arbejdede med Underskud, bevilgedes der 1900 et ekstraordinært Tilskud af $1/2$ Mill. Kr. Den Nytte, der er bleven opnaaet ved den saaledes etablerede Socialforsikring, har forekommet uforholdsmæssig dyrekøbt; R. er af den Grund lidet populær og har været Genstand for skarp Kritik; de i Loven bundende Mangler ville derfor søges afhjulpne ved en Revision, der er under Forberedelse. *K. V. H.*

Rigsforstander. Efter dansk Statsret (Grl.'s § 8, L. af 11. Febr. 1871) beskikkes der en R., naar saavel Kongen som Tronfølgeren, der skulde træde i dennes Sted, af en eller anden Grund (Sygdom, Sindslidelse, Fraværelse o. l.) ere regeringsuføre, eller naar der er Udsigt til, at Tronfølgeren ved Kongens eventuelle Død ikke vil være i Stand til at føre Regeringen og der-

for enten Kongen selv har anset en R.'s Beskikkelse fornøden, eller saafremt Kongens Død maatte være indtraadt, forinden slig Ordning er bleven truffet, Rigsdagen i en forenet Samling har skønnet saadan Beskikkelse nødvendig. Er Tronfølgeren imidlertid ved Kongens Død blot fraværende fra Riget, bestemmer den forenede Rigsdag, inden hvilken Tid han skal vende tilbage, og afgør, om Regeringen i Mellemtiden skal føres af Statsraadet, eller en R. indsættes.

Valget af R.'s Person træffes:

af Kongen alene, naar det er ham, som er hindret i at regere, men han i øvrigt er i Stand til et saadant Skridt, f. Eks. i Tilfælde af Bortrejse eller blot legemlig Sygdom;

af Kongen med Rigsdagens Samtykke, afgivet i sædvanligt Rigsdagsmøde (altsaa ikke i forenet Rigsdag), naar det er Hensynet til Tronfølgerens Tilstand, som har foranlediget Kongen til at søge R. indsat;

af den forenede Rigsdag alene i de Tilfælde, hvor Kongens Død er indtruffen, forinden endelig Ordning er sket, og Tronfølgeren ikke er regeringsfør.

I Henseende til personlige Egenskaber fordres: at R. enten skal være en arveberettiget Prins, som har fyldt sit 18. Aar, eller en fuldmyndig 25-aarig Mand med dansk Indfødsret samt i begge Tilfælde, at han tilhører den evangelisk-lutherske Kirke. Til Valg af den forenede Rigsdag udkræves over Halvdelen af de afgivne Stemmer; opnaar ingen dette ved de to første Valgomgange, finder der bundet Valg Sted mellem de tvende, som i anden Omgang fik de fleste Stemmer.

Hvad angaar R.'s Retsstilling, da maa han, forinden han tiltræder Regeringen, ligesom Kongen afgive edelig Forsikring om at ville holde Rigets Grundlov, og han udøver da i Kongens Navn alle de denne tilkommende Rettigheder med samme Uansvarlighed og Retsbeskyttelse (L. af 25. Febr. 1871), medens Ministrene have det sædvanlige Ansvar for Regeringens Førelse.

Hvervet vedvarer, saa længe der ikke gives en regeringsfør Konge eller Tronfølger. Dør R., eller ønsker han at fratræde, eller bliver han selv regeringsufør, træffer den forenede Rigsdag Bestemmelse om Udnævnelsen af en anden R.

I Sverige's Historie spillede R. — Karl Knutsson Bonde og Sturerne — en stor Rolle under Kampene mod Unionskongerne. I det gamle tyske Kejserdømme vare Hertugen af Sachsen og Pfalz-Greven af Rhinen selvskrevne R., indtil Kejservalg havde fundet Sted. 1848 valgte Frankfurterparlamentet Ærkehertug Johan af Østerrig til R. under Titel af »Reichsverweser«. Stillingen som Lord-Protektor i England svarede i det væsentlige til R.'s. *C. V. N.*

Rigshofmester (>Danmark's Riges Hofmester«) kaldtes fra Middelalderens Slutning til 1660 den øverste af Rigsembedsmændene. En Hofmester nævnes første Gang under Valdemar Atterdag, men indtog da en ret tilbagetrukken Stilling; han var en ren Hofembedsmand, der forestod Hof holdningen. I Løbet af 15. Aarh. steg Embedet imidlertid i Betydning, dels ved efter Drostembedets Ophør at overtage en Del af dettes Funktioner, dels ved i længere Tid efter 1441 at blive beklædt af fremragende Adelsmænd, hvis personlige Anseelse bidrog til at give Embedet større Glans. Ved Aarhundredets Slutning var Udviklingen fuldendt. Hofmesteren var nu bleven Rigsembedsmand, en Forandring, der ogsaa gav sig til Kende i hans Titel; i Stedet for >vor Hofmester« kaldtes han fra den Tid af sædvanlig »Danmark's Hofmester« eller »Danmark's Riges Hofmester«; det sidste blev dog først under Frederik I hans officielle Titel. I Kraft af sit Embede var han Medlem af Rigsraadet og dettes første verdslige Medlem og betragtedes i det hele som den første Mand i Riget efter Kongen. Han optraadte som Kongens Stedfortræder, naar denne var fraværende, og havde et Slags Overtilsyn med hele Regeringens Førelse, men i øvrigt var hans Myndighedsomraade baade over for Kongen og de andre Rigsembedsmænd ret ubestemt; meget kom her an paa den personlige Anseelse og Dygtighed. Finansstyrelsen synes at have været hans egentlige Domæne, i alt Fald i den senere Tid. Han havde Tilsyn med Rentekammeret og Toldvæsenet, med Leverancerne til Hof holdningen, Hæren og Flaaden og Udgifterne dertil. Ligesom de andre Rigsembedsmænd udnævntes R. af Kongen, hvis Valg indtil 1648 var frit; ved Frederik III's Haandfæstning indskrænkedes det til Retten til at vælge mellem 3 af Rigsraadet foreslaaede Kandidater; Valget forudsattes sikkert at gælde for Livstid, saafremt da ikke vedkommende gjorde sig skyldig i Handlinger, der kunde berettige en Afsættelse. Skønt det i Recessen 1536 og de følgende Haandfæstninger udtrykkelig var bestemt, at Kongen altid skulde have en R., undlode Kongerne dog ofte at besætte denne Post, tit endog i lang Tid, og lode Embedets Forretninger besørge af en anden mindre fremragende Embedsmand, som Regel Statholderen i Kjøbenhavn; de have aabenbart set med en vis Mistillid paa dette Embede og betragtet R. som en farlig Konkurrent i Udøvelsen af Regeringsmagten. I Tiden efter Reformationen findes 7 R.: Mogens Gøye (til 1544), Ejler Hardenberg (1559—65), Peder Oxe (1566—75), Kristoffer Valkendorf (1596—1601), Frans Rantzau (1632), Korfits Ulfeld (1643—52) og Joakim Gersdorff (1652—60). — I Norge fandtes ogsaa før Reformationen et Par Gange en R.; i Aarene efter 1450 nævnes Hartvig Krummedige som saadan; den næste og tillige den sidste i Rækken var den rige Niels Henriksen (Gyldenløve), der døde 1523. *L. L.*

Rigshofraadet oprettedes ved kejserlige Edikter af 1559 og 1664 som et Embedskollegium af blandet administrativ og judiciel Karakter til Afgørelse af Sager saavel fra det tyske Rige som fra de østerrigske Arvelande. Det bestod af 1 Præsident, I Vicepræsident og 18 Raader, hvoraf de seks skulde være evangelisk kristne, og havde sit Sæde ved Kejserens Residens, ligesom dets Medlemmers Funktion var knyttet til Kejserens Regeringstid. Ved den westfalske Fred 1648 blev Raadet, saa vidt dets dømmende Virksomhed angaar, stillet lige med Rigskammerretten. Denne sidste var en Del ældre. Den skriver sig allerede fra Aaret 1495 og var, saa længe det gamle tyske Rige bestod, den øverste Instans eller Højesteret for dette. En,

kejserlig udnævnt Kammerdommer af fyrstelig eller højgrevelig Æt beklædte det øverste Sæde i Retten og havde under sig 2 Præsidenter og et større Antal lønnede Bisiddere, dels lovlærde, dels Riddere og adelige. I ældre Tider var Speyer, senere, siden 1689, Wetzlar Rettens Sæde, og der forefindes endnu for en Del Rester af Rigskammerretsarkivet. Det nuværende tyske Kejserdømmes Højesteret er Kassationsretten i Leipzig. *C. V.N.*

Rigshospitalet i Christiania oprettedes 1826 efter en under 4. Oktbr. 1814 fra det kgl. norske Sundhedskollegium til Regeringen indsendt Forestilling, der bevirkede, at Stortinget efter dennes Forslag i de følgende Aar bevilgede til et Fond til Indretning af et almindeligt Hospital (og en Fødselsstiftelse [s. d.]), hvor de medicinske studerende kunde erholde praktisk Undervisning i Sygebehandling. Siden 1815 havde man paa forskellige Maader forsøgt at afhjælpe Savnet af en saadan Skole, navnlig ved at Professorerne Sørenssen og Thulstrup gav Undervisning henholdsvis i medicinsk og kirurgisk Klinik ved Byens civile Sygehus. Efter at forskellige Planer og Forslag om Indkøb af Tomt og Bygning for det vordende R. vare drøftede, bestemtes det (kgl. Resol. 14. Novbr. 1822), at Christiania By skulde overdrage sine to Sygehuse til Staten, og 16. Oktbr. 1826 aabnedes R.'s Hovedafdeling (det forrige militære Sygehus paa Hjørnet af Akersgaden og Hospitalsgaden) med Plads til 100 medicinske og kirurgiske syge, og 1. Novbr. 1826 Filialafdelingen (det forrige civile Sygehus i Lille Strandgade) med Plads til 55 hudsyge. Der ansattes 2 Overlæger (Sørenssen og Thulstrup), 2 Reservelæger og 2 Kandidater. Uagtet en ny Bygning (fuldført 1842) skaffede yderligere Rum for 110 syge i Hovedafdelingen, og uagtet Filialafdelingen sløjfedes 1844 paa Grund af ringe Søgning, og en Afdeling for hudsyge indrettedes i det egentlige R., medførte den Omstændighed, at R. fra 1. Jan. 1845 overtog Forplejningen af Christiania Fattigvæsens syge en saadan Forøgelse af Sygebelægget, at Spørgsmaalet om større Plads maatte optages. Efter at en Plan om Udvidelse af det gamle R. var opgiven, og ny Tomt (ca. 4 Hekt.) erhvervet (der, hvor det nuværende R. er beliggende, mellem Pilestrædet, Nordal Brun's Gade og Lange's Gade), gav Stortinget 1866 den første Bevilgning til forberedende Arbejder for et nyt R. Forskellige Omstændigheder bevirkede, at Bygningernes Fuldførelse trak i Langdrag, saa at de først kunde tages i Brug Juli 1883. Dette Bygningskompleks, som opførtes efter Tegning af Arkitekt Schirmer, og som med Inventar kostede 1,735,651 Kr., omfatter 3 Pavilloner under eet Tag for kirurgiske og 3 for medicinske syge, 1 Bygning for hudsyge, 1 for Administration, Bolig for Reservelægerne m. m., 1 for det patologisk-anatomiske og kemiske Laboratorium samt flere Bygninger for Økonomien, Vadsk, Bad etc. Efter det ny Anlægs Aabning er Afdelingernes Antal forøget med 4 Specialafdelinger, nemlig Afdelingen for Barnesygdomme (aabnet 17. Jan. 1893), Nervesygdomme (1. Aug. 1895), Øre- og Strubesygdomme (1. Oktbr. 1891) og Øjensygdomme (1. Juli 1897). Sindssyge og epidemiske syge (med Undtagelse af Nervefeberpatienter) modtages ikke. Sygesengenes Antal, som 1883 udgjorde 283, udgør nu (1903) i alt ca. 450. R., som indtil Apr. 1874 bestyredes af en (indtil 1855 ulønnet) Direktion, administreres af en Direktør, siden 1883 Dr. M. Greve. Der tjenstgør nu 9 Overlæger, 9 Reservelæger og 13 Kandidater. For Tiden udgør det aarlige Antal Patienter ca. 3,000, og der behandles poliklinisk ca. 12,000 Patienter aarlig. R.'s aarlige Indtægter ere ca. 240,000 Kr., Udgifter ca. 400,000 Kr.; Statsbidraget udgør ca. 160,000 Kr. Se ogsaa Hospital og Sygehuse. (Litt.: Fr. Holst, »Historisk Underretning om R. i Chra.« [Chra. 1827]; J. N. M. Johansen, »Historisk Beretning om R. og Fødselsstiftelsen i Chra.« [Chra. 1865]; »Klinisk Aarbog« I [1884]). *K. F.*

Rigskammerretten se Rigshofraadet.

Rigskansler se Kansler og Storkansler. I det nuværende tyske Kejserdømme indtager R. umiddelbart under Kejseren en særdeles fremragende Stilling (se Tyskland, »Forfatning«). Ogsaa de russiske Kejsere udnævne undertiden blandt deres Ministre en R., i Stilling nærmest svarende til de konstitutionelle Staters Konseilspræsident. *C. V. N.*

Rigsklenödier, Herskermagtens Symboler, særlig til Brug ved Kroninger og Salvinger, sædvanlig bestaaende af Krone, Scepter, Sværd og Rigsæble (se Regalier). *P. B.*

Rigsmaal (sv. »rikssprak«) er den i Norge i de senere Aar almindelig benyttede Betegnelse af det (officielle) dansk-norske Skriftsprog (se Dansk-norsk) og det i Forbindelse med dette udviklede dannede Talesprog (modsat »Landsmaalet« [s. d.] og Bygdemaalene [se Norske Bygdemaal]). Ordet er især kommet i Brug efter Stiftelsen af den norske Rigsmaalsforening, som dannedes Decbr. 1899 efter Bjørnstjerne Bjørnson's Initiativ. En Stortingsbeslutning af 12. Maj 1885 fastslaar Landsmaalets Ligestilling med Dansk-Norsken som officielt Sprog, og en Lov for Landsskolerne af 6. Juli 1892 gør det afhængig af hvert enkelt Skolestyre i Kommunerne, om Undervisningen i den enkelte Skolekreds helt og holdent skal drives paa Landsmaalet (se Maalstræv). En Tvedeling af Landets Skriftsprog var saaledes indført. I Følelsen af det kulturfarlige heri rejste B. Bjørnson Efteraaret 1899 en Modbevægelse. Han støttedes af Mænd som J. A. Bonnevie, Sophus Bugge, B. Getz, F. Hagerup, Brødrene G. og J. Storm m. fl. ligesom af en Mængde landskendte Skolemænd og Forfattere, og efter Indbydelse af ca. 100 Mænd og Kvinder holdtes 28. Novbr. 1899 i Christiania et talrig besøgt Møde med Sophus Bugge som Hovedtaler. Der vedtoges en Adresse til Stortinget, hvori udtaltes Kravet paa Ophævelse af Bestemmelsen om Landsmaalet som Undervisningssprog. Den straks efter stiftede Rigsmaalsforening (med Hjalmar Falk, Otto Anderssen og Yngvar Brun som Bestyrelse) fik til sin første Opgave at samle Underskrifter paa denne Adresse over det hele Land. Ca. 25,000 Mænd og Kvinder sluttede sig til Adressen, som dog først afleveredes 10. Juni 1903, da ogsaa det ny Storting 1900—03 viste sig afgjort maalvenligt. Rigsmaalsforeningens Program er for øvrigt gennem Smaaskrifter (bl. a. Joh. Storm, »Landsmaalet som Kultursprog« [Chra. 1903]) og Foredrag at modvirke Skriftsprogets Tvedeling, at arbejde for R.'s Fornorskning ved at støtte Kravet paa norsk Retskrivning og Arbejdet for at optage høvelige Dia-

lektord i R. Mod Maalstrævet stiller den sig kun fjendtlig, for saa vidt dette kræver Landsmaalets Ligestillethed med Kulturs proget. Se i øvrigt Norge, »Sprog«. *Yngvar Brun.*

Rigsmaalsforeningen se Rigsmaal.

Rigsmarsk se Marsk.

Rigsmarskal se Marskal.

Rigsort d. s. s. Riksort.

Rigspartiet er siden 1871 i den tyske Rigsdag Navn for den samme politiske Afskygning, som i den preussiske Landdag kaldes den frikonservative, især baaret oppe af store Godsejere og »Standesherrer«, til Afvigelse fra det egentlige konservative (»Junker«-)Parti, der har sin Styrke blandt de mindre Godsejere. *E. E.*

Rigsraad. Fra gammel Tid var det Skik, at Kongen raadslog med Mænd, som han havde særlig Tillid til, om Rigets Anliggender. Disse Raadslagningers Afholdelse var afhængig af Kongens Vilje, der ogsaa i det væsentlige bestemte, hvem der skulde deltage deri; sædvanlig var det de Hofembedsmænd, der til Stadighed vare omkring Kongen, i Forening med de gejstlige og verdslige Stormænd, der boede i Nærheden af det Sted, hvor Kongen i Øjeblikket opholdt sig. Dette Raad havde altsaa oprindelig ikke nogen som helst fast Begrænsning. Kongerne fandt det dog snart formaalstjenligt at give det en saadan, for ikke ved forefaldende Lejlighed at blive nødte til at kalde Personer til Raadslagningerne, som de ikke kunde stole paa, men formedelst deres Indflydelse ikke kunde undgaa at tage med. I Slutn. af 13. Aarh. nævnes flere verdslige Stormænd med Titelen »Kongens Raader« (*consiliarii regis*), og i Christoffer II's Haandfæstning 1320 forbydes det ham at optage nogen Tysker i sit hemmelige og edsvorne Raad. Raadet havde da, synes det, antaget en nogenlunde fast Karakter med Medlemmer, der vare udnævnte af Kongen og havde aflagt en Raadsed til ham. I den følgende Tid steg dette Raads Indflydelse hurtig. Rigets forfatningsmæssige Repræsentation, Danehofferne, blev sjældnere og sjældnere og afløstes først af de under friere Former afholdte Rigsmøder eller Herredage. Disse vare i Reglen kun en Slags udvidede Raadsmøder, hvor det snævrere Raads Medlemmer spillede den vigtigste Rolle, og sammenkaldtes ved vigtigere Anledninger, hvor Kongen mente ikke at kunne nøjes med at høre det mindre Raad. I disse større Forsamlinger havde vistnok enhver Stormand Ret til at møde. De kunde dog ifølge deres Natur kun sjælden sammenkaldes, og det blev derfor det mindre Raad, der kom til at udøve den største Indflydelse paa Rigets Styrelse, dels som Kongens stadige Raadgivere, dels (som Rigsembedsmænd) som hans Medhjælpere i den daglige Administration. Det stærke Opsving i Kongedømmets Magt under Valdemar Atterdag og Dronning Margrete bidrog ogsaa til at give Stillingen som Kongens Raad en forøget Anseelse og Glans; denne Udvikling kom dog under disse kraftfulde Herskere Kongemagten til gode, som hvis Repræsentanter Raaderne stode. Den almindelige Betegnelse for Raadet blev under Valdemar Atterdag Rigets Raad, men dette betød vistnok ikke, at Raadet nu i højere Grad end før betragtedes som Rigets Repræsentation over for Kongen, men var snarere et Udtryk for den stærkere Sammenslutning af Riget, der fandt Sted under ham. Først under Erik af Pommern og særlig i Slutningen af hans Regering træder R. stadig mere og mere i Forgrunden som Rigets Repræsentation og som Modvægt mod Kongemagten og indskrænkende denne. I Denne Udvikling skyldtes dels Kongens ringere Herskerdygtighed, dels Unionen med de to andre Riger, særlig Sverige, hvor R.'s Magt havde naaet en langt større Højde. Da Erik foreløbig forlod Danmark, var R.'s Magt saa stor, at det uden Modsigelse paa egen Haand kunde afsætte ham 1439. Under hans Efterfølger Christoffer af Bayern fortsattes Udviklingen i samme Retning, og i Christian I's Haandfæstning træder R. frem som Rigets fuldgyldige Repræsentation over for Kongemagten. Det bestemtes i den, at Kongen intet mærkeligt Ærinde maatte afgøre uden med største Parten af R.'s Samtykke. Denne almindelige Sætning fandtes vel ikke i de følgende Haandfæstninger, men den ansaas dog vistnok som en Selvfølge. En bestemt og udtømmende Formulering af R.'s Rettigheder naaede man i det hele ikke til; derimod fastslog man i de følgende Haandfæstninger R.'s Myndighed for de vigtigste enkelte Tilfælde. Dets Samtykke krævedes saaledes til Udstedelsen af ny Love, Skattepaalæg, Udstedelse og Ophævelse af Handelsforbud, Udstedelse af Privilegier for fremmede, Udstedelse af Krigserklæringer og Optagelse i Adelsstanden. Ogsaa havde R. faktisk en stor Indflydelse paa Besættelsen af Lensmandsposterne. Endvidere havde det i Forening med Kongen den øverste Domsmyndighed paa Herredagene. Det delte saaledes den øverste Statsmyndighed med Kongen og var endog paa en vis Maade stillet over ham. Det var den egentlig suveræne Myndighed, som aldrig hørte op; naar Tronen var ledig, overtog R. Regeringen, og til dets Haand skulde Slottene holdes i Tilfælde af Kongens Død. For det skulde Kongen staa til Rette i Tvistigheder mellem ham og hans Undersaatter, og det var dets Pligt, naar Kongen forbrød sig mod nogen eller handlede mod sin Haandfæstning, at undervise ham og, hvis han ikke vilde rette sig herefter, paalægge alle Rigets Indbyggere at hjælpe til med at afværge de begaaede Misbrug og løse dem fra deres Troskabsed til Kongen. Endvidere valgte det Kongen. Dette havde nu vel paa Grund af Kongedømmets halvt arvelige Karakter som Regel ikke saa meget at sige, men ved den derefter følgende Fastsættelse af Haandfæstningen havde det rig Lejlighed til at gøre sin Magt gældende. R.'s Svaghed laa dels i, at der ikke var trukket bestemte, juridiske Grænser for dets og Kongens Magt over for hinanden, dels i, at det paa Grund af sine Medlemmers forskellige Opholdssted kun sjælden og vanskelig kunde samles og derfor aldrig kunde blive nogen udøvende Myndighed eller føre nogen virksom Kontrol med den daglige Administration. Forholdet mellem Kongens og R.'s Magt kom derfor i høj Grad til at bero paa Kongens Person og de politiske Forhold. Christian II's Afsættelse og Frederik I's Regering betegne Højdepunktet af R.'s Magt. I Tiden efter 1536 er Kongen absolut den stærkeste

Part, indtil Christian IV's uheldige Krige, der vare førte mod R.'s Raad, vendte Forholdet om. Paa det ene Punkt efter det andet maatte Christian IV i sine sidste Aar give efter for R. Med stærk Udnyttelse af den ved Christian IV's Død 1648 uheldige Situation for Kongedømmet, idet der ikke var nogen Tronfølger valgt, lykkedes det R. i Frederik III's Haandfæstning at indskrænke Kongemagten saa stærkt som vistnok ingen Sinde før. Denne store Magtstilling viste sig dog snart ikke at have nogen solid Grundvold. R., der jo skulde repræsentere hele Riget, var i Virkeligheden kun Repræsentant for et Faatal af adelige Slægter. Ikke alene de ufri Stænder, men ogsaa en stor Del af Adelen saa med Uvilje og Misundelse paa R.'s store Magt og var netop paa Grund af denne tilbøjelig til at lægge Skylden for de følgende Ulykker alene paa R. Splid og Uenighed inden for selve R. bidrog ogsaa til at undergrave dets Magt og Anseelse. Hertil kom endvidere, at Udviklingen i Europa paa denne Tid overalt gik i Retning af Enevælden. Med Haandfæstningens Kassation 17. Oktbr. 1660 og Arvehyldingen den næste Dag var R.'s Magt forbi.

R. bestod før 1536 dels af gejstlige, dels af verdslige Medlemmer, efter 1536 kun af verdslige. De gejstlige, Ærkebispen i Lund, der ansaas for R.'s første Medlem, og Rigets øvrige Biskopper, vare i Kraft af deres Embede Medlemmer af Raadet. De verdslige vare derimod valgte af Kongen, hvilket vistnok ogsaa var Tilfældet med de gejstlige Medlemmer (nogle Abbeder og Priorer), der foruden Bisperne sade i Raadet. Kongens Valg var indtil 1645 frit; dog skulde de valgte være Adelsmænd (fødte af Riddere og Svende) og hver Landsdel have en passende Repræsentation; endvidere maatte Kongen ikke uden R.'s Samtykke optage nogen Udlænding i Raadet. Valget forudsattes vistnok at gælde for Livstid, saafremt vedkommende ikke selv ønskede at træde ud eller gjorde sig skyldig i Forseelser, der kunde berettige til at afskedige ham; hertil udkrævedes dog sikkert R.'s Samtykke. 1645 indskrænkedes Kongens Valgret, idet det bestemtes, at ved en Rigsraads Død skulde Rigsraader og Landkommissærer i den Landsdel, hvortil den afdøde hørte, have Ret til at foreslaa 6 eller 8 til den ledige Plads, af hvilke Kongen saa skulde vælge een. I Frederik III's Haandfæstning overdroges Forslagsretten til vedkommende Landsdels Rigsraader og Adel, men det bestemtes tillige, at det samlede R. af disse 6 eller 8 igen skulde udvælge 3, blandt hvilke saa Kongen kunde vælge. Antallet af R.'s Medlemmer var indtil 1648, da det fastsattes til 23, ubestemt. Før 1536 i Reglen ca. 30; efter den Tid sank Antallet noget, som Regel var det omkring 20. Undertiden gik det dog meget længere ned, 1596 var der saaledes kun 12 Medlemmer, 1623 kun 10 og 1625 endog kun 8. Rigsraaderne oppebare ikke nogen bestemt Løn, men havde Ret til at blive forsørgede med Rigets bedste Len. Rigsraadsmøderne sammenkaldtes af Kongen; det betragtedes som Regel, at R. traadte sammen en Gang hvert Aar for i Forening med Kongen at sidde Retterting og paadømme Retssager, men for øvrigt kunde Kongen sammenkalde det, naar han fandt det nødvendigt. Forhandlingerne paa Møderne vare hemmelige, og Kongen deltog som Regel ikke i dem. Gennem sin Kansler fremsatte han sine Forslag skriftlig for R., der igen gav skriftligt Svar. Ofte forhandlede Kongen dog ikke med hele Raadet, men særskilt med de enkelte Landsdeles Raader. *L. L.*

Ogsaa i den nyere Tid har Danmark haft et R. Samtidig med at Junigrundloven (se Rigsforsamling), der var beregnet paa at omfatte hele Danmark's Rige og alle dettes Anliggender, ved L. 2. Oktbr. 1855 indskrænkedes til kun at gælde for Kongerigets særlige Sager, oprettedes for Danmark, Slesvig, Holsten og Lauenburg et for visse almindelige Rigsanliggender — Kongehus i Henhold til Tronfølgeloven af 31. Juli 1853, Diplomati, Hær og Flaade med det dertil svarende Finansvæsen — fælles R., som havde haft en Slags Forløber i den ved Anordningen af 26. Juli 1854 af Ministeriet Ørsted, uden Raadførsel med den danske Rigsdag skabte, blot af 20 kongevalgte Medlemmer bestaaende Forsamling, hvis Myndighed imidlertid havde været yderst begrænset. Oktoberlovens R., der vel var tilvejebragt under et svært Tryk fra Ministeriet under Hall's Ægide, men dog paa lovlig Maade, var bygget paa Etkammersystemet og talte 20 kongevalgte og 60 andre Medlemmer, af hvilke de 30 udnævntes af de forskellige bestaaende Repræsentationer for Landsdelene, Kongerigets Rigsdag og Stænderforsamlingerne i hvert af de 3 Hertugdømmer, de øvrige 30 ved umiddelbare skriftlige Valg af Befolkningen blandt dem, som svarede 400 Kr. i Skat eller havde en Indtægt af mindst 2,400 Kr. aarlig, efter en temmelig ind viklet Fremgangsmaade (»Andræ's Valgmaade«, se Valg). Af samtlige 80 Repræsentanter gjaldt de 47 for Kongeriget, 13 for Slesvig, 18 for Holsten og 2 for Lauenburg, idet Hensynet til Folkemængde og Skatteydelse var taget til Udgangspunkt. Forsamlingen, hvis Formand og Næstformand beskikkedes af Kongen, havde ikke Initiativ (s. d.), og dens Bevillingsmyndighed var indskrænket til de Beløb, som behøvedes ud over det af Kongen een Gang for alle indtil videre bevilgede Normalbudget. Ved Forhandlingerne var der indrømmet det danske og det tyske Sprog fuldkommen Ligeberettigelse.

Efter at Holsten og Lauenburg ved Patentet af 6. Novbr. 1858, i Henhold til det tyske Forbunds Beslutning af 11. Febr. s. A., vare udtraadte af Rigsraadsforbindelsen, bevarede denne en Tid lang sin Gyldighed for Danmark og Slesvig, og selve R. blev ved Forfatningsloven af 15. Novbr. 1863 omdannet til en virkelig konstitutionel Repræsentation med 2 Kamre, Folketing og Landsting, i Formen svarende altsaa til Kongerigets Rigsdag. Men da ikke blot de 2 tyske Hertugdømmer, men ogsaa Slesvig ved Wien-Freden 30. Oktbr. 1864 vare gaaede tabt, ophørte dermed overhovedet ogsaa Motivet til Rigsraadsforfatningen, og ved Forfatningsloven af 28. Juli 1866 blev atter Rigsdagen — dog i en i flere Henseender fra Junigrundloven, fornemmelig med Hensyn til Valgretten til Landstinget, afvigende Skikkelse — den eneste Folkerepræsentation for samtlige Kongeriget Danmark's Statsanliggender. *C. V. N.*

I Norge tilhører R.'s Historie egentlig saa godt som udelukkende Unions- og Forfaldstiden. Vistnok er der tidlig Spor af, at Landets højbaarne Høvdinger, især Lendemændene (s. d.) saavel som enkelte højere Hirdembedsmænd, saasom Stallaren, have været ansete som Kongernes selvskrevne Raadgivere; men nogen herpaa sigtende Organisation fandtes ikke. Efter som Kongen opholdt sig i denne eller hin Landsdel, var det fortrinsvis dennes Lendemænd, som omgav ham, og som han søgte Raad hos. Men saavel i Henseende til Raadgivernes Personer som til den Udstrækning, hvori han valgte at følge deres Raad, var han formelt ubunden. Dette udelukkede dog ikke, at Kongen faktisk og politisk kunde føle sig tvungen til at rette sig efter den gennem saadanne Raad tilsynekomne Opinion. Et vigtigt Eksempel herpaa har man fra 1046, da Lendemændene i Anledning af det da indtraadte Samkongedømme hindrede Rigets Opstykning mellem de to Konger. 1163 sammentraadte i Bergen det første Rigsmøde af gejstlige og verdslige Høvdinger fra det hele Land, og en her foretagen vigtig Lovforandring forkyndte sig at være vedtagen med Samtykke af de forstandigste Mænd i Landet. I 13. Aarh. holdtes saadanne Rigsmøder oftere; men lige over for Kongedømmets stigende Magtudfoldelse forblev deres statsretslige Kompetence uudviklet og usikker. Derimod antager i det samme Tidsrum det nu saakaldte »Kongens Raad« efterhaanden fastere Skikkelse. Det gør paa een Gang Tjeneste som raadgivende og administrerende Centralorgan. Det bestaar dels af enkelte Lendemænd, som efter Indkaldelse for længere Tid ad Gangen eller til Stadighed opholde sig i »Kongens Gaard«, dels af de højeste Hirdembedsmænd, blandt hvilke Kongens Kapellan i Egenskab af »Kansler« (s. d.) snart bliver den mest fremtrædende. Som raadgivende tiltraadtes »Kongens Raad« derhos ved vigtigere Lejligheder af andre i Formen tilkaldte, men faktisk selvskrevne gejstlige og verdslige Værdighedsbærere (Biskopper, Lendemænd o. fl.), — »det større Raad«. Sin største Magtfylde opnaaede Raadet under den svage og en Tid lang mindreaarige Kong Erik Magnussøn (1280—99), dog særlig for dets verdslige Bestanddeles Vedkommende. »Samtykke af Kongens højeste Raad« o. L blev nu staaende Paaberaabelser i de kgl. Udfærdigelser. Efterfølgeren, den kraftige Haakon V, søgte atter at indskrænke Raadets Magtfuldkommenhed og gav det derfor en mere embedsmæssig administrativ Karakter. I Virkeligheden udrettede han dog herved kun at tildele det en fastere Organisation, og da det efter hans Død 1319 med paafølgende Unions- og Formynderregering snart selv, med Drottseten (se Drost) i Spidsen, overtog Landsstyrelsen, blev Raadet paa ny det naturlige Organ for Aristokratiets (nu »Riddernes«, de store, men faatallige Jorddrotters og den høje Gejstligheds) Statsopfatning og Interesser. Fra nu af benævnes det da ogsaa med det Syd fra stammende Ord »R.«. Som saadant spiller det i Resten af det urolige 14. Aarh. en fremtrædende Rolle saavel i Politik som i Administration og opnaaede især under Haakon VI og Olav V (1355 — 87) en regelmæssig og sikret Andel i Regeringen. Efter den myndige og for Norge's Særinteresser nærmest fjendtlige Dronning Margrete's Overtagelse af Styret tilsidesattes derimod det norske R. stadig mere (jfr. Kansler). Indsættelsen af udenlandske Mænd som Biskopper gjorde dets gejstlige Bestanddel delvis fremmed for Landets Krav, og det samme blev i 15. Aarh. mere og mere Tilfældet med dets verdslige Medlemmer, idet det indfødte Aristokrati stærkt opblandedes med i Norge indgiftede, navnlig danske Adelsmænd, som optoges i R. Under Christoffer af Bayern fik det rigtignok igen for en kort Tid en mere ordnet Indflydelse paa Rigets Anliggender. Men fra Oldenborgernes Tronbestigelse gik dets Evne til at gøre sig gældende atter stærkt tilbage saavel i Form som i Realitet. Danske Rigsraader begyndte at tage Del i norske Regeringssager, og det forbedrede heller ikke Stillingen, at det norske R. for det daglige Styres Vedkommende efterhaanden spaltedes i to Afdelinger, en sønden- og en norden- (og vesten-)fjældsk, den sidste med sit Midtpunkt i Ærkebiskoppen af Nidaros, som i denne Periode havde afløst Kansleren som den egentlige Formand i det hele Raad. Overhovedet fik Norge's tiltagende Vanmagt sit mest umiddelbart betegnende Udtryk i dets R.'s. Dettes endelige Afskaffelse udkrævede ikke engang en særskilt Beslutning. Det bortfaldt af sig selv derved, at dets gejstlige selvskrevne Medlemmer, Biskopperne, afsattes ved Reformationens Indførelse, medens man undlod at indkalde ny Mænd i de efterhaanden afdøde verdslige Medlemmers Sted. Fra Christian III's Tronbestigelse faar derpaa det danske R. regelmæssig at gøre ogsaa med visse norske Anliggender. (Litt.: Yngv. Nielsen, »Det norske R.« [Chra. 1880]). *E. H.*

Rigs-Registranter, Norske, er et 12 Binds Værk, udgivet for »Det norske historiske Kildeskriftfond« (se Norge, Historie S. 667) 1861—91, indeholdende i kronologisk Orden og til Dels i Uddrag de i det danske Kancellis norske »Tegneiser« og »Registre« indførte Kongebreve vedrørende Norge for Tidsrummet 1523—1660. Da de ovennævnte Kancelli-Kopibøger ikke have været førte med absolut Nøjagtighed i alle Tilfælde, har det vist sig nødvendigt at forberede et vordende Supplement. *C. Br.*

Rigsret. Saa godt som i alle Stater hersker der Enighed om, at de almindelige underordnede civile eller kriminelle Retter ikke egne sig til Domstol for de mod Ministrene paa Grund af deres Embedsførelse af Folkerepræsentationen eller Landets Suveræn anlagte Sager (se Ministeransvarlighed), idet de ikke kunne forudsættes at være i Besiddelse af den Sagkyndighed og Evne til at se skarpt og klart ind i Forholdene, som hertil udkræves, i Forbindelse med fornøden Uhildethed og Uafhængighed saavel opad mod Magthaverne som lige over for de vekslende Folkestemninger. Men hermed ophører ogsaa Enigheden, og der er næppe noget Lovgivningsemne, som trindt om i Landene har fundet en mere mangefarvet og afvigende Behandling end dette.

Efter de bestaaende Lovgivninger kan der skelnes mellem 3 Hovedformer for R.'s Ordning og Sammensætning:

1) R. dannes af vedkommende lovgivende Forsamlings Førstekammer. Dette er Tilfældet i England, hvor Overhuset (nu dog kun

dettes retslærde Medlemmer), fremdeles i den nordamerikanske Union, i Frankrig og Italien, hvor Senatet, samt i Ungarn, hvor Magnaternes Hus gennem et Udvalg af dets egen Midte paa 36 Medlemmer, udgør R. i de henholdsvis af Underhuset eller Andetkammer anlagte Rigsretssager.

2) Domsmagten tillagt Landets øverste Domstol. Dette System anvendes i Nederlandene, Belgien, Preussen, Rumænien og i det væsentlige i Grækenland, hvor R. sammensættes af et ved Lodtrækning bestemt Udvalg, bestaaende af Højesterettens (Areopagus) Præsident og 12 Dommere, dels fra Areopagus, dels fra de 5 Overretter, lige mange fra hver.

3) Førstekammer og Højesteret i Forening udgøre R. enten *in pleno* eller med et begrænset Antal Medlemmer fra hver. Denne Blandings- eller, som man ogsaa har kaldet det, Kompromisordning er den herskende, foruden i forskellige af de tyske Stater, baade i Norge og i Danmark (se Ministeransvarlighed).

I Sverige og Østerrig finder en ejendommelig Ordning Sted. I førstnævnte Land tage Sæde i R.: Præsidenten i Svea Hofret som Formand, Præsidenterne i alle Rigets høje Kollegier, de 4 ældste Medlemmer af Højesteret — hvis anklagede er en Statsraad, men, hvis anklagede er Medlem af Højesteret, for hvis Vedkommende der ogsaa her kan rejses Rigsretstiltale, da af Statsraadet — de to øverste Befalingsmænd til Lands og Vands for Tropperne og Flaadeafdelingen i eller ved Stockholm, de 2 ældste Raader i Svea Hofret og det ældste Medlem i hvert af de foran nævnte Kollegier. I stærk Modsætning til dette middelalderlige System staar det østerrigske, hvor R. eller, som den her hedder, »Statsdomstolen« dannes paa den Maade, at hvert af Rigsraadets 2 Huse vælge 12 »uafhængige og lovlydige Statsborgere« fra de i Rigsraadet repræsenterede Riger og Lande, hvilke dog ikke maa have Sæde i noget af de 2 Huse, for et Tidsrum af 6 Aar. Af disse 24 Mænd, som af deres Midte vælge en Formand, kan den anklagede og den offentlige Anklagemyndigheds Repræsentant uden Angivelse af Grunde hver udskyde 6, saaledes dog at der bliver lige mange Dommere tilbage for hvert af Husene. Udøves denne Ret ikke eller benyttes den ikke fuldt ud, formindskes Dommerantallet ved Lodkastning til i alt 12, saaledes at der i Retten sidde 6 Medlemmer for hvert Hus.

I øvrigt have i vore Dage saavel Statsretslærere som praktiske Politikere baade i Tale og Skrift beskæftiget sig stærkt med Spørgsmaalet om den bedst mulige Ordning af R. *C. V, N.*

Den norske R. dømmer ifølge Grl.'s § 86 i de Sager, som af Odelstinget anlægges enten mod Statsraadets (se Ministeransvarlighed) eller Højesterets Medlemmer for Embedsforbrydelser eller mod Stortingets Medlemmer for de Forbrydelser, de som saadanne maatte begaa. Grundloven bestemmer videre, at R. bestaar af Lagtingets og Højesterets Medlemmer, at Lagtingets Præsident har Forsædet, og at den anklagede kan udskyde indtil $^1/_8$ af R.'s Medlemmer, dog saaledes, at Retten ej udgør mindre end 15 Medlemmer. De nærmere Regler angaaende R.'s Funktion indeholdes i det Reglement for R., der er givet ved L. 18. Septbr. 1815. Af de saaledes givne Bestemmelser kan mærkes, at der af Odelstinget opnævnes en Aktor og meddeles ham Instruks eller tilforordnes ham en Aktionskomité. Anklagede kan vælge en Forsvarer, som da beskikkes af Justitsdepartementet. Den anklagedes Afhørelse sker ved Højesterets Justitiarius, og Vidneafhørelse, for saa vidt den ikke sker ved Vidnets Værneting, foretages af en Komité, bestaaende af 2 af Lagtingets og 1 af Højesterets Medlemmer. Saavel denne Komités som selve R.'s Forhandlinger foregaa for aabne Døre, naar ikke Retten af særlige Grunde beslutter noget andet. Derimod er Voteringen hemmelig, og Dommen skal kun bestaa af en Domsslutning, hvori dog Faktum og de anvendte Lovsteder kortelig nævnes. Det er under Straf forbudt Rettens Medlemmer at aabenbare, af hvilken Mening han selv eller noget andet Medlem under Voteringen har været. — Siden 1814 har der i Norge været nedsat syv R., nemlig 1) 1815—16 mod Statsraad Haxthausen (s. d.); 2) 1821—22 mod Statsraad H. Wedel-Jarlsberg (s. d.); 3) 1821 mod Statsraad Ths. Fasting (i Anledning af, at han samtidig havde oppebaaret Gage som Statsraad og Kommandør; dømtes til at tilbagebetale den tidligere oppebaarne Kommandørgage); 4) 1827 mod Statsraad Collett (s. d.); 5) 1836 mod Statsminister Løvenskiold (s. d.); 6) 1845 mod Statsraad J. H. Vogt (s. d.) og 7) 1883—84 mod Ministeriet Selmer (se Selmer, Chr. A., og Norge, Historie S. 664). *H. S.*

Rigsridderskab var i Tyskland Betegnelsen for de rigsumiddelbare Riddere. Disse, der stammede fra de tyske Kejseres Ministerialer (s. d.), fandtes især i Schwaben og Franken samt ved Rhinen; deres Tal ansloges til ca. 2,000. Skønt de ikke havde Sæde eller Stemme paa det tyske Riges Rigsdage, stode de dog umiddelbart under Kejser og Rige, og hver Rigsridder havde Landsherrerettigheder paa sit Gods. Rigsridderne vare inddelte i mindre Kredse, Kantoner, der igen vare forenede i 3 Ridderkredse, som hver valgte sin »Direktør«. Ved de store Ændringer, der foregik med det gamle tyske Rige i de første Aar af 19. Aarh., bleve Rigsridderne »mediatiserede« o: lagte ind under den Fyrste, i hvis Land deres Godser laa. (Litt.: Roth v. Schreckenstein, »Geschichte der ehemaligen freien Reichsritterschaft« [2 Bd., Tübingen 1859—62]). AV. *E.*

Rigsstæder. Allerede tidlig i Middelalderen opstod inden for det hellige, romerske Riges Grænser de saakaldte fri R., hvis Ejendommelighed bestod i, at de i Reglen større Byer med udstrakt Handelsforbindelse for sig og deres Landtilliggende opnaaede *Rigsumiddelbarhed* eller Ret til alene at svare for selve den tyske Kejser og den kejserlige Rigsstyrelse uden Mellemkomst af den Landsherre, i hvis Landomraade de territorialt vare beliggende, og Ret til Sæde og Stemme paa Rigsdagene. Denne Rigsumiddelbarhed, af hvilken i øvrigt efterhaanden ogsaa forskellige grevelige, friherrelige og andre højbaarne Slægter for sig og i alt Fald en Del af deres Godser kom i Besiddelse, skyldtes snart kejserlig Gunst og Forlening, snart Løskøb fra Landsherren, snart — og det gjaldt fortrinsvis om den

i sin Tid saa mægtige Hansa, hvis Forbindelser strakte sig vidt ud over Tyskland's Grænser (Bergen, Visby, Novgorod, de burgundiske og fianderske Stæder) — Fejde og Vaabenmagt. Med de nyere Tider begyndte imidlertid de rigsumiddelbare Stæder at aftage baade i Vælde og Antal; dog var der ved den franske Revolutions Udbrud endnu ikke mindre end 51 tilbage, men i Aaret 1803 sank Tallet ned til 6: Augsburg, Nürnberg, Frankfurt a. M., Bremen, Lubeck og Hamburg, idet de øvrige for største Delen indlemmedes i Preussen som Erstatning til denne Magt, fordi den ved Basel-Freden havde maattet afstaa den venstre Rhin-Bred til Frankrig. 1806 tabte de 3 førstnævnte og 1810 de 3 sidstnævnte af de nysanførte Byer deres Rigsumiddelbarhed; men 1815 fik Frankfurt som den tyske Forbundsforsamlings fremtidige Sæde den tilbage, hvilket ogsaa blev Tilfældet med Bremen, Lubeck og Hamburg, og disse 3 gamle Hansabyer have ogsaa efter Kejserdømmets Genoprettelse 1870 i det væsentlige bevaret deres gamle Stilling i Riget, medens Frankfurt nu har tabt sin tidligere Glans og Selvstændighed under preussisk Højhed.

I de nordiske Riger har Begrebet »fri Rigsstad« ikke haft nogen Anvendelse, medmindre man saaledes vil betragte Visby paa Gulland og delvis maaske Bergen, saa længe Hansaforbindelsen endnu havde Overtaget. Ved Privilegierne af 1661 tilsagdes det Kjøbenhavn's Borgere som Belønning for deres kække Forsvar mod Karl Gustaf, at Byen fremtidig skulde være og anses for en fri Rigsstad; men ud over Løftet og Navnet ses det i saa Henseende ingen Sinde at være kommet. *C. V. N.*

Rigsstænder. Saaledes benævnedes i Tyskland de rigsumiddelbare Medlemmer under det gamle Kejserdømme, som havde Sæde og Stemme paa Rigsdagene paa Grund af Besiddelse af rigsumiddelbart Land eller Kejserens og Rigskollegiernes Samtykke. Rigsstænderne deltes i de gejstlige og de verdslige; til de førstnævnte henregnedes: de gejstlige Kurfyrster, Ærkebiskopperne, Bisperne, Herreklostrenes Abbeder og Ordensmestrene for de gejstlige Ridderordener; til de sidstnævnte: de verdslige Kurfyrster, Hertugerne, Pfalz-, Land-, Mark- og Borggreverne, de rigsumiddelbare Adelsslægter og de rigsumiddelbare Stæder. Efter den westfalske Fred 1648 skelnedes der mellem de evangeliske og de katolske R. (*corpus evangelicorum et catholicorum*); men denne Adskillelse var ikke længere af politisk Betydning. *C. V. N.*

Rigstidende, norsk, se Norske R.

Rigsþula er et ejendommeligt Digt, der henføres til Edda-Digte og udgives sammen med disse, uagtet det ikke findes i de egentlige Edda-Haandskrifter. Indholdet er i Korthed følgende. Heimdal, under Navn af Rig, begiver sig paa Vandring og kommer efterhaanden til 3 Ægtepar (Oldefar, Oldemor; Bedstefar, Bedstemor; Fader, Moder) og bliver ved Husmoderen Stamfaderen til de forskellige Stænder, Trællestanden, Bondestanden og Jarlestanden; af den sidste opstaar Kongen, repræsenteret af *Konr ungr* (*Kon unge*, »Konning«, Konge). Hver af denne Stands Levemaade og sociale Stilling og Udseende kommer fortræffelig frem i Digtet — for saa vidt som Overleveringen deraf naar. — Det er med det samme en autentisk Beskrivelse af Samfundstilstandene i Norge ved 900. Digterens Tanker om den sociale Udviklings Gang komme frem i hans Beskrivelse af de forskellige Ægtepars Udseende, Hjem og Beskæftigelse. Desværre er Digtet mangelluldt overleveret, og Slutningen mangler ganske. Det er derfor vanskeligt at afgøre bestemt, hvad Digterens egentlige Tanke var, men det er næppe tvivlsomt, at Meningen var at forherlige Kongedømmet, rimeligvis det norske. Hertil passer Tiden godt. Digtet er sikkert forfattet ved eller kort efter 900 og vistnok snarest i Norge. Det er affattet i en meget fri Form af Fornyrðislag, hvilket mulig hænger sammen med dets remsemæssige Fremstilling (*þula* = Remse). (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.«, I). *F. J.*

Rigsumiddelbarhed se Rigsstæder, Rigsstænder og Mediatisere.

Rigsvaaben, norske, se Norske Flag og Rigsfane (Vaaben) med Akvarel (Bd. XIII S. 684 og 480).

Rigsæble, Kugle, hvorpaa øverst et Kors, et af Herskermagtens Symboler ved Kroninger og Salvinger, bæres af den paagældende i venstre Haand, medens Scepteret holdes med den højre Haand. R. forekommer allerede i den byzantinske Tid. Det danske R., paa Rosenborg, bestaar af en Guldkugle, omkring hvis Midte en Kreds af Diamanter med en Bøjle af Diamanter herfra tværs over den øverste Halvkugle og øverst paa denne Bøjle et diamantbesat Kors. Om det norske R. se Regalier. *P. B.*

Rigveda er den ældste af de 4 gamle indiske Samlinger af Hymner, de saakaldte Veda'er (s. d.; jfr. Indisk Filologi, Ind. Kosmologi, Ind. Litt. og Ind. Religion og den der anførte Litteratur). Som Følge af sin høje Ælde og sit rige Indhold er R. den betydningsfuldeste af de 4 Samlinger, idet den paa den ene Side er et overordentlig vigtigt Sprogmindesmærke (det ældste indoeuropæiske) og paa den anden Side en uvurderlig Kilde til Kundskab om ældgamle Religions- og Kulturforhold; den har derfor spillet en stor Rolle baade for den sammenlignende Sprogvidenskab og for den mytologiske Forskning. Hele Samlingen, der i det mindste er af lige saa stort Omfang som hele Homer, bestaar af 1,017 Hymner (sūkta), hvortil kommer et Supplement (kaldet Vālakhilya) paa 11 Hymner. Hver enkelt Hymne indeholder et vist Antal (i Reglen ikke flere end 10—12) Strofer (ric, deraf Rig-Veda). R. er kun overleveret i en enkelt Recension, den saakaldte Cākala-Rec.; andre ikke mere eksisterende Recensioner omtales, men synes ikke at have afveget synderlig fra den overleverede (om Tekstforholdene se i øvrigt **Ind. Filol.**). Samtlige Hymner ere fordelte i 10 Bøger (mandala o: Cyclus), men Ordningen synes ikke at være foretaget efter noget bestemt System, uden for saa vidt som de saakaldte Familiebøger (2.—7. Bog) hver for sig udelukkende indeholde Hymner af Sangere inden for en enkelt navngiven Familie; disse Bøger anses derfor for at danne den oprindelige Kerne i Samlingen, hvortil senere de andre Bøger ere føjede; i hvert Fald er det utvivlsomt, at 9. og 10. Bog først ere komne til, efter at de øvrige Bøger have eksisteret som

Samling, og dette gælder særlig den 10. Bog, som ved sin Sprogform og sit Indhold forraader, at den er yngre og danner Overgangen til de senere Veda-Samlinger. Om R.'s Alder kan intet med Sikkerhed afgøres, da vi for den Tid, der ligger forud for Buddha's Optræden i Indien, aldeles savne faste kronologiske Holdepunkter; men da Veda'erne med hele det omstændelige Offerceremoniel allerede ca. 600 Aar f. Chr. vare et fuldt afsluttet System, udviklet gennem Generationer i talrige Skoler, og da R. forudsættes af de yngre Veda-Samlinger og citeres deri, kan man med temmelig stor Sikkerhed gaa ud fra, at disse Digte have eksisteret som Samling i det mindste 1000 Aar f. Chr. De fleste Forskere ere tilbøjelige til at antage dem for endnu ældre (12.—14. Aarh. f. Chr.), ja enkelte have endog paa i Grundlag af astronomiske Beregninger ansat R.'s Kulturperiode til 4,500—2,500 Aar f. Chr. og Affattelsen af Hymnerne til ca. 3000 f. Chr. (jfr. H. Jacobi, »Uber das Alter des Rigveda. Festgruss an R. Roth« [1893]; B. G. Tilak, »The Orion, or researches into the antiquity of the Vedas« [Bombay 1893]). Disse Hypoteser ere dog med Rette blevne forkastede af fremragende Filologer som A. Weber (»Vedische Beiträge. 3. Berl. Sitz.-Ber.« [1894]) og W. D. Whitney (»Proc. Amer. Orient. Soc.« [1894]). Selv om det vel maa indrømmes, at adskilligt i R. viser tilbage til en fjern Kulturperiode (maaske indo-iranisk), saa maa det dog erindres, at største Delen af R.'s Hymner langtfra er primitiv Folkepoesi (om end Spor af en saadan findes deri), men et mere tillavet Aandsprodukt, skabt af en privilegeret Præstestand til Brug ved Ofringerne. Foruden de rent religiøse Hymner findes der ogsaa en Del verdslig Lyrik, ofte af betagende Skønhed, hist og her Hentydninger til historiske Forhold, Trolddoms- og Besværgelses-Hymner og enkelte af rent filosofisk Indhold (særlig i 10. Bog). Allerede i Oldtiden var R. Genstand for Fortolkning og sproglig Behandling (jfr. Veda, Prātiçākhya), og man har fra den Tid overleveret flere forskellige Indices, de saakaldte Anukramaṇi'er, der indeholde Lister over Hymnerne, deres Forfattere (jfr. Rishi), Versenes Antal og Versemaalene, samt over de Guddomme, hvortil Hymnerne ere henvendte; disse Indices bleve samlede i et større Generalregister, Sarvānukramaṇi, der tilskrives Kātyāyana, og senere bleve de kommenterede af Shadguruçishya (i 12. Aarh., udg. af A. A. Macdonell [Oxford 1886]); men det vigtigste Værk for R.-Forskningen er dog den omfangsrige Kommentar af Sāyana (s. d.), som levede i Slutningen af 14. Aarh. I Begyndelsen var den europæiske Forskning udelukkende henvist til den Hjælp, som disse indiske Kommentarer ydede, men efterhaanden brødes ny Baner, særlig gennem de forskellige Arbejder af R. v. Roth (s. d.), der søgte at gøre den Grundsætning gældende, at Hymnerne i første Række maatte tolkes ud fra deres eget Indhold og gennem en sammenlignende Betragtning af det hele Sprogstof; den indiske Fortolkning var ensidig og saa sjælden ud over det enkelte foreliggende Sted i Teksten, og den var selvfølgelig først begyndt paa et Tidspunkt, da Hymnernes Sprog og Indhold allerede var blevet dunkelt og uforstaaeligt for Samtiden; Forklaringerne af de indfødte Fortolkere ere derfor ogsaa ofte bizarre og indbyrdes modsigende. Ved den ny kritiske Metode er der i de sidste 50 Aar gjort store Fremskridt, men mange dunkle Steder i disse ældgamle Digte ere dog endnu uopklarede. Den første europæiske Udgave af R. blev forberedt af Fr. Aug. Rosen, men kun 1. Bd. af Teksten med tilføjet latinsk Oversættelse blev færdig [London 1838]; fuldstændig blev den første Gang udgiven af Th. Aufrecht [trykt i latinsk Transskription i Weber's »Indische Studien«, Bd. 6—7, Berlin 1861—63, ny Udg. af samme, Bonn 1877]. Med Sāyaṇa's Kommentar og talrige Indices blev den udgiven af Max Muller [1.—6. Bd., London 1849—74, 2. Opl., 1.—4. Bd., 1890—92; sammes Tekst (uden Kommentarer) er udgiven i 2 Bd., 2. Udg. London 1877]. Ogsaa H. Oldenberg har planlagt en ny Udgave: »Die Hymnen des Rigveda«, hvoraf kun hidtil 1. Bd. er udkommet, indeholdende »Metrische und textgeschichtliche Prolegomena« [Berlin 1888]. En fuldstændig alfabetisk >Verzeichniss der Versanfänge« leveredes af W. Pertsch (Weber's »Ind. Stud.«, 3. Bd.), og en værdifuld og udtømmende Ordbog udarbejdedes af H. Grassmann, »Wörterbuch zum R.« [Leipzig 1873]. Af Oversættelser maa særlig fremhæves de tyske af H. Grassmann [metrisk, 1.—2. Bd., Leipzig 1876—77] og A. Ludwig [prosaisk med Indledning, Kommentar og Registre, 1.—6. Bd., Prag 1876—88], samt en metrisk engelsk Oversættelse af R. H. T. Griffith [1—2 Bd., Benares 1896—97]; H. H. Wilson's engelske Oversættelse [ufuldendt, 1—5 Bd., London 1850—66] er baseret paa de indiske Kommentarer, og den franske Oversættelse af Langlois er ubrugelig. Udvalgte Dele af R. findes oversatte af Max Muller og H. Oldenberg i >Sacred Books of the East«, Bd. 32 og 46 [1891—97], samt K. Geldner og A. Kaegi, »70 Lieder des Rigveda übersetzt« [Tübingen 1875]. (Litt.: A. Kaegi, »Der Rigveda, die älteste Literatur der Inder« [2. Opl., Leipzig 1881]; A. Z. Collin, »Om och ur Rig-Veda« [1—2, Stockholm 1877—78; »Ur vår tids forskning«, Bd. 21—22]; H. Zimmer, »Altindisches Leben. Die Cultur der vedischen Arier nach d. Samhitā dargestellt« [Berlin 1879]; N. L. Westergaard, »Om de ældste Tidsrum i den indiske Historie med Hensyn til Litteraturen« [»Univ.-Progr.«, Kbhvn. 1860]). *D. A.*

Riis, Andreas, dansk Missionær paa Guldkysten, (1804—54). Født i Sønderjylland traadte han 1831 i Baselermissionens Tjeneste; af 9 Udsendinge var han den eneste, der kunde taale det usunde Klima, og holdt ud i 14 Aar. Et Forsøg, han gjorde, med at faa kristne Negre fra Vestindien til Guldkysten, for at de skulde virke blandt deres Landsmænd, bar ikke synderlig Frugt. Sine sidste Aar tilbragte han i Europa med at arbejde for Missionens Sag; han døde i Norge. *H. O—d.*

Riis, Claus Pavels, norsk Forfatter, født i Bergen 19. Febr. 1826, død i Mandal 8. Oktbr. 1886. Med Studentertoget 1845 kom R. til Kjøbenhavn og slog sig ned der et Aars Tid for at nyde Samværet med den beundrede Hostrup. Siden var han Studentersamfundets fejrede Visedigter med Signaturen »Crispinus«. 1850 vandt han Digternavn hele Landet rundt med Vaudevillen »Til

Sæters«, der udkom i 4 Opl. og fra Scenen gjorde megen Lykke. Mindre heldig var han med et Par senere Forsøg som Dramatiker, »*Julegæsten*« [1852], »Han har det strengt« [1865] samt det utrykte »En Julaften« [1862]. Efter at have studeret Landbruget satte R. Bo paa en Gaard i Ytre Hardanger og var 1859—64 Amtsgartner. Han paabegyndte Udgivelsen af sin Morfader Biskop Pavels'es (s. d.) Autobiografi og Dagbøger [1814—16]. (*Litt.: Jæger's* Litteraturhist. II; »Norsk Forf.-Leks.« IV). *C. Br.*

Riisbrigh [ri!sbrig], Børge, dansk Filosof, født 1731 i Vejlby paa Fyn, død 18. Apr. 1809 i Kjøbenhavn, studerede Teologi, var 1767—1803 Professor i Filosofi. R.'s Filosofi er den tyske Oplysningstids; som sin Lærer Gunnerus var han stærkt paavirket af Wolf og Baumgarten, senere optog han flere af Kant's Tanker. For de studerende havde han som Professor stor Betydning. Af hans Værker fremhæves: *Praenotationes philosophicae* [1775], »Undersøgelse« [»Vidensk. Selsk. Skrifter« 1801] og en Oversættelse af Diogenes fra Laértes'es filosofiske Historie [udg. 1812]. *A. T—n.*

Riisbrigh [ri!sbrig], Frederik Christian, dansk Søofficer, født 13. Juli 1754, død 29. Septbr. 1835. R. blev Officer 1773, avancerede til Kontreadmiral, fik Afsked 1815, men 1833 fornyet Afskedspatent som Viceadmiral. 1778—83 gjorde han Tjeneste paa den engelske Flaade under de berømte Admiraler Rodney og Hood og deltog i adskillige store Søslag i de vestindiske Farvande. I Slaget paa Reden 2. Apr. 1801 var han Chef for Blokskibet »Vagrien« og kæmpede som en Helt. *C. L. W.*

Riis-Carstensen, A. Chr., se Carstensen.

Riise, Albert Heinrich, Apoteker paa St. Thomas, født 11. Septbr. 1810, død i Kjøbenhavn 18. Oktbr. 1882. Han nærede fra Ungdommen af stor Interesse for Naturvidenskaberne og var under sit Ophold i Vestindien en ivrig Samler af Dyr og Planter; mange inden- og udenlandske Naturforskere samt vore offentlige Samlinger have nydt godt af disse hans Indsamlinger. Særlig interesserede han sig for Bløddyrene, og hans Privatsamling dannede f. Eks. Hovedmaterialet for O. A. L. Mørch ved dennes Bearbejdelse af Vestindien's marine Molluskfauna. *I. S.*

Riise, Anna Sophie Louise, født Holm, dansk Operasangerinde, født i Kjøbenhavn 18. Aug. 1838, død smst. 12. Febr. 1872, Elev af H. Rung, debuterede 5. Decbr. 1861 som Vilhelmine i »Ungdom og Galskab« og optraadte sidste Gang 5. Septbr. 1871 som Nattens Dronning i »Tryllefløjten«. Hendes ualmindelig høje og smukke Sopranstemme i Forbindelse med en vel udviklet Koleraturfærdighed og et vindende Ydre gjorde hende meget anvendelig i de store Sopranpartier, som, foruden de alt nævnte, Susanna i »Figaro's Bryllup«, Marie i »Regimentets Datter«, Mathilde i »Wilhelm Tell«, Anina i »Søvngængersken« o. s. v., ligesom hun ogsaa optraadte i Syngestykket og Vaudevillen. *S. L.*

Riise, Johan Christian (1794—1875), Inspektør ved det kjøbenhavnske Klasselotteri (1838—63), udgav det bekendte »Arkiv for Historie og Geografi« [75 Bd., 1820—38] og »Historisk-geografisk Arkiv« [75 Bd., 1839—64] foruden et Par Tidsskrifter for Ungdommen (»Magasin for Ungdommen«, 5 Bd., 1818—20; »Bibliothek for Ungdommen«, 8 Bd., 1835—38; »Nyt Bibliothek for Ungdommen«, 9 Bd. 1839—43), Oversættelser m. m. 1842—44 var han Medudgiver af »Borgervennen«.

Rijckaert se Ryckaert.

Rijder [ra'id^{er}], holl. Guldmønt i 18. Aarh. å 14 Gylden, lovmæssig Raavægt 9,95 Gr. af $^{11}/_{12}$ Finhed, Værdi 22 Kr. 62 Ør. Sølvmønt se Ducaton. *N. J. B.*

Rijksdaalder [raiksda ! ld^{er}], nederlandsk Sølvmønt à $2^{1}/_{2}$ Gylden, først præget under Kong Louis i Stedet for den burgundiske Daler, Raavægt 26,303 Gr. og Finhed 0,913, dernæst efter L. af 28. Septbr. 1816 som Handelsmønt 28,078 Gr., 0,868 fint Sølv (Sølvdukat); siden 20. Marts 1839 gældende Mønt i Holland af Raavægt 25 Gr., af Finhed = 3 Kr. 75 Ør. *N. J. B.*

Rijswijk [ra'isvaik], Flække i nederlandsk Provins Sydholland mellem Haag og Delft, har (1893) 3,000 Indb. R. er bekendt ved Freden 1697, der sluttedes ved Sverige's Mægling mellem Frankrig og de forenede Magter Storbritannien, den nederlandske Republik og Spanien. Ludvig XIV tilbagegav alle sine Erobringer i Katalonien og de spanske Nederlande, anerkendte Statholder Vilhelm III som Konge i Storbritannien og afstod alle Erobringerne i Tyskland, dog med Undtagelse af Strassburg. *Jok. F.*

Rikåb (arab. o: Stigbøjle) eller rigtigere R.-i-Humajun (den kejserlige Stigbøjle) var tidligere i det tyrkiske Hofsprog Betegnelsen for en højtidelig Modtagelse hos Sultanen. Udtrykket stammer sandsynligvis fra ældre Tid, da de tatariske Rytterfyrster gav Audiens siddende til Hest, og den modtagne berørte eller kyssede Fyrstens Stigbøjle. *J. O.*

Rikkeise se Mursvaler.

RikOChét (fr.), Projektil, der udskudt i en flad Bane springer op fra Jorden, forinden det rammer Maalet. Ved R. forstaas ogsaa selve de Spring, Projektilet efterhaanden foretager, indtil dets Bevægelse standser. Ved Geværskydningen have R. for saa vidt Betydning, som man paa de kortere Afstande, hvor Kuglebanen endnu er flad, og hvor Projektilerne, efter første Gang at have berørt Jorden, foretage et langt fladt Spring, kan paaregne nogen Virkning af de Projektiler, der slaa i Jorden i nogen Afstand foran Maalet. Ved II Mm. Geværer kulbuterede Projektilet i Reglen ved 1. R., medens ved de 8 Mm. og $6^{1}/_{2}$ Mm. Geværer Projektilet har saa stor Rotationshastighed, at det som oftest ved 1. R. endnu vil bevæge sig med Spidsen fremefter og bevare stor Anslagskraft. *E. P.*

Rikochettēre (fr.) (Projektiler), springe op fra Jorden (se Rikochet).

Riksdaler, svensk Regningsenhed 1664—1874 a 48 Skilling og siden 1856 å 100 Øre, i Begyndelsen $14^{4}/_{9}$ lødig af Finvægt 25,6973 Gr., siden 1777 R. Species; efter L. af 25. Juni 1830: Raavægt 34,006 Gr. af 750 Finhed; Papirsriksdaler å $^{3}/_{8}$ og R. Riksgäld à $^{1}/_{4}$ R. Species. Ifølge

L. af 3. Febr. 1855 R. Riksmønt, ren Sølvfod = I R. tidligere Riksgäld. Ved Overgangen til Guldmøntfod 1875 regnet = 1 Krona. *N. J. B.*

Rikser (*Rallidae*) kaldes en Familie af Fugle med henved 180 Arter, fordelte i talrige, ofte kun lidet adskilte Slægter. Det er middelstore eller mindre Fugle med et lige, ret langt, fra Side til Side fladtrykt Næb, lille Hoved, korte, hvælvede Vinger, hvis yderste Svingfjer ere de korteste, og ret høje Ben, der ere nøgne til lidt over Hælen; Tærne ere lange, hos nogle forsynede med Hudfolder til Svømning; Bagtaaen er lille og sidder ret højt. Halen er meget kort, ofte skjult under Dækfjerene. Farverne ere oftest mørke, hos nogle Arter dog ret iøjnefaldende, ens for Han og Hun, medens Ungerne ofte ere forskellige fra de gamle. I Benbygningen er særlig Brystbenet paafaldende med en meget dyb Indskæring bagtil. R. leve mest i Sumpe og paa fugtige Enge, hvor de mest færdes i Skumringen og holde sig skjulte mellem Vandplanter og Græs; paa Jorden løbe de let og behændig, flyve derimod nødig; en Del Grupper svømme oftest, men alle kunne det. Næringen bestaar dels af Orme, Insekter og andre Smaadyr, dels af Frø. Æggene lægges paa Jorden ofte i stort Tal; Ungerne forlade straks Reden. R. ere udbredte over hele Kloden undtagen i de koldeste Egne; de danne en vel afgrænset Familie, nærmest beslægtede med Tranerne (*Gruidae*), fjernere med Snæppe- og Maagefugle (*Charadriidae*), paa anden Vis med Dværgvagtler (*Hemipodii*). Allerede fra Kridttiden findes Spor af dem, og talrige Slægter, delvis de samme som de nulevende, kendes fra Eocen- og Miocentiden; en Del af disse ere vingeløse, saaledes som ogsaa nogle endnu levende Slægter ere. Ofte deles R. i to Underfamilier Vandhøns (*Gallinulinae*), der hovedsagelig leve som Svømmefugle, og hvortil høre bl. a. Blishøns (*Fulica*), Rørhøns (*Gallinula*) og Sultanshøns (*Porphyrio*) (se Specialartikler) og de egentlige R. (*Rallinae*), hvortil Sumphøns (*Ortygometra*), Vagtelkonger (*Crex*), Kæmpevandhøns (*Aramus*), Weka'er (*Ocydromus*) og de vingeløse Slægter *Notornis* og *Aptornis* fra New Zealand, *Aphanapteryx* fra Mauritius og Rodriguez.

En af de største Slægter med ca. 40 Arter fordelte over det meste af Kloden er **Rikseslægten** (*Rallus*) med temmelig langt, lige, ret

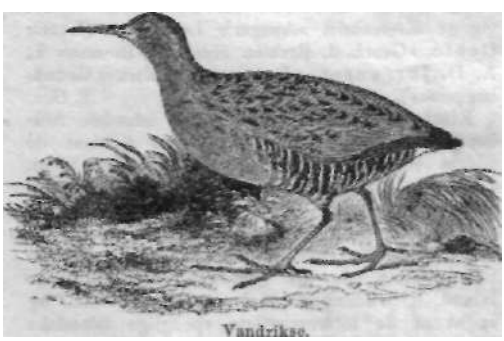

Vandrikse.

spinkelt Næb, der er længere end Indertaaen. Hertil hører Vandriksen (*R. aquaticus* L.), en lille Fugl med en Krop som en Stær, høje Ben (Løb 45 Mm.) af rødgraa Farve, et ret langt, rødgult Næb (40 Mm.), Farven er paa Undersiden og paa Hovedets Sider smuk blaagraa, paa Kroppens Sider med tætte lyse Striber lodret paa Fuglens Længdeakse. Fjerene paa Oversiden ere brunlige med mørkere Midtstriber. De unge Fugles Farver ere mere urene og uanselige. Vandriksen er udbredt over en stor Del af Europa, Asien og Nordafrika, hyppigst i Mellemeuropa's Sumpegne. Paa Island yngler den og træffes jævnlig paa Færøerne; i Norge er den almindelig ynglende, særlig paa Vestkysten op til Throndhjemsfjorden, overvintrer ikke sjældent. I Damnark yngler den sparsomt, vistnok hyppigst i Jylland; oftest træffes den om Efteraaret, og ikke faa blive her Vinteren over; ofte drives de af strengere Frost bort fra deres Skjulesteder og søge ind til Husene. Vandriksen opholder sig helst paa fugtige, ret utilgængelige Steder, tæt bevoksede med Rør, høje Vandplanter og enkelte Buske. Her færdes den skjult, løbende behændig mellem Planterne, eller hen over de paa Vandet svømmende Blade, af og til sættende sig paa en Gren, eller svømmende et lille Stykke; kun sjældent flyver den. Om Dagen er den tavs, men lader Morgen og Aften sin vidtlydende Stemme høre med forskellige Skrig. Føden bestaar mest af smaa Larver og Snegle; Reden bygges mellem Siv eller under en Busk, er ret stor og bestaar af Rør og Straa. I Juni lægges heri 6—11 Æg af bleg rustgul Farve med en Del mindre, spredte Pletter og Punkter. Vandriksen er i Europa den eneste Art af Slægten, hvis fleste øvrige Arter findes i Amerika. *O. H.*

Riksort, ældre Mønt i Danmark (til 1814) og Norge (til 1874); i Danmark = 1/4 Rigsdaler = 24 Skilling Courant og i Norge R. eller Ort = 1/5 Specie = 24 (norske) Skilling (80 Ør.). *N. J. B.*

Rikva se Leopold-Sø.

Ril d. s. s. Reel.

Rila Planina se Rilodagh.

Rilasciando [rilasa'ndo] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: aftagende i Hurtighed.

Rille. Herved forstaas en mindre Rende, som dannes i den til Udsæd beredte Jord for deri at lægge det Korn eller Frø, som skal saas. Efter dettes Art og Behov gøres R. mere eller mindre dyb, og efter Isaaningen dækkes den oprillede Jord over Sædkornet. Ved Radsaaning dannes R. af Saamaskinen; men Betegnelsen R. benyttes nok saa meget, naar den dannes ved Haanden, enten med et dertil indrettet Redskab, et Rillejærn, eller med hvad man har ved Haanden, en Roehakke, et Riveskaft e. l. Undertiden danner man samtidig flere parallelle R., hvilket da sker med et rive lignende Redskab, hvor dog Tænderne ere sværere og længere end paa en almindelig Rive, og med en indbyrdes Afstand, der svarer til den Afstand, der skal være mellem R. Er R. dannet med Haandkraft, dækkes den i Alm. efter med en Rive. *H. D.-P.*

Rille [ri'j], Flod i det nordlige Frankrig, hørende til Seine's Flodsystem; den udspringer paa Nordsiden af Monts d'Amain i Dep. Orne, optager Charentenne og falder efter et Løb paa 140 Km., hvoraf 30 Km. ere sejlbare, i venstre Side af Seine neden for Quilleboeuf. *M. Kr.*

Riller se Maanen S. 130.

Rilodagh, Rila Planina, Rila, Bjærgmassiv i Bjærggruppen Rhodope i det sydvestlige Bulgarien, ligger S. f. Samakov-Bækkenet, bestaar af Gnejs og Granit og stiger til 2,673 M. o. H. R., der midt paa Sommeren er fuldstændig snefri, er bedækket med smukke Naaleskove og udsender mod Nord Floden Isker samt mod Vest Tilløb til Struma. Paa den sydlige Skraaning af R., der i Oldtiden kaldtes *Skombros*, ligger det berømte bulgarske Kloster Rila. *H, P. S.*

Rim omfatter visse Lydligheder eller Lydoverensstemmelser, som ifølge Erfaringens Vidnesbyrd tiltale Øret og derfor ofte findes i Ordsprog og Talemaader, ligesom de med Forkærlighed anvendes som bevidst Pynt eller Hjælpemiddel i mange Arter af rytmisk Digtning (smlg. Digtekunst og Metrik). Undertiden bruges Ordet om et, især kortere, rimet Digt, ligesom »at rime« kan bruges = at digte, smlg. Ordet »Rimsmed«. R.'s Hovedformer ere: Allitteration, Assonans (s. d.) og Helrim, Fuldrim eller efter den almindelige Stilling »Enderim«. Ved R. i snævrere Forstand forstaas altid Helrim. Hertil udkræves, at de sproglige Lydmasser, der skulle danne R., ere væsentlig ensartede fra den sidste Vokal med Hovedtryk og til R.'s Ophør. Gaar samme Konsonant foran Trykvokalerne, faas de saakaldte »rimes riches«, der ere almindelige i fransk, men lidet yndede i germansk Digtning. For øvrigt kan R. vokse til at omspænde Lydmasser med flere Trykvokaler. Hovedformerne ere dog en-, to- og trestavelses R., der med Opitz'es fra Fransk laante Udtryk sædvanlig kaldes mandlige, kvindelige og svævende R. R. bruges almindelig i Versets Linieslutning og bliver derved et vigtigt Hjælpemiddel til for Øret (og Øjet) at understrege, hvorledes større eller mindre Afsnit af den rytmiske Leddeling høre sammen til Vers og Strofer. Simplest er Rimparret, kendt fra ældre episk Digtning; Folkevisen har saaledes enten Rimpar eller fireliniede Strofer med Rimformelen *abcb*; i Kunstpoesi er dog Rimstillingen *abab* langt hyppigere, men de forskellige Versformer tillade desuden en Mængde andre Rimslyngninger. R.'s Oprindelse og Historie er ikke tilfredsstillende udredet; spredt findes R. hos en Mængde forskellige Folkeslag, saa det kan meget godt ad uafhængige Veje have udviklet sig til at blive et bevidst anvendt Middel i Digtningens Tjeneste. Tidligst er dette sket i den oldkristelige Digtning, særlig i Kirkelyrikken, og i de romanske Litteraturer. Hos de gotisk-germanske Folk fortrænges de oprindelige Stavrimsvers af Enderimsdigtning i Tiden fra omtr. 800—1200; utvivlsomt har her den latinske Kirkelyriks Forbillede været af afgørende Betydning. I 18. Aarh. foretrak man til Tider rimløse Efterligninger af klassisk Poesi (Klopstock's Oder f. Eks.), men med den romantiske Digtekunst kom R. til Ære og Værdighed mere end nogen Sinde. (Litt.: De under Metrik anførte Værker, især Minor og E. v. d. Recke; H. Brix, »Om stavelserimet i dansk«, »Dania«, V, VI; Karl Mortensen, »Studier over ældre dansk Versbygning«, I [Kbhvn. 1901]; »Rimordbøger« o: Fortegnelse over de i et Sprog forekommende eller mulige R., f. Eks. Peregrinus Syntax, »Allgem. deutsch. Reimlexic.«, 1—2 [1826] og Axel Sørensen, »Dansk Rimordbog« [Kbhvn. 1900]).

Dr. phil. Karl Mortensen.

Rim opstaar paa samme Maade som Dug (s. d.), kun er den nødvendige Betingelse for R., at Dugpunktet ligger under Frysepunktet. Forskellig fra den R., der danner sig paa Planter, paa Vægge o. s. v., er den R., der opstaar under Taage, den saakaldte Frosttaage, og som i Tyskland kaldes »Rauhfrost«. Denne sætter sig som Isnaale paa fremstaaende Genstande, navnlig paa Træernes smaa Grene, og kan ved fortsat Dannelse udvikle sig til et saadant Lag, at Træernes Grene knække under Isnaalenes Vægt. Disse sætte sig næsten kun paa Vindsiden. *W. J—n.*

Rimbault [ri'mbå.lt], Edward Francis, engelsk Musikforfatter, (1816—76), blev allerede 1832 Organist i London, men beskæftigede sig siden hen mest med Studier i engelsk Musikhistorie, hvorover han fra 1838 holdt Forelæsninger. Stillingen som Professor ved Harvard-Universitetet i Boston afslog han; derimod udstrakte han sine meget ansete Forelæsninger til Edinburgh, Glasgow etc. — R. udgav adskillig ældre — navnlig kirkelig — Musik samt bearbejdede nyere dramatisk Musik (Spohr, Balfe etc.) i Klaverudtog; selv komponerede han et Par Sangspil og en Del Sange. Han forfattede den dramatiske Musiks Historie i England (i en Udgave af Purcell's Opera »Bonduca«), endvidere »The pianoforte, its origin, progress and construction«, »Bibliographia madrigaliana« og bl. a. m. en Klaverskole samt større Artikler i Grove's »Dictionary«. R. var Medstifter af »Musical antiquarian society«. *W. B.*

Rimbert (Rembert), Ærkebisp af Hamburg-Bremen 865—888. R. var som Forgængeren Ansgar af frankisk Æt; tidlig kom den fromme unge Mand i fortroligt Venskabsforhold til Ansgar og udpegedes af denne til Efterfølger. Som Bisp aflagde han Munkeløfte — for saa vidt det lod sig forene med hans Stilling —, og hans Person synes i det hele at have været præget af indadvendt Fromhed; muligvis hænger det ogsaa sammen med hans Svagelighed, at der synes at være blevet udrettet mindre for Missionen i Norden i hans Tid end under hans store Forgænger. R., hvis eget Liv skildres i en kort efter hans Død affattet Levnedsbeskrivelse, anses for Forfatteren af det vigtige Kildeskrift »Ansgar's Levned«. (Litt.: Dehio, »Gesch. d. Erzbist. Hamburg-Bremen« I; A. D. Jørgensen, »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse«). *y. O.*

Rimbeygla kaldes en gammel islandsk tidsberegnende Afhandling, der findes i et af de ældste islandske Haandskrifter [Gml. kgl. Saml. 1812, 4°]; den handler om det større Maanedtal, Epakter, m. m., alt vedrørende Tidens Beregning. Her findes en interessant Angivelse af en islandsk Astronom fra 12. Aarh., Odde, om Solens Gang, som den viser sig paa det nordlige Island. Afhandlingen hidrører fra 12. Aarh. og er et af de interessanteste sproglige islandske Mindesmærker. Udg. »Äldsta delen af 1812«, udg. af L. Larson 1883. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.« II). *F. J.*

Rimélla, By i det nordvestlige Italien, Provins

Novara, ligger ved Martaleone i Sesia-Dalen. (1901) 1,007 Indb. R. er en gammel tysk Koloni, der grundlagdes i 2. Halvdel af 13. Aarh. Det tyske Sprog er ved at dø ud, efter at Skolen 1829 er bleven italiensk. *H. P. S.*

Rimer (isl. *rímur*, Plur., Sing. *ríma*) kaldes visse islandske Digte eller Digtarter, der opstode i 14. Aarh. og afløste den gamle Drapedigtning. Den gamle, tunge Form afløstes nu af en lettere, idet man anvendte 4-liniede Strofer (ogsaa 3-liniede), der rime parvis; hvert Liniépar er, som tidligere, forbundet med de normale Rimbogstaver. Foruden Slutningsrimene kunne ogsaa Indrim anvendes, og disse kunne stilles paa meget forskellig Vis, hvorved Kunstlerier let kunde indtræde og ogsaa indtraadte, hvilket bl. a. førte til, at det hele blev mere eller mindre tomt Klingklang. Oprindelig bestod et saadant Digt af kun een Afdeling, een *ríma*, men da Indholdet tidlig hentedes fra en Saga, viste det sig hensigtsmæssigt at dele det i Afdelinger (svarende til Kapitler), der kaldtes *rímur*, og for at gøre disse mindre ensformige bleve de enkelte Afdelinger affattede i forskellige Versemaal. Disse R. bleve meget hurtig overordentlig populære, idet de fremsagdes med et vist rytmisk Foredrag for Husets Befolkning om Aftenen i Vintertiden og udgjorde saaledes hele Aarhundreder igennem, ja næsten helt ned til vore Dage, Folkets vigtigste aandelige Underholdning. Rimeligvis ere de ogsaa i en vis Periode blevne benyttede til at danse efter (de kaldes ogsaa undertiden »*Danse*«). I Forbindelse hermed staar sandsynligvis den Omstændighed, at hver Afdeling (*rime*) i Reglen indledes med et for sig selv staaende Afsnit, der intet har med det øvrige Indhold at gøre; det hedder *mansongr*, egl. Kvindesang (ell. Elskovssang). Her fremtræde Digterens egne Følelser og Stemninger og især hans Forhold til det andet Køn (deraf Navnet); det er smaa lyriske Digte, der ofte ere særdeles værdifulde og stemningsrige; desværre blive de ogsaa hurtig stereotype og trivielle. Hovedindholdet af R. er hentet fra den historiske Litteratur, Sagaerne, for største Delen fra de uhistoriske og opdigtede Sagaer, der, fordi de vare forholdsvis ny, interesserede mest. De færreste ere digtede over Emner fra de historiske Sagaer, deriblandt den ældste R., Olafsríma (om Olaf den Helliges Fald) af Einar Gilsson (s. d.). Ogsaa humoristiske Emner behandledes, Skíðaríma (s. d.). Som bemærket digtedes R. helt ned til vore Dage, og en af Landets betydeligste nulevende Digtere, B. Gröndal, er bl. a. Forfatter til R. Efter Reformationen paadroge R. sig den nidkære Gejstligheds Mishag; Præsterne opfordrede til at hente Emner fra Bibelen, og saadanne R. bleve ogsaa digtede, men de vandt ingen Popularitet, og det lykkedes ikke at faa Bugt med de gamle. Det blev først i 19. Aarh., at R. bleve alvorlig truede ved ny Smagsretninger og ny Digtningsarters Opstaaen, og nu maa deres Dage siges at være talte. En af de vigtigste sidste Rimedigtere var S. Breiðfjörð (s. d.). (Litt.: J. Þorkelsson, »Om Digtningen paa Island i 15. og 16. Aarh.« [1888]; F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.« **III**). *F. J.*

Rimésse se Remise.

Rimestad, 1) Christian Vilhelm, dansk Politiker og Redaktør, født 17. Jan. 1816 i Kjøbenhavn, død 11. Aug. 1879 smst. Han blev 1832 Student og allerede n. A. Lærer ved Borgerdydskolen i Kjøbenhavn (særlig i Geografi), 1846—53 Bestyrer af denne. Som ivrig Demokrat tog han tidlig Del i Bestræbelser for Arbejderklassens aandelige og politiske Udvikling og øvede i lang Tid stor Indflydelse paa dens Holdning. Han var 1852 Formand for Haandværkerdannelsesforeningen °S 1853 — 56 for Arbejderforeningen i Kjøbenhavn, endelig 1860 Stifter og senere indtil sin Død Formand for »Arbejderforeningen af 1860«, især virkende som Foredragsholder. Efter gentagne Gange forgæves at have søgt Valg til Folketinget valgtes han 1854 for Kjøbenhavn's 8 Kreds (Nyboder) og fastholdt denne Plads indtil 1866; han sluttede sig straks til Venstre, stemte 1855 mod Fællesforfatningen og var 1857 saare ivrig for Næringsfrihedens Indførelse. 1858 blev han endog Formand for Venstres Klub og var et Par Aar Ordfører for Finansudvalget, men gik senere over til det nationalliberale Parti. I en Aarrække var han stadig Taler ved Grundlovsfesterne og ligeledes ved Kasino-Mødet i Marts 1863; han stemte 1865—66 for Grundlovens Ændring. 1869—72 sad han paa ny i Folketinget, men var uden Indflydelse. Senere stemmede han sig med al Kraft mod den opvoksende Socialisme, men kunde ikke hemme dens Fremgang; blev 1875 Medlem af Kommissionen om Arbejdernes Forhold. Endvidere var han 1864 — 75 Redaktør af >Dagstelegraphen< og derefter af »Nationaltidende«. Foruden nogle politiske Smaaskrifter udgav han nogle Lærebøger i Geografi [bl. a. en større 1857].

2) Christian, foreg.'s Broder, født 22. Marts 1830, død 4. Oktbr. 1894, blev 1845 Student og 1851 cand. jur. Han gjorde 1852—61 Tjeneste i Justitsministeriet, siden 1855 som Fuldmægtig, og havde vigtig Del i Udarbejdelsen af Lovudkastet om Sø- og Handelsretten 1859. Han blev 1861 Overrets- og 1878 Højesteretsassessor. 1861 blev han tillige valgt til Folketinget, siden 1864 for Kjøbenhavn's I. Kreds, og havde uafbrudt Sæde her indtil 1884. Han spillede tidlig en vigtig Rolle, i de første Aar fortrinsvis i Fagspørgsmaal, senere ogsaa i almindelige politiske Forhandlinger (var saaledes 1864 Ordfører for Udvalget om Wien-Fredens Stadfæstelse). Ja fra Midten af 1870'erne var han vel Højres egentlige Ordfører og, da Hall 1880 trak sig tilbage, dets anerkendte Leder. Han ejede vel ikke Broderens svulmende Veltalenhed, men var dog en dygtig og slagfærdig Taler. Han blev 1871 Medlem af den parlamentariske Kommission om Vallø og Vemmetofte, 1872 af den skandinaviske Møntkommission og 1868 samt paa ny 1892 af Kommissionen om Retsplejens Omordning. *E. E.*

Rimfakse se Hrimfakse.

Rimfrost, i Tyskland kaldet »Rauhfrost«, se Rim.

Rimini, By i Mellemitalien, Provins Forli, ligger 46 Km. 0. N. 0. f. Forlì ved Ausa's Munding i Marecchia og i Nærheden af denne Flods Udløb i Adriaterhavet. (1901) 43,595 Indb. R. har en frugtbar og veldyrket Omegn og omgives endnu af Mure og Taarne. Af Ydre er Byen tiltalende med sine mange gamle Bygningsværker og sine to store Pladser, Piazza Cavour og Piazza Giulio Cesare, paa hvilken sidste staar en Søjle,

hvorfra Cæsar skal have talt til sine Soldater efter Overgangen over Rubico. Af antikke Værker nævnes Augustus'es Triumfbue fra 27 f. Chr., der er 14 M. høj og prydet af smukke Skulpturer, samt den 72 M. lange, hvide Marmorbro, Ponte d'Augusto, over Marecchia. Blandt de middelalderlige monumentale Bygninger fremhæves Domkirken, Tempio Malatestiano, der er bygget 1447—50, men ufuldendt, samt San Giuliano med Malerier af Paolo Veronese og San Girolamo. Endvidere nævnes Malatesta's Citadel samt Raadhuset med en lille Malerisamling. I Sammenligning med tidligere er R. nu en død By, hvis Befolkning lever af Silke- og Sejldugstilvirkning, Skibsbyggeri, Fiskeri og lidt Handel. Smaa Søskibe kunne naa op til R. ad den kanaliserede Marecchia; men Byen har tillige en Havn ved denne Flods Munding. I Nærheden heraf findes udmærkede Søbade, der ved Sporvogn staa i Forbindelse med R. I Nærheden af Byen ligger Familien Malatesta's Stamsæde Verucchio. R. har Lyceum, Gymnasium samt et offentligt Bibliotek og er Sæde for en Biskop.

R. er det gamle *Ariminum*, der oprindelig var en romersk Militærkoloni, men senere blev Station for Adriaterhavsflaaden og en betydelig Handelsstad. R. laa dengang nærmere ved Havet, der senere har trukket sig tilbage som Følge af Flodernes Deltadannelser. Hertil kom, at R. laa paa Overgangen fra Mellemitalien til Po-Sletten og paa det vigtige Sted, hvor Via Flaminia delte sig i Via Æmilia og i Vejen, der førte Nord paa langs Kysten. Under Eksarkatet var R. den nordligste af de 5 Søhavne og Fristæder (*Pentapolis maritima*). 359 var R. Sæde for det Koncilium, der fordømte Arianismen. 1239 kom Familien Malatesta i Besiddelse af Podesta-Værdigheden i R., som den besad, indtil Byen 1500 indtoges af Cesare Borgia og 1503 maatte afstaas til Venezia. 1528 maatte Venezia atter afstaa R. til Kirkestaten, hvor den forblev til 1860. (Litt.: Tonini, *Storia Riminese* [2 Bd., R. 1860]). *H. P. S.*

Rimini, F. di, se Francesca.

Rimkrønike, en Fremstilling af historisk Viden, skreven paa Vers; var i Middelalderen en yndet Form for letfattelig og ofte livlig Fremstilling; Forfatterne vare ofte de samme, som forfattede de store episke Ridderdigte. Berømte Arbejder ere bl. a. Robert Wace's normanniske R. (»Roman de Rou«) fra 12. Aarh. og den svenske »Erikskrönika« fra Folkungetiden, skreven 1320—21. En Særstilling indtager den gamle danske R. eller, som den selv kalder sig, »Den danske Krønike«, hver Konge træder frem fra de dødes Verden for at skrifte sit Livs Gerninger til Forbillede eller Advarsel for Efterslægten. Den er forfattet ca. 1430 og senere fortsat ned i Tiden, haves i et Haandskrift fra 15. Aarh. og i plattysk Oversættelse; det er den første danske Bog, der haves trykt [1495 og oftere], og den spillede en stor Rolle ved at gøre Sakse's Danmarkshistorie kendt i videre Kredse og overhovedet som den eneste lettilgængelige Fremstilling af Danmark's Historie, indtil Hvitfeld's og siden Holberg's Historieværker fortrængte den. Den er bleven efterlignet i den svenske »Lilla Rimkrönikan« (1450'erne) og i en Del kortere Kongerim fra 16. og 17. Aarh. Nyere Udgaver haves ved Molbech [1825], Ley [1841], Brandt [1858], Budtz-Müller & Co. [1873, fotolitografisk efter Udg. 1495] og Holger Nielsen [1895 ff.]. (Litt.: Rosenberg, »Nordboernes Aandsliv« [2. Bd., S. 372—394]). *A. O.*

Rimmen, en bred Sandrevle paa Jylland's Østkyst, mellem Vorsaa og Asaa. Den har Dybder paa 1-3 M. og ligger uden for et smalt Dyb, Asaa-Rende, med over 4 M. Vand. *G. F. H.*

Rimonski, Flod i Dominion of Canada, Provins Quebec, udspringer i en Højde af 500 M. o. H. i de lave Bjærge paa Grænsen til New Brunswick og strømmer med nordlig Retning gennem County R., hvor den danner flere smukke Vandfald, indtil den efter et Løb paa 100 Km. udmunder i St. Lawrence. Egnen om R. er endnu lidet koloniseret. *H. P. S.*

Rimsky-Korssakow, Nikolai, russisk Komponist, er født 6. Marts 1844 i Tichwin, var oprindelig Marineofficer og naaede forholdsvis sent ganske at hellige sig til Musikken. 1871 blev han Professor ved Konservatoriet i St. Petersborg og 1872 Direktør for den af Balakirew stiftede Musikskole; endvidere er R. Musikinspektør for den russiske Flaade. — Som Komponist er R. en af Førerne for den ny-russiske Skole og slutter sig saaledes til de Berlioz-Liszt'ske Ideer. Han er Programmusiker, og hans fremragende Talent viser sig navnlig i hans Musiks Glød og Farvepragt (oftest af en orientalsk Karakter), i hvilken Henseende hans fortræffelige Instrumentationskunst er en vigtig Faktor. R. har udfoldet en ret betydelig Virksomhed; videst bekendte ere hans orkestrale Programmusikværker som »Antar«, »Sadko«, »Scheherazade« blevne, men han har ogsaa skrevet Operaer (der dog ikke ere naaede uden for Rusland, hvor særlig »Majnat« og »Snehvide« ere yndede), Kammermusikværker og Sange. *W. B.*

Rimte se Skalle.

Rimthurser se Hrimthurser.

Rimnr se Rimer.

Rin se Rhinen.

Rin, lille japansk Enhed, for Maal = 1/10 Bu, for Vægt à 10 Mo = 1/10 Fun (Pun), for Værdi = 1/10 Sen (se Japan S. 821). *N. J. B.*

Rinåidi, Rinaldo, italiensk Billedhugger, født 1793 i Padova, død 1873 i Rom, var Elev af Matteini i Venezia og Canova i Rom, hvor han senere blev Professor ved *Accademia di San Lucca*. Af hans Værker, der vise nøje Tilknytning til Canova's Stil, nævnes Grupperne: Cheiron, der lærer Achilleus at spille Lyre, Kefalos og Prokris, Adam og Eva og den hjemvendte Odysseus genkendt af sin gamle Hund, endvidere Statuerne: Melpomene, Adonis og Jeanne d'Arc. I Rom findes adskillige Gravmonumenter, R. har udført. *A. P.*

Rinalgi (græ.), Smerter i Næsen.

Rinck, Johann Christian Heinrich, tysk Orgelspiller og -komponist, (1770—1846), var Slotsorganist og Kammermusiker i Darmstadt og foretog herfra talrige Koncertrejser i Tyskland, hvor han nød stort Ry som Orgelspiller. Hans Kompositioner ere væsentlig skrevne for Orgel; de omfatte Koralforspil, figurerede Koraler, Variationer etc.; desuden udgav R. en meget benyttet stor »Orgelskole«. *W. B.*

Rind ell. Rinde (oldn. *Rindr*, Sakse: Rinda),

i nordiske Gudesagn en Jættekvinde, Moder til Odins-Sønnen Vaale, som hævner Guden Balder. Hos Sakse er R. en jordisk Kongedatter, som Odin kun ved List og Trolddom faar i sin Magt. *A. M. D.*

Rind, Hans Christian Bull, dansk Skuespiller, født 2. Decbr. 1783 i Kjøbenhavn, død 21. Marts 1821 smst., havde 4. Febr. 1802 en højst uheldig Debut som den naive Elsker Lubin i »Det gode Sindelag«, arbejdede sig ved ihærdig Flid dog snart frem til en anerkendt Brugbarhed, steg gennem en Række dygtige Dubleringer og Kopieringer af den folkekære H. C. Knudsen til Kunstneranseelse og hævdede sig efter dennes Død (1816) i nogle Aar en Plads blandt den danske Nationalscenes første Komikere og Karakterskuespillere, indtil Overanstrengelse gjorde en brat Ende paa hans Liv; hans sidste Optræden var 9. Marts 1821 som Antonius i »Den politiske Kandestøber«. R. raadede over en sanddru Iagttagelsesevne og en barok Løjerlighed; paa Grundlag af den første skabte han en Række vederhæftige Typer, medens den anden kunde give hans Komik en snurrig Eventyrtone. *A. A.*

Rindalen, Herred, i Nordmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt), Romsdal's Amt. 608 □ Km., hvoraf ca. 13 □ Km. Ferskvand. (1900) 2,569 Indb., altsaa vel 4 pr. □Km. Land. R., der tillige udgør Rindalen Præstegæld og Sogn, begrænses af følgende Herreder: Opdal, Rennebu, Meldalen, Orkedalen, Hevne og Surendalen.

R. er et Indlandsherred, der ligger mellem Troldheimen i Syd og Hevnefjældene i Nord. Herredet gennemstrømmes med Hovedretning fra Nordøst til Sydvest af Surna, som igen dannes ved Sammenløb af Lommunda og Tiaaen. Ved Rindalen Kirke optager Surna Rinna, der kommer fra Troldheimen, hvorefter den 4 Km. længere nede gaar ind i Surendalen Herred, som den gennemstrømmer, indtil den falder i Surendalsfjorden.

Herredets sydligste Parti optages, som antydet, af en Del af den høje og vilde, i de senere Aar af Turister meget besøgte Fjældegn Troldheimen. Af herværende Fjældtoppe bør fremhæves Troldhætta (1,648 M.) paa Grænsen mod Surendalen og Svarthætta (1,572 M.), Grænsepunkt mellem R., Opdal og Rennebu. N. f. Rinna, mellem denne Elv og Tiaaen, udfyldes en større Del af Omraadet af Tifjæld (700 M.), ligesom Graaorfjæld (788 M.) udfylder en større Del af Herredets nordligste Parti. Noget V. f. sidstnævnte, i Grænsen mod Hevne Herred, findes Hevnefjældenes højeste Top, Ruten (1,052 M.), og lidt længere mod Syd i samme Grænselinie Snipa (925 M.) og Jørenskarfjæld (934 M.).

I Surna's Dalføre findes fiere Terrasser. Jordbunden er som Regel ganske god inden for dette Herred. Agerbruget har i den senere Tid gjort megen Fremgang. Tidligere skal Herredet have haft gode Skove; men nu ere disse meget udtyndede. Her findes ingen Bjærg værksdrift; derimod findes Klæbersten-, Kalksten- og Skiferbrud. I Surna fiskes Laks helt op til Udløbet af Lommunda.

Herredets bedst bebyggede Strøg er Surna's Dalføre og de nedre Dele af Lommunddalen og Rinna's Dalføre. Af større Gaarde kunne mærkes: Romundstad, Langlien, Semundset, Perslien, Løfald, Bjørnaasen, Sjølsvald, Bolmen, Torset og Aune. Af Veje bør særlig mærkes den Hovedvej, som fra Surendalsfjorden langs Surna og Tiaaen fører over til Hovedvejen langs Orkla i Meldalen Herred (s. d.). Desuden findes en Del Bygdeveje, blandt andet op gennem Lommunddalen og Rinna's Dalføre til hen imod Herredsgrænsen. *P. N.*

Rinde, Peder Eilertsen, norsk Politiker, er født i Sannikedal 6. Oktbr. 1844, gennemgik Amtets Landbrugsskole og var 1873—83 Handelsbestyrer i Kil og Skibsreder. Fra 1886 har han været bosat paa Ejendomsgaarden Kaistad i Skaato. Han kom tidlig op i det offentlige Liv, blev 1871 Herredsordfører for Sannikedal, senere for en lang Aarrække i det fraskilte Skaatö Herred og repræsenterede Bratsberg Amt paa alle Storthing fra 1876 til 1900. Som Politiker har han arbejdet for en øget Lægmandsrepræsentation i Tinget i Modsætning til den efter hans Opfattelse alt for stærke Indflydelse, Embedsmænd og Akademikere øve. Han redigerede (fra 1892) i flere Aar Bladet »Nordmanden« og har bl. a. udgivet en Række Love med oplysende Forklaringer. Medlem af Direktionen for Norge's Hypotekbank siden 1898. *O. A. Ø.*

Rinds, Herred i Midtjylland, det nordøstligste i Viborg Amt, omgives mod Syd af Nørlyng Herred, fra hvilket det skilles ved Skals Aa, mod Øst, Nord og Nordvest af Randers Amt (Onsild Herred) og Aalborg Amt (Gislum Herred), fra hvilket sidste det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa, og mod Vest af Limfjorden (Lovns Bredning, Virksund og Hjarbæk Fjord). Den største Udstrækning fra Nord til Syd og fra Øst til Vest er ca. 22 Km. Det er ca. 395 □Km. (39,545 Hekt.) og havde 1. Febr. 1901 10,329 Indb. (1801: 4,211, 1860: 5,941, 1890: 9,083), o: ca. 26 paa 1 □Km., saa det hører til de daarligere befolkede jydske Herreder. Overfladen er ikke videre højtliggende og temmelig jævn, mod Nord og Vest noget bølgeformet; højeste Punkt er Rishøj, 71 M. Jorderne er overvejende sandmuldede og sandede med store Hedestrækninger. Af Vandløbene nævnes Simested Aa, der gennemstrømmer Herredet fra Nordøst til Sydvest og falder i Hjarbæk Fjord. For Skov er det næsten helt blottet. Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder, idet der i Gennemsnit gaar ca. 17 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af hele Arealet ere ca. 12,700 Hekt. besaaede og 10,500 Hekt. Græsgang, Eng osv., medens ca. 7,300 Hekt. henligge som Heder og Lyngbakker og kun 475 ere Skov. Der var 1898: 3,220 Heste, 13,564 Stkr. Hornkvæg, 18,717 Faar og 6,057 Svin. Herredet er delt i 17 Sogne; det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 2,218 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,606. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Nørlyng Herred, i verdslig Henseende hører det under Rinds-Gislum Herreders Jurisdiktion. — R. Herred, der i Valdemar II's Jordebog kaldes Rinshæreth, hørte i Middelalderen til Himmersyssel, fra 1660 til Hald Amt, indtil det 1794 indlemmedes i det da op-

rettede Viborg Amt. (Litt.: K. S. Testrup, »Uddrag af R. Herreds Krønike«, i Saml. til jydsk Hist. I; W. Dreyer, »Oldtidsminder i den vestlige Del af R. og Gislum Herreder«, smst. X). *H. W.*

Rinforzando se Rfz.

Ring. Hos Grækerne var det fra tidlig Oldtid en almindelig Skik, at den fri Mand bar en Fingerring med Seglsten (Gemme) eller paa anden Maade indrettet til at forsegle med. Seglet traadte paa et Dokument i Stedet for Underskrift, og ligesaa anvendtes Forsegling overalt, hvor man vilde sikre sig, at noget forblev urørt. At Seglet ikke eftergjordes, var saaledes overordentlig vigtigt, hvorfor allerede Solon paabød, at den, som graverede Seglsten, ikke maatte beholde noget Aftryk selv, og satte Dødsstraf for den, som forfalskede et Segl. Seglringen bares i Athen i Reglen paa fjerde Finger og manglede kun hos de fattigste. Selve R. var i ældre Tid simpelt formet; lige fra den mykeniske Tid lægges Hovedvægten paa Seglbilledet. Dette kunde være udskaaret i forholdsvis tarvelige Stensorter som Agat, Onyx, Jaspis eller Karneol, i bedre Sorter som Bjærgkrystal, Nefrit, Ametyst og Serpentin, eller endelig kunde benyttes ædle Stene som Rubin, Smaragd, Topas og Granat. R. var i Reglen af Guld. Efterhaanden som Brugen bredte sig nedefter blandt de mindre velstillede, efterlignedes de ædle Stenarter i stor Udstrækning i Glasflusser. Der lagdes megen Vægt paa det i Stenen udskaarne Billedes Finhed, og der var, efterhaanden som Arbejdet udviklede sig til at blive Kunstindustri, næsten Kunst, talrige berømte Gemmeskærere, som signerede deres Arbejde. Da senere Brugen af R. til Smykker blev almindelig, forfærdigedes ogsaa Stene, hvor Billedet stod ophøjet (Kameer), medens Billedet i Seglstenen maatte være neddybet. Der er bevaret et meget stort Antal Gemmer, men et forholdsvis langt mindre Antal R.

Hos Romerne anvendtes tidlig til Forsegling en paa højre Haand baaren Jærnring med Segltegn, mulig en Sædvane, der var overtagen fra Etrurerne. R. af Guld bares af Sendemænd til fremmede Folkeslag som Tegn paa deres Sendelse; senere kom de ogsaa i Brug hos Embedsmænd og Senatorer, og senere endnu blev Brugen af dem tilladt Ridderne. Som i Grækenland anvendtes de ved Forsegling. Efterhaanden blev det ogsaa hos Romerne mere og mere almindeligt at bære Smykkeringe, og hvad der endnu i den tidligere Kejsertid var tildelt mere fremtrædende Mænd som Udmærkelsestegn, blev til sidst en hos alle fribaarne almindelig Brug baade for Mænd og Kvinder. De bleve derhos stedse mere kostbart udstyrede, og ligesom hos Grækerne Demosthenes og Aristoteles dadlede den overdrevne Luksus, findes der hos de romerske Forfattere talrige Fordømmelser af en Pragtlyst, der gik saa vidt, at man havde tungere Sæt til Vinterbrug, lettere for Sommeren, og maatte have særlige Opbevaringssteder for sine R. Ved Sorg aflagdes de; ved Trolovelser satte Brudgommen en R. paa Brudens Finger. Man kendte ogsaa Trylleringe, der skulde beskytte den, der bar dem, mod Fare eller Sygdom. *H. A. K.*

Ring er en i det merkantile Sprog hyppig forekommende Betegnelse for en i Spekulationsøjemed istandbragt indbyrdes Overenskomst mellem Producenter eller Driftsherrer, gaaende ud paa, for kortere eller længere Tid at opnaa Monopolpriser eller for i andre Henseender at beherske eller »kontrolere« Markedet, ofte saaledes, at deres fri Konkurrence paa dette derved indskrænkes. En varig bindende Regulering af Produktionens Omfang eller af Markedets Forhold vil en R. ikke kunne gennemføre; der finder ved en saadan heller aldrig nogen Ejendomsoverdragelse Sted. Denne Art Sammenslutning er af temporær Natur. Som Følge af den spekulative Tendens, der sædvanlig klæber ved en R., faar Betegnelsen let en odiøs Bismag. (Smlg. Corner, Kartel, Syndikat, Trust). *K. V. H.*

Ring (astron.) se Astrolabium og Solure.

Ring se Hjul.

Ring, norske Smaakonger; 1) kendt fra Fridthjof frøkne's Saga, efter hvilken han herskede over Ringerike; han tilhører Digtningens Verden; 2) R. Dagssøn, Konge paa Hedemarken omkr. 1015, Ætling af Harald Haarfagre, støttede Olav Haraldssøn's Valg til Overkonge, men sluttede sig senere sammen med de øvrige oplandske Smaakonger for at faa ham styrtet. Efter at Sammensværgelsen var røbet, maatte R. forlade Landet. Han drog til Sverige og fik Len der. *O. A. 0.*

Ring, tom, tysk Kunstnerfamilie i 16. Aarh.; dens Virksomhed faldt særlig i Westfalen. Af dens Medlemmer nævnes Ludger tom R. d. Æ. (1496—1547), der foruden Maler var Arkitekt og Bogtrykker, og hans Sønner, Ludger tom R. d. Y. (efter 1521—1583?) og Hermann tom R. (1521?—1597?). Af deres kunstneriske Virksomhed fortjene særlig de udmærkede karakterfulde Portrætter at nævnes (Prøver paa deres Kunst i Samlingerne i Münster og i Museet i Berlin). Af Hermann R. findes endvidere i Kirker og Privatsamlinger i Münster adskillige religiøse Billeder, der vise Paavirkning fra italiensk Renaissance i Smag med de nederlandske Manieristers Kunst. *A. R.*

Ring, Ferdinand Eduard, dansk Billedhugger f. i Kbhvn. 2S. April 1829, d. smst. 28. Maj 1886. Sin Uddannelse fik han dels paa Kunstakademiet, dels under H. V. Bissen; i 1850 debuterede han paa Charlottenborg med en Modelfigur, 1854 vandt han en Pengepræmie for Gruppen »En Jæger med sin Hund«, og 1856 udstillede han et Relief, »Moses beskytter Kvinderne ved Brønden«. S. A. drog han til Sverige, hvor han blev til 1869 og udførte adskillige Skulpturer til Udsmykning af monumentale Bygninger, for Raadhuset i Malmø saaledes 6 store Figurer, til Navigationsskolen i Gøteborg en Neptun. Efter at være vendt tilbage til Danmark fik han til almindelig Forbavselse Bestilling paa den kolossale Frontongruppe »Apollon med Pegasus« til det kgl. Teaters nye Bygning. Det tunge og konventionelle Arbejde blev fuldendt 1876; kort efter udførte han et Portræt af H. C. Andersen (udstillet 1878) samt Niels Ebbesen's Statue, der blev opstillet paa Torvet i Randers; til Musæet paa Frederiksborg modelerede han 1882 og 84 Thyra Danebod og Gorm den Gamle, i 1886 udførte han Statuen af Wiedewelt (Carlsberg Glyptotek) og senere

Polycarpus til Frederikskirken. Intet af disse Arbejder udmærker sig ved særlige Fortrin; derimod er den Sejrsgudinde, han modelerede til det for øvrigt af V. Dahlerup (s. d.) komponerede Huitfeldt-Monument paa Langelinie, af god dekorativ Virkning. *S. M.*

Ring, Lauritz Andersen, dansk Maler, er født 15. Aug. 1854 i den nær Præstø liggende Landsby, hvorefter han har taget Navn. I Præstø gennemgik han Malerlæren og kom som Svend til Kbhvn., hvor han ernærede sig ved Haandværket, samtidig med at han, væsentlig paa egen Haand, uddannede sig til Kunstner; Akademiets Undervisning modtog han dog i nogle Aar, 1875—77 og 1884—85. Paa Charlottenborg debuterede han 1882 med et Genrebillede, »Julebesøg« (den Hirschsprungske Samling), et stilfærdigt og lidet bestikkende Arbejde, der ikke tildrog sig almindelig Opmærksomhed, men i saa meget desto højere Grad blev paaskønnet af den snævrere Kreds, der spørger mere efter Sjælelivets Inderlighed og den varmtfølende Fordybelse i Emnet end efter en glat Overflade. Allerede her viste R. det ejendommelige Natursyn og den ganske særegne Evne til at give en Stemning et sandt og ægte poetisk Udtryk, som i Aarenes Løb sikrede ham Rang mellem Danmarks betydelige Folkelivsmalere. Mellem hans følgende Arbejder kunne nævnes »Roerne tages op« og »En Gangsti i Skoven« (begge 1891), af hvilke det sidstnævnte erhvervedes til Nationalgaleriet, som desuden i 1898 købte hans »Bedsteforældrenes Søndag«, »Teglværksarbejdere« (1893), »Allé ved Ydernæs, Gaunø« (1893, den Hirschsprungske Samling), »Et Foraar« (1896), der hædredes med Akademiets Aarsmedaille, og »Landsbyslagteren« (1899). I sine tidlige Arbejder var R. gennemgaaende tør i Behandlingen, graa i Farven og ikke sjælden noget kantet i Formen; men etterhaanden er hans Foredrag blevet lettere, hans Kolorit fin og varm, hans Tegning mere flydende, uden at dog disse Fortrin i mindste Maade ere købte paa Bekostning af den usvigelige Ærlighed og ægte Følelsens Primitivitet, der fra først af har givet hans Frembringelser deres bedste Værd. R. staar blandt vore Kunstnere som en af de i dybeste Forstand nationale, en trofast og kærlighedsfuld Fortolker af den danske Landalmues Ejendommeligheder. Han har i Almindelighed kun lidet at »fortælle«, men desmere at gøre Rede for med Hensyn til Figurernes indbyrdes Forhold, Sjæleliv og Bevægelser. Blandt hans Billeder vise de fleste Figurer i fri Luft, ikke faa ere dog Interiører, andre rene Landskaber. Af Udlandets Kunst synes han lidet paavirket, skønt han har rejst en Del og navnlig flere Gange opholdt sig i Paris. *S. M.*

Ring, Max, tysk Forfatter, født i Zauditz ved Ratibor 4. Aug. 1807, død 1901. Han forsøgte sig uden større Held som Dramatiker; derimod blev han en yndet Roman- og Novelleforfatter. Af hans store Produktion kunne særlig fremhæves: de historiske Romaner »Die Kinder Gottes« [3 Bd., 1851], »Der grosse Kurfürst und der Schöppenmeister« [3 Bd., 1852], »John Milton und seine Zeit« [1857], »Das Haus Hillel« [fra Jerusalem's Erobring, 3 Bd., 1879]; desuden »Stadtgeschichten« [4 Bd., 1852] og de sociale Romaner »Verirrt und erlöst« [2 Bd., 1855], »Ein verlorenes Geschlecht« [6 Bd., 1867], »Fürst und Musiker« [3 Bd., 1869], »Götter und Götzen« [4 Bd., 1870] og »Streber und Kampfer« [2 Bd., 1888]. *C. A. N.*

Ringanker se Dynamoelektriske Maskiner S. 633.

Ringbane kaldes en Jærnbane, der danner en i sig selv tilbageløbende lukket Ring, saaledes som det ofte forekommer omkring eller i Udkanten af store Byer. Fremragende Eksempler haves i Paris, Berlin o. fl. R. danner dels Forbindelse mellem de forskellige fra Byen (og fra hver sin Banegaard) udgaaende Banelinier, dels tjener den som lokalt Kommunikationsmiddel. Udtrykket R. (Ringlinie) bruges ogsaa hyppig om Sporveje. *A. O—d.*

Ringblomst se Calendula.

Ringbrask se Strube.

Ringbrynje se Rustning.

Ringbug se Skivefisk.

Ringdrossel (*Turdus torquatus*) se Drosselfugle S. 502.

Ringdue (*Columba palumbus*) se Duer S. 550.

Ringeapparater, Redskaber til at give Signal paa Atstand ved Hjælp af en Klokke. Mekaniske R. have saa mange Ulemper, naar Bevægelsen skal overføres paa større Afstand, at de overalt fortrænges af elektriske. Kun naar Klokken og Haandtaget til Ringeledningen ere nær sammen, som ved mange Port- og Dørklokker, kan den mekaniske Forbindelse mellem disse to Dele blive tilstrækkelig simpel og holdbar. Til et elektrisk R. hører et galvanisk Batteri, gerne bestaaende af to eller flere tørre eller vaade Salmiak-Elementer (se Galvaniske Elementer), en Ledning af Kobbertraad (ved Jærnbanedriften dog gerne den sædvanlige Jærn-Telegraftraad), der til Husbrug isoleres ved et Lag Gummi og beskyttes ved Omspinding med Bomuld, og endelig Klokken (se Elektrisk Klokke). *K. S. K.*

Ringebolt se Bolt.

Ringebu, Herred i Søndre Gudbrandsdalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Gudbrandsdalen Politimesterdistrikt), Christians Amt. 1,256 □ Km., hvoraf ca. 25 □ Km. Vand. (1900) 4,381 Indb., altsaa ca. 3,5 pr. □ Km. Land. R., der tillige udgør Ringebu Præstegæld med Ringebu, Faavang og Venebygden Sogn, begrænses af følgende Herreder: Søndre Fron, Sollien, Stor-Elvedalen, Øier og Østre Gausdal.

R. gennemstrømmes med Hovedretning fra Nordvest til Sydøst af Laagen og den nordre Del af den af samme dannede Indsø Losna. Ved det nævnte mægtige Vasdrag deles Herredet i 2 Hoveddele, en nordøstlig og en sydvestlig.

Den sydvestlige Hoveddel udgør et sammenhængende Fjældparti, inden for hvilket de mest fremtrædende Fjældtoppe ere Præstekampen (1,247 M.) og Slagsfjæld (1,211 M.) i det sydlige samt Norekampen (1,100 M.) i det nordlige Parti. Af Elve inden for denne Hoveddel kan nævnes Svinaaen, der i sit nedre Løb hedder Moelven, hvilken falder i Losna noget S. f. Myre Jærnbanestation. Den har Hovedretning fra Vest til Øst.

Den nordøstlige Hoveddel er en vidtstrakt Fjældmark gennemskaaren af en Mængde Vasdrag, som i den vestlige og største Del flyde

til Laagen, medens enkelte i den østlige Del have Afløb til Glommen. De vigtigste af de Elve, der rinde til Laagen, er Frya, som gennemstrømmer Venebygden og for en større Del danner Grænse mod Søndre Fron, dernæst Vaala, som falder i Laagen ved Ringebu Station, og sydligst Tromsa, der falder i Losna lige over for Myre Station. Den sidstnævnte Elv har Hovedretning fra Øst til Vest; de to førstnævnte fra Nord til Syd. Af Elve, der rinde til Glommen, kunne mærkes Imsaaen og Stor Hira.

N. f. Tromsa have Fjældene Karakteren af et Plateau, bedækket med store Myrstrækninger, hvorfra flere ganske betydelige Fjældtoppe rage op. Af saadanne kunne mærkes Muen (1,439 M.) i det nordlige, Storkletten (1,129 M.) og Skjæringsfjæld (1,126 M.) i det nordøstlige samt Kvien (1,353 M.) og Eldaahøgda (1,234 M.) i det sydøstlige Parti.

Egnen S. f. Tromsa er et mere sammenhængende Fjældparti med enkelte højere Toppe, blandt hvilke bør nævnes, regnede fra Vest til Øst: Djupdalskampen (1,134 M.), Svangkampen (1,157 M.), Tyvekampen (1,001 M.) og Høgtinden (1,195 M.).

Laagens Dalføre, der inden for dette Herred som Regel ikke er synderlig bredt, anses almindeligvis som meget vakkert. Største Delen af den dyrkede Mark saavel som den meste Bebyggelse findes paa Laagens østlige Bred. Af Sidedalene er det kun de nedre Dele af Frya's og Tromsa's Dalføre, der ere synderlig dyrkede og beboede. Af Skov findes ikke meget. Herredets Hovednæringsvej er Agerbrug og Fædrift, hvorhos der i de senere Aar er opstaaet nogen industriel Virksomhed (Savbrug, Garveri, Møllem. v.).

Af større Samlinger af Huse kan nævnes Vaalebro lige ved Ringebu Station med ca. 30 Huse og ca. 200 Indb. Af større Gaarde bør mærkes: Sæter, Nordbu, Svenstad og Forrestad i Venebygden Sogn; Mælum, Høistad, Gunstad, Berg og Elstad i Ringebu Sogn samt Lunde, Løines og Opsal i Faavang Sogn.

Hamar—Otta-Jærnbanen kommer ind fra Øier Herred paa Losna's vestlige Side, hvilken Bred den følger indtil omtrent lige over for Gaarden Skjeggestad, hvor den gaar over til Vasdragets anden Bred, for derpaa langs denne at fortsætte videre op over Dalen. Den har inden for dette Herred Stationerne Myre og Ringebu. Hovedvejen fra Lillehammer til Throndhjem gaar igennem Herredet langs Laagen's østlige Bred; desuden findes ikke lidet af Bygdeveje. I Vaalebro er Rigstelefonstation. *P. N.*

Ringedalsfoss se Skjeggedalsfoss.

Ringeltaube, Wilhelm Tobias, tysk Missionær i Indien, (1770—1820). Han kom til Indien 1797 og arbejdede først i Tjeneste hos *Society for Propagation of Christian Knowledge,* siden hos London-Missionsselskabet. Det blev fornemlig i Sydindien, i Tinnevelly Distriktet, at hans Virksomhed faldt. Han opnaaede her meget betydelige Resultater, og store Menigheder stode tilbage, da han forlod Indien af Helbredshensyn 1816 og drog til Kaplandet, hvor han døde. *H. O—d.*

Ringenæs (Rinkenæs), Landsby i Sønderjylland ved Vejen Sønderborg—Flensborg, ca. 4,5 Km. S. S. V. *t.* Graasten. Her fandt 6. Apr. 1848 de Danskes første Fægtning Sted med Insurgenterne, fremkaldt ved, at disse udsendte et Kommando Jægere og Ryttere under Befaling af den preussiske Kaptajn Katzler for at arrestere den i R. boende, dansksindede Tingskriver Jepsen og for at rekognoscere »Flankekorpsets« Stilling, af hvilket et Kompagni af 10. Bataillon laa i R., medens 2 Kompagnier af 1. Jægerkorps under Major Schepelern ved Middagstid netop afmarcherede derfra, da Melding indgik om, at Fjenden rykkede frem fra Hokkerup. Majoren indtog saa Fægtningsstiiling V. f. R.—Overby paa begge Sider af Vejen til Hokkerup og sendte endvidere Bud efter Kompagniet af 10. Bataillon. Da de fjendtlige Jægere, som aabnede Ilden paa lang Afstand, vare komne Danskernes Stilling nær, standsedes de ved de Danskes Ild, og da 2 andre Kompagnier af 1. Jægerkorps, der rykkede frem fra Tyrsbøl og Kvers, truede dem i Flanken, gik de hurtig tilbage mod Krusaa.

Fægtningen var meget ubetydelig, idet Insurgenterne havde 1 Mand saaret og Danskerne 1 Mand død. Da hans Navn var Sejr, gjorde det et mindre heldigt Indtryk paa Mandskabet, der betragtede det som et daarligt Varsel. *P. Nw.*

Ringerike er nu en Fællesbenævnelse for Herrederne Hole, Norderhov og Aadalen (s. d.) og indbefatter saaledes Fladbygden N. f. Tyrifjorden tillige med delvis dennes østlige og vestlige Bredder samt derhos Sperillens Omgivelser. Disse 3 Herreder have i lang Tid udgjort Ringerike's Fogderi i Buskerud Amt, hvilket Fogedembede imidlertid nylig er nedlagt.

De Gamles »Hringariki« — under »Hadafylki« — inddeltes i det egentlige Hringariki i Nord og >M6dheimer« (Modum) i Syd og Vest, hvilket igen omtrent falder sammen med det nuværende Omraade for R. med Tillæg af Modum (s. d.), der nu ikke regnes til Ringerike. R. har meget tidlig været tæt bebygget og omtales allerede fra langt tilbage i Tiden ofte i Historien. *P, N.*

Ringerie (norsk) d. s. s. Vipstjært.

Ringfod er Fællesbetegnelsen for forskellige sygelige Tilstande i og omkring Kronledet (det mellemste Taaled) hos Hesten. Navnet hentyder til den mere eller mindre tydelige ringformede Fortykkelse, der udvikles omkring det paagældende Led. Som oftest drejer det sig om en kronisk Betændelse (*Arthritis chronica sicca s. deformans)* i selve Ledfladerne, hvis Bruskbeklædning ødelægges, medens der udvikler sig Knoglenydannelser (Eksostose) omkring Ledenderne. I andre Tilfælde udgaar Lidelsen fra Ledets Baandapparat, der lidt efter lidt fortykkes og endogsaa kan blive Sædet for Bennydannelser. Endelig kan R. skyldes Ernæringsforstyrrelser (Rakitis) i Knoglerne hos unge Dyr. I alle Tilfælde vil Nydannelsen omkring Ledet indskrænke dettes Bevægelse (Ankylose), og ofte kan Lidelsen afslutte sig med en mere eller mindre fuldstændig Sammenvoksning af Ledfladerne (Synostose). De to førstnævnte Former af R. udvikle sig i Reglen efter Forvridning eller uregelmæssig Belastning af Ledene og deraf følgende Knusning af Ledflader og Stramning, Udspænding og mere eller mindre betydelig Sønderrivning af Baandene. Særlig dis-

ponerede ere Heste med uregelmæssig Benstilling, meget lange (bløde) eller meget korte (stejle) Koder. Derimod ved man meget lidt om Aarsagsforholdet ved den rakitiske Form af R. Naar bortses fra denne sidste Form, vil Lidelsen som Regel være ledsaget af Halthed, som først ophører, naar Betændelsesprocessen er afsluttet med Ledstivhed. Heste med saadan R. føre som oftest det paagældende Ben noget stift; man har for øvrigt talrige Eksempler paa, at R. ikke har forhindret Væddeløbere i at vinde baade i Galop- og Travløb. Behandlingen bestaar i Ro og Anvendelse af stærke Afledningsmidler (Blistring), hugge i større eller mindre Stykker og afvejedes paa Vægtskaal. Samtidig brugtes dog ogsaa Brudstykker af Smykkeringe, afhuggede og stundom opvundne i Ringform, ved Betaling. *C. Ngd.*

Ringhjul se Vandhjul.

Ringhorne, Balder's Skib.

Ringkjøbing, Købstad i Hind Herred, Ringkjøbing Amt, ligger under 56^0 5' 27,4" n. Br. og under 4^0 19' 55,6" v. L. for Kbhvn. (beregnet for Kirketaarnets Spids) ved Nordøstkysten af Ringkjøbing Fjord (om denne se ndfr.), ca. 34 Km. fra Udløbet Nyminde Gab, paa et jævnt, lavtliggende Terrain (det højeste Punkt i

eventuelt i Forbindelse med Punktbrænding omkring Ledet. *G. S.*

Ringgaas d. s. s. Knortegaas (*Berniclabrenta*) se Gæs S. 213.

Ringguld, Fællesbetegnelse for Oldtidens Guldringe, der brugtes som Betalingsmiddel. Allerede fra Bronzealderen kendes Anvendelsen af Ringguld. De spiraloprullede Smykkeringe sønderdeltes i større eller mindre Stykker, og disse opvandt man undertiden paa sig i Ringform. Naar kun smaa Stykker afhuggedes, bleve Ringens Ender oftest bøjede sammen, for at den igen kunde bæres som Smykke. I Jærnalderen, navnlig i Folkevandringstiden og den efterromerske Periode, oparbejdedes Guldet derimod ofte i runde eller kantede Stænger, som bøjedes til særlige Betalingsringe. Disse lode sig let over-

Byen er ved Kirken, ca. 6 M.), omgiven af Agre og Enge. Den ligger ca. 55 Km. N. N. V. for Varde, 38 Km. S. V. for Holstebro og 50 Km. S. for Lemvig. Den havde 1. Febr. 1901 339 Huse og 2,712 Indb. (1801: 771, 1840: 1,239, 1860: 1,419, 1890: 2,290). Dens Udstrækning fra Nord til Syd er ca. 815, fra V. til 0. 565 M. Hovedgaderne fra Nord til Syd ere Østergade, Nygade og Vestergade med deres Fortsættelser; de to sidste udmunde i det forholdsvis store, med flere klippede Lindetræer prydede Torv, fra hvilket Bredgade fører mod Øst ud til Landevejen til Aarhus og Varde; ad Nygade kommer man mod Nord ud til Holstebrovejen. I øvrigt skære Gaderne hverandre i regelmæssige Linier, og Byen gør i det hele et venligt Indtryk. Gamle Bygninger af Interesse

findes ikke. Ved Byen er vid Udsigt over den flade Omegn, over Fjorden og Holmsland (s. d.), som adskilles fra Byen ved Von Aa, over hvilken fører en 56 M. lang Bro. Af offentlige Bygninger nævnes den lave, oprindelig i gotisk Stil, vistnok i 15. Aarh. opførte Kirke, det 1849 opførte Raadhus, Borger- og Realskolen, opført 1872 med en stor Tilbygning fra 1900, en teknisk Skole, der har Lokale i den i 1888 opførte Haandværkerforenings Bygning, Amtssygehuset (en ombygget tidligere Tvangsarbejdsanstalt) og det 1889 opførte Epidemihus, Banegaarden (opført 1874), det 1894 anlagte Gasværk samt den nu til private udlejede Toldkammerbygning ved Stranden. Desuden nævnes en 1897 opført Odd-Fellow Loge og et Højskolehjem. Af milde Stiftelser mærkes: R. Friboliger, oprettede 1880, Kroners Legatgaard, ligeledes med Friboliger, og Aldersly for Alderdomsunderstøttede. 0. for Byen ligger et lille Lystanlæg.

Byen har foruden Landbrug og Haandværk en Del Handel, navnlig Udførsel af Heste, Kreaturer, Svin m. m.; men det er meget til Skade for den, at den ikke har nogen Havn (blot en Havnebro med indtil 1,5 M. Vand, der kun kan anløbes af Fiskerbaade) og er afskaaren fra al Skibsfart paa Grund af de umulige Indsejlingsforhold i Fjorden, Forhold, der ogsaa i høj Grad lægge Hindringer i Vejen for det vigtige Fiskeri. Byen er Station paa den vestjydske Bane, der aabnedes 1875. I R. er der en Bank (oprettet 1872), en Landbobank (1886) og en Sparekasse (1844), ligesom der er Hovedkontor for den Vest- og sønderjydske Kreditforening af Landejendomsbesiddere. Af industrielle Anlæg nævnes to Tobaksfabrikker, et Uldspinderi og Klædefabrik, et Cikorietørreri (hørende til »de danske Cikoriefabrikker«), en Vognfabrik, et Jærnstøberi m. m. Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1901 47,147 Kr.; Handelsflaaden ved Toldstedet s. A. var 3 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 14 Tons. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes i 1901 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 1,098 Kg., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2,350 Kg., uldne Manufakturvarer 3,637 Kg., Vin 6,830 Kg., Glas og Glasvarer 5,213 Kg., Stentøj, Fajance etc. 3,493 Kg., Kaffe 12,750 Kg., Salt 54,757 Kg., Sukker, Mallas og Sirup 8,119 Kg., Tobaksblade og -stilke 63,775 Kg., Stenkul 50,000 Kg., Metaller og Metalvarer 115,781 Kg. samt Tømmer og Træ 54,133 Kbfd.

Ringkjøbing's Bymærke.

Byen danner i gejstlig Henseende eet Pastorat med Rindum Sogn. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Ulvborg og Hind Herreder, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 7 valgte Medlemmer. Den hører til II. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Holstebro Amtstuedistrikt og R. Lægedistrikt samt 5. Udskrivningskredses 22. Lægd.

Historie. Byens Navn, der i 14. Aarh. lød Rænnumkøpingh og Rennekøping, maa vistnok afledes af den nærliggende Sogneby Rindum, som oprindelig ogsaa hed Rænnum. Skønt dens Privilegier første Gang nævnes 1443, gaar dens Historie vistnok tilbage til det 13. Aarh., og den har i Middelalderen og Begyndelsen af den nyere Tid været en ret velhavende By, dels ved det store Fiskeri, dels ved sin Handel, især paa Norge, Holland og Hamburg; især var Udførselen af Øksne en vigtig Indtægtskilde for Byen; Fjorden, som dengang var sejlbar, gav den ogsaa gode Betingelser. Dens bedste Tid har vistnok det 16. og første Halvdel af 17. Aarh. været, om den end i den Tid har haft sine Ulykker at kæmpe imod: den blev saaledes afbrændt i Grevens Fejde af Johan Rantzau og led flere Gange af Vandflod, f. Eks. 1615 og 1624; men især maa nævnes de stadig vanskeligere Besejlingsforhold paa Fjorden, efterhaanden som Nyminde Gab fra Midten af 17. Aarh. begyndte at vandre mere mod Syd (se under Ringkjøbing Fjord). Med Krigene i 17. Aarh. fulgte for den som for andre danske Byer en drøj Tilbagegangstid. Dens Tilstand i 18. Aarh. skildres af samtidige med mørke Farver; 1769 havde den kun 506 Indb. (1672: 623). I Slutningen af 18. Aarh. var der dog atter nogen Fremgang; Byen fik igen en lille Handelsflaade, som vel gik tabt i Krigen 1807—14, men snart erstattedes, og Handelsforholdene i 1820'erne skildres som ret gode, idet Byen efterhaanden var bleven Udførselsby for en Del af Vestjylland, til Dels fordi Sejladsen paa Limfjorden var daarlig. Men Agger-Kanalens Aabning og Løgstør-Kanalens Anlæg sammen med de mere og mere umulige Forhold paa R. Fjord bragte atter en Forandring til det værre, og at Byen trods alt dette dog er i nogen Fremgang, skyldes især Jærnbaneanlæggene og den tiltagende Industri. (Litt.: P. N. Frost, »Beskr. over Købstaden R.« [Borris 1817]; L. Mylius-Erichsen, »R. og Omegn« [Kbhvn. 1901]; Trap, »Stat.-topogr. Beskr. af Danm.«, 3. Udg. V). *H. W.*

Ringkjøbing Amt, det største af alle danske Amter, ligger paa Jylland's Vestkyst fra Limfjorden til Syd for R. Fjord og naar fra Vesterhavet til over Midten af Halvøen. Mod Nord begrænses det af den lille Del af Thisted Amt, der ligger Syd for Thyborøn Kanal, Limfjorden (Nissum Bredning, Oddesund og Venø Bugt) og Viborg Amt, mod Øst ligeledes af Viborg Amt, fra hvilket det her skilles ved Skive Aa, Aarhus Amt og Vejle Amt, fra hvilket sidste det til Dels skilles ved Skjern Aa, mod Syd af Ribe Amt og mod Vest af Vesterhavet, som afsætter R. Fjord og Nissum Fjord. Til Amtet hører Øen Venø i Limfjorden. Dets Areal er 4,530 □Km., og det havde 1. Febr. 1901 111,474 Indb., hvoraf 100,577 i Landdistrikterne, de øvrige i de tre Købstæder (1801 havde det i alt 40,346, 1860: 68,287, 1890: 98,623), o: henved 25 paa 1 □ Km.; det er saaledes det daarligst befolkede af alle danske Amter. Overfladen hører til de overvejende med Lyngheder dækkede, jævne Flader, der umærkelig falde af til Havet; Jævnheden afbrydes dog ofte af højere, undertiden ret stærkt kuperede Partier, de saakaldte Bakkeøer, af hvilke den største er Skovbjærgøen mellem Holstebro Aa og Skjern Aa, over 1,900 □ Km.; mod Nordøst hører

største Delen af den henved 1,300 □ Km. store Karupflade, ligeledes til Amtet, ligesom Dele af de mod Syd lejrede Paarup-Brande og Sønder-Omme-Flader. De højeste Punkter paa Skovbjærgøen ere Tihøje, 111 M., og Præstbjærg, 95 M.; den sidste Højde have ogsaa de noget sydligere liggende Mombjærge. Syd for Skjern Aa hører den nordlige Del af den henved 1,100 □ Km. store Varde-Aadum Bakkeø til Amtet. Af mindre Bakkeøer nævnes Nord for Holstebro Aa Ryde Bavnehøj, 90 M., og Sir Lyngbjærg, 70 M. Langs Limfjorden ligger et frugtbart, leret Bakkeparti; ogsaa flere Steder i den vestlige Del af Amtet (Vesterhavsfladen) inden for Klitbæltet, som kun med faa Afbrydelser ledsager Kysten, have gode Jorder, særlig det meget frugtbare Holmsland (s. d.), ligesom der findes store Enge ved Nissum og R. Fjorde og langs med Holstebro Aa og Skjern Aa, som med deres Biaaer gennemstrømme Amtet, og disse Engstrækninger forøges stadig ved kunstige Vandingsanlæg. I øvrigt ere Jorderne sandede og ufrugtbare, og Amtet er det ufrugtbareste og lavest boniterede af alle danske Amter (gennemsnitlig over 24 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn). Dog maa det erindres, at ingen Del af Landet er undergaaet saa store Forandringer som denne paa Grund af de sidste Menneskealderes store Kultiveringsarbejder i Hedeegnene; det opdyrkede Areal er forøget meget betydelig, og i Modsætning til 1830, da man kunde betegne Amtet som næsten blottet for Skov, maa det nu snarere regnes til de skovrigeste. Af det samlede Areal i 1901, ca. 488,740 Hekt., vare ca. 101,000 besaaede, 160,500 Eng, Græsgang osv., indtagne til Skov 24,800 (deraf endnu dog 10,800 ubevoksede), 1,400 Haver, 8,500 Tørvemoser, 12,650 Kær og Fælleder, medens 124,000 vare Heder og 7,600 Flyvesand og Klit. Kreaturholdet var 1898: 28,355 Heste, 126,151 Stkr. Hornkvæg, 133,658 Faar og 65,569 Svin. Amtets samlede Hartkorn var 1. Jan. 1901 18,177 Tdr.; det var fordelt paa 62 større Gaarde (paa 12 Tdr. Hrtk. og derover) med 1,193 Tdr., 4,883 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hrtk.) med 13,732 Tdr. og 9,041 Huse med 2,930 Tdr. Amtet danner eet Amtstuedistrikt og bestaar af Købstæderne Ringkjøbing, Holstebro og Lemvig samt Herrederne Skodborg, Vandfuld, Hjerm, Ginding, Hammerum, Ulvborg, Hind, Bølling og Nørre-Horne. Det hører dels til 8. Landstingskreds (Holstebro, Lemvig med Herrederne Skodborg, Vandfuld, Hjerm, Ginding og Ulvborg), dels til 11. (det øvrige) og har 6 Folketingskredse. I gejstlig Henseende hører det under Ribe Stift og omfatter 5 Provstier: 1) Vandfuld og Skodborg, 2) Hjerm og Ginding, 3) Hammerum, 4) Ulvborg og Hind og 5) Bølling og Nørre-Horne. I jurisdiktionel Henseende omfatter det, foruden de 3 Købstadsjurisdiktioner, følgende Landjurisdiktioner: 1) Skodborg og Vandfuld Herreders, 2) Hjerm og Ginding Herreders, 3) Hammerum Herreds, 4) Ulvborg og Hind Herreders og 5) Bølling og Nørre Herreders. Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til R. Fysikat (7 Lægedistrikter) og har for Tiden (1903) 8 Branddirektorater. — R. Amt udgjorde i Middelalderen Harsyssel (undtagen Nørre-Horne Herred, som hørte til Varsyssel). Fra 1660 var det delt i Bøvling Amt og Lundenæs Amt (se under de enkelte Herreder), indtil R. Amt oprettedes 1794, ifl. Res. af 4. Septbr. 1793, af de nævnte to Amter og Vrads Herred, der dog 1822 indlemmedes i Aarhus Amt. (Litt.: J. G. Hald, »R. Amt beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselskabet« [Kbhvn. 1833]; O. Nielsen, »Harsyssels Diplomatarium« [Kbhvn. 1893]; J. B. Krarup, »Beskr. af Landbrugets Udvikl. i Danm., III. det sydvestlige Jylland« [Kbhvn. 1899]). *H. W.*

Ringkjøbing Fjord (i ældre Tid kaldet: Stavning Fjord, Sønder Fjord eller Bork Fjord), paa Jylland's Vestkyst mellem Nissum Fjord og Hjerting Bugt, er 30 Km. lang, 10 å 15 Km. bred og 2 à 4 M. dyb. Fjorden skilles ved en lang, smal Tange, Holmsland's Klit, fra Vesterhavet. Mod Nord begrænses den af Holmsland. I Fjordens sydlige Del ligge Tipperne, der ved en snæver Rende, Gødelen, skilles fra Land, og som skiller Fjordens sydlige Del fra Nymindestrøm, et bugtet, tragtformet Vanddrag, der fører Syd paa til Fjordens Udløb, Nymindegab. Dette er 20 M. bredt og 3 M. dybt, men varierer meget, særlig hvad Beliggenhed angaar, ja af og til kan det efter en stærk Storm fuldstændig lukkes, og Fjorden maa da atter skaffes Afløb ved Kunst. R. F.'s vigtigste Tilløb er Skjern Aa, der falder ud i dens østligste Del. Kysterne, der indramme Fjorden, ere gennemgaaende lave og græsklædte. I dens Nordøsthjørne ligger Købstaden Ringkjøbing. — I Midten af 17. Aarh. var Nymindegab bredt og laa ret V. f. Skjern-Aaens Munding, Vandet i Fjorden var salt, der fandtes rige Østersbanker, og Fjorden blev besejlet af mindre Fartøjer; men Gabet vandrede langt Syd paa og blev snævert, Sejladsen ophørte, Vandet blev fersk, Østers forsvandt, og rige Enge opstode ved Fjordens Bredder. (Litt.: »Studier over Ringkjøbing Fjord« ved S. H. A. Rambusch [1900]). *G. F. H.*

Ring Kloster synes at have hørt til Danmark's mindre betydelige Nonneklostre. Det laa ca. 2 Km. Syd for Skanderborg, paa en Odde i Skanderborg Sø. I Dokumenter nævnes det første Gang Aar 1203; men selve Stiftelsesaaret kendes ikke, og i det hele vides ikke meget om dets Historie. Sandsynligvis tilhørte det Benediktinerordenen. I Spidsen for Klosteret stod en Priorinde, medens en Prior (oftest en Aarhus-Kannik eller en verdslig Adelsmand) forvaltede Jordtilliggendet. Dette laa spredt i Vor, Nim, Vrads, Hjelmslev, Hids og Torrild Herreder. Ved Reformationens Indførelse blev Klosteret ophævet, men Nonnerne fik Tilladelse til at blive boende; endnu 1544 nævnes Kloster jomfruer. 1571 indløste Fr. II Ring Kloster fra Birgitte Gøye, som havde haft det i Pant, og lagde Godset til Skanderborg Slot. Klosterbygningerne forfaldt nu efterhaanden. 1650 nævnes Kirken øde; de tilbagestaaende Bygningspartier brændte i Beg. af 18. Aarh. Paa Tomten ligger nu en lille Herregaard, Ringkloster (opr. 1824—25). *C. Ngd.*

Ringkrave se Rustning.

Ringkræbs (*Arthrostraca*) indbefatte de to Ordner *Amfipoder* og *Isopoder* (s. d.).

Ringkæde se Kæde.

Ringlaas se Laas.

Ringmikrometer se Mikrometer.

Ringmur. I Oldtiden og Middelalderen omgaves Byerne til Forsvar imod fjendtligt Angreb med en fortløbende Mur, R., foroven forsynet med Murtinder, imellem hvilke dannedes Skydeskaar. R. fik senere lodrette Skydeskaar, Machicoulis, gennem hvilke Murfoden kunde beskydes, samt fremspringende, med Skydeskaar forsynede Taarnbygninger, der dannede faste, selvstændige Punkter i Forsvarslinien. R. var ofte omgiven af en foranliggende tør eller vaad Grav. Imellem to Taarnbygninger og flankeret fra disse laa Stadporten. R. erstattedes senere af en til Dels murklædt Jordvold, og den genfindes i den moderne Befæstning som de store befæstede Lejres indre Forsvarslinie, Enceinten. *A. G. N.*

Ringnes, 1) Ellef, norsk industridrivende og Mæcen, er født 25. Oktbr. 1842 paa sin ved Krøderen beliggende Fædrenegaard R., der gennem Aarhundreder har været i Slægtens Eje. 1860 kom R. til Christiania. Her grundlagde han 1877 sammen med efternævnte Broder og Konsul Axel Heiberg Bryggeri firmaet R. & Co., der efterhaanden er blevet et af Landets betydeligste Anlæg i den Art. Med disse Mænd gav han i Slutningen af 80'erne Stødet til Holmenkolskovens Omdannelse til et storartet Tilflugtssted for Hovedstadens Sportsliv og Rekreationsbehov. I Forening med Axel Heiberg (s. d.) og Grosserer Th. Fearnley dannede E. R. Rederikomiteen for saavel Nansen's Polarfærd 1893—96 som for Otto Sverdrup's »Fram«-Ekspedition til det arktiske Nordamerika's Ølande 1898—1902 og bidrog selv med betydelige Beløb til disse Formaal, ligesom han ogsaa aktivt medvirkede til Grundlæggelsen af >Fridtjof Nansens Fond til Videnskabens Fremme« 1896. R. har i en Aarrække været Medlem af Christiania Kommunestyre, men har ellers ikke deltaget i det offentlige Liv. 2) Amund Andersen R., foregaaendes Broder og Deltager i alle hans Foretagender, er f. 7. Oktbr. 1840. Han har fra Grundlæggelsen af været den tekniske Leder for Brødrenes Bryggerivirksomhed og har med sin aabne praktiske Sans for Fremskridt tilført denne gennemgribende Forbedringer, hvorfor han nyder megen Anseelse som Fagmand. Med sin Broder deler han Æren for den materielle Støtte, der fra dem og ved deres Tilskyndelse er tilflydt de anførte videnskabelige Ekspeditioner og andre almennyttige Formaal. *K. V. H.*

Ringorm, en populær Betegnelse for forskellige Hudsygdomme, som optræde i Ringform; i Reglen vil herved forstaas *Psoriasis* (s. d.). *E. P-n.*

Ringormgræs (norsk) se Vortemælkfamilien.

Ringormsvamp se Trichophyton.

Ringovn, en Ovn, i hvilken der foregaar en uafbrudt Drift derved, at Brænderummene ere anordnede i en Ring, der kan være cirkulær eller aflang. R. anvendes navnlig til Brænding af Kalk og Cement og til Lervarer af enhver Art, fremfor alt dog Teglsten. *F. W.*

Ringrenden hørte til de yndede Ridderspil, der navnlig efter Turneringernes Ophør bleve meget almindelige ved Hofferne. Deltagerne vare til Hest og skulde med en Lanse stikke igennem en ophængt Ring. Ligesom de andre Ridderspil (Hovedrenden m. m.), der hørte til den saakaldte Karrusel (s. d.), opførtes R. med stor Pomp og i Pragt og mange Optog. Deltagerne deltes i forskellige Partier og udklædte sig som de gamle Riddere eller maskerede sig som allegoriske, mytologiske og historiske Personer. Det var især under italiensk Paavirkning, at R. med alle de pragtfulde Optog blev almindelig ved Hofferne fra 16. Aarh.'s Slutning; dog omtales lignende Ridderspil allerede 842 ved det frankiske Hof, men i den egentlige Riddertid fortrængtes de af Turneringerne. Særlig bekendt er den store R. paa Amagertorv i Kjøbenhavn 3. og 4. Septbr. 1596 i Anledning af Christian IV's Kroning; paa Rosenborg opbevares et stort sølvforgyldt Drikkekar, der forestiller Christian IV som Ringrender, og som gjordes til Minde om denne Fest. Da Kongen senere ombyggede Frederiksborg, indrettedes her til R. den saakaldte Karruselport med Ridebanen. Ved det franske Hof fandt den første store »Karrusel« Sted 1605. En bekendt Plads ved Louvre i Paris har endnu Navn efter dette Ridderspil. R. holdt sig ved de fleste europæiske Hoffer ned i 18. Aarh. (Litt.: Wolf, *Encomion regni Daniae* [1654]; Stiller, »Das Karusselreiten« [1889]). *F. O.*

Ringrev se Koraller S. 917.

Ringsaker, Herred i Hamar Politimesterdistrikt (før Hedemarken Fogderi), Hedemarken's Amt., 878 □Km., hvoraf ca. 63 □Km. Vand. (1900) 10,549 Indb., altsaa henimod 13 pr. □ Km. Land. Herredet omfatter tillige Ringsaker Præstegæld, der bestaar af Ringsaker, Veldre og Brøttum Sogn, det sidste med Aasmarken Kapel. R. omgives af følgende Herreder: Vardal, Biri, Faaberg, Øier, Stor-Elvedalen, Aamot, Furnes, Vang (Almenning) og Nes.

R. ligger paa Østsiden af Mjøsen's nordlige Parti. I sin østlige Del gennemstrømmes Herredet fra Nord til Syd af Brumunda, der falder i Mjøsen's Arm Furnesfjorden ved Jærnbanestationen Brumunddalen. Længere mod Vest og hen imod Herredets Midtpunkt ligger Indsøen Næren (ca. 10 □Km., 325 M. o. H.), der gennem Moelven falder i Mjøsen lidt S. f. Moelven Jærnbanestation. Noget N. f. Næren ligger Indsøen søndre Mesna (ca. 6 □Km., 512 M. o. H.) og N. V. f. samme den lidt mindre Indsø nordre Mesna (511 M.), af hvilken sidste dog den vestligste Del tilhører Faaberg Herred. Begge disse Indsøer have Udløb til Mjøsen ved Lillehammer gennem Elven Mesna. Herredets nordøstligste Del gennemskæres fra Nordvest til Sydøst af Elven Aasta, der falder i Glommen.

R. kan efter sin naturlige Beskaffenhed deles i 3 Hoveddele: 1) En sydlig Del omtrent mellem Brumunda og Moelven og Nord over omtrent til Gaarden Dalby ved den førstnævnte Elv. Dette Parti er for største Delen et frugtbart og godt bebygget Bakkeland. Af Højder kunne nævnes Bjørgebærget (496 M.) mellem Veldre Kirke og Brumunda samt Libærget (466 M.) paa Grænsen mod Nes. 2) Strækningen langs Mjøsen mellem denne og Næren, der bestaar af en Række Fjældknauser, imellem hvilke findes dyrkede og ganske vel bebyggede mindre Partier. Blandt Højder bør her mærkes Lundehøgda (610 M.) N. f. Moelven. 3) Herredets nordlige Del, der tillige er den største af de tre Hoveddele, har enkelte

dyrkede og ganske vel bebyggede Partier, som f. Eks. Egnen omkring begge Mesnavandene; men for største Delen bestaar den af store Aas- og Myrstrækninger med enkelte mere fremtrædende Højder saasom: Skjulsjø Sæterfjæld (979 M.) og Lunkefjæld (998 M.) ved den vestlige Grænse, Stenvikfjæld (961 M.) længere mod Øst og Øiungsfjældet i den nordligste Del, hvilket sidste Fjæld har Toppe op til 1,032 M.'s Højde. Blandt Myrstrækninger bør nævnes Endeløs-Myren ved Herredets Østgrænse.

Af R.'s Areal anslaas ca. 100 □ Km. til dyrket Mark, ca 500 □ Km. til Skov og Resten, altsaa henimod 300 □ Km., til Udmark, Snaufjæld, Myr og Vand. Særlig den sydlige Del af Herredet er frugtbart. Agerbrug og Fædrift samt Skovdrift ere Herredets Hovednæringsveje; men der findes ogsaa ikke lidet af industriel Virksomhed, hovedsagelig omkring Brumunda's og Moelven's nedre Løb. Saaledes findes inden for Herredet blandt andet 11 Savbrug, hvoraf et Par forenet med Møllebrug, 4 særskilte Møllebrug, 2 Brænderier, 1 Teglværk, 1 Uldspinderi, 1 mekanisk Snedkeri m. v. I Brumunddalen findes et Sandstensbrud af stor Udstrækning.

Omkring Moelven og Brumunda findes en ganske tæt Bebyggelse. Af større Gaarde inden for Herredet bør mærkes: Tjerne, Skredshol, Glæstad, Berg, Opsal, Tande, Herr-Ann, Revling og Rør. Desuden findes N. f. Elven mellem begge Mesnavandene det bekendte Kursted for brystsyge Mesnalien (s. d.). Ringsaker Hovedkirke er meget gammel, uvist hvor gammel. (Se Norge S. 585). Den har Norge's rigeste og smukkest udskaarne katolske Alterskab, et flandersk Arbejde fra Tiden omkring Aar 1500. Paa en Holme i Mjøsen, straks oven for Ringsaker Kirke under Gaarden Stein, lod Haakon Haakonssøn omkring Aar 1234 anlægge en Stenborg, det saakaldte Mjøskastel, hvoraf endnu kan paavises Spor. Holmen bærer fremdeles Navn af Borgen (»Steinborga«).

R. gennemskæres af den normalsporede Hamar-Ottabane med følgende Stationer og Stoppesteder: Veldre, Tande, Moelven, Ring, Brøttum og Bergseng. Af Veje bør mærkes den Hovedvej, som fører fra Hamar langs Furnesfjorden og derpaa over til Ringsaker Kirke samt videre forbi Moelven Station og langs Mjøsen gennem Brøttum til Lillehammer. Desuden har Herredet et stort Net af Bygdeveje, blandt hvilke bør nævnes Vejen fra Brumunddalen Station gennem Veldre og derpaa forbi Aasmarken Kapel frem til Lillehammer samt endvidere den Bygdevej, som fra sidstnævnte Vej omtrent ved Næren's Østende fører ned til Moelven Station. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Amund Helland, »Hedemarkens Amt« [Chra. 1902]). *P. N.*

Ringsjön, Skaane's næststørste Indsø, Malmöhus Len, Onsjö og Frota Herred. Den deles af en Landtunge i Vester og Øster R. og har Afløb til Kattegat gennem Rönneå.

Ringskurv, den danske Betegnelse for den sædvanligvis i Ringform optrædende Hudsygdom, som skyldes en Svampeform, *Tinea trichophytina*. *E. P.n.*

Ringspindere (*Gastropacha*) se Spindere.

Ringsted, Købstad i Midtsjælland, Ringsted Herred, Sorø Amt, ligger under 55° 26' 34" n. Br. og under 0° 47' 1" v. L. for Kbhvn. (beregnet for Vandtaarnet) paa et næsten skovløst, temmelig jævnt, men ret højt Terrain (højeste Punkt i Byen er 57 M.), mod Vest begrænset af en Sænkning, hvori Susaa's Biaa Ringsted Aa, der kommer fra Langesø, løber. Den ligger ca. 60 Km. Sydvest for Kbhvn., henved 30 Km. Sydsydvest for Roskilde og 15 Km. Øst for Sorø. Den havde 1. Febr. 1901 3,320 Indb. (1801: 817, 1840: 1,171, 1860: 1,653, 1890: 2,464). Byens Udstrækning fra N. til Syd er ca. 600 M., paa Midten er den over 300 M. bred, men spidser til baade mod Nord og Syd. Hovedgaderne ere den buede St. Hansgade, der udgaar fra Stationsvejen og udmunder i det store, langstrakte Torv, fra hvilket den brede Nørregade fører mod N. ud til Landevejen til Kjøbenhavn; fra Torvet gaar mod V. N. V. St. Bendtsgade ud til Sorøvejen. Trods sin Ælde har Byen ikke noget gammeldags Udseende og ingen ældre Bygninger; de hyppige Ildebrande have tilintetgjort dem. Af Byens offentlige Bygninger nævnes først og fremmest den gamle Klosterkirke og Byens nuværende Sognekirke, St. Bendts Kirke (om denne se ndfr.), der nu (1903) er under Restauration, dernæst det ved Kirken liggende Raadhus, en ældre Bygning, hvorved der 1875 er opført et Arresthus (Arkitekt Tvede), Real- og Friskolen (opf. 1874—76), en teknisk Skole (opf. 1891), Gasværket (anlagt 1867), Vandværket med et Vandtaarn ved St. Hansgade (anlagt 1885) og et Elektricitetsværk (anlagt 1902), m. m. Af milde Stiftelser nævnes »Friboligen« for værdige trængende (oprettet 1857, Bygningen opf. 1860—61) og Dagmarasylet (opført 1885). Ved Torvet ligger Hotel Postgaarden, der med sin stadselige Facade ligner en gammel Herremandsgaard. Paa Torvet ligge tre store, flade Sten, som ere fredlyste, og som Traditionen udpeger som de gamle Tingsten. Ved St. Hansgade er der et lille Anlæg paa den gamle St. Hans Kirkegaards Plads.

Byen driver en Del Landhandel samt Haandværk og Industri, men særlig har den meget Landbrug paa de store Markjorder. Den har en Bank, oprettet 1890, en Sparekasse, oprettet 1832, og en Spareforening, oprettet 1873. Af industrielle Anlæg nævnes et Ølbryggeri, en Dampmølle, et Jærnstøberi og Maskinfabrik, et Andelssvineslagteri, m. m. Da R. er forenet med Slagelse Toldsted, kan intet særskilt gives om Ind- og Udførsel.

I gejstlig Henseende danner R. eet Pastorat med Benløse Sogn. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, som tillige er Byfoged og Byskriver samt Birkedommer og Skriver ved Skjoldnæsholms og Svenstrupgaards Birker og Herredsfoged og Skriver i R. Herred. Byen hører til 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Roskilde Amtstuedistrikt og R. Lægedistrikt samt 2. Udskrivningskredses 77. Lægd.

Historie. R. er en ældgammel By, der allerede i Hedenskabets Tid havde stor Betydning og ved sin Beliggenhed midt paa Sjælland og derved saa at sige midt i Riget var Samlingssted

for Befolkningen, Her holdtes Hovedtinget for Sjælland, og her var det fælles Offersted, hvor

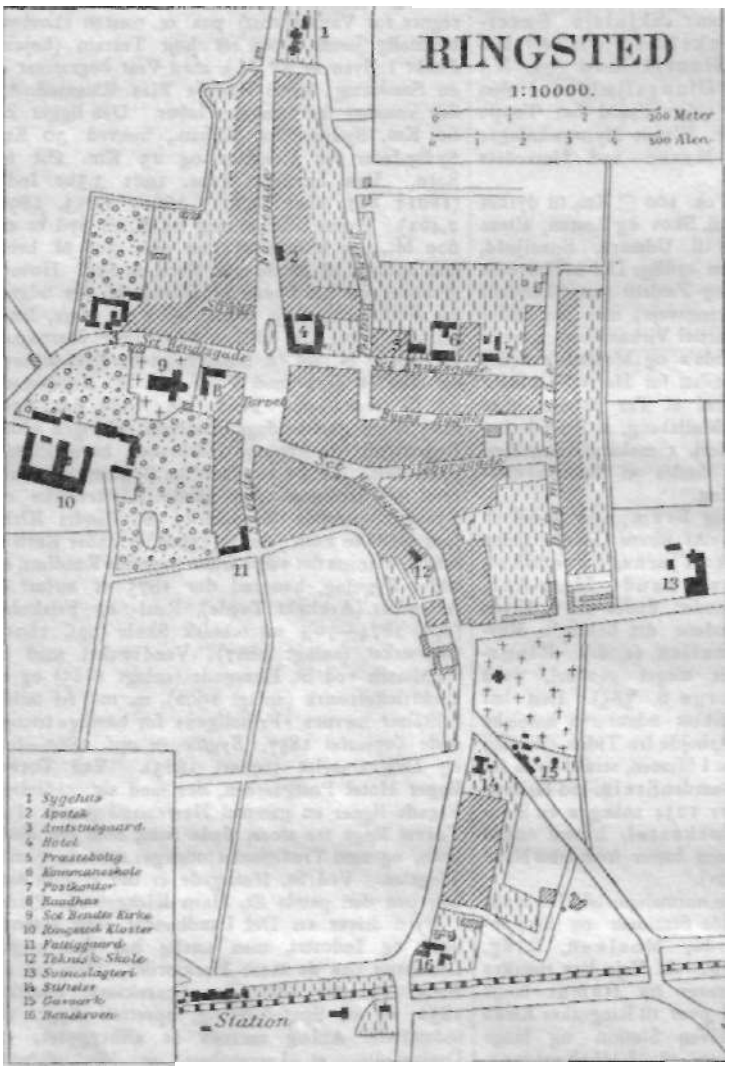

der hvert 3. Aar fejredes et Hovedblot for Sjælland og hvert 9. Aar et for hele Riget fælles Blot, til hvilke der knyttede sig store Markeder. Ligeledes var Byen ofte i Oldtiden Opholdssted for Dankongen; Kong Frode IV residerede saaledes snart i Lejre og snart i R., og Kong Sigmund, Vølsungs Søn, skænkede, som den ældre Edda beretter, »Hring stadir« til Sønnen Helge Hundingsbane til fremtidigt Kongesæde. Ogsaa i Beg. af Middelalderen var den Sjælland's anseligste By, inden

Ringsted's Bymærke.

kilde. Landstinget, Provinsens øverste Domstol, holdtes her (mærk de ovfr. nævnte Tingstene), Byen var Møntsted allerede under Knud den Store, Kongerne toge ofte Ophold her, og vigtige Regeringshandlinger fandt Sted her. Her skete saaledes 25. Juni 1170 den første Kongekroning, Knud Valdemarssøn's, samtidig med at Knud Lavard blev skrinlagt; Absalon udstedte her 1171 den sjællandske Kirkeret, Kong Christoffer II sluttede her i Novbr. 1329 Forlig med Johan den Milde, efter at han var vendt hjem fra Landflygtigheden, og endelig var det her, at Kongerne sædvanlig hyldedes for Sjælland's Vedkommende. Hvad der ogsaa forøgede dens Anseelse, var det af Svend Estridsen i 11 Aarh. anlagte Benediktinerkloster (se ndfr.), hvis Kirke som nævnt senere blev Byens Sognekirke, idet dens egen Kirke, St. Hans Kirke, der har ligget ved St. Hansgade (se ovfr.), blev nedlagt 1571 og vistnok kort efter nedbrudt. I R. var der ogsaa i Middelalderen et St. Jørgens Hospital for spedalske og et Gertruds Hospital eller Kapel. Klosteret's Ophævelse sammen med de hyppige Ildebrande, saaledes 1534 og 1550, fik Byen til at gaa stærkt tilbage ved Begyndelsen af den nyere Tid; nye Ildebrande kom til, saaledes 1693, da største Delen af den »fattige« By brændte, 1717 og 1806, da den halve By tillige med en Del af Kirken lagdes i Aske, og Byen førte en hensygnende Tilværelse i 2. Halvdel af 17. og i 18. Aarh. (1672 havde den 700, 1769 703 Indb.) for atter at hæve sig noget i 19. Aarh. — Digteren S. Schandorph er født 1836 i R. (Litt.: L. Olufsen Kock, »R. Beskrivelse«, i Rahbek og Nyerup, »Bidr. til den danske Digtekunsts Hist.« III; Trap, »Stat.-topogr. Beskr. af Danm.« [3. Udg. II.]). *H. W.*

Ringsted Herred, i Midtsjælland, det østligste og største i Sorø Amt, grænser mod Nord

til Alsted Herred og er i øvrigt mod Nord, Øst, Syd og Sydvest omgivet af Holbæk, Kjøbenhavns og Præstø Amter; Sydvestgrænsen mod Præstø Amt dannes af Susaa. Fra Nord til Syd strækker det sig henved 35 Km., fra Øst til Vest er der højst ca. 20 Km. Det er ca. 399 □Km. (39,924 Hekt.) og havde den 1. Febr. 1901, uden Købstaden Ringsted, 18,696 Indb. (1801: 10,080, 1860: 17,525, 1890: 18,223), o: ca. 47 paa 1 □ Km. Den største Del af Herredet hører til Sjælland's mest højtliggende og bakkede Egne; særlig gælder dette det nordøstlige Hjørne, hvor Gyldenløves Høj hæver sig til 126 M., Sjælland's højeste Punkt; mod Vest og Syd ere Jorderne noget lavere og gennemgaaende mere jævne. Jorderne ere for det meste stærkt muldede med Lermergel, paa de højereliggende Steder med Sandmergel. Herredet har en Del smaa Vandløb, der dels søge til Susaa, dels mod Nord til Roskilde Fjord og dels mod Øst til Kjøge Bugt, som Kjøge Aa. Skove findes især mod Nordøst og Sydøst. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder, idet der i Gennemsnit gaar noget over $5^1/_2$ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af hele Arealet ere henved 17,300 Hekt. besaaede, 14,700 Eng, Græsgang eta, over 4,500 Skov og ca. 330 Moser og Kær. Der var 1898: 5,637 Heste, 22,368 Stkr. Hornkvæg, 3,357 Faar og 25,673 Svin. Herredet er delt i 22 Sogne; det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 6,290 Tdr., og der var s. A. 3,002 Gaarde og Huse; i gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Alsted Herred, i verdslig Henseende hører det under Ringsted Herreds, Skjoldnæsholms og Svenstrupgaards Birkers samt Bregentved-Gisselfelds Birkers Jurisdiktioner. — R. Herred, i Valdemar II's Jordebog: Ryngstat- og Ryngstathahæreth, udgjorde fra 1660 et eget Amt, Ringsted Amt; 1748 sammenlagdes det med det gamle Sorø Amt, og 1798 indlemmedes det i det da oprettede Sorø Amt. *H. W.*

Ringsted Kloster, for Munke af Benediktinerordenen, var et af Danmark's ældste og mest ansete Klostre. Grunden til det lagdes under Svend Estridsen, men først 1081 eller 1082 fuldførtes det af Roskilde-Bispen Svend Norbagge. Ligesom andre Benediktinerklostre var det indviet til Jomfru Maria, men ved Siden af hende fik det snart efter i Knud Lavard en ny Skytspatron. Ikke saa snart var det nemlig rygtedes, at der skete Jærtegn ved Knud Lavard's Grav i Klosterkirken, før hans unge Søn Valdemar fik Liget optaget og henlagt i et Skrin til Helgentilbedelse; hans Anstrengelser skyldtes det ogsaa for en Del, at Knud opnaaede pavelig Kanonisation. Den livlige Valfarten til hellig Knud's Grav blev en af Aarsagerne til, at Klosterets Anseelse og Rigdom øgedes. Yderligere Glans kastedes der over det ved, at de danske Konger og Dronninger lige fra Valdemar den Store med enkelte Undtagelser til Erik Menved kaarede Klosterkirken til deres sidste Hvilested. — Oprindelig styredes Klosteret af Priorer, men ved Midten af det 12. Aarh. ophøjedes det til et Abbedi, og Abbeden fik Rang blandt Rigets fornemste Prælater. I Aarhundredernes Løb samlede Klosteret sig et betydeligt Jordtilliggende og megen Formue. Erik Emune skænkede Munkene 10 Mark af Ringsted Bys Midsommergæld, 6 Bol paa Sjælland og Halvdelen af Ringsted Lund, og hertil føjede Svend Eriksen Grathe Tislund m. m. Særlig berigedes Klosteret dog af Valdemar den Store, der næsten kan regnes som dets anden Grundlægger. Hov Kirke i Halland, Halsted Kirke paa Lolland og Jordegods i Ringsted-Egnen og paa Møen henlagde han til det, og samtidig kundgjorde han, at enhver, der gav noget af sin Hovedlod til Ringsted Kirke, skulde være fri for al kongelig Tynge. I Kongens Spor traadte mange andre. Absalon tillagde Klosteret to store aarlige Pengeindsamlinger fra Sjælland, Biskop Peder Sunesøn gav det St. Hans Kirke i Ringsted og Benløse Kirke, og Biskop Oluf Kværkeby Kirke (1309). Efter Valdemar Atterdag modtog det 50 Mark i hvid Mønt for at holde en daglig Messe ogj en Aartid for ham, og Dronning Margrete skænkede det 2000 Mark lybsk, hvoraf Størstedelen skulde anvendes til dets Bygning. Paverne toge Klosteret i deres Beskyttelse, og 1193 fik det Ret til under Interdikt at holde Gudstjeneste for lukkede Døre og uden Klokkeringning. Men ogsaa Trængselstider indfandt sig, saaledes da Klosteret i Aarene 1241 og 1300 hærgedes af Ildebrand. Efter Reformationens Indførelse fik det ligesom flere andre betydeligere Herreklostre en Tid lang Lov til at bestaa under gejstlig Styrelse; men snart efter gik det over til at blive et kongeligt Regnskabsien, og 1592 fik det i Lave Beck en verdslig Adelsmand til Forstander; paa det Tidspunkt vare Munkene dog for længst uddøde. Senere var Ringsted Kloster et kongeligt Len, hvormed Landsdommerne paa Sjælland lønnedes. 1660 udlagdes Gaarden som Betaling til kgl. Hofslagter Niels Olufsen, men fra hans Arvinger kom den atter tilbage til Kronen, 1724 skøder Fr. IV den til Chr. Gabel, og siden har den været i Privateje; 1814 blev den oprettet til et Fideikommis. Af Klosterbygningerne findes nu paa Kirken nær ikke Spor. *C. Ngd.*

Ringsæl se Sæler.

Ringsølv. I Slutningen af Oldtiden (Vikingetiden) spillede Sølvet den samme Rolle ved Betaling som tidligere Guldet og Bronzen. I Stedet for Ringguld (s. d.) traadte nu Ringsølv. Dette bestod dels af Smykkeringe, Naale eller lign., dels af Sølvarbejder i Form af Barrer og Stænger — alt sædvanlig overhugget og mere eller mindre bøjet. *C. Ngd.*

Ringtejste, Ringeløjet Tejste (*Uria ringvia*), se Alke S. 54.6.

Ringtrost se Drosselfugle S. 502.

Ringvassøen, en 367 □Km. stor Ø med (1900) 1,019 Indb., der ligger noget N. f. Tromsø og tilhører Tromsøsundet, Karlsø og Helgø Herreder (s. d.) i Tromsø Amt. *P, N.*

Ringwaldt, *Bartholomäus,* tysk Digter, født i Frankfurt a. O. 1530 (1531), død som Sognepræst i Langenfeld i Neumark 9. Maj 1599. Hans Digte ere mest gejstlige i Salmetone eller didaktiske, som »Die lautere Wahrheit« [19. Opl., 1585], »Christliche Warnung des T rewen Eckarts« [over 40 Opl., 1588]; desuden det satiriske *Speculum mundi* [1590]. (Litt.: Hoffm. v. Fallersleben, »B. R. und Benj. Schmolck« [1833]). *C. A. N.*

Ringwood [ri'ŋwud], Landstad i det sydlige England, Hampshire, ved Avon, 13 Km. N. f.

Christchurch, har Fabrikation af Handsker og Ale, med (1891) 4,000 Indb. *M. Kr.*

Ringøgler (*Zonuridæ*), Familie inden for Krybdyrene, der i systematisk Henseende vise Lighedspunkter saavel med Leguanerne som med Staalormene. Tungen er kort, papilløs og kan næppe strækkes uden for Munden; dens Spids er hel eller meget svagt indskaaren. Tænderne ere smaa og talrige, fæstede til Kæbens Side (pleurodonte); Ganen er derimod tandløs. Kroppen er beklædt med Skæl, der snart ere kornede, snart ordnede i Tværrækker. Forbeninger i Læderhuden under Hornskællene udmærke Slægten *Zonurus*. Familien tæller i alt kun 4, ikke særlig artrige Slægter, der ere udbredte i det tropiske og sydlige Afrika samt Madagaskar; af disse er Slægten *Zonurus* den mest bekendte. Hos denne ere Hoved og Krop tydelig fladtrykte; Hovedet er beklædt med regelmæssige Skjolde, Kroppens Rygside med store Skæl, stillede i regelmæssige Tværrækker, Bugsiden med mindre, firkantede Skæl, der enten ere sidestillede eller taglagte og danne tydelige Længde- og Tværrækker; Halens Skæl ere tornede og sammenstillede til tydelige Ringe. En af de almindeligste Arter er den noget over kvarterlange *Z. cordylus Gray*, et ensfarvet brungraat Dyr, der med stor Livlighed skal færdes paa utilgængelige, af sparsom Plantevækst dækkede Klippeskraaninger i Sydafrika. (Litt. Boulenger. »Catal. of Lizards in the Brit. Mus.« Bd. II [London 1885]). *R. H.-P.*

Rink, Hinrich Johannes, dansk Geolog og Etnograf, født 26. Aug. 1819 i Kjøbenhavn, død 15. Decbr. 1893 i Christiania. R. studerede Fysik og Kemi ved den polytekniske Læreanstalt i Kjøbenhavn, vandt 1843 Universitetets Guldmedaille og blev 1844 Dr. phil. ved Universitetet i Kiel. R. deltog som Geolog i Korvetten Galathea's Jordomsejling 1845—47 og foretog naturvidenskabelige Undersøgelser paa Nikobar-Øerne, som han har beskrevet i »Die Nikobarischen Inseln« 1847. 1848—51 berejste R. med offentlig Understøttelse Nordgrønland for at undersøge Landet i mineralogisk-geologisk Henseende. Han rettede særlig sin Opmærksomhed paa Grønland's isdækte Indre, Indlandsisen, Isfjordene og de svømmende Isfjælde. Hans mesterlige Skildringer heraf i Afhandlingen »Om Isens Udbredning og Bevægelse over Nordgrønland's Fastland« [1853] henvendte den videnskabelige Verdens Opmærksomhed paa disse storslaaede Naturforhold. R. fik 1852 Videnskabernes Selskabs Sølvmedaille og udnævntes til Medlem af en Kommission, der blev nedsat for at behandle grønlandske Anliggender, i hvilken Anledning han besøgte Sydgrønland. Senere har han paa forskellig Maade været knyttet til den kgl. grønlandske Handel, nemlig som Kolonibestyrer i Julianehaab og Godthaab 1853—58, som Inspektør i Sydgrønland 1858—68 og efter sin Hjemkomst som Direktør for den kgl. grønlandske Handel 1871—82. 1857 afsluttede R. sit klassiske Værk »Grønland, geografisk og statistisk beskrevet« i 2 Bd., der er oversat paa Tysk af Anton von Etzel, og som udkom i udvidet Form paa Engelsk under Titelen »Danish Greenland, its people and products«. — R. havde altid Grønlændernes Vel for Øje og søgte at udvikle deres Selvstændighed, særlig ved Oprettelsen af Forstanderskaberne, der inden for visse Rammer gav de indfødte Selvstyre i deres fælles Anliggender. R. henvendte efterhaanden sin Opmærksomhed mod Studiet af Eskimoernes Etnografi og Sprog. Han samlede alle Sagn, som han oversatte og udgav under Titelen: »Eskimoiske Eventyr og Sagn« [1866 med Supplement 1871], der senere oversattes paa Engelsk. Han foretog sammenlignende Studier af de forskellige Eskimostammers Sagn og Sprog og kom til det Resultat, at de oprindelige Eskimoer beboede det indre af Alaska; derfra drog de ned ad Floderne og spredte sig mod Vest til Berings-Strædet og mod Øst langs Nordamerika's arktiske Kyster og Øer, indtil de endte i Labrador og Grønland. Efter at have trukket sig tilbage til Privatlivet nedsatte han sig i Christiania, men fortsatte sine sammenlignende Studier over Eskimoerne og udgav i »Meddelelser om Grønland«, XI: »The Eskimo Tribes, their Distribution and Characteristics, especially in regard to Language« [1887 med Supplement 1891]. — 1864 optoges R. som Medlem i det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Fra 1878 til hans Død var han et virksomt og højt skattet Medlem af »Kommissionen for Ledelsen af de geologiske og geografiske Undersøgelser i Grønland«. Foruden de ovennævnte Hovedværker har R. dels i danske, dels i udenlandske Tidsskrifter skrevet en Mængde Afhandlinger, der have til Formaal at udbrede Kendskabet til Grønland. R. har ved sine Arbejder om Grønland's Natur og Befolkning sikret sig et varigt Navn som Videnskabsmand; men desforuden har han ved sine ihærdige og utrættelige Arbejder for den grønlandske Befolkning indlagt sig Fortjeneste af denne som næppe nogen anden siden Hans Egede's Dage (Litt.: »Geografisk Tidsskrift«, Bd. XII S. 162—166; »Medd. om Grønland«, Bd. XVI S. I—IV; »Dansk Biogr. Leks.«, XIV). — Hans Hustru Nathalia Sophie Nielsine (Signe) Caroline, Datter af Kolonibestyrer J. Møller, født i Godthaab (Grønland) 24. Jan. 1836, gift i 1853 med R., bosat i Christiania siden 1883, har skaffet sig et Navn i Litteraturen ved sine ypperlige novellistiske Skildringer af Grønlændernes Liv og deres Forhold til de danske i Grønland. Hun har et fortrinligt Kendskab til Grønlænderne og det grønlandske Sprog og har foretaget flere Oversættelser af grønlandsk Litteratur, særlig fra det grønlandske Tidsskrift »Atuagagdliutit«, og har ledsaget disse med oplysende etnografiske Bemærkninger. Endvidere har hun i udenlandske Tidsskrifter skrevet mindre Afhandlinger, særlig af etnografisk Indhold. *G. F. H.*

Rinkenæs d. s. s. Ringenæs.

Rinkit, et sjældent Mineral, som næsten kun kendes fra Nefelinsyenitten ved Julianehaab i Grønland, har gul Farve, monoklin Krystalform og bestaar af et titan- og zirkonholdigt Silikat af Kalcium og Ceriummetaller. *N. V. U.*

Rinmanns Grønt, grøn Malerfarve, kaldes ogsaa Koboltgrønt eller Sachsisk Grønt og faas ved Fældning af blandede Opløsninger af Zink- og Koboltsulfat med Soda og paafølgende Glødning af det derved fremkomne Bundfald eller ved Inddampning af Nitraterne af Zink og Kobolt til Tørhed og Glødning af Resten. Nutildags fremstilles et intensivt farvet og godt

dækkende Produkt ved Ophedning af Zinkhvidt med Roseokoboltnitrat til svag Rødglødhede. *O. C.*

Rinoblennorrhöe (græ.), Næsekatarr.

Rinolalī (græ.), snøvlende Stemme og Udtale.

Rinolit, Stendannelse i Næsehulen, opstaaet ved Kalkudfældning, ofte med et fremmed Legeme som Kerne. *A. F.*

Rinologī (græ.), Læren om Næsens Sygdomme.

Rinoplastik (græ.) omfatter de plastiske Operationer, der gaa ud paa ved Overføring af Hud- og Kødlapper fra Omgivelserne eller fjernere fra at erstatte en helt eller delvis tabt Næse. R. har fra gammel Tid været dreven som Operation for at bedre paa Udseendet, hvor Mennesker havde mistet Næsen ved Sygdom eller Læsion (f. Eks. som Straf). De Metoder, der have været anvendt, har man plejet at henføre til to Kategorier: den indiske og den italienske Metode, af hvilke den første gik ud paa at danne Dækningen af den tabte Næse ved en Hudlap fra Panden (sjældnere fra Kinderne); Lappen havde Trekantform med sin ene Spids mod Næseroden, hvor man lod Lappen beholde sin Forbindelse med Legemet, og drejede nu Trekanten nedad, hvor den syedes fast til en frisk Saarrand, skaaret langs Randen af Næsehullet. Den anden Metode gik ud paa at tage Lappen fra et fjernere liggende Sted af Legemet, hvortil ofte valgtes Overarmen, der kan bringes i Berøring med Næsestedet, naar Haanden omfatter Nakken. Man løsnede Lappen fra Overarmens Bøjeside og med bred Tilhæftning ned imod Albuebøjningen. Tilsyning langs Næsehulsranden, hvorhos Armen ved en Bandage fæstedes saa urokkelig som muligt til Hovedet med Haanden udbredt om Nakken. Naar Lappens Tilvoksning var færdig, skares den bort fra Tilhæftningen paa Armen, som nu gjordes fri af den tvungne Stilling. Medens der nok berettes om udmærkede Resultater af R., ere de dog ikke saa gode trods mange Forbedringer i Teknik og Saarbehandling, saa man ofte har følt sig bedre hjulpet ved at erstatte den tabte Næse ved kunstige Næser, dannede af de forskelligste Materialer. Der er imidlertid store Gener ved disse kunstige Næser, hvorfor Kirurger stadig søge ny Forbedringer af R., hvoraf især de maa nævnes, som gaa ud paa at faa Bendele taget med ind i Lappen for at skaffe den ny Næse et fast Underlag, som savnes ved de gammeldags Hudlapper uden Ben. Man har ogsaa søgt at danne et Stativ af let Metaltraad til at lægge ind under den af Hudlap dannede Næse. Som alle plastiske Operationer ere R. dog bestandig ikke rigtig tilfredsstillende. Fortællingerne om R. udført ved Lappeudskæring fra fremmede Personer maa tages med stor Varsomhed; i hvert Fald ere de ikke almindelig udførlige. Fortællingerne om Næser af Hønse- eller Lammekød ere at opfatte som Münchhauseniader. *E. A. T.*

Rinosklerom (græ.) er en sjælden forekommende kronisk Hudsygdom, der viser sig som en overordentlig haard og fast Svulstdannelse, indtagende Næsen og nærmeste Omgivelser. *E. P—n.*

Rinoskōp (græ.) d. s. s. Næsespejl (s. d.), kaldes de forskellige Instrumenter, hvorved Næsens indre Undersøgelse ved Synet — Rinoskopi — foregaar. *E. A. T.*

Rinoskopī (græ.) er i sin ligefremmeste Form, Undersøgelse ved Synet af Næsens forreste indvendige Flade enten direkte eller ved Indførelsen af en Tragt eller en Tang, hvorved Næseboret udspiles, af gammel Dato, hvorimod R. af Næsens bageste Del først har udviklet sig i de sidste 50 Aar, sluttende sig til Strubespejlsundersøgelsen, idet Princippet er det samme ved de to Undersøgelser (smlg. Belysningsapparater, Næsespejl). Ved R. har man naaet en Del større Sikkerhed i Erkendelsen af en Del Næsesygdomme og Sygdomme i øverste Parti af Svælget, Steder, man før R. kun kunde undersøge temmelig mangelfuldt ved Beføling med en gennem Munden indført Finger. Svulstformer i deres Begyndelse, Udbredning af Betændelser, Udbredningen og Beskaffenheden af de adenoide Vegetationer (Meyer's Sygdom), Tuberkulosens Optræden i denne Egn, ere saaledes nogle af de Omraader, hvor R. har skaffet os klarere Indsigt. Derimod tillader R. ikke som Laryngoskopien at arbejde operativt under Spejlets Ledelse. R. drives som Regel af de samme Specialister som Laryngoskopien. *E. A, T.*

Rinteln, By i preussisk Provins Hessen-Nassau, 104 Km. N. N. V. f. Kassel, har (1900) 4,800 Indb. Uldspinderi, Savskæreri, Glasfabrikation. R. er grundlagt 1225, fik 1239 Stadsret og var 1621—1809 Sæde for et Universitet. *Joh. F.*

Rinuccini [rinuttši'ni], **Ottavio,** italiensk Digter, født i Firenze 17. Juni 1564, død smst. 1621. Han var en elegant og galant Kavaler, som færdedes meget ved det toskanske Hof og blandt Storhertugdømmets kunstelskende Adel. Han var i Maria af Medici's Følge, da hun drog til Frankrig 1600 som Henrik IV's Brud, opholdt sig derefter et Par Aar ved det franske Hof og digtede — dengang og senere — Sange til fyrstelige Personers Ære. Ved sine overordentlig nydelige »Canzonetter< (udg. som »Poesie musicali« [Ancona 1888]) viste han sig som en ypperlig Lyriker. Men hvad der giver R. en Særstilling i den italienske Litteraturs Historie, er, at han forfattede de første Operatekster. De fremkom som Resultat af de Undersøgelser af Oldtidens dramatiske Musik, hvormed et Selskab af florentinske Kunstvenner havde sysselsat sig, med det Formaal for Øje at frembringe noget lignende. Allerede R.'s Hyrdespil om Apollo's Kamp med den pytiske Drage, opført med Marenzio's Musik 1589, er at betragte som Forløber for hans egentlige Operaer. Navnet paa disse var i Begyndelsen *dramma per musica, tragedia per musica* eller *melodramma (opera per musica* er en senere Benævnelse). »Dafne«, med Musik af Peri, opført 1594 i Firenze hos Adelsmanden Jacopo Corsi, der selv komponerede et Par af Stykkets Sange, var det banebrydende Værk, hilst med overordentlig Begejstring. Det fulgtes af den nok saa vellykkede >Euridice« [1600] og af »Arianna« [1608], hvortil endelig kom den ufuldendte »Narciso«. I Modsætning til mange af hans Efterfølgeres Operatekster have R.'s selvstændigt, for »Arianna's« Vedkommende endog betydeligt poetisk Værd. »Dafne« udgaves som *rappresentazione in ver si* [Firenze 1600, siden bl. a. smst. 1608 og 1810], de tre fuldendte *Drammi musicali* i en god Udg. 1802 [Livorno]. (Litt.: Ciapelli, *Il melodramma italiano*

[Firenze 1893]; R. Rolland, *Les origines du théâtre lyrique moderne* [Paris 1895]; det florentinske Musikakademis Festskrift 1895 i Anl. af Jubilæet. Smlg. ogsaa Italien, Musik [IX, 703]). *E. G.*

Rio, spansk [ri'o] og portugisisk [ri'u] Flod; ofte sammenstillet med et Tillægsord eller et Navneord (i Alm. forbundet dermed ved Forholdsordet *de*), saa at et Egennavn derved dannes, f. Eks. *R. Bermejo*, den røde Flod, *R. de la Plata*, Sølvfloden. *E. G.*

RiO se Koban.

Rio Atráto se Atrato.

Riobámba se Cajabamba.

Rio Bermejo [ri'oberme'χo] eller Rio Vermejo, >den røde Flod«, Flod i Sydamerika hørende til Paraguay's Strømsystem. R. B. udspringer i de bolivianske Cordillerer med to Kildefloder og modtager talrige Tilløb fra Bjærgene, deriblandt Rio Grande de Jujuhy (445 Km.), og træder derefter ned i Gran Chaco's Sletteland (Argentina og Paraguay), hvor den deler sig i flere Arme, der omslutte og gennemskære vidtstrakte Sumpe. Som en Dobbeltflod, hvis to Arme skilles af en langstrakt 0, flyder R. B. i sydøstlig Retning gennem Gran Chaco's stepperige Egne. Den nordlige Arm, Teuco, er langt vandrigere end den egentlige Bermejo, med hvilken den forener sig ved Fort Presidente Roca, hvor Dampskibsfarten begynder og de 6 Maaneder af Aaret kan foregaa med dybtgaaende Fartøjer. Efter et Løb paa 1,224 Km. udmunder R. B. i højre Bred af Paraguay paa ca. 27^0 s. Br. *M. Kr.*

RiO Buéno eller Trumay, Flod i det sydlige Chile, udmunder i det store Ocean S. f. Valdivia efter et Løb paa 140 Km., hvoraf de 80 ere sejlbare. R. B. opstaar ved Vulkanen Riñihue ved en Forening af Rio Trumay, der danner Afløbet fra Lago de Ranco og optager Pilmaiquen, og Rahua, som kommer fra Lago Llanquihue. Saavel Rahua som Pilmaiquen ere sejlbare paa en kortere Strækning. *M. Kr.*

Riochico Alanje [riotši'koala'ñe] eller Santiago de Alanje, By i det nordlige Columbia, Dep. Panama, ved det store Ocean og Mundingen af en Flod med samme Navn, har en Havn og ca. 5,000 Indb. *M. Kr.*

Rio Cuarto [ri'okwa'rto], tidligere Concepcion, By i det nordlige Argentina, Hovedstad i Provinsen Cordoba, ved en Flod af samme Navn og Banen over Andes-Bjærgene, har (1890) 13,265 Indb., en stor Kaserne og et Karmeliterkloster. *M. Kr.*

RiO de Janeiro [ri'udezane'iru], Stat i det sydøstlige Brasilien, omfatter Kystlandet omkring Forbundshovedstaden af samme Navn; men hverken denne eller Forbundsdistriktet R. de J. hører med til Staten. Kysten er for største Delen lav og sumpet, rig paa Indskæringer, hvoraf de fleste ere Strandsøer, forbundne med naturlige og gravede Kanaler. Af Arealet, 68,982 □Km., ere de 4 Femtedele skovklædt Bjærgland med stejle Skraaninger. Serra de Mantiqueira's Kæderække, hvis Toppe naa 1,700 M., opfylder den vestlige Del af Staten, og Orgelbjærgene, Serra dos Orgãos, som naa en lignende Højde, optage største Delen af de indre og østlige Egne. Blandt de talrige Floder ere Parahyba do Sul og den i Nedreløbet sejlbare Macahé de betydeligste. Klimatisk er der en stærk Modsætning mellem det usunde, fugtigvarme Kystland og Bjærgene, hvor der gennemgaaende er sundt at leve. R. d. J. er et fra Naturens Haand vel udstyret Land: Skovene indeholde Palisandertræ og andre gode Tømmersorter foruden Farvetræ, Sassaparille, Ipekakuanha og andre Nyttevækster. Forekomsten af Jærn, Kaolin, Marmor og forskellige andre Bygningssten er konstateret, men lidet udnyttet. Befolkningen, hvoraf de 4 Femtedele have Negerblod i deres Aarer, udgør (1890) 876,884 Indb. eller 17 Indb. pr. □Km. R. d. J. hører saaledes til Sydamerika's tættest befolkede Egne. Af fremmede ere Tyskerne de talrigste (ca. 20,000). Kaffe er det vigtigste Produkt; men der dyrkes ogsaa store Mængder af Sukkerrør og Bomuld. Strandsøerne spille paa Grund af deres Fiskerigdom en betydelig Rolle for Næringslivet; derimod er Kvægavlen af underordnet Betydning. Fabriksvirksomheden er ret udviklet. Sukkerkogerierne, Brænderierne, Bryggerierne, Bomuldsvævningen, Tilvirkningen af Hatte og Cigarer beskæftige mange Mennesker. Ved flere Jærnbaner er Staten forbunden med Hovedstaden R. d. J., der er Midtpunktet for Handelen. Hovedstaden er Petropolis, men var tidligere Nictheroy. *M. Kr.*

Rio de Janeiro [ri'udezane'iru], Sao Sebastião do Rio, sædvanlig afkortet til Rio, Hovedstad i Brasilien's forenede Stater og næst efter Buenos Ayres Sydamerika's største By. R. d. J. er overordentlig smukt beliggende paa Vestsiden af en Bugt fra Atlanterhavet, der danner en af Verdens største og sikreste Havne. Stundom bringe dog heftige Vindstød fra Nordvest Skibene i Fare. Fra Øst og Vest trænge to klippefulde Landspidser frem imod hinanden, saa Indløbet er stærkt indsnævret (1,600 M.) og gav de første Opdagere den Forestilling, at det var en Flodmunding, og denne Fejltagelse skylder Byen sit Navn R. d. J. o: Januarfloden. Den vestlige Halvø bærer en 387 M. høj, isoleret Granitkegle, Pão de Azucar (»Sukkertoppen«), og den østlige det noget lavere Pico (228 M.). Den prægtige, 22 Km. brede Havbugt har flere smaa Klippeøer, der ligesom Landspidserne ved Indløbet ere forsynede med Forter. Paa Øen dos Cobras ligger et stort Arsenal med Værfter, Dokker og Fæstningsanlæg, og paa en nøgen Holm er Toldkammeret beliggende. Den egentlige By ligger paa en afrundet Halvø, som den ganske udfylder. De smalle, prunkløse Huse og de lidet fremtrædende offentlige Bygninger ere for største Delen opførte af Granit, og Byen svarer ikke til de herlige Omgivelser. Med Hensyn til Vandledninger, Belysning, Brandvæsen, Politi og Samfærdselsmidler er R. d. J. indrettet paa europæisk Vis. Den ældre By, der ligger nærmest Havnen og udmærker sig ved sine regelmæssigt anlagte Gader, er Midtpunktet for Handelslivet. Her findes Dokkerne, Toldbygningerne, Børsen, Hovedpostkontoret, Domkirken, det store Krigsarsenal og Militærsygehuset. I den sydlige Bydel findes ud mod Praca 15. No vembre et tidligere Kejserpalads, nu indrettet til Telegraf bygning og Undervisningsministerium, Deputeretkammerets Hus, en Torvehal og et Mindesmærke for General Osorio,

Den ældre Bys pragtfuldeste Gade er Rua do Ouvidor med fine Butikker, der mest tilhøre franske Købmænd. Denne Gade, der er R. d. J.'s Stolthed, udmunder i den smukke Plads Largo de Sao Francisco de Paulo med en Kirke af samme Navn og en Statue af José Bonifacios. Af andre Pladser maa fremhæves Praca do Tiradentes med Pedro I's Rytterstatue og Parken Praça da Republica, tidligere Praça de Acclamação, der skiller den ældre By fra den nyere By med dens noget bredere Gadeanlæg. Af offentlige Bygninger findes her Senatspaladset, Raadhuset, Nationalmuseet, Operaen, den store Jærnbanestation, Mønten og en større Kaserne. Blandt Forstæderne udmærker Botafogo, der er anlagt ved den sydlige Del af Bugten, sig ved sine smukke, af yppige Haver omgivne Villaer og den berømte Allé af ostindiske Kongepalmer, der er en Del af Byens botaniske Have. Her findes en stor Sindssygeanstalt og en Militærskole. Nordligere og nærmere ind imod den ældre By ligge Cateba, da Gloria og Ajudà med Park- og Kajanlæg samt Nationalbiblioteket. N. f. det egentlige R. d. J. ligger Sao Christovão, der er den betydeligste af Forstæderne. Et tidligere Kejserslot Boa Vista er omgivet af en Park og nu indrettet til Museum. Ogsaa Nictheroy (s. d.) paa den østlige Side af Bugten kan paa Grund af sin korte Afstand fra Hovedstaden betragtes som en Forstad til denne. R. d. J. er ikke nogen sund By; den ligger tæt N. f. Vendekredsen (22^0 54' s. Br.) og hjemsøges ofte af den gule Feber; men det varme Klima — Aarstemperaturen er $23{,}8^0$ — har fremtryllet en tropisk Plantevækst af en henrivende Yppighed. 1872 havde R. d. J. 228,743 Indb., der 1890 vare voksede til 422,756, deriblandt ca. 200,000 Udlændinge, mest Portugisere, og medregnes hele Forbundsdistriktet R. d. J. eli. *O Districto Federal*, der oprettedes 1889 og har et Areal paa 1,394 □Km., er Indbyggerantallet (1890) 522,651 Indb.

Som Handelsby er R. d. J. Brasilien's første Plads, og af Sydamerika's Atlanterhavshavne anløbes kun Buenos Ayres og Montevideo af et større Antal Skibe. 1893 indkom fra Udenrigsfart 1,400 Skibe med 2,1 Mill. Tons og fra Kysthavnene 1,100 Fartøjer med 650,000 Tons. Medens der i Aaret 1800 kun udførtes 13 Sække Kaffe fra R. d. J., er Byen nu bleven den vigtigste Kaffehavn i Verden og udførte 1893 2,41 Mill. Sække af denne Vare, hvoraf det meste gik til Nordamerika. Desuden udføres betydelige Mængder af Tobak (2,2 Mill. Kg.), Sukkerbrændevin, Huder, Kød og Ost. Dog er Udførselen aftagen meget i de senere Aar. Der indføres navnlig Bomuldstøj, Uldvarer, Jute (fra England), tørret Kød (fra La Plata), Ris, Stenkul (fra England), Mel (fra Nordamerika), Petroleum og Majs. De 2 Tredjedele af Udførselen gaa til Nordamerika, og henimod Halvdelen af Indførselen kommer fra England. Storhandelen er for største Delen paa engelske Hænder. Fabrikvirksomheden beskæftiger sig navnlig med Tilvirkning af Maskiner og Støbegods, Vævning af Bomuld og Sejldug, Tobak og Cigarer, Destillation og Bryggeri, Diamantslibning og Fjerarbejder.

Fra R. d. J. udgaar den største af Brasilien's *Jærnbaner*; den overskrider Serra do Mar og Serra do Mantiqueira og forgrener sig i det indre, hvor een Linie gaar til Minas Geraës, en anden til Espiritu Santo. R. d. J. har god Telegrafforbindelse med Omverdenen. Mod Syd gaar to submarine Kabler til Montevideo og derfra videre gennem Sydamerika's Fastland til Valparaiso og Stillehavskysten. Mod Nord gaar en anden Linie til de vigtigste brasilianske Kystbyer, Vestindien, Nordamerika og Europa (Cadiz).

Foruden de tidligere nævnte videnskabelige Institutioner findes et astronomisk Observatorium, en medicinsk og en polyteknisk Skole, et Akademi for de skønne Kunster, et Gymnasium, en Krigsskole, en Søskole, et Musikkonservatorium, et historisk-geografisk Institut foruden lærde Selskaber og Fagskoler for Landbrugere, Haandværkere og Handelsmænd. Aviser og Tidsskrifter udgives paa Portugisisk, enkelte ogsaa paa Engelsk, Fransk, Spansk og Italiensk. R. d. J. er Sædet for den brasilianske Forbundsregering, de to lovgivende Kamre, Landets højeste Domstol, Appelretterne, en Biskop og Udlandets Gesandter.

Indløbet til Rio-de-Janeiro Bugten opdagedes Nyaarsdag 1501 af Vespucci's Ekspedition, som gav den formentlige Flod, som den mente her udmundede, Navnet R. d. J. Dias de Solis var den første, der løb ind i Bugten (1515), der senere blev anløben af Magalhães (1519). 1555 opførte Franskmanden Durand de Villegagnon et Fort paa den efter ham nævnte 0; men dette ødelagdes af Portugiserne (1560), som 1566 grundlagde Byen R. d. J. 1710 blev denne besat af Frankrig, som dog opgav den mod Udbetaling af 600,000 Cruzados. (Litt.: Allain, *Rio de Janeiro, quelques données sur la capitale etc.* [Paris 1885]). *M. Kr.*

Rio de la Plata se La Plata.

Rio de Lérma se Rio Grande de Santiago.

Rio dell' Elba, By paa Øen Elba ved Vestkysten af Mellemitalien, Provins Livorno, bestaar egentlig af to Smaabyer Rio Castello og Havnebyen Rio Marina, der tilsammen have (1901) 2,462 Indb. Ved R. d. E. findes Elba's betydeligste Jærnbjærgværker, der aarlig levere 150 — 200,000 Tons Jærnerts til Udskibning fra Rio Marina. *H. P. S.*

Rio de São Marcos, Flod i Brasilien, hørende

til La Plata's Strømsystem. Dens Kilder ligge paa 16° s. Br., og i sit sydlig rettede Løb danner den Grænsen mellem Staterne Goyaz og Minas Geraës. Paa 18° s. Br. udmunder den i højre Side af Paranahyba. *M. Kr.*

Rio Doce, Flod i det østlige Brasilien, udspringer ikke langt fra Atlanterhavet i Staten Minas Geraés, beskriver i et paa Bugtninger, Vandfald og Strømhvirvler rigt Løb en stor Bue mod Nord og udmunder i Atlanterhavet over en Barre efter et Løb paa 740 Km. *M, Kr.*

Rio Dulce se Rio Saladillo.

Rio Grande, Flod i Vestafrika, Landskab Senegambien, udspringer paa den stejle Vestskraaning af Bjærgknuden Futa Djallon, kaldes af Mandingoerne Kola, af Fellataherne Majokabu og udmunder i Atlanterhavet ud for Bissagos-Øerne under Navnet Bolole. Dens Længde er 600 Km., hvoraf 100 Km. ere sejlbare. *C. A.*

Rio Grande se Motagua.

RiO Grande se Madeira.

Rio Grande de Belmonte se Jequitinhonha.

Rio Grande del Norte, Rio del Norte, Rio Bravo del Norte, en af de største Floder i Nordamerika, udspringer i U. S. A. i Staten Colorado paa Sierra la Plata, der danner Overgangen mellem de mejikanske Kordillerer og Rocky Mountains. R. G. d. N. gennembryder San-Juan-Kæden, gennemstrømmer San Luispark og træder ind i New Mejico, hvor den med sydlig Retning strømmer gennem en Dal, der med en Bredde af 32 Km. indesluttes af 2,000—2,500 M. høje Bjærge, og hvor Floden har et meget stærkt Fald. 1,000 Km. fra dens Munding ved Bjærgpasset El Paso del Norte, der ligger omtrent lige langt fra det atlantiske og det stille Ocean, bliver R. G. d. N. Grænseflod mellem Texas og Mejico og har fra nu af sydøstlig Hovedretning. Paa de første 1,000 Km. af denne Strækning løber R. G. d. N. paa Bunden af en dyb og snæver, canonagtig Dal, indtil den kommer ud paa den lave, alluviale Kystslette, som den overskrider de sidste 450 Km. af dens Løb. Medens dens mellemste Løb indrammes af indtil 300 M. høje, stejle Kalkklipper, ere dens Bredder paa Alluvialsletten dækkede af Sandbanker, bag hvilke man kan træffe Saltsumpe. Neden for Matamoros deler den sig i flere Arme, hvis Mundinger i den mejikanske Bugt spærres af Sandbanker. Man regner, at R. G. d. N. har den betydelige Længde af 2,500 Km.; men dens Strømomraade er kun 622,000 □ Km., da Floden er forholdsvis fattig paa Tilløb. Dens vigtigste Biflod fra U. S. A. er Rio Pecos, fra Mejico Rio de los Conchos, Rio Salado og Rio Pesquerto. Paa $^3/_4$ af sit Løb er R. kun en Vildbæk eller en næsten uafbrudt Strømhvirvel, der ikke kan besejles og kun i ringe Grad er benyttet til Overrislingsanlæg. Regelmæssig Skibsfart finder kun Sted paa R. G. d. N.'s allernederste Løb, og det længste, smaa Dampskibe kunne gaa op ad Floden, er til Laredo, 750 Km. fra Mundingen. *H. P. S.*

Rio Grande de Santiago, Tololotlan, Flod i Mejico, opstaar paa Anahuac 30 Km. V. f. Byen Mejico og strømmer under Navn af Rio de Lerma i vestlig Retning, indtil den efter at have optaget Rio de Lajas antager Navnet R. G. d. S. Floden gennemstrømmer derefter Søen Chapala, som den forlader under Dannelse af et Vandfald. R. G. d. S. optager Nord fra Rio Verde og gennembryder med nordvestlig Retning Kystbjærgene under Dannelse af en Række smukke Vandfald. I alt skal R. G. d. S. i Staten Jalisco danne 50 Vandfald af en betydelig Højde. Efter et Løb paa 816 Km. udmunder R. G. d. S. 30 Km. N. V. f. San Blas i det store Ocean. *H. P. S.*

RiO Grande do Norte [ri'ugra'ŋdeduno'rte], Kystflod i det østligste Brasilien, strømmer gennem Staten af samme Navn og udmunder i Atlanterhavet ved Byen Natal over en Barre med knap 3 M. Vand over, saa Adgangen til Mundingen er særdeles besværlig. Floden har stærk Dyndføring og i Regntiden et rivende Løb. *M. Kr.*

RiO Grande do Norte [ri'ugra'ŋdeduno'rte], Stat i det østligste Brasilien, har et Areal af 57,485 □ Km. Kysten er flad og omgiven af Sandbanker, det indre er et Bjærgland opbygget af Gnejs og Sandstene. Det østlige opfyldes af Serra Borborema og dens østlige Udløbere; langs Sydgrænsen strækker sig Serra Pajehu og paa Vestsiden Serra do Apody. Med Undtagelse af de østlige Egne er Staten et tørt og ufrugtbart Land. Betydeligere end den lille Kystflod R. G. d. N., efter hvilken Staten har Navn, ere den fiskerige Piranhas (Assú) og den i Nærheden af Mundingen sejlbare Apody (Massoro). Befolkningen, ca. 310,000, bestaar af Indianere, Blandinger (Mestizer), Negre og indfødte Portugisere (henimod Halvdelen). Agerbrug og Kvægavl ere de vigtigste Næringsveje. Kulturlandet findes kun i de østlige Egne, hvor der dyrkes Bomuld og Sukker samt Kaffe paa mere højtliggende Terrain. Foruden disse Produkter udføres Hornkvæg og Skovprodukter (Plantevoks, Harpiks, Gummi og Cochenille). Vejene ere meget slette, og Jærnbaneanlægget indskrænker sig til en 120 Km. lang Linie, der forbinder Hovedstaden Natal med Nova Cruz. *M. Kr.*

RiO Grande do Sul [ri'ugra'ŋdedusu'l], den sydligste af Brasilien's forenede Stater, omfatter 236,553 □Km. Kysten er flad og sandet, daarlig forsynet med Ankerpladser og ledsaget af en Række Strandsøer, hvoriblandt Lag6a do Mangueira og Lagôa Mirim, men navnlig Lagôa dos Patos udmærker sig ved sin Størrelse. Den sydlige Del af Staten er et bølgeformet Græsland gennemdraget med nogle indtil 600 M. høje Bjærgdrag, der nære store Hjorde af Heste og Hornkvæg. Den nordlige Del er et Højland paa ca. 1,000 M., Cima de Serra, bestaaende af arkæiske Stenarter og Sandsten, overlejrede af Basalt og dækkede af Campos og smukke *Araucaria*-Skove. Under Navn af Serra Geral sænker Højlandet sig mod Syd og Øst. I dette Overgangsbælte udspringe talrige Tilløb til Uruguay-Floden, der danner Statens vestlige Grænse. Blandt Kystfloderne ere Guahyba-Jacuhy, der falder ud i den nordlige Del af Lag6a dos Patos, og Sao Gonzalo, som forbinder Lagôa Mirim med Lagôa dos Patos, de betydeligste. Klimaet er sundt og regnrigt, dog med betydelige Temperatursvingninger (Aarstemperaturen 17—19°), og Snefald ere ikke ukendte i Højlandet. Befolkningen, der 1890 beløb sig til 922,000, er stærkt blandet. Negrene udgjorde 100,000. Af fremmede fandtes 100,000 Tyskere og 50,000 Italienere. Agerbrug og Kvægavl ere Hovedbeskæftigelse. Tyskerne, der begyndte at indvandre 1824, have særlig nedsat sig i Serra Geral og

lagt Vind paa Landbrug. **Bjærgværksdriften** er begyndt, og der udvindes især Stenkul, Guld og sølvholdigt Kobber, men desuden forekomme Jærn og Zink samt Smykkesten (Bjærgkrystaller, Ametyster, Jaspis og Agat). Den lidet udviklede Fabrikvirksomhed drives særlig i Byerne Porto Alegre, R. G. d. S. og Pelotas, hvor der tilvirkes Uldvarer, Lærred og Bomuldstøj, 01, Brændevin, Læder og Fodtøj. Kvægavisprodukter som saltet og tørret Kød, Heste og Muldyr, Huder og Talg, Hestehaar og Knogler ere de vigtigste Udførselsartikler. De betydeligste Handelsbyer ere R. G. d. S. cg Pelotas. Handelsomsætningen lettes ved Jærnbanerne fra Porto Alegre og R. G. d. S , der ere førte et langt Stykke frem mod de vestlige Egne. Desuden befares Lagoa dos Patos og de i den udmundende Floder saavel som Uruguay og dens Biflod Ibicuy af Dampskibe. *M. Kr.*

Rio Grande do Sul [ri'ugra'ηdedusu'l] (Sao Pedro do Rio do Sul), By i den brasilianske Stat af samme Navn, ved Vestsiden af Indløbet til den store Strandsø LagSa dos Patos, der byder god Ankergrund, men kun er tilgængelig for Fartøjer med indtil 4 M.'s Dybgaaende. Byens Omgivelser ere sandede og ufrugtbare; men dens Beliggenhed har været gunstig for Handelen. Den tæller 20,000 Indb. og blev 1893 anløben af 470 Skibe med 200,000 Tons. Der udføres Uld, Huder, Faar, Fedt, tørret Kød, Paraguay-Te, Mandioka-Mel og Tobak og indføres Mel, Salt, Vin, Spirituosa, Bomuldsvarer, Skotøj og Kul. Byen har betydelig Mellemhandel med de Byer, der ligge længere inde ved Lagoa dos Patos, navnlig Pelotas og Porto Alegre, da disse kun ere tilgængelige ved grundtgaaende Fartøjer. Blandt Udlændingene ere Tyskerne de talrigste, og Handelen er for en stor Del i deres Hænder. Der findes store Uldvæverier og Bomuldsspinderier, Sygehus, Teater, Toldkammer etc. *M. Kr.*

Riohacha [ri'oha'tša] ell. La Hacha, Kystby ved det karibiske Hav, i den sydamerikanske Republik Columbia, ved Mundingen af Rio Hacha, blev grundlagt 1545 og var en rig og blomstrende By, indtil den blev ødelagt af Bukanierne og de vilde Indianere paa Goajira-Halvøen. Nu tæller den næppe over 3,000 Indb., og de gamle, forfaldne Fæstningsværker kendetegne Byens Tilbagegang. *M. Kr.*

Rioja [riå'χa], La, gammelt Navn paa et Landskab i Gammel-Kastilien i Nordspanien, bestaar af Provinsen Logroño og Dele af Soria og deles i øvre R. (*R. alta*) og nedre R. (*R. baja*). R. er ca. 115 Km. lang og ligger mellem Floden Ebro mod Nord og forskellige Bjærgdrag mod Syd. R., der dels har et sletteformet, dels et bakket Terrain, udmærker sig ved sin Frugtbarhed og betydelige Avl af Korn og Vin. *H. P. S.*

Rioja [riå'χa], La, Provins i det vestlige Argentina, omfatter 89,030 □Km. Den østlige Halvdel er en Ørkenslette med et tørt Klima — den gennemsnitlige Regnmængde er kun 22 Cm. og Middeltemperaturen 20—21° —, hvor Floderne tabe sig i vidtstrakte Saltsumpe som Salinas Grandes og Pampa de los Salinas. Vestligere følge de med Andes-Kæderne parallelle Kæder: Velasco (3,600 M.), Famatino, der i det sneklædte Nevado Famatino naar 6,020 M., og Sierras del Jaquel. Af de mange Mineralrigdomme (Kobber, Guld og Sølv, Malakit, Jærn, Grafit, Svovl, Salt, Kalk og Gips samt Stenkul) udnyttes kun Kobberet. Befolkningen, der 1895 beløb sig til 70,000, beskæftiger sig næsten udelukkende med Landbrug, særlig Kvægavl. Foruden 160,000 Stkr. Hornkvæg, 60,000 Faar og 110,000 Geder holdtes der 25,000 Heste og 30,000 Æsler og Muldyr. Der dyrkes Hvede og Majs, Luzerne og Vin. En 44 Km. lang Jærnbane forbinder Minerne ved La Mejicana med Chilecito, og en Jærnbane til Buenos Ayres er under Arbejde. Ogsaa Undervisningen tages der fat paa, idet henved 100 Elementarskoler besøges af 4,500 Børn. — Hovedstaden La Rioja, der blev grundlagt 1591 af Velasco, ligger smukt ved Foden af det skovklædte Sierra Velasco og er omgiven af Vinbjærge og Orangelunde. Byen, der 1895 talte 6,627 Indb., har et College og et Lærerindeseminarium. *M. Kr.*

Rioja [riå'χa], Francisco de, spansk Digter, født i Sevilla 1586 (?), død i Madrid 28. Aug. 1659. Han var en lærd Mand, baade som Jurist og Filolog, ogsaa Forfatter til lærde Skritter, yndet af Hertugen af Olivares og stærkt forsynet med Embeder: som kgl. Bibliotekar, Kastilien's Historiograf, Inkvisitor i Sevilla og Medlem af det øverste Inkvisitionsraad. Men Fjender og Misundere angav ham — uden Grund — som Ophavsmand til nogle satiriske Skrifter mod Regeringen; Inkvisitionen forfulgte ham, og han kastedes i Fængsel i Madrid. Efter flere Aars Fangenskab løslodes R. imidlertid som uskyldig, fik sine Embeder tilbage og beholdt dem nu i Fred til sin Død. Men sin Digterberømmelse har han ikke faaet Lov til at beholde i Ro. R.'s berømteste Digt, Oden til Italica's Ruiner, paavistes af A. Fernández-Guerra (1870) at være af den med R, samtidige Arkæolog Rodrigo Caro; og det synes, at et andet berømt Digt af ham, »Epístola moral å Fabio«, heller ikke tilhører ham (ifølge en Afhandling af Ad. de Castro fra 1875). Men ved sine ægte Frembringelser viser han sig dog som en nobel og formfuldendt Lyriker i klassisk Stil, især ved sine »Silvas« til Rosen og til Nelliken. R.'s »Poesías« udgaves [Madrid 1797] sammen med nogle andre andalusiske Digteres som 18. Bd. af Ramón Fernández'es »Colección«, ogsaa i 32. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca«; men siden er udkommen en samlet, kommenteret Udgave ved La Barrera [Madrid 1867], med et Tillæg [Sevilla 1872]. *E. G.*

Rion [riõ'], By i det indre Frankrig, Dep. Puy-de-Dôme, 385 M. o. H. ved Ambène, er Knudepunkt paa Lyon-Banen, har brede Gader, men et mørkt trist Udseende, da Husene ere opførte af Lava. Blandt de fremtrædende Bygninger ere Kirkerne St. Aimable fra 11.—13. Aarh. og Notre Dame du Marthuret fra 15. Aarh. samt Hertugerne af Auvergne's gamle Slot, der nu er indrettet til Justitspalads, Raadhuset og Klokketaarnet, der skriver sig fra 15. Aarh. Byen har et Tobaksmanufaktur, driver Tilvirkning af Lærred, Metalvarer og kandiserede Frugter. R. har (1896) 11,189 Indb. °g har en Appel- og Assisedomstol, en Handelsret, et College, et Museum, et Centralfængsel og et Hospital. *M. Kr.*

Rion, Rhion, i Oldtiden *Phasis*, Flod i det russiske Transkaukasien, Guvernement Kutais, udspringer paa Sydskraaningen af Kaukasus i Nær-

heden af Mamison-Passet, strømmer Syd paa gennem vilde, skovklædte Bjærgdale og træder ved Kutais ud paa Sletten, som den gennemstrømmer i et lavt og sumpet Løb, hvorefter den ved Poti udmunder i det sorte Hav. R.'s vigtigste Tilløb er Kvirila. Længden er 315 Km., af hvilke de 84 Km. ere sejlbare, og Strømomraadet udgør 9,174 □Km. R. er bekendt fra Argonautertoget. I Oldtiden laa ved dens Munding den af Milet grundlagte Plantestad *Phasis*. Efter R.'s Navn i Oldtiden har Fasanen (lat. *Phasianus*) faaet Navn. *H. P. S.*

Rio Négro, »den sorte Flod«, Biflod til Amazonas, udspringer under Navn af Guainia paa 1^0 30' n. Br. i det østlige Columbia, ikke som man tidligere troede paa Andes-Bjærgene, men paa et Højdedrag i Slettelandet. I en nordlig Bue, uden Krumninger og mellem høje Bredder, uden Afbrydelse gennem Urskoven, nærmer R. N. sig Orinoco, med hvilken den staar i Forbindelse gennem Cassiquiare (s. d.). Med sydlig Retning forlader R. N. i et paa Strømhvirvler rigt Løb Randen af Guyana's Højland og deler sig ved sin Indtræden i Lavsletten i mange Kanaler og faar 0. f. den 64. Længdegrad samme Bredde som Store Bælt (28 Km.). Efter et Løb paa 2,150 Km. gennem frodig udviklede, men dyrefattige Urskove, og med en Bredde paa 2 Km. udgyder R. N. i venstre Bred af Amazonas sin blækfarvede Vandmasse, der staar mærkelig skarpt til Amazon-Flodens grøngule Farve. R. N. er ubetinget den mægtigste af Amazonas'es nordlige Bifloder. Dens stærke Vandføring, der navnlig er overraskende, naar man blot ser hen til R. N.'s Længde, skyldes det store og regnrige Opland, fra hvilket den i begge Bredder modtager talrige, men ikke just lange Tilløb. En af disse overgaar langt de andre, nemlig Rio Branco, der afvander Sydsiden af Guyana's Højland mellem 59^0 og 65^0 v. L. Ligesom ved andre mørktfarvede Floder findes der ingen Moskitoer ved R. N.'s Bredder. *Af. Kr.*

Rio Négro, Departement i den sydamerikanske Republik Uruguay, opkaldt efter den sydlige Grænseflod af samme Navn, er 8,471 □Km. og har (1893) 17,193 Indb. Det er et fortræffeligt Græsland, der udnyttes til Kvægavl. Hovedstaden er Fray Bentos (Independencia). *Af. Kr.*

Rio Négro, Flod i Argentina, dannes ved en Forening af Neuquen og den fra Nahuel-Huapi-Søen kommende Rio Limay. Efter et 900 Km. langt Løb i østlig Retning, paa hvilket den har dannet en stor Sumpø Choele Choel, udmunder R. N. over en Barre i Atlanterhavet ved Punta Redonda. For Skibe med indtil $3^1/_2$ M.'s Dybgaaende er Floden tilgængelig op til Viedma og Carmen de Patagones, 30 Km. oven for dens Munding, for mindre Fartøjer helt til Nahuel-Huapi-Søen. Ogsaa Neuquen kan befares et længere Stykke. *M. Kr.*

Rio Négro, Guvernement i det sydlige Argentina, grænser mod Øst til Atlanterhavet, mod Vest til Chile, omfatter 212,163 □Km. med kun (1890) 27,800 Indb., deriblandt 3,500 Indianere. Det ganske flade Land afbrydes kun hist og her af nogle lave Højdedrag, og i det sydvestlige Hjørne hører det til Andes-Regionen, og her naar El Tronadar 2,980 M. Den nordlige Del gennemstrømmes af Rio Negro, efter hvilken Guvernementet har faaet Navn. Kun en ringe Del egner sig for Kultur, og af dette er igen kun smaa Stykker tagne i Brug. Paa 6 Steder er der anlagt Kolonier, og her dyrkes Havre, Majs og Hvede. Kvægbestanden er 17,000 Heste, 77,000 Stkr. Hornkvæg og 288,000 Faar. Ved Telegrafledninger (526 Km.) staa Kolonierne i Forbindelse med Forterne ved Rio Negro. Viedma ved Rio Negro, 30 Km. oven for dens Munding, har 1,500 Indb. og er den vigtigste By. *Af. Kr.*

Rionégro, By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Antioquia, ved Rio Pantanillo, 2,150 M. o. H., har en Normalskole, et Hospital, et Teater og ca. 10,000 Indb., naar Byens Distrikt medregnes. *Af. Kr.*

Rionēro in **Vultūre,** By i Syditalien, Provins Potenza, ligger 7 Km. S. f. Melfi 662 M. o. H. ved den sydøstlige Pod af Monte Vulture. (1901) 16,163 Indb. R. i. V. har Station paa Banelinien Foggia—Potenza og driver en Del Handel. Byen blev næsten fuldstændig ødelagt ved Jordskælv 1851. *H. P. S.*

Rio NOVO [ri'uno'vu], Koloni i det østlige Brasilien, Staten Espirito Santo, ved Itapoana, blev grundlagt 1856 og har 5,000 Indb., mest Italienere. *Af. Kr.*

Rio Quinto se Mercedes.

RiOS, J. Amador de los, se Amador de los Rios, J.

RiOS, Los R., Provins i den sydamerikanske Republik Columbia, omfatter 9,300 □Km. med 32,000 Indb. Provinsen ligger paa Kordillerernes Vestskraaning og udmærker sig ved sin Rigdom paa Skove med Kina-Træer (*Cinchona*). Hovedstaden er Bababoya, en By paa ca. 5,000 Indb. *Af. Kr.*

Rio Saladillo [ri'osaladi'ljo], Flod i det nordvestlige Argentina, udspringer i Provinserne Tucuman og Salta med talrige Arme, hvis Kilder findes paa den østlige Skraaning af Sierra de Aconquija. En af disse Smaafloder, Tala, samler under Navn af Rio Dulce de øvrige og tager sydøstlig Retning, og efter at have passeret Byerne Tucuman og Santiago del Estero deler den sig i de ørkenagtige Egne N. f. den store Saltlagune Salinas Grandes i to Arme, af hvilke den vestlige fører Navnet R. S. Disse forene sig atter, men spredes senere i flere Kanaler, der tabe sig i Saltlagunen de los Porongos efter et Løb paa i alt 600 Km. regnet fra Tala's Kilder. *Af. Kr.*

RiO **Saládo,** »Saltfloden«, Navn paa en Flod i Spanien og flere saltholdige Floder i det spansktalende Amerika. 1) Flod i det sydlige Spanien, Provinsen Cadiz, Biflod til Guadalate, kendt fra Alfons XI's Sejr over Maurerne 1340. 2) Biflod til Paraná, udspringer med flere Arme paa Andes-Bjærgenes østlige Skraaning og fører i Øvreløbet Navnene Cuachipas og Juramento (Rio Pasage). Den strømmer i sydøstlig Retning gennem Argentina, Provinsen Santiago del Estero og naar Paraná efter et Løb paa 1,260 Km., hvoraf de 480 ere sejlbare. Dens Bredder ere omgivne af store Sumpe og Løbet paa en Strækning delt i Kanaler. Ved sin Udmunding deler den sig i flere Arme, af hvilke Saladilla grande er den betydeligste. 3) Flod i det sydlige Argentina, der efter et sydøstligt Løb udmunder i Atlanterhavet. Den kommer fra nogle mindre Saltlaguner og staar i

sit nedre Løb i Forbindelse med flere Saltsøer, er paa Grund af en Barre ved Mundingen kun tilgængelig for mindre Kystfartøjer. 4) Flod i det vestlige Argentina. Øvreløbet, hvis Kilder ligge i Andes-Bjærgene, har fersk Vand og fører Navnene Rio Vermejo og Desaguadero. Først efter Udløbet af Laguna Bebedero antager den Navnet R. S. Fra Vest optager den Diamanta, som udmunder gennem flere Arme, og taber sig derefter i det vidtstrakte Boñados del Atuel, fra hvis sydlige Del den fortsætter til Lago de Urre-Lauquen, som periodisk udtømmer sig i Rio Colorado. 5) Flod i det nordlige Mejico, Biflod til Rio Grande del Norte. 6) Flod i Mellemamerika, se San Juan. *M. Kr.*

Rio Santa Cruz se Santa Cruz.

Rios Rosas, Antonio de los, spansk Politiker, (1808—73), oprindelig Advokat, valgtes 1837 til Deputeretkammeret, hvor han baade deltog i det moderate Partis Opposition mod Espartero 1840—43 og i Forfatningens Gennemsyn i konservativ Retning 1845. Til Løn blev han 1843 Statsraad, men fik Afsked 1848, fordi han ikke vilde gaa videre i Reaktion. I den grundlovgivende Rigsforsamling 1854—56 var han Højres Fører, blev Juli—Oktbr. 1856 Indenrigsminister under O'Donnell og sendtes 1859 til Rom for at slutte et Konkordat med Pavestolen. 1863 blev han Formand for Deputeretkammeret og 1865 til Løn for sin Modstand mod Narvaez tillige for Statsraadet; men da Reaktionen fik Overhaand, blev han Decbr. 1866 fængslet og skulde ligesom de andre liberale Førere deporteres. Han undkom dog til Portugal og vendte først tilbage efter Revolutionen i Septbr. 1868. Han tog virksom Del i Affattelsen af den ny Grundlov og arbejdede for at faa Hertugen af Montpensier valgt til Konge; men sluttede sig dog 1871 til Kong Amadeo, lige saa lidt ønskende Karlisternes som Republikanernes Sejr. *E. E.*

Rio Tinto se Minas de Rio Tinto.

Riouw, Residentskab i Nederlandsk Indien, 42,420 □Km. med ca. 150,000 Indb., bestaar af Bintang-Øerne, Lingga-Øerne, Karimon-Øerne, Tambilan-Øerne, Anambas-Øerne, Natuna-Øerne samt Sultanatet Indragiri paa Sumatra. Nærmere se de enkelte Øgrupper. *M. V.*

Riouw-Lingga-Øer, Fællesbetegnelse for Bintang-Øerne og Lingga-Øerne.

Rio Vermejo [ri'overme'χo], »den røde Flod«, Navn paa to sydamerikanske Floder, af hvilke den nordligste ogsaa kaldes Rio Bermejo (s. d.). Den sydligste kaldes i sit nedre Løb Desaguadero (s. d.) og Rio Salado (s. d.). *M. Kr.*

Rio Volta se Volta.

R. I. **P.,** paa Gravstene d. s. s. *requiescat in pace* (lat.), o: »gid han maa hvile i Fred«.

Ripatransone, By i Mellemitalien, Provins Ascoli Piceno, ligger 18 Km. S. S. 0. f. Fermo. (1901) 7,232 Indb. R. har en smuk Domkirke, et arkæologisk Museum og er Sæde for en Biskop. R. anses for at være det antikke *Cupra Montana.* *H. P. S.*

Ripénsis, Johannes Franciscus, se Frandsen, Hans.

Ripidolit se Klorit.

Ripieno (ital.: »fuld«, »udfyldende«), omtrent d. s. s. tutti, det modsatte af *Solo* eller *obligato.* **Ripienstemmer** vare, navnlig i Instrumentalmusikkens første Dage, i Modsætning til Solostemmer eller koncerterende Stemmer, Betegnelsen for de Orkesterstemmer, der, flerdobbelt besat, afgav Ledsagelsen eller udfyldte Harmonierne. Ripienist eller Ripienspiller, Benævnelsen paa de Orkestermusikere, der udføre Repienstemmerne, altsaa, i Modsætning til Solisterne, findes i flerdobbelt Antal for hver Stemme. *S. L.*

Ripienstemmer se Ripieno.

Ripley [ri'pli], By i det indre England, Derbyshire, 13 Km. N. f. Derby, med Kniplingsindustri, Kulgruber, Jærnudsmeltning og (1891) 6,813 Indb. *M. Kr.*

Ripley [ri'pli], George, amerikansk Forfatter, født 2. Oktbr. 1802 i Greenfield, Massachusetts, død 4. Juli 1880 i New York. Han studerede Teologi ved Harvard-Universitetet, var i flere Aar Unitarpræst og interesserede sig samtidig i høj Grad for Litteratur. Hans Studier i europæisk Litteratur førte ham til at udgive »Specimens of Foreign Literature« [14 Bd., 1838—42]. Sammen med Emerson og Margaret Fuller udgav han 1840—41 Tidsskriftet »The *Dial*«, der bragte tysk Indflydelse til amerikansk Aandsliv. Han var Hovedmanden for det utopiske Forsøg paa at danne et kommunistisk Samfund, det bekendte *Brook Farm Community,* hvilket kostede ham det meste af hans Formue. Fra 1849 til sin Død var han Medredaktør af New-York-Bladet »The Tribune«, og her fik han sin største Betydning som litterær Kritiker. Af hans øvrige Arbejder kunne nævnes: »Discourses on the Philosophy of Religion« [1839], »American Cyclopaedia« [16 Bd., 1857—63] (sammen med Dana) og »Handbook of Literature and the Fine Arts« [1852] (sammen med Bayard Taylor). (Litt.: Frothingham, *George R.* [Boston 1882]). *T. L.*

Ripoli se Bagno a R.

Ripoll [ri'på'lj], By i Katalonien i Nordøstspanien, Provins Gerona, ligger i en Dal i Pyrenæerne 57 Km. V. N. V. f. Gerona. (1897) 3,600 Indb. R. ligger i maleriske Omgivelser og havde tidligere en berømt Vaabenindustri, der dog nu efter Borgerkrigene er gaaet stærkt tilbage. R., der er opstaaet omkring Benediktinerklosteret Rivipullo, blev 1873 lagt i Aske af Karlisterne. *H. P. S.*

Ripon [ri'pᵊn], By i det nordlige England, Vestriding of Yorkshire, ved Ure, er Sædet for en Biskop, har en ved sine mange forskellige Stilarter ejendommelig Katedral fra 12.—16. Aarh., et Lærerseminarium, Tilvirkning af Maskiner, Læder, Sadler og Fernis, med (1891) 7,511 Indb. V. f. Byen ligger Markien af R.'s Landsæde Studley Royal med en smuk Park og Ruiner af Klosteret Fountain. *M. Kr.*

Ripon [ri'pᵊn], By i U. S. A., Stat Wisconsin, ligger ved Lake Winnebago og er Krydsningspunkt for flere Jærnveje. (1900) 4,275 Indb. R. har et College og driver betydelig Handel med Uld, Kvæg og forskellige Industrivarer. *H. P. S.*

Ripon [ri'pᵊn], 1) Frederick John Robinson, Jarl af, engelsk Statsmand, født 30. Oktbr. 1782, død 28. Jan. 1859. Han var yngre Søn af Lord Grantham og valgtes 1806 som Mr. Robinson i Byen Ripon til Underhuset (genvalgt her indtil 1827); hørte til Torierne og gjorde sig bekendt 1809 ved en Tale for kraftig Krigsførelse. Kort

efter fik han en underordnet Stilling i Ministeriet og sad her uafbrudt i 18 Aar; blev 1812 Vicepræsident for Handelsministeriet og var nøje knyttet til Castlereagh (fulgte ham 1814 til Fastlandet indtil Fredslutningen i Paris). 1815 indbragte han Forslaget om høj Korntold og vakte en saadan Uvilje, at Almuen i London ødelagde hans Hus. Jan. 1818 blev han Handelsminister og Jan. 1823 Skatkammerkansler; sluttede sig nu til Canning og understøttede de store Skattereformer, hvis egentlige Ophavsmand Huskisson var. Apr. 1827 blev han ophøjet til Peer som Viscount Goderich for at være Ministeriets Ordfører i Overhuset, og efter Canning's Død i Aug. s. A. blev han Førsteminister, dog kun i 4 Maaneder. 1830 blev han Koloniminister i Jarl Grey's liberale Ministerium, støttede Valgreformen og forfremmedes 1833 til Jarl R., men udtraadte Maj 1834 af Uvilje over den paatænkte irske Kirkelov og sluttede sig nu til det konservative Parti. Septbr. 1841 blev han Handelsminister under R. Peel, støttede hans første Skridt hen imod Frihandel og ombyttede Maj 1843 sit Embede med det som Minister for Indien indtil Peel's Afgang Juni 1846. — 2) Hans Søn, George Fred., født 24. Oktbr. 1827, valgtes 1852 til Underhuset som Lord Goderich og hørte til det liberale Parti. 1859 arvede han baade Faderens og en Farbroders Peersværdighed og kaldtes derefter Jarl de Grey and R. Juni s. A. blev han Understatssekretær, Apr. 1863 Krigsminister og Febr. 1866 Minister for Indien indtil hele Ministeriets Fald Juli 1866. Decbr. 1868 blev han Præsident for Geheimeraadet, førte 1871 i Washington de sidste Underhandlinger om Alabama-Sagen og blev til Løn forfremmet til Markis R., men udtraadte ved Ministeriets Omdannelse Aug. 1873. N. A. gjorde hans Overgang til Katolicismen almindelig Opsigt, især fordi han siden 1870 havde været Stormester for Frimurerne. Maj 1880—Decbr. 1884 var han Generalguvernør i Indien og viste her særlig Iver for at gennemføre de indfødtes Ligestilling i Retsplejen, hvad der paadrog ham Engelskmændenes Uvilje, men skaffede ham stor Yndest hos den indfødte Befolkning. Jan.—Juli 1886 var han første Admiralitetslord i Gladstone's Ministerium og Aug. 1892—Juni 1895 Koloniminister under Gladstone og Rosebery. *E. E.*

Ripōso (ital.), egl. Ro, Hvile; betegner i den kunstneriske Terminologi det samme som det franske *Nature morte* og det tyske »Stillleben« (s. d.). *A. R.*

Ripost (fr., af lat. *reponere*, tilbagebringe) betyder i Fægtning et Hug eller Stød, der gives umiddelbart efter en heldig Parade. *K. A. K.*

Ripostēre (fr.), at give Modhug eller Modstød.

Ripósto, By paa Sicilien, Provins Catania, ligger ved Middelhavet 13 Km. N. N. 0. f. Acireale og har Station paa Banestrækningen Siracusa—Messina. (1901) 10,179 Indb. Fra R.'s Havn udføres Ætna-Egnens Produkter som Oliven, Vin og Agrumi. *H. P. S.*

Ripperda, Johan Vilhelm von, Baron, bekendt politisk Eventyrer, (1680—1737), blev født i Groningen af en endnu blomstrende frisisk Adelsslægt. Efter at være bleven opdragen som Katolik og have nydt Undervisning af Jesuitter i Köln traadte han ind i den nederlandske Hær, hvor han hurtig under den spanske Arvefølgekrig tjente sig op til Oberst; desuden gav Krigen ham Lejlighed til ved sit vindende Væsen at skaffe sig gode Forbindelser; han gjorde f. Eks. Bekendtskab med Eugen af Savojen, og da han fandt sin Fordel derved, gik han over til den reformerte Kirke. Kort efter Freden i Utrecht (1713) sendte den nederlandske Regering ham til Spanien for at underhandle om en Handelstraktat, og han havde ikke været ret længe i Madrid, før han havde gjort sig saa yndet af Kardinal Alberoni (s. d.), at denne, efter at R. var traadt i spansk Tjeneste og atter var bleven Katolik, overdrog ham forskellige vigtige Statshverv. Da Alberoni imidlertid begyndte at frygte hans højtstræbende Ærgerrighed, fjernede han ham fra Hoffet; men efter Kardinalens Fald vendte R. tilbage dertil og vandt nu ved sine bedaarende Finansprojekter og glimrende politiske Luftkasteller i den Grad Kongens og Dronningens Gunst, at Filip V sendte ham i en hemmelig politisk Mission til Wien, hvor R. optraadte under Navn af Baron Pfaffenberg og efter langvarige Underhandlinger 30. Apr. 1725 afsluttede den tredobbelte Traktat i Laxenburg (ved Wien), hvis Indhold, et Handels- og Forsvarsforbund mellem Østerrig og Spanien, gav Anledning til Dannelsen af det store hannoveranske Forbund med Frankrig og England i Spidsen og nær havde hidført en almindelig europæisk Krig. Stolt over det tilsyneladende gunstige Resultat af sin Sendelse vendte R. tilbage til Madrid, hvor han blev ophøjet til Hertug og udnævnt til Minister; men knap et halvt Aar derefter fik han sin Afsked, nærmest paa Grund af Hoffets Uvilje over hans mislykkede Finansoperationer, og da han af Frygt for sin Sikkerhed søgte Tilflugt hos den engelske Gesandt, hvem han skal have meddelt Indholdet af den ovennævnte Traktat, lod Filip V ham med Magt bringe ud af hans Asyl, hvorpaa han sad fængslet i Segovia, til han 1728 undkom til England. 1730 gik han til Holland, hvor han igen skiftede Religion og blev Reformert, men allerede det følgende Aar optraadte han som Muhamedaner i Marokko, hvor han kom i høj Gunst hos Sultan Muley Abdallah. Som Fører for en marokkansk Hær angreb han under Navnet Osman Spanierne, men var uheldig og led betydelige Tab. Da R. selv havde raadet Sultanen til Krig, faldt han (1733) i Unaade hos ham og døde, efter nogen Tids Fangenskab, temmelig upaaagtet i Tetuan (1737). *C. F.*

Ripple marks [ri'plma !aks] d. s. s. Bølgefurer eller Bølgeslagslinier.

Rippoldsau, det vigtigste af de ved Foden af Kniebis liggende Badesteder, ca. 580 M. o. H., ikke langt fra Griesbach (s. d.), i den badenske Kreds Offenburg, i den snævre, af skovbevoksede Højder omgivne Wolfbach-Dal. Der er 3 Kilder, af hvilke Wenzelsquelle er et kraftigt salinsk Jærnvand. R. søges især for Blodmangel og visse Former af Kirtelsyge. *Lp. M.*

Ripresa d. s. s. Reprise.

Rips, Ribs, Reps, Tøjer med tætsiddende, ophøjede Ribber, idet Tøjet enten er vævet som opskaaret Fløjl (s. d.) eller under Anvendelse af en tyk Traadkæde og en fin Islæt, der slaas saa fast ind, at den fuldstændig dækker Kæden. Sæd-

vanlig benyttes Kæde af Bomuld eller Uld og Islæt af fint Kamgarn, og saadanne Stoffer benyttes navnlig til Møbelbetræk, Gardiner og Dameklæder. Ogsaa de under Navnet Gros bekendte svære Silkestoffer ere sædvanlig ripsvævede. *K. M.*

Ripuāriske Franker se Franker.

Ripuāriske LOV (*Lex ripuaria*). De ripuariske Franker, hvis Land laa paa begge Sider af Rhinen med Köln som Hovedstad, have efterladt sig en Lov, der for største Delen er dannet efter Salfrankernes langt berømtere saakaldte saliske Lov, til hvilken derfor henvises. R. L. er opstaaet allerede i den merovingiske Tid, maaske under Kong Dagobert I (628—39). Udg. af R. Sohm i *Monumenta Germ. Leges*, V, S. 185 ff. *Ludv. H.*

Riquetti [rikwet'ti] se Mirabeau.

Ris (*Oryza sativa*), enaarig Græsart af Risgruppen med sammentrængt Top og enblomstrede Smaaaks, der have to smaa, glatte Yderavner og

Eis (*Oryza sativa*).

to store, ru eller stivhaarede, læderagtige, Frugten omsluttende Inderavner (de saakaldte »Risskaller«, der anvendes som Pakmateriale). Blomsterne have 6 Støvdragere. Planten ynder sumpede Voksesteder og angives som vildt voksende i Ostindien og Australien's tropiske Egne; en Varietet forekommer i Afrika, og i Brasilien findes den forvildet. R. er en af Jordens vigtigste Kulturplanter, og ingen af de øvrige Kornsorter spiller en saa vigtig Rolle som Menneskeføde. I Indien, Kina og Japan udgør den Befolkningens Hovedfødemiddel. I Asien har den været dyrket fra de allerældste Tider. Til Sydeuropa, hvor den dyrkes i meget begrænset Omfang, og til Afrika skal den være kommen i Middelalderen. Til Nordamerika, hvor den navnlig dyrkes i Karolina, er den først kommen i 17. Aarh. og endnu senere til Mejico, Brasilien og Paraguay. Den trives kun i tropiske og subtropiske Egne og paa meget frugtbar, sumpet Jordbund. I Mangel af fornøden naturlig Fugtighed blive Rismarkerne sat under Vand i længere Tid eller overrislede. Som Følge heraf bliver Risdyrkningen et meget usundt Arbejde, og Sumpfeber hører særlig hjemme i Risegnene. — En Art af væsentlig ringere Værdi, men som trives paa tørrere og mindre frugtbare Voksesteder, er Bjærgris (*O. montana*). *K. H—n.*

Efter R.'s Indhøstning, som sker ved Afskæring af Aksene, udvindes Frugten ved Tærskning og gaar derefter i Handelen enten uafskallet, den saakaldte Paddy, eller afskallet, Brass, Bray, ofte som en Blanding af begge, den saakaldte Blandingsris eller Cargo. Den afskallede R. renses og poleres paa særlige Maskiner, hvorved den undertiden blaanes med Indigo for at faa en smuk, hvid Farve, ligesom den ogsaa undertiden behandles med Olie for at blive glinsende, hvilket imidlertid er til stor Skade for Holdbarheden. Ved disse Behandlinger fremkomme forskellige Affaldsprodukter, saaledes de haarde, kiselsyreholdige Risskaller, der navnlig benyttes til Isolation i Isskabe, Lagerkældere o. l., og Risklid, Risfodermel eller Risaffald, som bestaa af Frøskallen med noget vedhængende Kerne; Klidene benyttes som Foderstof, men deres Værdi forringes ofte betydelig ved Indblanding af de værdiløse Skaller. De saaledes fremstillede Risgryn, Risengryn, indeholde gennemsnitlig ca. 75 p. Ct. Stivelse og henimod 8 p. Ct. kvælstofholdige Stoffer, og R. er saaledes den af alle Kornsorter, der indeholder mest Stivelse og mindst Kvælstof. Foruden til Gryn oparbejdes R. ogsaa til Rismel, der i Danmark fremstilles i to Kvaliteter: alm. Rismel og det hvidere og renere Stjernemel. Navnlig i Udlandet gaar Rismel ogsaa i Handelen blandet med en ringe Mængde Hvedemel under Navne som >præpareret Rismel« o. l. Rismel benyttes ogsaa undertiden som Betegnelse for den, sædvanlig af itubrudte Korn og smaafrøede Rissorter fremstillede Risstivelse, se Stivelse.

I Handelen skelner man sædvanlig mellem følgende Sorter: Carolinaris, alt fra Nordamerika kommende R., bestaaende af lange, smalle, meget hvide og gennemskinnelige, fint stribede Korn. Anses i Europa for den bedste Sort. Ostindisk R. i flere Kvaliteter som Bengal, Patna, Rangoon og den simplere Arrakanris; i øvrigt faas ogsaa noget R. fra Siam. Japan-R. er sædvanlig af god Kvalitet, medens Java-R. fremkommer baade i meget gode og i ret daarlige Kvaliteter. Italiensk R. have oftest en smuk hvid Farve og ligne da noget Carolina, men Kornene ere kortere, tykkere og sædvanlig

ikke gennemskinnelige. Ægyptisk eller Alexandriner og tyrkisk eller levantisk R. ere sædvanlig ringere Kvaliteter og komme sjældent i den europæiske Handel, ligesom brasiliansk og vestindisk R. For Skandinavien spille de ostindiske Sorter den langt overvejende Rolle. Her benyttes R. næsten udelukkende som Gryn til Grød o. l., betydelig ringere Mængder som Mel. I Danmark bruges endvidere en Del R. til Fremstilling af forskellige lyse Ølsorter, medens en saadan Benyttelse paa Grund af Beskatningsforholdene er udelukket i Norge og Sverige. Mange Steder uden for Skandinavien spiller R. en langt større Rolle, i Europa saaledes navnlig i Italien og Portugal, og i Asien regner man, at ca. 700 Mill. Mennesker næsten udelukkende ernære sig af R. I Japan, Kina o. fl. St. benyttes R. ogsaa til Fremstilling af forskellige gærede Drikke, smlg. Risbrændevin. *K. M.*

Ris (Papirmaal) se Balle.

Ris se Pryglestraf.

Risalit (ital. *risalto*, Frem- eller Tilbagespring, fr. *ressaut*), et fremspringende Midt- eller Sideparti paa en Bygning eller paa et efter arkitektoniske Principper opbygget Møbel, f. Eks. et Skab. Gaar R. ikke gennem alle Etager, er det en Forbygning; er det meget stærkt fremspringende, kaldes det en Fløj, i Alm. en Karnap. *E. S.*

Risãno, slavisk Risan, By i Østerrig, Distriktet Cattaro i Dalmatien, ligger 14 Km. N. N. V. f. Cattaro ved den nordøstlige Del af Bugten Bocche di Cattaro, der tidligere benævntes efter R. (*Sinus Rhizonicus*). (1890) 1,263 Indb. R. har maleriske Omgivelser og lever nutildags af en betydelig Garnison samt af lidt Agerbrug, Fiskeri og Handel. R., Grækernes Rhizon, var en af de gammelillyriske Kongers vigtigste Fæstninger. Her residerede Dronning Teuta, der 229—28 f. Chr. førte Krig med Romerne. I Romertiden var R. under Navn af *Risinium* Bugtens Hovedby. *H. P. S.*

Risbrigh, Børge, se Riisbrigh.

Risbrændevin, Saké, er en Slags stærkt Øl, der navnlig fremstilles i Japan af Ris, idet disse dampes og efter Afkøling inficeres med den saakaldte Koji eller Kodschi, en Blanding af forskellige Skimmel- og Gærsvampe, af hvilke navnlig de førstnævnte omdanne Stivelsen til Glykose, som derpaa forgærer under Dannelse af Alkohol. Den herved dannede faste Masse, den saakaldte Moto, paa hvilken Svampene have formeret sig stærkt, bliver derpaa benyttet til den egentlige Gæring af en større Portion frisk kogt Ris og Vand, og efter at Gæringen af denne er tilendebragt i Løbet af 8—10 Dage, skilles den ved Presning i en fast Del, der benyttes til Eddikefabrikation, og en flydende Del, der udgør R. Denne er en lysegul Vædske med en behagelig, frisk Lugt og et Indhold af ca. 15 p. Ct. Alkohol. *K. M.*

RiSCa [ri'skä], By i det sydvestlige England, Monmouthshire, ved Ebbw's Mellemløb, er Midtpunkt for et Kul- og Jærndistrikt, har Fabrikker for Kemikalier og Jærnblik, med (1891) 7,783 Indb. *M. Kr.*

Risch, Carl von, tysk Strafferetslærer, født 7. Juli 1834 i Rockenhausen, død 19. Marts 1895 i Würzburg, Professor smst. 1861. R.'s Hovedværk er hans Fortsættelse af Dollmann's Kommentar til »Das Strafgesetzbuch fur das Königreich Bayern vom 10. November 1861« [Erlangen 1868, ufuldendt]. *Fz. D.*

Rischehr se Buscher.

Riseland, det af Jætter beboede Land; tænktes i Middelalderen at ligge ved Udkanten af den beboede Verden, omtrent som Jotunheim. *A. O.*

Risengryn se Ris.

Risentito (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: udtryksfuldt, med Varme og Følelse. *S. L.*

Riser, ɔ: Kæmper, Jætter; i nordisk Gudedigtning sædvanlig i Sammensætningen Bjærgriser (*bergrisar*) som Modsætning til Kuldens Trolde, (H)rimthurser. — Halvrise, et Væsen, af hvis Forældre den ene er et R., den anden et Menneske. *A. O.*

Risfugl (*Spermestes oryzivorus* L.), en lille Spurvefugl af Amadinernes Gruppe. Den er graa med sort Hoved og Hage, hvide Kinder, af Størrelse som en Musvit; den lever i Bagindien, hvor den efter Yngletiden optræder i uhyre Skarer og ofte anretter stor Skade paa Rismarkerne. Den er en almindelig Burfugl. — R. kaldes ogsaa en Fugl af en hel anden Gruppe, den nordamerikanske Babolonk (*Dolichonyx oryzivorus* L.) se Icteridae. *O. H.*

Risgryn se Ris.

Risgræs (*Leersia* Swartz), Græsslægt (Risgruppen), nær Ris, og kun adskilt fra denne ved de manglende eller yderst reducerede Yderavner. Blomsterne have 3, 2 eller 1 Støvdrager (kun hos en enkelt Art 6). 5 Arter, alle voksende i Sumpe og langs Bredderne af Søer eller Vandløb. Vand-R. (*L. oryzoides* Sw.), 30—70 Cm. høj, har meget ru Blade og Topgrene. Den forekommer et enkelt Sted i Danmark (ved Hellebæk) og blomstrer i Aug.—Septbr., Toppen skrider i vort Klima ikke helt ud. *A. M.*

Risgærde se Hegn.

Rishi (Sanskrit rshi, Vismand, Seer) er oprindelig en Betegnelse for Forfatterne til de gamle Veda-Hymner, der ifølge Traditionen ikke digtedes eller nedskreves som andre litterære Produkter, men fremkom ved umiddelbar »Seen« (Inspiration, jfr. Veda). Da Veda'erne betragtedes som Aabenbaring, bleve deres Forfattere efterhaanden betragtede som ophøjede Væsener med overnaturlige Evner, indtagende en bestemt Plads i det mytiske System ved Siden af Guder, Dæmoner o. s. v. Allerede i den nærmest til Veda'erne sig sluttende Litteratur nævnes de 7 R.: Gotama, Bharadvāja, Vicvāmitra, Jamadagni, Vasishta, Kaçyapa og Atri som Bærere af Aabenbaringen, og symbolsk identificeredes de med Legemets 7 Livsaander, der fremtræde gennem Øjne, Øren, de to Næsebor og Stemmen. Syvtallet er ogsaa i de senere Tider fremherskende ved Forestillingen om R., der betragtedes som en Art Heroer eller Patriarker, Stamfædre for alle Skabninger (se Prajāpati). Hver Manu-Periode (Manvantara, s. d.) har sine 7 (senere 10) saadanne Patriarker. I Astronomien ere de syv R. de syv Stjerner i Stjernebilledet den store Bjørn. R. betegner ogsaa blot en hellig Vismand i Alm., og der skelnes da mellem følgende 3 Kategorier: Gude-Vismænd (Deva-R.), Brahman-

Vismænd (Brahma-R.) og Konge-Vismænd (Rāja-R.), til hvilke der undertiden endnu føjes 4 andre specielle Klasser. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts*, Bd. III). *D. A.*

Rishton [ri'šton], By i det nordvestlige England, Lancashire, 5 Km. N. 0. f. Blackburn, har Kulgruber, Teglværker og (1891) 6,010 Indb. *M. Kr.*

Risikēre (ital.), vove, sætte paa Spil.

Risiko (ital. *risico* ell. *rischio*, uvis Udgang, Fare) er en, navnlig i det merkantile Sprog benyttet Betegnelse for den Usikkerhed om Udfaldet, der overhovedet er til Stede ved de fleste menneskelige Foretagender af økonomisk Natur. Der maa derfor ved disse som Regel lades et Spillerum aabent for det uberegnelige eller uforudsete: Købmanden »brænder inde« med en Del af sit Indkøb, Fabrikanten, Haandværkeren eller Forlæggeren faar ofte ikke alle sine Produkter afsatte, Skibsejeren finder i det givne Øjeblik ikke Befragtning for sit Skib, Pengeudlaaneren lades i Stikken af sin Debitor o. s. v. I saadanne og talrige andre Tilfælde vil den med Foretagendet forbundne R. indgaa som et, og det undertiden stærkt vejende Moment i Prisdannelsen (f. Eks. ved Aager [s. d.]). For Chancen til at lide et Tab beregnes der ofte et Tillæg i Prisen eller i de Omkostninger, som maa dækkes, før Nettoudbyttet kan udbringes. Dette Tillæg benævnes Risikopræmie. Dennes Størrelse vil selvfølgelig altid være temmelig svævende. Smlg. Forsikring. *K. V. H.*

Riske se Mælkehat.

Riskontro, d. s. s. Reskontro, se Bogholderi S. 253 og 259.

Risler [rislæ!r], Édouard, fransk Klaverspiller, er født 23. Febr. 1873 i Baden-Baden (af elsassisk Afstamning); han uddannedes i Paris hos Diémer og studerede siden i Tyskland bl. a. hos d'Albert og Stavenhagen. Uagtet R.'s Spil og Foredrag væsentlig bærer den franske Skoles Præg, have dog disse Studier i Tyskland afsat værdifulde Spor. R., der i Paris snart regnedes blandt de første Klaverspillere, har koncerteret i Tyskland, hvor han ogsaa skattes højt, og har foretaget en Turné til Skandinavien (1901 med Marteau og Serato). Hans Spil udmærker sig særlig ved stor Toneskønhed og rig Afskygning. *W. B.*

Rismel se Ris.

Risolúto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: bestemt, energisk, kraftig.

Risotto (ital.) er en meget yndet Ret i Italien. Den bestaar af dampede Ris, der blandes med Suppe, saa at det bliver en meget tyk Vælling. For at give R. Smag tilsættes som oftest enten reven Parmasanost eller Tomatpurée; dog kan ogsaa Champignons og andre Grønsager anvendes. *R. H.*

Rispapir er en særlig Slags Papir, der fremstilles af den i Østasien voksende *Aralia papyrifera*, idet man opskærer dennes Marv, til mindre Stykker med et Fladeindhold af ca. 100 • Cm. ved radielle Snit, til større Stykker, der kunne have et Fladeindhold af indtil 350 □ Cm., paa den Maade, at Marven afskrælles ved et skrueformet Snit. R. bestaar altid kun af et enkelt Stykke og er aldrig sammenlimet af flere. Det benyttes navnlig i Kina som Akvarelpapir. *K. M.*

RispOSta (ital.: »Svar«), i Fugaen d. s. s. *Comes* (s. d.), eller den imiterende Stemme i en Kanon (s. d.). *S. L.*

Riss., ved Plante- og Dyrenavne Forkortelse for J. A. Risso (1777—1845), Professor i Nizza (Sydeuropa's Flora).

RiSSa se Maager S. 118.

Rissen, Herred i Fosen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Uttrøndelagen Politimesterdistrikt), søndre Throndhjems Amt. 504 □ Km., hvoraf ca. 26 □ Km. Ferskvand. (1900) 4,413 Indb., altsaa vel 9 pr. □ Km. Land. R., der udgør et Sogn med Lensviken Kapel under Stadsbygden Præstegæld, begrænses af følgende Herreder: Stadsbygden, Hevne, Ørlandet, Bjugn, Aa, Mosviken og Verran.

R. deles ved Throndhjemsfjorden i 2 Hoveddele, en nordøstlig og en sydvestlig.

Den sydvestlige Hoveddel har mange Vande og Myrer samt flere Dalfører, der som Regel have Hovedretning fra Sydvest til Nordøst. Det største Vand er Øiangsvandet (ca. 6,5 □ Km.), der har Afløb til Aastfjordeni Hevne Herred. Det største Vasdrag er Lenaelven, der falder i Throndhjemsfjorden ved Lensviken Kapel. Af Dalfører kunne foruden Lenaelvens mærkes Kalurdalen i Herredets ydre og Tenaldelvens i dets indre Parti. Som Regel bestaar denne Hoveddel af et temmelig forrevet Fjældterrain, der dog ikke naar op til synderlig Højde. Af højere Fjældtoppe kunne mærkes Søndre Varde (526 M.) og Tveraadalsheia (492 M.) N. V. f. Lensviken Kapel, Hestgrovheia (670 M.) og Landerøsheia (619 M.) N. f. Øiangsvandet samt Kalurdalsheia (443 M.) i Nord paa Grænsen mod Agdenes Herred.

Den nordøstlige Hoveddel strækker sig temmelig langt ind i Landet og har flere lavere Fjældpartier med Hovedretning fra Nordøst til Sydvest. De vigtigste Dalfører ere Skaudalen og Modalen, der gennemstrømmes af Skaudalselven og Moelven, begge i Herredets indre Del, samt Hasselelvdalen i dets ydre Del. Moelven falder noget S. f. Rissen Kirke ud i Botnen eller Botnvand (salt Vand), som gennem det smalle Sund Strømmen staar i Forbindelse med Fjorden. Gennem Strømmen have lidt større Baade vanskeligt for at komme op. Af større Fjældtoppe inden for den nordøstlige Hoveddel kunne mærkes: Rundheiene (502 M.) i Grænsen mod Stadsbygden og Blankheia (544 M.) i Grænsen mod Verran samt Skurvhatten (592 M.) N. V. f. sidstnævnte tillige med Storsadelen (453 M.) ved Grænsen mod Bjugn og Olsøiheia (613 M.) i Herredets Midtparti, N. f. Skaudalen. Lige ved Throndhjemsfjorden, N. f. Skaudalselvens Udløb, ligger Blaaheia (392 M.).

Af Herredets Areal opgives ca. 20 □Km. som Ager og Eng samt ca. 150 □Km. som Skov. Resten er Udmark, Snaufjæld, Myr etc. Herredet er taalelig godt dyrket og kan som Regel brødføde sig. Det har Skov til Husbehov. Fiskeri er af Betydning, særlig i Lensviken. I R. findes ingen større industrielle Anlæg; men der tilvirkes som Regel aarlig ca. 20,000 Tønder, hovedsagelig i Skaudalen og Modalen.

Paa Throndhjemsfjordens nordøstlige Side, S. V. f. Botnen, ligger Herredets største Gaard, Reins-

kloster, almindelig kaldet Rein, under hvilket sidste Navn her langt tilbage i Tiden fandtes en Kongsgaard. Omkr. Aar 1226 oprettedes paa denne Gaards Grund et Nonnekloster, Reins Nonnekloster, hvis Ejendomme igen gik over til et verdsligt Len noget over Midten af 16. Aarh. Siden Aar 1660 har Ejendommen været i privat Besiddelse. Af større Gaarde kunne for øvrigt mærkes: Hassel, Dørndal, Sund, Aarnset, Baustad, Flyten og Fallin, alle paa Throndhjemsfjordens nordøstlige Side. Paa samme Side af Fjorden findes ogsaa de to ny Kystbefæstninger ved Brettingsnes og Hysnes, hvilke indgaa under Agdenes Befæstninger, der have til Opgave at beherske Throndhjemsfjordens Indløb.

Af Veje bør mærkes den Bygdevej, som fra Ørkedalsøren fører frem langs Fjorden til Lensviken Kapel, og den Hovedvej, som forbinder Stadsbygden og Rissens Hovedbygd med hinanden. Desuden findes flere Bygdeveje, hvoriblandt en, der gaar langt op i Skaudalen. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Amund Helland, »Søndre Trondhjems Amt« [Chra. 1898]). *P. N.*

RiSSO [riso'j, Giovanni Antonio, fransk Naturforsker, født 8. Apr. 1777 i Nizza, død smst. 25. Aug. 1845 som Professor i Kemi og Botanik. Hans Studier omfatte hovedsagelig Fiskene, Molluskerne og Krustaceerne. Af hans Arbejder maa fremhæves: »Histoire naturelle des orangers« [udg. i Forening med Poiteau med 109 kolor. Tavler, Paris 1818—19], »Histoire naturelle des principales productions de l'Europe méridionale« [5 Bd., 1826—28] og »Flore de Nice« [Nizza 1844]. *J. C.*

Rissolle [riså'l] (fr.), en lille, tyndt udrullet Plade Dej, paa hvis ene Halvdel der lægges enten lidt fin Stuvning af Kød eller Fisk eller lidt Fars, hvorefter Dejen bøjes sammen, trykkes fast til langs Kanten, paneres og koges lysebrun i Klaret. *R. H.*

Risstivelse se Stivelse.

Rist se Ildsted.

Rist, Johann Georg, dansk Diplomat, (1775—1847), en holstensk Præstesøn fra Egnen om Hamburg, blev 1797 Privatsekretær hos Finansministeren Grev E. Schimmelmann og indtraadte 1801 i den diplomatiske Tjeneste. I Efteraaret 1806 blev han *Chargé d'affaires* i London. Det lykkedes ham ikke at give sin Regering nogen Advarsel om det forestaaende engelske Tog til Kjøbenhavn 1807, og han blev derefter hjemkaldt og udnævnt til Generalkommissær, senere Generalkonsul i Hamburg. I denne meget vanskelige Stilling viste han stor Dygtighed og Takt. Skønt afgjort loyal og som Patriot oprørt over England's Færd følte han sig nationalt som Tysker og tog Afsked 1813, misfornøjet med Frederik VI's Politik og hans tyske Raadgiveres Fjernelse. Han brugtes senere i vigtige Regeringskommissioner, men fik intet nyt Embede, før han 1834 blev Medlem af Provinsregeringen paa Gottorp indtil 1846. Han havde 1815 ønsket en fri Forfatning for Holsten, men skrev dog 1831 et Modskrift mod U. Lornsen og blev derfor 1832 optagen blandt de erfarne Mænd, der skulde raadslaa om Provinsialstænders Indførelse. Hans »Lebenserinnerungen« udgaves 1880—83 i Gotha i 3 Bd. *E. E.*

Rist, Johann, tysk Digter, (1607—67), var højt anset som Digter, blev kronet som saadan af Ferdinand III, ophøjet i Adelsstanden, ja endog udnævnt til Pfalzgreve. Han var Medlem af »Der Palmen- und Pegnitzorden« og stiftede selv »Der Elbschwanenorden« (1656). Han naaede højest i det gejstlige Digt; af hans Dramaer kunne særlig nævnes de allegoriske »Das Friede wünschende Deutschland« [1647] og »Das Friede jauchzende Deutschland« [1653]. (Litt.: K. Goedeke og Edm. Goetze, »Dichtungen v. J. R.« [1885, i »Deutsche Dichter des 17. Jahrh.'s«, 15. Bd.]). *C. A. N.*

Rist, Peter Frederik, dansk Officer og Forfatter, er født i Kjøbenhavn 7. Juli 1844. Fra Studieplanerne reves han bort af Krigen 1864; han deltog som frivillig Officersaspirant i Forsvaret af Dybbøl, blev saaret, kom atter tilbage til Hæren og forblev fra nu af militær; han er efterhaanden avanceret til Oberstløjtnant (1894). Men under Garnisonslivet var Forfatterlysten vaagnet, og 1884 begyndte han med en Samling kulturhistoriske Skitser fra 18. Aarh.'s Militærvæsen (»Fra Støvlettiden«), en ikke rig, men meget vægtig Produktion af historisk og digterisk Art, stedse samlet om Krigen og Militærlivet. Han var Medredaktør af Tidsskriftet »Museum« (1889 ff.) og Medarbejder, fra 1896 Leder, af officielle krigshistoriske Arbejder; en paa Breve støttet Skildring af Olaf Rye udgav han 1899. Men Krigen 1864, der havde været hans Livs Hovedbegivenhed og aabenbart lagt Grunden for hans Livssyn, trængte sig frem i ham til en mere personlig og indtrængende Fremstilling end den rent historiske. I Bøgerne »En Rekrut fra 64« [1889], »Soldater« [1890] og »Efter Dybbøl« [1892] satte han den ulykkelige Krig en sand og kunstnerisk Mindestøtte. Fra Fredericia til Dybbøl, fra Dybbøl til Sundeved lever Læseren, gennem en ung Officersaspirants Indtryk og Oplevelser, hele Felttoget med: Kvarteropholdets Kedsomhed og Marchernes Besvær, den lammende Spænding og Krudtangesten, Granatspektakelet og Flugtens Rædsel og Færgetransporten med de saarede, — Krigens Virkelighed blev her for første Gang paa Dansk skildret med Naturalismens og de russiske Romaners Kunst. Men baade over de forskellige danske Officerstyper, de udmærket karakteriserede danske »Jens'er« — og over hele Kammeratlivet, over Befolkningen, Landskabet, selv over Slagteriet var der, trods alle de realistiske Enkeltheder, tillige bredt et Skær af mandig Sundhed og Skønhed og moralsk Idealisme, der gjorde, at Bøgerne samtidig virkede som det bedste Forsvar for Militærlivets Værdier, den sundeste Styrkelse af Nationalfølelsen. Efter denne litterære Bedrift, der med eet Slag fastslog R.'s Forfatterrang, har han paa mindre opsigtsvækkende Emner anvendt den samme gode Kunst — elegant sikker af Holdning med kølig klart Blik og fast Haandelag, men altid med Hjertet paa rette Sted —; 1894 udkom Novellesamlingen: »Jonatan«, 1902 »Fortællinger og Typer«. Den historiske og digteriske Interesse have virket sammen i de pasticheagtige »Pagebreve« [1898] og i den historiske Roman »Lasse Månsson fra Skaane«, der omhandler Krigen 1658 [1903]. *V. V.*

Ristang, Benævnelse for *Chordaria flagelliformis* (se Alger S. 520).

Ristell, Adolf Fredrik, svensk Kritiker og

dramatisk Oversætter ved Slutn. af 18. Aarh. R. kom til Stockholm som Forelæser hos Dronning Lovisa Ulrika og blev bekendt som Vinder af Vitterhetsakademiens Præmier 1774—75 og som Oversætter af et Par Dramaer af Voltaire. Ved Protektion af K. F. Scheffer blev han Kongens private Bibliotekar først i Stockholm og senere paa Drottningholm. 1778 optræder han i »Tankar öfver smak i vitterhed och konsten« som Repræsentant for Datidens æstetiske Teorier.

R. havde imidlertid ved sine Oversættelser og enkelte ubetydelige originale dramatiske Arbejder tildraget sig saa megen Opmærksomhed, at han, da han 1787 afgik fra Bibliotekarembedet, for 6 Aar fik Privilegium til at lade svenske Skuespil opføre paa »Bållhuset«. Her aabnede han 2. Juni 1787 >Svenska dramatiska teatern«, og han blev støttet af Datidens betydeligste Forfattere med Kongen i Spidsen. Bekostningerne vare imidlertid alt for store, og Aaret efter rømte R. fra en Gæld paa 13,000 Rdl. Rimeligvis rejste han til England, thi der udkom 1790 hans Værk »Characters and anecdotes of the court of Sweden«, et Værk, der oversattes til Tysk og Fransk og 1820 til Svensk og har gjort hans Navn mere bekendt end hele hans anden litterære Virksomhed; det indeholder mange interessante Bidrag til Oplysning om Datidens litterære og kulturelle Liv, men det gode er blandet med meget interesseløst.

R.'s følgende Liv er fuldstændig ukendt; at han levede endnu 1812, kan man slutte af, at hans Navn da blev slettet af »Vitterhets hist, och ant. Akademi«. *O. Th.*

Ristic [ri'stitš], Jovan, serbisk Statsmand, født 27. Oktbr. 1831, død 4. Septbr. 1899. Han studerede i Tyskland og Frankrig og indtraadte 1854 i Statstjenesten. Som Sekretær for Nationalforsamlingen medvirkede han væsentlig til Fyrst Alexander's Afsættelse og Obrenovic'ernes Tilbagekaldelse i Decbr. 1858. Han blev 1860 Legationssekretær i Konstantinopel og 1861 virkelig Sendemand; udvirkede 1867 Tyrkernes Rømning af Belgrad og andre serbiske Fæstninger og blev til Løn Novbr. s. A. Første- og Udenrigsminister. Efter Fyrst Michael's Mord i Juni 1868 blev han Medlem af Regentskabet under Milan's Mindreaarighed indtil Aug. 1872 og udarbejdede den fri Forfatning 1869; blev derefter paa ny Førsteminister, men fortrængtes Novbr. 1873 ved østerrigsk Indflydelse, fordi han var russisk-sindet. Som Leder af Krigspartiet kom han i Maj 1876 paa ny til Magten og beholdt den indtil Oktbr. 1880, ivrig virkende for Landets Uafhængighed og Udvidelse; var 1878 Serbien's Repræsentant paa Berlin-Kongressen. Juni—Decbr. 1887 var han igen Førsteminister og blev Marts 1889 Hovedmanden i Regentskabet for Kong Alexander, men fjernedes Apr. 1893 ved dennes Statskup og trak sig nu tilbage til Privatlivet. *E. E.*

Ristning, Forberedelse af Malme, navnlig Jærnmalme, som gaar ud paa at »lukke dem op« d: gøre dem porøse, saa at de lettere reduceres af Kulilten under Masovnsprocessen. R. udføres nu næsten udelukkende i egne Ovne, Ristovne, med særligt Brændsel eller Masovnsgas; undtagelsesvis er Malmen saa kulholdig, at fremmed Brændsel er ufornødent. Ved R. uddrives navnlig Vand, Kulsyre, Arsen og Svovl. R. er en meget vigtig forberedende Proces for Masovnsprocessen; foruden at visse Stoffer uddrives ved den, vil Jærnforbindelsen kunne iltes højere. *F. W.*

Ristori, Adelaide, italiensk Skuespillerinde, er født 29. Jan. 1821 i Cividale i Norditalien. R.'s Forældre vare et omrejsende — middelmaadigt — Skuespillerpar, og hun kom allerede i sin spædeste Barndom, efter Traditionen endnu i Vuggen, paa Scenen, fra sit 4. Aar spillede hun Børneroller og fra sit 12. Aar naive Pigebørn og raske Subretter, 1838 fik hun Engagement ved den sardinske Trup, hvor hun i nogle Aar nød godt af den fortrinlige Skuespillerinde Carlotta Marchionni's Vejledning, 1841 indtraadte hun i Hertuginde Marie Louise af Parma's Trup, vandt sig i de følgende Aar en anset Stilling som en livfuld og slagfærdig Fremstillerinde af de kvindelige Hovedroller i det italienske Lystspil, fremfor nogen Goldoni's >La locandiera« (»Mirandolina«), ægtede 1847 Marki Julian Capranica del Grillo og opgav samtidig Teateret. Dog kun for en liden Tid: et Par Aar efter vendte hun tilbage til sin Kunst, blev under sit Pigenavn knyttet til den sardinske Trup, og hun, der tidligere kun havde gjort Strejftog ind paa Tragediens Omraade, tog nu dette i Besiddelse, henrev først det ganske Italien i en Række Alfieri'ske Heltinderoller, vovede sig snart (1855) til Paris for at tage Kampen op med selve Rachel, og lykkedes det hende end ganske vist ikke at fordunkle denne, vandt hun dog her som Legouvée's Medea og Aaret efter i London som Shakespeare's Lady Macbeth saa stort et Navn som tragisk Skuespillerinde, at Italien syntes hende for lille, og hun derfor begyndte den Række Gæstespil, der udbredte hendes Ry ikke alene over Europa og Amerika, men endog til Australien; 1879 °g 1880 naaede hun paa sin ustandselige Gæstereren til Nordens Hovedstæder, snart efter opgav hun det omflakkende Kunstnerliv for et roligt Familieliv i Rom, hvor hun dog af og til optraadte ved Velgørenhedsforestillinger.

— R. er en af 19. Aarh.'s største tragiske Skuespillerinder; herlig udrustet af Naturen saavel i legemlig som i aandelig Henseende tilegnede hun sig sin Kunsts Teknik til Fuldkommenhed; som et Eksempel herpaa kan nævnes hendes Fremstilling af Lady Macbeth's Søvngængerscene, hvor den sovendes lydelige Aandedræt ledsagede, men ikke afbrød Talen, og ud af sin stærke Personlighed og sin begivenhedsrige Livserfaring skabte hun en Række Kvindeskikkelser, der forenede ophøjet Kvindelighed med sanddru Naturiagttagelse, og hun vovede sig ikke blot til det rædselsfulde, men ogsaa til det burleske. (Litt.: A. Ristori, *Ricordi e studi artistici* [Torino 1887]; E. Boutet, *A. R.* [Rom 1899]; Edv. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst« [Kbhvn. 1881], S. 311—334). *A. A.*

Ristorno (ital.) betyder sproglig Tilbageførelse eller Omgørelse. I Retsvidenskaben benyttes R. særlig som Betegnelse for den Ophævelse af et bestaaende Kontraktsforhold, som i visse Tilfælde er hjemlet den ene af Kontrahenterne, i Reglen mod Erlæggelse af et vist mindre Vederlag. Saadan Ret til R. er navnlig hjemlet i Forsikringsforhold. Sølovens § 265 giver saaledes Forsikringstageren Ret til R., naar den forsikrede Genstand ikke udsættes for nogen Fare, der falder under Forsikrerens Ansvar, f. Eks.

naar den paatænkte Sørejse opgives, og ved Brandforsikring antages det ligeledes, at den forsikrede kan forlange sig fritagen for at betale Præmien og fordre forudbetalt Præmie tilbage, naar den forsikrede Genstand i Løbet af Forsikringstiden gaar til Grunde ved en tilfældig Begivenhed, som ikke falder ind under Forsikrerens Risiko, f. Eks. naar den forsikrede Bygning bortskylles ved Oversvømmelse. Ligeledes er det ved Livsforsikring en almindelig Regel, at Forsikringstageren til enhver Tid kan træde tilbage og fordre Tilbagebetaling af en saa stor Del af den erlagte Præmie, som svarer til Værdien af Forsikrerens tilbagestaaende Risiko (Præmiereserven, se **Livsforsikring**). I Sølovens § 186 findes positive Regler om R. af Bodmerilaan, naar Bodmerirejsen opgives, forinden den er begyndt. *L. A. G.*

Ristretto (ital.), kortfattet Indhold, Ekstrakt, Uddrag af Regninger; deraf Stats-R. ɔ: en sammentrængt Fremstilling af Statsbegivenheder.

Risum teneatis amici? (lat.), »kunne I saa bare eder for at le, Venner?«, Citat efter Horats (*Arspoetica* V. 5). *H. H. R.*

Risus sardonicus (lat.) betegner i Lægevidenskaben Smilet med Munden trukken skævt til den ene Side og kan paa den Maade tyde paa en Krampe i Ansigtet paa denne Side eller oftere en Lammelse paa den modsatte Side. Betegnelsen er mere af lidt gammeldags end moderne Natur. Navnet skal skrive sig fra en Plante *Sardonion*, hvis Nydelse skulde fremkalde nævnte Trækning i Ansigtet. *E. A. T.*

Risvegliato [risvelja'to] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: muntert, livligt. *S, L.*

Risør (før kaldet Øster-Risør), Købstad ved Kysten i den østlige Del af Nedenes Amt. (1901) 4,152 Indb. R. ligger paa en mod Øst fremspringende Landtunge mellem Søndeled Fjorden i Nord og Sandnes Fjorden i Syd, og dens rummelige Havn dækkes mod Havet af nogle mindre Øer, mellem hvilke findes flere gode Sejlløb.

R.'s Opkomst kendes ikke nøje. Her var allerede langt tilbage en søgt Havn, hvor senere Handelsmænd nedsatte sig. Stedet har faaet Navn efter den udenfor liggende Risø og blev kaldet Øster-Risør for at skilles fra det ved Mandal liggende Risør (nu Risøbank), hvor der ligeledes i Fortiden var et Handelssted, som dengang bar Navn af Vestre Risør.

R. skal oprindelig have tilhørt Købstaden Skiens Handelsdistrikt; men ved Oprettelsen af Christianssands Privilegier Aar 1643 kom den under denne Købstads Distrikt. Allerede i Midten af 17. Aarh. var her Toldsted og nogen Trælasthandel. 1723 blev R. adskilt fra Christianssand; dog fik Stedet først 1735 Købstadsrettigheder. 1690 var R. kommen under Arendals Jurisdiktion, og dette Forhold vedvarede, indtil den 1779 fik egen Byfoged. Siden 1646 har R. haft egen Kirke, hvis oprindelige Navn var Hellig-aands Kirke; denne var fra først af Annekskirke under Gjerstad Præstegæld, men fra Aaret 1745 har R. været eget Præstegæld.

I Aaret 1861 brændte største Delen af R, fuldstændig ned, hvorefter der foretoges en gennemgaaende Omregulering. Den derefter opførte By er regelmæssig og for en enkelt Bydels Vedkommende meget smuk. R. har Middelskole og Folkeskole, Sparebank, Rigstelegraf- og Rigstelefonstation samt gode Kajanlæg og tidsmæssig Vandledning m. v. R. driver en ganske betydelig Handel og Skibsfart. Dens væsentligste Udførselsartikel er Trælast, dernæst Is, Fisk og Hummer. Blandt industrielle Foretagender maa særlig nævnes det store Anlæg: Kranens Dampsag. Desuden findes her et mindre mekanisk Værksted, Skibsværft, Mineralvandsfabrik m. v., hvorhos der ogsaa i Omegnen findes forskellige industrielle Anlæg saasom Skibsværft, Møllebrug, Savbrug m. v. Ved det sydlige Indløb til R. ligger Stangholmen Fyr. Lige ved R. findes det bekendte Sømærke Risørflekken, et større overkalket Parti af en mod Havet vendende Fjældside. *P. N.*

Rita (Sanskrit, adj. og subst. = det rette, sande — lovsmæssig Orden) er i den ældste indiske Religion en abstrakt Betegnelse for den Kraft (Gangen ell. Mekanismen), der opretholder den bestaaende og uforanderlige Verdensorden, saaledes som den vogtes af Guderne, specielt af Varuna og Âditya'erne (s. d.). Navnet er saaledes til Dels synonymt med Dharma (s. d.), men medens dette nærmere er et Udtryk for, hvad der skal være Normen for de menneskelige Handlinger, opfattes R. ganske objektivt og upersonligt og har ikke nogen Plads i det senere System. (Litt.: H. Oldenberg, »Die Religion des Veda« [Berlin 1894]). *D.A.*

Ritardándo (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: tøvende, efterhaanden aftagende i Hurtighed. *S. L.*

Ritchie [ri'tsi], Anna Isabella, engelsk Forfatterinde, er født 1837 i London, ældste Datter af Thackeray. Hun tilbragte sin Barndom i Frankrig, blev først kendt som Forfatterinde under sit Pigenavn, men ægtede 1877 sin Fætter, Richmond R., og har senere skrevet under dette Navn. Hendes første Arbejde var: »The Story of Elisabeth« [1863]. Derefter fulgte en Række Fortællinger: »To Esther, and other Sketches« [1869]; »The Village on the Cliff«; »Old Kensington« ; »Toilers and Spinsters, and other Essays«; »Bluebeard's Keys, and other Stories« ; »Five Old Friends and a Joung Prince«. Af hendes Romaner kunne nævnes: »Miss Angel« [1875]; »Miss Williamson's Divagations« [1881]; »Mrs. Dymond« [1885]. Desuden har hun skrevet en Række æstetiske Afhandlinger: »A Book of Sibyls: Mrs. Barbauld, Mrs. Opie, Miss Edgeworth, Miss Austen« [1883]; »Madame de Sévigné« [1881]; »Records of Tennyson, Ruskin, and Browning« [1892]; »Alfred Tennyson and his Friends« [1893]; »Chapters from some Memoirs« [1894]. *T. L.*

Ritchie [ri'tsi], Charles Thomson, engelsk Statsmand, er født 1838 i Dundee, blev Forretningsmand i London og valgtes 1874 som konservativ til Underhuset for en londonsk Kreds, samt har siden med en kort Afbrydelse (1892 — 95)haft Sæde der. Han blev Juni 1885 Admiralitetssekretær indtil Januar n. A., var Aug. 1886 til Aug. 1892 Minister for den stedlige Forvaltning og gennemførte 1888 den vigtige Lov om Grevskabsraad; blev Juni 1895 Handels-, Novbr. 1900 Indenrigsminister og Aug. 1902 Skatkammerkansler ; afgik som Minister Septbr. 1903. *E. E.*

Rite (lat.), paa rette Vis, i Overensstemmelse med Reglerne.

Ritenbenk, Koloni i Grønland's nordre Inspektorat, ligger i Vaigat paa en lille 0 ud for Arveprinsens Eiland (Agdlutok) 69° 45′ n. Br. og 51° 13′ v. L. f. Grw. 4 Km. S. f. Kolonien ligger det imponerende 628 M. høje Fjæld Kangek. N. f. R., paa Arveprinsens Eiland, ligger et af Grønland's største Fuglefjælde, bekendt under Navnet R.'s Fuglefjæld, paa hvis lodrette Væg Millioner af Alker og Maager bygge. Efter dette Fjæld har Kolonien sit grønlandske Navn, Agpat, der betyder Alker. Kolonien er anlagt 1755 og opkaldt efter Handelens daværende Præses Grev Berkentin ved Omsætning af Bogstaverne i hans Navn. R. havde 1893 84 indfødte Beboere foruden en dansk Kolonibestyrer og Assistent. R.'s Distrikt omfatter Kysterne omkring Vaigat, nemlig den vestlige Del af Arveprinsens Eiland, den sydlige Del af Nugsuak Halvø og den nordøstlige Del af Disko. Arveprinsens Eiland og den østligste Del af Nugsuak Halvø bestaa af ca. 700 M. høje Gnejsfjælde, medens den øvrige Del af Distriktets Kyster bestaar af høje snedækte Trapfjælde, der ligge over Stenkulsdannelser, i hvilke der findes talrige Forsteninger tilhørende Kridt- og Miocenformationerne. Ved R.'s Kulbrud paa Disko findes flere Kullag af betydelig Mægtighed og let tilgængelige. Her blev tidligere brudt Kul til Forsyning af de i Nærheden liggende Kolonier. Mellem Arveprinsens Eiland og Nugsuak udskyder sig den store Isfjord Torsukatek, der ofte opfylder Vaigat med Isfjælde. Til R.'s Distrikt høre Udstederne Kekertak, Sarkak og Nugsuak paa Nugsuak Halvø samt Ujaragsugsuk paa Disko. 1902 var Distriktet beboet af 429 indfødte; det er det mindste Distrikt i Grønland, naar Godhavn undtages. *G. F. H.*

Ritenúto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: holdende tilbage, langsommere end det foregaaende Tempo. *S. L.*

Ritmester (tysk Rittmeister) er i de skandinaviske Lande, Tyskland og Østerrig-Ungarn Titelen for Underafdelingschefen (Eskadronschefen) i Rytteriet. Titelen blev først almindelig i Danmark 1772, da det blev bestemt, at Kaptajnerne ved Dragonregimenterne fremtidig skulde kaldes **R.** *C. G. B.*

I Norge havdes R. allerede 1640, da der udnævntes 1 R. nordenfjælds og 2 R. søndenfjælds over hver sit Kompagni »Rytter-Landfolk«. *H. J. B.*

Ritorna al segno [se'ño] (ital.), d. s. s. *dal segno*

Ritornél (ital.), i ældre Musik den instrumentale Sats, som indledede Solistens Strofer — saavel i Sangkompositioner som i Koncerter for Soloinstrumenter — og som blev gentagen ved Slutningen af Musikstykket og imellem de enkelte Vers eller Repriser. *S. L.*

Ritschl, Albrecht, protestantisk Teolog, født i Berlin 25. Marts 1822, død i Gottingen 20. Marts 1889. 1853 blev han Professor i Bonn og kom derfra 1864 til Gottingen, hvor han virkede til sin Død. Næst Schleiermacher har ingen tysk protestantisk Teolog haft saa stor Betydning som R. Han forstod ikke mindst at samle Disciple om sig, og denne Ritschl'ske Skole har trods stærke Angreb ogsaa efter Mesterens Død hævdet sig som en bestemt kirkelig og teologisk Retning, repræsenteret ved saa godt som alle tyske Universiteter, men naturligvis med betydelige Forskelle mellem Repræsentanterne. Det karakteristiske ved Ritschl's Teologi er hans stærke Betoning af den subjektive religiøse Erfaring, saaledes som denne fremtræder inden for Menighedens Samfund. Paavirket af Kant og delvis af Lotze forkastede R. alle metafysiske Spekulationer paa de religiøse Omraader, religiøse Domme ere ikke Værens-, men Værdidomme, Gud kan kun erkendes ud fra den Værdi, han har, men Værdi kan Gud kun faa for det Menneske, som staar i Menighedens Samfund. Derfor angreb R. ogsaa skarpt den pietistiske Enkeltmandskristendom. Fremdeles betonede R. stærkt Religionens etiske og kulturelle Side, og derigennem fik hans Anskuelser en Del Indgang hos de dannede, medens Folket som Helhed ikke er blevet vundet for de ny Tanker. Heller ikke har R. øvet nogen egentlig Indflydelse uden for Tyskland's Grænser, kun i Norden have enkelte Teologer tilegnet sig dem. Ikke desto mindre har hele den protestantiske Teologi faaet stærke Impulser gennem R.'s ejendommelige skarpe Kritik og Evne til at stille Problemerne. Af R.'s Værker maa nævnes »Das Evangelium Marcions und das kanonische Evangelium des Lukas« [Tübingen 1846], »Die Entstehung der altkatolischen Kirche« [Bonn 1850], »Das Verhältniss des Bekenntnisses zur Kirche« [smst. 1854], »Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung« [1870—74], »Schleiermacher's Reden über die Religion« [1874], »Die christl. Vollkommenheit« [1874], »Unterricht in der christl. Religion« [1875], »Über das Gewissen« [1876], »Geschichte des Pietismus« [1880—86], »Theologie und Metaphysik« [1881] og *Fides implicita* [1890]. R.'s Afhandlinger ere samlede i »Gesammelte Aufsätze« I—II [Tiibingen 1893 og 1896]. (**Litt.**: Otto Ritschl, »Albrecht R.'s Leben«, I—II [Tiibingen 1892—96]. Af den store Litteratur om R.'s Teologi skal kun nævnes: J. J. Heer, »Der Religionsbegriff A. R.'s« [Zürich 1884]; R. Kübel, »Die positive und die liberale Richtung in der Theologie« [Nördlingen 1881]; F. H. R. Frank, »Dogmatische Studien« [Erlangen 1892]; R. A. Lipsius »Die Ritschl'sche Theologie« [i »Jahrbücher für protestantische Theologie« 1888]; G. Ecke, »Die theologische Schule A. R.'s und die evangelische Kirche der Gegenwart« [Berlin 1897]; J. P. Bang, »A. R.'s Teologi« [1893]; Just Christensen, »Det kristelige Gudsbegreb med særligt Henblik paa den Ritschl'ske Teologi« [i »Teologisk Tidsskr.« 1897]). *A. Th. J.*

Ritschl, Friedrich Wilhelm, tysk Filolog, født i Grossvargula i Thüringen 6. Apr. 1806, død i Leipzig 9. Novbr. 1876. Han virkede som Privatdocent i Halle fra 1829, blev Professor 1832, kom 1834 til Breslau, 1839 til Bonn, hvor han 1854 tillige blev Overbibliotekar, og blev endelig 1865 Professor i Leipzig. I sin Ungdom beskæftigede han sig en Del med den græske Litteratur, hvorom han skrev forskellige Afhandlinger, men hans Hovedvirksomhed ligger paa den latinske Filologis Omraade, hvor han i flere Henseender virkede banebrydende. Især har han store Fortjenester af Studiet af Plautus, hvis

Komedier han udgav [3 Bd., Bonn og Elberfeld 1848—54; ny, udvidet Udgave, besørget efter R.'s Forarbejder af hans Disciple, 4 Bd., Leipzig 1878—94]. Han anstillede omhyggelige Studier af det gamle latinske Sprog, især som det kendes gennem Indskrifter, og udgav en Indskriftsamling *Priscae latinitatis monumenta epigraphica* [Berlin 1864], men hans Anvendelse af disse Studiers Resultater paa Plautus'es Tekst er ikke uden Vilkaarlighed. Af hans Skrifter maa ogsaa nævnes »Parerga zu Plautus und Terenz« [Leipzig 1845]. Hans »Kleine philologische Schriften« udkom i 5 Bd. [Leipzig 1867—79]. Fra 1841 til sin Død redigerede han Tidsskriftet »Rheinisches Museum«. (Litt.: Biografier af L. Muller [2. Opl., Berlin 1878] og O. Ribbeck [2 Bd., Leipzig 1879—81]). *H. H. R.*

Ritte, Blad, kaldes paa en Væv den Kam, mellem hvis Tænder Kædetraadene gaa, og som benyttes til at slaa Islætten fast, hver Gang Skytten er slaaet igennem, smlg. Vævning. *K. M.*

Ritteknіv (Bladkniv) er et Værktøj til Anbringelse af Kædetraadene i Ritten (se Vævning) og bestaar af Blik eller udplattet Traad, som ved den ene Ende er forsynet med et skraat Indsnit. *K. M.*

Ritter, Alexander, tysk Komponist, (1833—96), var født i Narva i en tysk Familie og opdroges i Tyskland (Konservatoriet i Leipzig). Ved sit Ægteskab kom han i Berøring med de Liszt-Wagner'ske Kredse, til hvilke han sluttede sig med Begejstring. R. førte et noget omflakkende Liv, var Teaterkapelmester, Musikhandler, Orkestermusiker (i Meiningen under Hans v. Bülow) og døde i München. Hans utvivlsomme, men ikke stærkt selvstændige Komponistbegavelse vandt egentlig kun Anerkendelse i »Nytyskernes« snævre Kreds, og hans talentfulde komiske Operaer »Der faule Hans«, »Wem die Krone« slog ingen Sinde helt igennem. R. har endvidere skrevet flere symfoniske Digtninge (som »Olufs Hochzeitsreigen«, *Sursum corda* o. fl.). *W. B.*

Ritter, August Gottfried, tysk Organist, født i Erfurt 25. Aug. 1811, død 26. Aug. 1885 i Magdeburg, hvor han var Domorganist, har særlig gjort sig bekendt ved sin »Kunst des Orgelspiels«, men har desuden skrevet adskillige Kompositioner for Orgel, Klaver og Sang og udgivet forskellige Samlinger af Sange og en »Orgelspillets Historie«. *S. L.*

Ritter, Heinrich, tysk Filosof, født 1791 i Zerbst, død 1869 som Professor i Gottingen. R. er mest kendt ved sit store Værk »Geschichte der Philosophie« [1829—53]; han er paavirket af Schleiermacher, særlig i sin Forskning af Filosofiens Historie. *A. T—n.*

Ritter, Henry, amerikansk Maler, født Maj 1816 i Montreal (Canada), død 21. Decbr. 1853 i Düsseldorf. R. tilhører efter sin Udvikling tysk Kunst, særlig den Düsseldorf'ske. Han studerede under Groger i Hamburg, derefter under Sohn og Jordan i Düsseldorf. Hans mange Genrestykker fra Sø- og Fiskerlivet minde ofte stærkt om sidstnævnte Malers Kunstsyn. Bekendte Arbejder: »Forlovelse i Normandiet« [1842, Mus. i Leipzig], »Præriebrand« [Hamburg's Kunsthalle], »Lodsens Søn« [Ravené-Gal. i Berlin] etc. R. udførte ogsaa Raderinger og Litografier. *A. Hk.*

Ritter, Hermann, tysk Musiker, er født 16. Septbr. 1849 i Weimar, studerede ved Konservatoriet i Berlin, hvor bl. a. Joachim var hans Lærer. R. gjorde sig bekendt ved den af ham opfundne *Viola alta* (en Art større Bratsch), for hvilket Instrument han agiterede ved Skrifter og paa Koncertrejser. R., der er Lærer og musikhistorisk Docent ved Musikskolen i Würzburg, har ogsaa udgivet Tonekunstens Æstetik og et stort musikhistorisk Kompendium. *W. B.*

Ritter, Karl, tysk Geograf, født 7. Aug. 1779 i Quedlinburg, død i Berlin 28. Septbr. 1859. Sin første Opdragelse fik han i Salzmann's berømte Anstalt i Schnepfenthal, hvor han bl. a. fik Gutsmuths til Lærer i Geografi; senere uddannede han sig som Pædagog i Halle, og 1798 blev han ansat som Huslærer og Mentor i det Bethmann-Hollweg'ske Hus i Frankfurt. Her lærte han 1807 Humboldt at kende. Senere ledsagede han sine Elever til Akademiet i Geneve og berejste sammen med dem Schweiz, Frankrig og Italien. Fra 1814 opholdt han sig i Gottingen, indtil han 1819 blev ansat som Professor i Historie i Frankfurt, hvorfra han dog allerede Aaret efter blev kaldt til Berlin som Lærer i Geografi ved Universitetet og Krigsskolen; han virkede her til sin Død (1859). 1822 blev han Medlem af Akademiet, og senere Direktør for det kgl. Kadetakademi. — Sammen med Alex. v. Humboldt kaldes R. for »Geografiens Fader«, og deres Virksomhed er ogsaa af epokegørende Betydning for denne Videnskab, der hidtil kun havde været betragtet som et Appendiks til Historien. I Modsætning til Humboldt var R. nærmest den stuelærde med en overvejende historisk Uddannelse, dog ingenlunde ukendt med sin Tids Naturforskning; hans Stil er filosofisk og ofte tung, men han havde et stort Syn paa Geografiens Opgave som Videnskab og var et udpræget systematiserende Talent. Han har skabt vor nuværende geografiske Terminologi, og vi skylde ham ikke blot almindelige Betragtninger over Fordelingen af Hav og Land og Kontinenternes Former, men ogsaa vort Grundsyn paa Geografiens Opgave, Behandlingsmaade og Forhold til andre Videnskaber. Hans Hovedværker ere: »Einleitung zur allgemeinen vergleichenden Geographie« [Berlin 1852] og »Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen« [Berlin 1817—18], som han i anden Udgave har bearbejdet efter en udvidet Plan, saa at han i I. Bd. kun behandler Afrika [1822] og i Resten af Bindene [1832—59] ikke er kommen ud af Asien. Foruden mange Afhandlinger i Akademiets Skrifter kunne endvidere fremhæves hans Begynderarbejde »Europa« [Frankfurt 1804—07] og Forelæsninger over »Geschichte der Erdkunde und der Entdeckungen« [Berlin 1861], »Allgemeine Erdkunde« [smst. 1862] og »Europa« [smst. 1863] udgivne efter hans Død af Daniel. (Litt.: Peschel, »Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde« [Leipzig 1877]; Marthe, »Was bedeutet K. R. für die Geographie« [Berlin 1880]; Ratzel, »Zu K. R.'s hundertjährigem Geburtstage« [»Allg. Zeitung«, 1879]; Løffler,

»Omrids af Geographienc [Indledningen. Kbhvn. 1893]). *C. A.*

Rittershaus, Emil, tysk Digter, født i Barmen 3. Apr. 1834, død smst. som Assuranceagent 16. Marts 1897. Af hans Digte, som nyde betydelig Anseelse, kunne nævnes Samlingerne: »Gedichte« [9. Opl. 1898], »Neue Gedichte« [5. Opl. 1895], »Buch der Leidenschaft« [4. Opl. 1889] og »Aus den Sommertagen« [4. Opl. 1889]. *C. A. N.*

Rittingerít, et sort, halvmetallisk Mineral fra Joachimsthal i Böhmen og Schemnitz i Ungarn, er en Forbindelse af Arsenik, Selen og Sølv. *N. V. U.*

Rituāl (lat.), Forskrift for de liturgiske Handlinger. Blandt de mest kendte R. er det romerskkatolske, *R. romanum*, fra 1614. Det danske og det norske R. skrive sig fra 1685. Se i øvrigt Liturgi. *A. Th. J.*

Ritualister eller Tractarianere, Tilhængere af Pusey (s. d.). *A. Th. J.*

Rituālmord. Blandt de mange middelalderlige Beskyldninger mod Jøderne var ogsaa R., o: Drab af kristne Børn ved deres hemmelige Gudstjenester. Trods Paastandens Urimelighed, trods bestemt Modbevis, bl. a. fra flere Pavers Side, og trods de jødiske Loves og Forskrifters bestemte Forbud mod Menneskeofre har Beskyldningen holdt sig i visse Folkelag lige op til allernyeste Tid og Gang paa Gang givet Anledning til voldsomme Jødeforfølgelser. Endnu 1903 gav Rygtet om R. Anledning til rædselsfulde Drab og Mishandlinger af Jøderne i Byen Kischinev i Rusland fra hele Bybefolkningens Side. *A. Th. J.*

Rítus (lat.), oprindelig Betegnelse for alle de Skikke og Ceremonier, som Romerne i deres religiøse Liv skulde iagttage, og i saa Henseende var der for Embedsmændene og Vestalinderne udarbejdet særlige ritualske Bøger; men dernæst bruges R. i den kristne Kirke synonymt med Liturgi (s. d.). *A. Th. J.*

Ritzaus Bureau, Efterretningsbureau i Kjøbenhavn, grundlagt Febr. 1866 af Løjtnant Erik R. (f. 30. Apr. 1839) for at skaffe Dagbladene Nyheder, særlig Telegrammer fra Udlandet. Oprindelig havde det kun at betjene 3 af Hovedstadens Blade, nemlig »Dagbladet«, »Fædrelandet« og »Berlingske Tidende«, samt Børsen; men efter $1/_2$ Aars Forløb havde det allerede samlet 7 Hovedstads- og 22 Provinsblade foruden nogle offentlige Institutioner og en Del kjøbenhavnske Forretningsmænd som sine Kunder, samt endelig et Blad i Malmø og enkelte i Stockholm og Christiania. Efterhaanden udstrakte det sin Virksomhed til alle danske Provinsblade (1892 opgaves det sidste Forsøg paa at skabe en Konkurrent), og samtidig knyttede det Forbindelser over hele Landet for at indhente og igen sprede Meddelelser om alskens stedlige Nyheder. I Udlandet staar det ligeledes ikke alene i stadig Udveksling med de andre store Telegrambureauer, men har ogsaa Forbindelse med mange vigtige Pladser for at faa særlige Nyheder. Sverige's og Norge's Bureauer (begge grundlagte ved væsentlig Medvirkning fra Ritzau's Side) faa endnu hele deres udenlandske Telegramstof fra R. B., medens det 1900 afstod Bladene i de skaanske Landskaber, som hidtil havde været dets Kunder, til det svenske Bureau. Hvorledes dets Virksomhed har udviklet sig i Aarenes Løb, kan ses af et Par enkelte Tal: i sit første Fjerdingaar modtog og udsendte det videre 433 Telegrammer med 18,000 Ord, men i et Fjerdingaar 1890 modtoges omtr. 2,500 Telegrammer med over 59,000 Ord. Ikke alene egentlige Efterretninger fra Ind- og Udland, men ogsaa mange officielle Meddelelser udbredes af R. B. til Bladene; desuden tilstilles der Provinsbladene en stor Masse egentligt Bladstof (Referater af Møder, Uddrag af Lovforslag, Betænkninger o. desl.) i særskilte Blade (omtr. 250 maanedlig) trykte i Bureauets eget Trykkeri (siden 1896). Ligesom det hertil bruger Postvæsenets Hjælp for at spare den dyre Telegrafering, har det siden 1890 for en væsentlig Del afløst Telegraferingen til Indlandet med Telefonering ved Hjælp af 3 Filialer i Odense, Aarhus og Kolding, og siden 1900 gøres det til Dels ogsaa for Udlandets Vedkommende. Saaledes er R. B. i 37 Aar fra en ringe Begyndelse vokset op til en omfattende, saavel for Pressen som for Forretningsverdenen overmaade vigtig Institution. (Litt.: P. Hansen, »R. B. 1. Febr. 1866—91« [1891]; »R. B.« [1902]). *E. E.*

Ritzebüttel, Amt i Fristaden Hamburg's Landomraade ved Elben's Munding, har med den foran Elb-Mundingen liggende 0 Neuwert 78 □ Km. med (1895) 10,300 Indb. Den tidligere Flække R., nu sammensmeltet med Cuxhaven til en Bykommune (1900: 6,900 Indb.), har et Slot, Fiskerøgeri og (1895) 2,000 Indb. *Joh. F.*

Riukiu-Øerne se Liukiu-Øerne.

Riva, By i Tyrol i Østerrig, ligger ved Nordenden af Garda-Søen, der her danner en udmærket Havn, og ved Foden af det stejlt opstigende Giumela. (1890) 2,888 Indb. R. har en smuk Sognekirke, en tidligere Klosterkirke fra 1603 med et Alterbillede af Guido Reni, Ruiner af et Slot, et tidligere Citadel La Rocca, der nu bruges til Kaserne, samt Raadhus og Teater. Omegnen, hvor der i den nyeste Tid er anlagt Fæstningsværker, er frugtbar og driver Vin- og Olivenavl. I R. fabrikeres Papir og Silkevarer, og Byen driver en Del Skibsfart og Fiskeri. Paa Grund af sit milde Klima benyttes R. som Kursted og er tillige et besøgt Turiststed. 4 Km. S. V. f. R. findes det smukke Ponale-Vandfald. R., der oprindelig er en romersk Koloni, hørte 1441—1509 til Venezia og var Fæstning til 1703. *H. P. S.*

Rivadeo se Ribadeo.

Rivail [riva'j], Hippolyte Denisard, fransk spiritistisk Forfatter, født 1804 ved Lyon, død 1869, blev opdragen af Pestalozzi og ernærede sig længe som Lærer i Paris. 1856 indtraadte han i en spiritistisk Cirkel, og paa de talrige »Aandemeddelelser«, han her fik, udarbejdede han sin berømte, under Pseudonymet Allan Kardec udgivne Bog: »Le livre des esprits« [Paris 1859]. Desuden forfattede R. tatrige andre spiritistiske Værker, der gjorde ham til Millionær. *Alfr. L.*

Rivāl (fr.), Medbejler, Konkurrent, Modstander; rivalisēre, kappes; Rivalitet, Medbejlen, Væddekamp, Kappelyst.

Rival, Værktøj, hvorved Huller i Metal ud-

vides og glattes. R. bestaar af en Staalstang, hvis forreste Ende har svagt aftagende Tværsnit — er »forjynget« — og som paa Omkredsen har stumpe Ægge. Sættes R. i et Vindejærn og drejes rundt under Fremføring, bliver Hullet glat og faar Dimension som R.'s største Tykkelse, naar R. er ført helt gennem Hullet. De mindste R. benyttes til at »oprive« Øjet paa Synaale og kunne være under 1 Mm. i Tværmaal, de største ere vel 50 Mm. De fineste R., meget slanke fintpolerede Kegler af hærdet Staal, som finde Anvendelse til at fuldføre de almindelige R.'s Arbejde, f. Eks. i de Huller paa Værkerne i Lommeure, der tjene til Aksellejer, kaldes Poléraler eller Glittealer. Særlig Anvendelse finde R. ved Nittehullerne i Kedelsmedjen, endvidere hos Urmageren, Mekanikeren o. s. v. *F. W.*

Rivalisere se Rival.

Rivarol [rivaråʼl], Antoine, fransk Forfatter, født 26. Juni 1753 i Bagnols i Languedoc, død 11. Apr. 1801 i Berlin, optraadte i Paris omkring 1780 som Chevalier de Parcieux og var meget velset i fornemme Kredse for sit Vid og sit Lune og udmærkede sig tillige ved sine Sprogkundskaber. 1784 gjorde han Opsigt ved sin »Discours sur l'universalité de la langue française«, 1788 ved to »Lettres å Mr. Necker«, som Svar paa dennes Skrifter om Religion og Moral samt Satiren »Petit almanach de nos grands hommes pour l'année 1788«. Efter Revolutionen, som han hyldede, flyttede han til Bruxelles, hvor han udgav »Lettres å la noblesse francaise émigrée« [1792] og »Vie politique de Lafayette« [1792]. Senere tog han Ophold i Hamburg og til sidst i Berlin, hvor han var yndet ved Hove. Hans »Œuvres« ere udgivne af Chênedollé og Fayolle [5 Bd., 1808], et Udvalg af Lescure [1862]. R. har oversat Dante's Helvede paa Fransk. (Litt.: Curnier, *R., sa vie et ses œuvres* [Nîmes 1858]; Lescure, *R. et la société française pendant la Révolution et l'émigration* [1883]; Le Breton, *R., sa vie, ses idées etc.* [1895]). — Hans yngre Broder Claude François, vicomte de R. (1762—1848), var Officer og har bl. a. skrevet Digtet »Les chartreux« [1784]. *S. Ms.*

Rivarōlo, 1) R. Canavese, By i det nordvestlige Italien, Provins Torino, ligger paa højre Bred af Orco, 28 Km. N. N. 0. f. Torino. (1901) 7,318 Indb. Omegnen har betydelig Vin- og Frugtavl, og R. Canavese har Borgruiner, Teater samt Bomuldsindustri. — 2) R. Ligure, By i det nordvestlige Italien, Provins Genova, ligger 3 Km. fra Kysten i den snævre, vandfattige, men alligevel tæt befolkede Polcevera-Dal. (1901) 5,583 Indb. R., der falder i et øvre og et nedre Kvarter, er nærmest at betragte som et genuesisk Villakvarter. *H. P. S.*

Rivas, Nicaragua, By i den mellemamerikanske Republik Nicaragua, ligger 90 Km. S. S. 0. f. Managua paa den smalle Tange, der skiller Nicaragua-Søen fra det store Ocean, og har ca. 8,000 Indb. Byens Omegn kaldes paa Grund af sin Frodighed Nicaragua's Haver, og der dyrkes en Mængde Majs, Kaffe og Kakao. Paa Erobringens Tid blev den daværende indianske By Nicarao et vigtigt Udgangspunkt for Erobringen og Missionsvirksomheden. Det var dog først 1720, den fik Værdighed som spansk By, og fra Beg. af 19. Aarh. anvendes sædvanligvis Navnet R. *H. P. S.*

Rivas, 'Angel de Saavedra, Hertug af, spansk. Digter og Statsmand, født i Cordoba 10. Marts 1791, død i Madrid 22. Juni 1865. Fra 1807 tjente han i Livgarden til Hest, meldte sig til den nationale Hær i Kampen mod Franskmændene, deltog i flere Slag og saaredes meget haardt i Træfningen ved Ocaña; en Soldat fandt ham næsten døende paa Valpladsen, og efter den første nødvendige Pleje førtes han under store Farer gennem det af den franske Hær besatte Land til Cordoba og derefter til Malaga; der blev han tagen til Fange, men det lykkedes ham at flygte til Gibraltar. Siden var R. med at forsvare det belejrede Cadiz; efter Krigens Ophør tog han sin Afsked, efter at have tjent sig op til Oberst. Derpaa levede han i Sevilla, hvor han malede og digtede. R. sluttede sig ivrig til Frihedspartiet 1820 og blev Cortesdeputeret, men maatte udvandre 1823 som mange andre liberale, opholdt sig en Tid i London, senere paa Malta, indtil 1830, da han flyttede til Frankrig med sin Familie, ernærede denne ved at holde Tegneskole og udstillede nogle Portrætter i Paris. Endelig fik han 1834 Lov at vende tilbage til Spanien og blev Hertug af R. og Grande ved sin ældre Broders Død, Vicepræsident i Procer-Forsamlingen og 1835 Indenrigsminister i det moderat frisindede Kabinet Isturiz. Men det næste Aar styrtedes dette ved La-Granja-Revolutionen, R. kom da i Livsfare og maatte flygte til Portugal, derefter til Gibraltar, medens hans Godser konfiskeredes; de tilbagegaves ham dog 1837, da han aflagde Ed paa den ny Forfatning. 1844—50 var R. Gesandt i Napoli, 1854 Medlem af et højst kortvarigt konservativt Ministerium, siden Gesandt i Paris og (1860) i Firenze. Han døde som Præsident i *el Consejo de Estado* og Direktør for det spanske Akademi. — Sin første Digtsamling udgav R. 1813, dernæst en større i 2 Bd. [Madrid 1820—21], ogsaa indeholdende et Par Tragedier. Han begyndte som ubetinget Tilhænger af den klassiske Retning, hvis ypperste Repræsentant Quintana var. Men under sit Ophold paa Malta — den prægtige Ode »Al faro de Malta« minder om dette — blev han mere og mere paavirket af Romantikken, især den engelske, og hans ny poetiske Tendens lagde sig for Dagen i det middelalderlige nationale Epos »El Moro exposito« [Paris 1834; 2 Bd., med Tillæg af nogle mindre Digte og af et ældre, episk Digt, »Florinda«, først udk. 1824]. R. stod nu som Fører for den unge spanske Romantik og befæstede denne Stilling ved det farverige og Byron'sk voldsomme Skuespil »Don Álvaro 6 la fuerza del Sino« (opført 1835), ved Komedien »Tanto vales cuanto tienes« og ved en Samling »Romances históricos« [1841]. Hertil kom senere et Par dramatiske Arbejder (1842), navnlig »Solaces de un prisionero«. Som Historieskriver har R. forsøgt sig med »La sublevación de Napoles«, om Masaniello's Opstand [Madrid 1848, ny Udg. 1881]. Hans Navn hører endnu til de fejrede fra en ældre Tid. En af ham selv besørget, samlet Udgave af hans »Obras« udkom i 5 Bd. [Madrid 1854—55]; nu (1903) eksisterer en nyere, som

for kort Tid siden afsluttedes. R.'s Levned er især beskrevet af N. Pastor Diaz (oprindelig i »Galeria de españoles celebres contemporáneos«). — R.'s Søn og Arving til Hertugtitelen, Enrique de Saavedra, tidligere Marqués af Auñon, er ogsaa lyrisk Digter [»Sentir y sonar«, 1876], især Elegiker, og blev Medlem af det spanske Akademi. Det lykkedes ham dog ikke at vinde noget stort Publikum. Ogsaa Prosafortællinger har han skrevet (»Historias novelescas«). *E. G.*

Rive, et Haandredskab, der bruges meget, saavel i Mark og Have som paa Gaard og Lo. Hovedformen for R. er altid den samme, et langt lige Skaft — Stagen — og et Hoved med Tænder, anbragt vinkelret paa Stagen. Men efter Formaalet gøres R. enten helt af Træ, saa let som muligt, til Sammenrivning af lette Sager, som Straa, Hø, Blade e. l., eller stærkere med Hoved og Tænder af Jærn eller Staal, naar den skal benyttes til at udjævne omgravet Jord, til at dække isaaet Frø eller i det hele til at udrette det samme i Havebruget, som Harven udretter i Markbruget. Paa den lettere Markrive er Skaftet i Alm. lidt over 2 M. langt, Hovedet 60 å 70 Cm. og Tændernes Antal 12 å 14. Disse sidste ere drevne ind i Hovedet, og da det er dem, der nærmest ere Slid undergivne, maa de være af stærkt sejt Træ. Saavel Skaft som Hoved er kortere og stivere paa Haveriven, der benyttes ved Jordbearbejdningen, men noget almindeligt Maal herpaa kan ikke opgives, da det veksler meget. Til Brug paa Loen haves Loriven, der ligesom Markriven er af Træ, men med kortere Hoved og længere og færre Tænder, da Maalet her er kun at afrive det groveste Straa, men netop at lade Kernerne, Avnerne og til Dels Emterne blive tilbage. *H. D.-P.*

Rive, A. A. de la, se De la Rive.

Rive de **Gier** [rivdøžie'], By i det indre Frankrig, Dep. Loire, ved Gier, Givors-Kanalen og Lyon-Banen, er forbunden med St. Étienne ved Dampsporvogn, har Slotsruiner, et Erhvervskammer, betydelige Stenkulsbrud, Udsmeltning af Jærn, Maskinværksteder, Glashytter, Garverier og (1896) 13,803 Indb. *M. Kr.*

Rive, de la, se Pictet.

Rivelles y [i] **Pelip,** José, spansk Maler og Tegner, (1788—1835), var Elev af San Fernando-Akademiet i Madrid, af hvilket han blev Medlem 1818; Aaret efter udnævntes han til Hofmaler. Det betydeligste og bedst kendte af R.'s Produktioner er hans Illustrationer til Don Quichote og til Quiretana's »Vidas de Españolas celebres«; endvidere udførte han en Række Afbildninger i Akvarel af spanske Nationaldragter. *A. R.*

Rivelse kaldes det Straa med Aks, der efter Sædens Opbinding i Neg bliver tilbage spredt over hele Marken. Da det ofte sker, at R. udgør ikke saa ganske faa Procent af den hele Afgrøde, maa den behandles med Omhyggelighed, idet den under visse Forhold er mere udsat for at tage Skade end den i Neg opbundne Sæd. R. samles i Alm. med Hesteriven, i mindre Markbrug dog med Haandriven. Efter denne Sammenrivning ligger den i lange Strimler paa Marken og samles bedst sammen derfra med en Fork efterfulgt af en Rive. Hvor Negene ere opstillede i Hobe, lægges den opsamlede R. i Bunker, der helst maa ligge frit og ikke være for flade. Har man derimod Negene sat sammen i bornholmske Stakke, lægges R. oven paa disse, hvor den da baade beskytter Negene og selv ikke er saa udsat for at tage Skade, som naar den ligger paa Jorden. R. kaldes meget almindelig for Slo eller Slod. *H. D.-P.*

River (*Asperugo* L.), Slægt af Rubladede med en enkelt Art, Fremliggende R., norsk Gaasefod (*A. procumbens* L.), en enaarig Urt, 15—60 Cm. høj og med nedliggende eller opstigende Stængler, der ere ru af nedadvendte Børster. Bladene ere lancetdannede, ligeledes meget ru. Blomsterne, der sidde parvis eller enlig, have et sammentrykt og dybt todelt Bæger, der vokser stærkt til efter Afblomstringen, og mørkt violet Krone (i Maj—Juli). Den vokser paa Marker, ved Gærder og Veje og er almindelig paa de danske Øer; ikke hyppig i Jylland. I Norge forekommer den paa dyrkede Steder mod Øst, men er ellers sjælden. Bladene vare forhen officinelle. *A. M.*

Riversdale [ri'vəzde.il], Grevskab langs Sydkysten af Kaplandet, V. f. Gouritz-Floden (4,434 • Km. med 11,400 Indb.), er bekendt for sine udmærkede Græsgange, den saakaldte »Grasveld«. Hovedbyen Riversdale ligger 270 Km. 0. S.Ø. f. Kapstaden. *C. A.*

Riverside [ri'vəsaid], By i U. S. A., Stat Californien, ligger ved Santa Anna River og ved Foden af San-Bernardino-Kæden i en smuk Egn med Vin- og Sydfrugtavl, hvorfor R. ogsaa er et stærkt besøgt Kur- og Turiststed. (1900) 7,973 Indb. *H. P. S.*

Rivérso (ital.: »omvendt«), i Musikken ofte ensbetydende med *retro* eller *cancrizans*, og betegner, at en Stemme i en Kanon skal læses bagfra (»Kræbsekanon«, se Kanon). *S. L.*

Rives [ri'v], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, ved Fure, er Knudepunkt paa Lyon-Banen, har en stor Jærnbanebro over Fure, et Taarn fra 15. Aarh., et Kapel fra II. Aarh., Fabrikation af Staal og Papir, med (1896) 3,100 Indb. *M. Kr.*

Rivesaltes [rivesalt], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Pyrénées-Orientales, ved Agly og Sydbanen, er bekendt for sin fortrinlige Vin (Rousillon-Vine), har Handel med Vin, Brændevinsbrænderier, Tilvirkning af Tønder og Fade, med (1896) 6,016 Indb. *M. Kr.*

Rivier [rivie'], Alphonse Pierre Octave, schweizisk-belgisk Folkeretslærer, født 9. Novbr. 1835 i Lausanne, død 21. Juli 1898, fra 1867 Professor ved det fri Universitet i Bruxelles, schweizisk Generalkonsul (1886). R. var en af Nutidens ivrigste og mest ansete Dyrkere af Folkeretten. Hans Hovedværk er vistnok »Principes du droit des gens«, I—II [Paris 1896], men desforuden bør nævnes: »Introduction historique au droit romain« [Bruxelles 1871, ny Udg. 1881], »Traité élémentaire des successions à cause de mort en droit romain« [Bruxelles 1878], hans Biografi af »Claude Chansonnette« [smst. 1878] og den fortræffelige »Lehrbuch des Völkerrechts« [Stuttgart 1889]. R. var Medarbejder ved Holtzendorff's »Handbuch des Völkerrechts« — jfr. Holtzendorff's og R.'s »Introduction au droit des gens« [Hamburg 1889] — og en Mængde juridiske

Samleværker og Tidsskrifter, oversatte Værker af Asser og Bluntschli o. s. v. Han har været Generalsekretær ved *Institut de droit international*, udgav Instituttets »Annuaire« og var en Aarrække Hovedredaktør af »Revue de droit international et de législation comparée«. *Fz. D.*

Riviera, Navn paa den smalle Kystsøm, som Landskabet Ligurien i det nordvestlige Italien vender ud imod Genova-Bugten, og som mod Nord begrænses af de liguriske Alper og de liguriske Apenniner. Mod Øst naar R. til Spezia-Bugten og mod Vest omtrent til den franske Grænse; men i videre Betydning regner man dog undertiden hele Strækningen indtil Toulon med til Rivieraen. Den egentlige R. har en Længde paa ca. 335 Km. og er at karakterisere som en stejl Længdekyst, hvis Kystlinie har Form som en stump Vinkel med Vinkelspidsen inderst i Bugten ved Voltri di Ponente, der ligger et Stykke N. V. f. Genova. Den mod Sydøst fra dette Punkt gaaende Kyst betegnes sædvanligvis som R. di Levante, medens R. di Ponente strækker sig mod Sydvest. Kysten er alle Vegne en Klippekyst, der berører Havet uden foran lejrede Alluvialdannelser, idet der hverken sker Deltadannelser fra de smaa Vandløb eller Tilsanding fra Havet. Havbunden skraaner stærkt udad, og næppe 20 Km. S. f. Genova træffer man en Havdybde paa 1,000 M. Ind imod Landet hæve Bjærgkæderne sig og aflukke Kysten fra Omverdenen, saa den oprindelig kun ad Søvejen stod i Samkvem med den øvrige Verden, hvorfor Befolkningen fra gammel Tid har udmærket sig ved sin Sømandsdygtighed. De bedste Betingelser for Bebyggelsen byder R. di Ponente, hvorfor man ogsaa her træffer det største Antal Byer, hvorimod R. di Levante med sin Kyst, der er saa brat, at man kun med største Besvær har kunnet anlægge en Kystvej og en Jærnbanelinie, stedvis hører til de tyndest befolkede Egne af Italien. I Henseende til Naturskønhed kan R. di Levante imidlertid nok maale sig med R. di Ponente, selv om det er sidstnævnte, der er i størst Ry og besøges af de fleste rejsende. I klimatisk Henseende er R. en Oase. De lægivende Bjærge, Skraaningen mod Syd og det lune Middelhavs Indvirkning bevirke en særlig mild Vinter, og Januar har en Middeltemperatur paa 8—9°. Kun undtagelsesvis synker Temperaturen under 0°. Gennemsnitlig har R. Snefald to Gange om Aaret; men Sneen bliver ikke liggende. Som Følge af at Himmelen næsten altid er klar, bliver Forskellen mellem Dag- og Nattemperaturerne imidlertid betydelig. Planteverdenen har ogsaa en sydligere Karakter, end man skulde vente paa denne Bredde, og man træffer her talrige Planteformer, som man først støder paa igen i Egnene om Napoli. Ved at overskride de liguriske Apenniner vil man saaledes i faa Timer opleve de samme Forandringer i Klima og Vegetation, som længere Øst paa foregaa gradvis og over større Strækninger. Den Del af R., der mest udpræget er i Besiddelse af disse geografiske Ejendommeligheder, er R. di Ponente, hvorfor denne ogsaa i særlig Grad egner sig til Vinterkursted. De mest besøgte Steder ere Pegli, San Remo, Ospedaletti og Bordighera, der ligge ved den maleriske og i høj Grad afvekslende Kystvej La Corniche. Det største Besøg har dog Kysten af det franske Landskab Provence, der kun i uegentlig Forstand hører med til R., idet dennes Karaktertræk mere og mere forsvinde, jo længere Vest paa man kommer, indtil de, i det Øjeblik Bjærgene høre op, ganske udslettes af de kolde Nordenvinde (Mistral). Paa den franske R. ere de mest besøgte Steder Menton, Monte Carlo, Monaco og Nizza. *H. P. S.*

Rivière [riviæ!ə], Briton, engelsk Dyrmaler, er født 14. Aug. 1840 i London. Han var Elev af Faderen og J. Pettie og udviklede sig i Begyndelsen i prærafaelitisk Retning. Senere blev Dyrmaleriet hans Speciale, og paa dette Omraade har han opnaaet Færdighed og Berømmelse som faa (mange Medailler, Medlem af London's Akademi etc.). Skønt Dyrene i hans Billeder ofte skulle tjene en eller anden Idé og i Forbindelse med Menneskene snart virke humoristisk, snart patetisk gribende, ere de dog opfattede overordentlig natursandt og friskt. Af hans mange Arbejder nævnes her »Vildttyvens Plejerske« [1866], »Løbet vild«, »Kirke og Odysseus'es Kammerater« [1871, Gal. i Schwerin], det udmærkede »Daniel i Løvekulen« (med Daniel's fint stiliserede Skikkelse), »Argus«, »D. hell. Patrick's Legende«, »Løvepar ved et ægyptisk Tempel i Maaneskin« [1880], »Nattevagt« [1880], »Nimrod« [1890], »Beyond the man's footsteps« [Løver, 1894] etc. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas det morsomme »Ærgrelse« (Hundene og Narren). *A. Hk.*

Riviére [riviæ!r], Henri Laurent, fransk Forfatter, født i Paris 12. Juli 1827, død 19. Maj 1883 ved Hanoi i Tongking, blev Marineofficer, 1870 Fregatkaptajn og gik 1883 i Spidsen for en Troppekonvoj til Tongkin, hvor han viste stor Tapperhed og Handlekraft, men faldt ved et Udfald fra Hanoi mod Anamitterne, der belejrede Garnisonen. 1860 udgav han to fantastiske Noveller »Pierrot« og »Caïn« og siden en Række Romaner, hvoriblandt: »La main coupée« [1862], »Le Cacique« [1866], »Le roman de deux jeunes filles« [1880], »Le combat de la vie« [1882] o. fl. Ligeledes skrev han nogle Lystspil og marinevidenskabelige Arbejder. *S. Ms.*

RiviéreS du Sud [riviæ.rdysy'd], Benævnelsen for en Del af den franske Koloni Senegambien (s. d.) i Vestafrika beliggende mellem portugisisk Guinea i Nord og den engelske Koloni Sierra Leone i Syd. *C. A.*

Rivīna Plum., Slægt af *Phytolaccaceae*, Halvbuske eller slyngende Buske med smaa 4-tallige og hvide Blomster i Klase og røde Bær. 4—5 Arter i tropisk Amerika. Af *R. laevis* L. (inkl. *R. humilis* L.), der er udbredt fra det nordlige Mejico til Argentina, benyttes Bærrene til Rødfarvning, bl. a. af Vin. Den dyrkes som Prydplante, især af Hensyn til de smukke røde Bær. *A. M.*

Formeres bedst ved Frø, som saas paa Undervarme i Februar. Planterne maa holdes i Bænk eller halvvarmt Hus med let Skygge. *L. H.*

Rivīnus (Bachmann), Augustus Quirinus, tysk Botaniker, født i Halle 1652, død 1725. Fra 1691 var R. Professor i Botanik, Kemi m. m. i Leipzig; han studerede desuden ivrig Astronomi og paadrog sig ved Observationer

af Solpletterne en alvorlig Øjelidelse. I det 1690 udgivne Værk *Introductio generalis in rem herbariam* hævder R. Botanikkens Væsen som den rent videnskabelige Erkendelse af Planternes Natur. Han foreslaar en ny Nomenklatur (den binære), hvorefter hver Plante faar to Navne, et Slægts- og et Artsnavn, men for øvrigt gennemførte han i sin egen Behandling af Planterne kun meget ufuldkomment dette Forslag, som Linné tog op og gjorde konsekvent Brug af. Paa Systematikkens Omraade kritiserede R. sine Forgængeres Arbejde skarpt og træffende, saaledes forkastede han ganske Inddelingen af Planterne i Træer, Buske og Urter som systematisk Grundlag; men han viste ved sin Antagelse af Blomstens, især Kronens, Form som Inddelingsgrundlag, at hans Evne til Opstilling af et anskueligt System, end sige et, der grundede sig paa det naturlige Slægtskab, var snævert begrænset; hans System har derfor heller ingen Betydning haft. Paa smukt udførte Kobbertavler til hans Værker ofredes der store Summer. *A. M.*

Rivolgiménto (ital.), Omvendingen af Stemmerne i dobbelt Kontrapunkt.

Rivoli, 1) By i Norditalien, Provins Torino, ligger ved højre Bred af Dora Riparia og er forbunden med Torino ved en 12 Km. lang Smalsporbane. (1901) 7,222 Indb. R. har et gammelt og et nyt kongeligt Slot, i hvilket sidste den fangne Kong Viktor Amadeus II døde 1732, og driver Tekstilindustri samt Markedshandel. — 2) R. Veronese, Landsby i Norditalien, Provins Verona, ligger paa Sydskraaningen af Monte Baldo i Nærheden af Adige og er bekendt fra den Sejr, som Bonaparte og Masséna vandt her 1797 over Østerrigerne under Alvinczy. Masséna førte senere Titelen Hertug af Rivoli. *H. P. S.*

Rivulariа, Rivulariacéae se Alger, S. 522.

Rixdorf, sydøstlig Forstad til Berlin, forbunden med denne ved en Sporvogn og liggende ved Berlin-Ringbanen, har (1900) 90,400 Indb., betydelig Fabrikation af Linoleum, Voksdug, Uld- og Gummivarer. *Joh. F.*

Riza, Hasan Pasha, tyrkisk Officer, (1809—59). R., der oprindelig var Butiksdreng, kom tidlig i Gunst hos Sultan Mahumed II og avancerede hurtig i dennes Tjeneste; han var en af Sultanens betydeligste Hjælpere ved Reorganisationen af den tyrkiske Hær efter Janitsharkorpsets Ophævelse. Under Efterfølgeren Abdul-Medjid faldt han gentagne Gange i Unaade; dog var han ved Krim-Krigens Udbrud atter Krigsminister og udførte her et stort Arbejde ved Mobiliseringen af den tyrkiske Hær. *J. 0.*

Rize, By i Lilleasien, Vilajet Trapezunt, ligger i en frodig Egn ved Sortehavet og har ca. 2,500 Indb. R. har Lærredsindustri og Tilvirkning af Kobbervarer. Byen er anlagt af Justinian under Navn af Rhizus. *H. P. S.*

Rizoïde d. s. s. Rhizoide.

Rizōm d. s. s. Rhizom.

Rizzi, Giovanni, italiensk Digter, er født 1828. Han deltog som ung i den nationale Frihedskamp, fik derefter et Professorembede i Milano og kom til at staa Manzoni personlig nær. For den højere kvindelige Undervisning i Milano har R. virket med Dygtighed og Held. Som Digter er han Lyriker, hører nærmest en ældre Skole til og udmærker sig ved Smag, blid Følelse, god Form og et eget elskværdigt Lune. Særlig Opsigt vakte den lille Digtsamling »Un grido« [1878], hvori R. rettede et skarpt satirisk Angreb paa »Veristerne«, fornemmelig Carducci, for deres i hans Øjne modbydelige Sensualisme og Brutalitet. En Ode til Dronning Margherita er ogsaa bleven meget beundret. *E. G.*

Rizzio d. s. s. Riccio.

Rizzōni, Alessandro, russisk Maler, er født 23. Jan. 1826 i Riga. Han uddannedes paa St. Petersborg's Akademi og slog sig efter lange Rejser ned i Rom 1865. Her har han udført talrige livfulde, med stor Omhu malede Genrestykker: Osteria (Gal. i Riga), Dilettantkvartet, Synagoge i Livland, en Kardinals Besøg i Sant' Onofrio, Grønthandel i Frascati etc. *A. Hk.*

Rjashsk, Rjazsk, By i Mellemrusland, Guvernement Rjazan, ligger ved Chupta og er Knudepunkt for 3 Jærnveje. (1897) 12,993 Indb. R., der omtales første Gang 1571, var i 17. Aarh. en stærk Fæstning. *H. P. S.*

Rjazan, Rjæsan, 1) Guvernement i det mellemste Rusland, grænser mod Nord til Guvernementet Vladimir, mod Øst og Syd til Tambov, mod Vest til Tula og mod Nordvest til Moskva. Arealet er 42,098 □Km. med (1897) 1,827,539 Indb. eller 45 pr. □Km. Oka, der gennemstrømmer Guvernementet, deler det i to, i Henseende til Terrainforholdene ganske forskellige Dele. N. f. Oka er Terrainet lavt, fladt og skovklædt og gaar hist og her over i store Sumpe. Syd paa er det derimod højt og tørt, dels jævnt, dels gennemskaaret af talrige dybe Floddale og alle Vegne frugtbart og veldyrket. Den største Del af Guvernementet har til Underlag en Sandsten fra Kulperioden. Længst mod Syd træffer man dog Devon, og hist og her træffes øagtige Partier af Juradannelser. R. afvandes dels af Oka med dens Tilløb Pronja, Para, Issja, Schtscholkina og Pra, af hvilke de to første ere sejlbare, dels af Don, der berører det sydvestligste Hjørne. I den nordlige Del af R. findes talrige Søer, af hvilke dog ingen ere nævneværdige. Klimaet, der i de nordlige sumpede Egne har Ry for Usundhed, er et udpræget russisk Fastlandsklima med en aarlig Middeltemperatur paa ca. $4^1/_2{}^0$ og Middeltemperaturer for den koldeste og varmeste Maaned paa henholdsvis -16^0 og 19^0 samt en aarlig Nedbør paa ca. 53 Cm. Befolkningen er næsten udelukkende storrussisk. Ved Kassimov findes dog endnu 7,000 Tatarer, hvorimod de herboende Meschtscherjaker ere fuldstændig russificerede. Oplysningen staar ikke lavere end i de andre russiske Egne, idet R. har en Folkeskoleelev for hver 26 Indb. R. er et udpræget Landbrugsguvernement, og kun 9 p. Ct. af Befolkningen bo i Købstæder. Der dyrkes navnlig Havre, Rug og Kartofler og dernæst Hvede, Byg, Boghvede, Ærter, Hirse, Hør, Hamp, Tobak, Humle og Sukkerroer. Som i saa mange andre mellemrussiske Guvernementer har der dog i de senere Aar været en Nedgang i Høsten, hvad der rimeligvis skyldes Jordens Udpining gennem en lang Aarrække uden Tilførsel af tilstrækkelig Gødning. Samtidig er ogsaa Kvægholdet i Aftagende. 1896 var der 284,000 Heste, 265,000 Stykker Hornkvæg, 566,000 Faar og 63,000 Svin. Des-

uden maa nævnes en betydelig Biavl. Fiskeriet i Floderne er af ikke ringe Vigtighed, og Skovene levere en Del Tømmer, der udføres ad Flodvejene. R. har ca. 20 p. Ct. Skov, og desuden ere $55^1/_2$ p. Ct. Agerland, 16 p. Ct. Eng- og Græsland og $8^1/_2$ p. Ct. uopdyrket Land. Bjærgværksdriften er ubetydelig, skønt der brydes Stenkul, Jærnmalm, Kaolin og Kalksten. Det samme gælder Fabrikindustrien. 1893 havde Guvernementet 400 Fabrikker, der sysselsatte 15,000 Arbejdere, og blandt hvilke særlig fremhæves Bomuldsfabrikkerne. En betydelig større Rolle spiller Husfliden i Landsbyerne, hvor der tilvirkes Maatter og Filtvarer, Beg og Tjære samt mindre Staal- og Trævarer. Handelen drives navnlig med Guvernementerne Moskva og Vladimir, til hvilke udføres Korn og Kvæg. Den tidligere betydelige Skibsfart paa Oka er nu i stærkt Forfald, efter at Jærnbanerne ere komne i Brug. R. deles i 12 Kredse Dankov, Jegorjevsk, Kassimov, Michailov, Pronsk, Ranenburg, R., Rjashsk, Saposhok, Soraisk, Skopin og Spassk.

2) Guvernementets Hovedstad R. ligger paa højre Bred af Tubesch 2 Km. fra dens Udløb i Oka og 183 Km. S. 0. f. Moskva. (1897) 44,552 Indb. R. har talrige ortodokse Kirker, et Par Klostre, Gymnasium, Seminarium, Bibliotek og Teater. Af industriel Virksomhed findes Bomuldsindustri samt Brænderier og Ølbryggerier. Handelen er ikke ringe og fremmes ved en Flodhavn og Jærnveje til Moskva og Koslov. Der omsættes særlig Korn, Kvæg, Hør, Salt og Tømmer. R. er Sæde for en Ærkebiskop og var fra 14. Aarh. til 1517 Hovedstad i Fyrstendømmet R., hvis oprindelige Hovedstad Gammel R. eller R. Staraja, der ligger paa højre Bred af Oka 50 Km. S. 0. f. R., nu er en ubetydelig Landsby. *H. P. S.*

Rjeka se Ombla.

Rjeshiza, Rježica, By i Vestrusland, Guvernement Vitebsk, ligger ved Floden R. og ved Banelinien St. Petersborg—Varszava. (1897) 10,681 Indb., hvoriblandt 3,000 Jøder. R. er anlagt 1285 som Fæstning mod Letter og Litauer. *H. P. S.*

Rjetschiza, Rječica, By i Vestrusland, Guvernement Minsk, ligger paa højre Bred af Dnjepr og ved Banelinien Schabinka—Homel. (1897) 9,332 Indb. *H. P. S.*

Rjettir, Faarefolde, der benyttes paa Island særlig om Efteraaret. Da en stor Del af Faarene græsse til Fjælds om Sommeren, samles de om i Efteraaret og drives ind i Faarefoldene. Her finde saa Bønderne i Almindingen (Hovedafdelingen) hver deres Faar, der kendes af Mærker paa Ørene, jfr. Fjármark. *B.Th.M.*

Rjoo se Koban.

Rjukan, bekendt Fossefald i Vestfjorddalen i Telemarken, dannes af Møsvandets Afløb, Elven Maane, som her har et ca. 105 M. højt lodret Fald, hvortil noget længere oppe kommer et øvre Fald, Kvernhusfossen, paa ca. 20 M.'s Højde. R., der fører en stor Vandmasse, ligger i en malerisk Egn og anses med Rette for en af Norge's mest seværdige Fosser. For nogle Aar siden er tæt ved Fossen anlagt R. Turisthotel og Sanatorium. *P. N.*

Rjæsan se Rjazan.

R. **M. S.,** engelsk Forkortelse for *Royal Mail Steamer* o: kgl. Postdamper.

R. **N.,** Forkortelse i England for *Royal Navy* o: den kgl. Marine.

Ro, dansk Mandsnavn; yngre Form for Hroar og Hroe. *A. O.*

Roadster [roʊdstə.], Landevejshest.

Roald, Herred (benævnes ogsaa Vigra Herred), Nordre Søndmør Fogderi (skal senere tilhøre Aalesund Politimesterdistrikt), Romsdals Amt. 20 □ Km., hvoraf kun ca. 0,2 □Km. Ferskvand. (1900) 971 Indb., altsaa næsten 49 pr. □Km. Land. R., der ligger ikke langt fra Købstaden Aalesund, udgør et Sogn under Haram Præstegæld og omgives af Herrederne Haram og Borgund, hvorhos det mod Vest og Nordvest begrænses af Atlanterhavet. R. bestaar af Øen Vigra (19,8 □Km.) og ca. 160 ganske smaa Øer, Holme og Skær. Af disse er Vigra den eneste, som er beboet. Vigra, der ved det smalle Gjøsund adskilles fra Valder0 i Borgund Herred og ved den brede og vejrhaarde Vigrafjord fra Lepsø i Haram Herred, har en meget uregelmæssig Strandlinie med mange Bugter. Øen er i det hele flad; kun i den vestlige Del findes 3 mindre og temmelig lave Fjældpartier. Højeste Top er Moldnesfjæld (126 M.) i Øens nordligste Del. Jordbunden paa Vigra er for en stor Del ganske frugtbar, hvorfor ogsaa Jordbruget er en meget lønnende Bedrift. Skov mangler fuldstændig; men de mange Levninger af store Fururødder i Myrene vidne om, at her har været store Skove i Fortiden. Fiskeri er en meget vigtig Næringsvej, hvilket jo er let forklarligt, naar man erindrer Øens Beliggenhed ved en fiskerig Kyststrækning (hovedsagelig Skrei- og Sildefiskeri) og dens Nærhed ved den bekendte Fiskebanke Storeggen, hvor der aarlig foregaar et rigt Havfiskeri (Bankfiskeri), særlig efter Kveite (Helleflyndere).

Om egentlige Elve kan der ifølge de lokale Forhold ikke være Tale. Der findes ca. 10 ganske smaa Vande og derhos mange ganske store Myrstrækninger med fortrinlig Brændtørv. Øen har et forholdsvis stort Net af Bygdeveje. Den er, som allerede antydet, forholdsvis tæt bebygget, og der er meget, som tyder paa, at Øen har været bebygget allerede langt tilbage i Tiden. At Gaarden Roald i Øens nordøstlige Del skal have tilhørt Ganger Rolf, har været antaget, men kan ikke bevises. De 128 beboede Huse, der i det hele findes paa Vigra, tilhøre følgende Gaarde eller Underafdelinger af dem: Roald, Molnes, Rørvik, Blindem, Røsvik, Synes og Gjøsund.

Paa Sydvestpynten af Vigra ligger Synes Fyr og paa Øens nordvestlige Side Blindem Fyr (Fiskefyr). Desuden findes Rosholm Fyr paa en lille 0 N. f. Vigra. *P. N.*

Roald, Severin, norsk Skuespiller, født paa Søndmøre 28. Apr. 1858, død i Christiania 3. Apr. 1898. R., der var af Bondeæt, uddannede sig oprindelig til Telegrafist. Lysten til at blive Skuespiller blev imidlertid saa stærk hos ham, at han søgte og fik Adgang til at aflægge en Prøve for Christiania Teaters Direktion. Misfornøjet med Udfaldet af denne tog han derefter et Par Aars Undervisning hos Bjørn Bjørnson, som paa den Tid var Christiania Scenes artistiske Leder, og

debuterede derpaa 26. Marts 1886 som Darnley i »Maria Stuart«; men trods det heldige Udfald af denne Debut og et Engagementstilbud fra Teaterets Side gik han alligevel atter tilbage til Telegraftjenesten. Nogen Tid efter greb dog Teaterlysten ham paa ny, og han meldte sig nu til Bergen's nationale Scene, hvor han straks fik Ansættelse, og hvor han i en Række større kunstneriske Opgaver som Sigurd Slembe, Falk i »Kærlighedens Komedie«, Gregers Werle i »Vildanden« og Bygmester Solness efterhaanden mere og mere udviklede sit Talent og blev en meget yndet Skuespiller. Hans Hu stod imidlertid til Christiania, og da Karljohans-Teateret oprettedes der 1895, modtog han Engagement ved dette og vandt her en stor Succes ved sin fortræffelige Udførelse af Haller's Rolle i Gunnar Heiberg's Skuespil »Det store Lod«. Kort efter ansattes han ved Christiania Teater og viste sig nu i Roller som Forfatteren Kant i Esmann's »Teateret«, Ottar Bergheim i Bjørn Bjørnson's »Johanne« og Bygmester Solness som en alvorlig fremadstræbende Kunstner med store Evner og en Perfektibilitet, der berettigede til et grundet Haab om, at han med Tiden vilde kunne komme til at indtage en fremragende Plads paa den dramatiske Kunstnerbane. Fornemmelig vare de to sidste Aar af hans Liv en Sejrsgang, der pludselig og uventet efter et kortvarigt Sygeleje afbrødes ved hans Død. *T. B.*

Roan, Herred, Fosen Fogderi (skal senere tilhøre Uttrøndelagen's Politimesterdistrikt), søndre Throndhjem's Amt. 361 □ Km., hvoraf vel 15 Km. Ferskvand. (1900) 2,077 Indb., altsaa vel 6 pr. □Km. Land. R., der udgør et eget Sogn under Bjørnør Præstegæld, omgives af følgende Herreder: Frøien, Osen, Beitstaden, Aafjorden og Stoksund.

R. er et fuldstændigt Kystdistrikt og gennemskæres af Fjorde, Bugter og Fjorddale; det har derhos mange smaa Øer og Skær. De vigtigste Fjorde ere Skjøra Fjorden (eller Skjørfjorden) i Herredets sydligste Del, der gaar ind til Nordskjør, dernæst Berfjordenog Beskelandsfjordeni Herredets midterste Parti, samt Brandsfjorden længere mod Nord og endelig Søkjær Fjorden, der delvis er Grænsefjord mod det Nord for liggende Osen Herred.

Det vigtigste Vasdrag er Hofstadelven, som i sit øvre Løb kaldes Lunelven; den falder i Brandsfjorden omtrent der, hvor denne bøjer mod Syd. I Herredet findes omtrent 350 Vande; men ingen af dem ere store. Herredet er gennemgaaende et temmelig forrevent Klippelandskab; dog naa ikke Fjældene nogen synderlig Højde. Blandt de højeste Fjældtoppe kunne mærkes: Haavikhesten (472 M.), Kjærringheia (544 M.) og Stortyssen (483 M.) i Herredets sydlige Del; Heilhornet (456 M.) i den midterste Del omtrent midt imellem Skjøra ogB randsfjorden's inderste Bund samt Elgheia (575 M.) og Kjølaakran (539 M.) i Herredets østligeParti hen imodGrænsen mod nordreThrondhjem's Amt (Beitstaden). R. har ca. 570 Øer, Holme og Skær, der alle ere smaa. De største Øer ere Brands 0 (ca. 2 □Km.) V. f. Roan (Bjørnør) Hovedkirke, Almenningen (1,7 □Km.) og Værø (1,2 □Km.) længere til Havs omtrent N. V. f. sidstnævnte og begge omgivne af mange smaa Øer, desuden Terningen (1 □Km.) i Brandsfjorden's ydre Parti samt Børø (ca. 3 □ Km.) og Sandø (1,6 □ Km.), begge straks uden for den nordligste Kyststrækning. Den vigtigste Indsejling fra Havet er Kauerleden, der kommer ind omtrent ret ud for Brandsfjorden. Fiskeri maa betegnes som Herredets vigtigste Næringsvej. Agerbrug er i Fremgang, ligesaa Fædriften. Af Skov findes kun meget lidt; særlig er Kyststrøget saa godt som blottet for Skov. Af Torvemyr findes derimod ganske meget. Gaardene ere gennemgaaende smaa. Blandt de større kunne nævnes: Vik, Besaker, Børøen, Øverdal, Einarsdal, Berfjord, Kiran og Nordskjør. Vigtige Dampskibsanløbsteder inden for Herredet ere Besaker og Sørkraakø.

R. har yderst faa kørbare Veje; nævnes bør dog den Bygdevej, som fra Roan Kirke fører Nord over til Beskelandsfjorden's Munding, og den Bygdevej, som fra Brandsfjorden fører et Stykke op gennem Hofstadelven's Dalføre. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Amund Helland, »Søndre Throndhjem's Amt« [Chra. 1898]). *P. N.*

Roanne [roa'n], By i det indre Frankrig, Dep. Loire, ved Loire, som her bliver sejlbar, og Kanalen fra R. til Digoin, er Knudepunkt paa Lyon-Banen, har flere nyere Kirkebygninger, et gammelt Slot, et 1873 fuldført Raadhus, Handelsret, Handelskammer, College, Lyceum for unge Kvinder, Museum og Bibliotek, driver Bomuldsvæverier og Spinderier, Farveri og Fabrikation af virkede Sager, har Maskinfabrikation, Handel og (1901) 34,568 Indb. — R. er det gamle *Rodumna*, en By i Segusianernes Land, og var i Middelalderen Hovedstad i Hertugdømmet Roannais. R. er Fødested for Statsmanden Champagny. N. V. f. R., i en Afstand af 13 Km., ligger den lille (1,000 Indb.) Badeby St. Alban, der har kulsyreholdige Jærnkilder. *M. Kr.*

Roanoke [rəno!uk], 0 i U. S. A., ligger ved Atlanterhavskysten i Staten Nord Carolina mellem Albemarle- og Pamlicosounds og er 19 Km. lang og 14 Km. bred. *H. P. S.*

Roanoke [rəno!uk], Flod i U. S. A., opstaar i Virginia af de to Kildefloder Dan og Staunton, der forene sig ved Clarksville. R. træder derefter ind i Nord Carolina og udmunder ved Plymouth i Albemarle-Sund. Længden er 400 Km. og, medregnes Staunton, 720 Km. Indtil Vandfaldene ved Weldon 200 Km. fra Mundingen er R. sejlbar for Skibe og forbi og oven for Faldene, der omgaas ved en Kanal, for Pramme. *H. P. S.*

Roar se Hroar.

Roastbeef [ro!ustbi.f] (eng.). Oprindelig betyder R. alt stegt Oksekød, men det er efterhaanden gaaet over til særlig at betegne Rygstykket mellem Lænd og Reb. Stegt, saa at det indvendig holder sig rødt, er R. Englændernes meget yndede Nationalret. *R. H.*

Roatan se Bai-Øerne.

Rob, Roob [rå'b, ru!b], engelsk Betegnelse for Tyksaft, Frugtmos.

Roba el Khali se Dahna.

Robarkás, et meget stort og Rochalup, et middelstort Orlogsfartøj, bestemt til at bevæges frem med Aarer. — Roflotille, en Samling af Morter-, Bombe- og Kanonchalupper samt

af Kanonjoller, underlagte en fælles Chef. De paagældende Fartøjstyper eksistere ikke længere, men ere blevne afløste af Dampfartøjer. *C. L. W.*

Robbe se Sæler.

Robber (Rober, af eng. *rubber)* se Whist.

Robbĭa, Luca della, italiensk Billedhugger, født i Firenze 1399, død smst. 1482, var Side om Side med Ghiberti og Donatello Quattrocento'ens mest fremragende Plastiker. Maa R. end i det enkelte Tilfælde vige for Donatello, hvad dybtgaaende djærv Realisme og betagende dramatisk Virkning angaar, og for Ghiberti med Hensyn til glimrende Kompositionsevne og udsøgt Stilfølelse, knytter han dog i det hele og store begge de to forskelligartede Mesteres bedste Egenskaber sammen i sin Kunst. En levende og frisk Naturalisme, adlet af hans rige Sans for Skønhed i Form og Linier, i Forbindelse med en Følelsens Inderlighed, Renhed og Naivitet giver hans Værker deres yndefulde, hjertevindende Præg. Af R.'s overvældende rige Produktion (man har opgjort R. og hans Skoles Værker til omtrent Halvdelen af alt, hvad Firenze og Omegn ejer af Renaissanceskulptur) kan her kun fremdrages de mest fremragende Hovedværker: I Marmor den berømte Orgelbalustrade [udført 1431—40 for Domkirken i Firenze, nu i Museo dell' Opera] med syngende, musicerende og dansende Børn, Ynglinge og unge Piger, de fem stilfulde Relieffer med Fremstillinger af Repræsentanter for Videnskaberne [1437—40, paa Bagsiden af Campanilen som Afslutning af Andrea Pisano's Arbejder], det rigt komponerede Tabernakel i Peretolæ [1442] og Gravmonumentet over Biskop Federighi [fuldendt 1456] i S. Trinità. R.'s eneste større Bronzearbejde er Dørfløjene til Domkirkens Sakristi [1446—65, til Dels sammen med Michelozzo]. Størst Ry og Yndest har R. dog vundet ved sine Arbejder i brændt og farvet glaseret Ler. Billedværker i bemalet Terrakotta havde længe været kendt, men med R.'s Opfindelse at overdrage det bemalede Ler med en Tinglasur opnaaedes ny overraskende Resultater, dels med Hensyn til disse Arbejders Holdbarhed over for Vejrets Indflydelse, dels ved den Glans, Fylde og Gennemsigtighed, Farven opnaaede ved Glasuren. Gennem over hundrede Aar udførtes en talløs Mængde Arbejder i denne Teknik, der forblev R.-Familiens Hemmelighed. Ved deres friske aandfulde Modelering, den holdningsfulde Reliefstil, med deres skønne enkelte Farveholdning og den fine lette Glasur høre de bedste af disse R.-Værker til de lykkeligste og mest umiddelbart indtagende Frembringelser i 15. Aarh.'s italienske Plastik. Hovedværker af R. i denne Teknik ere foruden talrige dekorative Arbejder (i Capp. Pazzi i S. Croce, i Cap. del Crocefisso og Cap. di S. Jacopo i S. Miniato o. fl. St.) en Række Lunetter og Tabernakler i Firenze, saaledes Christi Opstandelse og Himmelfart over Dørene i Sakristiet i Domkirken (Firenze), hvor smst. findes de to kostelige knælende Engle; Lunetten i S. Domenico i Urbino med Madonna mellem den hellige Dominicus og Petrus Martyr, og i Kirken i Impruneta to store pragtfulde Tabernakler. Men foruden disse større Arbejder møder man rundt om i Samlinger (Museo Nazionale, Firenze, Berlin, Paris, London, ogsaa i Kunstakademiets Saml. i Kjøbenhavn) en Række mindre Relieffer, særlig med Fremstillinger af Madonna med Barnet, der give de skønneste og yndefuldeste, inderligste og mest følelsesfulde Billeder af Moderkærlighedens Evangelium. Bistaaet blev R. især i sine senere Arbejder af sin Nevø og Elev Andrea della R. (1435—1525), der i sit lange Liv hævdede Skolens smukke Tradition. Hovedværker af ham ere Marmoralteret i S. Maria delle Grazie i Arezzo, i Ler Treenighedsalteret i Domkirken smst. og Altrene i Valfartskirken i Verna, samt hans berømteste Værker: Medaillonerne med Svøbelsesbørnene paa Hittebørnshospitalets Forhal, Firenze, og Lunetten med den dybtfølte Skildring af den hl. Dominicus og den hl. Franciskus's Møde (Loggia di S. Paolo), medens den skønne Gruppe af Maria og Elisabeth's Møde, der tidligere regnedes for et Hovedværk af Andrea, nu henføres (af Bode) til Luca. — Med Andrea's Sønners Overtagelse af Værkstedet gik R.-Arbejdernes kunstneriske Værdi betydeligt ned; overfladisk Behandling, brogede Farver og daarlig Glasur kendetegner Nedgangen. Dog har Giovanni della R. (1469—1529?) skabt flere betydelige Arbejder, saaledes Sakristibrønden i S. Maria Novella (Firenze) og den fortræffelige Frise med Barmhjertighedens Gerninger (Ospedale del Ceppo i Pistoja). (Litt.: Oversigt over de vigtigste R.-Arbejder i Italien i Burckhardt og Bode, »Cicerone«, II, 2 [8. Opl. Leipzig, Berlin 1901]; Cavalucci & Molinier, *Les della R.* [Paris 1884]; Marcel Reymond, *Les della R.* [Firenze 1897]; Marchesa Burlamacchi, *Luca della R.* [Lond. 1900]; W. Bode, *Luca della R.* [i »Florentiner Bildhauer d. Renaissance«, Berlin 1902]). *A. R.*

Robe [rå'b] (fr.). Ordet optræder i fransk Litteratur i 13. Aarh. i et Ordsprog og maa derfor antages at være meget ældre. Det brugtes om Hædersdragtens yderste Stykke. R. har oprindelig været vid og fodsid, men afkortedes senere til Knæet. Paa nordiske Sprog svarer R. til *Kyrtill*, der tyder paa, at Klædebonnet ikke altid har været kort. Med R. dreves en uhyre Luksus, dels i Stoffernes Rigdom, dels i Broderierne i Silke og Guld, som dækkede dem. Man kappedes om at vise sig i den mest ekstravagante R. Fyrster og høje Herrer havde dem paa Lager i deres Klædekamre for at skænke dem til Ligemænd eller til ringere, som en særlig Gunst; de leveredes til de unge Adelsmænd, der gjorde al Slags Tjeneste paa Stormænds Borge. Denne Lønydelse i Klæder hed *livrée.*

I fjerne Tider, da Plyndring var Hovedsag i Krigene, var R. det mest eftertragtede Bytte. Vi vide fra Mammenfundet (se Mansket) og fra Sagaerne, hvilke pragtfulde R. Vikinger førte hjem fra deres Udfærd; somme var Gaver fra fremmede Stormænd, meget faa erhvervede ved Køb, de fleste røvede. Det germanske Ord Raub trængte ind i de romanske Sprog og skabte Navnet R., der senere fra Fransk vendte tilbage til Hjemstedet, som Navn paa Embeds- eller Højtidsdragter for begge Køn. En R. i Kvindedragten maatte være syet i eet Stykke, medens de andre Dragter vare delte ved Midjen. Som Embedsdragt bæres i Danmark R. af Højesterets Dommere og Sagførere. *Bernh. O.*

Roberjot [råbæržo'], Claude (1752—97), var oprindelig katolsk Præst, men aflagde Præsteeden under Revolutionen. Han valgtes til Konventet, tog sin Afsked og giftede sig. Som Konventskommissær virkede han i Holland. 1797 sendtes han som Underhandler til Kongressen i Rastatt. Paa Hjemvejen derfra blev han myrdet af østerrigske Husarer. *F. L.*

Robert I, fransk Konge (922—923), Søn af Robert den Stærke, blev efter sin Broder Kong Eudes Hertug i Seine-Loire-Landet og 922 valgt til Modkonge mod Karl den Enfoldige. I Slaget ved Soissons sejrede hans Hær over Karl, men R. selv faldt. *j. L.*

Robert II den Hellige, fransk Konge, (999—1031), Søn af Hugo Capet og kronet 987 til Faderens Medregent, søgte at udvide sine Familielande ved at ægte sin Kusine Bertha af Arelate, men Pave Gregor V fordrede Ægteskabet opløst, da de vare for nær i Slægt. R. vægrede sig, men blev bandlyst og skilte sig fra Bertha. Derpaa ægtede han Konstance af Toulouse, der førte Troubadourer med til Hoffet. 1016 fik han Hertugdømmet Burgund, som han efter Hertugen Henrik's Død 1002 var nærmeste Arving til, dog først efter lang Kamp. Sin Søn Henrik fik R. kronet 1027, men i hans sidste Aar æggede Konstance hans Sønner til Kamp mod ham. R. var opdraget af Gerbert og fik Tilnavnet den Hellige, fordi han byggede mange Kirker og digtede Kirkehymner. (Litt.: Pfister, *Études sur le regne de R. le Pieux* [Paris 1885]). *J. L.*

Robert af Anjou [ãžu'], Konge af Neapel (1309—43), født 1275, Søn og Efterfølger af Karl II, blev kronet i Avignon 1309, kæmpede som Pavens Vikar mod Henrik VII, mod hvem hans Hær forsvarede Rom, støttede Pave Johan XXII mod Ludvig af Bayern og udbredte sin Magt over Mellemitalien og Kirkestaten. Derimod kunde han ikke fordrive Kong Frederik II fra Sicilien. Da hans Søn Karl var død 1328, giftede han 1333 dennes Datter, Tronarvingen Johanna med Andreas af Ungarn. *F. L.*

Robert I Bruce [bru!s], Konge af Skotland (1306—29), var af normannisk Adelsslægt, men nedstammede fra Duncan's Kongehus gennem sin Oldemoder Isabella. Hans Bedstefader Robert Bruce havde 1292 krævet Tronen af Edvard I, da John Balliol blev Konge. Som ung stod R. i Gunst ved Edvard I's Hof; men da denne efter Wallace's Fald vilde indlemme Skotland, rejste R. sit Fædreland til Frihedskamp 1306. I Kirken i Dumfries myrdede han sin Medbejler Røde John Comyn, og 1307 døde Edvard I paa sit sidste Tog mod Skotland. Edvard II's Erobringsforsøg tilintetgjordes af R. i Slaget ved Bannockburn 1314; Skotland var befriet, og Anerkendelsen af dets Uafhængighed aftvang han Edvard III's Moder Isabella 1328. R. døde af Spedalskhed 1329; hans Datter Margrete havde ægtet William Stuart, og Huset Stuart kom paa Tronen med deres Søn Robert II (1370—90), hans Søn var Robert III (1390—1406). *y.L.*

Robert I Frieseren, Greve af Flandern (1071—93), Søn af Grev Balduin V af Flandern, blev 1070 ved sin Broder Balduin VI's Død af denne indsat til Regent i Flandern for hans umyndige Søn Arnulf. Da Balduin's Enke Richilde af Hainaut forbandt sig med Kong Filip I af Frankrig mod ham, sejrede R. i Slaget ved Kassel 1071, støttet af Flandernes tyske Adel. Arnulf omkom her, og snart efter gav Filip R. Kronflandern i Len, senere forlenede Henrik IV af Tyskland ham med Rigsflandern. Hans Datter Edel var gift med Knud den Hellige, der 1085 søgte hans Hjælp til sit Englands-Tog. *F. L.*

Robert I, Hertug af Normandiet (912—31) se Rollo.

Robert II, le diable, Hertug af Normandiet (1028—35), Søn af Hertug Richard II, efterfulgte sin Broder Richard III, som han maaske forgav, kuede sine oprørske Vasaller, genindsatte i Flandern sin Onkel Balduin IV, støttede Kong Henrik I af Frankrig mod hans Moder Konstance og fik til Vederlag Lenet Vexin og tvang Allan af Bretagne til at hylde sig. 1034 gjorde han et Tog mod Knud den Store i England til Fordel for Æthelred's Sønner, men Flaaden strandede. 1035 døde han i Nikæa paa Vejen hjem fra en Pilegrimsfærd til Jerusalem. Hans uægte Søn med en Garverdatter fra Falaise var Vilhelm Erobreren. *F. L.*

Robert III, Hertug af Normandiet (1187—99), var Vilhelm Erobrerens ældste Søn. Baronerne i England under hans Onkel Bisp Odo af Bayaux søgte at faa R. til Konge i Stedet for Broderen Vilhelm II, men Vilhelm slog Oprøret ned. I det første Korstog deltog R. og udmærkede sig, men pantsatte Normandiet til Vilhelm II under Toget. Efter sin Hjemkomst fik han Lenet igen, men kom i Strid med sin yngste Broder Kong Henrik I, der 1106 erobrede Normandiet og fængslede R. i Cardiff Slot, hvor han døde 1134. *F. L.*

Robert, Hertug af Parma (1854—59), født 9. Juli 1848, Søn af Hertug Karl IV, blev Hertug efter Faderens Mord, men stod under Formynderskab af sin Moder, Louise, Hertugen af Berry's Datter, indtil han 1859 fordreves fra Landet; har senere boet i Østerrig. Han ægtede 1869 Maria Pia, Datter af Kong Ferdinand II af Begge Sicilier (1849—82), og 1884 Marie Antonia, Datter af den portugisiske Prætendent Dom Miguel (født 1862). Han har haft i alt 22 Børn (10 Sønner og 12 Døtre), hvoraf 3 døde som smaa. Den ældste Datter Louise (1870—99) ægtede 1893 Fyrst Ferdinand af Bulgarien. *E. E.*

Robert af Gloucester [glå'stə] (ca. 1300) kendes kun fra den engelske Rimkrønike, som bærer hans Navn. Maaske levede han i Gloucester, da Krøniken er skrevet i Gloucestershires Dialekt. Krønikens Værd er nærmest sprogligt, som historisk Kildeskrift har den kun Betydning for Henrik III's sidste Aar. Den er forfattet omkring 1297. *J. L.*

Robert, Emerich, tysk Skuespiller, født 21. Maj 1847 i Pest, død 28. Maj 1899 i Würzburg. R. begyndte, efter nogen Tids Undervisning af Lewinsky, sin Skuespillerbane i September 1865 i Zürich, ansattes Aaret efter ved Hofteateret i Stuttgart, 1868 ved kgl. Schauspielhaus i Berlin, forlod 1872 dette for at modtage Engagement ved Laube's Wiener Stadttheater og rykkede

1878 fra dette op paa Burgteaterets Scene, hvor han, fra 1888 tillige som Regissør, virkede til sin Død. R. var en pligtopfyldende Kunstner, der omfattede sin Gerning med Begejstring og gennemarbejdede sine Roller med Omhu; han spillede med stor Dygtighed saavel i det tragiske som i det komiske Repertoire, men hans Hovedroller vare store tragiske Karakterroller som Shakespeare's Hamlet og Richard III, Schiller's Marki Posa og Sofokles'es Kong Ødipus. *A. A.*

Robert [råbæ!r], Florentin, født 1795 i Dauphiné, død 1870 i Mähren. R. var oprindelig Teolog, derefter Landmand ved Augsburg, saa Farvefabrikant ved Wien, hvorefter han 1832 rejste til Oberalm ved Hallein for at bestyre den af ham og en Broder 1826 oprettede Glas- og Kemikaliefabrik. 1845 købte han en Kulgrube ved Kladno i Böhmen og lagde samtidig Grunden til »Prager Eisenindustriegesellschaft«. 1837 byggede han en Roesukkerfabrik ved Briinn og udvidede 1840 dette Anlæg til ogsaa at omfatte en Alkoholfabrik. Ved alle disse Fabrikker indførte han væsentlige Forbedringer, der have været af stor Betydning for de paagældende Industrigrene. Navnlig har han indlagt sig stor Fortjeneste af Sukkerfabrikationen ved Indførelsen af det saakaldte R.'s Fordampapparat, der bestaar af flere Kogekedler, forbundne saaledes med hinanden, at Dampen fra den ene Kedel benyttes til Opvarmning af den paafølgende, i hvilken der vedligeholdes en større Luftfortynding, hvorved der opnaas en stor Brændselsbesparelse. — Hans Søn, Julius R. (1826—88), overtog 1848 Ledelsen af Faderens Sukkerfabrik og indførte her Diffusionsmetoden til Udvinding af Saften af Roerne (se Sukker), en Fremgangsmaade, der var af epokegørende Betydning for Roesukkerfabrikationen. *K. M.*

Robert [råbæ!r], 1) Louis Léopold, fransk-schweizisk Maler og Kobberstikker, født 13. Maj 1794 i Chaux-de-Fonds (Schweiz), død 20. Marts 1835 i Venezia. Han uddannede sig under Girardet til en dygtig Kobberstikker, men paa Rejsen til Rom 1818 blev R., der havde lært under David i Paris, helt og holdent Maler. Han forlod dog de David'ske klassiske Baner og brød sig en hidtil næsten ukendt: han saa at sige opdagede det italienske (romerske) Folk i dets Skønhed. Først var det de romerske Briganter (Billedet: »Røverkvinde vaager over en sovende Mand« maatte han gentage de fjorten Gange), derefter det romerske Folk med dets ædelbaarne Skikkelser, de neapolitanske Fiskere o. s. v. Udstillingen i Beg. af 1820'erne af hans Arbejder blev banebrydende. Man fik Syn for Sagn, at den store og ophøjede Skønhed, som man hidtil havde søgt i den klassiske Verden, laa til Rede i Nutidens Liv for den, der kunde hæve Skatten. Da R. senere kom til Paris, hyldedes han (der helst holdt sig uden for Kampen mellem den David'ske Skole og Romantikerne) som den store Mester. Efter »Fisker med Mandolin«, »Dans paa Capri« etc. kom bl. m. a. Hovedværkerne »Neapolitansk Fisker som Improvisator« [1824], »Hjem fra Pilegrimsfarten til Madonna dell' Arco« [1827, Louvre], det storladne »Romerske Høstfolk i de pontinske Sumpe« [Louvre-Mus., Højdepunktet i R.'s Kunst], »Pifferari foran et Madonnabillede« [1831] og »Fiskere fra Chioggia«. R.'s Blik, der under David's Vejledning var øvet i antik Linieskønhed, opdagede og fremhævede hos de naive Almuesfolk de storladent klassiske Former; han hævede de romerske Bønder op i en højere Linierytmens Verden, og han beaandede fra sit eget syge Sind sine Billeders stilfulde Komposition med en sjælfuld og tungsindig Stemning. Hans Værker, der ere Resultater mindre af Inspiration end af Refleksionens tungt arbejdende Tankeproces, mangle ofte Livets umiddelbare Naivitet; de ædle Skikkelser ere kunstlet stillede op i Attituder og i reliefagtig Komposition med lidt for tørre Konturer og en Kolorit, hvis kraftige Lokalfarver og svære Skygger kunne virke lidt grelt. Fra hans storlinede Typer gaar der imidlertid Traade gennem en J. Breton's og andres Kunst lige op til Nutiden. R., et følsomt og indesluttet Gemyt, tog Livet af sig selv af ulykkelig Kærlighed til Prinsesse Charlotte Bonaparte, der selv malede, og hvem han stod i nært Venskabsforhold til. Arbejder af R. i Mus. i Bern (Itaiienerinde), i Nantes (Eremit), Berlin's Nationalgal. etc. Et Par Billeder paa Thorvaldsen's Mus. (Litt.: Biografier ved Delécluze [1838], Feuillet de Conches [1849 og senere], Zoller [1862], Clement [1874] og L. Rosenthai [Paris 1898]). 2) R.'s Nevø Paul R., Elev af Gleyre og Gerôme, belønnet med Medaille paa Salonen for »Zéphirs du soir«, har malet tre mægtige, af religiøs Følelse prægede dekorative Arbejder til Neuchâtel's Museum (det intellektuelle, landlige og industrielle Liv). (Litt.: *Les peintures de P. R. dans le grand escalier du musée de Neuchatel* [1894]). *A. Hk.*

Robert-Dumesnil [råbærdymeni'l], fransk Kobberstiksamler og Skribent, født i Périers (Departement de la Manche) 1778, død i Paris 1864. R., der havde studeret Jura og virkede som Notar, helligede al sin Fritid til sin Hovedinteresse: Tilvejebringelsen og Ordningen af en omfattende Samling af Kobberstik. Resultatet af sine Undersøgelser og Forskninger nedlagde han i sit Hovedværk: »Le peintre-graveur français, ou Catalogue raisonné des estampes gravées par les peintres et les dessinateurs de l'École française« [8 Bd., 1835 — 50; 9. Bd. udg. 1865 efter Forfatterens Død af Georges Duplessis]. Til Værket, der fortsætter og supplerer Bartsch'es Peintre-graveur, slutter sig to Supplementsbind af Prosper de Baudicour (»Le peintre-graveur francais continué« [1859 — 61]). *A. R.*

Robert-Fleury [råbærfløri'], 1) Joseph Nicolas, fransk Maler, født 1797 i Köln, død 5. Maj 1890 i Paris. Han studerede i Paris under Gros, Girodet og H. Vernet, derefter i Italien, slog sig 1826 ned i Paris og var en Tid Direktør for det franske Akademi i Rom. Med det gribende, ogsaa koloristisk fremragende »Bartholomæus-Natten« [1833] viste han sig som en af Frankrig's evnerigeste Kunstnere. Derefter har han i en Række Arbejder af træffende Karakteristik og med Forkærlighed for Livets Skyggesider skildret dramatiske Tildragelser fra Middelalderens Historie. »Religionssamtalen i Poissy 1561« [1840], »Jane Shore« [1850] og »Et Hus plyndres i Giudecca i Venezia« [1855] kom m. fl. a. til Luxembourg-Museet. Andre Værker: »Tasso«

[1827], »Karl V i Kloster« [1857] etc; i Versailles-Mus. ses »Chlodovech's Indtog« og »Balduin af Flandern«, i Antwerpen's Mus. »Tizian's Lig«, endvidere Arbejder i Museerne i Montpellier, Nantes, Ravené-Gal. i Berlin etc. For Paris'es Handelsret udførte han fire store Oliemalerier (Tribunalets Historie). Ogsaa en Del Portrætter.

2) Tony, fransk Maler, Søn af ovenn. J.N. R.-F., er født 16. Septbr. 1838 i Paris. Han er Elev af P. Delaroche og L. Cogniet. Ogsaa han er en betydelig Historiemaler, med udpræget Blik for det karakteristiske og virkningsfulde. Hans første større Arbejde var »Varszava 8. Apr. 1861«; med »Korinth's sidste Dage« [1870, Luxembourg-Mus.] slog han helt igennem. Derefter: »Louvois og Vauban i Belfort« [1882, Mus. i Belfort], »Gamle Kvinder i Kirke«, »Charlotte Corday« [1874], det fremragende »Dr. Pinel befrier de vanvittige i Salpetrière for deres Lænker«, »Mazarin og hans Niecer« m. fl. For Luxembourg-Paladset malede han Loftsbilledet »D. franske Skulpturs Forherligelse«. *A. Hk.*

Robert **Guiscard** se Guiscard.

Robérti, Ercole, italiensk Maler, født ca. 1455 i Ferrara, død smst. 1496. Han er uddannet under Paavirkning fra den paduanske Skole, men dog særlig fra C. Tura, nød megen Anseelse i Ferrara, var fra 1487 Este'rnes Hofmaler, virkede en Tid i Bologna (hans Fresker der i Ganganelli-Kapellet i St. Pietro nu forsvundne), synes ogsaa at have arbejdet for Math. Corvinus, men Ferrara var dog hans Hoveddomicil. Nyere Tids Forskninger have bragt adskilligt Lys over R.'s Kunst, der synes at høre til de ferraresiske Quattrocentisters betydeligste. Et Hovedværk, »Tronende Madonna med Hellige«, findes i Brera-Samlingen, i Modena (under Mantegna's Navn) »Lucretia's Død«, i Berlin's Mus. »Johannes Døberen«, o. s. v. *A. Hk.*

Roberts, Alexander, tysk Friherre og Romanforfatter (Pseudonym Robert Alexander), født i Luxemburg 23. Aug. 1845, død i Schreiberhau ved Riesengebirge 8. Septbr. 1896. Han var Officer og deltog i Felttogene 1866 og 1870—71, tog derpaa Permission og rejste i Italien og Tyrkiet, hvorfra flere af hans Noveller og Skitser skrive sig (Nuredin Aga »Türkische Interna«). Ved sin prisbelønnede Novelle »Es« førtes han definitivt over paa Forfatterbanen. Af hans større Romaner, der udmærke sig ved en kæk og frisk Satire, kunne nævnes »Götzendienst« [2. Opl. 1889], »Die schöne Helena« [1890] og »Revanche« [1889]. *C. A. N.*

Roberts [rå'bəts], David, engelsk Maler, født 1796 i Stockbridge ved Edinburgh, død 25. Novbr. 1864 i London. Efter en Studietid paa Edinburgh's Akademi virkede han som Dekorations- og Teatermaler. Efterhaanden begrænsede han sig til Arkitekturmaleriet som sit særlige og rette Domæne. Udstrakte Rejser til Spanien (1832—33), Orienten (1838—39) etc. skaffede ham rigt afvekslende Stof til Arkitekturstykker, der skaffede ham stor Anseelse og for en Del kom til offentlige Samlinger: »Poulskirken i Antwerpen« og »Burgos-Katedralen« i Vernon-Galeriet i London, andre i *Nation. Gallery* i London, S. Kensington-Mus. og Edinburgh's Gal. Hans Kunst naaede vidt om gennem de af ham udgivne, med Tekst forsynede, litografiske Suiter: »Picturesque sketches in Spain« 1835—36], »The Holy Land, Syria, Idumea etc.« [3 Bd., 1842—49], »Egypt and Nubia« [3 Bd., 1846—49, senere Udg. i 6 Bd.] og »Italy classical«. Han raderede ogsaa. 1841 Akademimedlem. (Litt.: Ballantyne, *The life of D. R.* [1866]). *A. Hk.*

Roberts [rå'bəts], Frederick Sleigh, Greve, engelsk Feltmarskal, er født i Khanpur i Indien 30. Septbr. 1832. Efter at have besøgt Militærskolerne i Sandhurst og Addiscombe ansattes han 1851 som Sekondløjtnant ved det bengalske Artilleri. 1857-58 deltog han med Udmærkelse i Bekæmpelsen af den indiske Opstand, i Dehli's Belejring, hvorved han saaredes, samt i Lakhnau's Befrielse. 1860 udnævntes han til Kaptajn, kæmpede 1863 paa Indien's Nordvestgrænse og var 1868 med i den abyssinske og 1871—72 i Looshai-Ekspeditionen. 1878 havde han naaet Generalmajorsgraden, deltog i den afghanske Krig, i hvilken han som højestbefalende foretog den dygtige og dristige March med 10,000 Md. fra Kabul til Kandahar, som befriedes. For sit Forhold i dette Felttog modtog han en Tak af Parlamentet og af den indiske Regering. 1881 beordredes han til Natal for her at overtage Guvernørposten og Overkommandoen over samtlige i Sydafrika værende Tropper, med den Opgave at hævne Englændernes Nederlag ved Majuba Hill. Det kom dog ikke dengang til Krig, og R. vendte tilbage til England. Han blev nu kommanderende General i Madras-Distriktet, udnævntes 1883 til Generalløjtnant og 1885 til højestbefalende i Indien. Han førte i denne Stilling Birma-Ekspeditionen til en heldig Afslutning og indlagde sig betydelige Fortjenester af den indiske Hærs Uddannelse og Organisation. 1890 blev han General og optoges 1892 i Pairsstanden som Lord R. af Kandahar. 1893 fratraadte han efter eget Ønske sin Plads i Indien og tog Ophold i England. 1895 udnævntes han til Feltmarskal og højestbefalende i Irland, hvilken Stilling han endnu beklædte, da han i December 1899 beordredes til at tage Overkommandoen i Sydafrika. 23. Decbr. forlod han England og stødte ud for Gibraltar sammen med Lord Kitchener, der var udset til at være hans Stabschef. R. besluttede at undsætte den ved Modder River standsede Lord Methuen og befri Kimberley, medens General Buller ene skulde føre Kampen i Natal. Kimberley befriedes 15. Febr. 1900, og det lykkedes R. ved sin March i Retning af Bloemfontein at afskære den over for Lord Methuen staaende Boerstyrke og tilføje den et afgørende Nederlag ved Paarderberg, hvorefter General Cronje kapitulerede 27. Febr. 1900 med 4,000 Md. Bloemfontein besattes, og Marchen fortsattes gennem Oranje-Fristaten og Transvaal mod Pretoria, som naaedes 5. Juni. R. fortsatte nu Operationerne i det østlige Transvaal, indtil han 12. Decbr. 1900 afgav Kommandoen til Lord Kitchener for at overtage Pladsen som øverstkommanderende i England efter Lord Wolseley. I denne Post har R. indlagt sig store Fortjenester ved Udviklingen af den engelske Hær, saavel hvad angaar Organisation som Uddannelse og

Bevæbning. Til Belønning for Virksomheden i Sydafrika voterede Parlamentet ham en Gave paa 100,000 L. St.; han optoges desuden i Grevestanden og fik Hosebaandsordenen. Hans eneste Søn faldt 15. Decbr. 1899 med Hæder i Slaget ved Colenso. *B. P. B.*

Roberts [rå'bəts], Isaac, engelsk Amatørastronom, er født 1829 i Denbighshire, har siden 1885 paa sit Privatobservatorium Crowborough Hill (Sussex) beskæftiget sig med at fotografere Himmelen. En Del af sine Resultater har han samlet i »Photographs of star, starclusters and nebulæ« I, II [Lond. 1893, 1899]. 1895 fik R. det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. *J, Fr. S.*

Robertson [rå'bətsən], Grevskab i den sydvestlige Del af Kaplandet omkring Breede-Floden (3.950 □Km. med 16,300 Indb.), er et bakket, frugtbart Landskab, hvor der dyrkes meget Vin. Hovedbyen Robertson ligger ca. 80 Km. 0. f. Kapstaden og staar i Jærnbaneforbindelse med Vorcester. *C. A.*

Robertson [rå'bətsən], Frederick William, engelsk Prædikant, født i London 3. Febr. 1816, død i Brighton 15. Aug. 1853. Han var Præst først i Winchester, derefter i Cheltenham og endelig, fra 1847, i Brighton, og han samlede store Skarer om sig ved sit formfuldendte Foredrag, sin aandelige Myndighed og sin Evne til at drage Religionen ind i det praktiske Liv. *A. Th. J.*

Robertson [rå'bətsən], Thomas William, engelsk dramatisk Forfatter, født 9. Jan. 1829 i Newark on Trent, død 3. Febr. 1871 i London. Omkring 1860 begyndte han at skrive Skuespil for Teatrene i London, men slog først igennem 1865 med »Society«. Derefter fulgte: >Ours« [1866], »Caste« [1867], »Play« [1868], »School« [1869] og »M. P.« (Medlem af Parlamentet) [1870]. Hans Skuespil udmærke sig ved at være vel beregnede for Scenen og ved deres vittige og glimrende Replikskifte. De betydeligste af dem udkom 1889 som: »Principal dramatic Works of T. W. R. with a Memoir by his Son« [2 Bd.]. (Litt.: Pemberton, *Life and Writings of T. W. R.* [1893]). *T. L.*

Robertson [rå'bətsən], William, skotsk Historieskriver, (1721—93). Han studerede i Edinburgh, vandt derpaa som Sognepræst i Gladsmuir stort Ry som Taler og blev som Medlem af *General Assembly* (Skotland's øverste Kirkemyndighed) Fører for det moderate Parti inden for den skotske Kirke. Samtidig syslede han med historiske Studier og tog i sine Værker Tacitus og Livius til Forbilleder. 1759 udkom hans Hovedværk: >History of Scotland during the Reigns of Queen Mary and of King James VI«, 1769 »History of Charles V« og 1777 »History of America«. R. udmærker sig ved malende Skildring og smukt Sprog, men er ikke uhildet som Forsker. Fra 1762 var han Rektor ved Edinburgh-Universitetet og døde som skotsk Historiograf. (Litt.: Dugald Stewart, *Account of the Life of TV. R.*). *J. L.*

Roberval [råbærva'l], Giles, fransk Matematiker, født 1602, død i Paris 1672, hed egentlig Persnne, men tog Navn efter sit Fødested R. (i det nordvestlige Frankrig). Han var Professor ved *Collège de France* 1632—72; ved Oprettelsen af *Acad. des sciences* blev han Medlem af dette. R. har givet forskellige vigtige Bidrag til Udviklingen af Infinitesimalregningen. Mest bekendt er hans Tangentbestemmelse, ved hvilken en Kurve (f. Eks. Cykloiden eller Keglesnittene) betragtes som beskrevet ved et Punkts Bevægelse; et uendelig lille Stykke af denne opløses i to Bevægelser med kendte Størrelser og Retninger, hvis Resultat altsaa falder paa Tangenten. Han opfandt uafhængig af Cavalieri (s. d.) *Methodus indivisibilium* og anvendte den bl. a. til Bestemmelsen af Cykloidens Areal (1634), der ikke tidligere var fundet. Hans Skrifter findes for største Delen i 6. Bd. af det franske Akademis Memoirer. Meget bekendt er en af ham konstrueret Vægt, der bærer hans Navn. *Chr. C.*

Robesons Kanal, Stræde i det nordlige Ishav, ligger mellem Grønland mod Øst og Grant Land mod Vest og danner den nordlige Fortsættelse af Kennedy-Kanalen, sammen med hvilken den forbinder Smiths-Sund og Baffin-Bugten med de nordligere, i det væsentlige ukendte Egne af Ishavet. Mod Øst skærer den lange Petermann-Fjord sig ind i Landet og mod Vest Lady-Franklin-Bugten. R. K. opdagedes 1861 af Hayes og gennemsejledes første Gang 1871 af Hall og Bessels, der overvintrede paa dens Østside. Senere er R. K. gentagne Gange besøgt, i den seneste Tid saaledes af Peary. Den Antagelse, at R. K. skulde føre til et aabent Polarhav, har vist sig grundig fejlagtig. *H. P. S.*

Robespierre [råbøspiæ!r], 1) Maximilien Marie Isidore de, Søn af en Advokat, født 6. Maj 1758 i Arras, hvor Familien i mange Slægtled havde udført Bispernes juridiske Forretninger, henrettet 1794. Bispen skaffede R. Friplads paa Kollegiet *Louis le Grand* i Paris, han studerede Jura og blev derpaa Advokat i Arras. I Paris havde han lært Rousseau's Ideer at kende, hjemme optraadte han som Forkæmper for Friheds- og Lighedsideerne, og han førte med Held flere Sager, hvorved han vandt Ry som Talsmand for de smaa og undertrykte. Derfor valgte Tredjestand i Artois ham ind i Generalstænderne i Versailles 1789. I den konstituerende Forsamling spillede han ingen betydelig Rolle, hans lange Taler vakte kun Spot, alene Mirabeau spaaede, at han med sin fanatiske Tro vilde naa vidt. Men var han vraget i Forsamlingen, vandt han des større Anseelse i Jakobinerklubben ved sin Dyd og Redelighed og fik Navnet »den ubestikkelige«. Ved den konstituerende Forsamlings Slutning støttede han Forslaget om, at ingen af dens Medlemmer maatte vælges til den lovgivende Forsamling. Efter Opløsningen var han offentlig Anklager ved Kriminaldomstolen i Paris, men nedlagde Embedet 1792. — Jakobinerklubben blev hans Virkefelt; dog delte han ikke Jakobinernes krigerske Stemning, han frygtede en sejrrig Feltherre; men talte han mod Krigen, vakte han netop derved Opmærksomhed, og ved rørende Taler om Dyden blev han Kvindernes forgudede Yndlingspræst. — Samtidig arbejdede han paa et Forbund med Paris-Kommunen, han mødte og talte flittig i sin Sektion, og om end han ikke deltog i de voldsomme Begivenheder 20. Juni og 10. Aug., blev han dog valgt ind i Kommunens Generalraad. I Iværksættelsen af Septembermyrderierne havde han vel ingen Del, men politisk benyttede han Resul-

taterne deraf; ved Valgene til Konventet 2. Septbr. fik han Jakobinerklubbens Sal gjort til Valglokale og lod Afstemningen foregaa aabenlyst for Paris-Pøbelens Øjne; derfor valgtes han selv som Nr. 1 af Paris'es 24 deputerede, sin Broder fra Arras fik han ogsaa valgt ind. I Konventet gjorde han sammen med Danton straks Front mod Girondinerne, og da de angreb ham, blev han efter et behændigt Forsvar frikendt. Under Debatten om Kongens Proces blev hans Forslag 3. Decbr. om straks at dræbe Kongen vel hindret af dem, men Kongens Død blev dog en Triumf for R., og 31. Maj og 2. Juni 1793 fuldbyrdedes Girondinernes Fald. Dernæst fik han i Forening med Hebertisterne udstødt Danton af Velfærdsudvalget 10. Juli, 4 af hans egne Tilhængere valgtes ind, og selv kom R. ind i Udvalget 27. Juli. Derpaa fulgte Novbr. 1793 Bruddet med Hebertisterne; som Tilhænger af Rousseau's Deisme vilde han ikke taale deres Fornuftsdyrkelse, og Marts 1794 bleve de henrettede. Samtidig havde R. sammen med Collot d'Herbois og Fouché vendt sig mod Danton, og med St. Just som Anklager mod ham i Konventet fik R. Danton og hans Fæller styrtede og henrettede Apr. 1794. Velfærdsudvalget blev nu R.'s lydige Redskab, efter at Ministerraadet I. Apr. var blevet ophævet, og 12 Kommissioner, afhængige af Udvalget, afløste det. Politi og Domstole vare nu underlagte R.; gennem det afhængige Revolutionstribunal og med Støtte i Kommunalraadet og Paris'es væbnede Bander under Henriot øvede han fra nu et tyrannisk Rædselsherredømme. — Først søgte han at gennemføre Rousseau's Statsreligion. 7. Maj fik han vedtaget i Konventet, at det franske Folk anerkendte Troen paa det højeste Væsen og Sjælens Udødelighed, derpaa fulgte 8. Juni (20. Prairial) Festen for det højeste Væsen. Men allerede ved denne Fest mærkedes begyndende Misnøje mod R. Sikkerhedsudvalgets Medlemmer følte sig truede, og Frygten bredte sig til Konventet. Da lod R. Couthon forelægge en ny Lov i Konventet 22. Prairial. Den angik Revolutionstribunalet, der ved den fik absolut Magt over den anklagede; den satte Døden som eneste Straf for Folkets Fjender, og Konventsmedlemmer kunde ifølge den stilles for Domstolen uden Konventets Samtykke. Loven blev trods Modstand vedtagen i Konventet; men da Rædselsherredømmet forværredes, og 1,366 Henrettelser fandt Sted fra 10. Juni til 27. Juli, dannede R.'s Fjender i Konventet en Sammensværgelse mod »Tyrannen«. Da udeblev R. fra Udvalgsmøderne, han vilde nu gennem en Proskription blandt Konventets Medlemmer sikre sin Enevælde. 8. Thermidor (26. Juli) holdt han i Konventet en Tale. Heri sigtede han en Del af Medlemmerne i Udvalgene og Konventet som skyldige i Sammensværgelse mod Friheden, han fordrede dem udstødt og Sikkerhedsudvalget lagt ind under Velfærdsudvalget, der skulde være Konventets Midtpunkt. Men da han ikke nævnede de skyldige ved Navn, vendte alle Parter sig mod ham, og hans Tale blev paa Billaud's Forslag henvist til Udvalgenes Prøvelse. Dette var et Mistillidsvotum til R. Alligevel stolede han paa sin Sejr. Næste Dag, 9. Thermidor (27. Juli), traadte han op i Konventet for at slaa det afgørende Slag, iført Konventkommissærernes Dragt og »omhyggeligere friseret end sædvanlig«. Men ledede af Tallien angreb de sammensvorne ham med uimodstaaeligt Raseri, forgæves søgte R. at faa Ordet, afbrudt af Raabene: »Ned med Tyrannen« og »det er Danton's Blod, der kvæler dig«, overdøvet af Dirigentens Klokke, bleve han, St. Just og Couthon og paa deres eget Forlangende Lebas og Aug. R. arresterede Kl. 5. Senere paa Aftenen befriede Kommunalraadet Fangerne og førte dem til Raadhuset. Raadet havde opbudt Sektionernes væbnede Magt, og en Kamp truede mellem Raadhuset og Konventet. Men den uduelige Henriot angreb ikke Konventet, da Øjeblikket var, og Sejren gik tabt. Konventet erklærede alle Fangerne og Oprørets Ledere for fredløse og overgav Kommandoen i Paris til Barras. Kl. 2 om Morgenen rykkede Barras mod Raadhuset; det var blottet for Forsvarere. Han trængte ind i Bygningen, her blev R. haardt saaret i Kinden af et Pistolskud, affyret af Gendarmen Merda, blev igen fangen ført til Velfærdsudvalget, derfra til Conciergeriet, og 10. Thermidor blev han henrettet sammen med 21 Tilhængere.

R. var ikke som Mirabeau og Danton en Foregangsmand i Revolutionen, han ejede ikke som de Kødets og Blodets vældige Lidenskaber til at sætte Masserne i Gang og manglede Magt i Viljen til store Handlinger. Men med sin smaalige Forfængelighed og Misundelse var han utrættelig i sin Magtstræben. Og efter Aristokratiets Fald, da Smaaborgerne ventede deres gyldne Tid, blev han deres Ideal; thi mere end nogen anden stemmede han med alt, hvad der er smaaligt i den franske Folkekarakter. Pertentlig i Paaklædning, altid fint pudret og formel, forstod han at imponere, og ved sin Sentimentalitet vandt han fremfor alt Kvinderne. Med sin ængstelige Forsigtighed og ømtaalelige Forfængelighed blev han den, der drev Rædselsherredømmet til det yderste. Men Rousseau's Ideer, som han søgte at udføre, blev i ham kun golde Doktriner; hans Enevælde banede Vej for Kejserdømmet. (Litt.: *Mémoires authentiques de M. R.* [Paris 1830], kompilerede af Charles Reybaud, indeholder kun, hvad den samtidige Moniteur meddeler; *Œuvres choisies,* udg. af Lafonneraye [Paris 1832], senere Udg. af Vermorel [1866]; Tissot, *Hist. de R.* [Paris 1844]; Lewes, *Life of R.* [Lond. 1852]; Hamel, *Histoire de R.* [Paris 1867]; Gottschall, »Max. R.«; Brunnemann, »M. R., ein Lebensbild« [Leipzig 1885]; L. Toft, »R.'s Fald« [Kbhvn. 1890], foruden Hovedværkerne om Revolutionens Historie). *F. L.*

2) Augustin-Bon Joseph de, født i Arras 1763, henrettet 1794, foreg.'s Broder, Jurist, Konventsmedlem, blev i Sommeren 1793 sendt som Kommissær til Middelhavskysten. Under Belejringen af Toulon anbefalede han Bonaparte til Konventet, og denne tvang Englænderne til at forlade Havnen i December. Sammen med sin Broder blev R. guillotineret 10. Thermidor. *F. L.*

Robida [råbida'], Albert, fransk Illustrator, er født 14. Maj 1848 i Compiègne. Han fik hurtig Navn som Karikaturtegner, arbejdede for »Journal amusant«, »Paris-Caprice« o. a. Særlig bekendt er han bleven ved de 6 humoristiske, af ham selv forfattede og illustrerede Bind: »Les voyages très-extraordinaires de Saturnien«, »La grande Mascarade parisienne«, »La tour enchantée«, »Le voyage

de M. Dumollet«, »Le vingtième siècle« og »La guerre au vingtiéme siécle«. Han har raderet en Del, med Held illustreret Rabelais og Shakespeare, givet gode Arkitekturillustrationer bl. a. i »La vieille France« (R. gav Udkastet til »Det gamle Paris< paa Verdensudstillingen 1900). Endvidere kan blandt meget andet nævnes hans morsomme »Le portefeuille d'un très-vieux garçon«. *A. Hk.*

Robigo eller Robigus, en gammel romersk Guddom, der antoges at beskytte Kornet mod Brand. Han dyrkedes især 25. Apr. ved en Fest, Robigalia, hvis Indstiftelse henførtes til Numa. Den fejredes i en egen til R. viet Lund i Nærheden af Rom. Deltagerne i Festoptoget bare hvide Klæder; Offeret bragtes af Flamen Quirinalis, og Dyrkelsen stod i Forbindelse med den for Mars og Flora. Festen faldt ved Hundestjernens (Sirius'es) Opgang; saaledes forklares det, at Offeret siges at have bestaaet af unge Hunde; der ofredes ogsaa Virak og Vin. *H. A. K.*

Robilant, Carlo Felice, Grev, italiensk Diplomat, født 1820 i en piemontesisk Adelsslægt, død 17. Oktbr. 1888 i London. Han blev 1845 Artilleriløjtnant, udmærkede sig i Krigene 1848—49 (mistede sin venstre Haand i Slaget ved Novara) og 1859 (som Adjutant hos Kongen) og var Major i Generalstaben ved Gaëta's Belejring 1860—61 og Stabschef ved et Hærkorps i Krigen 1866. Han blev derefter Direktør for Krigsskolen og 1871 Sendemand i Wien, hvor han med Iver og Held virkede for en god Forstaaelse mellem de to hidtil fjendtlige Magter. I Oktbr. 1885 kaldtes han hjem for at overtage Udenrigsministeriet, afsluttede Tremagtsforbundet med Tyskland og Østerrig, men fortrængtes Marts 1887 efter Italien's Nederlag i Abessinien; blev Marts n. A. Sendemand i London. Siden 1883 var han Senator. *E. E.*

Robinet [råbinæ'], Jean Baptiste, fransk Filosof, født 1735 i Rennes, død 1820. Som Diderot er R. i sin Naturfilosofi paavirket af Leibniz'es Monadelære, idet han hævder en sammenhængende Trinrække fra de uorganiske til de højeste organiske Væsener. Som Leibniz søger han ogsaa at give en »Theodicée«, der skal vise, at det gode og onde i Verden forudsætte og opveje hinanden og derved skabe Harmoni i det hele. Verdenshelheden viser tilbage til en første, skabende Aarsag, man dog ikke tør opfatte som Personlighed. Sin Etik bygger R. som Hutcheson paa den »moralske Sans«. Hans Hovedværk er »De la nature« [1761—63). *A. T—n.*

Robin Hood [rå'binhu'd] synes oprindelig at være Navnet paa en Skovaand, knyttet til Nord- og Midtengland, men Balladedigterne fra 12. til 15. Aarh. bruge dette Navn om enhver Røverhøvding, som levede fredløs i Skoven, skød ypperlig med Bue og trodsede Lovene. Fra Digtningen voksede R. H. ud og blev den eventyrlige Folkehelt, og ved Maj festerne spillede man ham som staaende Figur. Piers the Plowmann's Forfatter omtaler, at Bønderne omkring 1377 sang Rim om R. H. En Mængde Ballader om ham fandtes i alle England's Egne, og 1495 lod Wynkin de Woode trykke en samlet Digtkreds »A lytell geste of R. Hoode«. Her bliver Barnsdale nævnt som R. H.'s Hjem, andre Ballader nævne Sherwood-Skoven. Men som historisk Person kender ingen af Middelalderens Historieskrivere R. H., og naar han omkring 1600 gøres identisk med Grev Robert af Huntingdon paa Kong Johan's Tid, og i 19. Aarh. Aug. Thierry og W. Scott opfatte ham som en angelsachsisk Folkefører mod Normannerne, savner dette historisk Hjemmel. *F. L.*

Robinia L. (Robinie), Slægt af Ærteblomstrede (Astragelgruppen), Træer eller Buske med uligefinnede Blade, hvis Smaablade ere helrandede, og hvis Akselblade ere tornformede, og hvide, lyse- eller purpurrøde Blomster i Klaser fra Bladhjørnerne. Blomsternes Fane er stor og tilbagebøjet; den bageste Støvdrager er fri ved Grunden, paa Midten sammenvokset med de øvrige Støvdragere. Bælgene ere flade, linieformede og smalt vingede langs den øvre Søm. 6 eller flere Arter i Nordamerika og Mejico. *R. Pseudacacia* L. (Almindelig R., Falsk Akacie, Uægte Akacie) er et 15—25 M. højt Træ med hvide eller let rosafarvede Blomster, der fremkomme i sidste Halvdel af Juni. Træet lever oprindelig i Nordamerika fra Pennsylvanien til Nordgeorgien, men blev 1601 eller 1635 plantet i Paris af Johan Robin eller hans Søn og er siden da blevet et meget yndet og værdifuldt Træ for Haver, Alleer, til Dæmpning af Flyvesandstrækninger m. m. Det er nøjsomt. I Norge er det langs Kysten almindelig plantet indtil Throndhjem (i Sverige til Upsala). Af Varieteterne er særlig kendt: Kugleakacie (Var. *umbraculifera* DC.) med den kugleformede Krone, der fremkommer ved, at Grenene forgrene sig straks ved Grunden; den mangler Torne og blomstrer sjælden. Veddet af Falsk Akacie er gulligt og temmelig haardt og egner sig godt til Dreje- og Snedkerarbejde; Barken benyttes til Garvning. Blomsterne yndes meget af Bier. Der faas fed Olie af Frøene. *R. glutinosa* Sims. (sydøstlige Nordamerika) er et ca. 15—20 M. højt Træ med rosenrøde Blomster i korte Klaser (i Juli); det er, ligesom en Bastard mellem denne og foregaaende Art, dyrket i Haver. *R. hispida* L. (sydøstlige Nordamerika) er en Busk eller et lille Træ med tornede unge Grene og store purpurrøde Blomster i tætte Klaser; den dyrkes ogsaa i Haver, men er mindre haardfør end foregaaende. *A. M.*

R. Pseudacacia formeres ved Frø, som saas om Foraaret i let Jord og paa en varm Vokseplads. De unge Frøplanter maa overvintres frostfrit. *R. hispida* formeres ved Podning paa *R. Pseudacacia.* *L. H.*

Robinson [rå'binsən], Agnes Mary Frances, engelsk Forfatterinde, er født 27. Febr. 1857 i Leamington og giftede sig 1888 med den franske Orientalist James Darmesteter. Under sit Pigenavn udgav hun sin første Digtsamling: »A Handful of Honeysuckles« [1878]. Derefter fulgte en Oversættelse af Euripides'es »Hippolytos« [1881], »The new Arcadia« [1884], »An Italian Garden« [1886], »Songs, Ballads, and a Garden Play« [1888]. Endnu kan nævnes Romanen »Arden« [1883] samt de historiske Studier »Margaret of Angoulême, Queen of Navarre« [1886], »The End of the Middle Ages« [1888]. Under Navnet Darmesteter udgav hun »Marguerites du temps passé« [1892]. *T. L.*

Robinson [rå'binsən], Edward, amerikansk Teolog og Palæstina-Forsker, født 10. Apr. 1794 i Southington i Connecticut, død i New York 27.

Jan. 1863. Oprindelig lagde han sig nærmest efter Eksegese og skrev flere eksegetiske Arbejder; men da han 1837 blev kaldet som Professor i bibelsk Litteratur til *Union Seminary* i New York, foretog han forinden, 1837—38, en Rejse til det hellige Land og hengav sig her til et indgaaende Studium af Landets fysiske, topografiske og geografiske Forhold. Resultaterne af hans Studier bleve nedlagte i hans »Biblical Researches of Palestine« [1841], et epokegørende Værk, der omstyrtede et Utal af falske gamle Forestillinger om Forholdene i Palæstina. Endnu en Gang (1851) besøgte han Landet, og han vilde nu skrive en fuldstændig Skildring af Palæstina, men kun den første Del af Værket, Palæstina's fysiske Geografi, naaede han at faa fuldendt. *A. Th. J.*

Robinson [rå'binsən], Frederick William, engelsk Romanforfatter, er født 1830 i Spitalfields, London. Han er Forfatter af en lang Række Romaner, af hvilke de første udkom anonymt. Her kunne nævnes: »Grandmother's Money« [1860], »A Woman's Ransom« [1863], »Mr. Stewart's Intensions« [1864], »Milly's Hero« [1865], »Wild Flower« [1866], »Under the Spell« [1867], »Slaves of the Ring« [1867], »One and Twenty« [1867], »Anne Judge, Spinster« [1867], »For Her Sake« [1869], »The Man She Cared for« [1884], »Lazarus in London« [1885], »The Courting of Mary Smith« [1886], »In Bad Hands; Stories« [1887]; »99 Dark Street« [1887], »The Youngest Miss Green« [1888]. *T. L.*

Robinson [rå'binsən], John, independentisk Præst og Teolog, (1576—1625). Under Religionskrigene opholdt han sig i en Del Aar i Holland. 1617 velsignede han Pilegrimsfædrene, som droge til Amerika, og stod siden i livlig Brevveksling med dem. Han var en af Independenternes betydeligste Skribenter paa sin Tid. — »Works« 1851 udgivet af Robert Ashtan. *H. O—d.*

Robinson, Therese Albertine Luise, tysk Forfatterinde, (1797—1870), skrev under Navnet Talvj bl. a. »Volkslieder d. Serben«, »Historical view of the slavic languages« [1850], »Die Unechtheit der Lieder Ossians«, endvidere, paa Engelsk, Romanen »Maria Barcoczy« samt Fortællingerne »Heloise« og »Udvandrerne« m. m.

Robinsonäde, Navn paa Efterligninger af Defoe's berømte Bog »Robinson Crusoe« (s. d.). Denne Roman er bleven efterlignet paa alle europæiske Sprog, især dog i Tyskland, og R.'s Antal er uhyre. Den mest udbredte af dem alle, ogsaa i Danmark, er Campe's »Robinson der Jüngere« [2 Bd., Hamburg 1779], der har oplevet over 100 Oplag og i Danmark ganske har fortrængt den oprindelige Robinson. Det er en pædagogisk Roman, i hvilken en Fader fortæller sine Børn Robinson's Historie og moraliserer over den. *T. L.*

Robinson Crusoe [rå'binsənkru!so.u], Helten i Defoe's Roman: »Life and Strange surprising Adventures of R. C.« [1719], der s. A. fulgtes af 2 Dele til, der dog staa under I. Del, især 3. Del, der indeholder »Serious Reflexions during the Life of R. C«. Bogen er en af de berømteste af alle Romaner og er bleven oversat og efterlignet paa alle europæiske Sprog. Den danner som Roman en Overgang fra de gamle eventyrlige Rejseromaner til de senere Virkelighedsskildringer. Den er selv grundet paa Virkeligheden, idet Defoe fik Ideen til den fra Beretningen om Matrosen Alexander Selkirk's Ophold paa Øen Juan Fernandez. *T, L.*

Robion [råbiu'], Félix Marie Louis Jean de la Tréhonnais, fransk Historiker og Orientalist, født i Rennes 10. Oktbr. 1818, død i Paris 30. Jan. 1894, var indtil 1864 Lærer i Historie ved Lyceer i flere franske Provinsbyer, medens han samtidig studerede den gamle Historie, særlig Østerlandenes Oldtidshistorie efter Kilderne. Han arbejdede sig bl. a. ind i den ægyptiske Hieroglyfskrift og den assyriske Kileskrift, tog 1852 Doktorgraden *es-lettres* i Paris ved Afhandlingerne: »De l'influence du Stoïcisme à l'époque des Flaviens« og *Aegypti regimen sub Ptolemaeis*; 1860 fik han af *Académie des inscriptions* hædrende Omtale for sin »Mémoire sur les connaissances des anciens dans la partie de l'Afrique comprise entre les Tropiques«, fik 1870 af samme Akademi 2. Pris for sin »Mémoire sur l'économie politique de l'Égypte des Lagides« [udg. 1876 i Paris] og blev 29. Decbr. 1882 korresponderende Medlem af samme. 1862 udgav han: »Histoire ancienne des peuples d'Orient jusqu' aux guerres médiques«, hvori han først af alle med Held benyttede Opdagelserne i Ægypten og Assyrien til at give et rigtigt Billede af Orientens gamle Historie. R. blev 1870 Docent ved Universitetet i Strassburg, en Stilling, han mistede ved Tabet af Elsass 1871. 1874 blev han Docent i Historie ved Fakultetet i Nancy, hvorfra han siden forflyttedes til Rennes som Professor. 1888 tog han sin Afsked. *V. S.*

Roborándsdraaber se Kinadraaber.

Roborantĭa (lat.), Lægemidler, der antages at styrke Organismen, at give Kræfter. De fleste saakaldte R. ere væsentligst appetitvækkende og fordøjelsesfremmende; særlig bekendte ere de saakaldte Roborans- eller Kinadraaber (s. d.). *Lp. M.*

Rob Roy [rå'brå'j] (1671—1734), skotsk Kvæghandler og Røverhøvding, tilhørte Klanen Mac Gregor og hed Robert Mac Gregor, men kaldte sig ofte R. R. (røde Rob). Da Hertugen af Montrose jog ham fra har.s Gaard, levede han et eventyrligt Røverliv, til han blev fængslet i Newgate 1727; han skulde have været deporteret til Barbados, men blev benaadet og døde fredelig paa sin Gaard Balquhidder. *Y. L.*

Robsart [rå'bzə.t], Amy, Datter af Sir John R., ægtede 1550 John Dudley (Greve af Leicester); begge Ægtefæller vare da omtrent 18 Aar gamle, og Forholdet synes at have været godt mellem dem, ogsaa efter at Dudley blev dragen til Hoffet. Men 1560 omkom R. paa Gaarden Cumnor og blev fundet neden for Trappen med brækket Hals. Den retslige Undersøgelse skønnede, at hun var død ved Ulykkestilfælde eller Selvmord, men Folkemeningen beskyldte Dudley og Dronning Elisabeth for at have ladet hende myrde. (Litt.: Isaac, *A. R. and Earl Leicester* [1886]. *Y. L.*

Robúst (lat.), stærk, kraftig.

Robústi se Tintoretto.

Roca, Cabo de la, se La Roca.

Roca, Julio, Præsident i Argentina 1880—86 og siden 1898, blev født 1843 og allerede 1874 General. Han kuede 1878—80 Indianerne i Pampas og tilknyttede deres Land. Som Præsident

fremmede han Argentina's materielle Udvikling ved store Jærnbaneanlæg, men spændte Kreditten saa stærkt, at der senere opstod alvorlige finansielle Forlegenheder. Han fik 1886 Styrelsen lovlig overdraget til sin Svoger Celman, men maatte 1890 se ham vige for en Opstand; var selv en kort Tid Minister under hans Eftermand, blev 1892 Formand i Senatet og 1895 Vicepræsident. I 1898 genvalgtes han til Præsident, søgte straks ved en personlig Sammenkomst med Præsidenten i Chile at faa Grænsetvistigheden bilagt og opnaaede 1901—02 at genoprette det venskabelige Forhold mellem de to Stater. *E. E.*

ROCaille [råka!j] (fr.), Grotteværk af Muslinger, Koraller o. l.; smlg. Rokoko.

Rocamadour [råkamadu!r], By i det sydlige indre Frankrig, Dep. Lot, er malerisk liggende i en snæver Fjældkløft ved Alzou, er Station paa Orléans-Banen, har et højtliggende Slot fra 12. Aarh., en gammel berømt Valfartskirke og (1896) 1,400 Indb. *M. Kr.*

Rocambole [råkãbå'l] (fr.), spansk Hvidløg; Navn paa en bekendt Røverroman.

Rocca di Papa, By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 22 Km. S. 0. f. Rom 807 M. o. H. i Albanerbjærgene ved den nordvestlige Rand af det tidligere Krater Monte Cavo og omgives af Skove. (1901) 4.023 Indb. *H. P. S.*

Roccélla Dec, Slægt af Laver (Skivesvamplaver) med buskformet Løv, hvis Grene ere trinde eller svagt sammentrykte, og som indeholde en tæt Marv; Frugterne ere sidestillede, flade eller lidt konvekse Skiver. 6 Arter, alle i varme Egne. Farvelav, Orseillelav (*R. tinctoria* Dec.) bliver 16—32 Cm. høj og har ugrenet eller gaffelformet grenet, hvidligt og læderagtigt Løv med sorte Frugter; den vokser paa Klipper paa de kanariske Øer og Azorerne, ved Middelhavet o. a. St., samles og tjener til Fremstilling af Orseille (s. d.) og Lakmus (s. d.). *A. M.*

ROCCella [råtsel'la] **Jonica,** By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, ligger paa en stejl Klippe ved det ioniske Hav. (1901) 4,596 Indb. R. har gamle Bymure og Ruiner af et Citadel og driver Vin- og Olivenavl. *H. P. S.*

Roccellinin, et Bitterstof, der findes i *Roccella tinctoria.* Det danner fine, silkeglinsende Naale, er uopløseligt i Vand, tungtopløseligt i kogende Alkohol, letopløseligt i Alkalier. R. farves gulgrønt af en Klorkalkopløsning. *O. C.*

Rocchetta [råkket'ta] kaldes den i Ægypten forekommende naturlige Soda (s. d.).

Rocester [rå'sestə.], Landsby i Midtengland, Staffordshire, 25 Km. V. f. Derby, ved Dove, har (1891) 1,300 Indb. Til R. hører Denstone med Lærerseminarium og Drengeinstitut, og $3^1/_2$ Km. uden for Byen ligge Ruiner af Cistercienserklosteret Croxden, der opførtes i 12. Aarh. *M. Kr.*

Rocha [ro!tša], Departement i den sydamerikanske Republik Uruguay, grænser til Atlanterhavet, har flere Strandsøer og er mod Nord sumpet i de til Lagôa Mirim grænsende Egne. Mod Syd er det et Bakkeland med gode Græsgange. Medregnes Øerne Poloma, Polonia og Coronilla, er Arealet 11,089 □Km. og Befolkningen (1893) 23,323 Indb. Hovedstaden R., der ligger i nogen Afstand fra Havet ved en lille Flod af samme Navn, har 6,000 Indb. *M. Kr.*

Rochambeau [råšãbo'], 1) Jean Baptiste Donatien de Vimeur, Greve, fransk Marskal, født I. Juli 1725, død 10. Maj 1807. Han indtraadte i Hæren 1742, deltog med Udmærkelse i den østerrigske Arvefølgekrig i Tyskland og Nederlandene, kæmpede mod Menorca og i Syvaarskrigen. Efter Krigen udfoldede han en betydelig Virksomhed ved den franske Hærs Omorganisation og førte 1780 som Generalløjtnant et Hjælpekorps paa 6,000 Mand til Nordamerika. Han forenede sig 1781 med Washington og tvang den engelske General Cornwallis til Kapitulation i Yorktown. Under Revolutionen udnævntes han til Marskal og Fører for Nordhæren, men nedlagde 1792 sin Kommando paa Grund af Uoverensstemmelse med Krigsministeren og trak sig tilbage til Privatlivet. (Litt.: De Lancival, *R.'s Mémoires* [Paris 1809]). *B. P. B.*

2) Marie Joseph Donatien de Vimeur, Vicomte, fransk General, foreg.'s Søn, født 1750, faldet ved Leipzig 18. Oktbr. 1813. Han deltog med Faderen paa dennes Tog til Nordamerika, fik Overkommandoen paa de vestindiske Øer og udmærkede sig paa Martinique, Guadaloupe og San Domingo. 1794 blev han imidlertid af Englænderne tvungen til Kapitulation i Fort Royal og kæmpede 1794–1802 uden Held, indtil han sidstnævnte Aar atter blev engelsk Krigsfange. Han udløstes af Fangenskabet 1811 og førte i Slaget ved Leipzig en Division i Lauriston's Korps. *B. P. B.*

Rochdale [rå'tšde.il], By og Shire i det nordvestlige England, ved Roch og 15 Km. N. f. Manchester. Byen, der 1901 havde 83,112 Indb., er uanselig, men har henrivende Omgivelser. Af fremtrædende Bygninger findes en statelig Kirke fra 14. Aarh., et Raadhus og en Latinskole. R. er en Fabrikby med betydelig Fabrikation af Bomuld og Flonel, med Støberier, Maskinbygning og Papirmøller. I Omegnen findes Kulgruber, Sten- og Skiferbrud, og Handelen er meget omfattende. Indtil 1888 hørte Byen til Lancashire. R.-Kanalen, der har en Længde af 50 Km., forbinder Bridgewater-Kanalen ved Manchester med Sowerby Bridge ved Calder. I R. stiftedes Selskabet R. Equitable Pioneers, en Forening, der straks efter sin Dannelse tiltrak sig almindelig Opmærksomhed (se Forbrugsforeninger). *M. Kr.*

Roche [rå'š], Landsby i Schweiz, Kanton Vaud, ligger 390 M. o. H., har ca. 400 Indb. og er bekendt for sine Gips- og Marmorbrud. *H. P. S.*

Roche [rå's], Jules, fransk Politiker, er født 1841, blev tidlig Advokat i Lyon og tog Del i Oppositionen mod Kejserdømmet. Senere var han Medarbejder af republikanske Blade i Paris og valgtes 1879 til Byraadet, 1881 til Deputeretkammeret. Han var virksom Deltager i Forhandlinger om Finans- og Skattespørgsmaal, allerede 1883 en af Ordførerne for Finansudvalget og 1889 dets Formand. Marts 1890—Novbr. 1892 var han Handelsminister. Han var en af dem, der først bekæmpede Boulanger, ligesom senere Modstander af Socialismen; blev indviklet i Panama-Sagen, men frikendt. *E. E.*

Rochechouart [råšøšwa!r], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Haute-Vienne, ligger paa en Klippe ved Graine og Orléans-Banen, har et Slot

fra 13.—14. Aarh., et Agerbrugskammer, Kaolingruber, Papir- og Porcelænsfabrikation og (1896) 4,506 Indb. *M. Kr.*

Rochefort [råšøfå!r], købstadagtig Landsby i Belgien, Provinsen Namur, ved Lomme og Jemelle—Wanlin-Banen, er et søgt Sommeropholdssted, har en romansk Kirke, et nyt Raadhus, Marmorbrud og (1894) 3,000 Indb. Blandt de underjordiske Huler i den Byen omgivende Kalkgrund findes den største, »Grotte de R.«, i selve Byen. *M. Kr.*

Rochefort surMer [råšøfå.rsyrmæ!r], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente-Inférieure, ved højre Bred af Charente, 15 Km. oven for dens Munding i Atlanterhavet, er Knudepunkt paa Banerne Nantes—La Rochelle—Bordeaux og Niort—R. Byen er en Fæstning af første Rang og beskyttes paa Søsiden af flere Forter og Batterier. Tillige er den Krigshavn og Flaadestation. R. har et moderne og regelmæssigt Præg, flere offentlige Anlæg, en botanisk Have, en smuk aaben Plads med Fontæner, en ny Kirke med Glasmalerier og en ny Lyceumsbygning. 1901 var Folketallet 35,528. Fabrikvirksomheden bestaar navnlig i Kornmaling, Tilvirkning af Konserves, Brændevin, Lys og Lervarer. I Forbindelse med Krigshavnen, der har en Længde af 2,200 M., staar et stort Marinearsenal med Skibsværfter, Kedelsmedjer, Jærnstøberier, Sejl- og andre Værksteder samt store Marinemagasiner, en Modelsamling for Søværnet, en Vaabensamling og et Marinebibliotek foruden et N. f. Byen liggende Marinehospital med en Skole for Skibslæger. Handelshavnen, der ligger N. f. Byen, er tilgængelig for de største Skibe og delt i 3 Bassiner. Den besøgtes 1894 af 172 Skibe i Udenrigsfart og 440 i Indenrigsfart med en samlet Ladning af 295,000 Tons. Søhandelen omfatter fornemmelig Vin og Brændevin, Salt, Korn og Mel, Stenkul og Tømmer, Heste og Hornkvæg, saltet Fisk og Kolonialvarer. Byen har et Lyceum, en Søfartsskole, en Tegne- og Bygningsskole og et Agerbrugskammer, er Sædet for en Marinepræfekt, et Marinetribunal og en Handelsdomstol. Indtil 1665 var R. blot et Fort, men under Ludvig XIV opvoksede her en By, der blev befæstet af Vauban. 15. Juli 1815 gik Napoleon I i R. om Bord paa det engelske Linieskib »Bellerophon«. *M. Kr.*

Rochefort [råšøfå!r], Henri, fransk Journalist og Politiker, er født 30. Jan. 1830 i en gammel Adelsslægt (R.-Lucay); hans Fader Grev Edmond R. (1790—1871), bekendt frugtbar Vaudevilleforfatter, var Legitimist, hans Moder var derimod republikansk sindet. 1851 fik han et lille Embede under Paris'es Forvaltning; han passede det kun slet (tog Afsked 1861), men foretrak at skrive til Bladene og vandt Ry som Kunstkender ved stadige Besøg paa Kunstauktioner. Sine Indtryk herfra samlede han i »Petites mystères de l'hôtel des ventes« [1862]; en anden Samling Bladartikler udgaves som »Les Français de la décadence« [3 Bd., 1866—68], der udtalte sig med uhørt Dristighed om de daværende Forhold. Endelig skrev han 1856—66 en Del Vaudeviller, bl. a. »Den forlorne Mulat«, en vild Farce. Da »Figaro« ikke længere turde optage hans Artikler, begyndte han 1. Juni 1868 at udgive Hæfteskriftet »Lanterne«, der gjorde umaadelig Opsigt ved sine bidende Udfald mod Kejserhuset og Kejserdømmets ledende Mænd, og som fik en hidtil ukendt Udbredelse: enkelte af dets 16 Numre solgtes i 80—120,000 Aftryk. Men det varede ikke længe, før han (i Aug. s. A.) for at undgaa Fængselsstraf maatte flygte til Bruxelles, hvorfra han fortsatte »Lanterne«, der i Massevis indsmugledes til Frankrig og væsentlig medvirkede til at undergrave Kejserdømmet. Maj 1869 stillede han sig til Valg i Paris til den lovgivende Forsamling; han faldt igennem mod den maadeholdne Republikaner Jules Favre, men valgtes ved Omvalgene i Novbr. i Gambetta's Kreds Belleville og indtog nu uhindret sit Sæde ved Siden af den ultraradikale Raspail. For at kunne fortsætte sin ophidsende Agitation holdt han stadig Møder med sine Vælgere i Henhold til Læren om *mandat impératif* at Vælgerne skulle give deres Repræsentanter fornødne Instrukser) og grundlagde Bladet »Marseillaise«. Hans voldsomme Angreb paa Bonaparterne (der sammenstilledes med Borgia'erne) i Anledning af Victor Noir's Drab Jan. 1870 paadrog ham 6 Maaneders Fængsel. For en ældre Presseforseelse holdtes han fremdeles fængslet indtil Kejserdømmets Fald 4. Septbr., da han i Triumf førtes til Raadhuset og blev Medlem af Forsvarsregeringen samt 14 Dage senere Formand for Barrikadeudvalget. Hans Kolleger mente nemlig, at han vilde være mindre farlig i deres Midte end udenfor. Men efter Urolighederne 31. Oktbr. 1870, da han i flere Timer ved sine Taler søgte at berolige Folkemassen, maatte han udtræde af Regeringen, fordi han havde lovet Valget af et Kommunalraad for Paris. Dog beholdt han Forsædet i det nævnte Udvalg.

Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, men udtraadte snart efter, fordi Freden blev billiget. Kort forinden havde han begyndt Udgivelsen af et nyt Blad »Mot d'ordre«, som under Kommunisternes Oprør (Marts—Maj) gentagne Gange gav aabne eller tilslørede Anvisninger paa de Voldshandlinger, som Kommunens Ledere siden satte i Værk, medens han selv afholdt sig fra enhver Deltagelse i deres Færd. 20. Maj — samme Dag som Tropperne trængte ind i Paris — flygtede han derfra, men blev standset paa Vejen til Udlandet og dømtes i Septbr. til Deportation. Af Hensyn til hans svage Helbred holdtes han tilbage i Frankrig og overførtes først i Sommeren 1873, da det reaktionære Ministerium Broglie var kommen til Magten, til Ny-Kaledonien. Dog allerede Marts 1874 lykkedes det ham at flygte herfra tillige med Paschal Grousset, Fr. Jourde o. fl., og han kom over Kalifornien tilbage til Europa. Han bosatte sig i Geneve og skrev herfra til de radikale Blade giftige Angreb baade paa de daværende Magthavere og paa de republikanske Ledere. Amnestien 1880 aabnede ham paa ny Adgang til Paris, hvor han fortsatte sin Virksomhed i sit Blad »L'Intransigeant«. 1885 valgtes han til Deputeretkammeret, men vandt ingen Indflydelse og opgav sit Valgbrev Febr. 1886, fordi Kammeret afviste hans Forslag om almindelig Amnesti. 1887 sluttede han sig ivrig til Boulanger og blev derfor Aug. 1889 dømt til Fængsel, men var forinden flygtet til London og kom først tilbage efter Amnestien 1895. I de følgende Aar hørte han til Dreyfus's ivrigste Modstandere og

støttede Nationalisternes Agitation af yderste Evne. Af hans senere Skrifter kunne nævnes »Le Malaria, étude sociale« [1887], Romanen »Farces amères« [1886] og en selvbiografisk Skildring »Les aventures de ma vie« [5 Bd., 1896—98]. R. er utvivlsomt en ualmindelig dygtig Journalist, men ellers en lidet tiltalende Person, der finder sin Glæde i at rive ned paa alt og i at holde Folket i stadig Ophidselse. *E. E.*

Rochefoucauld, La [laråšfuko'], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente, ved Tardoire og Orléans-Banen, har en Kirke fra 13. Aarh., et smukt Slot i Renaissancestil, fuldført 1538 og tilhørende som Stamgods den berømte Familie af samme Navn (se Larochefoucauld). Desuden har Byen et College, Savværker, Fabrikation af Klæde og Lærred og (1896) 2,849 Indb. (Litt.: Godefroy og Bauhain, *Chateau de R., notice historique* [Paris 1894]). *M. Kr.*

Rochegrosse [råsgro's], Georges, fransk Maler, er født 2. Aug. 1859 i Versailles. Elev af Boulanger og J. Lefèbvre skaffede han hurtig Opmærksomhed om sit Navn ved store og virkningsfuldt malede Historiebilleder, der i Lighed med Laurens'es og Efterfølgeres Kunst gerne fremdroge pinligt uhyggelige eller grufulde historiske Tildragelser; hans fantasifulde Kunst har overhovedet godt Blik for det rette sensationelle Emnevalg til Brug for Salonens Udstillinger. Blandt meget andet har R. malet »Vitellius slæbes gennem Gaderne« (1882), »Scene fra Bondekrigen« (1885), »Salome« (1887), »Nebukadnezar som vanvittig« (1887) og »Hunnerne plyndre en Landsby« (1893). Hans Kunst har været repræsenteret paa Udstillingerne i Kjøbenhavn 1888 og 1897, sidstnævnte Aar med »En Fange« (1897). *A. Hk.*

Rochejaquelein se La R.

Rochelle se La R.

Rochellesalt d. s. s. Seignettesalt.

Rochemaure [råšmå!r], Landstad i det sydøstlige Frankrig, Dep. Ardèche, ved Rhône's højre Bred og ved Lyon-Banen, med Slotsruiner og (1896) 1,100 Indb. N. V. f. Byen hæver sig en udbrændt Vulkan, Chenavari (508 M.), med det af Basaltsøjler dannede ejendommelige Pavé des Géants. *M. Kr.*

Roches, Col des [kålderå'š], Pas i Jurabjærgene paa Grænsen mellem Frankrig og Kanton Neuchâtel, 950 M. højt, fører fra Morteau til Le Locle's Højdal. Tidligere gik Vejen over Pashøjden; men til en nyere Vej fra 1858—71 blev der anlagt 3 Tunneller. Siden 1884 staar en Bane Le Locle—Morteau—Besançon i Forbindelse med Linien Lyon—Paris. *M. Kr.*

Rochester [rå'tšestə], By i det sydøstlige England, Kentshire, ved den sejlbare Medway-Flod, hvorover der fører 2 Broer: en ældre af Sten, der hviler paa II Buer, og en nyere af Jærn. Byen er ældgammel og hed i Britertiden Dubris, af Romerne forandret til *Durobrivae*, men af Sachserne kaldt Hrof's Ceaster. R. er et af England's ældste Bispesæder og har en Domkirke, til hvilken Ethelred lagde Grunden ved Aar 600; den ombyggedes i 11.—13. Aarh. og restaureredes 1871—75 af Scott. Desuden findes flere ældgamle Kirker, et gammelt Raadhus, en Kornbørs, en j Latinskole og et Teater. Paa en Høj ved Medway-Floden og omgivet af et Anlæg staar et Bispeslot fra Vilhelm Erobrers Tid paa en Plads, hvor der forhen laa et romersk Kastel. Det svære, 32 M. høje Taarn, der minder om Tower's i London, er 21 M. i Kvadrat og i god Stand. R., hvis Folkemængde 1891 var 26,290, danner med sine Forstæder, Strood (8,000 Indb.) paa venstre Side af Medway og Chatam (31,657 Indb.), en sammenhængende By, der er omgiven af Fæstningsværker. R. har en betydelig Handelsomsætning, navnlig stor Indførsel (1894: 5 Mill. Kr.), og foruden en Fiskerflaade paa 40 Baade ere over 1,000 Fartøjer, dog med kun 61,000 Tons, hjemmehørende i R. Ogsaa Kysthandelen er forholdsvis betydelig. *M. Kr.*

Rochester [rå'tšestə], 1) By i U. S. A., Stat Minnesota, ligger ved Zumbro River, 112 Km. S. S. 0. f. St. Paul og driver nogen Industri og Kornhandel. (1900) 6,843 Indb. — 2) By i U. S. A., Stat New Hampshire, ligger 48 Km. 0. N. 0. f. Concord ved Piscataqua og har betydelig Uldindustri. (1900) 8,466 Indb. — 3) By i U. S. A., Stat New York, ligger ved Erie-Kanalen, 11 Km. fra Lake Ontario, og ved Genesee River, der her danner 3 Vandfald. (1900) 162,608 Indb. Over Floden fører flere Broer, og Erie-Kanalen ledes over den ad en 258 M. lang Akvadukt. R., der er regelmæssig bygget og indtager et meget stort Areal, har brede, træbeplantede Gader og flere monumentale offentlige Bygninger, blandt hvilke nævnes den katolske St.-Patricks-Kirke. Af Undervisningsanstalter nævnes det 1850 stiftede Baptistuniversitet samt et teologisk Seminarium. I Omegnen af R. findes talrige Handelsgartnerier, og Byen selv driver stor Handel og Industri. Navnlig fremhæves Maskinværkstederne og de talrige Kornmøller, hvorfor R. undertiden faar Navnet *Flour city*. R. er grundlagt 1812 og havde 1834, da den blev City, 10,000 Indb. 1840 havde den 20,190, 1860 48,200 og 1880 89,366. — 4) By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger paa højre Bred af Ohio, 38 Km. N. V. f. Pittsburg og har Station paa Banelinien Pittsburg—Lawrence. (1900) 4,688 Indb. *H. P. S.*

Rochester [rå'tšestə], John Wilmot, Earl of, engelsk Digter, født 10. Apr. 1647 i Ditchley i Oxfordshire, død 26. Juli 1680 i London. Han studerede i Oxford og rejste derefter i Frankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst blev han en af Karl II's Yndlinge og spillede en fremragende Rolle ved dennes tøjlesløse Hof. Han er en god Type paa den Tids Hofmænd: paa een Gang aandrig, vittig, ikke sjælden sentimental — og en fordrukken Vellystning; tapper i Krig og ikke sjælden fej, naar Talen er om Gadetumulter eller Dueller. Som 33-aarig dør han, fuldstændig ødelagt af Udsvævelser, men under sin Sygdom omvender han sig og bliver troende. Som saa mange andre af Tidens Hofmænd skriver han Digte, snart nydelige Kærlighedsdigte eller filosoferende Læredigte som »Nothing«, snart grove Satirer eller saa raa, vellystige Digte, at de kun findes i specielle Udgaver. Hans samlede Digte udkom først i London 1680. I Johnson's »English Poets« findes et godt Udvalg. (Litt.: G. Burnet, *Life of J. W. earl of Rochester* [1861, ny Udg. 1876]). *T.L.*

Rochester [rå'tšestə], Lawrence Hyde (1641—1711) næstældste Søn af Greven af Claren-

don, udnævnt til Greve af Rochester af Karl II, hørte til de ledende Torier i dennes sidste Aar. Ved Jakob II's Tronbestigelse blev R. Lord-Skatmester, men gik af 1687, som Modstander af Katolicismen. Under Vilhelm III optoges han i Geheimeraadet; under Dronning Anna bekæmpede han Marlborough's Krigspolitik. *J. Z.*

Roche sur Ten se La R.

Rochette, D. R., se Raoul-Rochette.

Rochētum (middelald. lat.), en særlig Form for den romersk-katolske Messeskjorte, som navnlig den højere Gejstlighed bærer. *A. Th. J.*

Rochholz, Ernst Ludwig, tysk Folklorist, født i Ansbach 3. Marts 1809, død i Aarau 31. Oktbr. 1892 som Konservator ved Oldsagssamlingen. Fra 1860 udgav han »Argovia«, det historiske Selskabs Aarsskrift, og har bl. a. skrevet »Der neue Freidank, Geschichte der deutschen Nationallitteratur« [anonym, 1838], »Schweizersagen aus dem Aargau« [2 Bd., 1856], »Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel« [1857], »Naturmythen« [1862], »Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit« [2 Bd., 1867], »Aargauer Weistümer« [1876]. (Litt.: Hunziger, »E. L. R.« [1893]). *C. A. N.*

Rochlitz, By i Kongeriget Sachsen, 65 Km. V. f. Dresden ved Zwickau-Mulde, har (1900) 6,300 Indb. Seminarium, Væveri, Fabrikation af Læder, Papir og Cigarer. Mod Sydvest Rochlitzer Berg (349 M.) med smuk Udsigt og store Stenbrud. *Joh. F.*

Rochlitz, Friedrich Johann, tysk Musikforfatter, (1769—1842), var Elev af Thomas-Skolen i Leipzig, optraadte først som skønlitterær Forfatter (Romaner, populær-filosofiske Afhandlinger) og blev 1798 af Breitkopf og Härtel sat i Spidsen for Fagbladet »Allgemeine musikalische Zeitung«, der under R.'s Ledelse blev meget indflydelsesrigt; navnlig har R. ikke ringe Fortjeneste af at have skaffet Beethoven's Kunst Anerkendelse, bl. a. skrev han Artikler om Beethoven's første otte Symfonier. Indtil 1818 var R. Leder af, til 1835 Medarbejder ved dette Blad. En stor Del af sine Artikler og Afhandlinger samlede R. i sit bekendte Værk: »Für Freunde der Tonkunst« [4 Bd., 2. Udg. ved Dörffel]; i øvrigt udgav han »Sammlung vorzüglicher Gesangstücke« (3 Bd.) og forfattede Teksten til flere Operaer og Oratorier. *W. B.*

Rocholl, Rudolf Theodor, tysk Maler, er født 11. Juni 1854 i Sachsenberg (Waldeck). R., der har studeret i Dresden, München (Piloty) og Düsseldorf (Sohn, Gebhardt), er en af det yngre Tyskland's bedste Bataillemalere. Hans hidtil betydeligste Arbejder ere »Dødsridtet ved Vionville 16. Aug. 1870« [1887], »Episode fra Slaget ved Vionville« [1888, Gal. i Magdeburg], »Kejser Wilhelm's sidste Revu« [1889, Gal. i Stettin], »Forpostfægtning« [1891] m. m. *A. Hk.*

Rochow, Friedrich Eberhard v., tysk Skolemand, født 11. Oktbr. 1734, død 16. Maj 1805. Som Officer blev han i den preussiske Syvaarskrig saaret og trak sig derfor tilbage til sine Godser Rekahn m. fl. i Brandenburg. Han fandt sine Bønder nedsunkne i den dybeste Nød og saa, at den egentlige Aarsag hertil var deres Vankundighed. »Han ynkedes over Folket« og tog sig af sine undergivnes Opdragelse og Undervisning ved at indrette et Skolevæsen, der snart vakte Skolevenners Opmærksomhed. R. fremsatte ny Metoder og udarbejdede en Række Lære- og Læsebøger, f. Eks. »Schulbuch fur Kinder« [1772], »Handbuch für Lehrer« [1773], »Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen« [1776]; »Katekismus der gesunden Vernunft« [1786]. I Lærer H. J. Bruns fandt han en forstaaende og opofrende Medarbejder. »Han var en Lærer«, lod R. skrive paa hans Gravsten. R.'s Skoler bleve et Mønster for den danske Folkeskole. Hans Læsebog er oversat paa Dansk. *Fr. Th.*

Rochow, Gustav Adolf, preussisk Statsmand, (1792—1847), oprindelig Godsejer, tog 1822 Del i Forarbejderne til Provinsialstænders Indførelse og var 1823—31 Regeringsraad i Indenrigsministeriet, derefter Regeringspræsident i Merseburg og til sidst 1834—42 Indenrigs- og Politiminister. Han var udpræget konservativ og nævnes som Ophavsmand til Stikordet »Undersaatters indskrænkede Forstand«. *E. E.*

Rochus, romersk-katolsk Helgen, født omkring 1295, død 1327, plejede navnlig pestsyge og er derfor særlig Skytspatron mod Pest og lignende Sygdomme. Hans Helgendag er 16. Aug. *A. Th. J.*

Rochussen eller Amberno, Flod i det nordvestlige Ny-Guinea, udmunder paa Nordsiden af Øen ved Kap d'Urville i Stillehavet. Floden har en bred Munding og ikke noget Delta, som man tidligere antog. Ifølge Undersøgelser af Braam Morris, der har fulgt Floden fra dens Munding ved $1^0\,24'$ s. Br. til $2^0\,20'$ s. Br., ere de Flodløb, der søge Havet i vestlig Retning, Afløb fra Strandsøer med salt Vand og ikke Flodens Mundingsarme. *M. Kr.*

Rochussen, Karel, hollandsk Maler, født I. Aug. 1814 i Rotterdam, død 24. Septbr. 1894 smst. R. var Søn af Maleren Hendrik R. den Ældre (1795—1852) °S Broder til den ansete Historie- og Genremaler Hendrik R. den Yngre. Selv studerede R. under Nuijen og Waldorp. Han var en alsidig Kunstner, dygtig Illustrator (Münchhausen), Raderer, men især værdsat som Slagmaler (»Holland's Eugène Lami«): »Slaget ved Malplaquet« [Rotterdam's Mus.], »Gueux de mer« [Amsterdam's Mus.], »Slaget ved Castricum«, »Grev Florens bekæmper Friserne« etc. *A. Hk.*

Rockaway Beach [råkäwe!ibi!tš], stærkt besøgt Badested paa Long Island, Staten New York i U. S. A., 16 Km. fra Brooklyn, paa en sandet Landtange paa Øens Sydside, har 40 Hoteller og (1890) 15,000 Indb. *M. Kr.*

Rockford [rå'kfə.d], By i U. S. A., Stat Illinois, ligger ved Rock River og er Jærnbaneknudepunkt. (1900) 31,051 Indb. R. er beliggende i en smuk og frugtbar Egn og har mange Kornmøller samt Fabrikation af Landbrugsredskaber. Den er grundlagt 1836. *H. P. S.*

Rockhampton [rå'khä'mtən], By i Australien's forenede Stater, Stat Queensland, ligger ved Fitzroy River 54 Km. fra Havet og ved vigtige Jærnveje til Kysten og det indre. (1891) 20,000 Indb. R.'s Omegn producerer en Mængde Landbrugsprodukter og har tillige en betydelig Bjærgværksdrift, hvorfor R. har en stor Omsætning til Brisbane og Sidney. *H. P. S.*

Rockingham [rå'kiŋəm], By i U. S. A., Stat Vermont, ligger ved William River og driver

en betydelig Fabrik virksomhed. (1900) 4,600 Indb. *H. P. S.*

Rockingham [rå'kiŋəm], Charles Wentworth, Markis af, engelsk Statsmand, født 13. Maj 1730, død 1. Juli 1782. Han indtraadte 1751 i Overhuset og blev siden Fører for de unge Whig-Adelsmænd, der ikke vilde følge Partiets gamle Ledere, men faldt 1762 i Unaade hos Kong Georg III, da han var en bestemt Modstander af Bute. Juli 1765 blev han Førsteminister og udvirkede Tilbagekaldelsen af den Stempelpapirslov, som havde vakt Nordamerikanernes Uvilje, men fjernedes allerede i April n. A., da han ikke vilde bøje sig for Kongens personlige Politik. Han hørte siden til Oppositionen, saavel med Hensyn til Regeringens Adfærd over for Nordamerika som i dens indre Styrelse over for Irland og Katolikkerne; udtalte sig allerede 1778 for Nordamerika's Uafhængighed. 27. Marts 1782 kom han igen til Magten sammen med Ch. Fox og Edm. Burke og fik gennemført en Række vigtige Reformer i Irland og en anden Række Love, sigtende til at indskrænke Regeringens og særlig Kongens Indflydelse paa Underhuset. *E. E.*

Rock Island [rå'kailənd], By i U. S. A., Stat Illinois, ligger ved Rock River's Udløb i Mississippi, der over for R. I. danner Strømsnævringer. (1900) 19,493 Indb. R. I. har Fabrikation af Landbrugsmaskiner, Papir, Glas og Tæpper. Paa den lige overfor liggende 0 R. I., der er 384 Hekt. stor, og til hvilken fører Broer saavel fra R. I. som fra Nabobyerne Moline og Davenport, ligger et storartet Tøjhus, der er opført 1863. Øen blev 1816 besat af U. S. A., der her opførte Fort Armstrong, der atter sløjfedes 1836. *H. P. S.*

Rockland [rå'klənd], By i U. S. A., Stat Maine, ligger paa Vestsiden af Penobscotbay ved den mindre Bugt Owl's Head og har en udmærket dyb Havn. (1900) 8,150 Indb. R., der tidligere hed East Thomastown, driver Fiskeri, Skibsbyggeri samt Handel med Kalksten og Kalk. *H. P. S.*

Rockland Lake [rå'kləndle!ik], Landsby i U. S. A., Stat New York, ligger 35 Km. N. f. New York og 1,5 Km. fra Hudson River ved den lille Sø R. L., hvorfra aarlig forsendes ca. 1/4 Mill. Tons Is til New York. *H. P. S.*

Rockport [rå'kpo.ət], By i U. S. A., Stat Indiana, ligger ved Ohio 222 Km. S. S. V. f. Indianapolis og har en betydelig industriel Virksomhed. (1900) 2,882 Indb. *H. P. S.*

Rock River [rå'kri'və], Flod i U. S. A., udspringer i Wisconsin, gennemstrømmer nogle Søer og træder ind i Illinois, hvor den 3 Km. neden for Rock Island udmunder i Mississippi. R. R., der har en Længde af 528 Km., er kun sejlbar ved Højvande, men yder en betydelig Vandkraft. *H. P. S.*

Rocksprings [rå'kspriŋz], By i U. S. A., Stat Wyoming, ligger ved Bitter Creek i en Egn, der har flere Kulgruber. (1900) 3,400 Indb. *H. P. S.*

Rockville [rå'kvil], By i U. S. A., Stat Connecticut, ligger 23 Km. 0. N. 0. f. Hartford ved Hockanum River, der her paa en kort Strækning falder 90 M. og afgiver betydelig Vandkraft. (1900) 7,287 Indb. R. har stor Tilvirkning af Uld- og Silkevarer. *H. P. S.*

Rocky Mountains [rå'kima'untənz], Klippebjærgene, Fællesbetegnelse for den Række Bjærgdrag, der i det vestlige Nordamerika strække sig mellem 35° og 64° n. Br. samt 104° og 130° v. L., danne Østsiden af den nordamerikanske Cordillere og opfylde Dele af Arizona, New Mejico, Colorado, Utah, Wyoming og Montana i U. S. A. og Britisk Columbia i Dominion of Canada. Navnet skriver sig fra 1743, da de franske Canadiere første Gang besøgte R. M. i Nærheden af Yellowstone River. Syd paa ere R. M. ved Rio-Gila-Højsletten skilte fra det mejikanske Bjærgland. Nord paa fortsættes R. M. i en Gruppe lave Bjærgegne hen imod Ishavet, og mod Nordvest staa de i Forbindelse med Alaska-Bjærgene, der i en Bue omkredse de nordlige Søalper. R. M.'s Længde er omtrent 2,800 Km., og deres største Bredde 500 Km., men for øvrigt bestaa de ikke af en enkelt Kæde, men af talrige Massiver og mindre Kæder. Taget som Helhed ere R. M. dog det nordamerikanske Kontinents Rygrad, og deres Kam danner Vandskellet mellem det store og det atlantiske Ocean. Af yderligere Særegenheder ved R. M. maa nævnes de ejendommelige høje Dale eller Højsletter (*parks*), der sædvanligvis ere af elliptisk Form og omgives af Randbjærge. Kun R. M. i U. S. A. og i Dominion of Canada S. f. 55° n. Br. ere undersøgte i geologisk Henseende, og de forskellige Dele have vist sig at frembyde store Forskelligheder. Som et almindeligt Træk kan anføres, at de fleste Kæder have en Kerne af arkæiske Bjærgarter, til hvilke slutte sig Bælter af palæozoiske og mesozoiske Dannelser. Tertiære Lag have stor Udbredelse paa Højsletterne, og nyere Eruptiver træffer man flere Steder og navnlig i stor Mængde ved øvre Yellowstone River og ved øvre Rio Grande del Norte. I orografisk Henseende plejer man at dele R. M. i de sydlige R. M. mellem 35° °g 41° n. Br., de mellemste mellem 41° og 49° n. Br. og de nordlige fra 49° til 64° n. Br. De sydlige R. M. have nord—sydlig Retning og udmærke sig ved betydelig Bredde, idet de bestaa af en vestlig og en østlig Række Kædebjærge, der under 41° n. Br. forbindes ved Uintah Mountains, men for øvrigt adskilles ved Colorado-Plateauet. Overfladen i dette bestaar for største Delen af Ferskvandsdannelser fra tertiære Indsøer. Nutildags gennemfures Plateauet af de indtil 2,200 M. dybe, stejle Canons, der ere udhulede af Colorado og dens Bifloder. Mod Vest adskilles Plateauet fra det saakaldte Great Bassin ved Wahsatch Mountains, der N. f. 41° n. Br. fortsættes i de mellemste R. M. De sydlige R. M.'s østlige Kæderække har en Længde af 900 Km. og gaar til North Platte River's Gennembrudsdal paa 43° n. Br. Det er den vildeste og mest højbjærgagtige Del af R. M.-Systemet med talrige Toppe paa over 4,000 M., der dog ikke virke saa imponerende, som man kunde vente, fordi de rejse sig fra Plateauer og Dale med en Middelhøjde paa 1,600 M. Af de enkelte Kæder nævnes Sangre de Christo Range med Bianca Peak (4,408 M.), Front Range med Grays Peak (4,371 M.), Pikes Peak (4,312 M.) og Longs Peak (4,350 M.), Black Hills med Laramie Peak

samt Park Range med Mount Lincoln (4,357 M.). Mellem Sangre de Christo og de vestlige Sawatch Mountains ligger den 5,000 □ Km. store San Luis Park, hvis Overflade, der ligger paa en Højde af 2,100—2,400 M., er en sandet Steppe, bevokset med Artemisier og stride Græsarter. Mellem Front Range og Park Range træffes South Park, der ligger 2,100—3,000 M. o. H. og har South Platte River's Kilder, Middle Park (2,300 M. o. H.) med Kilderne til Grand River samt North Park, der ligger 2,500 M. o. H. og har North Platte River's Udspring. De mellemste M. R. mellem 41^0 og 49^0 n. Br. strække sig i en Længde af ca. 1,300 M. fra Nordvest til Sydøst. De bestaa ligeledes af flere adskilte Bjærgdrag og mellemliggende høje, indelukkede »Parks«, af hvilke den bekendteste er Nationalparken (s. d.). Enkeltstaaende høje Toppe ere her kun faa af, hvorfor de jævnt forløbende Bjærgkamme ere fremherskende og give Bjærglandskabet et temmelig ensformigt Udseende. Fraregnet enkelte lavere Forkæder som Big Horn Mountains i Wyoming bestaa de mellemste R. M. af en østlig og en vestlig Række Kæder, der dog knap endnu have faaet almindeligt vedtagne Navne. I den østlige Række nævnes Wind River Mountains med Fremont Peak (4,203 M.), Shoshone Range, Snow Mountains og Big Belt Mountains; i den vestlige fremhæves Bitter Root Range paa Grænsen af Idaho og Montana.

De nordlige R. M. eller R. M. i Dominion of Canada ere Syd paa endnu temmelig brede og høje, idet de bestaa af flere Kæder, Levingstone Range, Purcel Range, Selkirk Range og Gold Range, der adskilles ved øvre Columbia River og dens Tilløb Kootenay River og Okanagan River og indeholde Højdepunkter som Mount Lefroy (3,553 M.) og Mount Columbia (4,300 M.); men længere Nord paa bestaa R. M. kun af en enkelt Kæderække med aftagende Kamhøjder. De bekendteste af disse Kæder ere Caribu Mountains ved øvre Fraser River, Cassiar Mountains, der danne Vandskellet mellem Liard River og Stikine River, samt Pelly Mountains mellem Yukon River's to Kildefloder Pelly River og Lewes River. Ind i det nordlige og østlige Alaska fortsættes R. M. i de lave Tanana Hills og Ratzel Mountains mellem Tanana River og Yukon River, Yukon Hills mellem Yukon og Koyukuk River foruden i de ovennævnte Alaska Mountains. R. M. kunne som Helhed siges at rumme betydelige Mineralskatte, og hyppig opdages ny værdifulde Lejer. Der brydes allerede store Mængder af Guld, Sølv, Kobber, Bly, Jærn samt Kul.

Klimaet i R, M. har selvfølgelig betydelige Forskelligheder at opvise fra Alaska's arktiske Egne indtil New Mejico's varmt tempererede. Som Helhed kan det dog karakteriseres som kontinentalt og ekstremt. De fremherskende Luftstrømninger ere vestlige. De sydlige R. M. have om Sommeren sydøstlige og sydvestlige, om Vinteren nordlige og nordvestlige Vinde, og i de mellemste og nordlige R. M. ere variable Vinde hyppige. Hvad Nedbøren angaar, er den meget ringe ved Bjærgenes Fod, men stiger med Højden. Toppen af Pike's Peak har saaledes et gennemsnitligt aarligt Nedslag paa 80 Cm., der falder i Form af Sne, og da R. M. gennemgaaende have betydelige Højder med stor Masseudbredelse, kan der om Vinteren opdynges store Snemasser, hvis Tøning nærer de talrige Vandløb, der udspringe i R. M. Langs Vandløbene og hvor Nedbøren er tilstrækkelig stor, træffes Skove, der i de sydlige R. M. gaa indtil 3,500 M. o. H. Endnu højere findes en rig Alpevegetation. I de lavere Egne, hvor Nedbøren ligger under 50 Cm., træffes udstrakte Græsarealer, der gradvis gaa over i Steppe og Ørken. Skovvæksten paa R. M. er for øvrigt meget uregelmæssig og af langt mindre Udstrækning end paa Søalperne, og Skovene udgøres af faa Træarter, som R. M. alle have fælles med Søalperne. De hyppigste ere nogle Fyrrearter som Douglasfyrren og den gule Fyr (*Pinus ponderosa*) samt Ahorn, Popler, Ege- og Bjærgmahogni (*Cercocarpus*).

R. M., der nu i stigende Grad tiltrække sig Opmærksomheden, efterhaanden som Malmrigdommen udnyttes, og der anlægges kunstige Vandingssystemer i Dalene og langs Bjærgkædens Fod, have hidtil kun spillet en kulturel Rolle som en Hindring for Samfærdselen. I Midten af 19. Aarh., da Udvandrerstrømmen over Prærierne gik til California og Utah, overskred Teltvognskaravanerne Bjærgkæden i det berømte South Pass i Wyoming, Passet stiger meget langsomt til en Højde af 2,280 M., og dets Østskraaning var længe paa ejendommelig Maade mærket af Udvandrernes Efterladenskaber som Bohave og Agerdyrkningsredskaber, der nok kunde transporteres over den flade Præri, men bleve for tunge, da Vejen begyndte at føre opad. Nutildags overskrides R. M. af flere Jærnbanelinier i U. S. A. og een i Dominion of Canada. Ingen af disse Pacific-Baner benytter South Pass. Den ældste (Central Pacific), der aabnedes 1869, overskrider R. M. i Evans Pass (2,566 M.) i den sydøstligste Del af Wyoming.

(Litt.: Geikie, *On the Geology of R. M.*, *Proceedings of the Roy. Soc. of Edinburgh* [1878—79]; A. Gray og J. D. Hooker, *The vegetation of the R. M.*, *Bull. of the V. S. geological and geographical Survey*, VI; W. Alvord, *Winter grazing in the R. M.*, *Bull. of the Americ. Geogr. Soc.* [1883]; G. M. Dawson, *The Canadian R. M.*, *Canadian Record of science* [1886]). *H. P. S.*

Rococo se Rokoko.

Rocroi [råkrwa'], By og Fæstning af tredje Klasse i det nordøstlige Frankrig, Dep. Ardennes, ligger paa en Højflade, 390 M. o. H., og 3 Km. fra den belgiske Grænse. Byen har et Agerbrugskammer, en Naglefabrik og (1896) 2,265 Indb. Til Værn for Champagne lod Frants I Byen omgive med Volde og anlægge 5 Bastioner. Condé besejrede her den spanske Belejringshær under de Melos og undsatte Byen. 1871 blev R. efter en Kamp paa 5 Timer erobret af Tyskerne. *M. Kr.*

Rod (*radix*) kaldes i den botaniske Formlære det af de højere Planters Grundorganer, som karakteriseres ved sin endogene Oprindelse, Manglen af Blade, Besiddelsen af den Vækstpunktet værnende saakaldte Rodhætte samt Ledningsvævets saakaldte radiære Ordning. R.'s væsentligste Opgave er den at fastholde Planten i Jorden samt at optage den mineralske Næring; begge Dele ske ved Hjælp af de tynde og relativt forgængelige, tæt oven for Rodspidsen

siddende, af Tyngdekraften upaavirkelige Udkrængninger af R.'s Overhudsceller, som kaldes Rodhaar, og som ligesom vokse fast til Muldjordens eller Sandets Partikler, hvilke de langsomt opløse, idet de ætse dem ved uskilte Syrer. Plantens første R., Primroden, som er den ved Spiringen udviklede Kimrod (se Kim), er stærkt jordsøgende (positivt geotropisk); men dens Grene, saavel som disses igen, der alle opstaa endogent, ere det i mindre og mindre Grad, hvorved Rodsystemet opnaar at beherske saa stort et Volumen Jord som muligt. Paa Grund af Lysmangelen i Jorden er R. bleg; ældre R. ere ofte brune.

Et af den til den omvendt kegleformede, saakaldte Hovedrod udviklede Primrod med dens Grene dannede Rodsystem kaldes en Pælerod; en saadan er karakteristisk for de Nøgenfrøede og de Tokimbladede. Hos de Enkimbladede udvikles der tidlig fra Kimstængelens Grund en Del grenede eller ugrenede Birødder (saaledes kaldes alle fra en Stængel [Mellemstok, Løg ell. Knold] udspringende Rødder); Hovedroden er her enten mere uudviklet eller i alt Fald ikke dominerende, og dette Rodsystem kalde vi en Trævlerod.

Kun faa Blomsterplanter have ikke nogen R.; saaledes Hørsilke, Blærerod, Koralrod, Hornblad, Tusindblad. Af Bladsporeplanterne ere *Salvinia* (en Vandbregne), *Psilotum* (en Ulvefodsvækst) samt Mosserne rodløse.

R.'s Forvandlingsevne er langtfra saa stærk som Bladenes eller endog blot som Stængelens. Bortset fra den alm. Jordrod eller Sugeroden kunne vi skelne mellem saadanne Former som Ammeroden (s. d.), Hæfteroden (hos Vedbenden og en Mængde tropiske Planter, saasom Aroideer, Marcgraviaceer, Bromeliaceer, Vanilla o. a.), som ved Klæbestoffer fasthæfter visse Lianer til Stammer eller Klippeflader, men ikke sørger for nogen Ernæring; Luftroden (hos en Mængde, især i den tropiske Regnskov hjemmehørende Epifytter, især Aroïdeer, Orkideer), som gennem sin til det saakaldte Velamen uddannede Hud rimeligvis optager Vand fra Atmosfæren; Aanderoden (hos nogle Palmer og især hos visse Mangrove-Planter *[Sonneratia, Laguncularia* o. a.]),som gennem særegne Organer (Pneumatoder) optager den til R.'s Aanding nødvendige Luft, da de med denne ejendommelige Rodform forsynede Planter vokse i Havets iltfattige Mudderbund, fra hvilken de sende de lange, tynde Aanderødder, der netop ere jordflyende, op i Luften; Støtteroden (hos *Rhizophora*, mange *Ficus*-Arter, *Pandanus*), som fra Stamme og Grene vokser lige eller bueformet ned i Jorden eller Mudderet og tjener til Stammens eller Grenenes Afstivning og Understøttelse; Tornroden (en meget sjælden Forvandlingsform af R., som kendes hos visse Palmer), der formodentlig tjener til Værn; endelig kunne vi som en sidste Forvandlingsform nævne Assimilationsroden (hos *Taeniophyllum Zollingeri* [en lille, epifytisk, bladløs Orkide i Indien], men især paafaldende udviklet hos de i Vandfald og i Floder voksende Podostemaceer); den er grøn og har overtaget Bladenes Funktion.

R.'s Anatomi viser i sin almindelige Plan den Ejendommelighed, at den, bortset fra enkelte, mere aparte Former, har den saakaldte trækfaste Konstruktion. Styrkevæv er som Regel ikke udviklet i R.'s primære Tilstand; Karstrengsystemet, hvis Hadromelementer ere tidlig og stærkt forveddede, samt det ofte som Styrkevæv uddannede Bindevæv, maa her være tilstrækkeligt; det er samlet i R.'s Akse og omgivet af et tyndvægget Cellelag, Pericyklen ell. Perikambiet, fra hvilket R.'s Nydannelser (Kork og Rodgrene, sjældnere ogsaa Knopper) tage deres Udspring, og som sammen med Ledningsstrengene og det dem forbindende Grundvæv (Bindevæv) danne Centralcylinderen; denne omgives atter af Rodskeden ell. Endodermis, der kan have Betydning af Styrkevæv, og uden om denne danne derpaa Barken og Huden, der altid mangle Spalteaabninger og ere tyndvæggede, mere eller mindre mægtige Vævmasser. Paa Tværsnit af den primære R. vise Hadromstrengene sig som Straaler, hvis snævreste Kar ligge yderst; efter disse Straalers Antal, der ofte er meget konstant hos de forskellige Familier eller Slægter, benævnes R. henholdsvis to-, tre-, fire-, o. s. v. indtil mangestraalet (Diark [Korsblomstrede, Nelliker, Salturter, mange Kurvblomstrede], Triark [Ært, Vikke, Fladbælg], Tetrark [Græskar, Vortemælk, Bønne], Polyark [Sværdlilje, Sarsaparille, Palmer o. m. a.]).

Naar (hos Nøgenfrøede og Tokimbladede) Tykkelsevæksten begynder, dannes der et Dannelsesvæv lige inden for Sistrengene (Leptomstrengene), der ligge afvekslende med Karstraalerne. Senere griber denne Nydannelse om sig, saa at der til sidst er dannet et sammenhængende Kambiumlag ogsaa uden om Hadromstrengene, og ved dettes Virksomhed etableres der snart en Bygning, der minder om Stængelens. Der dannes nu et mægtigt Vedlegeme, sammensat ganske som Stammens, og under dettes tiltagende Volumenforøgelse sprænges Barken; denne og Huden (tillige med Endodermen) afkastes, og den ældre R. (f. Eks. Guleroden, Beden, Kaalrabi) bestaar kun af Centralcylinderen, i hvis Omkreds der af Pericyklen er udviklet en mere eller mindre mægtig brun eller graa Kork.

Rodhætten, der dannes paa R.'s Vækstpunkt og beklæder Rodspidsen, er i Reglen saa lille og slutter saa tæt til Rodlegemet, at den kun kan ses under Mikroskopet. Hos enkelte Planter, f. Eks. Andemad og Skruefyr, er den dog meget tydelig. Dens ydre Celler forslime og gøre det derved lettere for R. at bane sig Vej gennem Jorden; efter visse nyere Forskeres Anskuelse udgøre Cellerne i dens Indre ofte, nemlig naar de ere fyldte med smaa Stivelsekorn, der kunne fungere som Statoblaster (se Sanseorganer hos Planter), et Sanseorgan, som paavirkes af Tyngden og sætter R. i Stand til at indtage den rigtige Retning (Haberlandt; Nemeč).

En ganske abnorm Rodbygning er ikke almindelig; hos *Tinospora, Canarium* og *Myristica* er den absolutte Mangel af Endodermis paavist i Luftrødderne; i de knoldformede Ammerødder hos Gøgeurterne findes flere Centralcylindre; det samme er Tilfældet i visse Skærmplanters tykke Rødder (*Myrrhis, Oenanthe crocata*); de store Støtterødder hos *Rhizophora*-Arterne, R. af Bananplanterne, den sekundære

Bygning af Sukkerroen og Rødbeden, Ammerødderne hos flere af Natskyggefamilien (Galnebær, *Scopolia*, Alrune) fremvise ligeledes flere eller færre Afvigelser i anatomisk Henseende. *V. A. P.*

Rod kaldes i Grammatik og Sprogvidenskab et sprogligt Grundstof (et Lydkompleks eller en enkelt Lyd), der optræder som Ord i Reglen ved at være knyttet til eet eller flere Affikser. Ganske særlig anvendes Benævnelsen om den ældste og oprindeligste Form, hvori dette Grundstof gennem historisk Opredning lader sig fremstille. R. er Bærer af Grundbetydningen og trods alle Formforandringer Enhedsmærket i Ord af fælles Udspring. En vidt udbredt R. i de indoeuropæiske Sprog (s. d. og Lydlove) er f. Eks. den, der i Dansk har Formerne sov, søv: *sov, sove, sover, sovet, sovende,* (hen)*sovede, soves, besove, forsove, Soven, Sover, Søvn, søvnig* o. s. v. Som Rodverbum forekommer *sove* i Sanskrit, Germansk og Slavisk. Det afledte Substantiv Søvn hører vistnok oprindelig hjemme i alle Sprogene og er fra de ældste Tider dannet ved, at der til R. er føjet et Suffiks *n,* altsaa ganske som i nuværende Dansk (se Suffiks og Stamme): sanskrit *svápiti* (han sover), suptás (indsovet), *svápnas* (Søvn, Drøm), avestisk khwafnas, oldarmenisk khun, græ. *ὕπνος*, lat somnus (og sopor), oldirsk suan, *kymrisk-bretonsk* hun (Søvn), oldnordisk sofa (sove), søfr eller sefr (han sover), svat (han sov), sváfu ell. sófu (de sov), svefn (Søvn), sofna (falde i Søvn), syfja, svefja (gøre søvnig, dysse i Søvn), oldengelsk swefan (sove), swæf (han sov), swefn (Søvn, Drøm), swefnian (drømme), oldsachsisk sweban (Søvn; Dativ swefna), litauisk sapnas (Drøm), oldslavisk supati (sove), sunu (Søvn, Drøm).

Det er, som man ser, ikke blot i Sprog paa et ungt Udviklingstrin som Dansk, men lige saa fuldt i Oldsprog, at R. kan optræde under skiftende Former i Bøjning og Afledning. Dette Forhold kan bero paa en gammel Forskel i R.'s Accentuation (se Verner's Lov) eller skyldes Indvirkning fra R.'s forskellige Lydomgivelser (se Omlyd). I Slavisk er R.'s Slutningskonsonant (p) bortkastet foran n (sunu). Det samme er sket i Armenisk og Keltisk, hvorimod den i Latin er bleven m (somnus), ganske som i svensk somn, af sofva (sove). I de romanske Sprog er mn dels bevaret: portugisisk somno, sono, rumænsk somn, dels blevet n, nn, m, mm: spansksueno, provençalsk sons, soms, katalansk son, ital. sonno, fr. somme. Her ere altsaa ligesom i albanesisk gume R. og Suffiks fuldstændig sammensmeltede. I de slaviske Sprog kan R. være afsleben til sp, s: russisk-bøhmisk-serbisk spati, polsk spac (sove), russ. sonu (Genitiv sna), polsk-bøhmisk sen (Gen. snu), serbisk san (Gen. sna). I de eraniske Sprog er Suffikset tabt: persisk khvāb, afghanisk khub, gilanisk khvav, balutshisk whav. — Men der er Forhold, hvori man endnu ikke har kunnet trænge til Bunds. Oprindelsen til det i R. infigerede Affiks (se Infiks) kendes ikke. Af langt større Betydning er dog det i de indoeuropæiske Sprogs Bygning dybt indgribende Lydskifte, der gaar under Navn af Aflyd (s. d.). Det er til Stede i Sprogene fra første Færd. Vi kende ikke Grunden til, at f. Eks. de j germanske Sprog i stærkbøjede Verber have Lydskiftet e i Præsens og Infinitiv, men a i Præteritum o. l.: oldn. béra (bære), kveða (kvæde), oldengelsk swefan, (sove) men Præteritum oldn. bar, kvað, svaf. Om a eller e her er ældst, eller om de ere lige gamle, henstaar uopklaret.

Der kan ogsaa indtræffe det Tilfælde i Sproghistorien, at Ordets R. gaar helt til Grunde, og dets Betydning overtages helt af Affikset. Dette er sket med det franske oncle (Onkel), der kommer af lat. avunculus. Til Grund ligger avus (Bedstefader). R. er av, og unculus er Diminutivendelse. Rodtab har man i det danske Verden, oprindelig ver-*ǫld*. Ordets første Del er ver (Mand). Dets sidste Del er ligesom Alder afledt af oldn. ala (fostre, opføde). Af samme R. al kommer elske gennem en Mellemform alisk-, hvis Grundbetydning er: give rigelig Næring. Jfr. dansk opelske og græ. *'ἀν-αλτος* (umættelig). Ogsaa som første Led i Sammensætning kan hele Rodord tabes: dansk ingen, aldrig, oprindelig ne-en-gi (ikke en engang), ne-aldri-gi (ikke [i] Alderen [o: Tiden] nogensinde). *P. K. T.*

Rod (mat.). Et Tal, der opløftet til *n'te* Potens giver et andet Tal a, kaldes *n'te* R. af a og betegnes ved $\sqrt[n]{a}$; n hedder Rodeksponenten, a Potensen. Roduddragning, o: Bestemmelse af $\sqrt[n]{a}$, er den omvendte Regning af Potensopløftning. Den 2. og 3. R. kaldes henholdsvis Kvadrat- og Kubikrod (s. d.). Er a reel, har $\sqrt[n]{a}$ een reel Værdi med samme Fortegn som a; hvis n er ulige, to reelle Værdier, der ere lige store med modsat Fortegn, hvis n er lige og a positiv; dog vil, hvis den numeriske Værdi at a ikke er et Potenstal eller en Potensbrøk af *n'te* Grad, $\sqrt[n]{a}$ være irrational og altsaa kun kunne udtrykkes med Tilnærmelse ved rationale Tal Den *n'te* R. af et vilkaarligt komplekst Tal (s. d.), altsaa ogsaa af et vilkaarligt reelt Tal, har i det hele n Værdier, der kun i de ovenfor anførte Tilfælde ere reelle; saaledes har $\sqrt[3]{1}$ Værdierne $1, -\frac{1}{2} \pm \frac{\sqrt{3}}{2} V\!-\!1$. Ifølge Forklaringen paa negative og brudne Potenseksponenter er $a^{-\frac{1}{n}} = \frac{1}{\sqrt[n]{a}}$, $a^{\frac{p}{q}} = \sqrt[q]{a^p}$. En Roduddragnings Rigtighed prøves ved Potensopløftning, og paa denne Maade bevises i Algebraen Sætningerne om Regning med Rodstørrelser. Om R. i en Ligning eller Kongruens se henholdsvis Ligninger og Talteori. Se ogsaa Logaritmer. *Chr. C.*

Rod [råˈd], Længdemaal, i Amerika — 5 Yards = 4,572 M. og i England, se Perch. *N. F. B.*

Rod [råˈd], Edouard, fransk-schweizisk Forfatter, er født i Nyon 1857, studerede særlig Filologi i Bern og Berlin, redigerede i nogle Aar »La revue contemporaine« i Paris, men vendte 1887 hjem til Schweiz og afløste Marc Monnier som Professor i sammenlignende Litteraturhistorie ved Universitetet i Geneve. R. har skrevet en

Del æstetiske og kritiske Arbejder, hvoriblandt >Wagner et l'esthétique allemande« [1886], »Giacomo Leopardi« [1888], »Les idées morales du temps présent « [1891], »Dante« [1891], »Stendhal« [1893], »Lamartine« [1893], men har især gjort sig bemærket ved en Række tunge og dybe, analytiske Sjæleromaner, hvor hans navnlig af Schopenhauer paavirkede Syn stræber at naa til Bunds i vor Tids Mennesker og Problemer; udogmatisk og protestantisk frigjort er han bleven Talsmand for en moralsk Nykristendom. Af Romanerne kunne fremhæves: »Palmyre Veulard« [1881], »La chute de Miss Topsy< [1882], »L'autopsie du Docteur Z***« [1884], »La course å la mort« [1885], »Tatiana Leïloff« [1886], »Nevrosée« [1888], »Le sens de la vie« [1889, paa Dansk »Livets Gaade« 1890], »Scenes de la vie cosmopolite« [1889], »La sacrifiée« [1892, paa Dansk »Opofret« 1892], »La vie privée de Michel Teissier« [1893], »La seconde vie de Michel Teissier« [1894], »Les roses blanches« [1895], »Le dernier refuge« [1896], »Lå-haut< [1897], »Le ménage du pasteur Naudié« [1898] o. fl. *S. Ms.*

Roda, La, By i Sydøstspanien, Provins Albacete, ligger 716 M. o. H. 36 Km. N. V. f. Albacete og har Station paa Banelinien Madrid—Cartagena. *(1897)* 6,697 Indb. R. driver Handel med Korn, Vin og Safran. ***H, P. S.***

Rodàri, Tommaso og Jacopo, italienske Arkitekter og Billedhuggere af lombardisk Skole, virkede i Slutn. af 15. og Beg. af 16. Aarh. Deres Hovedværk er Fuldendelsen af Domkirken i Como (1487—1526), som de ogsaa udførte den væsentligste plastiske Udsmykning til, saaledes paa Domkirkens Facade Mindesmærkerne over den ældre og yngre Plinius, Statuer af begge og desuden naive Relieffer med Scener af deres Liv; saaledes endvidere den rigt smykkede nordlige Sideportal (Porta della rana) og i Kirkens Indre: den hell. Lucia's Alter (1492), Profetstatuerne foran Langskibets Strædepiller og Statuen af Digteren Cæcilio. Et autentisk Værk af R. er endelig Relieffet af Madonna med Barnet og musicerende Engle i *Museo archeologico* i Milano. — Tommaso R. har som Arkitekt muligvis ogsaa opført Marmorfacaden til Kirken S. Lorenzo i Lugano. *A. R.*

Rodbertus (-Jagetzow), Johann Karl, tysk Socialpolitiker, en af den moderne videnskabelige Socialismes grundlæggende Teoretikere, født 12. Aug. 1805 i Greifswald, død paa sit Riddergods Jagetzow i Pommern 6. Decbr. 1875. R. studerede Retsvidenskab og indtraadte i det preussiske Embedsværk, men tog 1832 Afsked og begav sig paa Rejser. Efter et Par Aars Fravær købte han 1835 det Gods, hvis Navn blev knyttet til hans eget, og levede her med korte Afbrydelser indtil sin Død optagen af praktisk Landbrug og udstrakte økonomiske og historiske Studier. I det praktiske politiske Liv deltog han kun 1847—49, idet han blev indvalgt i den preussiske Landdag, hvor han var Stifter og Fører for venstre Centrum, hvorhos han 1848 i nogle Uger var Kultusminister, saa atter Folkerepræsentant. Som saadan forfægtede han Nationalforsamlingens Ret lige over for Kronen, Tyskland's Enhed og en demokratisk monarkisk Forfatning. Lassalle ønskede 1862 at drage R. frem paa den politiske Skueplads paa ny, men denne unddrog sig, da han ikke kunde slutte sig til den store Agitators Bestræbelser for at omsætte Arbejderstandens Krav i praktisk Partipolitik. R. vedblev at granske i Ensomhed, og Resultatet af hans Tænkning og Undersøgelser foreligger i en Række, i hans Levetid lidet paaagtede Afhandlinger, hvoraf der kan udledes et originalt, med betydelig Tankeskarphed opbygget socialt System. Et første Udkast foreligger i »Die Forderungen der arbeitenden Klassen« [1837], hvis Grundtanker nærmere udvikles i det interessante Skrift »Zur Erkenntniss unsrer staatswirtschaftlichen Zustände« [1842] og særlig i de i Beg. af 185 o'erne fremkomne (3) »Soziale Briefe an von Kirchmann« [Berlin 1850—51; 2. og 3. Brev udkom i ny Udg. under Titel »Zur Beleuchtung der sozialen Frage«, Berlin 1875; et 4. posthumt Brev udgav Ad. Wagner og Th. Kozak under Titel »Das Kapital«, Berlin 1884]. For øvrigt offentliggjorde R. som Svar paa Lassalle's Henvendelse et »Offener Brief an das Komitee des deutschen Arbeitervereins zu Leipzig« [1863], »Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes« [1868—69] og »Der Normalarbeitstag« [1871] foruden en Række økonomisk-historiske Studier i »Jahrbücher für Nationalökon. u. Statistik« [1864—74], betydningsfulde ogsaa derved, at de i høj Grad bidroge til at klare Forstaaelsen af Oldtidens økonomiske Forhold. Efter hans Død udkom 4 Bd. mindre Arbejder »Aus dem literarischen Nachlass«, udg. af forskellige, samt nogle Brevsamlinger, der i denne spredte Produktion ikke bør overses.

Udgangspunktet for R.'s Ræsonnement er den Sætning hos Adam Smith, at Arbejdets Produkt danner den naturlige Arbejdsløn, da Menneskene jo i Grunden faa Raastofferne skænkede af Naturen, medens det er Arbejdet, som ene gør dem til Brugsgenstande. Naar Arbejderen imidlertid ikke faar det fulde Arbejdsudbytte, men som Regel blot et Eksistensminimum, skyldes dette den private Ejendomsret, der gør det muligt, at Personer, som selv ikke arbejde, nyde Renten af deres Kapital, Grundrenten af deres Jord, medens Arbejderen faar en stedse mindre Andel i den samlede Nationalindtægt. Denne saakaldte »faldende Lønningskvote« spiller hos R. den samme Rolle som den »jærnhaarde Lønningslov« hos Lassalle; den er Pauperismens og Handelskrisernes Aarsag. Som foreløbig anvendeligt Lægemiddel foreslaar han Indførelse af en Normalarbejdsdag og en omfattende Arbejderbeskyttelseslovgivning; selve den socialistiske Stat henlægger han mindst 500 Aar ind i Fremtiden. Det er muligt, at R. er paavirket af Rob. Owen's Lære om »Arbejdspenge« (*Labour currency*) og af W. Thompson's Udkast til den senere saa betydningsfulde Teori om »Merværdien«, men sikkert er det i alt Fald, at R. har Prioritetsretten til flere af de i Marx'es System nedlagte fundamentale Ideer, uden at det dog tør paastaas, at Marx har »laant« dem hos R. I Kraft af sin Førstefødselsret er imidlertid R. at betragte som den egentlige Grundlægger af den videnskabelige Socialisme i Tyskland; hans originale og aandfulde Behandling af de sociale Problemer har ogsaa haft megen Betydning for den senere tyske Socialisme, navnlig gennem Lassalle, med hvem R. stod i intim Rapport; ogsaa den

økonomiske Videnskab overhovedet skylder R. mange Impulser. R. var idealistisk Socialist; han forfægter den organiske Statsidé, i antik Aand, at det er Statens Pligt og Opgave at gribe ordnende ind i det Kaos, det fri Erhvervsliv afføder; for ham er Økonomien Statsøkonomi, ikke Individualøkonomi, Maalet ikke Individets Lykke, men Samfundets Velfærd. Og stærkt modsat den Marx-Engels'ske politiske Radikalisme og Internationalisme er R.'s Socialisme monarkisk og national; han ventede sine Krav fyldestgjorte gennem det Hohenzollern'ske Dynasti. (Litt.: K. Diehl, Art. »R.« i »Handwörterb. d. Staatswissensch.«, Bd. VI [Jena 1901], med righoldig Bibliografi; Theop. Kozak, »R.-J.'s sozialökonomische Ansichten« [Jena 1882]; Georg Adler, »R., der Begründer des wissenschaftlichen Sozialismus« [Leipzig 1883]; Jul. Zuns, »Einiges über R.«, I »Grundrentenproblem«, II »Creditnoth« [Berlin 1883]; H. Dietzel, »K. R. Darstellung seines Lebens und seiner Lehre« [2 Bd., Jena 1886—87], Hovedværk; W. H. Dawson, *German Socialism and F. Lassalle* [2. Udg. Lond. 1891]; Ch. Andler, *Les origines du socialisme d'Etat* [Paris 1897]; K. Jentsch, »R.« [Stuttgart 1899], populær Fremstilling). *K. V. H.*

Rodbeskæring se Beskæring.

Rodbrud kaldes hos træagtige Planter den Livsytring hos Rødderne, som svarer til Løvspringet, idet der frembryder talrige Rodspidser, som vokse forholdsvis stærkt i Længde; R. finder ofte Sted om Efteraaret, men for øvrigt ogsaa til andre Aarstider, forskelligt hos de forskellige Træarter og tilsyneladende noget afhængigt af Egnens eller Aarets Vejrlig. *C. V. P.*

Rode, 1) Længdemaal, i Danmark = 3,$_{188595}$ og tidligere i Norge = 3,$_{137425}$ M. 2) Markmaal, i Danmark = $^1/_{500}$ Td. Land = 9,$_{850402}$ og tidligere i Norge = 9,$_{843436}$ □M. *N. J. B.*

Rode (mil.) kaldes de i den sluttede Orden tæt bag hinanden staaende Folk. Da Opstillingen i sluttet Orden nu er paa 2 Geledder, dannes R. af 2 Mand. Mangler Manden i det bageste Geled, kaldes R. for blind. R., som befinde sig paa Fløjene af et taktisk Led, kaldes henholdsvis højre og venstre Fløjrode. R. inddeles i Reglen fra højre Fløj i ulige og lige R. Staa R. lige bag hinanden, fremkommer den saakaldte Rodekolonne, norsk Marchekolonne, med 2 Mands Front, og trækkes de lige R. da ud til Siden og fremad, saaledes at de komme til at staa ved Siden af de ulige, dannes en Marchformation med 4 Mands Front, overtraadte, norsk udrykkede R. (i Rytteriet Firerkolonnen, norsk Marchekolonne med fire). *B. P. B.*

Rode, Christian Bernhard, tysk Maler og Raderer fra Berlin, (1725—95). Skolet under Pesne og C. van Loo og ret manierert som Kunstner kom han til at spille en fremtrædende Rolle i berlinsk Kunstliv, stod i Frederik den Stores Yndest, udførte dekorative Arbejder for Sanssouci, malede bibelske Billeder til Berlin's Marie-Kirke og gjorde Lykke med sine mange Skildringer fra Brandenburg's Historie, særlig fra Frederik den Stores egen Tid. 1783 blev han Akademidirektør i Berlin. Hans Raderinger (flere Hundrede Blade, de Schluter'ske Masker, Illustrationer til Gessner's Idyller) vandt vid Udbredelse. *A. Hk.*

Rode, Gotfred Benjamin, dansk Forfatter og Skolemand, født 9. Marts 1830 paa Vallø, død 29. Aug. 1876 paa Skovgaard ved Ordrup. Efter at være bleven Student 1847 og nogle Aar efter at have bestaaet anden Eksamen virkede R. i adskillige Aar som Lærer, dels ved Folkehøjskolen i Rødding, dels paa Herlufsholm og i Kjøbenhavn. 1864 underkastede R. sig Magisterkonferens i nordisk Filologi og erhvervede to Aar efter Doktorgraden ved en Afhandling om »Renæssancens tidligste Eftervirkninger paa nordisk Litteratur«. 1874 oprettede han paa sin Ejendom Skovgaard en Folkehøjskole, der bestod indtil hans Død. R. har fremdeles udgivet en Samling »Digte og Sange« [1857] og »Fortællinger og Vers for større og mindre« [1858], et Stykke pædagogisk Æstetik, der i adskilligt minder om Kaalund og Richardt. *F. Cl.*

Rode, Helge, dansk Forfatter, Søn af ovenn. G. B. R., er født 16. Oktbr. 1870 i Kjøbenhavn. Efter Faderens Død fulgte R. ligesom hans nedenn. Broder Ove med deres Moder til Norge, hvor hun ægtede Politikeren og Litteraten E. Vullum. Som ganske ung kom R. imidlertid tilbage til Danmark og har siden levet snart her, snart i Norge, snart paa Rejser, især i Italien. Efter sin Debutbog »Styrke« [1891] har R. med Undtagelse af den lille Samling Rejseskitser »Den rejsende« [1900] udelukkende skrevet Digte og Skuespil. Af hans Digtsamlinger [1892 og 1896] gjorde navnlig den første: »Hvide Blomster« Indtryk paa de unge ved en fremmed Blanding af søgt Særhed, dyb, enkel Følelse ved Livet og Døden og en skær, »hvid« Skønhedslængsel. I Skuespillene (»Kongesønner« 1896, »Sommereventyr« 1897, »Dansen gaar«, 1898) kan Mystikken nu og da føles noget tillært og lidt tom, Følsomheden noget overspændt og hektisk, men der er en ungdommelig Inderlighed i Glæden og Bedrøvelsen, et stille Lune og en gammelklog Ironi, en ikke ringe Menneskekundskab og ogsaa et vist Instinkt for elementære dramatiske Virkninger, — der alt i Forening gradevis arbejde sig frem mod en virkelig betydelig Dramakunst. R.'s seneste Skuespil »Kampene i Stefan Borgs Hjem« [1901] betegner et væsentligt Skridt her hen imod. *V. V.*

Rode [rå'd], Jacques Pierre Joseph, fransk Violinist, født 26. Febr. 1774 i Bordeaux, død 25. Novbr. 1830 ved Damazon, Elev af Viotti, blev 1790 ansat som Violinist ved *Théâtre Feydeau*, senere Soloviolinist ved den store Opera, og blev ved Konservatoriets Oprettelse 1794 ansat som Lærer ved dette. Samtidig foretog han store Koncertrejser til Holland, Tyskland og Spanien. 1803—08 var han ansat som Soloviolinist hos Alexander I i St. Petersborg, vendte derefter tilbage til Paris, men fandt ikke samme begejstrede Modtagelse som tidligere. 1811 rejste R. til Tyskland; i Wien traf han Beethoven, der skrev sin Sonate i G-dur for ham. 1814 giftede han sig i Berlin og trak sig derefter tilbage til sin Fødeby. Ikke alene som Violinist, men ogsaa som Lærer og som Komponist har R. haft Betydning; enkelte af hans Kompositioner findes endnu paa Violinspillernes Repertoire. Han har skrevet 13 Violinkoncerter, 4 Strygekvartetter, 24 Capricer, endvidere Duetter, Etuder, Variationer o. s. v. *S. L.*

Rode, Ove, dansk Journalist og Forfatter, Søn

af ovenn. G. B. R., er født i Kjøbenhavn 31. Aug. 1867. Efter at være bleven Student i Christiania 1885, kom R. det følgende Aar til Danmark, hvor han siden navnlig har virket som Journalist, først som Redaktør af det radikale Ugeblad »Piraten« (1887—88) og Dagbladet »Kjøbenhavn« (1889—92), senere knyttet til »Politiken«, hvis Redaktionssekretær han har været i adskillige Aar. Nogle af sine satiriske Bladfeuilletoner har R. udgivet i Bogform (»Opdigtede Kjendsgerninger« af Tys [1894]). Som dramatisk Forfatter har han offentliggjort den elegante Maskekomedie »Harlekins Omvendelse« [1898, opført paa Dagmar-Teateret] og den uopførte satiriske Komedie »Nationalgaven eller den berømte Olding« [1902]. R. har fremdeles forfattet den anonyme Pastiche »Theatret. Aforistisk Rimbrev til en Kritiker fra en gammel Skuespiller« [1901]. *J. Cl.*

Rodeforstander hedder i Norge den Funktionær, hvis Pligt det er at holde Indseende med de unge Mandskaber før Udskrivningsalderen af Hensyn til deres Militærtjeneste (L. 12. Maj 1866 med enkelte senere Tillægsbestemmelser). Hvert Tinglag eller Købstad, der — som Regel — udgør et Lodtrækningsdistrikt, er inddelt i Roder; i Spidsen for hver Rode staar en R., udnævnt paa fire Aar af vedk. Formandskab, i Byerne af Magistrat og Formandskab i Forening. R. fører Rulle over Mandskaberne og sørger for Indhentelse af alle Oplysninger vedk. Udskrivningen. *K. F.*

Rodemester. Saavel i Kjøbenhavn som i en Del af Købstæderne er der ansat R., som navnlig have at opkræve de direkte Skatter, men hvem der i øvrigt ogsaa kan være overdraget andre Forretninger.

Kjøbenhavn. Rodemesterinstitutionen gaar her langt tilbage i Tiden. Saaledes var Byen efter R.'s Skraa af 1606 delt i 8 Roder eller Kvarterer, og for hvert var der tvende svorne R., som udnævntes af Magistraten og havde deres Oldermand, som de maatte være hørige og lydige. Deres Pligt var at holde Mandtal over Indvaanerne, ligne og opkræve Skat, tilsige til Byens Arbejde med forskelligt andet. Deres Antal blev senere forøget (saaledes 1742 til 24, 1857 til 28 og 1880 til 36). R.'s Forretninger bestode væsentlig i Ligning og Opkrævning af de direkte Skatter og Afgifter til Stat og Kommune, og de lønnedes med Procenter af de opkrævede Kommuneafgifter (i Reglen 2 p. Ct.). Posten som Formand for R. blev indbragen 1862 og hans Forretninger henlagte under Skattekontoret, senere til Skatteinspektøren (nu Skattedirektøren). Medens der tidligere i Reglen var to R. i hvert Oppebørselsdistrikt, blev det ved Kommunalbestyrelsens Beslutning af 3. Juli 1899 fastslaaet, at der fremtidig i hvert Distrikt kun skulde være een R., der om fornødent skulde bistaas af en Assistent eller Medhjælper. Den ny Ordning kunde dog først helt gennemføres ved forekommende Vakancer. Samtidig fastsloges en ny Lønningsmaade, idet R.'s Løn fremtidig skulde bestaa dels af en fast Lønning, svarende til 5. Lønningsklasse (2,200 Kr. aarlig, stigende med 200 Kr. hvert 3. Aar indtil 3,400 Kr.), dels med $^1/_4$ p. Ct. af Distriktets Oppebørsler + en Huslejegodtgørelse paa 200 Kr. Antallet af Oppebørselsdistrikter i Kjøbenhavn udgør (Slutn. af 1902) 32, deri indbefattet 4 for de indlemmede Distrikter; i Distrikterne var ansat 37 R., 19 Assistenter, 16 Medhjælpere og 1 Skatteopkræver (Valby).

Købstæderne. Ogsaa i en Del af Købstæderne findes R., og Bestillingen er i Reglen et ulønnet borgerligt Ombud. Omfanget for R.'s Forretninger er forskelligt. Som saadanne kunne nævnes Opkrævning af Skatter (derunder ogsaa kgl. Skatter), Opmaalinger til Bygningsafgift, Tilvejebringelse af statistiske Oplysninger m. m. *C. T.*

I det norske Vejvæsen (L. 28. Juli 1824 § 44 og 45, 15. Septbr. 1851 § 16 og 47, 26. Juni 1893) er R. en ulønnet, opnævnt Opsynsmand ved det af en »Rode«, d. e. et vist Antal Gaarde, vedligeholdte Vejstykke. Siden 1893 kunne dog hans Pligter overføres paa fast ansatte Vejvogtere. *E. H.*

Rodenberg, Julius, tysk Forfatter, er født i Rodenberg 26. Juni 1831 og nedstammer fra en jødisk Familie. Endnu i Gymnasiets øverste Klasse udgav han sine første Digte »Für Schleswig-Holstein« [1850—51] og »Fliegender Sommer« [1851], i sine første Studenteraar Digtene »Dornröschen« [1851] og »König Harolds Totenfeier« [1852], samt det komiske Epos »Die Majestäten Felsenbier und Rheinwein« [1853]. Han studerede Jura for at søge Statstjenesten, men afbrød sine Studier for at rejse til Paris (1855), hvorfra han sendte fortræffelige Artikler til tyske Blade; Aaret efter vendte han tilbage og erhvervede den juridiske Doktorgrad, men rejste kort efter til London, hvor han kom i Forbindelse med Freiligrath og Kinkel. I England opholdt han sig en Del Aar, berejste hele Riget og gjorde sociale Studier, medens han af og til foretog kortere Udflugter til Belgien, Holland og Danmark og stadig hjemsendte sine beaandede og efterspurgte Feuilletonartikler, der senere bleve samlede og udgivne i Bogform, som »Pariser Bilderbuch« [1856], »Ein Herbst in Wales« [1857], »Alltagsleben in London« [1859], »Die Insel der Heiligen« [2. Opl. 1863], »Stillleben auf Sylt« [3. Opl. 1876], »Tag und Nacht in London« [4. Opl. 1864], samt Romanen »Die Strassensängerin von London« [3 Bd. 1862]. Efter sin Hjemkomst bosatte han sig i Berlin, hvor han redigerede den feuilletonistiske Del af Modebladet »Der Bazar«, stiftede Maanedskriftet »Salon für Litteratur, Kunst und Gesellschaft« og [1874] det ansete Tidsskrift »Deutsche Rundschau«, som han endnu (1903) leder. Af hans feuilletonistiske Rejseminder kunne endnu anføres: »Diesseits und jenseits der Alpen« [1865], »Ein dänisches Seebad« [1867], »Paris bei Sonnenschein und Lampenlicht« [2. Opl. 1867], »Wiener Sommertage« [1875], »Belgien und die Belgier« [1881] og »Eine Frühlingsfahrt nach Malta« [1895]. Som Romanforfatter opnaaede han en betydelig Succes med »Die neue Sündflut« [4 Bd. 1865], »Von Gottes Gnaden« [1870] og især »Die Grandidiers« [3 Bd. 1878, 2. Opl. 1890], som regnes iblandt det bedste af 1870'ernes Produktion. R. har bl. a. ogsaa oversat Béranger's sidste Sange og skrevet en Biografi af Dingelstedt [2 Bd. 1891]. *C. A. N.*

Rodende (Søudtryk): den tykke (nederste, underste, inderste) Ende af et Rundholt. *C. L. W.*

Rodentia se Gnavere.

Roděrik (Rodrigo), Vestgoternes sidste Konge (708 eller 709—711), blev ved Kong Vitiza's Død 708 eller 709 valgt af Adelen til Modkonge mod Vitiza's Efterfølger Akilla. R. sejrede og ryddede Akilla af Vejen, men hemmelig stode Vitiza's gamle Tilhængere som Fjender mod ham. Dette blev skæbnesvangert, da Araberne faldt ind fra Nordafrika 711. Efter arabiske Beretninger kom de indkaldte af Julian, Greve af Cëuta, der vilde hævne sig paa R., som havde krænket hans Datter Florinda eller Cava. I den moderne spanske Forskning forkastes dette som uhistorisk. Den arabiske Indfaldshær anførtes af Tarik og Julian. R. var da paa Tog mod Baskerne og Frankerne, han ilede til, og 12. Juli 711 stod Slaget ved den lille Flod Guadabeca (Barbate), der munder ud i Janda-Søen nær ved Medina Sidonia. Sejren hældede først til R.; da svigtede Vitiza's gamle Tilhængere ham. R. led et Nederlag, °g Vestgoternes Rige var styrtet. Efter de ældste Traditioner fra 8. og 9. Aarh. faldt R. i Slaget eller omkom straks efter det. (Litt.: Lembke, »Gesch. von Spanien« [Gotha 1831]; Guerra, *Caida et ruina del imperio Visigotico* [Madrid 1833]; Tailhan, *Chronique rimée des der niers rois de Tolède* [Paris 1885]; Dozy; »Gesch. der Mauren in Spanien« [Leipzig 1874]; Saavedra, *Estudio sobre la invasión de los Arabes* [Madrid 1902]). *J. L.*

Rodez [rådæ!s], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Aveyron, paa et Højdedrag, der ligger 633 M. o. H. og omslynges af Aveyron, er Knudepunkt paa Sydbanen og Orléans-Banen, har en i gotisk Bygningsstil opført Domkirke fra 13.—16. Aarh. med et 77 M. højt Taarn, der bærer en Statue af den hellige Jomfru, Mindesmærker for Historikeren Monteil og den parisiske Ærkebiskop Affre og flere Bygningsrester fra Romertiden, deriblandt en endnu benyttet Akvædukt. Byen har (1896) 16,122 Indb., et Lyceum, et Præsteseminarium, Lærer- og Lærerindeseminarium, Bibliotek, Museum, Døvstummeinstitut og Sindssygeanstalt, er Sædet for en Præfekt, en Biskop, en Under- og en Assisedomstol samt en Handelsret, driver Fabrikation af Klæde, Tæpper og andre Uldvarer samt Garveri og Handel og har et Agerbrugs- og Erhvervskammer. — R. nævnes først som *Segodunum*, der var Rutenernes Hovedstad. Senere var R. Hovedstad i Grevskabet Rouergue og kom 1258 under den franske Krone. *M. Kr.*

Rodfilt kaldes det tætte Væv af for største Delen fine Rodgrene, som adskillige Planter, baade træagtige og urteagtige, kunne danne især i Jordens Overflade eller saadanne Steder, hvor Roden møder abnorme Livsvilkaar: et Overmaal af Næringsstoffer, ensidigt Tryk o. l. *C. V. P.*

Rodfiltsvamp (*Rhizoctonia* DC.) er en Fællesbetegnelse for en Del ufuldstændig kendte Svampe, der leve som Snyltere paa underjordiske Dele af forskellige højere Planter; de angrebne Rødder eller Jordstængler beklædes med et meget kraftigt, tæt, violet eller brunt Mycel, der sender Hyfer ind i de syge Væv og hist og her udvikle smaa sklerotielignende Dannelser ved en tæt Sammenfletning af Hyfer; Sporer ere ikke paaviste med Sikkerhed, saa at Svampens systematiske Plads endnu ikke kan bestemmes. Den farligste Art er Almindelig R. (*Rh. violacea* Tul.), som angriber Kløver, Lucerne, Runkelroer, Sukkerroer, Gulerødder, Kaalroer o. m. a. Planter; Angrebet begynder paa enkelte Planter, hvorefter Svampen gennem Jorden vokser hen til Naboplanterne og dræber dem; saaledes opstaar der syge Pletter i Marken, der stadig tiltage i Omfang; Svampens Hyfer kan holde sig i Jorden fra Aar til Aar, hvorfor et rigtigt Sædskifte vil være et Hovedmiddel til at begrænse dens Angreb; i Roekuler kan den brede sig fra angrebne til de øvrige sunde Roer, hvorfor man ved Nedkulingen maa foretage en omhyggelig Sortering. Kartoflens R. (*Rh. Solani* Kühn) frembringer mørkebrune Skorper paa Knoldenes Hud og gør kun Skade ved at give dem et mindre tiltalende Ydre; det indre ødelægges ikke og Knoldenes Brugsværdi er derfor i Reglen ikke formindsket; et lignende Angreb fremkaldes paa Turnips af Turnipsens R. (*Rh. fusc* Rostr.). (Litt.: Rostrup, »Plantepatologi«, S. 592 ff.). *F. K. R.*

Rodfordærveren se Poresvampe.

Rodforkortning. Primskuddet hos mange Planter drages efterhaanden ned i Jorden, saa at Dele, der oprindelig vare kendelig hævede over Jordoverfladen, omsider ligge under denne. Dette sker vistnok især derved, at Roden, naar den bliver ældre, efterhaanden forkorter sig, idet de indre Dele trække sig sammen, medens Barken slaar Rynker paa tværs. Da Rodens yngre Dele ere fast forbundne med Jorden ved Rodhaarene (se Rod), vil R. fremkalde et nedadrettet Træk i Stængelen. R. alene kan dog næppe forklare al »Nedkryben« i Jorden af Stængeldele og Knolde; Regnormenes hyppende Virksomhed har ogsaa her Betydning. *W. J.*

Rodforraadnelse hos Træer og andre Planter finder Sted, hvor Jorden er fast og vandrig, saa at Rødderne ikke kunne forsynes med den nødvendige Iltmængde; de dø og ødelægges derefter af Bakterier og Svampe. *F. K. R.*

Rodfrugter, landøkonomisk Betegnelse for saadanne Kulturplanter, der dyrkes for den kødfulde Rods Skyld. R. ere dels Foderplanter, særlig Foderbeder (Runkelroer, se Bede), Rutabaga (Kaalroer eller Kaalrabi), Turnips (s. d.) og Fodergulerødder (se Gulerod), dels ere de Fabrikplanter (s. d.), fornemmelig Sukkerbeder (Sukkerroer, se Bede) og Cikorie (s. d.), dels tjene de som Menneskeføde, saasom visse Kulturformer af Gulerod, Turnips, Bede (Rødbede) og Pastinak, ligesom de mere udprægede Havebrugs-R., der i Havebruget hyppigst benævnes »Rodurter«, saasom Persille, Selleri, Skorzonere o. fl. Stundom henregnes ogsaa saadanne Knoldvækster som Kartofler og Jordskok (s. d.) til R., skønt Værdiproduktet hos disse Planter ikke er Roden, men underjordiske Stængelknolde, ligesom Knudekaal (se Kaal), hvis kødfulde, stærkt opsvulmede overjordiske Stængel svarer til »Roelegemet« hos de egentlige R., ogsaa henregnes til disse. I Landbruget kaldes ofte samtlige R. — dog med Undtagelse af Kartofler — Roer, ligeledes i Sammensætninger som Rodfrugtmark = Roemark o. s. v. — De forskellige Rodfrugtarter dyrkes (1901) i Danmark i følgende Omfang:

	Øerne	Jylland	Hele Landet
	Hekt.	Hekt.	Hekt.
Runkelroer	40,702	7,917	48,604
Sukkerroer	13,833	622	14,430
Turnips	53,245	3,266	56,511
Kaalroer	714	26,547	27,261
Fodergulerødder	2,619	4,268	6,887
Cikorie	348	502	849
»AndreFoderroer«	534	1,276	1,811
Kartofler	15,024	39,029	54,053
I alt	127,019	83,427	210,406

Fremgangen i Rodfrugtdyrkningen har været meget stor. Det samlede Areal med Runkelroer, Sukkerroer, Turnips, Kaalroer, Fodergulerødder og Cikorie var nemlig i

1861	2,488	Hekt.
1871	3.749	—
1881	17,696	—
1896	85,393	—
1901	154,542	—

I Norge dyrkedes 1890 og 1900 de vigtigste R. i følgende Omfang (se ogsaa Norge S. 536):

	1890		1900	
Kartofler	39,122	Hekt.	36,705	Hekt.
Turnips	462	—	1,571	—
Kaalrabi	166	—	312	—
Gulerødder	55	—	193	—
Andre R., dyrkede paa Ager	152	—	248	—
I alt	39,957	Hekt.	39,029	Hekt.

Den store Tilvækst i Rodfrugtdyrkningen i Danmark hænger — bortset fra Sukkerroedyrkningen — nøje sammen med Mejeribrugets store Opsving (se Mælkeribrug). R. ere nemlig i og for sig et fortrinligt Malkefoder og give desuden saftigt Foder ogsaa i Vinterhalvaaret. Og endelig give R. en større Foder- eller Næringsmængde pr. Arealenhed, end nogen anden Afgrøde er i Stand til. Giver saaledes f. Eks. en Bygafgrøde 3,000 Kg. Tørstof (i Kernen) pr. Hektar, da giver under tilsvarende Forhold Foderbede en Afgrøde paa 500 å 600 Dobbeltcentner Roer pr. Hektar; med et Tørstofindhold af 14 p. Ct. giver denne Afgrøde altsaa 7,000 à 8,400 Kg. Tørstof pr. Hektar eller 2 å 3 Gange saa stort et Kvantum Næring pr. Arealenhed som Byg, idet 1 Kg. Korn og 1 Kg. Roetørstof tillægges omtrent samme Næringsværdi. Den i R. indeholdte Næring bestaar overvejende af Kulhydrater. En økonomisk Udnyttelse af R. som Foder er derfor betinget af samtidig Anvendelse af fedt- og æggehviderigere Fodermidler. *K, H—n.*

Rodhaar se Haar og Rod.

Rodin [rådæ'], Auguste, fransk Billedhugger, er født 1840 i Paris. Hans Lærere vare Barye, der kun i ringe Grad synes at have paavirket ham, og Carrier-Belleuse, hvis Smagsretning mod det elegante og graciøse i 18. Aarh.'s Stil kun fik kortvarig Indflydelse paa ham. Hans »Maske« (1864) antydede allerede hans kunstneriske Selvstændighed. R. eksperimenterede sig frem, udviklede sin Teknik i mangesidig Retning, drev anatomiske Studier (mange anatomiske Tegninger), raderede og blev især ferm i Koldnaalsteknikken, som han dyrkede under Samlivet med Legros i London. 1871—76 var han sysselsat i Belgien. Fra 1875 begyndte han paa Salonen i Paris at udstille sine, nu saa berømte, Buster, der ogsaa snart tiltrak sig Opmærksomhed ved deres levende Karakteristik: Carrier-Belleuse, J. P. Laurens (1882), Legros (1883), Dalou, V. Hugo (1884), A. Proust (1885), H. Rochefort, H. Becque, B. Lepage, P. de Chavannes, R. Marx, O. Mirbeau, Falguières m. fl. Af større Arbejder udstillede han i Perioden 1875—90 de tre: »Menneskets Skabelse«, »L'âge d'airain« (opvaagnende Yngling, Luxembourg-Museet), og Johannes Døberen (smst.). Med sin mægtige Skaberkraft og frodige Fantasi, der snart er i Slægt med en Michelangelo's, snart med en Baudelaire's (R. illustrerede selv Baudelaire's »Fieurs du mal«), gav han sig i Kast med Opgave paa Opgave; meget blev blot til improviserede Tegninger (se Manzi's »Heliogravure-Alb.« og Samlingen »Les dessins d'A. R.« [129 Pl.]), andet formedes til de bekendte Smaagrupper og Smaastatuer, hvis bølgende Liv, svulmende Muskulatur og kraftige Lys- og Skyggevirkning i dristig-flygtig Udførelse vakte Bestyrtelse i Kredse, hvor rolig afvejet klassisk Sæd og Skik var højeste Lov (et Par Prøver saas paa den internationale Udstilling i Kjøbenhavn 1897; særlig berømt er den gamle nøgne Kvinde). I »La porte« (Helvedesporten), som han har arbejdet paa siden 1880, skildrer han med Dante'sk Kraft Lidenskaben, Lidelsen og Fordømmelsens Kval; Mindesmærket for Caiais's Borgere (1895) hører til R.'s populæreste Arbejder (en Gengivelse nylig [1903] opstillet i Kjøbenhavn; en enkelt Figur af Gruppen er opstillet i Christiania). Af større Monumentalværker har R. bl. a. udført Statuer af B. Lepage, Cl. Lorrain (1892, Nancy) og de stærkt omstridte Statuer af V. Hugo og Balzac. Endvidere kunne nævnes »Kysset«, »Danaide«, »Kimære«, Kvindebuste (Luxembourg-Galeriet) m. m. Uden Overdrivelse kan man datere et nyt Afsnit i fransk Skulpturs Udvikling fra R.'s Fremtræden; med fast Stade i den franske Races Traditioner har han dog revolutioneret sin Tids Kunstfølelse. Blandt moderne franske Billedhuggere staar han, »den moderne Michelangelo«, Carpeaux nærmest. Grunddraget i hans Kunst er Bevægelse og Vitalitet, det svulmende, næsten animalsk kraftige og kønsstærke Liv. Ny-Carlsberg-Glyptoteket i Kjøbenhavn ejer flere Prøver paa hans Kunst. (Litt.: L. Maillard, *A. R., statuaire* [1898]; Rilke, »R.«; Riotor, *A. R.* [Paris 1900, overs. paa flere Sprog] o. a. Smaaskrifter). *A. Hk.*

Rodinal er Navnet paa en af de i Nutiden mest anvendte »Fremkaldere« til fotografisk Brug. Dens virksomme Bestanddel er Paramidofenol, $C_6H_4\begin{cases}NH_2\\OH\end{cases}^{2}$. De Fenolater, som dannes af dette Stof ved Tilsætning af Alkalier, blandes med temmelig betydelige Mængder af Alkalisulfit, og denne Blanding gaar i Handelen i stærk Opløsning som R. *O. C.*

Rodkaal d. s. s. Knudekaal.

Rodklatrer se Lian.

Rodknold (bot.) kaldes i Morfologien enhver Knold, som er en omdannet Rod. R. have Ophrydeerne, Georgine, Vorterod (se Ammerod). *V. A. P.*

Rodknoldbakterien (*Rhizobium Leguminosarum* Frank — *Bacillus radicicola* Beyerinck) er en i Jorden forekommende Bakterieart (eller i

alt Fald bakterielignende Organisme), som ved Infektion i Bælgplanternes Rødder frembringer disses Rodknolde, i hvis indre Cellevæv den snylter og formerer sig stærkt. Den har Form af smaa Stave, der langsomt kunne bevæge sig, og som i Slutningen af deres Liv danne de saakaldte »Bakteroïder«, o: x- eller y-formede Involutionsformer. De vokse kun slet eller aldeles ikke paa sædvanlig Gelatine, men vel, naar denne er tilsat med Afkog af Stængler, Blade eller Rødder af Bælgplanter (med lidt Asparagin og Sukker); der dannes da store, hvide Kolonier, der ikke smelte Gelatinen, men hvori der ogsaa let opstaar Involutionsformer, naar Dyrkningen finder Sted ved højere Temperatur, eller Næringsgelatinen er gjort svagt sur. Sporedannelse er hidtil (1903) ukendt. R. formaar direkte at assimilere Luftens Kvælstof, og den danner under sin Fremtrængen i Værtplanten en paa dette Grundstof rig Slim, som fortæres af Bælgplanten, der til sidst ogsaa tilegner sig selve Bakteroïderne; kun en ringere Del af R. komme ud i Jorden igen. Paa denne Maade forklares Bælgplanternes af Landmændene for længst kendte, kvælstofsamlende Evne, men mange Punkter af Bakteriens Livshistorie staa endnu (1903) uopklarede hen (se Kvælstoffets Assimilation). *V. A. P.*

Rodknolde, Bælgplanternes, ere knoldformede eller vortelignende, ofte uregelmæssige og uregelmæssig stillede, tidlig i Væksten standsende Udvækster paa Leguminosernes Rødder. De forekomme paa alle i Naturen voksende Bælgplanter, men det er lykkedes ved Kultur af Frø i steriliseret Jord at avle knoldfri Planter. Knoldene dannes tidlig ved lokale Opsvulmninger af Rodbarken og opstaa som Følge af en Pirring foraarsaget af en mikroskopisk, bakterielignende Organismes Indtrængen gennem et Rodhaar. I Knoldenes Indre danner der sig et stærkt plasma- og bakteroïdefyldt Parenkym (Rhizobium), der senere ganske destrueres, hvorpaa R. omsider gaa til Grunde. Bakteroïdevævet staar ved en lille Karstreng i Forbindelse med Rodens Ledningsvæv, og den hele R. kan efter de nyere Tiders talrige og indgaaende Undersøgelser især af Frank, Mazé, Beyerinck o. a. tydes som en normalt forekommende, galleagtig Dannelse (se i øvrigt, Kvælstoffets Assimilation og Rodknoldbakterien). *V. A. P.*

Rodkræbs (*Rhizocephala*) ere en meget ejendommelig Afdeling snyltende Rankefødder. Det udvoksne Dyrs Legeme falder i to Dele, hvoraf det forreste Parti ligger indsænket i Værtens Legeme og bestaar af rigt forgrenede Traade; det bageste derimod ligger uden for dette og bestaar af en Sæk, som med en kort Stilk staar i Forbindelse med det forreste. Dettes fine Traade omspinde alle Værtdyrets indre Organer og opsuge Næring ved Endosmose, det bageste Parti indeholder Æggene og kommunicerer med Omverdenen ved en fin Aabning; alle Lemmer saavel som Tarmkanal mangle ganske. — R. gennemløbe en meget kompliceret Metamorfose, af hvilken de to første Trin ganske svare til Nauplie- og Cyprisstadiet hos Rankefødderne. I sidstnævnte Stadium sætter Larven sig fast paa sin Vært. R. snylter paa dekapode Kræbsdyr; en Art *Sacculina carcini* snylter paa Strandkrabben, hvor den sidder paa Halens Underside, en anden, *Peltogaster faguri*, paa Halen af Eremitkræbs. Værtens Kønsorganer komme ikke til Udvikling. *C. W.-L.*

Rodman [rå'dmän], Thomas, amerikansk Brigadegeneral, født omkring 1820 i Indiana, død 1871, er bekendt for sine Opfindelser og Konstruktioner i Artilleriteknikken. R.'s Apparat til Trykmaaling i Kanoner bestaar i det væsentlige af en Kniv, hvis Æg under Skuddets Afgang trænger ind i en Kobberplade. Indtrykkets Længde er et Maal paa den største Spænding, der har været under Skuddet. R.'s Kanoner fremstilledes i de forenede Stater efter 1845. Det er Støbejærnskanoner, til Dels af meget stort Kaliber; under Støbningen holdes Løbet afkølet indvendig ved Gennemstrømning af koldt Vand. R.'s Kanoner vare mest glatte Forladekanoner op til 50,3 Cm. Kaliber og konstruerede som svære Bombekanoner. 1875 havde Staterne alene af Kaliber 25,4 Cm. 1,294 R.-Kanoner, men efter den Tid ere de som forældede erstattede med riflede Kanoner først af Smedejærn, senere udelukkende af Staal og til Bagladning. R.'s Krudt er meget storkornet sort Krudt, saasom Mammutkrudt og prismatisk Krudt, som R. var den første til at foreslaa, hvorfor det betegnedes ved hans Navn. *F. W.*

Rodney [rå'dnj], George Brydges, Lord, engelsk Admiral, døbt 13. Febr. 1718, død 21. Maj 1792, traadte 1732 i engelsk Orlogstjeneste, blev 1739 Officer, 1759 Kontreadmiral, 1762 Viceadmiral. Som Skibschef udmærkede han sig 1747 i Kamp mod Franskmændene i Vestindien. 1759 tog han virksom Del i Bombardementet af Havre, 1761 gik han med en Eskadre til Vestindien, erobrede flere af de franske Øer, kom hjem 1764 og udnævntes til Baronet, 1765—70 Guvernør for Greenwich Hospital; hans mislykkede Forsøg paa at hævde sin Plads i Parlamentet 1768 ødelagde ham finansielt. 1780 vandt han ud for Kap Vincent en Sejr over den spanske Flaade og erobrede 7 Skibe; herfra sejlede han til Vestindien og havde nu i 2 Aar en Række Kampe med den franske Flaade under Guichen, de Grasse og Lamotte-Piquet. Under skiftende Held angreb han disse dygtige Admiraler, indtil det endelig lykkedes ham sammen med Admiral Hood 12. Apr. 1782 at tilføje Franskmændene et afgørende Nederlag ved Martinique, hvorved han sikrede sig Herredømmet i disse Farvande. Til Belønning for Sejren udnævntes R. til Baron af Stoke-R. og fik en aarlig Pension af 2,000 L. St. I denne Søkrig deltog mange danske Søofficerer paa begge Sider. R. kom paa Grund af Uoverensstemmelse med Ministeriet ikke oftere til Søs; han anses med Rette for en af den engelske Flaades mest fremragende Taktikere. *C. L. W.*

Rodósto, tyrkisk Tekfur-Dagh, By i Tyrkiet, Vilajet Adrianopel, ligger 122 Km. V. f. Konstantinopel ved Marmara-Havets nordvestligste Bugt i en Egn, der er bekendt for sine smukke Haver. R. har ca. 24,000 Indb., hvoraf ca. 13,000 ere Tyrkere, 6,000 Armeniere, 4,000 Grækere og 500 Jøder. Set fra Havet frembyder R. et malerisk Skue, men Byens Indre er frastødende med sine snævre, mørke og stinkende Gyder. R. har en god Ankerplads og spiller en Rolle for Vilajetet Adrianopel som Udskibningssted for Landbrugsprodukter, af hvilke fremhæves Korn, Bom-

uld, Uld og Silke. Desuden er der regelmæssig Dampskibsforbindelse med Konstantinopel, der fra R. forsynes med Frugt og Grønsager. R. er i Tilbagegang siden den russisk tyrkiske Krig 1878 og Anlægget af Jærnbanen fra Adrianopel til Dedeaghatsch ved det ægæiske Hav. R. var i Oldtiden den ioniske Koloni Bisanthe og kaldtes senere Rhädestos og Rhädeston. *H. P. S.*

Rodraad kaldes hos træagtige Planter de Angreb af Snyltesvampe eller saprofytte Svampe, som ere naaede op i Stammen fra Roden af. Den hyppigste Anledning til R. er i Danmark »Rodfordærveren«, *Polyporus radiciperda.* *C. V. P.*

Rodrigues [rodri'ges] (Diego R., Diego Ruys), Ø i det indiske Ocean, den østligste af Maskarenerne, 110 □Km. med (1897) 2,772 Indb., hører i politisk Henseende under den britiske Koloni Mauritius. Øen er vulkansk, Klimaet er tropisk, men sundt. Fiskeri er Indbyggernes Hovederhverv. Desuden er Agerbrug af Betydning. Der dyrkes Ris, Majs, Hvede, Sukker, Vanille, Kaffe, Bomuld. Af Husdyr holdes Hornkvæg og Geder. Den eneste Havn er Port Mathurin paa Nordkysten. R. opdagedes 1645 af Portugiserne, var en Tid fransk, fra 1814 engelsk. *M. V.*

Rodriguez [rodri'ges], S. Barbosa, brasiliansk Botaniker, er født 1842 i Minas, først Købmand, derefter Naturvidenskabsmand. Har fra 1868 udgivet »Iconographie des orchidées du Brézil« (14 Bd., 1000 Tavl.) og fik 1871 den Opgave at fuldstændiggøre Martius'es *Genera Palmarum*; 1875 udgav han *Enumeratio Palmarum novarum*, og han har tillige senere offentliggjort flere Arbejder over Palmer o. a. Planter. *A. M.*

Rodskede (bot.) betegner a) i Planteanatomien det samme som Rodens Endodermis eller Strengskede (se Rod); *b*) i Morfologien det samme som »Koleorrhiza« o: det hos Græssernes Kim tilstedeværende, forholdsvis svære Vævlegeme, som Kimroden ved sin Udvikling til Primrod (s. d.) under Spiringen maa gennembryde, og som længe bliver siddende som en Skede omkring Rodens Grund. *V. A. P.*

Rodskud (bot.) kaldes saadanne Skud (Knopper), som opstaa paa en Rod. De tjene til Plantens (vegetative) Formering, idet de *slaa* Rødder og løsnes. R. forekomme hos mange Træer og Buske, f. Eks. Sandtidse, Poppel, Hindbær, samt hos flere Urter, f. Eks. hos Torskemund, Rødknæ, Snylterod og Agertidsel. Hos Podostemaceerne ere de udviklede baade som vegetative Løvskud og som Blomster. R. dannes i Reglen endogent, nemlig i Pericykelen (se Rod). Hos Fuglerede kunne selve Rodspidserne afkaste Rodhætten og direkte omdanne sig til Skud. *V. A. P.*

Rodslaaet siges en træagtig Plante at være, naar Roden er stukket over paa den, medens den endnu stod og groede (se Rodstikning). *C. V. P.*

Rodsnylter se Snylteplanter.

Rodstikning, o: Overskæring af Hovedroden paa en Plante, medens denne staar og vokser, bruges i Danmark næsten kun ved Planter af Eg, som skulle blive staaende mere end 1 Aar i det Bed, hvor Frøet er saaet. Hensigten med R. er at hindre Roden i at blive saa lang, at man ikke kan tage Planten op uden at bryde Roden; R. udføres med en skarp Spade, hvis Blad helst maa danne en stump Vinkel med Skaftet. *C. V. P.*

Rodstok (*rhizoma*) (bot.) kaldes enhver underjordisk Stængel. Den er i Reglen vandret (f. Eks. Konvallens), sjældnere lodret (f. Eks. Kodriverens) samt bleg og kun udstyret med Lavblade; i Spidsen bærer den en stor Knop, der senere vil skyde i Vejret som Løvskud (med Blade og Blomster), medens en ny Sideknop først sørger for den gamle R.'s Forlængelse og senere bliver til det næste Løvskud; som Følge heraf ere R. sædvanligvis Skudkæder eller Sympodier. R. indeholde Næringsstof i deres Grundvæv og tjene som Overvintringsorganer. *V. A. P.*

Rodstævne eller »sætte paa Roden« kaldes det at overhugge en Træstamme lige i Jordskorpen med det Formaal, at der fra Stødet skal udvikle sig Skud, som kunne blive til ny Træer. I den saakaldte Lavskov foregaar Træsamfundets Foryngelse netop ved, at man r. alle Træerne paa een Gang (se Stødskud); man bør r. om Vinteren og helst i den Tid, da Planten er i fuldstændig Hvile. *C. V. P.*

Rodsymbiōse kaldes det Samliv, som kan opstaa, naar en Svamp eller en Bakterie trænger mere eller mindre ind i og undertiden helt omhyller de fine Rodspidser af en Plante, uden at Roden derved hindres i at fungere; R. kan, saaledes ved Bælgplanter o. a., sætte Planten i Stand til at optage Kvælstof af Luften; i andre Tilfælde har man ikke kunnet paavise nogen bestemt nyttig eller skadelig Virkning af R. *C. V. P.*

Rodtryk (bot.) d. s. s. Bløddningstryk, se Bløddning 2).

Roduddragning se Rod.

Rodudløb kaldes de Fremspring paa Foden af en træagtig Stamme, som fremkomme oven over det Sted, hvor de store Rødder udgaa fra Rodhalsen; R. hidrøre vel til Dels fra, at Stoftilførselen er særlig stærk paa disse Steder, men ogsaa fra, at Rødderne ved deres Tykkelsevækst løfte hele Træet op over det Niveau, det oprindelig stod paa, saaledes at en Del af selve Rødderne kommer til at ligge over Jorden. *C. V. P.*

Roe, 1) det kødfulde Parti af visse toaarige Kulturplanters Hovedrod, hvori Oplagsnæringen er magasineret (Beder, Gulerødder, Turnips o. fl.). Stundom dannes R. af Stængelens nederste Parti i Forening med Rodens øverste Del (f. Eks. hos Kaalroer), og i enkelte Tilfælde, f. Eks. hos Knudekaal, er det udelukkende et Parti af den overjordiske Stængel, der udvikles til R. — 2) I Havebruget Betegnelse for Kulturformer af Agerkaal, saasom Majroer, Bortfelder-Roer. — 3) Landbrugsudtryk for alle de Kulturplanter, der ogsaa benævnes Rodfrugter (s. d.). I den nyeste Tid gaar Navnet R. mere og mere over til specielt at gælde Foderbede (Runkelroe). *K. H—n.*

Roe, Næpe (n.), (*Brassica campertus* L. var. *esculenta*) er en Køkkenurt, hvoraf der dyrkes flere forskellige Varieteter. Tidlige eller Majroer: Almindelig flad hvid Majroe, Rund hvid Snebold, Røde amerikanske. Sildige eller Høstroer: Bortfelder lang gul, Teltaner lille og fin. Majroerne saas om Foraaret, saa snart Jorden er bekvem, paa et beskyttet og solaabent Sted, de bredsaas, og de unge Planter udtyndes til 12 Cm.'s Afstand. Til senere Brug saas Majroerne ligesom Høstroerne i Rækker med 20 Cm. mellem Rækkerne, og de førstnævnte udtyndes til 8 Cm., de sidste til 15 Cm. mellem Planterne. Majroerne

saas hver fjerde Uge indtil August, Høstroerne saas fra sidst i Juni til sidst i Juli. Høstroerne optages i Oktober, afpudses og indslaas i Sand i Kælderen eller lægges i Kulen. *L. H.*

Roe [ro!u], Edgar Payson, nordamerikansk Romanforfatter, (1838—88). Han var i en Aarrække evangelisk Præst, men kastede sig derefter udelukkende over Litteraturen og skrev en Række Romaner, af hvilke kunne nævnes: »Barriers Burned Away«, der behandler Chicago's Brand [1872], »What can She do?« [1873], »From Jest to Earnest« [1875], »A Knight of the Nineteenth Century« [1877], »A Day of Fate« [1880], »Without a Home« [1881], »An Unexpected Result« [1883], »A Young Girl's Wooing« [1884], »He fell in Love with His Wife« [1886], »Found, yet Lost« [1888], »Miss Lou« [s. A.]. *T. L.*

Roeaalen (*Heterodera Schachti*). Hos denne i Sukkerroen snyltende Rundorm ere de to Køn i deres fuldvoksne Tilstand af et højst forskelligt Udseende. Den slanke, cylindriske, indtil 1 Mm. lange Han, hvis Bagende er svagt indbøjet og bag de to Parringsbørster løber ud i et fladt afrundet Parti, ender fortil med en fast, kalotformet, fra det øvrige Legeme ved en Ringfure afsat Del, den saakaldte Hovedkappe, som hjælper Dyret til at bane sig Vej med gennem Jorden. Mundaabningen, som ligger midt i Hovedkappen, fører ind i en snæver Mundhule, og ind i denne rager en anselig hul Pig, hvis indre Hulhed fører umiddelbart over i Fordøjelseskanalen. Hunnen, som kan blive noget større end Hannen, har Form af en Citron, som er noget udtrukken ved de to Poler, og er i den ene Ende forsynet med en Kønsaabning og i den anden med en Mundaabning, der ligesom hos Hannen er udstyret med en Pig. Derimod mangler en Hovedkappe. Livmoderen, som indeholder de befrugtede Æg, brister tidlig i sin nederste Ende, saa at Æggene falde ud i Krophulen, men i mange Tilfælde udtømmes en Del af dem gennem Kønsaabningen, der paa dette Tidspunkt rager frit ud af Værtplanten. I saa Tilfælde ere disse Æg imidlertid indbyrdes forbundne og fastklæbede til Hunnens Legeme ved en beskyttende geléagtig Masse, der undertiden kan være lige saa stor som hele Dyret. Efterhaanden degenerere de forskellige Organsystemer, ja selv Muskulaturen, men efter Dyrets Død vedbliver den omsluttende Hud og for de af Kønsaabningen udtraadte Ægs Vedkommende den geléagtige Masse at beskytte den spæde Yngel, indtil denne skal begynde sin Vandring, der er forbunden med en Metamorfose. Den af Ægget fremgaaede Larveform er en lille (0,36 Mm.) cylindrisk Rundorm, der i de fleste Forhold stemmer overens med Hannen, fra hvilken den dog afviger ved Besiddelsen af en spids Haleende samt af en anderledes formet Pig. Efter at have forladt det beskyttende Dække gennemroder den Jorden for at finde en passende Værtplante og udsøger sig hyppigst Rodgrene paa ca. 1 Mm.'s Gennemsnit, ind under hvis Overflade den borer sig ved Hjælp af sin Pig og Hovedkappe. Snart efter undergaar den et Hudskifte, af hvilket den fremgaar som en plump, næsten flaskelignende Orm uden Hovedkappe og med afrundet Bagende. Nu først begynder Kønsforskellen at vise sig, og de hunlige Individer tiltage efterhaanden saa stærkt i Omfang, at den tynde Plantehud, som hidtil har omsluttet de fra Rodgrenens Overflade galleagtig fremspringende Dyr, endelig brister, saa at Dyret nu kun er indboret med sin Forende. Paa dette Tidspunkt finder formodentlig Befrugtningen Sted. De hanlige Individer undergaa derimod et Puppestadium, som varer 4—6 Dage. I denne Tid standser Næringsoptagelsen og Larvens Længdevækst, medens den slanke, tynde Han udvikler sig inden for Larvehuden, i hvilken den af Hensyn til Pladsen ligger sammenfoldet i 3—4 Vindinger. Efter først at have skiftet en nyere Hud og derpaa gennemboret den gamle Larvehud borer den sig ud af Rodgrenens Indre og opsøger Hunnen. I Aarets Løb kan der udvikle sig 6—7 Generationer. Da R. ogsaa lever i Rødderne af forskellige andre Planter og særlig ynder Salat, Kløver og forskellige Kaalformer, har man for at svække dens Angreb paa Sukkerroen foreslaaet at saa saadanne Planter som »Fangplanter«, som man saa senere skulde rykke op og tilintetgøre med deres Besætning af snyltende Orme. *M. L.*

Roebuck [ro!ubək], John Arthur, engelsk Politiker, født 1801 i Madras, død 30. Novbr. 1879. Som Dreng kom han med sin Moder til Canada, men rejste 1824 til England for at studere Retsvidenskab og blev 1831 Sagfører. N. A. valgtes han til Underhuset, hvor han hørte til de radikale, og udgav 1835 en Række »Flyveskrifter for Folket«. 1836 blev han Nedrecanada's Agent i England og dadlede med stor Djærvhed Regeringens Adfærd over for de franske Canadiere, men mistede derved sin Plads i Underhuset. Efter at være genvalgt 1841 støttede han Frihandelsmændene, vragedes 1847 af sine tidligere Vælgere i Bath, men opnaaede 1849 Valg i Sheffield og repræsenterede nu denne By indtil 1868, samt fra 1874 indtil sin Død. Han indtog en meget agtet og overmaade selvstændig Stilling i Underhuset, idet han uden Hensyn til sine sædvanlige Partifæller jævnlig tog Ordet for modsatte Opfattelser. Januar 1855 klagede han bittert over den slette Krigsforberedelse, fremkaldte Nedsættelsen af en Undersøgelseskommission (blev selv dens Formand) og gav derved Stødet til Ministeriet Aberdeen's Opløsning; derimod bragte den af ham ledede Forening til Forvaltningens Reform 1856 kun lidet Udbytte. Baade 1859 og 1867 understøttede han aabent de konservative Ministeriers Forslag til Valgreform; gjorde sig desuden bemærket ved sine Udfald imod Napoleon III, samt ved sin Sympati for Østerrig 1859 (under den italienske Krig) og for Slavestaterne i Nordamerika, hvis Anerkendelse han tilraadede 1862. Ligeledes tog han 1864 kraftig Ordet for Danmark's Sag, men vilde dog foretrække Palmerston for Derby som Leder af England's ydre Politik. 1867 viste han sit borgerlige Mod ved at angribe det Tyranni, som Fagforeningerne øvede, og blev derfor vraget af sine Vælgere. 1877 forsvarede han Tyrkiet og Disraeli's Udvidelsespolitik; blev derfor 1878 optagen i Geheimeraadet. Hans »Hist. of the Whig Ministry of 1830« [2 Bd., 1852] er en skarp Fordømmelse af dette Partis Færd: »Demagoger som Opposition, men yderlige Oligarker, naar de ere ved Roret«. *E. E.*

Roed, 1) Jørgen Pedersen, dansk Maler, født i Ringsted 13. Jan. 1808, død i Kjøbenhavn 8. Aug. 1888. Blandt Lærerne i Ringsted Borgerskole, hvor R. fik sin Undervisning, var der en, Kateket Fyhn, der gav sig af med at male; han fik Syn for Drengens Talent, vejledede ham efter Evne i Brugen af Blyant, Pensel og Farver og udvirkede, at han efter sin Konfirmation blev sendt til Kjøbenhavn for at uddannes paa Akademiet og under den i sin Tid ansete Portrætmaler Hans Hansen. Hos denne blev R. sat til at kopiere Lærerens Kopier efter udmærkede Kunstværker og debuterede med en af disse Gengivelser paa Charlottenborg 1824; synderlig Nytte havde han næppe af Hansen's Undervisning, men des mere af det Bekendtskab, han sluttede med dennes Søn Constantin. Denne tog sig kærlig af sin 4 Aar yngre Kunstfælle, ledte ham ind paa Naturstudiet og hjalp paa hans almindelige Dannelse ved at gøre ham kendt med klassiske Digterværker. Sit første Originalmaleri udstillede R. 1827; det var et Portræt af den ovenfor nævnte Fyhn; Aaret efter kom atter et Portræt, og i det følgende et Arkitekturbillede, Parti af Ringsted Kirke. 1828 døde Hans Hansen, og R. blev Elev af Eckersberg. Samtidig kastede han sig med stor Iver over Studiet af den fri Natur og af den levende Model og udstillede i de nærmest følgende Aar en Del Folkelivsbilleder og Landskaber, der alle fandt Købere; Kunstforeningen erhvervede saaledes 1833 nans Vinterstykke, »Besøget i Præstegaarden«, det første af hans Arbejder, der vakte almindelig Opmærksomhed. Til Statens Malerisamling kom 1835 »En lille Pige med Frugter«; samme Aar gjorde et større Maleri »En Afsked paa Toldboden<, en Del Opsigt og blev købt af Kunstforeningen. I Aarene 1835—37 beskæftigede Kunstneren sig for øvrigt mest med at male efter ældre dansk Arkitektur og udstillede bl. a. ypperlige Billeder fra Roskilde, Frederiksborg og Ribe; samtidig begyndte han at radere og udførte i Aarenes Løb flere meget smukke Blade som »Karusselporten paa Frederiksborg«, »Ribe Domkirke«, »Roskilde Domkirke« og »Ribe Port med Ydermøllen«. Sin første Udenlandsrejse tiltraadte han 1837 med offentlig Understøttelse; en kort Tid opholdt han sig efter Kronprins Christian's Raad i Düsseldorf, men følte sig inderlig frastødt af Kunsten der og begav sig saa hurtig som muligt til Rom, hvor han snart var som hjemme i Thorvaldsen's Kunstnerkreds — Küchler, Constantin Hansen, Marstrand, Sonne o. s. v. —, og hvor han tilbragte fem lykkelige og frugtbringende Aar; Tid fik han dog til at studere i Napoli, Pæstum og Pompeji. Mange Billeder af antik og af nyere Arkitektur udførte han i Syden; for øvrigt malede han der adskillige Figurstudier, Alterbillederne »Christus og den samaritanske Kvinde« (Nøddebo Kirke) og »Hyrdernes Tilbedelse« (Jersie Kirke), en Kopi efter Rafael's »Madonnas Himmelkroning« fra Vatikanets Galeri samt »Det indre af Palazzo Bargellos Gaard i Firenze«, hvilket sidste blev udstillet 1842, kort efter at Kunstneren var vendt tilbage til Hjemmet. Samme Aar giftede han sig og virkede nu i nogle Aar væsentlig som Portrætmaler; paa et Portræt af H. V. Bissen var det, han 1844 blev Medlem af, Akademiet. 1857 købte Statens Malerisamling hans 1851 udstillede »Sjællandske Høstpiger hæge sig ved Brønden«, blandt alle Kunstnerens større Arbejder vistnok det, der klarest viser hans hele Ejendommelighed med dens Fortrin og Mangler: Klarhed og Simpelhed i Opbygningen, dygtig Redegørelse for Rummet, for Legemsformerne og for Bevægelserne, Vidnesbyrd om grundigt Modelstudium og fremragende Tegnedygtighed, men ved Siden heraf en ikke ringe Mangel paa malerisk Virkning; det skorter paa Følelse for Lufttonerne, Klarhed i Skyggerne og Blødhed i Farve og Foredrag. Meget højere staar i saa Henseende det ligeledes 1851 udstillede »Haven med den gamle Døbefont« (Kunstmuseet). Til den Orla Lehmann'ske Samling af Digterbilleder bidrog R. 1868 med »Kingo bringer Griffenfeldt et Lykønskningsdigt«; for øvrigt malede han i denne Periode flere Altertavler, deriblandt »Den hellige Familie« til Gladsakse og »Christus fremstilles for Folket«, en af Kunstnerens aandfuldeste Kompositioner, til Stenderup ved Kolding. Sit omfangsrigeste Værk, »Christi Korsfæstelse« til Frederiksborg Slotskirke fuldendte han 1866; mange af det alvorlige og virkningsfulde Arbejdes Enkeltfigurer ere smukt og udtryksfuldt karakteriserede og Kompositionen skøn og sluttet.

1851 rejste R. til Dresden for der at udføre sin smukke og paalidelige, om end i Farveholdningen ikke helt fine Kopi efter Rafaels »Sixtinske Madonna«; 1861 var han for anden Gang i Italien. Aaret efter blev han kaldet til Professor ved Akademiets Modelskole, hvor han kom til at udøve en ikke ringe Indflydelse.

Saavel i Kunstmuseet som i den Hirschsprung'ske Samling er R. fyldigt repræsenteret, og man lærer ham der at kende som en klog, kundskabsrig og meget solidt uddannet, men ikke som nogen i særlig Grad aandfuld Kunstner. Højest staar han utvivlsomt i sine i Reglen smaa og meget gennemførte Arkitekturbilleder, i hvilke man ofte kan glæde sig ved en Finhed i Lys og Farve, der ellers ikke hører til R.'s Fortrin. Ved Siden deraf maa han anerkendes som en Portrætmaler af Rang; hans Billeder af de norske Digtere Welhaven og A. Munch, af Küchler (Thorvaldsen's Museum), af sig selv (Hirschsprung), af Sibbern, Biskop S. Bindesbøll, H. V. Bissen, Marstrand, J. C. Drewsen og sin egen Hustru (de tre sidstnævnte i Kunstmuseet) ere meget værdifulde ikke alene ved ypperlig Formgivning, men ogsaa ved dyb og klar Opfattelse. 5. *M,*

2) Holger Peter, dansk Maler, foreg.'s Søn, født i Kjøbenhavn 2. Novbr. 1846, død paa Herregaarden Iselingen ved Vordingborg 20. Febr. 1874, lagde allerede som Dreng afgjort Talent for Dagen, navnlig ved de mange i al deres Naivitet stort anlagte Kompositioner, han udførte. Den første Vejledning i Kunsten fik han af sin Fader. Akademiet gennemgik han 1861—66; paa Charlottenborg debuterede han 1865 med »Udsigt fra Christianshavn imod Gammelholm med Knippelsbro i Forgrunden« samt med den store Karton, »Uffe hin Spages Holmgang med de to Tyskere«, der indbragte ham den Neuhausen'ske Præmie; det var en udmærket beregnet Kompo-

sition og et i akademisk Henseende særdeles dygtigt Arbejde, men ikke meget kraftigt i Følelsen; langt betydeligere var i saa Henseende den 1868 udstillede Karton »Den fortabte Søns Hjemkomst«, om man end her fik et stærkt Indtryk af den Iver, hvormed Kunstneren havde fordybet sig i Kobberstik efter Rafael og Michelangelo. Først, da R. 1870 udstillede sit store Maleri »Scene af Syndfloden«, der nu er Kunstakademiets Ejendom og ophængt i Udstillingsbygningens Forhal, fik man det fulde Indtryk af hans store kunstneriske Evne, navnlig som Komponitør og Tegner, og af hans allerede meget udviklede Dygtighed; hertil kom, at Syndflodsbilledet var præget af en Kraft i Følelsen og en Originalitet i Bevægelsen som Lidenskabens talende Udtryk, der ikke havde kunnet spores i den unge Kunstners tidligere Frembringelser, blandt hvilke hans løse Skitser og mere eller mindre gennemførte Tegninger uden Sammenligning vare de værdifuldeste. 1870 fik R. Akademiets store Rejsestipendium og tilbragte nu næsten tre Aar i Udlandet, særlig i Rom. Meget fik han ikke fuldendt i Syden, vel ikke mindst af den Grund, at hans Helbred tog Skade dernede; heller ikke efter sin Hjemkomst malede han synderligt, Kræfterne toge stadig af, og omsider gjorde en Underlivsbetændelse Ende paa hans Liv, inden de store Forventninger, der med Føje vare knyttede til ham, fuldt ud vare blevne fyldestgjorte. *S. M.*

Roede [ru!dᵉ], i Holland = Dekameter; ældre amsterd. R. = 3·631 ældre rhinlandsk = 3,767 M. *N. Y. B.*

Roederer [redræ!r], Pierre Louis, fransk Politiker, født 15. Febr. 1754 i Metz, død 17. Decbr. 1835. Han købte sig 1780 et Embede som Parlamentsraad i Metz, men var tidlig en Tilhænger af Tidens nye Ideer og valgtes Oktbr. 1789 til Nationalforsamlingen. Han tog ivrig Del i Forhandlingerne og var særlig virksom for Skatte- og Retsvæsenets Ordning, samt for Pressefriheden. 1791 blev han Prokurør i Paris, sluttede sig 1792 til Kongens Sag, misbilligede Optrinnet 20. Juni og raadede 10. Aug. Kongen til at søge Tilflugt i Nationalforsamlingen, hvad man siden fra revolutionær Side tog ham ilde op. Hans »Chronique de 50 jours 1792« [1832] giver vigtige Oplysninger om disse Tildragelser. Ogsaa vovede han Jan. 1793 offentlig at frakende Konventet Ret til at dømme Ludvig XVI; men efter Girondinernes Fald 2. Juni holdt han sig tilbage indtil Rædselstidens Udløb. Han blev Professor i Nationaløkonomi og udgav 1796—98 »Journal d' économie«; støttede virksomt Statskuppet 18. Brumaire og blev Formand for en Afdeling af Statsraadet og 1802 Senator; medvirkede til Forvaltningens Ordning og som Senator til Affattelsen af den schweiziske Mediationsakt. 1806—08 var han Finansminister for Josef Bonaparte i Napoli; blev 1809 Greve og 1810 Statssekretær for Storhertugdømmet Berg; 1815 Pair, men fjernet under Restaurationen og først paa ny udnævnt 1832. I Mellemtiden skrev han historiske Værker »Ludvig XII« [1820], »Frants I« [1825], »Comédies historiques« [3 Bd., 1827—30]. Hans samlede Skrifter udgaves 1853—59 i 8 Bd. *E, E.*

Roélas, Juan de las (kaldet el Licenciado eller el Clérigo R.), spansk Maler, født i Sevilla 1558 (ell. 1560), død i Olivares 1625, var uddannet i Sevilla og — efter Traditionen — tillige i Venezia; hans Virksomhed er særlig knyttet til hans Fødeby, kortere Tid til Madrid og Olivares, hvor han, der først havde modtaget gejstlig Uddannelse (smlg. hans Tilnavne), blev Kannik ved Kirken Aaret før sin Død. R., der kun har malet religiøse Billeder, staar i sine bedste Værker, ved Formbehandlingens Dygtighed, Farvernes Pragt og Udtrykkets ekstatiske Magt, som en umiddelbar Forløber for Murillo. Hovedværker af R. ere den hellige Andreas'es Korsfæstelse i Museet i Sevilla, den hellige Familie, Christi Fødsel og de hellige tre Kongers Tilbedelse (i Universitetskirken smst.), Apostelen Jakob i Slaget ved Clavijo (Katedralen smst.) og hans modneste og ved Udtrykkets ekstatiske Glød mest betagende Værk: den hellige Isidor's Død (S. Isidoro, smst.). Foruden talrige andre Arbejder i Sevilla nævnes endnu: Moses, der slaar Vand af Klippen (Prado, Madrid), Maria paa Halvmaanen (»La Concepcion«) i Dresden og den hellige Theresa's Berettelse (St. Petersborg). *A. R.*

Roelofs [ru!lofs], Willem, hollandsk Maler, født 10. Marts 1822, død 14. Maj 1897 i Berchem ved Antwerpen. Han var Elev af v. d. Sande-Bakhuyzen og de Winter, virkede en Tid lang især i Utrecht og Haag, men gennemstrejfede i øvrigt med en Naturforskers Interesse (selv var han en fremragende Entomolog) Holland paa Kryds og tværs. Hans Begavelse og Uddannelse førte ham saaledes til et omhyggeligt, virkelighedstro Naturstudium, og han var en af de første, der i Holland brød med »Atelierlandskaberne«; ikke underligt, at han derfor i Frankrig grebes stærkt af *paysage-intime*-Skolen (se Barbizon-Skolen); medens hans Malemaade tidligere var ret udpenslet, blev den nu bredere og kraftigere. 1848 bosatte han sig i Bruxelles og fejrede her store Triumfer; gennem Eleven Mesdag er hans Indflydelse fortsat op til Nutiden. Hans Portræt (af Israels) er malet til Haag's Bymuseum. Landskaber af R., der gerne fremdrage Naturens effektfulde Scenerier, findes i Mus. i Liège, Amsterdam, Rotterdam etc. Ogsaa gode Raderinger. *A. Hk.*

Roepstorff [rö'p-], Grevskab i Skam Herred, paa Fyn's Nordkyst, bestaar af Godserne Einsiedelsborg og Kjørup (med et Jordtilliggende af 1,200 Hekt. samt 596 Hekt. Skov) samt Agernæsgaard, Fælledgaard og Æbelø, i alt 553 Tdr. Hartkorn. Til Grevskabet høre endvidere i Bankaktier 15,200 Kr. og i Fideikommiskapitaler 2,170,000 Kr. samt det med Grevskabet forbundne Roepstorff'ske Familielegat paa omtrent 300,000 Kr. — Einsiedelsborg hed til omtrent 1620—25 Egebjerg og tilhørte tillige med det nærliggende Kjørup den fra Valdemar Atterdag's Tid bekendte rygenske Slægt Podebusk (Putbus), men fik sit ny Navn Einsiedelsborg efter Henrik Podebusk's Hustru, en sachsisk Adelsdame Sidonia Maria v. Einsiedeln (død 1673). Deres Sønner Mourids og Rudolf Abraham oprettede 1676 af Einsiedelsborg og Kjørup hver sit Baroni, der dog atter forenedes af den førstes Søn, Malte Baron Putbus, hvis Sønnesøn af samme Navn ved Bevilling af 1781 solgte Baronierne til Grev

Moltke til Bregentved. Efter at have foretaget store Inddæmningsarbejder afhændede denne dem 1795 til Ulrik Wilhelm R., tidligere Generalguvernør over de vestindiske Øer. Han optoges 1810 i Grevestanden og oprettede s. A. af de to Godser samt Sukkerhuset i Odense og 200,000 Rdl. i consignable Bankfonds Grevskabet R. for sin Søstersøn Chr. Alex. Greve Petersdorff. — Einsiedelsborg's Hovedbygning er opført 1831 i italiensk Stil (restaureret 1871); den ligger tæt ved Kattegat. Kjørup er omgivet af Volde og Grave; Hovedbygningen stammer fra Christian IV's Tid. *B. L.*

Roepstorff [rö'p-], Frederik Adolph de, dansk Sproggransker og Etnolog, Embedsmand i engelsk Kolonitjeneste, født om Bord paa et engelsk Skib 25. Marts 1842, død 24. Oktbr. 1883 paa Camorta, en af Nikobar-Øerne. R., hvis Fader havde været Kaptajnløjtnant i den danske Marine (død 1881), blev først Søkadet, men opgav snart Søvæsenet for at gaa den studerende Vej. Han blev Student fra Horsens Skole 1863, tog Filosofikum 1864, men gik 1867 til Indien for at søge at benytte sin engelske Borgerret, der tilkom ham som født under britisk Flag. Det lykkedes ogsaa; 1868 blev han ansat som *Extra Assistant Superintendent* paa Andaman-Øerne og forfremmedes 1877 til *Assistant Superintendent* saavel paa disse Øer som paa Nikobarerne, hvilke han 1871 havde taget i Besiddelse paa den britiske Regerings Vegne. Paa begge Øgrupper var der anbragt en Mængde indiske Straffefanger, som havde taget virksom Del i det store Oprør i Indien 1857, og med hvem han skulde have Overopsyn. Han søgte med Iver at ophjælpe Øernes noget lavt staaende indfødte Befolkning, lærte hurtig de indfødtes Sprog og arbejdede med Ihærdighed paa Udbredelsen saavel af Undervisning som af den kristne Tro paa Øerne. I dette Arbejde fandt R. en trofast og begavet Medhjælperske i sin Hustru, Hedevig Christiane de R., født Willemoës (født 30. Novbr. 1843, død i Kjøbenhavn 21. Aug. 1896), hvem han 1872 havde ægtet under et Besøg i Danmark. R. søgte med Iver at sætte sig ind i de indfødtes Sprogs forskellige Mundarter, ligesom i Sæder og Skikke paa begge Øgrupper. Paa sine Rundrejser paa Øerne samlede han etnografiske Sager, hvormed han bl. a. har beriget Nationalmuseets etnografiske Samling. Det antropologiske Selskab i Berlin optog ham 1878 til korresponderende Medlem og anmodede ham om etnografiske Sager og videnskabelige Bidrag. Han oversendte i Løbet af de følgende Aar forskellige interessante Sager fra Øerne. Hans Bemærkninger om disse findes trykte i Selskabets Forhandlinger 1880–84 (i »Zeitschrift f. Ethnologie«, Bd. XII—XVI) tillige med Oplysninger af Virchow o. a. Genstandene ses i Berlin's » Museum für Völkerkunde«. R. har bl. a. udgivet »Notes on the Inhabitants of the Nicobars« [1876—81], men Udgivelsen af de øvrige Værker om Sprogene paa Øerne m. m., som han arbejdede paa, hindredes ved hans tidlige og uformodede Død, idet han nemlig blev skudt af en Snigmorder, en Indier, der var Formand for de paa Nikobar-Øen Camorta anbragte fangne Sepoyer, som Hævn for en denne Mand overgaaet velfortjent Straf. Kun to Værker vare omtrent færdige, saaledes at de kunde udkomme i Trykken: »Dictionary of the Nancowry Dialect of the Nicobarese Language« og »The Gospel of St. Matthew in Nicobarese«. De udgaves 1884 i Kalkutta af hans Enke. (Litt.: »Dansk Missionsblad« [1884] og »Biogr. Leks.«). *V. S.*

Roermond [ru!rmond], By i den nederlandske Provins Limburg, 45 Km. N. N. 0. f. Maastricht ved Roer's Udmunding i Maas, har (1890) 10,000 Indb., som Kommune 11,100 Indb. R. er Sæde for en Biskop og har betydelig Bomuld- og Uldfabrikation, Farveri, Papirfabrikation samt Institutter for Billedhuggeri. R., hvis Fæstningsværker nu ere omdannede til smukke Promenader, er gentagne Gange blevet erobret, saaledes 1572 af Vilhelm I af Oranien, 1792 og 1793 henholdsvis af Franskmændene og Tyskerne. *Joh. F.*

Roestelia se Rustsvampe.

Roeulx [rö'l], By i Belgien, Provins Hennegau, ved Banen Houdeng—Goegnies—Soignies, har et smukt Slot med Park, tilhørende det fyrstelige Hus Croy, samt Kulgruber og Fabrikation af Agerbrugsredskaber og (1893) 2,900 Indb. *M. Kr.*

Rogaland (»Rygjafylki«, se Ryfylke) var i Oldtiden og Middelalderen, til noget ind i 13. Aarh., Navnet paa den Landstrækning, der svarer til Stavanger Amt, mellem Hørdafylki i Nord og Egðafylki i Øst og Syd. Befolkningen, »Rygir« — »Holmrygir« er Navnet paa Øfolket — dannede i den ældste Tid et eget Kongedømme, hvis sidste Konge siges at være falden i Slaget ved Hafrsfjord 872. *O. A. 0.*

Rogasen (polsk Rogoźno), By i preussisk Provins Posen, 38 Km. N. f. Posen ved venstre Bred af R.-Sø, har (1900) 5,000 Indb. Amtsret, Gymnasium, Cigarfabrik, Bryggeri, Kornhandel. *joh. F.*

Rogāte (lat.: »beder«), femte Søndag efter Paaske, benævnt saaledes efter Dagens Introitus (s. d.): Joh. 16, 24 b. *A. Th. J.*

Rogatica, Rogatitza, tyrkisk Tchélébi-Bazar, By i Bosnien, ligger paa højre Bred af Rakitnitza, 45 Km. 0. S. 0. f. Serajevo. (1895) 2,872 Indb., der for største Delen ere Muhamedanere. R.'s Omegn er en frugtbar Slette, der er bekendt for sin Heste- og Kvægavl samt for sine talrige Oldtidslevninger. *H. P. S.*

Rogatio (lat.), Lovforslag. Ordets Grundbetydning er »Spørgsmaal«, idet nemlig hos Romerne Forhandlingerne om et Lovforslag førtes under den Form, at den præsiderende Embedsmand forelagde Folkeforsamlingen det Spørgsmaal, om den ønskede den paagældende Lovbestemmelse indført (*velitis jubeatis, Quirites?*). Forslagets Tekst maatte bekendtgøres (promulgeres) samtidig med, at Forsamlingen indvarsledes, d. e. med en Frist af 17 Dage, og Ændringsforslag tilstedtes ikke. *H. H. R.*

Rogatschev, By i Vestrusland, Guvernement Mohilev, ligger paa højre Bred af Dnjepr, 96 Km. S. S. V. f. Mohilev. (1897) 9,103 Indb., hvoraf henimod Halvdelen er Jøder. R. har Garverier, Ølbryggerier og Oliemøller og driver en Del Handel samt Flodtransport af Korn, Frugt og Træ. Den er en meget gammel By, som antages at have spillet en Rolle før Kristen-

dommens Indførelse; den omtales først i 12. Aarh. og kom senere under Polen, hvorefter den lige til 1772 uafbrudt var et Tvistens Æble mellem denne Stat og Rusland. *H. P. S.*

Roger I, Greve af Sicilien (1060—1101), død 1101, Tancred af Hauteville's yngste Søn, kom til Italien 1058 og erobrede 1060—91 Sicilien fra Araberne. Han var sin Broder Robert Guiscard's Lensmand som Greve af Sicilien og Kalabrien; af disse Lande havde Robert Guiscard givet ham Halvdelen 1062. Da Robert Guiscard døde 1085, mæglede R. i en Strid mellem hans Sønner, Roger og Bohemund, og udvidede yderligere sin Magt i Kalabrien. Med stor Kløgt forenede han Arabere, Normanner og Byzantinere under et strengt Lensregimente, men paalagde ingen Trostvang og beskyttede de arabiske lærde. Han indsatte vel kun romersk-katolske Bisper i sine Byer, men Paven maatte overlade ham Ret til at udnævne dem og Domsret over dem. Pave Urban II udnævnte ham til Pavestolens Legat paa Sicilien, og 1096 antog da R. Titelen: Storgreve af Sicilien; han døde i Mileto paa Kalabrien. *F. L.*

Roger II, Greve af Sicilien (1101—30), Konge af Sicilien og Neapel (1130—54), født 1095, død i Palermo 1154, Søn af Roger I, gjorde Palermo til sin Hovedstad. Han tvang Robert Guiscard's Sønnesøn, Hertug Vilhelm af Apulien, til at afstaa alle Krav paa Palermo og Kalabrien, og da Vilhelm døde barnløs 1127, arvede R. Apulien; desuden udbredte han sin Magt over de normanniske Grevskaber, Capua og Napoli, samt over Fristaterne Gaëta og Amalfi. Kongeværdigheden fik han af Innocens II's Modpave Anacletus II og blev kronet til Konge af Sicilien og Neapel af Anacletus's Legat i Palermo 27. Decbr. 1130. Men Pave Innocens II lyste R. i Band og fik Hjælp af Kejser Lothar II, der med sin Hær drog til Syditalien 1137. R. maatte flygte til Sicilien, men straks efter Lothar's Hjemtog genvandt han sin Magt i Syditalien og tvang Innocens II til at anerkende sig 1139. — R. kæmpede mod Byzantinerne og hærgede Dalmatien, Epeiros og de græske Kyster og besatte Korfu. I Nordafrika bredte han sin Magt over Tunis og Tripolis. Palermo og Amalfi blomstrede som Handelsstæder. *F. L.*

Roger [råže'], Gustave Hippolyte, fransk dramatisk Sanger (Tenor), født 17. Decbr. 1815 i La Chapelle St. Denis ved Paris, død 12. Septbr. 1879 i Paris. Skulde først være Jurist, men gennemgik Konservatoriet og knyttedes fra 1838 til *Opéra comique*, hvor han virkede i ti Aar. Han forenede et fortræffeligt Stemmemateriale, ypperlig Uddannelse med en sjælden indtagende Fremtræden og stor dramatisk Begavelse, Egenskaber, der gjorde ham til Idealet af en Syngespiltenor (Georges Brown i »Den hvide Dame«, Horace i »Den sorte Domino«, »Fra Diavolo« o. s. v.). Publikum forgudede ham, og Komponisterne sloges om ham. Da Meyerbeer havde skrevet Titelrollen i »Profeten« for ham, gik han over til den store Opera, hvortil han ligeledes var knyttet en halv Snes Aar. 1859 mistede han ved en Ulykke paa en Jagt den højre Arm, og paa den Tid havde han vanskeligt ved at hævde sin tidligere Stilling, hvorfor han snart efter opgav sin sceniske Virksomhed. 1868 blev han ansat som Lærer i Sang ved Konservatoriet. R. optraadte gentagne Gange i Tyskland — Hamburg, Frankfurt a. M. og Berlin — hvor hart vakte umaadelig Begejstring, ikke mindst fordi han sang sine Partier paa Tysk. R. var i det hele taget en intelligent og alsidig dannet Mand; han har bl. a. oversat Teksten til Haydn's »Skabelsen« paa Fransk; gennem hans Dagbogsoptegnelser, der udkom efter hans Død under Titelen »Le Carnet d'un Ténor« [Paris 1880], faar man et ualmindelig sympatetisk Indtryk af hans noble Karakter og virkelige Kunstbegejstring. *S. L.*

Rogers [rå'džəz], Charles, engelsk Forfatter, (1711—84). Han var ansat i London's Toldkammer, men ofrede sin Fritid til litterære Sysler og udgav flere Arbejder, af hvilke kan nævnes: »Description of a Collection of Prints in Imitation of Drawings, with Lives of their Authors, with Notes« [1778], en Samling af 112 Kobberstik. 1782 udgav han en Oversættelse af Dante's Inferno. Desuden skrev han arkæologiske Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter og var Medarbejder ved det kendte »Gentleman's Magazine«. *T. L.*

Rogers [rå'džəz], James Edwin Thorold, engelsk Nationaløkonom og Historiker, født 1823, død 13. Oktbr. 1890 i Oxford. R. var oprindelig Teolog, men hans Ven Cobden vakte Interessen for økonomiske Studier hos ham. 1862 fik R. for 5 Aar et Professorat i Nationaløkonomi i Oxford, men hans politiske Radikalisme hindrede hans Genvalg indtil 1888, da han blev Bonamy Price's Efterfølger. 1880—86 sad han i Parlamentet. R. var en ensidig Tilhænger af Manchesterdoktrinerne; Frihandelslæren var for ham dogmatisk uangribelig, og han bekæmpede i den fri Konkurrences Navn endog Kooperationen og Fagforeningerne, ligesom han polemiserede mod Ricardo's Grundrentelære, Malthus's Befolkningsteori og den klassiske Skole overhovedet. R.'s litterære Virksomhed tilhører overvejende den økonomiske Historie, og sammen med Cliffe Leslie er han Grundlægger af en engelsk Skole for Studiet af denne. Hans Gerning her er Rydningsmandens; med stor Lærdom, megen Flid og Sporsans har han paa dette Omraade tilrettelagt et overordentlig omfangsrigt, interessant og værdifuldt Materiale. Hans monumentale Hovedværk er »A history of Agriculture and Prices from 1259 to 1793«, af hvilket han fik 6 Bd. færdige [1866—87], medens et afsluttende 7. Dobbeltbind er besørget af hans Søn Arthur G. L. R. [Oxford 1902]. En mere populær Bearbejdelse af sine Resultater fremlagde han i »Six centuries ofwork and wages« [2 Bd. 1884, afkortet Udg. i 1 Bd. 1885, tysk Overs. ved M. Pannwitz 1896] samt i de to Forelæsningsrækker: »The economic interpretation of history« [1888, fransk Overs. ved Castelot 1892] og den af hans ovenn. Søn redigerede »The industrial and commercial history of England« [1892]. R.'s Opfattelse af Historien er stærkt beslægtet med den af Marx-Engels fremsatte »materialistiske«, men i sin Oprindelse helt uafhængig af denne. *K. V. H.*

Rogers [rå'džəz], John Randolph, amerikansk Billedhugger, er født 6. Juli 1825 i Statert New York. Hans Uddannelse er væsentlig fore-

gaaet i Italien, i Firenze (under Bartoolini) og i Rom, hans andet Hjem. I New York vakte han tidlig Opmærksomhed ved Statuer af »D. blinde Nydia« (fra Bulwer's »Pompeji's sidste Dage«) og Præsident John Adams (Mount Auburn, Mass.). 1858 paabegyndtes Hovedværket: Bronzedørene til Washington's Kapitol (støbte af Miller i München): Scener af Columbus'es Liv i Relief, desuden Statuetter i Nicher m. m. Andre Arbejder: Kolossalstatuen af Nelson m. fl. til det af Crawford paabegyndte Washington-Monument i Richmond, store Mindesmærker (om Borgerkrigen) i Providence [1871], Detroit (Mich.) [1873], i Worcester (Mass.) og Cincinnati [1863], Statuer af Lincoln [1871, Philadelphia] og Seward [1876, New York]. Af hans Gravskulptur fremhæves som et meget lødigt Værk: Opstandelsesengelen paa Monumentet over Oberst Colt i Hartford. *A. Hk.*

Rogers [rå'dʒəz], Samuel, engelsk Digter, født i London 30. Juli 1763, død smst. 18. Decbr. 1855. Han var Søn af en Bankier, hvis Forretning han arvede, og han levede som en rig Mand, for hvem Digtningen var en Bibeskæftigelse. Han knyttede Venskab med flere af Samtidens Digtere som Moore og Campbell, var meget hjælpsom og viste sig for dem som en gæstfri og aandfuld Vært. For Byron nærede han et begejstret Venskab, og Byron satte ham paa sin Side højt som Digter. Hans tidligste Digtning er »Pleasures of Memory« [1792], et Læredigt, hvorefter fulgte: »Voyage of Columbus, a Fragment« [1812], »Jacqueline« [1814], »Human Life« [1819] og »Italy« [1822]. Hans Digte ere flere Gange udkomne samlede, sidst i eet Bind 1891. Efter hans Død udgav William Sharpe »Recollections of the Table Talk of Samuel Rogers, Esq. with a Memoir of his Life« [1856] og »Recollections« [1859]. *T. L.*

Rogert, Ditlev Ludvig, født 11. Apr. 1742 paa Lolland, død 9. Marts 1813 i Rønne, studerede oprindelig Teologi, men slog senere ind paa Juraen, tog juridisk Attestats 1774 og blev 1782 ansat som Vicelandsdommer, to Aar senere som Landsdommer paa Bornholm. R. havde musikalske Interesser, spillede godt Violin og gav sig ogsaa af med at komponere. Han stod i nært Venskabsforhold til Digteren Johs. Ewald. Ifølge et Udsagn af R.'s Søn har A. P. Berggreen betegnet R. som Komponisten af den danske Nationalsang »Kong Christian stod ved højen Mast«, for hvilken Æren tidligere tillagdes »Fiskernes« Komponist, Johann Hartmann. *A. H.*

Roger van der Weyden se Weyden.

Roggenbach, Franz, Friherre, tysk Statsmand, er født 23. Marts 1825 i Mannheim, ansattes 1848 i det ny tyske Udenrigsministerium og sendtes Maj 1849 til Berlin for at søge preussisk Hjælp mod Revolutionen i Baden. Under den følgende Reaktion vilde han ikke tjene, men rettede 1859 et skarpt Angreb paa Konkordatet med Paven og gav derved Stødet til dets Forkastelse. Maj 1861 blev han Baden's Udenrigsminister, sluttede sig aabent til. Bestræbelserne for Tyskland's Enhed under preussisk Ledelse og fremsatte Jan. 1862 et eget Forslag herom til de andre Regeringer. Septbr. 1865 maatte han afgaa, men bekæmpede som Medlem af andet Kammer sin Eftermands østerrigsksindede Politik. 1869 valgtes han til Toldparlamentet og 1871—73 til den tyske Rigsdag. Under Krigen 1870—71 var han en af den preussiske Kronprinses fortrolige Raadgivere med Hensyn til det tyske Riges Ordning og fik 1871 det Hverv at organisere det ny Universitet i Strassburg. *E. E.*

Roggeveld, Bjærgkæde i den sydvestlige Del af Kaplandet i Distrikterne Calvinia og Frazersburg. Den danner den sydlige Begrænsning af den indre Højslette ud mod Karroo'en, har en Længde af ca. 160 Km., en Højde af ca. 1,500 M. og fortsættes mod Øst af Nieuweveld. Det indre Højland langs Nordsiden af Bjærgene benævnes ogsaa R.s (Lille R., Mellem R., Achter R.). Faldet mod Syd er stejlt og murlignende med kun faa Passer; set fra Nord fremtræder R. derimod kun som den ophøjede Rand af Højsletten. *C. A.*

Roggeveen-Øer se Manihiki-Øer.

Rogier [råʒie'], Charles, belgisk Statsmand, født 12. Aug. 1800 i St. Quentin i Nordfrankrig, død 27. Juni 1885. Han kom 1812 til Liége, blev Dr. juris og deltog siden 1824 med Lebeau som Redaktør i Kampen mod den hollandske Regering. Under Septemberrevolutionen 1830 drog han med 300 frivillige fra Liège til Bruxelles og tog virksom Del i Kampen, samt blev derefter Medlem af den foreløbige Regering indtil Febr. 1831 og 4 Maaneder senere Guvernør i Antwerpen. Oprindelig hørte han til det republikanske og siden til det franske Parti, men sluttede sig oprigtig til den ny Konge. Oktbr. 1832—Aug. 1834 var han Indenrigsminister, vendte derefter tilbage til Antwerpen og styrede denne Provins med stor Dygtighed. April 1840—April 1841 var han Minister for de offentlige Arbejder og derefter Leder for den liberale Opposition, indtil han selv Aug. 1847 blev Førsteminister. I denne Stilling havde han væsentlig Fortjenesten af at holde Belgien uden for det revolutionære Røre 1848; han gennemførte Valgreformen, men trak sig Oktbr. 1852 tilbage, fordi han ikke vilde indskrænke Trykkefriheden af Hensyn til Napoleon III. Efter 1854 var han paa ny Oppositionens Leder imod det klerikale Ministerium, indtil han Novbr. 1857 anden Gang blev Førsteminister, i de første 4 Aar som Indenrigs-, fra Oktbr. 1861 som Udenrigsminister indtil Udgangen af Aaret 1867. Han havde vigtig Del i at tilvejebringe et godt Forhold saavel til Frankrig som til Nederlandene; sluttede 1861 en Handelspagt med Frankrig, hvorved ogsaa det belgiske Eftertryk bortfaldt, og fik 1863 Scheldetolden afskaffet. Han fremmede Frihandelens Gennemførelse og Antwerpen's Befæstning, hvilket 1863 kostede ham Pladsen som Provinsens Repræsentant i andet Kammer (siden 1843). Han blev dog snart valgt i Tournay og sad for denne Kreds indtil sin Død i Kammeret som en af det liberale Partis bedste Mænd. Ved Belgien's 50-Aars-Fest 1880 blev han stærkt hyldet, og hans Død vakte almindelig Sorg. 1898 rejstes et Mindesmærke for ham i Bruxelles. (Litt.: Th. Juste, *Chr. R.* [Bruxelles 1880]; Descailles, *Chr. R,* [4 Bd., Bruxelles 1893—98]). *E. E.*

Rogliano [rålja'no], By i Syditalien, Provins Cosenza, ligger 13 Km. S. S. 0. f. Cosenza paa den sydvestlige Skraaning af Sila-Bjærgene og driver betydelig Vin- og Olivenavl. (1901) 3,449 Indb. *H. P. S.*

Rogn er et almindeligt Navn for Fiskenes Æg; Æggestokkene kaldes ofte Rognsække, de enkelte Æg Rognkorn, og Rognfisken er det samme som Hunfisken. *Ad, J.*

Rogn (Træet, norsk) d. s. s. Røn.

Rogniat [råña'], Josephe de, fransk Generalløjtnant, (1767—1840). Han studerede paa Ingeniørskolen i Metz og indtraadte i Hæren paa Revolutionens Tid. Han udmærkede sig ved Neubourg 1800, deltog i Felttogene 1805—07 samt senere i Spanien, hvor han udmærkede sig ved Ledelsen af Belejringen af Zaragoza, Tortosa, Tarragona og Valencia samt opnaaede Generalsgraden. 1813 befæstede han Dresden. Efter Napoleon's Fald sluttede R. sig til Bourbon'erne, blev Generalinspektør for Ingeniørkorpset 1816 og efter 1830 Pair af Frankrig. R. har skrevet flere Værker af krigsvidenskabelig Natur, iblandt hvilke »Considérations sur l'art de la guerre« (1816) er det vigtigste. *A. G. N.*

Rognkjække (gammelnordisk: Hrognkelse) er det norske Navn for den almindelige Stenbider (*Cyclopterus lumpus*). *Ad. J.*

Rognsten se Oolit.

Rohan [roã'], fransk fyrstelig Slægt, nedstammende fra de gamle Konger og Hertuger i Bretagne, har Navn efter den lille By Rohan i Departementet Morhiban. Fra sin Oprindelse indtil Revolutionen ejede Slægten Grevskabet Porrhoët, Hertugdømmet Rohan og Fyrstendømmet Guemenée. Rohan'ernes Valgsprog var: *Roy ne puys, duc ne daigne, Rohan suys.* Besvogret med de ypperste regerende Huse i Europa har Slægten i fortsat sig til vore Dage i Linien R.-Guemenée-Rochefort, bosat og anerkendt med fyrstelig Rang i Østerrig. Linien R.-Soubise uddøde 1787. Linien R.-Gié uddøde 1638.

Som Stamfader til Slægten nævnes Guethenoe (død 1046), yngre Søn af Huset Bretagne, 1021 fik han Grevskabet Porrhoët og Vicegrevskabet Rennes. Hans Efterkommer Alain I (fjerde Søn af Vicomte Eudon I af Porrhoët) antog 1128 Titelen Vicomte af R. og er Huset R.'s egentlige Overhoved.

Under Karl IX blev Landskabet Guemenée ophøjet til Fyrstendømme 1570 for Louis R. VI. Hans Søn Louis de R-Guemenée blev 1588 udnævnt af Henrik III til Hertug af Montbazon; baade han selv og hans Søn Hercule, Hertug af Montbazon (død 1654), kæmpede mod den katolske Liga. Hercule's Datter af første Ægteskab var Hertuginden af Chevreuse (død 1676), berømt for sin Skønhed og politiske Indflydelse. — Sønnesøn af Hercule var Louis, Prins af R.-Guemenée, født 1635, henrettet 1674, smuk og udsvævende. Han faldt i Unaade hos Ludvig XIV og vilde til Hævn overlade Hollænderne Quillebceuf, men Hollænderne røbede det til Ludvig XIV, der lod R. henrette. Louis-René-Eduard, Prins af R.-Guemenée, (1735—1803), Fyrstærkebiskop af Strassburg og Kardinal, blev indviklet i den berygtede Halsbaandsskandale og afskediget fra sit Embede 1785. — Victor-Louis-Mériadec, Prins af R.-Guemenée, Hertug af Montbazon og Bouillon (1766—1846), østerrigsk Feltmarskal, var den sidste Ætling i lige Linie. Han døde barnløs, men hans Arvinger bleve Sønnerne af en yngre Gren af Linien R.-Guemenée, den saakaldte Linie R.-Rochefort, der var adopteret af hans Fader 1833. Overhoved for Slægten R.-Guemenée-Rochefort, bosat i Böhmen, blev saaledes Camille-Philippe-Joseph-Idesbald, Hertug af R.-Guemenée-Rochefort og Hertug af Montbazon og Bouillon, (1800—92). Efter ham er Slægtens Overhoved Prins Alain, født 8. Jan. 1853.

Linien R. Gié, der fremgik af Linien R.-Guemenée, blev stiftet af Pierre de R. de Gié, Maréchal af Frankrig, Frants I's Opdrager, (1453—1513); han spillede en betydelig politisk Rolle under Ludvig XII. Hans Sønnesøn René I faldt 1552. René I's Søn René II (1550—86), ivrig Hugenot, ægtede 1575 Catherine de Parthenay (død 1631) berømt for sine Vers, Arving til Huset Soubise. Hun forsvarede tappert la Rochelle og blev fanget ved Byens Fald 1628. Deres Søn, Henri de R., Hertug af R., (1579—1638) (se nedenf.), efterlod sig kun Datteren Marguerite de R., som ved Giftermaal med Henri de Chabot 1645 bragte denne Arven efter sin Slægt, hvorpaa Henri tog Navnet R.-Chabot. Overhoved for Linien R.-Chabot er nu Prins Alain-Charles-Louis de R.-Chabot, født 1844. Til denne Linie hørte ogsaa Vicomte Louis-Charles-Guillaume de R.-Chabot (1780—1869) og hans Søn Philippe de R.-Chabot (1815—75), der døde som fransk Gesandt i London. *J. L.*

Rohan [råã'] (Henri de), Prins af Léon, Hertug af R., født paa Slottet Blain i Bretagne 25. Apr. 1579, død paa Abbediet Königsfeld 13. Apr. 1638, Søn af René II og Cathérine de Parthenay, lærte Krigskunsten under Henrik IV, besøgte Italien, Tyskland, Holland og England og skrev herom en Rejsebeskrivelse, trykt i Amsterdam 1646. 1603 udnævnte Henrik IV ham til Hertug af R. 1605 ægtede han Sully's Datter Marguerite de Béthune. 1610 belejrede han Jülich som Generaloberst for Schweizerne. Efter Henrik IV's Mord blev R. Hugenotternes Fører og virkede for en Forening af alle Hugenotter under en fælles Politik. Under Ludvig XIII stod R. først paa Dronning Marie af Medici's Side, men Oktbr. 1615 forbandt han sig med Condé imod hende; da Condé sluttede Fred med Dronningen, bøjede R. sig ogsaa for hende Juni 1616. Denne Fred overholdt han siden og deltog ikke i Rejsningen efter Condé's Fængsling. Da den katolske Tro blev genindført i Béarn, raadede R. de Reformerte til Besindighed; men da Krig blev uundgaaelig, stillede han sig 1621 i Spidsen for Hugenotterne sammen med sin Broder Hertug Benjamin af Soubise. Han befæstede Guienne's Stæder og holdt urokkelig Fæstningen Montauban. Da Soubise blev overvunden i Poitou af de kongeligsindede, trak R. sig tilbage til Cevennerne og førte herfra Kampen saa kraftig, at Kongen sluttede Fred og bekræftede det nantiske Edikt Oktbr. 1623. Da Regeringen imidlertid ikke overholdt Religionsfreden, førte R. paa ny Hugenotterne til Kamp, men opnaaede denne Gang kun en Vaabenhvile 1626. 1627 maatte han atter

gribe til Vaaben som Hugenotternes Fører mod Richelieu's Magtstræben. Selv kæmpede R. heldig i Languedoc og Cevennerne, men Richelieu indtog la Rochelle. Efter Byens Fald traadte R. i Forbindelse med Spanierne, men kunde ikke bringe sin Sag paa Fode og underskrev Freden i Alais 27. Juni 1629. R. trak sig derpaa tilbage til Venezia, hvor Venetianerne udnævnte ham til deres General; her skrev han sine Memoirer [trykt 1646], i Padova skrev han derpaa: »Le parfait capitaine« og i Baden: »Traité du gouvernement des Treize Cantons«. 1635 blev han kaldt hjem af Richelieu og fik Anførselen over en stor Styrke i Kampen mod Østerrig. Han rykkede ind i Elsass, fordrev Hertugen af Lothringen og drog derpaa ind i Graubunden. I Veltlin sejrede han over de kejserlige og Spanierne og trængte sejrrig frem i det milanesiske, men Graubundenerne vare utilfredse med, at Tropperne efter Richelieu's Ønske bleve i deres Land; de rejste sig mod R., der nu maatte slutte Forlig med dem og rømme Landet 1636. R. blev derpaa kaldt tilbage og faldt i Unaade. Men i Stedet for efter Richelieu's Ønske at drage til Venezia rejste R. til Geneve og drog derfra til Hertug Bernhard af Weimar, der laa i Lejr ved Rhinen. Richelieu frygtede Foreningen mellem de to protestantiske Hærførere, men 28. Febr. 1638 blev R. dødelig saaret i Slaget ved Rheinfelden og døde 13. Apr. Med sin Hustru Marguerite havde R. 9 Børn, men kun Datteren Marguerite overlevede ham. Hun ægtede 1645 Henri de Chabot og bragte ham Arven efter Henri R. Denne Arv fordrede en ung Mand, Tancrède de R., født 1630, og udgav sig for Henri de R.'s og Marguerite's Søn. Marguerite, hvis uægte Søn han vistnok var, anerkendte ham som sin Søn, men Parlamentet afviste hans Fordring, og 1649 faldt han under Frondeuroligheder ne. (Litt.: H. de Rohan, *Mémoires* [1629]; Schybergson, *Henri de R.* [Paris 1889]; Lagarde, *Le Duc de Rohan* [1884]; Langel, *Henri de R.* [Paris 1889]; Veraguth, »Herzog R. und seine Mission in Graubünden« [Bern 1894]). *F. L.*

Rohde, Johan Gudmann, dansk Maler, er født i Randers 1. Novbr. 1856. Først efter at han var bleven Student og var kommen saa vidt ind paa det medicinske Studium, at han kunde aftjene sin Værnepligt som Underlæge i Marinen, bestemte han sig til at vie sig til Kunsten; han blev forberedt af C. F. Andersen, gik et Aar paa Akademiet og arbejdede derefter en Tid paa den af Krøyer, Schwartz og Tuxen ledede Studieskole. I 1887 var han i Frankrig og Spanien; Aaret efter debuterede han paa Charlottenborg med »Ea Beværtningshave i Udkanten af Kjøbenhavn« Og udstillede i 1890 smst. »Kirkegang paa den jydske Hede«, et alvorligt og dybt stemningsfuldt Kunstværk. I 1891 var han med at stifte »Den fri Udstilling«, hvor han siden den Tid de fleste Aar har været fyldig repræsenteret. Sine Motiver har han for en stor Del hentet fra mindre Købstæder, som Ribe, og disses nærmeste Omgivelser, andre fra Italien, hvor han, der i 1892 foretog sin anden Udenlandsrejse, bl. a. til Holland, gentagne Gange har opholdt sig i længere Tid; i de senere Aar har han malet ypperlige Kanalpartier o. s. v. fra Kjøbenhavn. R. hører til de selvstændigste og aandfuldeste mellem de yngre danske Landskabskunstnere; sine Motiver vælger og afskærer han med den højeste Grad af Finfølelse, og som Kolorist udmærker han sig ganske særlig ved Varme, Blødhed og Duft. Paa Kunstmuseet er han repræsenteret ved to af sine skønneste Arbejder, »Vinteraften i Ribe« og »Sommerdag ved Karup Aa«. Ikke alene som Maler, men ogsaa som Litograf har R. ydet noget fremragende, særlig i de store Blade »Brændehuggeren og Døden« efter Millet, »Bethesda Dam« efter J. Skovgaard og »Min Søsters Portræt« efter V. Hammershøj, samt Originallitografier som »Parti fra Tønning«, »Den gamle Voldmølle« og Portrætterne af J. F. Willumsen og Verkade. *S. M.*

Rohde, Niels Frederik Martin, dansk Landskabsmaler, født i Kjøbenhavn 27. Maj 1816, død smst. 14. Juli 1886. Paa Akademiet studerede R. 1831—34 og malede samtidig under J. L. Lund, H. Buntzen og Købke; 1835 debuterede han paa Charlottenborg som Landskabsmaler og vandt efterhaanden som saadan en ikke ringe Popularitet. Staten erhvervede fire af hans Arbejder, men intet af dem er nu ophængt paa Kunstmuseet; Kunstforeningen bortloddede omtrent en Snes af dem. Hans Specialitet var Vinterbilleder med Staffage; ikke faa af hans Arbejder ere dog udførte over Motiver fra de Rejser, han med offentlig Understøttelse foretog til Syden. I sine senere Aar malede han en Mængde, undertiden ret virkningsfulde Akvareller. *S. M.*

Rohilkand, Division under de indobritiske Nordvestprovinser, begrænses mod Sydvest af Ganges, mod Nordøst af Himalaja. 28,186 □ Km. med (1891) 5,343,674 Indb., hvoraf 4 Mill. Hinduer, 1,8 Mill. Muhamedanere. Landet er en frugtbar Slette, der frembringer Hvede, Ris og flere Kornsorter, Sukker, Bomuld, Opium, Oliefrø, Indigo o. s. v. Navnet stammer fra Rohillaerne, en afghansk Stamme, der indvandrede i Beg. af 18. Aarh. *M. V.*

RohitSCh, Badested i Steiermark (Østerrig) tæt ved Jærnbanestationen Pöltschach. Det ligger i en Bjærgdal 228 M. o. H. og har talrige alkalisk- salinske Kilder, hvis Vand benyttes baade til Drikke- og Badekure. Det søges mod kronisk Mavekatarr, Dyspepsi, Fedme, Gigt, Nyregrus. *Lp. M.*

Rohlfs, Gerhard, tysk Afrikarejsende, født 14. Apr. 1832 i Vegesack, død 2. Juni 1896 i Rüngsdorf. Efter at have kæmpet mod Danmark 1849 — 50 og deltaget i Slaget ved Isted studerede han Medicin ved forskellige tyske Universiteter, gik som Læge i fransk Tjeneste til Algérie 1855, hvor han blev fortrolig med det arabiske Sprog og muhamedanske Sæder og Skikke, rejste derefter til Marokko og foretog derpaa 1862—64 vigtige Rejser til Oaser S. f. Marokko og Algérie; han blev saaledes bl. a. den første, som har givet Beskrivelse og Kort af Oasen Tuat; saaret i et Overfald af indfødte, fortsattes Rejsen, og over Ghadames og Tripolis vendte han 1865 tilbage til Europa. Kort derpaa tiltraadte han fra Tripolis en stor Rejse (1865—67) gennem Sahara til Tsad-Søen, gennemrejste Bornu og Sokoto, naaede Binuë-Floden og kom ad den og Niger-Floden til Rabba, hvorfra han gennem Joruba rejste til Lagos ved Guinea-Kysten og

hjem over Liverpool. Kort efter Hjemkomsten ledsagede han den engelske Ekspedition under General Napier til Abessinien og foretog derpaa en Rejse i Kyrenaika og til Oasen Juppiter Ammon, hvorfra han vendte hjem 1870. Efter Opfordring af Kediven førte han 1873—74 en Ekspedition, hvori flere tyske Videnskabsmænd deltoge, gennem den libyske Ørken til Oasen Juppiter Ammon. Efter et Ophold i de forenede Stater stilledes han 1876 i Spidsen for en Ekspedition, hvori Naturforskeren Stecker deltog, for at overbringe Sultanen af Wadai Gaver fra den tyske Kejser. Paa denne Rejse drog R. fra Murzuk Øst paa og naaede Oasen Kufra — denne Oase var det ikke lykkedes ham at naa paa en tidligere Rejse — men her blev Ekspeditionen overfalden og maatte vende tilbage til Kysten ved Bengazi. 1880 rejste R., ledsaget af Stecker, til Abessinien for at overbringe Negus et Brev fra den tyske Kejser. 1885 udnævntes han til Generalkonsul i Sansibar, en Stilling, han kun beklædte i kort Tid for at tage Ophold i Tyskland til sin Død. R., der hædredes af flere geografiske Selskaber med Medailler m. m., er, foruden af Afhandlinger i Fagskrifter, Forfatter af en Række Rejsebeskrivelser m. m.: »Reise durch Marokko« [4. Udg., Bremen 1868], »Reise durch Nordafrika 1865—67« [i Ergänzungshefte af »Peterm. Mitteil.«, 1868 og 1873], »Im Auftrag d. Königs v. Preussen mit dem englischen Expeditionskorps in Abessinien« [Bremen 1869], »Land und Volk in Afrika« [Bremen 1870], »Von Tripolis nach Alexandrien« [Bremen 1871], »Mein erster Aufenthalt in Marokko« [Bremen 1873], »Quer durch Afrika« [Leipzig 1874], »Drei Monate in der Libyschen Wüste« [Kassel 1875], »Beiträge zur Entdeckung und Erforschung Afrikas, Berichte aus den Jahren 1870—75« [Leipzig 1876] og »Neue Beiträge« [Kassel 1881]; »Reise von Tripolis nach der Oase Kufra« [Leipzig 1881], »Meine Mission nach Abessinien« [Leipzig 1883], »Angra Pequena« [Leipzig 1884], *Quid novi ex Africa?* [Kassel 1886]. *O. I.*

Rohtak, et af Distrikterne under Divisionen Dehli i den indobritiske Provins Pandshab. *M. V.*

Rohtang, Pas i Himalaja, i den nordøstlige Del af Pandshab, Distriktet Kangra, 3,962 M. højt. En Ridesti fører herover fra Lavlandet til Leh i Kashmir. *M. V.*

Roi SOleil [rwasålæ:j] (fr.), »Kong Sol«, Tilnavn for den franske Kong Ludvig XIV.

Rojahn, Gottlieb Ferdinand, norsk Musikforfatter, er født 26. Apr. 1860 i Christianssand, blev Student 1878, cand. theol. 1887 og har siden været ansat som Organist og Lærer i Tønsberg. Som studerende lagde han sig efter Orgelspil hos Peter Lindeman og Musikteori hos Ludv. M. Lindeman og har senere fortsat sine musikalske Studier i Leipzig (1893) og Berlin (1896—97). Foruden Korrespondancer, Referater og Kritikker vedrørende Musikforhold i »Morgenbladet«, »Musik- und Theaterwelt« og andre Blade har R. skrevet en »Kortfattet Haandbog om Orglet« (Chra. 1891) og om Pianoet (Chra. 1892), som bl. a. ogsaa give en Fremstilling af Orgelets og Pianoets Historie. I Anledning af Christianssand's 250 Aars Jubilæum skrev han en »Historisk Oversigt over Musikforholdene i Christianssand« (»Christianssand's Tidende« 1892) og 1896 et Festskrift i Anledning af Tønsberg Sangforenings 50 Aars Jubilæum, hvilket Skrift ogsaa giver værdifulde Bidrag til Mandssangens Historie i Norge i det hele. R. har ogsaa dels koncerteret, dels holdt musikhistoriske Foredrag i forskellige norske Byer. (Litt.: Studenterne fra 1878« [Chra. 1903]). *K. F.*

Rojas [rå'χas], Fernando de, spansk Forfatter, født i Puebla de Montalbån i 15. Aarh.'s 2. Halvdel, død i Talavera i 16. Aarh.'s I. Halvdel. Det er denne Mand, som almindeligvis anses for at have skrevet et af den spanske Litteraturs ypperste Værker, den berømte dialogiserede Prosaroman »Celestina« (s. d.) eller i alt Fald det meste af den. De højst sparsomme Efterretninger om ham, som man hidtil havde, ere i den nyeste Tid (1902) blevne noget forøgede ved Arkivdokumenter fremdragne i Spanien. Han synes at have været Søn af en Jøde, der var gift med en kristen Kvinde, hvis Efternavn han antog, at have studeret Jura i Salamanca og der fuldendt Bogen, hvis Begyndelse hidrørte fra en ældre Forfatter; siden nedsatte »Baccalaureus R.« sig som Sagfører i Talavera de la Reina, hvor han var gift med en døbt Jødes Datter; mødte 1517—18 som Vidne i en Inkvisitionsproces, og da Svigerfaderen, mod hvem Inkvisitionen anlagde Sag 1525 (R.'s Kone var da, hedder det, 35 Aar), vilde vælge ham til Defensor, nægtede Domstolen det. Dog fungerede han en Tid som *Alcalde mayor* (Overdommer); han begravedes i en Klosterkirke i Talavera. I Procesakterne 1525 nævnes han udtrykkelig som »ham, der skrev Melibea«. K. Haebler udtaler i »Revue hispanique«, IX [1902], at al Tvivl om R.'s Forfatterskab hermed er hævet. Anderledes derimod R. Foulché-Delbosc, der i samme Tidsskrift [1900 og 1902] har meddelt en Række interessante og skarpsindige Undersøgelser om Bogen og dens Forfatter, hvori han kommer til det Resultat, at man egentlig endnu slet ikke ved, hvem der har skrevet den: man ved blot, siger han, at R. udgav sig for Forfatteren. Hans Tvivl synes dog nu maaske vel vidt dreven. Stor Fortjeneste har Foulché-Delbosc indlagt sig ved filologisk korrekt og omhyggelig at udgive paa ny de to ældste kendte Udgaver af »Comedia de Calisto y Melibea«, som Romanens oprindelige Titel er; først optrykte han Sevilla-Udg. 1501 i *Bibliotheca hispanica* [Madrid og Barcelona 1900], derefter [smst. 1902, ligel. i *Bibl. hisp.*] den i lang Tid utilgængelige og eftertragtede Udg. fra Burgos 1499, som det endelig lykkedes at faa Ejermanden til at stille til Disposition. I begge findes kun 16 *Ac tos*, og det indledende Akrostikon m. m., som har spillet saa stor en Rolle for Litteraturhistorikerne, er ikke til Stede. Ved disse Arbejder ere alle tidligere Udgaver stillede i Skygge. Dog kan nævnes den store, der udkom i Vigo 1900 [2 Bd.], med Indledning af Menéndez y Pelayo og baseret paa den fra Valencia [1514, 21 Akter], hvis Prototyp skulde være en fra Salamanca 1500; denne sidstes Eksistens tror Foulché-Delbosc imidlertid ikke paa, medens han indrømmer, at der maaske har været en fra det Aar i 16 Akter. *E. G.*

Rojas Villandrando [rå'χas viljandra'ndo], Agustin de, spansk Forfatter, født omtr. 1577

i Madrid, død (rimeligvis) i 17. Aarh.'s Beg. De biografiske Data om ham ere omtrent kun at hente ud af hans Skrifter, hvor de ere blandede med mange Opdigtelser og Fantasterier. Hans Liv har i ethvert Tilfælde indeholdt mange Omskiftelser: han var efterhaanden Krigsmand og Krigsfange i Frankrig, Skriver hos en Embedsmand i Granada, siden Flygtning paa Grund af et Drab, Tigger og Tyv, saa omvandrende Skuespiller og dramatisk Digter, samtidig af og til Plattenslager, derefter ruineret ved en Proces, snydt af en Genueser, hos hvem han var Sekretær, og endelig Notar ved den biskoppelige Domstol i Zamora, hvor man taber ham af Syne. Blandt R.'s Skrifter er først og fremmest at nævne den i mange Maader interessante, paa sine Steder virkelig morsomme »Viaje entretenido« [Madrid 1603, siden oftere], til Dels en Selvbiografi og med vigtige Meddelelser om Teatervæsenet paa hans Tid. Den er optrykt i »Colecci6n de libros picarescos« [Madrid 1901]. I den findes ogsaa et Antal *Loas* (dramatiske Prologer) af R., hvoriblandt »Loa de la Comedia«, som giver en hel lille Udsigt over det spanske Dramas ældste Historie. Af R.'s Komedier kendes kun »El natural desdichado«. *E. G,*

Rojas y Zorrilla [rå'χasizårri'lja], Francisco de, spansk dramatisk Digter, født 4. Oktbr. 1607 i Toledo, Dødsaaret usikkert (maaske 1661). Man ved saa godt som intet om hans Levned: kun at han var af god Familie, levede i Madrid og blev Ridder af Santiago-Ordenen 1641; maaske var han den Digter af Navnet Francisco de R., der blev overfalden og haardt saaret 1637 eller 1638, som Hævn over en Satire. Hans Skuespil ere af meget forskelligt Værd, nogle kunstlede og culteranistiske i Formen og alt for overfyldte med fantastisk Handling, andre ypperlige i Form og Indhold, i Calderón's Manér og næsten maalende sig med hans bedste Stykker. R. har skrevet baade alvorlige Dramaer og ligefremme Lystspil. Blandt de første er at fremhæve »Del rey abajo ninguno« (ogsaa m. T. »García del Castañar«), meget spansk i sin Hævden af Æres- og Skinsygeprincippet i Konflikt med Kongetroskaben, men virkningsfuldt og af poetisk Kraft; det er oversat paa Tysk af Dohrn og paa Dansk af A. Richter [i »Spanske Komedier«, Kbhvn. 1878]. I »Los Bandos de Verona« dramatiserede R., ikke synderlig heldigt, Romeo's og Julie's Historie. En hel Række fortrinlige Lystspil skyldes denne Digter, saaledes »Entre bobos anda el juego«, »Lo que son mujeres«, »Abre el ojo«, »No hay amigo para amigo«, »Donde hay agravios, no hay celos«. Som en af sin Tids allermest fremragende Dramatikere nød han overordentlig Anseelse og er bleven stærkt efterlignet af Franskmændene (Scarron, Rotrou, Thomas Corneille). Selv udgav R. 24 Komedier i 2 Kvartbind [Madrid 1640 og 1645], men han har digtet mange flere, som udkom enkeltvis. Et Udvalg findes i 54. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles«. *E, G.*

Rok, i de arabiske Eventyr en fabelagtig Fugl, der skildres som saa stor og stærk, at den kan bære en Elefant gennem Luften. I de Luftrejser, som arabiske Eventyr saa ofte tale om, er R. det sædvanlige Vehikel. Fra de arabiske Eventyrfortællinger er R. gaaet over i andre, ogsaa europæiske Folks Digtninger. *V. S.*

Rok eller Raak er en norsk Benævnelse for »Sødrev, Søstænk«. Ordet er afledet af Verbet »ryge« og betegner saaledes egentlig »Rygen«. *Hj. F.*

Rok se Spinding.

Rokāde (af pers. *roch*, fr. *roc*), rokere se Skakspil.

Rokambōlløg se Løg S. 88.

Rokipas, et af de vigtigste Pas i Kaukasus, ligger 2,500 M. o. H. og forbinder Ardon's Dal mod Nord med Ljachwa's mod Syd. Det projekterede Jærnbaneanlæg over R. er i hvert Fald foreløbig opgivet. *H. P. S.*

Rokitansky, Karl von, østerrigsk Læge, født 19. Febr. 1804 i Königgrätz, død 23. Juli 1878 i Wien. Efter at have studeret i Wien og Prag blev han 1828 Assistent ved den patologisk-anatomiske Anstalt i Wien og 1834 Professor i patologisk Anatomi der. R. fik stor Betydning ikke blot for Udviklingen af den patologiske Anatomi, som han ganske væsentlig fremmede, støttet paa det uhyre Materiale, som han havde i Wien, men ogsaa ved at grunde »den ny Wienerskole«, der fik stor Indflydelse paa Medicinens Udvikling. Hans Hovedværk »Handbuch der pathologischen Anatomie« [Wien 1842—46, 3. Opl. 1855—61] var epokegørende. Den patologiske Anatomi spiller for ham Hovedrollen, og i sit System lægger han Hovedvægten paa Blodets Tilstand som Sygdomsaarsag. Han lededes derved til at opstille forskellige »Kraser«, som en Tyfuskrase, en Tuberkelkrase o. s. v. — Teorier, som vare meget dristige. Blandt hans Elever fandtes en stor Mængde af den følgende Tids berømteste Læger som Skoda og Hebra, der førte hans Lære videre. 1875 trak han sig tilbage fra sit Professorat. *G. N.*

Rokitno-Sumpe, Sumplandskab i det vestlige Rusland paa Grænsen af Guvernementerne Minsk og Volhynien, ligger mellem Pripet og dens Bifloder Goryn og Ubort og udgør i Henseende til Beliggenhed og Naturforhold en Del af Poljessje (se Minsk). *H. P. S.*

Rokitzan (tschekk. Rokycany), By i Böhmen ved Schwarzbach 16 Km. 0. f. Pilsen, har (1890) 5,000 Indb. Fabrikation af emaillerede Sager og Læder, Uldspinderi; i Omegnen Jærn- og Kulbjærgværker, Valseværker, Glassmelterier og kemiske Fabrikker. *Joh. F.*

Rokker (*Rajida*, *Batoidei*), Underorden af tværmundede Fisk. Hoved og Krop ere fladtrykte og danne sammen med de brede Brystfinner en afrundet eller rombisk Skive, der ender i en tynd Hale. Nogle Slægter have dog et mere hajagtigt Ydre, idet Brystfinnerne ere mindre og Halen kraftigere. Brystfinnerne ere fastvoksede til Hovedet, oven over Gællespalterne, der saaledes komme til at sidde paa Undersiden; Øjne og Sprøjtehuller ere beliggende paa Oversiden. Munden danner en Tværspalte paa Hovedets Underside og er udstyret med flere Rækker knude- eller pladeformede Tænder. Gatfinne mangler, men paa Halen kan findes een eller to smaa Rygfinner. Huden er i større eller mindre Udstrækning besat med finere og grovere Torne (Hudtænder) (se i øvrigt Tværmunde). R. ere udbredte over alle Have; enkelte Arter leve i tropiske Ferskvande. De holde i Reglen til ved Havbunden, i

mindre eller større Afstand fra Kysterne; naar de svømme, holde de Halen lige udstrakt, hvorimod Brystfinnerne slaa i Vandet som et Par Vinger (deraf de mange Fuglenavne paa R.). Føden bestaar af Fisk, Bløddyr og Kræbsdyr. De fleste lægge Æg, af anselig Størrelse og omgivne af hornagtige Hylstre, men ikke faa føde Unger. Man kender et Par Hundrede Arter, der inddeles i 6 Familier.

Savrokker (*Pristidae*): Legemsformen hajagtig, dog noget bredere over Forkroppen; Snuden trukken ud i et langt, smalt Sværd med en Række (16—34) stærke Tænder i hver Rand. Familien omfatter kun een Slægt (*Pristis*) med 5 Arter, der forekomme talrig i alle tropiske Have, til Dels ogsaa de subtropiske, f. Eks. Middelhavet, samt i Søer paa Filippinerne og i Mellemamerika. De naa en Længde af 4—7 M.; Saven kan blive 2 M. lang, og med dette Redskab roder Savrokken vistnok Havbunden op for at finde Føde.

Fig. 1.

Savrokke (*Pristis*), set fra Undersiden.

Hajrokker (*Rhinobatidae*): Kropskiven forholdsvis lille, Halen vel udviklet og med to ret anselige Rygfinner. Slægten *Rhinobatus* har Snuden stærkt forlænget. Varmere Have (Middelhavet derunder indbefattet). Kramperokker eller elektriske R. (*Torpedinidae*): Kropskiven næsten kredsrund, Halen ret udviklet, med 2, 1 eller ingen Rygfinne. Huden glat. Slægten *Torpedo* tæller 6 Arter, udbredte over de varmere Dele af det atlantiske og indiske Ocean; i Middelhavet leve 3 Arter, og en af disse (*T. hebetans*) naar til England's Sydkyst; de største af dem blive over 1 M. lange. Andre Slægter (f. Eks. *Discopyge*, hvis Bugfinner ere sammenvoksede) ere udbredte over de øvrige tropiske og subtropiske Have. Om Bygningen af de elektriske Organer s. d.. Ægte R. (*Rajidae*): Kropskiven bred, rombisk; Halen svag, med to smaa Rygfinner hen imod Spidsen; Huden i Alm. tornet. Denne Familie tæller mange Arter, der til Dels opnaa anselig Størrelse og ere udbredte over alle Have. De lægge Æg. Visse Arter ere mærkelige ved, at Hannerne have spidsere Tænder end Hunnerne og paa Brystfinnernes Rygside Grupper af krogformede Torne. Ved Danmark's Kyster leve 6, ved Norge's 10 Arter. Sømrokken (*Raja clavata*) har Navn af, at de store Torne paa dens Ryg have Sømform, vise hverken stjernedannet Rod eller Længdestriber. Paa Ryggen er den graagul, marmoreret med talrige mørke og enkelte større, lyse Pletter, under Bugen hvid med et rødligt Skær. Den er udbredt fra Finmarken til Middelhavet og det sorte Hav; den forekommer almindelig i Vesterhavet og den nordlige Del af Kattegat, i Sundet og Bælterne bliver den sjældnere. Længden over 1 M. Tærben (*R. radiata*): Tornenes Rod kegledannet, med stærkt fremtrædende Længdestriber, der forneden udbrede sig straaleformet. Rygfladen brunlig og Bugsiden hvidlig. Ved Europa er den udbredt fra Hvide Havet til det vestlige Frankrig, mod Vest forekommer den ved Spitsbergen, Island, Grønland og Nordamerika's Østkyst; ved Danmark har den samme Udbredelse som Sømrokken, men er hyppigere i Sundet og Bælterne. Den bliver kun lidt over 0,5 M. lang. Skaden (*R. batis*) har en længere og spidsere Snude. Paa Ryggen er den graalig og paa Bugen smudsig hvid eller mørkladen med talrige sorte Prikker og Striber. Den er udbredt fra Vestfinmarken og Island til Middelhavet; ved Danmark falder dens Udbredelse sammen med Sømrokkens. Den bliver næsten 3 M. lang og har en Del Betydning som Fødemiddel for Mennesker, baade ved Danmark's Kyster og andensteds. Cirkelrokken (*R. circularis*), Gøgerokken (*R. fullonica*) og Hvidrokken (*R. lintea*) leve paa dybt Vand og fanges derfor sjælden ved Danmark (Skagerak). Ishavsrokken (*R. hyperborea*) lever kun paa store Dybder i Ishavet og Nordhavet, hvor Bundvandet til Stadighed er under 0°. Pilrokker (*Trygonidae*): Kropskiven rund eller rombisk, Halen piskedannet, Rygfinner manglende eller ufuldkomne, ofte erstattede af en flad, langs Siderandene savtakket Pig (eller flere Pigge, den ene bag den anden, til Erstatning). Pilrokker ere især talrige i tropiske Have; flere Arter bebo det nordlige Sydamerika's Floder og Søer. Halepiggen, der hos de større Arter bliver 24 Cm. lang, kan bibringe Mennesker meget smertefulde Saar med paafølgende Betændelse eller Lamhed i den Legemsdel, der rammes; man maa derfor formode, at Fiskens Slim, der kommer ind ved Stikket, har giftige Egenskaber. En Art (*Trygon pastinaca*) har en meget vid Udbredelse, fra England's Sydkyst og Nordamerika's Østkyst gennem det atlantiske og indiske Ocean til Japan; den er nogle Gange fanget i Kattegat.

Hajrokke (*Rhinobatus*); ved Siden deraf Halen af en anden Art.

Fig. 3.

Elektrisk Kokke; Skraveringen antyder de elektriske Organers Beliggenhed. Ved Siden deraf Halen af en anden Art, med kun een Rygfinne.

Ørnerokker (*Myliobatidae*): Kropskiven meget bred, Halen piskedannet, ofte med en Pig som hos Pilrokkerne. Ørnerokkerne tilhøre de tropiske og subtropiske Have, men een Art (*Myliobatis aquila*) naar saa langt mod Nord som til Frankrig og England og er engang fanget i Christiania

Fig. 4.

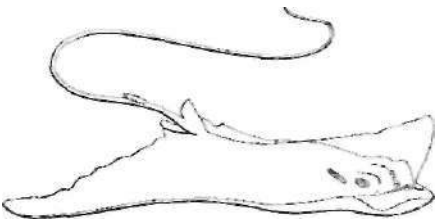

Ørnerokke (*Myliobatis aquila*).

Fjord. Til denne Familie høre Horn- eller **Djævlerokkerne** (*Ceratoptera*), kaldet saaledes, fordi Brystfinnernes forreste Afsnit ere fri og give Hovedet Udseende af at være forsynet med et Par Horn, der anvendes til at skovle Føden ind i Gabet. Uagtet disse R. ere meget store (de kunne blive 4—6 M. brede og veje 600 Kg., kaldes derfor ogsaa Kæmperokker), leve de af smaa Kræbsdyr; Tænderne ere meget smaa og svage, og til at si Smaadyrene fra Vandet have disse R. paa Gællebuerne et fint og tæt Filtrerapparat. Fortidens R. kendes for en stor Del kun af deres Tænder eller Halepigge; de kunne forfølges tilbage i det mindste til Kridttiden, maaske til Kul formationen; fra Tertiærtiden kender man baade Savrokker, ægte R., Pilrokker og Ørnerokker. *Ad. J.*

Rokkestene kaldes store, frit liggende Stenblokke, der tilfældig ere komne til at hvile saaledes paa et fast Underlag, at man med en ringe Kraftanvendelse kan sætte dem i en vuggende Bevægelse. Bekendt er R. paa Helledsbakkerne ved Nexø, som vejer ca. 35,000 Kg., men dog let »rokkes« af en enkelt Mand. *J. P. R.*

Rokoko (af fr. *rocaille*, kunstigt Grotteværk af Sten, Koraller og Muslingeskaller) er Benævnelsen for en Dekorationsstil, som hersker fra ca. 1720 til 1780, er opstaaet i Frankrig under Ludvig XV (*Style Louis Quinze*) og derfra breder sig over det øvrige Europa; Navnet er ikke gammelt, men er sandsynligvis fremkommet i Beg. af 19. Aarh. i franske Emigrantkredse som en haanende Betegnelse for Resultaterne af en fordærvet Smag i Modsætning til de regelrette, antikke Former. R. indfører ingen ny konstruktive Elementer i Bygningskunsten, men er hovedsagelig en Dekorationsstil, hvis aandrige og kække, kokette og elegante, ganske vilkaarlige Former afløse Barokstilens svære og overlæssede Pragt. R. egner sig fortrinsvis til Bygningernes indre Udstyrelse, den undgaar al Symmetri og alle rette Linier, men boltrer sig med Fantasi og Ynde i en rig Ornamentik med svungne Linier, dekorative Muslingeskaller, Planteranker med Løvværk, Fugle, Genier og Trofæer i broget Blanding; R. er et levende Udtryk for Samtidens letsindige og forfinede Liv. R. afløses af *Style Louis Seize*, hvor man ved et strengere Studium af Antikken og en alvorligere Behandling af Enkelthederne danner Overgangen til Empirestilen. R. har sit Hjemsted i Frankrig og har der udfoldet sig i sin rigeste og ejendommeligste Blomstring; blandt Periodens betydeligste Kunstnere kunne nævnes Arkitekterne Oppenord og J. A. Meissonier og Billedhuggeren Leroux; fra Arkitekturen bredte R. sig til Kunsthaandværket, særlig til Møbelkunsten, Guldsmedekunsten og Porcelænet, paa hvilket sidste Omraade den under kinesisk Paavirkning fandt en taknemmelig Jordbund. Fra Frankrig naaede R. til Nabolandene, særlig til Tyskland, hvor den holdt sig længe ved de mange Smaahoffer, og derfra til Skandinavien. (Om de enkelte Monumenter se Bygningskunst). *E. S.*

Roland [ofte med fr. Udtale: rålâ'], middelalderlig Sagnhelt. Han er oprindelig en historisk Person, var Markgreve af Bretagne og tjente som Hærfører under Karl den Store; *Hruotlandus* (Navnet er germansk af Herkomst) nævnes af Karl's Historieskriver Eginhard som dræbt i Pyrenæer-Passet Roncesvalles eller Roncevaux, Aug. 778, dengang en Flok baskiske Røvere overfaldt Bagtroppen af Kejserens Hær, som var paa Hjemvejen fra Spanien. Begivenheden var ikke af særlig stor Betydning, og den korte Notits hos Eginhard er saa godt som det eneste historiske Vidnesbyrd, vi have om R. Men Folketraditionen tog sig med ejendommelig Forkærlighed baade af hans Skikkelse og af Roncevaux-Kampen, udsmykkede begge sagnagtig og gav dem en overordentlig fremtrædende Plads i den episke Digtning. Fra R.'s egen Provins er det vistnok, at Forherligelsen af ham først er udgaaet: han bliver i den nationale Legende til den største Helt iblandt Kejserens »tolv Jævninge«, dennes egen Søstersøn og Kristenhedens tapreste Forkæmper mod de vantro Maurere, idet den lille Træfning i Bjærgpasset mod Baskerne, som i alle Tilfælde havde været et Uheld for den ellers sejrrige Kejser, blev til et stort Slag imod en talrig maurisk Hær, hvor Nederlaget kun hidføres ved Forræderi af en af Karl's egne Hofsinder, Ganeion, og hvor Himmelens Engleskarer, ja Gud selv, ere til Stede, modtage Heltens Sjæl, da han er falden efter at have udført utrolige Bedrifter, og gribe hjælpende ind, da Kejseren hævner hans Død. Saaledes fremtræder R. mangen Gang i den oldfranske Heltedigtning, skønnest og mægtigst dog i »La Chanson de Rollant«, Rolands-Kvadet, vel nok den ypperste af alle franske *Chansons de geste*. Heri skildres just Kejser Karl's Kamp mod de vantro i Spanien, Ganelon's Svig, R.'s sidste Vaabendaad og hans Fald ved Roncesvalles, endelig Kejserens Hævn over Saracenerne og over Forræderen; og her tegnes R. i store Trak som den vældige, gudfrygtige og ædelsindede Kriger, med Sværdet Durendal og det højtklingende Horn Olifant, med Vennen Olivier og den tapre Ærkebiskop Turpin ved sin Side. Med sit Præg af pansret Kraft og krigersk Fromhed, af stolt Nationalfølelse og ærligt Enfold, skænker dette Epos R. et udødeligt Navn. (Se ogsaa Frankrig, »Litteratur«, S. 1062—63). Det er efter al Rimelighed blevet til mod Slutningen af 11. Aarh., maaske i Nordvestfrankrig, maaske i Ile-de-France; det ældste Haandskrift er i Oxford

(det bodleianske Bibliotek) og stammer fra omtr. 1170, det næste er fra omtr. 1230 (i St. Markus-Bibliotek i Venezia); en oldnorsk Prosaoversættelse af en stor Del af Digtet findes i »Karlamagnus Saga« (Midten af 13. Aarh.). Vidnesbyrd om R.'s legendariske Ry gennem Tiderne ere Stedbenævnelser som »Rolands-Brechen« (s. d.), endvidere de saakaldte »Rolands-Søjler« (s. d.), men især den betydelige Rolle, som R. spiller i adskillige Landes Digtekunst uden for Frankrig. Den sydtyske Præst Konrad bearbejdede Rolands-Kvadet omtr. 1133 paa tyske Vers, Islænderne have fra gammel Tid »Rollantsrimur«; navnlig var det dog Italienerne, der besang R. (Orlando) og næsten toge ham til Nationalhelt: de lærte ham og hans Fæller fra den karolingiske Sagnkreds at kende gennem franske episke Digte og Prosaromaner fra en senere Periode, og de efterlignede disse i Folkebøger som »I Reali di Francia« og det lange Epos »Orlando«. Saa følger den italienske Kunstpoesi, — Luigi Pulci's »Morgante Maggiore«, Bojardo's »Orlando Innamorato«, Ariosto's »Orlando Furioso«; for den betyder R. meget, men han forvandles rigtignok mere og mere til en forlibt Turneringsridder. Dog, Romantikken i 19. Aarh.'s Begyndelse opfrisker atter det middelalderlige Billede; her kunne nævnes Uhland's »Klein Roland« o. fl. Digte, A. de Vigny's »Le cor«, V. Hugo's »Le mariage de R.«, fra en senere Tid H. de Bornier's Drama »La fille de R.«. (Litt.: 1) Udgaver af Rolands-Kvadet: ved Francisque Michel [Paris 1837 og smst. 1869]; F. Génin [Paris 1850]; Th. Muller [2. omarb. Udg., Göttingen 1878]; E. Boehmer [Halle 1872]; L. Gautier [Tours 1872, siden ofte, ogsaa i Form af Skoleudg.]; E. Stengel [Facsimile af Oxford-Hdskr., Heilbronn 1878]; W. Foerster [Heilbronn 1883 og 1886]; L. Clédat [Paris 1886]; Oversættelser: paa Nyfransk ved A. d'Avril [1867 og oftere]; L. Gautier, Petit de Julie vil le o. fl.; paa Tysk ved W. Hertz [1861], E. Muller og Schmilinsky; paa Engelsk ved J. O'Hagan [1880]; paa Dansk ved O. P. Ritto [Kbhvn. 1897]. 2) Anden Litt. om R. og Rolands-Kvadet: E. Seelmann, *Bibliographie des altfranzösischen Roland-Hedes* [Heilbronn 1888]; L. Gautier, *Les épopées françaises*, III [2. Udg.]; Kr. Nyrop, »Den oldfranske Heltedigtning« [Kbhvn. 1883, S. 98 — 107]; C. Rosenberg, »Rolands-Kvadet«, et normannisk Heltedigt [Kbhvn. 1860]; Joh. Vising, »Rolandssången« [Göteborg 1898]). *E. G.*

Roland de la Platière [rålādølaplatiæ!r], Jean-Marie, fransk Politiker, født 18. Febr. 1734 i Thizy, død ved Selvmord 10. Novbr. 1793, blev ved sin Slægtning Godinot's Hjælp Fabriksinspektør i Picardiet, gjorde flere Forretningsrejser i Udlandet og vandt et anset Navn som Forfatter paa sit Fagomraade. 1780 ægtede han Jeanne-Marie Phlipon og blev 1784 Generalinspektør over Manufakturerne og Fabrikkerne i Lyon. I Febr. 1791 valgte Lyon ham ind i den konstituerende Forsamling for at repræsentere Byens finansielle og industrielle Interesser. Under hans Ophold i Paris Febr.—Septbr. 91 blev hans Hus et Mødested for de republikansksindede deputerede, gennem sin Ven Brissot lærte R. Pétion, Buzot og Robespierre at kende. Efter Forsamlingens Ophør boede Ægteparret R. i Lyon fra Septbr. til Decbr. 1791, siden 15. Decbr. toge de fast Bopæl i Paris. I Marts 1792, da Girondinministeriet dannedes, blev R. Indenrigsminister; da han imidlertid støttede Krigsministeren Servan's Forslag om at kalde 20,000 fødererede til Paris, mødte han Modstand hos Ludvig XVI. R. sendte da Kongen et irettesættende Brev (skrevet af Madame R.) 10. Juni 1792. Dette havde hans Afskedigelse til Følge 13. Juni. Efter Kongedømmets Fald 10. Aug. blev R. igen Indenrigsminister; men da han helt sympatiserede med Girondinerne, kom han i Konventet i bitter Strid med Bjærgpartiet, hvis yderliggaaende Anskuelser han i Forening med sin Hustru modarbejdede gennem sit politiske Oplysningsbureau. Han var imod Kongens Henrettelse og ønskede Appel til Folket og stod i skarp Opposition til Robespierre. 23. Jan. 1793 tog han sin Afsked som Minister. Ved Girondinernes Fald 31. Maj blev Arrestordre udstedt mod ham, men han undslap til Rouen. Da han her hørte om sin Hustrus Død, dræbte han sig selv i Parken Radepont nær ved Rouen. (Litt.: Cl. Perrould, *Les Rolands en Beaujolais* [i *La Révolution française*, Novbr. 1896] og *Les Dates de l'exécution de Mme. Roland* [Juli 1895]). *7. L.*

Roland de la Platiére [rålādølaplatiæ!r], Jeanne-Marie (født Phlipon), ovenn.'s Hustru, født i Paris 17. Marts 1754, død 8. Novbr. 1793, var Datter af Gravøren Phlipon. Tidlig udviklet og lærelysten læste hun i Oversættelse de græske og romerske Klassikere og blev begejstret for Oldtidens store Mænd. Da hendes Moder døde 1775, gav en Præst hende til Trøst »La Nouvelle Héloïse« at læse, og fra nu af blev hun stærkt greben af Rousseau's Tanker. 1776 lærte hun Roland at kende, men ægtede ham først efter grundig Overvejelse 1780. Ægteskabet var fra hendes Side et Fornuftparti. 1784 fødte hun sit eneste Barn, Datteren Eudora. Sammen med Roland foretog hun flere Udenlandsrejser, deriblandt til Schweiz. I Febr. 1791 kom hun til Paris, hvor hun holdt sin berømte Salon i Rue Guénégaud, og siden 15. Decbr. 1791 toge hun og Roland fast Bopæl i Paris. Det var hende, der bevægede Roland til at bosætte sig der, og hendes Hus blev Mødestedet for Girondinerne, som hun opildnede ved sit kække Mod og sin ædle Tro paa Republikkens Sejr. Dog ikke alene politiske Interesser kaldte hende til Paris, men ogsaa Kærligheden til den sværmerske Buzot, der gengældte hendes stolte og kyske Kærlighed og af hende forædledes til en større og modigere Personlighed. Samtidig var hun sin Mand tro og hans ihærdige Hjælperske, hun skrev Brevet til Ludvig XVI 1 o. Juni 1792, og da Roland atter var Minister Aug. 1792—Jan. 1793, virkede hun sammen med ham for at frelse Kongen fra Henrettelsen. Efter Roland's Flugt 31. Maj 1793 afslog hun alle Tilbud om at blive hjulpet bort og blev fængslet i Juni. I Fængselet skrev hun paa sine ufuldendte Memoirer, brevvekslede med Buzot og Girondinerne, og da hun 8. Novbr. 1793 blev dødsdømt og samme Dag ført til Skafottet, døde hun stolt og uforfærdet. (Litt.: Mme. Roland, *Appel å l'impartiale postérité* [Paris An. III]; *Mémoires* [Paris 1820]; *Lettres autographes* [smst. 1835];

Lettres en partie inédites [udg. af Dauban smst. 1867]; i *La Revue de la Révolution française*: Cl. Perrould, Artikler Aug. 1895, Maj 1898, 14. Juli 1898, 14. Aug. 1898, desuden Morrison og St. Beuve ang. Mme. Roland's Korrespondance; M. Blind, *Madame Roland* [Lond. 1886]; A. Join-Lambert, *Le Mariage de Mme. Roland*). *F. L.*

Rolands-Breche se Brèche de Roland.

Rolands-Kvadet se Roland.

Rolands-Søjler, store, temmelig raat forarbejdede Billedstøtter af Træ eller hyppigst Sten, forestillende en som oftest barhovedet, staaende Kriger, der er iført Harnisk eller lang Kappe og i den ene Haand holder et Sværd, i den anden undertiden et Vaabenskjold. Deres Hjemsted ere nordtyske Byer, især i Nedersachsen, Mark Brandenburg og Holsten (f. Eks. Bremen, Halle, Perleberg, Nordhausen, Brandenburg, Halberstadt, Stendal, Wedel, Bramstedt o. s. v.), og de findes opstillede paa Torvepladserne, i Reglen foran Raadhuset. I alt kendes over 40 R., men omtr. Halvdelen af dem er i Tidernes Løb forsvundet eller tjernet, saaledes R. i Berlin, Hamburg og Slesvig og Tønder (de to nordligste Byer, hvori der vides at have været R.). Den ældste, nu bevarede Rolands-Figur findes i Bremen (fra 1404), og den er tillige den største, 5.45 M. høj (med Fodstykke og Baldakin 9,16 M.). Rolands-Figuren i Halberstadt hidrører fra 1433 og er 4,20 M. høj (hele Monumentet 5 M.). Adskillige R. ere fornyede i 16., 17. eller 18. Aarh. — Sandsynligvis have R. fra først af betegnet Retssteder ne og været Symbol paa vedkommende Byers Selvstændighed og Frihed. Hvorledes R. ere opstaaede, er ret usikkert. Man har snart antaget, at de ere fremkomne ved Omformning af gamle By- eller Torvekors, snart ladet R.'s Forgængere været Standbilleder af tyske Kejsere og Konger. I hvert Fald er det vist først forholdsvis sent, i 13. eller Beg. af 14. Aarh., at Navnet paa Kejser Karl den Stores tapre Kriger, Roland, er blevet overført paa dem. (At den righoldige Litt. om R. skal nævnes: R. Béringuier, »Die Rolande Deutschlands« [Berlin 1890], med Afbildn. af de bevarede R., og G. Sello, »Zur Litteratur der Rolands-Bildsäulen«, i »Deutsche Geschichtsblätter«, II Bd. [1900], med fuldst. Litteraturangivelse). *C. Ngd.*

Rolands-Søjle i Halberstadt.

Rôles d'Oléron [ro!ldåleröˀ]. Oléron er en ø i Atlanterhavet paa Frankrig's Vestkyst lige over for Charente's Munding. R. d'O. eller *Lois d'Oléron* er en Privatsamling af søretlige Retssædvaner og Domme, som er opstaaet før 14. Aarh., og som i Frankrig fik Lovskraft ved et Edikt at 1364. Denne Søret var imidlertid saa berømt og anset, at den fandt Anvendelse i andre Lande, Spanien, Nederlandene og England. Udg. af Pardessus i »Collection des lois maritimes« I [Paris 1828]. *Ludv. H.*

Rolf Ganger se Gangerrolf.

Rolf Krake, berømt dansk Konge fra Sagntiden, har formodentlig levet i 6. Aarh.; Søn af Helge, Sønnesøn af Halvdan; Navnets oprindelige Form er Hrodulf (ɔ: Hæders-Ulv); Tilnavnet Krake betyder spinkel eller vantreven. I den ældste, endnu ret historiske Overlevering er hans Livsløb dette: hans Fader Helge døde tidlig, han opdroges af sin Farbroder Hroar; som ung Krigerhøvding havde han en væsentlig Del i den sejrrige Tilendebringelse af den lange Kamp med Hadbarde-Folket; efter Hroar's Død opstod der Strid mellem ham og Hroar's ukrigerske Søn Hrørik; R. K. styrtede ham fra Tronen og lod ham dræbe, hvorved han selv blev Danernes Konge. R. K.'s Regering opfattes i Sagnene som en Storhedstid for Danernes Rige, og dette svarer til, at man fra Aar 500 oftere finder den hidtil ukendte Folkestamme »Danerne« omtalt med Berømmelse. Danernes Hovedsæde har i den Tid været Kongsgaarden paa Lejre i Sjælland (i Beovulfs-Kvadet: Hjort-Hallen), og her blev R. K. dræbt ved pludseligt Overfald af sin Fætter Hjarvard, der saaledes haabede at vinde det danske Rige, som hans Fader Hjargar (Helge's Broder) engang havde ejet. Til historiske Begivenheder under ham høre sikkert ogsaa, at Hadbardernes Høvding, Agnar Ingjaldsøn, blev nedhugget af en dansk Kæmpe Bjarke, der til Løn for sin Daad blev giftmed R. K.'s Søster Hrut. Ligeledes maa der formodes et historisk Grundlag for hans sagnrige Tog til Sverige, hvor han strøede Guldet paa Fyris-Sletten.

Den pludselige Afslutning af R. K.'s Storkongedømme synes at have gjort et mægtigt Indtryk paa Samtiden, og i de følgende Aarhundreder udformes dette Stof i en rig hjemlig Heltesang. Hans Fald bliver Midtpunktet i en omfattende tragisk Digtning. Hjarvard, der i Virkeligheden havde samme Arveret som R. K., opfattes som en forrædersk Høvding, og hans Hustru Skuld drages frem som den, der sætter Niddingsdaaden i Gang; hun gøres til R. K.'s ærgerrige Søster. Sagnet om R. K.'s Fødsel i Blodskam mellem Helge og hans Datter Yrsa opstaar til Forklaring af Heltens tragiske Død; og udviskede Minder om Hadbarde-Kampen væves sammen til et digterisk Billede af en Æt af Skjoldungkonger, der opriver sig selv under Frændekamp og Frændesvig. Inden for Overleveringen kan man dog skelne visse særlige Retninger af R. K.-Digtning. I de oldengelske Kvad træder Hroar's og hans Dronnings Forsøg paa at bevare det gode Forhold i Skjold-

ungætten, og en Hofmand »Ufred's« paa at ødelægge det, stærkest i Forgrunden. I gammel nordisk Overlevering (med Grottesangen i Spidsen) er hele den familietragiske Sammenhæng stærkest fremtrædende. I Bjarkemaal er personlig Beundring for R. K. som den idealt-gavmilde og elskede Fyrste den ledende Tanke. I de senere Kæmpesagn (som Bjarkemaal gav Stødet til) træde Kæmperne stærkere og stærkere frem, indtil de (i norsk-islandsk Sagadigtning) helt overskygge R. K. (se Bjarke, Hjalte, Svipdag, Hvitserk, Vigge). R. K. stod for Eftertiden som det uovertrufne Ideal af en Høvdingeskikkelse, »han er ypperst af Oldkonger i de nordiske Lande« ; og Sagnkredsen om ham og hans Frænder — den ældre (historiske) Skjoldungrække — naaede en Fylde som intet andet nordisk Stof. (Litt.: Axel Olrik, »Danmarks Heltedigtning« [1. Bd., 1903]). *A. O.*

Rolfsen, Johan Nordahl Brun, norsk Forfatter, er født i Bergen 12. Juni 1848. Han redigerede 1873 »Ydun«, en nordisk Studenterkalender, hvor han offentliggjorde sine første litterære Forsøg; 1874 udgav han en liden Samling Vers og Prosa, »Under Sneen«, samt Enakteren »I Krigens Tid«, opført paa Christiania Teater. Efter at have været Medbestyrer af Frk. Falsen's Pigeskole i Christiania flyttede R. 1877 til Bergen som Elevinstruktør og Konsulent ved Teateret. 1879—81 studerede han Litteratur og Dramaturgi i Wien og Kjøbenhavn; et Par Enaktere, »Ved Solnedgang« [1879] og »Fredløs« [1881] samt det 4 Akts Skuespil »En Valkyrie« [1881] bleve opførte i Christiania og Kjøbenhavn; det sidste udkom samtidig som Bog. Fra 1882 var R. atter i Skolens Tjeneste, i Bergen, indtil han 1888 drog til Kjøbenhavn og skrev den store 5 Akts Eventyrkomedie »Svein Uræd«, der 1890 blev spillet 60 Gange i Christiania med Musik af Ole Olsen. Som Skolemand havde imidlertid R. samlet sin litterære Interesse om Udgivelsen af »Læsning for Børn« [væsentlig efter Topelius, 5 Bd. 1876—85] samt om Oversættelse af Eventyr, Barnehistorier og Sagaer [»Vore Fædres Liv«, 1888, 2. Udg. 1895]; originale ere de tre Fortællinger, »Da jeg var Gut« [Bergen 1888] samt Samlingen »Dyrebogen« [Chra. 1895]. En større norsk Antologi med Biografier udgav R. under Titelen »Norske Digtere« [Bergen 1886; 2. Udg. Chra. 1894—96]. Allerede 1876—77 havde R. redigeret et paa den modnere Ungdom beregnet »Nordisk Tidsskrift for almendannende og underholdende Læsning« [4 Bd., Kbhvn.]; 1885 stiftede han det udmærkede »Illustreret Tidende for Børn« med Julehæftet »Børnenes Juletræ«, som han maatte standse 1893, da han, efter at være flyttet til Christiania, var kommen i fuld Gang med Udgivelsen af sin »Læsebog for Folkeskolen« med Tegninger af norske Kunstnere [5 Bd., Chra. 1892—96]; adskillig Kritik til Trods, er denne Læsebog indført ved de fleste Skoler i Norge og solgt i snart 900,000 Enkeltbind. Til Støtte for Skolens Omsorg med at skaffe Børnene Bøger til Hjemmelæsning fik R. 1896 Norge's Lærerforening til at oprette et »Centralstyre for de norske Folkeskolers Barne- og Ungdomsbiblioteker«, som hvis Formand R. har udrettet overmaade meget; hele 500 Barne- og Skolebiblioteker faa Raad og Bistand gennem dette Centralstyre. Til Aarhundredskiftet udkom det kostbart udstyrede to Binds Værk »Norge i det 19de Aarhundrede«; Planen var R.'s, og Æren for den heldige Udførelse tilkommer i første Række ogsaa ham, den energiske og dygtige Hovedredaktør. R. var i flere Aar Formand i Norsk Forfatterforening og Medlem af dens Stipendieudvalg; i denne Egenskab tog han kraftig Del i Arbejdet for Norge's Tilslutning til Bern-Konventionen. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV; H. Jæger, »Ill. n. Literaturh.« II, 913 ff.). *C. Br.*

Rolfsøen, den vestligste af de to store Øer, som Glommen's Arme danne i Elven's nederste Del. R. begrænses af Glommen's Hovedløb mod Sydøst, Visterfloet mod Nordøst, Skinnerfloet mod Nord og Kjølbergelven mod Vest. Paa R.'s sydligste Punkt ligger Købstaden Fredrikstad (Forstaden), hvorhos Øen for øvrigt deles mellem Tune, Glemminge, Onsø og Raade Herred (se disse). *P. N.*

Rolin-Jacquemyns [rålæ̃ža.kømæ̃'], Gustave, belgisk Minister og Jurist, født 31. Jan. 1835 i Gent, død 9. Jan. 1902. Han blev Sagfører og udgav i 1860'erne nogle Smaaskrifter om belgiske politiske Spørgsmaal, samt var 1868 med at grundlægge »Revue de droit international« og 1873 Medstifter af »Institut de droit international«; tog virksom Del i dettes Arbejder, var to Gange dets Formand og 1887—92 dets Generalsekretær. 1878 valgtes han til Repræsentantkammeret (genvalgt indtil 1886) og var 1878—84 Indenrigsminister i det liberale Ministerium Frère-Orban. 1892 overtog han Stillingen som almindelig Raadgiver for Kongen af Siam, viste stor Dygtighed i at fremme Forvaltningens Udvikling og stræbte ivrig at modarbejde Frankrig's Indflydelse. 1901 vendte han tilbage til Europa. I Aarene 1875—90 skrev han en Række Afhandlinger om forekommende folkeretlige Spørgsmaal og desuden »Les principes philosophiques du droit international« [1886]. *E. E.*

Roll [rå'l], Alfred Philippe, fransk Maler, er født 10. Marts 1847 i Paris. R., Elev af Gérôme, Bonnat og Harpignies, vandt sig tidlig en Position ved sit store, flot malede, om Géricault's »Medusa« mindende »Scene fra Toulouse's Oversvømmelse Juni 1875« [1877], hvis Lykke vel ogsaa for en Del maa skrives paa det aktuelle Emnes Regning. I Begyndelsen stærkt paavirket i sin Malemaade af sine Lærere, særlig Bonnat, har han efterhaanden udviklet sig til en meget selvstændig Kunstner, hvis brede, stærke og sunde Realisme forstaar at »male« (han er udpræget Friluftsmaler), baade hvad Farve og Menneskeskildring angaar. Megen Opmærksomhed have saaledes hans sociale Billeder vakt: »Kularbejdernes Strejke« [1880, Mus. i Valenciennes], »Arbejdet« [1885] m. fl. Et af hans tidligste Arbejder er det groteske »Silen's Fest« [1878]. Blandt hans mange gode Portrætter kan nævnes Coquelin Cadet [1890]. Til hans større Arbejder høre »14. Juli-Festen 1880« og Jubilæumsbilledet i Anl. af Revolutionen 1789 [1893]. Flere af R.'s Arbejder ses i Luxembourg-Museet: »En avant«, »Manda Lamétrie«. I Kbhvn. saas 1888 »Arbejdet« og det naturfriske »Siddende Kvinde« (med nøgen Ryg) m. m., 1897 »Jordarbejdere« [1893]. (Litt.: De

Fourcaud, *L'oeuvre d'A. Ph. R.* [Paris 1896]). *A. Hk.*

Roll, 1) Ferdinand Nicolai, norsk Jurist og Politiker, er født i Throndhjem 28. Maj 1831, blev Student 1847, cand. jur. 1852 og indtraadte 1858 i Justitsdepartementet, hvor han 1862 blev Fuldmægtig, 1866 Bureauchef. 1870 blev han Sorenskriver i Romsdal, 1887 ekstraordinært Medlem af Højesteret, indtraadte 12. Juli 1889 i Emil Stang's første Ministerium som Chef for Justitsdepartementet, aftraadte 6. Marts 1891 med det øvrige Statsraad og udnævntes s. A. til ordinær Assessor i Højesteret. I en ung Alder tildrog R. sig Opmærksomhed ved sin Deltagelse i Studentersamfundet, var 1864 en af Stifterne af Christiania Arbejdersamfund, til hvis fornemste Støtter han hørte; fremdeles var han ivrigt Medlem af Folkeoplysningsselskabet og flittig Medarbejder i dettes Tidsskrift »Folkevennen«. Som Medlem af den kgl. Lovkommission angaaende Udskiftningsvæsenet (1875) °S Leilændingskommissionen (1879) nedlagde han meget Arbejde i disses Indstillinger og Lovforslag. Han repræsenterede Aalesund og Molde paa Stortingene 1877—79, 1880—82, 1882, 1883—85 og 1892—94, sidste Gang valgt som forhenværende Statsraad uden for Bostedet. Som aktiv Politiker indtog han et moderat-konservativt Standpunkt. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV). *O. A. 0.*

2) Oluf Nicolai, foreg.'s Broder, norsk Ingeniør, er født i Throndhjem 28. Oktbr. 1818, blev Student 1838, udeksamineredes 1842 fra den polytekniske Skole i Hannover og forestod derefter Anlæg og Bestyrelse af Fabrikker og en Række Vandlednings- og Havnebygningsarbejder. 1860 var han Ingeniør ved Christiania Havnevæsen og fra 1861 tillige konstitueret som Statens Havnedirektør. Fra denne Stilling tog han Afsked 1895. Som dens første Indehaver indlagde han sig betydelige Fortjenester. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV). *O. A. 0.*

Rolla [rå'la], By i U. S. A., Stat Missouri, ligger 150 Km. S. V. f. St. Louis og har Bjærgværksskole samt talrige Højovne. (1900) 1.580 Indb. *H. P. S.*

Ro 11a, Alessandro, italiensk Violinist, født 22. Apr. 1757 i Pavia, død 15. Septbr. 1841 i Milano, var 1782—1802 Kammervirtuos hos Hertugen af Parma, hvor han en Tid var Paganini's Lærer, derefter nogle Aar Kapelmester ved Scala-Teateret i Milano og blev 1805 Solo violinist hos Vicekongen Eugéne Beauharnais og Lærer ved Konservatoriet. R. har skrevet en Række, nu forglemte, Kompositioner for Violin og Bratsch og en Del Kammermusik. *S. L.*

Pollag, Herred, Kongsberg Politimesterdistrikt (tidligere Numedal og Sandsvær Fogderi), Buskerud Amt, 435 □Km., hvoraf ca. 11 □ Km. Vand. (1900) 1,394 Indb., altsaa ca. 3,3 pr. □ Km. Land. R., der tillige udgør Rollag Præstegæld med Rollag og Veggli Sogne, omgives af følgende Herreder: Nore, Sigdal, Flesberg og Tinn. R. gennemstrømmes af Laagen (Numedalslaagen). Dalbunden i R. er som Regel bredere og mindre optagen af Skov end i det nedenfor liggende Flesberg Herred; dog med Undtagelse af det øverste Parti hen imod Grænsen af Nore, hvor den trækker sig sammen til en snæver Fjælddal. Videst er Dalen S. f. Rollag og S. f. Veggli Kirke, hvor den, særlig paa det førstnævnte Sted, har en anselig Bredde. Forskellen mellem Dalbundens Højde og Højden af Fjældene langs Siden af Dalen er gennemgaaende ganske betydelig. Af høje Fjældtoppe inden for R. bør nævnes: Synshøvd (ca. 1,150 M.) og Stavefjæld (ca. 1,050 M.) paa Dalens Vestside samt Langfjæld (ca. 920 M.) og Slettefjæld (ca. 900 M.) paa Dalens Østside. Herredets Hovedvasdrag, Laagen (s. d.), kommer ind fra Nore Herred og gennemstrømmer R. med Hovedretning fra Nordvest til Sydøst, dog med et Par større Bugtninger. Den gaar hyppig i Stryk, men flyder ogsaa ofte i lange Strækninger rolig. I Nærheden af Veggli Kirke danner den Møgstufossen i 3 Fald. Ved lav Vandstand kan Laagen vades paa flere Steder. Laagen's største Bielv inden for dette Herred er Vergeelven, der kommer fra Nordøst og paa en længere Strækning danner Grænselinie mod Nore. Straks før sit Udløb i Laagen danner den den smukke Bratterudfos. Herredets største Indsø er det henimod 4 Km. lange Sorkjevand (ca. 3 □ Km.) paa Synshøvd's sydvestlige Side, hvilket Vand gennem den mod Øst løbende Sorkjeelv falder i Laagen ved Store Moen. Af Herredets Fladeindhold angives ca. 4,4 p. Ct. at være Ager og Eng, ca. 23 p. Ct. Skov og Resten Snaufjæld, Myrer, Udmark m. v. Jordbunden er gennemgaaende mager og stenet. Beiterne ere ganske gode. Jordbrug og Fædrift ere Herredets Hovednæringsvej. Af større Gaarde kunne nævnes: Moen, Fossan, Ulstad, Haugen, Rud, Fekjan og Vamre i Rollag Sogn samt Toen, Kvisle og Glaim i Veggli Sogn. Af Veje bør mærkes Hovedvejen, som fra Flesberg af følger langs Laagen's Østside, indtil den paa Ulvik Bro gaar over paa Elvens vestlige Bred, som derpaa følges til hen imod Veggli Kirke, hvor den atter gaar over Elven, hvis venstre (østlige) Bred derpaa følges til ind i Nore Herred. Inden for R. findes derhos Bygdevej paa den Side af Elven, der er modsat af den, hvor Hovedvejen gaar. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Johan Vibe, »Buskerud Amt« [Chra. 1895]). *P. N.*

Rolle betegner i Teatersproget dels den Del af et dramatisk Arbejde, som den enkelte Skuespiller har faaet overdraget at udføre, dels det Hæfte, hvori denne Del af Skuespillet tillige med andre rollehavendes Stikreplikker ere udskrevne.

Rolle [rå'l], Michel, fransk Matematiker, født 1652 i Auvergne, død 1719 i Paris. 1675 kom han til Paris, hvor hans matematiske Anlæg vakte Opmærksomhed og skaffede ham Colbert's Protektion. Han fik en Ansættelse i Krigsministeriet og optoges 1685 i Akademiet. Hans bekendte Sætning: »Mellem to paa hinanden følgende reelle Rødder i en hel rational Ligning med een ubekendt ligger altid et ulige Antal Rødder i den Ligning, der fremkommer ved den forelagte Ligning Differentiation med Hensyn til den ubekendte« findes i hans »Traité d'algèbre« [Paris 1690]. R. har i øvrigt skrevet »Méthode pour résoudre des problèmes indéterminés« [Paris 1699] og nogle Afhandlinger i Akademiets Memoirer. *Chr. C.*

Rollenhagen, Georg, tysk Digter, født i Bernau ved Berlin 22. Apr. 1542, død som Rek-

tor og Præst i Magdeburg 13. Maj 1609. Han har især gjort sig bekendt ved det satirisk-episke Digt »Der Froschmeuseler, der Frösch und Meuse wunderbare Hoff haltunge« [1595], en fri Efterligning af Homer's »Batrachomyomachi«, i hvilket navnlig de didaktiske Partier henlede Tanken paa »Reinke de Vos«. Digtet oplevede allerede i R.'s Levetid flere forandrede og udvidede Udgaver, saaledes at den af 1609 maa anses for den fuldstændigste. Af nyere Udgaver maa nævnes Karl Goedeke's »Deutsche Dichter des 16. Jahrh.'s« [Bd. 8—9, 1876]. *C. A. N.*

Roller, Heinrich, oprindelig Snedker, er født 10. Marts 1839 i Berlin, Udgiver af et stenografisk System, som nu indtager den fjerde Plads blandt de tyske Stenografisystemer, og som er overført til forskellige Sprog, deriblandt ogsaa til Svensk (se Stenografi). *A. W.*

Rolletid, betegner i Jagtsproget Rævens Parringstid. *H. F. J.*

Rollin [rålæ'], Charles, fransk Pædagog og Historiker, født 1661 i Paris, død smst. 1741, Søn af en Knivsmed, kom ved en Benediktiners Hjælp til at studere. 1688 blev han Professor i Veltalenhed ved *College de France*. 1694 udnævntes han til Universitetets Rektor og blev 1699 Forstander for *Collège de Beauvais*. Som Ungdommens Vejleder var han elsket og højagtet, sine pædagogiske Anskuelser har han fremsat i »*Traité* des etudes« [*1725—28*]. Lagt for Had af Jesuitterne og mistænkt for Jansenisme maatte han 1715 nedlægge sine Embeder. 1720 blev han atter Universitetets Rektor. Hans historiske Værker: »Histoire ancienne« [1730—38] og den ufuldendte »Histoire romaine« [1738] vare højt beundrede af hans Samtid, men ere troskyldige og ukritiske og nu helt forældede. *F. L.*

Rollin se Ledru-Rollin.

Rollinat [rålina'], Maurice, fransk Digter, er født 1853 i Châteauroux, offentliggjorde 1877 sine første Digte »Dans les brandes«, der ere paavirkede af George Sand's Naturbilleder. »Les névroses« [1883] dyrker derimod med Baudelaire som Forbillede alle Haande fantastiske Uhyggestemninger; Viserne gjorde Opsigt, da Sarah Bernhardt lod dem deklamere og synge i sin Salon. Efter endnu en pessimistisk Digtsamling »L'abîme« [1886], der skildrer de menneskelige Laster, vendte han i »La nature« [1892] tilbage til Naturpoesien, hvorimod »Les apparitions« [1896] paa ny er under Indflydelse af Baudelaire. *S. Ms.*

Rollo, død 927, Anfører for den Skare Normanner (s. d.), der i 10. Aarh.'s Begyndelse erobrede Landet ved Seine's Munding, og som 911 forlenedes af Kong Karl den Enfoldige med dette Land, der efter Erobrerne fik Navnet Normandi. Ifølge den kun 100 Aar yngre normanniske Historieskriver Dudo var R. en fordreven dansk Kongesøn, medens den norske Sagaoverlevering identificerer ham med Ragnvald Mørejarls Søn Gangerrolf. Hvilken af disse Overleveringer der bør foretrækkes, har der hersket stor Uenighed om mellem danske og norske Historikere. R., der oprindelig var Hedning, lod sig døbe og antog i Daaben Navnet Robert. Han blev Stamfader til Normandiel's berømte Hertugslægt. Den senere Overlevering tillægger R. en nøjagtig Uddeling af Landet til Normannerne og en Lovgivning, hvoraf kun enkelte Bestemmelser kendes; disse synes at røbe Lighed med nordisk Ret. I den senere normanniske historiske Ridderdigtning spiller R. en betydelig Rolle (Robert Wace's »Roman de Rou«). (Litt.: Steenstrup, »Normannerne«, I; Storm, »Kritiske Bidrag til Vikingetidens Hist.«). *F. O.*

Roloff, Friedrich Heinrich, tysk Veterinær, født 1830 i Badersleben, død 22. Decbr. 1885 i Berlin, fra 1877 Professor i Patologi og Terapi paa Berlin's Veterinærskole og dennes Direktør. R. har udfoldet en rig litterær Virksomhed. Af større Arbejder kunne nævnes: »Impfungd. Lungenseuche« [Berlin 1868]; »Beurtheilungslehre des Pferdes u. der Zugochsen« [Halle 1870]; »Die Rinderpest« [Halle 1871]. I Forbindelse med Muller og senere med Schütz udgav han »Mittheilungen aus der thierärztl. Praxis im Preussischen Staat«. *H. G.*

Rolsted, Emil Vilhelm, dansk Aandssvagelærer, er født i Rye 6. Maj 1848. Dimitteret fra Jonstrup Seminarium 1867 var han en Tid Andenlærer i Rye, gennemgik Monrad's Kursus og blev 1875 Lærer ved det kgl. Opfostringshus. 1883 udnævntes han til Forstander for Kjøbenhavn's Kommunes Internat for Drenge, i hvilken Stilling han forblev til 1887, da han modtog Ansættelse som Leder af Aandssvageanstalten Gamle Bakkehus. Her har han gjort sig fortjent bl. a. ved Gennemførelsen af en Tredeling af de for denne Anstalt bestemte Børn i: Forsøgs-, Arbejds- og Læseskole, medens de for Undervisning og Opdragelse uimodtagelige Individer ere blevne udsondrede og anbragte andensteds. Jfr. Idiotanstalter, Idiotopdragelse. *F. B.*

Rolsøen (Rolfsøen), en 82 □ Km. stor ø med (1900) 364 Indb. i Maasø Herred (s. d.) i Finmarken. *P. N.*

Rom, Rum, Taffia, er en Drik, der fremstilles ved frivillig Gæring af Saften af Sukkerrør og Melasse og Afdestillation af den dannede Alkohol. En simplere Sort, den saakaldte Negerrom, faas ved Anvendelse af Affald af Sukkerrør og Skum fra Sukkerkogningen. R.'s særlige Aroma skyldes hovedsagelig Raastofferne og de paa disse tilstedeværende Organismers Art, men ofte tilsættes under Gæringen Ananassaft og forskellige Slags Bark og Blade. Den særlig fine Buket udvikles dog først ved langvarig Lagring, og sker denne paa Egetræsfade, faar den oprindeligt farveløse R. derved en lysegul Farve, der sædvanlig forhøjes ved Tilsætning af Sukkerkulør. Den meste og bedste R. faas fra Jamaica, hvorefter følger den fra Demerara, Barbados, Antigua og nogle andre engelsk-vestindiske Øer og fra St. Croix. For Eksport bliver R. altid først forskaaren ved Tilsætning af Alkohol, idet man undertiden anvender saadan Alkohol, som er destilleret over Cedertræ. Kunstig R., Fabriks- eller Façonrom er et fuldstændigt Kunstprodukt, fremstillet ved Blanding af Alkohol, Vand, Kulør og Romæter, der bl. a. kan bestaa af myresurt Ætyl, Salpeteræter, Vanilletinktur, raa Træeddike og Pomeransblomstolie. *K. M.*

Rom (ital. *Roma*) (hermed et Kort), 1) Provins i Mellemitalien, grænser mod Nord til Provinserne Grosseto, Siena og Perugia, mod Øst til Aquila og Caserta og mod Syd og Vest til det tyrrhenske Hav.

Arealet er 12,081 □Km. med (1901) 1,196,909 Indb. eller 99 pr. □Km. R. begrænses mod Øst, dels af Tiber, dels af Apenninernes lavere Forhøjder, der bestaa af flere Grupper, af hvilke de højeste ere Sabinerbjærgenes Udløbere Monti Lucani og Monti Simbruini S. 0. f. Tiberen. Deres vigtigste Højder ere Monte Gennaro (1,233 M.) N. f. Tivoli og Monte Autore (1,852 M.) 0. f. Subiaco. Paa højre Side af Tiber lige over for Monte Gennaro hæver sig Monte Soratte (691 M.), der ses vidt ud over den omgivende Slette og har Form af en elliptisk 0 af Liaskalksten. I Provinsens sydlige Del hæver sig umiddelbart 0. f. de pontinske Sumpe (s. d.) Monti Lepine, hvis højeste Punkt er Semprevisa (1,536 M.). Fraregnet Kystlandet N. og S. f. Civita Vecchia, der bestaar af tertiær Mergel og Sandsten, er hele den øvrige Del af R. fra Albanerbjærgene til Nordgrænsen et Slette- og Bakkeland, der overvejende er bygget op af Tuf, Aske samt vulkanske Konglomerater og i noget mindre Grad af Lava. Foruden i Albanerbjærgene (s. d.) træffes kun en enkelt Vulkankegle i R., nemlig Monte Cimino (1,056 M.) i Nærheden af Viterbo. De ejendommeligste Landskaber paa denne Tufjordbund findes i den saakaldte Campagna di Roma (s. d.), der udgør den mellemste Del af Provinsen. Hovedflod er Tiber, der deler Provinsen i to lige store Dele og danner et 250 D Km. stort Delta. I dette, der aarlig vokser med ca. 1,6 M., ligger nu den gamle Havnestad Ostia et Stykke fra Havet midt i usunde Sumpe. Blandt de talrige Kystfloder nævnes den nordlige Grænseflod Fiora, Marta, der afvander den 108 □ Km. store Kratersø, Lago di Bolsena (305 M. o. H.), Mignone, Arrone, der danner Afløb for Lago di Bracciano (164 M. o. H.), Astura, Sisto samt Sacco, der løber til Liri. Af Indsøer fremhæves yderligere Lago di Vico (507 M. o. H.), der har Afløb til Tiber, samt Kratersøerne i Albanerbjærgene (s. d.). Klimaet er mildt og sundt, naar undtages de Egne, der ere befængte med Malaria. Befolkningen er som Følge af Hovedstadens Nærværelse i stærk Vækst. Landbruget er endnu meget forsømt. Der avles dog en ikke ringe Mængde Hvede, samt Majs og Havre, foruden at Avlen af Vin, Sydfrugter, Oliven og Morbær spiller en betydelig Rolle. Kvægavlen er, navnlig i Campagnen, et Hovederhverv for Befolkningen. Af Mineralprodukter leverer R. Alun, der brydes siden 15. Aarh., Puzzolanjord, der blandet med Kalk giver en udmærket Mørtel, Svovl, Asfalt samt Havsalt. Bortset fra Hovedstaden har Provinsen en Del Tilvirkning af Raasilke, Silkevæverier, Garverier, Jærn- og Lervarefabrikker. Handelen fremmes ved flere fra Hovedstaden udgaaende Jærnbanelinier samt ved Havnen Civita Vecchia. Provinsen deles i 5 Kredse: Civita Vecchia, Frosinone, R., Velletri og Viterbo.

Provinsens og Kongeriget Italien's 2) Hovedstad R. ligger paa begge Bredder af Tiber, 478 Km. S. S. 0. f. Milano og 188 Km. N. V. f. Napoli. Regnet efter Observatoriet i Collegio Romano er R.'s Beliggenhed 41° 53' 54" n. Br. og 12° 59' 53" 0. L., hvilken sidste nu ikke sjældent benyttes som Udgangspunkt paa italienske Kort. Byens Omfang er 23 Km., og den dækker et Areal paa ca. 1,600 Hekt. (1901) 462,783 Indb. R. ligger midt paa den romerske Campagne's bølgeformede Terrain, der skraaner mod Vest og gennemstrømmes af Tiberen, som under mange Slyngninger og med ringe Fald baner sig Vej til Havet. 41 Km. fra dens Munding danner den en Dobbeltslyngning mellem en Gruppe Høje, af hvilke paa højre Bred nævnes Monte Mario, Mte. Vaticano og Mte. Gianicolo og paa venstre Mte. Capitolino, Palatino, Aventino, Celio, Quirinale og Pincio. Det er paa dette Sted, at R. er bygget, og Byen omslutter alle de nævnte Høje med Undtagelse af Mte. Mario, der ligger udenfor. Desuden kunne nævnes de to kunstige Høje Mte. Testaccio uden for Byen og Mte. Citorio paa Marsmarken, af hvilke den første er dannet af itubrudte Lervarer og den anden af opdynget og nedbrudt Murværk. R.'s Jordbund bestaar af 3 geologisk forskellige Lagfølger. Nederst kender man tertiære Lag, derefter følge Tuf og Puzzolanjord af vulkansk Oprindelse, og endelig dækkes disse næsten alle Vegne af alluviale Lag. Disse sidstnævnte Lag ere af meget ung Alder, og Jordbundens vulkanske Virksomhed var næppe sluttet, da den historiske Tid begyndte. Siden Oldtiden er der yderligere sket Forandringer med Byens Jordbund, idet den stadige Opdyngning af Murværk gennem Tiderne har højnet Terrainet. Samtidig have Tiberen's Flodseng og Vandstand hævet sig en Del. Det moderne R. er bygget paa et Lag af Mur- og Kulturrester, der undertiden ere af en meget betydelig Tykkelse. Paa det gamle Forum Trajanum ligger Brolægningen 6 M. under den nuværende Overflade. Den tarpejiske Klippe, fra hvilken i det gamle R. Forbrydere nedstyrtedes, kan man nu næppe skelne paa Sydvestskraaningen af Mte. Capitolino.

Tiberen, der i en Længde af $4^1/_2$ Km. gennemstrømmer R., deler Byen i en større østlig og en mindre vestlig Del. Flodens Middelbredde i Byen er 60 M. og dens Middeldybde 6—7 M. Om Vinteren kan den dog svulme op til en Bredde af 100 M. og en Dybde af 12—13 M., medens den om Sommeren kan indsnævres til 50 M.'s Bredde og 5 M.'s Dybde. Dens tilsvarende højeste og laveste Vandføring i Byen ere 2,000 og 160 Kbm. og dens gennemsnitlige 300 Kbm. Som oftest er dens Løb temmelig langsomt og dens Vand gult og snavset. I dens nederste Krumning ligger den aflange 0 San Bartolomeo, og endnu lidt sydligere udmunder Cloaca maxima, der endnu som i Oldtiden bortfører Vandet, der kommer fra Højene 0. f. Floden, og som ellers vilde forsumpe i Lavningerne mellem disse. Klimaet staar paa Overgangen til det udprægede Middelhavsklima. Aarets Middeltemperatur er $15,4^0$, Maksimum 37^0 og Minimum — 6^0. Julis Middelvarme er $24,8^0$ og Januars $6,7^0$. Regnvejrsdagenes Antal beløber sig til 96, i hvilke der falder en Nedbør paa 75—80 Cm. En sjælden Gang sker der Snefald. I den varme Sommertid indtræder hyppig en Søvind, der virker særdeles forfriskende. I

sanitær Henseende er R. nu ingenlunde daarlig stillet som Følge af Jordbundens og Bebyggelsens Forbedring gennem Tiderne. I den nyeste Tid ere usunde Kvarterer nedrevne paa administrativ Foranstaltning, og der gøres stadig meget for den offentlige Hygieine. De Sumpe, der oprindelig fandtes mellem R.'s Høje, bleve udtørrede allerede i Oldtiden. Malaria'en, der spiller en saa farlig Rolle i Campagna di Roma, og som man allerede paa Augustus'es Tid hører omtalt i Byen, er nutildags ikke hyppig. Et enkelt Kvarter mellem Corsoen og Tiberen beskyldes for at være malariabefængt; men de fleste Tilfælde af Sygdommen optræde i de ydre Kvarterer, væsentlig omkring Colosseum, hvor man er mest udsat for *Paavirkning* fra Campagnens inficerede Jordbund.

Den største Del af R. ligger inden for den Mur, der 272 e. Chr. er bygget af Kejser Aurelian. 0. f. Tiberen staar denne Mur endnu hele Vejen rundt fra Porta del Popolo til Monte Testaccio, men de Partier, der tidligere ledsagede venstre Flodbred, ere forsvundne. V. f. Floden træffer man dels Rester af Aurelian's Mur, dels den Mur, der i 17. Aarh. opførtes af Pave Urban VIII. I den nyeste Tid har man som Bygrænse draget en noget videre Acciselinie, der ogsaa omslutter Forstæderne og har en Længde af over 32 Km. Efter at R. 1870 er blevet Kongeriget Italien's Hovedstad, er den i høj Grad bleven forandret og forstørret. Ikke alene have Stat og Kommune bestræbt sig for at regulere Færdselsvejene, nedrive gamle, usunde Kvarterer og anlægge ny; men ogsaa Privatfolk have grebet ind i Udviklingen, og fra 1872 til 1890 herskede der i R. en Bygge- og Spekulationsfeber, der ledsagedes af talrige Rystelser i Finansverdenen. Alligevel ere de talrige store Forandringer, der planlagdes lige efter 1870, ikke alle blevne gennemførte. Pengemangelen har ytret sig i Opgivelsen af talrige Projekter og endogsaa deri, at man har maattet lade paabegyndte Nybygninger henstaa ufuldendte. Blandt de større gennemførte Arbejder nævnes Nedrivningen af Ghettoen, det gamle usunde Jødekvarter paa venstre Tiber-Bred lige over for San Bartolomeo, Opførelsen af stensatte Kajer langs Tiber-Bredderne, hvorved man samtidig nedrev de usle, fugtige og snavsede Huse, der laa langs Flodbredden, endelig Anlæggelsen af en bredere Færdselsaare gennem R.'s snævre og uregelmæssige Gader. I Retning Øst til Vest fra Piazza di Termini i Nærheden af Banegaarden til Tiberen gaar denne ny Vej, der i sine 3 forskellige Afsnit fører Navnene Via Nazionale, Via Plebiscito og Corso Vittorio Emanuele og ifølge Projektet skal fortsættes over Floden ved en Bro, Ponte Vittorio Emanuele. Af de øvrige 10 Broer ere 3 delvis antikke. Ponte Sant' Angelo, der fører over til Engelsborg og genaabnedes 1895 efter Restauration, hviler paa 5 Buer, af hvilke de tre midterste stamme fra den antikke Pons Ælius. Af de to Broer, der føre over til Tiber-Øen San Bartolomeo, er den vestlige 1889—90 fuldstændig ombygget; men den østlige Ponte Quattro Capi er endnu i det væsentlige den samme som den gamle Pons Fabricius. Af Pons Æmilius, paa hvis Plads nu Ponte Rotto ligger, har man kun ladet tilbage en enkelt Pille, der staar som et Monument midt i Floden. Ponte Sisto paa samme Sted som Oldtidens Pons Aurelius er bygget 1474 og udvidet 1874. I Modsætning til de ældre Stenbroer ere de fleste af de nyere af Jærn; men et Par af dem ere kun midlertidige og skulle senere erstattes af større og flottere Broer. De interessanteste af R.'s gamle Porte ere Porta del Popolo, der er bygget af 1 Vignola 1561 og udvidet 1870, Porta Pia, der er opført 1564 efter Michelangelo's Udkast, Porta San Giovanni fra 1574 samt paa højre Tiber-Bred Porta Portese fra 1643, Porta San Pancrazio, der er genopført efter Belejringen 1849, og Porta Santo Spirito, en ufuldendt Bygning af Sangallo fra 1540.

Foruden den ovennævnte ny, østvestlige Færdselsaare nævnes de gamle Hovedgader, den 1,500 M. lange Via del Corso fra Piazza del Popolo til Piazza Venezia, Via di Ripetta fra Piazza del Popolo til San Luigi dei Francesi og Via del Babuino fra Piazza del Popolo til Piazza di Spagna. Blandt Byens mange Pladser fremhæves den berømte Peters-Plads (Piazza di San Pietro), der er af elliptisk Form, 273 M. lang og 226 M. bred, og paa hvis Midte findes 2 Springvande samt en 25½ M. høj ægyptisk Obelisk af rød Granit. Paa begge Sider af Pladsen og i Forbindelse med Peters-Kirken løber Bernini's prægtige Kolonnader fra 1667 med 284 doriske Travertinsøjler. Fra Kapitolspladsen (se Capitolinus mons), der omgives af Paladser, kommer man til den S. f. Højens Fod liggende Forum Romanum. Den Plads, der nutildags er Centrum for Folkelivet, er Piazza Colonna midt paa Corsoen, der bærer sit Navn efter Marcus Aurelius's Søjle, der under Sixtus V restaureredes af Fontana. I Nærheden ligger Piazza di Monte Citorio med Deputeretkammeret og en Obelisk, der i Aaret 10 f. Chr. af Augustus bragtes fra Heliopolis til R. og 1798 opstilledes her. Af andre berømte Pladser nævnes den store Circo Agonale eller Piazza Navona med 3 Springvande, af hvilke det største har Kolossalfigurer af de fire største Floder (ɔ: Donau, Ganges, Nil, Rio de la Plata), Piazza di Spagna, fra hvilken den berømte spanske Trappe fører til Pladsen foran Kirken Trinità de' Monti, Piazza del Popolo og Piazza Venezia, der afslutter Corsoen henholdsvis mod Nord og Syd. Yderligere nævnes Campo di Fiori, der er Grøntorv, Piazza Tartaruga med et ejendommeligt Springvand, Piazza del Quirinale med Fontana del Monte Cavallo og de antikke Kolossalstatuer af Kastor og Pollux, Piazza della Fontana di Trevi med R.'s største og mest smykkede Springvand samt Piazza dei Cinquecento ved Banegaarden, det ny Anlæg Piazza Vittorio Emanuele og det fra 1811 stammende Anlæg Monte Pincio, der har Buster af berømte Italienere og er Romernes mest besøgte Spadserested.

Sin Rigdom paa Springvande og strømmende Vand skylder R. de fire store Vandledninger, der ere byggede med Benyttelse af antikke Akvædukter, og som daglig forsyne Byen med ca. 235,000 Kbm. Vand. Da alle Ledninger endnu mangle store Bassiner inde i Byen, ledsages dog hver Forstyrrelse i Hovedledningerne af Vandmangel. Den største Del af Byen paa venstre Flodbred forsynes af Acqua Vergine, hvis Funktion aldrig har været afbrudt. 1585—87 lod

Pave Sixtus V med Benyttelse af Aqua Marcia's og Aqua Claudia's Buerække Vandet fra Aqua Alexandrina's Kilder føre til det ny, af ham anlagte Kvarter paa de østlige Høje. 1609—11 lod Paul V af den gamle Aqua Traiana indrette den ny Acqua Paola, der forsyner Kvartererne V. f. Tiberen; dens Vand, der kommer fra Lago di Bracciano, er dog af temmelig ringe Kvalitet. Den 1870 restaurerede Acqua Marcia-Pia, der kommer fra Anio-Dalen, fører godt, om end stærkt kalkholdigt Vand. Har R.'s moderne Vandforsyning Oldtidens større Byggeevne at takke for sin Righoldighed, er Byens Udstyrelse med Skulpturværker paa lignende Maade at føre tilbage til tidligere Tiders Kunst, og R. har kun faa Statuer og Mindesmærker af moderne Kunstnere. Af saadanne nævnes Mindesmærket for de i Kampene ved R. 1867 og 1870 faldne Brødre Cairoli fra Pavia, Statuerne af Cola di Rienzi, Giordano Bruno, Digteren Metastasio og Statsmændene Sella og Minghetti og Mindesmærket for Garibaldi. Blandt R.'s talrige, ca. 400 Kirker ere de ældste Bygningsværker de, der oprindelig ere opførte som hedenske Templer og senere indviede til kirkelig Brug. Af saadanne nævnes Santi Cosma e Damiano, der har Mosaikker fra 6. Aarh. og oprindelig er Tempel for Divus Romulus, San Lorenzo i Antoninus'es og Faustina's Tempel samt Pantheon (s. d.). En Hovedsal i Diocletians-Termerne forvandlede Michelangelo 1561 paa Befaling af Pave Pius IV til en Kirke, Santa Maria degli Angeli, der 1749 paa en uheldig Maade restaureredes af Vanvitelli. R.'s største Rundkirke Santo Stefano Rotondo er opført 468 med Bibeholdelse af en antik Bygnings Plan og Fundament. Santa Costanza med Mosaikker fra 4. Aarh. er oprindelig opført som Mausoleum for en Datter af Konstantin den Store. Som de ærværdigste og kirkehistorisk interessanteste Kirker i R. maa dog regnes de syv Basilikaer, der i Aarhundreder have været søgte af Pilegrimme, og som oprindelig stamme fra de ældste kristelige Menigheder i R. Da Kristendommen først vandt Udbredelse i Forstæderne, har man her Grunden til, at de alle ligge i Udkanten af den antikke By og til Dels endogsaa uden for Murene. Længst inde ligger Santa Maria Maggiore, der er den største af R.'s 80 Marie-Kirker og angives at være opført af Pave Liberius 352. Den blev dog allerede 432 ombygget og er senere hyppig restaureret og forsynet med pavelige Gravkapeller; den nuværende barokke Facade opførtes 1743. Uden for Aurelians-Murens Porta Tiburtina ligger San Lorenzo fuori le mura, der oprindelig er opført af Konstantin den Store, men hvis smukke Facade er fra 1220; i et Sidekapel bisattes Pave Pius IX 1881. Santa Croce in Gerusalemme, der er opført af Kejserinde Helena til at rumme det fra Jerusalem hidbragte Christi Kors, og San Sebastiano fra 4. Aarh., der ligger over Katakomberne paa Via Appia, ere begge grundig fornyede henholdsvis i 18. og 17. Aarh. San Paolo fuori le mura paa Via Ostiensis over Apostelens Grav vides at være ombygget i Slutn. af 4. Aarh. og blev 1823 næsten ødelagt ved Brand, men er nu genopbygget. De to andre Basilikaer ere San Giovanni in Laterano (se Laterankirken) og San Pietro in Vaticano.

Peters-Kirken (San Pietro in Vaticano) er den største og prægtigste Kirke, der nogen Sinde er bleven bygget. Den nuværende Bygning paabegyndtes 1506 som Erstatning for en Basilika, der af Kejser Konstantin var opført paa det Sted, hvor Nero's Cirkus havde ligget. Allerede 1450 havde et Par florentinske Kunstnere faaet det Hverv at planlægge en ny, for Kristenheden værdig Hovedkirke; men først under Pave Julius II (1503—13) blev en af Bramante udarbejdet Plan godkendt. Kirken skulde hæve sig i Form af et græsk Kors med en storartet Kuppel, og Tværskibet og Koret skulde paa lombardisk Vis slutte med Halvrundinger. Efter Bramante overtog Fra Giocondo og Rafael Ledelsen af Bygningen og gjorde Udkast til et udstrakt Langhus, hvorved Kirken altsaa vilde faa Form af et latinsk Kors. Efter Rafael's Død 1520 laa Bygningsarbejdet hen i nogle Aar; men fra 1534 tog man atter fat under Antonio da Sangallo's Ledelse; efter dennes Død overtog endelig 1546 den 72-aarige Michelangelo Ledelsen »til Guds Ære« og uden at ville modtage Betaling derfor. Han udkastede en ny Plan, i hvilken han gik tilbage til det græske Kors og fremmede Opførelsen med stor Iver. Til Kuppelen gav han udførlige Planer og lod udføre en Model, efter hvilken den blev udført. Kuppelhvælvingen, der har et Tværmaal af 44 M. og en Højde af 127 M. og indvendig er bedækket med harmonisk virkende Mosaikker, løfter sig slankt i Vejret og gør saavel indvendig som udvendig set Indtrykket af at svæve fuldkommen let. Efter 1605, da Carlo Maderna forestod Bygningen, forandredes Planen, idet man atter gik tilbage til det latinske Kors, hvorved Kuppelens Virkning ødelagdes af Forsiden, der paa Grund af det lange Skib kom til at skjule det meste af den. Bernini, der fra 1629 ledede Arbejdet, fuldendte den prægtige Forhal og tilføjede endelig 1667 som gammel Mand de store, pompøse Kolonnader, der omslutte Pladsen foran Kirken og saaledes afslutte Anlægget. Man har beregnet, at Bygningen, der 1626 indviedes af Pave Urban VIII, i alt har kostet omtrent 190 Mill. Kr. Hovedskibet har en Længde af 187 M. og Tværskibet af 135,5 M. Kirkens Indre er delt i 3 Skibe, der adskilles ved fritstaaende Pillerækker. Hovedalteret, hvor alene Paven maa fremsige Messen, og under hvilket findes Apostelen Peter's Grav, er anbragt under Kuppelen og overhvælves af en rigtsmykket Bronzebaldakin. Kirkens Indre er et sandt Museum af Mosaikker, Fresker, pragtfulde Grave, Altre med Søjler og Statuer og kunstnerisk udførte Gittere. Ved denne overlæssede Dekoration og ved de barokke Detailler misprydes det indre en Del; men alligevel udøver det paa Grund af sine smukke, store Forhold og den noble Maade, hvorpaa Hovedpartierne ere anlagte, en Virkning, som ikke egentlig kan kaldes kirkelig, men som dog paa sin Vis er højtidelig og opløftende. Alene Facaden er uden Harmoni med det øvrige og kunde med sine talrige Vinduer lige saa godt passe paa et Palads som paa en Kirkebygning.

R.'s øvrige mere interessante Kirker have enten

fra deres Oprindelse bevaret Form af den oldkristelige Basilika, eller de stamme fra Renaissance- og Baroktiden. I gotisk Stil er kun opført Santa Maria Sopra Minerva fra 1285, der indeholder smukke Fresker, Michelangelo's Christus-Statue samt flere Pavegrave. Blandt de talrige Basilikaer fremhæves Santa Agnese med Mosaikker fra 7. Aarh., San Clemente, der er bygget i 12. Aarh. paa en 1858 udgravet ældre Basilika, under hvilken atter findes Bygninger fra Romertiden, Santa Francesca Romana, der er bygget over et gammelt Tempel for Venus og Roma, San Giovanni e Paolo, under hvilken findes dels en 1887—90 udgravet Kirke med byzantinske Vægmalerier, dels Resterne af Johannes'es og Paulus'es Hus San Gregorio, der er bygget i Stedet for Gregor den Stores fædrene Hus, Santa Maria in Araceli med antikke Søjler og smukke Gravmæler, Santa Maria in Cosmedin, der nævnes allerede i 3. Aarh., og som 780 fornyedes af Hadrian og 1892 restaureredes, Santa Maria in Trastevere, San Pietro in Vincoli med Julius II's Grav og Michelangelo's Moses samt Santa Pudenziana, der skal være R.'s ældste Kirke, idet den foregives at være stiftet af Apostelen Peter. Fra Renaissance- og Baroktiden stammer Sant' Agostino med Fresko af Rafael, Jesuitternes Hovedkirke il Gesù, San Giovanni dei Fiorentini, den nylig restaurerede San Lorenzo in Damaso, Santa Maria della Vittoria, der er bygget til Minde om Slaget paa det hvide Bjærg 1620, den franske Nationalkirke San Luigi dei Francesi, den tyske Santa Maria dell' Anima og den spanske San Pietro in Montorio. Blandt de i den nyeste Tid opførte katolske Kirker nævnes den 1878—87 byggede Sacro Cuore di Gesù, den 1893 indviede San Gioacchino di Prati samt Sant' Antonio di Padova paa Via Merulana. Af ikkekatolske Kirker er kun den engelske Pauls-Kirke paa Via Nazionale af arkitektonisk Interesse. Da samtlige 1870 eksisterende Klostre inddroges af Staten, er der siden opført et stort Antal ny Ordenshuse, blandt hvilke nævnes Franciskanernes paa Via Merulana, Jesuitternes Collegio Massimo paa Piazza di Termini samt Benediktinernes 1895 fuldendte Kloster Sant' Anselmo paa Monte Aventino.

R.'s største og berømteste Slotte ere Pavernes Residens Palazzo Apostolico Vaticano (se Vatikanet), Palazzo Laterano (se Lateran et), der siden 1871 tjener til Museum, Castello Sant' Angelo (se Engelsborg), samt Palazzo del Quirinale (se Kvirinalet), der fra 1871 har været Kongernes Residens. I Palazzo di Monte Citorio, der paabegyndtes 1650 af Bernini og tidligere hørte til Pavestolen, huses nu Deputeretkammeret, medens Senatet samles i Pal. Madama. Paven ejer endnu det saakaldte Cancelleria, der rummer det pavelige Kancelli og er opført under Sixtus IV. Det mægtige Pal. di Venezia, der stammer fra sidste Halvdel af 15. Aarh., tilhører nu Østerrig og er Sæde for denne Stats Udsending ved Pavehoffet. Faa Byer i Verden have saa mange Privatpaladser som R., og de fleste af disse skylde sin Oprindelse til pavelige Nepotfamilier. Mange af dem indeholde fortræffelige Malerisamlinger, saaledes Pal. Barberini, Colonna, Corsini, Doria, Sciarra og Spada. Samlingen i Pal. Borghese, der er bleven Statsejendom, er nu flyttet hen i Nærheden af Villa Borghese. Endvidere nævnes Pal. Caffarelli og Farnese, der ere Sæde henholdsvis for det tyske og franske Gesandtskab, og sidstnævnte er tillige en af R.'s prægtigste Bygninger, Pal. Massimo fra 1535, med en smuk Søjlegaard samt Pal. Rospigliosi med berømt Loftsmaleri af Guido Reni. Flere Paladser føre paa Grund af omgivne Haveanlæg Navnet Villa, og blandt disse nævnes den graciøse Renaissancebygning Villa Farnesina, Villa Medici, Villa Borghese med en prægtig Park, Villa Ludovisi og Albani, der begge indeholde Samlinger af antikke Statuer, Villa Massimi, Villa Pamfili med R.'s største Park samt Villa Madama og Wolkonski. De efter 1870 opførte Statsbygninger ere alle store og praktisk indrettede, og nogle ere af arkitektonisk Interesse. Der fremhæves nogle Kaserner, Krigs- og Finansministerierne, Kunstudstillingsbygningen, Banca nazionale og Justitspaladset samt Nationalmindesmærket for Victor Emanuel, der er under Opførelse og tegner til at blive særdeles smukt. I en Omtale af det moderne R.'s Præg maa man dog heller ikke forbigaa den Rolle, som de mange romerske Bygningslevninger spille. Foruden allerede nævnte som Pantheon, Engelsborg, Akvædukterne samt Cloaca maxima, der endnu er i Brug, fremhæves Colosseum (s. d.), det navnlig efter 1872 udgravede Forum Romanum, Triumfbuerne, blandt hvilke Konstantins-Buen er den bedst bevarede, samt Termerne, af hvilke Caracalla's ere de mest bekendte. Som et ejendommeligt Vidnesbyrd fra Fortiden maa desuden nævnes Katakomberne (s. d.).

I ingen anden By i Verden findes saa meget af kunstnerisk, arkæologisk og historisk Interesse som i R. Blandt Samlingerne nævnes først og fremmest de store pavelige Museer i Vatikanet og Lateranet og de kommunale Museo Capitolino, Museet i Palazzo dei Conservatori samt det 1894 aabnede Museo Urbano; endelig har den italienske Regering grundlagt 3 store Museer, Museo Nazionale i Diocletians-Termerne, indeholdende Fund fra Byens Grund, Museo Nazionale i Villa di Papa Giulio uden for Porta del Popolo samt Museo preistorico ed etnografico, der huses i et tidligere Jesuiterkollegium og indeholder etnografiske og italienske, førromerske Sager. Af forholdsvis ringe Interesse ere endnu Nationalgaleriet og Kunstindustrimuseet. Foruden de allerede nævnte Samlinger af Maleri og Skulptur fremhæves endnu Museo Torlonia med en rig antik Skulptursamling. Af Arkiver findes foruden det berømte vatikanske, der ved Pave Leo XIII's Velvilje er aabnet for videnskabelig Brug, ogsaa et stort Statsarkiv, der er samlet efter 1871 fra ophævede gejstlige Institutioner og har Plads i Klosteret Santa Maria di Campo Marzio. De fornemste Biblioteker ere det vatikanske, det 1875 af Staten stiftede Biblioteca Vittorio Emanuele, der indeholder 1/2 Mill. Bd., som for største Delen ere samlede sammen fra ophævede Klostre, Biblioteco Casanatense, der ligeledes ejes af Staten, Biblioteca Angelica, der er R.'s første offentlige Bibliotek og aabnet under Sixtus V, samt Universitetsbiblioteket. Hvert af de 3 sidstnævnte indeholder ca. 150,000 Bd. De fleste Undervisningsanstalter i R. ere i den nyeste Tid underkastede en fuldstændig Reorganisation. Universitetet har et juridisk, et medicinsk, et matematisk-naturvidenskabeligt og et filosofisk

Fakultet og havde 1899 215 Lærere og 2,300 studerende. I Forbindelse med det staa Skoler for Ingeniører og Farmaceuter samt flere videnskabelige Institutter. Af højere Statslæreanstalter nævnes yderligere det tekniske Institut Leonardo da Vinci, Instituttet for de skønne Kunster, et Lyceum samt den kvindelige Højskole, der er stiftet 1882. Pavelige Institutioner ere det vatikanske Seminarium, der er grundlagt 1565, Universitas Gregoriana fra 1582, Collegium de Propaganda Fide for Missionærer, det 1577 til Uddannelse af unge Dominikanere stiftede Collegio di San Tomraaso d'Aquino, Accademia Pontificia samt 17 andre pavelige Seminarier og Kollegier. De fire førstnævnte uddele akademiske Grader og have Lærestole i Teologi, Jura, Filosofi og Filologi. Endelig findes i R. af udenlandske Anstalter for paagældende Landes Historie og for klassiske Studier franske, tyske, østerrigske, engelske, spanske og amerikanske. Af Selskaber for Videnskab og Kunst er der navnlig efter 1870 opstaaet et meget stort Antal i R. Og siden samme Aar har ogsaa Folkeundervisningen gjort betydelige Fremskridt, saa der nu findes omtrent 50 Elementarskoler. Et Teater med fast Personale findes ikke i R. saa lidt som i de fleste andre italienske Byer. Af Teaterbygninger nævnes Teatro Costanzi fra 1880 og Argentina fra 1888, der begge ere for Opera og Ballet, Teatro Valle og Teatro Drammatico Nazionale fra 1885 for Skuespil samt flere mindre for Operetter og Folkekomedier.

Paa humane Institutioner er R. meget rig. Det største Hospital er Santo Spirito in Sassia, der fandtes allerede i 8. Aarh.; endvidere nævnes San Giovanni in Laterano, der kun er for Kvinder, San Giacomo in Augusta, det 1885—87 byggede Militærlazaret, den store Poliklinik, der er under Opførelse samt flere andre. Under gejstlig Ledelse staar kun Hospitalet San Giovanni Calibita paa Tiber-Øen. Flere mindre Stiftelser med forskellige Formaal blive ifølge Lov af 1890 nu forvaltede af den offentlige Fattigpleje. Foruden flere Velgørenhedsanstalter, der opretholdes dels af Privatfolk, dels gejstlige, findes yderligere Døvstumme- og Blindeinstitutter samt 5 Vajsenhuse. R. er efter Napoli og Milano Italien's folkerigeste By. Navnlig efter 1870 er Folketallet steget meget stærkt, idet det i det nævnte Aar var 219,000 og 1881 273,000. Da Statistikken viser, at Fødselsoverskuddet er meget ubetydeligt, maa Tilvæksten ene og alene skyldes den stærke Indvandring, der har fundet Sted, efter at Byen er bleven Kongerigets Hovedstad. Den nuværende Befolkning bestaar altsaa foruden af indfødte Romere af Italienere fra Landets forskelligste Egne, i hvilken Henseende R. nu ligner de fleste andre europæiske Hovedstæder. Det er dog ikke her Industri eller Handel, der har hidlokket Mængden. De fleste ere komne som Embedsmænd, Funktionærer, smaahandlende eller gejstlige. De store Byggeforetagender havde ganske vist draget en Mængde Arbejdere til R., men da de fleste Arbejder standsede ved Finanskrisen 1890, sørgede Regeringen for at faa de ledigblevne Arbejdere hjemsendte. En egentlig Storindustri eller Storhandel findes ikke i R. Den romerske Befolkning skylder den italienske og den pavelige Regerings Nærværelse sin Eksistens. De to økonomiske Poler ere Vatikanet og Kvirinalet. Endelig spiller Indtægten af de fremmede en meget stor Rolle. I industriel Henseende arbejdes kun for at tilfredsstille det lokale Behov. De store Teglværker, som i Byggeperioden opstode ved Monte Mario og Gianicolo, ere atter ophørte. Det samme gælder Uldindustrien, saa Campagnens Uld nu udføres for største Delen. Kunstindustrien er derimod stadig af Betydning, og de romerske Guldsmede-, Bronze- og Terrakottavarer, Mosaikker, Kameer og kunstige Perler nyde stort Ry. Kendt er ligeledes Tilvirkningen af Silkevarer, Smykkevarer til Kirker, kunstige Blomster, Tarmstrenge til Instrumenter, Kerter, Sæbe og Maccaroni. Endelig bør nævnes talrige Anstalter til Reproduktion af berømte Billeder. En Jærn- og Maskinindustri er derimod i sin første Begyndelse. Handelen gaar ligeledes kun ud paa at tilfredsstille Byens daglige Behov. Der indføres Korn, Kvæg, Vin, Frugter, Kolonialvarer og Brændsel. R.'s to Havnebyer paa højre Tiber-Bred spille kun en Rolle for Trafikken paa de to Havnebyer Fiumicino og Civitavecchia og anløbes kun af Pramme og smaa Dampere. En Plan om at bygge en Kanal fra R. til Havet S. f. Tiberen har ingen Udsigt til at blive Virkelighed. Af Jærnvejsforbindelser har R. en halv Snes, af hvilke de fleste udgaa fra den 1861 anlagte og 1880 udvidede Hovedbanegaard paa Piazza Termini. En mindre Banegaard byggedes 1891 ved Porta Portese paa højre Tiber-Bred, og en Forbindelse mellem denne og Hovedbanegaarden er projekteret. I Byens Indre og for en Del til Omegnen besørges Samfærdselen ved Sporvejs- og Omnibuslinier. Af Pengeinstitutter i R. er kun Kongeriget Italien's Nationalbank af Interesse. I administrativ Henseende er R. delt i 15 Kvarterer eller *rioni*, hvoraf 13 paa venstre og kun 2 paa højre Flodbred. Uden for de 15 Kvarterer staar Vatikanet med sine store Haver, der udgør Pavestolens uafhængige Territorium, som ifølge Garantiloven af 1871 er overladt Paven med fuldstændig suveræn Magt. R. styres af et Byraad paa 78 Medlemmer, der vælges ved almindelig Valgret. Dette Raad vælger en Borgemester (*sindaco*) og et Udvalg (*giunta*) paa 8 Medlemmer, paa hvilke selve Administrationen hviler. De store offentlige Arbejder have paadraget Byen en stor Gæld. I Midten af 1890'erne var det aarlige Budget ca. 21 Mill. Kr. og Gælden 162 Mill. Kr. 1889 var Byen endogsaa kommen saa vidt i sin finansielle Misere, at den regulære Stadforvaltning midlertidig indtil 1891 traadte ud af Kraft, og at Staten overtog Ordningen af Finanserne og Fuldendelsen af de store offentlige Foretagender som Tiber-Reguleringen, Justitspaladset og Polyklinikken. Endnu et Vidnesbyrd om de kritiske Pengeforhold og den dermed følgende Korruption ere Svindlerierne i Banca Romana 1893.

Da R. 26. Jan. 1871 blev Kongeriget Italien's Hoved- og Residensstad, blev den tillige Sæde for Rigsdagen, Ministerierne, forskellige Domstole og Administrationsgrene samt en Generalkommando. Da R. ifølge sin Beliggenhed hurtig kan omringes af en Fjende, der gør Landgang, og de gamle Mure nu ere uden al strategisk Betydning, har man siden 1877 søgt at skabe Byen et Værn ved Anlæg af detacherede Forter. I alt findes

nu 15 Forter med mellemliggende Batterier og en samlet Forsvarslinie, hvis Længde er 36 Km. og Afstand fra Byens Centrum ca. 5 Km. (Litt.: Foruden til Rejsebøger af Baedecker, Gsell-Fells og de Bleser henvises til følgende Værker om det nyere R.: *Bulletino amministrativodel Comune di Roma* [R. 1883 ff.]; *Monografiadella cittå di Roma* [R. 1881]; C. Tommasi-Crudeli, *Il clima di Roma* [R. 1886]; W. F. Erhardt, »Das medicinische R.« [»Berliner klinischen Wochenblatt«, 1893]; W. Helbig, »Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in R.« [2 Bd., Leipzig 1891]; F. Wey, *Rome* [Paris 1873]; V. Bergsøe, »Rom under Pius den Niende« [Kbhvn. 1877]; H. de Geymüller, *Les projets primitifs pour la basilique de Saint-Pierrede Rome* [Paris 1875 ff.], C. Jovanowits, »Forschungen tiber den Bau der Peterskirche zu Rom« [Wien 1877]). *H. P. S.*

Det gamle Rom.

Beliggenhed, Oprindelse og Udvikling. Ved Tiberen's venstre Bred, omtr. 25 Km. fra Havet, blev R. bygget. Man mente i Oldtiden med Sikkerhed at vide, naar Byens Grundlæggelse havde fundet Sted, og denne Begivenhed blev Udgangspunktet for Romernes Tidsregning. Det Aar, hvortil man ansatte R.'s Grundlæggelse, svarer efter den kristelige Tidsregning til 754 f. Chr. Vor Tids Videnskab er ikke i Stand til at udtrykke sig med saa stor Bestemthed, men den overleverede Tidsbestemmelse synes dog ikke at ligge saa meget fjernt fra Virkeligheden, om det end fra et moderne Synspunkt stærkt maa betones, at R. hverken blev bygget paa een Dag eller paa eet Aar. Fra det romerske Sagn om Byens Grundlæggelse ville vi her se bort (se Romulus) og alene holde os til de mere almindelige historiske Forhold. I Landskabet Latium, hvortil R. hørte, fandtes der en hel Del Byer før R., men de andre Byer laa oppe i Bjærgene. Naar derimod R. blev anlagt i Lavlandet og umiddelbart ved Tiberen, saa synes Formaalet dermed at have været at skabe en Handelsplads med bekvem Forbindelse med Omegnen; thi Tiberen havde dengang langt større Betydning for Samfærdselen end nu. Dog tog man ved Anlæggelsen af R. ogsaa militære Hensyn, idet Byen ikke blev anlagt paa den flade Slette, men paa forskellige Høje, som vare forholdsvis lette at forsvare. Ifølge Traditionen, som man er berettiget til at skænke Tiltro, var det tre Folkestammer af forskellig Herkomst, som R. skylder sin Tilblivelse. Den egentlige Hovedstamme, som sikkert var af latinsk Herkomst, besatte den palatinske Høj, som blev den første Kerne til den kommende Verdensstad. Dette ældste R. (*Roma quadrata*) var omgivet med en Mur, hvoraf der endnu er levnet Rester. Men ogsaa paa nogle af de nærliggende Høje havde der nedsat sig en Befolkning, hvis Tilslutning til de palatinske Kolonister medførte Byens Udvidelse. Som det nærmest følgende Trin i R.'s Udvikling nævnes den paa 7 Høje anlagte Stad (*Septimontium*). Disse 7 Høje, som ikke maa forveksles med de 7 Høje, hvorpaa den senere By laa, ere dog for en stor Del ganske ubetydelige og vanskelige at identificere. Deres Navne vare Palatium, Velia, Cermalus, Oppius, Cispius, Fagutal og Subura (ell. Sucusa). Den oprindelige Stad paa Palatium havde derved væsentlig udvidet sig i nordøstlig Retning. Senere føjedes saa hertil Højderne Caelius, Viminalis og Quirinalis og rimeligvis ogsaa Capitolium. Denne By inddeltes i 4 Regioner: Suburana, Esquilina, Collina og Palatina. Men snart fulgte endnu andre Udvidelser baade mod Øst og mod Syd; bl. a. blev den aventinske Høj S. f. den palatinske inddragen i Staden. Alle disse Udvidelser falde i en meget gammel Tid; den sidste sættes af Traditionen i Forbindelse med Kong Servius Tullius, til hvem man ogsaa henfører Opførelsen af Fæstningsmuren rundt om hele Byen, hvoraf der endnu paa flere Steder findes antagelige Rester; dog have nyere Undersøgelser godtgjort, at denne Mur, der er bygget af regelmæssige Kvadersten, maa være af senere Oprindelse, hvilket naturligvis ikke udelukker, at den kan være bygget paa en ældre Befæstningslinies Plads. Formelt dannedes Byens Grænse af det saakaldte Pomerium, en ved Grænsestene betegnet Linie, der oprindelig fulgte Muren og efterhaanden, som Byens Omfang voksede, flyttedes videre frem. Men dens Flytning holdt dog ikke Skridt med Byens Vækst, og selv efter Bygningen af den servianske Mur omsluttede Pomeriet endnu kun den ældre, i 4 Regioner inddelte By. Først Sulla flyttede det igen frem, men den aventinske Høj kom endda først under Claudius inden for Pomeriet. Imidlertid holdt Byen sig i den republikanske Tid væsentlig inden for den servianske Mur; den havde nu en aflang Form i Retning fra Nordøst til Sydvest. Kun paa en lille Strækning V. f. Palatinerhøjen naaede Byen helt ud til Floden; ellers begrænsedes den af Fæstningsmuren. Det var dog først efterhaanden, at det hele Terrain inden for Muren blev bebygget. Ogsaa uden for Muren begyndte der at rejse sig Huse, især langs med Tiberen's Bredder. Jævnlige Ildebrande foraarsagede Ombygninger, og med Tiden fik R. ogsaa mange prægtige Templer og offentlige Bygninger. Fæstningsværkerne tabte efterhaanden deres Betydning, da R. ikke længere behøvede at frygte nogen Fjendes Anfald; ved Slutningen af den republikanske Tid var der kun ringe Rester af Muren tilbage, og Byen voksede ud over sine tidligere Grænser. Under Borgerkrigene led den ikke saa lidt, for saa i Kejsertiden at tage et stort Opsving.

Augustus gav R. en ny Inddeling i 14 Regioner, der vedbleve at bestaa gennem hele Oldtiden. Byens Omraade strakte sig nu betydelig ud over de tidligere Grænser, men hvor vidt det strakte sig, vides ikke, og der var heller ikke længere nogen Fæstningsmur uden om Byen. Af de Bydele, som efter den ny Inddeling regnedes med til R., maa særlig nævnes Marsmarken (*Campus Martius*) N. V. f. den gamle By ud imod Tiberen og et Kvarter paa den højre Tiber-Bred (*trans Tiberim*). Augustus udførte ogsaa store Byggeforetagender i R., hvorved han til Dels gennemførte og udvidede Planer, som allerede Cæsar havde haft. Han anlagde et nyt Torv, som opkaldtes efter ham, og opførte en talrig Mængde af Templer foruden Teatre og andre offentlige Bygninger. I hans Spor gik de følgende Kejsere, der næsten alle satte en Ære i at smykke R. med Pragtbygninger. Den store Ildebrand under Nero

gav Anledning til, at hele Bydele bleve genopbyggede i en langt prægtigere Skikkelse end tidligere, foruden at han byggede sit eget »gyldne Hus«, som dog snart blev nedbrudt, mellem Palatinerhøjen og Esquilinerhøjen. Vespasianus byggede bl. a. det store flaviske Amfiteater (*Colosseum*), og Trajanus forbedrede Samfærdselsforholdene i R. ved at danne en Gennemskæring mellem Capitolium og Quirinalerhøjen, hvorved der blev en bekvem Forbindelse mellem Forum og Marsmarken; i Gennemskæringen anlagde han et Torv og opførte flere Pragtbygninger. Ogsaa Hadrianus, Septimius Severus og flere Kejsere fortsatte R.'s Udsmykning. For en stor Del koncentrerede Kejserne dog deres Anstrengelser om Palatinerhøjen, hvor de opførte deres egne Paladser. Desuden var Opførelsen af store offentlige Badeanstalter (Termer) Genstand for mange Kejseres Omsorg. Under Aurelianus blev R. paa ny befæstet, idet han opførte en svær Mur rundt om hele Byen; denne Mur,

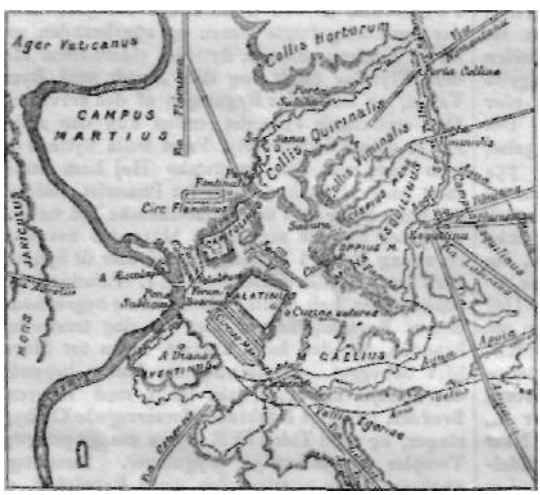

som naturligvis i Tidens Løb oftere er bleven udbedret, staar endnu den Dag i Dag og danner i det væsentlige endnu Byens Grænse. Endelig skal det nævnes, at endnu Diocletianus og Konstantin den Store opførte forskellige storartede Bygninger i R. Men dermed standsede ogsaa R.'s Udvikling for Oldtidens Vedkommende; fra nu af begynder Forfaldet.

Byens almindelige Karakter; Inddeling. Man plejer at nævne 7 Høje, paa hvilke R. var beliggende. Disse vare: sydligst Aventinerhøjen, dernæst Palatinerhøjen og Capitolium. S. Ø.f. Palatinerhøjen laa Caelius og N. f. denne Esquilinerhøjen. Derefter fulgte mod Nordvest Viminalis og Quirinalis, af hvilke den sidstnævnte, som ovenfor berørt, oprindelig hang sammen med Capitolium. Disse Høje vare dog ikke de eneste, som laa inden for R.'s Omraade; ovenfor er allerede nævnt nogle flere, som hørte ind under det ældste R. Desuden laa yderst mod Nord ved Byens Grænse Mons Pincius, og hinsides Tiberen tjente Janiculum i den senere Tid delvis som Led i R.'s Befæstning, medens Vaticanus, ligeledes paa den højre Tiber-Bred, laa helt uden for R. Paa disse Høje og i de mellemliggende Sænkninger var Byen bygget, og denne Beliggenhed gav den for en stor Del et særligt Præg. Højene vare baade højere og stejlere end nutildags, og mange af R.'s Gader vare derfor stærkt bakkede. Navnlig i den republikanske Tid var det overhovedet forbundet med stort Besvær at komme frem gennem R.'s Gader. De vare nemlig meget snævre, og det var derfor ogsaa forbudt at køre i Byen om Dagen. Husene vare høje, især i Fattigkvartererne, medens Rigmændenes Huse vistnok bare omtrent det samme Præg, som vi kende fra Pompeji. I Kejsertiden blev der anvendt megen Omhu paa at forbedre Bebyggelsesforholdene, især efter at de hyppige Ildebrande havde vist, at gennemgribende Reformer vare absolut nødvendige. Nu blev der ogsaa anlagt udstrakte Torve og Pladser for at skaffe Luft og give Befolkningen Plads til at røre sig. R.'s Indbyggertal i Oldtiden lader sig ikke bestemme; der er dem, der have anslaaet det til flere Millioner i den folkerigeste Tid, men det er vistnok for højt regnet. Dog er det sikkert, at der allerede i Republikkens Tid strømmede et stort Proletariat til R., hvor Statens og Stormændenes Uddelinger af Korn og Pengegaver virkede stærkt dragende, og ogsaa i Kejsertiden var der mange Fordele og Behageligheder, som kunde lokke Folk til Hovedstaden.

De 14 Regioner, hvori Augustus inddelte Byen, vare følgende: 1) Porta Capena mod Sydøst, 0. f. Aventinerhøjen og S. f. Caelius, 2) Caelimontium, der omfattede Caelius, 3) Isis et Serapis N. f. foregaaende, 4) Templum Pacis, V. f. foregaaende, i Retning hen imod Forum. N. f. disse Regioner fandtes i Retning fra Øst til Vest 5) Esquiliae, der væsentlig omfattede Esquilinerhøjen, 6) Alta Semita, som omfattede Viminalis og Quirinalis, og 7) Via lata. Alle disse Regioner udgjorde Byens østlige Del. I Centrum fandtes 8) Forum Romanum, som foruden Forum omfattede Capitolium, og Nordvest derfor 9) Circus Flaminius, der omfattede Marsmarken og strakte sig ud til Tiberen. 10) Palatium bestod udelukkende af den palatinske Høj, 11) Circus Maximus laa Sydvest derfor og naaede ud til Tiberen, 12) Piscina publica omfattede den østlige Del af Aventinerhøjen, 13) Aventinus, V. f. foregaaende, omfattede Resten af Aventinerhøjen og en Del af Tiber-Bredden. Endelig laa hinsides Tiberen 14) Trans Tiberim. Denne Inddeling kom bl. a. til Nytte ved Ordningen af Politijenesten, idet hver Afdeling (Kohorte) af Politisoldaterne havde Tilsyn med to Regioner. Underafdelinger af Regionerne vare *vici*.

Mure, Porte, Broer, Vandledninger. I den ældre, servianske Fæstningsmur fandtes 16 Porte, hvis Plads dog ikke for alles Vedkommende lader sig paavise. Af dem kunne nævnes Porta Carmentalis, som Vest om Capitolium førte ud til Marsmarken, Porta Fontinalis 0. f. Capitolium, ad hvilken Hovedvejen førte mod Nord, Porta Collina, Porta Viminalis, Porta

Esquilina og Porta Caelimontana paa Østsiden, fremdeles Porta Capena, ad hvilken Via Appia førte mod Sydøst til Latium og Kampanien; endelig paa Byens Sydside Porta Naevia og Porta Rauduscula samt Porta Trigemina tæt ved Tiberen.

Den aurelianske Mur, som omsluttede hele det kejserlige R., blev i Modsætning til den ældre Mur bygget af Mursten. Den staar som sagt i Hovedsagen endnu. Den er ikke massiv, men paa Indersiden er der opført Piller, som bære Tøndehvælvinger, hvorved der dannes en fortløbende Gang. Med korte Mellemrum er der opført store, firkantede, fremspringende Taarne. I Muren findes Skydeskaar. De Porte, som førte gennem Muren, ere ogsaa for en stor Del de samme, som nu benyttes. De vigtigste vare Porta Flaminia (nu Porta del popolo), ad hvilken Via Flaminia, Fortsættelsen af Via lata (den nuværende Corso) førte mod Nord, Porta Salaria, Porta Nomentana (tæt ved den nuværende Porta Pia), Porta Tiburtina (nu Porta San Lorenzo), Porta Praenestina (nu Porta Maggiore), Porta Latina, Porta Appia (nu Porta San Sebastiano), Porta Ostiensis (nu Porta San Paolo) og paa den højre Tiber-Bred Porta Portuensis, Porta Aurelia oppe paa Janiculum og Porta Septimiana. Portene vare hvælvede og paa Siderne beskyttede af Taarne.

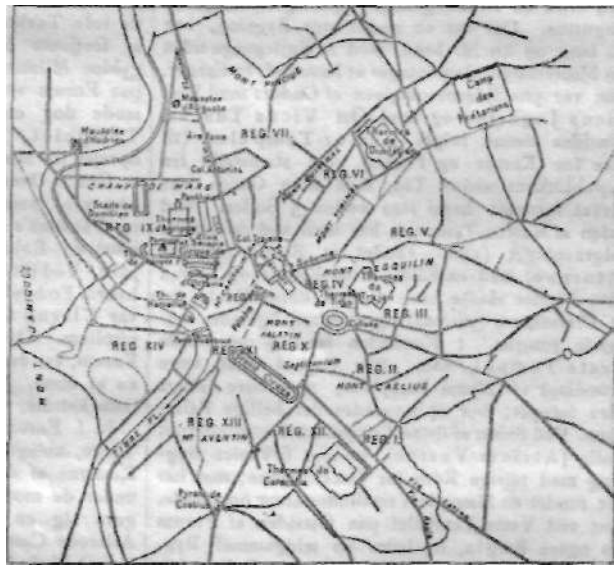

Af Broer over Tiberen fandtes der i lang Tid kun een, nemlig den gamle Pælebro (Pons sublicius) S. f. Tiber-Øen. Den blev af religiøse Grunde bevaret, selv efter at man 179 f. Chr. havde bygget en Stenbro, Pons Aemilius, umiddelbart ved Siden af den. Til Tiber-Øen førtes 62 f. Chr. Pons Fabricius, og paa Cæsar's Tid blev den ved Pons Cestius forbundet med den højre Flodbred. I Kejsertiden byggedes Pons Aelius, som førte over til Hadrian's Gravmæle; den er maaske traadt i Stedet for Pons Neronianus tæt nedenfor. Imellem denne og Tiber-Øen byggedes i 3. Aarh. Pons Aurelius, som synes at være traadt i Stedet for Pons Agrippae tæt ved Siden af. Den sydligste Bro var Pons Probi. 3 Km. N. f. R. fandtes fra gammel Tid Pons Mulvius, ad hvilken Via Flaminia førte over Floden.

Paa Byens Vandforsyning anvendte man i Oldtiden et overordentligt Arbejde. Den ældste Vandledning, Aqua Appia, skyldtes Censoren Appius Claudius (312 f. Chr.) og førte væsentlig Vand til Terrainet ved Tiberen. Hertil kom endnu i Republikkens Tid Anio vetus, som forsynede Esquilinerhøjen, og Aqua Marcia og Aqua Tepula, som førtes til Capitolium. Augustus anlagde 3 Vandledninger: Aqua Julia, der til Dels førtes sammen med de to sidstnævnte, Aqua Virgo, der førte Vand til Marsmarken, og Aqua Alsietina paa den højre Tiber-Bred. Af de senere Kejsere anlagdes endnu talrige Vandledninger, saaledes Anio novus og Aqua Claudia af Caligula og Claudius, Aqua Trajana paa den højre Tiber-Bred af Trajanus o. s. v. Helt ude fra Bjærgene førte man paa murede Buer, hvoraf der endnu ude i Campagnen staar imponerende Rester, Vandet ind i Byen. R. var da ogsaa saa rigelig forsynet med fortræffeligt Vand, som ingen anden By nogen Sinde har været, og endnu nyder Byen for en stor Del godt af Oldtidens Vandledninger.

De centrale Bydele. Centrum for R. var det gamle Torv, Forum Romanum, som laa N. f. den palatinske Høj og 0. f. Capitolium. Det synes lige fra R.'s første Tider at have været den Plads, hvor Befolkningen fra de omliggende Høje forsamledes for at handle eller for at føre Raadslagninger i Fællesskab. Allerede tidlig bestræbte man sig for at skaffe Afløb for det Vand, som samlede sig her mellem Højene, af hvilken Grund man anlagde den saakaldte Cloaca Maxima, som efter Traditionen allerede var anlagt af Tarquinierne, men dog vistnok først i 2. Aarh. f. Chr. har faaet sin nuværende Skikkelse. Den fører tværs over Forum og leder Vandet saavel derfra som fra de omliggende Højder ud i Tiberen et Stykke S. f. Tiber-Øen. Forum udgjorde en aflang Firkant, hvis Længderetning gik fra Vestnordvest til Østsydøst; Længden var omtr. 150 M., og Bredden 50 M. Til Forum stødte der mod Nord en anden firkantet Plads, Comitium, hvis Sider imidlertid ikke vare parallelle med Forums; paa denne Plads, som var adskilt fra Forum ved Talerstolen (Rostra), fandt i den ældste Tid de politiske Forsamlinger og Afstemninger Sted, medens der paa Forum væsentlig blev drevet Handel; men da Folkemængden tiltog, maatte ogsaa de politiske Møder henlægges til Forum, og Talerstolen blev flyttet. Paa Forum blev der i Tidens Løb opført en stor Mængde Templer og offentlige Bygninger, hvoraf der endnu staar betydelige

Levninger, saa at man efter de planmæssige Udgravninger, som have fundet Sted i 19. Aarh., har faaet et nøje Kendskab til, hvorledes Forum var i Oldtiden. Paa den vestlige Side, op ad Capitolium, laa ved Siden af hinanden to Templer, Concordia-Tempelet, hvor Senatet ofte holdt sine Møder, og Vespasian's Tempel; af det sidstnævnte staa endnu 3 Søjler oprejste. S. f. dette Tempel fulgte en Søjlehal med 12 Gudebilleder (Porticus deorum consentium); heraf staa endnu en Del Søjler, ordnede saaledes, at de danne en stump Vinkel. Adskilt fra de nævnte Bygninger ved Vejen, der førte op til Capitolium (Clivus Capitolinus), fulgte dernæst Saturn-Tempelet med Front mod Nordøst. Det skal stamme fra Republikkens ældste Tider, men blev ombygget paa Augustus'es Tid. Heraf staa endnu 8 Søjler. Den største Del af Forum's Sydside indtoges af Basilica Julia, opført af Cæsar, men efter en Brand genopbygget og forstørret af Augustus. Det var en meget stor Bygning, 101 M. lang og 49 M. bred, med to Søjlegange uden om Midtersalen; den antages at have haft to Etager. Den var paa Siderne omgiven af Gader: mod Vest Vicus Jugarius og mod Øst Vicus Tuscus. Hinsides denne fulgte Kastor-Tempelet (til Ære for Kastor og Pollux), som stammede fra Republikkens ældste Tid, men flere Gange var blevet fornyet; heraf staa endnu 3 Søjler. Ved Siden af Kastor-Tempelet har man ved de seneste Udgravninger (1900) fundet et Bassin (Lacus Juturnae) med en Kilde, hvor Kastor og Pollux efter Sagnet skulle have vandet deres Heste, og en Brøndkarm (*puteal*) og et Alter, ligeledes helligede Juturna. I Nærheden fandtes det runde Vesta-Tempel, som efter Sagnet skal være grundlagt af Numa Pompilius, men flere Gange blev fornyet; her opbevaredes det hellige Palladium. Ved Siden af dette Tempel laa Vestalindernes Bolig (Atrium Vestae), en stor firkantet Bygning med talrige Rum for Vestalinderne; man har her fundet en Mængde Vestalindestatuer opstillede. Tæt ved Vesta-Tempelet paa Østsiden af Forum laa ogsaa Regia, ligeledes en ældgammel Bygning, hvor Pontifex Maximus havde Bolig; her var der opstillet Marmortavler med Fortegnelser over Konsulerne og Triumfatorerne (*fasti consulares* og *triumphales*), som nu efter at være blevne genfundne ere anbragte i Konservatorernes Palads paa Capitolium. V. f. Regia, hen imod Midten af Forum, opførte Augustus et Tempel for Cæsar (Aedes Divi Julii); foran det var der en halvrund Niche med et Alter, og paa begge Sider Triumfbuer. N. f. Regia laa Antoninus'es og Faustina's Tempel, hvori Kirken San Lorenzo in Miranda er bleven bygget ind. Nordsiden af Forum optoges for en stor Del af Basilica Aemilia, en stor, langstrakt Bygning, der er undergaaet adskillige Ombygninger; den er først for nylig bleven udgravet. Ved dens nordvestlige Ende laa Comitium (se ovenf.), hvis Beliggenhed først er bleven rigtig bekendt ved de 1898 paabegyndte Udgravninger. Paa Comitium's Nordside laa R.'s gamle Raadhus, Curia Hostilia, i hvis Sted Cæsar lod opføre et Tempel for Felicitas, medens han paabegyndte Bygningen af en Curia Julia, som laa der, hvor nu Kirken Sant' Adriano ligger. Paa Vestsiden af Comitium laa det mamertinske Fængsel med Tullianum. Udgravningerne paa Comitium have bragt mange Lag Brolægning for Dagen, det ene under det andet. Paa det Sted, hvor man formoder, at Grænsen mellem Comitium og Forum har været, har man under en sort Brolægning (*lapis niger*) fundet Rester af et ældgammelt Mindesmærke; man har antaget dette for Romulus'es Grav, som ifølge en Overlevering fra Oldtiden skal have befundet sig ved den gamle Talerstol paa Grænsen mellem Comitium og Forum. Samme Sted har man ogsaa fundet en Støtte med en nu uforstaaelig Indskrift i en meget gammel Sprogform. Ikke langt fra dette Sted og foran Concordia-Tempelet findes Septimius Severus'es Triumfbue (i det nordvestlige Hjørne af Forum); den har 3 Gennemgange og er 23 M. høj og smykket med Relieffer. Den laa ved Siden af den Talerstol (Rostra), som Cæsar havde ladet opføre ved Forum's vestlige Ende. Ved Talerstolen vare bl. a. de tolv Tavlers Love opstillede foruden Statuer af fortjente Mænd. I Nærheden fandtes »den gyldne Milesten« (Milliarium aureum). Midt paa Forum var der en fri Plads, men ogsaa her stode dog enkelte Bygninger, f. Eks. Janus-Tempelet. Her knejser ogsaa Fokas-Søjlen, oprejst til Minde om en byzantinsk Kejser (608 e. Chr.). Over Forum førte den hellige Vej (Sacra via), som gik foran Fronten af Antoninus'es og Faustina's Tempel og derpaa efter at have gjort en Bøjning mod Syd langs med Basilica Julia. Ved Siden af den stod der flere Æresstøtter, hvoraf Fodstykkerne ere tilbage. Dens Fortsættelse var Clivus Capitolinus, som førte op til Capitolium. Over flere af de Gader, som førte til Forum, var der anbragt Hvælvinger (»Janus-Buer«); en af disse, Janus medius, hvis Beliggenhed ikke kendes, var Vekselerernes Hovedsæde.

N. f. Forum Romanum fandtes en Række andre Torve, anlagte af forskellige Kejsere. Men da Resterne af dem for en stor Del ligge skjulte under de moderne Huse, er det vanskeligere at gøre sig en Forestilling om deres Indretning. Allerede Cæsar anlagde et Torv (Forum Julium) N. f. Comitium, samtidig med at han lod denne Plads omdanne; midt paa Torvet blev bygget et Tempel for Venus Genetrix. N. 0. f. Cæsar's Torv anlagde Augustus et andet Torv (Forum Augustum), hvis mest fremtrædende Bygning var et Tempel for Mars Ultor, hvoraf en Del endnu er bevaret. For at skaffe Plads til disse Anlæg maatte mange Huse nedrives her i et af R.'s tættest bebyggede Kvarterer. S. 0. f. Forum Augustum, men adskilt derfra ved Forretningsgaden Argiletum, anlagde Vespasianus et Torv (Forum Pacis ell. Vespasiani). I Midten fandtes Fredens Tempel (Templum Pacis), og ved det sydlige Hjørne Templum Sacrae urbis (nu Kirken Santi Cosma e Damiano), hvortil der senere føjedes et Rundtempel (Templum Romuli), helliget Romulus, Kejser Maxentius'es Søn. Forbindelsen mellem de to sidstnævnte Torve tilvejebragtes af Domitianus og Nerva ved Anlæggelsen af Forum Nervae ell. transitorium. N. V. f. Forum Augustum anlagde Trajanus R.'s største og prægtigste Torv, Forum Trajani, hvortil Adgangen førte gennem en Triumfbue, og som i Midten var prydet med Kejserens Ryttер-

statue. Paa Siderne var der Søjlehaller, og i Baggrunden fulgte Basilica Ulpia og bag ved den Trajan-Søjlen, en 27 M. høj Søjle, som endnu staar paa sin Plads. Den er i hele sin Højde smykket med et fortløbende Baand af Relieffer, som forestille Kampene med Dacerne. Ved Siden af Søjlen fandtes Biblioteker, og bagved et Tempel for Trajanus selv. Det hele Anlæg blev først muligt, efter at en Del af Quirinalerhøjen var bleven ryddet til Side.

Paa den vestlige Side af Forum Romanum laa den capitolinske Høj, som var Højborgen for det gamle R. Den havde to Toppe, nemlig det egentlige Capitolium mod Sydvest og Borgen (Arx) mod Nordøst; imellem dem var der en Indsænkning, hvor efter Sagnet Romulus skal have indrettet et Fristed (Asyl). Paa Capitolium fandtes R.'s gamle Hovedtempel med tre Celler, for Juppiter, Juno og Minerva. Det skal fra Begyndelsen være blevet opført af de tarquinske Konger, men brændte og blev genopbygget flere Gange. Det laa omtrent paa samme Sted som nu Palazzo Caffarelli, hvor man har genfundet dets Fundamenter. Ved Siden af det var der ogsaa flere mindre Templer. Paa Arx fandtes Juno Moneta's Tempel, omtrent hvor nu Kirken Aracoeli ligger. Den hele capitolinske Høj var oprindelig omgiven af sine egne Fæstningsmure, og desuden vare begge de særlige Toppe ved Mure adskilte fra Indsænkningen i Midten. Hertil knytter sig Fortællingen om Romernes heltemodige Modstand mod Gallerne, efter at den nedre By var bleven erobret af dem (390 f. Chr.). Med Tiden faldt Fæstningsværkerne, og ogsaa Privathuse bleve byggede paa Højen. Ved Højens sydøstlige Side fandtes den tarpejiske Klippe, hvorfra Højforrædere og andre Forbrydere nedstyrtedes. Ud imod Forum laa en Bygning, Tabularium, der tjente til Arkiv; paa det er nu Senatorpaladset bygget.

S. f. Forum laa den palatinske Høj, der som allerede omtalt var Sædet for det ældste R. I den historiske Tid var den for en Del opfyldt af de romerske Stormænds Huse, og i Kejsertiden opførte Kejserne der deres Paladser. De ældste Levninger findes paa den vestlige og sydvestlige Side, men ere temmelig vanskelige at bestemme. Her fandtes flere gamle Helligdomme: Lupercal, en Hule hvori Romulus og Remus skulle have faaet Die af Ulvinden, og Casa Romuli paa Toppen af Cermalus. I Nærheden fandtes den gamle Trappe (Scalae Caci), som førte op til Toppen. Flere Templer fra den republikanske Tid fandtes ogsaa paa den vestlige Del af Højen, saaledes et Tempel for Victoria og et for Magna Mater, men deres Plads lader sig ikke med Bestemthed fastslaa, uagtet der findes adskillige Tempelruiner. De fleste Ruiner, som nu findes paa den palatinske Høj, stamme fra de kejserlige Paladser. Kejser Tiberius'es Fader, Livia's første Mand, beboede et mindre Hus paa Palatinerhøjen; det er endnu for en stor Del bevaret (sædvanlig kaldet Livia's Hus) og indeholder nogle interessante Vægmalerier. I Nærheden byggede Augustus sit Palads, omtrent midt paa Højen; det blev senere ombygget og udvidet af andre Kejsere, men beholdt Navnet Domus Augustana. Rimeligvis var det 0. f. dette Palads, at han byggede et Apollo-Tempel, hvortil sluttede sig et Bibliotek (Bibliotheca Palatina). N. f. Domus Augustana og forbundet dermed ved en endnu bevaret underjordisk Gang fulgte Tiberius'es Palads (Domus Tiberiana), som blev bygget paa svære Substruktioner; ogsaa her synes dog en stor Del af de bevarede Rester at stamme fra en senere Tid. Det var især de flaviske Kejsere, som gav sig af med store Byggeforetagender paa den palatinske Høj; bl. a. fik Domus Augustana en betydelig Udvidelse mod Syd. Af de mægtige Ruiner kan man endnu se, hvor prægtigt Paladset har været udstyret. I Forbindelse hermed stod ogsaa det saakaldte Stadium, en stor aaben Plads af aflang Form. Man har ment, at det har været en Rendebane, men maaske det snarere har været et Haveanlæg. Sydligst fandtes Septimius Severus'es Palads og det af ham opførte Septizonium, en Pragtbygning i tre Etager, som vendte ud imod Via Appia. Af Bygninger paa den palatinske Høj er endnu at omtale det saakaldte Paedagogium paa Sydvestsiden (Bolig for de kejserlige Pager) og endelig mod Nord Juppiter Stator's Tempel, et af R.'s ældste Templer, men af det er der ingen Rester tilbage.

De sydlige Bydele. Naar man fra Forum Romanum gik mod Sydvest ad Vicus Tuscus, kom man til R.'s Forretningskvarter, som udfyldte Terrainet mellem den palatinske Høj og Tiberen. Her traf man først Velabrum, en Plads, hvor mange handlende havde deres Bolig. Her findes endnu en lille Marmorbue, smykket med Relieffer, som er opreist af Vekselererne til Ære for Septimius Severus, og tæt ved den Janus quadrifrons, en Port med fire Indgange, som hviler paa fire Piller. Den dannede formodentlig Grænsen mellem Velabrum og Forum boarium (Kvægtorvet), som naaede ud til Tiberen. Her fandtes flere Templer, hvis Plads vanskelig lader sig bestemme. Helt nede ved Tiberen staar endnu et velbevaret lille Rundtempel, som sædvanlig, men med Urette, kaldes Vesta-Tempelet; maaske har det været et Tempel for Portunus. Et firkantet Tempel ved Siden af, som paa Siderne er omgivet af ioniske Halvsøjler, anses for at have været helliget enten Mater Matuta eller Fortuna virilis. S. V. f. Forum boarium, i Sænkningen mellem den palatinske og den aventinske Høj, laa Circus Maximus, hvor Romerne fra gammel Tid holdt deres Væddeløb og Væddekørsler. Dog var det først fra Cæsar's Tid, at der indrettedes en virkelig Bygning til Løbene. Cirkus maatte flere Gange bygges om paa Grund af Ildebrand; det, der stod længst, skyldes Trajanus. Det havde en Længde af 635 M. og skal have kunnet rumme 150,000 Mennesker. Nu er det saa godt som helt forsvundet. Den aventinske Høj var den af R.'s Høje, som senest blev bebygget, og Beboerne vare mest Plebejere. Her var heller ingen Bygninger af Betydning; dog fandtes en Del mindre Templer, hvoraf det vigtigste var et Diana-Tempel. Mellem den aventinske Høj og Tiberen fandtes Saltoplagene (Salinae) og sydligere Handelshavnen (Emporium) med store Kornpakhuse (Horrea), hvorfra Porticus Aemilia førte op ad Byen til. Ved Porta Ostiensis er det mærkeligste Oldtidsmonument Cestius-Pyramiden, et Gravmæle, som er indmuret i den aurelianske Mur.

Fra Porta Capena i den servianske Mur paa Skraaningen af Caelius førte Via Appia mod Sydøst. Omkring den dannede der sig med Tiden en hel Forstad. 0. f. Vejen laa Egeria's Lund og Camenernes Grotte, V. f. Vejen Piscina publica, en Dam, som brugtes til at vadske i. Her fandtes ogsaa forskellige Templer, f. Eks. et Tempel for Honos og Virtus tæt ved Porta Capena og et Tempel for Mars uden for den senere aurelianske Mur. Men den mest storartede Bygning i denne Bydel var Caracalla's Termer, i S. V. f. Via Appia. De vare kun paabegyndte af Caracalla, men bleve først fuldførte af Alexander Severus. De omfangsrige, forholdsvis velbevarede Ruiner vidne endnu om den Luksus, der fandtes i Kejsertidens R., og give en god Forestilling om Indretningen af den Slags Etablissementer, som Tiden satte saa stor Pris paa.

De østlige Bydele. Naar man fra Forum fortsatte mod Øst ad Sacravia, kom man igennem det Kvarter af Byen, som kaldtes Velia. Ogsaa dette var et Forretningskvarter, uagtet ganske vist den fortsatte Opførelse af Templer og offentlige Bygninger, især paa Nordsiden af Sacra via, noget indskrænkede dets Betydning i denne Henseende. Efter at have passeret det lille Romulus-Tempel og Atrium Vestae førte Sacra via forbi Basilica Constantini, som laa paa Gadens venstre (nordlige) Side. Af denne mægtige, hvælvede Bygning, som blev paabegyndt af Maxentius og fuldført af Konstantin den Store, ere endnu store Partier bevarede. Længere fremme førte Sacra via igennem Titus'es Triumfbue, et af de smukkeste Monumenter i det gamle R. Den er rejst til Minde om Erobringen af Jerusalem, og i Relieffer paa Indersiden fremstilles Titus'es Triumftog efter denne Daad. Straks derpaa fulgte til venstre et Tempel for Venus og Roma, opført af Hadrianus; en Del deraf er nu bygget ind i Kirken Santa Francesca Romana; det var et Dobbelttempel med Indgang fra begge Sider. Derefter naaede man det mægtige flaviske Amfiteater (Colosseum), foran hvilket der stod et Springvand (Meta sudans) og en Kolossalstatue af Nero. Amfiteateret, som blev opført af Vespasianus og Titus, er en af de Bygninger, der giver den bedste Forestilling om R.'s Storhed og Rigdom. Efter at det i Aarhundreder har tjent snart til Fæstning, snart til Stenbrud, er dog endnn den største Del af de kolossale Stenmasser tilbage, og ogsaa i arkitektonisk Henseende vidner det om Romernes store Evner. Over den Vej, som herfra fører mod Syd, staar Konstantin's Triumfbue, en Bue med tre Gennemgange. De derpaa anbragte Relieffer ere af meget forskelligt Værd, idet de bedste af dem ere tagne fra ældre Mindesmærker.

S. f. Colosseum ligger Højdedraget Caelius, som i Oldtiden var stærkt bebygget. Her var en Del Templer af ringe Betydning; det største var Templum Divi Claudii. Mod Nord og Nordøst ligger Esquilinerhøjen, som bestaar af de to fremspringende Toppe Oppius og Cispius og Øst derfor et større Plateau, Fra Forum til Esquilinerhøjen førte i Fortsættelse af Argiletum den stærkt befærdede Hovedgade Subura. Paa Oppius, hvis vestlige Skraaning ned imod Velia kaldtes Carinae, laa Titus'es og Trajanus's Termer, til Dels byggede over Ruinerne af Nero's »gyldne Hus«. Disse Anlæg ligge nu for en stor Del under Jorden. Paa Nordsiden af Oppius stod den af Augustus byggede Porticus Liviae. Paa det esquilinske Plateau fandtes bl. a. et Torv, Forum E$quilinum, hvortil fra Byens Side førte den endnu bevarede Gallienus-Bue. I Nærheden vare Mæcenas'es Haver, hvortil sandsynligvis hørte det endnu bevarede Auditorium Maecenatis. I det hele taget var Esquilinerhøjen rig paa Haver og Anlæg. Paa en stor Strækning af Højen har man fundet udstrakte Begravelsespladser, dels fra den forhistoriske Tid, dels den fattige Befolknings Grave (*puticuli*) fra en senere Tid.

Paa Viminalis fandtes ingen Bygninger af Betydning. Paa Quirinalis fandtes bl. a. et gammelt Tempel for Quirinus tæt ved Hovedgaden Alta Semita, som førte hen over Højderyggen gennem Porta Collina til Porta Nomentana. Paa den sydvestlige Del af Højen fandtes Konstantin's Termer, som nu ere næsten forsvundne, medens Diocletian's Termer, en Bygning af mægtige Dimensioner, endnu for en stor Del staa. I en af deres Hvælvinger er Kirken Santa Maria degli Angeli bygget, medens en anden Del anvendes til Museum. Yderst i Byens nordøstlige Ende anlagde Tiberius en Lejr for Prætorianerne, i Castra Praetoria, hvoraf der er fundet Rester. Den spillede ofte en stor Rolle i de Tider, da Soldaterne dominerede i R.

De nordlige og vestlige Bydele. Den servianske Mur løb tæt omkring den nordvestlige Side af Capitolium. Hvad der laa uden for den, i laa uden for det gamle, republikanske R.'s Grænse, men Egnen nærmest ved Muren og ved Tiberen blev dog ret tidlig bebygget. Tæt uden for Porta Carmentalis laa Forum holitorium (Grønttorvet), der omtrent svarer til den nuværende Piazza Montanara, og ikke langt herfra laa det store Marcellus-Teater, bygget af Augustus; heraf staar endnu den store, runde Ydermur. Lidt længere fremme mod Nordvest laa det mindre Theatrum Balbi fra omtrent samme i Tid, og N. f. Marcellus-Teateret de to Søjlehaller Porticus Minucia og Porticus Octaviae. Af den sidstnævnte, der var bygget af Metellus Macedonicus, men blev ombygget af Augustus og opkaldt efter hans Søster Octavia, staar der endnu en Del tilbage. Noget nordligere laa Circus Flaminius, anlagt 221 f. Chr. I Nærheden laa rimeligvis Bellona's Tempel, hvor Senatet holdt Møde, naar der skulde forhandles med en hjemvendt Feltherre, der ønskede en Triumf; thi saa længe han endnu havde Kommandoen, maatte han ikke komme inden for Byens Grænse.

Medens det hidtil omtalte Terrain temmelig tidlig blev bebygget, henlaa Egnen N. f. Circus Flaminius ubebygget til Slutningen af Republikkens Tid eller Begyndelsen af Kejsertiden. Det var den saakaldte Marsmark (Campus Martius), som mod Vest og Nord begrænsedes af Tiberen, der her gør en Bøjning, og mod Øst regnedes at naa til Via lata, Hovedvejen, som førte ud af Byen mod Nord. Paa Marsmarken afholdtes de Folkeforsamlinger (*comitia centuriata*), som, da de oprindelig vare af militær Natur, ikke maatte holdes inden for Bygrænsen. Den nordlige Del af

Marsmarken anvendtes desuden til gymnastiske Øvelser og Sport. I den sydligste Ende af Marsmarken opførte Pompejus 55 f. Chr. et stort Teater, R.'s første Stenteater (Theatrum Pompeji), med hvilket de ovenfor omtalte senere Teatre ikke kunde maale sig. Til Teateret sluttede sig et Tempel for Venus Victrix og en Søjlehal, Porticus Pompeja. Cæsar planlagde store Byggeforetagender paa Marsmarken, men det blev dog først under Augustus, at Agrippa kom til at fuldføre dem. Han tilendebragte Bygningen af Saepta Julia, som Cæsar havde paabegyndt. Det var en Bygning, som tjente til Afholdelsen af Afstemninger af Folkeforsamlingen. Den laa langs med Via lata og var udstyret med stor Pragt. Ved Siden af opførtes Diribitorium, en Bygning, hvor Optællingen af Stemmerne fandt Sted. Agrippa's prægtigste Bygning var Pantheon; dog have nyere Undersøgelser vist, at Bygningen, som den nu staar, væsentlig skyldes Hadrianus, som genopførte den efter en Brand. Bag ved Pantheon (mod Syd) laa Agrippa's Termer, og V. f. dem opførte Nero sine Termer, der senere bleve helt ombyggede af Alexander Severus. Til dem stødte mod Vest Domitian's Stadium, hvis Plads nu indtages af Piazza Navona, og S. f. det byggede Domitian et Odeum. Mellem Agrippa's Termer og Saepta Julia laa et Tempel for Isis og Serapis, der ligeledes stammede fra Augustus's Tid. Nordligere byggede Agrippa til Minde om Søsejrene i Borgerkrigen Basilica Neptuni ikke langt fra Via lata. Mellem de endnu bevarede Søjler heraf er opført en moderne Bygning. Lidt nordligere fandtes flere Anlæg, som skyldtes Antoninus Pius og Marcus Aurelius. Heraf findes endnu paa Piazza Colonna Marcus Aurelius's Søjle, en Efterligning af Trajan-Søjlen. Paa den modsatte Side af Via lata havde Agrippa anlagt en stor aaben Plads, Campus Agrippae, omgiven af Søjlegange. I den nordlige Del af Marsmarken fandtes fra Augustus's Tid et stort Alter, Ara Pacis Augustae, ved Via lata; heraf ere flere udmærkede Relieffer endnu bevarede. Længere mod Nord var Augustus's Mausoleum. 0. f. Via lata, som var smykket med flere Triumfbuer, var der flere udstrakte Haveanlæg i Byens nordligste Del, især paa Mons Pincius (ogsaa kaldet Collis hortorum) og i Sænkningen mellem dette Højdedrag og Quirinalerhøjen. Her havde mange romerske Stormænd deres Villaer. De vigtigste af Haverne vare Horti Pompejani, Horti Lucullani og Horti Sallustiani.

Ved Tiberen i den sydligste Del af Marsmarken vare Krigshavnen og Arsenalet (Navalia). Paa Tiber-Øen fandtes et Tempel for Aesculapius, grundlagt 291 f. Chr. Paa den højre Tiber-Bred (trans Tiberim) strække sig Højdedragene Janiculum og Vaticanus, hvilke to Navne dog oprindelig ikke synes at have været adskilte. Paa Janiculum's Skraaning var der ogsaa Haveanlæg, som tilhørte rige Romere, saaledes Horti Caesariani. Nede ved Tiberen herskede der naturligvis ogsaa paa denne Bred et stærkt Liv; især boede her mange Fiskere. Men af betydeligere Bygninger i denne Egn fandtes der kun faa. Augustus anlagde her et Bassin til Afholdelse af fingerede Søslag (Naumachia). Oppe ved Vaticanet anlagde Caligula en Cirkus, omtrent hvor Peters-Kirken nu staar. Ved Tiberen opførte Hadrianus sit Mausoleum (Moles Hadriani, nu Castel Sant' Angelo, Engelsborg) og noget nordligere en Cirkus. Som Mindesmærker, der tilhøre det gamle R., ere endnu at nævne de Gravmæler, som efter antik Skik fandtes anbragte langs med Vejene uden for Byens Grænser, samt endelig Katakomberne, der strække sig under Jorden i en vid Omkreds. (Litt. Fra Oldtiden haves endnu Rester af en Plan over R., som er udarbejdet paa Stentavler under Septimius Severus og Caracalla og var anbragt ved Templum Sacrae urbis; de findes nu i det capitolinske Museum og ere bl. a. udgivne af Jordan i *Forma urbis Romae regionum XIV* [Berlin 1874]. Fra Konstantin den Stores Tid stammer en Beskrivelse af R.'s Regioner, som er opbevaret i to Redaktioner, der sædvanlig kaldes *Notitia* og *Curiosum*. Endvidere haves fra Middelalderen et Par topografiske Skildringer af R., et *Itinerarium*, som findes i et Haandskrift i Einsiedeln, og et Skrift *Mirabilia Romae*. Disse Skrifter ere ogsaa udgivne af Jordan i 2. Bd. af hans Topografi [Berlin 1871]. I Renaissancetiden tiltog Interessen for R.'s Topografi stærkt. Af ældre Værker kunne nævnes: Marliani, *Urbis Romae topografia* [2, Opl., R. 1544]; Donatus, *Roma vetusac recens* [R. 1638]; Nardini, *Roma antica* [R. 1666; 4. Opl. 1818—19]; Desgodetz, *Les édifices antigues de Rome* [Paris 1682]; Piranesi, *Le antichitá romane* [4 Bd., R. 1756]. I Beg. af 19. Aarh. paabegyndtes systematiske Udgravninger under Ledelse af Fea, og efter 1870 ere de blevne foretagne efter en større Maalestok. Af den nyere Litt. kan nævnes: Fea, *Miscellanea filologica* [2 Bd., R. 1790—1836]; samme, *Descrizione di Roma* [3 Bd., R. 1820]; Platner, Bunsen m. fl., »Beschreibung der Stadt R.« [6 Bd., Stuttgart 1830—42]; Nibby, *Roma nell' Anno 1838* [4 Bd., R. 1838]; Becker, »Topographie der Stadt R.« [Leipzig 1843]; Preller, »Die Regionen der Stadt R.« [Jena 1846]; Canina, *Indicazione topografica di Roma antica* [4. Opl., R. 1850]; samme, *Edifizi di Roma antica* [6 Bd., R. 1848—56]; Jordan, »Topographie der Stadt R. im Alterthum« [2 Bd., Berlin 1871—85]; Parker, *Archeology of Rome* [12 Bd., Oxford 1873—77]; Reber, »Die Ruinen R.'s« [2. Opl., Leipzig 1879]; Dyer, *Ancient Rome* [2. Opl., Lond. 1883]; Gilbert, »Geschichte und Topographie der Stadt R. im Altertum« [3 Bd., Leipzig 1883—90]; Lanciani, *Ancient Rome* [Lond. 1888]; samme, *Pagan and Christian Rome* [Lond. 1892]; samme, *The ruins and excavations of ancient Rome* [Lond. 1897]; samme, *New tales of o ld Rome* [Lond. 1901]; Schneider, »Das alte R.« [Leipzig 1896]; Borsari, *Topografia di Roma antica* [Milano 1897]; Homo, *Lexique de topographie romaine* [Paris 1900]; Richter, »Topographie der Stadt R.« [2. Opl., München 1901]; Hülsen, »Die Ausgrabungen auf dem Forum Romanum 1898—1902« [R. 1903]. Beretninger om Udgravninger findes i de italienske *Notizie degli scavi* og *Bullettino della commissione archeologica comunale di Roma* samt i det tyske arkæologiske Instituts »Mitteilungen«. Af kartografiske Værker angaaende

det gamle R. ere de bedste Kiepert og Hülsen, *Formae urbis Romae antiquae* [Berlin 1895] og Lanciani, *Forma urbis Romae* [Milano 1893 ff.]). *H. H. R.*

Historie.

Her skal kun selve Byen R.'s Historie behandles. I politisk Henseende har R. som bekendt til forskellige Tider spillet en overordentlig stor Rolle. I Oldtiden var den i Aarhundreder Hovedstaden i et Verdensrige, og selv efter dettes Fald forstod den endnu i mange Aar, i Middelalderen og helt ind i den nyere Tid, at bevare Stillingen som aandeligt Midtpunkt for hele den civiliserede Verden eller dog for store Dele af den, idet den med en kortere Afbrydelse stadig var Sædet for Paverne, og endelig er den i den nyeste Tid bleven en europæisk Stormagts Hovedstad. Men angaaende disse Forhold henvises dels til Romerske Rige, dels til Kirkestaten og Pave.

Ogsaa af selve Byens Historie ere dog saavel dens Oprindelse som Hovedmomenterne af dens Udvikling og Vækst i Oldtiden, for saa vidt som de vare af Betydning for Skildringen af de topografiske Forhold, allerede ovenfor blevne fremstillede (S. 123 ff.). Sin Stilling som Rigets Hovedstad lykkedes det ikke R. at bevare usvækket lige til Oldtidens Slutning. Allerede de første Kejsere bidroge ved deres Omsorg for at hæve Rigets Provinser op af det Underordningsforhold, hvori de hidtil havde staaet til R., til at svække Hovedstadens Magtstilling, idet det nu ikke længere var Folkeforsamlingerne i R., der vare eneraadende over Provinsernes Skæbne, men som Kejserens Residens og Regeringens Sæde vedblev R. dog lige fuldt at være Hovedstad. Men efterhaanden som det romerske Senat trængtes mere og mere i Baggrunden, og Kejseren ofte tilbragte længere Tidsrum ad Gangen i andre Dele af Riget, svandt R.'s Betydning ind. Da saa Konstantin den Store gjorde Konstantinopel til sin ny Hovedstad, og Kejserne ogsaa senere, efter at Rigets vestlige Halvdel varig var bleven skilt fra den østlige, ofte residerede andre Steder end i R., blev R. nærmest kun betragtet som den gamle, hellige By, hvortil der knyttede sig mange stolte Traditioner; den fik omtrent samme Betydning som senere Moskva for Russerne. Men Byen forfaldt dog ikke; tværtimod opførte endnu Konstantin store Pragtbygninger i R., og man blev ved med at opstille Statuer og Mindesmærker paa Forum. Under Folkevandringerne led Byen derimod meget. Ved Vestgoternes og Vandalernes Plyndringer (410 og 455) gik mange Kunstværker tabt, men endnu større Skade gjorde Østgoternes Plyndringer under Totila (546). Efter Østgoternes Overvindelse kom R. under Kejseren i Konstantinopel, men Forbindelsen med Østen var vanskelig, især efter at den største Del af Italien var kommen i Hænderne paa Longobarderne, som ogsaa gentagne Gange gjorde Angreb paa R.

Men imidlertid var R. bleven Hovedsædet for en ny Stormagt, Kirken. De romerske Biskopper (Paverne) havde allerede tidlig faaet en særlig anset Stilling blandt de kristne Biskopper; men først da Kristendommen under Konstantin den Store opnaaede Statens Anerkendelse, bleve de ret i Stand til at gøre sig gældende. Da saa Kejserne holdt op med at residere i R., blev det Paven, der kom til at staa som Byens første Mand. Tidlig begyndte da ogsaa Kirkebygninger at rejse sig; omtr. 350 byggedes den ældste Peters-Kirke. Da Templerne ikke mere benyttedes eller forfaldt, begyndte man ogsaa at tage Materialet til Kirkerne derfra; især var det meget almindeligt, at Søjlerne fra de antikke Templer bleve benyttede til Kirkerne. Paa den Maade fremskyndedes Templernes Forfald, men paa den anden Side bleve dog de anvendte Materialer reddede fra Ødelæggelsen, hvilket maaske ellers ikke var blevet Tilfældet.

Ogsaa Pavens verdslige Magt over R. var i Tiltagende og fik en stærk Støtte ved Pipin den Lilles og Karl den Stores Landoverdragelser; om den byzantinske Kejsers Overherredømme var der nu ikke længere Tale. Til R. søgte Karl den Store for at krones til Kejser af Paven (800), og saaledes opfriskedes ogsaa Mindet om R. som Kejserstaden. Men Usikkerheden var stor; 846 trængte Saracenerne frem til R.'s Porte og plyndrede Peters-Kirken og Pauls-Kirken, som laa uden for Murene. Dette gav Anledning til, at Pave Leo IV inddrog Egnen omkring Peters-Kirken og Vatikanerhøjen under R. og byggede en Mur omkring den ny Bydel, som efter ham kaldtes den leoninske Stad (*Città Leonina*) og blev det stærkest befæstede Parti af R. Under de følgende Paver sank dog Pavemagtens Anseelse i høj Grad, og de verdslige Stormænd spillede Herrer i R. Otto den Store modtog 962 Kejserkronen af Paven og søgte nu at tilrive sig Magten over R., og de følgende tyske Konger droge ligeledes til R. for at krones til Kejsere og for at gøre sig til Herrer over den hellige Stad. Det var nu Kejserne og den romerske Adel, der stredes om Magten i R. Gregor VII søgte paa ny at hæve Pavemagten, men Henrik IV erobrede R. med Undtagelse af Engelsborg, hvor Paven holdt sig indesluttet. Han blev befriet af Normannerfyrsten Robert Guiscard, men ved den Lejlighed gik hele den sydlige Del af Byen op i Luer (1084) °g laa fra nu af i lang Tid næsten øde.

I den følgende Tid fortsattes Kampene i R. De forskellige Adelsslægter, Colonna, Frangipani, Orsini o. a., stredes om Pavevalgene. De gjorde mange af Oldtidsbygningerne i R., Colosseum, Teatrene, Triumfbuerne, Kejserpaladserne, Augustus'es Mausoleum o. s. v., til befæstede Borge, hvorfra de fejdede imod hverandre og mod Paverne. Nu rejste ogsaa den romerske Borgerstand sig og forlangte Genoprettelsen af en Republik efter Oldtidens Mønster (1143). Den fik til Leder Arnold af Brescia, som i Begyndelsen havde Heldet med sig, men til sidst bukkede under for Kejser og Pave (1155). Stormændene høstede dog den meste Fordel, og Byens Styrelse overlodes en Adelsmand med Titel af Senator. Kraftige Paver som Alexander III (1159—81) og Innocens III (1198—1216) udvidede dog atter Pavestolens Magt, og Gregor IX lod 1238 en Mængde adelige Borge, som vare opførte i de antikke Bygninger, nedrive. En lignende Ødelæggelse foretoges 1257 af Senatoren Brancaleone.

Men samtidig med at Oldtidens Mindesmærker svandt hen, fik Paverne dog opført en hel Del Kirker; i Beg. af 13. Aarh. grundlagdes Vatikanet som Pavernes Residens. Men da Bonifacius VIII 1303 var bukket under for Slægten Colonna, og da Clemens V 1309 tog Bolig i Avignon, begyndte der igen en Nedgangens Tid for R. Slægtsfejderne toge til; men da Cola di Rienzi 1347 tog Magten under republikanske Former og støttende sig til Oldtidens Traditioner, forenede Adelsslægterne sig imod ham og styrtede ham.

Pavernes Tilbagekomst (1377) bragte atter bedre Forhold til Veje. Først var der dog i nogen Tid Modpaver at bekæmpe og Konciler, mod hvilke Paverne maatte hævde deres Myndighed, men Pavernes Sejr kom R. til gode. Med Nikolaus V (1447—55), som gav Befolkningen i R. Selvstyrelse og planlagde store Byggeforetagender i Byen, holdt Renaissancens Aand sit Indtog i R. Sixtus IV (1471—84) ofrede meget paa R.'s Udsmykning. Han udvidede Gaderne og opførte talrige Kirker; ogsaa det sixtinske Kapel skyldes ham. Ogsaa Alexander VI (1492—1503) lod udføre betydelige Arbejder i R. Endnu mere skylder R. dog Julius II (1503—13) og Leo X (1513—21). De indkaldte Italien's største Kunstnere, Bramante, Michelangelo og Rafael, og gav dem store Opgaver at udføre. Arbejdet paa Peters-Kirkens Ombygning blev paabegyndt, men det varede rigtignok over 100 Aar, inden den blev færdig. I Vatikanet fandt der store Udvidelser Sted; Michelangelo malede Loftsmalerierne i det sixtinske Kapel, og Rafael smykkede Stanzerne og Loggierne med sine Malerier. Rundt om i Byen rejste der sig stolte Paladser. I een Henseende maa man dog beklage, hvad der dengang skete: trods al deres Begejstring for Oldtiden manglede Renaissancens Mænd Pietet for dens Mindesmærker. Man betænkte sig ikke paa at tage Stenene til de Pragtbygninger, der skulde opføres, fra de gamle Ruiner; især Colosseum maatte afgive store Mængder af sit fortræffelige Byggemateriale. De største Ødelæggelser af Oldtidsbygningerne i R. have netop fundet Sted i denne Tid.

Det stærke Liv, som rørte sig i R., fik en brat Afbrydelse, da den kejserlige Hær stormede og erobrede Byen 1527. Den paafølgende Plyndring (*Sacco di Roma*) var ikke mindre frygtelig end de, som vare foretagne af Folkevandringernes Barbarer. Pest- og Hungersnød fulgte efter, og Indbyggertallet sank i en overordentlig Grad. Da Karl V 1536 skulde holde sit Indtog i R., anlagde man til hans Ære en bred Gade tværs igennem de Dele af Byen, hvor de fleste antikke Bygninger stode, og mange af dem bleve derved helt ødelagte. Snart bedredes Tiderne igen, og i Midten og Slutn. af 16. Aarh. toge Paverne igen fat paa store Byggeforetagender. Især indlagde Sixtus V (1585—90) sig stor Fortjeneste af R.'s Udvikling. Han gav Byen et helt andet Udseende, anlagde lige og brede Gader, især i den nordøstlige Del af Byen, som længe havde været ubeboet, fuldførte Peters-Kirkens Kuppel, opførte den store Vandledning *Acqua felice*, udryddede Røvere og indførte ordnede Retstilstande. Men heller ikke han respekterede Oldtidens Mindesmærker. Takket være de kraftige, men ikke meget kirkeligsindede Paver i Aarhundredets Begyndelse havde Paverne nu faaet sig en verdslig Magtstilling som Herrer over R. og Kirkestaten, men nu anvendte de dog mest deres Magt i Kirkens Tjeneste. Kirker byggedes i stor Mængde, men ikke længere i de tidligere Tiders rene Stil; Barokstilen kom nu paa Moden og vedblev at være det i 17. Aarh. Ogsaa de romerske Adelsmænd, der nu ikke længere tænkte paa at tage Magten fra Paven, byggede sig pragtfulde Paladser i R., men den store Befolkning levede under fattige Vilkaar. I Løbet af 18. Aarh. begyndte R. at blive et Valfartssted for Kunstnere, og Interessen for dets store Fortid var igen i Tiltagende.

Den franske Revolution medførte ogsaa republikanske Bevægelser i R., og de understøttedes af Franskmændene. 1798 proklameredes den romerske Republik, som dog Aaret efter igen omstyrtedes. Imidlertid vare dog mange af R.'s prægtigste Kunstskatte blevne førte til Paris, hvorfra de først kom tilbage efter Napoleon's Fald. 1808 blev R. besat af franske Tropper og blev Aaret efter indlemmet i Frankrig. Under den franske Styrelse blev der taget kraftig fat paa Udgravningen af Oldtidsmonumenterne. De gamle Tilstande genoprettedes 1814, men Misfornøjelsen i R. tiltog stadig. 1849 proklameredes paa ny Republikken, efter at Pius IX var bleven forjaget. Men franske Tropper genindsatte ham og vedbleve indtil 1870 at beskytte Pavestolen. For øvrigt udfoldede Pius IX en rig Virksomhed, dels ved Istandsættelse og Udsmykning af mange gamle Kirker, dels ved Foretagelsen af betydelige Udgravninger. Men 1870, da de franske Tropper havde forladt R., fik det pavelige Herredømme en Ende. 20. Septbr. rykkede den italienske Hær efter en kortvarig Kamp ind i Byen, som tillige med hele Kirkestaten indlemmedes i Kongeriget Italien, idet dog Paven beholdt Suveræniteten over Vatikanet, Peters-Kirken og Lateranet. 26. Jan. 1871 blev R. Italien's Hovedstad.

Siden den Tid har R. taget et ganske overordentligt Opsving. Ny Bydele have rejst sig i Løbet af nogle faa Aar, hvorved rigtignok flere af de prægtige gamle Haver, som tilhørte forarmede Adelsslægter, ere forsvundne, og mange monumentale Bygninger ere blevne opførte. Til Gengæld har man saa nedrevet de mest forfaldne og usundeste Kvarterer, f. Eks. det gamle Jødekvarter (*Ghetto*). R. er saaledes hurtig bleven en moderne Storstad, men har derved ogsaa mistet en god Del af sin Poesi og af sin historiske Kolorit. For Udgravningen og Vedligeholdelsen af Oldtidsminderne er der under den italienske Regering blevet sørget med en Iver og en Interesse, som tidligere var ukendt. (Litt.: Gregorovius, »Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter« [4. Opl., 8 Bd., Stuttgart 1886—96]; Reumont, »Geschichte der Stadt Rom« [3 Bd., Berlin 1867—70]; Adinolfi, *Roma nell' età di mezzo* [2 Bd., R. 1881—82]). *H. H. R.*

Rom, Konge af, se Napoleon II.

Rom, Niels Christian, dansk Husflidsmand, Redaktør og Forlægger, er født i Brøndbyøster 4. Aug. 1839. Efter at have taget Skolelærereksamen

1857 var han i 18 Aar Lærer i Folkeskolen, sidst i Føvling, hvorfra han flyttede til Kjøbenhavn for helt at ofre sig for Husflidssagen, den han alt i en Aarrække havde syslet med dels gennem Artikler i »Landbotidende« og i det af ham siden 1873 udgivne »Husvennen« og dels ved Foredrag Landet over. Et betydningsfuldt Arbejde var »Den danske Husflid, dens Betydning og dens Tilstand i Fortid og Nutid« [1874], der efterfulgtes af »Haandgerningsbog for Ungdommen« [1875] og »Dansk Husflidstidende« [1881 ff.], hvori findes en Række Artikler fra hans Haand. 1873 stiftedes »Dansk Husflidsselskab«, i hvis Bestyrelse han stadig har siddet, ligesom han 1874 blev valgt ind i den nydannede »Danmark's Lærerforenings« Bestyrelse. 1876 etablerede R. en Forlagsforretning, hvorfra er udgaaet et stort Antal Lære- og Læsebøger, Landkort og Anskuelsesbilleder, der for en Tid heldig afhjalp en følelig Mangel paa brugeligt Undervisningsmateriel i Folkeskolen. Siden 1888 har R. i eget Trykkeri kunnet fremstille sine Forlagsartikler, hvoraf yderligere kan nævnes »Folkets Almanak«. *Fr. Th.*

Rōma se Rom. Som Gudinde dyrkedes R., Staden Rom's Personifikation, allerede fra 2. Aarh. f. Chr. Skikken kom op i Lilleasien, men bredtes derfra videre. I Kejsertiden var det i de romerske Provinser almindeligt, at R. dyrkedes i Forbindelse med Kejseren. I selve Rom fandtes et Tempel for Venus og R. ikke langt fra Forum; af det er der endnu bevaret Rester. R. afbildedes som en Kvindeskikkelse af krigersk Udseende og findes som saadan jævnlig paa Mønter. *H. H. R.*

Rōmafarer, gammel Betegnelse for den, der foretog en Pilegrimsrejse til Rom. *H. H. R.*

Romagna [råma'ña], Romagnen, gammelt Landskab i Mellemitalien, udgjorde oprindelig Hovedbestanddelen af det byzantinske Eksarkat, hørte senere til Kirkestaten og danner i vore Dage Provinserne Ravenna og Forli og Dele af Ferrara og Bologna. Befolkningen kaldes Romagnoler. (Litt.: Rosetti, *La Romagna*, *Geografia estoria* (Milano 1894]). *H. P. S.*

Romagnosi [råmaño'si], Giovanni Domenico, italiensk retslærd og Filosof, født 13. Decbr. 1761 i Salso Maggiore ved Piacenza, død 8. Juni 1835, Professor ved forskellige italienske Universiteter, justitsministeriel Embedsmand, fængslet paa Mistanke om carbonaristiske Sympatier, Professor ved Universitetet paa Korfu 1824. R. behandlede baade den offentlige Ret — »Ricerche sulla validitå dei giudicj del pubblico«, I—II [Milano 1836], »La scienza delle costituzione«, I—II [posthumt, Bastia 1848, Firenze 1850] — og Civilretten — »Della ragion civile delle acque nella rurale economia« [4. Udg., Prato 1838], bearbejdet paa Tysk af Marcus Niebuhr [Halle 1840] —, men særlig hans kriminalistiske Virksomhed gjorde ham berømt [»Genesi del diritto penale«, Pavia 1791, 5. Udg., I—II, 1833, Prato, oversat paa Tysk af Heinrich Luden, I—II, Jena 1833]. R. hyldede Nødværgeteorien. Som Filosof udgik han fra de franske Sensualister. Ogsaa med matematiske og fysiske Studier beskæftigede R. sig. Hans »Opere« ere udkomne i forskellige Udgaver. (Litt.: Ferrari, *La mente di D. R.* [Milano 1835]). *Fz. D.*

Romaikē (nygr.), en Betegnelse for det nygræske Sprog; jfr. Romæer. *H. H. R.*

Roma infangibile (lat.), **o:** det urørlige, uantastelige Rom, et Slagord under Kampen mellem Pavestaten og det moderne Kongerige Italien.

Romainville [råmæ̃vi'l], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine, 2 Km. 0. f. Paris's Fæstningsvold, med et Fort, der er et Led af Hovedstadens Fæstningsanlæg, og Gipsbrud, er en tiltalende Villaby med (1896) 2,400 Indb. *M. Kr.*

Roma locūta est, causa f inīta est, moderne latinsk Talemaade: »Rom (o: Paven) har talt, og dermed er Sagen afgjort«. *H. H. R.*

Romān. R. hører til den episke Digtning, der giver os et Handlingsbillede i Fortællingens Form, og særlig til den store episke Digtning (se Epos), hvis Opgave det er: i et sluttet, mere eller mindre sammensat Handlingsbillede at give en Genfremstilling af hele Livet, saaledes som det viser sig inden for et Folk til en given Tid. Denne store episke Digtning er historisk fremtraadt i tre Former: Stamme- eller Folkeepos'et, det romantiske Epos som Gennemgangsform og R., den moderne Tids Form for Epos'et. Folkeepos'ets Stof er Folkesagn og Saga, Livsforholdene naive uden synderlig Arbejdsdeling, Sæderne faste, Livsanskuelsen ens, Guderne tænkes umiddelbart at deltage i Handlingen, og Verset er en nødvendig Form for den mundtlige Overlevering. Naar disse Forhold ændres ved Samfundets Vækst, større Sammensathed, Arbejdsdeling, Kritik og Individualisme, og Skriftsproget bliver Overleveringens Bærer, indtræder ved successiv Omdannelse R., som mere egnet til at give et detailleret Billede af Livet i et givet Milieu. Stoffet er ikke Sagn eller Folkekampe, men Livets individuelle Oplevelser, Kampe, Interesser og Bestræbelser, Helten en individuel Helt, som ledes og udvikles gennem en Fylde af forskellige Oplevelser, hvorved hans Skæbne flettes ind i et større Verdens- eller Kulturbillede. Karaktererne aabenbare deres Indre gennem Tale, Samtaler og Handling. Grundlaget for Handlingen er ikke en mystisk-underfuld, men en naturlig, erfaringskendt Verden. En given Verdenssammenhæng med en vis Kultur, et bestemt Milieu af Natur og Sæder, i hvilke Karaktererne leve og kæmpe, dannes og udvikles, en Verden af Situationer og Forhold, i hvilke de stedes og Livsanskuelse, Bestræbelser, Følelser, Lidenskaber og Interesser brydes, er Genfremstillingens Genstand. En vis Idealitet vil altid ledes ind i Behandlingen, selv om denne er nok saa virkelighedstro, realistisk eller naturalistisk, idet Digteren i Handling og Karakter maa holde sig til de følelsesfulde Elementer og abstrahere fra de ligegyldige. Han føres naturligt til at lade Kærligheden spille en Hovedrolle, lade ideale Syner eller stærke Sindsbevægelser bryde frem af Sjælelivets Dybder, eller han finder overraskende Hændelser, Tilfælde og Skæbner og giver Fortællingen ved dette spændende Indhold et vist romantisk Præg. Mere eller mindre benytter han formelle Følelsespirringer af Spænding (særlig mod Fortiden), Forviklinger, Genkendelser, overraskende Afsløringer o. s. v. for at vække Interesse. Da Handlingsbilledet maa indeholde en Baggrund eller et Milieu, handlende Karakterer med deres Mo-

tiver og Formaal og de Situationer, Forhold og Intriger, i hvilke Personerne stedes, saa kan Forfatteren særlig lægge Vægt paa en af disse Sider: paa Karaktererne med deres Brydninger, Vorden og Udvikling (Karakterroman; den psykologiske R.), paa Milieuet (Kulturroman) eller paa Situation og Intriger (Intrigeroman). Ved sin Prosaform og episke Bredde vil R. altid være en ypperlig Digtningsform til at genfremstille en Kulturverden eller Former af denne ved at give os et Indblik i Tidens Natur, Milieu og Kultur og gennem en Fylde af Karakterer, der ere formede til et typisk Udtryk for det Menneskeliv, der præger en Tid, føre os rundt i Menneskelivet og skildre os dets Former, Livsanskuelser, herskende Følelser og Lidenskaber, Bestræbelser og Idealer. Det er da ogsaa forstaaeligt, at R. i Tidens Løb er sejlet forbi selv den dramatiske og nu udgør Hovedmassen af den poetiske Litteratur, selv om man ser bort fra det uhyre Kvantum Fabrikindustri af Underholdningsromaner, der er opstaaet til Mættelse af et læsesultent, men æstetisk lidet udviklet Publikum.

At R. er fremgaaet ved en Omdannelse af Folke- og Ridderepos'ernes Stof og Emner, viser dens Udviklingsgang. Hvad Oldtiden i sin Slutning har ydet af Tilløb, er kun ubetydeligt, saasom visse alexandrinske Kærlighedshistorier i det græske Sprog fra 2.—5. Aarh. (se Erotiker) og den satirisk-fantastiske Sæderoman som Patronius's »Satires« og Apulejus's »Gyldne Æsel«. I Middelalderen blev R. i Frankrig Betegnelsen for visse, mest i Rimpar forfattede og et ridderligt Stof behandlende Digte, der bleve skrevne i Folkesproget (*lingva romana*), den første Form af Ridderromaner. Med Riddertidens Forfald og Folkets voksende Læselyst fortrængtes Interessen for Formen af Interessen for Stoffet. Formen blev Prosa, og den ældre episke Digtnings og Ridderepos'ernes Stof blev omskrevet paa Prosa. Frankrig gjorde Begyndelsen og fremkaldte ved sit Eksempel en vældig Romanproduktion i Vestens Lande, særlig i Spanien. Som en Type paa denne fantastiske prosaiske Ridderroman staar Portugiseren Vasco de Lobeira's »Amadis af Gallien« (se Amadisromaner), der i 15. og 16. Aarh. i talrige Bearbejdelser oversvømmede hele Kulturverdenen, ogsaa Tyskland, hvor Oversættelser af franske Prosaromaner vare paa Mode i adelige Kredse. Disse Ridderromaner bleve i det hele oversatte eller efterlignede i de fleste Lande og spredes efter Bogtrykkerkunstens Indførelse ud i endnu videre Kredse som Folkebøger. I Norden skrives de første Prosaromaner ved det norske Hof ca. 1250 (jfr. Karl-Magnus-Sagnene); ved det svenske Hof oversattes den første rimede R. 1303 (jfr. Eufemia-Viserne); til Dels bleve de først kendte efter Middelalderens Slutning (Olger Danskes Krønike 1534, se Holger Danske). En Reaktion mod denne romantiske Ridderroman vare den franske Satiriker Rabelais's fantastiske, grotesk-djærve R. om Kæmperne »Gargantua og Pantagruel« [1532] og Cervantes's udødelige »Don Quijote«, der i vemodig Spot lader Heltens højstemte Idealisme kontrastere med Livets Prosa. Men derved naaedes Virkelighedens Grund endnu ikke. Hyrderomanen, indført efter Longos's Forbillede af Italieneren Sannazaro med hans »Arkadia« [1502] med talrige Efterlignere i de forskellige Lande saasom Englænderen Philip Sidney's »Arkadia« og Franskmanden d'Urfé's »Astræa«, spillede en betydelig Rolle i 16. og 17. Aarh. og for øvrigt »Haupt- und Staats-Aktionen« og Kærligheds- og Heltehistorier af uhyre Omfang.

Et kraftigt om end ensidigt Greb mod Virkelighedsskildring udgik fra Spanien. Ved sin »Lazarillo de Tormes« aabner Mendoza (død 1575) Løsgænger- og Skælmromanens Række, efterfulgt af andre, saaledes Aleman's »Guzman de Alfarache«. I denne Retning opstod bl. a. i Tyskland Grimmelhausen's virkelighedstro »Simplicissimus« med djærve og gribende Skildringer fra Trediveaarskrigen, i Frankrig Scarron's »Roman comique« [1662] og Le Sage's »Gil Blas« [1735]. Ogsaa i England bleve »Lazarillo« og »Guzman« oversatte og efterlignede (Richard Head, »The English Rogue«) og have ogsaa haft Indflydelse paa Defoe's Rejseroman, om end ikke netop paa Robinson, saa paa andre R. af ham. I Frankrig bleve Skælmromanens pikante Situationer et Tema for en slibrig Salon- og Boudoirroman, der igen virkede paa Tyskland.

Medens Retningen mod Virkeligheden og Nutiden saaledes nærmest havde haft et komisk-frivolt Præg, begynder den alvorlige borgerlige Sæderoman og Familieliv skildrende R. med Englænderen Samuel Richardson (tillige Skaber af Brevromanen). Hans langtrukne og moraliserende, men med stort Menneskekundskab skrevne R. fik et reagerende Supplement i Fielding's og Smollet's saftfulde og realistiske og Sterne's sentimentale Humor som ogsaa i Goldsmith's Lune og Hygge, Forbilleder ikke blot for alle senere engelske (Dickens, Thackeray), men ogsaa for tyske humoristiske Romanforfattere (Jean Paul f. Eks.). Richardson virkede mægtigt paa Fastlandet. Rousseau, den romantiske Naturfølelses Fader og Forkæmperen for Følelsens og Lidenskabens Ret, traadte i »La nouvelle Héloise« i hans Fodspor, og Goethe's »Werthers Leiden« er paavirket af begge. Med disse Forfattere var den moderne R. skabt, dukket ned i Virkelighedens Strømninger og traadt ind i den sociale Interesses Midtpunkt, og har fra den Tid faaet en Hovedplads i Litteraturen, selv om det store Læsepublikum oftest foretrak Ridder-, Røver-, Sensationsromanen og anden Romanindustri, der nu skød op om den ægte Romanlitteratur. Med Goethe's »Wahlverwandtschaften« og »Wilhelm Meister«, der med sikker Kunstnerhaand greb ned i Livet og den menneskelige Udvikling og ogsaa berørte de sociale Problemer, var en ny Indsats given. Paa »Wilhelm Meister« hviler den moderne Dannelses- og Kunstnerroman som Tieck's »Sternbald«, Novalis's »Heinrich von Offerdingen« og andre, og i videre Udvikling Immermann's »Epigoner« og Keller's »Grüner Heinrich«. En anden Indsats, der oprindelig ogsaa skyldes et Stød fra den tyske Romantik, kom fra W. Scott, der nu igen virkede stærkt og vækkende tilbage paa Fastlandet, i Italien paa Manzoni, i Frankrig bl. a. paa V. Hugo og Alfred de Vigny, i Tyskland paa Willibald Alexis og flere, i Danmark paa Ingemann, Hauch og andre, og i det hele affødte de historiske R.'s lange Række,

der i den nyeste Tid er forynget ved en ny Gren, den arkæologiske R. (Bulwer, Kingsley, Flaubert, Dahn, Ebers).

Efter Romantikken, der dels afsatte historiske, dels fantastiske, dels R., der skildrede Heltens Udviklingsgang, har R. grebet dybere og dybere ned i det virkelige og sociale Liv. Særlig kan fremhæves den sociale Tendensroman, der afløste den franske Romantiks Romanskrivning og med G. Sand og den store Menneskeskildrer Balzac i Spidsen gav et Spejlbillede af et gærende Samfunds Rørelser, Forhaabninger og Sygdomme. Her spejles alt: St. Simonisme og Kvindeemancipation, Nydelsesfilosofi og Pessimisme, Radikalisme og Socialisme, Liberalisme og Ateisme. Individualismens revolutionære Utilfredshed, den lidenskabelige Attraa efter det ny, et nyt Samfund og en ny Verden gav mægtig Genklang efter 1830'erne. R. stræbte efter at blive aktuel, og her ligger ogsaa Spiren til moderne Realisme og Naturalisme. Det var Tredjestands Følelser og Brydninger, der her fik Udtryk, og efterhaanden rykkede ogsaa den fjerde Stand frem i den sociale Forgrund og fik sit Spejlbillede i Litteraturen. Samfundets Sæder, Tanker og sociale Strømninger, Familie- og Samfundsforhold, selv de politiske Bevægelser, finde nu Udtryk i R., og den bliver mere realistisk og naturalistisk, og ogsaa den humoristiske R. (Dickens, Thackeray) griber kraftig ind i Livet. Fra de sidste 50 Aar er en stor Række betydelige Navne i den moderne Tids Erindring: af franske Forfattere foruden Hugo, G. Sand, Balzac, Sue og Dumas, Mérimé, Daudet, Feuillet, Cherbuliez, Flaubert, Brødrene Goncourt og Zola; af engelske Bulwer, G. Elliot, Dickens, Thackeray og mange andre; af tyske bl. a. Freytag, Spielhagen, P. Heyse, G. Keller og Fritz Reuter; af russiske Tolstoy, Turgénief og Dostojevsky; af danske Goldschmidt, Bergsøe, Drachmann, J. P. Jacobsen, Gjellerup, Herman Bang og Pontoppidan; af norske Jonas Lie, Kjelland, Garborg, Amalie Skram og Bjørnstjerne Bjørnson; af svenske V. Rydberg, Fruerne Edgren og V. Benedictson, Gustav af Gejerstam og Selma Lagerlöf. Men Mængden selv af Hovedskikkelser er her saa stor, at der maa henvises til Leksikonnets Litteraturoversigter ved de forskellige Lande.

Derimod kan det over for dette Mylder af R., som moderne Verdenslitteratur frembyder, være fristende at søge en vis Orden ved en Inddeling, for ved en skematisk Oversigt at faa et Overblik over de mulige Former. Flere Synspunkter for Inddelingen ere nødvendige, og da disse Inddelingsgrunde maa kombineres, bliver Mulighedernes Tal meget stort. Med Hensyn til Tid kan R. behandle Emner fra Fortiden (den historiske og den arkæologiske R.), Nutiden (Nutidsromanen) eller Fremtiden (den utopiske R.). Med Hensyn til Livs- eller Samfundskreds kan R. skildre de højere Stænder (Ridder- og Salonromanen), Mellemstanden (Sæde- og Familieromanen), de lavere borgerlige Stænder (Arbejderromanen; den socialistiske R.) og den ejendommelige Art af en 4. Stand, som komplicerede Samfundsforhold og store Byer avler: Forbrydere, Banditter, Løsgængere og Skælmer. Endvidere kan R. behandle kendte Forhold eller fordybe sig i en fremmed for Læserne ukendt Natur- og Menneskeverden, som i den eksotisk-etnologiske R. Stoffet kan nærmest behandles fra Karaktersiden (den psykologiske R., Karakterromanen) eller lægge Vægt paa Situation og Intrige, eller særlig fordybe sig i Milieuet som Kulturroman. Tænke vi paa den ejendommelige Aands- eller Fantasiretning, fra hvilken Emnet fra Forfatterens Side opfattes og indenfra formes, kan denne fra een Side set være sentimental-rørende eller komisk, eller humoristisk, eller tragisk, fra en anden Side lyrisk, episk, eller dramatisk, fra en tredje Side idealistisk, romantisk og symbolistisk eller realistisk og naturalistisk (jfr. Idealisme, Romantik, Symbolisme, Realisme og Naturalisme). Ved Kombination af disse Inddelingsgrunde fremkommer en Mængde Muligheder. R.'s Former synes uudtømmelige. (Litt.: O. L. B. Wolff, »Allg. Geschichte des R. von dessen Ursprung bis zum neuesten Zeit« [Jena 1841]; Dulop, *History of fiction* [Lond. 1843 og oftere]; Bobertag, »Gesch. des R.'s und der ihm verwandten Dichtungsgattungen in Deutschland« [Bd. 1—2, Breslau og Berlin 1877—84]; Spielhagen, »Beitrage zur Theorie und Technik des R.« [Leipzig 1883]; H. Gerschmann, »Studien über die moderne R.« [Königsberg 1894]). *Cl. W.*

Roman, Romana, By i Rumænien, Landskabet Moldau, ligger 284 Km. N. N. 0. f. Bukarest og 6 Km. fra Moldova's Udløb i Sereth. (1894) 15,387 Indb. R. har en Kirke fra 1541 og et Seminarium, der gaar tilbage til 1402. *H. P. S.*

Roman, Johan Helmich, svensk Komponist, (1694—1758), udmærkede sig tidlig som Violinspiller ved Hoffet i Stockholm og sendtes til London, hvor han studerede Musik under Handel og Pepusch. 1720 kaldtes han tilbage til Stockholm som Vicekapelmester, avancerede 1727 til Hofkapelmester og foretog 1735—37 en ny Udenlandsrejse til England, Frankrig, Italien og Tyskland, hvor han traadte i Forbindelse med Tidens første Komponister. Selv var R. en begavet og flittig Komponist, skrev saaledes flere Kantater og andre Værker til forskellige Hoffestligheder i Stockholm, en stor Mængde Instrumentalmusik, dels for Orkester, dels for enkelte Instrumenter, endelig en Del Kirkemusik, hans bedste Arbejder, derimellem David's Salmer for Solo, Kor og Orkester. Som Kapelmester arbejdede han for Smagens Forædling (bl. a. ved Händel's Værker) og for det svenske Sprogs Anvendelse til Musiktekster. Han er hædret med Tilnavnet »den svenske Musiks Fader<. *A. H.*

Romana, Pedro Caso y Sylva, Markis, spansk General, født paa Mallorca 1770, død i Portugal 23. Jan. 1811. Han blev 1790 Korvetkaptajn, men traadte kort efter over i Landhæren og kæmpede 1793 mod Franskmændene. 1807 overtog han Befalingen over et spansk Hjælpekorps paa 16,000 Mand under Bernadotte til Krigen mod Sverige og Rusland. Korpset rykkede ind i Danmark og fordeltes paa Jylland og Øerne. Da Efterretningen om Opstanden i Spanien naaede R., samlede han største Delen af sit Korps paa Fyn og sejlede paa engelske Skibe til Spanien, hvor han landede med 9,000 Mand. Han sluttede sig her til John Moores og førte 1809, efter dennes Tilbagegang, med stor Behændighed Guerillakrigen mod Franskmændene under Ney. Han ned-

lagde derefter Kommandoen for at indtræde som Medlem af Centraljuntaen i Sevilla, overtog ved dennes Opløsning 1810 Overkommandoen over den spanske Hær, som han i Efteraaret forenede med Wellington ved Torres vedras. *B. P. B.*

Romance [roma'ŋsᵉ] er i Musikken et ikke skarpt begrænset Begreb, betegner vel egentlig Kompositionen til et Digt i Romanceform, en Mellemting mellem den simple, lyriske Vise og den udførligere, dramatiske Ballade, men benyttes ogsaa i den rene Instrumentalmusik om et Musikstykke, hvis Indhold svarer til Digtformen R., og i hvilken det melodiske Element er det overvejende. *S. L.*

Romance [roma'ŋsᵉ] se Ballade.

Romancēro, Betegnelse for en Romancesamling. Saadanne bleve almindelige i Spanien fra Midten af 16. Aarh. De første af dem vare »Cancienero de romances« [1. Opl. uden Aarstal, 2. Opl. 1550 og oftere], der fulgtes af »Silva de r.« [3 Dele, Saragossa 1550—51] og mange andre. Et Forsøg paa at samle en Romancerobog fra alle Kilder er »Flor de varios romances« i 9 Dele fra 1589—97, der igen var Grundlaget for første Udgave af »R. general« [Madrid 1600], den mest omfattende Samling af denne Art, af hvilken der atter udgaves forskellige Udtog. En af disse mindre Samlinger var Juan de Escobar's »R. del Cid« [først i Lissabon 1605 og 1612]. Interessen for disse gammelspanske, af Folkets Ejendommelighed prægede Romancedigtninge vaktes atter mod Slutningen af 18. Aarh., særlig i Tyskland, og fremkaldte Grimm's »Silva de R.« [1815] og Depping's »R. castellano« i 2 Bd. [1817], hvortil 1828 kom en 3. Del »Rosa de r.« ved Ferd. Wolf. Tyske Oversættelser findes bl. a. af Herder, Diez, Geibel og Heyse. Den fuldstændigste Samling foranstaltedes dog i Spanien ved Duran »R. general« [S Bd., Madrid 1828—32], hvis 2. Udgave i 2 Bd., 1849—51, der udgør Bd. 10 og 16 af »Bibliotheca de autores españoles«, kan betragtes som et helt nyt Værk. Wolf og Hofmann udgav endelig 1856 i 2 Bd. en kritisk Udgave af de ældste og ægteste spanske Romancer: »Primavera y flor de romances«. (Litt.: F. Wolf, »Ueber die Romancenpoesie der Spanier« [Wien 1847], som i udvidet og korrigeret Form blev optaget i »Studien zum Geschichte der spanischen und portugisischen Nationallitteratur« [Berlin 1859]). *Cl. W.*

Romanche [råmã'š], Flod i det sydøstlige Frankrig, udspringer i Pelvoux-Alperne, Dep. Hautes-Alpes, gennemstrømmer den for sin vilde Skønhed bekendte Alpedal Oisans, Dep. Isère, optager Vénéon og udmunder efter et Løb paa 78 Km. i højre Side af Drac neden for Vizille. *M. Kr.*

Romancier [råmãsie'] (fr.), Romanforfatter, særlig af gammelfranske Romaner; Visesanger i en *Café chantant.*

Roman de la Rose [råmãdøla'roːz], oldfransk Digterværk. »Roman« betyder her, som ofte i den senere Middelalder, et længere, fortællende Digt, og »Rosen« vil sige en ung Kvindes Elskov. Begyndelsen af Digtet, 4,070 Vers, skyldes den unge velstuderede Guillaume de Lorris fra Orléans-Egnen, der 25 Aar gl. skrev den omtr. 1237 og hindredes ved Døden i at fuldføre sit Værk; 40 Aar senere fuldendtes det af Jehan Clopinel de Meun, en lærd, velhavende og anset Klerk, død i Beg. af 14. Aarh. I alt bestaar Digtet af over 20,000 Verslinier; dets Metrum er 8-Stavelses jambiske Vers, som rime parvis. Digtningen maa betegnes som erotisk Allegori med et stærkt didaktisk Element. De to Forfatteres Personligheder ere kendelig forskellige indbyrdes, idet Guillaume er mere naivt sanselig, medens Jehan de Meun er en satiriserende, verdensklog, undertiden kynisk Raisonnør, som udstyrer Digtet med Betragtninger over alt muligt mellem Himmel og Jord og propper det med populariseret Lærdom, — »Middelalderens Voltaire« kalder G. Paris ham. Formen af det hele er en Drøms: Elskeren drømmer sin Kamp om Rosen i Amor's Have, allegoriske Skikkelser som *Bel Accueil*, *Courtoisie* og *Pitié* staa ham bi, men andre, som *Danger*, *Male Bouche*, *Jalousie*, *Honte* og *Peur*, ere hans Fjender, og *Raison* søger at holde ham tilbage; til sidst vinder han dog Sejr — og vaagner. Men en Mængde Digressioner afbryde hvert Øjeblik Fortællingen, ɔ: i den Del, som Jehan de Meun har forfattet. Værkets Forbilleder i formel Henseende ere at søge dels i Ovid, dels i den ældre middelalderlige Litteratur, navnlig den latinske. Uden poetisk Værd er det ingenlunde: der er navnlig smukke, graciøse Partier i den af Guillaume forfattede Del, og Jehan er tit kraftig og vittig; men meget hos ham er ogsaa utaalelig pedantisk og prosaisk. R. d. 1. R. vandt en umaadelig Berømmelse, især ved de ny og dristige Tanker, blev meget — oftest daarlig — efterlignet, og dens Ry trængte sig langt ud over Frankrig's Grænser; der gives tidlige hollandske, italienske og engelske Oversættelser deraf, ja endog Chaucer oversatte den (denne Oversættelse er imidlertid tabt). Men den havde ogsaa — som fritænkersk og umoralsk — heftige Modstandere, deriblandt Christine de Pisan og Gerson. Endnu paa Overgangen til Renaissancetiden stod den omtrent i usvækket Glans og var en af de første Bøger, der udkom mange Gange i Trykken, tidligst Paris 1479; en Modernisering ved Clément Marot bidrog længe til at holde det navnkundige Værk i Live. Af Udgaver ere fra en senere Tid kun at nævne Méon's [Paris 1814], Francisque Michel's [Paris 1864], derefter Marteau-Croissandeau's [1878]; den engelske Bearbejdelse, »The Romaunt of the Rose«, er udg. ved Kaluza [1891]; den italienske, »Il Fiore«, ved Castets [1881]. (Litt.: *Histoire littéraire de la France*, XXIII; F. Heinrich, »Ueber den Stil von Guillaume de Lorris und Jean de Meung« [Marburg 1886]; Langlois, *Origines et sources du r. de la r.* [1891]; Kaluza, »Chaucer und der Rosenroman« [1892]). *E. G.*

Roman de Renard [råmãdørøna!r], ogsaa du [dy] R., oldfransk Digterværk. Efter at Franskmændene i nogen Tid havde haft Dyrefabler i deres Litteratur med de æsopiske som Mønster, begyndte man i Frankrig at forfatte længere Fortællinger paa Vers om Dyrene, uden Moralisering, men blot til Underholdning skildrende deres Liv og Vaner, nærmest som en Parodi paa Middelalderens Menneskesamfund og skjulende en Ironi derover. Den satiriske Verdenserfaring, som er kommen til det Resultat, at det til syvende og sidst er den snedigste, der gaar af med Profitten, opstiller Ræven (Renard er oprindelig et Egennavn, det

tyske Reinhard, hvoraf Reineke) som den Person, hvorom det hele drejer sig, og som ved sin hensynsløse Kløgt overvinder den plumpe og vilde **Isengrin** (Ulven) og bliver Førstemand ved Kong Noble's (Løvens) Hof, skønt han er lige ved at blive hængt. R. d. R. kalder man den Samling af enkelte fortællende Digte om Rævens Bedrifter, som blev til efterhaanden i 12. og 13. Aarh., dels anonymt, dels med Forfatternavne: »Le Pèlerinage de Renard«, »Le Jugement de Renard«, »Le Couronnement de R.«, »Renard le Nouvel«, »Renard le Contrefait« (o: den efterlignede) o. fl. De ere alle skrevne i rimede 8-Stavelses Vers. Af Karakter ere de indbyrdes ret forskellige; man træffer snart elskværdig, harmløs Spøg, snart bitter Satire og kynisk Smudsighed. Tilsvarende Digtninge kendes ogsaa i andre Landes Litteraturer: her skal blot mindes om den nederlandske »Reineke Vos«, om den danske »Ræffue Bog« af Herman Veigere [Lübeck 1555], endelig Goethe's heksametriske Omdigtning »Reineke Fuchs«. Udgaver af R. d. R.: ved Méon [4 Bd., Paris 1826], med Supplement af Chabaille [1835], ved E. Martin [3 Bd., Strassburg og Paris 1881—87], »R. le Contrefait« ved Ferd. Wolff [Wien 1861]. (Litt.: A. Rothe, *Les Romans du R. examinés, analysés et comparés* [Paris 1845]; Jonckbloet, *Étude sur le R. de R.* [1863]; E. Martin, *Observations critiques sur le R. du R.* [1887]; Büttner, »Studien zu dem R. du R.«, I—II [1891 og 1892]; L. Sudre, *Les sources du r. du R.* [1893]). *E. G.*

Romanèche [råmanæ'š], By i det østlige Frankrig, Dep. Såone-et-Loire, med 2,254 Indb., er bekendt for sin gode Rødvin. *M. Kr.*

Romanesca se Gagliarda.

Romanía var under det venetianske Herredømme Navnet paa den østlige Del af Morea (Napoli di R. = Nauplia). Desuden forekommer Ordet som Betegnelse for det byzantinske Rige. *H. H. R.*

Romanïno, Girolamo, ogsaa Girolamo Bresciano, italiensk Maler, født i Brescia ca. 1485, død smst. 1566, var Elev af Stefano Rizzo (?) og Floriano Ferramola i sin Fødeby, hvor hans Hovedvirksomhed faldt, medens han kortere Tid var beskæftiget i Padova, Cremona og Trient. Mere Indflydelse paa R.'s Udvikling end den hjemlige Skole fik venetiansk Malerkunst, særlig Giorgione. Fra denne Paavirkning har R. sin kraftige, glødende Farve, sin store og fyldige Form, sin overlegne brede Behandling; hans Værker skæmmes dog ikke sjælden af en vis overfladisk Flothed og ujævn Løshed i Gennemførelsen. Hovedværker ere de pragtfulde Ungdomsarbejder: Alterbillederne til S. Francesco i Brescia [1511] og S. Giustina i Padova [1513, nu i Gal. smst.], begge Fremstillinger af Madonna med Hellige, i deres dybe gyldne Farvepragt paa Højde med den mest fremragende venetianske Malerkunst. Betydelige og mægtig virkende ere hans Fresker i Cremona [1519—20], fire Scener af Christi Lidelseshistorie, og de to Fresker [i Gal. Martinengo, Brescia] med Christus i Emmaus og Magdalene vadskende Christi Fødder, ligesom de sammen med Moretto udførte Fresker i Corpus-Domini-Kapellet i S. Giovanni Evangelista smst. I disse Værker saavel som i flere samtidige Alterbilleder (»Sposalizio« i det foran nævnte Kapel og Korsnedtagelsen i Gal. Martinengo) hersker endnu den glødende venetianske Kolorit. Men i sine senere Arbejder søgte R. en anden Farveskala: den lyse, sølvagtige, fine perlegraa Tone, som optagen af Moretto blev Brescianer-Skolens Særeje. Af disse senere Værker fremhæves Maria's Himmelfart i S. Alessandro i Bergamo og Christi Fødsel og Pietà i Gal. Martinengo, hvor smst. to mandlige Portrætter vise R. som en virkningsfuld Portrætmaler. Endelig skulle af hans mere dekorative Arbejder nævnes Freskerne i det biskoppelige Slot i Trient og de historisk interessante Fresker i Slottet Malpaga ved Bergamo, der forestille den danske Kong Christian I's Besøg hos Bart. Colleoni (smlg. C. E. Reventlow, »Freskerne paa Slottet Malpaga« [Kbhvn. 1903]). — Uden for Italien findes betydelige Billeder af R. i Samlingerne i Berlin og London. *A. R.*

Romanisere, gøre romansk; bibringe romansk Tankesæt og Fremtræden.

Romanïsme, yderliggaaende romersk Katolicisme, egentlig det samme som Papisme. *A. Th. J.*

Romanïst, Dyrker af Romerretten; den, der lægger sig efter de romanske Sprog.

Romano, E., se Carducci.

Romano, G., se Giulio Romano.

Romano di Lombardia, By i Norditalien, Provins Bergamo, ligger paa Po-Sletten mellem Serio og Oglio og ved Banelinien Milano—Verona. (1901) 5,627 Indb. R. har et gammelt Slot og driver Silkespinderi og Kornhandel. *H. P. S.*

Romanós, byzantinsk Kirkedigter, levede vistnok i Beg. af 6. Aarh. Han var født i Syrien, men tilbragte den største Del af sit Liv som Munk i Konstantinopel. Han har skrevet en stor Mængde Hymner, som slutte sig til Kirkeaarets Fester og besynge de forskellige Helgener. Disse Hymner udmærke sig ved stor Skønhed og dramatisk Liv. De have dog i lang Tid ligget upaaagtede hen, og først i den seneste Tid have de atter vakt Opmærksomhed, men ere endnu (1903) ikke fuldstændig udgivne. (Litt.: Krumbacher, »Geschichte der byzantinischen Litteratur«, 2. Udg. S. 663 ff. [München 1897]). *H. H. R.*

Romanos, byzantinske Kejsere.

1) R. I Lakapenos eller Lekapenos (920—44) blev af Konstantin VII tagen til Medregent. Han regerede med Kraft og Dygtighed, medens Konstantin, der havde ægtet hans Datter Helena, gav sig af med litterære Beskæftigelser. Han kæmpede med Held mod Araberne, og hans Hære trængte dybt ind i Asien. Ogsaa over for Bulgarerne havde hans Politik Fremgang, og i det indre arbejdede han ivrig for Bondestandens Udvikling. Men han søgte ogsaa at fremme sin egen Families Fordel paa det legitime Kejserhuses Bekostning og udnævnte egenmægtig sine Sønner til Medkejsere. Men disse Bestræbelser lønnedes med, at han blev afsat netop af to af sine egne Sønner og sat i Kloster (944). Han døde 948.

2) R. II (959 — 63), Søn af Konstantin VII, regerede temmelig svagt. Dog blev under hans Regering Kreta erobret fra Araberne, der ogsaa bleve overvundne i Lilleasien og Syrien.

3) R. III Argyros (1028—34) blev Kejser efter Konstantin VIII, hvis Datter Zoe han ægtede. Han var da allerede en ældre Mand og regerede

temmelig uselvstændig; af Præsterne var han stærkt afhængig, og i Asien led han Nederlag mod Araberne.

4) R. IV Diogenes (1067—71) ægtede Eudokia, Enke efter Konstantin X. Han begyndte sin Regering med heldige Kampe mod Seldshukkerne, men maatte vende hjem paa Grund af Normannernes Angreb paa Besiddelserne i Syditalien. Paa et nyt Krigstog mod Seldshukkerne blev han tagen til Fange; han blev vel given fri, men imidlertid var Michael VII bleven sat paa Tronen. R. søgte forgæves at blive Kejser paa ny; han blev blindet paa en grusom Maade og døde som Følge deraf. *H. H. R.*

Romånov, Familienavn for det russiske Herskerhus, der beklædte Tronen 1613—1762. Det var Svogerskabsforhold til de sidste Medlemmer af den 1592 uddøde Tsarstamme, men ikke Rigdom og Magt, der skaffede Familien R. Adgang til Tronen; thi den hørte ikke til de store Bojarslægter, lige saa lidt som dens Aner gik synderlig langt tilbage. Som dens Stamfader nævnes en vis Andrei med Tilnavnet Kobyla (ɔ: Hoppen), der efter Traditionen skal være indvandret fra Preussen og 1341 omtales som tjenstgørende hos Storfyrsten i Moskva. Fra hans Efterkommere nedstamme flere Linier, af hvilke fremhæves Familierne R., Suchovo-Kobylin, Kalytschev, Scheremetjev, Zacharij-Jakobjev og Zacharij-Jurjev. Til den sidste Linie hørte Roman Jurjevitsch, hvis Datter Anastasia 1547 ægtede Tsar Ivan IV (den Skrækkelige). Anastasia's Brodersøn, Feodor Nikititsch, der som Metropolit i Rostov bærer Navnet Filaret, blev gift med Ivan IV's Datter Maria og var saaledes baade Fætter og Svoger til den sidste Tsar af Rurik's Stamme, Feodor Ivanovitsch; det var dette Slægtskabsforhold, der bevirkede, at en Rigsforsamling i Moskva 21. Febr. 1613 valgte Feodor Nikititsch's Søn, Michael Feodorovitsch R., til Tsar, hvorved der gjordes Ende paa den opløste Tilstand, hvori Rusland havde befundet sig siden 1592. Tsar Michael efterlod sig en Datter, Irene (død 1656), og en Søn, Tsar Alexei Michailowitsch, der af sit første Ægteskab havde Sønnerne Feodor og Ivan Alexejevitsch (begge bleve Tsarer) samt Døtrene Anna og Tatiana (der døde som Nonner), Katharina (død 1718), Maria (død 1723) og Sofie (død 1704), medens han i sit andet Ægteskab fik en Søn, Peter Alexejevitsch (den Store) og en Datter, Natalia (død 1716). Den ovenn. Ivan Alexejevitsch efterlod sig tre Døtre, Katharina (død 1783), der blev gift med Hertug Karl Leopold af Mecklenburg-Schwerin og gennem sin Datter Anna blev Bedstemoder til den ulykkelige Ivan VI (s. d.), endvidere Anna Ivanovna (Kejserinde) og Proscovja (død 1731). Peter den Store havde i sit første Ægteskab Sønnen Alexei Petrovitsch (død 1718), der var Fader til en Datter, Natalia (død 1728) og Sønnen Peter II Alexejevitsch; i sit andet Ægteskab fik Peter den Store Sønnen Peter (død 1719) og Døtrene Anna (død 1728), der i sit Ægteskab med Hertug Karl Frederik af Gottorp blev Moder til Peter III, Elisabeth (Kejserinde) samt Maria, Margrete og Nathalia, der alle tre døde som smaa Børn. Kejserinde Elisabeth var den sidste R. paa Rusland's Trone, medens Husets Mandslinie allerede udslukkedes 1730 med Peter II. *C. F.*

Romanov Borissoglebsk, By i Mellemrusland, Guvernement Jaroslav, ligger 35 Km. N. V. f. Jaroslav ved Volga og bestaar egentlig af to Byer, Romanov paa venstre og Borissoglebsk paa højre Bred. (1897) 6,518 Indb. R. B. har 11 Kirker, og fra dens Flodhavn drives Handel med Korn og Hør. Den er anlagt ca. 1370. *H. P. S.*

Romans [råmã'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Drôme, ved højre Bred af Isère, over hvilken den ved en Bro staar i Forbindelse med den lige overfor liggende By Bourg de Péage, er Station paa Lyon-Banen, har gamle Stadmure og en smuk, gammel (12.—13. Aarh.) Klosterkirke, en Handelsret, College, Seminarium, Fabrikation af Læder, Skotøj, Handsker, Kurvevarer etc., livlig Handel og (1896) 16,545 Indb. *M. Kr.*

Romanshorn, By i Schweiz, Kanton Thurgau, ligger 410 M. o. H. paa en Halvø fra den sydlige Bred af Boden-Søen og staar i Jærnbaneforbindelse med Konstanz og Rorschach. (1891) 3,889 Indb., hvoraf knap Tredjedelen er Katolikker. R. har Lærreds- og Uldindustri, og fra Havnen drives Kornhandel, Fiskeri og Dampskibstrafik. *H. P. S.*

Romånsk (fr.: *langue romane*) kaldte F. Raynouard (s. d.) det provençalske Sprog, idet han betragtede dette som det Fællessprog, der havde været talt i den af Romerne beherskede Del af Europa, efter at Latinen var gaaet til Grunde som levende Sprog, og før de forskellige nu eksisterende »romanske Sprog« vare opstaaede. Men denne Anskuelse er ubegrundet og for længst forladt. Imidlertid kan man hos Filologer ogsaa se Benævnelsen brugt om Vulgærlatinen (*romancium, lingva romana*) i de romanske Lande (i Modsætning til det latinske Skriftsprog), den som har udviklet sig til de romanske Sprog. Endelig bruges R. undertiden i samme Betydning som *Romaunsch*, Rætoromansk (s. d.). — I ældre Tid brugte man Ordet R. paa Dansk om, hvad der var fantastisk, overspændt og sentimentalt, »romanagtigt«, — for en nøgtern Betragtning dengang ikke langt fra, hvad man senere hædrede med Benævnelsen »romantisk« —; saaledes Holberg om Mlle de Montpensier i »Heltindehistorierne«: »at hun haver været noget r. og villet giøre Amour efter den Plan som findes i Romaner«. *E. G.*

Romansk Bygningskunst, Rundbuestilen, er Navnet paa den Stil, som i den tidlige Middelalder beherskede Europa, udgaaet fra Italien og bygget over den oldkristelige Basilika som Grundmotiv, men hurtig naaet N. f. Alperne, hvor den i Frankrig og Tyskland, i England og Skandinavien modtog et for hvert enkelt Land karakteristisk Særpræg. Det var hovedsagelig en kirkelig Stil, men ogsaa i Borge og Klostre og enkelte Privatbygninger finder man den; fra Slutningen af 12. Aarh. til Midten af 13. Aarh. gik R. B. over til en saakaldt Overgangsstil, hvori de romanske Motiver blandedes med den frembrydende Gotik (se Bygningskunst). *E. S.*

Romanske Folk se Latinske Folk.

Romanske Sprog, undertiden ogsaa benævnte: neolatinske, ere dem, der tales af de romanske (latinske) Folk (s. d.). De danne tilsammen en Familie, hørende til Sprogstammen »De italiske Sprog«, som atter hører ind under den indoeuropæiske Sprogæt. Alle ere de nemlig at betragte som Udvikling af Latinen, der, efterhaanden som Romerriget udvidede sine Grænser i Oldtiden, næsten helt fortrængte de Sprog, der tidligere taltes i de erobrede Lande. Men det er ikke det latinske Skriftsprog, *sermo urbanus*, med sit engang fastslaaede stive Præg og sin regelbundne Grammatik, som er blevet til de r. S.; det er det bevægelige Talesprog eller snarere Dagligtalen, *sermo rusticus* ell. *vulgaris, plebeius*, stadig bestaaende ved Siden af den »dannede Tale« og med kendelige Vidnesbyrd i Indskrifter o. l., der under langsom og uafbrudt Vækst blev til de ny Sprog, idet flere Indflydelser, især forskellige Folkeslags Indvandring i Landene, have givet hvert af dem sin særegne Karakter. Under Kejser Caracalla (212) indførtes officielt Benævnelsen *romanus* ikke blot om Rom's Indbyggere, men om de latinsktalende Beboere i hele Romerriget, og hele dette fik saa Navnet *Romania*; Sproget deri kaldtes *romancium* (heraf Ordene *Romance*, oprindelig Folkesproget i Spanien, derefter et litterært Arbejde, almindelig Digterværk, i dette Sprog, og fr. *Roman*, der har samme Oprindelse og Betydningsudvikling). Men for de enkelte r. S.'s Vedkommende er der et Tidspunkt, hvor man med Grund kan sige, at nu træde de frem som Individualiteter: det er, da de selv begynde at optræde som Skrift- eller Litteratursprog med tydelig bestemt Ordforraad og grammatisk Bygning; noget svævende vil Opfattelsen heraf dog altid blive, naar man ser, hvordan det romanske lidt efter lidt æder sig frem gennem selve den skrevne Urban-Latin. Man har imidlertid i den filologiske Forskning fastslaaet saadanne Tidspunkter, som da ere forskellige for de enkelte Sprog. De ældste Skriftmindesmærker pleje at være Dokumenter til praktisk Brug; først senere følge Litteraturfrembringelserne. — Til de r. S., der (1903) i Europa tales af omtr. 105 Mill. Mennesker (hvortil desuden kommer et meget stort, men ikke statistisk opsummeret Antal af de andre Verdensdeles Beboere, navnlig Amerika's), henregnes i Alm. 8 — nogle føje hertil et niende (Sardinsk) —, og inden for disse er der saa atter talrige Dialekter. De ere Italiensk, Spansk, Portugisisk, Katalansk, Provençalsk, Fransk, Rumænsk og Rætoromansk (som tales af Ladinerne i det sydøstlige Schweiz; undertiden betegnes det kun som »en Samling af Dialekter«). Om disse se de enkelte herhenhørende Artikler. Fælles for Søstersprogene, D: for Vulgærlatinens Udvikling til dem, er — som allerede anført — at det latinske Skriftsprogs Ordforraad er skudt til Side for Dagligtalens; naar man ikke desto mindre finder en ikke ringe Del af *Sermo urbanus*'es Ord i dem, ere disse indkomne »ad lærd Vej« og senere hen i Tiden. Fremdeles, at den latinske Kasusbøjning gaar over til at blive Bøjning ved Hjælp af Præpositioner (lat. *de* og *ad*) og Artikel (dannet af lat. Demonstrativ *illum*), som anbringes foran vedkommende Ord, — i Rumænsk er den dog efterhængt som i de skandinaviske Sprog. Ved Verbalbøjningen anvendes Hjælpeverber i Stedet for Endelser i visse af Verbets Tider. Kort sagt, der stræbes mere og mere hen mod det »analytiske«. De vigtigste fremmede Elementer, som i større Omfang have indvirket paa de r. S., ere de germanske Sprog, navnlig Gotisk, som især have haft Indflydelse paa Fransk, det arabiske, som har paavirket Spansk en Del, og Slavisk, hvis Indvirkning mærkes stærkt i Rumænsk. (Litt.: Fr. Diez, »Grammatik der romanischen Sprachen« [3 Bd., 5. Udg. Bonn 1889]; samme Bog oversat paa Fransk af G. Paris, A. Brachet og A. Morel-Fatio [3 Bd., Paris 1874—78]; samme, »Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen« [2 Bd., 5. Udg, Bonn 1889]; samme, »Romanische Wortschopfung« [Bonn 1875]; W. Meyer-Lübke, »Grammatik der romanischen Sprachen« [4 Bd., Leipzig 1890—1902]; C. Michaelis de Vasconcellos, »Studien zur roman. Wortschopfung« [Leipzig 1876]; K. Thurneysen, »Keltoromanisches« [Halle 1884]). *E. G.*

Romanske Strenge se Strenge.

Romansk Filologi, den historiske Videnskab, der metodisk og kritisk beskæftiger sig med Studiet af de romanske (latinske) Folks Sprog og Litteratur; andre tilgrænsende Videnskabsgrene, for saa vidt de angaa disse Nationer, kunne drages med ind derunder som Hjælpevidenskaber, men dens egentlige Omraade er dog det nævnte. Den er en forholdsvis ung Videnskab. Ganske vist havde man i lange Tider givet sig af med de enkelte romanske Sprogs Grammatik, udgivet Ordbøger over deres Ordforraad og skrevet Værker om deres Litteraturhistorie; men den systematiske r. F. daterer sig først fra omtr. 1830, da Friedrich Diez (s. d.) begyndte paa sin epokegørende Virksomhed som Universitetslærer og videnskabelig Forfatter, paavirket af Jakob Grimm's tilsvarende Arbejde paa den germanske Filologis Omraade og med Benyttelse af den klassiske Filologis hævdvundne Metode og Resultater. Hvad Ste.-Palaye, Roquefort, Méon, Raynouard, A. W. v. Schlegel o. a. have udrettet, er kun at betragte som Forberedelser for den store Grundlægger og Fører, hvis Hovedværker ere »Grammatik der romanischen Sprachen« [1. Udg. 1836—43] og »Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen« [1. Udg. 1854]. Den ny Videnskab blev snart anerkendt som behandlende et vigtigt Omraade af Verdenskulturens Historie og ivrig dyrket i mange Lande. Vidnesbyrd om Anerkendelsen er, at der tidlig oprettedes Lærestole i r. F. ved tyske Universiteter — blandt de første Professorer ere at nævne, foruden Diez selv, G. Blanc, V. Huber og A. v. Keller —, desuden Herrig's og Viehoff's Tidsskrift »Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen« (som dog ikke blot holdt sig til de romanske Sprog). Langsommere gik det med den r. F.'s Fremskridt i Frankrig: ikke før 1853 bliver der en Docent i Oldfransk ved det parisiske Universitet, nemlig den dygtige Paulin Paris; men allerede inden den Tid er der dog fremkommet spredt en Del fortjenstfulde, om end ikke filologisk mønstergyldige Udgaver samt sprog- og litteraturhistoriske Arbejder, ved Fauriel, Francisque Michel, Jubinal, F. Guessard, Montaiglon, Du Méril, Génin, Chevallet o. a. — Efter at Diez har an-

givet Retningen og saa at sige kodificeret den r. F., følger den senere Tids Forskning i hans Spor, og dens bedste Mænd ere mere eller mindre at anse som hans Disciple. Ved Fremdragen af Haandskrifter alle Vegne fra, monografisk Bearbejdelse af Enkeltspørgsmaal o. s. v. er den r. F. efterhaanden kommen i Besiddelse af et kolossalt videnskabeligt Materiale, som gør en Arbejdsdeling aldeles nødvendig og en Tilegnelse af det hele Stof saa godt som umulig for den enkelte. Man kan ikke være Polyhistor nutildags, ikke engang inden for r. F. Og saa godt som hele den civiliserede Verden deltager nu i Arbejdet til det fælles Maal, ikke blot selve de romanske Nationer, ikke blot Tyskland, som er denne Videnskabs Vugge. I Frankrig er først at nævne E. Littré, der tidlig tilegnede sig den tyske Videnskabeligheds Metode og Resultater, som han forenede med sin franske Klarhed og Bonsens; men det største Navn er Gaston Paris (s. d.), Forfatter til »Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française«, »Histoire poétique de Charlemagne« og flere Værker. Foruden ham kunne anføres Paul Meyer, som bl. a. har givet sig meget af med Gammelprovençalsk, Léon Gautier, Udgiver af »Chanson de Roland« og Forfatter til et stort Værk om den franske Heltedigtning, A. Morel-Fatio, der særlig er Hispanist, R. Foulché-Delbosc, ligeledes Specialist i spansk Sprog og Litteratur, A. Darmesteter, A. Thomas, F. Godefroy o. fl. Her er der stiftet flere Selskaber til Studiets Udbredelse og Udgivelse af Litteraturværker. Fremdeles Italienerne Ascoli, en udmærket Sprogmand, D'Ovidio, Comparetti, Rajna, D'Ancona o. fl., Spanierne Mild y Fontanals og Cuervo, den tysk-portugisiske lærde Dame Carolina Michaelis de Vasconcellos, Rumæneren Gaster o. a. De tyske Romanisters Tal er Legio, og her kunne blot nævnes nogle af de mest fremragende, de allerfleste af dem Professorer, idet der stadig oprettes det ene Professorat efter det andet i r. F., selv ved mindre Universiteter. A. Tobler i Berlin, A. Mussafia i Wien, Wendelin Foerster i Bonn, H. Suchier i Halle, G. Grober i Strassburg, E. Stengel i Marburg, H. Schuchardt i Graz ere at nævne, endvidere K. Vollmöller o. m. fl. og af afdøde Østerrigeren Ferd. Wolf, A. Ebert, K. Hofmann, K. Bartsch og Th. Müller. Ogsaa de nordiske Lande have givet deres Bidrag til det internationale Arbejde paa r. F.'s Udvikling. Medens der ved det kjøbenhavnske Universitet allerede i en Del Aar havde været holdt Forelæsninger over Oldfransk (V. Bjerring), blev Thor Sundby fra 1887 den første Professor i Faget; og hans Efterfølger, Kr. Nyrop, er nu (1903) en med Rette særdeles anset Repræsentant derfor. Ved Christiania's Universitet doceres det — foruden Engelsk — af Johan Storm (Professor fra 1873), medens P. A. Geijer beklæder Professoratet i r. F. i Upsala, Fr. Wulff i Lund og Joh. Vising i Göteborg. Wulffs Forgænger, den fortjente Romanist V. E. Lidforss, var endnu »Professor i ny europæisk Lingvistik og moderne Litteratur«, et Eksempel paa, hvor sent man i Norden har villet anerkende r. F. som selvstændig Videnskab. Foruden Professorerne er der ved nogle af de nordiske Universiteter ansat egentlige Sproglærere, men f. Eks. i Kjøbenhavn er Professorens Gerning endnu belemret med adskillig praktisk Undervisning i det moderne Sprog, en Levning fra den Tid, da man kun havde »Sprogmestere« i de »ikke-klassiske« Sprog. (Litt.: G. Körting, »Encyklopädie u. Methodologie der romanischen Philologie« [1.—3. Del, med Tillæg, Heilbronn 1884—88]; G. Gröber o. fl., »Grundriss der romanischen Philologie« [2 Bd., hvoraf det sidste delt i 3 Afdelinger, Strassburg 1888—1902]. Af Tidsskrifter: »Jahrbuch fur romanische und englische Sprache und Litteratur« [1859—73, red. af A. Ebert, F. Wolf og L. Lemcke]; »Romania« [udg. i Paris fra 1872, red. af G. Paris lige til hans Død 1903, sammen med P. Meyer]; »Zeitschrift fur romanische Philologie« [fra 1877, red. af Gröber]; »Litteraturblatt für germanische u. roman. Philol.« [fra 1880, red. af O. Behaghel og F. Neumann]; »Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der roman. Philologie« [fra 1890, red. af K. Vollmöller]). ***E. G.***

Romantik og **romántisk** vare oprindelig Betegnelser for den middelalderlige Aandsretning, som den formentlig gav sig til Kende i Livet, f. Eks. i Riddervæsenet med dets Farve og Fantasifuldhed, dets fantastiske Æresbegreb og mystiske Kvindeforgudelse, men ogsaa i den religiøse Gemytsinderlighed og asketiske Retning, i Sæder, det brogede og mangfoldige, men ogsaa jævne og trohjertede, og i Kunst, f. Eks. den gotiske, mod Himmelen stræbende symbolske Kirkebygning. Den stod som en Modsætning til den antikke Aand med dens kunstneriske Glæde ved det plastisk-anskuelige og klassiske Enhed af Indhold og Form, der igen kom frem ved Renaissancens Genoplivelse af Oldtiden og fik sit litterære Udtryk i den franske klassiske Digtning med dens Formfuldhed, Regelrethed og Forstandsklarhed. — R. og r. bleve igen Betegnelsen for den aandelige og litterære Retning (»den romantiske Skole«), der udgik fra Tyskland og fik litterær-universel Betydning i 19. Aarh. Den faldt i den tyske Litteratur i en mere individualistisk og æstetisk-filosofisk Gruppe (Brødrene Schlegel, Novalis, Schleiermacher, Tieck, Wachenroder) og en mere national-historisk yngre Kreds (Arnim, Brentano, Brødrene Grimm, Uhland o. a.), men begge med en vis Forkærlighed for det fantastiske, form- og maalløse, for Middelalderen og Folkeejendommelighed. Den var litterært en Reaktion dels mod Livets platte og nøgterne Forstandighed, dels mod det klassisk-skønne med dets Forgudelse af Formen og det regelbundne. I Modsætning hertil søgte denne Romantik et særlig sindsbevægende Indhold, noget aandig-spændende, hvilket atter drog tilbage mod den middelalderlige Fortids dæmrende Taage, eller noget karakteristisk, frit-lidenskabeligt, mystisk og fantastisk, og mod det formskønnes Trang til Ligevægt og Orden priste den Subjektets Vilkaarlighed og ubundne Frihed. Denne Aandsretning fik stor og foryngende Indflydelse paa Sprogforskning, Historieskrivning og Filosofi. Litterært virkede den langt ud over Tyskland's Grænser. I Frankrig fremtraadte den i den unge stormende Digtergruppe, der sprængte Klassicismens Regler (Ch. Nodier, Victor Hugo, senere de Musset, Theoph. Gautier o. a.) som en Tran g til det karakteristisk-skønne, det stærke, kraftig e, malende, flammende, med Blod, Bevægelse, Pur-

pur og Lokalfarve. I Italien vakte den Manzoni o. a. I England fik den væsentlig Indflydelse paa W. Scott's historiske Romaner, Søskolens Lyrik, Byron. I Norden har den ved Steffens, Oehlenschläger og Tegner givet Stødet til de efter Folkenaturen mere dæmpede Former af nordisk romantisk Litteratur.

Efter denne Udvikling bliver det forstaaeligt, at romantisk tillige er blevet Betegnelse for en bestemt Sinds- eller Aandsretning, der kan karakteriseres ved, at en vis sentimental, i sværmerisk Følelse bundende Aandsdisposition forbindes med Lyst til det spændende, uventede, overraskende, fremmede og Forkærlighed for det dunkle, hemmelighedsfulde og mystiske. Derved er Udtrykket romantisk igen overført paa de Fænomener i Naturen og Livet, der pirre Fantasien i denne Retning. Det kan i denne Betydning i Tilknytning til Analyser af Sibbern bestemmes som det, der, idet det umiddelbart træder frem for vor Anskuelse eller bevæger vor Følelse, staar i Berøring eller Sammenhæng med noget, der vækker og lokker Fantasien til snart at gaa ud i en stor Kreds, hvori den mangfoldigere kan brede sig, snart i enkelte store Træk at stille et om end kun svævende Billede hen for sig af det, hvad Livet maatte skjule i sine Dybder. Det fører Fantasien ud mod det vide og fjerne eller ind mod Tilværelsens hemmelighedsfulde og mystiske Dybder. Det peger hen mod en stor eller dyb Baggrund, lader os ane noget hemmelighedsfuldt, noget ukendt, noget anonymt eller glimte noget uendeligt og underfuldt. Det spænder vor Forventning paa en egen betagende Maade, bebuder os noget kommende og ansporer vor Sjæls Længsel, eller det tryller os ind i Mindets og Sagnets rige Egne. (Litt.: Haym, »Die romantische Schule« [1870]; Th. Gautier, *Histoire du romantisme* [Paris 1872]; G. Brandes, »Hovedstrømninger i 19. Aarh.'s Litteratur« [Kbhvn. 1872—74]; Sibbern, »Om Poesie og Kunst« [2. Del, Kbhvn. 1853]). *Cl. W.*

Romānus-Büchlein, en i sin Tid paa tyske Markeder hyppig falbudt lille Bog, som paa 18 Blade indeholder en Vrimmel af Besværgelser og Formularer mod Hekseri, Sygdom, Ildebrand og Saar af alle Slags Vaaben. De talrige deri forekommende misforstaaede og meningsløse Anagrammer vise, at Bogen af en ukyndig Haand i en forholdsvis sen Tid er plukket sammen af ældre magiske Værker. *Alfr. L.*

Romanzoffia Cham., Slægt af *Hydrophyllaceae*, fleraarige, tueformet voksende Urter, af Ydre lig visse Stenbræk-Arter, med haandlappede og nyredannede Blade og hvide Blomster paa et bladfattigt Skaft; Kronerne ere klokkeformede. Kapselen er sammentrykt og indeholder talrige Frø. 2 Arter, Fjældplanter i det vestlige Nordamerika og Østasien. *R. sitchensis* Bongard har Knolde paa Rodstokken, *R. unalaschkensis* Cham. mangler saadanne. *A. M.*

R. sitchensis dyrkes som Stenhøjsplante paa en beskyttet Plads i let Jord og maa dækkes om Vinteren. Den formeres ved Deling og Frø. *L. H.*

Romanzov se Rumjanzov.

Romanzow (Tikei), fransk Ø, hørende til Tuamotu-Gruppen i det østlige stille Ocean, 2 □ Km. stor, opdaget 1722 af Roggeveen. *M. V.*

Romanzow-Øer (Votje), en lille Øgruppe, liggende paa et Ringrev blandt Marshall-Øerne. *M. V.*

Rombaken se Ofoten.

Rombe se Rhombe.

Romberg, 1) Andreas Jakob, tysk Violinist og Komponist, født 27. Apr. 1767 i Vechte ved Minister, død 10. Novbr. 1821 i Gotha, foretog sammen med nedenn. Fætter B. R. en Koncertrejse til Holland og Frankrig, blev 1784 ansat som Soloviolinist ved *Concerts spirituels* i Paris, var 1790—93 ansat ved det kurfyrstelige Kapel i Bonn, foretog derefter igen sammen med Fætteren store Koncertrejser, levede afvekslende i Wien, Hamburg og Paris og blev 1815 Spohr's Efterfølger som Hof kapelmester i Gotha. 1820 besøgte R. Kjøbenhavn, hvor han optraadte paa det kgl. Teater sammen med sin Søn Heinrich. Af R.'s talrige Kompositioner i Mozart's Stil — 8 Operaer, flere store Korværker med Orkester, 10 Symfonier, en stor Række Kammermusikværker, Sange m. m. — er det egentlig kun Musikken til Schiller's »Das Lied von der Glocke«, der har trodset Tidens Tand. (Litt.: Rochlitz, »Für Freunde der Tonkunst«, Bd. I). — 2) Bernhard, tysk Violoncellist, født II. Novbr. 1767 i Dinklage (Oldenburg), død 13. Aug. 1841 i Hamburg, levede og rejste lang Tid sammen med sin ovenn. Fætter A, R., foretog 1799 alene en Koncertrejse til England og Spanien, var 1800—03 ansat som Lærer ved Konservatoriet i Paris, opholdt sig i 1803—05 i Hamburg, blev derfra kaldt som Soloviolloncellist til Hof kapellet i Berlin, foretog igen omfangsrige Rejser til Østerrig, Rusland, Sverige o. s. v., var 1815—19 Hofkapelmester i Berlin og levede derefter uden fast Stilling i Hamburg. 1804, 1820 og 1826-27 optraadte han ved Koncerter paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn, sidste Gang sammen med Sønnen Carl. R. har skrevet 9 Violoncelkoncerter, der endnu benyttes, en stor Del Kammermusik, 3 Operaer og Musik til en Række Skuespil. *S. L.*

Romberg, Hermann, russisk Astronom, født 6. Novbr. 1836 i Bromberg, død 6. Juli 1898 i Berlin, studerede i Berlin, blev 1862 Astronom ved J. G. Barclay's Observatorium i Leyton ved London, 1864 Assistent ved Observatoriet i Berlin, 1873 Adjunkt og 1876 ældre Astronom ved Observatoriet i Pulkovo. Foruden talrige Observationer af Planeter, Kometer og Dobbeltstjerner har R. især vundet sig et Navn ved sin »Catalog von 5,634 Sternen« [St. Petersborg 1891], grundet paa 33,000 Meridianobservationer 1874—80. En ny Observationsrække blev paabegyndt 1881, men blev afbrudt 1894, da R. maatte forlade Pulkovo. *J. Fr. S.*

Romberg, Moritz Heinrich, tysk Læge, født 1795 i Meiningen, død 17. Juni 1873 i Berlin. Efter at have studeret i Berlin og Wien blev han Privatdocent førstnævnte Sted 1828, ti Aar senere ekstraord. Prof., ledede fra 1840 Universitetets Poliklinik. R. har navnlig gjort sig bekendt ved sine Arbejder om Behandlingen af Nervesygdomme, især ved sin »Lehrbuch der Nervenkrankheiten« [Berlin 1840, 3. Opl. 1857]. *G. N.*

Romboide se Rhomboide.

Rome, Romegræs (norsk), se Benbræk.

Rome [ro!um], 1) By i U. S. A. Stat New York, ligger ved Foreningspunktet af Erie- og

Black-River-Kanalerne og ved flere Banelinier. (1900) 15,343 Indb. R. har brede Gader, beplantede med Elm og Ahorn, og driver en betydelig Jærnindustri samt Handel med Træ og Ost. I R. er Statens Døvstummeinstitut. — 2) By i U. S. A., Stat Georgia, ligger ved Sammenløbet af Etowah og Oostenaula og er Jærnbaneknudepunkt. (1900) 7,291 Indb. I Omegnen findes Brud af Jærn- og Manganmalm samt Marmor, og R. har Tilvirkning af Bomolie, Is, Mursten, Møbler og Jærnvarer. *H. P. S.*

Romedal Herred, Hamar Politimesterdistrikt (tidligere Hedemarken Fogderi), Hedemarken's Amt, 363 □Km , hvoraf ca. 5,3 □Km. Vand. (1900) 4,593 Indb., altsaa ca. $12_{,8}$ pr. □Km. Land. R., der tillige udgør R. Præstegæld med R. og Tomter Sogne, begrænses af følgende Herreder: Stange, Vang, Løiten, Vaaler, Hof og Nordre Odalen. Den største Del af R. ligger paa Sydsiden af Svartelven. der løber mod Vest og udmunder i Akersviken 0. f. Hamar, samt derhos paa begge Sider af Starelvene, af hvilke den ene løber Nord over forbi R. Kirke og falder i Svartelven, medens den anden løber Syd over noget V. f. Tomter Kirke, forener sig med Foselven, der kommer fra Haresjøen, danner derpaa Linnerudsjøen og falder dernæst under Navn af Vikselven i Korsødegaardsviken ved Tangen Kirke. R. er i den nordlige Del, omkring R. Kirke, forholdsvis fladt, aabent og frugtbart. For øvrigt bestaar det for største Delen af Skoglandskab, der i den østlige og sydøstlige Del antager noget større Højde. Blandt herværende Fjældtoppe kan mærkes Aarekjølen (623 M.) i Sydøst paa Grænsen mod Nordre Odalen, Romedals Varde (289 M.) i Nord, noget 0. f. R. Kirke samt Aasvarden lidt 0. f. Tomter Kirke. Ogsaa Herredets sydvestlige Del, langs Grænsen mod Stange Herred, hæver sig som en skovklædt Aasstrækning. Der findes ca. 70 smaa Indsøer og Vande, som helt eller delvis tilhøre Herredet. Størst er den ovennævnte, ca. 7 Km. lange Haresjø (ca. $1_{,9}$ □Km.) i Herredets sydøstlige Del. I Egnen omkring R. Kirke er Jordsmonnet, som allerede antydet, gennemgaaende frugtbart, og Agerbruget staar her ganske højt. Af Herredets øvrige Omraade er det særlig Egnen paa begge Sider af Starelven i Tomter, der er ganske godt dyrket, idet Herredet for øvrigt som Regel er dækket med Skov. Inden for Herredet findes nogle gode Tørvemyrer, som i de senere Aar udnyttes. Af industrielle Anlæg haves nogle Sav- og Møllebrug, et Brænderi, en Tørvefabrik og en Kartoffelmelfabrik. Blandt Herredets større Gaarde kunne mærkes: Horne, Busval, Vestbryn, Jønsberg Landbrugsskole, Østby, Arneberg, Frenning, Gaustad, Sørbryn og Skytteren i R. Sogn samt Haakenrud, Bjørnerud, Tomte og R.'s Almenning med et Par tilhørende Gaarde i Tomter Sogn. Den smalsporede Hamar—Elverumbane berører Herredet i dets nordlige Del, dog uden at have nogen Station inden for R. Af Veje bør mærkes Hovedvejen Christiania—Røros, som kommer ind i R. fra Tangen Station i Stange og derpaa gennemskærer begge Herredets Sogne fra Syd til Nord, hvorpaa den lidt N. f. Herredsgrænsen forener sig med Hovedvejen fra Hamar. Fra saavel Stange som Ottestad fører Bygdevej ind i Herredet, og desuden gennemskæres Tomter Sogn fra Syd til Nord af en Bygdevej, der gaar noget 0. f. og omtrent parallelt med ovennævnte Hovedvej, foruden at der ogsaa findes enkelte mindre Bygdeveje og mange Gaardveje. (Litt. »Norge's Land og Folk«: Amund Helland, »Hedemarken's Amt« [Chra. 1902]). *P. N.*

Romé de l'Isle [råmedøli! 1], Jean Baptiste Louis, fransk Mineralog, tødt i Gray 26. Aug. 1736, død i Paris 7. Marts 1790. R. deltog i Kampene mod Englænderne i Indien og kom efter et 3-aarigt Fangenskab tilbage til Paris 1764. Under dette Ophold i Udlandet havde han fattet Interesse for Naturhistorie; han kastede sig med særlig Iver over Studiet af Mineraler og Krystaller, understøttet af private og senere af Ludvig XVI. Støttet paa egne Maalinger fremsatte han 1772 Loven om Krystalvinklernes Konstans (vel havde Steno langt tidligere erkendt denne Lov, men hans Arbejde var forglemt), og R. blev derved den første Grundlægger af Krystallografien, som snart efter ved Haüy's Arbejde fik langt forøget Rækkevidde. *N. V. U.*

Roméit, et sjældent Mineral, som bestaar af Kalciumantimonat, findes som honninggule, tetragonale Krystaller ved S. Marcel i Piemont. *N. V. U.*

Roméo og Julie, Hovedpersonerne i Shakespeare's berømte Kærlighedstragedie af samme Navn (»Romeo and Juliet«). Man mener at finde den første Fremstilling af de to elskendes tragiske Historie i en af Masuccio's italienske Noveller (1476), hvor Begivenheden siges at være foregaaet i Siena og Navnene ere andre end de to nu saa kendte. Men i Luigi da Porto's Novelle »La Giulietta« [udk. 1535], hvor Verona er Begivenhedens Sted, møder man en stor Del Enkeltheder, Shakespeare har benyttet i Tragedien, især det væsentlige Motiv med de to indbyrdes fjendtlige Slægter, som R. og J. henholdsvis tilhøre. Derefter fulgte en Bearbejdelse i fortællende Prosa af Bandello [1554], i det hele at betragte som en Udvidelse af Luigi's Fortælling. Dramatisk behandledes Emnet paa Italiensk af Luigi Groto (»den blinde fra Adria«) i »La Hadriana«, noget længere hen i 16. Aarh. Shakespeare's nærmeste Kilde er imidlertid Englænderen Arthur Brooke's Digt »The Tragical History of Romeus and Juliet« [1562], der i stort Omfang har skænket ham Stof til Stykket. Ogsaa en Prosabearbejdelse af Bandello's Novelle fremkom i England, nemlig i Painter's »Palace of Pleasure« [1567], d. e. 30 Aar før Shakespeare's Tragedie udgaves. Saa berømt var Historien bleven i den Form, som L. da Porto og Bandello gav den, at Veroneserne opfattede den som virkelig og paaviste de elskendes Grav, og i Girolamo della Corte's veronesiske Historie [1594] fortælles Tildragelsen som historisk. — Navnet Romeo udtales hos Shakespeare med Tonen paa første Stavelse, men er egentlig det italienske Fællesnavn *romeo*, som betyder: en Pilegrim; det kan bemærkes, at i den første Scene, hvor R. og J. mødes, paa Ballet hos Capulet, sammenligner han sig med en Pilegrim. — Emnet er hyppig benyttet til Operaer, hvoraf især er at fremhæve Gounod's »Roméo et Juliette«; ogsaa benyttet til en »Dramatisk Symfoni« af Berlioz. *E. G.*

Romerbrevet. Naar og af hvem den kristne Menighed i Rom er stiftet, vide vi ikke; men paa den Tid, da Paulus skrev R., maa den have været ikke helt ubetydelig (1, 8) og have bestaaet overvejende af Hedningekristne (1, 6. 13; 11, 13; 15, 16). Brevet er skrevet mod Slutningen af Pauli tredje Missionsrejse, formodentlig fra Korinth (16, 1 jfr. 15, 25 ff.) ved Begyndelsen af Aaret 59 (58). Paulus havde dengang ikke været i Rom, men han haabede efter sin nu forestaaende Rejse til Jerusalem at kunne foretage en Rejse over Rom til Spanien (15, 24). Brevet har forholdsvis faa personlige Henvendelser og er mere end noget andet paulinsk Brev et Læreskrift, hvis Hovedindhold er selve det ejendommelige i Pauli Forkyndelse: Retfærdiggørelsen af Troen samt, hvad dermed staar i Forbindelse, Lovens Betydning for den Kristne. Nærmere grupperer Indholdet sig saaledes: Efter en Hilsen og Indledning (1, 1—17), der slutter med Brevets Tema, Frelsen (som Retfærdiggørelse) ved Tro, giver Paulus en Udvikling af, at alle, Hedninger og Jøder, ere under Guds Vrede, idet Loven kun kan virke en Erkendelse af Synden, ikke fri fra den (1, 18—3, 20). Derefter (3, 21—5, 21) fremstilles Retfærdiggørelsen ved Troen, hvormed følger varig Fred med Gud og Haab om Herlighed, medens Loven kun har haft midlertidig Betydning. I næste Afsnit (Kap. 6—8) udvikles, at heller ikke Helliggørelsen virkes ved Loven, *men* den udspringer af det Naadessamfund med Christus, hvori den Kristne staar ved Daaben og Troen, idet Christi Aand frigør fra Synd og Død, saa intet kan skille Guds udvalgte fra hans Kærlighed. I Fortsættelse af Omtalen af Guds Udvælgelse behandler Paulus saa (Kap. 9—11) Spørgsmaalet om det udvalgte Folks, Israel's, Forhold til Frelsen; dettes Flertals i genstridig Vantro begrundede Forskydeise, der synes en Ophævelse af Udvælgelsen, er kun midlertidig; engang vil hele Israel omvende sig, og Guds Visdom have naaet, hvad den tilsigtede, alles, baade Hedningers og Jøders, Frelse. Der følger derefter (12, 1—15, 13) en Række Formaninger til Ydmyghed, Kærlighed, Lydighed mod Øvrigheden (12—13), omsorgsfuld Hensyntagen til svage Brødre (14, 1—15, 13). Brevets Slutning (15, 14—16, 27) indeholder personlige Oplysninger og Hilsener. — Ægtheden af Brevet, taget som Helhed, har kun rent sporadisk været bestridt; derimod have nogle antaget de to sidste Kapitler for ikke oprindelig hørende med til Brevet. — R. var blandt de nytestamentlige Skrifter Luther's Hovedarsenal i hans Kamp mod Romerkirken. Kommentarer foruden Weiss'es udmærkede Bearbejdelse af den Meyer'ske bl. a. af Godet [oversat paa Dansk 1882—83] og Schat Petersen [Kbhvn. 1900]. *J. C. J.*

Romerike er Fællesbenævnelse paa de flade Distrikter omkring Glommen, Vormen og Lerelven, delvis ogsaa paa det tilstødende Omraade 0. f. Glommen. Gennem lange Tider har der været et Nedre R. og et Øvre R. Fogderi under Akershus Amt, hvilke Fogedembeder imidlertid nylig ere nedlagte. Det førstnævnte Fogderi omfattede Herrederne Urskog, Høland, Enebak, Fer, Sørum, Skedsmo og i Nittedalen, det sidstnævnte Herrederne Gjerdrum, Ullensaker, Nes, Eidsvold, Nannestad og Hurdalen (s. d.).

I gamle Dage fandtes et Raumafylke, der ofte benævntes Raumarike, hvilket indbefattede det ovennævnte R. tillige med Solør (Sóleyjar) og Odalen (*Odalr*). Ogsaa da ansaas de store Sletter omkring Glommen (her kaldet Raumelf), Vormen (Vorma) og Lerelven (Leira) som det egentlige Raumariki. Dette, der var et af Norge's tættest bebyggede Strøg, omtales i Historien fra de ældste Tider af. *P. N.*

Romēro, Sylvio, brasiliansk (portugisisk) Forfatter, 19. Aarh.'s 2. Halvdel. I 1870'erne optraadte han som Fører for en ny, naturalistisk, kritisk Retning i Litteraturen og fik stor Indflydelse ved sit omfangsrige og mangeartede Forfatterskab. Af hans litterære Arbejder kunne fremhæves Digtsamlingerne »Cantos do fim do secolo« [1878], >Ultimos harpejos« [1883], endv. af videnskabelige Skrifter »Historia da litteratura brazileira« [1888 ff.], >Philosophia no Brazil« [1878], »A litteratura brazileira e a critica moderna« [1880], »Ensaios de critica parlamentaria« [1883], »Cantos populares do Brazil« [2 Bd., 1882], »Contos populares do Brazil« [1884], »Estudos sobre a poesia popular do Brazil« [1888].

Romero Roblēdo, Francesco, spansk Statsmand, er født 1838 i Andalusien, valgtes 1862 til Deputeretkammeret som Tilhænger af den liberale Union og gjorde sig tidlig bemærket ved sin Veltalenhed. Han tog Del i Opstanden 1866 og end mere i Revolutionen 1868; sluttede sig nærmest til Sagasta og var 1872 en kort Tid Minister under ham. Senere blev han en ivrig Tilhænger af det genoprettede bourbonske Kongedømme og var Septbr. 1875—Marts 1879, samt paa ny Decbr. 1879—Febr. 1881 Indenrigsminister under Canovas del Castilla. Som saadan var han meget virksom for at organisere det konservative Parti og gennemføre Indskrænkningen saavel af Valgretten som af de borgerlige Friheder; hans Modstandere betegnede ham som Partiets onde Aand. Jan. 1884—Juli 1885 overtog han igen Indenrigsministeriet. Efter Kong Alfonso XII's Død 1885 dannede han en egen Gruppe med Lopez Dominguez, men skilte sig snart fra ham og gik paa ny sammen med Canovas; var Novbr. 1891—Decbr. 1892 Kolonial- og Marts—Decbr. 1895 Justitsminister. *E. E.*

Romerpris. Den store Rom-Præmie (*grand prix de Rome*), d: et Stipendium, der giver Ret til 4-aarigt Ophold i Rom, uddeles af den franske Stat paa *École des beaux-arts* og Konservatoriet i Paris. De prisbelønnede Kunstnere bo i Villa Medici i Rom. Med 2. *prix de Rome* følger en Guldmedaille. Ogsaa andensteds (Konservatoriet i Bruxelles) forefindes R. *A. Hk.*

Romerretten. Ligesom det romerske Verdensrige udviklede sig ud fra en Stat, der oprindelig kun var en By, saaledes var den Ret, der i Tidernes Løb skulde danne Grundlaget for de fleste Kulturstaters borgerlige Ret, i sit Udspring kun en Ret alene for Byen Rom's Borgere, en *jus civile Romanorum*, i den strenge Forstand, at den kun gjaldt for romerske Borgere, medens fremmede, der opholdt sig paa Rom's Grund, ganske stode uden for Retten og altsaa faktisk

vare retløse. I sin første Begyndelse var R. som saa mangen anden Oldtidsret nemlig en *jus sacrum*, en hellig Ret, hvis Regler tillagdes guddommelig Oprindelse, hvorfor Præsterne, *pontifices*, vare dens jordiske Vogtere, men en saadan Ret kunde kun gælde for de ved fælles Gudsdyrkelse forenede Stammer. Denne Ret er længe kun en fattig og meget formbunden Ret, svarende til et endnu lidet kultiveret, agerdyrkende Folks Behov, der nærmest kun gennem Krig kom i Berøring med andre Stater. Og dens Normer ere længe uskrevne Sædvaneregler, som kun Præsteslægterne, Patricierne, vare inde i, og først med de tolv Tavlers Lovgivning (451—449 f. Chr.) faar Rom en skreven Ret. De tolv Tavler, hvoraf i nyere Tid en stor Mængde Fragmenter ere fundne og tolkede af Dicksen, skabte dog ikke nogen ny Ret, men Reformens Betydning bestod foruden i, at den skabte nogen mere Enshed mellem Plebejernes og Patriciernes Stilling, væsentlig deri, at Plebejerne ved Kodifikationen sikredes mere end hidtil mod Misbrug fra de retsudøvende Patricieres Side.

Skønt fattige i deres Regler ere de tolv Tavler lige til Justinian's Kodifikation Romernes eneste almindelige Lovbog. Men ud fra denne ringe Kerne skød R. ad mange Veje efterhaanden sine Grene i Vejret, til den i sin ypperste Fylde var lige saa forskellig i Aand og Indhold fra de tolv Tavlers Love som et Træs Krone fra det Frø, hvoraf det har udviklet sig. De Veje, ad hvilke R. skød sine ny Skud, vare mange. Under Republikken skete det dels gennem ny Love, vedtagne paa Folkeforsamlingerne, Plebiscitter, og Senatsbeslutninger, men dels og navnlig gennem Prætors Virksomhed, se prætorisk Ret, og gennem Retssædvaners Dannelse og den opblomstrende Retsvidenskabs Indflydelse. Særlig ad de sidste Veje dannedes den Del af den romerske Ret, som R. skylder sit Verdensry, og som er bleven internationalt Fælleseje for saa mange senere Staters Ret, nemlig *jus gentium*, i Modsætning til den oprindelige kun for romerske Borgere gældende *jus civile*. Grunden til denne Retsdannelse, der ganske sprængte den gamle strenge Civilrets Rammer, var, at Romernes Samfundsliv antog en ganske anderledes storstilet Karakter end de smaa og snævre Samfundsforhold paa de tolv Tavlers Tid. Da Romerne efter Underkastelsen af hele Italien (omtrent Aar 250) begyndte at drive Stormagtspolitik og at lægge mere og mere af Verdenen under deres Fødder, ophørte Rom tillige at være et ensidig agerdyrkende Land og blev efterhaanden et Verdenshandelens og Kulturens Brændpunkt, hvorhen fremmede fra alle Verdens Kanter strømmede sammen for at ombytte Varer eller søge Virksomhed og Beskyttelse. Men under saadanne Forhold kunde en Ret, der kun gjaldt for romerske Borgere, men lod alle andre retløse, umuligt slaa til. Heller ikke kunde man vedblivende nøjes med at afslutte Forbund med fremmede Nationer, hvorved disse fik *commercium*, d: retslig Beskyttelse i Rom for de med Romere afsluttede Retshandler. Thi der kunde komme Folk fra mange Nationer, med hvem Romerne af forskellige Grunde ikke havde sluttet Forbund, og selve den romerske *jus civile* var desuden alt for stiv og ubehjælpsom til at kunne slaa til i de mange forskellige ny Retsforhold, som den stadig voksende Handelsforbindelse førte Romerne ind i. De ny Retsforhold krævede ny Ret, og denne dannede sig derfor ganske sædvansmæssig, først som en Ret i Retsforhold mellem Romere og fremmede og senere som en Ret ogsaa for Romerne selv indbyrdes, saaledes at *jus gentium*, selv om den formelt aldrig helt fortrængte *jus civile*, efterhaanden ganske stillede den i Skygge. Navnet *jus gentium* (Folkeret) fik den ny Ret, fordi den almindelig betragtedes som en Ret, der brugtes hos alle Folk, og faktisk have Romerne sikkert laant det meste af denne Rets Indhold fra Grækerne og de andre Kulturfolk, med hvilke de kom i Handelsforbindelse, saa at den virkelig til Dels ligesom Nutidens Handelsret var en Ret, der efter sit væsentlige Indhold gjaldt hos de fleste kultiverede Folk, hvilket endnu mere blev Tilfældet, efterhaanden som Rom udbredte sit Herredømme over Verdenen. Men ligesom *jus gentium* ikke var nogen Folkeret i moderne Forstand, men kun Privatret, saaledes var den naturligvis i Virkeligheden kun en Del af Romernes positive borgerlige Ret og gjaldt andensteds kun, hvor den formelig eller stiltiende var indført. Og selv om dens Indhold for en stor Del var laant fra fremmed Ret, satte de romerske Jurister dog deres eget Stempel derpaa og støbte først derved den internationale Ret om til en Ret, der for lange Tider og ikke blot for Romerne selv gjaldt for *naturalis ratio*, o: for den med Forholdets Natur stemmende Ret. Thi medens Romerne paa de fleste andre Kulturomraader ikke bleve mere end Grækernes Lærlinge, bleve de allerede tidlig paa Retsvidenskabens Mark Oldtidens som Eftertidens Læremestere. Allerede under Republikken stod Retsvidenskaben i Flor og agtedes som Nationens ypperste Kunst som *divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia* (Kundskaben om de guddommelige og menneskelige Ting, Videnskaben om Ret og Uret). Folkets ypperste Mænd helligede sig til denne Videnskab og behandlede ikke blot den gældende Ret i lærde Værker, men gav ogsaa offentlig Undervisning i Rettens praktiske Udøvelse, og de ypperste retslærdes Meninger vandt efterhaanden gennem Praksis og Prætors Edikt Gyldighed som Loven selv.

Efter Republikkens Fald tabe de paa Folkets Forsamlinger givne Love i Betydning, men saa meget større Betydning faa de af Kejserne enten gennem Senatet eller paa egen Haand, d: efter de ypperste Juristers Raad givne Edikter, Dekreter og Reskripter (*constitutiones*) samt selve Retsvidenskaben. Den første Kejsertid er R.'s Guldalder, og Retsvidenskaben holdt sig i Blomstring, selv efter at den romerske Friheds Dage længst vare forbi. Det blev Skik, at Kejserne gav de ypperste retslærde *jus respondendi* (Ret til at afgive Responsa), og disse Responsa vare bindende for Dommeren, naar de stemte overens. Af klassiske Jurister maa særlig nævnes de fem store Gajus, Papinian, Ulpian, Julius Paulus og Modestinus, og disse og mange andre *juris consulti* udfoldede en righoldig videnskabelig Virksomhed, hvoraf vi endnu have tilbage de

talrige Ekscerpter i Digesterne, der have gjort *corpus juris* til et sandt videnskabeligt Skatkammer for alle Tider, foruden *Gaji Institutiones*, Ulpian's Fragmenter og et Værk af Paulus: *sententiarum receptarum libri quinque*. Det er naturligvis særlig Udviklingen af *jus gentium*, der tager Fart i denne Periode. Derimod standser Prætors Virksomhed under Hadrian ved Udstedelsen af Julian's evige Edikt (se Edikt), som blev en næsten ufravigelig Norm for de senere Prætorer.

Efterhaanden som Kejserdømmet forfalder, kommer imidlertid ogsaa Retsvidenskaben i Forfald og udtørres efterhaanden som Retskilde. Mere og mere kommer Fornyelsen alene fra de kejserlige Dekreter og Reskripter, der under Diokletian flød med en saadan Rigelighed, at alene over 1,200 fra hans Tid ere optagne i Justinian's Kodeks. Det blev derfor nødvendigt fra Tid til anden at samle disse Konstitutioner i overskuelige Lovsamlinger — af disse er den bekendteste *Codex Theodosianus* fra Konstantin's Tid, hvilken ogsaa fik Gyldighed for det vestromerske Rige. Et talende Vidnesbyrd om Retsvidenskabens Forfald er Valentinian's Citerlov af Aar 426 e. Chr., der bestemte, at kun de fem store Juristers Skrifter skulde have bindende Gyldighed, samt fastsatte, hvorledes Dommeren skulde stille sig, hvor disse lærde vare uenige. Da Forvirringen efterhaanden bliver større og større, imødekommer Justinian saa 528—534 den herskende Trang ved sine omfattende Kodifikationer, den saakaldte *Corpus juris* (om denne Samling samt om dens videnskabelige Betydning for Eftertiden se Corpus juris).

Medens de justinianske Lovværker mærkeligt nok paa selve det østromerske Riges Grund allerede i 9. Aarh. fortrængtes af en under Basilius Macedo og Leo Philosophus foretagen græsk Bearbejdelse, kaldet Basilica, holdt den romersk-justinianske Ret sig derimod i Live i Italien, selv efter Longobardernes Erobring, ligesom i Sydfrankrig, hvor Grundlaget dog nærmest var den af den vestgotiske Konge Alarik II foretagne vestgotiske Samling af romerske Love, som kaldes *lex Romana Visigothorum* eller *breviarium alarcianum* (fra Aar 506). Det var nemlig Germanernes Skik ved Erobringen af det vestgotiske Rige at lade hvert Folk leve efter sine egne Love (*vivere lege sua*), og den romerske Ret blev derfor ikke blot ved at gælde for Romerne, men maatte naturligvis ogsaa ved sit overlegne Aandsindhold paavirke selve Erobrernes Ret. Og det vidunderlige sker, at medens Romertidens øvrige Mindesmærker ligge i Ruiner, vinder R. efterhaanden mere og mere frem og fortrænger ikke blot i Italien og Sydfrankrig Erobrernes Ret, men trænger ogsaa sejrrig ind i det nordlige Frankrig, Spanien og Tyskland og omliggende Lande. Og en ny romanistisk Retsvidenskab blomstrer op igen, og lærde fordybe sig med ny Forskerlidenskab i de klassiske Juristers i *Corpus juris* opmagasinerede Tanker — først Glossatorerne i Bologna fra Irmerius til Acursius (Aar 1120—1260), saa den franske Skole fra sidste Halvdel af 16. Aarh. (Cujacius og Donellus), saa Hollænderne (Hugo Grotius) og Spanierne (Perez og Suarez) og til sidst fra Slutningen af 18. i Aarh. Tyskerne, der have en lang Række straalende Navne at opvise paa den romanistiske Retsvidenskabs Himmel, Navne som Savigny og Puchta, Wangerow og Wächter og sidst, men ikke mindst de nylig bortgangne: Ihering og Windscheid.

Grundene til R.'s Sejrsgang gennem de af Germanerne erobrede Lande vare mange og forskellige. Først naturligvis R.'s egen Overlegenhed over Erobrernes ufuldkomne Barbarret og Trangen til et for Erobrerne og de erobrede fælles Retsgrundlag; fremdeles Middelalderens Forestilling om, at Kejser Karl den Stores Rige var en Fortsættelse af det gamle romerske Rige, hvorved den Opfattelse befordredes, at R. maatte være gældende Ret ved Siden af eller over den lokale Ret; endvidere Kirkens Indflydelse, den dømte efter romersk (kanonisk) Ret, samt den Paavirkning, der udgik fra Glossatorernes Retsskole i Bologna, hvorhen alle søgte, der ønskede at drikke af Retsvidenskabens Kilder, og hvorfra de vendte hjem, forfarne i romersk Retskundskab. Endelig kom dertil navnlig for Tyskland's Vedkommende Landsherrernes Forkærlighed for den absolutistiske Kejserret og Dommerpladsernes Besættelse med retslærde Dommere, der dømte efter R., hvor de fandt et afsluttet overskueligt Hele i Stedet for de mange Partikulærretters syndige Forvirring, og som efterhaanden ganske fortrængte de ulærde Meddomsmænd, der kun kendte deres Landsdels Ret.

Medens R. saaledes i større eller mindre Omfang er bleven reciperet som almindelig Ret ikke blot i de romanske Lande, men ogsaa i Tyskland, Østerrig og Schweiz og ligeledes endnu danner Grundlaget for Skotland's Ret, naaede den derimod aldrig at vinde Indgang som gældende Ret i England eller i de nordiske Lande. I England, hvor den var begyndt at vinde Indpas i 13. Aarh., dreves den atter ud ved Baronernes og Parlamenternes faste Modstand mod den kanoniske Rets absolutistiske Overgreb. Det maa nemlig ikke glemmes, at hvor uvisnelige Fortjenester R. end har haft af Rettens Udvikling, bragte den ogsaa mange store Skyggesider med sig: ikke blot tit et Afguderi for hver Tøddel i R. som en *raison écrite*, men ogsaa hele den romerske Kejsertids absolutistiske Aand, yderligere endda forværret ved Kirkens Indflydelse. Hvor R. trængte ind, fulgte derfor ogsaa den, af Kirken indførte Inkvisition med, saavel som Torturen, hvilken allerede R. hjemlede, hemmelig Kriminalforfølgning, skriftlig Civilproces, samt Læren om Fyrstens Ophøjethed over Lovene. Af disse Grunde mødte R. en Modstand i det fri England, saaledes at den nu kun i ringe Grad danner Grundlaget for engelsk Ret. I de skandinaviske Lande blev den aldrig reciperet. Christian V's danske og norske Lov er bygget paa gammel dansk Ret, og om end dens ofte kasuistiske og ubehjælpsomme Bestemmelser ikke have R.'s lysende Fortrin, er den til Gengæld ogsaa fri for dens Pletter, ja hæver sig i Samtiden frem som en paa mange Punkter usædvanlig frisindet Lovgivning, uden Inkvisition og næsten uden Tortur, med mundtlig og offentlig Rettergang o. s. v. Senere trængte »Kejserretten« ganske vist ind gennem den militære Retspleje, idet der for de hvervede Landsknægte gjaldt Krigsartikler, med Inkvisition og Tortur

og hele det kanoniske Apparat af barbariske Straffe, og herfra trængte Inkvisitionen, Torturen og de barbariske Straffe efterhaanden ogsaa ind i den borgerlige Ret og fortrængte Danske Lovs humanere Regler — men gældende Ret blev R. dog ikke.

Men ogsaa i de af R. erobrede Lande er R.'s egentlige Herskertid forbi. I Frankrig har saaledes *Code civil* 1804 fortrængt R. som gældende Ret. I Tyskland, i nyere Tid R.'s fasteste Borg, indskrænkede allerede den preussiske Landsret af 1794 R. til kun at have Gyldighed som subsidiær Ret; noget lignende gjaldt efter den allerede af Maria Theresia planlagte østerrigske Lovbog af 1811. 1815, da den tyske Nationalfølelse rejste sit Hoved efter Napoleon's Fald, manede Thibaut indtrængende til Arbejde for en national fælles tysk borgerlig Lovbog. Og vel gik Savigny, der advarede mod denne Tanke som endnu ikke moden, foreløbig af med Sejren, men efter at allerede den sachsiske Lovbog 1863 helt havde afskaffet R., er Thibaut's Tanke nu realiseret ved den ny tyske borgerlige Lovbog, efter hvis Ikrafttræden i Aaret 1900 R. er ophørt at være gældende Ret i Tyskland. Men dermed er R.'s Aand ikke død; thi ligesom den tyske borgerlige Lovbog saavel som *Code civil* og de øvrige nyere Retsforfatninger paa Obligations- og Tingsrettens Omraade endnu væsentlig hvile paa romersk Ret, saaledes vil Studiet af R. vedblive at være af uskatterlig Værdi for Videnskabsmanden saavel som af stor propædeutisk Betydning for Begynderne i Retsvidenskaben, hvorfor Studiet af R. ikke blot drives med usvækket Kraft, men R. ogsaa doceres ved Universiteterne overalt, selv der, hvor R. aldrig har været reciperet som gældende Ret. (Litt.: Aagesen, »Forelæsninger over den romerske Privatret« [Kbhvn. 1882]; P. Krüger, »Geschichte und Quellen des Römischen Rechts« [Leipzig 1888]; jfr. Retshistorie). *K. B.*

Romersk Arkæologi er ved Siden af græsk Oldkyndighed den klassiske Arkæologis Hovedlinie. Den omfatter foruden hvad der særlig vedrører Byen Rom tillige Forholdene i det øvrige Italien og er Betegnelsen for det særlige Studium af Mindesmærker og Oldsager, forskellig fra, men sideordnet andre Videnskabsfag som Filologi og Historie (jfr. Klassisk Arkæologi). R. A. omfatter Forholdene fra den ældste forhistoriske Tid til henimod Oldtidens Slutning (jfr. Romerske Oldsager); i de præhistoriske Tidsrum er den den eneste Kilde til Kundskab; for de historiske Perioders Vedkommende slutter den sig til og støttes af andre Fag. Som Grænse mellem den og den kristelige Arkæologi kan sættes Kejser Konstantin den Stores Edikt af Mediolanum 313 e. Chr., hvorefter Kristendommen i den hele romerske Verden blev sejrende Magt. Som Følge af den skarpe Modsætning, der gennem Aarhundreder havde været mellem Hedendom og Kristendom, vistes der i de følgende Tider kun ringe Pietet over for Flertallet af de af Oldtidens Monumenter, der havde haft nogen religiøs Betydning. Allerede i Konstantin's Tid maatte det paalægges i det mindste at overholde Gravfreden. Om egentlige Ødelæggelser af Oldtidsmonumenter af religiøse Grunde høres dog ikke ofte; værre vare de Omvæltninger, som fulgte med Folkevandringstidens Røre. Mest synes det dog at være gaaet ud over de flyttelige Ting og Bygningernes ydre Prydelser. Endnu paa Karl den Stores Tid synes Flertallet af de mere bekendte Bygninger at have været til, om end ofte i molesteret Stand. Saa meget des værre var Tilstanden, da der efter Middelalderens mørke Aarhundreder atter falder Lys over Forholdene. Talrige Bygninger vare næsten ganske forsvundne, benyttede som lettilgængelige Stenbrud i fattige Tider; Marmorstatuer vare i stort Antal vandrede i Kalkovnen for at brændes til Kalk, Bronzestatuer i Smeltediglen; hvad der kunde bringes i Pengeværdi, havde man ofret, i Reglen uden større Betænkeligheder. I mange af Italien's Byer ses endnu i Kirker og Bymure talrige indmurede Fragmenter, tagne fra Oldtidsbygninger. De urolige og stærkt foranderlige politiske Forhold vare heller ikke gunstige for nogen større Virksomhed for Mindesmærkernes Bevaring. De historiske Efterretninger ere faa og spredte. Selv fremragende Monumenters Skæbne i Middelalderen — som f. Eks. Capitolium's — var og er det næsten umuligt blot nogenlunde detailleret at udrede. Saaledes kunde Petrarca med Ret klage over, at det ingensteds var vanskeligere at erkende Oldtidens Rom end i Rom selv. Og dog var Interessen for Oldtiden ikke helt borte. Mest knyttede den sig til de berømte Steder, først og fremmest selve Rom. Allerede fra Middelalderen kendes smaa Rejsehaandbøger for fremmede med Titler som *Mirabilia Urbis Romae* (Rom's Mærkværdigheder). Der omtales særlig de Monumenter, som endnu stode helt eller delvis bevarede, men det vidner kun om ringe Kundskab, naar Colosseum kaldes et Soltempel eller Noah nævnes som Rom's Grundlægger.

Med den gryende Renaissance, især ved Petrarca, Boccaccio og Dante, begynder ogsaa for den romerske Oldkyndighed og Kærligheden til Fortiden en ny Periode. Det var vel de litterære Mindesmærker, ved hvilke Interessen først hæftedes, men snart gik man videre og søgte Kundskab om de kunstneriske og kulturelle Forhold. En egen Rolle spillede ogsaa den bekendte Cola di Rienzi (død 1354). Sin Begejstring for Oldtidens Livs- og Samfundsforhold havde han vel for største Delen faaet gennem Læsning af Forfatterne, men som Middel til hos andre at vække den samme Kærlighed til Fædrebyen og Lyst til gennem Oldtiden at søge bedre Nutidsforhold benyttede han ogsaa de haandgribelige Fortidsminder, der stod tilbage. Han foreviste og forklarede Oldtidslevninger som den bekendte Bronzetavle med *Lex regia*, der af Bonifacius VIII (død 1295) var opstillet i Lateranet. Om Rom selv skrev han: *Descriptio urbis Romae ejusque excellentiae.*

Den vaagnende Interesse førte til Dannelsen af Samlinger og Museer. Mindre Samlinger af Statuer og andre Genstande fandtes vel allerede i Oldtiden, mest enten knyttede til Templer eller til Rigmænds Huse. Romernes Lidenskab for at føre Kunstsager fra de underkuede Folk til Rom er velkendt. Gennem Middelalderen bevaredes en Del Genstande af ædelt Metal, skaarne Stene og Bronzer, dels gennem forskellige Liebhaverier, dels ved Omdannelse til Brug i kirkelige Øjemed.

Betegnende er det saaledes, at allerede under de sidste Hohenstaufere høres der om Forfalskninger af Oldsager; følgelig maa dog de ægte Genstande have været noget i Kurs. I den senere Middelalder dannedes en af de første Samlinger af en privat Mand Olivier Forzetta, fra Treviso. Men med den begyndende Renaissance tog ogsaa denne Side af Sagen Fart. Lorenzo Medici havde saaledes en stor Samling, Nicolo Niccoli udsendte endog særlige Agenter for at tilvejebringe Kunstgenstande. Megen Opsigt vakte Fund som Statuen af Apollo (Belvedere) i Antium 1495 og Laokoons-Gruppen i Rom 1506. Mange af Paverne maa nævnes som dem, der ved tidlig at stifte Samlinger, som ikke opløstes ved Stifterens Død, tilvejebragte gunstige Betingelser for Bevaringen af Kunst og kunstindustrielle Genstande. En saadan stiftedes af Paul II og blev under hans Efterfølger Sixtus IV (1471—84) til det kapitolinske Museum. Nævnes bør ogsaa Nikolaus V, Pius II, Julius II og Leo X (Grundlæggelsen af Belvedere-Samlingen). Man interesserede sig, naturlig nok, mere for Tingenes kunstneriske end for den egentlig arkæologiske Side. Der samledes derfor især paa Statuer og Statuetter, Mønter og Medailler, samt Gemmer, og man anbragte dem i sine Huse, Haver og Gaarde. Ordet Museum synes fremkommet ved 1550. Om Samlerne og de særlig kyndige bruges Betegnelsen *Antiquarii*. Først senere opkommer Brugen af Ordet Arkæologi, der allerede i den græske Oldtid var anvendt i en noget lignende Betydning. Endnu Lessing skrev »Antik varische Briefe« om kunstneriske Emner.

Ikonografi og Topografi vare de Sider af Arkæologien, der fandt de første og ivrigste Dyrkere. 1446 kom saaledes Flavio Biondo's *Roma instaurata*; ved Overgangen mellem 15.—16. Aarh. Andrea Fulvio's *Antiquaria* og *Antiquitates urbis Romae* samt 1517 *Illustrium imagines* (»Billeder af berømte Mænd«). Man ønskede saa vidt muligt i de bevarede Statuer og Buster at genkende historiske Personer, i Relieffer at finde historiske Begivenheder og saaledes at vinde Illustrationer til de historiske Forfattere. Naturligvis maatte denne alt for store Lyst til at identificere Tekst og Billeder ikke sjælden føre til besynderlige Resultater. I det hele var Erkendelsen af de reelle Forhold i Oldtiden og specielt af den historiske Rækkefølge ikke meget udviklet. Kærligheden til Mindesmærkerne var stor og Kundskabsfylden rig, men uordnet. Saaledes vedblev Forholdene længe at være, egentlig helt til Begyndelsen af 18. Aarh. Typisk Eksempel paa de forskellige store Samleværker, som Tiden frembragte, er Bernard de Montfaucon, »Antiquité expliqué« [1719—24], ikke mindre end 10 Foliobind, med 1,100 Tavler, og 5 Supplementbind. Der begynder ogsaa at udkomme Rejsebeskrivelser. Til de bedste hører: J. Spon, »Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant«, men ogsaa denne har ringe Orden i sin store Stofmængde. Paa Overgangen til den nyere Tid staar Grev de Caylus (død 1766) med Hovedværkerne: »Recueil de peintures antiques d'après les dessins coloriés de Pietro Sante Bartoli« [1757] og »Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques, romaines et gaules« [7 Bd., Paris 1752—68]. Af sine Landsmænd betragtes han ikke med Urette som den, der ved Siden af Winckelmann har udformet de Ideer, hvorpaa den ny Arkæologi skulde bygge; ved Siden af stor Kundskabsfylde vise hans Værker for første Gang virkelig Metode og Kritik.

Vigtigere var det, at man i første Halvdel af 18. Aarh. lagde Grunden til flere af de senere berømte Privatsamlinger (Aldobrandini, Borghese, Barberini) og stiftede faste Institutioner for det arkæologiske Studium. Det første arkæologiske »Akademi« var stiftet i Rom 1478 af et Antal *antiquarii*. 1726 stiftedes nu i Cortona et *Accademia etrusca*, og i Løbet af 18. Aarh. grundlagdes rundt om i italienske Byer talrige lignende Sammenslutninger, der virkede for Indsamlingen af Oldtidsminderne, saavel som for deres Publikation. Benedikt VIII stiftede saaledes *Accademia di antichita profane*; i Napoli dannedes 1755 *Accademia Ercolanese*, der i Fundene fra Herculaneum og Pompeji fik det rigest mulige Stof. Endnu skal nævnes Nointel's halvt eller helt videnskabelige Sendelse til Konstantinopel, der bl. a. førte til Udførelsen af Carrey's Tegninger af Parthenon-Skulpturerne, samt de store Bortførelser af Oldtidsværker ved Arundel og Lord Elgin.

Grundlæggeren af den nyere romerske Oldkyndighed er som foran nævnt Tyskeren J. J. Winckelmann (1717—68), der en stor Del af sit Livs senere Aar var nøje knyttet til Italien og Rom. Hans Hovedarbejde var en (italiensk) »Geschichte der Kunst des Alterthums« [1764]. Først ved ham bliver Arkæologien et eget, selvstændigt Videnskabsfag. Han er den første, der giver virkelig kritisk og metodisk Kunsthistorie, og hævder, at man maa betragte Oldtidsmonumentet som noget selvstændigt og de bevarede Kulturgenstande som særlige Udtryk for vigtige Sider af Oldtidens Liv. Han bryder den indtil da almindelige Tilbøjelighed til at forklare Tingene historisk og viser, at Hovedkilden maa blive den græske Mytologi, ligesom han paaviser, at Flertallet af de bevarede Statuer vare romerske Kopier, at der tit var foregaaet stærke Restaureringer o. s. v., og opfordrede til at søge de græske Originaler. Det slaaende sande i de af hans rige Personlighed prægede Skrifter gjorde det stærkeste Indtryk paa Samtiden, og i hans Spor ere talrige Arkæologer senere fulgte og følge den Dag i Dag.

19. Aarh.'s arkæologiske Begivenheder falde i 2 Grupper; i første Halvdel de store Rejser og Stiftelsen af *Instituto Romane*, i sidste Halvdel de videnskabelige Undersøgelser. Mange vare de rejsende, som gennemsøgte Italien, ikke faa de, som udstrakte deres Rejser til fjernere Egne, saaledes Choiseul-Gouffier (Grækenland og Lilleasien, 1776—82), Brøndsted, Stackelberg og Cockerell, og Rejserne satte Frugt i udmærkede, ofte rigt illustrerede Rejseværker. Den franske »Expédition scientifique du Morée« [1831—38] gav Anledning til Optagelse af Planer om Undersøgelser i Olympia. Ogsaa var det en Begivenhed af største Betydning, da Parthenon-Skulpturerne bleve overførte til British Museum 1816 og derved tilgængelige for Offentligheden. De største Begivenheder faldt vel inden for den

græske Arkæologi, men de virkede stærkt æggende ogsaa paa Studiet af Forholdene i Italien. Det romerske Institut (hvorom nærmere nedenfor) stiftedes 1829 af en Kreds af Arkæologer og Kunstnere (deriblandt Thorvaldsen) under Ledelse af Gerhard og blev Aarhundredet igennem den vigtigste Støtte for r. A.

Gravninger og Undersøgelser med Spaden vare begyndte allerede i Middelalderen. I 1709 begyndte de Gravninger, der ved Vesuv's Fod førte til Opdagelsen af de nu saa berømte campanske Oldtidsbyer og dermed til Indledelsen af den lange Række Udgravninger, der især i sidste Halvdel af 19. Aarh. paa saa vel italisk som græsk Grund have ført til uanede Resultater og have bragt den arkæologiske Videnskab frem i første Linie: Schliemann's Gravninger i Troas og det egentlige Hellas; Undersøgelser i Olympia, *Delfoi*, Pergamon, *Milet* og paa mange andre af den klassiske Oldtidskulturs Centre. Det var Kendskabet til de store Fund i Herculaneum og Pompeji, der for Winckelmann blev Basis for ny, vidtrækkende Ideer, og den nyere Tid har i Tilslutning til Gravningerne frembragt en litterær arkæologisk Studievirksomhed af en saadan Rigdom og Fylde, at den er nær ved at stille selve Filologien i Skygge. Rundt om i Europa's Kulturlande virke Akademier og Institutter, der, i Tilslutning til Universiteterne eller uden for disse, danne de faste Rammer for den forholdsvis ny Videnskabsgren, og Museer findes nu i alle Europa's Kulturcentrer. I Italien selv er der dog endnu ikke skabt nogen fast Ledelse af de videnskabelige Undersøgelser, og talrige private foretage jævnlige Rovgravninger. Af mere fremragende Arkæologer, som ikke enten allerede ere nævnte, eller hvis Navne ville fremgaa af den nedenstaaende Litteraturfortegnelse, skulle endnu fremhæves: I Tyskland: F. G. Welcker, K. A. Böttiger, Ross, O. Jahn, Friederichs, Brunn, Michaelis, Conze og Furtwängler; i Italien selv: de Rossi, Visconti, Fiorelli, Orsi; Englænderne Newton og Murray; Franskmændene Raoul Rochette, Bertrand og S. Reinach (»Revue archéologique«); fra Danmark G. Zoëga og I. L. Ussing. Studiet er paa alle Led stærkt udvidet, og den græske og r. A. er nu Studiet af alle de Genstande, Monumenter og billedlige Gengivelser, der undersøges og betragtes dels i og for sig selv, dels i deres Forbindelse med Historie, Sæder og Ideer hos de Folk, som frembragte dem.

Arkæologiske Institutter og Museer samt disses Tidsskrifter (kun de allervigtigste skulle her anføres): Institutter: Italien og Tyskland: *Instituto per la corrispondenza archeologica*, stiftet 1829, af international Karakter, under Protektion af den daværende preussiske Kronprins, senere Kong Frederik Vilhelm IV; fra 1874 tysk Rigsinstitution med en romersk og en græsk Afdeling. Tidsskrifter. »Annali dell' Instituto etc.« [Rom 1829—85] og »Monumenti inediti«, 12 Foliobind; desuden »Bulletino« og lejlighedsvis »Memorie«, samt »Archæologische Zeitung« i Berlin. Siden 1885 udgives »Mittheilungen des k. d. arch. Inst.«, romersk og athenisk Afdeling (Ledere af den romerske Afdeling nu E. Petersen og Hülsen); desuden »Jahrbuch des k. d. a. Inst.« og Folioværket »Antike Denkmäler«. — »Accademia *Reale de* Lincei«. Frankrig: »Académie des inscriptions« (udg. »Compte rendus«); desuden i Rom og Athen en Art Institut: *École française* med »Bulletin de l'école française« og fra 1877 »Bull. de correspondance hellénique«. Ogsaa England og Amerika samt Østerrig have lignende Institutter.

Museer med større Samlinger af italisk-romerske Oldsager. Italien: Uffizierne i Firenze, *Museo nazionale* (tidl. *borbonico*) i Napoli; Museer i Palermo, i Vatikanet og i Konservatorpaladset; *Museo civico* i Bologna; talrige andre, offentlige og private. En stor Mængde Oldsager og Kunstværker samledes under Napoleon I i Frankrig, men bleve for det meste senere tilbagegivne. Frankrig's store Samlinger i Louvre ere for største Delen samlede senere. Tyskland. I Berlin Altes u. neues Museum, Antiquarium; Saml. i Dresden og Karlsruhe; i *München* Glyptoteket, Vasesamlingen og Antikvarium. Østerrig: K. k. Hofmuseum, Wien. England: British Museum i London, Saml. i Oxford. Ogsaa i det store Museum, »Eremitagen« i St. Petersborg findes ikke faa romerske Sager. Betydeligere Samlinger i Leyden, Stockholm og Kjøbenhavn (Antiksamlingen, Ny Carlsberg Glyptotek). (Litt.: Kun større Oversigts- og Samlerværker skulle nævnes. Daremberg og Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, I, 1—2 II, 1—2 III, 1 [Paris 1873] 5 Bd. hidtil udkomne; Baumeister, »Denkm'åler des klass. Alterthums« [3 Bd., Miinchen, Leipzig 1884—88]; Pauly [Wissowa], »Reallexicon des class. Alterthums« [3. Udg. under Udgivelse, Berlin 1895]; K. O. Muller, »Handbuch der Arch'åologie der Kunst« [1. Udg. 1830, 3. Udg., Breslau 1848]; Perrot et Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité* [Paris fra 1882, hidtil 6 store Bd. udk.]). *H. A. K.*

Romerske Antikviteter. Medens Historien behandler Samfundslivets Udvikling, er det Opgaven for den Disciplin, der kaldes Antikviteter, at beskrive Samfundets ydre Tilstand paa et givet Tidspunkt, saavel Statens Institutioner som Privatlivets Sædvaner. Under r. A. afhandles derfor den romerske Statsforfatning (paa dens forskellige Trin) og Statsforvaltningen (Statsantikviteter), Religionsvæsenet (Sakralantikviteter) og Romernes Privatliv (Privatantikviteter).

Kilderne til de r. A. falde i to Grupper: Monumenterne og Litteraturen. Af Monumenterne ere de vigtigste Indskrifterne (faa, men til Dels meget vigtige fra ældre Tid, talrige fra Kejsertiden); hertil kommer bevarede Bygninger (Rom, Pompeji) og andre Kunstværker, Mønter o. s. v. Inden for Litteraturen mærkes særlig den antikvariske. Allerede M. Terentius Varro (116—27 f. Chr.) havde fremstillet de r. A. i et stort Værk (*Antiquitates*: Fortidstilstande; deraf selve Udtrykket Antikviteter). Dette er tabt, men er blevet stærkt benyttet af senere Forfattere. Meget vigtige ere ogsaa den historiske Litteratur og Veltalenheden samt for et særligt Afsnit den juridiske; for Privatlivet visse Arter af Poesi (Satiren).

Statsantikviteter. Statsforfatningen er i det væsentlige fremstillet under Art. Romerske Rige, hvortil henvises; her skal kun gives nogle sup-

pierende Bemærkninger, navnlig om Overleveringen og den ældste Tid. — Romerne selv havde som sikker Kilde til Kundskab om den ældste Tids Forfatning næsten kun Listen over de aarlig skiftende Embedsmænd (fra Republikkens Begyndelse); dertil kom enkelte Familietraditioner (i Reglen ikke tidfæstede). Paa Grundlag heraf skreves de ældste romerske Aarbøger: korte og tørre, men kronologisk nøjagtige Navnelister og Notitser om Krig, Hungersnød og Pestilens, kun hist og her en Fortælling med dramatisk Tilsnit (Coriolan). Bevarede ere disse ældste Annaler (i Udtog) hos den græske Forfatter Diodoros (s. d.) Siculus. De senere Historikere (fra 2. Aarh. f. Chr.) udfyldte dette Skema med vilkaarlige Udmalinger, hvorved de ofte overførte senere Tiders Tilstande til den ældste Tid. Disse historisk næsten værdiløse Skildringer ligge til Grund for Livius's og Dionysius'es store Værker. Man kan derfor ikke danne sig en sammenhængende Forestilling om den ældre romerske Forfatning uden stærk Brug af Hypoteser. Romernes konservative Behandling af deres Institutioner gør det dog ofte muligt med Sikkerhed at slutte tilbage fra sene Tilstande til en langt ældre Tid.

Patriciere, Klienter og Plebejere. Den ældste romerske Republik var aristokratisk. Den regerende Stand var de større Grundejere, der udgjorde en afsluttet Adel, Patricierne. De mindre Grundejere stode i et arveligt Afhængighedsforhold til Adelsslægterne; de kaldtes Klienter o: hørige. Klienterne havde bl. a. ikke Ret til at optræde selvstændig for Retten; de maatte lade sig repræsentere af deres Godsejer (Patronen). Ved Siden af dem fandtes i Byen Rom en Almue uden Grundejendom, Plebejerne. De vare ikke paa samme Maade knyttede til Adelsslægterne; de vare personlig fri. Men de vare uden Andel i Statsstyreisen og uden Beskyttelse over for de adelige Embedsmænd. Disse valgtes af den romerske Hær, der konstituerede sig som Folkeforsamling (se Comitia centuriata). I denne havde alle Borgere, ogsaa Plebejere og Klienter, Stemme, men ikke lige Stemme; den afgørende Indflydelse var hos de grundbesiddende, værnepligtige Borgere. Forsamlingen lededes med stor Myndighed af Konsulerne, og dens Beslutninger havde kun Gyldighed, naar de stadfæstedes af Adelsraadet (Senatet). Konsulernes Magt var stor: deres Befalinger maatte ubetinget adlydes, over for Ulydighed kunde de anvende en hvilken som helst Straf, lige indtil Døden; de vare desuden Dommere og dømte efter Skik og Vedtægt, som kun Adelen var inde i. De bestemte frit over Raadets Sammensætning. Det eneste Værn mod ren Vilkaarlighed var, at de to Konsuler skulde være enige. — Rom's indre Historie begynder for os med, at Plebejere og Klienter frigøre sig fra Adelens Herredømme. Det første Skridt var, at Plebejerne 471 valgte sig 4 Forstandere (Tribuner), der skulde beskytte dem over for de patriciske Konsulers Vilkaarlighed. Tallet 4 og Navnet maa hænge sammen med Inddelingen i 4 Bykvarterer (Tribus). Tribunerne krævede Ret til at beskytte enhver Privatmand mod Overgreb fra Embedsmændenes Side. Ikke længe efter 471 udvidedes vistnok denne Beskyttelse fra alene at gælde Byalmuen til ogsaa at gælde Landalmuen (Klienterne); da denne var delt i 16 Tribus, valgte nu de 20 Tribus tilsammen 10 Tribuner. Dermed var det afgørende Skridt gjort til Bondestandens Befrielse fra Hørigheden. Tribunens Retsbeskyttelse gjaldt dog kun i Byen; i Felten vedblev Konsulernes Befalings- og Straffemyndighed at bestaa usvækket. Valget af Tribunerne medførte en vigtig Følge, der sikkert ikke fra først af var tilsigtet. Tribunerne valgtes af Almuen paa en Forsamling, der stemte efter Tribus, og hvori alle Stemmer vare lige. Denne Forsamling kunde Tribunerne ogsaa sammenkalde i anden Hensigt end at vælge deres Efterfølgere; den blev Plebejernes særlige Repræsentation, voksede efterhaanden til en Magt i Staten og tilkæmpede sig til sidst Ligeberettigelse med den gamle Hærforsamling. — 20 Aar efter Tribunatets Oprettelse (451) gjorde man et Forsøg paa at ophæve den hele Indretning. Patricierne gik ind paa at lade den hidtidige Sædvaneret opskrive og offentliggøre og at give Almuen Adgang til det højeste Embede (hvis Pladser forøgedes til 10), mod at Tribunatet opgaves. Lovbogen lykkedes det at gennemføre; det er de bekendte 12 Tavlers Love; men Forfatningsforandringen mislykkedes, og man vendte tilbage til den gamle Ordning med Konsuler og Tribuner; samtidig anerkendtes Tribunernes Veto mod Konsulernes Befalinger. De følgende 100 Aar ere optagne af Krige med Naboerne; først 367 lykkedes det Plebejerne at tiltvinge sig Adgang til Konsulatet, og 286, da Tribusforsamlingens Beslutninger fik Lovkraft, er Patriciernes politiske Forret helt forsvunden. Om den senere Forfatningsudvikling se Romerske Rige. (Litt.: K. J. Neumann, »Die Grundherrschaft der rom. Republik« [Strassburg 1900]; Ed. Meyer, »Geschichte des Alterthums« V [Stuttgart og Berlin 1902], S. 132 ff.; samme i Art. »Plebs« i »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« 2. Opl., VI. Kort Oversigt i Drachmann, »Den romerske Statsforfatning« [1903]).

Statsforvaltningen. Byen Rom's Forvaltning lader sig ikke skille fra Fremstillingen af Statsforfatningen, se Romerske Rige. — Uden for Rom vare de romerske Borgere organiserede i Kommuner (Municipier og Kolonier, de sidste oprindelig anlagte i militært Øjemed) med stor indre Selvstændighed. De valgte selv deres Øvrighed og indirekte deres Byraad, idet Valg til et kommunalt Embede gav Plads i dette; i mindre Sager havde de deres egne Domstole, der dømte efter romersk Ret; større Sager afgjordes i Rom. — En endnu større Frihed nøde de romerske Forbundsstæder (o: samtlige Stæder i Italien indtil Forbundsfællekrigen 90—88); naar de stillede deres Kontingent til Rom's Hære efter Forbundstraktaten og holdt Fred indbyrdes, blandede Rom sig ellers ikke i deres indre Styrelse. En lignende Stilling indtoge, ifølge særlig Begunstigelse, enkelte Provinsstæder (se Romerske Rige; ellers var Provinsernes Stilling væsentlig anderledes. De styredes af en Statholder (se herom Romerske Rige) med betydelig, næsten enevældig Myndighed. Statholderen havde hele Provinsens øverste Administration, og Provinsbeboere og -kommuner maatte ubetinget adlyde hans Befalinger, om end selvfølgelig det meste var overladt til den lokale Forvaltning, som Romerne i det hele lode bestaa,

som de forefandt den. Særlig paalaa det ham at sørge for de faste Afgifters Inddrivning, og i de Provinser, hvor Afgifterne vare bortforpagtede, at afgøre alle Stridsspørgsmaal mellem de romerske Skatteforpagtere og Provinsbeboerne. Endelig dømte han i alle større Kriminalsager, ledede vigtigere Civilprocesser og udtog Dommere til dem. Begik han Overgreb, kunde han efter endt Styrelse anklages for en romersk Domstol, dog kun med det romerske Senats Samtykke. Statholderen kunde paa mange Maader benytte sin Stilling til at berige sig og gjorde det ofte.

I Kejsertiden forandredes alle disse Forhold væsentlig. Italien var allerede ved Republikkens Slutning gaaet op i det romerske Borgersamfund, hvorved alle italiske Byer fik romersk Kommunalforfatning og romersk Ret. I Kejsertiden fortsattes denne Bevægelse over for Provinserne: Borgerret meddeltes snart enkelte Personer, snart hele Kommuner; latinsk Sprog udbredte sig stærkt over Rigets vestlige Halvdel, romersk Ret over det hele Rige. I Beg. af 3. Aarh. meddeltes der alle Rigets Beboere romersk Borgerret, og efterhaanden ophævedes Italien's Særstilling. — Samtidig med Kejserdømmets Oprettelse foregik der indgribende Ændringer i Provinsstyrelsen. De fleste Provinser styredes direkte af Kejseren gennem udsendte Legater, der fungerede flere Aar og vare ansvarlige over for Kejseren — et overordentligt Fremskridt, da Kejseren ikke havde Interesse i at bære over med Uregelmæssigheder fra Statholderens Side. Finansforvaltningen udskiltes helt fra Statholderskabet og henlagdes til særlige Embedsmænd (*procuratores*), der vare direkte undergivne Kejserens Kontrol. Disse Forbedringer virkede ogsaa tilbage paa de Provinser, der vedbleve at styres paa den gamle Maade under Senatets Tilsyn af aarlig skiftende Statholdere; ogsaa her henlagdes efterhaanden Finansforvaltningen under Kejseren, og Statholderen var i Virkeligheden ganske afhængig af ham. I alt Fald i den bedre Kejsertid (2. Aarh.) var Provinsernes Stilling bedre end nogen Sinde under Republikken. Paa den anden Side bevirkede den kejserlige Regeringsform efterhaanden, at den kommunale Selvstændighed gik tabt og afløstes af et Embedsvælde, der udelukkede enhver friere Bevægelse hos de regerede.

Krigsvæsen. Almindelig Værnepligt er i Oldtidens smaa Bystater oprindelig overalt en Selvfølge. Romerne havde den ogsaa; fra først af have i alt Fald alle Grundejere været værnepligtige, senere alle, hvis Formue oversteg et ganske lavt Minimum. Soldaten maatte selv anskaffe den kostbare Rustning, saa at kun de nogenlunde velhavende kunde tjene som sværtbevæbnede. Borgerne vare derfor inddelte i Klasser efter Formuen, en Inddeling, der tillægges Servius Tullius (se Romerske Rige). De 3 første Klasser tjente som sværtbevæbnede, dog for 2. og 3. Klasses Vedkommende med visse Lempelser, de to sidste som letbevæbnede. Den ældste Hærordning forudsætter ca. 6,000 sværtbevæbnede af et Borgertal paa ca. 50,000. Det er en meget høj Procent; Romerne forlangte fuld Rustning selv af ret ubemidlede. De mest velhavende tjente til Hest; Hesten leveredes af Staten. Rytternes Antal var allerede tidlig 1,800. — Man stod til Udskrivning i Linien indtil det 46. Aar, i Reserven indtil det 60. Aar. — Sold indførtes tidlig, efter Overleveringen ca. 400 f. Chr. Det udskrevne Mandskab inddeltes fra gammel Tid i Legioner paa 4,200 Mand, deraf 3,000 sværtbevæbnede. Hver Legion havde 6 Officerer (Tribuner), altid Folk af god Familie, samt et større Antal Underofficerer (Centurioner, s. d.). Efter Italien's Undertvingelse, der var endt lidt efter 300 f. Chr., forøgedes Romernes Hær betydelig ved de italiske Forbundsfællers Kontingenter. De kommanderedes dels af romerske, dels af indfødte Officerer, men vare ikke inddelte i Legioner.

Endnu i den anden puniske Krig maatte Romerne anvende den almindelige Værnepligt i dens fulde Strenghed; af et Borgerskab paa ca. I Mill. holdt de Aar ud og Aar ind ca. 70,000 Mand under Vaaben — en Præstation, der er uden Sidestykke i Krigshistorien. Men i den følgende Tid vare saa store Anstrengelser unødvendige. Man holdt i Reglen kun 18—20,000 Borgere under Vaaben og anvendte for Resten Forbundstropper; den almindelige Værnepligt bestod stadig i Princippet, men haandhævedes ikke i Virkeligheden — saa meget mindre som den, der først een Gang var bleven Soldat, ofte blev i Tjenesten, saa at Hæren mere og mere fik Karakter af en staaende Hær i Stedet for en Borgermilits. Dog vedblev man stadig at kræve et vist Formuesminimum af den, der skulde tjene i Legionen, indtil Marius henimod Aar 100 gjorde det afgørende Skridt. Han gav Folk af de laveste Samfundsklasser Adgang til Hæren, og Følgen blev, at den romerske Hær faktisk blev en hvervet Hær, og »Soldat« en Livsstilling. Almindelig Udskrivning anvendtes i Republikkens sidste Tid og i Kejsertiden kun undtagelsesvis og i Nødsfald.

Den ældste romerske Taktik var den samme som Grækernes: samtlige sværtbevæbnede opstilledes i en tætsluttet Falanks, medens de letbevæbnede og Rytteriet holdtes udenfor. I Falanksens forreste Rækker stode Borgere af første Klasse, der havde komplet Rustning (Lanse, Sværd, Panser, Hjælm, Skjold og Benskinner); i de bageste Rækker Borgerne af 2. og 3. Klasse, der manglede Panseret. Denne Ordning opgaves vistnok omkring Aar 300 og erstattedes af Manipelstillingen (se Legion). Denne Opstilling, der gav større Bevægelighed end den gamle Falanks, fastholdt Romerne i ca. 200 Aar; den viste sig Datidens fineste Taktik, den makedoniske, jævnbyrdig, om ikke overlegen. De svære Nederlag i 2. puniske Krig medførte dog en ret vigtig Ændring, der første Gang fremtræder i Slaget ved Zama. Scipio opstillede her de bageste Afdelinger i nogen Afstand fra de forreste, som Reserve, og beholdt dem under sin personlige Kommando. Det blev herved muligt at imødegaa Flankeangreb og omgaaende Bevægelser fra Fjendens Side; men Ordningen forudsætter krigsvante og vel disciplinerede Tropper og en kyndig Taktiker i Spidsen. Begge Dele fandtes ved Zama, men ofte ikke i Romernes senere Krige; mod Filip, Antiochus og Perseus sejrede de mere ved deres numeriske og økonomiske Overvægt end ved deres Krigskunst og i Reglen først efter at have lidt svære i Nederlag. — En afgørende Ændring i den romerske Taktik indførtes omkring Aar 100 f. Chr.,

muligvis af Marius. Man opgav Falanksen som taktisk Enhed og indførte i Stedet Kohorten (se Legion og Kohorte); Legionen vedblev at være administrativ Enhed. Kohorten er saa stor en Afdeling, at den kan anvendes for sig, hvad Manipelen (paa 120 Mand) ikke kunde. Det var nu muligt at danne Opstillinger af een eller flere Kohorter, at lade disse manøvrere samlede eller enkeltvis, tage forkert Front o. s. v. Men hele denne Ordning forudsætter ganske vist den staaende Hær, hvis enkelte Kohorter der er Tid til at indeksercere paa alt dette. En overordentlig Betydning fik herved de romerske Centurioner, der i social Stilling svarede til vore Underofficerer, men som maatte gøre ikke blot disses, men ogsaa de lavere Officerers Arbejde. Navnlig hele Eksercitsen og Haandhævelsen af Disciplinen i den daglige Tjeneste paahvilede dem. — Borgerrytteri anvendtes paa denne Tid ikke mere, ej heller Borgere som letbevæbnede; man fik begge Dele ved Udskrivning i Provinserne. — I Kejsertiden indtraadte efterhaanden, navnlig fra 2. Aarh. af, betydelige Forandringer i Hærens Organisation og i Taktikken (man vendte tilbage til den gamle Falanks); men disse Ændringer ere lidet kendte i det enkelte. I den ældre Kejsertid spiller Anlægget af Kolonier som Forsørgelse for udtjente Soldater en stor Rolle.

En Ejendommelighed ved den romerske Krigsførelse er Brugen af befæstede Lejre. En romersk Hær slog sig ikke ned, om det saa blot var for en Nat, uden at anlægge en Lejr med Vold og Grav om. I Lejren havde hver Afdeling sin bestemte Plads, og der saas i det hele strengt paa Orden. Lejrvæsenet var en stor Byrde for Soldaterne, der maatte slæbe Værktøj og undertiden endog Skansepæle; men det har bidraget mægtig til Romernes Sejre. Lejren sikrede mod Overfald og bød Tilflugt efter Nederlag, og den gjorde langvarige Operationer i vanskeligt Terrain mulige.

Romernes krigerske Overlegenhed beroede dog i første Linie paa deres strenge Disciplin. Den er saa gammel som selve Romerstaten. Den romerske Feltherre er ubetinget Herre over Liv og Død og over enhver Art af Straf. Pryglestraf, der medførte Døden, var ikke sjælden. Den, der sov paa sin Post, stenedes af Kammeraterne. Piskning med efterfølgende Degradation anvendtes endnu i sen Tid over for en høj Officer. Under den daglige Eksercits spillede Centurionens Stok en stor Rolle. Betegnende for Romernes Opfattelse er Legenden om Konsulen Manlius, der lod sin Søn henrette, fordi han mod hans Ordre havde kæmpet mod Fjenden (se Manlius).

Den romerske Flaade har altid været Stifbarn ved Siden af Landhæren. Før den 1. puniske Krig (264—241) havde Romerne overhovedet ingen Flaade; i den 2. puniske Krig vare de overlegne til Søs, men i den følgende Tid lode de Flaaden forfalde, indtil Sørøveriets Overhaandtagen nødte dem til en Kraftanstrengelse (67 f. Chr.; se Pompejus). Augustus gjorde sig Umage for at hæve Søværnet, og i den bedre Del af Kejsertiden synes der at have været taalelig Sikkerhed paa Havet. Til Tjeneste paa Flaaden toges fortrinsvis frigivne, dog ogsaa de italiske Forbundsfæller og (i ældre Tid) de fattigste Borgere; til Rormandskab endog løskøbte Slaver; i Kejsertiden benyttedes i stort Omfang Provinsbeboere. (Litt.: H. Delbrück, »Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte« I. Del [Berlin 1900]).

Finansvæsen. Rom's Finans væsen udmærkede sig i den ældre Tid ved stor Simpelhed: alle vanskeligere Finansoperationer, især Opkrævning af direkte Skatter, søgte Staten saa vidt muligt at skubbe fra sig; Udgifter, der fordelte sig paa mange smaa Poster, f. Eks. Feltherrers og Statholderes Udstyr og Diæter, bestredes ved at anvise en rund Sum, som vedkommende maatte klare sig med, som han kunde. Derved blev det muligt f. Eks. at lade Finanshovedkassen bestyre af aarlig vekslende, ganske unge Mænd (Kvæstorerne) og at regere uden noget, der lignede en Finansminister eller et Finansministerium. Først Kejsertiden udviklede en ordnet Finansforvaltning med en Centralstyrelse i Rom og talrige Embedsmænd i hele Riget. — Republikkens vigtigste Udgifter angik den offentlige Kultus, offentlige Anlæg og Krigsvæsenet; hertil kom i Republikkens senere Tid Udgifter til Hovedstadens Kornforsyning. Nutidens store Udgifter til Skolevæsen, Fattigvæsen, Trafikvæsen m. m. kendtes ikke; de egentlige Embeder vare ulønnede, kun Kontorpersonalet fik Løn. Paa offentlige Bygninger have Romerne fra tidlig Tid anvendt store Summer; deres Vejanlæg og Vandledninger, der gaa tilbage til 4. Aarh. f. Chr., ere berømte. Hovedudgiften til Krigsvæsenet var Solden til Soldaterne, hvori dog fradroges Udgiften til Klæder og Vaaben, der afholdtes af Soldaten selv. Opkøb af Korn og Salg af det til billig Pris i Rom fandt tidlig Sted; efterhaanden blev det en staaende Skik, og i Republikkens Slutning gik man over til at uddele Korn gratis til alle fattige Borgere. Indtægterne komme i Hovedsagen ind dels ved Bortforpagtnig af Domæner, dels ved Provinsernes Afgift. Ganske vist kendte Romerne en Formuesskat (*tributum*); men det var altid en ekstraordinær Foranstaltning, og efter 168 f. Chr. paalagdes den ikke, fraset en enkelt Undtagelse under Borgerkrigene. Ligeledes kendtes Told, men den spillede en ubetydelig Rolle og bortfaldt senere helt for Italien's Vedkommende. De enkelte Provinser og Provinsbyer opkrævede Told, men Indtægten var deres egen, ikke Rigets. En ikke ringe Post var 20 p. Ct. Afgiften af enhver frigiven Slaves Værdi (indført 357 f. Chr.). — Domænerne (*ager publicus*) fremkom ved Erobring, idet Romerne regelmæssig fratoge undertvungne Folk betydelige Landstrækninger, især hvad der tidligere havde været offentlig Ejendom hos de erobrede, som Bjærg- og Saltværker. Disse og Græsgange bortforpagtedes ved offentlig Auktion. Agerland blev i den ældre Tid gerne solgt eller gratis uddelt til fattige Borgere; senere, da Erobringerne laa længere fra Rom, tillod man hvem der vilde af Borgerne at okkupere det (se Agerlov). Det blev derved ikke vedkommendes Ejendom, men vedblev retslig set at være Statens, og der betaltes en ringe Afgift deraf til Statskassen; men faktisk betragtedes og behandledes det som privat Eje; det skiftede Ejere ved Køb og Salg, o. s. v. Uvist paa hvad Tid, men næppe før 3. Aarh. har man ved Lov forbudt at okkupere mer end et

vist Maal pr. Mand (138 Hekt. Land); en saadan Bestemmelse maa skrive sig fra en Tid, da Erobringer i fjerne Egne af Italien skabte Masser af Domæneland, der ikke egnede sig til Uddeling paa Grund af sin Beliggenhed og daarlig kunde sælges straks, inden Forholdene vare sikre. Loven overholdtes ikke; de velhavende Romere okkuperede i stor Udstrækning, det okkuperede Land betragtedes som privat Eje, og saaledes opstod den Tilstand, som Tib. Gracchus søgte at gøre Ende paa ved sin Agerlov (se Gracchus). Henlæggelsen af lignende Stridigheder og Love som de *gracchiske* til 4. Aarh. (*lex* liciniske Love 367) er falsk Konstruktion; Romerne havde dengang ingen *ager publicus*, deregnede sig til Okkupation. — Indtægterne af Provinserne vare af dobbelt Art. Nogle Provinser var der paalagt en fast aarlig Afgift (*stipendium*); dens Beløb fordeltes paa Provinsens Kommuner efter fast Regel, og de havde at sørge for, at deres Kvotadel kom ind, hvorledes, blandede Romerne sig ikke i. I andre Provinser bestod Afgiften i en vis Kvotadel af Provinsens Produkter (Tiende, *vectigal*). Denne opkrævede Romerne ikke direkte, men forpagtede den bort til de højestbydende. Disse vare i Regelen Selskaber af romerske Kapitalister (*publicani*), der ved denne Fremgangsmaade fristedes til at gøre sig ulovlig Fordel paa Provinsbeboernes Bekostning, og ikke altid holdtes tilstrækkelig i Ave af Statholderen, hvem det paalaa at vaage over, at der ikke skete Overgreb.

I Kejsertiden blev Omsorgen for Hovedstadens Pøbel, der baade skulde bespises og mores, snart en trykkende Byrde; alene Kornuddelingen løb op til 6 å 7 Mill. Kr. aarlig, og de stadige Fester slugte uhyre Summer. Hertil kom efterhaanden som ny Udgift Lønning til Embedsmænd; de kejserlige Embeder vare, i Modsætning til Republikkens, faste og lønnede Stillinger. De idelige Krige mod Barbarerne, der fra Slutningen af 2. Aarh. begyndte alvorlig at true Rigets Bestaaen, stillede store Krav til Statskassen, saaledes at den finansielle Stilling efterhaanden blev meget vanskelig. — Den ældre Kejsertid forandrede ikke væsentlig Republikkens Skattesystem; kun indførtes en Arveafgift og enkelte lignende Skatter. Derimod bortfaldt snart Bortforpagtningen af Provinsskatterne, og i Stedet traadte Opkrævning ved kejserlige Embedsmænd (*procuratores*). I den senere Kejsertid var derimod et helt nyt Skattesystem i Brug. Al Grundejendom i hele Riget betalte Grundskat efter sin Værdi; denne Skat opkrævedes med aarlig vekslende Beløb, alt efter Rigets Behov. Endvidere betaltes Skat af Formue, der ikke bestod i Grundejendom, og af Næringsbrug; endelig betalte alle Personer, der ikke betalte Grundskat, ogsaa Kvinder og Slaver, en Kopskat (der for Slavernes Vedkommende naturligvis udredtes af Herren). I hver Kommune hæftede Byraadet for Kommunens Grundskat, hvad der gjorde Stillingen som Byraadsmedlem, der var livsvarig og arvelig, særdeles byrdefuld.

Sakralantikviteter. Om den romerske Gudelære se Romersk Mytologi. — Den romerske Gudstjeneste var dels privat, dels offentlig. I det private Liv spillede Husets og Familiens Guddomme, Larerne, Penaterne og Genius (se disse Art.) Hovedrollen; de deltoge i hele Familielivet, fik Mad med, hver Gang der spistes, og særlige Ofre paa Familiens Festdage. Deres Helligdom, i Reglen en Niche i Væggen af Form som et Tempel, befandt sig altid i Nærheden af Arnen (Køkkenet). Desuden dyrkede enhver Familie sine afdøde Medlemmer, om hvem man mente, at de havde Magt til at gøre Fortræd, hvis man ikke ofrede til dem. Paa bestemte Dage af Aaret pyntede man derfor de afdødes Grave og satte Mad frem til dem. Paa disse Dage vare alle Templer lukkede, der maatte ikke holdes Bryllup, o. s. v.; man mente, at de afdøde kom op paa Jorden for at modtage deres Ofre. — Til den private Gudstjeneste hører ogsaa den kollegiale. Enhver privat Forening, lige meget hvad dens Formaal var, valgte sig altid en Guddom, som dyrkedes ved Foreningens Sammenkomster.

Den offentlige Gudstjeneste fandt Sted for Statens Skyld og varetoges derfor af Statens Embedsmænd og Præster; dog henregnedes ogsaa gudstjenstlige Handlinger af Borgerskabets politiske og lokale Afdelinger til den. Det var ikke den enkelte Borger forment at ofre i Statens Helligdomme; men almindeligvis havde han ikke andet med den offentlige Gudstjeneste at gøre end at deltage i Festerne, hvad der endda var en frivillig Sag. — Gudstjenesten var fordelt mellem Embedsmænd og Præster paa den Maade, at alle Handlinger uden for den regelmæssige Orden, saasom Løfters Aflæggelse og deres Indfrielse, Ofre ved særlige Lejligheder o. s. v., tilkom de øverste Embedsmænd (Konsuler og dermed ligestillede), dog som oftest under Medhjælp af en Præst; den hele regelmæssige Gudstjeneste derimod var i Præsternes Hænder. En Undtagelse danne kun Legene, der til Dels afholdtes af særlige Embedsmænd (Ædiler og Prætorer). — Næsten alle romerske Kultushandlinger have en strengt juridisk Karakter: Staten søger ved visse Ydelser at forpligte Guddommen til visse Genydelser. Der ligger derfor en overordentlig Vægt paa Formen: Offeret maa være af en ganske bestemt Beskaffenhed, den hellige Handling maa foregaa paa en bestemt Maade uden mindste Afvigelse; de Ord, der udtales derved, ere nøje foreskrevne, og der maa ikke udtales andre, men skal herske fuldkommen Tavshed, o. s. v. Overtraadtes disse Regler, maatte det hele gøres om, eller der maatte bringes Ekstraofre til Soning o. s. v. Dette Forhold gjorde en sikker Kundskab og fast Tradition nødvendig; og denne bevaredes i de romerske Præsteskaber. Disse vare Kollegier, hvori man valgtes ind paa Livstid; Pladserne besattes oprindelig ved Kooptation d: saaledes at Kollegiet selv valgte et Medlem i den afdødes Sted; senere ved en Art Folkevalg, idet ny Medlemmer valgtes paa en Forsamling af 17 af de 35 Tribus (altsaa een under Halvdelen, for at der aldrig skulde fremkomme virkelig Majoritet). Til Præster toges altid kun Mænd af de fornemste Familier. Om de enkelte Præsteskaber se Augur, Decemviri, Flamen, Haruspex, Pontifex, Vestalinder. — Udgifterne til Gudstjenesten bestredes af Statskassen; visse Helligdomme besad dog særlig Ejendom.

Den vigtigste Kultushandling er Offeret. Efter den oprindelige Opfattelse er det en Bespisning af Guden; senere ofres ogsaa uspiselige Ting. I

den private Gudstjeneste spille ublodige Ofre Hovedrollen, i den offentlige ofres mest Dyr. Guden fik kun Indvoldene, der bleve kogte i en Potte og sat paa Alteret; Resten fortæredes af Deltagerne i Offeret. Ved overordentlige Lejligheder anvendtes Lectisternier (s. d.), en oprindelig græsk Skik. Ogsaa de store Bedefester (*supplicationes*), hvorved hele Borgerskabet indfandt sig ved Templerne, saavel som Processioner og Korsange, ere oprindelig ikke romersk Skik. — Et særligt Offer er den saakaldte *Ver sacrum*, d: alt, hvad der i et Foraar fødtes af Kvæg og Mennesker. Kvæget ofredes, Menneskene maatte, naar de bleve voksne, forlade Landet. Det findes kun i den ældste Tid.

Visse Dage vare særlig helligede den offentlige Gudstjeneste; paa disse Dage maatte ingen Statsforretninger udføres og privat Arbejde saa vidt muligt hvile. Henimod Republikkens Slutning var der 109 saadanne Dage i Aaret foruden de store Lege, hvad der ganske vist gjorde Forbudet mod privat Arbejde umuligt at gennemføre.

Til Gudstjenesten var henlagt bestemte Steder, oprindelig ofte kun Lunde eller aabne Pladser med et Alter; senere hørte til et helligt Sted nødvendig et Tempel. Saavel den hellige Grund som Bygningen indviedes under særlige Ceremonier. Tempelet var Gudens Hus; foran det stod hans Alter, inde i det hans Billede; i den allerældste Tid kendtes dog ikke Billeder, og dette holdt sig i enkelte Dyrkeiser, som Vesta's.

En Særstilling inden for den romerske Kultus indtage de store Lege (*ludi*). Morskab af al Slags, som Maskerade, Væddeløb o. 1. hørte fra ældgammel Tid hjemme paa Festdage. Ved Siden deraf afholdtes i ældre Tid paa overordentlig Foranledning (store Sejre o. l.) Hestevæddeløb og -kørsel (se Circenses og Cirkus), senere (fra Midten af 3. Aarh.) ogsaa Skuespil. Efterhaanden bleve disse Forlystelser staaende og strakte sig over flere Dage; saaledes opstode de store *ludi Romani* og *plebeii* og flere mindre. Om Lokalet for Hestevæddeløbene se Cirkus; til Teaterforestillinger fik Romerne først Aar 55 f. Chr. en egen Bygning, opført af Pompeius; i den første Kejsertid kom hertil Marcellus'es Teater. — Om Gladiatorlegene, der vare væsentlig forskellige fra de staaende Festlege, se Gladiatorer. Om Romernes Raadspørgen af Guderne se Augur, Auspicium, Divination og Haruspex. (Litt.: G. Wissowa, »Religion u. Kultus der Romer« [München 1902]).

Privatantikviteter. Herom maa i det hele henvises til Specialværkerne (se nedenf.); enkelte Afsnit, som Bolig og Klædedragt, skulle dog kort fremstilles her. Det ældste romerske Hus maa tænkes som meget simpelt indrettet. Det bestod i Hovedsagen af en stor Stue, Atriet (se Atrium), der paa een Gang var Køkken, Spise- og Dagligstue og Sovekammer. I Midten stod Ildstedet, og der var derfor oven over det et Hul i Loftet til Røgen. Storstuen havde tre å fire Døre, een paa Forsiden og een paa hver Side, samt, hvis der bag den var en lille Have, een paa Bagsiden. Denne Husform kende vi ikke af Selvsyn, men kunne slutte os til den af det senere romerske Huses Indretning. Denne er bedst kendt fra Pompeji (s. d.). Atriet er her bevaret, men omdannet til Mellemting mellem en Pragtsal og en Gaard, med en stor Loftsaabning i Midten, og omgivet af større og mindre, lukkede eller aabne Rum. Disse sidste vare gerne i to Etager, medens Atriet gik gennem hele Husets Højde. Gaar man gennem Atriet, kommer man ud i en aaben Gaard eller Have, omgiven af Søjlegange (Peristylet) og af større eller mindre Rum, ligeledes ofte i to Etager. Dette er det græske Huses Grundform; det senere romerske Hus er altsaa egentlig dobbelt, opstaaet ved Sammensætning af et græsk og et romersk Hus. Vinduer benyttedes næsten kun i øverste Etage, de vare til at lukke med Skodder; Vinduesglas kendtes ikke. Rummene i nedre Etage fik Lys gennem Døren, hvis øverste Del oftest var gennembrudt. I Rom o. a. store Byer fandtes Lejekaserner paa flere Stokværk, men deres Indretning kendes ikke.

Den romerske Nationaldragt bestod af to Klædningsstykker: en Bluse (*tunica*) med korte Ærmer, naaende til lidt over Knæet, men holdt oppe med et Bælte, saa den kun lige naaede Knæet; og en Kappe (*Toga*, s. d.), oprindelig lille og snæver, senere meget vid og iolderig. Begge Stykker vare af hvid Uld; Riddere og Senatorer havde dog en Purpurstribe ned ad Tunikaen baade for og bag, romerske Embedsmænd en Purpurbræmme paa Togaen. I Sorg bares mørke Klæder. Hjemme og ved Arbejdet gik man alene med Tunika, Togaen tilhørte det offentlige Liv. Paa Fødderne bar man Sandaler eller Sko; hjemme gik man ofte barfodet. Benklæder benyttedes ikke før i den sidste Del af Kejsertiden, da de kom i Brug, vistnok i Efterligning af Skikken i de koldere Dele af Riget. Hovedbedækning bares kun til Rejsebrug. — Kvindernes Dragt lignede Mændenes mere, end den nu gør; men Tunikaen naaede til Fødderne, og Kappen (*pallium*) var ikke saa vældig som Togaen.

Det daglige Liv udmærkede sig i hele Oldtiden ved en vis Simpelhed. Man stod op og gik i Seng med Solen, undtagen i de mørkeste Vintermaaneder. Den kunstige Belysning var kummerlig: i det fri og i meget store Rum benyttede man Fakler (af Fyrrepinde), eller smaa Olielamper af yderst primitiv Konstruktion. Man tilbragte sin meste Tid i det fri eller dog i aabne Rum; Opvarmningen var primitiv, i de sydligere Egne af Italien benyttedes slet ikke kunstig Varme. Offentlige Befordringsmidler kendtes ikke, og i de fleste Byer var privat Kørsel forbudt; man gik derfor til Fods, naar man da ikke havde Raad til at holde Bærestol med tilhørende Slaver. Vogne benyttedes kun til Rejser. Paa den anden Side udfoldedes i alt Fald i senere Tid stor Pragt og Smag i Boligens Indretning. Man dekorerede den med Freskomalerier i alle Opholdsværelser; man havde pragtfuldt indlagt Bohave og spiste paa Sølv (fattigere Folk paa Lertøj); og fremfor alt forlangte man, at selv det tarveligste Husgeraad skulde være kunstnerisk udført. — Levemaaden var i den ældre Tid tarvelig; senere blev den mere forfinet, og i en vis Periode (omtrent i de 100 Aar omkring Christi Fødsel) var Umaadelighed i Spise og Drikke en udbredt Last. Man nød gerne tre Maaltider om Dagen; Hoved-

maaltidet henad Aftenen. Ved dette laa man til Bords for ret at kunne nyde Bordets Glæder. Skeer benyttedes, Gafler derimod ikke; man puttede Maden i Munden med Fingrene og vadskede Hænder mellem hver Ret. Sang og Musik eller Oplæsning hørte med til et festligt Maaltid. Man skaffede sig Appetit til Maden ved Legemsøvelse, navnlig Boldspil, og ved et Bad. Et dagligt Bad regnedes til Livsfornødenhederne; for de mindre bemidlede var der indrettet offentlige Badeanstalter, udstyrede med overdaadig Pragt og tilgængelige for en latterlig billig Pris.

Sociale Forhold. I den ældste Tid har Hovedmassen af Befolkningen bestaaet af mindre Jordbrugere; selv Adelen maa man ikke tænke sig som større Godsejere, men (i alt Fald efter Bondestandens Frigørelse, se ovenfor) med Gaarde nærmest som vore Bønders; Udbyttet var rigtignok betydelig større. For at høre til den gamle Hærordnings første Klasse krævedes vistnok kun en Gaard paa $5^1/_2$ Hekt. Handel og Industri vare lidet udviklede, Med Rom's Erobringer forandredes dette Forhold. Allerede Okkupationen af Domæneland bragte anselige Godser paa enkelte Hænder; de langvarige Krige forarmede Italien's Bondestand, og de store Formuer, som skabtes i Rom gennem Udnyttelsen af Provinserne, brugtes for en stor Del til at opkøbe Land i Italien. Saaledes forsvandt efterhaanden de italiske Bøndergaarde og gav Plads for store Godser. Disse dyrkedes mest af Slaver. Da der tilførtes billigt Korn i Masser fra Sicilien, Afrika og Ægypten, kunde det snart ikke betale sig at dyrke Korn i Italien; man dyrkede Vin eller Olie, eller man lod Landet ligge hen som Græsgang. Ogsaa i Provinserne erhvervede Romerne sig til Dels udstrakte Godser; de dyrkedes dels af Slaver, dels forpagtedes de bort i Smaalodder til stavnsbundne Fæstere (se Colonus) — en Fremgangsmaade, der ogsaa blev almindelig i Italien og hvorved Grunden lagdes til Italien's nuværende Bondestand. Noget egentlig Handelsfolk vare Romerne ikke; derimod havde de Talent for Pengeforretninger og bemægtigede sig efterhaanden hele Rigets Bank- og Kreditvæsen; ad denne Vej saavel som ved Skatteforpagtninger og Statholderstillinger tjentes store Formuer. I den første Kejsertid ansaas en Millionær ikke for rig; Formuer paa 50—70 Mill. Kr. vare ikke ganske ualmindelige. De store Formuer medførte et enormt Slavehold, der virkede trykkende paa Udviklingen af en Mellemstand. En saadan trivedes ikke ret i Rom; det fri Haandværk og Smaahandelen vare lidet ansete, den fattige romerske Borger holdt sig for god dertil. Derimod anstod det ham vel at leve paa Statens Bekostning, og dette gjordes ham næsten muligt ved Kornuddelingerne i Forbindelse med andre, ekstraordinære Gratialer af Levnedsmidler og Penge. Kornportionerne vare i Kejsertiden 200,000, svarende til en Befolkning paa henved 1 Mill. Denne store Pøbel var en af Rom's værste Plager; den var altid parat til Optøjer, og selv til daglig Brug var Retstilstanden i Hovedstaden usikker, tilmed da der manglede et ordentligt Politi. Ubemidlede af bedre Opdragelse og mere social Ærgerrighed fandt deres Udkomme ved Tilslutning til en Rigmand, af hvis Godhed de levede, og som de til Gengæld maatte staa paa Pinde for tidlig og silde; til denne Menneskeklasse, der kaldes med det gamle Ord Klienter, hører det litterære Proletariat. I den senere Kejsertid synes Klientvæsenet at være taget af og efterhaanden forsvundet. I den lavere Bybefolknings Stilling indtraadte en væsentlig Forandring, idet alle Haandværkere og Arbejdere tvungent organiseredes i Lav, der efterhaanden endog bleve arvelige. Grunden til denne Foranstaltning var vistnok bl. a., at Centralregeringen havde ondt ved at finde den fornødne Arbejdskraft til Statens Arbejder. — Den selvstændige Middelstands Forsvinden over store Dele af Riget og Kapitalens Sammenhobning paa faa Hænder have været en Hovedgrund til Rigets Undergang. Dets Opløsning var allerede i fuld Gang, inden Barbarerne gjorde Ende paa det; de store Godsejere gjorde sig mere og mere uafhængige af Centralregeringen og bleve næsten suveræne paa deres Godser. I Byerne bevarede Rigsstyrelsen større Magt; men de trykkende Skatter og Lavstvangen gjorde ogsaa her Tilstanden sørgelig.

Nationalkarakter. Grundtrækket i Romernes Karakter er den praktiske Sans, Sansen for Livets Realiteter, og en dertil svarende Mangel paa Fantasi og Gemyt. Romeren er arbejdsom, driftig og sparsommelig; Penge og Penges Værd spille en Hovedrolle for ham. Han fører nøjagtig Bog over Indtægt og Udgift, er overhovedet ordentlig og punktlig. Han er endvidere født Jurist: hans praktiske Sans giver ham paa een Gang Interesse for at afveje Ret og Uret i det enkelte Tilfælde og for at tilvejebringe almindelige Regler, der kunne skabe Orden og Sikkerhed i Forretningslivet. Som alle realistiske Naturer er Romeren konservativ og Opportunist, han gør ikke Forandringer for Princippets Skyld, men kun hvor praktiske Ulemper tvinge ham. Deraf Kontinuiteten i Romernes Forfatningsudvikling, deraf den Fasthed og Holdning, der præger deres politiske Liv, i Modsætning til Grækernes voldsomme Revolutioner og barnagtige Stridigheder. Med Ordenssansen følger en udpræget Sans for Disciplin, en sjælden Evne til at lyde, til at underordne sig Helheden: Romerne ere Opfindere af den militære Disciplin. Disse Egenskaber tilsammen have gjort Romerne til den Herskerrace, de vare. De have frembragt yderst faa Genier (Cæsar er vel det eneste), men en Uendelighed af dygtige Statsmænd og Krigere. De vare hverken Erobrere af Princip eller Krigere af Tilbøjelighed; men de vilde have Fred og Orden, og for at faa dem maatte de erobre Verden. Som Herskere gennemførte de deres Program med Haardhed, men i det hele med Dygtighed og uden smaalig Indblanding. Deres Pengekærhed var deres værste Fejl; men selv det graadigste romerske Statholderregimente var uendelig meget bedre end Tilstanden før Romernes Erobring. — I sin offentlige Optræden lagde Romeren Vægt paa Alvor og Værdighed; Lystighed laa ikke for ham. Derimod udelukkede Alvoren ikke en vis ondskabsfuld Vittighed, der til alle Tider har kendetegnet de italiske Folk. I det private Liv fremtræder Sansen for Disciplin stærkt: intet civiliseret Folk har givet Husfaderen den Myndighed som Romerne. Ægteskabet opfattedes nærmest fra Forretningssynspunktet; men

den gifte Kvinde nød stor Agtelse og færdedes frit mellem Mænd. Trofast Samarbejde mellem Mand og Hustru om at forøge Formuen og bringe Børnene frem var almindeligt; de romerske Gravrelieffer vidne endnu derom. For den højere Erotik var Romeren ikke anlagt; den rent sanselige Drift, der var kraftig hos ham som hos de fleste Sydboer, kunde nemt og billigt tilfredsstilles i et Samfund med stort Slavehold, og at gøre dette regnedes ikke for nogen Skam. Alvoren og Nøgternheden have vel nok gjort det daglige Liv i Rom noget kedeligt og prosaisk; værre var det dog, at Mangelen paa højere Interesser i Forbindelse med den stigende Velstand efterhaanden førte til Umaadelighed i Mad og Drikke, der var de senere Romeres Skødesynd. — Romerne havde ikke Anlæg for ren Videnskab; ingen videnskabelig Opdagelse eller blot original Undersøgelse skyldes dem. Kun i Jurisprudensen have de skabt en hel ny Disciplin, der netop er en ejendommelig Mellemting mellem Teori og Praksis; deres Styrke som Jurister ligger betegnende nok i den korrekte Behandling af Enkelttilfældet og i Reglernes praktiske Opstilling, ikke i Systematikken. I Landmaaling og Bygningskunst have de vist Evne til forstandig Anvendelse af Teorier, som andre (Grækerne) havde udviklet. Der har hos Romerne været Tilløb til en Historieskrivning med Orden, Nøjagtighed og Paalidelighed som Hovedegenskaber; havde den faaet Lov til at udvikle sig uforstyrret, kunde der være kommet noget udmærket ud af den. Men paa dette som paa andre Omraader "(Veltalenheden) har Bekendtskabet med den saa grundforskellige græske Aand snarest gjort dem Skade. — Poesi og bildende Kunst laa i det hele ikke for Romerne. I Poesien ere de Efterlignere af Grækerne og ikke af det bedste hos dem; kun i Satiren have de frembragt noget originalt, idet deres Vittighed og deres Sans for praktisk Moral indgik en ejendommelig Forbindelse. Paa Kunstens Omraade have de kun ydet noget betydeligt i Arkitekturen, der jo har praktisk *Anvendelighed*; om ikke Opfindelsen, saa dog Udviklingen af Hvælvingsbygningen skyldes dem, og de solide og storartede Bygningsværker, der findes over hele deres fordums Rige, give den Dag i Dag det bedste Indtryk af deres Storhed. (Litt.: Madvig, »Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning« [2 Bd., 1881—82]; Mommsen-Marquardt, »Handbuch der römischen Alterthümer «[7 Bd., Leipzig 1881—88]; Friedlaender, »Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms« [3 Bd., Leipzig 1880—90]. — Speciallitteratur er anført ved de enkelte Afsnit). ***A. B. D.***

Romerske Bade se Bad.

Romerske Kampagne d.s.s. Campagna di Roma.

Romerske Kurie se Kurie.

Romerske Mønter fra Oldtiden, dels fra Republikkens Tid, der regnes til Julius Cæsar, som var den første, der lod sit Portræt sætte paa Mønterne, dels fra Kejserdømmets Tid indtil det vestromerske Riges Undergang. Mønterne fra Republikkens Tid bestaa af de store støbte Bronzemønter: As, Semis, Triens, Qvadrans, Sextans og Uncia, hvilke Møntsorter senere bleve prægede; **fira** 269 f. Chr. prægedes Sølvmønter: Denarius, Qvinarius og Sestertius, og fra 217 Guldmønter. Fra August's Tid var Retten til at præge Bronzemønter hos Senatet, hvorfor disse bære Mærket *SC* (*Senatus consulto*), derimod tilkom det Kejseren at præge Guldmønter (Aureus) og Sølvmønter. I Tidernes Løb bleve Sølvmønterne bestandig slettere indtil Slutn. af 3. Aarh., da Sølvprægningen faktisk var ophørt, for derpaa atter at kaldes til Live, skønt ikke i saa stor Udstrækning som før. Fra 1. Halvdel af 4. Aarh. prægedes en ny Slags Guldmønter (*Solidus*), 72 Stykker paa Pundet, hvilket betegnedes ved Indskriften 72 (de græske Taltegn *OB*, som imidlertid ogsaa kunne læses som *Obryzum*, fint Guld). Det er en Selvfølge, at de forskellige Kunstperioder give sig Udtryk i Rækken af de mange r. M. lige fra Republikkens Tid indtil Kejserdømmets sidste Dage, og i historisk Henseende yde disse Mønter i mange Retninger udmærket Hjælp for Forskeren. ***P. B.***

Romerske Oldsager ere i stort Antal bevarede til vor Tid saavel fra de forhistoriske Perioder som navnlig fra de historiske Tidsrum. Den ældre Oldkyndighed syslede væsentlig med de historiske Tiders Forhold samt med Etruerne; først senere opkom Interessen ogsaa for det ældre, og omkring Midten af 19. Aarh. begyndte man i Italien som i de fleste andre Lande i Europa forud for de historiske Tidsrum at erkende forhistoriske Perioder, hvorved det viste sig, at man som Basis for Opfattelsen kunde benytte det af den nordiske Arkæologi opstillede Tredelingssystem med Sten-, Bronze- og Jærnalder, som efterfulgte og afløste hverandre. Om disse præhistoriske Perioder, der i Italien strække sig til ca. 800—600 f. Chr., havde selv Romerne, de eneste, der havde en virkelig historisk Overlevering, kun ubestemte Sagn. Selv om en saa vigtig Begivenhed som Grundlæggelsen af selve Rom er Traditionen saa gennemvævet med ældre og nyere Sagndannelser, at den historiske Kerne kun meget vanskelig lader sig udskille. Saaledes kan for hele den forud liggende Tid en virkelig Viden om Kulturforhold her som i Grækenland kun vindes gennem den rene Arkæologi, ved Betragtning af Monumenter og andre Fortidslevninger.

Gennemgaaende have de forhistoriske Perioder i Italien haft en forholdsvis kortere Varighed, saaledes at navnlig Sten- og Bronzealderen ere blevne i langt ringere Grad udviklede end i nordligere og østligere Lande. Der regnes selv fra Diluvialtiden at være Spor af menneskelig Bebyggelse samtidig med Fundene fra de franske Flodgruslag. Enkelte Steder, saavel i Etrurien som Syditalien, er der fra neolitisk Tid fundet Stengrave, der maa sammenstilles med Dysserne fra vor yngre Stenalders tidligere Perioder. Ogsaa er der paa Sicilien, i Abruzzerne, ved Perugia o. fl. St. fundet Stenoldsager, ofte af Flint, gennemgaaende ret smaa, dels af lignende Former, dels forskelligartede fra dem, der kendes fra Danmark; de foreligge tillige i saa stort et Antal, at de vidne om en virkelig Bebyggelse. Fra gammel, men mulig noget forskellig Tid stamme de saakaldte »Terramarer« (s. d.), lavtliggende, befæstede Landsbyanlæg, der i hvert Fald delvis hidrøre fra den ældre Bronzealder. Ogsaa fra den fuldt udviklede Bronzetid foreligge nu gode Fund, bl. a. fra Egnen om

Bologna, Etrurien og Latium (Alba longa). Der kendes gode og smukt udviklede Former af et ikke helt ringe Antal Sværd og Dolke, Spydspidser og Økser samt Lerkar (gode Prøver i Antiksamlingen i Kjøbenhavn). En Del af Bronzealderens Typer genfindes uforandrede eller noget tillempede, dels i den lange Overgangsperiode mellem den og Jærnalderen, dels inden for selve den sidstnævnte Periode. Overgangen har fundet Sted omkring Aar 1000, noget senere end i Grækenland, men adskillige Aarhundreder før Jærnalderen begyndte i Danmark. Samtidig med det ny Metal kom ogsaa en geometrisk Ornamentik af lignende Art som i Grækenland, medens Bronzealderssagerne gennemgaaende vare lidet ornamenterede. Det første store Fund fra denne Tidsalder fremkom 1853 ved Villanova (s. d.) nær Bologna; det var et stort Fund og overraskede ved sit ny, hidtil ukendte Indhold, hvorfor det har givet hele Perioden Navn. I dette Fund, hvis Tid sættes til 9.—10. Aarh. f. Chr., er der endnu nogen Blanding mellem Bronze- og Jærnalderssager, men fra en Række af Gravpladser hele Italien over er Perioden nu velkendt. I Antiksamlingen i Kbhvn. haves forskellige Gravfund fra ca. 800 fra Chiusi og Corchiano ved Falerii. I Norditalien kendes Perioden fra Pladser som Este ved Padova og St. Lucia hen mod Østerrig's Grænse, hvilke Fund dog synes noget yngre. Om Forholdene i Etrurien se Etrurien, Etruriske Oldsager, Etruriske Vaser og Etrurisk Kunst; jfr. desuden Bronzealder, Jærnalder og Stenalder.

Angaaende Forholdene i den historiske Tid skal her kun tales ganske kort. Indtil ca. 100 f. Chr. modtoge Romerne paa alle Omraader en stadig Paavirkning fra den helleniske Verden. Fra dette Tidspunkt fremtræder derimod en særlig romersk Stil og Særpræg saavel i Litteraturen som i Kunst og Kunstindustri. Med det stigende Herredømme over først Italien, senere talrige andre Landes Folk fulgte gunstigere Betingelser ogsaa for romersk Handel og Industri, ligesom Billedkunstens og Bygningskunstens Udøvere havde let ved at finde Beskyttere og Arbejde, først og fremmest hos Kejserne (se herom Billedhuggerkunst og Bygningskunst). Om den romerske Industris høje Stade i den første Kejsertid vidne især Fundene i Herculaneum og Pompeji (s. d.), men samtidig bredte den sit Omraade over største Delen af den til Rom knyttede Kulturkreds, og ligeso Købmændene fulgte i Legionernes Spor, o stod der hurtig paa Grænserne romerske Handels- og Industribyer, hvor Varer fabrikeredes og spredtes ud over de tilgrænsende Lande, saaledes at der selv i Lande som Danmark, hvor der højst kan være Tale om Besøg af enkelte vandrende Købmænd, kan tales om en romersk Periode, præget af den store Mængde af romerske Importgenstande, Vaser (s. d.), Bægre, Glas, Spejle, Perler, selv Statuetter o. s. v., som optræde i Fundene, samtidig med at de indførte Sager ikke undlode stærkt at paavirke ogsaa de barbariske Haandværkeres Smag og Formsans. Mod 3. og 4. Aarh. e. Chr. bliver Industrien væsentlig en Masseproduktion, hvori de gode Former og det solide Arbejde gaa tabt, og med Folkevandringerne taber det romerske Særpræg sig hurtig og afløses af Barbarernes. Gode Prøver paa r. O., især fra Tiden omkring den første Kejsertid, findes i Antiksamlingen i Nationalmuseet i Kjøbenhavn, ligesom enkelte Sider ere vel repræsenterede i Ny Carlsberg's Glyptotek. (Litt. [jfr. Romersk Arkæologi]: O. Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, Tekst og Plancher [Stockholm 1895]; I. Undseth, »Jærnalderens Begyndelse i Nordeuropa« [Chra. 1881]; Guhl og Kohner, »Leben der Griechen und Römer« [6. Udg., Berlin 1893]; E. Hübner, »Geschichte u. Encyklopädie der klass. Philologie« [2. Udg. Berlin 1889]). *H.A. K.*

Romerske Perler kaldes Perler, uddrejede af Alabast og dyppede i Voks, og som derefter have faaet et Overtræk af Perleessens (se Perler), der dog hurtig slides af ved Brugen. *K. M.*

Romerske Rige kaldes det store Rige, som i Oldtiden samlede sig om Rom som Hovedstad, og, da det var paa sit Højdepunkt, omfattede alle Landene omkring Middelhavet foruden store Dele af Vesteuropa og Mellemeuropa og endelig en betydelig Del af Vestasien. Sin store Interesse for os har det r. R. faaet dels derved, at de moderne Stater i mange Henseender ere opbyggede paa dets Grundvold, dels derved, at vi kunne forfølge dets Vækst og Udvikling langt bedre, end vi ere i Stand til med Hensyn til de andre store Verdensriger, som Historien kender. Dog er der i denne Henseende en stor Forskel mellem de enkelte Tidsperioder; medens vi for nogle Perioder have en Rigdom af samtidige Kilder, ere vi i andre Tilfælde, navnlig for den ældste Tids Vedkommende, nødte til at bygge paa ganske sagnagtige Beretninger og paa mere eller mindre usikre Slutninger ud fra senere Tiders Forhold eller Sammenligning med andre Folk.

1. Fra den ældste Tid indtil Fuldendelsen af Italien's Undertvingelse (266 f. Chr.).

Det r. R. var oprindelig alene det Byomraade, der sluttede sig til selve Byen Rom. Rundt om i Italien var der blandt de forskellige Folkestammer opstaaet mindre Bysamfund, der i mange Tilfælde sluttede sig sammen i Forbund, som f. Eks. baade de etruriske og de latinske Stæder gjorde. Til det latinske Forbund stod Rom oprindelig i et nært Forhold; allerede Sagnet om Rom's Grundlæggelse tyder paa, at Staden var anlagt af Latinere, og Hovedmassen af dens Befolkning var sikkert ogsaa af latinsk Stamme; men alligevel blev Rom aldrig Medlem af det latinske Forbund, men indtog en uafhængig Stilling. Det var fra først af kun et lille Landomraade, der hørte med til Rom; dog naaede det langs begge Tiberen's Bredder ud til Havet. I den ældste Tid beherskedes Rom af Konger, hvoraf Traditionen nævner syv. Efter Byens Grundlægger Romulus fulgte Numa Pompilius, hvem Sagnet tillægger Ordningen af Religionsvæsenet, medens de følgende Konger, Tullus Hostilius og Ancus Marcius udvidede Landomraadet ved Krig. Derefter synes etrurisk Indflydelse at have gjort sig stærkt gældende, og de sidste tre Konger, Tarquinius Priscus, Servius Tullius og Tarquinius Superbus, vare af etrurisk Herkomst.

De ældste Romere vare et agerdyrkende Folk.

Oprindelig synes Jorden at have været Genstand for Fælleseje inden for hver enkelt Slægt, men blev senere udskiftet. Der bestod ogsaa fra gammel Tid en Slags Vornedskab, idet der til hver af de herskende Slægter hørte nogle afhængige Klienter, som vare forpligtede til at arbejde for dem. Af Slaver var der fra først af næppe mange. Den herskende Stand (Patricierne) var delt i 3 Stammer (Tribus): Ramnes, Tities og Luceres, som igen deltes i 30 Kurier. Paa de ældste Folkeforsamlinger (*comitia curiata*) stemte hver Kurie for sig. Kurierne deltes igen i Slægter, hvis Overhoveder dannede Senatet, der deltog i Statsstyreisen som Kongens Raad; efterhaanden fik Kongen dog Ret til selv at vælge Senatorerne, hvis Tal angives normalt at have været 300. Ved Siden af Patricierne og de af dem afhængige Klienter opstod der imidlertid i selve Byen et nyt Befolkningslag, de saakaldte Plebejere; for en stor Del var det vel Folk, der vare flyttede til Byen fra de omliggende Distrikter, enten fordi Romerne havde erobret deres Land i Krig, eller af andre Grunde, og desuden ere de vel ogsaa blevne rekruterede af Klienterne. Hvorvidt de have kunnet gøre nogen politisk Indflydelse gældende ved Optagelse i Kurierne, er tvivlsomt, men den har i ethvert Tilfælde været ringe. Men de sidste Konger synes at have begunstiget dem og støttet deres Magt paa dem, hvorved de hos de mægtige Slægter vakte en Misfornøjelse, som førte til Kongedømmets Fald. Hertil har vel ogsaa deres fremmede Herkomst bidraget, uagtet de i øvrigt regerede med Dygtighed og udvidede Romerstatens Grænser. Resultatet blev, at Tarquinius Superbus blev fordreven, og Republikken indført i Rom (510 f. Chr.). Fra nu af valgtes aarlig af Folket to Konsuler, som kun maatte tages blandt Patricierne, til Statens øverste Ledere. Straks i Republikkens første Tid kom Romerne imidlertid til at udkæmpe nogle farlige Krige med Etrurerne, som vilde understøtte den fordrevne Konge, og Latinerne, der søgte at løsrive sig fra den gamle Forbindelse med Rom. En kort Tid fik Etrurerkongen Porsena Magten over Rom, men mistede den snart igen. Over for Latinerne vare Romerne heldigere, og 493 sluttedes et Forbund mellem Rom og de latinske Stæder, hvortil ogsaa senere Hernikerne sluttede sig.

Republikkens Indførelse var nærmest til Fordel for Patricierne, der som sagt alene fik Adgang til Konsulatet. Deres Magt beroede væsentlig derpaa, at de vare i Besiddelse af den største Del af Jorden og havde under sig en af dem afhængig Landalmue, Klienterne, medens de i Hovedstaden boende Plebejere, som ikke ejede Grundejendom, for en stor Del levede under usikre Vilkaar, baade i politisk og i økonomisk Henseende. Der opstod da langvarige Brydninger mellem Stænderne, som ogsaa for saa vidt vare adskilte ved en dyb Kløft, som der ikke kunde sluttes lovgyldige Ægteskaber imellem dem, ligesom Tilfældet var med to helt forskellige Folk. Stænderkampens forskellige Faser ere imidlertid temmelig vanskelige at følge, da saavel Sagnet som navnlig Historieskrivernes vilkaarlige Kombinationer have haft en stor Indvirkning paa Fremstillingen af Begivenhedernes Gang.

I ethvert Tilfælde er Plebejernes voksende Betydning nøje knyttet til Folketribunatet. Efter den almindeligste Fortælling falder dette Embedes Oprettelse 494; maaske det dog snarere først er blevet oprettet 471. Fra først af synes der aarlig at være blevet valgt 4 Tribuner, som repræsenterede Plebejerne i de 4 Tribus, hvori Byen var delt (ikke at forveksle med de tidligere omtalte 3 Tribus, som betegnede en Slægtsind deling), men senere udvidedes Tallet til 10, idet ogsaa den afhængige Befolkning uden for Byen fik sine Tribuner. Tribunerne vare Plebejernes særlige Embedsmænd, ligesom Konsulerne vare Patriciernes, og havde til Opgave at sikre Plebejerne mod Overgreb fra Magthavernes Side. De fik derfor Ret til ved deres blotte Ord (Intercession) at hindre enhver Embedshandling af en anden Øvrighedsperson, og for at deres Intercession kunde være virksom, tillagdes der dem en særlig personlig Ukrænkelighed. Senere kunde Intercessionen ogsaa anvendes over for Beslutninger af Senatet eller Folkeforsamlingen. Paa denne Maade opnaaede Plebejerne en betydelig Sikkerhed, navnlig i økonomisk Henseende, over for de mægtigere Patriciere. Vi høre ogsaa jævnlig om Tribunernes Bestræbelser for at skaffe Plebejerne i Rom Jord til Bebyggelse; saaledes blev 456 Aventinerbjærget overladt til dem efter en Tribuns Forslag.

En hel Omdannelse af Statsordningen søgte man at tilvejebringe ved Indsættelsen af Decemvirer, som skulde give faste Love, hvilket var af stor Betydning for Plebejerne, eftersom Retsplejen var i Hænderne paa Patricierne. Maaske det tillige har været Meningen at forsøge paa en Sammensmeltning af Patricierne og Plebejerne ved Oprettelsen af en ny Regeringsmyndighed, hvortil begge Stænder havde Adgang. I ethvert Tilfælde mislykkedes dette Forsøg, hvorimod Decemvirerne i Løbet af deres Regeringsvirksomhed (451—49) fik givet de 12 Tavlers Love, som bleve Grundlaget for Rom's Lovgivning.

Til Trods for den skarpe Adskillelse mellem Patriciere og Plebejere fik Plebejerne dog stadig større Rettigheder. I Senatet blev der, uvist hvornaar, optaget plebejiske Medlemmer, og ved Afstemningerne i Folkeforsamlingen fik Plebejerne ogsaa mere Lejlighed til at gøre sig gældende. Den gamle Afstemningsform efter Kurier gik efterhaanden af Brug, men i Stedet for *comitia curiata* finde vi to andre Arter af Folkeforsamlinger, som i lang Tid vedbleve at anvendes, *comitia centuriata* og *comitia tributa*. Den første Slags stod i Forbindelse med en Inddeling af Folket — Patriciere og Plebejere —, som af Traditionen førtes tilbage til Servius Tullius. Meningen med den var oprindelig at skabe en Basis for Bestemmelsen af de enkelte Borgeres Forpligtelser med Hensyn til Krigstjeneste og Skattebidrag. Efter deres Jordbesiddelses Størrelse vare de inddelte i 5 Klasser, der igen deltes i 193 eller 194 Centurier, som oprindelig vare militære Afdelinger, men senere lagdes til Grund for Afstemningen. Paa Grund af Forandringer i Ejendomsforholdene kom denne Ordning med Tiden til i høj Grad at begunstige de rige, hvilket oprindelig ikke havde været Tilfældet. Derimod vare *comitia tributa* af mere demokratisk Art og omfattede, i ethvert Tilfælde i den ældste Tid, kun Plebejerne. I dem

afstemtes der efter Tribus, hvoraf der oprindelig foruden de 4 i Byen var 16 paa Landet, men da Statens Grænser udvidedes, voksede Tallet efterhaanden til 35, hvilket Tal længe blev staaende. Disse Forsamlinger lededes af Tribunerne, medens *comitia centuriata* lededes af Konsulerne. Men om den Kompetence, der tilkom *comitia tributa*, var der i lang Tid Strid.

Plebejerne rettede mere og mere deres Bestræbelser mod Fjernelsen af det Skel, som skilte dem fra Patricierne, og opnaaede 445 ved den canulejiske Lov, at Ægteskaber mellem Patriciere og Plebejere fik fuld Gyldighed. Derefter gjaldt det især for dem om at faa Adgang til Konsulatet, men herimod rejste Patricierne en haardnakket Modstand. I nogen Tid søgte de at forhale Afgørelsen ved helt at undlade at vælge Konsuler og lade deres Forretninger besørge af Krigstribuner, hvortil ogsaa Plebejere kunde vælges, og desuden overlodes fra 443 en Del af Konsulernes Hverv til Censorerne. Stridens Afgørelse blev yderligere udskudt ved farlige Krige. Romerne laa næsten stadig i Fejde med deres nærmeste Naboer, f. Eks. Æquerne og Volskerne i Latium og de sydligste af de etruriske Stæder, især Veji. Denne blev efter en langvarig Krig erobret af Diktatoren Camillus (396), der senere i de indre Stridigheder optraadte som Patriciernes vigtigste Fører. En langt farligere Fjende truede Rom i Gallerne, som trængte frem fra Norditalien og oversvømmede Etrurien. Ogsaa Romerne kom i Kamp mod dem og bleve fuldstændig slagne ved Floden Allia. Gallerne erobrede og plyndrede derefter Rom, men lode sig til sidst købe bort (390 eller maaske snarere 382). Dog strejfede de endnu længe omkring i Italien og bleve først efterhaanden uskadeliggjorte. Men efter at denne Fare var afvendt, begyndte de indre Stridigheder paa ny. Tribunerne Licinius Stolo og Sextius fortsatte Bestræbelserne for at skaffe Plebejerne Adgang til Konsulatet. Endelig maatte Patricierne give efter og samtykke i de liciniske Love (367). Men samtidig med, at Plebejerne fik Adgang til Konsulatet, udskilte man herfra et nyt Embede, Præturen, som udelukkende skulde forbeholdes Patricierne, men alligevel ogsaa snart blev tilgængeligt for Plebejerne; Prætorernes Hverv var at lede Retsplejen. Det vigtigste Skel mellem Patriciere og Plebejere var nu faldet; Plebejerne fik endnu 300 Adgang til de fleste Præsteskaber, og 286 blev det fastslaaet, at Beslutninger af *comitia tributa* skulde have Lovgyldighed. Fra nu af vare de to Slags Folkeforsamlinger omtrent ligeberettigede, og det kunde nu ogsaa hænde, at *comitia tributa* lededes af en Konsul eller Prætor; dog skulde de højere Embedsmænd altid vælges paa *comitia centuriata*, som ogsaa alene havde Retten til at dømme i Livssager. Stænderkampens Afslutning havde selvfølgelig ikke gjort Ende paa al social Ulighed, men bidrog dog i høj Grad til at styrke den romerske Stat og fremme Romernes Enighed og Kraft, saa at de i den følgende Tid kunde skride til en betydelig Udvidelse af deres Herredømme.

Romerne besade endnu kun en ringe Del af Italien, men havde dog allerede gjort nogle Erobringer. I den ældste Tid plejede de, naar de erobrede en By, ikke blot at indlemme dens Territorium i deres eget, men ligefrem at overflytte dens Indbyggere til Rom, hvor de optoges i Borgerskabet — blandt Plebejerne. Senere lode de imidlertid de erobrede Byer bestaa, idet de enten lode dem beholde en vis kommunal Selvstændighed under Navn af Municipier eller gennem udsendte Præfekter havde Tilsyn med den kommunale Forvaltning, i hvilket Tilfælde Byen kaldtes et Præfektur. I begge Tilfælde regnedes dog Indbyggerne for romerske Borgere, selv om de undertiden i Begyndelsen maatte undvære politisk Stemmeret. Desuden strakte Romernes Indflydelse sig gennem Forbundet med Latinerne og Hernikerne endnu noget videre. Men der var endnu Folk i Italien, som i Magt kappedes med Romerne, deriblandt særlig Samnitterne og Etrurerne. Med det samnitiske Bondefolk, som beherskede en stor Del af Syditalien, førte Romerne tre Krige. Den 1. samnittiske Krig (343—41) drejede sig om Herredømmet over Campanien, som deltes mellem de to stridende Parter. Men straks efter maatte Romerne kæmpe med deres tidligere Forbundsfæller, Latinerne, som fandt Forbundets Bestemmelser saa ufordelagtige, at de ønskede at frigøre sig. Da den latinske Krig var endt til Rom's Fordel, bleve Latinernes Forhold helt forandrede. Romerne ophævede det gamle Forbund, som hidtil havde bestaaet mellem alle de latinske Stæder indbyrdes, men fandt det alligevel ikke hensigtsmæssigt at inkorporere dem alle i Romerstaten. Derimod søgte de at sikre sig Overhøjheden ved at slutte et separat Forbund med hver enkelt latinsk Stad, som forpligtede sig til i Krigstilfælde at stille et bestemt Antal Tropper til Romernes Disposition. Ved at give Forbundstraktaterne et forskelligt Indhold søgte Romerne at skabe modstridende Interesser for de forskellige Stæder for saaledes at vanskeliggøre en fælles Optræden imod dem. Snart efter begyndte paa ny Kampene med Samnitterne; den 2. og 3. samnitiske Krig (326—04 og 298—90) førtes med vekslende Held, og foruden med Samnitterne maatte Romerne ogsaa kæmpe med mange andre Folk, Etrureme, Umbrerne, Sabinerne, Gallerne m. fl., men deres Sammenhold og Energi skaffede dem til sidst Sejren. Under disse Krige udviklede Romerne den Taktik, som i den følgende Tid bragte dem saa mange Sejre. Den romerske Slagorden plejede at være opstillet i Afdelinger (Manipier; se Legion) med visse Mellemrum, hvorved Hæren opnaaede en betydelig Bevægelighed, samtidig med at hver Afdeling udgjorde en fast forbunden Enhed. Den gamle Inddeling i Klasser, som havde forskellig Bevæbning, var nu opgiven, og i Stedet derfor vare Soldaterne inddelte efter Aargange. Hærens Førere vare de aarlig valgte Konsuler; men undertiden, naar der trængtes til Enhed i Ledelsen, valgtes en anset Mand til Diktator med uindskrænket Myndighed; han maatte dog ikke beklæde denne Stilling længere end et halvt Aar og skulde nedlægge den efter Tilendebringelsen af det Hverv, for hvis Skyld han var valgt.

Over for de overvundne fulgte Romerne den samme Politik som over for Latinerne: de søgte saa vidt muligt at slutte Særoverenskomster med

hver enkelt By eller Stamme for sig, og de lode de overvundne Folk nominelt beholde deres Uafhængighed. Formelt var det kun et Forbundsforhold, der stiftedes, og den officielle Betegnelse for de Folk, som Romerne saaledes knyttede til sig, blev ogsaa Forbundsfæller (*socii*). Der paalagdes dem ingen Skat, men de skulde hjælpe Romerne i Krig med et vist Antal Soldater; det var dog Romerne alene, der raadede for Krigen, og Forbundsfællerne kunde ikke drive nogen selvstændig Udenrigspolitik. Endvidere søgte Romerne ved Indrettelsen af Kolonier, hvortil der udsendtes dels romerske Borgere, dels Latinere, hvem der blev anvist Jord i Forbundsfællernes Land, at sikre sig deres Troskab.

Efter at saaledes hele Mellemitalien og en stor Del af Syditalien vare blevne afhængige af Romerne, kom Turen til de græske Stæder i Syditalien, især Tarent. Tarentinerne bad, da de kom i Strid med Romerne, den græske Konge Pyrrhos af Epeiros om Hjælp, og han blev Romerne en farlig Modstander (280—75). Men da han var fordreven, maatte ogsaa Tarent underkaste sig Romerne (272). I de følgende Aar gjorde Romerne sig til Herrer over hele Italien, hvortil dog ikke regnedes Po-Sletten, som beherskedes af Gallere. Ved Aar 266 kan Italien's Undertvingelse regnes for fuldbyrdet. Der var nu dannet en Begyndelse til et r. R., endskønt den overvejende Del deraf formelt kun gennem Forbundstraktater var knyttet til Rom.

2. Det r. R.'s Udvidelse over Middelhavslandene (266—133).

Da den italiske Halvø var bleven direkte eller indirekte afhængig af Romerne, kunde de umulig undgaa at komme ind paa en yderligere Udvidelse af deres Magtomraade. Det r. R. var ved de sidste Landerhvervelser kommet i nært Naboskab til det karthagiske Landomraade, der indbefattede den største Del af Sicilien. Hidtil havde Forholdet mellem Rom og Karthago været godt, og de havde nærmest betragtet hinanden som naturlige Forbundsfæller over for fælles Fjender, Etrurere og Grækere (f. Eks. Pyrrhos); men da der var Fare for, at Karthagerne skulde bemægtige sig Messina, indsaa Romerne, at det ikke gik an at lade en anden Stormagt faa Herredømmet over Messina-Strædet, og dette blev den første Anledning til de puniske Krige. Den 1. puniske Krig (264—41) drejede sig om Herredømmet over Sicilien, men Romerne udrustede ogsaa en Flaade for at kunne møde Karthagerne paa Havet og gjorde endog under Regulus'es Anførsel et mislykket Angreb paa dem i deres eget Land. Da Karthagerne til sidst maatte slutte Fred og afstaa deres Besiddelser paa Sicilien, havde Romerne faaet Herredømmet over et Land, der ikke kunde knyttes til dem under samme Form som Landstrækningerne paa Fastlandet. Kun enkelte Dele af Øen, som Syrakus, der først havde kæmpet mod Romerne, men allerede i Begyndelsen af Krigen havde sluttet Fred og Forbund med dem, vedbleve at staa i Forbundsforhold til Rom og beholdt af Navn Uafhængigheden, hvorimod den største Del, som forhen havde tilhørt Karthagerne, nu gik over til at blive det romerske Folks Ejendom og organiseredes som Provins under en romersk Statholder (241). Paa samme Maade gik det snart efter med Sardinien og Corsica, som Romerne uden videre toge fra Karthagerne paa en Tid, da de paa Grund af deres Lejetroppers Opstand vare aldeles hjælpeløse (238). Kort efter gav Illyrernes Sørøverier ogsaa Romerne Lejlighed til at udvide deres Magt hinsides Adriaterhavet, og desuden rykkede de ind i det cisalpinske Gallien (Po-Sletten), hvis Beboere altid havde været dem nogle farlige Naboer, og begyndte ogsaa at lægge dette Land ind under deres Herredømme.

Disse Bestræbelser fik dog en brat Afbrydelse ved den 2. puniske Krig (218—01), da Karthagerne truede med at bemægtige sig hele Italien. Da en karthagisk Hær under Hannibal's Anførsel fra Spanien trængte ind i Norditalien og slog de romerske Hære, sluttede Gallerne sig snart til den, og da Hannibal efter Sejrene ved Trasimener-Søen (217) og Cannæ (216) blev Herre over den største Del af Italien, faldt ogsaa mange af Romernes tidligere Forbundsfæller fra. Men Romernes Standhaftighed og Latinernes Troskab gjorde Hannibal's Sejre frugtesløse. De frafaldne Forbundsfællers Stæder bleve generobrede og behandlede med stor Strenghed, især Capua; paa Sicilien erobredes Syrakus, som ogsaa havde sluttet sig til Karthagerne; ogsaa fra Spanien bleve Karthagerne fordrevne, og til sidst gik den romerske Feltherre Scipio over til Afrika, og da Hannibal vendte tilbage fra Italien, overvandt Scipio ham ved Zama (202). Karthagerne maatte da slutte Fred og lade Romerne beholde det erobrede Spanien, hvor der blev oprettet to Provinser. Selve Karthago mistede en Del af sin Selvstændighed, idet det blev Karthagerne forbudt at føre Krig uden Rom's Tilladelse (201).

Straks efter den 2. puniske Krig kom Rom i Krig med Makedonien, hvis Konge, Filip III, allerede tidligere i Forbund med Karthagerne havde bekriget Romerne (215—05), men var optraadt uden Energi og mere havde sin Opmærksomhed henvendt paa Grækenland, som Makedonerne stadig stræbte efter at bringe ind under deres Overherredømme. Da nu flere græske Stater bad Romerne om Hjælp mod Makedonerkongen, som i Forbindelse med den syriske Konge Antiochos den Store havde begyndt en Erobringskrig, sendte Romerne virkelig en Hær til Grækenland, men Antiochos lod sin Forbundsfælle i Stikken. Efter at den romerske Hær havde slaaet Filip ved Kynoskefalai (197), maatte Makedonerne opgive alle deres fremmede Besiddelser. Romerne ønskede ikke at lægge mere Land ind under deres umiddelbare Herredømme, men den romerske Hærfører Flamininus proklamerede 196 Grækenland's Frihed. Forholdene i Grækenland gav dog i den følgende Tid Romerne Lejlighed til atter og atter at gribe ind. Antiochos gik snart efter over til Grækenland, indkaldt af Ætolerne, men Romerne sloge ham ved Thermopylai (191) og fulgte ham derefter over til Lilleasien, hvor de paa ny sloge ham ved Magnesia (190). Han maatte afstaa store Dele af Lilleasien, men heller ikke denne Gang vilde Romerne selv have mere Land, men overlode Erobringerne til deres Forbundsfæller Rhodos og Pergamon. Deres Bestræbelser gik stadig ud paa at skaffe sig Venner og Forbundsfæller over-

alt, men dog ikke lade nogen af dem faa for stor en Magt; de søgte at fremme den indbyrdes Skinsyge imellem dem og stolede paa, at de derved selv vilde kunne sige det afgørende Ord i alle vigtigere Tilfælde uden alligevel at have Bryderier med den vanskelige Administration af saa fjerntliggende Lande.

Imidlertid kom de snart paa ny i Krig med Makedonien, hvis Konge, Perseus, indsaa det ydmygende i Situationen. Men da han var bleven slaaet og fanget ved Pydna (168), delte Romerne Makedonien i 4 skatskyldige Republikker og forstode samtidig at sikre sig en yderligere Indflydelse saavel i Staterne i Grækenland som i Rhodos og Pergamon. Men stadige Stridigheder viste klart, at en saadan Mellemstilling imellem Uafhængighed og Underkastelse ikke var holdbar. Makedonien blev, efter at en Opstand var dæmpet, gjort til romersk Provins (148), og ogsaa i Grækenland, hvor Achæerne mod Romernes Forbud havde angrebet Sparta, greb Romerne ind med Vaabenmagt. Korinth blev ødelagt (146), og de græske Statsforbund ophævede. Dog fik stadig hver By Lov til at bestyre sine egne Anliggender, men under Overtilsyn af den romerske Statholder i Makedonien. Samtidig bukkede ogsaa Karthago endelig under for Romerne. Heller ikke Karthagerne havde kunnet finde sig i den nedværdigende Stilling, hvori Romerne havde bragt dem, men greb uden Romernes Samtykke til Vaaben mod Rom's Forbundsfælle Masinissa, Konge af Numidien, som stadig gjorde Indfald i deres Land. Efter den 3. puniske Krig (149—46) blev Karthago helt ødelagt. Romernes Fremfærd imod Karthago saavel som mod Korinth skyldtes især de romerske Købmænd, som i disse to Byers driftige Befolkning saa farlige Konkurrenter. I de følgende Aar befæstede Romerne yderligere deres Herredømme i Spanien, hvor Byen Numantia især ydede en haardnakket Modstand (133). Samtidig efterlod Kong Attalos III af Pergamon ved sin Død sit Rige til Romerne, som dog først efter et Par Aars Forløb fik det i deres Magt. Medens Karthago's Distrikt var blevet gjort til en romersk Provins under Navn af Afrika, blev Pergamon omdannet til Provinsen Asia.

Alle disse Landerhvervelser havde i høj Grad ændret Tilstandene i Rom. Uagtet Statsregeringens Opgaver vare blevne i høj Grad udvidede fra den Tid, da det r. R. udgjorde et lille Omraade, jævnbyrdigt med en Mængde andre Smaastater i Italien, og til nu, da det spændte over største Delen af Middelhavslandene, holdt Romerne dog med deres ejendommelige Konservatisme fast ved de Former for Statsstyreisen, som de fra først af havde haft. Den romerske Borgerret vedblev at være indskrænket til Beboerne af Rom's gamle Omraade, eller rettere til de gamle romerske Slægter og deres Efterkommere, hvad enten de opholdt sig i Rom eller vare udsendte som Kolonister til andre Stæder. Og den romerske Borgerforsamling, som valgte de aarlige Embedsmænd, var hele Rigets øverste, suveræne Myndighed. Men praktisk talt var det det romerske Senat, som styrede Staten, og Embedsmændene udførte væsentlig kun Senatets Beslutninger. Derved kom der den fornødne Stabilitet i Styrelsen, da Pladserne i Senatet beklædtes for Livstid. Blandt Senatorerne udtoges tillige Dommerne, oprindelig kun i civile Sager, men fra 149 begyndte man tillige at oprette staaende Domstole i Kriminalsager; i begge Tilfælde lededes Undersøgelsen af en Prætor, men Dommerne vare edssvorne Senatorer. Senatorerne optoges i Senatet af Censorerne, som valgtes af Folket i Reglen hvert 5. Aar, men enhver, der af Folket var valgt til Embedsmand, havde Krav paa Optagelse i Senatet. Endskønt saaledes den hele Statsmagt formelt kunde føres tilbage til Borgernes Forsamling, var det dog kun en ringe Del af Borgerskabet, nemlig de rigeste og fornemste Slægter, der sad inde med Magten. Efter at den gamle Standsforskel mellem Patriciere og Plebejere havde tabt sin Betydning, var der opstaaet en ny Embedsadel som Følge af, at Statens Embeder kun kunde beklædes af Mænd, der ejede en stor Formue. De vare nemlig ikke alene ulønnede Tillidshverv, men krævede ogsaa store Udgifter, dels til Afholdelse af de store Fester, som paahvilede Ædilerne, dels til ligefrem Bestikkelse af Vælgerne. Efterhaanden udvikledes der bestemte Regler for den Rækkefølge, i hvilken Embederne skulde beklædes. Først skulde man være Kvæstor, derefter enten Ædil eller Folketribun (det sidste kunde dog kun Plebejere blive), saa Prætor og endelig Konsul; det højeste Trin, Censuren, var der forholdsvis faa, som naaede, fordi der kun sjældnere valgtes Censorer. I den ældre Tid havde Prætorer og Konsuler foruden at varetage de Forretninger, der paahvilede dem i selve Rom, ogsaa kunnet faa Tid til i Krigstilfælde at tage Kommandoen over Hæren, men da Krigene førtes i fjerne Lande, blev dette ikke mere muligt. Man greb da til den Udvej at forlænge deres Embedsmyndighed ud over Embedsaaret, saa at de først, naar de ny Embedsmænd vare tiltraadte, sendtes i Felten. Og paa samme Maade overlodes Bestyrelsen af pacificerede Provinser til afgaaede Prætorer og Konsuler, som i Reglen bestyrede en Provins et Aar eller to og under denne Virksomhed havde god Lejlighed til at berige sig paa Provinsbeboernes Bekostning og saaledes fik rigelig Erstatning for de Udgifter, som de tidligere havde haft. Provinserne bleve som sagt betragtede som Romerfolkets Ejendom, og dette Forhold fik sit praktiske Udslag deri, at de maatte betale en aarlig Afgift til Rom. En Del gik imidlertid i Statholderens egen Lomme, og som Provinsens øverste og ukontrolerede Styrer havde han overhovedet let Adgang til at gøre sig uberettiget Fordel. For øvrigt var Opkrævningen af Provinsernes Afgifter sædvanlig overdragen romerske Forretningsmænd af Ridderstanden, og ogsaa de forstode derved at skrabe Rigdomme til sig, i Reglen i Forstaaelse med Statholderen. At klage til Senatet eller rejse en Retssag i Rom kunde sjælden hjælpe, da Senatorerne selv enten havde været Statholdere eller havde Udsigt til at blive det, og ogsaa Domstolene beklædtes af Senatorer. Inden for de fleste Provinser var de dog enkelte Stæder, hvis Forhold vare gunstigere, idet de havde sluttet særlige Overenskomster med Rom og ikke vare undergivne, men Forbundsfæller og ofte fri for Afgifter. De hørte følgelig ikke ind under Statholdernes Magtomraade, men kunde naturligvis ikke altid undgaa deres Indblanding.

Deres Stilling var altsaa af samme Slags som de italiske Forbundsfællers, der ogsaa vare afgiftsfri, men forpligtede til at stille Tropper i Krigstilfælde. Men ogsaa de maatte ofte finde sig i, at Romerne blandede sig mere i deres indre Forhold, end de syntes om.

Den Maade, hvorpaa Romerne udbyttede deres Provinser, blev imidlertid skæbnesvanger for Italien selv. Fra Provinserne strømmede Masser af Korn til Italien i Form af Afgifter, og de romerske Stormænd, som tjente deres Rigdomme i Provinserne, søgte tillige ved store Kornuddelinger at vinde Folkets Gunst. Følgen heraf blev, at den italiske Bondestand, som allerede havde lidt meget ved den 2. puniske Krig, nu blev ganske ruineret paa Grund af de stadig dalende Kornpriser. Mange Bønder maatte forlade deres Gaarde, og Jorden blev samlet paa færre Hænder. Da Kornavlen ikke længere kunde betale sig, bleve store Strækninger udlagte til Græsgange eller anvendte til Dyrkning af Vin og Oliven, og Godserne bleve nu i langt større Omfang end før drevne ved Hjælp af Slaver eller lejede Arbejdere, medens de rige Ejere opholdt sig i Rom. Ogsaa af de forarmede Bønder strømmede mange til Hovedstaden og dannede et stort Proletariat, som for en stor Del levede af Stormændenes Gaver og benyttedes af dem som villige Redskaber ved Valgene. Paa den Maade blev det ogsaa muligt, at Folkeforsamlingernes Afstemninger stadig kunde beherskes af nogle faa mægtige Slægter. Romernes Karakter som et Bondefolk var saaledes helt forandret, og samtidig bevirkede ogsaa det forøgede Kendskab til Grækenland en stor Omdannelse i hele Folkets Levevis og Tænkemaade. Den romerske Aand blev stærkt præget af græsk Kultur, som fra først af var den ganske fremmed. De græske Gudeforestillinger og græsk Filosofi, Litteratur og Kunst udøvede deres Indflydelse paa Romerne, og under græsk Paavirkning udvikledes der en romersk Litteratur. Men med Kulturen fulgte ogsaa sædelig Fordærvelse og en stadig tiltagende Overdaadighed. Paa Landet var dog naturligvis den græske Indflydelse langt ringere end i Hovedstaden.

3. Republikkens sidste Aarhundrede (133—27).

Den stærke Omdannelse af de politiske og sociale Forhold, som fulgte med Romerstatens Udvidelse over et langt større Omraade, end det tidligere havde omfattet, medførte voldsomme og langvarige Kriser, før det omsider lykkedes paa ny at bringe Stabilitet i Statsforfatningen og i Samfundsforholdene. Den herskende Usikkerhed gav sig først Udslag i de Reformforsøg, som foretoges af Brødrene Gracchus. Først søgte Tiberius Gracchus som Folketribun at forbedre Almuens økonomiske Stilling og tillige ophjælpe Italien's forfaldne Landbrug ved sin Agerlov, som bestemte, at en stor Del af Statens Jordegods, der var bortforpagtet til de rige Stormænd mod en ubetydelig eller blot nominel Afgift, skulde uddeles i Lodder til fattige Borgere (133). Paa den Maade vilde han igen føre en Del af Proletariatet i Rom ud til et virksommere Liv paa Landet. For at gøre Lovens Virkning varig var det tillige bestemt, at de uddelte Lodder ikke maatte sælges. Men Stormændene gjorde voldsom Modstand mod hans Forslag, som kun blev vedtaget ved Hjælp af ulovlige Midler, og snart efter blev Gracchus dræbt i en Gadekamp. Hans Broder Gajus Gracchus fortsatte hans Gerning, men nærede ogsaa videregaaende Planer, idet han arbejdede paa helt at knække Senatets Magt. For at opnaa det maatte han gøre Hovedstadens Pøbel økonomisk uafhængig af Stormændene, hvilket han gjorde ved at gennemføre Love om, at Staten skulde skaffe de fattige i Rom Korn til en lav Pris. Men derved modarbejdede han rigtignok Bestræbelserne for at drage den fattige Befolkning ud paa Landet, hvilket ogsaa han ligesom Broderen tilstræbte ved Hjælp af Agerlove og Anlæg af Kolonier. Yderligere svækkede han Senatets Magt ved Bestemmelsen om, at Dommerne skulde tages af Ridderstanden. Men ved Forslaget om at give Latinerne romersk Borgerret mistede han Sympatien hos den fattige Del af Borgerne, og det endte med, at han ligesom Broderen mistede Livet i en Gadekamp (121). Dermed vare Reformforsøgene til Ende, og de vedtagne Agerlove bleve uden synderlig Betydning, da der blev givet Tilladelse til at sælge de uddelte Jordlodder, hvorved Udviklingen gled ind i samme Spor som tidligere.

Samtidig viste Aristokratiet sig ved flere Lejligheder stærkt demoraliseret, især ved Krigen mod Kong Jugurtha af Numidien. Ved at blotte dets Skrøbeligheder lykkedes det Marius, en Mand uden for Embedsadelens Kreds, at bane sig Vej til Konsulatet (107), og efter at han heldig havde tilendebragt Krigen med Jugurtha, blev han Gang paa Gang valgt til Konsul for at forjage de vilde Cimbrer og Teutoner, som truede Rom's Sikkerhed. Det var rimeligvis under disse Kampe, at Marius indførte en Forandring i den romerske Taktik, hvorved ikke længere Manipierne, men de større Afdelinger, Kohorterne, under Slaget kom til at udgøre de taktiske Enheder. Større Betydning havde det, at han ikke, som man hidtil havde gjort, udskrev sine Soldater blandt de velhavende Borgere, men fortrinsvis tog dem blandt Proletarerne, hos hvem han selv nød større Sympati.

Efter at Cimbrerne og Teutonerne vare trængte tilbage (101), begyndte de indre Stridigheder paa ny efter en større Maalestok. I Hovedstaden raadede vedblivende ikke alene Modsætningsforholdet mellem fattige og rige, men ogsaa den Skinsyge, som Gajus Gracchus ved sin Dommerlov havde fremkaldt mellem Senatet og Ridderstanden. Og Provinsernes Stilling var ikke bleven forbedret ved denne Reform, da nu Ridderne kunde tillade sig lige saa store Udsugeiser som før Statholderne, og disse vare nødte til at se igennem Fingre dermed for ikke selv at blive udsatte for at domfældes for langt mindre Overgreb. Men værst blev det, da Forbundsfællerne i Italien, som for længe siden havde indset, at de kun vare uafhængige af Navn, men i Virkeligheden Romernes Undersaatter uden dog at nyde de romerske Borgeres Rettigheder, forlangte at faa romersk Borgerret. Da denne blev nægtet dem, erklærede de sig løste fra Forbundet, og de fleste italiske Folk dannede en ny, selvstændig Forbundsstat. Dette medførte Forbundsfælle-

krigen (90—82), som det kun lykkedes Romerne at faa Ende paa ved at tilstaa de Forbundsfæller, som vare blevne tro, Borgerret, og ligesaa de øvrige, efterhaanden som de underkastede sig. Men samtidig udbrød den I. mithradatiske Krig (88—85), som foranledigedes ved, at Kong Mithradates af Pontos faldt ind i de romerske Besiddelser i Lilleasien og endog rykkede over til Grækenland. Denne Krig gav igen Anledning til Borgerkrig, idet Folkepartiet fik sat igennem i Rom, at Anførselen i Krigen mod Mithradates skulde fratages den aristokratiske Fører Sulla og overgives Marius. Følgen blev, at Sulla, som endnu ikke havde forladt Italien, vendte om med Hæren og besatte Rom. Efter at have ordnet alt, som han vilde, kæmpede han med Held mod Mithradates. Men under hans Fraværelse fik Folkepartiet paa ny Magten i Rom, og da han kom tilbage, maatte han baade kæmpe imod det og imod de Forbundsfæller, der endnu ikke havde underkastet sig, og som haabede, at Folkepartiet vilde give dem bedre Vilkaar for Tilslutningen til Rom end Stormændene, der kun vilde fordele dem i nogle faa Tribus, hvorved deres Indflydelse ved Afstemningerne vilde blive uden Betydning. Omsider fik Sulla Overhaand (82), hvorefter han foretog en Forfatningsforandring med det Formaal at overgive hele Magten i Staten til Senatet. Tribunernes Magt blev stærkt indskrænket og de andre Embedsmænds Tal forøget. Retten til at beklæde Domstolene gaves tilbage til Senatorerne. De nyoptagne Borgeres Ret blev ganske vist uantastet; men da de for at udøve politisk Indflydelse maatte møde personlig i Rom, vedbleve Folkeforsamlingerne at domineres af den romerske Pøbel og de Stormænd, der ved Gaver og Smiger kunde vinde den for sig. Mod sine Modstandere gik Sulla frem med Haardhed og proskriberede og henrettede mange. Men selv trak han sig før sin Død (78) tilbage til Privatlivet.

Medens Sulla endnu havde sat sig til Formaal at lægge Statsmagten i Hænderne paa hele Aristokratiet, antager den politiske Kamp i de følgende Aar mere og mere Præget af en personlig Kappestrid imellem de forskellige Partiførere. Samtidig begynder der for Romerstaten en ny Erobringsperiode, og mellem dette Forhold og det nys omtalte er der en indre Sammenhæng. Thi de Hære, hvormed de ny Erobringer foretoges, bleve tillige et Middel for Førerne til at fremme deres egen personlige Magt. Der opstod nu et langt nøjere Forhold imellem Hærføreren og den Hær, han kommanderede. Dette skyldtes for en Del den Reform i Hærvæsenet, som var foretagen af Marius. Følgen af, at Soldaterne fortrinsvis bleve tagne blandt Proletarerne, blev nemlig, at der i Stedet for de aarlig udskrevne Borgersoldater, der efter endt Felttog vendte tilbage til deres Gerning, efterhaanden traadte frivillige Tropper, for hvem Soldaterhaandværket var en Profession, og disse bleve let personlig knyttede til Føreren, tilmed da det nu ogsaa for Førernes Vedkommende blev almindeligere, at en enkelt Mand fik et udstrakt Herredømme over store Provinser for en længere Aarrække ad Gangen, og det endog, uden at Beklædelsen af et egentligt Statsembede saaledes som tidligere var en nødvendig Betingelse derfor. De større Opgaver, som nu paalagdes Hærførerne, krævede nemlig militære Egenskaber, som ikke fandtes hos mange af dem, der vare kvalificerede til at beklæde de civile Embeder.

Saaledes fik allerede før Sulla's Død en af hans Tilhængere, Pompejus, det Hverv at knuse Modpartiets Modstand paa Sicilien og i Afrika, uagtet han var en ganske ung Mand, der endnu ikke havde beklædt noget Embede, og senere gik han i samme Ærinde til Spanien. Men efter sin Tilbagekomst begyndte han at nærme sig Folkepartiet for ved dets Hjælp at kunne stige endnu højere. Da han var Konsul 70 sammen med Crassus, fik han flere af Sulla's Foranstaltninger omstyrtede: Tribunerne fik deres gamle Magt tilbage, og Dommerpladserne bleve delte mellem Senatorerne, Ridderne og nogle af de mest velhavende Borgere. Til Løn fik Pompejus senere af Folket det Hverv som uindskrænket Hersker med hidtil ukendt Magtfylde at tilintetgøre Sørøveriet i det østlige Middelhav (67), og Aaret efter fik han Overkommandoen i en Krig mod Mithradates (66). I begge Krige vandt han afgørende Sejre og lagde flere ny Provinser i Lilleasien og Syrien ind under det r. R. Men i Rom virkede imidlertid hans Modstandere, saavel inden for Senatspartiet som i det yderliggaaende Demokrati, imod ham. Men Catilina's Sammensværgelse (63) havde til Følge, at de gamle Modstandere, Senatet og Ridderstanden, sluttede sig nøjere sammen af Frygt for Revolutionen. I Spidsen for Folkepartiet traadte imidlertid Cæsar, og da Pompejus ved sin Tilbagekomst fra Krigen ikke kunde faa Senatet til at gaa ind paa sine Ønsker, sluttede han sammen med Cæsar og Crassus det 1. Triumvirat, en politisk Sammenslutning, hvis Brod var vendt imod Senatet, og som havde til Formaal at fremme Deltagernes personlige Fordel. Pompejus opnaaede paa denne Maade, at hans udtjente Soldater fik Jord, og at de Bestemmelser, han havde truffet i Asien, bleve godkendte, men Cæsar fik Konsulatet for 59 og derefter Statholderskabet i Gallien, som han beholdt i hele 9 Aar (58—49). I Løbet af denne Tid udvidede han i høj Grad det r. R.'s Grænser, idet han benyttede sig af Uenigheden mellem de galliske Stammer °S Frygten for en Invasion af Germanere. Saaledes blev Gallien helt op til Kanalen og til Rhinen indlemmet i det r. R., og Cæsar gjorde desuden to kortvarige Felttog til Britannien og to Tog ind i Germanien.

I Rom vare Forholdene imidlertid meget urolige, °g der forefaldt idelige Gadekampe, idet Partierne mere bekæmpede hinanden ved lejede Gladiatorbander end ved Afstemninger i Folkeforsamlingen. Pompejus og Crassus opnaaede paa ny Konsulatet for 55, men snart efter omkom Crassus paa et Krigstog mod Partherne (53), og Forholdet mellem Pompejus og Cæsar begyndte at kølnes. Pompejus, som frygtede Cæsar's Overmagt, nærmede sig igen til Senatet, og da de stillede Fordring om, at Cæsar skulde nedlægge sin Kommando, før den Tid var udløben, for hvilken man havde lovet ham den, brød Borgerkrigen ud (49). Cæsar rykkede hurtig frem og besatte Rom, medens Pompejus og de fleste Senatorer flygtede til Grækenland. Efter først at

have faaet Bugt med Pompejus's Hære i Spanien gik ogsaa Cæsar over til Grækenland og vandt en afgørende Sejr ved Farsalos (48). Pompejus flygtede til Ægypten, hvor han blev dræbt. I Løbet af de følgende Aar lagde Cæsar hele det r. R. under sig, Han maatte kæmpe i Ægypten, Lilleasien, Afrika og Spanien, men stod da ogsaa endelig som Romerstatens eneste Hersker. Idet han fulgte et Eksempel, som allerede Sulla havde givet, lod han sig udnævne til Diktator paa Livstid; det var ganske vist et Navn, som var kendt fra Republikkens bedste Tid, men faktisk var det en monarkisk Statsordning, han indførte, endskønt Senat og Folkeforsamling vedbleve at bestaa, og de sædvanlige Embedsmænd hvert Aar udnævntes. Men han afgjorde alt selv, og Senatet var kun hans Raad, medens Folkeforsamlingerne vare helt afhængige af ham. Han reformerede paa mange Maader Rigets Styrelsesmaade, indskrænkede Kornuddelingerne i Rom, holdt skarp Kontrol med Provinsstatholdernes Embedsførelse og lod foretage omfattende Kolonianlæg, hvorved en Del af den fattige Befolkning fjernedes fra Hovedstaden. Han søgte at udjævne Modsætningen mellem de romerske Borgere og Provinsbeboerne og gav alle Beboerne af det cisalpinske Gallien Borgerret. Men uagtet han optraadte med stor Mildhed over for sine politiske Modstandere, lykkedes det ham dog ikke at forsone Senatspartiet, og 15. Marts 44 blev han myrdet af nogle Fanatikere.

I Cæsar's Sted tog hans Ven Antonius Magten, idet han forstod at vække Folkets Forbitrelse mod hans Mordere. Men som hans Medbejler optraadte Cæsar's Søsterdattersøn og Adoptivsøn Cæsar Octavianus, som, da Antonius afviste ham, foreløbig sluttede sig til Senatet. Men da det saa ud til, at man kunde faa Bugt med Antonius, søgte Senatet at skubbe Octavianus til Side. Han sluttede sig derfor sammen med Antonius, og tillige med Lepidus stiftede de det 2. Triumvirat, en Forbindelse, som, efter at de havde faaet Magten i Rom, hvor de med stor Strenghed proskriberede deres Modstandere, fik officiel Bekræftelse, saa at Triumvirerne bleve Statens egentlige Styrere (43). De vendte sig først imod Cæsar's Mordere Brutus og Cassius, som efter at være blevne fordrevne fra Rom havde samlet en Hær i Rigets østlige Egne. Efter at de vare blevne slagne ved Filippoi (42), delte Triumvirerne Riget imellem sig, men Lepidus blev snart skubbet til Side. Derimod beholdt Antonius Magten over Rigets østlige Halvdel og Octavianus over den vestlige. Enigheden imellem dem ophørte, da Antonius blev mere og mere afhængig af Ægypten's Dronning Kleopatra, hvis Forhold til ham vakte almindelig Forargelse i Rom. I Søslaget ved Actium bleve baade Antonius og Kleopatra slagne (31). Da Octavianus kom til Ægypten, dræbte de begge sig selv, og Octavianus inddrog Ægypten som sin personlige Provins (30). Han stod nu som Eneherre i det r. R., da han var den eneste af Triumvirerne, der havde beholdt sin Stilling. Han beholdt den til 27, da han opbyggede sit Eneherredømme paa et nyt Grundlag, og Kejserdømmet tog sin Begyndelse.

Romerske Kejsere.

Augustus 27 f. Chr.—14 e. Chr.
Tiberius 14—37
Gajus Caligula 37—41
Claudius 41—54
Nero 54—68
Galba 68—69
Otho og Vitellius 69
Vespasianus 69—79
Titus 79—81
Domitianus 81—96
Nerva 96—98
Trajanus 98—117
Hadrianus 117—138
Antoninus Pius 138—161
Marcus Aurelius 161—180
(Lucius Veras 161—169)
Commodus 180—192
Pertinax 192—193
Didius Julianus 193
Septimius Severus 193—211
Caracalla 211—217
(Geta 211—212)
Macrinus 217—218
Heliogabalus 218—222
Alexander Severus 222—235
Maximinus Thrax 235—238
Gordianus 238—244
Philippus Arabs 244—249
Decius 249—251
Gallus 251—253
Valerianus 253—260
Gallienus 260 - 268
Claudius II 268—270
Aurelianus 270—275
Tacitus 275—276
Probus 276—282
Carus 282—283
Numerianus og Carinus 283—285
Diocletianus 285—305
Maximianus 286—310
Constantius Chlorus 305—306
Galerius 305—311
Severus 306—307
Maximinus Daza 308—313
Maxentius 308—312
Licinius 308—324
Konstantin den Store 306—337
Konstantin II 337—340
Constans 337—350
Constantius 337—361
Julianus 361—363
Jovianus 363—364
Valentinianus I 364—375
(Valens 364—378)
Gratianus 375—383
Valentinianus II 375—392
Eugenius 392—394
Theodosius den Store 379—395
Honorius 395—423
Johannes 423—425
Valentinianus IH 425—455
Petronius Maximus 455
Avitus 455—456
Majorianus 456—461
Libius Severus 461—465
Anthemius 467—472
Olybrius 472
Glycerius 473—474
Julius Nepos 474—475
Komulus Augustus 475—476

4. Den ældre Kejsertid (27 f. Chr.—285 e. Chr.).

Octavianus vovede ikke som Cæsar aabenlyst at indføre en Enkeltmandsregering, men søgte at opretholde det Skin, at Staten vedblivende regeredes efter de gamle republikanske Former. Men da han beherskede Folkeforsamlingerne, kunde han hvert Aar lade sig genvælge til de højeste Embeder og saaledes, at han imod den tidligere Skik beklædte flere Embeder samtidig. Desuden lod han sig udnævne til Imperator, hvorved han fik Kommandoen over hele Rigets Krigsmagt. Af Senatet fik han den personlige Hæderstitel Augustus, som er blevet det Navn, hvorunder han gaar i Historien, endskønt det blev den almindelige officielle Titel for hans Efterfølgere, medens Cæsar (hvoraf Kejser), det gamle Familienavn, blev Betegnelsen for Prinserne, specielt Tronfølgeren. Den almindelige Betegnelse for hans Stilling var derimod Princeps. En yderligere Magtudvidelse opnaaede han 23, da han fik prokonsularisk Magt over alle Rigets Provinser, hvormed fulgte det øverste Tilsyn med Statholderne, og livsvarig tribunicisk Magt, hvorved han fik Ret til at stille Forslag i Folkeforsamlingen og tillige Ukrænkelighed for sin Person. Af Betydning var det ogsaa, at han overtog flere personlige Hverv, som hidtil havde paahvilet Senatet, men ikke vare blevne tilfredsstillende udførte af det, f. Eks. Hovedstadens Kornforsyning, Omsorgen for Tiberen's Regulering og Politivæsenet. Ved at varetage saadanne Hverv med Dygtighed erhvervede han sig en stor Popularitet. Først da den ny Regeringsform var grundfæstet, ophørte han med hvert

Aar at lade sig genvælge til de gamle Embeder, men han sørgede nu for, at særlig Konsulatet blev overdraget hans Venner. Endnu havde Folkeforsamlingerne baade den vælgende og den lovgivende Myndighed, men allerede den næste Kejser, Tiberius, fik begge Myndigheder overdraget til Senatet, som ved Siden af Kejseren var Indehaver af den højeste Magt. I Senatet præsiderede Konsulerne ligesom forhen, og man holdt i Teorien fast ved, at det var Rigets centrale Regeringsorgan, men den Omstændighed, at Kejseren i Egenskab af Censor havde Ret til at udstøde Medlemmer af Senatet og i det mindste medvirkede ved ny Medlemmers Optagelse, forringede i høj Grad dets Myndighed, endskønt det fra Tiberius'es Tid gennem Embedsmændenes Udnævnelse egentlig supplerede sig selv. Tillige forøgedes Kejserens Magt paa Senatets Bekostning derved, at han lod sig overdrage Styrelsen af alle de Provinser, der laa ved Grænserne, og hvor følgelig alle Hærene stode; kun de indre Provinser, hvor der ikke laa Militær, vedbleve som tidligere at bestyres af Prokonsuler og Proprætorer under Senatets Tilsyn; dog bleve ogsaa de kontrolerede af Kejseren. Nogen fast Regulering af Forholdet mellem Senat og Kejser fandtes ikke, men meget afhang af den enkelte Kejsers Personlighed. Augustus havde først ladet sig Magten overdrage paa 10 Aar, men fik den senere gjort livsvarig. Derimod blev der ikke fastsat Regler for Tronfølgen; ved Kejserens Død stod derfor Senatet som den eneste Indehaver af Suveræniteten med Ret til at udnævne en ny Kejser. Det kom saaledes Gang paa Gang til at staa i Senatets Magt at genindføre den republikanske Regeringsform ved at undlade at udnævne en Kejser; at dette aldrig skete, viser klart, hvor stærk Følelsen af Monarkiets Nødvendighed hurtig var bleven trods al den Opposition, som længe bevaredes i de aristokratiske Kredse, især i Hovedstaden. I Reglen vovede Senatet ikke engang at vælge nogen anden Kejser end den, som af den foregaaende Kejser var udpeget til Efterfølger.

Især virkede den ny Regeringsform til at udjævne Modsætningerne mellem Beboerne af Rigets forskellige Dele. Allerede Udvidelsen af Borgersamfundet til hele Italien havde paa en Maade forringet Borgerrettens Betydning, idet det nu kun var de færreste Borgere muligt at udøve deres Stemmeret ved Fremmøde i Rom, og hermed stod det da ogsaa ganske i Samklang, at Folkeforsamlingernes Betydning forsvandt. For Provinsernes Vedkommende kom man nu ogsaa bort fra den gamle Forestilling, at de vare det romerske Folks Ejendom og intet andet. For Kejserne var Opgaven ikke længere den at berige det romerske Folk paa Provinsernes Bekostning, men de søgte at ophjælpe Provinserne for disses egen Skyld og satte en Stopper for Statholdernes og Skatteforpagternes Udsugeiser. Dog indlod Augustus sig ikke saaledes som Cæsar paa at skænke Provinsboere Borgerret, men under de følgende Kejsere blev Borgerretten i større og større Omfang tildelt Provinsboere. I øvrigt indførte den romerske Regering paa ingen Maade nogen Centralisation i Forvaltningen; tværtimod lod den endog i stort Omfang hver enkelt Kommune selv forvalte sine indre Anliggender. I Italien beholdt Kommunerne den samme relative Selvstændighed, som de havde haft, da de kun vare knyttede til Rom under Forbundets Form, og selv i Provinserne var Forholdet gennemgaaende det samme; kun i Ægypten, som tilhørte Kejseren personlig, fandtes der intet kommunalt Selvstyre. Men i Provinserne udøvede naturligvis Statholderne en Kontrol, som manglede i Italien; den var dog næppe nogensteds trykkende, men tjente til at bringe en hidtil ukendt Orden og Regelmæssighed i Administrationsforholdene.

For den allerstørste Del af det r. R.'s Beboere var Indførelsen af Kejserdømmet en stor Velgerning. Borgerkrigene ophørte, og Fred og Orden indtraadte over hele Riget med Undtagelse af Grænselandene, hvor der endnu stadig maatte kæmpes mod Nabofolkene. Under Augustus var det især Kampene med Alpefolkene ved Italien's Nordgrænse og med Germanerne, som kostede store Anstrengelser. Det gjaldt om at skaffe Riget en sikker Grænse, hvilket ogsaa til Dels lykkedes, efter at Alpelandene Rætien, Vindelicien og Noricum vare undertvungne. Efter at dernæst længere mod Øst Provinserne Pannonien og Møsien vare blevne oprettede, dannede Donau for en stor Del Rigets Nord grænse. Mindre heldig var Augustus derimod med sit Forsøg paa at erobre det germanske Land mellem Rhinen og Elben. Efter Statholderen Varus'es Nederlag i Teutoburgerskoven (9 e. Chr.) maatte Planen opgives, og Rhinen vedblev at være Rigets Grænse.

Vort Kendskab til den romerske Kejsertids Historie er desværre meget ufuldkomment. De litterære Kilder, som kun for den ældre Kejsertids Vedkommende flyde nogenlunde rigelig, behandle væsentlig Hovedstadens Historie og Kejserhistorien, og det endda for en stor Del paa en stærkt tendentiøs Maade ud fra et aristokratisk oppositionelt Standpunkt.

Efter Augustus'es Død overtog hans Stifsøn Tiberius paa Senatets Opfordring Kejserværdigheden. Han tilhørte den claudiske Slægt, som var besvogret med den juliske, og i den nærmest følgende Tid gik Kejserværdigheden paa en Maade i Arv inden for den; dog fandtes ingen egentlige Arveregler, og det Tilfælde, at Søn fulgte efter Fader, indtraf ikke. Tiberius regerede med Kraft og Dygtighed, men var ilde lidt af Romerne, som derimod i høj Grad yndede hans Brodersøn Germanicus, der kæmpede med Held mod Germanerne, men blev tilbagekaldt af Tiberius, som ikke ønskede at skyde Rigsgrænsen længere frem. Hans Efterfølger blev Germanicus'es Søn Caligula, der regerede som en vanvittig og snart blev dræbt. Derefter udraabte Livvagten, Prætorianerne, hans Farbroder Claudius til Kejser. Til Trods for denne Kejsers personlige Svaghed og Uduelighed fik Riget dog under hans Regering betydelige Udvidelser; bl. a. bleve Mauritanien og en Del af Britannien erobrede. Erobringerne fortsattes under hans Stifsøn Nero, hvis personlige Liv i øvrigt var skikket til at bringe Kejserdømmet i Miskredit. Han var den sidste af de julisk-claudiske Kejsere.

Snart viste sig Ulemperne ved Mangelen af faste Regler for Tronfølgen. Ligesom allerede Prætorianerne i Rom en Gang havde tilladt sig

egenmægtig at udraabe en Kejser, saaledes tiltoge Hærene rundt omkring i Rigets Provinser sig den samme Ret, idet den ene Hær efter den anden udraabte sin Feltherre til Kejser, og Følgen blev, at Borgerkrigene begyndte paa ny. Formelt vedblev naturligvis Senatet at beholde Retten til at udnævne Kejsere, men sædvanlig var det dog Vaabnene, der afgjorde Sagen. Kejserne Galba, Otho, Vitellius og Vespasianus vare saaledes udraabte af Soldaterne, men kun den sidste grundede et Dynasti, det flaviske, idet han efterfulgtes af sine to Sønner, Titus og Domitianus. Disse Kejsere regerede med stor Dygtighed og genoprettede Ro og Orden overalt i Riget. Under Vespasianus blev baade Jødernes og Batavernes Opstand undertrykt, og under Domitianus erobredes største Delen af Britannien; derimod var han mindre heldig i sine Krige mod Germanerne og Dacerne N. f. Donau. Da Domitianus, som i sine sidste Aar regerede haardt og grusomt, var bleven myrdet, valgte Senatet en Mand af sin Midte, Nerva, til Kejser. Han søgte igen at hæve Senatets Betydning og svække Soldaternes. Han var den første Kejser, der søgte at bringe Orden i Tronfølgen ved gennem Adoption at udpege sin Efterfølger, og denne Fremgangsmaade, som efterlignedes af de følgende Kejsere, bragte flere fortræffelige Regenter paa Kejsertronen. Under Trajanus udvidedes det r. R. til det største Omfang, som det nogen Sinde naaede. Dacerne, som havde modstaaet Domitianus, bleve nu undertvungne, og en mægtig Bro blev slaaet over Donau. I Asien førtes heldige Kampe mod Partherne, med hvem Romerne i lange Tider havde ligget i Strid, især om Armenien, der betragtedes som en romersk Vasalstat, men i Reglen blev styret af en Prins af det parthiske Kongehus. Nu erobrede Romerne ikke alene Armenien, men ogsaa Mesopotamien og Assyrien hinsides Tigris. Men den følgende Kejser, Hadrianus, afstod igen nogle af disse Lande og søgte i det hele taget at standse Erobringerne og hellere skaffe Riget Grænser, som vare lette at forsvare. Han anlagde ogsaa Fæstningsværker ved Grænserne i Britannien og i Germanien. Han tog sig med særlig Iver af Provinsernes Udvikling og tilbragte en stor Del af sin Regeringstid paa Rejser. Dette bidrog bl. a. til yderligere at svække Senatets Betydning, idet Kejseren plejede at raadføre sig med et Raad, som ledsagede ham paa Rejserne. Hans Efterfølger Antoninus Pius regerede mildt og gav gode Love. Det samme gælder Marcus Aurelius; men under ham begyndte Rigets Sikkerhed at trues af ydre Fjender, især Markomannerne, der trængte helt ned til Italien's Grænse; mindre farlig var derimod en ny Krig mod Partherne.

Under de sidstnævnte Kejsere naaede det r. R. ikke alene sit største Omfang, men ogsaa i mange Henseender den rigeste Udvikling. Foruden alle Landene omkring Middelhavet omfattede det Gallien og den største Del af Britannien. Af Germanien hørte en Del 0. f. Rhinen og N. f. Donau ind under Riget og ligesaa Dacien længere mod Øst. I Asien naaede det til Kaukasus, den persiske Havbugt og helt ind i Arabien, og i Afrika indtil Ørkenen. Og alle disse Lande vare nu efterhaanden blevne omtrent ligeberettigede Dele af det hele Rige. Fra Provinserne havde allerede de tidligere Kejsere begyndt at optage Medlemmer i Senatet, og med Trajanus blev for første Gang en Provinsbeboer endog Kejser. I Stedet for Senatets Styrelse var efterhaanden Kejserstyrelsen traadt i større og større Omfang. Kejseren styrede ved Hjælp af sine egne Embedsmænd, der ikke tilhørte Senatorstanden, men Ridderstanden og lønnedes af den kejserlige Kasse. Det blev i Begyndelsen, da Kejseren endnu nærmest betragtedes som en Privatmand, anset for upassende, at fri Borgere traadte i hans Tjeneste, og de kejserlige Funktionærer vare derfor frigivne Slaver, men fra Hadrian's Tid frigjorde man sig for denne Fordom. Rigets første Embedsmand var Prætorianpræfekten, oprindelig en militær Embedsmand, men med Tiden bleve hans juridiske Forretninger de overvejende, og Rom's første Jurister kom til at beklæde denne Stilling. Derimod indskrænkedes Senatets Omraade efterhaanden til de kommunale Forretninger i Hovedstaden, men ogsaa her havde Kejseren meget at sige. I Byerne i Italien var den kommunale Styrelse ordnet omtrent paa samme Maade som i Rom; der fandtes et Raad, hvis Medlemmer kaldtes Dekurioner, og aarlig valgte Embedsmænd. Stillingen som Dekurioner kom efterhaanden til faktisk at gaa i Arv, og saaledes gik det ogsaa med Senatorstillingerne i Rom. Overhovedet indtraadte der en skarpere Klassedeling, end der tidligere havde været. Paa Landet, saavel i Italien som i flere af Provinserne, hvor der fandtes store Jordegodser, blev det almindeligt, at Jorden dyrkedes af Fæstere (*coloni*), som, naar de ikke betalte deres Afgifter, sank ned til at blive stavnsbundne; derimod sank Slavernes Tal, især ved hyppige Frigivelser, ligesom der ogsaa indtraadte større Humanitet i Behandlingen af Slaverne.

Udviklingen førte ogsaa med sig, at Soldaterne kom til at udgøre en særlig Stand. Da Rigets centrale Dele ikke længere havde Brug for Militær, fordeltes Legionerne omkring i Grænseprovinserne, hvor de bleve anbragte i faste Lejre. Soldaterudskrivningen holdt helt op, og Beboerne af Italien og de øvrige indre Landsdele slap helt fri for Krigstjeneste og bleve afvante med at bære Vaaben. Hærene rekruteredes derimod af frivillige fra vedkommende Provins, altsaa i Reglen barbariske eller halvbarbariske Folk. Tjenestetiden strakte sig over en lang Aarrække, og Soldaterne havde Lov til at gifte sig. Deres Familie bosatte sig da uden for Lejren, og paa den Maade lagdes Grunden til hele Byer. Ofte indtraadte da Sønnerne ligeledes i Hæren, saa at Soldaterstanden næsten blev en Kaste for sig.

Da saa mange Lande vare blevne forenede til eet Rige, maatte der nødvendigvis finde en Sammenblanding Sted af de forskellige Folkeslag. Den latinske Race holdt sig ikke i sin Renhed, men der tilførtes den fra Provinserne meget nyt Blod. Derimod trængte det latinske Sprog igennem, ikke alene som officielt Sprog, men ogsaa som Folkesprog, i hele Rigets vestlige Halvdel. Mod Øst, saavel i Grækenland som i Asien og i Ægypten, beholdt derimod det græske Sprog den herskende Stilling, som det havde haft, før Romerne erobrede de nævnte Lande. Og Rom's dannede Kredse vedbleve at se op til græsk Aandsliv og græsk Kultur og med Iver at studere det græske Sprog. Den græske Filosofi havde længe spillet en stor

Rolle i romerske Kredse; fra Grækenland trængte nu ogsaa en mildere og mere human Tankegang ind og udøvede sin Indvirkning paa den romerske Strenghed. Romernes religiøse Forestillinger paavirkedes ogsaa ikke blot fra Grækenland, men ogsaa fra Orienten. Ny Guder optoges, og ny Former for Gudsdyrkelsen indførtes; fra den Side banede ogsaa til sidst Kristendommen sig Vej.

Med Marcus Aurelius'es Død (180) begynder Nedgangen. Hans Søn Commodus viste sig ikke Faderen værdig, og snart fulgte en Tid, da det væsentlig blev Soldaterne i Rigets forskellige Provinser, som kom til at indsætte Kejsere, og hyppige Tronstridigheder bleve Følgen. Af de Kejsere, som skyldte Soldaterne deres Valg, var der dog flere dygtige og kraftige Regenter, som i f. Eks. Septimius Severus, der gav gode Love og ogsaa udmærkede sig som Hærfører. Hans Søn Caracalla's Regering blev mærkelig derved, at alle Rigets fri Indbyggere fik romersk Borgerret, hvorved en gennem flere Aarhundreder fortsat Udvikling blev fuldbyrdet. Kort efter kom der flere Kejsere af syrisk Herkomst, hvorved østerlandsk Væsen fik stærkt Indpas i Rom, især under Heliogabalus, hvis udsvævende Liv vakte stærk Forargelse, medens hans Fætter Alexander Severus førte en hæderlig, men lidet kraftig Regering. Ved Midten af 3. Aarh. tiltoge Tronstridighederne i en overordentlig Grad, og samtidig truedes Rigets Grænser stadig stærkere, dels af Perserne, som 226 havde gjort en Ende paa det parthiske Rige, dels af forskellige germanske Folk. Kejser Decius faldt i en Kamp mod Goterne, som over Donau vare trængte ind i Møsien, og Valerianus blev fangen af Perserne. Under hans Søn Gallienus optraadte talrige Modkejsere, som man har givet Navn af de 30 Tyranner, og baade i Gallien og i Syrien (omkring Hovedstaden Palmyra) dannedes der for en Tid uafhængige Riger. Først de saakaldte illyriske Kejsere fik igen Rget samlet: Claudius II trængte de germanske Folk tilbage, Aurelianus undertvang det galliske og det palmyrenske Rige, men opgav derimod Dacien, som han ansaa det for umuligt at forsvare, og Probus sikrede Rigsgrænsen og søgte paa flere Maader at ophjælpe de forfaldne Lande. Men Stillingen var dog stadig vanskelig, saa meget mere som de fremmede, barbariske Folk ikke alene ved Krig, men ogsaa ved fredelig Indvandring truede Rigets nationale og politiske Enhed.

5. Den senere Kejsertid (285—476).

Den foregaaende Periode kan i Grunden betragtes som en Overgangstid, hvori Rigets republikanske Forfatning efterhaanden omdannedes til en monarkisk. Thi længe vedblev man at fastholde den Fiktion, at Republikken endnu bestod, og at Regeringens Overdragelse til en enkelt Mand kun var af midlertidig Natur, ligesom der jo heller ikke fandtes nogen Regel for Tronfølgen, hvilket atter og atter gav Anledning til de beklageligste Tildragelser. Først under Diocletianus finde vi den monarkiske Styrelsesform principielt gennemført i Forbindelse med et — rigtignok mislykket — Forsøg paa at skabe Regler for Tronfølgen. Hertil sluttede sig saa, dels straks, dels under de følgende Kejsere, gennemgribende Ændringer i hele Forvaltningen.

Under Diocletianus bleve de sidste Rester af Styrelsens republikanske Former afskaffede. Senatet og de gamle republikanske Embedsmænd bleve ganske vist bibeholdte, men fik kun med Byen Rom's kommunale Forvaltning at gøre. Derimod gennemførtes de monarkiske Ideer med en saadan Konsekvens, at Kejserens Forhold til Undersaatterne betragtedes som analogt med Herrens Forhold til sine Slaver; Kejserens Person blev regnet for hellig, og efter østerlandsk Mønster forlangtes der af Undersaatterne knælende Tilbedelse. Imidlertid mente Diocletianus, at han ikke var i Stand til alene at styre det store Rige, og valgte derfor til Medregent Maximianus, som væsentlig overtog Styrelsen af Rigets vestlige Halvdel. Disse to Kejsere fik Titel af Augustus, men under dem kom der til at staa to Underkejsere med Titelen Cæsar, nemlig Constantius Chlorus, der særlig fik Spanien, Gallien og Britannien at bestyre, og Galerius, der fik Balkan-Halvøen, dog saaledes, at de ikke betragtedes som suveræne Fyrster i deres Landsdele, men kun som underordnede Medhjælpere. Dog var det Meningen, at de ved de ældre Fyrsters Afgang skulde rykke op i deres Pladser, hvorefter ny Cæsarer skulde udnævnes. Ved dette System haabede man for Fremtiden at sikre en regelmæssig Tronfølge og at opnaa, at Kejsertronen stadig blev besat med dygtige Personer, der vare vel forberedte til deres Kald. Men Forhaabningerne skuffedes, og den ny Ordning tjente endda til at forberede Rigets Deling, endskønt man stadig søgte at fastholde, at Enheden endnu bestod.

Diocletianus nedlagde Regeringen 305 og fik Maximianus til at gøre det samme, hvorefter de to Cæsarer bleve egentlige Kejsere, og to andre Mænd, Severus og Maximinus Daza, traadte i deres Sted. Men ved Constantius'es Død (306) udnævnte hans Soldater hans Søn Konstantin til Augustus, og derved var den planlagte Ordning omstyrtet, og Signalet givet til Borgerkrig. Det varede ikke længe, inden der samtidig fandtes 6 Kejsere, der alle kaldte sig Augustus, deriblandt den tidligere fratraadte Maximianus og hans Søn Maxentius, der fik Magten i selve Rom. Men af disse blev til sidst alene Konstantin (den Store) tilbage. Efter at have besejret Maxentius fik han hele Rigets vestlige Halvdel under sig (312), og da han ogsaa havde overvundet den sidste Modkejser, Licinius, havde han hele Riget under sig (324). Alligevel kom ogsaa han til at fremme Spaltningen, da han byggede sig en ny Hovedstad Konstantinopel som en Modvægt mod Rom, hvor han endnu fandt for stærke republikanske Traditioner. Mere og mere nærmede sig Rigets Adskillelse i en romersk og en græsk Halvdel. Konstantin fortsatte ogsaa Diocletian's Arbejde med Omordningen af Forvaltningen, uden at det med Sikkerhed kan afgøres, hvem af dem der har Æren for de enkelte Foranstaltninger. Af afgørende Betydning er det, at der gennemførtes en fuldstændig Adskillelse mellem den civile og den militære Forvaltning. Det er tidligere blevet omtalt, hvorledes Prætorianpræfekten efterhaanden var gaaet over til at blive en civil Embedsmand;

nu indsattes der 4 Præfekter, een i hvert af Rigets 4 Præfekturer, Orienten, Illyricum, Italien og Gallien, og de fik udelukkende med den civile Forvaltning at gøre. Præfekturerne deltes igen i Diøceser, og disse i Provinser, der bestyredes af Statholdere med forskellige Benævnelser. De to Hovedstæder udgjorde derimod særlige Præfekturer. Centralforvaltningen var overdragen forskellige Ministre. Ved Siden deraf var der saa en særlig militær Forvaltning under Ledelse af *magistri militum* med mange underordnede Embedsmænd. I Modsætning til tidligere gennemførtes nu en stærk Centralisation i Styrelsen; det indbyrdes Forhold mellem de mange overordnede og underordnede Embedsmænd af forskellige Grader og med forskellig Rang var nøjagtig fastsat, og Avancementet foregik efter bestemte Regler. Kun i een Henseende brød Konstantin med Diocletian's Principper, nemlig i sit Forhold til Kristendommen; medens Diocletian havde forfulgt de Kristne, erklærede Konstantin sig først for den religiøse Tolerances Princip og gav senere Kristendommen store Forrettigheder og officiel Anerkendelse fra Statens Side.

Efter Konstantin's Død udbrød der snart Tronstridigheder mellem hans Sønner, af hvilke Constantius blev længst i Live. Han efterfulgtes af sin Fætter Julianus, der forgæves søgte at kalde den gamle Religion til Live igen. Han var den sidste Kejser af Konstantin's Slægt; efter ham blev det igen sædvanlig Officerer uden for Kejserslægterne, der af deres Soldater bleve satte paa Tronen. Men Rigets Sikkerhed truedes mere og mere af ydre Fjender, baade af Persere og af Germanere, og endnu værre var det, at selve de romerske Hære nu væsentlig rekruteredes af fremmede Folk, som det blev stedse vanskeligere at holde i Ave. Saa begyndte de store Folkevandringer, og fremmede, især germanske Folkeskarer, begyndte at oversvømme det r. R., undertiden som Fjender, men hyppigere med Fordringen om at blive optagne i den romerske Krigshær mod at faa sig anvist Jord til Dyrkning, som det længe havde været Skik, at de romerske Soldater fik i Grænselandene. Deres Fordringer maatte i Reglen opfyldes, og saaledes skred Opløsningen af Riget fremad, selv om de nok saa meget svor Kejseren Troskabsed. Ogsaa Rigets Adskillelse i en vestlig og en østlig Del fremmedes, da Valentinianus I overlod Orienten til sin Broder Valens, som faldt i Kampen mod Vestgoterne (378). Theodosius (den Store), som snart efter blev Kejser i Østen, og som forstod at faa Vestgoterne til at indordne sig under det r. R., opnaaede for sidste Gang at samle hele Riget under sig. Efter hans Død (395) fandt den endelige Adskillelse mellem et vestligt og et østligt Rige Sted, endskønt man endnu vedblev i Teorien at holde paa Rigets Enhed, hvilket navnlig viste sig ved Tronledighed i det ene af Rigerne. Angaaende det østromerske Rige henvises til Byzantinske Rige; her skal kun det vestromerske Riges Historie omtales.

Efter Theodosius beholdt hans Efterkommere endnu i nogen Tid Kejserværdigheden, først hans Søn Honorius, der selv var en uduelig Regent, men havde en god Støtte i sin Minister og Hærfører Stilicho, som dog ikke kunde hindre, at Gallien og Spanien oversvømmedes af forskellige germanske Folk, Vandaler, Svever og Alaner, samtidig med, at der i flere Provinser optraadte Modkejsere. Efter Stilicho's Død brøde Vestgoterne ind i selve Italien og erobrede endog Rom (410). Senere lykkedes det dog at bringe dem til Ro i Gallien og Spanien, hvor de som Kejserens Forbundsfæller bekrigede de andre germanske Folk; i Virkeligheden vare imidlertid de nævnte Provinser tabte for Riget, og ogsaa fra Britannien havde allerede Stilicho maattet trække de romerske Tropper tilbage. Med større Dygtighed end Honorius regerede senere hans Søster Galla Placidia i sin Søn, Valentinianus III's, Navn, men heller ikke hun kunde hindre Rigets Opløsning. Britannien gik nu fuldstændig tabt ved Angelsachsernes Indvandring, og Afrika blev besat af Vandalerne, som tillige plyndrede paa Italien's Kyster; derimod lykkedes det den dygtige Statsmand Aetius ved Vestgoternes Hjælp at slaa Hunnernes Angreb tilbage. Men selve Italien blev ogsaa for en stor Del behersket af de germanske Soldater, hvis Anfører Ricimer indsatte den ene Kejser efter den anden. Den sidste Kejser, Romulus Augustus, en Søn af Soldaterføreren Orestes, blev endelig afsat af en anden Soldaterhøvding Odoacer, som beholdt Magten i Italien uden at indsætte nogen ny Kejser (476). Denne Begivenhed plejer man at betragte som det vestromerske Riges Afslutning, endskønt de dertil hørende Lande endnu betragtedes som Dele af det r. R., eftersom Kejseren i Konstantinopel endnu besad et nominelt Overherredømme over dem; med Tiden svandt ogsaa det. En stor Del af Jorden var nu kommen i de barbariske Soldaters Besiddelse, og det var dem, der vare Landets Herrer, men den gamle Befolkning, som var talrigere og i Besiddelse af en højere Kultur, forstod dog til Dels at paatrykke dem et romersk Præg og at fastholde Traditionerne fra den gamle Tid.

Vi finde derfor ogsaa senere en Slags Genopvækkelse af det r. R. i Vesteuropa; thi det østromerske Rige bestod jo stadig. Frankerkongen Karl den Store lod sig nemlig — paa en Tid, da Kejsertronen i Konstantinopel stod ledig — i Rom krone til romersk Kejser af Paven (800), og saaledes fortsattes det r. R. i det frankiske. Senere gik Kejserværdigheden over paa de tyske Konger, og man betragtede da det tyske Rige (»det hellige r. R.«) som en Fortsættelse af det gamle r. R. Dette vedblev lige til Rigets Opløsning 1806. (Litt.: Niebuhr, »Römische Geschichte« [3 Bd., Berlin 1811—32]; samme, »Vorträge über romische Geschichte« [3 Bd., Berlin 1846—48]; Mommsen, »Romische Geschichte« [I—III 8. Opl., Berlin 1888, og V, 4. Opl., Berlin 1894]; Peter, »Geschichte Rom's« [3 Bd., 4. Opl., Halle 1881]; Schwegler, »Römische Geschichte« [3 Bd., 2. Opl., Tübingen 1867—71]; Ihne, »Römische Geschichte« [8 Bd., Leipzig 1868—90]; Duruy, *Histoire des Romains* [7 Bd., Paris 1879—85]; Pais, *Storia di Roma* [Torino 1898 ff.]; Nitzsch, »Geschichte der römischen Republik« [2 Bd., Leipzig 1884—85]; Forchhammer, »Romerfolkets indre og ydre Historie« [2 Bd., Kbhvn. 1898—99]; Drumann, »Geschichte Rom's in

seinem Uebergang von der republikanischen zu der monarchischen Verfassung« [6 Bd., Königsberg 1834—44]; Tillemont, *Histoire des empereurs* [6 Bd., Paris 1690—1738]; Merivale, *History of the Romans under the Empire* [8 Bd., 2. Opl., Lond. 1865]; Laurentie, *Histoire le l'empire romain* [4 Bd., Paris 1861—62]; Hertzberg, »Geschichte des romischen Kaiserreichs« [Berlin 1881]; Schiller, >Geschichte der romischen Kaiserzeit« [2 Bd., Gotha 1882—87]; Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman Empire* [6 Bd., Lond. 1776—88]; von Wietersheim, »Geschichte der Völkerwanderung« [2 Bd., 2. Opl., Leipzig 1880—81]; Madvig, »Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning« [2 Bd., Kbhvn. 1881—82]; Marquardt og Mommsen, »Handbuch der romischen Alterthümer« [7 Bd., 3. og 2. Opl., Leipzig 1881—88]; Friedländer, »Darstellungen aus der Sittengeschichte Rom's« [3 Bd., 6. Opl., Leipzig 1888—90]). *H. H. R.*

Romerske Taltegn forekomme allerede paa gamle romerske Indskrifter i forskellige Former, men fæstnedes efterhaanden til et bestemt System, der endnu ofte anvendes i vore Dage. De bestode oprindelig af Streger, der sattes i Forbindelse med hinanden paa forskellige Maader, men antoge senere Form af Bogstaver, som de siden have beholdt. De ældste Tegn vare I = 1, V = 5 og X = 10. For 50 og 100 skrev man først henholdsvis ⅃ og ⋔, men senere traadte i Stedet for disse Tegn L og C, og for 500 og 1,000 vare de ældste Tegn D og Ⅾ, hvoraf det første allerede paa Forhaand faldt sammen med Bogstavet D, medens 1,000 senere blev skrevet M. Det vil saaledes ses, at de ældste Former af Tegnene for 5, 50 og 500 kunne forklares som opstaaede ved Halvering af Tegnene for 10, 100 og 1,000, medens de senere alle bleve erstattede med Bogstaver. For at udtrykke andre Tal skrev man de nævnte Tegn ved Siden af hinanden, saaledes at de, der betegnede de største Tal, sattes forrest. Følgelig er II = 2, XI = 11, MDCCLXVIII = 1768 o. s. v. Dersom et lavere Tal sættes foran et højere, betyder det, at det skal subtraheres fra dette, altsaa IX = 9 (sjældnere IIX = 8), XL = 40, XC = 90. For at skrive højere Tal end de, som bekvemt kunne skrives med de her anførte Tegn, anvendte man Tegn, som dannedes af de ældste Former for 500 og 1,000. Medens 500 kunde skrives ⅠↃ, kom ↀↃ til at betyde 5,000, og ↀↀↃ 50,000, og paa samme Maade skrev man ↀↀↀↃ for 10,000 og ↀↀↀↀↀↃ for 100,000. Endvidere kunde man ved at sætte en vandret Streg over et Taltegn angive, at dets Værdi skulde multipliceres med 1,000, og naar der desuden blev sat lodrette Streger ved Siderne, betegnede det, at Tallet skulde multipliceres med 100,000; altsaa X = 10,000 og |X̄| = 1,000,000. Endelig kan det nævnes, at man ogsaa havde Tegn for Brøker, hvoraf særlig mærkes S = ½. (Litt. Forskellige Forklaringer af de r. T.'s Oprindelse ere givne af Mommsen i »Hermes« XXII, S. 596 ff. [1887] og Zangemeister i »Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften« for 1887, S. 1011 ff.). *H. H. R.*

Romersk Kamille se Gaaseurt.

Romersk Kapitæl se Komposit.

Romersk-katolske Kirke, den Kirkeafdeling, hvis øverste Styrer er Paven i Rom. Denne Kirkes Historie falder ganske sammen med Pavernes Historie. Jo mægtigere Paverne have været, des mægtigere har ogsaa Kirken været, og med Pavedømmets Synken fulgte Kirkens. Kun paa et enkelt Tidsrum, før Reformationen, overtog det økumeniske Koncilium til en vis Grad Førerstillingen; ellers have Koncilerne gennemgaaende lydig bøjet sig baade paa det politiske, det administrative og det dogmatiske Omraade, og efter at den pavelige Ufejlbarhed er bleven officielt dekreteret, vil den r. K. i endnu højere Grad end hidindtil staa og falde med Pavedømmet. Angaaende den r. K.'s Historie kan derfor henvises til Art. Pave. Den r. K.'s Troslære er bygget paa den hellige Skrift, saaledes som denne fortolkes af Kirkens Lærere gennem Tiderne, og paa Kirkens Tradition. Kirken skal nemlig, som ledet og styret af Helligaanden, kunne udtale sig gennem Aandens Repræsentanter paa ufejlbar Maade om de Spørgsmaal, der til enhver given Tid have Betydning for Tro og Lære. Traditionsbegrebet er i øvrigt selv noget uklart og er faktisk blevet opfattet forskelligt af forskellige Generationer. Nu er det Paven alene, der staar som den inspirerede, og hvis Udsagn »fra Katederet«, ɔ: de officielle Udtalelser paa Kirkens Vegne, have Betydning som en af Lærens Kilder. For saa vidt kan der altsaa stadig føjes ny Lærepunkter til den romersk-katolske Dogmatik. I Enkelthederne paa Lærens Omraade staar den r. K. den græske nær. Angaaende de Punkter, hvor den græske afviger, se Græske Kirke. Forskellen mellem den r. K. og de to protestantiske Kirkeafdelinger viser sig først og fremmest i Læren om Frelsens Tilegnelse. Medens alle de store Kirkeafdelinger ere enige om at hævde det trinitariske Gudsbegreb og hævde Guds frelsende Naade, der er aabenbaret i Sønnen Jesus Christus, kommer der en stor Forskel frem ved Opfattelsen af Naadens Tilegnelse. Den r. K. har pelagianiserende Tendenser, hævder en vis Fortjeneste og en vis Medvirken fra Menneskets Side ved Frelsens Erhvervelse, hvormed sammenføjes Læren om Naademidlernes magiske Kraft — forudsat at Mennesket ikke ligefrem »slaar en Bom for« —, og den kommer derved til at lægge en afgørende Vægt paa det ydre, Ceremonierne, de gode Gerninger o. s. v. Hermed staar fremdeles den faste ydre Organisation i Forbindelse: Lægfolket er underordnet Præsteskabet og skal ganske lade sig styre af dette, og Præsteskabet er atter ordnet pyramidalsk med Paven som Guds Statholder øverst. I Lære og i Ritus tør ingen Forandringer ske uden Bud fra oven. Gudstjenesten er ens i alle Lande, og endog Sproget ved Gudstjenesten er ens, nemlig stedse Latin. Se i øvrigt Hierarki, Katolicisme, Katolske Kirke, Klerus, Liturgi, Lægmand, Messe, Messeofferet, Præstedragt og Sakramenter. De romersk-katolske Symboler, hvortil henregnes alle Koncilernes og Pavernes officielle Udtalelser gennem

Aarhundrederne, ere samlede af H. Denzinger i »Enchiridion« [Würtzburg 1900]. *A. Th. J.*

Romersk Kommen se Kommen.

Romersk Litteratur se Latinsk Litteratur.

Romersk Mytologi er Fremstillingen af den romersk-italiske Gudelære, Religiøsitet og til Dels Kultusformer. I Overensstemmelse med de italiske Folks nøgterne, praktiske Karakter var den romerske Religiøsitet, især i dens oprindelige Form, af væsentlig anden Art end Grækernes, hvoraf den senere i høj Grad blev paavirket. De oprindelige italiske Guder have været af et eget taaget, ubestemt Særpræg, i skarp Modsætning til de Gudeskikkelser, der allerede gennem de homeriske Sange træde frem paa græsk Grund. Hvor Grækernes livlige, fantasifulde Sind skabte levende, virkende, tænkende og følende Guder i sit eget Billede og i talrige Myter vidste at fortælle om Gudernes Byrd, Eventyr og Skæbner, vare de ældste kendte italiske Guddomme ubestemte, vage Personliggørelser af Naturkræfter eller moralske Ideer. Man tænkte sig vel, at der var overordnede Guder og Gudinder saavel som Dæmoner af lavere Rang, og man havde en lang Række af Navne, men om deres Personligheder fortaltes lidet eller slet intet. De stode for den religiøse Følelse i uudformet Fjernhed, som Væsener, der vare i Besiddelse af Magt, og som Mennesket derfor paa enhver Maade maatte vogte sig for at støde eller træde for nær. Saaledes gav den romerske Religiøsitet sig ikke saa meget Udslag i Myter om Guderne som i nøje Bestemmelser for Menneskets Forhold over for dem, Regler for Kultus og Ritus og nøje Overholdelse af gammel Skik, Formler og Bønner. For lyriske eller episke Sange var der ingen Plads i Gudsdyrkelsen, og den foregik i de ældste Tider i symbolske Former. Saaledes har den romerske Gudeverden gennem lange Tider ingen Rolle spillet hverken for Poesi (et Nationalepos som Grækernes homeriske Sange manglede ganske) eller bildende Kunst.

Om de oprindelige italisk-romerske Guder er Kundskaben saare begrænset. Der indkom meget tidlig fremmede Elementer, hvormed den gamle Tro ofte indgik en saa nær Forbindelse, at det nationale kun vanskelig eller slet ikke kan skilles fra det udefra tilførte. Dog synes de gamle italiske Guder i det hele at have været af en saadan Karakter, som de naturlig maatte forme sig i et kvægavlende og agerbrugende Landbofolks Tankegang, i nær Slægt med de ubestemte Gudevæsener, som kendes fra andre primitive Mytologier hos indoeuropæiske Folkeslag. Fast Form og paa mange Punkter Ændringer i Opfattelsen af dem fremkom først, da Romerne bleve Erobrerfolket, dernæst, da den græske Indflydelse begyndte, og de gamle Guder efterhaanden i Menigmands Opfattelse saaledes smeltede sammen med Grækernes, at man fremstillede dem i disses Skikkelse og med de græske Guders Attributter. Dette skete tidligt; i Storgrækenland og paa Sicilien herskede græsk Aandsliv jo allerede, da Rom var en ringe Stad, og den religiøse Paavirkning begyndte allerede i Kongetiden.

I historisk Tid dyrkedes hos Romerne især de 12 store Guder (*dii consentes*) Juppiter og Juno, Minerva, Neptunus, Mars (Mavors) og Venus, Apollon og Diana, Vulcanus, Vesta, Mercurius og Ceres. Andre stode vel uden for dette store Guderaad, men havde dog ofte megen Anseelse, egne Præster og Helligdomme, saaledes Janus og Saturnus, der utvivlsomt vare af de ældste italiske Guddomme, Sol, Faunus, Tellus (Jorden), Luna. Desuden var der talrige Personifikationer: Victoria, Fortuna (Lykken), Pax (Freden), Concordia (Enigheden), Roma o. s. v., samt en talrig Skare af dæmoniske, halvguddommelige Væsener, Genius, Larer og Penater og endelig Guddommene for Kilder og Søer, Bække og Skove, samt for Begivenheder i Menneskets Liv. Oplysning om alle disse Guddomme, der i det hele havde hver sine bestemte Funktioner, faas gennem de saakaldte *Indigitamenta*, Paakaldelsesformularer, der i oprindelig Form henføres til Kong Numa. Af Heroer kendes meget faa, som Semo Sancus hos Sabinerne, Romulus (Quirinus) hos Romerne. Myterne ere faa og ensformige.

Hos de øvrige italiske Folk synes Udviklingen i det hele at have været af samme Karakter og at have naaet lignende Resultater som hos Romerne. Mest udprægede menes Gudeskikkelserne at have været i Etrurien, hvor man havde 3 store Guder: Tinia (Juppiter), Thalna (Juno), Menerva (Minerva), og om dem en Kreds af store Guder omtrent som i Rom. Af andre Gudenavne skulle anføres Summanus og Vejovis, der mulig kan identificeres med Juppiter, og Sethians (=Vulcanus). Ogsaa Etrurerne have modtaget megen Paavirkning fra Grækerne, med hvem de jo tidlig stode i den livligste Handelsforbindelse. Omvendt modtoge Romerne meget fra Etrurerne, mest vel i ydre Kultusformer og med Hensyn til Helligdommene, meget dog vistnok ogsaa i selve Ideerne. Dog er det klart, at Hovedmængden af de græske Elementer ere optagne direkte, uden etruriske Mellemled.

Ved Siden af konservativ Vedhængen ved alt gammelt var der hos Romerne i religiøs Henseende fra de ældste Tider til Kristendommens endelige Sejr en mærkelig receptiv Evne over for religiøse Ideer hos de Folk, med hvem de gennem Tiderne kom i Berøring. Resultatet maatte da til sidst blive et Kaos af alle Vegne fra hidførte Elementer. Den fremmede Paavirkning begyndte allerede i den senere Kongetid, 6. Aarh. f. Chr. Som en første, mere national Periode kan (med L. Preller) udskilles Tiden før Tarquinierne. Størst Betydning med Hensyn til Ordningen og Fæstningen af Forholdene havde efter Traditionen Kong Numa. Til den næste Periode, Tarquiniernes, hører Oprettelsen af den tredobbelte Helligdom for Juppiter, Juno og Minerva paa Capitolium, Indførelse af de sibyllinske Spaadomsbøger, mere anseligt Præsteskab og i det hele større Pragt i Gudsdyrkelsen og Helligdommenes Udstyrelse. Omtrent fra den anden punisk Krigs Tid til Augustus gaar den Periode, der karakteriseres ved den fuldstændige Optagelse af en stor Mængde græske Elementer. Stundom sker det ved, at græske Guder identificeres med andre, som Romerne havde i Forvejen; stundom overføres hidtil helt fremmede Guddomme (Apollon). Som et særlig ejendommeligt Fænomen skal anføres Indførelsen af den store Moders (Kybele's) Dyrkelse fra

Frygien. Gudstjenesten antog stedse mere og mere pragtfulde Former, saaledes at til sidst Legene bleve Hovedsagen. Præstestanden var hele Tiden igennem højt anset, først rekruteret alene fra Patricierne, senere ogsaa fra plebejiske Familier. Dog vare allerede paa Cicero's Tid store Dele af de mere dannede ude over al Agtelse for Religionen og dermed ogsaa for Præsterne, specielt Augurerne. Med Augustus og de nærmest efter ham følgende Kejsere indtræder en Art Reformation. Som Ypperstepræst ordnede han Forholdene paa ny, genoplivede gamle, religiøse Sædvaner og fæstnede i det hele Forholdet udadtil (Præsteskabernes Indkomster og deres Antal). Fra og med de følgende Kejsere indkommer som et nyt religiøst Element Dyrkelsen af Kejserens Person, først af de afdødes, der gennem en Apoteose optoges blandt Guderne, snart ogsaa af Kejseren i levende Live. I den senere Kejsertid, fra Antoninerne, indkom en Flod af fremmede, mere eller mindre barbariske Guddomme, mest fra Ægypten og Orienten (Isis, Mithra, Sabazios, Serapis). Forsøg paa mere nationale Nydannelser fra Kejsernes Side føre kun til yderligere Forvirring. Gudsdyrkelsen bliver mere og mere til tomme, larmende Fester, som de dannede holdt sig borte fra for at fordybe sig i Filosoffernes, især Nyplatonikernes Skrifter. Saaledes bliver det forklarligt, at det kunde lykkes en Religion som den kristelige, der indeholdt saa meget fra romersk Tankesæt atvigende, forholdsvis hurtig ved sit rigere etiske Indhold at slaa igennem og fra Konstantin den Stores Tid at blive den sejrende.

I den klassiske Tid var Gudsdyrkelsen delvis en Statssag, delvis overlodes den til privat Forsorg. Hovedsagen maatte efter det udviklede blive Bønner til Guderne om Hjælp og Løfte om Tak for den Bistand, som ventedes ydet, samt Takkefester med Ofringer og Lege. Om Guddommens Vilje søgte man at skaffe sig Kundskab gennem et vidtløftigt System for Varseltydning (se Divination, Augur, Haruspex). Om Gudsdyrkelsens Form i det hele og i Detailler se i øvrigt Romerske Antikviteter. (Litt.: I. A. Harting, >Die Religion der Römer« [2 Bd., Erlangen 1832]; Preuner, »Hestia-Vesta« [Tübingen 1834]; Roscher, »Studien zur vergleichenden Mytologie d. Gr. u. Röm.« I—II [1873—75]; Marquardt, >Handbuch der römischen Altertümer, Gottesdienst« [Leipzig 1856]. Hovedhaandbog: L. Preller, »Römische Mytologie«, 3. Udg. [Berlin 1881 ved H. Jordan]; J. H. Roscher, >Lexicon der griech. u. rom. Mythologie« [endnu under Udgivelse 1903]). *H. A. K.*

Romersk Ret se Romerretten.
Romersk Sprog se Latin.
Romersk Vægt d. s. s. Bismervægt.
Romertal se Romerske Taltegn.
Romessens se Ananasolie.

Romford [rə'mfə.d], By i det sydøstlige England, Essexshire, 14 Km. 0. f. London, har et berømt Bryggeri, Handel med Korn og Kvæg og (1891) 8,700 Indb. 5. Km. N. f. R. ligger den tidligere Kongeresidens Havering atte Bower, hvor der findes Spor af et Slot opført af Edvard Bekenderen. *M. Kr.*

Romhelg kaldes i Norge Søgnedagene mellem Jul og Nytaar eller mellem Juledagene og Trettendedagen. Ordet stammer fra oldnorsk rûmheilagr dagr, »Dag, hvis Helligholdelse ikke er paabudt« (modsat løgheilagr dagr). *Hj. F.*

Romilly [rå'mili], Samuel, Sir, engelsk Politiker, født 1. Marts 1757 af en oprindelig fransk Hugenotslægt, død 2. Novbr. 1818. Han blev 1783 Sagfører, sluttede sig tidlig til den frisindede Retning og knyttede 1784 Venskab med Mirabeau under dennes Ophold i London. Han var senere en afgjort Forsvarer af den franske Revolution, blev 1806 Underhusmedlem og *Solicitor-general* under Fox'es Ministerium 1806—07 samt var en af det liberale Partis Ordførere. Han udmærkede sig ved sin Veltalenhed og ved sin Iver for Slavehandelens Afskaffelse, Katolikkernes Ligestilling og særlig for Dødsstraffens Indskrænkning og Straffelovenes Formildelse. Sorg over hans Hustrus Død forledte ham til Selvmord. Hans Taler udkom 1820 i 2 Bd. og hans Erindringer 1840 i 3 Bd. *E. E.*

Romilly sur Seine [råmijisyrsæ'n], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine, ved venstre Bred af Seine, er Knudepunkt paa Østbanen, har Jernbaneværksteder, Tilvirkning af Strømpevarer og Naale, med (1896) 7,978 Indb. I det 3 Km. N. V. f. Byen liggende forhenværende Cistercienserkloster Scellières var Voltaire's Lig gravsat, indtil det 1791 førtes til Paris. *M. Kr.*

Romney [rə'mni], New R., By i det sydøstlige England, Grevskabet Kent, ligger nu 2 Km. fra Havet og er bedst kendt paa Grund af sine store Markeder med Faar, men var engang en af England's betydeligste Havnebyer, har en statelig gammel Kirke fra 12. Aarh. og (1891) 1,400 Indb. Den omgivende R. Marsh, 240 □Km., der tidligere henlaa som en vandsyg Strand-dannelse, er nu ved Afvanding forvandlet til et frugtbart Græsland. *M. Kr.*

Romney [rə'mni], George, engelsk Maler, født 1734 i Dalton-in-Furness (Lancashire), død 1802 i Kendal. R. kom først 1762 til London, hvor der hurtig gik Ry af den unge Kunstner. Særlig efter flere større Kunstrejser (1764 til Frankrig, 1773—75 til Rom) steg hans Berømmelse. Som Portrætmaler havde han en ualmindelig let og elegant Haand. Baade ved Bestillingernes Mængde og ogsaa ofte rent kunstnerisk blev han Reynolds og Gainsborough en farlig Rival. Nu betales hans Arbejder ofte med svimlende Priser. Af stor Betydning for hans Kunst blev Bekendtskabet med Lady Hamilton, som han har malet talrige Gange, dels i virkelige Portrætter, dels i allegorisk Omskrivning (det nydelige »Ariadne«, »Lady Hamilton som Bakkantinde« i London's Nat. Gall. etc.). Af R.'s Historiemalerier kan nævnes »Infant Shakspere« (Royal Institution, Liverpool). R., der skal have været en Særling hele Livet igennem, døde i Sindssyge. Arbejder af R. i Nat. Portrait-Gall. (bl. a. Gruppen »A. Walker med Familie«), Nat. Gal. i Edinburgh, S. Kensington-Mus.; særlig mange i privat Besiddelse. (Litt.: Biogr. ved Hayley [1809], J. R. [1830]; R. Gower, *R. and Lawrence* [1882]; Hilda Gamlin, *G. R. and his art* [1895]). *A. Hk.*

Romnēya Harv., Slægt af Valmuefamilien med en enkelt Art *R. Coulteri* Harv. (Californien), fleraarig Urt eller Halvbusk, over 1 M. høj, med fjerdelte Blade og store, hvide og duftende

Blomster, hvis Bægerblade paa Ryggen ere vingede af en hindeagtig Kant, og hvis Støvtraade foroven ere fortykkede. *A. M.*

R, fordrer en varm beskyttet Vokseplads og dyrkes derfor ofte paa Stenhøj. Den maa dækkes med Granris og formeres ved Deling eller Rodstykker. *L. H.*

Romnicu, Rimnik, Navn paa to Byer i Rumænien; 1) R. Valcea ligger i Valachiet, 157 Km. N. V. f. Bukarest paa det Sted, hvor Aluta fra Karpaterne træder ud paa Sletten. (1894) 5,802 Indb. R. ligger i en frugtbar Egn med Vinhaver og Valachiet's rigeste Klostre. I R., der er Sæde for en Biskop, findes et Seminarium, og Byen driver Handel med Salt fra det nærliggende Ocna Mare. — 2) R.-Sarat ligger 136 Km. N. N. 0. f. Bukarest i en sumpet Egn ved Floden R. (1894) 11,000 Indb. R. er Bispesæde og bekendt fra Slaget 1787. 1854 ødelagdes Byen ved Ildebrand. *H. P. S.*

Romny, Romen, By i Sydrusland, Guvernement Poltava, ligger 147 Km. N. N. V. f. Poltava og ved Banelinien Gomel—Krementchug. (1897) 22,539 Indb. I Omegnen er stor Tobaksavl, og R. har Tilvirkning af Lædervarer og Landbrugsmaskiner samt betydelig Markedshandel. *H. P. S.*

Romont [råmõ'], Remund, By i Schweiz, Kanton Freiburg, ligger 25 Km. S. V. f. Freiburg 780 M. o. H. paa en Klippehøj ved Bredden af den lille Flod Glane. (1891) 1,886 Indb. R. er omgiven af gamle Mure og Vagttaarne og har en gotisk Kirke samt et Slot fra 10. Aarh., der en Tid var Sæde for de savojiske Grever af R. Byen har Jærnbanestation og driver Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Romorantin [råmårãtæ̃'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Loire-et-Cher, 41 Km. S. 0. f. Blois, ved Sauldre og Orléans-Banen, var Sologne's gamle Hovedstad og en af Hugenotternes Byer. R. har en Kirke fra 12. Aarh., et af Frants I opført Slot, en Handelsdomstol, et Collège, Dyrkning af Asparges, Klædefabrikation og (1896) 7,812 Indb. *M. Kr.*

Romsdalen kaldes den ca. 60 Km. lange Dal, gennem hvilken Elven Rauma (s. d.) løber. R. er paa begge Sider omgiven af mægtige Fjælde med til Dels meget ejendommelige Formationer. Mest bekendte ere Romsdalshorn (1,713 M.) og Venjetinderne (1,841 M.) paa Dalens højre Side samt de lige overfor paa Dalens venstre Side liggende Troldtinder (1,796 M.), samtlige omkring det nedre Parti af Dalen. R. er gennemgaaende en trang Dal, der ikke frembyder meget af dyrket Mark; men den er rig paa storslagen, malerisk Naturskønhed. Kun faa af Norge's Dale kunne i saa Henseende maale sig med R. *P. N.*

Romsdals Amt udgør 14,990 □ Km. med (1900) 136,137 Indb., Byerne medregnede. Amtet deles i Søndmør, Romsdal og Nordmør Fogderier, inden for hvilke ligge henholdsvis Købstæderne Aalesund, Molde og Christianssund (s. d.). Det førstnævnte Fogderi, der tillige med Købstaden Aalesund udgør 5,239 □ Km. og har 58,070 Indb., tilhører Bergens Stift; de 2 sidstnævnte derimod Throndhjems Stift. R. A. deles endvidere i 7 Provstier, 37 Præstegæld, 55 Herreder og 3 Bykommuner samt 28 Lensmandsdistrikter, 11 Lægedistrikter og 4 Sorenskriverier. Amtet tilhører derhos Romsdal Lagsogn under Gulathing Lagdømme. Naar Fogedembederne inddrages (L. af 1894), skal Søndmør overgaa til Aalesund Politimesterdistrikt og den øvrige Del af Amtet til Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt.

R. A. ligger paa den nordvestlige Skraaning af Norge's højeste Fjældegn omtrent mellem 61° 58' og 63° 33' n. Br., og dets Kystlinie gaar fra lidt N. f. Stat til ret ind for Hitteren. Amtet har en Mængde Fjorde, af hvilke de vigtigste ere, regnet Sønden fra, Voldsfjorden, Storfjorden (s. d.), Molde- eller Romsdalsfjorden (s. d.), Sundalsfjorden (s. d.) og Halsefjorden (Surendalsfjorden). Ved disse for største Delen til hen imod Amtets østlige Grænse gaaende Fjorde og deres mange Forgreninger deles Amtet i et saa stort Antal Halvøer, at betragtet i det store kan R. A. siges hovedsagelig at bestaa af en Mængde Halvøer med en udenfor liggende Række af talrige Øer. Med Undtagelse af ganske smaa Partier, særlig Øen Smølen, maa Amtet i sin Helhed betegnes som et Klippelandskab med for en stor Del ganske høje og som Regel meget maleriske Fjælde. Specielt maa de søndmørske og romsdalske Alper med de mellemliggende mange Fjorde siges at henhøre til Norge's paa Naturskønhed rigeste Egne.

Af høje Fjældtoppe bør fremhæves: Hornindalsrokken (1,528 M.), Jagta (1,597 M.) og Slogjen (1,528 M.) i Egnen omkring Storfjordens Arm Hjørundfjorden; Saathorn (1,780 M.) og Torvløisa (1,828 M.) i Nærheden af Storfjordens inderste Forgrening Geirangerfjorden; Karitind (1,970 M.) og Storhø (1,919 M.) i den sydøstlige Grænselinie mod Christians Amt; Troldtinderne (1,796 M.), Romsdalshorn (1,713 M.) og Venjetinderne (1,841 M.) omkring den nedre Del af selve Romsdalen; Vikeakslen (1,820 M.) og Skjorta (1,710 M.) i Nærheden af Eikesdalsvandet; Kalken (1,884 M.) nederst i Sundalen; Skrimkolla (1,984 M.) ved Amtets østlige Grænse ikke langt fra Snehætta, hvilken sidste imidlertid tilhører Naboamtet; Snota (1,689 M.), Troldhætta (1,648 M.) og Svarthætta (1,572 M.) i Troldheimen ved Amtets nordøstlige Grænse samt Ruten (1,052 M.) i Amtets nordlige Del paa Grænsen mod Hevne.

Af Amtets mange Øer ere følgende de største: Smølen (214 □Km.), Ertvaagø (121 □ Km.), Tusteren (87 □ Km.), Frei (63 □ Km.), Averø (160 □Km.), Gossen — Akerø — (47 • Km.), Otterøen (76 □ Km.), Yksnøen (108 □ Km.), Sulø (58 □Km.), Hareidland (174 D Km.) og Gurskø (137 □Km.), alle paa selve Kysten.

Som de mest fremtrædende Dalfører maa fremhæves Romsdalen (s. d.), der fører op til Gudbrandsdalen i det søndenfjældske Norge, og Sundalen (s. d.), der fører op til Opdal paa Nordskraaningen af Dovrefjæld. Nævnes bør ogsaa Surna's Dalføre (Surendalen og Rindalen), Aura's Dalføre (Eikesdalen) samt de 2 trange og dybe Fjældkløfter, der fra Geiranger og Stryn føre Øst over til Christians Amt, og igennem hvilke der nylig er tilvejebragt storartet Vejfor-

bindelse mellem Vest og Østlandet. (Vejene forenes ved Grjotlien i Christians Amt). Ogsaa gennem de 3 førstnævnte Dalfører gaar Hovedveje, der altsaa forbinde R. A. med Trøndelagen og med det søndenfjældske Norge. For øvrigt er Amtets Hovedvejnet væsentlig indskrænket til Vejforbindelse mellem de forskellige Fjorde, saaledes f. Eks. fra Molde til Sundalsfjorden (Angvik) og dens Arm Batnfjorden, samt fra Romsdalsfjorden (Vestnes) til Storfjorden og videre til Aalesund saavel som fra Storfjorden (Sunnelven) til Nordfjorden (Faleidet og Stryn). Jærnbane har Amtet endnu ikke; men der tales om at bygge enten en Jærnbane fra Molde gennem Sundalen til Opdal, hvor den skulde forenes med en Forlængelse af Gudbrandsdalsbanen (Otta—Støren), eller ogsaa i Stedet 2 kortere Jærnbaner, nemlig en fra Veblungsnes (eller Aandalsnes) ved Romsdalsfjorden gennem Romsdalen til den forlængede Gudbrandsdalsbane, og en fra Surendalsfjorden gennem Rindalen og Orkedalen til Throndhjem.

I den sidste Menneskealder har R. A. gaaet jævnt, til Dels endog stærkt fremad. Fædrift og Fiskeri ere Amtets Hovednæringsveje. Særlig har Smørproduktionen i den senere Tid taget et stort Opsving. Af endnu større Betydning maa dog visseligen Amtets store Fiskerier siges at være, særlig Torsk(Skrei)fisket fra Begyndelsen af Februar til Midten af April, og dernæst hver Sommer 70 å 80 Km. til Havs paa den bekendte Fiskebanke Storeggen det saakaldte Bank- eller Havfiske efter Kveite, Lange, Brosme m. v. Om Sommeren foregaar ogsaa inde ved Kysten et ganske betydeligt Fiskeri af Sild, Sei og Makrel, om dette end ikke kan maale sig i Betydning med de ovennævnte (se Norge, Afsn. »Fiskerier«). Egentlig Bjærgværksdrift findes ikke i Amtet, og af industrielle Anlæg ikke synderlig mange.

Det nuværende Søndmør Fogderi svarer til det gamle Sunnmærafylki eller Sunnmæri og Romsdal Fogderi til Raumsdælafylki eller Raumsdalr, hvorhos det nuværende Nordmør Fogderi tillige med Fosens Fogderi (med Undtagelse af Osen Anneks) og Stranden Sogn af Leksvikens Præstegæld i Stjør og Værdalen Fogderi svare til det gamle Nordmærafylki eller Nordmæri (Mæri). (Litt.: G. Thesen, »Beskrivelse af R. A.« [Chra. 1861]; A. Helland, »Jordbunden i R. A.« [Chra. 1895]). *P. N.*

Romsdalsfjord se Moldefjord.

Romsdalshorn se Romsdalen.

Romsey [rə'mzi], By i det sydlige England, Hampshire, ved Test, 10 Km. N. V. f. Southampton, med en statelig normannisk Klosterkirke, et af Noble udført Mindesmærke for Palmerston, der boede i det nærliggende Broadland, og (1891) 4,276 Indb. *M. Kr.*

Romsø, en lille, lav, skovbevokset 0 (107 Hekt.) i Store Bælt ved Fyn's Nordøstkyst, ca. 3 Km. N. 0. f. Stavreshoved paa Hindsholm. Den hører til Stamhuset Hverringe. Paa en ca. 6 M. høj Klint paa Østkysten staar Romsø Fyrtaarn (hvidt Blinkfyr, tændt 1869). *H. W.*

Romsø **Sund,** Farvandet mellem Romsø og Fyn. Fra Spidsen af Romsø Vestende udskyder et Rev, hvis yderste Ende, Klæpen, er tørt ved Lavvande. S. V. f. Romsø ligger Grunden Rønnen. Mellem denne og Landgrunden ud for Fyn findes en Rende med 7,5 M. Vand; men Sundet kan dog ikke passeres med større Dybgaaende end 5 M., fordi Renden er smal og kroget. *G. F. H.*

Romsø Puller, flere spredtliggende Stenpuller, med Dybder fra 2 til 5 M., der ligge S. 0. f. Romsø indtil en Afstand af 2 Km. fra Land. *G.F. H.*

RomSØ Tue, en lille Pulle med 7 M.'s Dybde, der ligger 5 Km. N. N. 0. f. Romsø. Den er farlig for Sejladsen, fordi den ligger tæt V. f. den dybe Rende og derfor nær den almindelige Sejlroute gennem Store Bælt. *G. F. H.*

Romuald, Stifteren af Camaldulenserkongregationen (s. d.), født 950, død 18. Juni 1027, var af fornem Slægt og født i Ravenna. Hans Fader havde begaaet et Drab, og for at sone dette gik R., tyve Aar gammel, i Kloster og hengav sig der til strenge asketiske Øvelser. Han foretog ogsaa flere Valfarter og skal have missioneret en Tid i Ungarn, men slog sig til sidst ned i Apenninerne og grundede i Camaldoli sin Kongregation 1018. Han blev dog ikke i selve Klosteret, men trak sig senere tilbage og levede et Eneboerliv til sin Død. *A. Th. J.*

Romul, fordum »Rimol«, Gaard i Melhus Præstegæld, S. Throndhjems Amt. Her blev Haakon Sigurdssøn Jarl snigmyrdet af Trællen Kark i det Skjulested, de under Bonderejsningen 995 havde fundet hos Haakons Elskerinde Thora. *O. A. 0.*

Romŭlus var efter det romerske Sagn Rom's Grundlægger og første Konge. Hans Moder Ilia ell. Rea Silvia, en Datter af den albanske Konge Numitor, var af sin Farbroder Amulius, der havde stødt Numitor fra Tronen, bleven gjort til Vestalinde, da han vilde forhindre, at hun fik Børn. Alligevel fødte hun, som det hed sig, ved Guden Mars Tvillingsønnerne R. og Remus, som af Amulius bleve lagte i en Kiste og udsatte i Tiberen. Men de dreve i Land, og en Ulvinde kom og gav dem Die, og snart bleve de fundne af en Hyrde Faustulus, hos hvem de voksede op. Da de vare blevne voksne, og deres Herkomst var bleven dem bekendt, dræbte de Amulius og satte igen Numitor paa Tronen i Alba longa. Han tillod dem derefter at anlægge en By paa den palatinske Høj, hvor de vare drevne i Land, og det blev Begyndelsen til Rom. Hyrder fra Omegnen bleve Byens første Beboere. Men snart opstod der Strid mellem Brødrene om Herredømmet. Da Striden skulde afgøres ved et Fuglevarsel, saa Remus først 6 Gribbe, men straks efter saa R. 12, og de kunde da ikke blive enige om, hvem Varselet gjaldt. I Striden blev derefter Remus dræbt. Et andet Sagn fortalte, at han havde haanet R. ved at springe over Byens nyopførte Mure. Som Enekonge gjorde R. Rom til et Fristed (Asyl), hvorfor alle Slags Røvere og andre Forbrydere strømmede til, medens Kvinderne bleve røvede fra Sabinerne, som vare blevne indbudte til en Fest. Da der heraf opstod Strid mellem Romerne og Sabinerne, maatte R. tage den sabinske Konge Titus Tatius til Medregent. Til Grund for dette Sagn ligger maaske den Virkelighed, at Rom netop er bleven til ved en Sammensmeltning af en latinsk og en sabinsk Stamme, som oprindelig havde boet adskilte paa

forskellige af Rom's Høje. Imidlertid skal R. have overlevet Titus Tatius og atter være bleven Enekonge. Til ham henførte Romerne Oprettelsen af deres ældste politiske Institutioner; han delte Magten med et Senat, men der var ofte Uoverensstemmelse imellem dem. Om hans Død fortaltes, at han pludselig forsvandt under et Uvejr, medens der holdtes Folkeforsamling. Den Tro opstod, at han var bleven optagen iblandt Guderne, og han dyrkedes ogsaa senere som en Gud og identificeredes med Quirinus. *H. H. R.*

Romulus Augustus (sædvanlig kaldet med Øgenavnet Augustulus, »den lille Augustus«) var den sidste Kejser i Rom. Han blev af sin Fader, Hærføreren Orestes, sat paa Kejsertronen 475; han var paa den Tid knap voksen. Om hans Regering er intet at fortælle; han blev allerede Aaret efter styrtet af Odoacer (476) og fik derefter anvist et Landsted i Campanien til Bolig. Hvor ringe Betydning denne Begivenhed end havde, og endskønt det romerske Rige ikke herved regnedes for opløst, plejer man dog i hans Afsættelse at se Oldtidens Afslutning. *H. H. R.*

Rómverjasögur, Sagaer om Romerne, kaldes en oldislandsk Oversættelse af flere latinske Originaler, der her ere forenede, nemlig Sallust's Jugurtha og Catilina samt Lucan's Pharsalia. Oversættelsen er i det hele særdeles god og mærkelig nordisk i al sit Væsen og sin Stil, den er temmelig ordret for Sallust's Værkers Vedkommende, derimod meget fri og forkortet, hvad Lucan's Digt angaar. Oversættelsen er fra 13. Aarh. og findes udgivet efter forskellige Haandskrifter og fragmentariske Bearbejdelser af K. Gíslason i 44 Prøver [1860]. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Literaturhistorie II). *F. y.*

Romæer, o: Romere, kaldte de byzantinske Grækere sig selv, idet de i politisk Forstand betragtede sig som Romernes Arvetagere. Som Betegnelse for det nygræske Sprog har Romæisk (Romaikê) holdt sig indtil vore Dage i Grækenland og Orienten, medens det gamle græske Sprog kaldes Hellenisk. *H.H.R.*

Romø se Römö.

Róna, József, ungarsk Billedhugger, er født 1. Febr. 1861 i Lovasberény. R., der studerede i Buda-Pest og senere paa Akademiet i Wien (under Zumbusch), hører til de betydeligste blandt Ungarn's yngre Billedhuggere. Bekendte Værker: Faun i Klemme (Bronze, 1890), Sidste Kærlighed (1894), Gæstevenskab, Den lille utaalmodige, Gravmælet for v. Klapka samt Statuen af Kejserinde Elisabeth, 1901. *A. Hk.*

Ronaldshay, to af Orkn. Øerne. Af disse er den sydligere 47 □Km., har en sikker Havn og (1891) 2,315 Indb. Den nordligere er 10 □Km. med 500 Indb. og har et Fyrtaarn ved Dennis Head. *M. Kr.*

Roncegno [ronse'ño], Badested i Sydtyrol ved Foden af Tesobo, 535 M. o. H. Der findes en arsenik- og jærnholdig Kilde (i 1,000 Dele °115 Arsensyre, $0_{,100}$ arsensurt Natron, $0_{,085}$ svovlsurt Jærnoxydul, $3_{,037}$ svovlsurt Jærnoxyd, $0_{,038}$ fosforsurt Jærnoxyd). Vandet benyttes baade til Drikke- og Badekure og forsendes efter en stor Maalestok. Man bruger 2—5 Spiseskefulde R.-Vand daglig, fordelt paa flere Gange; ofte bruges det fortyndet. Det anvendes mod Blegsot, Blodmangel, forskellige Hudsygdomme, Kvindesygdomme (paa Grund af den disse ofte ledsagende Blodmangel), kronisk Muskel- og Ledegigt, kronisk Bronkitis, Følgerne af Koldfeber. *Lp. M.*

Roncesvalles [rōsºva'l], (fr. Roncevaux [rōsºvo'], Val Carlos), Pyrenæer-Dal i Provinsen Navarra, mellem Pamplona og St. Jean Pied de Port. Her, hvor der nu findes en lille By og et gammelt Abbedi, skulle efter Sagnet Baskerne 778 have overfaldet Karl den Stores Bagtrop. Se Roland.

Ronchi f-ki] se Rallelyde.

Ronciglione [rontšiljo!ne], By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 17 Km. S. S. 0. f. Viterbo 441 M. o. H. og S. 0. f. Lago di Vico, der ogsaa har Navn efter R. (1901) 6,056 Indb. R. har Borgruin og en romersk Triumfbue og driver Tilvirkning af Olie, Papir og Jærnvarer. *H. P. S.*

RonCO, Flod i Mellemitalien, udspringer i Provinsen Firenze i de etruriske Apenniner, gennemstrømmer Provinsen Forlì og forener sig S. f. Ravenna med Montone, hvorefter den samlede Strøm under Navn af Fiumi Uniti udmunder i Adriaterhavet. *H. P. S.*

Ronda, By i Sydspanien, Provins Malaga, ligger 69 Km. V. f. Malaga paa en 747 M. høj Højslette, af hvis omgivende Bjærge særlig fremhæves Sierra de R., der for en stor Del bestaar af Serpentin. (1900) 5,301 Indb. R. er i sit Præg endnu en fuldstændig maurisk By med en højst ejendommelig Anlægsmaade. Hen over Højsletten strømmer Guadelevin i et 160 M. dybt og 25—70 M. bredt Bassin, paa hvis Sider Byens krumme Gyder sno sig. Over Slugten fører 3 Broer, en romersk, en arabisk og en nyere fra 1788. Set fra Bunden af Slugten frembyder R. et højst malerisk Skue. I strategisk Henseende er R. af Vigtighed ved sin geografiske Beliggenhed og sin Utilgængelighed. Endnu efter at Granada var falden, hævdede R.'s Indbyggere deres Uafhængighed lige til 1570. Nutildags ere de udmærkede Landmænd, der i deres Haver paa Skrænterne dyrke fortrinlige Tomater og Frugt. *H. P. S.*

Rondane, et af Norge's mærkeligere Fjældpartier, ligger paa Grænsen mellem Hedemarken's og Christian's Amter inde paa Fjældvidden mellem Østerdalen og Gudbrandsdalen. R. er et Alpeparti, hvis mange spidse og maleriske, for en stor Del snedækkede Toppe hæve sig højt over det omliggende flade Plateau, idet R. har flere Toppe paa omkring 2,000 M.'s Højde o. H., medens Gennemsnitshøjden af den omliggende Fjældvidde anslaas til 900 å 1,000 M. R. kan deles i et vestligt og et østligt Hovedparti. Inden for det vestlige, mindre fremtrædende, Parti bør særlig mærkes R.'s nordligste Fjæld, Stygfjældet (1,883 M.). Det østlige Hovedparti deles igen i en nordlig og en sydlig Del ved Langglupdalen, et saa godt som retlinet, trangt og vildt Dalføre med Hovedretning omtrent fra Sydøst til Nordvest. Af Fjældtoppe bør i den nordlige Del mærkes Digerronden (2,016 M.) og Høgronden (2,112 M.) samt i den sydlige Del Rondeslottet og Rondvasshøgda. Største Delen af Vandet i R. har Afløb til Glommen gennem Atna, der begynder i den

indre Del af det vestlige Hovedparti under Navnet Døra (Døraaen), rinder i nordøstlig Retning, følger langs Stygfjældets sydøstlige Fod og omkredser derpaa først med østlig og senere sydlig Hovedretning R.'s østlige Hovedparti, hvorpaa den gennemstrømmer Atnesjøen (700 M. o. H.) for derpaa med en mere østlig Hovedretning at fortsætte til Atna Jærnbanestation, hvor den forener sig med Glommen. Ogsaa Langglupsdalen har Afløb til Atna (Døra), saavel mod Sydøst som Nordvest. R.'s nordligste Del har derimod Afløb gennem Grimsa til Folla (Foldalen) og R.'s sydligste og vestligste Del gennem Ula til Laagen (Gudbrandsdalen). Ula danner blandt andet Afløb for det i vilde og maleriske Omgivelser paa Rondvasshøgdas sydvestlige Side liggende Rondevand, hvis Dalføre danner ligesom en Port til R. paa dette Fjældpartis Sydside. R. er med Rette bekendt for sin storslagne og maleriske Natur; men de ere dog i deres Alm. ikke fuldt saa afvekslende som Jotunfjældene, med hvilke de heller ikke kunne maale sig hverken i Højde eller Udstrækning. Musvolsæter i Nærheden af Langglupdalens østlige Aabning og Døraasæter ved Stygfjældets sydøstlige Fod ere R.'s mest søgte Turistkvarterer, idet den norske Turistforenings Stenhytte lige under Høgrondens Top ikke egentlig er beregnet til Natteherberge. *P. N.*

Rondanīni, Medusa R., kaldes efter den oprindelige Ejer, Kardinal R., en skøn Medusamaske, der nu opbevares i Glyptoteket i Munchen (Afb. se Gorgoneion). *H. A. K.*

Ronde kaldes i Garnisonsvagttjenesten den Officer, der om Natten mellem Retræte og Reveille inspicerer Vagter og Poster. *B. P. B.*

Rondean se Rondo.

Rondevej er en imod Indseende dækket Forbindelsesgang foran og langs med en permanent Befæstnings Grav. Nutildags findes R. navnlig ved Forter og træder da i Stedet for den tidligere anvendte bredere dækkede Vej (s. d.). Tidligere fandtes R. ogsaa inden for Graven ved Foden af Brystværnet, beskyttet fremefter af en Murkonstruktion, fra hvilken den dækkede Vej kunde beherskes. *A. G. N.*

Rondo (fr. *Rondeau, Rondel*), en Musikform, hvis Væsensmærke er, at Hovedtemaet gentagne Gange vender tilbage, afbrudt af forskellige andre Motiver. R. er i Reglen af en livlig, munter Karakter og anvendes ofte som sidste Sats i Sonater eller Symfonier. *S. L.*

Rondont se Kingston.

Rone (norsk) d. s. s. Raane (s. d.).

Ronge, Johannes, Tysk-Katolicismens Stifter, født 16. Oktbr. 1813 i Bischofswalde i Schlesien, død 26. Oktbr. 1887 i Wien, var oprindelig katolsk Præst, men blev først suspenderet fra sit Embede og senere, 1844, da han skarpt angreb Udstillingen af den hellige Kjortel i Trier som Afgudsfest, ekskommuniceret af den katolske Kirke. Han arbejdede med stor Iver, men uden store Resultater, paa at skabe en særlig katolsk Kirkeafdeling i Tyskland, som han kaldte Tysk-Katolicismen, og i den Anledning kastede han sig ogsaa ind i det politiske Liv. Som Teolog var han udpræget rationalistisk og som Politiker udpræget radikal. Han forstod at sætte Folk i Bevægelse, men Bevægelserne tabte sig hurtig, og hans Samfund fik kun momentan Betydning. Paa Grund af sin politiske Radikalisme maatte han en Aarrække efter 1849 opholde sig som landflygtig i London. 1861 kom han dog tilbage til Tyskland, og sine sidste Aar tilbragte han i Frankfurt og Darmstadt. *A. Th.J.*

Ronger se Hervé.

Roning, at drive et Fartøj frem gennem Vandet ved Hjælp af Aarer. Almindeligvis placeres de roende paa Baadens Tofter (ɔ: Bænke), forreste Mand benævnes Pligthuggeren; i større Baade — dobbeltbænkede — sidde to roende paa hver Tofte; i mindre Fartøjer — enkeltbænkede — ror kun een paa hver Tofte. Aaren lægges vandret i Rogaffelen, Hænderne sluttes om Lommen; paa Kommando »ro væk« bøjes Ryggen agterover, Armene strækkes, Aarebladet føres derved fremefter, det sænkes lodret i Vandet, Armene bøjes, Ryggen rettes og med et rask Tag løftes Bladet atter ud af Vandet, samtidig drejes Bladet vandret (skives). *C. L. W.*

Ronkäliske Marker. Her, ved det nuværende Roncaglia, italiensk Landsby, 0. f. Piacenza ved Nure, lode de tyske Konger til Tider afholde Rigsdage, saaledes 996 under Otto III, 1110 under Henrik V m. v.

Ronneburg, By i Hertugdømmet Sachsen-Altenburg, 22 Km. S. V. f. Altenburg, i en frugtbar Egn, har (1900) 6,200 Indb.; gammelt Slot, nu Sæde for Amtsretten, Spinderi, Fabrikation af uldne og halvuldne Varer samt Cigarer. I Nærheden Bad R. med Jærnkilde. *Joh. F.*

Ronneby, lille By i Blekinge mellem Karlskropa og Karlshamn. Tæt ved denne findes det vigtige Badested: R. brunns- og badindrättning ved Ronneby Aaen, hvis Anvendelse som Kursted skriver sig fra 1705. Kilderne, af hvilke der findes 7 (men der vil sandsynligvis stadig komme ny til), ere kolde Jærnkilder, der høre til de stærkeste i Europa, særlig Ekholtzska källan, der paa 100,000 Dele indeholder 250 Jærnsulfat og 150 Alun, og som kun bruges til Bade (Staalbade). Ogsaa den nya källan med 37 (efter nogle Analyser 25) Jærnsulfat i 100,000 Dele bruges mest til Bade; af de øvrige indeholder gamle källan 7, de Geers 13, Berzelius 33 og Abelins 100. I Henschens källa findes Jærnet som Karbonat. Tilsat Kulsyre forsendes R.-Vandet meget (90,000 Flasker aarlig). Det drikkes af smaa Glas, der rumme 100 Gr., deraf daglig 3—4, højest 5. Foruden de nævnte Kurmidler anvendes ogsaa meget svovlholdige Dyndbade og Havbade. R. søges af 3—4,000 Badegæster aarlig, især for Blegsot, Blodmangel, Kirtelsyge, kroniske Blærebetændelser, kroniske Luftvejslidelser, kronisk Tarmkatarr, navnlig hos Smaabørn. *Lp. M.*

Ronneby Aa, Vandløb i Smaaland og Blekinge, løber forbi Ronneby og falder ud i Østersøen. Længde fra Kilden 110 Km. Fald ved Djupadal.

Ronner, Henriette, hollandsk Malerinde, er født 31. Maj 1821 i Amsterdam, har vundet europæisk Berømmelse ved sine elegant og virtuosmæssig malede, højst indtagende, men vel kokette Fremstillinger af Katte. I øvrigt har hun ogsaa med Held malet andre Dyr, Hunde, Harer

o. s. v. Billeder at R. ses i Museerne i Haag, Haarlem, Hannover, Stettin m. m. Hendes Pigenavn var Knip. Faderen, Joseph Aug. Knip, var hendes Lærer. (Litt.: Spielmann, *H. R., painter of catlife and catcharacter* [1892]; H. Havard, *Un peintre de chats. Mme H. R.* [Paris 1893]). *A. Hk.*

Ronsard [rõsa!r], Pierre de, fransk Digter, født paa Slottet La Poissonniére 11. Septbr. 1524, død i Nærheden af Tours 27. Decbr. 1585. Den unge Adelsmandssøn blev snart ked af Studierne, man havde sat ham til, og traadte i Fyrstetjeneste, hos Hertug Karl af Orleans (Frants I's Søn), en Tid ogsaa hos Kong Jakob af Skotland. 1540 var han nær omkommen ved et Skibbrud paa en Skotlands-Rejse. Som Medlem af diplomatiske Sendelser kom han bl. a. til Tyskland (Rigsdagen i Speier), og til Norditalien naaede han ogsaa. Men en tidlig indtrædende Døvhed bragte ham til at tage fat paa Studeringerne igen; han lod sig optage i det af Jean Dorat ledede Gymnasium, hvor han havde Remi Belleau, Antoine de Baïf og den siden berømte Filolog Muret, siden ogsaa Joachim Du Bellay til Meddisciple, og erhvervede sig i Løbet af 7 Aar (1542—49) en meget solid filologisk og litterær Dannelse. Snart efter fremtraadte R. som Hovedmanden for en ny Digterskole, »Plejaden«, hvoraf ogsaa Du Bellay, Baïf, Belleau og tre andre unge Mænd vare Medlemmer, og som hvis Manifest Du Bellay's »Défense et illustration de la langue francaise« [1550] er at betragte. Det, de vilde, var at dyrke Modersmaalet i Poesi, men med Oldtidens og den italienske Renaissances Mestere som Mønstre; den døende middelalderlige Digtekunst ringeagtede de og havde ikke engang noget Blik for dens store, svundne Tid. R.'s første Digte begyndte at finde Vej til Publikum allerede i 1550'ernes første Aar; de stødte straks paa Uvilje og Modstand, men snart førtes Bevægelsen til Sejr, og som den ypperste i den poetiske Syvstjerne vandt R. et mægtigt Ry. Dette var i Virkeligheden ogsaa fortjent: han var en saa begavet Digter, at han ved sin Sprogtone og i det hele de ny Klange, han anslog, har gjort Epoke i Frankrig's aandelige Liv, ikke blot i Sprogudviklingen. At nogle af hans digteriske Kolleger førte den ny Retning ud i Karikaturen, og at han selv af og til kan blive for græciserende eller latiniserende og fylde sine Vers med alt for mange mytologiske »Anspielungen«, kan ikke hindre os i at beundre hans poetiske Kraft og Flugt, undertiden ogsaa Ynde og fine Følelse. Mindst heldig er han som Epiker (den ufuldendte »Franciade«); derimod ere hans Oder, Sonetter og Chansons (f. Eks. den berømte »Mignonne, allons voirc) rige paa Skønheder. Ved Karl IX's Hof levede R. næsten uafbrudt; senere trak han sig tilbage til en Landejendom. Han havde faaet adskillige gejstlige Indtægter tildelt, men Præst var han dog ikke. — Selv udgav R. i levende Live adskillige Digtsamlinger (nu sjældne), og efter hans Død udgaves hans Værker mange Gange, ɔ: til omtrent 1630; men da var ogsaa hans Berømmelse ude, og det varer 200 Aar, før han paa ny fremdrages og hyldes, — det er Sainte-Beuve, man har at takke herfor. De ere siden udkomne ofte, dels i Udvalg [ved Sainte-Beuve 1828, ved P. Lacroix 1840, ved Noël 1862, ved Becq de Fouquières 1873], dels fuldstændige: ved Blanchemain [8 Bd., 1857 — 67] og ved Marty-Laveaux [6 Bd., 1889—93, som Del af den store Udg. af Pleiadens Værker]. — (Litt.: Sainte-Beuve, *Tableau de la poésie française au XVIe siècle* [2 Bd., Paris 1828; 2. Bd. er de udv. Værker; siden fl. Gange udg.]; Blanchemain, *Etudes sur la vie de P. R.* [Paris 1867, er 8. Bd. af hans Udg. af R.]; Bizos, *R.* [Paris 1891]). *E. G.*

Ronsdorf, By i preussisk Rhin-Provinsen, 5 Km. S. f. Elberfeld-Barmen, har (1900) 13,300 Indb. Kobbervalseværk, Hammerværker, Maskinfabrikation, Jærnstøberi, Baandfabrikation. *Joh. F.*

Ronsse se Renaix.

Rood [ru!d], britisk Længdemaal (Rod) = 5,029 M. *N. F. B.*

ROOd Of Land [ru!dəvländ], engelsk Markmaal, = 10,117 Ar. *N. F. B.*

Roon [ro!n], Albrecht Theodor Emil, Greve, preussisk militær, født 30. Apr. 1803, død 23. Febr. 1879 i Berlin, blev 1821 Sekondløjtnant, forrettede 1832 Tjeneste i Hovedkvarteret for det preussiske Observationskorps ved Rhinen og indtraadte 1836 som Kaptajn i Generalstaben. 1849 var han Generalstabschef i Baden hos General v. Hirschfeld, traadte herefter ud til Geledtjeneste og forfremmedes nu hurtig gennem Graderne, saaledes at han 1859 havde naaet Generalløjtnantsgraden. S. A. befaledes han til Tjeneste i Krigsministeriet af Hensyn til Arbejderne ved Hærens Reorganisation og blev kort efter Krigsminister (1861—72 tillige Marineminister). Som Krigsminister gennemførte han trods Repræsentationens haardnakkede Modstand Organisationsforandringerne paa en saa glimrende Maade, at Æren for de preussiske Hæres Kampdygtighed og Kampberedskab væsentligst skyldes ham. Han deltog i Krigen 1870—71 i det store Hovedkvarter. R., der 1866 var bleven General i Infanteriet, ophøjedes 1871 i Grevestanden og udnævntes ved sin Afsked, som han af Helbredshensyn tog, 1873 til Generalfeltmarskal. Han har skrevet: »Grundzüge und Anfangsgründe der Erd-, Völker- und Staatskunde« [Berlin 1832—34], »Milit. Länderbeschreibung von Europa« [Berlin 1837], »Das Kriegstheater zwischen Ebro und den Pyrenäen« [Berlin 1839]. *B. P. B.*

ROOS [ro!s], tysk Kunstnerfamilie i 17. Aarh. Dens Virksomhed er særlig knyttet til Frankfurt a. M. Stamfaderen var Johann Heinrich R. (1631—85), der, uddannet under forskellige Mestere i Holland og ved Rejser i Italien, blev Hofmaler ved det pfalziske Hof 1673. R. malede enkelte Portrætter (det tidligere fejlagtig som Selvportræt anførte Billede i Frankfurt o. a.) og enkelte religiøse og historiske Billeder; men det er som Dyrmaler, han vandt sit Ry. Han sluttede sig til den italieniserende Retning i nederlandsk Kunst, saaledes som den var udviklet særlig af Berchem og Dujardin, malede Hyrdefamilier med deres Hjorde — Faar og Geder vare hans »Specialitet« — i de dengang yndede komponerede Landskaber med Ruiner. Motiverne i Reglen fra den romerske Campagna. Skønt en skarp Iagttager og en sikker Tegner naar R. dog i Reglen

ikke op ved Siden af sine hollandske Forbilleder: hans Foredrag er tørere, hans Kolorit broget og kold. I Frankfurt, Dresden, Kassel og Wien, saavel som i de fleste andre tyske Samlinger findes Prøver paa R.'s Kunst; i Galeriet i Kjøbenhavn er han repræsenteret ved tvende Billeder. — En udmærket Del af R.'s Kunst er hans let og frit udførte Raderinger (ca 40 Blade) med lignende Emner som hans Dyrbilleder. — Af R.'s fire Sønner, der alle virkede som Kunstnere, have særlig Krav paa at nævnes Philipp Peter R. (se Rosa di Tivoli) og Johann Melchior R. (1659—1731). Den sidste, der sluttede sig nær til Faderens Stil, udvidede dennes »Repertoire« ved ogsaa at male Scener af vilde Dyrs Liv. Billeder af ham særlig i Samlingerne i Braunschweig, Darmstadt og Schwerin. *A. R.*

ROOS [ro!s], Magnus Friedrich, württembergsk Præst, født 6. Septbr. 1727 i Sulz ved Neckar, død 19. Marts 1803, hørte til den mildere pietistiske Retning og var tillige paavirket af Bengel. Han var Præst forskellige Steder, deriblandt fra 1767 i Lustnau i Nærheden af Tübingen, hvorfra han 1784 kaldedes til Prælaturet Anhausen ved Heidenheim. R. har haft stor Betydning for Württemberg baade ved sin milde, fromme personlige Optræden og ved sit Forfatterskab. Han skrev nemlig meget, og hans teologiske Uddannelse var ret betydelig. Hans Felt var den bibelske Teologi, og han stillede som Teologiens Opgave at samle Bibelens Tanker og omsætte dem umiddelbart i Tro og Liv. Foruden en Række populære eksegetiske og opbyggelige Værker har han skrevet flere Bøger af eschatologisk Indhold, særlig indeholdende Betragtninger over Johannes'es Aabenbaring, og endelig de to Skrifter, som maa kaldes hans Hovedværker, »Einleitung in die biblische Geschichte« [1774] og »Christliche Glaubenslehre« [1786]. *A. Th. J.*

Roos [ro!s], Matilda Lovisa, svensk Forfatterinde, født 2. Aug. 1852. Hun debuterede 1881 med »Marianne« og udgav s. A. »Höststormar«, hvori hun fortæller med uhildet Syn paa Personer og Forhold; men den Opsigt, Bøgerne vakte ved Fremkomsten, gjorde hende ængstelig, og hendes senere Romaner »Vårstormar« [1883], »Hårdt mot hårdt«, »Familjen Verle« [1889] o. fl. vakte mindre Interesse paa Grund af det reaktionære Sindelag, hvormed de ere skrevne. *O. Th.*

Roosebeke [ro!zebe.ke], By i Vestflandern. Her sejrede de Franske under Karl VI 27. Novbr. 1382 over Flanderne.

Roosen, Carl Bonaparte, norsk Ingeniørofficer og Politiker, født i Arendal 8. Oktbr. 1800, død i Christiania 15. Febr. 1880, blev 1815 Sekondløjtnant ved vesterlenske Regiment, ansattes 1819 i Ingeniørbrigaden, blev Kaptajn 1846 og tog Afsked 1870, efter at han siden 1845 havde været Chef for Throndhjem's Ingeniørdetachement. Han udgav en Række geografiske og kartografiske Arbejder, og der foreligger Vidnesbyrd om, at han fulgte godt med i sin Videnskab. Men sin Plads i Norge's nyere Historie skylder han sin stærkt prononcerede Tilslutning til 1820-Aarenes Opposition og sine antiunionelle Synsmaader ved Ordningen af Landets Forsvar. Skønt Samtidens Presse vrimler af Indlæg fra hans utallige Kontroverser med overordnede og underordnede, skal der til hans Karakteristik anføres, at han personlig var envelvillig Mand. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«. IV). *O. A. O.*

Roosendaal [ro!zenda.l] (Roozendaal), Flække i nederlandsk Provins Nordbrabant, 23 Km. V. S. V. f. Breda, ved den belgiske Grænse, har (1890) 6,100 Indb. Sukkerfabrikation, Kvæg- og Kornhandel. *Joh. F.*

Rooses [ro!zes], Max, belgisk Forfatter og Kunsthistoriker, er født i Antwerpen 1839, fra 1876 Konservator ved *Musée Plantin-Moretus* sin Fødeby. I denne Egenskab har han udgivet et Værk om Christoph Plantin [Antwerpen 1883] og dennes Brevvekslinger [»Correspondance de P.«, smst. 1883—85]. Af R.'s talrige kunsthistoriske Arbejder ere at fremhæve Hovedværkerne: »Geschiedenis der antwerpsche schilderschool« [Gent 1879; tysk ved Reber: »Geschichte der Malerschule Antwerpens«, München 1881], det store Værk: »L'ceuvre de P. P. Rubens« [5 Bd., Antwerpen 1886—92] og i Tilslutning hertil »Correspondance de Rubens«, udgivet sammen med Ch. Ruelens. Siden 1898 er han Udgiver af en større Publikation om moderne hollandsk og belgisk Malerkunst (»Les peintres néerlandais du XIX siècle« [Paris 1898]; hidtil 4 Bd.). *A. R.*

Roosevelt [ru!zvelt], Theodore, Præsident i Nordamerika siden Septbr. 1901. Han blev født 27. Oktbr. 1858 i New York af en gammel rig hollandsk Slægt, der var lige saa bekendt for sin Forretningsdygtighed som ved sin Iver for Filantropi, men havde desuden baade skotsk, irsk og fransk Blod i sine Aarer og viser i sin Karakter Træk af sin blandede Byrd. Han fik sin Uddannelse ved Harvard-Universitetet, valgtes 1881 til Staten New York's lovgivende Forsamling og blev snart Fører for det republikanske Mindretal, samt fremkaldte flere Forbedringer i Forvaltningen. Under et Aars Ophold i Norddakota udviklede han sig til en dygtig og dristig Jæger, søgte 1886 forgæves Valg til *Mayor* i sin Fødeby, men styrede i 2 Aar med Dygtighed dens Politi; stræbte at udrydde alskens Korruption blandt Personalet og gennemførte strengt Forbudet mod Spirituosas Udskænkning om Søndagen. 1889—95 var han Unionskommissær for Civiltjenesten og viste Iver for at gennemføre alvorlige Eksaminer for Embedsmændene. 1897 blev han Understatssekretær for Flaaden, men forlod n. A. denne Stilling, da Krigen mod Spanien udbrød; dannede et frivilligt Rytterregiment *Roughriders* af rige Sportsmænd og simple Kvæghyrder (*Cowboys*) fra det yderste Vesten; udmærkede sig paa Cuba og vendte hjem som Oberst og som Folkets forgudede Helt. 1899—1900 var han Guvernør i New York, hindrede ved sin kraftige Optræden Demokraternes Forsøg paa at forvanske Valgene og førte med utrættelig Iver og glimrende Talegaver Valgkampen i Veststaterne til Præsidentvalget. Han blev selv Vicepræsident fra Marts 1901 og ved Mac Kinley's Mord 14. Septbr. s. A. Præsident. Han har i denne Stilling vist stort personligt Mod og overordentlig Selvstændighed over for Partierne, samt hævdet sin egen Vilje og Opfattelse uden Hensyn til Flertals- eller Folke-

stemning; saaledes har han aabent tilkendegivet sin Hensigt at fremme Negrenes virkelige Ligestilling til Forargelse for Sydstatsboerne og at sætte en Stopper for Kapitalisternes Overgreb. Udadtil hylder han Tanken om at udbrede Nordamerika's Magt og Indflydelse og vedligeholde god Forstaaelse med England. Han er endelig en frugtbar og ejendommelig Forfatter: Levnedsskildringer af Th. Benton [1887], Guvernør Morris [1888] og Oliver Cromwell [1900], Skildringer af Jagtlivet i Vesten » Ranch Life and hunting Trail< [1888] og Fremstillinger af sine »imperialistiske Ideer<, »American Ideals« [1897] og »Strenuous life« [1901]. *E. E.*

Roothaan [ro!tha.n] (Rotenhaan), Johannes Philipp, Jesuitergeneral, født 23. Novbr. 1785 i Amsterdam, død 8. Maj 1853 i Rom, gik under et Ophold i Rusland 1804 ind i Jesuiterordenen, der paa den Tid var ophævet af Paven, men havde søgt Tilflugt i Rusland. Han blev i Rusland, indtil hans Orden 1820 forjoges ogsaa derfra, og han kom saa til Schweiz og Italien. 1829 blev han General. Hans Styrelse blev betydningsfuld, fordi Ordenen nu var nystiftet og maatte kæmpe med mange Vanskeligheder. (Litt.: J. Alberdingk-Thijm, *Levensschets van J. P. R.* [Amsterdam 1885]). *A. Th. J.*

Roots Kapselblæsere se Blæsere.

Roper, Flod i Australien, gennemstrømmer Nordterritoriet i østlig Retning og udmunder i den sydøstlige Del af Carpentaria-Golfen. Dens Omegn er næsten alle Vegne et frodigt Skov- og Savannelandskab, der er særdeles indbydende til Plantageanlæg, og dens nedre dybe og 200 M. brede Løb er sejlbart og fiskerigt, hvorfor den sikkert vil faa stor kulturel Betydning. *H. P. S.*

Roport. I Sejlkrigsskibenes Tid vare de mindre Typer fra Korvet og nedad, undertiden ogsaa lettere Fregatter, forsynede med R. i Skibssiden, lidt over øverste Dæk. Gennem disse stak man i Vindstille lange Aarer — Bunkeaarer — ud og kunde dermed drive Skibet frem med 2—3 Knobs Fart. *C. L. W.*

Rops [rå'ps], Félicien, belgisk Maler, Raderer, Litograf, født 10. Juli 1831 (efter andre: 1845) i Namur, død Aug. 1898 i Essonnes (Seine-et-Oise). Efter Bortødslen af en stor Formue kastede R. sig energisk over Kunsten, litograferede først i Gavarni's og Daumier's Manér, til Vittighedsblade, den belgiske »Uylenspiegel«, »Charivari beige« m. fl.; senere blev Raderingen hans vigtigste Udtryksmiddel. Snart blev han berømt for sine Frontespicer til Bøger af den »galante« Genre i Frankrig og Belgien. Hans Kunst kredser i disse Erotika og i hans andre Arbejder stadig om Kvinden, Kvinden som den berusende Giftblomst, Lystens Marterredskab, Kønslivet som det centrale, hvorfra al Verdens Ve stammer. Adskillige af R.'s Raderinger ere i deres Fremstilling af Kønslivets Unaturligheder saa vovede, at de høre til Kunstsamlingernes ikke-tilgængelige Sager. Teknisk set vise disse sikkert og skarpt tegnede Blade, hvis moderne »Satanisme« hæver det obscøne op i det grandioses Sfære, stort Mesterskab. R. levede afvekslende i Paris og i Bruxelles. Blandt hans Illustrationsværker kunne særlig fremhæves Bladene til »Œuvres badines de l'abbé de Grécourt« [1881], »Chansons badines par Collé« [1882], »Les sonnets du docteur« [1884, med det berømte Blad »La jolie fille en chemise«], »Le roman d'un nuit«, Uzanne's »Son altesse la femme« [1885], Péladan's »La curieuse« [1885], »Dix eaux-fortes pour illustrer Les diaboliques de Barbey d'Aurevilly« o. s. v.; særlig omtalte Raderinger: Dame aucochon, Amusements des dames de Bruxelles, Mme Hamelette Puberté, Mors siphilitica, La vice suprême m. fl. Foruden over 500 Raderinger og over 300 Litografier har han skabt Malerier i Olie og Akvarel: »Ved Meuse's Bredder«, »Absintdrikkersken«, »St. Antonius'es Fristelse« m. m. (Litt.: Eug. Ramiro har i 2 Kataloger [Bruxelles 1894, Suppl. 1895] registreret alle R.'s Værker; Huysmans, Péladan m. fl. *F. R. et son œuvre* [Bruxelles 1896]). *A. Hk.*

Roquebrune [råkbry'n], Navn paa to Smaabyer i det sydlige Frankrig, den ene i Dep. Alpes Maritimes, 4 Km. V. f. Mentone og 1 Km. fra Havet, har betydelig Citronavl og er Station paa Banen Marseille—Italien, med (1896) 1,135 Indb. — den anden i Dep. Var, 8 Km. V. f. Fréjus, ved højre Bred af den lille Middelhavsflod Argens, er Station paa Banen Marseille—Nizza, har Tilvirkning af Olivenolie og (1896) 1,940 Indb. *M. Kr.*

Roquefort [råkfå!r], Landsby i den sydlige Del af det franske Departement Aveyron, Centret for et osteproducerende Distrikt; der alene foregaar Lagringen og Eksporthandelen med den ægte R.-Ost. Landsbyen ligger paa Skraaningen af en lille Kløft i et stort Kalkplateau, ca. 900 M. o. H. Paa Bjærgtoppene og paa enkelte fugtige Steder er der naturlige Græsgange med en interessant Flora, rig paa ærteblomstrede Planter, og alle Strækninger, der paa nogen Maade egne sig dertil, dyrkes med Esparsette for at fremskaffe det mest mulige Foder for Malkefaar, der holdes i stort Antal, og af hvis Mælk der fremstilles Ost. Den friske Ostemasse lægges lagvis i Osteformene, idet man søger i Ostens Indre saa jævnt som muligt at fordele et fint, graat Pulver af muggent Brød (*penicullumglaucum*), der med stor Omhu fremstilles i et velindrettet Bageri og derfra udleveres til Osteproducenterne.

Et Døgn eller to gamle anbringes Ostene i et køligt, skyggefuldt Lokale, og i Reglen inden de ere en Uge gamle, transporteres de til Ostekælderne i R., hvor de vejes og modtages af Ostehandlere, af hvilke en stor Del allerede 1842 sluttede sig sammen til et Konsortium, som senere er omdannet til et stort Aktieselskab, *La Société des Caves et des Producteurs réunis.* Ostene lagres i meget store Kældere med 3—4 Lokaler neden under hinanden, og jo længere man kommer ned og ind i Kalkbjærget, desto lavere viser Termometeret. Medens der i Juli 1885 maaltes 22° oppe i Skyggen, var der kun 4½—9° i de forskellige Kældere. Det er en meget kold Luftstrøm, som man træffer i de nederste Kældere. Det er en naturlig Sugning, der fremkalder en stærk Luftcirkulation og en livlig Fordampning af det i Forvejen kolde Vand overalt i de talrige Spalter og Huller i Kalkstenene.

I disse Kældere lagres Ostene 1—4 Maaneder, efter at de forinden ere blevne saltede og dernæst gennemborede af en stor Mængde, paa et op- og

nedadgaaende Stempel anbragte, lange Naale. De saaledes dannede talrige, fine Kanaler skulle tjene til at føre Luften ind i Osten, saa at Skimmelen kan trives. — Ostene maa derfor under Lagringen aldrig ligge paa Fladen eller støde op til hinanden, saa at de prikkede Huller lukkes; men under hele Lagringen ere Ostene stillede paa Højkant, og Vendingen foregaar ved en Art systematisk Rulning. Modningen er en Skimlen, der viser sig ved Ostens Overskæring som en tydelig, blaagraa Marmorering, der af Kendere erklæres for at være et aldeles sikkert Tegn paa Smagens pikante Finhed.

I Kælderen foregaar Skimmelens Vækst i Ostene ofte saa livlig, at der vokser Børsterud, indtil 5—6 Cm. lange. Der maa derfor afskrabes et Affaldsprodukt, der sælges til Svineføde. — Før Afsendelsen pakkes Ostene omhyggelig i Tinfolie og lægges fast sammen i Kurve eller smaa, aflange Trækasser, hvilke sidste forsendes hele Verden over, medens de første særlig gaa til Paris. Alene de forenede Kældere eksporterede 1877 ca. 125,000 Kg. og 1888 ca. 350,000 Kg. til de fleste civiliserede Lande. (Litt.: Bernhard Bøggild, »Mælkeribruget i fremmede Lande« [Kbhvn. 1897] S. 52—62). *B. B.*

Roquefort [råkfå'r], Jean-Baptiste Bonaventure, fransk Sprogmand, født i Mons (eller paa San Domingo?) 15. Oktbr. 1777, død paa Guadeloupe 17. Juni 1834. Var først Artilleriofficer og levede siden som Litterat; ved flere Værker var han Millin's og Ginguené's Medarbejder. Er at nævne som en af de første i Frankrig, der i større Omfang syslede med Studiet af oldfransk Sprog og Litteratur. Udgav mange Skrifter — ogsaa andre end filologiske og litteraturhistoriske — deriblandt »Glossaire de la langue romane«, d. e. middelalderlig Nordfransk [2 Bd., Paris 1808, med Suppl. 1820] og »Dictionnaire etymologique de la langue francaise« [smst. 1829]. — R. benytter Udtr. *langue romane*, ikke om Provencalsk, hvad Raynouard gjorde, men om »Oldfransk«, *langue d'o'il*. *E. G.*

Roquemaure [råkmâ'r], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Gard, ved højre Bred af Rhône, hvorover der her fører en Bro, og Lyon-Banen, har Slotsruiner, Silkeavl, Dyrkning af Vin og Oliven og (1896) 2,461 Indb. Her døde Pave Clemens V 1314. *M. Kr.*

Roqueplan [råkplã'], Camille Josephe Étienne, fransk Maler, (1802—55). Skønt Elev af Gros og de Pugal var det dog især den maleriske Virkning, det lysende Farvespil og den lette Ynde, han søgte i sine lidet indholdsvægtige Arbejder som Rousseau-Billederne, Den forelskede Løve, Magdalena, Leda, Antikvaren, v. Dyck o. m. a. Fra Rokokoemner o. 1. slog han senere om til kønne Landlivsskildringer, særlig fra Sydfrankrig og Spanien; ogsaa en Del Søstykker. Nogle Slagstykker m. m. findes i Mus. i Versailles, andre Værker i Louvre, franske Provinsmuseer, Raczynski-Saml. i Berlin m. m. Fra hans Haand har man ogsaa en Del gode Litografier. *A. Hk.*

Roqneplan [råkplã'], Louis Victor Nestor, fransk Forfatter, foreg.'s Broder, født 1804 i Mallemort, død 24. Apr. 1870 i Paris, var en Tid Chefredaktør af »LeFigaro« og Direktør for flere Teatre, for Operaen efter 1840, for *Opéra comique* efter 1857 og for Chatelet-Teateret efter 1859. Han udgav »Nouvelles å la mois«, »La vie parisienne« [1853] og »Les coulisses de l'Opéra« [1855]. *S. Ms.*

Roqnette [råkæ't], Otto, tysk Digter og Litteraturhistoriker, født i Krotoschin i Posen 19. Apr. 1824, død i Darmstadt 18. Marts 1896. Han studerede i Heidelberg, hvor han i sit 18. Aar debuterede som Digter med sin formfuldendte og indsmigrende Lyrik. I Halle skrev han, ligeledes i sin Studietid, det smukke poetiske Eventyr »Waldmeisters Brautfahrt« [1851, 65. Opl. 1893] og Fantasien »Orion« [1851], der gjorde hans Navn bekendt i vide Kredse. 1852 bosatte han sig i Berlin, virkede 1854—57 som Lærer i Dresden, blev 1862 Professor i Historie ved Krigsakademiet i Berlin, men opgav denne Stilling efter et Aars Forløb. Fra 1869 til sin Død var han Professor i tysk Litteratur og Historie ved den polytekniske Skole i Darmstadt. Af hans senere Produktion staa vel de lyriske Digte højest, som »Liederbuch« [1852, 3. Opl. under Titel »Gedichte«, 1880], især den poetiske Fortælling »Hans Haidekuckuck« [1855, 4. Opl. 1894], dernæst Novellerne, navnlig Samlingerne »Luginsland« [1867], »Novellen« [1870, 2. Opl. 1875], »Welt und Haus« [2 Bd., 1871—75]; udmærket er det alvorlige Digt »Gevatter Tod« [1873]. Som Dramatiker har R. ikke naaet noget videre Navn; derimod have hans Romaner vundet et større Publikum, især »Das Buchstabierbuch der Leidenschaft« [2 Bd., 1878], »Die Prophetenschule« [2 Bd., 1879] og »Krethi und Plethi« [1895]. Af hans seneste Skrifter kunne endnu fremhæves: »Neues Novellenbuch« [1884], »Grosse und kleine Leute in Weimar« [1887], Lystspillet »Der Schelm von Bergen« [1890] og Selvbiografien »Siebzig Jahre« [2 Bd., 1893]. Af litteraturhistoriske Skrifter har R. udgivet »Leben und Dichten Joh. Chr. Günthers« [1860] og »Geschichte der deutschen Dichtung« [2 Bd., 1862—63, 4. Udg. 1882]. *C. A. N.*

Roqnette, la [laråkæ't], Cellefængsel i Paris, bygget 1831 i Rue de la Roquette (efter Planten R. = Agerkaal, som vokser i stor Mængde i Omegnen), nedrevet 1898. R. benyttedes som *dépot des condamnés* for Forbrydere, dømte til over 1 Aars Strafarbejde, som bleve anbragte der midlertidig, indtil deres endelige Anbringelse i Strafanstalt eller Kolonier, samt for dødsdømte Forbrydere, som forvaredes her indtil Eksekutionen, der foregik umiddelbart uden for Fængselet. Santéfængselet har nu overtaget R.'s Funktioner. Umiddelbart ved R. blev 26. Maj 1871 52 af Paris-Kommunens Gidsler nedskudte af en Pøbelhob under Regeringstroppernes Fremtrængen i Paris. Til Minde herom findes en Marmorplade anbragt paa R.-Pladsen. *A. Gl.*

Ror (Søudtryk), et Organ, hvormed Skibets Gang reguleres i bestemte Retninger. R. sidder som Regel uden paa Agterstavnen og fastholdes til denne ved Rorhager, der gribe ned i Øjebeslag paa Stævnen: Rorløkker; i moderne Staalskibe hviler det med en Tap i et Beslag paa en fra Kølen udgaaende Hælskinne. Den Del, der er i Vandet, har en bred Flade; opefter fortsættes R. af en cylindrisk Rorstamme,

der gaar op gennem Rorhullet og ind paa det Dæk, hvorfra R. regeres. Stammen ender foroven i Rorkoppen, paa hvilken er befæstet det Apparat, hvormed R. drejes: Rorpindmed Rat (se Rat) eller mekaniske Styremidler (Tandbuer, Skrue uden Ende e. l.). I Jærn- og Staalskibe, der bevæge sig med stor Hastighed, anbringes Rorstammen et Stykke (ca. $^1/_3$) inde paa R.'s Flade; et saadant R. kaldes Balanceror og er lettere at dreje. R.'s Virkning hviler paa, at Vandpartiklerne — naar Skibet gaar fremad — trykke mod den Flade af R., der vender fremad, og søge at stille Skibet lodret paa Fladens Plan. — Rorbrog: Sejldug, der spigres om Rorstammen og Rorhullet for at tætne dette. Rorgænger, den (eller de Folk), der fra Rattet, Rorpinden e. 1. manøvrerer R. — Rorkættinger, Metalkæder, anbragte paa R. i eller neden for Vandgangen, benyttes til Styring, naar Rorkoppen eller Stammen er brudt itu. Rormahl, en Brædeskabelon, der viser, hvor paa Stammen Rortappene ere placerede; bruges ved Forfærdigelse af et nyt R. Rorpande, den underste Rorløkke, er ikke ring-, men pandeformet; paa den hviler R. med sin underste Tap. — Rorpind, en Træ- eller Jærn(Staal-)stang, der stikkes gennem et Hul foroven i Rorkoppen. I Smaaskibe drejes R, umiddelbart ved med Haandkraft at virke paa Pinden; i større Skibe anbringes Taljer eller andre Kraftmidler paa dens Ende. — Rortaljer, anbringes i Enderne af Rorkættingerne, naar disse skulle bruges. Rorvang, en Bue af Planker; paa denne vandrer i større Skibe Rorpindens Ende. — R. i Læ! Kommando til Rorgængeren, at han skal dreje Rorpinden over til Læsiden, Skibet vil da luve o: gaa med Forstævnen op mod Vinden. Den modsatte Kommando, der selvfølgelig ogsaa har den modsatte Virkning, hedder: op med R.! I søfarende Lande drøftes Spørgsmaalet, om Kommandoer til Rorgængerne skulle gælde Rorpinden ellerselveR. I Danmark, Norge, Englando. fl. Stater er det første endnu gældende, i Sverige det sidste. Naar der altsaa i Danmark kommanderes: Styrbord med R., drejes Rorpinden til Styrbord, selve Rorfladen følgelig til Bagbord, Forstævnen vil da ogsaa dreje til Bagbord. *C. L. W.*

Roraima, plateauformet Bjærg paa Grænsen af Venezuela, Brasilien og britisk Guyana. Det er en mægtig, rødfarvet Sandstensklods med aldeles stejle Sider, der hæve sig 600 M. op over Skovgrænsen. Den flade Top, der er dækket med mærkelig formede Klippeblokke, er næsten altid indhyllet i Taage eller Skyer. Fra R. udgaar der Flodløb i forskellige Retninger førende Vand til Amazonas, Orinoco og Essequibo. R. er beskrevet i Schomburgk's Rejseværk »Reisen in Guayana und am Orinoco<. Den absolutte Højde over Havet er ikke maalt; den anslaas til kun 2,600 M. *M. Kr.*

Rorarii var hos Romerne et Navn paa en Slags letbevæbnede Soldater. *H. H. R.*

Roråte (lat.: »drypper«), fjerde Søndag i Advent, benævnet saaledes efter Dagens Introitus (s. d.): Jes. 45, 8. Den katolske Kirke holder i Adventstiden særlige Roratemesser til Ære for Maria, Herrens Moder. *A. Th. J.*

Rorbod kaldes i det nordlige Norge en Stue for Fiskere og Søfolk i et Fiskevær. Ordet er en forkortet Sammensætning for Rorsfolkbod: Rorsfolk kaldes de Fiskere, som i Fisketiden samles ved Kysten. Første Led er oldnorsk *róðr*, »Roning, Roen< (etymologisk samme Ord som *ror*, der egentlig betyder »Styreaare«, smlg. tysk Ruder, »Aare«). *Hj. F.*

Rore, de, Cipriano, nederlandsk-italiensk Kontrapunktiker, født 1516 i Belgien, død 1565 i Parma. Som ung drog R. til Italien og gik i Lære hos sin berømte Landsmand, Willaert, Kapelmester ved S. Marco i Venezia. Til denne Kirke blev R. knyttet den meste Tid af sit Liv, dels som Sanger, dels som Vicekapelmester og, efter Willaert's Død, Kapelmester (1563—65). Nogen Tid havde han endvidere Tjeneste som Kapelmester ved Hoffet i Ferrara, og ikke længe før sin Død forlod han Venezia for at beklæde Kapelmesterstillingen ved Hoffet i Parma. R. er en af den nederlandske Skoles sidste Repræsentanter, hos hvem den moderne Tid allerede begynder at gøre sig gældende, idet han forlader den strenge Diatonik og i stigende Maal anvender kromatiske Toner i sine Kompositioner. De talrige Udgaver af disse — Madrigaler, deriblandt 5 Bøger *Madrigali cromatici* (1542—66), Motetter, Messer og lignende polyfone Værker — vidne om deres store Udbredelse i sin Tid. *A. H.*

Rorgænger se Ror.

Rorschach, By i Schweiz, Kanton St. Gallen, ligger ved Boden-Søen, er Jærnbaneknudepunkt og har Dampskibsfart. (1891) 6,000 Indb. I det forhenværende Kloster Mariaberg er et Lærerseminarium. R. havde tidligere stor Frugthandel, der nu er gaaet til Romanshorn og Zürich. *H. P. S.*

Rosa se Rose.

Rosa (Rose), Carl August Nicolas, Violinist og Impresario, født 22. Marts 1843 i Hamburg, død 30. Apr. 1889 i Paris, gennemgik Konservatoriet i Leipzig, var 1863 Koncertmester i Hamburg, optraadte 1865 i London og derefter i Amerika, hvor han 1867 giftede sig med Sangerinden Euphrosyne Parepa (født 7. Maj 1836 i Edinburgh, død 21. Jan. 1874 i London). Med denne som Primadonna dannede han et Operaselskab, der optraadte i de forenede Stater, 1871 vendte han tilbage til Europa, og fra 1875 var *Carl Rosa Opera Company* en permanent og meget anset Institution i det engelske Musikliv. *S. L.*

Rosa, Pietro, italiensk Arkæolog, født i Rom 1815, død 15. Aug. 1891, mulig Ætling af den berømte Salvator R. Han var oprindelig Arkitekt hos den italienske Kunstelsker, Fyrst Borghese. Senere kom han i fransk Tjeneste, blev Konservator for Kejserpaladserne paa Palatinerbjærget og fik Ledelsen af Napoleon III's Udgravninger smst. For den italienske Regering ledede han efter 1870 Undersøgelser paa og ved Forum, hvor han bl. a. genfandt *via sacra* og *basilica julia*. I »Annali del' Instituto« har han skrevet forskellige Afhandlinger, bl. a. om Gravene ved via Appia, og desuden skyldes ham: »Carte topografique de l'ancien Latium«. *H. A. K.*

Rosa, Salvator, italiensk Maler og Raderer, født i Renella ved Napoli 1615, død 1673 i Rom, studerede først ved det gejstlige Seminar i Napoli; men uden Interesse for Studierne kastede han sig snart over Malerkunsten, hvor han fik

den første Undervisning hos sin Svoger Francesco Francazone, senere kortere Tid var i Ribera's Atelier og endelig ogsaa var Elev hos Slagmaleren Falcone. Men kærere end al Skoletvang og Undervisning var ham det fri ubundne Liv, naar han strejfede rundt i Abruzzerne, sejlede om ved Kysterne og turede sammen med Hyrder, Fiskere eller Banditter. Motiver fra disse Udflugter gave Stof til hans første Smaabilleder, der vakte Opmærksomhed, og 1635 drog den tyveaarige R. til Rom for at erobre sig og sin Kunst Position i Verdensstaden. Opsigt lykkedes det R. at gøre; alsidig begavet som han var, optraadte han som Musiker og Sanger, Improvisator og Skuespiller, lyrisk og satirisk Digter (»Satire di Salvator R.« er oftere trykt, bl. a. Firenze 1831), og vakte særlig i den sidste Egenskab Forargelse ved sine hidsige Udfald mod alle Slags Autoriteter. Ogsaa med sin Malerkunst slog han igennem, tilbragte en Række produktive Aar i Rom, arbejdede derefter ni Aar i Firenze og drog derfra atter tilbage til Rom, hvor han levede den sidste Snes Aar af sit Liv. — R.'s Kunst falder i tre udprægede Retninger, hans Billeder i den »store Stil« med religiøse og historiske Emner, hans Landskaber og endelig hans Bataillemalerier. Selv agtede R. de første for det betydeligste, han havde skabt, men allerede Samtiden tilkendte med Rette Prisen til hans Landskaber; det er Erindringerne fra hans Ungdoms Flakken rundt i hans Hjemstavns Egne, der have faaet Liv i hans Landskabskunst: Vilde, øde Bjærgegne med spredte, forpiskede Skove og skummende Vandfald eller Kystpartier med dybtindskaarne Bugter mellem stejle, kløftede Klipper, endelig ogsaa Havnepartier med Fyrtaarne og Skibe ere de hyppigste Emner for hans, i deres Enkeltheder naturalistiske, i deres Stemning og Opfattelse romantiske Landskaber. I Modsætning til Claude Lorrain's Landskabskunsts ideale Fred give hans Billeder Naturen i en Stemning af hvileløs, mørk og dyster Kamp og Uro; — senere, paavirket af Claude, skildrer han dog ogsaa fredeligere Stemninger. Af R.'s ca. hundrede bevarede Landskaber ere de mest fremragende i Firenze (Palazzo Pitti): to store Billeder med Havnepartier samt Bjærg- og Skovlandskaberne, efter Staffagen kaldede: »Diogenes, der bortkaster sit Bæger« (*La selva dei filosofi*) og »Freden, der brænder Vaabnene«, endvidere i engelske Galerier: *National Gallery* (»Merkur og Brændehuggeren« o. fl.) og Privatsamlinger. — Af R.'s Figurbilleder, der, selv om de ikke eje Landskabernes betagende Magt og friske Originalitet, dog bære Vidne om deres Mesters ildfulde kunstneriske Temperament, skulle nævnes »Catilina's Sammensværgelse« (Pitti, Firenze), »Prometheus« (Pal. Corsini, Rom), »Christus blandt de skriftkloge« (Napoli), »Saul hos Heksen i Endor« (Louvre), »Jonas prædiker for Ninive's Indbyggere« og »Kadmus og Minerva« i Galeriet i Kjøbenhavn, der ogsaa ejer Billedet af en italiensk Søhavn. — I Bataillemalerierne med deres komponerede »ideale« Kampscener (hyppigst Ryttertræfninger) har R. skabt livfulde, malerisk kraftig virkende Billeder af Kampens Tummel og Vildskab; de betydeligste af disse findes i Louvre, i Pal. Pitti i Firenze og i Wien. Endelig skulle fremhæves hans med fin Naal frisk og energisk udførte Raderinger med mytologiske og antikke Emner og med Grupper af Bønder og Røvere, svarende til den hyppigste Staffage i paa hans Malerier. (Litt.: Salvini, *Satire e vita di S. R.* [Firenze 1833]; Regnet, »S. R.« [Leipzig 1879]). *A. R.*

Rosa, Sisto Badalocchio, kaldet Sisto R., italiensk Maler og Kobberstikker, født i Parma 1581, død i Bologna 1647, var Elev af Ann. Carracci, som tog ham med til Rom til Hjælp ved Udførelsen af Freskerne i Palazzo Farnese. Af R.'s egne Malerier, der vise Paa virkning fra Carracci og Lanfranco, nævnes Freskerne med mytologiske Scener (Herkules'es Bedrifter) i det hertugelige Palads i Gualtieri, Kuppelmaleriet med Christus i Skyerne omgiven af Engle i S. Giovanni i Reggio, og hans betydeligste Billede: den hl. Franciskus [nu i Gal. i Parma]. Mere bekendte end R.'s Malerier ere dog hans Raderinger. Sammen med Lanfranco udgav han 23 Blade efter »Rafaels Bibel«, endvidere 4 Blade efter Correggio's Fresker i Domkirken i Parma, Madonna-Fremstillinger efter Ann. Carracci og Schidone, samt endelig en Gengivelse efter Laokoon. *A, R.*

Rosa, Mt., se Monte Rosa.

Rosacéae se Rosenfamilien.

Rosa di Tivŏli, Philipp Peter Roos, kaldet R. d. T., tysk Maler, født i Frankfurt a. M. 1651, død i Rom 1705, var Elev af sin Fader Johann Heinrich Roos (s. d.) og uddannedes videre i Italien, hvor han slog sig ned i Tivoli. En letsindig og letfærdig Karakter, som han var, tog han det ikke alt for nøje med sin Kunst: hans Billeder, der ligesom Faderens, gerne fremstillede Hyrdescener med Mennesker og Dyr i naturlig Størrelse, viser en ret sikker Tegning og en flot, bred Penselbehandling, men er i Reglen af en ganske overfladisk dekorativ Karakter; tilmed vise de sig nu matte og sortladne i Farven paa Grund af hans sjuskede Teknik. Talrig findes R. d. T.'s Arbejder i italienske, særlig romerske Galerier; for øvrigt lærer man ham bedst at kende i Dresden, hvor blandt 8 Billeder fremhæves »Noak efter Syndfloden« med en Vrimmel af forskellige Dyr om sig, ligesom »Orpheus« paa Billedet i Prado, Madrid, to Billeder, der falde uden for Rammen af de almindelige Hyrdestykker, han — foruden ogsaa i de nævnte Samlinger — særlig er repræsenteret ved i Kassel, Braunschweig og St. Petersborg. *A. R,*

Ros af **arver** kaldes navnlig forskellige Lakfarver, der benyttes ved Fremstilling af lyserøde Nuancer.

Rosālez, Boquete di R., Pas over de sydlige Cordillerer, der paa 41^0 9' s. Br. fra Søen Nahuel Huapi i Argentina fører til Søen Todos Santos i Chile. *M. Kr.*

Rosālie, romersk-katolsk Helgeninde, levede i 12. Aarh. paa Sicilien, hvor hendes Fader var Greve. Hun trak sig tidlig tilbage fra Verden og levede i Huler i Bjærgene. Hun døde efter 1160 i en Hule paa Bjærget Pellegrino ved Palermo. 4. Septbr. er hendes Helgendag, og hun er i særlig Grad Palermo's Skytshelgen. *A. Th. J.*

Rosālie (tysk »Schusterfleck«), Øgenavn paa en musikalsk Manér, der bestaar deri, at et Tema uden indre Motivering gentages flere Gange paa forskellige Tonetrin, som oftest en Tone højere for hver Gentagelse. Navnet stammer fra en

gammel italiensk Vise »Rosalia, mia cara«, hvis Melodi er bygget efter dette Princip. *S. L.*

Rosamunde, Datter af Gepidernes Konge Kunimund, blev, efter at Longobarderkongen Alboin havde styrtet Gepidernes Rige og fældet Kunimund, tvunget af Alboin til at være hans Hustru. Hun fulgte ham til Italien 568; men da han ved et Gilde i Verona 573 havde nødt hende til at drikke af Kunimund's Hovedskal, fik R. Alboin's Vaabendrager Helmichis til at myrde Kongen. R. ægtede derpaa Helmichis og flygtede med ham til den byzantinske Eksark Longinus i Ravenna. Da Longinus imidlertid bejlede til R., lokkede hun Helmichis til at drikke Gift; men før sin Død tvang Helmichis hende til selv at tømme Resten af Giftbægeret. *J. L.*

Rosamunde, den engelske Konge Henrik II's Elskerinde, var Datter af Walter de Clifford, en Ridder fra Berkshire, og synes at være født kort før 1140. Alt, hvad der vides om hende fra hendes nærmeste Samtid, er: at Kong Henrik først hemmelig levede i Elskov med hende, men at han efter at have sat sin Dronning Eleonore i Fangenskab aabenlyst vedkendte sig R. som sin Elskerinde. Tidspunktet herfor er 1174—75. Kort efter døde R. ca. 1177 og blev begravet i Klosteret Godstow. De fantastiske Fortællinger om R. og Dronning Eleonore stamme fra Folkedigtningen. *Y. L.*

Rosanaftylamin se Naftalinrødt.

Rosaninn, $C_{20}H_{21}N_3O$ ell. $C(OH)(C_6H_4NH_2)_2[C_6H_3(CH_3)]NH_2$, og Pararosanilin, $C_{19}H_{19}N_3O$ ere de Baser, som ligge til Grund for Fuchsinfarvestofferne. I Teknikken fremstiller man Fuchsin ved Iltning af en Blanding af Anilin og Toluidin (Para- og Ortotoluidin) med sirupstyk Arsensyre eller ved Ophedning af en Blanding af Nitrobenzol med Anilin og Toluidin under Tilsætning af Jærn og Saltsyre. Ved Behandling af Iltningsproduktet med Klornatrium faas saltsur R. (Fuchsin). Hvis man ved Iltningsprocessen udelader O-Toluidin, da faar man Pararosanilin i Stedet for R. De fri Baser faas ved Fældning af deres Saltopløsninger med Alkalier; de krystallisere af deres Opløsninger i varmt Vand eller Alkohol i farveløse Naale eller Blade, som rødne i Luften. Begge ere tresyrede Baser. De egentlige Rosanilinfarvestoffer ereFuchsin, som er saltsur R., Azaleïn eller salpetersur R. og Roseïn eller eddikesur R. Disse Farvestoffer danne i fast Tilstand prægtige kantarideglinsende grønne Krystaller, men deres Opløsning har en prægtig rød Farve og besidder intensiv Farveevne; de farve Uld og Silke røde uden Anvendelse af Bejdse. Fuchsinets Opløsning affarves ved Tilsætning af Svovlsyrlingvand, idet der dannes Fuchsinsvovlsyrling. Den affarvede Opløsning er et fint Prøvemiddel for Nærværelsen af Aldehyder, som bevirke, at Opløsningen antager en violetrød Farve.

Ved Ophedning af R. med Klorbrinte eller Jodbrinte til 200° spaltes det i Anilin og Toluidin. Se ogsaa Tjærefarvestoffer. *O. C.*

Rosaplet se Tyfus.

Rosario (Asilo del R.), By i det vestlige Mejico, Staten Sinaloa, 0. f. Mazatlan, ved højre Bred af den i det store Ocean udmundende Chamatta, var tidligere en betydelig Bjærgværksby, er nu et yndet Opholdssted for Købmændene i det usunde Mazatlan, med 5,440 Indb. I Nærheden ligge Sølvminerne ved Tajomine. *Af. Kr.*

Rosário, By i det østlige Argentina, Provinsen Santa Fé, ved højre Bred af Paraná, paa en 30 M. høj Slette, der falder stejlt mod Floden, har 94,025 Indb. og er, hvad Folkemængde og Handel angaar, næst efter Buenos Ayres Republikkens største By. Ved Dampskibsfart paa Paranå opretholder R. en betydelig Handel med Udlandet. Havnen besøgtes 1893 af 750 Skibe med 756,000 Tons. Der udføres navnlig Hvede (1893 5,13 Mill. Centner), Uld, Huder og Skind, Træ (Quebracho), Hør og Erts; derimod indføres der Manufakturvarer, Metalvarer og Stenkul. For Indenrigshandelen ere de fra Byen udstraalende Jærnbaneanlæg, deriblandt en Linie til Buenos Ayres, af megen Betydning. Af Fabrikanlæg findes navnlig Kornmøller, Savmøller, Støberier, Bryggerier, Marmeladefabrikker og elektriske Fabrikker. Byen har en højere Skole (Ateneo), et Par Teatre, et Hospital, et Vajsenhus og et stort, 8 Stokværk højt Kornpakhus. *M. Kr.*

Rosário de **Cúcuta** (ell. blot Cúcuta), By i det østlige Columbia, Dep. Santander, 3 Km. fra Grænsen mod Venezuela, tæt ved Rio Tachira i en frugtbar Dal, hvor der dyrkes Kakao, Kaffe, Tobak og Sukkerrør, og ved en Jærnbane, der fører Nord paa til Zulia-Floden og Havnestaden Puerto Villamizår, har betydelig Handel og 10,000 Indb. Byen ødelagdes 18. Maj 1875 fuldstændig af Jordskælv. 1821 afholdtes her en Kongres, der besluttede at forene Venezuela, Ny-Granada og Ecuador til en Fællesrepublik. *M. Kr.*

Rosas, By i Nordspanien, Provins Gerona, ligger 43 Km. N. 0. f. Gerona ved Foden af Pyrenæerne og ved R.-Bugten fra Middelhavet. (1900) 2,690 Indb. R. har et Citadel og driver Tunfiskeri samt Vin- og Cementudførsel. R. er det gamle *Rhoda*, der 713 — 797 tilhørte Araberne og senere gentagne Gange Franskmændene. *H. P. S.*

Rosas, Juan Manuel de, Præsident i Argentina 1828—52, født 30. Marts 1793, død 14. Marts 1877 i Southampton i England. Han tilbragte sin Ungdom blandt Gauchoerne og optog deres vilde Sæder og Tænkemaade; optraadte første Gang i det offentlige Liv 1820 som Fører for en Rytterskare, blev Oberst og senere Chef i Kampen mod Indianerne. Han vandt derved stor Indflydelse paa Gauchoerne og lod sig Decbr. 1828 vælge til Guvernør i Buenos Ayres; afgik vel formelt 1832, men beholdt Anførselen over Hæren og dermed Magten. Efter en ny alvorlig Krig mod Indianerne blev han Marts 1835 genvalgt med diktatorisk Myndighed og herskede uafbrudt i 17 Aar efter gentagne Omvalg. Med stor Grusomhed rasede han mod sine politiske Modstandere »Unitarierne«, der mest havde deres Styrke i Byerne og i de dannede Klasser, men gennemførte dog selv et strengt Enhedsstyre over hele Landet fra Buenos Ayres. Han overholdt god Orden og fremmede den materielle Udvikling; men hans Overmod bragte ham i Strid saavel med England og Frankrig som med Nabolandene. Endelig rejste General Urquiza, som styrede Entrerios, sig mod ham og slog ham ved Brasilien's Hjælp i Febr. 1852, hvorefter R. paa et engelsk Skib flygtede til England. Den store Formue,

han havde samlet sig, blev inddragen, og han selv dødsdømtes 1861, efter at en langvarig Undersøgelse havde godtgjort, at over 2,000 Mennesker vare blevne myrdede efter hans udtrykkelige Bud, og at i alt 22,400 vare faldne som Ofre for hans Tyranni. Hans Datter Manuelita tog under hans Diktatur ikke ringe Del i Statsstyreisen. *E. E.*

Rosazurin, $C_{35}H_{23}N_6O_6S_2Na_3$, er et Tjærefarvestof og er Natronsaltet af o-Tolidindisazometyl-β-naftylaminmonosulfonsyre; det danner et rødbrunt Pulver, som kan opløses i Vand med kirsebærrød Farve. R. farver Bomuld blaaligrødt i Sæbebad. *O. C.*

Rosc., ved Plantenavne Forkortelse for den engelske Botaniker W. Roscoe (s. d.).

Roscellinus, romersk-katolsk Teolog og Filosof, levede omkring 1100, men om hans Liv vides kun lidet. Han var født i det nordlige Frankrig, og i Slutn. af 11. Aarh. dukker hans Navn for første Gang op, idet der 1092 blev holdt en Synode i Soissons, foranlediget ved hæretiske, triteistisk klingende Udtalelser af R. om Treenigheden. R.'s Udtalelser bleve enstemmig fordømte, og han blev nødt til at tilbagekalde dem. Anselm af Canterbury skrev ogsaa imod ham. Men alligevel fastholdt han sine Anskuelser og maatte som Følge deraf flakke om fra Sted til Sted. En Tid var han vistnok i England, og senere var han Kanonikus i Tours og Besançon. Under det sidstnævnte Ophold kom han i en skarp Strid med Abailard, der tidligere havde været hans Discipel, ogsaa om det trinitariske Spørgsmaal, men derefter forsvinder R. af Historien. R.'s Anskuelse er, ikke med Urette, betegnet som Læren om de 3 Guder. Han vil nemlig bekæmpe enhver Sammenflydning af de 3 Personer i Treenigheden, og han opstiller derfor de 3 Personer som 3 selvstændige Væsener, dog med den Bemærkning, at de i Henseende til Magt og Vilje ere eet. R. var Nominalist, og man har endog, men med Urette, villet gøre ham til Nominalismens Ophavsmand. *A. Th. y.*

Roscher, Albert, tysk Afrikarejsende, født 27. Aug. 1836 i Ottensen, død i Afrika 19. Marts 1860, studerede Arabisk og Medicin og rejste 1858 til Afrika for det paafølgende Aar fra Sansibar at rejse til Kiloa og herfra drage ind i Landet, hvor han i Nærheden af Njassa-Søen, som Livingstone kort i Forvejen havde opdaget, blev myrdet. R. er Forfatter af: »Claudius Ptolemäus und die Handelsstrassen in Zentralafrika« [Gotha 1857]. *O. I.*

Roscher, Wilhelm, tysk Nationaløkonom, født 21. Oktbr. 1817 i Hannover, død 4. Juni 1894 i Leipzig, hvor han siden 1848 havde været Professor. R. var en af Førerne af den historiske Skole inden for den økonomiske Samfundslære. Hans »Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach geschichtlicher Methode« blev i saa Henseende epokegørende. Hans Program var at forklare Nutiden ved at forstaa Fortiden, og paa den bredeste Basis af encyklopædisk Lærdom opbygger han den hele Socialøkonomi som et System af Udviklingsresultater, idet han stedse underkaster de herhen hørende Kendsgerninger en Undersøgelse i deres sociologiske Forbindelse med andre Sider af Kulturlivet som Sprog, Religion, Forfatningsvæsen, Ret, Videnskab, Kunst. Rigtignok opløser han paa den Maade de økonomiske og sociale Faktorer i lidet haandgribelige Relativiteter, men han giver de forskelligste Standpunkter en lærerig og interessant Belysning. Hans Styrke er den klare konkrete, indtil Tørhed objektive Skildring, ikke at opstille Forbilleder. Selv kalder han sin Metode historisk eller historisk-fysiologisk som en udtrykkelig Modsætning til en filosofisk eller idealistisk. Hovedværket under hans overordentlig rige Produktion var det stedse paa ny reviderede og udbedrede »System der Volkswirtschaft. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende«, der en Tid lang har været Standard-Haandbog ved Tyskland's Universiteter, og hvis Anseelse og Udbredelse var international [Bd. I: »Die Grundlagen der Nationalökonomie«, Stuttgart 1854, 23. Udg. ved Rob. Pöhlmann 1901; Bd. II: »Nat. des Ackerbaues und der verwandten Urproduktionszweige«, 1859, 12. Udg. 1888; Bd. III: »Nat. des Handels und Gewerbefleisses«, 1881, 7. Udg. ved W. Stieda 1899; Bd. IV: »System der Finanzwissenschaft«, 1886, 5. Udg. ved O. Gerlach 1901; Bd. V: »System der Armenpflege u. Armenpolitik<, 1894]. Af R.'s øvrige Værker ere at fremhæve »Kolonien, Kolonialpolitik u. Auswanderung« [1856, 3. Udg. med Bidrag af Jannasch 1885], »Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte« [1861, 3. stærkt øgede Udg. 1878], den værdifulde og righoldige »Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland« samt en kritisk-analytisk Oversigt over Forfatningsformernes Udvikling, »Politik: Geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie u. Demokratie« [1892]. (Litt.: G. Schmoller, »Zur Litteraturgeschichte der Staats- u. Socialwissenschaften« [Leipzig 1888]; W. Brasch, »W. R. und die sozialpolitische Strömungen der Gegenwart« [Leipzig 1895]). *K. V. H.*

Roscher, Wilhelm Heinrich, klassisk Filolog og Mytolog, er født i Göttingen 12. Febr. 1845. I Tilslutning til Universitetsuddannelse i Leipzig og Göttingen uddannede han sig ved forskellige Rejser i Italien, Grækenland og Orienten og beklædte derefter forskellige Stillinger ved lærde Skoler, indtil han 1894 blev Rektor for Gymnasiet i Wurtzen. Foruden at han har udarbejdet forskellige Skrifter af mytologisk Indhold, deriblandt »Studien zur vergleichenden Mythologie der Griechen und Romer« [1873—75], redigerer han det store, fortjenstfulde »Ausführliches Lexicon der griech. u. rom. Mythologie« [begyndt 1884], der bærer hans Navn, og hvor han har formaaet om sig at samle en stor og dygtig Kreds af Medarbejdere, saaledes at det virkelig vil blive en Fundgrube for fremtidige mytologiske Studier. *H. Å. K.*

Roscius, 1) Quintus R., berømt romersk Skuespiller, virkede i Rom i 1. Halvdel af I. Aarh. f. Chr. Han udmærkede sig især i komiske Roller, f. Eks. i Plautus'es Komedier, og tjente ved sin Virksomhed en stor Formue.

2) Sextus R., en ung Mand fra Byen Ameria i Umbrien, blev 80 f. Chr. anklaget for at have dræbt sin Fader. Han blev forsvaret af Cicero i en endnu bevaret Tale, hvori han søgte at bevise, at selve Anklagerne vare implicerede i

Mordet. Sagen fik politisk Betydning, da Cicero fik Lejlighed til at rette et stærkt Angreb paa nogle af de Mænd, der under Sulla's Proskriptioner havde forstaaet at erhverve sig stor Rigdom og Indflydelse. *H. H. R.*

Roscoe [rå'sko.u], Henry Enfield, engelsk Kemiker, er født 7. Jan. 1833 i London, studerede i London og Heidelberg, blev 1858 Professor ved Owens College og senere ved *Victoria University* i Manchester. Sammen med Bunsen udførte han forskellige fotokemiske Undersøgelser og grundlagde den maalende Fotokemi eller Aktinometrien; 1867 isolerede han Grundstoffet Vanadin, 1872 bestemte han Wolfram's Atomvægt, og 1882 foretog han en Nybestemmelse af Kulstoffets Atomvægt ved Forbrænding af Diamanter fra Cap. I øvrigt har han udført talrige andre Arbejder bl. a. over Uranforbindelser og paa Spektralanalysens Omraade. Særlig bekendt er hans *Spektrum Analysis* [1885] og hans lille Lærebog i Kemi, som er oversat paa mange Sprog, samt den af ham i Forening med Schorlemmer udgivne »Ausführliches Lehrbuch der Chemie«. *O. C.*

Roscoe [rå'sko.u], William, engelsk Skribent, født i Liverpool 8. Marts 1753, død smst. 1831, kom 16 Aar gl. paa en Sagførers Kontor. Her viste han stor Dygtighed, læste i sin Fritid de engelske Digtere og lærte ved gode Venners Hjælp Italiensk, Fransk og Latin. 1774 fik han selv Sagførerbestalling og drev siden Forretning i Kompagni med forskellige Sagførere. Da Clarkson havde rejst Kampen mod Negerslaveriet, skrev R. 1787 Digtet: »The Wrongs of Africa« til Forsvar for Negrene. Samtidig studerede han Italien's Historie, og 1796 udgav han: »The Life of Lorenzo Medici«. Efter 1796 at have opgivet sin Sagførervirksomhed agtede han at leve for Videnskaben og grundede et stort Bibliotek, men blev 1799 dragen ind i en omfattende Bankforretning. Samtidig optoges han af botaniske Studier og aabnede 1802 den botaniske Have i Liverpool, udgav 1805 »Life of Leo X« og virkede 1806 som Underhusmedlem fra Liverpool for Slavehandelens Afskaffelse. 1816 kom hans Bank imidlertid i Forfald, og R. maatte sælge sit Bibliotek. 1820 blev han erklæret fallit, men hans Venner hjalp ham, saa han kunde fortsætte sine Studier. 1824 udgav han »The Works of Alexander Pope«. *J. L.*

Roscoëlit, et brunt Glimmermineral fra Guldlejerne i California, udmærker sig ved at indeholde betydelige Mængder Vanadium. *N. V. U.*

Roscoff [råskå'f], By i det nordvestligste Frankrig, Dep. Finistére, ved Kanalen lige over for Øen Batz og ved Vestbanen, har en Havn, en biologisk Station, Fangst af Hummer og andre Kræbsdyr (Languster), betydelig Dyrkning af Køkkenurter, Skibsbygning, Handel og (1896) 4,600 Indb. *M. Kr.*

Roscommon [råskå'mən], Shire i det nordvestlige Irland, hørende under Provinsen Connaught, med 2,459 □ Km. R. er et bølget Sletteland uden større Højder (Slieve Bawn 261 M.), men med store Mosestrækninger og Søer. Dog forekommer ogsaa frugtbar Jord, navnlig Boyle-Sletten, der anses for Irland's bedste Græsland. Hovedfloden er den sejlbare og fiskerige Shannon, til hvilken Boyle mod Nord og Suck, der danner Sydvestgrænsen, ere Bifloder. Shannon gennemstrømmer flere store Søer (Allen, Corry, Bodery og Ree) og gør ofte Skade ved sine Oversvømmelser. Befolkningen, hvoraf 97 p. Ct. henregne sig til den katolske Kirke, er stærkt i Aftagende. Medens der 1841 fandtes 253,000 Indb., var der 1891 ikke flere end 114,400. Agerbrug og Kvægavl ere næsten de eneste Næringsveje. Af Arealet henligge 60 p. Ct. som Enge og Græsmarker, 21 p. Ct. dyrkes, og kun 1 p. Ct. er skovklædt. Af Husdyr holdes 11,000 Heste, 12,000 Muldyr og Æsler, 118,000 Stkr. Hornkvæg, 186,000 Faar, 44,000 Svin og 15,000 Geder. Der udføres Hør, uforarbejdet Uld, Hornkvæg, Svin og saltet Flæsk. Stenkulslejer findes i den nordlige Del af Shiret i Arigna's Dal. *M. Kr.*

Roscrea [råskre!i], By i det sydlige Irland. Tipperaryshire, er en gammel Stad med Slotsruiner og runde Taarne, har Kornmøller og (1891) 2,000 Indb. *M. Kr.*

Rosdzin, Flække i preussisk Provins Schlesien 0. f. Kattowitz, nær ved den russiske Grænse, har (1895) 7,100 Indb. Svovlsyrefabrikation, betydelige Stenkulsgruber. *Joh. F.*

Rose (*Rosa* Tourn.), Slægt af Rosenfamilien (Rosengruppen), oprette eller klatrende Buske, oftest med (undertiden regelmæssig stillede) Barktorne paa Stængel og Bladstilke. Bladene ere overvintrende eller kun enaarige; undtagen hos en enkelt Art ere de ulige finnede og have Akselblade, der ere mere eller mindre tilvoksede til Stilken; Smaabladene ere savtakkede. Blomsterne ere store og sidde enkeltvis eller i som oftest faablomstrede Stande. Den krukke- eller næsten kugleformede Blomsterbund (Underbægeret) bærer i Randen 5 Bægerblade, af hvilke de ydre ere fligede, 5 Kronblade, der ere røde, hvide eller gule og have en ofte stærk Duft, og talrige Støvdragere samt en Honningring paa Indersiden af Underbægerets indsnævrede Hals. I Underbægerets Dyb findes talrige fri Frugtblade, der danne lige saa mange Støvveje, fra hvilke Griflerne rage op gennem Underbægeret; Frugterne blive i haarde Nødder, der omsluttes af det kødede og efterhaanden stærkt farvede, hyppigst rødlige Underbæger. Tilsammen danne Frugterne og Underbægeret det saakaldte Hyben, der er en falsk Frugt, indrettet paa at spredes ved Fugles Hjælp. Blomsterne bestøves af Insekter.

Arternes Antal er (i videre Forstand) omtrent 100. De ere udbredte over den nordlig tempererede Zone (20—70°) og i Tropernes Bjærge, men mangle paa den sydlige Halvkugle. Deres Systematik er overordentlig vanskelig, da Arterne variere i høj Grad efter Voksestedet og ere meget tilbøjelige til at danne Hybrider. Foruden de egentlige vilde R. og deres Varieteter og Hybrider findes en uendelig Mængde Former fremkaldte ved den Kultur, der er helliget R. mere end nogen anden Prydplante; alle disse Former have som Regel fyldte Blomster.

Hos den større Del af vilde R. ere Griflerne adskilte, dannende et lille Hoved oven over Underbægeret; de ere desuden oprette Buske, hvoraf nogle dog have overhængende Grene. Denne Hovedgruppe falder atter i flere mindre Grupper. De vigtigste Former af dyrkede R. ere

fremgaaede af nogle af de herhen hørende vilde R. Saaledes er Eddikerose (*R. gallica* L.), som hører til Gruppen *Gallicanae*, Stamform for en Mængde dyrkede R. Den er en lav Busk med spredte Torne af forskellig Slags, baade krumme og børsteformede, store Blade, fjerdelte, ydre Bægerblade og stærkt rød Krone; den hører hjemme i den sydlige Halvdel af Europa og i Orienten. Til den slutte sig nærmest de fyldte Kulturformer af R., Provenceroser, og desuden en Række »Arter«, som næppe længere kunne træffes som vildtvoksende; blandt disse kunne nævnes: Hvid R. (*R. alba* L.), der undertiden forekommer forvildet i Danmark, Centifolierosen (*R. centifolia* L.) med nikkende Blomster (se nedenf.), Portland-R. (*R. damascena* Mill.), der er stærkt tornet og har rigtblomstrede Stande. — Arterne af Gruppen *Pimpinellaefoliae* have talrige, uens, rette og mest børsteformede Torne, smaa Blade og næsten ens Bægerblade, der ikke ere fjerdelte. Herhen hører Klitrose (Pimpinellerose, *R. pimpinellaefolia* L.), der har hjemme i Europa og vokser ret almindelig i Klitter paa Jylland's Vestkyst og langs Kysten af Norge til Bergen; den er en bred, lav og tæt Busk med bleggule eller hvide Blomster og formerer sig vegetativt ved lange Udløbere og Rodskud derpaa. Dyrkes i Former med fyldte Blomster; de trives i mere barskt Klima end de egentlige Haveroser. *R. lutea* Mill. (Orienten) har gule eller orange Blomster; en Varietet af den er Kapucinerrosen (se nedenf.). *R. sulphurea* Ait. (*R. hemisphaerica* Herrm.) har svovlgule Blomster; ligesom de to foregaaende Arter dyrkes den i Busketter. — Til Gruppen *Alpinae* hører *R. alpina* L., der er næsten tornløs og har smukke karmesinrøde Blomster; den vokser paa højere Bjærge i Mellem- og Sydeuropa og dyrkes ligeledes. Endvidere Rubladet R. (*R. rugosa* Thbg.), der stammer fra det nordøstlige Asien (se nedenf.). — Hos Gruppen *Cinnamomeae* sidde Tornene mest parvis ved Akselbladene; Dækbladene ere store, og Bægerbladene næsten ens. Majrose, Kanelrose (*R. cinnamomea* L.) har rød- eller kanelbrune Grene; dens Blade ere graaagtig dunhaarede paa Undersiden, og Blomsterne rosenrøde; kugleformede og højrøde Hyben. Den dyrkes i Busketter, hvorfra den kan ses forvildet; blomstrer tidlig. Almindelig i det østlige Norge. — Gruppen *Caroliniana* bestaar af Nordamerikanere, der udmærke sig ved blanke Blade; især gælder dette Glansbladet R. (*R. lucida* Ehrh.) med rosa Blomster (i Juli) og kuglerunde Hyben; den kan findes forvildet. *R. carolina* L. blomstrer med rosa Blomster ind i August—September. — Arterne af Gruppen *Indicae* have spredte Torne og næsten ens Bægerblade. *R. indica* L., der stammer fra Østasien, kendes vistnok ikke længere i vild Form. Den er Stamform for: Bengalske R., Maanedsroser, Dværgroser, Kineserroser, Teroser (se nedenf.) og har med europæiske Arter givet Krydsninger (Bourbon-R., se nedenf.); med *R. moschata* danner den Noisette-R. (se nedenf.). Dens lange Blomstringstid er nedarvet til mange af dens Krydsningsformer (Remontantroser). — Gruppen *Cynorrhodeae* har spredte Torne; de ydre Bægerblade ere fjerdelte. Hunderose, Vild R., norsk Nyperose (*R. canina* L.) er en høj Busk med lyst rosa Blomster paa lange Stilke; Bægerbladene ere efter Afblomstringen tilbagebøjede; ovale, koralrøde og holdbare Hyben. Den er hyppig i Danmark ved Gærder og Veje, langs Skovbryn o. 1. St. og blomstrer i Højsommeren. Blaagrøn R. (*R. glauca* Vill., *R. Reuteri* Godet) adskiller sig fra Hunderosen ved korte Bladstilke, oprette eller noget udstaaende Bægerblade og mørkt rosa Krone; hist og her i Danmark. Medens de to nævnte Arters Blade ere glatte paa Undersiden, ere de hos Kratrosen (*R. dumetorum* Thuill.) og Stivbladet R. (*R. coriifolia* Fr.) haarede, i det mindste paa Undersiden, men uden Kirtler; i øvrigt er der tilsvarende Forskel mellem disse to Arter som mellem de to foregaaende. De blomstre i Højsommeren og findes hist og her i Danmark. *R. ferruginea* Vill. (*R. rubrifolia* Vill.) med rødbrune og blaaduggede Grene, rødlige Blade og rosa Blomster hører hjemme i de mellemeuropæiske Bjærge. Vinrose, Æblerose (*R. rubiginosa* L.) har kraftige Torne og Børster, kirtelrige, duftende Blade og mørkt rosa Blomster; de ovale Hyben ere orange. Den vokser hist og her i Danmark og forekommer i det sydlige Norge, men er sjælden; blomstrer i Højsommeren. Hybenrosen (*R. mollis* Sm., *R. villosa* L.) udmærker sig ved de tykke, paa Oversiden og i Randen behaarede og svagt kirtlede Blade; Blomsterne ere rosa og dens Hyben kuglerunde, de beholde de til sidst oprette Bægerblade; hist og her i Danmark; almindelig i Norge paa tørre Steder. Nær denne er *R. pomifera* Herrm. med større, tyndere og mere kirtelrige Blade og store Hyben, for hvis Skyld den ofte dyrkes, da de kunne anvendes til Syltning. Filtbladet R. (*R. tomentosa* Sm.) har svagt bøjede Torne, graafiltede Blade, blegrøde Kroner og affaldende Bægerblade; hist og her i Danmark.

Hos en mindre Part vilde R. ere Griflerne sammenvoksede til en Søjle; de ere alle krybende eller klatrende Arter, saakaldte »Slyngroser«. *R. repens* Scop. (*R. arvensis* Huds.) fra Mellemeuropa har lange, tynde Grene og hvide Blomster. Den dyrkes i mange Former; Ayrshire-R. stamme derfra. *R. sempervirens* L. (Middelhavslandene) med blanke, mørkegrønne Blade og hvide Blomster dyrkes ligeledes som Slyngrose. Endvidere *R. multiflora* Thbg. (*R. polyantha* Sieb.) med smaa Blomster i store Stande (se nedenf.), *R. moschata* Mill. (Nordafrika Nordindien), Prærirose (*R. setigera* Michx.) fra Nordamerika, *R. Wichuriana* o. a. (se nedenf.).

Foruden som Prydplanter have Rosenarter tillige anden økonomisk Betydning., Kronbladene af *R. centifolia* og *R. gallica* ere officinelle. Den æteriske Olie i Kronbladene anvendes til Fremstilling af Rosenolie; forskellige Arter anvendes, saaledes i Marokko og visse Egne af Asien *R. moschata*, medens de bedste Slags faas af *R. gallica* og dens Former (Bulgarien o. a. Egne af Balkan). Se Rosenolie. Rosenvand faas ved Destillation af Olien med Vand. En Art Likør laves i Tyrkiet og Grækenland, bestaaende af den æteriske Olie, Sukker eller Honning og Vand. »Frugterne« spises i syltet eller blot kogt Tilstand af flere Arter. *A. M.*

Historie. R. har, fra den for over 2000 Aar siden blev besungen af den græske Digterinde Sappho, der ophøjede den til Blomsternes Dronning, som saadan gjort sit Sejrstog gennem Verden. I Oldtiden dyrkedes den i Indien og i det gamle Babylon, men først og fremmest i Grækenland, hvor forskellige Gudesagn knyttede sig til dens Oprindelse, og hvor den især var helliget Kærlighedens Gudinde. I det gamle Rom dyrkedes den i Kejsertiden mere end andensteds. Ogsaa i Gallien — det senere Sydfrankrig — dyrkedes i Oldtiden mange R.

Efter Kristendommens Indførelse skete der nok i Begyndelsen en Reaktion og en Tilbagegang i Dyrkningen og Forbruget af R., men det blev kun af forholdsvis kort Varighed. Ved den stærkere Forbindelse, der senere paa Korstogenes og Opdagelsernes Tid blev med andre Lande, tilførtes der fra disse — navnlig fra Indien og Kina — nyere Arter, som bleve optagne til Dyrkning. Medens man hidindtil kun havde dyrket Centifolieroser, Mosroser, Provence-R. etc., hvilke alle ere een Gang blomstrende, fik man nu indførTt Teroser og Maanedsroser fra Indien og Kina, hvilke R. blomstre uafbrudt saa lang Tid af Aaret, som Temperatur og Sol tillade det. Medens de gamle R. især udmærkede sig ved stærkere Farver og stærk Duft og sluttet Vækst, havde disse sidste en lettere Vækst, lysere og lettere byggede Blomster. Disse bleve vel af den Grund heller ikke dyrkede i synderlig Udstrækning; thi lige op til henimod Midten af 19. Aarh. dyrkede man i alle Haver og i alle Lande i Europa, hvor man dyrkede R., kun de førstnævnte og dermed beslægtede Arter og kun hist og her som Potteplanter Maanedsroser og Teroser.

Saa skete det imidlertid, at der omkring 1830'erne tilfældig hos en Gartner i Nærheden af Paris opstod en R., der forenede Provence-R.'s dybe Farve med Evnen til at blomstre hele Sommeren til Frostens Indtræden. Hermed var Banen brudt for en ny Æra. Franske Gartnere kastede sig med Iver og Interesse over Tiltrækning af ny Sorter, der havde begge disse Egenskaber. Tiltrækningen skete ved Udsæd af Frø, hvor man af Frøplanterne udvalgte dem, der havde de forønskede Egenskaber. Samtidig eller noget før var der fra Iles Bourbon indført en der vildtvoksende R., den saakaldte Bourbon-R., som ogsaa havde Evne til at blomstre uafbrudt. Der opstod da efterhaanden en hel ny Klasse af R., som man med fælles Navn kaldte Remontantroser af Hensyn til deres Evne til at blomstre flere Gange i en Sommer.

Opmuntret ved de indvundne Resultater kastede flere og flere franske Gartnere sig over Frøudsæd og Tiltrækning af ny Rosensorter. Man avlede og saaede Frø af alle Slags R., og der opstod efterhaanden en hel Række af skønne R., ikke alene Remontantroser, men ogsaa Teroser, Bourbonroser o. s. v. I England toge dygtige og foretagsomme Gartnere ogsaa Opgaven op, og Varieteternes Antal, deres Forskel i Vækst, Form, Farvepragt etc., øgedes stadig. 1880 gjorde en engelsk Gartner Bennett opmærksom paa, at man, for at opnaa gode Resultater, maatte rationelt vælge Forældrene til de fremtidige R., man vilde tiltrække. 1881 bragte han flere saadanne i Handelen. Disse R., som vare fremkomne ved rationelt Udvalg af en Terose til Fader og en Remontantrose til Moder eller omvendt, bleve efterhaanden overalt kaldte Tehybrider.

De vakte straks stor Opsigt i hele Rosenverdenen ved deres Evne til utrættelig Blomstring, og Bennett satte selv Rekorden af en Sort, som blev kaldt »William Francis Bennett«, som Aaret efter, at den var bleven tiltrukken, blev solgt til en amerikansk Gartner for 5,000 Doll.

Hermed er Skridtet gjort til de store Forbedringer i Farve, Blomstring og Modstandskraft mod Sygdom, som nyere Sorter fremvise, navnlig for ovennævnte Tehybriders Vedkommende, medens de ældre Teroser og Remontantroser endnu hævde deres Plads som delvis uovertrufne. Der arbejdes imidlertid ihærdig af alle Rosendyrkere i alle Lande, hvor saadanne findes, hovedsagelig i Frankrig, England, Tyskland, Nordamerika etc., paa at opnaa bedre og bedre Resultater. Man arbejder mere og mere hen imod det Maal at faa R., der have fuldendt Form, fuldendt Farve, fuldendt Vækst — enten stærk eller svagere — o. s. v., og fremfor alt saadanne, der kunne modstaa de talrige Fjender, som R. ere hjemsøgte af.

Dyrkning. R. maa først og fremmest plantes i en Jordbund, hvori de ynde at vokse. Den absolut bedste Jord er mild, ganske lidt sandblandet Lerjord, som indeholder Kalk og er i meget stærk Gødningskraft. Hvor denne ikke findes, maa den tilføres eller den forhaandenværende Jord forbedres dermed. Det Jordstykke, hvori man planter R., maa helst ligge frit og under ingen Omstændigheder overskygges af store Træer. Inden Plantningen maa Jorden behandles indtil 1 M. dybt ved Kulegravning.

Plantningen af R. maa foregaa med megen Omhu. Alle lavtforædlede R., saakaldte rodpodede, paa Rodhalsen af den vilde Hunderose podede R. plantes saa dybt, at Forædlingsstedet kommer I å 2 Cm. under Jorden. Stammede R. plantes saa dybt, som de have staaet forhen i Planteskolen. Man maa ved Plantningen passe, at Rødderne, og da navnlig de finere af disse, komme lige ned i Jorden. Efter Plantningen trædes Jorden let til, men ikke saa fast, at den bliver som et Logulv, og der lægges et lille Lag gammel Gødning over Jorden for at forhindre for hurtig Udtørring. Naar Jorden er godt bekvem og godt tilberedt, kan man ofte plante om Efteraaret. Kælnere Sorter, som Teroser etc., plantes om Foraaret. Ved Efteraarsplantning maa de dækkes stærkt og omhyggelig.

Hvad enten de plantes om Efteraaret eller om Foraaret, maa de paa den sidste Tid beskæres. For lave R.'s Vedkommende bestaar denne i at fjerne alle de svagere Grene. Man beholder i Forhold til Plantens mere eller mindre stærke Udvikling 3—5 stærke Grene paa hver. Disse nedskæres saaledes, at der kun bliver et Par Knopper paa hver over Jorden. Stammede R. beskæres efter samme Princip, saaledes at de Grene, der beholdes, tilbageskæres til 3 a 5 Knopper.

Den aarlige Pasning af R. bestaar af forskellige, hvert Aar tilbagevendende Arbejder. Straks om Foraaret ved mildt Vejrlig fjernes det Dækmateriale, hvormed R. have været dækkede. R. beskæres dernæst med en god Beskæringssaks.

Man foretager først en Udtynding af de forhaandenværende Grene. Alle Grene, der ere over 2 Aar gl., hvilket let kendes paa, at de ere ældre ved Grunden og kun bære svagere etaarige Grene, afskæres helt ved Grunden. Af de tilbageværende Grene beholder man saa mange, at der bliver en omtrentlig Afstand mellem de 2-aarige Grene af ca. 10—15 Cm. De etaarige Grene, som ere skudte op forrige Sommer fra Grunden, beholdes som Regel. Hos stærkt voksende Varieteter kunne disse ofte være af ret betydelig Styrke og Længde. De nedskæres til ca. 1/3 af deres Længde, forudsat at de ikke ere beskadigede af Frost, i hvilket sidste Tilfælde de nedskæres neden for Beskadigelsen. Meget stærke Skud skæres noget længere, meget svage noget kortere end 1/3.

De 2-aarige Grene bestaa af et nedre Stykke, som er 2 Aar gammelt, hvilket bærer een, to eller flere enaarige Grene, der ere udvoksede foregaaende Sommer. Naar disse skæres kortere o: naar der afskæres ca. 2/3 af deres Længde, frembringes der den kommende Sommer færre Skud paa dem, som ere forholdsvis stærke og kraftige. Disse bære den kommende Sommer altid Blomster i Spidsen. Hvis disse ere mange og sidde i en Klynge, er den midterste Blomst oftest bedst udviklet. Naar man skærer de paa det 2-aarige Træ siddende etaarige Grene længere, saaledes at man kun borttager 1/3 eller mindre af deres Længde, faar man flere Skud paa hver. Da disse altid bære Blomst, faar man flere Blomster paa den saaledes behandlede Plante, end naar de skæres kortere, men hver enkelt Blomst bliver næppe saa godt udviklet som i det sidste Tilfælde.

Som almindelig Regel kan anføres, at jo stærkere en Rosenvarietets Vækst af Naturen er, jo mindre skæres der af Grenenes Længde, og omvendt, jo svagere den er, jo mere. Bestemte Regler er det vanskeligt at give udtømmende, da de forskellige Rosenvarieteters Ejendommeligheder og Maade at blomstre paa er ret stor. Under visse Forhold, hvor R. anvendes til at plante imellem eller foran Busketter af andre Træer og Buske, kan man helt undlade Beskæring, naar man anvender stærktvoksende og haardføre Sorter. Der vil da frembringes Masser af Blomster paa disse, hvorved Totalindtrykket forhøjes, medens de enkelte Blomster blive mindre fuldkomne og udviklede end paa beskaarne Planter.

R. fordre megen Næring for at forblive i fuld Kraft og Udvikling. De bør derfor hvert Efteraar gødes rigelig med Kogødning. En Vanding med Gødningsvand nogle Gange i Sommerens Lab er ogsaa gavnligt.

Alle kælnere R. bør dækkes om Vinteren. Det ubetinget bedste Dækmateriale er selve den Jord, hvori R. ere plantede. Denne hyppes om Efteraaret — saa sent som muligt inden Frosten forhindrer det — op om Planterne. Hvis det er stammede R., nedkroges disse. Der lægges Jord op over Stamme og Kronen. For lave R. hyppes Jorden godt op om den nederste Tredjedel. De fleste Teroser er noget mere kælne end de andre R. og bør dækkes noget stærkere. Man lægger derfor Tørvesmuld eller Risskaller op om Planten og Jord oven over disse.

R. formeres paa forskellig Maade. Rodægte R. formeres ved Aflægning eller ved Stiklinger, som kunne sættes paa Friland eller under Glas. I Hovedsagen egne rodægte R. sig ikke for vort nordlige Klima. Det varer forlænge, inden disse give kraftige Planter og tilstrækkelig rigelig Blomstring. Man formerer derfor i Danmark hovedsagelig lave R. ved at forædle dem paa Hunderosen. Formeringen sker paa Frøplanter af disse, som man skaffer sig ved at udsaa Hyben om Efteraaret. Frøet ligger 2 Aar i Jorden. Frøplanterne henplantes i Planteskolen paa vel behandlet Jord og okuleres om Eftersommeren med de Varieteter, man ønsker.

Stammede R. tiltrækkes ved at opgrave lige og kraftige Skud om Efteraaret af vildtvoksende Hybenroser. Disse overvintres muligt frostfrit og plantes om Foraaret paa godt gødet og velbehandlet Jord. De okuleres i den forønskede Stammehøjde den paafølgende Sommer. De overvintres ved at bøjes ned paa Blivestedet, og ved at man lægger Jord op over dem. Næste Efteraar ere de tjenlige til Plantning.

I de senere Aar fremskaffer man ogsaa Stammer ved Dyrkning. Stærke Frøplanter af Hunderoser plantes paa god kraftig Jord og henstaa her urørte af Kniv og Saks, men i øvrigt passede med Renholdelse for Ukrudt etc, i 2 Aar. Det andet Aar vil der fra Grunden frembringes kraftige lige Skud. Alle Planterne optages dette Efteraar, og Planterne afskæres saaledes, at man kun beholder det ene kraftige Skud, som danner den fremtidige Stamme. Henplantning i Planteskolen næste Foraar, Okulering etc. foregaa paa samme Maade som angivet ved vilde Stammer. Her i Norden kan man ikke med Fordel anvende andre Rosenarter til Underlag for R. end Hunderosen, som har sit Navn af, at man i gamle Dage anvendte den til Helbredelse af Vandskræk.

Foruden paa Friland kan man ogsaa dyrke R. i Potter og frit udplantede under Glas i Drivhuse og Drivbakker. Hertil egne kun de Varieteter sig, som udmærke sig ved Blomsterrigdom, god Form og rene Farver, og iblandt disse kun de, der have spidse Blomsterknopper og ikke alt for stærkt fyldte Blomster.

Planterne hertil tiltrækkes som ovenfor angivet og indplantes om Efteraaret i Potter eller paa de særlig dertil bestemte Bede i Drivhuse og Drivbakker, som ere indrettede og byggede i dette Øjemed. Til Fremdrivning under Glas kan man kun anvende R., som ere fuldt rodfaste o: som have staaet mindst en Sommer over i Potte eller været en Sommer frit udplantede.

Fremdrivningen kan foretages tidligere eller senere, efter som man vil have noget tidlige eller noget senere R. Huskonstruktionerne, hvori Fremdrivningen foregaar, maa være meget lyse, godt ventilerede, ikke for høje og kunne opvarmes med Sikkerhed for at opnaa aldeles ensartede Temperaturer. Ved al Dyrkning af R. under Glas gælder det om at holde ensartede Temperaturer, Nat og Dag uden stærke Svingninger, at holde ensartet jævn, ikke for stor Fugtighed, ren og stadig fornyet Lufttilførsel ved god Ventilation samt udmærket kraftig, næringsholdig Jord, hvori Planterne dyrkes.

Kulturformer. De R.-Arter, der især dyrkes i vore Dage, ere: 1) *Rosa multiflora*, *Rosa setigera*, *Rosa Wichuriana* etc. — almindelig kaldt Slyng-

roser. De have stærk eller meget stærk Vækst, blomstre som Regel kun een Gang om Aaret i den egentlige Rosentid. De Afarter, der nedstamme fra *Rosa multiflora*, hvis Hjem er Kina og Japan, have smaa Blomster, der sidde i store Klynger. I meget strenge Vintre ere de ikke fuldt haardføre. Som Typer paa Varieteter, der dyrkes meget, kunne nævnes den højrøde »Crimson Rambler«, den hvide »Thalia«, den lysrøde »Euphrosyne« og den gule »Aglaia«. De Afarter, der nedstamme fra Prærirosen (*Rosa setigera*), have større Blomster og stærkere Farver. Som Typer paa Varieteter kunne nævnes den rosa »Mdm. Sancy de Parabère« og den højrøde »Himmelsauge«. *Rosa Wichuriana* er først fremkommen i de senere Aar og hører ogsaa hjemme i Nordamerika. Den har stærkt glinsende Løv og smaa Blomster i Klynger, som fremkomme sent paa Sommeren og vedblive til Frostens Frembrud. Den vokser meget stærkt med lange, bøjelige og meget slanke Grene og egner sig særlig til Dækning af Skraaninger o. l. Ved Krydsbefrugtning mellem de forskellige Arter og Varieteter af Slyngroser er der fremstaaet en Mangfoldighed af Varieteter som Overgangsled mellem de forskellige Arter.

2) Centifolierosen (*Rosa centifolia*) er den gamle hundredbladede R., som dyrkedes i Oldtiden i det gamle Grækenland. Hertil slutte sig de saakaldte Mosroser, der dog almindelig opføres som en særlig Art (*Rosa muscosa*), og som have deres Navn af moslignende Udvækster (Kirtler) paa Underbæger og Bægerblade. Alle Centifolieroser og Mosroser ere fuldt haardføre og egne sig ganske særlig til For- og Mellemplantning i Busketter. De blomstre som Regel kun een Gang om Aaret, i Rosentiden. Man har dog i de senere Aar ved Krydsbefrugtning med Remontanter tiltrukket nogle Sorter Mosroser, der blomstre 2 Gange om Aaret, men de have som Regel saa lidt »Mos« paa Blomsterne, at de næppe fortjene Betegnelsen Mosroser. Som Typer paa Centifolieroser nævnes den gamle lysrøde *Centifolia major* og den hvide *Unica*, som Typer paa Mosroser den rosa Moscentifolie og den hvide »Unique de Provence«.

3) Kapucinerroser (*Rosa capucina*) blomstre kun een Gang om Aaret. De have altid gule, enten enkelte eller dobbelte, Blomster, smaat Løv, mørke Grene og ere meget modstandsdygtige mod streng Kulde. Den persiske R. med fyldte mørkgule og den tyrkiske R. med enkelte brandgule Blomster ere de mest kendte og udbredte.

4) Rubladet R. (*Rosa rugosa*) har blankt Løv med en ejendommelig Nervation og stærkt tornede Grene; Blomsterne ere enkelte eller halvfyldte. De ere meget haardføre og modstaa strenge Vintre selv i det nordlige Rusland og Finland. De blomstre flere Gange om Aaret med violetrøde eller hvide Blomster og have store, smukke, skarlagenrøde Frugter om Efteraaret. De egne sig udmærket til Forplantning i Busketter og til Plantning paa mager Jord, hvor de let trives. Som smukke Varieteter nævnes den hvide »Mme Georges Bruant« og den rosa la-France-lignende »Conrad Ferdinand Meyer«.

5) Maanedsroser (*Rosa indica bengalensis*) have en forholdsvis lav Vækst, mindre, til Dels halvfyldte eller let fyldte Blomster, der fremkomme i store Mængder, lige til Frosten indtræder. De fordre alle Dækning om Vinteren. De egne sig til Beplantning af mindre Bede eller lange Rabatter. Den almindelige lysrosa Maanedsrose, den hvide »Ducher«, den mørkrøde »Fellemberg« ere de mest anvendte. En Kuriositet findes i denne Klasse R., nemlig den grønne *R. viridiflora*, hvor Kronbladene ere grønne. Af nyere Sorter anvendes den rødgule »Mme Laurette Messimy« meget.

6) Mangeblomstrede R. (*Rosa polyantha*). De danne ganske smaa, lave Buske. Blomstringen finder Sted i Klynger af smaa halvfyldte eller fyldte rosetagtige Blomster. De blomstre lige til Frosten indtræder, og fordre en let Dækning om Vinteren. De egne sig udmærket til Indfatningsplante om andre R. og Rosengrupper. Dyrkede i Potte ere de nydelige og taknemmelige Stueplanter. Den hvide »Paquerette«, den lysrøde »Mignonette«, den gule »Perle d'or« og den højrøde »Perle des Rouges« ere typiske Varieteter.

7) Teroser (*Rosa thea indica*) stamme fra Indien og Kina. De blomstre hele Sommeren, til Frosten kommer, og høre til vore smukkeste R. De ere ikke ret haardføre og maa dækkes meget omhyggelig om Vinteren. Nogle Sorter have en meget stærk Vækst, andre en noget svagere. De stærkt voksende Varieteter ere som som Regel de mest haardføre. Flere Varieteter af Teroser egne sig ganske fortrinlig til Dyrkning under Glas og navnlig til fri Udplantning i Drivhuse og Drivbakker. Til de stærktvoksende Varieteter hører den vistnok mest kendte R., nemlig den gule »Gloire de Dijon« og dennes Afskygninger »Mme Bérard«, »Belle Lyonnaise« etc. Desuden den højrøde »Reine Marie Henriette«, den rosa »Souvenir d'un ami«. Af svagere voksende Varieteter kunne som Typer nævnes den rosa »Catharine Mermet«, den gule »Perle des jardins« og den højrøde »Papa Gontier«.

7) Tehybrider (*Rosa thea hybrida*) ere fremstaaede ved Krydsbefrugtning mellem Teroser og andre Arter, hovedsagelig Remontantroser, og ere forholdsvis ret haardføre. De fremkomme indtil nu mest i lyse Farver, hvidt, gult og rosa med mellemliggende Nuancer. Paa Grund af deres Blomsterrigdom, Villighed til at blomstre, lige til Frosten kommer, deres smukke Løv og Vækst og oftest formskønne Blomster ere de i de senere Aar blevne de mest yndede af alle R. De fleste Sorter egne sig fortrinlig til Dyrkning under Glas og til Afskæring af saakaldte langstilkede R. Af særlig typiske Sorter kunne nævnes de hvide »Weisse Seerose« og »White Lady«, de rosa »la France«, »Mme Caroline Testout« og »Mme Abel Châtenay«, de gule »Keiserin Augusta Victoria« og »Friedrich Harms«, de højrøde »Liberty« og »The Meteor«.

8) Noisette-R. (*Rosa Noisetteana*). De staa forholdsvis Teroserne nærmest og da især de stærkest voksende blandt disse. De ere opkaldte efter en Franskmand Noisette, som bragte dem til Frankrig fra en af Øerne i Atlanterhavet. De ere som Regel mere haardføre end Teroserne og egne sig udmærket til Slyng- og Søjleroser. Blomsternes Farve er hovedsagelig lys, og de blomstre lige til Frosten. Paa ganske enkelte Undtagelser nær egne de sig ikke til Kultur under Glas. Af kendte

Sorter nævnes de gule »Celine Forestier« og »William Allen Richardson« og den rødgule »Duarte d'Oliveira«, der er særlig pragtfuld som Slyngrose.

9) Noisette-Hybrider (*R. Noisetteana hybrida*) ere fremstaaede ved Krydsbefrugtning med Remontantroser. De udmærke sig ved en overordentlig Blomsterrigdom. Blomsterne fremkomme oftest i Klynger. Hertil høre nogle af vore bedste hvide R. som »Boule de neige« og »Mme Alfred de Rougemont« og en gul Varietet »Alister Stella Gray«.

10) Bourbon-R. (*Rosa bourbonica*) stamme fra Øen Bourbon. De blomstre flere Gange i Løbet af Sommeren og ere som Regel temmelig haardføre. Enkelte af de nyere Sorter have en meget stærk Vækst og kunne anvendes til Slyngroser. Flere af de ældre Sorter egne sig aldeles fortrinlig til Drivning og Pottekultur, saaledes de hvide »Mrs. Besanguet« og »Souvenir de la Malmaison«, de rosa »Louise Odier« og »Hermosa«, hvilken sidste nærmer sig stærkt i Karakter til Maanedsrosen. Af stærktvoksende Sorter kunne særlig nævnes den slyngende Afart af »Souvenir de la Malmaison«, den rosa »Mme Nobecourt« og den røde »Robusta«.

11) Remontantroser (*Rosa hybrida bifera*) have hidindtil, siden de flere Gange blomstrende R. fremkom, været den talrigste Klasse af alle R. De udmærke sig ved stor Haardførhed, Villighed til at blomstre og fremfor alt ved Blomsternes stærke og dybe Farve. Navnlig i Midten og op til Begyndelsen af sidste Fjerdedel af 19. Aarh. bleve en Del af vore allerskønneste R. tiltrukne i denne Rosengruppe, Rosenvarieteter med Blomster af hidtil ukendt Farvepragt, Formfuldendthed og Vellugt.

En hel Del af Remontantroserne, især de, der have forholdsvis spidse og lange Knopper, egne sig udmærket til Drivning og Dyrkning under Glas. Enhver kender de smukke højrøde »Général Jacquesminot« og »Marie Baumann« og de mørkerøde »Fisher & Holmes«, »Monsieur Boncenne«, »Eugène Furst« o. m. a.

Denne Klasse indeholder mange Varieteter, vel opimod ca. 1,500 å 2,000. En hel Del af disse staa dog hverandre ret nær og kunne vel indordnes under forskellige Typer og Underklasser. Som saadanne skulle her nævnes nogle faa af de mest kendte. Af hvide: »Elisa Boëlle«, »Mme Lacharme« og »Merveille de Lyon«. Af rosa: »Baronne de Rothshild«, »Captain Christy« og »Mlle Eugénie Verdier«. Af kirsebærrøde: »Jules Margottin« og »Ulrich Brunner fils«. Af karminrøde: »Alfred Colomb«, »Général Jacquesminot« og »Mme Victor Verdier«. Af skarlagenrøde: »Duke of Edinbourgh«, »Fisher & Holmes«, »Gloire de Margottin« og »Prince de Porcia«. Af sortrøde: »Abel Carriére«, »Monsieur Boncenne« og »Prince Camille de Rohan«. Af gule: »Gloire Lyonnaise«.

R. angribes af en stor Mængde Fjender blandt Dyre- og Planteverdenen. Den mest frygtede og mest kendte af disse sidste er Meldug.

De bedste Midler mod Sygdomme ere altid de forebyggende. Giv Planterne god Jord, god Næring og god og kærlig Kultur, og de ville udvikle sig frodig og sundt og selv yde den bedste Modstand mod disse. At nævne alle disse Fjender og give Midler mod hver enkelt vilde være alt for vidtløftigt. Her skal kun nævnes, at man har et udmærket Middel mod Bladlus, der tilberedes saaledes: $^1/_4$ Kvasia koges $^1/_4$ Time i 4 Lit. Vand. Under Afkølingen tilsættes $^1/_8$ Kg. blød Sæbe. Blandingen kan opbevares i længere Tid. Ved Brug tilsættes 4 Gange saa meget Vand.

Mod Meldug kan man anvende pulveriseret Svovl, som strøs om Planten. Som forebyggende Middel herimod og mod andre Sygdomme af Planteverdenen anvender man Sprøjtning med Bordeaux-Vædske 3 à 4 Gange i Løbet af Foraaret og Sommeren. *A. Zeiner-Lassen.*

Rose kaldes i Arkitekturen et cirkelrundt Vindue, hyppig anbragt i en Gavl, i den romanske og gotiske Stil; R. er rigt inddelt med dekorativt Stavværk, hvis Karakter skifter efter Stilfordringerne. *E. S.*

Rose, den gyldne, en Hædersgave fra Paven til fremragende Personer, Korporationer, Byer, Klostre eller Kirker. Paa 4. Søndag i Fasten, Lætare eller Rosesøndagen (*Dominica de rosa*), indvier Paven, klædt i hvidt, en Rose af Guld, idet han først beder en Bøn til Christus som Markens Blomst og Dalens Lilje, derefter bestrør Rosen med Balsam og Moskusstøv og endelig stænker den med Vievand. Efter denne Indvielse løfter han den i Vejret og viser Menigheden den, lægger den saa paa Alteret og holder Messen. R. skal symbolisere de frommes Glæde og Krone, og den overrækkes med en bestemt Formel og Velsignelsesønske. Hvornaar den gyldne R. første Gang forekommer, ved man ikke, med Sikkerhed kendes den dog i 12. Aarh. Gentagne Gange har Overrækkelsen af den gyldne R. haft politisk Betydning, f. Eks. 1519, da Leo X lod den sende til Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen, og 1868, da Pius IX lod den sende til Dronning Isabella II af Spanien. *A. Th. J.*

Rose, den røde og den hvide. Efter den røde og den hvide R., henholdsvis Huset Lancaster's og Huset York's Mærker i de ødelæggende Kampe om den engelske Kongekrone 1455—85, ere disse Kampe blevne kaldte: Krigene mellem den røde og den hvide R. eller Rosekrigene. Med Slaget ved St. Albans 1455, hvor Hertug Richard af York overvandt Henrik VI's Yndling Edmund Beaufort, Hertug af Somerset af Huset Lancaster, begyndte Rosekrigene, de sluttede med Slaget ved Bosworth og Richard III's Fald 1485. Da Henrik VII Tudor 1486 ægtede Elisabeth af York, forenede han i sin Slægt Huset Lancaster's og Huset York's Krav paa Tronen; som Tegn herpaa blandedes de to R. i hans Mærke: Tudor-R. med hvide Inderblade og røde Yderblade. *J. L.*

Rose, Christoffer Pauli, dansk Skuespiller, født 10. Oktbr. 1723 i Kjøbenhavn, død 30. Oktbr. 1784 smst. R. var blandt de første, der meldte sig, da den danske Skueplads 1747 genopstod, og han vandt paa Interimsteatrene saa anset et Navn, at det tilfaldt ham at sige Prologen ved Aabningsforestillingen paa Kongens Nytorv 1748. Han tjente sine Sporer i Lystspillet og Komedien, hvor han ved sin kække og muntre Holdning og sit varmhjertede og lette Foredrag var en noget nær fuldkommen Elsker; snart maatte han følge Tidens Smag over i det rørende Drama,

hvis svage, men brave Karakterer han ved sin Mandighed og Inderlighed bar frelst over det larmoyante Skær; mindre heldig var han i de egentlige Helteroller, da saavel hans Tale som hans Holdning i disse let kunde blive unaturlig og anstrengt; dog kunde han til Tider ogsaa her udfolde en Ildfuldhed og en Stolthed, der rev med og betog. Allerede temmelig tidlig tvang en tiltagende Sværhed R. over i det ældre Repertoire, hvor han som myndig Fader og erfaren Verdensmand gjorde ypperlig Fyldest. Hans sidste Fremtræden var 23. Septbr. 1784 som Melac Faeler i »De to Venner«. (Litt.: »Holberg's Komedier«, Jubeludgave III, 2. Afsn. S. 12—20). *A. A.*

Rose, Elisabeth Cathrine Amalie, født Bøttger, dansk Skuespillerinde, født 1738 i Kjøbenhavn, død 23. Febr. 1793 smst. Knapt voksen fremtraadte Jfr. Bøttger 28. Juni 1752 som Leonora i »Kilderejsen«, rykkede ved Jfr. Thielo's snart paafølgende Død (1754) ind i hendes Repertoire og indtog i adskillige Aar, navnlig takket være Mangelen paa Medbejlersker, en Primadonnastilling ved den danske Scene. Medens hun i Elskerinde- og Heltinderoller kom til kort i Henseende ikke alene til Følelse og Varme, men ogsaa til Naturlighed og Sanddruhed, fremstillede hun med livagtige Virkelighedstræk og en Tilsætning af Komik saavel Kokettens Erfarenhed som Backfischens Nyfigenhed; senere gav hun, der 40 Aar gl. ægtede forannævnte C. P. R., til hvem hun i flere Aar havde staaet i Forhold, med Held en Række Anstandsdamer og ældre Koner. I. Novbr. 1792 optraadte hun som Markisen i »Den virkelige Vise« sidste Gang. (Litt.: »Holberg's Komedier« III, 2. Afsn., S. 43—46). *A. A.*

Rose, Gustav, tysk Mineralog, født i Berlin 28. Marts 1798, død smst. 15. Juli 1873. R. studerede bl. a. hos Berzelius; han blev 1826 ekstraord. og 1839 ord. Prof. i Mineralogi i Berlin. R. ledsagede 1829 Alex. v. Humboldt og Ehrenberg paa deres Rejse i Sibirien. Nogle af de bekendteste blandt hans talrige Undersøgelser angaa Krystallernes elektriske Egenskaber og Kalciumkarbonatets forskellige Modifikationer. Blandt hans Skrifter nævne vi: »Mineralogisch-geognostische Reise nach dem Ural, dem Altai und dem Kaspischen Meere« [2 Bd., 1837—42], »Elemente der Krystallographie« [1833], »Ueb. das Krystallsystem des Quarzes« [1846], »Beschreibung und Eintheilung der Meteoriten« [1863]. *N. V. U.*

Rose, Heinrich, tysk Kemiker, født 6. Aug. 1795 i Berlin, død 27. Jan. 1864 smst. R. begav sig, efter først at have studeret Farmaci i Danzig og at have fortsat Studiet i Berlin, 1819 til Stockholm, hvor han i $1^1/_2$ Aar studerede under Berzelius's Vejledning; 1821 tog han i Doktorgraden i Kiel, 1822 blev han Docent i j Kemi ved Universitetet i Berlin, 1823 ekstraord. Prof. og 1835 ord. Prof. ved samme Universitet. i 1832 var han bleven Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. R. var i høj Grad berømt baade som Lærer og som Videnskabsmand. Hans talrige Arbejder faldt i alt væsentligt inden for den analytiske Kemis Omraade, men omfatte som Følge heraf næsten alle Stoffer inden for den i uorganiske Kemi. Hans Undersøgelser ere prægede af stor Nøjagtighed; Resultaterne findes offentliggjorte i Poggendorff's Annaler. Hans »Handbuch der analytischen Chemie« er et Hovedværk paa den kemiske Analyses Omraade; den udkom i 1. Udg. 1829 og har i Tidens Løb oplevet 6 Opl., af hvilke det sidste blev besørget ved R. Finkener og afsluttedes 1871. *O. C.*

Rose, Mette Marie, dansk Skuespillerinde, født ca. 1745 i Kjøbenhavn, død 20. Marts 1819 smst. Hun, der var Datter af ovenn. C. P. R. og hans første Hustru, fremtraadte 7. Oktbr. 1761 som Melite i »Den gifte Filosof«, viste sig i Besiddelse af ualmindelige dramatiske Anlæg og fik da ogsaa i Løbet af de følgende Aar et stort og forskelligartet Repertoire: hun spillede saaledes baade den rørende Cenie og den hjerteløse Angelique i »Jørgen Dingel«. Alt syntes at love en lang og rig Kunstnerbane, da denne pludselig afbrødes: 11. Novbr. 1765 lod den udsvævende Grev Danneskjold-Samsøe Jfr. R., der havde spillet Bélise i »Vulcani Kæp«, med Vold føre til sit Palæ; skønt hendes Fader fik Dom over Greven, betraadte R. aldrig mere Scenen; hun ægtede senere Kammermusiker Schiörring og døde som en agtet Borgerkone. (Litt.: J. Davidsen, »Kjøbenhavnerliv i ældre og nyere Tid«, S. 169 — 182). *A. A.*

Rosé, Arnold, østerrigsk Violinist, er født 24. Oktbr. 1864, blev 1881 første Koncertmester ved Hofoperaen i Wien og virkede flere Gange med ved Bayreuth-Festspillene. R.'s Ry som udmærket Violinspiller er dog særlig knyttet til Wien, hvor han lever og har dannet den efter ham kaldte R.-Strygekvartet. *W. B.*

Roseau [råzo'] se Dominica.

Rosebery [ro!ᵘzbəri], Archibald Primrose, Jarl, engelsk Statsmand, er født 7. Maj 1847 og hører til en af de ældste skotske Adelsslægter. Han arvede 1868 Peer værdigheden efter sin Farfader og optraadte 1871 første Gang i Overhuset som Taler paa den frisindede Side. 1874 udvirkede han Nedsættelsen af en Komité til at drøfte Valgmaaden ved de skotske og irske Peerers Valg, men fik intet Udbytte ud deraf; dog holdt han stadig fast ved Tanken om en Omdannelse af Overhuset saaledes, at ogsaa de engelske Peerer kun valgte deres Repræsentanter og ikke med personlig Ret toge Sæde i Huset (1888 samlede han 50 Stemmer for et Forslag herom). Ved sit Ægteskab 1878 med Baron N.M. Rothschild's Datter Hannah (1847—90) vandt han en stor Formue. Fra 1880 tog han livlig Del i Overhusets Forhandlinger som udpræget liberal; var 1881—83 Undersekretær for Indenrigsministeriet, Febr.—Juni 1885 Lordseglbevarer og Febr.—Juli 1886 Udenrigsminister under Gladstone; støttede i denne Stilling Bulgarien's Uafhængighed over for Rusland's Lyst til Indblanding. Decbr. 1892 blev han paa ny Udenrigsminister og overtog Marts 1894 efter Gladstone's Afgang Førsteministerposten indtil Juni 1895. Aaret efter opgav han Ledelsen af det liberale Parti og har senere indtaget en Særstilling som Hovedmanden blandt de liberale »Imperialister«. Han ønsker nemlig en fastere Sammenslutning mellem Storbritannien og dets Kolonier, vil give disse valgte Repræsentanter i Parlamentet og først indrømme Irland Selvstyre, naar det engelske Folks Flertal er villigt dertil. Ogsaa

forsvarede han Udvidelsen af England's Herredømme i Sydafrika, medens han i de indenrigske Spørgsmaal vedblivende har kritiseret Regeringens Færd. 1889—90 var han den første »Chairman« (Formand) for London's ny Grevskabsraad. 1891 skrev han den yngre William Pitt's Levned og 1901 »Napoleon, his latest phase« med skarp Dadel over den daværende engelske Regering. (Litt.: Wallace, *Lord R., his words and his works* [1891]). *E. E.*

Rosecranz, William Starke, nordamerikansk General, født 6. Novbr. 1819. Han indtraadte 1842 i Ingeniørkorpset, tog imidlertid kort efter sin Afsked, men indtraadte atter 1861 som Oberst og Chef for et Regiment frivillige. Han kæmpede under Mac Clellan i Vestvirginien og forfremmedes for sit Forhold i Fægtningen ved Rich-Mountain samme Aar til Brigadegeneral. R. fik nu Overkommandoen i Vestvirginien og sejrede ved Summersville. 1862 førte han ved Mississippi, sejrede ved Murfreesborough 1863, men sloges senere samme Aar ved Chicamanga, hvorefter han maatte fratræde Kommandoen. Fra 1864—66, i hvilket sidste Aar han udtraadte af Tjenesten, var han højestbefalendei Departementet Missouri. *B. P, B.*

Rose fra Jeriko se Jerikorose.

Rosegger, Peter (døbt Petri Kettenfeier R.), østerrigsk Forfatter, er født i Alpl ved Krieglach i Steiermark 31. Juli 1843. Som Søn af simple Bønderfolk i Alperne fik han kun en meget tarvelig Opdragelse, og da han var for svag til Bondearbejde, blev han i sit 17. Aar sat i Lære hos en omrejsende Skrædder. Dreven af Kundskabstrang købte og læste han de Bøger, han traf paa, især Silberstein's »Volkskalender«, og begyndte selv at nedskrive sine Oplevelser i Digt og Prosa. Paa Anbefaling af Redaktør Svoboda i Graz, hvem han havde tilsendt nogle af sine Arbejder, fik han Understøttelse til at gennemgaa Handelsskolen i Graz (1865—69), og derefter udgav han under Protektion af Robert Hamerling sine første Dialektdigte »Zither und Hackbrett« (1869), som modtoges med Venlighed og Forventning. Han fik nu af det offentlige et Stipendium til videre Uddannelse i tre Aar, hvorpaa han skaffede sig fornøden Privatundervisning og foretog et Par større Rejser, en til Nordtyskland Holland og Schweiz, en til Italien, og bosatte sig saa i Graz, hvor han dog kun boede om Vinteren; som ægte Bjærgbo følte han sig dragen til Alpelivet og har i en Række Aar tilbragt hver Sommer paa en lille Ejendom i Krieglach. Før sin Rejse havde han udgivet endnu et Bind Digte og Fortællinger i steiersk Dialekt: »Tannenharz und Fichtennadeln« (1870), samt flere Samlinger paa Højtysk: »Sittenbilder aus dem steirischem Oberlande« (1870), »Geschichten aus Steiermark« (1871), o. fl. og i disse aabenbaret et ikke almindeligt Talent og en skarp psykologisk Opfattelse. Han udgav fra 1876 Maanedskriftet »Der Heimgarten« og udsendte hvert Aar eet eller flere Smaabind Fortællinger og Digte, i hvilke han viser en forstandig Begrænsning, idet han aldrig vover sig uden for sit snævre Hjemlands Omraade, i hvilket Naturen og Menneskene ere ham fuldt bekendte og fortrolige, og han har derved opnaaet en Virtuositet paa dette Omraade, der sikrer ham et anset Navn som Fortæller af »Landsbyhistorier«. Foruden de ovennævnte Samlinger kunne frembæves: »In der Einöde« (1872), »Aus Wäldern und Bergen« (1875), »Sonderlinge aus dem Volk der Alpen« (3 Bd. 1875), »Streit und Sieg« (2 Bd. 1876), navnlig Novellen »Der Dorfmessias« og Romanen »Der Gottsucher« (2 Bd. 1883). Flere af hans Fortællinger ere oversatte paa Dansk og Norsk. Han har desuden bl. a. skrevet »Persönliche Erinnerungen an Robert Hamerling« (1891), »Schriften« (Volksausgabe, 1894 o. flg.). (Litt.: Svoboda, »P. K. R.« [1886], Ad. Stern, »Studien zur Litteratur der Gegenwart« [1895]). *C. A. N.*

Roseïn se Rosanilin.

Roseïn, hvid Legering, som er let at arbejde i og særlig skal egne sig til Fremstilling af billige Smykker. Dens procentiske Sammensætning er: Sølv 10, Tin 20, Aluminium 30, Nikkel 40. *F. W.*

Roselit, et sjældent Mineral, som bestaar af et vandholdigt Kalcium- og Koboltarsenat: $(Ca, Co)_3As_2O_8 . 2H_2O$. Det danner smukke, rosenrøde, trikline Krystaller og findes ved Schneeberg i Sachsen. *N. V. U.*

Rosélli se Rosselli.

Rosellīni, Ippolito, italiensk Ægyptolog og Orientalist, født 13. Aug. 1800 i Pisa, død smst. 4. Juni 1843. Efter at R. havde studeret ved Universitetet i Pisa, gik han 1821 til Bologna for her at lære østerlandske Sprog hos den berømte Kardinal Mezzofanti. 1824 kaldtes han hjem til Pisa for at blive Professor i østerlandske Sprog ved Universitetet. Da Champollion løste Hieroglyffernes Gaade og begyndte at læse og tyde de gamle Ægypteres Skrift, fandt han straks en begejstret Medarbejder i R., der sammen med Champollion besøgte de italienske Samlinger, i hvilke der fandtes ægyptiske Sager, saaledes Museerne i Rom, Torino og Napoli, for derefter at følge med ham til Paris. Da Champollion 1828 sendtes til Ægypten som Leder af en fransk videnskabelig Ekspedition, udrustede Storhertugen af Toskana en tilsvarende under R.'s Ledelse. I 15 Maaneder arbejdede R. og hans Medarbejdere flittig i Ægypten. R. udpegede de mest oplysende Billeder, som fandtes i Templer og Grave, og lod dem aftegne, ligesom han afskrev adskillige vigtige hieroglyfiske Indskrifter. En Frugt af Ekspeditionen blev det endnu den Dag i Dag værdifulde Billedværk: »I Monumenti dell' Egitto e della Nubia« [Pisa 1832—44], hvortil slutter sig en forklarende Tekst i 9 Bd. *V. S.*

Rosellinĭa Ces. et de Not., Slægt af *Sphaeriaceae,* med et stærkt udviklet Luftmycel, der breder sig over Substratet; Sporehusene ere sorte, kugleformede, omgivne af Luftmyceliet, Sporerne cllipsoidiske, 1-rummede, brune. De fleste Arter ere Raadsvampe; men enkelte ere dog farlige Snyltere, saaledes *R. quercina* Hartig, som især angriber unge (1—3 Aars) Ege- og Bøgeplanter; de underjordiske Dele af de syge Planter ere beklædte med et hvidt eller lerfarvet Mycelielag, som sender strengformede Forgreninger ud i Jorden; i dette Mycelium opstaar smaa, mørke Sklerotier, der tjene til Svampens Overvintring eller til at holde den i Live i tørre Perioder, da Myceliet visner bort; Svampen breder sig ved, at Myceliet vandrer fra Plante til Plante og trænger ind gennem de kun svagt beskyttede Roddele (Rod-

spids, Siderødder), hvorefter Pæleroden ødelægges og Planten dør. Svampen trives bedst i fugtigt, varmt Vejr og kan da anrette stor Skade; Angrebet begrænses ved at grave Ringgrøfter om de syge Pletter. (Litt.: Rostrup, »Plantepatologi«, S. 448). *F. K. R.*

Rosemaling, Fællesbenævnelse for en i 18. og 19. Aarh. i Norge af Bønderne benyttet Dekorationsmaling. Den rummer forskellige Stilelementer, der ofte paa en højst egenartet Maade ere smeltede sammen. Det ældste Motiv er den gamle barokke Akantusranke, der imidlertid ofte ikke bliver til at kende igen, efter at Rokokoens Stiltanker vare trængte ind ud over Landsbygden. Akantusranken, Rokokoens Muslingemotiver og en Række mere eller mindre realistiske Blomster forme tilsammen denne typiske Stil, der ved sit iltre Liniespil, sin Bygdeindividualitet, sin interessante Udviklingsgang og sine stærke Farver vel hører til det originaleste Udslag af norsk Folkekunst. I enhver Bygd var der een eller flere mere eller mindre dygtige Rosemalere, der strøede deres brogede og farverige Mønstre over Vægge, Sengesteder, Skabe, Kister, Boller, over Slæder, Høvrer, Bogtræer og Seletøjer. Farverne ere stærke, kraftige og friske. Det højrøde, et rødlig violet, det potteblaa, et blaalig grønt og et kraftig gult ere de Farver, der hyppigst anvendes, og tor hvilke man kan spore en vis national Forkærlighed. »De ere norske af Opsyn og Karakter« (Gerh. Munthe). Thelemarken er R.'s fornemste Distrikt. Her mærker man en virkelig Skole og kan følge en bestemt Stiludvikling — den almindelige Udvikling fra en rolig og streng Stil tii en malerisk, vild og barok. I denne sidste Udviklingsfase, der former sig efter 1800, viser ogsaa den hallingdalske R. sig særlig karakteristisk med sine iltre Farver, sin vilde, løsslupne og primitive Fantasi, der dog mangler den Smag og Kultur, som saa ofte præge Thelemarken's R. I Sigdal arbejdede ogsaa et Par Rosemalere i denne R.'s »sidste Stil«. I øvrigt former R. sig forskellig i de forskellige Distrikter. I Nærheden af Byerne stærkere paavirket af Byrokokoen, men ofte med graciøse og fine Blomstermotiver, paa Vestlandet lyst og venligt, Nordenfjælds tungere og lidet artistisk, i Gudbrandsdalen, Træskæringens klassiske Distrikt, enkelt og stormønstret, dog ikke paa Højde med Thelemarken, i Numedal af mindre udpræget Karakter, i Sætersdalen bredt og stormønstret, stærkt paavirket fra Thelemarken. (Litt.: A. Helland, Beskrivelse over Bratsberg Amt [Chra. 1900] i »Norges Land og Folk«; Andreas Aubert, »Fra Numedal« [i Fortidsforeningens Aarsberetning, 1901]; Hans Reusch, »Norsk Bonderokoko« [i »Nyt Tidsskrift«, 1893–94]; samme, »Norsk dekorativ Bondemaling«; [»Samtiden«, [1896]; Gerh. Munthe, »Brudstykker« [»Samtiden«, 1896]). *Sekretær Harry Fett.*

Rosen (*Erysipelas*) er en akut Infektionssygdom, der begynder pludselig, i Reglen med stærke Febersymptomer (Kulderystelse, efterfulgt af Hede og med betydelig Temperaturstigning [til 40° eller derover]), Hovedpine, Opkastning, og kort efter vise sig de første Tegn til det mest iøjnefaldende Symptom, Hududslættet, som har givet Sygdommen dens Navn, idet der et eller andet Sted paa Legemet, hyppigst i Ansigtet, viser sig stærk Rødme af Huden og nogen Hævelse af denne, og saavel Rødmen som Hævelsen ere i Reglen skarpt afgrænsede fra den sunde Hud. I de følgende Dage breder Rødmen sig under fortsat Feber og Ildebefindende i større eller mindre Udstrækning over Legemet, men standser sædvanligvis efter nogle Dages Forløb i sin Fremadskriden. Hævelsen begynder da at tabe sig, den spændte røde Hud bliver blegere og rynket, og til sidst kommer der en stærk Afskalning, og først naar denne, ofte efter flere Ugers Forløb, er endt, begynder Huden igen at faa sit naturlige Udseende. R. har som sagt i hyppigst sit Sæde i Ansigtet, hvoraf Navnet Ansigtsrosen, udgaar i Reglen fra Næsen, breder sig derfra til Ansigtet, kan vandre over hele den behaarede Del af Hovedet, hvilket tidligere anI saas for et uheldigt Tegn, og kan derefter gaa ned ad Ryggen, hvorimod R. sjældnere breder sig fortil til Halsen, idet det synes, som om den har nogen Vanskelighed ved at passere over fremspringende Kanter som Underkæbens Rand. Paa Grund af sin Tilbøjelighed til Vandring kaldes R. ofte Vandrerosen. Udgangspunktet for R. er altid en lille Rift i Huden eller de til denne stødende Slimhinder (derfor saa hyppig udgaaende fra Næsen), hører derfor til de saakaldte Saarsygdomme og var navnlig tidligere meget frygtet i Fødselsstiftelser og paa kirurgiske Afdelinger, da Udfaldet af Operationer ofte blev mindre godt derved, at R. »stødte til«. Paa Grund af den nyere Tids forbedrede Saarbehandling er R. imidlertid nutildags en heldigvis sjælden Gæst paa Hospitalerne. Sygdommen fremkaldes og overføres ved en Bakterie, en Streptokok, første Gang paavist 1882 af Tyskeren Fehleisen. Smitstoffet overføres imidlertid ikke alene fra Rosenpatienter, men ogsaa fra andre Saarsygdomme, idet Streptokokkerne ere meget udbredte overalt. Det er karakteristisk for R., at den har Tilbøjelighed til at angribe de samme Patienter gentagne Gange, og da den ikke er uden Fare, er R. med Rette en frygtet Sygdom. I Reglen er vel Forløbet gunstigt, men gamle eller svækkede Individer bukke let under for den; ligeledes Alkoholister, der let faa Delirium i Tilslutning dertil. Hjernebetændelse og andre Betændelser kunne ogsaa være Følgen af R. (f. Eks. Ørebetændelse, Hjernebetændelse, Nyrebetændelse).

Behandlingen maa rette sig efter Tilfældets Natur. I nogle Tilfælde passe bedre kolde, vaade Omslag, i andre er Pudring bedre. Man har forsøgt at standse R.'s Udbredning ved at pensle den sunde Hud med Tjærepræparater, Helvedssten o. l., men ikke altid med Held. Heller ikke det mod R. opfundne Serum (Marmorck's Antistreptokokserum) har hidtil vist sig videre nyttigt. *A. F.*

Rosen paa Hjortetakker se Horn.

Rosen se Kompas.

Rosen, von, svensk Slægt. Den ældste kendte af Slægten er Woldemar von R., en livlandsk Ridder, som nævnes 1288 og følgende Aar. Slægten havde i Livland Lenshøjheden over Byen og Sognet Roop. Et Medlem flyttede i det 17. Aarh. til Preussen, hvor hans Gren uddøde 1751. En anden Gren von R. med friherrelig Titel lever

endnu i Preussen. Til Slægten hørte Reinhold von R., som under Trediveaarskrigen kæmpede i svensk og fransk Tjeneste og døde som fransk Generalløjtnant 1667, samt dennes Svigersøn Konrad (død 1715), der til sidst blev Marskal af Frankrig og 1689—90 havde ført Kommandoen over Jakob II's irske Hær. De Grene af R., som boede i Estland, kom med denne Provins under svensk Overhøjhed, og 3 Brødre af Slægten naturaliseredes som svenske Adelsmænd 1746; en af disse er Stamfader til den svenske friherrelige Slægt von R. Gustaf Fredrik von R. naturaliseredes som svensk Adelsmand 1714 og er Stamfader til den svenske grevelige Slægt von R. Adskillige Slægtgrene leve endnu i det nuværende Rusland, hvor de 1855 have faaet kejserlig Bekræftelse paa friherrelig Værdighed. Af de svenske Slægtgrenes mere fremragende Medlemmer skulle nævnes Gustaf Fredrik von R. (1688—1769), der var en af Karl XII's Ledsagere i Tyrkiet og fulgte Kongen under den første Del af Ridtet fra Pitesti til Stralsund. R. kæmpede senere i Pommern og Norge, og blev 1722 Generalmajor; han hørte omkring Aar 1738 til det krigersksindede Hatteparti og blev 1739 Rigsraad, hvilken Værdighed han beklædte indtil Partiomvæltningen 1765. 1747—52 var han Generalguvernør i Finland og havde 1757—58 Overkommandoen i Pommern mod den preussiske Hær, i hvilken Stilling det dog ikke lykkedes ham at høste Hæder. (Litt.: Beskow, »Minne af G. F. v. R.« [Svenska Akademiens Handlingar 1852]). G. F.'s Søn Fredrik Ulrik von R. (1731—93) bistod Hoffet (Kronprins Gustaf) i Striden mod Hueraadet 1769 og indtog senere en fremskudt Stilling ved Hoffet, skønt han i Gustaf III's senere Aar nærmede sig Oppositionen; han var 1788—89 Rigsraad. Axel Pontus von R., Søn af Fredrik Ulrik, (1773—1834) var fra 1809 Landshøvding i Goteborg og fik som saadan stor Betydning under Underhandlingerne med Englænderne, da Sverige af Napoleon blev tvungen til at slutte sig til Kontinentalsystemet. Det lykkedes ham at frelse Goteborg fra at blive blokeret. Efter at Svenskerne 1814 vare rykkede ind i Norge, blev R. Guvernør for den Del af Landet, som besattes af den svenske Hær. Adolf Eugéne von R. (1797—1886) var den, der gav det første Stød til Skibshandelen, d. v. s., at Sverige skulde sælge udrangerede Fartøjer til Republikken Columbia i dennes Kamp mod det spanske Moderland, en Transaktion, som umuliggjordes ved Rusland's Mellemkomst og voldte Sverige mange Ubehageligheder. R. opholdt sig 1834—36 i Grækenland for at reorganisere dettes Søkrigsstyrke, arbejdede 1837—39 sammen med John Ericsson paa Propellerens Udvikling. Efter sin Tilbagekomst til Sverige 1845 satte R. megen Kraft ind paa at indføre Jærnbanerne i Sverige, og han har faaet Hædersnavnet »de svenske Jærnbaners Fader«. A. E.'s Søn er Maleren Georg von R. (s. d.) *A. S.*

Rosen, Friedrich August, tysk Orientalist, født i Hannover 1805, død i London 1837, studerede først semitiske Sprog i Leipzig og derefter Sanskrit i Berlin under Bopp's Vejledning. Allerede 1827 udgav han *Radices Sanscritae* [Berlin 1827] og drog derefter til England, hvor han 1828—31 var Professor i orientalske Sprog i London. Fra 1831 beklædte han Posten som Sekretær i det asiatiske Selskab, leverede Udgaver af Mohammed ben Musa's arabiske Algebra [1831] og af »Haughtons Dictionary Bengali and Sanscrit explained in English« [1833], samt forberedte en Udgave af Rigveda (s. d.), som han dog ikke fik fuldendt. *D. A.*

Rosen, Grigorij Wladimirovitsch, russisk General, født i Livland 1776, død 24. Aug. 1841. Han indtraadte i Hæren allerede 1789 og deltog som General i den polske Insurrektionskrig, sloges her af Skrzynecki ved Dembe Wielke og Iganie, men var heldig ved Prag. Som Fører for det kaukasiske Korps besejrede han Kasi Mullah, men paadrog sig senere Kejserens Unaade paa Grund af sit Uheld over for Schamyl. R. var tillige en fremtrædende dygtig Geograf og Statistiker. *B. P. B.*

Rosen, Johan Georg Otto von, Greve, svensk Maler, er født 13. Febr. 1843 i Paris. Han studerede 1855—61 paa Akademiet i Stockholm. De følgende 10 Aar gik væsentlig med Studierejser. Afgørende Betydning for R.'s Kunst fik Antwerpen-Maleren Leys, hos hvem han studerede 1863, og til hvem han atter 1869 søgte tilbage. Men i øvrigt arbejdede han under Portaels, lærte Akvarelmaleri under K. Werner i Tyskland, var hos Piloty i München og hentede paa en Orientrejse en Mængde Motiver til farvefriske Akvareller. Da han 1871 vendte tilbage til Stockholm, var han i Besiddelse af højt udviklet malerisk Kultur. Om den Anseelse, han hurtig vandt sig, vidne i nogen Maade de Udmærkelser, der bleve ham til Del; 1872 blev han Akademimedlem, 1874 Viceprofessor, 1879 Kammerherre, 1880 Professor, og 1881—87 var han Akademiets Direktør. R.'s første større Arbejder, »Sten Sture's Indtog i Stockholm« (1864) og »Vielse i et svensk Smedegildes Kapel« o. a., vise stærk Paavirkning fra Leys es arkaiserende Stil, der ogsaa præger mange andre af hans kulturhistoriske Fremstillinger i middelalderlig Stil: Raderingerne »Goran Persson ser fra sit Vindu St. Sture's Indtog«, »Ture Jonsson« m. fl. og R.'s Hovedværk, det store, i Komposition og Farve udmærkede, karakterfulde »Erik XIV, Karen og G. Persson« (1871, Stockholm's Nationalmuseum). 1881 malede R., i friere Stil, for den danske Stat »Erik XIV i Fængsel«, hvor særlig Karin's Skikkelse og solbelyste Ansigt er af højt sjæleligt Værd (Kunstmuseet i Kbhvn.), 1885 »Den fortabte Søns Hjemkomst« (Stockholm's Nationalmuseum). I Akvareller som »Fødselsdag« (1872), »Blomstermarked i Brabant«, »Brudefærd«, »Julemarked« o. l. gav han hyggelige, ofte lunefulde Folkelivsskildringer, især fra Middelalderen. Portrættet af Faderen (1868, Stockholm's Nationalmuseum) er den første betydeligere Prøve paa hans fremragende, noble, paa een Gang intime og fornemme Portrætkunst: Selvportræt (1869, Stockholm's Akademi), et andet, særlig berømt Selvportræt fra 1877 til Uffizi-Samlingen i Firenze, Karl XV (1873), Oskar II (1875), Grev Lagerberg (1880), Grevinde Dickson (1885), det monumentale Portræt af Nordenskiöld (1886, Stockholm's Nationalmuseum) etc. Andre Værker: Akvarellen »Hr. Gude Gjädde«, Oliemaleriet »En Bravo« (Museet i Aarhus), Tegninger som den gribende Dødedans »Ödet«, »Luther paa Wartburg« m. m., forskellige Land-

skaber — en mangesidig, aandfuld og nobel Kunst, der i Historieskildringen ofte naar den store Stil og de høje Maal gennem Fremstillingens dybt menneskelige Indhold. R. er ogsaa en Gang imellem optraadt som Forfatter: >Bref från Orienten« [1865], »Ur min fars minnen« [1880] m. m. Han er Medlem af det danske Kunstakademi. *A. Hk.*

Rosen, Julius (oprindelig Nikolaus Duffek), tysk Lystspilforfatter, født i Prag 8. Oktbr. 1833, død i Görz 14. Jan. 1892. Han var først i Statstjenesten i Siebenbürgen, derefter i Oedenburg, 1860—66 under Politidirektionen i Prag, men tog sin Afsked som Følge af en falsk Beskyldning, for hvilken han blev fuldstændig renset. Han fik straks derefter Ansættelse som Dramaturg ved »Carls-Theater« i Wien og fra 1880 som Overregissør og Dramaturg ved »Theater an der Wien«, fra hvilken Stilling han tog sin Afsked 1891. Han har skrevet en Mængde Lystspil og Farcer, som ere meget morsomme og meget populære i Tyskland, men i høj Grad Øjeblikkets Børn og snart glemte. Særlig kunne nævnes følgende, af hvilke nogle ere opførte i Kjøbenhavn: »Konvenienz und Liebe«, »Die Kompromittierten«, »Nullen«, »Das Ei des Kolumbus«, »Citronen«; som det bedste anses »O diese Männer«. »Gesammelte dramatische Werke« [14 Bd., 1879—88]. *C. A. N.*

Rosén, Per Gustaf, svensk Geodæt, er født 17. Juni 1838 i Linköping, opholdt sig en Tid i Pulkovo beskæftiget med Astrofotometri (»Messungen an einem Zöllner'schen Astrophotometer« [St. Petersborg 1869]) og blev 1869 Professor ved den svenske Generalstabs topografiske Afdeling og Lærer i Geodæsi ved den militære Højskole. I sin Embedsstilling har R. trianguleret store Partier af Sverige, maalt Basis, bestemt Polhøjde af 1. Ordens Punkter, udført Længdebestemmelser, Præcisionsnivellement, anstillet Pendulundersøgelser til Maaling af Tyngden etc. Blandt hans talrige Publikationer kunne nævnes: »Die astronomisch-geodätischen Arbeiten der topographischen Abtheilung des schwedischen Generalstabes« I, II [Stockholm 1882—1903], »Projet de mesure d'un arc du méridien de $4^0\,20'$ au Spitzberg« [Stockholm 1893]. *J. Pr. S.*

Rosen, Sigismund Ludvig Carl von, dansk Officer, født 23. Febr. 1827 i Segeberg, falden ved Dybbøl 18. Apr. 1864. Han blev Officer 1845 og deltog 1848 ved 1. Jægerkorps i Kampene ved Bov og ved Slesvig, hvor han saaredes. Udnævnt til Premierløjtnant 1849 ansattes han som Adjutant ved Artillerikommandoen paa Als og deltog 13. Apr. sammen med Kaptajn H. A. T. Kauffmann i Erobringen af 2 sachsiske Kanoner. Ved Isted var han Adjutant ved Armeens Artillerikommando og gjorde sig her bemærket ved sin store Koldblodighed og Dygtighed. Efter Fredsslutningen kom han tilbage til Højskolen og blev 1853 Generalstabsaspirant samt 1855 Kaptajn i Generalstaben. 2 Aar senere ansattes han som Stabschef ved 3. Generalkommando, og han var endnu i denne Stilling, da det tyske Forbunds Tropper i Slutn. af 1863 forlangte Holsten rømmet. Kort efter blev han, skønt kun Kaptajn (Majorskarakteren fik han i Marts), Stabschef ved Overkommandoen og viste ved sin fremragende Dygtighed det berettigede i det trufne Valg; mange af Detailanordningerne vedrørende Dannevirke's og Dybbøl's Forsvar skyldes saaledes ham, og han var altid paa Færde. Vendt tilbage til Brohovedet efter en Rekognoscering af Dybbølstillingen Natten 17.—18. Apr. sluttede han sig til Generalmajor du Plat, da denne, foranlediget ved Preussernes Angreb, begav sig ud i Kamplinien. Umiddelbart efter, at Generalen var bleven dødelig saaret, traf det dræbende Skud ogsaa R.; han førtes tilbage til Nybøl, hvor han døde efter faa Timers Forløb. *P. Nw.*

Rosen, Viktor, Baron de, russisk Orientalist, er født 5. Marts 1849 i Reval i Estland, studerede 1866—70 i St. Petersborg, siden ogsaa i Leipzig og Greifswald, østerlandske Sprog og udgav 1872 paa Russisk et Skrift om den gammelarabiske Poesi og om Digtenes kritiske Behandling. 1875—76 udgav R. med W. F. Girgas en arabisk Chrestomati [2 Bd.; ny Udg. af 1. Del 1890] og derpaa fortræffelige Kataloger over de arabiske og andre østerlandske Haandskrifter i forskellige Biblioteker: »Les manuscr. arabes de l'Institut des Langues Orientales« [1877], »Notices sommaires des manuscr. arabes du Musée Asiatique« [1881], »Remarques sur les manuscr. orientaux de la coll. Marsigli à Bologne« [Rom 1885], »Les manuscr. persans de l'Institut des Langues orientales« [St. Petersborg 1886], *Indices alphabetici codicum manuser. Persicorum, Turcicorum, Arabicorum, gui in Bibl. Univ. Petropolitanae adservantur* [1888], *Catalogus Libr. manuscr. et impressorum Monasterii S. Catherinae in Monte Sinai* [1891], de to sidste med C. Salemann, o. s. v. R. har ogsaa udgivet *Imperator Basilius Bulgaroktonos*, Udtog af Jahjå af Antiokien's Krønike, Arabisk og Russisk [1883], talrige Afhandlinger i »Zapiski« og andre lærde russiske Tidsskrifter. R. var Sekretær ved Orientalistkongressen i St. Petersborg 1878 og udgav en Del af Beretningen [Leyden 1879] m. m. *V. S.*

Rosén V. Rosenstein, Nils, svensk Læge, født 1. Febr. 1706 i Sexdräga, Elfsborg Len, død 16. Juli 1773 i Upsala. R. studerede i Lund, Upsala og i Udlandet, blev 1731 Dr. med. i Harderwijk og derefter Adjunkt i Upsala, 1735 kgl. Livmedikus, 1740 *Prof. historiae naturalis* i Upsala. Aaret efter byttede han Professorat med Karl Linné, der var Professor i praktisk Medicin og Præfekt for det akademiske Sygehus. 1745 blev han Archiater, 1762 adledes han. — R. anses for Sverige's betydeligste Læge, der nød en ubegrænset Tillid hos alle, og sammen med Linné skaffede han Upsala-Universitetet den største Anseelse. Han har skrevet en betydelig Mængde, deriblandt adskillige fortrinlige populære Afhandlinger. Blandt hans Arbejder kunne nævnes: *Compendium anatomicum* [Stockholm 1738], skrevet paa Svensk, »Underrättelser om barnasjukdomar och deras botemedel« [Stockholm 1765], der er hans Hovedværk, og som er det første større selvstændige Arbejde om Børnesygdomme. I »Berättelser om en smittosam sjukdom« [Upsala 1742—43] beskreves første Gang en Skarlagensfeberepidemi i Sverige. 1773 lod »Svenska vetenskapsakademien« slaa en Medaille for ham, og 1814 prægede »Svenska akademien« en Erindringsmedaille for ham. *G. N.*

Rosenau (ung. Rozsnyó), By i ungarsk Komitat Gömör 100 Km. 0. f. Neusohl ved Sajó-Floden,

har (1890) 4,800 hovedsagelig katolske magyariske Indb.; et Slot, Sæde for en katolsk Biskop, et katolsk og et luthersk Overgymnasium. Fabrikvirksomhed, særlig Fabrikation af Fajance. I Nærheden R.-Bad med Jærnkilde. *Joh. F.*

Rosenberg, 1) By i preussisk Provins Schlesien, 40 Km. N. 0. f. Oppeln, har (1900) 4,900 Indb. Lærerseminarium, Læderfabrikation, Savskæreri, Kvægmarkeder, i Omegnen Jærnlejer. 2) By i preussisk Provins Vestpreussen 27 Km. 0. f. Marienwerder, har (1900) 3,000 Indb. (Garnison), Savskæreri, Pølsefabrikation. 3) R. (ungarsk Liptó-Rozsahegy), Flække i ungarsk Komitat Liptau, 42 Km. N. N. 0. f. Neusohl, har (1890) 6,900 Indb. Overgymnasium, Fabrikation af Bomuld og Træmasse. *Joh. F.*

Rosenberg, von, en bøhmisk-østerrigsk Adelsslægt, der har taget Navn efter Byen Rosenberg i Bohmen. Slægten skal oprindelig stamme fra Italien, idet to Brødre, der hørte til den berømte Familie Orsini (s. d.), skulle være flygtede fra Rom under en Opstand mod Pave Eugen III (1150) og have søgt Tilflugt i Østerrig; de bosatte sig i Karnten, og herfra bredte den yngre Broders Linie sig over Ungarn til Bohmen, hvor den i Tidens Løb erhvervede sig store Besiddelser og under Navnet v. R. blev en af Landets mægtigste Dynastslægter, der navnlig paa Hussiterkrigenes Tid øvede en betydelig Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Den bøhmiske Linie uddøde 1612 (dens Besiddelser ere for største Delen gaaede over til Familien Schwarzenberg), medens den ældre Broders Linie, der efterhaanden ophøjedes i rigsfriherrelig, rigsgrevelig og rigsfyrstelig Værdighed under Navnet Orsini und R., endnu blomstrer i Kärnthen. Den nuværende (1903) Chef for Huset Orsini-R., hvis Medlemmer aldrig have spillet nogen politisk Rolle, er Fyrst Henrik IV (født 26. Juni 1848). *C. F.*

Rosenberg, Adolf, tysk Kunsthistoriker, er født 30. Jan. 1850 i Bromberg. R., der i Berlin har studeret Filologi og Arkæologi, er en meget flittig, meget skrivende, men bred og lidet aandfuld Forfatter. Ved sine mange Afhandlinger og Skrifter, om Brødrene Beham (1875), Berlin's (1879) og München's Malerskole (1887), Rubens-Stikkere (1888), Rubens-Breve (1881), Bidrag til Knackfusz'es Kunstnermonografier, forskellige Afsnit i Dohme's »Kunst u. Künstler« samt ved sin »Gesch. d. modern. Kunst« [3 Bd., 2. Udg. 1894] etc. har han imidlertid bibragt tysk Kunstpublikum megen belærende Viden. *A. Hk.*

Rosenberg, Carl Frederik Vilhelm Mathildus, dansk historisk og politisk Forfatter, født 2. Jan. 1829 i Skanderborg, død 3. Decbr. 1885 i Kjøbenhavn. Han blev cand. jur. 1854, 1858 Kancellist og 1863 Fuldmægtig i Kirke- og Undervisningsministeriet, men fik 1866 Afsked, fordi han ikke vilde opgive sin politiske Forfattervirksomhed. Naar undtages et Par Flyveskrifter imod Ministeriet Ørsted 1853—54, havde han indtil 1864 fortrinsvis syslet med litterære Studier; han skrev talrige Anmeldelser i »Dansk Maaneds-skrift« [1858—65], en »Illustreret Verdenshistorie« [1860] med særlig Vægt paa de kulturhistoriske Forhold og en Afhandling om »Rolands-Kvadet« [1861], hvorved han vandt Doktorgraden. Men i stærkt greben af Fædrelandets Ulykke 1864 kastede han sig ivrig ind i Drøftelsen af de politiske Forhold, bl. a. i »Fædrelandet«, og udfoldede stor Iver for at udbrede den nordiske Enhedstanke og bane Vej for dens Virkeliggørelse, da han heri saa Nordens eneste Frelse. Han skrev 1864 en omfattende Fremstilling af »Den politiske Skandinavisme«, var Medstifter af »Nordisk Samfund« 1865 og forfattede paa dets Vegne en Række »Blade til Menigmand fra danske Skandinaver«, som siden gik over til at blive »Ugeblade til Menigmand« [1867—69]. Ligeledes var han Medredaktør og flittig Medarbejder af G. Hamilton's »Nordisk Tidskrift« [1866—70], hvilket nærmest forvoldte hans Afskedigelse. Endnu i nogle Aar fortsatte han denne politiske Virksomhed (var 1873—74 Redaktør af »Dansk Ugeblad«), men trak sig derefter tilbage i Mismod og Bitterhed imod Venstre — som han ellers i flere Maader stod nær — fordi det ikke vilde gøre Forsvarssagen, som han selv omfattede med sværmersk Begejstring, til sin Hovedopgave. Han vendte sig nu igen til sine historiske Studier, skrev nogle dygtige Folkeskrifter »Danmark i 1848« [1873], »Gustav Adolf« [1879], og samlede endelig sine Kræfter til en grundig og aandfuld Fremstilling af »Nordboernes Aandsliv«, som han desværre kun fik halvt fuldendt [3 Bd., 1878—85]. 1884 blev han Docent ved Universitetet i nordisk Sprog og Litteratur. *E. E.*

Rosenberg, Peter Andreas, dansk Forfatter, foreg.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 28. Juli 1858. R., der blev Student 1875, drev allerede i sin tidlige Ungdom alvorlige litterære Studier og debuterede 1881 med Fortællingen, »Af et Digterliv«; 1883, Aaret før han tog Magisterkonferens i Filosofi, fik han det lille Lystspil »Fantomer« opført paa det kgl. Teater og udfoldede fra nu af en ret omfattende Virksomhed som dramatisk Digter. I nogle Aar var han, der er en anset Oplæser, Instruktør ved Dagmarteateret, og paa dette ere de fleste af hans Skuespil opførte, 1883 »Hjarne«, 1889 »Klytemnestra«, 1894 »Henning Tondorff« og 1899 »Dønvig Præstegaard«, smagfulde og fastbyggede Arbejder, der gennemgaaende have deres Hovedfortrin i den psykologiske Udmaling. Ved Siden deraf har han oversat adskillige dramatiske Arbejder med megen Dygtighed; særlig udmærker hans Gengivelse af Rostand's »Cyrano de Bergerac« sig ved Kraft og Finhed og ved ualmindelig frisk og klangfuld Versifikation. Af videnskabelige Arbejder har han udgivet et Værk om Søren Kirkegaard [1898], »Grækeraanden« og »Rasmus Nielsen« [1903]. *S. M.*

Rosenberg, Vilhelm, dansk Komponist, foreg.'s Broder, er født i Kjøbenhavn 20. Aug. 1862, blev Student 1881, studerede oprindelig Medicin. Men snart vandt hans musikalske Interesse Overhaand, og han gennemgik Konservatoriet i Kjøbenhavn. 1889—91 var han Musikdirigent ved Dagmarteateret, siden 1892 er han Dirigent for Sangforeningen »Ydun«, 1901 Medstifter af »Dansk Koncertforening«. Han har udgivet forskellige Sanghæfter og komponeret Musik til Dramaet »Klytemnestra«, til Heiberg's »En Sjæl efter Døden« samt Koncertdramaet »Attila«. *A. H.*

Rosenblomstrede (*Rosiflorae*), Orden af tokimbladede og frikronede Planter, der udmærke

sig ved regelmæssige, omkring- eller oversædige Blomster med 5 eller 4 Bæger- og Kronblade og et stort Antal Støvdragere i 5- eller 10-tallige Kranse, ofte 20 i 3 Kranse; de ere gerne indbøjede eller indrullede i Knoplejet. Frugtbladenes Antal er fra I til mange, og de ere enten helt fri eller indbyrdes sammenvoksede, saaledes at Griflerne ere fri. Frøene mangle Frøhvide, men have ret Kim. R. omslutte: Kernefrugtfamilien, Rosenfamilien og Mandelfamilien. Se nærmere disse Art. *A. M.*

Rosenblüt (-plüt), Hans, kaldet »der Schnepperer«, tysk Digter og Mestersanger, var født og tilbragte næsten hele sit Liv i Nürnberg; han digtede 1431—60. Ifølge egne Angivelser har han midlertidig opholdt sig ved Fyrsters og høje Herrers Hoffer som »Vaabendigter«, men hans Digtning tilhører ellers den borgerlige Sfære; især skyldes ham de ældste bekendte »Fastelavnsspil« af mere kunstfærdig Form, hvis Emner ikke ere laante, men af egen Opfindelse. Han skrev desuden Fortællinger og »Schwänke«; det bedste af hans Digtning ere de saakaldte »Weinsegen« og »Weingrüsse« (Mor. Haupt, »Altdeutsche Blätter«, [1. Bd., 1836]). (Litt.: A. Keller, »Fastnachtsspiel aus dem 15. Jahrh.« [1883]). *C. A. N.*

Rosenborg Slot i Kjøbenhavn er opført 1610—17 og bygget af Christian IV i hans Have, som endnu benævnes Kongens Have, uden for Byen. Allerede i Middelalderen var det almindeligt, at velstaaende Mænd i Byerne havde deres Haver med større eller mindre Lysthuse i den fri Natur, uden for Byernes Volde. Kongerne havde haft deres Friluftssted lige over for Kjøbenhavn's i Slot, paa den anden Side Indsejlingen til Havnen, paa Vingaarden, om hvilken vi endnu mindes ved Navnet Vingaardsstræde. Denne gamle Lysthave, der efterhaanden maa have mistet en Del af sin Friskhed ved Bremerholm's voksende Benyttelse som Skibsværft, blev endelig indtagen til Bebyggelse, og medens Kongens Skipperboder rejste sig paa dens Grund, finde vi Christian IV fra 1606 beskæftiget med at afkøbe kjøbenhavnske Borgere en Del Havejorder uden for Byens Østervold, som dengang til Dels fulgte Retningen af Gotersgade. Efter at have opført forskellige Lysthuse, deriblandt »Eremitagen«, senere ombygget af Harsdorff og kaldet Herkules-Pavillonen, og andre Bygninger paabegyndte Kongen 1610 Opførelsen af »det store Lysthus i Haven«, der 1624 fik Navnet Rosenborg. R. S. bestaar af een Fløj, 3 Stokværk høj paa Kælder (47 M. lang og 9 M. bred) med et 50 M. højt Taarn paa Vestsiden samt to mindre Taarne (omtr. 36 M. høje) og et 8-kantet Trappetaarn paa Østsiden. Mellem de høje Gavle løb paa den flade Tagryg oprindelig en Vægtergang, og begge Gavlene vare prydede med to Karnapper, der hvilede paa Konsoller i Flugt med Gulvet i 2. Stokværk. Paa Østsiden førte to lave Trapper op til Døre i underste Stokværk umiddelbart paa Indersiderne af de to Taarne, og fra disse og tværs paa dem førte atter en Trappe paa hver Side langs Bygningens Ydermur op til det 8-kantede Taarn, hvor Hovedindgangen var i 2. Stokværk.

R. S.'s Ydre har i Tidens Løb undergaaet forskellige Forandringer. Under Christian V blev Vægtergangen tagen bort, og under Frederik V borttoges Sidetrapperne op til 1. Stokværk, saaledes at man udefra kun kunde komme ind i Stuen, og de to Karnapper forlængedes helt ned til Grunden. Under Frederik IV bleve de romerske Kejserbuster, som Kongen havde købt i Torino, anbragte paa Slottets Vestside, og Bygningen blev overmalet med en graabrun Oliefarve, der dækkede de røde Mure og de karakteristiske Standstensbaand og Kartoucher, Figurer og Frontespicer under samme Kedsommelighedens Præg. Vinduerne bleve flyttede ud i Flugt med Facadens Flade, og man tænkte endog paa at afbryde det store Taarn og erstatte det smukke Spir med et fladt Tag, hvorved Ødelæggelsen vilde have været fuldkommen. Denne mærkelige Plan, fremsat af Hofbygmester Anthon, blev heldigvis forpurret af Harsdorff. En omtrent samtidig Plan om at gøre R. S. til et Landkadetakademi blev ogsaa opgiven.

Frederiksborg Slots Brand 1859 blev til en Genfødelse for R. S. Ved I. J. A. Worsaae's

Rosenborg Slot.

Virksomhed som Direktør for Kongehusets Samlinger paa Slottet blev R. S. i det væsentlige i de første 25 Aar efter Branden bragt tilbage til sit oprindelige Ydre. I det indre er endnu Stueetagen uforandret, hvad Værelsernes Størrelse og Rumfordelingen angaar, og af dens 8 Værelser staa de 4 i alt væsentligt endnu med det samme Udstyr, som Christian IV gav dem. Efter at det var lykkedes at fastsiaa Beliggenheden af Christian IV's Sovekammer (se Bering Liisberg i »Historisk Tidsskrift«, 6. R., IV Bd., S. 712—721), laa den oprindelige Indretning af Værelserne lige for, og da R. S. er den eneste bevarede Bygning, hvor man kan lære Indretningen af en Kongebolig i ældre Tid at kende, skal den anføres her. Det ægteskabelige Fællesrum, Sengekammeret, ligger i Midten; paa begge Sider af dette findes Kongens 3 Værelser, oprindelig til højre, og Dronningens 3 Værelser, ganske af samme Størrelse og Form som Kongens oprindelig til venstre. Af disse 7 Værelser ere de to Taarnværelserne; de to ere store Sale, der optage Slottets hele Bredde, en i den nordlige,

en anden i den sydlige Del af Bygningen. De 3 mellemliggende Værelser (der vende mod Vest) have mindre Dybde end Endesalene, saaledes at der bliver Plads til en lang Gang, »Stengangen« mellem disse. Stengangen ligger paa Østsiden, og til den føre de to Indgangsdøre, ligesom Hovedtrappen (Vindeltrappen) gaar herfra op til de øvre Stokværk. Frederik III og Sofie Amalie byttede senere om, saaledes at Dronningen fik de oprindelig for Kongen bestemte Værelser (hvorved der opstod en Dobbeltbetegnelse, der benyttes endnu), idet Sofie Amalie ikke vilde benytte de samme Værelser, som Christian IV's Frille Vibeke Kruse havde beboet. Uden for Sengekammeret, der efter Tidens Skik var mørkt, i det store Taarn, laa Badstuen, der blev omdannet til et Havekabinet under Frederik V, og ved Siden deraf en endnu bevaret »Hemmelighed«. Stuen var Kongefamiliens særlige Opholdssted; paa 1. Sal fandtes Gæsteværelser og Ridderstuen eller de tjenstgørende Kavalerers Forsamlingssal, »Rosen«, der ligger midt i Bygningen, lige for Hovedindgangen. Foruden denne store Sal, der i øvrigt snart har været et Fag mindre, snart et Fag større til hver Side, var der to store Endesale, og imellem disse og Rosen paa hver Side 2 et-Fags Værelser med en bagved liggende kort Gang, samt de 3 Taarnværelser, — her havde i Christian IV's Tid den udvalgte Prins og hans Gemalinde samt Prins Frederik deres Værelser som vel i det hele de kgl. Børn, naar de opholdt sig paa R. S. I 3. Stokværk findes endelig »den lange Sal«, som først i nyere Tider har faaet Betegnelsen Riddersalen. Den indtager hele Slottets Længde og Bredde og har en Højde af omtr. 6 M. Den var oprindelig prydet med Gyldenlæders Tapet, og i Loftet viste en Mængde Malerier Mennesket i dets Beskæftigelser og Fornøjelser. 1696 og følgende Aar lod Christian V de smukke Gobeliner, som han havde ladet væve i Kjøge til Minde om Sejrene i skaanske Krig, sætte op i Salen, hvorved en Del af Vinduerne dækkedes, og i Begyndelsen af sin Regering lod Frederik IV det smukke tønde-hvælvede Loft med dets rige og smagfulde Stukkatur- og Billedhuggerarbejde udføre af italienske og hollandske Kunstnere. Malerierne, der forestille Regaliernes guddommelige Oprindelse, ere af Krock. Salen, der fremtræder i fuldstændigt Udstyr fra Christian V's og Frederik IV's Tid, er saaledes en naturlig Fortsættelse af Stueetagen, der med Stengangen og sine Værelser fra Christian IV's, Frederik III's og Christian V's Tid staar uforandret fra 17. Aarh. I Murene findes endnu Rester af Talerør og Vandledningsrør fra Christian IV's Tid; derimod er hans »opfarende Stol« d. e. Elevator borttagen. Værelserne paa 1. Sal bære mere i deres Udstyr Tilfældighedens Præg. Kongeværelserne efter Christian VI's Tid ere da ogsaa først blevne indrettede efter 1867, da den kgl. Mønt- og Medaillesamling, der fra 1781 havde været til Huse paa R, S., blev flyttet bort.

R. S., der oprindelig var bygget som Lysthus i Haven, blev allerede af Christian IV — særlig i hans ældre Aar — benyttet som Bolig. Til Festlokale var det paa Grund af den store lyse og luftige Sal selvskrevet, og endelig gjorde Slottets sunde Beliggenhed det snart til et yndet Opholdssted under Sygdom. Saaledes lod Christian IV sig føre til R. S., da hans Helsot begyndte, og han endte sit lange, arbejdsomme Liv paa R. S. Senere blev Slottet stadig benyttet ved forefaldende Sygdom i Kongefamilien, men brugtes tillige som Festlokale og som Opbevaringssted for de personlige Minder om danske Konger, som allerede Frederik III begyndte at samle paa R. S., og som blev Grundlaget for den kronologiske Samling (s. nedenf.). I en af Slotskældrene opbevaredes en Tid under Frederik IV Geheimearkivet; Højesterets Aabning fandt i Tiden 1795—1829 Sted i Riddersalen paa R. S., og 1791—1833 foregik Tallotteriets Trækning i »Rosen«. 12. Oktbr. 1671 foregik endelig, betegnende nok i den »marmorerede Sal« fra Frederik III's Tid med dens Dekoration i Anledning af Absolutismens Indførelse, den første Uddeling af Dannebrogsordenen. Senere, især under Frederik VI, er R. S. atter blevet benyttet som Lokale for Ordensfesterne. Sidste Gang, R. S. tjente som Opholdssted for Kongefamilien, var i Foraaret 1801, under Nelson's Opsejling og de dermed følgende Begivenheder.

Af Slottets Udenomsbygninger fra Christian IV's Tid — til disse hørte ogsaa Køkkenet — er nu kun den midterste Del af Port- eller Mellembygningen tilbage, et firkantet Porttaarn, opført af hugne Sten samt med svejfede Gavle og Sandstensfigurer. Først Christian V føjede de to Sidebygninger til. Et nyt Køkken blev opført under Christian VI paa den sydøstlige Bastion, hvor Thorvaldsen's Statue af Christian IV efter denne Køkkenbygnings Nedrivelse (1859) fik sin Plads 1863—88, da den atter blev fjernet. R. S., der — da det blev paabegyndt — laa uden for Byen, blev fra først af forsynet med Volde og Grave. Voldene ere efterhaanden blevne sløjfede, og Graven tilkastet paa Nord- og Vestsiden (1781), hvorved den karakteristiske Vindebro bortfaldt.

Da R. S. fra sin ældste Tid udgjorde en Del af Kjøbenhavn's Befæstning, blev det straks belagt med Soldatervagt, hvilket er vedblevet til Nutiden, ikke blot som en Ærespost (i Anledning af at Regalierne fra Christian V opbevares paa R. S.), men — paa Grund af de store Skatte, som Slottet rummer — tillige som en Sikkerhedspost. Som en Følge af, at denne Militærafdeling blev Slotsforvalteren, eller som han dengang hed: Fogden paa R. S., underlagt, udnævntes denne 1719 til Oberstløjtnant — han havde umiddelbart forinden været Livkarl hos Kongen — og til Kommandant paa R. S. 1851 udskiltes atter Slotsforvalterposten fra Kommandantværdigheden, og 1858 ophævedes den sidste helt. Et Rum i Porten benyttedes en Tid til Arrest for Vagtmandskabet, til sidst for Studenterkorpset. (Litt.: Friis, »Samlinger til Dansk Bygnings- og Kunsthistorie«; Brock, »Historiske Efterretninger om Rosenborg«; Worsaae, »Optegnelser om Rosenborg i 25 Aar«). *B. L.*

De danske Kongers kronologiske Samling paa R. indeholder Portrætter af den danske Kongefamilie, samt Dragter, Vaaben, Møbler og Kostbarheder, som have tilhørt Kongehuset, væsentlig fra Christian IV's Tid indtil Nutiden, med en indledende Afdeling, bestaaende af Kongehusets Sager fra Christiern I's Tid indtil Christian IV. Disse Genstande ere ordnede efter Tidsfølgen, saa

vidt muligt i de Værelser paa Slottet, som karakterisere vedkommende Konges Tidsalder, og som ved deres Udstyrelse efter de vekslende Tiders Smag og Mode, fra Renaissance-, Barok-, Rokokotiden og de derefter følgende Perioder, danne en ypperlig Ramme om selve Sagerne; hertil kommer, at de paagældende kongelige Personer for største Delen, Slægt efter Slægt, selv have færdedes i de samme Værelser i det lange Tidsrum, i hvilket Slottet, lige til Begyndelsen af 19. Aarh., benyttedes som Residensslot.

Oprindelsen til denne Samling kan føres tilbage til Christian IV's Tid; ganske vist har man endnu ikke fundet samtidige Beskrivelser af selve Slottet med de deri opbevarede Genstande fra bemeldte Konges Tid, men ad anden Vej kan man dog se, at Kostbarheder og historiske Minder paa den Tid have været opbevarede her. I Christian IV's Breve findes saaledes flere Steder Bemærkninger herom (f. Eks. om hans eget og Dronningens Portrætter, Bayerfyrstens og hans Gemalindes Portrætter), og i Rigsarkivet opbevares et R. 19. Maj 1647 dateret Aktstykke: Inventarivm Ofuer welbiurdige Jomfrue Elisabeth Sophia Gyldenløfuess Smycker och Kleinodier, indeholdende blandt andet to smaa Guldhænder, som holde hver en Stump Metal, som det senere har vist sig, af den svenske Jærnkugle og af Trefoldighedskanonens Malm fra Søslaget paa Kolbergerheide 1644, hvilke Relikvier, efter derpaa i mange Aar at have været fjernede fra Slottet, i senere Tid atter ere komne tilbage dertil. Det kan heller ikke betvivles, at Christian IV's blodplettede Dragt fra Søslaget 1644 allerede i hans Tid har vseret opbevaret paa R., hvor Vibeke Kruse og hendes Datter, den ovenn. Elisabeth Sofie Gyldenløve, opholdt sig meget i Christian IV's senere Aar, og hvor en af Deltagerne i Søslaget, Hans Rostgaard, der, som han selv beretter, paa Trefoldighed >underdanigst« var bleven skudt og kvæstet i sit venstre Knæ ved det samme Skud, som ramte Kongen, dengang var ansat som Sølvpopsvend. Ogsaa Tilbehøret til Christian IV's Seng, i hvilken han døde paa R., men som desværre 1786 er blevet solgt ved Auktion, opbevaredes fra hans Tid af paa Slottet sammen med Dragten fra Trefoldighed.

I den kunstelskende Kong Frederik III's Tid maa Kostbarhederne paa R. have faaet en Del Forøgelser; allerede Hans Rostgaard, der 1650 var bleven forfremmet til Slotsforvalter paa R., hvor han forblev som saadan til 1656, ses at have haft Tilsyn med slige Sager, og der blev senere i Frederik III's Tid ansat en særlig Tilsynsmand til at have Opsyn med de »Rariteter«, som Kongen havde samlet her, nemlig Anders Madsen, der i Regnskaberne optræder med Tilnavnet »sorte« Anders. Frederik III holdt af selv at forevise sine Kunstsager paa R. for fremmede Gesandter; saaledes viste han dem, et Par Maaneder før han døde, for den nederlandske Gesandt le Maire. Anders Madsen blev efter Christian V's Tronbestigelse Slotsforvalter paa R., og da hans Enke Dorthe Rasmusdatter Lund 1682, et Aars Tid efter hans Død, blev gift med hans Efterfølger Hans Eilersen Koch, og hun af forskellige Aktstykker fra Begyndelsen af Frederik IV's Tid ses at have haft en Del Kendskab til Sagerne, kan Traditionen om disse ved hende saaledes føres helt tilbage til Frederik III's Tid. Det er vistnok saaledes adskillige Oplysninger fra sidstnævnte Tid, der ligge til Grund for et i Slutningen af Christian V's Tid affattet Inventarium over Sagerne paa R., hvilket er af stor Betydning for Samlingens Historie. Originalen er rigtignok gaaet tabt, men Inventariet er aftrykt i Aargangene 1772 og 1773 af den i Anledning af Revolutionen 17. Jan. 1772 paabegyndte Kjøbenhavn's Aftenpost og er endvidere særskilt udgivet (første Gang 1775) af Agent Holck i et Par Oplag sammen med en kortfattet Beskrivelse af Kunstkammeret.

Det er meget heldigt for R.-Samlingen, at Grundlaget for den ypperlige Samling af Kongedragter, som allerede var til Stede her fra ældre Tid, i det væsentlige er blevet bevaret. Dette skyldes Frederik IV, der i Anledning af, at den ovenn. Dorthe Rasmusdatter Lund efter sin sidste Mands Død 1703 havde udtalt Ønsket om at faa disse ældre Dragter overladte, selv tog dem i Øjesyn og bestemte, at de som Antikviteter og Minder om hans Forfædre, der selv havde baaret dem, fremdeles skulde opbevares her. Foruden de senere Kongers Dragter er der endvidere efter hver Konges Død tilkommet forskellige andre Minder om dem, men en videnskabelig Ordning af Samlingen kunde ikke finde Sted i ældre Tid, saa længe Slottet endnu blev beboet af Kongefamilien og blev benyttet ved forskellige andre Lejligheder, idet Sagerne i saadanne Tilfælde maatte flyttes om i forskellige Værelser for at give Plads. Det er først 1833, efter at der 1824 var tilkommet en Del Sager fra Kunstkammeret, og da Slottet nu ikke længere benyttedes som tidligere, at der blev nedsat en Kommission for under Overhofmarskal Hauch's Forsæde og under Medvirkning af Oberstløjtnant Sommer samt Museumsmændene Spengler og Thomsen at foretage en kronologisk Ordning og Opstilling af Sagerne paa R.

Statsforfatningsforandringen 1849 berørte naturligvis ogsaa R. Ved kongelig Kundgørelse angaaende Civillisten af 30. Maj 1849 § 1 blev Slottet erklæret for Statsejendom, som skulde vedligeholdes for Statskassens Regning, og med Hensyn til den kronologiske Samling forbeholdt Kongen sig ifølge § 6 nærmere at bestemme, hvorvidt den skulde indlemmes mellem Statens Samlinger eller betragtes som det kongelige Huses uafhændelige Ejendom, arvelig fra Konge til Konge. Denne Bestemmelse blev truffen ved kongelig Resol. af 14. Juni 1854, der fastsatte, at følgende paa R. Slot værende Samlinger og Genstande, nemlig Kroningsinsignierne med Kronjuvelerne og Diamanterne samt de øvrige Genstande, der opbevaredes i de saakaldte Regalieskabe, den egentlige kronologiske Samling, adskillige til Afbenyttelse ved højtidelige Lejligheder bestemte Apparater, saavel som andre forskellige Sager, saasom *Flora-danica*-Stellet, Glassamlingen m. m. desl., samt det egentlige Slotsbygningsinventarium skulde udgøre een Samling under Navn af »den kronologiske Samling«, og at denne Samling skulde betragtes som det kongelige Huses uafhændelige Ejendom, arvelig fra Konge til Konge.

Under 11. Marts 1858 blev der fra 1. Apr.

s. A. at regne oprettet en særskilt Bestyrelse for den kronologiske Samling, bestaaende af Ministeren for Monarkiets fælles indre Anliggender og den tidligere Chef Overhofmarskallen. Da Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender blev ophævet fra 1. Aug. s. A. at regne, og dets Forretninger henlagdes under Finansministeriet, indtraadte i Henhold til kongelig Resol. af 29. Juli Finansministeren i Stedet for i Bestyrelsen. Efter Overhofmarskal Levetzau's Død 1859 blev Overskænk Grev Christian Conrad Sophus Danneskjold-Samsøe 1860 beskikket til Medlem af Bestyrelsen, hvilken Stilling han beklædte til sin Død 1886. Ved kongelig Resol. af 28. Decbr. 1858 blev det bifaldet, at Samlingen fremtidig skulde benævnes de danske Kongers kronologiske Samling paa R. Slot. I Henhold til Bekendtgørelse af 27. Marts 1865 afløste Indenrigsministeren Finansministeren som Medlem af Samlingens Bestyrelse, og fra 29. Oktbr. 1866 har Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet indtaget Indenrigsministerens tidligere Plads i Bestyrelsen, af hvilken endvidere Kong Christian IX's Broder Prins Hans har været Medlem siden 1899, efter at denne Plads havde været ubesat efter Grev Danneskjold-Samsøe's Død 1886.

Siden 1850'erne har Samlingen, foruden ved en Del Forøgelser ved Køb og Gave, haft en betydelig Tilgang, dels af Genstande fra andre Museer og Slotte (1858 og 1859), dels af de ved Frederiksborg's Brand 1859 reddede Sager, hvilke ifølge Reskr. af 20. Decbr. s. A. tillige med de vigtigste paa andre Slotte og i Museerne opbevarede Portrætter og Møbler m. m., der erindre om Christian IV og Kongehuset, for Fremtiden skulle opbevares paa R. I Henhold til Resol. af 7. Decbr. 1866 er der endvidere tilkommet en anselig Mængde Kongehusets Historie vedrørende Genstande fra det opløste Museum for Skulptur og Kunstflid og overensstemmende med Resol. af 17. Septbr. 1870 en Del danske historiske Portrætter, især fra den forrige frederiksborgske Portrætsamling, af hvilke dog største Delen af Privatpersoners Portrætter 1896 ere blevne afgivne til Frederiksborg. *P, B.*

Rosenbrud se R osenfester.

Rosenbrystet Tornskade (*Lanius minor*) se Tornskader.

Rosendael [rozændal] (Roosendael), By i Nordfrankrig, Dep. Nord, 2 Km. 0. N. 0. f. Dunkerque ved Nordsøen, har (1890) 7,400 Indb. Besøgt Badested. *Joh. F.*

Rosendal, stort Jordegods i Kvinnherred, Søndre Bergenhus Amt, er oprindelig opstaaet ved Sammenslutning af de adelige Sædegaarde Hatteberg, Mel og Sem; den førstnævnte af disse er det nuværende Hovedsæde, hvis Bygninger opførtes 1663—65 af Ludvig Rosenkrantz. For denne ophøjedes Jordegodset 1678 til Baroni, hjemfaldt ved hans Søns Død til Kronen, overdroges senere som Forlening Norge's Statholder Ditlev Wibe og afhændedes 1745 til Sognepræst til Fane, titulær Biskop Edvard Londemann, der optoges i Adelsstanden under Navnet Londemann de Rosencrone. Af Jordegodset oprettedes et Stamhus, der 1749 ved Arv tilfaldt Londemann's Søn Markus Gerhard Rosencrone, Diplomat og dansk-norsk Udenrigsminister, der ophøjedes i friherrelig, senere i grevelig Stand. Baroniet tilfaldt i 1811 hans nærmeste mandlige Slægt, Familien Hoff-Rosencrone, der besad det med friherrelige Rettigheder og Titel indtil 1837. Siden var Jordegodset, der fremdeles hyppig kaldes Baroniet, et Stamhus for Mandslinien, der uddøde 1900, gik derefter over til den sidste Ejers Søster, Fru Etatsraadinde Weis, hvis Søn, den danskfødte Læge Chr. Weis, i 1902 arvede det; han har med kongelig Bevilling antaget Moderens Familienavn. Til R. Gods har Christiania Universitet ifølge Konventionen mellem Danmark og Norge af 20. April 1820 eventuel Arveret. *O. A. 0.*

Rosendrossel (*Pastor roseus*) se Stære.

Rosenfamilien (*Rosaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Rosenblomstredes Orden, Urter eller Buske med spredte (meget sjælden modsatte, som hos *Rhodotypus*) og oftest sammensatte Blade, der som Regel have tydelige, hyppig »tilvoksede«, Akselblade, men for øvrigt ere meget forskellig udviklede. Blomsterne, der sidde enkeltvis eller i forskellige Slags Stande, ere omkringsædige og have et fladt og skiveformet, skaalformet eller krukkeformet Underbæger, paa hvis Rand Bioster- og Støvblade ere fæstede. Tallet i Blomsten er hyppigst 5, og de have talrige Støvdragere, som hos hele Ordenen et Mangefold af 5. I Underbægerets Midte findes som oftest et større Antal Støvveje, der hver for sig ere dannede af et Frugtblad og derfor noget skæve. Flerfoldfrugt, hvis Smaafrugter ere forskellig udviklede hos de enkelte Slægter (se nedenf. under Grupperne). Bestøvningen sker hos de fleste ved Insekters Hjælp, idet der udskilles Honning paa Underbægeret; hos Rose, Mjødurt o. a. mangler Honning, Insekterne søge da Støvet; hos Bibernelle og Kvæsurt findes Vindbestøvning. 800—900 Arter, der mest ere udbredte i nordlig tempererede Egne. De kunne inddeles i følgende Grupper: Mjødurtgruppen (*Spiraeeae*), Buske, ofte uden Akselblade; Smaafrugterne ere Bælgkapsler med 2 til flere Frø. Potentilgruppen (*Potentilleae*), mest fleraarige Urter, hvis Blomster have et Yderbæger, dannet af de til Bægerbladene hørende og parvis sammenvoksede Akselblade; Smaafrugterne ere Nødder paa en hvælvet Blomsterbund. Klyngergruppen (*Rubeae*); Blomsterne mangle Yderbæger; Smaafrugterne ere Stenfrugter. Rosengruppen (*Roseae*), Buske med uligefinnede Blade og tilvoksede Akselblade; Blomsterne have et krukkeformet Underbæger, der til sidst bliver kødfuldt og farvet; Smaafrugterne ere Nødder, der omsluttes af Underbægeret. Agermaanegruppen (*Agrimonieae*), mest fleraarige Urter, hvis Blomster have et mere eller mindre krukkeformet eller rørformet Underbæger, der ikke bliver kødfuldt, og som er omtrent helt lukket foroven; det omslutter 1—2 nødagtige Smaafrugter; naar den enkelte Smaafrugt vokser sammen med Underbægeret, fremkommer en falsk Nød; hyppig 4-Tal i Blomsten. Adskillige Arter af R. have stor Betydning som Haveplanter, Rose, Jordbær, Klynger o. s. v. *A. M.*

Rosenfeld, Leopold, dansk Komponist, er født i Kjøbenhavn 21. Juli 1850. Oprindelig var han bestemt for Handelen, men kom i 22 Aars Alderen som Elev til Musikkonservatoriet. Det er især som Romancekomponist, R. senere fik

Navn. Han har i den Retning udviklet stor Frugtbarhed, har udgivet over 30 Hæfter Sange, der vidne om en selvstændig og fin lyrisk Begavelse. Nærmest tysk-romantisk af Karakter ere R.'s Sange prægede af en ejendommelig poetisk Stemningsfylde. Desuden har han skrevet enkelte Korværker med Orkester, hvorimellem Musik til Chr. Winther's »Henrik og Else«. I øvrigt har han mest virket som Sanglærer, han kan som saadan tælle de betydeligste af de yngre Operister fra den danske Scene som sine Elever. Endelig har han flittig plejet musiklitterære Interesser, redigerede i sin Tid »Tidsskrift for Theater og Musik«, udgav en Pjece »Om Textsang« [1887], var Medarbejder af »Musikbladet« og skriver for Tiden (1903) Musikkritik i »Dannebrog«. *A. H.*

Rosenfester, Fester, ved hvilke den ærbareste unge Pige i vedkommende Egn bekranses med Roser. Festen, Rosenbrudsfesten (*fêtede la rosière*), siden lang Tid i Brug i Salency ved Noyon og der knyttet til 8. Juni, den hellige Medardus'es Dag, har derfra bredt sig ud over adskillige Egne i Frankrig; Gaver og rede Penge have gerne afløst »Rosenbrudens« Rosenkrans. Sandsynligvis er denne Fest en Overlevering fra den gammelromerske *Rosaria,* Festen for Sommerens Begyndelse. Blandt mange andre R. fra senere Tid kunne nævnes R. i Treviso og Malesherbes's R., desuden den 1823 stiftede R. i Kapellendorf ved Weimar, en Skolefest med Præmier for flittige Børn.

Rosenfinke d. s. s. Karmindompap (*Carpodacus erythrinus*)se Dompap.

Rosengeraniumolie, *Oleum Pelargonii rosei,* en æterisk Olie, der vindes i Algérie og i Sydfrankrig af forskellige Andropogon- og Pelargonium-Arter og forholder sig alt efter sin Oprindelse forskellig over for Reagentier. Den franske Olie stammer fra *Pelargonium Radula,* er snart farveløs, snart gullig, brunlig eller bleggrøn, stivner ved 16^0 og koger ved 220^0. Den algierske Olie stammer væsentligst fra *Pelargonium roseum* og *P. odoratissimum,* Tyrkisk R. faas af *Andropogon Pachnodes,* en Graminee, som hører hjemme i Asien. R. indeholder den olefiniske Kamferart Geraniol; den har en behagelig Lugt. *O. C.*

Rosenhain, Jacques, tysk Pianist og Komponist, født 2. Decbr. 1813 i Mannheim, død 21. Marts 1894 i Baden-Baden, Elev af Jakob Schmitt, Kalliwoda og Schnyder v. Wartensee, foretog betydelige Koncertrejser, bl. a. til London, boede først længere Tid i Frankfurt, derpaa i Paris, hvor han gav Kammermusikkoncerter sammen med Alard, Ernst og andre fremragende Kunstnere og stiftede en Musikskole sammen med J. B. Cramer; 1870 tog han Ophold i Baden-Baden. R. har skrevet 4 Operaer, 3 Symfonier, Kammermusik, Klaverstykker og Sange. *S. L.*

Rosenhaver. Roser finde mangfoldig Anvendelse i alle Haver. I større Anlæg har man dog i adskillige Aar indrettet særlige R., som udelukkende tilplantes med Roser og indeholde Samlinger af Sorter, som repræsentere de respektive Ejeres Smag. Disse R. indrettes oftest efter en regelmæssig Plan, idet Jordstykket afsættes i regelmæssig Firkant—Kvadrat eller Rektangel. Omkring Midten anbringes et cirkelrundt Bed og uden om dette koncentriske Gange og Bede, hvilke sidste atter gennemskæres af Gange med regelmæssig store Mellemrum for hvert Cirkeludsnit. Hertil slutte sig ud mod Siderne regelmæssige Firkanter med skarpe eller afrundede Hjørner, og hele Anlægget gennemskæres af regelmæssig anlagte Gange, der gaa vinkelret paa og parallelt med hverandre. De enkelte Smaabede, som fremkomme ved denne Inddeling, beplantes alle med Roser, dels højstammede, dels halvstammede og dels lave. Alle Smaabedene indfattes med lav Buksbom eller Ege- og Bøgeplanter, der holdes ganske lave ved stærk aarlig Tilbageskæring. De i nyere Tid tiltrukne lave smaablomstrede og klyngeblomstrende *Polyantha*-Roser kunne ogsaa anvendes til Indhegning. Beplantningen af Bedene kan enten foretages med blandede Rosensorter eller saaledes, at kun en enkelt Sort plantes i hvert lille Bed. Ud mod Siderne kan der anbringes Buegange, om hvilke Slyngroser sno sig. Søjleroser og højstammede Hængeroser kunne anbringes hist og her, dog saaledes at det regelmæssige Totalindtryk ikke forstyrres. Den regelmæssige Plan tillader Opstilling af Søjler og kunstneriske Figurer paa passende Steder i Anlægget.

Den Plan, hvorefter en saadan R. anlægges, kan varieres i det uendelige og giver rigt Spillerum for Landskabsgartnerens Fantasi, ligesom ogsaa Beplantningen kan foretages med stor Variation. R. maa være let tilgængelig fra det øvrige Anlæg, men skilles dog herfra ved en særlig Beplantning, som imidlertid ikke maa bestaa af høje Træer, der kaste stærke Skygger og sende Rødder ind i R., og som spærre for den fri Lufttilgang, Sol og Lys. Grupper af lavere voksende grønne Planter, *Chamaecyparis*-Arter, *Thuja*, *Taxus*, *Rhododendron* etc. med en Baggrund af løvfældende Buske ville meget ofte være mest anvendelige.

Ethvert større Haveanlæg kan tillige let under mere fri Former optage Begrebet R. i sig derved, at Roser paa forskellig Maade strøs ud over Anlægget. Mangfoldige Sorter Roser egne sig udmærket til For- og Mellemplantning mellem Busketter, f. Eks. *Rugosa*-Roser, *Rosa indica*, stærktvoksende Remontant- og Tehybridsorter etc. Mange Slyngroser, især af de nyere Sorter som »Crimson Rambler« og dermed beslægtede Afarter, stærktvoksende Teroser som »Gloire de Dijon«, »Mme Bérard« etc, kunne let anbringes paa større Græsplæner som enkeltstaaende Søjleroser hist og her. Mangfoldige, især af de nyere Sorter Tehybrider, egne sig fortrinlig til Beplantning af større eller mindre Bede i Græsplænerne, hvor hvert Bed kun beplantes med een enkelt Sort Roser, nogle med en mørkerød, andre med en lyserød eller med en gul Varietet etc. Anbringelse af højstammede Roser, enkeltvis og i hele Grupper, kan bidrage til at forhøje Afvekslingen. I Rosentiden vil Rammen af hele Beplantningen i Anlægget og de længere Synspunkter, der gives for Øjet, forhøje Virkningen i høj Grad. *A. Zeiner-Lassen.*

Rosenheim, By i Bayern, Regeringsdistrikt Oberbayern, ved Foden af Alperne og ved Mangfall's Indløb i Inn, har (1900) 14,200 Indb. Stort Saltværk med en Rørledning fra Reichenhall, Jærnstøberi, Maskinfabrikation; Kursted med

flere Badeanstalter. R. skal være opstaaet i 10. Aarh. og kom 1247 under Bayern. *Joh.F.*

Rosenhoff, Caspar Claudius, dansk Litterat, født 18. Novbr. 1804 i Kjøbenhavn, død 19. Jan. 1869 paa Frederiksberg. R. var født i ringe Kaar og naaede ikke frem til at blive Student. Hele hans litterære Virksomhed bærer da ogsaa Autodidaktens Mærke. Hans naturlige Evner vare ikke betydelige, og han savnede Forbindelser til at komme med i de raadendes Lag. Sin journalistiske Bane begyndte han som Medredaktør af »Allernyeste Skilderier af Kjøbenhavn« [1831—34]; R.'s Navn som Journalist er dog særlig knyttet til Ugebladet »Den Frisindede«, som R. næsten skrev ganske ene, og som ogsaa i bredere Lag fik en tilstrækkelig stor Udbredelse til at skaffe ham Brødet, indtil det til sidst kneb for ham at udrede de Mulkter, som hans, i øvrigt meget beskedne, frimodige Udtalelser voldte ham, og Bladet efter en 12-aarig Virksomhed 1846 maatte standse. Et rørende Bønskrift findes mellem Orla Lehmann's Papirer paa det kgl. Bibliotek. Resten af hans Liv gled hen med at skaffe Føden ved at fabrikere en Masse efemer Litteratur (Almanakker, Bordtaler, Lejlighedsvers o. l.); af denne Mængde have kun en Samling Anekdoter om Tidens bekendte Mænd, udgivne under Titelen »En Silhuettør« under Pseudonymet Caspar Courosa [1853] og enkelte Digte (udgivne efter hans Død som »Udvalgte Digte« [1873] med en Fortale af Ploug) nogen Værdi. (Litt.: Borchsenius, »Fra Fyrrerne« I [1878]). *J. Cl.*

Rosenhoff, Orla Albert Vilhelm, dansk Musiker, foreg.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 1. Oktbr. 1844, Elev af A. Lund og senere af N. W. Gade. Ved Musikkonservatoriets Oprettelse 1867 blev R. vikarierende Lærer i Klaverspil, senere fast ansat 1881—92 som Lærer i Harmonilære, Kontrapunkt og Fuga. Denne Lærervirksomhed, hvilken han endnu efter sin Afgang fra Konservatoriet fortsætter privat, udgør R.'s egentlige Livsgerning, og gennem den er han kommen i Forhold til og har udøvet stor Indflydelse paa den yngre Slægt af danske Musikere. Som Komponist er han optraadt med Værker for Kammermusik (Kvintet, Sekstet), Sange, Klaverstykker (deriblandt Pedalstudier) og to Ouverturer for Orkester. Han har udgivet 3 Samlinger Opgaver til Brug ved den musikteoretiske Undervisning. ***A. H.***

Rosenholm, Stamhus og Hovedgaard i Øster-Lisbjærg Herred, 20 Km. N. f. Aarhus, hed oprindelig Holme- eller Holmgaard og tilhørte i 15. Aarh. Familien Petz; 1506 blev Bispen i Aarhus Niels Clausen Skade dens Ejer. Ved Reformationen kom den under Kronen og mageskiftedes 1559 til Jørgen Ottesen Rosenkrantz (død 1596), som opførte den endnu staaende Hovedbygning, udvidede Godset betydelig og gav Gaarden Navnet R. Under hans Søn, »lærde Holger Rosenkrantz« (død 1642), og Sønnesøn Geheimeraad Erik Rosenkrantz (død 1681) var R. et Hjemsted for Lærdom og Videnskabelighed, og en Mængde unge Mennesker, adelige og borgerlige, fik deres Uddannelse paa R. Gaarden solgtes flere Gange inden for Slægten og blev 1744 af Geheimeraad Iver Rosenkrantz oprettet til et Stamhus. — R. er en firfløjet, skævt sammenbygget Gaard, Hovedfløjen og de to Sidefløje med to Stokværk paa til Dels hvælvede Kældere og den første med runde Taarne i Hjørnerne, »Rundeler«. Portfløjen er i eet Stokværk med et Porttaarn paa Midten og firkantede, taarnlignende Pavilloner paa Hjørnerne. Den er bygget 1559—67 af røde Munkesten og er tæt omgiven af Grave. I Kælderen findes der fra 1604 et Kapel, der endnu benyttes. Stor Portrætsamling. — I Haven staar et firkantet Taarn, to Stokværk højt og bygget af Kridtsten og røde Munkesten; det er en Rest af »den gamle Staldgaard«, der var opført samtidig med Hovedbygningen og blev nedrevet i 1890'erne. Mindestøtte i Haven for Baron H. H. Rosenkrantz (død 1879). — Stamhusets Størrelse 1903: 207 Tdr. Hartkorn, 430 Hekt. Skov; i Bankaktier 6,800 Kr., i Fideikommiskapitaler 608,700 Kr. *B. L.*

Rosenhonning (*Mel Rosae*) er et farmaceutisk Præparat, der tilberedes ved at inddampe et vandigt Udtræk af Rosenblade med renset Honning til Sirups Konsistens. *A. B.*

Rosēnius, Carl Olof, svensk Prædikant, født 3. Febr. 1816 i Nysätra i Norrland, død 24. Febr. 1868 i Stockholm, er Ophavsmand til en frikirkelig, »nyevangelisk« Opvækkelsesbevægelse i Sverige. Allerede Faderen, som var Præst, var ivrig Opvækkelsesprædikant, og R. begyndte end- og i sine Skoleaar at prædike. 1838 blev han Student, men Studierne tiltalte ham ikke, han i længtes mod en praktisk Gerning i Evangeliets Tjeneste, og 1840 sluttede han sig til en Metodistpræst Scott. Han begyndte tillige at optræde som Forfatter. 1842 overtog han Redaktionen af »Stockholms missionstidning« og senere Redaktionen af Maanedsskriftet »Pietisten«, som Scott havde paabegyndt, men som nu blev R.'s og hans Partis Hovedorgan, og hvor han først offentliggjorde de fleste af sine Skrifter. Scott forlod Sverige, og R. fjernede sig efterhaanden mere og mere fra Metodismen, han vilde føre en luthersk Opvækkelse igennem. Paa den ene Side vilde R. ikke gaa med til en sekterisk Udskillelse fra Kirken, men paa den anden Side nærede han Mistro over for det kirkelige Embede, vilde skabe Lægprædikanter og vilde helst have en Konventikelgudstjeneste i Stedet for en Menighedsgudstjeneste. Paa det dogmatiske Omraade betonede han stærkt Naadens Betydning, det gjaldt om at lade Naaden virke. Da »Evangeliska fosterlandsstiftelsen« blev stiftet 1856, tog R. ivrig Del i Oprettelsen. Han blev Bestyrelsesmedlem og vedblev at være dette til sin Død. Han samlede et meget stort Parti om sig, og hans Indflydelse var ogsaa stor i Norge og Danmark. I Danmark førte Paavirkning fra R. til Dannelsen af Sekten »Bornholmerne« (s. d.). Da R. var død, blev Spaltningen mellem de »nyevangeliske« og Statskirken langt større, og ogsaa politiske Forhold kom til at spille med ind i Bevægelsen. Lederen blev Lektor P. Waldenstrøm. R. skrev en stor Mængde Skrifter, af hvilke ogsaa adskillige ere oversatte paa Dansk. *A. Th. J.*

Rosenkaal se Kaal S. 28.

Rosenkilde, Adolf Marius, dansk Skuespiller, født 16. Febr. 1816 i Kjøbenhavn, død 14. Oktbr. 1882 smst. R. havde taget Teater-

blodet i Arv fra sin nedenfor omtalte Fader C. N. R., og til Trods for dennes Modvilje fremtraadte han 29. Marts 1837 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Ludvig Thostrup i »Østergade og Vestergade«; da han imidlertid hverken i denne eller sine to andre Debutroller slog afgørende igennem, og Vejen fremad paa den danske Scene desuden syntes ham stænget af ældre Komikere, brød han efter et Aars Elevvirksomhed overtvært og søgte til Christiania Teater, der paa den Tid var fuldstændig dansk. 9. Oktbr. 1839 debuterede han der som Leporello i Mozart's Opera »Don Juan« og vandt sig i Løbet af de ti Sæsoner, han virkede der indtil Udgangen af 1849—50 — et Aar (1842—43) var han paa Rejse med Ole Bull — Anerkendelse som en dygtig Kunstner saavel i Skuespillet som i Syngestykket. Alligevel greb han straks til, da H. V. Lange tilbød ham Engagement ved Kasino-Teateret i Kjøbenhavn; skønt han her indtil Udgangen af 1854—55 og derpaa i den Michael Wiehe-Høedt-ske Hofteatersæson (1855—56) arbejdede sig frem saavel til stigende Folkeyndest som i kunstnerisk Modenhed, havde han dog, da han 1. Septbr. 1856 som Holberg's »Jakob v. Tybo« atter fremtraadte paa det kgl. Teaters Scene, endnu meget at overvinde, inden han naaede kunstnerisk Myndighed; ikke alene maatte hans Fader dø, men han selv maatte gennem en 21 Maaneders Sygdom (1869—70) modtage »et mildt Skær af Alderdommens Skrøbelighed« (P. Hansen): den sidste halve Snes Aar af sit Liv virkede han i et omfattende Repertoire med grundmuret Anseelse og Myndighed. Hans sidste Fremtræden var 24. Oktbr. 1881 som Etatsraaden i »Umyndige i Kærlighed«.

R. var en nøjagtig, næsten pertentlig Kunstner: i en Række Heiberg'ske Vaudevillefigurer, som Trop i »Recensenten og Dyret« og Hummer i »De Uadskillelige«, og Holberg'ske Komediekarakterer, som Jeronimus'erne, Pedanterne og Vielgeschrei i »Den Stundesløse«, bevarede han med omhyggelig Troskab det Helhedsbillede, han havde modtaget af Faderen, om end han udførte det videre i Enkelthederne med mangfoldige Smaatræk, som han havde afluret Livet. I det hele skabte han sine Figurer ud fra saadanne Smaaiagttagelser, hans Kunst var en Art Mosaikkunst, der føjede mange smaa Enkeltheder sammen til livagtige Mennesker i latterlig Belysning. Som den samtidige akademiske Nationalliberalisme rettede R. med kaad Aandsoverlegenhed sit Lunes Pile mod det borgerlige Snæversind og det adelige Standshovmod, men medens hans Adelsmænd, som Marki de Corcy i »Postillonen i Lonjumeau«, Baron Ebersdorf i »En Spurv i Tranedans« og Grev de Miremont i »Kammeraterne«, til Trods for deres haabløse Idioti besad Anstand og Finhed, formaaede han ikke at hæve sine Borgermænd, som Justitsraad Winge i »Besøget i Kjøbenhavn«, Conradsen i »De Fattiges Dyrehave« og Jensen i »En Skavank«, til Husfaderens Myndighed. Højest naaede han i Roller som Gobbo i »Købmanden i Venedig« og Geronte i »Scapins Skalkestykker«, hvor han kunde forene Tankens Snæversyn med Alderdommens Gaaen-i-Barndom til en fuldkommen Imbecilitet med tandløs Mimren og tungelam Lallen: i saadanne Roller kunde han hæve sig til en genial Fantasifuldhed.

R. har skrevet en hel Del humoristiske Smaafortællinger, af hvilke »Anders Tikjøb«, der har oplevet et Dusin Oplag, er den bekendteste; største Delen af de øvrige findes samlede i »Mellem Sæsonerne«, I—II [1872]. Hans bredt anlagte Fortællemaade virker nu temmelig anstrengt i sin Komik. (Litt.: E. Brandes, »Dansk Skuespilkunst«, S. 258—273; »Ude og hjemme«, II, S. 121—125; »Illust. Tid.«, IX, S. 43—45, XXIV, S. 41—44; Borchsenius, »Hjemlige Interiører«, S. 197—212; »Holberg's Komedier«, Jubeludg., III, 2. Afsn., S. 135—138; J. W. Søndring, »Erindringer«, I—II). *A. A.*

Rosenkilde, Anna Kirstine, født Paaske, dansk Skuespillerinde, født 25. Febr. 1825 i Kjøbenhavn, død 28. Maj 1885 smst. Skønt dansk af Fødsel begyndte hun sin sceniske Bane paa Christiania Teater i Maj 1843 som Henriette i »Bruden« og vandt sig hurtig ved sin indtagende Fordringsløshed og sin lyse Sangstemme et stort Publikum, hvis Yndest hun bevarede. indtil hun 1850 fulgte sin forannævnte Ægtefælle Ad. R. til Kjøbenhavn; i de fem Aar (1850—55), Ægteparret R. virkede ved Kasino, indtog hun ved sit yndefulde Sangforedrag og sit graciøse Skælmeri inden for Vaudevillen en Primadonnastilling, ogsaa i Hofteatersæsonen forstod hun at gøre sig gældende; men da hun kom til det kgl. Teater, sluktes hendes Stjerne: ved sin første Fremtræden 10. Septbr. 1856 som Cendrillon i Isouard's Syngespil fik hun en kølig Modtagelse, og Aaret efter ramtes hun af en Hæshed, der nødte hende til at opgive sine Syngespilroller; i nogle Aar forsøgte hun at vinde sig en Stilling i Skuespillet, men uden rigtigt Held, og 1865 afskedigedes hun af Teaterets Tjeneste. *A. A.*

Rosenkilde, Christen Niemann, dansk Skuespiller, født 8. Jan. 1786 i Slagelse, død 12. Novbr. 1861 i Kjøbenhavn. R. havde sit beskedne, men sikre Livsophold som Kantor ved Domkirken og Overlærer ved Fattigskolerne i Aarhus, da han, som allerede i flere Aar havde været Familieforsørger, for en Del efter Tilskyndelse af Prins Christian (VIII) pludselig opgav dette og modtog Engagement ved det kgl. Teater i Kjøbenhavn. Hans Debut her 19. Marts 1816 som Balozi i »De tre Galninger« faldt yderst uheldig ud; ganske vist magtede han med sin smukke, vel skolede Tenorstemme den vokale Del, men hans kantede Skikkelse gjorde en latterlig Figur i dette Elskerparti. Alligevel vedblev Teaterdirektionen, der var i Trang for en Syngespilelsker, i en Aarrække at tildele R. det ene lyriske Sangparti efter det andet, han fik dog af og til i forskellige komiske Roller, hyppig i Syngespillet, som den naragtige de la Ratiniére i »Agnes Sorel«, den opblæste Baron Lucival i »Jeannot og Colin«, den taabelige Blaise i »Den ny Jordegodsejer« og den skikkelige Magister Job i »Den lille Rødhætte«, Lejlighed til at aabenbare en lunerig Evne til Karaktertegning. Da Haack 1821 døde, var R. derfor næsten selvskreven til at tage Arv efter ham inden for Holberg, og han viste som Magister Stygotius i »Jakob v. Tybo«, Trojaneren i »Ulysses v. Ithacia«,

Rosiflengius i >Det lykkelige Skibbrud« og Titelrollen i »Erasmus Montanus« komisk Fantasi og skarp Karakteristik.

Havde R. end saaledes lidt efter lidt arbejdet sig frem til Anseelse og Navn, var det dog først, da J. L. Heiberg indførte Vaudevillen paa den danske Skueplads, at hans halvt farceagtige, halvt maskekomedieagtige Lune og springske Øjebliksindskydelse kom til deres fulde Ret i saa forskelligartede Figurer som den forsorne Dreng Hans Mortensen i »Aprilsnarrene« og den løjerlige Gamling Trop i »Recensenten og Dyret«, den raske Peter i »Et Eventyr i Rosenborg Have« og den fedtede Hummer i »De Uadskillige«. Skønt R.'s Komik saaledes spændte over et saavel i Alder som i Karakter vidtudstrakt Territorium, var han dog ikke, hvad der almindeligvis forstaas ved en Forvandlingskomiker, han krøb ikke med Hud og Haar ind i en fremmed Ham, tværtimod, han anvendte sjældent egentlig Maskering, forandrede aldrig sin Stemme, var paa en Maade altid R. paa Scenen, men alligevel havde han levet sig saaledes ind i den Figur, han skulde fremstille, at han hos Tilskuerne frembragte den fuldstændigste Illusion: Skuespilleren forsvandt, og Stykkets Person traadte lyslevende frem.

Da R. følte fast Grund under Fødderne, slog han sig ikke til Taals med den vundne Stilling, men stræbte stadig at udvide sin Kunsts Omraade og med Held; saaledes lykkedes det ham ved Siden af sine geniale Karikaturer af enfoldige gamle Mænd at finde ægte Udtryk for den ældre Mands halv komiske, halv rørende Godlidenhed, en Evne han udviklede til den højeste Grad af Fuldkommenhed i den ædle og dog inderlig komiske Michel Perrin. Ogsaa hos Holberg udvidede han sit Omraade: efter Ryge's Død (1842) overtog han Jeronimus'erne, og Aaret efter udførte han sit Holberg'ske Mesterstykke: Vielgeschrei i »Den Stundesløse«. Hermed havde han naaet sin Kunsts Højdepunkt, og han skabte i de følgende Aar en Række Figurer, hvor fantastisk Overdrivelse forenede sig med jordbunden Hverdagslighed til lykkelig komisk Helhed, saaledes den forvirrede Assessor Svale i »Eventyr paa Fodrejsen«, den storpralende Parolles i »Kongens Læge« og den tossegode Iversen i »Abekatten«. I sine sidste Leveaar var hans Stilling paa den danske Skueplads at ligne ved en ejegod Bedstefaders, og nogle Maaneder efter at han havde fyldt 70 Aar, tegnede han i »Den Ældste« et Slags Selvportræt i bløde og milde Farver. Hans Teatervirksomhed standsede temmelig brat: han begyndte Teateraaret 1861—62 med usvækket Lyst, men allerede 7. Septbr. 1861 fremtraadte han sidste Gang som Sivert Posekigger i »Den politiske Kandestøber«.

Ved Siden af sin Skuespillervirksomhed udfoldede R., navnlig i sine yngre Aar, en ikke ringe Forfattervirksomhed; han udgav et Par Ugeblade: »Brevduen« [1818—24] og »Kbhvns. Morgenblad« [1825—26], oversatte Skuespil og Operatekster og forsøgte sig uden stort Held som dramatisk Forfatter; hans »Efterladte Skrifter« ere udgivne i 2 Bd. af P. Hansen. (Litt.: C. N. Rosenkilde, »Efterl. Skrift.«, I. Del, S. I—LIV; »Holberg's Komedier«, Jubeludg., III, 2. Afsn., S. 95—100; Bille, »20 Aars Journalistik«, II, 53—57; »Ude og hjemme«, I·[1877—78], 391—395 og 405—408; J. W. Sødring, »Erindringer«, I—II). *A. A.*

Rosenkonge se Bedeguare.

Rosenkrans (*Rosarium*, *Paternoster* eller *Psalterium*), en Snor med større og mindre Kugler eller Perler, der i den romerske Kirke anvendes til Hjælp ved Tællingen, naar et bestemt Antal enslydende Bønner, Fadervor og Ave Maria'er skulle bedes. Romerkirken anbefaler og foreskriver Gentagelse af Fadervor og Ave Maria, fordi disse Bønner ere de fuldkomneste, og fordi Gentagelsen skaber mere Inderlighed, og Kirken mener, at Ensformigheden kun bestaar i Ordene, de fromme Betragtninger ville af sig selv veksle, idet snart een, snart en anden Tankeforbindelse dukker op. For imidlertid lettere at kunne bede det bestemte, ønskede eller foreskrevne Antal Bønner tager den bedende R. i Haanden, og efter hver Bøn lader han en Kugle glide mellem Fingrene. Allerede i Oldkirken skal der have været Eneboere, som bad et bestemt Antal Fadervor, og som til Støtte havde optalte Sten liggende i Skødet. I Middelalderen kom Ave Maria (s. d.) frem som Bøn, og de to Bønner bleve nu kombinerede saaledes, at man begyndte at bede dem efter hinanden i bestemt Orden og bestemt Antal. Herved blev R. en stor Hjælp. Den indrettedes med Kugler af to Størrelser, saaledes at de store Kugler repræsenterede Fadervor, og de smaa Ave Maria'er, og R. blev snart et yndet Andagtsmiddel. Den stammer altsaa fra Middelalderen, men nærmere Tidsangivelse er umulig. Fra katolsk Side hævdes, at Domingo, Dominikanerordenens Stifter har opfundet R., men kun saa meget er sikkert, at Dominikanerne vare de første, der brugte den egentlige og fuldstændige R. Muhamedanerne have ogsaa en R., med 99 Kugler, og den Omstændighed har bevirket, at man har antaget, at R. paa Korstogstiden allerede er kommen fra dem til de Kristne, og da der tillige findes Andagtsmidler, som minde om R., hos Brahminerne og Buddhisterne, har man villet føre R.'s første Oprindelse tilbage til det fjerne Østen, men Sammenhængen mellem de forskellige Former af Bedeapparatet er ikke klaret endnu. Antallet og Grupperingen af de store og de smaa Kugler i den katolske R. veksle, og hver Rosenkransform giver atter sin særlige Rosenkransandagt. Den fuldstændige R. eller Dominikaner-R. har 15 Gange 10 smaa Kugler og mellem hver Dekade een stor Kugle. Den bedende fremsiger altsaa først 10 Ave Maria'er og derefter eet Fadervor, og naar dette har gentaget sig 15 Gange, er hele R. bedt igennem. Tallet 150 for Mariabønnernes Vedkommende svarer til 150 for de gammeltestamentlige Salmers. Denne R. kaldes derfor gerne Psalterium. Den almindelige R. eller Rosarium har kun 5 Gange 10 smaa Kugler og 5 store. Men desforuden findes der en Række R. med særlige Kuglekombinationer. De fromme Betragtninger, som skulle ledsage Rosenkransbønnerne, foreskrives ogsaa nærmere. Ved Dominikanerrosenkransen deles de saaledes i tre Hovedgrupper: Maria's Glæder, Smerter og Saligheder, der atter hver især have bestemte Frelseskendsgerninger til Genstand. Navnet R. forklares

forskelligt. Maria selv kaldes »den mystiske Rose« i Kirkesproget, og maaske staar Betegnelsen i Forbindelse hermed. Nogle sætte den ogsaa i Forbindelse med den hellige Rosalie (s. d.), der skal have benyttet R., og andre forklare den i Middelalderens Billedstil paa den Maade, at de enkelte Bønner ere Roser, der udfolde sig til Maria's Ære. 1475 stiftede Dominikaneren Jakob Sprenger et Rosenkransbroderskab i Köln, og flere andre kom senere til. Disse Broderskaber helligede sig navnlig Maria-Dyrkelsen, og Paverne begunstigede dem derfor med rund Haand. En særlig Rosenkransfest til Maria's Ære indførtes af Pius V, da Tyrkerne vare blevne slagne den første Søndag i Oktober, 7. Oktbr., 1571 ved Lepanto, og da denne Sejr for Kristenheden efter den almindelige Overbevisning skyldtes Bønner til Maria. Gregor XIII henlagde udtrykkelig 1583 Festen til første Søndag i Oktober, og Clemens XI gjorde den 1716 til almindelig Kirkefest. (Litt.: Herzog's »Realencyklopädie«, Bd. XIII). *A. Th. J.*

Rosenkrans d.s. s. Rosenkrantz.

Rosenkrans se Horn.

Rosenkransfest se Rosenkrans.

Rosenkrantz, Stamhus, oprettet 18. Marts 1804 af Geheimestatsminister Niels R. Stamhuset bestaar af Ryegaard og Trudsholm paa Sjælland og Barritskov i Jylland og har (1903) 7481/4 Td. Hartkorn, 951 Hekt. Jordtilliggende og 803 Hekt. Skov; i Bankaktier 14,400 Kr., i Fideikommiskapitaler 1,214,000 Kr. og i aarlig Kanon af bortsolgt Gods ca. 530 Tdr. Byg. *B. L.*

Rosenkrantz er Navnet paa en af de ældste og anseteste danske Adelsætter, som oprindelig førte et firdelt Skjold, atter skraadelt fra begge Hjørner, vekselvis af blaat og rødt, belagt med en af sort og Sølv toradskaktavlet højre Skraabjælke, siden 16. Aarh. i 2. og 3. Felt en guldkronet Sølvløve, paa Hjælmen en af røde og Sølvroser flettet Krans og en staaende Paafuglefjer mellem 2 Vesselhorn, det første halv blaat og nedentil af Sølv og sort skaktavlet, det andet oventil skaktavlet og nedentil rødt, hvert udvendig besat med 4 Paafuglefjer. Slægten har i over et halvt Aartusinde skænket sit Fædreland en anselig Række udmærkede Mænd, der have beklædt Rigets højeste Stillinger. Navnet R. antog Slægten først ca. 1525. Den fremtræder i Valdemar Atterdag's Tid med Iver Nielsen, Rigsraad, som 1365 var med at afslutte Freden med Hansestæderne. Hans Søn Niels Iversen (død 1412), Rigsraad, var Dronning Margrete's betroede Mand, deltog i Kampen med Kong Albrecht og i de derpaa følgende Forhandlinger og var 1405 Høvedsmand paa Svavsted, som han 1408—09 tappert forsvarede mod Friserne. — Iver Nielsen's Søskendebarn var Niels Jensen til Tange, Ridder, hvis Søn Otte Nielsen til Bjørnholm, Rigsraad (død 1477) var med at indkalde Kong Christoffer af Bayern, 1439 blev forlenet med Kalø, nogle Aar efter Rigshofmester, Rigets højeste verdslige Embede, som han beholdt under Christian I. — Hans Broder Ludvig Nielsen til Tange og Palsgaard (død ca. 1492) var ligeledes Rigsraad og er bekendt fra en langvarig Strid med Kong Hans. Deres Brodersøn Niels Styggesen var fra 1486 til sin Død 1533 Biskop i Børglum og gjorde sig saa ilde berygtet ved sit uværdige, udsvævende Liv, at han endog for en Tid blev udstødt af Rigsraadet. — En anden Brodersøn, Erik Nielsen, som 1465 blev Ærkedegn i Viborg og under sit Ophold ved fremmede Universiteter erhvervede sig betydelig Lærdom — i Erfurt var han 1472, i Rostock 1473 Universitetsrektor —, var en af de første Professorer ved Kjøbenhavn's Universitet og hyppig, mellem 1479 og 1501, dets Rektor. — Erik Ottesen til Bjørnholm (død 1503) blev ligesom Faderen, førnævnte Otte Nielsen, 1456 i en ung Alder Rigshofmester og ledede alle Rigets vigtige Anliggender lige til Christian I's Død, men havde ogsaa i Kong Hans's Tid fremtrædende Andel i Rigsraadets Forhandlinger; han var, hedder det i en Krønike fra 16. Aarh., »ligesom en Fader for Danmark, hans Mage og Lige saa vi end ikke i Ære, Dyd, Fromhed og i alle gode Vilkaar«. Rigshofmesterembedet gik 1513 over til hans ældste Søn Niels Eriksen til Bjørnholm og Vallø (død 1516), som i Forvejen havde været Hofmester for den senere Kong Christian II; han maatte om Vallø føre en aarelang Strid med sin Hustrus Halvsøster Birgitte Thott, som forgæves søgte at vinde Godset ved Brevforfalskninger i stor Maalestok. — Sønnen Oluf R. til Vallø (1490—1545) blev 1517 forlenet med Koldinghus og søgte at holde Slottet for Christian II, da Opstanden mod denne udbrød, men maatte 1523 opgive Modstanden mod Frederik I, deltog i dennes Hylding og blev optagen i Rigsraadet. Under denne Konge indtog han en fremragende Stilling og blev 1531 Hofmester for Kongens næstældste Søn Hans, som det katolske Parti ønskede til Konge efter Faderens Død; men da Hertug Hans's Sag 1534 var uigenkaldelig tabt, sluttede R. sig til Grev Christoffer og indtog ogsaa under Christian III's Regering en meget betydelig Stilling i Rigsraadet, flere Gange som Statholder i Kjøbenhavn og paa Sjælland. — Hans Datter Mette R. (1533—88) var Rigshofmesteren Peder Oxe's Hustru, som opførte Vallø Slot. Hans Broder Henrik R. til Bjørnholm var fra 1530 til sin Død 1537 Lensmand paa Gulland, hvorfra han fejdede med Lübeckerne, indtil han 1535 aflagde Hyldingsed til Christian III.

Ovennævnte Erik Ottesen's yngre Søn var Holger Eriksen til Boller (død 1496), hvis anden Hustru Anne Meinstrup var 3 danske Dronningers Hofmesterinde (se Bd. XII, S. 574). Hans Søn Holger R. til Boller var efter Frederik I's Død en af Befalingsmændene i Jylland og faldt i Slaget ved Svendstrup 16. Oktbr. 1534. — Holger Eriksen's Søn i første Ægteskab med Margrete Flemming, Otte R., arvede sin Morfaders, Bo Flemming's umaadelige Godser i Norge, paa Færøerne og Shetlands-Øerne, der ansloges til 1/24 af al skyldsat Jord i Norge, var 1514 Lensmand paa Akershus, fra 1517 paa Tørning, sluttede sig 1523 til Frederik I og optoges i Rigsraadet, men døde allerede 1525 sammen med sin Hustru Margrete Gans af Pest i Lübeck. — Hans ældste Søn Holger R. til Boller (1517—75) kom tidlig i Christian III's Gunst, var Lensmand først paa Vordingborg, derefter paa Bygholm, blev 1552 Rigsraad og varetog i de følgende Aar mange offentlige Hverv i og uden for Riget. Ogsaa til Frederik II stod han i et fortroligt For-

hold, blev forlenet med Emborg (det gamle Øm Kloster) og udfoldede under Krigen med Sverige betydelig Virksomhed som diplomatisk Underhandler. 1567 blev han Statholder i Nørrejylland, idet hele Finansstyrelsen her underlagdes ham, 1573 Rigsmarsk. — Den anden Søn Erik R. til Balsø (1519—75) arvede Faderens store norske Besiddelser og optraadte 1560—68 som Lensmand paa Bergenhus med stor Kraft og Bestemthed mod de tyske Købmænds og Haandværkeres Anmasselser, tvang det hanseatiske Kontor til at underkaste sig norsk Lovgivning og trængte det tilbage fra Enehandelen paa Nordlandene. Under Svenskekrigen ordnede han Udrustningen i de norske Skibsreder, undsatte 1564 Throndhjem og 1567 Akershus. Ved Giftermaal erhvervede han Arreskov og ved Magelæg med Kronen Taasinge og døde som Rigets rigeste Adelsmand, men hans »statelige norske Fyrstegods« splittedes snart. — Den tredje Søn Jørgen R. til Rosenholm og Skafføgaard (1523—96) gjorde i sin Ungdom Tjeneste hos Kurfyrst Moritz af Sachsen og deltog under ham i en Række Krigstog, blev efter sin Hjemkomst 1555 Lensmand paa Koldinghus, 1559 paa Vordingborg, 1563 tillige paa Kalø og byggede i de følgende Aar det nuværende Rosenholm, optoges 1563 i Rigsraadet, varetog i de følgende 25 Aar mange offentlige Hverv i og uden for Riget, deltog i Fredsslutningen med Sverige 1570 og blev 1588 Medlem af Regeringsraadet i Christian IV's Mindreaarighed. — Om hans Søn, den lærde Holger R. (1574—1642) se nedenf. — Ogsaa dennes ældste Søn Gunde R. til Skafføgaard (1604—75) var en lærd Mand, fra hvis Haand der foreligger en Mængde dels historiske, dels teologiske Skrifter. 1657 var han en af de ivrigste til at ophidse til Krigen med Sverige; og da den kom, hvervede han et Regiment Fodfolk og deltog med Tapperhed i Kjøbenhavn's Forsvar. To af hans Sønner faldt i Krigen, den ene, Holger, ved hans Side paa Kjøbenhavn's Vold. Efter Krigen kom hans økonomiske Forhold i den største Uorden, vel nærmest ved uheldige Godskøb, 1662 gjorde han Opbud, Kongen forlangte ham afsat fra Højesteret, i hvilken han 1660 havde faaet Sæde, og i sin Vaande flygtede han til Sverige, hvor han døde. — Hans Broder Jørgen R. til Kjeldgaard (1607—75) tjente 1633—37 i Kancelliet, blev 1648 Rentemester og 1653 Hofmester paa Sorø Akademi og Forstander for Herlufsholm. Begge disse Anstalter styrede han med stor Dygtighed under meget vanskelige Forhold, til Dels med egne Midler; ogsaa han maatte 1664 gøre Opbud. 1668 søgte han Sjælland's Bispestol, men Dr. Hans Wandal blev foretrukken. — Den tredje Broder Erik R. (1612—81), som arvede Rosenholm, lignede sin Fader i Lærdom og aandelige Interesser og vedligeholdt paa Rosenholm Faderens Akademi for unge Mennesker. Mest bekendt er han for det Svar, han som Udsending til England gav Cromwell, som opholdt sig over hans ungdommelige Udseende, at var end hans Skæg endnu kun svagt, var det dog ældre end den engelske Republik. — Om hans Søn Iver R. (1674—1745) se nedenf. — Dennes Søn Frederik Christian R. (1724—1802) blev efter nogle Aars diplomatisk Tjeneste i Berlin og London 1763 Overkrigssekretær for Søetaten, 1766 tillige for Landetaten, men trak sig efter en langvarig Strid med Fr. Danneskjold-Samsøe (IV, 1091), som angreb hans Embedsførelse, tilbage fra Søetaten og blev 1767 Geheimeraad i Konseillet, indtil dette 1770 opløstes af Struensee. 1784 indtraadte han paa ny i Regeringen som Statsminister og Præsident for Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, men trak sig 1788 tilbage efter et frugtesløst Forsøg paa at styrte A. P. Bernstorff. Efter Faderen havde han arvet det af denne 1744 oprettede Stamhus Rosenholm, som efter hans Død, da hans eneste Søn Iver R. (1749—87), som havde arvet Stamhuset Restrup og derfor antaget Navnet Restrup-Levetzau, var død barnløs, tilfaldt en anden fra hans Farfaders Broder, ovennævnte Jørgen R. til Kjeldgaard nedstammende Linie, i hvis Besiddelse det nu er. Af denne Linie fik Geheimeraad Holger R. (1702—85) 1748 Totterupholm erigeret til Baroniet Rosenlund, og hans Broder Verner R. (1700—77) oprettede Baroniet Villestrup. Begge disse Baronier ere substituerede med Fideikommiskapitaler, af hvilke den sidstnævnte er gaaet ud af Slægtens Besiddelse. Til denne Linie hørte Kammerherre, Baron Gottlob Emil Georg Frederik R. til Sophiendal og Liselund, født 19. Maj 1803, død 9. Septbr. 1884, 1843 Amtmand i Thisted, 1866—79 Stiftamtmand i Viborg, 1842—46 Medlem af den jydske Stænderforsamling, 1864—66 Medlem af Rigsraadets Landsting, og hans Halvbroder Kammerherre, Baron Iver Holger R., født I. Marts 1813, død 25. Jan. 1873, 1845 Assessor og Auditør i Søetatens kombinerede Ret, 1854 Byfoged i Lemvig, 1858 Udskrivningschef i 3. sjællandske Distrikt, 1863—66 Ministerresident i Italien, med hvis Regering han 1864 afsluttede en Handelstraktat, 1869 Medlem af Folketinget.

Sønner af ovenn. Holger R. til Boller (død 1575) vare Otte Christoffer R. til Boller og Rosenvold (1569—1621), som ved sin Død efterlod sig saa stor Gæld (100,000 Rdl.), at begge Godserne maatte sælges, og Frederik R. til Rosenholm (1571—1602), som 1599 blev forlenet med Lundenæs i Norge, men forinden havde haft en Kærlighedshistorie med en af Dronningens Jomfruer Rigborg Brockenhuus, som fødte ham en Søn. For at undgaa Lovens Straf, som da var meget streng paa det Omraade, flygtede R. ud af Landet. Rigborg Brockenhuus dømtes til livsvarig Indespærring, han til at miste Æren og sine to Fingre; han benaadedes mod at gaa til Ungarn for at kæmpe mod Tyrkerne, hvilket han gjorde med saa megen Udmærkelse, at de kejserlige Befalingsmænd indstillede ham til Kongens Naade, hvilken han dog ikke fik, thi kort efter omkom han i Mähren ved en ulykkelig Hændelse. — Hans nævnte uægte Søn, Holger, blev lyst i Kuld og Køn af sin Faders Slægt og 1624 optagen i den danske Adel. Han gik til Holland, hvor han tjente sig op til Oberst, og efterlod to Sønner, af hvilke den ældste, Geheimeraad, Baron Ludvig R. (1628—85) var Stiftamtmand i Norge og 1678 oprettede Baroniet Rosendal, paa hvilket han opførte den endnu bevarede prægtige Bygning. Denne friherrelige Linie uddøde 1723 med hans sidste Søn, og Baroniet gik over til andre Slægter. Hans Datter Justine Cathrine R. var Hof jomfru hos Dronning Charlotte Amalie; af Skinsyge vilde hun

forgive Kammerjomfru Anna Emilie von Dalwigk, blev dømt til Døden, men benaadet til livsvarigt Fængsel paa Hammershus; hun døde 1. Aug. 1746 i Rønne. Holger R.'s anden Søn Maximilian R. (død 1630) fandt som Oberst og Regimentskommandør Heltedøden i Slaget ved Fyllebro 1676.

Sønnesønssønner af Timme Nielsen til Steensballegaard (død 1457), en yngre Broder til ovenn. Otte Nielsen (død 1477), vare Brødrene Folmer R. til Steensballegaard (1523—86), Stiftslensmand i Aarhus og Proviantmester under Krigen med Sverige, hvis Hustru Margrete Gyldenstierne stod Frederik II's Dronning bi ved hendes Barnefødsler, saaledes ogsaa ved Christian IV's Fødsel, og Erik R. til Landting (1516—91), der først tjente flere sachsiske Kurfyrster, senere blev forlenet med Silkeborg og deltog i Svenskekrigen. Ved sit Giftermaal med Margrete Ulfstand fik han de skaanske Herregaarde Glimminge og Ørup, som endnu ere i hans Efterkommeres Besiddelse. — Hans Sønnesøn Holger R. (1586—1647), en af sin Samtids rigeste Adelsmænd, blev 1625 Lensmand paa Bornholm; men da de Svenske 1645 gjorde Landgang paa Øen, overgav han uden Sværdslag Hammershus og blev tiltalt for Pligtforsømmelse og til Kongens levende Mishag frifunden af Herredagen. — Hans Søn Oluf R. (1622—85) til Egholm og Enggaard, det nuværende Gyldensteen, fik en sørgelig Skæbne. Som alle Datidens bedste og dygtigste Adelsmænd sørgede han dybt over Enevælden, Adelens Nederlag og de fremmede Elementers Fremtrængen, og allerede 1663 skrev han et *Nobilitatis responsum* mod et anonymt, skarpt Angreb paa Adelen. Alligevel lod han sig 1671 optage i Friherrestanden, blev Medlem af Højesteret og 1678 Geheimeraad, men dette afholdt ham ikke fra 1681 at udgive sin berømte *Apologia nobilitatis Danicae* mod gentagne Gange fra tysk Side fremkaldte Beskyldninger mod Adelen for ved sine Overgreb at have fremkaldt Enevælden. Skriftet vakte stor Opsigt, R. blev tiltalt for Majestætsforbrydelse, først af en Kommission dømt til Fortabelse af sine Charger og til en Bøde paa 2,000 Rdl., men da Kongen indstævnede Sagen for Højesteret, dømte denne ham til ogsaa at have sin Hovedlod forbrudt. Kongen mildnede dog Dommen til en Bøde paa 20,000 Rdl. — Fornævnte Holger R.'s yngre Broder Palle R. til Krænkerup (1587—1642) plantede som Fændrik den første Fane paa Volden under Stormen paa Kalmar 27. Maj 1611, blev Aaret efter saaret og maatte opgive Krigshaandværket, havde derefter flere Sendebud til Udlandet, fik store Forleninger og var i nogle Aar Skoleherre paa Herlufsholm. Hans Søn Niels R. (1627—76) deltog 1649—57 under Gyldenløve i Krigen i Flandern og 1658 med glimrende Tapperhed i Kjøbenhavn's Forsvar, var 1660—65 Amtmand over Jungshoved Amt, ledede de ny Befæstningsarbejder i Kjøbenhavn, blev 1672 Stadens Kommandant, Oberst for Livregimentet og Medlem af Krigskollegiet, endnu s. A. Generalmajor, 1675 Generalløjtnant og ledede 13. Decbr. s. A. Stormen paa Wismar. Aaret efter var han i Færd med at angribe Helsingborg Slot, men faldt 3. Juli, forinden Fæstningen overgav sig. Hans Enke Berte Skeel stiftede Roskilde Kloster sammen med Niels Juel's Enke.

Fra en yngre Søn af Jørgen R. til Kjeldgaard (død 1575), Holger R. til Bruusgaard (1645—1704), nedstammer en yngre Linie, af hvilken bør nævnes de to bekendte Brødre Niels og Marcus Gjøe R. Niels R. (1757—1824) begyndte sin diplomatiske Karriere som Legationssekretær i Haag og blev allerede 1790 Gesandt ved det russiske Hof. I en længere Aarrække repræsenterede han Danmark skiftevis i St. Petersborg og i Berlin, overbragte 1808 Kejser Napoleon Elefantordenen, afsluttede 1809 Freden med Sverige og blev 1810 Geheimestatsminister og Chef for det udenlandske Departement, som indtil da lige siden Iver R. i 70 Aar omtrent uafbrudt havde været ledet af Tyskere. Trods hans indtrængende Raad fastholdt Frederik VI Alliancen med Napoleon, som medførte Norge's Tab. Dog forhindrede R. Slesvig's Indlemmelse i det tyske Forbund 1815, 1802 arvede han efter Statsminister Fr. Chr. R, Stamhuset Rosenkrantz, som nu er i Slægten Skeel's Besiddelse. — Hans yngre Broder Marcus Gjøe R. (1762—1838), norsk Statsraad, var 1784—86 Assessor i Christiania Overhofret, 1794—97 Magistratspræsident i Christiania og fra 1807 Medlem af den norske Regeringskommission samt Formand i Finansdirektionen for Norge, 1810—12 Stiftamtmand i Akershus. Han virkede med stor Iver for Christiania Universitets Oprettelse, deltog i Eidsvoldsmødet, blev 2. Marts 1813 Medlem af Regeringsraadet og efter den norske Grundlovs Vedtagelse Statsraad. Han indlagde sig store Fortjenester af Norge ved at føre Landet gennem den vanskelige Krise, da det skiftede Konge, beholdt efter 1814 en kort Tid sit Sæde i Statsraadet og sad 1818—28 i Stortinget, 3 Gange som Præsident i Lagtinget. Ved sit andet Giftermaal var han kommen i Besiddelse af betydelige Godser i Smaalenene, men Krigen rokkede hans økonomiske Stilling, saa at han maatte opgive sit Bo. Hans pletfri og faste Karakter vandt ham almen Agtelse. Efter sin Broder Niels arvede han det Rosenkrantz'ske Arkiv paa Rosenholm, som blev bragt til Fredrikshald, hvor det brændte 1826. Denne Linie af Slægten uddøde paa Mandslinien med ham, idet hans Søn, Amtmand Niels Preben R., døde før ham.

Paa Kogsbøl levede i 15. og 16. Aarh. en Adelsslægt, som ligeledes antog Navnet R. og førte samme Vaaben som den foran omtalte Slægt. Nogen Forbindelse mellem disse to Slægter kendes dog ikke. Til den sønderjydske Slægt hørte Gotskalk R., som 1520 ledsagede Christian II til Stockholm og forblev der som Kansler, var siden Kongens trofaste Ledsager og Raadgiver; efter hans Fængsling traadte han i Kejser Karl V's Tjeneste som hans Raad og udfoldede i denne Egenskab en meget betydelig Virksomhed, idet han lige til sin Død 1534 vedblev at arbejde for Christian II's Datter, Kurfyrstinde Dorothea af Pfalz'es Planer om at genvinde Danmark's Krone. — Af samme Linie var Christoffer R. til Høgsbro, som vandt sørgelig Berømmelse ved en Række Bedragerier, men til sidst bragte Forfalskningen af et af Christen Juel til Donslund udstedt Gældsbrev ham paa Skafottet. Han blev 1610 halshugget paa Slotspladsen i Kjøbenhavn. Et af de store Marstrand'ske Malerier i Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke fremstiller hans Dom paa Herredagen 17. Marts 1610; men dette Maleri

er for saa vidt uhistorisk, som det gengiver et urigtigt Sagn om, at Kongen skulde have opdaget R.'s Bedrageri ved at paavise, at Vandmærket i det falske Brev var af yngre Dato end det derpaa skrevne Brev. Det samme Vandmærke findes nemlig paa langt ældre Breve; Kongens snilde Afgørelse er forefalden i en ganske anden Sag. *H.-L.*

Rosenkrantz, Holger, dansk Rigsraad og Teolog, født 14. Decbr. 1574, død 28. Oktbr. 1642, var Søn af Rigsraaden Jørgen R. til Rosenholm. Efter sin Skolegang i Aarhus Latinskole studerede han Teologi og Jura ved forskellige tyske Universiteter. Ved Faderens Død 1596 overtog han Fædrenegaarden Rosenholm, tjente saa en kort Tid i Kancelliet (1597—98), men tog efter sit Giftermaal 1598 atter Ophold paa sit Gods og kastede sig med fornyet Iver over sine teologiske Studier. 1599—1600 gennemgik han en alvorlig religiøs Krise. Oprindelig havde han ved sin Hjemkomst fra Tyskland staaet som en ivrig ortodoks. Den stadige Strid mellem de evangeliske Lærere foruroligede dog hans Sjæl, indtil han endelig ved ivrigt Studium af Bibelen fandt Fred i en mere praktisk Opfattelse af den kristne Lære med stærk Fremhævelse af dennes Kærlighedsbud og et noget asketisk Præg. Han kastede sig med stor Iver over Opdragergerningen, havde altid paa sin Gaard en Del unge Adelsmænd, hvis Opdragelse han ledede, og mange studerende opholdt sig ogsaa i længere Tid hos ham. Ved sin Optagelse i Rigsraadet 1616 kom han ind i Statstjenesten; han havde i de følgende Aar forskellige Len og deltog i flere diplomatiske Sendelser til Udlandet, men nogen større Rolle som Statsmand kom han ikke til at spille. Arbejde for Kirken og Skolen vedblev stadig at være hans Hovedinteresse. Han deltog med stor Iver i Drøftelsen af de forskellige Planer, der da vare oppe for at reformere Skoleundervisningen, virkede særlig for Oprettelsen af Gymnasier og blev, da Sorø Akademi oprettedes 1623, dettes øverste Tilsynsmand. Som saadan var han meget ivrig for Akademiets Trivsel og indkaldte forskellige udenlandske Berømtheder som Lærere ved det, saaledes Meursius. Af den 1621 nedsatte Universitetskommission var han Medlem og udarbejdede et Udkast til en fuldstændig Omordning af det teologiske Studium. Han indtog i det hele i den Tid en meget fremragende Plads i det videnskabelige Liv, stod i Brevveksling med Tidens berømteste lærde baade ude og hjemme og hædredes med Navnet »den lærde«. Forskellige Skrifter af ham udkom anonymt i Udlandet, andre cirkulerede i Haandskrift blandt hans Venner, hvorved han undgik det teologiske Fakultets Censur. Den ulykkelige Krig med Kejseren og den stærke Splid mellem Konge, Rigsraad og Stænder rystede ham stærkt, og han følte store Samvittighedsskrupler over at have svigtet sit religiøse Kald for Statstjenestens Skyld. Han indgav sin Afskedsbegæring som Rigsraad, og midt under et Raadsmøde i Odense 1627 foretog han det opsigtsvækkende Skridt at forlade Mødet og drage til Göteborg med sin Familie. Han levede nu en Tid i meget trange Kaar i Sverige og vendte først efter Fredsslutningen 1629 tilbage til Rosenholm. Han fortsatte i den følgende Tid sine teologiske Studier, der bragte ham ind i forskellige Konflikter. Særlig galt blev det, da han 1636 i en Fortale til et Værk (det saakaldte »Fürstenspiegel«) af Albrecht V af Brandenburg, som han udgav, havde fremsat en Retfærdiggørelseslære, der ogsaa lagde nogen Vægt paa de gode Gerninger. Generalsuperintendent Klotz indsendte en fordømmende Censur til Kongen, og det teologiske Fakultet sluttede sig hertil. R. fik med stor Vanskelighed Lov til at svare herpaa i en Konfession (*Veritas viae vitae aeternae*), men den gjorde kun ondt værre. Teologerne faldt med endnu større Heftighed over R., og Kongen forlangte en Tilbagekaldelse af det »ugudelige« Skrift. R. nægtede dog bestemt at gøre dette og fik gennem sin Svigersøn Chr. Thomsen Sehested endelig Lov til at svare Fakultetet i en Apologi 1639, hvori han særlig angreb sin tidligere Ven Prof. Jesper Brochmand. Striden fortsattes lige til R.'s Død, og han hævdede til det sidste sine Anskuelsers Rigtighed. (Litt.: J. O. Andersen, »Holger R. den lærde« [Kbhvn. 1896]). Z. Z.

Rosenkrantz, Iver, dansk Statsminister, født 5. Decbr. 1674, død 13. Novbr. 1745, Søn af Geheimeraad Erik R. til Rosenholm, fik en omhyggelig Undervisning i Hjemmet og fuldendte sin Uddannelse paa en fleraarig Rejse i Udlandet, hvor han fandt rig Lejlighed til at pleje sine litterære Interesser, særlig i klassisk Retning; denne Kærlighed for lærde Studier fulgte ham Livet igennem og gjorde ham, ligesom Tilfældet havde været med Faderen og Farfaderen (den ovenforn. Holger R.), til en varm Ven af Videnskab og Videnskabsmænd. Efter sin Hjemkomst blev han (1698) Kammerjunker hos Prinsesse Hedevig Sofie, paa hvis Broder, Kronprins Frederik (Frederik IV), han maa have gjort et gunstigt Indtryk; thi kort efter sin Tronbestigelse sendte denne ham (1700) i diplomatisk Mission til Karl XII, hvem R. opsøgte i hans Lejr i Litauen, hvorfra han dog, da Kongen ikke vilde give ham Audiens, maatte vende hjem med uforrettet Sag. Ved Hoffet i London, hvor han nu blev dansk Gesandt (indtil 1705), var han derimod særdeles vel anskreven, hvorfor han senere, efter 1708—09 at have ledsaget Frederik IV paa hans italienske Rejse og derpaa forrettet forskellige diplomatiske Hverv, atter blev Danmark's Repræsentant i England. 1715 blev han tilbagekaldt og overtog da det ham allerede 1710 tildelte Embede som Amtmand over Kjøbenhavn's Amt, idet Politi- og Kommercekollegiet samtidig hermed blev ham underlagte. Disse Stillinger maatte han 1723 ombytte med Stiftamtmandsembedet i Viborg, en Forflyttelse, man med Rette opfattede som et Bevis for, at Frederik IV ikke længer var gunstig stemt mod R., der hørte til det mod Dronning Anna Sofie fjendtlige Parti. Men dette var netop en Anbefaling hos Christian VI, som derfor straks efter sin Tronbestigelse udnævnte R. til Elefantridder og Medlem af Konseilet, hvorhos han stilledes i Spidsen baade for det danske og det tyske Kancelli (17. Oktbr. 1730). R., der var en særdeles dygtig og samvittighedsfuld Embedsmand, gjorde fortræffelig Fyldest som Leder af Kancellierne (som Chef for det tyske var han tillige Udenrigsminister), og da han desuden havde en fortrinlig Støtte i sine Slægtninge og Kolleger i Konseilet, Brødrene Chr. Ludvig og Carl Adolf v. Plessen (s. d.), medens hans brave og hæder-

lige Karakter, hans venlige og imødekommende Optræden gjorde ham agtet og afholdt i vide Kredse som en fin og nobel Personlighed, en Adelsmand i Ordets bedste Forstand, havde han saa god Udsigt, som tænkes kunde, til at holde sig paa sin Plads i en længere Aarrække. Dette skete dog ikke, thi allerede 1733 maatte R., efter at han som Universitetspatron havde gennemført en ny Universitetsfundats (1732) og som Udenrigsminister vundet Christian VI for en Tilslutning til England (Alliancetraktaten undertegnedes 1734), finde sig i, at Kongen trods alle hans Indvendinger genoprettede Landmilitsen, hvorved hans Indflydelse led et svært Knæk, og da Brødrene Plessen snart efter traadte ud af Konseilet, stod R. saa isoleret, at man kunde benytte hans Uvilje mod Pietismen til at nedsætte ham i Kongens Omdømme, og da tilfældige Omstændigheder traadte til, blev Følgen den, at R. I. Juni 1735 afskedigedes som Chef for Kancellierne, medens han beholdt sit Sæde i Konseilet. Hans Ord havde dog ikke længer nogen synderlig Vægt hos Kongen, og da denne 1740 nægtede at gaa ind paa Underhandlinger om en gentagen Forlængelse af Traktaten med England, Tyngdepunktet i R.'s politiske System, kunde denne ikke forblive i Konseilet. 27. Apr. s. A. fik han sin Afsked, der dog, som det forsikredes ham, alene var begrundet i Hensynet til hans Alder; han fik en stor Pension, der senere forhøjedes, ligesom Kongen ved en kostbar Foræring gav ham et Bevis paa sin Agtelse og Velvilje. (Litt.: J. Møller, »Mnemosyne« [Bd. 1 og 2, Kbhvn. 1830 ff.j; E. Holm, »Danmark-Norge's Historie under Christian VI« [Kbhvn. 1893]). *C. F.*

Rosenkrantz, Markus Gjøe, norsk Statsmand, Broder til Statsminister Niels R., født paa Gaarden Vig vold i Tveid Præstegæld ved Christianssand 25. Jan. 1762, død i Christiania 11. Maj 1838. R. tog 1784 latinsk-juridisk Embedseksamen og blev derefter ansat som Auskultant, senere som Assessor i Overhofretten i Christiania. Han blev ved Arv en formuende Mand og fratraadte Embedet 1790 for at bosætte sig som Godsejer paa Lerbæk i Nærheden af Fladstrand. Dette Gods udstykkede han senere til sine Lejlændinger, der paa fordelagtige Vilkaar bleve Selvejere. 1794 kom R. tilbage til Norge som Magistratspræsident i Christiania, men opgav faa Aar efter Stillingen for at vie sig til Bestyrelsen af sin anden Hustrus omfattende Godser Hafslund og Borregaard. 1804 blev han Amtmand i Smaalenene, indtraadte 1807 i den interimistiske Regeringskommission, var 1810—12 Stiftamtmand i Akershus Stift og samtidig Medlem af Overkriminalretten og blev 1813 Enedirektør for Rigsbankens norske Afdeling. Han deltog i Notabelforsamlingen paa Eidsvold, var fra 2. Marts 1814 Medlem af Regeringsraadet, gik over i det første Statsraad som foredragende for »Oplysningskomiteen« (o: Kirkedepartementet) og var Regeringens Formand i Interimsregeringen. Jan. 1815 tog han Afsked fra alle sine Embeder. Han repræsenterede Smaalenenes Amt paa Stortingene 1818 og 1824 samt Fredrikshald 1827 og 1828. 1827 afslog han at overtage Statsministerposten efter Sommerhielm. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV). *O. A. 0.*

Rosenkrantz, Palle Adam Vilhelm, dansk Forfatter, Søn af Baron J. H. R., er født 22. Apr. 1867 i Helsingør. Han blev Student 1885, cand. jur. 1891, har virket som Herredsfuldmægtig i Provinsen, senere som Sagførerfuldmægtig i Kjøbenhavn og har, især i »Politiken«, drevet en Del Journalistik. Hans Forfattervirksomhed, der begyndte med Fortællingen »Fruen paa Havreholm« [1899], har mest hentet sine Emner fra Herregaardsliv og fra Retsplejens Omraade og har dels haft en rent underholdende Karakter, dels agiteret kraftig og populært for Reformer i Lovgivning og Retsforfølgning. Slag i Slag fulgte Romanerne »Bjørnø« [1900], »Retsbetjente« [1901], »Mordet i Vestermarie« [1902] og Detektivromanen »Hvad Skovsøen gemte« [1903], og samtidig har R. faaet en Række dramatiske Arbejder opførte, til Dels med Sceneheld, bl. a. Skuespillet »En Tilstaaelse« [1900], og Lystspillet »En Skriftefader« [1900], Skuespillet »Fruen fra Broagergaard« [1903]. Fra Italiensk har han oversat Arbejder af Verga og d'Annunzio. *V. V.*

Rosenkrantz-Johnsen se Johnsen, **P. M. G. R.**

Rosenkranz, Johann Karl Friedrich, tysk Filosof, født 23. Apr. 1805 i Magdeburg, død 14. Juni 1879 i Konigsberg, studerede under Hegel i Berlin, blev 1833 Professor i Konigsberg og beklædte denne Stilling, med en enkelt Afbrydelse i Efteraaret 1848, da han i Berlin deltog i det politiske Liv, til sin Død. I sin Filosofi er R. Hegelianer, men søgte dog paa flere Punkter at supplere og korrigere Mesteren. Han betragtedes derfor af de egentlige Hegelianere som en frafalden, men gjorde paa den anden Side Front mod den Hegel'ske Skoles venstre Fløj (Strauss) og mod den moderne Betragtning af Hege! (Haym). Selv har han givet et smukt Billede af sin Lærer i »Hegels Leben« [1844]. R. er bekendt som filosofisk Udgiver cg i Æstetikkens Historie ved sine Værker »Allg. Geschichte der Poesi« [1832 — 33] °g »Aesthetik des Hässlichen« [1853]. Som hans Hovedværker maa fremhæves: »Psychologie« [1837], »System der Wissenschaft« [1850] og »Wissenschaft der logischen Idee« [1858—59]. *A. T—n.*

Rosenkranz, Wilhelm, tysk Filosof, (1821—74), beklædte et juridisk Embede i München. I sin Filosofi er R. paavirket af Fichte, Hegel og navnlig af Schelling. Inden for Romantikken indtager R. en særlig Plads ved som Katolik at søge tilbage til Skolastikken, og ved i det hele i højere Grad end de store Romantikere at ville forene den spekulative Idealisme med den positive Teologi. Hans Hovedværk er: »Wissenschaft des Wissens« [1866—68]. *A. T—n.*

Rosenkreuzer, et hemmeligt Selskab, som vakte ikke liden Opsigt i 17. og 18. Aarh., særlig i Tyskland, men hvis Medlemmer for øvrigt paastode, at Selskabet stammede fra en langt ældre Tid. I samtidige Skrifter og Aktstykker er der imidlertid aldrig fundet nogen Omtale eller Hentydning til R. før 1614, da der i Kassel udkom et anonymt Skrift »Fama Fraternitatis des löblichen Ordens des Rosenkreuzes«. Her læste man en Del Oplysninger om et hemmeligt Selskab, der sagdes at være stiftet i Middelalderen, omtr. 200 Aar tilbage, og som skulde skyldes en vis Christian

Rosenkreuz, der sagdes at være født 1388. Om denne Mand, der skulde tilhøre en tysk adelig Familie, fortaltes det, at han i sin Ungdom besøgte den hellige Grav og Damaskus, i hvilken By Araberne skulde have indviet ham i Fysikkens og Matematikkens Hemmeligheder. Efter 3 Aars Ophold i Syrien gik han til Ægypten og til sidst til Fez, hvor han erhvervede sig dybtgaaende Kundskaber i den hemmelige Magi. Hjemkommen til Tyskland stiftede han sammen med tre prøvede Venner »Rosenkorsets Broderskab<, hvis Opgave det var at arbejde paa Menneskehedens Forbedring, Forædling og Fremgang i Lykke. Medlemmerne maatte være i Besiddelse saavel af inderlig Fromhed som af den dybeste Indsigt i Videnskaben, særlig Forstaaelse af Naturens hemmelige Kræfter. Med Guldmageri og andre endnu højere Kunster vare de fuldt fortrolige. De vare altid rede til at øve selv den mest opofrende Sygepleje, medens de selv vare fri for Sygdom og Smerte. Døden kunde de naturligvis ikke undgaa, men det var ethvert Medlems Pligt at skjule sin Død og sit Gravsted for de andre. De troede paa Jesus Christus, men de antoge kun 2 Sakramenter, Daab og Nadver, ligesom de i det hele arbejdede paa at føre Kirken tilbage til Urkristendommens rene og simple Former. Det i »Fama« meddelte udvikledes 1615 videre i »Confession oder Bekendtniss der Societät und Bruderschaft R. C.«, hvortil endnu 1616 kom »Chymische Hochzeit Christian Rosenkreuz«, en Række Eventyr, i hvilke Christian Rosenkreuz er Helten. Alle tre Skrifter vare anonyme, men det antages med Grund, at de ere forfattede af den protestantiske Teolog Joh. Valent. Andreæ (s. d.) i Württemberg, særlig i den Hensigt at satirisere over Datidens Hemmelighedskræmmeri og Tro paa Guldmageri o. l. Men de fleste Læsere forstode ikke disse Skrifter og søgte at opdage, hvor Medlemmer af dette Broderskab vare at finde. Snart dukkede der hemmelige Selskaber op, der udgav sig for ægte R., ikke blot i Tyskland, saaledes i Erfurt og Hamburg, men ogsaa i andre Lande, som i Holland (Amsterdam og Haag 1622) og i Italien (Venezia). Samtidig søgte saavel Jesuitter som mysticerende Teosoffer at benytte sig af de omtalte Skrifter til Bedste for deres Formaal. Der udkom snart efterhaanden ikke faa Skrifter om R.; men ingen af dem give væsentlige Oplysninger. Tiden var ikke heldig for Udviklingen af R., det var Trediveaarskrigens Urosdage, og man hører derfor efter en Tids Forløb ikke noget videre om R. Men et Aarhundrede senere (1756) dukke R. op igen i Tyskland under Navnet »Nye R.«. De vigtigste Ledere vare J. C. Schrepfer i Leipzig og J. C. Wöllner i Berlin. Denne sidste Form af R. er ikke uden en vis Forbindelse med eller Paavirkning fra Frimureriet. (*Litt.*: Hossbach, »J. V. Andrea und sein Zeitalter« [1819]; Guhrauer, »Kritische Bemerkungen über den Verfasser der Fama Fraternitatis« i Niedner's »Zeitschr. f. histor. Theologie« [1852]). *V. S.*

Rosenkvarts se Kvarts.

Rosenlaui, Gletscher i Schweiz, hører til Kanton Bern og ligger i Berner Oberland S. f. Meiringen, hvor den fremgaar af de vældige Firnmasser mellem Dossen-, Well- og Rosenhorn. Den er ikke ret stor, men interessant ved sin rene blaa Farve. I en Aarrække har den trukket sig tilbage, og dens Fod ligger i Øjeblikket 1,524 M. o. H. I Nærheden findes **Rosenlauibad** (1,330 M. o. H.) med en alkalisk Kilde. *H. P. S.*

Rosenmaage (*Rhodosthetia rosea*) se Maager S. 118.

Rosenmüller, Johann, tysk Komponist, (ca. 1620—84), var først ansat som Kollaborator ved Thomas-Skolen og Organist ved St. Nicolai i Leipzig; men maatte, anklaget for Sædelighedsforbrydelse, flygte, først til Hamburg, senere til Italien, hvor han opholdt sig en lang Række Aar, mest i Venezia. 1674 vendte han dog tilbage som Kapelmester ved Hoffet i Wolffenbüttel. R. har komponeret nogen Kirkemusik og enkelte kernefulde Salmemelodier, n det er især som Instrumentalkomponist, han viser sig som banebrydende Kraft (Kammersonater, »Studentenmusik«, en Samling Paduaner, Allemander, Couranter o. l.). *A. H.*

Rosenoble [ro!ᵘzno.bl] (lat. *Rosatus nobilis*), meget fin Guldmønt fra Edvard III af England's Tid af Værdi henimod 18 Kr. *N. J. B.*

Rosenolie se Convolvulaceae.

Rosenolie, *Oleum Rosae*, den æteriske Olie, der i Orienten vindes af nogle Rosenarters Blomster, særlig af *Rosa Damascena*. Ægte R. er ved 15—25° klar og gennemsigtig, farveløs eller svag gullig; den har en behagelig, stærkt duftende Rosenlugt. Ved 8—12° udskiller Olien lange, spidse glinsende Krystaller; ved 5° stivner R. til en blød Masse. R. indeholder bl. a. en olefinisk Kamferart, Rhodinol eller Geraniol og den dermed isomere Citronellol, $C_{10}H_{19}OH$. R. fremstilles ogsaa i Tyskland og Bulgarien. Den er hyppig Genstand for Forfalskning. *O. C.*

Rosenplüt se Rosenbliit.

Rosenrod se Stenurt.

Rosenroth, Chr. Knorr von, lærd tysk Teolog, Orientalist og Salmedigter, (1636—89), studerede i Leipzig og Wittenberg og foretog derefter en stor Rejse til Frankrig, England og Holland. Paa denne traf han Henry More og Meier Stern og førtes af dem ind i Studiet af Alkymi, orientalske Sprog og særligt Kabbala. Ved sit Kendskab til de hemmelige Videnskaber kom han i Forbindelse med Pfalzgreve Christian August, der 1668 udnævnte ham til første Minister og Geheimeraad. 1677 gjorde Kejser Leopold I ham til Friherre. Sin store Lærdom har R. nedlagt i »Cabbala denudata< [Sulzbach 1677], en med flere Tillæg udgivet Oversættelse af Sohar, den teoretiske Kabbalas Hovedværk. Som Lullus, Pico de la Mirandola og Reuchlin søgte R. at forene Kabbala og Kristendom og indtager ved sit vældige Værk og sin ejendommelige Personlighed en betydelig Stilling inden for den kristne Kabbalisme. R. har desuden skrevet flere Salmer og Sange af Værdi. *A. T—n.*

Rosenrust se Phragmidium.

Rosenschöld se Munck af R.

Rosenskimmel se Peronosporaceae.

Rosensparre, en dansk Adelsslægt, som førte en Sølvsparre i Blaat, belagt med 3 røde Roser, paa Hjælmen 3 grønne Grene, hver med en rød Rosenknop. Af denne Slægt var Jens Torbernsen til Skarholt (død 1530), Lensmand paa Laholm

og 1514 Kongens Fodermarsk. Hans Søn Steen R. til Skarholt, Lensmand paa Kalundborg, medens Christian II sad fangen der, deltog i Krigen med Sverige og fandt 20. Oktbr. 1565 Heltedøden i Slaget ved Axtorna, hvor den hallandske Fornminnesförening 1866 har rejst ham en Mindesten. Hans Søn Oluf R. til Skarholt og Vester Vallø, som han arvede efter sin Moder Mette Rosenkrantz, sad i Rigsraadet, hørte til Christian IV's hyppige Omgangsfæller og stod i venskabeligt Forhold til Tyge Brahe. Kongen anvendte ham hyppig til Ærinder i Udlandet. Han døde 13. Jan. 1624 som den sidste Mand af sin Slægt, efter at hans eneste voksne Søn Steen 21. Febr. 1622 i en Alder af 23 Aar var falden i en Rytterfægtning paa Skjellinge Hede ikke langt fra det Sted, hvor hans Farfader havde haft samme Skæbne. Kort før han styrtede sig i Kampen, havde en Ven forgæves opfordret ham til som sin Slægts eneste unge Skud at skaane sig. Han gav kun det stolte Svar: »Et godt Navn gaar for alt«. *H.-L.*

Rosenstand, Frants Vilhelm Ferdinand, dansk Embedsmand, er født 8. Aug. 1836 i Skive, blev 1862 cand. jur. og kort efter Volontær i Kongens Kabinetssekretariat, 1870 Ekspeditionssekretær og 1884 Kabinetssekretær og Medlem af Statsinventariekommissionen, 1888 Geheimeetatsraad. Ved Siden heraf har han i en Aarrække været Medlem af Bestyrelsen for Dronning Louise's Asylselskab og for Kong Christian IX's og Dronning Louise's Asylselskab, men afslaaet andre offentlige Tillidshverv. *H.-L.*

Rosenstand, Vilhelm Jakob, dansk Maler, er født i Kjøbenhavn 31. Juli 1838 og blev kort efter sin Konfirmation Elev af Kunstakademiet, hvor han arbejdede til 1863. Allerede 1861 udstillede han sit første Maleri, »Genrebillede fra Vendsyssel«; i de følgende Aar mødte han paa Charlottenborg med mindre Billeder over jydske Motiver; efter at have deltaget i Krigen 1863—64 som Reserveløjtnant vendte han sig med Forkærlighed til Militærmaleriet og vakte 1865 Opmærksomhed ved »Fra Saxarmen ved Danevirke; Morgenen efter Bustrupfægtningen«, der, ligesom to Aar senere »Tordenskjold i Karlsten«, lønnedes med den Neuhausen'ske Præmie. 1868 bidrog han til den Lehmann'ske Samling af Digterbilleder med »P. A. Heiberg tager Afsked med Rahbek og dennes Hustru«. Aaret efter drog Kunstneren med Stipendium til Italien, hvor han blev i to Aar, og dernæst til Paris; begge Steder malede han adskillige Billeder, der udstilledes i Hjemmet og vandt meget Bifald. Mellem hans senere Arbejder maa nævnes »Morraspillere« [1877], der stærkt vidnede om de Fremskridt, R. under sit Ophold i Udlandet havde gjort saavel i Henseende til selvstændig Opfattelse som til Fylde i Farven og Bredde i Foredraget, dernæst »Landsbyfrisøren« og »Kortspillere« [1878], det morsomme Genrebillede »I Forlegenhed« [1880], »Moder og Søn ved Pousse-Caféen«, der blev erhvervet til Kunstakademiet efter 1882 at have indbragt ham Udstillingsmedaillen, og »Uden for å Porta's Café« [1883], købt til Nationalmuseet i Stockholm. I Begyndelsen af 1890'erne udførte R. til Universitetets Festsal de to store Vægmalerier »Studenter rykke ud til Kjøbenhavn's Forsvar 1659« og »En Scene af Erasmus Montanus prøves i Holberg's Nærværelse«; af hans Scener fra Krigslivet maa mærkes »Episode af Dybbølstillingens Forsvar«, og »Fra Forposterne i 1864«, hvilket sidste blev købt til Kunstmuseet. R. har udført ikke faa Portrætter, sit eget til Kunstudstillingsbygningen, General Krabbe til Frederiksborgmuseet o. s. v. Mest anset er han dog vedblivende i sin Egenskab af Genremaler og udmærker sig som saadan ved Liv og Klarhed i Skildringen og ofte ved godmodigt Lune. *S. M.*

Rosenstand-Goiske, Peder, dansk Dramaturg og Jurist, født i Kjøbenhavn 1752, død i Kallundborg 6. Febr. 1803. R. blev undervist af Faderen, den teologiske Professor P. R. og dimitteret som Student 1769. Allerede da var den unge Mand dybt inde i æstetiske og navnlig dramaturgiske Studier; Lessing's »Hamburgische Dramaturgie« havde gjort et stærkt Indtryk paa ham, og han besluttede at give den et dansk Sidestykke. Saa udkom i Oktbr. 1771 første Nummer af »Den dramatiske Journal«, det ældste danske Teaterblad, der til Trods for dets korte Levetid (to Sæsoner) er en meget vigtig Kilde til den nationale Scenes Historie. En skarp Kritik af Teaterdirektøren N. H. Bredal's Syngespil »Tronfølgen i Sidon« æggede denne til at aabne en Polemik mod den uvelkomne Recensent fra selve Scenens Bræder med Efterstykket »Den dramatiske Journal«, hvilket gav Anledning til en mægtig Skandale med Slagsmaal og Tumult i selve Teaterhuset. Det var denne »dramatiske Krig«, der affødte Ewalds »De brutale Klappere«. Et andet teaterhistorisk Arbejde af R. »Kritiske Efterretninger om den danske Skueplads« [1778—80] forblev i Haandskrift og er først udgivet af Molbech (1839). 1780 blev R. ansat som Teatercensor, 1786—92 var han tillige Medlem af Teaterdirektionen.

Samtidig virkede R. som Jurist. 1775 havde han taget dansk-juridisk Eksamen, det følgende Aar blev han Auditør, og 1783 efter at have bestaaet latinsk-juridisk Eksamen Prokurator ved Højesteret. I tre Aar (1794—97) var han ansat som Vicelagmand og Lagmand i Norge, men trivedes ikke her. (Litt.: Overskov, »Den danske Skueplads«, II). *Y. Cl.*

Rosenstein se Rosén v. R.

Rosensten, en Ædelsten, som er tiisleben i den saakaldte Rose- eller Rosetteform. Denne har nogen Lighed med en Kuglekalot; Undersiden er plan, men den opadhvælvede Overside er tilsieben med et stort Antal Facetter (18—36). Denne Slibeform er betydelig mindre virkningsfuld end Brillantformen; den anvendes især paa flade Diamantstykker, som ikke uden uforholdsmæssigt Spild af Materiale kunne slibes som Brillanter. *N. V. U.*

Rosenstok se Horn.

Rosenstær (*Pastor roseus*) se Stære.

Rosensvamp se Straaleplet.

Rosenthai, Moriz, østerrigsk Klavervirtuos, er født i Lemberg 18. Decbr. 1862, studerede under Joseffy i Wien, og hos Liszt i Weimar, har foretaget talrige Koncertrejser i Europa og Amerika; Kjøbenhavn og Christiania besøgte han 1892—93. *S. L.*

Rosenthai, Toby Edward, amerikansk-tysk

Maler, er født 15. Marts 1848 i New Haven (Conn., U. S). Han er gennem Uddannelse (under Raupp og Piloty) og Virksomhed særlig knyttet til München, hvor han især har gjort Lykke med »gemütvolle« og humoristiske Genrebilleder (»Den, der ler sidst, ler bedst«, »Alarmeret Pigepensionat« eta). »Seb. Bach. med Familie ved Morgenandagt« [1870] kom til Leipzig's Mus. Andre: »Den skønne Elusine« [1874, efter Tennyson], »Nonnen Constance de Beverley« [1883, efter W. Scott] etc. *A. Hk.*

Rosenthal-Bonin, Hugo, tysk Roman- og Novelleforfatter, er født i Palermo 14. Oktbr. 1840. Han har, dels som Skibslæge, dels som Handelsmand, gjort store Rejser til Sydeuropa, Amerika og Østasien og, maaske tilskyndet derved, slaaet ind paa Forfatterbanen. 1872 indtraadte han i Redaktionen af »Uber Land und Meer« i Stuttgart; 1889—94 redigerede han Tidsskriftet »Vom Fels zum Meer«. Han har især til det førstnævnte leveret en Mængde Noveller, som ere udkomne i Bogform under Titlerne »Der Heiratsdamm« [2. Opl. 1879], »Die schwarze Dame« [1877], »Unterirdisch Feuer« [1879] o. fl. Af hans Romaner kunne fremhæves: »Der Bernsteinsucher« [2 Bd., 1880], »Der Diamantschleifer« [1881] og »Das Gold des Orion« [1882]; desuden »Erzählungen des Schiffsarztes und andere Novellen« [1891]. *C. A. N.*

Rosentræ se Dicypellium og Cordia.

Rosenvand faas ved Destillation af Vand over Rosenblade og vindes derfor til Dels som Biprodukt ved Fremstillingen af Rosenolie; herved faas imidlertid et mindre holdbart og mindre vellugtende Produkt, end naar det fremstilles ved at opløse Rosenolie i Vand, og denne sidste Fremgangsmaade anvendes derfor almindeligst ved Tilberedning af R. i Apotekerne. *A. B.*

Rosenvinge se Kolderup-R.

Rosenvold, Hovedgaard i det grevelige Rantzau'ske Forlods, ligger i Bjærge Herred, 20 Km. 0. f. Vejle og hed oprindelig Staksevold. Under Valdemar Atterdag blev den erobret af de kongelige Tropper og nedbrudt og laa i ca. 200 Aar som Ruin. 1585 opførte Karen Gyldenstjerne det endnu staaende R. paa det gamle Staksevold's Tomt. 1621 blev R. solgt for Gæld og købt af Ellen Marsvin, der 1630 fik Ordre til at afstaa den til sin Datter Fru Kirsten Munk. Fra dennes Datter Elisabeth Augusta kom R. til Rantzau'erne, af hvilke Vicestatholder i Norge, Grev Christian Rantzau, 10. Septbr. 1756 oprettede det grevelige Rantzau'ske Forlods, bestaaende af R., Asdal og det halve Hammelmose. De to sidste Gaarde frasoltes 1793, og Salgssummen 77,190 Rdl. deponeredes som Fideikommiskapital. 1828 forøgedes Forlodset med Skovgaarde i Fyn. Hovedbygningen, een Fløj i to Stokværk paa høj Kælder, med Rundeler paa de to yderste Hjørner, er opført af Karen Gyldenstjerne. *B. L.*

Rosenæbler se Jambosa.

Rosenørn, dansk Adelsslægt. 1679 fik Assessor Peder Mathiesøn R., Søn af Borgemester Mads Poulsen i Randers, Vaabenbrev. Af hans Efterkommere have de fleste staaet i Statens og Kongens Tjeneste. Hans Sønnesøn, Geheimekonferensraad Peder R. (1711—90) var efter 33 Aars Officerstjeneste 1763—80 Stiftamtmand i Aarhus, derefter i 2 Aar Justitiarius i Højesteret og blev 1782 Overskænk. Hans Sønnesøn Geheimekonferensraad, Kammerherre Carl Emil R. (født 7. Novbr. 1810) tog 1838 juridisk Eksamen, var 1841—72 Ejer af Voergaard og 1855—71 Ejer af Østergaard i Salling. Han sad i Folketinget 1855—61 og 1866—69 og i Rigsraadet 1861—63. 1862 blev han Direktør for Landbohøjskolen og indtraadte 1869 i Ministeriet Frijs, afgik Aaret efter og overtog atter Landbohøjskolen til 1872, hvorhos han 1870—83 var Overpræsident i Kjøbenhavn. 1869 var han bleven Kurator for Vemmetofte Kloster, 1875 Kurator for Vallø Stift, men maatte kort før sin Død fra sige sig begge disse Stillinger. Ogsaa paa andre Maader blev der lagt Beslag paa hans Medvirkning i det offentlige Liv, 1875—78 var han Formand for den store Arbejderkommission, og han stod i Spidsen for Selvbeskatningen til Forsvarets Fremme. Han døde 7. Aug. 1894. — Peder Mathiesøn R.'s yngre Søn, Oberst Matthias R. (1676—1725) udmærkede sig som Rytteranfører i Slaget ved Gadebusch og skal her have reddet Kong Frederik IV, som var forfulgt af svenske Ryttere. Hans Sønnesønssønner vare Kammerherre Peder Otto R. (1778—1828), Stiftamtmand i Randers og Direktør for Estvadgaard Kloster, Henrik Christian R. (1782—1847), som ved sit Giftermaal med Christiane Henriette Barner kom i Besiddelse af Baroniet Guldborgland og 12. Aug. 1820 blev optagen i Friherrestanden med Navnet Rosenørn-Lehn, Carl Gustav R. (1784—1858), ligeledes Stiftamtmand i Aarhus, derhos Medlem af den jydske Stænderforsamling, Vicepræsident 1836, kongevalgt fra 1841, og KaptajnløjtenantThø ger Emil R. (1787—1819), som gentagne Gange udmærkede sig i Krigen med England 1801—14 og druknede 20. Aug. 1819 ved at falde over Bord i en Storm paa Hjemvejen fra Vestindien med Skonnerten »St. Thomas«, hvis Chef han var. Peder Otto R.'s Enke Ingeborg Christiane, f. Wormskjøld (født 31. Juli 1784), blev 1844 Overbestyrerinde for den kvindelige Plejeforening og 1845 Overhofmesterinde hos Dronning Caroline Amalie til sin Død 22. Apr. 1859. Deres Søn, Kammerherre Christian Peter Theodor R.-Teilman (født 17. Septbr. 1817), blev cand. jur. 1841, var først Volontær i Rentekammeret, derefter Fuldmægtig paa flere Amtskontorer, blev 1851 Borgemester i Fredericia, 1853 Herredsfoged i Skads Herred til 1859 og arvede 1861 Stamhuset Nørholm, som han styrede med stor Dygtighed. 1859 blev han Medlem af Landstinget, 1861 af Rigsraadet, 1864 af dettes Landsting og indtraadte 1865 i Ministeriet Frijs som Kultusminister til 1867, fra 1866 tillige som Justitsminister til 1868, da han blev kongevalgt Landstingsmand. Han døde 10. Jan. 1879. Efter ovennævnte Baron Henrik Christian R.-Lehn's Død tilfaldt Baroniet Guldborgland, kort efter ogsaa Baroniet Lehn hans ældste Søn, Kammerherre, Baron Otto Ditlev R.-Lehn (født 28. Maj 1821), som efter fra 1866 at have haft Sæde i Landstinget 1870 indtraadte i Ministeriet Holstein som Udenrigsminister og beklædte denne Post med en kort Afbrydelse til sin Død 21. Maj 1892. Han var derhos Direktør for den kgl. Malerisamling (fra 1870) og for Kobberstik-

samlingen (fra 1871) og sad i Bestyrelsen for den Raben-Levetzau'ske Fond (fra 1878), for det Classen'ske Fideikommis (fra 1879) og for det national-historiske Museum paa Frederiksborg (fra 1887). Han var i mange Aar en af Landets dygtigste og humaneste Godsejere. — Hans Halvfætter, Geheimekonferensraad Matthias Hans R. (født 24. Novbr. 1814) tog 1836 juridisk Eksamen, var 2 Aar Kancellist i Kancelliet, 4 Aar Kommiteret i Generaltoldkammeret og blev 1847 Stiftamtmand paa Island. 21. Septbr. 1849 blev han Indenrigsminister, fratraadte 13. Juli 1851, var et Aarstid Kabinetssekretær, en kort Tid Chef for Statistisk Bureau og blev 1854 Amtmand i Randers. 1849—54 var han Medlem af Folketinget, 1856—61 Medlem af Rigsraadet. Sit Hverv som Kommissarius for de jydsk-fynske Statsbaner røgtede han med anerkendt Dygtighed lige til sin Død 30. Marts 1902, ogsaa efter at han 1885 var fratraadt som Amtmand. Fra 1866 var han Medlem af Bestyrelsen for »Selskabet for jydsk Historie« og fra 1885 dansk Formand for »Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie«. Foruden »Løsrevne Blade og Livsminder«, som udkom 1888 og indeholde interessante Bidrag til den politiske Historie under Frederik VII, har han udgivet en omfattende historisk Studie i 2 Bd. »Grev Gert og Niels Ebbesen«. *H.-L.*

Rosēola se Tyfus.

Rosersberg, Slot i Norrsunda Sogn, Stockholm's Len, Sverige. R. er bygget af Rigsraad Gabriel Oxenstjema (død 1673), men meget forandret i Tidernes Løb. I de to Slotsfløje er der nu Lokaler, tilhørende Skydeskolen ved R. Godset R. har i tidligere Tid tilhørt Slægterne Tre Rosor, Oxenstjema, Creutz, De la Gardie, Broman. Af de mere fremragende Ejere skal nævnes Kancellipræsident, Greve Bengt Oxenstjerna (død 1702). Efter Friherre Erland Broman (død 1757) erhvervedes R. af Rigets Stænder; disse skænkede det til Adolf Fredrik's Søn, Prins Karl (Karl XIII), og det testamenteredes senere af ham til Karl XIV Johan; det var efter den sidstes Død Enkesæde for hans Dronning. Karl XIII opholdt sig, særlig som Hertug, oftere paa R.; ogsaa Karl XIV Johan boede der ofte. *A. S.*

Roses Legering bestaar af 2 Dele Vismut, 1 Del Bly og 1 Del Tin, smelter ved 94^0 og anvendes til at fremstille Matricer til galvanoplastisk Brug. Roses Metal er en lignende letsmeltelig og tillige letflydende Legering, som kan anvendes til Snellod (se Lodning). Den smelter ved $93{,}75^0$ og bestaar af 416 Dele Vismut, 207 Dele Bly, 118 Dele Tin. *F. W.*

Rosét (fr. *rosette*), arkitektonisk Prydelse i Form af en udsprungen stiliseret Rose, Sløjfe i Form af en Rose; en sleben rosenformet Ædelsten (Rosensten).

Rosétkobber se Kobber S. 697.

Rosétstillede (bot.) kaldes i den beskrivende Botanik Blade, som udgaa til alle Sider fra en meget kortleddet Stængeldel; de sidde altsaa meget tæt sammen, i Reglen nede ved Jorden, f. Eks. hos Mælkebøtte, Kæmpevejbred, Stenbræk, kortstænglet Tidsel, Soldug o. m. a. *V. A. P.*

Rosétte, Europæernes Navn paa den ægyptiske By, der paa Arabisk hedder *Rashîd*, ligesom paa det 123 □ Km. store Distrikt, der danner den ægyptiske Provins, hvori Byen R. er Hovedstad, og af hvilket 64 □ Km. ere dyrket Land, medens Resten bestaar af Sumpe. Byen R., der har henved 20,000 Indb., ligger 13 Km. fra Middelhavet V. f. Nilen's vestlige Hovedarm. I Middelalderen havde R. stor Betydning som Ægypten's vigtigste Søhavn og Handelsstad, men i de senere Aar er den aldeles traadt i Skygge for Alexandria. Havnen er nemlig paa Grund af Sandbanker ikke mere tilgængelig for større dybtgaaende Skibe. Den besøges dog endnu aarlig af 1,500 Fartøjer (tilsammen paa 40,000 Tons). R. har flere Moskeer og nogle græske og koptiske Kirker. Den beskyttes af to Forter; et Fyrtaarn letter Skibsfarten. Ved R. fandtes 1799 den berømte Tresprogsindskrift, ved Hjælp af hvilken det lykkedes Champollion at grundlægge Tydningen af Hieroglyfferne (se Rosette-Stenen). *V. S.*

Rosétte-Stenen kalder man en foroven afbrudt Stentavle, som 1799 fandtes ved Rosette ved Skansegravning af de franske Tropper, som Napoleon havde sendt hertil til Kystens Forsvar. Den indlemmedes i den Samling Oldsager, som den franske videnskabelige Kommission bragte sammen i den Hensigt at bringe den til Paris, men ved Kapitulationen maatte den med de andre værdifulde Oldsager overdrages Engelskmændene. R. er nu en af de største Skatte, British Museum ejer. Den nederste Del er affattet paa Græsk og bestaar af 53 Linier; oven over den er der 32 Linier demotisk Skrift. Begge disse Dele ere næsten fuldstændige. Derimod er kun Slutningen af den øverste hieroglyfiske Del (14 Linier) bevaret. Af den let forstaaelige græske Indskrift erfarer man, at alle tre Indskrifter gengive den samme Tekst. Hvor mangelfuld Indskriften end var, lykkedes det dog Champollion (s. d.) ved Hjælp af Navnet Ptolemaios, sammenlignet med Navnet Kleopatra (fra en anden Indskrift), at finde Nøglen til Hieroglyfskriften. (Litt.: Chabas, *L'inscription de Rosette* [Paris 1867]; Revillout, *Décret de Rosette* [i »Chrestomathie Démotique«, II—IV]; J. J. Hess, »Der demot. Theil der dreisprachigen Inschr. v. Rosette« [Freiburg 1902]; den græske Tekst i Müller's *Fragmenta Hist. Graecorum*, I [Paris 1847]). *V. S.*

Rosétti, Constantin, rumænsk Politiker, (1816 — 85). Han udgav 1840 en Samling Digte og siden nogle Oversættelser efter Byron, Lamartine o. fl., samt blev 1846 Boghandler i Bukarest. Han tog vigtig Del i den revolutionære Bevægelse 1848 og blev Sekretær for den foreløbige Regering; sendtes som Underhandler til den tyrkiske Hærfører Fuad Pasha og blev fængslet af denne, men kort efter befriet af sin Hustru, en engelsk Dame. I de følgende Aar levede han i Paris, arbejdende efter Evne sammen med Brødrene Bratiano for Rumænien's Friheds- og Enhedssag; vendte hjem 1856 og grundlagde det demokratiske Blad »Romanul«, som han udgav til sin Død. 1861 var han en kort Tid Undervisningsminister i Moldau og efter Fyrst Cusa's Afsættelse Februar—Juli 1866 i Rumænien; var senere en af det radikale Partis Førere, 1876 Formand for andet Kammer og virksom for

Krigen imod Tyrkerne, samt derefter et Par Gange i kortere Tidsrum Indenrigsminister. *E. E.*

Roshage, Jylland's Nordvestspids, Pynten N. f. Hanstholm og V. f. Vigsø Bugt. Ud for R. findes ingen Revler, men derimod en Mængde kalkholdige Sten med Ler som Underlag. *G. F. H.*

Rosiflörae se Rosenblomstrede.

Rosinánte (sp. *Rocinante*), Navnet paa Don Quijote's usle Hest; Krikke, Øg.

Rosiner, Cibeber, Vindruer, der ere tørrede i Solen, sjældnere ved Ovnvarme, i første Tilfælde enten, efter at man har afskaaret Klaserne, eller efter at man har overskaaret Stilken halvt, saaledes at Klaserne dog blive hængende paa Ranken. Undertiden dyppes Druerne før Tørringen i kogende Vand, undertiden, navnlig i Sydeuropa, i Potaskelud. R. forsendes som hele Klaser, Druerosiner, eller afplukkede og emballerede paa forskellig Maade. Gode R. skulle være søde, kødfulde, store, tørre og blanke. De maa opbevares koldt og tørt, og Luft og Lys maa saa vidt muligt holdes ude, hvorfor man søger at presse dem fast ned i Emballagen, da de ellers let gaa i Gæring. R. benyttes foruden til Dessert ogsaa af Bagere og til Fremstilling af Cider, men naar de ere blot tre Aar gamle, kunne de kun bruges til Fabrikation af Eddike. — En særlig Slags R. ere Korender, Korinther, der faas af en Varietet af Vindruen med smaa, kerneløse, mørkeblaa Bær. De vokse navnlig paa Halvøen Morea, i mindre Mængde i Syditalien og paa Sicilien. Efter Tørringen fyldes Bærrene i store murede Beholdere og stampes fast i disse, hvorefter Indfyldningsaabningen tilmures. Bærrene udtages af en Aabning forneden, efterhaanden som de bruges. De maa opbevares udelukkede fra Luften, hvorfor de altid holdes fast sammenpressede i Emballagen, da de ellers let gaa i Gæring og blive sure. *K. M.*

Rosing, Anton, norsk Kemiker, født i Fredrikstad 14. Aug. 1827, død 29. Marts 1867. R. tog 1849 partiel Eksamen i Fysik og Kemi ved den polytekniske Læreanstalt i Kjøbenhavn og rejste hjem til Norge, hvor hans Haab om at blive Professor i Kemi ved Universitetet efter Thaulow glippede ved, at Posten pludselig og uden Konkurrence blev besat med Tyskeren Strecker. R. virkede nu nogle Aar som Kemiker ved Christiania Gasværk uden dog at opgive sine videnskabelige Studier og Interesser, der mere og mere kom til at gaa i agrikulturkemisk Retning. Da der samtidig blev Tale om at oprette en norsk Højskole for Landbruget, var R. selvskreven til en af Pladserne ved denne og foretog Efteraaret 1855 til Juni 1861 med offentligt Stipendium en større Udenlandsrejse for at uddanne sig for denne Stilling. Han arbejdede i denne Tid hos Stöckhard i Tharand og senere hos Boussingault og Dumas i Paris. I sidstnævntes Laboratorium udførte han sammen med Russeren Chichkoff Undersøgelser over Indvirkningen af Cyanammonium paa Alloxan og over Indvirkning af Fosforklorid paa Benzoylklorid samt over Sønderdelingen af det af Knaldsyren afledede Trinitroacetonitril; endvidere en Del Undersøgelser over Pyrogallussyrens Reaktioner, især under Indvirkning af Brom. Disse Undersøgelser ere alle fremlagte i det franske Akademi og publicerede i dets »Comptes rendus«. 1858 drog han til England, hvor han især satte sig ind i Landbrugsforholdene, men blev det paafølgende Foraar i Edinburgh ved en Blodforgiftning fængslet i 2 Aar til Sygelejet. Sommeren 1861 var han kommen sig saa vidt, at han kunde rejse hjem, og overtog i September s. A. sin Plads som Lærer i Fysik og Kemi ved den nyoprettede »Højere Landbrugsskole i Aas«. Snart kastedes han dog atter paa Sygelejet, hvor han tilbragte sine 6 sidste Aar. Idet Stortinget bevilgede ham Midler til den nødvendige Assistance, blev det ham muligt i denne Tid ikke blot at udarbejde og lade afholde sine Forelæsninger og lede Undervisningen i Laboratoriet, men ogsaa at lade udføre en lang Række af Undersøgelser, blandt hvilke især maa nævnes Bestemmelser af Kvælstofforbindelserne i Nedbør, Elve- og Havvand, ligesom han ogsaa tog Initiativet til Tilvejebringelsen af de første norske Jord- og Foderstofanalyser. Ejendommeligt for R. var hans rige Initiativ og hans store organisatoriske Talent. Foruden den danske polytekniske Forening skylder ogsaa den 6 Aar yngre polytekniske Forening i Christiania ham sin Stiftelse. Under sit Ophold i Paris var han Medstifter af det ligeledes endnu bestaaende *Société chimique*, hvis Præsidentstol han en Tid beklædte. Fremdeles var han den egentlige Ophavsmand saavel til det til den polytekniske Forening i Christiania knyttede polytekniske Tidsskrift som til det franske »Répertoire de chimie pure et appliquée«. Hans Bestræbeiser for Folkeoplysning gav sig bl. a. Udslag i den af ham grundede og i Aarene 1865 — 67 redigerede »Norsk Landmandsbog«, en populær-videnskabelig Aarbog, der indeholder mange udmærkede Artikler, der fremdeles have Betydning for norsk Agrikulturkemi. (Litt.: Hedevig Rosing, »A. R.'s Alvorsliv« [Kbhvn. 1871]; samme, »Ungdomstid og Reiseliv, Udvalg af A. R.'s efterladte Breve og Optegnelser« [Chra. 1869]; P. Chr. Asbjørnsen, »A. R.« [Chra. 1869]; samt »Polyteknisk Ugeblad«, I, Nr. 11 [Kbhvn. 1896]). *Overlærer John Sebelien.*

Rosing, Hedevig, norsk Døvstummelærerinde, er født i Horsens 16. Maj 1827. Sin Barndom og første Ungdom tilbragte hun i Danmark, hvor hun virkede dels som Privatlærerinde, dels i Folkeskolen, men 1865 ægtede hun ovenn. A. R. og kom derved til Norge. Da hun 2 Aar efter blev Enke, opnaaede hun Ansættelse ved Christiania Folkeskole, og fra denne Virksomhed skriver sig hendes af den norske Regering prisbelønnede »Barnets førstebog« og »Vejledning ved undervisning i samtidig læsning og skrivning efter lyd- og skrivemethoden«, der begge udkom 1879 første Gang. Imidlertid havde R. 1872 modtaget Lærerindeplads ved Balchen's (s. d.) Døvstummeinstitut, og efter 8 Aars Arbejde her og en længere Udenlandsrejse til videre Uddannelse aabnede hun selv 1881 en paa den reneste Talemetode grundet Privatskole for døvstumme. Sin oprindelige Plan, at skabe en lille Familieskole, i hvilken de døvstumme kunde bringes i saa nært Forhold som muligt til den hørende Omverden, maatte hun opgive, da hun efter Abnormskoleloven af 1881 ikke kunde opnaa Statsbidrag uden at indordne sin Skole i

Rækken af dem, der optoge de til den paa offentlig Foranstaltning henviste døvstumme Elever. Hun virkede med stor Dygtighed som Bestyrerinde til 1895, da hun tog sin Afsked, hædret med den største Pension (1,200 Kr.), der indtil da var tilstaaet nogen Kvinde i Norge. R. var bl. a. ogsaa Medlem af den 1885 nedsatte kgl. Skolekommission, hvis Arbejde ledede til Vedtagelsen af de nu gældende Folkeskolelove af 1889. (Litt.: »Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet«, 4. Aarg., Nr. 1). *F. B.*

Rosing, Johanne Cathrine, født Olsen, dansk Skuespillerinde, født 2. Juni 1756 i Kjøbenhavn, død 15. Jan. 1853 paa Fredensborg Slot. 17 Aar gl. debuterede hun 3. Novbr. 1773 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Voltaire's »Nanine«, og skønt hun ingenlunde var gavmildt udrustet fra Naturens Haand med ydre Fortrin, vandt hun takket være sin Følelses Ægthed og sine blaa Øjnes ømme Udtryk Publikums Sympati i en Række blide Roller som Lessing's »Emilia Galotti«, Nanna i »Balders Død« og Eulalia i »Menneskehad og Anger«; særlig i den sidste naaede hendes borgerlige Følsomhed, der henrev Rahbek til en begejstret Hyldest, sit Højdepunkt. Temmelig tidlig, inden hun endnu havde fyldt de 40, gik hun, der i sit Ægteskab med nedenn. Michael R. blev Moder til 17 Børn, og hvis Figur derfor hyppig kun passede lidet til den uberørte Jomfru, over i det ældre Fag og fandt her sit egentlige Virkefelt. Hun, der som Elskerinde havde været bleg og bly, blev som Hustru og Moder karakterstærk og myndig; blandt hendes Roller kunne nævnes Mad. Drave i »Myndlingerne«, Claudia i »*Emilia* Galotti«, Mad. Traut i »Rejsen til Byen«, Abedissen i »Korsridderne« og Sigbrit i »Dyveke« — hendes Overtagelse af denne Rolle gav Anledning til »Dyveke-Fejden«, ligesom hendes Udførelse af Titelrollen i Gotter's »Medea« i hendes Ungdom havde opvakt en anden litterær Fejde: »Medea-Fejden«. R.'s Mesterstykke inden for det ældre Repertoire var Jutta i »Niels Ebbesen«, hvor hun skabte et paa samme Tid højbaarent og jævnt Billede af den danske Kvinde som viljestærk Husmoder og trofast Hustru; i denne Rolle fremtraadte hun 18. Decbr. 1823 sidste Gang paa den danske Scene, ligeledes havde hun i den Maaneden forud fejret sit 50 Aars Kunstnerindejubilæum. (Litt.: »Hist. Archiv«, I [1869] S. 140—203; »Museum«, VI, 1. Bd. [1895] S. 81—116). *A. A.*

Rosing, Hans Peter Michael, dansk Digter og Oversætter, er født i Kjøbenhavn 20. Novbr. 1830. Som Student rejste han 1854—55 i Italien; 1859 blev han efter Aaret i Forvejen at have taget filologisk Embedseksamen Adjunkt paa Herlufsholm, hvorfra han 1863 forflyttedes til Sorø Akademi; 1882 blev han Overlærer. 1901 tog han sin Afsked. R. debuterede 1859 med »Smaadigte af en Student«; 1872 kom Digtet »Frelst«, 1873 »Ann' Marie«, 1875 »Et Foraarsbillede« og 1882 »Broder Bengt«; af Prosadigtninger har han bl. a. udgivet »En Romantiker«, 1880, og »Kærlighed taaler alt«, 1895. R.'s Poesier udmærke sig gennemgaaende ved et elskværdigt og fint Livssyn og ved inderlig Forstaaelse af Naturen; noget dybere Særpræg have de dog ikke. Varig Fortjeneste har han indlagt sig ved sine meget omhyggelige og dygtige Oversættelser af Pindar's Oder, der findes trykte i Skoleprogrammer for Herlufsholm 1862 og Sorø 1890—93. *S. M.*

Rosing, Michael, dansk Skuespiller, født 19. Febr. 1756 i Røros i Norge, død 12. Oktbr. 1818 i Kjøbenhavn. R. havde 6. Oktbr. 1777 sin Debut som Orosman i »Zaire« paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn, og skønt han egentlig var gaaet til Scenen af Forelskelse i Jfr. Olsen, der senere blev hans Hustru (se ovenf.), mere end dreven af ubetvingeligt Kunstnerkald, viste han sig allerede paa sin Debutaften i Besiddelse af en »brændende Iver for sin Kunst« (Fr. Schwarz), og takket være denne overvandt han i Løbet af forholdsvis kort Tid sine talrige Begynderfejl. Det var i Syngespillets erotiske Tenorpartier, at R. først slog igennem; men snart tog han ogsaa Skuespillets Elskerroller i Besiddelse og formaaede at fremstille alle Arter af Kærlighed: den trofaste Tilbedelse saavel som den flygtige Forlibelse, den lidenskabelige Fyrighed saavel som det hjertegrebne Sværmeri. R. stræbte højere: fra Elskerne vovede han sig til de mere sammensatte Karakterer og fejrede her store Sejre, dels i de egentlige Skurkeroller, som Marinelli i »Emilia Galotti« og Joseph Surface i »Bagtalelsens Skole«, hvor han forstod at afsløre Sjælens djævelske Ondskab uden at aflægge Overfladens glatte Naturlighed, dels i en Række alvorlige Mandsroller som Ægtemanden i »Menneskehad og Anger« og Grev Gert i »Niels Ebbesen«, hvor han hævede sig til en Aandens Storhed, der snart rørte ved sin Sjælsadel, snart betog ved sin Vælde. Og R. stræbte stedse højere: han stræbte mod den store Litteratur, men hans Bestræbelser for at faa Shakespeare og Schiller indførte paa den danske Skueplads strandede paa Direktionens Ligegyldighed, og da den nordiske Tragedie 30. Jan. 1808 med »Hakon Jarl« holdt sit Indtog paa det kgl. Teater, var R., hvis »hele dramatisk-poetiske Figur« efter Oehlenschläger's egen Udtalelse havde staaet Model til Hakon Jarl, saa værkbruden af Gigt, at han maatte nøjes med efter Stykkets Slutning at fremsige en Epilog. R. haabede dog endnu at genvinde sine Kræfter, men Gigten bøjede ham i Knæ: i Virkeligheden endte hans Skuespillervirksomhed 14 Dage efter »Hakon Jarl's« første Opførelse som Nelcour i »Alexis« (22. Jan. 1808), skønt han viste sig endnu 2 Gange paa Scenen ved sine Beneficeforestillinger, begge Gange siddende, sidste Gang 4. Novbr. 1815 udførte han Audens Rolle i »Hakon Jarl«; det blev den eneste Gang, det forundtes ham at betræde den nordiske Tragedies forjættede Land: hans Kraft var brudt, og mere død end levende sad han endnu hen i sin Stue nogle Aar. (Litt.: »Mindeblomster paa M. R.'s Grav« [1819]; »Hist. Archiv«, I [1869], S. 140—203). *A. A.*

Rosing, Svend, dansk Præst og Leksikograf, født 4. Decbr. 1804 i London, død 21. Decbr. 1883 i Kjøbenhavn. Han studerede Teologi, men underviste samtidig i Engelsk og blev senere Lærer i Engelsk ved Metropolitanskolen. Da Engelsk 1846 blev afskaffet som Fag i Statsskolen, søgte og fik han Embede som Præst; efter at have taget sin Afsked 1879 levede han

til sin Død i Kjøbenhavn. Han har udgivet en lille engelsk Formlære [1837], et ganske ubetydeligt Arbejde, der dog anvendes endnu, og nogle engelske Læsestykker. Hans Hovedarbejde er imidlertid en engelsk-dansk Ordbog [1853], der udmærker sig ved sin Paalidelighed og indtager en smuk Plads imellem danske leksikografiske Arbejder [7. Opl. 1899]. *T. L.*

Rosing, Wilhelmine Emilie, dansk Skuespillerinde, født 6. Marts 1783 i Kjøbenhavn, død 23. Decbr. 1811 smst. Hun, der var Datter af ovenn. Skuespillerpar M. og J. C. R., debuterede 10. Septbr. 1802 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Rosina i Beaumarchais's »Barberen i Sevilla« og tog straks Scenen i Besiddelse; hun var vel ikke nogen regelmæssig Skønhed, men hun besad Person og Karakter, Talent og Forstand, hendes sceniske Fremstillingsevne var ikke blot omfattende, men tillige dybtgaaende, alt lovede en rig Kunstnergerning, da en Hjertesorg pludselig nedslog hendes kække Livsmod og utvivlsomt fremskyndede hendes Død; 2. Decbr. 1811 fremtraadte hun sidste Gang paa Scenen som Sophie i Syngestykket »Mariane«. *A. A.*

Roslili, Giovanni, italiensk Forfatter, født 24. Juni 1776 i Lucignano, død 16. Maj 1855 i Pisa. I en ung Alder blev han *Professor eloquentiae* ved Pisa's Universitet og opholdt sig siden en Tid i Frankrig. R.'s Navn var i nogle Aar paa alles Læber i hans Fædreland, da han udgav tre historiske Romaner, »La monaca di Monza« [Pisa 1828], »Luisa Strozzi« [smst. 1833] og »Ugolino della Gherardesca« [smst. 1833]; de vandt en umaadelig Læsekreds og kom i en Mængde Oplag. Skønt de ere skrevne i et godt Sprog og underholdende, have de ikke bevaret deres Ry i Tidens Løb: R. er egentlig kun at betragte som en nogenlunde heldig Efterligner af den store Mester Manzoni, og den førstnævnte Bog er endda blot en Udvidelse af en Episode i hans Forgængers »Promessi sposi«. For øvrigt har R. udgivet meget andet, saaledes en Udgave af Guicciardini's Værker [10 Bd., Pisa 1820], en Udg. af Tasso's Værker [33 Bd., Pisa 1821—33], »Saggio sulla vita e sulle opere di Ant. Canova« [smst. 1828] og »Storia della pittura italiana« [7 Bd., smst. 1829—54]. *E, G.*

Roskilde, Købstad paa Sjælland, Sømme Herred, Kjøbenhavn's Amt, ligger under 55° 38' 34" n. Br. og under 0° 29' 46" v. L. f. Kbhvn. (beregnet for Domkirkens nordlige Taarn) ved Sydenden af R. Fjord og Nordranden af Midtsjælland's Højdeparti, som her skraaner stærkt ned til Fjorden; det højeste Punkt er paa Raadhustorvet, 42 M. Den ligger ca. 30 Km. V. S. V. f. Kjøbenhavn, ca. 28 Km. N. 0. f. Ringsted og omtrent lige saa langt N. N. V. f. Køge. Den havde 1. Febr. 1901 665 Huse og 8,368 Indb. (1801: 1,768, 1860: 4,651, 1890: 6,974). Byen, der ligger smukt med Udsigt over Fjorden og dens Omgivelser, har sin største Udstrækning fra Øst til Vest omkring Hovedgaden Algade, til hvilken Landevejen fra Kjøbenhavn fører, med dens vestlige Fortsættelse Skomagergade og Støden, der gaar ud til Landevejen til Holbæk; af de andre, mere brede, anselige Gader nævnes den med Algade omtrent parallelt løbende Bredgade og de i Nord—Syd gaaende Gader Hersegade og Ringstedgade, hvilken sidste fører ud til Ringsted-Vejen. Det største Torv er Hestetorvet ved Banegaarden, det mest stilfulde Raadhustorvet ved Algade. Byen er godt bygget og har mange ret anselige Huse, men af gamle interessante Privathuse, som kunde vidne om dens Ælde og dens tidligere Storhed, er der saa godt som ingen tilbage; de hyppige Ildebrande og Ombygninger have udslettet dem. Terrainet, paa hvilket Byen ligger, er særlig rigt paa stærkt vandholdige Kilder. Den største er Maglekilde (eller, som den tidligere hed, Rosenkilden, se under Byens Historie), hvis Bassin er over 3 M. i Gennemsnit, og som giver ca. 8 Hektoliter Vand i Minuttet; endvidere Højbrøndskilden, som til Dels forsyner Byens Vandværk, Klosterkilden m. fl. samt den nu udtørrede Helligkorskilde (eller »Kongebrønden«). Kilderne og de fra dem kommende Bække drive en Del Vandmøller ved Byen.

Af offentlige Bygninger maa først og fremmest nævnes Domkirken, den eneste store Rest fra Byens Storhedstid, men den behersker ogsaa Byen og rager op over alt. Den oprindelige Del af den nuværende Bygning, som stammer fra ca. 1200 og afløste en tidligere mindre Kirke af Fraadsten (før den havde der staaet en under Harald Blaatand opført Trækirke), er opført i senromansk Stil (Overgangsstil) af røde Mursten paa Granitsokkel og bestaar af et højt Midtskib og to lavere Sideskibe, over hvilke der er hvælvede Galerier; særlig mærkeligt er Korpartiet (vistnok en Efterligning af Domkirken i Tournai), idet der til Koret slutter sig et Højkor med halvrund Udbygning; Sideskibene fortsættes paa begge Sider af Højkoret og danne omkring Rundingen en med Granitsøjler prydet Omgang med et tilsvarende Galeri foroven. Ved Sideskibenes vestlige Ender staa to Taarne, hvis Overdele ere gotiske, og hvis slanke Spir ere opførte 1635 (i alt ca. 75 M.). Kirkens indvendige Længde er 83 M., dens Bredde over alle 3 Skibe over 24 M., Hvælvingen over Koret er 25 M. over Gulvet, Oven over hver af Vinduesgrupperne i Korrundingen har der været Spidsgavle, et Motiv, der har fortsat sig hele Kirken rundt paa Langskibets Sider og ligesom dannet en Krone om Kirken. Efterhaanden, fra den senere Middelalder til langt op i den nyeste Tid, blev Kirkens Ydre mere og mere skjult af tilbyggede Kapeller, saa at Bygningen paa en Maade kom til at give et Overblik over Bygningskunstens forskellige Standpunkter i de forløbne Aarhundreder, og idet den blev Hvilested for de danske Konger, navnlig Oldenborgerne (hvoraf kun 3 ere bisatte andensteds), blev den tillige et Nationalmonument omtrent som Westminster eller St. Denis. I Tiden mellem 1859 og 1881 er Kirken bleven restaureret baade ud- og indvendig; i det ydre venter Gavlkransen endnu paa sin Restauration. I det indre maa af det rige Inventarium særlig mærkes den pragtfulde, malede og forgyldte Altertavle fra 16. Aarh., Korstolene fra 1420, Dronning Margretes Monument fra 1423 (en Marmorkiste med Dronningens Alabastbillede hvilende ovenpaa) bag Alteret og i Højkoret Christian V's og Frederik IV's samt Dronningers Gravmæler. Af Kapellerne fremhæves: paa Kirkens Sydside det gotiske Helligtrekongerskapel fra Christian I's Tid, hvori findes

Christian III's og Frederik II's prægtige Monumenter, og det i klassisk Stil opførte Frederik V's eller Harsdorff's Kapel, hvori alle de senere Konger fra Christian VI hvile, og hvor Frederik V's Monument af Wiedewelt staar; paa Nordgrundlagte, 1242 ombyggede Vor Frue Kirke (den ligger paa Byens Grund, men hører til et Landsogn); Raadhuset, opført 1883 i gotisk Stil (Arkitekt O. P. Momme), og det dermed sammenbyggede St. Laurentii Taarn, der vistnok stammer

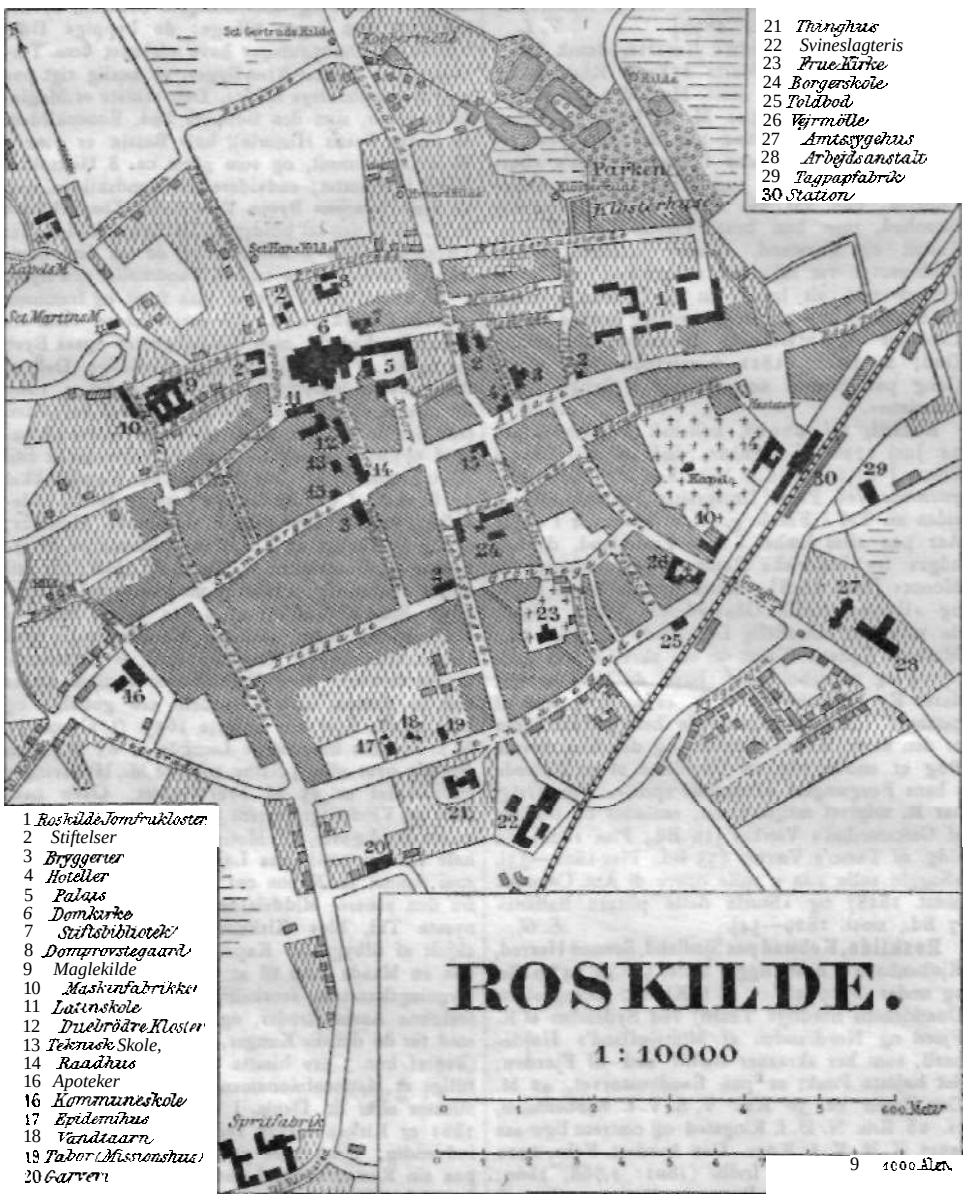

siden det i gotisk Stil opførte Oluf Mortensen's Vaabenhus og det i Renaissancestil opførte Christian IV's Kapel med Christian IV's, Frederik III's og Sofie Amalie's Sarkofager, smukke Dekorationer, Marstrand's Malerier og Thorvaldsen's Statue af Christian IV.

Af andre Bygninger mærkes: den i 11. Aarh. fra 15. Aarh. og er en Rest af den 1537 nedbrudte St. Laurentii Kirke; det 0. f. Domkirken liggende Palæ, opført 1733 paa den tidligere Bispegaards Plads, nu benyttet bl. a. til Bolig for Stiftsskriveren; det mellem Raadhuset og Domkirken liggende Duebrødrekloster eller -hospital (en Stiftelse for fattige, med en Filial, Duebrødre-

klosters Stiftelse, i Bredgade), som stammer fra en mild Stiftelse i Middelalderen, og hvis nuværende Bygninger ere opførte 1879—80 i middelalderlig gotisk Stil (Arkitekt: Herholdt); Stiftsbiblioteket (0. f. Domkirken), hvis ældste Del antages at have hørt til den gamle Bispegaard, medens den ny Del er opført 1858—59 (Arkitekt: Meldahl); Katedralskolen (Skolebygningen er fra 1842), de to Borgerskoler for Drenge og Piger, opførte henholdsvis 1869 og 1889, den 1892 opførte Friskole, en teknisk Skole, det 1878 opførte Ting- og Arresthus (Arkitekt: V. Petersen), Amtssygehuset med Daare- og Tvangsarbejdsanstalt (1856) og med Epidemihus; den anselige Banegaard, med Post- og Telegrafbygning, Gasværket (anlagt 1863), Vandværket (1880) m. m. Af milde Stiftelser nævnes desuden det 1592 stiftede Søren Olsen's Hospital, Meyercrone's Stiftelse (opr. 1739), Lange's Stiftelse (opr. 1746), Frk. Juel's Enkesæde (opr. 1759), den 1871 byggede Borgerstiftelse, Bertel Hansen's Stiftelse (opr. 1875), et Asyl og et Børnehjem. Paa Raadhustorvet er 1895 rejst et Springvand. Af Anlæg og Spadsereveje har Byen flere, saaledes Klostermarken, der hører til det ved Byen liggende Roskilde adelige Jomfrukloster (i Himmelev Sogn), og den noget nordligere liggende Trægaarden m. fl.

Ved Siden af Haandværk og Handel, hvilken sidste saa at sige helt foregaar over Kjøbenhavn, da Byens Beliggenhed ved Fjorden ikke har nogen Betydning paa Grund af dennes ringe Dybde, er Landbruget temmelig vigtigt, da der hører store Markjorder til Byen. Byen har en Bank, oprettet 1884, og en Sparekasse (1833). Af industrielle Anlæg nævnes flere Jærnstøberier og Maskinfabrikker, Mineralvandsfabrikker, Tobaksfabrikker, en Papirfabrik, en Vognfabrik, en Spritfabrik, en Halmvarefabrik, et Uldspinderi, Farverier og Garverier, en Limfabrik, Mølleindustri m. m. Havnen, der kun er henved 4 M. dyb, har som nævnt meget ringe Betydning. Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1902 i alt 58,789 Kr. Ved Toldstedet var Handelsflaaden s. A. 28 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 302 Tons (deraf et Dampskib paa ca. 22 Tons). Af fremmede Varer fortoldedes 1901 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 4,082 Kg., uldne Manufakturvarer 5,858 Kg., Vin 5,050 Kg., Glas- og Glasvarer 3,400 Kg., Humle 4,494 Kg., Stentøj og Fajance 7,062 Kg., Kaffe 7,690 Kg., Salt 83,755 Kg., Sukker, Mallas og Sirup 3,054 Kg., Tobaksblade og -stilke 27,647 Kg., Stenkul 3,076,305 Kg., Kokes 99,556 Kg., Metaller og Metalvarer 122,419 Kg. samt Tømmer og Træ 766 Kmlstr. og 1,880 Kbm. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 126 Sejl- og 10 Dampskibe med henholdsvis 5,307 og 1,592 Tons Gods og for Udgaaende 135 Sejl- og 11 Dampskibe; i indenrigsk Fart indkom 14 Sejl- og 3 Dampskibe, med henholdsvis 375 og 113 Tons Gods, og udgik 5 Sejl- og 2 Dampskibe, med i alt 23 Tons Gods.

R. danner i gejstlig Henseende et eget Sogn, med to Præster. Øvrigheden bestaar af en Borgemester, som tillige er Byfoged og By- og Raadstueskriver, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 13 valgte Medlemmer. R. hører til 2. Landstingskreds og Amtets 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, R. Amtsstuedistrikt og Lægedistrikt samt 1. Udskrivningskredses 33. Lægd.

Historie. Byens Navn kommer utvivlsomt af »Rosenkilden«, som Maglekilde kaldtes i gamle Dage (se >Hist. Tidsskr.« 6. R., II, S. 352); i Byens gamle Segl ses ogsaa under Fuglen en Kildebrønd, paa hvilken der flyder Roser. Fuglen i Seglet menes at forestille en Høg og skal hentyde til en nu undergaaet Købstad »Høgekjøbing«, om hvilken der fortælles, at den laa i ubelejlig Afstand fra Stranden, hvorfor Kong Ro lod den flytte til Issefjord ved en dejlig Kilde og gav den Navn efter sig og Kilden. Men hvor denne Høgekjøbing, som endnu i Valdemar II's Jordebog nævnes som Købstad, har ligget, vides ikke, og R.'s Oprindelse fra den er vistnok meget tvivlsom. Sikkert er det, at R. allerede i 10. Aarh. var en kendt Havneplads, hvor Harald Blaatand anlagde en Kongsgaard, og at Stedet derefter blev Bisperesidens. Svend Tveskæg skal have udvidet Byen betydelig, og Domkirken og den dertil knyttede talrige Gejstlighed forøgede dens Anseelse. Harald Kesje lod i Beg. af 12. Aarh. opføre N. f. Byen Haraldsborg, og ved Midten af samme Aarhundrede lod Svend Grathe Byen befæste. Bekendt er det af Vethemann af Byens Borgere dannede Forsvarsforbund mod de vendiske Sørøvere og Mødet i Kongsgaarden 1157, hvor Svend Grathe overfaldt Knud og Valdemar. Hvornaar den er bleven Købstad, ved man ikke. Erik Klipping stadfæstede dens Stadsret 15. Juni 1268. Dens Storhedstid er 12. Og 13. Aarh., da den var Landets betydeligste By næst Slesvig og maaske Ribe. Det er ogsaa fra den Tid, dens talrige Kirker og Klostre skrive sig. Af Kirker havde den i Middelalderen, foruden Domkirken, ca. 14, af hvilke de 12 vare Sognekirker. Kun den ovennævnte Vor Frue Kirke er bevaret som Kirke; af to andre findes der endnu Rester, nemlig af St. Laurentii (se under Raadhuset) og St. Ibs, hvis Skib tjener som Pakhus. Byen havde 5 Klostre, af hvilke Vor Frue Nonnekloster, stiftet i 2. Halvdel af 12. Aarh., var det ældste; desuden var der de to Nonneklostre St. Klare og St. Agnete, et Graabrødre- og et Sortebrødrekloster, alle stiftede i 13. Aarh. Tillige havde Byen flere milde Stiftelser, deriblandt et Helligaandshus og det ovennævnte Duebrødrekloster, og flere Gilder. Om dens Anseelse vidner ogsaa, at den var Møntsted lige fra Knud den Stores Tid til helt op under Christian III, ligesom Roskilde Bisper have præget Mønt her i en Del af Middelalderen. Fra 14. Aarh. begyndte det at gaa tilbage for Byen. Dels blev den sjældnere og sjældnere Opholdssted for Kongerne, og fra 15. Aarh. mistede den helt Karakteren af Kongesæde, da Erik af Pommern havde erhvervet Kjøbenhavn for Kronen, og denne efterhaanden arbejdede sig op til at blive Residensstad. Dels hjemsøgtes R. i den senere Middelalder af store Ulykker, navnlig Ildebrande; saaledes 1234 og 1282 (begge Gange

Roskilde's Bymærke.

hærgedes Domkirken), 1310, da 5 Kirker lagdes i Aske, og 1443, da Domkirken med en stor Del af Byens Kerne gik op i Luer. Ogsaa Pesten hærgede den, saaledes 1350 og 1484. Med den ny Tid og Reformationens Indførelse, da Bispe-residensen forlagdes til Kjøbenhavn, og Klostrene efterhaanden nedlagdes, var dens store historiske Rolle udspillet, og flere Ulykker kom til, som yderligere trykkede den ned og berøvede den mange af de synlige Minder fra dens Glanstid. Kirkerne bleve nedbrudte eller brændte; ved en Brand 1523 skulle saaledes to af dem være forsvundne, 1559 brændte hele den sydøstlige Del af Byen, 1647 lagdes 160 Gaarde og Huse i Aske; om andre Brande berettes 1731 og 1735. Af Krigene blev den ogsaa hjemsøgt, 1534 blev den hærget af Grev Christoffer under Grevens Fejde, og af Krigene i 17. Aarh. var navnlig Svenskekrigen 1658—60 haard mod den. Og Pesten gjorde sit til at affolke den, saaledes navnlig 1592 og 1711; 1672 havde Byen endnu 2,196 Indb., 1753 var Tallet sunket ned til 1,550. Eet stort Minde om fordums Herlighed beholdt den dog, Domkirken, og ved de kgl. Ligbegængelser, da Byen gæstedes af Hoffet, kastedes der ligesom noget af den gamle Glans over den. 1808 var R. Skuepladsen for en Militærrevolte, da Spanierne opholdt sig her. Ved Midten af 19. Aarh. begyndte Byen at tage noget til, efter at den var kommen i Jærnbaneforbindelse med Kjøbenhavn, og de senere Anlæg, der have gjort den til et Knudepunkt for Sjælland's Baner, have yderligere bidraget til dens Vækst. — I R. er Knud Lavard født 12. Marts 1091. (Litt.: H. Meyer, »Beskr. af R. fra 1755«, udg. af S. L. Winding [Kbhvn. 1793]; H. Behrmann, »Grundrids til en hist.-topogr. Beskr. af det gamle Konge- og Bispesæde R.« [Kbhvn. 1832]; C. C. Tronnier, »Kortf. Beskr. af R. Kjøbstad« [Kbhvn. 1845]; J. Kornerup, »R. i gamle Dage« [Kbhvn. 1892]; Trap, »Statistisk-topografisk Beskrivelse af Danmark«, 3. Udg., II). *H. W.*

Roskilde Amt, Gamle, blev oprettet 1660 og omfattede Ramsø, Tune, Voldborg og Sømme Herreder (og fra 1675 tillige den sydlige Del af Horns Herred). Men ved Resol. af 2. Septbr. 1808 blev Amtet lagt sammen med Kjøbenhavn's Amt (medens den omtalte Del af Horns Herred lagdes til Frederiksborg Amt). Dog danner Amtet endnu en egen Amtsraadskreds af Kjøbenhavn's Amt, sammen med Købstæderne Roskilde og Køge, som 1802 vare komne ind under R. A. Se i øvrigt under Kjøbenhavn's Amt. *H. W.*

Roskildebrødre, et Samlag af kristne Vikinger, som dannede sig omkring Midten af 12. Aarh., paa Borgerkrigenes Tid, paa Sjælland med det Formaal dels at bekæmpe Venderne og værne Sjælland, dels at gøre Bytte. Fører, i hvert Fald en Tid lang, skal Vethemann have været, men R.'s Historie er i øvrigt dunkel. De havde deres faste Love, droge aldrig ud uden i Forvejen at have nydt Nadveren, gjorde aldrig kristne Fanger, men understøttede Kristne, som de traf paa, delte Byttet ligelig mellem sig o. s. v. Da de politiske Forhold vare blevne roligere, og Venderne kuede, forsvinde R. efterhaanden. *A. Th. y.*

Roskilde Fjord, en lang smal Havarm, som fra Issefjords Yderbredning gaar ind mellem Sjælland's nordøstlige Del og Halvøen Horns Herred. Indløbet, der hedder Kulshus Rende, gaar Øst paa mellem Halsnæs og Horns Herred ind til en større Bredning, i hvis nordøstlige Hjørne Frederiksværk ligger. Herfra strækker Fjorden sig 37 Km. mod Syd til Roskilde. Omtrent midt imellem Frederiksværk og Roskilde ligger paa Østsiden Frederikssund, hvor en Bro, Kronprins Frederiks Bro, fører over Fjorden. Landgrunden er næsten overalt bred og stenet. Fjorden bestaar flere Steder af smalle, bugtede Løb og gravede Render, uden for hvilke der er opfyldt af Grunde, andre Steder af Bredninger med 4 à 6 M. Vand. Fjordens største Dybde er 17 M. og findes i et smalt Løb omtrent midtvejs mellem Frederiksværk og Frederikssund. 10 Km. fra det inderste af Fjorden ligger Eskildsø, der tillige med den sydligere liggende Studeholm hører til Selsø Sogn, og hvorpaa findes Ruiner af et Kloster. I Bredningen N. f. Frederikssund ligge Holmene Øxneholm og Ammesholm, i den smalle Del af Fjorden mellem Frederikssund og Eskildsø ligge Stenø, Kjølholm, Hyldeholm, Lilleø og Jylinge Holme. S. f. Eskildsø danner Fjorden en Bredning med ca. 4 M. Vand. I dennes vestlige Del ligger Ægholm, og herfra udgaar en Vig mod Vest ind til Giershøj og Lyngby. I denne Vig ligge Langholm og Hybenholm. Den nordlige Del af Vigen hedder Møllekrog og den sydlige Lejrevig. I den sydligste Del af Bredningen S. f. Eskildsø ligger Holmen Elieøre. Herfra gaa mod Vest Kattinge Vig med Hestholm, Svineholm og Hjelmsholm og mod Syd en Vig til Roskilde. R. F. er godt afmærket med Prikker, men Sejladsen gennem den fordrer dog Lods, naar man ikke er lokalt kendt. Det største Dybgaaende, hvormed den kan besejles, er 3,18 M.; dog kan man kun komme ind til Roskilde med 3 M. Dybgaaende. Ebbe og Flod ere med roligt Vejr regelmæssige. Forskellen mellem daglig Højvande og Lavvande er 0,2 M. Den deraf frembragte Strøm er i den sydlige Del af Fjorden kun af ringe Betydning. *G. F. H.*

Roskildekrøniken er det ældste Forsøg af en dansk Mand paa at skrive en sammenhængende Danmarkshistorie fra Kristendommens Indførelse. Den er forfattet ca. 1140 af en ukendt Klerk i Roskilde. For Tiden indtil Sven Estridsøn ere Efterretningerne væsentlig et Uddrag af Adam af Bremen (s. d.); senere bliver Forfatteren selvstændigere og fælder sine Domme med stor Skarphed og Partiskhed. Særlig Betydning har Krøniken ved at staa som Repræsentant for den mere konservative Samfundsopfattelse, der modsatte sig Kongedømmets og Præstestandens stærke Vækst i Magt; i Modsætning til Valdemar-Tidens Historieskrivere priser den Konger som Harald Hén, Oluf Hunger, Niels og Magnus, medens Knud den Hellige omtales kølig, Erik Ejegod og navnlig Erik Emune dadles paa det bitreste. Krøniken er udgiven i Langebek, *Scriptores rerum Danicarum* I og oversat af Jørgen Olrik (»Den ældste Danmarkskrønike« [Kbhvn. 1898]). *J. O.*

Roskolniki d. s. s. Raskolniker.

Roslin, Alexander, svensk Maler, født 1718 i Malmø, død 1793 i Paris. Han fik 3 Aars Uddannelse i Stockholm, beskæftigedes derefter ved Hofferne i Bayreuth og Parma (til Uffizi i Firenze malede han sit Selvportræt) og kom 1752 til Pa-

ris. Her blev han snart en særdeles fejret Mester, og skønt Protestant blev han Akademimedlem; 1753—91 udstillede han over 70 Arbejder paa Salonen. Med Undtagelse af et 4-aarigt Ophold i Stockholm og en kortere Rejse til Rusland (hvor han bl. a. malede Katharina II) blev Paris hans Hjemsted. R., der malede baade i Olie og Pastel, var en udpræget Virtuos, som Portrætmaler skattet næsten over det ganske Europa. Især viste hans Pensel stort Raffinement i Gengivelse af Stoffer: »qui a figure de satin, doit bien étre peint par R.«, som det hed om ham. Han har malet adskillige Billeder fra det franske Hof: Marie Antoinette etc. I Louvre ses bl. a. »Ung Pige ved Amor's Statue«, i Versailles Linné. I det svenske Akademi ses hans Selvportræt, Portrætter af Hedinger, Holberg (en Gengivelse paa Sorø Akademi) m. fl.; i Nationalmuseet bl. a. Gustaf III med sine Brødre, andre paa Grippsholm, Drottningholm etc. (Litt.: Levertin, »R.« [1901]; »Gazette d. beaux-arts« 1898). *A. Hk.*

Roslyn [rå'zlin], By i det sydlige Skotland, Edinburghshire, ved Esk, har Slotsruiner og et berømt gotisk Kapel, der fuldførtes 1446, med Krudt- og Papirmøller og (1891) 730 Indb. I det nærliggende R. Moor tilkæmpede Skotterne sig 1303 en glimrende Sejr over Englænderne. *M. Kr.*

Rosmarin (*Rosmarinus L.*), Slægt af Læbeblomstrede (Salviegruppen) med en enkelt Art Læge-R. (*R. officinalis L.*), en Busk af lyngagtigt Ydre med linjedannede, i Randen tilbageslaaede og læderagtige Blade og hvide eller blaalige Blomster i korte og faablomstrede Stande. Blomsternes Bæger er klokkeformet og 2-læbet; af Kronens Læber er Overlæben opret og udrandet og Underlæben delt i 3 Flige, af hvilke den midterste er stor og konkav; kun de to forreste Støvdragere findes, de bære en Tand, der svarer til den ene golde Side af Støvknappen. Delfrugterne ere glatte. R. lever i hele Middelhavsomraadet. Rosmarinolie (s. d.) faas af *Herba Rosmarini*. I Oldtiden flettedes R. ind i Kranse af Laurbær og Myrter. *A. M.*

R. maa dækkes om Vinteren og formeres ved Deling eller Stiklinger. *L. H.*

Rosmarinlyng se Andromeda.

Rosmarinolie, den æteriske Olie i *Rosmarinus officinalis,* faas ved Destillation af den friske, blomstrende Plante med Vand. R. er farveløs eller grøngul, tyndflydende, lugter gennemtrængende kamferagtig og har en krydret bitter Smag; dens Vægtfylde er $0{,}880$—$0{,}915$. Den kan opløses i 1—1,5 Dele 90 p. Ct. holdig Alkohol. *O. C.*

ROSmarinns se Rosmarin.

Rosmini-Serbāti, Antonio, italiensk Filosof, (1797—1855), studerede i Padova, blev 1821 Præst og grundede senere en gejstlig Kongregation, *Instituto di carità.* R. nærede stor Interesse for den nationale Sag i Italien; 1848 sendte den piemontesiske Minister Gioberti ham til Rom for at bevæge Paven til at slutte sig til et Forbund mod Østerrig. Denne Indblanding bevirkede, at han ikke blev Kardinal og forvistes fra Pavehoffet. To politiske Skrifter fra samme Aar sattes paa Indexlisten. R. bøjede sig og levede stille i Stresa til sin Død. Leo XIII fordømte 1888 hans Filosofi. I denne gaar R. ud fra to Grundelementer i Erkendelsen: Ideen og Sansningen; Ideen repræsenterer det aprioriske, der forudsættes ved enhver Enkelterkendelse. R. skelner imidlertid ikke mellem det erkendelsesteoretiske og psykologiske Synspunkt, tillægger derfor Ideen real Væren, tilmed Uendelighed i Tid og Rum, og gør den til noget medfødt i Bevidstheden. I sin nøjere Udvikling af dette er R. paavirket af Platon, af Descartes's mere teologiske Tanker og af Hegel; hans System, der i en Mængde Skrifter omfatter alle filosofiske Discipliner, maa væsentlig betragtes som en Reaktion mod den sensualistiske Skole i Italien, men tillige som et Forsøg inden for Katolicismen paa mere selvstændig og frisindet Forsken. Herved og ved sin Personlighed har R. i sit Land vundet mange Tilhængere. Hans Hovedværk er »Nuovo saggio sull' origine delle idee« [1830], i hvilket allerede hans System i Grundtrækkene foreligger færdigt. *A. T—n.*

Rosny [roni'], to Smaabyer i det nordlige Frankrig. 1) R. sous Bois i Dep. Seine 10 Km. 0. f. Paris, ved Østbanen og Foden af Mont-Avron-Plateauet, med et til Hovedstadens Befæstning hørende Fort, Gipsbrænderi og (1896) 3,245 Indb. 2) R. sur Seinei Dep. Seine-et-Oise, ved venstre Bred af Seine og ved Vestbanen, har et smukt Slot, der er Sully's Fødested, med Park og (1896) 833 Indb. *M. Kr.*

Rosny [roni'], Joseph Henry, fransk Romanforfatter, er født 1856 i Paris og sluttede sig først til den naturalistiske Skole. Efter et Ophold i London udgav han 1885 »Nell Horn, membre de l'Armée du Salut«, 1886 Socialistromanen »Le Bilatéral« og 1887 Bonderomanen »L'immolation«. Filosofi og Socialisme, Saglighed og udstrakt Kundskab præge disse og hans følgende Bøger, der undertiden tynges af deres Lærdom. R. var en af de fem Naturalister, der protesterede mod Zola's »La terre«; derefter sluttede han sig til Goncourt, skrev endog efter hans Forbillede nogle af sine Bøger i Fællesskab med sin yngre Broder Justin. 1888 udgav han »Les Corneilles« og »Marc Fane«, 1890 »Le termite«, en Studie fra Forfatterlivet i Paris, 1891 »Daniel Valgraive«, 1892 »Vamireh« (paa Dansk ved Johs. Jørgensen 1892), en mærkelig forhistorisk Roman, 1894 »L'impérieuse bonté«, »L'indomptée« og »Renouveau«, 1895 »L'autre femme«, 1896 »Le serment«; af hans omfattende Romanproduktion kunne fremdeles nævnes »Les profondeurs de Kyamo«, »Un double amour«, »Un autre monde«, »La fauve«, »Une reine«, »Thérèse Degaudy«, »L'épave«, og »Le crime du docteur« (1903). Paa Dansk er af P. Nansen oversat »Duftende Vaar«, koreansk Roman efter R. *S. Ms.*

Rosny [roni'], Léon de, fransk Orientalist og Etnolog, er født 5. Aug. 1837 i Loos i Dep. Nord. R. studerede i Paris østerlandske Sprog og Historie og erhvervede sig bl. a. tidlig en sjælden Færdighed i japanesisk Sprog og Skrift. 1863 blev han Professor i Japanesisk ved den med det kejserlige Bibliotek forbundne Skole for østerlandske Sprog og 1868 Professor ved *Ecole des langues orientales vivantes.* R. udgav 1857 »Introduction å l'étude de la langue japonaise«; 1859 »Manuel de la lecture japonaise«; 1863 »Recueil de textes japonais«; 1869 »Cours de japonais«; desuden en »Guide de la conversation

japonaise« [3. Udg. 1883] og en ufuldendt »Dictionnaire japonais-français-anglais« [1858—70]. R. har ogsaa skrevet Værker om Kinesisk og Koreansk: »Dictionnaire des signes idéographiques de la Chine« [1874], »Aperçu de la langue coréenne« [1867], »Vocabulaire chinois-coréen-aïnô« [1867], »Les peuples de l'Indo-Chine« [1874], desuden »Ethnographie de Siam« [1886] og det af Akademiet prisbelønnede Skrift »Les peuples orientaux connus des anciens Chinois« [1882]. R. har ligeledes med Held kastet sig over Studiet af Mellemamerika's Fortids Sprog og Minder (»Essai sur le déchiffrement de l'écriture hiératique de l'Amérique centrale« [1876]; »Les documents écrits de l'antiquité américaine« [1882] m. fl.). R. grundede 1858 Selskabet for asiatisk og amerikansk Etnografi og udgav dets »Bulletin«; senere udgav han »Bibliothèque Ethnographique« og grundlagde 1872 de internationale Orientalist-Kongresser. *V. S.*

Rosoglio [rosâ'ljo], forskellige fine, italienske Likører, f. Eks. Maraschino.

Rosolân se Kromviolet.

Rosōlsyre, $C_{20}H_{16}O_3$, er et til Rosanilin svarende Fenolfarvestof, som dannes ved Kogning af Rosanilinets Diazoforbindelse med Vand eller ved Iltning af en Blanding af Fenol og Kresol med Arsensyre og Svovlsyre. Det danner mørkerøde metallisk grønglinsende Naale eller Prismer, som opløses i Alkalier med rød Farve og atter fældes af Opløsningen ved Tilsætning af Syre. R. anvendes som Indikator. *O. C.*

RospigliOSi [rospiljo'zi], Palazzo, Palads ved Via del Quirinale i Rom, bygget 1603, med Have og Kasino, hvori Malerisamling (G. Reni's Loftsbillede »Aurora«).

ROSS [rå's], By i det sydlige England, Herefordshire, ved Wye, berømt for sin smukke Beliggenhed, har livlig Handel med Korn, Malt og Æblevin, har Laksefangst og (1891) 3,575 Indb. I Nærheden findes Jærn- og Kulgruber. *M. Kr.*

ROSS, Christian Meyer, norsk Maler, er født 22. Novbr. 1843 i Flekkefjord. 1862 rejste han til Kjøbenhavn, ved hvis Akademi han studerede i nogle Aar, derefter til München, hvor han var Elev af Prof. Diez. I Slutningen af 1870'erne opholdt han sig i Paris, hvorefter han 1879 rejste til Rom, hvor han senere har haft fast Ophold. I Rom har han været en søgt Portrætmaler navnlig af de amerikanske og engelske Damer af high life, der have besøgt den evige Stad. R. maler med Forkærlighed Personer i rige Silkestoffer, men hans Figurer mangle som oftest Liv og dybere Karakteristik. Af hans Billeder kunne nævnes »Largho« [1877], »Før Matinéen« [1875]. Af fremragende Personer har han bl. a. malet et Portræt af Bjørnstjerne Bjørnson [1899]. Som Forfatter har han udgivet en Novelettesamling: »Syv Skilderier«, [Bergen 1892], der senere udkom paa Engelsk under Titelen: »Pinks and Cherries« [Glasgow 1895]. *Fr. O.*

ROSS, Hans Matthias Elisæus, norsk Sprogforsker, er født 14. Apr. 1833 i Mandalen. Han virkede først som Lærer, særlig i Geografi og Engelsk, og udgav som saadan en »Læsebog i Engelsk« i to Dele, hvoraf første Del har oplevet fire Oplag, medens den ulige interessantere anden Del viste sig mindre anvendelig til Skolebrug. Samtidig paabegyndte R. Indsamlingen af ny, d: af Aasen ikke opførte, Dialektord samt af Folketraditioner [»Lauvduskar«, I og II, 1868; »Norske Viser og Stev« med en Indledning af Jørg. Moe, 3. forandrede og forøgede Udg. ved R., 1869]. 1877 bevilgede Stortinget ham en anselig Understøttelse, som senere er forøget. Fra denne Tid af har R. udelukkende helliget sig til Studiet af norske Dialekter. 1895 udkom hans Hovedværk »Norsk Ordbog«, et Tillæg til Aasen's, men i Omfang større. Foruden sine egne, paa Studierejser foretagne Indsamlinger benyttede R. til dette Arbejde en Mængde skrevne Meddelelser samt Dialekt- og Landsmaalslitteraturen. Det er et overmaade righoldigt Materiale, R. paa denne Maade har faaet sammen. Ubundet som han var af Aasen's Hovedformaal at skabe en ensartet Sprogform for Landsmaalet, har R. overalt et skarpere Øje for Mangfoldigheden: han angiver Dialektformerne med større Udførlighed og er mere fonetisk i sin Gengivelse. Paa den anden Side savner man undertiden Aasen's kortfattede og træffende Oversættelser, ligesom Paalideligheden — i Medfør af Værkets Tilblivelsesmaade — ikke kommer helt op mod Forgængerens. Det meste af det ny Stof er Afledninger af tidligere kendte Ord, ofte ogsaa Aflydsformer dertil, ikke sjælden interessante derved, at de have bevaret ældgamle og oprindelige Betydninger, som ellers ere gaaede tabte ved vedkommende Ordstamme. I andre, om end sjældnere, Tilfælde repræsentere Nyfundene Ordstammer eller Rødder, som ellers ikke ere paaviste i Norsk, men som genfindes enten i andre nordiske Dialekter eller i andre germanske Sprog, eller endog først ved at stige op til fjernere Slægtninge paa Stamtræet. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV). *Hj. F.*

ROSS [rå's], James Clark, Sir, engelsk Søofficer og Polarfarer, født 15. Apr. 1800 i London, død 3. Apr. 1862 i Aylesbury, ledsagede som ung Officer Parry (s. d.) paa Nordpolsekpeditioner og blev næstkommanderende under sin Onkel Sir John R. (s. d.) paa en Nordpolsekspedition 1829—33; paa en Slædeekspedition under denne Ekspedition konstaterede R. den nordlige magnetiske Pols Beliggenhed. R. stilledes 1839 i Spidsen for en videnskabelig Ekspedition til de antarktiske Egne med Skibene »Erebus« og »Terror«, de samme Skibe, med hvilke Franklin (s. d.) foretog sin sidste, ulykkelige Ekspedition; »Terror« kommanderedes af Kaptajn Crozier, der omkom paa Franklin's Ekspedition. Ekspeditionen varede i fire Aar; Jorden omsejledes, og under Sydsomrene foretog R. Rejser Syd paa, og navnlig i Egnene S. f. New Zealand gjordes store Opdagelser (Victoria Land, Vulkanerne Erebus og Terror, den mægtige Isbarriere m. m.), ligesom R. paa $167\frac{1}{2}^0$ v. L. naaede 78^0 10' s. Br., den hidtil naaede højeste sydlige Bredde. Denne mindeværdige Rejse bragte store videnskabelige Resultater med Hensyn til Kundskaben om Jordmagnetisme, Meteorologi, Botanik, Zoologi, Hydrografi m. m., og R. hædredes ved sin Hjemkomst af Regering og videnskabelige Selskaber; af de to Skibes 152 Mand stærke Besætninger døde kun en eneste Mand, der skylledes over Bord under en Storm ved Kap Horn. 1848 fik R. Kommandoen over Skibene »Investigator« og »Enterprise«, der ud-

sendtes for at søge efter den Franklin'ske Ekspedition. R. sejlede gennem Barrow-Strædet og overvintrede i Leopold Havn; Slædeekspeditioner foretoges ved Prince Regent Inlet's Kyster m. m., men Ekspeditionen maatte i Efteraaret 1849 vende hjem med uforrettet Sag. R., der 1856 udnævntes til Kontreadmiral, forfattede: »Voyage of discovery and research to the Southern and Antarctic Regions« [2 Bd., Lond. 1846]. I R. Mc. Cormick's (s. d.): »Voyages of discovery in the Antarctic and the Arctic Seas«, 2 Bd., behandler Bd. 1 R.'s store Rejse. En Beskrivelse af hans sidste Nordpolsfart findes i »Parlamentary Papers« for 1850. *O. I.*

ROSS [rå's], John, Sir, engelsk Søofficer og Polarfarer, født 24. Juni 1777 i Inch i Skotland, død 21. Aug. 1856, traadte tidlig ind i Marinen, deltog med Hæder i de store Søkrige i Slutningen af 18. og Beg. af 19. Aarh. og blev 1818 stillet i Spidsen for en Regeringsekspedition med Skibene »Isabella« og »Alexander« for at finde en Nordvestpassage; sidstnævnte Skib førtes af Parry (s. d.); Ekspeditionen vendte hjem s. A. med uforrettet Sag; paa denne Rejse traf man for øvrigt for første Gang Eskimoerne ved Kap York, som R. kaldte the Arctic Highlanders, ligesom der foretoges Undersøgelser ved Vestkysten af Davis-Strædet. For private Midler opnaaede R. 1829 Udrustningen af en Polarekspedition med Hjuldampskibet »Victory«, der blev det første Dampskib, som anvendtes til Polarfarter; i denne Ekspedition, der varede i fire Aar, deltog R.'s Nevø, James Clark R. (s. d.); efter tre Overvintringer ved Østkysten af Boothia forlodes Skibet 8. Juli 1833, og den udmattede, til Dels syge Besætning var saa heldig 26. Aug. efter en farefuld Rejse at blive optagen i Barrow-Strædet af et Fangstskib, der bragte Polarfarerne s. A. til England. 73 Aar gl. afsejlede R. atter til Polaregnene i Spidsen for en for private Midler udrustet Ekspedition for at søge efter Franklin. I Maj 1850 afsejlede han med Skibet »Felix«, naaede s. A. Wellington-Kanalen, overvintrede i Assistance-Bugten og vendte næste Aar hjem med uforrettet Sag. R. døde som Kontreadmiral og *er* Forfatter af: »Narrative of a second voyage in search of a North-West Passage« [Lond. 1834]; »A treatise on navigation by steam« [Lond. 1828] og »Narrative of the circumstances and causes, which led to the failure of Government expeditions for the rescue of Sir John Franklin« [Lond. 1855]. *O. I.*

ROSS, Ludwig, tysk Arkæolog, født 22. Juli 1806 i Altekoppel i Holsten, død for egen Haand, pint af en ulægelig Rygmarvslidelse, som Professor i Halle 6. Aug. 1859. 1832—43 stod han i den græske Regerings Tjeneste, fra 1836 som Professor i Athen. Blandt hans ret talrige Skrifter kunne fremhæves: »Haandbog i Kunstarkæologi« (nygræsk) [Athen 1841]; *Inscriptiones graecae ineditae*, Hæfte 1—3 [Nauplia, Berlin, Athen 1834, 1842 og 1845]; »Reisen auf den griechischen Inseln« [4 Bd., Stuttgart og Halle 1840—50]; »Archæologische Aufsätze« [2 Bd., Leipzig 1855—61]). *ff. A. jt.*

ROSS [rå's], Ronald, engelsk Læge, er født i Indien 12. Maj 1857. Efter at have studeret i London indtraadte han 1881 i *India Medical Service*. I de første 11 Aar gav han sig næppe af med videnskabelige Arbejder, men fra 1892 studerede han med stor Iver og Udholdenhed Malaria. Det lykkedes ham efter 5 Aars Forløb at bevise, at Sygdommen overføres fra Menneske til Menneske ved Stik af en bestemt Moskito-Art. idet Sygdomsfremkalderen trænger ind i Moskitoens Giftbrod. Ved Udtørring af de sumpede Egne, der ere en Livsbetingelse for Moskitoen, ophører Malariaen at optræde endemisk. 1902 tildeltes der R. Nobel-Prisen for hans Arbejder om Malaria. *G, N.*

Rossal se Maager.

Rossano, By i Syditalien, Provins Cosenza, ligger 45 Km. N. 0. f. Cosenza og 5 Km. fra Havet ved en lille Flod. (1901) 13,354 Indb. R. har Domkirke og Slot samt Dyrkning af Oliven, Kapers og Safran og er desuden bekendt for sin Manna. Ved R. findes Jærnbanestation samt en lille Havn, der driver Kystfart og udfører Marmor og Alabast. *H. P. S.*

Rossbach, Landsby i preussisk Sachsen ca. 26. Km. fra Halle, historisk bekendt paa Grund af Frederik II's Sejr over Franskmændene og Rigstropperne under Soubise, 5. Novbr. 1757. Frederik II raadede kun over 27 Batailloner og 45 Eskadroner, i alt ca. 24,000 Mand mod de forenede Tropper, der udgjorde ca. 62,000 Mand. Sejren, der væsentligst skyldtes Seydlitz'es glimrende Rytterangreb, kostede de forenede Tropper 700 døde og ca. 2,000 saarede, samt ca. 5,000 Fanger, medens Preussernes Tab kun beløb sig til 170 døde og ca. 400 saarede. I Preussernes Hænder faldt desuden 67 Kanoner og 22 Faner og Estandarter. (Litt.: Ad. Muller, »Die Schlacht bei R.« [Berlin 1857]). *B. P. B.*

ROSS **Church** [rå'stšə!tš] se Marryat, F.

Rosse er et norsk Navn for en Stormbyge, et stærkt Vindstød. Ordformen er laant fra Nordlandsk, hvor rossa svarer til andre Dialekters rosa. *Hj. F.*

Rosse [rå's], William Parsons, til Faderens Død 1841 Lord Oxmantown, engelsk Amatørastronom, født i York 17. Juni 1800, død i Birr Castle nær Parsonstown 31. Oktbr. 1867, byggede 1828 sit Privatobservatorium, der 1845 blev udrustet med det berømte Teleskop (se Kikkert), hvormed der observeredes talrige Stjernetaager. Foruden enkelte astronomiske Meddelelser i Fagskrifter har R. skrevet »Letters on the state of Ireland« [Lond. 1847], »A few words on the relation of landlord and tenant in Ireland« [smst. 1866]. Hans Søn Lawrence R., født 17. Novbr. 1840, har nu Observatoriet (se Boeddicker). *J. Fr. S.*

Rosseeuw-Saint-Hilaire [råsøsætilæ!r], Eugène François Achille, fransk Historiker, født i Paris 30. Juni 1805, død smst. 10. Jan. 1889, skrev 1825 en historisk Roman i 5 Bd., »Rienzi et les Colonna« og blev ansat som Docent i Historie ved Kollegiet *Louis le Grand* 1828. Derpaa knyttedes han til Sorbonnen og virkede der som Professor i Historie fra 1856 til 1873. Hans Studier strakte sig især over Spanien's Historie. Hans Hovedværk var: »Hist. d'Espagne depuis les premiers temps historiques jusqu'å la mort de Ferdinand VII« [1844—49]. Desuden »Etudes sur l'origine de la langue et des romances espagnoles« [1839]. *J. L.*

Rossel [råsæ'l], Louis, fransk Officer, (1844—71), blev 1866 Løjtnant i Ingeniørerne og 1869 Kaptajn. Under Krigen 1870 gjorde han Tjeneste i Metz og stiftede en Sammensværgelse for at styrte Bazaine og hindre den paatænkte Overgivelse, der i hans Øjne var et Forræderi. Han blev derfor fængslet, men slap fri, da Overgivelsen i Oktober fandt Sted, og undkom til Frankrig, hvor han siden gjorde Tjeneste som Oberst. Da Kommunens Oprør begyndte i Paris i Marts 1871, sluttede han sig straks dertil; blev først Direktør for Ingeniørerne, i April Stabschef for Cluseret og til sidst Krigsminister, men kunde intet udrette, da han ikke kunde skaffe sig Lydighed, og hans Planer ligefrem modarbejdedes af Kommunens Ledere. 9. Maj tog han Afsked og tænkte paa at omstyrte den hele Ordning, hvis Usselhed stod for ham i det grelleste Lys; han skulde derfor fængsles, men holdt sig skjult. 7. Juni blev han funden af Regeringens Politi, dødsdømtes i Septbr. og blev 28. Novbr. skudt paa Satory-Sletten. Han havde 1870 skrevet »La capitulation de Metz«, og hans Ven J. Amigues udgav hans »Œuvres posthumes< [1871]. *E. E.*

ROSSel [råsæ'l], Victor, schweizisk Forfatter, er født 19. Marts 1858 i Tramelan, af en fransk Emigrantfamilie, studerede Jura og blev 1883 Professor i fransk Ret ved Universitetet i Bern. Han har udgivet nogle Digtsamlinger, deriblandt »Chants perdus« [1881] og »Poèmes suisses« [1893], Romanen »Jours difficiles« [1895] og desuden »Histoire littéraire de la Suisse romande« [2 Bd., Geneve 1889—91] og »Histoire de la littérature francaise hors de France« [Lausanne 1894], samt nogle juridiske Haandbøger. *S. Ms.*

Rossélli, Cosimo di Lorenzo Filippi, italiensk Maler, født i Firenze 1439, død smst. 1507, var først Elev af den ubetydelige Maler Neri di Bicci, arbejdede derefter i Benozzo Gozzoli's Atelier. Ganske uselvstændig som R. var, afspejle hans i Opfattelse og Udførelse lige nøgterne Værker kun de Forbilleder, hvis Indflydelse han til enhver given Tid var undergiven, først hans Læreres, senere Domenico Veneziano's og Ghirlandajo's. Som R.'s bedste Arbejde gælder den store Fresko: Processionen med den undergørende Kalk (1486) i S. Ambrogio, Firenze; smst. findes hans Alterbillede med Maria's Himmelfart, andre Værker i Annunziata, i S. Spirito (Tronende Madonna), i Akademiet (den hl. Barbara's Apoteose), i Uffizierne og i S. M. Maddalena de' Pazzi (Maria's Kroning). I Aarene mellem 1480 og 1484 var R. i Rom, hvor han sammen med Botticelli, Ghirlandajo, Perugino, Signorelli og Pinturricchio efter ringe Evne deltog i Udsmykningen af det sixtinske Kapel med Fresker fremstillende Scener af Moses og Christi Liv. Af de tolv derhen hørende Arbejder udførte R. (og hans Elever) de tre: Christi Bjærgprædiken, Nadveren og Lovgivningen paa Sinai tillige med Israelitternes Tilbedelse af Guldkalven. *A. R.*

Rossellīno, Antonio, egentlig Antonio di Matteo Gambarelli kaldet R., italiensk Billedhugger og Bygmester, født 1427 i Settignano, død ca. 1478, var uddannet under Indflydelse af Desiderio da Settignano og sin nedenfor nævnte ældre Broder, Bernardo R. Hans plastiske Hovedværk er Gravmonumentet over Kardinal Johan af Portugal (1461) i det af R. selv byggede Gravkapel i S. Miniato al Monte (Firenze). Med Rette er det blevet kaldet »et Smykkeskrin af florentinsk Quattrocentokunst«; med den sikreste Smag for arkitektonisk Opbygning og dekorativ Holdning forbinder han den lykkeligste Sans for figurlig Skønhed: en frisk, livfuld Naturalisme adlet af en sjælden Følelse for Ynde som i Skikkelsen af den unge Kardinal, der hviler paa Paradesengen, og i de kostelige Engle om ham. Hertil kommer den aandfulde Modelering særlig af det nøgne og den fuldendte maleriske Behandling af Marmoret. — En Gentagelse af dette Værk udførte han i Gravmonumentet for Maria af Aragonien (død 1470) i Montoliveto i Napoli (fuldendt efter R.'s Død af Benedetto da Majano), ligesom han i samme Kirke skabte Alteret i Capp. Piccolomini med Relieffet af Hyrdernes Tilbedelse med det berømte Kor af syngende Engle i Skyerne. Andre fremragende Værker er den legemsstore Statue af den hellige Sebastian (i Domkirken i Empoli) af den fineste Formskønhed og det ædleste Udtryk, endvidere de tidlige Gravmæler: den hellige Marcolino's Sarkofag i Museet i Forlì og Lazzari-Gravmonumentet i S. Domenico i Pistoja. Foruden disse Hovedværker har R. udført flere udmærkede Relieffremstillinger af Madonna med Barnet (bl. a. i Sa. Croce, Bargello og Berlin), karakterfulde Portrætbuster, som Matteo Palmieri's (i Museo Nazionale, Firenze) og Lægen Giovanni di San Miniato's (i South-Kensington-Museet, London) og en Række yndefulde Barnebuster i Marmor, bl. a. i Chiesa de' Vanchettoni og Bargello i Firenze, i Medaillekabinettet i Paris samt i Privatsamlingerne Dreyfuss (Paris) og Hainauer (Berlin). — Som Plastiker ikke fuldt paa Højde med sin yngste Broder Antonio har Bernardo R. (1409—64) særlig udmærket sig som Bygmester, uddannet især i Tilslutning til L. B. Alberti, hvis tidligere anerkendte Hovedværk paa den verdslige Arkitekturs Omraade: Palazzo Ruccelai [Firenze] af den nyere Forskning fraskrives ham og henføres til R.; ligesom det beslægtede Pal. Piccolomini i Pienza, Paladserne Spannocchi, Piccolonimi og Nerucci i Siena, alle af R., hører det til den tidlige Renaissances ædleste Ydelser. Foruden særlig i Pienza, hvor han tillige med det alt nævnte Palads opførte Domkirken og Ærkebiskoppens Palads, var R. fremdeles beskæftiget i Rom for Pave Nikolaus V og var den, der udarbejdede de første Planer og ledede de første Arbejder ved Opbygningen af Peters-Kirken (1452—55). — Af R.'s Værker som Billedhugger fremhæves Marmorgruppen af Bebudelsen [1447] i Misericordia i Empoli og en Række Gravmonumenter, hvoraf nævnes Lionardo Bruni's i Sa. Croce i Firenze, det som Relief behandlede Gravmæle for Beata Villana i S. Maria Novella og Filippo Lazzari's i S. Domenico i Pistoja m. fl. — Fuldendt i alt hvad der angaar den arkitektoniske Opbygning og den dekorative Virkning savne disse Værker i det figurlige den lette fine Ynde, som udmærker Antonio's Arbejder: Formen og Bevægelse ere ofte tungere og Udtrykket mindre fint og friskt, ikke helt gennemarbejdet til fuldt Liv. *A. R.*

ROSS'eS Maage (*Rhodosthetia rosea*) se Maager S. 118.

Rossétti, 1) Dante Gabriel, engelsk Maler og Digter, født i London 12. Maj 1828, død ved Margate 9. Apr. 1882. Hans Fader G. R. (s. d.) var Italiener og bragte med fra sit Hjemland en dyb Begejstring for Dante, der blev et fælles Træk for hele Familien. Sønnen blev tidligst bekendt som Maler, en af de vigtigste Repræsentanter for den saakaldte prærafaeliske Skole. Ogsaa som Digter føler han sig dragen mod Italien og mod Middelalderen. Han optræder først med en Række Oversættelser fra Dante og hans samtidige: »The Early Italian Poets« [1861], senere forøget Udgave under Titelen »Dante and his Circle«. Af selvstændige Digte udgiver han to Samlinger: »Poems« [1870] og »Ballads and Sonnets« [1881]. Han søger i Reglen sine Emner i Middelalderen, er stærkt paavirket af Folkeviserne og har som ingen anden formaaet at genfrembringe tidligere Tiders Stemning. Hans Ry som Digter hviler dog særlig paa hans Sonetter, der sættes ved Siden af Shakespeare's og Wordsworth's; især kan nævnes Sonetrækken »The House of Life«, der er fuldt moderne i sit rigt nuancerede Udtryk for sammensatte Følelser. Hans »Collected Works« tillige med »Letters of D. G. R.« er udgivet af hans Broder W. M. R. *T. L.*

2) Christina Georgina, engelsk Digterinde, forg.'s Søster, født i London 5. Decbr. 1830, død smst. 1894. Hendes Digte udmærke sig ved dyb Skønhed og Religiøsitet. Her kunne nævnes: »Goblin Market« [1862]; »The Prince's Progress« [1866]; »Commonplace and other Short Stories« [1870]; »Sing-Song; a Nursery Rhyme-Book« [1872]; »Speaking Likenesses« [1874]; »Annus Domini: A Prayer for every Day in the Year« [1874]; »Seek and Find« [1879]; »A Pageant etc.« [1881]; »Letter and Spirit« [1883]. En samlet Udgave af hendes Digte kom 1890. *T. L.*

3) William Michael, engelsk Kritiker, foreg.'s Broder, er født i London 1832. Ligesom hele Familien var han en stor Beundrer af Dante, og hans første Værk var: »Dante's Comedy: the Hell; translated into Litteral Blank Verse« [1865]. Senere udkom i Paris »Purgatory« og »Paradise« med Illustrationer af Gustave Doré. Af hans øvrige Arbejder maa særlig nævnes Kritikker som: »Criticisms on Swinburne's Poems and Ballads« [1866] og »Fine Art; chiefly contemporary Notices« [1867]. Desuden har han udgivet flere Forfatteres Værker som Blake, Walt Whitman o. a. *T. L.*

Rossétti, Gabriele, italiensk Forfatter, født 1. Marts 1783 i Vasto, død 26. Apr. 1854 i London. Som ung blev han Museumsembedsmand i Napoli, deltog efter 1815 i Carbonari-Bevægelsen der og 1820 i Revolutionen, efter hvis Underkuelse han flygtede til en engelsk Fregat, kom til Malta og siden til London (1824), hvor han levede af at give Undervisning, gik over til Protestantismen og 1831 blev Professor i Italiensk ved King's College. Da han 1846 var bleven blind, hjalp hans Hustru ham trolig med hans litterære Arbejder. Disse ere for en stor Del Digte, dels patriotiske og politiske, dels religiøse; deriblandt meget smukke og af høj Flugt, som »Unitá e patria« og »Estreme parole del giusto«. Af Samlinger og større Digtninge ere at nævne »Iddio e l'uomo, salterio« [1840], »Il veggente in solitudine« [1846], »Versi« [1847], »L'arpa evangelica« [1850]. R. var tillige Dantolog, og det en af de særeste og mest fantastiske (dem har der været adskillige af), saa at Scartazzini kalder hans Skrifter om Dante for »Feberdrømme«. De ere »Commento analitico della Divina Commedia« [2 Bd., Lond. 1826—27, omfatter kun *Inferno*), »Spirito antipapale che produsse la Riforma« [smst. 1832], »Il mistero dell' Amore platonico svelato« [5 Bd., smst. 1840] og »Saggio critico sulla Beatrice di Dante« [smst. 1842], sidstnævnte paa Fransk ved E. Aroux med Titelen »Dante hérétique, révolutionnaire et socialiste« [Paris 1853]. Udvalg af R.'s Digte ere udkomne Firenze 1861 og senere (ved Carducci) og Rom 1891 (»Poesie politiche«), R. var Fader til Maleren og Digteren Dante Gabriel R., til Digterinden Christina R. og til Æstetikeren William R. (Litt.: J. Benelli, *G. R., notizie biografiche* [Firenze 1898]). *E. G.*

Rossi se Sontag, Henriette.

Rossi, Ass ar ja de i, jødisk lærd og Forfatter, (1514—78). R., der var nøje kendt med Bibelen, Talmudogi det hele med den jødiske middelalderlige Litteratur, besad ikke mindre omfattende Kendskab til den gamle græske og latinske Litteratur, ligesom han ogsaa var vel bevandret i Datidens Medicin. Hans Hovedværk er »Meor Enaim« (»Øjnenes Lys eller Spejl«) [udg. 1574 i Mantova, ny Udg. i Vilna 1866, af Cassel]. Han sammenstiller her den jødiske Tradition med klassiske og andre Kilder, hvad der paadrog ham mange Angreb, som han besvarede i »Mazref la-Kesef«. I »Meor Enaim« finder man bl. a. i 1. Del en Beskrivelse af Jordskælvet i Ferrara 17. Novbr. 1570, i 2. Del en Oversættelse af Aristeas'es Brev om Oprindelsen til Septuaginta og i 3. Del forskellige kronologiske og arkæologiske Afhandlinger. R. var ogsaa Digter og skrev paa Hebraisk og Aramaisk en Elegi over Hertuginde Margarita af Savojen's Død 1573. (Litt.: Biografi af Zunz i »Kerem Chemed«, V; se ogsaa Grätz, »Gesch. der Juden«, IX). *V. S.*

Rossi, Ernesto, italiensk Skuespiller, født 13. Juli 1829 i Livorno, død 4. Juni 1896 i Pescara. R. begyndte sin Teaterbane i Elskerfaget 1846 i Genova og nød i de følgende Aar godt af den ansete Skuespiller Gustavo Modena's Undervisning. 1852 blev han Medlem af den kgl. sardinske Teatertrup, hvis Primadonna Ristori da var; sammen med hende optraadte han under stærkt Bifald 1855 i Paris; Aaret efter dannede han et eget Skuespillerselskab og drog derpaa, dels i Spidsen for dette, dels alene rundt i Europa — 1885 og 1886 naaede han uden Selskab Norden — indtil Alderen tvang ham til at opgive sin Kunst. Paa disse Rejser voksede R. til en Tragiker af høj Rang: i Paris udførte han med Held Corneille's »Cid«, og i en Række Shakespeare'ske Hovedroller som Othello, Kong Lear, Hamlet, Shylock, Macbeth naaede han Verdensberømmelse; desuden glimrede han som Ludvig XI i Delavigne's Skuespil og Nero i Cossa's »Nerone artista«. R.'s Kunst var storstilet og fast i sine Linier, rystende og hensynsløs i sin Naturtroskab, og han naaede ved sin Følelses usammensatte Oprindelighed og Voldsomhed saavel det ophøjet tragiske som det grusomt hæslige. I sine yngre Aar forfattede R.

nogle Teaterstykker, bl. a. Skuespillet »Adele« for Ristori, og i sin Alderdom udgav han et Bind Shakespeare'ske Studier: »Studi drammatici e lettere *autobiografiche*« [Firenze 1885] og en Selvbiografi »Quarant' anni di vita artistica«, I—III [Milano 1887--89]. *A.A.*

Rossi, Gian Battista de, se De Rossi, G. B.

Rossi, Pellegrino de, italiensk Statsmand og Nationaløkonom, født 13. Juli 1787 i Carrara, død 15. Novbr. 1848 i Rom. Han blev 1812 Professor i Retsvidenskab i Bologna, men maatte flygte herfra 1815, fordi han havde sluttet sig til Murat's Forsøg paa at fremkalde en Rejsning i Italien. Han drog til Geneve, blev 1819 Professor her og n. A. Medlem af det store Raad, ja sendtes endog 1832 til Schweiz'es »Tagsatzung«, hvor han fremsatte et Udkast til en centraliseret Forbundsforfatning. 1833 flyttede han til Frankrig, blev 1834 Professor i Nationaløkonomi og 1839 Pair, samt Greve; tog virksom Del i Pairskammerets Arbejder og skrev tillige til »Revue des deux Mondes«. 1845 blev han fransk Sendemand i Rom, fremmede Pius IX's Valg til Pave og støttede hans første Reformer, samt toges 1848 paa Raad ved Affattelsen af den ny Forfatning, som dog langtfra svarede til det frisindede Partis Ønsker. Efter Februarrevolutionen mistede han sin Post, men forblev i Rom som Pavens Raadgiver og valgtes desuden til Kirkestatens lovgivende Forsamling. 16. Septbr. blev han Finans- og Indenrigsminister. Det var hans Plan at gennemføre en verdslig Styrelse i konstitutionel Retning, dog uden at svække Pavens Myndighed, og at danne et italiensk Fyrsteforbund til fælles Forsvar for Handelens Fremme. Men Republikanerne mistroede ham, og da han 15. Novbr. gik hen for at aabne Kamrenes Møder, blev han paa Trappen til Deputeretkammerets Sal myrdet ved et Dolkestød (1854 henrettedes en ung Mand, som hans formentlige Morder). Hans Død medførte Pavens Flugt og senere Tilslutning til Reaktionen, samt banede Vej for den kortvarige romerske Republik. Af hans rets- og statsvidenskabelige Skrifter bør nævnes: »Traité de droit pénal« [1829, 4. Udg. 1872] og »Cours d'économie politique« [2 Bd., 1839—41, 5. Udg. 1884]. (Litt.: Garnier, *Notices sur la vie et les travauxde R.* [Paris 1849]; F. Bertolini, *R. nella storia del risorgimentoitaliano* [Bologna 1889]; H. d'Ideville, *La comte R., sa vie, son œuvre, sa mort* [Paris 1887]). *E. E.*

Rossiény, By i Vestrusland, Guvernement Kovno, ligger ved Floden Rossienka 84 Km. N. V. f. Kovno. (1897) 7)455 Indb., hvoraf 2/3 ere Jøder. R. var tidligere Samogitien's Hovedstad og har været udsat for mange Angreb. I tyske Krøniker forekommer den under Navnene Rossigen, Ruschigen og Rasseyne. *H. P. S.*

Rossini, Gioachino Antonio, italiensk Komponist, født 29. Febr. 1792 i Pesaro, død 14. Novbr. 1868 i Paris, var et Teaterbarn: Faderen spillede Horn og ansattes i Orkesteret ved Bologna's Opera, hvor Moderen var Sangerinde; fra Barnsben færdedes R. saaledes paa Teateret. Synderlig systematisk dreves hans Musikstudier derimod ikke; han blev dog snart en dygtig Klaverspiller og Akkompagnatør ved Operaprøverne, ligesom han indstuderede Korene. Med megen Energi kastede R. sig derhos over Studiet af Mozart's og Haydn's Partiturer. 1810 debuterede han som Operakomponist med »La Cambiale di matrimonio«, men først »Tancredi«, opført 1813 i Venezia, blev den store Succes, der bragte R.'s Navn viden om Lande, og Sejren forfulgtes i »L'Italiana in Algeri«, en *Opera-buffa,* hvortil R. havde skrevet en ungdommelig, sprudlende lystig Musik. Nu fulgte — med skiftende Held — en Række Operaer (i alt 16), blandt disse »Elisabetta, regine d'Inghilterra«, indtil R. engageredes til at skrive en Opera for Argentina-Teateret i Rom. Med samme Hurtighed og Lethed som altid skrev R. da den senere verdensberømte »Il Barbiere di Seviglia<, der, opført Febr. 1816, til en Begyndelse ikke fulgtes af Held — for en stor Del fordi den behandlede det Stof, der betragtedes som urørligt efter Paesiello's Benyttelse deraf — men meget hurtig vandt »Barberen« Sejr og gik snart over alle Italien's Scener, for derfra efterhaanden at erobre hele Verden. — S. A. som »Barberen« komponerede R. den tragiske Opera »Othello«, der opførtes i Napoli, og som trods den for Datiden stærke, ja grelle Stil blev en Succes, om end langtfra af Varighed som »Barberen«'s. Efter »Othello« fulgte en *Opera-buffa* »La gazza ladra« (»Den tyvagtige Skade«), der ogsaa gjorde Lykke [Milano 1817] — og derefter med mindre ubetinget eller holdbart Held nogle Operaer, blandt hvilke »Cenerentola« (»Askepot«) [1817] og »Mosè in Egitto« [1818]. Den sidste for Italien skrevne Opera »Semiramide« [Venezia 1823] faldt ganske igennem; men forinden havde R. efter sin Impresario Barbaja's Ønske skrevet en Opera for Wien, og da han selv kom til Østerrig's Hovedstad for at dirigere den (1822), tog den R.-Rus, der snart skulde gribe hele Europa, for Alvor Fart. R.'s Musik satte selv en Beethoven i Skygge, og Musikere som Weber og Schubert formaaede saa lidt som Tænkere som Hegel og Schopenhauer at frigøre sig for dens indsmigrende Fortryllelse. — Fra Wien kom R. til Paris (1823), hvor han fremdeles fejredes, om end ikke uden Modstand fra de konservative og nationale Musikeres Side, og det følgende Aar udnævntes til Direktør for den italienske Opera. Paris blev nu i en lang Aarrække R.'s Hjemsted, som han kun forlod for en Kunstrejse til England og for Smaabesøg i sit Fødeland. — R.'s første Arbejder i Paris vare Omarbejdelser — efter fransk Smag og Stil — af tidligere Arbejder, men Publikum ventede andet og betydeligere af den indkaldte og hædrede Berømthed, og R. skrev da til fransk Tekst sit andet Hovedværk »Guillaume Tell«, der opførtes paa *Académie de musique*'s Scene 3. Aug. 1829. Ligesom »Barberen« blev »Tell« en Yndlingsopera paa næsten Alverdens Scener, men den blev R.'s sidste Opera. Fra sit 37. Aar lod han sig ikke mere friste af Sceneheldet. Han var en skeptisk og noget lad Natur, for Pengenes Skyld behøvede han ikke at komponere mere, og Ære havde han vundet tilstrækkeligt af; ved flere Forsøg kunde han blot risikere at sætte det vundne over Styr. Huslige Stridigheder, Julirevolutionen og dermed forbundet Tab af Stilling og Nedgang i Indtægter bidrog ogsaa til hans Nedtrykthed og kunstneriske Resigneren. Fra de følgende Aar

haves detimod kirkelige Værker af R.: *Stabat mater* [komponeret 1832, opført 1842], »Pétite messe solenelle« [1863] samt nogle Sangværker og Sangstudier. — For sit i de senere Aar svækkede Helbred søgte R. Lindring ved jævnlige Ophold i Italien, men hans faste Opholdssted forblev Paris, hvor han følte sig som hjemme og var beundret for sit sarkastiske Vid og som Autoritet i musikalske Spørgsmaal. — Foruden de forannævnte Operaer af R. maa som de i øvrigt mest kendte og spillede fremhæves: »Le comte Ory«, »La donna del Lago«, »L'inganno felice«, »Maometto II« og »Le siège de Corinthe«. — R. er en af Hovedskikkelserne i den italienske Operas Historie. Hans Verdensry er nu særlig knyttet til Ungdomsværket »Barberen i Sevilla« og Manddomsværket »Wilhelm Tell«, og ganske sikkert ere ogsaa disse to Operaer de betydeligste Udslag af hans Geni. Men i den italienske Operas Historie betegne R.'s Frembringelser i det hele et Omslag i Stilen og Nyvindinger i flere Retninger. Han afløste det kedsommelige *secco*-Recitativ i *opera-seria* med en livfuld, mere lidenskabelig Talesang til Orkesterledsagelse og udnyttede i *opera-buffa* det muntert sladrende *parlando*. Han lod Tenorsangeren overtage Kvindeheltens (eller Kastratens) Rolle, gav Bassisten et Parti ogsaa i *opera-seria* og tvang Italienerne til i denne Genre at taale en tragisk Udgang. Han gav sin Musik et frit og dristigt Sving, der af de konservative følte som et grelt Udslag af den gryende Romantik, han indførte en livfuldere Rytmik og et mere broget og effektfuldt Orkester, der dog aldrig fik Lov at fordunkle, hvad der for R. var Hovedsagen, det sanglige. Berømte bleve navnlig hans Orkester-*crescendo*'er. R. besad i det hele en vaagen og klog Sans for det effektrige og for, hvad Tidens Smag krævede; han vidste at pirre og daare sit Publikum, og det var hans særlige Styrke at kunne udstrø let tilegnelige, friske og sprudlende, indtagende og muntre Melodier i rig Fylde. Hans Operaer vare ret egnede til at stille Datidens yndede Italienersangere i det mest smigrende Lys. — I den dramatiske Musiks almindelige Historie betegner derfor »Rossinismen« en Reaktion — i Tid faldende sammen med en politisk Reaktionsperiode —, idet det dramatiske ganske sattes i Skygge i Flertallet af hans Operaer eller henvistes til enkelte Scener og Ensembler, der dog mere vare teatralsk effektfulde end egentlig dramatiske. — Medens »Barberen« er R.'s genialeste og mest typiske italienske Opera, staar »Wilhelm Tell« som hans modneste, finest udarbejdede, mest stemningsfulde (saaledes ogsaa i Naturskildringen) og ægte dramatiske Værk. (Litt.: Biografier af Stendhal (Beyle), Escudier, Azevedo, Pougin, Sittard; C. Thrane, »R. og Operaen« [Kbhvn. 1885]; endvidere d'Ortigue, *De la guerre des dilettants*; Berton, *De la musique mécanique et de la musique philosophique* m. fl.). *W. B.*

Rosslavl, By i Mellemrusland, Guvernement Smolensk, ligger ved Banelinien Orel—Vitebsk og driver over Riga betydelig Handel med Korn, Hamp, Huder, Talg og Tobak. (1897) 17,848 Indb. R. kom 1680 under Rusland. *H. P. S.*

ROSSO, Giovanni di Bartolo, kaldet R., florentinsk Billedhugger, (død efter 1451), arbejdede som Medhjælper hos Donatello ved dennes Arbejder til Campanilen i Firenze. Sammen med Donatello udførte han Gruppen af Abraham og Isak og Statuen af Moses (?); selvstændige Arbejder ere Profeten Obadias og Josua. Uden for Firenze har R. særlig virket i Verona, hvor han efter 1424 var beskæftiget med Brenzoni's Gravmæle i S. Fermo og Ryttermonumentet for Cotessia Sarego i Koret i S. Anastasia (1424—29). I Tolentino er af R. Portalen til Domkirken (S. Niccolò 1435). *A. R.*

ROSS og Cromarty [ràs - krå'mə.ti], Dobbeltshire i det nordlige Skotland, mellem Vesterhavet og The Minch, en Arm fra Atlanterhavet, der skiller de ydre Hebrider fra Fastlandet. Cromarty, der bestaar af flere Smaastykker ved Ydersiderne og i det indre af Ross, udgør sammen med Ross 7,972 □ Km. med (1901) 76,421 Indb. Fra Vesterhavet skære Moray-, Cromarty- og Dornoch-Firth'erne sig dybt ind i Landet og omgive de to temmelig flade og frugtbare Halvøer Black Isle og Easter Ross. Vestkysten har med sine mange smaa Klippeøer og langstrakte Fjorde (Lochs) ikke liden Lighed med den norske. I sine Hovedtræk er R. og C. et fattigt Bjærgland med et raat Klima. Den landskabelige Skønhed forhøjes dog i ikke ringe Grad af de dybt nedskaarne Dale, de mange vandfaldsrige Strømme og langstrakte Søer, der paa Vestkysten erstattes af smalle, dybt indtrængende Fjorde. De to betydeligste Floder, Oykel og Conon, udmunde begge i Vesterhavet. Det 107 M. høje Vandfald ved Glomach er det berømteste, og blandt Søerne er den i Nærheden af Vestkysten liggende Loch Maree den største. De højeste Punkter, Ben Dearig (1,082 M.) og Sleugach eller Slioch (1,219 M.), ligge vel i det indre, men tilnærmelsesvis lige saa høje Punkter, f. Eks. Ben Wyvis (1,043 M.) tæt ved Cromarty Firth, findes ogsaa i Nærheden af Havet. Den geologiske Bygning er i sine Hovedtræk saaledes, at man ved at gaa fra Vest mod Øst passerer først Gnejs og kambriske Skifere, derefter i det indre siluriske Skifere og mod Øst gamle røde Sandsten. Af Mineraler forekommer der Jærn, der dog ikke udnyttes. Shiret egner sig bedst for Faareavl, og 1890 fandtes der 312,000 Faar, men kun 42,000 Stkr. Hornkvæg. Med Agerdyrkning er det kun smaat bevendt, idet kun 5—6 p. Ct. ere under Ploven (Havre, Hvede og Roer). I den nyere Tid er der lagt Vind paa Skovplantning, og henimod 3 p. Ct. ere nu Skovland. Fiskeriet, der beskæftiger ca. 5,000 Personer, giver et godt Udbytte og ernærer omtrent en Tredjedel af Befolkningen. Af Hjemmeindustri drives Haandvævning og Strikning. Næsten en Fjerdedel af Befolkningen benytter sig udelukkende af det gæliske Sprog, og det kan tales af henimod Halvdelen. Udelukkende Engelsk tales kun i Hovedstaden Dingwall og paa Black Isle, der under Jakob VI blev befolket af engelske Kolonister. Skønt fattig prises Befolkningen for imødekommende Gæstfrihed. *M. Kr.*

Rostaf., ved Plantenavne Forkortelse for J. Th. Rostafinski, født 1850 i Varszava.

Rostand [råstã'], Edmond, fransk Digter, er født 1864 i Marseille, men tog fra 1885 Ophold i Paris. Hans første Digtsamling »Les Musardises« vakte kun ringe Opsigt, men

1894 gjorde det versificerede 3 Akts Lystspil »Les Romanesques< (paa Dansk »Romantiske Ideer«, 1896 oversat af Ernst von der Recke og opført paa det kgl. Teater) betydelig Lykke paa *Théâtre français* ved sin indtagende Gratie og sit blide Skælmeri. Aaret efter havde R. endnu større Held med »La princesse lointaine«, hvori Sarah Bernhardt spillede. Fremdeles vandt han 1897 to store Teatersejre, først med Kristusdramaet »La Samaritaine«, som Sarah Bernhardt bragte frem paa Renaissanceteateret, og et Par Dage før Nytaar med »Cyrano de Bergerac«, som med Coquelin i Hovedrollen fyldte Porte-Saint-Martin-Teateret henved 700 Gange; med lykkelig Haand havde R. hentet denne eventyrlige Dueldigter frem af Forglemmelse og udstyret ham med uimodstaaeligt Gascogne-Lune, Esprit, Bravur og en mild Tilsætning af Følsomhed, alt i flotte og klingende Vers; ogsaa uden for Frankrig gik Stykket sin Sejrsgang (oversat af P. A. Rosenberg 1899 er det i Kjøbenhavn spillet paa Dagmarteateret). For Sarah Bernhardt skrev R. dernæst »L'aiglon«, der blev det store Tilløbsstykke paa hendes eget Teater i Udstillingsaaret 1900; ogsaa i dette Bestillingsdrama er der enkelte udmærkede dramatiske Fund; men den stærkt feterede Digter, der mere ejer et smagfuldt end et nyskabende Talent, tager efterhaanden alt for aabenlyst Sigte paa Succesen. Det svage Revolutionsdrama »Théroigne de Méricourt« [1902] faldt til Jorden. Ogsaa R.'s Hustru Rosemonde Gérard er Digter; hun udgav »Les Pipeaux«, som hun i sine Brudedage skrev til Svar paa »Les Musardises«. *S. Ms.*

Rosted, Jakob, norsk Skolemand, født i Høland's Præstegæld 23. Oktbr. 1750, død i Christiania 8. Oktbr. 1833, blev Student 1766, cand. theol. 1770 og virkede ved Christiania Katedralskole 1777—1832, fra 1803 som Rektor. Almindelig erkendt for at tilhøre den første Række af dygtige Skolemænd, Norge har haft, ydede R. tillige et fortjenstfuldt Arbejde i Løsningen af de store nationale Opgaver, som forelaa i hans Samtid. Han var Redaktør af »Topografisk Journal for Kongeriget Norge«, der i Aarene 1792—1808 udgaves af det topografiske Selskab; for denne skrev han et Par Afhandlinger. Ligeledes redigerede han de sidste otte Hæfter (1797—1800) af »Hermoder, et norsk periodisk Skrift«. Han deltog i 1790-Aarenes Bevægelse for Oprettelsen af et norsk Universitet og 1809 i Stiftelsen af »Selskabet for Norge's Vel«; i dette var han Formand for den topografisk-statistiske Klasse. 1781—1832 var han Bibliotekar ved det Deichman'ske Bibliotek. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV). *O. A. O.*

Rostgaard, Frederik, Geheimearkivar og Oversekretær, født 8. Novbr. 1671, død 25. Apr. 1745, Søn af nedenn. H. R. Han blev Student 1687, studerede derefter nogle Aar i Kjøbenhavn og begav sig 1690 paa en større Udenlandsrejse, der varede hele 9 Aar. Han studerede væsentlig Filologi og medbragte ved sin Hjemkomst en stor Samling Afskrifter af gamle Haandskrifter og en meget betydelig Bogsamling, hvoriblandt mange sjældne Ting. Man ventede sig meget af ham i videnskabelig Retning, men disse Forventninger kom ikke til at gaa i Opfyldelse; han blev hele sit Liv igennem paa det videnskabelige Omraade nærmest en Dilettant. Kort efter sin Hjemkomst blev han bekendt med den indflydelsesrige Grev Konrad Reventlov, der ved Tronskiftet 1699 blev Storkansler. Paa hans Anbefaling blev han 1700 Geheimearkivar, og kort efter forlovedes han med Storkanslerens uægte Datter Conradine Revenfeldt, der dengang endnu kun var 13 Aar gl. Han kom herved i Forbindelse med de ledende Regeringskredse, blev 1702 adlet og brugtes hyppig som Medlem af forskellige Kommissioner. 1709 blev han Medlem af Højesteret og 1720 Justitiarius i denne Ret. En Tid var han ogsaa Direktør i det vestindiske og guineiske Kompagni og Medlem af Direktionen for Brand- og Vandvæsenet i Kjøbenhavn. Ved den store Forandring i Regeringspersonalet, der 1721 fandt Sted efter Anna Sofie Reventlov's Ophøjelse til Dronning, blev han Oversekretær i danske Kancelli og dermed Indehaver af et af de vigtigste Embeder i Administrationen. Fra denne høje Stilling styrtedes R. pludselig i Januar 1725. Han blev trukken med ind i den Undersøgelse, som i December 1724 anstilledes mod dem, der havde gjort sig skyldige i at modtage Bestikkelser. Selv om R. ikke ligefrem havde taget mod Bestikkelser, havde han dog taget mod Gaver af Folk, som han havde vist Tjenester, og han forværrede selv sin Stilling ved at flygte ud af Riget til Helsingborg. Da Kongen sendte et Par Lakajer efter ham, fulgte han dog godvillig med tilbage. Paa Grund af sin høje Stilling og sine indflydelsesrige Slægtninge i slap han for at blive underkastet den almindelige Rettergang, men dømtes til at have sine Embeder som Oversekretær og Geheimearkivar forbrudte og forvistes fra Kjøbenhavn og Hoffet. Hans Unaade varede dog ikke længe. Allerede et Par Maaneder efter fik han Tilladelse til at komme tilbage til Kjøbenhavn, og 1727 fik han igen Adgang til Hoffet og udnævntes til Amtmand i Antvorskov og Korsør Amter. Efter Frederik IV's Død fik han 1730 i Stedet det indbringende Embede som Translatør ved Øresunds Toldkammer. Aaret efter tog han sin Afsked herfra og levede derefter som Privatmand paa sin Gaard Krogerup til sin Død. Baade i sin Embedstid og siden som Privatmand fortsatte han sine videnskabelige Sysler, men disse satte ikke Frugt i noget selvstændigt Arbejde; derimod ydede han fra sine rige Samlinger Bidrag til andres Værker og understøttede ogsaa saadanne pekuniært. En Udgave af Bording's poetiske Skrifter var saaledes særlig baseret paa R.'s Samlinger. I mange Aar syslede han med Udarbejdelsen af en dansk Ordbog og anlagde dels selv, dels ved andres Hjælp store Samlinger. Den endelige Redaktion overdroges til Langebek, men Ordbogen kom aldrig. For Efterverdenen er R.'s Navn kommen til at staa i et mindre godt Lys, fordi han som Ejer af Øen Anholt, Skuepladsen for Holberg's »Peder Paars«, følte sig krænket ved dette Værk og krævede baade Forfatter, Boghandler og Bogtrykker straffede. Klagen blev dog afvist af Kongen og Konseilet. Ved sin Død oprettede han flere Legater, deriblandt et til Lønning af en Professor i nordisk Historie og Oldsager (den nuværende Professor Rostgardianus). (Litt.: C. Bruun, »Frederik

R. og hans Samtid«, I—II [Kbhvn. 1870—71]). *L. L.*

Rostgaard, Hans, dansk Ridefoged og Amtsforvalter, født 15. Apr. 1625, død 31. Decbr. 1684, var fra Landsbyen Rost i Sønderjylland. 12 Aar gl. kom han til Kjøbenhavn og i Huset hos en af Kong Christian IV's Tjenere. Han deltog i Slagene ved Listerdyb og paa Kolberger Heide 1644, blev siden ansat i Sølvkammeret paa Rosenborg, 1650 Foged paa Rosenborg og 1656 Ridefoged i Kronborg Len. Som saadan gjorde han sig meget bekendt i Krigen mod Sverige 1657—60. Efter Svenskernes Erobring af Kronborg 1658 blev han nok fængslet, men kort efter frigiven og genindsat i sin gamle Stilling. Tilsyneladende tjente han Svenskerne med stor Iver, men samtidig vedligeholdt han stadig Forbindelse med den belejrede Hovedstad. I Oktober 1658 bragte han Frederik III Budskab om den hollandske Hjælpeflaades Ankomst til Sundet, bragte Breve fra Frederik III ud paa Flaaden til Opdam og igen Breve fra Opdam og Gabel til Frederik III, Han sendte ogsaa Efterretninger til Kjøbenhavn om Forberedelserne til Stormen 11. Febr. 1659. I Juni s. A. var han en af Hovedmændene i Sammensværgelsen til Kronborg's Tilbageerobring. Da den blev opdaget, frelste R. sig ind til Hovedstaden, medens hans Hustru med stor Kløgt gav det Udseende af, at han var bleven dræbt. Efter Fredsslutningen fik han som Belønning Krogerupgaard som fri Ejendom og en aarlig Sum af Sundtolden, ligesom han paa ny blev Ridefoged. 1681 blev han Amtsforvalter i Kronborg Amt. *L. L.*

Rostjeneste er den Tjeneste til Hest i fuld Rustning, der var Adelens Hovedpligt i Danmark til Statsforandringen 1660. Ordet R. fremkommer dog først sidst i 16. Aarh. og stammer fra det tyske Rossdienst; tidligere talte man om Adelens Pligt til at holde » Rustning«, og selv om Adelsmanden som Regel kæmpede til Hest, var det egentlige Grundlag for hans privilegerede Stilling dog, at han personlig og i fuld Rustning vovede Livet for Fædrelandet. (Litt.: »Hist. Tidsskr.«, 7. R., III, 393). *Kr. E.*

I Norge takseredes Adel, Gejstlighed og de fornemste Odelsbønder flere Gange for R.; men naar undtages Lensherrerne paa Bohus og Akershus, der vare forpligtede til at holde et vist Antal »gerust Heste« ogsaa i Fredstid, opbødes R. aldrig effektivt; man hvervede derimod for Pengene fremmede Ryttere i Krigstid, saaledes i Hannibal-Fejden 1643—45 (se i øvrigt Norge, Afsn. »Hær«). *H. J. B.*

Rostock, den største og betydeligste By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, ligger ved venstre Bred af Warnow, der her udvider sig betydelig og med en Minimaldybde af 4 M. fører til det 12 Km. nordligere liggende Warnemünde ved Østersøen, danner et Knudepunkt for Jærnbanelinierne Neustrelitz—Warnemünde, Güstrow—R., Bützow—R., Wismar—R. og Stralsund—R., og har (1900) 54,700 Indb. (Garnison). R. har ligesom Lübeck bevaret et gammeldags Præg og bestaar af den indre By og Forstæderne, der ligge uden for de 1860 til Promenader omdannede Fæstningsværker. Byens Midtpunkt dannes af Neue Markt, ved hvilket ligger Raadhuset, grundlagt 1265 og 1365—90 forsynet med 7 Taarne; den gamle gotiske Façade dækkes af en Forbygning i Renaissancestil. Faa Skridt herfra findes Maria-Kirken, opført 1394—1472, i gotisk Stil, med et astronomisk Ur. Petri-Kirkens 127 M. høje Taarn tjener som Sømærke. I alt har R. 4 evangeliske Kirker. Ved Blücher-Plads den i nordtysk Renaissancestil 1867—69 byggede Universitetsbygning samt et evangelisk Jomfrukloster, oprindelig et Cistercienserkloster.

R. er Sæde for det storhertugelige Konsistorium, den øvre Kirkeret, en Overlandsret, en Landret, en Filial af Rigsbanken og en Kommission til Prøve af Styrmænd, Maskinister og Søskibe. Universitetet er grundlagt 1419 og er efter Universiteterne i Heidelberg og Leipzig den ældste tyske Højskole; det omfatter et Bibliotek paa 300,000 Bd.; endvidere findes et Gymnasium, et Realgymnasium, en Navigationsskole og et Døvstummeinstitut. R. besidder et eget Flag, hvidt, den øverste indre Fjerdedel gul med en staaende sort Grif. Den betydelige Handel gør R. til en vigtig Plads ved den tyske Østersøkyst; Hovedindførselsartiklerne ere Kul, Træ, Petroleum, Jærn, Kolonialvarer og Sild. Udførselen, der tidligere bestod især i Korn, er gaaet meget tilbage. Aarlig befares R. af ca. 1,700 Skibe, Handelsflaaden tæller (1894) 153 Skibe. Den temmelig betydelige Industri beskæftiger sig med Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Garveri samt Fabrikation af Chokolade, Sukker, Vat og Kemikalier, tillige findes anselige Skibsværfter.

R. var oprindelig vendisk og anlagt paa den østlige Bred af Warnow. 1161 blev Byen ødelagt af den danske Konge Valdemar I, 1170 blev den genopbygget, og samtidig grundlagdes paa venstre Warnow-Bred en tysk Flække, den nuværende Altstadt, der 1218 fik Stadsret. Efter 1229 var R. Hovedstad og Residens for Herrerne af R., der efter 1301 maatte anerkende Danmark's Overhøjhed. 1323 kom R. under Mecklenburg. Som Medlem af Hanseforbundet (indtil 1630) stod R. blandt Østersøstæderne kun tilbage for Lübeck. Fra Slutn. af 15. Aarh, laa R. i stadig Strid med Landsherrerne, men bevarede endnu efter Arveforliget 1788 en Del Privilegier, saaledes en fri indre Forvaltning, Møntret, Stabelret. R. danner med nogle omliggende Riddergodser R.-Distrikt (270 □ Km.), til hvilket ogsaa hører Warnemunde. *Joh. F.*

Rostoptschin, F., se Rastoptschin.

Rostov, 1) By i Sydrusland, det Don'ske Distrikt, kaldes ogsaa R. ved Don i Modsætning til nedenn. R. i Jaroslavl og ligger 37 Km. S. V. f. Novo Tscherkask paa Don's højre Bred, 35 Km. fra Mundingen. (1897) 119,889 Indb., der ere en broget Blanding af Russere, Armeniere, Grækere og Jøder samt Vesteuropæere. R. er en ny By, der er opstaaet omkring et 1761 anlagt Fort, og i Løbet af 19. Aarh. voksede op til at blive en af Sydrusland's vigtigste Handelsbyer. I Henseende til Korneksporten staar den i hele Rusland endogsaa kun tilbage for Odessa, idet den aarlig udfører omtrent $^3/_4$ Mill. Tons Hvede, Rug °g Byg. Desuden udføres en Del Uld. Fra Marts til December eller gennemsnitlig i 258 Dage er Havnen isfri og besøges af ca. 3,000

Skibe, af hvilke dog de fleste ere Flodfartøjer, da større Søskibe ikke kunne gaa op til R. I Sommertiden besøges R. af ca. 50,000 fremmede, der fra det indre Rusland søge hertil for at faa Arbejde i Byen eller paa Steppen. R. er Udgangspunkt for den kaukasiske Banelinie og staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Odessa og Konstantinopel. 2 Km. N. f. R. ligger Byen Nachitschevan (s. d.). — 2) By i Mellemrusland, Guvernement Jaroslavl, ligger 57 Km. S. S. V. f. Jaroslavl paa den nordvestlige Bred af R.-Søen. (1897) 13,016 Indb. R. er Centrum for et betydeligt Havebrugsdistrikt og driver Handel med Frugter samt Fisk og Tælle. R. omtales allerede i 9. Aarh. som en gammel By og harfra sin middelalderlige Glansperiode bevaret flere gamle Kirkebygninger samt sit Ry som Valfartssted. ***H. P. S.***

Rostovski se Lobanov-R.

Rostovzcv, Jakov, russisk General, (1804—60), blev 1822 Officer i Garden og angav 1825 den Sammensværgelse, der var stiftet mellem dens Officerer for at skaffe Rusland en fri Forfatning. Til Løn blev han Adjutant hos Storfyrst Michael og havde siden 1832 som dennes Stabschef Ledelsen af alle Militærskoler. 1855 blev han Alexander II's Generaladjutant og tog vigtig Del i Livegenskabets Ophævelse, bl. a. som Formand for den store Kommission siden 1858. Han paadrog sig derved den konservative Adels Fjendskab, medens de liberale ikke tilgav ham hans Færd 1825, og under Trykket af dette dobbelte Had opsledes hans Kræfter. *E. E.*

Rostra (Flertal af Rostrum) kaldtes hos Romerne *Skibssnablerne*, o: de bronzebeslagne Spidser, hvormed Krigsskibene vare forsynede i Forstavnen, for at de kunde bore de fjendtlige Skibe i Sænk. Da Talerstolen paa Torvet i Rom 338 f. Chr. blev smykket med Snablerne fra de Skibe, der vare erobrede fra Antiaterne, fik Talerstolen selv Navn af R. Det var en langstrakt Forhøjning, som oprindelig fandtes imellem Comitium og det egentlige Forum, men paa Cæsar's Tid blev flyttet hen i den vestlige Ende af Forum. *H. H. R.*

Rostrum (lat.), Næb, Snabel, se Rostra.

Rostrup, Frederik Georg Emil, dansk Botaniker, er født 28. Jan. 1831 paa Steensgaard paa Lolland. 1857 tog han Eksamen i anvendt Naturvidenskab ved polyteknisk Læreanstalt og blev 1858 ansat som Lærer i Naturvidenskab og Matematik ved Skaarup Seminarium. Her virkede han i en meget lang Række Aar, indtil der 1883 blev oprettet en personel Docentpost for ham i Plantepatologi ved Landbohøjskolen; ti Aar senere blev han Lektor, og 1902 blev R., der 1894 var bleven Dr. phil. honoris causa ved Kjøbenhavn's Universitet, efter at han allerede 1882 var optagen som Medlem af Videnskabernes Selskab, udnævnt til Professor ved den nævnte Højskole.

Paa mange Maader har der ved Siden heraf været lagt Beslag paa R.'s Kundskaber og Arbejdskraft — som Statens Konsulent i Plantesygdomme, Sekretær i »Forening til Kulturplanternes Forbedring«, Formand i Frøkontrolkommissionen, Medlem af det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Bestyrelsesraad, Formand i det kgl. Haveselskab (senere Præsident i »de samvirkende danske Haveselskaber«), Formand i Botanisk Forening m. m.

Et ualmindeligt skarpt og meget trænet Blik for Naturen, en ganske usædvanlig Hukommelse og en uhyre Arbejdsdygtighed har gjort R. til den kyndige og den lærde Botaniker, han er. Hans Produktion er meget betydelig; en utallig Mængde Afhandlinger, dels af plantehistorisk, dels økonomisk Interesse, men især af mykologisk Indhold ere Frugter af hans flittige Pen og findes i »Landmandsblade«, »Ugeskrift for Landmænd«, »Tidsskrift for Skovbrug«, »Botanisk Tidsskrift« o. m. a. St. Hans mest bekendte Arbejde er »Vejledning i den danske Flora« [1. Udg. 1860; 9. Udg. 1902]; men hans videnskabelige Hovedvirksomhed er knyttet til Studiet af Svampene, og hans Livs største Værk, »Plantepathologi« [Kbhvn. 1902], Frugten af hans talrige og indgaaende Studier over Svampene, som hans Forflyttelse til Kjøbenhavn først ret tillod ham at drive, er ikke alene i og for sig en Haandbog af Værdi, men tillige den første af sin Slags i dansk Litteratur. Den af ham skabte plantepatologiske Samling paa Landbohøjskolen er berømt saavel i Danmark som i Udlandet. (Litt.: »Botanisk Tidsskrift«, XII; »Biogr. Leks.«, XIV). ***V. A. P.***

Rostrup, Søren Kaspar Villiam, dansk industridrivende, er født i Kjøbenhavn 2. Aug. 1845, blev Student 1863, cand. jur. 1869, Overretssagfører 1875. I sin Faders sidste svagelige Aar ledede han hans Ligkisteforretning og tog efter hans Død selv Borgerskab som Snedkermester (1886) for at fortsætte den. Herved blev han Haandværker, og det viste sig nu hurtig, at Haandværket havde Brug for ham. 1889 blev han Medlem af Kjøbenhavn's Snedkerlavs Bestyrelse, 1891 Viceoldermand og 1898 dets Oldermand; 1896 blev han Formand for Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn, og som delegeret fra den Medlem af Bestyrelserne for det tekniske Selskab og Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk. Sidstnævnte Sted arbejdede han særlig for en Sammenslutning af Arbejdsgiverne Landet over, hvad der 1898 lod ham blive Næstformand i den nystiftede »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening«. Fra 1891 har han desuden været Repræsentant i Industriforeningen i Kjøbenhavn, ligesom han 1894—1900 var Medlem af Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation. ***C. N.***

Roswitha (egl. Hrotswitha), lærd Nonne og Digterinde i 10. Aarh., født ca. 920, død efter 968. Hun nedstammede fra en gammelsachsisk Adelsslægt og levede i Benediktinerklosteret Gandersheim (i Braunschweig), hvor hun efter Kejser Otto II's Ønske skrev et latinsk Digt paa Heksametre *Panegyris in Odonem* til Forherligelse af Otto I's Bedrifter, som dog ikke fortjener fuld historisk Tiltro. Hun forfattede desuden flere Elegier og 6 Skuespil paa Latin, som vare beregnede paa at fortrænge den dengang meget læste Terents. De efterligne derfor ogsaa dennes Stil, men i Stedet for de lystige Pigebørn i den antikke Komedie figurere her Kyskhedsprædikanter og Dydsmønstre. Hendes Værker ere udgivne af K. Celtis [1501; s. d.],

Schurzfleisch [1707] og Barack [1858], Komedierne særskilt af Bendixen [1858]. (Litt.: G. Freytag, *De Hroswitha poetria* [1839]; Dorer, »Rosswitha, die Nonne von Gandersheim« [1857]). *C. A. N.*

Roszbach se Rossbach.

Roszberg, Bjærg i Schwyzer Alperne, 1,583 M. højt, bekendt ved Goldau-Bjærgskredet 2. Septbr. 1806 (se Goldau).

Roszhirt, Conrad Eugen Franz, tysk retslærd, født i Oberscheinfeld ved Bamberg 26. Aug. 1793, død 4. Juni 1873 i Heidelberg, hvor han fra 1817 var Professor. R.'s frugtbare og brogede Forfattervirksomhed omspændte baade Romerretten, den kanoniske Ret og tysk og fransk Civilret, men rager ikke højt i videnskabelig Henseende. Noget større Betydning have hans strafferetlige Værker: »Lehrbuch des Criminalrechts« [1821], »Entwickelung der Grundsätze des Strafrechts« [1828] og »Geschichte und System des deutschen Strafrechts« I—III [1838—39]. Med Warnkönig udgav R. »Zeitschrift fur Civil- und Criminalrecht« [Heidelberg 1831 ff.]. *Fz. D.*

Roszleben, By i preuss. Regeringsdistrikt Merseburg, ved Unstrut, særlig bekendt ved det umiddelbart i Nærheden liggende, 1554 stiftede Kloster-R., en Uddannelsesanstalt af lignende Karakter som Fyrsteskolen i Pforta (Litt.: Herold, »Gesch. d. Klosterschule R.« [Halle 1854]).

Rosztrappe, Klippeparti i Harzen ved Flækken Thale 8 Km. S. 0. f. Blankenburg, bestaar af en Granitklippe (Roszmannshöhe), der som en Fremspringning hæver sig 200 M. over Bode (401 M. o. H.) og frembyder en smuk Udsigt over Bode-Dalen. Navnet hidrører fra en oven paa Klippen værende Fordybning, der har Lighed med Hovsporet af en kolossal Hest. Fra denne skal den skønne Brunhildis, forfulgt af en Kæmpe, have styrtet sig i Floden. Lige overfor findes Hexentanzplatz. *Joh. F.*

Roszwein, By i Kongeriget Sachsen i Kreishauptmannschaft Leipzig ved Freiberger Mulde 38 Km. V. f. Dresden, har (1900) 8,900 Indb., Uldspinderi, Klædefabrikation, Strømpestrikkeri, Glassliberi, Fabrikation af Landbrugsmaskiner. *Joh. F.*

Rota, By i Sydspanien, Provins Cadiz, ligger 10 Km. N. V. f. Cadiz ved Atlanterhavskysten. (1900) 7,471 Indb. Fra R., forsynes sidstnævnte By med Frugt og Grøntsager. Desuden driver R. Fiskeri og Udførsel af Omegnens ypperlige Vine. *ff. F. S.*

Rota, en Valkyrie. Se endv. Rut.

Rotacisme (af det græske Navn paa Bogstavet *r*: rhota) er et ret vagt Navn paa forskellige Udtalefejl, der knytte sig til *r*-Lyd, bl. a. paa Drøbelsnurren i de Sprog, hvor Tungespidssurren har Hævd. Desuden bruges Navnet R. om Lydovergange, hvis Resultat er *r*, f. Eks. det jydske »Grør i æ Gryr, å en hwir Stur ur o æ Mørring«, og navnlig Overgange fra *s* (eller rettere den stemte Lyd z) til *r*, som er almindelig bl. a. paa Latin, hvor *Aurora* staar i Stedet for ældre *Ausosa*, hvor *genus* i Genetiv har *generis* for *genesis* o. s. v., og i germanske Sprog, hvor vi se Forholdet f. Eks. i tysk *Hase*, dansk *Hare*; dansk *fryse*, tysk *frieren*; *kejse* og *kaare*; eng. *was* og *were*. Smlg. ogsaa Verner's Lov. *O. Jsp.*

Rotal, Enkelttal af Artal (s. d.).

Rotang se Calamus.

Rotâri, Pietro, Greve, italiensk Maler og Raderer, født i Verona 1707, død i St. Petersborg 1762, var Elev af A. Balestra, Trevisani og Solimena og arbejdede ved Hofferne i Wien, Dresden og i Slutningen af sit Liv som Hofmaler i St. Petersborg. R.'s større religiøse Billeder (bl. a. »Flugten til Ægypten«, i Dresden) er kold og aandløs Eklektisme, hans Portrætter maniererede. Hans Popularitet knytter sig til hans talrige Fremstillinger af kvindelige Halvfigurer, Magdalena'er, Pigehoveder o. l., hvis overfladiske Rokokogratie og smægtende Sentimentalitet skaffede ham et stort Publikum, ikke mindst hos de ikke kræsne Russere: Katharina II samlede ikke mindre end 300 saadanne Billeder af R. Prøver paa denne hans Kunst særlig i Dresden og München. En Række (21) interessante, aandluldt behandlede Raderinger udførte R. hovedsagelig efter egne og sin Lærer Balestra's Kompositioner. *A. F.*

Rota Româna (lat.; ital. *Ruota Romana*), ogsaa blot kaldet Rota, i Kirkestatens Dage Navnet paa en af 12 Prælater bestaaende Appellationsret i Rom, under hvilken alle Sager, der drejede sig om større Beløb end 500 Skudi, henhørte. Oprindelsen til Navnet (Rota, »et Hjul«) er omtvistet. *V. S.*

Rotation (lat.), Omdrejning, kredsformig Bevægelse om en Akse; Kredsløb; Sædskifte (se Landbrugssystemer).

Rotationsevne, et Stofs Evne til at dreje Lysets Polarisationsplan (se Polarisation S. 447). Den maales ved den Vinkel, som en bestemt Farvestraales Polarisationsplan drejes, naar Straalen gennemløber en vis Vejlængde i Stoffet. Saaledes vil det gule Natriumslys (*D*-Linien i Spektret) faa sit Polarisationsplan drejet $21{,}7^0$ ved at gaa gennem en 1 Mm. tyk Plade af Bjærgkrystal, der er skaaren ud vinkelret paa Krystalaksen. De fleste andre virksomme Stoffer have en langt mindre R. *K. S. K.*

Rotationsmagnetisme. Naar en Magnetpol svinger over en Metalplade, kommer den hurtigere i Ro, end naar den svinger over en Plade (af Træ, Glas o. s. v.), der ikke leder Elektriciteten godt. Virkningen er især kendelig, naar Pladen er en tyk Kobberplade. Hænger Naalen rolig over Pladen, og bringes denne til at løbe rundt om en lodret Akse gennem dens Midtpunkt, følger Naalen mere eller mindre med og kan endog bringes til at løbe rundt samme Vej som Pladen, selv om man ved en fast Skive af Glas eller Træ mellem Naal og Plade hindrer Lufttrækket fra den roterende Plade i at virke paa Naalen. Arago, der beskrev Fænomenet 1824, søgte at forklare det ved »R.« fremkaldt i Pladen, og dette er for saa vidt rigtigt nok, som der virkelig udgaar magnetiske Kræfter fra Pladen. Faraday viste imidlertid 1831, at disse Kræfter skyldes inducerede elektriske Strømme i Pladen. *K. S. K.*

Rotationspresse se Hurtigpresse.

Rotatôres (lat.) se Muskler.

Rotêre (lat.), dreje sig om sin egen Akse, dreje rundt.

Roterende Spejle, smaa Spejle af Glas eller Metal, der løbe rundt om en Akse, som er parallel med Spejlfladen eller dog i hvert Fald ikke staar vinkelret paa denne. Man benytter r. S. til Ad-

skilleise af Lysfænomener, der følge saa hurtig paa hverandre, at Øjet ikke kan adskille dem. Lader man f. Eks. en syngende Flamme (se Lyd S. 1136) spejle sig i et r. S., viser dens Billede sig som en ejendommelig takket Bølgelinie. En elektrisk Gnist fra en Leydnerflaske viser sig i et r. S. som et stribet Lysbaand; Striberne ere parallelle med Gnisten og skyldes dens Svingninger. Spejlet maa her løbe meget hurtig rundt, eller ogsaa maa Gnistens Svingninger forsinkes, hvilket kan ske derved, at man i Udladningskredsen indskyder en Gnistinduktors lange Ledningstraad. Virkningen af et r. S. forstaas let, naar man erindrer, at ved Bevægelsen flytter Spejlbilledet sig, og at Lysvirkninger, der udgaa fra samme Sted til forskellige Tider, derfor maa vise sig adskilte i et r. S. *K. S. K.*

Roth, Christoph, tysk Billedhugger, er født 22. Juli 1840 i Nürnberg. Frugter af hans dybtgaaende anatomiske Studier, der ved hans Lærervirksomhed ved München's Akademi ere komne mange Kunstnerhold til gode, ere en anatomisk Torso og en anatomisk Atlet samt hans »Plast.-anatom. Atlas zum Studium d. Antike u. d. Modelis«. I sin Kunst slutter han sig nærmest til den Begas'ske Retning. Mange Buster (Luitpold etc), et Prins-Karl-Monument i Tegernsee; 1897 udstillede han den smukke Gruppe »Im Sterben«. *A. Hk.*

Roth, Justus Ludwig Adolph, tysk Geolog, født i Hamburg 15. Septbr. 1818, død 1. Apr. 1892. R. var oprindelig Farmaceut, studerede senere Geologi og blev 1867 Professor i Petrografi og alm. Geologi ved Universitetet i Berlin. Han offentliggjorde en Del Arbejder, særlig om Petrografi og Vulkaner. *J. P. R.*

Roth, Paul Rudolf von, tysk retslærd, født 11. Juli 1820 i Niirnberg, død 28. Marts 1892 i München, fra 1863 Professor i München, hvor han tillige virkede som Overbibliotekar. Baade som Retshistoriker og Civilretslærer skaffede R. sig et højt anset Navn: »Geschichte des Beneficialwesens von den ältesten Zeiten bis ins zehnte Jahrhundert« [Erlangen 1850], »Feudalität und Unterthanverband« [Weimar 1863], den opsigtvækkende Afhandling »Fränkisches Recht und römisches Recht« o. a. — Endvidere skrev han »Bayrisches Civilrecht« I—III [2. Opl. Tübingen 1881—99] og det fortræffelige »System des Deutschen Privatrechts« I—III [Tubingen 1880—86] o. s. v. Med Rudorff, J. Merkel, Böhlau og Bruns stiftede R. 1861 »Zeitschrift für Rechtsgeschichte«. Han var Medlem af Kommissionen til Udarbejdelsen af en borgerlig Lovbog for Tyskland. *Fz. D.*

Roth, Rudolf von, Orientalist, født i Stuttgart 1821, død i Tubingen 1895, studerede især Sanskrit i Paris under Burnouf og drog til London, hvor han med stor Iver arbejdede med de indiske Haandskrifter i *East India House* og derved samlede et betydeligt Stof til sine senere Arbejder. 1848 blev han Prof. extr. i Tubingen, og fra 1856 var han Prof. ord. smst. i Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab, samtidig med at han beklædte Posten som Universitetsbibliotekar, indtil sin Død. R. har haft en betydelig Indflydelse ikke alene som Lærer, men ogsaa som Forsker; særlig ere hans Arbejder i Veda-Litteraturen grundlæggende. 1846 udgav han »Zur Litteratur und Geschichte des Veda«, i hvilken han søgte at gøre Tolkningen af de vediske Skrifter uafhængig af de indiske Kommentarer og drive den efter alm. filologiske Grundsætninger (jfr. Rigveda). Denne sin kritiske Virksomhed fortsatte han som Medarbejder ved den store »Sanskrit-Wörterbuch von O. Bohtlingk u. R. v. Roth« [7 Bd., St. Petersborg 1853—75], hvortil han navnlig bearbejdede det vediske Ordstof. R. har desuden leveret en Udgave af Yāska's »Nirukta« [Göttingen 1852], det ældste indiske filologiske Værk, som er af stor Betydning for Veda-Studiet, og i Forening med W. D. Whitney en Tekstudgave af »Atharva-Veda« [1856], fremdeles en Række andre Skrifter: »Ueber den Atharva-Veda« [Tubingen 1856], »Ueber den Mythus von den fünf Menschengeschlechtern« [1860], »Ueber die Vorstellung vom Schicksal in der indischen Spruch-Weisheit« [1866], »Der Atharva-Veda in Kashmir« [1875], »Ueber Yacna 31« [1876], »Urkunden zur Geschichte der Universität Tubingen« [1877], »70 Hymnen aus Rigveda« [1879], foruden en Mængde mindre Afhandlinger i »Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft«. *D. A.*

Rothamstead [rå'þəmstäd], landbovidenskabelig Forsøgsstation i det sydlige England, Hertfordshire, 1½ Km. S. f. Karpenden. *M. Kr.*

Rothan [råtã'], George, fransk Diplomat og Historiker, (1822—90), var 1847—60 Legationssekretær ved flere tyske Hoffer og blev 1867 Generalkonsul i Frankfurt, 1868—70 Sendemand ved Hansestædernes og de tilgrænsende Landes Regeringer. I Kejserdømmets sidste Tid forflyttedes han til Firenze indtil Septbr. 1870 og tog Afsked fra Statstjenesten efter Freden. 1879—87 udgav han en Række oplysende Fremstillinger af Frankrig's og dets Nabolandes politiske Historie i Tidsrummet 1866—70: »La politique francaise 1866« [1879], »L'affaire de Luxembourg« [2 Bd. 1882], »L'Allemagne et l'Italie 1870—71« [2 Bd. 1884—85] og »La politique extérieure de la France en 1867« [2 Bd. 1887]; de to første vandt Prisbelønninger fra det franske Akademi. Senere fulgte »La Prusse et son roi pendant la guerre de Crimée« [1888] og »Europe et l'avènement du second empire« [1890]. Skønt han var født i Elsass og havde en Ejendom der, forbød den tyske Regering 1885 ham Adgang til Landet. *E. E.*

Rothe, Harriet, dansk Operasangerinde, er født i Kjøbenhavn 30. Apr. 1862, debuterede 1885 paa det kgl. Teater som Margrete i »Faust« og udførte i det følgende Tiaar en Række Hovedroller, særlig i den lettere Opera, som Anna i »Den hvide Dame«, Angela i »Den sorte Domino«, Julie, Zerlina i »Don Juan«, Despina i »Cosi fan tutte«, o. fl. Ogsaa som Romancesangerinde indtog R. en smuk Plads i det kjøbenhavnske Koncertliv. 1894 forlod R. Scenen og ægtede Ingeniør Sonne i Boston. *S. L.*

Rothe, Peter Conrad, dansk gejstlig, født i Helsinge 17. Juni 1811, død i Kjøbenhavn 13. Decbr. 1902. Han blev Licentiat 1840, foretog derefter en længere Studierejse og blev saa ved sin Hjemkomst 1843 anden residerende Kapellan ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Ved denne

Kirke forblev han. 1857 forfremmedes han til første residerende Kapellan og 1865 til Sognepræst og Stiftsprovst. 1892 tog han sin Afsked. R. var en utrættelig Arbejder, og i Løsningen af alle praktiske kirkelige Opgaver tog han ivrig Del. I lang Tid var han ogsaa knyttet til Pastoralseminariet. Han har desuden bl. a. udgivet »David's Salmer efter Christian III's Bibeloversættelse« [1850], »Den augsburgske Trosbekendelses Historie« [1860] og »Fadervor, 10 Prædikener« [1869]. 1879 blev han Æresdoktor i Teologien, og ved sin Afsked fik han Biskoptitelen. *A. Th. J.*

Rothe, Rudolph, dansk Gartner, født i Kjøbenhavn 12. Oktbr. 1802, død smst. 30. Jan. 1877. 16 Aar gl. kom R. i Lære hos Slotsgartner Petersen i Frederiksberg Have, blev derefter Elev i Rosenborg Slotshave, tog 1821 Gartnereksamen, og efter at have været Medhjælper i botanisk Have i 2 Aar underkastede han sig den daværende botaniske Gartnereksamen. 1824—27 foretog han en Rejse gennem Tyskland, Østerrig, Ungarn, Schweiz, Norditalien, Frankrig og Holland, udgav efter sin Hjemkomst »Udtog af en Dagbog over Gartneri« og blev ansat som Privatsekretær hos Grev A. V. Moltke paa Bregentved; hans første større Arbejde paa Landskabsgartneriets Omraade foreligger fra denne Tid i Form af »Planer til Forskønnelsesanlæg paa Bregentved«. 1833 blev han Slotsgartner paa Fredensborg; den Slottet omgivende Park laa dengang hen som en Blanding af forsømt fransk Haveanlæg og Skovvildnis, og der var saaledes her et taknemmelig Virkefelt for den geniale og energiske unge Mand. Han valgte at omforme Parken i landskabsgartnerisk Stil, og den nuværende stemningsrige og smukke Park staar som et varigt Minde om den Dygtighed, hvormed han løste denne Opgave. Foruden Fredensborg Have forestod han tillige Omlægningen af forskellige private Haver, Marienlyst Have samt foretog betydelige Udhugninger i Jægersborg Dyrehave, hvorved han gav ny Beviser paa sit Blik for virkningsfulde og tiltalende Udsigter. 1841 foretog han med Statsunderstøttelse en Rejse i England og Skotland for at gøre sig bekendt med de derværende Parker. Som Følge af Forfatningsforandringen 1849 blev Embedet som Slotsgartner ved Fredensborg nedlagt, men der blev da oprettet et nyt Embede for ham under Navn af Inspektør ved de offentlige Lysthaver. 1853 udgav han »Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark«, det eneste Værk i dansk Havebrugslitteratur, som behandler Landskabsgartneriet. 1835 blev R. Medlem af den daværende Eksamenskommission for Gartnere og havde megen Indflydelse paa de Forandringer, som indførtes med Hensyn til Eksamensfordringerne. R. var Medstifter af det 1835 dannede første danske Haveselskab, det nuværende kgl. danske Haveselskab. *L. H.*

Rothe, Tyge, Slotsgartner ved Rosenborg, foreg.'s Søn, født 13. Septbr. 1834 i Kjøbenhavn, død smst. 16. Oktbr. 1887. Han tog Gartnereksamen 1853, opholdt sig 4 Aar som Medhjælper i Botanisk Have og foretog derefter en større Udenlandsrejse. 1859 blev han ansat som Assistent ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Have og botaniske Undervisning. 1867 blev han udnævnt til Slotsgartner ved Rosenborg, i hvilken Stilling han forblev indtil sin Død. Foruden en Mængde større og mindre Afhandlinger om gartneriske Emner i forskellige Tidsskrifter udgav han 1. og 2. Del af »Grundlag for Vejledning i Plantedrivning«, Erindringsord til Forelæsninger, holdte ved Rosenborg Gartnerlæreanstalt (3. Del af dette Værk, som udkom efter hans Død, er udarbejdet af hans Eftermand som Slotsgartner). R. beklædte en Mængde Tillidshverv, han var saaledes en Del Aar Medlem af det kgl. danske Haveselskabs Bestyrelse, Formand for Gartnernes Hjælpeforening, Borgerrepræsentant o. s. v. *L. H.*

Rothe, Tyge Jesper, dansk filosofisk Forfatter, født i Randers 16. Jan. 1731, død paa Frederiksberg 19. Decbr. 1795. Allerede i sit 14. Aar blev R. dimitteret fra Slagelse Skole, 3 Aar efter var han teologisk Kandidat og blev kort efter ved den ældre Bernstorffs Velvilje sat i Stand til at foretage en treaarig Udenlandsrejse til Tyskland, Schweiz og Frankrig, som tydeligt nok bragte ham under stærk Paavirkning af Montesquieu og Rousseau. Ved sin Hjemkomst blev han en kort Stund Huslærer for Arveprins Frederik, men et Giftermaal med den rige Agent Bjørn's Datter Karen gjorde ham økonomisk uafhængig. Han købte Herregaarden Tybjærggaard, hvor han — fraregnet nogle korte Afbrydelser, som da han blev Borgemester i Kjøbenhavn under Struensee og Amtmand et Aars Tid i Segeberg under det følgende Regimente — med stor Flid hengav sig til Studier af filosofisk, socialøkonomisk og naturhistorisk Art. R.'s første Skrift var »Tanker om Kjærlighed til Fædrelandet« [1759], der vakte en Del Opsigt, hvad næppe gjaldt hans senere og større Arbejder. Disse kunne efter Indholdet deles i to Grupper: en historisk-filosofisk og en almen-filosofisk. Til den første hører det voluminøse Skrift »Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa« [I—V, 1774—83; Bd. 3—5 med særskilte Titler] og »Nordens Statsforfatning før og i Lenstiden« [I—II, 1781—82], der fører R. ind paa hans Yndlingsstudium Agrarhistorien, og som skønt ganske upaalideligt i sin historiske Bevisførelse dog vidner om sin Forfatters stærke Interesse for Landbosagen. Som Filosof er R. afgjort Eudaimonist og Deist; hans naturfilosofiske Studier, som de navnlig komme til Orde i »Philosophies Ideer til Kundskab om vor Art« [I—II, 1788], ere rige paa frisindede og fremskredne Tanker, som en ganske ualmindelig uheldig og knudret Stil imidlertid højlig pletter. Allerede i hans Samtid afholdt hans tunge og latterlige Sprog de fleste fra at give sig i Kast med hans Arbejder, og nu er det vel kun en og anden Specialforsker, der har Lyst til at bryde gennem Skallen ind til den Kerne, som unægtelig findes. R. førtes i sine sidste Aar mere og mere ind paa Naturstudiet; hans sidste større Arbejde var »Naturen betragtet efter Bonnet's Maade« [I—VI, 1791—94]. R. forsøgte sig ogsaa som Odedigter, i Klopstock'sk Stil, men med afgjort Uheld. (Litt.: N. M. Petersen, »Den danske Litteraturs Historie« [V, 1]; E. Holm, »Kampen om Landboreformerne« [1888]). *F. Cl.*

Rothe, Viggo, dansk Jærnbanedirektør, født i Kjøbenhavn 20. Jan. 1814, død smst. 10. Maj 1891. Efter at være bleven Student 1832 begyndte han at studere ved den polytekniske Læreanstalt, hvorfra han udgik som Kandidat 1836. Ved en

Del Rejser rundt om i Danmark satte han sig grundig ind i Landets Industri, hvad der kom ham til gode, da han kort efter fik Ansættelse i Generaltoldkammeret og Kommercekollegiets Industri- og Fabrikkontor. 1839 blev R. Kopist i Kanal-, Havne- og Fyrkontoret og senere, da dette Kontor blev slaaet sammen med Industrikontoret, Fuldmægtig og Kontorchef, i hvilke Egenskaber han fik Lejlighed til at indføre forskellige Reformer i Fyrvæsenet. Hans Hovedarbejde faldt dog ikke i Statstjenesten. Ikke heller som Politiker — han var Medlem af Folketinget 1849—54 — kom han til at spille nogen betydelig Rolle. Dette faldt derimod i hans Lod som Leder af de sjællandske Jærnbaner, for hvilke han stod i Spidsen til 1885. Han indtraadte som teknisk Direktør 1848 og som administrerende Direktør 1855, samtidig med at Banestrækningen Roskilde—Korsør var færdig. Under R.'s Ledelse udviklede det sjællandske Jærnbaneselskab sig til et stort og rentabelt Foretagende. Efterhaanden kom ny Baner til, der alle bleve passede ind i det System, som R. selv havde lagt til Rette og ved eget Initiativ udviklet. R. var en fortrinlig Administrator, og hans særlige Evner bestode i fin Forstaaelse af, hvorledes enhver Sag skulde ordnes, i at veje de forskellige Omstændigheder for og mod hinanden for derefter at gribe det rette. Reglementer vare ikke hans Sag, og der skal maaske søges om Bestemmelser, der mere end dem, han udarbejdede for de sjællandske Baners Gods- og Personbefordring, hvilede paa Undtagelser, dikterede af forskellige lokale Hensyn.

Ved Siden af sit Embede som Direktør for de sjællandske Jærnbaner har R. udfoldet en ret betydelig litterær Virksomhed, navnlig medens han endnu gjorde Tjeneste under Kommercekollegiet. Hans Hovedarbejde er »Danmark's industrielle Forhold« [1843 — 45], hvori han slog til Lyd for en nordisk Toldunion, men der foreligger endvidere fra hans Haand en stor - Række Arbejder om industrielle, statistiske og agronomiske Emner. Inden for den 1838 stiftede Industriforening i Kjøbenhavn indtog han fra Begyndelsen en ledende Stilling. Han var denne Forenings Sekretær 1838—39 og dens Formand 1848—49. Ligesom andre af Industriforeningens ledende Mænd var han Forkæmper for en Reform af Næringslovgivningen i liberalistisk Retning. (Litt.: V. R., »Mit Livs Erindringer«, trvkt som Manuskript [Kbhvn. 1888]). *R. B.*

Rothe, Wilhelm, dansk Præst, født 13. Oktbr. 1800 i Kjøbenhavn, død 9. Jan. 1878 smst., foretog i sin Ungdom flere Studierejser, blev 1829 Licentiat og s. A. Sognepræst i Hyllested, men blev allerede 1834 ansat som Lektor i Sorø. 1839 blev han Doktor i Teologien. 1843 overtog han paa ny et Præsteembede, i Vemmelev og Hemmershøj, og dette Embede beholdt han til 1876, da han tog sin Afsked. Han var en frugtbar Forfatter og baade interesseret i praktiske og rent videnskabelige Spørgsmaal. Hans Hovedværker ere »Om symbolske Bøger i den lutherske Kirke« [1833], »Det danske Kirkeaar og dets Perikoper« [1836], »Den evangelisk-lutherske Kirkes Grundsætninger om Kirkens Repræsentation« [1848], »Det danske Almueskolevæsen og dets Reform« [1852] og »To Bøger om vore apostolske Trosartiklers Oprindelse og Udvikling« [1878]. Som Teolog var R. paavirket baade af Clausen og Martensen, men han søger paa ret selvstændig Maade at genoptage den gamle lutherske Dogmatik. *A. Th. F.*

Rothenburg (an der Tauber), By i Bayern i Regeringsdistriktet Mittelfranken, 3 Km. fra den württembergske Grænse i en Højde af 425 M. ved en Skrænt, der falder brat ned til Tauber, har (1900) 7,900 Indb. R. er en af de Byer i Tyskland, som bedst have bevaret deres gammeldags Udseende; den er endnu omgiven af sin gamle Stadsmur med talrige Taarne. Over Tauber fører en gammel Bro (1330). Blandt de 7 for største Delen gotiske Kirker nævnes St.-Jakobs-Kirken, bygget 1373—1453, med smukke Glasmalerier; det smukke Raadhus for en Del i gotisk, for en Del i Renaissancestil stammer fra sidste Halvdel af 16. Aarh.; desuden findes mange maleriske mærkelige private Bygninger samt et rigt Stadsarkiv. Fabrikation af Landbrugsmaskiner, Krudt, Legetøj, Eddike og Mineralvande, R. fik allerede 942 Stadsret, blev 1172 fri Rigsstad og kom 1802 under Bayern. *Joh. F.*

Rother [rå'ðə], Navn paa flere af England's mindre Floder, af hvilke den betydeligste udspringer ved Rotherfield i Sussexshire og udmunder i Kanalen ved Winkelsea efter paa en Strækning at have dannet Grænsen mellem Shirerne Sussex og Kent. *M. Kr.*

Rotherham [rå'ðərəm], By i det nordlige England, Westriding of Yorkshire, ved Sammenløbet af Rother og Don, 10 Km. N. 0. f. Sheffield, med en gotisk Kirkebygning, et Independentseminarium og (1891) 42,061 Indb. R. er en Fabrik-I by, hvor der tilvirkes Jærnvarer, navnlig Jærnbaneskinner, Plader og Ovne, Messingvarer, Lervarer og Kemikalier. Paa den modsatte Side af Don ligger Forstaden Masborough, der er Digteren Elliott's Fødeby, med berømte Jærnværker. *M. Kr.*

Rotherhithe [rå'ðə(h)aið], en af London's Bydele, ligger S. f. Themsen, ved Surrey-Kanalens Udmunding i denne og oven for Depford, med store Dokker og (1891) 39,255 Indb. Ved en Tunnel under Themsen har R. Forbindelse med Bydelene N. f. Floden. *M. Kr.*

Rothesay [rå'þsi], Hovedstad paa den skotske Ø Bute i det sydvestlige Skotland, ved en smuk Bugt, der vender over mod Fastlandet, bliver paa Grund af sit milde Klima meget besøgt af lungelidende, har Slotsruiner, Bomuldsfabrikker, Havn, Værft, Søbade og (1891) 9,108 Indb. *M. Kr.*

Rothiére, La, se La Rothière.

Rothoffit se Granat.

Rothschild, tysk jødisk Bankierfamilie, der nedstammer fra Frankfurt a. M. Den ældst kendte af Slægten er Amschel Moses R., om hvem det for øvrigt kun vides, at han var Fader til Handelshusets Stifter Maier Amschel R. (født 1742 eller 1743, død 1812). M. A. R. gik som Dreng omkring for Faderen for at bytte Penge hos Vekselererne og fik derved Interesse for Kendskabet til de mange Haande forskellige Mønter, der cirkulerede i Frankfurt. Han var oprindelig bestemt til Rabbiner og studerede derfor ved Seminariet i Fürth, men opgav Studierne for

Handelen, lærte Handelen i Hannover og nedsatte sig senere i Frankfurt, hvor han giftede sig j 1770. Allerede i de nærmest følgende Aar udvidede han sin Forretning betydelig, og senere fik navnlig hans Forbindelse med Landgreve — senere Kurfyrste — Wilhelm IX af Hessen-Kassel, der gjorde ham til sin Hofagent, stor Betydning for ham. Da Kurfyrsten blev fordreven 1806, betroede han R. største Delen af sin Formue til Opbevaring, og R. skilte sig saa godt ved sit Hverv, at Kurfyrsten fik den største Tillid til ham. Da Huset R. 1808 paatog sig Pengeforsyningen til den engelske Hær i Spanien, en Forretning, der gav Huset en overordentlig stor Fortjeneste, gik Kurfyrsten i Kaution for dets Opfyldelse af Kontrakten. Allerede i M. A. R.'s Levetid indtraadte hans 5 Sønner som Ledere af Huset i Europa's forskellige Lande. Den ældste A m s c h e l R. (1773—1855) blev i Frankfurt og ledede først sammen med Faderen, senere alene Moderfirmaet, der vedblev at bestaa indtil 1903. S a l o m o n R. (1774—1855) nedsatte sig først i Berlin, senere i Wien. Nathan Meyer R. (1777—1836) gik først til Manchester, hvor han særlig skulde besørge Indkøb af Bomuldsvarer, og nedsatte sig 1805 i London. Karl R. (1788—1855) nedsatte sig i Napoli og Jacob eller James R. (1792—1868) i Paris. Firmaet i Napoli ophørte 1861, medens Husene i London, Paris og Wien endnu ere i Virksomhed. Ved sin Død skal den gamle M. A. R. have formanet Sønnerne til Enighed og til at arbejde sammen i alle Forretningsforhold, og dette Princip er stadig blevet fulgt. Sammenholdet mellem de forskellige Grene af Huset R. er ogsaa blevet styrket ved hyppige indbyrdes Ægteskaber. Samtlige Brødre optoges 1815 i den østerrigske Adelsstand og bleve 1822 østerrigske Baroner. Nathan Meyer R. antog dog ikke Titelen, hvorimod den senere antoges af hans Søn. Huset R. drev fra Begyndelsen af alle Slags Handelsforretninger, senere væsentlig kun Bankierforretning og i ganske særlig Grad Negociering af Statslaan, hvortil Krigsperioden i Slutningen af 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. gav rigelig Anledning. London-Firmaet besørgede bl. a. Udbetalingen af de engelske Subsidier til de allierede Magter, og Brødrene ordnede i Forening Laan for Danmark, Frankrig, Preussen, Rusland, Østerrig, Brasilien, Belgien og Napoli. Ogsaa ud over det rent finansielle virkede Firmaet med den Kapitalmagt, det efterhaanden kom i Besiddelse af. 1832 købte f. Eks. det engelske Firma af den spanske Regering de spanske Kvægsølvminers Produktion for en Aarrække. Da de allerede havde en lignende Kontrakt med Hensyn til de østerrigske Kvægsølvminer, beherskede de Kvægsølvmarkedet i Europa. En lignende Magt udøvede R. senere ved sit Herredømme over den russiske Petroleumsproduktion, over den franske Nordbane og paa forskellige andre Omraader.

Nathan Meyer R.'s Søn, Lionel Nathan R. (1808—79), som sammen med tre Brødre overtog den engelske Forretning, har udfoldet en betydelig filantropisk Virksomhed, dels til Fordel for sine engelske Landsmænd og dels for russiske, polske og rumænske Jøder. I sidstnævnte Henseende arbejdede han sammen med sin Svoger Sir Moses Montefiore. 1847 valgtes han til Underhuset, men blev ikke admitteret, da han ikke vilde aflægge Eden efter den foreskrevne Formular: >on the true faith of a Christian<. Han genvalgtes 1849, 1852, 1854 og 2 Gange i 1857 Først 1858 lykkedes det at bryde Overhusets Modstand mod en Lov, hvorved Underhuset blev sat i Stand til at forandre Eden, og R., der hidtil kun havde faaet indrømmet en betinget Ret til at være til Stede ved Møderne, blev nu admitteret som Medlem. Hans Søn Nathaniel Meyer R. (født 1840) blev 1885 engelsk Baron. Af Familiens Medlemmer have flere gjort sig bekendte som Kunstsamlere og Kendere af Litteratur og Kunst. (Litt.: v. Scherb, >Geschichte des Hauses R.< [Berlin 1892]; Demachy, *Les R., une famille de financiers juifs* [Paris 1896]). *E. M.*

Rothwell [rå'pwel], Navn paa to Byer i England, den ene i det sydlige, Northamptonshire, 6 Km. N. V. f. Kettering, har Fabrikation af Silkeplys og Skotøj, med (1891) 3,378 Indb., — den anden i det nordlige, Westriding of Yorkshire, 6 Km. S. 0. f. Leeds, har Slotsruiner, Kulgruber og (1891) 6,205 Indb. *M. Kr.*

Rothwell [rå'pwel], Richard, engelsk Maler, født i Athlone 1800, død 1868 i Rom. Hans første kunstneriske Uddannelse foregik i Dublin, hvor han ogsaa senere hen virkede en Tid som moden Kunstner. I London blev han særlig paavirket af Lawrence. Hans Anseelse som Portrætmaler var stor. Nat. Portr. Gallery i London ejer to af hans Portrætter; i S.-Kensington-Museet ses 3 Genrebilleder af ham. Han var Medlem af det irske Akademi. *A. Hk.*

Rotifērer se Hjuldyr.

RotOlO (Rotl, Rottel), Vægt, i Tyrkiet = 561,11, i Ægypten = 444,-3, i Abessinien = 311,035, i Sansibar = 449,069, i Tripolis = 488.3.7, i Tunis = 570,24 Gr. *N. J. B.*

Rotomahāna, forhenværende Sø paa New Zealand's Nordø. Før 1886 laa ved Foden af Vulkanen Taravera to Søer, den kolde Rotomakariri med hede Kilder ved Bredderne og R., hvis Vand var smudsiggrønt og varmt. Rundt om Søen steg fra Kilder varmt Vand og overhedet Damp hvislende i Vejret. Ved den nordøstlige Ende af Søen laa Kilden Tetarata med pragtfulde Sinterterrasser, der ragede langt ud i Søen. Blandt de mange andre Gejsere udmærkede især Ngapehu sig ved sine voldsomme Udbrud. Efter Taravera's Udbrud 10. Juni 1886 var alt forsvundet. Østsiden af Vulkanen sank, en gabende Spalte aabnede sig, næste Morgen forsvandt R. og alle Sinterterrasserne efter et heftigt Jordskælv i en anden Spalte, i Bunden af hvilken endnu findes en kogende Dyndpøl, der af og til sender mægtige Dampstraaler i Vejret. *M. V.*

Rotonda se Rotunde.

Rotondo, Monte, se Monte Rotondo.

RotrOU [råtru'], Jean, fransk dramatisk Digter, født i Dreux 19. Aug. 1609, død smst. 27. Juni 1650. Han studerede Retsvidenskab, men begyndte samtidig tidlig at sysle med Digtekunsten, og allerede i 20 Aars Alderen skrev han sit første Stykke; flere fulgte snart efter, og i nogle Aar var han ligefrem Teaterdigter for en Skuespiltrup. Siden blev Kardinal Richelieu hans Beskytter. Til sin store Medbejler P. Corneille stod R. i

venskabeligt Forhold. 1639 købte han — det kunde man i de Tider — et juridisk Embede i sin Fødeby; det svarer omtrent til et dansk Byfogedembede. Men han opgav derfor ikke at digte, og fra hans senere Aar ere netop hans bedste Arbejder. Agtet for sin Karakter og sit Talent døde han af Pest under en Epidemi, som rasede i Dreux; hans Broder havde opfordret ham til at forlade Byen, men R. vilde blive paa sin Post. Et heroisk Brev, han sagdes at have tilskrevet Broderen i den Anledning, er et senere Falsum. — R. staar i 17. Aarh. som en af Frankrig's betydeligste Tragikere og viger vel kun for P. Corneille *og* Racine i deres bedste Værker; han besad rig Fantasi, og der er en romantisk Flugt i hans Skuespil, som stiller ham paa en egen, selvstændig Plads i den franske Litteratur. Eftertiden glemte ham dog snart. Hans vigtigste Arbejder ere Tragedierne »Saint-Genest«, »Venceslas« og »Cosroès«, forfattede 1646—49. Men desuden har han skrevet en Snes andre Stykker, saavel Tragedier som Komedier. Hvad Motivopfindelse angaar, er han ikke meget original, idet han stærkt har benyttet de italienske, men endnu mere de spanske Dramatikere, især Lope de Vega. R.'s Værker ere udgivne af Viollet-Leduc [5 Bd., Paris 1820—22]. (Litt.: H. Chardon, *La vie de R. mieux connue* [Paris 1884]; G. Steffens, »R.-Studien« I [Oppeln 1891]; W. Sporon, »J. R., en litterærhistorisk Studie« [Kbhvn. 1894]). *E. G.*

Rotta, et i Middelalderen udbredt Strengeinstrument, hvis Strenge vare spændte over en Sangbund, der forlængede sig som en Ramme uden om disse. R. er beslægtet med den antikke Lyra og nedstammer maaske fra denne. *A. H.*

Rotta, Antonio, italiensk Maler, er født 28. Febr. 1832 i Görz. Han er af slovenisk Herkomst, Elev af Akademiet i Venezia og højt anset der som Historie- og Genremaler, især i sidstnævnte Egenskab. Han har i mange fornøjelige Billeder skildret venetiansk Folkeliv: »Hos Skomageren« [1867], »Tændstiksælgeren«, »Bakkanal paa Lido«, »Behagelig Overraskelse« etc.; endvidere »Dyb Smerte« [1882, Wien's Akademi], »Slet Selskab« [1883]; ogsaa en Del Dyrbilleder. Især roses hans Skildringer af Børnelivet. *A. Hk.*

Rottbøll, Christian Friis, dansk Læge, født 3. Apr. 1727 paa Hørbygaard ved Holbæk, død 15. Juni 1797 i Kjøbenhavn. R. studerede først Teologi og tog teologisk Attestats 1752, men studerede tillige Medicin og vakte Opsigt, da han ved Oeder's Disputats for et Professorat angreb denne meget skarpt for hans latinske Sprog og Forsyndelser mod Logikken, medens han aldeles ikke indlod sig paa at angribe selve Disputatsens medicinske Indhold. R. viste sig her som hørende til den ældre Skole, der ikke til Fulde havde forstaaet de nyere Fremskridt i Medicinen. 1755 blev han Dr. med. og Aaret efter *Prof. designatus* med Forbigaaelse af hans langt dygtigere Lærer, Kirurgen Heuermann. R. rejste efter sin Udnævnelse til Professor til Udlandet, hvor han særlig studerede Botanik hos Linné. Efter sin Hjemkomst 1760 begyndte han at docere ved Universitetet, men hans Virksomhed som Docent var ikke af stor Betydning, da han blev meget hypokonder og forsømte sine Forelæsninger i høj Grad. Som Forstander for Botanisk Have udrettede han noget mere, og hans Beskrivelse af en Del Planter navnlig af Halvgræsfamilien roses som god. Han har kun skrevet meget lidt, og hans Arbejder ere kun af ringe Betydning. — En Slægt af Græsfamilien er af Linné's Søn kaldt *Rottboellia* efter ham. *G. N.*

Rotte se Mus. — Da R. besidde en enorm Formeringsevne og ere en meget stor Plage navnlig paa Landbrugets, Søfartens og Byerhvervets Omraader, har man fra mange Sider og ad forskellige Veje søgt at bekæmpe dem, men uden fyldestgørende Resultat. Særlig deres Evne til direkte og indirekte at overføre smitsomme Sygdomme til Mennesket og dets Husdyr har sat talrige Kræfter i Bevægelse for at udfinde Midler og Apparater til Masseudryddelse af R.; i den nyeste Tid bl. a. ved Anvendelse af Bakteriekulturer og Svovldampe. I Kjøbenhavn dannedes der 1898 en Forening til rationel Udryddelse af R.; dens Opgave var ad Lovgivningens Vej samtidig over hele Landet at foranstalte en Udryddelseskrig med Præmieringssystemet som Grundlag, og den første Bevis for Planens Gennemførlighed ved det følgende Aar i Kjøbenhavn at lade indfange og dræbe ca. 103,000 R. i Løbet af 18 Uger, mod en Præmie af 10 Øre for hver R. R. indleveredes paa Brandstationerne, hvor Halerne afhuggedes for Kontrollens Skyld. Præmieringssystemet er senere fulgt i Sverige, i Finland og andre Lande i og uden for Europa, alle Vegne med saa fortrinligt Resultat, at Rotteplagens Ophævelse nu kun kan betragtes som et Tidsspørgsmaal. I Landdistrikter i Danmark har man med Held foretaget Udryddelser med en Præmie af kun 4—5 Øre. En Lov til R.'s systematiske Udryddelse i Danmark, baseret paa Præmieringssystemet, blev 1900 forelagt Folketinget. For at opnaa ensartet Bekæmpelse af R. i alle Lande blev der 1902 i Kjøbenhavn dannet en international Forening, kaldet *Association internationale pour la destruction rationnelle des rats.* (Litt.: Zuschlag, »Rotterne samt deres For-Forhold til det moderne Samfundsliv« [Kbhvn. 1900]; samme, *Le rat migratoire et sa destruction rationnelle* [Kbhvn. 1903]; »Rotte-Fjenden«, Tidsskrift udgivet af Foreningen til lovordnet Udryddelse af Rotter i Danmark [Kbhvn. 1902 ff.]).

E. Zuschlag.

Rotteck, Karl Wenzeslaus Rodecker von, tysk Historiker og Politiker, født i Freiburg i Breisgau 1775, død 26. Novbr. 1840. R. blev 1798 som Professor i Historie knyttet til sin Fødebys Universitet; 1818 overtog han i Stedet Professoratet i Statsvidenskab, og fra denne Tid deltog han ivrig i Baden's Politik som Fører for det liberale Parti, hvad der 1832 førte til hans Afsættelse. Hans Hovedværk er »Allgemeine Geschichte« [9 Bd., Freiburg 1812—27], der udkom i mange Oplag, »Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften« [4 Bd., Stuttgart 1829—35] og det store »Staatslexikon«, som han redigerede sammen med Welcker [12 Bd., Altona 1834—44]. I disse og mangfoldige mindre Skrifter kæmpede R. for Liberalismens Ideer, og især hans Verdenshistorie naaede en overordentlig Udbredelse; mere end nogen anden har R. paavirket og opdraget den Generation i Tyskland, der fuldførte Revolutionen 1848. En Søn af ham, Karl von R., blev

ogsaa 1849 Fører for det demokratiske Parti i Baden og var under Revolutionsbevægelsens korte Sejr »Stadtdirektor« i Freiburg. *Kr. E.*

Rottefedt se Fosforlatværge.

Rottehale se Phleum.

Rottehale, rund Fil.

Rottehaler, Fluelarver af Slægten *Eristalis.* Rottehalet kaldes en Hest, naar den har en meget tyndt behaaret Hale.

Rottekonge se Mus.

Rottekrudt se Arsensyrlinganhydrid.

Rotten **boroughs** [rå'tenbərəz] se Borough.

Rottenburg (am Neckar), By i Württemberg i Schwarzwald-Kredsen, smukt beliggende ved Neckar, har (1900) 7,000 Indb., gammelt Slot (1216), nu Fængsel, et 1773 ophævet Jesuiterkollegium, nu biskoppelig Residens, Latinskole; Maskinfabrikation. Lærredsvæveri, Garveri, Humlemarked (det største i Tyskland efter Nürnberg's). Bispedømmet R. omfatter den katolske Kirke i Württemberg. R. stammer oprindelig fra en romersk Koloni. 1805 kom Byen under Wurttemberg. *Joh. F.*

Rottenhammer, Johann, tysk Maler, født i München 1564, død i Augsburg 1623, var Elev af sin Fader Thomas R. og J. Donauer, men stærkere end den hjemlige Skole har Uddannelsen i Venezia under Indflydelse af venetiansk (Tintoretto) og bolognesisk Kunst (Francesco Albano) præget hans Værker. 1607 vendte han hjem fra Italien, arbejdede bl. a. for Kejser Rudolf II og udførte i Augsburg, hvor han slog sig ned, Freskomalerier til Dekoration af Husfacader. Heraf er intet mere bevaret, talrige ere derimod hans Staffelibilleder, fortrinsvis malede paa Kobber og jævnlig for de tidligstes Vedkommende forsynede med Landskabsstaffage af J. Breughel den Ældre og P. Bril. Af hans Malerier, der omfatte religiøse, mytologiske og allegoriske Fremstillinger, fremhæves Adonis'es Død (Louvre), Christi Fødsel og Barnemordet i Bethlehem (Wien), blandt talrige Arbejder i München: Paris'es Dom og Dansende og musicerende Børn, endvidere Christus fremstilles for Folket og den lynslyngende Zeus (Kassel), samt Flugten til Ægypten i Schwerin. — I de bedste (ɔ: tidligste) af disse Arbejder viser R. en heldig Sammenarbejden af de italienske Paavirkninger, hans Kunst havde undergaaet, men største Delen af hans Billeder bære rigtignok kun det gængse Tidspræg af italieniserende Modekunst i deres udadlelig korrekte, men flove Tegning, og deres porcelænsagtige glatte og kolde Farve. *A. R.*

Rotten **Row** [rå'tenro.u], berømt Ridebane i Hyde Park i London, er under »Saisonen« Samlingssted for den fashionable Verden. Navnet R. R. er en Fordrejelse af *Routedu roi* ɔ: Kongevejen. *M. Kr.*

Rotterdam, den næststørste By og den største Handelsplads i Kongeriget Nederlandene, ligger 21 Km. S. 0. f. Haag, ved Maas, ca. 25 Km. fra dennes Udmunding i Nordsøen, og har med Delfshaven, indlemmet 1886, samt Charlois og Kralingen, indlemmede 1894, efter Folketællingen 1899 318,000 Indb., hvoraf 1/4 Katolikker og 9,200 Jøder. R. gør et smukt Indtryk ved sine mange Kanaler kransede af Træer, ved sine talrige Broer og et Mylder af Skibe. Den ældre Del af Byen, det egentlige R., strækker sig langs Maas'es højre Bred og gennemstrømmes af Rotte. Blandt de talrige Kanaler her nævnes Leuvehaven, Oude Haven, Nieuwe Haven, Scheepmakershaven, Wijnhaven, Blaak og Haringvliet. Langs Maas strækker sig den brede Kaj, Boompjes, ved hvis øvre Ende 2 Broer føre over Maas, den 1877 aabnede Jærnbanebro og Willemsbrug (1878). Den gamle By danner nu kun en mindre Del og er paa alle Sider omgiven af ny Kvarterer. Midt i Byen højt over Gadernes Niveau ligger Hovedbanegaarden (Beurs-Station), forbi hvilken Statsbanen løber i nordvestlig Retning paa en høj Dæmning. Lige overfor findes den af Sandsten opførte Børs med en overdækket Gaard, omgiven af Søjlegange. S. f. Børsen findes Børspladsen, fra hvilken den, særlig midt paa Dagen meget befærdede Noord Blaak fører mod Vest til det 1882 byggede Zeevischmarkt. Længere mod Vest ved Schiedamske Dijk findes Boymans Museum, genopført 1867. Efter Branden 1864, ved hvilken Samlingen for største Delen blev ødelagt, indeholder det nu en Samling af ca. 450, for største Delen hollandske Malerier. N. f. Børsen ligger Groote Markt, der for en stor Del bestaar af en hvælvet Bro, paa hvilken 1622 er rejst en Bronzestatue af den lærde Erasmus Roterodamus (død 1536). I Nærheden findes en af de livligste Gader i Byen, Hoogstraat, der løber paa et oprindelig til Beskyttelse mod Oversvømmelser anlagt Dige. Her ligger det 1823—33 genopbyggede Raadhus. Mod Nord i Byen findes Delft'ske Port, den eneste bevarede Stadsport fra den gamle Befæstning, og vestligere den zoologiske, botaniske Have (Diergaarde). Ved Byens Vestside findes et anseligt nyt Kvarter med Stadsarkivet. Langs Maas strække sig her Willemsplein og Willemskade, ved hvilken sidste findes Museum voor Land- en Volkenkunde og det etnografiske og maritime Museum. Her findes tillige en stor Park med smukke Udsigtspunkter. Over Willemsbrug naar man over til den i Maas liggende 0 Noordereiland. Midt paa denne ligger det smukke Anlæg Burgemeester Hoffman Plein. Ved den 150 M. brede Konings-Haven skilles Noordereiland fra Øen Feijenoord. Paa Nordvestsiden af denne findes de 2 store Havne Binnen-Haven (900 M. lang) og Spoorweg-Haven (1,200 M. lang), anlagte i Aarene efter 1873, samt den ny Rhinhavn, fuldendt 1894. Paa Østsiden af Feijenoord findes et mægtigt Værft og Maskinfabrik (Nederlandsch-Stoomboot Maatschappij), grundlagt 1823, med over 1,000 Arbejdere. Blandt de 25 Kirker nævnes Groote Kerk eller St.-Laurentius-Kirken, indviet 1477, med et 64 M. højt Taarn og den katolske St.-Dominikus-Kirke.

Blandt Undervisningsanstalter nævnes en Latinskole, 2 Realskoler, en Søfartsskole, et Døvstummeinstitut, endvidere findes et Selskab for Naturvidenskab (Bataafsch Genootschap) med store Samlinger, 3 Teatre og et stort Hospital (Groot Ziekenhuis). R. er den naturlige Stabelplads for Rhinen's og Maas'es Flodomraade og staar gennem Nieuwe Waterweg, der udmunder ved Hoek van Holland, i Forbindelse med Nordsøen. De mægtige Kajanlæg strække sig ned til Delfshaven, der særlig tjener som Petroleumshavn. Blandt de største Dampskibslinier nævnes Rotterdamsche Lloyd og Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart-Maatschappij. 1895 indkom i det hele 4,442 Søskibe (med en Drægtighed af 3,75 Mill. Tons),

hvoraf 4,129 Dampskibe (med en Drægtighed af 3,6 Mill. Tons). Aarlig indkommer ca. 75,000 Flodskibe.

R.'s Handelsflaade bestaar (1895) af 77 Dampskibe (37,966 Tons) og 22 Sejlskibe (5,726 Tons). Den vigtigste Indførselsartikel er Kaffe; derefter kommer Te, Sukker, Olie, Tobak, Korn, Krydderier, Vin og Indigo. R. danner tillige den betydeligste Indførselsplads i Nederlandene for Bomuld (fra Nordamerika), Harpiks, Hør, Hamp; derimod gaar Trævare mere over Amsterdam. Fra Norge indføres Fisk og Tran, fra Nordamerika Talg, fra England og Westfalen Stenkul, fra Spanien, Sverige og England Jærnmalm, fra EDgland og Tyskland Manufaktur- og Isenkramvarer. Udførselen er betydelig, ogsaa her indtager Kaffe den første Plads. 1893 indskibede 35,500 Udvandrere sig i R. Industrien beskæftiger sig særlig med Skibsbyggeri, Cigarfabrikation, Sejlmagen, Sukkerraffinaderi og Bryggeri.

R. nævnes først i Slutningen af 13. Aarh. og fik 1340 Stadsret. 1480 blev den indtagen af Frants v. Brederode, der forsvarede den mod Ærkehertug Maximilian. 1752 blev den indtagen ved Forræderi af Spanierne og plyndret. I Republikkens Tid stod R., med Hensyn til sin Handel, langt tilbage for Amsterdam. Under de franske Krige led R. forholdsvis langt mindre end de andre Byer i Nederlandene, og særlig efter 1830 har dens Handel udvidet sig, saa at R. i denne Henseende paa de europæiske Fastlande kun staar tilbage for Hamburg og Antwerpen. (Litt.: Van Reyn, *Geschiedkundige beschrijving der Stad Rotterdam* [R., 1869]). *Joh. F.*

Rotterdam-Lap (torældet Søudtryk). Naar et Sejl faar et Hul, og Omstændighederne ikke tillade at reparere det ordentlig, tjæres der over Hullet; dette kaldes en R. *C. L. W.*

Rotteøerne se Aleuterne.

Rotti (Rotei), 0 i Nederlandsk Indien, Residentskabet Timor, 1,650 □ Km. med 80,000 Indb. Øen har gode Ankerpladser, er frugtbar og frembringer Ris, Sukker, Tobak, Indigo, Bomuld, Skildpadder og Trepang. Indfødte Fyrster under Opsigt af en hollandsk Embedsmand regere Øen. *M. V.*

Rotting, Spanskrør, I M. langt og 4 Cm. i Omkreds, er ved dansk Strl. af 1866 hjemlet som Straffemiddel over for mandlige Forbrydere fra 15 til 18 Aar (ikke under 10 og ikke over 25 Slag), over for Varetægtsfanger (3—15 Slag) og Straffanger (indtil 27 Slag) for Disciplinærforseelser. Rottingslag tildeles paa Ryggen uden paa Skjorte og Vest, men er ikke desto mindre en meget følelig Straf, der kun maa anvendes efter indhentet Lægeerklæring. *A. Cl.*

I Henhold til norsk Lov om Fængselsvæsen af 31. Maj 1900 kan paa mandlige Straffanger anvendes legemlig Revselse, der for Personer over 18 Aar tildeles ved indtil 25 Slag Tamp eller R. *H. S.*

Rottléra **tinctoria** se Mallotus.

Rottmann, 1) Karl, tysk Maler, født 1798 i Handschuhsheim ved Heidelberg, død 6. Juli 1850 i Miinchen. Han lærte først hos sin Fader, i Maleren og Tegnelæreren Friedrich R. (1780 — 1817) og modtog uden synderlig Tilfredsstillelse fra 1822 Undervisning paa München's Akademi. Fra det bayerske Højland udvidede han paa en Reise 1826—28 sit Studiefelt til det italienske Bjærglandskab. Resultatet heraf blev de grandiose og storliniede 28 italienske Landskaber i Fresko i Arkaderne i Munchen's Hofgarten [1829—33, nu delvis ødelagte af Vejrliget; Kartonerne i Darmstadt's Galeri]. Efter en Rejse til Grækenland 1834 malede han (enkaustisk paa Cementgrund) en Cyklus af 23 Landskaber, atter af betydelig Linieskønhed, men særlig ejendommelige ved deres fine Lysvirkning (Munchen's ny Pinakoteks »R. Zimmer«). Flere af disse Arbejder gengav han senere i Olie. Staffelibilleder af R. findes nu i mange tyske Museer: »Havkyst i Storm« (Schack-Gal. i Miinchen), »Ægina-Tempelet« (Raczynski-Gal. i Berlin) etc. R. indtager en fremragende Plads i Kunsthistorien; paavirket af Poussin og J. Koch fortsætter og saa at sige fuldender han det heroiske Landskab, der lægger alle Landskabets Bimotiver til Side for at dvæle ved de store, karakteristiske Træk, den monumentale Linievirkning; et mildnende Moment i den stærke Stilisering, som R. anvender (særlig i sine tidligste Arbejder), er hans lyskraftige Kolorits lyriske Stemning (»R. Værelset«). (Litt.: Biogr. ved Bayersdorfer; Regnet i »Dohme's Kunst u. Künstler«). 2) Broderen Leopold (1812—81) malede, især i Akvarel, mange Bjærglandskaber, mere naturalistisk gennemførte end Broderens. Han gjorde sig ogsaa fortjent ved Udgivervirksomhed (»Ornamente an d. Bauwerken Munchen's« [1845—49] m. m.). *A. Hk.*

Rottweil, By i Württemberg i Schwarzwald-Kredsen, 55 Km. S. V. f. Reutlingen ved venstre Bred af øvre Neckar i en Højde af 598 M., har (1900) 8,000 Indb. Landret, Amtsret, Handels- og Erhvervskammer, Gymnasium, Samling af Oldsager; Jærnbaneværksteder, Bomuldsvæveri, Kornmarkeder. R., der for en stor Del har bevaret et middelalderligt Udseende, blev i 13. Aarh. fri Rigsstad og kom 1802 under Wiirttemberg. *Joh. F.*

Rotŭlae (*Rotulae Sacchari*) ere smaa halvkugleformede Sukkerkager, der fremstilles i Konditorierne og Sukkervarefabrikkerne ved at udrøre Sukkerpulver i varm Sukkersaft til en passende Masse, som derefter hældes draabevis paa en kold Plade, hvorved Draaberne stivne til plankonvekse Kager, eller Massen slaas igennem en Si med Huller af passende Størrelse. R. ere vel kendte i Form af Pebermyntekager (*Rotulae Menthae piperitae*), der fremstilles ved at ryste R. med en Opløsning af Pebermynteolie i Æter og derefter lade Æteren fordampe. *A. B.*

Rotŭlus (lat.), en Pakke Aktstykker, Fortegnelse over Aktstykker.

Rotumah, 0 i det stille Ocean, hører til Fidji-Øerne, 36 □ Km. med 2,000 Indb. Indbyggerne ere kristne og leve af Kokosavl og Fiskeri. Hovedstad er Fangwot. R. opdagedes 1791 af Edwards og Grenville, blev britisk 1879. *M. V.*

Rotúnde (ital. *rotonda*, lat. *rotundus*, rund), en Rundbygning, et rundt Tempel, en rund Sal. Til de berømteste R. høre Pantheon i Rom og Palladio's Villa rotonda ved Vicenza. *E. S.*

Roturier [råtyrie'] (fr.), borgerlig, brugt i nedsættende Betydning i Modsætning til adelig.

Rotvold, Sindssygeasyl i Strinden, lige ved Throndhjemsfjordens Sydkyst, ca. 5 Km. 0. f.

Throndhjem, er det næstældste norske Statsasyl (se Gaustad), opført 1867—71 efter Planer af Arkitekterne P. Holtermann og Ebbell m. fl., aabnet 5. Jan. 1872 med oprindelig 170 Pladser, Halvparten for hvert Køn, senere udvidet til 275 Pladser, 145 for Mænd (hvoraf 15 i en 1895 indrettet Landbrugskoloni) og 130 for Kvinder. Asylet, hvis oprindelige Virkekreds var hele det nordfjældske og en Del af det vestfjældske Norge, modtager efter Aabningen af Rønvik (s. d.) 1902 særlig syge fra Throndhjem's Stift og en Del af Hamar Stift. Med tilliggende Jordejendomme har R. hidtil kostet ca. 675,000 Kr. (Litt.: L. Dahl og L. Dons, »R. S.« [Chra. 1873]; H. A. Th. Dedichen, »Die Heil- und Pflege-Anstalten fur Psychisch-Kranke in den Skandinavischen Ländern« [Berlin 1901]; de aarlige officielle Oversigter over Sindssygeasylernes Virksomhed, Sth. Med. om Statens Ejendomme 1898, 1900—01).
J. Scharffenberg.

Rotvælsk, rotwelsch, er det tyske Navn paa det Tyvesprog, som taltes af »Gaunere« og andre omstrejfende, lovløse Eksistenser; det svarer altsaa til, hvad der i England kaldes *cant* (s. d.), i Frankrig *argot* (s. d.), i Italien *gergo*, og til det norske Fante- og Skøjersprog (se 6. Bd. S. 325). Ordet stammer fra *rot*, der i selve Sproget betyder en Tigger, og *welsch* (egl. »italiensk«) i Betydningen »uforstaaelig Tale«. Dets Hovedkilde med Hensyn til Ordforraadet er Jødetysk.

I Danmark bruges Navnet R. ofte om Natmandsfolkenes (s. d.) Sprog, der ogsaa kaldes Keltringelatin eller af dem selv Prævelikvantsproget. Vort Kendskab til dette nu uddøde Sprog hviler saa at sige udelukkende paa de Oplysninger, som Rektor N. V. Dorph (s. d.) fik af en Fange i Viborg Tugthus, hvis rotvelske »Privatissima« omtales i Blicher's Novelle »Keltringliv«. Sprogets vigtigste Kilde er Dansk, idet Bøjningssystemet og største Delen af Ordforraadet er af dansk (jydsk) Oprindelse; men Ordene ere ofte gjorte ukendelige ved Tilføjelse af fremmedlydende Endelser (*-taris*, *-um* o. s. v.), eller ved at der vilkaarlig er underlagt Ordene en ny Betydning (»Høvl« = Hund, »Skraaler« = Degn). Andre Ord i Sproget stamme fra det tyske R. eller fra Zigeunersproget. (Litt.: N. V. Dorph, »Rotvelsk Leksikon« [Viborg 1824]; samme, »De jydske Zigeunere og en rotvelsk Ordbog« [Kbhvn. 1837]; F. Dyrlund, »Tatere og Natmandsfolk i Danmark« [Kbhvn. 1872], S. 331 ff.).
V. D.

Rotwitt, Carl Edvard, dansk Politiker, født 2. Marts 1812 i Hillerød, død 8. Febr. 1860 i Kjøbenhavn, blev Student 1828, cand. jur. 1833, Prokurator i Thisted 1836 og Højesteretsadvokat 1842. R. tog før 1848 ingen Del i det offentlige Liv, men sympatiserede med Oppositionens venstre Fløj og var i Eftersommeren 1848 en af Lederne af Hippodrommøderne. 1849 valgtes han til Folketingsmand for Frederikssunds-Kredsen og genvalgtes her indtil sin Død. Han sluttede sig nærmest til Bondevennernes Parti, dog med selvstændig Holdning i mange Enkeltspørgsmaal, og sattes af Partiet ind i en Række betydelige Udvalg, medens han kun sjældnere deltog i Forhandlingerne i Salen. 1853—59 var han Folketingets Formand, en Stilling, han udfyldte med en Dygtighed og Takt, som ogsaa vandt Modstandernes Anerkendelse. 1856 valgtes han af Folketinget til Medlem af Rigsraadet. Han var 1855 bleven Amtmand over Frederiksborg Amt og traadte her i nærmere personlig Forbindelse med Kongen og Grevinde Danner, hvilket vistnok væsentlig bidrog til, at Opmærksomheden henledtes paa ham som mulig Afløser af Hall, da denne og hans Ministerium i Efteraaret 1859 vare komne i Konflikt med Hoffet. R. modtog det ham tilbudte Hverv og dannede 2. Decbr. 1859 sit Kabinet i Forstaaelse med Bondevennepartiet paa Rigsdagen, men uden deri at optage nogen af dette Partis Førere. Selv overtog R. Justitsministeriet og (midlertidig) Ministeriet for Holsten. Det af R. dannede Ministerium fik straks i udpræget Grad den nationalliberale Opinion imod sig og betegnedes af den ledende Presse som afhængig, dels af Bondevennerne, dels af Grevinde Danner og Kammerherre Berling. Selv Ministeriets heftigste Modstandere undtoge dog delvis R. fra deres Fordømmelsesdom og anerkendte hans Dygtighed og hæderlige Karakter. Hverken han eller nogen af de øvrige Ministre fik dog Lejlighed til at gennemføre betydeligere indre Reformer eller en fra deres Forgængeres forskellig Politik over for Hertugdømmerne, thi kun lidt over to Maaneder efter Ministeriets Tiltræden opløstes det som Følge af R.'s pludselige Død.
N. N.

Roty [råti'], Louis Oscar, fransk Medaillør, er født 12. Juni 1846 i Paris. Han er Elev af Dumont og Ponscarme, vandt 1875 Rom-Prisen. R. er en fremragende Kunstner; sammen med Chaplain, Ponscarme o. a. har han bragt nyt Liv over fransk Medaille- og Plaketkunst; hans Stil er udpræget malerisk, Omskriften er anbragt med fin Forstaaelse. Til hans bekendteste Værker høre Æresmedaillen til Pasteur's 70-aarige Fødselsdag, til Chevreul's Hundredeaarsfødselsdag, Medaill. i Anl. af den algierske Østbanes Aabning, Plaketter for hans Forældre, for Paris'es kirurgiske Klinik, »In labore quies«, den skønne Daabsmønt (Moder med Barn) i Anledning af Kunstnerens Søns Daab (1892), Plaketten »Faarehyrdinde« o. m. I Hamburg's Kunsthalle findes en stor Samling af R.'s Værker. Flere af de ovennævnte og en Snes andre af R.'s Arbejder ses i Ny Carlsberg's Glyptotek i Kjøbenhavn. (Litt.: F. Mazerolle, *R. biogr. et catalogue* [Paris 1898]).
A. Hk.

Roubaix [rubæ'j, By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Nord, 9 Km. N. 0. f. Lille og i en lignende Afstand fra den belgiske Grænse, er Knudepunkt paa Nordbanen og ligger ved R.-Kanalen, der forbinder Schelde med Deule (27 Km.) og V. f. R. gaar gennem en 2,3 Km. lang Tunnel. R. er for største Delen en By fra den nyere Tid og har en gotisk Kirkebygning, et Raadhus, et Teater og et offentligt Anlæg. R., der 1901 havde 124,660 Indb., er en af Frankrig's betydeligere Industribyer og skylder Udviklingen af den moderne Fabrikindustri sin stærke Vækst. Siden 19. Aarh.'s Begyndelse har dets Befolkning (1806 8,724 Indb.) fordoblet sig 15 Gange! Det er navnlig i Tilvirkning af Klæde, at R. indtager en fremskudt Plads. Til dette anvendes Uld, Bomuld og Silke, oftest sammenblandede. I anden Række kommer Sjaler, Fløjl,

Møbelstoffer, Tæpper, Baand, Kniplinger, Tvist og virkede Varer. Af andre Industrigrene drives Tilvirkning af Støbegods (Jærn og Kobber), Væve-stole og Maskiner, Kautsjuk og Sæbe. Samtidig med Industrien er Handelen tiltagen; nu anslaas den aarlige Omsætning til et Beløb af 500 Mill. frc. Størst er Omsætning med Raaprodukter til Fabrikkerne: Faareuld, Garn, Væveriartikler og Stenkul. R. besidder en Række Institutioner til Fremhjælpning af materielle og aandelige Interesser, saaledes en Handelsret, en Kunstindustriskole, et Museum for Kunst og Erhverv, et Handels- og Erhvervskammer og en Filial af Frankrig's Bank samt et College, et Bibliotek og to Hospitaler. R. har Sporvejsforbindelse med Lille, Tourcoing og Wattrelos. *M. Kr.*

Roubillac [rubija'k], Louis Francois, fransk Billedhugger, født 1690 i Lyon, død 1762 i London. Han kom 1744 til England. Her kom han, der forud var vel skolet under Lærere som Permoser og N. Coustou, til at spille en meget fremtrædende Rolle i Kunstlivet. Som Billedhugger var R. en stor Virtuos og en udpræget Barokstils-kunstner. Protegeret af Familien Walpole har han udført talrige Arbejder for det engelske Aristokrati: Monumenter i Westminster Abbey for Hertugen af Argyle, Haendel, W. Hargrave m. fl., i Cambridge Georg I, i Oxford en Statue af Locke o. s. fr. *A. Hk.*

Roucoutræ [ruku'-] se Bixaceae.

Roudaire [rudæ'r], Francois Élie, fransk Officer og Hydrograf, født i Guéret 6. Aug. 1836, død smst. 14. Jan. 1885. Efter at have gennemgaaet Krigsskolen i St. Cyr blev han 1861 Kaptajn i Generalstaben. 1873 fik han overdraget de geodætiske Arbejder ved Bestemmelsen af Biskra's Meridian. Da han fik Øje for visse Egne af det nordlige Sahara's lave Beliggenhed i Forhold til Middelhavet, fremsatte han det Forslag at sætte de tunesiske-algierske Schotts under Vand ved at gennemgrave Klitrækken mellem dem og Havet for saaledes at skabe et Indhav i Sahara; Omkostningerne anslog han til ca. 20 Mill. frc. 1874 bevilgede Nationalforsamlingen ham virkelig 10,000 frc. til at fortsætte sine Undersøgelser, og han tilbragte derefter et Par Aar i det sydlige Tunis i Spidsen for en Kommission. Senere Undersøgelser viste imidlertid, at Planen var umulig, da den hvilede paa fejlagtige Hypoteser. *C. A.*

Roué [rwe'] (fr.), Forfører, udsvævende Menneske, »Udhaler« af den finere Verden. Benævnelsen (af *rouer*, radbrække) kom i Brug under Hertug Filip af Orléans's Regentskab som Betegnelse for de finere Levemænd.

Rouen [rwâ'], By i det nordlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Seine-Inférieure og forhen Normandiet's Hovedstad, ligger ved højre Bred af Seine 130 Km. oven for dens Udmunding i Kanalen, hvorfra Ebbe og Flod forplante sig helt op til Byen. R. er Knudepunkt paa Vestbanen (Linierne Paris—Le Havre, R.—Amiens og R.—Elbeuf) og har 4 Banegaarde. Skønt R. ikke mere er Seine's første Havneby, idet Le Havre paa dette Omraade har overfløjet den, er den dog vedblivende en af Frankrig's vigtigste Handels- og Havnebyer og en af dets første Fabriksstæder. Med sin Forstad St. Sever paa venstre Seine-Bred staar R. i Forbindelse ved en Jærnbro og en Stenbro med 6 Buer, der fører over Øen Lacroix. Byens Udvikling har medført, at dens tidligere gammeldags Præg er gaaet tabt. Ejendommelige gammeldags Bygninger ere blevne erstattede af moderne Nybygninger, og paa de gamle Fæstningsværkers Plads er der anlagt en Ring af Boulevarder. Blandt de aabne Pladser mærkes Raadhuspladsen og den gamle Torveplads, og blandt dens Gader de brede Færdselsaarer langs Seine, hvorfra Hovedgaderne udgaa under rette Vinkler. Af disse ere Rue de la République og Rue Jeanne d'Arc de pragtfuldeste. Af Byens Kirker ere Katedralen, Notre Dame og Klosterkirken St. Ouen fremragende gotiske Bygningsværker. Katedralen tilhører i sin Stil det 13. Aarh., dog stammer den rigt smykkede Facade med de to fritstaaende høje Taarne (75 M. og 77 M.) fra 16. Aarh. og de to smukke Sideportaler fra 15. Aarh. Et 148 M. højt Jærnspir er opført, hvor Hovedskibet skærer Sideskibene. I det indre, der har en Længde af 136 M., en Bredde i Tværskibet af 52 M. og en Højde af 28 M., findes værdifulde Glasmalerier og 25 Kapeller. Blandt Mindesmærkerne er det i sort og hvidt Marmor udførte Dobbeltmonument over de to Kardinaler Amboise og et af Diana af Poitiers oprettet Monument for hendes Mand Louis Brézé særlig iøjnefaldende. Kirkens Kostbarheder opbevares i Kapitelbiblioteket. Klosterkirken St. Ouen blev for største Delen opbygget 1318—39; dog stammer det smukke 82 M. høje Taarn over Korsarmene fra 16. Aarh., og den vestlige Hovedfaçade blev 1846—58 forsynet med en ny Portal og to 86 M. høje Taarne. Det ejendommeligste ved denne Kirkebygning turde være den elegante Sydportal med dens Forhal og det i alle Forhold harmonisk afstemte Indre. Ligeledes seværdige Kirkebygninger i gotisk Stil ere St. Maclou (15. Aarh.) med smukke Skulpturer og udskaarne Trædøre af Jean Goujon samt et 78 M. højt Taarn, St. Vincent, St. Godard og St. Patrice med til Dels gode Glasmalerier og i Forstaden St. Sever den romanske Kirke St. Gervais. Ogsaa blandt de verdslige Bygninger findes smukke Repræsentanter for den gotiske Bygningsstil; dette gælder navnlig om den gamle Parlamentsbygning, der er opført i sengotisk Stil og udmærker sig ved sin rige Façadeudsmykning og store Sale, først og fremmest den dristig hvælvede Sal *des Pas perdus* (ell. *des Procureurs*) og Assiserettens Sal med smukt forarbejdet Træværk. Desuden maa nævnes Justitspaladset (15. og 16. Aarh.), Ærkebispepaladset (15. Aarh.), Raadhuset, der er en Del af det gamle Kloster St. Ouen, H6tel du Bourgtheroulde (15. Aarh.) med en smuk Gaard og mange Relieffer, deriblandt en Fremstilling af Frants I's Møde med Henrik VIII, et gotisk Klokketaarn (14. Aarh.), Jeanne d'Arc-Taarnet, oprindelig en Del af et af Filip August opført Slot, og Taarnet St. André (15. Aarh.). Af nyere Dato ere *Théâtre des Arts*, Børsen, Toldhuset og Museumsbygningen. Byens Pladser, Anlæg og Broer ere prydede med et stort Tal af Statuer, blandt hvilke maa fremhæves en Statue af Corneille af David d'Angers og en Rytterstatue af Napoleon I udført af Dubray samt den store Ste.-Marie-Fontæne.

R., der 1901 havde 115,914 Indb., er paa

Bomuldsmanufakturens Omraade Frankrig's første By. I Staden og dens nærmeste Omegn findes 1,4 Mill. Spindestole og 22,000 Vævestole, med hvilke der tilvirkes Trykvarer, Møbel- og Klædningsstoffer, Kravater og Rouenneries (o: Stoffer af farvet Garn, f. Eks. Lommetørklæder). I anden Række kommer Tilvirkning af broget farvede uldne og blandede Væve samt Spinding og Vævning af Hør. Af andre Industrigrene drives særlig Fabrikation af Maskiner, navnlig Gasmotorer og Skibsmaskiner, Jærnvarer, Kemikalier, Sæbe og Lys, Læder, Spiritus og Konfiturer samt Skibsbygning.

R.'s Havn er ligesom London's, Antwerpen's og Hamburg's en Flodbavn, og Broerne i R. ere overhovedet de sidste, der føre over Seine. Den Overvægt, som dybtgaaende Oceandampere have faaet paa Fragtmarkedet, har medført, at R. har maattet afstaa en ikke ringe Del af Udenrigshandelen til Le Havre; men R. er dog, naar der udelukkende tages Hensyn til Antallet af indkomne og udgaaede Skibe, den femte paa Listen over Frankrig's Havnestæder. Havnen har en Dybde af 5 M., og Kajerne have tilsammenlagt en Længde af 5 Km. 1894 lossede 1,350 Skibe med 759,000 Tons og ladede 625 Skibe med 247,000 Tons — alle i international Fart. Den største Omsætning har R. med England og Rusland. De indførte Varer, der 1894 havde en Værdi af 182 Mill. frc., vare navnlig Korn (62 Mill. frc), Vin (26 Mill. frc), Tømmer (13 Mill. frc), Papirvarer, olieholdige Frugter, Petroleum, Stenkul og Ris. Samme Aar udgik der Varer for 41 Mill. frc, navnlig Sukker (10 Mill. frc), Træ-, Metal- og Bomuldsvarer samt Kemikalier. Hertil kommer en ikke ringe Indenrigshandel, der besørges (1894) af 2,328 ind- og udgaaede Skibe med tilsammen 461,000 Tons.

R. er meget rig paa Dannelses- og Undervisningsanstalter. Der findes et Par Lyceer og Seminarier for gejstlige, Lærer- og Lærerindeseminarier, en Skole for Medicin og Farmaci, en hydrografisk Skole, en Kunstskole, en Skole for Handel og Erhverv, et Bibliotek med 130,000 Bd., 3,500 Manuskripter og 350 Inkunabler, et Kunstmuseum, en botanisk Have og et Museum for Oldsager og naturhistoriske Genstande og et Industri- og Handelsmuseum. Af humane Institutioner findes 3 Hospitaler, et Blindeinstitut, en Døvstummeskole, et Vajsenhus og 2 Sindssygeanstalter. Byen er Sædet for Departementspræfekten i Seine Inférieure, Kommandoen for 3. Armékorps, en Ærkebiskop, et protestantisk Konsistorium, en Appel- og Assisedomstol og en Sø- og Handelsret samt et Agerbrugs- og Handelskammer, en Børs og en Filial af Frankrig's Bank. Paa højre Seine-Bred ligge Forstæderne Déville, Bois Guillaume og Darnétal og paa venstre Bred Sotteville og Petit Quevilly, alle med betydelig Industri. Paa en udsigtsrig Høj 4 Km. 0. f. R. ligger Blosseville med Staaltraadsbane, en i 13. Aarh.'s Stil opført Valfartskirke (fra 1842) og et Mindesmærke for Jeanne d'Arc.

I latinske Skrifter nævnes R. som *Rotomagus*, Vellokassernes Hovedstad, og var under Konstantin den Store Hovedstad i *Provincia Lugdunensis secunda* og førte i Middelalderen Navnene *Rothomum* og *Rodamum*. 841 blev R. erobret af Normannerne og var efter 859 stadig i deres Besiddelse, blev 911, da Rollo fik Normandiet i Forlening, Residens for de normanniske Hertuger, indtil Vilhelm Erobrer (1066) drog til England. Filip August erobrede R. fra Englænderne 1204; men i de kommende Aarhundreder var den et Tvistens Æble mellem de to Lande. Under Hundredaarskrigen var R. 1419—49 i England's Besiddelse, og her maatte Jeanne d'Arc bestige Baalet 1431. Under Hugenotkrigene blev Byen erobret af det katolske Parti 1562, og Henrik IV belejrede den 1591—92 uden at kunne bringe den til Fald; den overgav sig dog til ham 1594. Allerede 1175 havde R. faaet en fri Kommunalforfatning. I 16. Aarh. begyndte en i 17. Aarh. stærkt blomstrende Fajanceindustri. 1633 led R. stor Skade under en orkanagtig Storm, og 1774 lagde en Ildebrand Staden i Aske. 1848 var for R. et uroligt Aar; 25. Febr. ødelagdes under en Tumult i Fabrikkvarterne de engelske Spinderier, og 27.—28. Apr. kom det til Barrikadekampe i Anledning af Valgene. Fra 6. Decbr. 1870 til 22. Juli 1871 var R. besat af tyske Tropper, (Litt.: Chéruel, *Histoire de Rouen pendant l'époque communale* [2 Bd., Rouen 1843—44]; Giry, *Les établissements de Rouen* [2 Bd., Paris 1883—85]). *M. Kr.*

Rouen-And se Ænder.

Rouergue [rwæ!rg], Landskab i det sydlige Frankrig, udgjorde den østlige Del af den tidligere Provins Guienne, danner nu Departementet Aveyron. I Gallertiden var R. Rutenernes Hjemstavn, hørte i 9. Aarh. under Greverne af Toulouse; men da de uddøde 1066, kom det ved Køb under Greverne af Carlat og gik 1302 ved Giftermaal over til Huset Armagnac, som det tilhørte, indtil det 1589 blev forenet med de franske Kronlande. Hovedstaden er Rodez. *M. Kr.*

Rougé [ruže'], 1) Olivier Charles Emmanuel, Vicomte de, fransk Ægyptolog, født i Paris 11. Apr. 1811, død i Bois-Dauphin i Departementet Sarthe 27. Decbr. 1872. R., der tilhørte en gammel adelig Familie fra Bretagne, studerede først Retsvidenskab i Paris, men dyrkede ved Siden heraf østerlandske Sprog, indtil han 1839 fik Champollion's Grammatik imellem Hænder. Fra nu af ofrede han al sin Fritid paa Ægyptologien, der efter Grundlæggerens tidlige Død længe havde staaet i Stampe, og som det skulde falde i hans Lod at føre et godt Skridt videre. Hans første Arbejde var en indgaaende Kritik af Bunsen's »Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte« [i »Annales de Philosophie chrétienne«, 1846—47], der fulgtes af en Del indholdsrige smaa Afhandlinger i »Revue Archéologique«. 1849 blev han Konservator ved den ægyptiske Samling i Louvre og foretog derpaa en længere Studierejse til Europa's vigtigste ægyptiske Samlinger: Leyden, Torino, London og Berlin. 1849 indgav han til »Académie des Inscriptions« en større filologisk Afhandling med fuldstændig Tolkning af de syv første Linier af en ægyptisk Indskrift, der indeholder en Art Biografi af en Kriger Ahmes fra Eileithyia. Betydningen af hvert enkelt Ord var godtgjort ved en Mængde Eksempler, hentede fra Mindesmærkerne, ligesom han ogsaa gav en sammenhængende Oversættelse af den hieroglyfiske Tekst. Ved Udgivelsen af

denne Afhandling [1851], der alle Vegne vandt i almindelig Anerkendelse, genfødtes saa at sige Ægyptologien, saaledes at den fra den Tid anerkendtes som en virkelig Videnskab. 1852 udgav R. »Notice sur un Manuscrit égyptien«, en Analyse og Oversættelse af en ægyptisk Papyrus, som dengang var i Privatbesiddelse i Frankrig, men som snart efter købtes af British Museum. Den indeholder, som R. paaviste, et ægyptisk Eventyr: >De to Brødre«. I »Journal Asiatique« udgav han derefter [1856—58] en fuldstændig Tolkning af en hieroglyfisk Indskrift i Nationalbiblioteket i Paris, der handler om Helbredelsen ved en ægyptisk Gud af en asiatisk Prinsesse, der var besat af en ond Aand. 1853 blev han Medlem af Instituttet og 1860 Professor i Ægyptologi ved *College de France*. Efter en Rejse til Ægypten 1862—63 udgav han »Recherches sur les Monuments qu'on peut attribuer aux six premieres dynasties de Manéthon«, et grundlæggende Værk for Studiet af Ægypten's ældste historiske Tid. Hans sidste Værk: »Chrestomathie égyptienne« [4 Bd.], der indeholder en Grammatik og en Tolkning af Æthioperkongen Piankh-Mer-Amon's historiske Indskrift, ligesom ogsaa hans »Recueil d'Inscriptions« [4 Bd.] udkom først fuldstændig efter hans Død. R. har desuden i Akademiets Skrifter, i »Revue Archéologique« o. s. v. udgivet mange vigtige Afhandlinger. — 2) Hans Søn Jacques, Vicomte de R., er født 1840, er Forf. til flere ægyptologiske Skrifter: »Inscriptions et notices recueillies å Edfou« [2 Bd., 1880], »Textes géographiques du temple d'Edfou« [i »Revue Archéol.«, 1865—72], »Géographie ancienne de la Basse-Égypte« [Paris 1891], foruden mange Afhandlinger i »Mémoires de la Société des Antiquaires de France< og andre Tidsskrifter. (Litt.: H. Wallon, *Notice hist. sur la vie et les travauxde M. E. de R.* [i »Comptes-Rendus de l'Acad. des Inscr.«, 1877]). *V. S.*

Rouge et noir [ru.ženwa!r] (fr.: »rødt og sort«), Hasardspil.

Rougemont [ružmõ'] (Donon), et 1,008 M. højt Bjærg i Vogeserne, med en vid og smuk Udsigt og Spor af et Oldtidstempel. Over R. fører Donon-Vejen fra Saarburg i Lothringen til Molsheim i nedre Elsass. *M. Kr.*

Rougemont [ružmõ'], Navn paa to Smaabyer i det østlige Frankrig, den ene i Territoriet Belfort, 13 Km. N. 0. f. Belfort og tæt ved den tyske Grænse, har Væveindustri og (1896) 2,516 Indb. — den anden i Dep. Doubs, 14 Km. 0. f. Baume les Dames, har Planteskoler, Fabrikation af Papir og Møbelbroderier og (1896) 1,146 Indb. *M. Kr.*

Rouget de Lisle [*ružædəli!l*], Claude Joseph, Marseillaisens Digter, født i Lons-le-Saulnier 10. Maj 1760, død i Choisy-le-Roi 26. Juni 1836, Søn af en Advokat, fik en god Opdragelse og viste tidlig Evner for Poesi og Musik. 1784 blev han Ingeniørofficer, 1789 Kaptajn. 24. Apr. 1792, da han laa i Garnison i Strassburg, digtede han Marseillaisen (s. d.). R. d. L. var ingen Fjende af Kongedømmet, men blev endog en Tid berøvet sin Kommando, da han var imod dets Afskaffelse. Under Rædselstiden blev han fængslet, men slap for Henrettelse ved Robespierre's Fald. Han digtede derpaa Chant i du 9. Thermidor. Ved Quiberon blev han saaret i Kampen mod Emigranterne og tog Afsked fra Hæren 1796. Under Kejserdømmet og Restaurationen var han som Marseillaisens Digter ugunstig stillet og ernærede sig ved Kompositioner, Opera-tekster og lyriske Digte uden større kunstnerisk Værd. 1830 skaffede Louis Philippe ham en Pension. 24. Apr. 1892, Marseillaisens Hundredaarsdag, afsløredes et Mindesmærke for R. i Choisy-le-Roi. *J. L.*

Rougsø, Herred i Østjylland, det mindste i Randers Amt, bestaar af en Landtunge, der skyder ud mellem Randers Fjord og Kattegat; mod Syd begrænses det af Grund Fjord, der fra Randers Fjord trænger ind mod Øst, og Sønderhald Herred, fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa. Fra Nord til Syd er den største Udstrækning ca. 15 Km., fra Vest til Øst 12 Km. Det er ca. 107 □Km. og havde r. Febr. 1901 4,343 Indb. (1801: 2,254, 1860: 3,687, 1890: 4,470), d: ca. 41 paa 1 □Km. Jorderne, der ere noget højtliggende, men for en stor Del temmelig jævne (højeste Punkt er 44 M.), ere dels gode, muldede Lerjorder, dels Sandjorder. Af de smaa Vandløb nævnes Hevring Aa mod Sydøst. Hvad Frugtbarheden angaar, hører det til Amtets middelgode Herreder, idet der i Gennemsnit gaar ca. 10 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af hele Arealet ere henved 3,900 Hekt. besaaede, 5,800 Eng, Græsgang o. s. v., ca. 250 Skov, 180 Moser og Kær og ca. 350 Heder. Der var 1898: 1,433 Heste, 5,837 Stkr. Hornkvæg, 5,447 Faar og 2,660 Svin. Herredet er delt i 5 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,079 Tdr., og der var s. A. 843 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Sønderhald og Nørre Herreder. i verdslig Henseende hører det under R., Sønderhald og Øster-Lisbjærg Herreders Jurisdiktion. — Herredet har tidligere udgjort en 0, idet den Kærstrækning, som ligger mellem Grund Fjord og Kattegat, og hvori nu Hejbæk og til Dels Hevring Aa flyder, har været et Sund. Det eksisterede ikke som Herred paa Valdemar II's Jordebogs Tid, men udgjorde en Del af Sønderhald Herred og hørte som saadan til Aabosyssel. Hvornaar det er blevet udskilt som et selvstændigt Herred, ved man ikke. (Navnet forekommer 1203 som Roxø, og 1282 nævnes en Provst i Roxho). Senere hørte det til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt, indtil det 1793 optoges i det da dannede Randers Amt. *H. W.*

Rouher [rwæ!r], Eugène, fransk Statsmand, født 30. Novbr. 1814 i Riom i Auvergne, død 3. Febr. 1884. Han blev 1836 Sagfører i sin Hjemstavn og udfoldede tidlig Veltalenhed i Straffesager. 1846 søgte han forgæves Valg til Deputeretkammeret som Regeringens Kandidat, men valgtes 1848 til Nationalforsamlingen som Republikaner. Dog sluttede han sig snart til Højre og senere til Prins Louis Napoleon's (Napoleon III) personlige Politik; var ogsaa med en kort Afbrydelse Justitsminister Oktbr. 1849—Oktbr. 1851 og støttede baade Valgrettens og Pressefrihedens Indskrænkning. Efter Statskuppet i Decbr. 1851 blev han paa ny Minister, men tog Afsked i Januar n. A., fordi han misbilligede

Inddragelsen af den orléans'ske Families Godser. Derimod overtog han straks efter Posten som Næstformand i Statsraadet og blev Febr. 1855 Handelsminister, samt 1856 Senator. Han sluttede 1860 den vigtige Handelspagt med England og i de tre følgende Aar de tilsvarende Aftaler med Belgien, den tyske Toldforening og Italien, samt gennemførte Overgangen til Frihandelssystemet; han forblev dets varme Talsmand ogsaa efter 1870. Juni 1863 blev han Formand for Statsraadet og 4 Maaneder senere Statsminister, d: Regeringens Ordfører i den lovgivende Forsamling. I de følgende 6 Aar var han utvivlsomt Ministeriets vigtigste Medlem og fik derfor 12. Juli 1867 af Émile Ollivier Spottenavnet »Vicekejseren«, ligesom Zola i sin Roman »Eugène Rougon« har haft ham for Øje. Som »Taleminister« viste han et glimrende Talent, idet han med stor Dygtighed forstod at fremstille Forholdene i det gunstigste Lys og at fremhæve hver enkelt Sags gode Sider. Men under dette politiske Sagførerhverv kunde han ikke undgaa gentagne Gange at maatte forsvare aldeles modsatte Opfattelser, alt efter som de forandrede Forhold gjorde dette fornødent. Ikke faa »bevingede Ord« have deres Udspring fra hans Taler. Medens han saaledes 1865 erklærede Toget til Mejico for Kejserdømmets »største Tanke«, maatte han 1867 forsvare Rømningen som en politisk Nødvendighed. Han fremstillede s. A. det tyske Forbunds Tredeling som en stor Vinding for Frankrig, men maatte dog vedgaa, at Preussen's Sejr ved Sadowa havde fremkaldt »patriotiske Ængstelser«. Ogsaa forsikrede han med Salvelse, at Italien »aldrig« skulde faa Rom. Indadtil holdt han fast ved et strengt Regimente og erklærede Parlamentarismen uforenelig med den almindelige Valgret. Da Kejseren i Juli 1869 fandt det fornødent at gøre politiske Indrømmelser af Hensyn til den offentlige Mening, maatte R. ogsaa gaa af som Førsteminister, men blev Formand for Senatet, og øvede underhaanden stor Indflydelse paa Statsstyreisen, modarbejdende en virkelig Overgang til et frisindet System. Da Krigen var erklæret i Juli 1870, forsikrede han med Patos, at Frankrig var rede til Kamp, og at Sejren var vis; i August drog han til Lejren ved Chalons og fremkaldte den ulyksalige Beslutning, at Mac Mahon's Hær skulde gaa op imod Nord — til Undergangen ved Sedan. Derefter flygtede han til England og vendte først hjem i Marts 1871. I Juli s. A. søgte han forgæves Valg til Nationalforsamlingen; det lykkedes ham først i Febr. 1872, og han var siden saavel i som uden for Forsamlingen Napoleonisternes Leder og fornemste Ordfører. Han forsvarede aabent Kejserdømmet saavel imod Audiffret Pasquier som imod Gambetta; var 1873 med at styre Thiers og stemte imod Septennatet, men lod Partiet stemme for. 1876 gik han over i Deputeretkammeret (stillede sig paa Corsica imod Prins Napoleon), men efter Kejserprinsens Død i Juli 1879 trak han sig tilbage fra det politiske Liv. Haa anerkendte vel Prins Napoleon som Kejserdømmets Arving, men betragtede aabenbart dets Sag for tabt og søgte ikke Genvalg 1881. Han var en Mand med rige Aandsgaver og en ivrig Magtstræber, men savnede fast Overbevisning og virkeligt Storsyn. *E. E.*

Rouillard [ruja!r], Pierre Louis, fransk Billedhugger, født 16. Jan. 1820 i Paris, død 2. Juni 1881 smst. R., Elev af *Ecole d. beaux-arts* og af Cortot, ansat som Professor ved den kejserlige Tegneskole, var en overordentlig søgt Kunstner, ogsaa uden for Fædrelandet; under Bestillingernes Mængde kom den flinke Kunstner derfor ind paa en ret routinemæssig Masseproduktion af dekorativ Skulptur, overvejende Dyr. Bekendte Arbejder: Ørne (Ny Opera i Paris), mange Arbejder ved det gamle og det ny Louvre (Diana omgiven af Nymfer og Dyr, etc), den kolossale Hest af forgyldt Bronze (Trocadero-Fontænen), mange Smaagrupper i Sølv, Bronze, Gips, o. s. fr. *A. Hk.*

Ronlade [rula!ðe] (fr.), en Skive udbanket Kød, spækket paa den ene Side og derpaa rullet fast sammen og stegt. Inden i R. er som oftest et lille Stykke Flæsk eller lidt hakket Persille. ***R. H.***

Roulade [rula!ðe], i Sangkunsten et rullende Løb, en virtuosmæssig Passage.

Rouleau [rulo'] (fr.), Rulle, Valse, Rullegardin.

Roulement [rulmã'], et i den franske Proces gældende System, hvorefter i Domstole, baade civile og kriminelle, der bestaa af flere Kamre, samtlige Vicepræsidenter og Dommere hvert Aar successivt skulle gøre Tjeneste i alle Kamre. Meningen med R. er at skaffe Dommerne en saa alsidig Uddannelse som muligt, at sætte en Bom for steril Routine, samt endelig at forhindre den enkelte — mere fremragende eller mere hensynsløse — fra at udøve et i Længden svækkende Eneherredømme. R. kan tænkes og er faktisk ogsaa i Frankrig praktiseret paa forskellige Maader. Milepæle i dette Retsinstituts Udvikling markeres af Dekretet af 30. Marts 1808, Ordon. af 11. Oktbr. 1820, jfr. Dekret af 28. Oktbr. 1854, Dekret af 16. Aug. 1859 samt endelig af Dekret af 21. Oktbr. 1870, der forandredes ved Justitsministeriets Anord. af 12. Juli 1871. *Fr. D.*

Ronlere [rulere] (fr.), rulle, være i Omløb, cirkulere.

Roulers [rulæ!r] eller Rousselaere, By i Belgien, Provins Vestflandern, ved Mandel, der er en Biflod til Lys, er Knudepunkt paa Banen Brügge—Courtrai, idet der fra R. udgaar to Linier, den ene til Ypern, den anden til Menin, har en statelig Kirke, et smukt Raadhus, driver Fabrikation af uldne og halvuldne Stoffer samt Lærred, Broderier, Tobak og Cikorie, har betydelig Handel med Lærred og (1890) 20,339 Indb. *M. Kr.*

Roulette [rulæ't] (fr.: lille Hjul), Lykkespil, hvortil benyttes en Drejeskive; Redskab ved Kobberstikkerkunsten til Pladens Bearbejdelse.

Rouletter [rulæ'ter] (fr.) bestaa som Regel af Mos af Grønsager eller af en eller anden Stuvning, der med Husblas er stivet, saa at den kan trilles til temmelig smaa Kugler. Disse paneres og koges i Klaret. *R. H.*

Rouletter se Moletter.

Roumanille [rumani!j], Joseph, provençalsk Digter, født i Saint-Rémy 8. Aug. 1818, død i

Avignon 24. Maj 1891. Han er en af Grundlæggerne af den saakaldte Félibre-Bevægelse (se Félibre). Som Lærer ved en lille Skole i Avignon fik han Mistral til Elev fra 1845 og havde megen Indflydelse paa ham som provençalsk Digter. Selv udgav han i sit Modersmaai en Række Skrifter i Vers og i Prosa — »Li Margarideto« [1848], »Li Sounjarello« [1851], »Li Provençalo« [1852, en Saml. af 31 provençalske Forfatteres Digte], Dramaet »La Part dou bon Dieu« [1853, med en Indledning om den provençalske Retskrivning] — til han 1854 med seks Landsmænd begyndte den egentlige nyprovencalske Litteraturbevægelse. Som Boghandler i Avignon og ved sin praktiske Sans fik R. stor Betydning tor Udbredelsen af det ny Maalstræv, og især virkede han ved den provençalske Almanak (»Armana prouvençau«), hvori han skrev en Mængde. R. var et udpræget humoristisk Talent af folkeligt Præg. Af hans senere Bøger kunne anføres Digterværkerne »Li Flor de såuvi« og »Li Nouvè« og Samlinger af Prosafortællinger som »La Campano *mountado*« [1857], »Lou Mege de Cucugnan« [1863] o. fl. Baade af hans Digte og af hans Prosaarbejder er der udkommet Udvalg, henholdsvis med Titelen »Lis Oubreto« og »Li Counte provençau« [Avignon 1892]. *E.G.*

Round Heads [ra'undhä'dz] (Rundhoveder) bleve de engelske Puritanere spottende kaldte paa Grund af deres Skik at lade Haaret klippe kort. Under Borgerkrigen mellem Parlamentet og Kong Karl I blev »R. H.« Navnet paa det Parti, der sluttede sig til Parlamentet, medens Kongens Tilhængere kaldtes »Kavalerer«. *F. L.*

Rousdon [ra'uzdən] eller Roosdown, By i det sydlige England, paa Kysten af Devonshire, S. f. Axminster, har et af C. E. Peek 1886 grundlagt astronomisk Observatorium. *M. Kr.*

Rousseau [ruso'], Jean-Baptiste, fransk Digter, født i Paris 6. Apr. 1670, død i Bruxelles 17. Marts 1741. Skomagersøn, men fik ikke desto mindre en omhyggelig Uddannelse, kom i Forbindelse med fornemme Herrer, som toge sig af ham, og havde allerede som ganske ung Ry for at være en begavet og formfuldendt Poet. Men hans Karakter var tarvelig og bragte ham mange Fortrædeligheder. Medens han til Tider optraadte som den alvorlige Lyriker med pompøse Oder og højtstemte religiøse Hymner, fik hans ondskabsfulde Sind og Anlæg for den poetiske Satire ham til, naar Lejlighed gaves, at udsende drilagtige, kyniske Epigrammer, der ofte snærtede bestemte Personer paa den mest uforskammede Maade. Man nægtede at optage ham i Akademiet, til hans store Forbitrelse; og da han havde forsøgt sig som dramatisk Forfatter, men ingen Lykke gjort, tildelte han sine litterære Uvenner, navnlig La Motte og Saurin, Skylden derfor. Nogle særlig giftige Vers mod disse Mænd gav Anledning til, at R. 1712 dømtes til livsvarig Forvisning fra Kongen af Frankrig's Riger og Lande. Allerede forinden havde han imidlertid forladt Landet og levede nu sit øvrige Liv, mest for Resten under ret gode Vilkaar, i Schweiz, Østerrig og Nederlandene. Ligesom han selv vedblev at protestere mod Dommens Retfærdighed, havde han ogsaa gode Forsvarere; han sagde nej til et Tilbud om at komme tilbage, men ansøgte rigtignok selv senere (under et hemmeligt Ophold i Paris) forgæves derom. I Voltaire havde han en afgjort Uven; de havde gjort hinandens Bekendtskab i Bruxelles, men det endte med et fuldstændigt Brud. Som lyrisk Digter (*Odes, Cantates)* nød R. længe stor Anseelse for Versenes Korrekthed og retoriske Velklang; i sine Epigrammer kan han være virkelig fin og vittig, naar ikke Gift og Galde og Grovhed tage Overhaand. »Œuvres complètes« [5 Bd., Paris 1820], »Œuvres lyriques«, ved Manuel [1852]; mange Udgaver af hans udvalgte Værker. *E. G.*

Rousseau [ruso'], Jean-Jacques, fransk Forfatter og Socialfilosof, født i Geneve 28. Juni 1712, død i Ermenonville ved Paris 2. Juli 1778. Moderen, Datter af en reformert Præst, døde ved hans Fødsel og erstattedes kun daarlig af et Par skikkelige Tanter. Faderen var Urmager, en ret dannet og læselysten, men letsindig Mand. Han lærte tidlig Sønnen at læse, men overpirrede hans Fantasi ved at fylde ham med Romaner, medens dog en Oversættelse af Plutark ogsaa tidlig gav R. Kærlighed til Frihed og Beundring for Stordaad. Da Faderen maatte flygte paa Grund af en Æressag (1722), blev R. sat i Pension hos Præsten Lambercier i Bossey, i Nærheden af Geneve. Her levede Drengen en lykkelig Tid, i hvilken hans Følelse vaktes for Naturen, Skoven og Landet, men en uheldig Hændelse, en ufortjent Tugtelse, medførte, at hans Onkel Bernard tog ham bort derfra og satte ham paa et juridisk Kontor, hvor man ikke kunde stille noget op med ham, og saa i Lære hos en brutal Gravør, der pryglede ham og brændte hans Bøger, medens R. paa sin Side blev en lysten og forslagen Fyr, der rapsede og gjorde gale Streger og til sidst løb bort og strejfede om i Landet (1728). Paa disse Vandringer kom han til Consignan i Savojen, hvor en Præst tog sig af ham og sendte ham til Fru de Warens i Annecy, en fint dannet og elskværdig Dame af en meget svag Karakter, der var flygtet bort fra sin Mand og gaaet over til den katolske Kirke, som gav hende en Pension, og for hvilken hun nu hvervede Proselytter. Hun syntes om ham og sendte ham til et Kloster i Torino, der optog ham i den katolske Kirke, men, imod R.'s Forventning, igen overlod ham til sin Skæbne. Han stod saaledes hjælpeløs og raadvild i en fremmed By; et Par gode Kvinder toge sig af ham og skaffede ham Plads som Tjener hos en adelig Dame, hvorfra han fik en lignende Stilling hos Grev de Gouvon. Her opdagede en Slægtning af Greven, Abbed de Gouvon, hans Evner og læste Latin med ham. Men R. kedede sig ved det regelmæssige Liv og flygtede bort med en letsindig Landsmand ud i Verden, i Vandre- og Eventyrlyst. Paa disse Omstrejfninger kom han igen til Annecy og fængsledes atter af Fru de Warens, der nu vilde gøre en Præst af ham og fik ham paa et teologisk Seminarium. Men Lærerne vare R. for strenge, og det gik ikke. Da han imidlertid havde følt Lyst til at blive Musiker, overgav Fru de Warens ham til en Musiklærer, der uheldigvis maatte flygte paa Grund af Strid med Stedets Præster, og R. fulgte ham til Lyon.

Letsindig, uklog, impulsiv, med en underlig Uro i Blodet, omtumledes han nu forskellige Steder, til Dels som Musiklærer, trøstedes kun ved sine Vandringer i Naturen og længtes tilbage til »Moder«, o: Fru de Warens. Han fandt hende igen i Chambéry, hvortil hun nu var flyttet; han havde de bedste Hensigter, han vilde tjene sit Brød som Skriver og Musiklærer, men endte dog med at leve paa Fru de Warens's Bekostning paa hendes Landgods les Charmettes. Fra »Moder« blev hun nu hans elskede; men trods det pinlige i denne Situation levede han dog her, med enkelte Afbrydelser, 1732—39 nogle lykkelige Aar, i hvilke han i væsentlig Grad udvidede sin Dannelse, idet han ikke blot slugte forskellig Litteratur, men ogsaa studerede Filosofi (Locke, Leibniz, Descartes og Malebranche) og Matematik. Her lagdes i Virkeligheden Grunden til hans aandelige Udvikling og Lysten til selv at blive Forfatter. Men Vandrelysten laa ham stadig i Blodet, — en fri, farende Svend i Guds fri Natur med en urolig gærende Hjerne — og da han efter en af disse Udflugter fandt sin Plads optagen hos Fru de Warens, hvis Forhold for øvrigt bleve mere og mere forhutlede, af en Frisør, og visse Stumper af sædelig Følelse forbød ham at modtage Tilbudet om at dele hende med Frisøren, gik han sin Vej og virkeliggjorde til sidst den Plan, han havde undfanget, at gaa til Paris. Han vilde her forelægge Akademiet et nyt System til at udtrykke Noder ved Tal, som hans opfindsomme Hjerne havde udpønsket.

1741 kom R. til Paris, med 15 Louisdorer, en Komedie »Narcisse« og Nodesystemet i Lommen. Nodesystemet trængte ganske vist ikke igennem, men han fandt Adgang til de litterære Kredse af højtdannede Mænd og Kvinder og gjorde Bekendtskab med Diderot, d'Alembert, Voltaire, Fontenelle, Mariveaux, Condillac o. a. Man skaffede ham en Stilling som Sekretær hos den franske Gesandt i Venedig, Grev de Montaigu, en ret ubehagelig Mand, med hvem R. slet ikke kunde enes. Efter 17 Maaneders Forløb vendte han da tilbage til Paris for at leve som Forfatter. Her gjorde han imidlertid et højst uheldigt Skridt, idet han indlod sig i en Forbindelse med Térése Levasseur, en ret godmodig, men ganske udannet og uvidende Kvinde, med hvem han senere levede sammen; de af dette Forhold avlede 5 Børn sendte han efterhaanden til Hittebørnshospitalet, idet han trøstede sig med den Formening, at de der vilde faa en bedre Opdragelse, end han og Térése kunde give dem; en sørgelig og ydmygende Baggrund for den begejstrede Apostel for Moderens og Faderens Pligter mod Barnet. R. maatte nu leve af at undervise i Musik og afskrive Noder, og Diderot lod ham skrive Artiklerne om Musik for Encyklopædien; en Tid lang var han ogsaa Sekretær hos Madame Dupin. I Virkeligheden blev der vist det ejendommelige Menneske med de ildfulde Øjne og interessante Ansigt en hel Del Venlighed; og han hutlede sig igennem med sin Térése.

Da skete det, at R. 1749 tilfældigvis faldt over det af Akademiet i Dijon udsatte Prisspørgsmaal, »om Fornyelsen af Videnskaberne og Kunsten havde bidraget til at forædle Sæderne«. Det satte hans Sjæl i Brand; en vældig Forestillingsstrøm af Tvivl og Modsigelse skød frem i hans feberhede Hjerne, og han fik Dristighed nok til at svare med det nej, der hviskedes fra Bunden af hans Sjæl, og som nu i »Discours sur les sciences et les arts« [1749] raabtes ud i Verden med den Sindsbetagethedens Stemmeklang, der fanger Sjæle. Nej, Videnskab og Kunst have ikke forædlet Sæderne; de have kvalt Friheds-følelsen og forværret Menneskenes Karakter, fremmet Luksus og stillet Talentet over Dyden. Han rejste her Kulturproblemet. Den Strid, som han fandt mellem den overforfinede, kunstlede Kultur, han levede i, og det Ideal af ubunden Naturfrihed, han kendte fra sine Vandringer i Skovensomheden, generaliserer han til en universel Modsætning. Fra denne raffinerede Kultur, der kvæler Individet i en fin Tvangstrøje, viser han tilbage til Naturen og naturlig menneskelig Frihed, til hin primitive Tilstand af Enfold, Uskyld og Fattigdom, da Ønsket ikke gik videre end Mulighed for Tilfredsstillelsen, og da Instinktlivets umiddelbare Lykke ikke var opløst af Refleksionen. Ikke blot gav Akademiet ham Prisen, men han blev med eet Slag en af Frankrig's første Forfattere. Hvilket Paradoks, nyt og sælsomt, men der var en Brod deri. Forstanden sagde: Nonsens, men Følelsen hviskede: der er noget deri. Det var aandrigt og æggende, og hvilket Emne for Salonerne! Modskrifter og Kritikker myldrede frem, R. blev umaadelig feteret, fik Besøg i Masse, og paa hans bevægelige Sind gjorde denne Lykke et stærkt Indtryk. Men han egnede sig ikke for Salonlivet, en halvvild Vagabond, og under Sindets Højtryk besluttede han kun at tjene Dyden, trak sine Silkestrømper af, aflagde sin Kaarde, anlagde rund Paryk og gav »Bjørnen«. Han vilde leve af Nodeafskriven og kun beskæftige sig med sine Studier. Paa den Tid offentliggjorde han sin »Lettre sur la Musique«, der vakte Røre, og tænkte paa helt at hellige sig til Musikken, da hans Drama »Narcisse« faldt igennem. Men Operaen »Le devin du village« [1752] gjorde til Gengæld stor Lykke og vandt Ludvig XV's Ros og Tilbud om en Pension og havde nær gjort R. vaklende i sin Beslutning, men han, der altid havde vist en vis Ringeagt for Penge, blev igen sig selv, afslog Pensionen og rejste med Térése til Geneve, hvor han traadte tilbage i den protestantiske Kirke og atter fik Borgerret. Han besøgte ogsaa Savojen og traf Fru de Warens i Nød og Elendighed og understøttede hende senere efter Evne. Han opholdt sig længere Tid i Chambéry og skrev her som Besvarelse af en ny Prisopgave af Dijon-Akademiet sin Afhandling: »Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes« [1753]. Han fortsatte her sit Tema fra den første Afhandling, idet han udførlig beskriver og lovpriser Naturtilstanden paa Civilisationens Bekostning, men han anslog ogsaa ny Strenge, idet han fører Uligheden med dens Følge af Krig, Elendighed og Forbrydelse tilbage til Indførelsen af Privatejendommen og i sin stærke Hævden af Menneskenes Lighed af Naturen og alles Ret til Frihed foregriber Nutidens mest demokratiske Ideer. Hans Berømmelse steg: man stillede ham som Tænker ved Siden af Montesquieu, som Prosaforfatter ved Siden af Voltaire.

Da han Foraaret 1756 efter indtrængende Indbydelser vendte tilbage til Frankrig, modtoges han med stormende Begejstring. Men han var nu engang ikke skabt for Salonlivet. Fra de fornemme Kredse længtes han tilbage til Naturen og de store stille Skove. Da stillede en Tilbederinde, Generalforpagterfruen d'Epinay, der ejede Slottet la Chevrette, et Hus paa en 5 å 6 Værelser ved Montmorency-Skoven (den senere berømte Ermitage) til R.'s Raadighed. Han drog hertil med Térèse og hendes Moder, og alt var idel Lykke. Men R.'s Sind var vanskeligt, han var forfængelig, jaloux over for andre, vilde feteres og dog helst være ene, forelskede sig desuden i Madame d'Épinay's Svigerinde Madame d'Houdetot, og alt dette førte til saa mange Misforstaaelser, Opgør, Forklaringer og Trakasserier, at R. pludselig Januar 1758 brød med sin Beskytterinde og Venner som Diderot, Grimm og Holbach og forlod Ermitagen. Han gik dog kun til Montmorency, hvor han enten boede i et lille i en stor Have liggende Hus eller paa det Hertugen af Luxembourg tilhørende Slot. Her var han saa snild at betinge sig den fuldstændigste Uafhængighed af sine Velyndere, og her skrev han sine navnkundigste Værker. Efter at han 1758 havde pirret Salonerne ved sin >Lettre å d'Alembert sur les spectacles«, i hvilket han fordømte Skuespillet til Diderot's Harme, udgik herfra, fra Skovene ved Montmorency, »Nouvelle Héloise«, >Contrat social« og »Émile«, Bøger, der skulde afføde en ny Kulturverden.

Først kom »La nouvelle Héloïse«. Her er Skildringer af Genfersøen og Walliserlandet, af Naturscener og Naturmennesker af uforlignelig Skønhed, en ny dyb Naturfølelse; her er et Islæt af vidtrækkende Reformtanker; her er den dybe Lidenskab og den ægte digteriske Følelses Sprog; her er Skildringer af stærk og dyb Elskov, af Ægteskabets og Familielivets Skønhed og Værdighed, af Resignationens Adel, den religiøse Tros Inderlighed. En Verden af Værdier, der vare blevne fremmede for en forstandsklar og kritisk-negativ Tid, drages frem og løftes til store sindsbetagende Magter. R. er her ikke blot paradoks og negativ; han skaber en ny Værdiverden. Han indsætter Livets store, elementære Værdier i deres Ret med en Følelsens Varme og en Stemningens Inderlighed, der griber. Han indvarsler en ny Tid; han betegner et Gennembrud: ved sin Indflydelse paa Herder, Sturm und Drang og Romantikken paavirker han alle Landes Litteratur og de følgende Tiders Livssyn.

3 Aar senere kom R.'s to andre Hovedværker: »Contrat social« og »Émile«. I »Contrat social« sammenarbejder R. de to Prisskrifters Reformtanker til et positivt abstrakt, radikalt politisk System, der bliver Revolutionsmændenes Katekismus og Grundlaget for det moderne radikale Demokrati. Staten er fremgaaet af en Samfundskontrakt, som alle have indgaaet med alle. Suveræniteten ligger hos Folket, er uafhændelig og udelbar, Loven er Udtryk for den almindelige Vilje, der i sig optager de enkeltes Viljer; den lovgivende Magt ligger hos Folket, den udøvende er kun dets Tjener. Den almindelige Vilje kan ikke fejle. Suveræniteten kan ikke udøves gennem Repræsentationer, og Folket maa fra Tid til anden samles for at give Love. For at forstaa denne Tankegang maa det mærkes, at Idealet for R. var, i Tilknytning til hans Minde om hans Fødeby Geneve med dens Selvstyre og Sans for Folkefrihed og Ret, Oldtidens smaa Stater. Han hævder Menneskets Lighed og Frihed, der betinge hinanden; men ved Lighed forstaar R. ikke, at alle skulle have samme Grad af Magt og Rigdom, men kun, at Magten ikke bliver til Voldsmagt og kun gøres gældende i Kraft af Loven, og hvad Rigdommen angaar, at ingen Borger bliver saa rig, at han kan købe en anden, og ingen saa fattig, at han er nødt til at sælge sig. »Contrat social« gjorde uhyre Opsigt. Polakker og Korsikanere bad endogsaa R. om, at han vilde affatte Konstitutioner for dem. Dette gjorde R. vel ikke, men han skrev: »Lettre sur la législation des Corses« og »Considérations sur le gouvernement de Pologne« [1772]. Betydeligere er hans »Discours sur l'économie politique«, først trykt i »Encyclopædien« [1755], hvori han, i Modsætning til A. Smith's Skole, opfatter Nationaløkonomien som Statens vise og legitime Regering til Bedste for Borgernes Almenvel og ogsaa kommer ind paa Hovedfordringer i den moderne Socialpolitik: Progressivskat og Nationalopdragelse.

I »Emile«, R.'s navnkundige Opdragelsesroman, som Goethe kaldte Naturens Evangelium, og som gennemsyrer al moderne Pædagogik, er Grundtonen Natur og Frihed. Vend tilbage til Naturen; lad Barnet være Barn; Barndommen er ikke blot Middel, men ogsaa Maal som et selvstændigt Livsafsnit, med dets Primitivitet og Umiddelbarhed, der ikke maa kvæles ved for tidlig Overbebyrdelse og Dressur. Opdragelsen maa helst være negativ. Skærm Barnets Hjerte for Lasten og dets Forstand mod Vildfarelsen, men lad det ellers bruge sine Evner frit. Lad det bruge sine Sanser, se, løbe, springe, tumle sig ubundet og frit. Anskuelser (ingen Ord uden Sag), Selvvirksomhed i Kræfternes fri Brug, det er Opdragelsens Grundlag (jfr. Pædagogik S. 795). Saaledes giver han Barnet sin Barndom og ved sin indtrængende Tale til Forældrene en Moder og en Fader, Hjemmets Værdier. I »Émile« findes ogsaa et Afsnit, den savojiske Vikars Bekendelser, der giver os R.'s Forhold til Religionen og lige fjernt fra kirkelig Dogmatisme og Fritænkernes negative Kritik virkede som en Brand i Tidens Næse og kaldte alle Lejre til Vaaben imod ham. I et jævnt, herligt og ophøjet Sprog taler han her den naturlige Religions Sag. Det er den umiddelbare Følelses, Hjertets Religion, der genindsættes i sin Ret som grundmenneskelig Værdi. Indholdet er Deismens, Troen paa Gud, Udødelighed og Frihed, men Grundlaget er et helt andet end filosofiske Refleksioner, Hjertets Trang.

R.'s Lykke i Montmorency er nu snart forbi. »Contrat social« og den savojiske Vikars Trosbekendelse bringe en Række af virksomme Fjender i Bevægelse. Straks efter, 1762, lader Parlamentet »Émile« brænde. R. maa flygte, det urolige Vandreliv begynder igen; han jages fra i Sted til Sted. Han drager til Bern-Omraadet; Ærkebispen af Paris sender Hyrdebrev efter ham, i Geneve brændes »Émile« af Bøddelen, R. forvises fra Bern. Han søger et Asyl i det preus-

siske Kanton Neuenburg, hvor den elskværdige Guvernør Lord Keith modtager ham venlig. Han slaar sig ned i Moitiers. Her synes Lykken atter smile, her er Natur og Fred. Men R. vil værge sig, skriver til Ærkebispen af Paris og til første Syndikus af Geneve og fremkalder derved Strid og Uro i Geneve, endvidere sit Stridsskrift »R. à Christophe de Beaumont, archevêque de Paris« og de berømte >Lettres écrites de la Montagne«, hvori han giver et glimrende Forsvar for Trosfriheden imod Kirkens Dogmer og Politivilkaarlighed. Det ægger yderligere. Præsten i Moitiers tordner imod ham fra Prædikestolen, Bønderne true, R. flygter; tager til Peters-Øen i Bieler-Søen, men forjages. Da tilbyder Frederik II det saarede Vildt et Tilflugtssted i Potsdam, og R. er til Sinds at tage mod Tilbudet, men faar i Strassburg en Indbydelse fra den engelske Filosof Hume til et engelsk Landsted i Wootton; hans Venner skaffe ham frit Lejde over Paris, og R. tager til Hume. Her tilbringer han tretten Maaneder, botaniserer, musicerer og redigerer sine Memoirer. Men to af Naturel saa forskellige Mænd som Hume og R. passe ikke sammen, og en enkelt Begivenhed, et af Lord Walpole offentliggjort opdigtet Brev fra Frederik II til R., bringer den Mistænksomhed, der altid har luret paa Bunden af R.'s Sjæl, til Udfoldelse, næsten til Forfølgelsesvanvid. R. mistænker ogsaa Hume og bryder med ham, og flakker saa om i Frankrig (bl. a. Bourgoin, Monquin og Trye, hvor han vies til Térèse). 1770 faar han Lov til at vende tilbage til Paris og slaar sig ned i Rue Platiére, der nu bærer hans Navn, fuldender her sine utrolig aabne »Confessioner«, ernærer sig for øvrigt af at afskrive Noder og vandrer, klædt i en armenisk Dragt, i halv sindssyg Mistænksomhed omkring blandt Pariserne, og føler vel kun en Straale af Lykke, naar han botaniserende vandrer i Boulogne-Skoven. Hans »Dialogues« og »Rêveries«, forbavsende Blandinger af vidunderlig Veltalenhed og Vanvid, belyse hans Mangel paa Sindsligevægt. 1778 modtog han Indbydelse af Marquis de Girardin til at bebo et stille Landhus i Ermenonville ved Paris, og her døde han. Hans Lig blev bisat i Parken ved Ermenonville (paa den saakaldte Poppelø). Under Revolutionen blev hans Statue opstillet i Pantheon. Senere have hans Landsmænd rejst en Statue i Legemsstørrelse paa den skønne R.-Ø ved Genève.

R.'s Betydning maales jo ved det Gennembrud, hans Værker betegne. Ved Prisskrifterne rejses Kulturproblemet, »Héloïse« vækker en mægtig litterær Bevægelse (jfr. Frankrig, >Litteratur«, S. 1076), »Émile« er banebrydende i Pædagogikken, »Contrat social« i Socialpolitikken. R. klinger nu som en Grundtone igennem 100 Aar i hele Eftertidens Livssyn, Aandsliv, Opdragelse og Socialpolitik. Ingen Enkeltmand har haft en saadan Indflydelse paa 19. Aarh. som han. — Han staar lige saa ensom som mægtig i Tiden (Diderot er dog noget beslægtet med ham). I en overforfinet Tid er han Repræsentant for Naturen og Naturligheden, det primitive, umiddelbare; i en kold, kritisk og analytisk Forstandstid springe Følelsen og Hjertet i ham. I en religionsløs eller gold dogmatisk Tid tolker han Hjertets Religion. Han er det ny og Fremtiden, og Tiden, det bestaaende som Kritikken, staar imod ham. Hvorledes fik denne uakademiske, vandrende og forjagede Litterat denne uhyre Indflydelse! Ikke ved sin Karakters Storhed, han var løs, forfængelig, dydshovmodig og mistroisk indtil Vanvid; ikke ved sin Tankes logiske Klarhed: hans Skrifter strutte af Modsigelser, vild Ensidighed og forhastede Generalisationer; ikke ved sin Dyd, om det end skal indrømmes, at han i sit Livs dybe Forsumpning reddede Sansen for Hjertets Renhed. Han fik den heller ikke blot derved, at han var en glimrende Forfatter — det var der mange andre, der var. Men han fik den ved sin Følelses Inderlighed, sin Stemnings Dybde, sin inderlige Naturfølelse, sin dybe og demokratiske Menneskefølelse, sit geniale Aandsslægtskab med det primitive, umiddelbare, naturlige, sin stærke Følelse for Livets jævne, primitive Værdier og fremfor alt ved sit store, inderlige, stemningsbevægede Hjertes Idealisme. (Litt. Af de forskellige Udgaver af R. kunne fremhæves: Dupeirou's [35 Bd., 1782] og Musset-Pathey's [23 Bd., 1823—26] samt Streckeisen-Moulton's *Œuvres et correspondances inédites* [1861], og af de mangfoldige Skrifter om R.: Streckeisen-Moulton, *R., ses amis et ses ennemis* [2 Bd., Paris 1865]; St.-Marc Girardin, *R., sa vie et ses ouvrages* [2 Bd., Paris 1875]; John Morley, *R.* [Lond. 1873]; Mahrenholtz, >R.'s Leben, Geistesentwickelung und Hauptwerke« [Leipzig 1889]; H. Boudoin, *La vie et les œuvres de J. J. R.* [2 Bd., Paris 1891]; Faquet, *XVIIIe siècle*; Hettner, »Frankrig's Litteraturhistorie i det 18. Aarh.« [oversat fra Tysk, Kbhvn. 1875]; Høffding, »R.« [Kbhvn. 1896]). *Cl. W.*

Rousseau [ruso'], 1) Philippe, fransk Maler, (1816—87), studerede under Gros og Bertin. I Begyndelsen malede han Landskaber. Efterhaanden blev Dyreverdenen hans Speciale; hans Fremstilling her var ofte humoristisk genremæssig. Hans betydelige koloristiske Evner træde maaske stærkt frem i hans mange fortræffelige Stilllebenstykker. Til de bekendteste Arbejder høre: >Den gamle Rotte« og >Storke holde Hvil« [begge i Luxembourg-Mus.], »En Frokost« [Mus. i Valenciennes], »Marked« [Mus. i Caen] etc.

2) (Pierre Étienne) Théodore, født 15. Apr. 1812 i Paris, død 22. Marts 1867 i Barbizon (Seine-et-Marne). R. fik sin Kunstuddannelse i David'sk Retning under Lethiére, men han studerede fuldt saa meget paa egen Haand, oppe i Louvre, hvor han kopierede A. v. de Velde o. a., og ude i Naturen, saaledes paa en Rejse i Auvergne og Normandiet 1830—32. Sidstnævnte Aar debuterede han paa Salonen. Det følgende Aar udstillede han smst. »Kyst ved Granville«. Ved denne Tid begynde hans Studier i Fontainebleau-Skoven, den han og et Par andre Kunstfæller (Dupré o. a.) bleve de kunstneriske »Opdagere« af; derude færdedes R. det meste af sin Levetid i intimt Samliv med Naturen; han opsøgte ikke de pittoreske Scenerier, gik de ensomme Veje og tog de jævne Motiver (en Mose mellem Træer, en Skovlysning, nogle store Ege o. l.), der her laa for, og ind i sine Billeder lagde han gerne Ensomhedens mørke, lidt barske Stemning. Han malede nu Hovedværker som »Seine-Dalen«, »Dal ved Bas-Meudon«, »Højskov

i Compiègne« etc. Men hans energisk-hensynsløse Malemaade, der ikke spurgte om harmonisk Linieføring og ikke brød sig om Komposition, vakte — ret naturligt i øvrigt — Akademikernes Indignation. 1835 bleve hans Billeder (nogle Partier fra Jura-Egnen) refuserede paa Salonen. 1835—48 varede denne Forvisning. Fra da af var R., hvem litterære Kapaciteter som Thoré, Gautier og G. Planche havde slaaet til Lyd for under Eksilet, den berømte Mand. R.'s Landskaber, med det kraftig grønne, der stak Pariserne i Øjnene, og med den næsten brutalt grove Penselføring, der fejede alle Enkeltheder til Side, havde imidlertid længe svært nok ved at faa Indpas i det større Kunstpublikums Gunst. Dertil var R. for meget af Banebryderen, Fornyeren, hvis Pensel i Iveren efter at faa den stærke sluttede Naturstemning frem til Tider næsten kunde virke frastødende. R. er især stor og fortrinlig i Gengivelsen af Atmosfærens flygtigste Fænomener, i Luften, Lyset, Himmelen. Ikke med Urette kalder man ham Fader til det naturalistiske Stemningsmaleri (se Barbizon-Skolen). Bekendte Arbejder: »Sumpen« [Louvre 1854], »Ved Fontainebleau« [Louvre], »Flodlandskab« [Mus. i Nantes], »Græssende Køer« [Mus. i Montpellier] etc.; ogsaa uden for Frankrig er hans Kunst repræsenteret, f. Eks. i Tretjakow-Galeriet i Moskva og i Privatsamlinger i Amerika. (Litt.: Biogr. af A. Sensier [*Souvenirs de Th. R.*, Paris 1872] m. fl.). *A. Hk.*

Rousseau [ruso'], Samuel Alexandre, fransk Komponist, er født 11. Juni 1853 i Neuvemaison (Dep. Aisne), studerede ved Paris-Konservatoriet og opnaaede 1878 *prix de Rome*. R. har skrevet en Del Kirkemusik, et Par Operaer og adskillige Sange. *W. B.*

Rousselaere [ra'usᵉla.r] se Roulers.

Rousses, Les [leru's], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Jura, tæt ved den schweiziske Grænse og 1,135 M. o. H. ved Vejen mellem Besançon og Geneve, har et stærkt Fort, Stenbrud, Tilvirkning af Ure, optiske Instrumenter og Glas, driver Handel med Kvæg og Ost (Gruyéres) og har 500 Indb., som Kommune dog 2,500 Indb. N. 0. f. for Byen ligger Lac des R., en Sø, der har Afløb gennem Orbe. *M. Kr.*

Rousses, Les Grandes [legrãdru's], et Bjærgmassiv i de cottiske Alper, paa Grænsen af de sydøstfranske Departementer Isère og Savoie, har betydelige Bræer, der ere Kilderne til Romanche og Arc. I Toppene Etendard og Pic Bayle naar Massivet en Højde af 3,478 M. Opstigning sker fra Le Bourg d'Oisans eller Oz til Bjærgstuen La Fare (2,216 M.). *M. Kr.*

RoUSSet [rusæ'], Camille Félix Michel, fransk Historiker, (1821—92). Efter længe at have været knyttet til *College Bourbon* blev R. 1864 Krigsministeriets Historiograf, en Stilling, der dog ophævedes 1876. Han har forfattet en Række dygtige Arbejder over Emner af Frankrig's nyere Historie, saaledes »Histoire de Louvois« [1861—63], »Les volontaires de 1791—94« [1870] med skarp Kritik af de republikanske Tropper. »Histoire de la guerre de Crimée« [1877], »La conquête d'Alger« [1879] o. fl. *Kr. E.*

Roussillon [rusijõ'], den sydligste af de gamle franske Provinser, grænsede mod Syd til Spanien, mod Øst til Middelhavet og mod Nord til de tidligere Provinser Languedoc og Foix, udgør det nuværende Dep. Pyrénées-Orientales. Hovedstaden var Perpignan. Landet blev erobret af Romerne Aar 50 f. Chr., og det var i deres Besiddelse, indtil de 462 bleve fordrevne af Vestgoterne, og det var Romerne, som efter Hovedstaden og Floden *Ruscino* gav Landet Navnet R. 720 blev R. besat af Maurerne, der dog bleve fordrevne af Pipin den Lille 759. Det styredes af franske Grever indtil 1172, da det blev forenet med Aragonien, dog under fransk Lenshøjhed indtil 1258, da Ludvig XI opgav Lenshøjheden. Senere erobredes R. af Ludvig XIII og blev ved Pyrenæerfreden 1659 lovformelig afstaaet til Frankrig. Den lange Forening med Spanien og den lettere Forbindelse med dette Land end med Frankrig, forklarer, at kataloniske Sæder og Dialekter endnu ere bevarede i R. *M. Kr.*

Roussillon-Vine [rusijõ'], forskellige røde og hvide Vine fra Roussillon, af hvilke de bedste ere den røde Banyuls og den hvide Rivesaltes, Frankrig's fineste Sødvin, samt den mørke Grenache. De anvendes dels som Likørvine, dels til Forskæring af lettere Vine. *K. M.*

Rout [ra'ut] (engl.), (Sammenrotteise, Opløb), fra Begyndelsen af 18. Aarh. Betegnelse for store selskabelige Sammenkomster i den fornemme Verden.

Route [ru't] (fr.), Vej, Rejse.

Routine [ruti!nᵉ] (fr.), Færdighed gennem Øvelse; deraf routineret.

Rouvier [ruvie'], Maurice, fransk Statsmand, er født 17. Apr. 1842. Han var først Advokat i Marseille og blev Septbr. 1870 efter Kejserdømmets Ophør Generalsekretær hos Præfekten. Juli 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og hørte her til yderste Venstre; blev 1876 ligeledes valgt til Deputeretkammeret, hvor han siden uafbrudt har haft Sæde. Snart efter Valget blev han Genstand for en skamløs Bagvadskelse (beskyldt for utugtig Optræden), men frikendtes ved den Undersøgelse, han fik fremkaldt, og opnaaede 3 Aar efter al faa Oprindelsen til Beskyldningen opdaget. Han tog vigtig Del i Drøftelsen af økonomiske og finansielle Spørgsmaal som udpræget Frihandelsmand; var tidlig Tilhænger af en Indkomstskat, men vilde ikke gaa med til at beskatte Kapitalen. Novbr. 1881—Jan. 1882 var han Handelsminister under Gambetta, samt paa ny Oktbr. 1884 —Marts 1885 under Ferry. Han sendtes 1886 til Italien for at underhandle om en ny Skibsfartspagt; blev 1887 Formand for Finansudvalget, og Maj s. A. Første- og Finansminister. Som saadan fjernede han straks Boulanger fra Krigsministeriet og nødte senere Præsident Grévy til at trække sig tilbage efter Wilson-Skandalen. Han styrede paa ny Finanserne Febr. 1889—Decbr. 1892 i 3 forskellige Ministerier og med saa stor Dygtighed, at Kursen paa franske Statspapirer steg betydelig. Han blev dog styrtet som delagtig i Panama-Sagen, men senere frikendt; vedgik aabent, ligesom Floquet, at han havde modtaget Penge af Selskabet for at bruge dem til at bekæmpe Boulanger. Allerede 1894 blev han igen Formand for Finansudvalget og endelig Juni 1902 paa ny Finansminister. *E. E.*

ROUX [ru'], Kommune i den belgiske Provins

Hennegau, i Nærheden af Charleroi og ved Banelinien Braine—le Compte—Namur, har Kulgruber, Glashytter, Fabrikation af Nagler og Kæder og (1890) 8,430 Indb. *M. Kr.*

ROUX [ru'], Karl, tysk Maler, (1826—94), i Düsseldorf Elev af Hübner, 1882 udnævnt til Direktør for Malerisamlingen i Mannheim, har malet historiske Scener i Wouwermann's Manér (Eks.: »En By plyndres i Trediveaarskrigen« [Karlsruhe-Gal.]), idylliske Genrestykker (»Dorothea med Oksespandet« [1863, smst.] etc.) og Dyrebilleder (»Paa Alpegræsgangen« [Mannheim-Gal.], »Høhøst«, »Kvægmarked ved Oktoberfesten i München« m. fl.). *A. Hk.*

Roux [ru'], Louis Prosper, fransk Maler, født 1817 i Paris, død Apr. 1903 smst. R. var Elev af Delaroche. Han vandt Anseelse ved sine Kunstnerbilleder, hvor Vægten fornemmelig er lagt paa den maleriske Gengivelse af det kulturhistoriske Apparat: »B. Palissy« [1857], »Cl. Lorrain paa Forum«, »Rembrandt's Atelier« [St. Petersborg's Akad.], *v. d. Neer tegner ved Lygteskin«. Ved Siden heraf malede han dog lødigere Ting som det stemningsfulde »Kordrengenes Hosiannasang« [1859] og adskillige Kirkebilleder: »Christi Gravlæggelse«, »Nedtagelsen fra Korset« m. m., »St Rocchus« [1846, Luxembourg-Mus.] og en Cyklus Malerier til Madeleine-Kirken i Rouen. Ogsaa en Del Portrætter. *A. Hk.*

Roux [ru'], Pierre Paul Émile, fransk Læge, er født i Confolens i Charente 17. Decbr. 1853. R. studerede saavel Medicin som Kemi, blev 1883 Dr. med., 1878 Præparator ved Pasteur's Institut, 1896 Sousdirecteur adjoint og har i denne Stilling haft Del i de fleste af de store Arbejder, der ere udgaaede fra Pasteur's Institut, saaledes navnlig angaaende Miltbrand, Hundegalskab, Difteri, Stivkrampe og Kolera. *G. N.*

Rovana, Bjærgstrøm i Schweiz, Kanton Ticino, gennemstrømmer med nordøstlig Retning Val di Campo og udmunder i Maggia (s. d.). *H. P. S.*

Rovāto, By i Norditalien, Provins Brescia, ligger ved Foden af Monte Orfano 7 Km. N. 0. f. Chiari. (1901) 5,009 Indb. R. driver en Del Silkeindustri. *H. P. S.*

Rovbiller (*Staphylinidae*), Billefamilie, karakteriseret ved meget korte Forvinger og ved, at Bagkroppen som Følge heraf næsten er udækket; Dorsalpladerne i denne ere lige saa haarde som Ventralpladerne, og hele Bagkroppen overordentlig bøjelig. Der er i Alm. 5 Led i Tarserne. — R. danne en overordentlig stor Familie, ca. 9,000 Arter, med meget vid geografisk Udbredelse og rigt repræsenteret i Norden. Det er gennemgaaende smaa, til Dels meget smaa Former, som til Trods for de korte Dækvinger ere fortræffelige Flyvere; 2. Par Vinger ere nemlig vel udviklede og ligge foldede op under 1. Par. Føden er væsentlig animalsk, Smaainsekter, men en Del leve ogsaa af Detritus, nogle muligvis af Svampe og Alger. — Levevisen er i øvrigt meget forskellig; en Del ere gravende Former, som danne lange Gange under Jorden og navnlig i Sand- og Marskegne optræde i uhyre Mængder. Ved deres gravende Virksomhed soltørres Sandet hurtig, hvorved dette bliver tørt og løst; de kunne derfor vistnok bidrage noget til Sandflugt og Klitdannelse (*Bledius* o. a.). En stor Del leve som Myrmekofiler (s. d.) i Myretuer (*Atemeles*, *Lomechusa*). Talrige Former leve i Svampe, hvor deres Næring mulig er Svampene selv, mulig andre i disse levende Dyr. — Et Par Former, som leve i brasilianske Termitreder, og som udmærke sig ved stærkt opsvulmede Bagkroppe, ere levendefødende; adskillige ere Hulebeboere. (*Litt.*: J. C. Schiødte, »*Corotoca* og *Spirachtha*« [Kgl. D. Vidensk. Selsk. Skrifter 5. R., Nat. Mat. Afd. 4. Del, 1856]; »De tunnelgravende Biller *Bledius*, *Heterocerus*, *Dyschirius* og deres danske Arter« [»Nat. Tidssk.« 3. R., 4. Bd., 1866]). *C. W.-L.*

Rovdrift kaldes i Landbruget en hensynsløs Udnyttelse af Jorden for at skaffe øjeblikkelig Indtægt uden at tage Hensyn til de almindelige Principper for et rationelt Landbrug.

Rovdyr (*Carnivora*). Blandt Pattedyrene danne R. en særdeles vel afgrænset og talrig Orden. Der er dog inden for denne en rig Variation, saa at der kun kan paapeges forholdsvis faa fælles Karakterer. Det er kraftige Dyr med skarpe Sanser, hyppigst af Middelstørrelse, ingen Kæmper og ingen Dværge; de leve mest af andre Dyr, som de selv fange og dræbe, men der findes dog ogsaa nogle, der næsten kun tage Planteføde. Deres Tandbevæbning er meget karakteristisk. Fortænderne, f, ere smaa, de yderste størst; bedst udviklede ere de hos de mere altædende. Hjørnetænderne ere store, krumme og spidse, størst hos de mest blodtørstige. Blandt Kindtænderne ere den bageste Præmolar i Overkæben og den forreste Molar i Underkæben altid særlig uddannede som de saakaldte Rovtænder. Det er som oftest de største og stærkeste Kindtænder; de have et stort skærende, tofliget Parti, hvormed de glide forbi hinanden som Bladene i en Saks, den øverste yderst og forrest; desuden har den i Overkæben indadtil en knudret Hæl, medens den i Underkæben bagtil har et knudret Parti, der varierer stærkt i Udvikling i Samklang med Udviklingen af de bagved siddende Knudetænder. Foran Rovtænderne sidder en kortere eller længere Række savtakkede Tænder, Savtænderne, aldrig flere end |, hyppigst færre. Jo mere altædende vedkommende R. er, desto bedre udviklet er det knudrede Parti; Antallet af Knudetænder varierer fra $\frac{1}{0}$ til $\frac{2}{2}$, men det er dog ikke dette, der afgør Partiets Udvikling. Antallet er af en meget konstant Karakter, der derfor anvendes meget i Familiesystematikken, men det er Formen og Størrelsen i Forhold til Savtænderne, der varierer stærkest efter Levemaaden og derfor afgiver gode Slægts- og Artskarakterer. Bidets Kraft ses ogsaa forholdsvis let paa Kraniebygningen; jo længere Kæber og dermed jo flere Tænder, desto svagere Bid, jo kortere, desto kraftigere, da Musklerne her nemlig faa en kortere Vægtstang at arbejde med. Kamme paa Issen til Fæste for de kraftige Tyggemuskler findes ret hyppig og ligeledes Kamme paa Nakken for Halsmusklerne, der kunne gøre Dyret i Stand til at bære et stort Bytte i sin Mund. — Hovedet er altid frit fremtrædende paa en ret lang Hals; Kroppen er kraftig, snart niere smækker, snart mere plump. Lemmerne ere kraftige og frit stillede, alle Lemmeknogler i Underarm og -ben, i Haand- og Fodrod ere fri og bevægelige. Fødderne ere Poter, der aldrig have færre end 4 Tæer, men i øvrigt meget forskellige efter

deres Anvendelse, snart Svømmefødder som hos Odderne, snart Gravefødder med kraftige, klodsede Kløer som hos Grævlingerne, snart udmærkede Gribe- og Klatrefødder, hvis Kløer holdes skarpe ved at løftes under Gangen, som hos Kattene og Maarene. De fleste R. ere Taagængere, de mere plumpe som Grævling og Bjørn dog Saalegængere. Efter dette inddelte Linné R., en Systematik, der dog for længst er opgiven, saa meget mere, som adskillige halvvejs gaa paa Fodsaalen med kun den bageste Del løftet fra Jorden. — Nu bruges mest Flower's Inddeling af R. i de katteagtige (*Aeluroidea*), de hundeagtige (*Cynoidea*) og de bjørneagtige (*Arctoidea*), af hvilke den første Gruppe omfatter følgende Familier: Katte (*Felidae*), Desmerdyr (*Viverridae*) og Hyæner (*Hyaenidae* og *Protelidae*), den anden Hundefamilien (*Canidae*), den tredje Bjørne (*Ursidae*), Halvbjørne (*Procyonidae*) og Maarer (*Mustelidae*). I øvrigt se de enkelte Familier. — Som R. i udvidet Forstand kan man ogsaa betragte de uddøde eocene *Creodonta* og Sælerne (s. d.), i Modsætning til hvilke man da kalder de her omtalte R. de ægte R. (*Carnivora vera* eller *Fissipedes*). *M. Mi.*

Roverēto, Roveredo, By i Østerrig, Landskabet Tyrol, ligger et Stykke 0. f. Adige i denne Flods frugtbare Dal, Val Lagerina. (1890) 9,030 Indb., der fraregnet 500 Tyskere ere italienskTalende. R. har et Par gamle Kirker, et Par Klostre, et gammelt Slot, der nu er Kaserne, samt et italiensk Kollegium. R. er Centrum for Tyrol's Silkeavl og -industri og tilvirker desuden Læder, Papir og Vin og driver Handel med disse Varer samt med Kød og Frugt. I Nærheden af R. ligger et Par bekendte Landsbyer Sacco (ca. 2,000 Indb.), der har et Slot og er kendt som Dante's Forvisningssted 1302, samt Isera (ca. 600 Indb.), der producerer den udmærkede røde Isera-Vin. R. stod 1413—1510 under Venezia, men kom derefter til Østerrig. 1796 tabte Østerrigerne et Slag ved R. *H. P. S.*

Rovfluer se Asilidae.

Rovfugle *(Accipitres, Raptores, Raptatores)* kaldes en Orden af højt udviklede Fugle, med visse fælles ydre Kendemærker, særlig Næbbet, et kort stærkt Næb, hvor Overnæbbet er hvælvet og ender i en Spids, der gaar ned over Undernæbbet, og Fødderne med 4 ret lange kraftige Tæer, af hvilke Bagtaaen sidder i Højde med de andre, forsynede med stærkt krummede Kløer. De leve udelukkende af dyrisk Føde, levende Dyr eller Aadsler. Det er oftest store Fugle med skarpe Sanser; de leve uselskabelig, bygge Rede paa utilgængelige, højtliggende Steder; Ungerne ere nøgne ved Fødselen, blive i Reden, til de ere ud voksne. Med Hensyn til R.'s Stilling i Systemet, da er den tidligere almindelige Inddeling i de to store Grupper Dagrovfugle og Natrovfugle eller Ugler nu forladt af mange, som fuldstændig ville skille Uglerne ud og stille dem sammen med en Del af Skrigefuglene, nærmest beslægtede med Natravnene (*Caprimulgidae*). Af Dagrovfuglene adskilles atter Vestgribbene (*Cathartidae*) som en særlig, lavtstaaende Gruppe, gennem hvilken R. forbindes med de dem nærmest beslægtede Grupper, paa den ene Side Storke og Hejrer (*Ciconii*), paa den anden de Aarefodede (*Steganopodes*). Til- i bage blive da de egentlige R. med en Del Familier, Gribbe (*Vulturidae*), Slangefalke (*Gypogeranidae*) og Fiskeørn (*Pandionidae*) samt Falke- og Ørnegruppen (*Falconidae*) med ca. 350 Arter, delte i 6 Underfamilier, Lammegribbe (*Gypaetinae*), Ørne (*Aquilinae*), Vaager (*Buteoninae*), Høge (*Accipitrinae*), Aadselørne (*Polyborinae*) og Falke (*Falconinae*); i øvrigt er Adskillelsen mellem mange af Grupperne ikke skarp. — Af fossile R. ere fundne en Del, til Dels af nulevende Slægter; de ældste ere fra de eocene Lag i England. *O. H.*

Rovīgno [rovi'ño], By paa den sydvestlige Kyst af Istrien, ved en Sidebane til Canfanaro i Forbindelse med Jærnbanelinien Triest—Pola. (1890) 9,662 Indb. Byen har to Havne med Skibsværfter. Betydeligt Sardelfiskeri, Cementfabrikation og Udførsel af Vin og Oliven.

Rovīgo, 1) Provins i Norditalien, begrænses mod Nord af Provinserne Padova og Venezia, mod Vest af Verona og Mantova, mod Syd af Ferrara og mod Øst af Adriaterhavet. 1,774 □ Km. med (1901) 221,904 Indb. eller 125 pr. □Km. R. ligger mellem Adige's og Po's nedre Løb og er en lav Alluvialslette, gennemskaaren af talrige Kanaler, der ligesom selve Flodløbene indrammes af Diger. I den vestlige Del er Jordbunden frugtbar; men længere Øst paa bliver den sumpet og usund, og langs den 70 Km. lange Kyst træffer man det Sumplandskab, der benævnes Polesine, hvilken Betegnelse dog i videste Forstand gælder hele Provinsen. Oversvømmelser indtræde af og til, Inddigningen til Trods. Saaledes 1882, da Po's Vande overskyllede 30 Kommuner og foraarsagede uhyre Tab. Den eneste Næringsvej af Betydning er Agerbruget, og der dyrkes Hvede, Ris, Majs, Hamp, Vin og Morbær. Kvægavlen spiller en underordnet Rolle, og det samme gælder i endnu højere Grad Industri og Handel. R. gennemkrydses af et Par Jærnveje, men mangler Havne. Provinsen deles i 8 Kredse. — 2) Provinsens Hovedstad R. ligger 60 Km. S. V. f. Venezia ved en Kanal mellem Po og Adige. (1901) 6,038 Indb. R. har gamle Mure og Taarne, et gammelt Citadel, Raadhus med Malerisamling, Lyceum, Gymnasium, gejstligt Seminarium samt Teater. Af industriel Virksomhed findes Garverier samt Tilvirkning af Læder og Vokskerter. *H. P. S.*

Rovmaager (*Lestris*) se Kjover.

Rovno, By i Vestrusland, Guvernement Volhynien, ligger 174 Km. V. N. V. f. Schitomir og er Jærnbaneknudepunkt. (1897) 24,905 Indb., hvoraf Halvdelen er Jøder. R. er en af Volhynien's mest tiltalende Byer og driver Handel med Korn, Træ og Kvæg. *H. P. S.*

Rovnæb kaldes den Næbform, som findes særlig udpræget hos Rovfuglene, et kort, stærkt Næb, hvor Overnæbbet er hvælvet og med en Spids gaar ned over Undernæbbet. En noget lignende Næbform findes hos andre vidt forskellige Grupper, f. Eks. Tornskader (*Laniidae*) og Kjover (*Lestris*). *O. H.*

Rovsing, Kristen, dansk Skolemand, født 3. Decbr. 1812 i Manager, død 16. Jan. 1889 i Kjøbenhavn. Efter at have bestaaet Skolelærereksamen 1831 og teologisk Embedseksamen 1841 kastede han sig over Studiet af Pædagogikken, samtidig med at han var Lærer ved flere Skoler,

især »Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn«, for hvilken han — efter en pædagogisk Rejse i Tyskland og Schweiz — 1853 blev Bestyrer. R. overtog Skolen, der var stærkt paa Retur, med 76 Elever; men 7 Aar efter talte den 234 Elever; og det lykkedes ham i det hele at bringe Skolen i høj Anseelse. 1868 overdrog han den til Jean Pio. Selv en dygtig praktisk Lærer syslede R. stadig med den teoretiske Side af Pædagogikken og nedlagde sine Studier og Rejseiagttagelser i en Række Skrifter og mindre Artikler i Tidsskrifter (»Det svenske Folkeskolevæsen« [1872], »Fra et Besøg i amerikanske Skoler« [1876], »Bidrag til praktisk Pædagogik« [1876]). R. var Foregangsmand paa Skolens Enemærker, idet han havde Blik for »Enhedsskole« tanken, udtalte sig for Indskrænkning af Religionsundervisningen i Skolen, for Indførelse af en rationel Anskuelsesundervisning og af Samfundslære, for Græskens Indskrænkning til Fordel for Forfatterlæsning i Oversættelser o. s. v., Opgaver, som en Menneskealder senere delvis bleve løste i den af ham antydede Retning. R. var 1882—89 Eksaminator i Pædagogik ved Skolelærereksamen. Om Retskrivningsspørgsmaalet skrev han — ud fra forskellige Synspunkter — flere Afhandlinger (senest »Konservative Sprogbemærkninger« [1881]). Valgt i sin Fødeby sad han 1849—52 i Folketinget. *Fr. Th.*

Rovsing, Niels Torkild, dansk Kirurg, er født 26. Apr. 1862 i Flensborg. R. tog Lægeeksamen 1885, blev Dr. med. 1889, Professor i Kirurgi ved Kjøbenhavn's Universitet 1899. — R., der specielt har studeret Kirurgi og Bakteriologi, gjorde sig tidlig bemærket ved sine Undersøgelser over Jodoformens antiseptiske Evne; senere har han særlig beskæftiget sig med Urinorganernes Sygdomme, om hvilke Sygdomme han har udgivet flere store Bøger: »Blærebetændelsernes Ætiologi, Patogenese og Behandling« [1889], »Kliniske og eksperimentelle Studier over Urinorganernes infektiøse Sygdomme« [1897], »Urinorganernes kirurgiske Sygdomme« [1895—1903]. — R. er en meget beskæftiget Operatør. *G. N.*

Rovtand se Rovdyr.

Rovterne (*Sterna caspia*) se Terner.

Rovuma, Flod paa Østsiden af Sydafrika, udspringer i et Sumpdistrikt ca. 100 Km. 0. f. Nyassa-Søen og løber i østlig Retning til det indiske Ocean, hvori den udmunder tæt N. f. Kap Delgado. Biflod i højre Bred Ludjende. Mundingen er vanskelig tilgængelig paa Grund af Sandbarrer, og Flodens Betydning for Forbindelsen med det indre er kun ringe. Den danner paa største Delen af sit Løb Grænsen mellem Tysk Østafrika og den portugisiske Koloni Mosambik. *C. A.*

Rowdies [ra'udiz] (eng.), i Amerika Betegnelse for Dagdrivere, Løsgængere, særlig de større Byers Bøller, Soutenører o. l.

Rowe [ro!u], Nicholas, engelsk dramatisk Digter, født 1673 i Barford, Bedfordshire, død 6. Decbr. 1718 i London. Han studerede først Jura, men kastede sig efter sin Faders Død over Litteraturen og blev en anset Digter, opnaaede at blive udnævnt til *poeta laureatus* og fik sit Mindesmærke i Westminster-Abbediet. Hans dramatiske Arbejder, der begynde Reaktionen mod den forrige Tids Løssluppenhed og Bundethed under franske Forbilleder, forherlige Dyden og vise, at Straffen følger i Brødens Spor. Her kunnenævnes: »The Ambitious Stepmother« [1700], »Tamerlane«, i hvilken Stoffet er laant fra Marlowe [1702], »The Fair Penitent« [1703], »The Biter« [1705], »Ulysses« [1706], »The Royal Convert« [1708], »Jane Shore«, en Efterligning af Shakespeare [1713], »Lady Jane Grey« [1715]. Større Betydning for Nutiden har maaske dog hans Udgave af Shakespeare's Værker 1709—10, det første Forsøg til en kritisk Behandling af Shakespeare's Tekst, hvortil han føjede den første Skildring af Shakespeare's Liv, der endnu har sin Betydning ved at bevare, hvad Traditionen vidste at fortælle om Shakespeare. R.'s »Poetical Works« ere udgivne flere Gange, bl. a. i Edinburgh 1733, 1847 og oftere. *T. L.*

Rowel, M., se Thisted, V. A.

Rowland [ro!ulənd], Henry Augustus, amerikansk Fysiker, født 27. Novbr. 1848, død 16. Apr. 1901. R. blev uddannet til Ingeniør, men efter at have studeret Fysik et Aar i Berlin hos Helmholtz fik han 1876 Posten som første Professor i Fysik ved det nys oprettede John Hopkins Universitet i Baltimore og vandt sig snart et Navn som Amerika's betydeligste Fysiker. Allerede i Berlin havde han efter Helmholtz'es Opfordring undersøgt den magnetiske Virkning at en hurtig roterende elektrostatisk Ladning og fundet, at Virkningen er den samme som af en elektrisk Strøm, der i samme Tid fører samme Elektricitetsmængde gennem sin Leder. Denne Sætning, der er vigtig for enhver Elektricitetsteori, er vel bleven bestridt, men fornyede Undersøgelser have vist (1901—03), at R.'s Resultat sikkert er rigtigt. 1878 fulgte en Bestemmelse af Enheden for elektrisk Ledningsmodstand, 1879 et meget udførligt Arbejde over Varmeenhedens Arbejdsværdi og 1882 Meddelelsen om R.'s Opfindelse af Konkavgitteret (se Bøjning S. 1027), der er blevet et af Spektroskopiens vigtigste Hjælpemidler. For at kunne ridse sine Gitre nøjagtig nok konstruerede R. en Maskine, hvis vigtigste Del er en Finskrue, forarbejdet med en aldrig før naaet Nøjagtighed. R. forsynede hele Verden med sine Gitre, og Fremstillingen af dem er fortsat efter hans Død. Ved sine fortrinlige Hjælpemidler blev han i Stand til ad fotografisk Vej at fremstille sit berømte Atlas over Solspekteret og Tabeller over Bølgelængder i en Del Grundstoffers Spektra. I sine sidste Aar gav R. sig af med Telegrafi. Hans Opdragelse som Ingeniør mærkedes gennem hans fysiske Arbejder ved den Fuldkommenhed, hvormed han forarbejdede sine Redskaber. Hans Arbejder ere efter hans Død samlede i »The Physical Papers of H. A. R.« [1 Bd., Baltimore 1902]. (Biografi i »Nature« 2. Maj 1901). *K. S. K.*

Rowlandson [ro!uländsən], Thomas, engelsk Tegner og Raderer, født 1756 i London, død 1827 smst. R. gik paa *Roy. Academy* og studerede ogsaa i Paris, men forlod snart de regelrette Kunstnerveje. Hans Spillelidenskab og uordentlige Liv bragte ham i stadig Finansnød; han klarede sig da — fra Haanden til Munden — som Karikaturtegner. Som saadan besad han et i høj Grad vaagent humoristisk Blik; hans Tegninger, som give interessante Indblik i Datidens

sociale Liv, vurderes nu højt: Dr. Syntax's »Tours«, Dødedans, Illustrationer for »The Humourist«, til Værker af Goldsmith, Sterne o. a., etc. (Litt.: Jos. Grego, *Th. R.* [2 Bd., Lond. 1880]). *A. Hk.*

Rowley Regis [rå'ulire'dżis], By i det mellemste England, Staffordshire, 5 Km. fra Dudley, har Kulgruber og betydelig Jærnindustri (Sømsmedjer, Kortvarefabrikker, Jærnværker) og (1891) 30,791 Indb. *M. Kr.*

Roxāne, Datter af den baktriske Fyrste Oxyartes, ægtede 328 f. Chr. Alexander den Store, som under Krigen havde faaet baade hende og hendes Fader i sin Magt. Efter Alexander's Død i (323) fødte hun en Søn, som ogsaa fik Navnet Alexander og blev tagen til Konge, men baade han og Moderen bleve myrdede 311 paa Kassandros'es Foranstaltning. *H. H. R.*

Roxb., ved Plantenavne Forkortelse for W. Roxburgh (1759—1815), født i Skotland, Læge og Direktør for den botaniske Have i Kalkutta; død i Edinburgh. Fremragende Kender af Indien's Flora. Værker: *Hortus Bengalensis* [1814], »Plants of the coast of Coromandel« [1795—1819], udg. af Banks; *Flora Indica* [1820—32]. *A. M.*

Roxburgh [rå'ksbərᵊ], Shire i det sydøstligste Skotland, grænser til England og de skotske Shirer Dumfries, Selkirk, Peebles, Edinburgh og Berwick og omfatter 1,723 □Km. med (1901) 48,793 Indb. R. er et skovfattigt, bjærgrigt Land, der opfyldes af Udløberne fra Cheviot Hills, hvis Hovedkæde danner Grænsen mod England. Det afvandes af Tweed og dens Bifloder Teviot og Jed samt Lidde, der gaar til Solway Firth, og det er disses Dale, der danne Shirets Landskaber. Skønt Højden ikke er betydelig — det højeste Punkt er 738 M. —, er Klimaet dog raat, og Agerdyrkningen, der lægger Beslag paa 30 p. Ct. af Jorden, af mindre Betydning end Kvægavlen. Paa de fortrinlige Græsgange holdes over $1\frac{1}{2}$ MUL Faar og henimod 20,000 Stkr. Hornkvæg. Ved Siden af Korn og Kartofler dyrkes en Del Træfrugt. Uldvareindustrien er meget betydelig; den beskæftigede 1891 5,000 Arbejdere, og Stenkulsbrudene give Beskæftigelse til ikke faa. Shirets gamle Hovedstad var R., nu er Jedburgh det. *M. Kr.*

Roxburgh [rå'ksbərᵊ], Landsby i Roxburghshire i det sydøstlige Skotland, ved Tweed og 5 Km. S. V. f. Kelso, med (1891) 954 Indb., har Ruiner af R. Castle, hvor Jakob II blev dræbt 1460. Et ældre R., Roxburghshire's tidligere Hovedstad, laa 2 Km. N. 0. f. den nuværende By. *M. Kr.*

Roxbury [rå'ksbəri] se Boston.

Roxen, Sø i Sverige, Landskabet Östergötland, ligger 0. f. Vettern og hører til Motala-Systemet. Beliggenheden er 32,6 M. o. H., Længden er 27 Km., Bredden indtil 10 Km. og Arealet 97 □Km. Dybden er højest 8 M. R. oplager Vest fra Motala-Elven, Sydvest fra Svartaaen og Syd fra Stångaaen. Mod Øst indsnævres Søen til en langstrakt Vig, fra hvis østlige Ende Motala-Strømmen fortsætter sit Løb. R. har stor Betydning for Samfærdselen, idet Göta-Kanalen munder i R. ved Berg's Sluser mod Vest og fortsættes mod Øst ved Norsholm. *H. P. S.*

Roxolāner, et skythisk eller sarmatisk Folk, som i Oldtiden boede mellem Floderne Dnjepr og Don N. f. det asovske Hav. Det var et krigersk Rytterfolk, som ofte gjorde Indfald i de romerske Lande. *H. H. R.*

Roy [rwa'], Antoine, fransk Finansmand (1764—1847), blev 1785 Sagfører og var under Revolutionen Forsvarer for flere anklagede Royalister; samlede senere en stor Formue ved Køb af Nationalgodser og andre Spekulationer, men nødtes 1808 af Napoleon I til at afstaa en af de saaledes vundne Ejendomme. I Deputeretkammeret i de 100 Dage optraadte han som udpræget oppositionel mod Kejseren og hørte senere til de maadeholdne Royalister; var Novbr. 1819—Decbr 1821 Finansminister under Decazes og Richelieu og blev ved sin Afgang Pair og Greve; styrede paa ny Finanserne under Martignac Jan. 1828—Aug. 1829. Ogsaa under Julikongedømmet gjaldt han i Pairskammeret som en Autoritet i Finansspørgsmaal og efterlod sig en umaadelig Formue. *E. E.*

Royal [rwaja'l] se Papir S. 14.

Royal-Canal [rå'jəlkänä'l], Kanal i Irland, anlagt 1789—1802. Den fører fra Dublin over Mullingar til Tormanbury, hvor den udmunder i Shannon, og har en Længde af 148 Km. *C. Ph. T.*

Royal Danois [rwaja'ldanwa']. Stammen til dette franske Regiment var 320 danske Soldater, opsnappede i Nordsøen af franske Kapere Decbr. 1689. Regimentet førtes af den danske Oberst Frans Juul indtil Sommeren 1692, da Ludvig XIV gav det Navnet R. D. og skænkede det til Christian V's Søn Chr. Gyldenløve. Denne fik af sin Fader Lov til at hverve i Norge og til at indlemme en Del Soldater af sit gevorbne norske Regiment i R. D.; desuden skænkede Ludvig XIV ham Fangerne af de danske Auksiliærtropper i Sømagternes Sold, saa at Regimentet 1695 talte ca. 1,200 hovedsagelig danske og norske Soldater, hvis Officerer for en stor Del havde tjent i den danske eller norske Hær. S. A. forlod Gyldenløve Regimentet, der førtes af Juul til Udgangen af 1698, da det opløstes. Omtr. 80 Aar senere gjorde den danskfødte Marskal Løvendal et forgæves Forsøg paa at genoprette R. D.

Oberstløjtnant A. Tuxen.

Royalister [roajali'stᵉr] (fr.), Tilhængere at Kongedømmet, navnlig det absolutte; i Frankrig siden 1789 Tilhængerne af Huset Bourbon, der i Modsætning til Bonapartisterne og Republikanerne ogsaa kaldes Legitimister (s. d.).

Royal Society [råjəlsᵒsa'ieti] se Akademi S. 372.

Royal Suédois [rwaja'lsʏedwa']. 1690 blev der i Frankrig oprettet et Regiment af Krigsfanger af de svenske Auksiliærtropper i Sømagternes Sold; fra sin Oprettelse til sin Opløsning 1791 blev det næsten stedse ført af svenske Oberster, af hvilke F. A. Fersen var den mest bekendte. Navnet R. S. fik det først 1742. Et svensk Regiment, oprettet 1806 i Pommern af Franskmænd og ført af Hertugen af Tienne, benævnes ogsaa undertiden R. S.; det opløstes allerede 1808.

Oberstløjtnant A. Tuxen.

Royan [rwajā'], By i det vestlige Frankrig, i Dep. Charente-Inférieure, ved højre Side af Gironde's Munding i Atlanterhavet og ved Banelinien R.—Saujon. R. er stærkt besøgt som Badested og besøges aarlig af 50,000 fremmede. Byen

har en mindre Havn, en gotisk Kirke fra den nyere Tid, et Museum, smukke Spadsereveje. Der drives Sardelfiskeri, Vinhandel og Skibsbyggeri. R., der i latinske Skrifter benævnes *Noviaregum*, har et Fort og (1896) 7,247 Indb. *M. Kr.*

Royat [rwaja'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Puy-de-Dôme, med smuk Beliggenhed ved Tiretaine (400 M. o. H.) og Orléans-Banen. Ved en elektrisk Bane staar R. i Forbindelse med Clermont. Byen har en Badeanstalt med jærnholdigt Vand (20—35°), mange Villaer og Hoteller. Om Byens Ælde vidne Ruiner af romerske Bade og en gammel Kirke fra 11.—12. Aarh. R. havde 1896 1,511 Indb. *M. Kr.*

Roybet [rwabæ'], Ferdinand Victor Léon, fransk Maler og Raderer, er født 1840 i Uzès (Dep. Gard). Han er udgaaet fra Akademiet i Lyon, hvor han uddannedes under Vibert og senere selv blev Professor i Kobberstikkunst. Han er efterhaanden naaet frem i første Linie blandt Udstillingernes mest bemærkede Malere. Det er mere hans betydelige maleriske Virtuositet, der ofte støtter sig til Forbilleder fra ældre Kunst (Velasquez o. a.), end stærk Originalitet og vægtigt Aandsindhold, der har skaffet hans kækt og flot malede genremæssige Situationsbilleder med Figurer i ældre Tiders Kostumer o. 1. saa megen Anseelse. I Gal. i Köln ses »Rendez-vous«, i Tretjakov-Gal. i Moskva »Page med Hunde«; andre bekendte Værker: »Kærlighedserklæring«, »Karl d. Dristige i Nesles« [1893, Salonens Æresmedaille] etc. Paa Udstill. i Kjøbenhavn 1897 saas det store »Sarabande« [1895]. *A. Hk.*

Roye [rwa'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Somme, ved Avre og Nordbanen, har en Kirke fra 12. og 16. Aarh., et Raadhus, et gejstligt Collège, Fabrikation af Sukker, Olie og Kunstgødning, Plandel med Korn og (1896) 3,931 Indb. *M. Kr.*

Royer-Collard [rwajekålaːr], Pierre Paul, fransk Politiker og Filosof, født 1763 i Sompuis, død 1845 i Paris, var, da Revolutionen brød ud, Parlamentsadvokat i Paris, blev Medlem af Paris's Byraad og Sekretær under Bailly. Som Tilhænger af et frit Monarki trak han sig ved Ludvig XVI's Fængsling tilbage og holdt sig under Rædselsperioden skjult i Sompuis. 1797 blev han Medlem af de 500's Raad, af hvilket han kort efter blev udstødt, da han udtalte sig til Gunst for de under »det lille Rædselsherredømme« deporterede og for de edsnægtende Præster. I det skjulte virkede han derefter for Bourbon'erne og beskæftigede sig med filosofiske Studier. 1811 blev han af Napoleon for at bekæmpe 18. Aarh.'s Sensualisme udnævnt til Professor i Filosofi ved Sorbonne, en Stilling, i hvilken han ved sin Personlighed øvede betydelig Indflydelse. Efter Restaurationen 1814 udnævntes han til Generaldirektør for Boghandelen og Medlem af Statsraadet; efter de 100 Dage blev han deputeret og Præsident for Undervisningsudvalget. Fra denne Plads trak han sig 1819 tilbage og tilhørte efter Ministeriet Decazes's Fald Oppositionen; med Guizot og andre dannede han inden for denne en særlig Fraktion, »de doktrinære«. 1827 bekræftedes hans Valg til Deputeretkammerets Formand af Karl X, hvem han i denne Egenskab 1830 overrakte de 221's af ham forfattede Adresse. Efter Julirevolutionen vedblev han at være deputeret, men øvede ringe Indflydelse, han bekæmpede Septemberlovene af 1835 og bestyrkede i hine Tider sit Ry som hæderlig og frisindet Politiker. I sin Filosofi staar R. som Stifteren af den franske Eklekticisme, der førtes videre af Jouffroy og Cousin; han bekæmper Sensualismen ud fra den skotske *common-sense*-Filosofi, navnlig som den foreligger hos Reid, hvem R. ved sine Forelæsninger indførte i Frankrig. Hans filosofiske Skrifter ere faa; 1811 kom »Discours d'ouverture«, andre smaa Afhandlinger af ham findes i Jouffroy, »Traduction des Œuvres philos. de Reid« [1828; III, 327 ff., IV, 273 ff.]. (Litt.: Philippe, *R.-C.* [1857]; Barante, *Vie -politique de R.-C.* [1861, 3. Udg. 1878]). *A. T—n.*

Royle, ved Plantenavne Forkortelse for I. F. Royle (1799—1858), Direktør for den botaniske Have i Serampur. Har udgivet Arbejder over Indien's Flora, saaledes »Illustrations of the botany . . . . of the Himalayan mountains and of Cashmire« [1839]. *A. M.*

Roymerswale, Marinus van eller Marinus de Zeeuw, nederlandsk Maler, født omkring 1497, død efter 1567. Foruden nogle faa religiøse Billeder med genreagtig Opfattelse (saaledes Madonna med Barnet og den hellige Hieronymus i Prado i Madrid) har R. særlig malet Scener med Interiører fra Købmandens, Vekselerens eller Aagerkarlens Bod med een eller et Par Figurer: Vekselereren, der prøver Mønterne paa Vægten, medens hans Kone ser til, e. I. Han følger i disse Fremstillinger slavisk det Forbillede, han havde i lignende Billeder af Quentin Massijs, men hans maleriske Behandling er tommere, Farven monotonere end hos denne, ligesom R. med en umaadelig Omstændelighed fortaber sig i den nøjagtigste realistiske Gengivelse af alle Detailler. Af Malerier af denne Art nævnes »Vekselereren og hans Kone« i München og et ganske lignende Billede i Galeriet i Kjøbenhavn; tilsvarende Billeder i Dresden og Madrid, ligesom Billedet af de tvende Vekselerere i London. ***A. R.***

Royton [rå'itən], By i det nordlige England, Lancashire, i Nærheden af Oldham, er en Fabrikstad med en betydelig Bomuldsindustri og (1891) 13,400 Indb. *M. Kr.*

ROZier se Pilâtre de R.

Rozkosny, Joseph, bøhmisk Komponist, er født 22. Septbr. 1833 i Prag, uddannede sig samtidig som Maler og som Pianist og gjorde i sidstnævnte Egenskab Kunstrejser i Østerrig og tilgrænsende Lande. Fra 1870 optraadte han som Operakomponist og hørte herefter til de Komponister, der i Forening med Smetana dannede og folkeliggjorde en bøhmisk Kunstmusik. R. har komponeret en Række Operaer med nationale Sujetter. *W. B.*

Rozsa Sandor ɔ: Alexander Rozsa, ungarsk Røverhøvding, (1813—78), drev Røverhaandværket ligesom sin Fader og Farfader og vandt siden 1836 Ry for List og Dristighed; han havde Ord for at være ubønhørlig over for Rigmænd, men godmodig mod Fattigfolk. 1848—49 tog han Del i sit Folks Frihedskamp, bl. a. som Spejder og som Budbringer fra Regeringen til Komorn. 1856 blev han fanget og efter 3 Aars Undersøgelse dødsdømt, men benaadet med Fæng-

sel og 1867 løsladt. Han begyndte dog snart igen sin vilde Færd, men blev fanget paa ny og sad i Fængsel indtil sin Død. *E. E.*

Rp. (paa Recepter), Forkortelse af *recipe* (s. d.).

Rshev, By i Mellemrusland, Guvernement Tver, ligger paa begge Bredder af Volga og er Jærnbaneknudepunkt. (1897) 21,397 Indb. R. har Filial af Rigsbanken og en Flodhavn med betydeligt Skibsbyggeri og Flodhandel. Til St. Petersborg og Riga udføres Korn, Træ, Hamp og Hampegarn, hvilken sidste Vare tilvirkes i R. I 13. Aarh. havde R. sine egne Fyrster, og i 15. Aarh. hørte Byen til Litauen. *H. P. S.*

Rt., i England Forkortelse for *Right* [rait], der sættes foran Titler paa høje Rangs- og Standspersoner (i Smag med dansk høj: højvelbaarne etc.). *Rt. Hon., Right Honorable,* Prædikat for Grever, Statsministre, London's Lord-Mayor, de højeste Dommere o. a.; *Rt. Rev., Right Reverend,* Titel for Biskopper.

Ru, kemisk Tegn for Ruthenium.

Ruabon, By i det nordlige Wales, Denbighshire, ligger ved Mundingen af Llangollen-Dalen, har en gammel Kirke med interessante Gravmæler, er en Bjærgværks- og Industriby med Kulgruber og Jærnværker og (1891) 17,258 Indb. I Nærheden ligger Slottet Wynnstay med en stor Park. *M. Kr.*

Rllbaga, tidligere Hovedstad i Negerriget Uganda paa den nordvestlige Side af Victoria Nyanza, laa 7 Km. fra Søens Bred paa Toppen af en Høj. R. var den berømte Kejser M'tesa's Residens, hvor bl. a. Stanley besøgte ham; egentlig var det en stor Lejr for Kejseren og hans Hof, men uden om denne opstod der en By med til Tider en overmaade talrig Befolkning (over 100,000). Ved M'tesa's Død 1885 flyttede hans Efterfølger Mvanga Residensen til det $2^1/_2$ Km. sydøstligere liggende Mengo. *C. A.*

Rubai, persisk Digtform, en 4-liniet Strofe, hvori Linie 1, 2 og 4, undertiden alle 4 Linier, have fælles Rim. R. er ikke som de fleste andre persiske Digtformer laant fra Arabisk, men har formodentlig været i Brug i Persien længe før Islam's Indførelse. R. er et Slags Epigram, indeholder altid en Pointe. Det kan benyttes til panegyrisk, satirisk, erotisk og bakkantisk Digtning, men er navnlig yndet til Fremstilling af filosofiske Tanker i poetisk Form. Den mest berømte Rubaijat (ɔ: Samling af R.) er den, der gaar under Omar Khajjam's Navn (s. d.). *A. C.*

Rubank se Høvle S. 292.

Rubāto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse, der antyder en mindre streng Overholdelse af Tempoet, snart ilende, snart tøvende, og anvendes for at opnaa et mere bevæget, mere lidenskabeligt Udtryk i Foredraget. *S. L.*

Rubber [rə'bə] (eng.), Visker (India-R. ɔ: Viskelæder); et Parti Kortspil, »Robber« (se Whist).

Rubef acientïa (lat.), Lægemidler, der anvendte paa Huden gøre denne rød, f. Eks. Sennepskage, Ammoniak, Terpentinolie. De danne en Underafdeling af de afledende Midler (s. d.). *Lp. M.*

Rubel (russ. *Rubl*), Mønt- og Regningsenhed i den russ. Valuta = 100 Kopiejki (Kopeker). Først omtalt 1321 som Stykker, afhuggede fra en Sølvbarre; 1655 møntedes Sølv- og Kobber-R. med Moskva's Vaaben, sidste kun kort Tid. Peter den Store lod siden 1704 præge en R. (*moneta dobroja*, god Mønt) af Raavægt $28,_{2161}$ Gr. og Finhed $^{31}/_{36}$; saa fulgte en lettere, 1763 en $^3/_4$ fin af $23,_{9948}$ Gr. Raavægt. I denne Værdi, men med en Raavægt af $20,_{7315}$ Gr. og en Finhed af $^{125}/_{144}$ ($83^1/_3$ Solotniki), er R. siden bleven staaende, 1885 forandredes Raavægten til $19,_{990}$ Gr. °S Finheden til $^9/_{10}$. Før 1885 prægedes ogsaa 10- og 5-R. i Guld af Finhed $^{11}/_{12}$ med en lovmæssig Værdi af henholdsvis $10,_{30}$ og $5,_{15}$ R. Sølv, 5-R. (Halvimperial) indeholdt $5,_{998704}$ Gr. fint Guld = 14 Kr. $87,_{69}$ Ør.; siden 1886 (L. 17. Decbr. 1885) prægedes $^9/_{10}$ fine 10- (Imperial) og 5- (Halvimperial) Rubler, henholdsvis af Raavægt $12,_{903}$ og $6,_{4515}$ Gr., 1 R. = 4 frc. = 2 Kr. 88 Ør.; L. af $^3/_{15}$. Jan. 1897 satte Værdien af en Imperial = 15 R, og af en Halvimperial = $7^1/_2$ R., 1 R. = $2^2/_3$ frc. = 1 Kr. 92 Ør. Med denne Værdi præges ifølge L. $^{18}/_{20}$. Novbr. 1897 ogsaa 5-R.-Stykker i Guld. *N. J. B.*

Rubellān, et rødfarvet Glimmermineral, er en omdannet Biotit. *N. V. U.*

Rubellít se Turmalin.

Ruben, israelitisk Stamme (Stamfaderen R. var Jakob's ældste Søn), hvis Landomraade var den sydlige Del af Østjordan-Landet. Nogen Betydning fik R., der i særlig Grad var en Nomadestamme, aldrig. Allerede tidlig er Landet i Moabitternes Besiddelse. *V. O.*

Ruben, 1) Christoph Christian, østerrigsk Maler, født 30. Novbr. 1805 i Trier, død 8. Juli 1875 i Sindssygeanstalten Inzersdorf (Wien). R., uddannet i Düsseldorf under Cornelius og senere i München, har spillet en betydelig Rolle i østerrigsk Kunstliv, dels og særlig ved sin Lærervirksomhed (1841 — 52 Direktør ved Prag's, 1852—72 ved Wien's Kunstakademi), dels gennem sine Værker, Historie-, Genremalerier o. a. 1836 begyndte han Udsmykningen af Hohenschwangau (Kartons til Vinduer, Fresker), senere udførte han Fresker til Belvedere paa Prag's Hradschin, Altertavler til Kirken i Turnau o. s. v. I Wien's Mus. ses »Slaget ved Lipau«, i Leuchtenberg-Gal. i St. Petersborg »Troens Magt«. 2) Sønnen Franz R., født 16. Aug. 1842 i Prag, er bekendt som en betydelig Kolorist, i saa Henseende særlig uddannet efter venetiansk Kunst. Han har malet dygtige Portrætter, Genrestykker, Landskaber og Arkitekturbilleder (S. Marco, Kanalparti i Venezia) samt historiske Fremstillinger: »Tilly's Tilbagetog«, »Turnering ved det burgundiske Hof« (med Portrætter fra Wien's Kunstnerkredse) o. a. *A. Hk.*

Ruben, Isak Hendel, dansk industridrivende, (1789—1868), drev fra 1810 et Katuntrykkeri i Kjøbenhavn, og anlagde 1859 et Bomuldsvæveri paa Rolighedsvej. Virksomheden udvidedes betydeligt af Sønnen Bernhard R. (født 21. Juni 1829, død 25. Novbr. 1896), der skabte en stor og velordnet Tekstilfabrik. Saavel I. H. som B. R. have stiftet store Legater, der bære deres Navn.

Rubens, Peter Paul (skriver selv oftest Rubbens), flamsk Maler, født 28. Juni 1577 i Siegen (Westfalen), død i Antwerpen 30. Maj 1640, en af de mægtigste Kunstheroer, ikke blot inden for sit Land og i sin Tid, men for alle

Tider, blandt Verdens største Kunstnere Giganten ved sine Evners Ubegrænsethed og sin uudtømmelige Skaberkraft; et Geni allerede ved sine medfødte Anlæg, sit oprindelige kunstneriske Temperament, er han ikke mindre genial ved det usvigelig sikre Instinkt, hvormed han optager i sig og tilegner sig den tidligere store Kunst og omskaber den i sit Billede: denne Mand fra hinsides Alperne blev den eneste rette Arvtager af den italienske Renaissancekunsts Herlighed, han blev den virkelige Gennembrudsmand og Fuldbyrder af Nordens kunstneriske Humanisme. — R.'s Fader, den retslærde Dr. Jan R., havde som Protestant maattet forlade sin Fødeby, Antwerpen, og var draget til Koln, men levede ved Sønnens Fødsel i Forvisning i Siegen som Straf for sit Forhold til Vilhelm af Oranien's Hustru. Aaret efter R.'s Fødsel fik Familien Tilladelse til atter at bosætte sig i Koln, og da R.'s Fader døde her 1587, flyttede hans fortræffelige Moder, Maria Pypelinckx, der samtidig gik over til Katolicismen igen, tilbage til Antwerpen med Børnene. Her besøgte R. Jesuiterkollegiet og lagde Grunden til sin alsidige humanistiske Dannelse; derefter gjorde han kort Tid Pagetjeneste hos en adelig Familie. Da han tidlig ytrede kunstneriske Anlæg, blev han sat i Lære hos Tobias Verhaegt, derefter (1591—94) hos Adam van Noort, en djærv, frisk, ægte flamsk Kunstner, hvis Værksted han endelig 1594—98 ombyttede med Otho van Veen's; gennem denne fint dannede og højt kultiverede Mands eklektiske, italieniserende Arbejder fik R. det første — ret tamme og spage — Bud fra Renaissancekunsten i Italien. Efter at han var blevet Mester i Gildet, drog han selv af Sted til det forjættede Land (1600), og i de følgende 8 Aar, han var borte fra sit Hjemland, skabte han sin Stil. I Venezia, i Genova, i Mantova, hvor han blev Hofmaler hos Hertug Vincenzo I Gonzaga, i Rom og paa Sendefærd for Hertugen i Spanien fik han Lejlighed til at lære den store Kunst at kende paa første Haand ved Udførelsen af talrige Kopier. — Mest Indflydelse paa hans Udvikling fik venetiansk Kunst, Tizian, Paolo Veronese og ikke mindst Tintoretto, men ogsaa Michelangelo og Correggio og af senere Kunstnere i høj Grad Caravaggio staar han i Gæld til. Men det blev ikke død og udvendig Lærdom for R., saaledes som det tidligere havde været for hans Landsmænd: ham hjalp disse Paavirkninger kun til Vækst og Udfoldelse af hans mægtige Personlighed, gennem dem blev han i dybeste Forstand tvunget til at finde sig selv. Da han 1608 drog tilbage til Antwerpen, kaldt hjem ved at hans Moder laa for Døden, var han fuldt færdig som Kunstner. Sandsynligvis ønskede han selv atter at drage til Italien, men Regentparret i Bruxelles, Ærkehertug Albert og Isabella, lykkedes det at knytte ham til sig som Hofmaler, dog paa den Betingelse, at han havde Ret til at bo i Antwerpen.

Allerede i Italien havde han — bortset fra de talrige Kopier — >betegnet sin Vej med Billeder«, men først rigtig nu, da han havde faaet eget Hjem og grundlagt eget Værksted, begynder hans rige, overdaadige Skaberkraft at øse ud af sine Skatte. Omtr. 2,200 Malerier, og deraf utallige Kæmpelærreder, ere udgaaede fra hans Værksted, og er vel kun en lille Halvdel af disse helt egenhændige, saa har han dog altid selv komponeret Billederne, vel ogsaa tegnet dem op, angivet Farverne, hvorefter Eleverne toge fat, »indtil til sidst Hr. Rubbens selv perfectionerte alt med Strøg og Farver« (jfr. Otto Sperling's Selvbiografi, overs. af S. B. Smith [1885]). Foruden virksom som Maler opdrog han en Skole glimrende Kobberstikkere til at gengive sine Værker og kaldte ligeledes Træsnittet til Live igen (ved den fortræffelige Christoph Jegher). Tillige spillede han en fremtrædende Rolle som Diplomat: som Spanien's Gesandt foretog han i 1620'erne talrige Rejser til Holland, Spanien og England og fik Freden i Stand mellem de to sidstnævnte Lande (1630); for sine Fortjenester af den spanske Regering var han blevet adlet allerede 1624, nu føjedes hertil ogsaa Ridderværdigheden, som den engelske Kong Karl I forlenede ham med.

Skulde man med eet Ord kendetegne R.'s kunstneriske Geni, maatte det blive Vælde. Alt er vældigt, alt gaar ud paa at overvælde hos ham: hans Figurers overmægtige Bredde og Fylde, denne Slægt af svære, kæmpeagtige Mænd og yppige Kvinder, der tumler sig i hans Billeder. Vældig er den mægtige dramatiske Patos, den flammende Lidenskab, det *fortissimo* i Bevægelsen, som hans Kompositioner eje. Overvældende den lyse, straalende Pragt i hans Kolorit, det Orkesterbrus af alle stærke og muntre Farver, der slaar i Møde fra hans Malerier. Blendende endelig den overlegne, friske, ildfulde Behandling; kan man tale om, at en Pensel jubler af Sted, maa det være R.'s. Er der saaledes givet R., hvad R. tilkommer, er det kun billigt at erkende, at alt dette hvirvlende Liv ret ofte — og særlig ved de religiøse Billeder — larmer den finere, dybere, sjælfuldere Stemning ihjæl. R.'s livfulde, højspændte, dramatiske og patetiske Menneskeskildring gaar sjælden i Dybden.

En væsentlig Del af R.'s Produktion behandler kirkelige Emner. Hovedværker her ere »Christi Kors oprejses« (i Domkirken i Antwerpen), der, malet kort efter hans Hjemkomst fra Italien, sammen med det smst. værende »Korsnedtagelsen« høre til de effektfuldeste af hans Kirkebilleder. Blandt det ofte gentagne »Kongernes Tilbedelse« fremhæves Billederne i Louvre, Madrid og Bruxelles, blandt de forskellige Pietå-Fremstillinger dem i Wien og i Antwerpen (»Christ å la paille«). Af den mægtige Billedserie paa 39 Malerier, han i 1620'erne udførte for Jesuiterkirken i Antwerpen, ere ved dennes Brand 1718 kun reddede: Frans Xaverius opvækkende døde, Ignatius Loyola uddrivende Djævelen samt Maria's Himmelfart, den skønneste Redaktion af det af R. oftere behandlede Emne (samtlige i Wien). Andre religiøse Hovedværker ere: »Den hellige Bavo's Omvendelse (Katedralen, Gent) og det farvestraalende »Ildefonsoalter« (Wien). Nævnes maa ogsaa de betagende Skildringer af »Dommedag« og »De fortabte Engles Nedstyrtelse i Helvede«, en Malstrøm af hvirvlende, sammenfiltrede Legemer (begge i München). Fremragende »bibelhistoriske« Billeder ere »Loth's Flugt« (Louvre), »Barnemordet i Bethlehem« med dets rystende Scener af rasende Vildskab, »Samson og Dalila« og »Susanna« (alle 3 i Miinchen), endvidere »Salomon's Dom« (i Kjøbenhavn), der dog

næppe er ganske egenhændigt (jfr. Karl Madsen i »Tilskueren« 1896).

Paa intet Omraade komme R.'s Evner mere glimrende til deres Ret, end hvor han maler mytologiske og allegoriske Billeder. Al den friske Sanseglæde, alt det ubundne Driftsliv, den mægtige Appetit paa Livsnydelse, som synger gennem Blodet i hans Mænd og Kvinder, slaar sig løs uden hemmende Baand og Skranker i Mytologiens fri og hedenske Arkadien. Uforlignelige og af det uimodstaaeligste Humør ere R.'s Billeder med den gamle Fyldevom Silen med hans kaade Følge af Satyrer og Mænader (bl. a. i München og Berlin) eller Satyrerne paa Togt efter Nymfer (Kassel); ogsaa i de Scener, hvor det gaar mere stilfærdigt til, er der dog altid en vis erotisk Duft, saaledes i »Meleager og Atalanta« (Miinchen), »Andromeda's Befrielse« (Berlin) og det farvegyldne »Paris'es Dom« (Madrid) o. m. a. Nær beslægtede med disse Billeder ere de berømte »Elskovshaver«, hvor Kavalerer og deres Damer drive deres erotiske Leg (»Elskovshaven« i Madrid, »Slotsparken« i Wien), medens han i »Bondekermessen« (Louvre) har givet en djærv Scene af den lavere Landalmues mindre slebne Lystighed. — Kampens stærkeste Lidenskab var R. Mester for at skildre som ingen anden: i »Amazoneslaget« luer det vildeste Raseri, i »Løvekampen« (begge i Miinchen) giver han Vilddyrenes uimodstaaelige Angrebsvælde. Thi han var jo ikke blot stor som Menneskeskildrer. Dyrene — særlig Heste og vilde Dyr — har han skildret, som ingen anden professionel Dyrmaler har evnet. Maler han Blomster er han bedre end nogen anden, og som Landskabsmaler nyskaber han den flamske Landskabskunst ved sine pragtfulde storladne Billeder af sit Hjemlands Natur (Billeder i London, Miinchen, St. Petersborg). — Af R.'s allegoriske Billeder skulle nævnes den store Billedcyklus paa 21 Malerier, med Scener af Maria af Medici's Liv, bestemt for Luxembourg, nu i Louvre. Han gjorde selv Forarbejderne til Billederne under sit Ophold i Paris 1621, afleverede bleve de 1625. Det er hovedsagelig Elevarbejde, R.'s egne aandfulde Skitser graat i graat ere i Miinchen og St. Petersborg. Andre allegoriske Billeder udførte han for det spanske Hof (Troens Triumf), for Karl I af England (Jakob I's Triumf) og til den store Festdekoration (1635) ved den ny Regent, Kardinalinfant Ferdinand's Indtog i Antwerpen; endelig fremhæves den storladne Allegori paa Krigen (Pitti, Firenze).

Tilbage staar at omtale R.'s Portrætmalerier. Om en saa udpræget subjektiv Kunstner som R. var det at vente, at han ikke paa dette Omraade vilde yde sit ypperste. Alligevel er der tilstrækkelig mange fremragende Portrætter til at R. ogsaa her kan flette Laurbær i sin Krans. Først og fremmest Portrætterne fra hans nærmeste Kreds. Billederne af hans første Hustru, Isabella Brant (St. Petersborg), som han ægtede 1609 og med hvem han levede det lykkeligste Familieliv til hendes Død (1626), og da særlig det hjertevindende Maleri, der viser det unge Ægtepar siddende sammen i Kaprifolielysthuset [Miinchen], endvidere det fornemme Billede af Sønnerne [Liechtenstein, Wien]. Men først og fremmest straaler i hans Portrætgaleri Helene Fourment's lyse lokkede Hoved. R. førte hende som 16-aarig Pige hjem som Brud 1630, og hun blev hans Kunsts Muse. Utallige Gange har han malet hende, som ung Brud, som Moder, paa Spadsereture i Parken ved Landslottet Steen (ved Mecheln), hvor R. slog sig ned 1635, endelig i det Billede, hvor han har forherliget hendes unge Legeme; nøgen staar hun, kun med en Kaabe løst om sig [»Het Pelsken«, Wien]. — Som andre fremragende Portrætydelser maa nævnes Stadskriveren Gevaerts [Antwerpen], Doktor van Thulden og en ubekendt lærd [Miinchen] og det mesterlige Billede af Abbed Yrsselius [Gal. Kbhvn.] saavel som det saftige Munkehoved [Moltke, smst.]. Af Selvportrætterne fremhæves de tvende i Uffizii, Firenze, og især det fortræffelige fra hans gamle Dage [Wien]. R. var da stærkt medtaget af Gigtlidelser, men uden at hans Kunst fra de sidste Aar bærer noget Svækkelsestegn; der var han frisk og i Udvikling lige til Døden. (Litt.: E. Gachet, *Lettres inédites de R.* [Bruxelles 1840]; Gachard, *Particularités et documents inédits sur R.* [Bruxelles 1842]; A. Baschet, *P. P. R., son séjour en Italie,* etc. [»Gazette des beaux-arts«, Bd. XX, 1866—Bd. XXIV, 1868]; Ch. Ruelens, *P. P. R. Documents et lettres* [Bruxelles 1877]; Ad. Rosenberg, »Rubensbriefe« [1881]. G. Cruzada Villaamil, *R. diplomáticoespañol,* [Madrid 1874]; Gachard, *Histoire politique et diplomatique de P. P. R.* [Bruxelles 1877]. — A. Michiels, *R. et l'école d'Anvers* [4. Udg., Paris 1877]; Eug. Fromentin, *Les maîtres d'autrefois* [4. Udg., 1882]; *L'œuvre de R.* [5 Bd., Anvers 1886—92] af Max Rooses, af hvem der nu (i Slutn. af 1903) forberedes et nyt stort Værk: *P. P. R., sa vie et ses œuvres* [Paris]. Endvidere nævnes: Jul. Lange, »R.« [i »Menneskefiguren«, Kbhvn. 1899]; Burckhardl, »Erinnerungen aus R.« [Basel 1898]; Karl Madsen, »R.'s Billeder i Miinchen« [»Kunstbladet«, Kbhvn. 1898]; Knackfuss, »R.« [i »Künstlermonographien«]; E. Michel, *R.* [Paris 1900]. H. Hymans's, *Hist. de la Gravure dans l'école de R.* [Bruxelles 1879]. Rosenberg's »Rubensstecher« [Wien 1888]). *A. R.*

Rubenson, Albert, svensk Musiker, født i Stockholm 20. Decbr. 1826, død smst. 2. Marts 1901. Sin kunstneriske Uddannelse fik han 1844—48 i Leipzig under Hauptmann, Ferd. David og Gade, fungerede tillige som Violinist ved Gewandhaus-Koncerterne, ogsaa senere en Tid lang ved Musikforeningen i Kjøbenhavn under Gade, hos hvem han fortsatte Studierne. 1850 vendte han hjem, blev Medlem af Hofkapellet i Stockholm og slog sig paa Musikkritikken, hvor han drog til Felts mod den dengang overhaandtagende Dilettantisme i hans Fødeby og slog til Lyd for Romantikerne med Schumann i Spidsen. Som Komponist optraadte han 1857 med en Symfoni, hvortil senere har sluttet sig andre Orkestersager, en Strygekvartet, Musik til Hostrup's »En Nat mellem Fjældene« og Bjørnson's »Halte Hulda« samt flere Sange med Klaver. 1872 blev han Inspektør og 1888 Direktør for Konservatoriet i Stockholm. *A. H.*

Rubenson, Mauritz, svensk Journalist og Forfatter, født 1836, død 1899. R. kom som

Dreng i Bagerlære; men da han fik to historiske Skuespil opførte paa Goteborg Teater, vandt han frem, blev Journalist, var fra 1864 Korrespondent til »Nya dagligt allehanda«, men blev Aaret efter Medejer af Goteborg »Handels- og sjöfartstidning«. Hans ypperste journalistiske Arbejder ere hans Skildringer fra Rejserne i Hjem- og Udland, og af disse ere forskellige samlede i Bogform, »Skildringar från America och England« [1868], »Vid Mälarn och Nevan« [1869], »Reseskildringor från Belgien och Holland« [1873] o. fl. *O. Th.*

Rubenson, Robert, svensk Fysiker og Meteorolog, født i Stockholm 10. Apr. 1829, død smst. 1902; blev Dr. phil. 1854, Adjunkt i Meteorologi 1870, Forstander for den nys oprettede meteorologiske Centralanstalt i Stockholm 1873, Professor 1876, Lærer i Fysik ved Stockholm's Højskole 1878—87. R. foretog i Italien 1859—62 omfattende Undersøgelser over Lysets Polarisation og ledede 1865—68 de meteorologiske Observationer i Upsala, som en Forening af 125 Studenter anstillede hver Time. R. var Medlem af forskellige videnskabelige Selskaber og deltog som Sverige's Udsending i de meteorologiske Kongresser. R. har skrevet »Mémoire sur la polarisation de la lumière atmosphérique« [1864], »Handbok i nautisk Meteorologi« [1880], »Catalogue des aurores boréales observées en Suède«, I—II [1879—82] samt en Del mindre Artikler i Tidsskrifter. *W. J—n.*

Rubeŏla se Rødlinger.

Rubi, By i det nordøstlige Spanien, Landskab Katalonien, Provins Barcelona, ligger 20 Km. N. V. f. Barcelona ved et Tilløb til Llobregat. 4,000 Indb. *C. A.*

Rubĭa se Rubiaceae.

Rubiacĕae (Krapfamilien, Kransbladede), Familie af tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Jiubiales*, Urter, Buske eller Træer med modsatte og hos nogle tilsyneladende kransstillede Blade, der yderst sjælden ere indskaarne, og som have inter- eller intrapetiolære, undertiden løvbladagtige Akselblade (se nedenf.). En biologisk Ejendommelighed for ikke faa Arter ere de af Myrer beboede Hulrum i mere eller mindre opsvulmede Akseorganer (se herom Myreplanter, *Hydnophytum* og *Myrmecodia*). Blomsterne sidde i Top eller Kvaster, der atter kunne være samlede til Hoveder. De ere som Regel tvekønnede, regelmæssige og 4- eller 5-tallige i det oversædige Bioster med klaplagt eller snoet Knopleje af Kronfligene; Støvbladenes Antal er 4 eller 5, Frugtbladenes 1—flere, sædvanlig 2, saa at Frugtknuden har 2 Rum med 1—mange Æg i hvert Rum. Mange Arter have store og iøjnefaldende Blomster, der bestøves ved Insekters Hjælp, og selv de smaablomstrede nordlige Former ere nærmest entomofile, idet Proterandri og andre Forhold begunstige Fremmedbestøvning. Frugten er forskellig, tør eller kødet, og kan danne Grundlag for en Inddeling af R. (se nedenf.). Frøene have tilsvarende Forskelligheder; de have gerne Frøhvide. 4,500 Arter (343 Slægter), de fleste i Troperne; af Snerregruppen findes en Del uden for Vendekredsene. Visse Arter have stor økonomisk Betydning, saaledes Kaffetræet og Kina-Træet, der høre til de allervigtigste Lægeplanter; Indholdet af Alkaloider og Glykosider betinger Anvendelsen af ogsaa andre Arter til Fremstilling af Lægemidler. I Troperne, hvor de fleste Arter ere træagtige, benyttes Veddet; mange andre tropiske Arter give spiselige Frugter. Enkelte indeholde Farvestoffer (Krap). — Følgende større Grupper kunne nævnes. Kinatræ-Gruppen (*Cinchoneae*) har talrige Æg i hvert Frugtknuderum og Kapsel med vingede Frø. Gardenia-Gruppen (*Gardenieae*) adskiller sig fra foregaaende ved at have Bær. Kaffetræ-Gruppen (*Coffeae*) har ligesom de to følgende Grupper et Frø i hvert Frugtrum; Frugten er en Stenfrugt med to Stene. Spermacoce-Gruppen (*Spermacoceae*) har frynsede Akselblade, medens de mellem Løvbladene siddende (interpetiolære) Akselblade hos Snerre-Gruppen (*Galieae*) ere udviklede som Løvblade, hvorved det faar Udseende af, at de herhen hørende Planter have kransstillede Blade. Hos begge Grupperne ere Blomsterne smaa og uanselige, men ofte samlede i hovedformede Stande eller i Top; Knoplejet er klaplagt; Frugten er gerne en 2-delelig Spaltefrugt.

Rubia L. omfatter fleraarige Urter af Snerregruppen; deres Blomster mangle Bæger og have hjulformet, 4—5-delt Krone; Frugten er bæragtig. Over 10 Arter, baade i den gamle og den ny Verden. Krapplanten (*R. tinctorum* L.) har nedliggende og skøre Stængler og 3-nervede og aflangt-liniedannede Blade samt gulagtige Blomster. Den findes vild i Sydeuropa og dyrkedes som Farveplante især i Sydfrankrig og Tyskland; den tørrede og lagrede Rod (Alizari) giver et rødt Stof, Alizarin (s. d.). Dyrkningen er imidlertid ophørt paa Grund af den billigere Fremstilling af de samme Farvestoffer ad anden Vej. Det franske Militærs røde Benklæder skal have faaet denne Farve af Hensyn til Ophjælpning af den gamle Krapdyrkning og -industri. Se i øvrigt Krap. *R. peregrina* L. (Middelhavslandene) med 1-nervede Blade og frynsede Kronblade o. a. Arter giver ligeledes Krap, og *R. cordifolia* L. med store, brede, hjertedannede Blade dyrkes af samme Hensyn i Indien. *A. M.*

Rubiāles, Orden af tokimbladede og helkronede Planter, der have modsatte Blade og tvekønnede og oversædige Blomster med 4—5 Bæger-, Kron- og Støvblade samt 2—5 Frugtblade, der danne en Frugt af meget forskellig Natur. Se Rubiaceae og Gedebladfamilien. *A.M.*

Rubicél, en gul eller orangefarvet Varietet af Mineralet Spinel. *N. V. U.*

Rubĭco kaldtes i Oldtiden en lille Flod, som fra Apenninerne løber ud i det adriatiske Hav. Man mener, at det er den nuværende Pisatello mellem Cesena og Rimini. Den dannede i Oldtiden Grænsen mellem det egentlige Italien og det cisalpinske Gallien. Derfor betød Cæsar's Overgang over R., ved hvilken Lejlighed han skal have sagt: »Terningen er kastet«, at han begyndte Borgerkrigen (49 f. Chr.). *H. H. R.*

Rubidin. Med dette Navn betegnes nogle kvælstofholdige organiske Baser, som høre til Pyridinrækken og have Formelen $C_{11}H_{17}N$. Navnet R. bruges ogsaa for et Farvestof, der findes i

Paradisæbler o. a. St., og som danner røde Krystaller, der ere uopløselige i Vand og i Alkohol, men opløselige i Æter, Benzol, Kloroform og Svovlkulstof; disse Opløsninger vise et karakteristisk Absorptionsspektrum. *O. C.*

Rubidium, Rb =85,2, et Grundstof, som hører til Alkalimetallernes Gruppe. Det er meget udbredt, men forekommer kun i ringe Mængde; i Alm. findes det i Naturen sammen med Kaliumsalte, saaledes i mineralske Kilder og i Stassfurt-Saltlagene o. s. v. Det blev opdaget af Bunsen og Kirchhoff 1860 ved Spektralanalysens Hjælp. Af dets Spektrallinier ere særlig to røde mærkmærdige derved, at de ligge hinsides den Fraunhofer'ske Linie *A*, altsaa i det alleryderste rødt i Spekteret; paa Grund af disse mærkelige mørkerøde Spektrallinier gav Bunsen og Kirchhoff det ny Grundstof Navnet R. (af *rubidus*, mørkerød). R. skilles fra den store Mængde Kaliumsalte, hvori det forekommer, idet man overfører dem til Klorider og udtrækker disse med stærk Alkohol, hvorved væsentligst Rubidiumklorid gaar i Opløsning; dette Salt omdannes til Platinkloriddobbeltsalt, som er tungere opløseligt end den tilsvarende Kaliumforbindelse og derfor kan befries for en Indblanding af denne ved Udtrækning med varmt Vand. Af Platinforbindelsen faas derpaa Rubidiumklorid ved Glødning. Dette Produkt kan derefter renses yderligere. Til Rensning af Rubidiumforbindelser benyttes ogsaa Dannelsen af Rubidiumjærnalun, der er letopløselig i varmt, men tungtopløselig i koldt Vand, og som krystalliserer smukt.

Metallisk R. kan faas ved Ophedning af Rubidiumhydroxyd i et Jærnrør med Magniumpulver. Det er sølvglinsende, smelter allerede ved 38,5° og har ved 15° Vægtfylde 1,529. Det ilter sig straks i Luften eller i Ilt og giver derved Rubidiumoverilte (Rubidiumperoxyd), RbO_2, der danner mørkebrune Krystaller, og som ved Ophedning i Brint giver Rubidiumhydroxyd, RbOH, Vand og fri Ilt. Hydroxydet fremstilles ved Sønderdeling af en vandig Opløsning af Sulfatet med den nøjagtige Mængde Barytvand. Ved Inddampning af den herved dannede Opløsning i faas det som en graahvid sprød Masse, som smelter i under Rødglødhede, og som let fordamper ved Ophedning over den Bunsen'ske Lampe. Det er meget letopløseligt i Vand og ligner i sine Egenskaber fuldstændig Kaliumhydroxyd. Rubidiumsaltene svare ganske til Kaliumsaltene og ere isomorfe med disse. *O. C.*

Rubierythrinsyre, $C_{26}H_{28}O_{14}$, et Glykosid, der forekommer i Kraprod, og som ved Indvirkning af fortyndede Syrer spaltes i Alizarin og Glykose. R. danner gule, silkeglinsende Prismer, der ere tungtopløselige i koldt, men letopløselige i varmt Vand samt i Alkohol og i Æter. I Alkalier opløses R. med mørk, blodrød Farve. *O. C.*

Rubiginøs se Lungebetændelse.

Rubin se Korund. — Kunstige R. kunne faas, naar man fugter Aluminiumhydroxyd med noget Kaliumdikromat, indtørrer og smelter det i Knaldgasflammen; ogsaa ved Ophedning af en Blanding af Lerjord og Boraks til Hvidglødhede under Tilsætning af noget Kromtveilte (Kromoxyd) faas kunstig R. Fremy og Feil fremstillede kunstige R. ved Smeltning af lige Dele Aluminiumilte og Blyilte ved Rødglødhede under Tilsætning af 2—3 p. Ct. Kaliumbikromat. Pragtfuld krystalliseret rosenrød R. faas ved Ophedning af lige Dele Aluminiumilte og Baryumfluorid med 2—3 p. Ct. Kaliumdikromat i Glasovnen til meget høj Temperatur. *O. C.*

Rubin, Marcus, dansk Statistiker og administrativ Embedsmand, er født i Kjøbenhavn 5. Marts 1854, blev Student 1871, statsvidenskabelig Kandidat 1874 og fik s. A. et »særdeles hæderligt« Accessit for Besvarelsen af Universitetets statsvidenskabelige Prisopgave (om de danske Sparekasser). 1875 ansattes R. som Sekretær ved et Udvalg under Kjøbenhavn's Magistrat; samtidig fik han det Hverv at forberede en kjøbenhavnsk kommunal Statistik og udarbejdede derefter for Kommunen en Række statistiske Arbejder. 1883 oprettedes Kommunens statistiske Kontor, hvis Chef han blev og var, indtil han Septbr. 1895 udnævntes til Chef for Statens Statistiske Bureau, som hvis Direktør han ansattes fra Jan. 1896 efter den ved L. 16. Decbr. 1895 gennemførte Omorganisation. Fra 1. Apr. 1902 udnævntes R. til Generaltolddirektør og konstitueret Chef for Skattedepartementet. — R. har i de paagældende Perioder forestaaet de to statistiske Bureauers Publikationer, som han har paatrykt et stærkt personligt Præg, og desuden bære talrige Afhandlinger i Tidsskrifter og Pressen Vidnesbyrd om hans nationaløkonomiske, historiske og statistiske Kundskaber, hans Evne til at tumle med statistiske Problemer, Idérigdom og Interesse for alle offentlige Forhold. Sammen med Prof. Westergaard har han udgivet to socialstatistiske Arbejder: en Undersøgelse af Landbefolkningens Dødelighed og en Ægteskabsstatistik (1886—90). Efter Opfordring fra Komiteen til Bedømmelse af en Prisopgave om Kjøbenhavn's Udvikling 1807—57 til Minde om L. N. Hvidt udarbejdede R. dernæst de to for Kendskabet til den økonomiske Udvikling i 19. Aarh.'s første Halvdel betydningsfulde historisk-statistiske Værker: »1807—14« [1892] og »Frederik VI's Tid« [1895]. Ligesom R.'s øvrige Arbejder udmærker dette store Værk sig foruden ved sin videnskabelige Betydning ogsaa ved sin klare Fremstillingsmaade og ejendommelige, personlige og livlige Stil. — Mærkepælene i R.'s administrative Virksomhed ere Skabelsen af Hovedstadens statistiske Kontor, Omorganisationen og Omskabeisen af Statens Statistik og derefter Overtagelsen af Administrationen af Landets direkte og indirekte Skattevæsen, hvorved bl. a. Gennemførelsen af Skattesystemet af 1903 er falden i hans Lod. R. er Formand for Nationaløkonomisk Forening, Bestyrelsesmedlem i Historisk Forening og Medlem af flere udenlandske videnskabelige Institutioner. 1902 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab. *M. K.*

Rubinglas, Betegnelse for de med Guld eller Kobber farvede, dybtrøde Glassorter.

Rubinglimmer d. s. s. Göthit.

Rubini, GiovanniBattista, italiensk Tenorsanger, født 7. Apr. 1795 i Romano ved Bergamo, død smst. 3. Marts 1854, begyndte sin Løbebane som Korist og Indehaver af Smaaroller ved omrejsende italienske Selskaber, engageredes saa

1816 af den bekendte Impresario Barbaja til Napoli, men slog egentlig først rigtig igennem ved sin Optræden paa den italienske Opera i Paris 1825—26. Derefter maatte han igen vende tilbage til Barbaja for at synge i Napoli, Milano og Wien, men 1832—40 optraadte han afvekslende i London og Paris, hørte til det berømte Italiener-Ensemble, der dengang straalede paa de store Operascener, og var i sin Tid den mest fejrede Tenor i Europa, i Kraft af sin vidunderlige Stemmeklang og sit uindskrænkede Herredømme over Stemmen, særlig for Vejrtrækningens Vedkommende; derimod skortede det ham i høj Grad paa dramatisk Begavelse og finere musikalsk Kultur. 1843 var han med Liszt i Berlin, derpaa i St. Petersborg, og 1845 vendte han som Millionær tilbage til sin Hjemstavn, hvor han købte sig et Gods. *S. L.*

Rubīnlustre se Guldlustre.

Rubīnspinél se Spinel.

Rubinstein, 1) Anton, russisk Komponist og Klaverspiller, født 28. Novbr. 1829 i Wichwatinez i Podolien, død 20. Novbr. 1894. Hans Fader, af jødisk Afstamning, men ortodoks Russer, var Forpagter af en større Landejendom, Moderen (ogsaa jødisk født) var en udmærket Klaverspillerinde, der selv ledede R.'s første Uddannelse. Senere, da Familien var flyttet til Moskva, fik R. den franskfødte Pianist Villoing til Lærer. 1839 rejste den unge R. til Paris for at blive optagen i Konservatoriet der, men kunde ikke opnaa sit Ønske, hvorimod han fik Lejlighed til at spille for Chopin og Liszt. De følgende Aar optoges af Koncertrejser i Holland, Wien, England og Skandinavien, og fra 1844 begyndte R. teoretiske Studier hos S. Dehn i Berlin sammen med Broderen Nikolaj. Da R.'s Fader pludselig døde 1846, maatte han afbryde Studierne og ernære sig ynkelig i Wien ved at give Undervisning; 1848 vendte R. endelig tilbage til Rusland, hvor den kunstelskende Storfyrstinde Helene skaffede ham Fremgang og senere hjalp ham til at foretage en ny Koncertrejse i Vesteuropa. Under Opholdet i St. Petersborg fortsatte R. sin tidlig begyndte Kompositionsvirksomhed — her falder bl. a. hans Debut som Operakomponist, Operaerne »Dimitri Donskoj« og »Tomka, Landsbynarren«, ligesom den senere omarbejdede »Oceansymfoni« skreves —; men 1854 drog R. paa den nævnte store Koncertrejse, og fra denne stammer hans Verdensry som Klaverspiller, særlig efter hans Optræden i Gewandhaus-Koncerterne i Leipzig. Næsten i alle europæiske Storstæder hyldedes R., og samtidig fik hans Kompositioner nu tyske Forlæggere, og særlig Sangene og Klaverstykkerne vandt stor Udbredelse. 1858 var R. atter i St. Petersborg og tog nu ivrig fat paa Organiseren af Musiklivet der; han grundede saaledes det kejserlige russiske Musikselskab og Musikkonservatoriet. Uden Vanskeligheder, Modstand og Chikanerier arbejdede han dog ikke i St. Petersborg; af denne Grund og dreven af sin urolige Aand kunde R. ikke i Længden slaa sig til Ro i den russiske Hovedstad. 1867 opgav han sin Stilling der og drog atter paa Kunstrejser. Sin Bolig opslog han vekselvis i de større europæiske Byer, kun om Sommeren vendte han i Reglen tilbage til sit Landophold i Peterhof. 1872 udstrakte han endog sine Kunstrejser til Nordamerika, hvor han optraadte i Forening med Violinvirtuosen Henri Wieniawski. Ogsaa som Orkesterdirigent virkede R. i disse Aar, bl. a. ved det Wien'ske »Gesellschaft der Musikfreunde«'s Koncerter, en enkelt Sæson ogsaa i St. Petersborg. Fast Ophold tog han (1887) i nævnte By, da han paa ny blev Konservatoriedirektør, men det mere ensformige Liv tiltalte ham ikke ret længe; allerede 1890 var han igen paa Koncertrejser i Vesteuropa (hvorimod han havde afslaaet et glimrende Tilbud om fornyet Besøg i Amerika), men stærkt svækket legemlig (navnlig paa Synet) maatte han efterhaanden ophøre at optræde. Om Vinteren boede R. i Reglen i Dresden, om Sommeren i Peterhof, og her døde han. — Trods sit rastløse, delvis meget omflakkende Liv fik R. Tid og Kraft til en omfattende Kompositionsvirksomhed i omtrent alle Musikgenrer, der rigtignok meget ofte bære Præg af Ujævnhed og af manglende Fordybelse og Koncentration, hvor meget den end vidner om fremragende og frodig Musikerbegavelse og levende Frembringelsestrang. Stilen i R.'s Kompositioner er gennemgaaende tysk med Paavirkning dels fra Beethoven, dels fra Romantikerne (Mendelssohn, Schumann, Chopin), en specifik »russisk« Tone er dog undertiden fremtrædende (saaledes i Operaerne og i Symfonien i G-mol). R.'s Operaer ere kun undtagelsesvis opførte i Vesteuropa, og ingen af dem have faaet blivende Sted der, hvorimod enkelte høre til russiske Operasceners Repertoire; bekendtest ere: »Dæmonen« [1871, siden opført over 100 Gange i Rusland], »Feramor«, »Maccabæerne« [opført 1877], »Nero«, »Købmanden Kalaschnikow«. En Genre, som R. særlig yndede, var Oratorier bestemte til teatralsk Opførelse, eller som han ogsaa kaldte dem: gejstlige Operaer, saadanne ere »Det tabte Paradis«, »Taarnbygningen i Babel«, »Sulamith« og »Moses«. Af Symfonier skrev R. seks; meget opførte bleve navnlig »Oceansymfonien« og den »Dramatiske Symfoni«. I Forbindelse med Symfonierne kunne nævnes Orkesterfantasierne »Don Quichote«, »Faust«, »Heroica« (til Minde om Skobelev). Endvidere skrev R. fem Klaverkoncerter (mest spillede D-mol og G-dur), en stor Del Kammermusik (Oktet, Sekstet, Kvartetter, Trioer, særlig: B-dur Op. 52, Sonater for Violin, Bratsch og Cello med Klaver), Klaverværker (Sonater, Stykker i den noblere Salongenre, Etuder, firhændige Sonater og Stykker) og adskillige Sange (vidt bekendte: »Es blinkt der Thau«, »Asra«).

Medens R. som Komponist nærmest staar som Epigon og Eklektiker uden skarp Ejendommelighed, udfoldede hans Begavelse sig ganske frit °g originalt, ja genialt i hans Klaverspil. Som Klaverspiller stod hans fremmest blandt sin Tids, efter Liszt'es Ophør vel som den første. Hans Spil var præget af Begejstring, Varme og Sjælfuldhed, rigt paa Skønhed og Afskygning; det var ikke objektivt fortolkende, men i høj Grad impressionistisk, derfor et levende Udslag af R.'s geniale Personlighed, men rigtignok ogsaa af hans tilfældige Oplagthed. — Sit Højdepunkt som Klavermester naaede R. vel i sine berømte historiske Klaveraftener (første Gang 1885), ved hvilke han paa syv Koncerter gav en righoldig Oversigt over Klaver-

musikkens Udvikling fra William Byrd og Couperin til Liszt og Balakirew. — Endnu bør nævnes, at R. fra Tid til anden optraadte som Musikskribent, bl. a. med Bidrag til Leipzig-Bladet »Signale«, og efterlod sig de tre Skrifter: »Die Kunst u. ihre Meister«, »Erinnerungen« [1893] og »Gedankenkorb« [1895]. *W. B.*

2) **Nikolaj**, russisk Musiker, foreg.'s Broder j (1835—81), blev ligesom denne fra Barn af uddannet i Musik og kom sammen med ham til Berlin for at studere Teori under Dehn (og samtidig Klaverspil under Kullak). Siden hen virkede R. navnlig i Moskva, hvor han 1864 stiftede Konservatoriet, hvilket han derefter ofrede det meste af sin Tid og sine Evner. R. var en fortræffelig Pianist og en anset Komponist, men hans Virksomhed og Værker ere ikke naaede synderlig uden for Rusland; dog optraadte han med Held i Paris (som Dirigent) og i London (som Klaverspiller). *W. B.*

Rubinstein, Joseph, russisk Klaverspiller, (1847—84), studerede i Wien og senere hos Liszt. Han kom til at staa den »nytyske« Skole nær og udgav Klaverudtog og -transskriptioner af Wagner'ske Værker. I øvrigt skrev han selv nogen Salonmusik og blev en Del omtalt som Forfatter af nogle Artikler i »Bayreuther Blätter« mod Schumann og Brahms. *W. B.*

Rabinsvovl d. s. s. Realgar (s. d.).

Rubjærg-Knude, Jylland's Vestkyst, ca. 18 Km. S. f. Hirshals, en kendelig Lerbakke, som falder af mod Havet med en brat Skrænt. Paa R. er 1900 bygget et hvidt, firkantet, 23 M. højt Fyrtaarn, fra hvilket hver $1/_4$ Min. vises afvekslende Et-Lyn og To-Lyn. Flammens Højde er 90 M., Synsvidde 43 Km., Lysevne 63 Km. Fra en med Fyrtaarnet sammenbygget Sirenebygning gives i Taage hvert Minut afvekslende Et-Stød og To-Stød. *G. F. H.*

Rubladede (*Boraginaceae, Asperifoliaceae*), Familie af tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Nuculiferae*, mest en- eller fleraarige Urter med trind Stængel og spredte og oftest lancetdannede Blade, der mangle Akselblade; ejendommelig er den kraftige Behaaring af stive og undertiden stikkende Haar, der have givet Familien dens Navn. Blomsterne sidde i enkelte eller dobbelte Svikler, som før Blomstringen ere stærkt indrullede, siden udstrakte. De ere mest regelmæssige, undersædige og oftest 5-tallige i Bæger, Krone og Støvdragerkreds; Støvbladene afveksle med den rør- eller tragtformede eller fladkravede Krones Flige. Paa Grænsen af Flige og Rør findes hyppig Indkrængninger af Kronen, de saakaldte Svælgskæl. 2 mediane Frugtblade; Frugtknuden er ved en falsk Skillevæg delt i 4 Rum, hvert med 1 Æg. Frugten er en 4-delelig Spaltefrugt med nødagtige Delfrugter. Frøene mangle oftest Frøhvide; Kimroden vender nedad (opad hos Læbeblomstrede). Bestøvningen foregaar som oftest ved Hjælp af Insekter. Det hyppige Forhold, at de i Begyndelsen røde Kroner efterhaanden (efter Bestøvningen) farves blaa, tydes som en Art Vejledning for Insekterne. Svælgskællene, der ofte ere af en anden Farve end den øvrige Del af Kronen, tjene dels til Beskyttelse for Støvet (mod Regn), dels til Støtte for Insekternes Snabel og i andre Øjemed. Fra en Skive om Frugtknudens Grund afsondres Honning. Proterandri og Heterostyli forekomme. R. leve i tempererede og tropiske Egne paa begge Jordens Halvkugler; Middelhavsomraadet danner et Centrum for en Mængde Arters Udbredning. Godt 1,500 Arter, der have ringe økonomisk Betydning. *A. M.*

Rubiomst se Draba.

Rubning, rubbe, se Pelsvarer.

Rubricélle (lat.), den katolske Bønnebog ved Messen, benævnet saaledes, fordi den har saa mange røde Typer. *A. Th. J.*

Rubrik (af lat. *rubrica*, »Rødkridt, rød Farvejord«), oprindelig den i Reglen med rødt skrevne Titel paa en Lov eller andet Dokument; Overskriften paa et Afsnit af en Bog, i videre Betydning selve dette Afsnit; derfor nu d. s. s. Afsnit, Klasse, Afdeling. Rubricēre, forsyne noget med Overskrifter, ordne efter Kapitler, Klasser etc.

Rubrum (lat.), »det røde«, kort Indholdsangivelse som Paaskrift (ved Aktstykker etc); den i Spidsen af et Dokument, en Ansøgning etc. stillede Betegnelse af Sagen (smlg. Rubrik).

Rubus se Klynger.

Ruby Hill [ru!bi'l], By i U. S. A., Stat Nevada, ligger ved Foden af Diamond Range, 320 Km. 0. f. Virginia City. (1900) 1,000 Indb. R. er bekendt for sine Sølvminer. *H. P. S.*

Rucellai [rutšælla!i], 1) **Bernardo,** italiensk Forfatter, født i Firenze 1449, død smst. 7. Oktbr. 1514. Denne rige og højt ansete Patricier, som var gift med den ældre Piero de' Medici's Datter, Nannina, beklædte fremtrædende Embeder i den florentinske Republik og var bl. a. Medlem af dennes Sendelse til den franske Konge, Karl VIII. I hans smukke Bolig med en berømt Have samledes i adskillige Aar (siden 1494) en Kreds af lærde og Skønaander, som Macchiavelli, Alamanni o. fl., til Diskussion og indbyrdes Underholdning (det af Cosimo de' Medici stiftede »platoniske Akademi«). R. har forfattet en Del historiske Skrifter paa Latin; saaledes *De bello Pisano* og *De rebus in Italia gestis ab adventu Caroli VIII regis Galliae in Italia* [udg. af Brindley, Lond. 1724], ogsaa *De urbe Roma*, det gamle Rom's Topografi. *E. G.*

2) Giovanni, italiensk Digter, foreg.'s Søn, født 20. Oktbr. 1475 i Firenze, død i Rom 1525. Han var, som Søn at Lorenzo il Magnifico's Søster, i nær Slægt med Medici'erne, tilhørte fra 1512 den gejstlige Stand og benyttedes af Paverne Leo X og Clemens VII til forskellige Hverv i Kirkestatens Tjeneste: i diplomatiske Sendelser — Nuntius i Frankrig 1520 — og som Guvernør paa Engelsborg. R. har forfattet to af de tidligste italienske Tragedier, i hvis hele Anlæg han fulgte sin Ven G. G. Trissino's Eksempel; de ere i antik Stil, i Jamber og med Kor; den ene, »Rosmonda« [digtet 1516, udkom Siena 1525], med Emne fra Longobardernes Historie, er en Efterligning af Sofokles'es »Antigone«, den anden, »Oreste« [først udg. 1723 af S. Maffei i »Teatro italiano«], en Bearbejdelse af Euripides'es »Iphigenia i Tauris«. Begge ere ingenlunde Mesterværker, mere lyriske end dramatiske, uden synderlig Karaktertegning, men i et ret pompøst og velklingende Sprog. Hans bedste Arbejde er Lære-
I digtet »Le api«, der i mange Tider nød stort Ry

og endnu har sine Beundrere; stærkt paavirket af Vergil's *Georgica*, men hist og her med fine, selvstændige Naturiagttagelser, i elegante rimfri Jamber. Det er et Minde om R.'s Villeggiatur paa hans smukke Landsted ved Quaracchi. R.'s Broder og Trissino udgave det efter hans Død [Firenze og Venezia 1539, siden mange Udgaver]. Hans samlede Værker ere bl. a. udgivne af G. Mazzoni [Bologna 1887] med biografisk Indledning. *E. G.*

Ruche [ry'š] (fr.), en Knipling eller en Strimmel af et eller andet tyndt Stof, der enten er rynket eller lagt i smaa tætte Læg. R. anvendes meget til Pynt paa Dametoiletter, om Sofapuder etc. *R. H.*

Ruchonnet [ryšånæ'], Louis, schweizisk Statsmand, født 18. Apr. 1834, død 14. Septbr. 1893. Han blev 1856 Sagfører i Lausanne, valgtes 1863 til Kanton Vaud's store Raad og blev Fører for det radikale Parti samt var 1868—74 Medlem af Kantonets Regering. Desuden valgtes han 1866 til Schweiz'es Nationalraad og var 2 Gange dettes Formand; endelig var han siden 1881 Medlem af Forbundsraadet og 1883 samt paa ny 1890 Forbundspræsident. Han styrede Justitsdepartementet og virkede særlig for Retsenhed i hele Schweiz, havde væsentlig Del i den fælles Obligationsret 1881 og forberedte endvidere en fælles Straffelov. *E. E.*

Ruckers, berømt Familie af Klaverbyggere i Antwerpen i 16.—17. Aarh., af hvis Medlemmer de betydeligste ere: Hans (den Ældre), død ca. 1640, hans 4 Sønner Francis, født 1576, Hans (den Yngre), født 1578, Andries (den Ældre), født 1579, og Anton, født 1581, samt Andries (den Yngre), der levede i Midten af 17. Aarh. R. leverede en stor Mængde Klaverer til Udlandet, navnlig til England, hvor Virginalmusikken omkring Aar 1600 havde taget et mægtigt Opsving. *S, L.*

Rud er Navnet paa en gammel dansk Adelsslægt, som førte en Sølvrude i blaat Skjold og paa Hjælmen en opstaaende Paafuglefjer mellem 2 af blaat og Sølv vekselvis delte Vesselhorn, hvert besat udvendig med 3 Paafuglefjer. Dens Stamfader var Jens R. (død omtr. 1404), Rigsraad, Høvedsmand paa Korsør, 1370 Kongens Sendebud til Paven, derefter Høvedsmand paa Holbæk, Vordingborg og Jungshoved, deltog i Unionsforhandlingerne i Kalmar og beseglede Unionsakten. — Hans Søn Mikkel R. til Skjoldnæs (død omtr. 1401) afløste Faderen som Lensmand paa Vordingborg, overværede det store Unionsmøde 1397 og var Hofmester hos den unge Kong Erik. — Hans Sønnesøn Mikkel R. til Vedby (død 1450) var Lensmand paa Kalundborg, og dennes Søn Jørgen R. til Vedby (død 1504), Rigsraad, Lensmand paa Saltø, Rønnebæksholm, Holbæk og Stege, var 1497 paa Toget til Sverige, 1502 Befalingsmand paa Bohus, medens hans Svigersøn Erik Krummedige bekæmpede Knud Alfsøn. — Hans Søn Otte R. til Vedby var Lensmand paa Bohus, senere paa Borgholm paa Øland, hvorfra han 1509 plyndrede Aabo med en Grundighed, som selv paa de Tider var ualmindelig; vel af Samvittighedsnag drog han til det hellige Land, men døde paa Henvejen 1510 i Bayern. — Hans Broder Knud R. (død 1554) arvede Vedby efter ham og førte 1510 paa hans Vegne Befalingen paa Borgholm, som han efter 18 Ugers Belejring maatte overgive til de Svenske. 1523 deltog han i Kjøbenhavn's Forsvar som Tilhænger af Christian II, men gik snart over til Frederik I, kæmpede 1525 i Skaane med Søren Norby, blev 1527 Rigsraad og 1529 Lensmand paa Korsør; i Rigsraadet spillede han en fremtrædende Rolle og var flere Gange Sendebud til Udlandet. — Hans Søn Erik R. til Fuglsang (1519—77), Rigsraad, havde betydelige Forleninger og førte en Tid 1565 Befalingen over Flaaden, efter at hans Broder, den berømte Søhelt Otte R. (se nedenf.) var falden i svensk Fangenskab. Slægten uddøde 1647 med Borchard R. *H.-L.*

Rud, Otte (Knudsen), dansk Admiral, født 15. Maj 1520, død 11. Oktbr. 1565. Han opdroges i Sorø Kloster, kom derefter i tysk Krigstjeneste som Rytter og Landsknægt og bivaanede flere Slag. 1543 vendte han hjem og ansattes blandt Hofsinderne. 1549 forlenedes han med Dragsholm, s. A. giftede han sig med Peder Oxe's Søster Pernille; 1551 forflyttedes han som Lensmand til Gulland, hvor han havde flere Sammenstød med Visby's myndige Borgere, der klagede over, at han ikke overholdt deres Privilegier. 1559—62 bestyrede han Odense Len, 1562 Korsør's og fik 1562 Kalø Slot i Forlening; personlig ejede han Herregaardene Møgelkjær og Sæbygaard i Jylland. Ved Udbrudet af Krigen med Sverige 1563 kom han straks i aktiv Virksomhed. I Slaget ved Mared i Nærheden af Halmstad udmærkede han sig, men beordredes snart efter til Søs, og i Foraaret 1564 fulgte han Herluf Trolle's Flaade som Chef for Skibet »Byens Løve«. I det store Søslag 30.—31. Maj mellem Gulland og Øland kæmpede han tappert og bidrog til Ødelæggelsen af det svenske Admiralskib »Makalös«. Det paafølgende Aar var R. paa ny underlagt Herluf Trolle og deltog 4. Juni i Søslaget ved Rødsand, hvor Trolle blev dødelig saaret. Da denne herefter nedlagde Kommandoen, blev R. Admiral for Flaaden og gik om Bord i »Jægermester«. Sammen med den lybske Flaade opsøgte han Svenskerne og traf dem 7. Juni V. f. Bornholm, anførte af Clas Horn. I det paafølgende blodige Slag kæmpede R. som en Helt og mistede af sin 1,050 Mand store Besætning over 900. Men ilde tilredt og daarlig understøttet af sine undergivne Chefer maatte han til sidst overgive sig. Paa en ydmygende Maade førtes han til Stockholm, hvor Erik XIV haanede ham og kastede ham i haardt Fængsel. Her angrebes han af Pesten og døde efter store Lidelser. R. skildres som en tapper og nidkær Kriger; sammenlignet med Herluf Trolle var han en streng og indesluttet Anfører. *C. L. W.*

Rudagi, persisk Digter, død 943 e. Chr. Han har skrevet det ældste — nu forsvundne — episke Digt paa Nypersisk, en Bearbejdelse af den bekendte Folkebog »Kalilah wa Dimnah« (s. d.). Som Lyriker har han skrevet mange fine og smagfulde Vers, og blandt sine Landsmænd nød han Aarhundreder igennem Ry som en af Poesiens ypperste. R. var Hofdigter hos Samanidefyrsten Nasr II og blev ved dennes Gavmildhed en af de rigeste Digtere, som Orienten nogen Sinde har haft. Det lidet, der er tilbage af hans Produktion, er ud-

givet af Ethé i »Göttinger Nachrichten« 1873. (Litt.: Arth. Christensen, »Fra Samanidernes Tid« [»Stud. fra Sprog- og Oldtidsforskn.«, Nr. 61, 1903]). *A. C.*

Rudbeck, Johan (lat.: *Rudbeckius*), svensk Teolog og Biskop, født i Ormesta nær Orebro 3. Apr. 1581, død i Vesterås 8. Aug. 1646. R., hvis Fader var født paa Godset R. i Holsten og ved sin Indvandring til Sverige havde antaget dette Navn, studerede fra 1598 i Upsala og 1601—03 i Wittenberg. 1604 blev han Professor i Matematik ved Universitetet i Upsala. Efter et fornyet Ophold i Tyskland, hvor han særlig studerede Teologi, blev han 1609 Professor i Hebraisk og 1611 i Teologi. 1613 kaldtes han af Gustaf Adolf til Hofprædikant og Skriftefader. Han fulgte Kongen 1614—16 i Rusland og Østersøprovinserne og blev 1619 Biskop i Vesterås. Her var han i højeste Grad virksom med at forbedre Tilstanden, saavel i Byen Vesterås som i Stiftet. Han grundede saaledes her et Gymnasium 1623, det første i Sverige, anlagde Hospitaler, velgørende Stiftelser, Bogsamlinger, Trykkerier o. s. v. 1627 overdroges det ham at inspicere Kirkeforholdene i Estland, Livland og Ingermanland, og han udførte dette Hverv saa godt, at hans Rejse betragtes som en betydningsfuld Tildragelse i disse Landes Kirkehistorie (se T. Christiani, »Bischoff Dr. J. R. u. die erste estländische Provinzialsynode« [»Baltische Monatschrift« XXXIV, 1887]). Til Gustaf Adolf stod han i et godt Forhold, og hans forskellige Forslag til Forbedringer godkendtes alle. Men under Christina udtalte R. oftere Utilfredshed med Formynderregeringens Færd og udgav 1636 *Privilegiaquaedam doctorum* etc., som vakte de styrendes Mishag; han maatte til sidst gøre Afbigt. I sine sidste Aar, i hvilke i Botanik, Anatomi o. s. v. Kun som Oldgransker hans Helbred var svagt, kastede han sig med Iver over Bibelstudiet. I sine yngre Aar havde han taget virksom Del i Disputatser mod Kalvinister og Katolikker. R. har udgivet en *Logica* 1625 og mange mindre Skrifter. (Litt.: Franzén, »Minne af J. R.« i »Svenska Akad. Handl.« XV; Th. Norlin, »J. R.« [1860]). *V. S.*

Rlldbeck, Olof (lat. *Rudbeckius),* svensk Anatom, Botaniker og Oldgransker, foreg.'s Søn, født i Vesterås 1630, død 17. Septbr. 1702 i Upsala. R. kom 1648 fra Skolen i Vesterås til Universitetet i Upsala, hvor han særlig studerede Medicin. Han foretog fra 1650 mange nøjagtige anatomiske Undersøgelser og opdagede under disse de saakaldte Lymfekar (s. d.). Hans Opdagelse vakte Opsigt, og man talte om den ved Hoffet, for hvilket R. i Apr. 1652 foretog en anatomisk Sektion. Dronningen lovede ham Understøttelse til Studier udenlands, hvorefter han 1653 disputerede i Upsala med Skriftet *De circulatione sanguinis*. R. gik nu til Udlandet, opholdt sig den meste Tid i Holland, hvor han studerede Botanik, og blev der paa, efter Hjemkomsten, 1654 Docent i Botanik i Upsala. Han grundede her den botaniske Have i Upsala og udgav 1658 sin første *Catalogus Plantarum*. S. A. blev R. Professor i Anatomi og 1660 Professor i Medicin. Senere blev han tillige Kurator ved Universitetet, i hvilken Stilling han for øvrigt blev Genstand for nogen Misfornøjelse. R. var ikke blot i Besiddelse af omfattende Kundskaber i mange forskellige Videnskaber; han var tillige et sjældent teknisk Geni og en praktisk Mand i det borgerlige Liv. Han oprettede i Upsala en Art teknisk Undervisningsanstalt, han anlagde en Papirmølle, gav Tegning til Kuppelen paa Gustavianum, byggede Broer m. m. Han var en ypperlig Tegner. Selv aftegnede han mange Planter, ligesom han ogsaa udførte mange anatomiske Tegninger, alle udførte med største Nøjagtighed. I mange Aar arbejdede han paa Udgivelsen af et stort botanisk Værk med flere Tusinde Tegninger. Endelig 1701 var 2. Del af dette færdig fra Trykken og udkom under Titelen: *Campi Elysii* II. 1702 fuldendtes 1. Del; men ved den store Brand i Upsala 16. Maj 1702 tilintetgjordes Resterne af Oplaget, bl. a. næsten alle Eksemplarer af den lige færdigtrykte 1. Del. Ligeledes brændte 7,000 graverede Blokke med Tegninger af Planter, og kun 130 reddedes og kom i den berømte Linné's Besiddelse; 90 af dem kom siden til England, hvor Ejeren I. E. Smith 1790 udgav Aftryk af dem, *Reliquiae Rudbeckianae*. R. var foruden at være Botaniker og Anatom tillige en lærd og skarpsindig Oldgransker, der bl. a. mente at kunne bevise, at det af Plato beskrevne Atlantis var at søge i Sverige, og at her havde Jafet's Børn fæstet deres Bo. 1673 var Skriftet planlagt, 1677 begyndte Trykningen. Titelen var: *Atlantica s. Manheim, vera Japheti posterorum sedes et patria*. Der udkom indtil 1698 3 Bind, der vakte umaadelig Opsigt og i Reglen modtoges med Bifald. Enkelte Stemmer hævede sig vel tidlig imod hans Slutninger, saaledes Morhof i Tyskland og Moller i Slesvig. Især i Sverige holdes Værket højt i Ære; ja man glemte over det endog hans virkelig store Fortjenester af nød han Berømmelse, og det i høj Grad. Men engang skulde den Tid komme, da hans »Atlantica« tabte sit Ry og blev til en »arkæologisk Roman«, som ingen troede paa. Dette Omslag kom, da Dalin begyndte at behandle Oldtiden fra et mere videnskabeligt Standpunkt end tidligere. I vore Dage har man atter draget R. frem og fremhævet hans forskellige videnskabelige Fortjenester. Der er bl. a. (af Klemming) blevet udgivet fotolitografiske Aftryk eller Udgaver af en Del af hans Værker. Thi Originaludgaverne ere store Sjældenheder; ogsaa de fleste Eksemplarer af »Atlantica«, der var udkommen baade paa Latin og Svensk, og meget af den ikke udkomne 4. Del ødelagdes ved Ildebranden, som R. ikke overlevede længe. (Litt.: Atterbom, »Minne af O. R.« i »Svenske Akad. Handlingar« XXIII—XXIV [1849]; Klemming, »Anteckningar om Rudbecks Atland« [1863]; Swederus, »O. R.« i »Nordisk Tidskrift« 1878). — Hans Søn Olof R. den Yngre, født 15. Marts 1660 i Upsala, død smst. 23. Marts 1740, blev 1692 Faderens Efterfølger som Professor i Botanik, adledes 1719; er Forfatter til en Rejse i Lapland [1701]. Atlas'et dertil ødelagdes ved Ildebranden 1702. *V. S.*

Rudbeckius se Rudbeck.

Ruddervoorde [rö'dərfo.rdə], By i Belgien, Provinsen Vestflandern, med Fabrikation af Olie og Uldvarer og (1894) 5,139 Indb. *M. Kr.*

Rude [ry'd] (fr.), raa, usleben.

Rude (Ruta), Rolf Krake's Søster, rettere Rut (s. d.). *A. O.*

Rude d. s. s. Maanerude (se Botrychium); se Rutaceae.

Rude [ry'd], 1) François, fransk Billedhugger, født 4. Jan. 1784 i Dijon, død 3. Novbr. 1855 i Paris. R. var først Smed, uddannedes allerede i sin Fødeby saa smaat i Kunst, kom 1807 til Paris, studerede under Cartellier og vandt 1812 *grand prix de Rome*. Paa Grund af Krigsbegivenhederne fik han dog ikke udnyttet sit Rejsestipendium; hans demonstrative Sympati for Napoleon under de 100 Dage tvang ham ud af Landet. 1815—27 virkede han under stigende Anseelse i Bruxelles (dekorative Arbejder for det kgl. Palæ der og Slottet i Tervueren). Hjemkommen til Paris fik han ved Cartellier's Hjælp Bestilling paa en Madonna. Med »Merkur, der fæster Vingeskoen paa sin Fod« [en rytmisk bevæget Skikkelse, 1827; Louvre, 1855, i BronzeJ og »Neapolitansk Fiskerdreng« [1831, Louvre, 1833 i Marmor; Gipseksempl. i Ny Carlsberg's Glyptot.] slog R. helt igennem. Sidstnævnte Værk, der falder i Traad med L. Robert's genremæssige Fremstillinger af italiensk Folkeliv, gjorde overordentlig Lykke i de forskellige Kunstlejre. Ved sin rene Formfølelse, friske Naivitet og levende Naturiagttagelse dannede ogsaa dette Arbejde, som meget andet af R.'s Kunst, et *juste milieu* mellem Klassicismen og den lidenskabelige Naturalisme, som udgik fra David d'Angers's Atelier. R. fremdrager det konstruktive i det menneskelige Legeme og vælger derfor gerne den knappe Form, hvorunder Benbygningen gør sig stærkt gældende. Ved sin fint og sikkert iagttagende Naturalisme, der dog stiller store Krav til Linierenhed og Formskønhed, har R. haft megen Betydning for fransk Skulptur. At det lidenskabelige og patetiske langt fra var fremmed for R.'s sunde Kunst, vise Arbejder som »De frivillige rykke ud 1792« [det prægtige Relief paa Paris'es Triumfbue, 1836], »Jomfruen fra Orleans« [Marmorstatue, 1852, Louvre], den lidt teatralske Statue af Ney [Paris] og det mærkelige »Napoleon's Apoteose« [Fixin ved Dijon]. I Værker som »Christus paa Korset« [Marmor, Louvre] og Gravmonumentet over G. Cavaignac paa Montmartre (liggende Bronzefigur) gaar R. vidt i Naturalisme, medens Arbejder fra den seneste Tid som »Hebe og Ørnen« og »Amor, Verdens Besejrer« [begge i Marmor, Mus. i Dijon] ere af klassisk Skønhed. Blandt R.'s betydeligste Arbejder bør anføres Statuetten i Sølv af Ludvig XIII som Barn [1842]. Endvidere: Louis d'Armagnac [Mus. Versailles] og megen dygtig Portrætkunst. (Litt.: Biogr. ved Legrand [1856], Poisot [1857]; Rosenberg i Dohme's »Kunst u. Künstler«; Bertrand, *F. R.* [Paris 1888]). — 2) R.'s Hustru, Sophie, født Frémiet (1797—1867), Elev af Devosge og L. David, var en anset Malerinde: »Jomfruens Søvn« [1831, Mus. i Dijon] etc. *A. Hk.*

Rudeformet (bot.) kaldes en Bladplade, der begrænses af 4 rette Linier, som ved Spidsen og Grunden danne spidse, paa Siderne derimod stumpe Vinkler med hinanden, f. Eks. hos Hornnød og Hvidbirk. *V. A. P.*

Rudekunst, ved særlige dertil indrettede Maalestokke (Rudestokke) med Tilnærmelse at finde Rumfanget af Fade, Tønder, Ankere o. s. v. *N. J. B.*

Rudel, i Jagtsproget en Samling af Kronheller Daavildt. *H. F. J.*

Rudelbach, Andreas Gottlob, dansk Teolog, født i Kjøbenhavn 29. Septbr. 1792, død i Slagelse 3. Marts 1862, var Søn af en indvandret Sachser. Han blev Student 1810, vandt 1817 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en æstetisk Prisopgave og optraadte Aaret efter mod Jens Baggesen som en af »Tylvten«. Først 1820 blev han teologisk Kandidat, men to Aar efter opnaaede han den filosofiske Doktorgrad for en Afhandling om Etikkens Principper. Det var dog ikke saa meget Etikken som Dogmatikken og specielt Symbolikken, der blev hans egentlige Felt, og han viste sig snart som en begejstret Tilhænger af den lutherske Ortodoksi. Efter en større Udenlandsrejse begyndte han at holde Forelæsninger i Danmark, og samtidig aabnede han og Grundtvig i Forening Udgivelsen af »Theologisk Maanedsskrift«, der begyndte 1825 og udkom under hans Ledelse indtil 1828, og hvori han drog skarpt til Felts mod den herskende Rationalisme. I Tyskland var man imidlertid blevet opmærksom paa den lærde og ortodokse Teolog, og 1828 blev der tilbudt R. et Embede i Sachsen som Superintendent og Konsistorialraad i Glauchau. R. modtog Tilbudet og vakte straks Opsigt ved i sin Prøveprædiken at angribe Rationalismen, som ogsaa i Sachsen spillede en ret dominerende Rolle. Kampen mod Rationalismen og senere en lige saa voldsom Kamp mod Unionen mellem Lutheranere og Reformerte kom til at spille en Hovedrolle for R., men hans Embedsvirksomhed var dog ikke udtømt dermed, han virkede til stor Velsignelse for det kirkelige Liv i Sachsen. 1840—62 udgav han sammen med Guericke »Zeitschrift für die gesammte lutherische Theologie und Kirche«, der trofast kæmpede for de lutherske Principper, og han skrev selv adskillige Afhandlinger i det. 1841 blev han Doktor i Teologien. 1843 foranstaltede han selvtredje, at Lutheranerne traadte sammen paa et Fællesmøde for at drøfte deres Interesser, og da den første »Allgemeine lutherische Konferenz« var afholdt, fulgte andre efter. Endnu fortsættes disse Konferencer, og de have faaet større og større Tilslutning. Men R.'s strengt konfessionelle Syn tillod ham ikke at gaa paa Akkord med den ny Tids Fordringer, og da Modstanden fra rationalistisk Side blev ham for stærk, og man tilmed ønskede at indlade sig med Tysk-Katolikkerne og at afskaffe det apostolske Symbol i visse Tilfælde ved Konfirmationen, nedlagde R. pludselig sit Embede 1. Septbr. 1845 og drog tilbage til Danmark. Han ventede her at kunne faa en teologisk Ansættelse, og Christian VIII var ogsaa velvillig stemt over for ham, men i de ledende kirkelige Kredse og i Fakultetet mødte han en bestemt Modstand. R. havde oprindelig staaet Grundtvig nær, de mødtes i Begejstring for alt luthersk og Afsky for al Rationalisme, og R. havde dediceret Grundtvig sit Hovedværk, men Kernen i Grundtvig's Anskuelser, nemlig Læren om Trosbekendelsen som Herrens Ord, vilde R. ikke

godkende. Og fra Fakultetets og højkirkelig Side var man ængstelig for R.'s strengt konfessionelle Syn, der vilde kunne hindre en fri Udvikling af det teologiske Studium, vel ogsaa for hans skarpe Pen og bestemte Optræden. En kort Tid holdt R. Forelæsninger ved Universitetet, men 1848 modtog han Kaldelsen til Sognepræst i Slagelse, og i dette Embede virkede han til sin Død. R. hørte uimodsigelig til sin Tids lærdeste Teologer, og han syntes oprindelig kaldet til at skulle spille en afgørende Rolle i den lutherske Kirke paa en Tid, da Rationalisme truede med at kue alle Livsspirer, men der kom noget tragisk over ham. Han vandt hurtig Terrain, men han tabte det igen, og det skyldtes i første Række hans egen Stivhed og Ubevægelighed. I den lutherske Ortodoksi finder han Evangeliets Sandheder fremstillede paa fyldestgørende Maade, der ere Luther's Tanker tænkte til Ende, og videre behøver man ikke at gaa. Tillige skrev R. — i hvert Fald i sine danske Værker — tungt og ubehjælpsomt. Alligevel er der ypperlige Enkeltheder i hans nu næsten glemte store litterære Produktion. Hans Hovedværk er »Reformation, Lutherthum und Union« [1839], og dernæst maa nævnes »Uber die Bedeutung des apostolischen Symbolums« [1844], »Kristelig Biografi« [1846], »Kristendom og Nationalitet« [1847], »Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip« [1849], »Om Sognebaandet og om Ordinationens Væsen og Betydning« [1852] og »Om Salmelitteraturen og Salmebogssagen« [1856]. (Litt.: R. har selv skildret en Del af sit Liv og sin Tid i sine »Confessionen«, hvis første Del kom i »Zeitschrift für lutherische Theologie und Kirche« [1861—62], og hvis Fortsættelse er gengivet i »Neue kirchliche Zeitschrift« [1902]; »Biogr. Leks.« [Bd. 14]; Herzog's »Realencyklopädie« [Bd. 13]). *A. Th. J.*

Rudenschöld, svensk adelig Slægt, stammede fra Gaarden Rud i Värmland. Den første kendte Stamfader, en Bondes Sønnesøn, Torsten Rudén, blev Biskop, til sidst i Linköping, og døde 1729; hans Børn adledes under Navnet R.; hans Broder var bleven adlet under Navnet Rudenhjelm. Nedennævnte Karl R. blev 1740 Friherre, og hans Slægt lever endnu; han var 1770 ogsaa bleven Greve, men tog ej Introduktion paa Ridderhuset for denne Værdighed. Den eneste adelige Gren uddøde paa Mandssiden 1793 og paa Kvindesiden 1844.

Karl R. (1698—1783) studerede i Upsala 1713—19, tog 1722 Eksamen for Indtrædelse i Kancelliet, var 1729 Sekretær hos General Zülich i en Ambassade til Polen, 1733—34 svensk Afsending i Polen, 1738 Medlem af det hemmelige Udvalg, i hvilken Egenskab han dog hævede sin Røst mod det herskende Partiuvæsen, var fra 1739 Afsending i Berlin og kom i høj Gunst hos Preussen's Konge Frederik II, var under Krigen 1741—42 den svenske Regerings Redskab ved Forsøget paa at danne en Konføderation i Polen mod Rusland, begærede som svenske Afsending Lovisa Ulrika's Haand for Adolf Fredrik, blev 1747 Statssekretær i Udenrigsministeriet, var 1751 atter Medlem af det hemmelige Udvalg, blev 1758 Præsident i Kommercekollegiet og 1761 Rigsraad, efter at han ogsaa paa den 1760 begyndende Rigsdag var kommen ind i det hemmelige Udvalg. R. havde paa sin politiske Bane hele Tiden hørt til Hattepartiet, men holdt sig fjern fra den yderliggaaende Partipolitik og havde ved sit Giftermaal med den fremragende Hue Rigsraad Bjelke's Datter Forbindelse med Huepartiet. Han er bleven karakteriseret som en af hele Frihedstidens reneste og ædleste Karakterer. Som Rigsraad arbejdede han 1765 navnlig mod Forbundet med England, men blev ved den nu stedfindende Partiomvæltning 1766 tillige med andre Rigsraader afskediget; han nød siden en fransk Pension af 15,000 Livres aarlig og indbødes af Frederik II af Preussen til at tilbringe sin Alderdom hos ham. Da Hattene 1769 atter kom til Magten, kom R. paa ny ind i Raadet, men blev ved den sidste Partiomvæltning under Frihedstiden 1772 atter afskediget. 1771 blev R. Kansler for Upsala Universitet. Han var ogsaa Medlem af Videnskabernes Akademi og Præses der. R. dyrkede i yngre Aar Digtekunsten. Han var fremragende som Taler og Prosaforfatter; særlig skal nævnes hans: »Tal om svenska språkets art och nuvarande bruk« [1772].

Hans Datter Magdalena Charlotta, (1766—1823), var fra 1783 hos Gustaf III's Søster, Prinsesse Sofia Albertina. M. R., som var smuk, begavet og aandrig, men tillige letsindig, er bleven mest bekendt ved sin Kærlighedsforbindelse med G. M. Armfelt og ved de Ulykker, der som en Følge af denne hjemsøgte hende. Ikke længe efter Armfelt's Giftermaal 1785 var denne Forbindelse begyndt, og to i Hemmelighed fødte Børn vare Frugten deraf. Paa Grund af sin Brevveksling med Armfelt under dennes Ophold som svensk Minister i Napoli blev M. R. i Decbr. 1793 fængslet som delagtig i Armfelt's og andres saakaldte Landsforræderi; til den Haardhed, hvormed hun behandledes, bidrog uden Tvivl den Omstændighed, at hun med Stolthed forsmaaede Hertugregentens (Karl XIII's) Kærlighedstilbud. M. R. blev dømt til Døden efter forinden at have staaet ved Skampælen, og ihvorvel Hertugregenten formildede Dødsdommen til Indespærring i Spindehuset, lod han hende undergaa den beskæmmende Staaen ved Skampælen. En Del mellem hende og Armfelt vekslende intime Breve lod man trykke; flere af disse vare imidlertid ifølge Armfelt's Udsagn forfalskede. M. R. frigaves i Juni 1796 og fik en Ejendom paa Gottland; hun kompromitterede sig desværre kort efter ved en Kærlighedsforbindelse med en Tjener, med hvem hun en kort Tid levede sammen med. Hun opholdt sig 1801—13 udenlands. M. R. har skrevet to Memoirer; den ene er trykt i Ridderstad: »Gömdt ar icke glömdt«; den anden er utrykt. (Litt.: Tegner, »Gustaf Mauritz Armfelt«; Brissman, »Sveriges inre styrelse under Gustaf IV Adolf förmyndareregering«). *A. S.*

Ruděra (lat.), Levninger, Rester, Ruiner.

Rudestokke se Rudekunst.

Rudiment (lat. *rudimentum*), Begyndelse, første Forsøg. R. benyttes især efter den naturvidenskabelige Terminologi om uudviklede Organer, »Ansats«, der ikke er bleven til noget, o. l. Deraf rudimentær, uudviklet. Smlg. Rudimentære Organer.

Rudimentære Organer ere Organer, som

ikke synes at have nogen som helst Betydning for vedkommende Organisme. Eksempler herpaa ere Baglemmerne og Resterne af Bækkenpartiet hos Bardehvalerne, Vingerne hos Kiwierne og andre Strudsfugle, Mælkekirtlerne hos Pattedyrhannerne, o. m. a. Den største Del af de r. O. opfattes nu som Organer, der vel ikke for Øjeblikket spille nogen Rolle for Organismen, men som have været af Betydning for tidligere levende, nu uddøde Skabninger; disse Organer ere da i Tidens Løb paa Grund af Tilpasning til anden Levevis gaaede ud af Brug og ere som Følge deraf blevne reducerede.

De r. O., som kun ere rudimentære hos det ene Køn, men altid vel udviklede hos det andet (Mælkekirtlerne), menes gennem Arv at være overførte fra det ene Køn til det andet. *C. W.-L.*

Rudini, Antonio Starrabba, Marchese di, italiensk Statsmand, er født 1839 i Palermo af en gammel siciliansk Adelsslægt. Han var 1866 Borgemester i sin Fødeby og undertvang her med Kraft et klerikalt Oprørsforsøg; til Løn blev han Præfekt, forflyttedes 1868 til Napoli og var Oktbr. 1869 en Maaneds Tid Indenrigsminister under Menabrea. Fra 1870 har han haft Sæde i Deputeretkammeret og har været Grundlægger og Fører for et nyt Højreparti. Han medvirkede væsentlig til Crispi's Fald Januar 1891 og blev derefter Første- og Udenrigsminister indtil Maj 1893 og paa ny Marts 1896—Juni 1898. Første Gang skyndte han sig at forny Tremagtsforbundet, dog uden nogen Udæskning mod Frankrig, samt ønskede at opnaa Ligevægt i Statshusholdningen ved Indskrænkning af Hærudgifterne. Anden Gang sluttede han Fred med Abessinien og tog sig med Varme af Kreta's Frihedssag. Derimod undertrykkede han med stor Strenghed de Uroligheder, som de høje Brødpriser fremkaldte paa Sicilien og andre Steder, uden at kunne gennemføre saadanne Reformer, som kunde forbedre Forholdene for Fremtiden. *E. E.*

Rudkjøbing, Købstad paa Langeland, Nørre Herred, ligger under 54° 56′ 13″ n. Br. og 10° 51′ 59″ v. L. for Kbhvn. (beregnet for Kirketaarnet) ved Store Bælt omtrent midt paa Øens Vestkyst paa et temmelig fladt Terrain (højeste Punkt er henved 12 M.), ca. 15 Km. S. S. 0. f. Svendborg. Den havde 1. Febr. 1901 670 Huse

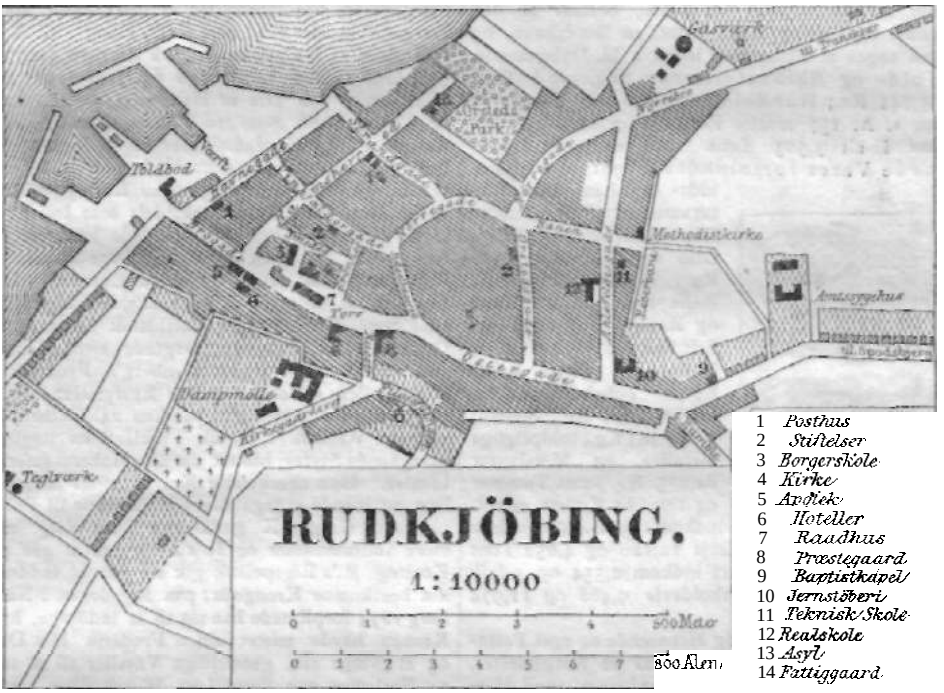

og 3,462 Indb. (1801: 1,141, 1840: 1,770, 1860: 2,719, 1890: 3,484). Dens Udstrækning fra Vest til Øst er ca. 650, fra Nord til Syd ca. 560 M. Hovedaaren fører fra Havnen mod Sydøst gennem Brogade, over Gaasetorvet og Torvet og fortsættes i Østergade, som fører ud til Landevejene til Spodsbjærg og Humble; fra Østergade gaar mod Nord Ørstedsgade og Nørregade, som udmunder i Landevejen til Lohals. Af ældre Huse er der ingen bevarede; nogle enkelte Bygninger fra 18. Aarh. have brede, fremspringende Stentrapper med Jærngelænder. Af Byens offentlige Bygninger nævnes den i sen romansk Stil, vistnok i 13. Aarh. opførte Kirke, som sidst blev restaureret 1896, en Metodistkirke (opf. 1896), et Baptistkapel, det 1845 opførte (eller ombyggede) Raad-, Ting- og Arresthus, Borgerskolen, den tekniske Skole (opf. 1878, udvidet 1891), Fattiggaarden, Sygehuset (1859) med et Epide-

minus (1892), Toldbodbygningen (1891) m. m. Byen har Gasværk. Af milde Stiftelser nævnes bl. a. den Mehl'ske Stiftelse, oprettet 1809, Stiftelsen af 25. Juli 1851, de Gladske Legatboliger, stift. 1871, samt et Asyl. I et lille Anlæg mod Nord i Byen, »Ørstedparken«, er der en Mindestøtte for Brødrene H. C. og A. S. Ørsted, der ere fødte i R. (paa deres Fødested, Apoteket, er der ogsaa en Mindetavle).

Byen har foruden Haandværk og Industri en Del Handel. Af industrielle Anlæg nævnes to Jærnstøberier med Maskinfabrikker, flere Bryggerier (deribl. Bryggeriet »Langeland«), en Mineralvandsfabrik, en Margarinefabrik m. m. Der er en Bank (»Langeland's Bank«), oprettet 1872, en Sparekasse (1841) og den langelandske Landbostands Sparekasse (1881). Havnen, der er anlagt i 1. Halvdel af 19. Aarh., bestaar af den gamle og den ny Havn samt en Baadehavn, og kan søges af Skibe med indtil 4 M. Dybgaaende. Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1902 65,741 Kr.; Handelsflaaden ved Toldstedet var s. A. 157 maalte Fartøjer og maalte Baade paa i alt 3,505 Tons. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes i 1901 bl. a. Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2,778 Kg., uldne Manufakturvarer 2,678 Kg., Glas og Glasvarer 5,336 Kg., Humle 3,245 Kg., Kaffe 16,190 Kg., Rismel og Risengryn 4,127 Kg., Salt 144,032 Kg., Sukker, Mallas og Sirup 8,692 Kg., Tobaksblade og -stilke 7,822 Kg., Stenkul 7,864,383 Kg., toldpligtige Metaller og Metalvarer 84,235 Kg. samt Tømmer og Træ 661 Kmlstr. og 260 Kbm. I udenrigsk Fart indkom i 1902 453 og udgik 455 Skibe med henholdsvis 10,126 og 4,652 Tons Gods, i indenrigsk Fart indkom 2,354 og udgik 2,254 Skibe med henholdsvis 9,468 og 11,974 Tons Gods.

Rudkjøbing's Bymærke.

Byen danner i gejstlig Henseende et eget Pastorat. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Langeland's Nørre og Sønder Herreder, og et Byraad, som foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 9 valgte Medlemmer. Byen hører under 6. Landstingskreds i og Svendborg Amts 6. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Svendborg Amtstuedistrikt og Langeland's Lægedistrikt samt 3. Udskrivningskreds's 96. Lægd.

Historie. Byens Navn forekommer første Gang i 13. Aarh. (gml. Form: *Rut-* og *Rudtkjøbing*); dens ældste kendte Privilegier ere udstedte 1287 af Hertug Valdemar IV paa Tranekjær Slot. I øvrigt kender man intet til dens ældre Historie. Kun ved man, at den har været omgiven af Volde og Grave; i Svenskekrigen, da Byen led meget, bleve dens Fæstningsværker udbedrede, først af de Danske, siden af Svenskerne, der skulle have stormet Byen to Gange, inden de fik den indtaget. Ogsaa den nordiske Krig gjorde Byen stor Skade og berøvede den dens Handelsflaade. I 2. Halvdel af 18. Aarh. bleve Voldene sløjfede, men endnu op i 19. Aarh. var der Spor af baade Volde og Grave. I Aaret 1672 havde Byen kun 478, 1769 814 Indb. (Litt.: P. Rasmussen, »Oplysninger betr. R. Kjøbstad«. [R. 1849]; Trap, »Stat.-topogr. Beskr. af Danm.« [3. Udg. III Bd.]). *H. W.*

Rudkjøbing-Løb adskiller Langeland fra Taasinge—Siø og er et smalt, kroget Løb, der er stejlt opgaaende til Grunde paa begge Sider. Det er ved en gravet Rende med 4 M. Vand sat i Forbindelse med Rudkjøbing Havn. I Løbet N. f. Rudkjøbing er der 4 M. Dybde, S. f. kun 3,5 M. Løbet er godt afmærket ved Baaker og Prikker, og om Natten ved Ledefyr. Fra R.-L.'s nordlige Del skærer Siø-Sund sig 4 Km. Vest paa mellem Taasinge og Siø. Fra Vemmenæs Færgegaard, paa Nordsiden af dette Sund, finder Færgeforbindelse Sted med Rudkjøbing. *G. F. H.*

Rudolf af Habsburg, tysk Konge (1273—91), født 1. Maj 1218, død 15. Juni 1291, Søn af Albrecht den Vise af Habsburg, arvede 1239 sin Faders Land. Som tro Tilhænger af Frederik, Konrad IV og Konradin blev R. belønnet med Gods af disse, og selv erhvervede han de kiburgske Lande, da Greveslægten af Kiburg uddøde 1264. Dels som Landsherre, dels som Indehaver af de grevelige Rettigheder raadede han over det nuværende tyske Schweiz og Øvre-Elsass, da Pave Gregor X efter Richard af Cornwall's Død fordrede, at de tyske Fyrster skulde vælge Riget en Konge. Flere Fyrster, deriblandt den mægtige Ottokar II af Bohmen, tragtede efter Kronen, men paa Borggreven af Nürnberg's, Frederik af Hohenzollern's Forslag valgte Kurfyrsterne R. til Konge Septbr. 1273, hvorpaa han 24. Oktbr. blev kronet i Aachen. I R. fik Tyskland en nøgtern, beregnende Styrer, blottet for alle Hohenstaufernes Idealer. Han anerkendte Kurfyrsternes Magtstilling og lovede at tage deres Willebriefe til Følge, og Pave Gregor X godkendte hans Valg, mod store Indrømmelser og R.'s Løfte om at gaa paa Korstog. R.'s Rigspolitik gik ud paa at inddrage det bortkomne Krongods; paa Rigsdagen i Nürnberg 1274 forpligtede han sig til at inddrage, hvad Kronen havde mistet siden Frederik II's Død, og at tvinge alle genstridige Vasaller til at tage ny Forlening paa deres Len. Blandt disse maatte Ottokar II af Bohmen regnes, som hverken vilde anerkende R. som Konge eller efterkomme hans Indstævning i Egenskab af Lensherre. Men R. overvandt Ottokar og tvang ham 1276 til at afstaa Steiermark, Østerrig, Kärnten og Krain, medens han maatte tage Bohmen og Mähren i Len. To Aar efter, under en ny Strid, bukkede Ottokar under og faldt i Slaget ved Dürnkrut paa Marchfeld 1278. Bohmen kom da under Ottokar's Søn Venceslaus, men denne maatte ægte R.'s Datter, og saa mægtig var R. nu, at han 1282 kunde forlene sine to Sønner Albrecht med Østerrig og Rudolf med Steiermark, medens Karnten tilfaldt Meinhardt af Tyrol. — Derimod mislykkedes hans Plan om at drage Burgund til Tyskland igen, efter at han 66 Aar gl. havde ægtet Hertugen af Burgund's 14-aarige Søster; heller ikke i Schwaben fik han genoprettet den kongelige Magt, da Smaafyrsterne arbejdede ham imod. Landefreden lykkedes det ham ej heller at

hævde over Riget, med Byerne laa han selv i Strid, og i Nordtyskland var hans Magt kun ringe. Han døde i Speyer og blev bisat i Domkirken. (Litt.: »Die Regesten des Kaiserreichs« (1246—1313) [Stuttgart 1844]; Kopp, »Gesch. der eidgenoss. Bunde«, 1—5; Plischke, »Die Rechtsverfahren R. v. Habsb. gegen Ott. v. Böhmen« [Bonn 1885]; A. Schulte, »Gesch. der Habsburger« [Innsbruck 1887]; Kaltenbrunner, »Aktenstücke zur Gesch. d. deutsch. Reiches« [Wien 1889]). *J. L.*

Rudolf II, tysk Kejser (1576—1612), født 18. Juli 1552, død 20. Juni 1612, ældste Søn af Maximilian II, var bleven opdraget i Spanien og 1575 valgt til Faderens Efterfølger. Som Ærkehertug af Østerrig og Konge af Böhmen og Ungarn var hans Magtomraade stort, men ensom og menneskesky levede han paa Hradschin, optagen af sine sjældne Samlinger og af Alkymi og Astrologi. Tyge Brahe og Joh. Kepler knyttede han til sig. Regeringen førtes af R.'s Ministre, og skønt han selv ikke var katolsk Fanatiker, gav disse den katolske Reaktion frit Løb. I Köln maatte den protestantiske Ærkebisp vige for en ivrig Katolik, Maximilian af Bayern bemægtigede sig den protestantiske Rigsstad Donauwörth, og den religiøse Strid hidførte i Tyskland Dannelsen af den evangeliske Union 1608 og den katolske Liga 1609. I Ungarn udbrød 1604 en farlig Opstand mod Kejserhoffets Undertrykkelse af Protestantismen, som R.'s Broder Ærkehertug Matthias kun fik endt mod Løfte om Trosfrihed. Mere og mere indsaa de habsburgske Ærkehertuger, at R., der hverken vilde gifte sig eller ordne Arvefølgen, var umulig som Regent. Derfor aftvang Matthias ham 1608 Regeringen over Ungarn, Mähren, Øvre- og Nedreøsterrig. Bohmen, hvor R. havde maattet give Trosfrihed ved Majestætsbrevet af 1609, mistede han 1611. Matthias drog mod Prag, overrumplede R. og tvang ham paa Hradschin til at afstaa Landet, hvor han selv blev Konge. Aaret efter døde R., og Matthias blev Kejser. (Litt.: Gindely, »R. II u. seine Zeit« [Prag 1863]; Svaték, »Kulturh. Bilder aus Bohmen« [1879]; Bezold, »Kaiser R. II« [München 1885]; Droysen, »Gesch. der Gegenreformation« [Berlin 1893]). *J. L.*

Rudolf, Hertug af Schwaben, tysk Konge (1077—80), død Oktbr. 1080, blev valgt til Modkonge mod Henrik IV af de oprørske tyske Fyrster paa Mødet i Forchheim 13. Marts 1077, skønt Henrik da var bleven løst af Bandet i Canossa 28. Jan. R. lovede paa Mødet, at Tyskland for Fremtiden skulde være et Valgrige, og at Kongen skulde vælges af Fyrsterne, Bisperne lovede han kanonisk Valg. Oktbr. 1080 blev han dødelig saaret i Slaget ved Hohenmölsen mod Henrik IV og døde kort efter. *J. L.*

Rudolf, Ærkehertug af Østerrig, født 21. Aug. 1858, død 30. Jan. 1889, eneste Søn af Kejser Frants Josef. Han var vel begavet og nød en omhyggelig Uddannelse, talte med Færdighed Monarkiets Hovedsprog og dyrkede særlig Studiet af Ornitologi; han fremkaldte ogsaa Udgivelsen af det store Pragtværk »Oesterreich in Wort und Bild« [21 Bd., 1886—1900] og ydede selv flere Bidrag dertil. 10. Maj 1881 ægtede han Kong Leopold II af Belgien's Datter Stephanie (født 21. Maj 1864), og fik med hende en eneste Datter Elisabeth (født 2. Septbr. 1883), men deres Ægteskab var ikke lykkeligt. En Kærlighedsforstaaelse med en rumænsk Adelsdame, Baronesse Marie Vatsera (født 1869), førte til begges Død paa Jagtslottet Meyerling ved Wien. De nærmere Omstændigheder ved dette romantiske Dobbeltdødsfald forblev dog en Hemmelighed, og man ved ikke, om de omkom ved Selvmord eller ved fremmed Morderhaand. Hans Enke ægtede 1900 en ungarsk Greve Lonyay; Datteren ægtede 1902 Fyrst Otto Windischgrätz. *E. E.*

Rudolf fra Ems, tysk episk Digter fra 13. Aarh. Han var Schweizer af Fødsel, hørte til Greven af Montfort's Følge og digtede i Aarene 1220—1254, i hvilket sidste Aar han vistnok døde i Italien i Kejser Konrad IV's Følge. Han var en frugtbar Digter, men de fleste af hans Værker ere gaaede tabt; efter hans eget Sigende var Gottfried von Strassburg hans Forbillede, og han indtager en anselig Rang imellem Datidens Digtere. Hans bekendteste Digtning er »Barlaam und Josaphat« efter en græsk Legende [1225—30, udg. af Fr. Pfeiffer 1843]; det bedste af hans Digte er tillige det ældste: »Der gute Gerhard« [udg. af Haupt 1840, overs. af Simrock, 2. Opl. 1864]. Desuden maa nævnes det med mange Opdigtelser berigede Digt om Vilhelm Erobreren »Wilhelm von Orlens«, det ufuldendte og utrykte Alexander-Digt og den for Konrad IV skrevne Verdenskrønike fra Skabelsen til Salomon's Død, som i sin Tid blev sammenblandet med et lignende, ringere Værk af en anden Forfatter, der var skreven for Landgreve Heinrich af Thüringen. *C. A. N.*

Rudolfinske Tavler kaldes de af Kepler paa Grundlag af Tyge Brahe's Observationer beregnede Planettavler. *J. Fr. S.*

Rudolfsheim se Wien.

Rudolf-Sø, Basso Narok eller »den sorte Sø«, stor Sø i det østlige Ækvatorialafrika mellem 2^0 16' og 4^0 48' n. Br. Dens Areal er ca. 9,000 □ Km., og Formen er langstrakt, 300 Km. lang °g 30—60 Km. bred, Højden over Havet ca. 500 M. I den nordlige Spids optager den Nianam (Omo) fra Landskabet Kaffa. Vandet er svagt saltholdigt. 50 Km. N. 0. f. R. ligger en betydelig mindre Sø, der benævnes Stefanie Sø, Basso Naebor eller »den hvide Sø«. Disse Søer ligge i en lang Sænkningsdal, der strækker sig fra Abessinien til Kilima Ndscharo. R. og Stefanie-Søen opdagedes begge af Teleki i 1888. *C. A.*

Rudolstadt, Hoved- og Residensstad i Fyrstendømmet Schwarzburg-R., 28 Km. S. f. Weimar, smukt beliggende i en Højde af 197 M. o. H. paa Skraaningen af Thüringerwald, har (1900) 12,400 Indb. R. har 4 Kirker, blandt hvilke Stadskirken allerede nævnes 1227. Residensslottet Heidecksburg, i en Højde af 60 M. over Saale, er anlagt i 12. Aarh., genopbygget 1744 efter en Ildebrand, og indeholder en Malerisamling; i Lystslottet Ludwigsburg findes et Naturalkabinet. R. er Sæde for Ministeriet, en Landret, en Amtsret og har et Gymnasium, et Seminarium, en Handelsskole, en Musikskole samt et Hofteater. Der findes Fabrikation af Chokolade samt Bogtrykkeri, Snedkerværksteder, Garveri, Porcelæn- og Cementvarefabrikation. I Nærheden Flækkerne

Kumbach med en fyrstelig Park og Volkstedt med Porcelænfabrikation og 7 Km. mod Sydvest Indgangen til den naturskønne Schwarzathal. R. nævnes oprindelig ca. Aar 800, fik 1404 og 1412 Stadsrettigheder og blev under Albert VII 1571 Landets Hovedstad. *Joh. F.*

Rudorff, Adolph August Friedrich, tysk retslærd, født 21. Marts 1803 i Mehringen (Hannover), død 14. Febr. 1873 i Berlin, Prof. smst. 1829. R.'s Forfattervirksomhed har, trods formelle Mangler, været af Betydning og for dansk Videnskabs Vedkommende glimtvis paavirket en Skribent som Andr. Aagesen. Foruden *Dissertatio de lege Cincia* [Berlin 1825], »Das Recht der Vormundschaft«, I—III [smst. 1832—34] og enkelte civilretlige og processuelle Arbejder udgav R. bl. a. »Römische Rechtsgeschichte«, I—II [Leipzig 1857 og 1859]. R. var Medudgiver af »Zeitschrift für Rechtsgeschichte« og udgav forskellige Bøger af Savigny og Puchta. *Fz. D.*

Rudorff, Ernst, tysk Musiker, er født 18. Jan. 1840, uddannede sig ved Konservatoriet i Leipzig og talte Moscheles og M. Hauptmann blandt sine Lærere. Nogle Aar virkede han som Lærer ved Köln-Konservatoriet, fra 1869 har han været ansat ved Berlin's >Kgl. Hochschule für Musik«, blandt hvis Lærerkræfter R. efterhaanden er kommen til at indtage en mere fremskudt Plads. I et Aarti ledede han derhos den »Stern'ske Sangforening«. Som Komponist er R. — i det hele en Musiker af konservativ Retning — fremtraadt med en Symfoni, Ouverturer, Kor- og Klaverstykker samt Sange. *W. B.*

Rudra, Stormguden i den indiske Mytologi. Navnet R. betyder »brølende«, »skrækindgydende« (eller efter andre »den røde«, »straalende«). I Veda'erne er han særlig knyttet til Agni og Indra (s. d.), af hvilke han maaske kun er en særlig Form; han er Fader til Stormguderne: Marut'erne eller Rudra'erne (jfr. Gana'er), i Spidsen for hvilke han med skrækkelige Vaaben i Haand farer frem af Bjærgkløfter med Torden og Regnskyl, og ligesom disse paakaldes han for at afværge Ulykker, der fremkaldes ved Uvejr, Lynnedslag eller Sygdom, navnlig til Beskyttelse for Kvæget. I den senere Mytologi er han fuldstændig identificeret med Civa (s. d., hvor nærmere Detailler maa søges; jfr. Muir, »Original Sanskrit Texts«, Bd. IV; P. Wurm, »Geschichte der indischen Religion« [1874] og V. Fausböll, »Indian Mythology« [1902]). *D. A.*

Rudskalle se Skalle.

Rue [ry'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Somme, er Hovedby i Landdistriktet Marquenterre. R. ligger ved Kystfloden Maye og Nordbanen og har i et Vagttaarn fra 14. Aarh. og et med Skulpturarbejder rigt forsynet gotisk Kapel (St. Esprit) fra 13.—16. Aarh. smukke Mindesmærker om sin fordums Velmagt. Byen har Handel med Kvæg, en Sukkerfabrik og (1896) 2,826 Indb. *M. Kr.*

Rueil [ryæ!j], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et Oise, ligger paa Vestskraaningen af Mont Valérien, ved Vestbanen og Dampsporvejslinien Paris—St. Germain, har en i Renaissancestil ombygget Kirke med et smukt Kor, der er et Værk af Baccio d'Agnolo (15. Aarh.). I Kirken findes Gravmæler over Kejserinde Josephine (af Cartellier) og hendes Datter Hortense (af Bartolini). I Byen har et nyt Raadhus, Stenbrud, Fabrikation af virkede Varer og Stivelse og talte 1896 9,937 Indb. I Omegnen ligger Slottene Malmaison (1 Km. V. f. R.) og Fouilleuse (2 Km. S. 0. f. R.), der nu anvendes til Straffeanstalt. *M. Kr.*

Ruellia L., Slægt af *Acanthaceae*, Urter eller Buske af meget forskelligt Ydre, med hele Blade og store Blomster, der sidde enkeltvis eller i Kvaster og have en livlig farvet og skæv Krone, hvis Flige ere afrundede og alle ens, eller af hvilke de bageste ere sammenvoksede og da lidt mindre. De forreste Støvdragere ere længere end de øvrige. Frugten er en Kapsel; ved Modenheden slynges de talrige Frø ud ved Hjælp af Frøstrengene, der selv blive staaende tilbage. 200 Arter, mest tropiske. Mange dyrkes i Væksthuse som Prydplanter. *A. M.*

R. maerantha Marl., Brasilien, har store, tragtformede Blomster, udvendig karminrøde, indvendig hvide med rosa Striber. *R. Makoyana* kort, smukke karminrøde Blomster og mørkegrønne Blade med sølvgraa Midtribbe. Begge blomstre November—December. De formeres ved Stiklinger om Foraaret og dyrkes i en let nærende Jord med rigelig Vanding om Sommeren, sparsom om Vinteren og helst lidt Undervarme i Sommertiden. *L. H.*

Ruet [rue't], Francisco de Paula, spansk evangelisk gejstlig, født 28. Oktbr. 1826 i Barcelona, død 18. Novbr. 1878 i Madrid, blev i sin Ungdom under et Ophold i Italien paavirket i evangelisk Retning af Valdenserne, og 1855 begyndte han at prædike Evangeliet i sin Fødeby, Han blev kastet i Fængsel og tilbragte 7 Maaneder der, ja de Romersk-katolske tænkte endog paa at brænde ham som Kætter. Tanken turde man dog ikke realisere, men man landsforviste ham. Han drog til Gibraltar og prædikede her, saa vidt muligt for Spaniere, og Valdenserne ordinerede ham til Præst. 1868 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Spanien, og i Madrid samlede han snart en stor Menighed om sig, saaledes at han blev den egentlige Banebryder for en evangelisk Forkyndelse i Spanien i nyere Tid. *A. Tk. J.*

Ruf (Søudtryk), et Dækshus, i Reglen anbragt agterude paa Skansen; det benyttes til Kahytsrum, Lukafer for Officerer, Bestiklukaf o. 1. R. kan ogsaa betyde en med Vinduer forsynet Overbygning over en Luge. *C. L. W.*

Rufach, By i Øvreelsass, 24 Km. N. f. Mülhausen ved Vogeserne, har (1900) 2,900 Indb.; Orgel fabrikation, Vindyrkning. *Joh. F.*

Ruffec [ryfæ'k], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente, ligger paa et Højdedrag ved højre Bred af Charente og er Knudepunkt paa Banerne Poitiers—Angoulême, Orléans-Banen og R.—Niort, har en smuk romansk Kirke fra 12. Aarh., Slotsruiner, Handel med Tømmer, Tilvirkning af Trøffelpostejer, et Agerbrugskammer og (1896) 3,527 Indb. *M. Kr.*

Rufferi straffes efter d. Strl. § 182 med Forbedringshusarbejde eller Fængsel paa Vand og Brød. R. defineres ikke i Straffeloven, men betegner nærmest efter Praksis Hjælp til andres Utugt, forudsat at denne Hjælp bestaar i person-

lig Henvendelse og Opfordring til at hengive sig til Utugt med andre Personer end **Rufferskens** selv, samt forudsat i Reglen, at den Person, til hvem Opfordringen rettes, er en Kvinde. Berigelseshensigt kræves ikke. I øvrigt spores en ikke ringe Vaklen i Retsanvendelsen, der snart fortolker R. snævrere, snart videre end oven angivet. Agenter for den »hvide Slavehandel« ville i paakommende Tilfælde kunne straffes for R., selv om deres Forhold ikke fra anden Side er strafbart. *A. Gl.*

Efter den **norske** Strl. af 1842 straffes R. med Strafarbejde i 6 Maaneder til 6 Aar. Strl. af 1902 anvender ikke Betegnelsen R., men Forførelse til Utugt med en anden straffes med Fængsel i indtil 1 Aar, Forledelse til erhvervsmæssig Utugt med Fængsel i indtil 4 Aar eller i visse Tilfælde indtil 6 eller endog 9 Aar; den, som af Vindesyge fremmer andres Utugt eller udnytter den, straffes med Fængsel indtil 2 eller i visse Tilfælde 4 Aar. *H. S.*

Rufferske se Rufferi.

Ruffini, Giovanni Domenico, italiensk-engelsk Forfatter, født i Septbr. 1807 i Genova, død i Taggia (ved Riviera'en) 3. Novbr. 1881. Efter at han var bleven Sagfører 1830, deltog han med Iver i Carbonaro-Bevægelsen — han var Tilhænger af Mazzini —, og som saa mange andre unge Italienere maatte han forlade sit Fædreland (1833) °g leve i Udlandet. Først i London, fra 1836, hvor han satte sig forbavsende godt ind i det fremmede Lands Sprog og Forhold, dernæst, fra 1841, i Paris. 1848 begav han sig til Piemont, kom ind i det sardinske Parlament og gik 1849 som Carlo Alberto's Afsending til Paris; men efter Novara opgav han sin Stilling og sin politiske Virksomhed og levede saa (til 1875) i England som Forfatter. Her skrev han paa Engelsk en Række Romaner, hvorved han med Held søgte at frembringe en Stemning til Gunst for Italien. Den tidligste udkom 1853, under Pseudonym Lorenzo Benoni, og er en Autobiografi; af de senere gjorde især »Vincenzo, or sunken rocks« Lykke; desuden kunne nævnes »Doctor Antonio« og »Lavinia«. *E. G.*

Ruffini, Paolo, italiensk Læge og Matematiker, født i Valentana 1765, død i Modena 1822. R. var ansat ved Universitetet i Modena som Professor, først i Medicin, senere i Matematik. Han beskæftigede sig meget med de algebraiske Ligningers Teori og har leveret et, dog ikke fuldstændigt, Bevis for, at Ligninger af højere Grad end fjerde ikke almindelig kunne løses algebraisk. Hans Hovedværker ere: »Teoria generale delle equazioni« [1798], »Algebra« [1807—08], »Riflessioni intorno alla soluzione dell' equazioni algebraiche generali« [1813]. *Chr. C.*

Ruffo, Fabrizio, Kardinal, (1744—1827), hørte til en neapolitansk Adelsslægt og var 1775—91 pavelig Skatmester; viste som saadan stor Dygtighed og blev til Løn Kardinal. Decbr. 1798 drog han til Palermo, hvor Kong Ferdinand IV var flygtet hen, og fik det Hverv at rejse en Opstand i Kalabrien, hvor hans Hjemstavn laa, imod den parthenopæiske Republik. Forsøget lykkedes saare vel, og allerede i Juni kunde han nøde Staden Napoli til Overgivelse. Men lige saa lidt som han kunde hindre de mange Voldsgerninger, som hans Tilhængere i Kalabrien gjorde sig skyldige i, lige saa lidt bærer han Ansvaret for den Troløshed og Grusomhed, som Nelson senere viste imod Republikanerne uagtet det Løfte om Straffrihed, som R. havde givet dem. Han blev vel udnævnt til Kongens Statholder, men i Virkeligheden skudt helt til Side. Derfor nægtede han ogsaa 1806 at gøre noget Forsøg paa at værge Kongehusets Ret. 1808 kaldtes han til Paris og medvirkede 1810 ved Kejser Napoleon's Bryllup, men blev kort efter sat i Fangenskab ligesom Paven indtil 1814. *E. E.*

Ruffy [ryfi'], Eugène, schweizisk Statsmand, født 1854 i Kanton Vaud, valgtes 1882 til dets store Raad og 1885 til dets særlige Regering; fik Akademiet i Lausanne udviklet til et Universitet. 1884 blev han Medlem af Schweiz'es Nationalraad (1888 dets Formand) og 1893 af Forbundsraadet; var 1898 Forbundspræsident, men afgik 1900 for at blive Direktør for den universelle Postunion. *E. E.*

Rufigallussyre, Hexaoxyanthrachinon, $(OH)_3 . C_6H . (CO)_2 . C_6H(OH)_3 + 2H_2O$, dannes ved Ophedning af Gallussyre eller Digallussyre og danner smaa, røde Krystaller, der kunne sublimere. Den farver Bomuld, som er bejdset med Krom, brunt. *O. C.*

Rufinus, en Galler, som under Kejser Theodosius den Store opnaaede de højeste Embedsstillinger i Konstantinopel. Efter Theodosius'es Død førte han Regeringen i hans Søn Arcadius'es Navn, men skaffede sig ved hensynsløs Optræden mange Fjender, deriblandt Stilicho, der gjorde Fordring paa Regentskabet baade i det østlige og i det vestlige Rige. Paa Foranledning af Stilicho blev R. myrdet af Goteren Gainas (395). *H. H. R.*

Rufinus, Tyrannius, Kirkefader, født i Provinsen, eller maaske Byen, Aquileja ca. 345, død 410, modtog Daaben ca. 370 og sluttede ved den Tid et varmt Venskab med den senere Kirkefader Hieronymus (s. d.). For Studiers Skyld skiltes deres Veje et Par Aar efter. R. drog til Ægypten for at besøge Munkene og Asketerne dernede, og han kom i Berøring med en Række af de betydeligste Mænd. Omkring ved 378 drog han til Palæstina og slog sig ned ved Oliebjærget, hvor flere af hans Munkevenner en Stund i Forvejen havde indrettet sig Celler, og nogle Aar efter bosatte Hieronymus sig ved Bethlehem. De to Venner stode i livlig Forbindelse, og ogsaa med Jerusalem's Biskop, Johannes, kom R. sammen. Johannes indviede ham ca. 390 til Presbyter. Men R. har dog næppe taget megen Del i det praktiske Kirkeliv, han dyrkede Studierne. Allerede tidligere havde han og Hieronymus under lige Begejstring studeret Origenes, og R. trængte stedse dybere ind i Origenes'es Teologi. Imidlertid udbrød Striden om Origenes (s. d.), og den førte til, at Venskabet mellem Hieronymus og R. brat forvandledes til bittert Fjendskab. R. stod i Kampen som tro Forsvarer af sin store Lærer, medens Hieronymus — af Frygt for Origenes'es Kætteri — skarpt angreb ham. Ca. 397 drog R. til Rom og oversatte her Origenes'es Hovedværk περὶ ἀρχῶν, men rigtignok med adskillige Tillempelser. Ogsaa andre origenistiske Skrifter overførte han til Latinen og ligeledes Eusebius'es Kirkehistorie, som han desuden fortsatte til Theodosius'es Død. I det hele blev R. et Bindeled

mellem Østen og Vesten, en stor Mængde græske teologiske Skrifter bleve gennem ham indførte i den latinske Kristenhed. Fuld Klarhed er der dog ikke over hele R.'s Forfatterskab og Oversættelser. Der er blevet tillagt ham adskilligt, som han sikkert ikke har skrevet. Sine sidste Aar tilbragte han for største Delen i Aquileja. R.'s Værker ere bl. a. udgivne af Vallarsi [Verona 1775]. (Litt.: Herzog's »Realencyklopädie«, Bd. XIII; Fr. Nielsen, »Haandbog i Kirkens Historie«, Bd. I [1893]). *A. Th. J.*

Rufisque [ryfi'sk], By i den franske Koloni Senegambien, ligger ved Kysten af Atlanterhavet og ved Jærnbanen mellem St. Louis og Dakkar. Ca. 7,000 Indb. Den driver betydelig Handel med det indre og har navnlig stor Udførsel af Jordnødder. R. er en Fordrejelse af det tidligere portugisiske Navn Rio Fresco. *C. A.*

Rufus **Féstus,** romersk geografisk-historisk Forfatter, skrev efter Midten af 4. Aarh. e. Chr. et *Breviarium rerum gestarum populi Romani,* en kortfattet Beskrivelse af de Lande, der hørte til det romerske Rige, og en Oversigt over den romerske Historie. Skriftet er udgivet af Förster (Wien 1874] og Wagener [Prag 1886]. *H. H. R.*

Rufus, Musonius, romersk Filosof fra Kejsertiden, født i Etrurien, blev ca. 65 e. Chr. forvist fra Rom af Nero, men vendte tilbage under Galba. R. var Stoiker og lagde udelukkende Vægt paa Filosofiens praktiske Formaal; som Lægen skal helbrede, er det Filosoffens Opgave at bringe Menneskene til at leve sædeligt, og ved denne Opdragelse kommer det mere an paa Øvelse og Udvikling af medfødte Anlæg end paa teoretisk Belæring. Hans Filosofi har mindre videnskabelig Interesse, men som Lærer skal han have øvet stor Indflydelse. (Efterladte Fragmenter under R.'s Navn ere samlede af J. Venhuizen-Peerlkamp, *C. M, Rufi reliquiae et apophthegmata,* 1822). *A. T—n.*

Rug (*Secale* L.), Græsslægt af Byggruppen med et normalt toblomstret, hos Kulturformerne stundom treblomstret Smaaaks i hvert Aksled. Yderavnerne ere smalt lancetformede; Inderavnerne bredere og i det hele større, køldannede. Kornene omsluttes løst af Avnerne (ere »nøgne« i Modsætning til de fleste Former af Byg og Havre, der ere »avnklædte«). Hos de vilde Arter er Aksspindelen skør og falder ved Modningen ledvis fra hinanden; de dyrkede Former have sej Akselspindel. Der opstilles 2 Arter: *S. fragile* Bieberst. med langstakkede Yderavner; etaarig; angives som vildtvoksende paa Ungarn's og Sydrusland's Sandstepper. *S. montanum* Guss. har sylspidsede Yderavner og stakbærende Inderavner; fleraarig; angives at vokse vildt i Bjærgene rundt om Middelhavet. Denne Art anses for at være Stamformen for Dyrket R. (*S. cereale* L.), der navnlig adskiller sig fra hin formentlige Stamform ved at være to-, undertiden etaarig og ved at have sej Aksspindel. R. er Hovedbrødkorn i Nordeuropa og delvis Mellem- og Østeuropa, medens den i Vest- og Sydeuropa og de fleste Egne i de fremmede Verdensdele spiller en underordnet Rolle. En Sammenligning mellem de med R. og Hvede dyrkede Arealer giver (for Tiden omkring 1900) følgende Resultat, udtrykt i 1,000 Hekt.:

	Rug	Hvede
Danmark	273	41
Norge	13	5
Sverige	411	78
Finland	273	3
Rusland	28,599	16,710
Tyskland	5,955	2,049
Schweiz	35	62
Holland	214	72
Belgien	283	180
England	26	769
Frankrig	1,420	6,864
Portugal	280	350
Spanien	714	3,862
Italien	137	4,593
Østerrig	1,702	1,065
Ungarn	1,114	3,564
Grækenland	30	167
Rumænien	164	1,589
Bulgarien	148	826
Serbien	37	280
Forenede Stater (Amerika)	644	17,194
Kanada	59	1,175
Japan	682	461

Aarsagen til denne Fordeling mellem R. og Hvede er nærmest at søge i, at R. er mere haardfør over for Vinterkulden og stiller mindre Fordringer til Sommervarmen og til Jordens naturlige Frugtbarhed end Hveden. Det er i Hovedsagen de samme Faktorer, der bestemme Fordelingen af de to Kornarter i Danmark saaledes, at der dyrkes forholdsvis megen Hvede i Landets sydlige Egne og paa de frugtbareste Jorder, men overvejende R. paa de lettere Jorder og i de nordlige og vestlige Egne. I Maribo Amt (Lolland og Falster) er saaledes kun 8 p. Ct. af det besaaede Areal besaaet med R., i Ringkjøbing Amt 26 og i Hjørring Amt 24 p. Ct. Af R. forekommer en etaarig Kulturform, Vaarrug, der saas om Foraaret og modnes samme Sommer. Denne har tidligere været dyrket i større Udstrækning, men findes nu sjældnere og kun paa lette Sandjorder, hvor den undertiden delvis træder i Stedet for Byg og Havre, der stille større Krav

Fig. 1.

Schlanstedter-Rug.

til Jordens Frugtbarhed. En anden afvigende Form er St. Hans-R., der viser Tilbøjelighed til at blive fleraarig, idet den, saaet i Forsommeren (ved St. Hansdags Tid), kan afgræsses eller afhugges grøn i Løbet af Sommeren og modnes i den paafølgende Sommer. Denne dyrkes enkelte Steder, nærmest som Grønfoderplanter. Mest udbredt er den almindelige Vinterrug, der saas i Efteraaret (ordinært i September Maaned) og modnes i den følgende Sommer. Af denne opføres der et større Antal »Sorter«, der dog paa enkelte Undtagelser nær ligne hinanden saa nøje i habituel Henseende, at de næppe kunne skelnes fra hinanden. De som særegne »Varieteter« (af K5rnicke) opførte Former *S. c. vulpinum* med ræverøde Avner, *S. c. fuscum* med mørkebrune Avner og *S. c. monstrosum* med flerblomstrede Smaaaks ere kun lidet konstante og tabe navnlig deres Ejendommeligheder i Løbet af faa Aar, naar de dyrkes i Nærheden af almindelig R (Krydsbefrugtning). I Norge træffes, bl. a. i Tønsberg-Egnen, en noget afvigende Form med meget tynde, aabne, forholdsvis lange Aks og et temmelig langt Straa. Schlanstedter-R. udmærker sig ved overordentlig tykke, stive Straa og lange, uregelmæssige Aks, hyppig med flerblomstrede Smaaaks; Ydeevnen er under almindelige Forhold ringe. Den i Vest- og Nordjylland endnu almindelig dyrkede Hede- eller Sandrug har om Efteraaret og Foraaret stærkt nedliggende, smalle, snoede Blade af en blaagrøn Farvetone, fint Straa og smaa Kerner og lidt mørkere Farve end de almindelige Sorter. Den over hele Danmark nu meget udbredte saakaldte Bretagne-R. ligner i Blade og Vækst ganske den sidstomtalte og stammer sandsynligvis fra denne, idet den vistnok ved en Forveksling har faaet det anførte Navn. Denne er ifølge Dyrkningsforsøgene for Tiden den mest foldrige Rugsort i Danmark og synes at egne sig godt for alle Forhold. Provsti-, Campine-, Zeelænder-, Bestehorns o. fl. Sorter dyrkes en Del, men frembyde næsten ingen Forskelligheder. Professor Dr. Heinrich i Rostock har ved Udvalg tiltrukket en Form med meget stive Straa og yderst tætte, korte, brede Aks. Om alle, selv de mest afvigende Sorter gælder, at de ere lidet konstante, navnlig naar de dyrkes i Nærheden af andre Rugsorter. Dette hænger først og fremmest sammen med, at R. har udpræget Fremmedbestøvning. Ved Dyrkning af R. saas denne som oftest efter Brak eller, hvor Brak ikke benyttes, efter Staldfoder. En udmærket Forfrugt for R. er Ærter. Hvor den saas efter Brak, gives der i Reglen Staldgødning til R. Herved bliver Jorden imidlertid ofte saa rig paa Kvælstofnæring, at den »gaar i Leje«, hvorved Udbyttet kan forringes i høj Grad. Saaningen foretages lige fra Begyndelsen af September til November eller endnu senere. Forsøg i Danmark over den bedste Saatid for R. have vist, at den helst skal saas i Løbet af de første 3 Uger af September, desto tidligere, jo lettere og jo mindre gødningskraftig Jorden er. Udsædsmængden er fra 150 til 200 Kg. pr. Hekt. Afgrøden veksler efter Jordens Beskaffenhed og andre Forhold lige fra 1,000 til 4,000 Kg. Kerne pr. Hekt. Der høstes sædvanlig 2, indtil 3 Gange saa megen Halm som Kerne. Kernen anvendes først og fremmest som Brødkorn, i mindre Mængde som Foder. Halmen afgiver et godt Fyldefoder for Kvæget og Hestene, og desuden et værdifuldt Tækkemateriale. Sammensætning af R. er (i Danmark) under almindelige Dyrkningsvilkaar omtrent følgende:

Bretagne-Rug.

	Kerne p. Ct.	Halm p. Ct.
Vand	16	15
Kvælstof holdige Stoffer	9,5	3
Fedtagtige Stoffer	1,5	1,4
Kvælstoffri Ekstraktstoffer	64	38
Træstof	6,5	38
Aske	1,8	4

Angaaende R.'s Forbrug af Næringsstoffer se Gødning, VIII Bd. S. 224. (Litt.: se Kornarter, X Bd. S. 931 samt K. Hansen i »Landbrugets Kulturplanter«, 10. Bd. og P. Nielsen i »Tidsskrift for Landbrugets Planteavl«, I. Bd.). *K. H—n.*

Rugaard (ogsaa Rudgaard og Ruggaard), Hovedgaard i Skovby Herred, 17 Km. V. N. V. f. Odense, blev tillige med andet Gods 1400 overdragen Berneke Skinkel, Lensmand paa Hindsgavl, som Pantelen af Dronning Margrete. Omtrent 1450 gik den over til Gyldenstjernerne, men i Slutningen af 15. Aarh. indløst af Kronen og Sædet for en kgl. Lensmand, efter 1660 for Amtmanden i R.'s Amt. Den blev alt 1665 solgt til J. Kaas og 1718 til Frederik IV, der lod den udlægge til Rytterdistrikt. Ved Auktionen over dette 1764 betaltes der 61,000 Kr. for R, medens den 1890 betaltes med 365,000 Kr. og Aaret efter med 384,000 Kr. — Hovedbygningen i Christian IV's Stil med Midttaarn er opført 1873—74 af Arkitekt K. Borring. Ved Oprensning af Gravene er der gjort en Del Fund af Vaaben m. m. fra Middelalderen. (Litt.: Vedel Simonsen, »Bidrag til den fynske Kongeborg R.'s, dens Lens og dens Lensmænds Historie«, samt »Ill. Tidende« [1876] Nr. 846 og 847). *B. L.*

Rugbrød se Brød S. 787.

Rugby [rə'gbi], By i det sydlige England, Warwickshire, paa en Høj ved Floden Avon, er Jærnbaneknudepunkt og har en berømt Latinskole, der stiftedes 1567. Skolen er meget rig og har i de senere Aar haft 500 Elever. Desuden har Byen et litterært Institut, en Døvstummeskole, betydelige Heste- og Kvægmarkeder og (1891) 11,262 Indb. *M. Kr.*

Rugby se Fodbold.

Rugde se Snæppe.

Rugdrenge d. s. s. Meldrøjer.

Ruge, Arnold, tysk Forfatter og Politiker, født 13. Septbr. 1803 paa Rugen, død 31. Decbr. 1880 i Brighton. Som Deltager i et Studenterforbund blev han 1825 sat i 5 Aars Statsfængsel, hvor han gav sig til at oversætte græske Tragedier. 1832—36 var han Privatdocent i Halle (dyrkede Hegel'sk Filosofi), men hørte op, da han ikke fik Ansættelse, og udgav 1837 sin »Vorschule der Aesthetik«. Han grundlagde 1838 Tidsskriftet »Hallesche Jahrbücher«, som øvede stor Indflydelse ved sin litterære Kritik og sin Kamp med Romantikken, og hvori desuden Fritænkeri og Radikalisme aabent kom til Orde. Af Hensyn til den preussiske Censur forlagdes Tidsskriftet 1841 til Dresden, men her bleve de ny »Deutsche Jahrbücher« 1843 forbudte af dtn sachsiske Regering. Han drog derfra til Paris og forsøgte med K. Marx i »Deutsch-französische Jahrbücher« at >bygge en Bro til Forsoning af de to Kulturfolk paa demokratisk Grund«; dette Foretagende maatte dog snart opgives, og han flyttede 1846 til Zürich (havde en Boghandel sammen med Jul. Frobel) °g 1847 tilbage til Dresden, hvor han ligeledes blev Boghandler. 1848 tog han virksom Del i det politiske Røre, valgtes til Nationalforsamlingen i Frankfurt, hvor han forgæves søgte at afværge sine Landsmænds Uretfærdigheder imod andre Folkeslag, og drog i Efteraaret til Berlin, for at trænge paa den preussiske Nationalforsamling, da den tyske ikke gik vidt nok. I Maj 1849 deltog han i Opstanden i Sachsen og senere ligeledes i Baden, men udvandrede 1850 til England, hvor han siden levede. Han sluttede sig til den europæiske revolutionære Propaganda under Ledru Rollin og Mazzini, men skilte sig derfra 1852, da Kossuth kom til. Efter 1866 udtalte han aabent sin Billigelse af Tyskland's ny Ordning og fik 1876 ved Sammenskud af sine tyske Venner 20,000 Rm., samt 1877 en Aarpenge af 3,000 Rm. som »Æresløn« for sin Virksomhed til Fremme af den tyske Enhed. R. har udgivet talrige Skrifter af højst ulige Art, deriblandt »Poetische Bilder aus der Zeit« [2 Bd., 1847], »Politische Bilder« [2 Bd., 1848], »Novellen aus Frankreich und Schweiz« [1848], »Revolutions-Novellen« [2 Bd., 1850]. Hans Erindringer »Aus früherer Zeit« [4 Bd. 1862—67] have ikke ringe historisk Værd; ligeledes hans »Briefwechsel und Tagebuchblätter 1825—80« [2 Bd., 1886]. *E. E.*

Rugeley [rə'dʒli], By i det mellemste England, Staffordshire, ved Floden Trent, har en Latinskole, store Hestemarkeder og (1891) 4,181 Indb. *M. Kr.*

Rug én das, tysk Kunstnerfamilie fra Augsburg. 1) Georg Philipp (1666—1742) har især vundet Navn som Slagmaler; han skildrer med stort Liv og sikker malerisk Routine det vilde, brutale Soldaterliv. Han uddannedes først som Kobberstikker, studerede derefter i Wien og i Italien, paavirkedes der stærkt af Courtois's Kunst og vendte 1695 tilbage til sin Fødeby Augsburg, hvor han 1710 blev Akademidirektør. Foruden Malerier, der nu ses i mange tyske Museer [ogsaa i Mus. i Stockholm, Christiania, Moltke's Galeri i Kbhvn. m. fl.], udførte han en Del Sortekunstblade, gerne i stort Format og med samme Emner som Malerierne: Jagt, Slag, Rytter kampe. Ogsaa Raderinger (»Capricci«). Flere af hans Slagbilleder hvile paa Selvsyn (Augsburg's Belejring). (Litt.: Stillfried, »R.« [1879]). Tre af hans Sønner, Georg Ph., Christian og Jeremias Gottlob, vandt Navn, men intet fremragende, som Stikkere. Hans Barnebarnsbarn 2) Johann Lorenz (1775—1826), ligeledes Direktør for Augsburg's Tegneakademi, har udført store Blade i Sortekunst og Aquatinta (Napoleons-Slag m. m.), ogsaa gode Tusktegninger. J. L. R.'s Søn 3) Johann Moritz (1802—58), uddannet paa München's Akademi under A. Adam og Quaglio, begyndte fra 1821 sine lange Rejser, der særlig gjaldt Sydamerika; han litograferede til Pragtværket »Malerische Reise in Brasilien« [1827—35] og overlod, da han omsider (1847) slog sig til Ro i München, mod en Livrente den bayerske Regering sine Masser af etnografiske og landskabelige Studier og Skitser i Olie, Akvarel og Tegning (over 3,000). *A. Hk.*

Rugeri (Ruggieri) [rudʒe'ri], berømt Violinbyggerfamilie i Cremona og Brescia, af hvis Medlemmer de betydeligste ere Francesco (omtr. 1668—1720), Giovanni Battista og Pietro Giacomo i Beg. af 18. Aarh. *S. L.*

Rughejre, -svingel, Benævnelsen for Almindelig Hejre (se Bromus).

Rugier eller Holmryger er Navnet paa en med Goterne nær beslægtet Folkestamme, maaske oprindelig den samme som de norske Ryger i Rogaland. R. boede omkring Christi Fødsel i Pommern, hvorfra de sammen med Heruler og Sachser i 4. og 5. Aarh. gjorde Vikingetog mod Britannien. Adskillige Stednavne i Sydengland, f. Eks. Rugenasæte i Østangel, synes at indeholde R.'s Navn; navnkundig i Heltedigtningen blev den rugiske Søkonge Hagena eller Hogne (se Hilde-Sagnet). En anden Del af R. vandrede, rimeligvis sammen med Goterne i 2. eller 3. Aarh., til Sortehavsegnene, hvor de ligesom Goterne antoge den arianske Kristendom, og derpaa videre til Østerrig, hvor deres Bopæl fik Navnet Rugiland. Talrige R. gik sammen med deres Stalbrødre Herulerne i romersk Sold og deltoge 476 i Odoacer's Statskup, der gjorde Ende paa det vestromerske Kejserdømme. R. i Rugiland plagede den tilgrænsende romerske Provinsialbefolkning med Plyndringer og ariansk Intolerance; derfor foretog Odoacer 487 et Tog derop og tugtede dem, men han ansaa dog ikke de romerske Donau-Stillinger for holdbare og førte derfor Provinsialbefolkningen med sig til Italien. Til Hævn hjalp R. Goterne med at styrte Odoacer, og der foregik en ny rugisk Indvandring til Italien. Under Goternes sidste Kamp med Østromerne opnaaede R.'s Konge Herarik 541 at blive valgt til Italien's Hersker, men han blev myrdet allerede 5 Maaneder efter. Siden forsvinde R. overalt; deres Hjemland indtoges af Venderne, i England smeltede de sammen med Angelsachserne, i Rugiland med Tyskerne, i Italien med Italienerne. *G. S—e.*

Rugman, Jonas, eller, som han hed, Jon Jonsson fra Gaarden Rúgstaðir i Øfjorden (hvoraf Tilnavnet), født 1636, død 24. Juli 1679. Efter at have studeret i Skolen paa Holar, hvorfra han relegeredes, rejste han til Kjøbenhavn 1658, men blev tagen til Fange af svenske Kapere og ført til Sverige; af Rigsdrosten Per Brahe, der

fattede Interesse for den unge Islænder, blev han sendt til Visingsborgs Skole, og senere til Upsala. R. førte et Par gamle Haandskrifter med sig. I Upsala blev han knyttet til Verelius, og R.'s Ankomst til Upsala havde til Følge, at Studiet af Oldtiden her fik et stærkt Opsving. 1660—61 sendtes han til Island for at indkøbe islandske Haandskrifter, hvor han ogsaa opkøbte en Del saadanne, der nu findes i Stockholm's og Upsala's Biblioteker. Han afskrev og oversatte en Del af de gamle Skrifter. I øvrigt var R. ikke nogen synderlig lærd Mand; han skrev og udgav *Monosyllaba islandica* [Upsala 1676], samt Forklaring til enkelte Udtryk i Jonsbogen »Greinir ur þeims gömlu lögum« [Upsala 1667]. (Litt.: V. Gödel, »Fornnorsk-isländsk Litteratur i Sverige«, I [1897]). *F. J.*

Rugning og **Rugningsmaskiner** se Kunstig Rugning.

Rugsø d. s. s. Rougsø.

Ruhe, Algot Henrik Leonhard, svensk Forfatter, er født 3. Novbr. 1867 i Lund, blev Student 1887, tog Tandlægeeksamen i Kjøbenhavn og praktiserede 1891—1902 som Tandlæge i Altona, Lyon, Kjøbenhavn og Stockholm samtidig med, at han udfoldede en rig Skribentvirksomhed baade som Redaktør af forskellige odontologiske Tidsskrifter i Danmark og Sverige og tillige som Teaterkritiker og Essayist i svenske Blade, særlig »Svenska Dagbladet«. Allerede i sin første Bog »Bakom fasaden« [1900] aabenbarer han sig som en vittig og ironisk Skildrer af Stockholms-Livet, og i hans følgende Bøger, »Cyribode Irmelin« [1901] og »Svaga Herrar« [1902] viser han bestandig større Sikkerhed i Opfattelse og Karakteristik. *O. Th.*

Ruhla, Flække i den nordvestlige Del af Thüringerwald, strækker sig med en Længde af 4 Km. gennem en snæver Dal og har (1900) 7,000 Indb. Den deles i to omtrent lige store Dele, der henholdsvis tilhøre Sachsen-Weimar og Sachsen-Koburg-Gotha. Der findes Fabrikation af Tobakspiber, Metalvarer, Cigarrør tillige benyttes R. meget som Sommeropholdssted. *"Joh. F.*

Ruhmkorff se Rühmkorff.

Ruhnken, David, berømt Filolog, født i Nærheden af Stolp i Pommern 2. Jan. 1723, død i Leyden 14. Maj 1798. Han studerede først i Wittenberg, men gik allerede 1744 til Leyden, hvor Hemsterhuys blev hans Lærer, og følte sig snart mere som Nederlænder end som Tysker. Han blev 1757 Lektor i Græsk iLeyden og 1761 efter Oudendorp's Død Professor i Historie og Veltalenhed. Af hans Skrifter, der væsentlig behandle kritiske Spørgsmaal, kunne nævnes hans *Epistolae criticae* [Leyden 1749 og 1751] og Udgaver af *Timaei Sophistae Lexicon vocum Platonicarum* [1754], Rutilius Lupus [1768], Vellejus Paterculus [1779] og den homeriske Hymne til Demeter [1780 og 1782]. Et Mesterværk i formel Henseende er hans *Elogium Tiberii Hemsterhusii* [1768]. Hans Udgave af Scholierne til Platon blev udgivet efter hans Død af Wyttenbach [1800], som desuden har beskrevet hans Levned (*Vita Ruhnkenii* [1799]). Efter R.'s Død udgaves ogsaa hans *Opuscula* [2. Opl. 1823] og hans *Orationes, disse rtationes, epistolae* [ved Friedemann, 2 Bd., Braunschweig 1828]. *H. H. R.*

Ruhr, højre Biflod til Rhinen, udspringer i preussisk Provins Westfalen i Regeringsdistriktet Arnsberg 664 M. o. H. paa Winterberg-Plateauet, strømmer hovedsagelig i vestlig Retning og udmunder ved Ruhrort i Rhinen efter et Løb paa 235 Km. R. er sejlbar fra Witten og gennemstrømmer fra Herdecke til Mülheim et af de vigtigste og mest udbredte Stenkulslejer paa det europæiske Fastland. *Joh. F.*

Ruhrort, By i preussisk Rhin-Provinsen ved Ruhr's Udmunding i Rhinen, har (1900) 12,400 Indb. R. danner et Knudepunkt for flere Jernbanelinier og har en Amtsret, en Filial af Rigsbanken, et Realgymnasium samt den største Flodhavn i Europa med store Kuldepoter og Skibsværfter. Der findes Fabrikation af Ultramarin, Maskiner, Jærn- og Blikvarer samt betydelig Handel med Korn, Træ, Jærn- og Kolonialvarer, men særlig er R. Hovedsædet for Handelen med Stenkul, der herfra fortrinsvis gaar til Strassburg og Holland. I Nærheden findes store Smeltehytter og Kullejer. R, hørte oprindelig under Cleve og fik 1587 Stadsret. *Joh. F.*

Ruijsch se Ruysch.

Ruijter [ro'yter], Michiel Adriaanszoon de, hollandsk Admiral, født 24. Marts 1607, død 29. Apr. 1676. R., der anses for en af Holland's berømteste Søhelte, tjente sig op fra Matros gennem alle Grader til General-Admiral-Løjtnant. Han gjorde glimrende Tjeneste under Republikkens mange Krige mod Spanierne, Sverige, Barbareskerne i Nordafrika, England og Frankrig. I Middelhavet, hvor han 1654—56 førte en Eskadre, tjente under ham den senere danske Søhelt Niels Juel; 1659 førte R. en Flaade til de danske Farvande, hvor han undsatte de Danske mod Svenskerne. I Krigene mod England 1652—54 og 1664—67 var han først Underadmiral under den ældre Tromp, efter 1666 Overadmiral; under Tromp deltog han i det store tre Dages Slag i Kanalen 1653, senere (1666) besejrede han den engelske Flaade ved North Foreland, blokerede London og tvang Englænderne til at slutte Freden i Breda 1667. Sammen med en engelsk Flaade drog han senere til Middelhavet for at bekæmpe Franskmændene. I det store Søslag ved Messina 1676 blev han saaret, maatte gaa i Land i Syrakus, men døde her af sit Saar. Frederik III adlede ham for hans Hjælp mod Danmark's Fjender; af den spanske Konge udnævntes han til Hertug, kort før sin Død. 1856 rejstes et Mindesmærke for ham i Rotterdam. *C. L, W.*

Ruīn (lat. *ruina,* Fald, Sammenstyrtning), Undergang; Rester af en nedstyrtet eller forfalden Bygning, o. 1.

Ruinagat se Agat.

Ruisdael se Ruysdael.

Ruiter [ro'yter] se Ducaton.

Ruiz, Juan, spansk Digter, ofte kaldet el Arcipreste de Hita, født henimod 13. Aarh.'s Slutn., vistnok i Guadalajara, død efter Juli 1351. Hans Livs ydre Begivenheder ere saa godt som ukendte; blot ved man, at han var en alt andet end eksemplarisk Provst (*Arcipreste*) i Byen Hita, saa at Ærkebispen af Toledo fratog ham hans gejstlige Værdighed og lod ham sætte i Fængsel, hvor han tilbragte en Aarrække. Men om hans indre Liv ved man desto mere, idet hans Personlighed — i en Grad, der næsten er et Særsyn

hos Middelalderens Digtere — lægger sig klart og utvungent for Dagen i hans Digtning. Han viser sig i denne som et poetisk Talent af usædvanlig Styrke, som Chaucer's og Villon's Aandsfrænde, en kaad Humorist med rig Menneskekundskab og et mærkværdigt Herredømme over Sprog og Versform, vittig og ondskabsfuld, dertil undertiden uhøvisk i en utrolig Grad. Det hedder sig, at R. skal have skrevet meget mere end den »Libro de Cantares«, ogsaa kaldet »Libro de buen amor«, som man har tilbage af ham; men denne er i sig lige saa omfangsrig (1,700 Verslinier) som interessant og værdifuld. En Slags Selvbiografi er det, han her giver, en Art Gavtyveroman — længe før Genrens egentlige Fremkomst —, en Kærlighedshistorie og »Ars amatoria«, alt indvævet med Viser, fortræffelig fortalte Fabler, moraliserende (ikke altid moralske) Betragtninger, ja endog gudelige Sange, der skulle overtyde Læseren om, hvad han ogsaa vil gøre gældende med Bibelsprog o. 1. i Bogens Begyndelse, men som de færreste ville tro: at det hele er ment højst alvorligt og fromt som Advarsel mod Elskovs fule Spil. Vel ikke slet saa broget som Indholdet, men dog med en Del Afveksling, er den metriske Form; her tror man snarere hans Udsagn, at han vilde give belærende Prøver »paa at rime og digte«. Om hans store Viden og Belæsthed vidner Bogen paa hver Side: han kender *Pamphilus de amore* ikke mindre end Bibelen, de franske Fabliaux ikke mindre end Kirkefædrene, Ovid lige saa godt som Datidens Heltedigte og de gængse Dyrefabler og Anekdoter. Udgaver: ved T. A. Sanchez (i »Poesfas castellanas anteriores al siglo XV« [Madrid 1779]), ved F. Janer (i »Biblioteca de autores españoles«, 57. Bd.), endelig ved J. Ducamin under Titelen »Libro de Buen Amor, texte du XIV siécle, publié pour la premiere fois avec les lecons des trois manuscrits connus« [Toulouse 1901]. *E. G.*

Rujærn se Jærn.

Rule Britannia [ru'lbri'tä'nja], engelsk Nationalsang. Musikken af Thomas Arne, Teksten af James Thomson, oprindelig skreven som Finale til en Kantate »Alfred«, der opførtes paa *Cliefden House*, *Maidenhead*, 1740 i Anledning af Aarsdagen for det hannoveranske Huses Tronbestigelse. Melodien blev saa populær, at Händel anvendte den i et Oratorium, hvorfor man en Tid lang fejlagtig ansaa ham for den egentlige Komponist. *S. L.*

Rulhière [ryliæ'r], Claude Carloman de, fransk Skribent, født 12. Juni 1735, død 30. Jan. 1791, var baade Kriger, Diplomat og Skribent; i Syvaarskrigen kæmpede han under Marskallen af Richelieu i Hannover, blev derpaa 1760 Sekretær hos den franske Gesandt i St. Petersborg, og var medvirkende ved Revolutionen efter Peter III's Mord. 1787 blev han Medlem af det franske Akademi. Det heftige Indtryk, Revolutionsbegivenhederne øvede paa ham, voldte maaske hans Død. Protegeret af Voltaire var han optraadt som Forfatter 1771; hans Værker udkom næsten alle efter hans Død, saaledes: »Histoire de l'anarchie de Pologne« [Paris 1807], »Discours sur les Disputes« [Paris 1803], »Anecdotes sur la revolution de Russie« [Paris 1797]. *J. L.*

Rulle (Søudtryk), 1) Skibets Sidebevægelser i Sø, frembragte af Bølgerne; Sidebevægelsen, frembragt ved Vindens Tryk kaldes: at krænge. 2) I Orlogsskibe er Besætningen inddelt til at udføre forskellige Arbejder og Manøvrer, og hver Mand har da sin bestemte Plads og sit bestemte Arbejde at udføre under hver af disse. En Liste over Besætningens Fordeling benævnes R. Man har saaledes R., der angiver hver Mands Plads under Bataille (Skytrulle), under Brand, Ankring og Letning, Rengøring, Sejl og Ankervagt, ved Fartøjers Udsætning og Armering o. m. a. En Sammenstilling af samtlige R., hvorefter man altsaa kan se, hvilke Hverv hver enkelt Mand har under alle om Bord forekommende Forhold, benævnes Generalrulle. *C. L. W.*

Rulleben (*talus*) se Fod S. 753.

Rullebor se Bor S. 358.

Rullegryn, Betegnelse for fine Boghvedegryn.

Rullehale se Kapucinerabe.

Rulleharve se Harve.

Rullelejer, Lejer, i hvilke man for at formindske Friktionen har indlagt cylindriske Ruller mellem Akselen og Lejet. *F. W.*

Rullemessing se Messing.

Rullesten kaldes de afrundede, mere eller mindre ellipsoideformede Sten, man saa hyppig træffer ved Strand- eller Søbredder. R. dannes af Strandstenene derved, at disse af Bølgeslaget sættes i Bevægelse, hvorved de indbyrdes slide alle fremspringende Partier af hverandre og tillige glattes af Sandkornene. R. kunne paa lignende Maade dannes i Vandløb med hurtig rindende Vand. Deres Størrelse er meget forskellig. R. kunne bestaa ikke alene af Eruptivbjærgarter, Flint, Kalksten o. s. v., men ogsaa af Kunstprodukter som Mursten eller Glas. Undertiden ere R. opdyngede i saa store Mængder i Havstokke, at de kunne faa praktisk Betydning som Vejforbedringsmateriale. *J. P. R.*

Rullestensier se Kvartærformation.

Rullestenssand se Kvartærformation.

Rum (filos.). I Modsætning til indre Tilstande opfattes alle ydre Objekter i R. Selve R. er et Grundfaktum, der ikke nærmere kan defineres. I den filosofiske Behandling af Rumsproblemet maa man først skelne mellem det virkelige og det matematiske R. Undersøgelsen af det første vil falde i en psykologisk og en erkendelsesteoretisk; men inden for den erkendelsesteoretiske vil ogsaa Forholdet mellem det virkelige og det matematiske R. danne et vigtigt Problem.

A) Psykologisk viser det tredimensionale R. sig at bestaa af to Systemer, idet Dimensionen op og ned ikke kan forestilles uden Dimensionen til højre og til venstre, men begge disse kunne forestilles uden Dimensionen frem og tilbage. Medens Fladeopfattelsen er oprindelig og medfødt, er derimod Afstandsopfattelsen et sammensat og senere erhvervet Produkt. Umiddelbart se vi kun Tingene som farvede Flader; naar vi vurdere Tingene som nærmere eller fjernere, beror det paa forskellige Associationer. I første Række dannes disse Associationer af genfrembragte Fornemmelser af Øjemusklernes Stillinger (og maaske af Linsens Akkomodationsmuskels); idet den lille Del af Synsbilledet, Opmærksomheden rettes imod, skal falde paa begge Nethinders gule Plet, vil der til enhver Tings Afstand fra os svare en bestemt Stilling af Øjemusklerne. Heraf følger,

at man med eet Øje egentlig ingen Afstandsopfattelse havde, hvis ikke andre Faktorer gjorde sig gældende. Disse ere ogsaa Associationer, dels Forestillinger om Tingenes Størrelse, dels om deres Klarhedsgrad, idet Erfaringer ville vise, at jo længere en Tings Afstand er fra os, des mindre Plads vil den indtage i Synsfeltet, og des utydeligere vil den ses. Normalt vil R. altsaa psykologisk, som det er Berkeley's store Fortjeneste først at have paavist (»Theory of vision« [1709]), bestaa baade af Syns-, Berørings- og Bevægelsesfornemmelser samt af Forestillinger fra disse Sanseomraader. Den udviklede psykologiske Rumsteori kaldes den genetiske; i Modsætning til denne staar den nativistiske, der hævder, at ogsaa Afstandsopfattelsen er noget usammensat og oprindeligt. Sin Grænse har den genetiske Teori i Fladeopfattelsens mindste farvede Flader; derimod synes det mindre begrundet og sikkert i Strid med den psykologiske Forholdslov med Hering, Stumpf og W. James at ville hævde, at Syns- og Høreformemmelser oprindelig ere forbundne med en vis Afstandsfornemmelse. Børn og opererede blindfødte opfatte i Begyndelsen sikkert ikke Tingene i Afstand fra sig. Gennem Berørings- og Bevægelsesfornemmelser alene kunne blindfødte naa til Opfattelsen af det tredimensionale R.; ved Vurderingen af større Afstande vil Tiden, der ogsaa under normale Forhold ved Rumsvurderingen spiller en stor Rolle, blive det afgørende. Da R. psykologisk er saa sammensat, vil ogsaa den nøjagtige Rumsvurdering være afhængig af mange Faktorer. Vurdering af R. gennem Syn eller Berøring vil blive nøjagtigere, naar den understøttes af Bevægelsesfornemmelser; paa den anden Side ville Øjemusklernes Bevægelser give Anledning til bestemte Fejlvurderinger. For Berøringssansen vil Rumsvurderingen i høj Grad afhænge af, hvilken Del af Legemet Paavirkningerne ramme. »Rumstærskelen for Berøringssansen«, den Grænseværdi, der betegner den mindste Afstand, i hvilken to samtidige og lige stærke Berøringsfornemmelser endnu kunne opfattes som liggende i Afstand fra hinanden, vil variere mellem ca. 1 og ca. 68 Mm. Skelnedygtigheden er størst paa Tungen og Fingerspidserne, mindst paa Ryggen, Overarmen og Laaret. (Litt.: Helmholtz, »Handbuch der physiol. Optik« [1867]; Wundt, »Grundzüge d. physiol. Psychol.« [4. Udg. 1893] II, 1—46, 96—234; Ebbinghaus, »Grundzüge d. Psychol.« [1897—1902], I, 422—57; Ziehen, »Leitfaden d. physiol. Psychol.« [6. Udg. 1902], 62—70, 99—110; Höffding, »Psykologi« [4. Udg. 1898], 216—30; Stumpf, »Der psychol. Ursprung der Raumvorstellung« [1873]; W. James, *Principles of Psychology* [1890], II Kap. 20; *Perception of Space* [»Mind« 1887]; Heller, »Studien zur Blindenpsychologie« [»Philos. Studien«, XI]).

B) Erkendelsesteoretisk er R. et af de vanskeligste Spørgsmaal. Inden for den græske Filosofi ligger vel allerede i Anaximandros's Bestemmelse af Grundstoffet som det ubegrænsede (ro ἄπειρον) en Hævdelse af R.'s Uendelighed. Pythagoræerne naaede ud fra deres Grundprincip, Tallet som den matematiske Lovmæssighed, i det lige et Udtryk for det ubegrænsede i Modsætning til det ulige, der betragtedes som det fuldkomnere og opfattedes som det matematisk begrænsede. Deres Rumsteori, der hviler paa en Forveksling af det virkelige og det matematiske R., fører tilbage til Punktet eller Enheden som Tallenes Grundelement. Heraf fulgte videre en fuldstændig Blanding af Tal- og Rumforhold. Muligvis har Pythagoræernes Drøftelse af mekaniske Problemer haft Indflydelse paa den nøje Forbindelse, Rumsproblemet indgik med den dialektiske Bortfortolkning af Bevægelsen hos Eleaterne. Idet Parmenides opfattede sit Grundprincip, det ubevægelige værende, som det rumopfyldende, nægtede han det, der maa danne Forudsætningen for Bevægelsen, det tomme Rum, som det ikke-værende. Ud fra det værendes Evighed i Tid slutter Melissos til dets Uendelighed i R.; ifølge sin Enhedslære maatte han have nægtet R.'s Realitet; denne Benægtelse har egentlig Zenon gennem et historisk interessant Tilløb til Paavisningen af R.'s Relativitet. For Atomistikken maatte Forudsætningen for Atomernes Forbindelse og Adskillelse blive det tomme R., og dette opfattedes tillige som uendeligt. Platon betragtede R. som den ubestemmelige Urmateries Sæde (ἕδρα) og nægtede det tomme R. Dette nægtede ogsaa Aristoteles, der (i Fysikkens 4. Bog) bestemte R., der var uløseligt forbundet med den materielle Natur, som Grænsen mellem det omsluttende og omsluttede Legeme, ved hvilken Definition han, som tidligere Zenon, forveksler selve R, med det bestemte Sted i R. For hans Rumsteori er Paavisningen af det ubegrænsede som det potentielle af stor Interesse. (Litt.: C. Deichmann, »Das Problem des Raumes in der griechischen Philos.« [1893]; Gomperz, »Griechische Denker« [1902—03] under de anf. Navne).

Inden for den nyere Filosofi vil den erkendelsesteoretiske Undersøgelse af R. væsentlig kunne samles om tre Hovedspørgsmaal. 1) R. som uendeligt. Igennem Paavisning af Relativiteten hævdede Cusanus (*De docta ignorantia* [1440]) og Bruno (»De l'infinito universo e mundi« [1584]) R.'s Uendelighed; Tanken kan ikke naa en Grænse for R., da selve Begrænsningen maatte forudsætte et R. udenfor. Af Materiens Uendelighed slutter Descartes (*Principia philosophiae* [1644], II, 20 ff.), der ikke kan tænke sig R. uden Materie, til R.'s Uendelighed. Den klassiske Behandling af Problemet er givet af Locke (»Essay« [1690], II, 17). Uendeligheden er en flygtende Forestilling (*a growing and fugitive Idea*), der positivt ikke kan naas, men som dog negativt maa hævdes som Udtryk for den Grundejendommelighed i den menneskelige Erkendelse, at vi ikke uden Selvmodsigelse kunne tænke os en Grænse for R. Locke's klare Udvikling trængte ikke straks helt igennem; ud fra den rene Empirismes Standpunkt nægter Hume (»Treatise« [1739], I, II), idet han hævder »de smaa Punkters Teori« imod den uendelige Delelighed, faktisk R.'s Uendelighed, en Benægtelse, der hænger nøje sammen med hans Forveksling af det virkelige og det matematiske R. Den Vanskelighed, Locke udtrykte i Forskellen mellem R.'s Uendelighed taget positivt og negativt, gaar under anden Form igen i Modsætningen i Kant's første Antinomi (»Kritik der reinen Vernunft« [1781], 426 ff.). Ud fra Modsigelsen i Begrebet »Ding an sich« bliver

Kant's Løsning illusorisk, men allerede hans Opstilling af Problemet med Ligeberettigelsen af Tesis og Antitesis indeholdt ved Tesis Hævdelse af R. som en afsluttet Totalitet en betydelig Fare. Denne træder klart frem i den, ved hele Hegel's Metode betingede, dialektiske Modsætning mellem »den slette eller negative Uendelighed«, der i Virkeligheden er den rigtige, og som var udtrykt i Locke's negative Idé og Kant's Antitese, og saa Hegel's »sande«, den i sig selv som afsluttet Totalitet tilbagevendende Uendelighed (»Logik« [1812], I—II Afd.). I den nyeste Filosofi er R.'s Uendelighed egentlig nægtet af Dühring (»Natürliche Dialektik« [1865], I, 1; »Cursus der Philosophie« [1875], I—II) ud fra »det bestemte Antals Lov«, og med en lignende Begrundelse af Renouvier. — I Virkeligheden maa Erkendelsesteorien hævde R.'s Uendelighed i Kraft af den menneskelige Erkendelses Natur. Vi kunne kun opfatte Forhold, og heraf følger, at vi ikke kunne tænke os nogen Grænse for R., selv om vi naturligvis ikke kunne danne os nogen positiv Forestilling om det uendelige R. 2) R. som apriorisk Form. Den nøjere Undersøgelse af R. forudsætter en klar Sondring mellem R. som blot Form og R.'s Indhold; denne store Abstraktion, der næppe i Begrebet det tomme R. i den græske Filosofi naaede et fuldgyldigt Udtryk, er langsomt bleven foretaget i den nyere Filosofis Historie. Det er Telesio's (*De rerum natura* [1565—87]) Fortjeneste at have lagt Grunden her ved imod Aristoteles at hævde R.'s Forskellighed fra Materien og Berettigelsen af at antage et tomt R. Dette nægtede atter Descartes (s. anf. II, 10—20), hos hvem Begreberne R. og Materie faktisk falde sammen. Paa samme Maade som Atomistikken synes Locke (s. anf. II, 13), der ogsaa forsvarede det tomme R., egentlig at betragte R. som en udstrakt Genstand ved Siden af de materielle Ting. I højere Grad gælder dette Hume (s. anf.), der atter forkaster det tomme R. som noget, hvortil ingen Forestilling svarer. Han tænker sig R. som sammensat af en Mængde smaa Punkter, uden at se, at hvert enkelt af disse Punkter, som han bestemmer som farvede og uigennemtrængelige, i Virkeligheden forudsætter Begrebet R. Det afgørende er her sagt af Kant; først han har ved sin Sondring mellem Erkendelsens Form og Stof skelnet mellem R. selv som det i al ydre Sansning konstante i Modsætning til det skiftende Indhold og i sit Syntesebegreb givet den Sammenhæng mellem R. og hele den menneskelige Erkendelse, der allerede laa i Cusanus'es og Bruno's Hævdelse af R.'s Uendelighed gennem Relativiteten og i Locke's Udvikling af Problemet, sit klareste Udtryk. Kant hævder R. som apriorisk o: som en Grundbetingelse, en nødvendig Form, der maa forudsættes ved enhver ydre Sanseanskuelse; vi kunne kun anskue i R., og alle ydre Genstande forudsætte Begrebet R., som hvert afgrænset R. er en Del af R. selv som den kontinuerlige Helhed. Idet Kant gør R. apriorisk, betragter han det baade som det, der danner Forudsætningen for, og det, der er uafhængigt af Erfaringen. Paa Forveksling heraf beror Kant's Skinløsning af Spørgsmaalet om Forholdet mellem det virkelige og det matematiske R. Det R., i hvilket vi opfatte ydre Genstande, er en Forudsætning for Erfaringen, det matematiske R. er uafhængigt af Erfaringen, men mellem disse R. er der en uendelig Vej, hvorfor man ikke med Kant's Begrundelse kan sætte Matematikkens Love som *a priori* gyldige for alle mulige Erfaringer. Som ved Aarsagsbegrebet begaar Kant her apriorisk en til Empirismens Løsningsforsøg svarende Fejl. Hume mente empirisk at kunne udlede det. matematiske R. af det virkelige; i den engelske Filosofi i 18. Aarh. føres denne Teori videre af J. Stuart Mill (»System of Logic« [1843], 1. Bog, V—VI), der søger at grunde Geometriens Sætninger paa Erfaring, uden at se, at der fra den mest fuldkomne Figur i det virkelige R. er en uendelig Vej til de ved de matematiske Definitioner bestemte Figurer. 3) R. som objektivt. Gennem de »primære Kvaliteter« hævdede Galilæi (»Il Saggiatore« [1623]), Hobbes (»De corpore« [1655], VIII, 1—8), Descartes (»Meditationes« [1640], III) og Locke (s. anf. II, 8) R.'s Objektivitet, en Hævdelse, der har faaet sit skarpeste Udtryk i Newton's (»Principia« [1687], Schol. efter Defin. og »Opticks« [1704], Q. 31) absolutte R., der skulde være hævet over enhver Relativitet og mystisk opfattedes som Skolastikernes uendelige og ensartede *sensorium dei*. Den modsatte Opfattelse er grundlagt af Berkeley (»Principles of Knowledge« [1710], ført videre som Konsekvens af Udgangspunktet hos Hume (s. anf. I, IV) og er endelig optagen af Kant og har gennem hans »transcendentale Idealisme« vundet stor Udbredelse og Anerkendelse. Teorien om R.'s Subjektivitet er urigtig. For det første forudsætter selve den psykologiske Paavisning af R. som en Række Fornemmelser Antagelsen af et objektivt R.; for det andet beror Antagelsen paa en Forveksling S af det erkendelsesteoretiske og det psykologiske Synspunkt. Deraf, at R. er en apriorisk Form, under hvilken Subjektet anskuer ydre Genstande, følger ikke, at R. er noget blot subjektivt; fordi R. psykologisk er en Række Fornemmelser, fældes ikke erkendelsesteoretisk dets Objektivitet. Hos Kant er der i dette Spørgsmaal større Vaklen, end man almindelig har set, og hans Hævdelse af R.'s Subjektivitet hænger for en stor Del sammen med hans Forvekslinger i hele Problemet om Forholdet mellem Subjekt og Objekt. For det tredje gælder endelig som det afgørende, at det eneste Kendetegn, vi have paa det objektive i Modsætning til det subjektive, er Tingenes Konstans, og just som en af de mest konstante Former maa R. hævdes som objektivt i Tilslutning til den ældre Filosofi imod Berkeley og Kant og de Retninger i 19. Aarh., der ud fra disses Teori have anvendt R.'s Subjektivitet som en ofte ret vigtig Støtte for metafysiske Systemer. (Af Litt. maa, foruden anførte Værker, fremhæves: Riehl, »Der philosophische Kriticismus« [1879], II, 78—187; Wundt, »Logik« [2. Udg. 1893], I, 490—517; E. L. Fischer, »Die Grundfragen der Erkenntnisstheorie« [1887], 116—60; Kroman, »Vor Naturerkjendelse« [1883], Kap. 20). *A. T—n.*

Rum (mat.). Om R. med mere end tre Dimensioner se Dimension. Man taler om et euklidisk eller ikke-euklidisk R., efter som den euklidiske eller den ikke euklidiske Geometris

Forudsætninger om Planer og Linier gælde deri. *Chr. C.*

Rum var hos Muhamedanerne i Middelalderen Betegnelsen for det østromerske eller byzantinske Rige. Tillige var det Navnet paa et seldshukisk Rige i Lilleasien, hvis Hovedstad var Konia, og som bestod af gamle romerske Lande. *H. H. R.*

Rum (Spiritus) se Rom.

Ruma, By i Ungarn, Kroatien-Slavonien, Komitat Szezem, ligger ved et Tilløb til Sava, 76 Km. 0. S. 0. f. Vukovar. (1890) 9,582 Indb. R. har Korn-, Vin- og Frugtavl og Handel med Heste og Kvæg. *H. P. S.*

Rumbeke, By i Belgien, Provinsen Vestflandern, ved Mandel og Jærnbanen Brügge—Courtrai, har en smuk Kirke i gotisk Bygningsstil, et Slot tilhørende Greverne Limburg-Stirum, Fabrikation af Lærred, Tobak og Cikorie og (1890) 5,768 Indb. *M. Kr.*

Rumburg, By i Böhmen, 40 Km. N. V. f. Reichenberg, nær den sachsiske Grænse, har (1890) 10,200 Indb. Lærreds-, Uld- og Bomuldsvæveri, Fabrikation af Hornsager. *Joh. F.*

Rumelien, tidligere tyrkisk Statholderskab, der omfattede Landet mellem Balkan og Ægæer-Havet, Albanien og Sortehavet. Efter at Østrumelien er forenet med Bulgarien, anvendes Navnet R. om de endnu tyrkiske Besiddelser af det tidligere R. Navnet R. kommer af Rum-Ili eller Romerlandet. *II. P. S.*

Rumex L. (Skræppe, norsk Syre), Slægt af Skedeknæfamilien, mest fleraarige Urter med aflange Blade, der ved Grunden ofte ere hjerte- eller spyddannede, og som have et hindeagtigt og hurtig forgængeligt Kræmmerhus. De tvekønnede eller undertiden særkønnede Blomster sidde i smaa Klynger paa forlængede Akser, der tilsammen kunne danne en stor top- eller duskformet Stand. Biosteret er 6- (sjælden 4-) talligt; 6 Støvdragere; en trekantet Frugtknude med kort Griffel og store Ar, der opfange Støvet fra andre Blomster, idet Bestøvningen sker ved Vindens Hjælp. Under Frugtmodningen vokse de 3 indre Blosterblade til, og, omgivende den trekantede Nød, tjene de til Frugtens Spredning; ofte bære disse Blosterblade Bruskvorter paa deres Yderside, eller de have Børster eller Kroge langs deres Kanter; ere de simpelt vingedannede, besørges Spredningen alene ved Vinden, medens en stærk Udvikling af de svampede Vorter betinger Spredning ved Vandets Hjælp, og Børster og Kroge langs Kanterne gøre dem skikkede til at spredes, idet de hænge fast i Dyrs Beklædning; Kombinationer af alle tre Bygningsforhold og Spredningsmaader forekomme. Ca. 100 Arter, især i nordlig tempererede Egne. Følgende have tvekønnede Blomster. A) Uden Vorter paa Biosterbladene: *R. aquaticus* L. (*R. helolapathum* [Drejer] Lge., Dynd-Skræppe), 1—2 M. høj, med flade Blade og rendet Bladstilk, kun fundet i Vendsyssel, ej sjælden i det østlige Norge, og *R. domesticus* Hartm. (By-Skræppe), 40—100 Cm. høj, med bølgede Blade og flad Bladstilk, ret almindelig i Nordsjælland og Jylland paa Marker og Veje, almindelig i Norge paa dyrkede Steder; begge Arter blomstre i Juli—August. B) Med Vorter paa alle eller enkelte af Blosterbladene. I. Indre Blosterblade helrandede. *R. sanguineus* L. (Skov-Skræppe), 30—70 Cm. høj med rød Stængel, Bladstilk og Bladnerver; Blomsterstanden kun ved Grunden bladbærende; kun et Blosterblad med Vorte; fugtige Skove, almindelig i Danmark, især i en helt grøn Varietet, ej i Norge. *R. Patientia* L. (Engelsk Spinat, Vinterspinat) hører hjemme i det europæiske Tyrki og Persien og er forvildet i Mellem- og Sydeuropa, men dyrkes ogsaa i Norden af Hensyn til Bladene, der anvendes som Spinat; første Aar fremkommer lange Grundblade, andet en meterhøj Blomsterstængel; Blosterbladene have 2 Vorter. *R. crispus* L. (Kruset Spinat, Rødbynke, norsk Højmol, Hestesyre), til 70 Cm. høj; ligesom hos de 2 følgende Arter er Blomsterstanden foroven bladløs, og alle indre Blosterblade have Vorter; almindelig i Danmark omkring Byer, ofte i Græs- og Kornmarker et ubehageligt Ukrudt, der dog let lader sig udrydde; i Norge mest langs Stranden. *R. hydrolapathum* (Vandspinat), 1—2 M. høj, med lange flade, lancetdannede og ved Grunden afsmalnede Blade, er almindelig ved Aa- og Søbredder, i Tørvegrave o. 1. St. i Danmark, meget sjælden i Norge. Den som *R. maximus* Schreb. (Stor Skræppe) betegnede Art er vistnok en Bastard mellem Vandspinat og Dyndspinat. *R. conglomeratus* Murr. (Nøgleblomst Skræppe), til 70 Cm. høj, har Blade helt op paa Blomsterstanden; ved Søbredder hist og her i Østjylland, ellers sjælden. II. Indre Blosterblade tandede. *R. obtusifolius* L. (Butbladet Skræppe), 45—100 Cm. høj, har Grundblade med afrundet eller hjerteformet Basis; almindelig paa dyrkede Steder i Danmark og Norge. *R. maritimus* L. (Strand-Skræppe), 15—60 Cm. høj, toaarig, har Grundblade med atsmalnet Basis; Sø- og Strandbredder, hist og her i Danmark, sjælden i Norge. — Følgende Arter have særkønnede Blomster og ere tvebo; Bladenes Grund er pil- eller spyddannet. *R. Acetosella* L. (Rødknæ, norsk Smaasyre) er 15—30 Cm. høj og rødfarvet; Bladene ere linielancetdannede med hvidligt Kræmmerhus; i de hunlige Blomster ere de ydre Blosterblade oprette, de indre mangle Vorter. Den er et meget hyppigt Ukrudt paa magre, kalkfattige Marker; den formerer sig vegetativt ved Rodskud, selv smaa Rodstumper, der ere løsrevne med Agerbrugsredskaberne, ere i Stand til at skyde ny Skud; ved Mergling eller Kalkning plejer den at forsvinde. Blomstrer i Juni—Juli. *R. Acetosa* L. (Syre, norsk Sura, Suregræs, Sursyre), 30—80 Cm. høj, har ægformet-lancetdannede Blade med brunligt Kræmmerhus; i de hunlige Blomster ere de ydre Blosterblade til sidst nedad retlede, de indre bære en lille nedad bøjet Vorte. I Danmark er Syre almindelig paa Enge med forskellig Slags Jordsmon og Marker; den blomstrer i Maj—Juni. I Norge findes den i Fjældlier og paa Enge. Den er almindelig dyrket i Haver for Bladenes Skyld og anvendes paa Island sammen med Kokleare mod Skørbug. *R. auriculatus* (Wallr.) Murb. (*R. thyrsoides* Fingh., Duskblomstret Skræppe) adskiller sig fra foregaaende ved smallere Blade og duskformet Hunblomsterstand; almindelig paa Marker i Danmark. *A. M.*

Rumfang (mat.). Et Legemes R. maales ved Antallet af Rumfangsenheder, som det indeholder. Som Rumfangsenhed bruges en Terning, hvis

Kant er en af de almindelig anvendte **Længdeenheder**; er Kanten f. Eks. en Fod eller en Meter, kaldes Terningen en Kubikfod eller en Kubikmeter. Kan et Legeme ikke deles i et endeligt Antal **Rumfangsenheder** og Brøkdele deraf, maa det betragtes som Grænse for andre Legemer, der kunne deles paa den nævnte Maade (se **Kubatur**). At den fundne Værdi for R. er uafhængig af den Maade, hvorpaa Delingen udføres, bevises i Matematikken. Om Udtrykkene for de forskellige Legemers R. se de respektive Art. *Chr. C.*

Rumford [rə'mfə.d], Benjamin Thompson, Greve af R., Statsmand og Fysiker, født i Massachusetts 26. Marts 1753, død i Frankrig 25. Aug. 1814. R. blev opdraget til Handelen, var en Tid Lærer i Byen Concord, tidligere kaldet Rumford, blev derefter Major ved et amerikansk Regiment, men gik i Frihedskrigen over paa engelsk Side og fik 1780 i England Stillingen som Understatssekretær. Allerede 1782 opgav han den dog og rejste som Oberstløjtnant til Amerika, hvor han bl. a. med Held forsvarede Jamaica mod Frankrig og Spanien. Efter Freden i Versailles kom han 1784 i bayersk Tjeneste, og den engelske Konge adlede ham samtidig. Efter at være bleven Krigsminister udfoldede han en meget betydelig Virksomhed, idet han ikke alene indførte Reformer i Hæren, men ogsaa afskaffede Tiggeriet i Bayern, fik anlagt den store »engelske Have« ved München og mange nyttige Foretagender sat i Gang (opfandt den billige **Rumford'ske** Suppe). 1798 blev han sendt som Gesandt til England, men den engelske Konge vilde ikke modtage R., der var engelsk Undersaat, som en fremmed Magts Gesandt. Han blev imidlertid i London og var her med til at grunde »Royal Institution« [1800], hvis første Præsident han blev. 1802 rejste han til Frankrig, hvor han derefter levede sin meste Tid. R.'s Yndlingsstudium var Fysik, især Varmelære, og han viste sig her som en genial og højst selvstændig Forsker. 1798 udførte han en Række Forsøg i München's **Kanonstøberi**, hvorved han paaviste, at da der ved Gnidning kan udvikles Varme i ubegrænset Mængde af en given Stofmængde, kan Varmen ikke være et Slof, som man paa den Tid (og længe efter) almindelig antog. Andre Arbejder angik Varmestraaling, Varmeledning og Varmens praktiske Anvendelser. Sine Arbejder, der altid havde almennyttige Formaal, beskrev han i »Essays, Political, Economical and Philosophical« [4 Bd., Lond. 1796—1802]. En ny fuldstændig Udgave af R.'s Skrifter er udkommen i Boston 1870—75 i 5 Bd. *K. S. K.*

Rumgeometri se Geometri.

Rûmi, Djelal-eddin, persisk Digter, (1207—73), blev født i Balkh i Khorasan og maatte i sit femte Aar gaa i Landflygtighed med sin Fader, der tog Bolig i Riget Rum i Lilleasien, hvoraf Djelal-eddin fik sit Tilnavn. Han studerede i Konia (Ikonium), siden i Haleb og Damaskus, vendte tilbage til Konia, hvor han efterhaanden fik flere Docentposter overdraget. Han havde allerede før haft Tilbøjelighed for den mystisk religiøse Retning, som kaldes Sufisme (s. d.); nu sluttede han sig under Paavirkning af den vandrende Dervish **Schems-ed-din** Tabrizi fuldstændig til denne Lære, og til Minde om Schems-ed-din's gaadefulde Forsvinden under en Tumult stiftede han Maulavi'ernes (tyrk. Mevlevi'ernes) Dervishorden, hvis Medlemmer endnu den Dag i Dag fængsle Beskuernes Interesse ved deres af Stifteren opfundne **ekstasevækkende** Ringdans, som skal symbolisere Sfærernes Kredsløb og Svingningerne i den mod Foreningen med Guddommen higende Aand. R. regnes for den dybeste Aand blandt alle persiske Digtere. Han har skrevet Divaner paa i alt mere end 30,000 Vers. Mest berømt er han dog bleven ved sit store Læredigt »Mesnevi«, som han skrev i det sidste Aar før sin Død. Det er Sufismens Hovedværk og har for alle Dervisher i den muhamedanske Verden samme Hellighed som selve Koranen. Den mægtige digteriske Kraft og den Begejstringens høje Flugt, der er over denne Behandling af de overjordiske Problemer, retfærdiggør den Anseelse, Bogen nyder. R. er ikke blot en af den teosofiske Digtnings største Genier, hans Værker have ogsaa praktisk Interesse ved den Vægt, han lægger paa Etikken. — »Mesnevi« er ofte udgivet i Orienten. Tysk Oversættelse i Udtog ved Rosen [Leipzig 1849]; første Bog er oversat paa Engelsk af Redhouse [Lond. 1881] og hele Værket i forkortet Form af Whinfield [Lond. 1887]. *A. C.*

Rumili, Rum-Ili, se Rumelien.

Rumilly [rymiji'], By i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Savoie, ved Chéran og Lyon-Banen, har en Kirke med romansk Taarn fra 12. Aarh., et Valfartskapel fra 13. Aarh., et gejstligt Seminarium, et Lærerindeseminarium, Stenbrud, Uldspinderier, Væverier, Savværker og (1896) 4,444 Indb. *M. Kr.*

Ruminantĭa d. s. s. Drøvtyggere (s. d.).

Ruminăt (Frøhvide) d. s. s. Foldet (Frøhvide), se Frøhvide.

Ruminatĭo (lat.), Drøvtygning, også kaldet *Merycismus*, er en sygelig Tilstand, som især træffes hos nervøse Mennesker, og som bestaar i, at Maden, der allerede er tygget og sunken, ligesom hos de drøvtyggende Dyr atter gylpes op i Mundhulen for at undergaa en ny Tygning og Bearbejdelse, inden den synkes paa ny. Dette Fænomen gentager sig ofte efter hvert Maaltid. Der er ved disse Tilstande ikke fundet sygelige Forandringer i Mavesækken eller Spiserøret, og Fænomenet antages at være »nervøst«; men en nærmere Forklaring deraf mangler. *A. F.*

Rumindhold d. s. s. Rumfang.

Rumjanzov (Romanzov), en russisk Adelsslægt, blandt hvis Medlemmer følgende tre have indlagt sig store Fortjenester af deres Fædreland: 1) Alexander Ivanovitsch R., Greve, (1680—1749), vandt som ung Officer Peter den Stores Gunst og avancerede hurtig under Krigen med Karl XII; han var bl. a. en af Deltagerne i det paatænkte Angreb paa Skaane, i hvilken Anledning han 1716 opholdt sig i Kjøbenhavn sammen med Tsaren, hvem han 1722 fulgte paa Toget mod Persien. Under Kejserinde Anna var han et Par Aar i Unaade og blev endog forvist til Kasan, men traadte 1735 atter i aktiv Tjeneste og kommanderede under Münnich en Hær afdeling i Krigen mod Tyrkerne (1736—39), ligesom han gjorde fortræffelig Fyldest i Krigen mod Sverige (1741—43). Det var R., som afsluttede Freden i

Abo (7. Aug. 1743), hvad Kejserinde Elisabeth lønnede ham for ved at ophøje ham i Grevestanden. Senere fik han ikke Lejlighed til offentlig Virksomhed af større Betydning (død 15. Marts 1749).

2) Peter Alexandrovitsch R., Greve, (1725—96), Søn af foreg., tjente med Hæder i Syvaarskrigen, udmærkede sig særlig i Slaget ved Kunersdorf (1759) og erobrede 1761 Kolberg. Hans Ry for militær Dygtighed fik en glimrende Stadfæstelse, da han under Tyrkerkrigen 1768—74 førte en Hær over Grænsen og Juni—Juli 1770 tre Gange slog Sultanens og Tatarchanens Hære, skønt han maatte kæmpe mod en meget betydelig, for det sidste Slags Vedkommende endog kolossal Overmagt. Ogsaa Krigens heldige Tilendebringelse skyldes ham, idet det var ham, der afsluttede Freden i Kutschuk-Kainardschi (21. Juli 1774). Som Tak for hans udmærkede Virksomhed overvældede Katharina II ham med Æresbevisninger, idet hun gav ham Tilnavnet Sadunoiskij (o: Donau-Overskrideren), udnævnte ham til Feltmarskal og skænkede ham vidtstrakte Godser. Baade i Tsarskoje-Tselo og i St. Petersborg rejstes der Obelisker til Minde om ham, og da han var død (19. Decbr. 1796), udgav Sassonov en omfangsrig Skildring af hans Liv [paa Russisk, Moskva 1803, I—IV]; senere behandledes det samme Emne af Tschitschagov [paa Russisk, St. Petersborg 1849].

3) Nikolaj Petrovitsch R., Greve, (1754—1826), Søn af foreg., tjente i sin Ungdom som russisk Diplomat i Tyskland, var Handelsminister og Direktør for Vej- og Havnebygningsvæsenet 1802—07 og udnævntes sidstnævnte Aar til Udenrigsminister, i hvilken Egenskab han fulgte med Kejser Alexander I til Kongressen i Erfurt (1808); Aaret efter afsluttede han Freden i Frederikshamn (17. Septbr. 1809), hvorved Sverige afstod hele Finland til Rusland. Han blev nu Rigskansler, men nedlagde 1812 dette Embede, da han ikke billigede Kejserens Ønske om en Forandring i Rusland's Politik over for Frankrig, og tilbragte Resten af sit Liv (død 15. Jan. 1826) som Privatmand. Med sin store Interesse for videnskabelige Undersøgelser af forskellig Art samlede han Materialer til Rusland's Historie, skrev selv historiske Afhandlinger, udrustede paa egen Bekostning det Skib, hvormed Otto v. Kotzebue foretog sin første Jordomsejling (1815—18), og skænkede sit kostbare Bibliotek, Mønt- og Mineraliekabinet til et Museum, der bærer hans Navn (findes nu i Moskva). 1817 lod Alexander I Canova's kolossale Marmorstatue »Freden« opstille i St. Petersborg til Ære for de tre R., »Fredsstifterne«. *C. F.*

Rumkurver se Kurver.

Rummaal i Modsætning til fast Maal spiller en stor Rolle i Skovbruget, idet samme Vare (Gavntræ) undertiden sælges i hele Stammer, hvis Rumfang nøje udmaales, undertiden sønderdelt i Favntræ, saaledes at »Favnens« ydre Maal (R.) ere konstante, medens Indholdet af fast Vedmasse kan svinge med Træstykkernes Størrelse og Form. *C. V. P.*

Rummel, Franz, tysk Klaverspiller, født i London 11. Jan. 1853, død i Berlin 3. Maj 1901, Elev af L. Brassin, blev Lærer ved Konservatoriet i Bruxelles, senere ved Stern's Konservatorium i Berlin og foretog Koncertrejser i Europa og Amerika (Kjøbenhavn 1889). *S. L.*

Rummelsburg, 1) By i preussisk Provins Pommern, Regeringsdistrikt Koslin, ved Wipper's Biflod Stüdnitz, 60 Km. S. 0. f. Koslin, har (1900) 5,300 Indb., Uldspinderi og Klædefabrikation. 2) R. ved Berlin i preussisk Provins Brandenburg, Regeringsdistrikt Potsdam, liggende 0. f. Berlin ved Ringbanen og ved Spree og R.-Sø, danner med Godsdistriktet Boxhagen Kommunen Boxhagen-R., der (1900) har 16,900 Indb., Staden Berlin's store Vajsenhus, Arbejdshus, Straffeanstalt, Uldvare- og Træuldsfabrikation, Isværk. *Joh. F.*

Rumohr, Karl Friedrich Ludwig Felix von, tysk Kunsthistoriker, (1785—1843). Sin Barndom tilbragte R., der ved sin Afstamning og sine Godsbesiddelser i Lauenburg var dansk Undersaat, i Lübeck, sine Studieaar i Göttingen, Heidelberg og Dresden. Paa gentagne Rejser i Italien drev R. med stor Iver kunsthistoriske Forskninger og nedlagde disse i sine Værker: »Italienische Forschungen« [3 Bd., Berlin 1827—31] og »Drei Reisen nach Italien« [Leipzig 1833]. Andre kunsthistoriske Værker helligede han særlig Træsnittets og Kobberstikkets Historie, paa det sidste Omraade var han udmærket bevandret og stod sammen med J. M. Thiele for det store Arbejde med Ordningen af den kgl. Kobbertiksamling i Kjøbenhavn. Foruden Kunsthistorie dyrkede den alsidige og aandfulde Mand Skønlitteraturen, udgav Undersøgelser fra det nationaløkonomiske Omraade og forsømte heller ikke mere materielle Studier, hvad hans »Geist der Kochkunst« [Stuttgart 1828] viser. (Litt.: H. W. Schulz »K. F. v. R. sein Leben u. seine Schriften« [Leipzig 1844]). *A. R.*

Rumohr, Theodor Vilhelm Kjerstrup, dansk Romanforfatter, født i Kjøbenhavn 2. Aug. 1807, død smst. 15. Oktbr. 1884. Efter at have taget juridisk Embedseksamen virkede R. først en Tid som Journalist og derefter i forskellige Kontorstillinger; 1853 blev han Herredsfoged i Haderslev, men maatte 1864 forlade sit Embede og begav sig til Kjøbenhavn, hvor han kom til at indtage en Plads som opvartende Kavaler og Raadgiver hos Grevinde Danner, hvem han ledsagede paa hendes Rejse til Palæstina. Sin Forfattervirksomhed begyndte R. 1830 med et episk Digt »Selvmorderen eller Vandring gennem Maanen og Jorden i det 33. Aarh.«; 1833 fulgte Dramaet »Regner Lodbrog og hans Sønner«, senere flere Digtsamlinger og Noveller. Det var dog først, da han 1842 under Mærket P. P., som han beholdt til sine senere Arbejder, udgav Romanen »Peter Tordenskjold«, at han vandt det store Publikum for sig; Bogen oplevede 5 Oplag og er endnu meget søgt i Skole- og Lejebiblioteker. Den næste Søroman, »Niels Juel og hans Samtid« [1846], gjorde noget mindre Lykke, men foreligger dog i 4 Opl.; 1850 kom »Grevens Fejde« [2. Opl. 1877], 1863 »Historiske Billeder fra Christian den Fjerdes Tid« [2. Opl. 1884]. *S. M.*

Rump, Christian Gotfred, dansk Landskabsmaler, født i Hillerød 8. Decbr. 1816, død smst. 25. Maj 1880. Sin første Vejledning i Kunsten fik R. af en Tegnelærer i Helsingør;

16 Aar gl. kom han ind paa Kunstakademiet, fik noget senere Adgang til J. L. Lund's Malerskole og arbejdede flittig, men under meget trange Kaar, paa at uddanne sig til Figurmaler. Hans først udstillede Arbejde, et Portræt 1836, vakte ingen Opmærksomhed; det næste, »Anna Colbjørnsen anholdes af de svenske Dragoner«, blev haardt kritiseret, men vandt dog Høyen's Anerkendelse for Inderlighed i Følelsen. 1838—46 udstillede R. vekselvis Figurmalerier og mindre Landskaber; de førstnævnte vare endnu dengang Hovedsagen for ham; 1839 købtes et lille Genrebillede, »Middag paa Landet«, til Statens Malerisamling; 1842 skænkede Kongen hans Altertavle »Fremstillingen i Tempelet« til Grønholt Kirke ved Hillerød. Ogsaa en Del Portrætter malede han, adskillige af dem efter Bestilling. 1846 udførte han sit første store Landskabsbillede, »Udsigt over Funkevang og Hestehaven ved Frederiksborg«, der blev købt af Kongen; 1848 erhvervedes hans »Parti fra Overdrevet ved Frederiksborg« til Statens Samling, og Aaret efter tilkendtes Udstillingsmedaillen ham for »Parti fra Himmelbjærget«. Fra nu af var R. sikker paa, hvad Vej han fremtidig skulde gaa; Figurmaleriet blev opgivet, og alle de Studier, han udførte, fuldendtes i det fri. Først og fremmest var det sin Fødeegn, hvis Skønheder han dyrkede; dog malede han ogsaa i Østjylland og omkring i Vendsyssel og uddannede sig her til en Friluftsmaler af høj Rang; han gjorde store Billeder færdige ude i Naturen, selv ved Vintertid, og var den første danske Maler, der arbejdede paa den Maade. 1851 solgte han igen et Billede, »Skovparti, Motiv fra Præstevangen ved Frederiksborg«, til Statens Samling, der 1854 endvidere erhvervede hans store Hovedværk, »Aaen i Sæbygaard Skov«, og 1855 hans »Parti af Skærgaarden ved Elieholm, i Blekingen«. 1855—59 udstillede han kun svenske og norske Landskaber efter gentagne Gange at have foretaget Studierejser i disse Lande; 1857 rejste han med Akademiets Stipendium Syd paa og opholdt sig et Aar i Italien, hvor han dog, til Dels paa Grund af en forbigaaende Øjensvaghed, fik forholdsvis lidet udført; rigt Udbytte havde han af sine Studier i Galerierne, især af Claude Lorrain's Værker. Efter sin Hjemkomst malede R. dels i Jylland, dels paa Sjælland, og udførte bl. a. for Grev Moltke-Bregentved de Billeder, der fra 1864, da de vare udstillede paa Charlottenborg, ere regnede for hans ypperste Hovedværker: »De fire Aarstider«, lige udmærkede ved deres rige og personlig grebne Stemningsfylde, ved deres fuldendte Komposition og ved deres rige, fint og pragtfuldt gennemførte Kolorit.

Foruden de her nævnte efterlod R. sig et meget betydeligt Tal af Værker, og lidet findes der mellem dem, som ikke afspejler hans dybt poetiske Kunstnernatur og giver en Forestilling om hans udprægede Ejendommelighed. Saa godt som overalt i hans Kunst faa vi Indtrykket af stille Glæde over Naturen, dens Farver og dens Lys. Voldsomme Naturoptrin skildrer han aldrig; han er en fredsommelig Kunstner, der elsker de milde og bløde Former, de fuldt ud harmoniske Farveforhold. En Formens Mester som P. C. Skovgaard blev han vel aldrig, og i Karakteristikkens Vælde naar han ikke op i Højde med Kyhn, men ved Siden af at være en lyrisk Kunstner af høj Rang staar han som ældre dansk Landskabsmaleris betydeligste Kolorist, hvis Farvers Blødhed og Skønhed og hvis Herredømme over Lysvirkningerne vise sig lige fremtrædende, hvad enten han fortæller os om Solglansen paa den danske Bøgeskov i Løvspringstiden, tolker os Vinterdagens Herlighed eller fører os ud i den stille Nat, naar Fuldmaanen breder sit Skær over Kysten og de sagte vuggende Bølger. *S. M.*

Bump, Nicolai Reimer, dansk Embedsmand og Politiker, født i Hillerød 26. Juni 1834, død 16. Aug. 1900 i Holbæk. Han blev Student 1852 og cand. jur. 1859. Han var først ansat i det slesvigske Ministerium, blev derefter 1866 Sorenskriver paa Færøerne og 1871 Byfoged i Korsør. R. tog her som afgjort Højremand livlig Del i de stedlige politiske Kampe og valgtes 1878 til Medlem af Landstinget; efter at han ved Udnævnelse til Amtmand over Hjørring Amt havde mistet Domicil i den Landstingskreds, i hvilken han var valgt, udnævntes han 1894 til kongevalgt Landstingsmand. I Landstinget gjorde hans betydelige Arbejdsevne sig snart gældende, og han benyttedes som Ordfører i en Række Udvalg, navnlig angaaende Lovforslag vedrørende Trafikvæsenet og justitsministerielle Sager. 1896 udnævntes han til Justitsminister, men den udprægede Partistilling, han som Landstingsmand havde indtaget, skabte ham betydelige Vanskeligheder for et Samarbejde med Folketinget, og hans ministerielle Virksomhed kom ikke til at bære betydelige Frugter. Han gik fra Ministeriet Reedtz-Thott over i det Hørring'ske Ministerium, men udtraadte af dette i Aug. 1899, hvorefter han udnævntes til Amtmand over Holbæk Amt. *N. N.*

Rumpebend. s. s. Halebenet, se Hvirvelsøjle.

Rumpenheim, lille By i Provinsen Starkenburg (Hessen), Kreds Offenbach, ved Main, bekendt ved sit Slot (Landgrev Frederik af Hessen's).

Rumperspektiv se Homologi.

Rumpf, Rumph, ved Plantenavne Forkortelse for G. E. Rumpf (Rumph), hollandsk Understatholder paa Amboina, (1627—1702). *Plinius indicus, Herbarium amboinense.*

Rump parlamentet døbte Folkevittigheden den Rest af det lange Parlament (af Novbr. 1640), som blev siddende sammen, efter at Oberst Pride 6. Decbr. 1648 havde udjaget alle kongeligsindede Medlemmer. Det var nemlig »den Del af Parlamentet, som sad«. R. blev snart forhadt paa Grund af Vilkaarlighed og Bestikkelighed. Cromwell jog det fra hinanden 20. Apr. 1653. 1659 indkaldtes det igen, men opløstes endelig af Monk Marts 1660. — Samme Navn fik de tyske radikale Medlemmer, der efter Sprængningen af Nationalforsamlingen i Frankfurt holdt Møde i Stuttgart 5.—18. Juni 1848. *Y. L.*

Rumskøds (Søudtryk). For at et Sejlskib skal kunne gøre Fart (skyde over Stævn), maa Vindens Indfaldsvinkel paa Sejlets Agterkant være mindst ca. 30°. Sejlets Vinkel med Skibets Længderetning (Diametralplan) varierer mellem ca. 16° og ca. 40° (henholdsvis for Stag- og Raasejl); for at kunne gøre Fart maa Vinkelen mellem Vindens Retning og Diametralplanet følgelig være mindst 46° (Stag- og Gaffelsejlere) å 70° (Raasejlere); med andre Ord: Skibet maa ligge 4 å 6 Streger (à

$11^1/_4{}^0$) fra Vinden. Denne Sejlads, der bruges under Krydsning, kaldes **Bi-de-Vind-Sejlads** og giver forholdsvis ringe **Fart**, idet en stor Del af **Vindens** Tryk paa Sejlene gaar til at krænge det over, men ikke til at drive det fremad. Forøges Vindens Indfaldsvinkel i Sejlene, o: styrer Skibet længere fra Vinden, forøges ogsaa Farten, og denne Sejlads, der kan stige til **plat-Sejlads** (o: med Vinden lige agter ind), kaldes at sejle r., paa Norsk i **Alm.** »plat for gat«. Sejlads med Vinden 2 Streger **rumt** (o: tværs) kaldes at sejle for en halv Vind (norsk »sløre«), 4 å 6 Streger rumt kaldes at sejle for de Vind. *C. L. W.*

Ramstørrelser (mat.) vil sige Punkter, rette og krumme Linier, Flader og Legemer. *Chr. C.*

Rum Sø (Søudtryk), aaben Sø, frit Farvand.

Rum Vind (Søudtryk), Medvind o: en Vindretning, der tillader Skibet at styre den Kurs, det skal ligge for at naa frem i en bestemt Retning. Vinden rummer o: Vinden trækker sig agterligere og bliver altsaa fordelagtigere for Sejladsen. Det modsatte: at Vinden trækker sig forligere (bliver spidsere) o: ufordelagtigere for Sejladsen, udtrykkes ved, at Vinden skraller. *C. L. W.*

Rumvinkel (mat.). To Planers R. er Vinkelen mellem to rette Linier, der ligge hver i sin af Planerne og staa vinkelret paa **Skæringslinien** i samme Punkt. *Chr. C.*

Rumvægt, en Bestemmelse af Forholdet mellem en Vares **Maal** (Rumfang) og Vægt, som tjener til i visse Retninger at betegne Varens Kvalitet (**Kvalitetsvægt**). Der angives særlig ved Korn Vægtenheder for 1 Maalenhed, og R. for Korn er for saa vidt en Kvalitetsbestemmelse, som det om Kornvarer i Reglen gælder, at **Kvaliteten** er desto bedre, jo højere Vægten er. De R., hvorefter Kornvarers Kvalitet angives, ere forskellige paa de forskellige **Pladser**: 1) Metrik **Korn vægt**: Kilogram pr. Hektoliter. Bruges i Frankrig (undt. Marseille), Belgien, Holland, Schweiz, Italien, Spanien, Portugal, Østerrig-Ungarn, Syd- og Vesttyskland. 2) Marseille Kornvægt: Kilogram pr. Charge (160 Lit.): Marseille, Algérie. 3) Engelsk **Kornvægt**: eng. Pund pr. Imperial Bushel (sjælden pr. Quarter). Bruges i Storbritannien o. a. St., hvor eng. **Usance** er gældende i Kornhandelen (bl. a. Donau-Landene). 4) Nordamerikansk **Kornvægt**: eng. Pund pr. amerikansk Bushel. Forenede Stater, Canada. 5) Russisk **Kornvægt**: Pud eller Pund pr. Tjetvert. 6) Hollandsk **Kornvægt**: hollandsk Troy-Pund pr. gammel Amsterdam Zak. Bruges i Danmark, Norge og Sverige, de nordtyske Havnebyer og de russiske Østersøhavne. 7) Berlin Kornvægt: Gram pr. Liter. Berlin, Breslau o. s. v. Forholdet mellem disse **Angivelsesmaader** ved direkte Omregning af de paagældende **Størrelser**: 50 Kg. pr. Hlit. $=80$ Kg. pr. Charge $=40{,}_1$ lbs pr. **Imp.-Bushel** $=38{,}_8$ pr. amerikansk B. $=256{,}3$ russ. Pund pr. Tjetvert $=84{,}_8$ holl. Pund pr. Zak $=500$ Gr. pr. Lit. **Omvendt**: 100 holl. Pund $=590$ Gr. pr. Lit. $=302{,}_8$ russ. Pund pr. Tjetvert $=45{,}_8$ lbs pr. amerikansk Bushel $=47{,}_3$ lbs pr. Imp.-B. $=94{,}_4$ Kg. pr. Charge $=59$ Kg. pr. Hlit. Ligeledes: 100 Pd. holl. pr. Zak $=164{,}_1$ dansk Pund pr. dansk Tønde. Se Vægte. *N. F. B.*

Rumænerne udgøre Befolkningen i Kongeriget Rumænien (ca. 6 **Mill.**) samt en meget betydelig Del af Ungarn, særlig Transsilvanien og Banatet (ca. 3 **Mill.**). Desuden bor der R. i det meste af Bessarabien og en Del af **Bukovina** (godt 1 **Mill.**), i det nordøstlige Serbien og nordvestlige Bulgarien og spredt i det nordlige Bulgarien langs med Donau (godt 200,000). Den rumænske Befolkning danner et sammenhængende Hele uden om en større **magyarisk-tysk** Sprogø i det østlige Transsilvanien. Hist og her findes der mindre Sprogøer af Magyarer, Tyskere eller Slaver inden for det rumænske **Omraade**. Af de omboende Folk **kaldes** R. Valakker. Selv kalde de sig *Rumîně* o: Romaner og gøre Fordring paa at nedstamme fra de Kolonister, som Trajan sendte til disse Egne efter Erobringen af **Dacien**. Denne Paastand, der stadig hævdes af den rumænske Videnskab, er dog temmelig sikkert uholdbar (»det rumænske **Spørgsmaal**«). Den romerske Historieskriver Eutropius fortæller, at i Trajan i Aaret 105 sendte Kolonister fra alle Romerrigets Egne til Dacien, hvis mandlige Befolkning var bleven udryddet i Krigen mod Decebal. 274 opgiver Aurelian imidlertid Landet, drager den romerske Befolkning bort og nedsætter den i Møsien. I den følgende Tid, lige til 13. **Aarh.**, findes intet Steds omtalt, at der skulde være en romansk Befolkning N. f. Donau. Det er derimod sikkert, at alle Haande fremmede Folkeslag, Hunner, Gepider, Slaver, Magyarer og flere andre, skiftevis havde Landet i Besiddelse, medens hele den nordlige Del af **Balkan-Halvøen** S. f. Donau en lang Tid var ganske romaniseret. Uden for Rumænien er man derfor saa temmelig enig om at antage, at R. ere indvandrede Syd fra. Hvis der trods alt har holdt sig en romansk Befolkning N. f. Donau, hvilken Antagelse naturligvis ikke kan modbevises, maa den være gaaet fuldstændig op i den Syd fra indvandrede. Thi om end de sparsomme historiske Efterretninger kunne fortolkes paa forskellig Maade, er det ganske sikkert, at det rumænske Sprog maa have udviklet sig i Kontakt med det øvrige romanske Sprogomraade og ikke isoleret i Karpatherne. Dette fremgaar af en Række Overensstemmelser med det nu uddøde **Dalmatinske**, der danner den naturlige Overgang mellem Rumænsk og Italiensk, og som vilde være blevet til et selvstændigt romansk Sprog, hvis det ikke var blevet fortrængt af Serbisk, men afgørende er navnlig en Række mærkelige Overensstemmelser med Albanesisk, især med dette Sprogs sydlige Dialekter, som vise, at Rumænsk og Albanesisk en Tid lang maa have udviklet sig i Fællesskab.

R. ere altsaa Efterkommere af en latinsktalende Befolkning, der har haft sit oprindelige Hjem et Sted S. f. Donau. I Tidens Løb ere forskellige fremmede Elementer optagne, saa at den rumænske Nation ikke udgør nogen Enhed i etnografisk Henseende. I tidligere Tid have rumænske Stammer vandret vidt omkring. Der findes saaledes Spor af R. i **Mähren** og **Galizien**. Paa Halvøen Istrien findes endnu i et Par Landsbyer R., der tale en ejendommelig, med Italiensk og Slavisk stærkt blandet Dialekt. Nærmere ved det oprindelige Hjemsted findes to Stammer: den ene, de saakaldte **Meglenitter**, bor i Karadžova-Bjærgene N. V. f. Saloniki (ca. 14,000), den

anden, der er langt betydeligere (ca. 150,000), bor helt nede i Pindus-Bjærgene mellem Epeiros og Thessalien, omgiven af Grækere, samt spredt i Albanien, Epeiros og Makedonien, særlig i og omkring Byen Monastir. De kalde sig selv Aromuner (*aromîni*). (Litt.: Kr. Nyrop, »Romanske Mosaiker« [Kbhvn. 1885]; Roesler, »Rumänische Studien« [1871]; Jung, »Römer und Romanen in den Donauländern« [2. Udg., 1887]; Pič, »Ueber die Abstammung der Rumänen« [Leipzig 1880] (indeholder S. 1—19 videre Litteraturangivelser); Miklosich, »Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpathen« [1879]; G. Weigand, »Vlacho-Meglen« [Leipzig 1892]; samme, »Die Aromunen«, I—II [Leipzig 1894—95]).

Dr. phil. Kr. Sandfeld Jensen.

Rumænien, rumænsk Românîa, Stat i det sydøstlige Europa, ligger N. f. Balkan-Halvøen og skilles fra Bulgarien ved Donau, fra Rusland ved Pruth og fra Ungarn ved Karpatherne. Arealet er 131,020 □Km., og Indbyggerantallet (1899) 5,912,520 eller 45 pr. □Km.; efter Beregning 1901 var det vokset til 6,081,572. R. falder historisk og geografisk i 3 Dele, Moldau, Valakiet og Dobrudsha. Medens sidstnævnte udgør et selvstændigt lavt Plateau, bestaar Hovedmassen af de andre af et Sletteland, der i en Bue strækker sig uden om den sydøstlige Del af Karpatherne. Moldau er det østlige Forland af de fra Nordvest til Sydøst gaaende siebenbürgske Karpather, der have en Længde af 250 Km. fra Dorna-Vatra i Bistritza-Dalen indtil Buzeu-Dalen. V. f. denne Dal indtil »Jærnporten« ligge de ca. 330 Km. lange transsilvanske Alper, hvis Forløb er noget mere uregelmæssig, og hvis sydlige Forland er Valakiet. Den politiske Grænse forløber ikke langs Bjærgenes Kam, men næsten overalt over den rumænske Skraaning, saaledes at de højeste Toppe ligge paa ungarsk Omraade. De vigtigste rumænske Toppe er Czalheu (2,466 M.), Omu (2,508 M.), Papusa (2,425 M.) samt Buteanu (2,514 M.) og Negoi (2,542 M.), hvilke sidste ligge i en af R.'s vildeste Bjærgegne 0. f. Aluta's Gennembrudsdal. De fornemste Passer mellem R. og Ungarn ere Tölgyes, Oitoz, Tömöser, Røde Taarns Pas samt Vulcan-Passet. Kernen af Karpatherne dannes alle Vegne af mægtige krystallinske Massiver, til hvilke der mod Øst slutter sig en Zone af Skifre fra Kridt- og Eocenformationerne. Medens denne Zone endnu har en bjærgagtig Natur, er det følgende Bælte, der bestaar af yngre tertiære Dannelser, at karakterisere som et lavt Bakkeland. Ligesom det tilsvarende Bakketerrain i Galizien indeholder dette Salt og Petroleum. I Areal udgør det omtrent 1/3 af hele R., og mod Øst og Syd gaar det over i det egentlige rumænske Lavland. Skønt Overfladeformen i dette stedse er sletteagtig og flad, er Jordbunden dog af forskellig Art i Moldau og Valakiet. Førstnævnte Sted udgør Sletten en Del af det store sydrussiske Steppeplateau, og ligesom der dækkes de ældre Dannelser af et mægtigt Løsslag, hvis Overflade sænker sig fra 400 M. mod Nord til 50 M. mod Syd. Følgelig have Vandløbene, der alle have dannet sig brede, frugtbare Dale i Løssplateauet, Retning fra Nord til Syd. De to vigtigste, der begge falde i Donau, ere Pruth og Sereth, og desuden nævnes Sereth's Tilløb Berlad, Trotus og Bistritza. Den valakiske Slette bestaar dels af et Bælte, der er dannet af Detritus, der er hidført fra Bjærgene, dels nærmest Donau af et lavere Alluvialland, hvorfor Donau's Nordbred i Modsætning til den sydlige er flad og sumpet. Kun paa faa Steder træder Nord fra højt og tørt Land hen til Strømmen, og disse Steder have fra gammel Tid været vigtige Overgangssteder og betegnes ved Byer som Turn-Severin, Calafatu, Turnu-Magurele, Zimnicea, Giurgiu, Braila og Galatz. De vigtigste Tilløb, Donau i Valakiet modtager Nord fra, ere Jiulu, Oltu eller Aluta, Argesu samt Jalomitza. R.'s tredje Omraade, Dobrudsha eller Landet mellem Sortehavet og Donau's nedre Løb, bestaar dels af det lave, af Søer og Sumpe opfyldte Deltaland omkring Donau's tre Mundinger, Kilia, Sulina og St. George, dels af et indtil 426 M. højt Bjærgland, der staar isoleret saavel over for Balkan som over for Karpatherne. Geologisk talt er dette Bjærgland meget gammelt, idet den Foldning, der har fundet Sted af palæozoiske Skifere med ældre Eruptiver samt Triasdannelser, er ophørt allerede i Juratiden, idet de foldede Lag overlejres af yngre mesozoiske Lag med vandret Lejring. Mod Nordvest, hvor Dobrudsha er højest, har den virkelig Præg af et Bjærgland med Hobe af skovklædte, kegleformede Toppe; længere Syd paa ligner Landet den tørre bulgarske Højsteppe og gennemskæres foruden af flere tørre Floddale mellem Cernavoda og Constanza af en Indsænkning, der er saa dyb, at den længe antoges for et gammelt Donau-Leje. I denne Sænkning, der nu gennemskæres af Jærnbanen til Havnen Constanza, ligger Medjidie-Sumpene, og Sumpe og Laguner ledsage hele Havkysten, der for R.'s Vedkommende har en Længde af 235 Km. Donau, der gennem sine Tilløb afvander hele R. med Undtagelse af Østskraaningen af Dobrudsha, har paa rumænsk Omraade en Længde paa over 800 Km. Efter at Floden har forladt Jærnporten, der bestaar at en dobbelt Række Barrikader af nøgne Fjælde, strømme dens Vande langsomt mod Øst i et bredt Leje, der hyppig opfyldes af pilebevoksede Øer, men ikke indsnævres af Klipper. Dybden, der kan gaa indtil 10 M., er dog flere Steder mindre, hvorfor man af Hensyn til Sejladsen har maattet foretage Reguleringsarbejder.

I klimatisk Henseende er R., der ligger aabent mod Øst, men er aflukket til de andre Sider, at betragte som en Del af Sydrusland. Klimaet er kontinentalt og stærkt ekstremt. Om Sommeren er det ikke sjælden, at Temperaturen overskrider 35^0, og om Vinteren falder den jævnlig under -25^0. I Karpatherne træffes endnu lavere Vintertemperaturer. Ligesom Aarets Temperatursvingninger ere Dagens meget følelige, og Sommeraftenerne ere tit kolde, selv om Dagen har været brændende hed. Efter en lang og streng Vinter følger et ganske kort Foraar, inden Sommeren bryder igennem. Efteraaret er den mest tiltalende Aarstid og varer undertiden fra de første Dage i September til Midten af November. I Bukarest er Aarets Middeltemperatur lidt over 10^0, Januars -3^0 og Julis 23^0; som Illustration til den pludselige Overgang om Foraaret kan nævnes, at Marts her har en Middeltemperatur paa 4^0,

medens Maj allerede har 16°. De hyppigste Vinde ere østlige og nordøstlige samt i mindre Grad vestlige. Den første Sne falder i første Halvdel af November, og Snedækket kan til Tider naa adskillige Fods Tykkelse. Under Snesmeltningen forvandles Sletten om Dagen til een eneste uhyre Sump og om Natten til en Isflade. Den meste Regn falder i Forsommeren; men for øvrigt er R. et regnfattigt Land, og Nedbøren er stedse under 60 Cm. Donau er gennemsnitlig spærret for Sejladsen et Par Maaneder om Aaret paa Grund af Tilfrysning eller sammenpresset Pakis; men der er dog de Aar, hvor Sejladsen ikke har været standset en eneste Dag. R.'s Planteverden bærer Præget af det kontinentale Klima samt af Landets Beliggenhed, idet mellemeuropæiske Planteformer her blande sig med sydrussiske. Ved en Inddeling af Vegetationerne maa man dog væsentligst tage Hensyn til Terrainformerne. For Slettelandet er det karakteristiske den næsten fuldstændige Mangel paa Skove. Paa Øer i Donau og de fugtige Bredder vokser Ælle, Popler samt *Quercus pedunculata*. Lavningerne ved Sortehavet dækkes af en Strandflora, hvor *Arenaria salina* og *Atriplex*-Arterne fremherskende. Den øvrige Del af Sletten kan hist og her have Krat af Eg, Ælm og Ahorn, men den største Del optages dog af Prærier, hvor Vegetationen dannes af Græsser som *Triticum cristatum* og *Phlomis pungens* samt Kurvblomster som *Knautia macedonica* og *Centaurea orientalis*. Bakkelandet, der af Befolkningen kaldes Potgoria, var tidligere en uhyre Skovregion; men Skovene ere nu næsten forsvundne, og paa deres Plads dyrkes Korn, Vin og Frugttræer. Det fornemste Træ i disse Skove var Egen (*Quercus sessiliflora*), men jo mere man nærmer sig Bjærgene, des hyppigere optræder Birken (*Betula verrucosa*), der danner store Bevoksninger paa Terrasserne i de lavere Karpather-Egne. Indtil en Højde af ca. 1,200 M. dækkes Karpatherne af Skove, hvor man i Blanding træffer Bøg, Eg og Ædelgran. Endnu højere bliver Ædelgranen eneherskende, og fra ca. 1,600 M. o. H. har man den alpine Region, hvor Bjærgfyr og Enebær blande sig med Alperoser og forskellige Urter. Endnu højere kan der tales om en Region, der karakteriseres ved Fraværelsen af Bjærgfyr og Enebær og ved Forekomsten af *Viola alpina*, *Dianthus alpinus*, *Veronica alpina* og *Primula minima*. R.'s Dyreverden er lidet studeret, men har næppe i nogen Henseende et Særpræg fra Sydrusland eller fra de ikke-rumænske Karpather-Egne.

Befolkningen i R. har nutildags et betydelig mere ensartet Præg, end Tilfældet var tidligere, og end det endnu er i de fleste andre sydøsteuropæiske Stater. Endnu for 100 Aar siden spillede den rumænske Nation en lidet iøjnefaldende Rolle i Landet, der regeredes af græske Stormænd og udnyttedes af en græsk Embeds- og Handelsbefolkning. Til denne sluttede sig Tyskere, Osmanner og Jøder, der ligeledes drev Haandværk og Handel, medens Rumænere som en underkuet Bondestand dyrkede Adelens og Gejstlighedens Jorder. I en bred Bue over Bakkelandet eller R.'s skønneste Del laa flere Hundrede Klostre, der ejede omtrent 1/3 af al Jord i R. Og ikke engang Gejstligheden var egentlig rumænsk; ligesom Adelsklassen var den nærmest af slavisk Nationalitet og Dannelse. Endnu en fremmed Nationalitet maa nævnes, nemlig Zigeunerne, der i Landsbyerne og paa Adelens Gaarde besørgede det lavere Haandværk eller virkede som Tjenere og Spillemænd. Endnu ere Rumænerne nærmest et Bonde- og Hyrdefolk, og 82,4 p. Ct. af Befolkningen ere Landboere; men som Følge af den nationale Vækkelse er der nu ogsaa fremgaaet andre Klasser, der føle sig som Rumænere. Folketællingerne i R. ere lidet nøjagtige; men tilnærmelsesvis kan man vist sige, at der findes i R. ca. 20,000 Grækere, 15,000 Armeniere, 40,000 Tyskere, 50,000 Ungarere, 5,000 Serbere, 55,000 Bulgarer, 200,000 Zigeunere og 270,000 Jøder. De to sidstnævnte Folk samt Statens hele øvrige Befolkning ere rumænsktalende. De egentlige Rumænere ere græsk-katolske: men af andre Trossamfund nævnes foruden Jøderne ca. 150,000 Protestanter og romerske Katolikker samt 43,000 Muhamedanere. Naar Jødernes Antal i R. tit ses opgivet til 400,000, er dette ikke korrekt, men skyldes Overdrivelse for at fremhæve den Fare, som Rumænerne føle er til Stede fra den mere energiske Nations Side. Rumæneren har endnu i meget Præget af Naturmennesket, der kun langsomt tillempes efter Bylivet og den moderne Kultur. Folkeoplysningen er endnu meget ringe; men Skolernes Antal forøges stadig, og Hovedstaden har flere vigtige Anstalter for den højere Undervisning.

Bebyggelsen i R. er paa det nøjeste knyttet til Terrainformerne. I Karpatherne, der mangle Længdedale, men have talrige korte Tværdale, gaa Landsbyerne indtil 800 M. o. H. og den spredte Bebyggelse indtil 1,000 M. I denne Højde ligger Sneen ca. 5 Maaneder, og endnu højere findes ingen stadig Bebyggelse. Alpegræsgangene (Stina) oven for Skoven benyttes om Sommeren til Græsning. I Bakkelandet ligger der stedse en By eller Landsby ved Mundingen af hver Bjærgdal; men for øvrigt er det her vanskeligere at give bestemte Regler. Store Strækninger som Baragan-Steppen, Partier af Dobrudsha samt Deltaet vare tidligere ganske ubeboede; men de to førstnævnte Egne begynder man nu ved Hjælp af kunstig Vanding at gøre beboelige for Agerbrugere. I kulturel Henseende er R. et Billede paa Brydning mellem Orienten og Vesteuropa. I Bukarest ligge elendige, faldefærdige Rønner op ad stærke, smukke Huse, og paa Landet kan man i afsides Egne endnu træffe den rumænske Bondes Jordhytte. For Bondestanden er der dog i sidste Halvdel af 19. Aarh. gjort overmaade meget. Bøndernes Hoveri- eller Robotpligt, der stammer fra 16. Aarh., ophævedes 1864, og siden 1878 har den gradvise Overdragelse af Landejendomme som Selvejendom til Bønderne været et Hovedpunkt i R.'s indre Politik. Foruden den halve Million mindre Ejendomme, der allerede ere overgaaede i Bøndernes Eje, findes dog endnu udstrakte Stats- og Privatgodser, hvor Jorden dyrkes af Forpagtere med korte, sædvanligvis 5-aarige Kontrakter. Ifølge Opgivelser fra 1894 ere 29 p. Ct. af Arealet Kornland, 22 p. Ct. Græsland og Steppe, 17 p. Ct. Skov og Resten uproduktivt Land. Agerbruget og Kvægavlen ere Landets Hovederhverv; men trods Jordbundens Frugtbarhed staar Dyrkningen paa et lavt Trin.

Siden 1862 er det opdyrkede Areal dog vokset med mere end det dobbelte; men endnu ligger 1/3 af R.'s frugtbare Jord ubenyttet hen. De vigtigste Kornsorter ere Majs og Hvede; derefter følge Byg, Havre, Rug og Hirse, og der dyrkes yderligere Hør, Hamp, Raps, Vin og Tobak. Dyrkningen af Tobak har taget et mægtigt Opsving, siden Staten 1879 overtog Tobaksmonopolet. Endelig maa nævnes, at Frugttrækulturen faar stedse større og større Betydning. For 100 Aar siden var Kvægavlen af større Vigtighed end Korndyrkningen; men nutildags er den mindre vigtig, og den drives endnu med ringe Dygtighed. Størst Rolle spiller Hornkvæget, og der fandtes 1894 2,138,000 Stkr. Hornkvæg, 670,000 Heste, 5,000 Æsler, 6,850,000 Faar, 287,000 Geder og 1 Mill. Svin. Hesteavlen, der tidligere var af stor Betydning i Moldau, er nu uden al Vigtighed. Til Udførsel kommer af Landbrugsprodukter foruden en betydelig Mængde Korn kun Svin til Østerrig-Ungarn og levende Kvæg til Tyrkiet og Italien. Til Trods for, at ca. 1/6 af R. er Skov, har Skovbruget tidligere været drevet saa daarligt, at Landet endogsaa maatte indføre Tømmer. Siden 1887, da en fornuftig Skovdrift begyndte, er dette Forhold dog ganske forandret, og Staten, der ejer Halvdelen af Landets Skove, har nu en god Indtægt gennem disse. Bjærgværksdriften har sikkert en stor Fremtid for sig i R. Skønt det geologiske Kendskab til Landet endnu staar langt tilbage, kendes allerede betydelige Mineralskatte, der dog for største Delen ligge urørte paa Grund af manglende Energi og Kapital. Hverken Sandstens- og Marmorbrudene eller Guld-, Sølv-, Kobber-, Jærn- og Blyminerne blive dygtig udnyttede. Flere Steder findes Spor af fordums Virksomhed, idet en stor og ordnet Metaludvinding dreves allerede i Oldtiden af Romerne og i mindre Grad i 14. Aarh. af tyske Bjærgfolk, der udførte Guld til det dengang rige Ragusa. Kun Kogsalt og Petroleum ere nutildags rige Indtægtskilder. Saltminerne drives udelukkende og Petroleumskilderne delvis af Staten. De vigtigste Saltværker findes ved Slanic, Doftana, Tårgu-Ocnei og Ocnei-Mori, og 1/3 af Produktionen udføres. Af Petroleumsbrønde skal der findes omkring 900, der til Trods for en mangelfuld Driftsmaade give et rigt Udbytte. Endelig maa nævnes R.'s mange mineralske Sundhedsbrønde, ved hvilke der i de senere Aar er opstaaet talrige Badesteder og Hoteller. — Fraset Husflidsindustrien, der paa Landet tilfredsstiller næsten hele Behovet, er den industrielle Virksomhed endnu i sin allerførste Begyndelse, og kun paa enkelte Omraader er der ved Regeringens Støtte indrettet fabrikmæssig Drift. Dette gælder Tobak- og Sukkerfabrikkerne, Ølbryggerierne samt enkelte Fabrikker for Klædevarer, Papir, Fajance og Tændstikker. Ifølge L. af 1887 gives store Rettigheder til den, der grundlægger en Fabrik med en vis Minimumskapital og sysselsætter mindst 25 Arbejdere; der indrømmes saaledes Skattefrihed i 15 Aar, toldfri Indførsel af Maskiner og Raavarer samt Lettelse i Jærnbanetarifferne. Om Virkningerne af denne Lov foreligge dog endnu ikke paalidelige Oplysninger. — Handelen med Udlandet har siden 1878 været i stærk Vækst og underkastet vigtige Forskydninger. Den er dog stadig i Hænderne paa Udlændinge; men medens Handelen før over Galatz og Braila gennem Sortehavet gik til Frankrig og England, har den nu med Anvendelsen af Jærnbanerne og Donau-Skibsfarten vendt sig mere til Tyskland og Østerrig-Ungarn. Handelsomsætningen beløb sig i 1890'erne gennemsnitlig til ca. 500 Mill. Kr., hvoraf som oftest den større Halvdel faldt paa Indførselen. Omsætningen var størst med Tyskland og derefter fulgte Østerrig-Ungarn, England, Frankrig, Tyrkiet med Bulgarien, Belgien, Italien, Rusland, Schweiz og Grækenland. Der indføres først og fremmest Tekstilvarer, af hvilke der for nogle Aartier siden intet som helst indførtes, samt Metal og Metalvarer, Kolonialvarer og Sukker, Lædervarer, Mineraler, Glasvarer, Papir og Trævarer. Udførselen bestaar af Korn for henimod 200 Mill. Kr. om Aaret samt Frugt, Grønsager, levende Kvæg, Træ og Salt. Handelen fremmes ved et Jærnvejsnet, der 1902 var paa 3,171 Km. foruden 474 Km., der ere under Bygning. Skibsfarten sker dels over Donau-Havnene, dels fra Constantza. Paa Floden staar Sejladsen under den europæiske Donau-Kommission. 1897 indgik i de rumænske Havne henimod 34,000 Skibe med ca. 9 1/4 Mill. Tons. Landets egen Handelsflaade er (1902) paa 3—400 Skibe med ca. 75,000 Tons, hvoriblandt 72 Dampere med 16,100 Tons. Møntenhed er i R. en Leu, der har Værdi som I frc. og deles i 100 Bani. Der præges Guldmønter til Værdi af 20 Lei og Sølvmønter til 5, 2 og I Leu samt 50 Bani. I Maal og Vægt er indført det metriske System; men hyppig betjener man sig endnu af det gamle tyrkiske Maal.

R. er et konstitutionelt Monarki. Forfatningen skriver sig fra 1866, men er revideret 1878 og 1884. Den udøvende Magt er hos Kongen, den lovgivende hos Kongen i Forbindelse med et Senat paa 120 og et Deputeretkammer paa 183 Medlemmer, der aarlig samles i 3 Maaneder i Hovedstaden Bukarest og vælges paa henholdsvis 8 og 4 Aar af Skatteyderne, der deles i 3 Klasser. I Spidsen for Administrationen staa de 8 Ministerier, og Landet deles i denne Henseende i 32 Distrikter, der hvert staar under en Præfekt. Statens Budget viste 1901 en Indtægt paa ca. 157 Mill. Kr. og en Udgift paa 177 Mill. Kr. Statsgælden beløb sig s. A. til ca. 1,200 Mill. Kr. I militær Henseende har R. almindelig Værnepligt, og Landet deles i 4 Armékorpsdistrikter (Krajova, Bukarest, Galatz og Jassy) samt et Divisionsdistrikt (Dobrudsha). I Krigstilfælde skal Hæren kunne bringes op paa 150,000 Mand og har da 3 Elementer, den staaende Hær med alle Vaabenarter, Territorialarmeen, der bestaar af Infanteri (Dorobanzer) og Kavaleri (Kalaraschi) samt Infanterimilitsen. Af Landbefæstninger findes Sereth-Linien fra Focsani til Galatz med Namoloasa som Centrum, og desuden er Bukarest siden 1885 omgiven med 18 Forter, der danne en 60 Km. lang Forsvarslinie. Den lille Flaade, der har Afdelinger baade paa Sortehavet og Donau, bestaar kun af nogle faa Kanon- og Torpedobaade. R.'s nationale Farver ere blaat, gult og rødt i vertikale Striber. (Litt.: Neigebaur, »Beschreibung der Moldau und Walachei« [Breslau 1854]; R. Henke, »R., Land und Folk« [Leipzig 1877]; Aureliani, *Terra nostra* [Bukarest 1880]; F. Witting-

haus en, »Das Königreich R.« [Wien 1881]; W. Götz, »Das Donaugebiet mit Rücksicht auf seine Wasserstraszen« [Stuttgart 1882]; J. Samuelson, *Roumania, past and present* [Lond. 1882]; Benger, »R.« [Stuttgart 1896]; H. Krauss, »Bucarest und R.< [Leipzig 1896]; A. de Richard, *La Roumanie å vol d'oiseau* [Bukarest 1895]; G. Bley, *La Roumanie* [Paris 1896]; K. Nyrop, »Romanske Mosaikker« [Kbhvn. 1885]). *H. P. S.*

Historie.

Det rumænske Folks Historie maa siges at begynde, da Kejser Trajan 101—06 undertvang Dacien mellem Donau og Karpatherne (Landet S. f. Donau var allerede under Kejser August lagt ind under Rom's Herredømme) og derefter bosatte romerske Nybyggere i det nyvundne Land; thi af disses Blanding med den indfødte Befolkning fremgik jo Rumænerne. 271 opgav Kejser Aurelian den fremskudte Stilling og flyttede mange af Nybyggerne hinsides Donau, og under Folkevandringen oversvømmedes Landet efterhaanden af en Række barbariske Folkefærd, medens Resten af Nybyggerne tyede til Bjærgene, især til Karpatherne, senere ogsaa til Balkan og Pindus; herfra stamme de saakaldte Zinzurer eller Kutso-Vlakher. Allerede i 9. Aarh. dannedes der baade i Transsilvanien og Valakiet rumænske Fyrstendømmer, som dog snart kom under ungarsk Herredømme, og 1186 blev Valakiet en Del af det ny bulgarske Rige, hvis Herskere siges at have været af rumænsk Byrd. Paa denne Tid stod Moldau endnu helt under de fremmede Folks Herredømme. Imidlertid havde Rumænerne i 11. Aarh. antaget Kristendommen i den græsk-katolske Kirkes Form, og de godtgjorde snart deres nationale Overlegenhed ved at opsluge de fremmede Folkefærd, som boede imellem dem. I 13. Aarh. dannedes i Valakiet et selvstændigt Rige under valgte Fyrster, og Folket begyndte at kalde sig Rumæner; men det kom snart i Afhængighed af Ungarn. Midt i 14. Aarh. afløstes det slaviske Kirkesprog i Gudstjenesten af det rumænske, og omtrent ved samme Tid droge Rumænere fra Transsilvanien ind i Moldau og gjorde sig til Herrer her, samt grundlagde et eget Rige.

En af Valakiet's Fyrster Mircea (1386—1418) udstrakte for en Tid sit Herredømme over de fleste Rumænere, ogsaa de ungarske, men maatte selv bøje sig for Tyrkerne, og 1460 sluttedes en saakaldt »Kapitulation«, hvorved Landet erkendte Sultanen som Overherre, lovede at udrede en aarlig Afgift og at lade deres valgte Fyrste stadfæste af Sultanen; derimod skulde det beholde sin indre Selvstyrelse, og ingen Tyrk maatte bosætte sig. 1511 maatte Moldau underkaste sig lignende Vilkaar, skønt den foregaaende Fyrste Stefan den Store (1456—15 04) med Held havde værget Landets Uafhængighed baade mod Ungarer og Polakker, ja endog et Par Gange overvundet Tyrkerne. I Slutn. af 16. Aarh. lykkedes det for en kort Tid Michael den Tapre i Valakiet (1593—1601) at gøre sig uafhængig og at samle de rumænske Lande under sig; men i den følgende Tid vandt Tyrkerne stedse større Indflydelse, mest paa Grund af voldsomme indre Stridigheder, og de valgte Fyrster maatte i dyre Domme købe Stadfæstelse paa deres Myndighed (i Tidsrummet 1653—85 havde Moldau ikke mindre end 12 Fyrster). Efter Tyrkernes Nederlag over for den tysk-østerrigske Kejser maatte de 1699 afstaa ikke alene det østlige Ungarn, men ogsaa Transsilvanien, der 1526—1690 havde været et eget Fyrstendømme under tyrkisk Overhøjhed, og 1718 fulgte det saakaldte Banat efter; saaledes skiltes Rumænerne i disse Lande fra deres Stammefrænder i Valakiet og Moldau. Da Peter den Store 1710 kom i Krig med Tyrkiet, sluttede begge de rumænske Fyrster sig til ham i Haab om at vinde Uafhængighed eller dog Frigørelse for Sultanens Herredømme; men de maatte bøde haardt derfor, da Krigen gik uheldig. Moldau's Fyrste Kantemir maatte flygte til Rusland, medens Valakiet's Fyrste Brancovanu førtes til Konstantinopel og blev henrettet. Derefter tiltog Sultanen sig Ret til egenmægtig at indsætte »Hospodarer« i de to Lande, der kun styrede i faa Aar og til Dels toges ud af græske Fanariotslægter. Folket led herunder baade aandelig og materielt, de fremmede Fyrster og deres græske Slæng søgte at gøre sig Herredømmet saa indbringende som muligt, og Bojarerne udsugede Bønderne. Dog begyndte i 18. Aarh. de første Spirer til et selvstændigt Aandsliv at vise sig, mest iblandt Rumænerne, som vare indvandrede fra Ungarn.

Den Forbindelse, som 1711 var knyttet mellem Rumænerne og Rusland, danner Indledningen til den Indblanding i de rumænske Forhold, som Rusland tiltog sig efter den heldige Krig med Tyrkerne 1768—74, nærmest som Beskytter for sine Trosfæller. Kort efter blev Bukovina, der hidtil havde hørt til Moldau, afstaaet til Østerrig 1777. Under den nævnte Krig vare de rumænske Lande første Gang blevne besatte af russiske Tropper; i de følgende 80 Aar gentoges dette 5 Gange. At det havde været og siden vedblev at være Rusland's inderlige Ønske at beholde dem, derom kan der ingen Tvivl være. 1812 tiltvang det sig Afstaaelsen af Bessarabien, der ligesom Bukovina havde hørt til Moldau. Da den græske Frihedskamp begyndte 1821, forsøgte Alexander Ypsilanti at fremkalde en Rejsning i Valakiet; men her gav en ny national Strømning sig til Kende under Ledelse af Theodor Vladimiresco, som ønskede at frigøre Landet saavel for Tyrkernes Overherredømme som for Grækernes Indflydelse. Foreløbig slap man for den sidste, idet Sultanen siden den Tid kun tog indfødte Rumænere til Hospodarer. Derimod forstærkedes Rusland's Magt i de to rumænske Fyrstendømmer. Vistnok fastsloges ved Freden i Adrianopel 1829 disses indre Selvstændighed; men idet der tilstodes Ret til at føre Tilsyn hermed, blev Rusland's Kejser i Virkeligheden deres Overherre i Stedet for eller sammen med Sultanen, og det viste sig snart, at det ny Herredømme kunde blive fuldt saa trykkende som det gamle.

I 5 Aar (1829—34) styrede nemlig den russiske General Kisselev begge Lande vistnok med stor Dygtighed, men med fuldstændigt Enevælde og med det tydelig fremtrædende Formaal at forberede en fremtidig Tilknytning. Dette med-

førte, at Stemningen blandt Rumænerne i den følgende Tid vendte sig bort fra Rusland, som man hidtil havde holdt sig til for Trosfællesskabets Skyld, og at de begyndte at se hen til Frankrig som det største stammebeslægtede Folk, hvorfor ogsaa mange unge Mænd tyede dertil for at skaffe sig videre Uddannelse og Kendskab til vesteuropæisk Kultur. Selvfølgelig følte Rusland sig skuffet ved, at det forventede Bytte saaledes var i Færd med at slippe det af Hænde, og ligesom det 1834, uagtet Løftet om at lade Fyrsterne fremgaa af Folkevalg, traf Aftale med Tyrkiet om at udnævne dem, saaledes tog det 1842 ikke i Betænkning, ligeledes i Fællesskab med Tyrkiet, at afsætte Fyrsten i Valakiet, Alexander Ghika, fordi han begunstigede den vaagnende nationale Stræben. I Foraaret 1848 udbrød, som Eftervirkning af Februarrevolutionen i Frankrig, en revolutionær Bevægelse i begge Fyrstendømmer med det dobbelte Formaal at indføre fri Forfatninger og at bane Vej for en fremtidig Forening. Dette stred dog baade mod Rusland's og Tyrkiet's Planer, og de enedes derfor lettelig om at skride ind derimod med Vaabenmagt; Bevægelsens Hovedmænd maatte flygte til Udlandet, og ved en Aftale mellem »Beskyttelsesmagterne« indskrænkedes Fyrsternes Myndighed til et Tidsrum af 7 Aar, altsaa et nyt Brud paa det saakaldte »organiske Statut« af 1834, der foreskrev Livsvarighed. De fremmede Tropper holdt Landet besat endnu i 2 Aar. Men dermed brast ogsaa det Baand, der tidligere havde knyttet Rumænerne til Rusland; de saa, at dettes Venskab var en Fare, som alvorlig truede deres Selvstændighed og folkelige Udvikling. Da de russiske Tropper 1853 paa ny rykkede ind i Landet ved den orientalske Krigs Begyndelse, modtoges de ikke som Befriere, men som Erobrere, og man saa dem med Glæde afløses 1854 af østerrigske Tropper, som forbleve der indtil Fredsslutningen i Paris 1856.

Ved denne fastsattes, at de to Fyrstendømmer skulde have fuld indre Selvstændighed, om end vedblivende under Sultanens Overhøjhed (»Suverænitet«), og at de som Værn for deres Frihed skulde stilles under fælles Beskyttelse af alle fem Stormagter samt Sardinien og Tyrkiet. Et vist Fællesskab skulde oprettes imellem dem — de fik ogsaa Navnet »de forenede Fyrstendømmer« — men hvert skulde have sin Fyrste og Landdag, kun med et fælles Udvalg til at affatte Fællesslove. Rumænerne, som havde ønsket en virkelig Sammenslutning under en udenlandsk Fyrste, vare dog ikke tilfredse hermed, og da Fyrstevalget skulde foretages, søgte de at sætte deres Vilje igennem paa den Maade, at Alexander Cusa, som 17. Jan. 1859 var valgt til livsvarig Fyrste i Moldau, 5. Febr. tillige valgtes i Valakiet. Nærmest ved Frankrig's Støtte opnaaedes det, at Dobbeltvalget, der utvivlsomt var i Modstrid med de givne Forudsætninger, 6. Septbr. stadfæstedes af Sultanen, dog kun for denne ene Gang. Hermed var imidlertid et Grundlag vundet, hvorpaa der kunde bygges videre. Allerede i Decbr. 1861 fik Fyrsten Sultanens Samtykke til at oprette et fælles Ministerium og en fælles Landdag med Sæde i Bukarest, og Landenes Forening var saaledes i Virkeligheden fuldbyrdet, i om end ikke formelig godkendt. 1863 besluttedes j Inddragelse af alle Klostergodser (omtrent $^1/_8$ af Landets hele Jord), et alvorligt Slag imod de græske Munke, og skønt baade Rusland og Tyrkiet gjorde Indsigelse herimod af Hensyn til Patriarken i Konstantinopel, tvang Rumænerne deres Vilje igennem, takket være en Betænkning af de andre Magters Repræsentanter, som gik ud paa, at Klostrenes Indtægter fortrinsvis burde komme Landet selv til gode. Senere bevilgedes et Vederlag til Patriarken, de hellige Steder i Jerusalem og Klostrene paa Athos, der hidtil havde nydt i godt af Klostrenes Overskud; men den græske j Forvaltning af disse Godser hørte aldeles op.

Fortsatte Stridigheder mellem Fyrsten og Landdagens konservative Flertal, især om Bøndernes I Frigørelse, endte med et Statskup 14. Maj 1864, hvorved Forfatningen helt omdannedes. Fyrstens Magt udvidedes, 2 Kamre indrettedes, samt et Statsraad efter fransk Mønster, og Valgretten blev mere udstrakt. Denne Omvæltning, hvis I Hovedmand den frisindede Førsteminister Cogalniceano var, stadfæstedes ved almindelig Folkeafstemning (med 713,000 Stemmer imod 57,000) og efterfulgtes af en Række indgribende Reformer i Forvaltning og Retspleje, som først oktrojeredes af Regeringen, men senere billigedes af de ny Kamre. Endvidere udstedtes ny Civil- og Straffelovbøger, ligeledes efter franske Forbilleder, samt Bøndernes Frigørelse, o: Hoveriet afskaffedes, og 407,000 Familier fik deres Jorder til Selvejendom mod et Vederlag til Godsejerne af 107 Mill. Lei, som afdroges i Løbet af de følgende 16 Aar. Med Sultanens Stadfæstelse (28. Juni) fulgte endda Ret for Fyrsten til at ændre Forfatningen i Forbindelse med Landdagen alene, o: uden Sultanens Samtykke, altsaa Landets fuldstændige Autonomi, og nu optoges Navnet »R.« for at betegne de to Fyrstendømmers endelige Forening. 28. Maj 1865 udkom en vigtig Lov om Bispernes Udnævnelse, og 13. Decbr. s. A. kom en særskilt rumænsk Synode i Stand, hvorved den rumænske Kirkes Uafhængighed af den græske Patriark var fuldbyrdet. Ogsaa indførtes 1865 den gregorianske Kalender, og baade borgerligt Ægteskab og almindelig Skolepligt kundgjordes. Det var saaledes meget væsentlige Fremskridt, der vare vundne under Fyrst Alexander's 7 Aars Styrelse. Men de mange pludselige og kun slet forberedte Forandringer havde fremkaldt megen Forvirring i Landet, alvorlige Finansforlegenheder kom til, og megen Misnøje opstod ved Fyrstens Ødselhed og Vilkaarlighed. En Sammensværgelse kom til Udbrud, og 23. Febr. 1866 blev Fyrsten tagen til Fange i sit Slot og tvungen til at frasige sig Regeringen. Denne tilbødes først Greven af Flandern, men han sagde nej, og nu valgte Folket 20. Apr. med 686,000 Stemmer Prins Karl af Hohenzollern til arvelig Fyrste under Navnet Carol I. I Forklædning rejste Prinsen gennem Østerrig, kom 20. Maj til R. og holdt 2 Dage senere sit højtidelige Indtog i sin ny Hovedstad Bukarest, hvorefter Forfatningen underkastedes et Gennemsyn (12. Juli). Derimod varede det 5 Maaneder, inden Sultanen (24. Oktbr.) gav efter, stadfæstede Fyrstevalget og indrømmede Arveligheden. Stormagternes Billigelse fulgte

snart efter (Januar 1867). De første Aar af den ny Fyrstes Regering vare temmelig urolige paa Grund af voldsomme Partikampe og særlig det radikale Partis hensynsløse Agitation. Ogsaa forefaldt gentagne grusomme Jødeforfølgelser, uden at Regeringen skred ind derimod; ja den syntes snarere at begunstige dem for at tilfredsstille Folkets Fordomme. 1867 vedtoges det franske Møntsystem samt metrisk Maal og Vægt, altsaa en ny Tilnærmelse til Vesteuropa, og 1868 omdannedes Hæren efter preussisk Mønster med treaarig Tjenestetid; senere fulgte baade Landeværn og Landstorm. 1868 vedtoges ligeledes Bygning af flere Jærnbaner, og de Forviklinger, som derved fremkaldtes med det tyske Baneselskab under Strausberg, løstes 1872 paa en tilfredsstillende Maade; 1880 tilkøbte Staten sig disse Baner. Under og efter den fransk-tyske Krig 1870—71 gik de politiske Bølger særlig højt. Det radikale Parti ønskede, at R. skulde tage Parti for Frankrig, og da Tyskerne i Bukarest i Marts 1871 holdt Fest for deres Landsmænds Sejre, rettedes voldsomme Gadetumulter imod dem; ja der tilsigtedes ligefrem et Angreb paa Fyrsten selv. Denne følte sig til sidst saa misfornøjet med Forholdene, at han truede med at trække sig tilbage, da han intet kunde udrette til Folkets Vel og Trivsel; Stormagterne fraraadede ham dog indtrængende at gøre et saadant Skridt, og det lykkedes et nyt konservativt Ministerium Catargiu at tilvejebringe Ro og Fasthed. Det holdt sig ved Magten i 5 Aar, og udvirkede baade middelbare Valg til Kamrene og Regeringens Myndighed til at afsætte Borgemestrene. 1874 vedtoges en ny Kirkeforfatning, hvorved den rumænske Kirke i Lighed med den græske udløstes fra al Afhængighed af Patriarken i Konstantinopel, dog med Vedligeholdelse af den dogmatiske Enhed; først 1885 lykkedes det at opnaa Patriarkens Samtykke hertil. Udadtil hævdedes Landets Selvstændighed ved Afslutning af Handelspagter baade med Østerrig og Rusland 1875—76 til Trods for Sultanens Indsigelse, og da denne 1873 vilde tilstille Fyrsten en Skrivelse, som om han var en almindelig tyrkisk Pasha, blev dette Overgreb kraftig afvist. Som et Modtræk herimod knyttedes et nøje Forbund med Serbien, og Fyrst Milan blev ved et Besøg i Bukarest 1874 modtagen med særlig Pomp.

I April 1876 kom den radikale Joan Bratiano til Magten og holdt sig i 12 Aar, medens de andre Ministre efterhaanden skiftede. Under dette Ministerium gennemførtes R.'s fuldstændige Løsrivelse fra Tyrkiet og dets Ophøjelse til en suveræn Stat med Titel af Kongerige. Da Rusland i April 1877 var paa Vej til Krig imod Tyrkiet, sluttede den rumænske Regering en Aftale med det om at tillade dets Tropper at drage igennem Landet, og da Tyrkiet nu erklærede Krig, svaredes der med en Kundgørelse af R.'s Uafhængighed (21. Maj). Rusland, som ikke billigede dette Skridt, vilde i Førstningen holde R. uden for Kampen; men Tyrkernes kraftige Forsvar af Plevna nødte det til at søge Fyrst Carol's Hjælp og give ham Ledelsen af Angrebet. Det skyldtes nærmest hans Dygtighed og de rumænske Troppers Tapperhed, at Plevna maatte overgive sig; ligeledes gjorde de god Tjeneste i den følgende Del af Krigen. Ikke desmindre holdt Rusland 1878 R. uden for Fredsunderhandlingerne — ligesom Napoleon III 1859 havde gjort med Victor Emmanuel — og det krævede siden at faa den Landstrimmel af Bessarabien N. f. Donau, som det havde maattet afstaa 1856, tilbage fra R., og nødte det til at tage Dobrudsha hinsides Donau som Vederlag. R., der fandt sig krænket og brøstholden ved denne Afgørelse, stred imod saa kraftig som muligt, men maatte til sidst falde til Føje, da de andre Stormagter ikke vilde støtte det; dog fjernede det sig for Fremtiden afgjort fra Rusland. Kongressen i Berlin godkendte R.'s Uafhængighed, og 26. Marts 1881 vedtoge begge dets Kamre Landets Ophøjelse til et Kongerige, hvorefter Fyrsten 22. Maj (15. Aarsdagen for hans Indtog) blev kronet.

1882 vedtoges en Lov til Forbedring af Bøndernes Stilling, og 1884 et Gennemsyn af Forfatningen med væsentlig Udvidelse af Valgretten til begge Kamre. Medens R. 1881 stærkt hævdede sin Selvstændighed over for Østerrig i Spørgsmaalet om Donau-Kommissionens Ordning, og ligeledes 1886 ved Fastsættelse af sin Toldtarif, nærmede det sig allerede 1883 Tyskland og knyttede sig 1885 nær til de mellemeuropæiske Stormagters Politik. I Sammenhæng hermed fortsattes Arbejdet for at udvikle Landets Stridskræfter, og en omfattende Befæstning af Hovedstaden vedtoges. Da nogle flygtede bulgarske Officerer paa rumænsk Grund spandt Rænker mod deres eget Land i russisk Interesse, lod Regeringen dem udvise, hvad der vakte Misstemning hos det konservative russisksindede Parti, endog imod Kongen. I April 1888 fratraadte Bratiano efter 12 Aars Styrelse, og nu gled Magten over først til et liberalt konservativt Ministerium Th. Rosette, senere til et rent konservativt under L. Catargiu; men Kongen holdt fast ved den hidtil fulgte Udenrigspolitik og ved Hovedstadens Befæstning, og han var stærk nok til at sætte sin Vilje igennem. Han indtager nemlig omtrent i sit Rige samme ledende og personlig myndige Stilling som Kong Georg i Grækenland, uagtet han ligesom denne nøje overholder den parlamentariske Statsskik.

I den sidste halve Snes Aar have snart mere konservative Førsteministre, saaledes Carp (Juli 1900—Febr. 1901), snart mere liberale, som Demetri Sturdza (Oktbr. 1895—Decbr. 1896, paa ny April 1897—April 1899 og igen siden Febr. 1901) siddet ved Roret, men uden at Landets Udvikling er bleven særlig præget derved. 1889 indførtes Guldmøntfod, og vigtige Handelspagter sluttedes med Frankrig 1890 og med Tyskland og Østerrig-Ungarn 1894. Store offentlige Arbejder ere blevne fuldførte, saaledes en Bro over Donau ved Cernavoda 1895, en Skibsfartskanal ved Sulina 1894 og en Havn ved Constanza ved Sortehavet. Til videre Udvikling af en selvejende Bondestand udstykkes store Dele af Statsjorderne i mindre Lodder. Derimod skæmmes R.'s nyvundne Uafhængighed ved den Undertrykkelse af Jøderne, der vedblivende finder Sted, og den Udelukkelse fra Indfødsret, der fortsattes stik imod det Løfte, som gaves Stormagterne til Gengæld for deres Godkendelse 1878. Det gøres nemlig gældende, at de ere Udlændinge, skønt Hovedmængden stammer fra Mænd, som have

taget Ophold for flere Hundredaar tilbage og derfor vitterlig ikke have noget andet Fædreland. Selv de Jøder, der som Soldater have kæmpet for R.'s Uafhængighed eller paa anden Maade have gjort Landet værdifulde Tjenester, agtes ikke værdige til at optages blandt dets Borgere. Uagtet Statsgældens Renter ere blevne nedsatte ved gentagne Konverteringer, ere Finanserne dog stadig i en ret trykket Tilstand.

Da Kongens Ægteskab er forblevet barnløst, blev hans Brodersøn Ferdinand af Hohenzollern, født 14. Aug. 1865, udkaaren til Tronfølger og tog 1886 Ophold i R.; han ægtede 1895 Prinsesse Maria af Sachsen-Koburg (Sønnedatter af Dronning Victoria og Datterdatter af Kejser Alexander II), født 29. Oktbr. 1875; deres Børn ere døbte efter den græsk-katolske Kirkeskik. (Litt.: Cogalniceano, *Cronica* [3 Bd., Jassy 1874]; Tocilesco, *Istoria Romanici* [1888]; Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria Romanilor* [5 Bd., Bukarest 1882—90]; Sturdza-Petrescu, *Actes et documents relatifs å la régénération de la Roumanie [i* Bd., Bukarest 1888—90]; Diaconovich, »10. Maj 1866—91« [Wien 1891]). *E. E.*

Rumænsk Sprog og Litteratur. Rumænsk er en Fortsættelse af Latin og som saadan en selvstændig Gren af de romanske Sprog. Det slutter sig i mange Henseender nær til Italiensk (f. Eks. Flertalsdannelse paa *-i* og *-e*, Overgang af *k* og *g* til *ts* og *dž* foran *e* og *i*), men har temmelig tidlig tabt den geografiske Forbindelse med det romanske Sprogomraade og er nu ganske omgivet af Sprog af anden Oprindelse, hvorfor det paa mange Punkter har udviklet sig anderledes end de øvrige romanske Sprog, dels spontant, dels ved fremmed Paavirkning. Af Sprogets Ejendommeligheder kunne særlig fremhæves følgende: ubetonet *a* svækkes til *ă* (omtr. som Vokalen i eng. *bird*): *carbonem* >*cărbune*, Kul; *e* bliver til *ea* foran *ă*: *negra* >*neagră*, sort, fem., *o* til *oa* foran c og *e*: *mola* >*moară*, Mølle, *florem*> *floare*, Blomst; *kt* og *ks* blive til *pt* og *ps*: *octo* >*opt*, 8, *coxa* >*coapsa*, Laar, *qu* i visse Tilfælde til *p*: *aqua* >*apa*, Vand, *quattuor* >*patru*, 4. Undertiden er Lydudviklingen paavirket af Bulgarsk, som naar *sk* + *e*, *i* bliver til *ste*, *Sti*: *piscem* >*peste*, Fisk, *scio* >*știu*, jeg ved. Den bestemte Artikel staar bag ved Substantivet som i nordisk: *domn*, Herre — *domnul*, Herren, *vulpe*, Ræv — *vulpele*, Ræven, *mask*, Bord — *masa*, Bordet, Flertal: *domni* — *domnii*, *vulpi* — *vulpii*, *mese* — *mesele*. Endvidere findes der særlige Former for Genetiv-Dativ: *domnului*, *vulpelui*, *masei*, Flertal: *domnilor*, *vulpilor*, *meselor*. Det samme er Tilfældet paa Albanesisk og til Dels paa Bulgarsk. Der gives Vokativformer paa *-e* og *-o* efter slavisk Mønster. Talordene 11—19 dannes, som i Slavisk og Albanesisk, ved at sige »een paa ti« o. s. v.: *unsprezece*, 11, *patrusprezece*, 14, Tierne som paa Svensk: *douăzeci*, toti, *patruzeci*, firti (tilsvarende i Slav. og Alb.); Talordene fra 20 ere Substantiver og forbindes med det følgende ved *de*: *patruzeci de ani*, 40 Aar (tilsvarende i Slav.). — Futurum dannes ved *voiŭ*, jeg vil + Infinitiv: *voiŭ cinta*, jeg vil synge; denne Udtryksmaade stammer fra Nygræsk og findes ogsaa i Bulgarsk og Albanesisk. — Infinitiv anvendes kun sparsomt, men erstattes i de fleste Tilfælde af en at-Sætning: *nu vreasa vinä*, han vil ikke (at han) komme(r), *nu pot să o fac*, jeg kan ikke, at jeg gør det, ɔ: gøre det. Ogsaa dette findes i Bulgarsk og Albanesisk og stammer fra Nygræsk. I visse Tilfælde erstattes Infinitiven af Verbalsubstantiver: *e greu de făcut*, det er vanskeligt at gøre, egl. med Hensyn til Gerning; lignende paa Albanesisk.

Ogsaa ved Ordforraadets Beskaffenhed adskiller Rumænsk sig betydelig fra de øvrige romanske Sprog. Paafaldende er her først og fremmest en stor Mængde slaviske Laaneord af alle mulige Slags, der vidne om en lang og stærk Paavirkning af slavisk Sprog og Kultur. Forholdet kan nærmest sammenlignes med den nedertyske Paavirkning paa Dansk. Ikke blot enkelte Ord, men mange Endelser og Talemaader ere optagne, ligesom ogsaa flere rumænske Ords Betydningsudvikling er bestemt af de tilsvarende slaviske Ords. De slaviske Laaneord, hvoraf de fleste stamme fra Bulgarsk, ere betydelig talrigere end de ægte rumænske. Som i alle de sydlige Nabosprog findes der endvidere et stort Antal tyrkiske Laaneord, gennemgaaende dog kun i Substantiver og Adjektiver. Naboskabet med Magyarerne har bevirket Optagelsen af ikke faa magyariske Ord, flest i Transsilvanien og Banatet, og græske Ord vidne dels om ældgamle Berøringer med Grækerne, dels om Fanarioternes Herredømme i nyere Tid. Ogsaa albanesiske Laaneord findes, men ikke i synderlig stort Antal. I Modsætning til de andre romanske Sprog mangler Rumænsk derimod ganske germanske Laaneord fra ældre Tid. I nyere Tid er optaget en Del Haandværkerudtryk. Hvad det egentlige rumænske Ordforraad angaar, er det interessant derved, at der findes mange Ord, der enten ere gaaede helt tabt i de andre romanske Sprog eller i Rumænsk have faaet ny Betydninger (ofte i Overensstemmelse med Albanesisk), og omvendt, at der mangler ikke faa af de for de andre romanske Sprog fælles og almindelige Ord.

De rumænske Dialekter, der tales af Istro-Rumænerne, Meglenitterne og Aromunerne (se Rumænerne), have gennemgaaende de samme Ejendommeligheder som Dako-Rumænsk, men besidde ved Siden deraf flere andre. Istro-Rumænsk er saaledes halvvejs slaviseret, medens Aromunisk er meget stærkt paavirket af Nygræsk. (Litt.: G. Weigand, »Rumänische Grammatik« [Leipzig 1903]; Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I [Paris 1901—02]; Săinean, *Dictionar romînoger man* [Bukarest 1889]; Damé, *Dict. roumain-français* [Bukarest 1893—95]; Tiktin, »Rumänisch-deutsches Wörterbuch« [Bukarest 1895, ufuldendt]; Cihac, *Dict. d'étymologie daco-roumaine*, I—II [Frankfurt 1870—79, forældet]; Sâinean, *Istoria filologiei romîne* [Bukarest 1892]; G. Weigand, »Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig«, I—X [Leipzig 1894—1903]).

Den rumænske Litteratur er af meget sen Oprindelse. Den ældste bevarede Tekst er fra Slutn. af 15. Aarh.; det er en Oversættelse af David's Salmer, der gaa under Navnet *Psaltirea Scheiană*. De ældste trykte Bøger ere fra lidt over Midten af 16. Aarh. Det allermeste af den

ældre Litteratur bestaar af Bibeloversættelser og religiøse Skrifter (Prædikener, Helgenhistorier o. s. v.), hvoraf atter en stor Del er Oversættelser fra Slavisk eller Græsk. Den slaviske Kulturs Indflydelse viser sig ogsaa deri, at alt er skrevet eller trykt i det kyrilliske Alfabet, der vedblev at være i Brug under forskellige Former lige til 1860. Dog har den latinske Skrift været kendt fra Slutn. af 16. Aarh. Af originale Værker uden for Opbyggelseslitteraturens Omraade findes der i ældre Tid ikke meget af Interesse. Moldau's Historie er behandlet af *Grigorie Ureche*, *Miron Costin* (død 1692) og *Demetriu Cantemir* (død 1728); denne sidste har ogsaa forfattet satiriske og moralfilosofiske Værker. Under Fanarioternes Herredømme i 18. Aarh. trænges det rumænske Sprog tilbage til Fordel for Græsk. Først med Slutn. af 18. Aarh. begynder en national sproglig og kulturel Bevægelse. Den første Bog med latinske Typer, *Elementalinguae Daco-Romanae* udgives 1780 af *Samuel Micu* (*Klein*) og *George Sincai*, der i Forbindelse med *Petru Maior* danne en national Skole, der ivrig forfægter det rumænske Sprogs latinske Afstamning, Denne Bevægelse, der karakteristisk nok udgik fra Transsilvanien, som ikke var under Fanarioternes Aag, udartede imidlertid meget snart til et smaaligt Puristeri, der fik de mest skæbnesvangre Følger. Man gik paa Jagt efter »ikke-latinske« Ord i Sproget og søgte at erstatte dem med latinske eller selvlavede, hvorved Sproget blev ganske umuligt til Frembringelse af en Litteratur, der kunde læses af andre end de lærde. Hertil kom, at den nationale Begejstring ganske vist efterhaanden fik det fremmede Aag afkastet og Moldau og Valakiet forenet til eet Fyrstendømme (1859), men alle Betingelser for en selvstændig Kultur manglede aldeles. Kritikeren *Titu Maiorescu* tog kraftigt og veltalende til Orde mod den overfladiske Kultur og den blinde Chauvinisme med dens Latineri. Følgerne have imidlertid næppe helt fortaget sig endnu, og den rumænske Litteratur tæller endnu kun faa virkelig betydelige Navne. Af lyriske Digtere maa først og fremmest nævnes *Mihail Eminescu* (1849—89); noget ældre er *Constantin Negruzzi*, *Dumitru Bolintinean* og *Vasile Alexandri*, der ogsaa har skrevet i Prosa; den sidste har navnlig gjort sig fortjent ved at fremdrage den rumænske Folkepoesi. Af nulevende er vel *Cosbuc* den betydeligste (*Balade si idile*, Bukarest 1893). Prosaen er bleven dyrket af *N. Gane*, *"Jacob Negruzzi*, *Caragiale*, *Joan Slavici* (*Novele din popor*) og navnlig *Ioan Creangă* (død 1889), hvis Gengivelse af Folkeeventyr er rene Perler. — Af videnskabelige Forfattere maa nævnes Historikerne *Mihail Cogălnicean* og *A. D. Xenopol* og Filologerne *Hasdeu*, *Şăinean* og *Tiktin*. (Litt.: M. Gaster, *Chrestomatie roumaine*, I—II [Leipzig 1891]; Rudow, »Geschichte des rumänischen Schrifttums« [Wernigerode 1892]; Gaster, *Literatura populară română* [Bukarest 1883]; Kr. Nyrop, »Rumænien« [i Jul. Clausen's »Verdensliteraturhistorie«, 1900]).

Dr. phil. Kr. Sandfeldtyensen.

Run [rə'n] (eng.), Løb, Tilløb, Bevægelse o. l.; Spareres og andres Tilstrømning under en Panik til en Sparekasse, Bank o. l. for at faa deres Tilgodehavende hævet.

Runamo, en Klippe i Blekinge (Hoby Sogn, Bräkne Herred). De mærkelige Ridser og Revner, som findes i denne, have allerede i Middelalderen givet Anledning til Sagn om, at der var indhugget en Runeindskrift. Sakse fortæller i sin Fortale, at »man i Blekinge ser en til Vej for rejsende skikket Klippe, som er udmærket ved forunderlige Skrifttegn«, og at Kong Valdemar den Store ønskede at lære Betydningen af disse at kende, men de Folk, han i dette Øjemed udsendte, kunde ikke tolke Tegnene, da de vare »udslidte ved de gaaendes Spor«; i 7. Bog siger Sakse fremdeles, at Harald Hildetand lod forevige Mindet om sin Faders Bedrifter ved at lade dem indhugge »i den tidligere omtalte Klippe i Blekinge«. I 17. Aarh. lod O. Worm R. undersøge paa ny; men heller ikke Worm kunde tyde »Indskriften«; ogsaa i 18. Aarh. udtalte baade svenske og danske lærde sig om R., uden at noget sikkert Resultat blev naaet. Derimod erklærede den rejsende holstenske Antikvar M. F. Arendt (s. d.), der undersøgte R. 1804, at samtlige Ridser vare dannede af Naturen. For at komme til Klarhed over det omstridte Spørgsmaal besluttede det danske Videnskabernes Selskab 1831 at lade R. undersøge af sine sagkyndigste Medlemmer, og 1833 udførtes denne Undersøgelse af en Kommission, bestaaende af Geologen G. Forchhammer, Runologen Finn Magnusen, Historikeren Chr. Molbech og en Tegner. Forchhammer erklærede straks, at nogle af Ridserne skyldtes Naturen, medens andre vare indhuggede af Mennesker. Paa Grundlag af de under Forchhammer's Ledelse udførte Tegninger granskede F. Magnusen den formentlige Indskrift, og efter at han i 10 Maaneder havde arbejdet forgæves med den, slog det ham pludselig, at den skulde læses fra højre til venstre, og i Løbet af nogle Timer fandt han »uden nogen synderlig Besværlighed«, at det hele var en i »Binderuner« affattet Indskrift paa oldnordiske Vers, hvori Harald Hildetand's Mænd anraabe Guderne om Ødelæggelse for Harald's Fjender og om at unde ham en stor Sejr (nemlig i Braavalla-Slaget). I 7 Aar arbejdede F. Magnusen derefter paa at støtte sin Tolkning ved Hjælp af et uhyre Lærdomsapparat og udsendte saa det store Værk »R. og Runerne« [Vidensk. Selskabs hist. og filos. Afhandlinger, 6. Del, 1841], der vakte en umaadelig Opsigt i de vidéste Kredse. Men allerede inden dette Værks Fremkomst havde Berzelius [»Vitterhets-Hist. och Antiqvitets Akademiens Handlingar« XIV, 1838] hævdet, at det hele var naturlige Revner, som altid findes under lignende Naturforhold (ved »Trapgange i Granitgnejs«). Berzelius's Opfattelse, der blev modsagt af Forchhammer, er senere hævet til Vished ved Undersøgelser af Sven Nilsson [»Vitterh. Akad. Handl.« XVI, 1841] og især af Worsaae [»R. og Braavalla-Slaget«, 1844]. At Figurerne paa R. kun skyldes et Naturspil, har bl. a. vist sig ved, at de idelig skifte Udseende, hvorfor enhver »Tolkning« af dem er ørkesløs. *V. D.*

Runcorn [rə'nkå.ən], By i det nordvestlige England, Cheshire, ved Bridgewater-Kanalens Udmunding i Mersey, over hvilken der fører en 2

Km. lang Jærnbanebro, og 20 Km. oven for Liverpool, har Skibsbygning, Sejlerier, Fabrikation af Kemikalier og en Del Handel, navnlig Udførsel af Lervarer og Salt. Byen har 130 Skibe med 8,200 Tons og (1891) 20,000 Indb. Før Anlægget af Bridgewater-Kanalen var R. et ubetydeligt Fiskerleje. *M. Kr.*

Rundbrænder se Lamper.

Rundbue se Bue.

Rundbælg d. s. s. Cylinderbælg, se Blæsere S. 206.

Rundbælg se Anthyllis.

Runddysse se Dysse.

Runde Bord se Artus.

Rundel er i den ældre Krigsbygningskunst Benævnelsen paa det halvrunde Brystværn, som efter Krudtets almindeligere Indførelse traadte i Stedet for de hidtil anvendte murede Taarne i Ringmuren (s. d.), og som senere afløstes af Bastionerne. *A. G. N.*

Rundetaarn, Kirke- og (oprindelig) astronomisk Observationstaarn i Kjøbenhavn, er opført af Christian IV. Grundstenen til Kirken (Trinitatis-ell. Trefoldighedskirken) blev lagt 7. Juli 1637, men medens denne først blev færdig 1656, stod Taarnet fuldført 1642. Bygningsarbejdet var udført af Murermester Schöffel fra Bern; ogsaa Kongens Bygmester Hans Stenwinkel og Astronomen Longomontanus — Tyge Brahe's Elev — have været medvirkende ved R.'s Opførelse, men Christian IV har selv, som sædvanligt, Del i Arbejdet og har selv, som hans Breve udvise, givet detaillerede Ordrer desangaaende. R. bestaar af to hule Murcylindre med fælles Midtpunkt, en indre med ringe Gennemsnitsmaal og en ydre, 15 M. vid, der danner Taarnets Ydermur. Mellem disse snor sig med jævn Stigning den ejendommelige Sneglegang, der først oppe under Platformen afløses af Trapper. Taarnets Højde til Rækværkets Overkant er 36 M. Taarnet er, efter Udtryk i et af Kongens Breve at dømme, som Observatorium bygget med Tilskud fra Universitetet. Navnet R. er af nyere Oprindelse. Oprindelig kaldtes det Regenstaarnet, ikke blot paa Grund af Naboskabet, men ogsaa i dets Egenskab af Kirketaarn ved Trinitatiskirke, der var opført som Studenterkirke i Stedet for den tidligere Kirke i Regensen. Det officielle Navn *Stelleburgi Regii Hauniensis* har aldrig vundet Hævd. 1728 ødelagdes Taarnet og Kirken delvis ved Kjøbenhavn's Ildebrand. Universitetsbiblioteket paa Kirkeloftet gik op i Luer ligesom de astronomiske Instrumenter i Taarnet, blandt hvilke Tyge Brahe's berømte Himmelglobe, der havde fulgt Mesteren i Landflygtighed og som Krigsbytte blev hjemsendt fra Trediveaarskrigen af Christian IV's Søn, Prins Ulrik. R., fra hvis Top der fra I. Jan. 1772 blev givet Tidssignal (Kl. 12 Middag paa bestemte Dage i Ugen), benyttedes som Observatorium til 1861, da det ny Observatorium paa Volden var færdig.

R. har altid hørt til Kjøbenhavn's Seværdigheder og blev det endmere, da Peter den Store og hans Gemalinde 1716 havde foretaget deres berømte Køre- og Ridetur derop. Det var en yndet Folkeforlystelse at gaa paa R., og Klokkeren ved Kirken, den bekendte Søren Mathiesen, skaffede sig sikkert en god Indtægt ved at tilstede Folk Adgang mod Entré af 1 Sk.; der klagedes stærkt af de astronomiske Professorer over den Forstyrrelse, som Folks Besøg voldte under Observationerne. Besøget blev derfor indskrænket til bestemte Dage i Ugen. Indtil de nyeste Tider har det været Skik, at Konfirmanderne gik paa R. Dagen efter deres Konfirmation. Den latinsk-hebraiske Rebusindskrift paa R., der paa godt Kjøbenhavnsk kaldes »Krims—Krams—Christian 4-Tal«, lyder i sin Helhed: *Doctrinam et Justitiam dirigo Adonai in corde coronati Regis Christiani Qvarti*, d. e. i fri Oversættelse: »Herre! gør Kongens, Christian IV's, Hjerte troende og retfærdigt«. *B. L.*

Rundfisk er Tørfisk, som kun er opskaaret i Bugen og ikke flækket. Navnet er fra Norge overført til Danmark, hvor det modsættes Platfisk. *Hj. F.*

Rundgattet (Søudtryk), Betegnelse for, at et Skibs Agterparti er bueformet; er dette skarpt afskaaret (som paa en Jagt), kaldes Skibet platgattet; løber det spidst til agter, kaldes det i spidsgattet. *C. L. W.*

Rundholt (Søudtryk), Fællesbetegnelse for Master, Stænger, Ræer og andet Tømmer, der anvendes til Dannelse af et Skibs Rejsning (s. d.). Rundholtgalge, 2 Galger (norsk »Slagtræer«), fastboltede paa øverste Dæk; paa disse placeres og fastsurres Reserverundholtet (Varerundholtet). *C. L. W.*

Rundhoveder se Round Heads.

Rundhæller ell. Rundklipper kaldes Klipper, som ere blevne glatte og afrundede under en fremadskridende Gletscher, som paa Grund af sit Indhold af Grus og Sten ligesom skurer Klippernes Overflade. Den Side, hvorfra Isen kom, kaldes Stødsiden og giver sig til Kende derved, at Klippen her oftest er stærkt afrundet og dækket af Skurestriber (s. d.), medens den modsatte Side, Læsiden, er mere ujævn. R. ere meget almindelige f. Eks. i den svenske Skærgaard, hvor de vidne om en Isbedækning i Fortiden. *J. P. R.*

Rundklipper d. s. s. Rundhæller.

Rundjærn, valset Jærn med cirkulært Tværsnit. *F. W.*

Rundkirker. Ved Siden af den almindelige vesterlandske Kirkebygningstype — den langstrakte Bygning med aflangt firkantet Langhus, Tværskib og Kor — optræder der rundt om i Europa Kirker med et kredsrundt, taarnagtigt Centralparti, uden om hvilket de øvrige Bygningsdele ere grupperede. Et saadant centraliseret Anlæg, der i øvrigt allerede forekommer i den antikke Bygningskunst (Termer og Mausoleer), findes navnlig anvendt til smaa Kirker samt Baptisterier (s. d.) og Gravkapeller. I Danmark findes 7 Rundkirker bevarede, nemlig Nyker, Nylarsker, Olsker og Østerlarsker paa Bornholm, endvidere Bjernede ved Sorø, Horne ved Faaborg og Thorsager ved Grenaa. Disse Kirker stamme fra den ældre Middelalder og bestaa i deres oprindelige Skikkelse af et 2 eller 3 Stokværk højt, kredsrundt, taarnformet Skib med et lille firkantet Kor mod Øst. I Norge vides med Sikkerhed kun een R. at have eksisteret, nemlig Olavs Klaustr Kirke i Tønsberg, som nedbrændte 1536. — I nøje Sammenhæng med Rundkirkerne staa de mangekantede Kirker (i Danmark Storeheddinge), hvis Centralparti har Polygonen til Grundform. *C. Ngd.*

Rundlast er det norske Navn for rundt Bygningstømmer.

Rundlet [rə'n(d)lət] (Runlet, for 01 Kilderkin), engelsk Maal for flydende Varer = 18 Gallons. *N. J. B.*

Rundmaleri d. s. s. Panorama.

Rundmunde (*Cyclostomi* [ɔ: med rund Mund] ell. *Marsipobranchii* [ɔ med sækformede Gæller]), en i mange Henseender afvigende Orden af Fiskenes Klasse. Legemet er cylindrisk, aaleformet, uden parrede Finner (Lemmer); Huden nøgen. Munden væbnet med Horntænder; Lugteorganet enkelt ɔ: med kun eet Næsebor og een Næsehule (R. opstilles derfor undertiden som en Underklasse af Fiskene: *Monorhini*); 6—7 eller flere Gællekamre paa hver Side; Halen ret (difycerk), omgiven af en Finnebræmme. Skelettet bestaar udelukkende af Brusk; Rygraden er ikke delt i Hvirvellegemer og omslutter en stavformet Rygstreng (*chorda*); Hvirvelbuer kunne være til Stede (hos Lampretterne) eller mangle (hos Slimaalene); ingen Ribben. Bugspytkirtel og Milt mangle, ligesaa Svømmeblære. Hjertet uden Hjertekegle. Ørets Labyrint med kun 2 Buegange. Ægge- og Sædstok uparret; Kønsstofferne falde ud i Bughulen og udføres gennem en Aabning (*Porus genitalis*) i denne. R. inddeles i to Familier. I. Lampretterne (*Petromyzontidae*) have en kredsrund Sugemund med Horntænder; 7 smaa Gælleaabninger paa hver Side, førende ind hver i sin Gællesæk, der aabner sig i et bagtil lukket, men fortil i Forbindelse med Mundhulen staaende Rør. Næsehulen ender blindt nedentil. Et kompliceret Visceralskelet er til Stede. Øjnene vel udviklede. Tyndtarmen med Spiralfold. Æggene ere smaa, Kløvningen total. Hertil høre 5 ell. 6 Slægter med en Snes Arter, i Floder og ved Kysterne af den tempererede Zone, baade paa den nordlige og den sydlige Halvkugle. Lampretterne leve af mindre Dyr (Insekter, Orme og Kræbsdyr), men suge sig ogsaa fast til levende Fisk og æde sig ind i dem. I Norden findes 3 Arter af Slægten Negenøje (*Petromyzon*), der har to Rygfinner, af hvilke den bageste slutter sig til Halefinnen. Havlampretten (*P. marinus*), der bliver I M. lang og naar en Vægt af 1½—3 Kg., er graahvid med mørke Pletter paa Ryg og Sider. Den forekommer i alle europæiske Have og ved det østlige Nordamerika; den er talrig i Vesterhavet og gaar derfra, aftagende i Antal, gennem Kattegattet ned i Sundet og Bælterne samt temmelig langt ind i Østersøen. Om Foraaret og Sommeren gaar den op i Ferskvand for at lege. I England, Frankrig og Italien anses den for en god Spise. Flodlampretten (Flodnegenøjen ell. Niaalen) (*P. fluviatilis*) er i det højeste bliver 0,5 M. lang, er sølvglinsende med staalblaa Ryg. Den er udbredt over største Delen af Europa og findes i næsten alle Danmark's større Aaer og i mange Fjorde. Den er en udmærket Agnfisk; i Tyskland marineres den og er ret yndet. Den lille Niaal (*P. planeri*), der sædvanlig kun bliver halv saa stor som den foregaaende, er noget metalglinsende med mørk Ryg og lys Bug; den skelnes i øvrigt let

Fig. 1.

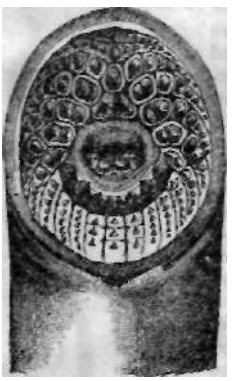

Munden af en Lampret, for at vise Horntænderne.

Fig. 2.

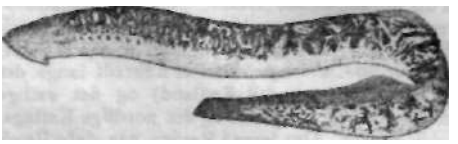

Havlampret (*Petromyzon marinus*).

ved de tæt sammenstillede Rygfinner. Den er udbredt over en stor Del af Europa, men gaar ikke ud i Havet; i Danmark er den almindelig over hele Landet i Smaabække. — Lampretterne gennemgaa en Forvandling. Larven, den saakaldte Høraal (*Ammocoetes*), har ingen Sugemund, men Munden er delt i en Over- og en Underlæbe; Tænder mangle; Øjnene ere meget smaa; Gællesækkene aabne sig direkte i Mundhulen, og Aandingen sker som hos andre Fisk ved at optage Vand gennem Munden og presse det ud gennem Gællespalterne (de voksne Lampretter, der suge sig fast til Stene eller Fisk med Munden, aande derimod ved at tage Vandet ind gennem Gællespalterne og atter støde det ud af disse); Tarmen mangler Spiralfold. Larven lever skjult i leret Dynd; den holder ogsaa af at skjule sig i de Hørknipper, der sænkes i Vandet, og deraf har den faaet sit Navn. Hos den lille Niaal sker Forvandlingen først, naar Fisken har naaet en Alder af 3—4 Aar og en anselig Størrelse, men da meget hurtig, i Løbet af faa Dage; kort efter Forvandlingen indtræder Forplantningen, som snart efterfølges af Dyrets Død. Hos Flodlampretten indtræder Forvandlingen derimod flere Aar, før

Fig. 3.

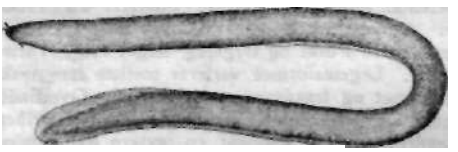

Slimaal (*Myxine glutinosa*).

den er udvoksen. II. Slimaalene (*Myxinidae*) have Munden omgiven af Føletraade; paa Tungen sidde kamdelte Horntænder. 6 (eller flere) Par Gællesække, der hver for sig aabner sig direkte i Svælget. Næsehulen staar i Forbindelse med Mundhulen, saa at Vandet kan ledes gennem det ydre Næsebor, der sidder paa Snudespidsen, ned til Gællesækkene. Øjnene ere rudimentære. Tarmen uden Spiralfold. Talrige Slimkirtler aabne sig paa begge Sider af Bugen. Æggene ere store, ovale og omgivne af en i Ægtolliklen dannet hornagtig Skal, der ved den ene Ende gennem-

bores af en Mikropyle; for hver Ende af Ægskallen sidder en stor Mængde Traade, endende med Modhager; Æggene aflægges i Klaser, idet Fisken binder Ankertraadene sammen med den af Bugens Kirtler afsondrede, traadede Slim; Kløvningen er partiel, og naar Ungen kommer ud af Ægget, der aabner sig med et Laag, ligner den den voksne. Slægten *Myxine* har kun een ydre, langt tilbagetrykket Gælleaabning paa hver Side, idet Gangene, der føre fra de 6 Gællesække, forene sig i en fælles Aabning. Man kender 3 Arter fra det nordatlantiske Ocean, Japan og Magalhães-Strædet. Slimaalen (*Myxine glutinosa*, norsk Piraal) er graarød, til Dels med et violet Skær, og bliver 30 Cm. lang. Den er udbredt langs det nordlige Europa (indtil England) og det østlige Nordamerika; i Skagerak og det nordlige Kattegat er den hyppig. Den lever i Reglen paa dybt Vand, 40—600 M., og borer sig ind i døde Fisk, som den æder op; sit Navn har den af, at den kan afsondre en utrolig Masse Slim. Nogle Forskere mene, at den er en protandrisk Hermafrodit, d: at den som yngre er Han, som ældre Hun, men bevist er det ikke. Hos Slægten *Bdellostoma*, hvis Hjem er ved Kalifornien og i de sydlige Dele af det stille Ocean, har hver Gællesæk sin ydre Aabning. (*Litt.*: Joh. Muller, »Vergleichende Anatomie der Myxinoiden« [»Abhandl. d. Königl. Akad. d. Wissensch. zu Berlin, Physik. Class.«, 1834—43]; W. K. Parker, *On the Skeleton of the Marsipobranch Fishes* [*Philosoph. Transact. of the Roy. Soc. of London*, Bd. 174, 1883]; Huxley, *On the Nature of the Craniofacial Apparatus of Petromyzon* [*Journ. of Anat. and Physiol.*, Bd. 10, 1876]; A. Müller, »Archiv für Anatomie, Physiologie etc.« [af J. Müller, Aarg. 1856]; F. Nansen, *AProtandric Hermaphrodite* [Bergen's Museums Aarsberetning for 1887]; B. Dean, *On the embryology of Bdellostoma stouti* [»Festschrift« for Kuppfer, 1899]; B. Dean, *Fishes living and fossil* [1895, S. 234—238 findes en Fortegnelse over Afhandlinger, vedrørende R.]). *Ad. J.*

Rundormene (*Nematodes*) ere en Klasse af Ormenes store Rige, hvis Medlemmer dels leve snyltende i Dyr eller Planter, dels frit, snart i Havet eller i Ferskvand, snart i Jord, Dynd, i gærende eller forraadnende Stoffer. Til Trods for denne store Forskel i Levemaade frembyde deres ydre Form og Bygning meget ringe Variationer. Legemsformen varierer mellem langstrakt tendannet og traadformet, og den ydre Overflade, som i Reglen er glat eller meget fint tværstribet, frembyder meget sjældent en tættere Beklædning af Pigge eller tandformede Forlængelser (*Gnathostoma*). Hyppig er dog Mundaabningen omgiven af Papiller, korte Pigge eller Børster, som ogsaa kunne optræde i Haleenden eller spredte omkring paa Overfladen. Legemet er yderst beklædt med en Cuticula af chitinagtig Beskaffenhed, til hvilken de nævnte Fremspring høre, ligesom ogsaa den fine Tværstribning har sit Sæde i denne og ikke hidrører fra en indre Leddeling. Cuticulaen er dannet af et under den liggende Hudlag af kornet Beskaffenhed, og inden for dette findes et enkelt, men mægtigt Muskellag af ejendommelig Bygning. Hver Muskel er nemlig en stor Celle, i hvilken kun den til Hudlaget fæstede Del er omdannet til tværstribet Muskelsubstans, medens den frit ind i Krophulen ragende Del indeholder en bleg, kornet eller svagt længdestribet Masse. Vi kunne sondre mellem to Hovedformer af disse Muskler. I det ene Tilfælde ere Musklerne flade, rudeformede og kun forsynede med en svagt hvælvet, indad vendende Del, og i saa Tilfælde optræder der kun 8 Længderækker af saadanne Muskler (Meromyarier). Saaledes ere Musklerne f. Eks. byggede hos Barneormen. I det andet Tilfælde, som f. Eks. ses hos *Ascaris* og *Eustrongylus*, er Muskelens tværstribede Del smal, men rendeformet ombøjet, medens den øvrige Del er langstrakt blæreformet og strækker sig dybt ind i Krophulen. I saa Tilfælde findes mange Længderækker af Muskler (Polymyarier). I begge Tilfælde kan Sammentrækningen af disse Muskler kun bevirke en Forkortning eller ved ensidig Sammentrækning en Bøjning af Legemet. Muskulaturen danner dog ikke noget sammenhængende Lag, men er delt i fire Længdebælter. Hos større Arter ser man allerede med blotte Øje to lyse, gennemskinnende Længdestriber, de saakaldte Sidelinier, som løbe een langs hver Side af Legemet, medens to andre, Medianlinierne, som løbe langs Ryggens og Bugens Midtlinie, ere mindre iøjnefaldende. Ved et Tværsnit igennem Legemet ser man, at Muskulaturen paa disse fire Steder er afbrudt, idet Hudlaget her springer listeformet ind i Krophulen, medens hos Polymyarierne strengformede Forlængelser fra Musklernes blæreformede Del fæste sig til de to mediane Lister. Tarmkanalen bestaar hos R. af et lige Rør, som er forsynet med en Mund og en Gataabning, der aabne sig respektive i Legemets forreste og bageste Ende. Mundaabningen, som ofte er omgiven af opsvulmede Læber, Papiller eller Børster, fører ind i en Mundhule af forskellig Udvikling, som er udklædt med en Fortsættelse af Legemets Cuticula og kan indeholde Fremspring af denne i Form af Tænder. Et særlig stærkt Tandapparat findes hos *Anchylostomum duodenale* (s. d.). Fra Mundhulen udspringer et i Reglen kort Spiserør, hvis bageste Del er løgformet opsvulmet og ikke sjældent indeholder tandformede Fremspring. Derefter følger Tarmens Hovedafsnit, den videre, men ligeledes rørformede Mave, som munder ud gennem en kort, ofte kun af et Cuticularrør repræsenterede Endetarm. I Spiserøret udmunde undertiden sækformede Kirtler. Nervesystemet, som dog kun er nærmere undersøgt hos større Ascaris-Arter, bestaar af en Spiseøret tæt omgivende Svælgring, hvorfra der udgaar Nerve-

c_1 c_2 *Oxyuris vermicularis* ♂ og ♀; *d Tricocephalus dispar.*

strenge, saavel fortil som bagtil. Fortil udgaa 6 Strenge til Munden, bagtil en svagere Rygstreng og en stærkere Bugstreng, samt paa hver Side to svagere Sidenerver, som dog smelte sammen i Legemets bageste Halvdel. Ryg- og Bugstrengen ere forbundne ved et Antal Tværgrene, som dog ikke ere symmetrisk ordnede. Ogsaa Endetarmen er omgiven af en Ring, og i denne saavel som i Svælgringen findes paa hver Side en Samling af Ganglieceller. Hos de fritlevende Arter kan der fortil optræde to røde Øjenpletter, undertiden med Linse, og for øvrigt maa de om Munden og i Nærheden af Kønsaabningen anbragte Papiller betragtes som Føleorganer, der i lignende Form ogsaa kunne optræde spredte paa forskellige Steder af Legemet. **Ekskretionsorganerne** ere i det simpleste Tilfælde symmetriske og bestaa af to cylindriske Stammer, som løbe i de to førnævnte i Krophulen udspringende Sidelister, hvorfra de fortil bøje ud og løbe sammen til en kort Gang, der munder ud gennem en Bugpore lidt bag Svælgringen. Ikke sjældent er dog den højre Stamme svagt udviklet eller helt forsvunden, og Organet bestaar da i sidste Tilfælde foruden af **Udførselsgangen** kun af den venstre Stamme, som er forsynet med et Antal Sidegrene. Hoveddelen af Organet bestaar, hvad enten der findes 1 eller 2 Stammer, kun af en eneste stor, af et Lakunenet gennemtrængt Celle. Hos et Antal R. (*Gnathostoma*, *Trichocephalus*, Trikinen) mangle særskilte Ekskretionsorganer, der muligvis erstattes af de i saa Tilfælde stærkt udviklede Hudmuskler. — Med faa Undtagelser have R. adskilt Køn, og de lange, smalle, helt eller delvis traadformede Kønskirtler, i hvilke Kønsstofferne danne sig paa et strengformet Akseparti, findes hos Hannerne i enkelt og hos Hunnerne i Reglen i dobbelt Tal. De hunlige Kønsorganer ere to lange, i deres forreste Del traadfine og i talrige Slyngninger bugtede Sække, som efterhaanden udvide sig til 2 tykkere Stammer, der gennem en fælles Skede munde ud i den af opsvulmede Læber omgivne Kønsaabning, som hyppigst ligger paa Bugsiden i Legemets Midte; sjældnere mere fortil eller i Bagenden. Æggene dannes i den tyndere Begyndelsesdel, medens de befrugtes i den videre bageste Del, der kan betegnes som Livmoder (*uterus*) og indeholder den under Befrugtningen optagne Sæd. Den hanlige Kønskirtel er en lige eller stærkt bugtet Sæk, hvis sidste Afsnit, der kan betegnes som Sædleder, ofte bestaar af en stærkt opsvulmet Sædblære og af et muskuløst, til Sædens Uddrivning skikket Parti. I Modsætning til Forholdet hos Hunnen munder Sædlederen ud i Endetarmen, hvis sidste Afsnit derfor kan betegnes som en Kloak. Sædcellerne hos R., der først faa deres endelige Udvikling, efter at de gennem Parringen ere overførte i Hunnen, afvige saavel i deres Form som i deres Bevægelsesmaade betydelig fra de traadformede Sædfim hos de fleste andre Dyr, idet de ere pære- eller kegleformede og vise lignende krybende Bevægelser, som kendes fra Amøberne og de hvide Blodlegemer. I Forbindelse med det hanlige Kønsapparat staar endnu hos de fleste R. een eller to i Kloaken indmundende kirtelagtige Sække, som hver indeholde en bøjet Chitinstav, det saakaldte *Spiculum*, som ved egne Muskler kan skydes frem og drages tilbage. Under Parringen indføres det i Skeden og tjener som Fasthæftnings-, muligvis ogsaa som Pirringsapparat. Til at fastholde Hunnen under Parringen tjener ogsaa den hos Hannerne af Familien *Strongylidae* i Bagenden optrædende Parringstragt, en hyppigst af to vingeformede Udbredninger dannet skaal-, krave- eller tragtformet Udvidelse, der i Reglen er støttet af Chitinribber og kan lægges sammen af et eget Muskelapparat. — Naar undtages et mindre Antal levendefødende Arter (f. Eks. Trikinen, Guinea-Ormen og andre Traadorme), blive Æggene, der i *Uterus* omgives af en snart tyndere, snart tykkere Skal, aflagte før eller senere, snart før Kløvningen, snart under denne eller med et allerede færdig dannet Foster. Medens dette hos de fritlevende R. i det væsentlige har den samme Bygning som det voksne Dyr, ere **Ungdomsformerne** hos mange snyltende Arter saavel i ydre som i indre Bygning saa forskellige fra de voksne, at man har betegnet dem som Larver. Den Maade, paa hvilken hos de snyltende Arter Overførelsen finder Sted, frembyder store Forskelligheder. I det simpleste Tilfælde finder den Sted gennem Æg, som indeholde et modent Foster, og dette er saaledes gennem Fodringsforsøg paavist at gælde for Menneskets Spolorm, Børneormene og forskellige Arter af Piskeorme. Hos Mennesket vil en saadan Overførelse f. Eks. let kunne finde Sted gennem raa Frugt og urent Drikkevand. Medens i saadanne Tilfælde Fosteret, ofte efter lang Tids Ophold i det fri, først i Værtens Tarmkanal forlader sin Æggeskal og udvokser til et kønsmodent Dyr, foregaar i mange Tilfælde denne Udvandring af Ægget allerede i det fri, og de unge Dyr tilbringe da den første Tid i Vand, Jord eller Dynd, hvor de tage Næring til sig og vokse ligesom de fritlevende R. I denne Tilstand have de stor Lighed med visse bestandig fritlevende R., nemlig med Arterne af Slægten *Rhabditis*, hvem de bl. a. ligne i Besiddelsen af en stærkt tilspidset Haleende, og efter Overførelsen til en Tarmkanal, f. Eks. gennem Drikkevand eller Planteføde, undergaar deres Bygning temmelig betydelige Forandringer. En saadan Udviklingsgang have vi f. Eks. hos den i Hundens Tarm levende *Dochmius trigonocephalus*, hos den i Aborren levende Kappeorm (s. d.) og hos *Anchylostomum duodenale*. Medens nu denne Modsætning i Bygning i de nævnte Tilfælde viser sig i det enkelte Individs Liv som en Modsætning mellem det yngre og det ældre Individ og hænger sammen med de forskellige Livsforhold, hvorunder Dyret lever i disse to Aldersperioder, optræder den hos et mindre Antal R. som en Modsætning inden for Arten mellem forskellige Kuld, der leve under tilsvarende forskellige Livsforhold, saaledes at eet eller flere Kuld ere fritlevende og have *Rhabditis*-Form, medens det derefter følgende fører et snyltende Liv. Denne Form af Udvikling findes f. Eks. hos *Rhabdonema nigrovenosum*, der lever i Lungerne hos de brune Frøer. Medens det i Lungerne snyltende Kuld opnaar en betydelig Størrelse (15 Mm.) og er tvekønnet, bliver dets Afkom højest 1 Mm. langt, er særkønnet og har i Modsætning til Moderdyrene en spids Hale og en

anderledes bygget Tarmkanal. Dette Kuld lever i Dynd, og dets Afkom vandrer ind i Frøens Lunger og bliver til den store tvekønnede Form. Et ganske lignende Forhold finder Sted hos *Strongyloides intestinalis,* hvis ene Generation lever i Tyndtarmen hos Mennesket, medens den anden lever frit. Medens nogle snyltende R., saaledes f. Eks. Menneskets Spolorm, Børneormen og den nysnævnte *Rhabdonema*, kun have Ophold hos et enkelt Værtdyr, i hvis Tarmkanal de blive kønsmodne, blive andre først overførte til eller indvandre i en saakaldet Mellemvært, i hvis Hud, Muskler eller Kropvæg de indkapsle sig, og kun, hvis denne Mellemvært bliver fortæret af et andet Dyr, ville de blive udfriede af deres Kapsel og opnaa Kønsmodenhed i denne sidste Værts Tarmkanal. Saaledes bliver en i Musens Muskler indkapslet Art, *Ollulanus tricuspis,* fuldt udviklet i Kattens Tarm, ligesom Musen selv paadrager sig en anden R., *Spiroptera obtusa* ved at fortære de under Navnet Melorme (*Tenebrio molitor*) kendte Billelarver. Andre Eksempler frembyde Trikinen (s. d.) og Kappeormen (s. d.), og som bekendt er Kødet hos Torsk og andre Havfisk om Sommeren gennemtrængt af temmelig store, i en tynd Hudkapsel sammenrullede Spolorme. Disse blive først kønsmodne, naar deres Værtfisk bliver slugt af Delfiner, Sæler, Rovfisk eller Svømmefugle. Af R. er der hidtil hos Mennesket fundet 35 Arter, af hvilke dog de fleste kun ere paaviste en enkelt eller faa Gange, og et Antal i ikke kønsmoden, indkapslet Tilstand.

R. kunne deles i følgende Familier:

1) *Enoplidae.* Denne Familie, hvis Medlemmer ofte ere forsynede med Øjne og bevæbnet Mundhule, omfatter fritlevende Arter, som overvejende leve i Havet, delvis ogsaa i Ferskvand eller i Jord. Indtil 1876 kendtes der 130 saadanne Arter fra europæiske Have. *Enoplus, Oncholaimus.*

2) *Anguillulidae* eller Dværgrundormene. Denne Families Medlemmer ere i Reglen meget smaa og leve for største Delen frit i Ferskvand, i Jord, i gærende eller raadnende Stoffer. Ikke faa af dem snylte hos Planter, sjældnere hos Dyr. Deres Spiserør besidder en dobbelt Opsvulmning, mange have i Mundhulen en Chitinpig eller Tænder. Hunnen har en tilspidset Haleende. Hertil høre Slægterne *Anguillula, Tylenchus, Rhabditis, Heterodera* o. s. v. Til den første Slægt hører den bekendte Eddikeaal (s. d.) og til *Tylenchus* et Antal Arter, som leve i Rødder, Blomster eller Frugter af forskellige Planter. *T. dipsaci* lever i Blomsterhovederne af Kartebollen, *T. millefolii* i Galler hos den almindelige Røllike. Mest bekendt er Hvedeaalen (*T. tritici*), som først borer sig ind i syge Hvedekorn, sammen med hvilke den tørrer ind og først vaagner til fornyet Liv, naar Kornet saas. Den trænger da ind i de spirende Planter, undergaar sammen med dem en Vinterdvale for først at blive kønsmoden, naar Aksene blomstre, og Yngelen vandrer derefter ind i de syge Korn. Til *Heterodera* høre flere for Landbruget meget skadelige Arter, blandt hvilke den bekendte Roeaal (s. d.). Af Slægten *Rhabditis,* som mangler Sidelinier og Tænder i Mundhulen, ere to Arter en enkelt Gang fundne hos Mennesket.

3) *Gnathostomidae.* Denne Familie, som kun er repræsenteret af Slægten *Gnathostoma,* udmærker sig dels ved den hovedformet afsatte Forende og den tolæbede Mund, dels ved, at hele Legemet eller kun den forreste Del af det er udstyret med et tæt Beklædning af bagud rettede delvis flerspidsede Pigge. En Art af Slægten *Gnathostoma* er en enkelt Gang funden indkapslet hos et Menneske i Siam, medens de hidtil kendte Arter ere fundne i Maven hos forskellige Pattedyr (vilde Kattearter, Svin, Hund).

4) *Filariidae* eller Traadorme. Meget lange, traadformede R., hvis Mundaabning ofte er omgiven af Papiller eller af to Læber; Spiserør tyndt, uden Opsvulmning; eet eller to ulige store *Spicula*; Hunnens Kønsaabning hyppigst i Legemets forreste Halvdel. Føder ofte levende Unger. *Filaria, Spiroptera, Dispharagus.* Af Slægten *Filaria,* hvis Hanner i Reglen ere betydelig mindre end Hunnerne, og hvis Medlemmer som oftest leve i de serøse Hulheder og i Underhudsbindevævet, ere 19 Arter fundne hos Mennesket, hvoraf 7 i Blodet. Den mest bekendte af disse er den i næsten alle Tropelande udbredte *F. Bancrofti,* hvis Hun naar en Længde af 80 Mm., medens Hannen kun bliver halv saa lang. De kønsmodne Dyr opholde sig i Lymfekarrene, stundom i det venstre Hjertekammer, og Yngelen, som med Lymfestrømmen udbreder sig i Blodet, vandrer under Patientens Søvn helt ud i Hudens Blodkar, medens de aldrig findes der i hans vaagne Tilstand, da Haarkarrene under denne indsnævres saa stærkt, at Ormene ikke kunne passere dem. Larverne, som med Blodet overføres til blodsugende Myg, ere forsynede med et Boreapparat, hvormed de fra Myggens Tarmkanal naa ind i dens Brystmuskler, hvor de opnaa Kønsmodenhed. Til sidst vandre de ud i Munddelene og blive herfra vistnok ved Myggens Stik overførte til Menneskets Blod, paa samme Maade som dette er paavist at finde Sted med *F. immitis,* som, lever i Hundens Hjerte og Venesystem, men ogsaa et Par Gange er funden hos Mennesket. Ogsaa for denne Arts Vedkommende sker Overførelsen ved Myg, medens en anden ogsaa hos Hunden optrædende Art overføres ved Lopper. *F. loa,* som har hjemme i Afrika og Sydamerika, lever i Bindevævet i Øjeregionen, sjældnere paa andre Steder af Legemet, saaledes i Fingrene, og smaa *Filaria*-Larver findes ikke sjældent i Øjet hos forskellige Hvirveldyr, ogsaa hos Mennesket. Mest bekendt af alle Menneskets *Filarier* er dog Guinea-Ormen (s. d.).

5) *Trichotrachelidae.* Spiserør perlesnorformet; Legemets forreste Del sædvanlig traadformet tynd, medens den Kønsorganerne indeholdende bageste Del er mere eller mindre fortykket. *Spicula.* mangle eller findes kun i Enkelttal; en enkelt Æggestok. Den hunlige Kønsaabning findes paa Grænsen mellem Legemets tyndere og tykkere Del. — *Trichocephalus, Trichinella, Trichosoma.* Hos *Trichocephalus,* Piskeorm, hvis Medlemmer leve i Tyktarmen, særlig i Blindtarmen hos Pattedyr, og hvis Hanner have en spiralformet indrullet Bagende, er Forenden meget lang, traadformet, og stærkt afsat fra den tykke Bagende. — Hos Mennesket lever *T. trichiurus,* hvis Hun kun bliver lidt længere (45—50 Mm.)

end Hannen. Denne Art, som har sin tynde Forkrop indboret i Tarmens Slimhinde, hører til Menneskets hyppigste Snyltere og synes udbredt over hele Jorden, men i Reglen forekommer den kun i faa Eksemplarer og er ret uskadelig. Andre Arter leve hos Hund, Faar og Svin. — Mest bekendt af denne Families Medlemmer er Trikinen (*Trichinella*, tidligere *Trichina spiralis*, s. d.).

6) *Strongylidae*. Denne store Familie omfatter overvejende smaa Former. De besidde 6 Mundpapiller, og Hannerne have i Bagenden en Parringstragt og 1—2 *Spicula*. Hertil høre Slægterne *Eustrongylus*, *Strongylus*, *Dochmius* og *Anchylostoma*.

Hos *Eustrongylus*, som omfatter meget store Arter med cylindrisk Legeme, er Parringstragten kraveformet, og der findes kun et enkelt *Spiculum*, en enkelt Æggestok, og Hunnens Kønsaabning ligger i den forreste Del af Legemet. *E. gigas*, Palissadeorm. Hunnen naar en Længde af 100 Cm. (Hannen 40 Cm.). Farve blodrød; en Række af ca. 150 Papiller langs med Sidelinierne; Æg med tyk, grubet Skal. Arten lever i Nyrebækkenet, sjældnere i Krophulen hos et Antal Pattedyr (Sælhund, Hund, Okse, Hest o. s. v.), undtagelsesvis ogsaa hos Mennesket. Man ved, at Æggene i Vand eller fugtig Jord udvikle et Foster, som kan leve i flere Aar uden at blive frigjort, og man formoder, at en eller anden Fisk er Mellemvært. Hos Slægten *Strongylus* er Parringstragten toklappet og udstyret med Chitinribber, der findes 2 *Spicula*, 2 Æggestokke, og Hunnens Kønsaabning ligger i Legemets bageste Halvdel. — En Række Arter af denne Slægt, de saakaldte Lungeorme, leve i Lungerne og Bronchierne hos Svin, Hest, Okse og Faar, og en af disse, *S. apri*, som er forsynet med et Par overordentlig lange *Spicula*, er enkelte Gange funden hos Mennesket. En anden Art, *S. subtilis*, er funden hos Mennesker i Ægypten og Japan. — Den for Mennesket farligste Snylter i denne Familie er *Anchylostomum duodenale* (s. d.).

7) *Ascaridae*, Spolorme. Munden er omgiven af tre læbeformede Papiller; to *Spicula*; talrige Papiller i Bagenden. Hertil høre Slægterne *Ascaris*, *Heterakis*, *Oxyuris* o. s. v. *Ascaris* optræder med talrige Arter i de forskellige Hvirveldyrklasser. Den største af dem, som tillige er en af de største eksisterende R., er Hestens Spolorm, *A. megalocephala*, hvis Hun opnaar en Længde af over 3 Dec. Den bebor Tyndtarmen og kan ofte fremkalde farlige Tilfælde af Forstoppelse og Kolik, da den i Reglen optræder i et Tal af 100—200 Stykker. Undertiden kan man finde indtil 1,000 Stykker. Den betydelig mindre *A. canis*, hos hvilken Forenden er forsynet med to vingeformede Sideudbredninger, findes hyppig i Tarmen hos Kat og Hund og er nogle Gange ogsaa funden hos Mennesket, som, navnlig i den yngre Alder, hyppig huser *A. lumbricoides* (se Spolorm). — Hos Slægten *Oxyuris* udmærker Hunnen sig ved sin stærkt tilspidsede Haleende, medens Haleenden hos Hannen er spiralformet oprullet. Der findes kun 1 *Spiculum*, og Hunnens Kønsaabning har sin Plads i Legemets forreste Halvdel. I Modsætning til Menneskets meget lille Børneorm (s. d.) opnaar Hestens Art, *O. curvula*, en anselig Størrelse.

Nærmest til R. slutter sig den noget afvigende Afdeling Strengormene (s. d.). (*Litt.*: R. Leuckart, »Die Parasiten d. Menschen« [2. Opl., Leipzig, denne ny Udgave, som begyndte 1879, er endnu ikke (1903) naaet til R.]; M. Braun, »Die Thierischen Parasiten d. Menschen« [1903, Würzburg]). *M. L.*

Rundovn d. s. s. Ringovn se Kalk S. 94.

Rundsav eller Cirkelsav, en mekanisk Sav, hvis Blad er en hurtig roterende Staalskive, i

Fig. 1.

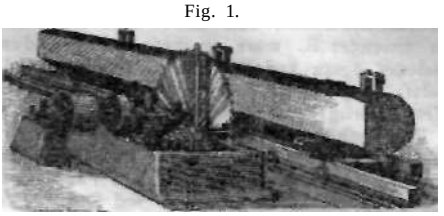

hvis Omkreds der er udskaaret Tænder, eller som har løse Tænder. Diameteren er op til 2 M., Omkredshastigheden er 30—50 M. i Sekundet,

Omdrejningstallet i Minuttet varierer fra 500 til 2,000. Tykkelsen af Skiven sættes til $^1/_{350}$ Diameter. Bladet sættes paa en Spindel mellem 2 Bakker og som Regel uden for Spindelens Lejer (overhængt). R. har som Baandsaven (s. d.) og modsat Bloksaven (s. d.) den Fordel at skære uafbrudt og uden død Tilbagegang. Den udretter meget Arbejde, men kræver megen Kraft, en større R. kan tage op til 10 H. K., og skærer meget Træ i Spaan. Angaaende Tandformer, Udlægning og Skærpning henvises til Save. R. finder en omfattende Anvendelse ved Træets Forarbejdelse, saaledes allerede til Kantning af Bjælker (Fig. 1), hvor Stammen paa en Vogn føres forbi Saven. Til Snedkerbrug monteres R. under et Bord (Fig. 2), og Arbejdsstykket føres forbi, støttet af et Anslag, som kan indstilles paa forskellig Maade. Til Afkortning af Ender anvendes en Svingsav, der almindeligst er monteret som Hængesav (Fig. 3). R. egner sig fortrinlig til at skære Slidser og Tapper. Sættes Bladet skævt paa Akselen, vælter Saven sig i

Fig. 3.

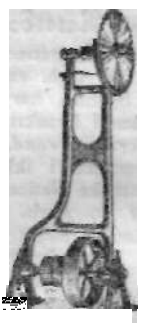

Snittet og tilvejebringer en Not, hvis Bredde er lig hele Skævheden; gøres Bladet skaalformet, kan det udskære en rund Bund af en Plade; det samme kan opnaas ved at gøre Bladet cylindrisk i med Tænder i den ene Ende (Krone- eller Cylindersav). Vil man samtidig dele et Bræt flere Gange, f. Eks. ved Lægteskæring, sætter man i flere Rundsavblade paa samme Spindel (Multiplekssav).

R. har nu ogsaa fundet Anvendelse i Metalindustrien. Smaa R. kunne nærmest opfattes som Fræser; større R. have i længere Tid været anvendte til at afskære de glødende Ender af Jærnbaneskinnerne, naar disse kom fra Valsen; nu anvendes R. mere og mere som Koldsav, saaledes ogsaa ved Tildannelse af Panserplader. Selvfølgelig arbejder R. meget langsommere i Metal, særlig koldt Metal, end i Træ. *F. W.*

Rundschit ell. Randschit Singh, Sikhernes Hersker, (1780—1839), fulgte 1792 sin Fader som Fyrste i et lille Landskab i Pandshab og tog 1797 sin Moder af Dage ved Gift for selv at faa Magten. Ved List og Vold udvidede han snart sit Herredømme, vandt Lahore ved et Forbund med Afghanerne og forlagde sit Sæde til denne Stad; men gjorde det senere til sin Opgave at fortrænge Afghanerne fra Pandshab og samle alle Sikherne under sin Styrelse. Han indtog 1813 Attock, 1818 Multan og 1819 Kashmir, samt fratog endelig 1835 Afghanerne Peshavar. Ved Hjælp af to franske Generaler Aliard og Ventura uddannede han en stor Hær, tillagde sig Navnet Maharadscha (»Storkonge«), men hengav sig ligesom andre østerlandske Herskere til vilde Udsvævelser og satte en Glæde i at samle Skatte og Kostbarheder, bl. a. Diamanten Kohinor, som han ved Svig røvede fra en afghansk Fyrste. Han kaldte sig gerne »Pandshabs Løve«, men fortjente fuldt saa vel Navnet af dets »Ræv«. Efter hans Død 27. Juni 1839 forfaldt Riget snart i indre Kiv, og hans Slægt omkom for største Delen; knap 10 Aar efter var Riget bragt ind under engelsk Herredømme. *E. E.*

Rundskrift, Art Skriveskrift, der ser saaledes ud: *Rundschrift.* Den udføres med særlig dertil indrettede Penne, hvis Spids er afstumpet. I 16. Aarh. var den meget brugt i Italien; ogsaa i Spanien har den været meget anvendt, men især i Frankrig, hvor den har været kaldt dels *écriture ronde,* dels *écriture financière*. R. blev desuden i ikke ringe Grad indført hos de germanske Nationer, ogsaa i Norden, i 2. Halvdel af 19. Aarh. Den hører sammen med den »latinske« Skrift. *E. G.*

Rundskrivelse se Cirkulære.

Rundskue se Panorama.

Rundskulpe (*Neslia* Desv.), Slægt af Korsblomstrede (Nødfrugtede) med en enkelt Art Topblomstret R. (*N. paniculata* [L.] Desv.), en enaarig, 20—45 Cm. høj Plante med pilformet omfattende og lancetdannede Stængelblade, smaa gule Blomster i lange Klaser i stor Top og kugleformede, haarde Skulper, der ere uopspringende og kun have eet Frø, altsaa ere Nødder. Den optræder hist og her i Danmark som Ukrudt i Sæden, mest i sydøstlige Egne, og er sjælden i Norge; i øvrigt stammer den fra de østlige Middelhavslande. *A, M.*

Rundstaal, valset Staal med cirkulært Tværsnit.

Rundtakket (bot.) kaldes et Løv eller en Bladplade, hvis Rand er forsynet med korte, spidse Indsnit, og de derimellem liggende Fremragninger ere afrundede (se Takket), f. Eks. Bladene af Korsknap, Kabbeleje, Vandnavle. *V. A. P.*

Rundtang, lille Tang, hvis Kæber ere dannede som afstumpede Kegler, bruges navnlig til at bøje Metaltraad. *F. W.*

Rundtørn (Søudtryk): vikle et Tov een Gang op om et Fastpunkt f. Eks. om en Pullert, et Rundholt e. 1. Bruges, naar Vindens Træk i Tovet er for stærkt eller Byrden saa tung, at man har ondt ved at holde igen i den halende Part af Tovet. *C. L. W.*

Runeberg, 1) Johan Ludvig, finsk-svensk Digter, født i Jakobsstad 5. Febr. 1804, død i Borgå 6. Maj 1877. R.'s Forældre vare begge af svensk Afstamning, Faderen havde imidlertid vanskeligt ved at erhverve Udkommet, saa R. maatte allerede tidlig sørge for sig selv. 1822 blev R. Student, men han maatte tage Plads som Huslærer i Saarijärvi, dybt inde i Finland, hvor Befolkningen havde bevaret de mest ejendommelige Nationalegenskaber. Her opholdt R. sig i to Aar, og alt tyder paa, at han nøje har levet sig ind i Forholdene. 7. Jan. 1826 vendte han tilbage til Abo, hvor han fortsatte Studierne, tog Kandidateksamen 1827 og promoveredes til Magister 10. Juli s. A. Sommerferien tilbragte han i Pargas hos sin Slægtning Ærkebiskop Tengström, hans Fremtidsplaner kuldkastedes ganske ved Abo's Brand, saa han tilbragte næsten et helt Aar hos sin Slægtning, hvor han havde Lejlighed til at stifte indgaaende Bekendtskab med den samtidige svenske Litteratur.

Allerede som Skolediscipel var R. begyndt at digte; men disse Digte ere ligesom hans Ungdomsdigtning i høj Grad prægede af de Mønstre, han har fulgt. Først efterhaanden som Pargas-Periodens Oplevelser og Minderne fra Saarijarvi aflejres i hans Bevidsthed, udfolder hans Digtning sig til med større Selvstændighed at udtrykke de Stemninger, som opfylde ham. Hans skuffede Haab, Ængstelse for Brystsygdom og erotiske Fantasier blandes med religiøs Bekymring og fremkalde hans første Lyrik (»Tröst«, »Det ädlas seger«, »Bon« o. fl.), og endnu i Digtet »Svartsjukans nätter« kan findes Spor af denne Storm- og Trængselstid. Digtene fra 1828 vidne allerede om større Harmoni, og denne udvikledes under den Forstaaelse, som opstod mellem R. og Ærkebiskoppens Broderdatter Fredrika Tengström, med hvem han d. A. blev forlovet.

Da Universitetet aabnedes i Helsingfors, flyttede R. derhen tillige med sin Svigermoder og forlovede, 1830 fik han en Amanuensispost ved Konsistoriet, og s. A. udgav han som Docenturafhandling en sammenlignende Undersøgelse af Euripides'es og Seneca's Medea. Aaret efter stiftede han en Undervisningsanstalt sammen med Nervander o. a., og som Lærer her og ved Privatundervisning samt som Vært for studerende erhvervede han sig saa meget, at han kunde gifte sig.

Tidsrummet 1826—28 betegner et Vendepunkt i R.'s Udvikling; men først fra 1830 træder han frem for Offentligheden med afgærede og maalbevidste Resultater. I »Dikter« [1830] findes endnu umiddelbare Udtryk for Stemninger under den Trængselstid, han senere ikke holdt af at mindes, men tillige findes her Digte, hvor hans Stemninger nærme sig den objektive Klarhed, som er ejendommelig for hans Manddoms Digtning. Hans vedholdende Studium af den klassiske Litteratur havde bidraget til Udvikling af denne Objektivitet; men hertil bidrog tillige hans Sysselsættelse med Oversættelsen af de »Serviska Folksånger«, han s. A. udgav. Under Studiet af disse enkle og naive Folkeviser paavirkedes han stærkt, saaledes som det særlig fremgaar af de 27 Digte, han samlede under Titelen »Idyll och epigram«, og tillige af de Digte, han 1833 udgav som anden Samling Digte, hvori talrige ere episke. Allerede her udtaler han sig med dyb Forstaaelse af Folkelivet, f. Eks. i »Bondgossen« og »Grafven i Perho«, der vandt Akademiets Pris, o. fl.

Udviklingen mod national episk Fortælling faar en foreløbig Afslutning i Digtet »Elgskyttarne« [1832]. Den første Begyndelse til dette Digt stammer fra Skoletiden; bygget over Indtryk fra klassisk Læsning omformedes det senere paa Grundlag af Saarijärvi-Oplevelser, og sluttelig blev det oprindelig beskrivende Digt omdannet til en Fortælling af sjælden Skønhed og Fuldendthed. Anerkendelse vandt Digtet ikke, fordi det var alt for afstikkende mod Datidens fosforistiske Digtning; først ved »Hanna« [1836] vandt R. Anerkendelse i Sverige, og 1839 gjorde X. Marmier R.'s Digtning til Genstand for udførlig Redegørelse i »Revue des deux mondes«, og derefter blev R.'s Navn hurtig berømt. »Hanna« er dog mindre betydeligt; det staar i nøje Forbindelse med tidligere Mismodsstemninger, der tillige affødte de første »fänrikar« (»Molnets broder« og »Den døende krigaren«). Grundtonen er den samme som i »Elgskyttarne«, men der anslaas en sentimental Tone, som skader Helhedsindtrykket, men vandt Datidens Bifald; man tør maaske i Digtet søge en Antydning af R.'s religiøse Kamp.

R. var allerede nu fuldstændig klar over sine Evner og Maal; derfor paatog han sig fra 1831 indtil 1837 at redigere Halvugeskriftet »Helsingfors Morgonblad«, hvori han søgte at slaa til Lyd for sine nyvundne Anskuelser. Her offentliggjorde han talrige Digte og Oversættelser samt Prosafortællinger [samlede i Udvalget »Smärre berättelser«, 1853] og endelig en Mængde litterærkritiske Opsatser, med hvilke han optræder som Forkæmper for Kunstens Natursandhed. Han drager stærkt til Felts mod den Smag, som var raadende i den svenske Litteratur, og han skaaner ingen, selv ikke Autoriteterne v. Beskov, Stagnelius og Tegnér, hvorimod han udtaler sig med Sympati for den gustavianske Litteraturretning. Enkelte af hans Anskuelser vare opstaaede under Diskussion i det saakaldte »Lördagssällskap«, der senere fik Betydning og endnu eksisterer som det finske »Litteratursällskap«; men de fleste ere selvstændig tilegnede under Studiet af de græske og latinske Klassikere, hvilket særlig fremgaar af hans Afhandling for Adjunktur om Koret i den græske Tragedie. Her udtaler han som sin Antagelse af Poesien, at den bør være Genlyd af den Lovsang, Naturen viser sin Skaber. Denne solgerske Anskuelse staar i nøjeste Forbindelse med R.'s Livsanskuelse; R. kan ikke tænke sig noget virkeligt eksisterende Misforhold; for hans Betragtning maa alle Livsforhold stile mod og opløse sig i en højere Enhed. Han udlægger sin egen og andres Digtning paa denne Maade, undertiden endog uden Hensyn til den oprindelige Tanke (Afhandlingen om Ramido Marinesco, »Ar Macbeth en christlig tragedie« samt hans Udtalelser om Hamlet). Men til asketisk Livssyn stillede han sig i skarp Modsætning; hans eneste Tendensskrift »Den gamle trädgårdsmästarens bref« [1837] er netop et Modskrift mod den strenge Pietisme, som var kommen til Orde hos Vennen L. Stenbäck (s. d.). Mere afklarede Anskuelser udtaler han i »Dikter«, III [1843] og særlig i Legenderne, af hvilke de fem ere bearbejdede efter Kosegarten.

R. var 1834 udnævnt til Gymnasielærer (1857 fritoges han for Lærergerningen, men beholdt Lønnen som Hædersgave) i Åbo, hvor han tilbragte Resten af sit Liv. Han udgav i Rækkefølge »Julkvällen« [Decbr. 1841], »Nadeschda« [Maj s. A.], »Dikter«, III [1843], »Kung Fjalar« [1844] samt »Fänrik Ståls sägner« I [1848]. »Julkvällen« er et af R.'s bedste episke Digte, klart Udtryk for Forfatterens Evne til at fremstille Personer, Følelser og Naturliv; R.'s Fædrelandskærlighed har her naaet en Patos, som kun »fänrikarne« kan opvise Mage til. »Nadeschda« er i formel Henseende mere moderne, men Indholdet har ikke den Lødighed som »Julkvällen« eller »Kung Fjalar«. Dette Digt giver det modneste Udtryk for hans Livsopfattelse, det forraader ved sine Paavirkninger fra Klassikerne, fra Ossian og Shakespeare, baade af hvilke Kilder hans Anskuelse er rundet, og ad hvilke Veje han maatte gaa for at naa frem til det humant-religiøse Livssyn, som her udtales. R. planlagde efter Fuldendelsen af »Fjalar« Tragedien »Kungarne på Salamis«, men den fuldendtes først 1863; den vidner i høj Grad om, hvad R. kunde have bragt det til som Dramatiker; men Ideen lader Læseren kold. Tragediens Opførelse fremviste, ligesom Interessen for hans nette, men ubetydelige Skuespil, af hvilke »Kan ej«, fuldendtes 1862, kun en succès d'estime.

Imidlertid havde R. 1846 fra en Forlægger faaet Opfordring til at skrive Tekst til et Billedværk, Portrætter af Helte fra Krigen 1808—09. R. modtog Opfordringen, digtede forsøgsvis »Otto von Fieandt«, og dermed var den Stemning vakt, som muliggjorde Fuldendelsen af R.'s betydningsfuldeste Digtning. Forlæggeren opgav Planen, men Minderne fra Saarijärvi forenedes med Indtryk fra Læsning, særlig i Montgomery's Krigsskildring, og i hurtig Rækkefølge digtedes »Vårt land«, »Fänrik Stål«, »Sveaborg«, »Sven Dufva«, og 12. Decbr. 1848 udgaves allerede som 1. Bd. de 17 Digte, som mere end noget andet Digterværk tændte den finske Nationalbegejstring. Først 1860 kom 2. Bd., thi efter at R. mest havde været optagen af dramatisk Digtning, fik han 1854—57 Sæde i den finske Salmebogskommission, hvor han udiørte et stort Arbejde, og udgav 1857 et Forslag, i hvilket han havde digtet 66 Salmer.

Skønt hans Forslag ikke vandt officiel Anerkendelse, blev det dog tilegnet af Befolkningen, og en Nationalsubskription sattes i Gang til Fordel for Forfatteren. S. A. udnævntes R. til *Dr. honoris* i Teologi.

Den Yndest, som hans Digtning og særlig »Fänrik Stål« vandt, var ubegrænset, og de officielle Anerkendelser, han efterhaanden modtog fra Finland, Sverige og endog Rusland vare utallige, og, da han 1863 rammes af et Slagtilfælde, som gjorde ham uarbejdsdygtig Resten af hans Liv, var Sorgen almindelig, og hans Død, der 1877 kom som en Befrielse fra tunge Aars Lidelser, vakte saa stor Deltagelse i alle Hjem, at Jordfæstelsen formedes til en national Sørgefest.

R.'s Betydning for Sverige maa søges i hans fri litterære Standpunkt og hans sunde Kritik af Samtidens Unatur; hans Betydning for Finland var national; han overskygger alle ældre Digtere, og han har ingen Arvtagere hverken i national eller kunstnerisk Fuldkommenhed. Hans Værker oversattes hurtig til de fleste europæiske Sprog, og overalt vakte de Interesse og knyttede hans Navn til den finske Sag. — Allerede 1851 begyndtes Udgivelse i Finland og Sverige (Helsingfors og Orebro) af hans samlede Skrifter, og senere udgaves den fuldstændigere Sederholm'ske [1861—69] og den systematisk ordnede Nyblom'ske [1870]; men ingen af de nævnte samlede Udgaver ere tilfredsstillende; derfor paatog R.-Forskeren Prof. C. G. Estlander sig tillige med Filologen Dr. Appelqvist at levere en tidssvarende Udgave, ogdenne foreligger nu afsluttet: »Samlade Arbeten«, *Normalupplaga, I—VIII* [Helsingfors 1899—1902]. Udgaven indeholder kun, hvad R. selv har anerkendt, den er ordnet kronologisk og udgivet med en Retskrivning og i en Udstyrelse, som R. selv maatte bifalde; den vil fremtidig være den eneste brugbare; men da den kun indeholder den anerkendte Digtning, vil R.'s »Efterlemnade skrifter«, I—III [1878—79] have Værdi som Supplement for den, som ønsker at kende alt. (Litt. om R. er saa stor, at her kun kunne nævnes de vigtigste Arbejder. Dietriechson »J. L. R.« [Stockholm 1864]; C. R. Nyblom, »J. L. R.« [Stockholm 1870]; V. Vasenius, »Om J. L. R.« [Helsingfors 1877]; Ljunggren, »Studier öfver R.« [Lund 1882—83]; C. G. Estlander, »R.'s estetiska åsigter« [Helsingfors 1888]; J. E. Strömborg, »Biografiska anteckningar om J. L. R.«, I—IV [Helsingfors 1881—1902; naar til 1859, afbrudt ved Forfatterens Død. Dette Værk er den udførligste og tilforladeligste Biografi]; Eliel Vest, »J. L. R.« [Helsingfors 1902]; C. G. Estlander, »R.'s skaldskap« [Helsingfors 1902, udgør tillige med R.'s Salmer Bd. VIII i »Normalupplagen«]; O. Sylwan, »J. L. R.« [Stockholm 1903]. Af udenlandske Værker maa anføres E. Peschier, »J. L. R.« [Stuttgart 1882]). *O. Th.*

2) Fredrika Charlotta, født Tengström, finsk-svensk Forfatterinde, ovenn.'s Hustru, født 1. Septbr. 1807, død 27. Maj 1879. R. lagde sig tidlig efter sproglige og litterære Studier, digtede selv baade paa Vers og Prosa. Sine første Oversættelser og Noveller offentliggjorde hun i Helsingfors Morgenblad, som hendes Mand redigerede; til Snellman's Litteraturblad leverede hun en Række »Teckningar och drömmor«, som udgaves samlede 1861 under Mærket —a—g.; hun behandler særlig de fortryktes Tilstand og Kvindens Stilling, hvorfor hun anses for en af Kvindesagens første Forkæmpere i Finland. Hun udgav to Romaner »Fru Catharina Boije och hennes döttrar« [1858] og »Sigrid Liljeholm« [1861], men kun den første kan siges at have Interesse som hendes Beretning om Krigen. Runeberg's Sygdom lagde Beslag paa al hendes Tid, men efter hans Død offentliggjorde hun i Finsk Tidskrift nogle »Silhouetter« i samme Manér, men ikke saa friske som hendes første Teckningar. *O. Th.*

Runeberg, Valter Magnus, finsk Billedhugger, Søn af Digteren R., er født i Borgå 29. Decbr. 1838. Han studerede først under den svenske Billedhugger Sjöstrand og den finske Maler Ekman i Åbo, derefter i Kjøbenhavn under den ældre Bissen, en Tid i Rom til 1876, da han søgte Uddannelse i Paris. Paa dette alsidige og brede Studiegrundlag har R. opbygget en aandfuld Kunst, rig paa Fantasi og Evne for store monumentale Opgaver. Der raader Skønhedssans og ofte vittigt Lune i hans Værker; Formgivningen kan være holdt lidt vel meget i det almindelige; i øvrigt er denne undergaaet ikke ringe Udvikling i Stil og Holdning i Tidens Løb. Til hans første Arbejder høre Busterne af M. Wiehe, Skuespillerinde J. Schmidt, Faderen og den finske Maler Holmberg fra Studietiden i Kjøbenhavn. Under et kortere Ophold i Finland modelerer han »Ilmarinen smeder Maanen« [1865]. I Rom fremkomme Værker som »Achilleus undervises af Cheiron« [1863], »Drukken Silen« [1864—65, Finsk Kunstforening], Marmorgruppen »Apollon og Marsyas« med den morsomme Marsyas [1882, Finsk Kunstfor., i Gips i Helsingfors's Studenterhus], det lille elskværdige Arbejde »Sovende Amor« [1872, købt af d. russ. Kejserinde], »Psyche med Ørnen« [1875], »Psyche med Lampen« [1876], »Tamburindansende Dreng« [1876, i Marmor i Finsk Kunstfor.] og til Helsingfors's Studenterhus i Relief »Kleobis og Biton«. Medens disse Arbejder ere holdte i klassisk Stil, dog med kendelig Indflydelse fra Renaissancekunsten, faar R.'s Kunst efter Rejsen til Paris et kraftigere, realistisk Præg, saaledes allerede i »Amor og Bacchus« [et Eksempl. i Finsk Kunstfor., et andet i Göteborg Mus.]. I Paris modelerer R. bl. a. Statuen af Faderen [afsløret, i Bronze, 1885 i Helsingfors], en anden udførte han til Borgå. I Kjøbenhavn formede han 1884 Modellen til Statuen af Per Brahe, der afsløredes 1887 i Abo. Et større monumentalt Arbejde er hans Statue af Alexander II [færdig i Gips 1889]; paa Pjedestalen: Patria, Lux, Labor, Pax; til R.-Statuen havde han ligeledes udført en skøn allegorisk Figur: »Finland«. Endelig har R. udfoldet en rig Virksomhed som Portrætkunstner i det smaa: fra tidlig Tid Buster af Cygnæus, Z. Topelius m. fl., senere Fryxell [1879], Estlander, J. Lie [1884], Bjørnson [1887]; i Tölöpark ved Helsingfors afsløredes 1888 hans Monumentalbuste af Borgström. I Kbhvn.'s Kunstmuseum: »Kunstens Genius« og »Seksten Aar« (Bronze). R. er Medlem af flere Akademier, bl a. det kjøbenhavnske. *A. Hk.*

Runedigt, *rúnakvæði*, kaldes et lille norsk

Digt fra 13. Aarh.; Versene bestaa kun af 2 Linier, der for det meste rime med hinanden (runhent); hvert Vers begynder med Runebogstavets Navn, hvortil der saa knyttes en Forklaring, tillige med en eller anden Sentens el. lign. (Litt.: Wimmer, »Die Runenschrift« [1887]; F. Jonsson, »Oldn.-isl. Litteraturhist.«, II). *F. J.*

Runer kaldes Nordboernes gamle Skrifttegn. De ere dog ikke fra først af opstaaede i Norden, og heller ikke ere de R., som brugtes her i den hedenske Tids Slutning, den ældste Form af denne Skrift. Sprogvidenskaben har efter Midten af 19. Aarh. faaet fuld Klarhed over, at en længere Række var den oprindelige.

Den ældre Runerække, der var fællesgermansk, havde 24 Tegn med følgende Udseende, Orden og Betydning:

ᚠᚢᚦᚨᚱᚲᚷᚹ ᚺᚾᛁᛃᛈᛋᛏᛒ ᛖᛗᛚᛝᛟᛞ

f u th a r k g w — h n i j p -ᛉ s — t b e m l ŋ g o d (*g, b, d* vare Tegn for Spiranter: *gh, bh, dh*; den 13. R. har mulig været Tegn for en kort *i*-Lyd). Dette Runealfabet er i væsentlig samme Skikkelse gengivet paa en ved Vadstena funden Guldbrakteat, paa et sølvforgyldt Spænde fra en »merovingisk« Grav ved Charnay (i Bourgogne) og paa en kort Sværdklinge af Jærn, funden i Themsen. De 3 Opskrifter vise de Former, som Alfabetet har haft hos Nordboerne, hosGermanerne paa Fastlandet og hos Angelsachserne.

Fig. 1.

Vadstena-Brakteaten med Runerækken. Alfabetets sidste Rune mangler; de 8 første Tegn: *luwa tuwa* anses endnu for uforstaaelige.

R.'s kantede Former forklares ved, at de fra først af vare bestemte til at indristes i Træ; derfor vare de enkelte Tegn dannede af lodrette og skraa Streger, »Stave« og »Bistave«, medens man undgik de vandrette Streger, der let vilde blive utydelige ved at falde sammen med Træets Aarer; ogsaa Buelinier kunde vanskelig skæres i Træ og findes ikke i de ældste Indskrifter. Runerækken var, som det ses paa Vadstena-Brakteaten, delt i 3 Grupper, hver med 8 Tegn; disse Grupper kaldtes senere »Ætter«. Tegnene vare ordnede paa en fra de sydlige Alfabeter forskellig Maade: de begyndte ikke med *a, b* o. s. v., men med *f, u, th, a, r, k*; deraf den senere Betegnelse: »Futhark« (s. d.) for Runerækken. Ogsaa fik de enkelte R. særlige Navne, der ere bevarede i forskellige haandskrevne Optegnelser (angelsachsiske og gotiske). De ældste Indskrifter skulle ligesom vor Skrift læses fra venstre til højre; men jævnlig ser man Tegnene, som i Spejlskrift, skrevne fra højre til venstre, og stundom ogsaa Indskriftens Linier drejede saaledes, at den øverste Linie gaar i den ene af disse Retninger, den næste i modsat Retning (»Bustrofedon«, Plovskrift).

Den mest bekendte Indskrift med de ældre R. var indgravet paa et af de tilintetgjorte sønderjydske Guldhorn, det, som blev fundet 1734 (se Guldhorn). Langt senere — og især i de sidste to Menneskealdere — er der i Norden fundet et betydeligt Antal Indskrifter paa Brugsgenstande af Træ, Metal, Horn eller Ben. Mange af disse ere fra danske Tørvemoser — Thorsbjærg og

Fig. 2.

Guldhornets øverste Ring, udfoldet Indskrift: *ek hlewagastiR holtingaR horna tawido* o: Jeg Lægæst, Holtes Ætling, gjorde (ell. istandbragte) Hornet.

Nydam i Slesvig, Vimose og Kragehul paa Fyn — (en Skjoldbule, Skedebeslag, Pile- og Spydskafter, en Høvl, en Kam og et Spænde). Af andre Fund kunne nævnes en Guldhalsring (fra Straarup, paa forhenværende slesvigsk Jord), et Par Spænder, et norsk Spydblad og talrige Guldbrakteater fra alle 3 nordiske Lande.

I Norden fik R. allerede tidlig en ejendommelig Anvendelse ved at indhugges paa Stene. Denne Skik synes at være opstaaet i Norge og har i de ældre R.'s Tid været meget udbredt baade i Norge og Sverige, men har da ikke strakt sig til Danmark. Indskrifterne findes paa utilhugne eller raat tilhugne Stenblokke; Stenen har vel i Alm. staaet som Mindesten paa eller ved Graven, men er undertiden indsat i selve Gravhøjen; enkeltvis har man ogsaa fundet Runeskrift paa Klipper ved Havstranden (Veblungnæs, Valsfjord).

Fig. 3.

Tune-Stenen (Norge), Forsiden Indskrift: *ek wiwaR af ter woduri \ de witaðahalaiban worahto [runoR]* o: Jeg Viv efter Vodurid Samlagsfælle (el. Krigskammerat, egl. den, der deler Brød [„Leve"] med en anden, jfr. Middelalderlatin: companio, — muligt Brødforsyner o: Husbond) virkede Runer.

Med dette Materiale, nu over 100 Indskrifter, der ofte kun bestaa af faaR. — paa de løse Genstande tit Forfærdigerens eller Ejerens Navn —, men dog jævnlig, især for Bautastenenes Vedkommende, indeholde flere Sætninger, have Sprogforskerne arbejdet og have, efter at Alfabetet var fastslaaet, kunnet tolke en betydelig Del deraf. Epokegørende i saa Henseende var den norske Prof. S. Bugge's Tolkning af hele Guldhornsind-

skriften (1865); ham og den danske Prof. L. Wimmer skyldes den allervæsentligste Del af det udrettede. Af ældre Forskere, der have haft Betydning paa Vejen, maa især nævnes Danskeren J. H. Bredsdorff og Nordmanden P. A. Munch. Man har her, ligesom ved den fjernere Oldtids Skrifttegn, de orientalske Kileskrifter, anvendt den sammenlignende Forsknings Metode, idet man til Tolkningen benyttede de kendte Søstersprog, Gotisk, Oldtysk og Oldengelsk, samt de nordiske Sprog i deres senere Skikkelser. Man har saaledes kunnet tegne de ældre R.'s Sprog i dets Hovedtræk og fastslaa dets nordiske Karakter; dette »urnordiske« Sprog, der har lydt omtrent ens over hele Skandinavien, var nærmest beslægtet med Gotisk, men mindre »afslebet« end dette (se Danmark, »Sprog« og Nordiske Sprog).

Wimmer sætter de ældre R.'s Brug i Norden til Tiden fra ca. 400 til ca. 750 e. Chr.; ældst antages nogle af de danske Mosefund at være, Guldhornsrunerne sættes til ca. 500, Stenindskrifterne fra den skandinaviske Halvø til ca. 500—750 e. Chr. Bugge samstemmer i det hele med disse Tidsfæstelser. Flere svenske Videnskabsmænd anse derimod af arkæologiske Grunde gennemgaaende Indskrifterne for et Aarhundrede ældre, end her er nævnt.

Paa Europa's Fastland var der endnu 1821, da Wilh. Grimm udgav Bogen: »Uber deutsche Runen«, hvori han udtaler, at Runeskriften var fælles-germansk, ikke fremkommet en eneste tysk eller gotisk Indskrift med R., og først 1856 kunde han give Meddelelse om en saadan (en gotisk Guldring, funden 1837 ved Pietroassa i Valakiet); nu tæller man fra Tyskland og det øvrige Mellemeuropa 15 Fund af Runegenstande, deraf 3—4 gotiske. Fundene strække sig Øst paa saa langt som til Volhynien; Vest og Syd paa, som nævnt, til Bourgogne og Valakiet. Man faar af det korte Spand af Tid, hvori ikke blot disse, men ogsaa Mængden af urnordiske Indskrifter ere fremkomne, et sørgeligt Indtryk af, hvor mange tidligere Fund der maa være gaaet tabt for Videnskaben. Medens de gotiske Runelevninger ere omtrent samtidige med de ældste nordiske, ere de tyske fra en betydelig senere Periode; disse Indskrifter indeholde de ældste kendte Former af Gotisk og Tysk, men staa dog de skrevne Litteraturresters Sprogformer temmelig nær.

De vestgermanske Skarer, der ved 5. Aarh. 's Midte erobrede Britannien og senere kaldtes Angelsachser, førte de nationale Skrifttegn med sig, og der er da ogsaa i England bevaret en Del, forholdsvis sene, Runeindskrifter paa Brugsgenstande: Ringe, Kamme, Sværd og Relikvieskrin. Men fremdeles have Angelsacliserne ligesom Nordboerne indhugget Runeskrift paa Sten, hvorom flere Gravstene og store Gravkors bære Vidne; mærkeligt er Ruthwell-Korset (s. d.), hvis Indskrift er et Uddrag af et Digt om det hellige Kors.

Spørgsmaalet om R.'s Alder og Oprindelse har lige siden den første danske Runolog Ole Worm's Dage — han ansaa dem for dannede efter de hebraiske Bogstaver — været drøftet, især med Iver i 19. Aarh., og de mest forskellige, undertiden fantastiske, Meninger ere blevne fremsatte. Nyerup skriver 1824 til Wilh. Grimm: »Om ikke vi, saa ville dog maaske vore Efterkommere være saa heldige at faa Lys i det Mørke, hvori R.'s Herkomst er indhyllet«. Grundlæggende med Hensyn til Spørgsmaalet om Oprindelsen blev da 50 Aar senere Prof. Wimmer's udførlige Sammenligning af de enkelte R. med de sydlige Landes Skrifttegn. Resultatet af hans Granskning var, at Runealfabetet er dannet tidligst ved Aar 200 e. Chr. hos en sydgermansk Stamme paa Grundlag af de latinske Kapitalbogstaver, der af Opfinderen lempedes efter hans Modersmaals lydlige Behov. Til Runerne ᚱ, *r*, ᚲ, *k* (*c*), ᚺ, *h*, ᛁ, *i*, *S*, *s*, og fc, *b*, har man næsten fuldstændig kunnet benytte de tilsvarende latinske Bogstaver; ved *u*- og *l*-Runerne, ᚢ—ᛚ, er Forbilledet vendt om af Hensyn til Indskæringen i Træ; ved *m*, H, har man for at skelne den fra *e*-Runen, ᛗ, forlænget Bistavene; flere R. ere dannede som Dobbelttegn af andre, saaledes *d*-Tegnet, ᛞ, af *th*-Runen, hvortil latinsk D allerede var benyttet, ᚷ, *g*, og *ng*, ᛜ, af dobbelt *k* (*c*) o. s. v.

Noget afvigende fra Wimmer, hvis Resultater i det hele have vundet Sprogforskernes Bifald, har Bugge udtalt den Anskuelse, at Runeskriften er opfundet i Slutn. af 3. Aarh. e. Chr. — med et rundt Tal ca. 270 — af en gotisk Stamme, der kendte ikke blot den latinske Skrift, men ogsaa de græske Bogstaver og deres Navne, saa at man f. Eks. har dannet ø-Runen, ᛟ, efter græsk Omega.

Den fælles-germanske Runeskrift afløstes tidligst hos en Del af Goterne af andre Skrifttegn. »Donau-Goternes Apostel«, Biskop Wulfila (død 383) dannede efter græske og enkelte latinske Uncialbogstaver et særeget Alfabet, i hvilket han dog ogsaa optog mindst 2 R., o og a (se Gotisk Sprog og Litteratur). Wulfila har til dette Alfabet beholdt de gamle Runenavne, hvad der ses af en Optegnelse i et Wiener-Haandskrift. — Ogsaa hos de øvrige Goter og hos Tyskerne gik Runeskriften tidlig af Brug; nogle af de oldtyske Runefund antages dog at være fra ca. 700 e. Chr. Længere end hos de germanske Folkeslag paa Fastlandet vedblev Brugen af R. hos Angelsachserne, og da de omsider opgav de gamle Skrifttegn, optog de en Tid lang de to Runetegn for *th* og *w* i det almindelige Latinalfabet. Men i det afsides Norden vare Forholdene især gunstige for R.'s Bevarelse, og først efter mange Aarhundreders Forløb fortrængtes de der hos Menigmand af den med Kristendommen indførte latinske Skrift.

Hidtil er kun omtalt R.'s Brug til almindelig Skrift; men allerede fra den ældste Tid ere de sikkert tillige benyttede som magiske Tegn. I Gotisk betyder *runa* »Hemmelighed«, en Betydning af Ordet, som ogsaa kendes fra Oldnordisk (»Runer« ɔ: »hemmelig Lære«), og som afspejler sig i beslægtede Nutidssprog (»raunen« og »to roun«, at hviske i Øret). I Formen »runo«, Digt, Sang, er Ordet optaget i Finsk. Ogsaa nogle af de fundne Indskrifter have utvivlsomt magisk Betydning; det oftere forekommende Ord »alu« er tydet som »Værn«, »helligt Værn«. —

I Vikingetiden blev det ældre Alfabet langsomt og gradvis omdannet til den for de nordiske Folk

egne, korte Runerække, hvis 16 Tegn havde følgende Udseende og Betydning:

f u þ a r k h n i a s t b l m ʀ

(Undertiden blive i Indskrifterne 2 eller flere Tegn sammensmeltede (Samstavs- eller Binderuner), hvad der allerede tidligere undtagelsesvis fandt Sted). Alfabetet, hvis Omdannelse ifølge Prof. Wimmer er afsluttet ved 9. Aarh.'s Midte, er fra dette Tidspunkt benyttet af alle de nordiske Folk. Efterhaanden vænnede man sig, paavirket af den samtidige Forandring af Sproget (se Nordiske Sprog), til at bruge samme Tegn for forskellige Lyd (u: *v, o, y*, i: *e, j*, b: *p*, k: *g, ng, X: d, nd*), og Tegnene gjordes i det hele simplere og lettere at riste. Saaledes blev den gamle rø-Rune, ᛘ, — med Overgangsformen ᚹ — forandret til ᚠ, der tilfældig faldt sammen med den gamle -R-Rune; og det omvendte Tegn benyttedes da for -R-Lyden (ʏr, stupmaðr). Ved Alfabetets Omdannelse have Runenavnene udøvet en vis Indflydelse; idet f. Eks. Ordet »jara« (tysk: »Jahr«), der var Navnet for *j*-Runen, afslebes til »ara«, »år« (dansk: Aar), er Runen gennem flere Ændringer gaaet over til at bruges for *a*. Den gamle *a*-Rune blev i noget ændret Form Tegn for et nasalt ą. Navnene paa de nordiske R. (fé ell. Frøy, horn ell. þurs o. s. v.) kendes af korte Versopskrifter fra senere Tid, og Rækken blev ligesom den ældre inddelt i 3 Ætter, der efter de »anførende« R. kaldtes Frøy's, Hagal's og Ty's Æt. Flere Runenavne nævnes ogsaa i Edda-Sangene, som naar Valkyrien siger til Sigurd: »Kampruner skal du kunne, — om du vil Sejr have, — og riste dem paa Sværdets Hjalte, — somme langs Klingen, — somme ved Odden, — og nævne to Gange Ty«.

Men Trangen til fyldigere Lydbetegnelse, end de »16 Stave« gjorde mulig, medførte henimod Aar 1000, omtrent samtidig med, at Sproget delte sig i en østnordisk og en vestnordisk Gren, at man begyndte at bruge de saakaldte »stungne« R., der dannedes ved Tilføjelsen af et Punkt (T for *e*, ſ for *g* o. s. v.). Denne Udvej viste sig i Tidens Løb utilstrækkelig, og man supplerede da Rækken med ny Tegn, saa at der ved Slutn. af 13. Aarh. er udviklet et Runealfabet med et særligt Tegn for hvert latinsk Bogstav. At man dog endnu i sen Tid var fuldt fortrolig med de oprindelige 16 Tegn i den gamle Rækkefølge, ses af, at disse findes indristede f. Eks. paa Døbefonten i Baarse Kirke (ved Præstø).

Talrige ere de nordiske Runestene fra Vikingetiden og de første kristelige Aarhundreder, hvorimod Indskrifter paa løse Genstande sjælden ere fundne. Danmark har, medregnet de skaanske Landsdele, ca. 250 Stenindskrifter, der dateres fra ca. 800 til ca. 1050 e. Chr.; adskillige af dem repræsentere den hedenske Tid, og paa enkelte af disse er endnu et ældre Runetegn benyttet (ᚺ og ᛁᛁ for ᛏ og Y); kun de bornholmske Indskrifter ere senere end 1050. Norge, hvor en Tid lang Runestensskikken synes at være næsten ophørt, medens der dog rejstes skriftløse, slanke Bautastene, har forholdsvis faa (ca. 150) Indskrifter med yngre R., og næsten alle fra Tiden efter 1050; en meget sen Periode tilhøre ogsaa de faa Indskrifter fra Island, Færøerne og Grønland. Mærkelige ere en Del nordiske, især norske Runekors paa Øen Man; men ogsaa andre Stenindskrifter i nordisk Sprog ere fundne paa de britiske Øer, — saaledes paa Vægstenene i et forhistorisk Gravkammer paa Orkney-Øerne (Maeshowe-Højen) en Mængde Indristninger, hvoraf enkelte i de saakaldte »Kvistruner«. Sverige har et forbavsende stort Antal Runestene, henved 2,000, hvoraf ogsaa nogle fra tidlig Tid; de fleste ere fra Upland og de noget sydligere Landskaber samt fra Gotland; næsten alle Indskrifterne fra denne 0 ere dog forholdsvis unge. En egen svensk Afart ere de »stavløse« R. fra Helsingland (Helsingruner).

Fig. 4.

Skovlænge-Stenen (Lolland). Indskrift: *astarþr : raspi: stin : þasi : af tiʀ : iuta : faþur : sin : harþa : kuþan : þiakn* ᴐ : Åstråd rejste denne Sten efter Jude, sin Fader, en meget god Mand (Thegn).

Mange Runestene ere selvfølgelig i Tidernes Løb forsvundne, bl. a. brugte til Bygningssten eller kløvede til Vejskærver. Stor Værdi have derfor de ældre Runologers Samleværker, fremfor alt Ole Worm's Skrifter og for Sverige's Vedkommende Joh. Göransson's »Bautil« [1750]. Flere Stene, der vare omtalte af ældre Forfattere, men ansaas for tabte, ere genfundne i 19. Aarh.

Med stadig voksende Sikkerhed kan Sprogforskningen tidsfæste Indskrifterne, skønt kun faa, som Jællinge-Stenenes, efter selve deres Indhold. R.'s-Skikkelse og Sprogformen give her de væsentlige Støttepunkter, men ogsaa Skilletegnene, Skriftslyngningernes Form og de forekommende Billeders Karakter have Betydning. Prof. Wimmer har saaledes angivet to sindrige Kendetegn: naar de nordiske R. fra først af have optaget Forskellen i Lydbetegnelse mellem ᛦ og ᚴ, er i Danmark allerede ved Aar 900 det første af disse Tegn efter Dentalerne *t*, *þ* og *n* afløst af *r*-Runen, der siden

hen brugtes i alle Forbindelser; ligeledes mener Wimmer, at, hvor Indskriften som Skilletegn anvender et lille, skraat liggende Kryds, maa den henføres til kristelig Tid.

Stenene ere undertiden kun simpelt tilhuggede, men ofte fortsættes Rammestregerne i Spiraler eller Sløjfer, eller de danne, især paa Runestene fra Mälar-Landskaberne og fra Gotland og Oland, de for Vikingetiden ejendommelige Baandslyngninger med Dyrehoved. Fremdeles ses Skibe, Dyr og Mennesker afbildede, paa flere danske Stene et stort, barokt Mandshoved og paa Ramsunds-Klippen i Sodermanland en hel Fremstilling af Sigurd-Sagnet. Thorshammeren og Hagekorset findes fiere Steder som symbolske Mærker, senere meget hyppig Korset, fra først af i Hagekorsform, og selve den korsfæstedes Billede pryder den store Jællinge-Sten. Jævnlig have ogsaa Runesten og Gravhøj været indrammede af en Stenkreds; i

Fig. 5.

Hallsveden-Stenen (Södermanland). Indskrift: X *uifastr* X [*auk* X *si-*] *huiþr* X *litu* X *raisa* X *at* X *ulf* X *faþur* X *sin* X o: Vefast og Sigvid lod rejse [Sten] for Ulf, deres Fader.

Danmark har dog kun den fynske Glavendrup-Sten de oprindelige Omgivelser væsentlig bevarede.

De fleste Indskrifter ere, som bekendt, efter Formelen: »N. N. rejste Sten (eller gjorde kuml, o: Gravhøj, Mindesmærke) efter N. N.«; sædvanlig angives da Slægtskabsforholdet mellem begge, og tit tilføjes om den afdøde: »en saare god Mand (drengr ell. þegn)«. Stundom hædres han i mere udprægede Ord; han bliver saaledes paa danske Stene kaldt »den raadsnilde<, »den veltalende«, »den udmærkede og trofaste«, »den bedste og første blandt Landmænd i Danmark«, »faa vorde nu fødte bedre end han«. Eller hans Stilling i Samfundet nævnes: »Taler« (Vismand), »Gode« (Offerpræst), »Skipper« ell. »Styrismand«, »Smed« (Bygmester, Kunstner), »Landhyrde« ell. »Bryde« (Godsbestyrer). Ofte læser man, hvem der har indhugget Indskriften: »Toke ristede R. efter Thora, sin Stifmoder, en god Kone«, »Aver

Kg. 6.

Kanten af Virring-Stenen (Jylland). Indskrift: *þur*: *uiki*: *þisi*: *kuml*: *o*: Thor vie dette Mindesmærke.

mærkede (Stenen)«, »Sote ristede disse R. efter sin Herre«. I visse Egne af Norden synes der at have været vandrende Runemestere: saaledes have Ybber og Bale ristet en Mængde af de uplandske Indskrifter; den førstes Navn findes i over 30 af af disse.

Den gamle Gudetro har præget flere Runestene, som naar det hedder: »Thor vie disse R.«, »Thor vie denne Gravhøj«. Et af de allermærkeligste Runeminder er den östergötlandske Rök-Sten, hvis lange Indskrift med stor Skarpsindighed er tydet af Prof. Bugge. Den begynder: »Efter Våmod stande disse R.; Faderen Varin skrev dem efter dødsdømt Søn«, og i det følgende hedder det om Kampen, i hvilken Sønnen faldt, at »Gunn's Hest (Valkyriens, o: Ulven) finder Foder vidt om paa Vangen«. Talrige Runeindskrifter slutte med en kristelig Bøn: »Gud hjælpe hans Sjæl« ell. »Gud Drotten og St. Mikael«, »Christ hjælpe Audbjørn's Sjæl i Lys og Paradis«. Enkelte Stene i Norge og Sverige nævne, at den paagældende døde »i hvide Klæder« (Daabsklæderne).

Man hører ofte af Indskrifterne om den afdødes Rejser og Togter, snart til de andre nordiske Riger (Svithiod, Danmark), snart »Vest paa« (til England), »Øst paa« (til Østersøens Kyster ell. Garderige) eller »Syd paa« (til Middelhavslandene). Mange svenske Runestene, især fra Sodermanland, ere satte efter Mænd, der vare »Øst paa med Ingvar«, altsaa med Høvdingen paa et da velkendt Vikingetog. Adskillige uplandske Stene nævne »Grækland«, hvor den afdøde vistnok har sluttet sig til de nordiske Væringer i Konstantinopel. Paa den bekendte venetianske Marmorløve fra Piræus have svenske Væringer indristet en nu næsten afslidt Runeindskrift.

Spor af metrisk Form vise allerede enkelte Indskrifter med de ældre R.; af de yngre ere mange affattede i bunden Stil. En Del af Rök-Stenens (s. d.) Runeskrift er saaledes formet som en Heltesang. Indskriften paa den danske Aars-Sten slutter: »Stenen her skal — stande længe — og Val-Toke's Navn — vide bære«. Den mærkelige Karlevi-Sten paa Oland er rejst henimod Aar 1000 over en dansk Høvding, og paa Stenen har en af hans Følge indristet et langt Digt i Drotkvædestrofer.

Mængden af »historiske« Runestene ere danske. Saaledes Jællinge-Stenene (s. d.), der ere Minder om Gorm og Thyra og Harald Blaatand, og Sønder-Vissing-Stenen, som »Tove, Mistiwe's Datter, Harald Gormsøn den godes Kone« har ladet rejse efter sin Moder. Fremdeles de skaanske Stene fra Hällestad og Sjörup, der nævne Høvdingen

»Toke Gormsøn« og »Asbjørn Tokesøn«, >som ikke flyede ved Upsala« ; her sigtes til Slaget ved Fyrisvoldene, hvor Styrbjørn og hans danske Hjælpehær bleve overvundne af Sveakongen Erik Sejrsæl, og hvor efter Krønikernes Udsagn Danskerne flygtede; det fremgaar altsaa af Runeindskrifterne, at Hjælpehæren førtes af en Broder til Harald Blaatand, der tillige med sin Søn faldt i Slaget. Efter Wimmer's Mening er det den samme danske Kongesøn, der paa den nysnævnte Aars-Sten kaldes »Val-Toke«, o: Toke, som er kaaret til at falde paa Valen. Historiske Minder om Sven Tjugeskæg ere Danevirke-Stenen og Hedeby-Stenen; fra samme Egn ere de to noget ældre Vedelspang-Stene (se Danevirke, Hedeby, Vedelspang), begge rejste af Dronning Asfrid, Odinkar's Datter, efter Sigtrygg, »hendes og Gnupa's Søn«, den ene Sten tilmed »paa Gnupa's Vi«. Fundet og Tolkningen af de 4 sidstnævnte Mindesmærker har jo nylig givet Oldforskningen et Hjælpemiddel til at fastslaa det gamle Hedeby's Beliggenhed inden for »Kredsvolden«. Til de historiske henregner Wimmer endelig foruden andre Runestene ogsaa den store Aarhus-Sten,

Fig. 7.

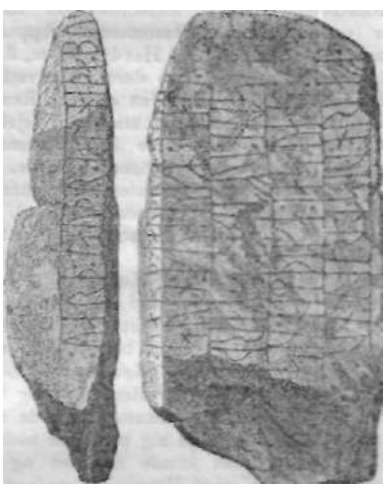

Danevirke-Stenen. Indskrift: *suin : kunukR : sati : stin : uftUR : skarþa sin : himþiga : ias : uas : farin : uestr : kan : nu : uarþ : tauþr : at hiþa þu* o: Sven Konge satte Stenen efter Skarde, sin Hjemfælle, som var dragen Vest paa (paa Englands-Tog), men nu døde ved Hedeby.

hvis Sprog og Runeformer tyde paa dens Indristning ved Aar 1000; den er rejst efter en Mand, »som døde øster paa ude (paa Havet), da Kongerne kæmpede«, altsaa, som det synes, i det for Norden skæbnesvangre Slag ved Svol der.

Endnu maa det nævnes, at de yngre R. ligesom de ældre have været anvendte til magisk Brug, sikkert i vid Udstrækning. Odin skildres af Edda-Sangene som R.'s Herre: i dem bunder hans Visdom, og ved »meget store Stave, meget stærke Stave« kan han udrette alskens Trolddomskunster; og Valkyrien raader Sigurd til at lære hele Rækken af Kraftruner, som Odin har udtænkt. Den magiske Brug af R. kendes fremdeles fra Sagaerne og fra Sakse; den fortsættes langt ned i Middelalderen og spiller en mægtig Rolle i den nordiske Folkevise. —

I den nordiske Middelalder vedblev R. i flere Aarhundreder at være Folkets Skrift, medens Latinalfabetet var de lærdes, Gejstlighedens; deres Brug holdt sig længst i afsides Egne som paa

Fig. 8.

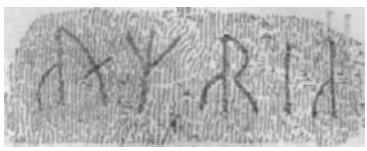

Stenplade i Søborg Kirke (Nordsjælland) med Indskrift: *Ave Maria.*

Island og paa Gotland. Men ogsaa Kirkens Mænd have i ikke ringe Maal benyttet Runeskriften; paa Kirkers Mure og Døre, paa Døbefonter, Klokker, Kirkekar og Ligstene ere talrige Indskrifter bevarede. Undertiden er ogsaa her Navnet paa Kunstneren eller Forfærdigeren indristet; flere fynske Røgelsekar skyldes saaledes »Magister Jacobus Rufus«, og R. paa 4 skaanske Fonter sige: »Martin mig gjorde«. Jævnlig have Indskrifterne et katolsk-kristeligt Præg, som paa Brønderslev-Stenen, der har staaet ved Kirkens Kordør: »Kirken er Christ helliget, Menneskene til Miskundhed«; paa en lignende norsk Sten i Holme Kirke: »(Gud til Ære) og Atle til Synders Aflad baade for ham selv og for alt kristent Folk«, og paa en Stenblok ved Hvidbjærg Kirke: »Beder for Bo«. Mange Runeindskrifter ere fremkomne ved Restaurationen af Throndhjem's Domkirke, saaledes paa en Hjørnesten: »Gud og den hellige Kong Olaf hjælpe den Mand, der ristede disse R., med sin Forbøns hellige Ord«. Et sent historisk Mindesmærke er Asum-Stenen i Skaane med Indskriften: »Christ, Maria's Søn, hjælpe dem, som denne Kirke gjorde, Absalon Ærkebiskop og Æsbjørn Mule«.

Til Fromhedsgerninger henregnede Middelalderen ogsaa det at slaa Bro og at rydde Vej. I Danmark vidne endnu Fjenneslev-Stenens R. om, at »Sasser rejste Sten og gjorde Bro«, og ikke faa lignende Indskrifter findes i de andre skandinaviske Lande; i Norge saaledes Dynna-Stenens: »Gunvør Þryriksdatter gjorde Bro efter Astrid, sin Datter; hun var haandsnildest Mø paa Hadeland«.

I det daglige Liv brugte Nordboerne »Runekævler«, Træstykker med Optegnelser, der oftere omtales i Sagaerne. Da Snorre Sturlesen blev dræbt (1241), var han forud bleven advaret ved en saadan Runekævle, men kunde ikke tyde dens Tegn. To mærkelige Kævler fra henad Aar 1200, fundne i Vinje Kirke, ejer Christiania-Museet; den ene er indristet af »Sigurd Jarl's Søn«, der flygtede fra et Forligsmøde med »Faderens og Brødrenes Banemand, Sverre«. Fremdeles er der, især i Sverige, bevaret Runeindskrifter paa Dørkarme og Bjælker i Huset eller paa Brugsgenstande som Drikkehorn og Skeer. Mærkeligst af de middelalderlige Runegenstande er dog det Krucifiks af Hvalrostand (Afbildn. se Danmark, »Kunst«), som efter den indskaarne latinske Indskrift har tilhørt

Sven Estridsen's Datter Helene, og paa hvilket Prinsessens nordiske Navn, Gunhild, er indristet i R. I en kort Periode, særlig under Magnus den Gode og Sven Estridsen, har man ogsaa benyttet R. til Møntindskrifter.

Til Skrift paa Pergament ere R. næppe blevne anvendte i betydeligt Omfang. Den vigtigste af

Fig. 9.

Codex runicus. de første Linier: Far man kunu ok dør han før æn hun far barn ok sighir hun ok hænnæ frændær at hun ær mæh barne ba skal hun..

de faa Litteraturlevninger er det pyntelige Runehaandskrift af »Skaanske Lov«, *codex runicus* fra Slutn. af 13. Aarh. (se Danmark, »Sprog«).

Primstaven (s. d.) eller Runestaven kaldtes et Træstykke af forskellig Form, paa hvilket der var indskaaret R. som kalendariske Tegn. Primstavene angav Ugedage, Maaneskifter og Kirkefester og vare indrettede paa varig Brug fra Aar til andet; de benyttedes af Almuen i alle de nordiske Lande, og mange Eksemplarer ere bevarede til vor Tid. Endnu Frederik II's Ransler Johan Friis lod i en Sal paa Borreby de 12 Loftsbjælker »udskære i Billedhuggerværk« til en saadan Kalender, og i mange senere Slægtled brugtes Primstaven af den svenske Almue.

Det fjerne Island's Befolkning var særlig knyttet til Runeskriften. Ligstene paa Øen fra saa sen Tid som 16. Aarh. bære Indskrift i R., en enkelt har endog Aarstallet 1681. I de islandske Trolddomsprocesser efter Reformationstiden viste det sig som en farlig Sag at være runekyndig, og 1639 udstedtes der af Landets Øvrighed et Forbud mod Brug af R. Endnu den Dag i Dag lever Runen *P* i islandsk Skrift, medens dette Bogstavs Brug for længst er opgivet af de andre nordiske Folk, sidst i Sverige, hvor det findes i Dokumenter fra Folkungetiden.

(Litt.: W. Grimm, »Uber deutsche Runen« [1821]; J. G. Liljegren, »Run-Lära« [1832]; »Run-Urkunder« [1833]; Liliencron & Mullenhoff, »Zur Runenlehre« [1852]; A. Kirchhoff, »Das gothische Runenalphabet« [1855]; R. Dybeck, »Svenska Runurkunder« [1855—59]; »Sverike's Runurkunder« [1860—76]; C. Save, »Gutniska Urkunder« [1859]; P. G. Thorsen, »De danske Runemindesmærker« [1864—80]; »Om R.'s Brug til Skrift udenfor det Monumentale« [1877]; G. Stephens, *The Old Northern Runic Monuments* [1867—84]; S. Bugge, »Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter« [i »Tidsskr. f. Filologi og Pædagogik« [1866—69]; »Norge's Indskrifter med de ældre R.« [1891—1903] (Værket om de yngre norske Runeindskrifter er paabegyndt); L. F. A. Wimmer, »De ældste nordiske Runeindskrifter« [»Aarb. f. nord. Oldkyndh. og Hist.« 1867]; »Runeskriftens Oprindelse« [1874]; »Die Runenschrift« [1887]; »Døbefonten i Aakirkeby Kirke« [1887]; »De tyske Runemindesmærker« [Aarb. 1894]; »De danske Runemindesmærker« [I 1895, II 1901]; Kr. Kålund, »Island's Fortidslevninger« [Aarb. 1882]; Bj. M. Olsen, »Runerne i den oldislandske Litt.« [1883]; E. Burg, »Die älteren nordischen Runeninschriften« [1885]; R. Henning, »Die deutschen Runendenkmäler« [1889]; E. Brate og S. Bugge, »Runverser« [i »Antiqu. tsk. f. Sverige« 1891]; C. Sievers, »Runen und Runeninschriften« [i H. Paul, »Grundriss der german. Philol.« 2. Udg., I. Bd., 1901]. Et svensk Monumentalværk begyndt med I. Hætte: S. Söderberg, »Öland's runinskrifter« [1900]. Populær Oversigt: P. Købke. »Om Runerne i Norden« [2. Udg. 1890]).

P. Købke.

Runestav se Runer.

Runesten se Runer.

Rung, Georg Adolph, dansk Meteorolog, Søn af nedenn. H. R., født i Kjøbenhavn 9. Septbr. 1845, død smst. 27. Marts 1903. R. blev Student 1864, Sekondløjtnant i Artilleriet 1867, ansattes som Assistent ved det nys oprettede meteorologiske Institut i Kjøbenhavn 1872 og blev Underbestyrer ved Afdelingen for Vejrtjeneste smst. 1883. R. har konstrueret en Del meteorologiske Instrumenter (saaledes Universalbatometeret, Apparater til Maaling af Temperatur i Havdybder m. fl.) og navnlig flere, der selv skrive deres Observationer til enhver Tid paa Dagen. Han opfandt Reautografien til Brug ved Reproduktion af Vejrkort, ligesom han konstruerede flere Præcisionsmaaleinstrumenter paa det artilleristiske Omraade. R. udgav »Répartition de la pression atmosphérique sur l'océan Atlantique septentrional« [1894]. Han var Kaptajn i Artilleriets Forstærkning 1882—1900. *W. J—n.*

Rung, 1) Henrik, dank Komponist, født i Kjøbenhavn 31 Marts 1807, død smst. 12. Decbr. 1871. Hans Fader, der tilhørte en formentlig indvandret (tyrolsk?) Familie, blev Toldkasserer i Næstved, og i denne By forløb R.'s Barndom. Familien var musikalsk, og allerede tidlig viste R. musikalske Anlæg, men maatte under de smaa Forhold i Provinsbyen nøje sig med den nødtørftige Undervisning, han kunde faa der og paa Herlufsholm. Som ungt Menneske paadrog han sig paa en Ridetur en Benskade, hvilken længe holdt ham fængslet til Sygelejet, ogsaa efter at Familien efter Faderens Død var flyttet tilbage til Kjøbenhavn. Som Patient fik R. god Tid til ved Selvstudium at dyrke Musik; desuden lagde han sig efter Guitarspil, hvori han under den bekendte Guitarrist Degen's Vejledning naaede en betydelig Færdighed. For at blive Medlem af det kgl. Kapel gav han sig endvidere i Lag med Kontrabassen og naaede omsider Ansættelse som Kontrabassist i Kapellet 1834, alt imens han studerede Musikteori under L. Zinck og i Weyse fandt en kunstnerisk Raadgiver. Hans Debut som Komponist skete 1837, da han i Musikforeningen vandt Præmie for en lille Sang (»Natten er saa stille«), og da han komponerede Musik til »Svend Dyring's Hus« af Hertz. S. A. drog han paa en fleraarig Udenlandsrejse, der førte ham til Italien, hvor han i Rom levede et rigt Kunstnerliv sammen med Thorvaldsen, Marstrand, Roed og andre danske Kunstnere og modtog Indtryk — spe-

cielt af Palestrina og hans Skole —, der bleve bestemmende for hans senere Liv og Gerning. Efter et længere Ophold i Paris, hvor han studerede Sangkunst, vendte han hjem 1840, undervistе i Sang og blev 1842 ansat som Syngemester ved det kgl. Teater. En Række fremragende Operister bleve hans Elever, Fruerne Gerlach, Liebe, Riise, fremdeles Schram, Ferslev, Simonsen o. a., endvidere den tyske Sangerinde Pauline Lichtenstein (1818—57), der 1842 blev hans Hustru, og som Operasangerinde ved det kgl. Teater (1838—57) har kreeret en Række betydelige Partier (Rachel i »Jødinden«, Valentine i »Hugenotterne«, Liden Kirsten, Lucia, Donna Elvira eta). Desuden optraadte R. som frugtbar dramatisk Komponist. I alt har han komponeret Musik til nogle og tyve Teaterstykker, dels til Skuespil, dels Syngestykker og Operaer, hvoraf dog ingen holdt sig paa Repertoiret. Sin egentlige Betydning fik R. som Sangkomponist. Navnlig hans Romancer (over 200, ogsaa Salmemelodier) med deres friske, naturlige Melodik og nationale Kolorit stille ham paa en egen Plads i Rækken af danske Komponister fra den Tid; flere *a capella*-Sange og en Mængde mindre Kompositioner for forskellige Instrumenter som Guitar, Mandolin, Viola d'amore etc., fuldstændiggør Billedet af ham som Komponist. Hans største Bedrift var dog Stiftelsen af Cæciliaforeningen (1851), Organet for den gammel-italienske Kunst. Med største Energi, ofte under vanskelige Forhold, stod han i Spidsen for denne Forening indtil sin Død.

2) **Frederik,** dansk Komponist, foreg.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 14. Juni 1854. Tidlig viste hans musikalske Begavelse sig og udviklede sig under Faderens Vejledning. Allerede som 12 Aars Dreng begyndte han at gøre Tjeneste ved det kgl. Teater som Guitar-, Mandolin- og Viola d'amore-Spiller, eller med hvad der ellers forefaldt af Musik bag Kulisserne. 1867—70 var han Elev ved Konservatoriet, ved hvilket han senere (1881—93) blev ansat som Lærer i Klaverspil. Sin Teaterløbebane havde han imidlertid fortsat, idet han 1872 blev Operarepetitør og 1884 anden Kapelmester. 1877 overtog han tillige Dirigentstillingen i Cæciliaforeningen, hvis store kunstneriske Fremgang i de senere Aar skyldes hans store Dygtighed og aldrig trættede Energi. Med det af ham (1887) stiftede »Madrigalkor« besøgte han Stockholm og Paris under Udstillingerne og vakte megen Opmærksomhed. Som Komponist har han optraadt med to Operaer, »Det hemmelige Selskab« (1888) og »Den trekantede Hat« (1894), Balletterne »Aditi« og »En Karnevalsspøg i Venedig«, Musik til Skuespillene »Roland's Datter«, »Farao's Ring«, »Tusind og en Nat«, »Det grønne Haab«. Desuden med en Symfoni (D-mol), en Suite for Strygeinstrumenter med Trompet, Nonet med Træblæsere, 2 Strygekvartetter, en Pianokvintet over Motivet af Folkevisen »Ebbe Skammelsøn«, Orkesterstykke over Folkevisen »Stolt Mettelil«, Violinsonate, Kantate ved Händel's Mindefest og j ved det kgl. Teaters 150 Aars Jubilæum, forskellige Klaversager og Sangmusik, Romancer, større Sangscener og *a capella*-Musik. *A. H.*

Rung, S. se Keller.

Runge, Philipp Otto, tysk Maler, født 23. Juli 1777 i Wolgast, død 2. Decbr. 1810 i Hamburg. R., Elev af Herterich, for en kort Tid af Kjøbenhavn's Akademi (1799—1800), senere af Dresden's, er i den senere Tid af yngre Kunsthistorikere (Lichtwark, Muther) dragen frem af halv Glemsel. Hans Betydning er vel større kunsthistorisk end kunstnerisk; i sin korte Levetid fik han ikke malet saa meget; en Del ses nu i Hamburg's Kunsthalle: det udmærkede Portræt af Kunstneren med Familie, den karakteristiske allegoriske Komposition »Morgen« o. m. a., en ærlig Kunst, der synes mærkelig uberørt og u-manierert. Den umiddelbare og naive Naturiagttagelse, der titter frem i R.'s Kunst midt i den datidige Malerkunsts akademiske Cadencer, fik en Tid ikke saa ringe Betydning for hamburgsk Kunst. I sine Skrifter [udg. i 2 Bd. 1840] giver han sine kunstneriske Reformkrav et skarpere og mere bevidst Udtryk; han skrev ogsaa et farveteoretisk Værk: »Farbenkugel« [1810]. *A. Hk.*

Rungsted (gl. Form: *Runæstigh, Runsti*), Fiskerleje og Badested i Nordsjælland, Hørsholm Sogn, Lynge-Kronborg Herred, Frederiksborg Amt, smukt beliggende ved Kysten af Øresund, med Badehotel, Toldkontrol, Station paa Kystbanen m. m. R. er et meget gammelt Fiskerleje, hvor der allerede i Christian II's Tid var en privilegeret Kro, og som i 18. Aarh. forenedes med Dronning Louise's Livgeding Hørsholm Gods. Til Godset hørte Rungstedgaard, som senere kom i Privateje, og hvormed forenedes bl. a. Rungstedlund, den gamle R. Kro, der er bleven bekendt ved Digteren Johannes Ewald's Ophold her 1773 — 74. Til Minde om ham er der paa »Ewald's Høj« ved R. rejst en Granitstøtte med Portrætmedaillon. *H. W.*

Runhent er et af de ældste oldnordiske Versemaal og findes tidligst i Egil Skallagrimsson's Hovedlæsning fra 936. Det karakteristiske ved R. er, at Linierne rime indbyrdes ved Slutningsrim (ikke Indrim); de kunne da rime parvis, eller 4 eller ogsaa alle 8 Linier med hinanden. Krydsrim findes derimod ikke. Liniernes Stavelseantal kan variere, dog ikke inden for det samme Digt. I øvrigt er et Digt i R. ganske indrettet som andre Draper med det sædvanlige Bogstavrim og Inddeling ved Omkvæd (*Stef*). *F. J.*

Runing se Appretur S. 987.

Runkelroe se Bede S. 736.

Runologi, Videnskaben om Runer (s. d.).

Runø, Rouno, Ø i Riga-Bugten, hører til det russiske Guvernement Livland og ligger 36 Km. O. N. O. f. Domesnes samt 68 Km. fra Øsel. Arealet er 11 □ Km., og Folketallet er ca. 400, der taler Svensk og lever af Fiskeri, Sæljagt, Kvægavl samt Dyrkning af Rug og Kartofler. Svenskerne maa have bosat sig paa R. før 1341, og de have endnu bevaret mange Ejendommeligheder i Sæder og Skikke. *H. P. S.*

Ruotsinsalmi, Svensksund, Sund i den finske Skærgaard ved Udløbet af Kymmene-Elven. R. er bekendt fra to Søslag, der fandt Sted 1789 og 1790, af hvilke Russerne sejrede i det første og Svenskerne i det andet. *H. P. S.*

Rupee [rupi!] (Sanskrit: *rûpya*, Sølv), Møntenhed i britisk Østindien samt i tysk og britisk Østafrika. Sølvmønten prægedes først 1542 af Scher Shah af Vægt 176 Troygrains, eftergjordes

derefter mangfoldigt og med mange Afvigelser. Et Dekret af 1818 satte 1 Madras-R. til 16 Annas, 11,664 Gr. 11/12 fint Sølv. Denne R. antoges af Præsidentskabet Bombay og blev 1835 som Company's R. almindelig. Foruden Inddelingen i 16 Annas à 12 Pies findes ogsaa andre Inddelinger, f. Eks. paa Ceylon i 100 Cents. I Septbr. 1897 fik R. Værdien 1 sh. 4 Pence brit. Sterling = 1 Kr. 21 Øre. *N. J. B.*

Rupelmonde, By i Belgien, Provinsen Østflandern, har faaet Navn af sin Beliggenhed ved Schelde lige over for Floden Rupel's Udmunding i denne. R. har Fabrikation af Sejldug og Kniplinger, driver Teglbrænding, Skibsbygning, Fiskeri og Handel og har (1894) 3,188 Indb. Her fødtes 1512 den bekendte Kartograf Mercator. *M. Kr.*

Rupert, den Hellige, levede i 7. Aarh., men hans Liv er indhyllet i Sagn. Han kaldes Bayern's Apostel, og han har ogsaa virket for Kristendommens Sag i Bayern, men den første Missionær har han ikke været. Hans Liv er sagnagtig skildret i »Gesta sancti Hrodberti« fra 10. Aarh. (udgivet i »Archiv fur österreichische Geschichte«, 1882). (Litt.: Friedrich, »Das wahre Zeitalter des heiligen R.« [1866]). *A. Th. J.*

Rupert fra Deutz, Mystiker, født i Slutn. af 11. Aarh., død 4. Marts 1135, fra 1120 Abbed i Deutz, hvor han døde. R. var en meget frugtbar Forfatter, og navnlig har han skrevet eksegetiske Værker, saaledes Fortolkninger til Job, Joh. Aab., Højsangen, de 12 smaa Profeter og Prædikeren, men ogsaa andre Værker, deriblandt *De voluntate dei*, hvori han skarpt angriber to af Tidens største Teologer Vilhelm fra Chalons og Anselm fra Laon, og med Vilhelm disputerede han i den Anledning mundtlig i en stor Forsamling i Chalons. R. følger Augustin ved Spørgsmaalet om Guds Skabervilje og det ondes Forhold til denne, men fører Tankerne videre ud: Det onde ændrer ikke Guds oprindelige Verdensplaner, Gud havde forud for det ondes Opkomst bestemt at lade Sønnen inkarneres; det onde kolliderer heller ikke med Begrebet Guds Almagt, thi det onde er i sig selv kun negativt. Sine dogmatiske Anskuelser har han især udviklet i *Commentarius de operibus sanctae Trinitatis* i 42 Bøger, halvt et eksegetisk, halvt et dogmatisk Værk, hvori han gennemgaar næsten hele Bibelen og udlægger den, men ganske vist uden hermeneutisk Metode, med stadige mystiske Aliegoriseringer. Transsubstantiationen lærte R. ikke, han holdt paa Elementernes Bevarelse, og derfor blev han senere angreben. Den bedste Udgave af R.'s Skrifter er Udgaven i Venezia 1751. *A. Th. J.*

Rupert-Flod, Flod i Dominion of Canada, udspringer i Lake Mistassini i Provinsen Quebec, strømmer i vestlig Retning og udmunder efter et Løb paa 480 Km. i James-Bugten. *H. P. S.*

Ruphia se Ladon.

Rupie d. s. s. Rupee.

Rupp., ved Plantenavne Forkortelse for H. B. Ruppius, tysk Botaniker, (1689—1719).

Ruppia se Havgræs.

Ruppin se Neu-Ruppin.

Rupr., Rpr., ved Plantenavne Forkortelse for F. J. Ruprecht (1814—70), der har berejst Kaukasus og studeret dets Flora.

Ruprecht, Kurfyrsteaf Pfalz, tysk Konge (1400—10), født 1352, død 18. Maj 1410, ledede Kurfyrsterne, som afsatte Kong Wenzel, og blev straks derpaa 21. Aug. 1400 valgt til Konge efter at have lovet at regere i Overensstemmelse med Kurfyrsterne. Hans Magt over Riget blev kun ringe, Aachen lukkede sine Porte for ham, saa han maatte krones i Köln, og da han med en Lejehær søgte at erobre Milano fra Galeazzo Visconti, led han et Nederlag mod Condottiererne Oktbr. 1401. Ved hans Død var Riget splittet, og Wenzel opretholdt endnu sit Krav paa Kronen. *J. L.*

Ruprecht, Prins af Pfalz, engelsk Kriger, født 17. Decbr. 1619 i Prag, død 29. Novbr. 1682, tredje Søn af Kurfyrst Frederik, Konge af Böhmen og Elisabeth, Jakob I's Datter, kæmpede først i Trediveaarskrigen. I den engelske Borgerkrig blev han 1642 Karl I's Rytteranfører og nød Ry som uovervindelig, til Cromwell slog ham ved Marston Moor 1654. Da han overgav Bristol til Fairfax efter Slaget ved Naseby, fik han Kongens Ugunst og forlod England, men traadte 1648 i Prins Karl (II's) Tjeneste som Flaadens Fører; hans Plan om at hjælpe Karl I fra England mislykkedes, og fra nu af førte R. et eventyrligt Korsarliv langs Portugal's, Spanien's, Afrika's og Vestindien's Kyster, ofte haardt forfulgt af Admiral Blake; af de Priser, der opbragtes, levede for en Del Karl (II) og hans Hof, indtil R. opgav sine Farter 1653. Efter 6 Aars Borteværen kom R. 1660 atter i Kong Karl II's Tjeneste. To Gange førte han Flaaden mod Hollænderne 1666 og 1672, men disse vandt. R. var stærk og høj, England's bedste Tennisspiller og syslede desuden med Matematik og Kemi; Opfindelsen af Prinsmetal tillægges ogsaa ham. Han døde som Guvernør i Windsor. *J. L.*

Ruptur (lat.) d. s. s. Bristning, Sprængning.

Rurāl (lat.) landlig.

Rurer se Rankefødder.

Rurik, Grundlægger af det russiske Rige, Hersker i Novgorod, indkaldt 862(?), død 879. Den russiske Historieskriver Nestor beretter, at Slaverne, der levede i indbyrdes Strid, gik til Varægerne eller »Rus«, som de kaldtes, og bad disse komme og regere over deres Land. De tre Brødre Rurik, Sineus og Truvor droge da til dem over Havet med hele Folket Rus 862(?). — Dette Folk, efter hvem Landet fik Navn, synes at stamme fra Skandinavien, da Finnerne kaldte Svenskerne Rus. R. blev Hersker i Novgorod, hans Efterfølger Oleg flyttede Herskersædet til Kiev. R.'s Æt uddøde med Ivan den Skrækkeliges Søn Feodor 1598. (Litt.: Vilh. Thomsen, »Ryska rikets Grundlägning genom Skandinaverna« [1882]; Rambaud, »Rusland's Historie« [oversat af Thorsøe]; Nestor, »Russisk Krønike«, oversat af Smith [Kbhvn. 1869]). *J. L.*

Rurki (eng. Roorkee), By i Distriktet Saharanpur af de britisk-indiske Nordvestprovinser, ved den sejlbare Ganges-Kanal, har store Værksteder og Jærnstøberi til Kanalarbejderne, Thomson College for Ingeniører, fortræffeligt Observatorium og (1891) 17,376 Indb., deraf 1,053 Kristne. *M. V.*

Rurutu (Reteroa), en af de franske Tubuai-Øer i det store Ocean, 50 □Km. stor, omgiven

af et Koralrev, med smukke, frugtbare Dale og beboet af 6—700 protestantiske Poiynesiere. Cook opdagede den 1769. Lord Byron gjorde den til Skueplads for sit Digt »The island«. *M. V.*

Rus se Deposition.

RUS, Broder, en Sagnskikkelse fra Middelalderens Slutning. Djævelen kommer i menneskelig Skikkelse til Klosteret, bliver optagen som Kokkedreng og lokker Prioren og hele Munkeskaren til Utugt og Vellevned; han er lige ved at føre dem alle til Helvede, da hans Væsen opdages, og han drives bort med Messesang; senere, da han har besat en engelsk Kongedatter, betvinges han atter, maa trælle som Lastdyr for Abbeden og manes til sidst ud paa øde Steder, hvor han intet Menneske kan skade. Skuepladsen for Sagnet er Esrom Kloster i Nordsjælland, men det blev tidlig kendt i vide Kredse; saaledes findes det, med sit rette Hjemsted nævnt, i et højtysk Digt, endvidere i en plattysk Bearbejdelse, der danner Grundlag for den fri og kvikke danske Omarbejdelse (»Broder Russes Historie«, 1555 og ofte senere); et »Broder Russes Hul« vises endnu paa Esrom Kloster. Sagnets Grundlag menes at være det, at en Jens Kravse i Esrom, der havde hengivet sig til et ganske verdsligt og forargeligt Liv, Aar 1371 blev udstødt af Benediktinerordenen og sat i Band af Lund's Ærkebiskop. Selve Navnet (*Rus*, paa Højtysk Bruder Rausch) har dog intet med ham at gøre, men betegner ham blot som Rusens og Fylderiets Repræsentant. (Litt.: C. Bruun, »Broder Russes Historie« [Kbhvn. 1868]; Kaikar, »Ordbog« [3. Bd.: Rus]). *A. O.*

Rusa, By i Mellemrusland, Guvernement Moskva, ligger ved den lille Flod R., der falder i Moskva. (1897) 2,505 Indb. R. driver Garveri og Bomuldsvæveri samt Handel med Træ. I Nærheden findes gamle Fæstningsanlæg. *H. P. S.*

Rusaolie se Palmarosaolie.

RUSCUS L., Slægt af Konvalfamilien, fleraarige Urter med yderst ejendommelige Lysskud, idet der i Hjørnerne afsmaa, skælformede Blade findes tætsiddende, bladformede og læderagtige Grene (Kladodier), som gerne ere drejede saaledes, at deres Overside vender nedad eller i det mindste til Siden, og som paa Midten bære een eller nogle faa Blomster paa korte Stilke. Tvebo. Hanblomsterne have 3 Støvdragere, forenede til et Rør, der i Hunblomsterne, hvor Støvdragerne jo i øvrigt ere golde, omslutte den korte Støvvej. Bær med et Frø. 3 Arter, mest i Middelhavsomraadet. *R. aculeatus* L. er en 0,3—1 M. høj Halvbusk med stive og stikkende Kladodier. Foruden i Middelhavslandene lever den i Belgien, Storbritannien og Vestfrankrig og er meget haardfør; den dyrkes i Koldhus og Stuer. *R. Hypophyllum* L. (Madeira—Kaukasus) og *R. Hypoglossum* L. (Spanien—Balkan-Halvøen) have ikke stikkende Kladodier; hos den sidste er Blomsterstandens Støtteblad stort og løvbladagtigt. *A. M.*

R. formeres ved Aflæggere eller Rodskud. De dyrkes i Koldhus og anbringes paa Friland om Sommeren. *L. H.*

Ruse er et tragtformet Fiskeredskab, der udsættes paa Havbunden til Fangst af forskellige Fiskearter, saasom Aal, Sild, Torsk og Rejer. R. bindes som Regel af Bomuldsgarn med Masker, hvis Størrelse bestemmes efter det Fiskeri, hvortil den skal bruges. Den inddeles ved Bøjler af Træ, som aftage i Størrelse hen imod den bageste Ende af R., i forskellige Rum (Bøjlerum). Inden i R. er for hver Bøjle igen anbragt tragtformede Garn, de saakaldte Kalve, som ere fastgjorte med den brede Ende til Bøjlerne, og som vise med den spidse Ende hen imod Bagenden af R. Disse Kalve ere bestemte til at vanskeliggøre Fisken at undslippe af R., naar den først er passeret igennem dem. Det bageste Rum i R., der er beregnet til Optagelse af Fisken, kaldes »Gumpen«. Til den er i visse R., f. Eks. Aaleruser, fæstet en »Kube«, flettet af Vidier, i hvilken Aalen opsamles. For at lede Fisken ind i R. er der i Alm. i R.'s »Forgarn« eller »Forliv« (forreste Bøjlerum) fæstet vertikalt staaende

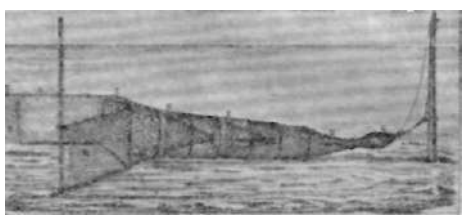

En Aaleruse. *A* og *B* Armene, *C* Rad, *E* og *F* Kalve, *G* Kuben, *H* Gumpen, *I* Forgarn.

Garn af kortere Længde, »Armene«, og til den ene af disse et andet vertikalt staaende Garn af større Længde, »Raden«. Armene sprede noget ud til Siderne. Raden sættes i R.'s Retning i Alm. med den inderste Ende i Forbindelse med Land eller Kysten. Naar Fisken støder mod Raden, ledes den under den videre Gang langs Raden udefter til R. og ved Hjælp af Armene ind i denne. I flere Slags R., saasom Torskeruser, stilles Raden midt for R., saa at den kan »fiske« fra begge Sider. Undertiden er Raden ikke i Forbindelse med Kysten, men sættes ude paa Dybet. R. kaldes da »frit staaende«. Ved Aalegaarde anvendes i Stedet for Rad af Garn et Gærde af Ris (se Aalegaarde).

R. fortøjes enten til Pæle, der rammes i Bunden, eller til indstroppede Sten. Denne sidstnævnte Fortøjningsmaade bruges fornemmelig, naar R. udsættes paa dybt Vand »fritstaaende«. Paa Overkanten af Raden anvendes Korkflaad, paa Underkanten Vægte af Sten eller Bly.

Dimensionerne af R. ligesom ogsaa forskellige Detailler ved deres Konstruktion variere meget efter den Brug, der gøres af dem. Anvendt ud for aabne Kyster, f. Eks. til Fangst af Aal, maa R. og deres Fortøjning være af betydelig Størrelse og Styrke, medens de til Fangst i mere lukkede Farvande, f. Eks. af Rejer, ere langt mindre og lettere. Ogsaa Maskevidden varierer selvfølgelig meget, fra 12 til 16 Knuder (halve Masker) pr. Alen i en Torskeruse til 65 å 75 i en Rejeruse. ***F. D.***

Ruse, H., se Rysensten.

Ruseaal kaldes Aal, der fanges i Ruser.

Rusebøjler kaldes en Vare, som Skoven jævnlig leverer af Grangrene, Bjærgfyr- eller Enestammer, Skud af Pil, Hassel o. fl. Buske; R. bruges oftest med Barken paa; de maa ikke være

tykkere, end at de kunne bøjes i en Cirkel, men tillige saa tykke, at de ere stærke nok til at taale de Stød og Træk, som en Fiskeruse er udsat for. *C. V. P.*

Ruséllæ, en gammel By i Etrurien, 0. f. *Lacus Prilius* og godt 10 Km. fra det tyrrhenske Hav. Den blev erobret af Romerne 294 f. Chr. Betydelige Rester af dens svære Mure og andre Ruiner findes ved det nuværende Bagni di Roselle i Nærheden af Grosseto. *H. H. R.*

Rushville [ra'švil], By i U. S. A., Stat Indiana, ligger 65 Km. 0. S. 0. f. Indianapolis og har Savskærerier samt Handel med Korn og Kvæg. (1900) 2,292 Indb. *H. P. S.*

Ruskin [re'skin], John, engelsk Forfatter, født Febr. 1819 i London, død 20. Jan. 1900 i Brantwood (ved Coniston). R. var af skotsk Slægt, opdroges strengt religiøst og levede et ensomt Barneliv optaget af Fordybelse i Naturen. Det nøje Samliv med Forældrene og de mange Rejser med dem modnede ham tidlig. Rejserne 1833 til Alperne og 1835 til Nordfrankrig virkede som en Aabenbaring paa ham, og begejstret hengav han sig nu til Studiet af Natur og Kunst (gotisk Arkitektur). Knap voksen optraadte han i Litteraturen med Tidsskriftsartikler. Han skrev Mængder af Digte og forfattede i Flæng Artikler om Geologi, Botanik, Arkitektur og skønlitterære Emner; tegnede og malede ogsaa. Efter Studietiden ved *Christchurch College* i Oxford skrev han 1842 sit epokegørende »Modern Painters«, hvis 5 Bd. [indtil 1860; ny Opl.] revolutionerede engelsk Kunstopfattelse. I glimrende, aandfuld, stærkt springende Stil gav han her sit paa moralske Værdier byggede Kunstsyn, ensidigt, paradoksalt, tankevækkende; han viste sine Landsmænd Maleren Turner's udødelige Værd, gav Programmet for de senere Prærafaelitter (for hvem han ogsaa ved et særligt Skrift 1851 og yderligere i Pressen var en glimrende og sejrrig Stridsmand, se Præraffaelitter), han krævede Kunsten i Haandværket og lovpriste den religiøst farvede gotiske Kunst. Samme Synspunkt træder frem i »Seven Lamps« og »Stones of Venice« [1851—53; med Illustrat. af R. selv; en Forherligelse af venetiansk Gotik). Skønt Moralisten og Socialfilosoffen tidlig træde frem i R.'s Skrifter, der blande alt muligt sammen i geniale og lunefulde Indfalds Virvar, er det dog tørst fra ca. 1860, at de socialøkonomiske Ideer blive de bærende. Selve hans Kunstsyn fører over til disse: Kunsten skulde gennemtrænge og befri Masserne, Haandværket skulde være individuelt præget og befries for Maskinernes Slaveri; ved enestaaende Energi og tændende Begejstring var det ogsaa lykkedes R. at hæve sin Nations Kunstsyn, at fremtrylle demokratiske Tegneskoler rundt om, at faa oprettet et Tegneakademi i Oxford, et pædagogisk Kunstmuseum ved Sheffield, ved store pekuniære Ofre at genopvække halvuddød Haandværkskunst (Væveskolen i Keswick, Spinderiet paa Man etc.) og vise Vejen til moderne dekorativ Kunst. Som Socialfilosof er han sin Ven Carlyle's selvstændige Discipel. Han afskyer det moderne industrielle arbejdsdelende Samfund og dettes Advokat: den klassiske Nationaløkonomi; de moderne røgfyldte maskinsurrende Storbyer med de ensformige Arbejderkaserner og Proletariatet ere ham en Pest. Han polemiserer mod Økonomiens Værdibegreber, benægter Rentens og Pengenes Ret, stritter imod Maskinernes Magt (dog ikke saa stærkt, som det gerne siges om ham), forherliger Natur- og Landlivet (lidt å la Tolstoi) og ønsker en Art middelalderlig patriarkalsk Gildeforfatning paa moralsk og religiøs Grund og med Respekt for hvert enkelt levende Menneske. Ogsaa her var R. rede til praktiske Forsøg (det, hurtig forsumpende St. Georg's Gilde ude paa Landet, Arbejde for *University Extension* o. l.). R.'s økonomiske Skrifter (»Unto this last«, *Munera Pulveris*, »Time and Tide« m. fl.) ere en besynderlig Blanding af umuligt, forskruet og utopisk og genialt, tankevækkende", dybt og lødigt. Mindre en Tænker end en Seer har han med intuitiv Kraft ofte peget paa saadanne Nydannelser, der alt nu ere i Gang. Hans Økonomi gaar ganske uden for Manchester-Lærens Rammer og former sig som en mægtig, anelsesfuld Sociologi. 1869 blev R. kunsthistorisk Professor (*Slade*-Professor) i Oxford. Som saadan varetog han dog ogsaa i fuldt Maal de sociale Interesser. I den sidste Snes Aar af hans Liv var hans Aand ofte formørket; hans geniale Indfald og Paradokser bleve ofte til barokke Paahit, der modtoges med Smil af de faa Tilhørere. Et af hans mærkeligste og betydeligste Værker er *Fors Clavigera*, der strækker sig ind over hans Sindssygetid: en Mosaik af Betragtninger, i hvilke man følger R.'s bugtede, fantastiske og sensible Tankeløb, hvis Understrøm dog altid er en ren og hensynsløs Oprigtighed. R. har skrevet uhyre meget (en udtømmende Bibliografi udgav Wite [1889—92]; nedenn. Bog af Bardoux indeholder en 6 Siders Liste). Eksempelvis nævnes »The politic. economy of art« [1857], »The elements of perspective« [1859], »Sesam and Lilies«, »Aratra Pentelici« [1870], »Ariadne Florentina« [1873], »Queen of the Air«. Hans Skrifter, der nu sælges i Tusindvis og dyrkes og fortolkes i særlige *Ruskin-Reading-Guilds*, ere udkomne i samlet Udg. (Litt.: Af den meget store Litt. om R. fremhæves: Hovedværket, W. G. Collingwood, *The life and work of J. R.* [Lond. 1893]; J. Bardoux, *J. R.* [2. Udg. 1902]; Hobson, *J. R., social reformer* [2. Udg. 1899]; Biogr. ved Axon [Lond. 1879], Downes [Lond. 1899], Smart [1880], Leurin [Liverpool 1893], Marshall Muther [Lond., 5. Udg. 1897], Mrs. Meynell og Spielmann; R. de la Sizeranne, *R. et la relig. de la beauté*; M. v. Bunsen, »J. R., sein Leben u. sein Wirken« [Leipzig 1903]; R.'s egne »Præterita«). *A. Hk.*

Ruskning se Hør S. 284.

Rusland (hermed etKort), russisk Rossija eller Rossijskaja Imperija, den største Stat i Europa, udgør den større østlige Halvdel af Verdensdelen og besidder desuden hele Nordasien samt den vestlige Del af Mellemasien, saaledes at R. i videste Forstand er dobbelt saa stort som hele Europa og omfatter 1/92 af hele Jordoverfladen samt 1/6 af alt Fastland. Medens det altsaa i Henseende til Areal er Jordens største Magt, staar det, hvad Folkemængden angaar, tilbage for den engelske Verdensstat samt Kina. Følgende Tabel giver en Oversigt over de russiske Lande, deres Størrelse og Folketallet ved Tællingen 1897.

	Areal i □ Km.	Befolkning 9. Febr. 1897	Indb. pr. □ Km.
Egentlige R. . .	4,926,667	94,211,803	19
Polen	127,319	9,455,943	74
Storfyrstendømmet Finland	373,612	2,563,000	7
Kaukasien	472,554	9,248,695	19
Sibirien	12,518,487	5,727,090	0,5

I alt med Russisk Centralasien, Stepperegionen o. a. ca. 22 Mill. □Km. med over 130 Mill. Indb.

I Arealet for det egentlige R. er dog medregnet det asovske Hav med 37,605 □Km. og for Centralasien det kaspiske Hav med 438,688 • Km. og Aral-Søen med 67,769 □Km. Hele det russiske Rige falder altsaa i en asiatisk og en europæisk Del, under hvilken sidste dog ogsaa administreres Dele som de østlige Partier af Guvernementerne Perm og Orenburg samt Kaukasien, der geografisk hører til Asien.

Oversigt over Indholdet.

	Side		Side
Naturforhold	305	Undervisningsvæsen	319
Klima	307	Retspleje	320
Plante- og Dyreverden	308	Hær- og Befæstningsvæsen; Søvæsen . . .	321
Befolkningsforhold . .	309	Mønt, Maal og Vægt	324
Statsforfatning og -forvaltning	311	Samfærdselsmidler . . .	325
Finansvæsen	313	Sprog	325
Industri	313	Litteratur	327
Handel og Skibsfart . .	315	Kunst	336
Landbrug	317	Musik	338
Andre Næringsveje . .	318	Historie	339

Naturforhold.

Det i egentligste Forstand europæiske R. grænser mod Nord til Ishavet, der fra Jacobs-Elven til Kara-Floden, naar Indskæringer som det hvide Hav og Tschesskaja-Bugten tages med i Betragtning, har en Længde af 9,000 Km. R.'s Østgrænse, hvis Længde anslaas til 4,300 Km., dannes af Kara-Floden, Ural-Bjærgene, Ural-Floden samt det kaspiske Hav. Mod Syd danne Manytsch-Lavningen, det asovske Hav og Sorte-Havet en Grænselinie paa ca. 3,430 Km. Vestgrænsen, hvis samlede Længde er 11,250 Km., dannes af Rumænien, Østerrig-Ungarn, Tyskland, Østersøen, samt paa en Strækning af 536 Km. af Sverige og paa 762 Km. af Norge. Af den samlede Grænselængde falder den mindste Del paa Landgrænserne, men til Trods for at R. mod Syd, Vest og Nord beskylles af Havet, ere dets Kyster dog af ringe Kulturbetydning, da de dels høre til mindre Indhave, hvis Adgange tilhøre fremmede Magter, dels periodisk spærres af Is. Sortehavets Nordkyst er en 30—50 M. høj, brat Plateaurand med Strandsøer og bugtlignende Flodmundinger (Limaner), men uden gode Havne. Sydsiden af Krim har en stejl Fjældkyst med maleriske Bugter og Vige. Omkring det asovske Hav ere Bredderne lave og flade og uden en eneste god Havn. Den vigtigste Kystlinie er Østersøkysten fra den tyske Grænse til Neva. Fra Memel til den finske Bugt er den flad, sandet og dækket af Klitter, hvorimod denne Bugts Sydkyst ved sine bratte Klinter og Skær minder om Finland's Kyster. Den eneste Østersøhavn, der nogenlunde er sikret mod Tilfrysning, er den sydligste, Libau, idet Havnene ved Riga-Bugten som Regel ere tillagte over 4 og ved den finske Bugt endogsaa over 5 Maaneder om Aaret. R.'s vigtigste Øer i Østersøen ere Dagø og Øsel. Ishavskysten, hvor indtil Peter den Stores Dage Rusland havde sin eneste Havn (Archangelsk), er paa Grund af Isforholdene og den afsides Beliggenhed uden Betydning, og det samme gælder Halvøen Kanin samt Øerne Kalgujev, Vaigatsch og Novaja Semlja.

Terrain. I Henseende til Terrainforholdene er R. for største Delen Lavland og Slette, og Bjærgland forekommer kun tre Steder, i Finland, Ural samt paa Sydsiden af Krim. Ural, der med en Længde af 2,600 Km. nogenlunde følger den 60. Meridian, er en ret lav Bjærgkæde med en jævn og ensformig Vestskraaning og en mere stejl og uregelmæssig Østside. Kæden danner Vandskel mellem de østeuropæiske og de vestsibiriske Floder og spiller ved sine Mineralskatte en stor Rolle for det russiske Samfund; men en geografisk Grænse mellem to forskellige Landomraader danner den ikke. Hverken med Hensyn til Overfladeformen og Klimaet eller Plante- og Dyreverden er der Forskelligheder til Stede 0. og V. f. Ural. Og for Folkeforskydninger har Ural heller aldrig været nogen besværlig Hindring, da den ikke er en sammenhængende Bjærgmur. Ved at overskride det mellemste Parti, det saakaldte »malmrige Ural« faar man næppe engang Indtryk af at passere et Bjærgland; derimod hæver i den sydlige Del, det »skovrige Ural«, Jaman Tau sig til 1,650 M., og i den nordlige, det »øde Ural«, stiger T511 Pos til 1,660 M. Højderne ligge dog stedse under Grænsen for den evige Sne. I geologisk Henseende er Ural af stor Interesse. Medens Jordlagene i den østeuropæiske Slette ligge vandret eller næsten vandret, saaledes som de oprindelig aflejredes paa Havets Bund, ere de her foldede og pressede sammen under et Øst fra kommende Tryk. Paa Østsiden af denne Bjærgbue foregik der store Spaltedannelser og Indsænkninger, der ledsagedes af Frembrud af talrige Eruptiver. Disse Omvæltninger skete allerede i den palæozoiske Tidsalder, og langs Vestskraaningen følge arkaiske, siluriske, devoniske og carboniske Dannelser, der i smalle Baand afløse hverandre Vest paa. Ural-Kæden har to mindre Forgreninger inden for det europæiske R. Vestgrænsen for Petschora's Strømomraade dannes af de saakaldte Timan Bjærge, hvis brede, afrundede, indtil 315 M. høje Terrainbølger fortsættes mod Nordvest indtil Ishavet. Fra Ural's nordligste Spids indtil Jurgo-Strædet strækker sig de lave Pae-Choi-Bjærge, af hvilke Vaigatsch og den bjærgrige Novaja Semlja kan betragtes som en Fortsættelse.

I Modsætning til Ural-Egnene er paa den store russiske Slette Lagenes Stilling som sagt horisontal og uden væsentlige Forstyrrelser. Og der er faa Egne paa Jorden, der have en mere uforstyrret geologisk Udvikling fra de ældste Tider og indtil nu. De nordvestlige Dele af R. ere allerede i de ældste Tider dukkede frem af Havet som en første Begyndelse til de udstrakte Sletter. Langt senere blottedes de nordlige og centrale Egne, og først i en geologisk talt sen Tid har Havet trukket sig tilbage fra de sydlige og sydøstlige Dele. Følgelig træffer

man yngre og yngre Dannelser, jo længere man kommer mod Sydøst, og ved en Vandring tværs over Landet fra den finske Bugt til Ural vilde man fra Egne med arkaiske Bjærgarter passere Bælter med de følgende Perioders Dannelser, indtil man i de centrale Egne kom i Berøring med de vidt udstrakte Perm'ske Formationer, hvorefter man paa Ural's Vestside vilde træffe de samme ældre Lag som mod Vest, men i omvendt Rækkefølge og i smallere Baand. Der er altsaa Grund til at slutte, at disse ældre Dannelser ogsaa danne Underlaget i de centrale Egne. De ældste Bjærgarter, Granit og Gnejs, træde uden for Finland kun frem i Dagen i Guvernementerne Olonets og Archangelsk samt i Floddalene i Volhynien, Podolien og Cherson. Af den palæozoiske Tidsalders Perioder er det navnlig Devontiden, der spiller en Rolle i R., idet dens Aflejringer dække et Areal paa over 200,000 □ Km. I Kulperioden dannedes den produktive Kulformation ved Donez-Floden, hvis Udstrækning er paa 29,000 □Km. Produktive Kuldistrikter findes ogsaa i Guvernementerne Tula, Rjasan og Kaluga; men for øvrigt er det væsentligst Kulformationens uproduktive Lag (Bjærgkalken), der ere repræsenterede i R. I Triastiden synes det europæiske R. at have været Fastland, der dog i Juratiden atter dækkedes af et Hav, som paa ny indsnævredes stærkt i Kridtperioden. I det sydlige og sydøstlige R. fulgte umiddelbart det tertiære Hav, der er blevet kaldt det »sarmatiske< og maa tænkes som et indelukket Bassin med Brakvand paa Grund af stærk Ferskvandstilførsel. Dette Hav, der oprindelig strakte sig fra Wien til Aral-Søen, indsnævredes mere og mere, og som en Rest deraf maa det kaspiske Hav betragtes. I dets Aflejringer findes Brakvandsformer af Snegle og Muslinger samt Datidens store Landdyrarter som Dinotherier, Mastodonter og Strudse.

Det var dog først i Løbet af Kvartærtidens første Afdeling, Diluvialtiden, at R.'s nuværende Overflade fik sin endelige Udformning. Det kaspiske Hav havde dengang en betydelig større Udbredelse end nu. Ikke alene indbefattede det Aral-Søen; men i det europæiske R. strakte det sig langs Manytsch-Lavningen indtil Foden af Ergeni-Højderne og fra Knæet ved Zarizyn langs Østbredden af Volga indtil Kama. Dette Hav, hvis Overflade laa henimod 100 M. højere end det nuværende kaspiske Hav, dækkede Landet mellem nedre Volga og Ural med sine jævne og flade Aflejringer, der nutildags danne Jordbunden i den store aral-kaspiske Saltsteppe. Den større vestlige Del af det sydlige R. eller et Areal, der er halvanden Gang større end Frankrig, har ligeledes en ganske jævn og flad Jordbund, hvis Ensformighed kun afbrydes af Flodernes dybe og brat indskaarne Erosionsdale; men Dannelserne ere her endnu finere end de, der aflejres paa en Havbund. Med en Mægtighed fra 1—20 M. bestaar Steppejordbunden af et fint, leragtigt Stof, der indeholder opløselige Salte i usædvanlig stor Mængde, men hverken er lagdelt eller indeholder Forsteninger. I Dannelsesmaade svarer den til den navnlig fra Kina bekendte Løss, der er opstaaet ved Vindens Aflejring af findelte Forvitringsprodukter i et tørt Steppeklima. Endelig er der paa Overfladen af denne Løssbund dannet den saakaldte >sorte Jord« (Tschernosem), som i Tykkelse ingensteds overskrider 2 M., og hvis Dannelse skyldes Steppevegetationens Indflydelse paa den ejendommelige Jordbund, idet de med Regn- eller Snevandet nedsivende Humussyrer med de underliggende Dannelser indgaa Forbindelser, paa hvis Tilstedeværelse den store Frugtbarhed beror. Samtidig med, at det kaspiske Hav havde sin største Udbredelse, dækkedes 3 Mill. □ Km. af det mellemste og nordlige R. af de Ismasser, der fra Skandinavien og Finland bredte sig ud over Omlandet. Under sin største Udbredelse naaede Isen til ca. 50° n. Br., idet den dog ved Dnjepr naaede 49° n. Br., og i det højere Land mellem Dnjepr og Don trak sig tilbage til Egnen N. f. Orel. Mod Øst naaede Isen omtrent til en Linie over Saratov, Pensa, Vjatka og Timan-Bjærgene. Jo længere man fra denne Grænse for Isens største Udbredelse gaar mod Nord og Vest, des længere har Isbedækningen varet, og des mere har Overfladen faaet sin endelige Udformning ved Gletschernes Virksomhed. Og navnlig i Østersøprovinserne og Litauen træffer man et bølgeformet Morænelandskab med en Vrimmel af Søer, Sumpe og Moser. For Resten har man indtil den nyeste Tid haft en forkert Opfattelse af R.'s Terrainforhold, idet man har antaget Tilværelsen af en nordlig og en sydlig Landryg, af hvilke den første, den saakaldte uralisk-baltiske, fra Ural skulde strække sig mod Sydvest til Valdaj-Gruppen og derfra videre hen imod Østersøens Sydkyst, medens den sydlige, som man har kaldt den uralisk-karpathiske, skulde udbrede sig over Sydrusland paa Nordsiden af det asovske og sorte Hav. Nu have imidlertid den russiske Generalstabs Opmaalinger ledet til det Resultat, at disse Landrygge slet ikke eksistere. Derimod breder et lavt Centralplateau sig fra Valdaj (330 M.) mod Sydøst til hen imod nedre Don med en Udløber mod Vest til Egnen ved Vilna, og det har ligeledes vist sig, at der paa Vestsiden af Volga (Ergeni-Højderne) og Vestsiden af Dnjepr indtil Karpatherne findes højere Land, hvis Niveau overalt er over 170 M. og som Regel kan ansættes til 2—300 M. Endelig dannes Vandskellet mellem Dvina og Volga under 60° n. Br. af en lav Rygning. — Paa Halvøen Krim, der kun ved den 10 Km. brede Landtange ved Perekop er forbunden med det øvrige R., fortsætte de sydrussiske Steppeflader sig med uforandret Ydre gennem den nordlige og midterste Del, indtil de mod Syd hæve sig jævnt til de tauriske Bjærge, der med en Længde af 180 Km. følge Sortehavets Kyst fra Sevastopol til Bugten ved Kaffa. Bjærglandets gennemsnitlige Bredde er 35 Km., Kamhøjden ligger mellem 1,000 og 1,300 M., og de højeste Punkter ere Roman Kosch (1,570 M.) og Tschatyr-dagh (1,564 M.). Syd paa falder Kæden brat af mod Havet, der i faa Kilometres Afstand fra Kysten har en Dybde paa 100 M.

Paa Malme og værdifulde Mineraler er den russiske Slette som Følge af sin geologiske Bygning temmelig fattig. Af Betydning ere dog de allerede nævnte Stenkulslag. Og desuden er Ural-Kædens stejle Østside af stor Vigtighed ved sin overordentlige Rigdom paa Jærn, Kobber, Guld og Platin. Jærnet findes især i de berømte Bjærge Vyssókaja Gora ved Nishnij Tagilsk og Gorobla-

god at ved Kuschva, Kobber navnlig ved Nishnij Tagilsk. I Guvernementerne Jekaterinoslav og Orenburg findes Lejer af Stensalt, og tillige udvindes betydelige Saltmængder af Saltsøerne i Guvernementet Astrachan.

Paa Søer er den nordlige og nordvestlige Del af R. overordentlig rig, hvorimod man træffer faa i den mellemste og endnu færre i den sydligste Del. I Nordrusland optage Søerne 40,000 □Km. og i Østersøprovinserne henimod 4 p. Ct. af Arealet. Desuden ere disse Egne rigere paa Sumpe og Moser end noget andet Land i Europa. R.'s største Sumplandskab findes i Vestrusland ved Pripet, hvor dets for det meste skovbevoksede Flader indtage et Areal paa 88,000 □Km. Siden 1870'erne har man dog ved Anlæg af flere Tusinde Kilometer Kanaler og Grøfter tørlagt store Dele af saavel dette som andre Sumplandskaber. En særlig Slags Søer ere Saltsøerne (Elton, Baskuntschak) samt de flade Saltsumpe, der forekomme i Egnene ved det kaspiske Hav. Med Floder er R. ligeledes vel forsynet, og man regner, at Landets 150 største have en samlet Længde paa 76,000 Km. Til Ishavet strømmer Petschora, og til det hvide Hav Mesen, Dvina og Onega. Den finske Bugt optager Peipus-Søens Afløb Narova samt den vandrige Neva, der afvander Søerne Ladoga samt Onega gennem Svir og Ilmen gennem Volchov. Riga-Bugten optager Düna, og fra Vestrusland og Polen strømme Njemen og Weichsel direkte til Østersøen. I det sorte Hav falde Dnjestr, Bug, Dnjepr, der navnlig i R.'s ældre Historie har spillet en stor Rolle, og hvis nedre Løb danner en Række Strømsnævringer (Porógi), samt Don. Endelig flyder mod Sydøst til det kaspiske Hav Europa's største Flod og R.'s egentlige Pulsaare Volga, der har en Længde af 3,570 Km., samt Grænsefloden Ural. Et fælles Træk for Volga, Don og Dnjepr er det, at de vestlige Bredder ere høje, hvorimod de østlige ere lave og flade. Af indgribende Betydning for Kulturlivet og tillige et storslaaet Fænomen er Isgangen og Højvandet i Floderne, der opstaar som Følge af Snesmeltningen om Foraaret. Ifølge mange Aars Iagttagelser begynder Isgangen paa Dvina ved Archangelsk 13. Maj, paa Volga ved Astrachan i Slutningen af Marts og ved Nishnij Novgorod 20. Apr. Neva bryder op i Slutningen af April, Diina ved Riga 30. Marts og Don ved Rostov 25. Marts. Paa Petschora begynder Isgangen først i Juni. V. f. Moskva's Meridian er Højvandet 4 M. og 0. f. 9 M. over Vinterens Isdække. I Nærheden af Samara varer Volga's Højvande 2 Maaneder, i hvilken Tid omtrent $^2/_3$ af den aarlige Vandmængde passere forbi, samtidig med at den lave østlige Bred sættes under Vand.

(Litt. Foruden geografiske Haandbøger, Rejseværker af Pallas, Gmelin, Güldenstedt, Erman, J. G. Kohl, H. Blasius, Gautier, F. Weber, Guthrin, A. Demidoff, A. G. Schrenck, Adolf Jensen, K. E. Franzos og F. Schütz samt Rejsehaandbøger af Murray og Baedecker nævnes »Beiträge zur Kenntniss des russischen Reichs«, udg. af v. Baer, Helmersen o. fl.; Erman, »Archiv zur wissenschaftlichen Kunde Russland's« [Berlin 1841—66]; D. Wallace, *Russia* [Lond. 1877]; A. Leroy-Beaulieu, *L'empire des Tsars* [Paris 1881—89]; F. M. Waldeck, »Russland« [Leipzig 1882—86]; Neelmeyer-Vukassovitsch, »Russland« [Leipzig 1887]; Levakovskij, »Die Gewässer Russiands« [Charkow 1890]; Woeikof, »Klimate der Erde« [Jena 1889]; Stuckenberg, »Hydrographie des russischen Reiches« [St. Petersborg 1842—49]; Semenov, »Geografisk-statistisk Leksikon over R.« (paa Russisk) [St. Petersborg 1863—85]; af Kort nævnes de militær-topografiske Kort over det europæiske R., der ere udarbejdede af den russiske Generalstabs topografiske Afdeling, paa ca. 700 Blade og i Maalestokken 1 : 126,000; endvidere Iljen, »Atlas des russischen Reichs« [St. Petersborg 1885—93]; Kiepert, »Karte des Russischen Reichs in Europa« [Berlin 1893]). *H. P. S.*

Klima.

Med Undtagelse af de Egne, der ligge N. f. Polarkredsen, har R. et koldt tempereret Fastlandsklima, der dog frembyder talrige Nuancer. Da de fremherskende vestlige Luftstrømninger allerede ved at passere Vesteuropa have faaet Præget af Landvinde og yderligere udtørres ved at passere den østeuropæiske Slette, bliver R.'s Klima selvfølgelig mere kontinentalt, jo længere man gaar Øst paa. De sydlige Stepper forholde sig dog noget afvigende, idet tørre og kolde Fastlandsvinde fra Øst og Nordøst her ere de herskende om Vinteren. Endelig kommer Landets store Udstrækning fra Nord til Syd, fra den arktiske Zone til Grænsen af den varmt tempererede, til at gøre sig gældende i Temperaturforholdene, og medens Archangelsk har en Middelvarme for Januar og Juli af $\div 13^1/_2{}^0$ og 16^0, Moskva af $\div 11^0$ og 19^0, ere de tilsvarende Temperaturer i Sevastopol paa Sydsiden af Krim stegne til $+ 2^0$ og 23^0. Den tiltagende Kontinentalitet fra Vest til Øst spores ligeledes i Temperaturerne, idet Riga har en Middelvarme for Januar af $\div 4^1/_2{}^0$ og for Juli af 18^0, hvorimod Kasan for de samme Maaneder har $- 14^0$ og $19^1/_2{}^0$. Hvad der navnlig bevirker, at meget lave Kuldegrader kunne fremkomme og holde sig Uger eller Maaneder igennem, er den sammenhængende Sneflade, der i Modsætning til Vesteuropa saa godt som hele Vinteren igennem dækker R. fra Archangelsk til Odessa. Samtidig maa det dog fremhæves, at Vejrliget om Vinteren kan undergaa betydelige Forandringer, og Forskjelligheden er endog saa stor, at to paa hinanden følgende Dages Middeltemperaturer kunne afvige $18—20^0$ fra hinanden; men alligevel indtræffer den hyppige Veksel af Tø og Frost, som i Alm. er karakteristisk for Vesteuropa, sjælden i R., da Temperaturens Svingninger i Vinterdagene sædvanligvis foregaa under Frysepunktet. Om Sommeren er Landet paa Grund af det ringe Skydække i de lange Sommerdage stadig udsat for den brændende Sol. Den aarlige Middelvarme ligger mellem $\div 10^0$ og $+ 13^0$, idet den er aftagende fra Sydvest mod Nordøst. Hvor den aarlige Middelvarme synker under Nul, er Jordbunden i en vis Dybde altid frossen, og kun et tyndere Overfladelag tør op om Sommeren. Sydgrænsen for Bundisen falder omtrent sammen med Aarsisotermen for $\div 2^0$ og omfatter de N. f. Polarkredsen liggende Egne samt den største Del af Petschora's Strømomraade. Medens Vintertempe-

raturerne i Polen og Østersøprovinserne ere saa høje, at de for den koldeste Maaneds Vedkommende ikke synke under ÷ 4°, kan man derimod overalt i den større nordøstlige Del af R. se Kvægsølvet fryse. I de aabne Stepper S. f. 50° n. Br. er det særlig de bidende Østenvinde, der ere bestemmende for Vinterklimaet. Efteraar og Vinter indtræffe undertiden voldsomme Storme (Buraner, Vjugaer), der hylle Landskabet i Støv eller ledsages af Snefald. Samtidig er Kulden saa streng, at man ved det asovske Hav har set Termometeret falde til ÷ 41°. De tilsvarende Minima ere i Moskva — 42° og i St. Petersborg -i- 39°. Frostperiodens Varighed, der er af saa væsentlig Betydning for Plantelivet, aftager fra 8 Maaneder i R.'s højnordiske Egne til 3 Maaneder i den sydligste Steppe. I Archangelsk have 182 Dage af Aaret en Middeltemperatur under 0°, og kun i 3 Maaneder holde de daglige Middeltemperaturer sig gennemsnitlig over 10°. I St. Petersborg og Moskva varer Frostperioden ca. 152 Dage, i Astrachan 108 og selv i Odessa 86 Dage. En klimatisk Særstilling indtager Sydkysten af Krim, S. f. de tauriske Bjærge, der paa Grund af Læ for de kolde Steppevinde og den fremskudte sydlige Beliggenhed mod det aabne Sortehav har en usædvanlig mild Vinter, hvorfor denne Kyst har faaet Navnet R.'s Riviera. Fraregnet denne Egn, hvor Nedbøren ligesom i Middelhavslandene falder i Vintertiden, har R. Nedslag hele Aaret med fremherskende Sommerregn, og i de 3 Sommermaaneder falde over 35 p. Ct. af den aarlige Regnmængde. I Mellemrusland er Juli den regnrigeste Maaned, hvorimod dette i Steppeegnene gælder om Juni. Hvad den aarlige Regnmængde angaar, er den ikke meget rigelig og aftagende ligesom Skydækket fra Vest mod Øst og fra de centrale Egne mod Nordøst og Sydøst. I Volhynien beløber Nedbøren sig til 60—70 Cm. og i Østersøprovinserne til 50—60 Cm.; Moskva har 55 Cm., Archangelsk 41, Odessa 40 og Astrachan 14 Cm. I de vestlige Steppeegne er Regnens Fordeling ganske vist gunstig for Plantevæksten; men det uheldige ligger dels i den stærke Bygeregn, hvorved Fugtigheden ikke tilbørlig kommer Jordbunden til gode, dels i, at Regnmængden i det hele er for ringe i Forhold til den høje Sommervarme. (Litt.se »Naturforhold«). *H. P. S.*

Plante- og Dyreverden.

Planteverden. Med Hensyn til sin oprindelige Planteverden kan R. deles i 3 Vegetationsbælter, Tundraen, Skoven og Steppen, der dog nu ved Menneskets Indgriben i flere Henseender ere undergaaede Forandring. Tundraen, hvis Udbredelse i Hovedsagen falder sammen med Bundisens, karakteriseres i botanisk Henseende ved Mangel paa Trævækst samt ved Fattigdom paa enaarige Urter, da Sommeren er saa kort og kold, at Planten vanskelig kan fuldende sit hele Livsløb i en enkelt Vækstperiode. De vigtigste Planter ere Dværgbirk, Polarpil, Mosser og Laver; men desuden træffes hyppig Arter af *Rubus* og *Vaccinium, Ledum palustre, Arctostaphylos alpina,* Rævling, Kæruld, Siv og forskellige Halvgræsser. Hvor Terrainet er mere tørt, er det de graa Lav-Heder, der give Landskabet Karakter og med deres tætte Tæppe af Rensdyrlav spille en Rolle for Dyrelivet. Foruden Laver optræde her Smaabuske samt enkelte Mosser (*Polytrichum*), og Vegetationen har et Præg, der minder om Heden. Derimod ligner Planteverdenen paa de fugtige Steder stærkt Mosevegetationen med sine Tørvemosser (*Sphagnum*), Siv, Kæruld og Halvgræsser. Naar man fra Tundraen gaar Syd paa, træffes stedse hyppigere forkrøblet Trævækst i Floddalene eller i øformige Krat. Efterhaanden blive Træerne kraftigere og Skovpartierne større, indtil de samle sig til et sammenhængende Skovland. R.'s Skovareal er for Øjeblikket dobbelt saa stort som det øvrige Europa's og dækker 38,3 p. Ct. af Landets Fladerum. Det deles i 2 Afsnit, et nordligt, hvor Naaletræerne ere fremherskende, og et sydligt Løvtræsbælte, af hvilket dog store Dele ere ryddede. Sydgrænsen for Løvskoven mod Steppen er en Linie fra Bessarabien (47° n. Br.) mod Nordøst over Charkov og Voronesh indtil Saratov og derfra videre mod Øst til Orenburg. De fremherskende Træer i Naaleskoven ere Rødgranen og Fyrren, hvis Bevoksninger iblandes med Lærk samt et Par Løvtræer, Bævreasp, Æl og især Birk. Øst paa optræder et Par sibiriske Former, Zirbelfyrren og den sibiriske Ædelgran, der have overskredet Ural, hvilke Bjærge for øvrigt frembyde den Ejendommelighed, at de mangle det alpine Bælte og over Skovgrænsen kun dækkes af Sten og Grus. Grænsen mellem Naale- og Løvskovsbælterne er meget vag, da de gaa jævnt over i hinanden. Nogenlunde falder den dog sammen med Nordgrænsen for Egen og Sydgrænsen for den sibiriske Ædelgran og kan drages fra Sydspidsen af Onega-Søen mod Sydøst til nedre Kama (56° n. Br.). I Løvskovsbæltet træffes foruden de i det foregaaende Bælte optrædende Skovtræer, hvoraf de fleste kunne genfindes her, af ny tilkommende Arter Linden, der ogsaa vokser i Vestsibirien, Egen, der ikke overskrider Ural, samt Hasselen. Bøgen findes kun længst mod Vest i Polen, Volhynien og Podolien samt paa Krim i de tauriske Bjærge, hvor den danner det øvre Skovbælte mellem 500 og 1,200 M. Af andre russiske Skovtræer nævnes Avnbøg, hvis Areal dog nu er stærkt indskrænket ved Hugst, samt Arter af Ahorn, Ælm og Ask. Det almindelige Enebær, der er vidt udbredt i R., bliver paa sine Steder et anseligt Træ paa indtil 13 M.'s Højde. Medens man i Naaleskovsbæltet med Undtagelse af Finland, hvor Agerbruget har naaet en forholdsvis betydelig Udvikling, kun træffer en yderst sparsom Plantekultur, har derimod det sydlige Skovbælte i vid Udstrækning maattet give Plads for vidtstrakte Kornmarker med Avl af Rug, Havre, Byg samt Kartofler, Hør og Hamp.

Overgangen fra Skov til Steppe dannes af et Bælte, den saakaldte Forsteppe, hvor Skoven endnu trives langs Floderne og i spredte »Skovøer«. Af Steppe er der atter to Former, den ægte Græssteppe V. f. Volga og den aral-kaspiske Saltsteppe mod Sydøst. I Græssteppen er den ejendommelige Vegetationsform mest udpræget mod Syd, og dens mest fremtrædende Planteform er Thyrsagræsset (*Stipa pennata* og *capillata*). Af andre Græsser nævnes Arter af Hejre, Hvede, Rapgræs og Svingel (*Festuca ovina*), der her alle optræde i Tueform. Saavel i Græs- som i Saltsteppen optræde langs Floderne udstrakte Siv-

bevoksninger. Om Foraaret smykkes Steppen af talrige blomstrende Løgplanter som Tulipaner, Kejserkrone og *Scilla*, der dog først 0. f. Volga naa deres rigeste Udvikling. Hen i Maj blomstre Ærteblomstrede som Vikke og Astragel og Læbeblomstrede som Salvie, Lavendel, Krusemynte og Timian. Senere udfoldes Steppens Skærmplanter (*Libanotis, Peucedanum*), og i Midten af Juli begynder Blomstringstiden for de talrige Kurvblomster. I Forsteppen findes større Mangfoldighed i Vegetationen, idet der foruden Skovøerne og den typiske *Stipa*-Steppe optræder Bevoksninger af forskellige Buske som *Amygdalusnana, Prunus Chamaecerasus* og *spinosa, Cytisus biflorus* og *Caraganafrutescens*. Ved sin frugtbare Jordbund, der næsten alle Vegne er »sort Jord«, bliver Græssteppen af stor Kulturværdi, hvorfor den opdyrkes mere og mere, og hvor tidligere kun Nomaderne tumlede sig, træffer man nu Byer omgivne af Hvede- og Majsmarker. — Overgangen fra Græssteppen til den egentlige Saltsteppe dannes af den saakaldte »Vermuth-Steppe«, hvor uoverskuelige Flader dækkes af den graa Bynke (*Artemisia*).Længere Øst paa bliver Saltsteppen mere og mere udpræget, og Vegetationen sammensættes væsentlig af Saltplanter (*Salicornia, Salsola, Atriplex*), der vokse selskabelig over store Arealer. Hist og her træffes Sandklitter, hvis nøgne Flyvesandsbanker afbryde den ensformige Steppeflade. — Medens Krim's nordlige Del har en Steppevegetation, har Sydkysten derimod Skove af Bøg, Eg og Fyr, der i de lavere Egne blandes med vild Vin og Klematis samt sydlige Former som Magnolier, Bignonier, Myrter og Mimoser.

Dyreverden. Paa Polarøerne og ved Ishavskysten træffes endnu Isbjørnen. Tundraens fornemste Dyreformer ere Rensdyret, Lemmingen og Polarræven; men de nordlige træløse Egne besøges dog ogsaa af flere Gnavere og Rovdyr, hvis Hjemstavn er sydligere Egne. Fuglelivet er rigt i Sommertiden, naar Sværme af Svømme- og Vadefugle komme Syd fra. Og samtidig optræde Myggesværmene, der ere en ulidelig Plage for Mennesker og Rensdyr. Som Skovens karakteristiske Dyr maa nævnes Egern, Jordegern (*Tamiasstriatus*), Flyveegern (*Pteromys volans*), Bæver, Raadyr, Elsdyr, Los og Bjørn. Jærven træffes baade i Skoven og paa Tundraen, og det vilde Rensdyr traf man tidligere langt Syd paa i Skoven i Flokke paa 10—20 Stykker. Bæveren og Kronhjorten, der tidligere vare almindelige, ere nu ret sjældne, og Zobelen synes endogsaa at være udryddet V. f. Ural. Den europæiske Bison, der i fordums Dage var almindelig i Mellemeuropa, har nu foruden i Kaukasus fundet et Fristed i Bialovitz-Skoven i Litauen, hvor den fredes i et Antal af ca. 1,500. Af Dyreformer, der ere fælles for Skoven og den tilgrænsende Steppe, nævnes flere Gnaverarter samt Ulv, Ræv, Grævling, Ilder og Hermelin. I Steppefaunaen ere de mest karakteristiske Dyreformer i Springmusene, der ere nøje tilpassede til Livet i Steppen. Af andre Steppegnavere nævnes Jordegernet (*Spermophilus rufescens* og *citillus*), Steppemurmeldyret (*Arctomysbobac*), Blindmusen (*Spalaxtyphlus*) samt flere Hamster- og Markmusarter. Ved Volga og Don forekommer en i ejendommelig Insektæder, Desmanen (*Myogale moschata*). Blandt Fuglene fremhæves Trapper, Lærker (*Alaudajuspoletta*), mange Arter af Rovfugle og ved Floderne talrige Svømme- og Vadefugle. (Litt. se »Naturforhold«). *H. P. S.*

Befolkningsforhold.

Efter Folketællingen 1897 — den første egentlige Folketælling i R. — var der i det egentlige R. 94,2 Mill. Indb., i russisk Polen 9,5 Mill., europæisk R. i alt altsaa 103,7 Mill. I de russiske asiatiske Besiddelser (med Protektoraterne Buchara og Chiva) fandtes 25,9 Mill., hvoraf 9,9 Mill. i Kaukasus-Landene og 5,7 Mill. i Sibirien. Til det russiske Rige høre herefter i alt ca. 130 Mill. Mennesker, stadig Finland (s. d.) med dets ca. 2½ Mill. fraregnet. Næsten hvert 10. Menneske paa Jorden er saaledes »Russer«.

Den gennemsnitlige aarlige Befolkningstilvækst var i europæisk R. 1,4 p. Ct. i Tiaaret 1881—90, 1,2 p. Ct. 1891—1900. Dette er sammenlignet med de øvrige europæiske Lande en ret betydelig Stigning. Naar Befolkningstilvæksten i R. er sagtnet en Smule i sin kraftige Fremmarch, skyldes det ikke ringere Fødselsoverskud. Dette, d: Overskudet af fødte fremfor døde, var 1881—90 1,4 p. Ct., 1891—1900 1,8 p. Ct. (i Danmark 1,25 p. Ct.). Men medens R. tidligere havde Overskuds ind vandring, har det nu Overskuds udvandring.

Som i Øst- og Sydøsteuropa overhovedet fremkommer Fødselsoverskuddet (hvorom nærmere nedenf.) ved en meget høj Dødelighed og saa meget stærkere Fødselshyppighed. Det er Befolkningens »halvasiatiske« Blod, der her gør sig gældende.

R.'s brogede Blanding af forskelligartede Nationaliteter gør det ganske særlig vanskeligt for Statistikeren her at udrede Traadene i Befolkningsbevægelsen. Hovedelementet er egentlige Russere: Storrussere, Lillerussere og Hviderussere. De danne Mellemrusland's helt dominerende Hovedstamme, men trænge sig frem overalt. Mod Vest mødes de af den store polske Strøm. Mod Nord og Nordvest træde de finske Elementer frem: Kareler, Tschuder etc. I en Række af Stammer brede Finnerne sig endvidere fra Nord ad det østlige R. ned mod Syd: Syrjænerne med deres Rensdyrsflokke i Archangelsk og i Vologda, de talrige Mordviner (i Guvernementerne Pensa, Tambov, Kasan etc), Tscheremisserne omkring Volga, Jæger- og Fiskerfolket Permierne i Guvernementet Perm o. fl. Nede mod Sydvest træde Rumænerne frem i betydelige Mængder; der træffes ogsaa Bulgarer (Bessarabien, Cherson) og Serbere (Jekaterinoslav). Mod Vest, især i Vilna og Kovno, leve de romersk-katolske Litauer. Beslægtede med dem ere Letterne i Østersøprovinserne. Her, hvor der bl. a. ogsaa lever en Del Ester (Estland), have Tyskerne fra gammel Tid fast Stade, men Tyskerne ere i øvrigt paa Færde mange Vegne og fra lange Tider tilbage stedfæstede kolonivis i Guvernementerne Saratov, Samara etc. Spredtvis skaffe mange Grækere og Armeniere sig Føden som driftige og nærsomme Handelsfolk. I Bessarabien strejfe Zigeunere om i Mangetusindvis. Tatarerne findes især mod Øst og Syd (Kasan, Krim), Meschtscherjækerne i Pensa og Tambov.

Baschkirerne leve op imod Ural dels et stedbundet, dels et Nomadeliv. Fuldblods Tatarnomader ere Kirgiserne og Kalmykkerne i Astrachan. Kosakkerne (s. d.) med deres spredte Hære bidrage yderligere til Folkelivets Brogethed. Endelig maa ikke glemmes et i social Henseende overmaade vigtigt, i R. stadig stærkt omstridt og ilde medhandlet Folkefærd: Jøderne. Polen og de tidligere polske Lande ere deres vigtigste Kvarter, men rundt om forstaa de at trænge sig frem, og de udgøre mange Steder store Brøkdele af de enkelte Kredses Befolkning.

Et statistisk Opgør af Styrkeforholdet mellem de forskellige Nationaliteter støder i et saa vildsomt Rige som R. paa store Vanskeligheder. Den med saa megen Brask og Bram inaugurerede russiske Folketælling 1897 synes ogsaa i saa Henseende at ville berede Skuffelser. Efter en Undersøgelse fra noget tidligere Tid vare i europæisk R. af 100 Indb. 75 Russere, 7 Polakker, 4,3 uralfinske Folk, $3_{/10}$ Litauer, $3_{/10}$ Jøder, $3_{/5}$ Tatarer, $1_{/5}$ Tyske og 1 Rumæner.

Europæisk Rusland's Areal kan sættes til ca. 5 Mill. □ Km. (stadig her og i det følgende uden Finland). Heraf falder paa det egentlige R. (med Novaja Semlja) henved $4_{,9}$ Mill. □ Km., paa Polen 127,000 □ Km., det asovske Hav (38,000 □ Km.) ikke medregnet. Den russiske Kolos har mod Øst, i Asien, meget flydende Grænser. Man regner gerne det russiske Riges Omraade (uden det kaspiske Hav og Aral-Søen) til ca. 22 Mill. □ Km. Disse Tal ere jo Udtryk for uhyre Landvindinger (se R.'s »Historie«); siden Ivan III (ca. 1500) er Landomraadet blevet 10-doblet.

Af det egentlige R.'s Folkemængde 1897 (94,2 Mill.) vare de $46_{,4}$ Mill. Mænd, de $47_{,8}$ Mill. Kvinder. I Polen stillede Forholdet sig saaledes: $4_{,8}$ Mill. af Mandkøn, $4_{,7}$ Mill. Kvindekøn. I selve R. er altsaa Kvindekønnet i Overvægt, som det almindelig er Tilfældet i Europa (Syd- og Sydøsteuropa undtagne). Vilde man gaa i Enkeltheder, vilde man finde store Forskelligheder mellem Guvernementerne: mod Syd og Sydvest et Kvindeunderskud, i Nord- og Midtrusland det modsatte. I europæisk R. under eet kom der paa 1,000 af Mandkønnet 1,028 Kvinder. Men ser man paa det samlede russiske Rige, er, som Følge af de asiatiske Landes Indflydelse, Mandkønnet det talrigste.

I nedenstaaende Tabel gives der en Oversigt over den russiske Folkemængdes administrative Fordeling 1897 efter Guvernementer, de 50 i det egentlige R., 10 i Polen. Endvidere en summarisk Redegørelse for Befolkningen i de asiatiske Besiddelser og Lydlande:

Guvernementer	□ Km.	Indb. 1897
Egentlige Rusland:		
Archangelsk	858,930	346,536
Astrachan	236,532	994,775
Bessarabien	45,632	1,933,436
Charkov	54,495	2,509,811
Cherson	71,284	2,732,832
Don'ske Territorium	164,607	2,575,818
Estland	20,247	413,724
Grodno	38,669	1,617,859
At overføre ...	1,490,396	13,124,791
Overført ...	1,490,396	13,124,791
Jaroslav	35,613	1,072,478
Jekaterinoslav	63,395	2,112,651
Kaluga	30,929	1,185,726
Kasan	63,716	2,191,058
Kijev	50,999	3,576,125
Kostroma	84,149	1,429,228
Kovno	40,641	1,549,444
Kurland	27,286	672,634
Kursk	46,456	2,396,577
Livland	47,030	1,300,640
Minsk	91,408	2,156,123
Mohilev	48,047	1,708,041
Moskva	33,304	2,433,356
Nishnij-Novgorod	51,274	1,600,304
Novgorod	122,339	1,392,933
Olonets	148,764	364,156
Orel	46,727	2,054,749
Orenburg	191,179	1,609,388
Pensa	38,841	1,491,215
Perm	332,061	3,003,208
Podolien	42,018	3,031,513
Poltava	49,896	2,794,727
Pskov	44,209	1,136,540
Rjasan	42,099	1,827,539
Samara	151,047	2,763,478
St. Petersborg	53,768	2,107,691
Saratov	84,494	2,419,884
Simbirsk	49,495	1,549,461
Smolensk	56,043	1,551,068
Tambov	66,588	2,715,453
Taurien	63,447	1,443,566
Tschernigov	52,402	2,321,900
Tula	30,960	1,432,743
Tver	65,331	1,812,825
Ufa	122,018	2,220,497
Viatka	153,658	3,082,788
Vilna	42,530	1,591,912
Vitebsk	45,167	1,502,916
Vladimir	48,857	1,570,733
Volhynien	71,853	2,997,902
Vologda	402,733	1,365,587
Voronesh	65,895	2,546,255
Tilsammen...	4,889,062	94,211,803
Polen:		
Kalisch	11,374	846,719
Kielce	10,093	763,746
Lomsha	12,087	585,781
Lublin	16,837	1,159,463
Petrokov	12,249	1,409,044
Plozk	10,878	556,877
Radom	12,352	820,363
Siedlce	14,335	775,316
Suvalki	12,552	604,945
Varszava	14,562	1,933,689
Tilsammen...	127,319	9,455,943
Kaukasien	472,554	9,248,695
Sibirien	12,518,487	5,727,090
Stepperegionen	2,284,085	3,451,385
Centralasien (Samarkand etc.)	1,220,823	4,270,399
Protektoraterne Buchara og Chiva	309,456	2,050,000

Ogsaa i Befolkningstætheden viser sig den tidligere paapegede Uensartethed inden for R.'s

Grænser. I det egentlige R. kom der 19,4 Indb. pr. □ Km., hvad kun er lidt (i Danmark 64), i Polen 74,3. I de russiske Guvernementer møder man Modsætninger som 0,4 Indb. pr. □ Km. i Archangelsk og 73,1 pr. □ Km. i Moskva. Størst Tæthed findes i Midtrusland og mod Vest og Sydvest, hen imod det tætbefolkede Polen. De tættest befolkede Guvernementer i det egentlige R. ere Moskva (73 pr. □ Km.), Podolien (72), Kijev (70), Poltava (56), Kursk (52), Tula (46), Charkov (46), Tschernigov (44), Orel (44), Rjasan (43), Bessarabien (42), Volhynien (42), Grodno (42) og Tambov (41). Slettest befolkede ere Archangelsk (0,4 pr. □ Km.), Olonets (2,5), Vologda (3) og Astrachan (4). — Selvfølgelig er Tætheden i høj Grad et Resultat af Tilstedeværelsen eller Ikke-Tilstedeværelsen af større Byer.

Af Byer fandtes i europæisk R.: paa mindst

100,000	Indb.	16
50,000—100,000	—	31
25,000—50,000	—	49

De 16 største Byer (med over 100,000 Indb.) vare følgende:

St. Petersborg	1,439,000*)	Vilna	160,000
Moskva	1,036,000*)	Saratov	137,000
Varszava	638,000	Kasan	132,000
Odessa	405,000	Jekaterinoslav	121,000
Lodz	315,000	Rostov (ved Don)	120,000
Riga	283,000*)	Astrachan	113,000
Kijev	247,000	Tula	111,000
Charkov	175,000	Kischinev	109,000

Religion. Omkring 1895 fordelte Befolkningen i europæisk R. sig paa følgende Maade efter Trossamfund: 75,5 Mill. vare græsk-katolske, 15 Mill. romersk-katolske, 4,1 Mill. Jøder, 3,5 Mill. Protestanter. Resten hørte til andre Trossamfund. Efter en anden Beregning omtr. fra samme Tidspunkt hørte 74,1 p. Ct. til den ortodokse græsk-katolske Kirke, 1,9 p. Ct. var Raskolniker, 14,5 p. Ct. romersk-katolske, 3,4 p. Ct. Protestanter, 4,1 p. Ct. Israelitter, 2,6 p. Ct. Muhamedanere, 0,06 Armeniere, 0,3 p. Ct. Hedninger. Efter Tællingen 1897 var i det egentlige R.: 11 p. Ct. romersk-katolske, 6 p. Ct. Protestanter, 4,8 p. Ct. Jøder.

Som foran antydet er Bevægelsen i den russiske Befolkning karakteriseret ved stor Fødselshyppighed og stor Dødelighed. Ser man alene paa de 50 russiske Guvernementer, var der et Fødselsoverskud 1881—85 paa 1,37 p. Ct., 1885—90: 1,51, 1890—95: 1,25 p. Ct. og 1896—1900: 1,16 p. Ct. Dette Overskud er fremkommet saaledes: Fødselshyppigheden (o: Antallet af levendefødte i Forhold til Middelbefolkningen 1896—1900) er enorm: 4,9 p. Ct., men Dødeligheden er ogsaa betydelig, 3,3 p. Ct., den største i Europa; det er den stærke Børnedødelighed, der bidrager til sidstnævnte Resultat. Der fødes nu aarlig i R. over 4,7 Mill. Mennesker, og der dør samtidig ca. 3 Mill. Gaar man lidt længere tilbage i Tiden, finder man følgende absolutte Tal. I europæisk R. (uden Polen) fødtes i aarligt Gennemsnit: 1877—81: 3,6 Mill., 1884—85: 4 Mill., 1897: 4,7 Mill. Antallet af Dødsfald var 1877—81: 2,6 Mill., 1884—85: 2,8 Mill., 1897: 3 Mill. Antallet af Dødfødsler androg 1896—1900 0,02 p. Ct. aarlig, Antallet af uægte Fødsler kun 3 p. Ct. Størst Fødselshyppighed træffes i de østlige, sydlige og sydøstlige Guvernementer, ringest især mod Nord og langs Østersøen. Antallet af Vielser var 1877—81 gennemsnitlig 675,000, 1884: 693,000, 1885: 684,000, 1886—88 gennemsnitlig 737,000, 1897: 857,000. 1896—1900 kan Vielseshyppigheden sættes til 1,75 p. Ct. af Middelbefolkningen. — Indvandringen til R. og Udvandringen fra R. foreligge kun meget daarlig belyste; her som andensteds i Europa især dog Indvandringen. Det synes, som om R. i den seneste Tid har ændret sit Indvandringsoverskud til et Udvandrings-. Særlig er Udvandringen til de forenede Stater tiltagen. 1873 — 90 udgjorde den russiske Udvandring hertil i alt 313,000, men 1891—1900 udvandrede 526,000. Den oversøiske Udvandring over nordtyske Havne havde 1896—1900 følgende Omfang: 1896: 32,000, 1897: 18,000, 1898: 28,000, 1899: 44,000 og 1900: 52,000. *A, Hk.*

*) Med Forstæder iberegnet.

Statsforfatning og -forvaltning.

Regeringsformen er uindskrænket-monarkisk. Kejseren (Tsaren) har enevældig Magt baade over Lovgivning, Forvaltning og Domstole og er øverste Myndighed saavel i verdslige som i kirkelige Forhold. Undersaatterne have hverken enkeltvis eller samlede nogen Rettighed over for ham, uden saa vidt han selv vil indrømme den. Han er kun indskrænket ved visse Rigs- og Huslove, saaledes ved en Bestemmelse af 1476 om Rigets Udelelighed og Forbud mod at overtage en fremmed Krone, der kræver Ophold uden for Riget; endvidere ved en anden fra 1727, at Kejseren saavel som hans Hustru og Børn skulle tilhøre den græsk-katolske Kirke, en Regel, der ogsaa udstrækkes til alle de (især tyske) Prinsesser, som indgiftes i Kejserhuset. Endvidere er det ved Tronfølgeloven af 1797 fastsat, at Kronen arves efter Førstefødselsretten, dog at Mænd have Fortrin for Kvinder, og ved et Tillæg af 1820, at Børn af et ikke-jævnbyrdigt og af Kejseren ikke godkendt Ægteskab ere udelukkede fra Arveretten. Tronfølgeren bliver myndig med det 16. Aar; de andre Storfyrster og Storfyrstinder først med 20. Aars Alder. Kejserens Titel er Selvhersker over alle Russere, Tsar af Moskva, Polen, Sibirien o. s. v., Storfyrste af Finland. Han udøver sin Magt og leder Rigets Styrelse gennem sine Ministre og sit Kancelli, der falder i 4 Afdelinger: 1) Kabinetssekretariatet, 2) Afdelingen for Lovenes Affattelse, 3) Afdelingen for det hemmelige Politi, 4) Afdelingen for Kejserindens Velgørenhedsstiftelser og Skoler. 2. og 3. Afdeling ere de vigtigste, og den 3. er baade den mægtigste og mest frygtede.

Der er 4 høje Regeringskollegier. 1) Rigsraadet, oprettet 1802 og nærmere ordnet 1810, samt under Alexander II udviklet til Rigets øverste Kollegium, har en raadgivende Stemme ved alle Loves Udstedelse og ved Budgettets Affattelse. Det sammensættes af Storfyrsterne, Ministrene og en Mængde høje Embedsmænd og Generaler, og inddeles i 4 Afdelinger, nemlig a) for Lovgivning, b) for borgerlige og kirkelige Forhold, c) for Finanser og Økonomi, d) for Handel, Industri og Videnskab, hver med en Formand i Spidsen. I Reglen indkaldes kun en

snævrere Kreds, men naar Rigsraadet som Helhed samles til Drøftelse af særlig vigtige Anliggender, føres Forsædet af den ældste Storfyrste.

2) Ministerraadet er siden 1861 et virkeligt Kollegium; tidligere forhandlede Ministrene kun enkeltvis med Kejseren. Det omfatter alle Ministrene og tillige Formændene for de fire Afdelinger af Rigsraadet, samt enkelte andre høje Embedsmænd. Der er nu 9 Ministre: Udenrigs- (kaldet Rigskansler), Finans-. Krigs-, Marine-, Indenrigs-, Justits-, Folkeoplysnings-, Domæne- og Landbrugs-, Samfærdselsminister. Dertil kommer Ministeren for det kejserlige Hus, under hvem Ordenskapitlet, Forvaltningen af Kejserens Privatejendom, samt Slottene og Kunstsamlingerne høre; Rigskontroløren og Statssekretæren for Finland. 3) Senatet, oprettet 1711, var oprindelig det øverste Kollegium, men er siden Rigsraadets Oprettelse indskrænket til at være øverste Domstol. Det skal indregistrere ny Love, vaage over Adelstitlers Udstedelse og afgøre Klager over de højere Embedsmænds Handlemaade; det fører altsaa et vist Tilsyn med Forvaltningen og bærer derfor Navnet »det ledende Senat«. 4) Den hellige Synode, oprettet 1721, er øverste Myndighed for den græsk-katolske Kirke, med en Generalprokurør i Spidsen. Hvor megen Indflydelse disse Kollegier og de enkelte Ministre i Virkeligheden øve, er aldeles afhængig af Kejserens Personlighed og fri Vilje eller rettere Vilkaarlighed, samt hvorvidt han har Evne og Indsigt til at gøre sin Vilje gældende, eller hvorvidt han er undergiven andre Indskydelser end sine officielle Raadgiveres.

Den stedlige Forvaltning og Politimyndighed varetages af Guvernører, som hver i sit Guvernement have en næsten uindskrænket Myndighed; thi, som Ordsproget siger, »er der højt til Himmelen, og Tsaren er langt borte«. Vistnok staar der ved Siden af Guvernøren en Regering med særlige Afdelinger, hørende under de enkelte Ministerier, men han er ikke afhængig af den. Der er i Europa 50 Guvernementer (20 i Storrusland, 9 i Vestrusland, 3 i Østersølandene, 8 i Lille- og Sydrusland og 10 i det østlige Rusland), samt 10 i Polen; endvidere 11 i Kaukasus, 9 i Mellemasien og 9 i Sibirien. Enkelte Distrikter staa uden for Guvernementsinddelingen, og flere Guvernementer i Asien have Militærguvernører, medens enkelte store Byer, saaledes St. Petersborg, Moskva, Odessa, have egne Stadguvernører. Endelig er der nogle Generalguvernører, som baade have den borgerlige og militære Forvaltning under sig, nemlig i Europa i Moskva, Vilna, Kijev og Varszava, i Asien i Kaukasus, Turkestan, Steppelandene, Irkutsk, Amur-Landet og Kvantun i det yderste Østen. Guvernementerne ere igen delte i Kredse (8—15 i hvert).

I 36 Guvernementer (kun stor-, lille- og østrussiske) er der siden 1864 oprettet valgte Raadsforsamlinger (*semstvo*), dels for Guvernementet, dels for Kredsene. Disse Forsamlinger skulle regnes for at repræsentere Indbyggerne og for at medvirke ved Forvaltningen, altsaa udøve et vist kommunalt Selvstyre. Fra gammel Tid havde Adelen Ret til at holde særskilte Forsamlinger under sine selvvalgte Adelsmarskaller for at fremsætte sine Ønsker og Meninger; men de have nu slet ingen politisk Betydning. Nu vælges Kredsforsamlingerne paa 3 Aar af 3 Vælgerklasser, Adel, Stadboere og Bønder; de mødes en Gang om Aaret og nedsætte staaende Udvalg for Tiden mellem Samlingerne. 1890 ændredes Sammensætningen saaledes, at Adelens Indflydelse væsentlig forstærkedes (fra 42 til 57 p. Ct. af Medlemstallet), medens Bøndernes indskrænkedes (til 31 p. Ct.); endvidere fastsattes, at de af Kommuneraadene valgte Bonderepræsentanter skulde have Guvernørens Stadfæstelse. Guvernementsforsamlingerne vælges af Kredsforsamlingerne paa 3 Aar og nedsætte ligeledes staaende Udvalg. De skulle forvalte Guvernementernes Ejendomme og Indtægter, styre deres Velgørenhedsstiftelser, beslutte Bygning af ny Veje og Broer, Kirker og Skoler o. l., samt medvirke ved Fordelingen af Statsskatterne og de stedlige Afgifter. Efter Lovens Ordlyd vilde deres Indflydelse ikke være ringe, men i Virkeligheden have de kun lidet at sige; thi Guvernørerne føre strengt Tilsyn med deres Beslutninger og kunne paa egen Haand omstøde dem; formentlig Ulydighed fra Forsamlingernes Side straffes med Opløsning.

Siden 1870 have Byerne faaet en noget tilsvarende Ordning med Byraad (*duma*), som vælges af alle Husejere, Købmænd, Fabrikanter og skatteydende Haandværkere, med stærk Hensyntagen til Formuen, og som igen udvælge Borgemester og Raad *(uprava).* Men i Virkeligheden ere de ogsaa kun Redskaber for Guvernøren. Den eneste Institution, som endnu har vedligeholdt en vis Selvstændighed, er den gamle Bondekommune *(mir),* der styrer med sin valgte Forstander *(starost)* og sine ældste, og som endog øver en Domsmagt over sine Medlemmer, dels med Pryglestraf, dels med Ret til at bortsende Løsgængere, Dagdrivere og lignende Personer til Sibirien. Adelens Jorder ligge uden for Kommunen, og den har derfor ikke nogen Valgret i denne. Siden 1890 er ogsaa denne Selvstændighed bleven væsentlig indskrænket ved Udnævnelse af Kredsforstandere, der føre Tilsyn med Bondekommunens Styrelse, og som baade have Forvaltnings- og Domsmyndighed.

Saaledes raader Enevælden fra øverst til nederst i R. Landdagene i Østersølandene, fortrinsvis repræsenterende den tyske Adel, raadspørges slet ikke mere, og hverken de egentlig polske eller de vestrussiske Guvernementer har Regeringen villet tilstaa de ovennævnte valgte Raadsforsamlinger saaledes som de østligere Dele af Riget. Og ligesom Kejseren 1831 egenmægtig ophævede den konstitutionelle Forfatning, som 1815 var tilsagt Kongeriget Polen, men som flere Gange var bleven sat til Side, og ligesom han 1864 endog udslettede selve Polen's Navn og hævede enhver Forbindelse mellem dets enkelte Guvernementer, saaledes har han 1899 uden Sky krænket vigtige Led af Finland's Grundlov og aabent begyndt at undertrykke dets politiske Frihed og udslette dets Særstilling som et eget Land, fordi Friheden er et Brud paa Enevælden og Særstillingen formentlig i Strid med R.'s Tarv. Enevælden er i R. saa meget mere trykkende, som den er raa og vilkaarlig, og som Embeds-

standen, baade den højere og lavere, gennemgaaende er bestikkelig.

1862—64 blev Retsplejen omdannet saaledes, at Domstolene skulde være uafhængige af den udøvende Magt, og at alle Undersaatter uden Hensyn til Stand skulde være lige for Loven og for Retten. Offentlighed og Mundtlighed indførtes, samt Nævninger i de større Straffesager. Senatet er øverste Domstol, dog nærmest som Kassationsret; under det staa Appellationsretter og Kredsretter. Mindre Civilsager og Politiforseelser paakendes af Fredsdommere, valgte paa 3 Aar af Egnens Godsejere (i de gammelpolske Guvernementer derimod udnævnte af Regeringsmyndighederne); Indankning kan dog ske til en Domstol, sammensat af flere Fredsdommere. Endelig afgøres Smaasager i Landkommunerne af valgte Bondedommere. Den personlige Retssikkerhed kan dog ingenlunde siges at være betrygget ved denne Retsordning, eftersom baade det højere Politi (den 3. Afdeling af Kejserens Kancelli) og Guvernørerne have Ret til administrativt at forvise politisk mistænkte Personer til Sibirien eller paabyde dem Tvangsophold i en fjern Landsdel. I Finland har man i de sidste Aar stik imod Loven brugt Landsforvisning i stort Omfang. Ligeledes blev vistnok 1863 de tidligere barbariske Legemsstraffe afskaffede og den Bestemmelse given, at Legemsstraffe kun maa idømmes af kollegiale Domstole og aldrig mod Mænd af de højere Klasser (Kvinder skulle være helt undtagne); men det har ikke forhindret, at politiske Fanger ere blevne underkastede grusomme Mishandlinger, ja ligefrem Tortur. Ingensteds ere den skrevne Lov og dens Udførelse saa fjerne fra hinanden som i R. *E. E.*

Finansvæsen.

Efter Statsregnskabet for 1900 udgjorde de samlede Indtægter 1,736,7 Mill. Rubler, hvilken Sum var 140 Mill. større end Overslaget (1,596,7 Mill.), de ordentlige Indtægter vare 1,704,1 Mill. (Tilvækst 110,4), de overordentlige 32,6 (Tilvækst 29,6). Udgifterne vare i samme Tidsrum 1889,2 Mill. eller 132 Mill. mere end Overslaget; deraf vare de ordentlige Udgifter 1,555,4 (9 Mill. mindre), men de overordentlige 333,8 (140,8 Mill. mere end forudberegnet). Underskuddet var altsaa 152,5 Mill. Rubler.

Ifølge Budgettet for 1902 beregnes de ordentlige Indtægter til 1,800,8 og de overordentlige til 1,8 Rubler. De direkte Skatter skulle give 130,5 (deraf egentlige Skatter 47, Handelspatenter 66,1, 5 p. Ct. Kapitalskat 17,4); de indirekte Skatter 479,1 (deraf Told 205,7, Forbrugsafgifter 131,4, nemlig paa Drikkevarer 34,6, Tobak 42,9, Roesukker 69,4, Tændstikker 7,4, Petroleum 27); Regalier 58,9 (fornemlig Post- og Telegrafvæsen), Statsejendomme 972 (Brændevinssalg 462,3, Jernbaner 396, Skove 63, Bjærgværker 14, samt Afgift af Korntienderne 19,4); endelig Løskøbesummer fra de tidligere livegne Bønder 86,4 Mill. Udgifterne udgøre 1,946,6 Mill., nemlig de ordentlige 1,775,9, de overordentlige 170,7; Underskuddet 144 Mill. dækkes af Kassebeholdningen. Af Udgifterne medgaa til Statsgælden 286,5 (til Forrentning 258,5, til Afdrag 27,5), til Regeringen 3,08, til den græsk-katolske Kirke 28, til Ministeriet for det kejserlige Hus 15,7, til Udenrigsministeriet 5,9, til Krigsministeriet 322,64, til Marineministeriet 98,92, til Finansministeriet 335,2 (deraf til Opkrævning 170,7, til Forvaltning 56,7, til Pensioner 42,5 og til Subventioner 13,9), til Domæneministeriet 43,24, til Indenrigsministeriet 93,19 (deraf til Sundhedsvæsenet 3,7), til Undervisningsvæsenet 36,62, til Samfærdselsvæsenet 435,55 (deraf til Jærnbanerne 398,69, altsaa lidt mere end Driftsindtægten), til Justitsvæsenet 47,39 og til Rigskontrollen 7,64.

Statsgælden udgør 6,473,75 Mill. Rubler, deraf ere 1,601,7 udenlandsk stiftet Gæld og 3,248,2 indenlandsk, samt 1,623,9 Jærnbanegæld. Rentefoden er dels 4 dels 5 p. Ct.

Til Sammenligning kan nævnes, at Budgettet for 1893 var beregnet til 1,040, medens det for 1903 beregnes til 2,071, altsaa næsten den dobbelte Sum. *E. E.*

Industri.

Den russiske Industri o: Storindustrien begynder med Peter den Stores Regimente. Han var ivrig for at fremelske Manufakturer, den Tids Fabrikker, og det 1723 oprettede Manufakturkollegium gjorde sig al Umage i saa Henseende. Men som dets Levetid kun blev kort (opløstes 1727), bleve dets Arbejdsresultater kun smaa. I den følgende Tid, da der med Mellemrum oprettes lignende Institutioner som det ovennævnte Kollegium, er Industripolitikken væsentlig den samme: saa mange Bedrifter som muligt samles paa Statens Hænder, og i øvrigt gaar Vejen til Industrien kun gennem Monopoler og Privilegier. Under Katharina II opgiver man en Del af Statsmonopolerne, og fra 1775 til 1785 har man en Periode, hvor der næsten hersker industriel Frihed; i de følgende ti Aar indskrænkes denne noget, men ophæves ikke. Efter en fuldstændig Reaktionsperiode 1796—1803 (Poul III) fortsætter Regeringen atter i frisindet Retning og søger at opmuntre det private Initiativ. — Først i 19. Aarh.'s sidste Snes Aar tager den industrielle Udvikling Fart for Alvor. Landets rige Hjælpekilder udnyttes i stigende Grad; man gør sig mere og mere uafhængig af Udlandet — hvad den siden 1870'erne indvarslede Beskyttelseslovgivning bidrager til — og staar ved Sekelskiftet med rige industrielle Muligheder. Fra Begyndelsen af 1880'erne slog Regeringen sig — foranlediget af de opdukkende Arbejderopstande — paa den sociale Lovgivning. Der foreligger i saa Henseende en Mængde Lovbestemmelser (hvorom senere) lige til den af 1903 over stedlige Arbejderrepræsentationer, hvis Gennemførelse i Praksis dog ofte turde være meget problematisk.

Industrien optræder med højst forskellig Styrke i de forskellige Dele af R. Et Centrum for Industrien er Moskva-Omraadet (o: Guvernementerne Moskva, Vladimir, Kostroma, Nishnij Novgorod, Kaluga). Paa dettes 350,000 □Km. store Omraade fandtes der 1897 ca. 11 Mill. Mennesker; Fabrikkernes Produktion beløb sig samtidig til ca. 640 Mill. Rubler; Fabrikkernes Arbejdsstyrke var ca. 530,000 Arbejdere; desuden beskæftiger Landbrugsbefolkningen sig i høj Grad med Industri. Syd herfor ligger den sorte Jords store centrale Landbrugsregion (Tula, Rjasan,

Orel, Tambov, Pensa, Kursk, Voronesh — 338,000 D Km., 14,5 Mill. Indb.); ogsaa her er Industrien i stærk Vækst: den industrielle Produktionsværdi (ɔ: Fabrikkernes) 130 Mill. Rubler, Personellet 120,000 Arbejdere. Som Omraader med en Del Industri kunne endvidere nævnes: »Søregionen« (St. Petersborg, Novgorod, Pskov, Olonets — 369,000 □ Km., 5 Mill. Indb. — industrielle Produktion: 280 Mill. Rubler, 200,000 industr. Arbejdere); den baltiske Region (95,000 • Km., 2,4 Mill. Indb. — Produktion 120 Mill. Rubler, 75,000 Arbejdere), den sydvestlige Region (Kijev m. m.; 165,000 □ Km., 9,6 Mill. Indb., Produktion 126 Mill. Rubler, 85,000 Arbejdere), Ural-Egnen, (Perm, Viatka, Orenburg, — 800,000 • Km., 10 Mill. Indb. — Produktion 140 Mill. Rubler, 200,000 Arbejdere) og særlig Polen (380 Mill. Rubler i aarlig industriel Produktion, 240,000 Arbejdere). Oppe mod Nord (Archangel, Vologda) er Industrien forsvindende. Hvide R.'s industrielle Produktion beløber sig kun til 38 Mill. Rubler, Litauen's (Vilna, Kovno, Grodno) til 34 Mill. Rubler. Lille-R.'s (Poltava, Tschernigov, Charkov) 44,000 Fabrikarbejdere ere væsentlig knyttede til landlig Industri (Sukker etc); Produktionsværdien 80 Mill. Rubler. I »Ny-R.« Bessarabien, Cherson, Taurien, Jekaterinoslav, Don) er den endnu unge Industri i stærk Fremvækst: Produktion 260 Mill. Rubler, 150,000 Arbejdere o. s. fr. Ser man paa de enkelte Guvernementer, staar Moskva som Nr. 1. Uden for Byen Moskva, der er bekendt for sin udmærkede Silkeindustri og Tekstilvirksomhed overhovedet samt sine mekaniske og kemiske Fabrikker, findes i Guvernementet af samme Navn ca. 1,300 i aarlige Understøttelser, Centralmuseum for den Fabrikker, med ca. 120,000 Arbejdere; der tilvirkes Klæde, Bomuld, Silke, Metaller, Sæbe, Fajance, Papir etc.; i disse Egne er den huslige Landindustri stærkt udbredt. Ogsaa i Grodno er Industrien i stærk Udvikling (Uldindustri).

Deler man Industrien i Artsgrupper, faar man følgende Oversigt for Aaret 1897:

	Antal af Fabrikker 0. 1.	Produktionens Værdi i Rubler Mill.	Antal Arbejdere
Tekstilindustri	4,449	946	642,520
Næringsindustri	16,512	648	255,357
I øvrigt Tilvirkning af dyriske Produkter	4,238	132	64,418
Træindustri ...	2,357	103	86,273
Papirindustri ..	532	45	46,190
Kemisk Industri	769	59	35,320
Keramisk »	3,413	83	143,291
Mine- og metallurgisk Industri	3,412	394	544,333
Metaltilvirkning	2,412	311	214,311
Anden Industri	935	118	66,249
Tilsammen ...	39,029	2,839	2,098,262

De 4/5 af Produktionsværdien falde saaledes paa de 4 Grupper: Tekstil- (33,3 p. Ct.), Næringss- (22,8 p. Ct.), Mine- (13,9 p. Ct.) og Metalindustri (10,8 p. Ct.). Sammenligner man ovenstaaende Tal for samtlige Virksomheder med Resultaterne fra tidligere Opgørelser, viser det sig, at Forholdet mellem Produktionsværdien 1887, 1893 og 1897 er som 1 — 1,3 og 2,11, mellem Antallet af Arbejdere som 1 — 1,2 — 1,6. Altsaa har Arbejderstaben, vel som Følge af teknisk Fremskridt og stigende Produktivitet, ikke holdt Skridt med Produktionsudbyttet. De samlede Dampmaskiners Hestekraft var omkring 1895 ca. 400,000.

Om Haandværket og Familieindustrien foreligger ikke tilstrækkelige talmæssige Data. Den russiske Familieindustri er i høj Grad ejendommelig og spiller stor økonomisk Rolle. Denne Industri drives som Bierhverv af talrige Bønder — man regner 7 å 8 Mill. Bønder. Hele Familien, fra Børnene til de gamle, tager fat om Vinteren paa dette Husflidsarbejde, som efter et Skøn gennemsnitlig giver hvert Hjem en 50—70 Rubler aarlig som Indtægt. Gennem Slægtled er der naaet stor Rutine og Sikkerhed i Arbejdet. Hver Egn har gerne sit Speciale i Tilvirkningen. Varerne afsættes helst paa de store Markeder (derfor samle disse Husflidsarbejdere — *koustari*, som de kaldes — sig ogsaa særlig tæt om Nishnij Novgorod). Adskillige Bønder have samlet sig i de for R. ejendommelige økonomisk-kooperative Samfund, Arteller (s. d.), som en Lov for nylig (1902) har søgt at regulere og yderligere at fremme. Mange Steder holde dog rigtige Byhandelsfolk Opkøbere hos Bønderne, og i adskillige Egne have moderne Driftsformer trængt sig frem, idet Fabrikker forsyne Bønderne med Raastof (Traad etc.) og drage dem ind under en husindustriel Afhængighed. Autoriteterne have paa mange Maader beflittet sig paa at bevare Koustari'ernes fri og samfundsnyttige Virksomhed: j lille Landindustri (*KoustarnyMousey*), en Art Bank i Perm, husindustrielle Skoler, et Salgsmuseum i Moskva m. m. Familieindustrien har sit Hovedsæde i Midtrusland N. f. den sorte Jords Region. Hovedvirksomheden er Tekstilarbejder (Fiskegarn i Jaroslav og Kostroma, etc.); i Viatka og Perm drives især Garveri, i Tver's Guvernement Rebslagning; Gorbatov-Distriktet ved Nishnij-Novgorod er bekendt for sine Søm, Knive, Gafler, Laase o. s. v.; i Tula, Vladimir og Moskva tilvirkes Samovarer, Ovndele, Jærntraad o. l., i Tula Harmonikaer; Guvernementet Vladimir er Tilholdsstedet for Massetilvirkning af religiøse Billeder; mod Nord udvindes Tjære. Endvidere frembringes Mængder af Trævarer, Hjul, Tønder etc, Metalarbejder etc.

Vende vi tilbage til Storindustrien, finde vi, at inden for Tekstilgruppen frembragte Bomuldsfabrikkerne med deres 350,000 Arbejdere i 1897 Varer til Værdi af 430 Mill. Rubler. Bomuldsindustrien er særlig stærkt fremme i Polen og Guvernementet Vladimir. Uldtilvirkningen, der stærkt støttes ved Bestillinger fra Krigsministeriet, androg samme Aar 193 Mill. Rubler, den stærkt beskyttede Silkeindustri (med Hovedsæde i Moskva); henved 30 Mill. Rubler. Af Hørvarer tilvirkedes for ca. 42,5 Mill. Rubler. Industrien i Hør, Hamp og Jute (Tovværk etc.) er fra gammel Tid især stedfæstet til Pskov og Vologda. Stor Betydning have ogsaa de til Tekstilindustrien knyttede Virksomheder: Trykkerier, Farverier etc.; deres Produktionsværdi var 1897: 208,5 Mill. Rubler. — I Næringsindustrien

spille Sukkerfabrikkerne — den første anlagdes 1802 i Guvernementet Tula — stor Rolle; de tog stærkt Opsving fra ca. 1880 og ere af Regeringen hjulpne frem til betydelig Eksport, som det øvrige Europa (England) nylig ved internationale Bestemmelser har søgt at værge sig imod. Produktionsværdi for raffineret Sukker: 84 Mill. Rubler. Brændevinstilvirkningen var tidligere væsentlig en landlig Industri. Ved Statens Indgriben gennem Beskatning o. a. er Antallet af Brænderier taget af. Det i den senere Tid indførte Statsmonopol med Hensyn til Salg af Alkohol er dog endnu langtfra gennemført i alle Guvernementer. 1898 var der 2,055 Brænderier, Produktionen androg ca. 9,5 Mill. Hektoliter Alkohol 40°. Antallet af Bryggerier — særlig mange i Polen og de baltiske Provinser — var 1898: 1,017, Arbejderstaben godt 14,000, Produktionsværdien 32,9 Mill. Rubler. — Mine- og Metalindustrien og Tilvirkningen af mineralske Stoffer har selvfølgelig udmærkede Vækstbetingelser i R. I Ural faas Guld, Jærn, Platin (opdaget her 1819; det eksporteres i raa Tilstand), og mange sjældne og kostbare Stene (det kejserlige Krystalværk i Jekaterinburg, Slibning af Malakit etc.), Salt o. m. a. Stenkul udvindes i Donets, Dombrovo (Polen) o. a. St. Baade i Ural og Kaukasus er der rige Kobberlejer. Langs Volga og i Kaukasus faas Asfalt. Og endelig strømmer sande Rigdomskilder for R. i Petroleums- og Naftaegnene; allerede fra ældgammel Tid har man været opmærksom paa den naturlige Gas omkring det kaspiske Hav (Ildtilbederne). Efter Ophævelsen af den indenlandske Afgift har russisk Petroleum faaet Indpas viden om. 1897 tilvirkedes der i R. 380,000 Kg. Guld (42 Mill. Rubler), 5,586 Kg. Platin (3 Mill. Rubler), for 4,6 Mill. Rubler Kobber, for 1,4 Mill. Rubler Zink. Af Salt blev der udvundet 1,6 Mill. Tdr., af Stenkul 11,2 Mill.

Som tidligere berørt, er der i den sidste Snes Aar udkommet mange sociale Love i R. De tage gennemgaaende kun Sigte paa Fabriklivet. En Række Love fra Begyndelsen af 1880'erne fæstnedes og tillempedes ved en Lov af 1890 om Børns og Kvinders Arbejde. En Lov af 1897 omhandler de voksnes Arbejde i Fabrikker. I store Træk er Tilstanden denne: Børn under 12 Aar maa ikke arbejde i industrielle Etablissementer. For Alderen 12—15 Aar er der visse Begrænsninger. Der er Forbud mod Natarbejde (9 Aften til 5 Morgen) med Hensyn til Børn og Kvinder i adskillige Virksomheder (Tekstilindustri, Tændstikfabrikation). For Personer mellem 15—17 Aar er der Kontrol, hvad Arbejdsvarigheden angaar. Der er i øvrigt fastsat en Maksimalarbejdsdag paa 11½ effektive Arbejdstimer. Stor Rolle i russisk Industriliv spille Fabrikinspektørerne, som tilse Lovens Overholdelse og have meget indgribende og vidtgaaende Beføjelser, saaledes ogsaa med Hensyn til Arbejdsbetingelserne. I hvert Guvernement og i de 4 største Byer (St. Petersborg, Moskva, Varszava, Odessa) er der særlige Fabrikraad, som ogsaa skulle virke som Mæglere ved Arbejdsstridigheder (med Loven af 1886 begyndte man at lovgive om Forholdet mellem Arbejdsgiver og Arbejder). Øverst staar som sidste Instans Centralraadet i St. Petersborg.

(Litt.: W. de Kovalevsky, *La Russie å la fin du 19e siècle* [Paris 1900]; samme, »Die Produktivkräfte Ruslands« [overs. af Davidson paa Tysk, Leipzig 1898]; Tugan-Baronowsky, »Gesch. d. russ. Fabrik« [paa Tysk Berlin 1900]; »Det russ. Handels- og Industridepartements Beretn. om russ. Fabrikker 1897« [St. Petersborg 1900]). *A. Hk.*

Handel og Skibsfart.

R.'s geografiske Beliggenhed maa snarere siges at begunstige Udviklingen af den indenrigske end af den udenrigske Handel. Landets store Udstrækninn gennem de forskelligste Zoner med de mest forskelligartede naturlige Rigdomme medfører, at Landet saa at sige selv kan forsyne sig med alt, hvad det daglige Forbrug udkræver, og dertil kommer, at de mange sejlbare Floder og det Dag for Dag voksende Jærnbanenet gøre Udligningen af Forskellen med Hensyn til Sted og Tid stedse lettere. En stærk Udvikling af den udenrigske Omsætning støder derimod paa en Del Vanskelighed; vel er Kystlinien af stor Udstrækning, men en stor Del af denne er utilgængelig paa Grund af dens nordlige Beliggenhed, og hvad Landgrænsen angaar, træde Bjærgkæder, Ørkner og Stepper hindrende i Vejen for en udstrakt Samfærdsel. Kun mod Vest foregaar Samhandelen nogenlunde uhindret af de naturlige Forhold, men paa Markederne her har Samhandelen i den nyere Tid mødt Hindringer af en anden Art, Følger dels af Konkurrencen fra oversøiske Steder, dels af de europæiske Staters moderne Landbrugsprotektionisme. Dette øver sin væsentlige Indflydelse paa R.'s Hovedeksport, som er Korn og Kvæg, idet Industrien endnu staar paa et saa lavt Standpunkt, at man ikke kan gøre sig noget Haab om med Held at kunne konkurrere paa de vesteuropæiske Markeder og med Hensyn hertil derfor er henvist til at udføre til Asien som Betaling for Varer, der tilføres herfra (f. Eks. Te). Trods Hindringerne har den russiske Udenrigsomsætning dog været i stærk og stadig Fremgang, da de vesteuropæiske Landes stigende Folketal og voksende Industri stadig have udkrævet en større Forsyning med Korn og Raastoffer, og R. er ved fremmed Kapitalhjælp ogsaa i Færd med at skabe sig en konkurrencedygtig Industri, til hvis Udvikling den medbringer Forudsætninger i Form af billige Raa- og Hjælpestoffer og en lav Arbejdsløn.

Til Belysning af Udviklingen af R.'s udenrigske Omsætning skulle nedenstaaende Tal anføres:

	Udførsel i Mill. Rubler	Indførsel i Mill. Rubler	Samlet Omsætning i Mill. Rubler
1800—24...	64,12	48,21	112,33
1825—49...	112,12	100,05	212,17
1850—74..	261,39	263,87	525,26
1875—99..	596,12	495.87	1,091,99

I det første Kvartaarhundrede, som tæller flere Krigsaar end Fredsaar, var Stigningen ikke betydelig, og det samme gælder det følgende Kvartaarhundrede, hvor en stærk protektionistisk Toldlov gjorde sin hemmende Indflydelse gældende. I de følgende 25 Aar indtraadte derimod en rask Opgang, navnlig som Følge af Livegenskabets Ophævelse, og denne Stigning har med de forbedrede Kommunikationsmidler stadig fortsat sig,

stærkere for Udførselen end for Indførselen, hvor den 1877 paabegyndte Beskyttelsespolitik til Fordel for den indenlandske Industri har virket hemmende. 1890—1900 have Tallene været:

	Udførsel i Mill. Rubler	Indførsel i Mill. Rubler	Samlet Omsætning i Mill. Rubler
1891—95	621,42	463,47	1,084,89
1896	688,57	589,81	1,278,38
1897	726,62	560,00	1,286,62
1898	732,67	617,46	1,350,13
1899	626,47	642,78	1,269,25

Af den samlede Omsætning 1898 foregik 86 p. Ct. over den europæiske Grænse, 10 p. Ct. over den asiatiske og 4 p. Ct. over den finske.

Med Hensyn til den søværts og landværts Omsætning skal anføres, at i Beg. af 19. Aarh. udgjorde den søværts Eksport 88 p. Ct., den landværts 12 p. Ct.; i Midten af 19. Aarh. var den sidstnævnte stegen til 17 og i Slutningen til 27 p. Ct. For Importen vare de samtidige Tal for den søværts Omsætning 78 p. Ct., 63 og 54 p. Ct., hvilken Nedgang staar i Forbindelse med Jærnbanenettets Udvikling.

Den søværts Omsætning fordelte sig 1896—98 gennemsnitlig paa følgende Maade:

	Udførsel p. Ct.	Indførsel p. Ct.
Det hvide Hav	1,9	0,5
Østersøen	38,6	68,7
Det sorte Hav	57,8	27,5
Det kaspiske Hav	0,5	3,3

Hvad Skibsfarten angaar, skal anføres, at der i Beg. af 19. Aarh. ankom 3,777 Skibe om Aaret, henimod Aarhundredets Midte var Tallet steget til 6,780 (med 1,3 Mill. Tons), 1898 til 11,864 (med 9,0 Mill. Tons). Af de 1898 ankomne Skibe sejlede 21,3 p. Ct. under russisk Flag, 27,5 p. Ct. under engelsk, 11,8 p. Ct. under tysk, 10,8 p. Ct. under norsk og svensk, 10,3 p. Ct. under dansk Flag. Skibsfarten i 1898 fordelte sig paa følgende Maade:

	Indgaaede Skibe	Tonnage
Østersøen	5,788	3,573,914
Det sorte Hav	4,421	4,863,784
Det hvide Hav	712	310,353
Det kaspiske Hav	943	283,896
	11,864	9,031,947

De vigtigste Havnebyer ere St. Petersborg (samlet Omsætning 187 Mill. Rubler), Odessa (166 Mill. Rubler), Riga (91 Mill. Rubler), Reval (72 Mill. Rubler), Nikolaiev (61 Mill. Rubler), Libau (52 Mill. Rubler), Batum (29 Mill. Rubler), Taganrog (19 Mill. Rubler); paa Archangel kommer kun 9 Mill. Rubler. De vigtigste Toldsteder ere — ordnede efter Handelsomsætningens Størrelse — Wirballen, Alexandrowo, Moskva, Sosnovice, Graiev, St. Petersborg, Granitza, Varszava, Mlava og Neschava.

Blandt de udenlandske Nationer, der i Beg. af 19. Aarh. toge særlig ivrig Del i Handelen paa R., indtog Storbritannien Førstepladsen, derefter kom Tyskland og saa Frankrig; nu er Ordenen en anden, idet Tyskland staar øverst paa Listen; paa samme Tid er Handelen paa Holland, Østerrig-Ungarn og Amerika's forenede Stater begyndt at tage Fart. I Løbet af sidste Halvdel af 19. Aarh. er Totalomsætningen med Tyskland bleven $11\frac{1}{2}$ Gang saa stor, med de forenede Stater $6\frac{1}{2}$, med Østerrig, Norge og Sverige $5\frac{1}{2}$, med Holland 5, med Italien 4, med Frankrig 3, med England og Kina $2\frac{1}{2}$ Gange saa stor; derimod viser Omsætningen med Danmark Nedgang, dog kun med Hensyn til Udførsel. Nedenstaaende Tabel giver Oplysning om Omsætningen paa de vigtigste Lande 1896—98 gennemsnitlig.

	Udførsel Mill. Rubler	Indførsel Mill. Rubler	I alt Mill. Rubler
Tyskland	179,6	190,7	370,3
England	150,6	110,3	260,9
Frankrig	63,5	25.1	88,6
Holland	76,8	7.2	84,0
Østerrig	37,1	22,0	59,1
Amerika's forenede Stater	2,4	54,6	57,0
Italien	40,8	10,2	51,0
Belgien	28,2	22,7	50,9
Kina	5,8	40,3	46,1
Finland	27,1	19,0	46,1
Persien	15,8	19,2	35,0
Ægypten	5,1	20,1	25.2
Norge og Sverige	12,9	9.3	22,2
Tyrkiet	13,9	6,4	20,3
Danmark	9>4	3.2	12,6
Spanien og Portugal	5,6	4,1	9,7
Indien	1,3	8.1	9.4
Andre Lande	40,1	16,6	56,7
	716,0	589,1	1,305,1

Den russiske Omsætnings Fordeling paa de forskellige Varegrupper fremgaar af ovenstaaende Tabel, hvor tillige er anført de tilsvarende Tal fra Beg. af 19. Aarh.

	Udførsel		Indførsel	
	1802-04	1896-98	1802-04	1896-98
Fødevarer	19,4	58,2	39,0	17,3
Raast offer og Halvfabr.	70,1	35,5	24,0	52,7
Levende Dyr	2,1	2,3	1,8	0,8
Fabrikater	8,4	4,0	35,2	29,4

Tabellen giver tydelig til Kende den stærke Stigning i Udførselen af Fødemidler og Indførselen af Raastoffer og Halvfabrikater, hvilket hænger sammen med den samtidig stedfundne Udvikling af Landbruget og Industrien. — Af Udførselsvarerne skulle fremhæves: Korn og Mel (370,9 Mill. Rubler i 1898), Hør (56,0), Træ (57,5), Æg (31,1), Frø (27,5), Petroleum (26,4), Hornkvæg (17,1), Sukker (15,5), Oliekager (14,2), Bomuldsvarer (11,9), Varer af Hør og Hamp (10,6). Af Indførselsvarer: Staal- og Jærninstrumenter (80,0), Bomuld (71,3), raa Metaller (49,4), Te (44,5), Metalvarer, uden Maskiner (32.9), Blik (22,1), Uldgarn (20,3), Uld (15,9), Gummivarer (14,7), Fisk (13,8), Farver (13,5), Frugter (12,6), Kul (12,3), Vin (12,3), Kemikalier (12,8), Silke (10,6).

Hovedudførselsvaren er altsaa Korn, og her indenfor spiller Hveden Hovedrollen; deraf udførtes 1896—98: 3,325 Mill. Kg., af Byg 1,513

Mill. Kg., af Rug 1,199 Mill. Kg., af Havre 729 Mill. Kg., derefter kommer Majs med 439, Ærter med 141 og Klid med 328 Mill. Kg. Tilsammen eksporterer R. aarlig 8 Milliarder Kg. Korn til en Værdi af 354 Mill. fra, ɔ: mere end Halvdelen af den samlede Udførselsværdi.

I den indenrigske Omsætning spille Produkter fra Land- og Skovbruget Hovedrollen, men i øvrigt tage Industrivarerne (af Bomuld, Uld, Jærn o. s. v.) stedse stærkere Fart. Hvad der karakteriserer R.'s indre Omsætning, er de mange Mellemled mellem Producent og Konsument, et Forhold, der i øvrigt ogsaa gør sig gældende i den udenrigske Omsætning. Af Beskatningshensyn har man Opgivelser om den indenrigske Omsætnings Størrelse; der var 1898 ca. 400,000 Forretninger med et Omsætningsbeløb paa over 20,300 Mill. Rubler, men disse Tal betegne dog kun et Minimum, bl. a. fordi Skatten ikke findes i 15 af Rigets Provinser. Særlig betydningsfulde ere Markederne i de forskellige Egne af Landet; i gamle Dage med de daarlige Samfærdselsmidler maatte Markederne nødvendigvis komme til at spille en vigtig Rolle, i den nyere Tid er deres Betydning j Aftagen. Dog omsattes der 1894 for 1,061 Mill. Rubler paa Markederne, hvis Antal i alt er 16,604; 87 p. Ct. af Markederne ere Landbrugsmarkeder. De største holdes i Nishnij-Novgorod 15. Juli—10. Septbr., som er et Marked ikke alene for R., men for hele Verden. Blandt andre vigtige Markedspladser nævnes Irbit i Guvernementet Perm, Charkov, Kijev, Simbirsh, Archangelsk m. fl.

Sluttelig skal anføres, at den russiske Handelsflaade bortset fra Finland's 1899 talte 657 Dampskibe med 300,000 Reg. T., hvoraf de 247 med 117,500 Reg. T. paa det kaspiske Hav. Antallet af Sejlskibe var 2,143 med 254,000 Reg. T. (deraf 469 med 108,000 Reg. T. paa det kaspiske Hav). Den russiske Handelsflaade er kun lille i Forhold til Landets Størrelse, og som ovenfor set besørger den ogsaa kun en ringe Del af Landets søværts Omsætning; men fra Regeringens Side gøres der i den nyere Tid en Del til dens Fremme (direkte Tilskud, Betaling af Kanalafgifter m. m.), ligesom j Kystfarten, der siden 1900 tages i vidt Begreb j (St. Petersborg—Vladivostok f. Eks.), er forbeholdt de russiske Skibe. (Litt.: M. W. de Kovalevsky, *La Russie å la fin du 19. siècle* [Paris 1900]). *M. K.*

Landbrug.

Landbruget er Hovederhvervet i R., hvilket er begrundet i, at Landet er et Sletteland med til Dels meget frugtbare Jorder; navnlig udmærker den bekendte Sortjord sig ved sin store Frugtbarhed, og den findes over temmelig store Strækninger især i den mellemste Del af Landet. Da Riget har saa stor en Udstrækning, henved 25 Breddegrader fra den nordligste til den sydligste Ende, saa er der selvfølgelig stor Forskel paa Klimaet og derfor paa Dyrkningsvilkaarene i nordlige og sydlige Egne; men da Landet har udpræget Fastlandsklima med stærk Sommervarme langt mod Nord og stærk Vinterkulde langt mod Syd, saa er Forskellen i Dyrkningsvilkaarene i Hoveddelen af Landet dog ikke saa stor, som man skulde tro, hvorfor der ogsaa her findes et forholdsvis ensartet Landbrug, væsentligst grundet paa Dyrkningen af de almindelige Kornsorter. Skønt Livegenskabet blev ophævet allerede 1861, lever dog den russiske Bonde endnu i meget fortrykte Kaar, og Agerbruget staar, trods de ellers gunstige Betingelser, i det hele meget lavt, saa at Udbyttet af Jorden kun er tarveligt og, hvad altid er Tilfældet ved irrationel Kultur, meget vekslende fra Aar til andet. Alligevel udføres der en stor Del Korn fra Landet, rigtignok kun fordi Landbefolkningen lever og er nødt til at leve saa yderst nøjsomt; men denne Udførsel kunde forøges i en betydelig Grad ved Siden af, at Befolkningen ernæredes rigeligere, hvis Jorddyrkningen blev hensigtsmæssigere og mere rationel.

Efter hvad der kan oplyses, er der i det europæiske R. 24 å 28 p. Ct. Agerland, 38 å 40 p. Ct. Skov, 12 å 15 p. Ct. Eng og Græsland og 20 å 26 p. Ct. udyrket Land. Af Agerlandet ere igen ca. 60 p. Ct. bevoksede med Kornplanter. Af disse spiller Rugen den vigtigste Rolle, idet ca. 37 p. Ct. af hele det med Korn bevoksede Areal indtages af denne Plante. Derefter følger Havren med ca. 20 p. Ct., Hveden med 17 p. Ct., hvoraf igen godt de to Tredjedele ere Sommerhvede. Bygget indtager kun 7 p. Ct., Boghveden 5 p. Ct. og Hirse 3 p. Ct. Foruden de nævnte Kornsorter dyrkes noget Ærter og Majs og en temmelig betydelig Mængde Kartofler. Af den samlede Kornafgrøde anvendes ca. 56 p. Ct. til Befolkningens Ernæring, 22 p. Ct. til Sædekorn, 9 p. Ct. til Brændevinsbrænding og 13 p. Ct. til Udførsel. Da saaledes $^1/_4$ å $^1/_5$ af den samlede Kornafgrøde anvendes til Udsæd, saa følger alene deraf, at Udbyttet maa være ringe, naar man vil benytte danske Forhold som Maalestok, idet man maa gaa mere end et Aarhundrede tilbage for at komme til et lignende ringe Udbytte i Danmark, medens det i Nutiden her er mellem 2 og 3 Gange saa stort.

Af Handelsplanter dyrkes der forskellige Slags og nogle i temmelig betydelig Udstrækning. Den vigtigste, og den som har været dyrket fra ældgammel Tid, er Hør. Heraf benyttes Frøet til Oliepresning og Stænglerne til Lærredsfabrikation. Den samlede aarlige Værdi af disse Produkter angives til henved 80 Mill. Rubler og det dyrkede Hørareal til henved $1^1/_2$ Mill. Hekt. Af andre Handelsplanter, som have nogen Betydning, kunne nævnes Hamp, Sukkerroer, Solsikker, Raps, Sennep og Tobak samt i de sydligste Egne Vin og Bomuld. Sukkerroedyrkningen har taget et ret betydeligt Opsving i sidste Halvdel af 19. Aarh., ligesaa Dyrkningen af Solsikker i de sidste Aartier. Hamp, Sukkerroer og Solsikker indlage hver et samlet Areal af ca. $^1/_2$ Mill. Hekt., Vin henimod 1 Mill. Hekt.

Besiddelsesforholdene ere ret ejendommelige, idet næsten $^2/_5$ af Jorden ere Statsejendom. Af det øvrige ere ca. 30 p. Ct. Bondejord, godt 20 p. Ct. tilhøre de større Godsejere, og henved 10 p. Ct. Kirker, Klostre, Stæder og andre Institutioner. En overmaade stor Mængde af Godserne ere saa forgældede, at de i Virkeligheden tilhøre Bankerne eller andre Pengeinstitutter.

Husdyrbruget. Som en Sidegren af Landbruget spiller dette ogsaa en stor Rolle i R.; men da det, for at give et godt Udbytte, lige

saa vel som Agerbruget kræver Intelligens, Kyndighed og Kapital hos dets Udøvere, saa staar det i det store og hele temmelig langt tilbage. Forholdsvis bedst er det, hvor det drives uafhængigt af Agerbruget, som Nomadedrift, dels fordi det da ikke er fuldt saa afhængigt af de vekslende Aarganges større eller mindre Planteavl, og dels fordi det som saadant er Genstand for dets Udøveres udelte Omsorg. I de vestligste Guvernementer, hvor i det hele det øvrige Europa's Kultur har sat sine første Spor, er Husdyrbruget, navnlig for Kvægets Vedkommende, noget paavirket af denne Kultur, men endnu dog kun efter en ret begrænset Maalestok. Hesteavlen er den Del af Husdyrbruget, der hidtil har nydt mest godt af Statens og andre Institutioners Støtte, idet der findes forholdsvis mange Stuterier med mange Bedækningshingste.

De almindeligste Husdyr ere Heste, Hornkvæg, Faar, Svin og Geder, endvidere Rensdyr og Hunde i den nordligste og Kameler i den sydligste Del af Landet. Fjerkræavlen er ret udviklet, og endelig har Biavlen ogsaa en Del Betydning, om den end er i nogen Tilbagegang. Lidt Silkeormeavl drives i den sydligste Del.

Følgende Talangivelser maa, ligesom ovenfor for Landbrugets Vedkommende, kun opfattes som omtrentlige. Efter hvad der kan oplyses, er der da i R. ca. 20 Mill. Heste, ca. 30 Mill. Stkr. Hornkvæg, ca. 60 Mill. Faar, deraf en Femtedel finuldede, ca. 10 Mill. Svin, 1½ Mill. Geder og ½ Mill. saavel af Rensdyr som af Kameler. Udførselen, navnlig af Hornkvæg og Faar, er meget vekslende i de forskellige Aar, efter som disse have været gunstige eller ej; det er derfor endnu vanskeligere her at angive paalidelige Middeltal. Efter forskellige Opgivelser udføres der aarlig 20—30,000 Heste, 15 — 40,000 Stkr. Hornkvæg, 70—250,000 Faar og Beder og 60—80,000 Svin. Udførselsværdien, der angives pr. Stk., er ca. 110 Rubler for Heste, 70 Rubler for Kvæg, 5 Rubler for Faar og Beder og 25 Rubler for Svin; men denne Angivelse er vistnok for høj. Af Smør udføres for 3—5 Mill. Rubler, af Fjerkræ ca. 4 Mill. Stkr. til Værdi 4 Mill. Rubler; af Æg for 13—14 Mill. Rubler, og af Fjer og Dun for ca. 2 Mill. Rubler. Produktionen af Honning og Voks forbruges væsentligst i selve Landet, saa Udførselen heraf spiller ingen videre Rolle; derimod udføres en Del Raasilke, skønt Indførselen af Silke ogsaa er betydelig og i Værdi langt overgaar Udførselen.

Andre Næringsveje.

Bjærgværksdriften har især Betydning i det asiatiske R.; Produktionen i det samlede Rige stiller sig (1893) omtrent saaledes (i Pud):

Guld ca. 3 Mill., Platin ca. 312 Mill., Sølv ca. 803 Mill., Kobber ca. 335,000 Mill., Zink ca. 275,000 Mill., Jærn ca. 135 Mill., Stenkul ca. 170 Mill., Nafta ca. 325 Mill., Salt ca. 83 Mill.

Guldudvadskningen er væsentlig paa private Hænder; særlig Rolle spille de private Guldvadskerier i Østsibirien, der levere godt de ⅔ af det samlede Udbytte. Ogsaa i Ural udvindes en Del Guld, dels i Bjærgværker, dels ved Udvadskning. Platinen faas fra Ural. Sølv faar man væsentlig fra Altai og Kaukasus, ogsaa noget fra Ural. Produktionen er dog kun ringe. Kobberudvindingen koncentrerer sig i Ural og Kaukasus; mindre Mængder frembringes i Altai og Kirgiserstepperne. Der produceredes 1893 ca. 320,000 Pud, 1880: ca. 194,000. Blyproduktionen (især i Altai) er i Nedgang (1893: 49,000 Pud). Det europæiske R. er særlig rigt paa Jærn, navnlig i Ural, ogsaa Central- og Sydrusland samt Polen. Stenkulsproduktionen, der er i stærk Fremgang, skriver sig særlig fra Polen, Donets-Egnen og Guvernementet Moskva, samt i ringere Mængde fra Kirgiserstepperne, Østsibirien's Kystegne, Turkestan og Kaukasus. Nafta faas især fra Kaukasus og delvis Taurien (1894: 310 Mill. Pud). Saltproduktionen har taget et stort Opsving i de sidste Aar, Stensaltet faas væsentlig fra Guvernementerne Orenburg, Astrachan og Jekatarinoslav. Salmerne i Perm, Charkov, Vologda, Archangel og Sibirien frembringe Kogsalt, medens Havsalt væsentlig indvindes fra det sorte, asovske og kaspiske Hav og Kirgiserstepperne. Det samlede Saltudbytte androg (1893): 82,5 Mill. Pud. Foruden de alt omtalte Mineraler findes der ogsaa i R. Granit, Porfyr, Malakit, Agat, Marieglas og Ædelstene, noget Kalk og Porcelænsjord etc. Endvidere er der Svovlkilder. Med Hensyn til Mineindustrien jfr. R., »Industri«. Antallet af Arbejdere, sysselsatte ved Bjærgværksindustri, var i hele det russiske Rige 1893: 465,000.

Fiskeri og Jagt ere vigtige Næringsveje for R. Siden man fra Midten af 1850'erne har indført kunstig Fiskeavl, har Fiskeriet taget et stort Opsving. Det Nikol'ske Fiskeri, der dannede Grundstenene for den kunstige Fiskeavl, er gaaet over paa Statens Hænder. Det er Fiskeriet i Floderne og Søerne, der er af saa stor Betydning; Havfiskeriet spiller derimod en underordnet Rolle. I det øvre og mellemste Løb af Floderne mærker man en gradvis Aftagen af Fiskerigdommen, men i Flodernes nedre Løb og Deltaerne synes Fiskeriet snarest i Fremvækst. Man regner, at der i hele Kejserriget R. bliver fanget aarlig ca. 4 Mill. Ferskvandsfisk (Laksforeller mod Nord, Gedder, Aborrer etc. mod Syd og Sydøst, i Volga, Sortehavet o. s. v. Støren o. m. a.) Som bedste Udførselsprodukt maa særlig nævnes Kaviar; der eksporteres for ca. 2 Mill. Rubler aarlig. Der udføres endvidere en Del Biprodukter, som Husblas og Tran. Man regner, at ca. ½ Mill. Mennesker har Fiskeri til Hovederhverv, og at vel et Par Mill. Bønder drive denne Næring som Bierhverv.

Hovedudbyttet af Jagten er Pelsvarer og Ederdun. Bjørn, Ulv, Ræv, Maar, Egern, Hare, Fuglevildt, Sæl og Odder samt (i Sibirien) Polarræv, Hermelin og Zobel ere Genstand for Jagt.

Skovbrug. Ca. 40 p. Ct. af det europæiske R. er dækket med Skov. Ca. 65 p. C. af de russiske Skove tilhører Staten. Skovbruget spiller altsaa en ikke ringe Rolle. Skovarealet er ulige fordelt; skovrigest ere de nordlige og nordøstlige Guvernementer, Vologda, Archangel, Vjatka, Perm, Olonets, Novgorod, Kostroma og Ufa; i de nyrussisk og lille-russiske Guvernementer samt i Egnene om det sydlige Volga er der skovfattigst; enkelte Steder indtager Skoven saaledes kun 3 p. Ct. af Arealet. Først i de sidste Aartier er man for Alvor begyndt paa en videnskabelig regelmæssig Drift; men der er endnu langt igen, og Skovudbyttet er derfor forholdsvis tarveligt. Et

Selskab til Skovenes Beskyttelse blev oprettet 1888. Udførselen af Træ er ringe i Forhold til det indre Forbrug; 1897 udførtes der alt i alt til Værdier af 54,8 Mill Rubler. Endvidere udføres Biprodukter som Potaske, Maatter og forskelligt forarbejdet Træ. Tørveindustrien er af ikke ringe Betydning.

Undervisningsvæsen.

R.'s Kultur, Videnskab og Dannelse ere jo forholdsvis unge, og medens Videnskabernes Akademi i St. Petersborg er et lysende Midtpunkt fol videnskabelig Forskning og Dannelse, og der i det hele er gjort meget for Videnskab og videnskabelige Institutioner, er Oplysningen kun trængt lidet ned i Folket (Finland og Østersøprovinserne i undtagne). Analfabeternes Tal blandt Soldaterne var i Midten af 19. Aarh. 85 p. Ct., men det er nu kun 60 p. Ct. og i nogle Provinser kun 40 p. Ct. Det viser betydelig Fremgang, og der rører sig nu i R. en levende Oplysningstrang, særlig i Mellemklasserne, der giver sig Udslag i Generalraadenes, Kommuners, private Selskabers og Enkeltmands Iver for at oprette Skoler. Men Riget er saa umaadeligt, Landsbyerne ofte isolerede gennem lange Tider af Aaret, Statens Støtte endnu kun ringe, almindelig Skolepligt ukendt, og man forstaar, at Folkeoplysningen kun kan skride langsomt frem.

Det var Peter den Store, som gav det første Stød til russisk Kultur. Han stiftede Krigs- og Navigationsskoler og lagde ved Leibniz Grunden til Videnskabernes Akademi. Kejserinderne efter ham virkede videre i samme Retning. Anna vilde f. Eks. gøre Soldaternes Avancement afhængigt af, at de kunde læse og skrive, Elisabeth grundlagde Universitetet i Moskva og søgte at virke for Folkeoplysning, Katharina II, der i det hele var ivrig for at udbrede Vestens (franske) Sæder og Dannelse blandt de store, søgte ogsaa 1786 at organisere et Skolevæsen ved at stifte Skoler (Gymnasier med 4 Klasser) i Guvernementshovedstæderne og Folkeskoler i Kredsbyerne, men det sidste blev selvfølgelig ikke tilnoget videre. Et kraftigere Tilløb skete i Begyndelsen af 19. Aarh., idet Alexander I oprettede Ministeriet for Folkeoplysning (1802) og organiserede et System af Undervisningsanstalter: Parokialskoler, Kredsskoler, Gymnasier og Universiteter. Det lykkedes dog ikke at bringe R.'s Læreanstalter under een Ledelse, — de forskellige Ministerier beholdt forskellige Skoler og Læreanstalter under sig —, og Bestræbelsen for at lede Vestens Dannelse ind i Riget standsedes af Nikolaj, der vel havde Brug for Vestens praktiske Kundskaber, men for øvrigt vilde holde Dannelsen paa gammel russisk Grund. Det blev forbudt de unge Russere at uddanne sig i Udlandet uden særlig kejserlig Tilladelse, Opdragelsen i Hjemmet og i Privatskoler blev stillet under skarp offentlig Kontrol, og som Hovedgenstande for Undervisningen henvistes til russisk Sprog og Litteratur, R.'s Historie og Geografi, Folkekundskab og Statistik. Naar der i 1830'erne skredes til Grundlæggelse af forskellige Landskoler, var Formaalet ogsaa kun det praktiske at uddanne Kommuneskrivere og lavere Forvaltningsembedsmænd.

En ny Epoke begynder med Alexander II. Undervisningsministeren Golownin (fra 1862) udkastede store Organisationsplaner. Den stramme Afspærring mod Vesten hørte op, ny Statutter kom frem til Reorganisation af Universiteterne (1863), til Forbedring af Gymnasier og Progymnasier (1864) og af Kreds- og Parokialskoler. Et Statut af 14. Juli 1864, gyldigt for Læreomraaderne St. Petersborg, Moskva, Kasan, Charkov, Odessa og til Dels Kijev, skulde bane Vejen for en Samvirken mellem de forskellige Omraader, der havde Folkeskoler, ved Indførelse af Skoleraad for de forskellige Guvernementer og deres enkelte Kredse. Man tog ogsaa fat paa at grunde ny højere og lavere Skoler (ogsaa for Piger), Realgymnasier, Lærerseminarier (1865) og Fagskoler. Budgettet for Undervisningsvæsenet forhøjedes, Anskaffelsen af Lærebøger og andre Undervisningsmidler blev frigivet og overladt til Boghandlernes Konkurrence. 1872 udstedtes et normgivende Reglement for Byskoler og 25. Maj 1874 en egentlig Folkeskolelov, der omfattede det lavere Skolevæsen (Kirkeskoler, offentlige Elementarskoler, Privatskoler og Søndagsskoler). Der skulde undervises i Religion, Læsning, Skrivning, de fire Regningsarter og Sang. 1875 kom der dog endnu kun een Discipel af 12 Børn i en Alder af 7—14 Aar, men der var dog oprettet 60 Seminarier til Uddannelse af Folkeskolelærere, og Haab for Fremtiden.

Hvad Elementarundervisningen (Folkeskolen) angaar, er Forholdet (1896) dette: Det russiske Rige er delt i 15 vældige Skoledistrikter, der hver har en Kurator eller Rektor til Overhoved, nemlig

Skoledistrikter	Antal af Skoler	Lærerantal	Discipelantal
St. Petersborg	2,283	5,217	143,465
Moskva	6,496	16,263	481,362
Charkov	3,527	8,434	273,019
Kijev	2,575	6,629	196,312
Odessa	2,591	5,303	196,071
Kasan	3,346	7,278	284,260
Orenburg	1,411	3,615	102,179
Vilna	1,672	3,288	117,894
Varszava	3,026	3.729	206,973
Riga	2,690	4,081	136,635
Kaukasus	1,125	2,772	88,643
Vestsibirien	139	438	33,270
Østsibirien	200	335	10,507
Turkestan	185	209	4,305
Provinsen Amur . . .	408	»	14,418
	31,674	67,591	2,289,313

Midlerne tilvejebringes dels ved Statstilskud, dels ved lokale Ydelser og Ressourcer, dels ved Gaver og Dotationer af private.

Til Mellemskolen, det vil sige den højere Skoleundervisning, regnes Gymnasier, Progymnasier og Realskoler. Enhver Guvernementshovedstad har mindst eet Gymnasium, men ogsaa i andre Byer findes der Gymnasier og Realskoler. Den mandlige Ungdoms almindelige Dannelse faas i de klassiske Gymnasier. Her have forskellige Strømninger gjort sig gældende: Grev D. Tolstoi (Undervisningsminister 1866—80) reorganiserede Undervisningen i en ensidig Klassicismes Aand, søgte at fjerne Realskolerne og hindre Grundlæggelsen af polytekniske Skoler. Men hans Efterfølgere under Alexander III begrænsede atter den

klassiske Undervisning og begunstigede Realskoler og polytekniske Skoler.

1896 fandtes der af herhen hørende Skoler, der staa under *Undervisningsministeren*,:

Gymnasier	177	med ca.	51,500	Disciple
Progymnasier ..	58	— —	7,000	—
Realskoler	104	— —	24,500	—
Normalskoler..	10			
Seminarier og nøjere Forskoler	57]			
Gymnasier for Piger.....	159	— —	44,800	—
Progymnasier for Piger...	174	— —	22,800	—
Højere Pigeskoler.	9	— —	440	—
Normalskoler for Piger...	4	— —	350	—

Men det er kun en Del af Skolerne. Til Mellemskolen maa ogsaa regnes 55 gejstlige Seminarier med ca. 18,000 Disciple, ca. 200 gejstlige Skoler men 30,000 Disciple; under Krigs- og Marineministeriet 27 Militærgymnasier med almindelige og specielle Uddannelseskursus (ca. 8,000 Disciple), 14 Junkerskoler med 3,500 Disciple; 10 Feldskær(Sundhedsofficer)-skoler med 8,000 Disciple, og under de andre Ministerier forskellige Fagskoler som 16 Handelsskoler (under Finansministeriet), 56 tekniske og Haandværksskoler, 16 Skoler for Frugt-, Havedyrkning og Biavl, 21 Skoler for Land- og Forstøkonomi, 55 Agerbrugsskoler, 40 medicinske, kliniske og Veterinærinstitutter og ca. 50 Sø- og Skipperskoler. For den kvindelige Uddannelse, der synes at være Genstand for særlig Interesse, findes der desuden en Mængde højere kvindelige Undervisningsanstalter, saaledes i St. Petersborg Opdragelseshuset for adelige Frøkener, Alexander-Skolen, det Paulow'ske Institut, Kathrine-Stiftelsen, Elisabeth-Skolen, det patriotiske Institut og Marie-Instituttet, i Moskva Kathrine-Instituttet, Alexander-Skolen, Elisabeth-Skolen og det Nicolaj'ske Vajseninstitut. I 14 Guvernementer findes der Institutter for adelige Frøkener, og paa forskellige Steder 26 kvindelige Kejserinde Marie-Institutter. Desuden forskellige Fagskoler, medicinske, Jordemoder- og Feldskærinstitutter for Kvinder. Af Seminarier til Læreruddannelse findes der 60 med 5,283 Elever (4,867 mandlige og 366 kvindelige).

Af højere Undervisningsanstalter findes der en Mængde i R. Der er først de 9 Universiteter (foruden Helsingfors's i Finland), nemlig Charkov med ca. 100 Lærere og 1,050 studerende, Dorpat med 80 Lærere og 1,700 studerende, Kasan med ca. 100 Lærere og 800 studerende, Kijev med 170 Lærere og 2,600 studerende, Moskva med 200 Lærere og 4,700 studerende, Odessa med 60 Lærere og 500 studerende, St. Petersborg med 190 Lærere og 3,650 studerende, Tonisk med 18 Lærere og 290 studerende, og Varszava med 70 Lærere og 1,100 studerende. De russiske Universiteter have i Almindelighed kun 4 Fakulteter (et historisk-filologisk, et fysikalsk-matematisk, et juridisk og et medicinsk), idet den højere teologiske Undervisning er knyttet til 6 teologiske Akademier, 4 ortodokse (i St. Petersborg, Moskva, Kijev og Kasan) med ca. 900 studerende, 1 romersk-katolsk (i St. Petersborg) og 1 armenisk (i Etschmiadzin). Som ligestillede med Universiteterne staa de to historisk-filologiske Institutter (i St. Petersborg og Nieshin), hvis Opgave er at uddanne Lærere i de klassiske Sprog, Historie og russisk Sprog, det Lazarev'ske Institut for orientalske Sprog (i Moskva), Læreanstalten for orientalske Sprog ved det asiatiske Departement, 2 kejserlige Lyceer, en Retsskole, det Konstantinov'ske Landmaalerinstitut og det Demidov'ske Retslyceum (i Jaroslav). Desuden er der 1 Bjærg-, 2 tekniske, 1 Forst-, 2 Ingeniør-, 2 polytekniske, 1 arkæologisk og 1 landøkonomisk Institut. Under Militærdepartementet staa 5 højere Læreanstalter, nemlig 3 militære Akademier (Hovedstabens, Artilleriets og Ingeniørernes), det militærjuridiske og det militærmedicinske Akademi med i alt 1,257 studerende Officerer; endvidere Nicolaj I's Søkadetakademi. — Til Fremme af de bildende Kunster findes et kejserligt Kunstakademi med Kunstskole (foruden 8 Tegneskoler) og for Musikken kejserlige Konservatorier i St. Petersborg og Moskva, et musikalsk Institut i Varszava, et Hofsangerkapel i St. Petersborg samt 27 Musikskoler, endelig 3 Teaterskoler, en musikalsk-dramatisk og en Operaskole.

Blandt de videnskabelige Anstalter indtager Videnskabernes Akademi i St. Petersborg den højeste Rang. Forskellige Institutter, som det meteorologiske i St Petersborg og Observatoriet i Pulkova, ere forbundne med det. I de forskellige Kulturcentra som St. Petersborg, Moskva, Odessa, Riga o. s. v. findes der en Mængde lærde Selskaber af forskellig Art, berømte, rigt udstyrede Museer og Biblioteker, af hvilke sidste det kejserlige offentlige Bibliotek i St. Petersborg er det berømteste. Det bør fremhæves, at R. navnlig ved Udforskning af det store Riges Territorium og Befolkning og ved videnskabelige Ekspeditioner har ydet meget ypperligt til Fremme af Geografi, Fysik og Etnografi. (Jfr. Moskva, St. Petersborg, Odessa). *Cl. W.*

Retspleje.

Den russiske Retspleje er reformeret af Alexander II ved Proceslovene af 20. Novbr. 1864, der gennemførte moderne Grundsætninger: Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen, Standslighed, Anklageprincip, Offentlighed, Mundtlighed, fri Bevisbedømmelse og Jury. Retsorganisationen var herefter saavel for civile som for kriminelle Sager i Hovedtrækkene denne: Særlige Bondedomstole (*volost*), folkevalgte Fredsdommere som Enkeltdommere med Appel til Fredsdommerforsamlinger, Kredsretter med embedsmæssige Dommere, der til Dels virkede under Tilkaldelse af Jury, Appeldomstole og endelig Senatet som Kassationsinstans. Love af 1889 have imidlertid dels begrænset Jurytilkaldelsen stærkt og delvis erstattet den med Tilkaldelse af Stænderrepræsentanter som Meddomsmænd, dels i en Række Provinser sat volost-Domstolene under strengere embedsmæssig Kontrol end tidligere og afløst Fredsdommerne af regeringsudnævnte Dommere. Ved Lovene af 1889 er Retsorganisationen bleven meget kompliceret og Grænsen mellem Administration og Retspleje i de lavere Instanser udvisket.

Hvad russisk Ret i Almindelighed angaar, skal nævnes, at den første almindelige Lovbog (*Sudebnik*) er affattet 1497. Den næste almindelige Kodifikation er Lovbogen af 1649 (*Ulozenïje*). Arbejdet paa ny almindelige Lovbøger førte i de følgende Aarhundreder først til et Resultat ved Tilvejebringelsen af den store russiske Lovbog *Svod Zakonow*, der traadte i Kraft 1. Jan. 1835. Den betegnes som det russiske Riges *corpus juris* og indeholder en systematisk Sammenstilling af alle indtil 1832 udgivne Love; den medtager derimod ikke den sædvanemæssig uddannede Ret og skal alt i alt være kasuistisk og fuld af Huller. Den er senere gentagne Gange udfærdiget i ny Udgaver. Særlig vigtige Love fra den nyeste Tid ere Lovene af 10. og 12. Juni 1900, der i væsentlig Grad indskrænke Anvendelsen af Deportation til Sibirien. En ny Straffelov og Straffeproceslov er udarbejdet, men endnu ej sat i Kraft. *E. T.*

Hær- og Befæstningsvæsen. Søværn.

Hæren. Grundlaget for R.'s Hærvæsen for Tiden danner L. af 13. (1.) Jan. 1874, hvorved almindelig Værnepligt indførtes og moderne Principper for dets hele Ordning lagdes til Grund.

Landets store Udstrækning, der nødvendiggør Inddelingen i forskellige Krigsteatre, saasom: Europa, Kaukasien, Asien o. s. v., samt den stærke Udvikling, som paa Grund af Rigels Vækst stadig finder Sted, gør det imidlertid meget vanskeligt at give en fuldstændig nøjagtig Fremstilling af det russiske Hær væsen.

Rigets samlede bevæbnede Magt inddeles i den staaende Hær — Armeen og dens Reserve — samt i Rigsværnet (*opoltschenije*). Om end Værnepligten er almindelig, finde dog i forskellige Landsdele og navnlig i Asien Undtagelser Sted. Dog er det forbudt at købe sig fri, og Bytning tillades kun inden for den samme Familie i særlige Tilfælde.

Tjenestetiden er 18 Aar, deraf 5 Aar ved Fanen og 13 Aar i Reserven, og begynder med det 21. Aar. Til Rigsværnet hører hele den mandlige Befolkning fra det 21. til det 43. Aar med Undtagelse af dem, der ere tildelte den staaende Hær. For Fodfolket og Fæstningsartilleriet er den aktive Tjenestetid kun 4 Aar, og for manges Vedkommende er den i Virkeligheden mindre. Reservemandskabet kan lovmæssig indkaldes 2 Gange i 6 Uger, men i Virkeligheden indkaldes værnepligtige med mindre end 3 Aars aktiv Tjeneste kun 2 Gange i 3 Uger, og de, som have ligget længere inde, kun 1 Gang i 2 Uger.

Rigsværnet deles i to Opbud; 1. Kategori kan anvendes til Dannelse af særlige Afdelinger og til Erstatning af den staaende Hærs Mandskab; hertil overgaa Reservisterne efter at have opnaaet 39 Aars Alderen, og de tjene i 4 Aar, samt endvidere alle tjenstedygtige Folk fra det 21. til det 43. Aar, hvilke ikke ere tildelte den staaende Hær. 2. Kategori omfatter værnepligtige i Alderen fra 21 til 43 Aar, hvilke have forskellige Legemsmangler, men dog kunne bære Vaaben.

Værnepligtige med videnskabelig Dannelse faa en kortere Tjenestetid, nemlig fra 2 til 4 Aar, og melde de sig frivillig for at blive værnepligtig Officer eller Underofficer, reduceres Tjenestetiden til 1 Aar. En særlig Art frivillige ere de saakaldte *Ochotniki*, der først behøve at melde sig i en senere Alder end de etaarige frivillige (ved det fyldte 17. Aar).

Kosakkernes Tjenestetid er 3 Aar i Forberedelseskategorien (19.—21. Aar), 12 Aar i Frontkategorien og 5 Aar i Erstatningskategorien, i alt saaledes 20 Aar. Forskellige Fritagelser finde Sted. Kosakkerne i I. Kategori sørge til Dels selv for deres Uddannelse, medens de yngste 4 Aargange af 2. Kategori uddannes ved aktive Regimenter.

Værnepligten i Finland er ordnet ved kejserligt Manifest af 29. Juni 1901; Mandskabet indkaldes 9 Maaneder senere end i R., og Tjenestetiden er 18 Aar, deraf 3 Aar aktiv. Mindre tjenstdygtigt Mandskab overgaar straks til Rigsværnet og tjener der 18 Aar.

I Kaukasus indførtes almindelig Værnepligt først 1887. Tjenestetiden ved Fanen er 5 Aar og ved Reserven 13 Aar. Muhamedanere maa betale en Værneskat, men ere for øvrigt fritagne for Værnepligt; de kunne dog antages som frivillige.

Udskrivningsvæsenet sorterer dels under Guvernements- og dels under Kredsautoriteterne, hvortil ogsaa de større Byers henhøre. Aarets Rekrutkontingent fastsættes af Senatet og fordeles af dette paa de forskellige Guvernementer. Den stedlige Ordning er i Hovedsagen gennemført, men hvert Regiment faar kun $^3/_4$ af sit Rekrutkontingent fra sin Rayon, Resten fra ikke fuldt russiske Provinser. Territorialordningen gælder dog kun for Fodfolket og Fæstningsartilleriet, de andre Vaaben have ingen bestemte Rayoner, og Garden samt Grenaderkorpset rekruteres fra hele Riget.

For Tiden (1903) udgør Rekrutkontingentet ca. 325,000 Mand (1902: 318,745), medens Antallet af dem, som naa den værnepligtige Alder, gaar op over 1,100,000. 1899 var Antallet 1,037,518, og deraf udskreves 280,650, medens 70,692 kasseredes, 137,719 fik Udsættelse, 222,589 tildeltes Rigsværnets 1. Kategori, 288,606 dets 2. Kategori, 37,262 unddroge sig Værnepligten. Antallet af frivillige er ca. 2,000.

Hærens Organisation. Herved maa tages Hensyn til, at Landet deles i forskellige Krigsteatre, at der findes militære Territorialdistrikter, hvori der opstilles forskellige Hære, Armékorpser og lokale Kommandoer, samt at den staaende Hær bestaar af regulære Tropper, Kosakker, irregulære Tropper, Felt-, Reserve-, Fæstnings-, lokale og Erstatningstropper, Garde- og Arméafdelinger o. s. v.

I Europa haves følgende Militærdistrikter: St. Petersborg med Gardekorpset (hvoraf 3. Division i Varszava) og 18. Armékorps; Finland (uden Armékorpser); Vilna med 2., 3., 4., 16. og 20. Armékorps; Varszava med 5., 6., 14., 15., 19. Armékorps, 1. og 2. Kavalerikorps; Kijev med 9., 10., 11., 12. og 21. Armékorps; Odessa med 7. og 8. Armékorps; Moskva med Grenaderkorpset, 13. og 17. Armékorps; Kasan- og Don-Omraadet — i alt 23 Armékorpser og 2 Kavalerikorpser med 48 Fodfolksdivisioner og 768 Batailloner, 20 Rytterdivisioner med 511 Eskadroner, 48 Artilleribrigader med 336 Batterier og 38

ridende do.; desuden Tropper uden Korpsforbindelse: 8 Skyttebrigader med 62 Batlr., 25 Eskadroner, 45 Batterier, 7 Ingeniørbrigader; desuden Reserve-, Fæstnings- og Erstatningstropper.

I Kaukasus haves 2 Armékorpser med 4 Divisioner og 64 Batlr., 2 Skyttebrigader med 10 Batlr., 3 Rytterdivisioner med 80 Eskadroner, 4 Artilleribrigader med 34 Batterier, hvoraf 3 ridende, og andre Tropper uden for Korpsforbindelse.

I Turkestan, Transkaspien og Semirjætsche: 2 Armékorpser med 36 Batlr., 3 Rytterbrigader med 36 Eskadroner, 2 Artilleribrigader med 15 Batterier, hvoraf 3 ridende o. s. v.

I Sibirien med Hovedkvarter Omsk 2 Armékorpser med 40 Batlr., 17 Sotnier (Eskadroner), 13 Batterier og andre Tropper.

I Kvantun 8 Batlr., 6 Sotnier og 3 Batterier.

Desuden Kosaktropper (se nedenf.).

Fodfolket tæller:

a) Felttropper i Europa og Asien:
3 Gardedivisioner à 12 Reg. à 4 Batlr. } i alt
4 Grenaderdivis. = 16 — à 4 — } 832
45 Armédivis. = 180 — å 4 — J Batlr.

b) Skytter:
1 Gardebrigade paa 1 Reg. à 2 Batlr. og 4 selvstændige Batlr.
7 Brigader (deriblandt 2 finske) à 4 Reg. paa 2 Batlr.
3 Brigader å 4 Batlr.
6 Fodkosak Batlr.
tilsammen 80 Batl.

Skytter i Asien:
8 Turkestan-Brigader à 4 Batlr. og 1 selvstændig Batl.
6 østsibiriske Brigader à 4 Reg. paa 2 Batlr., tilsammen 81 Batlr.

Desuden 128 Batlr. Reservefodfolk og 61 Batlr. Fæstningsinfanteri; 130 Kommandoer Lokalinfanteri, Læreafdelinger og 4 Batlr. Disciplinærtropper.

Rytteriet tæller:

a) i Europa og Kaukasus
2 Gardedivisioner med 10 Gardekavaleri-, 2 Gardekosakreg. og 1 Garde-Ural-Sotnie.
17 Armédivisioner og 2 selvstændige Brigader med 54 Dragonreg. og 4 Kosakdivisioner med 16 Reg., i alt 64 Rytter- og 34 Kosakreg. med 575 Eskadroner.

Desuden, inkl. 7 Eskadroner Gendarmer, et finlandsk Dragonreg., Kosakregimenter og Læreafdelinger yderligere 60 Eskadroner og Sotnier, altsaa i alt 635.

b) I Asien 6 Eskadroner og 85 Sotnier.

c) Erstatningsrytteri: 9½ Reg. med 64 Eskadr.

Artilleriet tæller:

a) Feltartilleri i Europa og Kaukasus
3 Gardebrigader med 21 Batterier,
49 Grenader- og Armébrigader med . . . . . 343 —
6 Skyttedivisioner med 1 Gardeskytteafdeling med . . . . . 4 —
1 finlandsk Artillerireg. med 20
5 Morterreg. med 4
2 ridende Artilleri i alt 46
} i alt 478 Batterier

b) Feltartilleri i Asien tilsammen 38 Batterier, hvoraf 7 ridende.

c) Reserve- og Erstatningsartilleri i alt 60 Batt.

Fæstningsartilleri
5 Udfaldsbatterier (i Krig 16)
4 Belejringsbataillon**er** med Parker
57 Fæstningsartilleribatlr., deraf 4 i Asien
9 Fæstningsartillerikompagnier
70 flyvende Parker, deraf 4 i Asien
7 Reserveparker
2 Batterier Læreafdelinger

Tekniske Tropper:

a) i Europa og Kaukasus
7 Sapørbrigader med 25 Sapørbataillon**er** og 8 Pontonner-Halvbataillon**er**, 4 Jærnbanebataillon**er**, 8 Feltingeniørparker.

b) i Asien
4 Sapørbatlr., 2 Kompagnier, 3 Jærnbanebatlr.

c) Reservetropper
2 Sapørbataillon**er**.

d) Fæstningstropper:
12 Sapørkompagnier
13 Minørkompagnier
2 Flodminekompagnier
9 Luftskipperafdelinger
8 Brevduestationer
11 Fæstningstelegrafer
2 Belejringsparker
desuden Læreafdelinger.

Train: 5 Kadrebataillon**er** og 1 kaukasisk Batl. og 1 Kompagni, i alt 23 Kompagnier, som i Krigstid udvikles til Bataillon**er**.

Grænsebevogtning: 32 Brigader, hvoraf 3 i Asien, og 2 Afdelinger.

Hærens Fredsstyrke udgør:

i Europa og Kaukasus

Fodfolk: 627,000 Mand, deraf 510,000 Mand Felt-, 64,000 Mand Reserve-, 39,000 Mand Fæstnings- og 14,000 Mand Lokaltropper.

Rytteri: 116,500 Mand, deraf 110,000 Mand Felt-, 400 Mand Reserve-, 5,700 Mand Erstatnings- og 400 Mand Lokaltropper.

Artilleri: 137,800 Mand, deraf 82,000 Mand Felt-, 9,000 Mand Reserve-, 38,000 Mand Fæstnings-, 28,000 Mand Erstatnings- og 6,000 Mand Lokaltropper.

Ingeniører: 36,000 Mand, deraf 29,000 Mand Felt-, 1,000 Mand Reserve-, 4,000 Mand Fæstnings- og 2,000 Mand Lokaltropper

samt endvidere 34,000 Mand Lokaltropper.

I Asien

Fodfolk: 83,000 Mand, deraf 57,000 Mand Felt-, 12,000 Mand Reserve-, 4,000 Mand Fæstnings- og 10,000 Mand Lokaltropper.

Rytteri: 14,000 Mand Felttropper.

Artilleri: 14,500 Mand, deraf 9,000 Mand Felt- og 5,000 Mand Fæstningstropper.

Ingeniører: 7,600 Mand, deraf 7,000 Mand Felt- og 600 Mand Fæstningstropper samt endvidere 5,000 Mand Lokaltropper.

I alt 1,073,000 Mand foruden 42,000 Officerer.

Da de østasiatiske Stridskræfter stadig forøges, er Fredsstyrken der mindst 20,000 Mand større.

Hvad Kosakafdelingerne angaar, saa udgør deres Styrke inkl. dem, som ere opførte under den staaende Hær: 6 Bataillon**er**, 53 Regimenter med 319 Sotnier og 20 Batterier.

Styrken af et Fodfolksregiment paa 4 Batail-

loner er paa Fredsfod 77 Officerer og ligestillede, 32 frivillige, 117 Underofficerer, 69 Spillemænd og 1,600 Kombattanter; af et Rytterregiment paa 6 Eskadroner 38 Officerer, 72 Underofficerer, 19 Trompetere og 768 Dragoner foruden 219 Nonkombattanter; der haves 904 Heste.

Et Feltbatteri paa 8 Kanoner har 6 Officerer, 16 Underofficerer, 3 Trompetere og 148 Kombattanter, desuden 49 Heste, medens et ridende Batteri paa 6 Kanoner har 5 Officerer, 167 Underofficerer og menige samt 139 Heste.

Hærens Krigsstyrke kan vanskelig opgives nøjagtig, men andrager 3,000,000 Mand inkl. 60,000 Officerer, desuden 750,000 Heste. Heraf i Europa ca. 2,400,000 Mand, i Kaukasus 320,000 og i Asien 240,000 Mand.

Rigsværnet kan anslaas til ca. 700,000 Mand med 55,000 Heste.

Ved Fodfolket ere saavel Linien som Reserven bevæbnede med »Trelinierge været« (7,62 Mm.), Model 91, medens Rigsværnet vistnok endnu til Dels fører det ældre Berdan-Gevær af Kaliber 11 Mm.

Rytteriet har 7,62 Mm. »Kosakkarabin Model 96« og fører desuden en noget krum 87 Cm. lang Sabel (Schaschka Model 81). En 3,11 M. lang og 2,87 Kg. svær Lanse føres kun af Steppekosakkernes I. Geled; dog ere i Fredstid ogsaa Gardens Kyrasserer og Ulaner bevæbnede dermed til Parade.

Feltartilleriet er udrustet med den 3 Tommers hurtigskydende Kanon af Model 1900. Den har Tilbageløb i Lavetten og udskyder 6,15 Kg. svære Projektiler med 610 M.'s Hastighed. Køretøjets Vægt 1,720 Kg. Den gamle Kanon af Model 95 med et Kaliber af 8,7 Cm., der er forsynet med Spadebremse, er endnu ikke helt udrangeret.

Morterbatterierne have en Morter af 15,24 Cm.'s Kaliber, der udskyder Minegranater paa 26 Kg. og Granatkardætsker paa 31 Kg. i Vægt. Køretøjet vejer i alt 1,960 Kg.

Hærens Kommandoforhold. Kejseren fører som Krigsherre Overbefalingen, men benytter som Organ dertil Krigsministeriet, der oprettedes 1836. Krigsministeren leder i højeste Instans hele Hærens Forvaltning, og Cheferne for Militærdistrikterne og Generalinspektørerne ere ham indirekte underlagte. Under Krigsministeriet sortere 1) det kejserlige Hovedkvarter, 2) Krigsraadet, 3) den højeste militære Ret, 4) 8 Departementer og Sekretariatet, 5) 2 Afdelinger for Skyttevæsenet og Rytteriet. Det kejserlige Hovedkvarter sørger for Kejserens Sikkerhed og Ophold paa Rejser og omfatter desuden 50 Generaladjutanter, 11 Generaler å la suite og 30 Fløjadjutanter. Krigsraadet afgør alle ny Sager og forvalter desuden Pensionsvæsenet. Blandt Departementerne indtager Hovedstaben en meget vigtig Rolle, og dens Chef er Krigsministerens Stedfortræder og tillige Chef for Generalstaben i snævrere Forstand. Under Hovedstaben staa 8 Afdelinger og desuden Generalstabsakademiet og Generalstaben. Hele Krigsministeriet tæller 600 Officerer og 800 Embedsmænd.

Af Generalstabsofficerer findes etatsmæssig 588, deriblandt 62 Generaler og 306 Stabsofficerer, men desuden fungere ca. 340 i forskellige Stillinger ved Hofferne, i Krigsministeriet, ved Undervisningsvæsenet o. s. v. Korpset Militærtopografer staar under en egen Chef, der tillige forestaar den topografiske Afdeling og Topografskolen. I alt bestaar Korpset af 450 Officerer, hvoriblandt 9 Generaler og 75 Stabsofficerer.

Kadrernes Tilvejebringelse. Underofficerer uddannes ved Regimenterne, idet dertil egnede menige optages i særlige Skoler, der oprettes hvert Aars 1. Oktbr. og vare 7 Maaneder. Kapitulation finder kun Sted i ringe Grad, til Trods for at der udbetales Kapitulanterne et Tillæg i Lønning paa fra 60 til 174 Rubel. I alt haves kun ca. 13,000 Kapitulanter, hvoraf lidt over 8,000 tjene i Geledet. 1887 er en Underofficerslærebataillon bleven oprettet i Riga for at bøde paa Tilgangen.

For at blive Officer maa man enten begynde med at gennemgaa et Kadetkorps og det kejserlige Pagekorps, i alt 27 Kadetskoler*), eller melde sig til Optagelse i en Krigsskole. Kadetterne, ca. 10,000 i alt, udfylde dog de fleste Pladser paa Krigsskolerne, hvoraf der findes 8, nemlig 4 for Fodfolket, 1 for Rytteriet og Kosakkerne, 2 for Artilleriet og 1 for Ingeniørerne. Opholdet paa Skolerne varer 2 Aar, idet dog Artilleri- og Ingeniørelever med gode Evner yderligere gennemgaa et Suppleringskursus. Eleverne paa Krigsskolerne kaldes Junkere og aflægge Officerseksamen om Foraaret, medens de først udnævnes efter tilfredsstillende praktisk Tjeneste om Efteraaret. De bedst bestaaede komme til Garden. I Pagekorpset optages kun Sønner af højtstaaende Officerer og Embedsmænd.

Da Krigsskolerne ikke kunne dække Officersbehovet ved Fodfolket og Rytteriet, haves desuden for disse to Vaaben henholdsvis 7 og 2 Junkerskoler, der tidligere stode paa et lavere Trin end Krigsskolerne, men siden 1901 ere dem jævnbyrdige. De optage frivillige fra Hæren og unge Mænd med fornøden Uddannelse.

Til Officerernes videre Uddannelse haves Generalstabsakademiet, Artilleri- og Ingeniørakademiet, og et militærjuridisk Akademi, alle i St. Petersborg; desuden Skydeskoler, det militære Rideinstitut samt Officerskoler for ældre Officerer, der ønske at blive Stabsofficerer. Fra Generalstabsakademiet afgaa aarlig ca. 60 Officerer til Generalstaben. Forfremmelsen sker dels efter Aldersorden, dels ved Valg. Som Regel forfremmes en Underløjtnant ved alle Vaaben efter 4 Aars Forløb til Løjtnant, efter andre 4 Aar til Stabskaptajn og efter endnu 4 Aar til Kaptajn. Perioden afkortes for Officerer, som have udmærket sig eller gennemgaaet et af Akademierne. Ved Garden faa alle Officerer indtil Kaptajn inkl. en Grad højere i Rang end ved Linien. Til Stabsofficer (Oberstløjtnant) forfremmes Kaptajner, der mindst have været 12 Aar Officer (10 Aar for de udvalgte), gjort 2 Aars Tjeneste som Kompagnichef og ere under 50 Aar. De, som forfremmes efter Aldersorden, maa dog have gjort mindst 7 Aars Tjeneste som Kaptajn; efter 8 Aars Tjeneste som saadan tabes Retten til Valgforfremmelse. Til Oberst kunne Oberstløjtnanter forfremmes, der have tjent 3 å 4 Aar i Graden og ikke have overskredet 55 Aars Alderen. For Generalsforfremmelsen havdes indtil 1900 ingen Bestemmelser,

*) Kadetskolen i Finland er nedlagt.

men Brigadegeneraler afskediges, naar de have fyldt 60, Divisionsgeneraler, naar de have naaet 63, og Korpschefer, naar de have naaet 67 Aar. Nu udkræves dog mindst 2 Aars Tjeneste i hver Grad for at kunne forfremmes.

Af Reserveofficerer havdes indtil 1880 kun udtjente Linieofficerer, hvorved Behovet dog ikke kunde dækkes. Nu derimod kunne frivillige efter at have gennemgaaet Skoler ved Afdelingerne og efter at have bestaaet en Prøve udnævnes til Reserveofficer (aarlig ca. 800).

Remontevæsen. Medens tidligere Rytteriets Heste indkøbtes af saakaldte Remonteofficerer, der samlede de indkøbte Heste i Depoter, er der i 1900 udfærdiget et Dekret angaaende det fremtidige Indkøb af Remonter. Herefter er der oprettet 7 Remontekommissioner, som arbejde til Stadighed, nemlig 4 i Poltava, Jelisavetgrad, Kijev og Charkov, 2 i de transdonske Stepper og 1 i Astrachan og Kaukasus. Hver Kommission indkøber aarlig 800—1,000 Heste, og den har en Oberst eller General som Formand. Hestene skulle være i en Alder fra $3^1/_2$—$5^1/_2$ Aar og betales med fra 120 til 375 Rubel pr. Stk. Hestene tilrides derefter et Aar ved Erstatningsrytteriets Eskadroner. For at dække tilfældig Afgang indkøbes Hestene af ikke permanente Kommissioner, som betale 350 Rubler for hver Kavalerihest.

Ved Artilleriet indkøbes Hestene af 4 Kommissioner. Kosakkerne maa selv skaffe sig deres Heste; kun Artilleriets Heste skaffes af Staten. En god Kosakhest koster ca. 170 Rubler. Hærens Budget for 1903 er fastsat til 329,923,806 Rubler.

Befæstningsvæsen. Imod Tyskland og Østerrig har R. til Støtte for de ved Rigets Vestgrænse forsamlede Hærkræfter befæstet følgende Linier: Niemen-Linien med Fæstningerne Kovno, Olita og Grodno; Bobr-Narev-Linien med Fæstningerne Ossovjetz, Lomscha, Ostrolenka, Roshan, Pultusk og Segrshe; Weichsel-Linien med Hovedfæstningerne Novogeorgijevsk, Varszava og Ivangorod. Disse Linier støttes yderligere af den ved Sammenstødet af Bug og Mucharvietz liggende store Fæstning Brest-Litovsk og af Flaadestationen Libau. I Volhynien haves Fæstningstrekanten Lusk-Dubno-Rovno imod Østerrig, medens Dvinsk og Kijev ere Fæstningsdepoter i 2. Linie.

Hovedflaadestationerne ere Kronstadt og Seavstopol.

I Kaukasien haves Fæstningerne Alexandropol, Kars, Michailov (Batum) og en Mængde befæstede Garnisonssteder.

I Turkestan haves Fæstningerne Taschhent Samarkand, Kohand og en hel Del andre samt Kuschporten i Transkaspien. Hovedflaadestationeri Asien ere Vladivostok og Port Arthur. (Litt.: A. v. Drygalski, »Die Organisation der Russischen Armée« [Leipzig 1902]; »Die Heere und Flotte der Gegenwart«, III Rusland, udg. af C. v. Zepelin [Berlin 1898]; Friherre v. Tettau, »Die Ergänzung und Organisation der russischen Armée in Krieg und Frieden< [Berlin 1902]; Redijer & Gutevitsch, »Die Ergänzung und Organisation der bewaffneten Macht< [russisk; 3. Udg. 1900]; Carlovitz Maxen, »Die Eintheilung und Dislokation der russischen Armee« [udkommer to Gange aarlig i Leipzig]; »Löbells Jahresberichte«). *P. Nw.*

R.'s Søværn er grundlagt af Peter den Store, der selv studerede Skibsbygningskunsten i Holland og herfra hjemførte den norsk-hollandske Admiral Cornelius de Cruys, som organiserede Søforsvaret for ham. Den russiske Marine har f. T. (1903) i 5 Stationer med en Centralforvaltning i St.Petersborg. Hovedflaaden (Østersøflaaden), hvis Station er Kronstadt, bestaar af 18 Eskadrepanserskibe med Deplacement fra 9,500 til 13,500 Tons, i alt 214,000 Tons, 34 pansrede Kystforsvarsskibe paa 1,500 til 12,400 Tons, i alt ca. 200,000 Tons, 14 Krydsere, 4 Torpedokrydsere, 12 Kanonbaade og 27 Torpedoødelæggere, desuden Yachter, Skole-, Stations- o. a. Skibe, heriblandt ca. 40 Transportdampere; af Torpedobaade i forskellige Typer har denne Flaade ca. 230 Stkr. Sortehavsflaaden med Station ved Sevastopol har 9 Eskadrepanserskibe (+ 2 projekterede) fra 8,400 til 13,300 Tons, tilsammen ca. 124,000 Tons, 3 ældre Kystforsvarsskibe (Popovkaer) å 3,000 Tons, 3 nyere do. å 6,600 Tons, 3 Torpedokrydsere, 6 Kanonbaade, 18 Transportdampere, 31 Torpedobaade samt 2 Undervandsbaade, desuden Skole- o. a. 1. Skibe. Den sibiriske Eskadre bestaar af 13 Krydsere og Kanonbaade, 11 Torpedobaade samt særlige Skibe. Flotillen i Port Arthur har 18 Topedoødelæggere og ca. 10 Torpedobaade. Endelig findes paa det kaspiske Hav en mindre Flotille. Den frivillige Krydserflaade tæller 17 store Dampere. Flaadens Personel bestaar af 24 Viceadmiraler, 35 Kontreadmiraler, 104 Linieskibs- og 351 Fregatkaptajner, 900 Over- og 775 Underløjtnanter, 22 Maskininspektører, 416 Maskiningeniører, 200 Hjælpeingeniører, 750 Kadetter m. m. Til Flaadens Bemanding udfordres 62,226 Personer. Den russiske Flaade holder aarlig udrustet 8 Øvelseseskadrer i Østersøen og Sortehavet, desuden en Eskadre i Middelhavet, en anden i de østasiatiske Farvande samt et Detachement i Atlanterhavet. *C. L. W.*

Mønt, Maal og Vægt.

Det russiske Møntvæsen er ordnet ved Ukas af 3. (15.) Jan. 1897 og 18. (30). Novbr. 1897, hvortil slutter sig Ukas 29. Aug. (10. Septbr.). Den russiske Rigsbank udsteder Sedler (Rigskreditbillets) som lyde paa Guldrubler.

Det nugældende russiske Maal- og Vægtsystem indførtes ved Ukas af 11. Oktbr. 1835, og kun dette maa siden 1845 anvendes i hele Riget. Af Enheden, Saschénen = 7 eng. Fod, forfærdigedes et Eksemplar af Platin og et andet af Kobber. Grund-Etaionen for Vægt er Møntanstaltens forgyldte Messingpund fra 1747; dog har man til de daglige Justeringer forfærdiget et Eksemplar af Platin og et andet af forgyldt Messing. Der er i øvrigt forfærdiget Etaions af andre Maal og Vægtstørrelser og Kopier af de vigtigste sendt til de større Byer.

Mønt. Der præges $^9/_{10}$ fine 1) af Guld: 15- (ny Imperialer), $7^1/_2$- (ny Halvimperialer) og 5-Rubelstykker; 2) af Sølv: 1 Rubel, 50 Kopeker (Poltina), 25 Kopeker (Tjetvertak); endvidere $^5/_{10}$ fine: 20, 15, 10 og 5 Kopeker samt af Kobber 5, 3. 1, $^1/_2$ og $^1/_4$ Kopeker. I Rubel Guld svarer til 0,77419355 Gr. fint Guld = 1 Kr. 92 Øre.

Skillemønt kun lovligt Betalingsmiddel indtil Beløb af 3 Rubler.

Længdemaal. 1 Fod (Fût), = 1 eng. Fod, deles i 12 Tommer (Djuim) à 10 eller 12 Linier og er = 0,304797 M. 1 Saschén (Favn) = 7 eng. Fod = 3 Arschin (Alen). 1 Arschin = 16 Verschók = 28 eng. Tommer = 0,71119 M. 1 Verst = 500 Saschén = 3,500 Fod = 1,06679 Km.

Markmaal. 1 Desjatina = 2,400 □ Saschén = 1,0925 Hekt.

Hulmaal. a) For tørre Varer: 1 Tjetvert à 8 Tjetverik = 209,91 Lit. 1 Last Korn er 16 Tjetvert. b) For flydende Varer: I Vedro (Spand) = 10 Kruschka = 12,300 Lit. 1 Ohm = 12 Vedro = 147,6 Lit. 1 Botschka (Fad) = 40 Vedro = 4,92 Hektoliter.

Rummaal. 1 Kubiksaschén = 343 Kubikfod = 9.712 Stères.

Vægt. I Pd. (Funt) = 96 Solotniki à 96 Doli = 409,512 Gr. Det russiske Pund er Handelssamt Guld-, Sølv- og Møntvægt. Apotekerpundet er $^7/_8$ af Handelspundet og deles i 12 Unser à 8 Drachmer à 3 Skrupler à 20 Gran. 1 Pud = 40 Pd. = 16,38 Kg. 1 Berkovets (Skippund) = 10 Pud = 400 Pd. 1 Skibslast, anvendt ved Søfragter, varierer efter Varens Art fra 40 til 120 Pud. Pud er den mest brugte Vægtenhed; deri udtrykkes i Reglen Varekvantiteterne; de fleste Varer, der sælges efter Vægt, noteres pro Pud, og Jærnbanefragtsatserne fastsættes pro Pud. I Handelen regnes i Alm.: 1 Pud = 36 eng. Pd., 62 Pud = den eng. Vægtton og 61 Pud = den metriske Vægtton. *N. Y. B.*

Samfærdselsmidler.

Skønt R.'s jævne Terrain skulde synes at være let tilgængeligt og med sine mange sejlbare Floder at yde Trafikken gunstige Vilkaar, er der dog intet Land i Europa, der ved forbedrede Samfærdselsmidler som Jærnbaner og Kanaler kan vente sig større Fordel eller et større materielt Opsving. Af Grundene til, at R. har haft Vanskelighed ved at udnytte sine Hjælpekilder, nævnes den afsides Beliggenhed, de enorme indre Afstande, den Omstændighed, at de centrale, frugtbare Egne ligge langt fra Havet, samt Flodernes Tilfrysning, der mod Nord varer ca. 8 og i de sydlige Egne 3 Maaneder af Aaret. Foruden de naturlige Vandveje har R. Kanaler og kanaliserede Vandløb med en Længde af 2,854 Km. I Vandvejsnettet skelner man mellem en nordvestlig og sydvestlig Hovedgruppe af Forbindelsesveje, afhvilke den første har 21,550 Km. sejlbare Strækninger og den anden 9,482 Km. Umiddelbart ved den første, der omfatter Forbindelserne mellem Volga, Neva og det hvide Hav, ligger 23 Byer; ved den anden, hvortil regnes Dnjepr's, Düna's, Njemen's og Weichsel's Flodsystemer, ligger kun 11. Midtpunkterne i de to Vandvejssystemer ere Nishnij Novgorod og Kijev. Af R.'s 7 Kanalsystemer forbinde de tre Neva og Volga, nemlig Marie-Systemet samt det Tichvin'ske og Vyschnij-Volotschok-Systemerne, af hvilke det førstnævnte fra St. Petersborg til Rybinsk er Hovedaaren. Endelig forbinder Hertug Alexander af Württemberg's System Volga med Dvina, og de tre andre ere Beresina-Systemet mellem Dnjepr og Düna, det Oginski'ske mellem Dnjepr og Njemen og Augustovo-Systemet mellem Dnjepr og Weichsel. Landeveje ere i R. næsten kun anlagte af militære Grunde. I 22 Guvernementer findes i det hele taget ingen, og i de øvrige Gu vernementer kommer paa hver □Km. kun 12 M. Landevej. Anlæggelsen af Jærnbaner er gaaet for sig senere i R. end i de fleste andre europæiske Lande; og naar deres Udvikling i de senere Aartier er skreden saa rask frem, skyldes det først og fremmest strategiske Grunde. Den første russiske Jærnbane mellem St. Petersborg og Zarskoje-selo aabnedes 1838 og den næsten snorlige Jærnvej mellem St. Petersborg og Moskva 1851. I Slutningen af 1853 havde R. 1,046 Km. Jærnbaner; men Krim-Krigen gav Anledning til, at Regeringen planlagde omfattende Nyanlæg, og 1877 vare allerede 21,400 Km. i Drift. 1894 havde R. 37,552 Km. og 1902 48,617 Km., hvortil kommer i russisk Asien 7,984 Km., blandt hvis Linier fremhæves den gamle Verdens største Baneanlæg, den transsibiriske Jærnbane. Da R.'s Finanser efter Krim-Krigen vare i en uheldig Forfatning, overlod man som Regel Anlæggelsen af Baner til private Selskaber; men efterhaanden ere flere vigtige Linier gaaede over i Statens Eje, saa denne nu har 29,848 Km. Banelinier i Europa. Foruden Bygningen af ny Hovedlinier i det udstrakte Rige, har Regeringen nu tillige Opmærksomheden henvendt paa Anlæggelsen af Lokalbaner, hvorved dette Trafikmiddel egentlig først vil faa Betydning for Landets materielle Produktion. Telegraflinierne havde 1900 en Længde paa 497,562 Km., hvoraf 331,735 Km. tilhørte Staten, og der besørgedes i alt 19$^1/_2$ Mill. Telegrammer fra Statens 2,798 og de private Liniers 2,991 Kontorer. Af Telefonlinier fandtes s. A. 7,620 Km. med en Traadlængde af 75,762 Km. og med 35,340 Stationer og Abonnenter og ca. 1 Mill. Samtaler. Gennem Landets 6,029 Postkontorer besørgedes 1900 339 Mill. Breve, 76$^1/_2$ Mill. Postkort, 319 Mill. Stykker af forskellige Tryksager samt 23 Mill. Pengebreve med en Værdi af 18,000 Mill. Kr. Foruden denne indenrigske Post besørgedes til og fra Udlandet af de samme Kategorier henholdsvis 43 Mill., 12 Mill., 36 Mill. samt 600,000 med en Værdi af 280 Mill. Kr. *H. P. S.*

Sprog.

Der tales i R. i Virkeligheden en stor Mængde Sprog af meget forskellig Herkomst: foruden slaviske, baltiske o. a. Sprog af indoeuropæisk Æt en Række finsk-ugriske Sprog, hvilke tidligere have været udbredte over det meste af Mellem- og en Del af Nordrusland, tyrkiske (som Tatarisk, Tschuvassisk) o. m. a. (se disse Art. og ovenf. under »Befolkningsforhold«). Her skal kun omhandles det herskende Sprog, Russisk, og dets forskellige Underafdelinger. Russisk hører til den slaviske Sprogfamilie og er i sin Hovedform ikke blot det vigtigste af disse Sprog, men tillige et af de Sprog i Verden, der er udbredt over det største Omraade. Af Punkter, der i lydlig Henseende karakterisere Russisk som Helhed lige over for de andre slaviske Sprog, maa fremhæves Forbindelserne oro, ere, olo = de sydslaviske Sprogs ra, ré, la, lě af oprindeligt or, er, ol, el foran en Medlyd, f. Eks. gorod

[gå'råt], By =oldbulgarisk (oldslavisk) gradŭ, serbisk grad (polsk gród); béreg, Bred = oldbulg. brěgŭ, serb. brijeg (polsk brzeg); golovå [gałava'], Hoved = oldbulg., serb. glava (polsk głowa); molokó [małakå'], Mælk =ol db. mlěko, serb. mlijèko (polsk mléko). Accenten staar paa et ældre Trin end i de andre slaviske Sprog, idet den er fri, ɔ: ikke bunden til Stavelsens Plads i Ordet, og ofte kan være meget skiftende, f. Eks. golovå, Gen. golovy, Akkus. gólovu [gå'łåvu], Nom. Flt. gólovy, Gen. Flt. golóv [gałå'f]. For øvrigt deler Russisk i fremragende Grad med de andre slaviske Sprog den store Rigdom paa Bøjnings -og Afledningsformer, der gør det skikket til at udtrykke alle de fineste Nuancer i Tanken. — Naar man taler om Russisk uden nærmere Bestemmelse, tænker man som Regel kun paa det herskende Rigssprog, det storrussiske; men ved Siden deraf optræde to andre Hovedformer af Russisk, der ere saa forskellige fra Storrussisk, at de snarere maa opfattes som egne Sprog end som Dialekter, nemlig Lillerussisk og Hviderussisk. 1) Lillerussisk (i Østerrig kaldet Ruthensk) tales (af i alt ca. 18 Mill. Mennesker) i de Egne, der udgøre Slavernes ældgamle Centrum og senere i 4—500 Aar hørte til Polen, nemlig i det sydvestlige R. (Guvern. Voronesh, Charkov, Jekaterinoslav, Cherson, Poltava, Tschernigov, Kijev, Podolien, Volynien, det sydlige af Minsk og Grodno og det sydøstlige Hjørne af Kongrespolen) og endvidere uden for R. i den større østlige Halvdel af Gaiizien og lidt ind i Ungarn (til Ungvár-Szöllös). Det adskiller sig fra Storrussisk paa mange Maader; i lydlig Henseende f. Eks. ved i for é [jæ]: líto, Sommer =lě to, og i visse Tilfælde for o: dvir, Gaard =dvor, h for g: h6rod, By, v [w] efter en Selvlyd for I: vovk, Ulv =volk, Pivtåva = Poltáva. Der er en Mængde Dialekter. En vis Paavirkning fra Polsk er umiskendelig. Sproget har en rig Skat af Folkesange; for øvrigt holdes det i R. nede, om der end har været Digtere som Taras Schevtschenko, N. Kulisch, o. a., men dyrkes mere i Østerrig. Hjælpemidler: Holovackij, >Grammatika ruskoho jazyka« [Lemberg 1849], Osadca, »Gramatyka ruskoho jazyka« [3. Opl., smst. 1876], Ogonowski, »Gramatyka ruskoho jazyka< [smst. 1882], Smal-Stocki og Gartner, »Ruska gramatyka« [smst. 1893], Zelechowski, »Ruthenisch-deutsches Wörterb.« [2 Bd., smst. 1886]. — 2) Hviderussisk tales i Guvern. Vilna, Vitebsk, Smolensk, Mohilev og det nordlige af Minsk og Grodno, lutter tidligere polske Egne. Det har nogle Træk tilfælles med Lillerussisk, som h for g, v for ł, men paa den anden Side særlige Berøringer med Polsk som hośći, Gæster =storruss. gosti, polsk gości, dzeń, Dag =storr. den, polsk dzień. Det brugtes i sin Tid som Kancellisprog i Storfyrstendømmet Litauen, men er ellers ikke litterært dyrket. Hjælpemidler: Karskij, »Obzor zvukov i form bélorusskoj rěči« (ɔ: Udsigt over det hvideruss. Talesprogs Lyd og Former) [Moskva 1885], Nosovič, »Slovaŕ bělorusskago naréčija« (ɔ: Ordbog for den hvideruss. Dialekt) [St. Petersborg 1870]. — 3) Storrussisk ell. Russisk i snævrere Betydning hører oprindelig kun hjemme i den midterste Del af R.; men ad Veje, som ikke i det enkelte kunne paavises — som Følge af krigerske Erobringer eller fortsat stille Bosættelse af Russere, under Indflydelse af Kristendommen eller ved Statens Magt — har det efterhaanden, paa Bekostning af andre Nationaliteter, bredt sig navnlig mod Nord og Øst og breder sig stadig mere og mere som det store Riges herskende Fællessprog. Undersøgelsen og Grupperingen af Sprogets Dialekter ere endnu i sin Barndom; men for øvrigt ere Forskellighederne i saa Henseende langt ringere, end man skulde vente efter Sprogets uhyre store Udbredelse. I Litteraturen brugtes fra først af ikke selve Folkesproget, men baade paa lille- og storrussisk Omraade det med Kristendommen modtagne sydslaviske Litteratursprog, det »oldslaviske« eller oldbulgariske, dog altid med Tilsætning af en mere eller mindre stærk russisk Farve. I denne Form, hvorom særlig bruges Benævnelsen Kirkeslavisk (ogsaa Slavonsk), er det endnu stedse den ortodokse Kirkes Sprog. Først med Peter den Store fastslaas ogsaa paa dette Punkt den store Reform, hvorved Talesproget efterhaanden arbejdes frem til at være Norm for det almindelige Skriftsprog. Det sker dog kun gennem en længere Gæringstid, og mangfoldige Reminiscenser af Kirkeslavisk have faaet saa fast Rod, at de ikke mere kunne udryddes, f. Eks. grafdanin, Borger, efter ægte russiske Lydlove gorožánin, Byboer, prach, Støv, Muld, (en afdøds) Aske, men poroch, Krudt o. m. a. Ogsaa Retskrivningen (smlg. Russisk Alfabet) har paa mange Punkter holdt fast paa det traditionelle imod Udtalen, især for visse Selvlyds Vedkommende, f. Eks. Moe, moje, udt. majå', гнѣздагнѣzda, udt. gnjå'zda, Flt. af гнѣздо, gnězdo, udt. gnjæzdå', Rede, добраго, dobrago (Gen. af dóbryj, god), udt. då'brava, худаго, chudago (Gen. af chud6j, slet), udt. chudå'va. Grammatikker. Den første russiske Grammatik skyldes den tyske lærde Henr. Wilh. Ludolf: *Grammaticarussica* [Oxford 1696], i hvis Fortale han med Beklagelse omtaler Forskellen mellem Skrift- og Talesprog i R. og ønsker, at Bogen maa overbevise Russerne om, at der godt kan skrives paa Folkesproget. Den første Grammatik paa Russisk skyldes M. V. Lomonósov [1755]. Kortere eller udførligere, i R. meget ansete, nu dog forældede Grammatikker haves af N. Gretsch (bl. a. »Prostrannaja grammatika russkago jazyka« [1827, 2. Udg. 1830], overs. paa Fransk af Reiff: »Grammaire raisonnée de la langue russe« [2 Bd., St. Petersborg 1828—29]) og A. Vostókov (»Russkaja grammatika« [1831, 12. Udg. 1874] og den lille »Sokraščennaja russkaja gramm.« [1831, 16. Udg. 1877]). Vigtig, men dog nu trængende til Afløsning er Buslájev's historiske Grammatik (»Istoričeskaja grammatika russkago jazyka« [1858, 4. Udg., Moskva 1875]). Endvidere kunne bl. a. nævnes J. Grot, »Filologičeskija razyskanija« (o: Filologiske Undersøgelser) [2. Udg., St. Petersborg 1876], Sobolevskij, »Lekcii po istorii russkago jazyka« (ɔ: Forelæsninger over det russiske Sprogs Historie) [2. Udg., St. Petersborg 1891]. Selvfølgelig er Russisk ogsaa behandlet i Miklosich's »Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen«.

Særlige Grammatikker paa Tysk haves f. Eks. af Puchmayer [Prag 1820] og fra den nyeste Tid af Vymazal, Asbóth, Berneker o. a.; paa Svensk »Rysk språklära« af M, Akiander [4. Udg., Helsingfors 1865]. Af C. W. Smith haves »Kortfattet Lære om de russiske Verber« [Kbhvn. 1871]. Meget fejlfuld er H. Blom, »Russ. Sproglære« [Chra. 1875]. Blandt paalidelige praktiske Elementarlærebøger kunne nævnes Pihlemann, »Prakt. Leitfaden zum Erlernen d. russ. Spr.« [6. Opl., 1873], bearbejdet paa Svensk af M. Lindforss, »Prakt. lärobok i ryska språket« [Helsingfors 1874 og senere], og W. Alexejew, »Neues Lehrbuch der russ. Spr.« [St. Petersborg 1872 og senere]. Den vanskelige russiske Accentuation er særlig behandlet bl. a. af L. Kayssler, »Die Lehre vom russ. Accent.« [Berlin 1866] og A. Bystrow, »Regeln über den Accent in der russ. Sprache« [Mitau 1884]. — Ordbøger. Paa Russisk alene haves de to af Videnskabernes Akademi udgivne: »Slovaŕ Akademii Rossijskoj« (o: det russ. Akademis Ordbog) [6 Bd., St. Petersborg 1806—22] og »Slovaŕ cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka« (o: Ordbog for det kirkeslav. og russ. Sprog) [smst. 1847, 2. Udg. 1867—68], samt den for det nyere Sprog vigtige Ordbog af V. I. Dal: »Tolkovyj slovaŕ živago velikorusskago jazyka« (o: Ordbog med Forklaringer for det levende storruss. Sprog) [4 Bd., Moskva 1863 – 66; ny Udg. begyndt 1903]; endvidere den ligeledes af Akademiet udgivne, nu lidet tilfredsstillende »Opyt oblastnago velikorusskago slovarja« (o: Forsøg til en russ. Dialektordbog) [St. Petersborg 1852]. Blandt Ordbøger til og fra Tysk maa fremhæves den af J. Pawlowsky [Riga 1856, 1867, 2. Udg. 1879] og af Booch, Frey & Messer [Leipzig 1874], til og fra Fransk den af N. P. Makaroff [St. Petersborg 1867 og senere]. *Vilh. Th.*

Litteratur.

Den russiske Nationallitteratur har fra Peter den Stores Tid virket banebrydende i alle Retninger og haft en enestaaende Indflydelse paa det Folk, i hvis Midte den opstod. Ethvert aandeligt og kulturelt Fremskridt har i R. altid været baaret af Litteraturen, og derfor tør selv Skønlitteraturen næppe ses ud fra et rent æstetisk Synspunkt, men i Forhold til det Maal, den tilstræber. Særlig vanskeliggøres Studiet af denne Litteratur, fordi Censuren tvinger Forfatterne til at skrive saaledes, at man maa læse mellem Linierne, hvad der ikke tør siges uforbeholdent, og Klarhed vindes da bedst, naar man tillige tyr til den Del af den russiske Litteratur, som udkommer i Udlandet og ikke kan rammes af Censuren.

Indtil Peter den Store. Det første Grundlag for en Litteratur, som dog i Begyndelsen var af gejstligt og kirkeligt Indhold, skabtes ved Kristendommens Indførelse i R. (988). Det var omkring Midten af 9. Aarh., at to græske Munke, Kyrillus og Methodius, sammenstillede det slaviske Alfabet, som hovedsagelig dannedes af græske, iblandet med hebraiske, armeniske og koptiske Skrifttegn, og med Kristendommen kom da dette Alfabet og Bøger af kirkeligt Indhold til R. Bøgerne, der forelaa som Haandskrifter, vare skrevne paa Oldbulgarisk blandet med Sydrussisk, som dengang stod det oldbulgariske meget nær, og kom til at danne Skriftsproget (Kirkeslavisk), der endnu benyttes i Kirkerne. Det ældste sproglige Mindesmærke er »Ostromirs Evangelium«, der foreligger haandskrevet [1056—57] og er inddelt i Afsnit, ugentlige og daglige, bestemte til at oplæses i Kirken. Blandt andre sproglige Mindesmærker skal nævnes »Svjætoslavs Isbornik«, som til Dels er en slet og ret Bearbejdelse af en Panegyrik over den bulgarske Tsar Simeon. Gennem Sydslaverne, særlig Bulgarerne, fik R. en hel Syndflod af gejstlige Legender og verdslige Sagn, som stammede fra Byzans eller fra selve Østerland, og hvis Indhold var et forunderligt Sammensurium af apokryfiske Skrifter, Historie, Mytologi og hellige Legender. Sagnene om Alexander den Store og den trojanske Krig spille en betydelig Rolle i disse Skrifter, af hvilke enkelte kun vare en direkte Overførelse fra Græsk til Russisk, medens andre fremkom som fantastiske Bearbejdelser af den hellige Historie med Iblanding af hedensk Overtro og Sværmeri. Denne Litteratur holdt sig indtil 17. Aarh. og fandt gennem mundtlig Overlevering ogsaa Indgang hos dem, der ikke kunde læse, gik over i Folkepoesien og udbredte hos det alt forud overtroiske og mere udvortes end indvortes kristne Folk en Kreds af religiøse Forestillinger, der maa betegnes som en mellem Kristendom og Hedenskab delt Tro. Den russiske Historieskrivnings Fader er Nestor, som levede i Midten af 11. Aarh. Han var Munk i Huleklosteret i Kijev, og fra ham stammer den ældste russiske Krønike, hvor Kilderne ere hentede fra byzantinske Krønikeskrivere, Sagn, Helgenhistorier og samtidiges Udsagn. Til Slutn. af 11. Aarh. maa henføres det store Heltedigt »Fortællingen om Igor's Togt mod Polovtzerne«, som vistnok er digtet af en af Heltens samtidige og i alt Fald skyldes en enkelt. Sproget i dette Digt er rigt paa poetiske Udtryk, og dets Rytmer have den gamle russiske Folkevises (bylina) Klang. I Beg. af 13. Aarh. kom R. under Mongolernes Aag, som tyngede det i mere end i 3 Aarhundreder. Den i Forvejen sparsomme Kultur holdt sig kun i Klostrene, der stode under byzantinsk Indflydelse, og selv efter at R. var blevet befriet for Tatarerne, vandt den kun lidt efter lidt Indgang igen, idet Mindet om Mongolernes Herredømme lammede enhver aandelig Bevægelse. I 16. Aarh., under Ivan Vassiljevitsch (1534—84), begyndte Oplysningen paa ny langsomt at bane sig Vej i R., bl. a. gennem de Skoler, som Tsaren oprettede i forskellige af Rigets Stæder. 1564 grundlagdes det første russiske Bogtrykkeri i Moskva. Et litterært Mindesmærke om hin Tids Tankesæt og Tilstande haves i »Domostroj« (Bogen om Husholdningen), som giver Regler for praktisk Livsvisdom og borgerlig Moral, samlede og til Dels forfattede af Silvester, Tsarens Raadgiver i hans første Regeringsaar. Polen, som i Kultur stod langt højere end R., udøvede gennem Kijev en stærk litterær Indflydelse paa dette, men det kunde ikke undgaas, at det polske Sprog, særlig efter Storfyrstendømmet Litauen's Forening med Polen, fandt mere og mere Indgang i R. og virkede hemmende paa det russiske Sprogs og den russiske Litteraturs nationale Udvikling i de sydvestlige Provinser. Reformationen i Tyskland fandt ogsaa

Genklang i Polen, men takket være indkaldte Jesuitter fik den ikke Fodfæste her. Disse Jesuitter, som tillige ledede Skolerne i det sydvestlige R. og udøvede et stærkt Tryk paa de græske Katolikker, mødte en stærk Modstand hos Borgerstanden, som optog Kampen mod den romerske Propaganda. Deres farligste Modstander i 17. Aarh. var Metropolitten Peter Mogila (død 1688), som 1631 gav Kollegiet i Kijev en ny funderet Indretning. Fra dette Akademi, som det senere kaldtes, udgik der dygtige Forsvarere af den græske Kirke, der havde lært Modstandernes polemiske Metode og bekæmpede dem med deres egne Vaaben. Polemikken førtes ikke paa Latin, men i det i Storerusland brugelige Litteratursprog, som dog her fik en Skikkelse, der var stærkt paavirket af Polsk. Det lykkedes Peter Mogila og hans Efterfølgere at bryde Jesuitternes Indflydelse, og det blev forbudt disse at undervise i det sydvestlige R.'s Skoler. Efter at Lillerusland og Hovedstaden Kijev vare blevne befriede for det polske Herredømme, begyndte de lillerussiske Akademikere fra Kijev at gøre deres Indflydelse i Storerusland stærkt gældende. Et Pust af europæisk Videnskabelighed trængte gennem dem til Moskva, og Peter den Store benyttede sig derfor af deres Hjælp, indtil han kunde hente sine Lærerkræfter fra Vesteuropa. Blandt de lærde fra Kijev, som saaledes kaldtes til Storerusland, skulle nævnes Simeon Polozkij (død 1682) og den hellige Dmitrij Rostovskij (død 1709). Efter en af førstnævnte udarbejdet Plan blev der i Moskva oprettet et græsk-latinsk-slavisk Akademi. En anden lillerussisk lærd Mand fra Kijev, Ærkebiskop Feofan Prokopovitsch (1681—1737), Peter den Stores fortrolige Raadgiver, skrev det første verdslige Drama, Tragikomedien »Vladimir«, som til Trods for den tunge og syllabiserende Versebygning og det urene Sprog dog altid har den Fortjeneste at være det første russiske Forsøg i dramatisk Digtning.

18. Aarh. Med Peter den Store begynder en ny Periode i den russiske Litteratur. Tsaren, der benyttede Litteraturen som et Middel til at støtte sine Reformer, havde personlig ikke liden Indflydelse paa Skriftsproget, som under ham befriede sig mere og mere fra de kirkeslaviske stivnede Former. Den ny russiske Litteraturperiode begynder med Satiren, som benyttedes til at føre en Kamp for den ved Peter den Store indførte europæiske Civilisation, idet den sendte sine rammende Pile mod dens Fjender; men denne satiriske Litteratur afløstes af en anden, der nærmest gik i belærende, didaktisk Retning og saaledes virkede videre i Reformarbejdets Tjeneste, idet den udbredte den Oplysning, som var en nødvendig Betingelse for, at Reformerne kunde bære Frugt. Som den første Digter i den ny Epoke kan nævnes Fyrst Antioch Kantemir (1708—44), Søn af Hospodaren i Moldau, Dimitrij Kantemir. Han har skrevet en Række Satirer, der ere rettede dels mod det gammelrussiske Parti og dels mod den uvidende religiøse Fanatisme. Kantemir er den sidste russiske Versifikator, der har betjent sig af det indtil da almindelig brugte syllabiserende Versemaal. Hans lærde Efterfølger Vassilij Tredjakovskij (1703—69) har indlagt sig en væsentlig Fortjeneste af den russiske Digtekunst ved at hævde, at russiske Vers ifølge Sprogets Natur bør bygges paa Accenten, og han har altsaa Æren af at have opdaget den rette Metode for russisk Versebygning. Hans egne Poesier, der ere Efterligninger af Boileau's Oder, og hans store Digterværk »Telemachiden«, der er en Bearbejdelse af Fenelon's »Télémaque« i russiske Heksametre, have ikke kunnet skaffe ham en fremragende Plads blandt R.'s Digtere. Hans Talent er kun ringe og hans Stil saare skruet. Langt betydeligere er hans alsidig begavede Medbejler Michajlo Lomonossov (1711—65), som med Mesterskab føjede det russiske Sprog i klangfulde Rytmer, skabte en poetisk Stil, som kunde tjene hans Efterfølgere til Mønster, og gav sine Oder et Indhold, der indgød de dannede Klasser Kærlighed til Poesien. Lomonossov er den egentlige Skaber af den russiske Metrik, men staar i øvrigt som lærd og Tænker langt højere end som Digter. Lomonossov's samtidige, Alexander Sumarokov (1717—77), der virkede som Direktør for det første faste Teater i St. Petersborg (oprettet 1756), har skrevet 9 Tragedier, der alle ere skolerette Efterligninger af den franske, saakaldte klassiske Tragedie. Disse Skuespil, af hvilke »Semiramaa anses for det bedste, have alle de Fejl, som kunne paavises ved den franske Tragedie, drevne til den yderste Spids, men ingen af dens Skønheder. Naar derfor Sumarokov i sin Tid betragtedes som et stort Digtergeni, der gjorde Nationen Ære, laa det kun i, at det russiske Publikum dengang befandt sig paa et yderst barnligt Standpunkt. Hans Efterfølger som R.'s ypperste dramatiske Forfatter blev Jakov Knjashnin (1742—91). Han har efterladt sig flere Digte, af hvilke enkelte udmærke sig ved en varm og yndefuld erotisk Tone, samt en Række Tragedier, af hvilke en stor Del dog ere Bearbejdelser af fremmede Dramaer, og da Handlingen ofte er sammensat af andensteds fra laante Brudstykker, kan den undertiden blive selvmodsigende. Hans sidste Tragedie »Vadim« blev forbudt af Kejserinde Katharina II, fordi den fremstillede Republikken Novgorod's Tilintetgørelse gennem den moskovitiske Absolutisme. Den Jubel, hvormed det samtidige russiske Publikum modtog Knjashnin's Tragedier, er nu for længst hendød.

Katharina II's Regeringstiltrædelse virkede i høj Grad gunstig paa Litteraturens Udvikling. Katharina traadte vel ligesom hendes Forgængere i Peter den Stores Spor, men paavirket af 18. Aarh.'s Filosofi og Retslære stræbte hun at fremme Udviklingen i ny Retninger, der kunde raade Bod paa Reformens Ensidighed. Hun grundlagde en Række satiriske Blade, understøttede unge Talenter og skrev selv Komedier, i hvilke hun frigør sig for den franske Skole og lægger an paa at skabe et russisk nationalt Drama. 1783 udstedte hun en Ukas, i hvilken hun tillod Oprettelsen af private Bogtrykkerier for derved at fremme den almindelige Oplysning. I Katharina's Tid greb Frimureriet stærkt om sig og fandt megen Tilslutning blandt R.'s højere Stænder. En tysk Professor, Johan Schwartz (død 1784), der var ansat ved Moskva's Universitet, stiftede flere Loger i Moskva, hvor han i Forening med en dygtig russisk Publicist og historisk Skribent Nikolaj Novikov (1744—1818) virkede for Frimureriets

filantropiske Formaal ved at oprette Skoler og Hospitaler. De grundlagde Biblioteker, Trykkerier, Boglader, udgav en stor Mængde nyttige Skrifter, holdt aandrige, belærende Foredrag for Studenterne og oprettede under Digteren Cheraskov's Medvirkning et litterært Selskab, der samlede unge Mænd med Dannelse og Talent fra alle R.'s Egne. Novikov's Virksomhed bar rige Frugter. Før han begyndte at virke, fandtes der i Moskva kun 2 Boglader, og ved hans Død var deres Antal steget til 20. Sammen med Katharina II falder det naturligt at omtale Denis Fon-Vizin (1744—92), da der gaar en fælles Tendens gennem deres litterære Virksomhed: at skabe et russisk nationalt Drama. Det er væsentlig kun 2 Komedier, »Brigaderen« og »Den mindreaarige«, der have grundlagt hans Berømmelse. Medens Satiren i »Brigaderen« er rettet baade mod gammelt og nyt Uvæsen, dog hovedsagelig mod det sidste, gælder den i »Den mindreaarige« udelukkende det gamle Uvæsen paa Landet: Mangelen af al Opdragelse og som Følge deraf Uvidenhed og umenneskeligt Despoti. Fon-Vizin er ikke noget stort eller ualmindeligt Talent, men han indtager dog en fremtrædende Stilling i den russiske Litteratur, fordi han er R.'s første nationale dramatiske Digter. Den største Digter, som 18. Aarh. har frembragt i R., er upaatvivlelig Gavriil Dershavin (1743—96), der forherligede Kejserinden i »Feliza« og andre Oder. Den berømteste af disse er Oden »Til Gud«, et Forsøg i den religiøs-metafysiske Lyriks Manér. Den er oversat i de fleste europæiske Sprog, men skønt udført med en frugtbar Fantasi, der maa vække Beundring, lader dens reflekterende Betragtninger dog Læseren forblive fuldstændig kold. Dershavin er den første egentlig originale Digter i den russiske Litteratur, men national folkelig var han lige saa lidt som Lomonossov; han var en Digter for Aristokratiet og de dannede Klasser.

Til Novikov's Kreds hørte ogsaa Karamsin (1766—1826), hvis litterære Virksomhed blev epokegørende. I Begyndelsen beskæftigede han sig kun med Oversættelser og enkelte smaa originale Artikler til de af Novikov udgivne Tidsskrifter, men Oversætterarbejdet blev for ham en praktisk Skole, hvori han uddannede sin Stil, der siden fik saa overordentlig Betydning for den russiske Litteratur. 1789—90 foretog han en Rejse til Vesteuropa, og denne Rejse bragte ham ikke alene et rigt aandeligt Udbytte, men friede ham ogsaa for den ublide Skæbne, der ramte Novikov og mange af hans Kreds. Frygten for, at den franske Revolutions Ideer ogsaa skulde finde Indgang i R., bevirkede nemlig et Omslag i Katharina II's Regeringssystem. Hun lod de private Trykkerier, som hun selv havde givet Stødet til, lukke, udstedte Forbud mod Indførselen af udenlandske Bøger og indførte en streng Censur. Novikov, hvis Skrifter allerede tidligere vare konfiskerede, blev arresteret og indespærret i Fæstningen Schlüsselburg. Straks efter sin Tilbagekomst fra Rejsen offentliggjorde Karamsin sine »Breve fra en russisk rejsende«, der bringer et Pust fra en hel ny Verden ind over R. Man havde hidtil kun kendt Forholdene i Vesteuropa og dets fremragende Mænd paa Kunstens og Videnskabens Omraade gennem mangelfulde Oversættelser eller gennem andres mundtlige Beretninger og mente da, at man var i Besiddelse af den europæiske Dannelse, naar man efterlignede Franskmændene i deres Klædedragt eller i deres pseudo-klassiske Litteratur, men nu gav Karamsin gennem disse Breve ægte og livfulde Skildringer af Natur- og Menneskelivet i Vesteuropa. Hans Iagttagelser, der hvilede paa det personlige Bekendtskab, han havde stiftet med Koryfæer paa Kunstens og Videnskabens Omraade, stillede Læserne saa at sige Ansigt til Ansigt med det, de hidtil kun paa en ufuldkommen Maade havde kunnet forestille sig. Dertil kom endvidere, at hans Sprog var let og naturligt og næsten frit for alle de kirkeslaviske Elementer, som ellers klæbede ved det russiske Skriftsprog. Karamsin stiftede nu et Maanedsskrift »Vestnik Jevropy« (Den europæiske Budbringer), i hvilket han skrev Fortællinger og Afhandlinger, gennem hvilke han vedblev at belære sine Landsmænd. Selv om han ogsaa ofte klagede over Censurens Tryk, lykkedes det ham dog ikke sjældent at gaa uden om dens Forbud mod at udbrede og oversætte fremmede Værker. For øvrigt dannede der sig mod ham et stærkt konservativt Parti med Schischkov, Præsident for Akademiet, i Spidsen, og der udspandt sig da en haard Kamp, hvor alle Fordelene dog var paa Karamsin's Side, da han raadede over unge og friske Kræfter. Karamsin indførte ogsaa den sentimentale Digtning og det borgerlige Drama i R. og aabnede Kampen mod Pseudoklassicismen gennem sin sentimentale Novelle »Den stakkels Lisa«, en meget simpel og overmaade lidt forviklet tragisk Hverdagshistorie om en smuk, uskyldig og elskværdig ung Pige af *Almuestand*; den gjorde uhyre Virkning og havde til Følge, at Tusinder valfartede til de af Digteren nævnte Steder i Nærheden af Moskva. I ham fik R. ogsaa en Historieskriver, som for første Gang behandlede Rigets Historie efter Kilder. Denne Historie ender dog med 1612, altsaa kort før Dynastiet Romanov's Tronbestigelse. Tyngdepunktet af Karamsin's litterære Virksomhed falder i Kejser Alexander I's Regeringsaar, da Kejser Paul's Regering stillede sig endnu fjendtligere til enhver aandelig Udvikling end Katharina's i det sidste Decennium af hendes Herskertid. I nært Venskabsforhold til Karamsin stod Ivan Dmitrijev (1760—1837), der tillige med sin Forgænger Ivan Chemnitzer (1745—84) kunne betragtes som Ivan Krylov's (1768—1844) Forgængere i Fabeldigtningen. Krylov's Fabler ere fulde af det for Russerne ejendommelige nationale Humor. Mange Udtryk i dem have faaet Ordsprogets Karakter, og i poetisk Værd staa de langt over Lafontaine's. Som Tragediedigter kan nævnes Oserov (1769—1816), der hovedsagelig drapperer sine Helte paa fransk Vis, men dog ogsaa tyr til tyske og engelske Mønstre. Shukovskij (1783—1852), Karamsin's yngre Fælle, stod som Digter langt over denne. Shukovskij, der ogsaa havde været et ivrigt Medlem af Novikov's litterære Selskab, støttede Karamsin i hans Kamp mod det konservative Parti og brød ligesom denne ny Baner i den russiske Litteratur, idet han indførte Romantikken i den gennem sine sentimentale Digte og mønsterværdige Oversættelser navnlig af tyske og engelske Digterværker. For den russiske Digtekunst fik disse Oversættelser den

største Betydning, idet de tjente som Mønstre for alle lyriske Digtarter. Ved Siden af Shukovskij kunne som Romantikere nævnes den glødende sanselige Batjuschkov (1787—1855) og Ivan Koslov (1779—1840).

19. Aarh. indtil 1880'erne. Reformbestræbelserne i Alexander I's første Regeringsaar vakte i R. en levende Interesse for politiske og sociale Spørgsmaal. Pressen bragte talrige Artikler paa dette Omraade og bl. a. om det betimelige i Livegenskabets Ophævelse. Frisindede Elementer i de dannede Klasser, og da navnlig Officerer, der vare hjemvendte fra Frankrig med Okkupationsarmeen og opfyldte af Kærlighed til Frihed og humane Ideer, deltoge med Iver i Diskussionen og gav deres Hjerte Luft i digteriske Udgydelser. Under Kejser Alexander II's sidste Regeringsaar samlede de liberale Elementer, der vare misfornøjede med den almægtige Minister Araktschejev's Tyranni, sig i hemmelige Foreninger, der forgrenede sig over hele R., og udsendte talrige Flyveskrifter og Opraab. En af de misfornøjede, en ung Officer, Ryljejev, der blev hængt 1826 paa Grund af sin Deltagelse i Dekabristopstanden, gav den almindelige Indignation mod den herskende krasse Reaktion et poetisk Udtryk i sine Digte. Frimureriet fik atter stærkt Indpas i R. og sammen med det Mysticismen, der navnlig bredte sig stærkt i de højere Samfundslag.

Med Alexander Puschkin (1799—1837) begyndte der en ny Periode i den russiske Litteratur. Puschkin optraadte først som Romantiker, idet de napoleonske Krige gav ham Anledning til at istemme patriotiske Sange, som vare Efterdigtninge af Shukovskij's. Allerede som Dreng skrev han en Ode til Friheden, som blev optagen med Velvilje af Kejseren, men senere forbudt. Nogle Aar efter (1818) indtraadte Reaktionen, og Puschkin, som imidlertid havde erhvervet sig et Navn gennem sit store romantiske Digt »Ruslan og Ludmilla« og sine Frihedssange, blev da forvist til Kischinev og senere til sit Gods. Under Opholdet her grebes han stærkt af Byron's Digtninge, hvis Indflydelse spores Side om Side med den russiske Folkevises i de Digterværker, som han frembragte i de følgende Aar. 1821 skrev han »Den fangne i Kaukasus«, 1822 »Springvandet i Baktshisarai«, 1824 »Zigeunerne« og 1823—31 den store Roman paa Vers »Jevgen Onjægin«, i hvilken han frigør sig mere og mere for Byron's Indflydelse og kommer ind under Folkedigtningens. 1825 og de følgende Aar skrev han en Mængde formfuldendte lyriske Digte, et stort nationalt historisk Drama af Rang »Boris Godunov« og adskillige Prosafortællinger, der udmærke sig ved deres skønne, naturlige Sprog og endnu læses med Interesse. Straks efter Kejser Nikolaj's Tronbestigelse blev Puschkin kaldet til Hoffet og fik bl. a. det Hverv at skrive »Det pugatschevske Oprørs Historie«. Dette Arbejde fik han da ogsaa fuldført, men faldt kort derefter i en Duel. Puschkin er den første russiske Digter, der gengiver det Stof, han henter fra fremmede Litteraturer, i en fuldstændig national Støbning. Hans klangfulde Rytmer bæres af den russiske Folkedigtnings Aand og tone som Balalajkaens Strengelyd. Han kom til at virke som Forbillede for en hel Generation af Digtere.

Om Puschkin dannede der sig en hel Kreds af Poeter, blandt hvilke Baratynskij (1800—43), Jasykov (1803—46) og Delvig (1798—1831) vare de mest fremtrædende. Til denne Kreds kunne ogsaa henregnes Venevitov (1805—27) og Poleshajev (1807—38). Poleshajev anslaar Fortvivlelsens Lyrik, men det var ogsaa en tung Tid. Censuren virkede som et Mareridt paa al aandelig Produktion, Videnskab og Dannelse stode under Politiopsyn, og enhver Kulturbevægelse fra Udlandet blev principmæssig stænget ude. Under disse Forhold opstod der en rig hemmelig Litteratur, der kun eksisterede i Haandskrifter og gennem Afskrifter gik fra Mand til Mand. Til disse Skrifter hørte ogsaa den berømte Komedie »Gore ot uma« (Ve den fornuftige) af Alexander Gribojedov (1795—1829), en Satire, der med rammende Vid tugter den Uvidenhed, Indskrænkethed og Immoralitet, som dengang herskede i de højere Samfundskredse i Moskva. Denne Komedie, af hvis Replikker mange leve som Ordsprog, bliver aldrig gammel, da dens Satire er almenmenneskelig og gælder for alle Tider. Til Trods for alle de Hindringer, Regeringen lagde i Vejen for aandelig Udvikling, brød Kulturbevægelsen sig dog en Bane. Særlig Polevoj (1796—1846) bidrog til dette Gennembrud ved sine Artikler i det af ham udgivne Blad »Telegrafen«, der udkom i Moskva.

I denne Periode skete der i 1840'erne, i den aandelig bevægede Del af det russiske Samfund, en Spaltning, idet de, der følte sig stærkt grebne af Vesteuropa's Kultur (de saakaldte »sapadniki«), bekæmpede Slavofilerne: dem, der holdt strengt paa en Kultur med nationalt Grundpræg. I begge Lejre kæmpede man for en Omordning af de bestaaende Samfundsforhold, men i den ene holdt man paa, at den skulde ske paa et nationalt Grundlag, medens man i den anden vilde løse Spørgsmaalet ad de Veje, som den vesteuropæiske Litteratur anviste. Til det første Parti hørte Digteren Chomjakov (1804—60), Sergjej Aksakov (1791—1859), hvis »Familiekrønike« indeholder glimrende Skildringer af Godsejerlivet i Katharina I's Tid, og Kirejevskij, den ivrige Samler af russiske Folkeviser. Til det andet hørte Alexander Herzen (Pseudonym Iskander, 1812—70), Ogarev (død 1877) og fremfor alt den indflydelsesrige Kritiker Bjelinskij (1811—48), der er stærkt paavirket af Schelling's og senere af Hegel's Filosofi. Hans kritiske Metode er ejendommelig ved, at han altid først med Klarhed fremsætter sine almindelige Principper og dernæst anvender dem paa det Værk, han kritiserer. Sine Ideer fremsætter han med Overbevisningens Styrke, og han former dem i et energisk Sprog, der ofte er fuldt af Poesi. Stor Fortjeneste har han indlagt sig ved at fremdrage unge Forfattertalenter. Det var saaledes ham, der først vurderede Gogol's store Betydning for den russiske Litteratur og henledte Opmærksomheden paa Alexej Kolzov (1809—42), Rusland's Robert Burns, hvis Digte have Folkevisens Form og Karakter, men bæres af en stærk personlig Lyrik.

Ved Siden af Puschkin maa nævnes den ildfulde lyriske Digter Michail Lermontov (1814—41), der ligeledes var stærkt paavirket af Byron og russisk Folkedigtning og ligesom sin Forgænger

faldt i en meningsløs Duel. Efter Puschkin's Død skrev han et Digt, der forlangte den skyldige afstraffet, og dette havde til Følge, at han blev forvist til Kaukasus, hvis storladne Natur fik en stærk Indflydelse paa hans Digtninge. Blandt de betydeligste af disse skulle nævnes »Dæmonen«, »Valerik's Drøm«, »Mzyr'en«, »Terek's Gaver« og »Rusalkaen« samt det store episk-lyriske Digt »Visen om Tsar Ivan Vassiljevitsch«, der er en Mærkesten i russisk Litteratur. Den historiske Tone er her holdt med uforlignelig Troskab. Versene klinge som ædelt Metal, og medens man læser, lyder Gusla'ens Strengeleg i Baggrunden. Hvert Ord er Musik. I Lermontov's mange lyriske Digte mærkes en dyb Skepsis og en stærk Indignation mod det herskende Regeringssystem og de herskende Samfundsidealer. Hans Spot er bidende, hans Lyrik glødende og Stilens Mesterskab uovertruffet af nogen russisk Digter. Af Prosa har han ikke skrevet stort andet end den berømte Roman »Vor Tids Helt«. I Hovedpersonen, Petschorin, giver han en Fremstilling af de Fejl og Skrøbeligheder, som klæbede ved Datidens Ungdom, saaledes som han ser og opfatter den, og baade i 1840'erne, 1850'erne og senere lever denne Skikkelse atter og atter op i den russiske Roman. Noget senere [1843] kom Herzen's Roman »Hvem har Skylden?«, i hvilken Helten, Beltov, der forgæves søger at skabe sig en Stilling i R., der passer til hans Udvikling og Livsanskuelser, forlader sit Fædreland og trods sit demokratiske Sindelag hengiver sig til et fornemt Driverlivs Ørkesløshed.

I 1830'erne spores Begyndelsen til en Naturalisme eller Realisme, der lidt efter lidt afløser den romantiske Retning. Det er Gogol (1809—52), R.'s største humoristiske Digter, der betræder denne ny Bane. Gogol skildrer det russiske Samfund, som det virkelig er, og afslører dets Ufuldkommenheder, men uagtet han giver sin Satire frit Løb, sporer man dog i hans Skrifter en stærk Understrøm af dyb Menneskekærlighed. Der er Taarer i hans Smil. Dette kommer navnlig frem i hans store ufuldendte Roman »De døde Sjæle«, i hvilken Hovedpersonen, den slyngelagtige Tschitschikov, som dog i flere Henseender er skildret med en overbærende Sympati, gennemrejser vide Egne af Storerusland og kommer i Berøring med de forskelligste Karaktertyper, som paa denne Maade fremføres for den læsende. Gogol's mindre Noveller ere enten fantastiske Skildringer i E. Hoffmann's Manér grebne ud af Smaaborgernes, Embedsmændenes og Godsejernes Liv eller ogsaa henrivende og yndefulde Folkebilleder fra Lillerusland, som han besynger i den skønneste Prosa. Hans Komedie »Revisoren«, i hvilken han svinger Svøben over den russiske Embedsstand, er vistnok det ypperste, der er fremkommet i russisk dramatisk Litteratur. Blandt Digtere og Forfattere i denne Periode skulle endnu nævnes Benediktov, Grevinde Rostoptschin, Fyrst Vjasemskij, Grev Sollogub, der har skrevet udmærkede Fortællinger, blandt hvilke »De to Kaloskers Historie« og »Rejsevognen«, Drushinin (Romanen »Polinka Sachs«) samt følgende Forfattere af historiske Romaner: Sagoskin (»Jurij Miloslavskij«), Laschetschnikov (»Basurman« og »Ispaladset«) og Masalskij (»Strelitzerne« og »Biron's Regentskab«).

Den sociale Gæring, der herskede i R. i Slutn. af 1840'erne, bevirkede, at Reaktionen strammede Tøjlerne endnu mere, og at Censuren ganske lænkebandt Litteraturen. Da kom Krim-Krigen, og dens ulykkelige Udgang aabnede endelig Øjnene paa Regeringen og lod den indse, at Reformer vare paatrængende nødvendige. Det var Herzen, som fra London gennem sit Tidsskrift »Kolokol« (Klokken), i hvilket han ubarmhjertig blottede Embedsmændenes Underslæb og Bestikkelighed, vakte hele det russiske Samfund af dets Dvale. Det gamle System ramlede sammen, og med den ny Regering fulgte de livegnes Befrielse, Retsvæsenets Omordning og andre heldbringende Reformer. Talrige politiske og sociale Spørgsmaal kom paa Dagsordenen, man levede som i en Feber og gennemløb hurtig alle Faserne af en vidtrækkende Udvikling. I Spidsen for denne Bevægelse gik Litteraturen, som gav Bestræbelserne bestemte Udtryk og Former og tegnede Typer, som repræsenterede de Anskuelser, der herskede hos en større eller mindre Del af det russiske Samfund. Det er navnlig i Turgenjev's og Gontscharov's Romaner, læste i kronologisk Rækkefølge, at man kan studere Gangen i hele den Samfundsudvikling, som dengang foregik. Ivan Turgenjev (1818—83) grundlagde sin Berømmelse med »En Jægers Dagbog« [1847], i hvilken han med stort Talent og megen Virkelighedstroskab skildrer russiske Bønder og deres Liv. I denne Bog slog han til Lyd for de livegnes Befrielse. Senere følger Romanen »Rudin« [1855], i hvilken han skildrer en i R. almindelig Type, som stadig gaar igen i den russiske Litteratur, en Mand der er fuld af Talenter, men ganske blottet for Energi. Nogle Aar senere udkom »En adelig Rede«, hvor Helten, der er sin egen Svaghed bevidst, haaber paa, at den opvoksende Ungdoms Bestræbelser skulle føre til det Maal, han selv ikke kan naa. I »Fædre og Sønner« [1861] skildrer han den yngre Generations Kritik af de tidligere Idealer, som den erklærer for uholdbare og beroende paa Fordomme. I »Nyt Land« [1876] har Turgenjev endelig oprullet et farverigt Billede af de russiske Socialisters Agitation for deres Ideer og tillige givet en sand, men mørk Skildring af de daværende Tilstande i hans Fædreland.

Jævnsides med Turgenjev og behandlende de samme Spørgsmaal gaar Ivan Gontscharov (1813—91) i sine to talentfuldt skrevne Romaner »Oblomov« og »Afgrunden«, og sammen med ham kan nævnes Alexej Pisemskij (1820—81), som skriver om Hverdagslivet med stor Virkelighedstroskab (»Tusinde Sjæle«, »Det oprørte Hav«). Kritikere, der gaa i Bjelinskij's Fodspor, ere: Dobroljubov (død 1861), Grigorjev (død 1864), Pisarev (død 1868) og Tschernyschevskij (død 1889), som har skrevet Tendensromanen »Hvad skal der gøres?«, der hylder socialistiske og utopiske Ideer. Den moderne tendentiøse Retning i Litteraturen fandt en anden Repræsentant i Digteren Nekrassov (1821—77), hvis Digte næsten udelukkende ere af lyrisk-satirisk Indhold. En satirisk Forfatter, der udelukkende skriver i Prosa, er Michail Saltykov (Pseudonym:

Schtschedrin, 1826—89), som grundlagde sin Berømmelse ved »Billeder fra Provinsen«. Hans Satire, der især tager Sigte paa Embedsstanden, er i høj Grad rammende, og hans Karakteristik af de enkelte Figurer fortræffelig. En fremragende lillerussisk Lyriker er Taras Schevtschenko (død 1861), der besang de undertryktes Lidelser, som han kendte fra Selvsyn i Fængselet, i vemodige Strofer. Men den, der med de mest levende Farver har skildret de fattiges og ulykkeliges bitre Lod, er den store Virkelighedsdigter Fedor Dostojevskij (1818—81). I sine »Erindringer fra det døde Hus« giver han en mesterlig Skildring af Livet i et sibirisk Tugthus, og i sin store Roman »Forbrydelse og Straf«, et gribende Billede af Samfundets Elendighed og en syg Sjæls Forvildelser og Frelse. I hans senere Romaner, saaledes i »Brødrene Karamassov« og »De besatte«, spores ofte en sygelig ophidset Fantasi og en stærk Hang til Mysticisme. Dostojevskij virker udelukkende gennem Indholdet, idet hans Stil er tung, knudret og uensartet.

Som talentfulde Skildrere af Landsbylivet maa fremhæves: W. Dahl (Pseudonym: Kosak Luganskij, død 1872), Dmitrij Grigorovitsch (født 1822; »Landsbyen«, »Fiskerne«, »Ulykkesfuglen Anton«, »Kolonisterne«), der, hvad enten han skildrer Naturen eller Menneskene, har stærke Farver paa sin Palet, den lillerussiske Forfatterinde Markevitsch (Pseudonym: Marko Vovtschok), den tidligere nævnte Pisemskij (»Snedkerlavet«, »Rübezahl«) og Alexej Potjechin (født 1829). Gode Kulturbilleder give F. Reschetnikov (Podlipov's), I. Ljesskov (Pseudonym: Stebnitzkij), E. Markov (»Sortemuldsjorder«), Pavel Melnikov (Pseudonym: Petscherskij; død 1883), der i sin store Roman »I Skovene« og »Paa Bjærgene« giver et storslaaet og yderst indgaaende Billede af Sekterernes Liv i Volga-Egnene, og endelig Grigorij Danilevskij (født 1829), som senere udelukkende kaster sig over den historiske Roman. Pomjalovskij (død 1863) skrev med stort Talent om Livet i de gejstlige Seminarier, Gljeb Uspenskij og Vsvevolod Krestovskij (født 1820) skildrede det russiske Proletariat. Men alle disse Navne blegne ved Siden af Leo Tolstoj's (født 1828), som ved sine to store Romaner »Krig og Fred« og »Anna Karenin« har erhvervet sig en Æresplads i den russiske Litteratur. I den første skildrer han en Hærs og et Folks Historie i Napoleons-Tiden, og i den sidste, der foregaar i 1870'erne, giver han et mesterligt Billede af Livet i de højere Selskabskredse i R. Blandt Romanforfatterne mærkes endvidere Grev Salias (»Pugatschevzi«), A. Michajlov (»Brød og Skuespil«), Peter Boborykin (»Kitaj Gorod«), Fyrst Meschtscherskij, Nadeshda Chovstinskaja (Pseudonym: W. Krestovskij; født 1825). Noget senere, fra Beg. af 1880'erne, virke Garschin og Vladimir Korolenko, og endnu senere A. Tschechov.

Blandt Lyrikerne i sidste Halvdel af 19. Aarh. findes meget betydelige Navne. Foruden den tidligere nævnte Nekrassov skal her anføres en Række, hvis Digte have Livskraft og Klang. Først og fremmest Apollon Majkov (1821—97), der er lige stor som episk og lyrisk Digter og har skrevet Dramaer af Værd, dernæst Afanasij Fet (født 1820), der besynger Kærligheden og Naturen i formfuldendte og klangfulde Vers, og endelig Jakov Polonskij (1820—98) og Alexej Plestschejev (født 1825), som begge anslaa sørgmodige Strenge. Endnu større som Kunstner og Digter end alle disse er Grev Alexej Tolstoj (død 1875). Han har besunget den russiske Middelalder i Digte, der komme Folkevisen ganske nær, og skildret den i sin mærkelige Roman »Fyrst Serebranij«, der ligesom hans Dramaer giver et udmærket Billede af Ivan den Grusommes Tid. Det russiske Folkeliv er besunget af Leo Mey i hans »Russiske Sange«, og R.'s Natur hyldes i skønne Vers af Fjodor Tjutschev (død 1873). Ogsaa Turgenjev har efterladt skønne lyriske Digte.

Skaberen af det moderne russiske Drama er Alexander Ostrovskij (født 1823). Hans Forfattervirksomhed begynder i 1840'erne under Paavirkning af Gogol, men senere blev han ganske selvstændig. Han har skrevet talrige Lystspil, til hvilke han fornemmelig henter Stoffet fra Købmandslivet i Moskva, hvis Lys- og Skyggesider han skildrer med stor Troskab, men ogsaa enkelte historiske Dramaer og Folkedramaer. Af stærk og betydelig Virkning er Pisemskij's Drama »En haard Skæbne«, hvor Handlingen foregaar blandt Bønder, men flere af hans senere Skuespil ere ret svage. Turgenjev's dramatiske Arbejder komme ikke i Højde med hans novellistiske, blandt de bedste kunne nævnes »Pebersvenden« og »Frokosten hos Adelsmarskallen«. I det historiske Drama naar ingen saa højt som A. Tolstoj, hvis Trilogi »Ivan den Grusommes Død«, »Tsar Feodor Ivanovitsch« og »Tsar Boris« er fuld af dramatisk Kraft og historisk Gætteevne. Stærkt paavirkede af Ostrovskij, der har skabt Skole, ere A. Potjechin (»Dagens Dæmon«, »De aandelig fattige«), A. Tschechov og Nikolaj Solovjev (»Bjelugin's Giftermaal«). Som et Drama af Rang maa endelig fremhæves A. Majkov's »To Verdener«, i hvilket der gives en Fremstilling af den græsk-romerske Verdens Kamp med den kristne og den sidstes Sejr.

Meget rig er Oversættelseslitteraturen. Blandt de mest fremragende Oversættere fortjene Omtale: Gneditsch (»Iliaden«, »Kong Lear«), Fet (»Horats«, »Juvenal«, Goethe's »Faust«), Pleschtschejev (Lenau, Alfieri, Byron), F. B. Muller (Shakespeare), Min (Dante), M. Michajlov (Heine), Michalovskij (Byron).

Den nyeste Tid. Den russiske Litteratur har siden 1880'eme ikke frembragt noget, der kan stilles i Højde med Turgenjev's, Dostojevskij's og Leo Tolstoj's banebrydende Værker, som allerede for en Menneskealder siden have grundlagt R.'s Indflydelse paa den europæiske Litteratur. De unge Talenter er ikke slaaede ind paa ny Veje, men have taget Arv efter deres store Forgængere, hvis Ideer og Følelser de have tilegnet sig og leve videre paa.

Af de store, der skrev i sidste Tredjedel af 19. Aarh., lever endnu Leo Tolstoj, men han har siden 1880'eme vendt sig fra Skønlitteraturen og fordybet sig i en Grublen over etiske og religiøse Problemer, der resulterer i en Række Skrifter, i hvilke han fremsætter sine socialistiske og uto-

piske Ideer og prædiker personlig Afholdenhed i alle Retninger. I denne Aand har han skrevet »Guds Rige i os«, »Bekendelse«, »Hvori bestaar min Tro?«, »Hvori bestaar Lykken?«, »Religion og Sædelighed« og »Modsigelserne i den empiriske Sædelighed«. Gennem alle disse Skrifter har han faaet et stærkt Tag i den russiske Ungdom og paadraget sig den ortodokse Kirkes Forfølgelse. Ogsaa hans sidste store Roman »Opstandelsen« [1899—1900] henhører ligesom »Kreuzersonaten« ikke til Skøn-, men til Problemlitteraturen.

Blandt dem, der følge de gamle Traditioner, maa fremhæves den tidligere nævnte Peter Boborykin, en meget frugtbar Forfatter, der giver gode Skildringer af Livet i St. Petersborg og navnlig i sine sidste Arbejder synes at have taget de franske Naturalister, særlig Zola, til Mønster. Meget læste ere Romanerne »Et Omslag«, »Vassilij Terkin«, »Fyrstinden« og »Hvorhen skulle vi gaa«. I Romanen »Tjaga« skildrer han Kampen mellem dem, der ere Tilhængere af en Videreudvikling af de Grundsætninger, hvorpaa den russiske Landkommune er bygget (Jordens Fælleseje), og dem, der træde i Skranken for en ren kapitalistisk Udvikling. Fra et kunstnerisk Synspunkt have Boborykin's Romaner ikke synderligt Værd, men de frembyde Interesse, fordi de give et sandt Billede af Samfundsbevægelserne i det moderne R.

Til de endnu skrivende Forfattere, som i længere Tid have indtaget en fremskudt Plads i den russiske Litteratur, høre V. Korolenko og A. Tschechov, der begge have skrevet en Række mindre Fortællinger og Noveller. Korolenko er en fintfølende Digternatur, hvis Hjerte slaar varmt for de fattige, forladte og af Skæbnen forfulgte. Med indgaaende Kendskab og dyb Forstaaelse skildrer han Naturen og Menneskelivet i Sibirien og i Volhynien's skovrige Egne. Hans Fortællinger »Flygtningene fra Sakhalin«, »Drabsmanden«, »I slet Selskab«, »Skoven suser« og »Den blinde Musikant« ere stemningsrige Prosadigte. Tschechov skildrer Nutidslivet i R. i Skitser og Noveller, der synes beslægtede med Guy de Maupassant's. Med faa, men karakteristiske Træk tegner han sine Skikkelser, der alle ere grebne ud af Livet og gengivne med sanddru Kunst. >I Dæmringen«, »Mørke Sjæle«, »Duellen«, »Fortællinger«, »Mit Livs Historie« og »Bønder« ere smaa Mesterværker, særlig den sidste, der med dramatisk Korthed giver et rystende Billede af den Elendighed og Uhygge, der hersker i en russisk Landsby. Farverne ere mørke, men sande. Impressionismen i den russiske Litteratur repræsenteres af Garin, der har skrevet en lang Række Genrebilleder, som hovedsagelig gaa ud paa at vise, at den moderne Opdragelse i Hjemmet og Skolen berøver Ungdommen dens Individualitet og Viljekraft.

En Forfatter, der kan glæde sig ved sine Landsmænds vedvarende Sympati, er Mamin-Sibirjak, som udmærker sig ved sin Produktivitet og ved Stoffets Mangfoldighed, De bekendteste af hans Romaner og Noveller ere helligede Livet og Naturen i Ural-Egnene og i Sibirien. I Romanen »Brød« og i »Sibiriske Fortællinger« giver han et udmærket Billede af sibiriske Sæder og Typer. En anden Forfatter, Stanjukovitsch, henter særlig sit Stof fra Sømandslivet, som han skildrer med stor Varme og Sagkundskab i Novellerne »Issajka« og »Den urolige Admiral«. Til de bekendte Navne hører ligeledes Ertel, som i sine Romaner »Gardenin'erne«, »Afløsningen« og »Strukov'ernes Karriere« giver vidtløftige Skildringer af de forskellige aandelige Strømninger i det russiske Selskabsliv; Baranzevitsch indfører sine Læsere i Smaaborgernes Kreds og tegner smaa Livsbilleder, der synes baarne af en lyrisk Stemning. En meget læst Forfatter er den tidligere nævnte Grev Salias, som foruden sin store historiske Roman, der omhandler Pugatschev's Oprør, har skrevet Romanen »Eksotikere«. I denne behandler han det samme Emne som Bourget, idet han særlig tegner russiske Typer, hvem Livet i Paris og andre europæiske Storstæder har givet et kosmopolitisk Præg. Vassilij Nemirovitsch-Dantschenko har skrevet en Syndflod af Romaner og Rejsebeskrivelser. Disse Romaner lide en Del af Overdrivelser, men hans Rejseskildringer og hans »Eventyr tagne ud af Virkeligheden« (»Mødet«, »Gud tilgive det«, »Ganske fremmed«, »Ljalka« o. fl.) røbe Talent. Blandt Novelleforfattere, der navnlig skrive i Tidsskrifter og læses meget, nævnes her: Lugovoj, Salov, Albov (»Et Jubilæum«), Marie Krestovskaja (»Kunstnerinden«), Veressajev (»Uden Vej«) og Mikalitsch (»Mimotschka«).

Blandt de yngre Forfattere findes flere, der have kastet sig over Skildringen af Livet i Rigets fjerneste Egne. Seroshevskij giver i »Ved Skovens Rand« og »Jakutiske Fortællinger« en interessant Fremstilling af Jakutternes Liv mellem frigivne russiske Straffefanger og opruller i sin Roman »Nettet« et levende Billede af de Lidelser, en politisk landsforvist maa gennemgaa ved at skulle leve mellem halvvilde Jakutter. I lignende Retning skriver ogsaa Jelpatjevskij, som i sine »Skitser fra Sibirien« giver en smuk Skildring af de store Vidders og de mørke Skoves Land, med dets maleriske, men vilde Naturskønheder. Livet i Grænseprovinserne er endvidere godt beskrevet af Shelikovskaja (»Kaukasiske Fortællinger«, »I den tatariske Rede«), Luchmanova, Bunin o. fl.

De forvistes, særlig de politisk forvistes tunge Skæbne følges med levende Deltagelse af deres lykkeligere Landsmænd, og denne Deltagelse er kommen stærkt til Orde i Litteraturen. Foruden Tschechov's Rejseskitse »Øen Sakhalin« er der for nogle Aar siden fremkommet et fortrinligt Værk »Fra de udstødtes Verden« af S. Melschin, i hvilket der gives en indgaaende Skildring af de sibiriske Tvangsfængslers Indretning og det Liv, der føres i dem. Baade Melschin og Tschechov oprulle et højst uhyggeligt Billede af det indbyrdes Forhold mellem Fangerne, hvoraf det fremgaar, at disses sædelige Moral staar paa et langt lavere Trin nu end i Dostojevskij's Tid. En anden Forfatter, Chotymskij, tegner i sine »Forbrydere« Typer, der ligeledes ere hentede fra Livet i Fængslerne. Den ejendommeligste og maaske mest begavede blandt R.'s yngre Forfattere, Maxim Gorki, har sat sig den Opgave at skildre Udskuddets Liv og Færden. Han har som staaende Type i sit Hjemland's Litteratur indført de saakaldte »Bossjaki« (de barbenede).

De Skikkelser, som han vælger mellem disse Bossjaki: Landstrygere, som leve af Rov og Tyveri, ere dog ikke Hverdagskarakterer, men stærke Naturer, som, skønt de høre til Samfundets Udskud, dog fange Læserens hele Interesse. Allerede i sin første Fortælling »Tschelkasch«, der udkom 1895, viser Gorki sin store Sympati for Naturmennesket og sin Foragt for Kultur og Civilisation, som han anser for nedbrydende, og det samme gaar igen i de Fortællinger og Skitser, som fulgte efter, saaledes i »Ægteparret Orlov«, »Fejltagelsen«, »Kirilka«, »Seeren« og »Thomas Gordejev«.

Blandt de unge Lyrikere kunne fremhæves P. Ja, en fremtrædende digterisk Begavelse, der besynger Kærligheden til Hjemmet og til Idealerne, samt endvidere Storfyrst Konstantin, der digter skønne Vers under Mærket K. R., Solovjov, Allegro, Feodorov, Tschumina og Frug. Af de ældre Lyrikere lever endnu Schemtschuschnikov, medens de sidste af hans Fæller, Majkov, Polonskij og Pleschtschejev, historiske Navne i den russiske Lyrik, ere gaaede bort i de sidste Aar.

I den dramatiske Litteratur hersker der en fuldstændig Stilstand, naar man ser bort fra Leo Tolstoj's to Dramaer »Mørkets Magt« og »Oplysningens Frugter«, der ved deres Opførelse vakte stor Opsigt. Af nyere Dramaer kunne nævnes Tschechov's »Ivanov« og »Maagen«, Nemirovitsch-Dantschenko's »Livets Pris« og »Guld«, Viktor Krylov's »Hvem er glad ved Livet?« og Gorki's »Paa Afgrundens Bund«.

Den videnskabelige Litteratur. I R.'s videnskabelige Litteratur indtager den historiske en meget fremragende Plads. Der findes i Klostre, Arkiver og Biblioteker ophobet en Mængde Rigsannaler, Aarbøger og Krøniker, hvoraf de fleste dog kun foreligge i Haandskrift. Den russiske Historieskrivnings Fader er Nestor (født 1066), hvis russiske Krønike fortsættes af Timothej, Silvester o. fl. a. En anden Krønikeskriver i Slutn. af II. Aarh., Vassilij, supplerede Nestor's Optegnelser og gav Bidrag til det sydvestlige R.'s Historie. Foruden disse Krøniker findes der en Del af senere Oprindelse, som ligeledes, men med Urette, kaldes Nestor-Krøniker, fordi de paagældende Forfattere begynde deres Fremstilling med en Afskrift af denne Krønike, hvortil de da føje deres egne Optegnelser fra Samtiden. Af historisk Betydning ere ligeledes »Stepennyja Knigi«, o: Uddrag af Aarbøger, i hvilke den russiske Historie behandles i 20 Fyrsteled, fra Rurik til Ivan Vassiljevitsch; de ere for største Delen skrevne under denne [udg. af Muller, 2 Bd., Moskva 1775]. De første samlede historiske Værker om R. ere Tatischtschev's [indtil 1462; udg. efter Forfatterens Død, Moskva 1764 og 1768] og Schtscherbatov's [indtil 1610; 7 Bd., St. Petersborg 1771—91]. Ogsaa Lomonossov har skrevet en kortfattet Aarbog over R.'s Historie og desuden R.'s Historie fra de ældste Tider og indtil 1054. Men den første, der har skrevet R.'s Historie bygget paa gode Kilder, benyttede med Kritik, er Karamsin (død 1826), hvis store Værk »Det russiske Riges Historie« [12 Bd.] afsluttes med Aaret 1612. Som hans Modstander optraadte M. T. Katschenovskij, der ser yderst skeptisk paa R.'s Historie indtil 14. Aarh., idet han bestrider Kildernes Paalidelighed, hvilket Synspunkt bekæmpes af M. P. Pogodin (død 1875). Efter Karamsin følger Polevoj (død 1846) med »Det russiske Folks Historie« i 5 Bd. [1829—33] og Solovjev (død 1879), der har skrevet »R.'s Historie« [29 Bd., 1857 ff.], som naar indtil Katharina II. Kostomarov (død 1885) har skrevet »R.'s Historie i Biografier« [2 Bd.] og »Historiske Monografier« [13 Bd., 1851 ff.]. Af Ustrjælov (død 1870) foreligger der ligeledes en »R.'s Historie« og en omfangsrig, men ufuldendt Biografi af Peter den Store. R.'s Kulturhistorie er bredt og ensidig behandlet af Sabjelin i »Det russiske Livs Historie« [2 Bd.] samt af P. Miljukov i hans »Kulturhistoriske Studier«, og Russernes Oprindelse af Ilovajskij, Sabjelin og Bestushev-Rjumin, for de to førstes Vedkommende ligeledes fra et meget ensidigt Synspunkt. Til Lillerusland's Historie have Kulisch, Novizskij og Antonovitsch ydet værdifulde Bidrag. Som fremragende Biografer kunne nævnes Baron M. Korff (Grev Speranskij), Kovalevskij (Grev Bludov), Sablozskij (Grev Kisselev), Kopeko (Cæsarevitsch Paul Petrovitsch). Bogdanovitsch har skrevet om Krigen 1812 samt »Kejser Alexander I's Regerings Historie« og »Krim-Krigen«. I sidste Halvdel af 19. Aarh. er der desuden offentliggjort en Mængde vigtige historiske Dokumenter og Aktstykker, og denne Offentliggørelse skyldes for en væsentlig Del »Det russiske historiske Selskab« i St. Petersborg. Et rigt historisk Materiale foreligger ogsaa i de fortrinlige historiske Tidsskrifter »Det russiske Arkiv«, »Gamle Tider i R.« og »Den historiske Budbringer«. Blandt Memoirer, af hvilke en Del ere offentliggjorte i de nævnte Tidsskrifter, kunne nævnes: Fyrstinde Dolgorukaja's [udg. 1867], Danilov's [1842], Fyrstinde Daschkova's, Dershavin's [1860], Poroschin's [1881], Chrapovizskij's, Katharina II's Geheimesekretær [1873] og Bolotov's [1870—73].

Kendskabet til R.'s Geografi og Etnografi fremmedes i høj Grad af Katharina II gennem 4 store videnskabelige Ekspeditioner, hvis Resultater foreligge i Rejsebeskrivelser af Gmelin, Gyldenstädt, Lepechin og Pallas. Af senere Rejser skulle nævnes: Krusenstern's, Lisjanskij's, Golovnin's, Bellingshausen's, Lazarev's og Lütke's Verdensomsejlinger; Zarytschev's og Wrangell's Ekspeditioner til det nordlige Ishav, Timkovskij's og Kovalevskij's til Kina, N. N. Muravjev's, Peter Tschichatschev's og Karelin's til Centralasien, Norov's og A. N. Muravjev's til Orienten, Platon Tschichatschev's til Lilleasien. Endvidere fra den senere Tid: Putjatin's Gesandtskabsrejse til Japan (1852—55), Vyscheslavzev's Rejse omkring Jorden (1857—60), Maximov's Ekskursioner til Hvidehavsegnene og i Sibirien, Semenov's og Venjukov's Ekspeditioner til Thianschan, Chaykov's til Persien, hvilke alle have bragt et rigt geografisk og etnografisk Udbytte. Det Geografiske Selskab i St. Petersborg har ligeledes foranstaltet og støttet en Række statistisk-etnografiske Ekspeditioner, af hvilke flere have givet et rigt Resultat; saaledes de, der have været ledede af Tschubinskij (det sydvestlige R.), Middendorf,

Fedtschenko (Sibirien), Maak (Amur-Landet, Ussuri-Egnene), Radde (Kaukasus), Prschevalskij (Mongoliet, Tibet). De af Generalstaben og Indenrigsministeriet udarbejdede Værker »R. 1871« og »Beskrivelse af de Egne i R., der ere blevne befolkede af Nybyggere« [1861—75], i have i flere Henseender blivende Betydning. For øvrigt er R.'s Etnografi og Statistik bleven beriget gennem værdifulde Bidrag af Bunjakovskij, Sablozskij, Desjakovskij, Besobrasov, Buschen, Helmersen, Blioch, Nebolsin, Janson, Tschubinskij, Hagemeister o. fl.

Den retsvidenskabelige Litteratur, der kun gaar tilbage til 19. Aarh., er særlig rig paa Undersøgelser af de ældre Retsinstitutioner. Paa dette Omraade kunne mærkes: K. D. Kavelin (»Et Tilbageblik paa Retslivet i det gamle R.«), Ljescfakov, Bjeljajev, Kalatschov, Nevolin, Tschitscherin, Rjedkin, Sergjejevitsch, Leontovitsch, Nikitskij, Vladimirskij-Budanov, og fra en senere Tid Kljutschevskij, A. Gradovskij og V. Semevskij. Følgende haveskrevet betydelige retshistoriske Værker: Tschitscherin (»Om de ufri Klasser i det gamle R.«), Pobjedonoszev (»Livegenskabets Historie«), Romanovitsch-Slavatinskij (»Om den russiske Adel«), V. Semevskij (»Om Bønderne paa Katharina II's Tid«), Fyrst Vasiljtschikov (»Om fast Jordejendom og Agerdyrkning«) og Skrebizskij (»Bondeemancipationen under Alexander II's Regering« [5 Bd., 1862—68]). Paa det nationaløkonomiske Omraade have navnlig Vladimir Miljutin og N. G. Tchernyschevskij udfoldet en rig og indflydelsesrig Virksomhed. I den filosofiske Litteratur mærkes en stærk Paavirkning af tysk Filosofi, særlig Kant's og Hegel's. S. S. Gagozskij har udgivet et filosofisk Leksikon [2 Bd., 1859—61], og Filosofiens Historie er behandlet af Katkov, Trojzskij, M. Stasjulevitsch og senere af Smirnov, Karejev, De Roberti o. fl. Fra V. S. Solovjev's Haand foreligger »De abstrakte Princippers Kritik«, et Forsøg paa en selvstændig Udvikling af logiske Begreber paa et Kant'sk Grundlag. Om Psykologiens Anvendelse paa Pædagogikken er der fremkommet betydningsfulde Skrifter af Uschinskij og Pirogov, om Folkeopdragelsen flere Arbejder af Baron N. A. Korff. Af Udlandets filosofiske Hovedværker findes mange i russisk Oversættelse og forsynede med Kommentarer, saaledes Kant, Hegel, Schopenhauer, Hartmann, K. Fischer, Nietzsche, A. Comte, Taine, Spencer og Dele af Kirkegaard. Den russiske Kirkehistorie er hovedsagelig behandlet af Golubinskij [1880] og Ærkebiskop Makarij (Bulgakov; død 1882), som ogsaa har offentliggjort en Lærebog i »Ortodoks-dogmatisk Teologi«. Om en egentlig videnskabelig teologisk Litteratur kan der i et Land, hvor enhver fri Udlæggelse af Troen er bandlyst, ikke godt være Tale. Stor Indflydelse udøvede i 1850'erne Digteren Chomjakovgennem sine teologiske Skrifter, i hvilke han prædiker en ny, slavisk Verdensidé, men endnu langt stærkere har Leo Tolstoj i de sidste Aartier paavirket det russiske Samfund gennem sine religiøs-filosofiske Skrifter (»Hvori bestaar min Tro?« o. s. v.), der, skønt forbudte i R., læses af alle og gaa fra Haand til Haand. I disse Skrifter tager Tolstoj med stor Varme og Veltalenhed Ordet for en rent personlig Religion, støttet paa den oprindelige Kristendoms rene Lære, og drager i Marken mod de bestaaende Samfunds Tilstande. Naturvidenskaberne og Matematikken have fundet talrige og fremragende Dyrkere i R. I første Række blandt disse staa Botanikerne N. Turtschaninov, Maximovitsch og Batschevskij, Ostrogradskij, Tschebyschev, Bunjakovskij o. fl. Bunge, Zoologerne Pallas, Middendorf og Metschnikov, Geologerne og Mineralogerne Sokolov, Kutorga, Kotscharov, Inostranzev, Schtschurovskij og Dokutschajev, Matematikerne Simonov, Lo-

Paa Sprogvidenskabens og Litteraturhistoriens Omraade kan der opvises en Fylde af udmærkede og til Dels banebrydende Arbejder. De østerlandske Sprog have saaledes fundet fremragende Dyrkere i Bitschurin (1772—1847), Saveljev, Grigorjev, Beresin, Chvolson, Vassiljev, Veljaninov-Sernov, Baron Rosen, Ilminskij og Harkavij. De finske Sproggrupper ere sproglig belyste gennem Arbejder af Sjögren, Castrén, Schiefner, Saraitov og Radlov, de kaukasiske og sibiriske Folkeslags Sprog gennem Schmidt, Baron Uslar, Tschubinov o. fl. Fremragende Forskere paa det russiske Sprogs Omraade ere: A. G. Vostokov (død 1864), der har grundlagt den slavisk-russiske Filologi, Pavskij, Biljarskij, Buslajev, Sresnevskij, Gorskij, Nevostrujev, Boldjanskij, Lamanskij, Lavrovskij og J. Grot. Tichonrajev, Pypin og Kostomarov have indlagt sig Fortjeneste ved at offentliggøre og kommentere gamle Haandskrifter fra Middelalderen, og andre ved at samle og udgive de gamle episke Folkedigte (bylina), Sagn og Eventyr; saaledes Rybnikov (»Sange«, 4 Bd., 1861—67), Hilferding (»Byliner fra Onega«, 1873), Kirejevskij (»Folkeviser«, 1860—70), Jakuschkin, Beszonov (»Gejstlige Viser«) og Barsov (»Begrædelsessange«). Værdifulde Undersøgelser vedrørende slavisk Mytologi og de gamle Slavers Kultur indeholdes i Værket »Slavernes poetiske Naturanskuelse« [3 Bd., 1866—69] af Afanasjev (død 1871), som tillige har udgivet den bedste og righoldigste Samling af russiske Folkeeventyr. Paa Litteraturhistoriens Omraade maa fremhæves: Schevyrev (»Forelæsninger over den gamle russiske Litteratur«, 4 Bd., 1858—60), Pypin (»De slaviske Litteraturers Historie« [2 Bd., St. Petersborg 1865] og »Den russiske Litteraturs Historie« [4 Bd., St. Petersborg 1898—99]); Galachov (»Den ældre og nyere russiske Litteraturs Historie«, indtil Puschkin [2 Bd., St. Petersborg 1880]), Karaulov (»Den russiske Litteraturs Historie«, Feodosia [1 Bd., 1865]), Porfirjev (»Den russiske Litteraturs Historie«, indtil Karamsin [3 Dele, Kasan 1877—84]), Tichonravov (»Den russiske Litteraturs Historie« [3 Bd., St. Petersborg 1898]), P. Miljukov (»Studier over russisk Kulturhistorie«), P. Polevoj (»Den russiske Litteraturhistorie i Biografier og Skitser« [1 Bd., St. Petersborg 1878]). Vigtige Bidrag til Litteraturhistorien have endvidere ydet: Buslajev (»Historisk Omrids af den russiske Folkelitteratur« [2 Bd., St, Petersborg 1860]), Pekarskij (»Videnskab og Litteratur i R. under Peter den Store« [2 Bd., St. Petersborg 1862]), Biljarskij (»Oversigt over

den russiske gejstlige Litteratur« [2 Bd., Charkov 1859—61]) samt endelig Grot, Stojunin, A. N. Wessel voskij (om den middelalderlige Legendepoesi), Petrov, Negalnjenov o. fl. Som Bibliografer kunne nævnes Gennadij, Ponomarev, Neustrojev, Longinov, Meshov og Karatajev.

Oberst W. Gerstenberg,

Kunst.

Det russiske Folk har, som det slaviske overhovedet, hidtil kun i ringe Grad tilført Kunsten ny Værdier. Igennem Aarhundreder har den alt dominerende kirkelige Kunst, og da særlig Arkitekturen, levet paa den seneste stive byzantinske Stil, som den yderligere har stivnet under streng kirkelig Observans og forsimplet i kunstnerisk raa og barokke Omskrivninger. Dette gælder den egentlig nationale russiske Kunst. Imidlertid er der til Tider — mest som Liebhaveri fra oven — gaaet kunstneriske Bølger fra Vest ind over Landet. Der er Liebhaveriet under Ivan III for den italienske Renaissance. Der er Invasionen af franske Kunstnere og fransk kunstnerisk Pli i 18. Aarh. under Katharina II. I Østersøprovinserne har tysk Kunst længe haft et Arne- og Spredningssted. Endvidere peger det polske Element i russisk Kunst (hvilket kun vil blive flygtig berørt her) ret ofte mod vesterlandsk Kultur. Og endelig have Russerne i den seneste Tid paa Saloner og kunstneriske Verdensstævner ikke sjældent vist sig at være de mest moderne af de moderne. Men selv om disse Paavirkninger udefra en enkelt Gang have sat mærkbare Spor i russisk national Kunst, som nedenf. skal vises, have de dog hidtil gennemgaaende svævet højt over den almindelige Bevidsthed og ere kun i blevne de faa kunstforfinedes Særeje. Og den ortodokse Kirke har indtil de seneste Tider reageret kraftig mod det vesterlandske Tilsnit og ofte med Held tvunget sine Kirkebygninger, sine Madonnabilleder, Ornamentikken og det hele paramentale Udstyr tilbage til den gammelrussiske Stil.

Denne sidste er bleven til under overvældende Indflydelse fra byzantinsk Kunst. Da det russiske Folk kom i Berøring med denne, havde det saa godt som intet at byde af sit eget. Det overgav sig derfor til den imponerende og pragtfulde fremmede Kunst med dens overlegne Kultur og efterlignede kun. Et tidligt Eksempel er Katedralen i Vladimir. Snart fæstnedes Kirkestilen i et fast Skema, fra hvilket man nødig taalte Afvigelser. Man fik Kirken med de fem Kupler, den større midterste og de fire mindre i Kreds herom paa Kvadratens Hjørner. I Tilslutning til den russiske Træarkitektur, der lige op til Nutiden spiller en meget væsentlig Rolle, anbragtes ofte som et ejendommeligt nationalt Træk Valmtaget, hvorigennem Kuplerne rage op ret umotiveret. Tilsyneladende fik det mongolske Herredømme ikke stor Indflydelse paa R.'s Kunst. Den barokke og bizarre Bygningskunst, man særlig betegner som »russisk«, og hvis kunstneriske Forvildelse man gerne tillægger tatarisk Indflydelse, er i alt Fald et Produkt af Forbindelsen mellem russisk, mongolsk farvet Kunst og italiensk Renaissance. Det er paa en Maade denne sidste, der har frembragt R.'s ejendommeligste Bygningsværker: Kreml i Moskva. I 15. Aarh. indkaldte Ivan III italienske Kunstnere: Fioravanti fra Bologna o. s. v. Fra Kijev flyttedes Landets Tyngdepunkt til Moskva. Her paabegyndtes storartede Bygningsanlæg, hvor de fremmede Kunstnere kunde tumle sig, men i Begyndelsen rigtignok kun inden for de gamle Mønstres Grænser. Saaledes fremkom bl. a. den 5-kuplede Himmelfartskirke med Tøndehvælvingstaget [Uspenski-Sabor, 1479; Fioravanti]. Men i den følgende Tid, 16. og 17. Aarh., bleve — stadig under italienske Bygmesteres Ægide — Formerne vildere og mere udsvævende. Kuplerne, som nu anvendes *en masse*, faa alle mulige Former, især Løg- og Ræddikeformen, og kraftige Farver: blaa, grønne med Guldstjerner, stribede etc.; Bliktagene skrige i stærke, lysende Farver; den orientalske Kilbue bliver et hyppigt Sirat. Kirkernes Portaler, Pilastre og andre Fremspring accentueres mindre gennem plastisk Formgivning end ved grel Farvevirkning; inde i de dunkle Kirkerum er ogsaa den maleriske Udsmykning den fremherskende; her lyser Ikonostasens billedspættede Guldgrund frem. Ofte anvendes Klokketaarne, besatte med runde eller bueformede Gavle i stejl Opstigning (Ivan Veliki i Moskva). Medens en Kirke som Forkyndelseskirken i Kreml (ca. 1500, Arkitekt Aleviso) endnu er forholdsvis moderat i sin Opbygning og væsentlig støtter sig til byzantinsk Overlevering, danner Vassili Blagennoi smst., bygget et halvt Hundrede Aar senere, Højdepunktet af fantastisk og regelløst i russisk Kunst: et Virvar af indbyrdes lorskellige Kupler og Taarne, der mellem mærkelige polygonagtige Fremspring rage op over Kirkens lave og flade Kerne; i Virkeligheden er denne Bygning ikke een Kirke, men en hel Mængde, byggede ind i hinanden; op ad Kuplernes Tambur krybe rund- og spidsbuede Gavle, et Træk, der ogsaa gaar igen i senere russisk Kunst, og som, naar Kuppelen er prydet med Facetter, giver denne et ananaslignende Udseende. Den fremmede Kunstner, der her bød sit bedste og blandede østerlandsk og vesterlandsk for at tilfredsstille sin Bygherres barbariske Smag, maatte, karakteristisk nok, efter Sagnet lade Livet. Ivan den Skrækkelige skal nemlig af lutter Tilfredshed med sin monstrøse Bygning have ladet Arkitekten dræbe, for at han ikke skulde lave saadanne Vidunderværker til andre. Af Profanbygninger fra denne Periode bør nævnes Belvedere og Granitpaladset [1487] i Moskva. Medens den kirkelige Arkitektur som anført indtil Dato holder sig til de ovenfor skitserede gammelrussiske Skemaer i alt Fald uden for de store Byer, har der for Profanarkitekturens Vedkommende og delvis for Kirkebygningerne i St. Petersborg o. a. St. dannet sig en »højere« Arkitektur, der helt eller delvis følger nyere kultureuropæiske Forbilleder. Rent eksempelvis skulle her anføres Isaks-Katedralen [1819—58], Katedralen for den Kasan'ske Gudsmoder [1802 — 11, Arkitekt: Woronichin], det uhyre Vinterpalads i Barokstil [18. Aarh.], det Michailov'ske Palæ i toskansk Stil (Rossi), det smagfulde Kunstakademi [de la Mothe, 1765—68], Admiralitetsbygningens imponerende Kolos, Ermitage-Slottet, opført af Tyskeren Klenze, o. s. fr., alt i St. Petersborg.

I Moskva har man i nyere Tid opført en pragtfuld Frelserkirke i ren byzantinsk Stil, det kejserlige Store Teater [1853 ff.] o. s. v. — Skulpturen har altid spillet en meget tilbagetrukken Rolle i russisk Kirkekunst. Af størst Interesse ere de saakaldte Korssun'ske (Cherson'ske) Bronzedøre, der findes ved adskillige Kirker; de kunne føres tilbage til byzantinsk Stil. Derimod er Maleriet sammen med Forgyldning og ædle Stene en vigtig Faktor ved Udsmykningen af Kirkernes Inderrum. Maleriernes Stil slutter sig nøje til den sen-byzantinske. Kunsten er fra gammel Tid bleven dreven rent haandværksmæssig i Klostrene, og hvor egentlige Kunstnere have taget fat, ogsaa indkaldte Udlændinge, have de nøje maattet holde sig til de en Gang fastslaaede Skabioner. Malerbøgerne (saaledes den i Kijev) have sørget for Bibeholdelsen af den rette dogmatiske Overlevering. I saa Henseende betegner dog ogsaa Ivan III's Regeringstid en Nydannelse. Men snart efter, Midten af 16. Aarh., fik Kirken lovformelig slaaet fast, at Maleriernes Stil skulde føres tilbage til den i Slutn. af 14. Aarh. herskende. Nu som tidligere produceres der da i Masse dunkle, brunlige Helgen- og Madonnabilleder med stiv Holdning, sure, strenge, ofte skrækindjagende Miner og Draperier i drevet Guld eller Sølv.

Først fra Midten af 18. Aarh. kan man tale om en russisk Billedkunst af kultureuropæisk Tilsnit. 1757 faar St. Petersborg sit Kunstakademi. Kunsten dyrkes akademisk og drivhusmæssig — mest ved celebre indkaldte Kunstnere, som dog sjældnere slaa Rod i Landet. I Rotari (russisk Hofmaler), L. Tocqué, Lagrenée den Ældre o. a. faar R. drevne og routinerede fremmede Portrætkunstnere, Billedhuggeren Falconet virker 1766—78 i R. og udfører i St. Petersborg sit Hovedværk, den flotte og fortræffelige Rytterstatue af Peter den Store. Roslin gør paa sine Turnéer ogsaa en Afstikker til R. En toneangivende Kunstdommer som Diderot opholder sig en Tid som Kejserindens Gæst. Under Indflydelse af disse og mange andre fremmede opstaar da efterhaanden en indfødt Kunst, flinke Malere, som man dog lidt vel rask har givet højst smigrende Epitheta: Lewitzky, »R.'s Gainsborough«, senere O. Kiprensky, »R.'s v. Dyck« o. s. v. En ledende Skikkelse i R.'s Kunst er en Tid Rotari's Elev Rokotov, der virker som Katharina II's Hofmaler. En Lærling af ham er Borowikowsky (Portræt af Katharina II). Længe raader blandt Flertallet j af Malerne den Mengs-David'ske Klassicisme. Th. Tolstoi staar ret selvstændig over for denne Tidsstrøm. I Brylov (>Pompeji's sidste Dage«) brydes Klassicisme og Romantik. En Elev af ham er Bruni, hvis Kunstpræg antydes af hans Tilnavn: R.'s »Hipp. Flandrin«. I A. Ivanov (1807—58) har R. en ejendommelig Kunstner, der arbejder med en minutiøs, næsten præfaelitisk Omhu. Med 1830'erne begynder — under Paavirkning fra Litteraturen: Gogol o. a. — et Genremaleri paa russisk Grund. Satirikeren Fedotov staar her som en Hovedskikkelse. Og det sociale Tendensmaleri, der har frodig Næring i de herskende Samfundsforhold, skyder efterhaanden op med Perov som Fremgangsmanden. I 1860'erne gaa Bølgerne højt i Moskva's Kunstverden. Kramskoi (s. d.) slaar op med det derværende Akademi af Misnøje med dets forbenede Smagsretning. Tretten unge Malere følge ham. Der dannes et Selskab for »Vandreudstillinger«, til hvis ledende Kræfter Brødrene Makowsky høre, men særlig E. Repin (s. d.), R.'s største maleriske Kraft, paa een Gang dybt national og europæisk skolet. — Betydelige Navne i Landskabskunsten ere fra ældre Tid Stschedin og Lebedev (1812—37), Vassiliev, endvidere Bogoljubov (Søstykker) og Schischkin (1831—98), der med malerisk Styrke og Stemning skildrer sit Hjemland's Natur. Alexeiev, »R.'s Canaletto«, virkede i Aarhundredets Begyndelse som ferm og elegant Maler af Byprospekter; i samme Retning har senere den virtuosmæssige Aivasovsky udmærket sig (ogsaa Mariner). Af Genremalere kunne foruden de tidligere nævnte anføres: Trutovski, den italieniserede Rizzoni (Interiører), Mestschersky (født 1834, ogsaa Landskaber), Bronnikov, Kassatkin, Maliavine. Krigsbilledet har spillet en betydelig Rolle i russisk Kunst, og der er udført talrige Slagbilleder i Horace de Vernet's Manér til Slotte og offentlige Bygninger. Tyskeren P. Hess'es Virksomhed i R. i denne Retning har sat sig dybe Spor. Sauerweid arbejdede ganske i den Vernet'ske Stil; en Elev af ham var den frugtbare Kotzebue; ovenn. Bogoljubov har særlig udmærket sig ved Søkrigsbilleder; endelig have Vereschagin's Krigsscener gjort Furore Verden over, mindre ved deres indre kunstneriske Værd, som ofte kan være ringe nok, end ved deres kraftige Tendens og skarpe Pointer. Medens russiske Kunstnere paa deres Udenlandsrejser tidligere især søgte Tyskland som Uddannelsessted (Düsseldorf, München), have de i de sidste Aartier fornemmelig valgt Paris og her gjort de kunstneriske Omskiftelser (Naturalisme, Friluftsmaleri, Impressionisme, Symbolisme etc.) med. En begejstret Tilhænger af Pleinairismen var saaledes den lovende Malerinde Marie Baschkirzev (1860—84). En betydelig russisk Karikaturist er Bogdanov (død 1898). I Raderekunsten har især Massalov udmærket sig. I Brødrene Tretjakov's Malerisamling i Moskva, der nu er gaaet over i Byens Eje, findes en fyldig Repræsentation af nyere russisk Kunst. Et Udslag af højst moderne Bestræbelser er det i Slutn. af 1902 oprettede »Ssovremennoie Jskusstvo« (o: moderne Kunst), en kunstindustriel Anstalt i St. Petersborg til Fremme af »anvendt Kunst«; unge Kunstnere som Golovin, Grabor, Korovin og Ssobin arbejde her i moderne dekorativ Stil. Den sære Maler Konstantin Somoff staar denne Retning nær. Blandt bekendte polske og polsk-russiske Kunstnernavne skulle blot lige anføres Brandt, J. Chelminski, A. Kaminski, Malczevski, Pochwalski og Siemiradzki.

Billedhuggerkunsten har fulgt samme Udviklingslinie som Malerkunsten. Idet der i øvrigt som ved Maleri skal henvises til Artiklerne om de betydeligere Kunstnere, skal her blot fremhæves et Par ansete Navne: Clodt-Jürgensberg (1805—67), bekendt som livfuld Fremstiller af Heste og Rytterfigurer, Orlovskij, Thorvaldsen's Elev, Mikeschin, hvem flere afR.'s bedste Monumenter skyldes, Polakken Brodzki samt Antokolski, en af den nyere Verdenskunsts mest

evnerige og sympatetiske Billedhuggere. I den allerseneste Tid har Trubetzkoi, der dog efter Uddannelse hører Italien til, vakt en Del Opmærksomhed, især hans Dyrskulptur. (Litt.: W. Souslow, *Monum. de l'anc. architechture russe* [St. Petersborg 1895—98]; Diaguilev, *La peinture russe au XVIIImesiècle*; A. Baunier, *Notes sur la Russie (peinture)* etc. [Paris 1901]; Novickij, »Russisk Kunsts Historie« [Moskva 1899 ff.]). *A. Hk.*

Musik.

Den russiske Kunstmusik har et forholdsvis kort Liv at se tilbage paa; Musikken i R. er derimod af gammel Oprindelse. Som alle slaviske Folk ere Russerne meget musikalsk anlagte, og deres Musikbegavelse har faaet Udslag i en stor Mængde og meget ejendommelige Folkeviser og -danse, i hvilke Vemod og Længsel ere blandede med naiv Humor og asiatisk Vildskab. Denne Folkemusik er siden hen i høj Grad bleven udnyttet af Kunstmusikerne. Af meget gammel, delvis ogsaa meget dunkel Oprindelse er derhos den russiske liturgiske Musik.

Kunstmusikken er derimod, som nævnt, af nyere Oprindelse, og længe maatte R. nære sig af fremmed Musik og ved fremmede Musikere. Et Fænomen som den »russiske Jagtmusik« kan vel næppe betegnes som Kunstmusik og har i hvert Fald hverken musikalsk eller ved sin Alder særlig Interesse. — I 18. Aarh. beherskedes R.'s Musikliv ganske af Italienerne; italienske Kapelmestre ledede italienske Operaer, der udførtes af italienske Sangere. Saaledes kom en Række, deriblandt ogsaa verdenskendte, italienske Musikere til at virke i R. (særlig St. Petersborg): Francesco Araja indkaldtes af Kejserinde Anna (1735) (han skrev i øvrigt 1755 den første russiske Opera »Cephalos og Procris«, o: han satte italiensk Musik til en russisk Tekstbog). Siden hen interesserede Katharina II sig særlig for Operaen — hun skrev selv hele 5 Operatekster —, og blandt de følgende Kapelmestere skulle nævnes Sarti, Cimarosa, Paisiello (der skrev sin berømte Opera »Barberen« i St. Petersborg) og Martini. Ved Siden af disse nævnes enkelte indfødte Musikere som Volkov og Brødrene Titov, men der vides kun lidet om dem, og af større Betydning har deres Gerning næppe været. Senere bleve ogsaa andre Nationer repræsenterede i R.'s Musikliv, Frankrig saaledes ved Boieldieu, Tyskland bl. a. ved Steibelt. Med den italienskfødte Cavos (1775 - 1840) synes den første Tanke om en national-russisk Opera at være vaagnet, samtidig med at Napoleons-Krigene i det hele havde styrket Nationalfølelsen. I over 40 Aar levede Cavos i St. Petersborg og skrev til russisk Tekst en Række Operaer, blandt hvilke »Livet for Tsaren«, en Libretto, der senere ved Glinka's Musik skulde opnaa en Berømmelse, som Cavos'es mere forsigtige Forsøg paa en Nationaltone ikke kunde skabe for den. En Stræben efter Nationalpræg findes ogsaa hos Verstowsky (Sangspillet »Askold's Grav« blev meget populært) og hos den begavede Kirkekomponist Bortniansky (1751—1825), der navnlig lykkelig arbejdede paa at befri Kirkesangen for den Unatur, hvormed den var bleven behæftet af Italienermusikerne. Og her kan endnu nævnes Skaberen af R.'s Nationalsang (Tekst af Jukovsky) Generalmajor Alexis Lvov (1799—1870).

Den egentlige russiske Kunstmusik skabtes imidlertid først af Michel Ivanovitsch Glinka (1804—57). Paavirket af sin Lærer, den fortræffelige Teoretiker Siegfrid Dehn i Berlin vendte Glinka sin Opmærksomhed mod den nationale, folkelig overleverede Musik og skrev sin berømte Opera »Livet for Tsaren«, der kom frem Oktbr. 1836 og hurtig blev R.'s Nationalopera. Rent musikalsk staar Glinka i dette Værk under kendelig Paavirkning af vesteuropæisk Musik (særlig af Carl M. v. Weber og af Italienerne), men samtidig skabte han med denne Opera en ny Nationalmusik, idet han gik ud fra Folkevisens Melodier og Rytmer, og dertil et Værk af ægte russisk Præg, fuldt af Begejstring for Fædrelandet og Hengivenhed for dets mægtige Hersker. Mindre populær, men for Nationalmusikken endnu mere betydningsfuld blev Glinka's anden Opera »Russlan og Ludmilla« — der musikalsk frembyder endnu mere Skønhed og Egenart end »Livet for Tsaren«, og hvis Lokalfarve er bleven end mere rig og broget ved Udnyttelsen af den russisk-orientalske Folkemusik. Ogsaa et Orkesterstykke som Folkedansfantasien »Kamarinskaja« er udpræget russisk. — Glinka's nationale Retning følges og fortsættes af Alexander Dargomyski (1813—69), særlig i den skønne Opera »Russalka«, og af Alex. Serov (1820—71), der dog ogsaa var stærkt paavirket af Rich. Wagner's Ideer og i øvrigt virkede som anset Kritiker.

I den nyeste Tid fik R.'s Nationalmusik særlig sit Hjemsted i de saakaldte »Ny-Russeres« Kreds (hvorom straks nedenf.); men uden for denne stode de to (lidt ældre) Komponister, der næst Glinka gjorde R.'s Navn bekendt i Musikverdenen: Anton Rubinstein og Peter Tschaikowsky. Af disse er Rubinstein ganske vist berømtest som Klaverspiller og hans Musik gennemgaaende af et mere tysk end russisk Præg, men ogsaa hos ham findes nationalfarvede Musikstykker, og i alt Fald staar den højtbegavede, sympatiske Kunstner Tschaikowsky som en Repræsentant over for Vesteuropa for R.'s Musik med den dybe Melankoli, vemodige Længselsfuldhed, stærke Fædrelandsfølelse og kaade, næsten brutale Lystighed — med de langlige, enstonige Melodier, de stemningsøgende, tit raffinerede Harmonier, den levende Rytmik, de hyppig anvendte sjældne Taktarter, den stærke, ofte overlæssede orkestrale Farvegivning (hvorved bemærkes, at herved tænkes paa de betydeligste og mest ejendommelige Værker i Tschaikowsky's alt for store og ulige Produktion). — De fleste af disse Kendetegn genfindes i »Ny-Russernes« Frembringelser (sjælden dog forenet med saa stærk personlig Hengivelse og Varme).

Ejendommelig for denne Retning er dens ivrige, bevidste Arbejden for Nationalmusikken — hvis Indflydelse ofte giver dens Frembringelser megen Karakter og Stemningsfuldhed — i Forening med stærk Paavirkning fra Berlioz-Liszt (Programmusik) og deraf følgende Hang til udvortes Virkemidler, saaledes til Orkestereffekter o. 1. I teknisk Henseende vise disse »Ny-Russere« (der, som en ydre Ejendommelighed, der bør nævnes, næsten alle beklæde civile eller militære Stillinger ved Siden

at deres Musikergerning) en høj Grad af Udvikling, ikke mindst i Behandlingen af Orkesteret. — De oprindelige Ny-Russere vare: Balakirev, C. Cui, Borodin, Rimsky-Korssakov og Mussorgsky. Disse Komponister have vel frembragt Operaer — paa hvilket Omraade de i alt Fald teoretisk toge Afstand fra Wagner — men de have navnlig skabt sig et Ry og vakt stor og fortjent Opmærksomhed ogsaa i Vesteuropa ved deres Instrumentalmusik (Symfonier, symfoniske Digtninge, Kammermusik). Til Ny-Russerne have mere eller mindre nær sluttet sig en Række yngre Musikere som Glazunov — en saare talentfuld, men som det synes alt for produktiv Musiker, der efterhaanden har taget en meget mere kosmopolitisk Retning —, Arensky, Kopylov, Liadov, Taneiev, Withol, Rachmaninov, Sokolov, Scriabine o. fl. De fleste af disse Musikere have ogsaa vundet Indgang i Vesteuropa, hvor man ikke mindst i de sidste Aartier med Opmærksomhed følger R.'s Musiks Udvikling, der stadig synes frodig, idet jævnlig ny talentfulde Komponister dukke op — selv om den egentlige »store Tid« foreløbig synes at være til Ende.

Ogsaa af reproducerende Kunstnere har R. i de senere Aar frembragt adskilligemed Verdensry. Nævnes skulle Cellisten Davidov; Violinisterne Auer, Brodsky, Petschnikov; Klaverspillerne Fru Essipov, Vera Timanov, Nik. Rubinstein, Pachmann, Sapellnikov, Siloti, Gabrilovitsch; Dirigenter som Napravnik, Safonov og Vinogradsky. Endelig har R. haft Musikskribenter som Oulibischev, Serov, Lenz, Laroche, Faminzin, Cui, Yussupov, Yury, Arnold o. fl.

I R.'s Musikliv ere fra Tid til anden danske Musikernavne dukkede op, saaledes: Dütsch, der omkring 1860 fik en Opera opført i St. Petersborg, Johannsen, der 1891 blev Konservatoriedirektør i samme By efter Rubinstein, og Violinisten Frants Hildebrandt, der 1870 stiftede en Kammermusikforening smst. *W. B.*

Historie.

Den ældste Tid. De tidligste Efterretninger om Beboerne i det nuværende R. findes hos Herodot, ifølge hvis Opgivelse Skyther og Sarmater, et Blandingsfolk, hvis nordligste Bestanddele sandsynligvis dannedes af slaviske Stammer, befolkede R. fra Sortehavet og videre mod Nord. Disse Slaver, der hørte til den østlige Gren af den slaviske Folkefamilie, optræde dog først senere i Historien. De beboede den vestlige Del af det nuværende R. fra Ladoga-Søen mod Nord indtil Stepperegionen i Syd, men havde ingen Adgang til Havet, idet Kysterne mod Nord og Nordøst vare befolkede af finske, mod Syd og Sydøst af tyrkiske Folkestammer. De russiske Slaver dannede Grupper, som kun forenedes ved Sprogets Baand, og selv den enkelte Gruppe var ikke organiseret som Stat, men samledes kun i Krigen under en fælles Fører. Den nordlige Del af Landet var dengang ganske bedækket med Skove, den sydlige lige indtil Steppen var frugtbar Muldjord, vel egnet til Dyrkning af Korn. Russerne dreve Kvægavl og Agerbrug, Jagt og Fiskeri og boede i Landsbyer. Landsbyens Befolkning var organiseret som en eneste stor Familie (Mir), der havde Jorden i Fælleseje, og hvis ligeberettigede Medlemmer afgjorde alle Fællesanliggender ved Stemmeafgivning paa Landsbymødet. Allerede tidlig opstod der hos disse østlige Slaver Byer, og alt fra 9. Aarh. stode de i livlig Handelsforbindelse med Skandinavien og Grækenland gennem den befærdede Handelsvej, som i nordlig Retning førte fra Düna's Kilder over Ilmen-Søen til den finske Bugt og i sydlig Retning ad Dnjepr ned til det sorte Hav.

Den varægiske Perio de. Allerede tidlig vare Skandinaver (Normanner), eller som de selv kaldte sig, Varæger, trængte frem til den finske Bugt og derfra videre ind i Landet. I 9. Aarh. satte de sig fast i Egnene ved Neva og Ladoga og tvang Slaverne i Novgorod og forskellige finske Stammer til at betale Tribut. De bleve rigtignok atter fordrevne af Slaver og Finner, men indre Stridigheder bevirkede, at disse Folkestammer besluttede at hente sig deres Fyrster blandt Varægerne. De tre Brødre Rurik, Sineus og Truvor fulgte Opfordringen og grundlagde Fyrstendømmer i Ladoga, Bjelo Osero og Isborsk, som Rurik efter sine Brødres Død samlede under sit Herredømme. Saaledes opstod det russiske Rige, hvis Grundlæggelse officielt regnes fra Aaret 862, men vistnok maa føres noget længer tilbage. Navnet »Rus«, som Finnerne gav disse Skandinaver, gik fra den herskende Klasse over til at blive et Fællesnavn for hele Folket, og i Løbet af 2 Aarh. smeltede de varægiske Fyrster og deres Følge (Druschina) fuldstændig sammen med Slaverne, der vare dem langt overlegne i Tal.

Rurik, der efter sine Brødres Død flyttede Regeringssædet til Novgorod, døde 879. Allerede forinden havde to Varæger Askold og Dir sat sig fast i Kijev, hvor de grundlagde en anden russisk-slavisk Stat, der var uafhængig af Riget i Novgorod. Rurik's Efterfølger, Oleg eller Helge (879—912), der regerede for hans umyndige Søn Igor, forenede imidlertid allerede 882 denne anden russiske Stat med Novgorod og ophøjede Kijev til Residens for det forenede Rige. Han underlagde sig saa godt som alle russiske Stammer, foretog 907 et heldigt Krigstog mod Konstantinopel og satte Grækerne i en saadan Skræk, at Kejser Leo IV ved en Overenskomst, der bekræftedes 911, gav Russerne store Forrettigheder og Handelsfordele. Igor (912—945) foretog 941 et mislykket Angreb paa Konstantinopel; men da han 944 rustede sig til et nyt Felttog, fornyede og udvidede Kejser Romanos I Overenskomsten af 911 for at afvende det truende Angreb. Han faldt Aaret efter i en Kamp mod Drevljanerne (slavisk Stamme), og hans Enke Olga førte da indtil 964 Regeringen for sin umyndige Søn Svjætoslav. Hun lod sig 957 under stor Højtidelighed døbe i Konstantinopel og antog da i Daaben Navnet Helene; sin Søn formaaede hun imidlertid ikke at vinde for Kristendommen. Svjætoslav (964—972) viste sig som en kæk Erobrer, foretog et Felttog mod Khasarerne (tyrkisk Stamme), hvis Magt han brød for bestandig, besejrede Vjætitscherne (slav. Stamme) og drog 968 paa Opfordring af den byzantinske Kejser Nikeforos II mod Donau-Bulgarerne. Han erobrede en stor Del af deres Land, men maatte derefter vende tilbage til Kijev, der blev haardt trængt af Petschenegerne (tyrk.

Stamme). Efter at have besejret dem delte han Riget mellem sine tre umyndige Sønner, Jaropolk, Oleg og Vladimir, og drog derpaa 970 atter mod Bulgarerne, hvis Rige han vilde bemægtige sig. Han trængte frem over Balkan-Bjærgene, men blev derpaa slaaet af Byzantinerne ved Arkadiopol og Dstra (Silistria). Efter disse Nederlag maatte han bede Kejseren, Johannes I, om Fred, og denne lod ham da uhindret drage bort. Paa Tilbagetoget blev han dræbt af Petschenegerne. Hans Søn, Vladimir I, forenede 980 atter hele Riget og regerede til 1015. Han giftede sig 988 i Cherson med Anna, Datter af den græske Kejser Romanos II, lod sig samme Dag døbe og gjorde Kristendommen til den herskende Religion i R., idet han lod den forkynde gennem det slaviske Sprog. Efter hans Død blev Riget delt mellem hans 8 Sønner; Sojætopolk (1015—19) indtog som Storfyrste i Kijev en fremragende Stilling mellem disse; han lod tre af sine Brødre myrde, men blev senere selv fortrængt af sin yngste Broder Jaroslav, Fyrste i Novgorod, hvorpaa denne herskede som Storfyrste i Kijev fra 1019 til 1054. Han maatte føre Krig med Brødre og Brodersønner, sejrede over Petschenegerne og underkastede sig Esterne. Jaroslav lod samle den første russiske Retskodeks *Russkaja pravda.*

Perioden under Delfyrstendømmerne og det mongolske Herredømme. Jaroslav efterlod 5 Sønner, mellem hvilke han (1054) delte Riget, dog saaledes, at den ældste, der fik Storfyrstendømmet Kijev, skulde have Overherredømmet over de andre. Denne Deling førte til Borgerkrige og indbyrdes Stridigheder, der varede i over 150 Aar, og disse Stridigheder havde til Følge, at flere af Fyrstendømmerne bleve ganske uafhængige, og at Storfyrsterne af Kijev's Overherredømme kun blev et dødt Bogstav. I denne Periode grundlagdes Moskva 1147, og i Vladimir oprettedes der et nyt Storfyrstendømme. Dermed ophørte Kijev at være Hovedstaden i R.; Riget splittedes i en Mængde uafhængige Fyrstendømmer, og denne Splittelse førte til, at R. kom under Mongolernes Aag (1224—1480). Mongolerne havde under Djengis-Chan 1222 besejret Alanerne N. f. Kaukasus og bemægtiget sig Krim. Flere af de russiske Storfyrster droge ham i Møde over Dnjepr, men led 1223 ved Kalka et afgørende Nederlag, efter hvilket Djengis-Chan underkastede sig hele det sydlige R. Hans Sønnesøn Batu erobrede efter Slaget ved Sit 1238 den nordlige Del, dog med Undtagelse af Novgorod, som Mongolerne ikke vovede at angribe. R. blev nu (1242) en Bestanddel af Kanatet Kiptschak eller »Den gyldne Horde«, fra hvis Hovedstad Sarai ved Akhtuba, en Biflod til Volga, Kanen udnævnte R.'s Fyrster. Han var deres højeste Dommer, og de maatte betale ham en trykkende Tribut, som han inddrev gennem sine Skatteopkrævere. Under Alexander Nevsky, der sejrede over Svenskerne ved Neva 1240, og over de tyske Sværdriddere 1242 ved Peipus-Søen, kom ogsaa Novgorod under Mongolernes Herredømme. I det følgende Aarhundrede trængte Litauerne ind i R. og erobrede efterhaanden hele den vestlige Del af Landet.

Imidlertid dannede der sig et nyt Midtpunkt for R. i Moskva. Daniil, Alexander Nevsky's fjerde Søn, blev Grundlægger af Storfyrstendømmet Moskva, som han udvidede ved Indlemmelsen af Kolomna og Perejæslavl. Efter ham fulgte hans Søn Jurij Danilovitsch (1319—25). Denne lod i Kampen om Susdal med Kanens Samtykke sin Modstander Michail af Tver myrde 1319, men blev senere selv dræbt af Michail's Søn Dmitrij. Hans Søn Ivan I Kalita (1328—40) vidste at erhverve sig Kanens Gunst. Denne gav ham Susdal, hvormed fulgte en Storfyrstes Værdighed, og overdrog ham at inddrive den skyldige Tribut for hele R.'s Vedkommende. Derved kom alle de øvrige Storfyrstendømmer i Afhængighedsforhold til Moskva, som, da Metropolitten Peter forlagde sit Sæde fra Vladimir til Moskva, tillige blev R.'s gejstlige Midtpunkt. Efter Ivan fulgte hans Sønner Simeon Ivanovitsch Gordyj (1340—53) og Ivan II Ivanovitsch (1353—59), °S efter et kort Interregnum dennes Søn, Dmitrij IV Ivanovitsch (1362—89). Han var den første, der vovede at rejse sig mod Mongolerne, over hvem han vandt en stor Sejr paa Kulikovo Polje ved Don, hvorefter han fik Tilnavnet Donskoj. Moskva blev dog to Aar senere stormet og plyndret af Mongolerne, og han maatte da atter anerkende det mongolske Overherredømme. Efter ham fulgte hans Søn, Vassilij I Dmitrijevitsch (1389—1425). Under ham gjorde Mongolerne under Timur Indfald i R. og plyndrede Kasan og Nishnij Novgorod, men gennem hans kloge og energiske Styrelse havde Moskva dog fæstnet sin Magt saaledes, at det selv under hans Søn, Vassilij II Vassiljevitsch'es svage Regering (1425—62) kunde bevare sin Enhed ubeskaaret.

Stor fyrstendømmetMoskva's Overherredømme. Med Ivan III Vassiljevitsch (1462—1505) oprandt der en ny Æra for R. Næsten alle Del fyrstendømmerne bleve forenede med Moskva, Fristaten Novgorod maatte underkaste sig 1471, og efter en Opstand 1478 mistede det alle sine Friheder. Mongolernes Aag fik ogsaa en Ende, idet den gyldne Hordes Rige ophørte at eksistere, efter at Kanen paa Krim havde slaaet Mongolernes Hær og dræbt deres Kan Mohamed (1480). Fra Litauen tilbageerobrede Ivan en stor Del af det nuværende Lillerusland, ligesom Kanal et Kasan kom i Afhængighedsforhold til Moskva. Mindre heldig var han i sin Kamp med Livland, idet han 1501 led et betydeligt Nederlag ved Isborsk, og Aaret efter ved Søen Smolina. Ivan kaldte sig »Storfyrste og Selvhersker (*Gossudar*) over hele R.«. Hans Efterfølgere skred videre ad den Bane, han havde betraadt. Vassilij IV Ivanovitsch (1503—33) underkastede sig Fristaten Pskov (1510), forenede de sidste selvstændige Fyrstendømmer, Rjæsan og Novgorod-Sjeversky, med Moskva og erobrede Smolensk fra Litauen (1514). Under hans Regering blev R. frygtelig hærget ved de krimske Tatarers Indfald (1521). Hans Søn og Efterfølger, Ivan IV Vassiljevitsch, med Tilnavnet den Skrækkelige (1533—84), herskede som en grusom Despot. Han rasede mod Adelen og anvendte sine tøjlesløse Livdrabanter (*opritschniki*) som Ødelæggelsesredskab. 1547 antog han Titelen af Tsar, 1552 erobrede han Kanatet Kasan, som

under hans Faders Regering havde løsrevet sig fra R., og 1554 Kanatet Astrachan. For at naa ud til Østersøen førte han 1558 Krig med Livland, under hvilken R. erobrede Dorpat, Narva og andre faste Pladse; men da Ordensmesteren Kettler afstod Estland til Sverige, og Livland til Polen, og stillede sig under polsk Lenshøjhed, maatte Ivan, som derved blev indviklet i en Krig med Polen og Sverige, 1582 i Freden ved Sapolje give Afkald paa Livland og desuden afstaa flere Byer til Sverige. 1571 gjorde de krimske Tatarer uventet Indfald i R., brændte Moskva og bortførte 100,000 Russere som Slaver, men bleve slaaede, da de næste Aar fornyede deres Tog. I Østen trængte en tapper Skare Kosakker under Hetman'en Jermak over Ural-Bjærgene ind i Asien og erobrede Sibirien indtil Irtysch-Floden. Ivan stræbte ivrig efter at knytte Forbindelser med Europa; han indkaldte udenlandske Haandværkere, Læger og Kunstnere, anlagde det første russiske Bogtrykkeri og virkede for den russiske Søhandel, idet han, efter at Englænderne havde fundet Søvejen til Archangel, sluttede en Overenskomst med Elisabeth af England (1558), i hvilken der blev givet Englænderne værdifulde Handelsprivilegier.

Hans Søn Feodor I (1584—98), den sidste Hersker af Rurik's Stamme, stod ganske under sin Svoger Boris Godunov's Indflydelse. Da Feodor ingen Børn havde, tragtede Boris selv efter Tronen, og han lod derfor Feodor's yngre Broder Dmitrij myrde i Uglitsch (1591). Han blev da ogsaa efter den barnløse Feodor's Død valgt til Tsar (1598—1605). Til Trods for sin Dygtighed og sine velmente Reformer formaaede han dog ikke at erhverve sig Bojarernes Hengivenhed, og da R. tre Aar i Træk (1601—04) hjemsøgtes af Hungersnød og Misvækst, vendte Folket sig ogsaa fra ham. En Eventyrer af ukendt Herkomst benyttede sig af den herskende Utilfredshed og Gæring og udgav sig — først i Polen — for den myrdede Dmitrij (Den falske Demetrius). Understøttet af Kong Sigismund og Jesuitterne rykkede han ind i R., sejrede over Boris ved Desna (1604) og vandt mange Tilhængere. Da Boris døde pludselig 1605, kunde den falske Demetrius nogle Maaneder efter rykke ind i Moskva. Men da han forbitrede Folket ved at begunstige Polakker, Tyskere og den romerskkatolske Kirke, lykkedes det den indflydelsesrige Adelsfamilie Schuiskij at rejse et Oprør, under hvilket Prætendenten blev myrdet (1606), hvorpaa Bojarerne og Moskva's Borgere udraabte Vassilij Schuiskij (1606—10) til Tsar. Han maatte indvillige i, at Tsarens Magt blev indskrænket, og blev, efter at hans Hær, som støttedes af en svensk Troppestyrke, var bleven slaaet af Polakkerne, tvungen til at indtræde i et Kloster. Der fulgte nu et treaarigt Anarki. Bojarernes Raad førte Regeringen og valgte Vladislav, den polske Kong Sigismund III's Søn, til Tsar, men samtidig fortsatte Kong Sigismund, som tænkte paa at forene R. med Polen, Krigen med R. Endelig stillede en Almuesmand, Kosma Minin, sig i Spidsen for en national Rejsning, og flere af Bojarerne, bl. a. Dmitrij Posharsky og Trubezkoj, sluttede sig til denne. En svensk Hær viste sig foran Moskva's Mure (1612) og tvang den polske Besætning til at drage bort. Derefter blev den 17-aarige Michail Feodorovitsch Romanov, hvis Familie ved Giftermaal var beslægtet med Huset Rurik, 1613 valgt til Tsar.

R. under Slægten Romanov. Tsar Michail Feodorovitsch (1613—45) forstod at genoprette Freden udadtil og Ordenen indadtil. Han sluttede Fred med Sverige ved Stolbova 1617, og med Polen sluttede han en Vaabenstilstand ved Deulino 1618, der efterfulgtes af Freden ved Vjæsma 1634, i hvilken han afstod Smolensk, Tschernigov og Sjeversk, imod at den polske Konge gav Afkald paa Tsartitelen. Hans Søn Alexej Michailovitsch (1645—76) gjorde endnu mere for at styrke Riget. Han erhvervede atter Smolensk og en Del af Lillerusland og oprettede en staaende Hær. Over for Gejstligheden optraadte han med stor Kraft og Myndighed. Da Patriarken Nikon forlod Moskva og trak sig tilbage i et Kloster, fordi Tsaren ikke vilde give ham den Indflydelse i Statsanliggender, som han gjorde Fordring paa, forlangte Alexej, at han skulde vende tilbage til Moskva eller nedlægge sit Embede. Patriarken vægrede sig derved, og som Følge heraf sammenkaldte Tsaren 1666 et Koncilium, der afsatte Nikon, men vedtog de Ændringer, som denne havde foretaget ved den russiske Kirkes rituelle Tekster og Forskrifter, fordi disse ikke stemmede med den græske Moderkirke. Et stort Parti af »gammeltroende« (*raskolniki*) holdt dog paa Teksterne i den forvanskede Form, som de antoge for den oprindelige, og udskilte sig saaledes fra den bestaaende Kirke. Tsaren lod endvidere udarbejde en ny Lovbog, som blev forelagt en stor Nationalforsamling i Moskva, og som, efter at den var vedtagen af denne, blev offentliggjort under Navnet *uloshenije*. Hans Søn og Efterfølger Feodor III Alexejevitsch (1676—82) førte de af Faderen paabegyndte Reformer et betydeligt Skridt videre, idet han tilintetgjorde de gamle Ranglister, som bestemte de adelige Familiers Tjenesterang i Hæren og deres Adkomst til Ansættelser i Statsembeder (*rasrjædnijeknigi*), ligesom han tilintetgjorde den genealogiske Fortegnelse over alle dem, der vare berettigede til at beklæde Embeder og ærefulde Stillinger (den saakaldte *mjestnitschestvo*). Feodor efterlod ingen Børn. Efter hans Død blev Alexej's 10-aarige Søn, Peter Alexejevitsch, udraabt til Tsar med Udelukkelse af den ældre 16-aarige Broder Ivan, der led af Aandssvaghed. Men et mægtigt Parti, der lededes af Familien Miloslavsky, tiltvang sig gennem en Opstand af Strelitserne, at begge i Brødrene bleve udraabte til Tsarer under deres kloge og ærgerrige Søster Sofia's Regentskab. Da hun imidlertid vilde tilrive sig hele Herredømmet, og endogsaa tragtede efter at rydde Peter af Vejen, flygtede denne til Klosteret Trojzky, hvorfra han paakaldte den yngre Adels og de fremmede Troppers Beskyttelse. De sammensvorne tabte Modet, og efter at deres Anførere og en stor Del af de skyldige vare blevne henrettede, opgav de enhver Modstand. Sofia blev 1689 forvist til et Kloster, Ivan beholdt til sin Død Tsartitelen, men Peter I eller den Store (1689—1725) var nu den eneste Hersker i R.

Peter den Stores Regering. Da R. kun

ejede en eneste Søhavn, Archangel, som stod i Forbindelse med Verdenshavene, maatte det først og fremmest være den ny Tsar magtpaaliggende at aabne det russiske Rige Adgang til Havet. Det første Skridt hertil skete ved Erobringen af Asov (1696), der straks blev omdannet til en i Krigshavn. Efter at Tsaren derpaa havde lagt Statens og Hærens Styrelse i paalidelige Hænder, tiltraadte han sin første Rejse i Udlandet (1697—98) for med egne Øjne at lære den europæiske Kultur at kende. Han opholdt sig særlig længe i Holland og skulde netop begive sig fra Wien til Venezia, da Efterretningen om en Opstand blandt Strelitserne kaldte ham tilbage til Moskva. Efter at have straffet de skyldige og opløst Strelitsernes Korps dannede han en ny Hær, indøvet af europæiske Officerer. Han oprettede Skoler, afskaffede Patriarkværdigheden og stiftede »Den hellige Synode«, hvis Medlemmer udnævntes af Tsaren. Desuden begunstigede han Indvandring fra Udlandet for at fremme Handel og Industri, indførte fremmede Sæder og forbød Russernes gamle nedarvede Skikke. Hans Maal var det, saa hurtig og grundig som muligt at forvandle det halvasiatiske R. til et europæisk Kulturland.

Det Maal, han havde sat sig, at erhverve sig Kyststrækninger og derved hæve R. til en Stormagt, naaede han i den Nordiske Krig, som han sammen med Polen førte mod Sverige. Felttoget aabnedes i Efteraaret 1699. Vel led den russiske Hær 21. Novbr. 1700 ved Narva et fuldstændigt Nederlag; men da Karl XII derefter vendte sig mod Polen og Sachsen og ganske tabte sin farligste Modstander af Syne, fik Peter gunstig Lejlighed til at erobre en Del af Estland og Livland, og 27. Maj 1703, midt under Fjendtlighederne, grundlagde han den ny Hovedstad, St. Petersborg. Da Karl XII endelig vendte sig mod R., blev han 8. Juli 1709 slaaet vedPoltava og trængt ind over Tyrkiet's Grænser. Det lykkedes Kongen at bevæge Sultanen til en Krig mod R., og da Peter trængte for dristig frem, blev han indesluttet af Tyrkerne ved Pruth; men Storvesiren, der formenes at være bestukket, lod ham uhindret drage bort mod at afstaa Asov (Freden ved Husch, 23. Juli 1711). Imidlertid havde Russerne erobret Riga og besat Viborg og Keksholm, og efter sin Tilbagekomst til Sverige søgte Karl XII ikke at tilbageerobre disse Stæder, men gjorde Indfald i Norge. Efter Karl's Død afstod den svenske Regering i Freden ved Nystad (10. Septbr. 1721) Livland, Estland og Ingermanland samt en Del af Karelien og Finland til R. mod en Betaling af 2 Mill. Rubler, og dermed vare Østersøprovinserne indlemmede i det russiske Rige. Kurland blev russisk Vasalstat gennem det Ægteskab, som Anna Ivanovna, Peters Broderdatter, indgik med Hertug Friedrich Wilhelm, der døde i en ung Alder. Peter den Store, som efter den Nordiske Krig kaldte sig »Kejser og Hersker over alle Russere« , udvidede ogsaa Rigets ydre Magt paa anden Maade, idet han efter en 3-aarig Krig med Persien (1722—24) erhvervede sig Landskaberne Gilan, Masenderan og Astrabad. Sin Søn Alexej, der paa enhver Maade trodsede ham og hyldede gammelrussiske Anskuelser, lod Peter dømme til Døden (1718), og 1725 udstedte han en Ukas, som bestemte, at Tronfølgen skulde overlades til den til enhver Tid regerende Hersker. Han døde imidlertid selv, inden han fik truffet Bestemmelse om, hvem der skulde være hans Efterfølger.

Efter Peter fulgte hans Gemalinde Katharina I (1725—27), der regerede under Menschikov's Ledelse. Hendes Efterfølger, den umyndige Peter II (1727—30), en Søn af den henrettede Tsarevitsch Alexej, stod fuldstændig under Indflydelse af Dolgorukij'erne, som fjernede Fyrst Menschikov fra hans Magtstilling. Da Anna (1730—40), Peter's Broderdatter, siden 1711 Enke efter Hertug Friedrich af Kurland, besteg den russiske Kejsertrone, søgte Dolgomkij'erne og andre Stormænd at indskrænke den kejserlige Magt, men dette Forsøg endte med, at Dolgorukij'erne styrtedes, og der dannedes da et Kabinet, i hvilket Münnich, Ostermann og Biron spillede Hovedrollen. I den polske Tronfølgekrig erobrede en russisk Hær Danzig, og R.'s Tronkandidat, August III af Sachsen, blev Konge i Polen. R. sikrede sig saaledes sin Indflydelse i Polen, og Biron, Kejserinde Anna's Favorit, fik Kurland som polsk Len. Under Münnich's Overanførsel førtes der (1735—39) enKrig med Tyrkiet. Asov og Otschakov stormedes, Tyrkerne bleve slaaede ved Stavutschani 1739, °g Fæstningen Chotin erobredes. Men R.'s Forbundsfælle, Østerrig, førte Krigen uden Eftertryk og sluttede 18. Septbr. 1739 den overilede Fred ved Belgrad. R. maatte tiltræde denne og atter udlevere, hvad det havde erobret med Undtagelse af Asov, som dog blev sløjfet.

Efter Anna fulgte den umyndige Ivan VI (1740—41), Søn af hendes Niece Anna Leopoldovna ogHertug Anton Ulrik af Braunschweig, under Biron's, og da denne styrtedes af Miinnich, under Moderens Regentskab. Men Anna viste sig ikke sin Stilling voksen, og da hun i den udenrigske Politik sluttede sig til Østerrig, traadte Miinnich tilbage. Ved en Sammensværgelse blev Regeringen styrtet, den 2-aarige Ivan blev sendt til Schlüsselburg, Anna og hendes Gemal fik Ophold i Kholmogor, og Miinnich og Ostermann bleve sendte til Sibirien. Derpaa udraabte de sammensvorne Peter den Stores yngste Datter Elisabeth (1741—62) til Kejserinde. Under Frankrig's Paavirkning havde Svenskerne allerede i Sommeren 1741 begyndt en Krig mod R., men vare blevne slaaede 3. Septbr. 1741 ved Vilmanstrand. Endnu uheldigere forløb Felttoget for Svenskerne 1742, idet de maatte prisgive Fæstningen Frederikshamn med betydelige Forraad, og en svensk Hær paa 17,000 Mand maatte strække Vaaben i Helsingfors. Næsten hele Finland faldt i Russernes Hænder, men i Freden ved Åbo (4. Juli 1743) blev det erobrede Land givet tilbage til Sverige, efter at det svenske Rigsraad paa Elisabeth's Ønske havde valgt den russiske Tronfølgers Onkel, Hertug Adolf Fredrik af Holsten, til svensk Tronfølger. R. beholdt kun Kymmenegård og Nyslott. Elisabeth's Hof i St. Petersborg var en Tumleplads for de europæiske Hoffers Rænker, og Udenrigsministeren, Grev Bestuschev, var yderst tilgængelig for fremmed Indflydelse. I den østerrigske Arvefølgekrig stillede han sig paa England's og Østerrig's Side, og ved at opstille russiske Hære indvirkede han paa Fredsslutningerne ved Dresden og Aachen. I Syv-

aarskrigen stod Elisabeth paa Østerrig's Side, og Sejrene ved Grossjägerndorff og Kunersdorf viste, at R.'s Hære allerede vare i Stand til at tage Kampen op med Vesteuropa's. Under Elisabeth's Regering fortrængtes den tyske Indflydelse af den franske. 1755 grundlagdes i Moskva det første Universitet, og 1757 stiftedes i St. Petersborg »Akademiet for de skønne Kunster«.

Elisabeth efterfulgtes af Peter III (5. Jan. - 9. Juli 1762), Hertug af Holsten-Gottorp og Søn af Peter den Stores Datter Anna Petrovna. Kejseren, der var en lidenskabelig Beundrer af Frederik den Store, sluttede straks Vaabenstilstand og derefter, 5. Maj, et offensivt og defensivt Forbund med Preussen. Han bevægede ogsaa Svenskerne til at slutte Fred, rømmede Pommern og Østpreussen og sendte Frederik en Hjælpehær. Denne godvillige Opgiven af alle de Fordele, der vare tilkæmpede i det lange og blodige Felttog, vakte megen Misnøje i Hæren, og da Kejseren tillige indskrænkede Gejstlighedens Indflydelse ved forskellige Reformer, opstod der almindelig Utilfredshed med ham. Hans Gemalinde, Katharina af Anhalt Zerbst, benyttede sig af denne til at styrte ham. 9. Juli 1762 blev han stødt fra Tronen ved en Militæropstand og 17. Juli myrdet af de sammensvorne i Slottet Roptscha.

Katharina II (1762—96) tog sig i sine første Regeringsaar særlig af Rigets indre Styrelse. Hun delte Riget paa ny i 50 Guvernementer, som atter inddeltes i Kredse, og inddrog Lillerusland og de saporogiske Kosakkers Distrikt i denne Inddeling. Hun grundlagde Stæder og Landsbyer og søgte paa enhver mulig Maade at fremme Agerdyrkning, Bjærg værks drift, Industri og Handel. Endvidere søgte hun at højne det almindelige Dannelsestrin gennem Anlægget af Skoler, Seminarier og Akademier. Hendes gode Hensigter bleve ikke altid paaskønnede paa rette Maade, og Misfornøjelsen med hendes Reformbestræbelser gav sig Udslag i gentagne Uroligheder. En enkelt af disse, Pugatschev's Opstand (1773—74), antog saa store Dimensioner, at den rystede hele Rigets Grundvold.

I Udenrigspolitikken stillede Katharina sig først og fremmest det Maal at bringe Polen helt ind under russisk Indflydelse for derved at forberede dets Indlemmelse i R. Hun gennemførte 1764 sin Yndling Stanislaus Poniatovsky's Valg til Konge af Polen og hidførte ved sin Indblanding til Gunst for Dissidenterne de konfødererede Opstand, ved hvis Undertrykkelse russiske Tropper ydede deres Medvirkning. Da disse under deres Forfølgning af de konfødererede stak den tyrkiske Stad Balta i Brand, erklærede Sultanen R. Krig. I denne 1. russisk-tyrkiske Krig (1768—74) erobrede Russerne en Del af Bessarabien, og 1771 Krim, hvor Tatarerne maatte anerkende den af Russerne indsatte Kan. I Slaget ved Tschesme tilintetgjordes den tyrkiske Flaade, og derefter overskred Russerne i Slutningen af 1771 Donau og slog Tyrkerne 21. Oktbr. ved Babadagh i Bulgarien. Efter en Afbrydelse paa Grund af Fredsunderhandlingerne ved Focsani (1772) blev Krigen ført i Bulgarien 1773—74 med vekslende Held. Den afsluttedes ved Freden i Kutschuk Kainardschi, ved hvilken R. erhvervede sig Landstrækningerne mellem Dnjepr og Bug, Stæderne Kinburn, Kertsch, Jenikale og Perekop i Taurien, samt Retten til fri Skibsfart i det sorte Hav og Marmara-Havet og endelig Beskyttelsesretten over Moldau og Valakiet. Imidlertid havde Katharina under Trykket af et mellem Preussen og Østerrig indgaaet Forbund 1772 maattet gaa med til Polen's første Deling, ved hvilken hun erhvervede sig Hviderusland. Den bayerske Arvefølgekrig gav hende dog snart Lejlighed til at lade de tyske Magter føle sin Indflydelse, og 1780 vandt hun Kejser Josef II for et Forbund, hvorved hun sikrede sig fuldstændig Frihed i sin Optræden over for Tyrkiet. Efter at hendes Yndling Potemkin 1783 havde underkastet sig Tatarerne paa Krim og forenet Halvøen med R., begyndte Kejserinden efter en fornyet Sammenkomst med Kejser Josef II i Cherson den anden russisk-tyrkiske Krig (1787—92) i Forbund med Østerrig. I denne opnaaede R., nærmest paa Grund af Østerrig's uheldige Krigsføring, i Begyndelsen ingen nævneværdige Resultater. Først i Slutningen af 1788 blev Otschakov taget med Storm; 1789 sejrede Suvorov ved Focsani (1. Aug.) og ved Floden Rimnik (22. Septbr.) over Tyrkerne. 1790 erobredes Ismail, og 1791 overskredes Donau. S. f. denne bleve Tyrkerne slaaede ved Baboda og ved Matschin, og i Freden ved Jassy (9. Jan. 1792) maatte Tyrkerne afstaa Landet mellem Bug og Dnjestr samt Otschakov. Samtidig havde R. ført en Krig med Sverige (1788—90), som Gustav III havde begyndt i Haab om at kunne genvinde Østersøprovinserne. Krigen blev ført med vekslende Held i Østersøen og i Finland og afsluttedes ved Freden i Verelå, 14. Aug. 1790, der for begge Parters Vedkommende opretholdt de hidtilværende Tilstande.

Under alt dette havde Katharina fulgt Udviklingen af de politiske Forhold i Polen med største Opmærksomhed. Da et politisk Parti i Polen søgte at give Riget Enhed og Kraft ved en ny Forfatning (1791), sluttede en Del af den polske Adel under R.'s Paavirkning Konføderationen ved Targovitz, som havde til Maal at omstyrte Konstitutionen 1791. Da de konfødererede paakaldte R.'s Hjælp, paatvang dette Polen den tidligere Feudalforfatning og foretog i Forening med Preussen 1793 Polen's anden Deling, hvorved det erhvervede sig Ukraine og Litauen. Skønt Katharina afskyede den franske Revolution, deltog hun dog ikke i den første Koalitionskrig og blev derved 1794 i Stand til at betvinge den polske Opstand og foreskrive Preussen og Østerrig Betingelserne for Polen's tredje Deling (1795). Samme Aar erhvervede R. sig Hertugdømmet Kurland, idet den sidste Hertug, Peter Biron, frivillig afstod dette, mod at der blev udbetalt ham en aarlig Livrente. Katharina havde nu forøget Rigets Landomraade med 19 Mill. □Km., og R.'s Magtstilling i Europa var stegen i tilsvarende Grad.

Hendes Søn og Efterfølger Paul I (1796—1801) havde gennem en uheldig Opdragelse udviklet sig til en mistroisk og lunefuld Tyran. I Begyndelsen af sin Regering traf han nogle heldige Anordninger til Gunst for de livegne og de gammeltroende, ligesom han (1797) udstedte en Lov, der bestemte Tronfølgen. Ifølge denne Lov

blev Tronfølgen arvelig i direkte nedadgaaende Linie. Den førstefødte havde Forretten, og mandlige Efterkommere skulde gaa forud for kvindelige. Af Frygt for revolutionære Ideer forbød Paul russiske Undersaatter Besøget paa udenlandske Læreanstalter og Universiteter, indførte en skærpet Censur og straffede enhver fri Meningsytring med største Vilkaarlighed. Paul støttede sig 1798 til den anden Koalition mod det revolutionære Frankrig og sendte Suvorov som øverstbefalende over de forenede Russere og Østerrigere til Italien, hvor han ved en Række sejrrige Kampe tvang Franskmændene til at rømme Halvøen. Østerrig's egennyttige Politik og de russiske Troppers Nederlag i Schweiz og i Nederlandene foranledigede Paul til at fratræde Koalitionen, hvorefter R. 1800 traadte i Forbund med de nordiske Magter og fornyede Planen om en væbnet Neutralitet. Imidlertid udbrød der en Søkrig mellem disse Magter og England, hvis Udgang Paul dog ikke oplevede, da han 24. Marts 1801 blev myrdet af nogle sammensvorne, fordi hans Despoti efterhaanden var blevet utaaleligt.

Hans 23-aarige Søn Alexander I (1801—25) frasagde sig straks den bevæbnede Neutralitet for at kunne hellige sig til Fredens Gerninger. Opdragen efter Rousseau'ske Grundsætninger sværmede han nemlig for humane Idealer, som han dog ikke realiserede, da han manglede Energi og Udholdenhed til at gennemføre dem. I Stedet for de af Peter I grundlagte Kollegier oprettede han 8 Ministerier (1802), skabte Rigsraadet, der skulde prøve og raadslaa om alle ny Love, og anlagde Militærkolonier for at formindske Hærudgifterne. Han ophævede Livegenskabet i Østersøprovinserne og mildnede det noget i R. Antallet af Gymnasier og Folkeskoler blev betydelig forøget, og i Kasan og Charkov oprettedes der ny Universiteter. Alexander maatte snart erkende, at hans fredelige og venskabelige Forhold til Frankrig kun blev benyttet af Napoleon, for at denne kunde skalte og valte i Mellemeuropa, som han havde Lyst til, og han tiltraadte derfor 1805 den tredje Koalition mod Frankrig. Den russiske Hær under Kutusov, som i M'åhren forenede sig med den østerrigske, blev slaaet 2. Decbr. 1805 ved Austerlitz og maatte ifølge Vaabenstilstanden mellem Frankrig og Østerrig rømme østerrigsk Territorium. 1806 kom Alexander, der stod i nøje Venskabsforhold til Frederik Vilhelm III, Preussen til Hjælp, da Levningerne af dets Hær bleve trængte tilbage over Oderen. Russerne leverede Franskmændene det blodige, men uafgørende Slag ved Eylau (7.—8. Febr. 1807), men blev efter en længere Vaabenstilstand slaaede 14. Juni ved Friedland. Ved en personlig Sammenkomst med Alexander, 25. Juni, lykkedes det Napoleon fuldstændig at vinde Tsaren for sig. Alexander sluttede 7. Juli Freden ved Tilsit, i hvilken han intet afstod og paa Preussen's Bekostning erhvervede sig Grænsedistriktet Bjelostok. Imellem R. og Frankrig blev der truffet en hemmelig Overenskomst, i hvilken de delte Herredømmet i Europa mellem sig, og denne Overenskomst fornyedes ved Sammenkomsten i Erfurt (Septbr., Oktbr. 1808). Ifølge denne overlod R. Napoleon Herredømmet over Tyskland, Spanien og Portugal og tiltraadte Fastlandsspærringen mod England, hvorimod det til Gengæld fik fri Raadighed over Tyrkiet og Sverige. Allerede i Begyndelsen af 1808 havde R. erklæret Sverige Krig og ladet en Hær rykke ind i Finland, som i kort Tid blev erobret; 1809 gik de russiske Tropper over den tilfrosne botniske Bugt, besatte Alandsøerne og den nærmeste svenske Kyst og tvang Karl XIII af Sverige til Freden ved Frederikshamn (17. Septbr. 1809), i hvilken Svenskerne afstode Finland indtil Floden Torneå, og Alandsøerne. Lige saa heldig kæmpede R. mod Tyrkiet. Dette havde, hidset dertil af Napoleon, 30. Decbr. 1806 begyndt den tredje russisk-tyrkiske Krig (1806—12). Russerne trængte ind i Donau-Fyrstendømmerne, sejrede 1810 ved Batyen og Oktbr. 1811 ved Rustschuk over Tyrkerne og tiltvang sig Freden ved Bukarest (28. Maj 1812), ifølge hvilken Pruth blev Grænsen mellem begge Riger.

Tyrkerkrigen var bleven endt saa betids, at R. kunde lade sin Donau-Armé under Tschitschagov gribe ind i Krigen med Frankrig 1812. Grunden til denne Krig var Napoleon's Overmod, idet han, stolende paa, at han ikke mere behøvede R. som Forbundsfælle, nu vilde herske ene i Europa. Han krænkede med Forsæt R. ved 1809 at indlemme Vestgalizien i Hertugdømmet Varszava og ved at foretage en Skærpelse af Fastlandsafspærringen, medens han selv vægrede sig ved at gaa ind paa R.'s Forlangende om at rømme Preussen. Da Napoleon i Sommeren 1812 overskred den russiske Grænse med 477,000 Mand, vare Russerne paa Grund af deres Underlegenhed i Styrke (de raadede kun over 200,000 Mand) henviste til saa vidt muligt at undgaa et Slag i aaben Mark og til at foretage et Tilbagetog til det indre af Riget. For at afholde Befolkningen fra at yde Fjenden nogen som helst Understøttelse, erklærede man Religionen for truet og proklamerede den hellige Krig.

Franskmændenes venstre Fløj under Macdonald, som tillige havde det preussiske Hjælpekorps under sin Kommando, rykkede ind i Østersøprovinserne; deres højre under Schwarzenberg rykkede ind i Volhynien. Hovedarmeen under Napoleon's personlige Ledelse slog ind i Retning af Moskva, naaede 28. Juni Vilna, 28. Juli Vitebsk og stødte i Midten af August ved Smolensk paa den russiske Vestarmé under Barclay de Tolly. Han ydede Modstand, men blev slaaet 17. Aug. Russerne dækkede det videre Tilbagetog gennem Fægtningerne ved Dorogobush (26. Aug.), Vjæsma (29. Aug.) og Ghatsk (1. Septbr.) og vovede, efter at Kutusov havde overtaget Overbefalingen, endnu et Slag, ved Borodino (7. Septbr.). Efter en haardnakket og blodig Kamp maatte de rømme Stillingen og prisgive Moskva til Fjenden, men den franske Hær var nu smeltet sammen til 100,000 Mand og dertil træt af Anstrengelserne. Da Napoleon drog ind i Moskva 14. Septbr., fandt han til sin Skuffelse Byen forladt af saa godt som alle Indbyggerne. Om Aftenen 15. Septbr. begyndte Moskva's Brand, som hvis Ophavsmand man maaske med Urette nævner Grev Rostoptschin, og efter at den havde raset i seks Dage, laa næsten hele Byen i Aske. Napoleon, som derved blev blottet for Levnedsmidler og Underhold til sine Tropper, kunde nu ikke over-

vintre i Moskva, og efter at hans Tilbud om Fred var blevet endelig afvist af Alexander, tiltraadte han 18. Oktbr. Tilbagetoget. Han vendte sig først mod Kaluga for at gaa i Vinterkvarter i de sydlige Egne, som endnu ikke vare berørte af Krigen, men blev 24. Oktbr. ved Malo-Jaroslavets kastet i nordlig Retning af Kutusov og maatte nu fortsætte sit Tilbagetog til Smolensk gennem fuldstændig udpinte Egne, medens hans Bagdækning stadig blev omsværmet og angreben af Kosakker. Paa Grund af den tidlig indtrædende Kulde og Mangelen paa Levnedsmidler led Armeen ubeskriveligt, og da den, 9. Novbr., naaede Smolensk, var den i fuldstændig Opløsning. Det videre Tilbagetog truedes derved, at den russiske Sydarmé under Tschitschagov, efter at den havde trængt Schwarzenberg tilbage, og Nordarmeen under Wittgenstein, som ikke havde kunnet hindre Franskmændenes Fremmarch i Østersøprovinserne, nu uhindret kunde forene sig paa Napoleon's Tilbagetogslinie. Med Opbydelse af de sidste Kræfter tiltvang Franskmændene sig, endnu inden denne Forening var foregaaet, Overgangen over Beresina, og i en ynkelig Tilstand naaede Resten af Hæren 6. Decbr. Vilna, som den ikke kunde holde. York's Frafald fra Franskmændene tvang endogsaa disse til i Begyndelsen af 1813 at rømme Weichsel-Linien.

De russiske Tropper vare ogsaa stærkt medtagne og formindskede i Styrke paa Grund af Vinterfelttogets Strabadser, og i det russiske Hovedkvarter var der stærk Stemning for snarest muligt at slutte en fordelagtig Fred med Frankrig. Men Napoleon viste sig ikke tilbøjelig til en saadan, og Alexander, der ønskede at erhverve sig hele Polen, var ogsaa stemt for at fortsætte Krigen i Forening med Preussen. Det første Felttog, i hvilket Wittgenstein og Barclay de Tolly anførte de russiske Hære, endte efter Slagene ved Groszgörschen og Bautzen med Tilbagetoget til Schlesien. Men i det næste Afsnit af Krigen, efter at Østerrig, England og Sverige var tiltraadt Koalitionen, toge de russiske Tropper fremragende Del i de Sejre, gennem hvilke Napoleon blev fordreven fra Tyskland og derefter styrtet. I de forbundnes Raad spillede Kejser Alexander ved Siden af Metternich en meget fremtrædende Rolle, og han hidførte saaledes bl. a. Bourbon'ernes Restauration. Han overværede Wiener-Kongressen, og her stillede han den Fordring, at det Landomraade, som Preussen havde erhvervet sig ved Polen's tredje Deling, skulde tilfalde R., dog saaledes, at Preussen blev holdt skadesløst derfor af Sachsen. Denne Fordring førte til en Konflikt med Østerrig og Vestmagterne, men den bilagdes dog, efter at R. havde gjort j nogle Indrømmelser. R. fik det egentlige Polen, som et særligt Kongerige, der beholdt sin fri Forfatning. Alexander's Besiddelser strakte sig nu imod Vest hen ad Oderen til, medens de mod Øst strakte sig ud over Bering-Strædet og over en Del af Nordamerika. De omfattede over 20 Mill. □Km. med omtrent 50 Mill. Indb.

Den Overmagt, som R. havde opnaaet i Europa gennem Krigene med Napoleon, befæstede Alexander yderligere ved den Hellige Alliance (26. Septbr. 1815), gennem hvilken han knyttede Preussen's og Østerrig's Politik til R.'s. De legitimistiske Grundsætninger, som Alexander nu hyldede, bleve Rettesnoren for den europæiske Politik paa Kongresserne i Aachen, Troppau, Laibach og Verona. I sit eget Rige foretog Alexander ikke gennemgribende Reformer, men indskrænkede sig til at indføre et hensigtsmæssigt Toldsystem, forbedre Pengevæsenet og udvide Samfærdselsvejene. Undervisningsvæsenet fremmedes ved Oprettelsen af forskellige ny Anstalter, særlig et Universitet i St. Petersborg, og videnskabelige Arbejder og Rejser støttedes med stor Gavmildhed. Alexander døde uventet I. Decbr. 1825 i Taganrog.

Da Alexander ikke efterlod Sønner, mente man almindeligt, at den ældste af hans Brødre, Konstantin, var den berettigede Tronfølger, og paa Efterretningen om Alexander's Død hyldedes han derfor af Storfyrst Nikolaj og Gardetropperne, hvilket Eksempel efterfulgtes af hele den øvrige Del af Hæren. Men Konstantin, der havde indgaaet et morganatisk Ægteskab, havde allerede 1822 givet Afkald paa sin Ret til Tronen. Alexander var gaaet ind paa denne Tronfrasigelse, men havde holdt den hemmelig, og Frasigelsesakten blev derfor først bekendtgjort, da man aabnede hans Testamente. I Begyndelsen nærede Nikolaj Betænkelighed ved at modtage Kejserværdigheden; men da Konstantin fastholdt sin Beslutning og i sin Egenskab af øverstbefalende for den polske Hær proklamerede sin yngre Broder som Tsar, besteg denne Tronen som Nikolaj I (1825—55). Den Usikkerhed i Forholdene, som dette Interregnum havde fremkaldt, benyttedes af en Del adelige Officerer, der vare paavirkede af den franske Revolutions Ideer, til at forsøge en Statsomvæltning, som skulde virkeliggøre deres Idealer (Dekabristernes Opstand). De sammensvorne med Oberst Pestel i Spidsen forstode at indgyde Gardeafdelingerne, som 26. Decbr. 1825 skulde aflægge Hyldningseden til Tsar Nikolaj, Troen paa, at Konstantin var den retmæssige Hersker og Nikolaj en Usurpator. Paavirkede heraf vægrede Garderegimenterne sig ved at aflægge Eden og udbrød i Leveraab for Konstantin og Konstitutionen. Med stort Mod traadte Konstantin Oprørerne i Møde, han lod fyre løs paa dem med Kardætsker og kvalte Opstanden i dens Spire; Hovedmændene for og Deltagerne i Revolten bleve straffede med stor Strenghed. Pestel, Rylejev, Muravjev og flere andre Officerer henrettedes, et stort Antal forvistes til Sibirien, og de Regimenter, der havde deltaget i Mytteriet, sendtes til Kaukasus.

Nikolaj kronedes 22. Aug. 1826 i Moskva. Den ny Tsar, der var opfyldt af Bevidstheden om sin Herskermagt og R.'s Vælde, saa med største Foragt ned paa alt, hvad der hed europæisk Kultur. Han mente, at det absolutte Herredømme var i Stand til at føre Riget og Folket frem til den højeste Kraftudfoldelse, og han troede sig berettiget til at gøre R.'s Krav udadtil gældende paa den mest hensynsløse Maade. I Krigen med Persien (1826—28), som Shahen's Søn, Abbas Mirza, havde begyndt med et Indfald i Kaukasus, blev denne slaaet 1826 ved Jelissavetpol, hvorefter Paskevitsch trængte ind i Persien. Efter flere russiske Sejre bleve Erivan og Tebris besatte, og i Freden ved Turkmantschai (22. Febr. 1828) erhvervede R. en

Del af Armenien. Ikke længe efter begyndte Tsaren den fjerde russisk-tyrkiske Krig (1828—29) under Paaskud af, at Tyrkiet ikke havde opfyldt sine Forpligtelser over for Donau-Fyrstendømmerne, men i Virkeligheden for at tiltvinge sig Grækenland's Uafhængighed. Det var R., som stod bag Grækenland's Opstand mod Tyrkiet, og en russisk Flaade havde i Forbindelse med en engelsk-fransk tilintetgjort den tyrkiske ved Navarino. I Maj 1828 rykkede Russerne under Wittgenstein ind i Donau-Fyrstendømmerne, overskred Donau og erobrede i Oktober efter et haardnakket Forsvar Varna. Samtidig trængte Paskevitsch ind i tyrkisk Armenien, erobrede Kars (5. Juli) og Achalzyk (9. Aug.), hvorved hele Pashaliket Bajesid kom i hans Magt. 1829 sejrede Russerne under Diebitsch over Tyrkerne ved Kulevtschi (11. Juni), indtoge Silistria (20. Juni) og gik dernæst over Balkan. Adrianopel indtoges 20. Aug., og Konstantinopel syntes truet; i Armenien havde Paskevitsch besat Erzerum. Under disse Omstændigheder saa Tyrkiet sig nødt til at slutte Fred i Adrianopel (14. Septbr. 1829). R. fik Donau-Mundingerne, en Del af Armenien og 10 Mill. Dukater i Krigsomkostninger. Desuden anerkendte Sultanen Grækenland's Uafhængighed og tilstod Donau-Fyrstendømmerne næsten fuldstændig Uafhængighed.

Skønt Polen hidtil havde været behandlet med Mildhed og Hensynsfuldhed af R., havde Julirevolutionen 1830 dog til Følge, at der (29. Novbr. 1830) udbrød en Opstand i Polen, som kom i den Grad bag paa Storfyrst Konstantin, der førte Overkommandoen i Varszava, at han rømmede hele Polen. Dets Generobring 1831 vanskeliggjordes af en stærk Kolera, som rasede i Hæren og bortrev dens øverstbefalende, Diebitsch, og det lykkedes derfor først at tilendebringe den i September, da Paskevitsch indtog Varszava. Polen mistede derefter sin Selvstændighed; det blev indlemmet i det russiske Rige som en uadskillelig Del af dette, og den polske Hær blev indorganiseret i den russiske. Efter de smukke Resultater, som Nikolaj saaledes havde opnaaet gennem blodige Kampe, betragtede han sig som Beskytter af den bestaaende Orden i Europa, og som saadan skred han 1833 ind til Fordel for Tyrkiet, da dette truedes af Mehemed Ali af Ægypten. En russisk Flaade kastede Anker i Bosporus, 5,000 Russere opstillede sig ved Skutari for at dække Konstantinopel mod Ægypterne, og en stor Hær ilede Tyrkerne til Hjælp over Pruth. Freden ved Kutahia mellem Sultanen og Mehemed Ali gjorde Ende paa denne Aktion, og som Tak for sin Bistand fik R. (8. Juli 1833) i en hemmelig Artikel Tilsagn om, at Dardanellerne skulde være aabne for de russiske Krigsskibe, men lukkede for de øvrige Magters. Sit Princip tro optraadte Nikolaj efter Februarrevolutionen 1848 som Legitimitetens Vogter. 1848 sendte han en russisk Hær under Paskevitsch til Ungarn for at hjælpe Østerrigerne med at undertrykke Oprøret og give Magyarernes udmattede Stridskræfter det sidste Stød. Ved Világos maatte Gørgei's Tropper 13. Aug. nedlægge Vaabnene for Russerne.

I den indre Styrelse foretog Nikolaj kun faa Reformer. Der blev oprettet et Ministerium for det kejserlige Hus (1826), og et for Rigsdomænerne (1837). Alle Ukas'er, der vare udstedte efter Tsar Alexej Michailovitsch's »Uloshenie« samledes, og sigtedes under Speransky's Ledelse, og de, som derefter stod i Kraft, udgik som en selvstændig Lovsamling. Hærens Interesser fremmedes gennem Oprettelsen af talrige Militærskoler og Kadetkorpser. I St. Petersborg og Moskva opførtes der pragtfulde Slotte og offentlige Bygninger, og det russiske Hof udmærkede sig ved sin Pragt og Glans. Men ethvert Fremskridt var bandlyst, og Kejserens Styrelse prægedes af den strengeste Absolutisme. Embedsstanden var servil opadtil, vilkaarlig nedadtil og fremfor alt uredelig og bestikkelig. Til Trods for den høje Brændevinsafgift vare Finanserne i saa slet en Forfatning, at de andre trykkende Skatter ikke kunde afskaffes eller formindskes. For Udviklingen af Industri og Handel blev der kun gjort meget lidt, og Samkvemmet med Udlandet indskrænkedes til det mindst mulige for at hindre de revolutionære Ideers Indtrængen i R. Rejser i Udlandet tillodes kun i ringe Maalestok og da mod en høj Pasafgift, og alle Bøger og Blade, der indførtes, vare underkastede en streng Censur. Universiteterne stode under et nøje Tilsyn, og flere Aar igennem vare de studerendes Antal indskrænket til et bestemt Tal. Paa Synoden i Polotsk (1839) besluttede man at indlemme de unerede græske Kristne i de polske Provinser i den russiske Statskirke, og til Trods for Pavens energiske Protester blev dette Skridt gennemført, til Dels med Magt. I Østersøprovinserne bleve henimod 100,000 estiske og lettiske Bønder ved falske Forestillinger overtalte til at antage den græsk-katolske Tro, og det forbødes dem under den strengeste Straf at vende tilbage til den lutherske. Nikolaj betragtede sig imidlertid ikke alene som Overhoved for den russiske Statskirke, men ogsaa som Protektor for den græske Kirke i Orienten, og dette gav Anledning til Udbrudet af den femte russisk-tyrkiske Krig (1853—56) eller, som den ogsaa kaldes, Krim-Krigen.

Kejseren troede nemlig, at Tiden nu var kommen til at jage Tyrkiet ud af Europa og indlemme Konstantinopel i det russiske Rige, og han støttede særlig denne Tro paa den stærke Magtstilling, R. indtog i Europa. Da Kejser Napoleon III udvirkede en Firman til Gunst for de latinske Kristne i Jerusalem, der led Overlast af de græske, og gennemførte, at Nøglen til Kirken i Bethlehem blev fratagen den græske Patriark og overgiven til den latinske, rettede R. 1853 gennem Fyrst Menschikov en Besværing til Porten i saa skarp en Form, at Besværingen var sikker paa at møde en Afvisning. Den russiske Krigserklæring fulgte umiddelbart efter Afvisningen. Den tyrkiske Flaade blev overfalden i Havnen ved Sinope, og russiske Tropper rykkede ind i Donau-Fyrstendømmerne og i Armenien. Men Felttoget, der var begyndt med en sikker Følelse af Sejren, bragte den ene Skuffelse efter den anden. De tyrkiske Tropper forsvarede Donau-Linien med største Sejhed, England og Frankrig sluttede i Marts 1854 en offensiv og defensiv Alliance med Tyrkiet, og 28. Marts fulgte Krigserklæringen til R. Østerrig tvang den russiske Hær til at rømme Donau-Fyrstendømmerne, men Tyskland forblev neutral. De forenede Magter

angreb R. saavel i Østersøen som i det sorte Hav. En engelsk-fransk Hær landede paa Krim, slog Russerne ved Alma og begyndte Sevastopol's Belejring. Russerne forsvarede Fæstningen med stort Heltemod, og Belejringen gjorde kun ringe Fremskridt. Til Trods for Officerernes og Mandskabets Tapperhed var den russiske Armé ikke i Stand til at fordrive de allierede fra Krim, og Grunden hertil maa navnlig søges i, at Tilførselen af Levnedsmidler og Kompletteringen med Mandskaber vanskeliggjordes i høj Grad af de svagt udviklede Samfærdselsmidler. De fjendtlige Flaaders Blokering af de russiske Kyststrækninger virkede i høj Grad ødelæggende paa den russiske Handel, der nu kun kunde foregaa over Landgrænsen, og Udgifterne til Krigen bragte Rigets Finanser, som i Forvejen vare slet forvaltede, i den sørgeligste Tilstand. Krigens uheldige Gang virkede i høj Grad nedtrykkende paa Tsaren, hvis hidtil stærke Helbred begyndte at vakle, og han døde da pludselig 2. Marts 1855. Han efterfulgtes af sin ældste Søn Alexander II (1855—81), som var tvungen til at fortsætte Krigen, da ingen af de krigsførende Magter vilde slutte Fred, før der var sket en Afgørelse ved Sevastopol. Men efter at Sevastopol var falden (8. Septbr. 1855), og de russiske Vaaben havde faaet Oprejsning ved Kars'es Erobring (27. Novbr.), sluttedes Freden, 30. Marts 1856, paa Paris-Kongressen. R. afstod Donau-Mundingerne samt en Del af Bessarabien, gav Kars tilbage og maatte love ikke at anlægge Arsenaler ved det sorte Hav og ikke at holde større Krigsflaader i dette end Tyrkiet. Det maatte tillige opgive Protektoratet over de Kristne i Orienten og Donau-Fyrstendømmerne, der stilledes under de europæiske Stormagters fælles Protektorat.

Krim-Krigen havde svækket R. saa stærkt, at det foreløbig maatte afholde sig fra enhver aktiv Udenrigspolitik. Men den havde til Følge, at Regeringen med Iver kastede sig over indre Reformer og Besparelser. Allerede tre Uger efter Paris-Freden ophævede Alexander Rigsværnet og foretog en Reduktion af den staaende Hær. I fire Aar udskreves der ingen Rekrutter, Skatterestancer til et Beløb af 24 Mill. Rubler bleve eftergivne, og der udstedtes en Amnesti for dem, der vare dømte paa Grund af Dekabristopstanden 1825. Jærnbanenettet fik en stærk Udvikling, og en ny Toldtarif banede Vejen for en Overgang fra Prohibitiv- til Beskyttelsessystemet. Censuren anvendtes med mindre Strenghed end før, og der opstod en russisk Presse, som dog til Dels var meget afhængig af Regeringen. Ogsaa paa Folkeskolevæsenets Omraade blev der indført væsentlige Forbedringer, men den vigtigste Reform var dog Ophævelsen af Livegenskabet, som blev kundgjort gennem et kejserligt Manifest af 3. Marts 1861.

De livegnes Befrielse var uundgaaelig nødvendig, hvis R. skulde hæve sig til en Kulturstat, men vanskelig at gennemføre, da alle Landboforholdene vare byggede paa Livegenskabet. Adelsforsamlingerne, som skulde afgive deres Skøn om Planen, udtalte sig mod Emancipationen, som vilde formindske Godsejernes Indtægter betydelig, især fordi den Afgift (*Obrok*), som de livegne vare pligtige til at betale Godsherren for Tilladelsen til selv at søge deres Livserhverv, ganske vilde bortfalde. Men Kejseren lod sig ikke paa virke og frigav selv alle Bønderne paa de kejserlige Godser for at gaa i Spidsen med et godt Eksempel. Enhver Bonde skulde for Fremtiden være fri, have sit eget indhegnede Bosted og sættes i Stand til inden for 12 Aar at erhverve sig et Stykke Jord som fri Ejendom ved Indbetaling af Penge eller ved Ydelser til Godsejeren. Landsbyerne skulde indordnes i Landkommuner, der havde deres egne beskikkede Fredsdommere, men i Politianliggender vare underlagte Godsherren. Livegenskabets Ophævelse kom imidlertid for uforberedt. Ved de store Ofre, der paalagdes Godsejerne, blev en stor Del af Adelen ruineret, og Bønderne, som stod i den fejlagtige Formening, at de nu, samtidig med Friheden, havde erhvervet sig den uindskrænkede Besiddelse af alle de Jorder, der hidtil havde hørt til Landsbykommunen, lod sig henrive til Skattenægtelser og Voldsgerninger af forskellig Art. Ogsaa senere har det vist sig, at de livegnes Frigivelse ikke har bragt den aandelige og materielle Udvikling af Landbefolkningen, som Loven tilsigtede, men ikke desto mindre maa det dog siges, at den har haft store og velsignelsesrige Følger.

Til Livegenskabets Ophævelse sluttede sig en Reform af Retsplejen ved Indførelsen af Freds- og Edsvorneretter med offentlig og mundtlig Procedure (1864) og ved Oprettelsen af Kreds- og Provinsialforsamlinger bestaaende af Grundejere fra By og Land, som fortrinsvis skulde beskæftige sig med Kredsens, henholdsvis Guvernementets, økonomiske Anliggender. Man haabede herved at opdrage Befolkningen til politisk Virksomhed og selvstændig Dømmekraft i offentlige Anliggender. Paa Finansvæsenets Omraade skete der et vigtigt Skridt, idet der 1862 for første Gang blev offentliggjort et udførligt Budget over Rigets Indtægter og Udgifter. Alexander's Reformvirksomhed blev afbrudt ved Opstanden i Polen (Jan. 1863), som nærmest fremkaldtes ved Kejserens Eftergivenhed og Mildhed. Han havde nemlig paa Wielopolsky's Raad tilstaaet Polen en vis Selvstændighed, men denne Forsonlighed, der opfattedes som Svaghed, havde til Følge, at Gejstligheden, Adelen og Varszava's Befolkning stillede sig i skarp Opposition til R. i Haab om derved at opnaa Polen's fuldstændige Uafhængighed. En Udskrivning af Rekrutter (14. Jan. 1863), der blev anordnet for at gøre Ungdommen i Varszava uskadelig, gav Anledning til en Rejsning, som lededes af en hemmelig Centralkomité. Skønt Oprørerne kun virkede spredt i større Bander, kostede Undertrykkelsen af Opstanden dog store Anstrengelser. Under denne Krise skete der dog et Omsving i det nationalliberale Parti, hvis Førere Miljutin, Samarin, Katkov, Aksakov o. a., som tidligere havde støttet Alexander's Reformer i vesteuropæisk Retning, nu stillede sig det Maal at indrette hele Statslivet paa national russisk Vis og at samle alle Slaver under russisk Føring. Denne Politik fandt til Dels ogsaa Regeringens Tilslutning, og den førte til en Undertrykkelse af alle ikke-russiske Elementer i Riget.

Den russiske Udenrigspolitik, der lededes af Fyrst Gortschakov, var i Begyndelsen af Kejser Alexander's Regeringsaar yderst forsigtig

og tilbageholdende; dog søgte R. en Tilslutning til Frankrig, og denne lettedes ved Napoleon III's Imødekommenhed. Forholdet til Preussen var godt, men over for Østerrig, hvis orientalske Politik under Krim-Krigen Russerne ikke kunde tilgive, stillede R. sig kølig. I Asien udvidede R. i betydelig Grad sit Landomraade. Omtrent samtidig med, at de kaukasiske Bjærgboer underkastede sig (25. Aug. 1859 ved Schamyl's Tilfangetagelse), erhvervede R. sig (1860) Amur-Distriktet, som hidtil havde hørt ind under Kina, og ombyttede Kurilerne med Sakhalin, som var i Japanesernes Eje. Russisk Nordamerika blev afstaaet til de Forenede Stater mod en Indbetaling af 7 Mill. Dollars (1867). I Mellemasien bleve Taschkend (1867) og Samarkand (1868) erobrede fra Kanen af Buchara, og de kom tilsammen til at danne Guvernementet Turkestan. Efter at General Kaufmann (1873) havde foretaget sit Tog til Chiva, bleve Landstrækningerne paa Amur's højre Bred indlemmede i R. og Resten af Kanatet gjort til en russisk Vasalstat. I sin europæiske Politik holdt R. sig stadig tilbage. Det skred saaledes ikke ind hverken i 1864 eller 1866 og holdt sig ligeledes neutralt under den fransk-tyske Krig, hvorved det afholdt Østerrig fra at skride ind til Gunst for Frankrig. Til Tak herfor udvirkede Bismarck, at Paris-Freden § 11, der havde indskrænket R.'s fri Aktion i det sorte Hav, blev ophævet paa London-Konferencen 1871.

Efter mange Forarbejder, hvis Begyndelse gaar tilbage til 1866, gennemførtes den sidste af Alexander's store Reformer, Indførelsen af den almindelige Værnepligt (1873). Men inden de Omdannelser, som denne medførte, vare helt gennemførte, traadte det orientalske Spørgsmaal atter stærkt i Forgrunden og førte R. mod dets Vilje ind paa en Krig. 1875 udbrød der gennem Paavirkning af panslaviske Agitatorer en Opstand i Herzegovina, som 1876 udbredte sig til Bulgarien. Opstanden blev undertrykt af Tyrkiet, Serberne, som ligeledes havde grebet til Vaaben, bleve slaaede, og samtidig blev Sultanen Abdul-Asis styrtet (29. Maj 1876). Folkestemningen i R. krævede nu en Krig, og Regeringen begyndte da ogsaa en delvis Rustning og Troppekoncentrationer i Sydrusland. 13. Novbr. 1876 mobiliseredes 6 Armékorpser, og 5. Decbr. opslog Storfyrst Nikolaj, der var udnævnt til øverstbefalende, sit Hovedkvarter i Kischinev. Konferencen i Konstantinopel 1876—77 førte ikke til noget Resultat, og da Porten ikke vilde give de ønskede Garantier for sine kristne Undersaatters Velfærd og 31. Marts 1877 afviste den af Magterne i Fællesskab vedtagne Protokol, erklærede R. 24. Apr. 1877 Tyrkiet Krig.

Den 6. russisk-tyrkiske Krig (1877—78) havde tilsyneladende det Formaal at befri de slaviske Brødre paa Balkan-Halvøen, men i Virkeligheden var dens egentlige Maal at hidføre en Afgørelse af det orientalske Spørgsmaal i Overensstemmelse med R.'s Interesser. Da R. var sikker paa Tyskland's Neutralitet og erhvervede sig Østerrig's i Jan. 1877 ved at tilsikre dette Bosnien og Herzegovina, kunde det disponere over hele sin mobile Hær. En Armé rykkede 24. Apr. ind i Asien over den armeniske, og en anden samtidig ind i europæisk Tyrki over den rumænske Grænse. Rumænien blev tvunget til Forbund med R., men fik til Gengæld Tilladelse til at erklære sig uafhængig. Den kaukasiske Armé under Storfyrst Michail's Overbefaling stormede 17. Maj Ardahan og indesluttede Kars, som imidlertid blev undsat afMukhtar Pasha, og i Midten af Juli maatte Russerne gaa tilbage over Grænsen. I Bulgarien var Krigslykken ligeledes i Begyndelsen Russerne gunstig, men vendte sig senere imod dem. Donau overskredes af deres Hovedstyrke 27. Juni ved Simnitza, 7. Juli naaedes Tirnova, og 13. Juli overskred General Gurko Balkan, bemægtigede sig Schipka-Passet og naaede med sine Rytterstyrker indtil 2 Dagsmarcher fra Adrianopel. Men da General Schildner-Schuldner 20. Juli angreb Plevna, blev han slaaet tilbage med betydeligt Tab. 30. Juli angreb Krüdener Plevna, som Osman Pasha imidlertid havde befæstet, med en endnu større Styrke, men dette Angreb blev ligeledes afslaaet, og da der ogsaa 0. f. Jantra stod betydelige tyrkiske Stridskræfter, var Russernes Tilbagetogslinie til Donau alvorlig truet. Samtidig var Gurko bleven trængt ud af Rumelien af Suleiman Pasha og havde maattet trække sig tilbage til Schipka-Passet. Havde de tyrkiske Hærførere været enige og angrebet Russerne med Energi, vilde disse næppe være naaede over paa Donau's venstre Bred. Men Osman Pasha blev staaende ved Plevna og Mehemed Ali ved Lom uden at foretage sig noget, og Suleiman Pasha oprev sin Armé ved unyttige, men blodige Angreb paa Russernes næsten uindtagelige Stillinger ved Schipka-Passet (August). Derved vandt Russerne Tid til at hente Forstærkninger fra R. og trække den rumænske Armé til sig, og de kunde saaledes indeslutte Plevna, der kun talte 50,000 Forsvarere, med en langt overlegen Troppestyrke. Efter flere Dages Bombardement forsøgtes 11. Septbr. en Storm paa Skanserne ved Plevna, men kun nogle enkelte Skanser paa Fløjene erobredes af Skobelev og Rumænierne, og disse generobredes den 12. af Tyrkerne. Totleben blev nu tilkaldt for at lede Plevna's Cernering og Belejring, denne blev iværksat, og samtidig afskar Gurko Osman Pashas Forbindelser med Sofia. 10. Decbr. forsøgte Osman Pasha, som ikke havde flere Levnedsmidler, et Gennembrud, men Russerne, der i Forvejen vare underrettede om hans Forehavende, tilbageviste med Lethed dette, hvorefter Tyrkerne i et Antal af 40,000 Mand maatte overgive sig.

Paa den asiatiske Krigsskueplads var der ogsaa sket et Omsving til Gunst for Russerne, efter at disse ved et fornyet Fremstød i August atter vare blevne viste tilbage. 15. Oktbr. sejrede de ved Aladja Dagh, og 18. Novbr. stormede de Kars, hvorefter Tyrkerne fuldstændig prisgav Armenien, som Russerne dog paa Grund af den strenge Vinter ikke besatte. I Bulgarien overskred Gurko i Decbr. Etropol-Balkan, besatte 3. Jan. 1878 Sofia og trængte frem i Maritza-Dalen. Den russiske Centrumsarmé, der 9. Jan. havde taget den tyrkiske Schipka-Hær til Fange, og Lom-Armeen rykkede frem ad samme Vej. Russerne forenede sig 17. Jan. i Philipopel, tilintetgjorde her den sidste tyrkiske Hær under Suleiman Pasha, besatte 22. Jan. Adrianopel og naaede

29. Jan. Marmarahavet. Vaabenstilstanden 31. Jan. i Adrianopel standsede den videre Fremmarch. Men da den engelske Flaade sejlede ind i Marmarahavet, rykkede Russerne frem til Konstantinopel's nærmeste Omgivelser. 3. Marts sluttedes en foreløbig Fred ved San Stefano, i hvilken Tyrkiet afstod en Del af Armenien med Ardahan, Kars og Batum til R., Dobrudscha til Rumænien, og enkelte Landstrækninger til Serbien og Montenegro, der begge anerkendtes som uafhængige. Tyrkiet indvilligede ogsaa i Dannelsen af et autonomt Fyrstendømme Bulgarien, som foruden Provinsen Bulgarien skulde omfatte den største Del af Rumelien til det ægæiske Hav og den nordlige Del af Makedonien. Mod denne sidste Bestemmelse nedlagde England en energisk Protest og truede med Krig, hvis R. ikke forelagde Fredsbetingelserne til Prøvelse for en Kongres. Ved Berlin-Kongressen 13. Juli bestemtes det da, at Bulgarien skulde deles i 2 Dele, Fyrstendømmet Bulgarien og den autonome Provins Østrumelien. Kars, Ardahan, Batum og den rumænske Del af Bessarabien skulde tilfalde R., og Dobrudscha Rumænien.

Krigens egentlige Maal, at sikre R. den overvejende Indflydelse paa Balkan-Halvøen, var ikke naaet, idet det tværtimod blev Østerrig, som uden Sværdslag havde erhvervet sig Bosnien og Herzegovina, der fik den herskende Stilling. De ringe Resultater, Krigen havde bragt i Forhold til dens Varighed og de store Ofre, den havde kostet, vakte den største Misfornøjelse hos Folket. De fællesslaviske Ideer, der havde lidt saa store Skuffelser, fortrængtes af en stærk social Bevægelse, den nihilistiske. Nihilisterne, hvis Ideal var en fuldstændig Omvæltning af alt bestaaende, mente at kunne tiltvinge sig en Forandring af det herskende Regeringssystem ved at optage Mord og Rædselsgerninger paa deres Program. Da Jordbunden var godt forberedt for deres Ideer, fandt de Tilhængere i alle Samfundsklasser, men da særlig hos den mandlige og kvindelige Ungdom, som blindt og hensynsløst styrtede sig ind i Bevægelsen. Nihilisterne raadede over betydelige Midler og vare udmærket organiserede. De virkede gennem en revolutionær Eksekutivkomité, forgrenede sig over hele Landet, oprettede hemmelige Trykkerier, udstedte Opraab og udgav Blade. 1878 foretog Vera Sasulitsch et Attentat paa General Trepov, og derefter fulgte en Række lignende Attentater, af hvilke de fleste kronedes med Held. Kejseren var Genstand for flere Mordforsøg. 14. Apr. 1879 skød Solovjev i St. Petersborg paa Alexander II, 1. Decbr. eksploderede der i Moskva en Mine, som skulde sprænge det Tog i Luften, hvormed Kejseren vendte tilbage fra sin Rejse i Sydrusland, og 17. Febr. 1880 blev Stueetagen under Spisesalen i Vinterpaladset ødelagt af en Dynamiteksplosion. Der blev nu truffet omfattende Forholdsregler for at beskytte den offentlige Sikkerhed og saaledes bl. a. oprettet en øverste Eksekutionskomité, hvis Chef, General Loris Melikov, udøvede en Slags Diktatur. Mange af de nihilistiske sammensvorne bleve grebne og straffede med Døden eller med Tvangsarbejde, men samtidig lod Kejseren udarbejde en Ukas, som anordnede Sammenkaldelsen af en Stænderforsamling og skulde offentliggøres paa hans Fødselsdag 29. Apr. Denne Reform kom dog ikke til at træde i Live, da Kejseren 13. Apr. 1881 faldt som Offer for Nihilisternes Bomber.

Alexander II's Søn og Efterfølger Alexander III (1881—94), som besteg Tronen under Indtrykket af den blodige Gerning, der havde berøvet hans Fader Livet, udførte ikke dennes Plan om at give Landet en friere Forfatning, men forkyndte tværtimod i et Manifest af 11. Maj, at han paa enhver Maade vilde haandhæve og bevare sin Magt som Selvhersker for at fremme Folkets Vel. Loris Melikov blev erstattet af Ignatiev, og til sine Raadgivere valgte Kejseren den strengt ortodokse Pobjedonoszev og Katkov, som var Repræsentant for den gammelrussiske Retning. Ignatiev formaaede ikke at undertrykke Nihilisterne og at hindre deres Mordgerninger. Da han 1882 paa Grund af sin Begunstigelse af Jødeforfølgelserne kom i Konflikt med Katkov, maatte han samme Aar vige Pladsen for den strengt konservative Grev Tolstoy, der blev udnævnt til Indenrigsminister. Mod Nihilisterne blev der stadig gaaet frem med stor Energi, og takket være Regeringens kraftige Forholdsregler mod Omstyrtningspartiet kunde Kejserkroningen finde Sted i Moskva 27. Maj 1883 uden at forstyrres af noget Attentat. Det Manifest, som udstedtes i Anledning af Kroningen, indeholdt intet om en friere Forfatning, men forkyndte kun en delvis Amnesti og en mildere Behandling af Sekterne. Alexander III viste sig ogsaa i de følgende Aar utilbøjelig til alle konstitutionelle Reformer og mente at fremme Rigets Vel gennem en absolut Eneherskervælde, der stod i nøje Forbindelse med den ortodokse Kirke og støttede sig til de gammelrussiske Institutioner. Til Trods for Regeringens strenge Forholdsregler blussede Nihilismen op paa ny. Embedsmænd og Forrædere af den nihilistiske Sag vare Genstand for en Række Mordforsøg, og et Attentat paa Kejseren 13. Maj 1887 hindredes kun ved et Tilfælde. Man betragtede nu atter Vesteuropa's Kultur som farlig for Rusland og søgte derfor efter bedste Evne at holde den ude. Østersøprovinserne bleve til Dels russificerede, Lutherkirken blev undertrykt, og den ortodokse Tro fremmedes med List og Magt. De russiske Universiteter kom til at staa under Regeringens nøje Tilsyn, Studenternes Antal indskrænkedes, og den ringeste Bevægelse imellem dem straffedes med, at det paagældende Universitet lukkedes.

Saavel ved sin Regeringstiltrædelse som senere ved sin Kroning betonede Alexander III sin Kærlighed til Freden. Men baade Landboforholdene og de finansielle Tilstande gjorde ogsaa Fredens Opretholdelse i høj Grad ønskelig. Handel og Industri havde lidt i høj Grad gennem Krigen, og Landbruget havde i de sidste Aartier været i en stadig Tilbagegang, der hovedsagelig stammede fra, at den store Mængde af Landbefolkningen fra Livegenskabet uden Forberedelse gik over til fuldstændig Frihed i alle Privat- og Fællesanliggender. Denne Tilbagegang i Landbruget ytrede sig i stadig talrigere Fallitter blandt Jordegodsejerne, særlig i Aarene 84 og 85, hvor der herskede Misvækst, som atter medførte Nedgang i Kornpriserne og i Kornudførselen. Statsgælden og Udgifterne til dens Forrentning vare

stegne stærkt siden 1876, og det aarlige Budget kunde derfor ikke bringes i Ligevægt, saa meget mere som Rentegarantien for de ny Jærnbaneanlæg og Hærens og Flaadens stadige Forøgelse krævede betydelige Summer. Kursen paa Rubelen var stadig i Nedgang, og R.'s Kredit i Udlandet var kun ringe.

I sin asiatiske Politik gjorde R., som her kun stod over for England, langsomme men stadige Fremskridt. 1881 underkastede R. sig Akhal-Teke, og 1884 besatte russiske Tropper Merv, som blev sat i Forbindelse med det kaspiske Hav ved en Jærnvej. 1885 fandt der et Sammenstød Sted mellem Russerne under General Komarov og Afghanerne; disse blev slaaet paa Flugt, og dette førte til lange Forhandlinger mellem R. og England. For at bilægge de afghansk-russiske Stridigheder blev der 1887 i St. Petersborg aabnet Underhandlinger mellem russiske og engelske befuldmægtigede, som førte til en Overenskomst, ved hvilken R. fik tildelt Landomraadet mellem Floderne Kuschk og Murghab i Erstatning for Merutschek, som det havde gjort Fordring paa.

Paa Balkan-Halvøen udviklede Forholdene sig ikke efter R.'s Ønske. Serbien og Rumænien sluttede sig til Østerrig, og i Bulgarien stødte de russiske Generaler, der vare blevne paatvungne den unge Stat som Ministre, baade Fyrsten og Folket fra sig. Fyrst Alexander vakte ved sine Bestræbelser for at opnaa en mere selvstændig Stilling Tsarens Vrede, og da Opstanden i Rumelien udbrød i Septbr. 1885, og Fyrsten forkyndte Rumelien's Forening med Bulgarien uden først at have indhentet Tsarens Indvilligelse, hjemkaldte denne alle Russere fra bulgarisk Tjeneste. Efter at Fyrst Alexander var bleven styrtet (21. Aug. 1886) ved en Sammensværgelse, der lededes fra R., maatte han takke af. Derefter sendte R. General Kaulbars til Bulgarien som sin diplomatiske Repræsentant, og denne agiterede mod den ny bulgariske Regering, som endnu ikke var anerkendt af R., og lod i sine gentagne truende Ytringer den Mulighed skinne igennem, at Bulgarien vilde blive besat af russiske Tropper. Men Østerrig's, England's og Italien's bestemte Erklæring afskrækkede R. fra at udføre denne Plan, og det greb nu ikke mere direkte ind i Bulgarien's indre Forhold, men indskrænkede sig til at begunstige alle oppositionelle Bevægelser i det lille Fyrstendømme. Ikke desto mindre fæstede Fyrst Ferdinand's Regering sig mere og mere under Stambulov's energiske Ledelse, og de gentagne Sammensværgelser, som alle skyldtes russisk Paavirkning, havde kun til Følge, at Sympatien for R. efterhaanden svandt betydelig. Efter Stambulov's Demission (Maj 1894) skete der dog en Tilnærmelse til R., og senere er der fra Bulgarien's Side gjort alt for at opnaa en Forsoning med dette.

I Kejser Alexander's sidste Leveaar optraadte R. over for Finland paa samme Maade som tidligere over for Østersøprovinserne. Der blev gjort indledende Skridt til at bringe Finland's Post-, Told- og Møntvæsen i Overensstemmelse med Rigets og til at ophæve den finske Milits, og derved vaktes en ganske vist kun passiv, men enstemmig og sej Modstand hos alle Finner. Paa Landdagen 1894 syntes der imidlertid at indtræde en Vending til det bedre, og en Petition, hvori Stænderne bad om at maatte bibeholde den grundlovsmæssige Forfatning ubeskaaret, førte til den endelige Sanktion af en ny Straffelov, der hidtil havde mødt Modstand fra russisk Side. Under disse Forhold døde Alexander III i Livadia efter en forholdsvis kort Sygdom.

Hans Efterfølger Nikolaj II antoges almindeligt at være tilbøjelig til Indførelsen af friere Regeringsformer, og Ønsket om, at Provinsialforsamlingerne skulde faa en vis Andel i Rigets indre Styrelse, kom da ogsaa til Orde; men disse Ønsker betegnede den unge Kejser, da han modtog Lykønskningsdeputationerne i Anledning af sin Formæling, som ganske haabløse, og det har ogsaa senere vist sig, at det russiske Bureaukrati ikke har villet taale nogen Selvstændighed i Riget, men holder paa den mest udprægede Absolutisme. Autoriteternes hensynsløse Optræden over for en Studenterbevægelse i St. Petersborg (Febr. 1899) bevirkede, at denne Bevægelse bredte sig videre til de andre Universiteter og da særlig til Kijev, hvorefter Regeringen lukkede Universiteterne og foretog Massearrestationer blandt Studenterne. Den daværende Finansminister Witte's Indgriben og en af Generaladjutant Vannovsky ledet Undersøgelse havde dog til Følge, at Kejseren tilkendegav de paagældende Autoriteter og Lærerpersonalet ved de højere Undervisningsanstalter sin Utilfredshed, og at de Studenter, som vilde vende tilbage til deres Studier, fik Løfte om en mild Behandling. Jødeforfølgelsen, der havde været stærkt oppe under Alexander III, syntes at dø hen, men efter de blodige Optrin (1903) i Kischinev, der efterfulgtes af lignende Optøjer i Rigets sydvestlige Provinser, er den nu atter stærkt fremme. Der er under den nuværende Regering truffet energiske Foranstaltninger til at indskrænke Drikkesygen, idet Brændevinssalget er blevet underlagt Staten, og til at hæve Kornpriserne ved Statsindkøb, som komme de nødlidende Egne til gode. I de sidste Aar har der hersket store Arbejderuroligheder i Rigets sydlige Egne, og disse ere til Dels blevne undertrykte ved Militærmagt, men samtidig synes Regeringen dog at have sin Opmærksomhed henvendt paa en heldig Løsning af Arbejderspørgsmaalet, der paa Grund af den stigende Fabrikdrift og Industriens Udvikling nu ogsaa har faaet Indgang i R.

I R.'s Optræden over for Finland syntes der i Kejserens første Regeringsaar at skulle indtræde en Forandring til det bedre. Umiddelbart efter sin Regeringstiltrædelse stadfæstede Nikolaj de Storfyrstendømmet af hans Forfædre givne Grundlove, Privilegier og Rettigheder, Censuren blev i de følgende Aar mildere, og de russiske Blades Angreb paa Finland forstummede næsten ganske. Men lidt efter lidt gav den russiske Regering tydelig til Kende, at den vilde Finland's retmæssige Selvstændighed til Livs. 30 Aug. 1898 blev Posten som Generalguvernør besat med General Bobrikov, i hvis Udnævnelsesdekret det udtrykkelig hed, at han skulde gennemføre Finland's nøjere Forening med den øvrige Del af Riget, og 19. Jan. 1899 sammenkaldtes Stænderne til en overordentlig Landdagssession, for at Storfyrstendømmets Værnepligts forhold kunde bringes i Overensstemmelse med de Grundsæt-

ninger for Værnepligten, der vare raadende i den øvrige Del af Riget. I Landdagen mødte Lovforslaget, der paa forfatningsstridig Maade var udarbejdet af en finsk-russisk Militærkommission og paalagde Finland en betydelig forøget Militærbyrde, enstemmig Modstand. Som Følge heraf besluttede den russiske Regering sig til et Forfatningsbrud, som skulde forberedes af en Geheimekomité, der blev nedsat i St. Petersborg, og Resultatet af denne Komités Møder blev da et kejserligt Manifest (15. Febr.), som gav ny Grundregler for Udarbejdelsen og Prøvelsen af Love, der berørte Rigets Fællesinteresser. Herved blev der gjort et fuldstændigt Brud paa Finland's indre Selvstændighed, og Landdagen, der hidtil havde været en lovgivende, blev nu en raadgivende Forsamling. Offentliggørelsen af disse Grundregler blev ganske vist vedtagen af Senatet med een Stemmes Majoritet, men Vedtagelsen efterfulgtes af en skarp, skriftlig Protest. En Massepetition, der fremsatte det finske Folks Ønsker om at maatte bevare Forfatningen ubeskaaret, blev afvist af Kejseren. Siden da er Finland's Russificering gaaet frem med stærke Skridt, uagtet den støder paa en stærk Modstand fra Befolkningens Side. Finland har nu ikke længere sine særlige Hærinstitutioner, og det russiske Sprog er indført som officielt Sprog overalt, ligesom Skoleundervisningen til Dels foregaar paa Russisk. Censuren virker med største Strenghed mod Pressen, enhver Modstand straffes med Udvisning, og talrige Finner, særlig af Almuen, udvandre for at unddrage sig de ny Værnepligtsbestemmelser.

R.'s Udenrigspolitik har efter Fyrst Lobanov's Død (1896) været ledet af Grev Muravjev (død 1900) og senere af Grev Lamsdorff i nøje Samklang med den Indflydelse paa Verdensbegivenhederne, som dets stigende Magtstilling maatte kræve. I sin europæiske Politik har R. dog vist en forsigtig Tilbageholdenhed. Under Opstanden paa Kreta (1897) og senere under den græsk-tyrkiske Krig iagttog det saaledes en streng Neutralitet og optraadte i Fællesskab med de øvrige europæiske Magter, og det har hidtil i fuld Forstaaelse med Østerrig søgt at opretholde Freden paa Balkan-Halvøen. I sit Forbund med Frankrig har det ligeledes officielt stillet sig det Maal at sikre Fredens Bevarelse, og det samme Maal tilsigtedes i endnu højere Grad gennem den Rundskrivelse, som den daværende Udenrigsminister Grev Muravjev efter Kejserens udtrykkelige Befaling 24. Aug. 1898 rettede til Magternes Gesandter i St. Petersborg. I denne Rundskrivelse anbefaledes det, at Magterne sammentraadte i en Konference med det Formaal at sikre Freden og indskrænke Militærudgifterne. Konferencen sammentraadte i Foraaret 1899, men i Praksis førte den nærmest kun til, at der blev oprettet en permanent international Voldgiftskommission til Bilæggelse af opstaaende Stridsspørgsmaal.

I det sidste Decennium har R. sat al Kraft ind paa at forstærke sin Indflydelse og sin Magtstilling i Asien, og da navnlig i Østasien. En russisk Krigsflaade besatte 1897 Havnen Port Arthur, efter at Tyskland havde sat sig i Besiddelse af Kiautschou-Bugten. Denne Besættelse skete i fuld Forstaaelse med Tyskland og Frankrig og med Billigelse af Kina, som med Rette frygtede for, at England skulde bemægtige sig denne vigtige Krigshavn. 28. Marts 1898 afsluttedes en Overenskomst med Kina, ifølge hvilken Port Arthur og Øen Talienwan bleve bortforpagtede til R. for 25 Aar, og siden da er der arbejdet ivrig paa at befæste førstnævnte Punkt, særlig mod Søsiden, ligesom der i og omkring dette nu er sammendraget 40,000 Mand. Da Spørgsmaalet om de europæiske Magters »Interessesfære« i Kina fremkom i Foraaret 1899 som Følge af Kina's uheldige Krig med Japan, sikrede R. sig som sin Interessesfære Mantshuriet og Liatong-Bugten. Sine Interesser i det fjerne Østen har det varetaget ved Anlæggelsen af en Jærnbane gennem Mantshuriet, hvorved der er opnaaet en kortere Forbindelse mellem den store sibiriske Bane og Vladivostok. Gennem en anden Linie er sidstnævnte Bane bleven forbunden med Havnen Talienwan. Naar hertil kommer, at R. ikke har opfyldt sit Løfte til Kina at rømme den okkuperede Provins efter 5 Aars Forløb, men tværtimod har samlet betydelige Troppemasser og paabegyndt et energisk Russificeringsarbejde i Mantshuriet, maa det vel anses for givet, at dettes Indlemmelse i det russiske Rige kun er et Tidsspørgsmaal.

I Korea har R. ligeledes gjort sin Indflydelse stærkt gældende. Det opnaaede 1898, at dette afstod Deer-Øen i Fusan-Havnen, og afsluttede samtidig (13. Maj) en Overenskomst med Japan, ifølge hvilken begge Magter anerkendte det koreanske Riges Selvstændighed og Uafhængighed. Imidlertid har R. gjort forskellige Skridt hen imod en Krænkelse af Korea's Suverænitet og en Besættelse af koreansk Grund, bl. a. derved, at russiske Tropper have sat sig fast i Yang-Assepho, et Punkt, der dominerer Yalu-Flodens sydlige Løb. Paa Grund af R.'s Udvidelsesplaner i Østen har der efterhaanden udviklet sig et spændt Forhold mellem R. og Japan, der ligeledes har stærke Interesser i Mantshuriet, men særlig i Korea, og i Japan synes der nu at herske en stærk Stemning for at hindre R.'s videre Fremtrængen mod Øst ved Vaabenmagt.

For end yderligere at befæste R.'s Magt i Østasien har Tsaren ved en Ukas af 12. Aug. 1903 oprettet et Statholderskab, indbefattende Guvernementet Amur og Kvangtung-Territoriet. Ifølge denne Ukas er der givet Statholderen i det fjerne Østen den højeste Magt i alle Grene af den civile Administration og Overbefalingen over Sømagten i det stille Hav og de Tropper, der ere dislokerede i det ham underlagte Landomraade.

(Litt.: Karamsin, »Det russiske Riges Historie« [russ., 12 Bd., 6. Udg., St. Petersborg 1851—53; tysk, Leipzig 1820—33]; Ustrjalov, »Det russiske Riges Historie« [russ., 2 Bd., 3. Opl., St. Petersborg 1845; tysk, Stuttgart 1839—43]; Solovjev, »R.'s Historie« [russ., 29 Bd., 2. Udg., St. Petersborg 1893 ff.]; Polevoj, »Det russiske Folks Historie« [russ., 6 Bd., Moskva 1829—33]; Bestushev-Rjumin, »R.'s Historie« [russ.; paa Tysk Mitau 1873]; samme, »Kilder til og Litteratur vedrørende R.'s Historie« [russ.; paa Tysk Mitau 1876]; Kostomarov, »R.'s Historie i Biografier« [russ., 2 Bd., St. Petersborg 1873—76; tysk, Leipzig 1886—89]; samme, »Historiske Monografier« [russ., 13 Bd., St. Petersborg

1868 ff.]; Kojalovitsch, »Den russiske Selverkendelseshistorie« [russ., St. Petersborg 1884]; Ilovajskij, »Kortfattet R.'s Historie« [russ.; paa Tysk, Reval 1881, 2. Opl.]; Schnitzler, »Det russiske Riges Historie indtil Kejser Nikolaj I's Død« [russ.; paa Tysk, Leipzig 1874]; Strahl og Hermann, »Den russiske Stats Historie« [tysk, 7 Bd., Hamburg og Gotha 1832—66]; Rambaud, »R.'s Historie fra dets Oprindelse til 1884« [fransk, Paris 1886, 3. Opl.; overs. paa Dansk af A. Thorsøe 1895]; Schiemann, »R., Polen og Livland indtil 17. Aarh.« [tysk, 2 Bd., Berlin 1885—89]; Brückner, »Billeder fra R.'s Fortid« [tysk, Leipzig 1887 ff.]; samme, »R.'s Europæisering« [tysk, Gotha 1888]; v. d. Brüggen, »Hvorledes R. blev europæisk« [tysk, Berlin og Leipzig 1885]. Sammenlign i øvrigt Afsn. »Litteratur« S. 334). *Oberst W. Gerstenberg.*

Ruslæder se Læder S. 49.

Rusina (Rhusma), et Haarfordrivningsmiddel, se Depilatorium.

Rûsnâme (pers., ɔ: Dagbog) bruges i Persisk og Tyrkisk foruden i denne Betydning tillige for at betegne Kalender; i Persien tillige som Navn for den officielle Tidende. *J. Ø.*

Rusniaker, d. s. s. Lillerussere eller Ruthener i Østgalizien og det nordvestlige Ungarn.

Ruspoli, Eugenio, Fyrste, italiensk Afrikarejsende, født 1866 i Rom, død 1893 i Afrika. R. foretog 1891 en Ekspedition til Galla-Landene og naaede paa en anden Ekspedition, 1892—93, fra Berbera-Egnene i Nærheden af Stefanie-Søen, hvor han døde. *O. I.*

RUSS, Robert, østerrigsk Maler, er født 7. Juni 1847 i Wien. Han har faaet sin Uddannelse paa Wien's Akademi (A. Zimmermann) og har vundet Navn ved sine effektfulde Landskabsbilleder fra Steiermark, Tyrol, Wien's Omegn etc. I Wien's Museum ses bl. a. »Burghof«, i Prag's Rudolphinum »Efter Skybrud« og »Mølle i Sydtyrol«. *A. Hk.*

Russalka, i russisk Folketro elverfolkslignende kvindelige Væsener i Floder og Skove. *A. O.*

Russekobbe se Sæler.

Russell [ra'sel], gammel engelsk Adelsslægt, som fra Henrik VIII's Tid har haft store Godser og øvet politisk Indflydelse, og som i 17.—19. Aarh. altid har hyldet Whig-Partiets Grundsætninger. Det var 1) Sir John R. (1486—1555), som bragte Slægten i Vejret; han var en af Henrik VIII's Yndlinge, brugtes i flere vigtige Sendelser og lønnedes rundhaandet med inddragne Klostergodser; optoges 1538 i Geheimeraadet og blev 1547 Seglbevarer; han blev 1547 Medlem af Regentskabsraadet for Edvard VI og 1550 Jarl af Bedford; holdt sig ogsaa i Dronning Maria's Gunst og sendtes 1554 til Spanien for at træffe Aftale om hendes Ægteskab med Filip II.

2) William R., født 29. Septbr. 1639, død 21. Juli 1683, blev allerede 1661 valgt til Underhuset og var siden 1673 Leder for Oppositionen (»Fædrelandspartiet«). Han optoges April 1679 i Geheimeraadet, men udtraadte igen i Januar 1680 og kæmpede ivrig for at faa Kongens Broder (Jakob II) udelukket fra Tronfølgen som Katolik. Han blev beskyldt for Deltagelse i en Sammensværgelse imod Kongen selv, dødsdømt, skønt utvivlsomt uskyldig, og henrettet, uagtet baade Hertugen af Monmouth og Ludvig XIV søgte at redde hans Liv. Han havde 1669 ægtet Rachel Wriothesley (født 1636, død 29. Septbr. 1727), Datter af Jarlen af Southampton og Enke efter Lord Vaughan. Hans tragiske Skæbne er dramatisk behandlet af A. Munch (»Lord W. R.«, [1857]), og hans inderlige Forhold til Hustruen er skildret af Guizot (»L'amour dans la mariage« [1855], oversat »Ægteskabelig Kærlighed« [1859]). Efter ny Undersøgelse blev Dommen 1689 kendt ugyldig, og hans Fader, William R., Jarl af Bedford, (1614—1700) blev 1694 ophøjet til Hertug.

3) Edward R. (1653—1727), foreg.'s Fætter, var 1688 en af Hovedmændene for Revolutionen imod Jakob II og blev til Løn Skatmester for Flaaden, samt Admiral, men søgte alligevel at knytte hemmelig Forstaaelse med den fordrevne Konge. 1692 vandt han en stor Sejr ved La Hogue over den franske Flaade, blev 1694 første Admiralitetslord og sikrede England's Søherredømme saavel i Middelhavet som i Kanalen. 1697 blev han Jarl af Oxford, men afskedigedes 1699 for sin utilbørlige Forvaltning.

4) John R. (1710—71), siden 1732 Hertug af Bedford, en Sønnesøn af William R., optraadte tidlig som Modstander af R. Walpole og havde siden 1744 næsten uafbrudt en af de højeste Embedsstillinger, skønt han i Virkeligheden ikke var nogen fremragende Mand: første Admiralitetslord 1744—48, Lordløjtnant i Irland 1756—61, Præsident i Geheimeraadet o. s. v. 1762 sendtes han til Paris som Fredsunderhandler og afsluttede n. A. Freden her. Hans Brevveksling udgaves 1842—46 i 3 Bd.

5) John R., siden 1861 Jarl R., født 18. Aug. 1792, død 28. Maj 1878, foreg.'s Sønnesønssøn. Efter sin Uddannelse ved Edinburgh Universitet valgtes han 1813 til Underhuset og sad her med en kort Afbrydelse i 48 Aar, siden 1841 som Repræsentant for London's City. Hans første Tale holdtes 1814 for Norge's Selvstændighed, men vakte ingen Opmærksomhed. Senere kæmpede han med Iver og Dygtighed for Dissenternes og Katolikkernes politiske Ligestilling, og siden 1819 stillede han gentagne Forslag om at ophæve de »raadne Flækker«. 1828 vandt han sin første Sejr, da Test-Akten ophævedes, og da Whig'erne Novbr. 1830 kom til Roret efter 23 Aars Udelukkelse, fik han vel kun en underordnet Post i Regeringen som Krigskasserer (først Juni 1831 med Sæde i Kabinettet), men samtidig det vigtige Hverv at udarbejde og senere indbringe Valgreformen, samt føre dens Forsvar i Underhuset. Det maa ogsaa nærmest tilskrives hans Energi og Udholdenhed, at denne Sag førtes igennem. Senere deltog han i Forsvaret for den irske Kirkelov, blev April 1835 Indenrigs- og August 1839 Koloniminister; i den første Stilling gennemførte han en Række vigtige Reformlove, (Fattigloven, Bykommunalloven, borgerligt Ægteskab). Efter Ministeriets Afgang August 1841 var han det liberale Partis Fører under Kampen for Frihandelen og blev Juli 1846 Førsteminister, samt afsluttede det ny System med Skibsfartlovenes Ophævelse. Ved sin urimelige og lidet betydende Lov om de katolske Bispers Titler viste han kun, hvor stærkt han hang ved sin

Slægts og Whig-Partiets protestantiske Traditioner. En Strid med Palmerston om dennes udenrigske Styrelse førte til Ministeriets Fald Februar 1852, men i December s. A. optoges han i Aberdeen's Koalitionsministerium og indbragte Forslag om en ny Valgreform (gentaget 1854 og 1860), samt om Jøders Adgang til Underhuset (dog uden Held). I Februar 1855 gik han over i Palmerston's Ministerium og sendtes kort efter til Konferencen i Wien om det østerlandske Spørgsmaal, men viste sig her som en maadelig Diplomat og maatte i Juli s. A. trække sig tilbage. Til Gengæld angreb han 1857 Palmerston for hans Adfærd imod Kina og medvirkede 1858 til hans Fald, men tog dog Sæde i hans ny Ministerium Juni 1859 som Udenrigsminister. Han høstede kun ringe Laurbær i denne Stilling, viste forbavsende Ukyndighed i de udenlandske Forhold, men stor Taktløshed og Selvtillidsfuldhed til at give gode Raad til alle Sider. Af størst Betydning var den Støtte, han ydede Italien i dets Enhedsstræben; i den nordamerikanske Borgerkrig tilbød han 1862 sin Mægling, men afvistes; i den dansk-tyske Strid stillede han sig først paa Danmark's Side, men optog i September 1862, vistnok paavirket paa et Besøg i Gotha, den taabelige Tanke om Monarkiets Deling i fire ligestillede Lande. Ikke bedre Held havde hans Optræden 1863 til Bedste for Polakkernes Frihedskamp, og hans Afvisning af Napoleon III's Kongresforslag i November s. A. medførte Afbrydelse af Vestmagternes gode Forstaaelse, hvorefter England kom til at staa alene 1864 og derved blev magtesløst. Paa London-Konferencen foreslog han straks Slesvig's Deling, men hans Mægling blev uden Frugt, vel nærmest fordi han hørte til Ministeriets fredssindede Fløj; hans senere Indsigelser imod de tyske Stormagters Færd bleve ogsaa virkningsløse. Efter Palmerston's Død 1865 blev han Førsteminister, men maatte fratræde i Juli n. A., da Gladstone's Forslag til en Valgreform mødte Modstand. Han vilde ikke indtræde i Gladstone's Ministerium December 1868 og stillede sig senere noget kritisk over for det; stemte 1872 mod hemmelig Afstemning og vilde 1871 forkaste Forliget med Nordamerika om Alabama-Sagen, fordi det middelbart var en Fordømmelse af hans egen Holdning under Borgerkrigen 1861—65. Ogsaa som politisk og historisk Forfatter vandt han et Navn. Han skrev »William R.'s Levned« [1819, 6. Udg. 1862] og Ch. Fox'es [3 Bd., 1859—66], samt udgav dennes Brevveksling [4 Bd., 1853—57]; endvidere »Essay on the history of English government and constitution« [1821, 3. Udg., 1865], »Memoirs of the affairs of Europe from the peace of Utrecht« [2 Bd., 1824—29], »The foreign policy of England 1570—1870« [1871]; endelig sine Erindringer, »Recollections and suggestions 1813—73« [1875] og »Selection of speeches 1817—41« and despatches 1859—65« [2 Bd., 1870]. Han var en oprigtig Friheds- og Fremskridtsven, men havde for udenlandske Forhold intet vidt- eller fremskuende Statsmandsblik. (Litt.: Spencer-Walpole, *The life of Lord J. R.* [2 Bd., Lond. 1859]; Stuart J. Reid, *Lord J. R.* [Lond. 1895]). — Hans Søn, John R., Viscount Amberley (1843—76), var 1866—68 Medlem af Underhuset; han skrev teologiske Skrifter.

6) Odo R., foreg.'s Brodersøn, se Lord Ampthill. *E. E.*

Russell [rə'sl], John Scott, engelsk Ingeniør, født i Parkhead ved Glasgow 8. Maj 1808, død 8. Juni 1882 i Ventnor paa Wight. R. er navnlig bekendt som baade teoretisk og praktisk Skibsbygger. Allerede medens han 1837 var Leder af et Skibsværft i Greenock, forelagde han *Royal Society* i Edinburgh sin første Afhandling (fra den teoretiske Skibsbygningskunsts og Bølgeteoriens Omraade), og denne efterfulgtes efterhaanden af flere. 1844 nedsatte han sig i London, blev Medlem af og en Tid Vicepræsident for *Institution of Civil Engineers*, havde stor Andel i, at Verdensudstillingen 1851 kom i Stand, og stiftede *Institution of Naval Architects*. 1854—58 byggede han det bekendte Skib »Great Eastern«, men da det viste sig aldeles ikke at svare til Forventningerne, led han et betydeligt Tab og maatte opgive Driften af sit Værft. Efter den Tid virkede han kun som *consulting engineer* og døde forholdsvis fattig. *A. O—d.*

Russell [rə'sl], William Howard, engelsk Krigskorrespondent, er født i Irland 1821. Han begyndte sin journalistiske Løbebane som Referent ved »Times«, men forlod Journalistikken for at studere Jura og blev Advokat. Han opgav imidlertid igen denne Stilling for at gaa til Krim som »Times«'s Korrespondent under Krim-Krigen. Hans livlige Korrespondancer gjorde stor Opsigt, da han afslørede de engelske Troppers Lidelser under Vinterfelttoget. Fra den Tid af har han som Korrespondent deltaget i alle de store Krige. Saaledes gik han 1857 til Indien, hvor han var Øjenvidne til de vigtigste Begivenheder under Oprøret. 1861 gik han til Nordamerika; men da hans Korrespondancer vare ufordelagtige for Nordstaterne, vakte de en saadan Forbitrelse, at han allerede Aaret efter maatte vende tilbage. 1866 fulgte han det østerrigske Hovedkvarter paa Felttoget imod Preussen, og 1870—71 fulgte han den tyske Kronprins's Stab paa Felttoget i Frankrig. Han er den egentlige Grundlægger af den moderne Krigskorrespondance; sine Korrespondancer har han samlet i følgende Arbejder: »British Expedition to the Crimea« [1857], »My Diary in India« [1860], »My Diary North and South« [1862], »My Diary during the last Great War« [1873]. Desuden har han skrevet Romanen »The Adventures of Dr. Brady« [1868] og har siden 1858 udgivet »Army and Navy Gazette«. *T. L.*

Russellia Jacq., Slægt af Maskeblomstrede (Løvemundgruppen), Buske med kantede Grene, modsatte eller kransstillede Blade og skarlagenrøde Blomster i Top; deres Krone har et langt Rør og en 2-læbet—5-lappet Krave. 6 Arter, de fleste i Mejico. *R. coccinea* (L.) Wettst. (= *R. sarmentosa* Jacq.) og *R. juncea* Zucc. dyrkes i Haver. *A. M.*

R. dyrkes i halvvarmt Hus og formeres ved Stiklinger. *L. H.*

Russer, i de gamle russiske Krøniker Rus, hos Grækerne Rhôs, hos Araberne Rûs, møde os første Gang i 9. Aarh. som Navn paa en Stamme, der efter de russiske Krøniker boede

»paa den anden Side at Havet« og derfra under Anførsel af Rurik og hans Brødre kom over og gjorde sig til Herrer i Novgorod og Egnene deromkring, noget senere i Kijev. Det er altsaa oprindelig det i hele Østen brugelige Navn paa Nordboerne (lidt senere kaldte Varæger i Rusland, Varangoi hos Grækerne, d. s. s. Væringer i Norden) eller egentlig en enkelt Stamme af dem og udgaar sandsynligvis fra en afkortet Form (Rods-) af den gamle Benævnelse paa det lige over for den finske Bugt liggende svenske Landskab Roslagen eller dettes Beboere. I sin oprindeligere Betydning lever Navnet endnu i den finske Benævnelse paa Sverige, Ruotsi. Denne Stammes Nedsættelse i Østen er kun et Udslag af den samtidige store Normannerbevægelse. Navnet R. knyttedes derefter som politisk Benævnelse til det af den nævnte nordiske Stamme stiftede Rige med Kijev som Centrum (smlg. Navne som Frankrig, Normandiet, Lombardiet o. a.), og efter at den herskende Stamme i Løbet af omtr. to Aarhundreder havde mistet sin nordiske Nationalitet og assimileret sig med den indfødte slaviske Befolkning, var det naturligt, at Navnet R. efterhaanden overførtes paa denne. At R. oprindelig var Nordboer, kan bevises ved en stor Række sproglige og historiske Vidnesbyrd, om end denne Opfattelse i Rusland selv har mødt en Del Modstand fra de saakaldte Antinormannisters Side. I den senere Tid er der dog blevet stille herom. En Udsigt over hele Spørgsmaalet giver Vilh. Thomsen, »Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna« [Stockholm 1882]. *Vilh. Th.*

Russisk Alfabet er en yngre Udvikling af det i den kirkelige Litteratur endnu stedse benyttede gammelslaviske Alfabet, det efter Slavernes Apostel Kyrillos (s. d.), sandsynligvis med Urette, saakaldte kyrilliske, der atter grunder sig paa det græske med Tilføjelse af en Del Tegn for Lyd, der ikke fandtes i Græsk. I den nu brugelige yngre Form stammer det russiske Alfabet (»det borgerlige Alfabet«, grazdånskaja åzbuka, i Modsætning til det kirkeslaviske) fra Peter den Stores Tid og er efterhaanden med visse Forandringer optaget af alle Slaver af græsk-katolsk Religion. Formen af de to Alfabeter og Forholdet imellem dem vil ses af følgende:

Kirkeslavisk. Tegn.	Navn.	Russ.	Omskrivning og Udtale.
А	az	А а	a
Б	búki	Б б	b
В	védi	В В	v
г	glagól	Г г	g
Д	dobró	Д д	d
Є	jest'	Е е	je, jæ
Ж	živěte	Ж ж	z, fransk j
Ѕ	zělό	—	dz
З	zemljá	З з	fransk z
И	ize	И и	i
N	íže s krátkoju	Йй	j efter Selvlyd
І	i	І і	i
К	káko	К к	k
Л	ljúdi	Л л	dels tykt ł, dels mouilleret l', lj
М	mysléte	М м	m
Н	nas	Н н	n
О	on	О о	o D: å
П	pokój	П п	p
Р	rcy	Р р	r
С	slóvo	С с	s
Т	tvérdo	Т т	t
Ѹ	uk	У у	u
Ф	fert	Ф ф	f
Х	chěr	Х х	tysk ch
Ѡ	ot	—	
Ц	cy	Ц ц	c (ts)
Ч	červ'	Ч ч	c (tsch)
Ш	i Sa	Ш ш	s (sch)
Щ	(šta) sda	Щ щ	se (schtsch)
Ъ	jer	Ъ ъ	(se nedenf.)
Ы	jerý	Ы ы	y (se nedenf.)
Ь	jeĭ, jérik	Ь ь	(se nedenf.)
Ѣ	jat'	Ѣ ѣ	ě o: je, jæ
		Э э	e, æ
Ю	jus	Ю ю	ju
ra	ja	*Kil*	ja
Е	je	—	je
Ѧ	(ę) ja	(Я я)	opr. ę o: æ, fransk in, i Rusland udt. ja
Ѫ	(ą) u	—	opr. ą o: õ, fransk on, i Rusland udt. u
Ѩ	(ję) ja	—	ję, russ. ja
Ѭ	(ją) ju	—	ją, russ. ju
Ѯ	ksi	—	ks
Ѱ	psi	—	ps
Θ	fitå	Ѳ ѳ	f
Ѵ	izica	V V	i, græsk *v*

De sidste 4 (2) Bogstaver bruges kun i Ord af græsk Oprindelse som Ѳеодоръ, **Feodor** [fjå'dår], af græ. Theodoros. I Stedet for de kirkeslaviske Navne paa Bogstaverne, der ovenf. ere givne i den i Rusland brugelige Form, benyttes nu med faa Undtagelser (Ъ, Ы, Ь, Ѣ, G, r) lignende Navne som i Vesteuropa, f. Eks. a, be, ka, ef, ce, sa. Bogstaverne Ъ og *b* betegnede oprindelig to korte Selvlyd, som kunne omskrives ъ og ь; nu er Ь blot Tegn for Mouillering af en

foregaaende Medlyd [ʲ], som СТОЛЬ [stålʲ], saa meget; Ъ er et nu ganske overflødigt Bogstav, men bruges endnu stadig, trods Forsøg paa at afskaffe det, i Slutningen af ethvert paa en ikke mouilleret Medlyd endende Ord, som СТОЛЪ [stål], Bord. Tegnet LI kan vel omskrives y (som i Polsk), men er ingenlunde vort *y*; det betegner en ejendommelig Selvlyd, et Slags *i* (ui) udtalt længere tilbage i Munden end almindeligt *i*. Skrift og Udtale dække ingenlunde hinanden, om end Afvigelserne for største Delen kunne bringes ind under bestemte Regler. Saaledes udtales f. Eks. betonet e meget ofte jå (i Lærebøger betegnet ё), ubetonet o, navnlig altid foran Tonstavelsen, som a (ПОТЁМКИНЪ, patjå'mkin), i en stemt Slutningsmedlyd bliver stemmeløs, f. Eks. v bliver f, d t o. s. v. Smlg. ogsaa »Rusland«, Sprog. *Vilh. Th.*

Russisk Armenien, den under det russiske Generalguvernement Kaukasien hørende Del af det armeniske Højland, bestaaende af Guvernementet Erivan samt Dele af Provinsen Kars og Guvernementet Tiflis. I Kaukasien lever over 800,000 Armeniere, se i øvrigt Armenien og Kaukasien. *M. V.*

Russisk Centralasien omfatter Generalguvernementet Turkestan, den transkaspiske Provins samt Vasalstaterne Buchara og Chiva (se Tur an og de enkelte Landsdele). Rusland's Erobringer i Centralasien skyldtes oprindelig Handelsinteresser. Det gjaldt at besejre de Hindringer for frugtbringende Samkvem, der skyldtes Nomadernes Rovlyst og Oasebefolkningens Fanatisme. Allerede Peter den Store havde til Hensigt at gøre sig til Herre over Landvejen til Indien og udsendte 1714 en Ekspedition mod Chiva, der dog mislykkedes. Kun Kirgiserne mellem Volga og Ural underkastede sig. Først efter 1820 begyndte Russerne at udbrede deres Herredømme over Kirgisersteppen, og 1847 naaede de Aral-Søen, ved hvis Bred Fortet Aralsk anlagdes, og Dampskibsfart paa Søen begyndte. I Beg. af 1860'erne begyndte Russernes Erobringer i selve Centralasien, idet Byerne Djulek og Turkestan 1864 bleve erobrede. I 1865 faldt den under Kanatet Chokand hørende By Taschkend i Russernes Magt, og Kanen af Chokand faldt i Kampen. Heraf benyttede Emiren af Buchara sig til besætte Chokand og Chodschend, men kom derved i Strid med Russerne, som sloge Bucharerne ved Samarkand, hvorefter Buchara (1868) mistede sin Selvstændighed. I Aarene 1870—73 bemægtigede Russerne sig Havnestæderne ved Østkysten af det kaspiske Hav. Emiren af Chiva søgte at ophidse Kirgiserne mod Russerne, men mistede derved sin Uafhængighed og alt Land paa højre Bred af Amu. 1875 erobredes Chokand, hvorved Russerne i Øst havde naaet Kina's Grænse. 1880 paabegyndtes den transkaspiske Jærnbane, i hvilken Anledning Russerne bemægtigede sig de Oaser langs Persien's Nordgrænse, gennem hvilke Banen skulde gaa. 1881 erobrede de Ackal-tepe og Ashabad, 1884 underkastede Merv sig frivilligt. I det sidste Decennium af 19. Aarh. have Russerne udvidet deres Grænser over Pamir, hvoraf den største Del er bleven underlagt Vasalstaten Buchara. Det russiske Riges Sydgrænse dannes her ifølge Overenskomst med England af Floden Pændsh, saaledes at en smal afghansk Landstrimmel mellem Pændsh og Kammen af Hindukoh adskiller det fra de britiske Besiddelser. *M. V.*

Russiske Bade se Dampbad.

Russisk Finland, Gamle Finland, saaledes kaldes den østlige Del af Storfyrstendømmet Finland, som aftraadtes til Rusland ved Freds-slutningen i Nystad (1721) og Åbo (1743), og som 1811 genforenedes med det øvrige Finland, der ogsaa kaldtes Ny eller Svensk Finland. *H. P. S.*

Russisk Hest se Heste.

Russisk Kirke. I 9. Aarh. kom Evangeliet til Slaverne paa Balkan-Halvøen, og i 10. Aarh. naaede det op til de russiske Slaver. Evangeliets ældste Historie hos dem er dog indhyllet i Sagn. Den første Overgang til Kristendommen fra fyrstelig Side var den hellige Olga's (s. d.), men Virkningen af hendes Omvendelse kendes i øvrigt ikke. I Slutningen af 10. Aarh. tager Evangeliseringen derimod Fart. 988 blev Storfyrst Vladimir i Kijev omvendt og døbt. Han ønskede nemlig at faa en konstantinopolitansk Prinsesse til Ægte, og hans Ønske blev opfyldt, dog paa Betingelse af hans Overgang til Kristendommen. Muligvis have politiske Forhold ogsaa spillet en Rolle. Grækerne trængte til en Støtte, og hidtil havde Russerne været alt andet end behagelige Naboer. Paa den anden Side havde den græske Kirke endnu en stærk Trang til at missionere; og denne indre Trang blev yderligere øget ved den tiltagende Adskillelse fra og Konkurrence med den romerske Kirke, som allerede havde faaet fast Fod blandt de vestligste Slaver. Russerne bleve imidlertid uden Vanskelighed vundne for den græsk-katolske Kirke, og fra Slaverne paa Balkan-Halvøen kom Liturgi og Oversættelser af de hellige Skrifter op til det ny kristne Folk. Fra første Færd kom den r. K. saaledes til at staa i Afhængighedsforhold til de græske Kirkeafdelinger. Om Evangeliets Gang i Rusland vides kun lidet. Der dannede sig snart Munkesamlag efter græske Forbilleder, og Askesen holdt sit Indtog, men det varede længe, inden de store Masser bleve blot til en vis Grad kristnede. Den højeste gejstlige i den ny Kirke blev Metropolitten i Kijev. Han udnævntes og sendtes fra Konstantinopel og betragtedes selvfølgelig som den konstantinopolitanske Patriarks underordnede. Dette Forhold varede ved til midt i 13. Aarh. Da bevirkede de urolige politiske Forhold, navnlig under Mongolernes Fremtrængen, at Russerne selv ordinerede deres Metropolit og blot lode Valget bekræfte i Konstantinopel. Og endelig kom det til en kirkepolitisk Spaltning i 15. Aarh. Ved Unionskoncilet mellem Østens og Vestens Kirker i Firenze 1439 havde ogsaa den russiske Metropolit, Isidor, som nn residerede i Moskva, været til Stede; men da han var kommen hjem igen og havde berettet om Unionen, rejste der sig en almindelig Stemning mod enhver Forbindelse med Vesten, Metropolitten blev afsat, en ny valgt, og Storfyrsten af Moskva meddelte den græske Kejser, at han for Fremtiden ønskede selv at udnævne sin Metropolit. Afgørende Betydning for den russiske Kirkes politiske Selvstændiggørelse fik dog først

og fremmest Konstantinopel's Fald 1453. Da blev den russiske Kirke overladt til sig selv, og da blev den først rigtig en national Kirke. Men samtidig kom den ogsaa mere og mere under Statsmagtens, og det vil atter sige Tsarens Indflydelse. 1589 fik Rusland sin egen Patriark, og dermed var Selvstændigheden og Ortodoksien officielt slaaet fast. Det ny Patriarkat blev nemlig officielt anerkendt af de gamle Patriarker. Kirken trængte imidlertid paa denne Tid i høj Grad til Reformer, navnlig paa det liturgiske Omraade, hvor man endnu havde bevaret de ældste Former, men først Nikon (s. d.) lykkedes det at faa de nødvendigste Reformer gennemførte. Under Peter den Store blev Kirkens Afhængighed af Statsmagten gjort endnu større, thi da Patriarkstolen 1702 blev ledig, lod han den først staa ubesat i tyve Aar, og derefter tilegnede han sig selv 1721 Patriarkatets kirkepolitiske Myndighed og indsatte som øverste Leder i Kirken paa det mere aandelige Omraade et Kollegium af gejstlige og Lægfolk, den hellige Synode. Men faktisk blev Tsaren saa temmelig enevældig i Kirken. Det er saaledes ham, der udnævner Synodens Medlemmer. Under Katharina II overtog Staten Kirkegodset, og dermed fulgte, at ogsaa Præsteskabets Uddannelse kom til at ligge i Statens Haand.

Den r. K. anser sig for Oldkirkens ortodokse Arvetager og føler sig ogsaa kaldet til at være Beskytter for alle græsk-katolske Samfund uden for Rusland's Grænse. Inden for selve Riget søger den hellige Synode af al Kraft at skabe dogmatisk og liturgisk Enhed, og Proselytmageriet trives ret frodig, men dog er Enheden langtfra gennemført. Der findes mange Sekter. Kirkens Lære stemmer ganske med den græske Kirkes, kun paa enkelte Punkter spores nogen Forskel. Saaledes kræver den græske Kirke, at romersk-katolske og protestantiske Proselytter skulle gendøbes ved Overgangen, medens den r. K., navnlig af politiske Grunde, ikke kræver dette. Angaaende Læren i det hele se Græske Kirke. Enkelte af den r. K.'s ledende Mænd i Aarhundredernes Løb have personlig været paa virkede af Protestantismen, men i selve den r. K. spores slig Paavirkning ikke. Den russiske Kultus ligner ogsaa ganske den græske. Der er ingen Fællessang og intet Orgel, kun Korsang, og saare sjældent Prædikener, Gudstjenesten bestaar i det væsentlige kun af en Række bestemte Bønner og Ceremonier. Helgendyrkelse og ikke mindst Billeddyrkelse spiller en stor Rolle, og ligeledes Fasterne, der overholdes strengt. I nyere Tid er der dog kommet adskillige Dispensationer paa Fasternes Omraade. Ejendommelig for den r. K. ere de saakaldte Jordansfester, der holdes tre Gange aarlig. Ved disse indvier man Vand, idet man dukker Helgenbilleder ned i det, og Vandet faar derved velsignende Kraft. Ejendommelig er ogsaa en Fest hver 7. Marts i den kasanske Kirke i St. Petersborg, ved hvilken alle kirkelige og politiske Kættere højtidelig bandlyses.

I Kirkens Organisation raader Cæsareopapismen. Alle den hellige Synodes Bestemmelser skulle stadfæstes af Tsaren. Endog Helgenkanonisationer ske ifølge kejserlig Bestemmelse. Synoden bestaar af 8—12 Medlemmer, alle for Tiden gejstlige, og dens ledende Formand kaldes Generalprokurator. Riget er delt i Bispedømmer (i det europæiske Rusland mellem 50 og 60), og Bispedømmerne falde gennemgaaende sammen med Guvernementerne. En Biskop, der særlig har udmærket sig, kan udnævnes til Ærkebiskop eller endog Metropolit, men Udnævnelsen har kun titulær Betydning, og Titelen er ikke bunden til Bispedømmet. Biskoppen beherskes fuldstændig af den hellige Synode, men behersker atter igen fuldstændig sine underordnede, Præster og Munke, har Ordinationsret og ogsaa Strafferet. Præsterne (Poperne) deles i forskellige Klasser, og under Præsterne staa atter Diakonerne. Munkevæsenet i den r. K. ligner ganske Munkevæsenet i Østens øvrige Kirkeafdelinger. (Litt.: Schmitt, »Kritische Geschichte der neugriechischen und russischen Kirche« [Mainz 1840]; Boissard, *L'église de Russie* [Paris 1866—67]; Basarow, »Die russisch-orthodoxe Kirche« [Stuttgart 1873]; Kattenbusch, »Lehrbuch der vergleichenden Confessionskunde« I [Freiburg og Leipzig 1892]; A. Maltzew, »Die Liturgien der orthodox-katholischen Kirche« [Berlin 1894]; Olaf Brock, »Nogle Træk af Rusland's ældste Kirkehistorie« [i »Norsk theologisk Tidsskrift« 1903]). *A. Th. J.*

Russisk Polen se Polen.

Russisk-tyrkiske Krige.

Krigen 1828—29. Allerede efter Afslutningen af Traktaten i Akjerman (6. Oktbr. 1826), hvis Bestemmelser Porten ikke fulgte, samlede Rusland Tropper paa Grænsen, og det benyttede nu Opstanden i Grækenland i sin Favør, idet det 6. Juli 1827 sluttede en Traktat med Frankrig og England til Dannelsen af en selvstændig græsk Stat. Efter at den tyrkiske Flaade var bleven ødelagt ved Navarino (20. Oktbr. 1827), blev Rusland ubetinget Herre i det sorte Hav, og det besluttede nu at tvinge Tyrkiet til at anerkende Grækenland's Uafhængighed ved først at sætte sig fast i Donau-Hertugdømmerne og derefter, støttet paa Flaaden, at erobre Silistria, Varna og Schumla og over Balkan at rykke mod Adrianopel. Den russiske Hær var netop under Omorganisation, og skønt et Krigsmanifest udfærdigedes 18. Decbr. 1827, koncentreredes først den paafølgende Marts en Hær paa 3 Armékorpser, paa Papiret 120,000, men i Virkeligheden kun 65—70,000 Mand, i Bessarabien under Grev Wittgenstein. Efter at Rusland 28. Apr. havde erklæret Tyrkiet Krig, begyndte Hæren 7. Maj at overskride Pruth og besatte hele Valakiet og Moldau med Undtagelse af Fæstningen Braila, hvis Belejring begyndte 11. Maj, og som først overgav sig 17. Juni. Imidlertid forberedtes Hærens Donau-Overgang ved Satunovo, hvor Hovedstyrken begyndte at gaa over 8. Juni og derfra rykkede videre mod Trajans-Volden, medens General Roth blokerede Silistria og Giurgevo og General Geismar dækkede venstre Fløj ved at observere Nikopolis og Viddin. Wittgenstein rykkede imidlertid videre til Basardschik, hvor han forenede en Del af de spredte Kræfter, men var dog saa svag, at to ny Korpser maatte mobiliseres. 16. Juli opgav han sin oprindelige Plan om at gaa til Varna og tog nu den tyrkiske Hovedhær under Hussein Pasha i Schumla som Maal, hvor Russerne indtraf 20. Juli. Forgæves forsøgte de nu at indeslutte den forskansede By. Hussein tvang

dem endogsaa 28. Aug. til helt at opgive Forsøget derpaa, og i Slutningen af September gik de tilbage til en Stilling ved Jenibazar, medens dog Silistria's Belejring fortsattes. Imidlertid var den russiske Flaade under Admiral Greigh i Slutningen af Juli indtruffen foran Varna og havde udskibet Tropper, som i Forbindelse med Korpset Sucktelen begyndte at indeslutte Fæstningen, der forsvaredes af Jussuf Pasha. Først da ogsaa Gardekorpset var indtruffet, begyndtes Belejringen 9. Septbr., og ved Forræderi erobredes Fæstningen 10. Oktbr. Det regnfulde Vejr tvang Russerne til at hæve Silistria's Belejring 10. Novbr., og imidlertid var General Geismar af Besætningen i Viddin tvungen tilbage til Crajova (18. Aug.), men tilføjede dog Tyrkerne et Nederlag 26. Septbr., hvorefter Russerne besluttede at gaa i Vinterkvarter hovedsagelig N. f. Donau.

Paa den asiatiske Krigsskueplads vare Russerne gaaede frem med 22,000 Mand under Paskevitsch, der stormede Kars 5. Juli og indtog Poti 25. Juli, hvorefter en Kapitulation afsluttedes. 21. Aug. slog Paskevitsch to Pashaer ved Kura og erobrede Achalzych, medens endnu flere Steder overgave sig.

I Begyndelsen af 1829 aabnedes Felttoget af den russiske Flaade, som 15. Febr. indtog Sizopol ved Burgas. Hussein's Forsøg paa at tilbageerobre det (9. Apr.) mislykkedes, og Russerne havde saaledes et fast Punkt S. f. Balkan. Deres Hær kom til at bestaa af 5 Armékorpser og 5 Rytterdivisioner, tilsammen over 200,000 Mand, men deriblandt kun 70,000 Kombattanter; Wittgenstein afløstes af Diebitsch, og hans Formaal var først at tage Silistria og derefter, støttet paa denne Fæstning og Varna, at gaa mod Adrianopel. Tyrkerne, under Hussein og Reschid Pasha, talte næppe mere end 75,000 Mand og vilde opholde den russiske Fremrykning ved offensive Stød fra Schumla og Rutschuk. Diebitsch rykkede med 2 Korpser over Donau ved Hirsova og indtraf 17. Maj foran Silistria, hvis Belejring paabegyndtes, idet han sikrede Forbindelsen med Varna. Da Reschid Pasha 10. Maj brød frem fra Schumla, gik Diebitsch ham med en Del af sin Styrke i Møde, og en Række Kampe opstod, indtil Tyrkerne 11. Juni bleve fuldstændig slaaede ved Kulevtscha og trak sig tilbage til Schumla. 29. Juni kapitulerede Silistria, og efter at Belejringshæren havde sluttet sig til Diebitsch, lod han 30,000 Mand i 3 Kolonner gaa over Balkan, hvilke 23. Juli samlede sig ved Burgas. Den videre Fremrykning gik over Slivno, hvor Reschid totalt sloges 12. Aug., mod Adrianopel, som han 20. Aug. naaede med 15,000 Mand.

Imidlertid havde Russerne ved Donau ført en Art lille Krig med de Strejfkorps, der brøde frem fra Nikopolis, og ikke været heldige i disse Kampe.

I Asien slog Paskevitsch 1. Juli Seraskierne ved Kainhi samt Dagen efter Haghi Pasha ved Milli Dugov og erobrede Erzerum, medens han 8. Aug. slog Trabezunt's Pasha ved Gümüsch-Chana og indtog dette Punkt.

Under disse Forhold blev Sultanen tilbøjelig til at slutte Fred, uagtet Mustafa Pasha med 40,000 Arnauter fra Albanien over Sofia rykkede til Hjælp. Diebitsch skyndte sig derfor med at indlede Underhandlinger, og det lykkedes ham 14. Septbr. at afslutte disse ved Præliminærfreden i Adrianopel, forinden Sultanen og de andre Magter erfarede hans uheldige Stilling. (Litt.: v. Witzleben, »Darstellung des Feldzugs von 1828 und 1829« [Magdeburg 1829—31]; Uschakov, »Geschichte der Feidzuge in der asiatischen Tiirkei 1828 und 1829« [Varszava 1843; paa Tysk af Lämmlein, Leipzig 1838]; Lukjanovitsch, »Beschreibung des türkischen Krieges in den Jahren 1828 und 1829« [St. Petersborg 1844—48]; v. Moltke, »Der russisch-türkische Feldzug in der europ'äischen Tiirkei« [Berlin 1845, 2. Opl. 1877].

Krigen 1877—78. Efter Slaget ved Aleksinac 31. Oktbr. 1876 i den serbisk-tyrkiske Krig forlangte Rusland, at Tyrkiet skulde rømme Serbien og give Bulgarien Autonomi, medens Sultanen forlangte Opretholdelsen af *status quo*. En Konference sammentraadte i Konstantinopel for at bilægge Striden; men alt under denne gav Rusland 11. Novbr. 1876 Ordre til, at 6 Armékorpser med tilsammen 120,000 Mand under Storfyrst Nikolaj skulde mobiliseres, foruden en Del Tropper i Kaukasus. Korpserne opmarcherede i Bessarabien, og i Begyndelsen af December bleve yderligere 3 Korpser stillede paa Krigsfod. Da nu Sultanen afslog Konferencens Krav og vedblev med at ruste, selv efter at Serbien 1. Marts 1877 havde sluttet Fred, og afviste de i London-Protokollen af 31. Marts opstillede Fordringer, afsluttede Rusland, som hidtil ikke havde været færdig med sine Rustninger, 16. Apr. en Traktat med Rumænien angaaende Ordningen af Hærens Gennemmarch og sendte 24. Apr. Sultanen en Krigserklæring; Montenegro kaldte 16. Apr. sin Gesandt tilbage fra Konstantinopel.

Rusland bemægtigede sig 25. Apr. den vigtige Jærnbanebro over Sereth ved Braila og spærrede her og ved Galatz Donau ved Hjælp af Torpedobaade, som 9. og 26. Maj ødelagde tyrkiske Panserskibe. I Tiden 24. Apr.— 1. Juni befordredes saa 6 Korpser til Omegnen af Bukarest, et Korps — der senere ombyttedes — til Galatz, og 2 forbleve ved Odessa og paa Krim. Tyrkiet forstærkede sine Besætninger i Donau-Fæstningerne og samlede 50,000 Mand under Abdul Kerim Pasha i Schumla. Osman Pasha, som havde kæmpet i Serbien, stod med 30,000 Mand i Viddin, og Suleiman Pasha med 40,000 i Montenegro; Tyrkernes Plan gik ud paa at standse Russerne ved Balkan's nordlige Affald.

XIV Armékorps gik 22. Juni ved Braila-Galatz over Donau og kom uden at møde videre Modstand 15. Juli til Trajan-Muren. Hovedhæren begyndte Natten 26.—27. Juni Overgangen over Donau ved Zimnića, skønt Tyrkerne ydede tapper Modstand, hvorefter fra 28. Juni i Løbet af 5 Dage en Bro anlagdes over Floden. XII og XIII Armékorps vendte sig straks mod Jantra og besatte 1. Juli Broen over samme ved Biela. IX Armékorps rykkede til Nikopolis, idet Rumænerne besatte Stillingen lige overfor paa den nordlige Donau-Bred, og VIII Armékorps med Avantgarden under General Gurko besatte 7. Juli Tirnova. Herfra rykkede denne 12. Juli med 1 Rytterdivision og 1 Fodfolksbrigade over Hainkioj-Passet, 35 Km. 0. f. Schipka-Passet, og slog 16. Juli Tyrkerne ved Uflani. 17. Juli indtog

han Kasanlik, medens samtidig en Division af VIII Armékorps angreb Schipka-Passet fra Nord. 18. Juli angreb Gurko dette Syd fra, hvorpaa Tyrkerne rømmede Stillingen. Da større tyrkiske Stridskræfter imidlertid havde samlet sig ved Jamboli og Adrianopel, maatte Gurko, som 30. Juli var naaet til Jeni-Zagra, atter gaa tilbage over Balkan.

Imidlertid havde XI Armékorps 16. Juli erobret Nikopolis, hvorefter en svag Division sendtes mod Plevna, der imidlertid var bleven besat af Osman Pasha, uden at Russerne havde opdaget hans March derhen, og 20. Juli afslog han Russernes Angreb. Straks efter førtes XI og IV Armékorps over Donau, og General Krüdener angreb saa 30. Juli med 35,000 Mand Osman Pasha, der kun raadede over 20—25,000 Mand, paa ny, hvilket Angreb blodig afsloges. Russernes Stilling blev derved meget kritisk; thi de vare udsatte for en Katastrofe, hvis Osman Pasha gik frem fra Plevna samtidig med, at Mehemed Ali, der fra 18. Aug. førte Befalingen over Hovedhæren, gik frem fra Rasgrad mod Jantra. Kejseren gav da Befaling til, at Garde- og Grenaderkorpset samt endnu flere Kræfter skulde afgaa til Bulgarien; men da de først kunde ankomme om 2 Maaneder, anmodedes Rumænerne om Hjælp, og disse afsendte straks en Division til Plevna.

Osman Pasha benyttede dog ikke sin Sejr; derimod gik Suleiman Pasha, som med 50 Batlr. ad Søvejen og pr. Bane var indtruffen i Adrianopel, 17. Aug. frem mod Schipka-Passet, imod hvilket der 21.—27. Aug. rettedes et heftigt Angreb. Radetzki tilførte den russiske Besætning i sidste Øjeblik saa stor en Forstærkning, at den til Dels kunde hævde sin Stilling, men Suleiman kunde ikke forjages, og han skred til at belejre Russerne. Storfyrsttronfølgeren, som havde overtaget Befalingen over Korpserne mod Jantra, var med disse og XI Armékorps rykket frem mod hvide Lom, men gik efter Nederlaget ved Plevna 30. Juli med sine Hovedkræfter tilbage til sorte Lom. Lige over for ham stod den tyrkiske Hoved- i hær, der i Slutningen af Juli underlagdes Mehemet Ali (medens Abdul Kerim tilbagekaldtes), ved Schumla og Rutschuk, i alt ca. 60,000 Mand, medens 12,000 Ægyptere stode i Varna. Mehemet angreb Storfyrsten 22. og 23. Aug. ved Ajazlar og Popkój uden at opnaa noget Resultat; derefter forsøgtes 30. Aug. et Angreb mod XIII Armékorps, der kastedes tilbage fra sorte Lom, og endelig slog han 5. Septbr. XII Armékorps ved Kaceljevo, medens Korpset i Rustschuk 31. Aug. og 4. Septbr. forgæves angreb Kadikój; men Russerne opgave dog sorte Lom-Linien og gik tilbage til Biela, hvor de 21. Septbr. afsloge Mehemet's fornyede Angreb, hvori ogsaa Ægypterne deltoge, saaledes at Russerne derefter atter kunde gaa frem. Mehemet Ali førte nu sin Hær tilbage til Rasgrad og Eski Dzuma, hvorefter Suleiman 3. Oktbr. fik Overbefalingen over den tyrkiske »Østhær«, der 20. Oktbr. indtog en forskanset Stilling ved Rasgrad, medens Russerne gik frem til sorte Lom. Imidlertid havde Osman Pasha, hvis Styrke efterhaanden naaede op til 35,000 Mand, forstærket sin Stilling omkring Plevna, hvor han indesluttedes af »Vestarmeen«, IV og IX Armékorps, Rumænerne m. m., i alt ca. 100,000 Mand og 400 Kanoner, idet et 31. Aug. foretaget Udfald mislykkedes. Den russiske Overkommando, som nu havde afslaaet alle Tyrkernes Angreb og foreløbig ikke kunde vente flere Forstærkninger, besluttede derefter ved et samtidigt Angreb fra Øst, Sydøst og Syd at bringe Plevna til Fald. Dette førte til det 3. Slag ved Plevna i Dagene 7.—12. Septbr., under hvilket navnlig General Skobelev udmærkede sig, uden at dog Russerne naaede deres Maal, og det overdroges derefter General Totleben, Sevastopol's berømte Forsvarer, at erobre den ved Plevna opstaaede Fæstning, navnlig ved at udhungre den, medens Tyrkerne satte alt ind paa at vedligeholde dens Forbindelse med Sofia. Det russiske Gardekorps under General Gurko erobrede dog 24. Oktbr. Gorni-Dubnjak og 28. Oktbr. Telisch, ligesom ogsaa Landet N. f. Balkan blev renset for tyrkiske Tropper, hvorefter Osman Pasha fuldstændig blev indesluttet og, under Forsøget paa at bryde ud, 10. Decbr. nødsaget til at kapitulere.

Forgæves prøvede Suleiman at yde Osman indirekte Hjælp ved at angribe Storfyrsttronfølgeren 19. Novbr. ved Pyrgos, 26. Novbr. ved Meczka og 4. Decbr. ved Elena; han kastedes tilbage og hans Hær gik derefter i fuld Opløsning til Rustschuk.

Efter Plevna's Fald besluttede Russerne til Trods for Vinteren at rykke frem mod Sofia, hvor en tyrkisk Reservehær dannedes, og derfra at tage Schipka-Passet i Ryggen. Hvervet overdroges General Gurko med $5^1/_2$ Division, som 25. Decbr. begyndte Fremrykningen fra Orhanje. Overgangen over Balkan, dels ad Araba-Konak og dels ad Zlatica-Passet, krævede 6 Dage under heftige Kampe med Mehemet Ali, der over Sofia slap bort til Kóstendil. Gurko indtraf med sin Hovedstyrke 4. Jan. i Sofia, men vendte sig derefter mod Tatar-Bazardschik, hvor han 12.—13. Jan. slog den tilstedekomne Suleiman. Imidlertid var ogsaa General Radetzki 5. Jan. begyndt at omgaa Schipka-Passet, hvor Wessel Pasha stod med ca. 25,000 Mand. En Kolonne paa ca. 18,000 Mand under Skobelev overskred Balkan V. f. Schipka-Passet, og en anden paa ca. 20,000 Mand under Fyrst Mirski 0. f. Passet. Efter heftige Kampe 8. og 9. Jan. blev Wessel Pasha nødsaget til at kapitulere, og derved blev ogsaa Suleiman's Stilling uholdbar. Radetzki's Avantgarde naaede allerede 19. Jan. Adrianopel, medens Gurko efter mindre Kampe 15.—17. Jan. ved Philipopel med Suleiman naaede Foden af Rhodope-Bjærgene.

Serbien, som 14. Decbr. erklærede Tyrkiet Krig, havde imidlertid ligeledes sendt sin Hær frem, der 19. Decbr. erobrede Nikolan-Passet, 24. Decbr. Ak-Palanka og 28. Decbr. Pirot, og fra 23. Decbr. begyndte Belejringen af Nisch. Ogsaa Montenegrinerne havde grebet Offensiven og 8. Septbr. tvunget Garnisonen i Niksic til at kapitulere, medens i Slutningen af September samtlige Forter i Duga-Passet vare erobrede. Fyrst Nikita tvang dernæst, efter at have afslaaet alle Tyrkernes Angreb, 10. Jan. Antivari til Kapitulation, erobrede 19. Jan. Dulcigno, 29. Jan. Fort Lisandra og indesluttede derefter Skutari.

Allerede i Begyndelsen af Januar havde Sul-

tanen indledet Vaabenstilstandsforhandlinger, men de paabegyndtes først for Alvor 27. Jan. i Adrianopel og afsluttedes 31. Jan. Russerne havde imidlertid fortsat deres Fremrykning og naaede 30. Jan. foran Tschataldsja-Linien, i hvilken Tyrkerne samledes under Mukhtar Pasha. Ogsaa denne rømmedes, og det russiske Hovedkvarter forlagdes til St. Stefano, tæt uden for Konstantinopel, hvor 3. Marts en Præliminærfred afsluttedes, der dog skulde forelægges en Stormagtskongres i Berlin og her væsentlig ændredes. (Litt.: C. v. Sarauw, »Der russisch-türkische Krieg 1877—78« [Leipzig 1879]; Wilhelm Muller, »Der russisch-turkische Krieg 1877« [Stuttgart 1878]; Kuropatkin, »Kritische Rückblicke auf den russisch-türkische Krieg« [Berlin 1885—90]; Springer, »Der russisch-turkische Krieg v. 1877 und 78 in Europa« [Wien 1891—93]; »Geschichte des russisch-türkischen Krieges auf der Balkaninsel 1877—78«, den russiske Generalstabs Fremstilling af Krigen, fremtræder i tvende Oversættelser, en tysk af General Krahmer [Berlin 1902] og en østerrigsk af Kaptajnerne Grzesicki og Wiedstruck [Wien 1902]).

Felttoget i Lilleasien. Ved Udbrudet af Krigen 1877—78 stod en russisk Hær paa 164,000 Mand i Kaukasus under Loris Melikov, medens Tyrkerne under Mukhtar Pasha talte ca. 25,000, senere 35,000 Mand. Allerede 24. Apr. rykkede den russiske Hær i 4 Kolonner ind i Armenien. General Dervel viste sig 5. Maj foran Ardakan og indesluttede 14. Maj med General Heimann Byen, der 16. Maj bombarderedes og 17. Maj stormedes, hvorefter største Delen af disse Tropper forstærkede Kolonnen mod Kars. Melikov havde slaaet Lejr ved Zaim, men rykkede 29. Maj med en Division og talrigt Rytteri mod Kars-Floden, ved hvilken Lejlighed Fyrst Tschavtschavatze Natten 30.—31. Maj sprængte 4,000 tyrkiske Ryttere fra hverandre ved Begli-Achmed. Lejren ved Zaim hævedes, og Tropperne opstilledes ved Kars. 9. Juni indtraf Storfyrst Michael og overtog Overledelsen. 15. Juni afsloges et Udfald fra Fæstningen, og 17.—23. Juni bombarderedes Forterne. Mukhtar havde imidlertid med 35,000 Mand indtaget en Stilling ved Soghanlü-Dagh og var derfra rykket til Bajasid. 19,000 Mand under Ismail Pasha afslog 26. Juni ved Zevin et Angreb af Melikov, og som Følge deraf maatte Kars'es Belejring hæves.

General Tergukasov's Kolonne var 28. Apr. naaet til Bajasid, som Tyrkerne rømmede 29. Apr., hvorefter han trængte mod Syd; 16. Juni stormede han den stærke Stilling ved Delibaba og afslog 21. Juni et Modangreb af Mukhtar med 15,000 Mand. Derpaa ilede han tilbage til Bajasid for at undsætte den og stormede 10. Juli de tyrkiske Indeslutningslinier, men maatte gaa tilbage mod Igdir.

Imidlertid havde Tyrkerne fremkaldt en Opstand i Abcharien og Terek-Daghestan. 5. Maj beskød en tyrkisk Flaade Poti og 12. Maj Suchum, der indtoges 16. Maj efter et Bombardement. I Slutningen af Maj var hele Kysten fra Kap Adler til Kap Drandy i tyrkisk Magt og Kuban-Omraadet alvorlig truet. Russerne fik da Forstærkning under General Alcharov, som 1. Juni afviste et Landgangsforsøg ved Sotscha og 13. Juni et kombineret Sø- og Landangreb paa Itori. 23. Juni sejrede han ved Merguli, og 27. Juni erobredes Otschomscheri. 31. Aug. besatte Russerne Suchum, og dermed endte Opstanden ved Kysten, medens den i Terek og Daghestan først undertryktes i Jan. 1878.

I Armenien foretoges i August en ny Troppefordeling og forstærkedes venstre Fløj ved Erivan samt Hovedkolonnen ved Kars-Floden. General Oklobschio afviste 13. og 24. Aug. samt 21. Septbr. Angreb af den fra Batum fremrykkende Derwish Pasha og besatte 28. Decbr. Chutzabani-Stillingen og Landet indtil Kintuschi-Floden.

I Midten af August havde Melikov samlet Hovedmassen af Alexandropol-Kolonnen i Lejren ved Kürüktara. Lige overfor stod Mukhtar i en uangribelig Stilling. 25. Aug. afvistes vistnok Tyrkernes Angreb, men Kisil Tepe tæt foran de russiske Linier forblev i Tyrkernes Besiddelse. 2. Oktbr. angreb Melikov den tyrkiske Stilling uden Held fra Nord og gik 4. Oktbr. tilbage til Lejren. Et nyt Angreb 15. Oktbr. under Storfyrst Michael endte med Fjendens fuldstændige Nederlag ved Aladscha-Dagh. Mukhtar ilede med 6,000 Mand fra Kars mod Soghanlu-Dagh og blev slaaet af General Heimann, der 4. Novbr. stormede den foran Erzerum liggende stærke Stilling Deve-Bojum. Erzerum holdt sig dog under hele Krigen og besattes først af Russerne ifølge Freden af St. Stefano. Derimod stormede Russerne Fæstningen Kars Natten til 18. Novbr. efter Sejren ved Aladscha-Dagh. (Litt.: *The war correspondent of the* »Daily News« [1877]; *The war between Russia and Turkey to the fall of Kars* [Leipzig 1878] samt flere af de ovenfor nævnte Værker). *P. Nw.*

Russŭla se Skørhat.

Rust dannes paa blankt Jærn ved den forenede Virkning af Luftens Ilt, Kulsyre og Fugtighed, idet der intermediært dannes Forbindelsen $Fe(HCO_3)_2$, som efter forudgaaende Spaltning i $FeCO_3$, Kulsyre og Vand, iltes til Jærntveiltehydrat under Dannelse af Kulsyre; Kulsyren forvandler i Forening med Vandet en ny Mængde Jærn til Jærnbikarbonat, og Processen fortsættes da som angivet. Smaa Mængder af andre Syrer virke ligesom Kulsyre. Rustdannelsen foregaar i Begyndelsen langsomt, senere med tiltagende Hastighed. R. har Sammensætningen $2Fe_2O_3 . 3H_2O$. Man beskytter Jærn mod at ruste ved Overstrygning med neutrale Fedtstoffer, tørrende Olier, Tjære eller ved Fortinning eller Forzinkning o. l. *O. C.*

Rustand (*Tadorna casarca*) se Ænder.

Rustem, persisk Folkehelt. Den iranske Sagnhistorie, som den foreligger i Firdusi's »Kongebog«, viser os R. som en vældig Kæmpe, der stadig gør Underværker i Kampen med Arvefjenden, de mod Nord boende Turanere. Da R.-Sagnene ikke kendes af den ældste Kilde til iransk Sagnhistorie, Avesta, maa de betragtes som en i Seistan (sydvestlige Afghanistan) hjemmehørende Sagnkreds, som senere er bleven optagen i den egentlige oldiranske Sagnhistorie. *A. C.*

Rustem Pasha, tyrkisk Statsmand, død 1562, var Storvesir i den sidste Del af Suleiman I's Regering. Han var en energisk, men barsk Personlighed; fortrinsvis er hans Navn knyttet til de

blodige Optrin i Sultanens egen Familie, idet dennes Yndlingshustru, Khwaresm Sultane (eller med sit oprindelige, europæiske Navn Roxelane) for at sikre sin egen Søn Tronfølgen ved R. P.'s Hjælp lod hans ældre Broder rydde af Vejen. I politisk Henseende betegner R. P.'s Navn den Periode, da Forfaldet allerede begynder at indsnige sig i det osmanniske Rige, selv om udadtil Glansen endnu opretholdes. *F. O.*

Ruster, Vinene fra Omegnen omkring Byen Rust i det ungarske Komitat Oedenburg. Produktionen omfatter særlig meget fine Ausbruch-Vine (se Ausbruch). *K. M.*

Rust i, Olav, norsk Maler, er født 29. Marts 1850 i Vannelven (Søndmør). Han fik sin kunstneriske Uddannelse i Kjøbenhavn og München og udstillede i Christiania Kunstforening enkelte Studier og Genrebilleder, men af hans senere maleriske Produktion har Offentligheden kun set lidet. Til Værket >Det norske Folk i det 19. Aarh.« [Chra. 1902] har han leveret en Række fortrinlige Tegninger af norske Bondetyper, der udmærke sig ved en ypperlig Karakteristik og en overlegen Teknik. Han bor f. T. (1903) ved Bergen, hvor han har en Tegneskole og er Formand i Kunstforeningens Bestyrelse. Hans Hustru, Frida Rusti-Holck, maler ogsaa og har senest udstillet paa Statens Udstilling i Christiania 1903 (»Landsmaal-forfatteren Selan læser for Børnene«). *Fr. O.*

Rusticität (lat.), plumpt, bondsk Væsen.

Rustige, Heinrich Franz Gaudenz v., tysk Maler, født 12. Apr. 1810 i Werl (Westfalen), død 11. Jan. 1900. R., hvis Kunst i høj Grad bar Præget af Studietiden i Düsseldorf, var en flittig Maler (Historie- og Genrestykker, Portrætter og Landskaber); malerisk set stod hans Billeder ofte grumme lavt (f. Eks. det i Kjøbenhavn 1897 udstillede »Bryllup ved Rhinen«). Uden at naa op i første Linie vandt han dog ikke ringe Anseelse i Tyskland; en lang Tid var han Professor ved Stuttgart's Kunstskole. Til Berlin's Nationalgaleri kom »Bøn ved Uvejr«, til Stuttgart-Gal. »Alba i Rudolstadt«. *A. Hk.*

Rustika (af lat. *rusticus*, landlig) kaldes et Murværk af utilhugne eller raat tilhugne Kvadersten paa Grund af dets kraftige, djærve og landlige Karakter. Det efterlignes hyppig i Puds af Kalk eller Cement. R. har naaet sin skønneste Udvikling i den toskanske Renaissancearkitektur, f. Eks. Palazzo Pitti. R. adskiller sig fra Bossage (Kvadermur) ved Kvadernes kraftigere Fremspring. *E. S.*

Rustiques figulines [rystikfigyli'n], fransk Benævnelse paa de af Palissy (s. d.) frembragte Fade og Kar med Afstøbninger over Blade, Smaadyr o. s. v.

Rustmester, Embedsmand i det danske Artilleri, henhører til Officianterne og har Rang med Kaptajner. Han var tidligere Forvalter og Regnskabsfører for Rustkammerbeholdningen samt Bestyrer af Geværfabrikken; siden 1895 er han Bestyrer af Haandvaabenværkstederne. *H. H.*

I Norge er R. en civil-militær Embedsmand med Sekondløjtnants Rang. Han er Felttøjmesterens Assistent ved Overtilsynet med Armeens Beholdning af Haandvaaben og har selv det direkte Tilsyn med Hovedarsenalets Haandvaaben. *K. F.*

Rustning er Fællesbetegnelse for alle de forskellige Dele, hvormed Krigeren i tidligere Tider beskyttede sit Legeme mod Modstanderens Hug og Stød. Hvor tidlig saadanne Beskyttelsesmidler ere blevne anvendte, er det ikke let at afgøre; dog kan man med nogenlunde Sikkerhed gaa ud fra, at allerede i Stenalderen, hvor Angrebsvaabnene hovedsagelig vare af Sten, har Huden af forskellige Dyr med Haarlaget udad været anvendt som en Slags Beskyttelse for Overkroppen i Forbindelse med et Skjold af flettede Vidjer overtrukket med Dyrehud. Ved Bronzens Fremkomst er dertil for Hovedets Vedkommende føjet først en Ring eller et Baand, senere en Hjælm af enkel Form. Og saaledes ere efterhaanden R.'s forskellige Dele fremkomne. Forskelligt Materiale har selvfølgelig været anvendt: saasom Læder kogt i Olie, med Hamp polstrede Lærredsplader — der atter kunne have paasyede eller paanittede Læderremme, Ringe eller Skæl af Bronze eller Jærn, Ringfletværk, større udhamrede Bronze- eller Jærnplader — og sluttelig den af mange smaa og store Staalplader bestaaende fuldstændige R., hvis Levning Kyrasset endnu til vore Tider har været i Brug ved Kyrasserregimenterne.

Fig. 1.

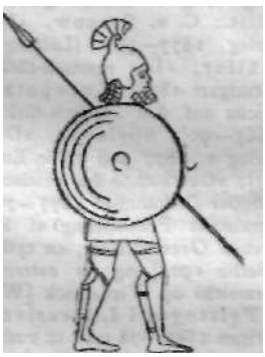

Ca. 1100 Aar f. Chr.

Da Udviklingen ikke overalt samtidig har staaet paa samme Trin, saa har dette heller ikke været Tilfælde for R.'s Vedkommende. I de gamle asiatiske Kulturstater, i Ægypten, Grækenland og Rom, havde R. saa godt som gennemløbet alle Udviklingsstadier — naar undtages den fuldstændig leddede Staalskinnerustning — inden Europa's øvrige Kulturfolk endnu havde taget R. i Brug. Det skal saaledes anføres, at allerede ca. 2000 Aar f. Chr. vare assyriske Krigere iførte R. af Læder eller Metal (Fig. 1) ifølge samtidige Relieffer; endogsaa Hestene vare pansrede. Fra ca. 1500 Aar f. Chr. har man Afbildning af en Panserskjorte med Skæl fra

Fig. 2.

Ca. 500 Aar f. Chr.

Ægypten og opbevarede Levninger af en anden fra samme Tidsrum.

De græske Krigere bare omkring Aar 1000 f. Chr. Hjælm, Ryg- og Brystplade samt Benskinner af Bronze (Fig. 2). Etruriske og romerske Krigere vare ca. 600 Aar f. Chr. udrustede paa lignende Maade; senere afløstes dog Kyrasset — Bryst- og Rygplade — af Læderrustningen (*Lorica*), Fig. 3. Det svære persiske Rytteri under Arsasiderne og Sassaniderne fra ca. 250 Aar f. Chr. til ca. 600 e. Chr., der var berømt, var baade for Rytters og Hests Vedkommende fuldstændig pansret med Ringpanser fra Hoved til Fod, Hjælm med Visir, Skjold, Lanse etc., ganske som den senere europæiske Middelalders Ridder.

Fig. 3.

Ca. Aar 14 e. Chr.

Med Hensyn til den særlig europæiske R.'s Udvikling er den i de første Tider meget vanskelig at bestemme, da der kun findes saa faa og spredte Levninger og Gengivelser. Dog er det temmelig sikkert, at det i Begyndelsen kun var Konger og andre Stormænd, der bare saadanne kostbare Genstande, medens den store Krigermængde har maattet nøjes med Hjælm og Skjold. Først i 6.—7. Aarh. bliver R. almindeligere, gaar efterhaanden over til at være et Kendemærke for de besiddende Klasser, Adelen, og faar dermed bestemtere Karakter. I Begyndelsen dækkede man kun Overkroppen, senere kom Arm- og Benskinner til.

Fig. 4.

Bingpanser (Brynje).

Man kan i Alm, sige, at den saakaldte Brynje (brogne, Brunne) eller Panseret alene var i Brug til Udgangen af 12. Aarh., Brynjen i Forbindelse med Pladen (i Panser og Plade) til godt ned i 14. Aarh. og sluttelig den fuldstændige Skinnerustning derefter indtil henimod Slutn. af 17. Aarh.

Samtidig med disse optræder Panserjakken (Brigantinen, Korazin, Panserkyras), hvor Skællene, der ere rundede, anbringes indvendig paa et Ydre af Fløjl eller Silke, saa den lignede en Vams og kun naaede til Livet.

I 16. Aarh. bliver Benævnelsen Harnisk for R. almindelig.

Brynjen gaar sikkert langt tilbage i Tiden. Den bestaar af flere Lag polstret Lærred, der enten kunde være forsynet med mindre paasyede Ringe ved Siden af hinanden (Fig. 4) eller med ovale Ringe, der ligesom Kæder greb halvt ind over hinanden i parallelle Rækker, med paasyede eller paanittede Læderremme, tillige forsynet med en stor Nitte i hver Firkant (Fig. 5), eller endelig med paasyede eller paanittede Skæl (Fig. 6). Den egentlige Ringbrynje, der bestod af et

Fig. 5.

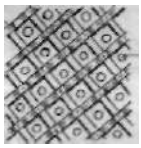

Remmepanser (Brynje).

Fig. 6.

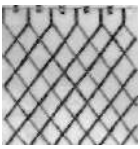

Skælpanser (Brynje).

Fletværk af ganske smaa nittede Jærn- eller Staalringe, hver enkelt samlet med 4 andre, optræder først i Europa omkring Aar 1000 i sparsomme

Fig. 7.

Skælbrynje, 7. Aarh.

Eksemplarer, men fortrænger efterhaanden de andre Brynjearter. Den var ens paa begge Sider og havde intet Underlag af Lærred, var altsaa gennemsigtig.

Fig. 8.

Normannisk Ridder, 11. Aarh. (Rembrynje).

Brynjen var i Begyndelsen kort med meget korte Ærmer, forsynet med den fastsiddende Brynjehætte, Halsbrynjen eller Kapuzen, hvorover bares den lille koniske Hjælm (Fig. 7, merovingisk Ridder fra 7. Aarh.). Efterhaanden blev Brynjen længere, fik længere Ærmer, blev opslidset, og den koniske Hjælm fik Næseskærm. I 11. Aarh. blive Brynjehoser tilføjede, og Ærmerne naa Haandledet, ligesom Læggene beskyttes ved Læderremme vundne om Læderstrømper (Fig. 8).

I 12. Aarh. begynder Ringbrynjen eller Ringskjorten at blive langt mere almindelig blandt det fornemmere Ridderskab, medens stadig Lærredsbrynjerne af de forskellige Arter anvendes af de ringere Riddere

og andre Krigere. Ringbrynjen forsynes nu baade med vantelignende Handsker, med kun een **Tommelfinger** samt **Brynje**hoser med Fødder. Den bares over en polstret og gennemsyet Underklædning. Den koniske **Hjælm** afløses af **Kede**1**huen** og Kappen, en lille flad **Baret** af **Jærn**, der bares under **Ringhætten** og uden over en polstret Lærredsbaret. Senere fremkom Tøndehjælmen, der hvilede paa Skuldrene og bares uden paa hele den øvrige Hovedbeklædning. Den var oftest fast spændt baade for og bag. Tillige begynder smaa Plader af Læder eller Jærn at beskytte Albue og Knæled (Fig. 9). Hesterustning af Læder eller polstret Lærred fremstaar.

Pig. 9.

13. Aarh. (*a* Læderskinner).

Fig. 10.

14. Aarh.'s Slutn. (*a* Læderskinner, & Metalskinner, c Hesterustning, Læder eller Metal).

Brynjen var vel i Forbindelse med den øvrige Udrustning modstandskraftig mod Pileskud og Hug, men kunde ikke modstaa Lansestød, der afværgedes med Skjoldet.

Fig. 11.

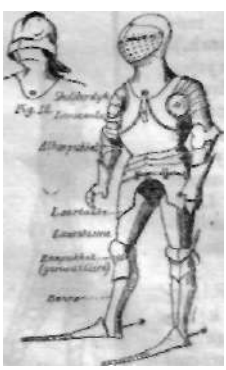

15. Aarh.

Derfor anvender man i **13.** Aarh. **Brynjen** i Forbindelse med Pladen, der bares uden over Brynjen. Den var af Læder, kogt i Olie, og havde paa Indersiden lange Metalskinner paanittet, saa **Nittehovederne** vise sig udvendig. Senere bares paa Brystet endnu en Plade af Jærn (Brystpladen). Efterhaanden blev **Brystpladen** større, og i 2. Halvdel af **14.** Aarh. forsvandt Læderpladen fuldstændig, da Rygpladen tillige indføres og dermed Kyrasset eller Kyrritset fremkom. Endnu i Slutningen af **14.** Aarh. anvendes dog Læder i Form af Skinner til Beskyttelse for forskellige Legemsdele ligesom til Hesterustningerne. Tillige er nu **Lanseanlægget** taget i Brug.

I **14.** Aarh. begynder **Skinnerustningerne** at udvikle og brede sig, idet først Benene beskyttes, derefter Armene, ligesom Hjælmen forsynes med bevægeligt Visir (Fig. 10). Uden over saavel Ridderens som Hestens R. bares i Reglen for Riddernes Vedkommende en Kjortel, for Hestens et Skaberak, prægtig udsyede.

Saaledes udvikler sig efterhaanden **den** smukke gotiske R. med det hvælvede og leddede Bryst samt Rygstykke eller -plade, fuldstændige Arm- og Benskinner, Skulderstykker, **Albuepukler**, Knæpukler (*genouillère*). Laartasker, Jærnsko etc., leddede Kamphandsker i **Vante**form eller med Fingre. **Alt** af Jærn eller Staal. Ringskjorten bares dog hyppig under R. til Beskyttelse for de aabne Steder ved Armhulen og Albu. I første Tilfælde tillige dækket ved smaa **Skjolde** fastholdt ved Remme. Halsen dækkedes af Halskraven, under Bryst- og Rygpladen; den bar i Grunden hele R. **Ringskjorten** dækker ogsaa Skridtet, tit i Forbindelse med en leddet Beskyttelse, **Lemskærmer.** Under Ringskjorten bares atter en **Lærredsunderklædning.** Til denne fastgjordes ved **Læderbaand** saavel **Overarmsrørene** som **Laarskinnerne.** Den kaldes *Gambeson* eller *Gamboisson* i Frankrig. Panserskoene skiftede efter Moden for Klædedragten, lange spidse, brede, flade o. s. v. Hjælmen var enten nærmest kugleformet med bevægeligt Visir, fastholdt til Bryst og Rygpladen ved Spænderemme, eller ogsaa var Hjælmen en skaalformet Hue (Fig. **12**) — Salade — med lav Kam og Øjenspalte. Underansigtet dækkedes da af Forhjælmen (Barthaube), der med en Bolt med Møtrik eller Split fastholdtes til **Brystpladen.** Den gotiske R. (se Fig. **11**) afløses omkring Aar **1500** af den **maximilianske** eller majlandske kannelerede R., der derved blev stivere og lettere. Den har Navn efter **Kejser**

Fig. **18.**

Ca. **Aar** 1500.

Fig. 14.

17. Aarh.'s **Beg.**

Maximilian I og har intet med Majland eller Milano at skaffe, da den er af tysk Oprindelse (Fig. 13).

Renaissancens R. bliver sværere, navnlig Brystpladen eller Brystharnisket, for bedre at modstaa de forbedrede Skydevaaben. Brystpladen forlænges, gøres fladere og tager — ligesom hele R. — Form efter Klædedragten. Allerede nu begynder Benskinnerne at forsvinde og erstattes af svære Støvler. En overordentlig Kunstfærdighed ved Forarbejdelsen af Vaaben i dette Tidsrum gør sig gældende. Hyppig — især for Italien's Vedkommende — tagende Antikken til Forbillede.

Fig. 15.

Ca. 1640.

I 17. Aarh. forfalder R. fuldstændig, bliver for at dække mod Skud sværere og sværere, klodset og tung (100—130 Pd.) (Fig. 14), indtil den henimod Midten af 17. Aarh. i Hovedsagen afløses af Køllerten af Læder med Ringkraven og Burgunder-Kappen (Fig. 15), indtil Ringkraven — oftest smukt graveret og smykket — som en militær Pryd bliver ene tilbage.

Hvad Fodfolksrustningen angaar, da har den selvfølgelig i de forskellige Tidsaldre lignet Rytterens eller Ridderens, men har baade været tarveligere og lettere, ligesom den i Reglen har manglet baade Arm- og Benskinner. Dog skal nævnes Bueskytterustningen, en Brigantin (se under Langbue) og Landsknægtsrustningen med Spangerelaksler (Skulderstykker) (Fig. 16), fordi de vare reglementerede for større Hærdele.

Fig. 16.

Landsknægt ca. 1520.

Turneringsrustningen var enten en til Turnering særlig konstrueret R. (se Fig. 17), der var langt sværere end Krigsrustningen, eller Krigsrustningen anvendtes forstærket med forskellige Rustningsdelele saasom en ekstra Brystplade, en Forhjælm, stærkere Skulderstykker, Handsker etc. Fig. 17 viser et saakaldet Stikketøj, fordi der anvendtes skarp Od; ellers var Reglen, at Lansen, der var meget svær, var forsynet med en lille tregrenet Od (Kronen). Ved det fremstillede Stikketøj blev i Reglen Benene beskyttede af Sadelens to Forsider, der gik langt ned og fuldstændig dækkede Benene. Turneringer vare allerede i Brug i II, Aarh.

Selvfølgelig ere Tidsangivelserne for de angivne Rustningsarter kun omtrentlige, da de forskellige Former gik over i hinanden. Illustrationerne ere tegnede efter Gengivelser efter gamle samtidige Manuskripter, Relieffer, Gravsten og efter Naturen. *C. H.*

Fig. 17.

Stikketøj (Turneringsrustning) ca. 1500. Lansen er ved Punktering vist anbragt i det dobbelte Anlæg. Højre Arm og Skulderbeskyttes ved Lanseskjoldet(punkteret).

Rustning, d. e. rustet Tjeneste. Se Rostjeneste.

Rustschuk, Ruščuk, Russe, By i Bulgarien, ligger paa den højre Bred af den her 1,300 M. brede Donau lige over for den rumænske By Giurgevo. (1893) 28,121 Indb., der udgøres af en Blanding af Bulgarer, Tyrker, Rumæner, Jøder, Armenier og Grækere. R. spiller en Rolle som Handelsby og staar ved Jærnbaner i Forbindelse med Varna og Bukarest; men den har dog tabt sin Hovedbetydning, efter at den ifølge Berlin-Traktaten er nedlagt som Fæstning. Allerede Romerne havde en Militærstation, Prisca, i Nærheden af R.; men selve R. blev først af Vigtighed, da Tyrkerne i 16. Aarh. havde omskabt den til en stærk Fæstning, der navnlig 1810, 1854 og 1877—78 var et Stridens Æble mellem Tyrkere og Russere. *H. P. S.*

Rustsvampe (*Uredinaceae*), Svampefamilie, der nærmest maa henregnes under Protobasidiomycetes (s. d.). Samtlige Arter ere udprægede Snyltere, som leve paa Blomsterplanter og Bregner; trods talrige Forsøg er det endnu ikke lykkedes at bringe dem til Udvikling uden for den levende Værtplante. Myceliet er intercellulært og forsynet med Haustorier; i de simpleste Tilfælde er det indskrænket til smaa Pletter paa Blade, unge Stængler o. s. v.; det kan dog hos mange Arter gennemvæve større Vævmasser eller hele Skud; i sidste Tilfælde er det hyppig perennerende, saaledes at en angreben fleraarig Plante Aar efter andet udvikler syge Skud; Myceliet virker svækkende og til Slutning dræbende paa de angrebne Væv; hos nogle Arter kan det pirre Værtplanten til Udvikling af Misdannelser (Svulster, Heksekoste o. l.) eller fremkalde Dværgvækst.

Paa Myceliet fremkomme Formeringsorganerne, der hos R. ere udviklede i en Rigdom, som næppe hos nogen anden Svampegruppe; man skelner mellem følgende Hovedformer: 1) Basidiefrugterne (ogsaa kaldet Teleutosporer), der ere de for R. mest karakteristiske Organer; de udvikles som Opsvulminger paa Enderne af visse Hyfer (se Fig. 1 *A*), der deles i 1—flere Rum,

faa tykke, oftest mørkfarvede og lagdelte Vægge; Basidiefrugterne spille i Reglen en vigtig Rolle som Overvintrings- eller Hvileorganer (»Vintersporer«, »Hvilesporer«); de løsrives oftest ikke fra Værtplanten, men blive siddende, til de spire;

Fig. 1.

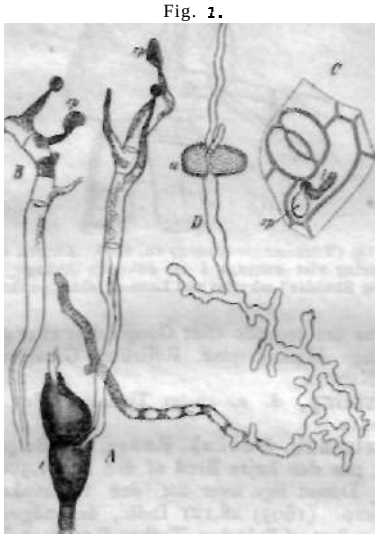

Puccinia graminis. *A* spirende Basidiefrugt, *B* løsreven Basidie med Basidiesporer (*sp*), *C* Overhud af Berberisblad med spirende Basidiespore (*sp*), *D* spirende Uredospore.

der dannes da (Fig. 1 *A* og *B*) fra hvert Rum en kort Hyfe (Basidie), som snart afslutter sin Vækst; derefter deles den ved Tværvægge i 4 Rum, som hvert udsender en kort Sidegren, i hvis Spidse der afsnøres en kugleformet eller bønneformet Basidiespore; Basidiesporerne løsrives, spredes og spire let, hvorefter Spirehyferne paa de passende Værtplanter trænge direkte ind i Overhudcellerne (Fig. *C*).

Fig. 2.

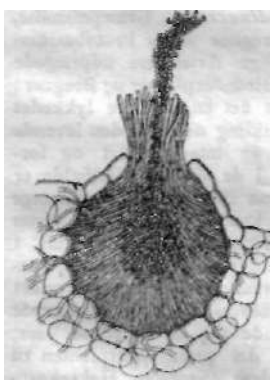

Mikropyknide af *Uromyces Pisi* paa Vortemælk. Foroven træde Pyknokonidierne frem af Pyknidens Hals.

2) Mikropyknidерne ere smaaPyknider (Fig. 2), i hvis Indre der udvikles Pyknokonidier; disse kunne spire, men deres videre Skæbne er ganske ukendt; tidligere antog man, at de spillede en Rolle ved Befrugtningen, og kaldte dem derfor Spermatier og Pykniderne Spermogonier; senere Undersøgelser have vist, at der hos R. ikke kan paavises nogen kønnet Formering; Mikropykniderne optræde aldrig alene, men ere stedse Forløbere for andre Formeringsorganer. 3) Skaalrustsporerne udvikles altid i Kæder og ere i Reglen omgivne af et bæger- eller skaalformet Hylster (Fig. 3); dette Stadium opfattedes tidligere som en særlig Slægt: *Aecidium*, eller *Roestelia*, naar Hylsteret var særlig ejendommelig udviklet (se Gymnosporangium); hos *Melampsora* o. a. ere Skaalrustsporehobene nøgne (*Caeoma*). Disse Sporer spire i Reglen uden nogen Hvileperiode, og Spirehyferne trænge ind gennem Spalteaabningerne. 4) Uredosporerne (Sommersporerne) dannes enkeltvis ved Afsnøring fra Spidsen af Hyfer; de ere encellede (Fig. 4), oftest vortede eller piggede og forsynede med flere Spirehuller; Celleindholdet er gulbrunt eller rødligt, hvorfor disse Sporer ofte give den angrebne Plantedel et rustfarvet Skær; Uredosporerne dannes i store Mængder og spire let, hvorfor de især bidrage til R.'s Spredning over store Arealer; Spirehyferne (Fig. I *D*) trænge ind gennem Spalteaabningerne og danne et Mycelium, som efter 8—10 Dages Forløb igen frembringer et nyt Sporekuld, og saaledes fortsættes det Sommeren igennem, til Udviklingen standser med Udvikling af Basidiefrugter.

Fig. 3.

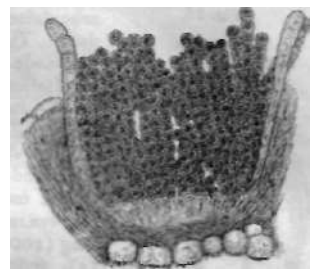

Skaalrust af *Puccinia* sp. paa Solbær. Længdesnit.

Hos mange Arter af forskellige Slægter findes alle de nævnte Formeringsorganer, som da afløse hinanden i den nævnte Rækkefølge. Andre Former mangle Skaalrustsporer, andre Uredosporer, og atter andre have kun Basidiefrugter; i sidste Tilfælde mangle Basidiefrugterne hyppig deres Hvileperiode, og der kan da i Aarets Løb fremkomme talrige Generationer af dem.

Fig. *i*.

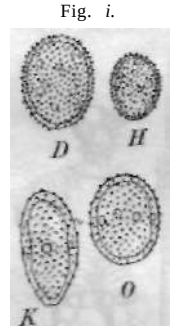

Uredosporer af forskellige Rustsvampe. *D*: *Puccinia glumarum* paa Hvede, *K*: *P. graminis*, *O*: *P. Sorghi*.

I Overensstemmelse med deres strengt parasitiske Levemaade ere de fleste R. stærkt værtbundne o: de findes kun paa en enkelt eller nogle faa Værtplanter og kunne fra disse ikke overføres paa andre. Hos flere Former er dette *idet* eneste Kendemærke, det har vist sig, at mange af de gamle, mere omfattende Arter maa deles i flere ny, bestemte alene ved deres Infektionsevne (»Biologiske Arter«).

Flere (ca. 100) Arter have et regelbundet Værtskifte (Heteroici), saaledes at nogle Sporeformer optræde paa een Værtplante, andre paa en derfra meget forskellig (f. Eks. hos *Puccinia graminis* findes Uredo og Basidiefrugter paa Græsser, Mikropyknider og Skaalrust paa Berberis o. s. fr.); inden for de enkelte Led i Værtskiftet

ere disse Arter dog lige saa værtbundne som de ikke værtskiftende. Om Værtskiftets Nødvendighed hersker der for Tiden ret delte Meninger; adskilligt synes dog at tyde paa, at det ikke er saa strengt nødvendigt som tidligere antaget, saaledes at Sporeformerne hos den ene Vært kunne udvikles uden den andens Mellemkomst. Til at forklare dette nærmere har Eriksson opstillet den saakaldte »Mykoplasma«-hypotese; efter denne skulde der mellem Vært og Snylter være et saa inderligt Samliv, at deres Celler danne et fælles »Mykoplasma«, af hvilket Svampen først udskiller sig, naar gunstige Forhold for dens Trivsel komme til Veje; Eriksson har dog ikke formaaet at tilvejebringe fyldestgørende Beviser for Eksistensen af »Mykoplasmaet«; de Iagttagelser om Rustformernes Optræden i det fri, som ligge til Grund for Hypotesen, indeholde dog sikkert adskillige rigtige Momenter.

R. har en overordentlig stor økonomisk Betydning, idet de fremkalde særdeles farlige epidemiske Sygdomme hos mange Kulturplanter. Se i øvrigt Specialartiklerne: Puccinia, Uromyces, Phragmidium, Gymnosporangium, Melampsora, Coleosporium. (Litt.: Rostrup, »Plantepatologi« S. 233 ff.; Engler og Prantl, »Natürl. Pflanzenfamilien«, I, 1, ** S. 24 ff.). *F. K. R.*

Ruszt, By i det vestlige Ungarn i Komitatet Odenburg, 15 Km. N. N. 0. f. Odenburg ved venstre Bred af Neusiedel-Søen, har (1890) 3,800, hovedsagelig tyske Indbyggere. Bekendt Vinavl. *Joh. F.*

Rut, Hrut (latiniseret *Ruta*), Rolf Krake's Søster, gift med Bjarke. *A. O.*

Rata se Rutaceae.

Rutabāga eller, som den nutildags almindelig kaldes, Kaalroer, er en i Landbruget højt skattet Rodfrugtart, som navnlig i de senere Aar har bredt sig stærkt i Jylland, medens den paa Øerne kun forholdsvis sjældnere dyrkes. Da den i Foderværdi kommer Runkelroerne nær, er den et fortrinligt Vinterfoder til Malkekøer og Ungkvæg, og naar den ikke angribes af Meldug eller Bladlus, giver den i Reglen lige saa stort Udbytte som Runkelroer. Sidstnævnte fordrer mere Varme end Kaalroer, og i kolde regnfulde Sommere ere derfor Kaalroer fordelagtigere. Af Sorter dyrkes rund gul med grønligt Hoved og rund gul med rødt Hoved. Frøet saas sidst i April eller først i Maj med 60 Cm. mellem Rækkerne, og de unge Planter udtyndes til 30—40 Cm. Afstand i Rækkerne; paa mager sandet Jord anvendes lidt mindre Afstand.

Til Frøavl maa man sikre sig Frø af en god Stamme. Jorden renhakkes ved gentagen Behandling med Plov, Harve og Tromle. Rigelig Gødning paaføres saa tidlig, at den kan være nedpløjet sidst i Juli, da Frøet skal saas. Stamfrøet udsaas med samme Afstand mellem Rækkerne som ovenfor angivet. Hvis Planterne komme for tæt op, udtyndes de til 8—10 Cm., og Jorden holdes ren med Haandhjulhakke og senere med Hestehakken. I strenge Vintere med megen Barfrost kunne Planterne fryse bort, men som Regel tage de ikke Skade af Vinteren, hvis de om Efteraaret have naaet en passende Størrelse. Om Foraaret maa der atter køres med Hestehakken mellem Rækkerne, og Ugræsset i Rækkerne fjernes med Haandhakker. Naar største Delen af Frøkornene, sidst i Juli eller først i August, have antaget en brunlig eller sort Farve, afskæres Frøstænglerne og lægges med Toppen vendt mod Solen for at eftermodne. Efter at Frøet er aftærsket, henlægges det paa et Loft eller lignende Sted med Gennemtræk i et tyndt Lag og kastes jævnlig med Skovl. Efter at være renset fyldes Frøet i Sække, og man anbringer en Stok i hver Sæk, for at man kan sikre sig imod, at det tager Varme. Hvis Stokken er varm, naar man tager den op, maa Frøet hældes ud af Sækken og atter henligge nogle Dage paa et Loft for at tørres. *L. H.*

Rutacēae, Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Terebinthinae*, mest Træer eller Buske med spredte, sjælden modsatte, delte eller sammensatte Blade, der ligesom andre Dele ere rige paa Kirtler med æterisk Olie; disse vise sig ved gennemfaldende Lys som klare Punkter over hele Bladfladen eller langs Randene. Blomsterne sidde i Stande af forskellig Art og ere oftest regelmæssige, tvekønnede og undersædige. De have 4 eller 5 Bæger- og Kronblade, dobbelt saa mange Støvdragere, af hvilke nogle ere Staminodier; mellem Støvdragerne og den af oftest 4 — 5 Frugtblade sammensatte Frugtknude findes en Honning udskillende Skive eller Ring. Bestøvningen sker mest ved Insekters Hjælp, hvilket begunstiges ved forskellige Forhold i Blomsternes Bygning. Frugtknuden er enten dybt delt (furet) og har grundstillede Grifler, som ere mere eller mindre sammenvoksede; Frugtbladene kunne endog være helt fri. Eller den er kun lidet furet og udstyret med en endestillet og udelt Griffel. I det første Tilfælde deler Frugten sig i 4—5 eller færre læderagtige Delfrugter eller bliver en Art Kapsel, i alt Fald med faa Frø; i andet er den en Stenfrugt eller et mangefrøet Bær; dette sidste finder Sted hos Gruppen *Aurantieae*, der bl. a. omfatter Slægten *Citrus* (s. d.). Frøene have eller mangle Frøhvide. R. tæller over 800 Arter, der alle leve i varme Lande. Arter af *Citrus* o. a. ere vigtige Frugttræer i alle civiliserede Lande, medens Indholdet af bitre Stoffer (i Barken) og den æteriske Olie betinger Anvendelsen af visse Arter som Lægeplanter. Veddet af mange er haardt og smukt, godt egnet til Drejerarbejde.

Ruta L., fleraarige Urter eller Halvbuske af stærk Lugt med hele eller fjersnitdelte Blade og gule eller grønlige Blomster i kvastformede Stande. Blomsterne have et blivende Bæger, og Kronbladene ere i Randen indbøjede, tandede eller frynsede; 4—5 Frugtblade, dannende en dybt 4—5-lappet Frugtknude med en midtstillet Griffel. Frugten er en 4—5-lappet Kapsel. Ca. 40 Arter. *R. graveolens* L. (Rude, Vin-Rude, Have-Rude), fleraarig Urt, blaagrøn og af modbydelig Lugt, naar en Højde af 90 Cm. Den har dobbelt eller stærkere fjersnitdelte Blade og gullige Blomster, der ere 4-tallige undtagen Endeblomsten, som er 5-tallig. Den vokser paa tørre, stenede Steder i Sydeuropa, og dyrkes i Haver til Indfatning. Fra gammel Tid af har den været højt anset som Lægeplante, benyttet til Lægemiddel og Husraad af forskellig Art; hos Romerne tjente den ogsaa til Krydderi og

skal endnu være brugt til Gemyse i Sydeuropa. Ogsaa andre Arter blive anvendte paa samme Vis. Saften af *R. montana* L. (Bjærg-Rude) har endnu stærkere Virkning end af ovennævnte; den angriber endog Huden kraftig. *A. M.*

Rute, By i det sydlige Spanien, Provins Cordoba, ligger ved den vestlige Fod af Sierra de Priego 73 Km. S. S. 0. f. Cordoba. (1900) 10,740 Indb. R. har frugtbare Omgivelser, hvor der tillige drives Marmorbrud og findes Rester af en vestgotisk Fæstning. *H. P. S.*

Rutebœuf [rytbö'f], fransk Digter, levede i 13. Aarh. (omtr. 1230—80). Han var et originalt og friskt Talent med udpræget Paris-Esprit. Sin Samtid, som han hyppig var paa Kant med, har han bedømt med klog og overlegen Spot. I bidende Satirer, der vise stor versifikatorisk Lethed, har han behandlet Spørgsmaal som Baronernes Stilling til Korstogene, Kirkens Forhold til Staten, Munkenes Pengegridskhed, o. s. v. Desuden har han skrevet vittige *fabliaux* og en Ræveroman, opbyggelige Digte, to Helgenliv og et Mirakelspil om den hellige Théophile (Sidestykke til Faust-Sagnet). R.'s Værker ere udgivne af A. Jubinal [3. Bd., Paris 1874—75] og Kressner [Wolfenbüttel 1885]. (Litt.: L. Clédat, *Rutebœuf* [Paris 1891]). *Kr. N.*

Ruth, lille Skrift i gl. Test., Affattelsestiden ganske usikker, som fortæller en Tildragelse fra Dommerperioden. En bethlehemitisk Familie drager under en Hungersnød til Moabitternes Land. Efter. Faderens Død gifte de to Sønner sig med de moabitiske Kvinder Orpa og Ruth. Efter Sønnernes Død rejser Moderen Noomi tilbage til sin Hjemstavn, Ruth hænger med saadan Kærlighed ved Svigermoderen, at hun forlader Fædreland og Slægt for at følge hende. Ruth bliver en af sin afdøde Mands Slægtninge Boas'es Hustru og bliver ved ham Bedstemoder til Isai, David's Fader. *V. O.*

Ruthardt, Adolf, tysk Musiker og Musikforfatter, er født 9. Febr. 1849 i Stuttgart, levede en Aarrække i Geneve og blev 1886 Lærer i Klaverspil ved Konservatoriet i Leipzig. Ved Siden af sin Lærer- og Komponistvirksomhed (særlig Kammermusik) er R. optraadt som Musikforfatter (»Das Klavier, ein geschichtlicher Abriss«, »Chormeisterbüchlein«, Nyudgave af Eschmann's »Wegweiser durch die Klavierlitteratur«) og som Kritiker. *W. B.*

Ruthēner, en i nyere Tid i Østerrig opkommen Benævnelse paa Lillerusserne i Østgalizien og tilstødende Egne af Ungarn, for at undgaa Navnet Russer. Smlg. Rusland, »Befolkning og Sprog«. *Vilh. Th.*

Ruthēnium, Ru = 101,5, et Grundstof, der hører til Platinmetallerne, findes i Platinmalme, i Osmiumiridium og i Laurit eller Rutheniumsulfid. Det blev opdaget 1845 af Claus. R. har en staalgraa Farve, er haardt og meget tungsmelteligt; det har Vægtfylden 12. I pulverformig Tilstand ilter det sig ved Glødning i Luften. Det er uopløseligt i de almindelige Syrer, men opløses i Kongevand, om end med Vanskelighed. Smeltes R. med Kaliumhydroxyd og Salpeter, dannes rutheniumsurt Kali, K_2RuO_4. Den fri Rutheniumsyre kendes ikke. Kaliumsaltet krystalliserer i sorte, grønligglinsende Prismer, som indeholde 1 Molecule Vand, og opløses i Vand med mørk, orangerød Farve; denne Opløsning bliver efterhaanden grøn under Luftens Indvirkning, idet der dannes rutheniumoversurt Salt. Samme Omdannelse finder hurtigere Sted ved Indvirkning af Kulsyre, Klor eller Brom. Rutheniumoversurt Kali, $KRuO_4$, svarer til manganoversurt Kali og danner sorte, metalglinsende Oktaedre, der opløses i Vand med mørkegrøn Farve. R. danner Ilterne RuO, Ru_2O_3 og RuOo samt Kloriderne $RuCl_2$ og $RuCl_3$. *O. C.*

Rutherford [rə'ðəfə.d], Lewis Morris, amerikansk Astronom, født 25. Novbr. 1816 i Morrisania (New York), død 30. Maj 1892 paa sin Landejendom Tranquility i Florida, indrettede sig et Privatobservatorium i New York og beskæftigede sig først med spektroskopisk Undersøgelse af Stjernerne. Sine Resultater har han samlet i en Afhandling i Silliman's Journal Bd. 35. Senere var R. mest optagen med at fotografere Solen, Maanen og Stjernerne og paabegyndte en Udmaaling af sine Fotografier af Pleiaderne og Præcepe; de bleve endelig reducerede og publicerede af Gould (s. d.); alle de øvrige i Aarene 1860—77 tagne 1,448 Negativer bleve 1890 skænkede til *Columbia College Observatory* i New York, og en Del af disse foreligge nu udmaalte og reducerede i en Række Publikationer fra dette Observatorium, samlet i Bindet »L. M. R.« [1 Bd., New York 1898]. Af R.'s øvrige Arbejder nævnes hans Delemaskine, hans Diffraktionsgitre, der vare de bedste, indtil Rowland (s. d.) kom med sine, og et til Udmaaling af fotografiske Plader specielt konstrueret Mikrometer. *J. F. S.*

Rutherglen [rə'ðəglen ell. rə'glen], By i det sydvestlige Skotland, Lanarkshire, ved Clyde og tæt ved Glasgow, har Bomuldsspinderier, Væverier, Fabrikation af Jærn- og Staalvarer samt Porcelæn og (1891) 13,083 Indb. *M. Kr.*

Ruthin [rə'ðin], By i det nordlige Wales, Denbighshire, ved Clwyd, har særdeles maleriske Slotsruiner fra 13. Aarh. og (1891) 2,760 Indb. *M. Kr.*

Ruths, Valentin, tysk Maler, er født 6. Marts 1825 i Hamburg. Med kendeligt Udspring fra Düsseldorf-Skolen (Schirmer) og med udpræget Sans for det storliniede og plastiske (Lessing) har hans Landskabskunst dog udfoldet sig i Selvstændighed, stemningsfin og farvetækkelig og til Tider med en ærlig Jævnhed i Naturiagttagelsen, der kan minde om visse ældre Hamburg-Malere (f. Eks. en Del Billeder fra det Hamburg, der forsvinder [Hamburg's Kunsthalle, der ejer mange af R.'s Værker]). Til hans Hovedværker regnes »Aften i Sabinerbjærgene« [Hamburg's Kunsthalle], »Ved Østersøen« [Berlin's Nationalgal.], »Efteraarsmorgen i Schweiz« [Dresden's Gal.] o. a. Til Hamburg's Kunsthalle har R. malet 8 store Vægbilleder. (Litt.: »Die R. Ausstellung. Katalog mit einer Biographie nach Aufzeichn. v. V. R.« [Hamburg 1896]). *A. Hk.*

Ruthven [rə'ðvn], et gammelt skotsk Slot, 4 Km. N. f. Perth. Her blev Jakob VI 1582 tagen til Fange af Skotland's Adel under Lord Ruthven's Førerskab. *M. Kr.*

Ruthwell-Korset, et stort Stenkors med rig Ornamentik; dets mærkelige Indskrift,

som indeholder Uddrag af et oldengelsk Digt om det hellige Kors, er dels affattet i angelsachsiske Runer, dels i latinske Bogstaver. Det blev fundet i den lille Flække Ruthwell i Dumfriesshire i Sydskotland ikke langt fra den engelske Grænse.

Ruticilla, Slægtsnavn for Rødstjært, se Drosselfugle S. 500.

Rutigliano [rutilja !no], By i Syditalien, Provins Bari, ligger 17 Km. S. 0. f. Bari delle Puglie. (1901) 9,196 Indb. *ff.P.S.*

Rutil (af lat. *rutilus*, rødlig), et temmelig udbredt Mineral, som bestaar af Titansyreanhydrid (TiO_2); af denne Forbindelses tre Modifikationer (R., Anatas og Brookit) er R. den hyppigste. R. krystalliserer tetragonalt, isomorf med Tinsten og Zirkon; Krystallerne ere oftest langstrakte, lodret stribede Prismer eller Naale, Tvillingdannelser ere hyppige og høre til de sirligste, som kendes. Haardheden er stor ($6^1/_2$), Vægtfylden $4,_2$; Glansen er halvmetallisk Diamantglans, og Farven er brun og rød i forskellige oftest mørke Nuancer; ganske tynde Naale ere dog gule. Baade Lysbrydningen og Dobbeltbrydningen ere overmaade stærke. — R. træffes jævnlig i krystallinske Skifere og i Kvarts (i Bjærgkrystal ses den ofte som et Netværk af fine Naale; saakaldt Sagenit), sjældnere i kornet Kalksten o. a. Bjærgarter. I ret anselig Mængde findes den (sammen med Apatit) ved Kragerø og ved Risør; paa disse Steder brydes den, idet den finder Anvendelse til Fremstilling af visse Porcelænsfarver. *N. V. U.*

Rutilius Lupus se Lupus, P. R.

Rutilius Namatianus se Namatianus, C. R.

Rutin, $C_{27}H_{36}O_{16}$, et Glykosid, der først blev fundet i *Ruta graveolens* og beskrevet under Navn af Rutinsyre. Det danner gule, silkeglinsende Naale, som ere tungopløselige i koldt Vand og i Alkohol, lettere opløselige i kogende Vand og i varm Alkohol. Ved Kogning med fortyndet Svovlsyre spaltes det i Quercetin og en Sukkerart (Rhamnose). *O. C.*

Rutinsyre d. s. s. Rutin.

Rutland [rə'tlənd], Shire i det midterste England. Det omgives af Shirerne Northampton, Lincoln og Leicester og er bortset fra de Storbyer, der danne selvstændige Shirer, det mindste af England's Grevskaber. R. omfatter nemlig kun 440 □ Km. med (1901) 20,742 Indb. og bestaar af lavtliggende frugtbart Bakkeland, hvoraf over Halvdelen (52 p. Ct.) er Græsland, medens ca. 40 p. Ct. ere dyrkede og 4 p. Ct. skovbevoksede. Shirets eneste betydelige Vandløb er Welland, der flyder langs Grænsen af Northampton. Trods Landets Frugtbarhed er R. tyndt befolket, 47 Indb. pr. □ Km., og Agerbrug og Kvægavl ere de betydeligste Erhvervskilder. Industrien er af underordnet Betydning, væsentlig indskrænket til Garveri. I den nordlige Del af Shiret ligger Hovedstaden Oakham. Titelen Hertug af R. har siden 1703 tilhørt Familien Manners, der i den første Tid efter Erobringen 1066 spillede en stor Rolle blandt Normannerne i det nordlige England. *M. Kr.*

Rutland [rə'tlənd], By i U. S. A., Stat Vermont, ligger ved Otter Creek, 80 Km. S. S. V.f. Montpellier. (1900) 11,499 Indb. R. er Jærnbaneknudepunkt og har Marmorbrud samt Maskinindustri. *H. P. S.*

Rutland [rə'tlənd] var siden 1525 en engelsk Jarletitel og siden 1703 Hertugtitel. Den 7. Hertug, John Manners, er født 1818, var 1841—47 og paa ny 1850—88 Medlem af Underhuset, indtil han arvede Peersværdigheden. Han hørte til det konservative Parti og regnedes blandt dets fremragende Medlemmer; havde ogsaa 1852—92 Sæde i alle konservative Ministerier, 1874—80 samt paa ny 1885—86 som Generalpostmester, 1886—92 som Kansler for Hertugdømmet Lancaster. Som Forfatter og Digter hørte han til »det unge England«, der ønskede en Udvidelse af Godsejernes Indflydelse og en Genopvækkelse af det middelalderlige patriarkalske Forhold; ogsaa virkede han for den gotiske Kirkebygningsstil og for de gamle Folkeleges Fornyelse. *E. E.*

Rutuler (Rutŭli), et gammelt, halvt sagnagtigt Folk i Latium; deres Hovedstad var Ardea. Deres Kampe med Æneas beskrives af Vergil i Æneiden. De bleve allerede tidlig afhængige af Romerne. *H. H. R.*

Ruvenzori, Bjærg i Ækvatorialafrika, ligger paa ca. 1° n. Br. mellem Søerne Albert Nyansa og Albert Edward Nyansa. 5,500 M. R. er ikke en enkelt Top, men sandsynligvis en vulkansk Gruppe af Toppe, der hæve sig fra et fælles Underlag. Bjærget opdagedes i Juni 1889 af Stanley. *C. A.*

Rŭvo di Puglia [-pu'lja], By i Syditalien, Provins Bari, ligger paa en isoleret Højde, 14 Km. fra Adriaterhavet. (1901) 23,975 Indb. R. er Bispesæde, har en meget gammel Domkirke samt en Samling af Vaser fra apuliske Grave og driver Vinavl. R. er Oldtidens *Rubi.* *H. H. R.*

Ruysbroek [rö'ysbru.k] (Ruysbroeck), Johannes, Mystiker, født 1293 i Ruysbroek ved Bruxelles, død 1381, var en Aarrække Præst i Bruxelles, men omkring ved 1353 trak han sig tilbage til et nystiftet Augustinerkloster Grönendal ved Bruxelles. Han blev Klosterets Prior og havde som saadan meget at gøre, men samtidig gik han ganske op i det kontemplative Liv, mente, at han havde Syner, og at han fik guddommelige Meddelelser, og var en ret frugtbar Forfatter. Hans Hovedskrifter ere »Die Zierde der geistlichen Hochzeit«, »Der Spiegel der Seligkeit«, »Von dem funkelnden Stein« og »Samuel, sive de alta contemplatione apologia«. Han skrev i Alm. paa Nederlandsk, og man har kaldt ham Middelalderens bedste nederlandske Prosaforfatter. Han er i hvert Fald den betydeligste nederlandske Mystiker og har udviklet et eget System af Tanker, som fandt begejstret Tilslutning. R. gaar ud fra Gud, hvis Væsen er den evige, absolut uforanderlige Hvile, og i hvem alle Skabninger ere som Tanker, før de skabes. De skabes til et Liv i Timeligheden, men dette Liv skal stræbe hen mod en Genforening med Gud. Menneskelivet hæver sig da op mod Gud gennem tre Trin, først det mere udadvendte, virksomme Liv, hvor man søger at komme Gud nær ved gode Gerninger o. l., dernæst det indadvendte, hvor man forsager Verden, og hvor man i Kærlighedens Ekstase nyder Gud og hans Sødme, og endelig det kontemplative, hvor man

hæver sig op over Tro, Haab og alle Dyder for at synke hen i selve det guddommelige Væsen, i det evige Nu. En samlet Udgave af R.'s Skrifter findes ikke. Fire af Hovedskrifterne ere udgivne af Arnswaldt [Hannover 1848]. (Litt.: S. Engelhardt, »Richard von St. Victor und J. R.« [Erlangen 1838]). *A. Th. J.*

Ruysch [rö'ysχ], Friedrich, hollandsk Anatom, født i Haag 23. Marts 1638, død 22. Febr. 1731. Efter at have studeret i Leyden blev han Professor i Anatomi i Amsterdam 1665. R. blev særlig berømt for sine glimrende anatomiske Injektionspræparater, hvoraf han afhændede en stor Samling til Peter den Store for 30,000 Gulden. Denne Samling eksisterer endnu. En anden Samling, som hans yngste Datter hjalp ham med at lave, købtes af Kongen af Sachsen for 20,000 fl. og skænkedes til Universitetet i Wittenberg. Paa mange Punkter ydede han betydeligt. En Del af Aarehinden i Øjet kaldes endnu af og til *Membrana Ruyschii*. Hans vigtigste Arbejder udkom som *Opera anatomico-medico-chirurgica* i Amsterdam 1737 [4 Bd.]. *G. N.*

Ruysch [rö'ysχ], Rachel, hollandsk Malerinde, født i Amsterdam 1664, død smst. 1750, var Elev af Willem van Aelst og uddannede sig videre i Tilslutning til J. D. de Heem. Den højtskattede Kunstnerinde, der virkede i Amsterdam og i Haag, hvor hun 1701 blev optagen i Lukas-Gildet (sammen med sin Mand, Portrætmaleren Jurriaan Pool, som hun havde ægtet 1693), samt i Düsseldorf som Hofmalerinde ved det kurfyrstelige Hof, malede især Blomsterstykker og Frugtbilleder. Nydeligt og smagfuldt anordnede, omhyggeligt gennemførte og fint sammenstemte i Farven ere hendes Blomsterbuketter dog knapt saa levende som de Heem's og uden dennes fine *Clair-obscur*. Som hendes bedste Billeder nævnes det pragtfulde med Insekter vrimlende Blomsterflor ved Foden af en Træstamme (i Rotterdam) og de 5 Billeder i München; desuden talrige Malerier af R. i hollandske, belgiske og tyske Samlinger. *A. R.*

Ruysdael [rö'ysda.l], 1) Salomon van, hollandsk Landskabsmaler, født ca. 1600 i Haarlem, død 1670 smst., var sandsynligvis Elev af Esaias van de Velde og uddannede sig i Tilslutning til Molyn og Goyen, sammen med hvem han hører til den første Generation af hollandske Landskabskunstnere, der helt erobre deres Land og genskabe det kunstnerisk. R. er maaske knap saa mangfoldig i sine Motiver som Goyen og naar vel næppe helt dennes fine og sarte Gengivelse af Lys og Luft, men Jordsmonnet og Træerne ere fyldigere og kraftigere gennemformede end hos denne. R.'s Billeder fremstille gerne Partier ved en Flod eller Gracht, hvor Piletræerne paa Bredden spejle sig; Udkig er der ind over Land til en lille Landsby, Vejen snor sig gennem den, og der færdes kørende og vandrende; paa Floden ses Sejlbaade og den store Færge, der fører de vejfarende fra den ene Flodbred til den anden. Hyggeligere Landskabskunst end R.'s findes ikke, ingen har skildret det stille og rolige hollandske Fladlands blide Søndagsfred skønnere end han. Fortræffelig enkelt og simpelt komponerede med deres klare, blonde Farveholdning ere hans Malerier altid af fuldendt Billedvirkning. Senere søgte j han under Paavirkning af sin store Brodersøn en bredere Behandling og stærkere Farve virkning, men den Kraft, han opnaar, vejer næppe op mod de tidligere Billeders Finhed. Hovedværker af R. findes i Berlin (bl. a. Landskab 1631), i Frankfurt (Flodbillede, udateret), i Miinchen, i Dresden, i hollandske Samlinger (»Holdt i Landsbyen«, Amsterdam), i Bruxelles (»Færgen«, 1647) og Antwerpen; den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer bl. a. det prægtige »Hollandsk Landsby ved en Flod«. — Med R.'s Brodersøn og (sandsynligvis) Elev

2) Jacob van R. (signerer i sine tidlige Billeder som Onkelen, senere skriver han altid sit Navn med *i*: Ruisdael), født i Haarlem 1628 (1629), død smst. 1682, faar hollandsk Landskabskunst sin største Mester. Saa mange fortræffelige Landskabsmalere, 17. Aarh.'s Holland end ejede, R. rager op over dem alle som Rembrandt over alle dets udmærkede Portrætmalere; R. er blandt dem Digteren og Tænkeren, som Goethe har kaldt ham. Det er da ogsaa særlig ved sin Kunsts Sjælfuldhed, ved dens gribende Udtryk for en dybt bevæget Stemning, en til Tider næsten tragisk Livsfølelse, at han staar over sine mere jævne Landsmænd. Fælles med dem har han den redelige og bramfri Gengivelse af sit Hjemlands fordringsløse og simple Motiver, saaledes i de talrige Landskaber ude fra Klitterne med de sandede Vejes slyngede Linier mellem fattig forkrøblet Buskads (Billeder bl. a. i Miinchen og Louvre), saaledes i Malerierne med Udsigt fra Klitterne ved Overveen over Enge og Blegepladser ind til Haarlem (Haag, Amsterdam, Berlin). Endvidere i Vinterbillederne — som i Miinchen og Amsterdam — og i Strandbillederne (»Rhinen ved Wyk by Duurstede« i Amsterdam) og de egentlige Marinebilleder (bl. a. i Louvre, Amsterdam, Haag og Berlin). Men gennem denne jævne og stilfærdige Gengivelse, der aldrig virker ved synderlig brillerende malerisk Behandling eller ved særlig glimrende Farveeffekt (R.'s kraftige, dybe Farver ere tilmed ofte stærkt eftermørknede), lyser den fineste poetiske Opfattelse, den inderligste og dybeste Naturbetagelse. Den nordiske Naturs Tungsind har i ham sin første og største Fortolker. Endnu stærkere, mere fortættet, virker dette Tungsind i de Billeder, hvor han søger sine Motiver i Skovenes ensomme Dybder, eller i de Kompositioner, han med Aarene digterisk friere skabte ud af sine rige Naturindtryk. Herhen høre de talrige Malerier med Vandfald, som han malede under Paavirkning af Everdingen og for om muligt ved at imødekomme Tidens Smag for den Art Motiver at vinde lidt af dens Gunst. Det var forgæves: disse mørke Egeskovsbilleder eller Vandfaldsmotiver med dystre Granskove, forfaldne Hytter og Ruiner under en knugende tung Skyhimmel vandt aldrig Publikums Yndest: R., der 1659 var overflyttet til Amsterdam, endte sit Liv fattig og syg i sin Fødebys Fattighus. — Af R.'s Hovedværker skulle foruden de alt anførte fremhæves: blandt de hyppig forekommende Billeder med Vandfald de i Dresden, Braunschweig og London; for øvrigt findes de næsten i de fleste Samlinger, ogsaa i Kjøbenhavn (i Galeriet og hos Moltke), endvidere »Jagten« i Dresden, smst. »Klosteret« og den berømte

»Jødekirkegaard«, i St. Petersborg 4 fremragende Billeder, bl. a. »Sumpen«, et lignende Motiv er behandlet i »Egeskoven« i Berlin, Skovbilleder desuden i Amsterdam, Wien og London o. m. a. St.; i Kjøbenhavn saaledes det lille fine »Egetræer ved Kæret« (Galeriet). — Af de ti Raderinger, han udførte, nævnes: »De tre Egetræer«, »Den lille Bro« og »Skoven med de to Bønder« som de betydeligste. *A. R.*

Ruysselede [rö'ysᵉle'de], By i Belgien, Provinsen Vestflandern, med Fabrikation af Kniplinger, Olie og Lys, har Brændevinsbrænding, Farverier og (1890) 6,714 Indb. *M. Kr.*

Ry se Ry Kloster.

Ry **Aa**, det største Vandløb i Vendsyssel, udspringer paa Vestaffaldet af Jydske Aas noget Sydvest for Storstens Bakke i Nærheden af Helium By (Hjørring Amt) og løber, efter at have modtaget flere Tilløb som Assenbæk og Østeraa, i vestlig og nordvestlig Hovedretning Nord om den store Vildmose, indtil den, kun 2,5 M. o. H., drejer mod Syd, løber Vest for Vildmosen og falder ud i Limfjorden over for Øen Gjøl. Paa det sidste Stykke danner den Grænsen mellem Hjørring og Aalborg Amter. Den er ca. 60 Km. lang og har et Opland paa ca. 500 □Km. *H. W.*

Ryakolit se Feldspat.

Ryberg, Niels, dansk Købmand, født i Rybjærg By i Salling 14. Septbr. 1725, død i Kjøbenhavn 29. Aug. 1804. Som ung flygtede han fra sin Stavn for at undgaa Militærtjeneste og kom i Handelslære hos en Onkel i Aalborg. Han bosatte sig i Kjøbenhavn 1750 og tog 1753 Grossererborgerskab. Forretningen, i hvilken han til forskellige Tider havde forskellige Kompagnoner, blev meget betydelig; bl. a. drev han stor Assuranceforretning. 1759—63 førte han den islandske Handel for Kongens Regning og gjorde et betydeligt Arbejde for at udvikle Fiskeriet under Island. Han var endvidere Medlem af Direktionen for det asiatiske og det vestindiske Kompagni. R. var særdeles ivrig for filantropiske Foretagender og var Medlem af Direktionen for Opfostringshuset paa Christianshavn og af den af Struensee nedsatte Kommission til Omordning af Kjøbenhavn's Fattigvæsen. Paa sine Godser Øbjærggaard paa Sjælland og Frederiksgave paa Fyn indførte han betydningsfulde Reformer, udskiftede Jorderne og bistod de selvejende Bønder, byggede Møller, Skoler, Hospitaler o. s. v. (Litt.: »Biogr.-Leks.«, XIV). *E.M.*

Rübezahl, stor Skov- og Bjærgtrold, der tros at bo i Fichtelgebirge. *A. O.*

Rybinsk, By i Mellemrusland, Guvernement Jaroslav, ligger paa højre Bred af Volga, 76 Km. N. V. f. Jaroslav. (1897) 25,223 Indb. R. har Domkirke, Gymnasium og Børs og driver nogen Industri, men er for største Delen bygget af Træ. Ved sin Beliggenhed ved Udgangsstedet for Kanaler, der forbinde Volga med Neva og Ishavet, bliver R. en af Rusland's vigtigste Flodhavne, hvor Fragterne omlades paa Smaapramme for Kanalfarten og paa større Skibe for Volga-Sejladsen. Volga er her i Gennemsnit isfri 219 Dage om Aaret. Den aarlige Trafik er omkring 3/4 Mill. Tons Varer om Aaret, der transporteres paa ca. 7,000 Fartøjer, og Byens Befolkning stiger i Skibsfarttiden til over 100,000. R. nævnes første Gang 1137. I 18. Aarh. brændte den tre Gange. Dens Vigtighed begyndte først i Midten af 19. Aarh., da Kanalsystemet mellem Volga og Østersøen fuldendtes. *H. P. S.*

Rybinski, Mathias, polsk General, født 24. Febr. 1784 i Volhynien, død 17. Jan. 1874 i Paris. R. traadte i fransk Tjeneste i General Suchet's Stab og tjente senere under Poniatowski i Hertugdømmet Varszava's Hærkorps. Han deltog i Ruslands-Toget 1812, blev Krigsfange ved Leipzig og kom til Ungarn, hvor han tjente som Oberst indtil 1830. Ved Udbrudet af den polske Opstand sluttede han sig straks til denne og overtog efter Zymirzki's Overkommandoen. Han udmærkede sig ved Wawer, Ostrolenka og ved Forsvaret af Varszava, men maatte efter Hovedstadens Fald føre Hæren over paa preussisk Territorium. Selv begav han sig kort efter til Paris, hvor han forblev til sin Død. *B. P. B.*

Rübner, Martin Cornelius, dansk-tysk Musiker, er født i Kjøbenhavn 26. Oktbr. 1853 og studerede ved Musikkonservatoriet her, hvor bl. a. N. W. Gade var hans Lærer. R. havde særlig lagt sig efter Klaverspil og var optraadt som Koncertspiller, da han bestemte sig til at drage til Tyskland (omkring 1875); her har han siden haft Ophold, den længste Tid i Baden-Baden, hvor R. udnævntes til Hofpianist og fra 1892 ledede den filharmoniske Forening. Foruden som Klaverspiller har R. skaffet sig Navn som Komponist af symfoniske Værker, Kammermusik, Balletter og Sange. *W. B.*

Rybnik, By i preussisk Schlesien, Regeringsdistrikt Oppeln, 23 Km. 0. f. Ratibor, ikke langt fra den østerrigske Grænse, har (1900) 7,200 Indb. Slot, nu Sæde for Amtsretten; Maskin- og Læderfabrikation, Bødker- og Snedkervirksomhed, Kvægmarkeder, i Nærheden Stenkulsgruber. *Joh. F.*

Rybs (norsk Næperaps), Kulturformer af Agerkaal, dels Sommer-R. (*Brassicacampestris* var. *annua* Koch), dels Vinter-R. (*B. c.* var. *oleifera* DC), der begge udmærke sig ved, at deres nedre Blade ere græsgrønne og haarede, medens de øvre ere glatte og blaaduggede; Skulperne ere mindre, og Frøene mindre og lysere end hos Raps. Begge dyrkes som Olieplanter, i Norden dog meget sjælden eller slet ikke. *A. M.*

Ryckaert [ra'ika.rt], flamsk, i Antwerpen hjemmehørende Kunstnerfamilie, hvis Stamfader David R. I (1560—ca. 1607), der før sin Optagelse i Malergildet (1585) havde ernæret sig som Brygger, hovedsagelig virkede ved at male Figurstaffage i andre Maleres Billeder. Af hans to Sønner har den ved v. Dyck's Portræt kendte enarmede Maler Maerten R. (1587—1631) særlig arbejdet som Landskabskunstner (Billeder i Uffizi, Firenze og i Prado, Madrid), medens den yngre Søn David R. II (1589—1642) foruden Landskaber ogsaa malede Scener af Bondelivet. Denne sidstnævntes Søn David R. III (født i Antwerpen 1612, død smst 1661) er den berømteste af denne Kunstnerslægt. Som Genremaler uddannede han sig i Tilslutning til Teniers og Brouwer, men uden denne sidstes Friskhed og Liv skabte han sig snart sine faste traditionelle Typer, der, ligesom Tilfældet er hos Teniers,

stadig gaa igen. For øvrigt mangle hans Figurer ikke et vist overbevisende Præg af Individualitet, ligesom Sammenspillet mellem dem er livfuldt og naturligt. Hans tidligere Billeder udmærke sig desuden ved et kraftigt, bredt og pastost Foredrag og en varm og lysende Kolorit. Af R.'s mere fremragende Malerier nævnes: »Køkkenscene« [i Dresden og i Wien], »Kunstnerens Atelier« [Louvre], Bondelivsbilleder [Dresden og Kjøbenhavn], »Som de gamle sjunge....« [Dresden] og »Slagterbutikken« [Frankfurt a. M.]. Et oftere behandlet Emne i R.'s Kunst er »Familiekoncerten«, hvorpaa ogsaa Galeriet i Kjøbenhavn har en Prøve; i Moltke's Samling findes »Landsbyskomageren«. *A. R.*

Riickert, 1) Johann Michael Friedrich, bekendt tysk Digter og Orientalist, født ved Schweinfurt 16. Maj 1788, død i Neuses ved Koburg 31. Jan. 1866. R. studerede Jura i Würzburg (1805—09), men lagde sig samtidig efter Filologi og Filosofi og lagde her Grunden til sin betydelige antik-filologiske Viden. Hans patriotiske Begejstring tilskyndede ham til at gaa i østerrigsk Tjeneste for at kæmpe imod Napoleon; men da han naaede Dresden, var Østerrig's Skæbne afgjort i Slaget ved Wagram, og der var ikke andet for ham at gøre end at vende tilbage til sit Fædrehjem. 1811 drog han til Jena for at blive Privatdocent i Filologi; han habiliterede sig ved en Disputats om Filologiens Væsen og holdt i to Semestre Forelæsninger over græske Forfattere; men Livet i Universitetsbyen og iblandt Studenterne tiltalte ham ikke, og han vendte atter tilbage til Hjemmet. 1812 modtog han en Ansættelse som Lærer ved Gymnasiet i Hanau, men opgav Stillingen, inden han endnu havde tiltraadt den, for at kunne slutte sig til en forventet Rejsning imod »Tyrannen«; han kom imidlertid ikke til at deltage personlig i Frihedskrigen og nøjedes med at bidrage aandelig til Tyskland's Frihedssag ved sine berømte »Geharnischte Sonette« og »Spott- und Ehrenlieder«, som han udgav iblandt sine »Deutsche Gedichte« under Pseudonymet Freimund Raimar [1814]. 1816 overtog R. Redaktionen af Cotta's »Morgenblatt« i Stuttgart og udgav her »Krans der Zeit« [1817] og »Napoleon, eine politische Komoedie« [1816—18]; 1817 frigjorde han sig for Redaktionsarbejdet, som ikke tiltalte ham, og rejste til Italien, hvor han ivrig studerede Sproget og Dialekterne, navnlig Folkepoesien og dens mangfoldige Former; Hjemvejen lagdes over Wien, hvor han nød Undervisning i Persisk, Arabisk og Tyrkisk hos den bekendte Orientalist Jos. v. Hammer-Purgstall (s. d.). 1818 vendte han hjem, beriget med Kundskaber, som skulde blive bestemmende for en betydelig Del af hans poetiske Virksomhed; han beskæftigede sig derefter næsten udelukkende med østerlandske Studier, dog mere med Oversættelse og Omplantning af Digterværker end med den videnskabelig-filologiske Side af Sagen; den første Frugt af disse Arbejder var »Ostliche Rosen« [1822]. Han boede en længere Tid i Koburg, hvor han blev forlovet, og denne Begivenhed skylde vi hans kønneste lyriske Digte »Liebesfrühling« [1821]; s. A. blev han gift og opnaaede derved en sorgfri Tilværelse i sine Svigerforældres Hus, hvor han henlevede den største Del af sine senere Aar. 1826 blev han Professor i orientalske Sprog i Erlangen og vendte sig nu ihærdig til det rent filologiske Studium, medens han dog ikke forsømte Poesien, hvorved hans overordentlige Produktivitet og Lethed i at finde Formen var ham til væsentlig Nytte. Han udsendte herfra »Die Verwandlungen des Abu Seid ben Serug, oder die Makamen des Hariri« [7. Opl. 1878], »Nal und Damajanti« [6. Opl. 1889], »Schi-King, chinesisches Liederbuch« [2 Bd., 1831], »Sieben Bücher morgenländischer Sagen und Geschichten« [2 Bd., 1837], »Erbauliches und Beschauliches aus dem Morgenland« [2 Bd., 1837—38], »Rostem und Suhrab« [1838, 2. Opl. 1846], »Haus- und Jahreslieder« [1838] og »Leben Jesu, Evangelienharmonie in gebundener Rede« [1839]. Til disse Oversættelser fra de østerlandske Sprog hørte der, foruden en dyb Indtrængen i disses Aand og Følelsesliv, et enestaaende Herredømme over det tyske Sprog og en Dristighed og Lethed i Nydannelsen af Ord og Vendinger, som er uden Sidestykke i tysk Rimkunst. Jo vanskeligere Sagen var, jo mere æggedes R. til at overvinde Vanskelighederne, i hvilken Henseende især maa fremhæves »Makamerne« og deri specielt »Die Bittschrift«. 1841 modtog R. en Kaldelse til det orientalske Professorat i Berlin med en Titel og en efter Tiden betydelig Gage; men ved nærmere Bekendtskab med den preussiske Hovedstad følte han sig alt andet end tiltalt af den; Vinteropholdet i det nordlige Klima angreb hans Helbred, og man var efter nærmere Bekendtskab heller ikke saa begejstret for ham, som man — og vel ogsaa han selv — havde ventet; kort før Martsrevolten 1848 forlod R. Berlin og rejste til sit kære Neuses ved Koburg, idet Kongen højmodig lod ham beholde sin halve Gage som Pension. I Berlin udgav han bl. a. »Amrilkais, der Dichter und König« [1843], »Hâmasa, oder die altesten arabischen Volkslieder, gesammelt von Abu Temmâm« [2 Bd., 1846], »Die Weisheit des Brahmanen« [1836—39, 14. Opl. 1896] og nogle mindre betydelige Dramaer: »Saul und David« [1844], »Herodes der Grosse« [1844], »Kaiser Heinrich IV« [2 Bd., 1844] og »Christofero Colombo« [1845]. Hans sidste Arbejde var »Ein Dutzend Kampflieder für Schleswig-Holstein« [1863]. »Gesammelte Gedichte« [6 Bd., 1834—38; Udvalg i 1 Bd., 1841, 23. Opl. 1892], »Poetische Werke« [12 Bd., 1867—69 og 1881; ny Udg. ved Laistner, 6 Bd., 1896; Udvalg ved Ellinger, 2 Bd., 1897]. — (Litt.: Fortiage, »Fr. R. und seine Werke« [1867]; Beyer, »Fr. R., ein biographisches Denkmal« [1868]; »Neue Mitteilungen über Fr. R.« [2 Bd., 1873]). *C. A. M.*

2) Heinrich, tysk Historieskriver og Germanist, foreg.'s Søn, født i Koburg 14. Febr. 1823, død i Breslau 11. Septbr. 1875. Han studerede i Erlangen, Bonn og Berlin, habiliterede sig til Docent i Jena 1845 °S blev Professor i Breslau 1852. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Deutsche Geschichte« [3 Bd., 3. Udg. 1873], »Kulturgeschichte des deutschen Volkes in der Zeit des Übergangs aus dem Heidentum in das Christentum« [2 Bd., 1853—54], »Leben des heil. Ludwig, Landgrafen von Thüringen« [1851], »Der welsche Gast des Thomasin von Zirclaria« [1852], »Marien-

leben des Bruders Philipp« [1853], »Lohengrin« [1858], »König Rother« [1874], »Heliand« [1876] og »Geschichte der neuhochdeutschen Schriftsprache« [2 Bd., 1875]. — (Litt.: Amelie Sohr, »H. R. in seinem Leben und Wirken« [1880]). *C. A. N.*

Ry dal [ra'idl], Landsby i det nordlige England, Westmorelandshire, 2 Km. N. V. f. Ambleside og i Nærheden af R. Mount, var 1817—50 Opholdssted for Digteren Wordsworth. *M. Kr.*

Rydberg, Abraham Viktor, svensk Digter, født 28. Decbr. 1828 i Jönköping, død 21. Septbr. 1895 paa Ekeliden ved Djursholm. R. mistede tidlig sine Forældre, hvorfor han havde vanskeligt ved at faa regelmæssig Skolegang; et uundgaaeligt Skoleophold i Vexiö forbedrede ikke hans Omstændigheder, saa han maatte allerede som Skolediscipel optræde som Journalist, maatte senere tage Plads som Korrekturlæser, medens han samtidig vovede sig frem med sine første digteriske Forsøg, to Feuilletonromaner »Et äfventyr i finska skärgården« [1850] og »Positivspelarne« [1851]. De ere begge paavirkede af franske Sensationsromaner; men særlig den sidste indeholder, trods mange Ungdommeligheder, sikre Vidnesbyrd om sikkert Kendskab til udenrigspolitiske Forhold og om hans allerede vakte varme Begejstring for Frihedskampens Ret. Først efter denne Journalisttjeneste kunde R.'s Omstændigheder tillade ham Ophold i Universitetsbyen; han blev Student 19. Juni 1851; men Aaret efter maatte han forlade Lund, hvor han dog som Medlem af den lille litterære Klub »Sjustiärnan« var bleven stærkt bestyrket i den litterære Higen, der en Tid lang ikke syntes at kunne komme til Gennembrud.

R. var derefter i to Aar Huslærer i Goteborg og senere i Lidköping; her traf han 1854 sammen med den ny Redaktør af »Göteborg Handelstidning«, S. A. Hedlund (s. d.), til hvem han gennem mange Aars Venskab kom i stor Taknemmelighedsgæld for Paavirkning og Raad. Fra 1855 ansattes R. ved Hedlund's Blad og var nu sikret for Fremtiden; men tillige fik han herved rig Anledning til at træde op som Forkæmper for de Interesser og Ideer, han maaske ellers kun havde hyldet i sit Hjerte. R. var nemlig ikke Initiativets Mand, hans Evner udfoldede sig egentlig først paa Opfordring af den raadgivende Ven. Han begyndte sin Virksomhed som Feuilletonredaktør, oversatte, bearbejdede og forfattede Romanlæsning, leverede Bog- og Teaterkritik, men gik 1860 over til Udenrigspolitikken; han leverede tillige større Afhandlinger og Oversigter, af hvilke Serien: »Huru skall Sverige bevara sin självständighet« [1859] samt hans Indlæg i Skolesagen maa fremhæves. Hans Alsidighed og vidtspændende Interesser udvikledes under denne journalistiske Virksomhed, og de fleste af hans Produktioner kunne endog siges at være fremkomne under hans Bladtjeneste, medens hans Sans for Komik fik Afløb i »Tomtebissen« [1857], hvor de liberale Anskuelser, han ellers hævder, have faaet mindre moderate Udtryk.

Som skønlitterær Forfatter vakte R. Opmærksomhed ved Landsbyfortællingen »De vandrande djäknarne« [1856], Aaret efter udsendte han »Fribytaren på Östersjön«, »Singoalla« (i Kalenderen »Aurora«) og 1859 »Den siste atenaren«. Allerede i de to første, der ligesom sidstnævnte oprindelig tryktes som Feuilleton i hans Blad, udtales det Livssyn, han senere med saa stor Styrke har kæmpet for i Sverige's Litteratur: udpræget demokratisk Hensyntagen og den fri Forsknings Ret over for Dogmetvang; i »Singoalla« gives fuldendt kunstnerisk Udtryk for R.'s Evighedslængsel; men det er egentlig først i »Siste atenaren«, som han selv betegnede som et Tendensskrift for aandelig Frihed, at han giver klarest Udtryk for sine Tanker. Denne Roman vakte dog først Almenhedens Opmærksomhed, da den udkom i ny Udgave [1866]; men da havde R. ogsaa paa mere ostentativ Maade slaaet til Lyd for sine frisindede Anskuelser.

R.'s Hævdelse af Tankens Frihed maatte hurtig støde an og særlig paa det religiøse Omraade. Ved 1860'ernes Begyndelse havde Nils Ignell (s. d.) vakt Opsigt ved sin grundige kritiske Behandling af religiøse Spørgsmaal, og R. traadte i Brechen ved forskellige Bladartikler. Sagen vakte Opsigt, og da fordybede R. sig i Spørgsmaalene og udarbejdede: »Bibelns lära om Kristus« [1862], der paa Grundlag af Tübinger-Skolens Forskning, men med stor Selvstændighed undersøger Overensstemmelsen mellem Kirkens og Bibelens Lære og bestemmer Forholdet mellem Christus's Optræden og den jødiske Messias-Tanke paa en Maade, som vakte langvarig Strid, i hvilken særlig A. F. Beckman (s. d.) tog til Genmæle. I det af C. S. Warburg (s. d.) udgivne frisindede Tidsskrift offentliggjorde R. 1864 »Jehovatjänsten hos hebréerna« og »Medeltidens magi«; desuden udarbejdede han Modskrifter i Striden, »Kyrka och prästerskap« [1868], »Om manniskans föruttillvaro« [s. Å.] samt det geniale Skrift »Urpatriarkernas släkttafla i Genesis och tideräkningen hos de 70. uttolkarne« [1870]. Det sidste Indlæg i Striden var det optimistiske Skrift: »Om de yttersta tingen« [1880].

1868 var R. Lægmandsombud ved Kirkemødet, 1870—72 havde han Sæde i Rigsdagen, men Indflydelse øvede han egentlig ikke her, det var kun hans Deltagelse i Bibelkommissionens Arbejde, som afvandt ham Interesse, idet hans Sprogrensning kan dateres herfra. Officiel Anerkendelse modtog han fra 1877, da han udnævntes til *Dr. honoris* af begge Universiteter. Aaret efter blev han Medlem af »Svenska Akademien«, og nu fulgte Anerkendelserne hurtig efter hinanden.

En Udenlandsrejse, som sluttede med et længere Ophold i Rom, uddybede hans kunsthistoriske og kunstpsykologiske Studier, som det vil ses af hans »Romerska dagar« [1877]; »Romerska sagner om apostlerne Petrus och Paulus« [1874] var et mere skønlitterært Udtryk for nyvakt poetisk Skabertrang. Den egentlige Impuls modtog han imidlertid fra sin Sysselsættelse med Oversættelse af Goethe's »Faust«. 1866 havde han begyndt sin Oversættelse; men den omhyggelige, næsten pertentlige Udarbejdelse tog lang Tid, og først ti Aar efter udkom »Faust«, I; to Aar senere offentliggjorde han sin dybsindige Redegørelse for Indholdet af andet Bind. — I »Svea« [1864] fandtes allerede en Del Digte af R.; disse omarbejdedes og forøgedes til et Bind »Dikter«

[1882], der med eet henledte Opmærksomheden paa hans Mesterskab som Verskunstner. Han har her i »Dexippos«, »Jubelfestkantat«, »Prometheus och Ahasverus« o. fl. givet fuldendt kunstnerisk Udtryk for sin idealistiske, socialpoetiske Livsanskuelse.

R. havde fra 1876 i Goteborg været ansat som Forelæser i Kulturhistorie og Filosofi; imidlertid giftede han sig 14. Marts 1879 med en ung Dame, som ofte havde besøgt hans Forelæsninger, Susen Emilie Hasselblad, med hvem han levede el lykkeligt Samliv. 1884 modtog han Professuren i Kulturhistorie i Stockholm, og derved ledtes han til en rig Produktion baade som Forelæser og som Skribent. En lang Række runologiske og mytologiske Arbejder stamme fra denne Tid; Bang's og Bugge's Forskninger fremkaldte Modskrifter fra R., og med den ham ejendommelige Blanding af Fantasi og Lærdom udarbejdede han sine dybsindige Skrifter »Segersvärdet« [1884], »Undersökningar i germansk mytologi«, I—II [1886—89] samt Børnebogen »Fädernas gudasaga« [1887]. Disse Arbejder ere tankevækkende, og hans »Undersökningar« er et med stor Flid og Omhu samlet Værk; men deres videnskabelige Værdi i moderne Forstand er ikke stor, fordi R. over for Kilderne ikke har udøvet historisk Kritik.

Professuren gav ham ogsaa Anledning til Uddybelse af hans Livsanskuelser; han udarbejdede »Ting och fenomen ur empirisk synpunkt« [1890], uddybet i »Den mekaniska världsteorien«, hvor hans idealistiske Livssyn præges af stærkere Realisme; den er optaget i R.'s interessante Essayssamling »Varia«, I [1894]; men de fleste af hans Studier naaede kun i Foredragsform frem for Offentligheden, men udgives nu efter hans Død. I Aaret 1891 beredte R. Læseverdenen den Overraskelse at udsende to Digterværker »Vapensmeden« og »Dikter«, II. I »Vapensmeden« fremstiller han ligesom i »Siste atenaren« Brydningen mellem bogstavtro Dogmetro og human Livsanskuelse, medens han derimod i de fleste af Digtene udformer socialpoetiske Anskuelser, saaledes i »Grubblaren«, »Lifslust og lifsleda« samt i det pragtfulde »Grottesången« o. fl.

I Sverige's Litteraturudvikling betegner R.'s Optræden Frembrud af liberale Anskuelser; men R. var, selv i sin stærkeste Forkyndelse streng Idealist; hans Digtning er spekulativt abstrakt, derfor ere Personerne mere typiske end individuelle, og hans Lyrik er ikke Stemningsudfoldelse, men bestandig mere fuldendte Udtryk for dyb Tankerigdom og mandig Visdom. Hans Anlæg og Udvikling ere saa specifikt svenske, at hans videnskabelige Skrifter, hans Optræden i Religionsstriden, hans fra Boström paa virkede Filosofi og hans Digtning kun rettelig forstaas paa Baggrund af den svenske Kulturudvikling; derfor er ogsaa hans opdragende Indflydelse i dens vidtrækkende Omfang indskrænket til denne Kultur. — Efter hans Død udgaves »Samlade Skrifter«, I—XIV samt »Föreläsningar«, I—V. (Litt.: W. Rudin, »Inträdestal« [»Sv. Akademiens handlingar«, 1896]; K. Warburg, »V. R.'s lefnad« [i »Vintergatan«, 1895]; (O. Kuylenstierna), »V. R. som uppfostrare« [Goteborg 1897]; men den udførligste Biografi og Karakteristik meddeles i Værket: Karl Warburg, »V. R.«, I—II [1900]). *O. Th.*

Rydberg, Gustaf Fredrik, svensk Maler, er født 18. Septbr. 1835 i Malmø. Han studerede først, fra 1852, paa Kjøbenhavn's Kunstakademi, senere, 1857—59, paa Stockholm's og i Düsseldorf, hvor han arbejdede under Gude, og hvor han atter 1873 søgte hen. Hans Kunst kredser især om hans Hjemland Skaane, hvis jævne Natur han gengiver med Omhu og Følelse. Imidlertid er hans Synsmaade og Farvebehandling lidt konventionel, og hans elegante Penselføring vel meget stivnet i faa, stadig tilbagevendende Greb. Flere Arbejder af R. i Stockholm's Nationalmuseum. 1871 blev R. Medlem af det svenske Akademi. *A. Hk.*

Rydberg, Olof Simon, svensk Historiker, født 28. Decbr. 1822, død 17. Marts 1899. R. blev 1839 Student i Upsala, tog 1856 Kancelliexamen, var 1859—62 Privatsekretær hos Karl XV, 1868 Protokolsekretær i Hofekspeditionen, 1884 Arkivar i det svenske Rigsarkiv, blev 1879 Æresdoktor i Filosofi ved Universitetet i Kjøbenhavn. R. er særlig bleven bekendt ved det store Værk »Sveriges traktater med främmande makter jämte dithörande handlingar«, hvilket han efter syv Aars Forarbejder begyndte at udgive 1877. Ordet »Traktater« er her taget i meget vid Forstand, og Værket indeholder en Mangfoldighed af Bidrag til Sverige's Historie samt derhos adskillige orienterende eller kritiserende Udlægninger; overalt viser R. sig som en Forfatter af sjælden Kundskabsrigdom og stort Skarpsind. Af R.'s særlige historiske Afhandlinger skal nævnes »Traktaten i Orechovets 12. Aug. 1323« (1876). I Spørgsmaalet om Kalmar-Unions-Dokumentet af 1397 optraadte R. bestemt imod den af Paludan Muller fremsatte Paastand, at dette Dokument burde defineres som en uratificeret Præliminærtraktat. I det 1883 udgivne andet Bind af Sverige's Traktater samt i den s. A. holdte Indtrædelsestale i Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien (trykt 1886) fremsatte R. den Teori, at Kalmar-Brevet var bestemt til at være selve Normal- og Fundamentalakten. Hans Anskuelse blev bestridt af Kr. Erslev og kan ikke siges at være trængt igennem. *A. S.*

Rydelius, Andreas, svensk Filosof og Digter, født 24. Aug. 1671, død 1. Maj 1738. Som Student kom han til meget at omgaas Professor Bilberg, der i Sverige udbredte Kendskabet til den cartesianske Filosofi, og i R. fik denne en varm Beundrer. R.'s Dygtighed vakte snart Opmærksomhed, og 1699 flyttede han til Lund paa Opfordring af enkelte af Universitetslærerne, men først 1707 modtog han Ansættelse som Kommunitetsprovst. Tre Aar efter blev han udnævnt til Professor i Logik og Metafysik, en Professur, han 20 Aar senere ombyttede med den teologiske, og 1734 modtog han Valget til Biskop i Lund's Stift. Han ansaas for at være Sverige's lærdeste Mand, og sikkert er det, at faa have skrevet saa meget paa Latin og Svensk. Hans Hovedværker, »Nödiga förnuftsöfningar at lära känna thet sundas wägar och thet osundas felsteg«, I—V [1718, paa ny udgivet 1737 og 1766] og »Sedebok« [1731, sidst udgivet 1834] samt *Sententiae -philosophicae fundamentales* [1731, oversat paa Svensk 1741], ere de første udførlige filosofiske Skrifter paa Svensk; han bygger paa cartesiansk Standpunkt, men søger selvstændig Forening af Tro og Viden. Hans Sprog er tiltalende, om end

ikke saa afslebet som hans Latin; hans litterære Betydning ligger deri, at hans Poesier [udgivne paa ny igen 1868] vise Overgangsstadier fra den stiernhielmske til den dalinske Digtning, hvorom ogsaa hans Skrift >Grammatista philosophans« [1714, sidst udgivet 1844] vidner. (Litt.: Franzén's »Minne« [»Sv. Akad. handl.«, 1810]). *O. Th.*

Rydén, Herman Ludvig, svensk Universitetslærer og Politiker, er født i Jönköping 13. Aug. 1822, blev 1848 Dr. phil. og 1851 cand. jur. samt kreeredes ved Lund's Universitets Jubelfest 1868 til Æresdoktor i Juraen. 1855—90 var R. Professor i svensk Statsret, Kirkeret, Militæret og Folkeret ved *Upsala* Universitet. R. var i mange Aar Medlem af Rigsdagen, først af første Kammer, derefter af andet, og udviklede paa denne en betydelig politisk Virksomhed, særlig efter sin 1885 foretagne Tilslutning til det protektionistiske Parti. R.'s videnskabelige Produktion har været betydelig; saavel i større Værker som i mangfoldige Brochurer har han behandlet politiske Spørgsmaal, saaledes i Skatte-, Repræsentations- og Værnepligtssager. Hans Arbejde om »Svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhet« [2 Dele, 1873 og 1878—79] er det grundigste og mest udtømmende Arbejde, som findes om dette Emne. Gennemgaaende har R. talt imod en Overførelse af Parlamentarismen til de skandinaviske Landes Regeringssystem. Unionsforholdene mellem Norge og Sverige har R. behandlet i forskellige Skrifter, eksempelvis: »Föreningen mellan Sverige och Norge från historisk och statsrättslig synspunkt betraktad« [1863]; han har bl. a. hævdet den norske Konges absolutte Veto eller Ret til effektiv Sanktionsvægring i Grundlovsspørgsmaal. I Skriftet »Anteckningar om den norska vensterns unionspolitik och dennas statsrättslige karaktär under åren 1891—1902« [Upsala 1902] har han optraadt med Skarphed mod det norske Venstres Taktik og Politik i Unionsspørgsmaalet. *A. S.*

Ryder, Carl Hartvig, dansk Søofficer og Grønlandsrejsende, er født 12. Septbr. 1858 i Kjøbenhavn, blev Sekondløjtnant 1879, Kaptajn 1897. R. deltog 1882—83 i Paulsen's meteorologiske Ekspedition til Godthaab og 1885 i Jensen's Undersøgelser af Strækningen fra Godthaab til Sukkertoppen. 1886—87 ledede R. en Ekspedition til den nordligste Del af dansk Vestgrønland (>Medde1elser om Grønland«, VIII). Hjemkommen fra denne Rejse fremsatte han Forslag til en Undersøgelse af Grønland's lidet kendte Østkyst mellem Scores by Sund og Angmagsalik; han var da ogsaa selvskreven til at lede den Ekspedition, som Marineministeriet sendte herop 1891—92. Ekspeditionen afgik med det norske Sælfangerskib »Hekla« for at landsættes ved Cap Stewart i Scoresby Sund, hvorfra den i Baade skulde søge ned langs Kysten til Angmagsalik og derfra afhentes den paafølgende Sommer af »Hekla«. Da Ekspeditionen paa Grund af besværlige Isforhold ikke kunde landsættes ved Cap Stewart, gik »Hekla« ind i Scoresby Sund, hvor den ved Danmark's 0, 160 Km. fra Fjordens Munding, gik i Vinterkvarter, for saa tidlig som muligt det paafølgende Aar at bringe Ekspeditionen ud til Fjordmundingen. Isen brød imidlertid i 1892 ualmindelig sent op, saa at »Hekla« først 8. Aug. kunde forlade Havnen, og uovervindelige Ishindringer forbød Landsætning af Ekspeditionen paa Landet S. f. Scoresby Sund. Skønt Ekspeditionens Maal saaledes ikke blev naaet, hjembragtes et rigt videnskabeligt Udbytte fra Undersøgelsen af hele det store Fjordkompleks (»Meddelelser om Grønland«, XVII, XVIII og XIX). R. har behandlet adskillige arktiske Emner, af hvilke skulle nævnes: »Oversigt over Isforholdene i Nordhavet i Aarene 1877—92« i »Tidsskrift for Søvæsen«, 1896, og »Nogle Undersøgelser om Havstrømme i Farvandene mellem Norge, Skotland og Grønland« i »Nautisk-meteorologisk Aarbog« *1901*. Det betydelige Materiale til de sidstnævnte indgaaende Undersøgelser er alene tilvejebragt af R. Ligeledes skyldes det hans Initiativ, at der nu paa Island arbejdes ihærdig med Plantning af Træer. *G. F. H.*

Rüdersdorf, Flække i preussisk Provins Brandenburg, 25 Km. 0. S. 0. f. Berlin, har (1900) 6,300 Indb. Betydelige Kalkstensbrud, Cementfabrikation, Kalkbrænderi. R. Kalkbjærge danne en $3{,}_7$ Km. lang Højderyg, der i Arnimsberg hæver sig til $77{,}_2$ M. *Joh. F.*

Rüdesheim, By i preussisk Provins Hessen-Nassau ved Foden af Niederwald og ved Rhinen lige over for Bingen og Bingerbrück, med hvilke den er forbunden ved en Dampfærge, har (1900) 4,800 Indb. R. er berømt for sin Vinavl, der dækker et Areal af henimod 210 Hekt. og aarlig indbringer ca. 7,800 Hektoliter Vin. Den bedste Vin vokser paa Skraaningerne af Niederwald umiddelbart bag Byen, særlig paa Riidesheim, hvis Beplantning man tilskriver Karl den Store, samt paa Hinterhaus og Rottland. *Joh. F.*

Rüdesheimer se Rhinskvine.

Rudiager, Fritz Albert Christian, dansk Violoncellist, er født 20. Apr. 1838 i Kjøbenhavn, modtog tidlig Musikundervisning af sin Fader, en bekendt Musiklærer (indvandret Tysker), fik senere F. Rauch som Lærer i Violoncel og tjente sine Sporer som Orkesterspiller i Lumbye's Orkester. 1864 fik han Ansættelse i det kgl. Kapel, drog 1866 til Dresden for at studere under Fr. Grützmacher og avancerede 1877 til Solo violoncellist i det kgl. Kapel. 1898 tog han sin Afsked. Særlig Betydning har R. som Lærer, dels privat, dels ved Musikkonservatoriet; saa godt som alle mere fremtrædende danske Violoncellister i vor Tid ere hans Elever. Som pædagogiske Hjælpemidler udgav han et Hæfte fortræffelige tekniske Studier og Mezas'es Violinetuder i Transskription for Violoncel. R. har ogsaa med Held dyrket Malerkunsten (Landskabs- og Dyremaler) og jævnlig udstillet paa Charlottenborg. *A. H.*

Rydninger. Foran en Forsvarsstilling er det nødvendigt at have fri Oversigt og frit Skudfelt, for at Forsvareren kan faa det rette Udbytte af sin Ildvirkning. Ved Valg af Stilling i Terrainet bør der derfor tages Hensyn til, at denne Fordring i størst mulig Grad er opfyldt, men der vil dog stedse findes adskillige Terraingenstande, navnlig Indhegninger, Beplantninger, Bygninger, som det vil blive nødvendigt at fjerne, idet de ellers ville kunne komme Fjenden til Nytte som Dækning eller Skjul under hans Fremrykning imod Stillingen. R. vil navnlig bestaa i Nedbrydning og Sløjfning af Hegn, Gærder, Planke-

værker, Mure og lignende lineære Terraingenstande, hvis Retning er omtrent parallel med Forsvarsstillingen, fremdeles i Omhugning af Træer, Buskads og levende Hegn, Ødelæggelse af Bygninger, hvis Ruiner maa fjernes eller jævnes med Jorden, Spredning af Stenbunker, Afmejning af højt Korn, o. s. v. R. maa navnlig gennemføres nogenlunde fuldstændig i en Afstand, svarende til raserende Geværskudsdistance, altsaa 5—600 M.; undertiden kan der blive Tale om at fjerne enkelte større Terraingenstande paa Afstande indtil 2,000 M. fra Stillingen for at skaffe Artilleriet frit Skud. De nødvendige R. kræve som oftest megen Tid og Arbejdskraft; de søges derfor, ved hensigtsmæssigt Valg af Forsvarsstillingen, indskrænkede til det mindst mulige. *A. G. M.*

Rydqvist, Johan Erik, svensk Kritiker og Sprogforsker, født 20. Oktbr. 1800 i Göteborg, død i Stockholm 17. Decbr. 1877, blev Student 1820, cand. jur. 1826, ansat ved det kgl. Bibliotek i Stockholm 1827—65, da han tog sin Afsked som Bibliotekar, *Dr. honoris* 1860. Medlem af svenske Akademier og talrige inden- og udenlandske Selskaber. Allerede som ung Student optraadte R. som Forfatter, mest med Oversættelser fra Græsk og Bearbejdelser af moderne Digteres Arbejder; men han gik snart over til kritisk Virksomhed og nedlagde Resultaterne af sin grundige Viden i Skriftet »Framfarne dagars vittra idrotter i jemförelse med samtidens« [1828, »Sv. Akad. handl.«, 1829], og han redigerede i Aarene 1828—32 det ypperlige litterære Ugeskrift »Heimdal«, der stiftedes paa et Møde i et af R. allerede 1817 stiftet »Debatterande Sällskap« for at virke for upartisk Litteraturkritik; det ophørte for at give Plads for »Svenske litteraturforeningens tidskrift«, hvor R. var Medarbejder. Foruden punktlig at opfylde sine Embedspligter udarbejdede han en Række Skrifter af æstetisk, kritisk eller polemisk Karakter, »Djurgården förr och nu« [1833], »Nordens äldsta skådespel« [1836], »Resa i Tyskland« [1838], »De civila ämbetsmännen i Sverige« [1838], »Tidens oro och tidens kraft« [1840] o. m. fl. Men fra 1840 tvang Sygdom ham til Stilleliv; han opgav da al kritisk Virksomhed for med en forbavsende Udholdenhed at vie Resten af sit Liv til Sprogforskning, og 1850 paabegyndte han Udgivelsen af sit udførligste og grundige Værk: »Svenska språkets lager«, Bd. 1—5 udgaves i Tidsrummet 1850—74, og efter hans Død udgaves endnu et 6. Bd.

I dette Værk gives (I) udførlig Oversigt over Sprogets grammatikalske Udvikling, dernæst behandles (II) Substantiverne, Adjektiverne og Pronominerne, hvortil slutter sig (III) kritisk sproghistorisk Ordliste; han gaar saa over til (IV) at behandle Lydlæren og (V) Orddannelseslæren, hvortil igen støtter sig (VI) righoldig kritisk Ordliste. Værket er en Mellemting mellem Grammatik og Sproghistorie, i hvilken særlig det 14., 15. og 19. Aarh.'s Svenske er Genstand for Behandling, medens Oldsproget og 16.—17. Aarh.'s Sprog kun undersøges spredtvis. Sikrest ere hans Viden og hans Metode i de to første Bind, hvorimod hans Behandling af Orddannelsen er fragmentarisk, og hans Behandling af Lydlæren er ligefrem utilfredsstillende. Værket vil dog bestandig vedblive at være et Hovedværk til svensk Sprogforskning, fordi R.'s Viden og Metode vare saa langt foran Samtidens Forskning. Hjemlige Forarbejder fandtes ikke, hans Metode var Grimm's udvidet ved Tilegnelse af Rask og Bopp's Forskninger, men tillige i høj Grad selvstændig; Materialet maatte for en stor Del hentes i Haandskrifterne.

R.'s mindre, sproglige Arbejder, »Den historiska språkforskning« [1849], »Ljus och irrsken i språkets värld« [1865] og »Svenska akademiens ordbok, historiskt och kritisk betragtad« [1870], have lige saa lidt som hans polemiske Modskrift mod Stockholms-Retskrivningsmødet (1869) »Ljudlagar och Skriflagar« [1870, tillige optaget i hans Hovedværks IV] nogen egentlig Betydning. (Litt.: T. Wiséns »Minnesteckning« [i »Sv. Akad. handl.«, 1879]; K. Maurer's Nekrolog [i *Germania*, 1878]; N. Linder, »J. E. R.« [1878]). *O. Th.*

Rye [ra!i], By i det sydlige England, i den østlige Del af Sussexshire, 3 Km. oven for Rother's Udmunding i Kanalen. R., der er en meget gammel By, laa engang helt ude ved Havet; den har dog bevaret sit Præg som Søstad, idet et forholdsvis betydeligt Antal Fartøjer (1895: 57 Skibe med 2,500 Tons og 130 Fiskerbaade) ere hjemmehørende i Byens lille Havn. R. har en Kirke i normannisk Bygningsstil, en gammel Borg, Ypres Tower, der nu benyttes som Fængsel, og (1891) 3,871 Indb. *M. Kr.*

Rye, Johan Henrik, nedenn's. Broder, norsk Embedsmand, født i Bø i Telemarken 21. Novbr. 1787, død i Christiania 14. Juli 1863, blev Student 1804, indtraadte 1808 i Marine-Regimentet i Kjøbenhavn og avancerede til Premierløjtnant; 1812 tog han juridisk Eksamen, udtraadte af Krigstjenesten og vendte tilbage til Norge, hvor han en kort Tid beklædte Auditørstillingen i Fredriksværn. 1816—22 Ekspeditionssekretær i Marinedepartementet, 1822—28 Ekspeditionssekretær i Finansdepartementet, 1828—31 Byfoged og Sorenskriver i Larvik, 1831—33 Amtmand i Jarlsberg og Larvik Amt, 1833—44 Assessor i Højesteret, fra 1844 Byskriver i Christiania, Afsked 1866. Han var Medlem af et stort Antal kongelige Kommissioner, Formandskabsloven af 14. Jan. 1837 var for en større Del hans Arbejde, og efter at have været Medlem af Lovkommissionen fik han Indflydelse paa forskellige Dele af Lovgivningsværket i den følgende Tid. Var Stortingsrepræsentant for Christiania 1836—45 og beklædte 1836—37 den vigtige Stilling som Stortingets Præsident. (Litt.: »Norsk Folkeblad« 1868, Nr. 31; »Norsk Forf.-Leks.« IV). *O. A. 0.*

Rye, Olaf, dansk Officer, født 16. Novbr. 1791 i Nedre Telemarken, falden ved Fredericia 6. Juli 1849. Efter at have gennemgaaet det norske militære Institut blev han 1808 Fændrik og kort efter Sekondløjtnant ved telemarkske Regiment, hvormed han deltog i Krigen mod Englænderne. 1809 blev han Premierløjtnant, men Krigen var forbi, og først under Felttoget mod Sverige 1814 fik han atter en Virksomhed, der passede til hans Anlæg og Virksomhedstrang. Den varede dog kun kort, og misfornøjet med Forholdenes Udvikling i Norge rejste han sammen med Schleppegrell og Helgesen til Danmark, hvor de ankom i Marts 1815, netop da Napoleon havde forladt Elba. Ved Prins Christian Frederik's Hjælp op-

naaede de at blive Premierløjtnanter i den preussiske Hær under Feltmarskal Blücher, men Freden gjorde atter en hurtig Ende paa deres krigeriske Virksomhed, og de fik derefter, atter ved Prinsens Hjælp, Ansættelse i den danske Hær. R. blev ansat ved oldenborgske Regiment med Ordre til at melde sig ved Okkupationskorpset i Nordfrankrig under Prins Frederik af Hessen. Ansættelsen i den danske Hær var dog ikke efter R.'s Hoved; han ansøgte om 2 Aars Orlov for at gaa i russisk Tjeneste, hvilket besvaredes med en Ordre om at afgaa til Danmark. For at trække Tiden ud meldte han sig syg, men forlod alligevel sit Kvarter, og han kom derfor som Arrestant i Maj 1816 til Rendsborg. Her henlevede han nu under vanskelige og trykkede Forhold en hel Menneskealder, passende sin militære Tjeneste, som Pligten bød det, men var for øvrigt optagen af Jagt, Fiskeri, Ridning, Selskabelighed og Rejser; allerede 1817 avancerede han til Stabskaptajn, men først 1832 blev han Kompagnichef, og 1840 Major. Hærloven af 1842 gjorde R. til Oberstløjtnant og Chef for 1. Linieinfanteribataillon i Kjøbenhavn, og der oprandt nu en lykkelig Tid for ham, idet han med sin 3. Hustru fik en ret betydelig Formue, der satte ham i Stand til at leve standsmæssig og selskabelig i sit landlige Hjem paa Kastelsvejen. Tjenesten kunde dog ikke endnu fuldt optage ham, hvorfor han oprettede en Sømfabrik, der dog kun bragte ham Tab og senere under Krigen skaffede ham mange Ærgrelser.

Da Oprøret udbrød i 1848, kom R. i en vanskelig Stilling, idet hans Svoger og bedste Venner i Hertugdømmerne stillede sig paa Oprørernes Side, og i sit Sindsoprør bad han da Krigsministeren om at maatte nedlægge sin Kommando; faa Dage efter drog han dog ud med sin Bataillon, som han førte med stor Dygtighed under Slaget ved Bov, der til Dels afgjordes ved hans raske Fremtrængen over Harreslev imod Flensborg, hvorved Paategningen paa hans sidste Konduiteliste, »betingelsesvis skikket til at tjene i højere Charger«, blev gjort til Skamme. Ligeledes udmærkede han sig i Slaget ved Slesvig, da hans Bataillon hørende til Bülow's Brigade deltog i Flankeangrebet paa den preussiske Garde, medens han under den senere Panik i Flensborg udviste en overlegen Ro. Allerede 29. Apr. blev han derfor Brigadekommandør og kort efter Oberst. Sin Brigade (3.) førte han med Hæder i Kampene ved Nybøl og Dybbøl, og efter en kort Tid at have været Kommandant paa Als overtog han ved Felttogets Slutning Kommandoen over 5. Brigade, der stod ved Jylland's Grænse. Ved Krigens Udbrud i 1849 forøgedes Brigaden til et Korps under Kommando af R., der i Marts var bleven Generalmajor. Han skulde rykke ind i Sønderjylland 3. Apr., men paa Krigsministerens Ordre maatte han atter vende tilbage til Kolding, hvor han kæmpede alene med Insurgenterne 20. Apr. og under Overgeneral Biilow's Kommando 24. Apr.; at denne Kamp blev til et Nederlag, voldte ham stor Skuffelse, men snart efter fik han med sit Korps en selvstændig Opgave, som er noksom bekendt under Navnet »R.'s Tilbagetog«. I 9 Uger forstod han at holde de ham følgende Forbundstropper i Aande og at trække dem saa højt op i Jylland, at den slesvig-holstenske Hær stod isoleret ved Fredericia. Under dette Tilbagetog bestod Korpset Kampene ved Almind-Dons, Vejle og Aarhus, medens det i Slutningen af Juni havde taget Stilling bag Egaa, med Helgenæs som Støttepunkt. Da fik R. Ordre til i al Hemmelighed at sende største Delen af sit Fodfolk til Fyn, for at deltage i det paatænkte Udfald fra Fredericia. Selv vilde han være bleven tilbage hos sit svage Korps, men efter General Biilow's udtrykkelige Ønske fulgte han sit Fodfolk. Under Slaget ved Fredericia rykkede R. med 5. Brigade langs Stranden gennem et Forhug mod Trælle- og Egeskov; men forinden den naaede saa vidt, indvikledes Afdelingen i en haardnakket Kamp om Trælleskansen. Under denne, medens han stod alene, idet hans Hest var skudt under ham, ramtes han af det dræbende Bly, og han blev saaledes ikke Vidne til den store Sejr, hans Tropper vandt. Hans Bortgang var en stor Sorg for det danske Folk, der havde kaaret ham til sin Helt, omgav hans Navn med en poetisk Glans og derefter lod de faldne Helte gaa til >Rye's Brigade«. 15. Septbr. blev hans Lig — fulgt af Kong Frederik VII og en stor Menneskemængde — stedet til Jorden paa Garnisons Kirkegaard i Kjøbenhavn, medens en Høj anlagdes paa det Sted, hvor han formentlig var falden. Jerndorff's Maleri af Helten, umiddelbart før han faldt, findes paa Frederiksborg-Museet. (Litt.: P. F. Rist, »O. Rye's Saga« [Kbhvn. 1899]). *P. Nw.*

Ryehouse-plot [ra͡ihaus-plå't] kaldes den Sammensværgelse, som nogle af Shaftesbury's Tilhængere dannede 1683 i det Øjemed at overfalde og fange eller myrde Karl II og hans Broder Hertug Jakob af York, naar disse paa Tilbagevejen fra Newmarket til London kom forbi det ensomme Rye House. Men Planen slog fejl, flere af de sammensvorne bleve henrettede, og samtidig benyttede Karl II Lejligheden til at henrette Whig'en Lord Russell og Republikaneren Algernon Sidney, der begge vare udelagtige i Sammensværgelsen. *J. L.*

Rye-Kloster se Ry Kloster.

Ryes-Flak, ogsaa kaldet Vejlby-Flak, ligger ud for Mundingen af Kalø-Vig. Det er en Plade med 4 å 6 M. Vand inden for 2 Km.'s Udstrækning, og som falder brat af til 10 M. Midt paa Pladen ligger tæt sammen 3 smaa Stenrøser med $2_{,8}$ M. Vand paa den lægeste. *G. F. H.*

Rüfer, Philippe Bartholomé, belgisk-tysk Musiker, er født 7. Juni 1844 i Liège af tyske Forældre og uddannede sig oprindelig i sin Fødestad, dels som Klaverspiller, dels som Komponist. 1869 drog han til Tyskland, og fra 1871 tog han Ophold i Berlin, hvor han har været Klaverlærer ved forskellige store Privatkonservatorier og endnu lever (1903). R., der hylder en moderne (Wagner'sk paavirket) Retning, har bl. a. skrevet en Symfoni og forskellig Kammermusikværker samt et Par Operaer, af hvilke navnlig »Merlin« [1887] fulgtes af Held. *W. B.*

Ryfylke, det nordligste af de to Fogderier, i hvilke Stavanger Amt i en lang Række af Aar har været delt, er beliggende omkring Boknfj ordens (Stavangerfjordens) mange Forgreninger. Navnet Rygjafylki har i ældre Dage, omtrent fra 13. til 16. Aarh., været anvendt som Be-

nævnelse paa hele Stavanger Amt, idet paa den Tid det nuværende R. betegnedes ved Navnet Fjordene (i Firðum) (se for øvrigt Stavanger Amt). *P. N.*

Ryg se Asser Rig.

Rygaard, Hovedgaard under Stamhuset Moltkenborg, i Gudme Herred, midtvejs mellem Nyborg og Svendborg, tilhørte i Slutningen af 14. Aarh. Slægten Urne, der ejede den ind i 17. Aarh. Efter en Række skiftende Ejere blev R. som uindfriet Pant udlagt P. Pedersen Lerche for 7,681 Rdl. Efter at have forøget Godset oprettede denne Ejer et Stamhus af R., som hans Søn, der havde tilkøbt Vormark, 1694 paa Grund af Tidernes Ugunst maa søge kgl. Tilladelse til at afhænde. R. (dengang 322 Tdr. Hartkorn) solgtes til Oberst Hans Fr. Pultz, hvis Søns Enke 1766 solgte Gaarden til Adam Gotlob Moltke (se i øvrigt Glorup). Den ældste Del af den meget forfaldne Gaard, der er bygget paa talrige Pæle i et Morads, er den nordlige, højeste Fløj (med rundt Trappetaarn). Den er paa to Stokværk og 1 Halvstokværk med Udkragninger paa Længdesiderne og Rundbuefriser mellem de forskellige Stokværk. De kamtakkede Gavle ere prydede med Blindinger, Skydeskaarene ere endnu bevarede, ligesom der i øverste Stokværk, der har dannet en stor Hal, findes Rester af Kalkmalerier. Medens den nordlige Fløj vistnok er opført umiddelbart efter Grevens Fejde, i hvilken Gaarden blev erobret, er der i Slutningen af 16. Aarh. tilbygget 3 sammenstødende Fløje, lavere end den ældste, men dog paa 2 Stokværk; ligesom denne afrøde Sten, med Rundbuefrise og blindingsprydede Gavle; i det sydvestlige Hjørne af Borggaarden staar et rundt Taarn. Paa Sydfløjen Portudbygning og Indkørsel. Se Francis Becket, »Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark«. *E. L.*

Ryge, Clothildis Natalia Septima, dansk Skuespillerinde, født 9. Aug. 1816 i Kjøbenhavn, død 30. Novbr. 1895 smst. Hun, der meget mod sin Fader, nedenn. J. C. R.'s Ønske gik til Scenen, fremtraadte første Gang paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn 11. Apr. 1837 som Valborg i »Axel og Valborg«, men først i hendes anden Debutrolle Miss Millner i »Formynder og Myndling« fandt hendes sceniske Begavelse sit rette Omraade: det franske Lystspil og Konversationsskuespil. Inden for dette udviklede hun sig i kort Tid til en udmærket Kunstnerinde, der med naturlig Lethed og legende Overlegenhed ledede og beherskede Konversationen i Selskabssalen saaledes, som det sømmede sig en klog og erfaren Verdensdame; bag det korrekte Ydre bankede et varmt Hjerte, der talte sit stærktfølte, men beherskede Sprog i hendes sjælfulde Øjne. Ved Siden af Verdensdamerne spillede R. en Række højtstemte unge Kvinder i det romantiske Drama smagfuldt, men upersonlig; derimod gav hendes personlige Synspunkt sig tydelig til Kende i hendes letkomiske Fremstilling af den emancipationslystne Vilhelmine i »Valgerda«. Jomfru R. følte sig efterhaanden mere og mere utilfreds ved Teateret, trak sig derfor tilbage fra Scenen — hendes sidste Fremtræden var 26. Marts 1848 som Fru Fortuna Vernon i »Lykkens Hjul« — og indtraadte i Ægteskab med Kaptajn Grev Ahlefeldt-Laurvigen; efter dennes Død ægtede hun Kammerherre Grev Holck. *A. A.*

Ryge, Johan Christian, dansk Skuespiller, født 8. Febr, 1780 i Kjøbenhavn, død 29. Juni 1842 smst. R.'s Fader, der var deputeret i Finanskollegiet, holdt sin Søn strengt til Bogen og havde ogsaa den Glæde, at denne, kun 15 Aar gl., blev Student med Udmærkelse i alle Fag; men snart forvandlede Glæden sig til Sorg, da han opdagede, at Sønnen drev dramatiske Øvelser i et lille Dilettantskuespillerselskab med langt større Iver end sit medicinske Universitetsstudium. Det lykkedes ham dog at betvinge Sønnens kunstneriske Lyster, men kun for en Tid: 1801 lod R. sig efter en Strid om Lommepenge med Faderen engagere til Grev Trampe's »Nationalteater« i Odense; dog hans Teaterbane blev ikke af lang Varighed, thi Aaret efter gik Foretagendet over Styr. Efter en Forsoning med Faderen genoptog R. sine medicinske Studeringer med saa stor Kraft, at han 1805 tog ved Kiel's Universitet Embedseksamen med Udmærkelse, Aaret efter smst. erhvervede Doktorgraden og det følgende Aar satte Foden paa Embedsstigen som Fysikus i Flensborg By samt Flensborg og Bredsted Amter. En rolig og sikker Embedsbane syntes at ligge aaben for R., der straks havde fæstet Bo med en ung og smuk Kvinde og hurtig vandt sig Anseelse som Læge; i nogle Aar gik det ogsaa frem ad den slagne Vej. Da kastede pludselig en Bekendtgørelse fra det kgl. Teater i Kjøbenhavn, hvori dette udlovede 1,000 Rdl. bl. a. til den, der »ikke som Begynder, men som uddannet Kunstner« kunde spille Helteroller, den Gnist i R.'s Sjæl, der efter nogen Tids Ulmen i det skjulte fik hans kunstneriske Gløder til at slaa ud i lys Lue og forvandlede en velbestaltet Fysikus til en ærgerrig Kunstner. Faderen var nær de firsindstyve, da han oplevede denne sidste Omskiftelse i Sønnens Livsbane.

22. Apr. 1813 fremtraadte R. første Gang paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Palnatoke i Oehlenschläger's Tragedie af samme Navn og henrev straks Publikum til en begejstret Modtagelse: hans stærktbyggede Skikkelse fyldte Scenen med Kraft, hans vældige Stemme Teateret med Kamplurens fulde Malmtoner, og hans Fremtræden og hele Spillemaade ejede den store tragiske Stil. Da han en Maaned senere som anden Debut spillede Hakon Jarl under Publikums Jubel, stod det klart for alle, at her var nordisk Heltekraft legemliggjort, ganske vist ikke i den unge frejdige Helts Skikkelse, men som den graanende barske Viking »med Ild i Øjet, med en Kraft i hver Bevægelse, med et herkulisk Udtryk i den hele Gestalt«, hvortil den danske Skueplads efter Baggesen's Vidnesbyrd aldrig havde kendt Mage. R. staar da ogsaa i dansk Teaterhistorie som den særlige Oehlenschläger-Skuespiller og med fuld Føje: ikke alene legemliggjorde han Grundbilledet, men han særtegnede med tydelige Træk hver enkelt Figur: Hakon Jarls fjældmørke, næsten skumle Herskersyge var vidt forskellig fra Palnatoke's og særlig Stærkodder's ødanske Aabenhed og Godmodighed, i »Væringerne i Miklagard« skiftede Tonen brat fra Eremittens tilkæmpede Gudhengivenhed til Olaf Tryggveson's ubændige Bersærkervildskab.

Der boede i R. en hensynsløs Selvbevidsthed, en voldsom Tyrannatur, og denne Side af hans Karakter tilførte hans Oehlenschläger-Figurer et ganske særligt Plus, idet han ud fra denne sin Karakterejendommelighed gav sit Spil den »Dristighed og Sikkerhed i Bevidsthed om aldrig svigtende Kraft, som udmærker Shakespeare«. >Han forstod«, fortsætter Kritikeren P. L. Møller, »at føje til Oehlenschläger, hvad der manglede denne i at være Shakespeare, og naar han spillede Oehlenschläger, troede man at se Shakespeare«. Ogsaa inden for Shakespeare selv fejrede R.'s storslaaede Spillemaade glimrende Sejre; særlig passede »Macbeth« særdeles godt til hans Temperament, og han fandt da ogsaa mægtigt gribende Udtryk saavel for dennes fremfusende Herskerærgerrighed som for hans stivnakkede Magtesløshed; derimod lykkedes det ikke R. at omgive Kong Lear's Affældighed med den rette tragiske Højhed; det stred, som han selv ytrede, mod hans »baade indre og ydre Natur at spille gale Konger, naar de gaar løs paa deres Fjender«. R. kunde vist næppe siges fri for til Tider i sine tragiske Roller at henfalde til en deklamatorisk Rungen, der mere var Bulder og Larm end Kraft og Vælde, men gennem de klingende Ord brød en stærk Personlighed og en begejstret Aand: »hans Ord klang som Sværdslag paa Kobberskjolde, de trængte til Sjælen som Runer i Kampesten« (Bournonville).

Hvor vældig en Tragiker end R. saaledes var, udelukkede dette ikke, at han tillige besad en mangfoldig komisk Evne, ja der var endog dem, der mente, at han netop inden for det komiske Repertoire ydede sin fineste Kunst. Ved hans Debut klæbede der ganske naturlig adskillige Mangler ved hans Tale, men han blev hurtig gennem ihærdigt Arbejde en sand Talens Mester, saa han magtede saavel Forberedelsens som Overgangens vanskelige Kunst, og først, da han havde erhvervet sig dette Herredømme over sin Stemme og tillige lært at afdæmpe sine rungende Heltetoner til Hverdagslivets Jævnhed, kunde han udfolde sit Geni ogsaa inden for Komediens og Lystspillets Ramme. Her møde først og fremmest hans Fædreroller ved den fremtrædende Plads, hans viljestærke Personlighed stillede dem paa i Stykkets Plan, og lige saa meget ved den Forskelligartethed, hvormed han ud fra sit rige Menneskekundskab særtegnede disse saa ofte af Skuespillerne ringeagtede og af Publikum oversete Figurer. Ligesom for sine Helte havde R. for sine Fædre et fælles Grundbillede: en bred Borgermand med Dobbelthage og Mave, men paa denne Baggrund kunde de for øvrigt være snart velvillige og snart vredagtige, snart godmodige og snart gnavne, snart myndige og snart ynkelige, snart flegmatiske og snart fremfusende, snart paastaaelige og snart lettroende. Med en ganske særlig Forkærlighed gennemarbejdede R. sine Fædre hos Holberg, hvor han desuden havde flere store komiske Karakterroller, i hvilke han fremstillede sine egne Lyder og Kanter i stærk komisk Belysning: sin magtsyge Selvtillid omsatte han til Herman v. Bremen's indbildte Statsmandskløgt, sin stædige Selvretfærdighed til Per Degns urokkelige Uvidenhed, og sit Overmaal af Heltetoner karikerede han til Ulysses v. Ithacia's bombastiske Patos, som han yderligere latterliggjorde ved en rungende Norskhed.

Efterhaanden som Aarene gik, blev R.'s Mangesidighed til Alsidighed, intet menneskeligt var ham fremmed: hans Evner rakte fra tragisk Sjælsadel til lavkomisk Ynkelighed, fra stilfærdig Sørgmodighed til støjende Fastelavnslystighed, fra knastørt Lune til saftig Gemytlighed, fra rystende Alvor til sønderflængende Karikering; kun for Elskoven manglede han ægte Udtryk.

Ved Siden af sin Skuespillervirksomhed fik R. efterhaanden en omfattende Embedsgerning ved i Teateret: 1816 blev han Økonomiinspektør, 1829 udnævntes han til »Med-Instruktør«, 1832 til virkelig »Instructeur en scene« (de første 3 Aar uden Lønning). Han var som Embedsmand tjenstivrig indtil Overmaal, paapasselig indtil Smaalighed, myndig indtil Tyranniskhed og magtsyg indtil Sindssyge; han taalte lige saa lidt, at nogen af hans underordnede afveg mindste Gran fra hans Bestemmelse, som at nogen af hans overordnede gjorde ringeste Indgreb paa hans Omraade; navnlig i sin Egenskab af Sceneinstruktør gjorde han sig hyppig skyldig i Forløbelser og Overgreb. R. var et Stemningsmenneske, og der er en vis Sandsynlighed for, at de fleste af disse Overgreb affødtes af en øjeblikkelig Stemning, der hyppig kunde ledes tilbage til den Karakter, han netop fremstillede eller havde under Udarbejdelse; i det mindste siges hans hensynsløseste Overgreb at være skete under eller efter Udførelsen eller Indstuderingen af en Konge- eller Tyranrolle.

R. foretog paa Kunstens Vegne adskillige Rejser til Udlandet; paa en af de tidligste, 1815, optraadte han med Held som — tysktalende — Gæst i Wien og Hamburg, senere (1833) gav han en Række Gæsteforestillinger paa Christiania Teater.

Dr. R., som han stedse kaldtes paa det kgl. Teaters Plakater, efter at han med djærv Frimodighed havde værget sin Doktortitel der mod selve Frederik VI's Anfald, syslede ivrig med lægevidenskabelige Studier lige til sin Død, der indtraf ganske pludselig uden foregaaende Sygdom. Hans sidste Fremtræden paa Scenen var 23. Maj 1842 som Robinson i »Den bogstavelige Udtydning«; Teateret hædrede i Begyndelsen af det følgende Teateraar hans Minde med en Sørgeforestilling, hvortil Oehlenschläger havde skrevet et Forspil »Ryges Minde«, og hvor desuden opførtes »Tordenskjold«, hvori R. havde spillet den trofaste Kold. (Litt.: »Dansk Pantheon«, IX; Aug. Bournonville, »Mit Teaterliv«. I, 55—58; »Nær og Fjern«, IX [1879—80] Nr. 397—98; »Holbergs Komedier«, Jubeludgaven, III, 2. Afs. 100—105). *A. A.*

Rügen, Tyskiand's største 0, beliggende i Østersøen, danner med nogle ubetydelige Øer (Hiddensee, Ummanz, Wilm) Kredsen R. i Regeringsdistriktet Stralsund og har et Areal af 967,6 □Km. med (1890) 45,200 Indb. R., der mod Øst er smukt skovklædt, er i høj Grad sønderdelt af Havet, der danner en Mængde Vige og Bodden. Længst mod Syd findes den særdeles frugtbare Halvø Zudar. Mod Sydøst skyder den sønderdelte Halvø Mönchgut sig frem, bekendt ved sine Beboeres mærkelige Dragter.

Paa den østlige Side af R. fører en flad Landtange i nordlig Retning til Halvøen Jasmund, R.'s smukkeste Punkt, med Kridtklinten Stubbenkammer (Herthaburg 159 M., Königsstuhl 133 M.), der med stejle Vægge sænker sig mod Havet. Den østlige Del dækkes af den smukke Skov Stubbnitz eller Stubbenitz, i hvilken der findes mange Gravminder fra den hedenske Oldtid. Fra Jasmund fører den sandede Tange Schwabe til den frugtbare Halvø Wittow, R.'s nordligste Del. Her findes paa Øens Nordsspids det 46 M. høje Forbjærg, Arkona, der for største Delen bestaar af en uren Blanding af Ler og Kridt. Paa Forbjærgets Vestside findes en 20—25 M. høj Borgvold, inden for hvilken Svantevit's Tempel stod. Mellem de tre nævnte Halvøer Mönchgut, Jasmund og Wittow danne Prorer Wiek og Tromper Wiek store Indskæringer, og inden for Halvøen Jasmund findes Indvandene Lille og Store Jasmund-Bodden, der mod Vest udmunde i Østersøen ved Hiddensee. Fra Fastlandet skilles R. ved en Række af Bugter. Mod Øst findes Greifswalder Bodden, hvorfra Strelasund (2 Km. bredt) strækker sig mod Nordvest forbi Stralsund til Prohner Wiek, der gennem Dybet ved Barhöft (2,5 Km. dybt), mellem Hiddensee og Sandbanken Bock, fører til Østersøen. R. var i Oldtiden oprindelig beboet af Germaner, blev under Folkevandringen besat af Slaver (Rujaner) og stod under særlige Fyrster. Den danske Konge Valdemar I erobrede R. og indtog 1169 Arkona, Hovedsædet for Svantevits-Dyrkelsen. Indfødte j Fyrster førte en Tid lang Regeringen under dansk j Lensoverhøjhed. Under Fyrst Jaromar (død 1218) blev R. fuldstændig omvendt til Kristendommen og fyldt med tyske Kolonister. 1325 blev R. forenet med Pommern og kom ved den westfalske Fred 1648 under Sverige. Som en Bestanddel af svensk Pommern blev R. 1814 afstaaet til Danmark, 1815 til Preussen. (Litt.: Edwin Müller, »Die Insel R.« [Berlin 1893]; Jahn, »Volkssagen aus Pommern und R.« [smst. 1890]; Baier, »Die Insel R. nach ihrer archäol. Bedeutung« [Stralsund 1886]; Haas, »Rügensche Sagen und Märchen« [Greifswald 1891]; Credner, »R., eine Inselstudie« [Stuttgart 1893]; Albrecht, »Die Insel R.« [Berlin 1894]). *Joh. F.*

Rygene, en stor, smuk Fos (18 M. høj) i Nidelven oven for Arendal, omtrent 12 Km. fra Elvens Udløb. *P. N.*

Rügenwalde, By i preussisk Provins Pommern, 14 Km. N. 0. f. Köslin ved Wipper, 2 Km. oven for dennes Udmunding i Østersøen, har (1900) 5,900 Indb. Slot, Sindssygeanstalt, Filial af Rigsbanken; betydelig Pølsefabrikation og Handel med Fisk, Gæs, Korn og Træ. Havnen, Rügenwaldermünde, har en Søbadeanstalt. R. blev 1365 Hansestad. *Joh. F.*

Rygfinne (*pinna dorsalis*) benævnes den af Fiskenes uparrede Finner, der sidder i Ryggens Midtlinie; undertiden fortsætter den (eller enkelte den tilhørende Straaler) sig helt ud paa Hovedet. R. kan være enkelt, tvedelt eller delt i flere Afsnit, lang eller kort eller helt mangle; den indeholder enten lutter Ledstraaler eller (hos Pigfinnefisk) fortil tillige een eller flere Pigstraaler. *Ad. J.*

Rygfodskrabbe se Krabber.

Rygge, Herred, Moss Fogderi (skal fremtidig tilhøre Moss Politimesterdistrikt), Smaalenenes Amt, ca. 80 □Km., hvoraf henimod 6,5 D Km. Ferskvand. (1900) 3,357 Indb., altsaa henimod 45,5 pr. □Km. Land. R. udgør tillige Rygge Præstegæld og Sogn. Det begrænses af følgende Herreder: Moss Landdistrikt, Vaaler og Raade samt hinsides Christianiafjorden Borre og Sem. R., hvis gamle Navn er *Varna,* hører til Amtets laveste Egne, idet intet Punkt naar op over 60 M. Det danner i det store betragtet en aaben Slette, der sænker sig mod Christianiafjorden og dens Arm Kurefjorden. Kun ved Christianiafjorden og i Nærheden af Vansjø (gammelt Navn *Varnsjór*) i Herredets østlige Del paa Grænsen mod Vaaler træder Fjældet i Dagen som lave, til Dels skovklædte Aaser. Kysten langs Christianiafjorden gaar næsten i ret Nord og Syd, kun med et Par mindre Bugter, saaledes ved Nordgrænsen Værlebugten og ved Sydgrænsen Kurefjorden samt i det mellemliggende Parti Aarefjorden og Evjesund. Af udenfor liggende Øer bør mærkes Eløen (ca. 0,5 □Km.) i det sydlige Parti, Resten er ubeboede Smaaøer. Jordbrug er Herredets Hovednæringsvej og regnes for at staa højt. Fædrift er i god Fremgang. Af Skov findes næppe det fornødne til Herredets Forsyning, og mange Gaarde ere ganske uden Skov. Den almindeligste Træsort er Gran. Af gamle Egeskove findes enkelte Levninger, særlig omkring Gaardene Værne Kloster og Carlberg. Fiskeri er en ganske indbringende Næringsvej for Kystbefolkningen. Af industrielle Anlæg findes kun nogle faa, saaledes et Teglværk, en Dampsav og en Feldspatmølle. — Ved Herredets sydlige Kyststrækning findes Strandstedet Larkollen (s. d.) med (1900) 228 Indb. Af større Gaarde bør særlig mærkes Værne Kloster, der i den tidlige Middelalder var Kongsgaard, senere et Johanniterhospital, som i Tidernes Løb erhvervede sig betydeligt Jordegods. Dette ophævedes 1532, og Ejendommen blev derpaa en særskilt verdslig Forlening, som senere blev indlemmet i Smaalenenes Amt. Fra 1665 har den været i privat Besiddelse og er nu betydelig mindre end før, om den end fremdeles er en meget stor Ejendom. Endvidere bør særlig mærkes den forhen adelige Sædegaard Evjemed Vang samt Gaardene Carlberg, Rør, Kalium, Gate, Kure, Bjølsen, Balke og Mjeiløs (Melløs). — Smaalensbanens ydre (vestre) Linie gaar igennem Herredet fra Moss til Raade med Stationerne Dilling og Rygge. Nogenlunde langs med samme gaar ogsaa den Hovedvej, som fører fra Moss til Fredrikstad og Sarpsborg. Herredet er derhos ganske vel forsynet med Bygdeveje, af hvilke kan nævnes Vejen fra Dilling Station til Larkollen. — R. har mange Oldtidsminder, især Gravhøje og Kredse af rejste Stene. Blandt de sidste udmærker sig særlig en paa Værne Klosters Grund. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. N. Kiær, »Smaalenenes Amt« [Chra. 1885]). *P. N.*

Ryggen, et almindeligt Navn paa en lang, smal Forhøjning af Havbunden, der undertiden kan have rigeligt Vand for de største Skibe, f. Eks. R. i Læsø-Rende og ud for Graadyb, begge Steder med 13 M.'s Dybde, undertiden

kun ringe Dybde, f. Eks. R. i Nakskov-Fjord med $2_{,5}$ M.'s Dybde, paa Østsiden af Hollænderdyb med $4_{,4}$ M. og 0. f. Fyns-Hoved med $5_{,6}$ M.'s Dybde. *G. F. H.*

Ryggetræer eller Krageträer kaldes de Træstykker, som 2 og 2 forbundne med en Trænagle lægges over Ryggen af Straatage for at holde denne fast; til R. bruges oftest Eg, udkløvet og raat tilhugget, ca. $1_{,1}$ M. langt og *8* X 13 Cm. tykt forneden. *C. V. P.*

Rygh, Evald, norsk Finansmand og Politiker, nedenn.'s Broder, er født i Værdalen 26. Maj 1842. Efter aflagt juridisk Embedseksamen fik R. en Post i Finans- og Tolddepartementet, hvor han efter en usædvanlig hurtig Karriere 1872 var avanceret til Ekspeditionssekretær for Finansafdelingen, en Stilling, hvortil han havde dygtiggjort sig bl. a. ved et Aars Stipendieophold i England og Frankrig for at studere Finansvidenskab og Nationaløkonomi. Ogsaa Kommunen lagde snart Beslag paa den unge Kraft, og allerede 1875 indvalgtes han i Hovedstadens Formandskab, hvis Viceordfører han blev 1879. Paa denne Maade flersidig prøvet blev han 1880 udnævnt til Borgemester i Christiania. I adskillige Aar havde R. saaledes indtaget ledende Stillinger i det offentlige Liv, da han 12. Juli 1889 kaldedes til at indtræde som Finansminister i den konservative Stang-Gram'ske Regering, der holdt sig til 6. Marts 1891. Efteraaret s. A. indvalgtes han som 1. Repræsentant for Christiania paa Stortinget 1892—94; bl. a. som Medlem af Toldkomiteen fik hans Indsigt i finansielle Sager her udstrakt Anvendelse. 1893 overtog han den private Stilling som administrerende Direktør for »Christiania Sparebank«, et af Landets anseligste Pengeinstitutter; desuden har han i alle Aar, indtil Foraaret 1903, været Medlem af Direktionen for »Kristiania Hypotek- og Realkreditbank«, som han 1886 var med at grundlægge. R.'s fremragende administrative Dygtighed og betydelige Arbejdskraft har for øvrigt været udnyttet for en stor Mængde offentlige og private Hverv. Saaledes deltog han 1872—81 i Administrationen for de norske Statslaan; siden 1883 havde han indehaft forskellige kontrolerende Hverv ved Jærnbanevæsenets overordnede Administration, og 1892 blev han Formand i en Komité til Nyordning af Hovedstadens Baneforhold. Flere Gange har R. deltaget i kgl. Kommissioner til Forberedelse af ny Love, saaledes 1882 angaaende Retsforhold mellem Naboejendomme, ligesom han 1895—96 var Formand i den norske Komité til Forhandling om Mellemrigsloven med Sverige, i hvilken Indstillingen væsentlig skyldes hans Pen [udkom Chra. 1896]. 1885 tog R. Initiativet til Oprettelse af »Christiania Telefonselskab«, hvis Direktion han præsiderede, indtil Selskabet opløstes, idet dets Ejendomme fra 1. Jan. 1901 gik over til Staten; 1887 gav han, sammen med Vejdirektør H. H. Krag og Dr. I. C. Holm, Stødet til Anlæggene paa Holmenkollen (s. d.) i Nærheden af Christiania. I »Selskabet for Norge's Vel«, hvis Sekretær han i unge Aar havde været, blev R. 1894 Repræsentantskabets Formand. R. har stedse næret en levende Interesse for Scenens Kunst og har paa en fremtrædende Maade virket for ,at skabe denne gunstigere Vilkaar i Landet; den frugtbareste Anledning hertil fik han som Formand i det Selskab, der 1886 stiftedes med Opførelse af et Nationalteater som Formaal; og da Teateret 1899 begyndte sin Virksomhed, indtraadte han i dets Direktion, hidtil (1903) den hele Tid som Formand. I sin Ungdom havde R. udfoldet adskillig Virksomhed som Journalist; han var saaledes 1868—72 fast Medarbejder for Udenlandsartikelen i »Morgenbladet« (s. d.) og har ogsaa stedse senere fra Tid til anden leveret Bidrag til dette Blad samt til »Aftenposten«, navnlig om finansielle og andre økonomiske Emner, som han desuden har behandlet i en Del Foredrag og Brochurer; han har derhos en væsentlig Andel i Forarbejderne til det for Hovedstadens Historie i 19. Aarh. betydningsfulde (ved Assessor E. Hambro redigerede) Jubilæumsværk »Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837—1886« [Chra. 1892]. *K. V. H.*

Rygh, Karl Ditlev, norsk Arkæolog, Skolemand og Politiker, foreg.'s Broder, er født i Værdalen 7. Juni 1839. Han blev Student 1857, Adjunkt 1865 og Overlærer 1887 ved Throndhjem's Katedralskole; tog 1899 Afsked. R. har ivrig beskæftiget sig med Studiet af Oldtiden og kan betragtes som den egentlige Skaber af den vigtige Oldsagssamling i Throndhjem, hvis Bestyrer han har været siden 1870. Denne er vistnok en af de ældste i Norge, men først af R. bragt op til virkelig Betydenhed (se Oldsagssamlinger). En Katalog over Samlingen udgav han 1872; han har senere aarlig publiceret dens Aarstilvækst, saaledes at det betydelige Materiale til det nordlige Norge's ældre Kulturhistorie, som Samlingen indeholder, foreligger let tilgængelig for Forskningen. Desuden har R. arkæologisk beskrevet de to trønderske Amter (1879—80) med Oplysninger om de der gjorte Oldsagsfund og der forekommende Oldtidslevninger, samt 1880 givet en samlet Fremstilling af Bronzealderen i det nordenfjældske Norge. En arkæologisk Oversigt over Trøndelagen i forhistorisk Tid har han publiceret i det til Throndhjem's Bys Jubilæum 1897 udgivne Festskrift. Ved hyppige Undersøgelsesrejser og Udgravninger, hvis Resultater i Reglen ere offentliggjorte i den norske Fortidsforenings Aarsberetninger lige fra 1869, har R. gaaet i Spidsen for sin Landsdels arkæologiske Udforskning, ligesom han i en Række mindre Meddelelser og Afhandlinger har behandlet forskellige arkæologiske Spørgsmaal. Ogsaa som historisk og filologisk Forfatter har han været virksom og har i de sidste Aar deltaget i Udgivelsen af sin Broder Professor O. Rygh's (s. d.) efterladte Arbejder over norske Stednavne. I det kongelige Videnskabernes Selskab i Throndhjem var han Præses i adskillige Aar og har 1874 udgivet »Bidrag til det throndhjemske Videnskabsselskabs Historie i ældre Tid«. — R. har paa det konservative Partis Side taget virksom Del i de politiske Kampagner i Trøndelagen, baade som Taler og i Pressen, samt repræsenterede i en Aarrække sin By i Stortinget. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV).

Prof. G. Gustafson.

Rygh, Oluf, norsk Arkæolog, Historiker og Filolog, foreg.'s Broder, født paa Stiklestad 5.

Septbr. 1833, død paa Uletos 19. Aug. 1899. Han blev Student 1850 og aflagde 1856 filologisk Embedseksamen med særlig Udmærkelse (»Indstilling«). For hans mangesidige Interesser stode nu flere Veje aabne, og der manglede ikke Opfordringer fra flere Videnskabers Talsmænd. Hans Hovedinteresse var dog historisk, eller nærmere bestemt norsk kulturhistorisk Forskning, og 1858 blev han Universitetsstipendiat i Historie, men da Indehaveren af den ene historiske Lærestol, P. A. Munch, opholdt sig i Rom for sine Studier i de pavelige Arkiver, kom R. allerede 1859 til at begynde en fuldstændig Lærervirksomhed ved Christiania Universitet, en Virksomhed, som han fortsatte i det lange Tidsrum af 40 Aar. Efter Munch's Død fik R. 1863 fast Ansættelse ved Universitetet som Lektor og blev 1866 udnævnt til Professor i Historie. Det var dog ikke den rene Historie, som han kom til at vie sit Livs Arbejde. De kulturhistoriske Interesser, han allerede tidlig havde næret, fik øget Styrke, da han 1860 ansattes som Prof. Keyser's Medhjælper ved Universitetets Oldsagssamling. Og da han 1862 blev denne Samlings Bestyrer, havde han fundet et Virkefelt, hvor hans fremragende Evner og utrættelige Flid fik rig Anledning til Arbejde med store og taknemmelige Opgaver Det blev imidlertid snart tydeligt, at Arbejdet med Museet og de dertil knyttede Forskninger ikke kunde forenes med en Lærerstilling ved Universitetet i et saa betydeligt Fag som Historie. Myndighederne oprettede derfor en særlig Professorpost i nordisk Arkæologi, hvis Indehaver skulde bestyre Museet, og R. udnævntes til denne ny Post 1875.

Det er R.'s store Fortjeneste straks at have indset, at den nødvendige Betingelse for Fremskridt i Viden om Oldtiden var at danne en stor Samling. Og hans Virksomhed i denne Retning ved Indkøb og Udgravninger var saa heldig, at Museumsgenstandenes Antal i hans Tid bragtes op fra 2,800 til nærmere 20,000 (se Oldsagssamlinger). Et betydeligt Arbejde har han nedlagt i den fortræffelige Beskrivelse af alle disse Oldsager i Samlingens Hovedkatalog og i den Revidering af Fundberetningerne, som han udførte paa aarlige Sommerrejser rundt om i Landet. Aarstilvæksten publicerede han desuden, med de nødvendige Afbildninger, Aar for Aar i den norske Fortidsforenings Aarsberetninger. Ogsaa som Udgraver var R. virksom, og han udmærkede sig her, som overalt i sit Arbejde, ved den strengeste Nøjagtighed. Han ledede 1867 Udgravningen af det først fundne Vikingeskib ved Tune i Smaalenene. Det vanskelige Arbejde at restaurere og opstille dette Skib, ligesom det senere fundne og fuldstændigere Gokstad-Skib, lykkedes det ham ligeledes heldigt at fuldføre. Samlingen holdt han tilgængelig for det besøgende Publikum i velordnet Stand og forsynet med alle nødvendige Oplysninger, uagtet Pladsmangelen voldte stedse større Bekymringer.

Flere af R.'s arkæologiske Afhandlinger ere af grundlæggende Betydning; saaledes hans Fremstilling af den ældre Jærnalder i Norge, trykt i de danske Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1869. At han saa tidlig (Afhandlingens Hovedindhold fremlagdes 1868 paa Naturforskermødet i Christiania) kunde give en omfattende oversigtlig Behandling for det hele Land, er et Eksempel paa det flittige fundstatistiske Arbejde, som R. fra Begyndelsen udførte og siden stadig fortsatte, ligesom et Bevis paa hans sikre og hurtige kritiske Blik. En tilsvarende Oversigt over den yngre jærnalder udgav R. i samme Tidsskrift i 1877. Af særlig Betydning er ogsaa hans Behandling (i »Congrès intern. d'anthropologie et d'archéologie . . . 1874« [Stockholm 1876]) af de i det nordlige Norge hyppige Skifersager, som han først bestemte og forklarede som tilhørende en »arktisk« Stenaldersgruppe, der tilskreves Lapperne. En Del Fund, indeholdende Mønter fra karolingisk Tid, udskilte han og paaviste, at de tilhørte en tidlig Del af Vikingetiden. Han har ligeledes i særlige Afhandlinger belyst Norge's Helleristninger, Fund af romerske Mønter, Bygdeborgene og flere andre Mindesmærker, Fund og Fundgrupper. Efter R.'s Død har Tromsø Museum udgivet hans efterladte Arbejde »Faste Fornlevninger i Tromsø Stift« [»Tromsø Museums Aarshefter«, 1901]. Hans fleste arkæologiske Afhandlinger ere udgivne i den norske Fortidsforenings Aarsberetninger og i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger. R.'s største arkæologiske Arbejde er dog hans »Norske Oldsager«, et stort og smukt udstyret Plancheværk, som udkom 1880—85. Norge's Oldtid illustreres her af 732 typiske Oldsagsformer i fortrinlige Træsnit og udvalgte med omhyggelig Nøjagtighed af det i Museerne opbevarede Materiale, først og fremmest selvfølgelig af det, som findes i Christiania Universitets Oldsagssamling. Desuden gives der korte, orienterende Indledninger til Forstaaelse af de forskellige forhistoriske Perioder samt et Hæfte Oplysninger om de Fund, som de afbildede Oldsager tilhøre. Med dette Værk er der for første Gang gjort Rede for de Oldsagstyper, som ere karakteristiske for Norge's forhistoriske Tid, og bragt Orden i hele det Materiale, den norske Arkæologi har at bygge paa. Om der ogsaa i de senere Aar er fremkommet mange ny Oldsagsformer, samtidig med at Videnskaben har gjort betydelige Fremskridt, beholder dog R.'s Atlas sin Værdi uafkortet. R. var en forsigtig Mand, en stærkt kritisk Natur, der ikke gav andet end det, han selv nøjagtig havde prøvet og fundet at være sikkert. Hans »Norske Oldsager« vil 1 lang Tid vedblive at være Hovedværket i norsk Arkæologi, samtidig som Værket har stor Betydning for Nabolandenes og det nordlige Europa's Fortid.

R.'s første Arbejde var en rent historisk Afhandling om Slaget paa Bergen's Vaag 1665. Han udgav i 1860'erne sin Lærer Keyser's »Efterladte Skrifter« og »Samlede Afhandlinger« samt fortsatte hans Norge's Historie frem til Kalmar-Unionen. Samtidig udgav og fuldførte han Munch's paabegyndte Oversættelse af »Norge's Kongesagaer fra 1177«; allerede tidligere havde han i fortrinlige Oversættelser udgivet to gamle Sagaer. Men hermed maatte ogsaa, bortset fra nogle mindre Afhandlinger, hans Arbejde i historisk og sproglig Retning vige for det arkæologiske, indtil han i Slutningen af 1870'erne atter blev bragt ind paa en hertil hørende Opgave af betydeligt Omfang. Foranlediget af et officielt Opdrag

sammen med to Sprogforskere at gennemgaa alle Landets Gaard- og Sognenavne samt at normere disses Skrivemaade til Brug for Landets officielle Matrikul, foretog R. sig det kolossale Arbejde at følge alle disse Navnes historiske Udvikling fra de ældste tilgængelige Kilder ned igennem Tiderne. Frugterne af dette Arbejde, 17 Foliobind »Oplysninger til norske Gaardnavne«, bleve af Forfatteren overdragne til Rigsarkivet til Brug for kommende Forskere. Heldigvis blev Stortingets Interesse vakt for dette Kæmpeværk, de nødvendige Midler bevilgedes, og tre Bind bleve af R. selv udgivne. Med sine rige historiske og ved Udgivelsen tilkommende sproglige Oplysninger samt grundige Forklaringer vil dette Værk til alle Tider være en Guldgrube for den norske topografiske og kulturhistoriske Forskning. Af særlig Betydning er Indledningsbindet, hvor Forfatteren i knap Form, men med en Rigdom paa Oplysninger, giver en Oversigt over Tilblivelsen af de norske Stedsnavne, saaledes som vel næppe nogen anden kunde gøre det. Allerede under Arbejdets Gang meddelte R. i særlige Afhandlinger en Del af sine Forskningsresultater: »Minder om Guderne og deres Dyrkelse i norske Stedsnavne« [Chra. 1880], »Oplysninger til Throndhjemske Gaardnavne«, I—II [»Throndhjemske Videnskabsselskabs Skrifter« 1882, 1891], en Række Artikler, »Norske Stedsnavne«, i »Landsbladet« [1893—96]. Efter hans Død fortsættes Udgivelsen af andre. I alt er hidtil (Decbr. 1903) udgivet Forklaring til Gaardnavne i 6 Amter. Under Trykning er ogsaa for Tiden et efterladt Arbejde »Norske Elvenavne«.

Den righoldige litterære Virksomhed, det tidslugende Arbejde med Oldsagssamlingen og dens stadig tiltagende Aarstilvækst, som paahvilede ham uden nævneværdig Arbejdshjælp, hindrede ikke R. i at være virksom ogsaa i andre Retninger. I Universitetets Administration, i Christiania Videnskabsselskab, Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, det norske Oldskriftselskab, den norske historiske Forening, Selskabet for Folkeoplysningens Fremme, Selskabet for Christiania Bys Vel og i flere andre Institutioner og Foreninger deltog han i Arbejdet, i adskillige af dem paa en fremskudt Plads. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV og der citerede Kilder; »Folkebladet« [1899]; »Folkevennen« [1900]; »Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring« [1900]).

Prof. G. Gustafson.

Rygharnisk se Rustning.

Rygkar, Hjertet hos Leddyrene (s. d.).

Rygmarven (*medulla spinalis*) er den Del af det centrale Nervesystem (s. d.), som ligger indesluttet i Rygradskanalen, og som opadtil staar i direkte Forbindelse med Hjernen gennem Rygmarvsforlængelsen. R. danner en hos Manden 45, hos Kvinden 42 Cm. lang, hvid Nervestreng, der vejer ca. 35 Gr., eller ca. 2 p. Ct. af Hjernevægten, og som fra Side til Side er ca. 10 Mm., forfra bagtil ca. 8 Mm. tyk, med Undtagelse af to noget tykkere Partier i Hals- og Lændehvirvelsøjlen (*intumescentia cervicalis* og *lumbalis*), hvor de svære Nervestammer til Arme og Ben udspringe. R.'s nederste Ende, Marvkeglen (*conus medullaris*), findes ud for øverste Del af anden Lændehvirvel. Dog strækker der sig fra Spidsen af Marvkeglen en tynd traadformet Forlængelse (*filum terminale*) helt ned til anden Krydshvirvel. R. ligger i Rygradskanalen omgivet af tre Hinder ligesom Hjernen (*dura, arachnoidea* og *pia*). Fjerner man disse, ser man talrige Nerver udspringe fra R. De nederste af disse danne neden for Marvkeglen en tyk Kvast, der kaldes Hestehalen, *cauda equina*. Af Rygmarvsnerver findes der 31 paa hver Side. De udspringe alle med hver to Rødder fra R., nemlig enforreste Rod, der indeholder Bevægenerver (motoriske Traade), og en bageste Rod, der fører Følenerver (sensitive Traade) og indeholder et Spinalganglie (s. d.). Efter at Rygmarvsnerverne ere traadte ud af Rygradskanalen, forgrene de sig især til Kroppen og Lemmerne, medens Hovedet og en Del af Indvoldene faa deres Nerver fra Hjernen (se Nervesystem S. 288, Fig. 2). R. er ved en forreste og bageste Længdefure delt i to Halvdele, der hver ved et Par svagere Sidefurer ere delte i en Forstreng, Sidestreng og Bagstreng. I Bagstrengen skelner man yderligere nærmest Midtlinien den Goll'ske Streng (*funiculus gracilis*), uden for denne den Burdach'ske Streng eller Kilestrengen (*funiculus cuneatus*), samt i Dybden for begge den Clarke'ske Søjle. Paa et Tværsnit af R. ser man i det forholdsvis smalle Midterparti, der forbinder dens to Sidehalvdele, en traadfin, ca. $^1/_{20}$—$^1/_{10}$ Mm. vid Kanal, Centralkanalen, der opadtil gaar over i Hjerneventriklerne (se Hjerne). Denne Kanal er omgiven af »graa Substans«, der indeholder talrige Gangliecelle, og som i R.'s Sidedele breder sig dels fremefter som det rundagtige »Forhorn«, dels bagtil som det spidsere »Baghorn«. Fra Gangliecellerne i Forhornet udgaa Bevægenerverne til de forreste Rødder, medens der fra Baghornene udgaar Nervetraade til den bageste Rod, altsaa bl. a. Følenervetraade. Som et forholdsvis tykt Lag uden paa den graa Substans ligger den »hvide Substans« eller Marvsubstansen, der bestaar af længdeløbende Nervetraade i uhyre Antal (paa de tykkeste Steder af R. ca. 400,000), der dels forbinde forskellige Dele af R. indbyrdes, dels føre fra Hjernen til R. og omvendt. Saavel Nervetraade som Gangliecelle ligge indlejrede i et støttende Væv, der dels dannes af Forlængelser fra den bløde Rygmarvshinde (*pia*), dels af et Maskenet af en for det centrale Nervesystem ejendommelig Substans, Neuroglia. Det er lykkedes de senere Aars forfinede Undersøgelsesmetode at udrede en stor Del af Nervetraadenes Forløb i R., hvilket bl. a. bliver muligt derved, at naar visse Dele af Hjernen eller R. ødelægges ved Sygdom eller eksperimentelt, forandre ofte de derfra udgaaende Nervetraade deres Udseende i en stor Del af deres Forløb. Paa denne Maade har man lært at kende forskellige Nervebaner i R., saaledes de saakaldte Pyramidebaner, der føre Traade fra Hjernen til Forhornene og derigennem til Bevægenerverne, og som have Navn deraf, at de nær R.'s Udspring fra Hjernen danne to Fremspring, »Pyramiderne«. Mellem disse foregaar en Krydsning af Pyramidebanernes Traade paa den Maade, at de Traade, der komme fra højre Sidehalvdel af Hjernen, føres over i

venstre Side af R. og omvendt, hvilket bl. a. har til Følge, at en Hjernesygdom, f. Eks. Apopleksi, i den ene Side af Hjernen kan give Lamhed i den modsatte Sides Arm eller Ben. Foruden at R. indeholder Forbindelsestraade mellem Hjernen og Rygmarvsnerverne og en Uendelighed af Traade, der forbinde de enkelte Dele af R. indbyrdes, indeholder den talrige »Centrer«, d. e. Nervekomplekser af mere eller mindre selvstændig Betydning, saa at de til en vis Grad kunne fungere paa egen Haand, det vil sige uden Hjernens Medvirkning. Saaledes findes f. Eks. særlige Centrer i den nederste Del af R. for Afføringsakten, Urineringen o. s. v. Højre oppe i R. findes Centrer, der ere overordnede over disse. Særlig vigtige overordnede Centrer findes i den allerøverste tykkere Del af R. ved Overgangen til Hjernen, Rygmarvsforlængelsen (*medulla oblongata*, hvilket ofte oversættes ved: den forlængede Marv). I denne findes foruden de omtalte Pyramider forskellige gangliecelleholdige Kerner, der dels ere Udspringssteder for forskellige vigtige Nerver, dels ere Centrer for forskellige livsvigtige Funktioner, f. Eks. Karrenes Sammentrækning og Udvidning, og for Aandedrættet. En Beskadigelse af sidstnævnte Centrum kan medføre øjeblikkelig Død ved Standsning af Aandedrætsbevægelserne, hvorfor man har givet det Navnet »Livsknuden« (*noeud vital*). De fleste af disse Kerner ligge samlede paa Bagsiden af Rygmarvsforlængelsen ud mod en flad vædskefyldt, rombeformet Grube, der kaldes Rudegruben eller »fjerde Hjerneventrikel«, og som fremefter staar i Forbindelse med Hjernens Hulrum, nedefter med et tragtformet Parti (*calamus*) gaar over i R.'s Centralkanal. Rygmarvsforlængelsens største Kerne er den kompliceret byggede »Oliven«, hvis Funktion er ukendt. *S. B.*

Rygmarvsbetændelse, *Myelitis*, optræder med Symptomer, der ere noget forskellige i de enkelte Tilfælde, alt efter den forskellige Udbredelse, Affektionen har, og det Sted af Rygmarven, hvor den har sit Sæde. Et af Hovedsymptomerne er Lamheden, særlig af begge Underekstremiteterne (Paraplegi), idet Armene kun lammes, naar Betændelsen sidder i den øverste Del af Rygmarven. Mindre fremtrædende ere Symptomerne fra Følenervernes Side, idet der undertiden er Smerter, undertiden Følesløshed og undertiden forøget Sensibilitet. Til de hyppige Symptomer hører ogsaa, foruden Lammelse af Ekstremiteterne, Lammelse af Blære og Tarm, der medfører forskellige Ulemper. Endvidere lider Hudens Ernæring, og Følgen deraf kan blive Liggesaar (*Decubitus*). Aarsagerne til R. ere dunkle. De mere akutte Former kunne optræde i Tilslutning til akutte Infektionssygdomme; for de kroniske faar Syfilis af og til Skylden.

Noget forskellig fra den beskrevne R. er den saakaldte Kompressionsmyelitis, ved hvilken det mindre drejer sig om en Betændelse end om Følgerne af et Tryk paa Rygmarven. Denne Lidelse findes derfor ved Svulstdannelser i Nærheden af Rygmarven, ved Betændelse i Rygraden. Et Hovedsymptom er ogsaa her Lamheden, men Smerterne spille en større Rolle her end ved R., fordi ved Kompressionsmyelitis tillige Rygmarvshinden er inddragen i Lidelsen. *A. F.*

Rygmarvssygdomme ere dels Sygdomme, som angaa selve Rygmarven, dels Affektioner i de den omsluttende Hinder, men ikke sjældent findes samtidig Lidelser af begge disse Elementer. Affektionerne af selve Rygmarven deles naturlig i 2 Grupper, af hvilke den ene omfatter de saakaldte Systemlidelser, den anden de mere diffuse eller uregelmæssig lokaliserede Sygdomsprocesser. De førstnævnte angribe Rygmarven paa den Maade, at kun bestemte Nervestrenge og Nervetraadebundter, bestemte Neuroner (se Nervesystem), impliceres, f. Eks. enten alene de sensitive eller alene de motoriske Nervebaner. Et udtalt Eksempel paa en saadan Systemlidelse er Rygmarvstæring, men ogsaa mange andre findes (f. Eks. Spinalparalyse, Spinal Børnelamhed). I den anden Gruppe findes den sygelige Proces enten mere diffust udbredt gennem alle Baner, naar Lidelsen gaar mere paa tværs end paa langs af Rygmarven, eller den optræder som spredte, ved sundt Væv adskilte Partier. Hertil hører f. Eks. Rygmarvsbetændelsen. Symptomerne ere derfor ogsaa meget forskellige ved de forskellige Former af R., hvorfor der henvises til de enkelte Artikler. *A, F.*

Rygmarvstæring, *Tabes dorsalis*, er en degenerativ Forandring i Rygmarvens bageste Strenge, tilsvarende Baghorn og bageste Rødder. Denne sygelige Forandring foregaar lidt efter lidt, og i Overensstemmelse hermed indfinde Sygdommens Symptomer sig ogsaa successivt. De første Symptomer ere i mange Tilfælde Smerter, der have en lancinerende, D: jagende og udstraalende Karakter, og i Reglen optræde i Benene, ofte med Karakteren af Ischias, men ogsaa kunne indfinde sig i andre Legemsdele, saaledes tværs om Livet med Fornemmelse af et Bælte eller en sammensnørende Ring. Saadanne Smerter og Fornemmelser kunne bestaa kortere eller længere Tid, ofte flere Aar, inden et andet Hovedsymptom indfinder sig, nemlig Ataksien. Medens det første Stadium kaldes det neuralgiske, bærer det andet Navnet det ataktiske. Det er karakteriseret ved de ataktiske Bevægelser af Arme og Ben, særlig de sidste, hvorved Gangen bliver meget karakteristisk. Der er ikke nogen Lammelse af Benene i almindelig Forstand, men Patienten har mistet Herredømmet over Benene, kan ikke styre dem, flytter dem frem paa en egen Maade, kaster eller slynger dem frem og sætter dem paa Jorden med et Ryk. Gangen bliver usikker, især i Mørke, men først naar Ataksien har naaet en meget høj Grad, er Gangen umulig. Naar Patienten, Tabetikeren, ikke kan tage Synet til Hjælp, bliver Gangen endnu mere usikker; han kan derfor ikke holde sig oprejst, naar han lukker Øjnene (Romberg's Symptom). Tilsvarende, men i Reglen mindre fremtrædende Ataksi findes ogsaa i Armene; desuden optræder der spredte abnorme Fornemmelser og Forstyrrelser i Følesansen, svækket Føleevne i Hænder og Fødder med Følelsen af at have Handsker paa eller af at træde paa Puder (Handskefornemmelse, Pudefornemmelse), Prikken og Stikken i Huden eller Ufølsomhed, selv for Naalestik. Svækkelse og Lamhed viser sig ikke alene i Ekstremiteterne, men ogsaa i andre Organer, f. Eks. i Øjnene, hvis Pupillers Paavirkning af Lys ophæves; den saakaldte Knærefleks forsvinder. Blæren og Tarmen kunne lammes, ofte paa et tidligt Stadium af

Sygdommen, og medføre Betændelsestilstande med alvorlige Følger. Naar Patienten svækkes og lammes yderligere, bliver mere og mere hjælpeløs, taler man om et tredje Stadium, det paralytiske. Sygdommen forløber dog ikke altid saaledes i typiske Stadier. Der findes en meget stor Mængde Variationer af Forløbet. I nogle Tilfælde kan Sygdommen optræde under et Billede, der maskerer den, f. Eks. naar den ledsages af de saakaldte Kriser, d. v. s. Symptomer, navnlig Smerter, fra indvendige Organer, blandt hvilke især de gastriske Kriser ere fremtrædende, og som noget ligner det Billede, hvorunder Ventrikellidelsen ellers optræder, og som derfor kan give Anledning til Forvekslinger hermed.

Selv om R. ikke er en Sygdom, der lader sig helbrede, forløber den dog ofte og uden væsentlige Forværrelser gennem mange Aar. Da dens Aarsag i flere og flere Tilfælde kan føres tilbage til tidligere Syfilis, er en antisyfilitisk Behandling ofte af Nytte. Ellers bestaar Behandlingen væsentligst i Anvendelse af Bade, Elektricitet og Gymnastikøvelser, medens egentlige Medikamenter spille en underordnet Rolle. *A. F.*

Rygmuskler kaldes de talrige Muskler, der udspringe fra Hvirvellegemernes Buer og disses Torntappe og Tværtappe (se Hvirvelsøjle). Lige under Huden ligger den store Kappemuskel (*musculus trapezius*), der udspringer fra samtlige Brysthvirvlers Torntappe, samt fra Nakkebaandet og Baghovedet, og som fæster sig til Skulderblad og Nøgleben (se Kappemuskel). Længere nedadtil findes den brede R. (*m. latissimus dorsi*), der dels udspringer fra Lændefascien (et stærkt Seneblad, der ogsaa danner Udspring for mange af de øvrige R. i Lændeegnen), dels fra Bækkenets øverste Rand og fra de nederste Brysthvirvler, og hvis Muskelbundter samle sig til en stærk Sene, der hæfter sig paa den øverste Del af Overarmsbenet. Ved dens Sammentrækning nærmes Armen til Kroppen, samtidig med at den føres bagud. I Dybden for de nævnte Muskler findes flere kortere, skraat løbende Muskler, der forbinde Hvirvelsøjlen dels med Baghovedet (som *musculus splenius*), dels med Skulderbladet (*m. rhomboidei*), dels med Ribbenene (*m. serrati postici*). Under disse Skraamuskler ligge de lange R., et meget stort Antal tynde, langstrakte Muskler, der forbinde de forskellige Dele af Hvirvelsøjlen med hverandre paa den Maade, at de mest overfladisk liggende af dem forbinde Hvirvler, der ere langt fjernede fra hinanden, medens de dybere liggende kun overspringe en enkelt eller nogle faa Hvirvler. De ere for en stor Del meget senede, navnlig nedadtil, hvor Senerne ere sammenvævede med den omtalte Lændefascie. *S. B.*

Rygning (Rygaas), den øverste Kant af et Tag (se Møn og Mønning). *E. S.*

Rygrad se Hvirvelsøjle S. 185.

Rygradskrumning er en Fællesbetegnelse for en Del Misdannelser af Rygsøjlen. Disse ere hver for sig omtalte under de forskellige Former af R.: Kyfose (s. d.), den bagtil konvekse Krumning, enten mere rundagtig (rund Ryg) eller mere vinklet (Pukkel, s. d.); Lordose (s. d.), den konkave, svajede Form, oftest kun at finde i Lændesøjlen; Skoliosen (s. d.), Sidekrumningen (Rygradsskævhed), konveks enten til højre eller til venstre. Noget egentlig fælles have disse Misdannelser ikke i Henseende til Oprindelse, idet Kyfosen snart skyldes en Betændelse (Spondylitis), snart engelsk Syge (Rakitis) eller andre Ernæringsforstyrrelser; Lordosen skyldes oftest Sygdomme i Hofterne eller er en Del af Kyfosen som Modvægt (Kompensering) mod samme; Skoliosen endelig skyldes som Regel Muskelsvækkelse eller Lamheder, ogsaa undertiden engelsk Syge eller Længdeforskel af Benene. Heller ikke Formen eller Udviklingen af R. i dennes forskellige Former frembyder noget fælles. Naar man jævnlig behandler R. under eet, er det væsentlig paa Grund af, at der over for Slutningsresultatet, den misdannede Ryg, har gjort sig ensartede Principper gældende i Henseende til Behandlingen, idet man uanset Lidelsens Oprindelse har søgt Misdannelsen hævet ved udrettende Bandager, Strækninger i Apparater, metodiske Bevægelser. Medens man her tidligere for meget har taget alt dette ens, til Dels fordi Behandlingen var i Hænderne paa ikke lægevidenskabelig uddannede Bandagister, saa har man i de senere Aar paa Grundlag af omhyggelige kliniske og anatomiske Studier oparbejdet en Behandling for disse Lidelser, afpasset efter de forskellige Former af R., saaledes at der er søgt taget Hensyn til Lidelsens Oprindelse. Denne Gren af Lægekunsten hører ind under Ortopædien (s. d.) og kan uden al Tvivl siges at være en af de vigtigste Sider af denne. Ved Siden af den egentlige Behandling af R., gaaende ud paa at hæve den eller dog stoppe dens Udvikling, er der imidlertid den ikke uvæsentlige Side ved Paaspænding af Puder, Korsetter o. l. at skjule helt eller delvis den tilstedeværende Misdannelse. Som en af dem, der har haft stor Fortjeneste af Udviklingen af R.'s Behandling, maa nævnes Sayre (Amerika); i Danmark har Drachmann gjort meget for denne Side af Ortopædien. *E. A. T.*

Rygradsskævhed se Rygradskrumning og Skoliose.

Rygradsspalte (*spina bifida*) kaldes en forholdsvis hyppig forekommende medfødt Misdannelse, bestaaende i, at Rygradskanalen, der i tidlige Stadier af Fosterlivet er en aaben Rende, ikke lukkes fuldstændig. Der findes da i Lænde- eller Krydsegnen en blød Fremhvælving af Huden, sjældnere kun et blødt Sted, hvor Hvirvelbuerne ikke ere lukkede. Svulsten er fyldt med den Vædske, som normalt findes i Rygradskanalen uden om Rygmarven, og tillige findes i Reglen Dele af Rygmarven og de fra denne udgaaende Nerver i den af Huden dannede Sæk. Naar Misdannelsen ikke er af for stor Udstrækning, kan Barnet være levedygtigt. Dette gælder dog ikke en sjældnere forekommende Form af R., hvor det ikke er de Rygmarven omgivende Hinder, der ere udspilede af Vædske, men hvor Rygmarven selv er udspilet paa Grund af Vædskesamling i Centralkanalen (se Rygmarv). Her gaar Barnet hurtig til Grunde, fordi Rygmarven ikke er funktionsdygtig. De sidstnævnte Former af R. have i Reglen Sæde højere oppe paa Rygraden. *S. B.*

Rygskjold se Kræbsdyr.

Rygstrengen d. s. s. Chorda dorsalis (Bd. IV, S. 331).

Rygsvømmer se Tæger.

Rygsøm (bot.) er i Støvvejen Midtribben af Frugtbladet eller de Frugtknuden dannende 2—mange Frugtblade. Smlg. Bugsøm. *A. M.*

Rygtravers se Parados.

Rühmkorff, Heinrich Daniel, Instrumentmager, født 15. Jan. 1803 i Hannover, død 19. Decbr. 1877 i Paris. R. kom 1825 til at arbejde i et mekanisk Værksted i Paris, grundede her 1840 en selvstændig Forretning og gav sig næsten udelukkende af med at lave elektriske Apparater. Hans Navn er især knyttet til de store Gnistinduktorer (R.'s Ruller), han fabrikerede. R.'s Ophold i Frankrig gav Anledning til Stavemaaden Ruhmkorff, der ofte ses anvendt. *K. S. K.*

Ry Kloster (ogsaa Ryd eller Rye; lat. *rus regis*) laa ved Flensborg Fjord, paa Gliicksborg Slots Plads. Det grundlagdes 1209 eller 1210 af Slesvig-Bispen Niels som en Afløser af Guldholm Kloster (s. d.) og kom saaledes til at huse Munke af Cistercienserordenen. Flytningen gav i øvrigt Anledning til, at Bispen fratog Klosteret 4 Kirker, som Biskop Valdemar i sin Tid havde skænket Munkene i Guldholm; men i Stedet herfor gav han det Tienden af nogle andre Kirker, der laa mere belejligt. Mulig er ogsaa andet Gods paa lignende Maade blevet ombyttet, idet det ophævede Guldholm Kloster med Jordegods lagdes som en Avlsgaard ind under Slesvig Bispestol; men noget nærmere vides ikke herom, og der kendes i det hele ikke meget til R. K.'s Godshistorie. 1255 stadfæstede Paven dets Besiddelser og roste i samme Bulle Munkene for deres gode Vandel. Saa meget mærkeligere synes det da, at Slesvig-Bispen knapt en Menneskealder senere (1283) fandt sig foranlediget til at lade nogle af Munkene piske — vel for at revse slette Sæder — foruden at han berøvede Klosteret Tiender; ja det følgende Aar maatte Konventet endog helt opløses. Kort Tid efter kom Klosteret dog atter i Stand, og 1299 tog Erik Menved det i sin Beskyttelse. Omtrent ved denne Tid var det ogsaa, at Munkene forfattede den ikke uvigtige historiske Aarbog, som efter Klosteret nu almindelig kaldes Ryd-Aarbogen, ligesom der blev nedskrevet en Beretning om Guldholm's Grundlæggelse. Om Klosterets senere Skæbne vides forholdsvis lidt, men det har sikkert hørt til Landets betydeligere Herreklostre. Blandt Abbederne skulle nævnes Arnfast — med Urette kendt som Christoffer I's Banemand; endvidere Oluf, der 1424 vidnede i Striden mellem Kong Erik og de holstenske Grever om Hertugdømmet Slesvig, og Joakim Hildebrand, der forestod Klosteret i Reformationstiden og i øvrigt roses som den første Abbed i Hertugdømmet, som afskaffede Messer, Billedtjeneste og andre katolske Kirkeskikke. Efter Reformationen blev R. K. inddraget under Kronen, men vedblev en Tid at styres af Abbeder. Ved Midten af 16. Aarh. lagde Christian III det ind under Flensborg Amt, og dermed var alt Klosterliv ophørt. 1582 fik Hertug Hans den Yngre det overladt af sin Broder Frederik II; han lod kort efter de gamle Klosterbygninger nedrive og byggede tæt N. f. Tomten Gliicksborg Slot. *C. Ngd.*

Ryle [ra!il], John Charles, engelsk Biskop, født 1816 i Nærheden af Macclesfield, død 1900, var først Præst forskellige Steder, til sidst i Oxford. Herfra kaldtes han 1880 til det nys oprettede Bispedømme Liverpool. Han tilhørte den lavkirkelige Retning. Blandt hans talrige Værker kunne nævnes »Expository thoughtson the gospels« [Lond. 1856—69], »Spiritual songs« [1861], »The Christian leaders of the last century« [1869], »Bishops and clergy of other days« [1869], »Coming events and present duties« [1869] og »Church reform papers« [1870]. En Række af hans Prædikener og Smaaskrifter ere oversatte paa Dansk. *A. Th. J.*

Rylejef, Kondrati Fjodorovitsch, russisk lyrisk Digter, født 1795, henrettet 1826. R. hørte til den Kreds af Skønaander og Sværmere, der troede paa Muligheden af en voldsom Omvækning i sit Land. I sin Poesi er det altid i det frihedsfjendskeog sjælsforfladende, R. kæmper imod, som i sit kække Digt mod Arakčejef »Vremeneščiku« (»Til Yndlingen« [1820]). Lødigst er vel Poesien i hans »Dumy« (»Sange«). I »Vojnarovski« og »Izpověd Nalevajki« (»N.'s Skrifte«) bruger han historiske Billeder for at forkynde sin politiske Tro. Som Deltager i Dekabristoprøret, Julen 1825, fangedes og dømtes R. R.'s samlede Skrifter, »Sobrannyja sočinenija R.'s« [Leipzig 1864]. Materialer til R.'s Biografi: »Internationale Bibliotek« [Bd. 10, Leipzig 1875]. *A. M. B.*

Ryler (norsk: Strandviber) (*Tringa*) kaldes en Slægt af Snæppefuglene (*Scolopacinae*), med næppe en Snes Arter ynglende i den gamle og denny Verdens nordlig tempererede Egne, medens de om Vinteren drage mod Syd, ofte langt ned paa den sydlige Halvkugle; det er smaa Fugle, de mindste som en Spurv, de største noget større end en Stær, med ret kort, lige eller let krummet Næb og lave Ben med lille Bagtaa. Farverne, ens for begge Køn, ere i Parringsdragten oftest livlige, i Vinterdragten uanselige, graa og hvide; Ungerne afvige ofte en Del i Farve; i øvrigt strækker Fjerskiftet sig over en stor Del af Aaret, saa at det hos adskillige Arter er vanskeligt at finde to helt ens. R. yngle ved flade Kyster, paa Holme, Enge og i Sumpe; Æggene lægges i en Fordybning i Jorden. Efter Yngletiden færdes de i Skarer ved Kysterne, ofte flere Arter sammen, ogsaa ofte i Selskab med nærbeslægtede Vadere. Føden bestaar at alle Haande Smaadyr, som de finde ved Vandet. — R.'s nærmeste Slægtninge ere Klirerne (norsk: Snæpper) (*Totanus*), medens Arter som Kærløber (norsk: Brednæbbet Strandvibe) (*Limicola platyrhyncha*) og Selning (norsk: Sandløber) (*Calidris arenaria*) kun afvige fra dem i Ubetydeligheder; paa den anden Side er Ryleslægten undertiden delt i talrige mindre Afdelinger. I Danmark og Norge ere trufne følgende Arter:

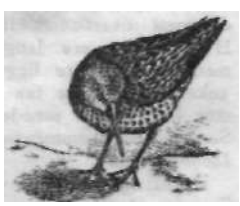

Ryle.

R. (Alm. Strandløber, norsk: Foranderlig Strandvibe) er af Størrelse som en Lærke med sort Næb og sorte Ben. Sommerdragten er ret broget, idet Fjerene paa Oversiden ere sorte med rustbrune Rande; paa Bugen findes et stort, sort Skjold,

medens bageste Del af Bugen og Underhaledækfjerene ere hvide. Paa Brystet og Halsens Underside ere Fjerene graalige med sort Midtstribe; Sving- og Styrefjer ere som hos de fleste andre Arter sortegraa, ligesaa Vingedækfjerene; et lyst Baand over Vingen dannes af hvide Rande paa nogle af Dækfjerene. Vinterdragten er oventil ensfarvet askegraa, paa Undersiden hvid med mørkere Pletter paa Hals og Bryst. R. yngle i de nordlige Egne af Europa og Asien, spredt i Mellemeuropa; i Nordamerika findes en lidet afvigende Race. I Norge yngler den ved Kysten og paa Fjældene inde i Landet, i Danmark yderst almindelig paa Holme og Strandenge. I Marts—April indfinder den sig i store Skarer, der senere spredes til Ynglepladserne, hvor Fuglen er meget lidt sky; i Parringstiden lader den høre meget forskellige Lyd, endogsaa, svævende i Luften med udbredte Vinger, en Slags trillende Sang. Æggene, 4 i Tal, med grønlig Bundfarve og mørke Pletter, lægges i en lille Fordybning i Jorden; efter Ynglетiden drage de om familievis for senere at forene sig til ofte uhyre Skarer; i September—Oktober trække de fleste bort, enkelte blive til ind i November. — I Størrelse og Næblængde kan der være stor Forskel paa R. fra forskellige Egne; en lidt mindre Form med kortere Næb og lavere Ben sondres ofte som en Race, endog Art (*Tringa schinzii*).

Den rødbrystede R. (Krumnæbbet R., Krumnæbbet Strandløber; norsk: Krumnæbbet Strandvibe) (*Tringa subarquata* Gyldenst.) har en lidt større Krop end foregaaende; de lidt højere Ben og det længere nedadkrummede Næb bidrage ogsaa til, at den ser større ud; ved de hvide Overhaledækfjer kendes den let fra R., som den ligner meget i Vinterdragt, kun at Brystet har et gulligt Anstrøg. Sommerdragten ligner ogsaa R.'s paa Oversiden, medens hele Undersiden er kraftig rustrød, med smalle mørke Tværlinier. Fuglens Ynglepladser, der maa findes i de nordligste Egne, ere kun lidet kendte. Reden er kun fundet een Gang 1897 i Nordsibirien, hvor den yngler sparsomt. Paa Trækket om Efteraaret er den almindelig i Norge, særlig paa Vestkysten, i mange Aar ogsaa hyppig ved Danmark's Strande i August—September.

Islandsk R. (Islandsk Strandløber, Graasnæppe, Staalsnæppe; norsk: Stor Strandvibe, Islandsk Strandvibe) (*Tringa canutus* L.), den største af Slægten, lidt mindre end en Brokfugl, har et lige, ret kort Næb, og lave Ben af graagul Farve. Ogsaa den har i Sommerdragt hele Undersiden rustrød, en Farve, der fortsætter sig op paa Hovedet, hvor der paa hver Fjer findes en mørk Længdestribe, og som Rande og Tværbaand paa Rygfjerene. Vinterdragten er paa Oversiden sortegraa, paa Undersiden hvidliggul med mørkere Længdestriber paa Hals og Bryst. Den yngler i de nordligste Egne af Amerika og Grønland, men dens Æg ere maaske næppe endnu kendte med Sikkerhed. I Norge træffes den hyppig paa Efteraarstrækket, ligeledes i Danmark, hvor den ved Kysterne i August—September paa mange Steder findes i Smaaflokke, alene eller sammen med andre R.

Fig. 2.

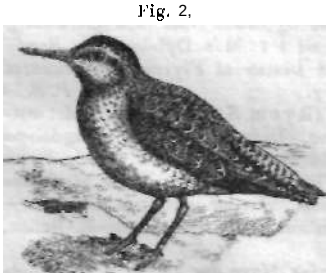

Islandsk Ryle (*Tringa canutus*), Fugl i Vinterdragt.

Dværgrylen (Dværgstrandløber; norsk: Liden Strandvibe) (*Tringa minuta* L.), den mindste af Slægten, overhovedet af alle Snæppefugle, med en Krop som en Spurv, ligner i Farven R., men Undersiden er om Sommeren hvid med mørkere Bryst, der paa Siden er brunligt. Den yngler i sumpede Egne i den gamle Verdens nordlige Dele. I det nordligste Norge yngler den sparsomt; paa Trækket findes den ved de sydlige Kyster, ogsaa i Danmark ret almindelig sammen med dens Slægtninge. Reden bygges paa Jorden mellem Lyng eller Græs i Nærheden af Smaasøer, hvor den søger Føde i Myg og deres Larver; indvendig fores Reden med fint Græs, indeholder i Juli 4 Æg, ca. 29 Mm. lange, 30 Mm. brede, olivenbrune med violetbrune Pletter. Ved Reden lade baade Han og Hun høre en fin kvidrende Sang.

Temmincks R. (Temmincks Strandløber; norsk. Temmincks Strandvibe) (*Tringa Temminckii* Leisl), kun lidt større end Dværgrylen, med meget kort tyndt Næb og lave Fødder; ogsaa i Farve ligner den Dværgrylen, men er noget mørkere, mere graalig; i øvrigt kendes den let ved de rent hvide yderste Styrefjer. Den yngler i det nordlige Rusland og Asien, ret almindelig i de nordligste Egne af Norge, sjældnere paa Fjældene længere mod Syd. Rederne findes paa sumpede Steder nær Kysten, kolonivis, ofte sammen med Reder af Dværgrylen. I Ynglетiden flyver Hannen kvidrende omkring, lavt kredsende, idet den af og til sætter sig i en Busk eller andet ophøjet Sted og der fortsætter Sangen. Æggene ere af Farve som Dværgrylens, lidt mindre. I Danmark er den ikke almindelig, men træffes i Modsætning til de andre Arter hyppigst paa Foraarstrækket, hvor den paa enkelte Steder indfinder sig hvert Aar.

Sortgraa R. (Strandryle; norsk: Fjærepist, Fjæremus) (*Tringa maritima* Brünn), en af de større Arter, saavel i Farve som i Levevis noget afvigende fra de fleste andre. Næbbet er mørkt, ved Roden rødgult, de meget lave Ben graagule, Farven i det hele meget mørk; i Vinterdragt er den paa Oversiden næsten sort med ejendommelig rødlig Glans. Vingedækfjerene ere sorte med hvide Rande, ligesaa Fjerene paa Hals og Bryst, medens Bugen er hvid. I Sommerdragten have Rygfjerene de sædvanlige rustbrune Rande. Den lever i Polaregnene, yngler hyppig paa Island og Færøerne, der synes at være dens sydligste Ynglepladsen. I Norge yngler den i Finmarken, i ringe Tal længere mod Syd. Om Vinteren findes den i Skarer langs hele Vestkysten, idet den i Modsætning til alle dens Slægtninge ikke drager langt mod Syd om Vinteren, men kun søger en isfri Klippekyst, hvor den, dels gaaende paa Stenene, dels svømmende mellem dem, søger Føde i Smaadyr, som skylle op. I Moser og paa fugtige Steder ved Smaasøer nær

Kysten, dog ogsaa ret højt til Fjælds, lægger den sine Æg. Saavel ved Reden som ellers er den meget tam, en af de mindst sky af alle nordiske Fugle. I Danmark træffes den, men ret sjælden om Vinteren.

Adskillige nordamerikanske Rylearter ere enkelte Gange trufne i Europa, desuden flere nærstaaende Former; en af disse, en rylelignende Fugl med ret langt Næb, *Macroramphus griseus*, ogsaa engang i Danmark. (Litt.: Seebohm, *Geographical Distribution of the Charadriidae* [Lond. 1888]). *O. H.*

Ryllik se Røllike.

Rylsk, By i Mellemrusland, Guvernement Kursk, ligger 106 Km. V. S. V. f. Kursk. (1897) 11,415 Indb. R. driver Handel med Hvede, Hør og Hamp. Byen omtales første Gang i 12. Aarh., stod en Tid under egne Fyrster samt under Litauerne, men annekteredes 1500 af Russerne. *H. P. S.*

Rumann, Wilhelm, tysk Billedhugger, er født i II. Novbr. 1850 i Hannover. Han studerede i München og blev der stærkt paavirket af Wagmüller; fra 1887 Professor ved München's Akademi. R. har skabt mange Monumentalarbejder: det betydelige Sejrsmonument (Wörth), Mindesmærker for Rückert (Schweinfurt), Ohm (Miinchen), for Vilhelm I (Stuttgart og Heilbronn) m. fl. *A. Hk.*

Rumelin, Gustav von, tysk Statistiker og Nationaløkonom, født 26. Marts 1815, død 28. Oktbr. 1889. R. var Teolog, før han 1848 blev Medlem af Frankfurt-Parlamentet for derefter 1850 at indtræde i Württemberg's Statsadministration; 1856—61 var han Minister for Kirke- og Skolevæsenet, men overtog 1861 Direktørstillingen ved Statens statistisk-topografiske Bureau. 1867 blev han Docent i Statistik og Filosofi i Tübingen, ved hvis Universitet han fra 1870 indtil sin Død var Kansler. Som Æstetiker skyldes der ham et Bind fine »Shakespearestudien« [1866, 2. Opl. 1874], men hans boglige Virksomhed var for øvrigt overvejende viet Statistikken, til hvilken han i 3 Bd. »Reden und Aufsätze« [1875, 1881 og 1894] har leveret en Række aandfulde Bidrag, navnlig om demografiske Spørgsmaal. Som Befolkningsteoretiker staar han Malthus'es Standpunkt nær, hvorhos han bekæmpede den Quetelet'ske Skoles moralstatistiske Determinisme og Nivelleringstendens. R. havde en betydeligere Andel i i det geografisk-statistiske Kompendium »Das Königreich Württemberg« [1863, ny udvidet Udg. 1882—86]). *K. V. H.*

Rymer [ra'imə.], Thomas, engelsk Forfatter, (1641—1713). Han studerede i Cambridge, kom derefter til London og blev Advokat. Han optraadte først som skønlitterær Forfatter med nogle Oversættelser fra Ovid og et Drama, »Edgar«. Derefter kastede han sig over Kritikken, og i to hvasse Skrifter: »The Tragedies of the Last Age« [1678] og »A Short View of Tragedy« [1693] i nedsablede han fuldstændig den Shakespeare'ske Tragedie og fordømte alt, hvad der ikke stemte med de franske Kritikeres Regler. 1692 blev han kgl. Historiograf, og det blev ham overdraget at udgive England's Traktater med fremmede Magter, af hvilket Værk han naaede at udgive 15 Bd., hvorefter det blev fortsat af R. Sanderson. Dette store Værk er siden udgivet flere Gange, sidste Gang 1816—69. R. efterlod sig et uhyre Materiale til en ny Udgave af Værket (59 Foliobind, som opbevares i British Museum). *T. L.*

Rümker, Carl Ludwig Christian, tysk Astronom, født 28. Maj 1788 i Stargard, Mecklenburg-Strelitz, død 21. Decbr. 1862 i Lissabon, var 1819—20 Direktør for Navigationsskolen i Hamburg, rejste 1821 til Australien, var til 1830 Astronom ved Observatoriet i Paramatta (»Preliminary catalogue of fixed stars« [Hamburg 1832]), da han blev Direktør for Observatoriet i Hamburg. Hans Hovedarbejde i Hamburg er Stjernekatalogen: »Mittlere Oerter von 12,000 Fixsternen« [Hamburg 1843—52]. Denne sammen med en Del ikke publicerede Observationer bearbejdes for Tiden (1904) paa ny. — Hans Søn Georg Friedrich Wilhelm R., født 31. Decbr. 1832 i Hamburg, død 3. Marts 1900 smst., var 1853—55 Observator ved Observatoriet i Durham, men senere ansat ved Observatoriet i Hamburg, fra 1867 som dets Direktør. Ved Siden af denne Stilling var han i sine senere Aar Bestyrer af 4. Afdeling af »Deutsche Seewarte« (Kronometerafdelingen) og har gjort sig fortjent ved sine Bestræbelser for at hæve den tyske Kronometerfabrikation. *J. Fr. S.*

Rynkeplet (*Rhytisma* Fr.), Slægt af *Phacidiaceae*, hvis Arter optræde som Snyltere paa Bladene af forskellige højere Planter; de danne her meget iøjnefaldende, sorte, glinsende Stromata, som udbrede sig under Overhuden; i Løbet af Sommeren dannes Pyknider i disse; ved Løvfald falder Svampen til Jorden med Bladene; den overvintrer, og om Foraaret sprænges Stromaet i rynkeformede, bugtede Figurer, i hvilke Sporesække udvikles; Sæksporerne spredes ved Løvspringstid og inficere da de unge Blade. Mest bekendt er Lønnens R. (*Rh. acerinum* Pers.), der paa alle nordiske Lønnearter kan danne sorte, gulrandede Bladpletter af indtil 1 Cm.'s Bredde. En lignende Art findes paa Pil (*Rh. salicinum* Pers.). Angrebet forebygges ved Indsamling af de nedfaldne Blade. (Litt.: Rostrup, »Plantepatologi« S. 530). *F. K. R.*

Ryn-Pesski, Naryn-Pesski, Landskab i det sydøstlige Rusland, Guvernement Astrachan, ligger N. 0. f. Astrachan i den indre Kirgiserhordes Land og har en Længde paa 160 Km. og en Bredde paa 25—45 Km. Dets Overflade dækkes af 2—12 M. høje, kegleformede Sandhøje, mellem hvilke ligge dybe og brede Dale med fortræffelig Græsning og Vand i 1 M.'s Dybde. Da Sandhøjene imidlertid bestaa af Flyvesand, forandres Overfladen stadig. *H. P. S.*

Ryomgaard (Ryom Stationsby), i det østlige Nørrejylland, Djursland (Marie Magdalene Sogn, Sønderhald Herred, Randers Amt), er en opvoksende Stationsby med Gæstgiveri, Markedsplads o. s. v. samt Knudepunkt paa Randers—Grenaa-Banen, aabnet 1876, og Aarhus—R.-Banen, aabnet 1877. *H. W.*

Rypebær, norsk Navn for Løvfældende Melbærris (se Melbærris).

Rypefalk (norsk) d. s. s. Jagtfalk, se Falke.

Rypegræs (norsk, *Polygonum viviparum*) d. s. s. Pileurt, se Skedeknæfamilien.

Ryper (*Lagopus*) kaldes en lille Slægt af Skovhønsenes (*Tetraoninae*) Familie. Det er

Fugle noget større end en Agerhøne, let kendelige paa Fødderne, der ere fjerklædte helt ud paa Tærne, have en højt siddende Bagtaa og brede Kløer, der fældes en Gang aarlig. Fjerskiftet frembyder nogle, endnu ikke helt opklarede Ejendommeligheder, idet de foruden Vinterdragten, der næsten er rent hvid, og den brogede Parringsdragt, hen paa Sommeren have en tredje fra Parringsdragten helt forskellig Fjerklædning, saa at de, da tilmed Fældningen foregaar ret langsomt, i Virkeligheden ere i Fældning den største Del af Sommeren. I Europa findes 2 Arter.

Fjældrypen (norsk ogsaa: Skarerype) (*L. mutus* Mont.), lidt større end en Agerhøne, er i Vinterdragten helt hvid paa nær de sorte Styrefjer, en sort Stribe fra Næb til Øje hos Hannen og en nøgen rød Hudfold over Øjet. I Sommerdragten, som Hunnen faar i Maj, Hannen først langt hen paa Sommeren, svulmer Hudfolden over

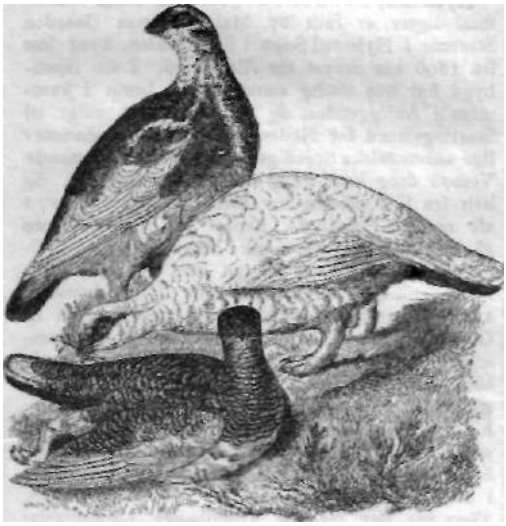

Fjældrype (*Lagopus mutus*). Øverst: Efteraarsdragt, i Midten: Han i Vinterdragt, nederst: Sommerdragt.

Øjet til en anselig Kam særlig hos Hannen, der paa Hoved, Ryg, Bryst og Haledækfjer bliver sort med rustgraa Pletter, medens Bug og Svingfjer ere hvide; hos Hunnen have Fjerene mindre sort Farve, ere tegnede med rustgule Tværbaand. I Efteraarsdragten ere Fjerene ganske fint tegnede med sort og rustgraat, ligne slet ikke Sommerdragtens. Vinterdragten faa de i Løbet af September og have da ofte et yderst broget Udseende med de hvide Fjer siddende overalt mellem de mørke. Fjældrypen lever i barske, træløse Egne, hyppig i de fleste Polarlande, længere mod Syd kun paa Bjærge, er saaledes almindelig i Alperne oven for Trægrænsen. I Norge lever den paa Fjældene undtagen i Landets sydligste Del. Paa Fjældryperne fra forskellige Egne er der mindre Forskelligheder, hvorfor de ofte sondres i ret talrige Racer. — Hen paa Foraaret færdes de parvis, og Hannen udstøder ofte paa denne Tid sit Parringsskrig, et vidtlydende »orr«. Først paa Sommeren lægges i en Fordybning i Jorden de 5—8 Æg, der ere hvidgule med brune Pletter; de ruges kun af Hunnen, men naar Kyllingerne ere komne af Ægget, slutter Hannen sig til Familien og advarer den ofte ved sit Skrig. Føden bestaar væsentligst af Bær, tillige af Blade og særlig om Vinteren af Knopper og Stængelstykker af Buske; Ungerne fortære en Del Insekter. Om Vinteren slutte ofte flere Familier sig sammen, undertiden til store Flokke; de strejfe da omkring efter Føden, som de ofte maa skrabe frem under haard Sne, hvorved deres Gravekløer komme dem til Nytte; ofte trække de fra Fjældtoppene lavere ned eller fra nordligere til sydligere Egne; de have i øvrigt en forbavsende Evne til at modstaa Klimaets Barskhed; i Snefog lade de sig undertiden sne til, saa at kun Hovedet rager over Sneen. Fjældrypen er en stilfærdig, noget træg Fugl, der søger Føden paa Jorden, kun flyver sjældent og kort ad Gangen; den er lidet sky og fanges og skydes let; dens Kød er overordentlig velsmagende. — I Nordamerika findes en meget nærstaaende Art *L. leucurus* Sw. med helt hvide Styrefjer.

Dalrypen (norsk: Skovrype, Lirype) (*L. lagopus* L.) er en Del større end foregaaende Art, som den i Vinterdragt fuldstændig ligner, bortset fra at hverken Han eller Hun har den sorte Stribe fra Næb til Øje. I Sommerdragt ere Vinger og Bug hvide, Hoved, Hals og Bryst hos Hannen kastanjebrune, medens paa Resten af Oversiden Fjerene ere mørke med brungule Tværbaand. Hos Hunnen findes denne Tegning ogsaa paa Hals og Bryst. — Paa de britiske Øer findes en særlig Race, hvor Han og Hun ere helt rødlige og om Vinteren ikke blive hvide. Dalrypen bebor en stor Del af det nordlige Amerika op til Polarkredsen, ligeledes store Dele af Nord- og Østeuropa samt Asien. I Norge yngler den over hele Landet paa nær nogle af de sydligste Egne saavel inde i Landet som paa Øerne ved Kysten; den foretrækker ubeboede, kratbevoksede Egne med Smaasøer og Moser, findes paa Bjærgene, saa langt Birkekrattet naar; paa mange Steder yngler den i overordentlig Mængde, og aarlig skydes og fanges den i Massevis. I Levevis ligner den en Del Fjældrypen, men medens denne oftest er tavs, lader Dalrypen hyppigere sin Stemme høre og navnlig om Foraaret, hvor Hannen opfører en Slags »Leg«. Æggene ligne Fjældrypens, ere lidt større og deres Tal 10—12.

R.'s Fjerklædning er tilbøjelig til at veksle en Del; der findes af begge Arter rødlige, sortbrogede og graalige Individer, ligesom der i den røde Farve hos den britiske Form af Dalrypen findes talrige Afskygninger. De parre sig af og til med nærstaaende Arter; saaledes kendes Afkom af Dalrype med Tjur, Urfugl og Jærpe. (Litt.: D. G. Elliott, *Monogr. of the Tetraoninae* [New York 1865]; i øvrigt findes en righoldig Litteratur særlig om Jagt paa R. saaledes: Lloyd, *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway* [Lond. 1867]; Barth, Af handlinger i »Svenska Jägarförbundets nya Tidskrift« 1863, 67, 68, 69 og 86). *O. H.*

Rypin, By i russisk Polen, Guvernement Plock, ligger 62 Km. N. N. V. f. Plock. (1897) 6,040 Indb. R. driver Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Rüppell, Eduard, tysk Naturforsker, født 20. Novbr. 1794 i Frankfurt a. M., død smst. 11.

Decbr. 1884. 1817 tiltraadte han en Undersøgelsesrejse til Ægypten og Sinai og nedlagde Udbyttet deraf i »Fundgruben des Orients«. 1822—27 gennemvandrede han Nubien, Sennaar, Kordofan og Arabien. 1830—34 var han i Abessinien. Af hans større Arbejder maa nævnes: »Neue Wirbelthiere zur Fauna Abessinien's gehörig« [Frankfurt a. M. 1835—40], »Reise nach Abessinien« [smst. 1838—40] og »Systematische Uebersicht der Vogel Nord- und Ostafrika's« [smst. 1845]). *J.C.*

Rysensteen, Hovedgaard i Skodborg Herred, 14 Km. S. V. f. Lemvig, hed i Middelalderen Bøvling Slot og tilhørte Ribe Bispestol, der forlenede det bort til en Række Adelsmænd. Inddraget under Kronen ved Reformationen blev det et kongeligt Len og Sædet for en kongelig Lensmand. Under de fjendtlige Indfald 1627, 1644 og 1659 blev det indtaget og besat og led meget. 1664 overdrog Frederik III det stærkt ødelagte Gods til den s. A. adlede Fæstningsingeniør Henrik Ruse i Betaling for udført Arbejde, og 1672 ophøjede denne, der Aaret forud var bleven dansk Friherre, Ejendommen til et Baroni under Navn af R. Ved hans Død 1679 gik R. over til hans Dattermand Oberst Juul til Lundbæk, der s. A. blev Friherre under Navnet Juul-R. Med kgl. Bevilling frasolgte han Gods, saa Baroniet, der oprindelig var paa 3,500 Tdr. Hartkorn, indskrænkedes til 1,500. 1797 fik Ove Henrik Juel-R. Tilladelse til at substituere Baroniet med en Fideikommiskapital paa 141,000 Rdl., der indkom, da R. (1,022 Tdr. Hartkorn) Aaret efter ved Auktion blev solgt til P. S. Føns og H. C. v. Schmidten, der snart blev Eneejer. t 19. Aarh. har R. været i Hænderne paa forskellige. En Del af Godset udskiltes, og Gaarden Vester-R. oprettedes deraf. R. selv solgtes 1902 af Lemvig Bank for 125,000 Kr. til Etatsraad Breinholt til Vandborg-Vestergaard. — Hovedbygningen, 3 sammenbyggede Fløje paa 1 Stokværk, den mellemste med hvælvede Kældere, ligger paa en høj, bevokset Vold, omgiven af Grav. Indtil 1769 var der 4 Fløje. Vestfløjen og Sydfløjen ere opførte 1638—39. *B. L.*

Rysensteen, Henrik Ruse, Baron, hollandsk-dansk Ingeniørofficer, født 9. Apr. 1624 i Holland, død 22. Febr. 1679 smst, traadte 1661 i dansk Tjeneste, blev Generalkvartermester og Overinspektør over Fæstningerne og udfoldede som saadan en betydelig Virksomhed. R. udarbejdede Planen til og ledede Arbejdet ved Kastellet 1662—64, byggede Fæstningen Friederichsort, ombyggede Rendsborg Fæstning, forbedrede Anlæggene ved Kronborg, Nyborg og Fredericia. I Begyndelsen af Christian V's Regering fremsatte han en samlet Plan for hele det dansk-norske Befæstningssystems Ordning. R. blev adlet 1664, 1671 ophøjet til Friherre og det ham af Kronen tilskødede Bøvling Slot med tilhørende Gods oprettet til Baroniet Rysensteen. 1673 blev R. udnævnt til Generalløjtnant og kommanderende General i det nordenfjældske Norge, hvorfra han 1675 kaldtes til Christiania og senere deltog i Felttoget mod Sverige. 1677 blev R. suspenderet fra sine Embeder, og en Kommission blev nedsat for at undersøge hans Forhold under Krigen. R. blev Decbr. 1677 afskediget i Naade med Ventepenge og med Forpligtelse til at vende tilbage til Danmark, naar Kongen kaldte. R. forlod Danmark og begav sig til sine Godser i sit Fødeland. Hans eneste Datter blev ved sit 2. Ægteskab — med Oberst Christian Juul — Stammoder til Slægten Juul-R. *A. G. N.*

Ryssel se Lille.

Rysselberghe [ra'iselbe'rχe], Theo van, belgisk Maler, Raderer og Litograf, er født 23. Novbr. 1862 i Gent. Som Maler har R. nærmest sluttet sig til de franske Impressionister, særlig den Fløj af dem, der paa Grund af deres plettede Farvegivning med det uroligt vibrerende Lys kaldes Pointillister. Han har naaet betydelige maleriske Resultater i Arbejder som Portrætterne af Signac og Verhaeren, »Kanal i Flandern«, »Dansende Piger« [1896] etc. Ogsaa Raderinger og Litografier. Endelig har R. vist sig som en højst moderne og ejendommelig Kunstner paa det ornamentalt-dekorative Omraade. *A. Hk.*

Rysstad, Gunnar Torgeirson, norsk Landsmaalsdigter, er født 27. Maj 1867 paa Gaarden Straume i Hylestad Sogn i Sætersdalen, hvor han fra 1896 har drevet sin Ættegaard. I sin Hjembygd har han stadig været meget brugt i kommunale Anliggender, og 1903 blev han valgt til Stortingsmand for Nedenes Amt. Den ejendommelige sætersdalske Stevdigtning med sit drømmende Vemod drog ham tidlig ind i sin Tryllering, og helt fra Gutteaarene har han selv digtet Stev, i alt mange Hundrede, hvoraf en stor Del ere gledne ind i den navnløse Folkedigtning og derigennem enkeltvis ere komne med i K. Austad's »Stevsamling fraa Sætisdalen« [Christianssand 1894]. Samtidig blev han stærkt paavirket af A. O. Vinje's Digtning med dens mandige Følelsesstyrke, og hans udgivne Digtsamlinger, »Sukk og song« [Christianssand 1888], »Femti dikt« [Christianssand 1890] og »Hugsjaa« [Chra. 1896], indeholde i stor Udstrækning, ved Siden af de bløde sætersdalske Toner, kampmodige Opsange for Frihed og Fremskridt. Han har ogsaa deltaget aktivt i det politiske, særlig det nationale Arbejde, og 1890 var han med at grundlægge Landsmaalsbladet »Sæbyggjen«, i hvis Redaktion han stod i to Aar sammen med Statsraad L. Liestøl og Lærer T. Bjønnaraa. *Cand. mag: Halvdan Koht.*

Rystebevægelser ere de uvilkaarlige Bevægelser af Lemmerne, der hidrøre dels fra Aandedræt og Hjerteslag, dels fra ufuldstændig Koordination af de vilkaarlige Musklers Bevægelser. R. forekomme hos alle Mennesker, men have meget forskelligt Omfang. Hos unge, kraftige og udhvilede Individer ere de næppe mærkelige uden Hjælp af følsomme Registrerapparater, men blot en ringe Grad af Muskeltræthed forøger deres Styrke betydelig. Holder man en Arm vandret udstrakt i nogle Minutter, kan man let se Haanden dirre; efter større legemlige Anstrengelser, lange Marcher e. l., kan man føle Benene ryste under sig. Under Sindsbevægelser, Sygdomme og Alderdomssvækkelse blive R. ofte meget fremtrædende. — I videre Forstand kan til R. ogsaa henregnes de ideomotoriske Bevægelser (s. d.). *Alfr. L.*

Rystegræs d. s. s. Bævregræs.

Ryswyck d. s. s. Rijswijk.

Ryswyck [ra'isvaik] 1), Jan Baptist van, flamsk

Forfatter, navnlig politisk Skribent, født 14. Decbr. 1818 i Antwerpen, død smst. 5. Juli 1869. Han var en flittig Medarbejder ved forskellige Blade, udgav ogsaa en Tid sit eget Dagblad: »De grondwet«. Han udmærkede sig ved en kraftig og ejendommelig journalistisk Stil. Skrev ogsaa en Del politiske Digte og Lejlighedsdigte. *A. I.*

2) Jan Theodor, flamsk Digter, foreg.'s Broder, født 8. Juli 1811 i Antwerpen, død 7. Maj 1849 smst. R. tilhører en Slægt, der har været meget virksom for flamsk Litteratur og Kunst. Hans Fader var ikke ukendt som Lejlighedsdigter og to af hans Brødre og en Søn af ham litterært virksomme. Selv førte han et eventyrligt og meget omflakkende Liv, deltog i Befrielseskrigen 1830. Senere blev han Genstand for politisk Forfølgelse og døde som sindssyg. Hans Digte skyldtes som oftest Lejligheden. Han skrev ogsaa Folkefortællinger med historisk Sujet. Hans samlede Værker ere optrykte 4 Gange. *A, I.*

Rütimeyer, Ludwig, schweizisk Palæontolog, født 26. Febr. 1825 i Biglen i Emmenthal, død 25. Novbr. 1895 i Basel. Etter at have studeret Teologi og Medicin i Bern kastede han sig under Ophold i Paris, London og Leyden over det naturvidenskabelige Studium. 1855 blev han Professor i Zoologi cg sammenlignende Anatomi i Basel. R. blev især bekendt ved sine Undersøgelser af Pælebygningerne i de schweiziske Søer samt af de fossile Hovdyr; desuden offentliggjorde han en Mængde Afhandlinger om fossile Dyr og Planter fra Schweiz. *J. P. R.*

Rütli, Grutli, Bjærgegn i Schweiz, Kanton Uri, ligger 12 Km. N. N. V. f. Altdorf ved den vestlige Bred af Vierwaldstätter-Søen og gælder for den schweiziske Folkefriheds Vugge, idet det efter Sagnet var her, at sammensvorne fra Schwyz, Uri og Unterwalden Natten mellem 7. og 8. Novbr. 1307 forsamledes og svor at befri Landet fra Habsburgerne. 1859 indkøbtes R. ved en Nationalsubskription og blev Statsejendom. 1884 rejstes et Monument til Minde om den formentlige Ed. Fra Kurstedet Seelisberg er R. tilgængelig ad en stejl Klippesti. *H. P. S.*

Rytme og Rytmik. I videre Forstand enhver anskuelig markeret Regelmæssighed i Toner, Tale, Rumsbevægelse, Linier og Forhold. I snævrere Forstand forstaas ved R. den afmaalte lovmæssige Bevægelse af Stigen og Dalen i Ordstavelser og Toner i Tonestykker, der i sine forskellige Former tjener til sanselig Anskueliggørelse af forskellige sjælelige Bevægelser. En saadan R. bestaar i sin mest abstrakte Form af en Række Takter eller lige store kortvarige Tidsafsnit, f. Eks. markerede ved Metronomslag, hvorved Takten bliver hørlig. Udfyldes Tiden med ensartede Lyde som Trommeslag, Urets Pendulslag i eller Stavelser, have vi en konkret R. Men ifølge visse Ejendommeligheder ved Øret ville vi ikke kunne høre en saadan simpel R. som Urets Pendulslag uden at høre det ene af de paafølgende i Slag lidt stærkere end det andet, det ene fungerer som betonet Del, Arsis, det andet som ubetonet, i Tesis, og den konkrete R. kan saaledes betegnes ved en Bølgelinie, hvor Bølgebredden er lig Takten, Toppen Arsis. En Sprogrytme, et Vers, bestaar saaledes af flere lige lange Takter, hvis lydende Elementer ere Stavelser. Ved disse Lydforbindelsers Varighed, Kvantiteten, bestemmes Taktlængdens Udstrækning, ved deres Styrke, Kvaliteten, dens Begrænsning. R. i Poesien bestemmer dels Grupperingen af lange og korte Stavelser med Hensyn til Tidslængde og Kvantitet (som i den antikke Metrik), dels Accenten eller Stavelsernes forskellige Betoning (som navnlig i germanske og nordiske Vers). I de gotisk-germanske Sprog gør Stavelsens Lydstyrke sig gældende ved den stærkere Betoning, det stærkere Tryk, vi lægge paa Stavelsen, Accenten (s. d.), og naar vi skandere Vers, ɔ: slaa Takten ved Versfremsigelse, lade vi Taktslaget falde paa Betoningens Højdepunkt. Denne Accent, som er Princippet for germansk og nordisk Versifikation, beror paa den forskellige Styrke, hvormed Luften under Talens Løb udaandes fra Lungerne, og falder etsteds paa Vokalen. Disse Accentsteder danne de faste Punkter i R. (Bølgetoppene), og R. vil være korrekt, naar den udfylder Mellemrummene mellem disse med hvilke som helst svagere tonende Lydforbindelser, der naturligt, uden utilbørlig Forlængelse, Forkortelse eller anden Forvanskning, lade sig udtale i den til Taktafsnittet svarende Tid. En nordisk Sprogrytme vil altsaa bestaa af en lovbestemt Rækkefølge af stærkt betonede og mindre betonede Stavelser, Arses og Teses. Idet Taktlængden gaar fra Arsis til Arsis, vil et saadant rytmisk Led komme til at bestaa af et betonet og et ubetonet Element, og dette rytmiske Led kaldes en Fod, Versfoden. Gaar denne fra svagere til stærkere Tryk, er den stigende (som Jamben og Anapæsten), omvendt dalende (som Trokæ og Daktyl). En Forbindelse af Fødder, i Alm. 3, 4 eller 5, der karakteriseres ved en uafbrudt fremskridende R., er altsaa et Vers, den organiske Forbindelse af Vers en Strofe (jfr. Art. Metrik, der giver den videre Udvikling).

R.'s Virkning beror paa, at den er et naturligt Udtryk for Følelse og Sindsbevægelse, »Hjertets Slag, der er blevet anskueligt for Øret«. I stærk Sindsbevægelse har Stemmen Tilbøjelighed til at blive rytmisk, den første Spire til Sang, Musik og Dans. R. henter sin stærke Magt over det menneskelige Sind væsentlig fra tre Kilder. Den er for det første det sanselige Udtryk for en Livets Lov, for Livsfunktionernes Bevægelser. Hele Livet bestaar af et saadant Indbegreb af R.: Hjertets Slag, Aandedrættet, Gang og Spring ere rytmiske som Naturløbet selv. For det andet tilfredsstiller R. os psyko-fysisk ved at vække og tilfredsstille en Forventning; blot det, at en periodisk Virksomhed vender tilbage, er behagelig, idet Organerne udføre deres Funktioner i Forventningens Øjeblik. En organisk og psykologisk R. er begyndt, og Virksomheden svarer til den. Trommen elektriserer. Der er Glæde ved Accentens regelmæssige Tilbagevenden; det bliver os lettere at være opmærksomme paa Accentuationen; vi vente Fastsættelsen af Rækkefølgen, og Forventningen opfyldes; medens derimod et Brud paa R. skuffer Forventningen og virker oprivende paa Nerverne. For det tredje har hver Følelse eller Sindsbevægelse sin egen naturlige Bevægelse, R. og Tempo, og ved Smitte og Association tyde vi uvilkaarlig R.'s Bevægelse som symbolsk Udtryk for denne og indføre den

i R. Svarer den ved R. givne Stemningsbevægelse af Stigen og Dalen, Ilen og Nølen o. s. v. til den ved Ordene givne Forestilling og Mening, bliver den ved Indholdet givne Stemning forstærket ved den rytmiske Form, og denne naturlige Forbindelse af Indhold og Form giver et kemisk Produkt, der for det menneskelige Sind betyder langt mere end Faktorernes Sum. Dertil kommer saa ved Sprogrytmen, at den fængsler Sanserne ved sine skønne Klangvirkninger (yderligere forhøjet ved Rim), ved en forhøjet Vokalisering og Fjernelse af ubehagelige Sammenstød i Sproget. Endelig tiltrækker den Tanken ved, at den nøder til at koncentrere Udtrykket, og den støtter i høj Grad Hukommelsen. *Cl. W.*

Ryton [ra!itn], By i det nordlige England, Durhamshire, ved Tyne og 9 Km. V. f. Newcastle, har Jærn- og Staalværker, Kulgruber og Kalkstensbrud og (1891) 5,553 Indb. *M. Kr.*

Rytter, Poul, se Poul Rytter.

Rytteri. Man antager, at Skyterne ere de første, der have brugt Hesten til Ridning, og som have kæmpet til Hest. Naar de angreb eller forfulgte, skete det i en Trekant, som naturlig kommer frem, naar Heste løbe sammen, og de hurtigere efterhaanden komme forud. Andre asiatiske Folkeslag have først brugt Hesten til at trække Stridsvognene og senere til Ridning. Paa assyriske Billedhuggerarbejder fra ca. 850 f. Chr. ser man enkelte Ryttere mellem Stridsvognene, og deres Antal tiltager senere hen i Tiden. I Begyndelsen bære Ridehestene Seletøj ligesom Trækhestene, hvad der kan tyde dels paa en Overgangsperiode, dels paa, at Hestene have været anvendte afvekslende til Ride- og Trækbrug. I Persien udviklede R. sig ligeledes tidlig, og Xerxes skal paa Toget mod Grækenland 480 f. Chr. have haft 80,000 Ryttere med sig. Atheniensere Og Spartanere, som intet R. havde paa den Tid, lede i aaben Mark betydelige Tab ved det lette persiske R.'s Angreb med Bue og Kastespyd og ved dets Foretagender mod Forbindelseslinierne. De udskrev derfor efter Krigen R., 1,000 Ryttere for hver 10,000 Mand Fodfolk, men hverken i Athen eller Sparta naaede R. noget særlig højt Trin. I Nødsfald hvervede de R. hos Thessalierne, der havde Ry som Ryttere. Filip af Makedonien og navnlig Alexander den Store havde derimod et betydeligt R. I Alexander's Hær steg R.'s Styrke til $^1/_6$ af Fodfolkets, og hans R. udmærkede sig, især under hans egen Føring, saavel paa Kampladsen som i Efterretningstjenesten. Hos Romerne var Forholdet mellem R. og Fodfolk $^1/_{11}$ eller endnu mindre, og R. stod lige saa lidt der som i Athen og Sparta paa et særlig fremtrædende Standpunkt.

Oldtidens R. bestod i Reglen af let og svært, det lette bevæbnet med Bue og Kastespyd, det svære med Lanse og Sværd, det lette R. kæmpede jævnlig til Fods. Alexander den Store havde endnu en tredje Art, som var meget svært bevæbnet og nærmest maa betragtes som ridende Fodfolk. Hver af disse svært bevæbnede Ryttere havde en Mand til at holde Hesten, medens Ryteren kæmpede til Fods. Det svære R. bar lige fra den graa Oldtid Panser skjorte, Hjælm og Benskinner. Panserskjorten blev allerede brugt af Assyrerne ca. 700 Aar f. Chr. og bestod hos disse og andre asiatiske Folkeslag af tynde Plader af Metal, Læder eller haardt Træ. Enkelte Folkeslag brugte Spaaner af Horn fra Beskæring af Hestenes Hove og syede Spaanerne sammen med Heste- eller Oksesener. Ridetøjet hos Oldtidens R. var det simplest mulige. Foruden Hovedtøjet havde man højest et lille Dækken paa Hesten. Stigbøjler og Sadler kom først i Brug i det romerske Riges sidste Tider.

Medens R.'s Taktik i Oldtiden til Tider hævede sig til et højt Trin, særlig hos Alexander den Store, sank den i Riddertiden betydelig. Ridderne kæmpede paa Linie og søgte blot i Sammenstødet at løbe Modstanderen af Hesten med Lansen. Derefter kom der saa et Haandgemæng Mand mod Mand. I 2. Linie fulgte Riddernes Svende, især Bueskytter, der ikke kunde tage det op med de svært pansrede og bevæbnede Riddere. Alt afhang af den raa Kraft, og den eneste Slagplan, det drejede sig om, var egentlig kun at skaffe sig Fordelen af Sol og Vind. Thi Sol og Støv vare særlig generende for Synet, der i Forvejen var sløret af Visiret. Fodfolk brugte man i den Tid saa godt som ikke, og det var i hvert Fald saa lidet anset, at intet Menneske af Stand vilde tjene i det. Heri kom der allerede en Forandring under Korstogene; thi mange Riddere mistede deres Heste i det hellige Land og fik Erfaring for, at de i mange Tilfælde vare godt tjente med at kæmpe til Fods. Slaget ved Crecy 1346, hvor Edvard III forholdt sig rent defensivt og derfor lod sit svære R. kæmpe til Fods, og endnu mere Schweizernes Sejre ved Morgarten 1315, Sempach 1386 og Murten 1476 bidroge yderligere til at henlede Opmærksomheden paa Nytten af godt Fodfolk. Efter Haandskydevaabnenes Indførelse i Midten af 14. Aarh. forøgedes Rustningens Sværhed, og i 15. og 16. Aarh. tiltog den saaledes, at Rytterne bleve ganske ubevægelige og egentlig helt ude af Stand til at gøre Skade. Allerede i 15. Aarh. indførte man Luntebøssen ved R., og i 16. Aarh. førte R. baade Gevær og Pistol med Hjullaas. R. var da formeret paa indtil 16 Geleder, og Angreb gik saaledes for sig, at eet Geled ad Gangen red frem mod Modstanderen og skød Pistolerne af, hvorpaa det trak sig bag de andre Geleder for at lade. Forvirringen naaede sit Højdepunkt, da man sluttelig blandede Musketerer til Fods ind mellem Rytterne i den Mening, at de skulde holde Skridt med Rytterne, der angreb i ganske kort Gangart, og hjælpe dem med Skydning. I Midten af 16. Aarh. indførtes Dragoner, der i Begyndelsen saa godt som udelukkende vare bestemte til Kamp til Fods med Skydevaaben og altsaa havde Præg af beredent Fodfolk.

Tiden var nu moden til en Omvæltning, og Reformatoren blev Gustaf Adolf. Det svære R. beholdt af Rustningen kun Hjælm og Kyras, Resten af R. aflagde alle Dækvaaben undtagen Hjælmen. Bevæbningen for det svære R. blev langt Sværd og to Pistoler, for Dragoner eller Liniekavaleri lang Bøsse eller Musket og Kaarde. Regimenterne inddeltes i 8 Troppe eller Kompagnier å 70 Mand og bleve opstillede paa 4, senere kun 3 Geleder. R. skulde angribe i fuld

Fart, 1. Geled herunder afskyde Pistolerne og derefter gribe Sværdet, medens de øvrige Geleder skulde spare deres Ild, indtil den fjendtlige Linie var brudt. I Slaglinien stilledes R. dels paa Fløjene, dels bag Fodfolket. Dragonerne bleve derved anvendte mere som R. end som Fodfolk, og Kyrasserne vare jævnlig Reserve, især var deres 3. Geled beregnet hertil. For yderligere at styrke R. tildelte Gustaf Adolf det lejlighedsvis let Artilleri.

Den næste Foregangsmand under Udviklingen, Frederik den Store, gik videre paa den af Gustaf Adolf anviste Vej. Han forbød fuldstændig Skydning under Attake. Vægten skulde udelukkende lægges paa Attaken i fuld Fart og med det blanke Vaaben. Allerede Marskallen af Sachsen havde opstillet den Fordring, at et godt R. skulde kunne udføre en Fremrykning og Attake paa 2,000 Skridt, og Frederik den Store satte alt ind paa at naa dette Maal. Vejen, han anviste, var en omhyggelig Enkeltmandsuddannelse og en bestandig Manøvrering med større Styrker. I Begyndelsen var Formationen paa 3 Geleder, men paa Slutningen af Syvaarskrigen kun paa 2. Paa Slagmarken dannedes to Træfninger, hvoraf den forreste, i Reglen Kyrasserer, kun havde smaa Intervaller mellem Eskadronerne, medens den bageste, i Reglen Husarer, var mere spredt og skulde danne Reserve samt imødegaa eller udføre Flankeangreb. Dragonerne bleve anvendte i Flæng med Kyrasserer og Husarer, og Kongen hævdede i det hele taget det Princip, at alle Arter af R. skulde kunne bruges til al forefaldende Ryttertjeneste. Da de store Styrker af R. let kunde komme i en vanskelig Stilling over for Fodfolk og Artilleri, naar de rykkede frem under Skydning, tildelte han R. ridende Artilleri, som kunde holde Modstanderen paa Afstand og samtidig bane R. Vej.

Frederik den Stores Opdragelse af R. og hans glimrende Ryttergeneraler, navnlig Seydlitz og Zieten, skaffede det preussiske R. en saadan Indflydelse under Kampen, at mindst de 15 af hans 22 store Sejre ere vundne overvejende af R. Derimod stod det preussiske R. ikke højt i Sikrings- og Efterretningstjenesten. I 1744 havde efter Kongens egen Angivelse 10.000 østerrigske Husarer afskaaret alle hans Tilførsler og udspejdet alle hans Foretagender, medens han selv ikke kunde udsende en eneste Patrouille uden med nogenlunde Sikkerhed at kunne gøre Regning paa, at den vilde blive opsnappet.

Under Revolutionskrigene havde det franske R. ikke stor Betydning, men Napoleon bragte det snart paa et højere Trin, især hvad Anvendelsen angaar. Han formerede det i Brigader og Divisioner og dannede endog Kavalerikorps. Saaledes havde han i 1805 et Korps under Murat paa 22.000 Ryttere med 1,000 Mand ridende Artilleri og i 1812 over 38,000 Ryttere samlede under Murat's Kommando. Disse Masser bleve paa Slagmarken hovedsagelig anvendte efter Frederik den Stores Principper; men da Enkeltmandsuddannelsen stod meget lavt, var det franske R. ikke i Besiddelse af synderlig Manøvrefærdighed, og det kunde derfor kun manøvrere og angribe i Trav. Napoleon forstod udmærket at benytte R. til Forberedelsen og Indledning af Slaget, til Dækning af Fodfolkets og Artilleriets Sammendragning, til Angreb i rette Øjeblik paa en rystet eller besejret Fjende og til Forfølgning. Ganske særlig lagde han Vægt paa Samvirken mellem de 3 Vaaben. Hans 1. Træfnings Fodfolk var i Alm. udviklet paa Linie, medens 2. Træfnings Afdelinger stode i Kolonner med Intervaller, det svære R. i Reserve, det lette med Artilleri foran Fronten og paa Fløjene. Gennembrød et fjendtligt Ryttergreb de forreste Linier, kom det i opløst Tilstand gennem Bataillonernes Krydsild i 2. Træfning og blev derefter modtaget af det svære R., som kastede det tilbage ad samme Vej, det var kommet, under fornyet Beskydning af Fodfolket. Saaledes gik det f. Eks. ved Austerlitz.

Med Hensyn til R.'s Anvendelse i Sikrings- og Efterretningstjeneste og til Forfølgning i stor Stil var Napoleon en Mester som ingen forud for ham. Dette maa saa meget mere fremhæves, som han selv var Sjælen i det hele og ikke raadede over saa store Ryttergeneraler som Frederik den Store. De mest fremragende vare Murat, Kellermann, Montbrun og Lasalle, men om selve Murat sagde Napoleon, at om end Murat i Slaget maaske var den tapreste Mand i Verden, var han, naar han var overladt til sig selv, et Brushoved uden Dømmekraft. I Sikrings- og Tilsløringstjenesten ydede det franske R. især store Tjenester forud for Slaget ved Ulm 1805. Forfølgningen i stor Stil var beundringsværdig efter samme Slag, og den kulminerede i 1806, da R. efter Slaget ved Jena under en Forfølgning, som Verden hverken før eller senere har set Mage til, oversvømmede hele Preussen og afgjorde Krigen paa mindre end en Maaned. I Efterretningstjenesten kom Efterretningskommandoer og Officerspatrouiller til Anvendelse navnlig i de senere Krige, og Napoleon var næsten altid godt orienteret om Fjenden. Da han i 1812 mistede saa godt som hele sit R., glippede Efterretningsvæsnet, bl. a. forud for Slaget ved Lützen, og det er næppe for meget sagt, at en væsentlig Grund til Napoleon's Ulykker og Fald efter Toget til Rusland maa søges i hans Underlegenhed i R. efter den Tid.

Efter Napoleons-Tiden gik hans Ideer til Dels tabt under den lange Fredsperiode, i hvert Fald for R.'s Vedkommende. R. led yderligere et Knæk ved Fremkomsten af de riflede Haandskydevaaben i Midten af 19. Aarh., og dets Anseelse og Virksomhed stode lavt i Krigene i denne Periode. Under Krigen 1870—71 genoplivedes til Dels Napoleon's Ideer i det tyske R., der dog ikke naaede op paa Højde med det franske R. i Napoleons-Krigene. Omtrent samtidig blev man i Europa mere bekendt med den ny og overraskende Maade, hvorpaa R. var optraadt under den amerikanske Borgerkrig 1861—65. I Europa var man gennem Traditionen gennemtrængt af den Overbevisning, at R. først og fremmest maatte stole paa det blanke Vaaben. Amerikanerne have som Nation altid haft mest Tillid til Skydevaaben, og en stor Del af Befolkningen var ved Krigens Udbrud fra Barnsben vant til at omgaas Revolvere og Rifler. Sydstaternes R. greb derfor ogsaa straks udelukkende til disse Vaaben og foragtede i den Grad blanke Vaaben, at det aldrig faldt det ind at vige Marken for R., der var bevæbnet med Sabler. Under de berømte Generaler Morgan,

Stuart og Forrest viste Sydstaternes R. sig lige dygtigt under Kamp til Hest og til Fods, under Forfølgning og i Efterretningstjenesten, og blev det selvstændigste R., som den nyere Tid har kendt. Særlig berømte ere de lange Strejftog (se Raid) blevne. Nordstaterne optoge efterhaanden, særlig under General Sheridan, Modstanderens Metode.

I vore Dage staar R. paa et Overgangsstadium. Man er paa det rene med, at det ikke kan undværes i Efterretningstjenesten. Derimod er der ikke helt Enighed om dets Betydning paa Kampladsen, navnlig med Hensyn til Angreb med det blanke Vaaben. Under Nutidens Kampe vil der imidlertid lettere end tidligere komme Øjeblikke, da Fodfolkets Moral er brudt ved den enorme Nerveanspændelse, som den moderne Fodfolkskamp fører med sig. I saadanne Øjeblikke vil et Rytterangreb til Hest have samme Udsigt til at lykkes som tidligere. Paa den anden Side lægger man stadig større Vægt paa R.'s Kamp til Fods med Skydevaaben. Historien viser, at denne Kampmaade ikke er ny. Den har været anvendt af Oldtidens beredne Bueskytter og af Middelalderens Dragoner. Men Historien viser ogsaa, at R.'s Forfaldsperioder falde sammen med de Tider, da det har tabt sit afgørende Kendemærke som R., nemlig at kunne kæmpe til Hest med udpræget offensiv Tilbøjelighed. R., der kun kan kæmpe til Fods, eller, om man vil, beredent Fodfolk har aldrig kunnet hævde nogen fremskudt Plads under Krigskunstens Udvikling, selv om det lejlighedsvis har naaet store Resultater, saaledes som under Boerernes sidste heltemodige Kamp i Sydafrika. Derimod ligger maaske R.'s Fremtid paa den af Amerikanerne i Borgerkrigen anviste Vej.

I de europæiske Hære er R.'s Styrke i vore Dage ca. $^1/_{10}$ af Fodfolkets, men der hæver sig i den nyeste Tid rundt om Røster for at forøge det.

Se desuden Attake, Chevau-légers, Division, Dragon, Dragonkorps, Eskadron, Husar, Kyrasserer, Lansenerer. *C. G. B.*

Rytterknægten, det højeste Punkt paa Bornholm, 162 M., beliggende midt paa Øen i et af dens smukkeste Bjærgpartier i Skoven Almindingen. Paa Toppen er der 1855 rejst et ca. 13 M. højt Granittaarn, »Kongemindet«, til Minde om Frederik VII's Besøg paa Øen 1851, efter Tegning af M. G. Bindesbøll. Da den opvoksende Skov efterhaanden havde lukket den prægtige Udsigt over Øen, rejstes der 1899 paa dets Platform et ca. 9 M. højt *Jærnstativ*. Paa R. er der trigonometrisk Station. *H. W.*

Ryvingen, Fyr paa en liden 0 af samme Navn, ca. 7 Km. i sydøstlig Retning fra Mandal. R., der er Norge's mest lysstærke Fyr, er i sin nuværende Skikkelse kun nogle Aar gammelt. i Fyrapparatet, hvortil anvendes elektrisk Lys, er anbragt i et Jærntaarn af 22,5 M.'s Højde og giver 4 hurtig paa hverandre følgende hvide Lynblink hvert 20. Sekund. Som Taagesignal findes en Sirene, der giver et Stød af 3 Sekunders Varighed hvert Minut. Sejlere, der befinde sig j nogenlunde midt ude i Skagerak, kunne samtidig se Lysningen fra R. og fra Hanstholm Fyr paa Jylland's Nordvestkyst. *P. N.*

RzesZOV, By i østerrigsk Provins Galizien, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft R., 150 Km. 0. f. Krakov, har (1890) 12,000, hovedsagelig polske Indb. (med Garnison). Gammelt Slot, Bernhardinerkloster, Statsovergymnasium, Seminarium; Lærredsvæveri, store Hestemarkeder. *Joh. F.*

Rzewuski, Henryk, polsk Digter og Publicist, født 3. Maj 1791 i Volynien, død smst. 1866. R.'s Fader var en rig Magnat i russisk Statstjenesle; han opdrog Sønnen i Had til det polske Demokrati ved Hjælp af jesuitiske Lærere. Som yngre levede R. aarevis paa maalløse Rejser i Vesteuropa, især i Frankrig, hvor han hørte filosofiske og historiske Forelæsninger. 1829—30 levede han i Rom med Adam Mickiewicz, hvis Indvirkning skal have drevet R. ind paa Forfatterbanen. »Pamiatki Pana Seweryna Soplicy« (»Hr. Seweryn Soplica's Erindringer«) [4 Bd., Paris 1839] (under Titel: »Pamiatki starego szlachcica« [Vilna 1844—45; med russisk Censurbeskæring) gjorde med eet Slag R. berømt. Det var en løst forbunden Samling Fortællinger fra Adelslivet i Republikkens sidste Tider. Ved Lune og bestikkende Tidsfarve og ikke mindst ved sin Forherligelse af den tabte Fortid blev Bogen forgudet, tagen for sand Overlevering. Oplag paa Oplag er udkommet. R., der nu troede sig kaldet til at være sine Landsmænds aandelige Fører, kastede sig ind i forbitret reaktionær Politik. Foruden en i saadan Aand skreven »Kulturhistorie« [1840] fremkom nu historiske Fortællinger: »Mieszaniny Obyczajowe przez Jarosza Bejle« [2 Bd. 1841—42] og Romaner som: »Paz złotowłosy« (»Den guldhaarede Page«) og, den ypperste, »Listopad« (»November«) [1845], i samme Sags Tjeneste. I »Tygodnik Petersburgski« (»Petersborger Ugeblad«) fik R. et officielt Talerør for sine Anskuelser. Omsider lykkedes det ham dog at vende baade Kritik og Selskab mod sig, saa konservative de end vare. Hans uhyggelige Forherligelse af en adelig Snylter i Bartholemæus Micholowski's Memoirer [1856—57] "vakte Forargelse. R. døde aandssvækket, ensom og ilde lidt. Efter hans Død udkom: »Próbki historyczne« (»Histor. Prøver«) [1868], hvor han frasiger sig og sit Folk alt Haab om Nationens Genoprejsning. *A. M. B.*

Rziha, Franz, Ritter von, østerrigsk Ingeniør og Professor, født i Hainspach i Böhmen 1831, død 1897 i Wien. Efter at have studeret i Prag arbejdede han ved forskellige Jærnbaneanlæg i Østerrig og Tyskland, var 1866—70 i brunsvigsk Statstjeneste som »Oberbergmeister«, 1874 blev han Overingeniør i det østerrigske Handelsministerium og 1878 Professor i Jærnbane- og Tunnelbygning ved den tekniske Højskole i Wien. R. er navnlig bekendt som Tunnelbygger (indførte Anvendelsen af Jærn i Afstivningerne) og var bl. a. teknisk Konsulent ved Bygningen af Arlberg-Tunnelen. Hans Hovedværker ere: »Die neue Tunnelbaumethode in Eisen« [Berlin 1864], »Lehrbuch der gesammten Tunnelbaukunst« [2. Opl. Berlin 1874], »Eisenbahn-Unter- und Oberbau« [3 Bd., Wien 1876]). *A. O—d.*

Ræben se Opstød.

Ræddike se Raphanus.

Ræder, Anton Henrik, norsk Filolog, er

født i Christiania 25. Novbr. 1855, Student 1874, j cand. filol. 1880, Dr. phil. 1893. 1885 grundlagde han »Oslo Latin- og Realskole«, hvis Ejer og Bestyrer han var indtil 1895, da han fik det Bennech'ske Stipendium og en Tid holdt Forelæsninger ved Christiania Universitet. Han var Inspektør ved Christiania Folkeskoler 1898—1900, da han udnævntes til Ekspeditionschef for Kirkedepartementets Undervisningsafdeling, hvilken Stilling han fremdeles (Jan. 1904) indehar. Levende interesseret for Spørgsmaal vedrørende Skole og Folkeoplysning og i Besiddelse af et betydeligt administrativt Talent har R. indtaget en ledende Stilling i en hel Del Institutioner og Foreninger paa dette Omraade. Han har saaledes været Formand i Christiania Skolestyre, i Bestyrelsen for Christiania Arbejderakademi, filologisk Forening, pædagogisk Samfund, Filologernes og Realisternes Landsforening etc. Ved Siden heraf har han drevet indgaaende historiske Studier, særlig i den græske og romerske Oldtid. 1883 vandt han Kronprinsens Guldmedaille for en Afhandling over Tacitus's Annaler og disses Kilder. Hans vigtigste videnskabelige Arbejder for øvrigt ere: »Athen's politiske Udvikling i Tiden fra Kleisthenes til Aristeides's Reform« [Doktorafhandling; i »Chra. Vidensk. Selsk.'s Skrifter«, 1893], >Kejser Hadrian« [Chra. 1897], >Det romerske Kolonats Udvikling« [i »Nord. Tidsskr. for Filologi«, 1898]. Han har desuden udgivet flere historiske Lærebøger for Middelskolen og Gymnasiet. I det af Johan Ottosen redigerede Værk »Folkenes Historie« er R. Forfatter af Afsnittet »Rom under Republikken og Kejsertiden«. *K. F.*

Ræder, Hans Jacob Theodor Vilhelm, norsk Officer, er født i Throndhjem 19. Septbr. 1831. Han blev 1852 udnævnt til surnumerær Sekondløjtnant i 2. Akershus'ske Infanteribrigade, hvor han avancerede op gennem Graderne til Kaptajn. Sin væsentligste Tjenstgøring i de yngre Aar havde han imidlertid ved Generalstaben, hvor han, efter at have gennemgaaet den militære Højskole, tjenstgjorde fra Jan. 1856 til Maj 1872, fraregnet et Par Aar, i hvilke han med Stipendium opholdt sig i Udlandet for at uddanne sig som Generalstabsofficer. 1873 blev R. udnævnt til Major ved Norske Jægerkorps, 1875 udnævntes han til Oberstløjtnant i Generalstaben og beordredes at tjenstgøre som Referent for Kommandosager hos Kongen i Stockholm; 1882 blev han udnævnt til Chef for Norske Jægerkorps og 1888 til Oberst og Korpschef i 1. Akershus'ske Infanteribrigade, hvorpaa han 1892 udnævntes til Generalmajor og Chef for den nævnte Brigade, idet han samtidig beordredes til at forrette Tjeneste som Kommandant paa Fæstningen Fredriksten. I disse Stillinger forblev han indtil 1. Oktbr. 1899, da han paa Grund af Alder afskedigedes. R. har været Medlem af flere militære Kommissioner og har i sin Tid skrevet ikke faa militære Artikler dels i Dagspressen, dels i »Militært Tidsskrift«. I den Tid, han var Kommandant paa Fredriksten, interesserede han sig derhos varmt for Stedets historiske Traditioner og var Formand i Foreningen »Haldens Minder«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« **IV**). *P. N.*

Ræder, Jacob Tode, dansk Officer, Broder til nedenn. J. P. T. R., født 11. Febr. 1798 paa Gaarden Næs (Norge), død 18. Juli 1853 i Kjøbenhavn af Kolera. Han blev Officer 1815 og sendtes 1818 til Okkupationskorpset i Frankrig. Aaret forinden havde han taget Landmaalereksamen, og efter Hjemkomsten fra Frankrig studerede han Ingeniørvæsen ved Ingeniørkorpset; efter at være bleven Premierløjtnant 1822 ansattes han ved Gradmaalingen i Holsten. Fra 1830, da han blev Kaptajn, gjorde han Tjeneste ved Artilleriet og ansattes 1833 ved den kgl. militære Højskole som Lærer i Generalstabslære. Han udarbejdede som saadan forskellige Lærebøger og kom derved ind paa Skribentvirksomheden. Størst Betydning har »Den danske Armés Organisation« [Kbhvn. 1837], der er et vigtigt Kildeskrift for Studiet af den danske Hærordnings Historie, medens han, paavirket af F. H. Jahn, 1845 udgav I. Bd. af »Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—09«. Værket, der er stort anlagt og fuldførtes 1852 med 3. Bd., har sine Mangler, men læses dog endnu med Udbytte. Under 3-Aars-Krigen førte R., der 1847 var bleven Major, 10. Bataillon, hvormed han 20. Apr. 1848 adsplittede den ejderstedske Landstorm ved Platenhorn. Under Slaget ved Slesvig blev han saaret, men kom atter i Juni til Tjeneste og avancerede i Decbr. til Oberstløjtnant. 1849 deltog han i Forsvaret af Als og Dybbøl, og det var hans Bataillon, som 13. Apr. erobrede to sachsiske Kanoner; endelig deltog han 1850 i Slaget ved Isted og i Kampen ved Mysunde, hvorefter han udnævntes til Oberst. *P. Nw.*

Ræder, Johan Christopher, norsk Officer og Publicist, født 26. Novbr. 1782 i Kjøbenhavn, død 16. Juli 1853 i Christiania. Han blev Officer 1799, tog 1805 Ingeniøreksamen, blev 1815 Kaptejn ved Ingeniørvaabenet med Station paa Kongsvinger, hvis Fæstningsværker efter hans Initiativ bleve ordnede og udbedrede, og avancerede gennem Graderne til Oberst (1843). 1814 var R. 1. Repræsentant for Hedemarkens Amt paa det overordentlige Storting, 1815—16 4. Repræsentant for samme Valgkreds og tillige Medlem af Rigsretten mod Statsraad Haxthausen. Som Forfatter gjorde R. sig bemærket ved indsigtsfulde militære Afhandlinger om Marineetablissementet paa Horten [1827] og om Anlæg af Befæstninger ved Drøbak Sund [i »Militært Tidsskrift«, 1846] samt ved den interessante Brochure »Tanker om Norges Bank- og Pengevæsen« [Throndhjem 1833]). *K. V. H.*

Ræder, Johan Georg, foreg.'s Søn, norsk Officer, født paa Kongsvinger 21. Marts 1814, død i Christiania 3. Jan. 1898. Han blev 1833 Sekondløjtnant i throndhjemske Infanteribrigade, men overgik 1837 til Ingeniørbrigaden efter at have gennemgaaet den militære Højskole. I Ingeniørbrigaden avancerede han op gennem Graderne, indtil han 1870 som Oberst blev Brigadens Chef. 1872 forfremmedes han derpaa til Generalmajor og 1888 til Generalløjtnant, hvorefter han gik af med Pension Decbr. 1893. Fra 1861 tjenstgjorde R. i flere Aar som Oberst og 1. Officer i Generalstaben, hvorhos han mellem Aarene 1850 og 1859 var Adjutant hos Kong Oscar I, samt fra 1868 Direktør for den militære Højskole og derhos tillige i en Række af Aar tilforordnet Medlem af Højesteret ved mili-

tære Sagers Paadømmelse. Han har endvidere været et meget virksomt Medlem af en Mængde saavel militære som civile Kommissioner og tillige taget ivrig Del i Christiania kommunale Liv. I 4 Valgperioder, 1862—79, var han Suppleant til Stortinget for Christiania. Der foreligger en stor Mængde Artikler, dels i Dagspressen, dels i »Militært Tidsskrift«, fra R.'s Haand, hvilke alle ere Vidnesbyrd om den levende Interesse, med hvilken han omfattede en Flerhed af de Spørgsmaal, som vare oppe i hans Tid. Særlig bør nævnes, at der tilkommer R. en stor Del af Æren for, at Norge's første Jærnbane — Banestrækningen Christiania-Eidsvold — blev bygget. 1844 begyndte han nemlig efter Opfordring af Trælastforeningen i Christiania at anstille Undersøgelser angaaende en Jærnbane fra Christiania til Strømmen og forfattede en motiveret Forestilling til Stortinget om Anlæg af en Lokomotivjærnbane fra Christiania til Mjøsen. Han blev derpaa et meget virksomt Medlem af en i Sagens Anledning nedsat kongelig Kommission, hvorhos han ogsaa tog virksom Del i Ledelsen af det efterfølgende Anlæg af denne Jærnbane, der benævnes »Norsk Hovedjærnbane«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« IV). *P.N.*

Ræder, Johan Philip Thomas, dansk Officer, født 25. Apr. 1795 paa Gaarden Næs i Romsdalen, død 13. Novbr. 1869. Han blev Sekondløjtnant 1811 og deltog med holstenske Skarpskytterkorps i Kampene ved Bornhøved og Sehested, ligesom han var med Okkupationskorpset i Frankrig. Da Oprøret udbrød 1848, var R. Major ved 4. Jægerkorps i Slesvig, hvorfra han maatte redde sig mod Nord, saa at han først ved Nybøl som Kommandør for 1. Bataillon kom i Kamp. I December blev han Oberstløjtnant og Kommandør for 1. Forstærkningsjægerkorps, hvormed han deltog i Fægtningerne ved Sundeved. Kort efter fik han Kommandoen over 6. Brigade, der udmærkede sig under Slaget ved Fredericia, saa at han forfremmedes til Oberst, men han var dog trods al Tapperhed næppe sin Stilling fuldt voksen. I Felttoget 1850 førte R. 5. Brigade, som ved Isted indledede Angrebet paa Slesvig-Holstenernes venstre Fløj og efter at være bleven forstærket bidrog væsentlig til Sejren. 1854 blev han Generalmajor og fik 2 Aar senere Kommandoen over 2. Infanteribrigade, men sattes 1860 til Disposition. Ved Afskeden 1862 fik han Generalløjtnants Karakter. *P. Nw.*

Ræder, Ole Munch, ovenn.J. G. R.'s Broder, norsk Jurist og politisk Forfatter, født paa Kongsvinger 3. Maj 1815, død i Christiania 10. Marts 1895. Efter at have taget juridisk Eksamen 1839 traadte han s. A. ind i Revisionsdepartementet, men gik allerede n. A. over i Justitsdepartementet, hvorfra han 1850 overflyttedes til Marinedepartementet som Ekspeditionssekretær. 1861 udnævntes han til Borgemester i Christianssand, men modtog s. A. Stillingen som de forenede Rigers Konsul paa Malta, hvor han forblev til 1874 med Undtagelse af et Par Aars Ophold i Alexandria som konstitueret Generalkonsul (1869—71). 1874—91 var han Generalkonsul i Hamburg. Med offentligt Stipendium opholdt R. sig 1846—49 i Udlandet for at anstille Undersøgelser om Juryinstitutionen med Hensyn til civile, almindelige kriminelle og militære Sager. Resultatet af disse Undersøgelser offentliggjorde han i et indgaaende Arbejde »Jury-Institutionen i Storbritannien, Canada og de forenede Stater af Amerika« [3 Bd., Chra. 1850—52]. Hans 1841 udgivne Skrift »Den norske Statsforfatnings Historie og Væsen« var nærmest tilsigtet at være en Støtte for de danske liberales Bestræbelser for at faa Absolutismen afløst af en konstitutionel Forfatning. Til den senere Tids Diskussion om unionelle Spørgsmaal gav han forskellige Bidrag, dels i Dagspressen, dels i Skriftet »Unionen og egen Udenrigsminister« [Chra. 1893], hvori han udtalte sig for en Ordning med to Udenrigsministre, fælles Gesandter og fælles Konsuler. (Litt.: »Norsk Forf. -Leks.« IV). *K. F.*

Rædselsperioden, det Tidsrum af den franske Revolution, som strakte sig fra Girondinernes Fald 2. Juni 1792, til Robespierre blev styrtet 27. Juli 1794. Jakobinerne, der raadede i Velfærdskomiteen, Sikkerhedsudvalget og Revolutionstribunalet, erklærede det for nødvendigt at indjage alle Modstandere af Friheden Rædsel og lode derfor foretage Massehenrettelser saavel i Paris som i Departementerne. *J. L.*

Rægefjord, en liden, men vel beskyttet Havn nogle Kilometer V. f. Udløbet af Sireaaen i Sogndal Herred (s. d.), Stavanger Amt. Det meget trange Indløb belyses af Lille Præsteskjær Fyr paa Indløbets Vestside og Alterodden Fyr paa dets Østside. *P. N.*

Rægle kaldes i Norge en Fortælling med mange Gentagelser. Ordet er identisk med oldnorsk regla, »Regel« (af lat. *reguld*). Betydningen stammer vistnok fra de lærde Skoler og har sin Oprindelse i den latinske Grammatiks Ordramser. Ofte forbindes Ordet med rispe (f. Eks. Vang's »Reglo aa rispo ifraa Valdris«), som er oldnorsk responsi, »Sang, hvormed Koret falder ind« (af lat. *responsorium*, egentlig »Svar«). *Hj. F.*

Ræk (tysk Reck, betegner paa Plattysk enhver vandret Stang paa et Stativ, hvorpaa der kan hænges Vadsketøj til Tørring, Garn til Blegning o. s. v.) er tillige med Barren den tyske Turns Hovedredskab. Da Turnvater Jahn (s. d.) nogen Tid paa Hasenheide havde ladet sine Turnere gøre forskellige Armøvelser i Træernes lave, vandrette Grene, fandt en snild Tømrer paa at grave to lodrette Opstandere ned i Jorden og over dem at lægge en vandret rund Stang. Dermed var den første R. lavet. Den Mængde Øvelser, der herpaa kunde gøres, gjorde snart Redskabet bekendt og udbredt, og nu findes det i større eller mindre Antal i enhver tysk Turnsal og Turnplads baade i de voksnes Foreninger og ved Skolerne. Nachtegall (s. d.) i Danmark og Ling (s. d.) i Sverige forkastede dette Redskab, fordi det let førte til Overdrivelser, og fordi det var et Enkeltmandsredskab for de faa dygtigste. Da næsten alle Øvelser kræve, at Armene skulle bære hele Legemets Vægt, er det nemlig kun de stærke og veludviklede, der kunne bruge R. med Fordel, og selv de kunne let misbruge det, hvad mange Turneres daarlige Holdning vidner om. R. bestaar nutildags af en ca. 2 M. lang rund Asketræs Stang eller oftere Staalstang, 3—4 Cm. i Gennemsnit, baaret af to lodrette Opstandere, saa-

ledes indrettede, at Rækstangen kan sættes i forskellig Højde. *K. A. K.*

Ræker (norsk) d. s. s. Rejer (s. d.).

Række se Zoologi.

Række (mat.). I Matematikken forstaas herved en R. Størrelser, Led, der dannes efter en bestemt Lov; denne Lov kan bestaa i en Angivelse af, hvorledes Leddet med et vilkaarligt Nummer *n*, det almindelige Led, afhænger af *n*, eller være udtrykt ved en Ligning mellem et Antal paa hinanden følgende almindelige Led, som ved rekurrente R. (s. d.). Eksempler paa R. findes allerede i den elementære Aritmetik, nemlig aritmetiske R. eller Differensrækker med det almindelige Led $a + (n-1)d$ og geometriske R. eller Kvotientrækker med det almindelige Led $a \cdot q^{n-1}$; de senere Afsnit af Matematikken behandle udførlig baade R. med et endeligt Antal Led og de uendelige R., særlig Potensrækkerne, hvis almindelige Led har Formen $A_n x^n$, hvor A ikke afhænger af x (Eks.: $1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{1 \cdot 2} + \ldots$). Den vigtigste Opgave vedrørende R. er Bestemmelsen af deres Sum. Summationen af endelige R. behandles i Integralregningen og den omvendte Differensregning; her maa nævnes en af Euler opstillet Summationsformel. Hvis Summen af de *n* første Led i en uendelig R. nærmer sig til en endelig bestemt Grænseværdi, naar *n* vokser i det uendelige, siges R. at være konvergent, og den nævnte Grænseværdi kaldes dens Sum; i modsat Fald er R. divergent. Saaledes er den uendelige Kvotientrække $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \ldots$ konvergent og har Summen 2, medens den harmoniske R. $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \ldots$ er divergent, idet man ved at medtage tilstrækkelig mange Led kan faa en lige saa stor Sum, som man vil. En R. kan ogsaa være divergent ved, at den oscillerer, o: at man ved at summere flere og flere Led faar Summer, der svinge mellem visse Grænser; saaledes vil man ved R. $1 - 1 + 1 - 1 \ldots$ afvekslende faa Summen $+1$ og -1. Til Afgørelse af, om en forelagt R. er konvergent, er der opstillet Kriterier af Cauchy, Duhamel, Raabe, Bertrand, samt et meget almindeligt, der omfatter de andre, af Kummer og Jensen. R. anvendes ved Funktioners Beregning, idet man søger at danne en R., oftest en Potensrække, af en saadan Beskaffenhed, at man ved at summere tilstrækkelig mange af dens Led kan faa en lige saa god Tilnærmelse til Funktionens Værdi, som man vil, og tillige for enhver Værdi af *n* kender en Grænse for den Fejl, som man begaar ved at sætte Funktionen = Summen af de *n* første Led. Formler til en saadan Udvikling i R. af Funktioner ere opstillede af Taylor, Mac Laurin, Lagrange, Laplace; Fourier har givet en Metode til at danne R., hvis almindelige Led har Formen $A \sin nx$ eller $A_n \cos nx$, ogsaa for Funktioner, der geometrisk fremstilles ved Buer, tagne fra forskellige Kurver. Enhver konvergent Potensrække vil naturligvis, hvad enten den er fremkommen ved en kendt Funktions Udvikling eller ej, være en fuldstændig defineret Funktion af *x*, og paa denne Definition har Weierstrass bygget sin Funktionsteori. — Uendelige Kvotientrækker træffes allerede hos Archimedes. Da Matematikken efter Middelalderens Slutning blomstrede op i Europa, dannedes efterhaanden R. for de kendte Funktioner ad forskellig Vej, ved geometrisk Befragtning (Brouncker), ved Integration af kendte R. (Mercator), ved at indføre R. med ubekendte Koefficienter og Eksponenter og derefter bestemme disse (Newton), indtil i 18. og 19. Aarh. de nu brugelige Metoder fremkom. Medens Matematikerne i Begyndelsen omhyggelig sikrede sig, at en R.'s Sum virkelig var Værdien for den paagældende Funktion, og dermed at R. var konvergent, indsneg der sig i 18. Aarh. nogen Ligegyldighed lige over for Spørgsmaalet om Konvergensen, og først 19. Aarh. bragte de ovenfor nævnte Konvergenskriterier. *Chr. C.*

Rækkekultur. Ved Dyrkning af hvilke som helst Nytteplanter er Hovedformaalet det, at kunne fremskaffe det størst mulige Udbytte af det givne Areal. Hertil hører først og fremmest at gøre Voksevilkaarene saa gunstige som muligt for de dyrkede Planter efter deres Behov og særlige Egenskaber. Næst efter en frugtbar Jordbund hører da hertil, at hver enkelt Plante faar den tilstrækkelige Vokseplads, og at Jordbunden holdes i den for Plantevæksten mest passende Tilstand. Imidlertid ere de forskellige Nytteplanters Krav i disse Henseender saare forskellige, saavel med Hensyn til Pladsen som til Jordens Tilstand, og det er kun gennem Erfaringen, at man har faaet Kendskab til disse Krav for hver enkelt Plantes Vedkommende. For nu ved Dyrkningen i det større at kunne opfylde disse Krav saa godt og saa hensigtsmæssigt som muligt, navnlig over for de større eller mest fordringsfulde Nytteplanter, maa der en vis Regelmæssighed til, og denne opnaar man bedst ved at dyrke disse Planter i parallelle retlinede Rækker, hvad der muliggør dels en ensartet Fordeling af Planterne og dels en nem Løs- og Renholdelse af Jorden om dem. Ved Dyrkningen i større Stil af de største Planter, Træerne, benyttes jo for det meste R., hvad man f. Eks. kan overbevise sig om ved at færdes i en Granplantage eller en stor Frugthave, som alene holdes for Udbyttets Skyld, men i det følgende skal dog nærmest Markbruget omtales, da det dog væsentlig er herfra, at Betegnelsen R. har sin Oprindelse.

Men selv mellem de almindelig dyrkede Markvækster er der stor Forskel paa, hvilke Krav de stille i de nævnte Henseender. Medens saaledes Rodfrugter og Kartofler behøve til hver Plante en Vokseplads af 1 à 2,000 □Cm.'s Størrelse, saa behøve de langstraaede Sædarter ikke mere end 20 å 40 □ Cm. og Græsserne endnu meget mindre for at komme til en saadan Udvikling, at der faas det størst mulige Udbytte af Arealet. Ligeledes kræve nogle Planter en Løs- og Renholdelse af Jorden under hele eller en stor Del af deres Voksetid, medens andre ere mere nøjsomme i denne Henseende, blot Sædebedet har været godt og bekvemt. Det træffer sig nu saa heldigt, at det væsentlig er de samme Planter, der baade kræve en stor Vokseplads og

en passende Jordbehandling under Væksten, og det er da for disse, at R. er en absolut Betingelse, medens den for en Del af de andre nok kan have sine Fordele, men ingenlunde er nødvendig for, at de skulle kunne give et tilfredsstillende Udbytte. I Henhold til foranstaaende anvendes R. i Markbrug i Danmark saa at sige altid til de forskellige Rodfrugter, derunder Kartofler, næsten altid til Hestebønner, Lupiner og enkelte Handelsplanter, samt jævnlig til de langstraaede Sædarter, navnlig Byg og Hvede. Derimod benyttes den sjældnere eller aldrig til Foderplanter, Græsser o. l.

Udførelsen af R. foregaar paa den Maade, at Frøet isaas eller Planterne plantes i parallelle Rækker, efter at Jorden har faaet den nødvendige Forbehandling. Afstanden mellem Rækkerne er 40 å 60 Cm. for Rodfrugter (Gulerødder dog undtagne), Kartofler og Hestebønner, derimod i Alm. kun 10 à 15 Cm. for de langstraaede Sædarters Vedkommende, naar man ikke tilstræber at kunne rense mellem Planterækkerne under Væksten; er det modsatte Tilfælde, maa Rækkeafstanden være mindst 20 Cm. Isaaningen sker i Alm. med Radsaamaskinen, og altid naar Dyrkningen foretages paa flad Jord. Dyrkes Rodfrugter derimod paa Kamme, benyttes ikke sjælden Haandsaaning, navnlig i mindre Markbrug, og det er da oftest Pletsaaning, o: Frøene lægges paa Kammene i den indbyrdes Afstand, man ønsker der skal være mellem de enkelte Planter, 20 å 30 Cm. Ved Radsaaningen af Rodfrugtfrøet saar man derimod fortløbende og temmelig tykt, for at man kan være sikker paa, der bliver Planter over hele Rækken, saa man bagefter ved Udtyndingen kan faa alle Planterne til at staa i den rette Afstand fra hverandre. Ved Plantning og ved Kartoffellægning, der jo ogsaa er en Slags Plantning, anbringer man kun een Plante paa hvert Sted i Rækken, idet man kan gaa ud fra, at saa godt som enhver Plante slaar Rod, og det derfor vilde være et ørkesløst Arbejde bagefter at skulle fjerne de overflødige Planter, hvis man fra først af havde plantet flere end fornødent. Ved den nævnte store Rækkeafstand, som er nødvendig for Roer, Kartofler og Hestebønner er det nu let nok under en stor Del af Vækstperioden med Radrenseren at rense og skørne Jorden mellem Rækkerne, ligesom man ogsaa kan færdes mellem disse for med Haandkraft at udtynde Planterne og at rense og løsholde Jorden i selve Rækkerne. Herved kan opnaas, at man ved saadan R. kan holde Marken aldeles fri for Ukrudt og ligeledes holde Jorden vedblivende løs og skør, indtil Planterne fuldstændig overskygge den. En saadan R. maa siges at være den fuldkomneste Dyrkningsmaade, og den kommer derved til ganske at ligne Havekulturen, hvor R. jo er den næsten ene benyttede.

I Danmark dyrkes som nævnt ogsaa jævnlig de langstraaede Sædarter i R., men som Regel benyttes saa ringe en Afstand mellem Rækkerre, at en Behandling med Radrenser er udelukket. Det er derfor kun den Fordel, man har af en ligeligere Fordeling af Planterne, samt den fuldkomnere og mere ensartede Jorddækning, man ved Radsaaningen kan give Frøkornet, som man tager Sigte paa; men man maa da ikke glemme, at Frøukrudtet under disse Forhold ogsaa faar noget gunstigere Voksevilkaar, idet de radsaaede Planter ikke saa hurtig kunne komme til at dække og overskygge Jorden som de bredsaaede, hvorfor man bør vogte sig for at anvende denne ufuldkomnere Form af R., hvor Jorden ikke i Forvejen er godt ren. Nu da man har saa fuldkomne Radrensere, er det derfor et Spørgsmaal, om man ikke ogsaa for de langstraaede Sædarters Vedkommende burde slaa ind paa den fuldkomnere Form af R. med Jordens Renholdelse under i det mindste den første Del af Vækstperioden, hvortil da ogsaa vilde høre en noget større Afstand mellem Rækkerne, end nu er almindeligt.

Ved en udstrakt Anvendelse af den nævnte fuldkomneste Form af R., hvor alt Ukrudt kan fjernes, og Jorden i et længere Tidsrum stadig kan holdes løs og skør, gøres det muligt enten helt at kunne afskaffe eller dog betydelig at kunne indskrænke den kostbare Brakbehandling, hvilket ikke er den mindste Fordel ved en vel gennemført R. *H. D.-P.*

Rækkeplantning se Forbundtplantning.

Rækling er en fra meget gammel Tid kendt Handelsvare, tilberedt af Helleflynder, nemlig lange, smalle Striber udskaarne af Kroppen efter Længden nær Finnerne. *Ad. y.*

Ræling (Søudtryk), en let Opbygning af Træ, Jærn (Staal) eller Sejldug oven for øverste Dæk og langs Dæksranden. Den tjener til at hindre, at Mennesker og Genstande under Skibets slingrende, rullende, krængende eller duvende Bevægelser rulle over Bord, og tillige til Befæstelse for flere Redskaber, der benyttes til Sejlenes Manøvrering. *C. L. W.*

Rælingsanker se Krananker.

Ræt er i den systematiske Geologi Betegnelsen for Keuperetagens yngste Afdeling. R. bestaar oftest af Sandsten og Lerlag, undertiden med underordnede Lag af Kul. Disse Aflejringer ere dels marine, dels afsatte i Ferskvand, og indeslutte ofte talrige Levninger af Landplanter. Til R. hører ogsaa den i Tyskland og England fundne »Bonebed«, der for en væsentlig Del dannes af Tænder, Knogler, Fiskeskæl og Koprolitter, hvoriblandt Rester af de ældste kendte Pattedyr. Se i øvrigt Triasformation. *y. P. R.*

Rætien (Raetia) hed i Oldtiden et Alpelandskab, som omtrent svarede til det nuværende Graubunden og Tyrol. I Reglen regnede man dertil endnu Vindelicien, o: det sydlige Bayern og Württemberg (indtil Donau). Mod Vest grænsede R. til Helvetien, mod Øst til Noricum (Grænsen dannedes for en Del af Floden Aenus, o: Inn) og mod Syd til det cisalpinske Gallien; de norditalienske Søer hørte endnu delvis med til R. Den ældste Befolkning skal have været Etrurere, som ved Gallernes Indtrængen i Norditalien ble ve skilte fra deres Stammefrænder mod Syd; hvorvidt der ogsaa er trængt keltiske Folk op i R., er tvivlsomt; kun Befolkningen i Vindelicien var sikkert keltisk. De vigtigste Næringsveje vare Kvægavl og i de sydlige Egne Vinavl. Romerne erobrede R. under Kejser Augustus, men den krigerske Befolkning gjorde en heftig Modstand. Det var især Kejserens Stifsønner, Tiberius og Drusus, som ledede Felttogene mod R., der 15 f. Chr. blev gjort til romersk Provins. Under Diocletian deltes det i to Provinser

Raetia prima (mod Syd) og *Raetia secunda* (mod Nord). Det vanskelig tilgængelige Land blev dog ikke i synderlig høj Grad romaniseret, men under det romerske Herredømme kom det i stærkt Forfald, og først da Østgoterne under Theodorik besatte en Del af Landet, blev Tilstanden bedre. De vigtigste Byer vare i det egentlige R. Tridentum (Trient), Curia (Chur) og Brigantium (Bregenz), i Vindelicien Augusta Vindelicorum (Augsburg), Regina castra (Regensburg) og Castra Batava (Passau). *H. H. R,*

Rætiske Alper se Alperne.

Rætoromansk Sprog. Under denne Benævnelse sammenfattes en Række romanske Dialekter, der med to Afbrydelser strækker sig som et smalt Bælte fra St. Gotthard til Isonzo-Floden: Diez kaldte dem Churwälsch, et ret uheldigt Udtryk, som nu er opgivet; andre benævne dem *Ladinsk* eller *Romaunsch*. De omfatte følgende Landstrækninger: Største Delen af Graubünden (indtil Ortlergruppen), nogle Dalstrøg i det sydlige Tyrol (fra Etsch til Piave) og hele den gamle Provins Friaul (fra Tagliamento's Kilder til Isonzo). Man skelner mellem tre Hoveddialekter, der atter falde i flere Underafdelinger. I Graubiinden have vi først Dialekterne om Rhinen, der sammenfattes under Benævnelsen Oberländisch og deles i Obwaldisch (Sproget i Disentis og Ilanz), Nidwaldisch og Halbsteinisch (om Albula); dernæst Dialekterne om Inn, der omfatte Oberengadinisch (omkring Samåden) og Unterengadinisch, hvortil knytter sig Dialekten i Münster-Dalen. I Tyrol skelnes fortrinsvis mellem Dialekterne om Noce, Avisio, Gredner og Gader. I Friaul endelig kan man adskille tre Sprogomraader, som benævnes Innerfriaul, Carnien, Plattfriaul. De r. S. ere indbyrdes meget forskellige, og det er umuligt i Korthed at give noget Begreb om deres Ejendommeligheder. Man kan i al Alm. sige, at de i Ordforraad og Lydforhold staa Italiensk nærmere end Fransk. Hvad Formlæren angaar, fremvise de ældste vestlige Tekster tydelige Spor af en Deklination, idet den gamle Nominativform med udlydende *s* er bevaret i prædikativ Anvendelse. Ved Siden af *il prau verd* (den grønne Eng) findes *il prau ei verds* (Engen er grøn). Flertalsdannelsen foregaar hyppigst ved Tilføjelse af et *s* (som i Spansk og Fransk), enkelte Steder dog ved Hjælp af forskellige Vokaler (som i Italiensk). Endvidere skal det fremhæves, at den almindelige romanske Futurumsdannelse med *habere* er saa godt som ukendt i Graubiinden, hvor man siger *vegn a cantar*, jeg vil synge (smlg. ital. *canterb*, fr. *chanterai*, o. s. v.).

Som Skriftsprog kunne de vestligste af de romanske Dialekter følges tilbage til Renaissancetiden. Fra Begyndelsen og Midten af 16. Aarh. stammer et Digt om Fejden ved Musso-Slottet (»La chanzun dalla guerra dalg Chiasté d'Müsch«) forfattet af Johann von Travers (født 1483), utvivlsomt det ældste rætoromanske Sprogmindesmærke, desuden forskellige religiøse Dramaer; disse Tekster ere dog først blevne udgivne i 19. Aarh. Den ældste trykte Bog er »Una cuorta et christiauna Fuorma da intraguider la giuventüna« fra 1552, en Oversættelse af Comander's og Blasius'es Katekismus ved Jakob Bivrun. Denne virksomme Mand, der er født i Samåden 1506, har ogsaa udgivet en Oversættelse af det ny Test. [1560]; han er derved saa at sige bleven Fader til det engadinske Skriftsprog, da hans Retskrivning senere blev almindelig antagen. Nogen stor Interesse ud over den sproglige knytter der sig dog ikke til den ældre rætoromanske Litteratur, den er uoriginal og væsentlig af opbyggelig Art. Først i 19. Aarh. begynder en virkelig Nationallitteratur at pippe frem i Form af lyriske Digte, Smaanoveller og lettere dramatiske Arbejder. For de østlige (friauliske) Dialekters Vedkommende gaar den trykte Litteratur ikke længere tilbage end til Slutn. af 18. Aarh. (Litt.: G. J. Ascoli, *Saggi ladini* [1873]; udgør I. Bd. af *Archivio glottologico italiano*; Th. Gartner, »Rætoromanische Grammatik« [Heilbronn 1883]; C. Decurtins, »Geschichte der rätoromanischen Litteratur« [1897], trykt i »Grundriss der romanischen Philologie«, II, 3, 218—261]). *Kr. N.*

Ræv (Gave = Ræv, *Gjafa = Refr)*, Hovedpersonen i en skæmtende Fortælling i Sakse's 8. Bog og paa Islandsk. (Litt.: »Gautreks Saga, herausgeg. v. Ranisch« [Berlin 1900, Indledn.]). *A. O.*

Ræv. En hel Række Arter af Hundeslægten (*Canis*) sammenfattes under Benævnelsen R. Det er mindre, lavbenede Former med lodret Pupil og hængende, busket Hale. Bedst kendt er den danske almindelige R. (C. *vulpes*). Dens Hoved er spidst, Øjnene sidde lidt skævt, Ørene ere spidse og oprette. Halsen og Kroppen ere langt slankere, end de synes, skjulte som de ere af den tykke Pels. Farven er gulrød, graalig under Bugen, sort paa Lemmernes Forside og Ørenes Bagside; Halen er hvid i Spidsen og har et lille Stykke fra Roden en mørk Plet; her sidder den saakaldte »Violkirtel«, der svarer til Gatkirtlerne hos mange andre Rovdyr. R.'s Farve veksler i øvrigt meget efter de Forhold, hvorunder den lever, Aarstiden og Omgivelserne, saa at den stemmer saa meget som muligt med disse; i de forskellige Lande findes stedlige Racer som Korsræv, Brandræv, Sortræv o. a. fra Øerne ved Norges Kyst. R. lever parvis i Huler, som den selv kan grave; dog benytter den helst Huler, der findes i Forvejen, f. Eks. Grævlingegrave; undertiden kan man endog finde R. og Grævling i samme Hule. Hulen har altid flere Udgange, der helst ligge skjulte mellem Krat og højt Korn, og er anbragt paa en Bakkeskraaning, saa at der ikke kan løbe Vand ind. Hernede fødes i April 4—6 blinde Unger med sortegraa Pels; først i Sommerens Løb blive de rødlige. I Juni kunne de begynde at jage, men selv efter den Tid søge de tit Tilflugt i Hulen, i Juli gaar hver sin Vej. R. jager alle mindre Dyr; Lam og Raalam blive let dens Bytte; Fjerkræ, Agerhøns og Harekillinger tager den ikke lidt af, men den Skade, den herved foraarsager, opvejes sikkert paa det nærmeste af den Nytte, den gør som Musejæger. Dens Kost er i øvrigt endnu langt mere blandet, den æder Frøer, Firben, Kræbs og Fisk, Skarnbasser og andre Insekter og delikaterer sig hertil med Honning fra Humlebier, Rønnebær, Pærer, Slaaen o. s. v. Den jager helst om Natten, men navnlig, medens Ungerne endnu skulle forsørges,

lister den ogsaa frem om Dagen, ja kommer helt ind til Huse og Gaarde. Den er mere katteagtig snigende i sin Færd og Jagemaade end de fleste andre Hundearter og gør mindre Støj. Det er næsten kun i Parringstiden, i Februar, man hører dens Gøen. Af Karakter er R. listig og snu, og utallige ere de Historier, der fortælles om dens Dristighed og Klogskab, dens Dygtighed til at undgaa Fjenden og snige sig paa Byttet, og ere de end ikke alle lige paalidelige, er der dog meget træffende og sandt i dem. Her i Danmark er R. almindelig overalt undtagen paa enkelte Smaaøer; den findes endvidere i hele Europa, hele det nordlige Asien til det stille Hav og i Nordafrika. Den i Nordamerika forekommende *Canis fulvus* er efter al Sandsynlighed kun en Race af den danske R.

Polarræven eller **Fjældræven** (i Norge >Melrakken<) findes baade i den ny og den gamle Verden langs Polarhavets Kyster, desuden paa Norge's Højfjælde og i det nordlige Sverige. Den ligner meget den danske R., men er mindre, har kortere Snude, kortere, afrundede Øren og haarklædte Fodsaaler, der hjælpe den til at staa paa Isfladerne. Om Sommeren er den brungraa med blaalig Glans, om Vinteren bliver dens Pels meget tæt og snehvid; nogle skifte dog ikke Farve, men ere blaa hele Aaret, **Blaaræv**, eller hvid hele Aaret, **Hvidræv**. Ogsaa den er klog og listig; men da den mange Steder aldrig har set Mennesker, opfører den sig tit yderst pudsig og troskyldig, naar den første Gang ser dem. Alle Polarfarere klage over dens Tyverier; den tager alt muligt, tit for den ganske uspiselige Ting. Medens den i Norge's Fjælde forholdsvis let finder Bytte nok i Lemæn, Ryper og andre Dyr, strejfe de, der bo ved Polarhavet, mest om i Smaaflokke langs Stranden for at tage, hvad der maatte skylle op af spiseligt. Skindet er ikke godt til Pelsværk; dog ere de helt blaa Skind, der af og til komme fra Grønland, meget dyre. **Korsakræven** (*C. corsak*) er et asiatisk Steppedyr, der er noget mindre end den danske R. og har en tættere Pels. Den er et Strejfdyr, der ingen Huler graver. Steppens Gnavere og Græshoppesværme ere dens Hovedføde. **Sahara-Hunden**, Arabernes **Zennek** (*C. zerda*), er den mindste Art af Slægten, i alt kun 65 Cm. Den kendes let paa sine umaadelig store Øren; dens meget spidse Snude er skarpt afsat mod det runde Hoved. Den er et Ørkendyr med skarpe Sanser og Ørkenens gulgraa Farve. Den graver udmærket, er modig og blodtørstig og lever af alle mindre Dyr, men tager dog f. Eks. ogsaa nedfaldne Dadler. Flere nærstaaende Arter findes som denne i Afrika. *M. Ml.*

Ræv se Dagsommerfugle.

Ræveabe (*Lemur catta*) se Halvaber.

Rævebjælde, norsk Navn for rød Fingerbøl (se Fingerbøl).

Rævebogen (tysk: »Reineke Voss«, »Reineke Fuchs«), se Dyresagn.

Rævegaupe se Los.

Rævehaj se Hajer S. 333.

Rævehale se Amarantfamilien.

Rævekager, Krageøjne, Kranskage, Bræknød (*Semen Nux vomicae*), ere Frøene af et i For- og Bagindien hjemmehørende Træ (*Strychnos Nux vomicae* (se Strychnos). R. ere skiveformede, kredsrunde, 12—28 Mm. brede, indtil 6 Mm. tykke, ofte krummede Frø, der udvendig ere beklædte mod tiltrykte graalige eller gulgraa silkeglinsende, mod Omkredsen rettede Haar, indvendig ere de kornagtige, graahvide; ved Udblødning i Vand spaltes de let i 2 Dele; de ere uden Lugt, af en ubehagelig bitter Smag. R. indeholde de giftige Alkaloider Strykn in og Brucin, af hvilke det sidste altid forekommer i overvejende Mængde, samt et Glykosid Loganin. Alkaloidmængden er meget varierende, største Indhold (5,34 p. Ct.) er fundet i Frø fra Ceylon. R. anvendes, om end sjælden, i Medicinen i Form af Pulver, Ekstrakt eller Tinktur; størst Anvendelse finde de til Udryddelse af skadelige Dyr, Rotter, Ræve etc, og til Fremstilling af Stryknin (s. d.). *A. B.*

Rævekio se Anthyllis.

Ræven (*vulpecula*), Stjernebillede paa den nordlige Himmel S. f. »Svanen«, indeholder efter Heis 62 for det blotte Øje synlige Stjerner, deraf er kun I af 4. Størrelse, alle de øvrige ere svagere. Af Dobbeltstjerner er der ingen mere fremtrædende; af foranderlige Stjerner kendes hid- I til 4, de 3 ere teleskopiske og den 4., T, forandrer sin Lysstyrke fra 5,5 til 6,5 i en Periode paa 4,4 Dage. I R. viste sig den ny Stjerne 1670. Blandt Stjernetaagerne fremhæves Dumbbell-Taagen, synlig i mindre Kikkerter. Den er tegnet af John Herschel, d'Arrest, Lord Rosse og Lassell, fotograferet af Roberts, Wilson og Schaeberle; denne finder, at Taagen er spiralformig. Huggins har paavist, at Taagen har Gasspektrum. *Y. Fr. S.*

Ræve Øer se Aleuterne.

Rævling (Revling), **Rævlingfamilien** se Kræklingfamilien.

Rääf, Leonhard Fredrik, svensk Folklorist og Forfatter, født 18. Septbr. 1786, død 9. Juni 1872. R., der blev Student 1802, var Medstifter af »Vitterhetens vänner« og en af de første Medlemmer af »Götiska förbundet«. I >Iduna« offentliggjorde han den i svensk Folkemindeforskning epokegørende Afhandling »Tankar om sättet att uppsöka och vårda fäderneslandets fornlemningar«. Han bestemte sig hurtig for den videnskabelige Vej, men bevarede desuagtet under hele sin litterære Virksomhed en sand Kulsviertro paa Folkets store Fortid og det folkelige. Efter 1805 at have aflagt Kancelieksamen modtog han 1808 Ansættelse i Riksarkivet, men efter Forældrenes Død overtog han 1810 Familiens Ejendomme i Ydre Herred, og her tilbragte han Resten af sit Liv med Undtagelse af de Ophold, han fra 1840 til 1851 gjorde i Stockholm for at deltage i Rigsdagens Forhandlinger. I Egenskab af at tilhøre en af Sverige's ældste Adelsfamilier var han streng konservativ og optraadte som erklæret Modstander af alle Reformer.

R. var en sjælden flittig og arbejdsom Forsker. Antallet af de Brevskaber (fra 1281 til 1606), som han aftegnede, skal beløbe sig til henved tusinde; tillige bistod han ved Udarbejdelsen af »Svenskt diplomatarium« og udarbejdede det værdifulde Skrift »Anteckningar öfver beskaffenheten af Sveriges offentliga handlingar under medeltiden« [1831, i »Sv. Akademiens handlingar«]. Af den

svenske Folklore har R. store Fortjenester ved sine righoldige Samlinger; han benyttede Opholdet i sin Hjemstavn til Udarbejdelse af »Samlingar och anteckningar til en beskrivning öfver Ydre härat«, I—V [1856—75], som foruden Maalordbog indeholder en Mængde Myter, Eventyr, Beskrivelse af Søer, Veje, Skove, Klima, Frugtbarhed o. m., ligesom han optegnede overtroiske Formler, Lege o. s. v., af hvilke syv haandskrevne Kvartbind »Svenska Skråk och signerier« opbevares i >Vitt. hist. och antikv. Akademi<. Folkeviseindsamlingen skylder R. meget. Hans Syn paa Viserne var forskelligt fra Afzelius's; denne saa æstetisk paa dem og gik ikke af Vejen for »Forbedringer«, hvorimod R.'s Syn var strengere filologisk-antikvarisk. Samarbejde kom derfor ikke i Stand; men R. betroede senere Arvidsson sine Afskrifter, og de danne en væsentlig Bestanddel af Samlingen >Svenska fornsånger«, I—III [1834—44]. (Litt.: A. Ahnfeldt, »L. F. R. af Småland och hans litterära umgängeskrets« [1879]). *O. Th.*

Röbel, By i Mecklenburg-Schwerin, 30 Km. V. f. Neu-Strelitz ved en Bugt af Müritz-Søen, har (1900) 3,500 Indb., Maskinfabrikation, Savskæreri, Kalkbrænderi, Skibsbyggeri. *Joh. F.*

Røbling, John Augustus, amerikansk Ingeniør, født 12. Juni 1806 i Mühlhausen (Tyskland), død 22. Juli 1869 i New York. R. gik 1829 til de Forenede Stater og nedsatte sig nær ved Pittsburg, hvor han efter nogen Tids Forløb begyndte paa Fabrikation af Jærn- og Staaltraad. Herved lededes han ind paa Konstruktionen af Hængebroer, paa hvilket Omraade hans Virksomhed har været banebrydende. 1846 byggede han den første lidt større Hængebro — over Monongahela ved Pittsburg —, og allerede 1851—55 den første af de tre meget store Broer, som have gjort hans Navn bekendt, nemlig Jærnbanebroen over Niagara (ca. 250 M. Spændvidde, 1896—98 erstattet med en Buebro). Imidlertid havde han flyttet sin Traadfabrik til Trenton, New Jersey, og efter forskellige mindre Arbejder begyndte han (1856) paa Hængebroen over Ohio ved Cincinnati (322 M.), som først fuldendtes 1867. Straks herefter (1868) blev det overdraget ham at projektere den bekendte East-River-Bro mellem New York og Brooklyn (486 M. Spændvidde), men Aaret efter døde han som Følge af et Ulykkestilfælde, kort efter at Arbejdet paa Broen var begyndt. Arbejdet fortsattes og fuldendtes (1883) af hans Søn, Washington Augustus R. (født 1837 i Saxenburg, Pennsylvania), efter Faderens Planer. *A. O—d.*

Röchling, Karl, tysk Maler, er født 18. Oktbr. 1855 i Saarbrücken. R., som har studeret i Berlin og Karlsruhe og virker i Berlin, er især bleven bekendt ved sine Krigs- og Soldaterbilleder, »Appel«, »Preussernes Indtog i Danzig« (Danzig's Raadhus) o. a. Sammen med v. Werner og Bracht har han malet et Sedan-Panorama. *A. Hk.*

Rød, eller Ridder Rød, i nordiske Eventyr den almindelige Betegnelse for Bedrageren; rødt Haar og Skæg opfattes i middelalderlige Kilder ofte som Tegn paa Lumskhed. *A. O.*

Rødalger se Alger S. 522.

Rødbede se Bede S. 735.

Rødben (*Totanus calidris*) se Klirer S. 617.

Rødblad, Navn for *Phyllophora*-Arter (se Alger S. 523).

Rødblindhed se Farveblindhed.

Rød Blymalm (Krokoit), et Mineral, som bestaar af Blykromat, $PbCrO_4$, har monoklin Krystalform, smuk rød Farve (Pulveret er gult) og Diamantglans. Det findes paa Gange ved Beresov i Ural, Moldava i Ungarn, Tasmanien o. a. St. *N. V. U.*

Rødbrystet Ryle (*Tringa subarquata*) se Ryler.

Rødby, Købstad paa Lolland, Fuglse Herred, ligger under 54° 41' 44" n. Br. og 10° 11' 22" v. L. f. Kjøbenhavn (beregnet for Kirken) ved Øens Sydkyst paa et lavt, sid og skovløst Terrain nær ved en østlig Vig af den nu inddæmmede Rødby Fjord; det højeste Punkt, ved Kirken, er kun 3 M. o. H. Den ligger ca. 11 Km. S. S. V. f. Maribo og 23 Km. S. 0. f. Nakskov. Byen havde 1. Febr. 1900 314 Huse og 1,727 Indb. imod 1,796 1880 og 1,837 1890 (1801: 776, 1860: 1,578); den er saaledes i Tilbagegang, hvad der hovedsagelig skyldes Rødby Fjords Inddæmning, til hvilken gaves Koncession allerede 1857, og hvorved Byen blev afskaaren fra al Sejlads og mistede sin Losse- og Ladeplads Kramnitse. Rødby Fjord, af hvilken en stor Del er udtørret, er nu helt lukket mod Østersøen ved det store Digeanlæg. Byen har i Forhold til sin Folkemængde en stor Udstrækning (fra Vest til Øst er den omtrent 1,250 M.), men ellers gør den et uanseligt Indtryk. Hovedgaden blandt de faa Gader er Østergade, der mod Vest gaar over Torvet og fortsættes i Vestergade. Af offentlige Bygninger nævnes Kirken med et højt Spir (ca. 38 M.), hvorfra der er en vid Udsigt, Raadhuset (opført 1853), Fri- og Betalingsskolen, en 1895 opført teknisk Skole, Gasværket (anlagt 1896) og den 1874 opførte Jærnbanestation. Af milde Stiftelser nævnes Haandværker- og Industriforeningens Stiftelse, der er opført 1885, og den Bertouch-Lehnske Stiftelse. Mod Nord i Byen, ved Enden af Nørregade, er der rejst en Støtte til Minde om Stormfloden i Novbr. 1872. N. 0. f. Byen ejer Kommunen en lille Lystskov.

Byen har ved Siden af lidt Haandværk og Handel en Del Agerbrug, da der hører store Markjorder til den. Af Fabrikker er der ingen af Betydning; dog nævnes nogle Bomulds- og Linnedvæverier samt et Uldspinderi. I Byen er der en Filial af Lolland's Spare- og Laanebank. Den er Endestation for Sidebanen Maribo—R. paa de lolland-falsterske Baner, der aabnedes 1874. Byen hører ind under Maribo og Bandholm's Toldsted, saa at der intet kan gives om Ind- og Udførsel.

I gejstlig Henseende danner R. eet Pastorat med Ringsebølle Sogn. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Fulgse Herred, og et Byraad, der bestaar af 11 valgte Medlemmer. Byen hører til 5. Landstingskreds og Maribo Amts 2. Folketingskreds, Maribo Amtstuedistrikt og Maribo Lægedistrikt samt 2. Udskrivningskreds's 253. Lægd.

Historie. Byen nævnes som Landsby (Ruthby) i Valdemar II's Jordebog og blev endnu langt op i den ny Tid betragtet som Flække, halv Landsby, halv Købstad. Hvornaar den har faaet Købstadsrettigheder, vides ikke. Christian I gav dens Indbyggere 1454 Frihed til »ligesom Købmænd« at handle paa Tyskland, og 1506 udvidedes dette Privilegium; 1517 bekræftede Christian II Byens gamle Rettigheder. Men endnu j 1555 betragtes den ikke som Købstad, idet dens Indbyggere da fritoges for den »store Told« paa Udførsel af Øksne og Heste, som de havde benyttet til egen Avlsbrug, »ligesom andre Bønder i Lolland«; 1656 siges, at R. før kun ansaas som

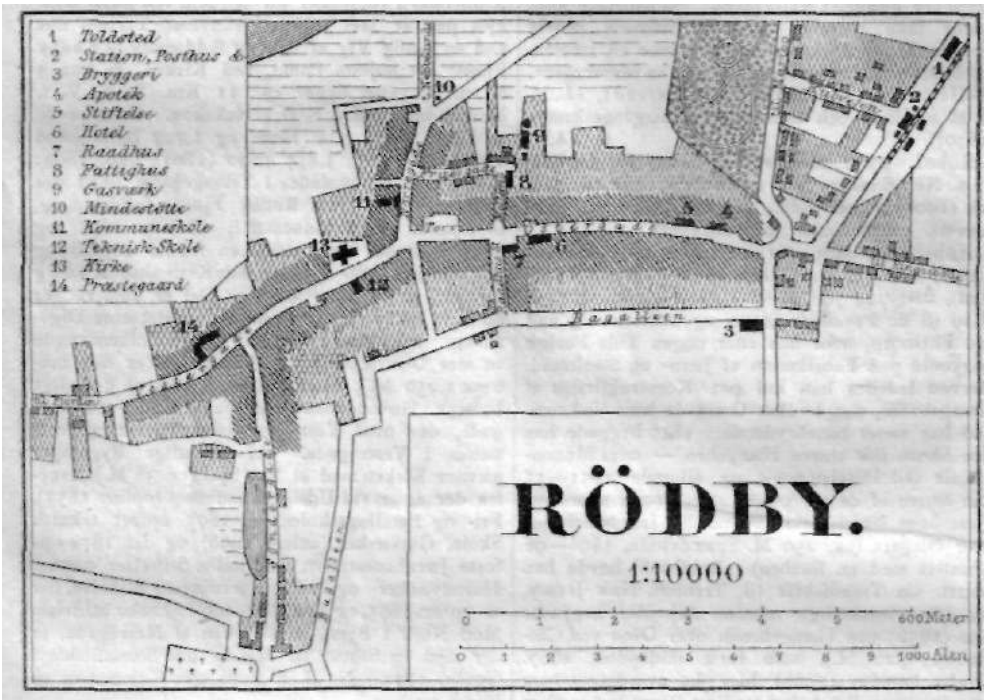

en fornem Landsby, men at den nu gemenligen regnes for Købstad. I Middelalderen og den nyere Tid havde den nogen Betydning som Overfartssted til Holsten og Femern, idet Overfarten foregik fra dens Udhavn Dragsminde, der dog efterhaanden sandede til og helt nedlagdes 1749, hvorefter Kramnitse som ovenfor nævnt blev dens Havn. Men j en lille By har den altid j været; 1775 kaldes den »denne over alle uanselige Købstad«. Af Ildebrande nævnes to: 1551, da den største Del af den lagdes i Aske, og 1774, da den ligeledes for en stor Del gik op i Luer. Ogsaa Vandet har ofte i hjemsøgt den, saaledes under Stormfloden i Novbr. 1694 og Novbr. 1872. (Litt.: Trap, »Stat.-topogr. Beskr. af Danmark«, III [3. Udg.]). *H. W.*

Rødby's Bymærke.

Rødbøg er en Germanisme i Haandværkssproget, hvor Veddet af Bøg (*Fagussilvatica*) kaldes R. i Modsætning til det saakaldte »Hvidbøg« d. e. Veddet af Avn (*CarpinuBetulus*). *C. V. P.*

Rødding, Herred i det mellemste Nørrejylland, den sydvestlige Del af Salling, Viborg Amt, begrænses mod Øst af Hindborg og Harre Herreder, mod Syd af Ringkjøbing Amt (Ginding Herred) og omgives i øvrigt af Limfjorden (Sønder-Lem Vig, Kaas Bredning og Lysen Bredning). Dets største Udstrækning fra Nord til Syd og fra Øst til Vest er ca. 15 Km. Det er ca. 132 □Km. (13,170 Hekt.) og havde 1. Febr. 1901 5,381 Indb. (1801: 2,123, 1860: 3,423, 1880: 4,389), d: ca. 40 paa 1 □ Km. Jorderne, hvis højeste Punkt er Kløvenhøj, 52 M., ere overvejende bølgeformede og ler- og sandmuldede samt ret frugtbare, idet der i Gennemsnit gaar no get over 10 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Skovarealet er meget lille. Se i øvrigt Salling. Af Arealet ere ca. 5,000 Hekt. besaaede og 6,050 Hekt. Græsgang, Eng o. s. v., medens kun ca. 200 Hekt. ere dækkede af Skov. Der var 1898: 1,266 Heste, 6,974 Stkr. Hornkvæg, 7,104 Faar og 3,814 Svin. Herredet er delt i 8 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,245 Tdr.; der var I. Febr. 1901 1,027 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Salling's andre 3 Herreder, i verdslig Henseende hører det under Sallinglands Herreders Jurisdiktion. Herredet, der i Valdemar II's Jordebog kaldes *Rythingshæret*, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt, indtil det 1794 indlemmedes i det da oprettede Viborg Amt. *H. W.*

Rødding, en Kirkeby i Nordslesvig i Haderslev Kreds, Sæde for Amtsretten og flere Embeds- og Bestillingsmænd. Her blev 1844 grundlagt den første danske Folkehøjskole ved Bidrag fra hele Landet. Skolen ejedes 1844—52 af »den slesvigske Forening«, 1852—67 af »Foreningen for R. Højskole«, men maatte saa af Hensyn til preussisk Lovgivning skifte »juridisk Ejer« og fik saa »Bestyrelsen for R. Højskole«. Nu er Frimenigheden i R. juridisk Ejer og Bruger af Højskolegaarden. Skolens Virksomhed standsede Marts 1848 til Novbr. 1850, og ophørte helt i sin oprindelige Form 1864, men C. Appel (s. d.) holdt Pigehøjskole der 1865—85 og forsøgte med Karleskole Vinteren 1869—70. Forstanderne have været Johan Wegener 1844—45, C. Flor 1845—46, Fr. Helveg 1846—48, Sofus Høgsbro 1850—62, L. Schrøder 1862—64, C. Appel 1865—85. 1874 oprettedes i R. en dansk Frimenighed med C. Appel som Præst; det blev de sønderjydske Frimenigheders Vugge. *L. M.*

„Røde" kalder man, især i Frankrig, de yderligst gaaende Republikanere i Modsætning til de maadeholdne.

Røde-Banke, Kattegat, er en lille Banke med 25 M. Vand, der ligger 28 Km. 0. S. 0. f. Anholt Fyr. Paa Banken og i dens nærmeste Omgivelser er Bundarten mørkt, rødlig brunt og gult Sand samt Koral. *G. F. H.*

Røde Bækken se Kina S. 433.

Røde Flod se Kisil Irmak.

Røde Hav, langagtig Havbugt, der adskiller Arabien fra Afrika. Mod Syd staar det r. H. ved Bab-el-Mandeb-Strædet i Forbindelse med Aden-Bugten (arabiske Havbugt), der atter fører ud til det arabiske eller indoeuropæiske Hav. Det r. H. er opstaaet som Gravsænkning mellem parallelle Spalter i Jordskorpen. Mod Nord fortsættes det af den smalle Suez Bugt, medens Akaba-Bugtens Retning danner en spids Vinkel med det r. H.'s. Den Gravsænkning, hvoraf Akaba Bugten danner den sydligste Del, fortsættes mod Nord i Jordan-Dalen, omtrent parallelt med Middelhavets østlige Brudrand. Kysterne af det r. H. ere overalt ørkenagtige, og kun mod Syd afløses den ørkenagtige Kyststrækning af regnrige Egne i det indre. Ingen stedserindende Flod falder ud i det r. H. Af Smaaøer findes flere, saaledes Perim, der deler Bab-el-Mandeb-Strædet i to Sejlløb, fremdeles Farsan-Øerne, Dahlak-Øerne og Kamaran-Øerne. Bunden har et uregelmæssigt Relief, den største Dybde er 1,900 M. Det r. H. er det salteste af alle Have, hvilket skyldes den stærke Fordampning og Mangelen paa Tilløb af fersk Vand. Saltholdigheden varierer mellem 3,67 p. Ct. mod Syd og 3,98 p. Ct. mod Nord. Strømmen i Bab-el-Mandeb-Strædet gaar om Sommeren udad under Indflydelse af Sydvestmonsunen. Om Vinteren bringer Nordøstmonsunen Strømmen til at gaa indad. Efter Gravningen af Suez-Kanalen er det r. H. blevet en af den gennemgaaende Trafiks Hovedveje; derimod yde de ørkenagtige Kyster ikke Betingelser for Udviklingen af en livlig Handel paa Havets eget Omraade. *M. V.*

Røde Hunde se Rødlinger.

Røde Kors, 1) det Mærke (Genfer-Korset), der i Henhold til Genfer-Konventionen anvendes som det neutrale Mærke for Sanitetspersonalet og Sanitetsmateriellet i de Landes Hære, der have sluttet sig til Genfer-Konventionen; 2) de Foreninger til syges og saaredes Pleje under Krigsforhold, der findes i de fleste Lande, og som have ovennævnte Tegn til Mærke. R. K. er et ligearmet rødt Kors paa hvid Bund, det omvendte af Schweiz'es Flag (hvidt Kors paa rød Bund). I Danmark stiftedes Foreningen R. K. 1876, og dens Virksomhed er væsentligst gaaet ud paa at uddanne Sygeplejersker til Krigsbrug. Under Fredsforhold benyttes Sygeplejerskerne (ved Udgangen af 1902 var der 54) i privat Sygepleje og paa Hospitaler. Foreningens Virksomhed fik i Begyndelsen stor Betydning ved at vække Interesse for Sygeplejegerningen mellem Kvinder af de bedrestillede Stænder. Organisationen af de enkelte Foreninger er ret forskellig i forskellige Lande. I flere Lande findes særlige Kvindeforeninger knyttede til R. K. I Danmark stiftedes en saadan Kvindeforening 1900 af Kronprinsesse Louise. Dens Opgave er væsentligst at samle Depot af Hospitalmateriel og Tøj til syge og saarede, men desuden afholdes Nødhjælpskursus, og der er oprettet en »Flyvende Kolonne« til Hjælp under Ulykkestilfælde o. l. *G. N.*

I Christiania stiftedes 1865 »Foreningen for frivillig Pleje af syge og saarede i Felt«, hvis Virksomhed indtil 1892 alene bestod i at indsamle Penge. Ved Omorganisation dette Aar afsattes Halvparten af Foreningens Formue som et eget Fond, der senere er gaaet ind i et ældre, af Staten bestyret »Understøttelsesfond for blesserede og faldnes efterladte«, hvoraf Foreningen f. T. modtager et aarligt Bidrag. Ved Omdannelsen 1892 bestemtes tillige Foreningens Virksomhed at skulle omfatte Oplæreise af Sygeplejersker, der uddannes ved etaarigt Elevkursus og derefter ere bundne til to Aars Arbejde i Sygeplejerskehjemmets Tjeneste; f. T. (Jan. 1904) ere 41 Sygeplejersker i aktiv Tjeneste. 1902 oprettedes i Christiania »Det røde Korses Klinik«, hvor Sygeplejerskerne meddeles praktisk Undervisning. For Oparbejdelse af Sanitetsmateriel virker »Det røde Korses Dameforening i Throndhjem«. En Filial i Bergen, »Det røde Korses vestlandske Filial«, er organiseret paa lignende Maade som Hovedforeningen i Christiania. *K. F.*

Rödelheim, By i preussisk Provins Hessen-Nassau, Regeringsdistrikt Wiesbaden, 5 Km. N. V. f. Frankfurt a. M. ved Nidda, har (1900) 6,500 Indb., Slot; Maskinfabrikation, Teglbrænderi. *Joh. F.*

Rødenes, Herred i Rakkestad Fogderi (skal fremtidig tilhøre Sarpsborg Politimesterdistrikt), Smaalenenes Amt. 222 □Km., hvoraf ca. 23 □ Km. Ferskvand. (1900) 1,378 Indb., altsaa ca. 7 pr. □Km. Land. R., der udgør et Sogn under R. Præstegæld, begrænses af følgende Herreder: Aremark, Eidsberg, Høland og Rømskogen, hvorhos det mod Øst støder til Sverige. R. er et Indlandsherred, der ligger paa begge Sider af Rødenes sjøen (ogsaa kaldet Orsjøen), som tilhører Fredrikshaldsvasdraget, og har en Højde af 117 M. o. H. samt et Areal af ca. 16 □ Km. Herredet er i det store betragtet et skovklædt Aaslandskab; men ingen Top hæver sig til mere end henimod 300 M.'s Højde. Paa

Østsiden af Rødenessjøen findes imidlertid flere ganske store, lave og aabne Strækninger, medens Partiet paa Vestsiden af denne Sø kun i Midten har en enkelt saadan Strækning. R. har mange mindre Indsøer og Myrer, der alle have Afløb til Fredrikshaldsvasdraget. Af nyere Fjerdingnavne bør mærkes Folkenborg- og Krogsbyfjerdingerne paa Vestsiden samt Ulsby- og Klundfjerdingerne paa Østsiden af Rødenessjøen. I Middelalderen kaldtes Herredet Aursmark (Aursmørk) efter Aursjøen (Ørsjøen). Herredets vigtigste Næringsveje ere Skovdrift samt Agerbrug og Fædrift. Skoven har stor Udstrækning og maa som Regel betegnes som god. Agerbrug og Fædrift have i de senere Aar gjort gode Fremskridt. Af industrielle Anlæg findes nogle Sav- og Møllebrug. R. Hovedkirke ligger ved Rødenessjøens vestre Bred. Paa Søens Østside fandtes allerede før Reformationen en Kirke paa Gaarden Klund's Ejendom, omtrent hvor der nu findes et Kapel af dette Navn. Af større Gaarde bør nævnes: Opsal (udtales Oksæl), Klund, Moseby, Holo (ofte skrevet Holoug), Østenby, Lund, Vikeby, Klerud, Sandum og Ba, tæt ved Høland's Grænse. Paa en isoleret Fjældknaus i Nærheden af den sidstnævnte Gaard anlagdes 1683 Basmo Skanse, som igen sløjfedes 1743. Den nævnes flere Gange i Krigshistorien, ligesom Herredet i det hele ofte i ældre Dage var Skueplads for krigerske Begivenheder. Hovedvejen fra Eidsberg kommer frem til Rødenessjøens Vestside omtrent midt paa Søen og gaar derpaa Syd over, indtil den straks S. f. Herredsgrænsen gaar over Fredrikshaldsvasdraget ved Ørje Bro, hvorefter den deler sig, idet een Arm gaar Øst over til Sverige, og en anden Arm fortsætter Syd over paa Vasdragets Østside. Derhos findes Bygdeveje langs begge Bredder af Rødenessjøen. Fredrikshaldsvasdraget har regelmæssig Dampskibsfart mellem Femsjøen ved Tistedalen og Gaarden Skulerud i Høland, saaledes altsaa gennem hele R. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: A. N. Kiær, »Smaalenenes Amt« [Chra. 1885]). *P. N.*

Rødeg (*Quercussessiliflora*) se Eg og Norge S. 504.

Roder, Karl David August, tysk retslærd, født 23. Juni 1806 i Darmstadt, død 20. Decbr. 1879 i Heidelberg, Prof. smst. 1842. Hvorvel R. behandlede baade Civil- og Romerret, vil han særlig mindes som Retsfilosof og Fængselsteoretiker. Ligesom Ahrens stærkt paavirket af K. C. F. Krause, hvis »Das System der Rechtsphilosophie« [Leipzig 1874] han udgav, skrev han bl. a.: »Grundzüge des Naturrechts oder der Rechtsfilosofie« [Heidelberg 1846, 2. Udg. i 2 Afd. Leipzig 1860 og 1863], »Der Strafvollzug im Geist des Rechts« [Leipzig og Heidelberg 1863], »Besserungstrafe und Besserungstrafanstalten als Rechtsforderung« [smst. 1864], »Die herrschenden Grundlehren von Verbrechen und Strafe in ihren inneren Widersprüchen« [Wiesbaden 1867], udgav J. J. Kaup's »Grundriss zu einem System der Natur« [smst. 1877] o. s. v. R.'s Skrifter vandt stor Udbredelse i Europa, hvorom talrige Oversættelser og Gabba's Skrift: »La scuola di Roeder ed il sistema dell' isolamento carceriano« [Milano 1868] bære Vidnesbyrd. *Fz. D.*

Røde Rusland, ældre Benævnelse for den sydøstlige Del af Kongeriget Polen, der beboedes af Lillerusser og nu vilde svare til de russiske Guvernementer Volhynien og Podolien samt den østlige Del af Galizien. *H. P. S.*

Rødfalke, en lille Gruppe af Falke, hvortil høre Taarnfalk og Rødfodfalk eller Aftenfalk; se Falke S. 298.

Rødfinne d. s. s. Rudskalle, se Skalle.

Rødfisk se Panserkinder S. 1133.

Rødfoss (skrives ogsaa Raufoss) ved Hunnselven, ca. 10 Km. S. V. f. Gjøvik. Her er i 1890'erne anlagt en stor Patronfabrik, der henhører under den norske Armés Artilleri. *P. N.*

Rødfärg se Engelskrødt.

Rødgarvning se Læder S. 49.

Rødglødhede indbefatter den blodrøde eller mørke Kirsebærvarme eller -hede, der anvendes, naar Smedestykket skal gøres blankt og glat, og den klare Kirsebærvarme, som er den almindelige Varme, i hvilken Smedestykket faar Formforandring. Ved Staal kan denne Varme ikke overskrides uden Fare for at forbrænde Stykket; ved blødt Jærn kan man, naar meget væsentlige Formforandringer forlanges, gaa op til Hvidvarme. Ved klar Kirsebærvarme sætter det smedelige Jærn Glødskal. *F. W.*

Rødgods se Messing.

Rødgran se Gran.

Rødgrund, S. V. f. Lohals paa Langeland, strækker sig mellem Smørstakke-Løb og Stoense-Løb og er en uren Stengrund med vekslende Dybder, hvoraf den mindste er 1,5 M. *G. F. 3.*

Rødgylden, en vigtig Sølvmalm, er dels mørk R., dels lys R. Den mørke R. (Pyrargyrit, Antimonsølvblende) bestaar af Sølv (60 p. Ct.), Svovl og Antimon: Ag_3SbS_3; den krystalliserer romboëdrisk hemimorf, har ringe Haardhed ($2^1/_2$), en Vægtfylde af 5,8 og graasort Farve med metalagtig Diamantglans; Pulverfarven er purpurrød. Den forekommer i sølvførende Gange sammen med andre Sølvmalme og med Kalkspat. I de fleste amerikanske Sølvlejer spiller den en stor Rolle, saaledes bl. a. ved Guanajuato i Mejico, i Colorado, Nevada, Idaho og i Chile; i Europa findes den ret rigelig ved Freiberg i Sachsen. Pribram i Böhmen, mere sparsomt ved Kongsberg i Norge o. a. St. — Den lyse R. (Proustit, Arsensølvblende) ligner i de fleste Henseender foregaaende, men den indeholder Arsenik i Stedet for Antimon (Formel Ag_3AsS_3), og Farven er dybt rød; ogsaa Pulverfarven er noget lysere rød end hos foregaaende. Lys R. er sjældnere end mørk, men Forekomststederne ere omtrent de samme; særlig pragtfulde Krystaller af dette Mineral findes ved Chañarcillo i Chile. *N. V. U.*

Rodhaj se Hajer S. 332.

Rødhals (*Erithacusrubecula*) se Drosselfugle S. 499.

Rødhalset Gaas d. s. s. Spejlgaas (*Anser ruficollis*) se Gæs S. 213.

Rødhalset Lappedykker (*Podicipes griseigena*) se Lappedykkere.

Rødhuder, Navn paa de indfødte i Nord- og Sydamerika med Undtagelse af Eskimoerne. Da en rød eller kobberrød Hudfarve imidlertid er sjælden i Amerika, om den i det hele taget findes... er Navnet lige saa misvisende i antropologisk Hen-

seende, som den anden Betegnelse Indianere er det i geografisk. Rimeligvis er Benævnelsen R. opstaaet ved en Fejltydning af det spanske Udtryk *gente colorada*, der betyder »farvede Folk« i Modsætning til de hvide Europæere; men da *colorada* paa Spansk ogsaa betyder rød, er herved opkommet Betegnelsen R. eller den røde Race (se Amerika og Indianere). *H. P. S.*

Rödiger, Emil, tysk Orientalist, født 13. Oktbr. 1801 i Sangerhausen, død 15. Juni 1874 i Berlin, studerede fra 1821 Teologi og Filologi, især østerlandske Sprog, i Halle. Her udgav han 1829: *De origine et indole Arabicae librorum Vet. Test. histsricorum interpretationes libri duo* og 1830 en Udgave af Lokman's arabiske Fabler [ny Udg. 1839]. 1830 blev han ekstraord. og 1835 ord. Prof. i østerlandske Sprog ved Universitetet i Halle, hvorfra han 1860 forflyttedes til Berlin. 1838 udgav han *Chrestomathia Syriaca* [3. Udg. 1892 ved hans Søn Johannes], fuldendte sin Svigerfader Gesenius's: *Thesaurus linguae Hebraicae* og udgav 1845—72 ny Udgaver af dennes hebraiske Grammatik. R. har ogsaa udgivet »Versuch über die himjâritischen Schriftdenkm.«, desuden Wellsted's Rejser i Sydarabien [paa Tysk 1842] og mange Afhandlinger i forskellige lærde Tidsskrifter. *V. S.*

Rød Indigo se Orseille.

Rødjærnsten se Jærnglans og Jærnmalme.

Rødkaal se Kaal S. 28.

RødkjekS se Torilis.

Rødkløver se Kløver S. 658.

Rødknap se Knautia.

Rødknæ se Rumex.

Rød Kobbermalm (Cuprit), en værdifuld Kobbermalm, som bestaar af Kobberforilte (Cu_2O) med 88,8 p. Ct. Kobber. Krystalformen er regulær, Haardheden middelstor (4), Vægtfylden 6; Farven er rød i forskellige, oftest mørke Nuancer, Glansen er halvmetallisk paa Krystaller og rene Stykker; Pulveret har brunlig rød Farve. Særegne Varieteter ere Kobberblomst (Chalkotrichit), som adskiller sig fra den almindelige R. K. ved at danne fine naaleformede Krystaller (i Virkeligheden stærkt fortrukne Terninger), og den matte jordagtige Kobberlevermalm (Teglmalm), som er uren, blandet med Jærnoxyd o. a. — R. K. forekommer almindelig sammen med metallisk Kobber og andre Kobbermalme, i Reglen i de nærmest Jordoverfladen liggende Dele af Lejerne; smukke Krystaller træffes bl. a. i Cornwall og i Chessy nær Lyon (her ofte omdannede til Malakit); særlig rigelig findes R. i adskillige Kobbergruber i Chile, Peru og Bolivia. *N. V. U.*

Rødkonk (*Neptunea antiqua* L.) er Navnet paa en ved sin Størrelse og Hyppighed velkendt prosobranch Havsnegl. Skallen, der paa danske Stykker kan blive over 13 Cm. lang, har et regelmæssigt, kegleformet Spir og en kort Skaltud, Vindingernes i det hele jævne Overflade viser fine, men tydelige Længde- og Tværstriber. Skallens Kalkmasse er tyk og af en rødligbrun Farve; Laaget er ret svært, hornagtigt og af næsten ægformet Omrids.

R., der ligesom den almindelige Konk lever af Rov, er i Kattegat og Skagerak paa dybere Vand (16—140 M.) en af de almindeligste Snegle; den træffes fremdeles ved Storbritannien's Kyster, medens den længere mod Nord, f. Eks. ved Norge's Vestkyst, erstattes af en meget nærstaaende Form (*N. despecta* L.), der udmærker sig ved tydelige Længdekøle paa Vindingernes Overflade. *R. H.-P.*

Rødkridt se Jærnglans.

Rødkul se Kul.

Rødkælk (*Erithacus rubecula*) se Drosselfugle S. 499.

Rødliggende kaldes den nederste Afdeling af den permske Formation i Tyskland. Den dannes af røde Sandstene, Konglomerater og Lerlag, ofte gennembrudte af Eruptivbjærgarter. Faunaen og Floraen ere meget fattige og vidne om, at det er Ferskvandsdannelser. Se i øvrigt Permiske Periode. *J.P.R.*

Rødlinger, Rubeöla, ogsaa kaldet »Røde Hunde«, er en Infektionssygdom, der har en Del Lighed med Mæslinger og derfor ogsaa jævnlig forveksles dermed, af enkelte Forfattere endog er bleven antagen for kun at være en Afart deraf. At R. imidlertid er en selvstændig Sygdom, kan bl. a. ses deraf, at den samme Patient kan faa begge Sygdomme undertiden med ganske kort Mellemrum. R. optræder epidemisk, undertiden i Tilslutning til eller samtidig med Mæslingepidemier. Sygdommen begynder ligesom Mæslinger med katarralske Symptomer (Snue, Hoste, Øjenkatarr); derefter indfinder sig Feber, der sjælden overstiger 39^0 i synderlig Grad og allerede efter en Dags Forløb er svunden. Den følgende Dag viser Udslættet sig; det bestaar af røde Pletter, der ligesom ved Mæslinger begynde i Ansigtet og derfra brede sig ned over hele Kroppen, men som allerede begynde at blege af nogle faa Dage senere og derefter hurtig forsvinde uden kendelig Afskalning. Ofte er der under Sygdommen lidt Rødme i Svælget og fremtrædende hævede Kirtler udvendig paa Halsen. Sygdommen er i det hele let; ofte er ikke en Gang Sengeleje nødvendigt, og den angriber ligesom de andre »Børnesygdomme« vistnok yderst sjælden det samme Individ mere end een Gang. Patienterne holdes inde nogle Dage, behøve ingen særlig Behandling, og Afspærring af Hensyn til Smitte er overflødig. *A. P.*

Rødløg se Løg S. 87.

Rødmus se Markmus.

Rødnikkel d. s. s. Arsennikkel.

Rødning se Hamp S. 422.

Rødnæb (*Gnomonia erythrostoma* Pers.), en for søde Kirsebærtræer meget farlig Svamp; R. hører til *Sphaeriaceae*, har hobevis samlede Sporehuse med lang, næbformet udtrukken Munding; Sporerne ere farveløse, torummede. Den frembringer blege Pletter paa Bladene, i hvilke der udvikles Pyknider; de angrebne, sammenkrøllede Blade blive siddende paa Træerne Vinteren over; paa dem udvikles Sporehusene, der modnes og sprede Sporerne ved Løvspringstid; Bærrene kunne ogsaa angribes og blive da forkrøblede og uspiselige. R. kan fremkalde meget farlige Epidemier i stærkt kirsebærdyrkende Egne; den bekæmpes med Held ved omhyggelig Indsamling af de visne Blade, som huse Svampen ved Vintertid. (Litt.: Rostrup, »Plantepatologi« S. 477). *F. K. R.*

Rødnæb se Læbefisk S. 46.

Rødrygget Tornskade (*Lonius collyrio*) se Tornskader.

Rødsand strækker sig ud for Lolland's Sydkyst fra Hyllekrog til Gjedser-Odde, kun skilt fra Odden ved Kroghage-Dyb. Det har en Bredde mellem 1 og 2 Km. og bestaar af let flytteligt Sand, der netop er overflydt ved daglig Vandstand, med Undtagelse af nogle Smaaholme, som altid ere tørre, men hyppig skifte Form og Beliggenhed. Over Sandet findes flere Løb ind til Farvandet ved Nysted, nemlig Vestre-Mærker med 1,6 M. Vand, Østre-Mærker med 2,6 M. og 2 Baadeløb. R. falder paa Sydsiden brat af til 4 M., men derefter jævnt udefter til 10 M. Inden for denne Dybde findes dog en Mængde Puller med lægt Vand. Til Benyttelse for Dampfærgerne mellem Gjedser og Warnemünde er der over R.'s østlige Rende, S. f. Gjedser Havn, gravet en Rende med 6 M. Vand. *G. F. H.*

Rødsilre (norsk, *Saxifragaoppositifolia*) se Saxifragaceae.

Rødskalle d. s. s. Rudskalle, se Skalle.

Rodskimmel se Lød.

Rødskjær d. s. s. Raaskjær.

Rødskæg se Mullefisk.

Rødskørbed, uheldig Egenskab hos Metaller, der bestaar i, at de ikke taale mekanisk Bearbejdelse i Rødglødhede. R. kan hidrøre fra visse Urenheder; saaledes gør Svovl Smedejærnet rødskørt. Bronzerne ere med enkelte Undtagelser, navnlig Yellow, som derfor ogsaa benævnes Smedemessing, rødskøre. R. kan ved ædle Metaller hidrøre fra iblandet Tin eller Bly. R. maa betragtes som en stor Fejl for et Metal, navnlig for Smedejærn; findes den der, maa Jærnet behandles ved stærkere Hede. *F. W.*

Rød Spydglans se Antimonblende.

Rødspætte se Flynderfisk S. 739.

Rødsten kaldes en til Istidsdannelserne hørende Grusaflejring, som er sammenkittet af Jærntveilte-hydrat til en solid Stenart; den optræder i Smaapartier (idet Gruslagene kun lokalt ere blevne sammenkittede) især paa Øen Fur i Limfjorden, hvor den danner et Par smaa Klipper; i den ene af disse findes en lille Hule, bekendt ved St. Blicher's Novelle. *N. V. V.*

Rødstilk se Klirer.

Rødstjert (*Ruticilla phaenicurus*) Drosselfugle S. 500.

Rødsyge er en meget udbredt, smitsom Sygdom hos Svin. Navnet hentyder til den mere eller mindre udtalte Rødfarvning af Huden hos de syge Dyr. Lidelsen angriber ikke (spontant) de andre Husdyr, men kan ved Podning let overføres paa Mus og Duer, vanskeligere paa Kaniner. 1882 paaviste den tyske Bakteriolog Löffler, at Smitten er bunden til en lille, meget fin Bacil; deraf den tyske Betegnelse: Stäbchen-Rothlauf. Bacillen findes i de syge Dyrs Blod, og herfra lader den sig let rendyrke paa de almindelige Næringssubstrater. Dens Vækstmaade i Stikkulturer paa Gelatine er ganske ejendommelig, idet den lidt under Overfladen vokser ud fra Stikkanalen i utallige, ganske fine Udløbere saaledes, at hele Kulturen faar Form som de alm. Lampeglaspudsere. I denne sin Vækstmaade ligner Rødsygebacillen aldeles Museseptikæmibacillen, som er funden af den berømte, tyske Bakteriolog R. Koch, og meget taler for, at disse Bakterieformer virkelig ere identiske. I saa Tilfælde maa Rødsygebacillen kunne leve uden for det dyriske Legeme som Saprofyt. Denne Side af Sagen er endnu ikke fuldt klaret, men Spørgsmaalets endelige Løsning har naturligvis den allerstørste Betydning, naar det gælder om at afgøre, paa hvilken Maade Sygdommens Bekæmpelse bedst iværksættes fra det offentliges Side. Af stor Interesse i saa Henseende er den tyske Veterinær-Patolog Olt's Paavisning af Rødsygebacillens Forekomst i de grubeagtige Fordybninger paa Tonsillerne og Blindtarmsklapperne hos sunde Svin. Det kliniske Billede af Sygdommen veksler saa meget, at de forskellige Former indtil for faa Aar siden have været opfattede som selvstændige Sygdomme.

I. Den akutte R. kan optræde under to Former: egentlig R. og Knuderosen. 1) Den egentlige R. har et Inkubationsstadie paa 2—4 Dage og viser sig ved pludselig indtrædende høj Feber (Temperatur 41—42°), pustende Aandedræt, fuldstændig Appetitløshed, stor Mathed, Brækningstilbøjelighed, træg Afføring, senere ofte Diarré, mere eller mindre fremtrædende Rødfarvning af de tyndhudede Partier paa Halsens Underflade, Bugen og Indsiden af Laarene. Dette sidste Symptom — som for øvrigt ingenlunde er karakteristisk for R. — i Forbindelse med Sygdommens hurtige, ofte dødelige Forløb, har givet Anledning til den tidligere gængse Betegnelse »miltbrandartet Rosen«. Af de angrebne Dyr dø ca. 70 p. Ct. Hos de øvrige hæves Sygdommen, enten fuldstændigt eller den tager Udgang i en af de kroniske Former. Men er Dødeligheden i Reglen stor, har Sygdommen i Danmark og Norge paa den anden Side heldigvis kun ringe Tilbøjelighed til at brede sig i den smittede Besætning. Selv i større Besætninger blive i Reglen kun nogle faa Svin syge. 2) Knuderosen har først ved Prof. C. O. Jensen's Undersøgelser vist sig at være en Form af R. Den begynder ligesom den egentlige R. med stærke Febersymptomer. Efter en Dags Tid eller to kommer der saa rundt omkring paa Kroppen, navnlig langs Ryggen og Siderne, røde Pletter, som ere temmelig skarpt begrænsede, mere eller mindre tydelig skævt-firsidede, indtil haandfladestore, lidt ophøjede, varme og ømme. Med Udslættets Fremkomst taber Feberen sig, og efter nogle Dages Forløb forsvinde i Reglen ogsaa Pletterne igen. Sygdommen er altsaa af ret godartet Natur. Dødelighedsprocenten ca. 8 (Bang). Men ligesom den egentlige R. kan ogsaa Knuderosen gaa over i mere

II. kroniske Former og ende med tør Hudbrand eller Hjertefejl. 3) Den tørre Hudbrand har været kendt længe, men først Prof. C. O. Jensen's Undersøgelser have vist, at ogsaa denne saa mærkelige Lidelse er en Form af R. — Hudbranden indskrænker sig oftest til et mindre Parti, f. Eks. Ørene eller Halen. I andre Tilfælde kan Huden dø bort i stor Udstrækning, langs hele Ryggen f. Eks. og stødes af i et sammenhængende Stykke med et tommetykt Lag Fedt paa Undersiden. Mærkeligt nok synes Dyrene ikke at lide meget selv ved ganske betydelige Substanstab. Langt farligere er det, naar der til R. eller Knuderosen slutter sig 4) Hjertefejl. Denne Følgesygdom fremkommer

ved, at **Rødsygebacillerne** sætte sig fast paa Hjerteklapperne og der give Anledning til en kronisk Betændelsestilstand (Endocarditis). Paa de syge Steder afsætter Blodet det ene Lag Fibrin oven paa det andet (Thrombedannelse). Lidt efter lidt »organiseres« **Fibrinkoaglerne**, og paa den Maade udvikler der sig paa Klapperne mægtige, blomkaalsagtige Vegetationer, som i stedse stigende Grad hindre og til sidst helt standse Blodstrømmens Løb. I Overensstemmelse med disse sygelige Forandringer i Hjertet udvikler der sig hos de saaledes angrebne Dyr Tegn paa Cirkulationsforstyrrelser, Hjertebanken, **Aandedrætsbesvær**, Opstemning af Blodet (Stase) i Venerne med deraf følgende Udsvedninger af Blodvædske i Bryst- og Bughule (»**Vattersot**«), og efter kortere eller længere Tids Forløb indtræder Døden.

I Danmark regnes R. til de i L. af 14. Apr. 1893 § 2 nævnte »ondartede smitsomme Sygdomme«, hvis Bekæmpelse paahviler det offentlige. Oprindelig gjaldt dette kun den »miltbrandartede Rosen«, men siden det er blevet bevist, at den egentlige R., hvad Smitstoffet angaar, er identisk med Knuderosen, Hudbrand og Endocarditis, **bleve** ogsaa disse Sygdomme optagne mellem »de ondartede«. I Henhold til Olt's Undersøgelser, som vise, at Rødsygebacillen ikke er en specifik patogen Bakterie, maa Haabet om Sygdommens Udryddelse ved almindelige Politiforanstaltninger (Isolation af de syge Dyr og Desinfektion) imidlertid opgives. I Udlandet, hvor R. flere Steder optræder med større Smitsomhed, end Tilfældet er i Danmark, benyttes Beskyttelsespodninger med godt Resultat. Pasteur var den første, som fremstillede en »Rødsygevaccine«. Han gjorde Dyrene uimodtagelige for en Tid ved at pode dem med Bacilkulturer, hvis Virulens (Smitteevne) var svækket ved, at Bakterierne havde været indpodede paa Kaniner. I de senere Aar er man slaaet indpaa en »Serumbehandling«, som virker beskyttende mod Infektion for en Tid af et Par Uger, og som tillige har en helbredende Virkning paa allerede angrebne Dyr. Der findes i Tyskland flere Fabrikker, som fremstille saadant »Rødsygeserum«, der gaar under forskellige Navne (**Landsberger** Serum, »**Susserin**«; se **Serumbehandling**). Sikrest virker dog Serumbehandling, forbunden med Bacilpodning (**Lorenz's** Metode). (**Litt.**: C. O. Jensen, »Om Rødsygebacillens Forekomst paa Slimhinderne hos sunde Svin« [1902]). *G. S.*

Rødsyn se Erythropsi.

Rødsyre (norsk) d. s. s. Rødknæ.

Rødtangen, Strandsted, se **Hurum** Herred.

Rødt Cedertræ se Ene **og** Cedertræ.

Rødtjørn se Mispel.

Rødtop (*Odontites* Pers.), Slægt af Maskeblomstrede (Skjaller-Gruppen), enaarige Urter, der leve som Halvsnyltere, sjælden Halvbuske. Blomsterne sidde i ensidige Klaser eller Aks; deres Bæger er klokke- eller rørformet, 4-tandet; Kronens Overlæbe er hjælmformet, udelt eller kort 2-lappet, Underlæben er 3-lappet; 4 tomægtige Støvdragere. Kapsel. Ca. 20 Arter, mest i Middelhavslandene. I Norden Mark-Rødtop (*O. rubra* Gil.), 10—40 Cm. høj, stærkt grenet, med aflangt—lancetdannede, savtakkede Blade og røde eller rødbrune **Blomster**; Kapselen af Længde med Bægeret. Hele Planten bliver sort ved Tørring. Ret almindelig i Danmark paa Kornmarker, Enge, langs Veje; i Norge i det sydligste, men sjælden. Paa Strandenge lever en oftest ugrenet Varietet med kødede Blade og Kapselen længere end Bægeret. *A. M.*

Rødtoppet Fuglekonge (*Regulus ignicapillus*) se Fuglekonge.

Rødtorsk se Torsk.

Rødtraad, Navn for *Ceramium*-Arter (se Alger S. 523).

Rødtræ kaldes forskellige til Rødfarvning, til Dels ogsaa i Møbelsnedkeriet benyttede Træsorter, af hvilke de vigtigste ere følgende. **Fernambuk-, Pernambuk-** eller Brasilietræ faas af forskellige sydamerikanske og vestindiske Sorter *Caesalpinia* (s. d.). Den bedste Sort er det saakaldte ægte Brasilietræ med en lys, værdiløs Splint og en i frisk Tilstand gulrød Kerne, der ved at udsættes for Luften bliver rødbrun til næsten sort; det faas fra Brasilien. Betydelig mindre værdifulde ere forskellige andre Sorter, saasom Jamaica-, Bahama-, St. Marta-, **Kalifornie-**, Costa-Rica-R. o. fl., der ogsaa med et fælles Navn kaldes vestindisk R., og som indeholde langt mindre end foregaaende Sort af det Stof, der betinger **R.'s** Anvendelse til Farvning, **Brasilin** (s. d.). Omtrent midt imellem disse Sorter staar **Sappan-, Sapan-** eller ostindisk R., der faas af den paa Ceylon, i ringe Udstrækning ogsaa paa Java og i Siam dyrkede *Caesalpinia Sappan*. Det ligner meget Pernambuk, antager ligesom dette en smuk Politur og anvendes foruden til Farvning ogsaa i Møbelsnedkeriet. Ogsaa Camwood (s. d.) og rødt Sandeltræ (s. d.) kaldes undertiden R. — R. kommer i Handelen dels i Blokke, dels raspet og dels i Form af en ved Udtrækning med Vand og Indkogning fremstillet sirupsagtig eller fast Ekstrakt. I raspet Tilstand ligner ældre R. ofte Blaatræ meget, men skelnes fra dette ved, at R. giver en rød, Blaatræ en blaaviolet Farve, naar de udtrækkes med kalkholdigt Vand. *K. M.*

Rødtunge d. s. s. Mareflynder, se **Flynderfisk** S. 739.

Rødvarme d. s. s. Rødglødhede (s. d.).

Rødvig, Lade- og Fiskeriplads i det sydøstlige Sjælland (Lillehedinge Sogn, Stevns Herred, Præstø Amt), ligger ved Sydøstkysten af Stevns ved Fakse Bugt. Den har en god Havn, som hører til Gjorslev Gods, og som i sin nuværende Skikkelse er anlagt 1859—60 (senere udvidet) med en Dybde af indtil 3,5 M., Korn-, desuden Kul- og Fodermagasiner, flere industrielle Anlæg som kemiske Fabrikker, Kridtslæmmeri, **Søstens**-fiskeri, Kugleflinteoplag, Flintestensovn m. m.; desuden er den Toldkontrolsted og Endestation for Sidebanen **Haarlev—R.** af den østsjællandske Bane, der aabnedes 1879. *H. W.*

Rødvin se Vin.

Rødvitte se **Kobbersnæppe.**

Rød Zinkmalm (Zinkit), et Mineral, som bestaar af Zinkilte (ZnO) med 80 p. Ct. Zink. Krystalformen er heksagonal hemimorf, men Krystaller ere yderst sjældne, Mineralet danner som Regel kompakte Masser eller Korn. Farven er

rød (Pulverfarven rødlig gul). R. findes og brydes i betydelig Udstrækning som Zinkmalm ved Sterling Hill og Franklin i New Jersey. *N. V. U.*

Rødært se Slimsvampe.

Rødø, Herred, nordre Helgeland's Fogderi (skal fremtidig tilhøre Helgeland's Politimesterdistrikt), Nordland's Amt. 697 □ Km., hvoraf vel 19 □ Km. Ferskvand. (1900) 2,705 Indb., altsaa henimod 4 pr. □ Km. R., der tillige udgør R. Præstegæld og Sogn, begrænses af Herrederne *Melø*, Mo, Nesne, Lurø og Trænen. (Indtil for kort Tid siden var Melø Herred et Sogn under R. Præstegæld; det er nu overgaaet til eget Præstegæld). Herredet strækker sig fra Svartisen (s. d.) i Øst ud til Havet i Vest og kan saaledes opvise en temmelig forskelligartet Natur, fra Fastlandets høje Fjælde med evig Sne og Is til Skærgaardens mange smaa lave Øer og Skær. Af Øer har Herredet ca. 920 med et samlet Areal af ca. 120 □ Km. Af Boer og Skær findes ca. 1,180, altsaa tilsammen ca. 2,100. Den Del af Fastlandet, der tilhører R., deles ved *Tjongsfjorden*, *Værangfjorden* og *Melfjorden* med dennes Forgreninger Sørfjorden og Nordfjorden i en Række halvøformede Partier, der alle ere opfyldte af temmelig høje og vilde Fjælde med ofte meget maleriske Formationer. Blandt de højeste Partier er Egnen mellem Melfjorden og Nordfjorden, hvor igen Skaviktinderne (1,319 M.) og Hellerviktind (1,099 M.) samt længere mod Øst Svartisheia (1,471 M.) og Steintind (1,358 M.) ere blandt de højeste Toppe. Ogsaa Herredets sydligste Parti eller Egnen S. f. Melfjorden er en høj og vild Fjældegn, blandt hvis Toppe kunne nævnes Kjærringtinderne (1,144 M.) og Kirkesteintind (1,175 M.) samt noget længere mod Vest i Grænsen mod Nesne og Lurø Strandtinderne (1,169 M.). Af Fjældtoppe i det nordlige Fastlandsstrøg bør mærkes Bloktind (1,032 M.) S. f. Tjongsfjordens indre Del. Inden for Herredet findes ingen Elve af Betydning, men nævnes bør dog, at Elven Matmoraaga, der løber ud i Melfjorden paa dennes Nordside, har et Fald paa 260 M. i 2 Afsatser. Blandt de større Øer bør nævnes: Rødø med det bekendte Fjæld Rødøløven (440 M.). Ved Øens Sydende ligge Sognets Kirke og Præstegaard, hvor den bekendte Peter Dass i flere Aar boede. Endvidere Gjerøen, den bedst befolkede af Herredets Øer, nemlig 177 Indb., samt Rangsundøen, hvis højeste Top er Rangsundtuva (262 M.), og Renga, en smaakuperet 0 med kun 2 Gaarde. Hertil komme følgende to Øer, der dog kun delvis tilhøre R., nemlig Hestmandøen med det bekendte Fjæld Hestmanden (568 M.) og Nesøen med Nesøryggen (248 M.). Hestmandøen ligger lige under Polarcirkelen. Til Herredet høre følgende større Øgrupper: Gjerøvær, Selsøvær, Risøvær, Oterværr (vestre), Lyngvær, Blekvær, Haavær, Kjølsøvær, ytre og indre Myken, Valvær, Sandvær, Skogsholmen, Otervær (østre) og Svinøvær. I Valvær fuldendtes 1896 en af Staten anlagt Mole, der har skaffet en udmærket Havn. Herredets mest benyttede Dampskibsanløbssteder ere Selsøvik paa lille Selsøen, straks V. f. Rangsundøen, og Rødø, med henholdsvis Telegraf- og Telefonstation. Herredets Gaarde ere gennemgaaende smaa. Blandt de større kunne nævnes Rødø Præstegaard, Store Selsøen, Selsøvik og Sundøen. Inde paa Fastlandet, N. f. Tjongsfjorden, ligger Sleipnes gamle Markedsplads. — Fiskeri maa betegnes som Herredets Hovednæringsvej. Særlig ved Valvær og Mykøerne foregaar der aarlig, almindeligvis fra Begyndelsen af Januar til Midten af Marts, et betydeligt Skreifiskeri. Næst efter Fiskeri maa Fædrift og Agerbrug betegnes som de vigtigste Næringsveje; Agerbruget hovedsagelig paa selve Rødøen. Veje forekomme saa godt som ikke; Havet er den store Færdselsvej inden for dette Herred. Den almindelige Dampskibsled kommer Syd fra Stigfjordeni Lurø Herred, gaar op gennem Selsøviksundet og derfra videre mellem Gjerøen og Renga samt fortsætter Nord over langs Rødøens Østside. *P. N.*

Rød Øjensalve se Kvægsølvsalve.

Røe d. s. s. Fjældørred, se Laks S. 360.

Röer, Hans Heinrich Eduard, tysk Orientalist, født 26. Oktbr. *1805* i *Braunschweig*, død 17. Marts 1866 smst., studerede Filosofi og Medicin i Königsberg og Jena og traadte 1839 i det ostindiske Kompagnis Tjeneste. Han blev sat i Spidsen for Skolevæsenets Ordning i Bengalen og fungerede som Bibliotekar og Sekretær ved det asiatiske Selskab smst. Her lagde han sig ivrig efter Studiet af forskellige orientalske Sprog, navnlig Sanskrit, og begyndte 1846 Udgivelsen af den store litterære Serie *Bibliotheca Indica*, hvortil han selv leverede Udgaver og Oversættelser af mange forskellige Værker af den ældre Sanskritlitteratur tillige med de dertil hørende indiske Kommentarer, men flere af disse fik han desværre aldrig fuldendt. 1861 vendte han tilbage til Europa. Af hans Arbejder, der hovedsagelig vedrøre den indiske Filosofi, maa nævnes: »Ueber das spekulative Denken« [1837], »Vedânta-Sâra, an Introduction of the Vedânta-Philosophy« [1845] og fremfor alt hans Udgaver og Oversættelser af Upanishaderne (s. d.), gennem hvilke han bidrog mægtig til at gøre den indiske Filosofi tilgængelig i Europa. Om hans litterære Arbejder se i øvrigt A. Weber, *History of Indian Literature* [Lond. 1878]. *D. A.*

Røffel, kraftig Irettesættelse, saaledes i Embedsforhold fra overordnet til underordnet.

Røg. Naar almindelige Brændmaterialer forbrænde under fuldkommen tilstrækkelig Tilførsel af Luft (Ilt) og ved tilstrækkelig høj Temperatur, ville Forbrændingsprodukterne — bortset fra Asken — kun bestaa af Vanddamp og Kulsyre samt eventuelt tillige noget Svovlsyrling, Kvælstof og Kvælstofilter. Er derimod Lufttilførselen utilstrækkelig og Temperaturen ikke høj nok, da vil der ved den derved bevirkede ufuldstændige Forbrænding dannes R. Denne bestaar i Alm. af en Blanding af fortættede eller halvfortættede Vanddampe med forskellige luftformige, draabeflydende og findelte faste Legemer; den indeholder Produkter af den tørre Destillation af Brændselet og oftest en Del af dette i uforbrændt Tilstand.

Er Brændselet paa et Ildsted i fuld Glød, og bringer man derpaa f. Eks. Stenkul ind i Fyret, da ville Kullene ved Ophedningen afgive brændbare Luftarter, som bryde i Brand. Ved Paa-

kastningen af Kullene er Fyrrummet imidlertid blevet noget afkølet, den pludselige Udvikling af Luftarter forbruger yderligere Varme, og samtidig vil Luften, naar Kullene ikke spredes aldeles jævnt, ikke træde til paa ensartet Maade. Der indtræder altsaa mindre gunstige Betingelser for en fuldstændig Forbrænding. Af denne Grund ville en Del af de Tjæredampe, der dannes ved Ophedningen, kunne fortætte sig til smaa Draaber, før de komme ind i den egentlige Forbrændingszone. Den fuldstændige Forbrænding af Tjæren vanskeliggøres yderligere ved dens Indhold af kvælstof holdige Baser og kulstofrige Forbindelser, som kun kunne forbrænde fuldstændig ved meget høj Temperatur og under rigelig Luftadgang. Mangler der Luft, udskilles mere eller mindre rent Kulstof i findelt Tilstand som Sod; er Varmen ikke tilstrækkelig, da undvige en Del af Tjæredampene uforandrede eller kun delvis forbrændte, blandede med mere eller mindre Kulstøv (Sod). R. vil altsaa foruden Produkterne af den fuldstændige Forbrænding (se ovenf.) komme til at indeholde Tjæredamp blandet med Kulstofpartikler og medrevne Askebestanddele. Den Lugt, som R. besidder, skyldes ikke selve Kulstofpartiklerne, men væsentligst de medførte Tjæredampe, som til Dels fortættes paa Kullet. *O. C.*

Røg analyse er det bedste Middel til Undersøgelse af Forbrændingsforholdene ved et Ildsted. Se Analyse S. 776 og Gasanalyse. *H. H. S.*

Røg (ell. Hegelund), Michael Augustinussen, Medaillør, var Søn af en norsk Præst og kom 1699 som Student til Kjøbenhavn fra Bergen, i hvis Latinskole han havde været Holberg's Meddiscipel. Hverken hans Fødsels- eller hans Dødsaar kendes; dog kan han næppe være død før 1730. De akademiske Studier forlod han tidlig og lagde sig ifølge Holberg's Udtalelser i I Levnedsbrev »i Kjøbenhavn med saadan Fremgang efter Gravørkunsten, at han snart vandt Navn som vor dygtigste Medaillør«; af hans i Danmark udførte Medailler kendes to, til Kongens Fødselsdag 1706 og i Anledning af Prins Georg's Død 1708. Faa Aar senere rejste han til Paris, hvor han »efter at have aflagt Prøve paa sin Kunst blev optagen blandt Kongen af Frankrig's Medaillører«. 1715 traf han i Paris sammen med Holberg; denne laante hans Pas, som var viseret til Italien, men som R. paa Grund af forandrede Bestemmelser ikke mere selv havde Brug for; paa dette og paa R.'s Navn (i Italien som »Signore Recco«) rejste Holberg til Rom. *S. M.*

Røgdannelse anvendes til Beskyttelse af Afgrøder mod Nattefrost; i klare Nætter, hvor Frosten kan ventes, antændes store Baal af stærkt røggivende Materiale, som danner en Røgsky over Markerne, der hemmer Udstraalingen og derved beskytter Planterne; R. praktiseres kun i større Udstrækning i Vinhaver i sydligere Egne. *F. K. R.*

Røgelse er en Blanding af forskellige Stoffer, som ved Ophedning udsende mere eller mindre vellugtende Dampe, der tjene til at parfumere Luften eller til at dække over ilde Lugt i Beboelsesrum. (Om Røgelse til Desinfektion s. d.). Af de talrige Stoffer, der almindelig anvendes til dette Brug, skulle nævnes: Rosenblade, Lavendelblomster, Violrod, Sandeltræ, forskellige Krydderier; Benzoe, Virak, Myrra, Mastiks, Styraks, Galbanum. Peru-Balsam, æteriske Olier, Moskus m. m.

Man benytter R. i mange forskellige Former, som Røgelseessens, spirituøse Opløsninger af flere af de ovennævnte Stoffer, Røgelsepapir, Papir, som er gennemtrængt med en spirituøs Opløsning af disse Stoffer, Røgmænd, tilberedte af de pulverformige Stoffer, som tilsættes Salpeter og Kul og ved et Bindemiddel ældtes til en plastisk Masse, hvoraf formes smaa kegledannede Legemer, Røgelsepulvere, Blandinger af de fint skaarne eller groft pulveriserede Stoffer, som ofte farves med stærke, livlige Farver, f. Eks. Kongerøgelse, Berlinerrøgelse etc. — Den R., som Jøderne ifølge 2. Mos., 30—34 skulde benytte ved deres Gudstjeneste, bestod af vellugtende Urter, Stakten (Myrra), Onyx, Galbanum og Virak. Ved katolske Gudstjenester benyttes almindelig en R. bestaaende af Virak, Benzoe, Cascarillebark og Salpeter. *A. B.*

Røgelsekar, Kar til Forbrænding af Røgelse ved Gudstjenesten og ved kirkelige Processioner. I Karret lægges glødende Kul og derover Røgelse, og for at fremme Lufttrækket svinges det frem og tilbage. Det hænger derfor gerne i Kæder. R. findes allerede hos Romerne og Jøderne og overførtes efter et Par Aarhundreders Opposition fra Kirkens Side til den kristne Gudstjeneste, hvor de have holdt sig i de katolske Kirkeafdelinger og i enkelte mindre protestantiske, f. Eks. hos Irvingianerne. Den kirkelige Kunst har i R. fundet et taknemmeligt Objekt, og allerede tidlig i Middelalderen træffer man smukt udstyrede R. Laaget paa Karret har gerne Form af et Taarn eller af et Hus som Billede paa det himmelske Jerusalem. Selve Røgen er et Billede paa de helliges Bønner. *A. Th. J.*

Røgfang, Skærm af Jærnplade eller Murværk, ofte af pyramidal Form, som anbringes over Esser eller andre aabne Ildsteder for at forhindre Røgen fra at trænge ud i Lokalet. *F. W.*

Røgforbrænding. Ved fuldstændig Forbrænding udgøre Kulsyre og Vanddampe de væsentligste Bestanddele af de fra et Ildsted til Skorstenen gaaende Forbrændingsprodukter, hvorimod disse, naar Forbrændingen er ufuldstændig, tillige indeholde andre Stoffer, navnlig Kulilte, Tjæredampe og Sod. Forbrændingsprodukterne fremtræde da som Røg (s. d.), og hermed følger ikke alene økonomiske Tab — navnlig tabes den ikke ubetydelige Varme, som svarer til Kuliltens Forbrænding til Kulsyre, hvorimod Tabet ved Røgens synlige Bestanddele, Sod og Tjæredampe, kun spiller en meget underordnet Rolle — men ogsaa betydelige Ulemper, idet Røgen er skadelig baade for Mennesker, Dyr og Planter, dels ved den giftige Kulilte, dels ved at Sod m. m. besværer Aandedrættet og tilsmudser — undertiden endog angriber — alt, hvad der findes inden for dens Omraade.

Ved R., ofte kaldet Røgfortæring, stræber man at gøre Forbrændingen fuldstændig, og denne Opgave kan man som Regel ved større Ildsteder, altsaa i Fabrikker o. l., løse tilfredsstillende, medens det ved de smaa Ildsteder i Beboelseshuse — Kakkelovne og Komfurer — der betjenes uden Kendskab til Forbrændingsforhold og i mange Tilfælde ikke kunne betjenes rationelt,

hidtil ikke har været muligt at sikre en røgfri Forbrænding, medmindre man benytter »røgfrit« Brændsel, f. Eks. Anthracite eller Koks, hvad dog ikke altid er muligt. Det fortjener i øvrigt i denne Sammenhæng at bemærkes, at det ved Undersøgelser, som navnlig ere foretagne i England, har vist sig, at de smaa Ildsteder i Beboelseshusene have en langt større Andel i Luftens Forurening end de store Fabrikildsteder; ved disse er — som antydet — Forbrændingen ofte i sig selv bedre, og de høje Skorstene føre Røgen længere op i Luften og sprede den saaledes bedre.

For i et Ildsted, f. Eks. ved en Dampkedel, at opnaa en røgfri Forbrænding af almindelige Stenkul maa man sørge for en tilstrækkelig Lufttilførsel, en høj Temperatur i selve Ildstedet og en inderlig Blanding af den tilførte Luft med de af Kullene udviklede Gasarter. Der maa derfor kunne skaffes rigelig Træk, og man maa sørge for, at Risten er fuldkommen dækket af Kullene, saa at Luften overalt maa bane sig Vej igennem disse og kommer saa hed som muligt til Kullagets Overflade. Naar der kastes Kul ind i Fyret, bør de spredes i et jævnt Lag over hele Risten, og dette Lag maa være saa tyndt, at Flammerne fra de underliggende, glødende Kul kunne slaa igennem det friske Kullag og antænde de Gasarter, som ved en tør Destillation straks udvikles af de friske Kul, naar disse komme ind i den stærke Hede. Er det friske Kullag for dybt, gaa en Del af disse Gasarter uforbrændte bort, dels af Mangel paa tilstrækkelig Lufttilførsel, dels fordi den tilførte Luft ved at passere det friske Kullag afkøles saa stærkt, at de vanskeligere antændelige Luftarter ikke kunne komme i Brand. Det er derfor i Perioden nærmest efter en Indfyring, at den egentlige Røgdannelse foregaar; er først det friske Kullag gennembrændt, dannes der ikke mere Sod, og idet Gasudviklingen ophører, bliver Forbrændingen af de glødende, til Dels til Koks forvandlede Kul fuldstændig. Straks efter en Indfyring bør Lufttilførselen være stærkest; senere, naar det friske Kullag er gennembrændt, kræves langt mindre Luft, og for at undgaa det store Varmetab, der finder Sted, naar der gaar for megen Luft gennem Risten, bør derfor Lufttilførselen stadig reguleres. Dette kan ske ved Indstilling af Spjældet, der maa være mest aabent straks efter en Indfyring og derefter gradvis lukkes, indtil det, naar en ny Indfyring skal finde Sted, kun er ganske lidt aabent; under selve Indfyringen bør Spjældet være næsten lukket for at undgaa den stærke Luftstrøm, som ellers gennem den aabne Fyrdør vilde stryge hen over Kullaget og afkøle dette og Kedelen. Man kan ogsaa stadig benytte samme Spjældstilling og dog opnaa en temmelig god Forbrænding, idet man ved at fyre ofte og kun lidt ad Gangen holder Fyrets Tilstand omtrent konstant. Under Indfyringen bør dog Spjældet omtrent lukkes, men dette kan man opnaa paa en nem og sikker Maade, idet Spjældet sættes i Forbindelse med Fyrdøren saaledes, at det næsten lukkes, naar Fyrdøren aabnes, og atter aabnes, naar denne lukkes. (At opnaa en fuldstændig Forbrænding ved at arbejde med en altfor rigelig Lufttilførsel er vel muligt — i alt Fald vil Røgen derved blive saa stærkt fortyndet, at Forbrændingen tilsyneladende bliver røgfri — men dette er forbundet med alt for store Varmetab til at være økonomisk).

Af det foregaaende vil det fremgaa, at en røgfri Forbrænding kan opnaas ved Dygtighed og Paapasselighed fra Fyrbøderens Side; i Virkeligheden opnaas den bedst paa denne Maade, navnlig da den Dampmængde, som Kedelen skal afgive, altsaa den Kulmængde, der skal forbrændes, ofte varierer. Da imidlertid Fyrbøderens Arbejde derved bliver mere anstrengende, og da ikke alle Fyrbødere ere lige dygtige, har man paa forskellig Maade søgt baade at lette Arbejdet og at opnaa en økonomisk Forbrænding uafhængig af Fyrbødernes Dygtighed og Paapasselighed, og hertil sigte de saakaldte »røgfortærende Apparater«, som findes i en stor Mængde Konstruktioner.

Idet der ses bort fra Fyring med flydende og luftformigt Brændsel (se Ildsted, Gasfyring), hvorved en røgfri Forbrænding let opnaas, kan man henføre de røgfortærende Apparater til to store Hovedklasser: 1) Apparater, der regulere Lufttilførselen efter Forbrændingens Behov, medens Fyringen foregaar med Mellemrum, oftest paa sædvanlig Maade ved Haandkraft, og 2) Apparater, ved hvilke Brændselstilførselen foregaar uafbrudt — ofte ved mekanisk Kraft — medens Lufttilførselen holdes konstant i længere Tidsrum og kun ændres, naar Fordringerne til Ildstedets Varmeudvikling ændres, f. Eks. naar der ved en Kedel kræves mere eller mindre Damp. Paa Grund af Konstruktionernes store Talrighed skal her kun omtales nogle faa, mere typiske Eksempler.

Til den første Klasse høre Spjældregulatorerne, hvis Opgave det er at sørge for, at Lufttilførselen — som ovenfor omtalt — bliver størst straks efter en Indfyring og derefter gradvis aftager, efterhaanden som det friske Kullag brænder igennem, indtil den naar sit Minimum, naar en ny Indfyring skal finde Sted. Straks efter at en saadan har fundet Sted, aabner Fyrbøderen Spjældet ved Hjælp af et Haandtag, og Spjældet søger derefter ved sin Vægt, — eventuelt anbringes en Tillægsvægt — at lukke sig igen, men forhindres deri af Spjældregulatoren. Denne bestaar af et Bremseapparat, f. Eks. en med Olie fyldt lukket Cylinder, i hvilken et Stempel kan bevæge sig. Naar Spjældet aabnes, føres Stempelet hen imod Cylinderens ene Ende, idet Olien gennem Ventilen i Stempelet eller ved et Omløb uden synderlig Modstand bevæger sig hen imod den anden Ende af Cylinderen. Medens derefter Spjældet søger at lukke sig, altsaa at drive Stempelet tilbage, møder dette Modstand af Olien, saa at Bevægelsen kun kan foregaa med meget ringe Hastighed, og den Modstand, som Olien gør, kan man indstille saaledes, at den Tid, der benyttes til Spjældets Lukning, altsaa Tiden mellem to Indfyringer, retter sig efter de til Varmeudviklingen stillede Krav. Lufttilførselen sker ved nogle Apparater alene gennem Risten; ved andre derimod deles Luftstrømmen, saa at een Del Luft gaar gennem Risten, dog ikke nok til at frembringe en fuldstændig Forbrænding, en anden Del ledes gennem Kanaler i Fyrbroen

og møder de over Risten udviklede Gasarter over denne. Herved opnaas, at disse Gasarter blandes godt med Luft, og da denne ved at passere under Risten og gennem den hede Fyrbro er bleven opvarmet, tilvejebringes gode Betingelser for en fuldstændig Forbrænding, der i dette Tilfælde med særlig Ret kan kaldes R. eller Røgfortæring, fordi man med Forsæt over Risten har udviklet Røg. Lufttilførselen gennem Fyrbroen kan reguleres ved særlige Klapper i denne (Kowitzke's Fyring). Forvarmning af Luften, der kan ske paa forskellige Maader (Kanaler i Murværket, langs Kedelens Forside), har i det hele en heldig Indflydelse paa Forbrændingens Godhed. Undertiden anvendes en Blæser til Indførsel af Luften — kold eller forvarmet — og Luftmængden kan da afpasses efter Fyrets Tilstand som ovenfor nævnt.

Som henhørende til den anden Klasse af Apparater kunne nævnes Ten-Brink og Donneley's Fyr (se Dampkedel) samt Trappe- og Etageristene (se Ildsted). Disse ere alle særlig beregnede paa Fyring med Smaakul eller andet stærkt sønderdelt Brændsel (Savspaaner, Garvebark), der af sig selv kan synke fra en Tragt ned i Ildstedet gennem en Spalte, hvis Vidde kan indstilles efter Behov. Mere sammensatte ere de saakaldte »mekaniske Fyrbødere«, der automatisk besørge Indfyringen og ofte tillige løsne Slakkerne og holde Risten klar. Af disse gives der atter en stor Mængde Konstruktioner, der alle have det tilfælles, at Brændselet — oftest Smaakul — fyldes i en Tragt, hvorfra det glider ned til de egentlige Indfyringsapparater; inden det naar disse, passerer Brændselet ofte et Par Valser, der dels yderligere sønderdele det, dels tjene til Regulering af Tilførselen. Ved nogle Apparater kastes Kullene ind paa Risten af hurtig omløbende vandrette Skiver, paa hvilke Kullene falde ned fra Valserne og slynges ind i Ildstedet (Henderson). Ved andre kastes Kullene ind af en Art Skovle, der svinge om en vandret Akse; naar Skovlen har udført et Kast, føres den tilbage igen, og under denne Bevægelse spændes en Fjeder, hvorefter Skovlen pludselig slippes og føres kraftig frem under Fjederens Paavirkning; Skovlen føres afvekslende mere og mindre langt tilbage, hvorved Fjederen spændes mere eller mindre, og Kullene kastes da afvekslende foran paa Risten, midt paa denne og helt tilbage for at faa et saa jævnt Lag som muligt over hele Risten (Proctor o. fl.). »The underfeed Stoker« er en mekanisk Fyrbøder, ved hvilken Kullene af en Skrue føres ind midt i Ildstedet i hele dettes Længde; Skruens Overside ligger noget under Ristens Overside, og Risten skraaner nedad til begge Sider, har altsaa Form som et Tag, over hvis Flader Kullene falde ned; Slakkerne samle sig paa begge Sider yderst ved Foden af Risten. Ved Babcock & Wilcox'es mekaniske Fyrbøder bestaar Risten af smaa Jernstykker, der ere samlede ved Bolte og danne et Bælte uden Ende, en Kæderist, der er udspændt over to parallelle Valser. Paa den opad vendende Del af Bæltet ligge Kullene, der træde ned gennem en Spalte paa lignende Maade som ved Trapperisten, og idet denne Del af Bæltet bevæger sig indefter, fører den stadig friske Kul med i et ganske jævnt Lag. Efterhaanden opvarmes Kullene, og jo længere de befinde sig fra Tragten, desto mere ere de udbrændte, saa at de udviklede Gasarter fra Ristens forreste Del paa aldeles rationel Maade tvinges hen over de klare glødende Kul længere tilbage i Ildstedet. Naar Kullene naa den bageste Valse, skulle de være helt udbrændte, og idet Risten bøjer sig ned om Valsen, brækkes Slakkerne løse og falde ned. Denne mekaniske Fyrbøder egner sig bedst for store Ildsteder, f. Eks. ved Vandrørskedler. Af Litteratur kan foruden talrige Artikler i Tidsskrifter (»Zeitsch. d. v. deutschen Ing.«, »Engineering« o. fl.), der særlig beskrive enkelte Former af mekaniske Fyrbødere og røgfortærende Ildsteder, henvises til Siemens, »Bericht über die Smoke abatement exhibition in London« [Berlin 1883] og den i London udkomne *Report of the smoke abatement committe*, samt til Ing. Jess Jensens Prisafhandling ang. Midler til Røgplagens Bekæmpelse i »Tekn. Forenings Tidsskr.« [1894—95] S. 161. *H. H. S.*

Røgfortæring se Røgforbrænding.

Røgfrit Krudt se Krudt.

Røghætte kaldes et Apparat, der er bestemt til at anbringes paa Toppen af en Skorsten for at forhindre, at Vinden »slaar Røgen ned« gennem Skorstenen. I Reklamer for R. angives ofte, at de frembringe forøget Træk i Skorstenen; men nogen større Virkning i denne Retning have de sjældent. R. fremstilles i mange Haande Former og forarbejdes sædvanlig af Jærnplader (ofte galvaniserede) eller af Zink; dog har man ogsaa R. f. Eks. af brændt Ler og af Beton. En god Konstruktion er angiven af Wolpert. Apparater, svarende til R., anbringes ofte ved de øvre, fri Ender af lodrette Ventilationskanaler, i hvilke man ønsker en stadig opadgaaende Luftstrøm. Saadanne Apparater benævnes sædvanlig »Lufthætter« eller »Ventilationshætter«, men ere konstruerede ganske som R. *Fr. V. M.*

Røgkammer se Dampkedel S. 860 og Lokomotiv S. 955.

Røgning se Konservering S. 863.

Røgnvaldr d. s. s. Ragnvald.

Røgoffer, Røgelseoffer. Ved alle Gudstjenester, der have Offerkarakter (de katolske Kirkers iberegnet), brændes der Røgelse. I Reglen er dette ikke noget selvstændigt Offer, men blot en indledende Ceremoni ved de almindelige Brændofre; men i mere udviklet Kultus, som f. Eks. Jødernes, se vi et særligt Røgelsealter, hvor der Morgen og Aften tændtes et vellugtende Offer, ligesom Ypperstepræsten ogsaa paa Forsoningsdagen bragte et særligt R. i det allerhelligste. Det daglige R. forrettedes af to Præster; den ene bragte Gløder fra Brændalteret til Røgelsealteret; den anden bragte Røgelse (en Blanding af Virak med andre Plantestoffer og Salt), som han spredte over Gløderne. Medens denne Ofring stod paa, stod Folket bedende i Forgaardene og ventede paa, at Præsterne efter fuldbragt Offer skulde uddele Velsignelsen til det. Thi R. bragte, især efter senere Opfattelse, Præsterne rig Velsignelse; derfor gik denne Offertjeneste paa Omgang i hele Præsteskabet, at ingen skulde gaa glip deraf.

I de Ofringer, Jødernes hedenske Frænder bragte deres Guder, synes R. at have spillet en

fremtrædende Rolle, idet det hedenske Uvæsen i Reglen skildres som en Frembærelse af Røgelse for Guderne (1. Kong. 11, 8; 2. Kong. 22, 17, 23, 5 o. s. v.). Ogsaa hos Grækere og Romerne se vi R. spille en vis, om end underordnet, Rolle. I Iliaden 6, 269 opfordres Kvinderne til at gaa til Athene's Tempel med Røgelse (jfr. Aristoph. Vesp. 94 ff.). I Rom var der særlige Ofre af Vin og Virak, der dog kun synes at have været indledende. Ovid (Fasti 1, 341) og Arnobius (7, 26) erklære dette for en senere Skik; og i det hele taget synes det særlige R. j at have faaet en Opblomstring paa Gudsdyrkelsens senere Stadier, sandsynligvis fordi det har forekommet aandeligere end Slagtofrene og bedre i skikket til at ledsage Bønnerne. Derfor lade Apokalypsens Forfattere ogsaa Englene bringe j Gud R. (Joh. Aabenb. 8, 3. 5), og derfor have de katolske Kirker vel ogsaa bevaret denne Ofring som Led af den kristne Kultus.

Imidlertid er der næppe Tvivl om, at R. oprindelig har været en meget primitiv Skik, hjemmehørende blandt de allerældste gudstjenstlige Ceremonier. Dets Hensigt har umiskendelig været den at fordrive onde Aander. Denne Forestilling, der har holdt sig i vore Almueskikke (hos Holberg ryges der altid med Enebær efter Heksene), og som har fundet en Slags erfaringsmæssig Støtte i Røgningens desinficerende Virkning, kan forfølges gennem alle Tider og de fleste Folks Gudsdyrkelse lige tilbage til Inderne, der viede de nyfødte Børn i Røg af Korn og Sennep. I Dødshusene har det været almindeligt at røge (ikke blot for at fjerne Liglugten, men ogsaa for at fjerne Ligdjævlene), og paa Anthesteriefesten i Athen, hvor de døde havde gæstet de levendes Huse, røgede man efter dem. Dermed stemmer det da ogsaa, at R. særlig bruges som Indledning til Ofrene, og Morgen og Aften i Tempelet (altsaa til Vielse ɔ: Renselse af Offerstedet), at Røgelsepanden bæres foran præstelige og fyrstelige Personer — for at sikre dem mod overnaturlige Angreb — og at Røgelsekarret bruges jævnsides med Vievandskosten til at helbrede besatte. Naar Røgelsen nutildags svinges ud over den katolske Menigheds Hoveder, sker det imidlertid for at symbolisere Velsignelsen, og ingen tænker vist mere paa at fordrive Djævle dermed. (Litt.: Winer, »Bibl. Realwb. (Räuchern)«; Oldenberg, »D. Relig. des Veda«, 338; Wissowa, »Rel. u. Kultus d. Römer«, 347). *Edv. L.*

Røgsejl (Søudtryk), en Presenning e. l., der ved to Strævere spiles ud, og som anbringes agten for en Dampskibsskorsten, naar Vinden er forind. Dets Bestemmelse er at hindre, at Røgen slaar ned paa Dækket og videre gennem Luger ned i Skibet. *C. L. W.*

Røgskade kaldes i Plantepatologien de Sygdomsfænomener, der fremkaldes af svovlsyrlingholdig Røg, der udvikles fra Bjærgværker, Fabrikker eller Husene i Storbyer, hvor der brændes svovlholdige Kul. Hvor Luften er rigest paa Svovlsyrling, umuliggøres næsten enhver Plantevækst, idet baade Træer og Urter dræbes eller svækkes meget stærkt. Men ogsaa hvor Svovlsyrlingmængden er mindre, er R. følelig, idet Træernes Tilvækst bliver meget ringe, særlig hos de stedsegrønne Naaletræer. I Danmark spiller R. ikke nogen fremtrædende Rolle; i Tyskland og andre Egne med mange Smeltehytter og kemiske Fabrikker har R. givet Anledning til store Processer angaaende Erstatning for den lidte Skade. (Litt.: Haselhoff og Lindau, »Die Beschädigung der Vegetation durch Rauch« [Berlin 1903]). *F. K. R.*

Røgsop se Støvbold.

Røgstue se Bøndergaarde S. 1044.

Røgsvagt Krudt se Krudt.

Røgsvamp se Støvbold.

Røgtopās se Kvarts.

Röhl., ved Plantenavne Forkortelse for J.Chr. Röhling (1757—1813), tysk Botaniker.

Röhr, Johann Friedrich, tysk rationalistisk Teolog, født 30. Juli 1777 i Rossbach, død 15. Juni 1848, var en lang Aarrække Landsbypræst, men blev 1820 Overhofpræst m. m. i Weimar og kom i denne Stilling til at spille en betydelig Rolle. Han er Vulgærrationalismens klassiske Repræsentant, og i et Utal af Skrifter og Prædikener har han hævdet dens Anskuelser. Den naturlige Menneskefornuft er efter R.'s Mening eneste Autoritet paa det religiøse Omraade, og enhver religiøs Paastand skal derfor kunne antages af alle. Det religiøse kendes tillige paa, at det altid har et sædeligt Formaal, og R.'s Prædikener vare da ogsaa rene Moralprædikener. 1832 søgte R. at faa de forskellige protestantiske Universiteter — deriblandt Kjøbenhavn's — til at godkende en Række af ham opstillede Trossætninger som normative, men ingen Steder fandt han Tilslutning, og hele sit Liv igennem laa han i Strid med de mere positive Teologer. Hans Organer vare »Predigerlitteratur« [1810—14], »Neue und neueste Predigerlitteratur« [1815—19] og »Kritische Prediger-Bibliothek« [1820—48]. Af hans Skrifter kan nævnes »Briefe über den Rationalismus« [1813]. *A.Th.J.*

Røiert er et norsk Navn for en Toldrorskarl. Det fandtes ogsaa i ældre Dansk og stammer fra nedertysk rôier, »Rorskarl« (af rôien, »at ro«). *Hj. F.*

Røj se Urhøns.

Røj (Røje) d. s. s. Fjældørred; se Laks S. 360.

Røken, Herred i Drammen Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Buskerud Fogderi), Buskerud Amt. 114 □Km., hvoraf kun ca. 0,5 • Km. Ferskvand. (1900) 4,060 Indb., altsaa henimod 36 pr. □ Km. Land. R., der tillige udgør Røken Præstegæld og Sogn med Nærsnes og Aaros Kapeller, omgives af følgende Herreder: Hurum, Skoger (hinsides Drammensfjorden), Lier og Asker samt desuden hinsides Christianiafjorden Nesodden og Frogn. R., der i 14. Aarh. skreves Reykin, og hvis gamle Bygdenavn er Mýrahvarf, udfylder den inderste Del af den mellem Christianiafjorden og Drammensfjorden fremstikkende Halvø. Mod Christianiafjorden har R. en Kyststrækning af ca. 11 og mod Drammensfjorden af ca. 8,5 Km. Af Elve bør mærkes Skitegga, der kommer fra Heggesjøen ved Herredets nordvestlige Hjørne paa Grænsen af Lier. Den gaar først mod Sydøst indtil i Nærheden af Røken Kirke, hvorpaa den bøjer mod Nordøst for efter et samlet Løb af 14 Km. at falde i Gjellumvandet (96 M. o. H.) i Asker.

Ud af dette Vand løber derpaa Aaroselven, som gennemstrømmer R. først i sydlig og derpaa i sydøstlig Retning for efter et Løb af 12 Km. at udmunde i Christianiafjorden ved Sætrebugten. Desuden bør mærkes Rø bæk ken, som udspringer paa Grænsen af Asker, 0. f. Gjellumvandet, og derpaa gaar først i sydlig og senere i nordøstlig Retning, indtil den efter et samlet Løb af 7 Km. falder i Christianiafjorden ved Slemmestad. I det nordvestlige og sydlige Parti er Herredet saa godt som fuldstændig opfyldt af Aasstrækninger, blandt hvis højeste Toppe kunne mærkes henholdsvis Haukeliaasen (306 M.) og Villingstadaasen (357 M.). Herredets Hovedbebyggelse findes dels langs Christianiafjorden, hvor der ved Nærsnes, Slemmestad og Aaroselvens nedre Del endog er en næsten bymæssig Bebyggelse med henholdsvis (1900) 389, 543 og 125 Indb., dels ogsaa i et bredt Bælte fra Lier langs Skitegga til Gjellumvandet i Asker. Herredets Gaarde ligge for en stor Del temmelig højt; saaledes har en Flerhed af Gaardene omkring Røken Kirke en Højde, der med rundt Tal kan sættes til 150 M. o. H. Af Herredets Fladeindhold regnes ca. 20 p. Ct. at være Ager og Eng, ca. 51 p. Ct. Skov og ca. 29 p. Ct. Snaufjæld, Vande, Myrer, Udmark o. s. v. Agerbrug og Fædrift ere Hovednæringsvej; Jordbunden er god, men Beiterne tarvelige. Af industriel Virksomhed maa særlig fremhæves det meget store Brug, Slemmestad Cementfabrik. Desuden findes Møllebrug, Stenhuggerier, Klædefabrik, Teglværk m. v. Af større Gaarde bør nævnes: Rud, Kjekstad, Bø, Nærsnes, Sundby, Lingsom, Aaros (skrives ofte Aaraas, udtales Aarus), Frøtvet, Follestad, Villingstad og Aasaaker. R. gennemskæres — omtrent langs det ovennævnte, godt bebyggede Bælte — af den smalsporede Christiania—Drammensbane med Stationerne Røken og Spikkestad (Stoppested). Desuden gennemskæres R. af Hovedvejen fra Hurum's Grænse i Nærheden af Gaarden Sætre i Hurum Herred langs Aaroselven til Røken Station og derfra over Spikkestad til Drammen, hvorhos der ogsaa findes flere Bygde- og en Mængde Gaardveje. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Johan Vibe, »Buskeruds Amt« iChra. 1895]). *P. N.*

Rok-Stenen, svensk Runesten, fundet indmuret i Taarnet paa Rok Kirke, Lysing Herred i Östergötland. R. udmærker sig ikke alene ved at være den længste af alle nordiske Runeindskrifter (over 160 Ord), men er ogsaa i mange andre Henseender enestaaende. Indskriften er affattet i 3 forskellige Slags Runer: yngre og ældre Runer og Kvistruner (en Slags Lønskrift), hvorfor Runeristeren, Bjare, ogsaa med Stolthed kalder sig selv »viis Runemand«; den er ubetinget det vigtigste østnordiske Sprogmindesmærke fra Vikingetiden (ca. Aar 900), og endelig er Indholdet af største Interesse i litterær og kulturhistorisk Henseende. Tydningen frembyder særlige Vanskeligheder, der dels ere af sproglig Karakter (Ordene adskilles ikke), dels hænger sammen med Indskriftens mærkelige fantastiske Indhold. Mange Sprogforskere have beskæftiget sig med R., men dens Tolkning skyldes først og fremmest den geniale Sophus Bugge, der har offentliggjort to store Afhandlinger om R.; en Del Tvivlsmaal knytte sig dog stadig til Forstaaelsen. Stenen er rejst af Faderen Varen efter Sønnen Vaamod, hvis Bedrifter skildres baade direkte og især indirekte ved Uddrag af ældre Folkesagn og Digte om Heltegerninger, som maa antages at have skullet minde om Vaamod's Krigerbedrifter. Hovedpartiet er en Strofe i »Fornyrðislag« (s. d.), som Bugge oversætter:

> Fordum red Thjodrik,
> den frygtløse Konge,
> Søkæmpers Styrer,
> over Reidhavets Strand.
> Sidder paa gotiske
> Ganger nu rustet
> med Skjold over Aksel
> Mæringers Ædling.

(Litt.: »Antiqvarisk tidskrift for Sverige« V; »Kgl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar«, 31. Del). *V.D.*

Røldal, Herred i Karmsund Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Hardanger og Voss Fogderi), Søndre Bergenhus Amt. 671 □Km., hvoraf ca. 27 □Km. Ferskvand. (1900) 832 Indb., altsaa ca. 1,8 pr. □Km. Land. R., der tillige udgør Røldal Præstegæld og Sogn, begrænses af følgende Herreder: Saude, Ullensvang, Rauland, Vinje og Suldal. R. er det sydøstligste Herred i søndre Bergenhus Amt og maa betegnes som et udpræget Fjælddistrikt med mange temmelig høje Fjældtoppe. Her findes en Række af Snefonner, blandt hvilke de vigtigste ere Storfonn (ca. 30 □Km.) ved Herredets østlige, Breifonn ved dets sydøstlige og Vasdalseggen (1,656 M.) ved dets nordlige Grænse. Særlig de to førstnævnte have en betydelig Udstrækning; dog falder Breifonn kun delvis inden for dette Herred. Det højeste Fjæld i R. er Nupseggen (1,737 M.) i det nordlige Parti af Storfonn. R. gennemstrømmes med Hovedretning fra Nord til Syd af Røldalselven, der kommer fra Ullensvang Herred. I Røldal's Hovedbygd danner Elven det henved 9 Km. lange Røldalsvand (ca. 9 □Km., 373 M. o. H.), hvilket det igen forlader under Navn af Bratlandselven, der falder i Suldalsvandet ved Nesflaten i Suldal Herred. Oven for Røldalsvandet fører Røldalselven almindeligvis Navn af Valdalselven. Herredet er i det hele rigt paa mindre Vande og Elve. Af Skov findes kun noget Birkeskov, særlig omkring Røldalsvandet og i Valdalen. Af dyrket Mark er der yderst lidet; det opgives til ca. 0,5 p. Ct. af Herredets Areal, medens Skoven opgives til ca. 5 p. Ct. I de senere Aar har man begyndt i stor Udstrækning at benytte Tørv til Brændsel. Beiterne ere vidtstrakte og gode; Fædriften maa derfor ogsaa betegnes som Hovednæringsvej. Fabrik- og Grubedrift findes ikke. Indtil 1870'erne var R. ikke forbundet med de omliggende Distrikter ved nogen ordentlig Vej. Nu findes der udmærkede Veje saavel til Odda ved Sørfjorden i Hardanger (Pashøjde 1,034 M.) som forbi Haukeli Sæter til Telemarken (Pashøjde 1,133 M.) og gennem den trange og vilde Bratlandsdal til Ryfylke. Om Sommeren drager i de senere Aar store Skarer af Turister gennem R., hvorfor her ogsaa findes flere store Hoteller. Efter Matrikulen findes 30 Gaarde i R., hvoraf saa godt

som alle med flere Brug; men Gaardene maa gennemgaaende betegnes som ganske smaa. Den meste Bebyggelse er omkring Røldalsvandet, særlig ved dettes nordlige Ende, hvor ogsaa Sognets meget gamle Kirke ligger. Valdalen er en udmærket Sæterdal; før i Tiden har der ogsaa været nogle Gaarde i samme. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Johan Vibe, »Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]). *P. N.*

Røllike (norsk Ryllik, *Achillea* L., *Ptarmica*), Slægt af Kurvblomstrede (Asters-Gruppen), opkaldt efter Achilleus, fordi han gav Patroklos det Raad at forbinde den saarede Eurypylos med Roden af R., fleraarige Urter med savtakkede eller fjersnitdelte Blade og smaa Kurve, der ere samlede i Halvskærm; Blomsterne ere hvide, rosa eller gule Og have sammentrykt Rør. Frugterne ere stærkt sammentrykte og uvingede; Fnok mangler. Over 80 Arter, i nordlig tempererede Egne. Almindelig R. (*A. millefolium* L.) har vidt krybende Udløbere og 15—50 Cm. høje Stængler; Bladene ere 2—3-dobbelt fjersnitdelte og have fine, liniedannede og braadspidsede Flige; Blomsterne have 4—6 Randkroner. Alm. R. vokser paa Græsmarker, som Ukrudt i Sæden, langs Veje og paa Enge; den er meget almindelig i Danmark og Norge og blomstrer i Juli—September; var tidligere officinel, formodentlig paa Grund af Indholdet af bitre Stoffer. Planten ædes vel af Kreaturer, naar den ej forekommer i for stor Mængde, men egner sig næppe til Dyrkning. En Varietet med rosa Blomster dyrkes i Haver som Prydplante. Nyse-R. (*A. ptarmica* L.) bliver 25—60 Cm. høj og har linie-lancetdannede Blade, der i Randen ere skarpt savtakkede. Blomsterne have 7—10 Randkroner. Paa Marker og Enge ret almindelig i Danmark og Norge (til Beitstaden); blomstrer i Juli—Aug. I Haver dyrkes en Form med kun tungedannede Kroner (Sølvknapper). *A. tomentosa* L. (Middelhavslandene) med hvidfiltede Blade og gule Blomster dyrkes i Haver paa Stenhøje. *A. moschata* Wulfen (Alperne) giver Esprit d'Iva. *A. M.*

I Haverne dyrkes som Stauder *Achillea millefolium* L. *rubra* med mørk rosenrøde Blomster og *A. ptarmica* L. fl. pl. med hvide fyldte Blomster i Skærme. *A. tomentosa* L. har hvidfiltede Blade og gule Blomster. De formeres ved Deling og trives bedst paa forholdvis tør og let Jord. *L. H.*

Rom. et Schult., ved Plantenavne Forkortelse for J. J. Römer (1763—1819), schweizisk Botaniker, og J. A. Schultes (1773—1831), bayersk Naturforsker.

Rømer, Glas til Rhinskvin, for det meste udført af mørkegrønt eller mørkebrunt Glas, med kugleagtig Bæger og høj, i rige Profiler udført Fod. Det er ofte prydet med drueagtige Bukler, en Forsiringsform, der kan føres tilbage til 17. Aarh. Benævnelsen R. skal komme af tyrkisk *rumi* (Grækenland), men kan ikke paavises før sidst i 16. Aarh. R.'s Anvendelse til Rhinskvin er først bleven almindelig i nyere Tid. (Litt.: Friedrich, »Die altdeutschen Gläser« [Nürnberg 1884]). *R. B.*

Rømer (tidligere Reymar eller Røymar), norsk Adelsslægt, optræder første Gang ved Midten af 14. Aarh.; dens første Mand var Rigsraaden Svale Alvssøn (død 1362). Hans Søn, Otte Svalessøn, var den første, som antog Slægtsnavnet; ved Giftermaal med Erling Vidkunnssøn's Datter kom han i Besiddelse af Stovreimsgodset i Nordfjord og indehavde under Kongerne Magnus'es og Haakon's Regeringstid forskellige vigtige Stillinger som Hirdstjore, Fehirde i Nidaros, Befalingsmand paa Bergenhus og Rigsraad. Han indebrændtes 1411. Ætten uddøde i Mandslinien før 1428 med Svale Ottessøn, Hirdmand og Rigsraad. Fra Svale's Datter Elsebe, gift med Rigsraad Jakob Fastulfssøn (af svensk Herkomst), nedstamme de af Genealogerne saakaldte »yngre R.«, hvis Descendenter have holdt sig indtil vor Tid gennem Kvindeled. Dens Ættegaard var Østraat paa Fosen. Jakob Fastulfssøn's Sønnesøn, Otte Matssøn, var Fader til Fru Inger til Østraat. *O. A. Ø.*

Rømer, Carl Ludvig Vilhelm, dansk Officer, født 20. Apr. 1768 i Bjært Sogn, død i Kjøbenhavn 9. Oktbr. 1857. Som Kaptajn blev han 1803 Kronprinsens Adjutant, og R. var nu indtil 1848 nøje knyttet til den danske Hærs Administration. 1805 fulgte han med Kronprinsen til Holsten og var 1809 ansat i Prins Christian Frederik's Stab paa Sjælland, 1808 var han bleven Major og Overadjutant i Generalstaben, i hvilken han 1812 blev Oberstløjtnant og General-adjutantløjtnant. 1814 var R. i Kongens Stab paa Fyn og sendtes efter Fredsslutningen som Kurer til Prins Christian Frederik med Kongens aabne Brev af 18. Jan. Det lykkedes R. at komme de svenske Kurerer i Forkøbet. R., som 1815 var udnævnt til Kammerherre, afgik 1816 som Oberst fra Generalstaben og blev Inspektør for Infanteriet og de lette Tropper indtil 1842. Samtidig forrettede han Tjeneste i Generalkomissariatskollegiet, hvor han steg til 2. militærdeputeret, 1842 blev han Generalløjtnant og 1. militærdeputeret, efter at have haft en væsentlig Andel i Tilvejebringelsen af Hærplanen af 1842. 1848 maatte R. træde tilbage for yngre Mænd, men han tabte ikke Interessen for sin Stand og udgav 1853 en »Plan angaaende den danske Helstats Landforsvarsvæsen«, hvilken han tilstillede Rigsdagen, og hvori han tager Ordet for et stærkt Befæstningsvæsen og en dygtig Hær. *P. Nw.*

Romer, Friedrich Adolph, tysk Geolog og Palæontolog, født 14. Apr. 1809 i Hildesheim, død 25. Novbr. 1869 i Klausthal som Bestyrer af det derværende Bjærgakademi. Epokegørende vare R.'s Arbejder over Forsteningerne fra de nordtyske Jura- og Kridtaflejringer samt fra de palæozoiske Dannelser i Harzen. *J. P. R.*

Römer, Friedrich, tysk Statsmand, (1795—1864), var 1819—33 Embedsmand i württembergsk Tjeneste, men tog Afsked og blev Advokat, fordi der nægtedes ham Orlov til at søge nyt Valg til Landdagen. Han var nemlig s. A. bleven valgt og havde straks sluttet sig til den frisindede Opposition, til hvis dygtigste Mænd han hørte. 1838 trak han sig ligesom de andre Førere tilbage fra den haabløse Kamp, men da Udsigterne bedredes 1845, lod han sig vælge igen og overtog paa ny Ledelsen. Marts 1848 blev han Justitsminister og gennemførte som saadan Feudalbyrdernes Afskaffelse; gav desuden Stødet til Forparlamentets Sammenkomst og valgtes siden til den tyske Nationalforsamling, hvor han var et

virksomt Medlem af Forfatningsudvalget. Han var særlig ivrig for Grundrettighedernes Fastsættelse, men brød sig mindre om Kejserdømmet, da han forudsaa Vanskelighederne ved dets Oprettelse. Dog nødte han i Marts 1849 ved Trussel om at gaa af Kong Vilhelm I til at antage den ny Rigsforfatning, men viste lignende Selvstændighed nedad, da han Juni s. A. sprængte det saakaldte »Rumpfparlament« 0: Nationalforsamlingens radikale Mindretal, der fra Frankfurt var draget til Stuttgart. Oktbr. 1849 blev han fjernet fra Magten, afslog Tilbud om at blive Geheimeraad og Præsident for Overtribunalet, men fortsatte sin politiske Virksomhed som Formand for 2. Kammer 1851-63. *E. E.*

Rømer, Ole Christensen, dansk Astronom, født 25. Septbr. 1644 i Aarhus, død 19. Septbr. 1710 i Kjøbenhavn. Han blev Student 1662, kom i Huset hos Rasmus Bartholin og var i 9 Aar hans Amanuensis, beskæftiget bl. a. med Forberedelsen til en fuldstændig Udgave af Tyge Brahe's Observationer, hvortil Frederik III havde bevilget Midler. 1671 blev Picard (s. d.) sendt til Danmark for at bestemme Uranienborg's geografiske Beliggenhed. Det blev af Bartholin overdraget R. at hjælpe Picard i de nødvendige Observationer, og paa Grund af Picard's Sygdom kom R. til at udføre de fleste af Observationerne paa Hveen. Da Picard 1672 vendte tilbage til Frankrig, fulgte R. med og fik Ansættelse ved det kort forud oprettede Observatorium i Paris. I Paris skulde R. sørge for Trykningen af Tyge Brahe's Observationer; paa Grund af Frederik III's Død var nemlig den paatænkte danske Udgave indtil videre bleven standset, og Picard havde faaet Tilladelse til at tage med sig de nødvendige Dokumenter til Trykning af en Udgave i Frankrig. Denne Plan blev heller ikke fuldført, og Tyge Brahe's Originalobservationer kom senere tilbage til Danmark. — I Paris deltog R. i Picard's Mars-Observationer og i hans Arbejder for den franske Gradmaaling. Ved Siden heraf udførte han andre Observationer som Bestemmelse af Solhverv 1681, men fornemmelig fulgte han Juppiter-Drabanterne og gjorde herunder den Opdagelse, som vil bevare hans Navn for alle Tider, nemlig at Lyset behøver Tid for at gennemløbe en given Strækning. I det franske Akademis Møde 22. Novbr. 1675 offentliggjorde han sin Opdagelse (»Demonstration touchant le mouvement de la lumière«, [»Anc. Mém.«, Paris, Del I og X]). I Decbr. 1676 forelagde han Akademiet en afham konstrueret Maskine til at fremstille Juppitermaanernes Bevægelse om Juppiter, et Jovilabium. Han konstruerede andre lignende Maskiner, saaledes 1680 en Planisfer, som fremstillede Planeternes relative Stilling og deres Længder og desuden viste til enhver Tid de i Paris synlige Stjerner. En anden Maskine viste Aaret, Maaneden og naar en Sol- eller Maaneformørkelse skulde finde Sted. Disse Apparater bleve meget beundrede af Jakob II af England, da denne 22. Aug. 1690 besøgte Observatoriet i Paris. En af hans Planetmaskiner findes paa Rosenborg. 1672 opdagede R. Epicykloiden (s. d.). Sammen med Picard deltog han i Anlægget af de berømte Vandspring i Versailles og i Marly. 1679 sendte i Paris-Akademiet ham til London for at bestemme Sekundpendulets Længde. 1681 vendte R. tilbage til Kjøbenhavn og tiltraadte det Professur, hvortil han var udnævnt allerede 1676. Med dette var forbundet Udøvelse af den praktiske Astronomi. Kjøbenhavn's Observatorium var paa Taget af Rundetaarn, men R. kom snart til det Resultat, at denne Bygning var lidet egnet som Observatorium. Han opstillede derfor sine Instrumenter dels i sin Bolig i Kjøbenhavn, dels paa sit Landsted uden for Kjøbenhavn (se Observatorium). Men liden Tid fik han til at benytte disse Instrumenter, thi han blev bebyrdet med nær sagt alle mulige Stillinger og Kommissioner. Saaledes blev han 1681 Medlem af Brolægnings- og Vandkommissionen i Kjøbenhavn, s. A. overdroges det ham at forestaa Udførelsen af en ny Matrikel for Landet — Arbejdet blev færdigt 1687, og først 1844 blev denne Matrikel afløst af en ny. 1692 fik han Ordre til at indtræde i Havnedirektionen, 1694 i Højesteret, og 1705 blev han Politimester og første Borgemester for Kjøbenhavn. Han deltog i Oprettelsen af Navigationsskolen i Kjøbenhavn og fik indført Eksamen for Kompasmagere. Han regulerede Landets Maal og Vægt, oprettede et »Probekontor« i Kjøbenhavn, hvor R. skulde »probere og vidimere« al Maal og Vægt. Han forbedrede Møntvæsenet, lod Landevejene opmaale og forsyne med Milepæle. Ved Universitetet viste R. sig som en dygtig Administrator. Han fik Professornes Indtægter regulerede, og Regensen, som var i Forfald, bragte han paa Fode. Som Redaktør af Almanakken fik han sat igennem, at Danmark og Norge 1700 indførte den gregorianske Tidsregning.

At en Mand med saa mange Gøremaal ikke kunde faa udrettet saa meget som Astronom, er selvsagt. Men hvad R. har udrettet, er nok til at regne ham for Danmark's største Astronom efter Tyge Brahe. Hans Opdagelse af Lysets Hastighed er banebrydende; hans Konstruktion af et astrometrisk Observatoriums Hovedinstrumenter, Passageinstrumentet, Meridiancirkelen *(Rota meridiand)* og Altazimuth, opfundet af ham og opstillet i hans eget Observatorium, bragte Observationskunsten til en indtil da uanet Højde. I *Basis Astronomiae* har R.'s Elev P. Horrebow samlet alt, hvad han vidste om R. som Astronom, og aftegnet hans Instrumenter. Af R.'s Observationer ere kun blevne bevarede de i Dagene 20.—23. Oktbr. 1706 udførte Observationer med Meridiancirkelen, bearbejdede af Galle (s. d.): *O. Roemeri Triduum Observationum astronomicarum* [Berlin 1845]. Alle de øvrige Observationer gik tabt ved Branden i Kjøbenhavn 1728. Hans *Triduum* blev reddet ved, at der blev taget flere Afskrifter af disse Observationer, som skulde være et Mønster paa, hvorledes hans fuldkomneste Instrument, Meridiancirkelen, skulde benyttes, og Galle's Bearbejdelse har vist, at man maa gaa ned helt til Midten af 18. Aarh., før man træffer paa Observationer af R.'s Nøjagtighed. Maalet, hvorimod R. stilede med sine Observationer, var at finde den aarlige Parallakse (s. d.). Han havde skrevet en Afhandling, hvori han søgte at paavise en saadan Parallakse for Stjernerne Sirius og Vega. Han publicerede den imidlertid ikke, muligvis fordi han havde Mistillid til sit Resultats Realitet. Vi vide nu, at selv den største aarlige Parallakse

er for liden til at kunne paavises ved R.'s Observationer. (Litt.: »Biogr. Leks.« XIV). *J. Fr. S.*

Rømme er et norsk Ord for Fløde, især sur Fløde, og Rømmegrød for en heraf lavet Grød. Ordet er gammelnorsk *rjômi*, beslægtet med tysk Rahm, »Fløde«. *Ej. F.*

Rømnaal, en Naal, der bruges til at jage gennem Fænghullet paa Kanoner — rømme Kanonen op — for at sikre sig, at dette ikke er tilstoppet. *H. H.*

Rømning, en kortvarig Sammentrækning af nogle af Strubens og bageste Svælgvægs Muskler, hvorved Slim, en Brødkrumme eller lignende fremmede Legemer løsnes fra Slimhindens Overflade og derpaa slynges lidt fremi Svælget. Ved kronisk Svælg- og Strubekatarr opstaar der ofte en Fornemmelse, som om der sad noget paa den syge Slimhinde, hvorfor Patienter med disse Sygdomme ofte rømme sig. *Lp. M.*

Rømning 1) er Skibsfolks uberettigede Bortgang fra den af dem paatagne Tjeneste. Paa Grund af de betydelige Ulemper og Farer, som ved saadan Adfærd forvoldes Skibsfarten, er R., skønt i og for sig kun Brud paa en privat Forpligtelse, og skønt saadanne som Regel kun kunne paatales civilt af den forurettede selv, ved Søloven af 1. Apr. 1892 gjort til Genstand for offentlig Forfølgning, naar Skipper eller Reder forlanger det. Straffen er simpelt Fængsel fra 14 Dage til 3 Maaneder. Rømme flere i Forening eller efter foregaaende Aftale, kan simpelt Fængsel i længere Tid eller Fængsel paa Vand og Brød anvendes. Rømmer hele Mandskabet eller den største Del af samme, eller sker R. under saadanne Omstændigheder, at Skibet udsættes for Fare, kan Straffen stige til Forbedringshusarbejde i I Aar. R. med Hyre straffes som Bedrageri. Sager angaaende R. behandles i Kjøbenhavn ved Sø- og Handelsretten, uden for Kjøbenhavn ved Søretterne. Efter N. Strl. af 1902 straffes R. med Bøder eller Fængsel indtil 8 Maaneder. Voldes Fare for Skib eller Menneskeliv, kan Fængsel indtil 3 Aar anvendes. I sidste Fald er Paatalen ubetinget offentlig. 2) Om militæres R. se Desertion. *A. Gl.*

Rømskogen (skrives ofte Romskogen), Herred i Rakkestad Fogderi (skal fremtidig tilhører Sarpsborg Politimesterdistrikt), Smaalenenes Amt. 164 □ Km., hvoraf ca. 10 □Km. Ferskvand. (1900) 492 Indb., altsaa ca. 3 pr. □ Km. Land. R., der udgør et Sogn under Rødenes Præstegæld, begrænses af Herrederne Rødenes og Høland, hvorhos det mod Øst støder til Sverige. R. er et Indlandsherred, der ligger omkring Rømsjøen (4,9 □Km., 147 M. o. H.), hvilken Indsø har Afløb til Sverige. Desuden høre temmelig mange mindre Søer, hvoriblandt Vortungen og Rissen, helt eller delvis til dette Herred; det meste Vand rinder til Sverige, noget til Fredrikshaldsvasdraget. Herredet er gennemgaaende et Skovlahdskab med mange uregelmæssig fordelte Aaspartier, blandt hvilke findes Smaalenenes højeste Punkt, Kattebuheia (352 M. o. H.), straks N. V. f. Rømsjøen. Herredets vigtigste Næringsvej er Skovdrift, idet Skoven her er bedre og af større Udstrækning end i noget andet Herred i Smaalenenes Amt. Skoven ejes for største Delen af Fredrikshalds Trælasthandlere. Agerbrug og Fædrift have længe staaet tilbage; men ere i Fremgang. Af større Gaarde bør nævnes: Flaten, Sundsrud, Ringsbu og Trosterud. Rømskogen Kirke ligger ved Rømsjøen's nordøstlige Bred. Fra Egnen om Rømsjøen fører en Bygdevej mod Sydvest til Rødenes Herred, samt mindre Veje mod Nordvest til Høland Herred (Setskogen) og mod Sydøst til Sverige. Herredet har i ældre Dage flere Gange været Skueplads for krigerske Begivenheder. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. N. Kiær, »Smaalenenes Amt« [Chra. 1885]). *P. N.*

Rømø (Røm; i Valdemar II's Jordebog: Rymø), en af de nordfrisiske Øer ved Sønderjylland's Vestkyst (preussisk Provins Schleswig-Holstein), ligger ca. 5 Km. fra Fastlandet mellem Øerne Manø og Sild, fra hvilken sidste den skilles ved Listerdyb. Den er ca. 41 □Km. og strækker sig fra Nord til Syd ca. 14 Km., medens dens Bredde kun er 2—4 Km. Ligesom Fanø er dens vestlige Del dækket af Flyvesand og Klit (højeste Punkt, omtrent i Midten af Øen, er Høstbjærget, ca. 16 M.), medens Østkysten, hvor Byerne ligge, har en Del magre sandede Agerjorder og nogle Marskenge. Befolkningen, (1900) 965, lever hovedsagelig af Søfart og Fiskeri; den taler overvejende Dansk. Før 1864 hørte den nordlige Del til Ribe Amt, den sydlige til Haderslev Amt. Paa R. er Badested. (Litt.: Th: Petersen, »R. Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse«, Sønderjydske Aarb., 1903, II). *H. W.*

Røn (*Sorbus* L.), Slægt af Kernefrugtfamilien, løvfældende Træer af Middelstørrelse eller Buske med hele, lappede eller uligefinnede Blade, der ere foldede i Knoplejet, og temmelig smaa, hvide Blomster i Kvaster, der atter ere samlede i Halvskærm. Frugterne ere bæragtige, røde, 2—3-rummede og have et tyndt og pergamentagtigt (sjælden haardt) Kernehus (Rønnebær). Mindst en halv Snes Arter, der have stor Betydning for Havebruget, ringe for Skovbruget, men vel egne sig til at plantes langs Veje, i Hegn o. 1. St. Hos Almindelig R., norsk Rogn (*S. Aucuparia* L.), et indtil 16 M. højt Træ, ere Bladene uligefinnede og have 6—8 Par savtakkede og ovalt—lancetdannede Smaablade; Blomsterne ere hvide og ildelugtende; Bærrene smukt røde. Træet er hyppigt i Skove og Krat i Danmark og Norge, hvor det vokser til Fjælds indtil Birkegrænsen og kan trives lige til Nordkap (her dog kun buskagtigt), ligesom det er det anseligste Træ paa Island; det forekommer ogsaa paa Færøerne, hvor det er plantet. I Haver plantes det i forskellige Varieteter. Som udpræget Lystræ undertrykkes det i Bøgeskoven. Det blomstrer i Danmark i Maj—Juni. Flyverøn er Rønnetræer, der ved Fugles Hjælp ere bragte op i Toppen af hule Piletræer, højt op paa Mure o. 1. St. Veddet er ret haardt, om end det hos andre Arter er haardere, og kan anvendes til Drejerarbejde o. l.; til Brændsel egner det sig ikke. Bærrene kunne anvendes til Syltning og benyttes almindelig ved Fuglefangst. Have-Røn (*S. domestica* L.) bliver højere end foregaaende og har større Blade, der paa Undersiden ere blaagrønne, og hvis Tænder ere lange og tilspidsede; Blomsterne ere anselige og Bærrene meget større, indtil 3 Cm. lange, lidt pæreformede og gule med rød Tone paa Lyssiden. Træet stammer fra Vest- og Sydeuropa og blomstrer i Maj; Frugterne, der spises, modnes i September. Axelbær-Røn, norsk Asald (S. *aria* L.), har hele, ægdannede

eller omvendt ægdannede og i Randen dobbelt savtakkede Blade, som paa Undersiden ere snehvidt filtede. Blomsterne ere ret anselige, Bærrene ovale, temmelige store og orange eller rødlige (Bornholmske Rosiner); de have en syrlig Smag. I Danmark vokser Træet hist og her paa Bornholm og er i øvrigt plantet; ej almindelig i Norge og kun i Lavlandet (til Inderøen). Veddet er tæt og haardt og anvendeligt til Drejer- og Snedkerarbejder. Det danner med Tarmvrid-Røn en Bastard: *S. latlfolla* Pers., der plantes i Haver. Finsk R., norsk Rognasald *(S. hybrlda* L., *S. fennica* Kalm.), menes at være en Bastard mellem Almindelig R. og Seljerøn; Bladene ere i Spidsen fjerfligede og ved Grunden fjersnitdelte; Bærrene ere skinnende røde og af kort Varighed. Det er fundet et Par Steder paa Bornholm og Sjælland og plantes hist og her; i Norge forekommer det i Urer og Krat, men kun i Lavlandet og især langs Vestkysten til Tommenø. Blomstrer i Maj—Juni. Selje-Røn, norsk Maave *(S. scandica* L.), indtil 20 M. højt, har ægdannet-ovale, fjerlappede og i Randen takkede Blade, der paa Undersiden ere graahvidt filtede; om Efteraaret farves de skarlagenrøde; Bærrene ere gulrøde og kugleformede. I Danmark's træffes Træet vildt paa Bornholm, i øvrigt plantes det; i Norge vokser det vildt fra Porsgrund til Grimstad. Dværg-Røn *(S. Chamaemespilus* L.), Busk med nedliggende eller opstigende Stammer, elliptiske, savtakkede, glatte og næsten læderagtige Blade, smaa Blomster med rosenfarvet Krone og lyst skarlagenrøde Bær. Den hører hjemme i Mellem- og Sydeuropa's Bjærge og plantes som Prydbusk i Haver. Tarmvrid-Røn (*S. torminalis* Crantz), 10—20 M. højt, med tæt og bred Krone, langstilkede og æg—hjertedannede Blade, der i Randen have 5 — 7 spidse Lapper og paa Oversiden ere glatte og blankt mørkegrønne, paa Undersiden blegt grønne og glatte eller kun som unge graafiltede; Bærrene ere graabrune og hvidt punkterede, Kernehuset haardt. I Danmark har Træet sin Nordgrænse; det er sjældent, idet det kun forekommer paa Bornholm, Møen og enkelte andre Steder. *S. arbutifolia* L. (*Aronia arbutifolia* Spach.), 1—2 M. høj Busk med ovale Blade, som i Efteraaret blive røde, og sortrøde Bær. Den danner med Almindelig R. en Bastard *(S. heterophylla* Rchb.) med meget foranderlige Blade, snart fjersnitdelte, snart lappede. Begge findes dyrkede i Haver. *A. M.*

R. finder en udstrakt Anvendelse i Haverne, nogle dyrkes væsentligst for Frugternes og Blomsternes Skyld som *S. Aucuparia* med Varieteter *S. heterophylla* og *S. Chamaemespilus*; særlig dekorative ved deres Blade ere *S. Aria* og *S. græca*, og i Læplantninger samt til Alleer er *S. scandica* godt egnet. *S. Aucuparla, S. scandica* og *S. Arla* formeres ved Frø, som saas om Efteraaret, de unge Planter prikles og omplantes gentagne Gange, før de anbringes paa Blivestedet. De andre Arter formeres ved Okulation. R. trives i enhver god Jord og kan vokse selv paa temmelig mager Jord, men opnaar da ikke saa kraftig og smuk en Udvikling. *L. H.*

Røn eller Rønne, egentlig en Holm eller lille Ø, anvendes ofte til Navn i danske Farvande, *i.* Eks. Fegge-Røn, Thyborøn, Nordre-Rønner, Agnø-Røn, Rønnen i Holbæk Fjord; ofte dog kun en stor Plade med Sten eller Stenryg, der enten altid er tør eller kun tør ved Lavvande, f. Eks. Hov-Røn, Tunø-Røn, Røn-Sten ud for Egensfjord, Rønnen paa Sjællands-Rev, i Begstrup-Vig, i Lammefjord, ud for Lemvig; undertiden Stendynger eller Stenrev, der fuldstændig ere under Vandet, f. Eks. Silde-Røn, Aalehus-Røn, Gammel-Røn, Inderrønnen ved Lemvig og Rønnen ved Romsø. *G. F. H.*

Rønne, Købstad paa Bornholm's Vestkyst, beliggende under 55° 5' 56" n. Br. og 2° 7' 19" 0. L. f. Kbhvn. (beregnet for Kirkens Vestende) paa Øens vestligste Pynt ved en lille Vig og paa et temmelig jævnt Terrain, som hæver sig noget ind mod Landet. Ved den østlige Indkørsel til Byen er der ca. 20 M., ved Kirken 12 M. o. H. Den ligger ca. 150 Km. Ø. S. 0. f. Kbhvn., 9 Km. S. f. Hasle og 28 Km. V. N. V. f. Neksø. Den havde 1. Febr. 1901 2,070 Huse og 9,292 Indb. (1801: 2,436, 1860: 5,435, 1890: 8,281). Byen er i Forhold til Indbyggerantallet meget stor i Omfang (fra Nord til Syd er der ca. 1,250 M.), da Husene gennemgaaende ere smaa, og hver Familie gerne bebor sit, og da mange ere omgivne af Haver, og den er uregelmæssig bygget med mange smaa, snævre og krumme Gader. Hovedgaderne ere den fra Vest til Øst gaaende Østergade, Storegade, der gaar omtrent parallel med Stranden, Store Torvegade og Nørregade, der fra Store Torv gaa mod Nord, og Søndergade, som fra Lille Torv fører mod Syd. Af offentlige Bygninger og Institutioner nævnes den uanselige Kirke (St. Nicolaus), der vistnok stammer fra 15. Aarh., en Valgmenighedskirke, opført 1900, et apostolisk og et Baptistkapel samt flere Missions- og Forsamlingshuse, det 1834 opførte Raadhus og Tingarresthuset, opført 1902 (Arkitekt N. Bidstrup), den lærde Skole, med store Bygninger, som flere Gange ere udvidede, sidste Gang 1890—91, Borger- og Kommuneskolen, en teknisk Skole, en Navigationsskole, Bornholm's Museum, Amtssygehuset, opført 1890—92, Tvangsarbejdsanstalten, opført 1896—97, Toldkammerbygningen, opført 1896—97, Amtmandsboligen, den 1743 opførte Hovedvagtsbygning, Gasværket (anlagt 1896—97), et Vandværk m. m. Noget S. f. Byen paa Galgeløkke ligge Bornholm's Arsenal (med en Vaabensamling) og det gamle, 1689 opførte Kastel med henved 2 M. tykke Kampestensmure. Byen er omgiven af Spadsereveje; S. f. Galgeløkke ligger en Plantage (Stampen), N. f. Byen Plantagen Sandflugtskoven.

Byen er i god Opkomst i de senere Aar; navnlig er Handel og Industri, især Stenhuggeri og Industri i Keramik, i Tiltagen; derimod er den tidligere ret betydelige Urfabrikation (»bornholmske Stueure«) saa godt som helt ophørt. Ogsaa Søfart og Fiskeri ere af Betydning. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Bryggerier, et Brændevinsbrænderi, Mineralvandsfabrikker, Dampmøller, et Andelssvineslagteri, en Klædefabrik, et Skibsbyggeri, Jærnstøberi og Maskinfabrik, flere Stenhuggerier (»De forenede Granitbrud og Stenhuggerier ved R.«), Lervare-, Terrakotta- og Cementfabrikker, Pottemagerier, Teglværker, Tobaksfabrik, Farverier m. m. I R. findes Bornholm's Spare- og Laanekasse, oprettet 1842, en Øre-

sparekasse, oprettet 1883, en 1903 oprettet Diskontobank og en Filial af Kjøbenhavn's Handelsbank. Havnen, der er den største paa Bornholm, har særlig Betydning, da den er udmærket for Skibe, der maa søge Havn i Isvintere, idet den er isfri længe efter, at de fleste Østersøhavne ere

gangspunkt for den i Oktbr. 1900 aabnede private bornholmske Jærnbane (ca. 42 Km.), der gaar over Aakirkeby til Neksø med Sidespor til Almindingen. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1902 i alt 52,608 Kr. Handelsflaaden var ved Udgangen af s. A. 91 maalte Baade og

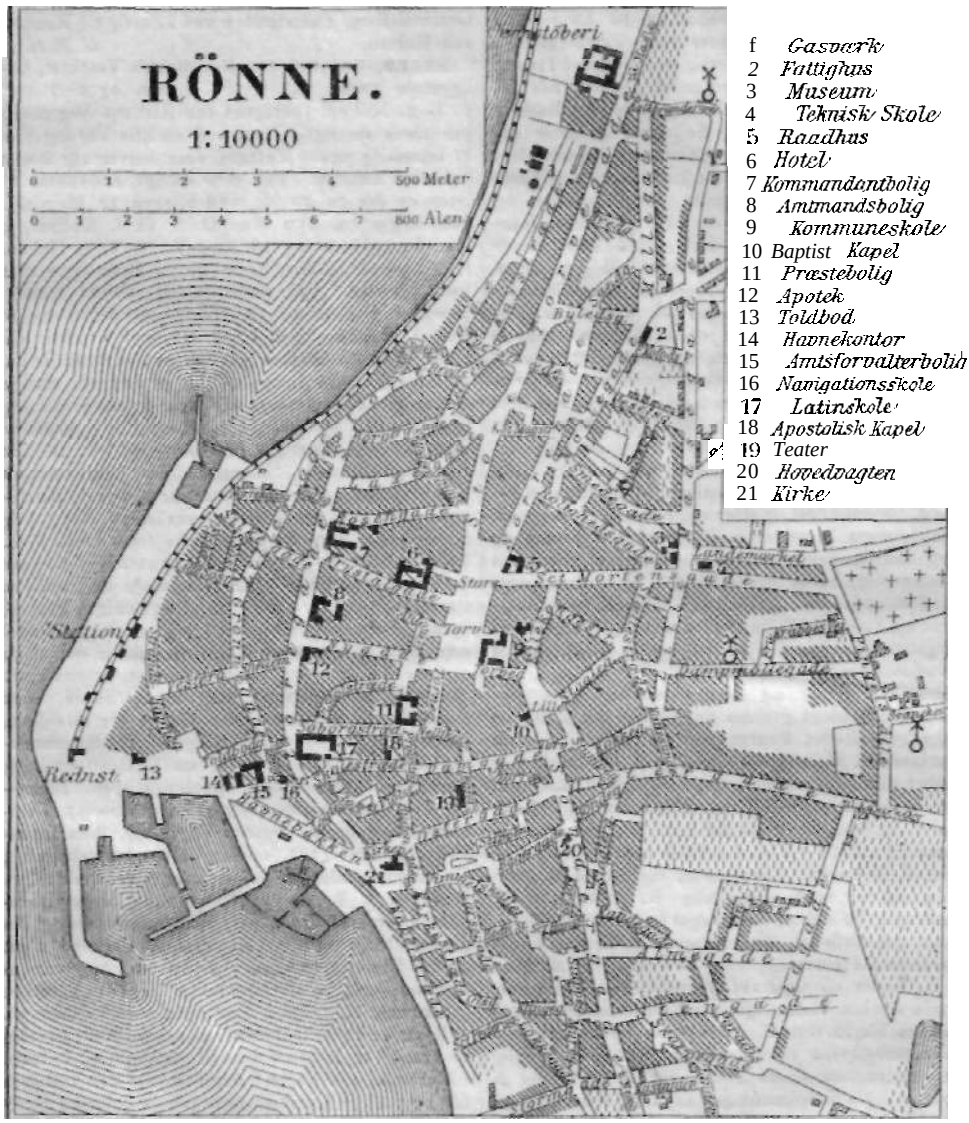

lukkede. Den er anlagt 1854—59, udvidet 1874—76, mellem to Stenrev, Søndre-Rev og Nordre-Rev; paa Søndre-Rev er der 1896 bygget en over 300 M. lang Bølgebryder. Havnen bestaar af en mindre og en større Inderhavn, den sidste med indtil 5 M. Vand, og en Yderhavn med indtil ca. 6,5 M. Vand; desuden er der to mindre Baadehavne, Søndre Baadehavn og Nørre-Kaas Baadehavn med indtil 2,5 M. Vand. R. er Udgangspunkt for den i Oktbr. 1900 aabnede private bornholmske Jærnbane (ca. 42 Km.), der gaar over Aakirkeby til Neksø med Sidespor til Almindingen. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1902 i alt 52,608 Kr. Handelsflaaden var ved Udgangen af s. A. 91 maalte Baade og Fartøjer med en samlet Størrelse af 4,969 Tons. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 378 Skibe med 18,582 Tons Gods, for Udgaaende 382 Skibe med 12,270 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 651 og udgik 576 Skibe med henholdsvis 11,044 og 11,372 Tons Gods.

R. danner i gejstlig Henseende eet Pastorat med Knudsker Sogn. Øvrigheden bestaar af en Borgemester, som tillige er Byfoged og Byskriver, og

et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 15 valgte Medlemmer. R. hører til 4. Landstingskreds og Bornholm's Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Bornholm's Amtstuedistrikt og Bornholm's sydvestlige Lægedistrikt samt 6. Udskrivningskredses 1. Lægd. R. er Bolig for Amtmanden og for Chefen for Bornholm's Væbning, som tillige er Kommandant og Udskrivningschef.

Historie. R., der i Valdemar II's Jordebog kaldes *Rotnæ* og *Rotneby* (andre gamle Former: *Rodne* og *Rødne*), er en gammel By, som i Middelalderen var en ret anselig Handelsplads, der især stod i Forbindelse med Nordtyskland; Vester Herred kaldtes efter den en Tid Rotne Herred, men i øvrigt kender man meget lidt til dens Historie. Hvornaar den er bleven Købstad, vides ikke; i alt Fald i 15. Aarh. nævnes den som saadan; 1562 fik den kongelig Tilladelse til at føre et Vaaben med tre hvide Torsk i blaat Felt. Den har vistnok ikke været befæstet i Middelalderen; først 1688—89 anlagdes der Volde og Grave, hvoraf der endnu ses nogle Spor; men den derved paabegyndte Befæstning, hvoraf det ovennævnte Kastel er et Led, blev aldrig fuldendt; 1744 blev Arbejdet genoptaget, men blev heller ikke da ført til Ende. Af Ulykker, der ere overgaaede Byen i den nyere Tid, nævnes Ildebrande 1666 og 23. Juni 1760, ved hvilken sidste Lejlighed 27 Gaarde brændte, og Pestepidemier, navnlig 1618 og 1654. Den er Bornholm's største By og har vel altid været det; 1769 havde den 2,019 Indb. (Litt.: se under Bornholm). *H. W.*

Rønne's Bymærke.

Rønne, 1) Bone Falch, dansk Præst, født 20. Decbr. 1764, død 13. Maj 1833. Som Kandidat var han Lærer for den senere Kong Christian VIII og hans Søstre, 1794 blev han Sognepræst for Tjæreby og Alsønderup, 1802 i Kongens Lyngby. Han var meget interesseret i at fremme almindelig Oplysning og udgav flere Smaaskrifter om Bidyrkning, om Vinter- og Sommerraps. 1815—16 var han Medlem af det kgl. Landhusholdningsselskabs første Agerbrugskommission. Han deltog ivrig i Fattigvæsenets og Skolevæsenets Ordning og udgav flere Skolebøger, af hvilke »Lærebog for Bønderbørn« [1796] oplevede 6. Oplag. Navnlig i sine senere Aar arbejdede han stærkt for det kristelige Livs Fremme, stiftede 1817 et Bibelselskab for Lyngby, 1820 et Traktatselskab i Lyngby og 1821 Dansk Missionsselskab. Paa en Rejse i Fyn fik han nogle Embedsbrødre interesseret for denne sidste Sag, og de ophængte i deres egne Stuer Indsamlingsbøsser for Hedningemissionen, men anklagede af Biskop Plum maatte de tage dem ned, og R. fik en Irettesættelse af Kancelliet. *H. O—d.*

2) Christian Frederik, dansk Præst, foreg.'s Søn, født 2. Oktbr. 1798, død 13. Aug. 1890. Han blev efter sin Embedseksamen Lærer ved Søelatens Skole og uordineret Kateket ved Holmens Kirke, 1830 Sognepræst i Haarslev og Tingjellinge, 1834 Sognepræst i Høve og Flakkebjærg, hvorfra han tog Afsked 1876. Hele sin Præstetid var han i »det hellige Land«, som Biskop Mynster kaldte det, hvor Grev Holstein sørgede for, at der blev ansat dygtige Præster. Han saa venlig til de gudelige Forsamlinger og har en stor Fortjeneste af, at Lægmandsbevægelsen ikke kom uden for Kirken; han var med til at oprette »Kirkelig Forening for Indre-Mission« i Danmark, hvis største Kraft var de unge Præster Vilh. Beck og Johannes Clausen, og var 1858—81 Formand for denne Forening. 1834—36 var han Redaktør af Dansk Missionsblad. *H. O—d.*

Rönne, Ludwig Moritz Peter von, tysk Statsretslærer, født 18. Oktbr. 1804 i Glückstadt, død 22. Decbr. 1891 i Berlin. Foruden de nyttige Samleværker »Ergänzungen und Erläuterungen der preuszischen Rechtsbücher« — sammen med Koch, Gräff o. a. — [Breslau 1837 ff., 7. Udg. I—IV Berlin 1884—88] »Die Verfassung und Verwaltung des Preuszischen Staats« (sammen med A. Lette og H. Simon) [I—IX, Berlin og Breslau 1840 ff.] skrev R. »Das Staats-Recht der Preuszischen Monarchie« I—II [Leipzig 1856—63, 4. Opl. 4 Bd. 1881—84], »Das Verfassungs-Recht des Deutschen Reiches« [Leipzig 1872], der afløstes af »Das Staats-Recht des Deutschen Reiches« I—II [smst. 1876—77], udmærkede ved stor Stofmængde, men nærmest til Brug for Praktikere. Af R.'s talrige Lovudgaver bør særlig nævnes hans »Verfassung des Deutschen Reichs«, som stadig oplægges paa ny. Med sin Broder F. L. v. R. udgav R. C. F. Klein's »System des Preuszischen Civilrechts« I—II [Halle 1835—36]. *Fz.* ***D.***

Rønne-Banke, et langt Flak, der med Dybder under 20 M. skyder sig fra Bornholm 50 Km. Sydvest ud, altsaa over Halvvejen til Rugen. Flaket falder paa Østsiden stejlt af til 40 M. og derover, paa Vestsiden tiltager Dybden derimod jævnt. Paa en Strækning af 10 Km. fra Bornholm er Bunden meget ujævn, og flere Steder rage smaa Grunde og Klippetoppe op fra Bunden. De yderste og derved farligste af disse Grunde ere Bakkegrund med $5_{/8}$ M. og Bakkebrædt med $6_{/6}$ M. Dybde. Mellem 10 og 35 Km. Afstand fra Bornholm er R.-B. ren med 15 a 20 M. Dybde og Bundarten Sand. Derfra grunder det op til Adler-Grund, der ligger 40 Km. fra Bornholm's Kyst og bestaar af Stenrøser og store Sten, som ligge spredte over en Strækning af ca. 4 Km., og hvorpaa den mindste Dybde er $5_{/6}$ M. 5 Km. N. f. det lægeste Sted ligger Adler-Grund Fyrskib. *G. F. H.*

Rønnenkamp, Christian, en af Danmark's dygtigste Landmænd i 19. Aarh., født i Flensborg 20. Decbr. 1785, død paa Næsbyholm 27. Jan. 1867. I en ung Alder kom han til Kjøbenhavn, blev tidlig Grosserer og tjente sig en stor Formue ved heldige Spekulationer. Senere drev han tillige et Sukker- og Saltraffinaderi. 1836 kunde han tilfredsstille sin Forkærlighed for Landlivet ved at afkøbe Staten Godserne Næsbyholm og Bavelse, der nu bleve drevne som Mønstergaarde. Han afskaffede straks Hoveriet og tilbød Bønderne Arvefæste paa billige Vilkaar. Efter hans Død satte Godsernes Beboere ham, der 1858 var bleven Kammerherre, et Mindesmærke i Næsbyholm Have. Til Dels i Forening med sin Hustru Jessy Caroline Howden (født 27. Novbr.

1796, død 21. Juli 1872) anvendte han en betydelig Del af sin Formue til Legater og milde Stiftelser. 1866 oprettede de Christiandals Kloster og doterede det med 1/2 Million Kroner, 1875 en Stiftelse i Næsby for 16 gamle Mænd og Kvinder fra Godserne med 40,000 Kr. og en Skipperstiftelse i Flensborg. Sit første Legat stiftede han 1852 med 500 Rdl. om Aaret til Stipendier og Præmier for at fremme det slesvigske Retsstudium ved Kjøbenhavn's Universitet; det skulde gælde, saa længe han levede, men ophørte 1864 med Slesvig's Løsrivelse fra Danmark. Hans øvrige Legater traadte først i Kraft ved hans Død, nemlig 5,000 Rdl. til den polytekniske Læreanstalt til Bøger og Instrumenter til Eleverne, 10,000 Rdl. til Stipendiepladser paa Herlufsholm til Disciple fra Slesvig, 5,000 Rdl. til Vartov, 10,000 Rdl. til Bombebøssen, 4,000 til Skipperstiftelsen i Kjøbenhavn, 5,000 Rdl. til Grosserersocietetet, 5,000 Rdl. til Kjøbenhavns Sygehjem, 5,000 Rdl. til Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn, 5,000 Rdl. til trængende af Petri Menighed, 5,000 Rdl. til trængende Kvinder af den højere Borgerstand i Helsingør, 42,000 Rdl. til Anvendelse i forskellige Øjemed paa hans Godser. *H.-L.*

Rønne-Løb fører mellem Landgrunden N. V. f. Anholt og det derudfor liggende Rev. Løbet er 3 M. dybt, men smalt og foranderligt, og har kun Betydning for Fiskerfartøjer. *G. F. H.*

Rønne-Rev, et næsten tørt Sandrev, der fra Læsø's nordvestlige Huk strækker sig 8 Km. mod Nord. Paa Yderenden af Revet ligger Nordre-Rønner (s. d.). *G. F. H.*

Rønning, Frederik, dansk Litteraturhistoriker, er født i Assens 3. Septbr. 1851. R. blev Student 1870 og tog fem Aar senere Magisterkonferens i nordisk Filologi. I 1883 erhvervede R. Doktorgraden for en Afhandling om »Beowulf«. Siden have R.'s Studier væsentlig bevæget sig om den danske Litteraturs Historie; foruden nogle mindre Skrifter: »Grundtvig som Æstetiker« [1883], »Rask« [1887], »C. J. Brandt« [1892] har han fra 1886—99 udgivet »Rationalismens Tidsalder« [3 Bd.], et Værk, hvis Grundsyn kan omtvistes, men rigt paa fortræffelige og oplysende Enkeltheder. R. er siden 1898 Undervisningsinspektør ved de kommunale og private Realskoler. *F. Cl.*

Rønnow er Navnet paa en oprindelig holstensk, senere til Danmark indkommen Adelsslægt, som førte et af rødt og Guld delt Skjold, paa Hjælmen 2 Vesselhorn af Skjoldets Farver. Brødrene Eiler og Tønne R. vare blandt de Raader, der efter Gerhardt VI's Død i Ditmarsken styrede Sønderjylland sammen med hans Enke Elisabeth; men da Dommen paa Danehoffet i Nyborg 1413 frakendte Schaunburgerne al Ret til Sønderjylland, sluttede begge Brødrene sig til Kong Erik. Eiler blev optagen i Rigsraadet og forlenet med Lundenæs, Tønne blev Høvedsmand paa det mod Friserne nyopførte Frisenborg, senere paa Ærø, og faldt 1422 ved et Angreb paa Tønder Slot. — Claus R. til Hvidkilde (død 1486), Rigsraad, var Christian I's Marsk og en af hans mest betroede Mænd saavel i Krigen i Sverige som til Sendelser udenlands; 1474 var han med Kongen i Rom. — Af hans Sønner var Carl R. (død 1501) Biskop i Odense, Marquard R. til Hvidkilde (død 1506) Rigsraad, dog mest bekendt ved i sin lange Strid med Broderens Eftermand paa Fyen's Bispestol Jens Andersen Beldenak. Om Slægtens bekendteste Mand, Sønnen Joachim R. se nedenfor. Med dennes Broder Eiler R. til Hvidkilde, Rigsraad, uddøde Slægten 27.—28. Apr. 1563. *H.-L.*

Rønnow, Joachim (Jakob), dansk Biskop, født lidt før 1500, død I. Maj 1544. R.'s Fader var Rigsraaden Marquard R. til Hvidkilde. 1516 indskreves han ved Universitetet i Wittenberg, i de følgende Aar opholdt han sig i Frankrig, var maaske ogsaa i Italien. 1525 og 1527 var han, »Jakob R. til Hvidkilde, Væbner«, Kongens Sendebud i Frankrig, og 11. Juni 1529 udnævnte Frederik I ham, »vor Mand og Raad, til Biskop og Prælat til Roskilde Domkirke, Stift og Bispedømme«, efter at han havde lovet ikke at hindre Evangeliets Forkyndelse eller Præsters og Munkes Giftermaal, og efter at Mogens Gjøe og andre Adelsmænd havde lovet at svare for, at han holdt sit Løfte. Bagefter fik han Kapitlet til at vælge sig, og. 24. Juni fik han kongelig Stadfæstelse og Tilsagn om al mulig Værn, mod at han gav Kongen Servispengene i Stedet for at sende dem til Paven. R., der som Biskop kaldte sig Joachim, var en verdslig udnævnt verdslig Biskop, forgæves søgte han to Gange om pavelig Stadfæstelse, og ordineret blev han aldrig, saa han *maatte* lade de kirkelige Forretninger besørge af én Viebiskop. Han kunde ikke hindre, at Frederik I indsatte Præster i hans Stift, især i Kjøbenhavn, paa samme Maade som han havde gjort ham til Biskop; men det harmede ham, ikke fordi det var evangeliske Prædikanter, Kongen indsatte, men fordi der blev gjort et Indgreb i hans Myndighed. I Mellemregeringen efter Frederik I's Død kunde R. aande frit, og hans Hovmod voksede utilbørlig, den senere Konge Christian III kaldte han »den Nar i Holsten«, og han sagde engang: »jeg skal være Jer Konge nok«, og som Rigets Storkansler afgjorde han undertiden egenmægtig Statssager. De maatte for ham gerne prædike Evangeliet, naar Prædikanterne vilde bøje sig for ham, men det var Hans Tausen ikke til Sinds, og han blev da stævnet for Rigsraadet 1533, hvor det blev bestemt, at han skulde forlade Sjælland Stift, og at R. skulde have fuld Raadighed over de kjøbenhavnske Kirker, men give dem evangeliske Præster. R. lod sig bevæge til at lade Hans Tausen blive i Stiftet, mod at han bøjede sig for ham, men herved stødte han Katolikkerne bort. I Grevefejden maatte han hylde Grev Christoffer paa Christian II's Vegne, men under Adelsforfølgelsen 1535 flygtede han til Jylland og hyldede Christian III og fulgte med dennes Tropper tilbage til Sjælland. Sammen med de andre Bisper blev han fængslet Juli 1536; Kongen klagede mest over ham og vilde ikke lade sig forsone. Han førtes som Fange til Dragsholm, derfra til Krogen, 1541 til Visborg paa Gulland; forgæves gik hans Frænde Gustaf Vasa og andre i Forbøn for ham. Med Tanken paa Forlig førtes han 1544 til Kjøbenhavn Slot, hvor han døde I. Maj s. A. (Litt.: A. Heise i »Biogr. Leks.« XIV). *L.M.*

Rontgen, Julius, tysk Komponist, er født 9. Maj 1855 i Leipzig, Søn af den fra Gewandhausorkesteret bekendte hollandske Violinist Engelbert R. (1829—97). Efter at have gennemgaaet Konservatoriet i Leipzig kom Julius R. til Amster-

dam, hvor han virker som Klaverlærer ved Konservatoriet og 1886—87 tillige virkede som Dirigent ved den hollandske Musikforenings Koncerter. R. er en betydelig Klaverkunstner, navnlig fremragende som Bach- og Beethoven-Fortolker, og har tillige vakt Opmærksomhed som skabende Kunstner, særlig som talentfuld Komponist af Kammermusik og Klaverkompositioner, og Bearbejder af gammelnederlandske Danse og Viser etc. *A. H.*

Rontgen, Wilhelm Konrad, tysk Fysiker, er født 27. Marts 1845 i Lennep ved Düsseldorf. Efter at have taget Doktorgraden i Zürich, hvor han studerede hos Kundt, blev han i Slutn. af 1869 Assistent ved det fysiske Institut i Würzburg, og en lignende Stilling fik han senere i Strassburg. 1876 blev han ekstraordinær Professor i Fysik i Giessen og 1888 Kohlrausch's Efterfølger som ordinær Professor og Direktør for det fysiske Institut ved Universitetet i Würzburg. Siden 1899 har han været Professor i München. Sine fysiske Arbejder har han især offentliggjort i »Annalen der Physik und Chemie«. Hans første Afhandling gjaldt Forholdet mellem Luftens Varmefylde ved konstant Tryk og konstant Rumfang [1870], og siden fulgte en lang Række Arbejder, hvori R., mest ad Forsøgets Vej, behandler Afsnit af Læren om Varme, Elasticitet, Lys og Elektricitet. Verdensberømt blev R., da han Decbr. 1895 udsendte et lille Hæfte om »en ny Art Straaler«, han havde opdaget. Næste Marts fulgte et lignende Hæfte indeholdende ny Meddelelser om disse Straaler, og siden bleve de to Meddelelser optrykte i Bd. 64 [1898] af »Annalen« og supplerede med en tredje. Skønt der siden er fremkommet en hel Litteratur om »R.-Straaler« (s. d.), vil man dog finde det væsentligste, man endnu (1903) ved om disse Straaler, paa de 37 Sider, R.'s 3 Afhandlinger fylde i »Annalen«. 1901 fik R. Nobel-Prisen for Fysik. *K. S. K.*

Rontgen-Straaler, af Opdageren (se Rontgen) kaldte X-Straaler, frembringes alle Vegne, hvor Katodestraaler (s. d.) træffe paa en Hindring. Denne dannedes ved de første Röntgen-Lamper (se Fig. 1) af Beholderens Glasvæg; nu

Pig. 1.

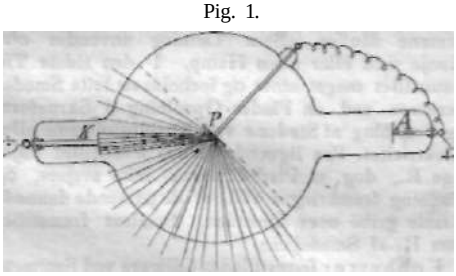

Röntgen-Lampe.

benyttes med større Udbytte en Platinplade *P*, der gerne forbindes med Anoden *A*. Pladen danner en Vinkel med Katodestraalebundtets Akse og er stillet i en saadan Afstand fra det lille Aluminiumspejl *K*, der danner Katoden, at Straalerne fra *K* samles paa en ganske lille Plet af *P*. Fra denne Plet udstraale R. paa en saadan Maade, at deres Virkninger ere næsten lige stærke i en given Afstand fra *P* uden Hensyn til den Retning, hvori de udsendes, naar kun det Punkt, der skal træffes, ligger foran Planet gennem *P*. Er denne Plade tynd, gaar der R. gennem den, og der er ogsaa nogen Virkning i Rummet bag ved *P*. At R. udsendes paa denne Maade og ikke som Lys fra en glødende Plade, hvor Straalingen er stærkest i Retningen vinkelret paa Pladen, hidrører fra, at R. kunne trænge gennem et meget tykkere Lag Platin end de Katodestraaler, der have frembragt dem, og at følgelig R. fra det tynde Lag Platin, der paavirkes af Katodestraalerne, med Lethed slippe ud af Pladen, selv i meget skraa Retninger. R. iagttages lettest ved Hjælp af den Fluorescens (s. d.), de fremkalde i mange Stoffer. Allerede Lampens Glasvæg plejer under Paavirkning af R. at lyse saa meget, at man tydelig kan se, hvilken Halvdel det er, der træffes af dem, men langt stærkere Lysning faar man ved at lade R. træffe en Papskærm, som paa den ene Side er overtrukket med et Lag Barium- (eller Kalium-) platincyanur, en »Röntgen-Skærm«. Ogsaa en almindelig fotografisk Tørplade paavirkes af R. Virkningen er her den samme som Virkningen af svagt Lys. Mest paafaldende af alle R.'s Egenskaber er deres enestaaende Gennemtrængningsevne. Lægger man en Mønt ind i en tyk Bog, lukker Bogen og lægger den paa Bagsiden af *Röntgen-Skærmen*, saa ville R., som fra Lampen gaa gennem Bogen og Skærmen, paa dennes Forside give et tydeligt Skyggebillede af Mønten, naar Lampen virker godt, og Værelset er nogenlunde mørkt. Bekendt er Röntgen-Billedet af en Haand, hvis Ben give tydelige Skygger, medens de bløde Dele lettere gennemtrænges af Straalerne. Jo stærkere Lampen er udpumpet, desto højere Spænding fordres der til at drive Udladninger gennem den, og desto større Gennemtrængningsevne have dens R. Ved Straaler fra en saadan »haard« Lampe lykkedes det Rontgen at tage et godt Fotografi af Projektil og Patronhylster i et ladet Gevær, tværs igennem Geværløbet. Til anatomiske Undersøgelser ønsker man dog ikke at bruge Straaler fra en saa haard Lampe, da de trænge næsten lige let gennem Kød og Knogler. Er der for megen Luft i Lampen (som i et almindeligt Geissler-Rør), vil den være for »blød«, og dens Straaler, selv om de naa at slippe ud gennem Glasvæggen, ville have for ringe Gennemtrængningsevne. Jo tættere et Stof er, desto stærkere absorberer det R., og Absorptionsevnen vokser meget stærkere end Vægtfylden. R., som med Lethed gaa gennem mange Centimeter Træ, standses af en faa Millimeter tyk Blyplade, og naar man ved Forsøg med R. har Brug for en uigennemtrængelig Skærm, anvendes gerne Bly. R. brydes ikke; de fortsætte deres retlinede Gang gennem alle Legemer, som de overhovedet kunne gaa igennem; man kan derfor ikke danne Linsebilleder ved R., men vel Hulbilleder; sædvanligvis nøjes man med ligefremme Skyggebilleder. Disse ere rigere paa Enkeltheder end Skyggebilleder, der skyldes Lysstraaler, fordi det skyggegivende Legeme mere eller mindre gennemstraales af R. med uforstyrret Gang, og Skyggen derfor giver Oplysninger om Skyggegiverens indre Bygning. R. vise næppe nogen regelmæssig Til-

bagekastning; derimod kan det paavises, at der fra Legemer, som træffes af R., udsendes ny R. til alle Sider; selv Luften viser dette Forhold. Efter Polarisation og Interferens hos R. har man søgt med stor Iver, men noget sikkert, positivt Resultat er ikke naaet. Blondlot har (1903) vist, at et Polarisationsfænomen, han iagttog hos R., ikke skyldtes disse selv, men en hidtil ukendt Art Lysstraaler, som sammen med R. udgaar fra Legemer, der træffes af Katodestraaler. Medens R. altsaa vise sig meget forskellige fra Lysstraaler, afvige de fra Katodestraaler ved deresMangel paa Evne til at lade sig bøje i et Magnetfelt. R. have udprægede elektriske Virkninger; de »ionisere« Luften, som de gaa igennem, d: de spalte nogle af Luftmoleculerne i en negativ og en positiv Del, og disse j Dele give Luften en elektrisk Ledningsevne, som den ellers i Reglen mangler. Et ladet Elektroskop, som træffes af R., bliver derfor temmelig hurtig udladet. — R. i virke svagt paa Øjets Nethinde; deres Virkning paa andre Dele af Legemet er umærkelig, naar Straalerne kun virke kort Tid; ved længere Tids Paavirkning kunne R. frembringe en ret ubehagelig Irritation af Huden og muligvis ogsaa skade Synet. *K. S. K.*

Röntgen-Billede af en elektrisk Dørklokke. En fotografisk Tørplade, der var lystæt indpakket i sort Karton, blev lagt paa et Bord med Hindesiden opad. Oven paa Pladen lagdes Klokken, der bestaar af et Metalstel, fastgjort paa en Træplade. Straalerne fra Röntgen-Lampen, der var anbragt 20 Cm. oven over Klokken, gik saa let gennem Træ og Karton, at Træpladen kun viser sig som en svag Skygge, hvorimod Skyggen af de temmelig uigennemtrængelige Metaldele er mørk. Ekspositionstid 5 Minutter. Tørpladens følgende Behandling og Fremstillingen af det positive Billede ske som ved Fotografi.

Rønvik, Sindssygeanstalt i Bodin Herred, 3 Km. 0. f. Bodø, er det nyeste norske Statsasyl, bygget 1895—1902 efter Plan af Medicinaldirektør Holmboe og Arkitekt L. Solberg, bestemt for 230 syge, Halvparten af hvert Køn, fortrinsvis fra Tromsø Stift, aabnet 22. Septbr. 1902. Asylbygningerne have med teknisk-mekanisk Udstyr kostet ca. 1 1/4 Million Kr., Jordgodset vel 76,000 Kr. (Litt.: H. A. Th. Dedichen, »Die Heil- und Pflege-Anstalten fur Psychisch-Kranke in den Skandinawischen Ländern« [Berlin 1901] og de aarlige officielle Beretninger om Sindssygeasylerne). *J. Scharffenberg.*

Røpstorff se Roepstorff.

Rør (bot.) betegner gerne den nedre, rørformede Del af et sambladet Bioster (se Blomst S. 169).

Rør finde en vidtstrakt Anvendelse til Ledninger for Vædsker og Luftarter ligesom ogsaa til Fremstilling af lette, men dog stærke Konstruktionsdele, saaledes f. Eks. til Cykler. Materialet til R. er højst forskelligt, Træ, Sten, saasom Beton med eller uden indre Metalskelet, ildfast Ler, Porcelæn, Glas, Asfalt, Kautsjuk, Papir, i mange Tilfælde dog Metal. Støbejærnsrør støbes helst staaende over en Kerne; ofte er den ene Ende udvidet til en Muffe, som optager Naborørets tynde Ende, Tætning opnaas ved en Pakning af Hamp med paastøbt og fastdrevet Bly, begge Rørender kunne ogsaa være forsynede med Flancher, der samles med Bolte; Tætning opnaas da ved en indlagt Skive eller Ring af Gummi, Asbest og lignende eller blødt Metal, navnlig Bly eller Kobber. Smedejærnsrør fremstilledes tidligere udelukkende af Plade, de simpleste, som f. Eks. Kakkelovnsrør, vare alene sammennittede og kunde, naar de gjordes svagt koniske, samles ved at stikke den tyndere Ende af det ene op i den tykkere af det andet. Til Gas og Vandrør skete Samlingen ved Svejsning under Valsning eller Trækning, medens ved R., der ikke skulde udholde betydeligt Tryk, den lettere Stuvsvejsning anvendtes; hvor Pladekanterne stødes lige mod hinanden, anvendtes til Damprør og Vandrør med større Tryk Labsvejsning, hvor Kanterne skærpedes og lagdes over hinanden. I den senere Tid finde R. uden Søm (»nahtlos«, *sans soudure, weldless*) megen Anvendelse. Emnet er en massiv Blok, der enten ved Mannesmannsvalsning (s. d.) forvandles til et R., eller ved Presning forvandles til en Kop eller Skaal (Presning, Fig. 4), som ved gentagne Processer forlænges, eller gøres hul ved Inddrivning af en Dorn efter Ehrhardt's Proces (Presning, Fig. 1—3). I alle disse Tilfælde er det almindeligt, at R. gøres færdigt ved Valsning eller Trækning eller Forbindelse af begge disse Processer. Samling af trukne Jærnrør sker oftest ved, at de skrueskaarne Ender føres ind i skrueskaarne Muffer. Som Tætning anvendes ofte Mønje med eller uden Hamp. I den sidste Tid fremstilles meget store og forholdsvis lette Smedejærnsrør ved en Plades Oprulning i Skrueform og Svejsning af Stødene ved Knaldluftflamme eller Elektricitet. Paa lignende Maade fremstilles bøjelige R., dog at Pladekanterne ikke svejses, og Tætning frembringes ved, at de passende dannede Rande gribe over hinanden. Staalrør fremstilles som R. af Smedejærn.

Kobberrør fremstilledes tidligere ved Sammenbøjning af Plade og Lodning, Sømmen gøres da ikke retlinet, men som Siksak med rette Vinkler, paa Enderne loddes Flancher, ofte af Messing, til Forbindelse. Senere har man fremstillet Kobberør ad galvanisk Vej (Ellmore's Patent) eller efter Mannesmann. Messingrør kunne fremstilles af Plade ved Lodning; almindeligt er det nu at forarbejde et støbt hult Emne videre

ved Valsning eller Trækning. Bly- og Tinrør kunne fremstilles færdige ved Presning, idet det halvsmeltede eller dog varme Metal ved et med hydraulisk Tryk fremført Stempel trykkes over en Dorn gennem et Pressehul. Princippet er saaledes det samme som for Dræningsrørpressen. Man kan ogsaa trække et støbt hult Emne videre som ved Messingrørfabrikationen. Ønskes, som ved Vandledninger, hvor Tin alene er for dyrt, og Bly paa Grund af sin Giftighed ikke bør anvendes, et Blyrør med Tinforing, anvendes den sidste Proces, og der er inden i Blycylinderen udstøbt en hul Tincylinder.

Ved Rørvalsningen og Rørtrækningen arbejder man over Dorn, dels for at faa den rette Lysning, dels for at opnaa Glathed.

R. kunne enten være uden indvendigt Overtræk eller, hvis de angribes af deres Indhold, forsynes med et saadant, f. Eks. ved Kalkning, Tjæring — i varm Tilstand med varm Kultjære —, eller endog Emaillering. Udvendig anvendes, naar Forholdene gøre det ønskeligt, Tjæring, Maling, Lakering, Forzinkning, Fornikling o. s. v. *F. W.*

Røraas se Røros.

Rørblad se Blæseinstrumenter.

Rørbroer se Broer S. 672.

Rørbye, Martinus Christian Wesseltoft, dansk Maler, født i Drammen 17. Maj 1803, død i Kjøbenhavn 29. Aug. 1848. Som 11 Aars Dreng kom R., hvis Forældre vare danske, til Kjøbenhavn og blev sat i Latinskole; allerede 1819 forlod han dog denne for at vie sig til Kunsten, og 1820—26 gennemgik han Akademiet; desuden lærte han privat at male hos Eckersberg og udførte under denne et stort Portræt af Frederik II til Sorø Akademi; allerede 1824 havde han debuteret paa Charlottenborg med et Portræt og et Interiør. I de følgende Aar udstillede han forskellige Genremalerier, Gadepartier og Portrætter, af hvilke sidste det, der forestillede Maleren C. A. Lorentzen i hans Atelier, vakte Opmærksomhed og skaffede ham Akademiets Anbefaling til en Understøttelse, der satte ham i Stand til 1834 at rejse til Italien, efter at han havde solgt to af sine Billeder, »Fængselsbygningen ved Raad- og Domhuset« og »En Søndag paa Gulsvig i Hallingdal«, til den kgl. Malerisamling. Et Aar tilbragte han nu i Rom og begav sig derefter til Grækenland og Tyrkiet, hvor han arbejdede meget flittig, og hvorfra han, da han henimod Udgangen af 1837 vendte tilbage til Fædrelandet, hjembragte en Mængde overordentlig dygtige Studier og Skitser. Efter en af disse malede han det 1838 udstillede Hovedværk »En tyrkisk Notarius opsætter en Kontrakt mellem en Mand og en Kone foran Moskeen Top-Hauka i Konstantinopel«; dette Arbejde hædredes med Udstillingsmedaillen, og 1839 blev han Medlem af Akademiet paa »Scene af det offentlige Liv i Orienten: Motiv fra Smyrna«. S. A. rejste han, efter at have giftet sig, for anden Gang til Italien, hvor han til Trods for sit vaklende Helbred fik udrettet overordentlig meget; ogsaa efter sin Hjemkomst 1841 udfoldede han en omfattende Virksomhed, dels som Maler, dels, fra 1844, som Professor ved Akademiets Modelskole.

R. hørte til Eckersberg's dygtigste Disciple; han var, bortset fra en vis Tilbøjelighed til at gøre sine Figurer mere langstrakte end nødvendigt, en overmaade solid Tegner og fremragende ved sit Herredømme over Perspektivet; i Farven er han klar og i det hele ret fin, om end ofte noget kridtet; hans Karakteristik af Stofferne er gennemgaaende meget mangelfuld. Højest naar han som Portrætmaler, om end Personopfattelsen aldrig er synderlig dyb, og i sine Arkitekturbilleder; i sine Genremalerier naar han næppe nogen Sinde uden for det rent illustrationsmæssiges Omraade. Af hans Arbejder maa foruden de tidligere nævnte fremhæves det meget smukke »Kapellet i Klosteret S. Benedetto i Subiaco« (1843), »Østerlændere ved et Parti Skak uden for et tyrkisk Kaffehus« (1845) og »Skagboer ude ved Stranden en smuk Solskinseftermiddag«; andre Hovedværker ere »Vindenes Taarn i Athen« (1839), »Torvet i Amalfi« (1842), »En Morgen paa Piazza marina i Palermo« (1844, Thorvaldsen's Museum), »Parti paa Akropolis« (1845) og »Brønden paa Pladsen S. Sophia i Konstantinopel« (1846). De to nytestamentlige Billeder, der kendes af ham, »Jesus i Gethsemane« (1840, Tjæreby Kirke) og »Christus paa Korset« (1848, Ribe Domkirke), ere af ringe Værd. *S. M.*

Rørdam, Holger Frederik, dansk Præst og Kirkehistoriker, er født 14. Juni 1830 i Laastrup, hvor hans Fader var den bekendte Præst Hans Christian R. R. blev Student 1847 og cand. theol. 1853, hvorefter han kastede sig over historiske Studier og udgav 1855 »De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavn's Forsvar mod Karl Gustaf«. 1854 var han Medstifter af »Nordisk Universitetstidsskrift«, 1857 blev han Medlem af Bestyrelsen for Selskabet for Danmark's Kirkehistorie og Udgiver af dets Tidsskrift »Kirkehistoriske Samlinger«, som han har fyldt med sine flittige Arkiv- og Bibliotheksundersøgelser, især fra 16. og 17. Aarh. Fra nu af er R.'s Navn uadskillelig knyttet til dansk Historieforskning, som han har søgt at tjene under alle Forhold. 1860—64 var han Sognepræst i Satrup i Angel, hvor det kirkelige og nationale Liv optog ham stærkt, men alligevel fik han Tid til at fuldende sit Skrift om »Kjøbenhavn's Kirker og Klostre i Middelalderen« [1859—63] og give værdifulde Bidrag til Sønderjylland's Kirkehistorie i »Kirkekalender for Slesvig«, I—II [1862—64], som han udgav sammen med Im. Barfod. Efter Krigen levede han 1864—69 i Kjøbenhavn og hjalp som Præst baade her og der, samtidig med at han 1867 tog den filosofiske Doktorgrad for en Afhandling om »Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen« og udgav en Række betydelige historiske Arbejder. 1871 blev R. Medlem af Videnskabernes Selskab, 1869—78 var han Eksaminator i Pædagogik og Censor i praktisk Færdighed ved Skolelærereksamen, 1869—76 Præst i Kornerup og Svogerslev paa Sjælland, 1876—83 i Brændekilde og Bellinge paa Fyen, og 1883 blev han Præst i Lyngby ved Kjøbenhavn, hvor han nær ved de kjøbenhavnske Samlinger fik rigere Lejlighed til historiske Studier. Ved Møder Landet over arbejder R. for at vække den kirkehistoriske Sans. *L. M.*

Rørdam, Peter, dansk Præst, født i Serup Præstegaard 6. Maj 1806, død i Lyngby Præste-

gaard 18. Septbr. 1883. R. blev Student 1823, var Huslærer i Sengeløse Præstegaard 1824—27, blev cand. theol. 1829, var derefter Huslærer i Hillerød indtil 1831. 1831—41 virkede han som Lærer i Kjøbenhavn. R. havde sjældne Gaver som Lærer. Han var en Discipel af Grundtvig, med hvem han siden blev besvogret, men i Discipelforholdet var han altid sig selv. Som Lærer især i de kjøbenhavnske Asylskoler kunde han virkeliggøre de grundtvigske Friskoletanker. Ved sit Arbejde i Asylerne kom han i Forbindelse med den senere Dronning Caroline Amalie, og de sluttede et Venskab for Livet. 1841 blev R. Sognepræst i Mern ved Præstø, og her førte han, »den danske Bondepræst i Mern«, et forbilledligt Præsteliv, han sang, prædikede og talte og skabte Liv og Glæde rundt om. En stor Skuffelse var det for ham, da Bønderne 1848 valgte Væver Hans Hansen fra Mern ind i den grundlovgivende Rigsforsamling i Stedet for H. N. Clausen. 1856 blev R. Sognepræst i Lyngby ved Kjøbenhavn, hvor han virkede næsten lige til sin Død, kun afbrudt af Krigen 1864, da han gik med som Feltpræst og lærte Soldaterne at synge og gav dem og Officererne Indtryk af Kristenlivets Alvor. Til Brug for Hæren samlede han »Salmer for danske Krigere« [1864], til Brug i Lyngby samlede han »Lyngby-Salmebogen«. I Lyngby og i Taarbæk Kapel flokkedes en Mængde Tilhørere om hans Prædikestol, han kunde tale baade de største og de mindste til Hjerte, og over for alle var han den samme Peter R. Da det forenede Venstre dannedes, blev han bange for, at Talmajestæten skulde bringe Danmark til Undergang, og med bange Anelser om sit Fædrelands Fremtid gik han i Graven. Kort efter at have taget sin Afsked døde han i sin Præstegaard. (Litt.: H. F. Rørdam, »Peter R. Blade af hans Levnedsbog og Brevveksling« I—III [1891—95]; M. Pontoppidan, »En dansk Præst« [2. Opl. 1898]). *L. M.*

Rørdam, Thomas Skat, dansk Biskop, Broder til ovenn. H. F. R., er født i Laastrup Præstegaard 11. Febr. 1832. R. blev Student 1848, studerede en Tid i sit Hjem under sin lærde Faders Ledelse, 1855 blev han cand. theol. og Alumnus paa Borch's Kollegium. Allerede som Student studerede R. orientalske Sprog, og 1857 undersøgte han i England nogle syriske Haandskrifter, især Paulus fra Telias syriske Oversættelse af Septuaginta, hvoraf han udgav Dommernes og Ruth's Bog med en græsk Oversættelse og latinske Noter: *Libri Judicum et Ruth secundum versionem Syriaco-Hexaplarem* [1859—61]; for første Del af dette Værk fik han den filosofiske Doktorgrad. 1858—69 opholdt R. sig i Kjøbenhavn; han fortsatte sine teologiske og filologiske Studier, manuducerede til teologisk Embedseksamen og var Lærer paa Blaagaards Seminarium; en Frugt heraf vare hans Bøger »Historisk Oplysning om den hellige Skrift« [1866, 3. Udg. 1884] og »Den kristelige Lære fremstillet i Sammenhæng« [1868, 7. Opl. 1902]. 1866 deltog R. forgæves i Konkurrencen om en teologisk Docentpost i Etik, og da der ikke var Udsigt for ham til Ansættelse ved Universitetet, søgte han Præstekald. 1869—73 var han Præst i Sønderup og Nordrup, 1873—80 i Rønnebæk og Olstrup, 1880—86 ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn, 1886—95 Holmens Provst, og 1895 blev han Sjælland's Biskop, 1900 Ordensbiskop. 1871—86 var han Censor ved teologisk Embedseksamen. Som Prædikant har R. udøvet en stor Indflydelse; om sin Prædikestol har han kunnet samle alle Samfundsklasser, og herfra har han paavirket den yngre danske Præsteslægt i maaske højere Grad, end han vilde have kunnet det fra et Universitetskateder. Hans Prædikensamlinger ere meget brugte Opbyggelsesbøger rundt i Hjemmene. Sin Slægtsarv, den gammel-lutherske Fromhed og Teologi, har han tilegnet sig især under Paavirkning af Grundtvig, til hvis Disciples højre Fløj han hører. Som Biskop har han arbejdet for Opførelse af ny Kirker i Kjøbenhavn, og han har indviet Kirke paa Kirke. Han har arbejdet paa en Revision af Ritual og Alterbog, har været med til at udarbejde »Salmebog for Kirke og Hjem« og har sin store Del af Arbejdet for Ministeriet Deuntzer's kirkelige Lovforslag. Ved Foredrag og Skrifter har R. deltaget i det folkelige Livs Udvikling. 1879 udgav han en ypperlig Oversættelse af Afrem Syrer's »Aandelige Digte«. R.'s litterære Hovedværk er hans Oversættelse af Ny Test. med Indledninger og forklarende Anmærkninger I—II, 1887—92, 3. Opl. 1903—04], for hvilket Arbejde han 1894 blev teologisk Æresdoktor. *L. M.*

Rørdam, Valdemar, dansk Forfatter, er født 23. Septbr. 1872 i en Præstegaard nær Stege, hvor Faderen var Kapellan. Han blev Student 1890, var en Tid paa Askov Højskole (jfr. »Paa Højskole«, 1898), blev Huslærer, udgav Digtsamlingen »Sol og Sky« [1895], men først efter at en Brystlidelse havde bragt ham paa Gravens Rand, naaede han ret til Modning, og mandiggjort og uddybet slog hans digteriske Talent nu igennem. Tre Digtsamlinger: »Tre Strenge« [1897], »Dansk Tunge« [1901] og Kærlighedsdigte [1903] aabenbarede i ham en sproglig Begaveise og en versformende Evne, saa frisk og letsprudlende, som ikke var set siden H. Drachmann, og ogsaa i Friluftspræget, Friluftshumøret og de fulde Brysttoner var der noget Drachmann'sk; det var Sang med fuldt Vejr, som ikke længe havde lydt fra de unge. Samtidig vaagnede ogsaa den episke Skildre- og Fortællelyst i R. I »Karen Kjeldsen« [1900] skildrer han friskt og agiterer kraftig. Men det blev især ved Foreningen af den episke Fortælling og den lyriske Versstil, at han fangede Publikums Øre — mindre i det smukke, men lidet populære Epos »Bjovulv« [1898], des mere i »Gudrun Dyre« [1902]. I denne Nutidsfortælling paa Vers blev Læseren som dykket ned i et Hav af sproglig Vellyd, bares op som i en lystig Bølgedans af Verserytmer, de nøjagtigste Naturmalerier, de trivielleste Hverdagsskildringer optraadte i skønt lyrisk Gevandt, og imedens forkyndte Fortællingen en moderne programmæssig Opfattelse af Kvinden og Kærligheden, som satte mange Sind og snart ogsaa mange Penne i stærk Bevægelse. En ny Fortælling paa Vers »Karneval« [1903] er fulgt efter. *V. V.*

Rørdrossel se Rørsangere.

Rørdrum (*Botaurus stellaris*) se Hejre.

Røren d. s. s. Lyske.

Rørek Dagssøn, Ætling af Harald Haarfagre, havde et Kongedømme paa Hedemarken, da Olav Haraldssøn kom til Norge; han modsatte sig, at

denne hyldedes som Landets Overkonge. Nogen Tid efter deltog han i det Forbund af Smaakonger, der i Harme over Kong Olav's myndige Fremfærd og Kristendomsforkyndelse vilde faa ham fordrevet. Sammen med de øvrige blev han overrumplet af Kong Olav og blindet. Han var derefter Kongens Fange og førtes omkring med ham under nøje Opsigt. Ikke des mindre fandt han Anledning til at gøre et Forsøg paa at faa Kong Olav ryddet af Vejen. Efter det sidste vilde denne sende ham over til Grønland; men han kom paa Overfarten ikke længere end til Island, hvor han døde (1021). *O. A. 0.*

Rørfalk se Kærhøge.

Rørfløjte, en halvdækket Labialstemme i Orgelet, forsynet med et aabent Rør i Hatten. *S. L.*

Rørformet Blomst se Blomst S. 169, Fig. 16.

Rørgopler (Blæregopler, *Siphonophora*) ere en Afdeling af Polypdyrene, som omfatter fritsvømmende Kolonier med stærkt udtalt Arbejdsdeling, hvis talrige Medlemmer dels kunne have Polyp- og dels Gopleform. Inden for denne Afdeling kunne vi sondre mellem følgende Former af Koloniindivider:

1) Gastrozooider eller Ernæringsindivider. Den stærkt udvidelige Mundaabning fører over i en Fordøjelseskanal, som kan være mere eller mindre tydelig delt i flere Afsnit. Foruden med Nældekapsler er den indvendig udstyret med »Leverstriber« og stundom med fine Traade, og i Reglen er den udvendig i sin nederste Del væbnet med en lang, kontraktil, undertiden med Sideforlængelser forsynet Fangtraad, hvis talrige Nældekapsler, der ofte ere sammenhobede i kugleformede Grupper, gøre dette Organ særlig skikket til at bedøve et Bytte.

2) Dactylozooider eller Følere ere fingerformede, i Enden tilspidsede Individer uden Mund, og ligesom Gastrozooiderne i Reglen væbnede med en Fangtraad. For øvrigt ere de ogsaa udstyrede med Nældekapsler, men antages dog nærmest at staa i Sansningens Tjeneste.

3) Blastostyler eller Ammeindivider ere fingerformede eller cylindriske Individer, som i sjældne Tilfælde besidde en Mund, og i saa Fald deltage i Koloniens Ernæring. Deres Hovedopgave er imidlertid ved Knopskydning at frembringe Koloniens kønnede Individer, og i nogle Tilfælde ere de træformet grenede og bære da Kønsindividerne i store drueklasselignende Samlinger.

Medens de hidtil omtalte Individformer optræde i den simplere Polypform, optræde de tre følgende i Gopleformen.

4) Gonoforerne eller Kønsindividerne ere de, som tydeligst vise Gopleformen, hvis to Hovedorganer, Skærmen (*Umbrella*) og Maverøret (*Manubrium*) altid ere til Stede. Det sidste, som kun sjældent er forsynet med en til en Mundaabning svarende Gennembrydning, tjener dog kun som Dannelsessted for Kønsstofferne. De fire Radialkanaler, Ringkanalen og Svømmesømmen (se Gopler), ere i Reglen vel udviklede, og kun sjældent blive disse Dele mere eller mindre rudimentære. I enkelte Tilfælde findes Rudimenter af Tentakler. Gonoforerne, som snart kunne udspringe fra Blastostyler, snart fra den fælles Stamme, løsne sig i mange Tilfælde, undertiden endog førend de blive kønsmodne (*Disconectae*), fra deres Dannelsessted og svømme frit omkring, medens de i andre Tilfælde blive siddende paa Kolonien. De synes altid kun at udvikle een Slags Kønsstoffer, og de fleste R. ere enbo, et mindre Tal tvebo.

5) Nectoforer eller Svømmeklokker besidde en vel udviklet Skærm med Radialkanaler, Ringkanal og Svømmesøm, men mangle Maverør og Tentakler. De besidde en stærkt udviklet Muskulatur og ere Koloniens Bevægelsesindivider.

6) Hydrofyllier eller Dækskæl ere i Reglen skjoldformede, tykvæggede Plader, hvis Gopleanatur kun i sjældne Tilfælde giver sig til Kende ved Tilstedeværelsen af en rudimentær Skærmhule med rudimentære Radialkanaler og Ringkanal og Antydning af Tentakler. Deres Opgave er en beskyttende, idet de som et Tag eller et Skjold dække de andre Medlemmer af Kolonien.

Skematisk Fremstilling af en Rørgople. *sb* Svømmeblære, *sg* Svømmeklokke, *ds* Dækskæl, *t* Tentakel, go_1 go_2 go_3 Gonoforer, *hy* Mund eller Mavestilk, *p* Føler. Det sorte er Gastralsystemet.

7) Pneumatoforen eller Svømmeblæren, der har Betydning som hydrostatisk Apparat, optræder altid kun i enkelt Tal i Spidsen af eller paa Overfladen af Kolonien, men kan for øvrigt optræde i to meget forskellige Former i R.'s to Hovedafdelinger, *Siphonanthae* og *Disconanthae*. I den første Afdeling findes i Spidsen af den hyppigst langstrakte Koloni en lille, oval Pneumatofor, som bestaar af to Afsnit, af hvilke det nederste, Luftkirtelen, er udklædt af et gult eller grønt Kirtelepithel, som afsondrer den Luft, der efterhaanden stiger op i det øverste, af en Chitinhinde udklædte Afsnit, Luftbeholderen, som enten kan være lukket (*Physonectae*) eller aabne sig udad gennem en Pore (*Cystonectae*). Mellem Luftkirtelen og Pneumatoforens ydre Væg ligge i mange Tilfælde radialt ordnede Sække og Skillevægge i forskelligt Tal, som maaske svare til Radialkanalerne hos en Gople. Hos *Disconectae* er Luftbeholderen oprindelig et enkelt, centralt Chitinkammer, men rundt om dette danne sig efterhaanden koncentrisk ordnede Kamre i forskelligt Tal, som ved Porer i deres Vægge ikke blot staa i indbyrdes Forbindelse med hverandre og med det centrale Kammer, men tillige aabne sig udad. Under dette System af Kamre ligger et stort, af talrige Kanaler gennemtrængt Kirtelorgan, som er bleven betegnet som Lever, men

som formentlig har flere forskellige Funktioner. Muligvis dannes her den Luft, som findes i det overliggende Kammersystem, fra hvilket leddede Chitinrør *(Tracheer)* sænke sig ned i dette Organ.

8) Auroforen, som kun optræder i en enkelt Afdeling, *Auronectae*, er en afrundet Sæk, som har sin Plads paa Siden af Pneumatoforen, med hvilken den staar i Forbindelse gennem en fin Kanal, der munder ud i Auroforens Spids. Om denne Kanal ligger en Muskelmasse, omgiven af et stærkt Chitinrør. Dens Betydning er endnu ikke forstaaet. De forskellige her nævnte Individformer, som dog aldrig alle optræde samtidig, kunne nu være kombinerede paa meget forskellig Maade og i meget forskelligt Tal, og opstaa alle ved Knopskydning fra et enkelt, af Ægget fremgaaet Stamindivid, som i R.'s to Hovedafdelinger har en meget forskellig Bygning. Hos *Disconanthae* har denne Larve, *Disconula*, Gopleform. Den er forsynet med en flad, kredsformet Skive med 8 Randtentakler, 8 Radialkanaler, Ringkanal og central Mave, og afviger kun fra en almindelig Gople, ved at Skivens øverste Del indtages af en Pneumatofor, bestaaende af *g* Chitinkamre, hvoraf et centralt; Knopskydningen udgaar fra Skivens Underside. Hos *Siphonanthae* er derimod den Kolonien grundlæggende Larveform, *Siphonula*, ten- eller sækformet og bestaar for største Delen af et enkelt Maverør, som aabner sig gennem en Mund i Spidsen. Ud for Mavens Grund udspringer en enkelt Tentakel, og i Larvens øverste Ende findes en simpel Pneumatofor. Knopskydningen udgaar fra Larvens Maverør, der bliver til Koloniens fælles Stamme, med hvis Indre alle de enkelte Individers Hulrum staa i Forbindelse. Resultatet af Knopskydningen kan blive enten en enkelt, paa bestemt Maade ordnet Gruppe af Individer, et Cormidium, eller en hel Række af saadanne, der med bestemte Mellemrum gentage sig langs en fælles Stamme, saa at vi her kunne tale om en sammensat og leddelt Koloni. I en Række Tilfælde bliver dog denne Leddeling utydelig eller helt ophævet ved, at de til de enkelte Cormidier hørende Individer rykke ud fra hverandre og udspringe direkte fra Stammen. R., af hvilke nogle kunne naa en Udstrækning af henimod 2 Meter, ere ogsaa repræsenterede i de nordiske Have.

Oversigt over Systemet:

Disconanthae. Det primære Individ er en *Disconula*, og den skiveformede Koloni opstaar ved Knopskydning fra denne Larves Skive. Der findes en mangekamret Pneumatofor, og Knopperne opstaa i koncentriske Bælter fra Skivens Underside. Hertil hører Afdelingen *Disconectae* (Bruskgopler), hvis Medlemmer mangle Svømmeklokker og Dækskæl og kun besidde et enkelt centralt Ernæringsindivid. Uden om dette findes eet eller flere koncentriske Bælter af Ammeindivider, og i Koloniens Rand en Kreds af Tentakler med Nældekapsler. Medens Skiven hos *Porpita* er kredsformet, er den hos *Velella* (Sejlgople) oval og forsynet med en skraat stillet, lodret, sejllignende Kam. Begge i Middelhavet.

Siphonanthae. Kolonien, der i Reglen er langstrakt, opstaar ved Knopskydning fra en *Siphonula*, hvis Mavesæk bliver til Koloniens Stamme. Hertil høre følgende Afdelinger:

Calyconectae. En Pneumatofor mangler, medens der findes een eller flere Svømmeklokker. Ingen Dactylozooider. Den lange, rørformede Stamme bærer en Række Cormidier, som hvert er beskyttet af et Dækskæl og bærer et enkelt Ernæringsindivid, og hos Flertallet af denne Afdelings Former kunne de enkelte Cormidier frigøres og i denne Tilstand opnaa Kønsmodenhed (under Navn af *Eudoxia* eller *Ersaea*). I Reglen findes en Oliedraabe, indesluttet ikke blot i den øverste Svømmeklokke af de sammensatte Kolonier, men ogsaa i den øverste Del af hvert Cormidium, og denne turde muligvis erstatte en Pneumatofor. Medens *Monophyes* kun besidder en enkelt stor Svømmeklokke, besidder *Diphyes* to, af hvilke den øverste har en tragtformet Udvidelse, fra hvis Bund baade Stammen og den nederste Svømmeklokkes stilkede Begyndelsesdel udspringer. En *Diphyes*-Art findes i de højnordiske Have.

Physonectae. Kolonien i Spidsen med en enkelt Pneumatofor, under hvilken findes een eller flere Kredse af Svømmeklokker, som undertiden kunne være erstattede af Dækskæl. Cormidierne paa en hyppigst lang rørformet Stamme. *Physophora.* Stammen er forkortet og under de to Længderækker af Svømmeklokker udvidet til en Sæk, som yderst bærer to Kredse af Dactylozooider, og inden for dem træformet grenede Ammeindivider og Ernæringsindivider med grenede Fangtraade. Middelhavet og Nordsøen. *Agalma.* Stammen er overordentlig langstrakt og spiralsnoet.

Auronectae. Kolonien, med en stor Pneumatofor, som er forsynet med en Aurofor og desuden med en Kreds af Svømmeklokker. Stammen tyk, rund eller oval, gennemtrængt af et tæt Netværk af Kanaler og paa sin Overflade besat med talrige Cormidier, af hvilke hvert bærer et Ernæringsindivid med en Tentakel og flere træformet grenede Ammeindivider. *Stephalia* og *Rhodalia.* Dybhavsformer.

Cystonectae. Koloni med en stor Pneumatofor, uden Svømmeklokker og Dækskæl. Cormidierne enten ordnede paa en lang Stamme eller langs Undersiden af Pneumatoforen. Dette sidste Forhold findes hos *Physalia* (Søblære, Bidevindsejler), som er forsynet med en overordentlig stor, næsten horisontal Pneumatofor. Hvert Cormidium bestaar af et Ernæringsindivid, et Dactylozooid, som i Modsætning til det sædvanlige Forhold bærer en Tentakel og et grenet Ammeindivid med føleragtige Forlængelser. Atlanterhavet.

(Litt.: E. Haechel, *Report on the Siphonophorae* [*Challenger Zoology*, Bd. XXVIII, 1888]; *A Treatise on Zoology* ved E. R. Lankester, 2. Del, *The Porifera and Coelenterata* ved E. A. Minchin [Lond 1900]; Bronn, >Klassen und Ordnungen d. Thierreichs« [2. Bd., 2. Del, *Chun. Coelenterata*, 1889—1902]). *M. L.*

Rørgræs (*Digraphis* Trin., *Baldingera* Mey. & Schreb.), Græslægt af Kanariegræsgruppen, nær Glansfrø, men adskilt fra denne ved den lappede Top og de uvingede Yderavner paa de sammentrykte Smaaaks. I Norden forekommer vild Almindelig R., norsk Strandrør (*D. arundinacea* [L.] Trin.), fleraarig og udbredende sig vegetativt ved korte Udløbere; Straaene ere 80 Cm.—2 M. høje, undertiden forgrenede og ligesom Bladene glatte; Bladpladerne ere brede

og stive, med forlænget Skedehinde. Den aflange Top er før og efter Blomstringen sammenkneben; Smaaaksene have 1 tvekønnet Blomst og 2 golde, haarede Skæl; Dækbladene mangle Stak; Kornet er omsluttet af Avnerne. Almindelig i Danmark og Norge ved Bredden af Søer og Aaer og paa Enge; blomstrer i Juni—Juli. I ung Tilstand kan Alm. R. anvendes som Fodergræs, senere bliver det meget stift; det giver rigelig Hømasse. Kan benyttes til Beklædning af Dæmninger og til Tækning og egner sig kun til Dyrkning paa stiv lerholdig Bund, der staar under Vand om Vinteren; formeres ved Frø og Stykker af Rodstokken. Baandgræs, en Varietet med hvidstribede Blade, dyrkes almindelig i Haver som Prydgræs. *A. M.*

Rørhannede (*Syngenesia*), Blomsterplanter, hvis Støvdragere ere saaledes sammenvoksede, at Knapperne ere sammenhængende og dannende et Rør om Griflen, f. Eks. Kurvblomstrede. R. er 19. Klasse i Linné's System. *A. M.*

Rørhat (*Boletus* Dill.), Slægt af Poresvampe, kødede Svampe af Udseende som Paddehatte, idet Frugtlegemet bestaar af en regelmæssig kredsformet Hat og en midtstillet Fod; paa Hattens Underside findes et Lag af tætstillede, lodrette, snævre Rør, der vel ere indbyrdes forbundne, men skilles temmelig let fra hverandre og fra Hatten; paa disse Rørs Inderside er Sporelejet udbredt; Sporerne ere i Reglen aflange—tenformede. Slægten R. omfatter mange Arter, i Reglen ret anselige Svampe, der vokse paa Jorden, især i Skove. Nogle Arter ere giftige, de fleste spiselige. Blandt de giftige skulle nævnes: Indigo-Rørhat (*B. luridus* Schaeff.); Hatten, der bliver 6—15 Cm. bred, er mørkebrun, med gult Kød, der, idet det brydes og udsættes for Luftens Paavirkning, meget hurtig bliver indigoblaat; Rørenes Munding er gulrød, og Hatten er derfor rød paa Undersiden; Foden er i Begyndelsen kort og tyk, næsten kugleformet, bliver senere længere og næsten ens tyk, den er rødgul, opefter lysere, fint skællet eller med netformig Tegning; den er ret almindelig baade i Løv- og Naaleskove (se i øvrigt Giftsvampe).— Følgende spiselige Arter ere afbildede paa den til Art. Madsvampe hørende Planche. Spiselig R., norsk Stensop (*B. edulis* Bull), har en lys Fod med netformet Tegning, en halvkugleformet—pudeformet, lysere eller mørkere brun, indtil 20 Cm. bred Hat; Rørenes Munding, Porerne, først hvide, senere gullige; almindelig i Bøgeskove. Rufodet R., norsk Kosop (*B. scaber* Bull.), har en indtil 15 Cm. høj, opefter temmelig tynd Fod, der er ru af smaa, i Begyndelsen lysere, senere mørkere Skæl; den 5—12 Cm. brede Hat er i Reglen brun, sjældnere graa; den er klæbrig i fugtigt Vejr; Porerne ere først hvide, senere graa; almindelig i Løvskove. Mørk egul R., norsk Smørsop (*B. luteus* L.), har hvidlig Fod, der til Forskel fra de foregaaende Arter er forsynet med Ring; oven for Ringen er Foden gullig med i Begyndelsen hvide, senere brunlige Punkter; Hatten er 5—12 Cm. bred, gulbrun—brun, slimet paa Oversiden; Rørlaget er tilvokset til Foden, med gule Porer; temmelig almindelig i Naaleskove. Guldgul R. (*B. elegans* Schum.) er meget nær beslægtet med foregaaende og har Ring ligesom denne; den kendes bl. a. derpaa, at Rørlaget er nedløbende paa Foden; man træffer den næsten altid under Lærketræer. *C. R.*

Rørhinde, Navn for *Enteromorpha intestinalis* (se Alger S. 514).

Rørhval se Finhvaler.

Rørhvene (*Calamagrostis* Roth.), Græsslægt (Hvenegruppen), fleraarige og oftest røragtige Topgræsser med 1-blomstrede og sammentrykte Smaaaks; Dækbladene ere hindeagtige, have Stak og ved Grunden kortere eller lange Haar; Arrene ere fjerformede; Kornene aflange, omgivne af Avner. 130 Arter; i Norden findes nogle, der ere uden økonomisk Værd, da de ere for stive til at kunne tjene som Fodergræsser; derimod kunne de nok anvendes til Strøelse. I Skove og Krat vokser Skov-Rørhvene (*C. arundinacea* [L.] Roth.), $0,_{50}$—1 M. høj og af løst tueformet Vækst; Smaaaksene have lang Stak, Haarene ere 2—3 Gange saa korte som Dækbladene. Hist og her i Jylland, meget sjælden paa Øerne, ligeledes i Norge. Hos de følgende ere Haarene længere end Dækbladene. Eng-Rørhvene (*C. lanceolata* Roth.) har krybende Rodstok og $0,_{60}$ - $1,_{20}$ M. høje og lidt grenede, ganske glatte Straa; Dækbladene bære i Spidsen en meget kort Stak. Ret almindelig i Danmark i Skove og Krat, paa Enge og Moser; sjælden i Norge. *C. purpurea* Trin. (*C. phragmitoides* Hartm.), der ere hyppige paa Skovenge og andre fugtige Steder i Norge, har oftest brunlig Top med udstaaende eller hængende Grene. Bjærg-Rørhvene (*C. epigea* [L.] Roth.) adskiller sig fra Eng-Rørhvene bl. a. ved ru Straa, stivere Top, og ved at Stakken udgaar fra Dækbladets Ryg. Den findes paa kratbevoksede Skrænter, i Skovbryn og nu og da i Heder; ej sjælden i Danmark. Den danner med Sandhjælme en Bastard, den saakaldte: Østersøisk Hjælme. Endnu træffes i Norden andre, men sjældnere Arter. *A. M.*

Rørhøg se Kærhøge.

Rørhøns (*Gallinula*) kaldes en af en Snes Arter bestaaende Slægt af Riksefamilien (*Rallidae*), nærbeslægtet med Blishøns (*Fulica*) og Sultanshøns (*Porphyrio*); de lidet forskellige Arter ere udbredte over det meste af Kloden. Det er middelstore Fugle med mørke Farver og en tæt Fjerklædning af bløde Fjer. Næbbet er kort og sammentrykt fra Side til Side; dets Hornlag fortsætter sig op paa Panden som en farvet »Blis«; Benene ere middelhøje, nøgne til lidt over Hælen. Tæerne ere lange med en smal Bræmme langs Randen, Bagtaaen sidder i Højde med de andre Tæer. I Europa findes kun een Art, den grønbenede R. (Rødblisset R., Grønbenet Vandhøne) (*Gallinula chloropus* L.), noget mindre end en Vibe. Ovenpaa er den sortbrun, paa Hoved, Hals og hele Undersiden graasort, med hvide Striber langs Kroppens Sider og hvid Farve paa Underhaledækfjerene. I Foraarsdragten ere Næb og Fødder ejendommelig farvede, idet Benene ere bleggrønne med en rød Ring lidt over Hælen, Næbbet i den yderste Del stærkt gult, i den inderste Halvdel rødt, en Farve, der fortsætter sig op paa Pandeskjoldet og gør Fuglen kendelig i lang Afstand. Han og Hun ere ens, Ungerne have uanselige, graabrune Farver. Arten er vidt udbredt i den største Del af den gamle Verdens varme og tempererede Egne. I Norge,

hvor den enkeltvis er truffen til Nordkap, yngle enkelte spredt i de sydvestlige Kystegne. I Danmark yngler den især i Landets sydligere Dele, men kun i ringe Tal. Den kommer i April og søger straks til dens Yngleplader, smaa rørbevoksede Søer, hvor den færdes gaaende mellem Rørene eller hyppigst svømmende, sjælden flyvende; om Foraaret ser man den ude paa Vandspejlet, medens den ellers holder sig skjult mellem Rørene, kun røbende sig ved sit ret kraftige Skrig; den dykker med stor Færdighed og søger væsentlig Føden, der bestaar af Insekter, Larver, Frø og Smaadele af Vandplanter, svømmende og

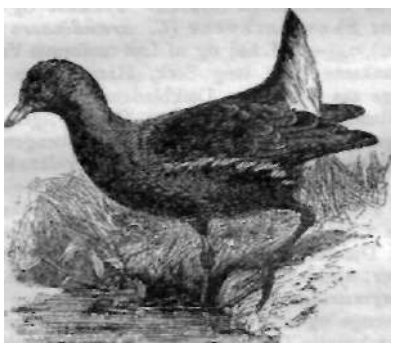

Grønbenet Rørhøne (*Gallinula Moropus*).

dykkende. I Maj—Juni bygger den en stor Rede af Vandplanter, mellem Rør eller i en Busk, undertiden ret højt; Æggenes Tal er 7—9, deres Farve gullighvid med brune Pletter. Ungerne svømme straks, hvorpaa Hunnen lægger et nyt Kuld Æg, hvoraf Ungerne komme ud, medens de af første Kuld kun ere halvvoksne; disse hjælpe da Forældrene med at passe og føde de smaa Unger. Om Efteraaret drage de fleste bort, nogle overvintre. — En nærstaaende Art, *G. nesiotis* Sclat., der lever paa Tristan d'Acunha, kan paa Grund af sine korte Vinger ikke flyve. R. kaldes ogsaa undertiden en anden Rikseslægt, *Porzana*, med 3 Arter i Danmark, hvoraf den hyppigste er den plettede R. (*P. maruetta*), se Sumphøns. *O. H.*

Rørik (isl. *Hroerekr*) 1) og 2) danske Sagnkonger, se Hrørik; 3) Brodersøn af Harald Klak, døbt 826 og forlenet af Kejseren med frisiske Besiddelser, søgte forgæves at vinde det danske Rige 855 (se 8. Bd. S. 72, 73, 496). *A. O.*

Rørkassie se Cassia.

Rørkedel se Dampkedel S. 857 ff.

Rørknogle se Ben S. 826.

Rørkølere se Køleanlæg.

Rørlibélle se Libelle.

Rørlægning se Dampledning, Dræning, Gas, Kloaker og Vandforsyning.

Romlunde se Fløjtefisk.

Rørorme se Børsteorme.

RørOS (ikke Røraas, som det ofte skrives), Herred i Guldalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Uttrøndelagen Politimesterdistrikt), søndre Throndhjem's Amt. 1,900 □Km., hvoraf 171 □ Km. Ferskvand. (1900) 4,791 Indb., altsaa ca. 2,6 pr. □Km. Land. R., der tillige med en Del af Tolgen Herred (875 □ Km. med 250 Indb.) udgør Røros Præstegæld og Sogn med Elgaaen og Brekken Kapeller, omgives af Herrederne Tolgen, Aalen og Selbu, hvorhos det mod Øst grænser til Sverige. R., der ligger ved Vandskillet mellem Gula, Glommen og Fæmundselven, er et fuldstændigt Fjældlandskab, der, som antydet, administrativt hører til Guldalen, altsaa Trøndelagen, medens det geografisk set for største Delen hører til det sønden-fjældske Norge, idet Herredet for den allerstørste Del indgaar under Glommen's Nedslagsdistrikt. Om denne Elvs Løb gennem R. Herred se Glommen. Dens vigtigste Bielv inden for R. er Haaelven, der kommer fra den lille Sø Røragen straks S. f. Aursundens østligste Del, gennemstrømmer Søen Feragen (ca. 16 □Km., 657 M. o. H.) for derpaa efter et først vestligt, senere nordvestligt Løb at falde ud i Glommen i Nærheden af Bjærgstaden. Fæmundselven tilhører for saa vidt R., som den nordre Del af Søen Fæmunden (s. d.) falder inden for dette Herreds Grænse. Som bekendt har Fæmunden Afløb til Sverige (Klarelven); men ved Opdæmning og Gravning er der for Tømmerflødningens Skyld ogsaa givet den Afløb til Feragen, der, som nævnt, falder i Glommen. Gula tilhører for saa vidt R., som dens Bielv Rugla udspringer inden for dette Herred i Nærheden af Tyvold Station, hvorefter den gaar Nord over til Aalen Herred. R. er i det hele rigt paa Elve, Søer og Myrer. Herredets højeste Parti findes langs Rigsgrænsen, hvor Haftorstøten i Nord paa Grænsen af Aalen og store Vigelfjæld omtrent ret 0. f. Bjærgstaden Røros gaar op til henholdsvis 1,177 og 1,582 M. Ved Herredets sydlige Grænse gaa Korsfjæld og Flenskampen op til henholdsvis 1,117 og 1,210 M.; men for øvrigt er Herredet som Regel en nok saa jævn Fjældmark. Før i Tiden var der frodig Tømmerskov i R.; men Kuldriften til Værket ødelagde denne, saa nu findes der næppe mere end 400 □ Km. Skov, hvoraf igen en større Del er Løvskov. Brugen af Tørv som Brændsel er tiltagen meget i de senere Aar. R. er det eneste Herred S. f. Polarcirkelen, hvor Korn ikke avles. Fædrift er Herredets Hovednæringsvej. Foruden Røros Kobberværk (s. d.) og dertil hørende Gruber har der ogsaa været drevet Gruber med Kromjærnsten i Røros Omegn. For at tilgodegøre Malmen blev der 1831 oprettet en Fabrik paa Leren Gaard ved Throndhjem; men denne ophørte igen 1865. Noget S. f. Bjærgstaden findes Haanesaasens Skiferbrud. Efter Matrikelen har R. 143 Gaardsnummere; men flere ere delte i en Mængde smaa Brugsnummere. Blandt de største Gaarde i Herredet kunne nævnes Kvipsdalen, Mølmannsdalen og Røros Gods (særlig Skovstrækninger omkring Fæmunden). Bebygningen med Gaarde ligger væsentlig i Glommens Dalføre og Sidedale; Sætrene ere spredte over det hele Herred. Desuden findes en Del Lappefamilier i Fjældtrakterne.

Røros Bjærgstad har (1900) 2,217 Indb. Straks uden for Staden ligger Jærnbanestationen (628 M. o. H.), og i Staden selv findes Kirke, flere Skoler, Værkets Kontorer, Direktørbolig m. v.

R. gennemskæres af den smalsporede Hamar—Throndhjemsbane med Stationerne **Røros**, Nypladsen, Jensvold og Tyvold. Fra sidstnævnte Station gaar derhos en privat Jærnbanelinie op til Kongens Grube (856 M. o. H.). Desuden gennemskæres Herredet af den gamle Hovedvej, der fra Østerdalen fører over til Guldalen og videre til Throndhjem. Endvidere gaar en Hovedvej fra Bjærgstaden Øst over forbi Brekken Kapel til Herjedalen i Sverige, hvorhos Herredet har flere Bygdeveje, hvoriblandt en fra Fæmunden's Nordende langs Haaelven til Bjærgstaden. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Amund Helland, >Søndre Throndhjems Amt« [Chra. 1898]; E. Sundt, »Om Røraas og Omegn« [Throndhjem 1858]. Se for øvrigt under Røros Kobberværk). *P. N.*

Røros Kobberværk er et af de ældste Bjærgværker i Norge og har været i uafbrudt Drift lige siden 1644. Det er anlagt paa Drift af Kobber- og Svovlkisgruber samt Fabrikation af raffineret Kobber.

R. K.'s Gruber ere drevne paa almindeligvis fladt liggende, linealformede Gange; i disses hængende forekomme Gabbrobjærgarter (Haardart) enten lige paa Gangen eller ogsaa skilt fra denne ved et lidet mægtigt Skiferlag af de i Distriktet optrædende grønlige (Kjerulfs Røros-skifer), som ogsaa danne Gangenes liggende. Det maa antages, at Gangene ere dannede ved Injektion af Sulfidmasser, udskilte af den oppressede Gabbro. Malmen er væsentligst Kobberkis, Svovlkis og Magnetkis; underordnet forekommer Zinkblende og Blyglans. De vigtigste Gruber ere:

Storvarts, som, siden den blev opdaget 1708, har været Værkets rigeste Kobbermalmgrube og leveret vel $^1/_2$ Mill. Kobbermalm, hvoraf der er vundet 32,500 Tons Kobber. Den ligger ca. 8 Km. 0. N. 0. f. Røros i en Højde over Havet af 886 M. Med et svagt Fald af ca. 10° er den opfaret efter dette i en Længde af 1,400 M. og i en Bredde af 180—300 M.; Mægtigheden er meget vekslende, den største maalte har været 4 M. Den aarlige Produktion er ca. 5,000 Tons Malm.

En anden Kobbermalmgrube er Muggruben, 2 Km. V. f. Tyvold Jærnbanestation, 889 M. o. H. Denne Grube, der blev tagen i Drift 1770, er fulgt efter Faldet i en Længde af 1,250 M. Den opfarede Bredde er indtil 160 M.; Mægtigheden, der sædvanlig kun er 30—40 Cm., kan naa op til 2,50 M. Gruben har leveret ca. 350,000 Tons Smeltemalm, hvoraf antagelig er udbragt ca. 15,000 Tons Kobber. Aarlig Produktion 3,000 Tons Malm.

Kongens Grube, som ligger 14 Km. V. N. V. f. Røros, 856 M. o. H., er nu Fællesnavnet for den 1734 optagne Kongens Grube og Arvedal's Grube, der blev funden allerede 1657. Gruben er mere Kis- end Kobbermalmgrube. Den er opfaret efter Gangens Dragning i Felt i en Længde af 2,000 M. Gangens Fald er meget uregelmæssigt ligesom dens Tværprofil, der er betinget af den i det hængende optrædende, stærkt foldede »Haardart«; herved faar Gangen Udløbere (Drummer) i det hængende og liggende, som have faaet Navnene Skifer- og Pall gange. Grubens største Dyb er 200 M. Mægtigheden, der kan blive særdeles betydelig, er variabel. Gruben har leveret ca. 450,000 Tons Malm med et udbragt Kobberindhold af vel 17,000 Tons samt desuden vel 300,000 Tons Eksportkis. Den aarlige Produktion er 8,000 Tons Malm og 15,000 Tons Kis.

Foruden disse 3 Hovedgruber er i Drift i Nærheden af Storvartsgrube Hestekletten, Quintus, Nybergets og Gamle Solskins Gruber, ved Kongens Grube Sextusgrube samt Sletmoskjærp, der ligger ca. 11 Km. V. f. Røros. Desuden holder R. K. en Del ældre Gruber og Skjærp i Frist som Reservegruber.

Ved de 3 førstnævnte Gruber er der opført til Malmens Forædling Skeidehus, roterende Skeideborde og mekaniske Opberedningsmaskinerier. Disse samt det nødvendige Grubemaskineri, som Fordremaskiner og Pumper, drives ved Elektricitet. Drivkraften faas fra Kuraasfossen, som Glommen danner noget neden for sit Udløb af Aursunden, og som har en Faldhøjde af 15 M. Her er den elektriske Centralstation. Der er 2 Turbiner, der tilsammen levere 600 H. K.; direkte koblede til disse ere Dynamoerne, der give trefaset Strøm med 5,000 Volts Spænding. Af Kraften faar Kongens Grube ca. 170 Kilowatt og Storvarts og Muggruben omtr. 70 Kilowatt hver. Ved Gruberne transformeres Strømmen ned til 150 Volts Spænding for at bruges paa Motorer og til Lys. Ved Kongens Grube omgøres desforuden en Del af Strømmen til ligerettet Strøm af 500 Volts Spænding for at benyttes til Drift af de derværende elektriske Grubebaner. Den ene af disse er lagt i Grubens Stoll i en Længde af 2 Km. Den anden, der i en Længde af ca. 800 M. gaar ned til et Dyb af 60 M. under Stollen, er en Kættingbane, idet Lokomotivet vinder sig frem ved en mellem Skinnerne lagt Kætting.

Til Transport af Malmen fra Gruberne er til Kongens Grube anlagt en 9 Km. lang Jærnbanelinie fra Tyvold Station paa Støren—Aamotbanen. Fra Muggruben fører en 1,800 M. lang Tovbane ned til Tyvold, og fra Storvarts er netop fuldendt en 9 Km. lang Tovbane ned til Hyttens Røsteplads.

Hyttedriften foregaar nu efter Jærnbanens Aabning til Throndhjem udelukkende paa Røros. Malmen bliver røstet i Hobe, hvorpaa den, tilsat urøstet Malm, bliver smeltet i Waterjackets; Produktet er en 35—40 p. Ct. kobberholdig Skjærsten, der tappes i Bessemerkonvertorerne. Her bortblæses Stenens Svovlgehalt, og der bliver tilbage et næsten rent Kobber, som i en gasfyret Flammeovn renses til raffineret Kobber, der er af en fortrinlig Kvalitet og har følgende Sammensætning: 99,92 p. Ct. Kobber, 0,02 p. Ct. Sølv, >04 p. Ct. Nikkel og 0,02 p. Ct. Jærn (se for øvrigt »Kobberets Fremstilling«, 10. Bd. S. 695). Hytten kan Aar om andet producere henimod 800 Tons Kobber. Den ved Skjærstensmeltningen faldne Slag føres bort ved automatisk Bane, der er 250 M. lang, og som fører op paa den i Tidernes Løb dannede Slaghaug, der er ca. 20 M. høj. Denne Bane samt Blæsemaskinerne ved Hytten drives af Turbiner, hvortil Vandkraften tages fra den gennem Røros strygende Hitterelv.

R. K.'s samlede Produktion i Tidsrummet

1644—1902 er vel 76,000 Tons Kobber og 300,000 Tons Eksportkis til en Værdi af ca. 119 Mill. Kr. Driftens Nettoudbytte for Participanterne regnes til ca. 30½ Mill. Kr., men desuden har Staten indtil Aar 1846 ved Tiende, Told etc. erholdt af Værket ca. 13 Mill. Kr. R. K. driver ogsaa nogle Kromjærnstengruber, som ligge ved Røragen 0. f. Røros; Kromjærnstenen forekommer her i Nyrer i Serpentin. Denne Drift har altid været ubetydelig. — R. K. ejer meget værdifulde Skove i den sydøstlige Del af Røros Herred (ca. 18,500 Hekt. Skovmark). Disse sammen med de store frasolgte Skovstrækninger i Tolgen og Singsaas samt Statsalmenningerne i Rendalen og Holtaalen, hvortil R. K. havde Brugsret, maatte før afgive alle deres Produkter, Trækul, Stempeltømmer, Røstved etc. til Værkets Drift. — R. K. beskæftiger nu ca. 700 Mand. Det er et Participantskab paa 172 Kuxe eller Parter. Styrelsens Sæde er i Throndhjem; paa Røros er den administrerende Direktør.

Historie. R. K. betragtes som grundlagt 28. Aug. 1644. Denne Dag blev der nemlig udstedt et Mutingsbrev paa en Malmgang »zwei Mil Wegens osten von Röros unter einen field, Roehammer genannt«, som endnu er kendt under Navn af Lossiusgruben efter Værkets Grunder og første Direktør. Men den svarede ikke til Forventningerne, og man maatte se sig om efter andre og bedre Forekomster. Gamle Storvartsgrube blev da funden. Herom fortæller Traditionen, at en Nybygger Hans Aasen paa Jagt efter Ren paa Storvola blev opmærksom paa en blank Sten, som Renen havde sparket løs, og som viste sig at være Kobberkis. Ved Skjærpning opdagedes da gamle Storvartsgrube (Navnet tysk Forvanskning af Storvardr = Storvola). R. K. ejedes først kun af 2 eller 3 Deltagere, men det varede ikke længe, at de fik nyde deres Fund. En dansk Kammertjener, Jürgens, fik nemlig allerede 1646 tilvendt sig den største Part i Værket, idet han fik udstedt kongelige Privilegier paa det i sit Navn. I disse faa han og hans eventuelle Participanter »fire Mile Vejs Circumferents rundt om fornævnte Bjærgværk«, hvor ingen andre end Værkets Participanter skulde have Tilladelse til at drive Grubedrift, og desuden Ret til Kronens Skove, Fosser etc. inden for det samme Circumferents. I Værkets første Dage opdagedes flere Gruber som Nyberget, Hestekletten og Arvedalsgrube. Den første Hytte, der var anlagt ved Hitterelven i nuværende Røros Bjærgstad, viste sig snart for liden, og en ny Hytte blev bygget lidt oven for den første. Der gaves et godt Udbytte, men trods Fund af flere ny Gruber led dog R. K. under store Vanskeligheder i den sidste Halvdel af Aarhundredet. Under Gyldenløve-Fejden blev Værket brandskattet og totalt ødelagt af Svenskerne, og dertil kom senere særdeles voldsomme og langvarige Arbejderuroligheder, væsentligst foraarsagede ved, at Arbejderne ikke fik udbetalt deres Tilgodehavende i rette Tid. Disse Uroligheder endte med, at der blev nedsat en kongelig Kommission, som fastsatte et Driftsreglement samt gav Regler for Kuxejernes Indskud. Ved disse Foranstaltninger synes en Bedring at være indtraadt. Men da der ikke længere var gode Anbrud i Gruberne, og da Skoven nærmest Hytten paa Røros var udhugget, var heller ikke Begyndelsen af 18. Aarh. nogen god Tid for Værket; hertil kom, at Røros 1718 atter blev besat af en svensk Afdeling, der tog baade Kobber og Proviant. Efter Freden med Sverige blev der gjort meget for at ophjælpe Værket; flere ny Gruber bleve opskærpede, deriblandt ny Storvarts, som senere har været Værkets Hovedgrube. Malmproduktionen blev herved betydelig øget, saa man blev nødt til at skaffe sig mere Skov for at faa Kul nok; man fik da Bevilling til at bruge Dragaasens Skov og anlagde her Eidets Hytte, og ved Fæmunden tillige et Par Hytter for at faa Nytte af Skovene deromkring. Alligevel gik R. K. tilbage i Midten af Aarhundredet. Ved en Flom af Hitterelven 1755 led Hytten stor Skade, og 1758 var Storvartsgrube saa fattig, at man alvorlig tænkte paa Værkets Nedlæggelse. Imidlertid androg man om Tiendefrihed og fik ogsaa denne indvilget for et Par Aar. Og lidt efter lidt bedredes Tilstanden, Storvarts gav bedre Udbytte, og under Direktør Peder Hjort's kraftige Styrelse kom R. K. igen paa Fode. Trængselsaarene 1808—14 bragte naturligvis stor Ulykke over R. K., Kornforsyningen slap op, og vanskeligt blev det at skaffe Barkebrød, thi Barken var allerede haardt medtagen.

12. Septbr. 1818 blev Lov om R. K. givet. Hensigten med denne var at virke til Værkets Ophjælp og ad Statsvej sørge for en varig og stabil Drift, hvorfor Loven ogsaa indeholder et minutiøst Driftsreglement, som blev fulgt lige op i 1870'erne. Loven er nu fuldstændig forældet og delvis ophævet. 1826 indkøbtes Foldals værk (se Norge, Afsn. »Bjærg vær ksdrift«), væsentlig for at skaffe sig af Vejen en Konkurrent til Skov, og der anlagdes en Hytte i Lille Elvedalen, som blev dreven lige til 1879, medens Foldalsværk snart gik over til andre. 1856 vare Kobberpriserne meget høje, og man anlagde da ved Ormhaug en Vaadvejshytte efter den Sindingske Metode, for paa den Maade at tilgodegøre den lidet kobberholdige Kis fra Arvedal's Grube, men Eksperimentet blev ikke lønnende. — 1878 var Jærnbanen til Throndhjem færdigbygget, og man var da ikke længere afhængig af Trækullene, da Koks nu forholdsvis billig kunde bringes til Hytten, hvorfor man gik over til Smeltning med Koks. Ligeledes kunde man nu eksportere Svovlkisen, som før ikke fandt nogen Anvendelse.

I Midten af 1880'erne var der lave Kobberpriser. For at faa Balance i Værket søgte man da at forbedre Hyttedriften ved elektrolytisk Anlæg, men denne Metode viste ikke noget gunstigt Resultat, og først ved Indførelsen af Manhé's Proces 1887 var Smeltespørgsmaalet heldig løst. Kiseksporten havde ogsaa at kæmpe med uheldige Transportforhold, der først ved Bygningen af Banen fra Kongens Grube til Tyvold bleve afhjulpne. Efter et Par gode Aar med høje Kobberpriser paa Grund af det franske Kobbersyndikat sank Priserne igen i Begyndelsen af 1890'erne, og man maatte atter se sig om efter tekniske Forbedringer for at faa tvunget Udgifterne ned. Denne Gang gjaldt det Grubedriften. Der blev anlagt ny Opberedningsanstalter, der med Fordel tilgodegøre den urene Malm og desuden de gamle Halder, som i ældre

Tider bleve lagt til Side som ikke brugbare. Der blev bygget ny Transportbaner i Gruberne. Og da der ved Gruberne ikke fandtes tilstrækkelig Drivkraft til de ny Maskinerier, anlagdes den førnævnte Centralstation ved Kuraasfossen.

Imidlertid havde alle disse Anlæg betydelig forøget Værkets Gæld, saa dette i Midten af 1890'erne, da atter Kobberets Pris var lav, havde vanskeligt ved at balancere. Ved de opgaaende Kobberpriser i Aarhundredets Slutning blev der Udbytte for Kuxejerne, men de Par sidste Aar have paa Grund af en langvarig Strejke 1901 hørt til Værkets daarligste. Man haaber dog, at Værket ved de mange tekniske Forbedringer vil kunne balancere selv under meget uheldige Kobberkonjunkturer. (Litt. Om Rørosforekomsternes Geologi henvises til en Litteraturoversigt i J. H. L. Vogt, >Salten og Ranen« [Chra. 1890]. Af historisk statistiske Værker: P. Hjort og P. S. Krag, »Efterretninger om Røraas Kobber værk og Præstegæld« [Chra. 1846]; J. Kraft, »Topografisk statist. Beskrivelse over Norge« [5. Bd., Chra. 1832]; A. Helland, »Søndre Throndhjems Amt« [Chra. 1898] i »Norges Land og Folk«; H. Dahle, »R. K. 1644—1894« [Throndhjem 1894]; J. H. L. Vogt, »Kobberets Historie« [i »Nyt Mag. for Naturvid.«, 34. og 35. Bd.]). *A. G.*

Rørpalme d. s. s. *Calamus* (s. d.).

Rørpibe se Orgel.

Rørpolypper (*Tubulariidae*). Kolonierne bestaa af et Antal, i Reglen grenede og rørformede Stammer, som i deres hele Længde ere mere eller mindre stærkt chitiniserede. Hver Gren ender med en flaskeformet Hydrant, forsynet med to Kredse af Tentakler, en øvre Kreds af korte, som omgive den kegleformede Snabel, og en nedre Kreds af længere, og inden for denne udspringe klaseformede, nedhængende Samlinger af ovale, fastsiddende Kønsindivider. Fostrene have ikke den sædvanlige *Planula*-Form, men ere allerede forsynede med Hydrantet's to Kredse af Tentakler, af hvilke de længere benyttes som Kryberedskaber. — Flere Arter i de nordiske og højnordiske Have. Hos den nærstaaende Slægt *Corymorpha* ere de kønnede Individer derimod Smaagopler med 1 Tentakel (*Stenstrupia*). *M. L.*

Rørpost (pneumatisk Post) kaldes den i enkelte store europæiske og amerikanske Byer indførte Lufttryksbefordring af Breve og Telegrammer gennem underjordiske Metalrør. Til Befordringslegeme benyttes et langagtigt, tætsluttende Metalhylster, der indføres i Røret. R. anvendtes første Gang 1853 i London med Rør af 38 Mm.'s Diameter som Enkeltledning paa en Strækning af ca. 200 M. En Dampmaskine ved Endestationen pumpede Luften ud af Røret foran Hylsteret, hvorved dette paa Afgangsstationen blev drevet frem af den bagved indstrømmende atmosfæriske Luft. 1862 etablerede *Pneumatic Despatch Company* i England pneumatisk Pakkebefordring med Anvendelse af smaa sammenkoblede paa Skinner løbende Vogne gennem en 600 M. lang Tunnel (pneumatisk Jærnbane). 1865 indførtes R. i Berlin med Rør af 63 Mm.'s Diameter og omtrent samtidig i Paris med Anvendelse af saavel Luftudpumpning som paa Afgangsstationen af Indpumpning af komprimeret Luft, hvorved Befordringshastigheden betydelig forøgedes. Ved disse Anlæg kom derhos et System af Dobbeltledninger mellem Rørpoststationerne til Anvendelse. Ved moderne Rørpostanlæg passere alle Hylstrene fra Sideledningerne en Hovedledning til Rørpostcentralen, hvor eventuel Omdirigering til andre Sideledninger finder Sted. Moderne amerikanske Anlæg benytte kun komprimeret Luft til Fremdrivning af Hylstrene, hvorved opnaas den Fordel, at en afsendende Stations Lufttryk vil kunne benyttes til Tilbagesendelse af Postsager gennem den anden Del af Dobbeltledningen. Ledningsrørene ere af ca. 20 Cm.'s Diameter, og Befordringshastigheden gennem dem udgør ca. 50 Km. i Timen. I New York har man enkelte Steder i Gaderne forsøgsvis opsat Rørpostbrevkasser i direkte Forbindelse med Rørledningsnettet, foreløbig dog uden absolut tilfredsstillende Resultat. *Th. W. P.*

Rørsangere (*Acrocephalus*, *Calamoherpe*) kaldes en Slægt af Sangere (*Sylviinae*), Ydre uanseelige med graalige eller brunlige Farver, mørkest paa Ryggen, der er ensfarvet eller plettet. Foruden ved Farven, ens for begge Køn, og ved at Halen er afrundet, skille de sig kun ubetydelig i Ydre fra en Del nærstaaende Slægter, mere ved deres Levevis, idet de væsentlig holde til paa fugtige Steder mellem Rør og Buske, hvor de anbringe deres Rede og søge Føden, ofte holdende sig ret skjult, men i Yngletiden røbende sig ved Sangen, der er meget forskellig, men hos dem alle indeholder ejendommelige snærrende Toner. De henved 20 Arter findes mest i den gamle Verdens tempererede Egne, hvorfra de i den kolde Tid drage Syd paa. I Danmark findes:

Rørsangeren (Rørspurv, Graa Rørsmutte) (*A. streperus* Vieill. [*arundinaceus* Lath.]), en uanselig Fugl, rustbrun paa Oversiden med en

Rørsanger (*Acrocephalus streperus* Vieill.).

lysere Streg over Øjet, hvidlig paa Undersiden, med mørkere Farve paa Kroen. Den er udbredt over en stor Del af Europa og Asien, er ikke truffen i Norge. I Danmark yngler R. overalt ved Søer, Moser og Aabredder, hvor der vokser Rør (*Phragmiti communis*); den kommer i første Halvdel af Maj, findes i Træktiden ofte langt fra Vandet, i Yngletiden kun ved dette; det er en yderst urolig lille Fugl, der stadig er i Bevægelse mellem Rørene, kun sjældent viser sig over dem;

Føden bestaar af alle Slags smaa Insekter og deres Larver. I Yngletiden synger Hannen ivrigt, ofte ogsaa om Natten; som flere af dens Slægtninge begynder den ofte at synge, naar den opskræmmes. Sangen er stærkt snærrende, lidet afvekslende, med de enkelte Toner i meget hurtigt Følge. Reden bestaar af en dyb Kurv, der kunstfærdig flettes af Græsstraa mellem nogle Rørstængler, der bære den, saa at den hænger over selve Vandfladen. Æggene, 5—6 i Tal, ere snart mere langstrakte, snart mere runde, have grønlighvid Farve med talrige brunlige Pletter, der ofte staa i Krans om den butte Ende.

Drosselrørsangeren (Rørdrossel) (*A. turdoides* Meyer), den største af Slægten, saa stor som en Nattergal, i øvrigt i Ydre og Levevis lignende Rørsangeren. Den er en sydligere Art, udbredt i en Del af Europa, Asien og Nordafrika. I Danmark, der er dens Nordgrænse, yngler den enkelte Steder. Den er mere rolig end Rørsangeren og sætter sig ofte i Toppen af Rørene eller i en Busk. Sangen er overordentlig kraftig, ret vellydende. Reden flettes af Straa og ophænges mellem Rør, har en meget langagtig Form med dyb Redeskaal. De ret store Æg ere 4—5 i Tal, af Farve grønne med talrige sortebrune Pletter.

Kærsangeren (*A. fialustris* Bechst.) ligner i Udseende og Størrelse ganske Rørsangeren. Den findes i Mellem- og Sydeuropa samt en Del af Asien, har som foregaaende Art som Nordgrænse Danmark, hvor den ikke er synderlig sjælden i mange Egne af Landet. Den opholder sig mest i Buske, Krat og Hække, ofte vel paa fugtige Steder, men ogsaa ofte fjernt fra Vandet. Reden bygges ophængt som Rørsangerens for det meste mellem Nælder, aldrig over Vandet. Æggene have grønlighvid Farve med forholdsvis faa brunlige Pletter. Fuglen holder sig altid meget skjult, hoppende inde i Buskene, men røber sig i Parringstiden ved Sangen, der vel indeholder nogle snærrende Toner, men ellers bestaar af en saa fortrinlig Gengivelse af andre Smaafugles Lyd og Sang, at Fuglen maa regnes blandt de ypperste Sangere i Danmark, og som »Spottefugl« næppe overgaas af nogen europæisk Art.

Sivsangeren (Gul Rørsmutte) (*A. phragmtis* Bechst.), af Størrelse som Rørsangeren, fra hvilken den let kendes ved den mørkere, plettede Overside, hvis Farve er graabrun med et mørkere Parti midt i hver Fjer. Bagryggen og Overhaledækfjer ere ensfarvet rødbrune. Undersiden er hvidlig med rustfarvet Tone paa Siderne. Panden og Partiet om Øjet ere mørke, saa at en lys Stribe over Øjet bliver meget fremtrædende. Sivsangeren lever i en Del af Europa og Asien, er en nordligere Form end dens Slægtninge; i Norge findes kun faa i Landets sydlige Egne, medens den yngler almindelig i de nordligste Dele af Landet. I Danmark er den almindelig i de fleste Egne, holder til paa lignende Steder som Rørsangeren, men yngler undertiden langt borte fra Vandet f. Eks. ret hyppig i Kornmarker. Den kommer først i Maj og lader snart ved Dag og Nat sin Sang høre, ofte flyvende op i Luften under Sangen, der bestaar dels af de for R. ejendommelige snærrende Toner, dels af en smuk Trille og dels af Efterligning af andre Fugles Stemme. Sivsangeren er mindre urolig end Rørsangeren og lader sig oftere se, siddende i Toppen af Rørene eller i en Busk. Reden bygges ganske lavt i Buske eller mellem Planter, aldrig over Vandet; Æggenes Tal er 4—5, de have hvidlig Farve med talrige graabrune Pletter og enkelte fine sorte Striber ved den butte Ende.

Vandsangeren (*A. aquaticus* Gm.), en i Sydeuropa og de sydlige Dele af Mellemeuropa levende Art, i Udseende lignende Sivsangeren ved den plettede Overside og lyse Øjenstribe, er et Par Gange falden ved Fyrene i Danmark.

Nærbeslægtede med R. ere Busksangerne (*Locustella*), kendelige paa, at Løb og Tæer ere ret lange, og at Halefjerene aftage stærkt i Længde udefter, saa at Halen bliver meget afrundet. To Arter ere faldne ved Fyrene i Danmark, nemlig den i det sydøstlige Europa levende Flodsanger (Z. *jluviatilis* Wolf), i Størrelse og Farve lignende Rørsangeren, og den betydelig mindre Græshoppesanger (Z. *nævia* Bodd.), der paa Ryggen er brunlig, paa Undersiden hvidgul, begge Steder med mørkere Pletter; den er ret almindelig i England og Mellemeuropa, er nogle Gange truffet i det sydlige Norge, hvor den maaske yngler. *O. H.*

Rørskærer, Værktøj til Afskæring af Rør med een eller flere skarpe Skæreskiver af Staal (0 paa Fig.), som drejes om Røret (*r*) under passende Tryk, frembragt ved Tilspænding af en Skrue (*a*). R. bruges meget ved Indlægning af smaa Vand- og Gasrør. *F. W.*

Rørsmutte se Rørsanger.

Rørsnit, den Gængning, som anvendes ved Rør f. Eks. til Vand- og Gasledninger, og som er finere og har mindre Stigning end Gængningen til en Bolt af Rørets Diameter. *F. W.*

Rørspindere (*Tubitelariae*), Afdeling af Edderkopper, karakteriserede ved at have 8—6 Øjne, ved ofte at have Hæftehaar paa Fodspidserne eller ved at have det saakaldte Tillægsspinde- og Karteredskab vel udviklet; Bagkroppen er tæt beklædt med Haar. Benene ere hyppig indrettede til hurtigt Løb. R. danne sig som oftest en rørformet Bolig, der i den ene Ende er tragtformet og saa meget udvidet, at Nettet her kan anvendes som Fangnet; sjældnere er Boligen klokkeformet. Kønsforskellen er ringe. Til denne meget store Familie hører Husedderkoppen *Tegenaria domestiv a* og Vandedderkoppen *Argyroneta aquatica* (s. d.). *C. W.-L.*

Rørspurv (*Emberiza schoeniclus*) se Verlinger.

Rørstrand, svensk Porcelænsfabrik, grundlagt 1726. Gennem hele 18. Aarh. udførtes Fajancer med uigennemsigtig Glasur. De Former, der bleve til i Rokokotiden, udmærke sig ved gode, selvstændig opfundne Motiver og ved en simpel, smagfuld Dekoration. Fabrikken gik stærkt fremad og kunde 1782 købe sin Konkurrent, den 1758 anlagte Fabrik i Marieberg. I Slutn. af 18. Aarh. kastede R. sig udelukkende over Udførelsen af den saakaldte »Queenswaare« eller »Earthenwaare«, den flødefarvede fine Fajance, som var

bragt til saa stor Fuldkommenhed i England. I. Halvdel af 19. Aarh. var en død Tid for Fabrikken, men da den 1857 begyndte Tilvirkningen af Fajanceovne, kom den hurtig i Opsving. Fra 1864 optoges Porcelænsfabrikationen og fra 1869 Tilvirkningen af Majolika med farvede Glasurer. Under Paavirkning fra Kjøbenhavn har R. i den senere Tid kastet sig over Fremstillingen af Porcelæn med Underglasur. Samtidig have en Række dygtige Kunstnere paatrykt Produktionen deres Stempel. Nævnes maa saaledes Alf Wallander, Algot Eriksson og H. Ahlmstr5m. *R. B.*

Rorsukker se Sukker.

Rørtang, Tang med uensdannede Kæber af savtakket Profil, med hvilken mindre Rør, navnlig Gas- og Vandrør, omfattes for at skrues ud eller ind. *F. W.*

Rørtrækning se Rør.

Rørvagtel se Sumphøns.

Rørvalsning se Rør.

Rørverling (*Emberiza schoeniclus*) se Verlinger.

Rørvig, Sogn og Sogneby i det nordvestlige Sjælland, Ods Herred, Holbæk Amt. Sognebyen, der ligger ved Issefjord ca. 6 Km. 0. N. 0. f. Nykjøbing og 24 Km. N. N. 0. f. Holbæk, er Toldkontrolsted og har Lodseri (til Pladserne ved Issefjord) og Anlægsbro med indtil 2,5 M. Vand samt en lille Baadehavn ($1_{,2}$ M. Vand). Ved Kirken, der ligger noget N. V. f. Byen, skal der have ligget en By Isby eller Isseby, og man har gættet paa, at Isøreting har haft sin Plads der eller i Nærheden. At Stedet har været beboet i Oldtiden, vise de mange Gravhøje paa Nakkeland, den lille Halvø, der skyder ud i Issefjord S. f. Rørvig By. Til Kirken knytter sig det vistnok helt uhjemlede Sagn, at Marsk Stig er begravet der, og lige saa upaalideligt er sikkert det andet Sagn om Bruden fra R. *H. W.*

Rørværk, Rørstemmerne i Orgelet (s. d.).

Røse, en undervands Stendynge, en Stenrøse, anvendes i Navne i danske Farvande, f. Eks. Nordre R. (s. d.), Søndre R., Stengrund med 2 M.'s Dybde, der ligger $2^1/_2$ Km. S. f. Dragør, Stenrøsen i Præstø Fjord, en Hage med Sten, hvorpaa der er 1 à 2 M.'s Dybde. *G. F. H.*

Røser kaldes smaa og lave, runde Oldtidsgravhøje, som væsentlig ere byggede af mindre Sten, kun dækkede af et tyndt Jordlag. De findes i mangfoldige Steder i Jorden, navnlig i stenrige Egne og nær Stranden, hvor Forholdene maatte opfordre til en saadan Bygningsmaade. De fleste synes at tilhøre Bronzealderens Slutning og den tidligere Jærnalder, og sædvanlig dække de kun over en enkelt Grav, snart indeholdende brændt, snart ubrændt Lig. I Danmark forekomme R. især paa Bornholm, hvor der kendes over 3,000. *C. Ngd.*

Røskat d. s. s. Hermelin, se Maar.

Røskva, ung Pige, der sammen med sin Broder Thjalve hører til Guden Thors Følge. *A. O.*

Rosler, Karl Friedrich Herrmann, tysk Nationaløkonom, (1831—95), 1862—78 Professor i Rostock, 1879—94 knyttet til Udenrigsministeriet i Tokio som raadgivende i Folkeret og international Handelspolitik. Foruden en Række Tidsskriftafhandlinger skrev han: »Zur Kritik der Lehre vom Arbeitslohnc [1861], det mod den klassiske Skoles »Smithianisme« stærkt polemiske Skrift »Ueber die Grundlehren der von Adam Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie« [1867, 2. Udg. 1871] og »Vorlesungen über Volkswirthschaft« [1878]. R. tilhørte inden for den historiske Skole den Retning, der stærkt understregede Sammenhængen mellem Økonomi og Retsorden; han opponerede mod den liberale Socialøkonomis Individualisme. I sine Forelæsninger fremhæver han ensidig Kapitalens økonomiske Funktion og bekæmper Arbejdernes Fagforeninger og Arbejderbeskyttelseslovgivningen, fordi Socialdemokratiets Udvikling efter hans Opfattelse derved blot befordredes. *K. V. H.*

Røslyng se Calluna.

RøSSVandet (189 □ Km., 374 M. o. H.) ligger i den nordøstlige Del af søndre Helgeland Fogderi i Nordland's Amt, ikke langt fra Rigsgrænsen og lidt S. f. Okstinderne. R. har tidligere af mange været anset for Norge's største Indsø. Efter at være blevet ordentlig opmaalt i Beg. af 1890'erne har det imidlertid vist sig, at det kun er Norge's tredje største Indsø, idet saavel Mjøsen (362 • Km.) som Fæmunden (205 □ Km.) ere større. *P. N.*

Røst, 0 i Lofoten, se Værø Herred.

Røst (e) kaldes i Norge Tagets Spærreværk, Tagrejsningen, ogsaa den øvre Del af Husets Gavlvæg. Oprindelig betyder Ordet »Fletværk, Gitterværk« og hører sammen med dansk Røstværk, Tremmeværk af krydsvis lagte Stokke over Lugerne i Dækket eller Bunden af en Baad o. 1. *ffj. F.*

Røst (Søudtryk), Plankekonstruktioner, der som et Bræt staa ud fra Skibssiden oven for Vandlinien og ret ud for hver af Skibets Master. I R.'s Yderkant er anbragt Jærn-(Staal)skinner, Røstskinner, der løbe ned langs Skibssiden og fastboltes der. I Røstskinnens øverste Ende, som rækker op oven for R. er fastgjort en Jomfru (s. d.), som tjener til at befæste Under vantets Hovedtove. I R. kan Mandskab, der har Arbejde udenbords, opholde sig. Røstline, en Kæde med Tov i Tampen (Enden). Den staar fast paa Rælingen forude ved Skibets Bov, tjener som Surring for Kranankeret og bærer dettes Kryds i dets vandrette Stilling, naar Ankeret ikke bruges. *C. L. W.*

Røstning d. s. s. Ristning.

Røststuer (norsk) se Spærrestuer.

Røstværk (Søudtryk), en let Trækonstruktion; den bestaar af en Ramme, i hvilken Lister lægges ind, eet Lag parallelt med Rammens Sidestykker, et andet Lag falses over sidstnævnte lodret paa disses Retning. R. bruges som Dække over en Luge (Aabning) i Dækket, for at Luft og Lys kunne komme ned i Skibet. *C. L. W.*

Røte er et norsk Ord for at fælde Haar. Egentlig betyder Ordet »faa til at raadne«, og denne Betydning ligger til Grund for Udtrykket røte Hamp (i Folkesproget røyta Hamp), der svarer til det danske lægge Hamp i Røde, d: lægge Hamp i Blød, for at Trævlerne kunne løsnes (idet Skallen raadner fra). *Hj. F.*

Rötscher, Heinrich Theodor, tysk Æstetiker og Dramaturg, født i Mittenwalde i Mark Brandenburg 20. Septbr. 1803, død i Berlin 9. Apr. 1871. Som Overlærer i Bromberg (1828—44) gjorde han en Rejse til Paris for at sætte

sig ind i franske Teaterforhold og blev derefter (1845) ansat som Teaterkritiker ved »Spenersche Zeitung« i Berlin. Som dramaturgisk Forfatter debuterede han med »Aristophanes und sein Zeitalter« [1827] og udgav derpaa »Abhandlungen zur Philosophie der Kunst< [1837—47], i hvilke Skrifter han søgte at lægge den Hegel'ske Filosofi til Grund for en dybere dramatisk Forstaaelse, men selvfølgelig paa Bekostning af det almenfattelige. I sit Værk »Die Kunst der dramatischen Darstellung« [3 Bd., 1841—46] gjorde han det første Forsøg til en videnskabelig Behandling af dramatisk Kunst; af Værkets 2. Del udgav han senere særskilt »Shakespeare in Seinen höchsten Charaktergebilden« [1864]. Af hans senere Skrifter maa endnu nævnes: »Entwickelung dramatischer Charaktere aus Lessings, Schillers und Goethes Werken« [1869] og den i »Jahrbücher für dramatische Kunst und Litteratur« [1847] fremsatte Plan til en dramatisk Statsskole, som dog aldrig blev til Virkelighed. *C. A. N.*

Røveri foreligger efter dansk Strfl. § 243, naar nogen ved Vold eller Trussel om øjeblikkelig Anvendelse af saadan fratager eller aftvinger en anden Penge, Gods, Forskrivning eller andet Dokument, der begrunder Rettigheder (f. Eks. en Veksel, et Gældsbrev), eller der kunde paadrage den overfaldne eller andre Forpligtelser (f. Eks. et ukvitteret, men betalt Gældsbrev for atter at gøre det gældende mod vedkommende), eller skille ham eller andre ved Rettigheder (f. Eks. en Kvittering), saa og den, som bruger saadan Vold eller Trussel for at fuldbyrde Tilvendelsen af anden Mands Ejendom eller bringe det bortagne i Sikkerhed (ikke derimod, hvis Vold benyttes efter Tilvendelsen, f. Eks. for at undgaa Anholdelse). Straffen er Strafarbejde fra 1—10 Aar. Hvis betydelig Mishandling har fundet Sted eller Gerningen i øvrigt har haft en særdeles farlig Karakter, saa og naar den skyldige tidligere er dømt for R., groft eller oftere gentaget Tyveri, kan Straffen stige til Tugthusarbejde i 16 Aar og under særdeles skærpende Omstændigheder endog til livsvarigt Tugthusarbejde. R. adskiller sig fra Ran ved, at der til R. kræves de ovenanførte Voldshandlinger eller Trussel derom, medens Ran kun er den aabenlyse Borttagelse uden Magtanvendelse og straffes som Tyveri. Fra Pengeafpresning adskiller R. sig dels ved de anvendte Midler, dels ved Genstanden for Forbrydelsen (se nærmere Pengeafpresning). Den ny norske Strfl. af 22. Maj 1902 har sammensmeltet den danske Ransforbrydelse med Tyveri, medens R. benævnes Ran, et Begreb, som dog gaar adskillig videre end dansk R., idet Loven medtager f. Eks. Indespærring, medens Bemægtigelsen foregaar, samt enhver Trussel, der fremkalder Frygt for nogens Liv eller Helbred, saavel som Tvang til at foretage en Handling, hvorved der voldes den tvungne eller den, paa hvis Vegne han handler, Formuetab. Straffen er Fængsel indtil 10 Aar med en Række Kvalifikationer. Om Pengeafpresning efter norsk Strfl. se denne Art. *A. Gl.*

Røverkors se Kors S. 941.

Røversynöden se Monofysitisme.

Røvær, en 8 Km. til Havs liggende Øgruppe i Skaare Herred (s. d.), Stavanger Amt. *P. N.*

S.

S er det 19. Bogstav i vort Alfabet. Det nedstammer fra det græske Σ, som Romerne gav den rundede Form S; af dette Bogstav opstod igen ᚲ i den ældre Runerække, som i den yngre Runerække omformedes til ᛋ.

I alle de nyeuropæiske Sprog, som skrives med latinske Bogstaver, er *s* Tegn for den ustemte *s*-Lyd, men desuden bruges *s* i forskellig Udstrækning i mange Sprog som Tegn for den tilsvarende stemte Lyd: z, især i Ind- og Udlyd efter Vokaler og stemte Konsonanter: tysk *leise*, *Linse*, fr. *baiser*, *cousin* (forskelligt fra *baisser*, *coussin*), eng. *cease*, *lands*, ital. *paese;* sjældnere findes den stemte Lyd i Forlyd som i ital. *sbirro*, *sgraffiti* og i nordtysk Udtale, hvor *s* altid er stemt i Forlyd foran Vokaler; i Tysk betegner *s* i forlydende *sp*, *st* ofte Lyden s. Særegne Tegn afledte af *s* haves i Tschekkisk, hvor s betegner samme Lyd som tysk *sch* (deraf Lydskriftens s): Sumava, og i Polsk, hvor s betegner et palatalt *s* (Sniadecki), der skal lyde som Forlyden i norsk *Sjæl*, *Skilling*.

I de germanske Sprog svarer Lyden *s* i det hele og store til indoeuropæisk *s*: lat. *sedeo*, oldn. *sitja*, dansk *sidde*; derimod er ind- og udlydende *s* i Stavelser, som i det indoeuropæiske Grundsprog ikke havde Accent, i de germanske Sprog blevet til z, hvoraf der i de nordiske Sprog opstod *r*-Lyd: til lat. *hôstis* svarer urnordisk *gastiR*, oldn. *gestr*. — Et endnu ikke helt forklaret Fænomen er, at der af flere nær beslægtede Ordstammer i de indoeuropæiske Sprog findes Former dels med, dels uden *s* i Forlyd (*s* er rimeligvis oprindelig en Partikel), se f. Eks. lat. *taurus*, dansk *Tyr* — tysk *Stier*; lat. *lingere*, tysk *lecken* — dansk *slikke;* lat. *mollis* (»blød«), norsk *Multebær* — sv. *smultron*, dansk *smelte* (opr. »blødgøre«); tysk *Meissel* (Mejsel) — græ. σμίλη (Billedhuggerværktøj). *V. D.*

S. = Sankt (San); Syd m. m.; *s.* = se; paa Recepter d. s. s. *sumatur* (man tage) eller *signetur* (man betegne). Som kemisk Tegn er S. = Sul fur (Svovl).

Sa, By i Landskabet Massina, i den vestlige Del af Sudan, ligger ved Djuliba's (Niger's) højre Bred, N. N. V. f. Bandiagara. Den driver livlig Handel paa Floden med Timbuktu's Havneby Kabara. *C. A.*

Sa, kemisk Tegn for Samarium.

Saå (af arab. *saa*, maale), Maal for tørre Varer, i Marokko oprindelig den kastil. Fanega = 55,501 Lit., i Algérie = 58,1 Lit., i Tunis = 2,583 Lit., det sidste Sted ogsaa for Olie, Eddike og Mælk = 1,26 Lit. *N. J. B.*

Saaba d. s. s. Saba.

Saabed kaldes i en Planteskole de Bede, i hvilke Træfrøet saas, i Modsætning til Priklebede, til hvilke Planterne henflyttes fra S. I S. blive Planterne kun staaende 1 eller højest 2 Aar. *C. V. P.*

Saabræt kaldes et Planteskoleredskab, med hvilket man frembringer flade Riller tværs over Bedet til Udsaaning af Træfrø. Rillen frembringes af en smal Liste, som er sømmet fast paa et ca. 15 Cm. bredt Bræt, der netop kan naa tværs over Bedet. Et S. føres af 2 Mand, som ved Brugen lægge det oven paa Jorden og samtidig træde hver paa sin Ende af det. *C. V. P.*

Saaby, Viggo Alfred Emil, dansk Sprogforsker, født 29. Oktbr. 1835 ved Frijsenborg, død 29. Jan. 1898 paa Oringe Hospital. Han blev Student 1857, studerede Teologi, men opgav, især paavirket af S. Kierkegaard, snart dette Studium og valgte Filosofien. Efter Faderens Død 1861 maatte han forlade Kjøbenhavn og i søge Plads som Lærer. Han kom til Sønderjylland som Huslærer hos Præsten i Burkal, Johannes Kok, der just paa den Tid var stærkt optaget af sine Undersøgelser af det danske Sprog i Sønderjylland. Her blev S. et Par Aars Tid, og her synes hans Sans for det danske Sprogs Studium ret at være vakt til Live. 1883 ansattes han som Docent i Dansk ved Universitetet. S.'s litterære Virksomhed var væsentlig knyttet til »Universitetsjubilæets danske Samfund«. I dettes »Blandinger« offentliggjorde han 1881 »Eksempler paa uorganiske Lydformer i Dansk«. 1886 udgav han »Det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 187 i Oktav«, indeholdende en dansk Lægebog fra 14. Aarh. Ved Retskrivningsforandringerne 1888—89 overdroges det S. at udarbejde en Retskrivningsordbog, der kunde afløse Svend Grundtvig's. S.'s Retskrivningsordbog saa Lyset 1891, og gennem den er det, at hans Navn især er blevet kendt af Almenheden. *P, K. T.*

Saabye, August Vilhelm, dansk Billedhugger, er født i Skivholme ved Aarhus 7. Juli

1823. Oprindelig var han bestemt til at være Gørtler og gennemgik i Kjøbenhavn den Lære, hvis Udbytte senere, da han med ualmindelig Dygtighed ciselerede kunstindustrielle og rent kunstneriske Frembringelser, skulde komme ham saa meget til gode. Samtidig tegnede han paa Akademiet og udstillede som dettes Elev 1844 en dreven og forgyldt Præsenterbakke, i det følgende Aar et paa samme Maade udført Døbefad med Relieffremstillinger efter hans egne Udkast. Omtrent samtidig bestemte S. sig, opmuntret dertil af H. V. Bissen, til at vie sig til Billedhuggerkunsten, og 1846—47 udstillede han sine første Buster; 1849 fik han den Neuhausen'ske Præmie for en Bronzekopi efter en antik Polyhymnia-Statue. 1850 udstillede han sin aandfulde Buste af J. P. E. Hartmann, 1851 en Statue af Holberg og et Relief »Herkules paa Korsvejen«; i de næste Aar fulgte Relieffer ne »Thetis bønfalder Vulkan om Vaaben til Achilleus« og Episode af »Barnemordet i Bethlehem« samt en Venus-Statue. 1855 rejste han over Paris til Rom, hvor han opholdt sig i omtrent ti Aar, og hvorfra han hjemsendte Arbejder, der viste betydelig Fremgang og tillige vidnede om, at Kunstneren var modtagelig for gavnlig Paavirkning ogsaa af anden Kunst end den strengt antikiserende. Nævnes kan her »En Fiskerdreng«, udført i Bronze samt forskellige prægtig gennemarbejdede Bronzestatuetter og Grupper, af hvilke »En Faun, som danser med den lille Bacchus«, blev det første Arbejde, han (1859) solgte til Statens Kunstsamling; den fine Gruppe »En Silen ridende paa et Æsel« vakte megen Opmærksomhed, da den var udstillet 1865. Efter 1865 at være kommen hjem fik han 1866 det Eybeschütz'ske Legat for Gruppen »Adam og Eva efter Syndefaldet«; 1868 fuldendte han paa Bestilling af Udstillingskomiteen en Portrætstatue af Maleren Abildgaard. 1869—70 var han i Paris, hvor han modtog stærke Indtryk af Formgivningen i den nyere franske Skulptur. Mellem hans senere Arbejder kunne foruden en Række Buster — Kunstnerens Hustru, Prof. Frederik Hammerich, Pastor R. Frimodt, Magdalene Thoresen samt Skuespillerne Schwartz og M. Wiehe, Skuespillerinderne Fru Sødring og Fru Hennings (det kgl. Teater i Kbhvn.) og Biskop Skat Rørdam [1903] — følgende nævnes: »David, der udslynger Stenen« [1875], Monumentet for H. C. Andersen [Rosenborg Have, 1877], den udtryksfulde og formskønne »Susanna for Raadet« [1884, udført i Marmor for Kunstmuseet 1887] og »Lady Macbeth«, et overordentlig fint bevæget og gribende Kunstværk [1891, udført i Marmor for Kunstmuseet 1894].

S. er en aandfuld og ypperlig uddannet Kunstner med fin Sans for Linieskønhed og for dramatisk Liv. Om, hvor fuldstændigt han endnu i sin høje Alderdom har bevaret sin Aandsfriskhed og sin Arbejdsdygtighed, er den store, monumentale Statue af J. P. E. Hartmann, modeleret 1903—04, et talende Vidnesbyrd. *S. M.*

Saabye, Harald Georg, dansk Præst, Broder til ovenn. V. A. E. S., er født 21. Juni 1838 i Snurom, Havrum Sogn. Han blev Student 1857, deltog 1864 i Krigen og tog teologisk Embedseksamen 1865, hvorefter han i nogle Aar var Lærer ved Kjøbenhavn's Kommuneskoler. 1869 blev han præsteviet og er siden 1879 Sognepræst i Thoreby. Foruden et Foredrag om Afholdssagen, »Bibelen og Vinen« [1882] har han udgivet »Sekterne i Danmark« [1884] og »Et Omrids af Vantroens Historie« [1888]. *H. O—d.*

Saadi, Scheik Muscharrif-ed-din ibn Muslih-ed-din, persisk Digter, (1184—1291). Han var født i Schiraz, studerede med Understøttelse af Fyrsten i Fars, Saad ibn Sengi af Salgharidernes Dynasti, ved det berømte Nizammije-Universitet i Bagdad og tilbragte siden en stor Del af sit Liv med rastløs Omflakken i alle Egne af den islamitiske Orient. Som Fange hos Korsfarerne maatte han en Tid lang arbejde paa Fæstningsværkerne i Tripolis; han blev løskøbt og indgik et ulykkeligt Ægteskab med sin Befriers Datter. 70 Aar gl. bosatte han sig i sin Fødeby Schiraz under Beskyttelse af den daværende Fyrste i Fars, Abu Bekr ibn Saad, og her døde han i sit 107. Aar. De Erfaringer, han har samlet i sit lange, omtumlede Liv, har han nedlagt i de to Værker, som ere de bedst kendte i Europa, det poetiske »Bostan« (o: »Lysthaven«) og »Gulistan« (o: »Rosenhaven«), der er skrevet paa Prosa med indskudte Vers. I disse populære, moralske Skrifter er en Sum af sund, nøgtern Livsvisdom opsamlet og illustreret ved en Vrimmel af Anekdoter. S. tilhører vel til en vis Grad den sufiske Retning, men Mystikken har hos ham ikke faaet Bugt med det jordiske. Han har ikke en Rûmi's eller en Attår's høje Flugt, dertil beskæftiger det praktiske Liv ham for meget; men han lærer sine Medmennesker at stræbe efter Ligevægt i Sindet, at være afholdende uden dog at foragte de materielle Goder. Fromhed, Hengivelse i Guds uforanderlige Vilje, Troskab, Retfærdighed, Godgørenhed ere de Idealer, han bestandig forfægter. Et andet didaktisk Skrift af S. er »Pendname« (o: »Raadenes Bog«). I Orienten skattes S.'s Divan (lyriske Digtsamling) højere end de ovennævnte Værker. Karakteristisk for orientalske Forhold er det, at S. paa sin fyrstelige Velynders Opfordring har maattet skrive en Samling obskøne Digte, der gaa under Navnet »Mutajabat« (o: »Løjer«). — »Gulistan« er udgivet af Gladwin [1806], Eastwick [1850], Johnson [1863], Platts [1874], overs. paa Fransk af Defrémery [1858], paa Tysk af Graf [1846], paa Engelsk af Eastwick [1852] og Platts [1873], paa Dansk af Boisen [1853]. »Bostan« er udgivet af Graf [1850] og Rogers [1891], overs. paa Tysk af Graf [1850], Schlechta-Wssehrd [1852] og Rückert [efterladte Skrifter, 1882], paa Fransk af Barbier de Meynard [1880], paa Engelsk af Clarke [1879] og Davie [1882]. »Pendname« er udgivet og oversat i Gladwin's »Persian Moonshee« [1801], siden udg. med latinsk Oversættelse af Geitlin [Helsingfors 1835]. Dele af S.'s Divan er overs. af Graf i »Zeitschr. d. deutsch. morgenland. Gesellsch.« og af Rückert (»Aus S.'s Divan«, udg. af Bayer [Berlin 1893 og 1894]), hans Aforismer og Tankedigte af Bacher [Strassburg 1879]. *A. C.*

Saadja, ben Josef, berømt jødisk Rabbi fra 10. Aarh. Som Overhoved for det jødisk-teologiske Akademi i Babylon hævede han dettes Anseelse; hans videnskabelige Stræben gik væsentlig

ud paa at benytte den spekulative Tænknings Resultater, ikke som Angrebsvaaben mod Religionen, men som Støtte for denne. S. skrev hovedsagelig sine Værker paa Arabisk, ligesom han ogsaa leverede en fortræffelig, men fri arabisk Bibeloversættelse. I den nyeste Tid (fra 1889) er der under Redaktion af J. Derenbourg paabegyndt en stor, paa flere Medarbejdere fordelt kritisk Udgave af S.'s Værker. *J. Ø.*

Saadullah Pasha, tyrkisk Diplomat, (1838—91). S. kom i en ung Alder ind i det tyrkiske Udenrigsministerium, blev senere Minister og Gesandt og var paa Berlin-Kongressen 1878 sammen med Feltmarskal Mehemed Ali Tyrkiet's Repræsentant. S. var en elegant, men forsigtig Diplomat; han vandt sig ogsaa et Navn som Digter og døde ved Selvmord som Ambassadør i Wien. *F. Ø.*

Saaerle se Vipstjært.

Saagjøg (norsk) se Vendehals.

Saalbænk kaldes det Skraabaand, som anbringes paa Murene udvendig under Vinduernes Underkarm for at føre det nedstrømmende Vand bort fra Muren. S. kan være af mange forskellige Materialer; i Danmark ere de hyppigst af Skifer, men ogsaa mange Gange af Jærn eller støbte i Cement. *E, S.*

Saaldsætning er en af de mest benyttede Metoder til at skille Malmkorn fra andre eller fra Korn af uholdigt Berg. S. beror paa Korns Fald i Vand; idet Korn falde i Vand, opnaa de meget snart deres største Hastighed, bestemt ved Formelen $v = \text{konstant } Vd\,(\delta - 1)$, hvor v = Hastigheden, d = Diameteren og δ = spec. Vægt. Dette Fald benytter man til at skille forskellige Mineralkorn, som ere sorterede ved Sigt i lige store Kornstørrelser.

S. vil lettest forstaas ved at studere Arbejdet ved S. for Haand. Et med Malmkorn fyldt Saald sænkes ned i et Kar, som er fyldt med Vand; her bevæger man Saaldet en Tid op og ned nogle Centimeter, saaledes at Bevægelsen nedad sker raskt, medens den opadgaaende udføres langsomt; herved komme Kornene paa Saaldet til at svære et Øjeblik i Vandet for derpaa at synke ned paa Saaldet. Da Hastigheden kun er afhængig af den spec. Vægt, naar Malmkornene ere lige store, ville disse ordne sig saaledes, at de spec. letteste komme øverst. Bestod eksempelvis Blandingen af Korn af Blyglans, Zinkblende og Kalkspat, vil der øverst være et Lag af Kalkspat, saa af Zinkblende og nederst af Blyglans. I Praksis er det umuligt at fremstille udelukkende rene Korn, der vil ogsaa findes saadanne, som indeholde to eller alle tre Mineralsorter, og Ordningen vil se saaledes ud. Nederst ren Blyglans, saa Korn af Zinkblende og Blyglans, saa sammen med rene Zinkblendekorn de, som ere sammensatte af Blyglans og Kalkspatkorn, saa urene Kalkspatkorn indtil det øverste Lag, som vil bestaa af rene Kalkspatkorn. Og man vil saaledes ved S. kun faa udskilt ren Blyglans og ren Kalkspat.

S. for Haand er nu omtrent overalt afløst af den mekaniske S. Saaldsætningsmaskinen bestaar af en Kasse med et U-formet Tværsnit, i hvis ene Halvdel Saaldet er lagt fast, medens en Kolbe bliver ført op og ned i den anden. Vandet i Kassen trænger herved op gennem Saaldet og hæver Kornene paa dette, derpaa synker Vandet, idet Kolben føres opad, og Kornene falde, de tungeste hurtigst, og disse ville heller ikke hæves saa højt som de lettere. Kornene blive med en Strøm af Vand ført ned paa Saaldet fra Kassens ene Ende, og de lettere Korn føres over den anden Ende ud af Kassen. I Alm. er der sat flere Kasser efter hverandre, saaledes at man i den første faar udskilt den tungeste Malm som rent Produkt og i de efterfølgende mere eller mindre rene Mellemprodukter. For at samle de værdifulde Produkter uden at afbryde Processen benytter man sig af to Maader, enten ved Aabning lige over Saaldet eller ogsaa gennem Saaldet. Ved den førstnævnte rykkes de tungeste Korn, saa snart de have naaet Saaldet, mod Aabningen, gaa gennem denne og ledes ned i Samlekasser. Ved den anden Metode maa Saaldet have Huller, som ere noget større end de paasatte Korn; paa Saaldet lægges et Lag grovere Korn, som man kalder Sengen, og hvis spec. Vægt er noget nær den samme som den Malms, man vil samle. Naar de tungeste Korn her ere naaede ned til Sengen, falde de gennem denne og det grove Saald ned i Kassens Bund, der har Form af en omvendt Pyramide, i hvis Top der er en Aabning, hvorigennem de udskilte Malmkorn fra Tid til anden kunne aftappes. (Litt.: A. Helland, »Haandbog i Grubedrift« [Chra. 1887]). *A.G.*

Saale [saˈle], Biflod til Elben, Thüringen's Hovedflod, udspringer i en Højde af 705 M. paa Nordvestsiden af Fichtelgebirge ved Grosze Waldstein i det bayerske Regeringsdistrikt Oberfranken, gennemstrømmer Reusz, Schwarzburg-Rudolfstadt, Sachsen-Meiningen, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Weimar, træder ind i den preussiske Provins Sachsen, gennemskærer Anhalt og udmunder i en Højde af 50 M. ved Saalhorn i Elben's venstre Bred. S. har en Længde af 364 Km., er sejlbar fra Naumburg og gennemstrømmer fra Saalfeld til Weissenfels en smuk med talrige Borge prydet Dal, i hvilken findes en ikke ubetydelig Vindyrkning. Blandt dens Bifloder nævnes Ilm, Unstrut og Bode til venstre Bred, Eister til højre Bred. *Joh. F.*

Saalegængere se Digitigrade.

Saalfeld fsa.ˈlfeld], By i den thüringske Stat Sachsen-Meiningen, ligger omgiven af Bjærge ved Saale og har (1900) 11,700 Indb. Gammelt Residensslot (1679), gotisk Raadhus (15. Aarh.); Amtsret, Handels- og Erhvervskammer, Realgymnasium; Jærnstøberi, Fabrikation af Symaskiner og Værktøj, Savskæreri. I Nærheden Kuranstalten Sommerstein. S. er en af de ældste Byer i Thüringen og blev Hovedstad i det 1680 grundede Fyrstendømme S. Da Fyrstendømmet Koburg 1745 kom under Huset Sachsen-S., flyttedes Residensen til Koburg. 1826 kom Fyrstendømmet S. under Sachsen-Meiningen. *Joh. F.*

Saamaskine. Da det har stor Betydning, at Korn, Frø og Handelsgødning ved Saaningen fordeles saa ligelig som muligt over Marken, og da selv en dygtig Saamand ikke altid kan fyldestgøre dette Krav ved Haandsaaning, saa har man alt længe og stadig mere og mere benyttet Maskinsaaning. Denne udføres da ved S., og

efter som man vil bred-, rad- eller pletsaa, benytter man dertil **Bred-, Rad- eller Pletsaamaskiner**, som hver have deres forskellige Konstruktion.

Fælles for enhver S. er dog Saakassen, hvori der fyldes det Materiale, som skal udsaas. Det er en Kasse, hvis Tværsnit nærmest er som en Trekant, med den ene Spids nedefter, saaledes at Saamaterialet af sig selv kan glide nedad mod Kassens Bund, efterhaanden som det udtømmes. Kassen ender dog ikke helt i en

Fig. 1.

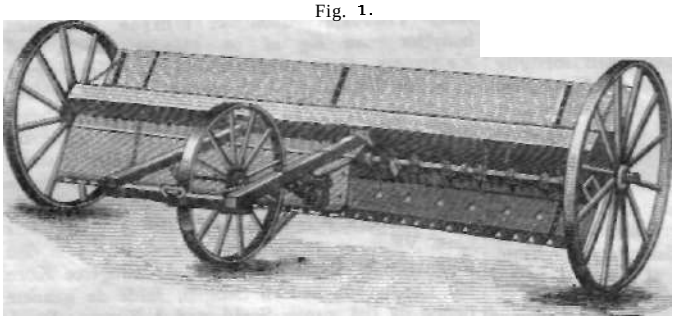

Spids forneden, men denne er afbrudt og erstattet af **Sædfordelingsrummene**, et for hver Udløbsaabning. I øvrigt er Maalet det, at der baade kommer lige meget og passende meget af Saamaterialet ud af hver af Udløbsaabningerne. Saakassen bæres af 2 Hjul, eet for hver Ende, saaledes at Saamaterialet fordeles paa Jorden mellem de to Hjulspor, hvorved opnaas, at man stadig ved det følgende Saabed kan lade det ene Hjul køre i det yderste Spor fra det foregaaende Saabed. Langs med hele Saakassens Bund løber Saaakselen med Fordelingsapparater, **Saahjul**,

Fig. 2.

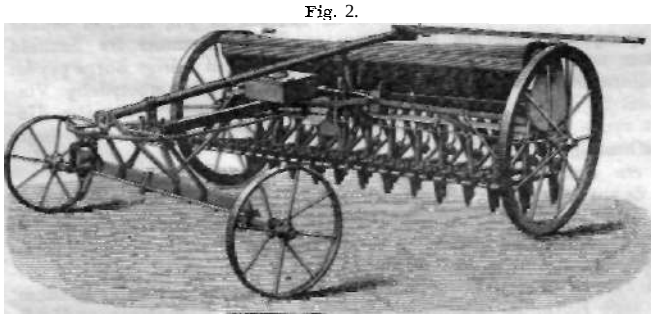

for hver **Udløbsaabning**. Saaakselen sættes i omdrejende Bevægelse fra eet eller begge Færdselshjulene, eller ogsaa fra et tredje Hjul, der gaar bag Midten af Saakassen. Bredsaamaskinen (Fig. 1) bestaar væsentligst af de forannævnte Dele, og Reguleringen af Udløbsmængden sker enten derved, at Saaakselen gives en større eller mindre **Omdrejningshastighed** eller derved, at Udløbsaabningerne gøres større eller mindre. Oprindelig benyttedes smaa Kranse af Børster som Saahjul; men da Udløbsmængden herved kan blive meget uregelmæssig, benyttes nu som Regel Saahjul formede som Tandhjul, eller bedre som smaa Vandhjul, altsaa med afgrænsede Hulrum til at optage og udskyde Saamaterialet. Naar dette har forladt Saahjulet, falder det paa Spredebrættet, et skraatstillet Bræt, der i hele Maskinens Længde hænger under Udløbsaabningerne, og som oftest er forsynet med et System af trekantede Knaster under hver Udløbsaabning til Sædens yderligere Spredning. Lidt over Spredebrættet og parallelt med dette maa der helst være et Vindbræt eller Sejldug, for at hindre Vinden i at virke forstyrrende paa det faldende **Saamateriale**. Paa Fig. I ses Vindbrættet paa det halve af Maskinen, Spredebrættet frit paa den anden Halvdel. En Bredsaamaskine til een Hest har almindelig en Bredde af 3 à 4 M., og den kan daglig besaa ca. 3 Hekt. for hver Meters Bredde. Bruges den til Frø, hvor Ifyldningen er sjældnere og Saamaterialet lettere, kan den besaa 10 å 20 p. Ct. mere, derimod noget mindre naar den bruges som

Gødningssaamaskine. Ved Radsaamaskinen (Fig. 2) skal Sæden baade lægges i Rækker og tillige nedbringes i den for hver Sort passende Dybde. Tillige kræves her en endnu nøjagtigere Fordeling af Saasæden end ved Bredsaaning, hvor Spredebrættet bidrager til at ophæve mindre Uregelmæssigheder fra de forskellige Udløbsaabninger. Saahjulene ere derfor her som oftest indrettede til at øse Sæden op af Sædrummene og over i Nedløbstragtene, hvorved opnaas, at der ikke kan komme mere med, end der kan indesluttes i Saahjulenes Hulrum. Fra Tragten løber nu Sæden gennem et lukket Rør, **Sædlederen**, ned i en i Jorden dannet Fure. Denne Fure dannes af et mindre Skære, anbragt i den nederste Ende af Sædlederen, og som indstilles til at arbejde i den rette Dybde ved Vægte, der hænges paa en bagud gaaende **Vægtstangsarm**. Sædlederen maa automatisk kunne forlænges og forkortes efter Jordsmonnets Beskaffenhed, uden at derfor den fri Passage af Sædkornet hindres. Dette opnaas enten derved, at den er dannet af flere langstrakte Tragte, der gribe ind i hverandre, eller bedre derved, at den er formet som en Kikkert, hvor det ene Rør let glider i det andet. Da S. som oftest skal bruges til meget forskellig **Rækkeafstand**, maa der være saa mange Udløbsaabninger med Sædledere, at man kan saa i den mindste **Rækkeafstand**; naar man saa skal saa med større Afstand mellem Rækkerne, maa flere eller færre af Sædlederne hægtes op, saa de ikke benyttes. Da det ved Radsaaning er af stor Vigtighed at køre ganske retlinet, har man, for at undgaa de Uregelmæssigheder, der foraarsages ved Trækdyrenes Gang, ved de bedre

Radsaamaskiner en Forvogn, som i Alm. styres ved en lang Stang, der er ført tilbage over Saakassen. I stærkt bakket Terrain er det imidlertid vanskeligt at benytte en saadan Forvogn. Med sine mange Apparater og hele komplicerede Konstruktion er en Radsaamaskine betydelig tungere end en Bredsaamaskine, hvorfor den sjælden bygges saa bred som denne. En Bredde af 2 M. er ret almindelig for en Radsaamaskine til 2 Heste, og da den maa køres temmelig langsomt, kan man ikke regne paa at besaa mere end ca. 2 Hekt. for hver Meters Arbejdsbredde. Foruden de alm. foran beskrevne Radsaamaskiner har man ogsaa andre til kun 1 eller 2 Rader, væsentligst til Saaning af Rodfrugtfrø, og derfor ofte netop indrettede til at saa paa Kamme. Saadanne ere da indrettede til Trækning ved Haandkraft eller en enkelt Hest. Pletsaamaskinen (Dibbelmaskinen) er i Hovedsagen indrettet som en Radsaamaskine, men har blot Apparater, der bevirke, at Kornet eller Frøet kun falder i Rækken med bestemte Mellemrum. Saadanne Apparater maa helst, for at kunne virke efter Formaalet, anbringes saa nær Jorden som muligt, altsaa i Skæret, idet Frøet ellers, selv om det udkastedes stødvis fra Sædrummene, vilde sprede sig saa meget under Faldet gennem Sædlederen, at det ikke vilde komme samtidigt og altsaa ikke pletvis i Jorden. *H. D.-P.*

Saandam se Zaandam.

Saane [sa!ne] eller **Sarine**, en Biflod til venstre Bred af Aare, er 126 Km. og udspringer i Sanetsch-Passet i en Højde af 2,246 M. paa Grænsen af Schweiz-Kantonerne Bern og Wallis og danner et 150 M. højt Vandfald, inden den naar ned i det smukke, højtliggende Saanenland. I et vestligt og senere nordligt Løb gennemstrømmer S. derefter de to lavere liggende Alpedale Pays d'en Haut og Greyerzer-Land og naar derefter Sletten, hvor den optager flere Tilløb (Jogne, Glane, Sense), strømmer forbi Freiburg og udmunder oven for Aarberg, 461 M. o. H. *M. Kr.*

Saanen [sa!nen], By og Distrikt i den schweiziske Kanton Bern. Distriktet er et Dal- og Bjærgland, hvis Hovedbyer ere S. og Gsteig (1,192 M. o. H.), der ved Vejanlæg staa i Forbindelse med de nærliggende Dale Simmenthal og Val d'Ormont; desuden fører en Bjærgsti fra Gsteig over Sanetsch til Wallis. Befolkningen, ca. 5,000, er tysktalende Protestanter, hvis Hovederhverv er Kvægavl; S. er bekendt for sine fortrinlige Oste (Gruyére og Vacherin). *M. Kr.*

Saaning se Landbrug og Saamaskine.

Saaning (i Havebruget) paa Friland sker ved Bredsaaning eller Radsaaning. Den første udføres i Havebruget med Haanden, og man tilstræber at fordele Frøet ligeligt over Jordoverfladen. Efter S. nedhakkes Frøet i passende Dybde ved Hjælp af en Rive, og Saabedet tromles eller klappes med en Skovl for at bringe Jorden til at slutte tæt om Frøet. Ved Radsaaning bruges ofte Saamaskiner, som rille op, saa Frøet, dække det og tromle Jorden, men i Mangel deraf kan man med et Rillejærn trække Riller, hvori Frøet saas med Haanden eller et Saahorn. Med Bagsiden af et Rivehoved stødes Jorden fast om Frøet, og Rillen fyldes med Jord. Radsaaning har den Fordel fremfor Bredsaaning, at Frøet kommer ens dybt i Jorden, hvorfor det spirer mere ligelig, og det er lettere at holde Jorden ren mellem radsaaede end mellem bredsaaede Planter. Bredsaaning anvendes derfor i Reglen kun til Planter, som senere skulle prikles. For at sikre sig en tæt Plantebestand saar man altid rigeligt Frø, og efter Spiringen fjernes de Planter, der staa for tæt. Den Dybde, hvori Frøet skal saas, er meget forskellig, større Frø dækkes med et Jordlag, der er to Gange Frøets Tykkelse, og meget fint Frø dækkes ikke; man indskrænker sig til at rive Jorden over og tromle den, og ved Pottekultur, hvor man kan hindre Udtørring ved at dække Frøskaalen med en Glasplade, saas meget fint Frø oven paa Jordoverfladen og trykkes kun fast.

For at sikre en god Spiring af Frøet, er det nødvendigt, at Jorden er porøs, passende fugtig og varm. Under Spiringen forbruger Frøet Ilt, og Jorden maa derfor være porøs, for at Luften kan have let Adgang til Frøet. Jorden skal være passende fugtig, da Frøet til Omdannelse og Opløsning af de inden for Frøskallen aflejrede Reservenæringsstoffer har Brug for Vand, men er Jorden for vandfyldt, hindres Luftens Tilgang, og Frøet er udsat for at raadne. Den Varmegrad, som er heldigst for Spiringen, er afhængig af, hvor Planten har hjemme, mange Ugræsplanters Frø spire saaledes ved nogle faa Graders Varme, Meloner og Tobak skulle have mindst 16^0 for at spire. Ved en Varmegrad af $40—50^0$ kan der ingen Spiring foregaa. Der er altsaa for enhver Plante en Minimums og Maksimums Varmegrad for Spiringen, og den heldigste Spiringsvarmegrad ligger for Frø fra koldere Egne ved $10—12^0$, fra tempererede Egne ved $15—20^0$ og fra tropiske Egne ved 25^0. *L. H.*

Saar (lat. *vulnus, vulneratio* og *ulcus, ulceratio)* betegner i Lægevidenskaben enhver saadan Forandring eller Forstyrrelse af Legemets naturlige Bedækninger, at disse ødelægges eller gennembrydes saaledes, at Væv eller Organer, der normalt skulle være dækkede af Hud eller Slimhinde, blottes. Saadanne S. kunne fremkomme paa mange Maader og betegnes derefter paa forskellig Maade. Forskellige Navne betegne ogsaa de forskellige Udviklingsstadier og Tilstande af S. eller dettes Lokalitet, og Læren herom er af de allermest grundlæggende for hele Kirurgien, der netop derfor i en forsvunden Tid betegnedes som Saarlægekunsten (*vulnerarius*, en Saarlæge), fordi Kirurgiens Hovedopgave var Helbredelsen af S., en ogsaa nu overmaade vigtig — maaske den allervigtigste Del af Kirurgien. — S. kaldes skaaret eller Snitsaar, revet S. eller Rift, hugget eller Hugsaar, stukket eller Stiksaar, knust S., bidt S., Skudsaar, Brandsaar, Frostsaar o. fl. efter de forskellige Maader, hvorpaa S. opstaar. — Hovedsaar, Bugsaar, Brystsaar, Tarmsaar, Tungesaar o. fl. betegne de forskellige Lokaliteter for S. Efter som kun Bløddele eller tillige Knogler ere paavirkede, har man talt om Kødsaar eller Bløddelssaar og Bensaar. Dersom S. ikke opstaar ved en mere eller mindre pludselig ydre Indvirkning — som de ovennævnte — men ved sygelige Tilstande i Legemet, benævner man S. efter denne Sygdom, saaledes som Kirtelsaar, Kræftsaar, lupøse S. eller

Lupussaar (ved Lupus), syfilitiske S., veneriske S. o. fl. S.'s Tilstand har givet Anledning til, at man taler om rene S. i Modsætning, dels til tilsmudsede S., dels til S. bedækkede med mere eller mindre godt udseende Materie, suppurerende S. i Alm. med god Materie, Raadsaar med ildelugtende Materieafsondring, gangrænøse S. eller Koldbrandssaar. Til de ved Læsioner paaførte og endnu friske S. svarer det latinske Ord *vulnus*, medens de senere nævnte, baade de ved langvarig Sygdom opstaaede og de i langvarig Suppuration værende sammenfattes under Navnet *ulcus*. — Efter S.'s Form, hvad enten det er et *vulnus* eller et *ulcus*, kaldes S. flade, dybe, spalteformede, sønderrevne, Lapsaar (hvor en større Lap af Bedækningerne er løsnet, men ikke helt afskaaret), undermineret (o: Saarfladen strækker sig ind under en løsnet Hudrand), ophøjet, hvor den saarede Flade sidder lidt over Hudens Overflade; granulerende S. kalder man et S. med fintkornet, blank, livlig rød, let fugtig Overflade, luxurierende, naar Granulationerne i S. skyde voldsomt frem over Overfladen (Dødkød).

Efter denne foreløbige Orientering skulle vi omtale de enkelte Former noget nærmere.

Et S., fremkaldt ved ydre Vold, vil straks fremkalde Blødning og Smerte, og dette stærkere eller svagere i Forhold til S.'s Størrelse og Dybde og de overskaarne Kars og Nervers Størrelse. Den Skade, S. i øvrigt volder, afhænger af de Organer, der paavirkes af S. — foruden Kar og Nerver ogsaa Muskler, Sener, Indvolde, Knogler, Spørgsmaal, vi dog ikke kunne drøfte nærmere her. For S. i og for sig kommer det nu for dets videre Forløb an paa dets Beskaffenhed. Er S. frembragt ved et rent, skærende Instrument, altsaa uden Uregelmæssighed og uden nogen Art Forurening, vil efter Blødningens Ophør Smerten snart ophøre. De nærmeste Omgivelser ville blive let røde (Blodtilløb fra Omgivelserne), og hvis nu S.'s Rande paa en eller anden Maade holdes sammen, vil S. efter faa Timer klæbe sammen og i Løbet af en Uges Tid være helet, idet der fra de to sammenklæbede Saarflader vokser ganske fint nyt Bindevæv (Granulationsvæv) med fine Kar ind i hinanden, hvorved de to Flader forenes, idet der dannes en ganske fin Arstribe. Dette kaldes Primærheling eller Heling *per primam intentionem*, Førsteheling. Hvis derimod S. er sønderrevet eller knust, vil der som Regel ske Afdøen af noget Væv, Blodtilløbet vil blive større, den hurtige Sammenklæben forsinkes, der vil ses blottede Saarflader, der i Løbet af en Uges Tid dækkes mere eller mindre fuldstændigt med Granulationsvæv, og nu vil Helingen af S. kræve Uger, idet Overhuden nu fra Randene gror ind over det granulerende S. Lignende Heling vil foregaa med et ganske regelmæssigt S., der ikke faar sine to Saarflader hæftede sammen; denne Helingsmaade kaldes sekundær Heling, Heling *per secundam intentionem*. Hvis endelig S. enten straks, det frembringes, eller i Løbet af nærmeste Tid bliver inficeret (se Smitte), vil Ømhed og Rødme af Omgivelserne blive en Del stærkere, Udviklingen og Granulationen livligere, og en Afsondring af Materie lede sage Helingen, der nu kaldes Heling *per tertiam intentionem*. For nu at opnaa den bedste Slags Heling, den *per primam intentionem*, er det nødvendigt, at S. behandles efter de Regler, som Antiseptik og Aseptik (s. d.) lære, at fremdeles S. ved Syning eller paa anden Maade holdes sammenhæftet (smlg. Saarbehandling). Lykkes det ikke at opnaa dette gunstigst mulige Resultat, maa man tilstræbe, at de andre Former af Heling opnaas uden Komplikationer (se Saarfeber, Saarsygdomme).

Medens saaledes et S. (*vulnus*), frembragt ved Læsioner af forskellig Art, har et nogenledes regelbundet Forløb — er dette dog noget afhængigt af de Komplikationer, som hidrøre fra samtidig læderede Organer og i øvrigt af Beskaffenheden af S., idet da navnlig Tilstedeværelsen af Fremmedlegemer og Smitstoffer kan betinge alvorlige Vilkaar for Patienten. Saaledes kan Tilstedeværelsen af Projektiler ved Skudsaar (s. d.) betinge farlige Forhold. Smitstoffer kunne foranledige Saarsygdomme (s. d.) af mere og mindre alvorlig Natur. For Brandsaar gøre særlige Forhold sig gældende (s. d. Art.).

Helt forskellig fra et S. som de nu omtalte forholder sig et langsomt forløbende S. (*ulcus*). Et saadant betinget af Sygdom (Kræft, Syfilis, Tuberkulose, o. fl.) afhænger ganske af disse Sygdommes særlige Forhold; medens saaledes et Kræftsaar kun kan anses for helbredeligt, hvis Kræften er det, og det er sjældent, naar den først danner S., saa kan naturligvis Syfilissaar (s. d.) helbredes under Helbredelsen af denne Sygdom. Visse af de som *ulcera* betegnede S. vise langsom Helbredelse og stor Tilbøjelighed til atter at bryde op paa Grund af Forholdene paa Stedet. Saaledes de kroniske Bensaar, der ofte ere betingede af Aareknuder og Aarebetændelser (varikøst *ulcus*). Ogsaa om disse gælder det, at deres Helbredelse i meget høj Grad afhænger af Forløbet af Grundlidelsen. Et saadant kronisk Bensaar kan indtage overmaade store Flader, gaa ringformet omkring Skinnebenet, især nedad paa dette. Disse Bensaar ere ofte af slapt graaligt Udseende, dækket med Materie af tynd, ofte ildelugtende Beskaffenhed, og generer ofte Patienten ved den Stramning og Smerte, der kan være i S. Et saadant kronisk Bensaar er ofte yderst langvarigt, til Tider uhelbredeligt. Et S. (*ulcus*), som gaar rør- eller kanalformet i Dybden, kaldes en Fistel (s. d.). Hornhindesaar se Øjensygdomme. *E. A. T.*

Saar [saːr] (fr. Sarre), Biflod til Mosel's højre Bred, udspringer i tysk Lothringen under Navn af Hvide S. paa den vestlige Side at Vogeserne (Wasgau) paa Skraaningen af Donnen Berg, forener sig ved Lörchingen med Røde S., passerer kort efter sin Udtræden fra Bjærgene Rhin-Marne-Kanalen, gennemstrømmer paa en kort Strækning den vestligste Del af Nedreelsass, træder ved Saargemünd over i Rhin-Provinsen og udmunder i en Højde af 127 M. o. H. i Mosel 10 Km. oven for Trier. S. har en Længde af 246 Km. og er sejlbar paa en Strækning af 119 Km. neden for Saargemund. S. er forbunden med Rhin-Marne-Kanalen ved den 64 Km. lange og 1,6 M. dybe S.-Kanal. Denne gaar fra Saargemund først opad gennem S.-Dalen, dernæst følger den Dalen

omkring S.'s Biflod Naubach og træffer Rhin-Marne-Kanalen nær Gonderfingen. S.-Kanalen er anlagt 1862 af den franske Regering til Transport af Stenkul fra Kullejerne omkring Saarbrücken. S.-Dalen er for største Delen snæver og omgiven af skovklædte Højder, men har dog en tilstrækkelig mild Temperatur til Dyrkning af Vin. *Joh. F.*

Saar [saːr], Ferdinand v., østerrigsk Digter, er født i Wien 30. Septbr. 1833. Han blev Student og derefter Løjtnant (1854), men efter Felttoget i Italien (1859) tog han sin Afsked for at vie sig udelukkende til Litteraturen. Han boede derefter i Wien til 1881, da han flyttede til Slottet Blansko i Mähren. Han forsøgte sig først som Dramatiker, men skønt navnlig de to Tragedier »Hildebrand« [1865] og »Heinrich's Tod« [1867], forenede under Fællestiteten »Kaiser Heinrich II« [1872], glimtvis røbe en betydelig dramatisk Begavelse, kunde de dog, lige saa lidt som hans øvrige Dramaer, holde sig paa Scenen. Som Lyriker og Novellist indtager han derimod en høj Rang; »Gedichte« [1882, 2. Opl. 1887], »Novellen aus Österreich« [2. Opl. 1894], »Drei neue Novellen« [1883], »Schicksale« [1888], »Frauenbilder« [1892] og navnlig »Wiener Elegien« [1892, 3. Opl. 1894] staa alle højt anskrevne i den tyske Digtning, men ere samtidig af en egen eksklusiv Finhed, som ikke søger eller finder Læsere i den store Hob. *C. A. N.*

Saaralben [saːralben], By i tysk Lothringen i Kredsen Forbach, 12 Km. S. f. Saargemünd ved Saar og Saar-Kulkanalen, har (1900) 3,900 Indb. Fabrikation af Straahatte og Soda, Silkevæveri. I Nærheden 3 Saltværker. *Joh. F.*

Saarbehandling var i Oldtiden i Hænderne, dels paa Præster, dels paa Personer, der ved Lyst eller tilfældige Omstændigheder vare komne ind paa denne Virksomhed, fordi de meget ofte kom til at staa over for Saar. Saaledes forstode de homeriske Helte sig paa S. I den ægyptiske Oldtid var der en vel udviklet Saarlægekunst (*Papyrus Ebers*), og af Hamurabis'es Lovbog fremgaar det, at der i Babylonien's ældste Dage har været en Lægestand med en Forstaaelse af S., der var saa vel udviklet, at den af denne Lovgiver er reguleret takstmæssig og strafferetlig. I det historiske Grækenland og Rom var der en, ofte til Medlemmer af bestemte Familier eller Samfund, ogsaa til Præsteskaber, knyttet Lægekunst, hvor S. spillede en udpræget Rolle. I Middelalderen og langt ned i den nyere Tid er S. væsentlig i Hænderne paa Barberne, af hvis Klasse efterhaanden Kirurgerne udskilte sig, medens Lægerne (*Medici*) ikke gave sig af med S. — Først ind i 19. Aarh. blive Kirurgien og Medicinen forenede i den samlede Lægekunst, og S. er derefter helt en Lægegerning, for saa vidt som den ikke (og det særlig for visse Former af S., de langvarige) falder i Hænderne paa Kvaksalvere; i de senere Aar er en S. ved Lægmand blevet reguleret ved de Anvisninger, der gaa ind under Samariterundervisningen (s. d.), første Hjælp ved Ulykkestilfælde, Johaniterhjælp o. l.

Den her beskrevne Udvikling med Hensyn til Udøverne af S. har gaaet Haand i Haand med selve den anvendte S., der i det store og hele har været mere maalbevidst og mere rationel paa de Tider, hvor den var i Hænderne paa en virkelig Lægestand, end naar den var i Hænderne paa Personer, hvis Anskuelser lededes af andre Hensyn end naturvidenskabelige og erfaringsmæssige. Til disse sidste Behandlingsmaader hører en Del af de til forskellige Tider anvendte Saarsalver og Saarvande; til de ganske uvidenskabelige Maader for S. høre Anvendelsen af en Del andre Stoffer, Spindelvæv, Jord, Spyt og endnu urenligere Legemsafsondringer, foruden den Række Sympatimidler, der ligesom de nævnte Arter af Smuds i S. endnu blomstrer i Publikum; i øvrigt maa det siges til Undskyldning, at ikke faa Læger have gaaet med til S., grundet paa de urimeligste Sager (Slange-, Hunde-, Menneske- og Klokkefedt, tørrede Ekskrementer af Dyr, Planteblade m. m. ere faa Eksempler). Medens man kunde opføre Lister, der vilde fylde Bind, indeholdende Navne paa de i S. anvendte ganske ubrugelige Stoffer og Sammensætninger, vil man finde Salver, Pulvere og Saarvande, der have givet fortrinlige Resultater, hvilket vi nu kunne se beror paa, at de have indeholdt Stoffer — Tjære, æteriske Olier, Metalsalte i Opløsning og Substans, Stoffer, der havde gennemgaaet høje Ophedningsgrader (frisk kogte, frisk brændte Præparater) —, der efter vor nuværende Viden paavirke Saarene netop, som vi nu vide, det er rigtigt. Men Usikkerheden i disse Forbindingsmidlers Virkemaade, netop beroende paa Mangelen paa Kendskab til, hvorpaa det kom an, medførte, at man stadig søgte ny Midler, og ofte greb man fejl. Saaledes havde Kirurgerne sikkert grebet fejl, da man under den medicinske Skepticisme i Midten af 19. Aarh. havde reduceret hele S. til Cerat (Vokssalve) og Grødomslag — anvendt paa den smudsigste og uappetitligste Maade; og sikkert ere disse Fejlgreb Skyld i, at Saarforløbet paa de allerfleste større Hospitaler var saa slet paa hin Tid, at vi ikke kunne gøre os nogen Idé derom nutildags, medens Saar ude i det private Liv under den mindst mulige Behandling — koldt Vand paa en ren Linnedlap — kunde forløbe godt. Dog ogsaa paa den Tid fremkom der sporadiske Behandlingsmaader, der hist og her hævede bestemte Kirurgers Resultater op over det sædvanlige — Semmelweiss'es Kloropløsning, Billroth's »aabne S.«, nogle Franskmænds og Englænderes forsæbede Tjære, Bryant's »Jodvand« o. fl. Men et virkeligt Gennembrud, der satte et paa naturvidenskabeligt Grundvold opbygget System i Stedet for stykkevis »Gøren bedre«, kom dog førstmed Antiseptikken (s. d.) og dens yngre Søster Aseptikken (s. d.); under disse Artikler er fremstillet det, hvorpaa Hovedvægten maa lægges i al S.

Dermed være naturligvis ikke sagt, at alle Erfaringer om S. fra Tiden før Antiseptikken ere uden Betydning. Tværtimod. Til en god S. hører foruden anti- og aseptiske Forholdsregler 1) god Blodstandsning, som vi kende det fra Ambroise Paré's (s. d.) Dage, og som vi have faaet forbedret meget i teknisk Henseende senere; dernæst 2) god Sammensyning (Sutur) af friske Saar, som har været kendt fra de ældste Tider men har været opgiven til Tider som mindre heldig; endelig 3) god Drænage med

Rør og sugende Tøjstrimler o. l., saaledes som det har været foreslaaet og forladt gentagne Gange, for nu under Antiseptikkens Banner at finde en vel beregnet Anvendelse i S. under forskellige Forhold. Desuden genoptages stadig i begrænset Maalestok og med ændret Teknik en Del af tidligere Dages Metoder til S. Arabernes S. med Udbrænding af Saarene og Fyldning af dem med kogende Olie finder sin moderne Efterligning i Brænding med Gas- og Gasolinbrændere, elektriske Brændere, Ætsning med højtspændt Damp og hed Luft (se Kauterisation, Pacquelins Brænder og Galvanokaustik). — Ogsaa Fortidens Salver og Badevande gaa igen i forskellige ny Udgaver. Her drejer det sig navnlig om Behandlingen af gamle Saar. Og den nyere Kemis store Evne til hver Dag at kaste ny Stoffer paa Markedet, ledsagede af glimrende Anbefalinger, altid grundede paa Erfaringer af gode Iagttagere, har her medført en Tilbøjelighed hos Læger og Publikum til at »følge med« ved at anvende et eller andet af de talrige Præparater, og stadig vælge ny, hvor man lige saa godt kunde bruge Saarvande og Salver fra tidligere Tid, naar kun i al Anvendelse af ens Midler Anti- og Aseptikkens Grundregler overholdes.

Selv den i sin Tid saa stærkt og saa ilde anvendte Grødbehandling, der ved Antiseptikken blev stødt rent ud i det yderste Mørke, kan man se genoptagen i Ny og Næ; og den er i og for sig meget god, naar den kun anvendes renlig og ikke urenlig som i gamle Dage.

En Side ved S. er den økonomiske, som kun spiller en ringe Rolle, hvor det drejer sig om mindre Saar af kort Varighed hos velstillede Patienter. Men, hvor det drejer sig om Tusindvis af Patienter som paa store Hospitaler under Krige, eller om fattige, især naar S. trækker længe ud, der maa der tages Hensyn til Forbindingsstoffernes Pris, Hyppigheden for Skiftningen af Forbindingen (medens man i gamle Dage, med de stærkt afsondrende Saar, skiftede Forbindingen flere Gange om Dagen, gaar man nu ud paa at skifte saa sjælden som muligt), ligesom det under slige Forhold gaar ud paa at anvende som Rensningsvande de billigst mulige Stoffer, eller endog indskrænke sig omtrent udelukkende til steriliserede Stoffer uden Tillæg af Kemikalier.

At særlige Forhold ved S. kræve særlige Foranstaltninger, siger sig selv. — Brandsaar kræver en Behandling temmelig forskellig fra Snitsaar o. l. (se Brandsaar). Ere Sener og Nerver overskaarne, er Sammensyningen en uafviselig, men ofte brydsom Del af S. Ved Skudsaar kommer Spørgsmaalet om Fjernelse eller ikke Fjernelse af Projektilet til Afgørelse, alt efter de foreliggende Symptomer. Ved Saar, der gaa ind i Legemets store Hulheder, bliver der Tale om muligvis at gøre større Operationer for at behandle Læsioner af de i disse Hulheder forekommende Organer. Ved forgiftede Saar kan Udsugning, Amputation af Lem eller Modgiftsbehandling staa paa vort Program. Men overalt, siden Antiseptikken, ledes vi af dennes Principper. Derfor suger man nu ikke gerne med Munden, men benytter Udsugningsapparater.

For den ikke lægekyndige, der staar over for et Saar, maa ogsaa det, der hovedsagelig leder ham, være at hemme eller standse Blødningen og at hindre Infektion af Saaret, og dette opnaas alt sammen bedst ved simpelt hen at dække Saaret med et Stykke renest muligt Linned eller Bomuld — helst naturligvis steriliseret — og trykke dette fast til Saaret ved et godt anlagt Bind, maaske lægge Patienten med det saarede Sted højt i Vejret. Efter en saadan Forbindings Anlæggelse bør da Lægens Ankomst afventes. *E. A. T.*

Saarbrand eller Saargangræn, et ikke synderlig anvendt Udtryk i Lægevidenskaben, der betegner en bestemt Saarsygdom, bestaaende i, at Saarets overfladiske Lag gangrænere — blive koldbrandsagtige. Sygdommen kan brede sig. Beror paa en Bakterie. Syn. Hospitalsbrand (s. d.); Saardifteri er en ganske lignende Affektion. *E. A. T.*

Saarbrücken [sa!rbryken], By i den preussiske Rhin-Provins ved Saar lige over for St. Johann, har (1900) 23,200 Indb. Landret, Amtsret, Filial af Rigsbanken, Handelskammer, Slot, Gymnasium, Overrealskole. S. danner Midtpunktet for Saar-Kul-bækkenet, hvis samlede Produktion 1894 beløber sig til 7 Mill. Tons med en Værdi af henimod 65 Mill. Rm. Kullene ere ret gode, deres Indvinding vanskeliggøres dog flere Steder ved deres Forekomst i henimod 100 over hinanden liggende Lag, ligesom ved de talrige Forskydninger i Jordbunden. S.'s Industri beskæftiger sig med Fabrikation af Drivremme, Eddike, Olie og Isenkramvarer. S. var tidligere Hovedstad i det til den øvre Rhin-Kreds hørende Grevskab S. 2. Aug. 1870 blev S. ved den første Fægtning i den fransk-tyske Krig besat af Franskmændene. *Joh. F.*

Saarburg [za!rburg], 1) By i den preussiske Rhin-Provins, 18 Km. S. S. V. f. Trier ved Saar, har (1900) 2,100 Indb. 2) By i tysk Lothringen, 15 Km. fra den franske Grænse ved Saar, har (1900) 9,200 Indb. (Garnison). Gymnasium, Fabrikation af Urfjedre og Handsker, Kornhandel. *joh. F.*

Saardifteri se Saarbrand og Hospitalsbrand.

Saarfeber. Ved hver større Læsion kan der opstaa Feber, formodentlig dels ved Paavirkning af Nervesystemet ved Læsionen, dels ved Opsugning af det paa Grund af Læsionen ud i Vævene traadte Blod, der jo efter Udtrædningen af Karrene undergaar Forandringer. Den saaledes fremkaldte Feber plejer ikke at naa særdeles høje Temperaturer, og som Regel varer den kun kort. En ganske tilsvarende Feber kan ogsaa opstaa ved store Saar, hurtig efter at de ere opstaaede, og holde sig i kortere eller længere Tid. Men er der tilføjet et Saar, vil der som Regel komme Smitstof til, og derved fremkaldes den Form af febril Tilstand, som alm. kaldes S., denne sidste at opfatte som en ved Bakterieindtrængen opstaaet septisk Feber d: Feber paa Grund af septisk Infektion, medens den først omtalte Form af S. kaldes aseptisk. Medens denne optræder i sin rene Form f. Eks. ved store Brud af Laar og Læg (uden ydre Saar), saa skal man altid være varsom med at diagnosticere aseptisk S., naar der er tilføjet aabent Saar — hvad enten ved Læsion eller ved Operation. Uegentlig er

til S. at regne Lymfangitis (s. d.) eller slige Lidelser. Navnet bør reserveres for den Febertilstand, der opstaar ved de i Saaret selv foregaaende Processer. *E. A. T.*

Saarfeber betegner i Plantepatologien en forhøjet Intensitet af Nedbrydningsprocesserne, som fremkaldes af Beskadigelser o. l.; S. viser sig ved et forhøjet Aandedræt, Amiddannelse og Egenvarme, og er et Udtryk for de Helingsprocesser, som foregaa i Saarets Nærhed (Dannelse af Saarkork o. l.). *F. K. R.*

Saarflade kaldes det Tværsnit, som fremkommer, naar man skærer en Gren af; S. dækkes efterhaanden ved Overvoksning fra Siderne og fra oven; men der sker ingen Sammenvoksning mellem S. og det ny, dækkende Vedlag. *C. V. P.*

Saargemünd [sa'rgemynd] (fr. Sárreguemines), By i tysk Lothringen ved Indløbet af Blies i Saar, ved Saar-Kulkanal og ved Grænsen af Rhin-Provinsen, har (1900) 14,900 Indb. (med Garnison). Landret, Amtsret, Gymnasium; Porcelæns- og Fajancefabrikation, Plys- og Fløjlsfabrikation. S. var oprindelig en romersk Koloni, kom med Lothringen 1766 under Frankrig og 1871 atter under Tyskland. *Joh. F.*

Saargummi kaldes i Plantepatologien et Stof, som udvikles i Løvtræernes Ved, naar Dele heraf lægges blot. S. gennemtrænger Cellevæggene og udskilles især i Karrenes Rum som Draaber, der efterhaanden flyde sammen og derved danne Propper, der lukke for Karrene. S. antager efterhaanden en mørkere Farve og fastere Beskaffenhed; det synes vanskelig opløseligt og er derfor et vigtigt Beskyttelsesmiddel. S.'s kemiske Beskaffenhed er endnu kun mangelfuldt kendt. (Litt.: Frank, »Die Krankheiten der Pflanzen«, I, 31 ff.). *F. K. R.*

Saarkork betegner i Plantepatologien det Væv, som dannes, hvor der ved Beskadigelser o. 1. er sket Brud paa Plantelegemets Overflade, saaledes at de indre Væv ere lagt blotte. S. bestaa af Korkceller (s. d.) og udvikles derved, at de uskadte Celler, som findes i Nærheden af Saaret, begynde at dele sig paa lignende Maade som Cellerne i den normale Korks (s. d.) Vækstlag. S. dannes især paa urteagtige og kødede Plantedele (Knolde, Rødder, Frugter), og de forskelligste Væv kunne blive Udgangspunkter for Udvikling af S. I alle Tilfælde danner S. et sammenhængende Lag, som slutter op til den normale Hud og derved erstatter de tabte Beskyttelsesvæv. Udvikling af S. kan hindres ved for stærk Tørke eller for stærk Fugtighed; i første Tilfælde er Fordampningen fra Saarfladen for stærk, saa de underliggende Væv dø, inden S. dannes; i sidste Tilfælde indtræder let Forraadnelsesprocesser, hvorved Cellerne i større eller mindre Afstand fra Saaret dræbes. *F. K. R.*

Saarlouis [sa'rlui'], By i preussisk Rhin-Provins, 50 Km. S. f. Trier ved Saar, har (1900) 7,900 Indb. (med Garnison). Glas- og Fajancefabrikation, Valse- og Emailværk, Stenkulsgruber, Kornhandel og store Markeder. S. er anlagt 1681 af Ludvig XIV, og dens Fæstningsværker, der sløjfedes 1889, af Vauban. *Joh. F.*

Saarlæge d. s. s. Kirurg, se Kirurgi.

Saarrand kaldes den yderste Kant af Veddet i det Tværsnit, som fremkaldes ved, at man afskærer en Gren. Da Overvoksningen skal foregaa fra det i S. liggende Dannelseslag, maa man ved Afskæringen nøje passe, at Barken ikke rives løs fra S., og at denne ikke kvæstes, thi derved forsinkes Overvoksningen og forøges Faren for, at der skal komme Raad ind gennem Saaret. *C. V. P.*

Saarsygdom. Naar et Saar (s. d.) bliver paavirket af visse Smitstoffer (smlg. Smitte, Bakterier), vil der i en vis Mængde Tilfælde opstaa en sygelig Tilstand, der dels angriber Saaret og dets nærmeste Omgivelser, dels breder sig længere bort, ja kan angribe hele Organismen. Alle disse Lidelser gaa under eet under Navnet S., fordi de have det ene fælles, at de fordre som Indgangsport en Tilintetgørelse af Legemets Overtræk af Overhud (Epidermis; Epithel); men i øvrigt ere de meget forskellige saavel ved deres Smittes Beskaffenhed som ved den Række Tilfælde, de fremkalde. Alleroftest optræder som S. en simpel Rødme med paafølgende Materiedannelse af Saaret og dets nærmeste Omgivelser; Saaret heler ikke primært, men gennem Suppuration. Denne Helingsform var før Antiseptikkens Tid saa gængs, og ansaas for saa relativ gunstig, at den næppe regnedes som en S. Men nu, da man ved rene Saar under aseptiske Forholdsregler venter Heling uden Reaktion, maa den simple Suppuration (se Pus) regnes med til S. Hvis Betændelsen af en eller anden Grund breder sig til Omgivelserne kan der opstaa Abscesser (s. d.), Lymfekarbetændelse (Lymfangitis) (s. d.), Blodaarebetændelse (Flebitis) (s. d.), diffus eller cirkumskript Flegmone (s. d.). Disse Affektioner ere dog alle i det hele lokaliserede til Omgivelserne af Saaret og burde ikke have Navnet Blodforgiftning (s. d.), et Navn, man dog ofte hører fejlagtig anvendt for alle S. Hvis derimod Lidelsen giver Anledning til, at fjernere Dele angribes, ved Metastase (s. d.), bliver Navnet Blodforgiftning anvendelig, saaledes ved Pyæmi (s. d.) og Septikæmi (s. d.). Alle disse Lidelser skyldes som Regel en af de to Bakterieformer Stafylo- og Streptococcer (s. d.), i sjældnere Tilfælde Baciller (Colibacil), og S.'s Farlighed er noget afhængig af den smittende Bakteries Natur; det farligste Smitstof synes Streptococcerne at frembyde. Som særlig S. maa omtales Rosen (s. d.), knyttet til en bestemt Form af Streptococcer. Hospitalsgangræn (= Saargangræn), ogsaa kaldet Hospitalskoldbrand, er nu næsten udelukket fra gode Hospitaler, men spillede i gamle Dage en stor og frygtelig Rolle. Ikke mindre alvorlig var i gamle Dage Barselfeberen (s. d.), der kan skyldes alle de ovenn. Bakteriers Indvandring. Stivkrampe (Tetanus) (s. d.) er nu temmelig sjælden i Danmark, men findes med stor Hyppighed i Troperne. De saaledes nævnte Lidelser ere de almindelige og typiske S. Men flere andre Sygdomme kunne optræde som S., saaledes i Ny og Næ Tuberkulosen (s. d.) som Indpodningstuberkulose; Skarlagensfeber (s. d.) kan indføres gennem læderet Hud. Nogen skarp Grænse for, hvad S. er, kan saaledes ikke gives. Men ovenstaaende giver en Oversigt over de almindeligste Former. S. have for en stor Del udspillet deres Rolle ved Antiseptikkens Indførelse i Saarbehandlingen. Men

endnu optræde S. ved Lidelser, der opstaa ved Læsion med smudsige Genstande, Jord, skidne Klæder m. m.; dog ogsaa her har den fra først af instituerede Behandling af Saaret stor Betydning. (Smlg. ogsaa Hospitalsygdomme, der til Dels dække Begrebet S.). *E. A. T.*

Saarunion [sa'runio'n], By i tysk Elsass-Lothringen i Distriktet Nedreelsass, 30 Km. N. V. f. Zabern ved Saar, har (1900) 3,000 Indb. Fabrikation af Hatte og Handsker, Sejlmagen, Korn- og Kvægmarkeder. *Joh. F.*

Saat. Herved forstaas i Jagtsproget den Del af Jagtterrainet, som afdrives under eet ved Klap- eller Drivjagt. *H. F. J.*

Saati, befæstetPlads i den italiensk østafrikanske Koloni Erythræa, 180 M. o. H., 26,9 Km. V. f. Massaua. Her blev 26. Jan. 1887 en 550 Mand stærk italiensk Afdeling overfalden af Ras Alula og for største Delen nedsablet.

Saati den (i Havebruget). Naar ikke særlige Forhold gøre sig gældende, saar man om Foraaret fra Januar til Marts i Frøskaale under Glas, i Marts—April paa Varmebed, og April—Maj paa Friland. Træagtige og andre Planter, hvis Frø hurtig taber Spireevnen, saas om Efteraaret straks efter Modningen, og det samme er Tilfældet med langsomtspirende Frø, for at Vintervæden kan bidrage til at raadne Frøgemmet. Adskillige Potteplanter, som skulle anvendes til Vinterflor, saas i Juli—August, og enaarige haardføre Prydplanter, som man vil have i Blomst i Forsommeren, saas om Efteraaret, og endelig saas adskillige Køkkenurter som Radiser, Kørvel o. s. v. gentagne Gange i Løbet af Sommeren for stadig at kunne have friskt Produkt. *L. H.*

Saavedra, Angel de, se Rivas.

Saavedra FajardO [saavæ'drafaχa'rdo], Diego de, spansk Statsmand og Forfatter, født 6. Maj 1584 i Algezares (Provins Murcia), død i Madrid 24. Aug. 1648. Den fornemme unge Adelsmand studerede Retsvidenskab i Salamanca, kom tidlig i Embede som Sekretær hos Kardinal Borja og opholdt sig i mange Aar (fra 1606) i Napoli, hvor Kardinalen var bleven Vicekonge. Siden (fra 1633) betroede den spanske Regering R. en Række diplomatiske Hverv, idet han først var Sendemand i Rom, dernæst i Miinchen, ved Rigsdagen i Regensburg, i Schweiz og endelig ved Fredskongressen i Münster, hvor han med stor Dygtighed repræsenterede Spanien 1643—46. Han var imidlertid bleven sygelig, trak sig derfor tilbage fra sin Stilling og begav sig til Madrid, hvor han var Medlem af »det indiske Raad«, da han døde. S. var ikke blot en praktisk duelig Politiker og i høj Grad belæst, men tillige en fin og klog Mand, vittig og stilistisk begavet. Dette har han lagt for Dagen i sine Skrifter, hvoraf de betydeligste ere »Idea de un príncipe político cristiano«, ogsaa kaldet »Empresas políticas« [Miinchen 1640, siden mange Gange udgiven], Tanker over en Fyrstes Pligter; »Corona gótica« [Miinster 1646], det vestgotiske Riges Historie, velskreven, men aldeles kritikløs; »Locuras de Europa, dialogo entre Mercurio y Luciano<; »Política y razon de estado del rey católico Don Fernando«; endelig den aandrige lille Bog »La República literaria< [udk. Madrid 1665 under Forfatternavnet Claudio Antonio de Cabrera], til Dels en morsom, næsten holbergsk Kritik over Datidens spanske Litteratur. Men det er uheldigvis ikke sikkert, at Bogen virkelig er af ham; dersom den var det, maatte den ubetinget anses for hans bedste Arbejde. S.'s samlede Værker udgøre 25. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca«; dog findes ogsaa et og andet i 32. og 42. Bd.; en ældre Udgave udkom Madrid 1789—90 [11 Bd.]. *E. G.*

Saaz [sa!ts] (tschekkisk Zatec), By i Böhmen ved Eger, 46 Km. 0. N. 0. f. Karlsbad, har (1890) 13,200, hovedsagelig tyske Indb. Gymnasium, Maskinbyggeri, Sukkerfabrikation. S. er Midtpunktet for den bøhmiske Humledyrkning og Humlehandel. I Nærheden Slottet Dobritschan med Mineralbad. *Joh. F.*

Såba (Seba) var i Oldtiden, saavel hos Folket S. selv som hos dets Nabofolk, bl. a. hos Israelitterne, Navn paa et gammelt Kulturfolk i Sydvestarabien, der bl. a. har efterladt sig en Del Indskrifter, der sammen med andre beslægtede Folks Indskrifter fra disse Egne af Arabien gerne betegnes som de himjariske eller himjaritiske Indskrifter. Hos Grækere og Romere kaldtes S. Sabæere. S. kom tidlig i Berøring med Israelitterne, der bl. a. fortælle om, hvorledes en Dronning af S., da hun hørte om Kong Salomo's Visdom, rejste til Jerusalem for at lære den berømte Vismand nøjere at kende (1. Kong. 10). Langt længere hen i Tiden, da man i S. gennem Jøder og Kristne blev kendt med denne bibelske Fortælling, udsmykkedes den stærkt, dels i S., dels endnu mere hos de med Folket i S. nærbeslægtede Stammer i Abessinien. En Kongeslægt udgaves her at nedstamme fra Salomo og Dronningen af S., der sagdes at have haft Navnet Makeda. Hendes og Salomo's Søn skal have haft Navnet Menelik. Hos Araberne kaldes derimod Dronningen af S., der besøgte Salomo, Balkis. Assyrerne kom ogsaa tidlig i Forbindelse med S., hvis Fyrster fortælles at have hyldet Assyrerkongen som deres Overherre. Der tales ogsaa om Dronninger i S., saaledes paa Sargon's Tid omtr. 710. Salmanassar II (740) nævner derimod en Konge i S. Af Indskrifterne faa vi mange vigtige Oplysninger, dels om det i S. talte Sprog, der var en Del forskelligt fra det, som Nabofolket Minæerne talede, ligesom ogsaa om deres Religion, borgerlige Forhold m. m. Romerne foretoge under August et Tog mod S., men det bragte ikke nogen videre Fordele for Rom. For øvrigt begyndte S. snart efter at komme i Forfald. Man evnede ikke ret at holde de Værker, der sikrede det tørre Land Vandforsyning fra Bjærgene, i Orden, hvad der afstedkom store Uheld. Arabiske Skrifter tale om et Brud paa Dæmningen omkring et Vandbassin ved Mareb, som man i S. ikke kunde raade Bod paa. S. tabte snart efter sin Anseelse og kom til at staa under Nabofolket Himjaritterne. Som Landets Hovedstad nævnes hos Ptolemaios Mariaba, der ofte omtales i Indskrifterne, og hvis Ruiner ere opdagede af Th. J. Arnaud, 6 Dagsrejser fra San'a (s. d.). Andre Forfattere kalde Hovedstaden S. ligesom Folket. IfølgeAbulfeda synes S. hos Araberne ogsaa at være bleven anvendt som Betegnelse for Byen Mareb. Da Muhamed optraadte, var S. for længst i fuldt Forfald. Indskrifterne fra S. ville findes i *CorpusInscriptionum*

Semilicarum, IV (udg. af det franske Institut). Om Sproget se J. Halévy, »Grammaire Sabéenne« i »Journal Asiatique« [1873] og F. Hommel, »Südarabische Chrestomathie« [München 1893]). *V. S.*

Sabac, By i Serbien, ligger V. f. Belgrad ved Kamitschak's Udløb i Sava. (1896) 10,692 Indb. S. har forfaldne Fæstningsværker, der indtil 1867 holdtes besat af Tyrkerne, og driver Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Sabadell, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 18 Km. N. N. V. f. Barcelona. (1900) 1,949 Indb. S. har Bomulds- og Uldindustri samt Garverier, Papir- og Brændevinsfabrikation. *H. P. S.*

Sabadilla Brandt (*Asagraea* Lindl., *Schoenocaulon* A. Gray), Slægt af Giftliljefamilien, Løgvækster med lange liniedannede Blade og en lang Klase af meget kortstilkede og uanselige Blomster samt Kapsel med papirsagtigt Frøgemme og mange Frø. 5 Arter i Nord- og Centralamerika. *S. officinarum* Brandt (*Sch. officinale* [Schlecht.] A. Gr.) har over 1 M. lange Blade og et 2 M. højt Skaft med Blomster; forneden ere de tvekønnede, foroven særkønnede. Den vokser i Mejico, Guatemala og Venezuela. Dens kastanjebrune Frø (Lusefrø) vare tidligere officinelle; de tjene som Middel mod Utøj. *A. M.*

Sabaki, Flod i Britisk Østafrika, opstaar i Aberdare-Kæden som Atki, optager fra venstre Side Tiwa, fra højre Tsavo o. a. og udmunder N. f. Malindi under 3^0 10′ s. Br. i det indiske Ocean. Mundingen er spærret af en Sandbanke; derefter skal den være sejlbar i en Længde af 75 Km. *C. A,*

Sabal Adans., Palmeslægt (Dværgpalme-Gruppen) med eller uden Stamme, med viftedannede Blade og langstilkede og stærkt forgrenede Kolber, der bære smaa, tvekønnede Blomster, senere sorteblaa Bær. 7 Arter i den ny Verden, fra Venezuela til Antillerne. *S. Palmetto* R. et S. naar den nordlige Grænse for Palmeregionen i Carolina og Florida; dens Ved og Blade benyttes, de sidste til Hytter (Sombreros). Sammesteds vokser den næsten stammeløse *S. Adansonii* Guernsent. *S. mexicana* Mart. dyrkes i Mejico for Bladenes Skyld. *A. M.*

Sabaikanski se Diebitsch-Zabalkanskij.

Sabanilla (Savanilla), Havneby ved det karibiske Hav og i den sydamerikanske Republik Columbia, er med en Jærnbane forbunden med det 16 Km. mod Nordvest beliggende Barranquilla cg er 11 Km. fjernet fra en af Magdalena-Flodens Mundingsarme. S. er en ubetydelig By, og saavel denne som Havnekvarteret Salgor er en Blanding af Beboelseshuse og Vareskure; men der udskibes en ikke ringe Mængde Kaffe og desuden Ædelmetaller, Erts og Bomuld, hvis samlede Værdi 1893 var 20 Mill. Pesos. *M. Kr.*

Sabarå, By i det østlige Brasilien, Staten Minas Geraës, 82 Km. N. V. f. Ouro Preto og ved Rio das Velhas, som her bliver sejlbar og optager en mindre Flod af samme Navn som Byen. S. har Tilvirkning af Bomuldstøj, Læder og Sadelmagerarbejder, driver Kvægavl, Handel og Dyrkning af Sukkerrør og tæller (med sit Distrikt) 6,000 Indb. S. er Station paa Banen Entre Rios—Santa Luzia. I Nærheden de 200 Aar gamle Guldgruber ved Morro velho. *M. Kr.*

Sabatélli, italiensk Malerfamilie. r) Luigi den Ældre, Maler og Raderer, (1772—1850), uddannet paa Akademiet i Firenze (under Pedroni) o. a. St., fornemmelig knyttet til Milano, hvor han fra 1808 virkede som Akademiprofessor, og hvor han døde, har udfoldet en meget betydelig Virksomhed som Freskomaler: Freskerne »Olympen« [Pitti i Firenze 1820—25], »Psyche's Bryllup« [Pal. Busca-Serbelloni i Milano 1831] o. a. i forskellige Kirker. Han uddannede sine tre nedenn. Sønner, der til Tider hjalp ham med hans store Freskoarbejder: 2) Francesco (1803—29), 3) Giuseppe (1813—43, >T. degli Uberti i Serchio-Slaget« [1841, Gal. i Firenze] etc.) og 4) Luigi den Yngre (født 1818, »Sta Maria« [1869, Milano's Nazareth-Kirke] etc). *A. Hk.*

Sabatier [sabatie'J, Louis Auguste, fransk reformert Teolog og Journalist, født 22. Oktbr. 1839 i Vallon i Dep. Ardèche, død 12. Apr. 1901 i Paris. S. studerede Teologi i Montauban og ved tyske Universiteter. 1864 blev han Præst i Aubenas, 1868 Professor i Dogmatik i Strassburg, som han forlod, da det var blevet tysk. 1877 blev han Professor ved det teologiske Fakultet i Paris. S. fulgte som Teolog Videnskabens Metode uden Ængstelse. For ham var den kristne Tro den ved Christi Person og Aand skabte indre Tilstand, som viser sig i det ydmyge og tillidsfulde Forhold til den himmelske Fader. Alt andet er ydre Ting, og derfor foranderligt. S.'s Hovedværk er »Esquisse d'une philosophie de la religion d'après la psychologie et l'histoire« [Paris 1897]. Der foreligger en rig teologisk og filosofisk Litteratur fra hans Haand fra »Essai sur les sources de la vie de Jésus« 1866 til »La vie chrétienne et la théologie scientifique« 1900. S. var en Tid Hovedredaktør af »Temps« og udøvede en betydelig journalistisk Virksomhed; Frugter heraf ere hans »Lettres du dimanche« [Paris 1900]. *L. M.*

Sabatier [sabatie'J, Paul, fransk Kirkehistoriker, er født i Saint-Michel-de-Chabrillanoux i Dep. Ardéche 3. Aug. 1858. S. studerede Teologi i Paris, var Hjælpepræst i Strassburg og derefter Præst i Saint-Cierge-la-Serre. Af Helbredshensyn maatte han opgive Præstestillingen og kastede sig over historiske Studier. 1893 udgav han sit epokegørende Værk »La vie de S. Frangois d'Assise«, der udkommer i Oplag paa Oplag og oversættes paa mange Sprog. Det er lige fremragende ved videnskabelig Metode som ved aandfuld Opfattelse, og Synspunktet i Bogen er blevet bekræftet ved de Fund, som S. senere har gjort og offentliggjort. Bogen, der er paa Indeks, har sat Skel i Opfattelsen af Middelalderens Aandsliv, og dens Virkninger spores i Kirke-, Kunst- og Kulturhistorien. S. har stiftet et Selskab til Forskningen af den hellige Frants'es Historie, og i det er samlet lærde fra alle Lande og Livsanskuelser. *L. M.*

Sabattia Adans., Slægt af Ensianfamilien, enellertoaarige Urter med siddende Blomster og Kvaster af store Blomster, der have en hjulformet, hvid, rosa- eller purpurfarvet Krone og et Antal Støvdragere, der svarer til Antallet af Flige i Kronen: 5—12. Kapsel med talrige og smaa Frø. 12—13 Arter i Nordamerika. *S. campestris* Nutt. enaarig Prydplante paa Stenhøje. *A. M.*

S. formeres ved Frø, som saas Marts—April i Potter, de unge Planter prikles paa halvvarm Bænk og udplantes i Juni efter at være tilstrækkelig afhærdede paa en Stenhøj, skygget for Middagssolen, og i en sandblandet Lyng- og Bladjord. *L. H.*

Sabazĭos, en Guddom, hvis Dyrkelse hørte hjemme i Frygien i Lilleasien. Han ansaas for en mægtig Naturgud og blev af Grækerne identificeret dels med Dionysos, dels med Zeus; med disse Guder maa han altsaa have haft visse Træk tilfælles. Agerdyrkningen skulde efter en antik Tradition skyldes S., der først havde lært Mennesket at føre Tyren under Aaget og pløje Jorden. Slangen var S. helliget, ja ansaas endog for hans Inkarnation. Ud over dette vides meget lidt om S.'s Natur og Væsen; navnlig er det ikke ret klart, i hvilket Forhold han stod til den mægtige frygiske Gudinde Kybele. De faa Efterretninger, vi have om S., angaa især hans Dyrkelse, der afveg stærkt fra den græske og romerske Kultus og havde en udpræget orgiastisk Karakter. Som ejendommelige Træk kunne anføres: larmende Musik (Fløjte, Tamburin, Bækkener), ekstatiske Danse, hellige Formler udraabte med høj Røst, Hudfletning med Piske, besatte med Benstykker, fremdeles al Dyrkelsen plejedes af sluttede, hemmelige Samfund, hvori man optoges efter højtidelige Indvielsesceremonier; den ofte udtalte Beskyldning, at der ved S.-Festerne foregik kønslige Udskejelser, er næppe helt uden Grund. Fra Frygien forplantede S.'s Dyrkelse sig tidlig til Grækenland, hvor den blev Genstand for Aristofanes'es Spot, og hvor endnu Demosthenes kunde bebrejde sin Modstander Aischines hans Deltagelse deri som en offentlig Skandale. Trods al Modstand vandt den dog Fodfæste i Grækenland, om end den især havde sine Tilhængere i de lavere Lag af Folket. I det pergameniske Rige indførtes den derimod af et Medlem af Kongehuset, Eumenes II's Dronning, og fik derfor straks fra Begyndelsen af en anset Position. Ogsaa til Italien forplantedes S.-Dyrkelsen allerede i den førkristelige Tid. Forsøg, der fra den romerske Statsmagts Side gjordes paa at fortrænge den, forbleve virkningsløse, og ved Begyndelsen af Kejsertiden synes den at have været udbredt over hele Italien. I I. og 2. Aarh. e. Chr. bragtes den til Romerigets Grænseegne mod Nord: Østerrig, Schweiz og Rhin-Egnene helt ned til Belgien, de samme Egne, hvor ogsaa anden orientalsk Kultus (navnlig Mithras-Dyrkelsen) vandt stærk Udbredelse, hvad der vel især skyldes de romerske Soldater. S.'s Dyrkelse har efterladt sig en Række ejendommelige Mindesmærker. Det er saaledes for nylig paavist, at en Del forhen uforstaaelige Oldsager, Bronzehænder dækkede med Relieffigurer, som forestille forskellige Dyr o. a., ere Votivgaver, der have været indviede til S. De gengive Gudens egen højre Haand med tre oprakte Fingre, utvivlsomt en Gestus, der har haft rituel (vistnok velsignende) Betydning i hans Kultus, hvorfra den synes at være gaaet over til den ældre kristne Kirke. Nogle af Votivhænderne bære en Fremstilling af en Kvinde med et lille Barn ved Brystet, hvad der betegner dem som Takkegaver for vel overstaaet Nedkomst. En Række Gravfund i Rhin-Egnene tyde paa, at Troen paa et Liv efter Døden i disse Egne, i alt Fald i den senere Kejsertid, har været knyttet til S.-Dyrkelsen og paavirket af denne. *C. B.*

Sabbat (hebr.: »Hviledag«), den syvende Dag i Ugen, som hos Israelitterne overensstemmende med Budet i Dekalogen var helliget Gud ved, at der blev hvilet fra alt Arbejde. Ogsaa hos de gamle Babyloniere holdtes hver syvende Dag Hvile, uden Tvivl staar Israelitternes S. i Forbindelse dermed, men i Aabenbaringsreligionen er der lagt en ny dybere religiøs Betydning deri. S.'s Helligholdelse gennemtrængte snart det israelitiske Folk, om end ofte Profeterne maa tale mod dens Vanhelligelse. S. var en Glædesdag, hvor man søgte ikke blot legemlig, men ogsaa aandelig Vederkvægelse. Under Eksilet, hvor alt, hvad der hørte Gudstjenesten til, maatte standse, fik S. endnu større Betydning, her var en Gudsdyrkelse, man kunde øve ogsaa i det fremmede Land. Med Sandhed kan Ezechiel kalde S. et Pagtens Tegn. I Tiden efter Eksilet udvikledes de regelmæssige Sabbatsgudstjenester i Synagogerne; samtidig bleve Grænserne for, hvad der var tilladt og ikke tilladt paa S., snævrere og snævrere dragne. Den store og dybe Tanke i Sabbatsbudet fordunkledes mere og mere ved en trang Kasuistik. Paa Jesu Tid drøftede de skriftlærde, hvorvidt det var tilladt at spise et Æg, lagt paa en S. Kun 2,000 Alen maatte man om S. fjerne sig fra sit Opholdssted, deraf Benævnelsen Sabbatsvej. Mange af Sabbatbestemmelserne søgte man saa til Gengæld at omgaa uden at overtræde Bogstaven, se f. Eks. under Erub. Bekendt er det, hvorledes Jesus atter og atter stødte sammen med Farisæerne, fordi han frigjorde sig fra denne Bogstavtrældom. Jøderne uden for Palæstina overholdt nøje Sabbatsbudet, ofte spottede derfor af den hedenske Befolkning, som deri kun saa Dovenskab. S. blev en af de Ting, som mest bidrog til at bevare Jødernes Nationalitet og afsondrede Stilling over for deres Omgivelser. Om end ikke den kristne Søndag har sin Oprindelse fra Jødernes S., saa har dog denne haft stor Indflydelse paa de Kristnes Syn paa Søndagen, og Sabbatsbudet anvendtes til sidst paa denne. *V. O.*

Sabbatai Zewi, jødisk Sværmer, født i Smyrna 1626, død i Albanien 1676. Han var i Besiddelse af stor Begavelse, fra sin tidligste Ungdom hengav han sig til Studiet af Kabbala, 1648 udgav han sig for Messias. Sat i Band og udjaget fra Smyrna, vendte han sig til Ægypten og Jerusalem, han fandt en ivrig Tilhænger i Nathan fra Gaza, der optraadte som hans Profet. Da han efter en Del Aars Forløb vendte tilbage til Smyrna, modtoges han som Messias. Selv ansete Rabbinere lode sig blende, og Bevægelsen bredtes til Jøderne rundt om i Europa. Til sidst lod den tyrkiske Regering ham fængsle, han blev ført til Borgen Abydos; hans Fangenskab var meget mildt, Begejstringen for ham mellem Jøderne voksede, men Regeringens Mistanke vaktes, og for at undgaa Døden traadte han over til Muhamedanismen og fik Navnet Muhamed Effendi. Da han pønsede paa igen at optage sin Virksomhed som Messias, blev han forvist til Albanien, hvor han døde. Den kabbalistiske Bevægelse, han havde vakt, holdt sig endnu længe; lige til 19. Aarh.'s Begyndelse fandtes rundt om Sabba-

tianere. Fra disse udgik Frankisternes Sekt, se Frank. *V. O.*

Sabbatårier er Navnet 1) paa en sværmerisk Sekt i England, ogsaa kaldet Ny-Israelitterne. Johanna Southcote (født 1750) mente sig at være Kvinden fra Joh. Aabenb., Kap. 12, der skulde føde Verdens Frelser, og hun samlede en Del Tilhængere, som holdt den jødiske Lov. Bedragerisk underskød hun et Barn, og det blev opdaget, men hendes Tilhængere holdt sig i lang Tid; hun selv døde 1814. 2) Navnet paa en Afdeling af Baptisterne, som under Ledelse af Franz Bampfield udskilte sig og helligholdt den syvende Dag (Seventh-Day- Baptists). 3) Sabbatati var en af de Benævnelser, hvormed Valdenserne bleve kaldte af deres Modstandere. *H. O—d.*

Sabbatsaar (Brakaar) kaldtes hos Jøderne det 7. Aar, i hvilket efter Loven Jorden skulde hvile uden at blive dyrket, Gæld maatte ikke inddrives, israelitiske Slaver skulde frigives. Før Eksilet er S. ikke overholdt, men senere have vi mange Vidnesbyrd om at S. blev holdt. *V. O.*

Sabbatssnor se Erub.

Sabbatsvej se Sabbat.

Sabbioncello, slavisk Pelješać, Halvø paa Kysten af Dalmatien, er landfast ved den 2 Km. brede Stagno-Tange og skilles fra Fastlandet ved Canale di Narenta og fra Øerne Curzola og Meleda ved Stræder, der benævnes efter disse Øer. S. strækker sig fra Østsydøst til Vestnordvest med en Længde af 69 Km. og en Bredde af 4—8 Km. Kysterne ere stejle; det indre er bjærgrigt og hæver sig i Monte Vipera til 907 M. Skov dækker den største Del af Arealet, og Befolkningen, der tæller ca. 3,000 af slavisk Nationalitet, hører væsentligst hjemme i Kystbyerne, hvor de drive Fiskeri og Saltindvinding. *H. P. S.*

Sabe d. s. s. Saba.

Sabel er Benævnelsen for et Haandvaaben, der i Alm. er beregnet udelukkende til Hug, særlig i sin Hjemstavn, de østerlandske Lande, saaledes Indien, Persien, Mellem- og Lilleasien. I det tidligere Dacien var den et Fig. *a.* Fig. 6. Fig. c. meget udbredt Vaaben; derimod kendte Romere og Grækere den først i en meget sen Tid, og den var kun lidt i Brug hos disse Folk. Først fra 4. Aarh. e. Chr. regner man, at S. blev mere bekendt i europæiske Lande; men først langt ned i Tiden blev den almindelig. Det er et Vaaben saavel for Fodfolk som Rytteri. Til den første Vaabenart er den dog kun ganske let og i Reglen forsynet med en temmelig lige Klinge. Ved alt Nutidens Rytteri er den i Brug.

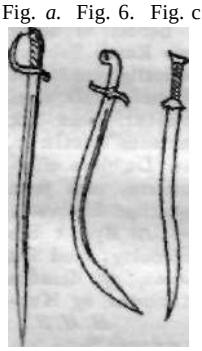

Sabel.

Ryttersabelen har Bøjlefæste med Parerplade i eet Stykke samt en noget krummet, eenægget, temmelig spids Klinge, der ogsaa er egnet til Stød (Fig. *a*). — Den orientalske S. kan have forskellige Former og Længder, ja er undertiden kun en lang Kniv. Den er dog i Reglen stærkt krummet (Krumsabelen), eenægget, ofte uden Parerbøjle eller Plade og særlig beregnet til skærende Hug (Fig. *b*). Den er meget lettere end den europæiske. — Andre Former ere Khandjaren, Kampaken, Koukrien, Yataganen og Seymitaren, der alle ere noget forskellige i Form og Længde. En af disse Former er fremstillet i Fig. *c.* *C. H.*

Sabelantilope se Oryx.

Sabelbajonetten er et Vaaben, der dels kan bruges som en kort Fodfolkssabel — Faskinkniv —, dels paasat Geværet kan tjene som Bajonet. Den har nærmest Form som en kort østerlandsk Sabel. I nogle Lande — f. Eks. Frankrig — er den smal, lige og nærmest trekantet, den kaldes da Kaardebajonet. — Den nyeste Form er Knivbajonetten, der kan betragtes som en meget kort, lige og bred Sabelbajonet uden Parerbøjle. Den kan som de foranstaaende saavel bæres i en Sværdtaske ved Siden som paasat Geværet. Den har nærmest Form som en Jagtkniv. *C. H.*

Sabelben, en Krumning af Skinnebenet i Lighed med en Sabel; det kendes som en af Krumningerne ved engelsk Syge, lidt forskellig fra Hjulben (s. d.) og fra Parentesben, idet ved S. kun Skinnebenet er det angrebne, krummet noget konveks fortil. Behandling nærmest som ved Hjulben. *E. A. T.*

Sabelkarpen (*Pelecus cultratus*), en 46 Cm. lang Karpefisk, hvis Udbredelse strækker fra Volga til Elben, fra Donau til Østersøen; den gaar ud i Østersøen og træffes undertiden ved Skandinavien's sydligste Kyst. Baade i Form og Farve har den nogen Lighed med en Sild; Legemet er langstrakt, sammentrykt, Bugfladen skarp; Skællene tynde, let affaldende; Sidelinien løber nedentil paa Legemet og er noget bugtet; Ryggen graabrun, paa Hovedets Overflade staalblaa, det øvrige Legeme sølvglinsende. Kødet duer ikke til Menneskeføde. *Ad. J.*

Sabelkat se Katte.

Sabella se Børsteorme.

Sabéller se Sabinere.

Sabellianisme eller modalistisk Monarkianisme (s. d.) er et Kætteri i den gamle Kirke, hvis Ophavsmand Sabellius (Sabellio) udgives for at være, men som i sin første Form vistnok er ældre. Sabellius var sandsynligvis født i Libyen. Han kom til Rom i Beg. af 3. Aarh. og samlede mange Disciple om sig; men da han viste sig at være en konsekvent Monarkianer, angreb Hippolyt ham, og Biskoppen, Kallistos, udstødte ham af Menigheden, men Sabellius samlede et ret stort Parti om sig og blev ikke Svar skyldig. Især Kallistos, som hverken var ortodoks eller særlig fast i sine Anskuelser, blev stærkt medtagen af Sabellius. S. gaar ud paa, at det er den samme Person, som er Fader, Søn og Helligaand, ikke samtidig ganske vist, men i forskellige Stadier. Først aabenbarede Guddommen sig i Faderens Fremtrædelsesform som Skaber og Lovgiver, nemlig indtil den gamle Pagts Slutning, dernæst i Sønnens som Genløser, indtil Himmelfarten, og endelig i Aandens som Levendegøreren og Livsgiveren i den derefter følgende Tid og nu stadig. I Virkeligheden fører Sabellius kun Praxeas'es Patripassianisme videre

ud. Beviserne for Lærens Rigtighed søgte Sabellius i forskellige Apokryfer, navnlig i Ægypterevangeliet. S. bredte sig fra Rom videre ud i Kristenheden, bl. a. til Libyen, hvor den blev angreben af Dionysius af Alexandria, og endnu i 4. Aarh. træffes Sabellianere, men senere gik Læren over i andre Kætterier eller forsvandt. Sabellius selv og hans personlige Oplevelser ere ganske indhyllede i uklare Beretninger. (Litt.: A. Harnack, »Dogmengeschichte«, Bd. I; Fr. Nielsen, »Haandbog i Kirkens Historie«, Bd. I). *A. Th. J.*

Sabellĭcus (eller Sabellico), Marcus Antonius Coccius, italiensk Humanist, født i Vicovaro 1436, død 18. Apr. 1506 i Venezia. Han var Pomponius Lætus's Lærling i Rom og drev filologiske og historiske Studier med stor Iver. 1475 fik han et Professorat i Udine, og 1484 blev han Professor i Venezia, tillige Bibliotekar ved San Marco's Bibliotek; 1505 tog han sin Afsked paa Grund af Svagelighed. S. har skrevet en Mængde latinske Værker: Breve, Taler, Digte, filologiske Afhandlinger samt kommenterede Udgaver af klassiske Forfattere, alt i Overensstemmelse med, hvad Tiden fordrede af en lærd Mand; men mest Betydning fik hans Skrifter angaaende Venezia's Topografi og Historie, nemlig *Rerum venetarum decades IV* [Venezia 1487], *De vetustate Aquilejae libri VI, De venetae urbis situ libri III, De venetis magistratibus.* Ogsaa en latinsk Verdenskrønike til 1503 skrev han [2 Bd., Venezia 1498—1503]. Hans *Opera omnia* ere udgivne i 4 Bd. [Basel 1560]. *E. G.*

Sabellidae se Børsteorme.

Sabéllio se Sabellianisme.

Sabeltasken var oprindelig en Ordonnanstaske ved det lette Rytteri, særlig Husarer. Navnet har den derefter, at den bares i fire lange Remme paa samme Side som og uden paa Sabelen. Den var i Brug ved alle lette Rytterregimenter i sin Tid og betragtedes til sidst nærmest som en Pryd. Nu er den næsten overalt afskaffet. Den var som Regel meget smukt udstyret. Hele den forreste Side var overbroderet og kunde slaas tilbage. Den egentlige Taske sad da under denne paa Bagklappen. *C. H.*

Sabler, »Døbere«, kalde Araberne den gnostiske Sekt »Mandæerne« (s. d.) paa Grund af deres overdrevne Iver for Daaben. De forveksles ofte, men ganske vildfarende med Sabæerne (s. d.), hvorfor man ofte finder den mandæiske Stjernetydning kaldt Sabæisme (rigtigere: Sabismе). *Edv. L.*

Sabine [säbi!n], Flod i U. S. A., udspringer i den nordøstlige Del af Tejas, danner senere Grænsen mellem denne Stat og Louisiana og udmunder i Lagunen Sabine Lake, hvis Udløb til den mejikanske Bugt spærres af en Sandbanke. S. er 800 Km. lang, men kun sejlbar for smaa Baade. *H. P. S.*

Sabine [sä'bin], Edward, Sir, engelsk Artillerigeneral og Jordklodefysiker, født 14. Oktbr. 1788 i Dublin, død 26. Juni 1883. Efter nogen Tids Krigstjeneste i Canada kom S. tilbage til England 1816 og dyrkede efter den Tid sine Yndlingsvidenskaber Astronomi, Jordmagnetisme og Fuglekendskab. 1818 blev han Medlem af *Royal Society,* og s. A. gik han under John Ross (se Nordpolsekspeditioner S. 469) ud som Astronom for at finde Nordvestpassagen. I Parry's Ekspedition 1819 deltog S. ligeledes, og 1821 fik han af *Royal Society* Copley-Medaillen for sine arktiske Arbejder. Derefter fulgte en lang Række Pendulmaalinger til Bestemmelse af Tyngdekraftens Størrelse paa forskellige Steder af Jorden, saaledes 1821—23 i Troperne fra Afrika's Vestkyst til Amerika's Østkyst og 1823 fra New York til Grønland, Norge og Spitsbergen. 1834 begyndte han den første magnetiske Opmaaling af de britiske Øer, og senere forestod han Oprettelsen af en Række magnetiske Stationer, spredte over hele det britiske Rige fra Canada til Kap og Indien. Hans Hovedarbejde blev nu i en Aarrække Overledelsen af disse Stationers Arbejde og i det hele Studiet af Jordmagnetismen. Dels i Katalogform, dels som Kort samlede og udgav han alle magnetiske Observationer fra 1818 til 1840 over hele Jorden og gav herved et meget betydeligt Bidrag til Studiet af Jordens magnetiske Forhold. 1864 fik han iværksat en meget vigtig Række Pendulmaalinger i Forindien fra Kap Komorin til Himalaja. 1861—71 var S. Præsident for *Royal Society,* 1876 afsluttede han sit videnskabelige Arbejde, og 1877 tog han Afsked fra Armeen. *K. S. K.*

Sabinerbjærgene, Bjærgdrag i Mellemitalien, udgør den inderste Kæde af de romerske Subapenniner og hæver sig over den romerske Kampagne's østlige Horisont. De ligge mellem Teverone og Tiber mod Vest, Salto og Velino mod Øst og ere byggede op af Kalk. Kulminationspunkt er Monte Gennaro (1,269 M.). S. ere berømte for deres vilde Naturscenerier; men det tidligere Skovdække har nu givet Plads for en lav Buskvegetation. *E. P. S.*

Sabinere vare et af de ældste Folk i Italien i Oldtiden. De tilhørte den østlige (umbrisk-sabelliske) Gren af de italiske Folk (s. d.) og beboede de bjærgfulde Landskaber i det indre af Mellemitalien N. 0. f. Rom. Det var et nøjsomt og haardført Folk, der, efterhaanden som Befolkningen tiltog i dets oprindelige Hjemstavn, ved Udvandring bredte sig over en stor Del af Syditalien, som tidligere var beboet af andre Stammer. En Del af det ældste Rom's Beboere skulle have været S., men væsentlig vendte de sig mod Sydøst. De fra S. udgaaede Folk sammenfattes under Navnet Sabeller, men gik ellers under særskilte Navne, saaledes Vestiner, Marser, Peligner, Samnitter. De bleve efterhaanden alle afhængige af Romerne, men først efter adskillige Kampe; de egentlige S. maatte underkaste sig 290 f. Chr. — Af Byer i S.'s Land var der ikke mange af Betydning; mod Syd laa den gamle Hovedstad Cures, og desuden kunne mærkes Reate, Amiternum og Nursia. *H. H. R.*

Sabinerindernes Rov. Et romersk Sagn fortalte, at Romerne, da de, efter at Romulus havde bygget Rom, ikke havde tilstrækkelig mange Kvinder i Byen, indbøde deres Naboer Sabinerne til en Væddeløbsfest. Da Sabinerne kom med deres Hustruer og Døtre, bemægtigede Romerne sig midt under Festen paa et givet Tegn de unge Sabinerinder og toge dem til deres Hustruer. Heraf opstod der Krig mellem Romerne og Sa-

binerne, men da Romernes sabinske Hustruer lagde sig imellem, bilagdes Striden, og de to Folk sluttede sig sammen til eet Statssamfund. *H. H. R.*

Sabine-Ø [sä'bin-], Grønland's Østkyst, 74° 32' n. Br. og 18° 50' v. L. f. Grw., er den største og vestligste af Pendulum-Øerne og skilt fra Fastlandet ved Clavering-Stræde. Skønt Øen kun i Gennemsnit er ca. 20 Km., er den største Del dog over 600 M. høj. Det højeste Punkt, Kefersteinberg, er 685 M. Øen bestaar af Basalt med tertiære Lerlag, der indeholde Planteforsteninger. Der findes Moskusokser, Harer, Ræve og Lemminger. Levninger af eskimoiske Vinterhuse vise, at Øen tidligere har været beboet. — S. er opkaldt efter den berømte engelske Fysiker Edw. Sabine. Den blev opdaget 1823 fra Briggen »Griper«, der under Kommando af Clavering var stillet til Raadighed for Sabine. Clavering fandt en god Ankerplads, der kaldtes Griper Road, S. f. Øen, inden for Hvalros 0. Observatoriet blev rejst paa S., og Sabine anstillede her Pendulundersøgelser for at erfare Sekundpendulets Længde. Den anden tyske Nordpols-Ekspeditions Skib »Germania« overvintrede i 1869—70 paa samme Sted i en lille Bugt, Germania Havn. S. er sidst besøgt i 1900 af »Carlsbergfondets Ekspedition til Øst-Grønland«, der derfra hjembragte store j Samlinger af Planteforsteninger. *G, F. H.*

Sabiniånere se Sabinus M.

Sabiniānus, Pave fra 604—606, var født i Volterra og havde forinden sit Valg til Pave været Nuntius i Konstantinopel. Under hans Papat var der en frygtelig Hungersnød i Rom, og man har bebrejdet ham, at han kunde have gjort mere for at mildne Elendigheden. Han har i øvrigt ikke spillet nogen Rolle i Kirken. *A. Th. J.*

Sabīnum, den sædvanlige Benævnelse for Digteren Horats'es Ejendom i Sabinerbjærgene. Navnets Form stemmer imidlertid ikke med den klassiske Sprogbrug. *H. H. R.*

Sabinus, en Ven af Digteren Ovidius, skal have skrevet Svar paa nogle af dennes Heltindebreve. Der eksisterer ogsaa endnu tre saadanne (aftrykte i de fleste Udgaver af Ovid's Digte), men de ere forfattede af en Italiener Angelo Sabino i 15. Aarh. *H. H. R.*

Sabinus, Masurius, romersk Jurist, levede paa Kejser Tiberius'es Tid. Han skrev et Værk om Civilretten i 3 Bøger; det er tabt, men har haft Betydning for den senere juridiske Litteratur. S. var ligesom sin Lærer Atejus Capito tilbøjelig til at lægge Hovedvægten paa den positive Rets Bestemmelser. Det samme gælder hans Disciple, Sabinianerne, der i længere Tid vedblev at staa i et Modsætningsforhold til Prokulianerne. *H. H. R.*

Sable kaldes i Skovbruget at afhugge Skud eller Grene med et sabelformet Redskab; ved i Hække, især af Naaletræ, bruges det i Stedet for at klippe Hækken, da det gaar hurtigere at J s. I Danmark's sædvanlige Hedeplantninger af Bjærgfyr og Rødgran er man ofte nødt til at s. Bjærgfyrrene, for at de ikke skulle trykke Rødgranerne. *C. V. P.*

Sablé [sable'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Sarthe, ved Sarthe, hvor denne optager Erve, er Knudepunkt paa Orléans-Banen, har et smukt Slot, et College, Marmorbrud, Mølleri, Kvægmarkeder og (1896) 6,050 Indb. *M. Kr.*

Sable-Island [se!ibla'iländ], lille 0 i Atlanterhavet, hørende til den canadiske Provins Ny-Skotland, har ca. 2,000 Indb. Øen omgives af den kolde Labradorstrøm, og over det kolde Vand opstaar meget ofte Taage, saa at saavel Strandinger som Sammenstød ere hyppige. Ud for S.-I. skete det bekendte Sammenstød mellem Thingvalla-Liniens Skibe Gejser og Thingvalla. *M. V.*

Sables d'Olonne, Les [sablødålå'n], vestfransk By, Dep. Vendée, ved Atlanterhavet 0. f. Pointe d'Aigulle-Forbjærget, er ved en Sidelinie forbunden med Statsbanen. Ved Havnen, der ved en Kanal staar i Forbindelse med Havet, ligger Fortet St. Nicolas. Byen har en gotisk Kirkebygning fra 17. Aarh. og stærkt besøgte Søbade, hvortil er knyttet et Kasino og et Akvarium. Byens 11,557 Indb. (1896) beskæftige sig med Skibsbygning, Saltslæmning, Fiskeri, Østersfangst, Handel og Fremstilling af Konserves. *M. Kr.*

Sabro, Herred i Østjylland, det nordligste i Aarhus Amt, begrænses mod Øst af Vester-Lisbjærg og Hasle Herreder, mod Syd af Framlev Herred og mod Sydvest af Gjern Herred; i øvrigt er det mod Vest og Nordøst omgivet af Viborg og Randers Amter; paa Øst- og Nordøstgrænsen løber Gudenaas Biaa Lilleaa. Udstrækningen fra Nordvest til Sydøst er ca. 20, fra Vest til Øst 8 Km. Det er ca. 120 □ Km. og havde 1. Febr. 1901 5,538 Indb. (1801: 2,562, 1860: 4,207, 1890: 5,484, o: ca. 46 paa 1 □Km.); det hører saaledes til de godt befolkede jydske Egne. Jorderne, der gennemgaaende ere noget højtliggende og for en Del jævne, ere overvejende lerblandede og frugtbare, bedst i den sydlige Del. Det er efter jydske Forhold meget rigt paa Skov, da en Del af de Frijsenborg'ske Skove ligger her. Det hører til gamle Aarhus Amts mest frugtbare Herreder, idet der i Gennemsnit kun gaar ca. 5,6 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af hele Arealet, 19,998 Hekt., ere ca. 4,950 besaaede, 4,650 Græsgang, Eng o. s. v. og 1,926 Skov. Der var 1898: 1,739 Heste, 7,106 Stkr. Hornkvæg, 2,535 Faar og 4>433 Svin. Herredet er delt i 8 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,707 Tdr., og der var 1. Jan. 1901 1,054 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Framlev og Vester-Lisbjærg Herreder, i verdslig Henseende hører det under Hasle, Vester-Lisbjærg, Framlev og S. Herreders samt under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktioner. — Herredet, der i Valdemar II's Jordebog kaldes *Saghæbrokhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere under Skanderborg Len og fra 1660 under Skanderborg Amt; se videre under dette. (Litt.: E. T. Kristensen, »Bondeliv i S. Hrd.« og »Fra S. Hrd.« [i »Aarb. for dansk Kulturhistorie«, 1898 og 1900]. *H. W.*

Sabnrra (lat.), forældet Betegnelse for Mavelidelser.

Sabæere, sydarabisk Folkestamme, der i Oldtiden beherskede mange Nabostammer, ja endogsaa øvede Overherredømmet over den største Del af Jemen, hvad bl. a. Dronningen af Saba paa Kong Salomon's Tid jo gjorde. S. vare et

højtstaaende Kulturfolk, der udvandt rige Produkter af deres Land (Guld, Røgelse, Ædelstene m. m.) og omsatte disse gennem en livlig Handel, der strakte sig lige til Indien. Navnlig med Ætiopien stode de i livligt Samkvem, der ogsaa fik aandelige Følger. Adskillige Ruiner i Sydarabien vidne om S.'s Bygningskunst og befæstede Borge. Af deres efterladte Indskrifter, som ere forfattede i en særlig Dialekt, kan man saa temmelig danne sig Begreb om deres Kronologi. De have maaske (ifølge E. Glaser, >Skizze der Gesch. u. Geogr. Arabiens« [1890]) afløst deres Medbejlere Minæerne (s. d.) i Herredømmet over disse Egne, men have selv maattet bøje sig for Verdensherskere, der eftertragtede det rige Land. Saaledes for den assyriske Sargon, der 715 gjorde S. skatskyldige, medens Augustus'es General Ælius Gallus 24 f. Chr. ikke naaede sit Maal. Kort efter bleve S. imidlertid overvundne af Nabofolket Himjaritterne (s. d.), der erobrede deres Hovedstad Marib og fortsatte deres Kultur. (Litt.: F. Buhl, »Mohammed«, I, 16 ff. [Kbhvn. 1903]). *Edv. L.*

Sabæisme se Sabier.

Sacatepequez [sakatepe'kes], Departement i den mellemamerikanske Republik Guatemala, ligger S. V. f. Hovedstaden og er et Højland, hvoraf Halvdelen ligger mere end 2,000 M. o. H., og over hvilket hæver sig de to Vulkaner Agua (4,091 M.) og Fuego (4,261 M.). S.'s vestlige Del, der skraaner mod det store Ocean, er skovklædt. Flere Steder findes store Kaffeplantager. Departementet hører til de folkerigeste Egne i Staten. *H. P. S.*

Saccárdo, Pietro Andrea, italiensk Botaniker, er født 23. Apr. 1845 i Treviso, siden 1880 Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have i Padova. Han er særlig bekendt som deskriptiv Mykolog og har udgivet en Mængde specielle, floristiske Artslister, især fra det venetianske. Fremhæves kunne *Fungi italici* [Padova 1877—84, med 1,440 Tavler] og især det kæmpemæssige, alle Jordens Svampe omfattende Arbejde: *Sylloge fungorum omnium hucusque cognitorum.* *V. A. P.*

Saccharāter (af lat. *saccharum*, Sukker) ere Forbindelser af Sukker med Baser. Af disse Forbindelser have Kalcium-, Strontium- og Baryumsaccharat størst teknisk Betydning, fordi de tjene til Indvinding af Sukker af Melasse. Kalciumsaccharat dannes ogsaa ved Rensningen af Sukkersaften i Sukkerfabrikationen. Det dannes, naar en Sukkeropløsning rystes med Kalkmælk; dets Opløsning sønderdeles ved Tilledning af Kulsyre, idet det dannes i kulsur Kalk og i Sukker. *O. C.*

Saccharifikatiōn (lat.) d. s. s. Sukkerdannelse, Forsukring, f. Eks. Omdannelse af Stivelse eller Træstof til Sukker.

Saccharimetrī (lat.), Bestemmelsen af et Stofs Sukkerindhold, kan foretages ad kemisk Vej, navnlig idet man bestemmer, hvor meget af en Kobberforbindelse en vis Mængde af Stoffet kan sønderdele, eller hvor meget Alkohol der kan dannes af det deri indeholdte Sukker. Ad fysisk Vej bestemmes Sukkerindholdet ved Hjælp af et Saccharometer (s. d.) eller et Polarisationsapparat (s. d.). *K. M.*

Saccharīn, Benzoësyresulfinid, Orthosulfamidobenzoësyreanhydrid, $C_6H_4 < \begin{matrix} CO \\ SO \end{matrix} > NH$, er opdaget af Fahlberg 1879. Det fremstilles af Toluol og er i sin almindelige Form et amorft, hvidt Pulver, som kan krystallisere af varm vandig eller vinaandig Opløsning i hvide Naale. Det smelter ved 224° og har en intensiv sød Smag. Det rene, raffinerede S. har en Sødningsevne. der er 500 Gange saa stor som Sukkerets. S. danner et letopløseligt Natriumsalt, der bruges som Sødningsmiddel og gaar i Handelen. Det anvendes som Smagskorrigens, Erstatning for Sukker til Diabetikere og andre Patienter, som ikke taale Sukker, da det passerer Organismen uforandret. Hovedsagelig finder det dog Afsætning som Sødnings- og Konserveringsmiddel til Likør-, Limonade-, Mineralvands- og Frugtkonservesfabrikker samt til Konditorier o. a.

Navnet S. benyttes ogsaa for en af Peligot opdaget organisk Forbindelse, som opstaar ved Indvirkning af Kalk paa Glykose og andre Sukkerarter, og som kan betragtes som Saccharinsyrens Lakton, $C_6H_{10}O_5$. Denne Forbindelse krystalliserer i store Prismer, smager bittert og smelter ved 160°; det er højredrejende. *O. C.*

Saccharomēter er en Slags Aræometer (s. d.), hvis Skala direkte angiver Procentmængden af Sukker i en vandig Opløsning. Da et S. altid er inddelt paa Grundlag af en ren Sukkeropløsning, ere dets Angivelser kun fuldstændig nøjagtige, naar Opløsningen ikke indeholder andre Stoffer end Vand og Sukker. *K. M.*

Saccharomȳces, Saccharomycētes se Gærsvampe.

Saccharōser, Bioser eller Disaccharider, Betegnelse for Rørsukkergruppens Sukkerarter: Rørsukker, Mælkesukker og Maltose. *O. C.*

Sacchārum L., Græsslægt (*Andropogon*-Gruppen) af højt voksende og fleraarige Græsser med lange, smalle Blade og en stor Top af 1-blomstrede Smaaaks, der ere omgivne af lange, silkeglinsende Haar; Avnerne ere mere eller mindre hudagtige, og Blomsterne have 3 Støvdragere. 12 Arter, de fleste i den gamle Verdens Troper. *S. officinarum* L. (Sukkerrør) har 2—4 M. høje og indtil 5 Cm. tykke Straa, der udgaa fra den stærkt forgrenede Rodstok; de have 12—15 Cm. lange Led og udmærke sig ved ikke at være hule, men ved i Marven at indeholde en sukkerrig Saft, der som bekendt udnyttes til Fremstilling af Sukker; som unge ere Straaene vokskl ædte og blaaduggede, senere røde, violette eller grønne, alt efter Varieteten. De lange bueformet hængende Blade ere indtil 6 Cm. brede og fældes efterhaanden fra Straaenes nederste Del, kun efterladende de ringformede Ar af Skederne. Toppen er indtil I M. lang eller endog derover. Smaaaksene sidde parvis, et siddende og et stilket sammen; Blomsterne ere tvekønnede. Sukkerrørets Hjem er sandsynligvis Ostindien; dets Navn i Sanskrit er Sarkara (ell. Sakkara). Benyttelsen af Sukkerrøret er ældgammel, medens Fremstillingen af krystalliseret Sukker er forholdsvis yngre, omtalt i indiske Skrifter ca. 500 e. Chr. Araberne, der benyttede Navnet Sukkar, førte Planten til Nordafrika, Sicilien, Spanien o. a. St. ved Middel-

havet, hvorfra den dog atter er delvis forsvunden, og efterhaanden udvikledes ogsaa Sukkerindustrien paa forskellige Punkter, saaledes i Ægypten (Sukkeret herfra berømt i 900'erne). Senere (fra 1420) bleve Kultur og Industri betydelige i Spanien og endnu mere paa de canariske Øer, indtil Sukkerrøret overførtes til Vestindien, hvor Produktionen snart langt oversteg den i den gamle Verden (se nærmere **Sukker**). I vore Dage dyrkes Sukkerrøret saa godt som overalt i Troperne og til Dels ogsaa i subtropiske Egne (omtrent indtil 35^0 paa hver Side af Ækvator), for Amerika's Vedkommende især i Vestindien og Brasilien og i den gamle Verden navnlig i Ostindien (f. Eks. Java). Sukkerrøret kræver en Middeltemperatur af i det mindste 25^0 og en vis **Luftfugtighed**; det trives derfor bedst nær Havet. Det optræder i en Mængde Underarter eller Varieteter og **Racer**; blandt de vigtigste Former nævnes: Var. *violaceum* Juss. med violette Straa og Blade (Ostindien, især brugt til Romfabrikation), Var. *otahitense* Juss., der til Dels ogsaa er violet, af kraftig Vækst og haardtør (Ostindien) og Var. *chinense* Roxb. (sydlige Kina). Sukkerrøret dyrkes paa store Marker, der, for at Kulturen skal lykkes, maa være ret fugtige og i fornødent Fald maa kunne overrisles i den første Tid af Rørenes Udvikling. Naar Rørene ere udvoksede, er tørt Vejr gunstigst, fordi Sukkerets Ophobning da er saa meget des rigeligere. Ler- og især kalkholdig Bund er en nødvendig Betingelse for en god Kultur. Formeringen er indtil nyeste Tid sket ved **Stiklinger**; efter at den øverste Del af Straaet, som ingen Knopper bærer, er fjernet, tages de tre øverste knopbærende og forholdsvis lidet sukkerholdige Stængelled til Stikling; Stiklingerne plantes i Furer, trukne med en Plov, og med en Afstand af 1—$1^1/_2$ M.; efter 12—14 Maaneder eller endnu længere Tids Forløb have de fra Stiklingerne fremkomne Skud naaet fuld Udvikling. En Sukkermark kan ved Benyttelse af det samme Hold Stiklinger vare i en Række af Aar og skyde ny Rør (**Ratuner**), men f. Eks. paa Java lader man de af Stiklingerne først fremkomne Planter dø helt bort etter først at have sikret sig ny Stiklinger. Imidlertid synes den vegetative Formering at føre til Degeneration, ringere Ydevne og større Modtagelighed for Sygdomme; man har derfor begyndt med at formere Sukkerrøret ved Frø og stræber at fremkalde ny Kulturformer; Forsøg i denne Retning synes at være faldne meget heldige ud. Sukkerrøret høstes, naar Bladene med Undtagelse af de øverste ere faldne af; de afskæres saa nær Jordoverfladen som muligt, bundtes og føres til Sukkerfabrikken. Det angribes af en Mængde forskellige Sygdomme, hidrørende fra Brand-, Rust-, Skimmel- og andre Svampe og fra Insekter; paa Java er den mest frygtede Sygdom **Sereh-Sygdommen**, der ytrer sig ved, at Rørenes Led blive korte, Udviklingen af Sideknopper kraftigere, Bladene smalle o. s. **v.**; ogsaa i Straaenes Indre viser Sygdommen sig paa forskellig Vis, den er snarest et Degenerationsfænomen, ingen Infektionssygdom. *S. spontaneum* L. har smallere Blade end *S. officinarum*; den vokser fra Sicilien gennem den gamle Verdens Troper og danner en Bestanddel af **Alang-Alang-Markerne** paa **Sunda-Øerne**. *A. M.*

Sukkerrør.

Sukkerrøret dyrkes som dekorativ Bladplante i Varmhus. Det formeres ved Rodskud eller Stikning af Ledstykke paa Undervarme og fordrer kraftig Jord og meget Vand i Sommertiden. *L. H.*

Saccheri [sakke'ri], **Girolamo**, italiensk Matematiker, født i San Remo 1667, død i Milano 1733. S. var en Tid Professor i Matematik ved Universitetet i Pavia. I sit Skrift: *Euclides ab omni nævo vindicatus* [Milano 1733], oversat af **Stäckel** og Engel i deres »Theorie der **Parallel**linien von Euklid bis auf Gauss« [1895] nar nan udviklet største Delen af de Principper, som danne Grundlaget for den **ikke-euklidiske** Geometri. *Chr. C.*

Sacchetti [sakket'ti], Franco, italiensk Forfatter, født 1330 eller 1335 i Firenze, død smst. 1400. Han var oprindelig Købmand, men traadte siden i den florentinske Republiks Tjeneste som Embedsmand; som saadan betroedes der ham flere vigtige Hverv: saaledes blev han valgt til en af »Priorerne« 1384, sendtes i diplomatiske Ærinder til forskellige italienske Stater og blev til sidst efterhaanden Guvernør i flere Byer, som hørte under Firenze's Herredømme. Da han døde af Pest, sørgede hans Landsmænd dybt over den begavede og ansete Mand. I Litteraturen har S. Plads, dels som Digter i bunden Stil, dels som Prosafortæller. Han er Petrarca's nærmeste Efterfølger i sin Lyrik, og det ingenlunde nogen ringe, om end Værdien af hans enkelte poetiske Frembringelser er temmelig forskellig; i sine lette, nydelige Danseviser (*Ballate*), Hyrdeviser (*Madrigali*) og Jægerviser (*Cacce*) — hvilke sidste for Resten hyppig have lige saa lidt med Jagt at gøre som **Madrigalerne** med Hyrder — naar han ofte meget højt, f. Eks. i den henrivende »O vaghe montanine pastorelle«; derimod ere hans politiske Digte ikke altid poetisk vellykkede trods tiltalende ærlig Følelse (han var en ivrig **guelfisk** Patriot). S. er fremdeles Efterfølger af Boccaccio som Novellist (baade over Petrarca og over Boccaccio digtede han Sørgesange), vel mere end eet Trin under *Decamerone*'s Forfatter, men dog ingenlunde nogen daarlig Fortæller. Samlingen af hans Noveller blev til i hans ældre Dage, vistnok 1392—93; de vare 300 i Tallet, men kun 223 ere bevarede, nogle endda blot som Brud-

stykke. Nærmest kunne disse korte Historier kaldes Anekdoter, tit meget godt fortalte; vittige Svar, drøje Puds, Spot over Tosser og godtroende Folk, Haan over Præster og Munke, det er deres Emner, Datidens Mennesker af alle Stænder ere deres Personer, og for Viden om den Tids Sæder og Hverdagsliv ere S.'s Noveller derfor en sand Guldmine. Det er unægtelig undertiden et alt andet end flatterende Lys, der ved dem kastes over 14. Aarh.'s Kulturtilstande i Firenze, idet den mest frastødende Gemenhed ofte optræder jævnsides med virkeligt Vid og uimodstaaelig Komik i Tale og Situation. De ere af S. forsynede med (senere tilføjede) moralske Slutningsbetragtninger. S. har ogsaa skrevet halvhundrede Prædikener over Bibeltekster samt nogle Breve. Novellerne ere først udgivne i Napoli 1724, siden flere Gange; fremhæves kan O. Gigli's Udg. [Firenze 1860—61]; Gigli har ogsaa udgivet hans >Sermoni e lettere< [Firenze 1857] med biografisk og litteraturhistorisk Indledning. (Litt.: L. di Francia, *F, S. novelliere* [Pisa 1902]). *E. G.*

Sacchi [sak'ki] se Pordenone.

Sacchi [sak'ki], Andrea, italiensk Maler, født i Rom 1599 (1600?), død smst. 1661, var Elev af sin Fader Benedetto S. og af Albani; han regnes for Stifteren af en ny »romersk Skole«, hvis Tradition fortsattes langt ind i 18. Aarh. Hans Billeder ere ikke uden Virkning i deres fornemme Velafvejethed i Kompositionen, i deres rolige, fint sammenstemte Kolorit og ved deres noble Opfattelse, men give dog alt i alt kun en ret tam akademisk Efterklang af 16. Aarh.'s store Kunst. Som hans Hovedværker fremhæves: Den hl. Romualdus'es Vision og den hl. Gregorius'es Mirakel [begge i Vatikanets Galeri] og den hl. Anna's Død i Kirken San Carlo ai Catinari. Foruden religiøse Billeder malede han Portrætter [Portrættet af en Præst i Gal. Borghese] og mytologiske Billeder, saaledes den hvilende Venus i St. Petersborg, i hvilken By og i Madrid [bl. a. hans Selvportræt] han er bedst repræsenteret uden for Italien. *A. R.*

Sacchini [sakki'ni], Antonio MariaGasparo, italiensk Komponist, (1734—86), var en neapolitansk Fiskerdreng, hvis Talent opdagedes af Durante, der blev S.'s Lærer i Komposition, samtidig med at denne uddannede sig i Violinspil. S. skrev oprindelig Intermezzoer og Operaer for mindre neapolitanske Scener, kom derefter til Rom og Venezia og fik med Held en Række Operaer opført. 1771 forlod han Italien og drog efter Ophold i sydtyske Byer til London, hvor hans Operaer ogsaa fulgtes af Held, medens S. paa Grund af ødselt Levned kom i Gæld og maatte flygte til Paris (1782). Her lod han sine Operaer opføre i fransk Bearbejdelse (særlig yndet blev »Renaud«) og skrev to ny Operaer: »Dardarius« og — S.'s Hovedværk — »Oedipe à Colone«. I Paris døde S. Han har foruden Operaer skrevet en Del kirkelige Værker, derunder Oratorier, og adskillig Kammermusik. — S. hører til den neapolitanske Operaskole. Hans Operaer udmærke sig ikke blot ved Melodirigdom, men tillige ved en enkel Patos, som ikke var almindelig hos datidige Neapolitanere, og en omhyggelig og fin Orkestration. S. kom til Paris under Efterdønningerne af den Gluck-Piccinniske Strid, betragtedes oprindelig som Italienerens allierede, men optog saa meget af Gluck's Stil, at han nærmest stod mellem Partierne. »Oedipe à Colone« fulgte Gluck's Operaer i den store Operas Publikums Gunst. *W. B.*

SaCCO, Tolero, Flod i Mellemitalien, Provins Roma, udspringer ved San Vito i Sabinerbjærgene, strømmer mod Sydøst og udmunder ved Isoletta i Liri, der nu faar Navnet Garigliano. S. er 75 Km. lang. I Oldtiden kaldtes den *Trerus*. *H. P. S.*

SaCCO (Sæk), italiensk Kornmaal: i Piemont = 115,028, i Toscana = 3 Staja = 73,089 Lit.; i Genova for Kul = 3 Misure (Coppi) = 157,75 Lit. *N. Y. B.*

Saccobránchus se Maller S. 270.

Saccomyidae se Gopher.

Sacedón, By i Mellemspanien, Provins Guadalajara, ligger i Nærheden af Tajo, 583 M. o. H., (1900) 2,224 Indb. S. 0. f. S. findes Mineralkilder, og smst. laa det gamle *Thermida*. *H. P. S.*

Sácer (lat.), indviet til en Gud, hellig; dog ogsaa: forbandet, indviet til Døden eller til de underjordiske Guder. *H. H. R.*

Sacérdos (lat.), Præst; Sacerdotium, Præsteskab.

Sácer mons (lat.), »det hellige Bjærg«, kaldtes et Højdedrag omtrent 5 Km. N. 0. f. Rom ved Anio, hvortil Sagnene henlægge Plebejernes Udvandringer (Secessioner) under Stridighederne med Patricierne 494 og 449 f. Chr. *H. H. R.*

Sácer morbus se Epilepsi.

Sachalin (japanesisk Krafto, Karafto, Karafuto, kinesisk Tarrakai), 0 ved Østkysten af Sibirien, adskilt fra Fastlandet ved Tatar-Bugten, danner et Distrikt under det russiske Generalguvernement Amur og har et Areal af 75.978 □Km. med (1897) 28,166 Indb. Befolkningen er i meget rask Tilvækst, 1891 havde Øen kun 17,051 Indb. Øen har en langstrakt Form. I den nordlige Del af S. hæver sig inden for den sumpede Kystslette en høj Bjærgryg, der strækker sig fra Nord til Syd. Længere mod Syd findes to Kæder, der indeslutte et Lavland, som gennemstrømmes af Floden Poronai. Den østlige Kæde, der bærer Øens højeste Bjærg, Tjara (1,550 M.), fortsætter sig mod Sydøst ud i en Halvø, som ender i Kap Terpjenje. Mellem denne Halvø og Øens Hovedmasse ligger Terpjenje-Bugten. V. f. denne Bugt strækker Øen sig endnu længere mod Syd, indtil den deler sig de i to Halvøer, der omslutte Aniva-Bugten. Den vestlige Halvø adskilles ved La-Pérouse-Strædet fra Jesso. Bjærgene bestaa af Sedimenter fra Kridt- og Tertiærtiden, hvoriblandt findes værdifulde Kullag. De øverste Dele af Bjærgene ere ofte takkede og stejle, de lavere Dele have mere afrundede Former og frembyde med deres rige Skovdække smukke Landskaber, der dog kun alt for sjældent oplives ved menneskelige Boliger. Plantevæksten paa den sydlige Del af S. slutter sig til Jesso og Mantshuriet. Inden for Kystens sandede Strækninger, hvor *Rosa rugosa* ofte danner Krat, findes Enge, hvis Græstæppe oplives af mangfoldige Stauder og Buske (*Phellodendron*, *Celastrus*, *Euonymus*, *Hydrangea*eta), hvortil kommer Trægrupper og Smaaskove af Poppel, Pil, Ælm og Eg. Ved Floderne vokser hyppig Hestehov (*Petasites giganteus*) med

mandshøje Bladstilke. Længst mod Syd afløses denne Vegetation i en Højde af 800 M. o. H. af Naaleskove. Ved en Linie mellem Dui og Poronai's Munding naa de ned til Kysten. De almindeligste Skovtræer ere Lærk (*Larix dahurica*), Gran (*Picea ajanensis*), Ædelgran (*Abies sachalinensis*) og Birk (*Betula ermanni*). Paa aabne Pletter danner en Bambusart (*Arundinaria kurilensis*) ofte uigennemtrængelige Tykninger. Over Skovgrænsen følger Krat af Dværgfyr j (*Pinus pumila*). Længst mod Nord findes Skovgrænsen i ringe Højde over Havet. Mostæppet er i Skovbunden ofte meget dybt, mange Steder forsumper Skoven og afløses af Mose. Klimaet er koldttempereret med stor Forskel i Varme paa Sommer og Vinter. Dui har i Januar en Middeltemperatur af −16,3°, i Juli 16,7°. I Korsakovskij ved Aniva-Bugten have de samme Maaneder −11,1° og 18,0° i Middeltemperatur. Regnmængden er i Gennemsnit af 5 Stationer 54 Cm., hvoraf over Halvdelen falder i Maanederne August—November. Den oprindelige Befolkning bestaar af ca. 2,000 Giljaker mod Nord, 2,500 Ainoer mod Syd og 300 Orotshoner. De leve af Fiskeri og Jagt. Floderne ere rige paa Laks og Foreller, Havet paa Torsk, Sild og Tunger. I Skovene og paa Moserne leve Bjørn, Sobel, Ræv, Rensdyr, Odder og flere vigtige Jagtdyr. Undertiden kommer endog en Tiger fra Sibirien over, naar Tatar-Bugten er tilfrossen. Foruden disse leve paa Øen nogle Hundrede Japanesere, Kinesere og Koreanere, men Hovedmassen af Befolkningen er russiske forviste, af hvilke nogle holdes i Fængsel, andre anvendes i Kulminerne, til Vejarbejde eller andet Strafarbejde, medens mange bosættes i Landsbyer, hvor de ernære sig ved Landbrug. Der dyrkes Rug, Byg, Hvede, Roer og Kartofler, men Høsten lider meget ved tidlig Nattefrost. Guvernørens Sæde er Dui paa Vestkysten, der dog kun kan kaldes en Landsby. Den første Europæer, der besøgte S., var Gerrit de Vries (1643). Fra 1855 vare Rusland og Japan fælles om S. indtil 1875, da Rusland tog S. i Besiddelse, medens Japan fik Kurilerne. (Litt.: Schmidt, »Reisen im Amurlande und auf der Insel S.« [*Mémoires de l'Ac. imp. des Sciences de St. Pétersbourg*, 1868]; Poljakov, »Reise nach der Insel S.« [Berlin 1884]). *M. V.*

Sachalov d. s. s. Jakutter.

Sachau, Karl Eduard, tysk Orientalist, er født 20. Juli 1845 i Neumünster, studerede i Kiel og Leipzig klassiske og østerlandske Sprog, gennemgik paa en Rejse 1867—69 de østerlandske Haandskriftsamlinger i Berlin, London og Oxford, udgav 1867 »Dschawâlîhîs Almuarrab< og 1869 *Theodori Mopsuesteni Fragm. Syriaca*, blev s. A. ekstraord. og 1872 ord. Prof. i semitiske Sprog ved Universitetet i Wien og s. A. Medlem af »Akademie der Wissenschaften« i Wien. 1876 kaldtes R. til Berlin som ord. Prof. og 1887 tillige Direktør for det i Berlin dengang nylig grundede Seminar for østerlandske Sprog og samtidig Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. 1870 udgav han *Inedita Syriaca* og 1876—78 »Chronologie orientalischer Völker v. Albirunî« [eng. Udg. 1879: »Chronology of ancient nations«], 1879—80 berejste han Syrien, Mesopotamien, Kurdistan og Arabien [beskreven i »Reise in Syrien u. Mesopotamien«, Leipzig 1883], udgav 1881 »Ueber die Lage v. Tigranocerta« og 1889 »Arabische Volkslieder aus Mesopotamien«, 1895 »Skizze des Fellichi-Dialekt v. Mosul«, 1896 »Ueber die Poesie in der Volkssprache der Nestorianer«. S. har fremdeles udgivet »Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem 5. Jahrhundert« [udg. med Bruns i Leipzig 1880]; endvidere den arabiske Tekst til Hovedkilden til Indien's Historie i Middelalderen *Alberuni's India* [Lond. 1887] og 1888 en engelsk Oversættelse deraf i 2 Bd. I Oxford udgav han 1889 med Ethé: »Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstâni and Pushtû Manuscripts I« o. s. v. S. er Æresmedlem af *Royal Asiatic Society* og andre Akademier. *V. S.*

Sacher-Masoch, Leopold v., østerrigsk Forfatter, født i Lemberg 27. Jan. 1835, død i Lindheim i Hessen 9. Marts 1895. Han habiliterede sig som Docent i Historie 1855 og udgav flere historiske Skrifter, men kastede sig snart udelukkende over Skønlitteraturen. 1882—85 udgav han i Leipzig den internationale Revue »Auf der Höhe«, men flyttede derfra til Paris, hvor han ogsaa arbejdede for franske Tidsskrifter, og sidst til Lindheim. I sine mange Romaner og Noveller røber han en ikke ringe Opfindelsesevne og stort Fremstillingstalent, men han hengiver sig til en ganske forskruet Realisme; navnlig har han i sine mange Fremstillinger af Kærlighedsforholdet imellem Mand og Kvinde opfundet noget nyt, som man i Tyskland ubegribeligvis har beæret med et særligt Navn: Masochisme, nemlig det ganske unaturlige Udslag af en sygelig Erotik, at det forelskede Mandfolk finder Fornøjelse ikke blot i, som sædvanlig at lade sig sjælelig pine og plage, men ogsaa legemlig gennemprygle og mishandle af den elskede Genstand og hendes foretrukne Elskere. Hans bedste Fortællinger ere »Zur EhreGottes« [1872], »Galizische Geschichten« [2 Bd., 1876 og 1881], »Judengeschichten« [1878 og 1881] og »Falscher Hermelin« [1873, 5. Opl. 1894]; til den ovennævnte berygtede Retning hører især »Das Vermächtnis Kains« [I, »Die Liebe«, 2 Bd., 1870, II, »Das Eigentum«, 2 Bd., 1877]. Endnu maa nævnes Samfundsromanen »Der neue Hiob« [1878] som særlig fremragende i Karakter- og Landskabsskildringen. S. blev 1873 gift med Forfatterinden Wanda v. Dunajev (Aurora v. Rümelin), som bor i Paris. *C. A. N.*

Sachs, Hans, den berømteste tyske Mestersanger og Digter i 16. Aarh., født i Nürnberg 5. Novbr. 1494, død smst. 19. Jan. 1576. Skønt hans Fader var Skrædder og havde bestemt ham til Haandværker, blev han holdt i Latinskolen i 8 Aar og fik her, vel næppe nogen særlig stor klassisk Lærdom, men dog et Kendskab til og en Respekt for den klassiske Oldtids Sprog og Digtning, som han bevarede til sin Død, og som bidrog til at bæve ham over de samtidige Haandværkerdigtere. 1509 blev han sat i Lære hos en Skomager og fik samtidig Undervisning i Mestersang. Efter udstaaet Læretid begav han sig paa den obligate »Vandring«, der strakte sig over den største Del af Tyskland, vistnok helt op til Lübeck, og paa hvilken han overalt dyrkede Sangkunsten og besøgte »Skolerne«; han skal endog en Tid have tjent som Gemsejæger i Innsbruck hos Kejser

Maximilian, men denne Beretning anses dog for noget sagnagtig. Efter 5 Aars Fraværelse vendte han da modnet og udstyret med Verdens- og Livserfaring tilbage til Nürnberg, blev Mester, giftede sig og nedsatte sig som lavsmæssig Sko- og Versemager. Alt tidlig var han begejstret for Reformationen og havde gjort sig bekendt med Luther's Skrifter, hvad han viser ved sit Digt »Die wittenbergisch Nachtigal« [1523], og udgav 1524 fire aggressive Dialoger imod Papismen, for hvilke han fik en alvorlig Næse af Byens Raad og vise Fædre; men han lod sig ikke anfægte videre deraf, især efter at Raadet selv var blevet overvejende protestantisk, og vedblev at digte i reformatorisk Aand. Medens han udsendte en Masse »Spruchgedichte« og »Schwänke« i Prosa, søgte han som den sande Digter, han var, til den dramatiske Form, for ret at faa sit Folk i Tale. Her var han fra først af bunden til de givne dramatiske Former, det bibelske Drama og »Moraliteten«, men slog snart over i Folkeskuespillet (»Fastnachtsspiel«), hvis større Frihed i Form og Emner tillod ham at digte ud af det omgivende daglige Liv, ud af sin rige Verdenserfaring; det er da hans uvisnelige Fortjeneste, at være den første tyske Digter, der fremstiller virkelige, levende dagligdags Mennesker med virkelige menneskelige Lidenskaber, Sorger, Glæder og Latterligheder, saa at enhver Tilskuer eller Læser kan le og græde med dem; at S. ikke kom til at danne en Skole og ikke blev det tyske Dramas Skaber, det beroede for en stor Del paa den nærmeste Eftertids lærde Pedanteri, der vilde have sin egen forlorne latiniserede Retning anerkendt som den eneste, og som med overlegen Mine saa ned paa »Skomageren«. Det var Tyskland's største Digter, Goethe, forbeholdt, to hundrede Aar senere at rejse S. et litterært Æresminde og sætte ham paa den Plads, der tilkom ham [»Hans Sachsens poetische Sendung«, 1776]. Som Mestersanger virkede S. meget flittig og opfandt selv en »Tone« (»die Silberweise«); nogle af disse Produktioner ere os opbevarede, dog er det ret naturligt, at de interessere Nutiden mindre. S. var tre Gange gift og i sine yngre Dage om given af en talrig Børneflok, men Døden berøvede ham næsten alle hans Omgivelser, og han døde næsten som en Eremit, alene omgiven af sine kære Bøger, af hvilke han ejede en efter Datidens Forhold betydelig Samling. En Opregning af hans Værker giver næsten ufattelig store Tal; 9 Aar før hans Død beløb de sig til: 4,275 Mestersange, 1,700 Fortællinger paa Vers og Prosa og 208 dramatiske Digte; dog maa det erindres, at overordentlig mange af dem kun vare Smaastykker. Sine dramatiske Værker begyndte han selv at udgive (1558) i splendide Foliobind (3 før, 2 efter hans Død); af nyere Udgaver af hans Skrifter maa særlig nævnes: Keller og Götze's [»Litterar. Verein«, 23 Bd., Stuttgart 1870—96], »Sämtliche Fastnachtsspiele« og »Sämtliche Fabeln und Schwänke« ved Götze [i de bekendte »Hallesche Neudrucke«, 1880 o. ff.]; et Udvalg ved Goedeke og Tittmann [3 Bd., 2. Opl. 1883—85, med en udmærket Biografi], samt i Kürschner's »Deutsche Nationallitt.« [Bd. 20—21]. (Litt.: Af Biografier kunneendnu nævnes Lützelberger's [2. Opl. 1890]; Genée's [1894] og navnlig; Schweizer, *Un poète allemand au XVI siècle. Étude sur la vie et les œuvres de Hans S.* [1889]; desuden: Drescher, »Hans Sachs-Studien« [1891] og Stiefel, »Hans Sachs-Forschungen« [1894]). *C. A. N.*

Sachs, Julius, tysk Plantefysiolog, født 2. Oktbr. 1832 i Breslau, død 29. Maj 1897 i Würzburg. Efter 1856 at have taget Doktorgraden i Prag studerede S. Plantefysiologi og habiliterede sig 1857 som Privatdocent deri ved Universitetet i Prag. Plantefysiologien eksisterede dengang imidlertid næppe som Videnskab, og det var S.'s Idé, som ogsaa stadig senere drev ham gennem rastløst Arbejde og med usædvanlig Energi, at opbygge en paa eksakte Arbejdsmetoder og rigtig udtænkte Forsøg hvilende, moderne Lærebygning. Paa Grund af Skærmydslerne mellem den tschekkiske og den tyske Nationalitet foretrak S., da Lejlighed dertil bød sig, 1859 at tage imod en fysiologisk Assistentplads hos Kemikeren Stöckhardt i Tharandt, ved hvis forst- og landbrugsvidenskabelige Akademi han virkede, indtil han 1861 kom til at beklæde Lærerstolen i Botanik, Zoologi og Mineralogi ved det landbrugsvidenskabelige Institut i Poppelsdorf ved Bonn. Her arbejdede han i 6 Aar og blev ved sin store Veltalenhed og særdeles klare Foredragsmaade snart en søgt Docent og berømt Lærer. Han skrev her sin berømte Eksperimentalfysiologi, et Bind af Hofmeister's store, aldrig fuldendte »Handbuch der physiologischen Botanik«. 1867 blev han de Bary's Efterfølger som Professor i Freiburg i Breisgau, men havnede endelig 1869 ved Universitetet i Würzburg, hvor han, trods mange Kaldelser til større og mere glimrende Professorater, blev til sin Død. S. var, skønt væsentlig Autodidakt, en banebrydende Videnskabsmand i sit Fag; ved sine glimrende Evner som Lærer uddannede han i det mindste delvis en Mængde videnskabelige Forskere, hvis Navne have Klang i Europa; Brefeld, Francis Darwin, Goebel, Pfeffer, Reinke, Noll, de Vries, Rasmus Pedersen o. m. a. have arbejdet i S.'s Laboratorium. Foruden den berømte »Lehrbuch der Botanik« [4. Udg. 1874, en engelsk Udg. 1890], ved hvilken dels Nägeli's og Hofmeister's Forskninger, dels ogsaa mange af S.'s egne Resultater bleve Almenhedens Eje, og som har haft en uberegnelig Indflydelse paa Samtidens unge Botanikergeneration, kunne vi her af S.'s rige Produktion anføre: »Vorlesungen über Pflanzenphysiologie« [2. Opl., ogsaa overs. paa Engelsk, 1887], »Ueber den Einfluss des Tageslichts auf die Stärkebildung in den Chlorophyllkörnern« [i »Sitzungsberichte der niederrheinischen Gesellschaft o. s. v.«, Bonn 1864], »Ueber die Anordnung der Zellen in jüngsten Pflanzentheilen« [i »Arbeiten d. botan. Instituts« Bd. II, Wiirzburg 1878], »Gesammelte Abhandlungen iiber Pflanzenphysiologie« [2 Bd., Leipzig 1892]. Det er store og vigtige Spørgsmaal, S. behandler i mange af sine Arbejder; især har han leveret yderst betydningsfulde Studier over ernæringsfysiologiske Problemer, og det er ham, vi skylde Opdagelsen og Paavisningsmaaden af Stivelsen som første synlige Assimilationsprodukt samt vigtige Arbejder over Stofomdannelsen og Stofskiftet ved Spiringen, over Røddernes Forhold og Vækst, over Kulturmetoder i kunstige Næringsvædsker,

om Kulde- og Varmestivhed hos følsomme Planteorganer; han har erkendt den saakaldte »store Periode« i Væksten og opdaget de >hydrotropiske« Krumninger, og han er, allerede førend Weismann's Kimplasmateori fremkom, naaet til Forestillingen om den embryonale Substanses Kontinuitet. Endnu kan nævnes, at han har beriget Litteraturen med en velskreven og i mange Maader udmærket »Geschichte der Botanik vom 16. Jahrhundert bis 1860«; hans Fremstilling og Opfattelse af Linné turde dog være behæftet med Mangler og Ensidighed, hvilket ogsaa svenske Forfattere have paatalt. *V. A. P.*

Sachse-Hofmeister, Anna, østerrigsk Operasangerinde, er født 26. Juli 1852 i Gumpoldskirchen ved Wien, gennemgik Wien-Konservatoriet, debuterede 1870 i Würzburg som Valentine i »Hugenotterne«, var senere engageret i Frankfurt, Dresden og Leipzig og blev 1882 ansat som Primadonna ved Operaen i Berlin, hvor hun har udført alle de store dramatiske Sopranpartier fra Gluck til Wagner. *S. L.*

Sachseln, Landsby (1,600 Indb.) i den schweiziske Kanton Unterwalden, beliggende ved Samer-Søens østlige Bred og Banen Brienz—Luzern i en Egn, der er rig paa Frugt og gode Græsgange. Ved Rudenz aabner sig den lille, kløftagtige S.-D a l. *M. Kr.*

Sachsen, 1) et til det tyske Rige hørende Kongerige, grænser mod Nord til de preussiske Provinser Sachsen og Schlesien, mod Nordøst og Øst til Schlesien, mod Sydøst og Syd til Bohmen, mod Sydvest til Bayern, mod Vest til reussiske og weimarske Omraader, Sachsen-Altenburg og den preussiske Provins Sachsen. Arealet beløber sig til 14,993 □Km. Landets største Længde fra Øst til Vest er 210 Km., den største Bredde fra Nord til Syd er 150 Km. Efter sit Areal er S. den femte-, efter sit Indbyggerantal den tredjestørste Forbundsstat i det tyske Rige.

Med Hensyn til sine Overfladeforhold hører S. næsten udelukkende til de mellemtyske Bjærge, kun i sin nordlige Del naar det ind i det mellemtyske Lavland. 0. f. Elben opfyldes Landet af Lausitzer Bjærgland, der danner en mod Nord skraanende Flade, som efterhaanden i nordlig Retning bliver jævnere og jævnere, og hist og her bærer Toppe, der stige indtil 200 M. over Omgivelserne. Den mest udtrakte Bjærghævning ligger S. 0. f. Bischofwerda; her hæver det skovklædte Falkenberg sig til en Højde af 606 M. Medens Klippehævningerne i Alm. holde sig i en nordvestlig strygende Linie, findes især i nordøstlig Retning en Hob af frembrudte, indtil 500 M. høje Basaltbjærge. I en bugtagtig Sænkning af Landet mellem disse 2 Hævningsretninger samler Spree sine Vande. N. f. det sachsiske Schweiz, der strækker sig langs begge Sider af Elben til Pirna, falder Lausitzer Bjærgland med en 200 M. høj Skrænt af til Elb-Dalen. Denne besidder her en 3—5 Km. bred jævn Bund, i hvis Midte Dresden er beliggende. Dalen aabner sig ikke til det nordtyske Lavland, men afspærres fra dette neden for Meissen ved en lav Bjærgkam, der sammenknytter de nordligste Udløbere af Erzgebirge med Lausitzer Bjærgland. Elben modtager hverken i det sachsiske Schweiz eller under sit senere Løb mellem Erzgebirge og Lausitzer Bjærgland nævneværdige Tilløb. Længst mod Syd ved den bøhmiske Grænse hæver Lausitzer Bjærgland sig til en virkelig Bjærgkæde, Lausitzer Gebirge, der inden for S. i Herrnhut naar en Højde af 583 M. Denne Kæde ligner i Formen og Udseende det sachsiske Schweiz, som det danner en sydøstlig Fortsættelse af, men er i Modsætning til dette kronet af høje Fonolittoppe. Mod Øst skilles Kæden fra Sudeterne ved Neisse's Dal. Den V. f. Elben liggende Del af S. opfyldes hovedsagelig af Erzgebirge's nordlige Skraaning. Selve Kammen, der for største Delen ligger i Bohmen, danner en ensformig øde, ofte milevid Sump- og Skovflade uden Pasindskæringer og naar inden for S.'s Omraade i Fichtelberg en Højde af 1,213 M. N. f. denne Hovedkæde findes et særligt Afsnit af Erzgebirge, der hyppig benævnes de sachsiske Mellembjærge. Mod Vest ere disse, ved den stenkulsrige Indsænkning (3—400 M. o. H.), det saakaldte »erzgebirgiske Bækken«, der betegnes ved Byerne Zwickau og Chemnitz, skilt fra Hovedkæden, men 0. f. sidstnævnte By smelte de sammen med Hovedkæden og fremtræde her som almindelige Udløbere. De sachsiske Mellembjærge danne en plateauagtig Hævning, som kun bærer faa store Rygge, og som mod Nord, lige over for Lavlandet, opløser sig i en Sværm af 50—100 M. høje Bakketoppe. I de sachsiske Mellembjærge forene de fra Erzgebirge kommende Hovedvandaarer Zwickauer-Mulde, Zschopau og Freiberger-Mulde sig til Mulde, uden at Landets Overfladeforhold synes at give nogen særlig Anledning hertil. Mod Vest begrænses de sachsiske Mellembjærge af den sachsisk-thüringske Lavlandsbugt eller Leipzig-Bugten, der adskiller dem fra den thüringske Højflade. Denne Bugt danner et svagt bølgeformet Land, der strækker sig langs Grænsen af Thüringen og S. og fremtræder som en sydlig Udløber fra det nordtyske Lavland. Lavlandsbugten strækker sig mod Syd til Skraaningen af Bjærglandet Vogtland og gennemskæres omtrent i hele sin Længde af Eister. Vogtland, eller som det kaldes efter sin Hovedvandaare Elster-Bjærgland, strækker sig ind i det sydvestlige Hjørne af S.; det danner en gennemsnitlig knapt 500 M. høj Hævning, der forbinder Erzgebirge mod Vest med Fichtelgebirge og Frankenwald. I Nærheden af Elster's Kilde hæver her Kapellenberg sig til 750 M. S. er særdeles rigt paa Mineraler. Hovedmassen af Bjærgene dannes af Urformationens Gnejs, Ler- og Glimmerskifer, af yngre Lag nævnes Graavakkeskiver. Marmor forekommer særlig ved Maxen, Grünhain og Crottendorf, Sandsten ved Pirna og Zittau, Porcelænsjord ved Aue og Meissen, samt ved Niederzwönitz i Erzgebirge. Stenkul findes med stor Mægtighed ved Plauen og Zwickau, Brunkul ved Zittau, Colditz og Rochlitz. Af Ædelstene nævnes Jaspis, Agat, Topas og Bjærgkrystal, sjældnere ere Opal, Safir og Granat. Sølvbjærgværker findes ved Freiberg. Af andre hyppig forekommende Mineraler nævnes Jærn, Bly, Tin, særlig ved Altenberg, samt Arsenik, Spydglansmalm, Kobolt og Nikkel. I S. findes over 30 Mineralkilder, af hvilke nogle ere varme. Det mest besøgte Badested er Bad Eister i Vogtland, desuden nævnes Augustus-Bad ved Radeberg, Neustadt ved Stolpen, Warmbad ved Wolkenstein, Marien-

born ved Schmeckwitz og Griinthal. Saltkilder forekomme ikke i S., der derfor maa indføre Salt, særlig fra Provinsen Sachsen.

Med Hensyn til Klimaet anføres, at Nord- og Mellemsachsen, indtil en Højde af ca. 250 M., har en aarlig Middeltemperatur af $8-8,5^0$ (Leipzig $8,5^0$). Varmest er Elb-Dalen, hvor Meissen har en Middeltemperatur af $9,1^0$, Dresden af $8,8^0$. Efter Folketællingen 1900 fandtes 4,202,200 Indb., hvoraf 3,972,100 Evangeliske, 197,000 Katolikker og 12,400 Jøder. 1815 beløb Indbyggerantallet sig til 1,178,800, 1855 fandtes 2,039,200 Indb. og 1890 3,502,700 Indb. S. fremviser den største Befolkningstilvækst af alle tyske Stater næst efter Reuss, ældre Linie, og Hansestæderne; Folketætheden (280 Indb. paa 1 □Km.) overgaar endog Belgien's. Over Halvdelen af Befolkningen (58 p. Ct.) ernærer sig efter Erhvervsstatistikken 1895 ved Bjærgværksdrift og Industri, først i anden Række komme Land- og Skovbruget, Jagt og Fiskeri, der kun beskæftige 15 p. Ct., dernæst Handel og Trafik (14,1 p. Ct.). Af det samlede Areal ere (1900) 843,760 Hekt. Ager- og Haveland, 183,850 Hekt. Enge og Græsgange, 384,540 Hekt. Skov og 530 Hekt. Vinbjærge. Den bedste Agerjord findes ved Pegau, Leisnig, Chemnitz, Bautzen, Zittau og Lommatsch, hvilket sidste Sted i Middelalderen benævntes Landet Meissen's store Kornlo. Rugen indtager det største Areal; dernæst følge Havre, Kartofler, Kløver, Hvede og Byg, Foderroer og Sukkerroer. Vindyrkning findes kun hist og her, Humle dyrkes i det saakaldte sachsiske Schweiz; derimod er Tobaksdyrkningen forsvunden. 88 p. Ct. af Skovarealet bestaa af Naaleskov, af Løvtræer ere Bøg og Birk hyppige, Eg sjældnere. Med Hensyn til Kvægavlen kan bemærkes, at den tidligere blomstrende Faareavl er gaaet meget tilbage, og nu overfløjes af Schlesien's. Bjærgværksdriften er ordnet ved Lov af Juni 1868. I Spidsen for den fiskale Forvaltning staar »das Bergamt« i Freiberg. 1892 udvandtes i 101 Gruber Malme til en Værdi af 5,097,412 Rm. 1893 produceredes i 35 Stenkulsgruber 4,274,064 Tons Stenkul og Antracit til Værdi af 40,515,744 Rm., Brunkulsbrydningen i 113 Gruber, der særlig forekommer i Lavlandet, beløb sig til en Værdi af 2,655,325 Rm. S. er et af Verdens vigtigste Industrilande, den industririgeste Egn er Kreishauptmannschaft Zwickau. Den vigtigste Industrigren er Tekstilindustrien. Lærredindustrien hører til Landets ældste Erhverv og forekommer især langs Grænsen af Böhmen og Schlesien. Berømt er det 1666 i Groszschönau indførte Damaskvæveri. Endvidere nævnes Hørspinderi, særlig i Herschfeld, Hainitz, Freiberg og Wiesa, Uld- og Kamgarnspinderi særlig i Leipzig, Kleinzschocher, Altchemnitz, Kappel, Schwedenitz, Bomuldsspinderi i Chemnitz, Furth, Scharfenstein og Zschopau. Hovedsæderne for Klædemanufaktur ere Groszenhain, Bischofwerda, Kamenz, Kirchberg, Leisnig og Roszwein. Hovedsæderne for Bomulds- og Halvbomuldsvæverierne ere Chemnitz, Vogtland og en Del af Lausitz. Silkevæveriet, der er af mindre Betydning, findes fortrinsvis i Frankenberg og Elsterberg, i Meissen findes betydelig Jutespinderi og Juteværeri. Strømpefabrikationen har Hovedsæde i Chemnitz, Hohenstein og Limbach, Possementfabrikationen i Erzgebirge og Vogtland. Blandt andre Industrigrene er Maskinfabrikationen den vigtigste; særlig finder en betydelig Bygning af Maskiner Sted for Tekstilindustrien. Hovedsædet herfor er Chemnitz, endvidere nævnes Leipzig, Erla, Gittersee og Dresden (Symaskiner og Cykler). Betydelig Papirfabrikation findes i Leipzig, Hainzberg, Bautzen, Penig, Weiszenborn og Dresden, Skotøjsfabrikation i Pegau og Groitzsch, Pelsvarefabrikation i Leipzig, Knivfabrikation i Neustadt. Tobaksfabrikationen har Hovedsæde i Dresden, Leipzig og Waldheim, Chokoladefabrikationen i Dresden og Leipzig, Ølbryggeriet har omformet sig til Storindustri, Mølledriften er betydelig. Sluttelig nævnes Lervarefabrikation (Pulsnitz, Königsbrück, Kamenz), Stentøjsfabrikation (Dresden), Glassmelteri (Dresden, Radeberg, Döhlen) samt den kgl. Porcelænsfabrik i Meissen.

Allerede i 12. Aarh. tog Handelen et betydeligt Opsving ved Anlæggelsen af Sølvbjærgværker og Stiftelsen af Leipzig-Markederne. I den sidste Halvdel af 14. Aarh. deltog Leipzig over Nürnberg og Augsburg i Handelen paa Levanten, og endnu er den et Midtpunkt for Transit-, Speditions- og Kommissionshandel samt for Boghandelen og et Verdensmarked for Pelsvarehandelen. Landets Hovedudførselsartikler danne hovedsagelig Industriens Produkter, medens der indføres fortrinsvis Korn, Raamaterialer for Industri, Kolonialvarer, Vin og Modevarer. Til Fremme af Handel og Erhverv findes talrige Aktieselskaber (1893 fandtes 347 med en Aktiekapital af 503,310,700 Rm.) og Forsikringsselskaber ligesom de 5 ovennævnte 1861 oprettede Handels- og Erhvervskamre. For den indenlandske Handel findes flere Børser, saaledes en Kornbørs i Leipzig og en Produktbørs i Dresden. Blandt de største Penge- og Kreditinstitutter nævnes den 1839 grundede Leipzig-Bank, den 1848 grundede Chemnitz-Stadsbank, den 1865 grundede sachsiske Bank i Dresden og den 1844 oprettede Kreditforening i Leipzig (Erbländische Ritterschaftliche Kreditverein), endvidere den 1862 aabnede kongelige sachsiske Landeskulturrentenbank og den kongelige sachsiske Landrentebank (grundlagt 1834). Af Forsikringsanstalter nævnes den kongelige sachsiske Aldersrentebank (1858) og den sachsiske Renteforsikringsanstalt (1841) i Dresden. 1894 fandtes i 219 Byer 761 Markeder af alle Slags, heraf 4 Uldmarkeder (Dresden, Leipzig, Bautzen og Kamenz), hvis Omsætning dog i de senere Aar gaar mere og mere tilbage. Skibsfarten paa Elben er betydelig. Ned ad Strømmen føres især Træ, Kalk- og Sandstene, Kul, Korn og Frugt, op ad Strømmen Salt og Kolonialvarer. Persontrafikken betjenes mest ved det sachsisk-bøhmiske Dampskibsselskab. 1895 beløb Længden af Landevejene sig til 3,663 Km., Længden af Jærnbanelinierne beløb sig s. A. til 2,940 Km., hvoraf 2,814 Km. tilhørte Statsbanerne. S. deles i 2 Overpostdirektioner (Dresden og Leipzig), under hvilke sortere (1893) 1,107 Post- og 783 Telegrafanstalter. Telegrafnettets Linielængde beløb sig 1893 til 5,190 Km.

S. er et i den albertinske Linie arveligt konstitutionelt Monarki. Kronen er arvelig efter Førstefødselsretten og den agnatiske Succession; den gaar ved Mangel af en successionsdygtig Prins over til den kvindelige Linie og ved den

herskende Linies Uddøen over til Huset S.'s ernestinske Linie. Kongen bliver myndig med sit 18. Aar. Det kgl. Hus bekender sig til den romersk-katolske Religion. Den kgl. Huslov er af Decbr. 1837. De fuldmyndige Prinser ere Hertuger af S. For hele Kongeriget findes en i 2 Kamre delt Stænderforsamling. Medlemmer af det første Kammer ere de fuldmyndige Prinser af det kgl. Hus, en deputeret for Stiftet Meissen, Besidderen af Herrschaft Wildenfels, Besidderne af de 5 schonburgske Rezesherrschaft Glauchau, Waldenburg, Lichtenstein, Hartenstein og Stein ved en Repræsentant, en deputeret for Universitetet Leipzig, Besidderen af Standesherrschaft Königsbrück, Besidderen af Standesherrschaft Reibersdorf, den evangeliske Overhofpræst, Dekanen for Domstiftet St. Petri til Bautzen, Superintendenten for Leipzig, en deputeret for Kollegialstiftet Wurzen, Besidderen af de 4 schonburgske Lehnsherrschaft Rochsburg, Wechselburg, Peneg og Remse ved en Repræsentant, 12 deputerede valgte paa Livstid af Besidderne af Riddergodser og andre større Landgodser, 10 af Kongen paa Livstid udnævnte Riddergodsbesiddere, de første Magistratspersoner for Byerne Dresden og Leipzig samt de første Magistratspersoner for 6 af Kongen bestemte Byer og sluttelig 5 af Kongen paa Livstid udvalgte Medlemmer. Det andet Kammer bestaar af 82 deputerede, hvoraf 5 for Byen Dresden, 5 for Leipzig, 2 for Chemnitz, 1 for Zwickau, 24 for de øvrige Byer og 45 for Landet. De deputerede vælges paa 6 Aar, hvert andet Aar udskilles en Tredjedel. Valgberettiget er enhver Statsborger, der er 25 Aar og betaler en Statsskat af i det mindste 3 Rm. Kongen sammenkalder hvert andet Aar en ordentlig Landdag. Valgloven er af Decbr. 1868. Kongeriget har 4 Stemmer i det tyske Forbundsraad og deles i 23 Rigsdagsvalgkredse. I Spidsen for Forvaltningen staar det samlede Ministerium, der deles i 6 Ministerialdepartementer for Justitsen, Finanserne, Krigen, Kultus, de indenrigske og udenrigske Anliggender. Det ordinære Budget for 1 Aar af Finansperioden 1902—03 balancerede med 324,92 Mill. Rm., Statsgælden beløber sig (1. Jan. 1902) til 980,14 Mill. Rm. Med Hensyn til Forvaltningen deles S. i 4 Kreishauptmannschaft, der atter deles i 27 Amthauptmannschaft foruden Byerne Dresden, Leipzig og Chemnitz. De 4 Kreishauptmannschaft ere: Bautzen 2,470 □Km. med 385,100 Indb., Dresden 4,337 □ Km. med 1,067,800 Indb., Leipzig 3,567 □ Km. med 945,200 Indb., Zwickau 4,619 □ Km. med 1,389,700 Indb. (1895).

Der findes en Overlandsret i Dresden, 7 Landretter (Dresden, Leipzig, Bautzen, Chemnitz, Zwickau, Freiberg og Plauen) samt 103 Amtsretter. Til Rigshæren stiller S. det 12. Armékorps. Fredsstyrken beløber sig (1895) til 1,500 Officerer og 39,400 Mand. Over den evangeliske Kirke udøve, saa længe Kongen bekender sig til den katolske Kirke, Statsministrene den landsherrelige Kirkemyndighed. Den højeste Kirkeøvrighed er det ved Kirkeloven af 1873 oprettede evangeliske Landskonsistorium i Dresden. Konsistorialøvrigheden for Oberlausitz dannes af Øvrigheden for Kreishauptmannschaft Bautzen. Den romerskkatolske Kirke i de 3 Distrikter Dresden, Leipzig og Zwickau har som øverste Øvrighed det apostoliske Vikariat i Dresden, under hvilket det katolske Konsistorium i Dresden sorterer. I Oberlausitz er efter Traditionsreces af 1635 Domstiftet St. Petri til Bautzen den gejstlige Øvrighed. Kun i Lausitz findes endnu 2 Nonneklostre, ny Klostre maa ikke oprettes. Med Hensyn til Videnskab og Undervisningsvæsen nævnes Landsuniversitetet, samt det 1846 stiftede kgl. Videnskabernes Selskab, der begge have Sæde i Leipzig. Foruden 2 Fyrste- (eller Lands-)skoler i Meissen og Grimma findes 17 Gymnasier, 10 Realgymnasier og 24 Realskoler. I Dresden findes en teknisk Højskole, i Chemnitz en højere Industriskole; desuden findes et stort Antal Fagskoler, Bjærgakademiet i Freiberg, Bjærgskolerne i Freiberg og Zwickau, Forstakademiet i Tharandt, 4 Byggeningsskoler. Over Folkeskolen øver Staten Opsigt ved 28 Distriktsskoleinspektører. Efter Lov af 1873 findes den lavere Skole, Middelskolen og den højere Skole, hvortil endnu kommer en Fortsættelsesskole. 1894 fandtes 2,201 evangeliske, 40 katolske og 4 israelitiske Folkeskoler. Læreruddannelsen sker ved 20 Seminarier (1 katolsk), heri iberegnet 2 Lærerindeseminarier (i Dresden og Kallnberg). I Dresden og Leipzig findes Døvstummeinstitutter, i Dresden et Blindeinstitut.

Det sachsiske Vaaben er et tysk Skjold, der omslutter 5 sorte Bjælker i et gyldent Felt med en skraat overliggende Krans; det er omhængt af Rautenkronens Husordensbaand, dækkes af Kongekronen og holdes af 2 Løver. Det store Statsvaaben indeholder efter Frd. af 1889, foruden Hjertevaabenet for S., 12 Specialvaaben. (Litt.: Engelhardt, »Vaterlandskunde fur Schule und Haus im Konigreich S.«, bearbejdet af Flathe [Leipzig 1877]; Credner, »Die geologische Landesuntersuchung des Konigreich S.« [Leipzig 1885]; v. Langsdorff, »Die Landwirtschaft im Konigreich S.« [Dresden 1889]; Opitz, »Staatsrecht des Königreichs S.« [Leipzig 1883—87]; Fricker, »Grundrisz des Staatsrechts des Königreichs S.« [Leipzig 1891]; Gegenbauer, »Die Volkswirtschaftim Konigreich S.« [Dresden 1889—91]; Steche, »Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Konigreichs S.« [fortsat af Gurlitt, smst.]; Richter, »Litteratur des Landes- und Volkskunde des Konigreichs S.« [smst. 1889]; »Staatshandbuch für Konigreich S.« [smst. 1896]; »Kalender und Statistisches Jahrbuch für das Konigreich S.« [udg. af det statistiske Bureau siden 1871]; »Geographische Specialkarte des Konigreichs S.« [udg. af det topografiske Bureau, Leipzig 1874—86]; »Karte des deutschen Reichs« [omfatter 30 Blade for Kongeriget S., udgivne siden 1890 af den sachsiske Generalstabs topografiske Bureau]). *Joh. F.*

2) Provins i Kongeriget Preussen, grænser mod Nord til Hannover og Braunschweig, mod Øst til Braunschweig og Schlesien, mod Syd til Kongeriget Sachsen og de thüringske Stater, mod Vest til Hessen, Hannover og Braunschweig. S. hører ligesom Hannover til de i Omkreds mest uregelmæssige Provinser i Preussen. Fuldstændig adskilte fra Provinsen ere Kredsene Schleusingen, der ligger i Thüringerwald, og Ziegenrück ved Saale; inden for Provinsens Omkreds findes Dele af de thüringske Stater og af Braunschweig

samt hele Hertugdømmet **Anhalt**, der næsten ganske skiller Regeringsdistriktet Magdeburg fra Provinsens øvrige Dele. Den nordlige og østlige Del af Provinsen tilhører det nordtyske Lavland og fremviser en Afveksling af lave Højstrækninger, Moser og Lavland. Mod Nord i Plateauet **Altmark** danne **Hell-Berge** (160 M.) og Lands-Berg (139 M.) de største Højder. Paa højre Bred af Elben, N. f. Wittenberg, strækker Højderyggen **Fläming** sig ind i S., og paa venstre Side af Elben naar her Lavlandet i Tannen-Berg en Højde af 181 M. Fra Vest strækker Harzen med sine Forbjærge sig ind i S. N. f. Halberstadt findes saaledes det skovklædte Huywald (305 M.), og af selve Harzen findes inden for Provinsen B rocken (1,142 M.), Rosztrappe, Auerberg med Josephshöhe (576 M.). S. 0. f. Harzen findes Kobberskifer formationen omkring Mansfeld. S. f. Harzen danner Dalen Goldene Aue, gennemstrømmet af Helme, Grænsen mod det **thüringske** Højland, hvis vigtigste Partier inden for Provinsen ere Eichsfeld med Ohm-Berge (523 M.) V. f. og Finne 0. f. **Schwarzburg-Sonderhausen.** S. hører for største Delen til Elben's **Flodomraade**, kun de vestligste Dele af Provinsen have Afløb til Weser. S. har et Areal af 25,255 □Km. med (1900) 2,832,600 Indb., hvoraf 2,610,100 Evangeliske, 205,900 Katolikker og 800 Jøder. Af det samlede Areal vare (1900) 1,530,760 Hekt. Ager- og Haveland, 278,590 Hekt. Eng- og Græsgang, 535,640 Hekt. Skov, hvoraf 70,7 p. Ct. Naaleskov. S. regnes blandt de frugtbareste Provinser i **Preussen**; særlig bekendte for deres Frugtbarhed ere Magdeburger Borde og Goldene Aue. Blandt Kornsorterne dyrkes fortrinsvis Rug, den betydelige Roesukkerdyrkning indtog 1901 et Areal af 116,459 Hekt. Endvidere findes Kunst- og Handelsgartneri, særlig i Omegnen af Erfurt og **Quedlinburg**. S. er særdeles rigt paa Brunkul, der udvindes flere Steder i Provinsen. Stenkulslejer findes ved Wettin N. V. f. **Halle**. S. har de rigeste Stensaltlejer i Preussen, saaledes de mægtige Salt- og Kalilejer ved Stassfurt samt ved Aschersleben, Elmen, **Artern** og **Erfurt**; ved **Schönebeck**, Halle, **Dürrenberg** og Sangerhausen udvindes Salt af vandig Opløsning. Af Mineraler nævnes Kobber-, Sølv-, Vitriol-, **Jærn- og Nikkel**malme, der særlig forefindes og udsmeltes i Omegnen af Mansfeld. Ved Bjærgværksdrift, **Hyttevæsen** og Saltudvinding vare 1895 30,300 Mennesker beskæftigede. Industrien er betydelig og meget **omfangsrig**; nævnes maa Bearbejdning af Metaller, **Jærnstøberi**, Maskinfabrikation, kemisk Industri, Uld- og **Bomuldsspinderi**, Papirfabrikation, Roesukkerfabrikation (1901—02: 112 Fabrikker med en Produktion af 4,177,930 Tons Roesukker), Bryggeri og Tobakfabrikation. Hovedsæderne for Handelen ere Magdeburg og Halle.

S. deles i 3 Regeringsdistrikter: Magdeburg 11,504 □ Km. med (1895) 1,122,600 Indb., Merseburg 10,209 □ Km. med 1,129,300 Indb. og Erfurt 3,530 □ Km. med 446,700 Indb Overpræsidenten har Sæde i Magdeburg, **Provinsialforvaltningen** i Merseburg. Den evangeliske Kirke forvaltes af Konsistoriet i Magdeburg, den katolske Kirke staar under Biskoppen i **Paderborn**. Der findes 20 Rigsdagsvalgkredse, til Deputeretkammeret sender S. 38, til Herrehuset 30 Medlemmer. Provinsen danner Overlandsretten **Naumburg a. Saale**. Af Undervisningsanstalter nævnes Universitetet i Halle, Præsteseminariet i Wittenberg, 28 Gymnasier, 6 Realgymnasier og 10 Skolelærerseminarier. (Litt.: Beiche, »Der Provins S. und ihr Boden« [Delitzsch 1874]; »Geschichtsquellen der Provins S.«, udg. af den historiske Kommission for Provinsen S. [Halle siden 1870]; E. Jacobs, »Geschichte der in der preuss. Provins S. vereinigten Gebiete« [Gotha 1884]; Kirchhoff, »Die territoriale Zusammensetzung der Provins S.« [Halle 1891]). *Joh. F.*

Historie.

Navnet S. brugtes i Tidernes Løb om tyske Landsdele af forskellig Udstrækning og Beliggenhed og har derfor efterhaanden skiftet Betydning. Her omhandles de sachsiske Landes Historie under eet, idet der i øvrigt henvises til de særskilte Artikler om dem.

Det ældste og oprindelige S. omfattede **Landstrøgene** omkring Elben's Munding og de udenfor liggende Øer (*insulae Saxonum*), men herfra bredte **Sachserne** (s. d.), hvorved forstodes fra først af et Forbund af flere Stammer, **Cheruskerne, Chaukerne, Angrarierne** o. a., sig mod Syd helt ned til Ems, Lippe og Harz, mod Vest hinsides Weser. De stridbare Stammer, der kun i Krigstid stode under en fælles, paa den store aarlige Folkeforsamling valgt Hærfører, Hertugen, men ellers levede distriktvis i fri Samfund, hvor de mægtige Høvdingeætter øvede stor Indflydelse paa Tinge og som Ledere af Offertjenesten i Gudernes Helligdomme, stødte ved vor Tidsregnings Begyndelse sammen med romerske Hære (se **Drusus**), men **bleve** ikke underlagte det romerske Rige og kunde saaledes uhindret fortsætte deres Plyndringstog langs Nordsøens Kyster og mod de galliske Grænseprovinser. I 4. Aarh. fik deres Vikingefart politisk Betydning, idet de 387 hjalp Carausius til Herredømmet i Britannien, hvilket Land de i Forbindelse med Angler og Jyder selv bemægtigede sig i 5. og 6. Aarh. (se **Angelsachserne**), og 530 omstyrtede de i Forbund med Frankerne det thüringske Rige. Herved havde de imidlertid faaet farlige **Venner**, og det varede da heller **ikke** længe, inden de kom i Afhængighedsforhold til Frankerne og **maatte** erlægge en aarlig Tribut af Kvæg og Heste. Under de sidste svage Merovinger genvandt S. sin **Uafhængighed**, men Karl Martel og Pipin lagde det atter under Frankernes Herredømme og begyndte at udbrede Kristendommen blandt det hedenske Folk, der atter og atter rejste sig til Kamp for sin Frihed og gamle Tro, sidste Gang i den langvarige og blodige sachsiske Frihedskrig (772—804) mod Karl den Store, der efter at have taget en frygtelig Hævn over Sachserne for deres fornyede Fredsbrud ved at lade 4,500 sachsiske Fanger henrette (782) tilføjede dem saa eftertrykkelige Nederlag det følgende Aar, at de paa Rigsdagen i Paderborn (785) fuldstændig maatte underkaste sig (senere spredte Oprør vare uden Betydning). **Sachsernes** tapre Hertug, **Widukind**, maatte tage mod Daaben, der under Dødsstraf paabødes overalt i S., Bispedømmer stiftedes, Kirker og Klostre byggedes og frankisk Grevskabsstyrelse

indførtes, idet dog den gamle sachsiske Lov (*Lex Saxonum*) vedblev at gælde. Hedenskabet forsvandt hurtig fra de sachsiske Landskaber (Ostfalen og Westfalen, 0. og V. f. Weser, Engern, langs begge Bredder af samme Flod, og Nordalbingien N. f. Elben), og Sachserne bleve snart Kristendommens Forkæmpere mod de hedenske Slavere hinsides Elben. De bevarede ogsaa deres Troskab mod Ludvig den Fromme under hans Kamp mod sine oprørske Sønner, af hvilke Ludvig den Tyske ved Forliget i Verdun (843) fik S. sammen med det øvrige østfrankiske Rige; men da hans Efterfølgere ikke formaaede at værge Landet mod Slavernes og Normannernes Angreb, og Sachserne savnede en Fører i Kampen mod deres Plageaander, stillede de sig igen under en egen Hertug (880). Valget faldt paa en rig og tapper sachsisk Adelsmand Otto, der saaledes blev den første Hertug i det gamle sachsiske Folkehertugdømme, som bestod indtil 1180. Otto's Søn, Henrik Fuglefænger, der 912 arvede S., besteg 918 den tyske Trone, og S. blev nu under det sachsiske Kejserhus Rigets Hovedland, ikke blot politisk set, men ogsaa paa Grund af sin rask opblomstrende Kultur baade i materiel og aandelig Henseende. Henrik's Søn, Otto den Store, forlenede (ca. 950) sin trofaste og tapre Vasal, den sachsiske Greve Hermann Billung (død 973), med S., der nu tilhørte det billungske Hus indtil 1106. Under Hermann Billung's Efterfølgere, Bernhard I (død 988) og Bernhard II (død 1011), fandt den tyske Krone en sikker Støtte i S.; men under Hertug Bernhard III (død 1059) forandredes dette Forhold, efter at det frankiske Kejserhus havde besteget Tronen (1024), og Hertug Magnus, der 1070 afløste Hertug Ordulf, greb endog til Vaaben mod Henrik IV, der holdt Hof paa de kongelige Borge i S. og paa mange Maader plagede Landet ved sit voldsomme og lovløse Regimente; Oprøret blev vel undertrykket, men S. vedblev at være fjendtlig stemt mod Kejseren. Med Hertug Magnus uddøde Billungerne, og Henrik V gav nu (1106) S. til den mægtige og rige Grev Lothar af Suplinburg, der 1125 blev valgt til tysk Konge; da han af Frygt for Hohenstaufernes voksende Magt søgte en Støtte i Hertug Henrik den Stolte af Bayern, gav han denne sin Datter til Ægte og forlenede ham kort før sin Død (1137) med S. Den ny Konge, Konrad III, fratog ham imidlertid Lenet, som han (1138) overdrog til Markgrev Albrecht (der Bär) af Brandenburg. Denne kunde imidlertid ikke staa sig mod Henrik den Stoltes Søn, Henrik Løve, og maatte 1142 opgive S., til hvilket Brandenburg for Fremtiden ikke skulde staa i Afhængighedsforhold. Henrik Løve udvidede S. ved Erobringer fra Slaverne i Holsten og Mecklenburg, hvor han grundlagde Stæder, der befolkedes af tyske Kolonister, og da han ogsaa havde faaet Bayern tilbage, følte han sig stærk nok til at trodse Frederik Barbarossa, hvem han nægtede at yde Hærfølge i Italien. Til Straf herfor blev han erklæret i Rigets Acht (1180) og mistede begge sine Hertugdømmer, af hvilke S. blev givet til Bernhard af Askanien (en Søn af Albrecht der Bär), men med snævrere Grænser og langt ringere Magt end før, idet den hertugelige Myndighed i Westfalen blev overdragen Ærkebispen af Köln, og de sachsiske Lensfyrster, Biskopper og mange Stæder bleve erkiærede for rigsumiddelbare.

Det ny Hertugdømme S., der saaledes fremkom, kunde kun øve en lidet betydende Indflydelse paa Tyskland's Politik, saa meget mindre, som S. 1260 blev delt mellem to Sønner af Hertug Albrecht I, der 1212 var fulgt efter Bernhard, saaledes at den ældste, Johan, fik Nedresachsen (omkring Elben's nedre Løb), sædvanlig kaldet S.-Lauenburg, hvor hans Linie uddøde 1689 (se Lauenburg), medens den yngste, Albrecht II (død 1298), fik Øvresachsen (omkring Elben's mellemste Løb), i Alm. kaldet S.-Wittenberg. Begge Hertuger gjorde Fordring paa Kurværdigheden, der imidlertid i den gyldne Bulle (1356) blev tilkendt S.-Wittenberg, hvor Rudolf II, en Søn af Rudolf I (død 1356), som 1298 var fulgt efter Albrecht II, var den første, der kaldte sig Kurfyrste af S. Rudolf II fulgtes 1370 af sin Broder Wenzel, der 1388 afløstes af Rudolf III (død 1419), med hvis Broder Albrecht III det askaniske Hertughus i S. udslukkedes (1422), hvorpaa Kejser Sigismund 1423 forlenede Markgrev Frederik den Stridbare af Meissen (s. d.) og Thüringen med S.-Wittenberg eller Kursachsen, som det nu sædvanlig kaldtes til Forskel fra S.-Lauenburg. Fra den Tid skiftede Navnet S. atter Betydning, idet det overførtes ogsaa til Meissen og Thüringen.

Huset Wettin (s. d.), hvortil Frederik den Stridbare hørte, traadte ved Forleningen med Kurværdigheden frem i forreste Række blandt Tyskland's Fyrsteslægter, idet det foruden Kursachsen ejede en sammenhængende Landmasse, der naaede fra Elben til Oder, fra Harz til Riesengebirge, og i den nærmest paafølgende Tid end ydermere afrundede og udvidede sine Besiddelser, bl. a. ved Erhvervelsen af Resterne af det sachsiske Pfalzgrevskab (se Pfalz). Kurfyrst Frederik hjalp Kejser Sigismund mod Hussiterne; men Følgen heraf var, at disse gjorde Indfald i S., der led meget ved deres Plyndringer. Ogsaa under Frederik I's Søn og Efterfølger, Frederik II, den Sagtmodige (1428—64) blev S. slemt medtaget af en Fejde mellem Kurfyrsten og hans Broder Vilhelm, den saakaldte sachsiske Broderkrig (1445—51). Tre Aar efter Krigens Slutning forefaldt det sachsiske Prinserov, idet Kunz v. Kaufungen Natten mellem 7. og 8. Juli 1455 bortførte Kurfyrstens to Sønner, Ernst og Albrecht, fra Slottet i Altenburg. Efter deres Faders Død regerede Brødrene i over tyve Aar i Fællesskab, indtil de 26. Aug. 1485 ved Forliget i Leipzig enedes om at dele deres Lande, saaledes at den ældre Broder, Ernst, fik Kurværdigheden med det egentlige S. samt Thüringen, den yngre, Albrecht, det meste af Meissen; hermed splittedes Huset Wettin i de to endnu bestaaende Linier, den ernestinske og den albertinske. Kurfyrst Ernst efterlod ved sin Død (1486) en velordnet Stat til sin Søn, den kloge og dygtige Frederik III, den Vise. Denne fortræffelige Regent stiftede 1502 Universitetet i Wittenberg og beskyttede Luther, skønt han personlig ikke var nogen Ven af den

evangeliske Lære, der nu slog Rod i S. Derimod var hans Broder og Efterfølger, Johan den Bestandige (1525—32), en afgjort Tilhænger af Protestantismen, som han støttede paa Rigsdagene i Speyer (1529) og Augsburg (1530), hvorefter han 1532 stillede sig i Spidsen for det schmalkaldiske Forbund. Hans Søn, Johan Frederik den Højmodige (1532—47, død 1554), traadte i Faderens Fodspor og greb 1547 som Fører for Schmalkalden-Forbundet til Vaaben mod Kejser Karl V, men fandt en uventet Modstander i den unge Hertug Morits af S. (af den albertinske Linie), der 1541 var fulgt efter sin Fader, Henrik den Fromme, ligesom sin Forgænger, Georg (død 1539), Søn af Albrecht (død 1500), den albertinske Linies Stifter. Skønt Protestant faldt Morits som Kejserens Forbundsfælle ind i Kursachsen, hvorved Karl V fik Tid til at samle Tropper, som 24. Apr. 1547 tilføjede Johan Frederik det afgørende Nederlag ved Muhlberg; Kurfyrsten selv blev fangen og maatte ved Kapitulationen i Wittenberg (19. Maj s. A.) afstaa det meste af sine Lande til Morits, til hvem Kejseren overdrog Kurværdigheden. Saaledes ejede den albertinske Linie nu hele S. med Undtagelse af en Del af Thüringen, som Johan Frederik og hans Sønner beholdt, og her, i de sachsiske Hertugdømmer, regerer den ernestinske Linie endnu (se nedenf.). Morits, der med stor Indsigt og Kraft styrede Kursachsen, tvang 1552 j Karl V til ved Passau-Forliget (s. d.) at sikre de tyske Protestanter Religionsfrihed, men døde allerede det følgende Aar efter Slaget ved Sievershausen. Hans Broder og Efterfølger, August (1553—86), der ved sin forsigtige Politik forstod at bevare et taaleligt Forhold saavel til Kejseren som til sine Trosfæller og udsonede sig med sine Frænder af den ernestinske Linie (Forliget i Naumburg 24. Febr. 1554), var ligeledes en dygtig Regent, under hvis Styrelse S. havde en lykkelig Tid, idet Næringsvejene, Agerbrug, Bjærgværksdrift, Industri og Handel, blomstrede op i en hidtil ukendt Grad, fremhjulpne af en ypperlig Administration og gode Love; Kurfyrsten selv gav sine Undersaatter et følgeværdigt Eksempel paa det økonomiske Omraade, og endnu mindes Folket i S. de gode Dage under August og hans Hustru Anna (»Mutter Anna«), en Datter af Christian III af Danmark. Uheldigt var det derimod, at Kurfyrsten, i Stedet for at holde sammen med de Reformerte mod Katolikkerne, fjernede dem fra sig ved (i Konkordieformelen af 1580) at fastslaa den strenge lutherske Ortodoksi som ene berettiget Kirkelære i S. Under hans Søn og Efterfølger, Christian I (1586—91), søgte derfor den calvinsk sindede Kansler Nikolaus Crell at raade Bod herpaa ved at arbejde paa Dannelsen af et stort protestantisk Forbund; men Christian I's tidlige Død tilintetgjorde hans Bestræbelser, idet han, efter at den følgende Kurfyrste, Christian II (1591—1611) under Formynderskab havde afløst sin Fader, blev afsat og 10 Aar efter henrettet, hvorpaa en Religionsed i ortodoks Aand blev indført, og Kryptocalvinisterne forfulgtes. Men Følgen heraf blev da ogsaa, at S. kom til at staa isoleret i Tyskland og mistede Førerskabet for Protestanterne. Christian II efterfulgtes af Johan Georg I (1611—56), der ved sin vaklende og tvetydige Politik under Trediveaarskrigen bragte en Række af tunge Trængselsaar over S. Tvungen over paa svensk Side ved Tilly's Indfald i S., som Gustaf Adolf frelste for at blive besat af de kejserlige Tropper ved sine Sejre ved Breitenfeld (1631) og Lützen (1632), lod han Svenskerne i Stikken efter deres Nederlag ved Nördlingen (1634) og sluttede Fred med Kejseren i Prag (1635), hvorved han fik en lille Landudvidelse; men til Gengæld hjemsøgte nu Svenskerne det ulykkelige Land med frygtelige Plyndringer og Udsugeiser, der varede ved lige til Vaabenstilstanden 1645; men da laa store Strækninger af S. hen som Ødemarker, og Indbyggerantallet var aftaget i en forfærdelig Grad. En Svækkelse af en anden Art led S. under den følgende Kurfyrste, Johan Georg II (1656—80), idet han 1657 ifølge Bestemmelsen i Faderens Testamente afstod en Del af sit Territorium til sine tre Brødre; herved opstod de kursachsiske Sidelinier S. Weiszenfels, S. Merseburg og S. Zeitz (med Sidegrene), der dog alle uddøde i Løbet af 18. Aarh., hvorefter deres Besiddelser faldt tilbage til Kursachsen. Johan Georg II var en pragtelskende Fyrste, hvis Hof var et af de mest glimrende i Tyskland, og Dresden indtog fra nu af ved sine Kunstsamlinger, sit Teater og sit ypperlige Opera- og Koncertvæsen en Førsterangsplads mellem Tyskland's Byer. Men de store Summer, der medgik til Hofholdningen, tyngede haardt paa Finanserne, der under den næste Kurfyrste, Johan Georg III (1680—91), ogsaa skulde bære Omkostningerne ved Underholdning af en nyoprettet staaende Hær, hvormed Kurfyrsten kunde tilfredsstille sine krigerske Tilbøjeligheder, idet han med den deltog i Kejserens Krig med Tyrkerne (han var bl. a. med ved Undsætteisen af Wien 1683) og med Frankrig. Hans ældste Søn, Johan Georg IV, døde allerede 1694 og efterfulgtes af sin Broder Frederik August I (1694—1733), der som Konge i Polen bærer Navnet August II. For at blive valgbar som Tronkandidat i Polen gik han 1697 over til Katolicismen (den albertinske Linie er derfor nu katolsk), og ved store Bestikkelser satte han sit Valg igennem, hvad der kom til at svie til S., der blev indviklet i den store nordiske Krig, da August, opfyldt af forfængelige Drømme om krigersk Berømmelse og i Haab om ved Erobringer at kunne udvide Polen, hvilket han mente vilde styrke Kongemagten i dette Land, i Forbund med Rusland og Danmark angreb Karl XII. Denne rykkede, efter at have jaget de sachsiske Tropper ud af Polen og tvunget Polakkerne til at vælge en ny Konge, ind i S. og nødte ved Freden i Alt-Ranstädt (1706) August til at nedlægge sin polske Krone, som han dog, da han efter Karl XII's Nederlag i Rusland genoptog Krigen, senere fik tilbage. De svære Byrder, Krigen havde paalagt S., gjorde Finanstilstanden højst mislig, og den forværredes yderligere i de paafølgende Fredsaar ved den udsvævende Konges ødsle Hofholdning, hans store Byggeforetagender og Lyst til militært Paradevæsen; for at skaffe Penge forøgede han, uden at bryde sig om Stænderne, Statsgælden, forhøjede i utilbørlig Grad Skatterne og bortsolgte baade Domæner og forskellige Staten tilhørende Høj-

hedsrettigheder. Endnu værre stillede Sagerne sig under August's Søn, Frederik August II (1733—63), som polsk Konge August III, der ganske lod sig lede af sin berygtede Yndling, den uduelige Premierminister Heinrich v. Brühl, under hvis slette og samvittighedsløse Styrelse Statsgælden fra Aar til Aar voksede med rivende Hast, og Folket udpintes, medens Hoffet levede i Glans og Pragt. Toppunktet af Ulykke naaede S., da Frederik II af Preussen, underrettet om Brühl's Underhandlinger med Wien-Hoffet, 1756 brød ind i S., som han, efter at have tvunget den sachsiske Hær til Kapitulation (se Syvaarskrigen), holdt besat under hele Krigen, medens August III opholdt sig i Varszava. De 7 Aar, den preussiske Okkupation varede, kostede S. over 200 Mill. Kr. og henved 90,000 Menneskeliv. Allerede 1/2 Aar efter Freden i Hubertsburg døde August III (5. Oktbr. 1763), hvorved Forbindelsen mellem S. og Polen ophørte, og den vanskelige Opgave at raade Bod paa lange Tiders Misregering tilfaldt derfor hans Søn, Frederik Christian, der dog kun fik Tid til at vise sin gode Vilje, da han efter 2 Maaneders Regering bortreves af Døden (17. Decbr. s. A.). Men Regenerationsværket fortsattes under hans Efterfølger Frederik August III (1763—1827), og lidt efter lidt kom det af Naturen rigt udstyrede Land atter til Kræfter; gennem en sparsommelig Statshusholdning muliggjordes en regelmæssig Afbetaling af Statsgælden, og ved Erhvervslivets rolige Udvikling gennem en Række Fredsaar begyndte Velstand paa ny at brede sig blandt Befolkningen. Udadtil sluttede S. sig til Preussen under den bayerske Arvefølgekrig (s. d.) og deltog 1785 i det tyske Fyrsteforbund. Revolutionskrigene berørte ikke S., der først 1806 opgav sin Neutralitet og sluttede sig til Preussen mod Napoleon. Denne lod sig efter Slaget ved Jena nøje med, at S. betalte 25 Mill. frc. i Krigsomkostninger og som Kongeriget S. indtraadte i Rhin-Forbundet (Freden i Posen 11. Decbr. 1806). Frederik August I, saaledes kaldte den ny Konge sig, rettede sig de følgende Aar ganske efter Napoleon's Vilje og vovede heller ikke at forlade ham, da Rusland og Preussen Foraaret 1813 opfordrede ham dertil. Først efter Napoleon's Nederlag ved Leipzig (hvor flere sachsiske Troppeafdelinger svigtede Franskmændene) bestemte han sig til at gaa over paa de allieredes Side; men nu var det for sent, Tilbudet blev ikke modtaget, Frederik August erklæredes for Krigsfange, og S. stilledes midlertidig under en russisk Generals Styrelse (Oktbr. 1813). Paa Wienerkongressen fremkom Rusland og Preussen med Forslag om, at S. skulde indlemmes i Preussen, medens Rusland skulde have største Delen af det af Napoleon oprettede Storhertugdømme Varszava (der 1807—13 havde staaet i Personalunion med S.). De to Magter fastholdt haardnakket deres Forslag trods alle Indsigelser fra sachsisk Side og truede endog med Krig, da Talleyrand havde faaet Østerrig og England til at støtte hans Forsvar for S.; men efter lange og besværlige Forhandlinger enedes man dog til sidst om, at Preussen skulde have den større, vestlige Halvdel af Kongeriget S. (20,000 □Km.), medens den mindre, vestlige Del (15,000 □ Km.) skulde tilbagegives Frederik August som et Kongerige S.; Storhertugdømmet Varszava skulde deles mellem Rusland og Preussen (Maj 1815). I de nærmest paafølgende Aar søgte Regeringen med Held at bringe de haardt medtagne Finanser paa Fode igen, ligesom Landets økonomiske Tilstand i det hele bedredes ved hensigtsmæssige Anordninger, men Hensynet til de gamle overleverede Statsstyrelsesformer, der for enhver Pris skulde bevares, hindrede Gennemførelsen af mere vidtrækkende Reformer. Frederik August I's Broder og Efterfølger, den gamle Kong Anton (1827—36), fulgte samme Politik, indtil Gadetumulter i Leipzig og Dresden (Septbr. 1830), Efterdønninger af den parisiske Julirevolution, foranledigede ham til at skifte Ministerium og gaa ind paa en Omdannelse af Landdagen, der nu skulde bestaa af 2 Kamre, hvis konstitutionelle Rettigheder dog vare stærkt begrænsede, ligesom der heller ikke var Tale om en væsentlig Forandring af Valgloven. Den første Landdag efter den ny Ordning traadte sammen i Jan. 1833 og vedtog s. A. S.'s Tilslutning til det preussiske Toldforbund, hvad der bragte Landet saa store økonomiske Fordele, at Befolkningen, tilfreds hermed, ikke lagde videre Vægt paa, at Regeringens Løfter om vidtgaaende Reformer for største Delen ikke indfriedes. Anton's Brodersøn og Efterfølger Frederik August II (1836—54) lod sig, navnlig efter 1843, stærkt paavirke af reaktionære Raadgivere, hvad der havde til Følge, at den liberale Opposition i Landdagen stadig voksede, medens de radikale fik mere og mere Magt over de store Stæders Befolkning. Denne kom derfor straks i den heftigste Bevægelse ved Efterretningen om Februarrevolutionen i Paris, og Stemningen blev snart saa truende, at Ministeriet raaatte vige Pladsen (13. Marts 1848) for et nyt Kabinet af liberal Farve, hvis Udkast til en ny Forfatning med almindelig Stemmeret til 2. Kammer, Presse- og Forsamlingsfrihed vedtoges af Landdagen, ligesom Afløsning af de feudale Særrettigheder fastsloges. Dette tilfredsstillede imidlertid ikke det radikale Parti, der havde Majoritet i den ny Landdags 2. Kammer, som var valgt efter den reviderede Forfatnings Bestemmelser. Partiet fremkom nu med saa overdrevne Fordringer, at selv det liberale Kabinet ikke vilde gaa ind derpaa, men (Febr. 1849) indgav sin Demission, hvorefter et Overgangsministerium, i hvilket Beust (s. d.) havde Sæde, dannedes. Da de radikale bleve mere og mere umedgørlige og til sidst truede med at nægte Bevilling til Skatteopkrævning, blev Landdagen opløst (30. Apr. 1849), °g da Regeringen forbød offentlige Demonstrationer i den Anledning, blev dette Signalet til en Opstand i Dresden (3. Maj s. A.), hvor en provisorisk Regering dannedes, efter at Kongen havde forladt Staden, og først efter en heftig Gadekamp (6.—9. Maj) lykkedes det med Understøttelse af preussiske Tropper at dæmpe Oprøret. Den i Novbr. s. A. sammentraadte Landdag var ret moderat stemt; men da den tillod sig at fremdrage Spørgsmaalet om en tysk Rigsforfatning (se Tyskland), blev den 1. Juni 1850 opløst, hvorpaa Regeringen 3. Juni udstedte 3 Forordninger, der ophævede Forsamlingsretten og Pressefriheden samt sammenkaldte den gamle Landdag fra 1848. Denne billigede ganske Regeringens Optræden, og alt vendte efter-

haanden tilbage i den gamle Gænge, idet den almindelige Valgret forsvandt sammen med Presse- og Forsamlingsfrihed, og Feudalprivilegier endog genindførtes. Udadtil sluttede S. sig en kort Tid til Preussen, med hvem det sammen med Hannover dannede Trekongeforbundet (Febr. 1849), men traadte Aaret efter over paa Østerrig's Side og blev under Beust's Ledelse en afgjort Fjende af Preussen, idet den sachsiske Ministers Plan gik ud paa ved en Sammenslutning af de tyske Mellemstater med S. i Spidsen at sikre disse en selvstændig Stilling paa Forbundsdagen over for Preussen, uden at den gode Forstaaelse med Østerrig led noget Afbræk. Denne Politik fortsattes under Frederik August II's Efterfølger, Johan (1854—73), under hvem Valgretten til Landdagen udvidedes (1861), og flere Reformer i frisindet Retning gennemførtes, vel mest fordi Beust derved vilde vinde Popularitet ikke blot i S., men ogsaa i det øvrige Tyskland, hvis nationale Fører han drømte om at blive. Derfor støttede S. ogsaa med stor Iver de slesvig-holstenske Bestræbelser og optraadte paa Mellemstaternes Vegne som Talsmand for den augustenborgske Prætendent, etter at Danmark 1864 havde afstaaet de tre Hertugdømmer. Da Preussen afviste hans Forslag og ligeledes nægtede at gaa ind paa Østerrig's Forslag om at lade Forbundsdagen afgøre Stridsspørgsmaalet om Hertugdømmernes Skæbne, begyndte S. før de andre Mellemstater at mobilisere Hæren i Følelsen af, at en Katastrofe var nær. Den kom 15. Juni 1866, da Preussen sprængte Forbundsdagen, hvorefter preussiske Tropper 17. Juni, efter at S. havde afslaaet Bismarck's Tilbud om Neutralitet, marcherede ind i S., hvis Hær forenede sig med Østerrigerne i Böhmen, hvor den med stor Tapperhed deltog i det korte Felttog, der efter Slaget ved Sadova (3. Juli) endte med Preussen's fuldstændige Sejr. Ved Frankrig's Mægling og Østerrig's bestemte Fordring om Integritet for S. slap dette ved Fredsslutningen med Preussen (21. Oktbr.) med at betale 10 Mill. Thaier i Krigsomkostninger, men maatte indtræde i det nordtyske Forbund (dog med Bibeholdelse af eget Hærvæsen og Ret til at holde Gesandter ved fremmede Hoffer). S. sluttede sig nu ærlig og oprigtig til Preussen, men den partikularistiske Stemning i S. begyndte først at fortage sig efter den fransk-tyske Krig 1870—71, under hvilken den sachsiske Kronprins Albert anførte en af de tyske Hære, og det varede da endnu over en halv Snes Aar, inden den helt forsvandt. Da S.'s Historie nu falder sammen med Tyskland's, skal det her kun bemærkes, at S. siden 1866 er gaaet ind i en frugtbringende Reformperiode, der efter Kong Johan's Død (1873) fortsattes under hans Efterfølger, Albert, som 19. Juni 1902 afløstes af den nuværende Konge, Georg (født 8. Aug. 1832). Blandt de mange vigtige Love, der saa Lyset i disse Aar, fremhæves Lovene om en Kirkeforfatning (1867), om Valg til Landdagen (1868), om kommunalt Selvstyre (1874), om en fuldstændig Omordning af Skattevæsenet, om Pressefrihed, om Nævningeretters Indførelse og om Skolevæsenet. Finanserne ere i fortræffelig Tilstand, og Landets Industri har taget et mægtigt Opsving, men det vækker stærk Bekymring i konservative Kredse, at Socialdemokratiet i de senere Aar har bredt sig i en saadan Grad, at S.'s Repræsentanter paa den tyske Rigsdag nu (efter Valgene 1903) næsten udelukkende bestaa af Socialdemokrater.

De sachsiske Hertugdømmer.

Den ernestinske Linies Landomraade blev ved Kurfyrst Johan Frederik den Højmodiges Nederlag 1547 (se ovenf.) indskrænket til de ved Forliget i Naumburg afrundede thüringske Besiddelser, der ved Johan Frederik's Død (1554) deltes mellem hans Sønner, men atter for største Delen samledes af en af dem, Johan Vilhelm (død 1573), hvis yngste Søn, Johan (død 1605), er Stamfader til alle nu eksisterende Linier af det ernestinske Hus, idet de fra hans ældre Broder udgaaede Linier snart uddøde. Johan havde 8 Sønner, af hvilke den fra Trediveaarskrigen bekendte Feltherre Bernhard af S.-Weimar var den sjette; fra hans Brødre Vilhelm (død 1662) og Ernst den Fromme (død 1675) udgik Linierne Weimar og Gotha. Vilhelm's Sønner stiftede Linierne Weimar, Jena og Eisenach, hvilke to sidste uddøde henholdsvis 1690 og 1741, hvorefter deres Besiddelser tilfaldt Hertug Ernst August af Weimar (død 1748), hvor Førstefødselsretten var bleven indført 1719, hvorved videre Delinger i denne Linie hindredes. Ernst den Fromme havde 7 Sønner, der stiftede Linierne Koburg, Gotha, Hildburghausen, Meiningen, Römhild, Eisenberg og Saalfeld, hvilke 3 sidste uddøde i Beg. af 15. Aarh., hvorefter de 4 første delte deres Besiddelser. 1825 uddøde Linien Gotha, og de 3 overlevende Linier enedes da om følgende Ordning: Hertug Frederik af Hildburghausen fik Altenburg, men afstod Hildburghausen til Meiningen og kaldte sig nu Hertug af S.-Altenburg, Hertug Ernst af Koburg afstod Saalfeld til Meiningen og fik Gotha, hvorefter han kaldte sig Hertug af S.-Koburg-Gotha, medens Hertug Bernhard af Meiningen, der altsaa fik Hildburghausen og Saalfeld, nu kaldte sig Hertug af S.-Meiningen-Hildburghausen.

S.-Weimar-Eisenach. Ovenfor nævnte Hertug Ernst August's Sønnesøn Karl August (1758—1828) var Goethe's bekendte Ven, i hvis Regeringstid Weimar var et af Brændpunkterne for tysk Aandsliv. Han sluttede sig 1806 til Rhin-Forbundet, fik 1815 en Landudvidelse og Titel af Storhertug og gav 1816 sit Land en fri Forfatning samt Pressefrihed, der dog senere maatte ophæves paa Forlangende af Forbundsdagen. Under hans Efterfølger, Karl Frederik (1828—58), gik S.-Weimar i Henseende til liberal Statsstyrelse forrest blandt Tyskland's Stater, hvorfor Landet ogsaa 1848 forskaanedes for Uroligheder. Den omfattende og frisindede Reformlovgivning fortsattes under Karl Alexander (1858—5. Juni 1901), der 1866 sluttede sig til Preussen og tiltraadte det nordtyske Forbund. Den nu (1904) regerende Storhertug Vilhelm er født 5. Juni 1876.

S.-Altenburg. Altenburg, der ved en Arvedeling 1603 var blevet et eget Hertugdømme, forenedes 1672 med Gotha og tilfaldt, efter at Gotha-Linien 1825 var uddød, Hertug Frederik af Hildburghausen, der, som ovenfor omtalt, afstod Hildburghausen til Meiningen og kaldte sig

Hertug af S.-Altenburg. 1831 fik Landet en mere tidssvarende Forfatning, fremtvungen ved Uroligheder i Septbr. 1830. De oprørske Bevægelser gentoge sig i forstærket Grad 1848, hvorefter S.-Altenburg besattes af Rigstropper (Oktbr. s. A.), og Hertug Josef, der 1833 havde afløst Hertug Frederik, nedlagde Regeringen til Fordel for sin Broder Georg, som 1853 efterfulgtes af den nu (1904) regerende Hertug Ernst (født 16. Septbr. 1826). Den efter 1848 indtraadte Reaktionsperiode er, efter at Landet 1866 var indtraadt i det nordtyske Forbund og 1870 havde faaet en ny Valglov, bleven afløst af friere Tilstande.

S.-Koburg-Gotha. Ved Hertug Ernst den Frommes Død (1675) stiftede, som ovenfor omtalt, hans 7 Sønner 7 Linier, deriblandt Gotha og Koburg; den sidste Linie forenede 1735 den uddøde Linie Saalfeld's Besiddelser med sine og fik, da Gotha-Linien udslukkedes 1825, Gotha mod at afgive Saalfeld til Meiningen, hvorefter Hertug Ernst I (1806—44) kaldte sig Hertug af S.-Koburg-Gotha. Han gav 1821 Koburg en friere Forfatning (med udvidet Valglov 1846), hvorimod Gotha først 1848 under hans Efterfølger Ernst II (1844—93) fik en Konstitution, der ved sit meget liberale Præg tilfredsstillede Befolkningen, saa at indre Uroligheder bleve undgaaede. En Fællesforfatning for begge Lande kom i Stand 1852. Ernst II var ikke alene en frisindet Fyrste, men understøttede af al Magt den nationale Enhedsstræben; han var saaledes den første tyske Fyrste, der sluttede en Militærkonvention med Preussen (1862), ved hvis Side han 1866 straks stillede sig. Ved hans Død (1893) gik Regeringen over til den næstældste Søn af hans Broder Albert (»Prinsgemalen«) og Dronning Victoria af England, Alfred, der 30. Juli 1900 afløstes af sin Søn Karl Edvard (født 19. Juli 1884), den nu (1904) regerende Hertug. Fra sit Stammeland har Huset Koburg bredt sig ikke alene til England, men ogsaa til Belgien, Portugal og Bulgarien (s. d.).

S.-Meiningen-Hildburghausen. Linien Meiningen, der efter Ernst den Frommes Død (1675) stiftedes af hans tredje Søn, erhvervede, som ovenfor omtalt, efter Linien Gotha's Uddøen 1825 Hildburghausen og Saalfeld, hvorefter Hertug Bernhard (1803—66) kaldte sig Hertug af S.-Meiningen. Han gav 1829 sit Land en ret frisindet Forfatning og regerede siden stadig i liberal Aand. 1849 stod S.-Meiningen paa Preussen's Side, men slog 1861 ind paa den af Beust ledede Mellemstatspolitik og sluttede sig 1866 til Østerrig, hvad der havde til Følge, at Landet blev besat af preussiske Tropper. S.-Meiningen traadte nu ind i det nordtyske Forbund, hvorefter Hertug Bernhard 10. Septbr. s. A. nedlagde Regeringen til Fordel for sin Søn Georg (født 2. Apr. 1826), den nu (1904) regerende Hertug. 1873 revideredes Forfatningen og Valgloven i Retning af det liberale Partis Ønsker. (Litt.: Weisze, »Geschichte der kursächs. Staaten« [I—VII, Leipzig 1802—12]; Meynert, »Geschichte des sächs. Volkes« [I—II, Leipzig 1833—35]; Gretschel og Bülau, »Geschichte des sächs. Volkes« [I—III, 2. Opl. Leipzig 1863]; Böttiger, »Geschichte des Kurstaats und Königreichs S.« [nybearbejdet af Flathe, I—III, Gotha 1867—73]; Köhler, »Das Königreich S. und seine Fürsten« [Leipzig 1886]; Braun, »Geschichte der Burggrafen von Altenburg« [Altenburg 1868]; samme, »Erinnerungsblätter aus der Geschichte Altenburg's« [Altenburg 1876]; Schultes, »Sächs. Koburg. Saalfeldsche Geschichte von 1425 bis auf die neueste Zeit« [I—II, Koburg 1818—21]; Fleischmann, »Zur Gesch. des Herzogthum Koburg« [Hildburghausen 1880]). *C. F.*

Sachsen-Altenburg, et til det tyske Rige hørende Hertugdømme, grænser til preussisk Provins Sachsen, Kongeriget Sachsen, Storhertugdømmet Sachsen-Weimar, Hertugdømmet Sachsen-Meiningen, Fyrstendømmerne Rudolstadt og Reuss og har et Areal af 1,323,5 □Km.; med Hensyn til Størrelsen af sit Areal er det saaledes den 16. Forbundsstat i det tyske Rige. S. deles ved Fyrstendømmet Reuss, yngre Linie, i 2 Dele, Østkredsen og Vestkredsen. Østkredsen har en svagt bølgeformet Overflade, tilhører det saakaldte Vogtland; det gennemstrømmes af Pieisse og dens Biflod Sprotta, har en særdeles frugtbar Jordbund og store Brunkulslejer. Vestkredsen omkring Saale gennemstryges af Udløbere fra Thüringerwald og danner et stærkt skovklædt Bjærgland. Befolkningen beløber sig (1900) til 194,900 Indb., hvoraf 189,900 Protestanter, 4,700 Katolikker og 100 Jøder. Paa 1 □Km. findes 147 Indb. Hovednæringsvejen i Østkredsen er Landbrug, i Vestkredsen Skovdrift. Af det samlede Areal ere (1900) 76,920 Hekt. Ager- og Haveland, 12,430 Hekt. Enge og Græsgange og 35,900 Hekt. Skov, der i Østkredsen for største Delen bestaar af Løv-, i Vestkredsen af Naaleskov. Af Bjærgværksprodukter ere kun Brunkullene af Betydning; de findes især i Omegnen af Meuselwitz i Østkredsen. Den betydelige Industri producerer særlig i Østkredsen Uldvarer, Handsker, Hatte, Maskiner, Lervarer, i Vestkredsen Porcelæns- og Trævarer. Foruden Industrivarer udføres Korn, Smør, Ost, Brunkul og Træ. Med Hensyn til Undervisningsanstalter findes 2 Gymnasier (i Altenburg og Eisenberg), 1 Realgymnasium og 1 Skolelærerseminarium; endvidere findes flere videnskabelige Selskaber, særlig i Altenburg.

S. er et konstitutionelt Monarki, arveligt i den mandlige Linie af Huset S. Forfatningen hviler paa Grl. af 29. Apr. 1831, modificeret 1848 og 1849. Ifølge L. af 31. Maj 1870 bestaar Landdagen af 30 deputerede valgte for 3 Aar ved direkte Valg. Ministeriet bestaar (1903) af 3 Medlemmer, nemlig Ministeren for det hertugelige Hus, der tillige fungerer som Udenrigs- og Kultusminister, Justits- og Finansministeren samt Ministeren for de indenrigske Sager. Som den øverste Retsinstans fungerer Overlandsretten i Jena; i selve Landet findes en Landret i Altenburg samt 6 Amtsretter. Med Hensyn til Forvaltningen deles S. i 2 Kredse: Østkredsen (Landratsamt Altenburg) 656,76 □Km. og Vestkredsen 667 □Km. (Landratsamt Roda). Som Medlem af det tyske Rige har Hertugdømmet I Stemme i Forbundsraadet og sender en deputeret til Rigsdagen. Om S.'s Historie se ovenf. (Litt.: Voigt, »Beschreibung des Herzogtums S.« [Gera 1867]; Seifert, »Die Landwirtschaft im Herzogtum Altenburg« [Altenburg 1886]; E. Löbe, *Altenburgica* [smst. 1878]). *Joh. F.*

Sachsen-Gotha, tidligere Hertugdømme i den ernestinske Linie af det sachsiske Hus, tilfaldt 1641 Ernst den Fromme, der grundede Linien S. og 1672 arvede Sachsen-Altenburg. Efter Liniens Uddøen 1825 deltes Landomraadet mellem Hildburghausen, Meiningen og Koburg. *Joh. F.*

Sachsen-Hildburghausen, tidligere Hertugdømme i den ernestinske Linie af det sachsiske Hus, grundedes 1680 af Hertug Ernst, en Søn af Ernst den Fromme. Den sidste Hertug Frederik afstod 1826 sit Land til Meiningen og fik til Gengæld Altenburg. *Joh. F.*

Sachsen-Koburg-Gotha, et til det tyske Rige hørende Hertugdømme, bestaar af Hertugdømmerne Gotha og Koburg og har et samlet Areal af 1,977 □ Km. med (1900) 229,600 Indb., hvoraf 225,100 Evangeliske, 3,300 Katolikker og 600 Jøder. Hertugdømmet Koburg grænser til Sachsen-Meiningen og Bayern, ligger paa Sydsiden af Thüringerwald og danner et smukt bølgeformet Bakkeland, der i Senichshöhle ved Mixdorf naar en Højde af 523 M. og vandes af Itz, Lauter, Rodach og Steinach. Hertugdømmet Gotha, der omslutter flere fremmede Enklaver, grænser til Preussen og Omraader, der tilhøre Schwarzburg-Sonderhausen, Sachsen-Weimar, Preussen, Sachsen-Meiningen og Sachsen-Weimar-Eisenach. Hertugdømmet ligger paa den nordlige Skraaning af Thüringerwald og omslutter denne Bjærgkædes højeste Punkter Inselberg (914 M.), Schneekopf (976 M.) og Grosse Beerberg (984 M.). Af Floder nævnes Gera med Apfelstedt samt Werra's Biflod Hörsel med Nesse. Af det samlede Areal findes i Koburg 26,900 Hekt. Agerland og 15,677 Hekt. Skov, i Gotha 75,500 Hekt. Agerland og 41,785 Hekt. Skov. I begge Landsdele høre Dalene til de frugtbareste Strækninger i Thüringen. Bjærgværksdriften er næsten uden Betydning. Vigtigere er Industrien, der fortrinsvis er knyttet til Byerne Gotha (Tekstilindustri, Maskinfabrikation) og Koburg.

Forfatningen hviler paa Grundloven af Maj 1852. For hver af Hertugdømmerne findes en særlig Landdag, der for Koburg bestaar af 11, for Gotha af 19 indirekte, for 4 Aar valgte Medlemmer. For de fælles Anliggender findes en Landdag, der sammensættes af alle 30 Medlemmer fra de to Landdage. Forvaltningen ledes af et Statsministerium, der falder i 2 Afdelinger, en for Koburg og en for Gotha. Hertugdømmet Koburg hører under Landretten i Meiningen, Hertugdømmet Gotha har en Landret i Gotha, begge sortere under Overlandsretten i Jena. Det samlede Hertugdømme har I Stemme i Forbundsraadet og danner 2 Rigsdagsvalgkredse. I Koburg og i Gotha findes hvert Sted et Gymnasium og et Skolelærerseminarium, i Gotha tillige et Observatorium. Om S.'s Historie se ovenf. (Litt.: Fleischmann, »Zur Geschichte des Herzogtums Sachsen-Koburg-Saalfeld« [Hildburghausen 1880]; »Landeskunde des Herzogtums Gotha« [Gotha 1884]; Lotz, »Coburgische Landesgeschichte« [Koburg 1892]). *Joh. F.*

Sachsen-Meiningen (ogsaa Sachsen-Meiningen-Hildburghausen), et til det tyske Rige hørende Hertugdømme, strækker sig med en Længde af 133 Km. og en gennemsnitlig Bredde af 16 Km., i Form af en Halvmaane, hovedsagelig langs den sydvestlige og sydlige Side af Thüringerwald, og grænser mod Vest og Nord til Sachsen-Weimar-Eisenach, mod Nord til Sachsen-Gotha, de preussiske Landsdele Schmalkalden og Schleusingen, de schwarzburgske Fyrstendømmer og Hertugdømmet Altenburg, mod Syd til Bayern og Sachsen-Koburg samt til en Del mindre Landsdele. Hertugdømmet bestaar af Stamlandet Hertugdømmet S., det tidligere Hertugdømme Hildburghausen og Fyrstendømmet Saalfeld, der danne en sammenhængende Masse; desuden findes 14, til dels meget smaa, Eksklaver. Thüringerwald dækker omtrent Halvdelen af Landet; de højeste Punkter ere Bless ved Eisfeld (865 M.) og Kieferle (869 M.). S. hører til 3 Flodomraader: Weser (Werra), Elben (Saale) og Main (Steinach, Itz og Miltz).

S. har et Areal af 2,468 □ Km. med (1900) 250,700 Indb., hvoraf 244,800 Evangeliske, 4,200 Katolikker og 1,400 Jøder. Af det samlede Areal ere (1900) 100,970 Hekt. Ager- og Haveland, 31,310 Hekt. Eng og Græsgange og 103,860 Hekt. Skov. Landbruget er paa Grund af Landets Bjærgrigdom kun af ringe Betydning; derimod have Skovstrækningerne et betydeligt Omfang og give Anledning til en forholdsvis stor Træudførsel. Af Bjærgværksprodukter ere Salt og Jærn de vigtigste; tillige findes store Skiferbrud, navnlig i Landets østlige Skovstrækninger. Blandt Industrigrenene nævnes Jærnstøberi, Glas- og Porcelænsfabrikation, Uldspinderi, Væveri, Garveri og Bryggeri.

Forfatningen er konstitutionel-monarkisk og hviler paa Grundloven af August 1829 og paa L. af Juli 1871 og April 1873. Landdagen bestaar af 24 direkte, for 6 Aar valgte, Medlemmer, blandt hvilke 8 vælges af de højest beskattede. Den øverste Landsøvrighed er Statsministeriet, der har Sæde i Meiningen; her findes ogsaa Landretten, der sorterer under Overlandsretten i Jena. Hertugdømmet deles i 4 Kredse: Meiningen, 749 □Km., Hildburghausen, 778 □Km., Sonneberg, 344 □Km., og Saalfeld, 598 □Km. Om S.'s Historie se ovenf. *Joh. F.*

Sachsenspiegel, Tyskland's ældste og fortrinligste Retsbog, der indeholder et Forsøg paa en systematisk Bearbejdelse af det i Lovsform og som uskreven sædvansmæssig Ret foreliggende sachsiske Retsstof fra første Tredjedel af 13. Aarh. Forfatteren er Eike v. Repgow, der (vistnok mellem 1215 og 1235) affattede Skriftet paa Latin, men som snart efter paa Opfordring af Grev Höyer v. Falkenstein oversatte Værket paa sit sachsiske Modersmaal. Han fortæller selv i en af de tre Fortaler, som staa foran S. — een paa Vers og to paa Prosa — hvorledes hans Værk fremkom, og han kalder det for »Spiegel der Saxen«, fordi han ikke vilde sætte ny Lov, men kun som i et Spejl give et Billede af den bestaaende Ret, dels den almindelige borgerlige Ret, Landret, dels Lensret. Forfatteren undgik selvfølgelig ikke de Ulemper, der stedse vare forbundne med den første Nedskrivning af hidtil uskreven Ret, især Mangel paa Orden i Fremstillingen, men alligevel var S. et saa vellykket Arbejde og afhjalp en saa stor Trang til Vejledning i den hidtil uskrevne Ret, at det straks blev meget udbredt over hele Nordtyskland og i

Tidens Løb blev brugt ligefrem som en gældende Lov; i Oversættelser trængte S. ind i Nabolandene, baade i Holland og Polen. Snart glemte man ogsaa, at S. oprindelig alene var et Privatarbejde, og i 14. Aarh. var man kommet til den Tro, at Landretten var et »Privilegium« fra Karl den Stores Tid, og Lensretten en Forordning af Kejser Frederik I. Selvfølgelig fremkom der efterhaanden en hel Sværm af Udgaver, Oversættelser, Fremstillinger af Procesmaaden (Richtsteig) og Kommentarer, hvorimellem maa nævnes de af Johan v. Buch i 14. Aarh. forfattede Glosser til Landretten; ham skyldes dennes Inddeling i 3 Bøger. S., som uden Hensyn til kanonisk Ret og Romerret holder sig til den nationale Ret, og som staar paa Kejserens Ret over for Paven, fandt ikke Bifald ved Pavestolen, og Gregor XI udstedte 1374 en Bulle, hvorved flere Artikler i S. betegnedes som kætterske, men dette havde ringe Betydning over for den almindelige Yndest, S. nød ved de verdslige Retter. Ogsaa i Sydtyskland var S. meget anset og danner Grundlaget for 2 sydtyske Retsbøger, »Deutschspiegel« og >Schwabenspiegel«. En Sammenligning mellem S. og Kong Valdemar Sejrs omtrent samtidige >Jydske Lov« findes i Kofod Ancher's »Saml. juridiske Skrifter«, II [Kbhvn. 1809] med Udgiveren Schlegel's Bemærkninger. Bedste Udgave af Homeyer: I, »Landrecht« [3. Opl., Berlin 1861], II, »Lehnrecht« etc. [smst. 1842]. *Ludv. H.*

Sachsen-Weimar-Eisenach, et til det tyske Rige hørende Storhertugdømme, bestaar af 3 større og nogle mindre Landsdele, der begrænses af de preussiske Provinser Sachsen og Hessen-Nassau samt Bayern, Kongeriget Sachsen, de sachsisk-thüringske Hertugdømmer, Fyrstendømmerne Schwarzburg og Reuss. Hovedlandet dannes af Weimar-Kredsen, der ligger i det thüringske Bakkeland. N. f. Weimar hæver her det isolerede Ettersberg sig til 463 M. Kredsens største Højde er Grosse Kalm (553 M.); i sin østlige Del gennemstrømmes Landet af Saale. I Enklavet Ilmenau S. f. Erfurt findes Storhertugdømmets højeste Bjærg Kikelhahn (863 M.). Mod Vest og adskilt fra Weimar-Kredsen ved preussiske og gothaske Omraader ligger Eisenach-Kredsen. I sin nordlige Del tilhører denne Thüringerwald (Hohe Vogelheid 719 M.), medens Rhöngebirge strækker sig ind i den sydlige Del S. f. Werra og i Ellenbogen naar en Højde inden for Kredsen af 816 M. Den østligste Kreds er Neustädter-Kredsen, der ligger S. 0. f. Weimar-Kredsen og adskilles fra denne ved altenburgsk Landomraade. Kredsen tilhører det vogtlandske Bjærgland og naar i Kesselberg ved Neustadt 430 M.

Storhertugdømmet har et Areal af 3,617 □ Km. med (1900) 362,900 Indb., hvoraf 347,100 Evangeliske, 14,200 Katolikker og 1,200 Jøder.

Den vigtigste Erhvervsgren er Agerbruget. 1900 fandtes 202,660 Hekt. Ager- og Haveland, 38,030 Hekt. Eng- og Græsgange og 93,090 Hekt. Skov. Mineralproduktionen er ubetydelig; der indvindes Sten- og Brunkul, Manganmalm og Salt. Af Industrigrene nævnes Spinderi og Væveri i Uld og Bomuld, Fabrikation af Porcelæn, Glas, Tobak og Papir.

S. er et konstitutionelt Monarki. Storhertugen fører Titelen »kongelig Højhed«. Grundloven stammer fra Oktober 1850, Valgloven fra 1852. Landdagen danner 1 Kammer og bestaar af 31 paa 3 Aar indirekte valgte deputerede, af hvilke dog 10 ere valgte af de højest beskattede, de større Grundbesiddere og det tidligere Ridderskab. Storhertugdømmet har I Stemme i Forbundsraadet og vælger 3 deputerede til den tyske Rigsdag. Den øverste Forvaltningsøvrighed er Statsministeriet, der deles i 3 Departementer. Blandt Undervisningsanstalter nævnes Universitetet i Jena, fælles for de sachsisk-ernestinske Huse, Gymnasier i Weimar, Eisenach og Jena, Realgymnasier og Skolelærerseminarier i Weimar og Eisenach, en Kunst(Maler-)skole og en Orkesterskole i Weimar. Om S.'s Historie se ovenf. (Litt.: Kronfeld, »Landeskunde des Groszherzogtums S.« [Weimar 1878—79]; »Staatshandbuch des Groszherzogtums S.« [smst. 1891]; Burkhardt, »Stammtafeln der Ernestinischen Linien des Hauses Sachsen« [smst. 1885]). *Joh. F.*

Sachser, o: »Sværdmænd« (af sachs, et kort Sværd), er Navnet paa adskillige Stammer i tyske og engelske Egne. 1) S.'s Hjem er Holsten; her nævnes de af Geografen Ptolemaios efter romerske Meddelelser fra 1. Aarh. e. Chr. Sammen med deres Naboer Anglerne talte de en egen Dialekt, der blev Grundlaget for Nutidens Engelsk, men deres politiske og kulturelle Forbindelser knyttede dem dog nærmere til sydligere Stammer, saasom Langobarderne, der endnu i Italien mindedes, at S. vare deres »gamle Venner«. Under den store Folkevandring, omtrent fra 3. Aarh. e. Chr., udbredte S. sig ad Søvejen til Kystlandene omkring Strædet ved Caiais og Loire's Munding samt ad Landvejen mod Vest til Zuider-Søen og Rhinen og mod Syd til Floden Unstrut i Thüringen, medens en Afdeling fulgte med Langobarderne til Italien, for dog kort efter atter at vende hjem. Herved lagdes Grunden til Sachsernavnets vide Udbredelse. — 2) De S., der indtoge den britiske Side af Strædet ved Caiais, grundede her en hel Del Riger saasom Sydsachsen, Østsachsen, Vestsachsen — Sussex, Essex, Wessex. Senere smeltede de sammen med deres Følgesvende Anglerne og dannede Folket Angelsachserne eller Englænderne. 3) Hos Briterne og de andre Kelter blev S. Navnet for samtlige Angelsachser, altsaa ogsaa for de oprindelige Angler. 4) De S., der indtoge den franske Side af Strædet ved Caiais, gave denne Strækning Navnet »den sachsiske Kyst«. De sydligste af dem, i det nuværende Normandi, bleve forvælskede; de nordligere, i det nuværende Flandern, undgik Forvselskningen, men bleve til Gengæld opslugte af deres Frænder Nederfrankerne og dannede med disse Grundlaget for det nederlandske Folk. 5) I Nordtyskland havde de fremtrængende S. indtil ca. Aar 700 Overtaget baade over Franker og Thüringer, men saa vendte Bladet sig; støttede paa Romerkirken optoge Frankerne en eftertrykkelig Modbevægelse, og omkring 800 knuste Karl den Store S.'s sidste Modstand, idet han nedsablede og bortflyttede dem i Tusindvis. Følgen af, at S. frivillig og ufrivillig spredte sig over Nordtyskland, var, at deres angelsachsiske Sprogpræg udslettedes, saa Sachsisk eller Nedersachsisk blev Navnet paa den nordtyske Dialekt = Plattysk

denne Dialekt tales ikke alene i Tyskland, men ogsaa i en Del af Holland's østlige Provinser. Om S.'s gamle Sprog minde talrige Stednavne i Holsten og Nordøsthannover, f. Eks. Celle, ældre Kielle =tysk Quelle, dansk Kilde. 6) I Middelalderen overførtes S.'s Navn paa de mellemrhinske Franker, der Aar 1143 udvandrede til Siebenbürgen; de tale en mellemhøjtysk Dialekt. 7) Samtidig overførtes det ogsaa paa det nuværende Kongerige Sachsen's Indbyggere, som af Herkomst ere dels virkelige S., dels Thüringer, og som tale en mellemhøjtysk Dialekt, Højsachsisk, der gennem Luther blev Grundlaget for det tyske Skriftsprog. — 8) For Middelalderens Nordboer vare S. det samme som Tyskerne, og saaledes bruges Navnet den Dag i Dag hos Finnerne. *G. S—e.*

Sachsisk Schweiz eller Elbsandstensbjærgene, en for sin Naturskønhed besøgt Bjærgegn i den sydøstlige Del af det sachsiske Kreishauptmannschaft Dresden og i den nordlige Del af den bøhmiske Kreds Leitmeritz, strækker sig fra Pirna til Tetschen i Böhmen med en Længde af 38 Km. og en Bredde af omtrent 30 Km. og dækker et Areal af ca. 800 □Km. S. S. gennemskæres i hele sin Udstrækning af Elben's dybe Dal. I denne udmunder fra højre og venstre talrige smaa, snævre, bugtede Dalkløfter, der ligesom Hoveddalen udvise en ganske ejendommelig Karakter. De næsten lodrette Skrænter, der hovedsagelig bestaa af nøgne Sandstensklipper, danne ingen sammenhængende Væg, men bestaa i næsten udelukkende af en tæt sammentrængt Søjlegruppe. Hist og her hæve enkelte af disse Klippetaarne sig som isolerede Toppe, eller der danner sig mellem to Taarne en høj og dristig Klippebro (Prebischthor, Kuhstall). Disse Bjærgtoppe ere regelløst sammenhobede, enkelte Steder stærkt sammentrængte, ja endog som i Grosser (551 M.) und Kleiner Winterberg tilsyneladende sammenvoksede til et Plateau. I Modsætning hertil findes adskillige enkelt stillede Høje, blandt hvilke nævnes Bastei og Königstein med en Klippefæstning. Den højeste Top findes der, hvor Klippepartiet støtter sig til det egentlige Erzgebirge, og udgøres af det i Böhmen liggende Hohe Schneeberg (723 M.). I geologisk Henseende danne disse Sandstensbjærge et af de bedste Eksempler paa Vandets og Luftens Evne til at omforme Terrainet, idet denne Labyrint af Klippetoppe oprindelig dannede en ensformig næsten horisontalt liggende Sandstensflade i Højde med Königstein og Lilienstein. I denne have Elben og dens tilflydende Bække udskaaret Dale og Kløfter, den første til en Dybde af indtil 270 M. (Litt.: Hettner, »Gebirgsbau und Oberflächengestaltung der S. S.« [Stuttgart 1887]; Ohnesorge, >Die S. S.« [Berlin 1891]; Gampe, »Die Sachsisch-Böhmische Schweiz« [Dresden 1892]; Schäfer, »Turistenführen durch die S. S. und die angrenzenden Gebiete« [smst. 1892]; v. Wagner, »Die Sachsische Schweiz. Eine Wanderung in Wort und Bild« [Berlin 1893]). *Joh. F.*

Sachleven se Saftleven.

Sacile [satši'le], By i det nordøstlige Italien, Provins Udine, ligger 59 Km. V. S. V. f. Udirie ved Livenza. (1901) 5,326 Indb. S. har gamle Ringmure, gammel Kirke og Raadhus og driver Vinavl og Silkeindustri. *H. P. S.*

Sack, *a)* ældre Kornmaal: i Mecklenburg = 231,223; i Hamburg = 219,85, i Basel = 136,66 Lit. *b)* i England for Uld = 1/12 Load = 364 lbs = 165,1077 Kg., for Kul = 3 Coal Bushels = 101,605 Kg. *N. Y. B.*

Sacken, Eduard, Friherre von, østerrigsk Oldgransker, født i Wien 3. Marts 1825, død smst. 20. Febr. 1883. S. studerede ved Universitetet i Wien, men kastede sig særlig over Numismatik og Studiet af Oldsager, blev 1854 Kustos og 1871 Direktør for den k. k. Mønt- og Antiksamling i den kejserlige Burg. Hans Hovedværk er en nøjagtig Beskrivelse af den for den forhistoriske Oldgranskning saa yderst vigtige Gravplads ved Hallstadt »Das Grabfeld von Hallstadt« [Wien 1868]. Han har desuden (med F. Kenner) udgivet »Die antiken Bronzen« [1871]; ligeledes: »Die antiken Sculpturen« [1873], der indeholde Beskrivelser over Dele af Antiksamlingen. Han har tillige beskrevet Afdelinger af Ambraser-Samlingen og udgivet »Archäologischer Wegweiser durch Niederösterreich« [2 Bd., 1868—78] m. m. *V. S.*

Sacken se Osten-S.

Sackville [sä'kvil] se Dorset.

Sackville West se Pepita.

Saco [så!ko.u], Flod i U. S. A., udspringer i Staten New Hampshire paa White Mountains og gennemstrømmer Maine, indtil den falder i Saco-Bugten. S. er 170 Km. lang og sejlbar paa en Strækning af 64 Km. I sit øvre Løb danner den talrige Vandfald, der udnyttes af Industrien. *H. P. S.*

SaCO [så!ko.u], By i U. S. A., Stat Maine, ligger ved Floden Saco og er ved 4 Broer forbunden med Biddeford. S. havde (1900) 6,122 Indb., og Biddeford 12,500. S. har flere Bomuldsfabrikker, der udnytte Flodens Vandkraft. *H. P. S.*

Sacoche [saka's] (fr.), Sadeltaske, kaldes i den danske Hær den Sadeltaske, hvori medføres de vigtigste Forbindstoffer og Instrumenter ved beredne Afdelinger. *G. N.*

Sacra (lat.), Helligdomme, Gudsdyrkelse.

Sacramento [säkrəme'nto.u], Flod i U. S. A., Stat California, udspringer paa den indre Højslette 0. f. Mount Shasta, gennembryder Sierra Nevada under Navn af Pit River og gennemstrømmer derefter med sydlig Retning den frugtbare californiske Slette, hvorpaa den udmunder i en Gren af San-Francisko-Bugten. S. optager navnlig Øst fra flere Tilløb, af hvilke nævnes Cottonwood, Feather, American og Mokelumne. Den atvander ca. 152,000 □Km. og har en Længde paa 620 Km., hvoraf 75 Km. indtil S. City regnes at være sejlbare for større Skibe og ca. 280 Km. for Smaafartøjer. Ved Mundingen danner den sammen med den Syd fra kommende San Joaquin River et Delta, der hyppig oversvømmes. *H. P. S.*

Sacramento City [säkrəme'nto.usi'ti], By i U. S. A., Hovedstad i Staten California, ligger paa venstre Bred af Sacramento River. 25 M. o. H. og 145 Km. N. 0. f. San Francisco. (1900) 29,282 Indb., hvoriblandt et Par Tusinde Kinesere. S. C. er en regelmæssig anlagt By med brede, delvis brolagte Gader. Mange af Husene ere af Træ, og

hyppig omgives de af Haver, hvad der bidrager til at give Byen en stor Udstrækning. Af Bygninger nævnes det smukke Kapitol med store Parkanlæg. S. C. ligger i en frugtbar Hvedeegn og i Nærheden af Minedistrikter og har Ølbryggerier, Savmøller, Uldindustri samt Tilvirkning af Vogne og Jærnbanemateriel; men som Industri- og Handelsby spiller den dog kun en lokal Rolle for Statens indre Egne. Paa S. C.'s Plads anlagdes 1839 Kolonien New Helvetia. Byens Oprindelse skriver sig dog først fra 1848 og skyldes Opdagelsen af Guldlejerne. 1854 blev den Statens Hovedstad. *H. P. S.*

Sacraméntum (lat.), Ed, særlig Faneed; ogsaa betegnede Ordet hos Romerne et Pengebeløb, som Parterne i en civil Retssag maatte deponere, og som forbrødes for den tabende Parts Vedkommende. *H. H. R.*

Sacrarĭum (lat.), en mindre Helligdom, et Kapel.

Sacratĭo capĭtis (lat.), Fredløshed, anvendtes i det gamle Rom som Straf ved særlig graverende Forbrydelser. Straffen havde et vist religiøst Præg, idet den, der ramtes af den, betragtedes som indviet til de underjordiske Guder (*sacer*). Enhver kunde ustraffet dræbe ham, men man kunde ogsaa føre ham for en Kriminaldomstol. Straffen var sædvanlig forbunden med Formueskonfiskation. *H. H. R.*

Sacré **coeur** [sakrekö'r] (fr.: »hellige Hjerte«) se Jesu hellige Hjerte.

SacrifiCåti se Faldne.

Sacrificĭum (lat.), Offer, betegner i Teologien Jesu Forsoningsoffer.

Sacrifizio del intelléto (ital.: »Forstandens Offer«), Talemaade, som anvendes, naar man opgiver sin egen Mening og bøjer sig for en anden, enten fordi man tvinges dertil, eller fordi den anden føres frem af en Autoritet. *A. Th. J.*

Sacrilegĭum se Sakrilegium.

Sacri **ordĭnes** (lat.: »de hellige Ordener«), Betegnelsen for samtlige gejstlige Embeder i den romersk-katolske Kirke. De deles atter i *majores ordines* og *minores ordines* (s. d.). *A. Th. J.*

Sacro **Mónte** se Vorallo.

Sacy [sasi'], Antoine Isaac Baron Silvestre de, fransk Orientalist, født 21. Septbr. 1758 i Paris, død smst. 21. Febr. 1838. S. studerede Jura i Paris, men arbejdede sig samtidig paa egen Haand uden Hjælp ind i flere østerlandske Sprog, særlig Arabisk, Persisk og Tyrkisk, ligesom ogsaa i nyere europæiske Sprog; 1785 blev han Medlem af *Académie des Inscriptions* og straks Medlem af en Komité, som skulde besørge udgivet Udvalg af de vigtigste østerlandske Haandskrifter, der fandtes i Paris. Disse udkomme under Titelen »Notices et Extraits«, og i mange Aar udkom næppe noget Bind, uden at der i det fandtes værdifulde Bidrag af S. Under Rædselsperioden boede han, der havde mistet sine Stillinger, i Ro i en afsides Egn af Brie og udarbejdede her sit epokegørende Arbejde »Mémoire sur diverses antiquités de la Perse« [Paris 1793]. Et Supplement kom til 1795 og endvidere 1815 hans »Mémoire sur les monuments de Kermanshah ou Bisutun«. 1795 blev han Professor i Arabisk ved *Ecole des langues orientales* og tillige Medlem af det genoprettede franske Institut. 1806 udgav han sin fortrinlige »Chrestomathie arabe« [3 Bd.; ny Udg. 1826]. S. A. blev han Professor i Persisk ved *Collège de France*. 1810 udkom hans »Grammaire Arabe« [2 Bd.; ny Udg. 1831]; 1829 hans »Anthologie grammaticale arabe«. Disse tre Værker kunne endnu den Dag i Dag siges at være uundværlige. S. nød en stor videnskabelig Anseelse i hele Europa, og omtrent alle Orientalister af Betydning fra den følgende Tid have været Elever af ham. 1808 blev han Medlem af *Corps législatif*, men han tog liden Del deri før Napoleon's Fald. 1814 stemte han for dennes Afsættelse. S. A. var han bleven udnævnt til Baron. Efter Restaurationen 1815 blev S. tillige Censor og Medlem af Kommissionen for den offentlige Undervisning, 1823 Administrator for *Collège de France* og *Ecole spéciale des langues orientales vivantes*, 1832 Medlem af Pairskammeret. 1822 var han en af Stifterne af *Société Asiatique*. Han samlede et meget stort og værdifuldt Privatbibliotek, hvis Katalog udkom 1842—47. Han har udgivet en Mængde Værker af berømte østerlandske Forfattere, ofte med oplysende Anmærkninger, andre med fransk Oversættelse, saaledes [1810]: Abd-al-Latîf's »Relation de l'Égypte« (med fortræffelige Noter), »Calila et Dimna« [1816], »Moallaka« af Lebid, med fransk Oversættelse [1816], Ferid-uddin-Attar's »Pendnâme«, persisk Tekst, med fransk Oversættelse [1819], Hariri's »Makamát« [1822; ny Udg. 1847—53] o. s. v. S. har endvidere udgivet: det Ny Test. paa Syrisk og Karschuni; fremdeles »Exposé de la religion des Druses« [2 Bd., 1838], »Mémoires d'histoire et de la littérature orientales« [1818]. 1861 udgav Hertugen af Broglie hans efterladte »Mélanges de littérature orientale« (med en »Éloge« over ham). Desuden findes over 400 Afhandlinger, Artikler o. 1. af S. i forskellige Tidsskrifter og lærde Selskabers Skrifter. (Litt.: Reinaud, *Notice historique et littéraire sur M. le baron S. de S.* [Paris 1838]; H. Dérenbourg, *S. de S.* [Paris 1895]). *V. S.*

Sacy [sasi'], Samuel Silvestre de, foreg.'s Søn, født 17. Oktbr. 1801, død 14. Febr. 1879, var først Sagfører og blev 1828 Medarbejder af »Journal des Débats«; var ivrig Forsvarer af Julikongedømmet, men opgav 1852 at skrive om Politik og var for Fremtiden kun litterær Medarbejder. 1854 blev han Medlem af *Académie française* og 1865 efter en rosende Anmeldelse af Napoleon III's »Julius Cæsar« Senator. Bl. a. udgav han Mad. de Sévigné's Breve. *E. E.*

Sad (Sat.), siamesisk Hulmaal, omtrent $12_{,5}$ Lit. *N. J. B.*

Sa da Bandeira [bandeira], Bernardo da, portugisisk General og Statsmand, født 26. Septbr. 1795, død 6. Jan. 1876. Fra sin første Ungdom kæmpede han for Frihedens Sag, allerede 1810 mod Franskmændene, 1823 for den fri Forfatning mod Enevælden. Ligeledes sluttede Sa sig 1832 straks til Dom Pedro, var Kommandant i Oporto og mistede sin højre Arm under Byens Forsvar mod Dom Miguel; fik til Løn Barontitelen da Bandeiro. Senere udmærkede han sig ved Lissabons Forsvar og blev efter Borgerkrigens Slutning 1834 Pair og i Vinteren 1835—36 første Gang Minister. Han tog vel ikke selv

Del i Revolutionen Septbr. 1836, men var derefter en af Lederne for Genoprettelsen af den frisindede Forfatning af 1822 og værgede den imod Opstanden 1837 til Bedste for det mere konservative *Charte* af 1826. I Oktbr. 1846 stod han i Spidsen for Opstanden i Oporto, blev et af den foreløbige Regerings Medlemmer og drog i April 1847 med en Hær mod Lissabon for igen at bringe den nævnte Forfatning til Ære. Hans Forsøg blev kun hindret ved engelske og spanske Tropper, men ved Amnestien fik han sine Værdigheder igen og var senere Fører for Oppositionen ɔ: Pairskammeret. Juni 1856 blev han Minister for Flaaden og Kolonierne indtil Maj 1859, arbejdede for Sammenhold mellem de frisindede Partier og gjorde de første Skridt til Slaveriets Afskaffelse (afsluttet under hans senere Styrelse 1869). Decbr. 1860—Jan. 1864 var han Krigs- og Maj—Aug. 1865 Førsteminister. Dette blev han paa ny Juli 1868 og greb da under en Strid med andet Kammer til den Udvej at udstede en ny Valgkredsordning. Han vandt vel Flertal i det nyvalgte Kammer, men maatte dog gaa af Aug. 1869. Endelig var han Udenrigsminister Septbr. 1870—Septbr. 1871. *E. E.*

Saddleworth [sä'dlwəþ], Kommune i det nordlige England, Westriding of Yorkshire, 17 Km. S. V. f. Huddersfield og ved den sydlige Indgang til Tunnelen til Huddersfield-Kanalen, med betydelig Tilvirkning af finere Tøjer og Bomuldstøj og (1891) 22,462 Indb. *M. Kr.*

Sadducæer se Farisæer.

Sade [sa'.d], Donatien Alphonse François de, Greve, kaldet Marquis de S., fransk Forfatter, født i Paris 2. Juni 1740, død i Charenton 2. Decbr. 1814. Af den gamle provencalske Adelsslægt, hvortil Petrarca's Laura hørte; Officer; førte et højst udsvævende Liv, hvis Skandaler flere Gange bragte ham paa Kant med Domsmagten, engang endog Dødsstraf. Men Familien, særlig hans længe overbærende Hustru (fra hvem han dog endelig blev skilt), fik hver Gang Dommen formildet. 1784—89 sad han i Bastillen, derefter som sindssyg i Charenton, hvorfra han slap ud ved Revolutionen, under hvilken han spillede en vis politisk Rolle. Men under Bonaparte blev han atter (1803) som uhelbredelig afsindig indsat i Charenton, hvor han døde. S. har forfattet Skuespil samt en Række obscøne Romaner, der tillige ere fyldte med sygelig grusomme og blodige Fantasibilleder. Det patologiske Fænomen, som kaldes Sadisme (s. d.), er knyttet til hans Navn. *E. G,*

Sadebeck, Richard, tysk Botaniker, er født 1839 i Breslau, siden 1876 Professor i Plantefysiologi ved Johanneum i Hamburg. Hans botaniske Arbejder dreje sig især om morfologiske og udviklingshistoriske Studier over kryptogame Planter og udmærke sig alle ved deres grundige, omhyggelige og korrekte Udførelse; nævnes kunne: »Ueber die Entwickelung des Farnblattes« [Berlin 1874], »Entwickelungsgeschichte des Keimes der Schachtelhalme« [Berlin 1878], »Untersuchungen über die Pilzgattung *Exoascus*« [Hamburg 1884], »Die parasitischen Exoasceen« [Hamburg 1893] samt en udmærket Fremstilling af »Die Gefässkryptogamen« [i Schenk's Handbuch der Botanik«, Bd. I, 1881], »Die Kulturgewächse der deutschen Kolonien« [Jena 1899]. *V. A. P.*

Sadel. Man regner S.'s Oprindelse fra 4. Aarh. e. Chr. Før den Tid red man paa den nøgne Hesteryg, paa Dækken eller paa en Slags Ridepude. Stigbøjler kom i Brug omkring Aar 600. I vore Dage skelner man i Hovedsagen mellem 2 Slags S., nemlig Kavalerisadelen og S. til almindelig Ridebrug. Paa Kavalerisadelen skal Oppakningen kunne anbringes saaledes, at den ikke kommer i for nær Berøring med og derved gnaver Hesteryggen. S. maa derfor være temmelig høj for og bag. Den maa være stærk, thi Rytter, S. og Oppakning veje tilsammen 110—120 Kg. Endelig maa den for Vaabenbrugens Skyld give Rytteren en mere staaende Stilling til Hest end den almindelige S. Den mest udprægede Kavalerisadel er den saakaldte ungarske, der bl. a. bruges i det danske Rytteri. I Stater, hvor denne ikke anvendes, er Kavalerisadelen en Mellemting mellem den ungarske og den engelske S. Denne sidste (se Engelsk S.) er den mest udbredte til almindelig Ridebrug. Den er navnlig lettere og bekvemmere end Kavalerisadelen. Hvilken S. man end bruger, gælder det først og fremmest om at sørge for, at den passer til Hestens Ryg, thi ellers fremkalder den Hævelser og Saar. Særlig maa de militære S. passes nøje til paa hver enkelt Hest, fordi de i Reglen har et fast Stel (en saakaldet Bom) af Træ, der ikke giver meget efter, og fordi der ikke er megen Udstopning under Bommen. Med den engelske S., der ofte har Bom af tynde Staalfjedre eller en Læderbom og god Udstopning under Bommen, behøver man ikke at tage det slet saa nøje. Som Underlag for Kavalerisadelen bruges i Alm. Stalddækkenet flere Gange sammenlagt, medens man til engelsk S. i Reglen kun anvender et Underlag af Læder, Klæde eller Filt. Damesadelen er egentlig kun en almindelig engelsk S. med nogle Ændringer. Den er længere i Sædet, har en noget større Sadelklap paa venstre Side, fortil 1, 2 eller 3 »Horn« og kun 1 Stigbøjle. Er der kun 1 Horn, sidder det i S.'s Midtlinie og omfattes under Ridning af Damens højre Has. Det andet Horn sidder noget længere til højre og støtter Rytterskens højre Ben fra den Side. Endelig er det tredje Horn anbragt saaledes, at Damen støtter det venstre Ben oven for Knæet derimod. *C. G. B.*

Sadel kaldes paa Strengeinstrumenter den lille Tværliste, der er anbragt paa Gribebrættet tæt oppe ved Hovedet, og paa hvilken Strengene hvile. Smlg. Capotasto. *S, L.*

Sadel se Lag og Lejringsforhold.

Sadeler, flamsk Kunstnerslægt, af hvis talrige Medlemmer særlig fremhæves Brødrene Jan S. (født i Bruxelles 1550, død i Venezia 161 o) og Raphael S. (født i Bruxelles 1555 [1561?], død i Venezia 1616), der begge virkede som Kobberstikkere, og hvis Produktion — tilsammen ca. 400 Blade — omfatter allegoriske Kompositioner, Slagbilleder, Landskaber og Portrætter; de sidste utvivlsomt det mest værdifulde af deres Arbejder. — Betydeligere end disse nævnte S. var deres Brodersøn Gilles (Egidius) S., født 1570 (1575?) i Antwerpen, død 1629

hvor han var traadt i Kejser Rudolf II's Tjeneste. S. udførte talrige Stik efter italienske saavel som efter nordiske Kunstnere, og han viser her ofte en fin Forstaaelse af de Originaler, han arbejdede efter ved med megen Sikkerhed at afpasse sin Behandlingsmaade efter deres forskelligartede Stil. Saaledes fremhæves særlig hans Stik efter Dürer's »Madonna med Dyrene« og efter Paul Bril's »Maaneder«, ligesom enkelte Stik efter italienske Mestere (bl. a. Tintoretto og Veronese), hvor han i sin Stikmanér slutter sig til Aug. Carracci. Af hans øvrige Værker staa højest hans Landskabs- og Portrætstik; især blandt de sidste findes mange udmærkede (bl. a. Kejserne Ferdinand II og Rudolf II, Octavius Strado og Bart. Spranger); endelig nævnes hans Hovedværker i Prag: Interiør af Wladilaus-Salen i Slottet der [2 Blade] og det store Prospekt af Byen, bestaaende af ni Blade. *A. R.*

Sadeltag, det almindeligste Tag, dannes af to Tagflader, som foroven skære hinanden i en Rygning; ere de to Tagskæg ikke parallelle, gør man den ene Tagflade plan, den anden vindskæv. *E. S.*

Sadeltøj. Til S. henregner man foruden Sadel (s. d.) tillige Hovedtøjet (s. d.) og andet Tilbehør ved Hestens Udstyring til Ridebrug, saasom Stiktøj (s. d.), Ridedækken (se Dækken), For- og Bagtøj o. s. v. Fortøjet skal hindre Sadlen i at glide bagud. Det bestaar af en Rem, der lægges om Hestens Hals og fæstes til Sadlen, samt en Rem, der gaar ind mellem Hestens Forben og med en Sløjfe griber om Sadelgjorden. Bagtøjet er en Halerem, der fæstes til Sadlens bageste Kant og skal hindre Sadlen i at glide for langt frem. Fortøj bruges ret almindelig paa tyndlivede Heste, men Bagtøj finder i vore Dage saa godt som ikke Anvendelse, da det let gnaver Hesten under Halen, naar det skal spændes saa stramt, at det gør Nytte. I tidligere Tider tjente det hovedsagelig til Pynt. Det blev dog undertiden ogsaa brugt for at faa Hesten til at bære sin Hale højt, og den Del af Remmen, der gaar under Halen, var da stærkt udstoppet. Endelig var Bagtøj nødvendigt, naar man vilde ride med falsk Hale paa en Hest med tyndhaaret Hale. *C. G. B.*

Så de Miránda, Francisco de, portugisisk Digter, født 1495 i Coimbra, død 1558 i Ponte de Lima. Så de M. besøgte Universitetet i Lissabon, hvor han studerede Jura og desuden dyrkede humanistiske Studier. 1521-26 rejste han i Spanien og Italien og stiftede ved sin Hjemkomst en italiensk-portugisisk Digterskole. Sine sidste Aar tilbragte han paa sit Landsted, Quinta da Tapada ved Ponte de Lima, hvor han samlede de unge Digtere om sig og hjalp dem med Raad og Daad. Med Så de M. begynder Renaissancen i den portugisiske Litteratur, idet han indførte de klassisk-italienske Digtformer (Canzone, Sonet, Terzine og Oktave) i Litteraturen. Hans første Forsøg i denne Retning er et bukolisk Digt, »Fabula do Mondego« [1529], der er skrevet paa Spansk. Den italienske Paavirkning træder navnlig frem i to Lystspil paa portugisisk Prosa, »Os dous Vilhalpandos« [Coimbra 1560] og »Os Estrangeiros« [smst. 1569], hvor Skuepladsen er henlagt til Italien. Størst Indflydelse fik Så de M. dog paa Lyrikken gennem sine Sonetter og Idyller, fri Efterligninger af italienske Mønstre. I øvrigt har han ogsaa forsøgt sig i den nationale Digtning, og hans satiriske Breve læses endnu med Interesse. Så de M.'s poetiske Værker udkom i Lissabon 1595 og ere siden mange Gange optrykte. En kritisk Udgave [Halle 1885] skyldes C. Michaelis de Vasconcellos. *Chr. H.*

Sadh er en indisk Sekt; Navnet betyder »de rene«, og den opkom 1658 i Nordindien i Omegnen af Dehli, i hvilken By den havde sine fleste Tilhængere. Stifteren hed Birbhan, og han foregav at have sin Lære fra en guddommelig Guru (Lærer), han nedskrev sin Lære i Bøger, som læses op ved deres Sammenkomster. Han lærer, at der er een Gud, alles Skaber, og ham skulle Mennesker tjene i Ydmyghed og Afholdenhed fra Verden. Intet Liv maa de dræbe. Deres Sammenkomster holde de i mindre Huse, Templer have de ikke. *H. O—d.*

Sādhya'er, i den indiske Mytologi en Betegnelse for en særlig Klasse af guddommelige Væsener (jfr. Gaṇa'er), der ere skabte efter Guderne og opholde sig i en Sfære oven over disse eller i Bhuvarloka (se Brahmanisme). I den senere Mytologi sammenblandes eller identificeres de med Siddha'erne (s. d.). *D. A.*

Sadi se Saadi.

Sadisme benævnes efter den berygtede franske Marquis de Sade (s. d.) en Form af seksuel Perversitet, der søger sin Tilfredsstillelse i forbryderske Handlinger, særlig Grusomheder eller Mord paa Ofrene, almindeligvis Børn. *E. P—n.*

Sadleplads, den Plads paa Væddeløbsbanen, hvor Hestene sadles. Undertiden ligger den i Banens indre Kreds og er den bedste og dyreste Plads, undertiden uden for Banen bag Tilskuertribunen. *C. G. B.*

Sado, japanesisk Ø ved Vestkysten af Hondo, hørende til Provinsen Niigata, har et Areal af 869 □Km. Paa Øen findes Guld- og Sølvbjærg værker. Hovedstad er Aikava med (1889) 11,431 Indb. *M. V.*

Sado, Sadao, Flod i det sydlige Portugal, udspringer i den sydlige Del af Provinsen Alemtejo, strømmer mod Nordvest og Vest gennem Estremadura og udmunder i Setubal-Bugten. S. er 150 Km. lang, afvander 7,950 □Km. og er sejlbar til Alcacer do Sal. *H. P. S.*

Sadolēto, Jacopo, romersk-katolsk gejstlig, født i Modena 1477, død i Rom 1547, hørte til den humanistiske Kreds i Rom paa Reformationstiden. Allerede som Barn var han ført ind paa Studiet baade af Græsk og Latin og af Filosofi, og senere fik han juridisk Uddannelse. Han gik imidlertid over til den gejstlige Løbebane, blev præsteviet og blev under Leo X udnævnt til apostolsk Sekretær og senere til Biskop. Under Hadrian VI, som ikke yndede Humanisterne, var S. mindre vel anskreven, men de følgende Paver stod han nær, og han spillede gentagne Gange en politisk Rolle, dog uden synderligt Held. 1535 fik han Kardinalhatten og Aaret etter Sæde i en Reformkommission, der skulde søge at læge Kirkens Brøst. S. stod meget velvillig over for de tyske Humanister, ogsaa over for Protestanterne iblandt dem, men han havde ingen Forstaaelse for Reformationen, og han gik lejlighedsvis skarpt frem mod den. Han indrømmede aabent Kirkens

Synder, men mente, at et økumenisk Koncilium vilde kunne hidføre de nødvendige sædelige Reformer. For øvrigt blev S. angreben fra ortodoks katolsk Side i Anledning af en Kommentar til Romerbrevet, i hvilken han havde udtalt sig afgjort semipelagiansk, og han blev nødt til at ændre sine Udtalelser. S.'s Skrifter ere udgivne bl. a. i Verona 1737, hans Breve bl. a. i Rom 1759—1767 og i Modena 1872. (Litt.: A. Fiordibello, *De vita J. S.* [forf. lige efter S.'s Død]; Cancellieri, *Vita del Card. S.* [Rom 1828]; A. Joly, *Étudesur S.* [Caen 1856]; Herzog, »Realencyklopädie« [Bd. 13]). *A. Th. J.*

Sadolin, Jørgen Jensen, dansk Biskop, født i Viborg omtr. 1499, død 1 Odense 19. Decbr. 1559. S. var en Præstesøn, hans Slægtsnavn, som han ikke selv brugte, betyder egentlig Sadelmager. S. kendes først, da han 1526 som Magister af Frederik I fik Lov til i Viborg at undervise unge Mennesker; det var en Slags Præsteskole, han forestod. Han var da reformatorisk sindet og Hans Tausen's trofaste Medarbejder, denne ordinerede ham 1529 til Præst ved Sortebrødrekirken i Viborg. S. var med blandt dem, der forsvarede Reformationen paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530; om dette Møde har han selv skrevet en Beretning. 1532 blev han den fynske Biskop Knud Gyldenstjerne's »Medhjælper i Ordet«, og snart blev han eneraadende, da Biskop Knud skikkedes til Norge som Flaadens Anfører mod Christian II. I den Tid søgte S. baade med Mund og Pen at faa Præsterne til at tage sig af Børnenes og de unges Undervisning efter Luther's Katekismus, men de katolske Præster i Odense stiftede en Sammensværgelse mod ham, saa han *maatte* søge Værn hos den gamle Biskop Jens Andersen Beldenak paa Taasinge. Efter Biskop Knud's Hjemkomst kunde han atter virke frit. Ukendt ere hans Kaar mellem 1533 og 1536, men i det Aar var han Prædikant ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Han deltog i Forhandlingerne om Kirkeordinansen og indviedes 1537 til Superintendent for Fyn's Stift. Fast og sindig ordnede han de kirkelige Forhold i Stiftet i Overensstemmelse med Ordinansen, alt for lemfældig over for de gammeltroende efter de radikales Mening. Han holdt Ligtalen over Christian III, døde selv s. A. (Litt.: H. Rørdam i »Biogr. Leks.« XIV). *L. M.*

Sadonsk, By i Mellemrusland, Guvernement Voronesh, ligger paa venstre Bred af Don. (1897) 8,313 Indb. S. har Munke- og Nonneklostre og driver Haandværk og Handel. Indtil 1779 hed Byen Teschev. *H. P. S.*

Sadōwa se Königgrätz.

Sadr (arab. ɔ: Forsæde, Præsidium) er i Tyrkisk, særlig i ældre Tid, Betegnelsen for Vesir og andre høje Embedsmænd; S-i-azam (den højeste Æresplads) betegner da Storvesiren. *J. 0.*

Sadyåttes, Konge i Lydien, tilhørte Mermnadernes Dynasti og var en Søn af Ardys og Fader til Alyattes; han regerede i Slutningen af 7. Aarh. f. Chr. Ligesom de andre Konger af samme Dynasti arbejdede han ivrig for at lægge de ioniske Grækere ind under sit Herredømme. *H. H. R.*

Sa-el-haqar, arabisk Landsby, 20 Km. N. f. Kafr-ez-Zajat ved Nilen's vestlige Arm, med mægtige Grusdynger, der først antoges for Ruiner af Byen Naukratis, men som for længst ere blevne godtgjorte som Levninger af den gamle ægyptiske Hovedstad Saïs (s. d.). *V. S.*

Saenredam [sa.nreda:m], Jan, hollandsk Kobberstikker, født i Zaandam 1565, død 1607 i Assendelft, en af Goltzius'es betydeligste Elever. Af de 124 Blade, han med glimrende teknisk Færdighed har udført, fremhæves særlig de tolv Blade efter egne Kompositioner, hvoriblandt de fem med de kloge og de daarlige Jomfruer. Talrige Stik udførte han efter sin Lærers Tegninger og efter de nederlandske Manieristers Arbejder, saavel som ogsaa efter enkelte italienske Kunstnere (Polydoro Caldara og Paolo Veronese bl. a.). Hans Søn Pieter S., født 1597 i Assendelft, død i Haarlem 1665, virkede som Maler. Han er en af de første, der opdyrker Arkitekturmaleriet i Holland; han vælger saa godt som udelukkende Kirkeinteriører til sine Motiver og gengiver dem i en fast og streng Tegning, i en lysende og varm Kolorit (som han ofte opnaar ved Undermaling med Guld); Rummets Dybde faar han dog ikke ret frem ved Billedernes noget ensformige og skyggeløse Lys. En Række Værker af S. findes i Museet i Amsterdam (Interiør fra S.-Bavo-Kirken i Haarlem, fra Marie-Kirken i Utrecht og fra Kirken i Assendelft), andre bl. a. i Haarlem, i Braunschweig, Kassel og Rotterdam. *A. R.*

Safar se Dhafar.

Safar er Navnet paa den anden Maaned i det muhamedanske Maaneaar. *J, 0,*

Safařik, Adalbert, tschekkisk Kemiker og Astronom, født 26. Oktbr. 1829 i Neusatz (Ungarn), død 2. Juli 1902 i Prag, studerede Kemi i Prag, Berlin og *Göttingen*, blev *1868* Professor i Kemi ved Polyteknikum i Prag og gik 1882 over i samme Stilling ved det tschekkiske Universitet smst. 1892 ombyttede han sit kemiske Professur med et i deskriptiv Astronomi. Hans astronomiske Arbejder, der væsentlig omfatte foranderlige Stjerner, hvoraf han har opdaget flere ny, ere offentliggjorte dels i det bøhmiske Videnskabsselskab, dels i astronomiske Fagskrifter. Ved Siden af disse Observationer beskæftigede S. sig med at forfærdige Hulspejl. Som Kemiker har han skrevet Kemiens Elementer i 2 Bd. paa Tschekkisk [Prag 1859—60] foruden talrige mindre Arbejder publicerede dels i Prag's, dels i Wien's Videnskabsselskab. Ved Siden heraf har S. leveret talrige populære Artikler af astronomisk og meteorologisk Indhold til bøhmiske Tidsskrifter. *F. Fr. S.*

Safech (Sefchet) er i vore Dage den sædvanlige Betegnelse for en ægyptisk Gudinde, Beskytterinde af Skrift og Litteratur, hvorfor man ogsaa ofte benævner hende den ægyptiske Biblioteksgudinde. Hun afbildes gerne med en Pen i højre Haand, i Færd med paa Bladene af et Træ, det hellige Persea-Træ i Heliopolis, at skrive det hieroglyfiske Navn paa den Konge, der har ladet vedkommende Billede udføre, og som ønskede sit Minde bevaret til evige Tider. I venstre Haand holder hun en Art Palmegren, til hvilken der er fastgjort forskellige ægyptiske Symboler, der betegne lange Tidsperioder. Gudindens Hoved er prydet med det hieroglyfiske Skrifttegn, med hvilket hendes Navn skrives, og som man plejer at læse *S.* eller *Sefchet*, men som rigtigere læses

Safech (*Sefchet*)-*Abui*. For øvrigt er det nok muligt, at dette Navn kun er et Tilnavn, og at Gudindens egentlige Navn, som det med stor Skarpsindighed er udviklet af Le Page Renouf, har været *Sesht* e. l., og at det betyder »den skrivende«, »hun som skriver«. (Litt.: Le Page Renouf, *On some religious texts of the Early Egyptian Periode*, i *Transactions of the Society of Biblical Archæology*, IX S. 303—306 [Lond. 1893]). *V. S.*

Safed, By i Syrien, N. V. f. Tiberias-Søen, har 25,000 Indb., hvoraf lidt over Halvdelen Jøder. Sæde for en berømt Rabbinerskole. *M. V,*

Safed Koh se Sefid Koh.

Safety [se!ifti] se Cycle.

Saffi, Azaffi, S af i eller Asfi, Kystby i Marokko, ligger ved det atlantiske Ocean paa 32° 18' n. Br. Indbyggerantallet er ca. 10,000, hvoraf mange Jøder. Den er meget malerisk beliggende i Bunden af en Kløft og er omgiven af høje, tykke Mure samt Grave. Dens Havn er kun en aaben, daarlig beskyttet Red, og dens Omsætning er derfor ikke stor, til Trods for at den er den Byen Marokko nærmest liggende Havneby. Dens Udførsel bestaar især af Korn, Heste og fint Læder (Safian). *C. A.*

Saffi, Aurelio, Grev, italiensk Revolutionsmand, født 13. Oktbr. 1819, død 16. Apr. 1890. Han blev 1840 Advokat i Rom, men drev fortrinsvis politisk Agitation og indgav 1846 Klage over den pavelige Legat i Forli og hans Færd. 1848 traadte han i Forbindelse med Mazzini, valgtes n. A. til den grundlovgivende Forsamling, blev i Februar Indenrigsminister for den romerske Republik og var fra 30. Marts indtil Republikkens Fald 3 Maaneder senere en af dens Triumvirer. Han maatte derefter flygte til Schweiz og 1851 til England, vendte tilbage 1860, var 1861—63 Medlem af det italienske Deputeretkammer. Han var senere Hoved for det republikanske Parti, uden dog at tage Del i det offentlige Liv, samt udgav Mazzini's Værker. *E. E.*

Saffian se Safian.

Safflor se Saflor.

Safflorit, et rombisk Mineral, som i sit Ydre og i Krystalform ligner Arsenkis, men bestaar af Arsenkobolt $CoAs_2$; det optræder sammen med andre Koboltforbindelser bl. a. ved Schneeberg i Sachsen og Tunaberg i Sverige. *N. V. U.*

Safford [sä'fə.d], Truman Henry, amerikansk Astronom, født 6. Jan. 1836 i Royalton, Vermont, død 13. Juni 1901 i Williamstown, Mass., ansattes 1854 ved *Harvard College Observatory* i Cambridge, Mass., blev 1866 Direktør for *Dearborn Observatory* i Chicago, men maatte opgive denne Stilling, da Observatoriet blev ødelagt i den store Brand 1871. S. beskæftigede sig nu med geodætiske Arbejder, til han 1876 blev Professor i Astronomi ved *Williams College*, Williamstown. Han har hovedsagelig arbejdet med Stellarastronomien og blandt andet udgivet, »The Williams College Cataiogue of North Polar Stars« [Williamstown 1888]. *J. Er. S.*

Saffron Waldon [sä'frənwå!ldən], By i det sydøstlige England, Essexshire, ved Cam og 20 Km. 0. f. Cambridge, har interessante Borgruiner og gamle Huse, en smuk Kirke, et Museum, livlig Handel og (1891) 6,100 Indb. I Nærheden ligger Lord Braybrook's pragtfulde Landsæde Audley End. *M. Er.*

Safian, Saffian, Maroquin, kaldes efter Byen Saffi i Marokko et meget fint og blødt, rødgarvet Læder, der er farvet paa Narvsiden, og som oprindelig kun fremstilledes af Gedeskind, nu ogsaa af Faare- og Kalveskind (uægte S.). Baade Forbehandlingerne og selve Garvningen foregaa med stor Omhu, hvorefter Narvsiden farves med Tjærefarvestoffer. Rødt S. farves i Orienten før Garvningen med Kochenille, men denne Fremgangsmaade er nu helt forladt i Europa. Efter Farvningen følger en Tørring, Indgnidning af Narvsiden med Linolie, Glitning og Forsyning med kunstig Narv. Europa indfører nu ikke længer S. fra Orienten, kun en ringe Mængde garvet, saakaldet Meschinlæder, der færdigbehandles i Europa. *K. M.*

Safianpapir se Maroquin-Papir.

Safir se Korund.

Safirkvarts se Kvarts.

Saflor, Safflor, *Elores carthami*, falsk Safran, de tørrede Blomster af en i Ostindien hjemmehørende Plante, *Carthamus tinctorius*; S. indeholder et gult og et rødt Farvestof. Det første af disse, Safrangult, lader sig udtrække med Vand, har sur Reaktion og bitter Smag, lugter ejendommeligt og besidder betydelig Farveevne, men holder sig ikke uforandret i Luften, da Farven ændres til brungult. Det røde Farvestof, Carthamin, $C_{14}H_{16}O_2$, danner et mørktbrunrødt grønligt metalglinsende Pulver, som opløses i Alkohol med Purpurfarve, men kun i meget ringe Grad opløses i Vand. Det er indifferent. Som Farvestof fortrænges Carthamin nu af Safranin (s. d.). — Navnet S. bruges ogsaa for den Blanding af ristede Koboltmalme og Kvartsmel, som gaar i Handelen til Anvendelse i Pottemagerier som Farvemateriale. *O. C,*

Safn til sogn Islands og islenzkra bókmenta, Samlinger til Island's Historie og Litteratur, er en af det Islandske litterære Selskab besørget og udgivet Samling af Afhandlinger, baade ældre og yngre, vedrørende Island's Historie, Topografi, Personalhistorie, Tidsregning m. m. Der er hidtil udgivet 3 Bd. *F. J.*

Safonoff, W. I., russisk Musiker, er født 25. Jan. 1852 i Landsbyen Istschory (Kaukasus), studerede særlig Klaverspil i Konservatoriet i St. Petersborg under Brassin, blev 1881 Lærer smst. og 1889 Direktør for Konservatoriet i Moskva. S. er derhos Leder af det kejserlige Musikselskabs Koncerter og har ogsaa ved Optræden uden for Rusland skaffet sig Navn som en fremragende Orkesterdirigent. *TV. B.*

Sāfran faas af *Crocus sativus*, Høstsafran, som dyrkes i stor Maalestok i fiere Lande, navnlig i Spanien. Arrene af *Crocus sativus* levere dels det nævnte Farvestof, dels benyttes de som Lægemiddel og som Krydderi. Der gaar over 100,000 Blomsterar paa et $^1/_2$ Kg. tør S., og Prisen paa dette bliver derfor høj, hvorfor det hyppig forfalskes. De helt udviklede Blomster afplukkes om Morgenen og bringes i Hus; Arrene aftages og tørres i Løbet af $^1/_2$—$^3/_4$ Time paa smaa Ovne, idet de oftere vendes; de miste derved $^4/_5$ af deres Vægt og faa et smukt brunligrødt, glinsende Udseende. Under Navnet »Fømi-

nel« gaa ogsaa Griflerne af *Crocus sativus* i Handelen, efter at Arrene ere fraskilte, ligesom ogsaa Støvtraadene anvendes; de farves da ved Safrantinktur og fedtes med Olie eller Smør for at give dem et livligere Udseende. Ofte findes de indblandede i de ringere Sorter S. og kendes da paa den lysegule Farve. Østerrigsk S. regnes for særlig god, ligesom ogsaa ungarsk S. og derefter fransk S. ere gode. I øvrigt haves spansk, italiensk, levantisk og persisk eller orientalsk S. i Handelen. S. indeholder en gul æterisk Olie, som smager skarpt og bittert, fremdeles Druesukker, Fedtstof og Farvestoffet Polychroit, et rødt Pulver, der opløses i Vand med rødgul Farve og bliver blaat med koncentreret Svovlsyre, men grønt med Salpetersyre. *O. C.*

Safrangult se Saflor.

Safraniner. I snævrere Forstand betegne S. Farvestoffer, der opstaa ved Iltning af en Blanding af Saltene af I Molecule af en Para(fenylen)diamin og 1 Molecule af en anden Monamin, hvis Parastilling er fri, men hvis Amidgruppe kan indeholde Alkyl. Visse S., de saakaldte »Roduliner«, opstaa ved Indvirkning af *p*-Nitrosoætylaniliner paa Fenylmetatoluylendiamin. S. krystallisere smukt, have en metallisk grøn Glans og opløses let i Vand med gulrød, rød og violet Farve. Den simplest sammensatte S. er Fenosafranin, $C_{18}H_{15}N_4Cl$, som danner grønne glinsende Krystaller, der opløses i Vand med rød Farve og farve Bomuld, som er bejdset med Tannin og *Brækvinsten*, rød. — En Blanding af Tolusafraniner og Fenotolusafraniner gaar i Handelen under Navnet S. eller Anilinrosa (forældet Navn: Pink) og er et rødbrunt Pulver, som opløses i Vand med rød Farve og bruges i Katuntrykkeriet til Nuancering af Alizarinrødt samt til Rødfarvning af Bomuld efter Bejdsning med Tannin og Brækvinsten. *O. C.*

Safrōl, Shikimol, $C_6H_3(O.CH_2.O).C_3H_5$, er Hovedbestanddelen af Sassafrasolien og danner Krystaller, der smelte ved 8°. S. koger ved 232°. Ved Iltning med Kaliumpermanganat giver det først en Glykol, som ved videre Iltning gaar over til Homopiperonylsyre, $C_6H_3(O.CH_2.O)CH_2.COOH$. S. anvendes i Sæbeindustrien for at dække den ubehagelige Fedtlugt hos Husholdningssæber og benyttes tillige som Raamateriale for den tekniske Fremstilling af Piperonal. Det er meget giftigt. *O. C.*

Safrosin, Eosin BN, Eosinskarlagen, er et Tjærefarvestof, der bestaar af Alkalisalte af Dibromdinitrofluoresceïn. S. er et brunt krystallinsk Pulver, som let opløses i Vand med gulrød Farve; den fortyndede Opløsning viser svag grøn Fluorescens. S. farver Silke og Uld blaaligrød. *O. C.*

Saftbladhat (bot.), Navn for Arter af Slægten *Hygrophorus* (s. d.); se ogsaa Madsvampe S. 174.

Saftflaad kaldes den Udstrømmen af Saft, som især hos nogle Træarter fremkommer som Følge af, at Træet saares paa Stamme eller Grene i eller kort før Vegetationsperioden. *C. V. P.*

Saftgrønt se Blæregrønt.

Safthug kaldes i Skovbruget enhver Afhugning af Træer, dog især Rodstævning, som foretages i Vækstperioden, altsaa medens Træets Safter ere i livlig Bevægelse; S. er hyppigst ved Eg af Hensyn til, at Barken skal tages af til Brug som Garvemiddel. *C. V. P.*

Saftleven (Sachtleven), 1) Cornelis, hollandsk Maler, født i Rotterdam 1606, død smst. 1681, uddannedes under Indflydelse af Brouwer og Ryckaert. Hans hyppigste Motiver ere Scener fra Hyrdelivet og fra Bøndernes Færden i deres Stuer og Stalde. De bedste af hans Billeder ere i deres kølige graabrune Kolorit af fin malerisk Virkning og af stor Omhyggelighed i Udførelsen, særlig i den *Nature-morte*-agtige indtrængende Gengivelse af Bondehytternes Husgeraad, det blanke Messingtøj o. l. Af hans betydeligste Arbejder fremhæves: »Hyrder i Bøn ved optrækkende Uvejr« [Amsterdam] og »Værtshusscene« [Rudolphinum, Prag], andre i Dresden (»I Stalden« og »Hønsene fodres«), Karlsruhe, St. Petersborg, Wien o. a. St. S. udførte 12 Raderinger, hvoriblandt »de fem Sanser« fremstillede som mandlige Krøblinge. 2) S.'s yngre Broder Herman S. (Z achtleven), Maler og Raderer, født i Rotterdam ca. 1610, død i Utrecht 1685; hans Virksomhed falder (efter 1633) i Utrecht. S. er overvejende Landskabsmaler (en sjælden Gang maler han Bondelivsscener) og er for saa vidt original og banebrydende, som han er den første, der vælger Motiver fra de tyske Floddale, særlig fra Egnene ved Rhinen og Mosel, som han gentagne Gange maa have besøgt. Desværre have de store Motiver, han der fandt, ikke forlenet hans Kunst med noget Præg af Storhed. Smaalig og pyntelig i Tegning og Kolorit, fordyber han sig omstændelig i alle Landskabets Enkeltheder, giver — ofte nydelige — detaillerede Landskabsoversigter uden Blik for det afgørende i Landskabets Holdning og uden Evne til at genskabe dets Stemning. Bedst repræsenteret er S. i Samlingerne i Dresden, Schwerin, Wien og Kjøbenhavn (baade i Gal. og i den Moltke'ske Samling). — S.'s Raderinger (Landskaber) udmærke sig ofte ved en fin Udførelse, særlig i de fjerne Baggrundes lette disede Aftoninger; af de ca. 40 Blade, han udførte, fremhæves »Landskab ved Solopgang« [1649], »Landskabet med det store Træ« [1647] og flere Prospekter fra Utrecht. *A. R.*

Saftmærker se Bestøvning S. 976.

Saftplanter se Sukkulenter.

Saftrum se Celle S. 143.

Saftspænding kaldes det Tryk, som en Celles Indhold udøver mod Cellevæggen. S. er særlig studeret for Plantecellers Vedkommende. De fleste i Cellesaften forekommende opløste Stoffer ville, naar Cellen eller Vævene lægges i Vand, ikke trænge ud i dette, da Protoplasmaets Hudlag ikke lade disse Stoffer passere (jfr. Plasmolyse). De opløste Stoffer i Cellen bevirke da, at Vand trænger ind til Cellesaften (se Opløsningers Teori). Saften forøges derved og presser Vægplasmaet (se Celle S. 143) op mod Cellevæggen, der udspiles med en ofte betydelig Kraft, hvis Størrelse just angiver S. S. har stor Betydning for alle (ogsaa dyriske) Væv s Spænstighed. Urteagtige og unge, voksende Plantedele afstives væsentlig ved S., og denne er et vigtigt Middel for voksende Dele til at bane sig Vej gennem Jord o. l. Talrige Variationsbevægelser iværksættes ved Svingninger i S. *W. J.*

Saftstigning er en Fællesbetegnelse for Stofvandringerne »opad« gennem Planternes Karstrenge ɔ: i Retningen fra Roden ud til Bladene. Ved S. i snævrere Forstand tænkes nærmest paa Foraarsstofvandringen hos træagtige Planter, hvorved store Mængder af Oplagsnæringen (s. d.) i Vedlegemets Parenkymceller opløses og især som Sukker transporteres opad gennem Vedlegemets Ledningsvæv. Denne Stofvandring, der hænger sammen med Løvspringets Indledning, iværksættes ved samme Virksomheder, som fremkalde »Blødning«, og yter sig tydeligst ved Blødningssaftens rige Indhold af Sukker o. a. om Foraaret (se Blødning, 2). Og paa den Tid er Kambiet (s. d.) blødt og saftigt, parat til at begynde Nydannelserne. Ved S. i videre Forstand forstaas den gennemgaaende Vandbevægelse fra Rod til Blade, som forsyner disse sidste med det nødvendige Vand til Dækning af Tabet ved Fordampningen (Transpirationen, s. d.). Ved »Efteraarssaftstigningen« — et ukorrekt Udtryk, som undertiden benyttes — menes nærmest kun den Fremtoning, at i August—September, naar det i Sommeren nydannede Ved (og Barken) er færdigt og fast, ville Bark og Ved atter let og glat løsnes fra hinanden, næsten som om Foraaret, da Kambiet skulde til at begynde sin Virksomhed. Derfor kan Podning o. 1. ogsaa udføres om Efteraaret. Men om nogen særlig S. er der da ikke Tale, men nærmest kun om den nedadrettede Stofvandring: Transport ned gennem Barken (i Sivævet) af de i Bladene dannede Stoffer, der skulle aflejres inde i Vedlegemet. *W. Y.*

Safttraade (Parafyser, bot.) betegne haarlignende Dannelser hos kryptogame Planter, f. Eks. hos Svampe, hvor de ere indskudte mellem Sporesækkene i Sporelejet, eller hos Mosser, hvor de omgive eller ere indblandede mellem Kønsorganerne i de saakaldte Blomster. *A. M.*

Sag (proc), Retstrætte, Proces.

Sag, Sagbrug etc. (norsk) se Sav og Sammensætninger.

Saga, By i den japanesiske Provins Hizen, i den nordvestlige Del af Øen Kiushu, paa en frugtbar Slette, med (1892) 25,622 Indb., tidligere Residens for Fyrsterne af Hizen. *M. V.*

Saga, rettere Saaga (o: Seerske; ikke Saga = Fortælling), et nordisk Gudindenavn; Betegnelse for Odin's Hustru Frigg som den skæbnekendende. *A. O.*

Saga (isl. *saga,* Flertal *sögur*). Ordet betyder egentlig kun Fortælling (af samme Stamme som sige, isl. *segja*), Sagn, Frasagn, og kunde bruges om alle Fortællinger, ligegyldigt af hvad Art og Udstrækning de vare. Fortællinger om Fortidsbegivenheder og ældre Personer vare allerede i den ældste historiske Tid i Norden meget almindelige. Og meget tidlig opstod der Enkeltmænd, der af egen Interesse og Drift samlede en Mængde historiske Kundskaber, som de ved givne Lejligheder foredroge for en større eller mindre Kreds. Saadanne Mænd (og Kvinder) kaldtes »frode«. Tjodolf den hvinverske (i 9. Aarh.) hentyder til disse og til historiske Fortællinger. I Reglen forstaar man ved S. de paa Island skrevne historiske Fortællinger fra den litterære Tid. Om denne Litteraturs Udvikling paa Island se i øvrigt Island, 9. Bd. S. 622 ff. En S. handler i Reglen om en enkelt Mand, en Hovedperson, hvis Fader eller Forfædre kortelig omtales, idet der gøres Rede for Slægtens Oprindelse og, naar der er Tale om Islændere i Sagatiden (10.—11. Aarh.), ogsaa om dens Udvandring fra Norge og Bosættelse paa Island. S. fortæller saa om Hovedpersonen til hans Død mere eller mindre nøjagtig; da de mindeværdigste Begivenheder vare Kampe, Rejser og Tog og forskellige Stridigheder, er det disse, der danne Hovedindholdet af S.; Helten drives frem enten af Hævnfølelse og Hævnpligt eller Rejselyst og Lyst til at indlægge sig Hæder og vinde Gods; hvorefter Begivenhedernes Gang i en uafbrudt Kæde følger. I S. er der i Reglen en fuldstændig pragmatisk Sammenhæng og en konsekvent Udvikling af en Skæbnetraad gennem det hele, til Trods for at de individuelle Afvigelser inden for de enkelte S. ere meget store. Nogle ere romantiske Elskovshistorier dels af en usædvanlig Ynde og Tragik som Gunnlaugssaga, Kormåkssaga o. fl., andre ere gribende Fredløshedshistorier som Gíslasaga og Grettissaga, andre handle om enkelte kraftige Personligheder, der tillige vare Skjalde som Egilssaga, Víga-Glúmssaga o. s. v. Af en særegen Art og Betydning er Njálssaga; den er saa omfattende (i sin nuværende Form), at den bliver en Bygdesaga; det samme gælder S. som Eyrbyggjasaga og Laxdælasaga. De allerfleste Kongesagaer ere kun de enkelte Kongers Biografier af samme Art og Indretning som Islændersagaerne. Det samme gælder Bispesagaerne. De islandske Slægtsagaer ere fortrinsvis knyttede til Vest- og Nordlandet; kun nogle faa — men fortræffelige S. — hidrøre fra en enkelt Egn paa Østlandet; fra Sydlandet kun et Par Stykker. Der er Formodning for, at Sagaskrivningen paa en eller anden Maade er knyttet til de Egne, hvor der var Klostre eller Undervisningscentrer, men de ere dog næppe forfattede i Klostrene selv. Forfatterne ere uden Tvivl i de allerfleste Tilfælde gejstlige, men disse stode fuldstændig paa national Grund og vare i al deres Tænkemaade folkelige. Derfor have S. fuldstændig bevaret deres folkelige Karakter; den folkelige Tradition og med den den almindelige naturlige, svulstløse Fortællemaade er helt igennem fremtrædende. Forfatterne maa antages at have samlet Stoffet, der uden Tvivl allerede forelaa i større eller mindre fast formede Grupper, til et Hele; de have ikke betragtet sig som egentlige Forfattere, men kun som Samlere; derfor ere de allerfleste S. uden Forfatternavn. Kun sjælden have de paa ældre Tider overført deres Samtids Tilstande og Kulturenkeltheder. I det hele vise de sig velunderrettede, og S. ere sikkert langt mere Historie end Roman. De ældste og bedste S. ere fra 12. Aarh. og omkr. 1200. I den følgende Tid ere de hyppig blevne afskrevne; herunder ere de tit og ofte blevne mere eller mindre bearbejdede, idet de ikke alene i Stil, men ogsaa med Hensyn til Indhold bleve forandrede, interpolerede og udvidede, enkelte Gange ogsaa forkortede. I enkelte Tilfælde gik den oprindelige S. til Grunde; der blev da senere (omkr. 1300) dannet en ny, men som i Troværdighed og øvrige Egenskaber stod langt tilbage for den gamle. Ogsaa bleve helt ny S. skrevne til den sidstanførte Tid; saaledes har man faaet en yngre

Gruppe af S., der maa betegnes som efterklassisk, og som staar midt mellem de historiske S. og de opdigtede Eventyrsagaer fra 14. Aarh. Ogsaa Oversættelser af fremmede historiske Værker, af gejstlige Legender o. l. kaldtes S. Se i øvrigt Island anf. St. Med Hensyn til de enkelte Forfatternavne se Are frode, Eirikr Oddsson, Karl Jonsson, Snorre, Sturla, Styrmir. (Litt.: P. E. Muller, »Sagabibliothek«, I—III [Kbhvn. 1817—28]; Th. Möbius, >Ueber die ältere isl. Saga« [Leipzig 1852]; B. Döring, »Bemerkungen iiber Typus u. Stil der isl. Saga« [Leipzig 1877]; K. Maurer, »Ueber die Ausdrücke o. s. v.« [München 1867]; A. Gjessing, »Kongesagaens Fremvækst«, I—II [Chra. 1873, 1876]; R. Heinzel, »Beschreibung der isl. Saga« [Wien 1881]; A. U. Bååth, »Studier öfver Kompositionen i några isl. ättsagor« [Lund 1885]; R. Meissner, »Strengleikar« [1902]; foruden de litteraturhistoriske Samlingsværker). *F. Y.*

Saga (norsk Tidsskrift) se Munch, Johan Storm, den ældre.

Sagacitēt (lat.), Skarpsindighed, Kløgt.

Sagaier, tyrkisk Folkestamme i det sydlige Sibirien, der drager nomadiserende om paa Abakan-Steppen fra Askys-Floden indtil Abakan's Kilder. *M. V.*

Sagaïn (Sagaïng), tidligere Hovedstad for Riget Birma, ved Iravadi, lige over for Ava, nu ganske forfalden. *M. V.*

Sagan, By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Liegnitz, 54 Km. V. f. Glogau ved Baber, Hovedstad i Kredsen S., har (1900) 13,400 Indb. Amtsret, Filial af Rigsbanken, Handelskammer, Gymnasium (tidligere Jesuiterkollegium), evangelisk Lærerseminarium. S. har Rester af den gamle Befæstning, gamle Patricierhuse og et stort Slot, bygget af Wallenstein, Lobkowitz og Peter af Kurland. Industriens Hovedgrene ere Klædefabrikation, Uldspinderi, Strømpefabrikation, Jærnstøberi; endvidere findes Markeder og i Omegnen Hørspinderi. S. skal være grundlagt 1140 og er Hovedstad i det middelbare Fyrstendømme S. i Nedreschlesien, der omtrent omfatter Kredsen S. og tidligere var en Del af Fyrstendømmet Glogau. *Joh. F.*

Sagapēn (*Sagapenum*) er en Galbanum lignende Gummiharpiks, der i Oldtiden benyttedes som Lægemiddel; nu benyttes den ikke mere og forekommer næppe i den europæiske Handel; den stammer fra Persien, men Stamplanten er ikke kendt, formentlig er det en *Ferula*-Art. *A. B.*

Sagar (eng. Saugor), By i det nordlige Forindien, Centralprovinserne, paa Vejen mellem Bombay og Benares, ligger ved en Sø og har (1891) 44,674 Indb., hvoraf 9,000 Muhamedanere, 800 Kristne, Resten Hinduer. I Byen findes et stort Fængsel, et Fort med stærk Garnison, mange hinduiske Templer. *M. V.*

Sagar, Ø i Ganges-Deltaet ved Mundingen af Hugli, har Fyrtaarn, Telegrafstation og meteorologisk Station. Øen er meget udsat for Oversvømmelse. 1688 omkom næsten alle Øens 200,000 Indb. 1864 druknede 4,100 af 5,600 Indb. Senere er den bleven beskyttet ved Digeanlæg, men er stadig meget tyndt befolket. I Januar besøges den af talrige Pilegrimme. *M. V.*

Sagara, en Sagnkonge i den indiske Mytologi, som spiller en fremtrædende Rolle i Myterne om Floden Ganges (se Bhagiratha). *D. A.*

Sagásta, Mateo, spansk Statsmand, født 21. Juli 1827, død 5. Jan. 1903. Han uddannede sig til Ingeniør og tog allerede 1854 Del i den revolutionære Bevægelse, valgtes derefter til den grundlovgivende Forsamling og udfoldede stor og lidenskabelig Veltalenhed. 1856 deltog han i Gadekampen i Madrid og maatte derfor flygte til Frankrig, indtil Amnestien 1860 tillod ham at vende hjem. Han blev nu Lærer ved Ingeniørskolen, men var tillige Leder af Progressisternes Hovedblad >Iberia« og virksomt Medlem af Deputeretkammeret. 1866 var han igen Deltager i Opstanden og maatte flygte til Frankrig, hvorfra han ivrig stræbte at undergrave Dronning Isabella's Trone. Efter Revolutionen Septbr. 1868 vendte han tilbage og blev Indenrigsminister indtil Juli 1871, var nøje knyttet til Prim, men opgav efterhaanden sine yderlige Grundsætninger og skilte sig skarpt fra sin tidligere Meningsfælle Zorrilla. Han hjalp at styrte dennes Ministerium Oktbr. 1871 og blev snart efter selv Minister, i Febr.—Maj 1872 endog Førsteminister; men hans Færd svækkede væsentlig Kong Amadeo's Kongedømme, fordi han sprængte det progressistiske Parti, hvori det havde sin bedste Støtte. Efter Kongens Tronfrasigelse Febr. 1873 holdt han sig $1/_2$ Aar tilbage, men dannede i Forbindelse med Serrano og Topete det konstitutionelle Parti, der kom til Magten Jan. 1874, og var nu igen først Uden-, siden Indenrigsminister, indtil Kongedømmets Genoprettelse Jan. 1875. Han havde vistnok været rede hertil, men ønskede det ikke fuldbyrdet ved Hærens Hjælp. I de følgende Aar var han Fører for det liberale Partis Opposition, blev Febr. 1881—Oktbr. 1883 Førsteminister samt paa ny efter Alfonso XII's Død Aug. 1885—Juli 1890. I disse Aar gennemførte han en Række vigtige Reformer (Nævninger, borgerligt Ægteskab, almindelig Valgret) samt sikrede Presse- og Trosfriheden, idet han gradvis vendte tilbage til Systemet 1869. Endnu 3 Gange var han Førsteminister, nemlig Decbr. 1892—Marts 1895, Oktbr. 1897—Marts 1899 og Marts 1901—Decbr. 1902, men havde ikke længere sin gamle Kraft. Han søgte forgæves at dæmpe Opstanden paa Cuba ved mildere Optræden; men det var for silde, og det faldt i hans Lod at føre den ulykkelige Krig med Nordamerika og derefter opgive Spanien's hele Kolonirige. Ej heller var han i Stand til at raade Bod paa Nederlagets Følger og til at opnaa de fornødne Indskrænkninger i Statens Husholdning. *E. E.*

Sagatun Folkehøjskole ved Hamar, den første Ungdomsskole, der oprettedes i Norge, begyndte 1. Oktbr. 1864. Den stiftedes af de to teologiske Kandidater Herm. Anker og O. Arvesen (s. d.), som i Forening ledede Skolen indtil 1873, da Arvesen alene overtog dens Bestyrelse. Skolen var fra først af lagt efter de Grundtvig'ske Højskolers Mønster i Danmark (se Folkehøjskoler), men fik efterhaanden et noget andet Tilsnit, idet den optog en Del praktiske Fag, saaledes Landbrugslære og Landmaaling for de unge Mænd, og, da der senere ogsaa blev Kvindeskole, Husholdningslære, Kjolesøm og Haandgerning. Skolen holdtes for unge Mænd — fra

1873 ogsaa Kvinder — fra 18 Aars Alderen og opover. Kurserne vare som Regel paa 6 Maaneder, Vinterkurset for Mænd og Sommerkurset for Kvinder. Da Arvesen 1891 indvalgtes i Stortinget, standsede dermed S. (Litt.: O. Arvesen, »Folkehøjskolen paa S.« [i »Norsk Folkeblad« 1867, Nr. 46]; samme, »Beretning om S.« [Hamar 1877]). *K. F.*

Sagefald, de Pengebøder, som falde i en Retssag, dels til den fornærmede Privatmand, dels til det offentlige, og Retten til at oppebære disse Bøder. I Middelalderen, da der i mangfoldige Sager faldt Bøder ikke blot til den krænkede private, men tillige til Kongen, tænkte man ved S. nærmest paa den sidste Slags Bøder. Kongens Ret til S. udgjorde oprindelig en meget betydelig Indtægtskilde, men Kongen skilte sig tidlig af med store Dele af denne Ret, idet han bortgav eller bortforlenede den til Gejstligheden, Byerne eller til private Personer, dog i Reglen saaledes, at disse saa ogsaa havde »Sigt«, Paataleret og Pligt til at bære de hermed forbundne Udgifter. Saaledes var det allerede paa Jydske Lovs Tid et Privilegium for Kongens Mænd, at hvis deres Bryder (s. d.) forbrød sig, skulde de bøde til deres Husbonder og ikke til Kongen. Dette udstraktes videre til, at Kongens Mænd, eller som de nu hed Adelen, fik Privilegium til at oppebære alle 3-Marks-Bøder, senere ogsaa højere Bøder af alle deres undergivne, og samme Privilegium nød ogsaa Gejstligheden. Ved D. L.'s § 5—3—20 jfr. 27 (N. L. 34) opretholdtes Sagefaldsretten som en af de Herlighedsrettigheder, der tilkom Ejerne af komplette Sædegaarde, naar de vare af Adel eller lige med denne privilegerede, men S. skulde derimod falde tilbage til Kongen, naar Jorden kom i uadeliges Hænder, Det private tilkommende S. bortfaldt ved Grl. 5. Juni 1849 § 97, for saa vidt det ikke alt var bortfaldet tidligere, f. Eks. Byernes S., der bortfaldt ved Resol. 25. Febr. 1766, og alt S. tilfalder nu Statskassen. Adelens Sagefaldsret ophævedes i Norge ved Adelsloven af 1821 § 4, og den norske Straffelov af 22. Maj 1902 § 27 bestemmer, at alle Bøder tilfalde Statskassen (se Husbond, Herlighed, Hals- og Haandsret). *Ludv. H.*

Sagen, Lyder Christian, norsk Forfatter og Skolemand, født i Bergen 13. Marts 1777, død smst. 16. Juni 1850. I 20 Aars Alderen kom han til Kjøbenhavn som Student og reves med af Tidens æstetiske Tendens. I »Danske Tilskuer« for 1800 saa han sit første Digt trykt og blev Medlem af »Selskabet for Sandhed« samt Rahbek's Ven og Beundrer. Efter fem Aars interesseret Tjeneste som Lærer ved Christiani's Institut flyttede S. til Nytaar 1806 hjem til Bergen som Adjunkt ved Katedralskolen og virkede siden utrættelig (fra 1814 som Overlærer) som Lærer i Modersmaal, idet han tillige havde Timer ved den efter hans eget Initiativ stiftede Realskole. 1824 deltog han i Oprettelsen af Tegneskolen, 1825 af Museet, 1838 af Kunstforeningen og var altid redebon til Tjeneste som den livlige Bys officielle Lejlighedspoet. Sin største Indflydelse har S. udøvet som inspirerende Lærer for en Række begavede Elever (bl. a. Welhaven og Jonas Lie). Nogen samlet Udgave af sine utallige Rimprodukter var han beskeden nok til ikke at sørge for; hans engang stærkt benyttede »Læsebog« [1808, 1820, 1834] er nu glemt, men Drikkevisen »Diogenes vranten og stolt« [1815] er fremdeles i friskt Minde. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *C. Br.*

Sagene, en forhenværende Forstad til Christiania (s. d.), der nu er indlemmet i samme. S. ligger langs Akersel ven, omtrent fra Beyerbroen til Bygrænsen med Nydalen, og er hovedsagelig en industriel Bydel med Værerier, Spinderier, Oliemøller, Papirfabrikker, Møller, mekanisk Værksted o. s. v. *P. N.*

Sagenit se Rutil.

Sagens Natnr d. s. s. Forholdets Natur (s. d.).

Sagesløs, den, der i et vist Forhold selv er uden Skyld. I D. L. Nr. 80, 1897 om Vold mod s. Person bestemmes s. nærmere som »en saadan, der ikke har foretaget noget, som kunde give rimelig Anledning til Voldsgerningen«. *E, T.*

Sagfjorden, Fjord i Nordlands Amt, Hammerø Herred (s. d.).

Sagfører, Prokurator, den, der har offentlig Bemyndigelse til under Processer at optræde som Fuldmægtig for en Part.

I Danmark foreskrev Christian V's Lov, at paa Landet maatte ingen Prokuratorer bruges; derimod skulde Magistraten i hver Købstad beskikke Prokuratorer. Tillige var der kgl. beskikkede Prokuratorer ved Højesteret. Fra Beg. af 18. Aarh. meddeltes der dog Bevilling dels af Kongen, dels af Overøvrigheden til at være Prokurator ved alle de forskellige Retter, derunder ogsaa Underretterne paa Landet. Frd. 10. Febr. 1736 satte juridisk Eksamen som Betingelse for at blive Prokurator. Ved Pl. 4. Septbr. 1810 bestemtes, at alle Prokuratorer skulde have kgl. Bestalling. Man skelnede mellem 3 Slags S.: Højesteretsadvokater, Overretsprokuratorer og Underretsprokuratorer.

Ved den endnu (1904) gældende »Lov om Adgang til Sagførervirksomheden« af 26. Maj 1868 blev Sagførervirksomheden given fri i den Forstand, at enhver, der fyldestgør visse almindelige lovbestemte Betingelser, har Ret til at forlange sig Sagførerbeskikkelse meddelt af Justitsministeriet. Disse Betingelser ere, at vedkommende har Indfødsret, mindst er 25 Aar gl., har Raadighed over sit Bo (ɔ: ikke er under Konkurs eller umyndiggjort), ved paalidelige Vidnesbyrd godtgør at have ført en retskaffen Vandel samt er i Besiddelse af en vis Fagdygtighed. I sidstnævnte Henseende kræves, for at blive Underretssagfører, at vedkommende har bestaaet den tidligere juridiske Eksamen for ustuderede (se Ustuderede) eller den juridiske Fællesprøve med Karakteren »Bekvem« eller den juridiske Embedseksamen med i det mindste *haud illaudabilis* eller har bestaaet den ved Adg. Nr. 178, 1902 indrettede juridiske Eksamen for ustuderede samt har været 3 Aar i Virksomhed som Fuldmægtig hos en S., paa et Amtskontor eller hos en Dommer, for at blive Overretssagfører, at vedkommende har bestaaet juridisk Embedseksamen med i det mindste *haud* samt i 3 Aar har været i Virksomhed enten som Underretssagfører eller som Fuldmægtig hos en Højesteretseller Overretssagfører, og for at blive Højeste-

retssagfører, at vedkommende har bestaaet juridisk Embedseksamen med *laud*, i 3 Aar har været i Virksomhed som Overretssagfører samt paa en efter Højesterets Skøn fyldestgørende Maade har plæderet 4 Prøvesager for denne Ret. — For den, der har været Dommer eller juridisk Professor, er der en noget lettere Adgang til at faa Sagførerbeskikkelse, hvorimod Sagførervirksomhed ikke kan udøves samtidig med Dommer- eller Øvrighedsvirksomhed. — Kvinder antages efter den gældende Ret ikke at kunne faa Beskikkelse som S. — Retten til at udøve Sagførervirksomhed suspenderes, saa længe en S. er sat ude af Raadighed over sit Bo eller beklæder Dommer- eller Øvrighedspost, og fortabes, naar S. gør sig skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling. Fortabelsesspørgsmaalet maa eventuelt afgøres af Domstolene under en særlig Sag.

Højesteretssagførere ere pligtige at have Kontor i eller ved Kjøbenhavn, Overretssagførere, der ville procedere ved Overret, pligtige at have Kontor i eller ved Kjøbenhavn eller Viborg, medens andre Sagførere blot skulle anmelde deres Bopæl til Justitsministeriet. — Højesteretssagførere have Ret til at give Møde for alle Landets Domstole, Overretssagførere for de to Overretter, Kriminalretten, Sø- og Handelsretten samt i alle Underretter, medens Underretssagførere kun have Ret til at møde for enhver Underret uden for Kjøbenhavn.

Der kendes i dansk Ret ingen »Sagførertvang«; men enhver har Ret til personlig eller »ved sin Værge, Frænde eller Tjener« at føre sin Sag for en hvilken som helst Ret, selv for Højesteret. Vil vedkommende derimod benytte en anden Fuldmægtig dertil, skal dette være en S. For saa vidt tilkommer der altsaa S. en Eneret til Procesførelse for andre.

S. ere ikke Embeds- eller Bestillingsmænd i sædvanlig Forstand, men ligestilles som en Slags offentlig beskikkede Tillidsmænd i visse Retninger med disse. De maa, inden deres Beskikkelse udleveres dem, underskrive en edelig Forsikring om, at de med Flid og Troskab ville udføre de dem betroede Sager og i det hele samvittighedsfuldt opfylde deres Pligter som S., og Strl.'s Kap. XIII om Forbrydelser i Embedsforhold antages at gælde ogsaa for S. — Nogen »Sagførertakst« findes ikke i dansk Ret. S. kunne derfor i Alm. af deres Mandanter forlange hvilket som helst Salær, de finde passende; men skulde en S. forlange et saa urimeligt Salær, at det gaar ind under, hvad Christian V's Lov 1—9—10 kalder »at udsuge med ubillig Løn«, kunne Domstolene under en Sag til dets Inddrivelse nedsætte det.

Enhver S. kan faa autoriseret en Fuldmægtig til at møde for sig i Retten (Højesteret undtagen). For at kunne autoriseres som Sagførerfuldmægtig maa man kunne bevise at have ført en retskaffen Vandel og have taget en juridisk Eksamen.

Udførelsen af offentlige (o: navnlig kriminelle) og beneficerede (s. d.) Sager varetages dels af de endnu eksisterende kgl. udnævnte Prokuratorer fra før Loven af 1868, dels af de særlig dertil af Justitsministeriet antagne S. Bortset herfra staar det enhver S. frit for at nægte Overtagelsen af en hvilken som helst Sag. Paa den anden Side staar det S. frit for at befatte sig med andre Forretninger end Sagførelse, og faktisk er Forholdet i Danmark det, at de fleste S.'s vigtigste og mest indbringende Forretninger ikke bestaa i at yde Proceshjælp, men i at være juridiske Konsulenter i alle Slags Forhold, affatte Dokumenter, ordne Salg og Prioritetslaan, administrere Ejendomme, ordne Døds- og Konkursboer o. s. v.

Et Rigsdagen 1888—89 forelagt Forslag om visse Ændringer i Sagførervæsenet (bl. a. Udelukkelse af de »danske Jurister« [se Ustuderede], Forhøjelse af Alderen fra 25 til 30, Forlængelse af Uddannelsestiden fra 3 til 5 Aar og Indførelse af en tvungen Sagførerorganisation) er ikke blevet vedtaget.

Ifølge Statskalenderen findes der f. T. (1904) omtr. 1,100 S. i Danmark, hvoraf nogle og tyve ere Højesteretssagførere, ca. 350 Overretssagførere og ca. 730 Underretssagførere. Nogen lovordnet Organisation af Sagførerstanden findes ikke; derimod ere ca. 71 p. Ct. af S. Medlemmer af »Dansk Sagførerforening«. Denne, der er en 1886 frivillig stiftet Forening, har til Formaal at hævde Sagførerstandens Interesser og lovlige Rettigheder og at understøtte S., deres Enker og uforsørgede Børn. Den blev oprindelig stiftet med en ret stærk Organisation og Disciplinarmyndighed, men 1895 vedtoges det at ophæve Foreningens Disciplinarmyndighed. Paa det almindelige danske Sagførermøde i Odense Septbr. 1903 viste der sig imidlertid nogen Stemning for at gøre et nyt Forsøg paa at skabe en fastere Organisation af Sagførerstanden, særlig med Retsplejereformen for Øje.

Retsplejereformen, hvortil Forslag er vedtaget af Folketinget i Samlingen 1902—03 og af Landstinget, med en Del Afvigelser, i indeværende Samling (1903—04), og som saaledes endnu ikke er endelig vedtagen, gaar jo bl. a. ud paa Indførelse af mundtlig Procedure. Denne Procesform vil bevirke, at S. ville komme til at træde i Forhold saavel til Publikum som til hinanden indbyrdes og til Retterne offentlig og direkte paa en ganske anden Maade end hidtil. Det 1881—82 forelagte Retsplejeforslag indeholdt derfor ogsaa indgaaende Bestemmelser om en lovordnet Organisation af S. gennem Sagførersamfund og Sagførerraad. Disse Regler ere imidlertid udeladte i det sidst forelagte Forslag, særlig under Hensyn til det i Sagførerforeningen foregaaede. I øvrigt fastholde Retsplejeforslagene de gældende Hovedprincipper for Sagførervæsenets Ordning, saaledes at Fremtidens Landsretssagførere stilles omtrent som de nuværende Overretssagførere. Dog skal man, før man kan blive Landsretssagfører, bestaa en Prøve i Plædering. Forslaget indskrænker derhos Adgangen til at benytte Fuldmægtig og aabner Kvinder Adgang til at blive S. *E. T.*

I Norge var Forholdet ved Christian V's norske Lov ordnet paa samme Maade som i Danmark; men ved Frd. af 19. Aug. 1735 bleve Landdistrikterne undergivne samme Regel som Byerne. Frd. 1736 og *Pl.* 1810 gjaldt ogsaa for Norge. Frd. 3. Juni 1796 krævede derhos en Prøvetid af 2 Aar, og L. 2. Juni 1821 fordrede 3 Aars Praksis i juridisk Stilling. Omkring Midten af 19. Aarh. frigaves Sagførernæringen ved L. 12.

Aug. 1848 for Under- og Overretterne og ved L. 28. Septbr. 1857 for Højesteret. Autorisation som Højesteretsadvokat, Over- og Underretssagfører meddeles nu af Justitsdepartementet efter Andragende til enhver, der opfylder visse lovbestemte Betingelser. Almindelige Betingelser ere 21 Aars Alder og Vidnesbyrd om retskaffen Vandel samt juridisk Eksamen med ikke ringere Karakter end *Haud illaudabilis*. Autorisationen kan ikke forenes med visse Embeder og Bestillinger, der dels ere nævnte af Loven, dels bero paa kgl. Anordning. Overretssagførere maa derhos have bestaaet juridisk Eksamen med *Laudabilis* eller have praktiseret et Aar som Underretssagfører. Højesteretsadvokater maa have Karakteren *Laudabilis* samt i 3 Aar været i Virksomhed som Dommer, Sagfører, Universitetslærer i Lovkyndighed, Sekretær i Højesteret, Auditør eller autoriseret Dommer- eller Advokatfuldmægtig; de maa derhos paa fyldestgørende Maade have udført 4 Prøvesager for Højesteret. — Nogen Ed fordres ikke længere efter L. 22. Maj 1875. — Autorisationen er ikke knyttet til bestemt Sted, uden for saa vidt som Højesteretsadvokater ikke kunne føre andre Sager for Højesteret uden at være bosatte i eller ved den By, hvor Højesteret holdes (Christiania). Højesteretsadvokater, derimod ikke Overrets- og Underretssagførere, kunne faa autoriseret til at møde for sig i de underordnede Retter en Fuldmægtig, der maa have juridisk Eksamen med ikke ringere Karakter end *Haud illaudabilis* samt have ført en retskaffen Vandel.

Ogsaa i Norge staar det enhver frit for at føre sine Sager selv eller ved Værge, Frænde eller Tjener; men hvis anden Fuldmægtig skal benyttes, maa det være en S. eller Advokat.

S. og Advokater blive med Hensyn til Straffelovens Bestemmelser at anse som Bestillingsmænd. De ere ikke undergivne nogen Disciplinærmyndighed og kunne ikke berøves deres Autorisation uden ved Dom.

Til at forrette som Aktorer eller offentlige Forsvarere i Straffesager antager Kongen for hver Jurisdiktion et tilstrækkeligt Antal S. eller for Højesterets Vedkommende Højesteretsadvokater. Derimod haves ikke i Norge noget lignende Udvalg til Udførelse af beneficerede Sager.

For indeværende Storting (1903—04) foreligger til Behandling en kgl. Proposition til ny Sagførerlov, væsentlig gaaende ud paa at opstille ny, til Dels strengere Betingelser for Erholdelse af Autorisation, idet der navnlig kræves en vis Tids praktisk Virksomhed, samt at sikre mod Misbrug af Stillingen bl. a. ved at afskære en S., der har gjort sig uværdig til offentlig Tillid, fra Adgangen til at fortsætte sin Virksomhed som S.

Efter Statskalenderen for 1904 findes i Norge ca. 170 Højesteretsadvokater, af hvilke ca. 140 praktisere i Christiania, samt ca. 850 praktiserende Overrets- og Underretsagførere.

»Den norske Advokat- og Sagførerforening«, der stiftedes 1893 som en Fortsættelse af »Den norske Sagførerforening« af 1860, tæller f. T. (1904) ca. 280 Medlemmer. Dens Formaal er at varetage Standens Interesser, at søge Udviklingen af de sædvansmæssige Regler og Principper for Udøvelsen af den juridiske Praksis fremmet i et korrekt Sprog og at bidrage til Samhold inden for Standen. Nogen egentlig disciplinær Myndighed har Foreningen ikke. *H. S.*

I Sverige er Forholdet det ejendommelige, at der ingen offentlig beskikkede S. findes. Enhver kan paatage sig at føre Retssager. Alligevel findes der naturligvis paa alle Steder af nogen Betydning juridisk uddannede Folk, der faktisk drive Sagførervirksomhed, og en Del af disse have sluttet sig sammen i »Sverige's Advokat-Samfund«, der øver en vis Disciplinarmyndighed over Medlemmerne og før Optagelsen af ny Medlemmer prøver disses faglige og moralske Kvalifikationer. Foreningens Medlemmer betegne sig altid som saadanne (»Ledamot af S. A.-S.«) til Adskillelse fra andre, der give sig af med Sagførervirksomhed.

Tyskland. Medens den tyske Sagførerstand i 18. Aarh. var ilde anset, saaledes at Frederik den Store endog (1780) gjorde et Forsøg paa at lade S. afløse af særlige Statsembedsmænd (saakaldte »Assistenzräte«), hvilket Forsøg dog mislykkedes, er Standen i Løbet af 19. Aarh. stegen stærkt i social Anseelse og da navnlig efter Indførelsen af offentlig og mundtlig Procedure. »Rechtsanwaltsordnung« af 1. Juli 1878 har ordnet Sagfører væsenet ensartet for hele Tyskland. Enhver, der fyldestgør visse almindelige Betingelser, kan forlange Beskikkelse som S. Beskikkelsen gælder Virksomhed ved en bestemt eller nogle enkelte Retter. Ved Landretterne og Retter i højere Instans gælder Sagførertvang (o: Parten skal møde ved S.). Sagførerstandens Interesser varetages gennem det »Anwaltskammer«, der omfatter vedkommende Distrikt. Medlemmerne vælge selv Bestyrelsen, og denne fører Tilsyn med Medlemmerne, mægler i Stridigheder mellem dem eller mellem en S. og hans Klient, for saa vidt sidstnævnte forlanger det, afgiver Responsa og bestyrer Kammerets Formue. Den kan give S. Advarsel eller Irettesættelse, paalægge dem Bøder af indtil 3,000 Rm. eller udelukke dem af Sagførerstanden. Bestyrelsens Kendelser kunne indankes for en »Ehrengerichtshof«, der bestaar af Rigsrettens Præsident, 3 af dennes Medlemmer og 3 af Sagførerkammeret ved Rigsretten.

Til Varetagelse af de ikke udtrykkelig til Sagførerkamrene henlagte Sagføreranliggender er der stiftet dels en fælles Forening, »Der deutsche Anwaltsverein«, dels lokale Foreninger. — For den egentlige Sagførervirksomhed fastsætter »Gebührenordnung« af 7. Juli 1879 faste Takster; men disse kunne fraviges ved Overenskomst, hvad der hyppig sker. — Den tyske S. er ofte tillige Notar (s. d.).

Den østerrigske Proceslov af 1895 giver Retterne en betydelig suveræn Myndighed bl. a. paa S.'s Bekostning. S., der ifølge L. af 1868 og 1872 have en stærk Organisation, skulle dog i de sidste Aar gennem deres »Advokatenkammern« være optraadte med Energi og Held til Værn om Standens Interesser.

Om den i England eksisterende Sondring mellem paa den ene Side de i Retten plæderende Advokater (*counsels, barristers)* og paa den anden Side de Proceduren forberedende og øvrige Sagførerforretninger udførende Prokuratorer (*solicitors, attorneys*), hvis Centralorganisation er *The Incorporated Law Society*, henvises til Attorneys, Barrister og Inns of Court.

Ogsaa i Frankrig findes 2 Klasser S., de plæderende *avocats* og de Sagerne forberedende *avoués*. Advokaterne ved en Kollegialret danne et Advokatkammer, der vælger et *conseil de discipline*. Dette kan skride ind mod den Advokat, der gør sig skyldig i pligtstridigt eller uhæderligt Forhold, idet det kan advare eller irettesætte ham, suspendere ham for indtil et Aar eller endog slette ham af Advokatlisten. Dets Kendelser om Suspension eller Udslettelse kunne indankes for vedkommende Appelret. Raadet har tillige andre Funktioner saasom med Hensyn til dem, der forberede sig til Advokaturen, med Hensyn til Salærstridigheder, fri Proces m. m. *Les avoués* betragtes som ligefremme Statsfunktionærer. Medens der i Paris — hvor i øvrigt en stor Del af det Arbejde, der egentlig skulde udføres af *les avoués*, besørges af en Mængde til Dels ikke juridisk uddannede *agents* eller *hommes d'affaires* — skal være en skarp Adskillelse mellem *avocats* og *avoués*, skal i Provinserne Grænsen mellem disses Virksomhedsomraader i Praksis være ret udvisket. I Frankrig gælder til en vis Grad Sagførertvang.

Endnu skal fremhæves, at Vejen til Dommerembeder i England gaar gennem Sagførerstillingen og da særlig ogsaa saaledes, at de højeste Dommerembeder søges af og gives til de mest fremragende og erfarne S., der derefter blive i Dommerembedet Resten af deres Liv, en Ordning, der muliggøres ved, at de engelske Dommerlønninger ere overordentlig høje. I Nordamerika's forenede Stater, hvor Dommerne ligeledes tages blandt S., hænder det jævnlig, at en S., efter at have været Dommer en Tid, f. Eks. paa Grund af forandrede politiske Forhold gaar tilbage i sin Sagførerstilling. I de romanske Lande endelig, hvor Dommere ogsaa jævnlig tages blandt S., foregaar dette mere paa den Maade, at unge Advokater indtræde i underordnede Dommerstillinger, for derfra at avancere til de højere. — Endelig kan nævnes, at i Frankrig og i det sydlige Europa spiller Sagførerstillingen en fremtrædende Rolle som Overgangsled til politisk Virksomhed. *E. T.*

Sagina L. (*Spergella*, Firling, Femling, norsk Smaaarve), Slægt af Nellikefamilien (Fladstjerne-Gruppen), smaa en- eller fleraarige Urter med linie- eller syldannede Blade og hvide Blomster, der ere 4- eller 5-tallige, og hvis Kronblade undertiden ere meget smaa eller manglende; Kapselen aabner sig helt til Grunden. 16—20 Arter i nordlig tempererede Egne; de fleste blomstre i Højsommeren. 5-tallige Blomster have *S. nodosa* (L.) Bartl. (Knudret Femling) og *S. subulata* Torr. et Gray (Sylbladet F.), der begge ere fleraarige; den første har 2—3 Gange længere Kronblade end Bægerblade og er almindelig i Danmark og Norge paa fugtige Steder; hos den anden ere Kron- og Bægerblade lige lange, den findes i Klitegne, sjælden i Danmark, og paa Strandklipper i Norge. Ogsaa et Par i Norge voksende, men sjældne Fjældarter have 5-tallige Blomster. De tre følgende Arters Blomster ere 4-tallige. *S. procumbens* L. (Fremliggende Firling) er fleraarig og har en kort Stængel med rosetstillede Blade og rodslaaende Grene; almindelig paa Marker og tørre Steder i Danmark og Norge. *S. apetala* L. (Kronløs F.) er enaarig og stærkt grenet med nedliggende-opstigende Grene; Bægerbladene ere udstaaende fra Kapselen; hist og her i det sydlige Danmark paa dyrkede Marker, ej i Norge. *S. maritima* Don (Rank F.) er ogsaa enaarig, ugrenet eller fra Grunden grenet med oprette Grene; Bægerbladene ere tiltrykte Kapselen; hist og her i Danmark og det sydlige Norge, mest paa Strandenge. *A. M.*

S. formeres ved Frø, der saas i April paa Blivestedet eller ved Deling. *L. H.*

Saginaw City [sä'ginå,si'ti], By i U. S. A., Stat Michigan, ligger paa venstre Bred af Saginaw River, 47 Km. fra dennes Udløb i Saginaw-Bugten, der er en Underafdeling af Lake Huron. Sammen med East Saginaw, der ligger 3 Km. fra S. C, har den (1900) 42,345 Indb. S. C. har flere Savmøller, Savværker og Maskinfabrikker og driver Handel med Træ og Salt. *H. P. S.*

Sagitta se Sagittidae.

Sagitta se Pilen.

Sagittaria se Pilblad.

Sagittarii (lat.), Bueskytter, fandtes i den romerske Hær kun som fremmede Hjælpetropper. *H. H. R.*

Sagittarius se Skytten.

Sagittidae (*Chaetognathi*) ere en Afdeling af slanke, gennemsigtige, pelagiske Dyr, om hvis systematiske Stilling der endnu ikke hersker Enighed, men som formentlig ere nærmest beslægtede med Kølsneglene. Vi kunne sondre mellem tre, ved Tværskillevægge adskilte Afsnit, Hoved, Krop og Hale, af hvilke de to sidste udvendig gaa jævnt over i hinanden, medens det afrundede, noget flade Hoved i Reglen er adskilt fra Kroppen ved en halsformet Indsnøring. Hovedet er forsynet med et Par smaa, linsebærende Øjne og væbnet med to Slags Chitinlegemer, nemlig Pigge og Gribehager. De smaa kegleformede Pigge, som sidde paa Hovedets forreste Rand, ere ordnede i een eller to Rækker paa hver Side af Munden, der danner en Længdespalte paa Undersiden, medens de længere vandret stillede, sabel- eller seglformede Gribehager (6—10), der kunne udbredes i Vifteform og igen lægges sammen, udspringe længere tilbage paa hver Side af Hovedet. Dels til Støtte for de nævnte Chitinlegemer og dels til Befæstelse af Muskler er Hovedet udstyret med tre Par chitinagtige Skinner, af hvilke et Par ligger langs Hovedets forreste Rand, et Par ved Grunden af Gribehagerne og et tredje Par modsat de sidste paa Undersiden. Hovedet er desuden forsynet med en saakaldet Hovedkappe, et Par tynde Hudfolder, som udspringe paa hver Side af Hovedets Midtlinie og omgive Grunden af Hovedet og største Delen af Hagerne som med en fortil aaben Kappe. De to følgende Afsnit, Krop- og Halesegmentet, af hvilke det sidste snart kan være længere end det første, snart omtrent kun $^1/_4$ af dettes Længde, ere forsynede med tynde, vandrette, af fine Straaler støttede Fimreudbredninger, nemlig paa hver Side med een eller to Sidefinner samt med en uparret Halefinne. Nervesystemet bestaar af et Hjerneganglie, som ved en Svælgring staar i Forbindelse med to smaa Gang-

lier paa Siderne af Munden og ved to Grene med et henimod Legemets Midte liggende Bugganglie. Af Sanseredskaber findes foruden Øjnene et Antal over Legemet spredte Følebørster samt bag Hovedet en med Fimrehaar beklædt Ring, der muligvis er et Lugteorgan. I sjældnere Tilfælde er Hovedet udstyret med to traadformede Følere. Den lige, baandformet sammentrykte Tarmkanal, som deler Kropsegmentet i to Sidehalvdele, udmunder paa Bugsiden lige foran Halesegmentet, der ligeledes er delt i to Sidehalvdele ved en i Fortsættelse af Tarmkanalen løbende i Skillevæg. S. ere tvekønnede, og de lange, smalle Kønskirtler optræde parvis, Æggestokkene i Kropsegmentet og Sædstokkene i Halesegmentet. Medens hver. Æggestok er forsynet med en udad bøjet Udførselsgang, løsnes Sædstokkens Celler gruppevis for at udvikle sig videre i Halesegmentets to Hulrum. Omtrent midt paa dette Segment findes paa hver Side en Udførselsgang, som fører den modne Sæd ind i en undertiden stærkt fremspringende oval Sædblære, som aabner sig udad. Ingen Forvandling. Medlemmerne af denne Afdeling, hvis Længde falder mellem 1 og 8 Cm., optræde i alle Have og udmærke sig ved en stor geografisk Udbredning. I de danske Have optræde *Sagittabipunctata* og *Spadella hamata*. (Litt.: O. Hertvig, >Die Chaetognathen« [>Jenaische Zeitschrift f. Naturwissenschaft«, 14. Bd., 1880]). *M. L.*

Sagkyndig, den, der sidder inde med særlige Kundskaber og Erfaring i en vis Retning, Ekspert (smlg. Skøn).

Sagn se Folkeminder.

Sagndyr, Fabeldyr, Dyr, som kun kendes i Beretninger af sagnagtig eller fantastisk Art. En stor Del ere fantastiske Forbindelser af Fugl med Rovdyr eller Slange: Basilisk, Drage, Grif, Sfinks. Deres Navne ere med græsk-romersk Kultur spredte over Landene; men selve Skikkelserne kendes tidligst fra Forasien og Ægypten. Deres Betydning er dels en fantastisk i Oldtidens og Middelalderens Eventyr og fantastiske Landsbeskrivelser eller Dyrebøger (Physiologus, Bestiaire), dels en symbolsk (f. Eks. Dragen = Synden). En særlig Stilling har Enhjørningen, en Hest med et spidst snoet Horn i Panden, der troedes at leve i Indien og Afrika; Grundlaget herfor synes at være misforstaaede Beretninger om Næshornet. I Middelalderens Kunst betyder Enhjørningen Jomfruelighed. *A. O.*

Sago, Sagogryn, er den til Korn formede og derpaa ved Opvarmning forklistrede Stivelse, som findes i Marven af forskellige Palmer, navnlig af de, især paa Sumatra og Borneo dyrkede Sagopalmer, *Metroxylon Rumphii* og *M. laeva*. Naar Palmen er tilstrækkelig fuld af Marv, fældes den, og Marven udskrabes. Hovedmængden forsendes til Singapore, hvor den udvadskes med Vand og renses paa forskellig Maade, hvorved faas den saakaldte Sagostivelse eller Sago-arrowroot. Denne danner et fint, mathvidt Pulver, ofte med et svagt gulrødt Skær, der under Mikroskopet viser sig at bestaa af 0,015—0,060 Mm. lange, 0,024 - 0,045 Mm. brede og tykke Korn, af hvilke de fleste have ægrund Form, ofte med affladede Fremspring, stammende fra, at mange Korn ere sammensatte, idet de bestaa af et stort Hovedkorn og 1—2, sjældnere 3 mindre, flade, hvælvede Smaakorn. Kornene have en ekscentrisk beliggende, rund Kernehule, der ofte er spaltet, og vise sædvanlig en tydelig Lagdeling. En ringe Mængde af denne Stivelse sælges som Arrowroot (s. d.), men Hovedmængden benyttes til Fremstilling af den saakaldte ægte eller ostindiske S., idet den fugtige Stivelse trykkes gennem en grov Si, hvorpaa de derved dannede Smaaklumper afrundes ved Rystning. De sorteres derpaa ved Sigtning efter Størrelsen og opvarmes til sidst over en svag Ild paa en Jærnplade under stadig Omrøring, saaledes at der foregaar en mere eller mindre fuldstændig Forklistring af Stivelsen. Ostindisk S. gaar i Handelen i flere Sorter, der adskilles efter de enkelte Korns Størrelse, Farve og Finhed. De enkelte Korns Diameter kan variere mellem 1 og 4 Mm.; og Kornene kunne enten være rent hvide og gennemskinnelige, Perlesago, eller gulligrøde eller brunlige. Den rødlige Farve faas ved Farvning med rødt Ler, den brunlige ved Tilsætning af brændt Sukker. Foruden ostindisk S. gaar i Handelen ogsaa den meget rene japanske og kinesiske S., der faas af Marven af forskellige Arter *Cycas*, og javansk S., der faas af Sukkerpalmens Marv. Brasiliansk S. eller Tapiocagryn fremstilles af Manihot (s. d.) enten paa samme Maade som S. af Sagostivelse eller i Form af hvide Skorper, der bestaa af enkelte Korn, som ere bagte sammen til en haard Masse, og som fremstilles ved Tørring af den fugtige Stivelse paa opvarmede, flade Jærnpander. Et lignende Produkt fremstilles ogsaa i Frankrig af Manihot, ofte med Tilsætning af Gulerødder (*Tapioca Crécy*), med Suppeurter (*T. julienne*) eller med Kakaopulver (7. *au cacao*). — Baade S. og Tapioca erstattes i de senere Aar i den europæiske Handel ofte med den saakaldte Kartoffelsago, der fremstilles af Kartoffelstivelse paa samme Maade som S. Den kan ofte let kendes fra denne ved sin renere Farve og ved Grynenes mere regelmæssige Form og Størrelse, ligesom den undertiden lettere lader sig koge ud med Vand end den ægte S. Imidlertid fremstilles den ogsaa saa skuffende lig denne, at den først kan identificeres ved en mikroskopisk Undersøgelse. Den har som Næringsmiddel ganske den samme Værdi som ægte S. *K. M.*

Sagopalmer kaldes saadanne Palmer, hvis Marv anvendes til Fremstilling af Sago (s. d.); især benyttes *Metroxylon Rumphii* (se Metroxylon), der er den egentlige Sagopalme. Sago kan i øvrigt ogsaa fremstilles af *Corypha*-Arter og af de til Koglepalmerne hørende *Cycas*-Arter (se Cycas). *A. M.*

Sagoskin, Michail Nikolajevitsch, russisk Roman- og Lystspilforfatter, (1789—1852). Uden at opnaa noget betydeligt skrev S. en Række Lystspil i fransk Art om russiske Forhold. Hans historiske Roman >Juri Miloslavski« blev i sin Tid umaadelig læst og beundret. *A. M. B.*

Sagrada-Bark, Cascara sagrada Bark, Chittene Bark (*Cortex Rhamni Purshianae*), er Barken af den i Nordamerika hjemmehørende *Rhamnus Purshiana* D. C. (se Rhamnaceae). Barken forekommer i Handelen i flade eller rendeformede, sjældnere rørformede Stykker af forskellig Længde,

indtil højest 3 Mm. tykke, er udvendig graabrun eller hvidgraa, undertiden bevokset med Lavarter, indvendig lys gulbrun, af en bitter Smag, af ram Lugt. S. B. indeholder Glykosidet Frangulin (s. d.), Emodin og Frangulasyre. S. B. finder for Tiden udstrakt Anvendelse i Medicinen som et mildt og behageligt Afføringsmiddel, der kan benyttes i lang Tid uden Fare for Tilvænning. Til medicinsk Brug maa kun anvendes en Bark, der har været lagret i mindst 1 Aar, da den friske Bark har ubehagelige Bivirkninger. *A. B.*

Sagres [sa!grež], By i det sydlige Portugal, Provins Algarve, ligger paa et Forbjærg, 91 Km. V. f. Foro og 4 Km. 0. S. 0. f. Cap San Vincent, (1890) 480 Indb. S. ligger i øde Omgivelser og er nu en at Portugal's fattigste Byer. Den grundlagdes 1416 under Navn af Tercena Naval og kaldtes senere Villa do Infante, da Prins Henrik Søfareren herfra ledede Opdagelserne langs Afrika's Vestkyst. 1597 afbrændtes S. af Englænderen Drake, og 1755 ødelagdes Byen af Jordskælv. *H. P. S.*

Sagsomkostninger se Procesomkostninger.

Sagsøger, Citant, den, der anlægger Troces i mod en anden.

Sagsøgte, den, mod hvem Proces anlægges, i indstævnte, Sagvolder.

Sagua, Benævnelse, som af Buskmændene (s. d.) i selv anvendes om deres eget Folk. De kalde sig j ogsaa Sân, der er Flertal af Sâp. Betydningen af disse Navne er man ikke klar over. *H. P. S.*

Sagua la Gránde [sa'gwa-], By paa Cuba ved Floden Sagua, har (1887) 18,330 Indb., udfører j Sukker. Byen er ved Jærnbane forbunden med Cienfuegos, Santa Clara og Havnestaden Concha. *M. V.*

Saguenay [sä'gne.i], Flod i Dominion of Canada, Provins Quebec, udspringer i Lake St. John og strømmer deretter i sydøstlig Retning, indtil den ved Tadusac udmunder i St. Lawrence. S. har en Længde paa ca. 200 Km. I dens øvre Løb har den flere Strømsnævringer og Vandfald; men efter at have passeret Terre Rompue tiltager dens Løb saaledes i Bredde og Dybde, at den snarere maa kaldes en Fjord end en Flod. Man har her fundet Dybder paa indtil 240 M., og Bredderne ere bratte Fjældvægge, der hæve sig 800 M. over Flodspejlet. *H. P. S.*

Sagum (lat.) kaldtes hos Romerne den svære Soldaterkappe, som brugtes i Krigen. *H. H. R.*

Sagúnto, By i det østlige Spanien, Provins Valencia, ligger paa højre Bred af Palancia og ved Banelinien Valencia—Tarragona. (1900) 7,139 Indb. S. har et gammelt Kastel, en Havn, der ligger 5 Km. fra Byen og er tilbøjelig til Tilsanding, og driver Vinavl og Vinhandel. S., der indtil den senere Tid er bleven kaldet Murviedro, er af Maurerne bygget paa Ruinerne af det gamle *Saguntum.* *H. P. S.*

Sagúntum, By i det tarraconensiske Spanien i Oldtiden, tæt ved Havet; nu Sagunto (se ovenf.). Den laa i Edetanernes Land, og Indbyggerne vare Iberer, men den skal ogsaa være bleven koloniseret af Grækere fra Zakynthos; Fortællingen herom skyldes dog maaske kun Navneligheden. S. er især bleven bekendt derved, at dens Indtagelse ved Hannibal 219 f. Chr. gav den nærmeste Anledning til den 2. puniske Krig. Romerne betragtede nemlig Saguntinerne som deres Forbundsfæller, men undlode rigtignok at sende dem Hjælp under Belejringen, saa at de efter en haardnakket Modstand maatte bukke under for Karthagerne, og først bagefter fulgte Romernes Krigserklæring til Karthago. Senere (214) fratoge Romerne Karthagerne S. og gav Byen tilbage til de tiloversblevne af de gamle Indbyggere. Fra det romerske S. staa endnu en Del Ruiner tilbage, deriblandt et velbevaret Teater. *H. H. R.*

Sagvandene, en Række Vande i Nordland's Amt, Hammerø Herred (s. d.).

Sagvolder d. s. s. Sagsøgte.

Sahadeva, den yngste af de fem Pandu-Sønner og Tvillingbroder til Nakula (se Pandu og Mahâbhârata). *D.A.*

Sahagun, By i Mellemspanien, Provins Leon, ligger paa venstre Bred af Rio Cea, 56 Km. S. 0. f. Leon. (1900) 2,787 Indb. S. har gamle Mure, Citadel og Benediktinerkloster med Kirke fra 12. Aarh., og driver Vin- og Frugtavl. *H. P. S.*

Sahâma (Sajama), Vulkan i de sydamerikanske Kordillerer, det højeste Punkt i de nordchilenisk-bolivianske Bjærge (6,415 M.) og den højeste af samtlige virksomme Vulkaner paa Jorden. S. ligger i Vest-Kordillererne i Linie med Byen Arica. *M. Kr.*

Sahaptin, Indianerstamme i U. S. A., lever nu i Reservationer og talte (1900) 1,863 Individer. S. er identisk med Nez Percés (s. d.). *H. P. S.*

Sahâra (arabisk Sâh'râ), Betegnelsen for det store Ørkenbælte, der strækker sig gennem Nordafrika fra Atlanterhavet mod Vest til Nil-Dalen i Øst. Nordgrænsen dannes af Atlas-Bjærgenes Sydskraaninger og Middelhavet, Sydgrænsen følger Senegal's Floddal til 10^0 v. L. Grw., danner derpaa en sydøstlig rettet Bue til Timbuktu, hvorefter den følger den vestlige Niger-Bred til Gogo, gaar derpaa i en Linie mod Sydøst til Tintümma-Steppen N. f. Tsad-Søen for derfra at gaa mod Nordøst til 17^0 n. Br. ved Borku, sænker sig derefter mod Sydøst til 15^0 n. Br., men stiger atter fra 23^0 ø. L. til 17^0 n. Br., hvorefter den følger Vadi Mhal til Nil-Dalen. Taget i denne Udstrækning indtager S. et Areal paa ca. 6,200,000 • Km., men i Virkeligheden fortsætter det store Ørkenbælte sig langt længere mod Øst, idet det hinsides Nil-Dalen gaar helt ud til det røde Hav og fortsætter sig hinsides dette gennem Arabien, Persien, Centralasien og Mongoliet lige til de frugtbarere Egne i Nærheden af det store Ocean. Den tidligere Antagelse, at S. udgjorde et kolossalt Sænkningsomraade, der overvejende laa lavere end Havets Overflade og var bedækket overalt med Sand, undtagen hvor man fandt Oaser, have Rejser og Forskningerne fra Midten af 19. Aarh. kuldkastet; i Virkeligheden ligger S. betydelig over Havets Overflade, og visse Dele hæve sig endog til Bjærglande, der kunne maale sig med den skandinaviske Halvøs i Højde; kun visse Partier længst mod Vest langs med Atlanterhavet og mod Nord inden for den lille og store Syrte ere Lavlande, de sidste ligge endog lavere end Middelhavets Overflade, hvad der gav Roudaire Ideen til ved Gravning af en Kanal at danne et stort nordafrikansk Indhav; de dybe Arealer ere dog alt for smaa til, at de kolossale Udgifter

vilde kunne betale sig. Heller ikke er Overfladen overvejende dækket af Flyvesand; ganske vist ere umaadelige Strækninger, de saakaldte »El Areg«, dækkede af det lette, rødlige Flyvesand, enten som udstrakte Sandflader eller som Klitlandskaber, men andre Steder finder man haarde, sten- og grusdækkede Højflader, de saakaldte »Hamada'er« eller »Sserir«, eller smaa Flader af Klippeblokke, »Charadscha«, eller Ler- og Gipsørkener og endelig Oaser og Kulturland. Sandet naar sin største Udbredelse mod Øst i den libyske Ørken, hvor det er fremkommet ved en Forvitring af den saakaldte >Nubiske Sandsten«; i den vestlige Del af Ørkenen forekommer dog ogsaa store Sandpartier, medens de ere sjældnere i det højere liggende Midterparti.

Det høje Midterparti deler Ørkenen i en vestlig Del »Sahel« og en østlig, den »Libyske Ørken«. Det bestaar af tre mægtige Bjærglande: Tuaregernes Bjærgland (Ahaggar), Tibesti og Aïr. Ahaggar udgør et Plateau mellem 23^0 og 26^0 n. Br. og 4^0 og 7^0 0. L. f. Grw. Det er sammensat af trappeformede Terrasser og Højsletter, over hvilke der hæver sig Bjærgtoppe paa ca. 2,500 M.'s Højde; de højeste Toppe skulle endog have Sne mindst en Fjerdedel af Aaret og ere muligvis af vulkansk Oprindelse (efter Duveyrier). S. 0. f. Ahaggar strækker Tibesti sig som en mægtig Kæde fra Nordvest til Sydøst; i sin centrale Del, Tarso-Bjærgene, naar den 2,500 M. Mere isoleret mod Syd ligger Bjærglandet Aïr eller Asben, der naar 1,800 M.'s Højde. Mellem Bjærglandene og Middelhavet ligger den mest typiske »Hamada«, Hamada el Homra. Den vestlige Del af Ørkenen kaldes Sahel. Fra Ahaggar-Plateauet strække store Hamada'er sig mod Vest og Syd under Navnene I gi di og Afelele (den lille Ørken), hvilken sidste skal have rigtig gode Steppelandskaber og Græsgange. De sænke sig mod Vest til et særdeles øde Parti, der indeslutter det stensaltrige Klitkompleks El Djuf (Ørkenens Liv) (100 M. o. H.) og mod Vest begrænses af Bjærglandet Adrar med det sydligere liggende Bakkeland Taganet. Egnen langs Atlanterhavet er atter lav med indtil 140 M. høje Klitter. Den 0. f. Midterpartiet liggende Del af Ørkenen benævnes den libyske Ørken; den bestaar overvejende af Sandflader og hæver sig jævnt fra den tidligere omtalte Depression S. f. Barka's Højland og inden for den store Syrte mod Syd, saaledes at f. Eks. Kufrah-Oaserne allerede ligge i en Højde af 400 M.; den sydøstlige Del af den libyske Ørken udgør en udstrakt stenet Højslette, der omtrent ved 28^0 n. Br. omslutter flere Oaser. Karakteristisk for de fastere Dele af Ørkenen ere de lange udtørrede Flod- eller Erosionsdale Vadi'er; saaledes udstraaler fra Ahaggar-Plateauet mod Nord Vadi Igharghar, der fører til Schott Melrir i Depressionen inden for den lille Syrte, mod Syd Vadi Tin Tarabin o. a. Angaaende S.'s Geologi og Oprindelse henvises til Behandlingen af dette Omraade i Afrika S. 248—49.

Klimaet er et udpræget tropisk Fastlandsklima, udmærket ved enorme Temperaturmodsætninger og overordentlig tør Luft. Dagstemperaturen kan om Sommeren stige til over 50^0 i Skyggen, og Sandet kan ophedes i Solen til henimod 80^0, men selv paa denne Aarstid udmærke Nætterne sig ved en forfriskende Kølighed, og om Vinteren kan man endogsaa iagttage Nattetemperaturer paa flere Grader over Frysepunktet. Vindretningen er hyppigst nordøstlig, men ogsaa sydlige Vinde forekomme, især om Foraaret, og de kunne da blæse ud over Kystlandet ved Middelhavet og Nedreægypten, hvor de medføre en overordentlig høj Varmegrad og Tørke. Særlig farlig er den hede Ørkenvind »Samûm«, der ledsages af stærke Sandfygninger, der kunne blive ødelæggende for Karavanerne. Trods Luftens store Tørhed er Regn dog ikke ukendt i S.; undertiden optræde heftige Regnbyger, der forbigaaende fylde de tørre Vadi'er med Vand (1874 3.—4. Febr. faldt der i den >Libyske Ørken« 16 Mm. Regn). Beboerne ere dog saa afvante med Regn, at de stedvis opføre deres Huse af Ler, ja i Kalala endog af Salt, Materialer, der ingenlunde ere skikkede til at modstaa Regnbyger. Nord fra trænger Middelhavsegnens Vinterregn til Tider saa langt Syd paa som til Ahaggar og Mursuk, og omvendt trænger Syd fra den tropiske Sommerregn ind i Ørkenen indtil Aïr; i det hele mangler S.'s Bjærgland ikke Regn.

Planteveksten er naturligvis paa Grund af det tørre Klima overordentlig fattig. Store Strækninger, navnlig Klitomraaderne og Sandfladerne, ere aldeles nøgne; men de fleste Steder ser man dog Repræsentanter for en fattig Ørkenflora. Hist og her ser man nogle Mimoser, Akacier og *Tamarix gallica*, og de højere Egne af Ahaggar skulle endog være bevoksede med Naaletræer og Pistacier. Paa saltfri Jordbund finder man lave, tornede eller laadne, ofte bladløse Buske (*Zizyphus*, *Retama*, *Ephedra* o. a.), der dog alle ere særlig tilpassede til Livet i Ørkenen og navnlig ofte udmærke sig ved meget dybtgaaende Rødder. Paa saltholdig Jordbund findes især Saltplanter. Græsserne stemme overens med de asiatiske Steppeformer, ogsaa de ere nøje afpassede til Ørkenlivet. Ejendommelige ved deres Tilpasning over for Udtørring er ogsaa Jeriko-Rosen (*Anastatica hierochontica*) og det spiselige Mannalav (*Parmelia esculenta*), der ofte løsrives af Storme og falder til Jorden som Mannaregn i smaa ærtelignende Stykker. Løgplanter ere sjældne. Rigest udfolder Plantelivet sig, hvor Grundvandet nærmer sig Overfladen eller endog trænger frem som Kilder, og der opstaar Oaser. Den typiske Oaseplante er Daddelpalmen, der synes at have sit egentlige Hjem her og paa mange Steder danner Betingelsen for Menneskelivet; foruden denne findes andre Palmer mod S., saaledes Dumpalmen i Aïr; af andre Kulturplanter i Oaserne kunne nævnes Hvede, Byg og de almindelige Sydfrugter; om Vinteren kan der endog dyrkes visse mellemeuropæiske Grøntsager. Oasernes Antal er ingenlunde saa ringe, som man tidligere antog, ligesom de ofte naa betydelig Størrelse; mod Vest træffer man saaledes de store Grupper Tuat, Taffilelt Tuggurt og Adrar, i Midten Fezzan og mod Øst langs Randen af den libyske Ørken Audschila, Djarabub, Djalo, Faråfrah, Sivah, Barieh, Dachel, Chargeh og i Midten af den libyske Ørken Kufrah. — S.'s Dyreliv hører i den nordlige Del til Middelhavsomraadet, medens den sydlige Del bærer et mere centralafrikansk Præg. Grænselinien mellem begge Dyre-

provinser følger omtrent Vendekredsen. Ørkenfaunaen er fattig. Af Pattedyr kunne nævnes Gazellen (*Antilope Dorcas*) og den stribede Hyæne. Løven er derimod sjælden i selve Ørkenen, da der ikke findes tilstrækkelig Føde; længst mod Sydøst kan man derimod træffe Giraffen i de mindre golde Egne; endvidere findes Ørkenræve, Harer og vilde Æsler. Blandt Fuglene kunne nævnes den afrikanske Struds og flere Lærker. Af Krybdyr kendes over 20 Arter alene i den libyske Ørken, og Krokodillen skal efter Duveyrier findes i en Sø eller Sump paa Nordøstsiden af Ahaggar. Blandt Insekterne maa især fremhæves Skorpioner og Græshopper, hvilke sidste ofte optræde ødelæggende for Kulturlandet, men til Gengæld tjene til Føde baade for Mennesker og Dyr. Af Husdyr er det vigtigste Dromedaren, der er saa godt som uundværlig for Karavansamfærdselen gennem Ørkenen. Blandt Ørkenens Mineralskatte skulle foruden Salpeter, Natron og Alun fremhæves Saltet i Bilma og Kauar-Oaserne mellem Mursuk og Tsad-Søen, der af vældige Karavaner føres til Sudan for at borttuskes for Korn.

Ogsaa Befolkningen er større, end man tidligere antog. Dens Antal anslaas til ca. $2^1/_2$ Mill. Overvejende tilhører den den eranske Race. Længst mod Vest sammenfattes de forskellige Stammer under Fællesbenævnelsen Maurere, der dog hyppig have blandet sig stærkt med Negre. Midterpartiet bebos af den store Berberstamme Tuaregerne (Imoschag), høje, velskabte Folk, meget krigerske og derfor en slem Gene for Europæernes geografiske Undersøgelser; karakteristisk for dem er det saakaldte »Litham«, et Klæde, hvormed de tilhylle Ansigtet, ikke blot for at værne sig mod Ørkenvinden og Flyvesandet, men ogsaa for at skjule Munden, som det er upassende at vise blottet. Aïr bebos af Kelovierne, der i Midten af 18. Aarh. trængte derind og blandede sig stærkt med den derboende Negerbefolkning. Tibesti bebos af Tedaerne eller Tibbuerne, der ere beslægtede med Tuaregerne, men tale Kanurisproget fra Bornu. Foruden disse Folk findes der spredt overalt Arabere, Jøder og Negre, hvilke sidste vistnok i Reglen ere indførte som Slaver. Sproget er mange Steder Arabisk og Religionen saa godt som udelukkende muhamedansk. Hovednæringsvejene ere — uden for Oaserne, hvor der naturligvis drives Agerbrug — Kvægavl og Handel, delvis ogsaa Røveri. Handelen foregaar ved Hjælp af Kamelkaravaner og følger fra gammel Tid visse bestemte Baner gennem Ørkenen. Hovedformaalet for Handelen bestaar i Udveksling af Kvæg og Salt til Sudan med Slaver, Elfenben og Korn. Disse Produkter i Forbindelse med Strudsfjer, Alun, Gummi o. a. føres da til Kystegnene mod Nord. Nord fra forsynes Befolkningen med Vaaben, Krudt og Manufakturvarer. Siden Slavehandelen til Dels er hørt op (kun Marokko er endnu en vigtig Modtager af denne Vare), og efter at Sudan mest faar sine Varer ad Senegal, Niger og Benuë, er Karavanhandelen gaaet meget tilbage. De vigtigste Karavanveje ere: Marokko—Adrar—Timbuktu, Alger—Tuat—Timbuktu, Alger—Ghadames—Ghat—Aïr—Sokoto, Tripolis—Mursuk—Bilma—Kuka, Benghasi—Kufrah—Borku—Kuka, Kahirah—Selimeh—Fascher. Frankrig har ført flere Jærnbanelinier over Atlas-Bjærgene et Stykke ud i Ørkenen og har projekteret en Linie, der skal skære Ørkenen fra Nord til Syd. (Litt.: Duveyrier, *Exploration du S.* [Paris 1846]; Soleillet *Exploration du S. central* [Algérie 1874]; Largeau, *Le S. algérien* [Geneve 1876]; Chavanne, »Die S.« [Wien 1878]; Nachtigal, »S. und Sudan« [Berlin 1879—81]; Zittel, »Die S., ihre physik. und geolog. Beschaffenheit« [Kassel 1884]; Lenz, »Timbuktu« [Leipzig 1892]; Schirmer, *Le S.* [Paris 1893]). *C. A.*

Saharánpur, By i det nordlige Forindien, Nordvestprovinserne, Sæde for Generaldirektoratet for Djamna-Kanalen, har (1891) 63,194 Indb., hvoraf over Halvdelen Muhamedanere. I Byen findes en stor Moské og en botanisk Have. Der afholdes betydelige Hestemarkeder. *M. V.*

Sahet Mahet, Ruinomraade i det nordlige Forindien, Audh, ligger ved Floden Rapti og indeholder sparsomme Ruiner af den i den buddhistiske Tid berømte By Sravasti. *M. V.*

Sahib (arab.), Herre, Mester, Besidder. Ordet bruges hyppig i orientalske Sprog som første Led i Sammensætninger. Tillige anvendes det, navnlig i Indien, som Ærestitel, idet det sættes efter Navnet; i Særdeleshed bruges det saaledes i Tiltale til Europæere. *A. C.*

Sahidisk se Saïdisk.

Sahla, Richard, østerrigsk Musiker, er født 17. Septbr. 1855 i Graz, uddannede sig som Violinist ved Konservatoriet i Leipzig, var en Tid lang Koncertmester i Göteborg og i Hannover og blev 1888 Hof kapelmester i Bückeburg. S. har komponeret Koncertstykker for Violin, en rumænsk Rapsodi, Sange m. m. *W. B.*

Sahlertz, Ludvig Ferdinand, dansk Operasanger, født i Kjøbenhavn 10. Maj 1812, død smst. 7. Jan. 1886, debuterede 1832 paa det kgl. Teater som Carill i »De to Nætter«, men syntes, paa Grund af mangelfuld Forberedelse navnlig i dramatisk Henseende, ikke at love noget synderligt; efter at han imidlertid ved ihærdigt Arbejde havde søgt at indhente det forsømte, gjorde hans gode Tenorstemme og hans gennemmusikalske Naturel ham til en af Teaterets mest anvendte Sangere, og han blev i henved 30 Aar en paalidelig Støtte for Operaen. Af hans Partier nævnes Georges Brown i »Den hvide Dame«, Lionel i »Martha«, Narren i »Liden Kirsten«, Belmonte i »Bortførelsen«, Ottavio i »Don Juan«, Josef i »Josef og hans Brødre«, Tonio i »Regimentets Datter« o. s. v. Han optraadte sidste Gang I. Maj 1860 som Juda i »Josef og hans Brødre«. *S. L.*

Sahlgreen, Louise Rudolfine, født Marcher, dansk Operasangerinde, født i Kjøbenhavn 17. Septbr. 1818, død smst. 15. Aug. 1891, vandt straks ved sin første Optræden paa det kgl. Teater en fremskudt Stilling ved Operaen, idet hun som Koristinde med faa Dages Varsel udførte Gemmy's Parti i »Wilhelm Tell«, da denne Opera første Gang opførtes paa den danske Scene 4. Septbr. 1842, og den oprindelige Indehaver af Rollen efter Generalprøven meldte sig syg. Hendes fyldige, friske og bøjelige Sopranstemme i Forbindelse med et musikalsk Naturel, en solid Dygtighed og pligtopfyldende Karakter gjorde hende meget anvendelig i Partier som Pagen i

»Hugenotterne«, Cherubino i »Figaro's Bryllup«, Anna i »Jægerbruden«, Donna Elvira, Norma o. s. v. Ogsaa for Koncertlivet har S. haft stor Betydning, ikke mindst i Musikforeningen, hvor hun i lange Tider hørte til de uundværlige (Elverkongens Datter, Dryaden, Loreley), ligesom hun gentagne Gange ved sin sjældne Lærenemhed og resolutte Redebonhed har reddet den ud af pinlige Forlegenheder. 1868 trak hun sig tilbage fra Scenen. *S. L.*

Sahlgren, Nicolaus, svensk Købmand og Donator, født 18. Marts 1701 i Goteborg, død smst. 10. Marts 1776. S. uddannede sig for Handelen i Udlandet og gjorde herunder 1717 i Holland Bekendtskab med den mangesidige Foregangsmand Jonas Alströmer (s. d.), til hvem han traadte i et Forhold af livsvarigt Venskab og Samarbejde om at hæve Sverige økonomisk og industrielt. S. kom derved til at indtage en fremtrædende Plads i svensk Næringslivs Historie. Efter omfattende Studier i forskellige Lande nedsatte han sig 1729 i Goteborg, hvor han 1735—68 var Direktør for det ostindiske Kompagni. S. erhvervede herigennem ikke blot grundfæstet Anseelse, men ogsaa en betydelig Formue. En Del af sin Rigdom anvendte han, foruden til en Række Stiftelser i sin Fødeby, til Legater og Dotationer til Fremme af fædrelandske Formaal, bl. a. 150,000 Daler til Videnskabsakademiet i Stockholm. *K. V. H.*

Salllill, Karl Yngve, svensk Filosof, er født 4. Marts 1824 i Dalsland, blev Student 1841, Doktor 1851 og virkede derefter som akademisk Lærer i Upsala og senere i Lund, ved hvis Universitet han 1862 blev Professor. 1864 blev han Professor i Upsala. S. er Bostrom's dygtigste Elev; hans Filosofi er en nærmere Udvikling af Lærerens Tanker, som han dog paa mange Punkter, men altid paa Grundlag af Boström's Principper, har modificeret og udvidet. Han er den Boström'ske Filosofis egentlige Systematiker. Af Interesse er hans Stilling imellem den Boström'ske Spekulation og den moderne Filosofi. Medens Boström i Modsætning til Hegel søgte at hæve det absolutte over enhver Udvikling og udelukke enhver »Fænomenologi« fra Filosofien, har S. ved sin Sondring mellem den egentlige Filosofi og Fænomenologien faktisk indrømmet Erfaringsvidenskaben et betydningsfuldt Omraade. Paa afgørende Punkter har S. desuden suppleret de forskellige Dele af den Boström'ske Filosofi; af særlig Betydning ere hans Udviklinger i Etik, Retslære og Religionsfilosofi. S.'s Tænkning bærer et vist formelt og abstrakt Præg; inden for de svenske Fagmænds Kreds har den dog øvet stor Indflydelse ved sin videnskabelige Alvor og logiske Skarphed, og mere end nogen anden efter Boström kan S. siges at have dannet filosofisk Skole. Noget større filosofisk Værk har S. ikke udgivet; foruden to akademiske Disputatser og to Afhandlinger i nordisk Universitets Tidsskrift, der alle kom i 1850'erne, har han skrevet en stor Mængde Afhandlinger i Upsala Universitets Aarskrift, af hvilke maa fremhæves: »Om grundformerna i etiken« [1869], »Om subjektivt och objektivt betraktelsesätt i filosofien« [1877], »Kant's, Schleiermacher's och Bostrom's etiska grundtankar« [s. A.], »Om det inre och det yttre« [1879], »Om logikens uppgift« [1882], »Om grundformerna i logiken« [1883—84], »Om positiv och negativ lagbestämdhet« [1887], »Några tanker om människan och samhället« [s. A.], »Om det inre lifvet« [1893]. *A. T—n.*

Sahlstedt, Abraham Magni, svensk Kritiker og Sprogforsker, (1716—76), øvede stor Indflydelse paa Datidens Smag dels ved sin ganske vist ret mangelfulde Udgivervirksomhed (»Samling af verser på svenska« [I—IV, 1751—53]), men især i sine Skrifter »Om tankar i vitterhetsarbeten« [I—III, 1756—58, bearbejdet efter Bousner's], »Critiske samlingar« [I-IV, 1759—65] o. fl., hvorved han bidrog til Udbredelse af Frihedstidens Opfattelse af Digtningen som nyttig; men han fremtræder dog tillige med selvstændigere Anskuelser, hvorfor man har kaldt ham den svenske Litteraturkritiks Fader. Samtidig udfoldede S. en rig Produktion som Oversætter og som Forfatter; men størst Fortjeneste havde han dog som Sprogforsker, »Svensk grammatika« [1747, forbedret 1769, overs. paa forskellige Sprog], »Svensk ordbok« [1757, forbedret 1773] og »Veckoblad om svenska språket« [1767] ere de vigtigste blandt hans sproglige Arbejder; han beskriver her Datidens Sprog med saa indgaaende Kendskab og Sikkerhed, at særlig hans Ordbog har Betydning for Nutidens Studium af 18. Aarh.'s Svensk. Hans Fremstilling af den svenske Grammatiks Grundlove er bleven fulgt af mange senere Forskere, ligesom hans Retskrivning var den almindeligst brugte, indtil »Svenska Akademien« 1801 udgav sin »Rättstafningslära«. Blandt hans talrige Skrifter findes ogsaa enkelte nationaløkonomiske. *O. Th.*

Saho (Schoho), Folk i Abessinien, S. V. f. Massaua, tillige Navn paa det af dette Folk talte Sprog, som tilhører den Sprogstamme, man kalder den hamitiske. Folket tilhører ogsaa den hamitiske Folkegruppe. (Litt.: Reinisch, »Das Sahovolk« i »Oesterreichische Monatschrift für den Orient« [Wien 1877]; Reinisch, »Die S. Sprache« [Wien 1889—90]). *V. S.*

Sai se Kapucinerabe.

Saï se Japan S. 821.

Saïd er hos Nutidens Arabere i Ægypten en almindelig Betegnelse for Øvreægypten eller rettere for hele den egentlige Nil-Dal, S. for Kairo. S. inddeles i 8 Provinser: Giseh, Beni-Suëf, Fajûm, Minje, Siût (med Oaserne Dâchle og Charge), Girge, Kene og Assuan. Nubien indtil Vadi-Halfa hører ogsaa med til S. Nordgrænsen er ved Kairo. *V. S.*

Saïda (Oldtidens *Sidon*), By paa Kysten af Syrien med ca. 15,000 Indb., hvoraf to Tredjedele Muhamedanere. Havnen er beskyttet ved Klipper, men lidet dyb, hvorfor Handelen er ubetydelig. I Omegnen findes fønikiske Grave. I Begyndelsen af 17. Aarh. blomstrede Byen som Residens for Drusernes Fyrste, Fachr Eddin, og som Havnestad for Damaskus. Senere led Byen ved Konkurrence fra Beirut. *M. V.*

Saidapet, lille By i Sydindien, Præsidentskabet Madras. (1891) 5,702 Indb., med Veterinær- og Landbrugsskole. *M. V.*

Saïdisk (Sahidisk) er Betegnelse for den Mundart af Koptisk, der fordum taltes i Øvreægypten, og i hvilken den ældste og værdifuldeste

Del af den gamle koptiske Litteratur er affattet. Til Forskel fra denne kaldes den anden koptiske Hovedmundart, der hørte hjemme i Deltaet, for Boheirisk. *V. S.*

Saïd Pasha, 1) Vicekonge af Ægypten 1854—63. S. P., der selv var Søn af Muhamed Ali, fulgte efter sin Nevø Abbas I og anvendte sin korte Regeringstid til at genoprette de af denne kortsynede og brutale Despot begaaede Misgreb. S. P. fortsatte sin Faders Arbejde med at hæve Ægypten til en civiliseret Stat ved europæiske Embedsmænds Hjælp; i politisk Henseende støttede ogsaa han sig nærmest til Frankrig. S. P.'s Navn er med særlig Hæder knyttet til Mindet om, at det var ham, der gav Ferdinand Lesseps Koncessionen til Udførelsen af Sues-Kanalen, hvis Fuldendelse han dog ikke kom til at opleve.

2) Mehmed, med Tilnavnet Kûtschuk ɔ: den lille, tyrkisk Statsmand, er født 1835, nar under Sultan Abd-ul'-Hamid II gentagne Gange været Storvesir. Han har vist sig som en bestemt Modstander af en engelskvenlig Udenrigspolitik og er i øvrigt bleven bekendt som en redelig og ihærdig Forkæmper for indre Reformer og for Tilintetgørelsen af den Hof kamarilla, som er disses værste Fjende. *J. 0.*

Saidschützer-Vand er et afførende Bittervand (se Mineralvand), der faas fra ca. 20 forskellige Kilder i Saidschütz i Böhmen; det indeholder i 1,000 Dele omtrent 13,14 Dele svovlsur Magnesia, 4,84 Dele svovlsurt Natron, 0,93 Dele kulsurt Natron og 0,53 Dele svovlsurt Kali samt nogle andre Salte i mindre Mængde. Saidschützer-Salt er det ved Afdampning af S. vundne Salt, men erstattes i Reglen med svovlsur Magnesia (engelsk Salt). *A. B.*

Saiga-Antilopen (*Saiga tatarica*) er Europa's eneste Antilope. Den findes i Rusland's Stepper og derfra videre mod Øst indtil Altai. Det er et temmelig plumpt bygget Dyr, der i Form og Størrelse minder mest om et Faar. Mærkelig er Snuden, der, naar Dyret løber, hænger ned saa meget som en Haandsbred over Underkæben og har store, udvidede Næsebor. Staar S. stille, puster den Næsen op til en stor, paa Overfladen rynket Pude, Næseborene blive smaa, og hele det oppustede Parti vendes, drejes og skifter Form, idet den vejrer rundt for at opdage en mulig Fare. Dette bliver saa meget mere iøjnefaldende, som Hovedets Forside er hvid, medens Dyret i øvrigt er graat, med lysere Bug. Kun Hannen har Horn, og disse ere korte, gule og svagt lyrebøjede. S. træffes i Flokke, er meget sky, men trættes hurtig, saa at den er let at jage. Kødet smager meget af Moskus fra de mange Hud kirtler. — Efter Istiden, da Steppen herskede i Mellemeuropa, levede S. helt hen til Pyrenæernes Fod. (Litt.: »Tidsskr. f. pop. Fremst. af Naturvid.« IV R. 2. S. 128). *M. Ml.*

Saigon, Hovedstad i den franske Koloni Cochinchina i Bagindien, ligger i Mekong's Delta paa højre Bred af Saigon-Floden og har (1901) 37,565 Indb., hvortil kommer den 7 Km. S. V. f. Byen liggende Forstad Cholen (Cholan) med 122,132 Indb., der er forbunden med Hovedstaden ved Sporvej og Dampskibsfart. I Byen findes talrige offentlige Bygninger, hvoriblandt Generalguvernørens Palads, Citadel, Arsenal, Fængsel, zoologisk og botanisk Have, Observatorium, Kirker, Moskeer, Templer o. s. v. Befolkningen bestaar af ca. 2,000 Europæere foruden Anamitter, Kinesere, Indere og Malajer. Havnen er tilgængelig for store Skibe. Fire Femtedele af Udførselen falder paa Ris; desuden udføres Fisk, Bomuld, Peber, Gummi, Kopra, Huder etc. Der indføres mest Fabrikater. Der indgik 1893 575 Skibe med 700,000 Tons. S. toges i Besiddelse af Franskmændene 1862. *M. V.*

Saikio d. s. s. Kioto.

Sailer, Johann Michael, romersk-katolsk gejstlig, født 17. Novbr. 1751 i Aresing i Øvrebayern, død 20. Maj 1832, hørte til Bayern's betydeligste Kirkemænd i sin Tid og udøvede baade ved sit aandfulde Forfatterskab og ved sin noble og elskværdige Personlighed en Indflydelse, som gik langt ud over Landets Grænser og ogsaa ud over den romersk-katolske Kirkes Grænser. Mænd som Diepenbrock, Jacobi, Schelling, Lavater og Steffens stod S. i nær Berøring med. S. havde faaet en omhyggelig Uddannelse, og ikke paa det teologiske Omraade alene. 1770 gik han ind i Jesuiterordenen, men denne blev ophævet tre Aar efter. 1775 blev han præsteviet, og 1780 blev han Professor ved Universitetet i Ingolstadt, hvorfra han snart forflyttedes til Dillingen. Her virkede han til 1794, men blev saa pludselig afskediget, fordi det hed sig, at han var Tilhænger af Illuminatordenen og af en overspændt Mystik. Dette var dog urigtigt, og 1799 blev han paa ny Professor, først i Ingolstadt og et Aar efter i Landshut. S. holdt Forelæsninger over Dogmatikken, og han stillede sig som den raadende Rationalismes bestemte Modstander uden dog samtidig at være ultrakonfessionel. Fra alle Kanter samlede der sig studerende om ham, og han vakte Opmærksomhed ogsaa hos de regerende, saaledes at Ærkebispestolen i Köln blev ham tilbudt af det preussiske Ministerium 1818. Han afslog imidlertid Tilbudet. 1829 modtog han derimod Kaldelsen til Biskop i Regensburg, og her virkede han til sin Død. S.'s samlede Skrifter ere udgivne i Sulzbach 1830 ff. (Litt.: Bodemann, »J. M. S.« [Gotha 1856]; Aichinger, »J. M. S.« [Freiburg 1865]). *A. Th. Y.*

Saillant [sajâ'] (fr.) er i Befæstningskunsten Benævnelsen paa den Grundridsform, som opstaar, naar to Liniers Brystværn støde sammen under en Vinkel, hvis Spids vender imod den fjendtlige Angrebsretning. S. gøres af praktiske Hensyn ikke under 60°. Naar S. er mindre end 120°, vil der altid foran den opstaa et ubestrøget Rum, der er større, jo spidsere Vinkelen bliver. *A. G. N.*

Saima, Sø i det sydøstlige Finland, ligger 76 M. o. H. og er, iberegnet dens talrige Fjorde, ca. 6,800 □Km. stor. Ud i Søen strække sig talrige Halvøer, og over Vandspejlet hæve sig en Mængde skovklædte Øer. Søbredder og Øer ere klippefulde, men udmærke sig ved stor Naturskønhed. S. optager Afløbet fra flere sydfinske Søer og har selv Afløb til Ladoga gennem Vuoxen, blandt hvis mange Vandfald det skønne Imatra-Fald fremhæves, og til den finske Bugt gennem S.-Kanalen, der er udført i Aarene 1845—56. *H. P. S.*

Sain [sæ'J, Édouard Alexandre, fransk

Maler, er født 13. Maj 1830 i Cluny. S., der bl. a. uddannedes af Picot, vakte først Opmærksomhed ved gode og hyggelige Børnelivsskildringer, senere ved koloristisk virkningsfulde og karakteristiske Skildringer af pyrenæisk og italiensk Folkeliv. Til hans bekendteste Værker høre »Udgravning i Pompeji« [1866, Luxembourg-Museet], »Fra Montanara-Pladsen i Rom« [Autun-Museet], »Bryllup paa Capri« [Valenciennes-Museet] m. fl.; ogsaa Portrætter. Paa den franske Kunstudstilling Kjøbenhavn 1888 saas »La polenta«, »Pepenella« og »Pilegrimmenes Hjemkomst«. *A. Hk.*

Sainète (sp.), lille dramatisk Arbejde i een Akt, af let og munter Karakter. Ordet betyder egl. »fed Bid« (af lat. *sagina*) og brugtes i ældre Tid om den Bid Marv e. 1. af den dræbte Fugl, hvormed Falkejægeren trakterede sin Falk efter Jagten; dernæst om en Lækkerbidsken ganske i Alm., endelig (fra 17. Aarh.) i den ovenfor nævnte Betydning. S. — samt »Entremés« — afløse i 18. Aarh. de tidligere Betegnelser for Mellemspillene ved en dramatisk Forestilling, idet Entremés'et gaves imellem 1. og 2. Akt af de sædvanlige Treakts-*Comedias*, men S. imellem 2. og 3. Disse versificerede Smaastykker indeholdt let henkastede Skildringer af Hverdagslivet og afsluttedes gerne med en lille Vise og Dans. Genren havde mange Dyrkere i 18. Aarh., af hvilke kunne nævnes Juan Ignacio González del Castillo, som har tegnet ypperlige Billeder af Livet i Andalusien, og især den geniale Ramon de la Cruz (s. d.), der har bevaret os 1770'ernes og 1780'ernes Madrid lyslevende gennem talrige Smaakomedier af denne Art. Endnu den Dag i Dag er Navnet — og Genren — gængs i spansk Skuespildigtning. Det har ogsaa faaet Indpas i Frankrig, som *saynète*. *E. G.*

Sains du **Nord** [sæ̃dynå!r], By i det nordøstligste Frankrig, Dep. Nord, er Station paa Nordbanen, har et af Talleyrand ombygget Slot, Uldspinderier, Uldværverier, Jærnstøberier, Handel med Uld og (1896) 3,886 Indb. *M. Kr.*

Saint (fr. [sæ̃'], kvindelig Form: sainte [sæ̃'t]; eng. [se!int]), hellig; hyppig (ligesom de tilsvarende San, Sankt, Santa, Sao) i Sted- og Personnavne.

Saint Affrique [sætafri'k], By i det sydlige Frankrig, Dep. Aveyron, ved Sorgue og en Sidelinie fra Sydbanen, har en reformert Konsistorialkirke, en Handelsret, Væverier og Spinderier for Uldvarer, Garverier, Handel med Uld og Roquefort-Ost og (1896) 7,723 Indb. I Omegnen findes Stensætninger fra den tidlige Oldtid. *M. Kr.*

Saint Agnes [senta'gnez] se Scilly-Øerne.

Saint Agnes [senta'gnez], By i det sydvestligste England, Cornwall, ligger 14 Km. V. f. Truro og ved den inderste Vig af en Bugt fra Oceanet, med ca. 5,000 Indb. I Nærheden findes Tinminer. *M. Kr.*

Saint Aignan [sætæñã'], nordfransk By, Dep. Loir-et-Cher, ligger ved Cher-og-Orléans-Banen, har Ruiner af et gammelt, befæstet Slot, en romansk Kirkebygning og et Slot i Renaissancestil. Byen har Stenbrud, Savskærerier og (1896) 3,300 Indb. *M. Kr.*

Saint Alban [sentå!lbən] se Roanne.

Saint Albans [sentå!lbənz], By i det sydlige England, Hertfordshire, 25 Km. N. V. f. London, er en ældgammel By og malerisk beliggende paa en Høj ved den lille Flod Ver, paa hvis modsatte Bred den romerske Standlejr *Verulamium* i sin Tid var beliggende. Byen har (1891) 12,900 Indb. og betydelig Industri: Tilvirkning af Straahatte og Straatæpper. Byen er dog særlig bekendt for sin af Kong Offa af Mercia 793 grundlagte Klosterkirke, nu Katedral, siden Byen 1875 blev Bispesæde. Kirken virker betagende ved sin Størrelse (Længde 167 M., Bredde i Tværskibet 53 M., Taarnene 44 M. høje) og sin brogede Bygningsstil, der viser alle engelske Stilarter lige fra Normannertiden til Edvard I. I den af Scott restaurerede St.-Michaels-Kirke findes et Monument for den berømte engelske Filosof Bacon af Verulam. — Byens Historie gaar tilbage til den nævnte Romerlejr og et i 948 stiftet Benediktinerkloster. Senere blev Byen kendt ved to Slag, som her udkæmpedes mellem Partierne den røde og den hvide Rose. I det første (21. Maj 1455) blev Kongen (Henrik IV) tagen til Fange; i det andet (17. Febr. 1461) blev han af Dronningen, Margrete af Anjou, igen udfriet af Norfolk's og Warwick's Magt. *M. Kr.*

Saint Albans [sentå!lbənz], By i U. S. A., Stat Vermont, ligger 5 Km. fra den østlige Bred af Lake Champlain og 92 Km. S. S. 0. f. Montreal. (1900) 6,239 Indb. S. A. har Jærnbaneværksteder og driver Handel med Smør og Ost. *H. P. S.*

Saint Amand les Eaux [sætamãlezo'], By i det nordøstligste Frankrig, Dep. Nord, ligger ved Scarpe, er Knudepunkt paa Nordbanen og staar ved Dampspovogn i Forbindelse med Valenciennes. Byen har en af den hellige Amandus 639 grundlagt Kirke, knyttet til et Benediktinerkloster, med en monumental Facade i Renaissancestil, desuden et Raadhus, et College, Jærnværker og en mangeartet Industri: Fabrikation af Knive, Kættinger, Landbrugsredskaber, velrenommerede Lervarer, Brændevin, Olie og Malt samt Uldspinderier og -virkerier, Skibsbygning og Handel, med (1896) 13,038 Indb. — 3 Km. 0. f. Byen ligge berømte, allerede i Romertiden benyttede Svovlkilder (20—25°). *M. Kr.*

Saint Amand lez Puers [sætamãlepyæ!r], Landstad i den belgiske Provins Antwerpen, ved Schelde og Banelinien Boom—Dendermonde, har Blegerier, Farverier, Garverier, Sæbesyderier og (1894) 2,800 Indb. *M. Kr.*

Saint Amand Montrond [sætamãmõtrõ'], By i det indre Frankrig, Dep. Cher, ved Marmande's Sammenløb med Cher og ved Berry-Kanalen, er Knudepunkt for to til Orléans-Banen knyttede Jærnbanelinier, har Ruiner af et befæstet Slot, en Kirke fra 12. Aarh., Agerbrugskammer, College, Fabrikation af Nøddeolie, Mølleri og (1896) 8,673 Indb. Til Minde om Krim-Krigen er der 4 Km. N. 0. f. Byen (314 M. o. H.) bygget et Taarn (Malakoff, Belvedere). 4 Km. N. V. f. Byen ligger Landsbyen Drévant, der er interessant ved sine Levninger af romerske Bygningsarbejder (Vandledning og Bade, Tempel og Teater eta). *M. Kr.*

Saint Ambroix [sætãbrwa'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Gard, ved Cèze og Lyon-Banen, med et reformert Konsistorium, har Slotsruiner, Stenkulsgruber, Silkespinderier og (1896) 3,400 Indb. *M. Kr.*

Saint André de Cubzac [sætādre'døkybza'k], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, tæt ved Dordogne's højre Bred og ved Banelinierne Paris—Bordeaux og S. A. d. C.—St. Ciers Lalande, har en gammel Kirke (11. Aarh.), et nyt Slot, et gejstligt Kollegium, Stenbrud, Vinavl, Fabrikation af Eddike og Maskiner, en Flodhavn og (1896) 4,000 Indb. Over Dordogne fører 3 Km. S. f. Byen ved Landsbyen Cubzac les Ponts en Landevejsbro og en 560 M. lang Jærnbanebro. *M. Kr.*

Saint Andrews [sentä'ndruz], By i det sydøstlige Skotland, Grevskabet Fife, ved en mindre Bugt fra Nordsøen, højt og malerisk beliggende, (1891) 6,853 Indb, før Reformationen en betydelig Handelsstad, nu i merkantil Henseende en død By med en daarlig Havn, der kun er tilgængelig for Fiskerbaade og mindre Kystfartøjer. Byen er vidtberømt som Kirke- og Universitetsby, og det er de til disse Institutioner knyttede Bygninger og Ruiner, der give Byen dens Præg. I lang Tid var Staden Skotland's Ærkebispesæde. Paa en stejl Klippevæg ved Stranden ligge Ruinerne af Ærkebispens Palads, endnu saa mægtige, at de tjene som Sømærke. Ogsaa Katedralen, der opførtes 1160—1318 og gjaldt for et af Kristenhedens herligste Gudshuse, ligger i Ruiner; den ødelagdes 1559 af de protestantiske Zeloter. Side om Side med disse staa Ruinerne af Regulus-Kirken, der opførtes 1127—44. Stadens Grundlægger, den hellige Regulus, landede her (9. Aarh.) medførende Apostelen Andreas'es Ben. Han stiftede et Kloster, der saavel som Byen kom til at bære Apostelens Navn og blev Katolikkernes Borg under de kirkelig-borgerlige Kampe, navnlig i Reformationstiden, da de skotske Reformatorer Patrick Hamilton og Wishart her led Martyrdøden. Universitet grundlagdes 1411; det er det ældste i Skotland, et af de tidligst oprettede i det nordlige Europa, og blev støttet ved Klosterets og Domkapitelets fyrstelige Indtægter. Det bestaar af *United College* og det teologiske *St. Mary's College*, har 15 Professorer og 200 Studenter. Siden 1890 hører *University College* i Dundee under Universitetet i S. A. Det var i Universitetskirken, *College Church*, grundlagt 1458, at John Knox prædikede under sit Ophold i Byen. Af andre Læreanstalter er det af Bell 1833 grundlagte *Madras College* det betydeligste. (Litt.: A. Lang, *Saint Andrews* [Lond. 1893]). *M. Kr.*

Saint Andrews [sentä'ndruz] (Andros), en af Bahama-Øerne (s. d.).

Saint Anne's on the Sea [sentä'nzɔndesi!], By i det nordvestlige England, Lancashire, 7 Km. S. f. Blackpool, med Søbade og (1891) 2,600 Indb. *M. Kr.*

Saint Anthony [sentä'ntəni] (Anthony), Navn paa flere Smaabyer i Nordamerika, af hvilke nævnes S. A. i U. S. A., Staten Kansas. (1900) 1,179 Indb. Byen er i de sidste Decennier gaaet stærkt tilbage i Folketal. *S. P. S.*

Saint Antonin [sætātānæ'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Tarn-et-Garonne, ved Aveyron og Orléans-Banen, har af gamle Bygninger et romansk Raadhus og en Bro og af nyere en smuk i Kirke. Byen har en jærnholdig Kilde, Fosfatbrydning og Stenbrud, Handel med Trøfler, Papirfabrikker, Spinderier og Væverier for Uldvarer og (1896) 4,137 Indb. *M. Kr.*

Saint Amand [sætarno'], Jacques Leroy de, fransk Marskal, født 1801 i Bordeaux, død 29. Septbr. 1854 paa Krim. Efter som ung at have forsøgt sig paa forskelligt, bl. a. paa Skuespilkunsten, gik han som Officer med Fremmedlegionen til Afrika. Han fik her Lejlighed til at vise sin Dygtighed som Soldat; naaede 1844 Oberstgraden og forfremmedes kort efter til General. Efter Statskuppet 2. Decbr. 1851 blev han Krigsminister, og Aaret efter udnævntes han til Feltmarskal. Under Krim-Krigen førte S. A. en Tid Overkommandoen og kæmpede ved Alma 20. Septbr. 1854. Allerede 26. Septbr., kun 3 Dage før sin Død, maatte han opgive Kommandoen. *B. P. B.*

Saint Asaph [sentä'zəf], By i Wales (England), liggende i Shirerne Denbigh og Flint, 8 Km. oven for Mundingen af Clwyd, er Sæde for en anglikansk Biskop, har en Domkirke fra 1480, et katolsk College og (1891) 3,100 Indb. I Omegnen findes talrige Herresæder. *M. Kr.*

Saint-Aubain [sæŋtobæ'ŋ], Andreas de, dansk Forfatter under Pseudonymet Carl Bernhard, født i Kbhvn. 18. Novbr. 1798, død smst. 25. Novbr. 1865. Ved Fødsel tilhørte S. det kjøbenhavnske Bourgeoisi, Faderen var Artillerioffícer, Moderen var af den kendte Familie Buntzen paa Christianshavn, hvor Sønnen henlevede sin Barndom og Ungdom. Han blev sat i Metropolitanskolen, men senere (1818) privat dimitteret. Hans Hu stod til den diplomatiske Løbebane, men hans Beskytter, den gamle Statsminister Rosenkrans, opgav af en eller anden Grund sin Interesse for ham. Imidlertid var hans Familie ved det Buntzen'ske Handelshuses Fallit kommen i trykkede Kaar, og vistnok var det oprindelig økonomiske Bevæggrunde, der gav S. Pennen i Haand og førte ham ind paa Forfatterbanen. Han debuterede anonymt 1828 med Novellen »Nummer Syv« i Fætteren J. L. Heiberg's Ugeblad »Den flyvende Post«. I nogle Aar høre vi intet fra ham, men fra 1834 begynder en meget stærk Produktivitet, der strækker sig gennem 16 Aar for saa næsten lige saa pludselig igen at ophøre. Efter Tidsordningen falder S.'s Forfattergerning naturligt i to Grupper. Den ene omfatter hans talrige større og mindre Noveller, og næsten alle disse skrives i 1830'erne, saaledes: »Et Aar i Kjøbenhavn« [1834], »Dagvognen« [1835], »Kommissionæren«, »Børneballet« — vel nok den tankevægtigste af Novellerne —, »Tante Franciska«, »Skjødesynderne« [1836]; Romanen »Lykkens Yndling«, der vistnok i det væsentlige er bygget over egne Ungdomserindringer, udkom 1837 og er maaske i Kraft af dette personlige Indskud, som de andre mangle, den af S.'s Bøger, som længst vil blive læst; fra 1838 kunne nævnes »Et Løfte«, »En Familie paa Landet«, »Et Ordsprog«. Senere publiceres nu og da en Novelle i et Ugeblad e. 1. som »To Venner«, »Det gyldne Skind«, hans sidste Arbejde »En Baderejse«, men alt dette er lidet betydeligt. En i hvert Fald i Samtidens Øjne nok saa betydelig litterær Indsats gør S., da han med »Gamle Minder« — den første Struensee-Fortælling — 1840 giver sig i Kast med den historiske

Roman. Endskønt det »historiske« er saa uhistorisk og forlorent som tænkeligt, gjorde denne Bog dog megen Lykke, og S. fulgte det givne Vink og digtede videre med Mérimée's »Chroniques du regne de Charles IX« som Forbillede sine »Krøniker fra Christian den Andens Tid« 1846] og »Krøniker fra Erik af Pommerns Tid« 1850]. Men hermed er hans Forfattervirksomhed omtrent forbi, og den sirlige Mand, der hyldede en maadeholden Epikuræisme, maatte tilbringe Resten af sit Liv i smaa Kaar; dette forklarer maaske til Dels den Bidskhed, som lyser ud af hans Breve, mod næsten alt og alle (en Suite Breve ere meddelte i »Personalhist. Tidsskr.« III, 4).

Baade som Menneske og som Forfatter var S. en Mand af *l'ancienrégime*. Ikke for intet hørte han hjemme i den Heiberg'ske-Buntzen'ske Familie og gik ud og ind i de med den beslægtede Kredse. Han havde det æstetiske Livssyn fælles med sin talentfulde Fætter, men besad intet af dennes Poesi. S.'s Noveller og Romaner ere da væsentlig en sleben og dannet Mands behagelige og rolige Fortællen; kulturhistorisk set have flere af dem en vis Interesse, fordi der ud af dem aander en Duft, lidt sødlig som Lavendelblade og lidt hengemt som Potpourriroser, fra Hovedstadens Borgerhjem i Frederik VI's og Christian VIII's Dage. Men en Fortjeneste ud over at være til harmløs Underholdning vil man næppe mere tillægge dem; dertil ere de alt for fattige paa Indhold og lodde for lidt i Dybden. I Højde med de samtidige Prosaforfattere, Blicher og Fru Gyllembourg, naar S. ingenlunde. — Hans samlede Skrifter foreligge i 14 Bd. [2. Udg.]; det sidste Bind indeholder nogle autobiografiske Fragmenter. (Litt.: H. Schwanenflügel, »Carl Bernhard« [1895]). *Y. Cl.*

Saint-Aubin [sætobæ'], fransk Kunstnerfamilie, danner et vigtigt Led i den berømte Kreds af graciøse og elegante Stikkere og Illustratorer i Frankrig i Slutn. af 18. Aarh. Gabriel Jacques de S. (1724—80) virkede som Maler og Illustrator. Sin kunstneriske Uddannelse fik han delvis hos Boucher, hvis Kunstsyn har sat sit Præg paa hele Familien. Augustin de S. (1736—1807) var Elev af sin ovenn. Broder og af Cars. Det er særlig ham, der er berømt som Vignetstikker; han stak efter Boucher, Vanloo o. m. a., udfoldede i det hele en omfattende Produktion, blev 1793 Kobberstikker ved Paris'es Nationalbibliotek. Charles Germain de S. og Louis Michel de S., der virkede som Tegnere, Kobberstikkere og Malere, vare Brødre til ovenn. (Litt.: A. Moreau, *Les S.-A.* [Paris 1894]). *Å. Hk.*

Saint Augustine [sentå.gə'stin], By i U. S. A., Stat Florida, ligger paa Halvøens Østkyst ved Matanzas-Bugten, der skilles fra Havet ved Øen Anastacia og danner en god Havn. (1900) 4,272 Indb. S. A. omgives af Orangelunde og benyttes meget som Vinteropholdssted. S. A. grundlagdes 1565 af Spanierne og er den ældste By i U. S. A. 1586 plyndredes den af Francis Drake og 1665 af John Davis. Fra den spanske Tid stamme flere Bygninger som Katedralen og Fort Marion. *H. P. S.*

Saint Anstell [sentå!stl], en gammel By i det sydvestlige England, Grevskabet Cornwall, med en gotisk Kirke, Tin- og Kobberminer, Kaolingruber og (1891) 3,477 Indb. *M. Kr.*

Saint Barthélémy [sæbartelemi'], fransk Ø i Vestindien, en af de smaa Antiller, 21 □Km. med (1889) 2,674 Indb., hvoraf 2/3 Negre. Øen er skovløs og tør. Da Kilder og rindende Vand ikke findes, benyttes Cisterner til Opsamling af Regnvand. Der dyrkes især Sukker og Bomuld. Hovedstad er Gustavia (1,000 Indb.) med Havnestaden Carenage. Øen koloniseredes 1648 af de Franske, men afstodes 1785 til Sverige, der 1877 solgte den til Frankrig. *M. V.*

Saint Bertrand de Comminges [sæbærtrãdøkåmæ!ż], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Haute-Garonne, ved venstre Bred af Garonne, har kun (1896) 584 Indb. Byen blev grundlagt af Pompejus Aar 69 f. Chr. som *Lugdunum Convenarum* og blev en af Aquitanien's bedste Byer. Efter at Byen var bleven ødelagt 585, hengik der over 400 Aar, inden den paa ny blev opbygget. Den fik nu Navn efter sin Grundlægger den hellige Bertrand og blev Bispesæde (indtil 1801). Bispestolen i S. B. beklædtes i 4 Aar af den senere Pave Clemens V. Katedralen er en i arkitektonisk Henseende nævneværdig Bygning, delvis opført i 11. Aarh. og med berømte Træskærerarbejder fra 16. Aarh. *M. Kr.*

Saint Brieuc [sæbriø'], nordfransk By, Hovedstad i Dep. Côtes-du-Nord, ved højre Bred af Gouët og 2 Km, fra dens Munding ved Atlanterhavet, er Knudepunkt paa Vestbanen og Bispesæde, har en Domkirke, der er 600 Aars Værk (12.—18. Aarh.), et Mindesmærke for du Guesclin, Handelsdomstol, Handels- og Agerbrugskammer, Filial af Frankrig's Bank, et gejstligt Seminarium, Lyceum, Navigationsskole, Bogsamling, Museum for Oldsager og naturhistoriske Genstande og Døvstummeinstitut. Af de forskellige Erhverv, som Byen driver, maa nævnes Østersfangst og Fiskeri, Fabrikation af Jærn- og Staalvarer, Landbrugsredskaber og Handsker samt Fremstilling af uldne Tøjer og Handel med Smør og Slagtekvæg. Byens Indbyggertal var 1896: 21,635. Havnen Le Légué, der ligger 1 Km. neden for Byen. besøgtes 1894 af 522 ladede Skibe med 42,000 Tons. *M. Kr.*

Saint Galais [sækalæ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Sarthe, er Knudepunkt paa Vestbanen, har en forhenværende Klosterkirke, Slotsruiner, et gejstligt Kollegium, Fabrikation af Metalvarer, Olie og virkede Varer og (1896) 3,613 Indb. *M. Kr.*

Saint Catharines [sentkä'tərinz], By i Dominion of Canada, Provins Ontario, ligger 53 Km. S. f. Toronto ved Welland-Kanalen. (1891) 9,170 Indb. — S. C. er Sæde for en Biskop samt Ridley College, driver Skibsbyggeri og Tilvirkning af forskellige Redskaber og har gode Mineralkilder. *H. P. S.*

Saint Céré [sæsere'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Lot, ved Bave, har et smukt Slot, Uldkæmmerier, Fabrikation af Stolesæder og Olie, med (1896) 3,383 Indb. Byen er Marskal Canrobert's Fødested. *M. Kr.*

Saint Cergues [sæsæ!rg], Landsby i schweizisk Jura, Kanton Waadt, ligger 1,048 M. o. H., staar ved en Pasvej over Byen Nyon og Jurabjærgene i Forbindelse med Frankrig og har ca. 400 Indb. *M. Kr.*

Saint Chamas [sæšama'], By i det sydøstlige

Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhône, ved Strandsøen Berre og Jærnbanen Lyon—Marseille, med en Fæstningsport fra 15. Aarh., en mindre Havn, Krudtfabrik, Oliemøller, Jærnstøberier, Silkeavl og (1896) 2,237 Indb. Kort uden for Byen fører en Jærnbaneviadukt og en Bro fra Romertiden (Pont Flavien) med to smaa Triumfbuer over Touloubre. *M. Kr.*

Saint Chamond [sæšamõ'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Loire, liggende ved den nordlige Fod af Mont Pilat (1,434 M.), ved Gier og Lyon-Banen, er ved Dampspovogn sat i Forbindelse med St. Etienne og Rive de Gier, har et gejstligt Kollegium og et Erhvervskammer, Silkeavl, Kulgruber, Jærnhytteværker, Sømsmedjer, Fabrikation af Baand, Snorer og Gummivarer, med (1896) 15,000 Indb. *M. Kr.*

Saint Charles [sentša!əlz], By i U. S. A., Stat Missouri, ligger 27 Km. V. N. V. f. St. Louis ved Missouri, over hvilken fører en 1,993 M. lang Jærnbanebro, (1900) 7,982 Indb. S. C. driver Vinavl og Kornhandel samt Tilvirkning af Jærnbanevogne, Mel og Stivelse. *H. P. S.*

Saint Christau [sækristo'] se Oloron.

Saint Christophe [sentkri'stəf] (Saint Kitts), britisk Ø i Vestindien, en af de smaa Antiller, 176 □Km. med (1901) 29.782 Indb. Den nordvestlige Del af Øen er bjærgfuld og bærer den 1,315 M. høje, udslukte Vulkan Mount Misery. Klimaet er sundt og Regnfaldet stort (142 Cm.); dog kunne Tørkeperioder undertiden være skadelige. Der dyrkes og udføres især Sukker, Bomuld, Kaffe, Sydfrugter, og tillige udvindes Salt. Hovedstad er Basseterre. S. C. opdagedes 1493 af Columbus, toges 1623 i Besiddelse af Englænderne, 1625 af Franskmændene, der 1713 afstode den til England. *M. V.*

Saint Clair [sentklæ!3], Sø i Nordamerika, ligger paa Grænsen af Staten Michigan i U. S. A. og Provinsen Ontario i Dominion of Canada. Ved den 35 Km. lange Detroit River staar den i Forbindelse med Lake Erie og ved Saint Clair River med Lake Huron. Sidstnævnte Flod er 80 Km. lang og danner ved sin Munding et sumpet Delta. Søen S. C. er 932 □Km. stor, har en Dybde paa ca. 6 M. og rummer talrige Øer, der beboes af Indianere. *H. P. S.*

Saint Clair [sentklæ!ə], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 80 Km. N. 0. f. Harrisburg. (1900) 4,638 Indb. S. C. driver stor Handel med Kul. *H. P. S.*

Saint Claude [sæklo'd], tidligere Condat, By i det østlige Frankrig, Dep. Jura, beliggende i en dybt nedskaaren Bjærgdal i Jurabjærgene, ved Bienne, som her optager Tacon, og Lyon-Banen. Byen er Bispesæde og har en Domkirke med smukke Korstole, desuden et College, Erhvervskammer, Fabrikation af drejede Artikler (Daaser, Æsker, Piber etc), Stensliberi og (1896) 10,146 Indb. Byen er vokset op omkring et Kloster, der grundlagdes 430 af den hellige Romanus og fik Navn efter den hellige Claudius, en af de senere Klosterforstandere. *M. Kr.*

Saint Cloud [sæklu'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, liggende paa nogle Højder ved Seine's venstre Bred tæt V. f. Paris, staar ved en Bro i Forbindelse med Boulogne-Skoven og ved flere Jærnbanelinier, Sporvogne og Dampbaade i Forbindelse med Hovedstaden. Byen er navnlig bekendt for det i Historien berømte, nu ødelagte Slot og den dertil hørende store Park med smukke Springbrønde. Byen, der 1896 talte 6,374 Indb., har en moderne, romansk Kirke, et Lærerseminarium, Vadskerier og store Aarsmarkeder, der afholdes 7.—22. Septbr. — S. C. er det gamle Nogent, ogsaa omtalt som *Novigentium Clodoaldum*, hvor Chlodovald efter Drabet af sin Broder lod oprette et Kloster. Senere fik Byen Navn efter det af Ludvig XIV's Broder, Hertug Filip af Orléans, opførte Slot, der senere blev udvidet af Marie Antoinette, men navnlig blev bekendt i Napoleonidernes Historie. Her styrtede Napoleon I Direktoriet (9. og 10. Novbr. 1799) og proklamerede Kejserdømmet (18. Maj 1804), og her undertegnede Napoleon III Krigserklæringen mod Tyskland (Juli 1870). Under Paris'es Indeslutning bleve Slot og Park besatte af tyske Tropper og derfor af Franskmændene fra Fortet paa Mont Valérien bombarderede med svært Skyts; Slottet gik derved op i Luer og ødelagdes fuldstændig. *M. Kr.*

Saint ClOUd [sentkla'ud], By i U. S. A., Stat Minnesota, ligger paa højre Bred af Mississippi over for St. Paul og er Jærnbaneknudepunkt. (1900) 8,663 Indb. S. C. har Seminarium, Granitbrud, Fabrikation af Landbrugsredskaber, Sav- og Mel møller og Handel med Træ. *H. P. S.*

Saint Croix [sækrwa'] se Sankt Croix.

Saint Croix [sentkrå'j], 1) Flod i Nordamerika, danner Grænsen mellem Staten Maine i U. S. A. og Provinsen New Brunswick i Dominion of Canada. S. C. udspringer i Lake Saint Croix, hvis Vandspejl ligger 117 M. o. H., og udmunder efter et Løb paa 160 Km. i Passamaquoddy-Bugten. Den er kun sejlbar paa de nedre 20 Km., da den højere oppe danner Vandfald. — 2) Flod i U. S. A. i Staterne Wisconsin og Minnesota, mellem hvilke den paa en Strækning danner Grænsen. S. C. udspringer i en Sø af samme Navn, har en Længde af 270 Km. og er sejlbar paa en Strækning af 100 Km. *H. P. S.*

Saint Cyr l'École [sæsi.rlekå!l], Landsby i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, V. f. Parken ved Versailles, ved Vestbanen og Paris-Ringbanen, med (1896) 4,205 Indb. Paa Mme Maintenon's Tilskyndelse lod Ludvig XIV her opføre en Opdragelsesanstalt for fattige Adelsfrøkener. 1808 flyttede Napoleon Militærskolen fra Fontainebleau derhen, hvor nu 800 Officerer af Infanteriet og Kavaleriet ligge til Uddannelse. I Kapellet findes et Mindesmærke for Mme Maintenon. V. f. S. C. er der anlagt et nyt, stærkt Fort. *M. Kr.*

Saint-Cyr [sæsi!r], Laurent Gouvion, Markis, fransk Marskal, født 16. Apr. 1764 i Toul, død 10. Marts 1830 i Hyères, indtraadte i Hæren 1792 og var allerede 1794 avanceret til Divisionsgeneral. S. kæmpede 1796 under Moreau ved Rhinen, havde senere Overkommandoen over den befæstede Lejr ved Kehl og afløste 1798 Masséna som øverstbefalende i Rom. Allerede Aaret efter havde Bagtalere bragt ham saaledes i Miskredit hos Magthaverne i Frankrig, at han maatte trække sig tilbage fra sin Post, men han fik dog kort efter Oprejsning og indtraadte i Jourdan's Hær ved Rhinen. Fra Novbr. 1801—

Aug. 1802 var han Gesandt i Spanien, hvorefter han fik Befaling over den Hær, der skulde besætte Neapel 1803. Ved Kejserdømmets Oprettelse 1804 udnævnte Napoleon ham til Generaloberst for Kyrassererne. I Krigen 1805 mod Østerrig tvang han ved Castelfranco Prins Rohan til Kapitulation, kæmpede derefter 1807 i Preussen og Polen og 1808 — 09 i Katalonien; men da Napoleon ikke fandt hans Krigsførelse energisk nok, maatte han trække sig tilbage til sine Godser, hvor han levede til 1811, da han igen blev tagen til Naade og anvendt i Felttoget 1812. Da Oudinot blev saaret ved Polozsk, overtog S. Befalingen over venstre Flankekorps og vandt med stor Dygtighed en Sejr over Wittgenstein. Denne Sejr skaffede ham Marskalstitelen. Under Tilbagetoget gennem Rusland blev S. haardt saaret paa den samme Slagmark, hvor han havde vundet saa smuk en Sejr. Først efter Vaabenstilstanden 1813 overtog han paa ny en Kommando, idet Napoleon betroede ham Guvernørposten i Dresden, hvor han efter Slaget ved Leipzig maatte kapitulere (11. Novbr.). Ludvig XVIII gjorde S. til Pair af Frankrig og udnævnte ham senere, til Tak for Troskab under Kejserdømmet i de hundrede Dage, til Krigsminister. 1821 trak han sig tilbage til Privatlivet. S. var en ualmindelig dygtig og streng Hærfører, men tillige en stor Særling. Han er Forfatter til flere Værker, der behandle Napoleons-Tiden. *A, T. L.*

Saint Davids [sentde!ividz], By i det sydlige Wales (England), Pembrokeshire, ved Brides-Bugten, er det gamle *Menapia.* Byen er Bispesæde og har en bemærkelsesværdig Domkirke i normannisk Overgangsstil; denne Bygning, der væsentlig er et Værk fra 13. Aarh., men restaureret i 19. Aarh., er 88 M. lang, 36 M. bred og har et 35 M. højt Taarn. Domkirken danner en paafaldende Modsætning til den lille Bys (1891 kun 1,816 Indb.) uanselige Huse. Mineralkilder. *M. Kr.*

Saint Denis [sædøni'], nordfransk By, Dep. Seine, ligger 4 Km. N. f. Paris paa en Slette ved højre Bred af Seine, er Udgangspunkt for St.-Denis-Kanalen og Knudepunkt paa Nordbanen og staar ved 3 Banelinier i Forbindelse med Hovedstaden. Byens mest fremtrædende Bygning er en i tidlig gotisk Stil opført Klosterkirke, der siden Merovingertiden har været de franske kronede Hoveders Gravplads. Kirken, der paabegyndtes 1144 af Abbed Suger og restaureredes 1869 af den berømte Bygmester Viollet le Duc, er treskibet (108 M. lang) og har en smuk Taarnfaçade med to Taarne, det ene ufuldført (o: uden Spir), og tre Portaler. I det indre maa især bemærkes Gravmælerne over Dagobert I, Ludvig XII og hans Dronning Anna af Bretagne, Henrik II og hans Dronning Katarina af Medici. Blandt Byens øvrige Bygninger fremhæves en moderne gotisk Kirke af Viollet le Duc, et tidligere Kloster, der nu er Opdragelsesanstalt for Døtre af de med Æreslegionen hædrede Mænd, samt et nyt Raadhus i Renaissancestil. Med venstre Seine-Bred og Østaden L'ile St. Denis (2—300 Indb.) staar S. D. i Forbindelse ved en Hængebro. S. D., der 1901 havde 59,884 Indb., er en overvejende Fabrikby; der fremstilles Maskiner, Vogne, Dampskibe, Kemikalier, Brændevin, Lervarer, Kautsjukvarer, Vokslærred, Glas, Klaverer o. m. En mere underordnet Rolle spiller Handelen (Vin og Mel) og Dyrkningen af Frugt og Grønsager.

S. D. er vokset op om en Kirke, som Kong Dagobert I lod bygge (630) for den hellige Dionysius (Denis), der 273 havde lidt Martyrdøden paa Montmartre. Ludvig VII ombyggede Kirken og grundlagde et Abbedi, for hvilket flere af de senere Konger nominelt vare Forstandere, og som derfor opnaaede betydelig Rigdom og efter Ludvig den Hellige blev de franske Kongers Gravplads. Indtil Revolutionen beholdt Abbediet sin Rigdom til Trods for de gentagne Plyndringer, det Tid efter anden var Genstand for. Under Revolutionen blev Klosterkirken fuldstændig ødelagt, og paa Konventets Befaling kastedes Kongernes jordiske Levninger i en Kalkhule. Fra 1840 er S. D. en Del af Paris-Fæstningen og er omgiven af Forterne la Briche, Double, Couronne du Nord og de l'Est, som 1871 (21.—26. Jan.) bleve bombarderede af det tyske Belejringsskyts. (Litt.: d'Ayzac, *Histoire de l'abbaye de St. D.* [2 Bd., Paris 1861]; d'Heilly, *Les tombes royales de St. D.* [Paris 1872]). *M. Kr.*

Saint Denis [sædøni'], et tidligere Benediktinerkloster, grundlagt 1801 og meget rigt, i den belgiske Provins Hennegau, nu en Landsby med store Bomuldsspinderier og 1,000 Indb. Her besejrede Hertugen af Oranien de franske Tropper under Marskallen af Luxembourg 14. Aug. 1678. *M. Kr.*

Saint Denis [sædøni'], Hovedstad paa den franske Ø Réunion i det indiske Ocean. Byen ligger paa Øens Nordside ved Mundingen af Floden Rivière de S. D., er Sædet for en Biskop og en Domstol og har en Kaserne, et Raadhus, en Bank, et Museum med en stor botanisk Have, desuden et Teater, et Lyceum, et teologisk Seminarium og et Militærhospital. Befolkningen udgjorde 1894 36,000 og bestaar for største Delen af franske Kreoler, men ogsaa af Hinduer og Kinesere, Kaffere og Mulatter. *M. Kr.*

Saint Didier la Séauve [sædidjelaseo!v], By i det sydlige Frankrig, Dep. Haute-Loire, er Station paa Lyon-Banen, har en Kirke fra 13.-14. Aarh., driver Fabrikation af Silkebaand, Kautsjukvæv og Papir og har Farverier og (1896) 5,400 Indb. 3 Km. V. f. Byen ligge Ruiner af Cistercienserklosteret la Seauve (stiftet 1228). *M. Kr.*

Saint Dié [sædje'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Vosges, ved Meurthe og Østbanen, i en af skovklædte Bjærge omgiven Dal, havde tidligere et Kloster og er nu Bispesæde, har et stort gejstligt Seminarium, College, Museum, Bibliotek, Agerbrugs- og Erhvervskammer. Domkirken St. Déodat (11.—18. Aarh.) er ved en gotisk bygget Korsgang forbunden med den lille romansk byggede Notre-Dame-Kirke. Byen har et smukt Raadhus, flere Anlæg, Fabrikation af Maskiner, Metalvarer og Klæde, Fremstilling af virkede Artikler, Bomulds- og Silketøj, Papir og Brændevin, Handel med Tømmer og (1896) 18,136 Indb. S. D. er Jules Ferry's Fødeby og har (1896) hædret ham med et Mindesmærke. Ved Ste. Marguerite, en nærliggende Landsby, til-

kæmpede bayerske Tropper sig 10. Jan. 1814 en Sejr over Franskmændene. *M. Kr.*

Saint **Dizier** [sædizje'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Haute-Marne, ved Marne-Kanalen og Floden Marne paa et Sted, hvorfra den er sejlbar, er Knudepunkt paa Østbanen, har en Handelsret, et Handelskammer, et gejstligt Kollegium, en Sindssygeanstalt, betydelig Jærnhyttedrift, Fabrikation af Jærnvarer, Savværker, Tømmerhandel og (1896) 13,372 Indb. Byen var i Middelalderen en vigtig Fæstning og kaldtes St. Desiderii efter den af Vandalerne slagne Biskop Desiderius af Langres, der skulde være gravsat i Byen. 1544 overgav Byen sig efter 6 Ugers Belejring til Karl V og Henrik VIII af England. I Nærheden Fægtninger 27. Jan. og 26. Marts 1814. *M.Kr.*

Sainte [sæ't] (fr.), kvindelig Form for Saint (s. d.).

Sainte Aulaire [sætolæ!r], Louis Beaupoil, Marquis, senere Grev de, fransk Diplomat, (1778—1854), blev 1809 kejserlig Kammerherre og var 1813—15 Præfekt; fraraadede al Modstand mod Napoleon's Tilbagekomst, da han troede Kongedømmets Sag tabt, og hørte 1815—16 i Deputeretkammeret til det maadeholdne Parti. Han blev genvalgt 1818—23 og paa ny 1827—29, støttede sin Svigersøn Decazes's og senere Martignac's Ministerium og var siden 1829 Pair. 1831 blev han Sendemand i Rom, 1833—41 i Wien og 1841—47 i London. 1827 udgav han »Histoire de la Fronde« [3 Bd., ny Udg. 1860]. *E. E.*

Sainte Baume [sætbo!m], Bjærgdrag i det sydøstlige Frankrig, Dep. Var og Bouches-du-Rhône, udgør en Del af det provençalske Bjærgland, er opbygget af Kalklag og naar en Højde af 1,154 M. Bjærgene ere skovrige og have store Marmorbrud. Ved en Grotte, hvor efter Folketroen den hellige Magdalena tilbragte sine sidste Levedage, findes et Valfartskapel, der gæstes af mange Pilegrimme, navnlig paa Maria-Magdalena-Dagen (22. Juli). *M. Kr.*

Sainte-Beuve [sætbö'v], Charles Augustin, fransk Forfatter, født 23. Decbr. 1804 i Boulogne, død 13. Oktbr. 1869 i Paris. De vigtigste Begivenheder i denne store Kritikers Liv ere følgende. Efter et Par religiøst bevægede Ungdomsaar, nogle Aars medicinsk Studium og ivrig Fordybelse i den sensualistiske Filosofi, ældre og nyere — hvilket alt sammen satte Spor i hans senere Udvikling og litterære Produktion — begyndte han sin Forfattervirksomhed 1824—27 med en Række mindre Artikler i de unge Talenters Tidsskrift, »Le Globe«, den doktrinære Liberalismes Organ. Snart kom han i Berøring med Victor Hugo, i hvis Hustru han forelskede sig, blev Deltager i Digterkredsen >le Cénacle« og optraadte i de følgende Aar selv som Digter med en Samling »Poésies de Joseph Delorme« [1829, en ung brystsyg Digter angaves som den fingerede Forfatter]. Men mere Opsigt gjorde det litterær-historiske Prisskrift »Tableau de la poésie francaise au 16. siècle« [1828], hvor Ronsard og hans Skole atter vaktes til Live. En ny Digtsamling, »Les Consolations« [1830], betegner en ny Periode i hans aandelige Vækst: han er atter under den katolske Mysticismes Paavirkning; dog er her kun Tale om en »litterær Omvendelse«, hvorom ogsaa den erotisk-religiøse, personlig inspirerede Roman »Volupté« [1834] vidner. Samtidig skrev han i Tidsskrifter talrige, fortrinlige Litteraturkritikker, siden samlede til Bøger. Efter Julirevolutionen kom S., der følte sig højlig skuffet ved det ny Regimente, en Tid i Forbindelse med Saint-Simonisterne; men jo mere og mere Kritikeren kom op i ham, blev det ham vanskeligere at slutte sig til nogen bestemt Retning, om end han endnu gennemgik en republikansk Fase under Armand Carrel's Indflydelse og en evangelisk-demokratisk som Ven af Lamennais. Et Ophold i Lausanne, 1837—38, stillede ham Ansigt til Ansigt med Protestantismen, hvad der ogsaa gav ham Impulser. Arbejder fra Perioden indtil Februarrevolutionen ere hans sidste Digtsamling, »Pensées d'août« [1838], hvori den engelske Søskoles Indflydelse kendes, og de første Bind af hans store Værk, »Histoire du Port-Royal«, et i mange Henseender ypperligt Arbejde, der begyndtes med udpræget Sympati for Jansenismen [1840—60, i alt 5 Bd.; 2 Udg. til i hans Levetid]. Som Kritiker virkede han dengang ved »Revue des deux Mondes«, og dette Tidsskrift skilte han sig aldrig fra; det er hvad han har meddelt dér, som mest udgør Indholdet af den Række Bind, der kaldes »Portraits littéraires«, »Portraits contemporains« og »Portraits de femmes« [de ere komne i flere, indbyrdes ret forskellige Udgaver], 1844 kom han ind i Akademiet. Revolutionen 1848 jog ham, den dog ikke synderlig orleanistisk-sindede, til Belgien; men næste Aar, da der syntes at være kommet Ro til Veje, var han igen i Paris, og fra nu af begynder hans berømteste litterært-journalistiske Arbejde, Mandagsfeuilletonerne *(les Lundis* er formelig blevet et typisk Udtryk), først i »Le Constitutionnel«, dernæst i »Moniteur universel«, sidst i »Temps«. Skønt han naturligvis ingenlunde var begejstret for Statskuppet, ræsonnerede han dog, at Kejserdømmet var det forhaanden vær ende heldigste; han fik Ansættelse som Professor i latinsk Digtekunst ved *College de France;* men da han vilde begynde sine Forelæsninger (Foraaret 1855), blev han Genstand for en saa larmende Moddemonstration fra Studenternes Side, at han maatte holde op. Han stod imidlertid under Napoleon III de mest frisindede af Dynastiet (Prins Napoleon og hans Søster), nærmest, angreb Klerikalismen i Skrift og — siden han var udnævnt til Senator 1865 — i Tale, saa at han paa ny vandt Popularitet hos Ungdommen, og de medicinske Studenter hyldede ham *in corpore* i den fri Tankes Navn. Af Bøger fra hans sidste 20 Aar ere at nævne: »Chateaubriand et son groupe littéraire« [2 Bd., 1860], »P. J. Proudhon« [1865], »Étude sur Virgile« [1867]; i Betydning naa de dog ikke den stolte Serie »Causeries du lundi« med Fortsættelsen »Nouveaux lundis« [i alt 28 Bd., 1851—70]. Efter at han var død, udkom hans »Correspondance« [3 Bd., 1877—80] samt »Lettres å la Princesse« [1873] og »Les cahiers de S.-B.« [1876]. Hans mange Fjender have endnu efter hans Død fremdraget visse svage Sider ved hans Privatliv paa en nidsk og usmagelig Maade; men for Litteraturhistorien staar han ubetinget som en

af Frankrig's største Forfattere. Han er udmærket som Historiker, Æstetiker, Litteratur- og Kulturhistoriker, men især som biografisk Essayist; hans Digterbegavelse tjente ham her ikke mindst. En lige saa lærd som aandfuld Forsker, der altid attraar at vide (»Plaisir désintéressé de la curiosité critique!« udbryder han) og næsten altid mægter at forstaa; en ærlig Skeptiker, underbyggende sin ihærdige Søgen med rig Menneskekundskab, vunden — rigtignok tillige med en Slump Menneskeforagt og Ironi — gennem hans vekslende aandelige Faser; ingen Systematiker, men bøjelig som kun faa i sin Opfattelse; en Stilist, som — naar den noget for pillent ciselerende Sprogkunst i hans yngre Aar fraregnes — i sin Fremstilling udfolder det franske Sprogs naturlige Lethed og Klarhed paa uforlignelig Vis. Der gives vel andre berettigede Arter af Kritik end S.'s psykologiske, og Mangler hos ham udfyldes af andre; men en Læsning saa suggestiv og indtagende som hans Essays er der knap Magen til. »Unser aller Meister« kaldes han da ogsaa af Karl Hillebrand, der selv kendte Faget til Bunds. (Litt.: J. Levallois, *S.-B.* [Paris 1872]; D'Haussonville, *S.-B.* [smst. 1875]; G. Brandes i »Kritikker og Portrætter«, 1. Udg., og i »Hovedstrømninger i det 19. Aarh.'s Litt.«, 2. Udg., S. 450—497; K. Hillebrand i »Zeiten, Völker und Menschen«, VI, S. 1—47; E. Faguet i *Politiques et moralistes du XIX. siècle*, III, S. 185—235). *E. G.*

Sainte-Claire Deville [sætklæ.rdøvi'l], Charles, fransk Geolog og Meteorolog, født 26. Febr. 1814 paa St. Thomas, død 10. Oktbr. 1876 i Paris, blev 1857 Medlem af det franske Akademi, senere Præsident for det meteorologiske Selskab i Paris og 1872 Generalinspektør for Frankrig's meteorologiske Stationer. Han foretog videnskabelige Rejser i Vestindien, paa de capoverdiske Øer o. a. St.; har foretaget talrige Analyser af Mineraler. Han udgav: »Etudes géologiques sur les îles de Ténériffe« [1846], »Voyage géologique aux Antilles et aux îles de Ténériffe et de Fogo« [1847], »Recherches sur les principaux phénoménes de météorologie et de physique terrestre aux Antilles« [1861], »Sur les variations périodiques de la température« [1866]. *W. J—n.*

Sainte-Claire Deville [sætklæ.rdøvi'l], Henri Étienne, fransk Kemiker, foreg.'s Broder, født 11. Marts 1818 paa St. Thomas, død 1. Juli 1881 i Paris. Efter at S. D. 1845—51 havde været Docent ved Fakultetet i Besangon, blev han Professor i Kemi ved *École normale* og Sorbonnen i Paris. Forud for sin Lærervirksomhed havde han foretaget flere geologiske Rejser bl. a. til Antillerne og de canariske Øer 1839—43; 1855 besøgte han Vesuv. Resultaterne af de paa disse Rejser anstillede Forskninger har han nedlagt i forskellige Afhandlinger. Af hans mange og betydningsfulde Arbejder fortjene særlig at fremhæves hans Undersøgelser over Aluminium, som samlede findes i hans Værk »De l'aluminium, ses propriétés, sa fabrication et ses applications« [Paris 1859]; dette Arbejde gav Anledning til, at Fabrikationen af Aluminium tog betydeligt Opsving. Lignende Betydning fik hans Arbejder over Natrium og Platin samt hans Undersøgelser over Fabrikation af Ilt (Surstof) og over Magnium. I Forbindelse med Wohler angav han Metoder til Fremstilling af Bor, og selv undersøgte han Fremstillingen af Silicium. Desuden har S. D. offentliggjort Arbejder af stor teoretisk Betydning, f. Eks. over Damptætheder ved høj Temperatur, over de kemiske Forbindelsers Dissociation, om Luftarternes Diffusion gennem glødende Metaller m. m.; flere af de ovennævnte Undersøgelser ere foretagne i Forbindelse med andre Forskere; de fleste af hans Arbejder ere offentliggjorte i »Comptes rendus«. S. D. var Medlem af Paris-Akademiet siden 1861; han var ogsaa Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskab. *O. C.*

Sainte CroiX [sætkrwa'], Landsby i Jurabjærgene, i den schweiziske Kanton Waadt, 1,097 M. o. H., ved Jura-Simplon-Banen, med 6,000 Indb. Byen er Midtpunktet for Fabrikationen af Spilledaaser og udfører aarlig 200,000 mindre og 30,000 større Spilleinstrumenter til en Værdi af henimod 3 Mill. Kr., og en lignende Sum indbringer Urmageriet (aarlig 25,000 Ure), der beskæftiger 900 Arbejdere. Desuden drives Knivfabrikation og Knipling. I Nærheden Jernminer og Tørvemoser. *M. Kr.*

Sainte Foy la Grande [sætfwalagræd'], By idet sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, ved venstre Bred af Dordogne og ved Orléans-Banen, har en gotisk Kirke med et højt Taarn, Ruiner af et Tempelherrerne tilhørende Hus, et Seminar af lavere Grad, et reformert Konsistorium og et Mindesmærke for Antropologen Broca, driver Vinavl og Fabrikation af Hatte og Hamplærred, med (1896) 3,277 Indb. *M. Kr.*

Sainte Foy lès Lyon [sætfwaleliõ'], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Rhône, S. V. f. Lyon, har en Kirke med et smukt Klokketaarn, flere Fabrikker og (1896) 2,900 Indb. *M. Kr.*

Saint-Elme [sætæ'lm], Ida, fransk Eventyrerske, (1778—1845), kaldet Contemporaine. Sine rige Oplevelser som adskillige Napoleon'ske Generalers Elskerinde (*veuve de la grande armée* kaldtes hun) og paa en længere Orientrejse udnyttede hun skandalemæssig i sine »Mémoires d'une contemporaine« [8 Bd., 1827, ny Opl. 1833]; skrev desuden »Les soirées d'automne« [1827], »La contemporaine en Egypte« [6 Bd., 1831, flere Opl.], »Mille et une causeries« [1833] m. m. Hun døde i Fattigdom i Bruxelles i Ursulerindernes Optagelseshjem.

SainteMarguerite [sætmargºri't] se Lerinske Øer.

Sainte Marie [sætmari'] (de Madagascar), de gamle Geografers Nossi Ibrahim og de indfødtes Nossi Boraha, fransk Ø (siden 1815) paa Østsiden af Madagaskar, er 165 □Km. og beboet af ca. 8,000 Sakkalaver (ca. 100 Europæere). Paa Øen dyrkes forskellige Tropevækster: Sukkerrør, Kokospalmer, Kaffe og Nelliker; men kun Nellikerne ere Genstand for Udførsel. Hovedbyen St. Louis ligger ved en Bugt af samme Navn og er Forvaltningsmyndighedernes Residens. Ved to Broer er Byen forbunden med en lille Ø, Madame, hvor der findes Kaserne, Hospital, Artillerimagasin og Kajer, der ere tilgængelige for de største Skibe. *M. Kr.*

Sainte Maure [sætmå!r], By i det midterste Frankrig, Dep. Indre-et-Loire, ligger paa Højsletten mellem de to Floder Indre og Loire og

ved Orléans-Banen. har en Kirke fra 12. Aarh., et gammelt Slot, et Raadhus, med Vinavl, Stenbrud, Savskæreri og (1896) 2,600 Indb. *M. Kr.*

Sainte Menehould [sætmønu'(j)], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Marne, ligger i de skovrige Argonner og ved Aisne, er Knudepunkt paa Østbanen, har en Kirke fra 13.—14. Aarh., Rester af et befæstet Slot, Raadhus, College og Agerbrugskammer, med Aspargesavl, Jærnstøberier, Savværker og Fremstilling af Fedevarer og Drænrør og har (1896) 5,300 Indb. Her sluttedes 15. Maj 1614 Forlig mellem Dronning Maria af Medici og Condé's Forbundsfæller, og det var her, at Postmester Drouet kendte den flygtende Ludvig XVI (21. Juni 1791), hvilket førte til Kongefamiliens Fængsling i Varennes. *M. Kr.*

Saint Émilion [sætemiliõ'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, beliggende paa Randen af et Plateau tæt ved Dordogne's højre Bred og ved Orléans-Banen. Byen har en gotisk Kirke med et smukt Klokketaarn, en gammel, i Klipperne udhugget Kirke og en Grotte, der er indrettet til Kapel, og hvori den hellige Emilion (8. Aarh.) skal have boet. Desuden har Byen Ruiner af et Slot fra 13. Aarh., gamle Fæstningsværker og et Kloster. S. E. er en bekendt Vinby (Rødvin) og har Klokkestøbning, Kvægmarkeder og (1896) ca. 1,000 Indb., som Kommune dog 3,442 Indb. (Litt.: Feret, *St. E. et ses vins* etc. [Bordeaux 1893]). *M. Kr.*

Sainte Palaye [sætpalæ'], Jean Baptiste la Curne de, fransk Historiker og Arkæolog, (1697 — 1781), var en af de første, der gav sig af med Studiet af den franske Middelalders Sprog og Litteratur. lians Hovedværker ere »Mémoires sur l'ancienne chevalerie [3 Bd., 1759—81; ny Udg. 1826] og »Dictionnaire historique de l'ancien langage français«, der først blev udgivet omtr. 100 Aar efter hans Død i 10 Bd. af L. Favre [Paris 1876 — 82]. *Kr. N.*

Saintes [sæ't], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente-Inférieure, ved venstre Bred af Charente, hvorover en Drejebro fører til Faubourg des Dames, og ved Niort-Bordeaux og La Rochelle—Angoulême-Banerne. Byen er særdeles rig paa gamle Bygningsværker. Fra Romertiden er bevaret en Triumfbue for Germanicus og Rester af et Amfiteater, der har kunnet rumme 25,000 Tilskuere. Af Kirkebygninger findes en i 16. Aarh. i gotisk Stil ombygget Katedral, en ældre romansk Kirke (11.—12. Aarh.) med Krypt og et smukt Taarn og en Notre-Dame-Kirke med Klokketaarn og bemærkelsesværdig Facade. 1896 havde S. 20,285 Indb., som drive Fabrikation af Vinfade og Metalvarer saavel som Handel med Korn, Vin og Brændevin. Byen er Sædet for en Assisedomstol og en Handelsret og har et College, et Bibliotek (25,000 Bd.), et Oldsagsmuseum og et Agerbrugskammer. Allerede i Romertiden var S. som *Mediolanum Santonum* en blomstrende By og var indtil 1790 Bispesæde og Saintonge's Hovedstad. *M. Kr.*

Saintes, Les [lesæ't] d. s. s. Allehelgensøer.

Saint Estèphe [sætestæ'f], Landsby i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, 8 Km. N. f. Pauillac, ved venstre Bred af Gironde og ved Jærnbanen Bordeaux—Vernon, har en lille Havn ved Floden, stor Vinavl og Vinhandel og som Kommune (1896) 3,100 Indb., men Byen alene kun ca. 1,000 Indb. *M. Kr.*

Saint Etienne [sætetjæ'n], By i det østlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Loire og Knudepunkt paa Lyon-Banen, beliggende i det midtfranske Bjærgland, 504 M. o. H., 50 Km. i sydlig og vestlig Retning fra Lyon og 500 Km. S. 0. f. Paris, ved Furens, et Tilløb til Loire. S. E. havde 1901 146,671 Indb. mod kun 16,000 Aar 1800 og er en af Frankrig's betydeligste Fabrikbyer og Midtpunktet for et stort Kulleje. Byen er regelmæssig anlagt med lange, lige Gader, har faa monumentale Bygninger — en moderne romansk-byzantinsk Kirke, Raadhus og Justitspalads — og minder med sine mange Fabrikskorstene og de ensformige af Røgen sværtede Huse om England's og Tysklands Industribyer. Som andre Storbyer er S. E. Sædet for adskillige Institutioner og Myndigheder, saaledes for Departementets Præfekt, en Domstol, en Handelsret, et reformert Konsistorium, Døvstummeskole, et Par Lyceer (det ene for Piger), en Bjærgværksskole med et righoldigt Bibliotek, Lærerindeseminarium, tekniske Skoler for Tegning, Vævning og Kunstindustri, Museum med Maleri- og Vaabensamling samt naturhistoriske og kunstindustrielle Genstande, et Bibliotek med 40,000 Bd., botanisk Have, Teater, Agerbrugs- og Handelskammer, Filial af Frankrig's Bank og Arbejderbørs.

Kullejerne, der have været kendte siden 11. Aarh. og udnyttede fra Beg. af 14. Aarh., ere næst efter Valenciennes's Kuldistrikt Frankrig's rigeste og give aarlig $3^1/_2$ Mill. Tons Stenkul. De danne Grundlaget for en omfattende Metalindustri, navnlig Jærnudsmeltning og Fabrikation af Vaaben. Blandt disse Fabrikker maa mærkes en af den franske Stats største Geværfabrikker. I anden Række kommer Fremstilling af Maskiner, Knive, File, Søm og andet Værktøj. Ogsaa paa Silkeindustriens Omraade har S. E. en Førsterangsplads og er Hovedpladsen for Fabrikation af Silkebaand. Af andre industrielle Frembringelser maa nævnes: Snore og Possementvarer, Kautsjuk, Papir og Glas, Brændevin og Chokolade. Denne storslaaede Forædling af Raaprodukter betinger en tilsvarende Handelsomsætning. Af Samfærdselsmidler har Byen foruden Jærnbanerne Dampsporvejslinier til St. Chamond og Firminy. S. E. er grundlagt i 10. Aarh. 1563, og 1570 blev Byen erobret af Hugenotterne. *M. Kr.*

Saint Évremond [sætevrømõ'], Charles de Marguetel de Saint-Denis, fransk Forfatter, født 1610, død 1703 i London. Hanstuderede først Retsvidenskab, blev derefter Officer og deltog med Udmærkelse i flere Felttog. I sin Optræden var han en Type paa Adelsmanden fra Ludvig XIII's Tid, selvbevidst indtil Arrogance, kynisk i sit Liv og sine Anskuelser, men djærv, overlegen og selvstændig. Han dyrkede Filosofi, Skønlitteratur og Sprog, var en stor Skeptiker og en vittig Brevskriver. Paa Grund af nogle uforsigtige Udfald mod Mazarin i Anledning af Pyrenæer-Freden blev han landsforvist 1661 og drog til England, hvor han kom i Yndest hos Karl II. Hans Værker [3 Bd., 1705] omfatte dels dramatiske Arbejder, af hvilke maa mærkes

»Les académiciens« [1643], en Satire mod det franske Akademi, dels og især filosofiske Arbejder; de vigtigste ere: »Réflexions sur les divers génies du peuple romain«, »Conversation du maréchal d'Hoquincourt avec le père Canaye«, »Jugements et observations«. *Kr. N.*

Sainte Victoire [sɛ̃tviktwa!r], Bjærgkæde i det sydøstlige Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhône og Var, 0. f. Byen Aix og N. f. Arc-Flodens Dal, naar en Højde af 1,011 M. *M. Kr.*

Saint Florentin [sæflårātæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Yonne, ved Armançon, som her optager Armance, og ved Burgund-Kanalen, er Knudepunkt paa Lyon- og Østbanen, har en smuk Renaissancekirke (16. Aarh.), Fabrikation af Landbrugsmaskiner og (1896) 3,100 Indb. *M. Kr.*

Saint Flour [sæflu!r], By i det indre, sydlige Frankrig, Dep. Cantal, beliggende paa et Basaltplateau (885 M. o. H) ved Landes og Sydbanen, er Bispesæde og har en femskibet Domkirke med to Taarne (gotisk Stil, 14.—15. Aarh.), desuden et Seminar, College, Handelsdomstol, Fabrikation af Lervarer, Lim, Klæde etc. og (1896) 5,605 Indb. *M. Kr.*

Saint Francis [sentfra'nsis], 1) Flod i U. S. A., udspringer i Staten Missouri og strømmer med sydlig Retning gennem Nebraska, indtil den udmunder i Mississippi, 14 Km. oven for Byen Helena. I den nordlige Del af Nebraska gennemstrømmer den den lange S. F. Lake, der opstod ved et Jordskælv 1811. Floden er 610 Km. lang og sejlbar paa en Strækning af 130 Km. — 2) Flod i Dominion of Canada, Provins Quebec, udspringer i S. F. Lake, optager Tilløbet fra Memphramagog Lake, der ligger paa Grænsen til Staten Vermont i U. S. A., og udmunder i den saakaldte St. Peters Lake, der er en Udvidelse af St. Lawrence River. *H. P. S.*

Saint Galmier [sægalmie'], lille By i Loire-Departementet, S. V. f. Lyon, med talrige kulsyreholdige Kilder (i nogle af dem ogsaa lidt Jærn). Vandet benyttes mindre som Kurmiddel end som et forfriskende Drikkevand og forsendes i stor Udstrækning. *Lp. M.*

Saint Gaudens [sægådæ's], By i det sydlige Frankrig, Dep. Haute-Garonne, 90 Km. S. V. f. Toulouse, ved højre Bred af Garonne, er Station paa Sydbanen, driver Fabrikation af Klæde og virkede Artikler og har (1896) 7,700 Indb. Byen har en Handelsdomstol, et Agerbrugskammer og et College. Den mest fremtrædende Bygning er en Kirke i romansk Stil, hvis Portal er opført senere (15. Aarh.) og er i gotisk Stil. — 10 Km. S. f. Byen ligger Badestedet Encausse (500 Indb.) med kalkholdige Svovlkilder (22—28°), Badeanstalt og Parkanlæg. *M. Kr.*

Saint-Gelais [sæžælæ'], 1) Melin de, fransk Digter (1491—1558). Hans væsentligste Fortjeneste er at have indført Sonetten i fransk Poesi. Ved Frants I's Hof stod han i høj Gunst, men hans digteriske Produktion, der viser en stærk italiensk Paavirkning, er uden Betydning. *Kr. N.*

2) Octavien de, fransk Lyriker, (1466—1502). Han var lidet original, og hans allegoriskelyriske Digte ere Efterklangspoesi, der nærmest skyldes Paavirkning fra Charles d'Orléans. Større Interesse frembyde hans smagfulde Oversættelser af Vergil og Ovid. *Kr. N.*

Saint-Genois [sæžønwa'], Jules Ludger, Baron de, flamsk Forfatter, født 22. Marts 1813, død 10. Septbr. 1867. Efter at have taget juridisk Eksamen blev han Højskolelærer og Bibliotekar ved Universitetet i Gent. Han var en ivrig Forsvarer af det flamske Sprog, men skrev dog sine fleste Værker paa Fransk. Mange af dem oversattes dog paa Flamsk. Hans Arbejder ere mest Hverdagshistorier, nogle historiske Noveller og Skuespil, hvoriblandt kan nævnes: »De St. Lievens Zolten« [1852]. *A. I.*

Saint George [sentdžå!ədž], By i det sydvestlige England, Gloucestershire, ved Floden Avon og saa tæt 0. f. Bristol, at den kan regnes for en Forstad til denne, med (1891) 36,700 Indb. *M. Kr.*

Saint Georges [sæžå'rž], Fabrikby i den belgiske Provins Liége med Kulgruber, Stenbrud og 5,900 Indb. *M. Kr.*

Saint-Georges [sæžå'rž], Georges Henri Vernoy de, fransk dramatisk Forfatter, født i Paris 7. Novbr. 1799, død smst. 23. Decbr. 1875. Hele sit Liv igennem var han sysselsat med at skrive for Teateret, dels ene, dels sammen med Scribe og andre. Han har navnlig skrevet gode Operatekster, bl. a. »La reine de Chypre«, »L'éclair«, »Les mousquetaires de la Reine« (komponerede af Halévy), »Martha« (Opera af Flotow), »La fille du regiment« (af Donizetti), »L'ambassadrice« og »Les diamants de la Couronne« (af Auber), »La jolie fille de Perth« (af Bizet). Det habile Teaterstykke »Farinelli«, der i J. L. Heiberg's Bearbejdelse blev saa yndet i Kjøbenhavn, er af ham (og to Medarbejdere). Ogsaa nogle Romaner har han forfattet, saaledes »L'espion du grand monde« [1851]. *E. G.*

Saint-Germain [sæžærmæ'], Josephe, Alkymist og Eventyrer, (1710—95), stammede sandsynligvis fra Portugal og optraadte under forskellige Navne, som Aymar og Markis de Betmar. Han bevægede sig i de fine Kredse i Europas Hovedstæder og skaffede sig Adgang til Hofferne, hvor det lykkedes ham ved sine alkymistiske Kunster at indynde sig hos forskellige Fyrster, bl. a. Landgreve Karl af Hessen, hos hvem han døde.

Saint Germain [sæžærmæ'], Claude Louis de, Greve, fransk og dansk Officer og Krigsminister, født 15. Apr. 1707 i Franche Comté, død 15 Jan. 1778 i Paris. Efter at have tilbragt sin Barndom i en Jesuitskole og sin første Ungdom i en fransk Bataillon gik S. G. 1729 som Løjtnant i Kurfyrsten af Pfalz'es Tjeneste; 3 Aar efter traadte han ind i den kejserlige Hær, erhvervede sig i Tyrkerkrigen Majorsgraden, men tog 1741 sin Afsked, da Østerrig kom i Krig med hans Fædreland. Han modtog Ansættelse i Kurfyrsten af Bayern's Hær og steg hurtig til Feltmarskalløjtnant, men da hans ny Krigsherre døde 1745, vendte han tilbage til Frankrig, hvor han blev *maréchal de camp* (Generalmajor). Under Moritz af Sachsen og Løvendal deltog han med Berømmelse i de fire flanderske Felttog, blev Generalløjtnant og fik efter Fredsslutningen høje Kommandoposter i Grænseprovinserne. I Syvaarskrigen fæstnede han sit militære Ry; ved

Rossbach, Krefeld og Korbach udmærkede han sig i lige Grad ved personligt Mod og Førersnille. Faa eller ingen af Datidens franske Generaler besad hans Indsigt i Krigskunsten, han var elsket og beundret af sine undergivne, men af Magthaverne var han ilde lidt; oprørt over den usle Krigsførelse lod han sig ofte henrive til en Kritik, der skurrede ilde i deres Øren. Han blev paa mange Maader krænket og tilsidesat, opgav til sidst Kampen og gik 1760 uden Orlov til Holland. Den danske Regering, der tidligere havde søgt at knytte S. G. til sig, henvendte sig paa ny til ham, og denne Gang med Held; 1761 blev han dansk Generalfeltmarskal og overtog Aaret efter Kommandoen over den i Holsten samlede Hær. Denne var alt andet end krigsberedt, men i 4 Maaneder forsynede han den med lette Tropper, Train, Sundhedsvæsen o. s. v., samtidig med at han indøvede Regimenterne og sammenarbejdede dem, saa at han i Juli med en Felthær paa 27,000 Mand kunde rykke ind i Mecklenburg for at møde Russerne. Ved Tsar Peter III's Afsættelse endtes imidlertid Fjendtlighederne, inden de ret vare begyndte, og Danmark fik ingen Brug for S. G.'s Feltherretalenter; men han havde flere Strenge paa sin Bue. Han havde længe ivrig studeret Hærorganisation og tog nu fat paa at afhjælpe de Mangler ved den danske Armé, som det kortvarige Felttog havde lagt for Dagen. Hans Reformer vare meget omfattende: han omdannede den militære Centralstyrelse, omordnede Regnskabsvæsenet, indførte et Normalbudget, afskaffede Paradeafdelingerne og Landmilitsen, nedlagde de overflødige Fæstninger, reorganiserede Artilleri- og Ingeniørkorpserne, forbedrede Mandskabets Vilkaar, ryddede op i Officerskorpset, regulerede Forfremmelsesforholdene og sørgede for syge og udslidte Krigere. I taktisk Henseende indførte han Forbedringer, der sigtede til at gøre Tropperne mere feltdygtige, ligesom han drog Omsorg for Vaabentilvirkningen. De allerfleste af S. G.'s Reformer betegnede betydelige Fremskridt, men han gik for doktrinært til Værks, han glemte at berede Jordbunden, inden han nedlagde Sædekornet, og han tog intet Hensyn til, al dette maatte være akklimatiseret, om det skulde fæste Rod. Han var og blev en Udlænding uden Kendskab til dansk Sæd og Skik, og under Gennemførelsen af sine i og for sig rigtige Ideer begik han mange Misgreb. Kort efter Frederik V's Død (1766) blev han styrtet, og skønt den lunefulde Christian VII snart kaldte ham tilbage, maatte han efter et halvt Aars Virksomhed forlade Landet i Efteraaret 1767; det var Frygten for Rusland, der fik den danske Regering til at fjerne ham, S. G. og hans Tilhængere havde intrigeret mod de russiske Sendemænd i Kjøbenhavn og søgt at faa Forhandlingerne om de oldenborgske Grevskabers Afstaaelse til at strande. Aar 1771 blev S. G. atter kaldt tilbage, men efter Struensee's Fald forlod han Danmark for stedse. Han fik en rundelig Pension, som han lod kapitalisere; men ved et Uheld mistede han hele sin Formue og levede i yderlig Armod i Elsass, da han 1775 til almindelig Forbavselse blev sat i Spidsen for den franske Hærstyrelse. Trods sin fremskredne Alder tog han ufortrødent fat paa Arbejdet, og skønt han fandt megen Modstand, lykkedes det ham at gennemføre adskillige Reformer. Han reducerede Gardetropperne, ophævede Militsen, afskaffede Handelen med Officerspatenter, forbedrede Artilleriet, egaliserede Regimenterne og bidrog ikke lidet til at give Hæren en saadan indre Styrke, at den kunde overleve Revolutionen. Tiden var dog ikke moden for den fulde Gennemførelse af S. G.'s Ideer, 1777 nedlagde han Arbejdet og trak sig træt og misfornøjet tilbage; Aaret efter døde han i sin Fribolig paa Arsenalet. I Frankrig som i Danmark blev hans Arbejde kun halvgjort, men i begge Landes indre militære Historie har han sat sig varige Spor, og de fleste af hans Ideer sejrede, da Tiden blev moden for dem. (Litt.: *Mémoires de St. G.* [1779]; *Corresp. particul. du comte de St. G.* [1789]; *Mention. St. G. et ses réformes* [1889]; »Milit. Tidsskr.«, XXI).

Oberstløjtnant A. Tuxen.

Saint Germain des Prés [sæ̃žærmædepre'], tidligere berømt Kloster i den sydvestlige Udkant af Paris. Henrik IV's fraskilte Dronning Marguerite lod i dets Nærhed opføre et Slot, omkring hvilket der opstod en fornem Bydel, Fauborg Saint Germain, der indlemmedes i Paris under Ludvig XIV. *M. Kr.*

Saint Germain en Laye [sæ̃žærmæ̃alæ'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, ligger særdeles smukt paa et Højdedrag ved venstre Seine-Bred, 13 Km. V. f. Paris, med hvilken den staar i Forbindelse ved Vestbanen, Paris-Ringbanen og en Dampsporvej. Byen har en Kirke med et Gravmæle over den fordrevne engelske Konge Jakob II, et historisk berømt Slot og en smuk, udsigtsrig Terrasse paa Skraaningen mod Seine-Dalen. Terrassen, der er henimod 4 Km. lang, men temmelig smal, anlagdes 1672 efter Tegninger af Lenôtre. Desuden har Byen et Mindesmærke for Statsmanden Thiers, der døde her, et Museum, et Bibliotek med Malerisamling, Bomuldsspinderier, Fabrikation af Chokolade og Kemikalier og (1896) 16,489 Indb. Paa Grund af sin smukke Beliggenhed og den ligeledes smukke Omegn er S. G. e. L. blevet et af Pariserne stærkt søgt Sommeropholdssted. I den N. f. Byen liggende, murindhegnede, 4,600 Hekt. store Skov afholdes en stor Folkefest hvert Aar i Begyndelsen af September. I Skoven ligger en Æreslegionen tilhørende Opdragelsesanstalt Les Loges, der er et tidligere Jagtslot. Slottet i S. G. e. L., der paabegyndtes 1370 under Karl V og senere flere Gange er blevet udvidet og forskønnet, har spillet en fremtrædende Rolle i Frankrig's Historie. Siden Frants I's Tid var Slottet ofte Opholdssted for det franske Hof. Her fødtes Kongerne Henrik II, Karl IX, Ludvig XIII og Ludvig XIV; men Ludvig XIV fraflyttede Slottet, fordi han herfra havde Udsigt til de franske Kongers Gravplads, Kirken i St. Denis. Han overlod Slottet til den fordrevne engelske Konge Jakob II, som døde her 1701, og efter ham boede her hans Søn Prætendenten Jakob III. Slottet blev nu ikke senere Kongesæde, men benyttedes til Kaserne og Militærstraffeanstalt. Napoleon III lod det indrette til Beboelse, nu er det Museum for gallo-romerske Oldsager. Paa Slottet afsluttedes 1570 Freden mellem Karl IX og Hugenotterne, 1635 Freden mellem Lud-

vig XIV og Bernhard afWeimar og 1769 Freden mellem Frankrig og Brandenburg. (Litt.: Lacombe, *Le chateau de St. G.* [Paris 1874]; Millet, *Monographie de la restauration du chateau de St. G.* [med 100 Tavler, Paris 1893]). *M. Kr.*

Saint Germain [sæ̃žærmæ̃'] Te, en Blanding af 5 Dele Anis. 5 Dele Fennikelfrø, 10 Dele Hyldeblomster, 16 Dele harpiksfri Sennesblade og 4 Dele pulveriseret renset Vinsten, benyttes som afførende Middel i en Dosis af en Spiseskefuld til en Kop kogende Vand. *A. B.*

Saint Germans [sentdžə'mənz], gammel Landstad i det sydvestlige England, Grevskab Cornwall, 15, Km. N. V. f. Plymouth, med en gammel normannisk-gotisk Kirke, Handel med Kul og Kreaturer, Fiskeri og (1891) 2,400 Indb. Byen var indtil 1045 Cornwall's Bispesæde. I Nærheden Greverne af S. G.'s Landsæde Port Eliot med en Malerisamling. *M. Kr.*

Saint Gervais les Bains [sæ̃žærvælebæ̃'], Badested tæt ved den lille By af samme Navn ved den nordlige Fod af Montblanc, S, f. Lac Leman, 573 M. o. H. i en herlig Egn. Der er flere 39—42° varme Kilder, rige paa Klornatrium og Natriumsulfat, saa at Vandet virker mildt afførende. Badet søges især for Hudsygdomme, navnlig Ekzem hos ikke-skrofuløse; endvidere ved Fordøjelsesforstyrrelse med Blodstase i Underlivsorganerne; ved reumatiske og neuralgiske Ledlidelser; ved Katarrer i Strube og Luftrør. Natten til 12. Juli 1892 ødelagdes Badestedet ved en Oversvømmelse foraarsaget ved et Fjældskred; mange Badegæster omkom, deriblandt den danske Nationalbankdirektør Moritz Levy (s. d.). Badeanstalten blev dog hurtig genopbygget. *Lp. M.*

Saint Ghislain [sæ̃gilæ̃'], By i den belgiske Provins Hennegau, ved Haine, er Knudepunkt paa Jærnbanelinien Bruxelles—Quiévrain, idet der fra St. G. udgaar 3 Sidelinier. Byen har en Realskole, en Industriskole, Fabrikation af ildfaste Genstande, betydelig Handel med Stenkul og (1894) 3,900 Indb. *M. Kr.*

Saint Giles [sentdža'ilz], et fattigt Kirkesogn i London, der er blevet til et Ordsprog paa Grund af Modsætningen til det nærliggende rige St. James. *M. Kr.*

Saint Gilles [sæ̃ži'l], Forstad paa Sydsiden af Bruxelles, ved Jærnbanen Bruxelles—Herbesthal—Aachen, har en Kirke, en Møntprægningsanstalt, et Cellefængsel, en kommunal Realskole for Drenge, betydelig Dyrkning af Køkkenurter, Hørspinderier, Fabrikation af Maskiner, Kemikalier, Sæbe, Kniplinger og (1894) 45,262 Indb. *M. Kr.*

Saint Gilles les Boncheries [sæ̃žillebušri'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Nimes, tæt ved Lille-Rhône og ved Beaucaire-Kanalen og Lyon-Banen, har en Hængebro over Lille-Rhône til Øen Camargue, har en ejendommelig Klosterkirke, der paabegyndtes 1116 og er opført i den romanske Bygningsstil; særlig fremhæves dens smukke Portal, Krypten og en berømt Vindeltrappe. Desuden har Byen et romansk Presbyterium fra 12. Aarh., et moderne gotisk Raadhus, betydelig Vinavl, Fremstilling af Olie og (1896) 6,000 Indb. Her fødtes Pave Clemens IV. *M. Kr.*

Saint Girons [sæ̃žirõ'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Ariège, ligger ved den nordlige Fod af Pyrenæerne og Floden Salat, hvorover der fører to Broer til et nyt Bykvarter Villefranche, er Station paa Sydbanen, har to Kirker fra 14. Aarh., Ruiner af et Dominikanerkloster, et College, et Agerbrugskammer, Marmorbrud, Fabrikation af Papir og Linolie, Uldspinderier og (1896) 5,915 Indb. 5 Km. 0. f. Byen ligger Badestedet Audinac med to kalkholdige Svovlkilder (22°). *M. Kr.*

Saint Gobain [sæ̃gåbæ̃'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Aisne, ved Nordbanen og i en skovrig Egn, har en berømt Spejlfabrik, der grundlagdes 1692, Stenbrud og (1896) 2,400 Indb. *M. Kr.*

Saint Helena [sentheli'na], By i U. S. A., Stat California, ligger ved Foden af den udslukte, 1,324 M. høje Vulkan Mount S. H. og driver betydelig Vinavl. (1900) 1,582 Indb. I Nærheden ligger Badestedet White Sulphur Springs med Svovlkilder. *H. P. S.*

Saint Helens [senthe'lenz], By og Shire i det nordvestlige England 16 Km. fra Liverpool, er temmelig daarlig bygget, men en betydelig Fabrikby. De mest fremtrædende Bygninger ere Kirkerne, Raadhuset og Fribiblioteket. Byen er en af Hovedpladserne for Tilvirkning af bedre Glassorter, navnlig Kronglas, Spejlglas og Hulglas, og beskæftiger ved denne Industri over 5,000 Mand. Af anden Fabrikvirksomhed maa fremhæves Tilvirkning af Kemikalier (2,000 Arbejdere), Lervarer, Læder, 01 og Støbejærn. I Byens Nærhed findes Kulgruber, hvor over 4.000 Arbejdere ere beskæftigede. Indtil 1888 hørte Byen, der i de senere Aar er vokset stærkt og 1901 havde 84,410 Indb., til Lancashire. *M. Kr.*

Saint Helens [senthe'lenz], By paa den nordøstlige Side af den engelske 0 Wight i Kanalen mellem England og Frankrig, ved Nordsiden af en lille Fjord og 6 Km. S. 0. f. Ryde, med hvilken By den har Jærnbaneforbindelse, har en Havn, der navnlig anløbes af Ostindiefarere, og (1891) 4,469 Indb. Uden for Reden findes en Mængde Smaaklipper, bekendte under Navnet Mixen. *M. Kr.*

Saint Helens [senthe'lenz], Vulkan i U.S. A., Stat Washington, ligger i Kaskadekæden og er 3,250 M. høj. Den er kendt fra sit Udbrud 1842. *H. P. S.*

Saint Hélier [fr. sætelie', eng. senthe'ljə.], Hovedstad paa den engelske 0 Jersey i Kanalen mellem England og Frankrig, er smukt beliggende ved Aubin-Bugten paa Øens Sydside. Byen er et fornemt Badested med (1891) 29,100 Indb., hvoraf Halvdelen ere Englændere og Udlændinge (mest Franskmænd), og har smukke Esplanader, mange Hoteller, men ogsaa en Del snævre Gader. Af Bygninger og Institutioner mærkes adskillige Kirker, et College, et Hospital, et Fængsel, et Teater, et offentligt Bibliotek med 13,000 Bd. og en ny Torvehal. Byen driver Handel med Træfrugt, Kartofler og Kvæg og staar i livlig Dampskibsforbindelse med franske og engelske Byer ved Kanalen. Havnen, der anlagdes 1873, beskyttes af to henved 1,000 M. lange Stendæmninger og er ved Indløbet forsynet med 2 Fyrtaarne. I Ebbetiden har kun en ringe Del af Havne-

bassinet 3 *M.'s* Dybde. Til Byens Forsvar tjene Elisabeth Castle og det stærke, paa en stejl Klippe liggende Fort Regent. *M. Kr.*

Saint Henri [sætâri'], S. H. de Montréal, By i Dominion af Canada, Provins Quebec, ligger S. f. Montréal og har Garverier og Bomuldsfabrikker. (1891) 13,415 Indb., der næsten alle ere fransktalende Kanadiere. *H. P. S.*

Saint Hermidad se Thisted.

Saint Hilaire [sætilæ!r], Auguste de, fransk Botaniker, født i Orléans 1779, død smst. 1853, var Professor i Botanik i Paris; han udgav 1840 sine berømte »Lecons de Botanique comprenant principalement la Morphologie végétale«, en Lærebog, som i en klar og overskuelig Form giver os Grundlinierne af Datidens botaniske Formlære. S. H. viser sig heri stærkt paavirket af den Goethe'ske Metamorfoselære og den Braun-Schimper'ske Bladstillingslære. *V. A. P,*

Saint-Hilaire [sætilælr], Emile-Marc, fransk Skribent, født i Versailles 22. Maj 1796, død i Neuilly 5. Novbr. 1887. Som Page hos Napoleon havde han rig Lejlighed til at trænge ind i dennes Privatliv, og han benyttede sig heraf til fra 1827 til 1830 at udgive en talrig Række Skrifter, der længe gjorde ham meget populær, indtil han misbrugte sit righoldige Stof og faldt i Forglemmelse. De mest bekendte af hans omfangsrige Værker ere: »Souvenirs de la vie privée de Napoléon« [Paris 1838], »Histoire populaire de Napoleon et de la Grande Armée« [Paris 1842]. *A. T. L.*

Saint Hilaire du Harcouet [sætilæ.rdyarkwæ'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Manche, ved Sélune og Vestbanen, med en ny gotisk Kirke, College, Uldspinderier, Fabrikation af Knapper og (1896) 3,836 Indb. *M. Kr.*

Saint Hippolyte du Fort [sætipålitdyfå!r], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Gard, ved Vidourle og Lyon-Banen, med Handelsret, Agerbrugskammer, Blinde- og Døvstummeinstitut, Vinavl, Silkeavl, Fabrikation af virkede Artikler og (1896) 4,456 Indb. *M. Kr.*

Saint Honorat [sætånåra'] se Lerinske Øer.

Saint Honoré les Bains [sætånårelebæ'], Badested med en varm Svovlkilde i Nièvre-Departementet, 6 Km. fra Jærnbanestationen Vaudenesse. Det er malerisk beliggende 272 M. o. H. og har et mildt Klima. Vandet bruges til Drikkekure, Helbade, Doucher og Indaanding og benyttes især ved Katarrer i Svælget, Struben og Luftrøret, ligeledes, dog mest tidligere, ved Ftisis. Endvidere mod Livmoderkatarr, mod Reumatisme og mod Skrofulose. Den udmærket indrettede Badeanstalt er aaben fra 15. Maj til I. Oktbr. *Lp. M.*

Saint Hubert [sætybæ!r], By i den belgiske Provins Luxemburg, ved Sidebanen Poix—St. H., med en pragtfuld i Aarene 1525—76 opført Kirke, der rummer Helgenen Hubertus's Grav og en af W. Geefs udført Marmorstatue af ham. Et tidligere Abbedi er nu indrettet til en Opdragelsesanstalt for unge Forbrydere. Byen, der ogsaa er bekendt for sin aarlige Jagtdag (3. Novbr.), havde 1894 2,800 Indb. *M. Kr.*

Saint Hyacinthe [sætiasæ't], By i Dominion of Canada, Provins Quebec, ligger 47 Km. 0. N. 0. f. Montréal ved en Biflod til St. Lawrence. (1891) 7,016 Indb. S. H. er katolsk Bispesæde, har en Domkirke og fransk Jesuiterkollegium og driver livlig Industri og Handel. *H. P. S.*

Saint linier [sætimie'], By i den schweiziske Del af Jurabjærgene, Kanton Bern, i en for sin Urindustri bekendt Bjærgdal, Val St. I., St. Immerthal, der gennemstrømmes af den lille rivende Flod Suze, som gennem en snæver, vild Bjærgkløft (Bieler Klus) naar ud paa Højsletten og nu er afledet til Bieler-Søen. Dalen har ca. 27,000 Indb., overvejende fransktalende og næsten udelukkende Protestanter. Byen, der har ca. 8,000 Indb , er Station paa Jura—Simplon-Banen og har mange Urfabrikker, et stort mekanisk Etablissement, Teglværker og Fabrikation af Kniplinger. *M. Kr.*

Saintin [sætæ'], *Jules Émile*, fransk Maler, født 14. Aug. 1829 i Lemée (Dep. Aisne), død 14. Juli 1894. S., Elev af Drolling, Picot o. a., debuterede 1850 paa Salonen, studerede under et 10-aarigt Ophold i Amerika bl. a. Indianernes Liv (»Rødhuder bortføre en Kvinde«, »Krigsstien« etc.) og malede efter Hjemkomsten mange Genrebilleder og genremæssigt opstillede Enkeltfigurer samt Portrætter (ofte i Pastel) : »Roussotte« (Mme Judic i denne Rolle), »Drømmeri« [1885], »Sidste Bøn« [1887], »I Operaen« [1889] etc. Paa den franske Kunstudstilling i Kbhvn. 1888 saas »Leda« m. m. *A. Hk.*

Saintine [sæti'n], X. B., egl. Joseph Xavier Boniface, fransk Forfatter, født i Paris 10. Juli 1798, død smst. 21. Jan. 1865. Han har skrevet lyriske og didaktiske Digte, Teaterstykker, historiske og andre Romaner. En samlet Udgave af sine Digte udgav han selv 1823 (Paris); af hans næsten 200 dramatiske Arbejder ere nogle forfattede i Fællesskab med andre, saaledes den morsomme Vaudeville »L'ours et le pacha« med Scribe. Blandt Fortællingerne ere at nævne »Une maitresse de Louis XIII« [1834], »Les métamorphoses de la femme« [3 Bd., 1846], men fornemmelig den Bog, hvorpaa S.'s litterære Navn saa godt som udelukkende hviler: den lille følsomme, smukke Roman »Picciola« [Paris 1836], hædret med Montyon-Præmien, udkommen i en Mængde Udgaver. Den er ogsaa oversat paa Dansk [Kbhvn. 1877]. *E. G.*

Saint Ives [senta'ivz], By i det sydøstlige England, Huntingdonshire, ved Floden Ouse og 10 Km. 0. f. Huntingdon, er Knudepunkt paa den store Østbane, har en Latinskole, Ølbryggerier (Ale), store Kreaturmarkeder og (1891) 3,000 Indb. *M. Kr.*

Saint Ives [senta'ivz], By i det sydvestlige England, Cornwallshire, paa den nordvestlige Side af en Bugt af samme Navn fra Atlanterhavet, ved den store Vestbane, med Fyrtaarn og Fyrskib, har en gammel Kirke, en Havn, Rederi og Sardinfiskeri, der drives med ca. 50 i Staden hjemmehørende Fartøjer, Udførsel af Tin, Kobber og Skifer og (1891) 6,100 Indb. Byen søges paa Grund af sit milde Vinterklima som Kursted. *M. Kr.*

Saint James [sentdže!imz], kongeligt Palads i London, i Kvarteret Westend, mellem St. J. Park, der er et mindre Anlæg med et langstrakt Vandbassin, og Green Park. I det indre er Slottet

glimrende udstyret, men benyttes kun ved officielle Lejligheder. Slottet byggedes under Henrik VIII paa en Plads, hvor der før laa et til den hellige Jakob (James) indviet Hospital, og blev senere udvidet under Karl I. Indtil Georg IV's Tid opholdt Hoffet sig i St. J., og saavel dette som ogsaa England's Ministerium faar ofte Tilnavnet St. J. *M. Kr.*

Saint James Gazette, The [ðesentdže!mzgäze't], et siden 1880 i London udkommende, politisk Aftenblad af strengt konservativ Retning. Det grundedes af J. F. Greenwood.

Saint Jean [sæžã'] se Sankt Jan.

Saint Jean Bonnefonds [sæžãbånfô'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Loire, med Kulgruber, Fabrikation af Kemikalier og (1896) 4,200 Indb. *M. Kr.*

Saint Jean d'Acre [sæžãda!krø] se Acre.

Saint Jean d'Angély [sæžãdãželi'], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente-Inférieure, ved Boutonne, der er sejlbar op til Byen, og Niort—Bordeaux-Banen, er vokset op omkring et af Pipin den Lille grundlagt Benediktinerkloster. Byen har et gammelt Taarn (15. Aarh.), et smukt Springvand og et nyt Raadhus, er Sædet for en Handelsdomstol og har et Collège, et gejstligt Seminarium, et Agerbrugskammer, Uldspinderier, Fabrikation af Agerbrugsredskaber, Handel med Vin og (1896) 7,300 Indb. *M. Kr.*

Saint Jean de Losne [sæžãdølo!n], By i det østlige Frankrig. Dep. Côte d'Or, er beliggende paa højre Side af Såone, er Udgangspunkt for Burgund-Kanalen, og tæt oven for Byen begynder Rhône-Rhin-Kanalen. Byen, der er Station paa Lyon-Banen, har en Kirke fra 15. Aarh., en Handelsdomstol, Fabrikation af Brændevin og Olie, Tømmerhandel, Havn ved Såone og Skibsbyggeri og (1896) 1,500 Indb. *M. Kr.*

Saint Jean de Luz [sæžãdøly's], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Basses-Pyrénées, ved en Bugt af samme Navn fra Atlanterhavet og ved Mundingen af Floden Nivelle. Byen er Station paa Sydbanen, har en gammel Havn og ved Indsejlingen til Bugten en nyere (Socoa) med et Fort og et Fyrtaarn. Byen har godt besøgte Søbade, Fabrikation af Chokolade, Fremstilling af Fiskekonserves og (1896) 3,951 Indb. Ludvig XIV blev i Byens Kirke (fra 13. Aarh.) viet til den spanske Prinsesse Maria Theresia. Paa venstre Side af Nivelle ligger Fiskerlejet Ci bo u r e (2,200 Indb.), og S. f. Byen hæver sig det udsigtsrige Bjærg La Rhune (900 M.). *M. Kr.*

Saint Jean de Maurienne [sæžãdømåriæ'n], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Savoie, ved Mont-Cenis-Banen (573 M. o. H.) og Floden Arc. Byen er Bispesæde og var tidligere Hovedstad i Landskabet Maurienne. Katedralen, der skriver sig fra 12.—15. Aarh., udmærker sig ved sine Gravmæler, gotiske Korstole og sin smukke Korsgang. Byen har Rester af ældre Fæstningsværker, et gejstligt Seminarium, et Museum, et Agerbrugskammer, Skifer- og Gipsbrud, driver Kvægavl (Fremstilling af Ost) og Vinavl og havde (1896) 3,278 Indb. *M. Kr.*

Saint Jean du Gard [sæžãdyga!r], By i det sydøstligste Frankrig, Dep. Gard, ved Gardon, har Silkespinderier, Fabrikation af Silkestrømper og (1896) 3,290 Indb. *M. Kr.*

Saint Jean Pied du Port [sæžãpjedypå!r], By i det sydvestligste Frankrig, Dep. Basses-Pyrénées, ved Nive, er en Fæstning af tredje Orden, som skal beherske Passet Roncesvalles i Pyrenæerne. Byen, der har Handel med Uld, Fabrikation af uldne Tæpper og (1896) 1,600 Indb., var tidligere Hovedstad i Nedrenavara og kom ved Pyrenæer-Freden 1659 under Frankrig. *M. Kr.*

Saint John [sentdzå'n] se Sankt Jan.

Saint John [sentdzå'n], Lake S. J., Sø i Dominion of Canada, ligger N. f. Quebec og afvandes gennem Saguenay River, der falder i St. Lawrence. S. J. er 920 □ Km. stor og har gennemsnitlig en Dybde paa 20 M. Dens Omegn er i de senere Aar bleven stærkt koloniseret af franske Kanadiere (Litt.: A. Buies, *Le Saguenay et le bassin du lac Saint-Jean* [Quebec 1896]). *II. P. S.*

Saint John [sentdzå'n], 1) Flod i Nordamerika, danner paa et Stykke Grænsen mellem Staten Maine i U. S. A. og Provinsen New Brunswick i Dominion of Canada. S. J. løber i en Bue uden om den nordlige Del af Maine og udmunder i Fundy-Bugten ved Byen Saint John. Floden har en Længde af 965 Km. 365 Km. fra Mundingen danner den de 23 M. høje Grand Falls, hvorefter den for mindre Skibe er sejlbar til sin Munding. Større Skibe kunne dog kun gaa 135 Km. oven for denne indtil Fredericton. Med Tilløb danner S. J. sejlbare Vandveje med en samlet Længde af 2,100 Km. I en Snævring ved Mundingen danner Tidevandet imidlertid Strømhvirvler, saa Stedet kun kan passeres visse Tider daglig. — 2) Flod i U. S. A., Stat Florida, udspringer i Lake Washington, gennemstrømmer flere Søer og udvider sig til Slut til et langt, søagtigt Bassin, der ved Jacksonville udmunder i Atlanterhavet. S. J. har frugtbare Omgivelser, er 720 Km. lang og sejlbar paa en meget stor Del af sit Løb. Den er bekendt for sin Rigdom paa Alligatorer. *H. P. S.*

Saint John [sentdzå'n], By i Dominion of Canada, Provins New Brunswick, ligger paa en høj Klippeodde paa den nordlige Side af S. J. River's Munding i Fundy Bugten. Med Forstaden Portland havde den (1901) 40,711 Indb. Til Forstaden Carleton, hvor Dokkerne findes, føre en Hængebro og en Jærnbanebro. Byens Centrum er King Square, og de fornemste Bygninger ere den katolske Katedral i gotisk Stil, New Brunswick's Bank og et Marinehospital. S. J. er vigtig ved sin Havn, der stedse er isfri og driver en betydelig Omsætning. I Byen tilvirkes Klædevarer, Papir, Læder og Maskiner, og til Udførsel kommer Bygningstømmer, Pelsværk, Frugt og Fisk. S. J. er Provinsens materielle Centrum, skønt den ikke er politisk Hovedstad. Den anlagdes af Franskmændene 1635, holdtes besat af Englænderne 1654—1749 og kom 1754 definitivt under England. 1877 blev Halvdelen af Byen lagt i Aske. *H. P. S.*

Saint John [sentdzå'n ell. si'ndžən], Horace Roscoe, engelsk Forfatter, er født 6. Juli 1832 i Normandiet. Han kastede sig først over Studiet af orientalsk Litteratur og blev senere Journalist. Foruden et Værk om Columbus: »Life of Christopher Columbus« [1850] har han skrevet to

betydelige historiske Værker om Indien: »History of the British Conquests in India« [2 Bd., 1852] og »The Indian Archipelago, its History and present State« [2 Bd., 1853]. *T. L.*

Saint John [sentdså'n ell. si'ndžən], James Augustus, engelsk rejsende og Forfatter, (1801—75). Han blev Journalist, først ved et Blad i Plymouth, senere som Redaktør af »Buckingham's Oriental Herald«. 1827 begyndte han sammen med David Lester Richardson »Weekly Review«. Senere foretog han mange Rejser og udgav en Række Værker, dels Rejsebeskrivelser, dels Romaner. Her kunne nævnes: »Journal of a Residence in Norway« [1830], »Anatomy of Society« [1831], »History, Manners, and Customs of the Hindoos« [1831], »Egypt and Mahommed Ali; or Travels in the Valley of the Nile« [1834], »Margaret Ravenscroft; or Second Love« [1835], »The Hellenes, the Manners and Customs of ancient Greeks« [1842], »There and Back again, in Search ofBeauty« [1853], »The Nemesis of Power: Causes and Forms of Revolution« [1854], »Philosophy at the Foot of the Cross« [1854], »History of Four Conquests of England« [1862]. *T. L.*

Saint John [sentd2å'n ell. si'ndžən], Percy Bolingbroke, engelsk Forfatter, Søn af ovenn. S. J., J. A., er født 1821. Han er en meget produktiv Forfatter, som foruden en Mængde Fortællinger i Cassell's Illustrated Family Paper har skrevet en Række Romaner, af hvilke kunne nævnes: »King's Musketeer« [1845], »Trapper's Bride« [1845], »Keetsea; or, the Enchanted Rock« [1846], »White Slave Canoe« [1846], »Three Days of French Revolution« [1848], »Lobster Salad Mixed« [1855], »Any Moss« [1860], »Countess Miranda« [1861], »Quadroona; or, the Slave Mother« [1861], »Indian Maiden« [1863], »Sailor Crusoe« [1864], »Snow Ship« [1865], »Coral Reef« [1866]. *T. L.*

Saint Johns [sentdžå'nz], Hovedstaden paa den engelske 0 New Foundland ved Østkysten a Nordamerika, ligger paa Øens Østkyst, 3,55° Km. V. f. Liverpool og 1,450 Km. 0. f. Quebec. (1901) 29,007 Indb., hvoraf over Halvdelen ere romerske Katolikker. S. J. ses ikke fra Havet, da den ligger inderst ved en Indskæring, der danner en udmærket Havn og har en smal Indsejling mellem høje Klipper. Selve Byen minder meget om en stor Fiskerby med nogle massive graa Stenhuse og talrige Træhytter, der for en stor Del bebos af Irlændere. De fornemste Bygninger ere den højtliggende katolske Katedral, den anglikanske Katedral i gammelengelsk Stil, Guvernørpaladset, Parlamentsbygningen og det etnografiske og geologiske Museum. Der drives lidt Tobaks-, Læder- og Maskinindustri; men Indbyggernes Hovedbeskæftigelse er Fiskeri og Handel med Fiskeprodukter. Havnen har en Tørdok for Oceandampere. Oprindelsen gaar tilbage til Begyndelsen af New-Foundlands-Fiskerierne, der allerede træffes i fuld Gang i 16. Aarh. Længe var S. J. et Stridens Æble mellem Franskmænd og Englændere. 1892 er en stor Del af Byen nedbrændt. *H. P. S.*

Saint Johns [sentdžå'nz] se Antigua.

Saint Johnsbnry [sentdžå'nzbəri], By i U. S. A., Stat Vermont, ligger ved Passumpsic River, 46 Km. 0. N. 0. f. Montpelier. (1900) 6,239 Indb. S. J. har stor Fabrikation af Landbrugsmaskiner og Vogne (*Fairbanks Scales Works*). *H. P. S.*

Saint Johnstown [sentdžå'nzta'un] se Antigua.

Saint Johns Wood [sentdžå'nzwu'd], en af London's Forstæder, N. V. f. Regent's Park, med talrige Haver, Marylebonne-Klubbens Kricketplads, Kaserne, Independenter-Seminarium og (1891) 32,101 Indb. *M. Kr.*

Saint Joseph [sentdžo!uzef], 1) By i U. S. A., Stat Missouri, ligger paa venstre Bred af Missouri 275 Km. V. N. V. f. Jefferson. (1900) 102,979 Indb. Ved S. J. fører en stor Jærnbanebro over Missouri, og Byen har store Dampmøller, Svineslagterier, Bryggerier, Sukker-, Tobaks- og Vognfabrikker samt U. S. A.'s største Tilvirkning af Underbeklædningsgenstande og driver betydelig Handel med Korn og Kvæg. S. J. er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. Byen er anlagt 1845 og havde 1846 kun 600 Indb.; men da den fra 1849 blev Udgangspunkt for Guldgravernes og Udvandrernes Vognkaravaner til det fjerne Vesten, steg den hurtig i Folketal, der i sidste Tiaar næsten er fordoblet, idet Byen 1890 var paa 52,324 Indb.

2). Navn paa flere Smaabyer i Dominion of Canada, af hvilke den største og vigtigste er S. J. i Provinsen New Brunswick, der ligger 170 Km. N. 0. f. Fredericton og (1891) havde 2,700 Indb. *H. P. S.*

Saint Josse ten Noode [sæžåstãno!d], østlig Forstad til Bruxelles, ved Bruxelles—Aachen-Banen, med et stort Hittebørns Hospital, der blev oprettet 1568, betydelig Fabrikvirksomhed (Kemikalier, Kork, Kautsjuk, Lervarer, Marmorarbejde etc.) og (1894) 31,400 Indb. *M. Kr.*

Saint Julien de Beycheville [sæžyliædəbæšvi'l], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, ved venstre Bred af Gironde, ved hvilken Byen har en Havn, er Station paa Médoc-Banen (Bordeaux—Vernon) og vidt bekendt for sine Vine (se Bordeaux-Vine). Selve Byen er ganske lille (500 Indb.), og den hele Kommune tæller kun 2,000 Indb. *M. Kr.*

Saint Julien en Jarret [sæžyliæžãžaræ'], Fabrikby i det sydøstlige Frankrig, Dep. Loire, ved Gier, er sammenvokset med Østsiden af Byen St. Chamond og tæller (1896) 6,488 Indb. Vigtige Industrigrene ere Jærnud smeltning og Fabrikation af Dampkedler og Snore. *M. Kr.*

Saint Jnnien [sæžyniæ'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Haute-Vienne, ved højre Bred af Vienne og ved Orléans-Banen, har en romansk Kirke med et smukt Gravmæle fra 12. Aarh. over Helgenen Junianus, en gammel Bro (13. Aarh.) over Vienne, College, Skiferbrud, Hvidgarverier, Fabrikation af Handsker, Papir, Porcelæn, Uldspinderier og (1896) 9,400 Indb. *M. Kr.*

Saint-Just [sæžy'st], Antoine-Louis-Léon de, fransk Politiker, født i Décize nær ved Nevers 25. Aug. 1767, henrettet i Paris 28. Juli 1794, Søn af en Rytter officer, skrev 1789 et anonymt Digt, »Organt, au Vatican«, der viser løs Moral og stor Letsindighed. Som ganske ung Mand skal han endog have stjaalet fra sin Moder. Men gennem Studiet af Oldtiden formedes hans Livssyn i Beundring for Spartanerne, Romerne og Stoikerne, Rousseau's Tanker greb ham, og Rousseau's Stat kom til at staa for ham som det

politiske Maal. Da han blev Medlem af Konventet 1792, sluttede han sig straks til Bjærget og mest af alle til Robespierre »den ubestikkelige«, hans Ideal af en Statsmand. De to Mænd lignede ogsaa hinanden meget i Karakter, men i Handlekraft og Mod overgik S. langt Robespierre. Som Politiker vakte han først Opmærksomhed under Processen mod Ludvig XVI. Seende helt bort fra Forfatningen af 1791 fordrede han Ludvig straffet med Døden som Folkets Fjende og Forbryder mod Folkeretten og forlangte Henrettelsen fuldbyrdet uden Opsættelse eller Appel til Folket. Snart steg hans Indflydelse, og hertil bidrog meget hans Ydre. Han var en statelig og smuk Mand med sorte Øjne, højtidelig og fornem af Væsen og tilstræbte altid at tale fyndigt og knapt. Desmouslins sagde ironisk om S., at han bar sit Hoved, som det var det højærværdige Sakramente. Hans politiske Stræben gik ud paa at samle Magten under Konventets Eneherredømme, Styrelsen i Departementerne skulde holdes under streng Opsigt, al Partidelingens Aand slaas ned. Derfor virkede han ivrigt for at faa styrtet Gironden, Hébert og Danton. — Baade som Medlem af Velfærdskomiteen og som Konventskommissær forfulgte han med Kraft sin Tanke om al Magtens Samling hos Centralmyndigheden i Paris. Ham skyldtes det i høj Grad, at Hæren gik sejrrig frem paa Nord- og Nordøstgrænsen. Han taalte som Konventskommissær ingen Modstand hos Soldaterne, knyede de, bleve de skudte, selve Hoche lod han fængsle flere Maaneder paa Grund af en Meningsforskel, og over for Frankrig's Fjender var han ubønhørlig hensynsløs. I Maj 1794 var han blevet sendt op til Maas-Sambre-Hæren og æggede her Hæren frem til ny Sejre; men da kaldte Robespierre ham tilbage som Hjælper i Kampen mod Konventet. S. forfattede da ogsaa i Natten mellem 8. og 9. Thermidor en Forsvarstale for Robespierre for at forsvare hans Angreb paa Fædrelandsforræderne blandt Konventsmedlemmerne. Men da han næste Dag vilde holde denne Tale, blev han afbrudt, og reven med i Undergangen sammen med Robespierre blev han dømt fredløs og henrettet 10. Thermidor Aar II. (Litt.: *Œuvres de Saint-Just* [Paris 1833]; Saint-Beuve i *Causeries du Lundi*; »Levnedsskildringer« af Fleury 1851; Hamél 1859; Bégis 1892). *Y. L.*

Saint Just in Penwith [sentdžə'stinpe'nwiS], By i det sydvestligste England, Cornwallshire, 11 Km. V. f. Penzance, med en Kirke i sengotisk Bygningsstil, Tin- og Kobbergruber og (1891) 6,100 Indb. Tæt ved Byen findes Ruiner af et Amfiteater, hvor der tidligere har været opført Mirakelskuespil. *M. Kr.*

Saint Kilda [sentki'ldä], en lille Klippeø paa kun 14 □ Km., der ligger 50 Km. V. f. Hebriderøen Lewis og er omgiven af Holme og Skær. S. K., der hæver sig til 372 M. o. H., har blot en eneste Landingsplads, og denne er kun tilgængelig i Magsvejr. Her bor 70—80 Mennesker, som føre et Eneboerliv til Trods for den korte Afstand til et af Verdens første Kulturlande, idet de i 9 af Aarets Maaneder ere fuldstændig afskaarne fra Yderverdenen. Deres vigtigste Erhverv ere Faareavl og Fuglefangst. Fiskeriet er trods Havets Fiskerigdom af underordnet Betydning. Der dyrkes lidt Roer og Kartofler. Paa den lille Klippeholm Soa findes et Par Hundrede smaa, brune Faar, der leve i fuldstændig vild Tilstand. *M. Kr.*

Saint Kitts [sentki'ts] se Saint Christophe.

Saint-Lambert [sælåbæ!r], Jean Francois de, fransk Forfatter, født i Nancy 26. Decbr. 1716, død i Paris 9. Febr. 1803. Som saa mange af 18. Aarh.'s Skønaander fik hans Liv sit Præg ved Kærlighedsforhold til galante og aandrige Damer. Da han som Hofmand levede ved den forhenværende polske Konge Stanislaus'es lothringske Hof i Lunéville, distancerede han Voltaire i Mme Du Châtelet's Gunst (1748); hun døde Aaret derpaa i Barselseng. Fra 1755 lige til sin Død var S. optagen af det inderligste Forhold til den begavede Grevinde d'Houdetot, der som Genstand for J. J. Rousseau's heftige Kærlighed har en Plads i denne berømte Mands Levned. Hvad S.'s ydre Livsomstændigheder angaar, er kun at nævne, at han deltog i Krigen 1756—57, men for Resten kun levede som Litterat; Akademiker blev han 1770 paa Grund af det beskrivende Digt »Les Saisons« [1765]. Hans Digterværker have ikke bevaret deres Ry; mere Betydning har han, der stod Encyklopædisterne nær, faaet ved sit filosofiske Værk »Catéchisme universel« eller »Principes des mœurs chez toutes les nations« [1798—1801], en Haandbog i læg Moral, paavirket af Holbach's og Helvétius'es Sensualisme. *E. G.*

Saint Laurent de la Salanque [sælårä'dølasalä'k], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Pyrénées-Orientales, ved Agly og 4 Km. fra Middelhavet, har Udvinding af Havsalt, Fiskeri, Bødkeri, Handel med Korn og Vin og (1896) 4,440 Indb. Ved Agly's Munding ligger dens Havneby Le Barcarès, der tillige er Badested. *M. Kr.*

Saint Lawrence [sentlå!rens], Sankt Lorenz, 0 i den sydlige Del af Berings-Strædet mellem Asien og Amerika, ligger 80 Km. fra den asiatiske og 175 Km. fra den amerikanske Kyst, men regnes til U. S. A.'s Territorium Alaska. S. L. strækker sig fra Vestnordvest til Sydsydøst med en Længde af 150 Km. og en Bredde, der sædvanligvis er 55—60 Km., men paa eet Sted midt paa Øen indsnævres til 14 Km. S. L. har afvekslende flade og stejle Klippekyster, der ere byggede af Granit. Overfladen er lav og temmelig jævn. Skov findes ikke; men Plantevæksten indskrænkes til lave Buske og Polarvækster. Øen har en enkelt større Sø og talrige Damme, der besøges af Sværme af Svømmefugle. Paa mange af Kystens Fremspring ligge Eskimolandsbyer, hvis Beboere sproglig høre til de asiatiske Namolloeskimoer og leve af Jagt paa Hvaler, Sæler og Svømmefugle. S. L. opdagedes 1728 af Bering. 1778 blev den set af Cook, der fejlagtig antog den for to Øer. *H. P. S.*

Saint Lawrence Bugt [sentlå!rens-], Sankt Lorenz Bugt, Gulf of Saint Lawrence, Bugt paa Østkysten af Nordamerika, ligger mellem Labrador mod Nord, New Brunswick og New Scotland mod Syd og afspærres fra Havet ved Øerne New Foundland og Cape Breton. S. L. B. har Udløb til Havet gennem det 18 Km. brede Belle-Isle-Stræde, gennem det 96 Km. brede Cabot-Stræde mellem New Foundland og

Cape Breton samt mellem sidstnævnte 0 og New Scotland gennem Gut of Canso, der kun er 1,6 Km. bred. Regner man S. L. B.'s Hovedakse fra Sydvest til Nordøst, bliver Bugten 820 Km. lang og 370 Km. bred. S. L. B. afsætter flere Bugter, af hvilke dog kun nævnes Baie des Chaleurs paa New Brunswick, og rummer en Mængde Øer som Anticosti, Prins Edward samt Magdalen- og Shippegan-Øerne. S. L. B. optager foruden flere mindre Vandløb S. L. River, for hvilken vældige Strøm den nærmest er at betragte som et kolossalt Mundingsbassin eller Æstuarium. Dybden er mindst i den sydlige Del, hvor den ikke overskrider 100 M. Dybere er den nordlige Del og fremfor alt et Strøg fra Flodmundingen til Cabot-Strædet. V. f. Anticosti er S. L. B. indtil 417 M. dyb, S. f. samme 0 572 M. og i Cabot-Strædet 549 M. Gennem Belle-Isle-Strædet modtager S. L. B. Tilførsel af koldt Polarhavvand og Drivis. Og denne Strøm i Forbindelse med Floden og Strømmen ind gennem Cabot-Strædet frembringer i S. L. B. en Strømhvirvelbevægelse, der i Tidens Løb har afrundet Øer og Kyster. Bugten fryser aldrig til, men Sejladsen hemmes om Vinteren af Pakisen. *H. P. S.*

Saint Lawrence River [sentlå'rensri'və], Sankt Lawrence Flod, Sankt Lorenz Flod, Flod i det østlige Nordamerika, tilhører hovedsageligst Dominion of Canada og danner Afløbet for de 5 store kanadiske Søer. S. L. R. udspringer i Lake Ontario og strømmer i nordøstlig Retning, indtil den udmunder i S. L. Bugten, der er at betragte som Verdens største Æstuarium. Den egentlige S. L. R. har en Længde paa 1,140 Km.; men regner man som dens Kildeflod St.-Louis River, der er 260 Km. lang og den største af de i Lake Superior faldende Floder, bliver den 3,360 Km. lang og afvander et Omraade paa 1,367,000 □Km. Navnet S. L. R. anvendes dog kun fra Lake Ontario til Havet, Afløbet fra Lake Superior til Lake Huron benævnes Saint Mary River, fra Lake Huron til Lake Erie Saint Clair River og fra Lake Erie til Lake Ontario Niagara River. Ved Udtrædelsen af Lake Ontario er S. L. R. allerede af en meget betydelig Bredde og rummer paa en Strækning af 50 Km. saa talrige Klippeøer, at man har benævnt dette Parti »de 1,000 Øers Sø«. S. f. 45°n. Br. danner S. L. R. Grænsen mellem U. S. A. og Dominion of Canada; men paa denne Bredde træder den fuldstændig ind i sidstnævnte Lands Omraade. Forinden har den dog dannet Strømsnævringerne Big Pitch og Long Sault, og kort efter udvider den sig til den 15 Km. brede Saint Francis Lake, ved hvis Udløb findes Strømsnævringer. Meget snart udvider S. L. R. sig atter og danner Saint Louis Lake, der Nord fra optager en Arm af Ottawa River, medens et Par andre udmunde længere mod Nord og sammen med selve S. L. R. danne Øerne Montreal og Jesus, af hvilke den første bærer Byen Montreal, der ligger paa Nordbredden af S. L. R. Ved Udløbet af Saint Louis Lake, og oven for Montreal har Floden imidlertid dannet de maleriske Lachenal-Strømhvirvler. Neden for Montreal modtager S. L. R. Syd fra Richelieu River og udvider sig derefter endnu engang til en Sø, den 20 Km. brede Lake Saint Peter, der Syd fra optager Saint Francis River. Paa dette Sted begynder Havets Ebbe og Flod at kunne mærkes, og fra Udløbet af Søen, der ligger 544 Km. oven for Mundingen, indtil Havet har Floden stejle Bredder, der ofte danne maleriske Klippevægge som det berømte Diamond Point, paa hvilket Byen Quebec ligger. Paa denne Strækning optager S. L. R. Syd fra Chaudière River og Nord fra en Mængde betydelige Tilløb, af hvilke kunne nævnes Saint Maurice River og Saguenay River. Ved Quebec omflyder S. L. R. med to Arme Øen Orleans, og 150 Km. længere nede findes Richelieu-Strømsnævringerne, der ere de sidste, Floden danner. Ved Quebec har S. L. R. en Bredde paa 16 Km., men derefter tiltager den jævnt i Bredde, saa den ved Point des Monts er bleven 45 Km. bred. 190 Km. neden for Quebec mærkes Havvandet, idet Flodens Vand bliver brakt. Oven for Quebec er S. L. R. sædvanligvis isdækket fra December til April eller gennemsnitlig 141 Dage om Aaret. Den nedre Del fryser næsten aldrig helt til; men Skibsfarten afbrydes dog hvert Foraar paa Grund af Isgangen. Efter en storartet Regulering af Flodløbet kunne nu Skibe med et Dybtgaaende af indtil 7,9 M. gaa op til Montreal, og idet de øvre Strømhvirvler og Vandfald omgaas ved Kanaler, har man ført Søskibe helt op til Chicago og Duluth. S. L. R. fører en kolossal Vandmængde, og til Trods for sin forholdsvise Kortlhed er den dobbelt saa vandrig som Mississippi. Navnet S. L. R. skyldes Cartier, der 10. Aug. 1535 navngav Floden efter Dagens Helgen. (*Litt.* Der henvises til Publikationer i *Geological Survey of Canada* samt til *United States Census* for 1880). *H. P. S.*

Saint Léon [sæleõ'], Charles Victor Arthur, fransk Balletdanser, født 17. Apr. 1821 i Paris, død smst. 2. Decbr. 1870, har ogsaa komponeret forskellige Ballettekster, bl. a. »Coppelia«; tillige var han en dygtig Violinspiller og har skrevet flere Violinkoncerter. Han var gift med Danserinden Fanny Cerrito. *S. L.*

Saint Léonard [sæleåna!r], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Haute-Vienne, ligger paa en Bakke ved højre Bred af Vienne, over hvilken der fører en smuk Bro fra 18. Aarh. Byen er Station paa Orléans-Banen og har en romansk Kirke (11.—13. Aarh.), Uldspinderier, Fabrikation af Porcelæn, Papir, Hatte og Skotøj og (1896) 5,681 Indb. S. L. er den berømte Fysiker Gay Lussac's Fødeby. *M. Kr.*

Saint Leu [sæl ø'] se Bonaparte S. 324.

Saint Leu Taverny [sæløtaværni'], Landsby i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, ved Nordbanen og den vestlige Udkant af Skoven ved Montmorency, har en Kirke med Gravmæler over Napoleon I's Broder Kong Ludvig af Holland, der efter 1810 antog Titelen » Greve af S. L. T.«, og dennes Fader, Carlo Bonaparte. Det af Ludvig Bonaparte beboede Slot gik over til Prinsen af Condé, men blev efter dennes Selvmord fuldstændig nedbrudt. Byen havde 1896 2,900 Indb. *M. Kr.*

Saint Lizier [sælizie'], By i det sydligste Frankrig, Dep. Ariège, ligger 460 M. o. H. ved højre Bred af Salat og Sydbanen, er en særdeles gammel By, nævnt i romerske Skrifter (*Lugdunum Consoranorum*) og med Rester af romerske

Mure og Taarne, var Bispesæde indtil 1790, med en Domkirke (10.—14. Aarh.), Sindssygeanstalt (den tidligere Bispegaard), Papirfabrikker og (1896) 1,376 Indb. *M. Kr.*

Saint Lo [sælo'], By i det nordligste Frankrig, Hovedstad i Dep. Manche, paa et Klippedrag ved højre Bred af Vire og ved Vestbanen, har en gotisk Kirkebygning (14.—16. Aarh.) med to 75 M. høje Taarne, en endnu ældre Kirke (11. Aarh.) med romansk Portal og et nyere Raadhus, er en By med ikke ringe Industri (Uldspinderier, Fabrikation af Klæde, Flonel, Papir og Støbegods), Handel og (1896) 11,500 Indb. Byen er Sædet for Departementspræfekten, en Assisedomstol og en Handelsret og har et Lærerseminarium, en Tegneskole, et Bibliotek paa 12,000 Bd., et Museum, en Filial af Frankrig's Bank og et Erhvervskammer. *M. Kr.*

Saint Louis [sælwi'], Ndar i Joloffersproget, By paa Vestkysten af Afrika, Hovedstad i den franske Koloni Senegambien, ligger paa en 2 Km. lang 0, 18 Km. N. f. Floden Senegal's Munding i Atlanterhavet. Byen er meget regelmæssig bygget, med brede Gader, men kun med lave Huse og er paa Grund af Øens ringe Højde hyppig udsat for Oversvømmelser. Blandt de betydeligere Bygninger kunne fremhæves: Guvernørens Palads, Militærhospitalet, en katolsk Kirke, en Moské, Raadhuset og flere Kaserner; ved Kajerne paa Øens Østside er Handelens Sæde med store Pakhuse. Ved en 650 M. lang Baadebro er Hovedøen forbundet med en østligere liggende 0, hvorpaa der ligger de to Forstæder Sor og Bouëtville, i den sidste findes Jærnbanestationen for Jærnbanen til det indre; paa en lille vestligere liggende 0, GuetNdar, lever Fisker- og Skipperbefolkningen. Indbyggerantallet i Hovedbyen er ca. 20,000, i hele Byen ca. 50,000. Befolkningen er meget blandet; foruden en Del Europæere findes Fellataher, Joloffer og andre Negerstammer. S. L. er den franske Guvernørs Residens og en betydelig Garnisonsby; den var tidligere Senegambien's betydeligste Handelsby, men dens Havnetorhold ere meget uheldige, da en Sandbarre med $2^1/_2$—4 M.'s Vandhøjde spærrer for Indløbet, og efter Anlæggelsen af Jærnbanen til Dakar-Gorée, 264 Km. mod Syd, er Handelen derfor for største Delen gaaet til disse Byer. Klimaet er meget varmt og usundt, hvad der tidligere især skyldtes en daarlig Vandforsyning; denne Ulempe er dog nu til Dels afhjulpen. *C. A.*

Saint Louis [sentlu'is], By i U. S. A., Stat Missouri, ligger paa den vestlige Bred af Mississippi 32 Km. neden for Missouri's Munding og 1,870 Km. oven for New Orleans. (1900) 575,238 Indb., hvoriblandt ca. 25,000 Farvede. S. L. er saaledes den fjerdestørste By i U. S. A. Set fra Floden tager Byen sig godt ud, da den er opført paa et Kalkstensplateaus indtil 60 M. høje Terrasser, der trinformig sænke sig mod Floden. Men i det indre gør den et kedeligt Indtryk, da den er meget ensartet bygget og anlagt. Gaderne ere lige og brede og afsatte med matematisk Regelmæssighed. Blandt de offentlige Anlæg nævnes Lafayette-Parken med Washington's Statue, den botaniske Have samt den store Forest-Park, der ligger uden for Byen, med hvilken den er forbunden ved den 58 M. brede Boulevard Lindell. N. f. Byen ligger »Fair grounds<, der er Sports- og Forlystelsesplads. De største og smukkeste Kirkegaarde ere Belle Fontaine og Calvary Cemetery. Over Mississippi fører til East S. L. (s. d.) en 680 M. lang, toetages Bro, der er opført 1869—74 og hviler paa 3 Buer med Spændvidder fra 153—158 M. Ved en 1,460 M. lang Tunnel staar den i Forbindelse med Byens Hovedbanegaard. Selve Byen deles i et nordre og søndre Parti ved Mill Creek, over hvis Dal fører 7 Broer. Langs Floden fører i hele Byens Længde en 31 M. bred Kaj (Front Street) med store Pakhuse og Forretningslokaler. Her og i de nærmeste Gader pulserer det store Forretningsliv, medens Detailhandelen har sit Centrum i Fourth Street eller den fjerde Gade fra Floden. Her er ogsaa Bankerne, og i Broadway træffer man de fornemste Luksusbutikker. Af Byens talrige Kirker fortjene at nævnes den protestantiske Christus-Kirke og den unitariske Messias-Kirke, der begge ere opførte i gotisk Stil, den katolske Katedral med dorisk Portikus samt en presbyteriansk Kirke med smukt gotisk Taarn. Jøderne have en særdeles smuk Synagoge. Blandt andre offentlige Bygninger, der som Regel ere opførte i klassisk Stil eller i fransk Renaissance, fremhæves Justitspaladset med en 90 M. høj Kuppel, det ny Raadhus, Børsen, Bomuldsbørsen, *Four Courts* eller Overretsbygningen med Fængsel, Toldbygningen, Tøjhuset og Frimurernes Bygning. Af de humane Institutioner ere de vigtigste Stad-, Marine- og Søstrehospitalerne, et Par Sindssygeanstalter, Døvstumme- og Blindeinstitutter samt Vajsenhuse. S. L. er et af Centrerne for Jesuitterne i Amerika, og flere Skoler og Institutioner ledes af Ordenens Medlemmer. S. L.'s videnskabelige Anstalter ere *Washington University*, der er stiftet 1835 og 1901 havde 1,646 Elever og 107 Lærere, *S. L, University*, der er stiftet 1829 og har et Bibliotek paa 43,000 Bd., Colleges for Medicin og Farmaci samt forskellige Religionssamfunds Højskoler. Byen har et Par offentlige Biblioteker paa 150,000 Bd. samt en Samling af Malerier og Kunstgenstande. Endvidere nævnes flere videnskabelige Foreninger som *Academy of Science*, der er stiftet 1857, *Missouri Historical Society* fra 1865 og en Forening for Landvæsen og Industri, der ejer store Udstillingslokaler, samt Klubberne og Teatrene, af hvilke sidste der findes 8.

I Nærheden af de to mægtige Strømme Mississippi's og Missouri's Sammenløb og i Knudepunktet for talrige Jærnveje besidder S. L. en ganske udmærket Beliggenhed, der først og fremmest kommer Handelsomsætningen til gode. Men ogsaa Industrien staar paa et særdeles højt Trin. S. L. har en halv Snes Ølbryggerier og talrige Tobak- og Cigarfabrikker, af hvilke nogle skulle være de største i Verden. Desuden findes en Mængde Jærn- og Staalvarefabrikker, kemiske Fabrikker, Vognfabrikker, Kornmøller, Fabrikker for Tilvirkning af Kødkonserves, Klædefabrikker, Garverier og Trykkerier. Paa Grund af Omegnens Rigdom paa Kul, Jærn og Bly maa Industrien og i Særdeleshed Metalindustrien aabenbart endnu have en stor Fremtid for sig i S. L. I Henseende til Handelen er S. L. at betragte som Centrum og Stabelplads for et mægtigt Opland, der væsent-

ligst producerer Landbrugsprodukter. De vigtigste Varer, for hvilke S. L. er et Hovedmarked, ere Bomuld, Tobak, Korn, Træ, levende Kvæg, Kød, Uld, Pelsværk, Sukker, Kaffe, Bly og Salt. Byen har 13 Statsbanker, 6 Nationalbanker og nogle Sparekasser. Sporvejslinierne, der for største Delen ere elektriske, have en samlet Længde paa over 200 Km. Fraregnet nogle Lokalbaner udgaar der 35 Banelinier fra S. L., og desuden staar den i Dampskibsforbindelse med alle betydeligere Havne i Mississippi-Systemet. — Oprindelsen til S. L. gaar tilbage til 1764, da nogle Franskmænd her oprejste deres Blokhuse, der opkaldtes efter Ludvig XV. S. L. forblev dog længe en isoleret Handelsplads, der kun beboedes af franske Kreoler. 1768 kom Byen under Spanien, hvor den forblev, indtil Louisiana 1800 atter kom til Frankrig, der 1803 solgte Landet til U. S. A. Fra nu af steg Pladsens Handel og Betydning hurtig, og 1822 fik den Byrettigheder. Af Interesse i Byens senere Liv er dens store Forberedelser til den Verdensudstilling, der i Sommeren 1904 skal afholdes i S. L. (*Litt.*: Scharf, *History of S. L. City and county* [Philadelphia 1883]). *H. P. S.*

Saint Macaire [sæmakæ!r], det gallo-romerske *Ligena*, By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, ligger paa højre Side af Garonne og lige over for Langon, er Station paa Sydbanen, har gamle Fæstningsmure, en romansk Kirke (12.—13. Aarh.), en Havn, Stenbrud, Savskæreri og (1896) 2,300 Indb. *M. Kr.*

Saint Maixent [sæmæ(k)sä'], vestfransk By, Dep. Deux-Sèvres, ved Sèvre Nortaire og Banelinien Poitiers—Niort. Byen har to Kirker: en Klosterkirke, der opbyggedes i 12.—15. Aarh. og 1565 blev ødelagt af Hugenotterne, men senere genopførtes i gotisk Stil, og en protestantisk Konsistorialkirke, desuden et Collège, en Officersskole, Erhvervskammer, Uldspinderier, Fabrikation af virkede Artikler og (1896) 5,370 Indb. Mindesmærke for Statsmanden Denfert-Rochereau, der er født i denne By. *M. Kr.*

Saint Malo [sæmalo'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Ille-et-Vilaine, meget malerisk beliggende paa en lille Klippehalvø paa Østsiden af Indløbet til Rance-Bugten, en fjordagtig Flodmunding, der fra Kanalen eller rettere fra St.-Michel-Bugten i sydlig Retning skærer sig ind i Landet. Ved en Dæmning er Byen forbunden med Fastlandet, men ved en Bugt skilt fra en sydligere liggende By St. Servan (s. d.), tidligere en Forstad til S. M., men nu en selvstændig By. De ere dog nøje sammenknyttede, idet Havnen og Befæstningen ere fælles for dem begge. S. M., der 1896 havde 11,500 Indb., har snævre og krogede Gader og er omgiven af Mure fra 15. Aarh., men har kun faa fremtrædende Bygninger: en gotisk Kirke (12. Aarh.) med et smukt Klokketaarn, et Raadhus, et Slot fra 15. Aarh., der nu benyttes som Kaserne, et Kasino med godt besøgte Søbade paa den af 4 Taarne flankerede Dæmning og et smukt Mindesmærke for Chateaubriand af Millet. Som Spadsereveje benyttes de gamle Fæstningsvolde. Havnen, der er bleven forbedret i den nyere Tid, bestaar af en Forhavn og 3 Bassiner med 7 M.'s Dybde og 5 Km. Kaj. En bevægelig Bro fører over Kanalen mellem Bugten og Havnen til St. Servan. Havnen besøgtes 1894 af ca. 2,400 ud- og indgaaende Skibe med tilsammen 387,000 Tons, medens Vareomsætningen androg 308,000 Tons. Der indføres navnlig Stenkul, Tømmer, Klipfisk, Salt og Fosfat, Vin og Brændevin og udføres Slagtekvæg, Fjerkræ, Æg, Smør, Korn, Frugt, Cider og Tobak. I Havnen er en betydelig Fiskerflaade hjemmehørende, over 300 Fartøjer med 5,200 Mand Besætning. I Fiskeriet ved New-Foundlands-Banken deltoge 1894 40 Skibe. Foruden Handel, Skibsfart og Fiskeri, derunder ogsaa Østersfangst, ere ogsaa en Række andre Foretagender som Skibsbyggeri, Sejleri og Fabrikation af Kættinger og Skibstvebakker knyttede til Havnen. Uafhængig af denne er derimod Tilvirkningen af Kniplinger. Af Institutioner findes en Domstol, en Handelsret, en Navigationsskole, et Bibliotek (10,000 Bd.), et Museum, et Teater og et Agerbrugs- og Erhvervskammer. Med Omegnen staar S. M. i Forbindelse ved Hjælp af Vestbanen (Stationen ligger $1^1/_2$ Km. Ø. f. den egentlige By i Forstaden Rocabey) og Dampsporvejene til St. Servan og til Landsbyen Paramé (2,000 Indb.), en Bade- og Villaby 3 Km. N. 0. f. S. M. Ved en Dampfærge er der Forbindelse med den lige overfor liggende By Dinard, og der er regelmæssig Dampskibsforbindelse med Øen Jersey og Southampton. Sammen med St. Servan er S. M. en Fæstning af 2. Klasse bestaaende af flere Forter, navnlig paa Klippeholmene uden for Havnen. — S. M. grundlagdes i 8. Aarh., men var meget udsat for Overfald af Sørøverflaader. 1683 blev Byen bombarderet af Englænderne og nedbrændte delvis. Som Sædet for det indiske Kompagni erhvervede Byen sig betydelig Handel og Rigdom. S. M. har fostret flere af Frankrig's Berømtheder, f. Eks. Maupertuis, Châteaubriand, der er begravet paa Klippeøen Grand Bé, og Lammenais. *M. Kr.*

Saint Mandé [sæmãde'], østlig Forstad til Paris, ligger ved den nordvestlige Rand af Vincennes-Skoven og ved Østbanen, har en Sindssygeanstalt, et Hospital, Fabrikation af Kemikalier, Dyrkning af Køkkenurter og (1896) 13,130 Indb. 0. f. Byen og inde i Vincennes-Skoven ligger den lille S.-M.-Sø. *M. Kr.*

Saint-Marceaux [sæmarso'], Charles René Paul de, fransk Billedhugger, er født i Septbr. 1845 i Reims. S., der studerede paa *École des beaux-arts* og under Jouffroy, slog igennem paa Salonen 1868 med Marmorstatuen »Dante's Ungdom« [Luxembourg-Mus.]. Efter at have skabt adskillig Portrætskulptur samt, under den patriotiske Stemnings Medbør, Bronzestatuen paa Reims's Kirkegaard af Abbé Miroy (skudt af Preusserne), udstillede han »Genius, der bevogter Gravens Hemmelighed« [Marmor, Luxembourg-Mus.], et storladent Værk, baaret af alvorsfuld Stemning og med Michelangelo'sk Magt i Formgivningen. Den indgaaende og fine Naturalisme, der ogsaa viser sig i dette Arbejde som i S.'s tidligere Produktion, kommer skarpt frem i senere Værker som den ypperlig modelerede og fikse Statue af Harlequin [en Bronzegengivelse i Fürstenberg's Gal. i Göteborg], »En arabisk Danserinde« etc. Blandt S.'s Portrætter kan fremhæves Bronzebusten af Meissonier, samt — af Monumentalplastik — Marmorstatuen af Præsident Bailly (Versailles) og Monumenter over Daudet [1901] og Félix Faure.

Paa den internationale Udstilling i Kbhvn. 1897 saas »Brødebetynget« (nøgen, sammenbøjet Kvindeskikkelse). I Ny Carlsberg's Glyptotek ses Busten »Ung Pige« (brændt Ler, udført 1886). *A. Hk.*

Saint-Marcel [sæ̃marsæ'l], Charles Edme (Cabin), fransk Maler og Raderer, født 20. Septbr. 1819 i Paris, død 1890. Han var Elev af Aligary, Cogniet og Delacroix. Særlig den sidste har stærkt paavirket hans Kunst. S. har vundet Navn ved sine Landskabs- og Dyrebilleder (i Maleri dg Radering), særlig dem fra Fontainebleau-Egnen(»Ulvesvælget i Fontainebleau-Skoven« [1857] etc). I Luxembourg-Mus. ses Akvarellen »Løve sønderriver sit Bytte«. *A. Hk.*

Saint Marcellin [sæ̃marslæ̃'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, er Station paa Lyon-Banen, har en Kirke med romansk Taarn, et Collège, Vinavl, Fabrikation af Ost og Likør, med (1896) 3,400 Indb. 10 Km. N. V. f. Byen ligger Saint Antoine (800 Indb.) med et tidligere Antonius-Kloster og en smuk gotisk Kirke fra 13.—14. Aarh. *M. Kr.*

Saint-Marc-Girardin [sæ̃ma.ržirardæ̃'], egl. Marc Girardin, fransk Forfatter, født i Paris 22. Febr. 1801, død i Morsang-sur-Seine 1. Apr. 1873. Som begavet ung liberal Journalist samt fremtrædende Lærer ved en højere Undervisningsanstalt virkede han i oppositionel Retning, til han efter Julirevolutionen fik forskellige Embeder, blev deputeret, Medlem af Undervisningsraadet m. m. og navnlig — fra 1834 og siden i omtr. 30 Aar — beklædte Stillingen som Professor i den franske Digtekunsts Historie ved Paris's *Faculté des lettres.* Tillige var S. i mangfoldige Aar, til kort før sin Død, en af de fornemste Medarbejdere ved »Journal des Debats«. Medlem af det franske Akademi blev han 1844. Fra Perioden før 1850 er en Række litterære Arbejder, hvoriblandt »Tableau de la marche et des progrcs de la littérature française au XVI siécle« [1828], ved hvilken han vandt den af Akademiet 1826 udsatte Præmie, hvortil ogsaa Ste-Beuve konkurrerede ved en udmærket Bog; endvidere »Notices politiques et littéraires de l'Allemagne« [1834], det for Pædagogikkens Historie interessante »L'instruction intermédiaire et de son état dans le midi de l'Allemagne« [1835—38], »Cours de littérature dramatique ou de l'usage des passions dans le drame« [5 Bd., 1843, ny Udg. 1868] og »Essais de littérature et de morale« [2 Bd., 1845]. Under Republikken og det andet Kejserdømme holdt han sig omtrent tilbage fra det offentlige Liv, men fra 1871 deltog han atter i det politiske Røre som deputeret (højre Centrum) og som Vicepræsident i Nationalforsamlingen, hvor han bidrog til at styrte Thiers. Med »Journal des Débats« brød han som gammel Mand og skrev til sidst for »Journal de Paris«. Fra de sidste 25 Aar af hans Liv ere Bøgerne »Souvenirs de voyages et d'études« [2 Bd., 1852—53]. »Souvenirs et réflexions politiques d'un journaliste« [1859], »La Fontaine et les fabulistes« [2 Bd., 1867], »La chute du second empire« [1874] og »J.J. Rousseau, sa vie et ses ouvrages« [2 Bd., 1875]. Som Docent — og Skribent — var S. livlig og aandrig, men ikke altid helt paalidelig. (Litt.: Tamisier, *St.-M.-G., étude littéraire* [Marseille 1876]). *E. G.*

Saint-Mars [sæ̃ma!r] se Dash.

Saint Martin [sæ̃martæ̃'], 0 i Vestindien, en af de smaa Antiller, 98,6 □Km., hvoraf 51,8 □ Km. med (1889) 3,641 Indb. tilhøre Frankrig, 46,8 □ Km. med 4,431 Indb. tilhøre Nederlandene. Øen er bjærgfuld og hæver sig i Mt. Paradis til 420 M. Den er fattig paa Skov og Vand og lidet egnet til Dyrkning. Der frembringes Sukker, Bomuld og Tobak. Hovedstad i den franske Del er Marigot, i den nederlandske Del Philippsburg. S. M. har siden 1648 været delt mellem Frankrig og Nederlandene. *M. V.*

Saint-Martin [sæ̃martæ̃'], Antoinejean, fransk Orientalist, født 17. Jan. 1791 i Paris, død smst. 20. Juli 1832. S. studerede i Paris østerlandske Sprog under Silvestre de Sacy, særlig Koptisk og Armenisk, udgav 1811 »Notice sur l'Egypte sous les »Pharéons«, 1818—22 »Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie« og 1820 »Recherches sur l'*époque* de la mort d'Alexandre«. S. A. blev han Medlem af *Académie des Inscriptions,* 1824 Bibliotekar hos Kongen og Inspektør over den orientalske Afdeling af det kgl. Trykkeri. Ved Julirevolutionen mistede han begge disse Stillinger og døde 2 Aar efter i dyb Armod. Længe efter hans Død udkom: »Fragments d'une histoire des Arsacides« [1888]. *V. S.*

Saint Martin de Ré [sæ̃martædøre'], By paa den franske 0 Ré (s. d.).

Saint Mary Church [sentmæ!ritšə!tš], By i det sydligste England, Devonshire, 2 Km. N. f. Torquay, har Marmorsliberier, Terrakottafabrik og (1891) 6,653 Indb. *M. Kr.*

Saint Mary River [sentmæ!ri'rivə], 1) Flod i U. S. A., udspringer i Staten Georgia og danner paa største Delen af sit 160 Km. lange Løb Grænsen mellem denne Stat og Florida. Den udmunder i Atlanterhavet ved Fernandina, hvor den danner en sikker Havn. — 2) Flod i Nordamerika, danner Forbindelsen mellem Lake Superior eller Øvresø og Lake Huron, er 100 Km. lang og danner 2 Km. fra førstnævnte Sø Saint Mary Falls eller Sault Sainte Marie, der siden 1855 kan omgaas ad en Kanal, der er tilgængelig for de største Søskibe. *H. P. S.*

Saint Matthew [sentmä'þju], Sankt Mathæus, Matvejev, Øgruppe i Berings-Havet, ligger i Nærheden af Alaska's Kyst paa 60° 18' n. Br. og 174° 24' v. L. og bestaar af 3 klippefulde Smaaøer. Planteverdenen er indskrænket til Lichener. Fast Bebyggelse findes ikke, men Øerne besøges af Folk, der jage Ræve, Havoddere, Sæler og Svømmefugle. *H. P. S.*

Saint Maur les Fossés [sæ̃mårlefose'], By tæt 0. f. Paris, Dep. Seine, ligger paa en Halvø mellem Marne-Flodens Krumninger, der nu omgaas ved den 1 Km. lange S.-M.-Kanal, der paa en Strækning gaar gennem en Tunnel. Byen, der er Station paa Nordbanen, har en gammel Kirke (13. Aarh.), Stenbrud, Blegerier og (1896) 20,262 Indb. Her sluttede Ludvig XI 1465 Fred med Ligaen for det almene Vel. Byen var tidligere Sædet for Benediktinerordenens Kongregation. *M. Kr.*

Saint Maurice [sæ̃måri's], Flod i Dominion of Canada, Provins Quebec, har en Længde af 480 Km. og udmunder ved Three Rivers i St. Lawrence. Den udmærker sig ved flere Vandfald og er kun sejlbar paa en Strækning af 62 Km. indtil Shawinegan-Faldene. *H. P. S.*

Saint Maurice [sæmåri's], By tæt 0. f. Paris, Dep. Seine, ved højre Bred af Marne, 1 Km. fra dens Udløb i Seine og 0. f. Charenton le Pont, har en større Sindssygeanstalt, et Rekonvalescenthjem, Porcelænsfabrik, Mølleri og (1896) 7,353 Indb. S. M. er Maleren Delacroix's Fødeby. 0. f. Staden ligger Reduterne La Gravelle og La Faisanderie. *M. Kr.*

Saint Maurice [sæmåri's], By i den schweiziske Kanton Wallis, ligger ved Rhône, er Jærnbaneknudepunkt, har 4 Klostre, deriblandt et gammelt, vidt berømt Augustinerkloster fra Merovingertiden, og ca. 2,000 Indb. S. M. er ved sin Beliggenhed i en befæstet Dalsnævring strategisk set Nøglen til Wallis ɔ: den øvre Rhône-Dal. *M. Kr.*

Saint Maximin [sæmaksimæ'], By i det sydøstligste Frankrig, Dep. Var, er Station paa Middelhavsbanen, har en smuk gotisk Kirke med romr.nsk Krypt, gamle Bymure, Udvinding af Olie, Handel med Korn, Vin og Læder og (1896) 2,419 Indb. *M. Kr.*

Saint Michael [sentma!ikəl], Sankt Mikael, Fort S. M., russ. Michajlovsk, Handelsstation i U. S. A.'s Territorium Alaska, ligger i Norton Sound N. f. Yukon's Munding paa den 300 □ Km. store 0 S. M., der er bygget op af Lava og har en lav, sumpet, med Mosser bevokset Overflade. S. M. har en udmærket Havn, der er den naturlige Udhavn for Yukon-Flodens Opland. For Alaska's Kolonisation og Handel har S. M. spillet en Hovedrolle, siden Russerne satte sig fast her i Beg. af 19. Aarh. *H. P. S.*

Saint Michael's Mount [sentma'ikəlzma'unt], en lille Klippeø ved den sydvestlige Kyst af den engelske Halvø Cornwall. Paa Toppen af Øen, der er hævet 70 M. o. H., ligger et Slot, tilhørende Lorden af St. Levan. Øen er forbunden med Fastlandet ved en 400 M. lang Landevej, der i Flodtid sædvanlig er overskyllet af Havet. *M. Kr.*

Saint Michel [sæmišæ'l], Mont, se Mont Saint Michel.

Saint Mihiel [sæmijæ'l], By i det nordøstligste Frankrig, Dep. Meuse, ligger ved højre Side af Meuse (Maas) og ved Østbanen. Saavel den tidligere Klosterkirke St. Michel (15.—17. Aarh.) som den i gotisk Stil opførte Kirke St. Etienne har smukke Skulpturarbejder af en i Byen født Kunstner Ligier-Richier (16. Aarh.). Byen har en Assisedomstol, et College, et Bibliotek paa 15,000 Bd., Fabrikation af Kniplinger og optiske Genstande, Savværker, Møller og (1896) 9,260 Indb. De omliggende Højder ere i den nyere Tid forsynede med Forter. *M. Kr.*

Saint Nazaire [sænazæ!r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Loire-Inférieure, paa Nordbredden af Loire-Flodens Fjordmunding. S. N., der 1901 havde 34,671 Indb., er en af Frankrig's betydeligste Havnebyer; den er Forhavn for Nantes, Udgangspunkt for transatlantiske Dampskibslinier og Ud- og Indskibningssted for Loire-Landet. Havnen, der bestaar af to med Sluser forbundne Bassiner, er tilgængelig for de største Skibe og har en Kajlængde af over 4 Km. 1894 ind- og udgik der 2,300 befragtede Skibe med 1,2 Mill. Tons Varer, hovedsagelig til og fra Udlandet. Handelsomsætningen, der er størst med England, Spanien og Centralamerika, beløb sig efter Toldvæsenets Opgivelser 1894 til 134 Mill. frc. (Indførsel 82, Udførsel 52 Mill. frc). Der indførtes navnlig Stenkul, Korn og Ris, Jærn og Staal, Tømmer, Tobak, Kaffe og Bomuldsvarer, hvorimod de vigtigste Udførselsprodukter vare: Vin og Brændevin (Kognak), marinerede Sardiner, Æg og Smør, Læder, Klæde og Bomuldstøjer. Til Havnen er der knyttet store Skibsværfter og flere Tørdokker. Byen har en Navigationsskole, Handelskammer, Handelsret, College, Kasino og godt besøgte Søbade, en moderne gotisk Kirke og et Teater. *M. Kr.*

Saint Nectaire [snæktæ!r], By i det midtfranske Højland, Dep. Puy-de-Dôme, med en romansk Kirke fra II. Aarh., Mineralkilder, 3 Badeanstalter og (1896) 1,239 Indb. *M.Kr.*

Saint NeotS [sentni!ts], By i det sydøstlige England, Huntingdonshire, ligger ved Ouse og har en gotisk Kirke, Jærnstøberier, Papirfabrikker og (1891) 4,100 Indb. *M. Kr.*

Saint Nicolas du Port [sænikåla'dypå!r], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meurthe-et-Moselle, ved venstre Side af Meurthe og ved Marne-Rhin-Kanalen, er Station paa Østbanen, har en gotisk Kirke, Hospital, Saltgruber, Spinderier for Uld og Bomuld, Fabrikation af Støbegods og Kniplinger, med (1896) 5,940 Indb. *M. Kr.*

Saint Nicolas [sænikåla'], By i den belgiske Provins Østflandern, er Jærnbaneknudepunkt paa Gent—Antwerpen-Banen, har en smuk Hovedkirke, et nyt Raadhus med Oldsagssamling, et gejstligt Seminarium, et Lærerseminarium, Væverier for Uld og Bomuld, Strømpefabrikker, Farverier, Fabrikation af Hatte, Kniplinger, Cikorie og Chokolade, Havedyrkning og (1894) 28,800 Indb. *M. Kr.*

Saint Nicolas [sænikåla'], Kommune i den belgiske Provins Liège, med Kulgruber og (1890) 6,550 Indb. *M. Kr.*

Saint Omer [sætåmæ!r], By i det nordøstligste Hjørne af Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, ved den lille sejlbare Flod Au og Udgangspunkt for Neufossé-Kanalen og er Knudepunkt paa Nordbanen. Byen, der er beliggende i en sumpet Egn, har interessante Bygninger fra Middelalderen og Begyndelsen af den nyere Tid; navnlig er den tidligere Domkirke Notre-Dame (12.—15. Aarh.) en smuk Bygning med seværdige Skulpturer og Gravmæler. S. O., der 1896 havde 22,481 Indb., har mangeartede industrielle Virksomheder: Fabrikation af Sukker og Brændevin, Olie og Sæbe, Fremstilling af Salt, Klædevarer, Lerpiber og Handel med Korn, Mel og Kreaturer. Af Institutioner findes en Assisedomstol, en Handelsret, et *Lyceum*, et gejstligt Kollegium, en Musik- og Tegneskole, et Bibliotek med 25,000 Bd., et Museum, et Handels- og Agerbrugskammer, et Arsenal og et Militærhospital. — Byen er vokset op omkring et Kloster, der grundlagdes i 10. Aarh., og har faaet Navn efter dets Stifter Helgenen Omer (Audomar). Den hørte til Grevskabet Artois og sammenknyttedes 1493 med Nederlandene, men afstodes til Frankrig ved Freden i Nijmegen. Indtil 1789 var Byen Bispesæde. Fæstningsværkerne nedlagdes 1892. *M. Kr.*

Saintonge [sætõ'ž], gammel Provins i det vestlige Frankrig, omfattede de Egne, som nu udgøre

Dep. Charente-Inférieure, og havde Saintes til Hovedstad. Sammen med Guienne kom S. 1152 til England. Under Karl V forenedes det atter med Frankrig. *M. Kr.*

Saint Olien l'Aumône [sætwæ' ell. sætwâ'lå-mo!n], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, paa venstre Side af Oise og Knudepunkt paa Vest- og Nordbanen, har et smukt Slot med omgivende Park, en gammel Kirke (11. og 12. Aarh.) og Rester af et 1236 grundlagt Cistercienserkloster (Maubuisson). Byen har Stenbrud, Støberier (Jærn og Kobber), Fabrikation af Brændevin og Kemikalier og (1896) 2,535 Indb. *M. Kr.*

Saint Ouen sur Seine [sætwæ ell. sætwâsyr-sæ'n], det gamle *Sancti Audoëni fanum*, By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine, er en nordlig Forstad til Paris, liggende ved højre Seine-Bred, Nordbanen og Banen Paris—St. Denis, har et gejstligt College, en Del Fabrikvirksomhed (Vokslærred, Kemikalier, Kautsjuk) og en Havn, der ved en Kanal staar i Forbindelse med Seine og har betydelige Dokanlæg, desuden en bekendt Væddeløbsbane og (1896) 30,504 Indb. *M. Kr.*

Saint Paul [sentpå!l], By i U. S. A., Stat Minnesota, ligger ved Mississippi 224 M. o. H. og 14 Km. neden for Saint-Anthony-Faldene. Den er næsten sammenbygget med Minneapolis, der ligger lidt længere mod Vest. (1900) 163,065 Indb., blandt hvilke Skandinaverne udgøre et talrigt og betydende Element. Byen, hvis Hoveddel ligger paa den venstre Bred, er anlagt terrasseformig og dækker et stort Areal. Den øverste Terrasse, der er i Niveau med det omgivende Sletteland, ligger 27 M. over Flodspejlet. Gaderne ere som Regel brede og regelmæssig afsatte, og en af de smukkeste er Summit Avenue. Flere Parker findes, og desuden ere Husene hyppig omgivne af Haver, og mange Gader beplantede med Træer. Over Floden føre en Jærnbanebro og 3 andre Broer. Af monumentale Bygningsværker nævnes den katolske Katedral, *High School*, Statskapitolet, *Bank of Minnesota*, Raadhuset samt et Par Livsforsikringsselskabers Bygninger. Industrien er ikke ringe, og der findes Savværker, Kornmøller, Bryggerier, Slagterier samt Skotøjs- og Maskinfabrikker; men Handelen spiller dog en langt større Rolle. Som Knudepunkt for flere vigtige Jærnveje og som Udgangspunkt for en betydelig Skibsfart paa Mississippi, der her gennemsnitlig er isfri $7^1/_2$ Maaned af Aaret, kommer S. P.'s Handelsomsætning til at gribe langt ud over Statens Grænser, og Byen er Sæde for flere store Handelshuse. Desuden findes Stats- og Nationalbanker. Den indre Samfærdsel besørges ved flere elektriske Sporvejslinier, der have en samlet Længde af over 50 Km. Byen er Minnesota's Hovedstad og Sæde for Statens Myndigheder. — Dens Anlæggelse gaar tilbage til 1838, men lige til 1847 var den kun en lille Flække, der kaldtes *Pig's Eye*. Da Byen imidlertid voksede stærkt, antog den Navnet S. P. efter et 1841 af en Jesuitermissionær opført Kapel. 1854 var Folketallet 3,000, 1860 10,000, 1880 40,000 og 1890 133,156. *H. P. S.*

Saint Paul [sæpå'l], vulkansk Ø i det indiske Ocean, 7 □ Km., uden Indbyggere, bestaar af et uhyre Krater, hvis indtil 272 M. høje Væg paa den ene Side er nedbrudt, saa at Havet over et, kun af lavt Vand dækket, Rev staar i Forbindelse med Kraterets vandfyldte Indre. Flere Steder paa Øen findes varme Kilder, 2—3 M. under Overfladen er fundet en Temperatur paa over 200°. Drikkevand mangler. Vegetationen er meget sparsom; derimod findes Søfugle i stort Antal. S. P. opdagedes 1617 af Hollændere. Frankrig gør Fordring paa Herredømme over Øen. *M. V.*

Saint Paul de Fenouillet [sæpå'ldøfønujæ'], By i det sydligste Frankrig, Dep. Pyrénées-Orientales, ved Agly, med Svovlkilder, Badeanstalt, Fabrikation af drejede Artikler og (1896) 2,280 Indb. 3 Km. N. f. Byen ligger Grotten St. Antoine de Gaiamus, der er et stærkt besøgt Valfartssted. *M. Kr.*

Saint Paul [sæpå'l], By paa Vestkysten af den franske Ø Reunion i det indiske Ocean, med en Havn, en udmærket Red, Jærnbaneforbindelse med Hovedstaden St. Denis og Havnen Pointe des Galets, har Kaserne, Hospital, et gejstligt College, Jærnstøberier, der henhøre under Marinen, og 25,700 Indb., deriblandt ca. 5,000 indiske Kulis. *M. Kr.*

Saintpaulia Wendl., Slægt af *Gesneriaceae*, med en enkelt Art *S. ionantha* Wendl., lignende *Ramondia*, men med kødede Blade. Blomsterne ere uregelmæssige og 5-tallige med 2 Støvdragere og 2 Staminodier; de have blaa Krone med en gul Plet i Svælget. Planten stammer fra Østafrika og dyrkes som Prydplante. *A. M.*

S. formeres bedst ved Frø, som ikke maa dækkes; det saas i flade Frøskaale i Lyngjord. De unge Planter prikles et Par Gange og plantes derefter i Smaapotter i en let Jord. De anvendes som Kantplante i Varmhuset. *L. H.*

Saint Paulien [sæpåljæ'], det gallo-romerske *Revessio*, By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Haute Loire, med en gammel romansk Kirke (11. Aarh.) med gotisk Taarn og (1896) 2,710 Indb. 3 Km. S. f. Byen ligger Landbrugsskolen Nolhac og 2 Km. S. V. f. Byen Slottet La Roche Lambert, en meget malerisk Bygning fra 15. Aarh. *M. Kr.*

Saint Paul Trois Châteaux [sæpåltrwašato'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Drôme, med en gammel Domkirke (11. og 12. Aarh.), Stenbrud, Silkeavl, Fabrikation af Kunstgødning og (1896) 2,527 Indb. Det er en ældgammel By, som af Romerne betegnedes *Augusta Tricastinorum*, og var Bispesæde indtil 1790. *M. Kr.*

Saint Péray [sæperæ'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Ardéche, tæt V. f. Rhone og ved Lyon-Banen, har et som Statsfængsel tidligere benyttet Slot og paa Bredden af Rhone Ruiner af Slottet Crussol (12. Aarh.). Byen er Sædet for et protestantisk Konsistorium, har Vinavl, Fabrikation af mousserende Vine, Stenbrud og (1896) 2,555 Indb. *M. Kr.*

Saint Peter [sentpi!tə], By i U. S. A., Stat Minnesota, ligger 102 Km. S. V. f. Saint Paul paa venstre Bred af Minnesota River. (1900) 4,302 Indb. S. P. har Statens Sindssygehospital og driver Handel med Korn, Kvæg og Smør. *H. P. S.*

Saint Pierre [sæpjæ!r], By paa Sydkysten af den franske Ø Reunion i det indiske Ocean, staar ved Jærnbane i Forbindelse med Hovedstaden St. Denis, har Øens eneste sikre Havn og 24,300 Indb., deriblandt over 6,000 indiske Kulis. *M. Kr.*

Saint Pierre [sæ̃pjæ!r], en 8. Maj 1902 ved et heftigt Vulkanudbrud ødelagt By paa Nordvestkysten af den fransk-vestindiske Ø Martinique. S. P. var grundlagt 1665 og havde i Modsætning til Flertallet af Vestindien's Byer snævre Gader og høje Huse. Den havde (1889) 29,000 Indb., var Sædet for en Biskop, havde en Domkirke, et Collège, Raadhus, Justitspalads, Sindssygeanstalt, botanisk Have, Teater og Militærhospital; men den lavere liggende Del af Byen, der var det egentlige Handelskvarter, havde et navnlig i Passattiden usundt Klima. Byen havde betydelig Udførsel af Sukker fra den af flere utidsmæssige Smaaforter beskyttede Red. Ved et pludseligt Udbrud af den 19 Km. N. f. Byen liggende Vulkan Pelée (s. d.) ødelagdes Byen fuldstændig, og alle dens Indbyggere dræbtes. *M. Kr.*

Saint-Pierre [sæ̃pjæ!r], Charles Irénée Castel, fransk Skribent, født i Normandiet 18. Febr. 1658, død 29. Apr. 1743, blev, endnu inden han havde udgivet noget litterært Arbejde, Medlem af det franske Akademi 1695. Først 50 Aar gl. begyndte han at offentliggøre sine tankerige, men daarlig formede Skrifter. Da han imidlertid i et af disse kritiserede Ludvig XIV, blev han udstødt af Akademiet. Berømtest blandt hans Arbejder er »Projet de paix universelle« [1713]. Tanken heri var, at Freden, der var grundet paa Utrecht-Aftalerne, skulde opretholdes af samtlige Magter, og et staaende Voldgiftsraad skulde udjævne fremtidige Stridigheder. Han ønskede Munkenes Tal indskrænket, kritiserede Cølibatet og ønskede bedre Kundskaber udbredte blandt Gejstligheden. Som Tænker var han i meget forud for sin Samtid. *J. L.*

Saint-Pierre [sæ̃pjæ!r], Jacques Henri Bernardin de, fransk Forfatter, født i Le Havre 19. Jan. 1737, død i Paris 21. Jan. 1814. I sin Ungdom førte han et meget eventyrligt og omflakkende Levned. Der rørte sig hos ham allerede som Barn en, vistnok nedarvet, Trang til Natursværmeri og Friluftsliv, foruden en Hidsighed og Særhed, der lagde sig ud med Omgivelserne, og da hans Gudmoder, Mme de Bayard, som havde megen Indflydelse paa Drengen, forærede ham »Robinson Crusoe«, fortabte han sig snart i Drømmerier om øde Øer og ideale Samfund, fjernede fra den fordærvelige moderne Kultur. Han strejfede paa egen Haand rundt i Landet, opnaaede at deltage i en Sørejse til Martinique, men maatte endelig, omtr. 20 Aar gl., til at søge sig Levevej og Livsophold. Han studerede Ingeniørvidenskab og havde i de følgende Aar den ene Stilling efter den anden, men kom altid galt af Sted med sine foresatte; samtidig bombarderede han Regeringskontorerne med et Utal af Projekter og »Mémoires«. Til sidst forlagde han Skuepladsen for sine utopiske Bestræbelser til Rusland, hvorhen han rejste omtrent uden Penge, og hvor Katharina II vel gav ham et Officerspatent, men ellers ikke tog Notice af ham. I Polen havde han paa Tilbagerejsen (1764) et Kærlighedseventyr med en Fyrstedatter, hvilket man imidlertid har idealiseret vel meget. Atter plagede han de franske Ministre med sine Skriverier, og det var vel nærmest for at blive af med ham, at man udsendte ham (1767) som Deltager i en Ekspedition til Madagaskar; men da det viste sig, at den væsentlig gik ud paa at drive Slavehandel, forlod S. den ved Ile-de-France og levede nu i 3 Aar paa denne vestindiske Ø. Opholdet fik stor Betydning for ham, thi her lærte han ret at se paa Naturen og samlede sig en Mængde Optegnelser, hvorved han lagde Grunden til den moderne, detailleret malende, førstehaands Naturbeskrivelse. Og efter Hjemkomsten vovede han sig første Gang frem i Litteraturen med »Voyage à l'Ile de France« [Paris 1773], der dog kun giver en svag Forudanelse om hans senere Ejendommelighed. Kort før havde han stiftet personligt Bekendtskab med sin Aandsfrænde J. J. Rousseau, der i høj Grad indvirkede paa ham. Under Tryk af ødelagte Nerver, som bragte ham til Vanviddets Rand, og af Pengenød, der omtrent bragte ham til Tiggerstaven, udarbejdede S. sit Værk »Études de la nature« [3 Bd., 1784], der skaffede ham hans fortjente litterære Rang. Hans Mesterværk, Fortællingen »Paul et Virginie«, der er indlemmet i senere Udgaver af Naturstudierne, var dog ikke ti! Stede i den første [1788 udkom den som 4. Bd., senere mangfoldige Gange], da man mærkværdigt nok ikke syntes om den ved hans Oplæsning af Manuskriptet i Mme Necker's Salon. I Naturstudierne gav han en ofte beundringsværdig, mere poetisk end zoologisk-botanisk Skildring af, hvad der var at se i Mark og Skov, med en bestemt religiøs Tendens (Bogens svageste Punkt); i »Paul og Virginie« fremstillede han to Naturbørns idylliske og rørende Kærlighedshistorie i et herlig skildret, tropisk Sceneri, — han skabte her to uforgængelige, typiske Skikkelser, ligesom han i det hele blev Forløber for den ældre franske Romantik, Chateaubriand's og Lamartine's Lærer. Nu var S.'s Lykke gjort: det regnede med Ros og Hæder, med Elskovserklæringer og Pengetilbud (det sidste dog i mindre Grad); 1792 udnævntes han til Direktør for *Jardin des Plantes* (kun indtil 1793), 1794 til Lærer i Moral ved *École normale* (hvad der ikke laa for ham), 1795 til Medlem af *l'Institut*, 1803 af *Académie française*, hvor han, der var bleven bitter og pirrelig ved de mange Aars Skuffelser og Modgang, just ikke var nogen behagelig Kollega. Napoleon satte stor Pris paa ham. Det var ogsaa »Paul et Virginie«, der skaffede ham en Hustru, nemlig en Datter af den bekendte Forlægger Didot (S. var dengang 55 Aar); da hun var død efter faa Aars Ægteskab, giftede han sig igen med en elskværdig ung Beundrerinde, som bragte Solskin ind i hans sidste Dage. Hvad han skrev efter sin berømte Fortælling, kan ikke staa Maal hermed: det er fornemmelig »Vœux d'un solitaire« [1789], Fortællingen »La chaumière indienne« [1791] og »Harmonies de la nature« [3 Bd., 1796]. Hans samlede Værker udgaves af Aimé Martin [12 Bd., Paris 1818—20], der ogsaa har udgivet hans »Correspondance« [4 Bd., 1826]. »Paul et Virginie« er overs. paa Dansk af C. Michelsen [Kbhvn. 1897], paa Norsk af Marie Colban [Chra. 1853]. (Litt.: Aimé Martin, *Mémoire sur la vie et les œuvres de y.-H. Bernardin de S.-P.* [1820]; Sainte-Beuve i *Portraits littéraires* II og *Causeries du Lundi* VI; Arvede Barine, *B. de S.-P.* [Paris 1891]; F. Maury, *Étude sur la vie et les ceuvres de B. de S.-P.* [smst. 1892]). *E. G.*

Saint Pierre d'Albigny [sæpjæ!rdalbiñi'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Savoie, ved Foden

af det 2,046 M. høje Dent d'Arclusaz og ved højre Bred af Isère, er Station paa Mont-Cenis-Banen og har et Jærnbjærgværk, Silkevæveri og (1896) 2,953 Indb. N. 0. f. Byen ligge Ruiner af Slottet Miolans, der tidligere benyttedes som Statsfængsel. *M. Kr.*

Saint Pierre le Moûtier [sæpjærlømu.tje'], By i det indre Frankrig, Dep. Nièvre, er Station paa Lyon-Banen, har en tidligere Cluniacenserkirke fra 12. og 13. Aarh. med gotisk Portal, Sandstensbrud, Fabrikation af Olie og ildfaste Sten og (1896) 2,937 Indb. *M. Kr.*

Saint Pierre les Elbeuf [sæpjæ.rlezælbö'f], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-Inférieure, ved Vestbanen og 5 Km. S. 0. f. Elbeuf, med forholdsvis betydelig Uldvareindustri (Spinderier og Væverier) og (1896) 3,667 Indb. *M. Kr.*

Saint Pierre le Port [sæpjæ.rløpå!r] (St. PeterPort), Hovedstad paa den engelske Kanalø Guernsey, paa hvis Østside Byen hæver sig terrasseformig fra Havet. I den lavere liggende Del ere Gaderne snævre, og i Byens Udkant findes mange Villaer og Haver. Byen er Sædet for Guvernøren og har flere smukke Kirker, en Retsbygning, et Fængsel, smukke Torvehaller, Teater, College, Mindesmærker for Dronning Victoria og Prins Albert, Museum, Bibliotek med 50,000 Bd. og (1891) 17,645 Indb. Havnen beskyttes ved en lang Stendæmning, der naar ud til Slottet Cornet. S. f. Byen findes et Fort. Victor Hugo boede i S. P. 1. P. 1856—70. *M. Kr.*

Saint Pol de Léon [sæpå'ldøleõ'], By i det nordvestligste Frankrig, Dep. Finistère, ligger I Km. fra Kanalen, er Station paa Nordbanen, har en tidligere Domkirke, opbygget i 12—15. Aarh. og en gotisk Kirke med et 77 M. højt Taarn, et College, en mindre Havn, Handel og (1896) som Kommune 7,619 Indb., deraf i selve Byen 3,300 Indb. *M. Kr.*

Saint Pol *sur Ternoise* [sæpålsyrtærnwa!z], By i det nordøstligste Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, ved Ternoise, er Knudepunkt paa Nordbanen, har et Collège, et Bibliotek, et Museum, et Agerbrugskammer, Ølbryggeri, Fabrikation af Klæde og Virksager, Handel med Kreaturer, Fjerkræ, Æg og Tobak og (1896) 3,805 Indb. *M.Kr.*

Saint Pons de Thomières [sæpõdøtåmiæ!r], By i det sydlige Frankrig, Dep. Hérault, liggende paa Sydskraaningen af Mont de l'Espinouse, ved Jaur og Sydbanen, har en tidligere Domkirke, opført i 12. Aarh., et Seminar, et Erhvervskammer, Jærnbjærgværk, Marmorbrud, Uldspinderi, Fabrikation af Klæde, Garveri og (1896) 3,047 Indb. *M. Kr.*

Saint-Porchaire [sæpåršæ!r], Fabrikationssted for de under Navnet Faïences Henri II kendte Fajancer, der frembragtes i Frankrig i 16. Aarh. Blandt disse Fajancer findes mange Pragtstykker. De ere lavede af fint Ler og for det meste inkrusterede med en okkergul og brun Masse og ofte rigt forsirede med fint modelerede Relieffer, Vaaben, Masker, Frøer etc. *R. B.*

Saint Pourçain sur Sioule [sæpursæsyrsiu'l], By i det indre Frankrig, Dep. Allier, ved Sioule og Banen Varennes—Marcillat, har en tidligere Klosterkirke, Vinavl, Brændevinsbrænding, Fremstilling af Olie og (1896) som Kommune 5,000 Indb., deraf 3,400 i selve Byen. *M. Kr.*

Saint-Priest [sæpriæ'st*ell.* sæpri'], Alexis de, Grev, fransk Diplomat og Historiker, født 23. Apr. 1805 i St. Petersborg, død 29. Septbr. 1851 i Moskva. Han var Søn af en fransk Emigrant og en Fyrstinde Galitzin; hans Farfader havde 1788—90 været Ludvig XVI's Minister og 1795—1800 Ludvig XVIII's Raadgiver. Han tilbragte sin Barndom i Odessa, hvor Faderen var Guvernør, og fulgte *1822* med ham til Frankrig. 1830 gik han i diplomatisk Hverv til Parma, blev 1833 Sendemand i Brasilien, 1835 i Portugal og 1838—44 i Kjøbenhavn; 1841 ophøjet til Pair. Han skrev: »Histoire de la royauté, considérée dans ses origines« [2 Bd., 1842], >Histoire de la chute des jésuites au 18. siècle« [1844] og »Hist. de la conquête de Naples par Charles d'Anjou« [4 Bd., 1847—48). *E. E.*

Saint Privat la Montagne [sæprivalamõta'ñə], Landsby, liggende paa et højt Plateau ca. 12 Km. N. V. f. Metz. Bekendt paa Grund af den preussiske Gardes blodige Angreb her 18. Aug. 1870 (se Gravelotte). Slaget ved Gravelotte benævnes ofte Gravelotte-S. P. *B. P. B.*

Saint Quay [sækæ'], købstadlignende Landsby og Badested i det nordvestlige Frankrig, Dep. Côtes-du-Nord, ved Kanalen mellem England og Frankrig, med en Havn ved den 2 Km. sydøstligere liggende Landsby Portrieux, driver Kabliovfiskeri ved New Foundland, har Østersfangst og Udførsel af Slagtekvæg. Som Kommune har S. Q. 2,700 Indb., deraf 500 i selve Byen. *M. Kr.*

Saint Quentin [sækãtæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, ved højre Bred af Floden Somme og Udgangspunkt for en Kanal, som forbinder Somme og Schelde. Det er i overvejende Grad en Fabrikby med Bomuldsspinderier og Væverier for Bomuld, Uld og Silke, men har tillige Sukker- og Maskinfabrikker, Bryggerier og Kniplingsindustri. Byen er Knudepunkt paa Nordbanen og har navnlig Handel med Korn, Hør, Bomuld og Garn og talte 1901 50,150 Indb. Af fremtrædende Bygninger findes en gotisk Kirke fra 13. til 15. Aarh. med en ældre Krypt og et ligeledes i gotisk Stil opført Raadhus (fra Begyndelsen af 16. Aarh.) med en smuk Façade. For Maleren Latour og Historieskriveren Martin saavel som for Stadens Forsvar i Krigstid (1557 og 1870) findes Mindesmærker. De gamle Fæstningsværker ere nu omdannede til Spadsereveje. Af Institutioner har Byen en Handelsdomstol, to Lyceer (det ene for Piger), et Bibliotek, et Museum, et Teater, Handelskammer, Erhvervskammer, Agerbrugskammer, en Børs og en Filial af Frankrig's Bank. — S. Q. er en af Frankrig's ældste Byer; den benævnes af Romerne *Augusta Veromanduorum* og blev senere opnævnt efter den hellige Quintin, som led Martyrdøden 287, og hvis jordiske Levninger bragtes til Byen 825. S. Q. blev Hovedstad i Grevskabet Vermandois, som 1215 forenedes med Frankrig, men 1425—1477 hørte til Burgund. Under Frankrig's Krige har S. Q. 3 Gange maattet overgive sig til Fjenden. 1557 blev Byen belejret af spanske Tropper under Hertugen af Savojen og maatte efter et energisk Forsvar af Admiral Coligny, og efter at Undsætningshæren under Montmorency i Slaget ved S. Q. (10.

Aug.) var bleven slaaet af Grev Egmont, overgive sig til Spanierne, som dog ved den to Aar senere sluttede Fred tilbagegav den til Frankrig. 1814 blev Byen besat af russiske Tropper, og 1871 blev den efter det for de franske Tropper uheldige Slag ved S. Q. d. 19. Jan. besat af General Goeben (se Fransk-tyske Krig 1870—71, VII Bd., S. 10). *M. Kr.*

Saint Rambert [sæ̃rãbæ!r], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Ain, er Station paa Lyon-Banen, med Ruiner af Benediktinerkloster og et befæstet Slot og har en Del Fabrikvirksomhed, navnlig Fremstilling af Silke (Spinderier og Væverier) og Papir, og (1896) 4,113 Indb. *M. Kr.*

Saint Rambert [sæ̃rãbæ!r], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Loire, i Nærheden af Loire-Flodens venstre Bred, er Station paa Lyon-Banen, har en romansk Kirke, Skibsbyggeri og (1896) 3,049 Indb. *M. Kr.*

Saint Rémy [særemi'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhône, ved Nordranden af Bjærgkæden Les Alpines og ved Kanal des Alpines, der forbinder Rhône med Durance, er Station paa Banen Tarascon—Orgon, har en romersk Triumfbue og et velbevaret Mausoleum, en smuk Kirke med gotisk Klokketaarn (14. Aarh.), Raadhus, Sindssygeanstalt (i et tidligere Kloster), Stenbrud, Sæbefabrikation og (1896) 5,976 Indb., deraf dog kun 3,200 i selve Byen. S. R. er det af Vestgoterne 480 ødelagte *Glanum Livii* og Nostradamus's Fødeby. *M. Kr.*

Saint Riqnier [sæ̃rikie'], By i det nordøstligste Frankrig, Dep. Somme, er Station paa Nordbanen, har en smuk gotisk Kirkebygning, et Seminarium og (1896) 1,500 Indb. Det er en ældgammel By, kendt under Navnet *Centula* og vokset op om et 625 grundlagt Kloster, som Karl den Store gav den som Forfatter og Statsmand berømte Angilbert (s. d.) til Len og af ham blev udstyret paa det prægtigste. Seminariet er indrettet i den naturligvis langt yngre Klosterbygning. *M. Kr.*

Saint-Saëns [sæ̃sã'(s)], Charles Camille, fransk Komponist, er født i Paris 9. Oktbr. 1835, blandt hans Lærere var Benoist (Orgel), Halévy og Gounod (Komposition). Tidlig begyndte han at komponere og fik allerede i 18—19 Aars Alderen en Symfoni opført; ganske ung optraadte han ogsaa som Koncertspiller (Klaver) og vandt endelig en Førstepris som Orgelspiller. 1855 blev han Organist ved St.-Merry-Kirken og nogle Aar senere ved St.-Madeleine, hvor han forblev en længere Aarrække (til henimod 1870). Siden har S. mest levet for sin Komponistgerning og har dels som Følge af et nervøst uroligt Temperament, dels af Hensyn til et skrøbeligt Helbred ført et omflakkende Liv, bl. a. med lange Ophold i Orienten. Undertiden syntes det næsten, som hans Spor var tabt, men han er da dukket op igen, snart for at indstudere en af sine Operaer, snart for at tage Sæde i en musikalsk Jury, eller for at tiltræde en Koncertturné; disse Kunstrejser have bl. a. ogsaa ført S. til Skandinavien. F. T. (1904) har S. sit Opholdssted i Ægypten. Som Klaver- og Orgelspiller og endnu mere som Komponist har S. vundet et Verdensry og staar i første Række blandt de nulevende franske Komponister. Antallet af hans Værker er meget betydeligt og omfatter omtrent alle Genrer: han har ladet opføre adskillige Operaer, som »Le timbre d'argent«, »Samson og Dalila«, »Henri VIII«, »Ascanio«, »Phryné« og »Les Barbares« (Tragedie lyrique), af hvilke dog kun »Samson og Dalila« har haft varigt Held, ogsaa uden for Frankrig, endvidere Balletten »Javotte«; han har skrevet Symfonier (særlig A-mol og C-mol med Orgel); symfoniske Digtninge som »Phaëton«, »Le rouet d'Omphale«, »La jeunesse d'Hercule«, »Danse macabre«, et af S.'s mest spillede Arbejder, nogle Suiter (derunder »Suite algérienne«), en Del Kammermusik, (Klaver-, Violin- og Cellosonater, Kvartetter, Septet for Horn med Klaver og Strygere), Koncertmusik for Klaver (bekendtest Klaverkoncert i G-mol), Violin og Cello, endvidere Korværker (Requiem, Juleoratorium »La lyre et la harpe«, det store Oratorium »Le Déluge«) og Sange. Ogsaa som Musikforfatter er S. optraadt. — I al Alm. karakteriseres S.'s Musik ved den store tekniske Overlegenhed og formelle Sikkerhed; den er præget af gallisk Aandrighed og Klarhed, saa at den, selv naar S. griber til ældre polyfon Stil (hvad han meget ynder), forbliver let tilgængelig. Egentlig dyb eller sjælsbevæget er denne Musik sjælden, men den bæres oftest af en vis malende Fantasifuldhed og optræder i et glimrende orkestralt Klædebon. *W. B.*

Saint Satnr [sæ̃saty!r] se Sancerre.

Saint Sauveur [sæ̃sovö!r], Badested i Dep. Hautes-Pyrénées, Arrond. d'Argelin, ikke langt fra Bareges (s. d.), 770 M. o. H. Det har 5 Svovlkilder paa 19^0—35^0, af hvilke Source des Bains (35^0) er den vigtigste. Vandet benyttes mest til Bade, der udøve en mildnende, beroligende Virkning paa Organismen, hvorfor Stedet især søges af svagelige, nervøse Kvinder; endvidere i det hele ved forskellige Nervelidelser. Ved Katarrer i de kvindelige Kønsorganer og ved Blegsot benyttes desuden en Jærnkilde (de Visos) til indvendig Brug. *Lp. M.*

Saintsbnry [se'ntsbəri], George Edward Bateman, engelsk Litteraturhistoriker, er født 23. Oktbr. 1845 i Southampton. Han studerede i Oxford og var flere Aar Lærer i de klassiske Sprog. 1895 blev han Professor i engelsk Litteratur ved Universitetet i Edinburgh. Han blev først bekendt ved sin Biografi af Dryden (i Serien: »English Men of Letters«), af hvis Værker han besørgede en ny Udgave. Særlig Opsigt gjorde hans: »Short History of French Literature« [1882, 2. Opl. 1889]. Af senere Arbejder kunne nævnes: »History of Elizabethan Literature« [1887], »Essays in English Literature 1780—1860« [2 Bd., 1890 og 1895], »Essays on French Novelists« [1891], »Miscellaneous Essays« [1892], »Corrected Impressions, Essays on Victorian Writers« [1895]. Desuden har han skrevet nogle Monografier, som: Manchester's Historie, Marlborough's Liv o. a. *T. L.*

Saint Servan [sæ̃særvã'], By i det nordvestligste Frankrig, Dep. Ille-et-Vilaine, ved Rance-Mundingen, en Bugt fra Kanalen, og tæt S. f. St. Malo (s. d.), fra hvilken den er skilt ved en Bugt, og sammen med hvilken den udgør en befæstet Stad. Af fremtrædende Bygninger findes et Fort paa en mod Vest fremskudt Halvø, et gammelt befæstet Taarn fra 14. Aarh., Kirken

Ste Croix og et moderne Raadhus. Byen har et Collège, et Kasino og Søbade, en Havn, der 1894 besøgtes af 500 befragtede Skibe, og hvortil Byens Erhvervsliv i høj Grad er knyttet, idet der drives Skibsbyggeri, Sejlads og Handel med Tømmer, Salt og Fisk. Indbyggertallet var 1896 12,240 Personer. *M. Kr.*

Saint Sever [sæsøvæ!r], By i det vestlige Frankrig, Dep. Landes, ligger paa en Bakke paa venstre Side af Adour, er Station paa Sydbanen, har en i romansk Bygningsstil opført Kirke (en tidligere Klosterkirke), Mindesmærke for General Lamarque, der et født i S. S., College, Agerbrugskammer, Kalkværk, Handel med Fjerkræ og (1896) 4,677 Indb., deraf kun 2,500 Indb. i selve Byen. *M. Kr.*

Saint-Simon [sæsimõ'], Claude Henri de Rouvroy de, Greve, nedenn.'s Grandnevø, fransk samfundsvidenskabelig Forfatter, af Betydning som Banebryder for 19. Aarh.'s Socialisme og Sociologi, født i Paris 17. Oktbr. 1760, død smst. 19. Maj 1825. S.'s Afstamning — han mente selv, den var at føre tilbage til Karl den Store — spiller en Rolle ikke blot i hans Liv, men ogsaa i hans Tænkning. Tidlig blev det S.'s Storhedsdrøm, at han havde en Mission at udføre, og saa godt som hans hele Liv blev optaget af Forberedelser til at gennemføre den. Fra denne Idé udgaa alle hans Bestræbelser, hans Famlen efter at omfatte stadig større Opgaver, hans af ingen Skuffelser kuede Selvfølelse og Offervillighed; den gør ham til en utrættelig Forkynder, til Visionær og Religionsstifter.

S. førte et Liv i jagende Uro. Som vordende Grand-seigneur fik han en militær Opdragelse, hvad der ikke hindrede ham i samtidig at gøre Bekendtskab med de historiske og filosofiske Videnskaber. D'Alembert var en Tid hans Lærer, og han paavirkedes bestemmende af Encyklopædisterne og Condorcet. Efter 1777 at være bleven Officer drog han 1779 til Amerika, hvor han kæmpede for Uafhængighedens Sag, indtil han haardt saaret maatte forlade Tjenesten. Da han var helbredet, optræder han i Mejico, hvor han — efter sit eget Opgivende — fremsatte en Plan til Gennemskæring af Panama-Tangen. 1783 vender S. tilbage til Frankrig og forlader kort Tid efter Militærtjenesten for helt at vie sig filosofiske Studier og den sociale Mission, der nu dæmrede for hans Bevidsthed. Han ønskede imidlertid først at sætte sig ind i forskellige Videnskaber og udvide sine Erfaringer ved Rejser. I Spanien virker han for at forbinde Madrid med Havet, besøger England og Tyskland og optræder i Holland som selvbestaltet diplomatisk Agent. Denne Omtumlen afbrydes af Revolutionen, hvis Udbrud han har imødeset, men hvis Aktion han kom til at staa fjern; hans Tilslutning til dens Principper er kun kølig. I de omskiftelige Tider, som nu meldte sig, gik hans Families store Formue tabt. Imidlertid vare S.'s Ideer om sociale Nydannelser modnede, men for at kunne udrette saa meget mere for deres Fremme vil han først paa ny genvinde de materielle Midler, der skulle lette ham Opgavens Gennemførelse; hans Ønske er at omgive sig med lærde, grundlægge et Akademi for sociale Videnskaber, udgive en ny stor Encyklopædi som Organ for sine Ideer og Planer. For at kunne iværksætte alt dette driver han, sammen med en preussisk Diplomat, fra 1790 af omfattende Handelsspekulationer i Revolutionens Omkalfatring af Ejendomsforholdene. Heldet følger ham, men 1797 afvikler han, uegennyttig som han er, Forholdet til sin Kompagnon saaledes, at denne faar Løvens Part. Den Formue, hvormed han dog trækker sig tilbage, smelter snart sammen ved den Rundhaandethed, han udfolder, ikke mindst lige over for den Kreds af lærde og Kunstnere, han samlede om sig. Inden et Par Aar er han ruineret og ser sig nødsaget til at tage en Post paa 1,000 frc. om Aaret i et Laanekontor. Fra denne Elendighed reddes han af en tidligere Tjener, Diard, der gav sin gamle Herre Underhold. Ulykkeligvis dør denne Velgører efter faa Aar, og S.'s Liv forblev herefter en stadig fortsat Kamp med den materielle Nød, indtil han i sit Livs Aften fandt en Del Tilhængere, der sørgede for hans Udkomme. Hans ydre Skæbne blev saaledes rig paa Modsætninger.

S.'s Forfatterskab begynder sent, og først i den fattige Periode af hans Liv, med »Lettres d'un habitant de Geneve å ses contemporains« [1803], der indeholder Spiren til de ny Tanker, han senere udviklede. Hans Udgangspunkt er, at han vil forny Videnskaberne, trække dem ned fra Abstraktionernes Højder for at stille dem i det reale Samfunds Tjeneste. Dette Program udfoldes i større Bredde i »Introduction aux travaux scientifiques du XIX siécle< [1808], hvori han fremholder Nødvendigheden af at lægge Studiet af Samfundslivets Fænomener paa videnskabelig Grundvold, og at reorganisere Samfundet ved at overlade Styrelsen til de aandelig udvalgte (»les sages«); Deismen vil han have afløst af, hvad han kalder »Physicismen«, en rational og positiv Natur- og Verdensopfattelse; som Summen af sin Moral betegner han allerede her hvert Menneskes Pligt til at arbejde. Efter flere Tilløb og Udkast offentliggjorde han 1814, i Samarbejde med Augustin Thierry (s. d.), der kaldte sig hans »Elev og Plejesøn«, det interessante Skrift »De la reorganisation de la société européenne«, der giver hans Opfattelse af Historien, og som søger at anvise, hvorledes Europa's Folkeslag bør organisere sig i et samlet politisk Forbund under Bevarelse af deres nationale Uafhængighed; det tankerige Skrift indeholder altsaa *in nuce* den senere Doktrin om »Europa's forenede Stater«. Efter saaledes at have givet det naturvidenskabelige og historiske Grundlag for det, man kan kalde hans sociologiske System, fremsætter han første Gang i større Udførlighed sine sociale Planer i det fragmentariske Værk »L'Industrie«, hvori dog Aug. Thierry har en væsentlig Andel. 1819 lykkedes det S. at grundlægge et Tidsskrift, »L'Organisateur«. I dettes Indledningshæfte fremkommer han med en berømt Parabel, hvis oprørske Tanker indbragte ham en Retsforfølgning. 1821—23 udkommer endelig hans Hovedværk, »Le système industriel«, der saa Lyset i tre Afdelinger. Dets Tendens er at paakalde de styrendes Opmærksomhed for de Samfundsklasser, hvis eneste Eksistensmiddel er deres Arbejdskraft. Til dette Værk sluttede sig fire Hæfter moralske Betragtninger, henvendte til Næringslivets Mænd, »Catéchisme des industriels« [1823—

24], og hvis 3. Hæfte, der bærer Undertitelen »Système de politique positive«, har en særlig Interesse, da det i sin Helhed er forfattet af hans daværende Sekretær Auguste Comte, som her nedlagde det første Udkast til sin, af S. direkte inspirerede Filosofi. Reduceret til den yderste Nød havde imidlertid S. 9. Marts 1823 gjort et Selvmordsforsøg. Det kostede ham et Øje, men bragte ham Hjælp. Efter sin Helbredelse anvendte han sine svindende Kræfter til at udarbejde sit filesofiske Testamente »Le nouveau Christianisme« [1825], der indeholder hans religiøse Program: Forkyndelsen af en ny Kristendom, der skulde gennemføre det almindelige Broderskab ved at forbedre de fattige Klassers moralske og fysiske Tilværelse under de dygtigstes Ledelse ved Reformer til alle Menneskers Gavn. Kort efter udaandede S., omgiven af en lille Kreds af begejstrede Disciple, der i hans sidste Aar havde samlet sig om ham, og som nu stod rede til at fortsætte hans Værk (se Saint-Simonisme).

S. aabner Rækken af 19. Aarh.'s sociale Reformatorer, og blandt disse er han en af de mest oprindelige og betydelige; hos ham findes i Virkeligheden Spirerne til de fleste af Aarhundredets sociale Ideer. Hans Indflydelse spænder over et mærkelig vidtstrakt Omraade. Han er Comte's Lærer, og hans Paavirkning bliver her epokegørende: Den positive Filosofi er den fuldmodne Frugt af de Tankefrø, S. udsaaede. Han er en Banebryder for den moderne Sociologi, og han forbereder Socialismens Udformning til en videnskabelig begrundet Samfundsteori. Socialist kan han selv egentlig ikke kaldes, thi Modsætningsforholdet mellem Arbejde og Kapital stod ham ikke klart; de Klasser, disse økonomiske Faktorer repræsentere, sammenfattes af ham under Betegnelsen »industrielle« i Betydning af alle dem, der bidrage til de materielle Værdiers Frembringelse. Han er de producerende Klassers Talsmand, ikke særlig Arbejdernes. Dybest set er han under Restaurationstidens Reaktion Borgerstandens Forkæmper lige over for Feudalsamfundet med dets Adel, Gejstlighed og Bureaukrati; hans Lære er et Udtryk for den frembrydende Industrialisme, ligesom hans Maal var Organisation, ikke Omstyrtning. Selv Aristokrat af Fødsel og Temperament vil han ikke have Aristokratiet afskaffet; men Retten til at herske og lede skal kun ikke være medfødt; den tilkommer ene de dygtigste, hæderligste, de intellektuelt og moralsk højest udviklede. Politisk naar hans Reformtrang ikke ud over, hvad der meget vel kan rummes inden for det konstitutionelt liberale Kongedømmes Ramme, og uden at anerkende Dogmet om Folkets Suverænitet indvarsler han Parlamentarismens Indforlivelse i Frankrig's Forfatning; Friheden er for ham Civilisationens Resultat, ikke dens Maal. Moralsk forfægter han en positiv og utilitaristisk Humanisme, der betoner det jordiskes Værd uden at fornægte den religiøse Følelses Ret til at udfolde sig frit; han vil, at ogsaa Institutionerne, ikke blot Individerne, skulle være gennemsyrede af aktiv Næstekærlighed, og at en for Teologiens Dogmer lutret Religion, den af ham forkyndte »ny Kristendom«, skal være den styrende Magt i Samfundet. Socialt er han reformativ, ikke radikal. Ejendomsretten er, udtaler han ligefrem, Samfundsbygningens Grundmur og maa som saadan ikke rokkes. Arbejdet er en hellig Pligt for alle, og Folkeskolens Undervisning bør være anlagt paa at dygtiggøre for Livets praktiske Gerning. Sit optimistiske Syn paa Samfundets Udviklingsgang sammenfatter han i de berømte Ord: »Guldalderen, som en blind Overlevering har henlagt i Fortiden, hører tværtom Fremtiden til«. Ved sine altomspændende Interesser er S. en »Faustnatur«, en stedse granskende Encyklopædist; hans Ærgerrighed var at samle al Viden for af dens Sum at opbygge sit System som Grundlag for et nyt Samfund. Han blev aldrig færdig, naaede kun til Udkast, Forarbejder, som han med Journalistens hastende Jag strøede ud i en spredt og springende Produktion, fuld af geniale Glimt, af frugtbare Kim, der sloge Rod og gav Grøde Aarhundredet igennem. — Af S.'s Skrifter findes ingen samlet Udgave. I Mangel af Originaludgaverne, der for en Del ere meget sjældne, maa man nøjes med »Œuvres de S. et d'Enfantin«, udgivne af sidstnævntes Testamentfuldbyrdere i 47 Bd. [Paris 1865—78], af hvilke de 11 optages af Mesteren selv; en Del Arbejder, der ikke findes i denne Udgave, foreligge i »Œuvres choisies de S.«, udg. af Ch. Lemonnier i 3 Bd. [Bruxelles 1859—61]. (Af den rige Litt. om S. fremhæves: G. Hubbard, *S., sa vie et ses travaux* [Paris 1857]; Booth, *S. and Saint-Simonism* [Lond. 1871]; P. Janet, *S. et le Saint-simonisme* [Paris 1878]; O. Warschauer, »S. und der Saint-Simonismus« [Leipzig 1892]; G. Weill, *S. et son œuvre* [Paris 1894, det bedste biografisk-kritiske Værk]; Quack, *De Socialisten* [3. Udg., Bd. II, Amsterdam 1900]; G. Adler i »Handwb. d. Staatsw.« [2. Udg., Bd. VI, Jena 1901] og i »Geschichte d. Sozialismus u. Kommunismus« [Bd. II]; enkelte Sider af S.'s aandelige Fysiognomi og Virksomhed findes belyste i: P. Weisengrün, »Die socialwissenschaftl. Ideen S.'s« [Basel 1895]; Em. de Witt, *S. et le Système industriel* [Paris 1902]; G. Dumas, *L'État mental de S,* [i *Revue philosophique*, Bd. I, Paris 1902]; H. Michel, *L'Idée de L'État* [Paris 1896]; F. Alengry, *Essai historique et critique sur la Sociologie chez Auguste Comte* [Paris 1899]; samme, *Condorcet* [Paris 1903]; J. Loopuit, *Karl Marx en zijne voorgangers* [Amsterdam 1902]). *K. V. H.*

Saint Simon [sæ̃simõ'], Louis de Rouvroy, Hertug af, fransk Memoireforfatter, (1675—1755), var først Officer, derefter knyttet til Ludvig XIV's Hof og indtraadte 1715 i Regentskabsraadet uden dog at spille nogen Rolle her; 1723 trak han sig tilbage fra Hoffet. Hans Memoirer ere en Hovedkilde til Tidens Historie, glimrende skrevne, men ensidige og maa benyttes med megen Kritik. Bedste Udgaver af dem ved Chéruel [21 Bd., Paris 1873—81] og Boislisle [30 Bd., 1884 ff.]. Faugére udgav yderligere »Écrits inédits de S.« [8 Bd., Paris 1881—93]. (Litt.: Biografier ved Chéruel [Paris 1865], Baschet [1874], Cannan [Lond. 1885], Crozal [Paris 1891] og G. Boissier [1892]).

Saint-Simonismen [sæ̃simõ-] kaldes den socialistiske Skole, der dannedes af Socialfilosoffen Saint-Simon's Tilhængere efter hans Død (1825), og som spillede en fremtrædende Rolle i Frank-

rig i Tiden omkring 1830, indtil den opløstes 1832. »Skolens« falder ingenlunde sammen med Saint-Simon's egen Lære. Denne sidste, der aldrig af Ophavsmanden selv udformedes til et ordnet System, var i Kraft af sine geniale Udsyn og sin Rigdom paa praktisk-socialt, politisk og videnskabeligt frugtbringende Tanker vel egnet til at danne Kernen i en ny Opfattelse af Samfundet og dets Udvikling; men de unge Mænd, der grebne af Mesterens vindende Personlighed og hans Ideers Magt optoge Arven efter ham, førte snart hans Teorier videre, socialt over i Radikalisme, religiøst ind i Sværmeri og Mysticisme, indtil den dreven ud i sin egen Karikatur var Selvopløsningen hjemfalden. Augustin Thierry og Auguste Comte, der begge havde været Saint-Simon's Elever og Sekretærer, kunne ikke regnes til den egentlige S., da de snart gik deres egne Veje. Grundlæggende Betydning for denne fik derimod Prosper Enfantin (s. d.) og Amand Bazard (s. d.), der støttedes af den senere saa dygtige Bankmand Olinde Rodrigues (1794—1851) — den første, som besørgede udgivet et Udvalg af Saint-Simon's Værker [1832] — og af den senere Statsmand og Socialøkonom Michel Chevalier (s. d.). Om disse Grundpiller samledes efterhaanden en ganske talrig Flok, til Dels af meget begavede unge Mænd, bl. a. Pierre Leroux, Henri Fournel, Brødrene Pereire, Ferdinand de Lesseps, Hippolyte Carnot, Philippe Buchez, Félicien David, Armand Carrel, Jean Reynaud, Léon Halévy, Eugéne d'Eichthal, ligesom den hele Retning kom til at øve en ikke ringe Indflydelse i vide Kredse. Megen Betydning i saa Henseende fik den Forelæsningsrække, Bazard holdt 1828—29, og som senere udkom, dels i Form af Brochurer, dels samlet under Titelen »Doctrine de Saint-Simon. Exposition«. (1. année 1828; 2. année 1830). I dette Værk fik S. sit teoretiske Grundlag, og det er i det hele et af Socialismens mest bemærkelsesværdige Dokumenter, da det allerede indeholder de fleste af dens Læresætninger og Slagord. Uden at fordre den individuelle Ejendomsrets Ophævelse kræver j S. Arverettens Afskaffelse og den hele Mængde j af Produktions- og Konsumtionsmidler overført til Staten, der saaledes meget snart vilde komme til at absorbere al økonomisk Virksomhed. I Overensstemmelse med den *hero worshipping*, som Enfantin og de øvrige Ledere forkyndte, og hvis Genstand de selv i første Række var, faar Statsmagten hos S. et stærkt teokratisk Anstrøg. Alle Samfundets vigtigere administrative Gøremaal underlægges et Hierarki af »Præster« og »Apostle« med en Slags »Menneskehedens Pave« i Spidsen, medens for øvrigt det almindelige Broderskab, udstrakt til alle, var Idealet. Enfantin var den, der særlig lod sig det være magtpaaliggende at improvisere den ny, af sentimentalt-panteistisk og sensualistisk Religionssværmeri mættede Verdensanskuelse. Den Uro i Gemytterne, som Julirevolutionen 1830 vakte, gav S. Vind i Sejlene, Der udfoldedes paa den Tid en nidkær Propaganda gennem Foredrag (»Prédications«) og Udsendelse af talrige Brochurer og Flyveblade, der fandt Læsere over hele Frankrig. Til de vigtigere af dem maa regnes »Lettre au Président de la Chambre des Députés« af Bazard [1830], »Économie politique et Politique« af Enfantin [1831], »Politique européenne« af M. Chevalier samt 3 Bd., ogsaa hver især som særtrykte Smaapjecer udgivne »Extraits du Globe« [1831—32], hvis Forfattere, foruden de foran nævnte, bl. a. vare Emile Barrault, P. M. Laurent, Charles Duveyrier, Abel Transon og A. Decourdemanche. »Le Globe« var »Sektens« Dagblad 1830—32, og i »L'Organisateur« havde den 1829—31 et Ugeskrift.

Den indre Krise i S. fremkaldtes ved Enfantin's stadig mere utøjlede Fantasteri og anmassende Optræden. Novbr. 1831 tog Bazard, Retningens Rationalist og en af dens ædleste og bedst udrustede Personligheder, aabent Kampen op mod »Le Père Suprème«, der imidlertid havde drevet det til ikke blot at erklære sig Guds Messias og Nationernes Konge at være, men nu ogsaa lod søge over hele Frankrig og ud over dets Grænser efter en »Mère Supréme«, i hvis Person den af ham forkyndte Seksualisme, »Kødets Emancipation«, og skrankeløse »fri Kærlighed« skulde helliggøres. Der indtraadte en Spaltning i Brodersamfundet, af hvilket de mere alvorlige Elementer traadte ud, medens Publikums Interesse for disse Løjer hurtig kølnede. Med sine sidste trofaste — de 40 Apostle — trak Enfantin sig Sommeren 1832 tilbage til sin Villa i Forstaden Ménilmontant, hvor »Familien«, som de kaldte sig, skulde afvente bedre Tider. De afholdt sig imidlertid ingenlunde fra offentlige Demonstrationer, og da disse til Slut forekom alt for udfordrende, fandt Regeringen Paaskud til — for øvrigt helt unødigt — at sætte Enfantin og hans nærmeste Medhjælpere under Tiltale for Brud paa Sædelighed og Overskridelse af Reglerne for den offentlige Ordens Opretholdelse. 27. Aug. 1832 fik de en mild Dom. Hermed var S.'s Saga ude. De sidste Rester spredtes, alle deres ogsaa i Provinsbyerne oprettede Foreninger opløstes, og den hele Retning var som organiseret »Sekt« snart Glemselen hjemfalden. Men af S.'s sværmeriske Ynglinge dukkede senere et mærkelig stort Antal op som Mænd, der meget vel forstode at tillempe sig for den praktiske Virkelighed og denne for sig. Som Politikere, Journalister, Finansmænd og Grundlæggere af store industrielle og tekniske Foretagender fandt de sig udmærket til Rette under og med det 2. Kejserdømmes Cæsarisme. (Litt. Foruden den under Saint-Simon, H., nævnte: Vinçard ainé, *Mémoires épisodiques d'un vieux chansonnier Saint-Simonien* [Paris 1878]; G. Weill, *L'Ecole S.-Simonienne* [Paris 1896]; Seb. Charléty, *Histoire du S. 1825—64* [Paris 1896]; H. Fournel, *Bibliographie S.-Simonienne de 1802 au 31. Décembre 1832* [Paris 1833]). *K. V. H.*

Saint Thomas [senttå'mәs], By i Dominion of Canada, Provins Ontario, ligger 182 Km. S. V. f. Toronto ved Kettle Creek, der falder i Lake Erie. (1891) 10,370 Indb. S. T. har et bekendt Kvindecollège. *H. P. S.*

Saint Thomas [sætåma'] se Sankt Thomas.

Saint Thomas Mount [senttå'mәsma'unt], Forstad til Madras, med stærk Garnison og en gammel portugisisk Kirke, bygget over et her fundet Kors med gammelpersisk Indskrift, der antages at stamme fra Apostelen Thomas. *M. V.*

Saint Thomas the Apostle [senttå'mәsðiåpå'sl], Forstad til Exeter (s. d.).

Saint Trond [sætrō'] (St. Truijen), By i den belgiske Provins Limburg, er Jærnbaneknudepunkt og Fabrikscentrum med Produktion af Sukker og Olie, Hatte og Kniplinger, har desuden et Saltværk, Garverier og Brænderier og (1890) 12,900 Indb. Byen har 11 Kirker, et Vagttaarn (Beffroi) og et fremtrædende Raadhus, et gejstligt Seminarium og et Lærerseminarium. I Beg. af 18. Aarh. nedlagdes et i Byen værende berømt Benediktinerabbedi. *M. Kr.*

Saint Tropez [sætråpe' ell. sætråpæ's], By i det sydøstligste Frankrig, Dep. Var, ved en Bugt fra Middelhavet, med en Havn og Dampsporvejsforbindelse med La Foux. Byen er Sædet for en Handelsdomstol, har et Fyrtaarn, godt besøgte Søbade, Skibsbyggeri og Fiskeri, Fabrikation af Korkpropper og Brændevin, Handel og (1896) 3,533 Indb. *M. Kr.*

Saint Ubes [sentju!bz] se Setubal.

Saint Vaast la Hougue [sævastlau'g], By i det nordvestligste Frankrig, Dep. Manche, malerisk liggende paa Østsiden af Halvøen Cotentin, ved Kanalen og Lokalbanen Valognes—Barfleur, har en god Havn, Søbade, Skibsbyggeri, Fiskeri og Østersfangst, Udførsel af Smør, Ost og Æg og (1896) 2,590 Indb. 2 Km. 0. f. Byen findes paa den lille 0 Tatihou et Fort og en zoologisk Station. S. f. Byen ligger den sandede Halvø La Hougue. *M. Kr.*

Saint Vaast [sæva!st], Landsby i den belgiske Provins Hennegau, har betydelig Lervarefabrikation og (1894) 1,700 Indb. *M. Kr.*

Saint Valery en Caux [sævaleriäko'], By i det nordvestligste Frankrig, Dep. Manche, ligger ved Kanalen og Vestbanen, har en gotisk Kirke, en Handelsret, en mindre Havn, Fiskeri, Østersfangst, Fremstilling af henkogt Fisk og (1896) 3,912 Indb. 8 Km. mod Øst ligger Badestedet Veules (1,000 Indb.). *M. Kr.*

Saint Valéry sur Somme [sævalerisyrså'm], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Somme, ligger paa Sydsiden af Somme-Flodens tragtformede Munding, hvorover der er en 1,4 Km. lang Jærnbaneviadukt. Byen bestaar af to Kvarterer: et ældre, højtliggende med snævre Gader og en gotisk Kirke (15. Aarh.), og en nyere, laverel iggende med en Havn, hvor Sandet stadig ophober sig, Kasino, Søbade, Skibsbyggeri, Handelsret og (1896) 3,541 Indb. Her udskibede Vilhelm Erobrer sig d. 30. Septbr. 1066 for at erobre England. *M. Kr.*

Saint Vallier [sævalie'j, By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Drôme, ved Galaure's Udmunding i venstre Rhône-Bred, er Station paa Lyon-Banen, har et Slot i gotisk Stil (Chabrillan). Fabrikation af Porcelæn og Fajance, Silkespinderier og Silkevæverier, Handel med Landbrugsprodukter og (1896) 4,140 Indb. *M. Kr.*

Saint Vallier [sævalie'], Charles, Greve, fransk Diplomat, født 12. Septbr. 1833, død 4. Febr. 1886. Han indtraadte allerede 1852 i den diplomatiske Tjeneste, var 1860—63 Legationssekretær i Konstantinopel under Moustier og blev 1866 dennes Kabinetschef, da han blev Udenrigsminister. Jan. 1869 blev han Sendemand i Stuttgart (advarede forgæves sin Regering *mod* at stole paa Hjælp fra Sydtyskland i Tilfælde af en Krig med Preussen) og var 1871—73 Generalkommissær ved de tyske Tropper, der forbleve i Frankrig, samt førte de Underhandlinger, der gik forud for deres Bortgang. 1876 blev han Senator og sluttede sig til de maadeholdne *Republikanere;* blev Jan. 1878 Sendemand i Berlin og deltog s. A. i Kongressen der, men trak sig tilbage i November 1881, da Gambetta blev Førsteminister. *E. E.*

Saint-Victor [sævikta!r], Paul de, Greve, fransk Forfatter, født i Paris 11. Juli 1827, død smst. 9. Juli 1881. Han var opdragen i Rom og saa i sin Ungdom meget af Europa's bedste Kunst i dens Hjemlande. 1848 var han Lamartine's Sekretær, og i Kejserdømmets senere Aar udnævntes han til *Inspecteur généraldes beaux-arts.* Som parisisk Kunst- og Teaterkritiker virkede han allerede tidlig, 1855—66 ved »Presse« som Th. Gautier's Efterfølger, 1866—69 ved E. de Girardin's »Liberté«, fra 1869 ved »Moniteur universel«. S. var en af sin Tids bedste Kritikere, udmærket ved Aand og Varme; hans Sprog er farverigt og kraftfuldt. Selv samlede han en Del af sine Bladartikler til Bøger; nemlig »Hommes et Dieux« [Paris 1868; paa Dansk ved Rud. Schmidt, Kbhvn. 1878], »Barbares et bandits, ou la Prusse et la Commune« [1871] og »Les deux masques« [Skuespilkunstens Historie, ufuldendt, 1880]. Efter hans Død ere flere lignende Samlinger udkomne, hvori man har grupperet Artikler af ham om V. Hugo, om Augier og Dumas fils m. m. Som officiel Kunstforsker har han forfattet »Histoire et description de l'église Saint-Thomas d'Aquin et de l'église Saint-Germain-des-Prés« [2 Bd., 1884], Del af »Inventaire *général* des richesses *d'art* de la France«. *E. G.*

Saint Vincent [sentvi'nsent], britisk 0 i Vestindien, ligger mellem Grenada og Santa Lucia, 381 □ Km. med (1899) 44,633 Indb., hvoriblandt ca. 3,000 Hvide, 2,000 Indere og 200 Kariber, Resten Negere. Øen er vulkansk. Gennem dens sydlige Del strækker sig en Bjærgryg, der i Morne å Garou naar 1,580 M. og ved en Lavning skilles fra Vulkanen Soufrière paa Øens Nordspids. Øen er fattig paa Skov, hvilket især skyldes de hyppige Orkaner, der hjemsøge den. De lavere Egne ere dyrkede og frembringe Sukker, Kakao, Kaffe, Arrowroot o. s. v. Udførselen havde 1893 en Værdi af 145,000 L. St., Indførselen 93,000 L. St. Hovedstad er Kingston. S. V. opdagedes 1498 af Columbus og kom 1672 under britisk Herredømme. 1902 led Øen meget ved et Udbrud fra Soufriére (s. d.). *M. V.*

Saint Vincent [sentvi'nsənt] se Jervis.

Saint Yrieix [sætiriæ'ks], By i det indre Frankrig, Dep. Haute-Vienne, ved Loue, Orléans-Banen og Lokalbanen Périgueux - S.-Y. Byen har en Kirke fra 12. Aarh., et Collège, Kaolingruber, Fabrikation af Porcelæn og Uldvarer og (1896) 8,721 Indb., deraf i selve Staden 4,000 Indb. *M. Kr.*

Saint Yves [sæti'v] se Setubal.

Saïs, Grækernes Navn paa en gammelægyptisk By, der i 8. Aarh. f. Chr. ligesom ogsaa i de følgende Aarhundreder indtil den sidste indfødte ægyptiske Konges Fald henimod Midten af 4. Aarh. f. Chr. var Ægypten's Hovedstad, ligesom den ogsaa i kunstnerisk og industriel Henseende

var en af Landets vigtigste Byer. Byens ægyptiske Navn var *Saï*, der ofte nævnes i de ægyptiske Indskrifter, da Stedets fornemste Guddom, Gudinden Neith, fra ældgammel Tid nød stor Anseelse i hele Landet. Neith var en med Isis nær beslægtet Gudinde, ved Siden af hvem man tillige dyrkede Osiris, der her antoges for Neith's Gemal. Stifteren af det 24. Dynasti Bokkoris synes at have kaaret S. til sit Kongesæde, men han regerede kun kort. Under det 26. Dynasti var S. derimod i over 140 Aar Kongesæde og forskønnedes meget af Kongerne af dette Kongehus, særlig af Stifteren Psametik og af Amasis. Men i vore Dage er der kun uformelige Grusdynger tilbage. Stedet har dog bevaret det gamle Navn, idet det hedder *Sâ* med Tilnavnet *el-Hagar*. Det ligger henv. 20 Km. N. ell. N. N. V. f. *Kafr-ez-zajat*, 0. f. Nilen's vestlige Hovedarm, Rosette-Armen, i Oldtiden den Bolbitiske. Da Gravene i S. fra den oldægyptiske Tid laa nær Jordens Overflade og derfor vare let tilgængelige, ere de Billedværker, hvormed de i Oldtiden vare prydede, tidlig blevne slemt mishandlede, saaledes at det kun er yderst sjældent, at et Skulpturarbejde fra S. har undgaaet Ødelæggelse. Da Europæere i Beg. af 19. Aarh. gav sig til at samle ægyptiske Oldsager, var S. et af de første Steder, der gennemsøgtes, og der fremdroges her snart mange mindre Mindesmærker, Statuer o. l., hvilke efterhaanden have fundet Vej til europæiske Samlinger. Kun faa Stykker ere nogenlunde helt bevarede. De fleste stamme fra Grave. Et af de Museer, der indeholde de fleste Sager fra S., er Pavens Museum i Vatikanet. — Systematiske Udgravninger, der ere foretagne i de allersidste Aar (mest ledede af Daressy), have kun givet forholdsvis ringere Udbytte. Men for en Del Aar siden fandtes der i Ruinerne af S. en stor Samling Statuetter, mest af Bronze, fremstillende ægyptiske Guder, hellige Dyr, foruden Amuletter m. m. De tilhørte den senere saitiske Tid og vare ødelagte ved Ild, rimeligvis under Kampe i den sidste Persertid. De stamme vistnok enten fra en stor Fabrik med Udsalg eller fra selve Hovedtempelet i S. De bedste Stykker ere i Museet i Kairo, men andre Museer, saaledes Glyptoteket paa Ny Carlsberg, have ogsaa erhvervet værdifulde Sager fra dette Fund. Græske rejsende besøgte i Oldtiden ofte S., hvis Gudinde Neith, de antoge for det samme Væsen som deres Athene. Forskellige senere Efterretninger, der haves om Indskrifter i S. med dybsindigt Indhold, kunne ikke anses for videre paalidelige og skyldes nærmest græske rejsendes Fantasi. *V. S.*

Saisan (Dzaisan), Kreds af den russ. centralasiatiske Provins Semipalatinsk, 41,104 □Km. stor med (1885) 78,817 Indb., mest Kirgisere og Kalmykker. Hovedstad er Kokpeki, med (1885) 3,503 Indb. *M. V.*

Saisan Nor (Dzaisan), Sø i russisk Centralasien, Provinsen Semipalatinsk, nær den kinesiske Grænse, 2,382 □Km., med flade Bredder og ringe Dybde. Søen gennemstrømmes af Irtisch og er overordentlig rig paa Fisk. *M. V.*

Saison [sæzõ'] (fr., eng. *season* [si'zn]), Aarstid; rette Tid (til Indkøb, Forlystelser, Bade e. l.); derfor: Bade-S., Teater-S.; i Storbyer er S. saaledes den Tid, da den fornemme og rige Verden slaar sig ned i Byen for at tage Del i Bylivets Fornøjelser og de til denne Periode særlig henlagte Festiviteter i Selskabslivet o. l.; denne S. omfatter gerne Tiden mellem Jul og Fastelavn. London's »Season« er dog ogsaa Sommermaanederne Maj —Juli (Parlamentstiden). Saisonarbejdere, Arbejdere, der efter Arbejdets Beskaffenhed (Bygningshaandværk, der ofte maa hvile om Vinteren) eller den frembragte Vares Art (f. Eks. Modepynt) kun have Arbejde i Faget en vis Tid af Aaret.

SaiSSet [sæsæ'], Émile Edmond, fransk Filosof, (1814—63), Lærer ved *Ecole normale* og Sorbonne. S. var Elev af Cousin, hvis senere spiritualistiske og religiøse Meninger han udviklede videre. Af hans Værker maa fremhæves: »Énésidème« [1840], »Le scepticisme« [1865] og en Oversættelse af Spinoza [1843]. *A. T—n.*

Saïtisk Tid kalder man det Afsnit af det gamle Ægypten's Oldtidshistorie, da Saïs (s. d.) var Ægypten's Hovedstad, og da denne By saavel i kunstnerisk som i industriel Henseende paatrykte Datidens ægyptiske Frembringelser et eget Præg, der gør det let at kende ægyptiske Sager fra denne Tid og skelne dem fra, hvad der tilhører ældre Perioder, som f. Eks. den memfitiske eller de to thebanske. Den ægyptiske Kunst fra s. T. kaldes gerne saïtisk Kunst. *V. S.*

Saitschar se Zaječar.

Sajama se Sahama.

Sajänske Bjærge, Bjærgkæde i Asien, strækker sig i en mod Syd aaben Bue paa Grænsen mellem Sibirien og Mongoliet fra Jenissei til Selenga og hæver sig i Munku Sardyk til 3,490 M. Sumpede Bjærggræsgange dække de højere Dele af Bjærgene, medens de lavere Egne ere klædte med tætte Skove af Gran, Fyr og Lærk. Kornavlen gaar til en Højde af 800 M. Paa Sydskraaningen af de s. B. ligger i en Højde af 1,620 M. den store Alpesø Kossogol, omgiven mod Nord og Øst af Skov, medens de mongolske Stepper allerede begynde ved den sydlige og vestlige Bred. *M. V.*

Sajette se Mauritia.

Saka (Sanskrit: Çaka), Navn paa en almindelig udbredt Tidsregning i Indien, ogsaa kaldet Sālivāhana's Æra (s. d.). Sin store Udbredelse skylder den navnlig Astronomerne, som have bragt den i Anvendelse; den begynder med Aaret 78 e. Chr. og sættes snart i Forbindelse med Kong Sālivāhana, en Modstander af Kong Vikramāditya (s. d.), snart med sidstnævntes Sejr over Sakerne, medens andre have søgt at paavise, at dens Udgangspunkt har været Kong Kanishka's (Kanerkes'es)Kroningsaar. (Litt.: N. L. Westergaard, »Bidrag til de indiske Lande Mālava's og Kanyakubja's Historie« [Kbhvn. 1868]). *D. A.*

Sakai, By i Japan paa Sydvestkysten af Hondo, Hovedstad i Provinsen Idzumi, ligger ved Mundingen af Floden Jamatogava og har (1892) 46,566 Indb., Teglværker, Pottemagerier, Silkeavl, Tæppeværerier. S. var forhen en af Japan's første Handelsstæder. *M. V.*

Sakai, Navn paa nogle Stammer paa Halvøen Malakka i det sydøstlige Asien, hvor de bo paa den centrale Bjærgkædes østlige Skraaning. Det er temmelig smaa (ca. 1,450 Mm.), mørkebrune Folk med ret svag Legemsbygning og sort, stærkt kruset Haar. At dømme efter deres Ud-

seende og Sprog ere de for det første beslægtede med Semang-Stammen paa de samme Bjærges vestlige Side og dernæst med Negritoerne paa Filippinerne. Deres Navn S. er dog af malajisk Oprindelse og betyder »Tjener«. Malajerne skelne mellem to Slags S., Orang-Sakaj-liar eller de vilde og Orang-Sakaj-jina eller de civiliserede S. De første leve i de tætte Urskove og sky Samkvem med fremmede. Et Bastbælte er deres eneste Klædedragt, og deres Hovedvaaben er Blæser øret og forgiftede Pile. De »civiliserede« ere traadte i Forbindelse med Malajerne, paa hvis Plantager de undertiden tage Arbejde, og antage mere og mere malajisk Sprog. *H. P. S.*

Sakalaver se Madagaskar.

Sakarĭa (Oldtidens *Sangarios*), Flod i Lilleasien, udspringer N. f. Karahissar, løber først mod Øst, derpaa mod Nord og Vest for endelig at falde i det sorte Hav. S. er ikke sejlbar. *M. V.*

Sakastane d. s. s. Seistan.

Sakata, By i det nordlige Japan, Provinsen Ugo, (1887) 20,476 Indb., betydelig Handel. *M. V.*

Saké se Risbrændevin.

Saker, et skytisk Folk, der i Oldtiden havde sit Hjem i Centralasien i Jaxartes-Egnene. Hos Oldperserne brugtes Ordet S. i udvidet Betydning om alle Skyter. S. har sikkert været af arisk Stamme, beslægtet med Iranerne. Perserne i Achæmenidetiden havde oftere Kampe at bestaa med dem. Da de i 2. Aarh. f. Chr. af det fra Tibet kommende, for de fremtrængende Hunner flygtende Folk Yue-tschi bleve fordrevne fra deres Hjemland, vandrede de mod Syd og besatte Landet om Hilmend-Floden, som efter dem fik Navnet Sakastan (Sacastene), nu Seistan. *A. C.*

Saki d. s. s. Sakka-Kaffe (se Kaffe S. 47).

Sakka (Sanskrit Çakra), i Buddhismen den almindelige Betegnelse for Guden *Indra* (s. d.). *D. A.*

Sakkara (Saqqara) (arab., Høgerede), ægyptisk Landsby med 4,000 Indb., omtr. 5 Km. V. f. Nilen ved Ørkenens Rand, og 20 Km. S. f. Kairo. Omegnen omkring S. var det nærmeste ved Ægypten's gamle Hovedstad Memfis liggende Sted, der egnede sig til Anlæg af Grave, som udhuggedes i Klippegrunden, hvorfor man netop her finder en Mængde Grave fra meget forskellig Tid. For nylig er der fundet Rester fra den thinitiske Tid, d. e. fra de første 3 Dynastier; men de mærkeligste Rester ved S. tilhøre den »Memfitiske Tid« eller det »Gamle Rige«; dog er der ogsaa fundet ikke faa Grave fra følgende Tider, bl. a. fra saïtisk Tid. Man ser ved S. den saakaldte Trinpyramide, der vistnok stammer fra det 3. Dynasti, og flere Pyramider fra det 5. og 6. Dynasti. Disse sidste, alle Kongegrave, bleve aabnede i Mariette's sidste Dage 1881. Man fandt i dem interessante hieroglyfiske Indskrifter, alle af rituelt Indhold; egentlig historiske Indskrifter findes slet ikke hverken i disse Pyramider eller i andre. Indskrifterne i disse ere alle udgivne og tolkede af Maspero (i det af ham udgivne Tidskrift »Recueil de travaux« [1882—94]; samlet Udgave: »Inscriptions des Pyramides de Saqqarah« [Paris 1894]). I Nærheden findes mange storartede Gravbygninger, opførte af Stormænd fra »det gamle Rige« eller den memfitiske Tid. Man ser paa Væggene i disse mange fortræffelig udførte Billeder af Livet i det gamle Ægypten i denne fjerne Tid. Prøver ere at se i mange europæiske Museer, bl. a. i Ny Carlsberg's gamle Glyptotek. En af de største og mærkeligste Grave var opført for en Stormand ved Navn *Ti;* dens Opdagelse skyldes Mariette. Den holdes aaben for Besøgere, imedens andre atter ere dækkede af Ørkensandet. En meget stor interessant Gravbygning fra samme Tid opdagedes og udgravedes af J. de Morgan 1893; den har over 30 Sale, hvoraf de flestes Vægge ere prydede med Basreliefs, forestillende Scener af Datidens Liv. Den tilhørte en Stormand ved Navn Merra eller Merri. 1899 begyndte Loret en ny Udgravning ved S., der førte til Opdagelsen af en hel Gravgade med store Gravminder, alle Mastaba'er, fra det gamle Riges Dage paa begge Sider. De to følgende thebanske Tidsrum, det mellemste og det ny Rige, have forholdsvis efterladt sig færre Mindesmærker i S. Dog er der i en Grav fra det 19. Dynasti af Mariette opdaget et meget vigtigt Aktstykke, Sakkara-Tavlen (s. d.). Talrige højst vigtige Mindesmærker fra det ny Rige og fra de følgende Tidsrum opdagedes 1851 af Mariette ved S. i Apis-Gravenes Katakomber, hvis i lange Tider ukendte Indgang hans Skarpsindighed og Energi genfandt og aabnede for Videnskaben (se Serapeion). Ved S. er der ogsaa fundet interessante Grave fra den saitiske Tid, særlig i de sidste Aar ved de af Maspero ledede Udgravninger. I en af disse Grave fandtes en Mængde Guldsager, der ses i det ny Museum i Kairo. Her er der ogsaa udstillet mange interessante Sager, fundne i S. i Grave fra Ptolemæer og Romertiden. *V. S.*

Sakkara-Tavlen kaldes en af Mariette i en Grav ved Sakkara fundet hieroglyfisk Indskrift, paa hvilken de vigtigste af de Konger, der havde siddet paa Ægypten's Trone, ere opregnede, i det væsentlige ordnede efter deres Rækkefølge. Den opdagedes af Mariette 1860 og er forfattet under Ramses II, vist efter Aktstykker og Indskrifter, som vare at se i Memfis paa denne Konges Tid. Den er tillige med to lignende, der ere fundne i Abydos, og en Tavle fra Karnak (nu i Nationalbiblioteket i Paris), Aktstykker af største Betydning for Studiet af Ægypten's Oldhistorie, idet man ved Hjælp af dem kan ordne de fleste Konger, der have efterladt sig Indskrifter, i deres Rækkefølge. (Litt.: Mariette, *La table de Saqqarah* i *Revue Archéologique, Nouvelle Série* X [Paris 1864]). *V. S.*

Sakmara, Kamysch-Sakmara, Flod i det østlige Rusland, Guvernement Orenburg, udspringer paa den vestlige Skraaning af Ural-Bjærgene og udmunder efter et 694 Km. langt Løb i Ural-Floden neden for Byen Orenburg. S. benyttes ved Foraarshøj vande til Tømmerflødning. *H. P. S.*

Sakning (Søv.) se Leve.

Sakrāl (lat. af *sacer,* hellig) bruges i forskellige Ordforbindelser til at betegne Religionen, det hellige, f. Eks. Sakraloldsager; i Anatomien refererer S. sig til Krydsbenet (*os sacrum*).

Sakrālhvirvel d. s. s. Krydshvirvel, se Hvirvel-søjle.

Sakraménti (lat.) er en ældgammel kirkelig Betegnelse, hvis nærmere Betydning dog har

været ret forskellig. I den gamle Kirke, hvor man gengav det græske Ord μυστήριον (Hemmelighed) ved S., betød dette alt, hvad der var hemmelighedsfuldt, enten i Lære eller Kultus. Da Begrebet om det hemmelighedsfulde er meget ubestemt, saa kunde de mest forskellige Ting og Handlinger blive kaldt for S., naar de blot stode i en nær Forbindelse med den kristne Religion. Særlig hvad der havde en symbolsk Karakter, kom ind under dette Navn. Saaledes hos Augustin, der regner saa forskellige Ting som Ægteskabet, Omskærelsen og i det hele de gammeltestamentlige Ceremonier hertil. Først i 12. Aarh. blev Tallet af Kirkens S. fastslaaet; ved Petrus Lombardus blev det sat til syv: Daaben, Konfirmation, Nadver, Bod, sidste Olie, Ordination og Ægteskab. Med Hensyn til Virkningen lærte man i den katolske Kirke, at den var given med selve Handlingens rette Fuldførelse, naar kun et Minimum af Modtagelighed var til Stede. Dette blev bekræftet af Tridentinerkoncilet i dets 7. Session. I skarp Modsætning hertil begrundede Reformatorerne den protestantiske Lære. Herefter er S. hellige Handlinger, som hvile paa guddommelig Indstiftelse, og til hvilke der er knyttet Løfte om en Naadevirkning. Hvad Tallet angaar, da nævner Melanchton i Apologien endnu tre: Daab, Nadver og Bod, men i Luther's Katekismus er der kun Tale om to, Daab og Nadver. Disse vare allerede af Kirkefædrene fremhævede som de vigtigste kirkelige Handlinger, og de have siden hævdet deres enestaaende Værdighed. Med Hensyn til Betydningen og Virkningen af dem er der nogen Forskel mellem den lutherske og reformerte Betragtning. For den første træde de mere i Forgrunden, og man har her søgt at fremhæve Enheden mellem det ydre og det indre; for den reformerte Betragtning træder det subjektive Moment stærkere frem, uden at man dog paa nogen Maade tør sige, at denne Kirke i sin Helhed fornægter den objektive Virkning af S. En ren subjektiv Opfattelse af S. som blotte Bekendelsestegn (som f. Eks. hos Zwingli) er derimod at betegne som Rationalisme. *F. C. K.*

Sakramentalïer, Betegnelse i den katolske Kirke at ret ubestemt Art, nemlig enten for alle kirkelige Handlinger i det hele eller for Kirkens Naademidler eller for saadanne Genstande og Handlinger, som uden at være Sakramenter dog staa disse nær, og denne sidste Betydning er vel den sædvanligste. Ved S. tænkes da paa Genstande som Alteret i Kirken, de hellige Kar, Vievandet, Korsene, Billederne o. s. v. og paa Handlinger som Eksorcismen, Velsignelserne og Indvielserne. S. ere ikke som Sakramenterne indsatte af Christus selv og have derfor efter katolsk Opfattelse ikke den samme Virkekraft som Sakramenterne, men de give al den Velsignelse, som Kirken selv kan give. (Litt.: Probst, »Sacramente und Sacramentalien« [Tübingen 1872]). *A. Th. J.*

Sakramentarïum (*liber sacramentorum*), i den katolske Kirke Bogen med Biskoppens eller Præstens Bønner ved Gudstjenesten. De ældste S. gaa under Paverne Leo I's, Gelasius'es og Gregor den Stores Navne. I Middelalderens Begyndelse var der forskellige S. i Kirken, men Rom fik efterhaanden Enhed tilvejebragt, og i *Missale Romanum* (se Missale) findes det nu gyldige S. *A. Th. J.*

Sakraméntsdag d. s. s. Kristi Legemsfest (s. d.).

Sakraméntshus eller Tabernakel, et taarnlignende Gemme for Monstransen med Hostien i den romersk-katolske Kirke, sædvanlig opstillet ved Alterets Evangelieside. S. kom frem efter Indførelsen af Christi Legemsfest. De ere udskaarne af Træ eller Sten og have undertiden en mægtig Størrelse. I Lorenz-Kirken og Sebaldus-Kirken i Nürnberg og i Münsteren i Ulm findes nogle af de største og smukkeste. *A. Th. J.*

Sakrére (lat.), indvie.

Sakrilégisk (lat.), hvad der skænder det hellige.

Sakrilégium (lat.), Helligbrøde, egentlig blot om Kirkerov, men derefter enhver Handling, som skænder det hellige. *A. Th. y.*

Sakristan (middelald. Lat.), den romersk-katolske Degn, egentlig den Kirketjener, som har Opsynet med Sakristiet (s. d.). *A, Th. y.*

Sakristi (middelald. Lat.), det Rum i Kirken, hvor Bøgerne og de hellige Kar opbevares, og hvor Præsten opholder sig, naar han ikke fungerer. Sædvanlig ligger S. bag ved eller ved Siden af Alteret. *A. Th. y.*

Sakrocoxalgï, en Betegnelse for Smerte, hvis Sæde er Sammcnstødsforbindelse mellem Korsbenet (*os sacrum*) og Hoftebenet (*os coxae*) i Modsætning til den almindelige Coxalgi eller Coxitis (se Hoftebetændelse), hvis Sæde er selve Hofteleddet. S. er en sjældnere Lidelse, vanskeligere at erkende end den sædvanlige Hoftelidelse, som den ligner i en Del Henseender. Behandlingen af S. er ogsaa — til Dels vel paa Grund af den sene Diagnose - vanskelig og langvarig. *E. A. T.*

Sakrosánkt (lat.), højhellig, ukrænkelig.

Saks. Redskab til at klippe med, finder i passende Former en udstrakt Anvendelse til Arbejde i alle Slags Stoffer saaledes ved Haarklipning, Faareklipning, Havens Røgt o. s. v.; fortrinsvis anvendes S. dog ved Tildannelse af pladeformede Legemer af Metal, Pap, Papir, Tøj; særegne S. anvendes til Overklipning af Metaltraad og Façonmetal, saaledes navnlig i Skibs- og Brobyggeriet. S. bruges enten frit i Haanden, idet den føres mod Genstanden, Haandsaksen, eller den er fastgjort, og Genstanden føres mod den, Stoksaks, Bordsaks, hvilken sidste danner Overgang til Maskinsaksen, der bevæges ved mekanisk Kraft, fra en Transmission eller direkte (Damp, Hydraulik, sjældnere Presluft, maaske Elektricitet). Haandsaksen har to Arme, drejelig forbundne ved en Bolt, Armenes ene Gren er tildannet til et Blad eller en Kæbe med Æg, den anden Gren har ved den almindelige S., som den anvendes til Syning og Skrædderbrug, et Øje til Støtte for Fingeren, dette mangler ved Bliksaksen (Fig. 1) (s. d.), da den fattes i fuld Haand. Klipningen foregaar, naar S. lukkes om Genstanden ved, at Æggene føres forbi hinanden, Punkt for Punkt indvendig fra udefter. Haand-

Fig. 1.

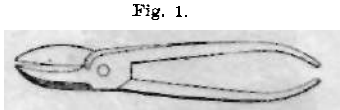

saksen er saaledes en **Buesaks.** Ved haardere Arbejder, navnlig altsaa i Metaller, bøjes den ene Gren vinkelret ud og danner derved en Angel, der gøres fast i en Blok eller i Skruestikken, den anden Gren gøres til en lang Vægtstang. Denne S. kaldes **Stoksaks**, nu anvendes oftest **Bordsaksen**, som har en Stilling *A* Fig. 2, der fastgøres til Arbejdsbordet og bærer Underkæben med paaskruet Blad *b*, medens Overkæben *c* gennem en Vægtstangsforbindelse kan føres forbi i en Bue. Vil man overklippe tykkere Jærnplade end paa et Par Millimetre, gaar man til **Maskinsaksene.** Disse ere en af Jærnbyggeriets vigtigste Arbejdsmaskiner og ere **Parallelsakse**, idet den bevægelige Overkæbe føres lodret ned forbi den faste Underkæbe. Overæggen har, som Fig. 3 viser ved *s*, en Hældning, saaledes at den først bider med den ene Ende. Fig. 3 viser en Maskine til Transmission, med fast og løs Remskive *R* og stort Svinghjul *S*, som spiller en meget vigtig Rolle, da S. i de forholdsvis lange Dødgangstider skal opsamle Energi til Arbejdsgangen. Af store Maskinsakse kan anføres **Krupp's**, som uden Flytning af Arbejdsstykket klipper et Snit paa 2 M.'s Længde i Plade paa 38 Mm.'s Tykkelse.

Fig. 2.

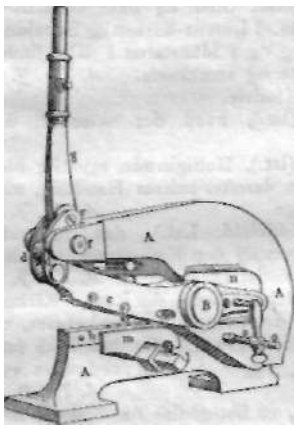

Fig. 3.

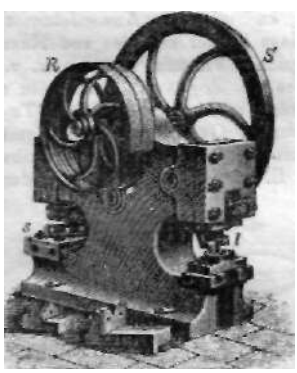

Medens de mindre S. nu oftest ere helt af Staal, tidligere **Jærn** med paasvejset Staalblad, have allerede Bordsakse altid aftagelige **Staalblade**, hvad der letter Skærpningen. Fig. 2 *m* viser et indstilleligt Anslag, mod hvilket **Pladekanten støttes**; foran paa Fig. 3 ses de ejendommelige Skær, der indsættes ved *s*, naar Vinkler skulle overklippes.

En særegen Art S. ere **Skivesaksene** (**Cirkelsaksene**), hvis Kæber ere erstattede med cylindriske eller koniske Staalskiver *a* og *b*, Fig. 4, der ved Brugen rotere i modsat Retning, og hvis Ægge gribe lidt forbi hinanden. Disse S. finde navnlig Anvendelse ved Blikkenslagerarbejde til Udklipning af runde Bunde. Stykket spændes ind ved *s* ved Haandhjulet *h*, der sidder i den indstillelige Arm *B*. Der drejes rundt paa Svinget *h*, Stykket gribes af Skiverne *a* og *b* og tildannes derved. Skulle lige Strimler udklippes, føres Pladen langs et indstilleligt Anslag bag Skiverne. En særegen Skivesaks er **Spalteværket**, som i Udseende minder lidt om den i **Husholdningen**

Fig. *i.*

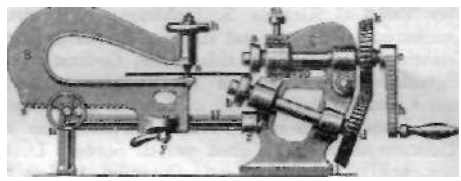

brugte Knivskærper: to Aksler bære hver sit System af Skiver med cylindriske Rande, der gribe lidt ind i det andet System. Spalteværket arbejder i tyndere Plader af glødende Jærn, som ved Gennemgangen forvandles til Strimler, anvendelige f. Eks. til Emner til Søm.

Til S. maa endnu henregnes **Hullemaskinerne**, der i Værkstedet benævnes **Lokkemaskiner** (se lokke). Modsat de egentlige S. klippe de ikke i rette Linier eller dog aabne Kurver, men i lukkede Kurver, ofte Cirkler. Overkæben er forvandlet til et massivt cylindrisk Staalstempel (Patrice), der føres med ringe Spillerum gennem en Hulskive af Staal (Matricen). I Kedelsmedjen anvendes Hullemaskinen til Udhugning af de cirkulære Nittehuller og har, som Fig. 3 antyder ved *l*, ofte Stilling fælles med S.; Maskinen kaldes da Klippe- og Hullemaskine; i Blikindustrien, hvor den benævnes **Udhuggemaskine**, anvendes mangfoldige Former for Patricen — og altsaa tilsvarende for Matricen — og snart er det den udklippede Plade (Fyrfade, Kroner paa **Lampebrændere** e. l.), snart de udklippede Smaastykker (Staalpenneemner o. l.), som skulle forarbejdes videre, medens den anden Del er Affald. Det saakaldte **Strækmetal** fremkommer ved i en Jærn- eller Staalplade at klippe to Systemer retlinede og afbrudte Snit, saaledes at det ene System er forsat for det andet, og derefter trække Pladen ud efter Længden. *F. W.*

Saksaul se Haloxylon.

Saksе, nordisk Mandsnavn, se Saxo.

Sakskjøbing, Købstad paa Lolland, Musse Herred, ligger under 54° 47' 58" n. Br. og 0° 56' 27" v. L. f. Kbhvn. (beregnet for Kirken) ved Sakskjøbing Fjord og den lille Sakskjøbing-eller Hardenberg Aa, hvor den falder ud i Fjorden, paa et **lavtliggende**, jævnt Terrain; det højeste Punkt, paa Torvet, er 6,5 M. o. H. Den ligger ca. 10 Km. 0. N. 0. f. Maribo og 17 Km. V. N. V. f. Nykjøbing paa Falster. Den havde 1. Febr. 1901 227 Huse og 1,560 Indb. (1801: 549, 1860: 1,149, 1890: 1,499). Dens største Udstrækning er fra Vest til Øst, ca. 630 M. Hovedgaden er den fra Vest til Øst løbende Vestergade, der mod Vest fører ud til Maribo-

Vejen og mod Øst fortsættes i Brogade, som fører ud til Nykjøbing-Vejen, S. f. Kirken ligger Torvet, hvorfra Søndergade fører mod Syd ud til Nysted-Vejen. Af offentlige Bygninger nævnes Kirken, hvis ældste Del vistnok er fra 13. Aarh.; det ret anselige Taarn, fra 15. Aarh., fik 1852 et mangekantet Spir (i alt 46 M.); Kirken blev

sidst restaureret 1863—64. Endvidere Raadhuset, opført 1887—88 i gotisk Stil (Prof. V. Petersen), Kommuneskolen (opf. 1878), den 1901—02 opførte tekniske Skole (H. C. Glahn), Sygehuset, Epidemihospitalet og Maribo Amts Tvangsarbejds- og Sindssygeanstalt, opført 1865 noget N. f. Byen, et ret anseligt Bygningskompleks, bestaaende af en Taarnbygning, fra hvilken der udgaar 4 Bygninger i Straaleform. Byen har desuden en Realskole, et Gasværk (anlagt 1865) og en Jærnbanestation. Af milde Stiftelser nævnes det med Fattighuset forbundne Junior's Legats Hospital, Industriforeningens Stiftelse (opf. 1881) og et Asyl. Paa et Hus i Vestergade er 1903 opsat en Mindetavle for Digteren Emil Aarestrup, der boede her 1838—49.

Byen har nogen Industri og Haandværk samt Handel, der dog ikke er af nogen større Betydning, da kun mindre Fartøjer kunne gaa op gennem Renden i Fjorden til Havnen, med 2,5 M. Vand; de sidste betydelige Arbejder ved Sejlløbet og Havnen foretoges 1886 87; større Skibe maa lægge til ved Losse- og Ladepladsen Oreby ved Fjordens Munding, ca. 3 Km. N. V. f. Byen. Der er i S. en Filial af Lolland's Spare- og Laanebank (i Nakskov); den er Station paa de Lolland-Falsterske Jærnbaner, der aabnedes 1874. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes en Maskinfabrik med Jærnstøberi, et Dampvæveri, et Uldspinderi, en Tøjfabrik, et Farveri, et Garveri, Hvidtølsbryggerier, Pottemagerier, Kalkbrænderier m. m. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1901 i alt 8,771 Kr.; ved Udgangen af s. A. var Handelsflaaden ved Toldstedet 14 maalte Fartøjer og Baade paa tilsammen 152 Tons Drægtighed, deraf 2 Dampskibe paa 57 Tons. Der indkom 1901 fra Udlandet 22 og udgik 20 Skibe med henholdsvis 877 og 311 Tons Gods; fra Indlandet indkom 107 og udgik 117 Skibe med henholdsvis 2,459 og 1,474 Tons Gods. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes i 1901 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufaktur varer 899 Kg., Kaffe 7,844 Kg., Sukker, Mallas og Sirup 12,828 Kg., Stenkul 75,763 Kg., Koks 20,000 Kg., toldpligtige Metaller og Metalvarer 6,871 Kg. samt Tømmer og Træ 302 Kmlstr. og 188 Kbm. Til indenlandske Steder uden for Øen udførtes bl. a. 3,275 Kg. Ost, 152,600 Kg. Bark og 1,065,000 Kg. Roesukker.

S. danner i gejstlig Henseende eet Pastorat med S. Landsogn. Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Musse Herred, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 9 valgte Medlemmer. Den hører til 5. Landstingskreds, Maribo Amts 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, og S. Lægedistrikt, samt til 2. Udskrivningskredses 220. Lægd.

Historie. I Valdemar II's Jordebog nævnes Saxakopingh, men ogsaa Saxthorp, der menes at være Oprindelse til Købstaden; som saadan nævnes den 1270, men hvornaar den er bleven Købstad, vides ikke; de ældste kendte Privilegier ere udstedte 27. Juli 1320. Den har i Middelalderen været kongeligt Møntsted, ligesom Grev Johan den Milde fik fri Møntret her 1328, da Lolland blev pantsat til ham. I Middelalderen er den i øvrigt særlig bekendt ved, at Kong Christoffer II levede her sine sidste Dage; 1332 blev han overfalden og tagen til Fange her af to Adelsmænd, Henneke Breide og Johan Ellemose, som førte ham til Grev Johan paa Aalholm, der dog straks løslod ham. Det Stenhus, hvori Kongen boede i

Sakskjøbing's Bymærke.

Byen, stod endnu i 16. Aarh.; et Bindingsværkshus, paa Hjørnet af Brogade og Brostræde, der kaldes »Kong Christoffers Hus«, er først fra 18. Aarh. I Byen har der i Middelalderen været et Helliggesthus. Byen har i nyere Tid ofte været hærget af Ildebrande, saaledes 1728, 14. Decbr. 1784, da 20 Gaarde brændte, og i Septbr. 1800. Den har altid været en lille By (1672 havde den 272, 1769 424 Indb.), ja var tidligere Lolland's mindste By; efter 1870 er den dog kommen noget forud for Nysted. *H. W.*

Saksklap er et af den danske Forstmand Ch. Lütken opfundet Redskab til at maale Træers Tykkelse med: 2 Linealer holdes stadig parallelle ved Hjælp af 2 Krydsstænger, som ere drejelige, dels om deres Forbindelse med Linealernes inderste Ende, dels om deres eget Skæringspunkt, og som med den yderste Ende ere fæstede i Hylstre, der glide paa Linealerne. Umiddelbart foran Haandtagene paa de to Linealer sidder der en 3. og inddelt Lineal vinkelret paa de to andre; denne Maalestok er fæstet paa den ene Lineal og glider i en Rille paa den anden. *C. V. P.*

Saksnæb (*Rhyncops*) se Terner.

Saktal eller Baugatal, d. e. »Bøde« — eller »Ringeberegning«, kaldtes i oldn. Retssprog de i større eller mindre Detail udførte Skemaer for Drabsbøders Fordeling paa Medlemmerne af saavel den oppebærende som den udredende Æt. Oprindelig vare Udredelse og Modtagelse af »Mandebøder« (oldn. *baugar*, d. e. »Ringe«, fordi de erlagdes med et Antal Betalingsringe af Sølv eller Guld) indskrænkede til en forholdsvis liden Kreds af Drabsmandens og den dræbtes nærmeste Slægtninge paa Mandssiden og af Mandkøn (*baugamenn, bauggildismenn*), og hverken i Sverige og Danmark eller paa Island (jfr. dog nedenf.) synes denne Kreds i Tidens Løb at være bleven Genstand for synderlig Udvidelse. I Norge tog Udviklingen derimod en anden Retning. Først indlemmedes her ogsaa de nærmeste Slægtninge paa Spindesiden (*nefgildismenn*) i de berettigedes Tal, og der fastsattes Tillægsbøder til Fordel for Kvinderne. Men dernæst gjorde efterhaanden tillige de fjernere Slægtninge at den dræbte Krav paa Andele i Bøderne, hvilket førte til Anvendelse af ny Benævnelser og forskellige indviklede Regler og Bibestemmelser. I Gulatingsloven, hvor denne Udvikling bedst kan følges, naaede man, som det synes, i første Halvdel af 12. Aarh., til sidst lige derhen, at beslægtede i 15. kanoniske Led erklæredes berettigede til Andel i Drabsbøderne. I Henseende til Udredelsen var Hovedreglen den, at de med Drabsmanden beslægtede skulde betale til vedkommende lige nære Slægtninge af den dræbte. Saaledes kom ogsaa Forpligtelsen til at naa helt til 15. Grad. Systemet fuldstændiggjordes ved Suppleringsbøder af forskellig Art. Endelig kom hertil Hovedhensynet til den dræbtes og Drabsmandens Stand, der forlangte en efter Omstændighederne afpasset og i det virkelige Liv meget ulige Ansættelse af Bødernes Størrelse. Overhovedet blev den praktiske Benyttelse af dette højst uoverskuelige System stedse vanskeligere og fremkaldte en Reaktion. Den ansete Lagmand Bjarne Mardssøn udarbejdede i Beg. af 13. Aarh. et forenklet S. i 6 Alternativer, efter som den samlede Udredelse bestemtes at skulle udgøre 1—6 Mark i Guld (1 Mark = i Nutidsvægt 215,8 Gr., altsaa omtrent 535 Kr. i Nutidspenge, men selvfølgelig med en mangedobbelt Betalingsevne). Dette yngste S. er vedføjet Gulatingsloven som Anhang og ligger desuden til Grund for en i Frostatingsloven optagen Sammenarbejdeise af Bjarne's S. med det ældre nordenfjældske, der saavel i Terminologi som andre Enkeltheder delvis afveg fra det vestenfjældske. Derimod er selve dette ældre Frostatings-S. kun bevaret os i et kummerligt, men dog ret oplysende Brudstykke, der tilmed er fuldt af Huller, hvilke imidlertid Professor K. v. Amira i München mesterlig har udfyldt. En endnu ældre Version af det gamle thrønderske S. er engang i anden Halvdel af 12. Aarh. af en Islænder bleven lagt til Grund ved Udarbejdelsen af det interessante »Baugatal«, som findes optaget i det ene Hovedhaandskrift at den islandske Graagaas, »Konungsbók«, og som udgør et i det store taget vellykket Forsøg paa at forbinde de for mere moderne ansete norske Principper for Bødefordelingen med den paa Island selv nedarvede enklere Ordning og Terminologi, hvilken vi for øvrigt kun kende, dels fra selve dette yngre Arbejde, dels fra Hentydninger i mere eller mindre udførlige Udtryk i de islandske Sagaer. — Hvorvidt Baugetallet, enten i sin ældre eller yngre Skikkelse, paa Island har haft formel Gyldighed som Lov, kan maaske være Genstand for Tvist. Derimod bør der ikke herske Tvivl om, at de norske S. kun ere at opfatte som autoritative Anvisninger for en rimelig Fordeling af Mandebøderne, hvilke i det enkelte praktisk foreliggende Tilfælde saa meget mere kunde fraviges, som det retslig set, stod den dræbtes Æt frit for overhovedet at nægte Indgaaelsen af ethvert Forlig. — S.'s Anvendelse bortfaldt saavel i Norge som paa Island ved de Lovreformer, som fra 1260 indledede Udfærdigelsen af Magnus Lagabøter's Lovbøger. For Retshistorien er deres Studium imidlertid af stor Interesse ved det Indblik, de give i Konstruktionen af de gamle Ætte- og Samfundsforhold. *E, H.*

Sakti se Cākta.

Sakuntäla d. s. s. Cakuntalā.

Sakya-muni, Navn paa Gotama Buddha som Vismanden at Śākiya-(Çākya-)Slægten, se Buddha'er S. 816—817. *D. A.*

Sal, lat. Navn for Salt. I mange Tilfælde benyttes endnu det latinske Navn for forskellige Salte, f. Eks. *Sal acetosellae*, Syresalt, *Sal alcali minerale*, kulsurt Natron, *Sal alcali vegetabile*, kulsurt Kali, *Sal cornu cervi*, kulsur Ammoniak, *Sal microcosmicum*, fosforsur Natron-Ammoniak, *Sal armeniae*, Salmiak o. s. v. *O. C.*

Sala, Sølvgruber, ligger 3 Km. fra Byen Sala i Sverige og er dreven paa en stejlt staaende Malmstok, fortrinsvis indeholdende sølvholdig Blyglans, og liggende i kornet Kalk, omgivet af Egnens krystallinske Skifere. Det største Dyb er 320 M., og Mægtigheden har været op til 40 M. Blyglansens Sølvgehalt veksler fra 0,25 til 1,5 p. Ct. S. blev optaget omkring Aar 1500 og har siden den Tid givet 1/2 Mill. Kg. Sølv, og gav især indtil 1550 et meget rigt Udbytte. *A. G.*

Sala [se'lä], George Augustus Henry, engelsk Forfatter, født 1828 i London, død 9. Decbr.

1895 i Brighton. Han debuterede 1859 i Dickens'es »Household Words« med Londoner-Skitser som: »Twice Round the Clock«, »Gas-light and Daylight«, »Breakfast in Bed« o. a. Som Korrespondent for »Daily Telegraph« var han 1863 i Amerika, derpaa i Algérie, Marokko, paa Krigsskuepladsen i Frankrig, i Italien, Spanien, Rusland og endnu flere Steder. 1884 var han i Australien. Af hans senere Arbejder, der væsentlig ere Resultater af hans Rejser, kunne nævnes: »My Diary in America in the Midst of War« [1865], »A Trip to Barbary by a roundabout Route« [1865], »Rome and Venice« [1869], »Paris Herselt again 1878—79« [1879; 9. Opl. 1887], »America revisited« [1882], »Living London« [1883], »Echoes of the Year« [1884], »Journey due South« [1885], »Things I have seen and People I have known« [2 Bd., 1894]. Desuden har han skrevet Biografier: »William Hogarth« [1866], »Essay on Charles Lamb« [1868], »Charles Dickens« [1870], samt en Selvbiografi: »Life and Adventures« [2 Bd., 1895]. *T. L.*

Saläamkrampe se Nikkekrampe.

Salacia, latinsk Personifikation af det salte Hav; andensteds brugt som Betegnelse for Venus, som den der fødtes af Havets Skum. *H. A. K.*

Sala Consilīna, By i Syditalien, Provins Salerno, ligger 75 Km. 0. S. 0. f. Salerno i Tanagro-Dalen. (1901) 5,340 Indb. S. C. har Ruiner af et Citadel, der er bygget af Robert Guiscard. *H. P. S.*

Salādas, By i det nordøstlige Argentina, Provinsen Corrientes, ved Nordvestbanen og 100 Km. S. 0. f. Corrientes, med (1890) 3,500 Indb. *M. Kr.*

Saladēros kaldes de store Slagtehuse i Sydamerika, ligesom ogsaa de derfra kommende Huder.

Saladillo [saladi'ljo], By i det sydøstlige Argentina, Provins Buenos Ayres, liggende paa en Slette, der er oversaaet med Smaasøer, staar i Jærnbaneforbindelse med Hovedstaden Buenos Ayres og har (1891) 3,900 Indb. *M. Kr.*

Salādin (egl. Salah-ed-din Jusuf), den første ægyptiske Sultan af Ajubidernes Dynasti. Han var af kurdisk Slægt, traadte i Tjeneste hos Atabegen Nur-ed-din og blev sammen med sin Onkel Schirkuh af denne sendt til Ægypten for at hjælpe Fatimidekalifen El-Adid mod de frankiske Korsfarere. Ved Kalifens Død 1171 tog S. Magten, ophævede det schiitiske Kalifat og gjorde sig til Sultan. Efter Nur-ed-din's Død bemægtigede han sig elterhaanden Syrien og Mesopotamien. Med Korsfarerne sluttede han en Vaabenstilstand 1179; den fornyedes 1184, men blev brudt af Korsfarerne, hvorfor S. erobrede Kongeriget Jerusalem efter en afgørende Sejr 1187 ved Hittin ved Tiberias og tog den ene af Korsfarernes Byer efter den anden. Det gav Anledning til det tredje Korstog under Filip August og Richard Løvehjerte. Splid mellem Korsfarerne hindrede disses Fremgang, og ved Forliget 1192 indrømmede S. dem kun Kystlandet af Palæstina og for tre Aar fri Adgang til de hellige Byer, navnlig Jerusalem. S. døde Aaret efter (1193). Hans Krigermod, Retfærdighed, Højmod og Fromhed gjorde ham populær ikke blot i Orienten, men ogsaa i Europa, og i Frankrig dannede der sig en hel Sagnkreds om ham. *A. C.*

Salādo, almindeligt Navn paa saltholdige Floder i Spanien og spansktalende Lande i Amerika, af hvilke særlig nævnes S. eller Rio S. i det sydlige Spanien, Provins Cadiz; den udmunder ved Cadiz i Atlanterhavet og er bekendt fra den Sejr, som Kastilianerne under Alfons XI 1340 vandt over Maurerne. *H. P. S.*

Salaga, By i Øvreguinea, ligger 335 Km. fra Kysten og 35 Km. 0. f. Floden Volta og har ca. 10,000 Indb. Den har en yderst livlig Karavanforbindelse mellem alle Landene omkring Niger-Flodens store Krumning og Guldkysten. Tidligere var den en meget mægtig By, men efter en Krig med det S. f. liggende Negerrige Ashanti har den været i stærk Tilbagegang. Den hører til Negerstaten Banjaue, men da den er meget usund, bor Fyrsten i den lidt sydligere liggende Landsby Pembi. *C. A.*

Salaïr, Bjærgflække i det sibiriske Guvernement Tomsk, under 54^0 15' n. Br. og 85^0 46' 0. L., venlig liggende, med smukke Træhuse, Sølvsmelterier, Rebslagerier, Bjærgværksdrift, (Tungspat, Bly, Jærn og Kul) og 3,400 Indb. *M. V.*

Salama, By i den mellemamerikanske Republik Guatemala, ligger paa en Højslette 871 M. o. H. 80 Km. N. f. Guatemala og er bekendt for sin Sukkeravl. (1890) 4,525 Indb. *H. P. S.*

Salamánca, 1) Provins i det nordvestlige Spanien, udgør en Del af det tidligere Kongerige Leon og grænser mod Nord til Provinserne Zamora og Valladolid, mod Øst til Avila, mod Syd til Caceres og mod Vest til Portugal. Arealet er 12,510 □Km. med (1900) 320,765 Indb. eller 25 pr. □Km. Provinsen er bjærgrig mod Syd, hvor de maleriske Bjærgdrag Peñas de Francia (1,735 M.) og Sierra de Gata stryge i sydvestlig Retning og indeholde romantiske Højdale som Las Batuecas. Den øvrige Del er jævn, skovløs og ret veldyrket. Af Vandløb findes ikke mange, og de ere ikke sejlbare og anvendes ikke til Overrisling, da de løbe paa Bunden af dybe Spalter. Naar bortses fra, at Alagon strømmer mod Syd til Tajo, afvandes S. af Duero, der er Grænseflod mod Portugal, og dens Tilløb Tormes, Yeltes og Agueda. Klimaet er udpræget fastlandsagtigt, og da Provinsen alle Vegne skærmes mod de regnbringende Vinde, er det tørt. I Byen S. falder aarlig 28 Cm. Regn, og Sommeren er den regnfattigste Aarstid. De herskende Vinde ere den nordvestlige Gallego eller den »galiciske«, den nordlige Burgales eller Cierzo og den sydlige Bjærgvind Serrano. Provinsen har en Del Skov og Maquis. Befolkningen taler Kastiliansk og er i forholdsvis stærk Vækst. Oplysningen er meget ringe. Agerbrug og Kvægavl ere de vigtigste Næringsveje. Der avles Korn, Ærter, Vin, Hør, samt mod Syd Kastanjer og Oliven. Paa de store Græsarealer leve store Kvæghjorder, hvis Hyrder vogte Kvæget til Hest og indfange det med Lasso. Et Par vigtige Produkter ere Uld og Voks, af hvilke det første danner Grundlaget for nogen Industri, hvilken Næringsvej ellers er uden Betydning i S. Det samme gælder Handelen. Landeveje kendes næsten ikke, og af Jærnveje findes kun Linien fra Medina over Byen S. til Portugal. Provinsen deles i 8 Kredse. —

2) Provinsens Hovedstad S. ligger 178 Km. V. N. V. f. Madrid paa højre Bred af Tormes, 800 M. o. H., og er bygget paa og imellem 3 flade Høje, der hæve sig op over den jævne Slette. (1900) 25,690 Indb. S. er omgiven af høje Mure med gotiske Taarne og Porte. Gaderne ere som Regel snævre og mørke; over Floden fører en lang Bro, der hviler paa 27 Buer, som for en stor Del ere af romersk Oprindelse. Af Pladser fremhæves den smukke Konstitutionsplads, og af offentlige Bygninger den gotiske Domkirke, der er bygget 1510—60, den gamle gotiske Katedral, der stammer fra Beg. af 13. Aarh. og rummer Cid's Fanekors, endvidere ca. 30 Kirker og lige saa mange, til Dels forfaldne, Klostre, det gamle Raadhus, Seminariet, der huses i et tidligere Jesuiterkollegium i florentinsk Stil, Paladserne Casa de la Concha og Alba samt Universitetet og Collegio del Rey. Universitetet havde 1901 21 Lærere og 1,200 studerende i et filosofisk og et juridisk Fakultet, og Universitetsbiblioteket, der er stiftet 1254, 11 Aar efter Universitetet, havde ca. 80,000 Bd., hvoriblandt findes mange græske Haandskrifter. Industri og Handel drives saa at sige slet ikke i R., og selv den berømte Læderindustri er ophørt. Byen er Sæde for en Biskop og Provinsens Guvernør.

S. er en meget gammel By, der af Romerne kaldtes *Salmantica*, af Goterne *Elmantica* og af Araberne *Schalmanka*. Den var oprindelig Hovedsæde for de lusitanske Vettoner, fra hvem den erobredes af Hannibal 222 f. Chr. Under Goterne blev den Bispesæde; men Araberne jævnede den med Jorden, og den rejste sig først igen under Alfons VI i 12. Aarh. Ved den nærliggende Landsby Arapiles sejrede Englænderne og Spanierne under Wellington over Franskmændene under Marmont 22. Juli 1810.

Sit største Ry har S. dog faaet gennem sit Universitet, der gennem flere Aarhundreder var en Pryd for Spanien. Allerede i 12. Aarh. omtales her en Domskole (*Maestre escuela*); men det egentlige Stiftelsesbrev er først givet 6. Apr. 1243 af Ferdinand III af Kastilien. Dennes Søn Alfons X den Vise gav 1254 den ny Højskole store Rettigheder og Pengemidler, og 1255 fik den tillige saadanne af Paven. Med Undtagelse af Teologi dyrkedes alle Fag og i Særdeleshed Retsvidenskaben. Det ny Universitet forfaldt dog i den følgende Tid, og 1307—12 eksisterede det endog slet ikke. Langsomt rejste det sig igen og fik i Tidsrummet 1391—1413 mange ny Privilegier af Kongerne. Og da fra 1422 Paverne havde begyndt at ophjælpe det teologiske Studium i S. og stiftede flere Kollegier for fattige Studenter, steg Universitetets Ry. Da endelig i 16. og 17. Aarh. de berømteste Teologer virkede i S., vare Verdens Øjne rettede mod den lille spanske By. Allerede i 14. Aarh. havde Paverne i Avignon søgt juridiske Afgørelser i S., og 1484 forelagde Columbus Universitetet sine Opdagelsesplaner. I 16. Aarh. virkede her flere berømte Humanister; men efterhaanden blev den skolastiske Filosofi og Teologi saa eneraadende, at den kvalte alt andet og fortrængte medicinske og naturvidenskabelige Studier. Universitetet gled da ganske ud af Samkvemmet med den almindelige europæiske Kulturudvikling, og Stiftelsen af andre Universiteter i Spanien og af talrige jesuitiske Seminarier fuldbyrdede i 18. og 19. Aarh. Nedgangen. Medens der i de første Tider af Glansperioden skal have været indtil 10,000 studerende, vise Aarbøgerne for de følgende Tider en jævn Tilbagegang: 1552 6,416, 1599 4,156, 1650 2,836, 1700 1,923, 1749 2,009, 1800 1,198 og 1835 776. 1857 omordnedes Universitetet ifølge Loven om den offentlige Undervisning i Spanien og fik samme Organisation som alle andre Universiteter i Landet. Senere har det fortsat sin beskedne Tilværelse og har nu mest Interesse ved sin Historie og sit Bibliotek. *H. P. S.*

Salamánca, By i Mejico, Stat Guanajuato, ligger 1,757 M. o. H., paa højre Bred af Rio Lerma og 54 Km. S. f. Guanajuato. (1890) 10,000 Indb. S. har en rig Augustinerkirke, er Station paa Banelinien fra Mejico til Guanajuato og driver Bomuldsvæveri. *H. P. S.*

Salamander se Elementæraander.

Salamánder reiben, en tysk i Heidelberg omkring 1830 opstaaet Studenterskik, der anvendes ved Sold til at ledsage et Leve, som man vil give mere Eftertryk. Den bestaar i, at Studenterne gnide Glassene rundt paa Bordet, saa tømme dem, derefter tromme med dem paa Bordene og ende med at sætte dem ned med et fast Slag. Noget symbolsk synes der ikke at ligge deri, men det gør jo en fortræffelig Spektakel. *Cl. W.*

Salamandre (*Salamandridae*) danne inden for Halepaddernes (s. d.) Orden en Familie, hvis Repræsentanter som voksne mangle Gæller, besidde Tænder saavel i Over- som i Underkæben samt have veludviklede Øjelaag. Herhen høre, idet de øvrige 3 Familier i alt kun omfatte 8 Arter, næsten alle nulevende Halepadder; disse udgøre en meget ensartet Gruppe, der ved visse, ofte ret ubetydelige Kendetegn, hentede navnlig fra Tændernes Stilling, samt ved Hvirvlernes Form lade sig skille i 4 Underfamilier: Salamandrinerne (de egentlige S.), Amblystomatinerne (Axolotlerne), Plethodontinerne og Desmognathinerne (2 artrige, hovedsagelig amerikanske Grupper). Det er ikke blot i systematisk Henseende, men i hele deres Fremtræden, at disse Halepadder vise store indbyrdes Ligheder; alle ere de forholdsvis plumpe Former med fladt Hoved, korte Ben og en klodset Hale; paa Landjorden bevæge de sig kun langsomt og ligesom med Besvær, hvorimod de svømme behændig. Deres sædvanlige Farver ere brune, hvide, sorte og graa, i Reglen med stærkere gulrødt Anstrøg paa Bugsiden; den derved fremkomne i og for sig ret uanselige Farvetegning kan imidlertid i Parringstiden ofte fremtræde med en særegen Skarphed og Glans; bekendt er i saa Henseende Alpesalamanderen (*Molge alpestris* Laur.), en Art, der staar den lille S. ganske nær. Som en Undtagelse blandt alle andre S. staar dog den gulplettede Landsalamander eller Ildsalamanderen ved sin prægtige Tegning.

I deres Livsforhold vise de forskellige S. sig omtrent ens; de opholde sig som voksne paa fugtige Steder, under Trærødder, i vissent Løv, mellem Stene eller i Klippespalter, men som Regel paa Steder, der ikke ere langt fjernede fra Vand, eller hvor der i alt Fald i Foraarstiden staar Vand. Paa dette Tidspunkt søge de nemlig ned i dette, hvor Befrugtningen og Æglægningen fore-

gaa, og hvor de gællebærende Larver tilbringe deres første Sommer. En Undtagelse herfra danne de saakaldte Landsalamandre, der kun forlade Landjorden paa ganske kort Tid, den sorte alene for Parringens Skyld, den gulplettede desuden i for der at føde sine gællebærende Larver. De mest udprægede Landdyr ere visse amerikanske Former (f. Eks. *Plethodon cinereus* Green); disse lægge deres Æg paa Landjorden under Stene, hvor man skal kunne finde Hunnen liggende sammenrullet om Æggene, »rugende« disse. Hele Udviklingen foregaar inden for Æggeskallen, men alligevel viser den spæde Unge sig i Besiddelse af store Gæller, der dog forsvinde ved Udklækningen. En anden Afvigelse fra de typiske Livsforhold vise adskillige S., der næsten hele Aaret igennem træffes i Vandet, saaledes f. Eks. de amerikanske Former *Molge torosus* Esch. og *Spelerpes ruber* Daud. En Tilnærmelse hertil kan den store S. vise, idet man af og til kan finde store udvoksne Dyr med høj Finnebræmme i Vandet endnu henimod Sommerens Slutning. De allerejendommeligste Forhold træffes dog blandt Axolotlerne, idet den i Mejico og i de nordamerikanske Fristater vidt udbredte og meget varierende *Amblystoma tigrinum* Green saa at sige optræder i 2 Skikkelser. Dels kan dennes Larve nemlig paa sædvanlig Vis forvandle sig til et største Delen af Aaret paa Land levende Dyr, og dette synes den mange Steder i Fristaterne stedse at gøre; men paa den anden Side er det vist lige saa regelmæssigt Tilfældet med de i Mejico levende Dyr, at de hele Livet igennem beholde Larvernes Udseende med disses store Gæller, Finnebræmmer, sammentrykte Hale o. s. v. Samtidig udvikles Kønsorganerne fuldstændig, og de forplante sig lige saa godt som de forvandlede Eksemplarer; saaledes stamme de fleste af de rundt i Europa saa almindelig i Fangenskab holdte Axolotler fra nogle, der i 1860'erne ynglede i Paris'es botaniske Have. Ved den Lejlighed saa man ogsaa for første Gang Axolotlens Forvandling, idet en Del af de der opdrættede Unger antoge den fuldtudviklede Skikkelse. Denne Iagttagelse er senere gjort mange Gange, navnlig er Frk. v. Chauvin bekendt for sine Eksperimenter vedrørende disse Forhold; det lykkedes hende ved bestemte Forholdsregler, saa at sige naar hun ønskede det, at faa Dyrene til at forvandle sig. Hvori alligevel Grunden maa søges til, at Dyret stundom beholder Larvens Ydre og Levevis hele Livet igennem, er dog meget vanskelig forstaaeligt, navnlig naar man ser hen til, at den samme Art paa andre Findesteder ikke ved noget som helst Middel er til at afholde fra at forvandle sig, ja, i Fald den paa det Tidspunkt afspærres fra Vandets Overflade, endog dør. En Forklaring, som er fremsat af Weismann, gaar ud paa, at de øde og tørre Strækninger, der omgive de af Axolotlen beboede Søer i Mejico, kun skulde frembyde tarvelige Livsbetingelser for den udviklede Form, hvorfor denne i Tidens Løb skulde have vænnet sig til stadigt Vandliv; hvor rimeligt dette end kan lyde, bør det dog ikke overses, at man herimod har rejst den højst betydningsfulde Indvending, at de mejikanske Axolotler slet ikke leve i de af øde Strækninger omgivne Søer, som Weismann tror, men tværtimod i Vande omgivne af yppig Vegetation. Det fortjener med Hensyn til disse kønsmodne Axolotl larver endnu at omtales, at man har enkelte Angivelser om, at der er truffet, saavel af de nordiske som af nærstaaende S., Eksemplarer, der i det ydre forholdt sig som Larver, men som ved den anatomiske Undersøgelse viste sig at være forplantningsdygtige; dog ere maaske ikke alle disse Iagttagelser lige paalidelige.

Ingen S. naar nogen anseligere Størrelse, idet hverken den gulplettede Landsalamander eller Axolotlerne blive meget over 20 Cm. lange, og de fleste andre ere betydelig mindre. For Mennesket ere de som Følge deraf næsten uden Betydning, idet kun Axolotlen i sin Hjemstavn Mejico finder Anvendelse som Fødemiddel.

Alle S. ere Rovdyr, der med stor Graadighed anfalde alle Haande mindre Dyr, ja end ikke spare mindre Eksemplarer af deres egen Slægt. S. danne en ret stor Gruppe (ca. 100 Arter); af herhen hørende Former kan nævnes blandt de egentlige S. (*Salamandrinae*) først og fremmest den gulplettede Landsalamander (s. d.), det Dyr, der har givet hele Gruppen Navn, og som ved sit ejendommelige Udseende lige fra Oldtiden af har øvet en saa stor Indflydelse paa Menneskenes Fantasi; i nær Slægt med denne ere de »sorte« Landsalamandre i Alperne og Kaukasus; dernæst de smaa Vandsalamandre (*Molge* ell. *Triton*), af hvilke der i Danmark og Skandinavien træffes 2 Arter, medens henved en Snes andre Arter træffes i det øvrige Europa, i Asien, Nordafrika og Nordamerika. De nordiske Arter, der ofte nok gaa under Betegnelsen Firben, skønt Mangelen af Skæl og Kløer tydeligt nok adskiller dem fra disse Dyr, ere ikke vanskelige at kende fra hverandre, idet »den store S.« (*M. cristata* Laur.), der kan blive omtr. 14 Cm. lang, har en grovkornet (kirtelrig) Hud, der paa Oversiden er mørkebrun eller næsten sort med talrige smaa hvide Punkter; Undersiden fra Struben til Taaspidserne er gul med sorte Pletter af forskellig Form. Hannen er i Parringstiden paa Ryggen og Halen prydet med en høj, skarpt takket Hudkam, der er afbrudt over Haleroden. De gællebærende L. kunne i Løbet af Sommeren naa en Størrelse af over 6 Cm. Den anden Art, »den lille S.« (*M. punctata* Latr.) er, som Navnet udsiger, meget mindre (kun 8 Cm. lang); dens Hud er uden Vorter, Rygsiden olivengrøn eller lysebrun med istrøede mørke Pletter, Bugsiden orangegul med store sorte Pletter hos Hannen, smaa sorte Prikker hos Hunnen. Hannen har i Parringstiden en meget høj, over Haleroden ikke afbrudt Rygkam, og desuden Frynser paa Bagtæerne. Larverne af denne Art naa kun 4 Cm. i Længde. Begge disse Arter ere i Foraarstiden uhyre almindelige overalt i Damme og Moser, hvor senere hen deres smukke Larver træffes i stort Antal. De voksne holde sig derimod den øvrige Del af Aaret skjulte i Træstød, under Brændestabler, i Stengærder o. 1. St. Til denne Gruppe hører ogsaa den i Nordamerika's Hulevande levende blinde *Typhlotriton*.

Til Axolotlernes Gruppe *Amblystomatinae*, der udgøres af ret anselige Former, høre dels nogle østasiatiske Slægter, blandt hvilke den japanske *Onychodactylus* fortjener at nævnes paa Grund

af de spidse Hornskeder, »Kløer«, der omgive dens Taaspidser, dels den artrige, paa en enkelt siamesisk Art nær nordamerikanske Slægt *Amblystoma*, der i sin udviklede Skikkelse meget minder om en Landsalamander. En af denne Slægts Arter (*A. tigrinum* Green) er det, der ogsaa fremtræder som *Siredon pisciformis* Shaw ɔ : som kønsmoden i Larveskikkelse.

De to sidste Grupper, *Plethodontinae* og *Desmognatinae*, der udgøre omtrent Halvdelen af alle S., omfatte kun smaa Former. De høre, som tidligere nævnt, særlig hjemme i Amerika, idet kun en enkelt Art af den ved sin paddehatformede Tunge udmærkede Slægt *Spelerpes* (*Sp. fuscus* Bp.) har hjemme i Italien. Et meget ejendommeligt Forhold er, at største Parten af disse Former enten aldeles mangle Lunger eller kun have ubetydelige Rudimenter af saadanne; Aandedrættet maa i saa Fald vel ske gennem Huden. (Litt.: Boulenger, *Catalogue of the Batrachia Gradientia o. t. Brit. Mus.* [Lond. 1882]; Cope, *The Batrachia of North America* [Washington 1889]; Leydig, »Ueber die Molche« [Salamandrina], »Arch. f. Naturgesch.«, Bd. 33, 1867). *R.E.-P.*

Salamandrīdae se Salamandre.

Salamandrīn se Landsalamander.

Salamantīnske Skole, Den, eller Digterskolen fra Salamanca, kaldtes den Gruppe af spanske Digtere, som i 18. Aarh.'s 2. Halvdel tilstræbte en Genfødelse af den nationale Poesi, dog under stærkt europæisk, navnlig fransk, Paavirkning. Den har sit Navn af, at dens Medlemmer studerede ved Salamanca's Universitet eller vare Lærere ved dette. Dens mest fremragende Medlemmer vare J. Meléndez Valdés, J. Iglesias de la Casa og N. A. de Cienfuegos (se de enk. Art. ang. disse). *E. G.*

Salāme (ital.) er Navnet paa en Slags Pølse, der spises meget i Italien. De ere tilberedte af hakket Kød, krydrede særlig med Hvidløg og stærkt røgede. I Bologna og Verona findes store Fabrikker for Tilvirkning af disse Pølser. *R. H.*

Salaminĭa se Paralos.

Salamis, 1) græsk 0, nu Kuluri. Den ligger i den saroniske Bugt ved Kysten af Attike og Megaris, adskilt derfra ved et smalt Sund baade i Øst og i Vest, medens der N. f. Øen findes en større Bredning (Bugten ved Eleusis). S. er en uregelmæssig formet, klippefuld og lidet frugtbar 0, omtrent 100 □Km. stor; dens højeste Punkt er henved 400 M. højt. Den omtales allerede i Sagnhistorien som en græsk 0, hvor Telamon og hans Søn Aias herskede. Senere blev den afhængig af Megara, men Athenerne erobrede den, efter Fortællingen under Anførsel af Solon. 318 f. Chr. kom den under Makedonien, men kom 232 igen tilbage til Athen. Mest berømt er S. bleven ved det store Søslag, hvori Grækerne overvandt Perserne (Septbr. 480 f. Chr.). Den græske Flaade havde søgt Tilflugt mellem S. og Fastlandet, og Kampen stod i det smalle Farvand, hvor Perserne ikke havde Gavn af deres Overtal. Deres skildret af Herodot og af Digteren Aischylos, som selv tog Del deri. I Oldtiden fandtes der en By paa Øen, rimeligvis paa Østsiden, medens den nuværende By, S. eller Kuluri, findes paa Vestkysten. Paa S. findes nu ogsaa den græske Flaades Hovedstation og Arsenal.

2) By paa Østsiden af Cypern i Oldtiden. Den laa ved en Bugt og havde en god Havn. Navnligheden med det ovenfor omtalte S. forklarede Grækerne ved Fortællingen om, at den skulde være anlagt af Teukros, Telamon's Søn. S. var i Oldtiden Cypern's betydeligste By og Sædet for Øens Konger. Uden for S. vandt Demetrios Poliorketes 306 f. Chr. en stor Sejr over Ptolemaios af Ægypten i et Søslag. Under det romerske Herredømme hjemsøgtes S. af flere Ulykker; en Opstand af Jøderne medførte Byens delvise Ødelæggelse under Trajan, og under Konstantin den Store blev den ødelagt ved Jordskælv, men pragtfuldt genopbygget under Navn af Constantia. Endelig blev den ødelagt af Saracenerne 647, men der findes endnu Ruiner af den. (Litt.: Cesnola, *Salaminia* [2. Opl., Lond. 1881]). *H. H. R.*

Salamsten d. s. s. Safir (fra Ceylon).

Salamvrĭa se Peneios.

Salanga (Junk Ceylon), den største 0 i det ved Knæet af Halvøen Malaka liggende, til Siam hørende lille Arkipel af samme Navn, 762 □Km. stor, med 12,000 malajiske Beboere og rige Tingruber. *M. V.*

Salangāner (*Collocalia*), en Slægt af Mursejlere, hvoraf en enkelt Art bygger de »spiselige Svalereder«; se Mursvaler S. 1130. *O. H.*

Salangen, Herred, i Senjen og Steigen Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Senjen og Tromsø Fogderi), Tromsø Amt. 512 □Km., hvoraf ca. 9,5 □Km. Ferskvand. (1900) 2,280 Indb., altsaa ca. 4,6 pr. □Km. Land. S., der udgør et Sogn under Ibbestad Præstegæld, begrænses af Herrederne Dyrø, Ibbestad, Bardo, Maalselven og Sørreisen. S. ligger paa begge Sider af Fjorden Salangen og dennes indre Del Sagfjorden samt derhos paa begge Sider af den nedre Del af Salangsdalen. Herredets Hovedvasdrag er Salangselven, der falder ud i Sagfjorden, efter at have dannet Øvrevand (3,3 D Km.) og Nedrevand (1,5 □Km.), adskilte ved Strokkenesstrømmen. Elven har flere Fosse, af hvilke Kistefoss, der ligger 12 Km. fra Fjorden, er ganske betydelig. Noget længere mod Vest er Sagelven, en strid Fjældelv, der ligeledes falder ud i Sagfjorden. Af Nord fra kommende Elve bør mærkes Bækkebotnelv, der falder i Salangselven ved Gaarden Elvebakken, samt Grønlidalselv, der danner Afløb for Rørvand (2 □Km.) og falder i Salangen ved Gaarden Løksebotn. Herredet har 66 Indsøer, hvoraf dog de fleste ere ganske smaa. Af Fjældtoppe kunne inden for Herredets nordre Halvdel mærkes Hjerttind (1,387 M.), Grænsepunkt mod Bardo, Maalselven og Sørreisen, samt noget længere mod Vest Haugli-fjæld (769 M.) og Rundfjæld (917 M.). Herredets sydlige Halvdel er i det store betragtet højere og har flere stejle Toppe, hvoriblandt kunne nævnes Haakvikstind (1,227 M.) og Reittinderne (1,271 M.). I Herredets sydøstligste Del ligger et vidtstrakt Fjældparti, kaldet Snørken (Seinavarre). Herredets dyrkede Mark opgives til vel 1 □Km. Ager og vel 7 □Km. Eng; Skoven — hovedsagelig Løvskov — til ca.

40 □Km. Den dyrkede Mark ligger særlig i Salangsdalen og langs Sagfjorden. Havnegangene ere indskrænkede, men gode. I Salangen foregaar undertiden et ganske betydeligt Sildefiskeri. For øvrigt deltager Befolkningen i stor Udstrækning saavel i Lofot- som Finmarksfiskeriet. — I Salangen findes nogle Kvæner og temmelig mange Lapper. Brug af Jordgammer forekommer ikke længer. Af større Hussamlinger bør nævnes Søveien lige ved Salangen Kirke i Bunden af Sagfjorden, hvor der (1900) er 257 Indb. Herredets Gaarde ere gennemgaaende smaa; blandt de største kunne nævnes Vashoved, Elvenes, Solbakken, Præstbakken og Øvervandet. Fra Bunden af Sagfjorden gaar Bygdevej op over Salangsdalen med en Gren over til Bardodalen. Fra Bygdevejen i Salangsdalen fører Fjældvej over til Sverige (Egnen om Ofotbanen). (Litt.: >Norges Land og Folk«: Amund Helland, »Tromsø Amt« [Chra. 1899]). *P. N.*

Salangor d. s. s. Selangor.

Salaria via se Via Salaria.

Salarium (lat.) var oprindelig den Ration Salt, som tildeltes de romerske Soldater og Officerer i Krigen og Embedsmændene, naar de udsendtes i officielle Sendelser. Da den senere blev afløst med en Pengesum, fik Ordet Betydning af Løning, Sold eller Gage. *H. H. R.*

Salas Barbadillo [-di'ljo]], Alonso Jer 6-nimo de, spansk Forfatter, født i Madrid omtr. 1580, død smst. 10. Juli 1635. Han levede som Litterat i Hovedstaden, nød megen Anseelse og omtales meget anerkendende saavel af Cervantes som af Lope de Vega. I de senere Aar af sit Liv døjede han en Del af Sygdom og Pengemangel. S. var en talentfuld og frugtbar Forfatter, som dyrkede baade den bundne og den ubundne Stil. Foruden lyriske Digte, som Epigrammer, Sonetter o. l., har han skrevet Komedier, hvoraf nogle (hvad der dengang var usædvanligt) ere i Prosa, endvidere satiriske og burleske Skrifter og især Noveller. Nævnes kunne »La hija de Celestina« [1612], ogsaa kaldet »La ingeniosa Elena«, »El caballero puntual« [1614], »Corrección de vicios en boca de todas verdades« [1615], »Don Diego de Noche« [1623], »La estafeta del dios Momo« [1627], »Coronas del Parnaso y platos de las Musas« [1635]. Flere af hans Bøger ere en Sammensætning af Prosafortællinger, Breve, Vers og dramatiske Arbejder; saadanne Potpourrier vare dengang meget yndede af det spanske Publikum. *E. G.*

Salásser, et keltisk eller ligurisk Alpefolk i Norditalien i Oldtiden. De søgte ved flere Lejligheder med stor Haardnakkethed at spærre Alpepasserne i deres Land, men Augustus overvandt og tilintetgjorde hele Folket. Af Byer i deres Land nævnes Augusta Praetoria og Eporedia. *H. H. R.*

Salat [sala'], Flod i det sydvestlige Frankrig, Biflod til Garonne; den udspringer i Pyrenæerne i Salou-Passet i en Højde af 2,052 M., flyder først lige mod Nord, derefter i nordvestlig Retning og udmunder efter et Løb paa 80 Km. i højre Side af Garonne ved Boussens. Den er sejlbar de sidste 17 Km. *M. Kr.*

Salāt (*Lactuca* L.), Slægt af Kurveblomstrede (Cikorie-Gruppen), en-, to- eller fleraarige Urter; nogle have tornede Blade. De smaa eller middelstore Kurve have faa Blomster og ere samlede i Top; Kronerne ere gule eller blaa, sjælden hvide. De sammentrykte Frugter have mere eller mindre tydelige Ribber og Næb, der bærer en haarformet Fnok paa Spidsen. Ca. 90 Arter, de fleste i den gamle Verden. De to første Arter have et cylindrisk Svøb om Kurven af omtrent lige lange Blade. Gift-S. (*L. virosa* L.) er 60 Cm. — over 1 M. høj og toaarig; dens stængelomfattende og aflangt ægdannede Blade ere tornede i Randen. Blomsternes Kroner ere gule, og Frugterne sorte med hvidt Næb. Planten er udbredt i Mellem- og Sydeuropa. Alle dens grønne Dele, der forhen vare officinelle, have en stærk Lugt og indeholde en bitter Mælkesaft, som hærdner i Luften til det saakaldte *Lactucarium*, bekendt for narkotiske Virkninger. Tornet S. (*L. Scariola* L.) er 60—100 Cm. høj og toaarig; de siddende og lodret stillede (jfr. Kompasplante), ved Grunden pildannede og fjerfligede Blade have Torne langs Undersidens Midtribbe og i Randen. Blomsternes Antal i Kurven er ca. 10, de have gule Kroner. Frugternes Næb er

Hovedsalat.

af Længde med den graabrune Frugt. Planten er udbredt i Mellem- og Sydeuropa, Centralasien o. a. St. og forekommer ved Grøfter, især nær Byer, i Danmark, men er sjælden; mangler i Norge. Efter al Rimelighed er Have-S. (*L. sativa* L.) en Kulturform af forrige. Den er oftest enaarig og har kødede, horisontale, glatte Blade med hjertedannet Basis. De unge Blade ere skøre og blive det i endnu højere Grad ved dertil egnet Kultur (om de forskellige Former se nedenf.), de spises som Salat; udvoksede have de kun daarlig Smag. Have-S. dyrkes over største Delen af Jorden, for Europa's Vedkommende mest i det sydlige, hvor det hører til den daglige Kost, tilberedt med Olie. Nydelsen af S. var allerede 400 f. Chr. kendt hos de persiske Konger; hos Grækerne og Romerne var den i Oldtiden en almindelig Ret; Plantens Varieteter vare da allerede kendte. Skov-S. (*L. muralis* [L.] Fresen) er 40—80 Cm. og fleraarig; dens Blade ere stilkede (med vinget Stilk) og høvldannede. Kurvenes Svøbblade ere ulige lange og sidde i 2 Kredse; Blomsternes Antal er ca. 5, de have gule Kroner. Frugternes Næb er flere Gange længere end den mørkebrune Frugt. Skov-S. er almindelig i Danmark i Skove og paa skyggefulde Steder og blomstrer i Højsommeren; lever ogsaa i Norge (indtil Throndhjemsfjorden). *A. M.*

Havesalatens talrige Kulturformer falde i tre Grupper: 1) Hovedsalat danner et fast og tæt Hoved. Stenhoved og Wheelers Thumb ere tidlige, Dippes gule Berliner sildig. Til tidlig Brug saas paa Bænk i Marts, og de unge Planter udplantes paa en Sydrabat eller kold Bænk, anden Udsæd foretages paa en Sydrabat, og derefter saas hver tredje Uge. Planterne udplantes paa Kanten af Agurkbedene eller mellem nyplantede Jordbær med en Afstand af 25—30 Cm. Til sildig Brug plantes S. paa et af brugt Varmebed først i September, og naar Vejret gør det nødvendigt, dækkes Bænken med Vinduer og senere med Maatter og Lemme om Natten. 2) Bindsalat danner ikke Hoved, den saas i Juli og udplantes i August med 40 Cm. Afstand. Naar Bladene ere fuldt udviklede, bindes de sammen i Spidsen med et Bastbaand, for at de indre Blade kunne bleges, man maa hertil vælge en tør Solskinsdag i September. 2—3 Uger efter ere de brugelige. 3) Pluksalat giver mange Blade, som benyttes i Køkkenet; efter Afskæringen skyde de ny Blade; den anvendes særlig tidlig om Foraaret, før Hovedsalaten er tjenlig. S. fordrer en løs næringsrig og varm Jord.

Drivning af Hovedsalat foregaar i Bænk som Bikultur i Agurk- og Melonvinduer, og der medgaar en 4—5 Uger fra Plantning, til man kan have brugeligt Produkt. *L. H.*

Salavati se Salvati.

Sala y [-i-] Gomez, ubeboet 0 i det stille Ocean, den østligste af de polynesiske Øer under 26^0 28' s. Br., 105^0 28' 0. L., 4 □Km., bestaar af to nøgne Klipper, forbundne ved lavt Land. Øen er opkaldt efter Opdageren, der besøgte den 1793. *M. V.*

Salazár de las Palmas, By i den sydvestlige Del af den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Santander, ved venstre Side af Rio Salazar, har store Aarsmarkeder, betydelig Kaffeavl, Kulgruber og sammen med sit Distrikt ca. 6,000 Indb. *M. Kr.*

Salazie [salazi'], By paa den franske 0 Reunion i det indiske Ocean, tæt ved Nordøstkysten og 20 Km. S. 0. f. Hovedstaden St. Denis, er Øens mest benyttede Sundhedsstation og har ca. 5,000 Indb. Tæt ved Byen findes varme Kilder (33^0). *M. Kr.*

Saldanha [sal da'ña] **Oliveira,** Joao Carlos, Hertug, portugisisk General og Statsmand, født 17. Novbr. 1791, død 21. Novbr. 1876. Han var Dattersøn af Pombal, udmærkede sig i Krigen mod Frankrig og blev allerede 1814 efter Kampen ved Toulouse Brigadegeneral. Han repræsenterede Portugal paa Wienerkongressen og var senere Guvernør for en af Brasilien's Provinser; erklærede sig straks for den fri Forfatning 1820, men vilde ikke tjene i Brasilien efter dets Løsrivelse og vendte 1822 tilbage til Portugal. Jan. 1825 blev han Udenrigsminister og var med at udvirke Prinsesse Isabella's Regentskab Marts 1826 samt derefter Krigsminister indtil Juni 1827. Han søgte forgæves at værge den fri Forfatning mod Dom Miguel's Reaktion og maatte flygte til Udlandet; vendte tilbage 1833 og udmærkede sig i Kampen mod Dom Miguel indtil dennes Fordrivelse fra Landet. Til Løn blev han Marskal og Markis af S. (tidligere var han Greve af Porto Santo) samt var Maj—Novbr. 1835 Førsteminister. Da det radikale Parti Septbr. 1836 havde tiltvunget sig Genoprettelsen af Forfatningen af 1822, gjorde han Juni 1837 Opstand til Bedste for Chartet af 1826, men blev slaaet af Sa da Bandeira og maatte anden Gang gaa i Landflygtighed. Først Oktbr. 1846 kom han tilbage og blev Førsteminister indtil Juni 1849 samt ophøjet til Hertug. Han afslog det Forbund, som den afgjort konservative Costa Cabral tilbød ham, og styrtede ham Maj 1851 ved en Soldateropstand. Han styrede nu i hele 5 Aar og med stor Egenraadighed, men løste samtidig en Mængde omtvistede Spørgsmaal ved Dekreter, som Kamrene siden stadfæstede. Efter den Tid optraadte han flere Gange som Fører for Oppositionen i Pairskammeret, var 1863—69 med nogen Afbrydelse Sendemand i Rom og gjorde Maj 1870 Forsøg paa at gentage sin Optræden fra 1851, idet han med nogle Soldater trængte ind i Slottet og tvang Kongen til at udnævne ham til Førsteminister. Hans Styrelse varede dog kun 3 Maaneder, og Februar n. A. drog han som Sendemand til London. (Litt.: Carnota, *Memoirs of the Duke of S.* [2 Bd., Lond. 1879]). *E. E.*

Saldere se Saldo.

Saldern, Caspar von, holsten-gottorpsk og russisk Statsmand, født 11. Juli 1710, død 31. Oktbr. 1786, tilhørte en holstensk Embedsmandsfamilie og traadte, efter med stræbsom Flid at have uddannet sine ypperlige Evner ved Universitetet i Gottingen, i Tjeneste som Embedsmand hos den gottorpske Regering i Kiel (1742), men flygtede Decbr. 1750, af Frygt for at blive draget med i nogle ham nærstaaende Regeringsraaders Fald, til St. Petersborg, hvor den gottorpske Hertug, Karl Peter Ulrich, opholdt sig som russisk Tronfølger. Her talte han sin Sag saa godt hos Hertugen, at denne ansatte ham i sit holstenske Kancelli i St. Petersborg, i hvilket han avancerede til Geheimeråad, og længe varede det ikke, inden S. var kommen i høj Gunst hos den vordende Kejser, der ogsaa efter sin Tronbestigelse (1762) villig lyttede til hans Raad. Det maatte derfor være af højeste Vigtighed for den danske Regering at drage den kloge og energiske S., der efter Peter III's Mord beholdt sin Stilling og Indflydelse ved Katharina II's Hof, over paa dansk Side under Forhandlingerne om at mageskifte det gottorpske Holsten med Oldenburg, hvad ogsaa lykkedes, dels fordi S. mente, at Holsten stod sig bedst ved helt at komme ind under Danmark, dels fordi han blev rigelig betalt for sin Tjenstvilligbed, idet han, naar alt regnes med, har kostet den danske Statskasse mindst $^1/_2$ Mill. Kr., hvorhos han 1773—86 oppebar en aarlig Pension af ca. 42,000 Kr. Desuden fik han Grevetitel, som han dog ikke selv, men først hans Søn førte, og Elefantordenen. Værre end hans skamløse Pengebegærlighed var det brutale Overmod, hvormed han ved enhver Lejlighed lod den danske Regering føle, at han ikke kunde undværes; saaledes maatte under hans Ophold i Kjøbenhavn 1767—68 baade Hoffet og Ministrene finde sig i at lade sig kommandere af ham. Men Maalet, Mageskiftetraktaten, naaedes (22. Apr. 1767), og efter dens endelige Ratifikation (30. Apr. 1773) gik da S., der i Mellemtiden som russisk Gesandt i Varszava

havde udfoldet en Virksomhed, som har skaffet ham en sørgelig Berømthed i Polen's Historie, til Kiel for at lede Overdragelsen af det gottorpske Holsten til Danmark. Men hermed var hans Rolle udspillet, idet han 1774 faldt i Unaade hos Katharina II paa Grund af grove Bedragerier, hvortil hans Havesyge havde forledt ham. Han slap dog med Paalæg om for bestandig at forblive i Holsten, hvor han 12 Aar senere døde paa sit Gods Schierensee. (Litt.: Reverdil, *Struensee et la cour de Copenhague* [Paris 1858, dansk Overs. ved L. Moltke, Kbhvn. 1859]; H. Schmidt genannt von Lübeck, »Der Geheimrath C. v. S.« [»Neues staatsbürgerliches Magazin« VII, Kiel 1838]; E. Holm, »C. v. S. og den dansk-norske Regering« [>Hist. Tidsskr.« IV, 3, Kbhvn. 1873]; A. Wetzel, »Zur Lebensgeschichte C. v. S.« [»Zeitschr. der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte« XXXIII, Kiel 1893]; E. Holm, »Danmark-Norge's Historie under Christian VII« [Kbhvn. 1902 ff.j). *C. F.*

Saldo (ital.), i Bogholderi Forskellen mellem Summen af en Kontos højre Side og Summen af dens venstre Side. Naar disse Summer ere lige store, siger man, at Kontoen salderer, se Bogholderi S. 254 og Kontokurant. *C. V. S.*

Saldōni, Baltasar, spansk Komponist og Musikforfatter, (1807—90), var oprindelig Organist i Barcelona, gik derfra til Madrid, blev Sanglærer ved Konservatoriet og 1840 — efter nogen Tids Studier i Paris — første Professor i Sang. — S. skrev en Sangskole og en »Dicionario biografico« om spanske Musikere. Han komponerede Operaer og Zarzuelos (nationale Sangspil), en Symfoni »A mi patria«, Kirkemusik, Kor og Sange. *W. B.*

Sale [se!il], By i det nordvestlige England, Cheshire, ved Mersey og 8 Km. S. V. f. Manchester, har Dyrkning af Havesager og (1891) 9,644 Indb. *M. Kr.*

Saleli, Salé, By paa Vestkysten af Marokko ved Mundingen af Buragreb, danner sammen med den lige overfor liggende Rabat (s. d.) en vigtig Handelsplads. S. har været anset som en »hellig By«, hvori for indtil kort Tid siden ingen Jøde eller Kristen maatte komme. *C. A.*

Salem, kun nævnt et Par Steder i Gl. Test., afkortet af Jerusalem.

Salem [se!ilem], Navn paa mange Byer i U. S. A., af hvilke nævnes 1) S. i Massachusetts, ligger 25 Km. N. N. 0. f. Boston lige over for Beverly paa en Landtange mellem to Bugter fra Atlanterhavet, der benævnes North og South River. (1900) 35,956 Indb. S. har i Modsætning til de fleste andre amerikanske Byer uregelmæssige Gader, men er velbygget og har mange gammeldags Huse. Endvidere findes en Snes Kirker og et Seminarium, og S. er Sæde for de videnskabelige Foreninger Athenæum og *Essex Institute* samt for det af Peabody stiftede *Academy of science,* der tillige med sit Museum rummes i den 1825 af gamle Ostindiefarere byggede *East India Marine Hall.* S. har store Læder- og Skotøjsfabrikker og tilvirker desuden Bomulds- og Jutevarer samt Kemikalier. I Byen findes flere Rederier, der drive Fiskeri og Kysthandel. S., der er anlagt allerede 1626, kaldtes af Indianerne Maumkeag og var oprindelig en stor Fiskerby, der under Frihedskrigen udrustede 60 Kaperskibe med 4,000 Mands Besætning. Efter Krigen var det S., der indledede den ny Stats Handel og Skibsfart paa Indien; men denne Virksomhed flyttede snart til Boston og New York. — 2) S. i Ohio, ligger ved Little Beaver River 94 Km. S. 0. f. Cleveland. (1900) i 7,582 Indb., der for største Delen ere Kvækere. S. driver Jærn- og Tekstilindustri. — 3) S. i New Jersey, ligger 91 Km. S. V. f. Trenton ved S. River, der falder i Delaware. (1900) 5,811 Indb. S. staar ad Flodvejen i Forbindelse med Philadelphia og har stor Tilvirkning af Frugtkonserves. S. er anlagt 1673 og saaledes en af New Jersey's ældste Byer. — 4) S. i Oregon, ligger 116 M. o. H. ved Willamette og 70 Km. S. S. V. f. Portland. (1900) 4,258 Indb. S. er Statens Hovedstad og Sæde for dens Myndigheder. Her findes Statskapitolet, Willamette-Universitetet samt Døvstumme- og Blindeinstitutter. S. har flere Mel- og Savmøller samt Jærnstøberier. *H. P. S.*

Salem [se!ilem], By i Indien, Præsidentskab Madras, ligger 289 M. o. H. paa Sydskraaningen af Schiwarai-Bjærgene og 282 Km. S. V. f. Madras ved Banelinien Kalikut—Madras. (1891) 67,710 Indb., hvoriblandt 4—5,000 Muhamedanere. S. er en ret velbygget By, der ikke mere er det usunde Kolera- og Pesthul som tidligere. Den har Tilvirkning af Bomuldsvarer, Tæpper og Knive. Navnet S. er den engelske Form for det indiske Schelam. *H. P. S.*

Salēmi, By paa Sicilien, Provins Trapani, ligger 442 M. o. H. 24 Km. N. 0. f. Mazzara del Vallo. (1901) 10,759 Indb. S. har Vin- og Olivenavl. Den er det gamle *Halikyai.* Fra S. proklamerede Garibaldi 13. Maj 1860 Sicilien's Okkupation. *H. P. S.*

Salency [salāsi'], Landsby i det nordøstlige Frankrig, Dep. Oise, med 700 Indb., er bekendt for sin aarlige Rosenfest (s. d.), som fejres 8. Juni og er indstiftet 535 af den hellige Medardus, der var Biskop i Noyon. *M. Kr.*

Salentīner hed i Oldtiden en Folkestamme paa Kysten af Calabria (det nuværende Terra d'Otranto) i Nærheden af Tarent. *H. H. R.*

Salép (arab.), Saleprod, er Rodknoldene af forskellige Gøgeurter. Knoldene samles i Efteraaret, vadskes og koges straks for at ødelægge Spireevnen; derefter afgnides de, trækkes paa Traade og tørres. De forekomme i Handelen som æg- eller pæreformede, 1—3 Cm. lange, 1½—2 Cm. tykke, haarde, hornagtige, gennemskinnende Knolde, der ere graalige eller lysbrunlige; i frisk og fugtig Tilstand have de en ubehagelig Lugt, i tør Tilstand ere de lugtløse; Smagen er fad og slimet. S. samles i Mellemeuropa og Lilleasien; den overvejende Del af den i den europæiske Handel forekommende Vare samles i Lilleasien. S. indeholder indtil 50 p. Ct. Slim, 25 p. Ct. Stivelse. Ved Udrøring af pulveriseret S. med kogende Vand faas en tyk Slim, der benyttes mod Diarré. I Tyrkiet og Grækenland benyttes Salepslim sammen med Honning almindelig som Morgendrik. *A. B.*

Salép, vestindisk, d. s. s. Maranta-Stivelse se Arrow-root.

Salernes [salæ!rn], By i det sydøstligste Frankrig, Dep. Var, ved Bresque og Jærnbanen Meyrargues—Draguignan, med Slotsruiner (13. Aarh.),

Fabrikation af Lervarer og Olie, Handel med Vin og (1896) 2,730 Indb. *M. Kr.*

Salérno, 1) Provins i Syditalien, ligger i Landskabet Campanien og grænser mod Sydvest til det tyrrhenske Hav, mod Vest til Provinsen Napoli, mod Nord til Caserta og Avellino og mod Øst til Potenza. S., der svarer til den tidligere neapolitanske Provins Principato citeriore, er 4,964 □Km. stor og har (1901) 564,328 Indb. eller 114 pr. □Km. Med Undtagelse af Kystlandet og Vallo di Diano omkring Tanagro-Floden er Provinsen Bjærgland, der langs den østlige og nordlige Grænse dannes af de neapolitanske Apenniner, hvis Kulminationspunkt her er Monte Polveracchio (1,790 M.). Hele den øvrige Del af Provinsen optages af de saakaldte Lucanske Bjærge, der dog have enkelte høje Punkter som Monte Alburno (1,742 M.) og Monte Sacro (1,704 M.). S. har en Kyststrækning paa 200 Km. fra Policastro-Bugten til Bugten ved S.; men den er for største Delen lav og sumpet og har kun smaa og uvigtige Havne. Det vigtigste Vandløb er Sele, der optager Tanagro og Caiore. Klimaet er et særdeles mildt og udpræget Middelhavsklima, og i den frugtbare Jordbund, hvoraf over 1/3 er under Kultur, dyrkes Hvede, Majs og Vin samt yderligere Hør, Hamp, Bomuld, Bælgsæd, Oliven, Figen og Oranger. Kvægavlen bestaar særlig i Faare- og Gedeavl, hvorimod der findes kun lidt af Hornkvæg og Bøfler. Fra de smaa Kysthavne drives Fiskeri. Og da næsten 1/4 af Provinsen er Skov og Maquis, producerer den ikke lidt Tømmer og Brændsel. Bjærgværksdriften er uden Betydning, hvorimod Industrien spiller en Rolle ved sine Silke- og Bomuldsspinderier og ved Tilvirkning af Læder, Glas og Papir. Handelen drives over Napoli og Byerne S., Amalfi og Vietri. Den vigtigste Jærnbane er Linien fra Napoli over S. og Metaponto til Reggio. Administrativt deles Provinsen i 4 Kredse, Campagna, Sala Consilina, S. og Vallo della Lucania.

2) Provinsens Hovedstad S. ligger 45 Km. 0. S. 0. f. Napoli ved den for sin Skønhed berømte S. Bugt, der i Oldtiden hed *Sinus Paestanus*. (1901) 27,023 Indb. S. er mod Nord og Vest omgiven af Bjærge, hvorimod den mod Øst har Adgang til frugtbare Sletter. I sin ældre Del har Byen snævre og uregelmæssige Gader, og langs Havet strækker sig den ny Corso Garibaldi med Parkanlæg og smukke Bygninger. Af monumentale Bygningsværker nævnes særlig Katedralen San Matteo, der er opført 1084 af Robert Guiscard, men uheldig restaureret 1768; det er en Basilika, hvis 28 Søjler ere tagne fra Ruinerne af *Paestum*, og langs hvis Sider staa 14 antikke Sarkofager, der senere have fundet en kristelig Anvendelse; dens Bronzedøre ere forfærdigede i Konstantinopel i II. Aarh. Yderligere nævnes Kirkerne San Giorgio og Sant' Agostino med Fresker af Sabbatini, San Domenico, Palazzo Sanseverini, det store ny Teater samt den i Beg. af 14. Aarh. opførte Vandledning og Ruinerne af et højtliggende gammelt Citadel. S. har Gymnasium, Seminarium, teknisk Skole samt Filial af Nationalbanken. Derimod er den ikke mere Universitetsby, da det 1150 stiftede Universitet ophævedes 1817. Byen har flere Bomuldsfabrikker, der oprindelig ere anlagte af Schweizere. Handelen er forholdsvis livlig, og Efteraarsmessen er meget besøgt. Og sikkert vilde Byen have endnu større Omsætning, hvis Havnen ikke var saa let udsat for Tilsanding. I den nyeste Tid har man dog ved Bygning af en Mole ved Vestenden af Corso Garibaldi i høj Grad forbedret dette Forhold. S. er Sæde for Præfekt, Ærkebiskop, et Handelskammer samt en betydelig Infanterigarnison. — S., der af Romerne kaldtes *Salernum*, stod oprindelig under Samnitterne, men blev 196 f. Chr. romersk Koloni. Efter Romerrigets Fald kom den under de longobardiske Hertuger af Benevent og blev 848 et eget Fyrstendømme, hvis sidste Fyrste Gisulf stødtes fra Tronen af sin Svoger, Normannerfyrsten Robert Guiscard. I Middelalderen var S. berømt ved sin medicinske Højskole (*Civitas Hippocratica*), der kan betragtes som Stammoder for næsten alle medicinske Fakulteter i Europa. *H. P. S.*

Sales se Frants fra S.

Salesiänerinderne eller Visitantinderne (af *visitatio* [lat.] Besøg) eller Hjemsøgelsesordenen (de sidste Navne skulle minde om Maria's Besøg hos Elisabeth) ere en kvindelig katolsk Orden, stiftet efter Tilskyndelse af Frants fra Sales af Madame Chantal (s. d.). Mellem Frants og Madame Chantal var et af Katolicismens aandelige, mystiske Venskabsforhold. Hun, som var Enke, men som havde baade en gammel Fader og flere Børn, forlod sin Familie efter Frants's Opfordring og stiftede 1610 i Annecy sammen med to andre Kvinder S.'s Orden. Frants gav alle Forskrifterne. Oprindelig vare S. nærmest en Forening, men 1618 fik denne ved Pave Paul V's Indflydelse bestemt Ordenskarakter, og Frants's Forskrifter stadfæstedes derefter 1626 af Urban VIII. Ordenen skulde først og fremmest virke til kvietistisk Opbyggelse for sine Medlemmer, og Maalet var at naa frem til helt at dø bort fra Verden og kun leve i aandeligt Samfund med Gud. I den første Tid toge S. sig meget af syge og fattige, senere have de navnlig opdraget Pigebørn. Allerede forinden Frants's Død havde Ordenen 13 Huse, og den øgedes hurtig. Ved Midten af 19. Aarh. havde den 100 Huse rundt om i de katolske Lande i Europa samt i Syrien og Nordamerika og ca. 3,000 Medlemmer. Under de jansenistiske Stridigheder droge S. ind i Klosteret Port-Royal, hvorfra Cistercienserinderne vare blevne fordrevne. *A. Th. J.*

Salette Fallavaux, La [lasalætfalavo'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, 1,800 M. o. H., med en moderne romansk Kirke og 600 Indb., er siden 1846, da den hellige Jomfru her skal have aabenbaret sig, et berømt Valfartssted. (Litt.: Geiger, »La Salette, eine Wunderstätte des 19. Jahrhunderts« [Barmen 1892]). *M. Kr.*

Saléve [salæ'v], Bjærgryg i Jurabjærgene, i det franske Dep. Haute-Savoie og paa Grænsen af den schweiziske Kanton Geneve, mellem Arve og Usses, 20 Km. lang og naar i Pinton 1,379 M. Fra Geneve besøges den meget, da Udsigten er meget vid; fra Veyrier og fra Etembières føre elektriske Baner op paa Bjærget. *M. Kr.*

Saleyer, nederlandsk 0 S. f. Celebes, 635 □ Km. med 57,000 malajiske Indb., er bjærgfuld

og hæver sig i Botona Haru til 1,780 M. Klimaet er sundt. Landbruget, der er Hovederhverv, frembringer Ris, Bomuld, Indigo, Heste og Bøfler. Desuden vindes Salt. Hovedstaden af samme Navn ligger paa Vestkysten, har en velbeskyttet Red og livlig Handel. *M. V.*

Saléza [saleza'], Albert, fransk Operasanger, Tenor, er født i Bruges 18. Oktbr. 1867, debuterede 1888 paa *Opéra comique* i Paris og gik 1892 over til den store Opera, hvor han bl. a. har sunget Othello, Siegmund i »Valkyrien«, Romeo o. s. v. *S. L.*

Salfi, Francesco, italiensk Forfatter, født i Cosenza 24. Jan. 1759, død 5. Septbr. 1832 i Passy. Da han havde sluttet sig til den franske Revolutions Ideer, blev han Sekretær ved den af Franskmændene indsatte Regering i Napoli; siden fik han et Professorat i Milano. Fra 1815 til sin Død levede han i Frankrig. S. har skrevet i sit Modersmaal og paa Fransk; han optraadte som Digter (»Bassville« i Efterligning af Monti, en Række Tragedier i Alfieri's Smag), som Journalist, Historiker, men især Litteraturhistoriker. I sidstnævnte Egenskab fortsatte han — indtil 17. Aarh.'s Udgang — og udgav paa ny Ginguené's store >Histoire littéraire d'Italie< [Paris 1824—35]; desuden har han forfattet »Saggio storico sulla commedia italiana«, >Résumé de l'histoire de la littérature italienne< samt et stort Antal Artikler i Michaud's »Biographie universelle«. *E. G.*

Salford [så'lfə.d ell. sä'lfə.d], By og Grevskab i det nordvestlige England, hørte indtil 1888 til Lancashire, Naboby og Søsterstad til Manchester, kun skilt fra denne ved den lille Flod Irwell, som paa de 3 Sider omgiver S. Ligesom Manchester er S. et af England's Midtpunkter for Bomuldsindustrien (se derfor Manchester, hvor S. stadig omtales). S., der 1901 havde 221,015 Indb., har en af den ældre Pugin i gotisk Stil opført romersk-katolsk Katedral, et stort Lystanlæg (Peel Park), et Museum og et Cellefængsel (New Bailey), der er opført og indrettet under Paavirkning af den af Fængselsreformatoren Howard rejste Bevægelse. *M, Kr.*

Salg se Køb og Salg.

Salgāner, store Kvægslagterier med Talgkogener paa de russiske Stepper.

Salgir, Flod paa Halvøen Krim i Sydrusland, Guvernement Taurien, udspringer ved Foden af Tschatyr Dagh, strømmer mod Nordøst og udmunder efter et Løb paa 181 Km. i Sivasch eller det »raadne Hav«, der ved en smal Sandtange er skilt fra det asovske Hav. S. gennemstrømmer først en snæver Fjældkløft, derpaa en bred og frugtbar Dal og omgives i sit nedre Løb af store Sivbevoksninger. S. er om Sommeren vandfattig og formaar ikke at bane sig Vej helt ud i Sivasch, der til Dels tørrer ud og efterlader en Saltskorpe. *H. P. S.*

Salgrami se Gandak.

Salgsløb ere i Alm. de mindst ansete og lavest doterede Løb paa Væddeløbsbanen. Samtidig med Anmeldelsen til Løbet maa Ejeren opgive det Beløb, som han vil sælge Hesten for efter Løbet. Jo lavere dette Beløb er, desto mindre Vægt kommer Hesten til at bære i Løbet, og desto større Udsigt har den altsaa til at vinde Præmien. Efter Løbet skal den sejrende Hest være til Salg for den opgivne Pris. Ejeren maa altsaa gøre sin Beregning, om det kan betale sig for ham at skille sig ved Hesten for den Pris, han har opgivet, plus det, Hesten vinder i Løbet. Undertiden skulle ogsaa alle de andre Heste, der have deltaget, være til Salg og da for den opgivne Pris plus en Sum, der svarer til den, 1. Hest vinder. *C. G. B.*

Salian, Ssaljany, By i Transkaukasien, Guvernement Baku, ligger 120 Km. S. S. V. f. Baku ved Kura, der her spalter sig i flere Arme og danner et 850 □Km. stort Delta. S. har ca. 10,000 Indb., der næsten udelukkende ere muhamedanske Tatarer. S. driver Fiskeri og Indvinding af Salt. ***H. P.*** *S.*

Salias, Jevgeni Andrejevitsch, Greve, russisk historisk Romanforfatter, er født 1841. Fint kultiveret og følgende ofte vel stærkt de bedste Mønstre, Turgenjef og Tolstoj, har S. skrevet meget, men af snarest synkende Værd. Hans bedste Roman: »Pugačofcy« (»Pugačof's Tilhæng« [1874]) skæmmes at Polakhad, i det hele taget er S.'s Tænkevis stiv og snæver national og samfundsbevarende. Senere hen har S. optaget romantiske uvirkelige Emner med Opgiven af de russisk-historiske. *A. M. B.*

Salicacéae se Pilefamilien.

Saliceti [salisæti', ital. salitšæ'ti], Christophe, fransk Revolutionsmand, født 26. Aug. 1757 paa Corsica, død 23. Decbr. 1809 i Napoli. Han blev Sagfører paa sin Fødeø, valgtes 1789 til den franske Nationalforsamling og var her ivrig for Corsica's Indlemmelse, men tillige for Paoli's Tilbagekaldelse. 1791 blev han Prokurør paa Øen og 1792 valgt til Konventet, hvor han som Jakobiner stemte for Kongens Død. Han sendtes derefter til Corsica, søgte forgæves at bekæmpe Paoli's Indflydelse og nødtes til at drage bort; fulgte med de republikanske Hære, der indtoge og straffede Marseille og Toulon, og havde væsentlig Del i at skaffe Napoleon Bonaparte en Kommando ved sidstnævnte Bys Belejring. 1796 blev han Kommissær ved den italienske Hær og medvirkede ved Ordningen af Corsica's Forhold. Som Medlem af de 500's Raad var han imod Statskuppet 18. Brumaire, men bøjede sig derfor og brugtes 1802 ved Genova's Indlemmelse i Frankrig. 1806 blev han Politiminister for Kong Josef Bonaparte i Napoli, 1807—08 endog Krigsminister, men gjorde sig ilde lidt; brugtes 1809 ved Rom's Indlemmelse i Frankrig, men ilede til Calabrien for at afværge et engelsk Angreb døde pludselig, maaske forgivet. *E. E.*

Salicīn, $C_6H_{11}O_5 . O . C_6H_4 . CH_2OH$, er et Glykosid, der findes i Barken og Bladene af forskellige Pile- og Poppelarter, i Blomsterknopperne af *Spiraea ulmaria* og i ringe Mængde i Bævergejl. S. krystalliserer af vandig Opløsning i smaahvide Blade, smager intensiv bittert og opløses let i Vand, endnu lettere i Alkohol, men ikke i Æter. Ved Indvirkning af Emulsin spaltes det i Sukker og Saligenin (Salicylalkohol, s. d.); ved Destillation med Kaliumkromat og Svovlsyre giver S. Salicylaldehyd. *O. C.*

Salicionāl, en aaben Labialstemme i Orgelet.

Salicor er en ved Forbrænding af Strandplanter fremstillet, meget uren Soda.

Salicornia se Salturt.

Salicylaldehyd, Salicylsyrling, o-Oxybenzaldehyd, $C_6H_4(OH)COH$, er en Bestanddel af Spiræolie, som faas af Blomster af *Spiraea ulmaria*. Den opstaar ved Iltning af Salicylalkohol og kan fremstilles syntetisk af Fenol ved Indvirkning af Kloroform og Natronlud. S. er en olieagtig Vædske, der koger ved $196,5^0$ og har Vægtfylde 1,17. Ved Indvirkning af Natriumamalgam reduceres den til Saligenin (Salicylalkohol), og ved Iltning giver den Salicylsyre. *O. C.*

Salicylalkohol, Saligenin, o-Oxybenzylalkohol, $C_6H_4(OH)CH_2OH$, opstaar ved Indvirkning af fortyndede Syrer eller Emulsin paa Glykosidet Salicin, og danner tavleformede Krystaller, der let sublimere. S. smelter ved 82° og er opløselig i 15 Dele Vand ved 22^0, samt i Alkohol og i Æter; den vandige Opløsning farves blaa af Jærnklorid. Ved Iltning giver S. Salicylaldehyd og Salicylsyre; ved Indvirkning af Syrer og vandsugende Stoffer giver den Saliretin, et gult Pulver, som er uopløseligt i Vand, men opløseligt i Alkohol og i Alkalier. *O. C.*

Salicylsyre, Fenolkarbonsyre, o-Oxybenzoësyre, Acidum salicylicum, $C_6H_4(OH)$-$COOH$, blev opdaget 1838 af Piria, der fremstillede den ved Indvirkning af Kali paa Salicylaldehyd og gav den Navnet S. Cahours viste 1844, at Olien af *Gaultheriaprocumbens*, den saakaldte Vintergrøntolie, for største Delen bestaar af salicylsurt Metyl; af denne Forbindelse kan S. faas ved Forsæbning. 1851 fremstillede Gerland S. ved Indvirkning af Salpetersyrling paa Anthranilsyre, $C_6H_4(NH_2).COOH$; denne Reaktion fik for saa vidt stor Betydning, som den blev Anledningen til, at H. Kolbe, med Henblik paa S.'s lette Spaltning i Fenol og Kulsyre, anstillede sine bekendte Forsøg paa at fremstille S. syntetisk af de to nævnte Stoffer. Disse Forsøg førte 1860 til et positivt Resultat. Kolbe genoptog sine Undersøgelser 1874 og naaede derved til en simpel og billig Metode til Fabrikation af S., Fremgangsmaaden blev 1884 forbedret af Schmitt og gaar ud paa, at man opheder Fenolnatrium med Kulsyre i lukkede Kar til 130^0. Fenolnatrium bringes i en Autoklav, og der indpumpes under Afkøling noget mere end 1 Molecule Kulsyreanhydrid; derved dannes fenylkulsurt Natron, $C_6H_5O.CO_2Na$; derpaa ophedes dette under Tryk til 120—130^0 i flere Timer, hvorved det gaar over til salicylsurt Natron, $C_6H_4(OH).CO_2Na$, som senere sønderdeles ved Saltsyre, hvorved S. frigøres. Raaproduktet, som er stærkt farvet, renses ved Destillation med Vanddamp.

S. krystalliserer af varm vandig Opløsning i lange Naale, som ved 100^0 ere opløselige i 12,6 Dele, ved 15^0 i 444 Dele, men ved 0^0 først i ca. 1,100 Dele Vand. Den smelter ved 155—156^0, sublimerer ved forsigtig Ophedning uforandret, men spaltes ved stærk og pludselig Ophedning i Fenol og Kulsyre. Med Jærnklorid giver dens vandige Opløsning en violet Farve.

S. virker antiseptisk, gæringshemmende og antipyretisk, og besidder ikke Fenolets giftige og ætsende Egenskaber; den bruges i Kirurgien som Antiseptikum, i Medicinen som Lægemiddel og i øvrigt som Konserveringsmiddel for Nærings- og Nydelsesmidler og for saadanne Produkter, som let skimle, f. Eks. Opløsninger af Gummi, Lim, Blæk. *O. C.*

Salicyltalg, en Blanding af Talg og Salicylsyre (alm. 2 p. Ct.), benyttes mod Hudløshed o. l. *A. B.*

Salicylvat er affedtet Vat, som er gennemtrængt med en spirituøs Opløsning af Salicylsyre og tørret. Man benytter saavel 2- som 10 procentholdigt S. til antiseptisk Forbinding. *A. B.*

Salier (*Salii*), et ældgammelt Præsteskab i Rom i Oldtiden. De vare delte i to Kollegier, hvert paa 12 Medlemmer, *Salii Palatini og Salii Agonales* eller *Collini*; de skulde altid tages blandt Patricierne. De Guder, hvis Præster de vare, vare Mars Gradivus og Quirinus, og deres Virksomhed stod i nær Forbindelse med de hellige Skjolde *(ancilia)*, hvoraf det ene skulde være faldet ned fra Himmelen under Kong Numa, som derefter, da Rigets Bestaaen var knyttet til det, lod forfærdige 11 andre, som fuldstændig lignede det, for derved at forhindre, at det blev stjaalet. Ved S.'s Hovedfest i Marts droge de rundt i Byen med disse Skjolde, idet de opførte Vaabendanse og afsang gamle Sange (*carmen Saliare)*, der i den senere Oldtid vare uforstaaelige. Ved denne Lejlighed afholdt de tillige overdaadige Maaltider. *H. H. R.*

Saliëri, Antonio, italiensk Komponist, (1750—1825), var allerede fra Barn af uddannet til Musiker og kom 1766 til Wien i Følge med den bøhmiske Komponist Gassmann, der opdagede S. som Sangerdreng i Marcus-Kirken i Venezia og tog sig af hans Undervisning. Allerede 1770 kunde S. optræde som Komponist med en komisk Opera, og denne og de følgende af samme Art vandt Kejserens og Publikums Yndest i den Grad, at S. blev Gassmann's Efterfølger som »Kammerkompositeur« og derhos Leder af den italienske Opera. Ogsaa Gluck havde vist Interesse for S., og denne, der besad ægte Italiener-Snuhed, drog til Paris for at lære at efterligne Gluck's Stil. Hans Opera »Les Danaides«, hvortil Gluck havde overladt ham Teksten, gik længe og sikkert langtfra mod S.'s Ønske for et fælles Værk af de to Musikere, hvilket sandsynligvis bidrog til dets Held over for Pariserne. S. skrev desuden to franske Operaer, blandt hvilke »Parare« (senere omarbejdet og bekendt som »Axur«), hvortil Teksten skyldtes Beaumarchais, var et Forsøg paa en Forening af *opera seria* og *buffa*. 1788 vendte S. tilbage til Wien og kom ved sin Anseelse og Snedighed til at indtage en fremskudt Plads; hans Intriger mod Mozart ere velbekendte, og hans Navn (som Lærer) forekommer baade i Beethoven's, Schubert's og Franz Liszt's Historie. Som Operakomponist tilhører S. den neapolitanske Skole med betydelig Paavirkning af Gluck. Han var en klog og dygtig, men ikke meget original Musiker. Foruden Operaer skrev han adskillig Kirkemusik og en Del Koncertmusik (to Klaverkoncerter, Serenader, Variationer etc). *W. B.*

Salies de Béarn [salisdøbea!r ell. -bea'rn], By i det sydvestligste Frankrig, Dep. Basses-Pyrénées, er Station paa Sydbanen, har Sommerkilder (15°), Badeanstalt, Saltsyderi, Handel med Skinker og (1896) 6,137 Indb., deraf dog kun 3,400 i selve Byen. *M. Kr.*

Salies du Salat [salisdysala'], By i det

syd vestligste Frankrig, Dep. Haute-Garonne, ved Salat og Sydbanen, har en svovlholdig og en saltholdig Mineralkilde, en Badeanstalt, Slotsruiner og (1896) 1,035 Indb. *M. Kr.*

Saligenīn d. s. s. Salicylalkohol.

Salighed se Dommedag og Evighed.

Salina se Lipariske Øer.

Salina [säla'inä], By i U. S. A., Stat Kansas, ligger ved Smoky Hill Fork, der falder i Kansas River, (1900) 6,074 Indb. S. har Saltkilder, Gipsbrud, flere Fabrikker og Handel med Korn. *H. P. S.*

Salina Cruz [sali'nakru's], Havneplads i Mejico, Stat Oajaca, ligger ved det stille Ocean 20 Km. S. S. 0. f. Tehuantepec, for hvilken By den tjener som Udhavn. S. C. har Navn efter den nærliggende Lagune, og herfra udgaar det undersøiske Kabel, der forbinder Mejico med Sydamerika. *H. P. S.*

Salinaftōl se Betol.

Salinas, Antonio, italiensk Arkæolog, er født 1841 i Palermo. Efter Studier, delvis i Berlin, og Rejser blev han Professor i Arkæologi ved Universitetet i Palermo (1867) og Direktør for Museet sammesteds (1873). S. har skrevet en Del Monografier og større eller mindre Afhandlinger over Oldtidens og Middelalderens Numismatik og almindelige Arkæologi i Italien og navnlig paa Sicilien, af hvilke kun, som det mest omfattende, skal nævnes: »Le monete delle antiche citta di Sicilia«, [Palermo fra 1871, endnu ufuldendt]. *E. A. K.*

Salīnas, Francisco de, spansk Musikforfatter, (1512—90), født i Burgos, opholdt sig 23 Aar i Rom og døde som Professor i Musik ved Salamanca's Universitet. Trods sin Blindhed havde han naaet omfattende Viden, ogsaa paa det filosofiske og matematiske Omraade. Hans Hovedværk er »De musica libri septem« [Salamanca 1577], hvori navnlig hans Behandling af Rytmikken har historisk Interesse. *A. H.*

Salīne, Saltværk, i hvilket enten Havvand eller den af Saltkilder ved Koncentrering indvundne Lud indkoges til Salt.

Saling se Mærs.

Salins [salæ'], By i det østlige Frankrig, Dep. Jura, ved Furieuse og Lyon-Banen, har to Forter, et i 18. Aarh. opført Raadhus og to Fontæner, er Sædet for en Handelsret og har et College, et Bibliotek, et betydeligt Saltsyderi, driver Vinavl og Fabrikation af mousserende Vine, Lervarer og Papir, har Stenbrud (Marmor og Bygningssten) og Savværker, en Vandkuranstalt og Solbade og (1896) 5,607 Indb. *M. Kr.*

Salipyrīn er en Forbindelse af Antipyrin og Salicylsyre, der faas ved at smelte 57,7 Dele Antipyrin sammen med 42,3 Dele Salicylsyre paa Vandbad og omkrystallisere af Alkohol; herved faas S. som et farveløst Krystalpulver, der er opløseligt i 200 Dele Vand, let opløseligt i Kloroform, Alkohol og Æter. S. benyttes i Medicinen, det har baade Antipyrinets og Salicylsyrens Virkning. *A. B.*

Salisburĭa se Gingko.

Salisbury [så!lzbəri], By i det sydlige England, Hovedstad i Wiltshire, ligger paa en Halvø, der begrænses af Floden Avon og dens Biflod Bourne. En Forstad, Fisherton Anger, ligger paa venstre Side af den mod Syd strømmende Avon. S. er en regelmæssig og velbygget By, der er omgiven af en af England's jævneste Sletter. Den er Bispesæde, og Katedralen er en af Landets smukkeste Kirkebygninger, en gotisk Korskirke, 144 M. lang, 70 M. bred, med et 122 M. højt Taarn, det højeste i England. Selve Kirken, der prises højt for sin Stilrenhed og de vel afvejede Forhold i alle Bygningens Enkeltheder, opbyggedes 1219—58, medens Vestfronten og Taarnet først fuldførtes 1350. Af Mindesmærkerne i det indre, hvoraf flere stamme fra den gamle Katedral i Sarum, udmærke sig Gravkapellerne for Biskop Audley og en af Greverne af Hungerford. De af Puritanerne ødelagte Skulpturer ere i den nyeste Tid blevne restaurerede. Ved en Korsgang er Katedralen sat i Forbindelse med det ottekantede Kapitelhus. Af andre smukke Kirksr fremhæves St. Thomas og St. Edmund, og blandt de verdslige Bygninger en stor Retsbygning i dorisk Stil, det biskoppelige Palads, et Teater, en Koncertsal, et Bibliotek og et Museum med en righoldig Oldsagssamling. Af Institutioner besidder Byen et anglikansk Seminarium, et Lærerseminarium, en Latinskole, et gammelt Grevskabsfængsel, en Tvangs- og Arbejdsanstalt, et større Sygehus, flere Hospitaler og blandt historiske Mindesmærker et Torvekors fra 14. Aarh. og Mindesmærker for Lord Herbert og Nationaløkonomen H. Fawcet. Byen, der tidligere var bekendt for sin Fabrikation af Staalvarer, navnlig Knive, er nu en stille Plads med Landhandel og Kvægmarkeder og (1891) 15.533 Indb. Tæt N. f. Byen findes uanselige Ruiner af Old Sarum, Romernes *Sorbiodunum* og Sachserkongernes gamle Residens. Under Navn af New Sarum grundlagdes S. paa sin nuværende Plads i 12. Aarh. I den ensformige, men minderige Omegn findes 15 Km. N. f. Byen det berømte Stonehenge, en Samling af 300 Bautastene, og tæt S. f. Byen Ruinerne af Clarendon Castle samt længere Syd paa den gamle Storskov New Forest. *M. Kr.*

Salisbury [så!lzbəri], By i U. S. A., i Staten Nordcarolina, Hovedstad i Grevskabet Rowan, er Jærnbaneknudepunkt, har Fabrikdrift, Jærnstøberier og (1890) 4,400 Indb. *M. Kr.*

Salisbury [så!lzbəri], By i U. S. A., Staten Connecticut, har en Aandssvageanstalt, Jærnbjærgværk med Gruber, Højovne, Støberier, Jærnbaneværksteder, Kornmøller og (1890) 3,400 Indb. *M. Kr.*

Salisbury [så!lzbəri] var siden 12 Aarh. en engelsk Jarletitel, der senere ved Arvedatterens Ægteskab gik over til William Longespie (død 1226), en uægte Søn af Henrik II og den smukke Rosamunde. 1337 gaves Titelen til William de Montecute, hvis Hustru efter Sagnet 1344 gav Anledning til Hosebaandsordenens Indstiftelse, og deres sidste Ætling Alice bragte den ved sit Ægteskab 1442 til Richard Neville (død 1460). Deres Søn var den berømte Jarl af Warwick, og efter hans Død blev Svigersønnen, Hertugen af Clarence, 1472 Jarl af S.; dennes Datter Margaret blev 1513 Grevinde af S., men henrettedes som den sidste Plantagenet 1541 (Moder til Kardinal Pole). 1605 ophøjedes Robert Cecil (Lord Burleigh's yngre Søn) til Jarl af S. (død 1612)

og dennes Ætling James Cecil (1748—1823) blev 1789 forfremmet som Markis S. Hans Søn James Brownlow Cecil (1791—1868) var 1814—23 i Underhuset og senere i Overhuset en ivrig Forkæmper for yderlige Tory-Grundsætninger; han var Febr.—Decbr. 1852 Seglbevarer og Febr. 1858—Juni 1859 Præsident for Geheimeraadet i Jarl Derby's Ministerier.

Robert Cecil, siden 1868 Markis af S., den sidstnævntes yngre Søn, født 3. Febr. 1830, død 22. Aug. 1903. Han blev uddannet ved Oxford Universitetet og indtraadte som Lord Cecil 1857 i Underhuset, men fik 1865 ved sin ældre Broders Død Titelen Viscount Cranborne. Han udmærkede sig tidlig ved sine grundige Kundskaber og sin skarpe Veltalenhed, samt ved sine afgjort konservative Grundsætninger. Under den nordamerikanske Borgerkrig tog han aabent Parti for Sydstaterne, og i Aarene 1863—64 forsvarede han med Varme Danmark's Sag baade i Underhuset og i en opsigtvækkende Artikel i >Quarterly Review< ; ligeledes havde han 1864 væsentlig Del i at fortrænge R. Lowe fra Undervisningsvæsenets Styrelse. Juli 1866 blev han Statssekretær for Indien, men trak sig allerede tilbage Marts n. A., fordi han misbilligede Disraelis Indrømmelsen Valgreformen, Opgivelsen af de formentlige konservative Garantier. Han bekæmpede ogsaa selve Valgreformen til det sidste og var en af de faa, der stemte imod dens endelige Vedtagelse (sammen med sin tidligere Modstander R. Lowe). Han var siden 1868 en af det konservative Partis Ordførere i Overhuset, ja siden 1881 dets anerkendte Leder, og han opfordrede ivrig, men forgæves Peererne til at trodse Folkestemningen og forkaste Gladstone's tvende Hovedlove om den irske Statskirkes Ophævelse og de irske Landboforhold. Ogsaa angreb han skarpt Tyskland under Krigen 1870—71. Febr. 1874 overtog han paa ny Stillingen som Minister for Indien, blev i Decbr. 1876 England's Repræsentant paa Kongressen i Konstantinopel om det østerlandske Spørgsmaal og betraadte saaledes for første Gang den diplomatiske Løbebane. Et Aars Tid senere, April 1878, afløste han den afgjort fredselskende Jarl Derby som Udenrigsminister og nedlagde straks kraftig Indsigelse imod Bestemmelserne i San-Stefano-Freden som alt for gunstige for Rusland; dettes Regering nødtes derved til at lade sin Sendemand Grev Schuvalov træffe særlig Aftale med S. om væsentlige Ændringer i Fredsvilkaarene. Disse stadfæstedes paa Kongressen i Berlin, hvor S. sammen med Beaconsfield repræsenterede England. April 1880 afgik han med de andre Ministre, men var Juni 1885—Jan. 1886 igen Udenrigs- og tillige Førsteminister; støttede i denne Stilling Bulgarien's Bestræbelse for at frigøre sig fra Rusland's Indflydelse og gennemførte Birma's Tilknytning til det indiske Rige. I Aug. 1886 kom han igen til Roret som Leder for Modstanden mod Irland's Selvstyre; søgte med Strenghed at kue Bevægelsen i Irland, men begyndte samtidig at udvikle stedligt Selvstyre i hele Storbritannien ved folkevalgte Grevskabsraad (under hans senere Styrelse 1898 udstrakt til Irland) og gennemførte desuden væsentlig Udvidelse af Folkeskolevæsenet. Udadtil (Jan. 1887 overtog han nemlig paa ny Udenrigsministeriet) søgte han visselig at undgaa Forviklinger, som kunde føre til Krig, men skaffede dog England store Landvindinger i Øst- og Sydafrika, hævdede bestemt den Magt, det havde skaffet sig i Ægypten, og viste tilsvarende Iver for at sikre Udenværkerne for det britiske Herredømme i Indien. Efter 6 Aars Styrelse afgik han i Aug. 1892, men fremkaldte n. A. Overhusets Forkastelse af Gladstone's ny Forslag om Irland's Selvstyre og gav derved Stødet til, at denne gamle Modstander Marts 1894 trak sig tilbage fra det offentlige Liv. Et Aars Tid efter, Juni 1895, veg ligeledes hans Efterfølger Jarl Rosebery Pladsen, og S. dannede nu sit 3. Ministerium ved en Sammenslutning af det konservative Parti og de liberale Unionister. Allerede 1886 havde han gjort Skridt hen imod et saadant Forbund, men dengang vilde Unionisternes Ledere ikke gaa med dertil. Han styrede selv Udenrigsministeriet indtil Novbr. 1900 og forblev endnu Førsteminister, samt Lord Seglbevarer indtil Juli 1902, da Sygdom tvang ham til at trække sig tilbage. I dette Tidsrum forefaldt baade Dronning Victoria's 60 Aars Regeringsjubilæum 1897 og Tronskiftet 1901. Valgene til Underhuset 1895 og endnu mere 1900 gav de forenede Unionister et stort Overtal. Der gennemførtes derfor ogsaa en Række vigtige Love, nærmest til Ordning af Arbejderforhold (om Udjævning af Stridigheder mellem Arbejdere og Arbejdsgivere 1896, om Erstatning for Ulykkestilfælde blandt Arbejdere 1897 og 1900, om Fabriks- og Værkstedsordning 1901) eller til Fremme af humane Forholdsregler (Beskyttelse af Børn, Bekæmpelse af Drukkenskab); endvidere om irske Landboforhold 1896, om Overdragelse af faste Ejendomme og deres Indregistrering 1897, om Aktieselskaber 1900 og om gensidige Understøttelsesforeninger og andre samvirkende Selskaber 1896; endelig om London's Kommunalordning 1899, om de skotske Byraad 1900 og om Grevskabs- og Kredsraad i Irland, samt om de australske Koloniers Forening til en Forbundsstat 1900. Udadtil gjordes 1896—98 Toget imod Khartum, hvorved det østlige Sudan lagdes ind under England's og Ægypten's fælles Styrelse, og førtes 1899—1902 Krigen i Sydafrika, hvorved de to Boer-Fristater knyttedes til det britiske Rige. Oprindelig havde han ikke ønsket denne Krig, men da den var udbrudt, holdt han fast ved at føre den til en virkelig Afslutning. Han viste sig meget kølig over for Grækenland, da det 1898 paaførte Tyrkiet Krig imod Stormagternes Vilje, men hjalp dog med til at sikre Kreta's Uafhængighed. Medens han strengt misbilligede sin Forgængers Ligegyldighed over for Rusland's Udvidelse i Mantschuriet, skaffede han 1898 England Besiddelse af Weihai-wei som Modvægt og sluttede 1902 Forbund med Japan. Ligeledes var han betænkt paa at holde Rusland Stangen i Persien. Han var en sindig og varsom, men tillige kraftig og omskuende Statsmand. (Litt.: Pulling, *Marquis of S.* [2 Bd., Lond. 1885]).

James Edward Hubert, siden 1903 Markis af S., født 1861, den foreg.'s Søn, sad som Viscount Cranborne i Underhuset 1885—92 og paa ny 1893—1903, og var 1901—03 Understatssekretær i Udenrigsministeriet, indtil han arvede Peersværdigheden. *E. E.*

Salisbury [så'lzbəri], Richard Anthony Markham, engelsk Botaniker, født i Leeds 1761, død 1829 i London, hvor han var Gartner, Medlem af det Linné'iske Selskab samt af det store engelske Havebrugsselskab. Han har udgivet *Icones stirpiumrariorum* [Lond. 1791; med 10 Tavler] samt *Paradisus Londinensis* [Lond. 1806—07; med 117 Tavler]. Det bekendte japanesiske Naaletræ *Gingko* er af Smith kaldet *Salisburia* efter ham. *V. A. P.*

Sāliske Franker se Franker.

Såliske Kejsere se Frankiske Kejsere.

Sāliske LOV (*Lex salica*), de saliske Frankers gamle Lov. Lovens oprindelige Tekst er ikke bevaret, og der foreligger en Flerhed af Tekstformer med et forskelligt Antal Artikler og delvis forskelligt Indhold, som beror paa Indskud og Ændringer, der i Tidens Løb ere foretagne, og som i nogle Haandskrifter ere indarbejdede i den gamle Tekst, i andre satte bag efter denne. Loven er, som den nu er bevaret, affattet paa Latin, men i dens ældre Tekster findes talrige ikke latinske Ord, foran hvilke der sættes Tegnet mall. eller malb., hvorfor man plejer at betegne dem som de malbergske Glosser. Det er gammelfrankiske Ord, men saa misforstaaede og omændrede af senere Skrivere, at man har haft megen Møje med at forklare deres Betydning, men Meningen har oprindelig været at oplyse den latinske Tekst ved at anføre de frankiske Retsudtryk, som de brugtes paa Tingstedet *in mallobergo*. Man har været meget uenig om Lovens Affattelsestid. Det synes sikkert, at denne falder før Chlodovech's Død 511, men nærmere Angivelse er vist ikke mulig. Vel beretter en Prolog til Loven, som menes at tilhøre 6. Aarh., at medens Folket endnu var hedensk, havde dets Herskere udvalgt 4 navngivne Mænd, som paa 3 Folkeforsamlinger havde fremsat s. L., men dette er ikke at lide paa; det er i alt Fald vist, at Lovens Tekst, som den nu foreligger, ikke indeholder Spor af Hedenskab. Lovens Indhold er aldeles overvejende Strafferet. Mellem dens privatretlige Bestemmelser findes den senere saa berømte Sætning, der fastslaar, at Kvinden ingen Arveret har til Jord, men at denne udelukkende tilfalder mandlige Arvinger. I 14. Aarh., længe efter at s. L. havde ophørt at have Gyldighed, fandt man nemlig paa at begrunde Eneretten for Mænd til Tronfølgen i Frankrig paa den nævnte privatretlige Regel i s. L. (se Edvard III), og da Filip V af Spanien 1714 indførte Kronens Arveret i Mandsstammen, betegnedes denne Arvegangsmaade uden videre som »den saliske Lov«. Af Udgaver kunne nævnes: Pardessus, »Loi salique« [Paris 1843]; Behrend og Boretius, »Lex salica nebst den Capitularien« [Berlin 1874]; Hessels, »Lex salica, the ten texts with the glosses and the lex emendata« [Lond. 1880]. *Ludv. H.*

Salis-Seewis, Johann Gaudenz, Friherre, tysk Digter, født i Seewis i Graubünden 28. Decbr. 1762, død i Malans 29. Jan. 1834. Han tjente som Officer i den franske Schweizergarde, men vendte i Brydningstiden (1793) tilbage til sit Hjemland, hvor han optraadte som Talsmand for de rhätiske Kantoners Tilslutning til Schweiz. Ved de østerrigske Troppers Indmarch maatte han med sin Familie flygte til Zürich, hvor han blev Generalinspektør for de helvetiske Tropper. Senere beklædte han forskellige Statsembeder og tog sin Afsked som Oberst (1817). Som Digter sammenstilles han gerne med Matthison, for hvem han dog har Fortrinnet ved større Mandighed og Dybde i Lyrikken. »Gedichte« [1793, 12. Opl. 1839, ny Udg. 1869]. (Litt.: Roder, »Der Dichter J. G. v. S.« [1863]; A. Frey, »J. G. v. S.« [1889]). *C. A. N.*

Salit se Pyroxengruppen.

Saliva d. s. s. Spyt (s. d.).

Sālivāhana, en indisk Sagnkonge (Sanskrit: Çālivāhana), som spiller en betydelig Rolle i Sydindien's Eventyrlitteratur. Efter Sagnet var han Søn af Slangekongen Cesha (s. d.) og skal have regeret i sidste Halvdel af 1. Aarh. e. Chr. i Pratishṭhāna, hvorfra han skal have erobret Malava og besejret Kong Vikramāditya (s, d.) i Ujjayini. Hans Rige skal have strakt sig ud over store Dele af Sydindien, ligesom han ogsaa siges at have besejret Indoskytherne (Sakerne) i Nordindien og til Minde herom at have indstiftet en ny Tidsregning, den saakaldte Caka-Æra (se Saka, jfr. Indien, »Historie«, S. 386). (Litt.: Chr. Lassen, »Indische Alterthumskunde«, 2. Bd. [2. Udg. 1874]; N. L. Westergaard, »Bidrag til de indiske Lande Malava's og Kanyakubja's Historiec [Kbhvn. 1868]). *D.A.*

Salivatiōn (lat.), forøget Spytafsondring.

Salix se Pil.

Sallanche [salā'š] ell. Sallenche se Pissevache.

Sallanches [salā'š], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Haute-Savoie, har en smuk Beliggenhed i Arve-Flodens Dal med en herlig Udsigt til Mont Blanc. Byen har en Kirke og et med Freskomalerier smykket Raadhus, et Museum, Fabrikation af Klæde og Urdele, Handel og (1896) 2,000 Indb. *M. Kr.*

Sallet, Alfred von, tysk Numismatiker, er født i Breslau 19. Juli 1842, studerede i Berlin, blev 1870 ansat ved Møntsamlingen smst., hvor han 1884 blev Direktør; har udgivet en Del Afhandlinger vedrørende Oldtidens Numismatik og fra 1874 »Zeitschrift für Numismatik«. *P. B.*

Salling (Sallingland), en ca. 500 □Km. stor Halvø i Jylland, der skyder mod Nord ud i Limfjorden mellem Skive Fjord, Hvalpsund og Risgaarde Bredning mod Øst, Livø Bredning mod Nord og Salling Sund, Lysen Bredning, Kaas Bredning og Venø Bugt mod Vest. Paa Vestkysten danner Harre Vig med Hjerk Nor en større Indskæring. Overfladen er et i det hele temmelig jævnt Plateau med en Højde af noget over 30 M., dog gennemfuret af Lavninger og Dalstrøg, langs Vandløbene. Højeste Punkter ere Urhøje (53 M.) og Byhøj (50 M.), begge ved Østkysten. Jorderne ere gennemgaaende gode, muldede og sandede, blandede med Ler; den nordlige Del er den frugtbareste. Paa Skov er Halvøen meget fattig (i alt ca. 630 Hekt.). Af de smaa Vandløb er det største Hinnerup Aa, der løber mod Nord ud i Livø Bredning lige over for Øen Fur, der regnes til S. Halvøen udgør den nordvestlige Del af Viborg Amt og bestaar af de 4 Herreder Hindborg, Nørre, Harre og Rødding; mod Syd begrænses den af Ringkjøbing Amt undtagen ved det sydøstlige Hjørne,

hvor den berøres af Fjends Herred. — Halvøen, som tidligere hed Sallingholm, har vistnok i gamle Dage været en Ø; at den har været stærkt beboet i Oldtiden, vidne de mange Gravhøje om; navnlig findes de i stor Mængde i Kystegnene. I Middelalderen udgjorde den sammen med Fjends Herred Sallingsyssel; senere hørte den til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt, indtil Viborg Amt oprettedes 1794. Se i øvrigt under de enkelte Herreder. (Litt.: H. C. Strandgaard, »Beskr. over S. med Hensyn til Fortiden og Fortidsmindernе« [»Saml. til jydsk Hist.« V]; F. Uldall, »Sallinglands Kirker« [Kbhvn. 1893]). *H. W.*

Salling, Herred i det sydvestlige Fyn, det største i Svendborg Amt, omgives mod Øst af Sunds og Gudme Herreder, mod Nord og Nordvest af Odense Amt (Aasum, Odense og Baag Herreder) og mod Sydvest og Syd af Lille Bælt, i hvilket det udsender Halvøen Horneland (s. d.) mellem Helnæs Bugt og Faaborg Bugt. Den største Udstrækning fra Nord til Syd er ca. 30, fra Øst til Vest 27 Km. Til Herredet høre flere Øer i Lille Bælt, deriblandt Bjørnø, Avernakø, Lyø og Ilumø. Det er ca. 475 □Km. og havde 1. Febr. 1901 med Købstaden Faaborg 28,464, uden den 24,246 Indb. (1801: 13,935, 1860: 21,935, 1890: 23,862), ca. 51 paa 1 □Km. Overfladen er gennemgaaende højtliggende og bakket, navnlig i den sydvestlige og vestlige Del; højeste Punkter ere Trebjærg (128 M.) og Lerbjærg (126 M.) (se i øvrigt under Fyn, S. 282). Den østlige og nordlige Del har jævnere Jorder, og ved Kysterne sænker Terrainet sig; dog hæver Tostebjærg paa Horneland sig til 62 M. Jorderne ere i det hele gode og frugtbare, for en Del lerede, navnlig paa Affaldene af de store Bakkestrækninger; paa Bankerne ere de sandede og mindre gode. I Gennemsnit gaar der ca. 5,5 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Det er ret godt forsynet med Skov, navnlig i de sydlige og østlige Dele. Af Vandløbene nævnes Hundstrup Aa, der løber mod Syd, og Odense Aa, der udspringer midt i Herredet og kommer fra Fyn's største Sø, Arreskov Sø, fra hvilken den løber mod Nord. Af Arealet ere ca. 20,700 Hekt. besaaede og henved 18,000 Græsgang, Eng o. s. v., medens henved 5,000 ere dækkede med Skov. Der var 1898: 7,719 Heste, 27,655 Stkr. Hornkvæg, 18,692 Faar og 16,192 Svin. Herredet er foruden Købstaden Faaborg delt i 28 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 7,950 Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse I. Febr. 1901 var 4,785. I gejstlig Henseende udgør det et eget Provsti, i verdslig Henseende hører det under Faaborg Købstads, Muckadell's, Holstenshus'es og Brahetrolleborg Birkers samt Salling Herreds Jurisdiktioner. — Herredet, i Valdemar II's Jordebog kaldet Salænghæreth, hørte i Middelalderen til Fyn's Vestersyssel; fra 1660 hørte det under Nyborg Amt, indtil Svendborg Amt oprettedes 1799. *H. W.*

Salling **Sund,** Limfjorden, det snævre Farvand mellem Halvøen Salling og Øen Mors. Sundet er overalt rent med forholdsvis smal Landgrund. i Den største Dybde, 22 M., findes ud for Glyngøre, hvorfra Dybden aftager Nord efter til 8 M. Paa det smalleste Sted er Sundet 1,3 Km. bredt. Fra Glyngøre til Nykjøbing p. M. gaar Dampfærge i Forbindelse med det jydske Jærnbanenet. *G. F. H.*

Sallustius, Gajus S. Crispus, romersk Historieskriver, født i Amiternum i Sabinerlandet 87 ell. 86, død 35 f. Chr. Han kom i sin Ungdom til Rom, hvor han begyndte at tage Del i det politiske Liv. Han var Folketribun 52 og sluttede sig ivrig til det demokratiske Parti, hvilket rimeligvis var Aarsagen til, at han 50 blev udstødt af Senatet. I Borgerkrigen tog han Cæsar's Parti og blev af denne efter Slaget ved Thapsus (46) udnævnt til Statholder i Numidien, hvorved han erhvervede sig en betydelig Formue. Men efter Cæsar's Drab (44) trak han sig ud af Politikken og lagde sig efter historisk Forfattervirksomhed. I to mindre Skrifter, *Catilina* og *Jugurtha*, behandlede han enkelte interessante Perioder af Rom's Historie. S. var den første Romer, der hævede Historieskrivningen til en virkelig Kunst, idet han søgte tilbage til græske Forbilleder, navnlig Thukydides, hvem han paa flere Maader stræber at efterligne. Men tillige skriver han ud fra et udpræget politisk Partistandpunkt og forfølger i sin Virksomhed rent politiske Formaal: i *Catilina* bestræber han sig for at rense Cæsar for Beskyldningerne for at have taget Del i den catilinariske Sammensværgelse, og i *Jugurtha* skildrer han den romerske Adels moralske Usselhed og priser Demokraten Marius som Statens Redningsmand. Utvivlsomt har S.'s Partistandpunkt været til stor Skade for Fremstillingens historiske Nøjagtighed, selv om man maa anerkende, at han gjorde sig Umage for at udfinde og meddele Sandheden. Medens de to nævnte Skrifter ere opbevarede, er S.'s Hovedværk, *Historiae*, hvori han behandlede Rom's Historie i Tiden efter Sulla's Død (78—66), gaaet tabt. Dog findes heraf endnu en Samling Taler og Breve, som synes oftere at være blevne afskrevne særskilt. S. yndede nemlig i sine Skrifter at lægge de historiske Personer længere Taler i Munden eller at meddele Breve, som han selv havde komponeret, og disse gjorde megen Lykke i Oldtiden.

Blandt de talrige Udgaver af S.'s Skrifter kunn særlig nævnes Udgaver af Kritz [3 Bd., Leipzi 1828—53], Fabri [2. Opl., Nürnberg 1845], Dietsc [2 Bd., Leipzig 1843—46 og 1859], Gerlach [Basel 1852], Jordan [3. Opl., Berlin 1887, Tekstudgave] og Jacobs-Wirz [10. Opl., Berlin 1894]; Skoleudgaver ved Fibiger [2. Opl., Kbhvn. 1871—80] og Müller-Voss [2. og 3. Opl., Chra. 1881 og 1890]. *Catilina* er særskilt udgivet af Cook [Lond. 1884] og Gertz [Kbhvn. 1895], norsk Overs. ved Ottesen [Chra. 1869]. Fragmenterne af *Historiae* af Maurenbrecher [2 Bd., Leipzig 1891—93]; dansk Oversættelse ved Lefolii [Kbhvn. 1894—96]. *H. H. R.*

Salm (Viel S.), Landsby i den belgiske Provins Luxembourg ved Salm, er Jærnbanestation, har store Skiferbrud og (1894) 3,300 Indb. I Nærheden Ruiner af Slottet Salm, hvorfra en Greve- og Fyrsteslægt af samme Navn stammer. *M. Kr.*

Salmákis, en Kildenymfe, knyttet til en Kilde af samme Navn i Karien. I Ovid's Metamorfoser fortælles, hvorledes hun forenedes til eet Dobbeltvæsen med Hermes'es Søn Hermafroditos, hvor-

ved den bekendte kunstneriske Fantasiskabning fremkom. *H. A. K.*

Salmanássar (Salman-eser) er i Bibelen Gengivelsen af et assyrisk Kongenavn, som nøjagtigere læses *Sulmanu assaridu*, o: »Guden S. er den første«. Den først anførte Form af Navnet findes i den græske Oversættelse *Septuaginta*, den anden er Masoreternes Læsemaade. Man kender 4 Konger i Assyrien med Navnet S.: S. I, der regerede ved Aar 1300 f. Chr.; han synes at have været en virksom Konge, der bl. a. har grundlagt eller opbygget Byen Kalarh, som siden i lang Tid var Kongernes sædvanlige Residensstad; vi have dog næsten ingen Indskrifter fra hans Tid. Derimod have vi mange, i Reglen meget velbevarede Indskrifter, stammende fra S. II, der var Søn af Assur-nasir-pal (s. d.), og som regerede omtr. fra 850 til 828. Der haves ogsaa større Mindesmærker fra hans Tid, bl. a. den saakaldte »sorte Obelisk fra Nimrod«, der fortæller om hans Bedrifter i hans 31 første Regeringsaar og afbilder nogle Scener, i hvilke man ser fremmede fjerne Fyrster, bl. a. Samaria's Konge Jehu, bringe S. Gaver og Tribut. Et andet Mindesmærke, en Monolit, fortæller om hans 6 første Aar; den ses ligesom Obelisken i British Museum og stammer fra en Grotte i Nærheden af Kilderne til Floden Tigris. S. II førte flere sejrrige Krige med forskellige Folk i Mesopotamien og paa dette Lands Grænser, med Babylonierne og endelig med flere Konger i Syrien, bl. a. med Kongerne i Hamath og Damask, saaledes med Hazael (s. d.). Da S. II blev gammel, gjorde en af hans Sønner, Assur-dan-il, Oprør mod ham og fik Magten i en Del af Riget, men 5 Aar efter fældedes denne af en anden Broder ved Bistand af en Del af Assyrerne, der vare blevne tro mod S. II indtil hans Død. Denne Søn af S. II blev derefter Konge i Assyrien. Alle de Indskrifter, S. II har efterladt, ere udgivne med dansk Oversættelse af N. Rasmussen: »S. *II's* Indskrifter i Kileskrift-Translitteration og Translation« [Kbhvn. 1897]. En fransk Oversættelse af S. II's Indskrifter udgaves 1890 i Paris af Amiaud og Scheil. S. III (781—771) førte flere Krige, særlig i Armenien, og var en Efterkommer af S. II. Derimod tilhørte S. IV (727—722) vistnok en anden Slægt og var rimeligvis Søn af Tiglath Pilesar (s. d.), hvis Efterfølger han blev. Denne S. omtales i Bibelen (1. Kong., 17 og 18) som den Assyrerkonge, der gjorde Ende paa Israel's Rige 722, idet han overvandt Hoseæ, der først havde hyldet Assyrerkongen, men siden var falden fra. Uheldigvis ere hans Indskrifter og Mindesmærker blevne ødelagte under hans Efterfølgere, saa at der kun haves faa Rester fra hans Tid. Det kan dog anses for sikkert, at det er ham, der har ført Assyrernes Hære mod det oprørske Samaria og belejret Byen, men det er nok muligt, at Byens Indtagelse og Folkets Bortførelse i Fangenskab først have fundet Sted, efter at S. var afløst af Sargon (s. d.). I alt Fald tilskriver denne sig hele Æren for Sejren over Samaria. Ifølge et Brudstykke hos Josefos af Menandros fra Efesos havde S. belejret Tyros i 5 Aar, men uden at indtage Byen. *V. S.*

Salman-eser se Salmanassar.

Salmasius, Claudius (egl. Claude de Saumaise), fransk Filolog og Polyhistor, født i Sémur i Anxois 15. Apr. 1588, død i Spa 3. Septbr. 1653. Han fik sin Uddannelse i Paris under Casaubon og i Heidelberg, hvor han studerede baade Filologi og Jura. Senere vendte han tilbage til Frankrig, hvor han imidlertid mødte megen Modstand som Følge af, at han var gaaet over til Protestantismen. 1631 tog han imod et Professorat i Leyden, og 1650 efterkom han en Kaldelse af Dronning Christina af Sverige, dog kun for kortere Tid. S. var en meget lærd Mand, bl. a. ogsaa kendt med adskillige orientalske Sprog; han arbejdede overordentlig hurtig, men ikke synderlig nøjagtig. De fleste af hans Skrifter falde inden for den klassiske Filologis Omraade. Hovedværket er hans *Plinianae exercitationes in Solini Polyhistora* [2 Bd., Paris 1629]. Han har ogsaa leveret Udgaver af flere Oldtidsforfattere: Florus [Heidelberg 1609], *Historiae Augustae scriptores* [Paris 1620], Tertullian's *De pallio* [1622], Ampelius [Leyden 1638] og Achilleus Tatios [Leyden 1640]. Af andre Skrifter kunne mærkes *Observationes ad jus Atticum et Romanum* [Leyden 1645], *De usuris* [1638], *De modo usurarum* [1639], *De foenore trapezitico* [1640] og *Diatriba de mutuo* [1640]. Endvidere skrev han *De primatu papae* [1645] og et Forsvarsskrift for den henrettede Karl I, *Defensio regia pro Carolo I* [1649], som fremkaldte et skarpt Modskrift af Milton. Efter hans Død udgaves hans *Epistolae* [1656] og *De re militar Romanorum* [1657]. *H. H. R.*

Salme (græ.), Fællesbetegnelse for Menighedssangene ved den kristne Gudstjeneste. Allerede Jøderne havde S. (se David's S.), og fra dem gik ikke alene Skikken, men ogsaa selve Sangene, nemlig de gammeltestamentlige S., i Arv til den kristne Menighed. Af Steder i det ny Test., som Kol. 3, 16, Ef. 5, 19 og 1. Kor. 14, 26, fremgaar, at den første Menighed benyttede S. ved Gudstjenesten, og disse S. og Lovsange have vel oprindelig kun været de gammeltestamentlige, men meget tidlig — i hvert Fald paa den Tid, de nævnte Breve ere skrevne — har Menigheden ogsaa begyndt selv at digte Lovsange. Sandsynligvis ere Steder som Luk. 1, 46—55, 1, 68—79, Joh. Aabenb. 4, 11, 5, 9—13, 11, 17—18, 15, 3—4 og maaske Steder som Luk. 2, 29—32 og 1. Tim. 3, 15 saadanne gamle kristne S. eller Brudstykker deraf. Kol. 3, 16 taler om tre Slags Sange: S., Lovsange og aandelige Viser, men hvilken Forskel der gøres mellem de tre Grupper, kunne vi ikke afgøre. Maaske bruges S. her om de gammeltestamentlige S. eller Digtninge af lignende Art. Heller ikke vide vi noget om den ældste Salmesang. Sandsynligvis har der som hos Jøderne baade været egentlige Fællessange og Vekselsange, men tillige, hvor Naadegaverne blomstrede, improviserede Sange af den enkelte. Omkring 112 omtaler den yngre Plinius i et Brev til Trajan de Kristnes Sange til Christus, og senere skildrer f. Eks. Augustin i sine »Bekendelser«, hvorledes Menighedssangen paa et særlig kritisk Tidspunkt under Biskop Ambrosius fødtes paa den daværende Menigheds Læber. Med den allegoriske Fortolkning, som anvendtes over for Skriften, kunde baade de gammeltestamentlige S. og andre hymnologiske Stykker fra

den gamle Pagt uden videre overføres i Menighedens Gudstjeneste, f. Eks. anvendtes Ps. 62 (63) ved Nadvernydelsen. Ogsaa Hæretikerne brugte S. ved deres Gudstjenester. Salmedigtningen begyndte i Østen, og af berømte Salmedigtere der kunne nævnes Gregor fra Nazianz, Synesius fra Kyrene og Efraim Syrer, men den udvikledes videre i Vesten, blandt hvis Salmedigtere i Oldtiden især maa nævnes Hilarius fra Poitiers, Ambrosius, Aurelius Prudentius Clemens, Ennodius, Venantius Fortunatus og Pave Gregor den Store. Medens de græske Hymner i Østen gennemgaaende ere rytmiske, ere de latinske i Vesten alle metriske.

I Middelalderen blomstrede Kirkesangen, og der dannede sig særlige Digtformer som Sekvenserne og Troperne (s. d.), men medens det forhen var hele Menigheden, som sang S. og Hymnerne, bliver det nu mere og mere særlig uddannede Kor. Hymnedigtningen trivedes ikke mindst i Klostrene, og det var stadig latinsk Poesi, man frembragte. Ved Siden af den metriske Form gjorde dog ogsaa den rytmiske sig gældende. I 7. og 8. Aarh. trives Salmedigtningen frodig hos Irerne, Skotterne og Angelsachserne og ligeledes hos Spanierne, hvis mozarabiske Hymner indtage en Særstilling i Salmehistorien. Senere kommer den frankiske Kirke i Forgrunden, idet Karl den Store interesserede sig meget for Salmedigtningen. Fra hans Tid og den nærmest følgende kunne nævnes Digterne Paulus Diaconus, Theodulf, Hrabanus Maurus, Walafried Strabo og Servatus Lupus. I 10. Aarh., som gennemgaaende var en Forfaldsperiode, havde Kirken kun enkelte Digtere, der levede i Klostre i Frankrig og Tyskland, saaledes Odo og Notker Balbulus. Paa denne Tid tager Helgendyrkelsen Fart, og man begynder at digte særlige Processionshymner. Fra Midten af 11. Aarh. til ca. 1300 er den romersk-katolske Digtnings Kulminationspunkt baade i formel, numerisk og kvalitativ Henseende. Ikke faa af de store Kirkelærere i dette Tidsrum vise sig ogsaa som Salmedigtere. De betydeligste Digtere ere Peter Damiani, Abailard, Bernhard fra Clairvaux og Thomas fra Aquino. Slutningen af Middelalderen er en Nedgangsperiode for Salmedigtningen; der blev vel digtet mange Hymner, men Kvaliteten er ringe.

Med Reformationen kom et mægtigt Opsving og en fuldstændig Omdannelse af Salmesang og Salmedigtning i Kirken. Først og fremmest bleve S. atter evangeliske. I den katolske Tid vare S. selvfølgelig paavirkede af den daværende Dogmatik; nu blev den ny evangeliske Grundtone ogsaa indført paa Salmesangens Omraade, de gamle S. bleve enten udskudte eller rensede, og en helt ny Salmedigtning skød frem med Toneklange fra den hellige Skrift. Dernæst bleve S. atter gjorte til Sange for hele Menigheden, og det skete dels derved, at Menigheden i det hele blev hævet op til aktiv Deltagelse i Gudstjenesten, og dels derved at S. bleve skrevne paa Modersmaalet, noget, som hidtil sjældnere havde været Tilfældet. Endelig kom ogsaa ny, friske Rytmer og Melodier til. I Spidsen for den ny Tid ogsaa paa Salmesangens Omraade gik Martin Luther, og blandt hans S. blev atter »Vor Gud han er saa fast en Borg« den ny Kirkes Kampsang, der ved Siden af Ordets Forkyndelse faktisk sang Evangeliet ind mange Steder. Blandt de ny tyske Salmedigtere, som fulgte Luther, vare Hans Sachs, Lazarus Spengler, Philip Nikolai, Paul Eber og Justus Jonas. I de reformerte Lande, Schweiz, Frankrig, England og Skotland kom Salmesangen ogsaa til sin Ret. Calvin vilde egentlig ikke anvende andre S. ved Gudstjenesten end de gammeltestamentlige i Oversættelse, men i saa Henseende er hans Ønske langtfra senere blevet respekteret. Navnlig i England udviklede der sig senere en omfattende Salmedigtning. 17. Aarh. tæller en stor Række Salmedigtere i Tyskland, fremfor alle Paul Gerhardt og dernæst Angelus Silesius, som blev Katolik, og den reformerte Joachim Neander. I Pietismens Dage levede Freylingshausen og Gerhard Tersteegen. Ogsaa Zinzendorf var Salmedigter. I 18. Aarh. skabte fremdeles Independenten Watts en ny Kirkesang i England, og omtrent samtidig optraadte Charles Wesley blandt Metodisterne, hvem han skænkede en stor Samling S. Efter en stærk Nedgangsperiode under Rationalismen gik Salmesangen og Salmedigtningen atter frem i 19. Aarh. i alle protestantiske Lande, Nordamerika derunder medregnet.

Skandinavien's Kirker fulgte i den katolske Tid den øvrige Del af den katolske Kirkeafdeling med Hensyn til Salmesang, og først med Reformationen aabnes Muligheden for Selvstændighed paa dette som paa andre religiøse Felter. — I Danmark kom den første Salmebog 1528. Det var Malmø-Salmebogen, udgiven af Claus Mortensen Tøndebinder og indeholdende bl. a. en Række af Luther's S. 1533 besørgede Christian Pedersen en udvidet Udgave af Malmø-Salmebogen, og 1544 Hans Tavsen en paa ny udvidet Udgave. 1569 kom den første større Salmebog, Hans Thomissen's, der indeholdt 269 S., deriblandt 8 latinske. Foran hver S. var Melodien trykt. Medens Malmø-Salmebogens S. vare ordnede efter Kirkeaarets Fester, ere denne Salmebogs S. ordnede dogmatisk efter Kristendommens Hovedartikler. Foruden mange Oversættelser fra Tysk indeholdt Hans Thomissen's Samling en stor Mængde danske S., deriblandt af Udgiveren, af Anders Sørensen Vedel, Peder Palladius, Erik og Elisabeth Krabbe, Niels Hemmingsen og Herluf Trolle. Den optryktes senere, ændredes og øgedes betydelig. Bl. a. kom der S. af Hans Christensen Sthen og Arrebo med i de ny Udgaver, og til sidst indeholdt Salmebogen ca. 1,000 S. I det hele kom Salmebogssagen i Beg. af 17. Aarh. ganske i Uorden, idet forskellige driftige Boghandlere paa egen Haand udgave Salmebøger og navnlig indførte en Mængde S., oversatte mere eller mindre godt fra Tysk. For at skabe Enhed og ogsaa for at faa ny danske S. henvendte Regeringen sig 1683 til Biskop Thomas Kingo og overdrog ham at samle og udgive en Salmebog, men da »Vinterparten« var udkommen (se nærmere desang. Kingo), blev Privilegiet frataget ham, og det blev en Kom-

mission af andre, som kom til at udgive den ny Salmebog. Denne, der udkom 1699 og Aaret efter indførtes alle Vegne, fik dog straks Benævnelsen Kingo's Salmebog, og af dens 297 S. ere 85 af Kingo. Han fik ogsaa et Privilegium paa den. Kingo's Salmebog havde og har en mærkelig Livskraft. Endnu anvendes kun den blandt »de stærke Jyder« i Egnene V. og N. V. f. Vejle, og ogsaa enkelte andre Steder skal den vedblivende være i Brug. 1717 kom Flensborg-Salmebogen, udgiven af Pastor B. C. Gjødesen (Ægidius) i Wernis. Den vandt ikke stor Udbredelse, men holdt sig i Flensborg og Omegn lige til Midten af 19. Aarh. Derimod fik Kingo's Salmebog en alvorligere Konkurrent i Erik Pontoppidan's eller Slotssalmebogen 1740. Pontoppidan optog mange ny S., navnlig fra de pietistiske Kredse, og blandt Forfatterne maa nævnes Frederik Rostgaard og fremfor alle Hans Adolph Brorson, som havde 90 S. i den. I Pontoppidan's Salmebog ere S. for første Gang nummererede. De ere ordnede eller »de saliggørende Sandheder«, altsaa dogmatisk. Trods Støtte fra Hoffet fik denne pietistiske Salmebog dog ikke stor Udbredelse og heller ikke lang Levetid. Længst holdt den sig i Nordslesvig i en omarbejdet Form, foretaget af Præsterne Meyer og U. S. Boesen. Da Klopstock og Gellert havde skabt en Række ny S., følte man Trang til at faa dem med ind i Menighedssangen, og 1778 udgav Statsminister Ove Høgh Guldberg i Forbindelse med Biskop L. Harboe da en ny Salmebog, hvori disse ny S. indtage en betydelig Plads. Denne Guldberg'ske Salmebog, der i det hele kan betegnes som Supranaturalismens, blev kun indført i Byerne og fik derfor Navnet »Købstadssalmebogen«. Ordningen var efter Kirkeaaret. Den fortrængtes imidlertid meget snart af en ny Salmebog, som blev eneraadende i Riget, nemlig af den evangelisk-kristelige Salmebog, som udgaves 1798 af en Kommission under Biskop Balle's Overledelse. I denne Salmebog ordnes S. i tre Grupper: Lov- og Takkesalmer, Bedesalmer og Tidssalmer, en meget kunstig og usystematisk Ordning. Den røber ogsaa nogen supranaturalistisk Paavirkning, men er i øvrigt helt igennem først og fremmest et ægte Barn af Rationalismen. De gamle Kernesalmer ere udskudte eller omdannede for at tækkes Fornuften og den ny gode Smag, og man er ikke veget tilbage for at udvande selv S. som »Vor Gud han er saa fast en Borg«. Alligevel holdt den evangelisk-kristelige Salmebog sig over et halvt Aarhundrede. 1845 gav Biskop Mynster den et Tillæg med en Del nyere S. Men 1855 blev den til Lykke og Held for dansk Kirkeliv afløst af en ganske anden Salmebog, som baade førte de gamle S. tilbage til deres oprindelige Form og optog en stor Mængde af de dalevende ypperlige Salmedigteres Værker. Det var Roskilde Konvents Salmebog, i hvilken bl. a. Grundtvig's, Ingemann's og C. J. Boye's S. faa den Plads, der tilkomme dem. S. ordnedes dogmatisk. 1873 og 1890 føjedes Tillæg til Konventssalmebogen. Endelig 1899 autoriseredes atter en Salmebog, Salmebogen for Kirke og Hjem, som dog ikke betegner noget principielt nyt, men som kun har reduceret Konventssalmebogens og dens Tillægs Omfang ved at udskyde en Del mindre betydelige S. og ved at gengive en Del ældre S. i deres oprindelige Form. Kun en enkelt ny S. er optagen. Ordningen er den dogmatiske. — 1889 fik de dansktalende Menigheder i Nordslesvig en ny dansk Salmebog. — Af ældre norske Salmedigtere fortjene særlig at nævnes Dorothea Engelbrektsdatter (»Sjælens Sangoffer«), Petter Dass (»Katekismus-Sange«) og Johan Nordahl Brun (»Evangeliske Sange«), som alle ere repræsenterede i Landstad's Salmebog. Derimod ere Claus Frimann's S. (»Sange over Evangelierne« o. a.) og Edvard Storm's (»Aandelige Sange«) som stærkt paavirkede af Tidens Rationalisme ikke gaaede over fra den evangelisk-kristelige Salmebog i Landstad's. Ved Adskillelsen fra Danmark vare tre Salmebøger i Brug i Norge: Kingo's, Guldberg's og den evangelisk-kristelige. Med det vaagnende religiøse Liv opkom dog Ønsket om en ny Salmebog, og denne Trang blev kun delvis afhjulpen ved Wexels's Salmebøger og det af en Komité (Wexels, Jørg. Moe og Grimelund) besørgede »Tillæg til den evangelisk-kristelige Salmebog« (autoriseret 1853). Først da den af M. B. Landstad (s. d.) udarbejdede og af en Bedømmelseskommission reviderede Salmebog autoriseredes 1869, fik de norske Menigheder en Salmebog efter deres Sind. Langt mindre Tilslutning fik den af A. Hauge 1863 udgivne »Psalmebog til Kirke- og Husandagt«, der oprindelig var tænkt som en revideret Udgave af Guldberg's Salmebog, men som i Virkeligheden blev et selvstændigt Værk med stærkt konservativt Tilsnit. Ogsaa denne Salmebog autoriseredes til Kirkebrug (1873). — En Samling Salmer (»Nokre Salmar«) af højt Værd, originale og oversatte, udgaves paa Landsmaalet af E. Blix 1869 (med senere Tillæg) og autoriseredes 1892 til Brug ved Siden af de ældre Salmebøger. — Om Melodierne til Landstad's Salmebog se L. M. Lindeman. — I Sverige udgav Reformatoren Olaus Petri allerede 1526 en lille Salmesamling paa Svensk, der senere øgedes. 1567 kom den første egentlige Salmebog, udgiven af Broderen, Laurentius Petri, med ca. 100 S. I den følgende Tid kom forskellige Samlinger med Tillæg i Brug. 1643 nedsattes en Kommission til at udarbejde en ny Salmebog, og Kommissionen udgav 1645 Upsala-Salmebogen, der har 166 svenske og 15 latinske S., men de andre Salmebøger forsvandt ikke derfor. I Slutn. af 17. Aarh. arbejdede Emanuel Swedenborg's Fader, den senere Biskop Jesper Svedberg med flere paa at faa en ny Salmebog, og efter ret voldsomme Fejder og flere Revisioner autoriseredes 1698 en ny Salmebog, den Svedberg'ske eller Salmebogen af 1695. I den er optaget S. af flere samtidige Digtere, som Svedberg selv, Spegel og Arrhenius. I Pietismens Dage kom en Salmebog »Mose og Lambsens visor« [1717], præget af denne Retning, og 1778 udgaves en herrnhutisk Salmebog, »Zions nya sånger«, skreven af A. K. Rutström. Biskop Olof Celsius udgav første Del af en Salmebog 1765 og anden Del 1767, men den blev ikke antagen af Kirken. Samme Skæbne fik forskellige Prøvesalmebøger i Ratio-

nalismens Dage. Men 1816 udgav Pastor Johan Olof Wallin en Salmebog, hvortil bl. a. han selv, F. M. Franzen og S. J. Hedborn havde givet Bidrag. Den fandt almindelig Tilslutning og blev 1819 autoriseret. Endelig tog den svenske Kirkeforsamling 1883 Salmebogsspørgsmaalet under Overvejelse og dannede en ny Salmebog. (Litt.: H. A. Daniel, *Thesaurus hymnologicus*, I—V [Leipzig 1841—56]; W. Christ og M. Paranikas, *Anthologia graeca carminum christianorum* [Leipzig 1871]; F. Mone, »Lateinische Hymnen des Mittelalters«, I—III [Freiburg 1853—55]; Pimont, *Les hymnes du Bréviaire romain*, I—III [1874—84]; K. A. Beck, »Geschichte des katolischen Kirchenlieds« [1878]; U. Chevalier, *Repertorium hymnologicum*, I—II [Louvain 1892—97]; Philipp Wackernagel, »Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des 17. Jahrhunderts«, I—V [Leipzig 1864—77]; J. Julian, *A Dictionary of Hymnology* [Lond. 1898]; Herzog's »Realencyklopädie«, Art. »Kirchenlied«; Fr. Nielsen, »Haandbog i Kirkens Historie«, I—II; Fr. Hammerich, »Den kristne Kirkes Historie« [Bd. III, 1891]; C. J. Brandt og L. Helweg, »Den danske Psalmedigtning«, I—II [1846—47]; C. J. Brandt, »Vore danske Kirke-Salmebøger fra Reformationen til Nutiden« [1886]; Vilhelm Bang, »Biografiske Oplysninger om danske og norske Forfattere og Oversættere af Salmer i Roskilde Konvents Salmebog« [1886]; J. N. Skaar, »Norsk Salmehistorie« [Bergen 1879—80]; J. W. Beckmann, »Den nya Svenska Psalmboken, framställd uti Forsok till Svensk Psalmhistoria« [Stockholm 1845—72]). *A. Th.J.*

Salmebog se Salme.

Salmebog (zool.) se Drøvtyggere.

Salmeron, Alfons, Jesuit, født i Toledo 1514 ell. 1515, død 13. Febr. 1585 i Napoli, medvirkede ved Jesuiterordenens Stiftelse og drev en ivrig Propaganda for den senere. Han var gentagne Gange Nuntius for Paverne ved vigtige Forhandlinger med udenlandske Magter, saaledes i Irland, Tyskland og Polen. Paa Tridentinerkoncilet spillede han en betydelig Rolle som Pavernes Forsvarer og Protestanternes Fjende. S. har skrevet en Række Betragtninger paa i alt 16 Bd. over samtlige Skrifter i det ny Test. [Madrid 1597—1602, Brixen 1601, Köln 1602—04]. (Litt.: G. Boero, *Vita del Servo di Dio A. S.* [Firenze 1880]). *A. Th. J.*

Salmerón, Nicolas, spansk Politiker, er født 1838, blev tidlig Professor i Filosofi i Madrid og var 1862—63 Medarbejder af Castelar's Blad »Democracia«. 1865 blev han Medlem af den republikanske Komité i Madrid og holdtes Febr.—Juni 1868 i Fængsel; tog virksom Del i Septemberrevolutionen s. A. 1871 valgtes han til Deputeretkammeret og blev snart en af Republikanernes Førere. Da Kong Amadeo i Februar 1873 frasagde sig Kronen, blev S. Justitsminister under den ny republikanske Regering, og 13. Juli selv Chef for den udøvende Magt. Han søgte vel efter Evne at bringe Orden i de forvirrede Forhold, men tog dog Afsked 7 Uger efter, fordi Nationalforsamlingen vedtog at genindføre Dødsstraf, for at genoprette Mandstugt i Hæren. Derimod valgtes han enstemmig til Forsamlingens Formand og ledede den, indtil Statskuppet i Jan. 1874 medførte dens Opløsning. Efter Kongedømmets Genoprettelse 1876 drog han til Paris, fik 1881 Tilladelse til at vende hjem og overtage sit tidligere Embede, og valgtes 1882 paa ny til Deputeretkammeret, hvor han er Leder for de ubetingede Republikanere. Han rettede 1898 et heftigt Angreb paa Regeringen i Anledning af Krigen med Nordamerika og krævede 1899 Indkaldelse af en grundlovgivende Forsamling. *E. E.*

Salmi (fr. *salmis*), Ragout af Fuglevildt, som oftest med Tilsætning af Champignons eller Trøfler. *R. H.*

Salmi se Haparanda.

Salmiák, Ammoniumklorid, Klorammonium, NH_4Cl, omtales allerede af Geber i 8. Aarh. og blev dengang fremstillet af Urin og Kogsalt. Senere kom S. fra Asien til Europa og stammede vistnok fra Lavaspalter i vulkanske Egne, særlig i Armenien, hvorfor det kaldtes armenisk Salt, *sal armenicum*. Ogsaa Ægypten leverede S. til Europa; det fremstilledes der af den Sod, som fremkom ved Forbrænding af Kamelgødning. Senere blev Navnet *sal armenicum* omændret til *sal ammoniacum*, en Betegnelse, der tidligere var anvendt for det Stensalt, som forekom i den libyske Ørken i Nærheden af Zeus Ammon's Oase. S. findes i Lavaspalter og Fumaroler ved Vesuv, Ætna, Hekla og andre Vulkaner. Nutidens Kilde til Fremstilling af S. er Gas vandet, som indeholder Ammoniak. Man neutraliserer dette med Saltsyre og inddamper den herved vundne Salmiakopløsning til Krystallisation. Den udkrystalliserede raa S. renses bedst ved Sublimation i flade Støbejærnskedler, som indvendig ere forede med ildfaste Sten; man opvarmer først i aaben Kedel, indtil alt Vand er uddrevet af S.; derpaa lægges urglasformede Støbejærnslaag paa Kedelen, og man fortsætter Opvarmningen, som maa reguleres med megen Omhu, indtil der paa Laagets indre Side har afsat sig en Salmiakkage paa 6—12 Cm. Tykkelse. Laaget lader sig hæve og sænke ved Hjælp af Trisser og Kontravægt. Naar Sublimationen er tilendebragt, fjernes Salmiakkagen fra Laaget. Yderligere renses S. ved Omkrystallisation, idet man opløser det i Vand og trublerer.

Sublimeret S. danner i Alm. en gennemskinnende, traadet krystallinsk Masse, som er saa sej, at den vanskelig lader sig pulverisere. Udkrystalliseret af vandig Opløsning danner S. smaa Krystaller, der høre til det regulære System. S. opløses i Vand under kendelig Varmeforbrug; blandes 30 Dele S. med 100 Dele Vand ved $13{,}3^0$, synker Temperaturen til $-5{,}1^0$. 100 Dele Vand opløser ved 0° 28,4 Dele, ved 10^0 32,8 Dele og ved 100^0 77,2 Dele S. En vandig Salmiakopløsning afgiver ved Kogning lidt Ammoniak og faar derved svag sur Reaktion. Ved Ophedning af fast S. til højere Temperatur fordamper det fuldstændig; under denne Ophedning dissocieres det i Ammoniak og Klorbrinte, som ved Afkøling atter forene sig til S. Ved 350^0 er S. fuldstændig dissocieret i de nævnte Stoffer. Dog indtræder Dissociationen kun i ringe Grad, naar S. er absolut frit for ethvert Spor af Fugtighed.

S. anvendes til medicinsk Brug; fremdeles be-

nyttes betydelige Mængder i Teknikken, saaledes Farveriet og ved Metalarbejde, f. Eks. Lodning og Fortinning, da det ved Glødhede enten reducerer Metalilter eller omdanner dem til smeltelige Klorider og derved bevirker, at de Metaloverflader, som skulle sammenloddes, blive blanke og metalliske. Ogsaa i den kemiske Analyse finder S. vigtig Anvendelse. *O. C.*

Salmiákpastiller tilberedes af Salmiak og Lakritsekstrakt. Finder Anvendelse mod Hoste. *A. B.*

Salmiakspiritus se Ammoniak S. 734.

Salmini, Vittorio, italiensk Digter, født 1832 i Venezia, død smst. 22. Juni 1881. Han i var 1859 Deltager i Opstanden mod Østerrigerne, fangedes og blev sat i Fængsel (Josephstadt); først efter Fredsslutningen kom han hjem. I sine i tidligere Aar skrev S. en Del dramatiske Arbejder sammen med P. Fambri (s. d.); siden forfattede han alene en Række Stykker, hvoraf adskillige gjorde Lykke paa Scenen. De udmærke sig — trods iøjnefaldende Svagheder — ved Kraft og ikke ringe Originalitet. Fremhæves kunne Folkeskuespillet »Un santo e un patrizio«, >Lorenzino de' Medici«, »Giovanna d'Arco«, »Cetego«, »Potestà patria« (antik romersk Tragedie, som foregaar paa Cicero's og Lucullus'es Tid), »Maometto II« og >Madama Roland«, hvilket sidstnævnte Revolutionsdrama vandt Bifald ved Opførelse i Paris. De fleste af disse Dramaer ere paa Vers. Ogsaa som lyrisk Digter fik S. et anset Navn ved Satiren »I figli del secolo« og Digtsamlingen »Polichordon«. *E. G.*

Salmo se Laks.

Salmon [sä'mən], George, irsk Teolog og Matematiker, født i Dublin 1819, død smst. 1904. Han har siden 1866 virket som Professor i Teologi ved sin Fødebys Universitet; ved Siden af sine teologiske Studier har han dyrket Matematikken og skrevet nogle udmærkede matematiske Lærebøger, der behandle deres Emner udtømmende i en fortrinlig Fremstilling og ere oversatte paa flere Sprog. Disse Lærebøger ere: >Conic sections« [1848], »Higher plane curves« [1852], »Modern higher algebra« [1859] og »Analytical geometry of three dimensions« [1862]. Ogsaa hans teologiske Værker nyde megen Anseelse; her maa nævnes »Introduction to the new Testament« [7. Opl. 1894] og flere Bind Prædikener. S. var Medlem af det danske Videnskabernes Selskab. *Chr. C.*

Salmon [salmõ'], Louis Adolphe, fransk Maler og Kobberstikker, (1806—95), uddannede sig som Maler under Ingres, som Kobberstikker under Henriquel-Dupont. Det var i sidstnævnte Egenskab, han 1834 vandt den store Rom-Pris. Han har stukket en Mængde Blade efter ældre italiensk Kunst (Rafael [Mad. d. Foligno, Justitia m. m.], A. d. Sarto, Giorgione etc.) samt efter Ingres, A. Scheffer og andre Nutidskunstnere. Hans Gengivelser i Akvarel efter italienske Mestere gjorde betydelig Lykke. Han har ogsaa malet en Del Portrætter (Pio Nono, Hert. af Montebello m. fl.). *A. Hk.*

Salmon [sä'mən], Nathanael, engelsk Oldforsker, født 22. Marts 1674 ell. 1675, død 2. Apr. 1742. Han studerede især de romerske Oldtidslevninger, som fandtes i England, og har udgivet flere Værker derom, saaledes »Roman stations in Britain« [Lond. 1721], »A survey of the Roman Antiquities in some of the Midland Counties of England« [1726], >History of Hertfordshire« [1728], >A new survey of England« [2 Bd., 1728—29], »Antiquities of Surrey« [1736] og »History and Antiquities of Essex« [1740]. *H. H. R.*

Salmonidae se Laksefisk.

Salmoneus, en nordgræsk Sagnfigur, Søn af Aiolos, Fader til Datteren Tyro (s. d.). Fra Thessalien drog han til Elis og grundede Byen Salmone. Han skildres som en overmodig Mand. Da han i en med fire Heste forspændt Vogn med Bækkener og Fakler efterlignede Zeus'es Torden og krævede Offer af Folket, dræbte Zeus ham med Lynet og ødelagde hans By. *H. A. K.*

Salm-Salm, Felix, Prins af (1828—70), blev 1849 som preussisk Husarløjtnant tagen til Fange i Rytterfægtningen ved Aarhus, gik senere i østerrigsk og 1861 i nordamerikansk Tjeneste i Krigen med Sydstaterne og blev derefter 1866 Adjutant hos Kejser Maximilian i Mejico. Han fulgte med denne til Queretaro og søgte efter Kejserdømmets Fald forgæves at redde hans Liv. Efter sin Tilbagekomst til Europa blev han paa ny preussisk Officer og faldt som Major ved Gravelotte. 1868 udgav han »Queretaro, Blätter aus meinem Tagebuch«. — Hans Hustru Agnes Le Clerq (1840—78), Datter af en kanadisk Oberst, fulgte ham paa hans Færd i Mejico og skrev senere »Zehn Jahre aus meinem Leben 1862—72« [3 Bd., 1875]. *E. E.*

Salmson, Hugo Fredrik, svensk Genremaler, født 7. Juli 1843 i Stockholm, død 1. Aug. 1894 i Lund. S. gik fra 1862 paa Akademiet, malede smaa Konversationsstykker, fik 1867 kgl. Medaille (»G. Trolle og St. Sture«), kom til Frankrig, arbejdede under C. Comte og blev snart helt Pariser. Hans »Opdagelsen« (ligesom flere følgende Værker fra Dalarne og paavirket af Höckert) vakte en vis Opmærksomhed paa Salonen 1870. Men det var dog først, da han begyndte med sine Folkelivsbilleder fra Picardie, at han blev et af Salonens fineste Navne; efter - haanden købte den franske Stat hans »Arrestering i Picardie« [1879; med dets udmærket og troværdigt fortalte Situation], »Konfirmanderne« [1882; kom til et Provinsmus.] og »Ved Leddet i Dalby« [1884]. S., som hurtig trak i fransk Teknik og fransk Snit, blev ogsaa snart Friluftsmaleren, saaledes i Picardie-Billederne. Hans elegante, indtil det sirlige, Pensel, der kunde behandle Farverne saa lækkert og udglattende, men ogsaa tage brede Tag, var maaske vel raffineret og tillært til et rigtig frisk og ægte Friluftsmaleri; men i Farvebehandlingen, i den rette Anslaaen af Valørerne (Overgangen i det graa) var han allenfals den virtuosmæssige Mester. S. har ogsaa malet mange gode Motiver fra Skaane: »De fader- og moderløse«, »Efter Ildebranden«, »Hos Arrendatorskan« etc. Til Sverige's Nationalmuseum kom bl. a. »Aksplukkerske« [1884]; det udmærkede »Roehøst« findes i Göteborg's Mus., i Fürstenberg's Gal. ses »Gammel Kone ved Rokken« [1885] m. m. *A. Hk.*

Salname (pers. o: Aarbog) er Betegnelsen for den tyrkiske som ogsaa for den persiske Hof- og Statskalender. *J. O.*

Salo, By i Norditalien, Provins Brescia, ligger 25 Km. 0. N. 0. f. Brescia, ved en Bugt af Garda-Søen og ved Foden af Monte San Bartolomeo. (1901) 3,885 Indb. S. har Tekstil- og Likørindustri samt Handel med Vin og Oliven. Paa Øen Lecchi i Bugten ved S. laa i Oldtiden et Juppiter-Tempel, og nu findes der et Franciskanerkloster, der er opført 1220. *H. P. S.*

Salofen, Acetylparaamidosalol, hvis Salicylsyreindhold er ca. 51 p. Ct., finder Anvendelse i Medicinen paa samme Maade som Salol. *A. B.*

Salol, Fenylsalicylat, $C_6H_4(OH)COO.C_6H_5$, opstaar ved Ophedning af Salicylsyre i længere Tid til 200—220°, idet en Del af Syren derved under Fraspaltning af Kulsyre giver Fenol, som forener sig med uforandret Syre til S. Man fremstiller det ved Ophedning af Salicylsyre med Fenol Nærværelse af Fosforoxyklorid eller af Karbonylklorid. Det danner farveløse eller hvide Krystaller, som ere næsten uopløselige i Vand, men opløselige i 10 Dele Alkohol eller i 0,8 Dele Æter. S. finder medicinsk Anvendelse. Det benyttes ikke alene til indvendigt Brug, men ogsaa som Antiseptikum, ligesom Jodoform, i Strøpulver og opløst i Alkohol som Tilsætning til Mundvand o. l. *O. C.*

Saloman (Salomon), Geskel, dansk-svensk Maler, født 1. Apr. 1821 i Tønder, død 1902 i Stockholm. Efter Uddannelse tilhører S. Danmark (fra 1834 paa Kunstakademiet, ogsaa paa Lund's og Eckersberg's Malerskole), efter Virksomhed Sverige, som fra 1850, da han rejste til Goteborg. blev hans Hjemland. S. vandt tidlig Opmærksomhed ved Genrebilleder og Portrætter og fik i Paris, hvor han 1854 studerede under Couture, *mention honor.* for »Væverske med Barn« [Stockholm's Nationalmus.], en vel beregnet Komposition, der ligesom de fleste af S.'s Genrestykker tillige udmærker sig ved blød og mild Stemning. Hans i Koloritten lidt svage Arbejder, der nu virke lidt »gammeldags« (adskillige have været udstill. i Kjøbenhavn), staa i deres søndagstækkelige Folkelivsskildringer visse Sider af ældre dansk Genremaleri nær. »Nyheder fra Krim-Krigen« [1853] findes bl. m. a. i Göteborg's Mus., »Ung Pige med et Brev« [1872] i Nationalmuseet i Stockholm. Andre bekendte: »Udvandrere« [Göteborg Mus., 1869], »Bud efter Balkjolen« [1872]. En Algérie-Rejse gav Anledning til Arbejder som »Spahi ved sin Elskerindes Dør«. S. har ogsaa, uden helt afgørende Held, oftere været inde paa den historiske Kunsts Omraade: »En sejrrig Armés Hjemkomst« [1879, Stockholm's Slot], »Gustaf Vasa og Dalkarlen« [1885, Stockholm's Nationalmus.], »Marsk Stig's Døtre« [1893, Kunstmus. i Kjøbenhavn] og »Ahasverus og Dødens Engel«. S., der 1849 havde vundet den Neuhausen'ske Præmie for et Portræt af Th. Overskov, dyrkede især i sine senere Aar med Iver Portrætkunsten (Wilson, Edv. Bergh, G. Lagerbielke eta, flere litograferede af ham selv; 1876 kgl. svensk Portrætmaler). Men han var ogsaa virksom paa andre Omraader; dels udfoldede han en omfattende i Virksomhed som Lærer, især i Tegning (Forstander for Goteborg Musei Ritskola, Forfatter af Skrifter om Tegneundervisning, fra 1874 knyttet til Akademiet i Stockholm, hvorhen han var flyttet 1871, som Viceprofessor), dels dyrkede han Kunstarkæologien (Skrifterne »La statue de Milo, dite Venus Victrix« [1878—80], »Die Statue d. belveder. Apollo« m. fl.). *A. Hk.*

Saloman, Henriette, se Nissen.

Saloman, Siegfried, dansk Komponist, Broder til G. S., født 2. Oktbr. 1816 i Tønder, død 22. Juli 1899 i Stockholm. Sin første Uddannelse fik han i 1830'erne i Kjøbenhavn, bl. a. af Wexschall (Violin) og J. P. E. Hartmann, hvorefter han med offentlig Stipendium 1838 drog til Tyskland, studerede Komposition hos Fr. Schneider i Dessau og senere Violin hos Lipinsky i Dresden. 1843 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, holdt Forelæsninger i Musikteori og optraadte som dramatisk Komponist med Syngestykkerne »Tordenskjold i Dynekilen« [1844] og »Diamantkorset« [1847]. Derefter drog han atter til Tyskland, hvor hans sidstnævnte Arbejde blev opført, bl. a. i Berlin, Hamburg og Leipzig, senere ogsaa i Stockholm, medens et enakts Syngestykke »Das Corps der Rache« blev opført under Liszt i Weimar (1850). S. A. indgik han Ægteskab med den bekendte svenske Sangerinde Henriette Nissen (s. d.) og foretog med hende (han som Violinist) i en Række af Aar Koncertrejser, der gik viden om Lande. Efter hans Hustrus Ansættelse i St. Petersborg (1859), levede han i denne By indtil hendes Død, hvorefter han tog Ophold i Stockholm. Hans senere Operaer vare »Die Rose der Karpathen« [Moskva 1868, Stockholm 1881] samt de svenske Operaer »Flyktningen från Estrella«, »I Bretagne« og »Led vid lifvet«. *A. H.*

Salome, jødisk Kvindenavn. 1) Herodes den Stores Søster, 2) Herodes Antipas'es Hustru Herodias'es Datter af Ægteskabet med hans Stifbroder. Det var hende, som efter sin Moders Tilskyndelse fik Herodes til at lade Johannes Døberen henrette. Siden blev hun gift med Tetrarken Filip. 3) En af de Jesus nærstaaende Kvinder, »Sebedæi Sønner« Jakob og Johannes'es Moder, muligvis Søster til Jesu Moder. *V. O.*

Sålomo (Salomon), David's Søn (med Bathseba) og Efterfølger som Konge i Israel (Midten af 10. Aarh. f. Chr.). Fra sin Fader overtog han et stort og stærkt Rige; han behøvede ikke at spilde Folkets Kraft paa Krigsforetagender, derimod udførtes store Befæstningsarbejder rundt om i Landet, og ved Giftermaal med en ægyptisk Prinsesse sikrede han sig Ægypten's Venskab; og om end ikke ganske, saa lykkedes det ham dog i det væsentlige at bevare Rigets Magt ubeskaaret. Mægtige Byggeforetagender optog ham hele hans Regeringstid, fremfor alt det prægtige Tempel og i Forbindelse dermed det kongelige Palads. Ved sin Forbindelse med Kong Hiram af Syrakus skaffede han sig baade Bygningsmateriale fra Libanon og kunstforstandige Haandværksfolk. Ved Handelsforetagender bragtes Indien's og Arabien's Rigdomme til Jerusalem. Vidt berømt var S. for sin Visdom — jfr. Fortællingen 1. Kg. 3, 16 ff. om S.'s Dom mellem de to Kvinder og Beretningen om Dronningen af Saba's Besøg. Han siges at være Forfatter til 3,000 Tankesprog — smlg. S.'s Ordsprog. Ogsaa Højsangen og Prædikerens Bog bære S.'s Navn, dog med Urette. Mere og mere fjernede S. sig fra den Aand, som

havde været raadende hos David. Hans Regering blev nærmere et østerlandsk Despoti, hvor alt drejede sig om Kongen og hans Hof. Han holdt stort Harem, og henimod Slutningen af sin Regering tillod han for sine udenlandske Hustruers Skyld hedensk Kultus i Jerusalem. For hans kostbare Hofhold og store Byggeforetagenders Skyld paalagdes der Folket store Byrder baade i Ydelser og personligt Arbejde; allerede i S.'s Tid kom det til Oprør, uden at det dog fik videre Følger, men efter hans Død førte Gæringen i Folket til Rigets Splittelse. *V. O.*

Salomo III, Biskop af Konstanz og Abbed af St. Gallen, død 919, spillede en betydelig politisk Rolle i det østfrankiske Rige under Kong Konrad I og var tillige Forfatter. *A. Th. J.*

Salomon se Salomo.

Salomon, Otto Aron, svensk Sløjdskolemand, er født 1. Novbr. 1849 i Göteborg. Da hans Morbroder Grosserer August Abrahamson 1868 købte Godset Nääs, 30 Km. 0. f. Goteborg ved Floda Station, og kort efter tog fast Ophold der, fulgte S. med og deltog i 10 Aar i Godsets Bestyrelse. Abrahamson var i høj Grad interesseret for al Slags praktisk Haandarbejde og oprettede derfor en Skole for Drenge, der havde gennemgaaet Folkeskolen, for at de gennem Sløjden kunde opdrages til dygtige praktige Mennesker. S. blev den egentlige Leder, og det samme blev Tilfældet, da Skolen to Aar efter udvidedes til ogsaa at omfatte Læreres Uddannelse. Dette Seminarium virkede i Begyndelsen inden for Elfsborg Len, men efterhaanden modtog det Elever fra andre Egne af Sverige, og fra 1880 ogsaa fra Udlandet. Medens man i de første 10 Aar kun underviste Mænd, har siden 1882 ogsaa Lærerinder faaet deres Uddannelse i Sløjd paa Naas. S. har indlagt sig store Fortjenester af at fremme og udvikle den svenske pædagogiske Sløjd ikke mindre ved sin Begejstring for Sagen end ved sin Lærervirksomhed og sine Skrifter; og Heldet har fulgt ham. Nääs har vundet Verdensry. Ved sin Død, 7. Maj 1898, testamenterede Grosserer Abrahamson Ejendommen Nääs med alt Tilliggende samt 380,000 Kr. til et Sløjdlærerseminarium, der under Navn af »August Abrahamson's Stiftelse< med S. som livsvarig Direktør skal virke for Læreres og Lærerinders fortsatte Uddannelse i Sløjd i Overensstemmelse med Tidens Krav. Af S.'s Skrifter kunne nævnes: »Sløjdskolan och folkskolan« [1876, 1878, 1880 o. s. v.], »Om sløjden såsom uppfostringsmedel« [1884], »Handboki pedagogisk snickersløjd«[1890], overs. paa Engelsk og Spansk: »The theory of educational sloyd« [1892], »Principi fondamentati lavora manuale educativa« [1893]. S. har siden 1886 udgivet: »Skrifter af uppfostringskonstens storman« (f. Eks. Comenius's store Undervisningslære og Rousseau's »Émile«). *Fr. Th.*

Salomonsen, Carl Julius, dansk Læge og Videnskabsmand, er født i Kjøbenhavn 6. Decbr. 1847. Som eneste Barn af en anset Læge fik S. ikke blot en meget omhyggelig Opdragelse, men fandt allerede som Dreng i Hjemmet Opmuntring for sin Interesse for Naturvidenskaberne. Han bestod lægevidenskabelig Embedseksamen 1871, uddannede sig nu videre ved forskellige Hospitaler og fortsatte sine videnskabelige Arbejder, bl. a. under Panum's Vejledning, paa hvis Laboratorium han udarbejdede sin Doktordisputats: »Studier over Blodets Forraadnelse« [1877]. Allerede i dette Arbejde beskæftigede S. sig med Bakteriologien, der netop lige var begyndt at spille en Rolle for Lægevidenskaben, og som blev det Fag, han nu sammen med den almindelige Patologi hovedsagelig helligede sig. 1877 studerede S. hos Cohnheim i Breslau og udførte her nogle Undersøgelser over Indpodning af Tuberkulose i Øjet paa Kaniner, der som en Støtte for Villemin's Forsøg fastslog denne Lidelses Kontagiositet flere Aar før Tuberkelbacillens Opdagelse. Hjemkommen overtog S. Stillingen som Prosektor ved Kommunehospitalet, hvor han fik Lejlighed til at fortsætte sine Studier. Samtidig arbejdede han ivrig paa at udbrede Interesse for og Kendskab til Bakteriologien blandt Lægestanden og opnaaede 1883 Udnævnelse som midlertidig Docent i Bakteriologi ved Universitetet. Laboratorium fik han i Kælderen i en af Bygningerne i botanisk Have, og her arbejdede og docerede han utrættelig i de følgende Aar, indtil han endelig 1893, samtidig med at han blev udnævnt til at beklæde det (for ham) oprettede Professorat i almindelig Patologi (herunder Bakteriologi), kunde aabne det ny bakteriologiske Laboratorium i Ny Vestergade. Under alt dette havde S. fortsat sine Studier i Udlandet, ikke mindst hos Pasteur, men ogsaa hos Rob. Koch, og stod i stadig livlig Forbindelse med Udlandets lærde. Da Koch offentliggjorde sine Forsøg med Tuberkulin 1890, var S. en af de faa, hvem Koch straks overlod noget heraf. Forsøgene med Tuberkulin som Lægemiddel maatte dog hurtig opgives; men Vejen var banet for Serumbehandlingen, særlig mod Difteri, og da denne kom frem, fik S. med utrættelig Energi de nødvendige Midler bevilligede og Laboratoriet udvidet og indrettet til Serumfremstilling. Denne naaede dog snart et saa stort Omfang, at Lokaliteterne ikke sloge til; paa S.'s Initiativ og ved hans Utrættelighed rejstes da Statens Seruminstitut, som S. kunde aabne i September 1902, omgiven af en Kreds af berømte Videnskabsmænd fra Udlandet. — Ved Siden af sine videnskabelige Undersøgelser har S. viet Undervisningen et stort Arbejde baade direkte som Lærer og indirekte ved at arbejde paa det lægevidenskabelige Studiums Reform.

S. har altid med stor Interesse deltaget i det politiske Liv (som radikal Venstremand), men har aldrig beklædt nogen offentlig Tillidspost. Han har derimod været Formand i Medic. Selskab i Kjøbenhavn, ligesom han er Medlem af flere udenlandske medicinske Selskaber. *Lp. M.*

Salomon's Lysestage se Karse.

Salomon'S Nødder ere Frugterne af *Lodoicea Sechellarum.*

Salomon'S Nøgle (*Miphtheach Schelomoh, clavicula Salomonis*) er Navnet paa et rimeligvis meget gammelt magisk Skrift, der behandler den praktiske Kabbala, Aanderne og deres Besværgelse. Ifølge en Tradition, der kan føres tilbage til den jødiske Historieskriver Josefos (1. Aarh. e. Chr.), havde Gud skænket Salomon Magt til ved højtidelige Besværgelser at uddrive Dæmoner og helbrede Sygdomme. Disse magiske

Kunster synes senere ret almindeligt at være blevne udøvede af Jøderne i Europa, især under Maurernes Herredømme i Spanien, og det er næppe usandsynligt, at de herved anvendte Formularer tidlig ere samlede til et Hele, som da ganske naturligt er kommet til at bære Salomon's Navn, da han ifølge Traditionen skal have efterladt sig Optegnelser af magisk Indhold. Sikkert er det nu i hvert Fald, at de europæiske Magere, Peter Abano, Cornelius Agrippa o. a., som have behandlet Besværgekunsten, især have øst af hebraiske Kilder, thi herom bære deres Værker tydeligt Vidnesbyrd. Og endnu i 18. Aarh. har der eksisteret en Del indbyrdes noget afvigende, latinske, tyske og franske Manuskripter, som ansaas for at være Gengivelser af den oprindelige S. N., men om disses senere Skæbne vides intet. Værket kendes nu kun fra den af Andreas Luppius 1686 besørgede Udgave, som er optrykt af Scheible i »Das Kloster« [3. Bd., Stuttgart 1846]. (Litt.: Kiesewetter, »Faust in der Geschichte u. Tradition« [Leipzig 1893]). *Alfr. L.*

Salomon's Ordsprog, et af større og mindre Samlinger Tankesprog bestaaende Skrift i gamle Test. To af disse Samlinger (10, 1—22, 16 og 25—29) tilskrives Salomo, og uden Tvivl hidrører Grundstammen af dem fra ham. Det er en paa religiøs Baggrund udviklet Levevisdom, som møder os i S. O. Skriftet indledes med en Forherligelse af Visdommen. Af Kommentarer kan nævnes: Franz Delitzsch, »Das Salomonische Spruchbuch« [Leipzig 1873]. *V. O.*

Salomon'S Ring, magisk Seglring, hvortil efter et bekendt orientalsk Sagn Kong Salomon's Magt over Aanderne var knyttet. Denne Forestilling er fra rabbinske Kilder gaaet over i den islamitiske Legendeverden. *A. C.*

Salomon'S Salmer kaldes et jødisk Skrift (et af de saakaldte Pseudepigrafer — Skriftet selv gør intet Krav paa at være af Salomo) fra Tiden efter Jerusalem's Erobring af Pompejus. Det stammer fra farisæisk Side; der aander gennem det et stærkt Had til de nys af »den tremmede« styrtede Hasmonæere og et tillidsfuldt Haab om den messianske Konge af David's Hus. Skriftet er affattet paa Hebraisk, nu findes det kun paa Græsk; det er optaget i enkelte Bibelhaandskrifter. *V. O.*

Salomon'S Segl se Konvalfamilien.

Salomons-Øerne, Øgruppe i det stille Ocean, 0. f. Ny-Guinea, strækker sig som en dobbelt Række af langagtige Øer fra Nordvest til Sydøst. Den nordlige Række bestaar af de tyske Øer: Buka, Bougainville (10,000 □ Km.), Choiseul (5,850 □ Km.), Isabella Ø (5,840 □ Km.) samt den britiske Malaita. Den sydlige Række bestaar af de britiske: Mono, Vella Lavella, Ronongo, Kulambangra, New Georgia, Russel Island, Guadalcanar (6,500 □ Km.) og San Cristoval eller Bauro (3,050 □ Km.). S. f. Guadalcanar ligger Renneil Island og Bellona Island. I alt have de tyske S. et Areal af 22,255 □ Km. med ca. 90,000 Indb., de britiske S. 21,645 □ Km. med ca. 90,000 Indb. Alle de større Øer og en Del af de mindre ere af vulkansk Oprindelse; af virksomme Vulkaner findes Bagana paa Bougainville og Savo-Øen mellem Malaita og Guadalcanar; desuden forekomme talrige Solfatarer, Fumaroler og hede Kilder, ligesom Jordskælv vidne om, at Jordskorpen i denne Egn ingenlunde er kommen i Ligevægt. Kysterne ere oftest stejle, hyppig med Klinter af hævet Koralkalk. Bjærgene gøre Indtryk af stor Højde, da mange af dem ligge nær Kysten. Højderne ere imidlertid kun meget usikkert bestemte; for Vulkanen Bagana variere Angivelserne saaledes mellem 1,800 og 3,100 M. De fleste af S. omgives af Koralrev, der hist og her bære smaa Koraløer. Ogsaa Atoller forekomme. Koraløerne blandt S. ere interessante derved, at de vise Revdannelsen i forskellige Udviklingsstadier under Indflydelse af baade Hævninger og Sænkninger af Havbunden. Klimaet er tropisk med Regn til alle Aarstider. Det er usundt for Europæere, men særdeles gunstigt for Plantevæksten. Fra Kysten til Bjærgenes Toppe dækkes Øerne af yppig Regnskov, der indeholder værdifulde Træer, som Sandel og Ibentræ. Af indfødte Pattedyr forekommer kun Flagermus; derimod er Fugleverdenen rig (Duer, Papegøjer, Gøge o. s. v.). Indbyggerne ere af melanesisk Race, de leve af Agerbrug og Fiskeri. Menneskeæden er meget udbredt, men dog i stærk Tilbagegang paa Grund af Missionens Fremskridt. Befolkningen er meget fjendsk over for Europæerne, noget, der særlig skyldes Hvervningen af Arbejdere til Plantager i de europæiske Kolonier, hvilken oftest ikke er forskellig fra Slaverov. S. opdagedes 1567 af Mendana; men da Stedsbestemmelser dengang ikke kunde foretages med nogenlunde Nøjagtighed, var det i hele to Aarhundreder umuligt at finde Øerne igen. Først 1767 genopdagedes de af Carteret, der dog ikke vidste, at han virkelig var kommen til S. Den egentlige Genopdagelse skyldes Bougainville 1768. N. A. fandt ogsaa Surville S. og kaldte dem Arsakideøerne. 1885 deltes Øgruppen mellem Tyskland og England, dog uden at det har haft nogen virkelig Kolonisation til Følge. (Litt.: Meinicke, »Die Inseln des stillen Oceans« [Leipzig 1876]; Guppy, *The S. Islands* [Lond. 1887]). *M. V.*

Salon [salõ'] (fr.), stor Sal, Selskabssal, Sal, hvor man »tager imod«, og hvor Tidens æstetiske Aander mødes (deraf »holde S.«); overført: selve den æstetisk-litterære Kreds, der færdes i S. Fra Betegnelsen for Louvre-Galeriet, hvor de aarlige Kunstudstillinger holdtes, er Ordet S. gaaet over til at betyde selve denne Udstilling og nu, uden Hensyn til Udstillingsstedet, den aarlige officielle parisiske Kunstudstilling.

Salon [salõ'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhône, ved den østlige Ende af Sletten La Crau og ved Middelhavsbanen og en Sidelinie fra denne, har en Kirke fra 12. Aarh. med en smuk romansk Portal. For Astrologen Nostradamus (s. d.) findes et Gravmæle i St.-Laurent-Kirken, og et Mindesmærke er rejst for Ingeniøren Capronne, der har anlagt en stor Vandingskanal, som bærer hans Navn. Byen har Vin- og Mandeldyrkning, Olie- og Sæbefabrikation og (1896) 10,936 Indb. *M. Kr.*

Salona var i Oldtiden den vigtigste By i Dalmatien: den laa i Nærheden af det nuværende Spalato. I den romerske Kejsertid havde den

stor Betydning, navnlig i militær Henseende. Omtr. 640 blev den erobret og til Dels ødelagt af A varerne. *H. H. R.*

Salona se Amfissa.

Saloniki (tyrk. Selanik), 1) Vilajet i Tyrkiet, er sammensat af Dele af det gamle Thrakien og Makedonien og grænser mod Nord til Bulgarien og Østrumelien, mod Øst til Vilajetet Adrianopel, mod Syd til det ægæiske Hav samt Vilajetet Monastir og mod Vest til Monastir og Kossovo. Arealet er 35,450 □Km. med et Indbyggerantal, der ifølge en bulgarsk Statistik fra Midten af 1890'erne udgjorde 1,165,390, af hvilke 333,440 vare Tyrker, 446,050 kristne Bulgarer, 98,590 muhamedanske Bulgarer, 168,500 Grækere, 24,970 Valacher, 55,320 Jøder, 22,200 muhamedanske Zigeunere samt 2,700 muhamedanske Albanesere foruden enkelte andre faatallige Kategorier. Statistikken er dog næppe helt paalidelig, da den stammer fra Bulgarerne, der ogsaa i denne Egn ere Grækernes sproglige og kirkelige Rivaler. Sikkert er Bulgarernes Antal for stort; i hvert Fald nu, da mange bulgarske Landsbyer i den nordlige og vestlige Del ere brændte, og Beboerne dræbte eller forjagede under Opstanden 1903. Til Vilajetet høre Øen Thasos og den chalkidiske Halvø. Kyststrækningen er meget lang paa Grund af de mange Bugter, blandt hvilke fremhæves. S.-Bugten, der er 45—66 Km. bred og 90 Km. lang; den begrænses mod Vest af de olympiske Bjærge og mod Øst af de chalkidiske, men har Nord paa lave Bredder omkring Mundingen af Floden Vardar. Det indre af Vilajetet er mest Bjærgland med Alpesøer og Vildbække, der samle sig til Floderne Vardar, Struma og Mesta, om hvis nedre Løb findes Sletteland. Klimaet veksler fra et koldt Fastlandsklima i Bjærgene til et varmt Middelhavsklima i de sydlige Lavlandsegne, der dog tit ere usunde paa Grund af Laguner og Sumpe. Landbruget er saa at sige eneste Næringsvej, og Produktionen bestaar af Korn, Vin, Tobak, Frugt, Bomuld samt Galæbler.

2) Hovedstaden S., som Bulgarerne kalde Solun, ligger inderst ved S.-Bugten ved den østlige Grænse for Vardar-Sletten og ca. 510 Km. V. f. Konstantinopel. S. har ca. 150,000 Indb., hvoraf henved Halvdelen er Jøder, hvis Forfædre i 16. Aarh. indvandrede fra Spanien, og derefter følge Grækerne med ca. 25 p. Ct., Tyrkerne med 15 p. Ct. samt Bulgarerne, Serberne og Valacherne med hver 5 p. Ct. Set fra Havet frembyder S. et malerisk Skue; men dens Indre svarer ikke hertil, da kun det vestlige Frankerkvarter er velbygget og renligt. Byen har nutildags tilnærmelsesvis Form af en Trekant, hvis ene Side ledsager Havet. Den gamle Stadmur, der endnu omgiver Byen paa Landsiderne, er nu paa Søsiden nedreven og erstattet af en stensat Kaj. I Trekantens mod Indlandet vendte Hjørne ligger Citadellet Jedi Kulle (syv Taarne), der er en Levning fra den venetianske Tid, og i hvis Indre findes Levninger af en Triumfbue for Marcus Aurelius. Af andre Oldtidsmindesmærker nævnes endnu et Par Triumfbuer paa den gamle *Via Egnatia*, der gennemskar Byen i hele dens Længde, en Kolonnade, der af de spansktalende Jøder kaldes »Incontadas«, og som bestaar af korinthiske Søjler med Architrav og Karyatider, den saakaldte »Rotunda«, der er en Efterligning af Pantheon i Rom og nu brugt til Moské, samt flere mindre Bygningsrester med Statuer og Indskrifter. Det moderne S. har flere græsk-katolske Kirker og Klostre samt talrige Synagoger og Moskeer. Nogle af de fornemste Moskeer ere oprindelig græske Kirker, saaledes den tidligere Hagia Sophia samt Demetrios-Kirken. Af nyere Bygninger fremhæves en Bankbygning (*Banque Ottomane*), Jesuiterkollegiet, Toldboden, Banegaarden og Guvernørpaladset. S. har græsk Gymnasium, jødisk Hovedskole samt Lærerseminarium. Den industrielle Virksomhed bestaar i Garverier, Farverier og Tilvirkning af Bomuldsvarer, Garn, Tæpper, Silke- og Metalvarer. Af større Vigtighed er Handelen, og S. er efter Konstantinopel Tyrkiets vigtigste Handelsby. De vigtigste Udførselsvarer ere Korn, Tobak, Uld, Bomuld, Huder og Træ, og Indførselen bestaar af Tekstilvarer, Metaller, Petroleum, Kul, Ris, Mel, Sukker og Kaffe. Værdien af Indførselen var 1898 27½ Mill. Kr., og s. A. indgik i Havnen 3,500 Skibe med 824,953 Tons. Om noget egentligt Havneanlæg er der dog ikke Tale; men Reden er rummelig og sikker, skønt Vardar's fremrykkende Delta og undersøiske Aflejringer i Tidens Løb formindske Dybden og besværliggøre Indsejlingen ved at danne Barrer. S. anløbes regelmæssig af østerrigske, italienske og franske Middelhavslinier; af de indkommende Fragtskibe ere derimod de fleste engelske. De store Forventninger, man nærede om, at S. skulde blive et Udgangspunkt for den mellemeuropæiske Skibstrafik paa Asien, ere endnu ikke gaaede i Opfyldelse, til Trods for at Byen ved Banelinien S.—Nisch er sat i Forbindelse med det mellemeuropæiske Jærnvejsnet. S. er Sæde for en Generalguvernør (*Vali*) og en græsk Metropolit. — S. er det gamle *Thessalonika*, som Kassandros 315 f. Chr. lod bygge i Stedet for en ældre By *Therme*, og som han opkaldte efter sin Gemalinde, der var Søster til Alexander den Store. Den ny By befæstedes stærkt og blev snart Makedonien's Hovedhavn. I Romertiden blev den tillige Hovedfæstningen paa Militærvejen Via Egnatia, der fra Dyrrhachium førte til Byzans. Paulus forkyndte Kristendommen i S. og stiftede en Menighed, til hvilken han skrev to Breve. Kejser Theodosius lod til Straf for et Oprør 7,000 Borgere dræbe i Hippodromen; men Byen blev dog i den følgende Tid Kejserrigets Bolværk mod Barbarerne, af hvilke baade Goter og Slaver forgæves belejrede den. 904 indtoges den af Araberne, der solgte 22,000 Indbyggere som Slaver. 1185 plyndredes den af Normannerne. Under det 4. Korstog grundede Markgrev Bonifacius af Montferrat et Kongerige S., der dog snart kom under Epeiros og 1246 atter under Byzantinerne. 1423 satte Venezia sig i Besiddelse af Byen, der dog allerede 29. Marts 1430 erobredes af Tyrkerne. I den nyeste Tid er S. blevet et af Brændpunkterne for den græsk-bulgarske Nationalitetsstrid, og af og til er der indtruffet Uroligheder og Attentater, saaledes 1876 og 1903. (Litt.: Rohnstock, »S. und sein Hinterland« [Konstantinopel 1887]; R. Mach, »Beiträge zur Ethnographie der Balkanhalbinsel« i »Petermanns Mitteilungen« 1899). *H. P. S.*

Salop se Shropshire.

Salper (*Salpidae*) ere en Afdeling af fritsvømmende, pelagiske, glasklare Sækdyr, hos hvilke der optræder en ejendommelig Form af Generationsveksel, idet enlige, kønsløse S. frembringe Salpekæder, hvis enkelte Individer ere kønnede og atter frembringe enlige S. Inden for hver Art maa vi derfor sondre mellem to forskellige Individformer, den enlige S. og Kædesalpen, som i Reglen frembyde saa store Forskelligheder, at en Erkendelse af deres Sammenhæng kun er mulig, naar man træffer Individer med tilstrække-

Fig. 1.

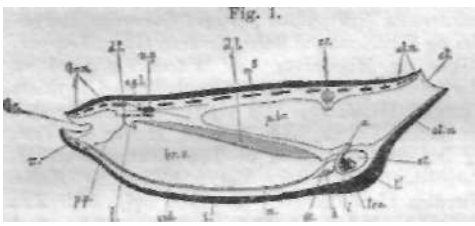

br. Indgangsaabning, *al.* Kloakaabning, *br. m.*, *mø*, *at. m* Muskler, *ug*, Nerveganglie, *sg. l.* Nervekirtel, *p.p.* Fimrering, *l.* Føler, *br.s.* Gællesæk, *d.l.* Rygliste, *end.* Bugfure, *V* Skalkappe, *oe.* Spisérør, *st.* Mave, *a.* Gataabning, *ov.* Æg, *h.* Hjerte.

lig udviklet Yngel. Det ten- eller valseformede Legeme er i hver Ende forsynet med en Aabning, af hvilke Gælleaabningen i Reglen er en Tværspalte, medens Kloakaabningen hyppigst er rund eller oval og noget tudformet udtrukken; de føre begge ind i et stort Hulrum, fra hvis forreste, øverste Væg et smalt, i Gennemsnit trekantet Baand løber skraat bagtil og nedad. Dette Baand, som svarer til Ryglisten hos Søpungene (s. d.), er i sin nedad vendende spidse Halvdel forsynet med ribbeformede, fimreklædte Lister, medens dens øverste bredere Halvdel indeholder en Blodkanal.

Fig. 2.

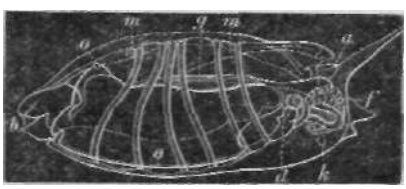

o Nerveganglie, 6 Indgangsaabning, *a* Kloakaabning, *m* Muskler, *k* Indvoldskugle, *cl* Svælgaabning, *g* Eygliste, *e* Bugfure, *f* ung Salpekæde.

Denne Rygliste og Bugfuren (se Søpunge), som løbe langs Midten af det store Hulrums Bund, ere de eneste Levninger af Gællesækken, hvis Sidedele ere fuldstændig forsvundne; vi kunne tænke os dette Resultat opstaaet ved, at alle de smaa Maskeaabninger i Gællesækken hos en Søpung ere sammensmeltede til en stor Aabning paa hver Side, hvorved vi faa en Sammensmeltning af Gællehulen og Peribranchialhulen (se Søpunge). Væggen i dette Hulrum dannes yderst af den geléagtige Skalkappe, som i Reglen er skjoldformet fortykket under Indvoldsmassen, medens j den af Celler bestaaende Kappe, af hvilken Skalkappen er et Produkt, paa sin indad vendende Overflade er i Forbindelse med et Antal tværstillede, flade, gule Muskelbaand, der hyppigst optræde i et Tal af 4—9 (sjældnere 11—22). Kun i faa Tilfælde danne eet eller flere af dem sammenhængende Ringe, idet de i Reglen ere afbrudte paa Bugsiden, undertiden ogsaa paa Rygsiden. Ved deres Sammentrækning bevæger Dyret sig fremefter, idet Vandet samtidig drives ud gennem Kloakaabningen, medens den efterfølgende Udvidelse bevirkes af Skalkappens Elasticitet. Andre Muskler tjene til at lukke de to Aabninger. Det store Hulrum er inderst udklædt af en tynd Hud, og mellem denne og Kappen findes paa Dyrets Rygside et stort Blodrum, som staar i Forbindelse med det, der gennemtrænger Ryglisten. Den forreste Ende af Ryglisten og af Bugfuren ere forbundne ved to fimreklædte Furer, og fra Ryglistens forreste Ende udspringer et følelignende Sanseorgan. Lidt længere tilbage paa Rygsiden ligger et Hjerneganglie, som udsender Nerver saavel fortil som bagtil, og som staar i Forbindelse med et Sanseorgan, der dels er udstyret med en Pigmentplet, dels med et fast Legeme og derfor er blevet tydet paa forskellig Maade (Høreorgan eller Øje). Foran Hjernegangliet ligger ligesom hos Søpungene det saakaldte Fimreorgan. Med Undtagelse af nogle faa Arter, hos hvilke Tarmkanalen danner enten en vid Løkke eller har et strakt Løb og udmunder langt fremefter, danner den hos de øvrige Arter sammen med Kønsorganerne en afrundet Masse, Indvoldskuglen (*nucleus*), som har sin Plads i Legemets Bagende. Hjertet ligger foran Tarmkanalen og driver Blodet ud i et System af Hulrum, af hvilke der foruden de alt nævnte findes et under Bugfuren og et, som omgiver Tarmkanal og Hjerte. S. ere tvekønnede, og hvert Individ i en Salpekæde frembringer i Reglen kun et enkelt Æg, som har sin endelige Plads i det store Blodrum paa Dyrets Rygside. Det er her anbragt i en lille Sæk, hvis hule Stilk aabner sig ned i Dyrets Hulrum, saa at det kan befrugtes af Sædkim, der trænge ind i denne. Efterhaanden uddanner der sig et ejendommeligt Organ, der tjener til at iværksætte en Blodforbindelse mellem Moderdyret og Fosteret, og som man derfor har sammenlignet med Moderkagen (*Placenta*) hos Pattedyrene. Det fuldbaarne Foster falder sluttelig ned i Moderdyrets Hulrum for at udtømmes gennem Kloakaabningen og vil i sin Tid ved en indre Knopskydningsproces frembringe en Salpekæde, som faar sin Plads paa Bugsiden i Nærheden af Tarmkanalen, og som oprindelig anlægges som en hul Udposning fra Kappen ud i Skalkappen, ved hvis Bristning den sluttelig udtømmes. En saadan Kæde, hvis Individer hyppigst ere ordnede i to Længderækker, sjældnere i en Kreds, holder dog ikke længe sammen efter Frigørelsen, og dens enkelte Medlemmer fortsætte da deres Liv som Enkeltvæsener. S., hvis Længde ligger mellem 15 Mm. og 150 Mm., synes at være en temmelig artsfattig Afdeling, da der for Øjeblikket næppe kendes en Snes Arter, af hvilke en Del have en meget stor Udbredning. Hidtil ere de ikke fundne i de arktiske Have og heller ikke i danske Farvande, hvorimod flere Arter findes ved den norske Kyst. (Litt.: Herdman, *Report upon tke Tunicata* [*Challenger Zoology*, Bd. XXVII, P. III,

1888]; Traustedt, »Bidrag til Kundskab om S.« [K. D. Vidensk. Selskabs Skrifter, 6. R., mat.-nat. Afdel. II, 1885]). *M. L.*

Salpēter, Kaliumnitrat, salpetersurt Kali, Kalisalpeter, KNO_3, omtales allerede af Geber i 8. Aarh. som *sal petrae*; hvorfra dette Udtryk stammer, ved man ikke. Senere Alkemister benævne det *sal nitri* til Forskel fra *nitrum*, hvormed man betegnede det naturligt forekommende Soda. S. forekommer i mange varme Lande, f. Eks. i Spanien, Ungarn, Ægypten, Persien og navnlig i Bengalen (ostindisk S.), hvor det udvitrer af Jorden efter Regntiden. Salpeterdannelsen beror paa, at de kvælstofholdige Stoffer i Jordbunden give Ammoniak, som ved Salpeterbakteriernes Virksomhed i Nærværelse af Luft, Fugtighed og Karbonater af stærke Baser ved en Temperatur af 5—37° omdannes til salpetersure Salte. Man har benyttet dette Forhold til Fremstilling af S. i de saakaldte Salpeterplantager, idet man blandede dyrisk Affald med Jord, Kalk og kaliholdige Stoffer (Aske) og ophobede Blandingens Dynger paa et uigennemtrængeligt Underlag, hvor man lod det ligge længere Tid under passende Luftadgang. Der udvitrer da efterhaanden mere og mere S. paa Overfladen; dette afskrabes og udludes, hvorved Opløsningen væsentligst kommer til at indeholde Kalcium- og Magniumnitrat; man »bryder« da Luden med Potaske (Kaliumkarbonat), hvorved Kalcium og Magnium fældes som Karbonater, medens Opløsningen kommer til at indeholde S., som vindes ved Krystallisation og renses ved Omkrystallisation. Natronsalpeter, $NaNO_3$, Chilisalpeter (se Natriumnitrat), vindes af Chile's Salpeterjord, den saakaldte Caliche, som findes under et Lag af Ler eller et Konglomerat af Sand, Feldspat og løse Sten. Caliche har forskellig Farve og indeholder indtil 70 p. Ct. $NaNO_3$, men tillige andre Salte, deriblandt Kalisalpeter, kloroversurt Kali og jodsurt Kali; man udluder Caliche i særlige Apparater med kogende Vand; ved Afkøling af Opløsningen udkrystalliserer Chilisalpeter; Krystallerne »dækkes« med lidt Vand og tørres derpaa i Solen. Af Moderluden vindes til sidst Jod. — S. fremstilles af Chilisalpeter, idet man opløser dette og tilsætter en Opløsning af Stassfurt-Klorkalium; der indtræder da ved Inddampning en Omsætning, idet der dannes Klornatrium og Kalisalpeter, som skilles fra hinanden paa Grund af deres forskellige Opløselighed i kogende Vand. — Produktet kaldes Konversionssalpeter. — Det raa S. renses, idet man opløser det i varmt Vand og derpaa under Afkølingen omrører Opløsningen, hvorved udskilles saakaldet Salpetermel, trubleret S., som udvadskes med koldt Vand og tørres. Skal S. bruges til Fabrikation af Krudt, maa det være klorfrit.

S. danner vandfri, farveløse, hule, rombiske Prismer (prismatisk S.), smelter ved 339°, afgiver ved endnu højere Temperatur (380°) Ilt og giver da KNO_2; er der samtidig brændbare Stoffer til Stede, f. Eks. Kul, Svovl o. l., da forbrænde disse under livlige Ildfænomener. 100 Dele Vand opløse ved 100° 247 Dele, ved 0° kun 13 Dele S. — S. bruges til Fremstilling af Krudt, til Fyrværkerisatser, i Metallurgien, ved Nedsaltning af Kød, i Landbruget, til Fremstilling af Salpetersyre o. s. v. Det aarlige Forbrug af Kalisalpeter er ca. 70,000 Tons, hvoraf Ostindien leverer ca. 20,000 Tons. *O. C.*

Salpeterbakterier kaldes i Botanikken visse, i fysiologisk Henseende meget ejendommelige Bakterier, der staa i Forhold til Salpeterdannelsen i Jordbunden, altsaa til Kvælstoffets Kredsløb i Naturen og følgelig ere af fundamental Betydning for Planternes Ernæring og derigennem for Landbruget. Medens man tidligere antog, at Ammoniakkens Omdannelse til salpetersure Salte var en ren kemisk Iltning ved Hjælp af Atmosfærens Ilt, kom man efterhaanden mere bort fra denne Mening, og flere Forskeres Studier syntes med stedse større Sikkerhed at pege paa, at Processen maatte opfattes som en biokemisk. Ihvorvel baade Warington's, Müntz'es o. a.'s Arbejder væsentlig bidroge til at klare vore Forestillinger om Salpeterdannelsen, lykkedes det dog først Winogradsky 1889 at opdage S.'s besynderlige, rent prototrofe Levemaade og rendyrke dem, og især ved hans og Omeliansky's vidtløftige og besværlige Arbejder er det vigtigste af disse Organismers Naturhistorie klarlagt for os. De kunne udvindes af Agerjorden ved Kultur i særegne Næringsvædsker og rendyrkes paa særegne Agargelatiner eller gelatinerende Kiselsyre. Man skelner mellem Nitritbakterierne, der formaa at omdanne det i Næringsvædsken (resp. i Agerjorden) værende Ammoniak til Salpeterundersyre, og Nitratbakterierne, der videre omdanne denne til Salpetersyre; Salpeterdannelsen i Jorden foregaar altsaa i tvende Tempi og besørges af to forskellige Slags Bakterier, der, hvad der er lige saa paafaldende, under denne Proces erhverve sig deres Kulstof fra Luftens Kulsyre, endskønt de ikke ere grønne.

Nitritbakterierne (*Nitrosomonas* og *Nitrosococcus* Winogr. = Pseudomonas Mig.) ere dels ubevægelige Kuglebakterier, dels bevægelige, meget korte Stave (*Pseudomonas europaea* [Winogr.] Mig. er rendyrket af Jord i Europa, Afrika og Japan), hos hvilke man endnu ikke har iagttaget Sporedannelse (1903); Nitratbakterierne (*Bacterium Nitrobacter* [Winogr.] Mig., der er meget lidet undersøgt og maaske skjuler flere Arter) ere yderst smaa Stave uden Bevægelighed og hidtil (1904) ikke iagttagne i Sporedannelse.

Alle S. ere aerobe, og da de formaa at sammensætte deres Legemers Æggehvidesubstans af Kulsyre, Ammoniak (ell. Salpeterundersyre) og Mineralsalte, have vi her sikkert den primitiveste Proteinsyntese for os. *V. A. P.*

Salpētergas, en Blanding af Salpetersyrling og Salpeterundersyre, der ofte dannes ved Salpetersyrens Indvirkning paa iltelige Stoffer. *O. C.*

Salpetermel se Salpeter.

Salpēterpapir er Filtrerpapir, som er gennemtrængt med en Salpeteropløsning og tørret. Benyttes som Middel mod Astma, idet man brænder Papiret og indaander Dampene. *A. B.*

Salpēterplanter kaldes saadanne, der ophobe kendelige Mængder salpetersure Salte i deres Væv. Saaledes f. Eks. »Korbendikt« (*Cnicus benedictus*), Mælde, Tobak o. fl. a. Man har troet, at S. selv dannede en Del af Salpetersyren af kvælstofholdige Stoffer, men det har vist sig, at det udelukkende er fra Jordbunden, at Salpeteret stammer. *W. J.*

Salpētersaltsyre d. s. s. Kongevand.

Salpētersur Baryt se Baryumnitrat.

Salpētersure Salte, Nitrater, se Salpetersyre.

Salpētersur Strontian se Strontiumnitrat.

Salpetersurt Bly se Blynitrat.

Salpetersurt Kali se Salpeter.

Salpetersurt Kobber se Kobbernitrat.

Salpētersurt Kvægsølv se Merkuronitrat og Merkurinitrat.

Salpetersurt Natron se Natriumnitrat og Salpeter.

Salpētersurt Sølv se Sølvnitrat.

Salpetersurt Vismut se Vismutnitrat.

Salpetersyre, HNO_3 eller $HO \cdot NO_2$, *Acidum nitricum*, er en af de vigtigste uorganiske Syrer. Den forekommer aldrig i fri Tilstand i Naturen; derimod findes flere af dens Salte (Nitrater), saaledes Natriumnitrat i Chile (Chilisalpeter), Kaliumnitrat (Kalisalpeter) og Kalciumnitrat i Jordbunden, det førstnævnte særlig i Ungarn og Ostindien (ostindisk Salpeter); Kalciumnitrat udvitrer ofte paa Staldmure (Mursalpeter). Ren S. fremstilles ved Destillation af rent, tørt Kalisalpeter med ren Svovlsyre: $KNO_3 + H_2SO_4 = KHSO_4 + HNO_3$. Destillatet indeholder lidt »Salpeterundersyre«, NO_2 og er derfor gulligt, samt en ringe Mængde Vand; det renses ved Destillation med lige Rumfang koncentreret Svovlsyre, og det herved vundne Destillat befris for Spor af NO_2 derved, at man opvarmer det svagt og blæser en tør Luftstrøm derigennem, indtil det er afkølet. — I det store fremstilles S. ved Ophedning af Chilisalpeter, NaNOg, med Svovlsyre i Støbejærnsretorter; de derved dannede Salpetersyredampe fortættes i tohalsede Stenkrukker. Koncentrationen af den Svovlsyre, som anvendes til Destillationen, retter sig efter den S., som skal vindes. Til Fremstilling af den almindelige Handelssalpetersyre af Vægtfylde 1,4, som indeholder ca. 65 p. Ct. HNO_3, anvendes Svovlsyre paa 60° B; ønsker man at faa en stærkere Syre af Vægtfylde 1,5—1,52 (92—97 p. Ct. HNOg), da benytter man Svovlsyre paa 66° B og tørret Salpeter. Medens man ved de her anførte Metoder anvender lige Moleculer Salpeter og Svovlsyre, vil man, hvis Reaktionen søges gennemført med den dobbelte Mængde Salpeter efter Ligningen $2NaNO_3 + H_2SO_4 = Na_2SO_4 + 2HNO_3$ være nødsaget til at anvende højere Temperatur, hvorved en større Del af den dannede Syre sønderdeles; Produktet kommer derved til at indeholde »Salpeterundersyre«, NO_2, faar en rødgul Farve, udsender røde Dampe og kaldes rygende S. (*Acidum nitricum fumans*). Nyere Apparater til Fremstilling af S. ere konstruerede af Guttmann og Rohrmann (1892 og 1894) samt af F. Valentiner (1892). Den sidstnævntes Apparat tillader at udføre Sønderdelingen af tørret Salpeter med Svovlsyre paa 66° B i lufttomt Rum, saaledes at der faas ren S. af Vægtfylde 1,55, fri for Salpeterundersyre, Salpetersyrling, Klor (stammende fra Kogsalt i Salpeteret) og Vand. Ogsaa Dieterle og Rohrmann have 1896 angivet Metode til Fremstilling af halogen- og nitrosefri S., idet de under Destillationen lede Luft gennem Apparatets Indhold.

Ren S. er en farveløs Vædske af Vægtfylde 1,53 ved 15°; den begynder at koge ved 86° og antager da en mørkegul Farve, fordi der indtræder delvis Sønderdeling i Ilt, Salpeterundersyre og Vand: $2HNO_3 = O + 2NO + H_2O$; fortsættes Opvarmningen, stiger Vædskens Kogepunkt, indtil det bliver konstant ved 120,5°; ved denne Temperatur overdestillerer en Syre, som indeholder 68 p. Ct. S. og har Vægtfylden 1,414 ved 15,5°. Samme Syrer faas, naar man opvarmer en svagere S., idet der da først overdestillerer en svag S., indtil den nævnte Styrke er naaet. — S. er en stærk, enbasisk Syre og et meget kraftigt Iltningsmiddel; paa disse to Egenskaber bero dens væsentligste Anvendelser. Den opløser de fleste Metaller (dog ikke Guld og Platin samt enkelte andre) under Dannelse af salpetersure Salte (Nitrater) og samtidig Udvikling af Kvælstofilter; ved Indvirkning paa de faste Metalloider ilter den dem til de tilsvarende Syrer; saaledes giver Svovl ved Iltning med S. Svovlsyre, Fosfor Fosforsyre, Arsen Arsensyre o. s. v. Over for organiske Stoffer virker S. ofte som et kraftigt Iltningsmiddel; saaledes ilter den Sukker og andre Kulhydrater, saaledes at der til sidst dannes Oxalsyre, affarver Indigo og andre Farvestoffer. Men over for andre organiske Stoffer virker den i koncentreret Tilstand ofte som en Syre og giver med Alkoholer og dermed beslægtede Forbindelser salpetersure Æterarter, af hvilke flere ere eksplosive; saaledes giver den med Glycerin Nitroglycerin (Glycerinnitrat), den væsentlige Bestanddel af Dynamit, og med Bomuld (Cellulose) Skydebomuld (Nitrocellulose). Med Kulbrinter af Benzolrækken o. a. danner S. vigtige Nitroderivater, f. Eks. $C_6H_5NO_2$, Nitrobenzol. I den uorganiske Kemi anvendes S. ogsaa meget som Iltningsmiddel; den ilter mange lavere Ilter til højere, f. Eks. Svovlsyrling, SO_2, til Svovlsyre (se Svovlsyre fabrikation).

I Industrien bruges betydelige Mængder S.; saaledes i Tjærefarvefabrikationen, Sprængstoffabrikationen, Svovlsyrefabrikationen (s. d.), Fremstilling af salpetersure Salte, af hvilke flere bruges i Farveriet og Katuntrykkeriet. S. farver Æggehvidestoffer, Silke og Uld gule; man gør i Katuntrykkeriet Brug af denne Egenskab til Paatrykning af gule Mønstre paa blaa Grund. Da S. kan opløse Sølv, men ikke Guld, kan den bruges til Adskillelse af disse Metaller fra hinanden; den kaldes derfor ogsaa Skedevand (Skillevand). Blandes 1 Del S. med 3 Dele Saltsyre, faas Kongevand, saaledes kaldet, fordi det kan opløse Guld (»Metallernes Konge«).

Nærværelsen af S. eller dens Salte er let at eftervise; opvarmes den ikke alt for fortyndede Syre eller dens Salte med Kobber og stærk Svovlsyre, dannes brunrøde Dampe af Salpeterundersyre.

I fortyndet Opløsning paavises S. eller dens Salte, idet man i et Reagensglas til Opløsningen sætter lige Rumfang koncentreret Svovlsyre og derpaa efter Afkøling hælder en Opløsning af Jærnvitriol langs ned ad Glassets indvendige Side, saaledes at der opstaar to Vædskelag; paa Grænsen mellem disse vil der da snart vise sig en brun Ring, hvis der er S. til Stede; Farven hidrører fra Dannelsen af en ejendommelig ubestandig

Forbindelse mellem Jærnvitriol og Kvælstoftveilte; dette Ilte dannes ved Indvirkning af Jærnvitriol paa S. — Til Paavisning af fine Spor af S. har man forskellige Midler; saaledes giver et Par Draaber af en Opløsning af svovlsurt Brucin og nogle Draaber koncentreret Svovlsyre ved Tilsætning til en Opløsning af I Del S. i 100,000 Dele Vand en tydelig rød Farve.

De salpetersure Salte ere opløselige i Vand; ved Ophedning til højere Temperatur sønderdeles de, og de fleste efterlade derved Metalilte; bringes de paa glødende Kul, indtræder der Forpufning.

S. var kendt af Geber i 8. Aarh. Han fremstillede den ved stærk Ophedning af Kobbervitriol og Alun med Salpeter, hvorved de førstnævnte Salte afgive Svovlsyre, som sønderdeler Salpeteret. *O. C.*

Salpētersyreanhydrid, Kvælstofpentoxyd, N_2O_5, danner farveløse, rombiske Prismer, der smelte ved 30° og allerede koge under 50°, hvorved de delvis sønderdeles i Salpeterundersyre og Ilt: $N_2O_5 = 2NO_2 + O$. S. kan fremstilles paa forskellig Maade, f. Eks. ved Indvirkning af Klor paa salpetersurt Sølvilte og Fortætning af de dannede Dampe i stærkt afkølede Rør: $2AgNO_3 + Cl_2 = N_2O_5 + AgCl + O$. Med Vand forener S. sig under stærk Varmeudvikling til Salpetersyre. *O. C.*

Salpétersyreæter se Ætylnitrat.

Salpētersyrlige Salte, Nitriter, ere Salte af Salpetersyrling, HNO_2. Alkalimetallernes Nitriter faas ved vedholdende Smeltning af de tilsvarende Nitrater med Bly, Kobber eller Kul. De sønderdeles ved Indvirkning af fortyndede Syrer, idet der udvikles Kvælstoftveilte og samtidig dannes Salpetersyre. Alkalimetallernes Nitriter benyttes bl. a. ved Fremstillingen af de i Farveteknikken vigtige Diazoforbindelser. Sølvnitrit er i Modsætning til andre Nitriter tungopløseligt i Vand og kan faas ved Tilsætning af Kaliumnitrit til Sølvnitrat som et hvidt Bundfald, der opløses i kogende Vand og ved Opløsningens Afkøling udskilles i gullige, naaleformede Krystaller. *O. C.*

Salpetersyrling se Salpetersyrlinganhydrid.

Salpētersyrlinganhydrid, Kvælstoftrioxyd, N_2O_3, faas ved at lede Kvælstoftveilte, NO, til flydende Salpeterundersyre ved ÷ 21°, $N_2O_4 + 2NO = 2N_2O_3$, som en blaa Vædske, der allerede ved 0° delvis spaltes igen i Kvælstoftveilte og Salpeterundersyre. S. opløses i iskoldt Vand til en blaa Opløsning, der maaske indeholder Salpetersyrling, HNO_2; denne spaltes let i Salpetersyre og Kvælstoftveilte; $3HNO_2 = HNO_3 + 2NO + H_2O$. Salpetersyrling er en eenbasisk Syre. Dens Salte kaldes Nitriter. Med Alkoholer danner den sammensatte Æterarter, f. Eks. Amylnitrit. *O. C.*

Salpetersyrlingæter se Ætylnitrit.

Salpēterundersyre, Kvælstoftetroxyd, Kvælstofoverilte, N_2O_4 eller $(NO_2)_2$, faas ved Ophedning af Blynitrat: $PbN_2O_6 = N_2O_4 + PbO + O$. Ved almindelig Temperatur er det en brun Vædske, der allerede koger ved 20°, og som udsender rødbrune Dampe, der lugte ubehagelig. Ved ÷ 20° bliver den fast og danner farveløse Krystaller, der smelte ved ÷ 12°. Opvarmes S., bliver dens Dampe mere og mere mørke, indtil den ved 140° er fuldt dissocieret i Moleculer af Størrelsen NO_2. Afkøler man derefter Dampene, dannes igen N_2O_4. Ved Indvirkning af Vand giver S. Salpetersyre og Salpetersyrling; samme Spaltning indtræder ved Indvirkning af Baser, hvorved dannes en Blanding af Nitrat og Nitrit. *O. C.*

Salpēterundersyrling, $H_2N_2O_3$, opstaar bl. a., naar man leder Salpetersyrlinganhydrid til en Opløsning af Hydroxylamin i Metylalkohol. Naar man derefter neutraliserer Opløsningen og tilsætter Sølvnitrat, udfældes gult tungopløseligt Sølvhyponitrit (salpeterundersyrligt Sølvilte), $Ag_2N_2O_2$, som ved Behandling med Æter, der er mættet med Klorbrinte, og paafølgende Fordampning af Æteren giver S. i Form af hvide Krystalblade, som ere meget eksplosive, S. er letopløselig i Vand. Ved Opvarmning af den vandige Opløsning spaltes Syren næsten fuldstændig i Kvælstoforilte, N_2O, og Vand. S. er en svag Syre; dens vandige Opløsning har kun ringe Ledningsevne; den danner baade sure og neutrale Salte. *O. C.*

Salpêtrière, la [lasalpætri^{æ}r], »Salpetersyderiet«, Stiftelse i Paris, der anvendes dels til Asyl for gamle ubemidlede Kvinder, dels til Sindssygehospital. Bygningen indrettedes under Ludvig XIII til Arsenal, men er senere betydelig udvidet.

Salpi, Lago di, Strandsø i Syditalien, Provins Foggia, ligger ved den sydvestlige Bred af Manfredonia-Bugten, fra hvilken den er skilt ved en smal Landtange, der er meget lidt gennembrudt. S. er 44,4 □ Km. stor og har i den sydøstlige Del produktive Saliner. I Nærheden findes Ruiner af det gamle Salapia. *H. P. S.*

SalpiCOn (fr.) er en Stuvning med smaat skaaret Kød, Kalvebrissel, Oksetunge etc. med Tilsætning af forskellige Grønsager. S. anvendes enten til Fyldning af Postejer o. l. eller til Garnering af kolde Retter. I sidste Tilfælde er Stuvningen saa stiv, at den, naar den er afkølet, kan udskæres i forskellige Figurer. *R. H.*

Salpiglóssis Ruiz et Pav., Slægt af Natskyggefamilien, en- eller fleraarige Urter med takkede eller fjersnitdelte Blade og anselige Blomster, der have en tragtformet og stærkt farvet, netaaret Krone, hvis Krave er uregelmæssig; 1 Støvdrager mangler eller er gold. 2-klappet Kapsel. 8 Arter i Chile, Peru og Argentina. Under det i Gartneriet anvendte Navn *S. variabilis* er sammenfattet: *S. sinuata* Ruiz et Pav., *S. atropurpurea* Grah., *S. straminea* Hook og Hybrider mellem dem. *A. M.*

S. formeres ved Frø, som saas sidst i April eller i Maj paa Blivestedet, de unge Planter maa tidlig udtyndes, hvis det er nødvendigt, da *S.* ikke taaler at staa for tæt; en Afstand af 15—20 Cm. mellem Planterne vil være passende. Den trives i enhver god, helst ikke nygødet Jord. *L. H.*

SalpingitiS, Betændelse af Æglederen (*Salpinx*); se Ægledernes Sygdomme.

Sålpinx (græ.), Trompet, særlig Krigstrompet. De græske Trompeter vare i Reglen af lige Form og temmelig lange. *H. H. R.*

Salsétte, 0 ved Vestkysten af Forindien, N. f. Øen Bombay, 624 □ Km. med noget over 100,000 Indb., forbunden saavel med Bombay som med

Fastlandet ved Jærnbanebroer. Hovedstad er Thana med 17,000 Indb., hvor mange af Bombay's Embedsmænd og Købmænd have Bolig. Paa S. findes flere buddhistiske Grottetempler fra den tidlige Middelalder. *M. V.*

Salso, Flod paa Sicilien, udspringer paa Antenna-Bjærgene i den østlige Del af Provinsen Palermo, strømmer med sydlig Retning ud i Caltanisetta og danner til Slut Grænsen mellem denne Provins og Girgenti. S. er 125 Km. lang og udmunder ved Licata. Den kaldes ogsaa Imeram og er Oldtidens *Himera.* *H. P. S.*

Salsöla se Sodaurt.

Salso maggiore [sa'lsomaddżå!re], By i Mellemitalien, Provins Parma, ligger 10 Km. S. V. f. Borgo San Donnino. (1901) 1,387 Indb. Saavel ved selve S. som i Omegnen findes flere vigtige Mineralkilder. *H. P. S.*

Salt 1) se Salte.

2) S. bruges i daglig Tale ensbetydende med Kogsalt, Køkkensalt, Klornatrium, seNatriumklorid, hvor ogsaa Forekomsten og Indvindingen af det raa S. ved Udfrysning eller Inddampning af Havvand eller Gradering og Indkogning af Saltkilder ere omtalte. Det raa Havsalt, som ogsaa kaldes Baj-, Bay- eller Boysalt, har en smudsig, brunlig eller rødlig Farve og maa derfor til forskelligt Brug, ligesom andet urent S., først underkastes en Raffinering. Denne bestaar i en Opløsning og Omkrystallisering af det urene S., og efter den Maade, paa hvilken Krystalliseringen ledes, kan man fremstille S. i større eller mindre Krystaller med en større eller mindre Renhed, alt efter den Brug, der skal gøres deraf. Angaaende det rene S.'s Egenskaber se Natriumklorid. — Foruden som Spisesalt og som Sliksalt for Kvæget benyttes S. navnlig til Saltning af Fødemidler, Hø, Huder o. 1. samt i den kemiske Industri som Raastof ved Fremstillingen af de allerfleste Natrium- og Klorforbindelser, navnlig Glaubersalt, Soda, Natron, Saltsyre og Klor; endvidere i Metallurgien til Omdannelse af Metaloxyder til Klormetaller, i Sæbefabrikationen til Udskilning af Kernesæber, i Lervarefabrikationen til Fremstilling af Saltglasur, ved mange kemiske Arbejder, i Mineralvandsfabrikationen m. m. Den aarlige Produktion af S. kan ved Aar 1900 anslaas til ca. 14,6 Mill. Tons, hvoraf Nordamerika producerer ca. 2,6 Mill., Rusland ca. 1,9, Storbritannien og Irland ca. 1,9, Japan ca. 1,7, Tyskland ca. 1,3, Frankrig ca. 1,1, Ostindien ca. 1,1, Spanien og Portugal ca. 0,5, Østerrig-Ungarn ca. 0,5 og Italien ca. 0,4.

Ved den saakaldte Denaturering af S. forstaas en saadan Behandling af S., hvorved det bliver uskikket til Spisebrug. En saadan Denaturering foretages i Lande, hvor Spisesaltet er belagt med Saltskat (s. d.), med S., der skal benyttes i Landbruget eller i Industrien, og bestaar i førstnævnte Tilfælde i en Tilsætning af Jærnoxyd eller Malurt, i sidstnævnte Tilfælde i en Tilsætning af de samme Stoffer eller Tran, Mønje, Trækul, Kønrøg, Petroleum, Sæbe, Svovlsyre, Saltsyre, Svovlkis, Sublimat, Tjærefarvestoffer, Tjæreolier m. m. *K. M.*

Salt, By i det nordøstlige Spanien, Provins Gerona, ligger paa højre Bred af den lille Flod Ter og 7 Km. V. f. Gerona. (1900) 2.280 Indb. Omegnen er veldyrket og vandes af Monar-Kanalen. *H. P. S.*

Salt [så'lt], Henry, engelsk Oldgransker og Ægyptolog, født 14. Juni 1780 i Lichfield, død i Dessuk i Nedreægypten 30. Oktbr. 1827, uddannede sig først som Tegner og forsøgte sig som Portrætmaler, dog uden heri at bringe det til noget videre. 1802 medtog Lord Valentia (siden Lord Mountnorris) S. som Sekretær og Tegner paa en Rejse til Indien, Ceylon og Abyssinien (beskreven i Lord Valentia's »Voyages and Travels to India etc.« [Lond. 1809]). 1809 afsendtes han af den engelske Regering til Abyssinien med Gaver til dets Konge (Negus); S. naaede dog ikke frem til Gondar, hvorfor han afleverede Gaverne til Fyrsten (*Ras*) i Tigré. S. beskrev denne Rejse i »A Voyage to Abyssinia 1809—10« [Lond. 1814]. 1815 blev S. engelsk Generalkonsul i Ægypten og naaede 1816 Alexandria. Han foretog flere Rejser i Ægypten og forsynede Italieneren Belzoni (s. d.) med Penge til at foretage Udgravninger og til at bortskaffe mærkelige Mindesmærker, af hvilke en kolossal Buste af Ramses II (dengang kaldet »Unge Memnon«) 1817 af ham og Burckhardt blev given til British Museum. Af de tre Samlinger af ægyptiske Oldsager, han efterhaanden erhvervede, købtes den første af British Museum, den anden af den franske Regering. Af den tredje, der solgtes efter hans Død, kom en stor Del ligeledes til British Museum. Seti I's pragtfulde, af Belzoni opdagede Alabastsarkofag solgte S. 1824 til Sir John Saone, i hvis Museum paa Lincolns Inn Fields den nu ses. S. hilste Champollion's Decifrering af Hieroglyfskriften med Glæde og udgav 1825 »Essay on Dr. Young's and M. Champollion's Phonetic System of Hieroglyphics«. Han tog ogsaa nøjagtige Kopier af ægyptiske Indskrifter, der nu findes i British Museum. (Litt.: Halls, *Life of S.* i Redgrave's *Dict. of Artists).* *V. S.*

Salta, Provins i det nordvestlige Argentina, grænsende til Chile og Bolivia, er 161,099 □ Km. med (1901) 134,000 Indb. Paa Vestgrænsen hæve sig Kordillererne, der i Sierra de Cachi naa 6,000 M. Pasvejene ligge 3,600 M. o. H. og Højsletterne 1,300 M. 0. f. Kordillererne breder sig en Bræmme af lavere Bjærge. Kun Lavskraaningerne og Dalene ere skovklædte; Højsletterne og Bjærgsiderne ere gennemgaaende uden Træbevoksning. De kun delvis udforskede østlige Egne ere et fladt Land, der gennemstrømmes af Pasage (ɔ: Øvre-Salado) og den i mange Sideløb spaltede Bermejo, der omgives af vidtstrakte Sumpe. Østen er et kulturløst Land udelukkende overgivet til indianske Jægerfolk. Ved sine betydelige Mineralrigdomme er Vesten et rigt Land. Af Ædelmetaller forefindes Guld og Sølv; men de fremdrages i lige saa ringe Grad som Kobber, Salt, Gips, Kaolin og Stenkul. Kun en ringe Del af Provinsen er opdyrket, 1888 ikke mere end 442 □ Km. (1/3 p. Ct.). Af Tropevækster dyrkes Sukkerrør og Majs (dog kun til en Højde af 650 M.) og af andre Planter fornemmelig Hvede og Byg, Vin og Kartofler. Kvægavlen er af stor Betydning, og 1890 holdtes over 400,000 Stkr. Hornkvæg og 200,000 Faar, foruden Geder, Heste, Æsler og Muldyr. Strudsavl er forsøgt, og An-

tallet af disse Fugle opgaves 1890 til 1,300. Hovedstaden S. (egl. San Miguel de S.) er beliggende ved Rio Arias, 1,200 M. o. H., og ved den argentinske nord—sydlige Længdebane. Byen blev grundlagt 1582 og havde 1895 16,700 Indb.; den er Sædet for en Biskop, har Lærer- og Lærerindeseminarium, Latinskole, Vajsenhus og Hospital og driver betydelig Handel med Bolivia; men Omsætningen har overvejende Karakter af Mellemhandel. *M. Kr.*

Saltaire [så!lte.iə], bekendt Fabrikanlæg i det nordlige England, Yorkshire, ved Aire og tæt ved Bradford. Det grundlagdes 1853 som en Mønsterfabrik af Sir Titus Salt til Fremstilling af de i England tidligere ukendte Alpakatøjer. Senere fabrikeredes ogsaa vævet Fløjl og Silke. For Grundlæggeren er der i Bradford rejst et Mindesmærke. *M. Kr.*

Saltanāt (arab.), Værdigheden som Sultan. Det vigtigste Kendetegn paa, at en Person er Indehaver af S., er, at hans Navn nævnes i Fredagsbønnen; naar en gejstlig i denne Bøn nævner et nyt Navn, er dette altsaa ensbetydende med at proklamere en ny Hersker i Landet. *F. O.*

Saltaréilo, en italiensk, specielt romersk, Dans i hurtig, hoppende Bevægelse i $^3/_4$ eller $^6/_8$ Takt, danses af en eller to Personer, i Reglen en Mand og en Kvinde. Dansen tager stadig til i Hastighed, medens de dansende svinge rundt i en Halvkreds og bevæge Armene lige saa livlig som Benene. Musikken er i Reglen i Mol og spilles paa en Mandolin eller Guitar med Ledsagelse af en Tamburin. I Finalen af Mendelssohn's Symfoni i **A-dur** (den »italienske«) findes Eksempler paa S. *S. L.*

Saltash [så!ltæš], By i det sydvestligste England, Grevskabet Cornwall, i Nærheden af Plymouth, med betydelig Drivhuskultur af Vindruer og en 683 M. lang Jærnbanebro over Floden Tamar. Broen hviler paa 19 Buer og er hævet 30 M. over Vandspejlet. Byen havde 1891 2,745 Indb. *M. Kr.*

Saltatiōn (lat.), Dansen. Saltator, Danser. Saltåto (af ital. *saltare* »at danse«), hoppende, ved Strygeinstrumenter en særlig Art *staccato* (med springende Bue). *S. L.*

Saltburn by the Sea [så!ltbə.nbaidhesi!], By og Badested i det nordlige England, Northriding of Yorkshire, ved Vesterhavet og 6 Km. S. 0. f. Redcar. Byen, der anlagdes 1860, har en smuk Beliggenhed ved Mundingen af to skovklædte Dale og havde 1891 2,232 Indb. *M. Kr.*

Saltbæk Vig, en ca. 2,750 Hekt. stor Vig, som tidligere skar ind fra Kattegat (Sejrø Bugt) i Nordvestsjælland N. 0. f. Kalundborg paa Grænsen af Arts og Skippinge Herreder. Ifølge kgl. Bevilling af 1866 begyndte et Interessentskab paa dens Udtørring ved Anlægget af en Dæmning fra Alleshave og over Øerne Store og Lille Vrøj til Raklev Sogn, og næsten hele Arealet var tørlagt, da Foretagendet standsede 1875, efter at store Kapitaler vare gaaede til Spilde. Henved Halvdelen af det inddæmmede Areal kom efterhaanden atter under Vand, medens Resten, for det meste dækket af Sand og lerblandet Grus, henlaa hovedsagelig til Græsning. En Tid dreves der et ret betydeligt Aalefiskeri i den ca. 1,650 Hekt. store inddæmmede Sø. Nu er Arealet fra 1898 overtaget af et Konsortium, »Saltbækvig's Ferskvandskultur«, som har anlagt ca. en Snes Damme paa Terrainet til Fiskeavl. *H. W.*

Salt Cay [så!ltki!], britisk-vestindisk Ø, en af Turks-Øerne (s. d.), 6 □Km. stor med 700 Indb., der navnlig beskæftige sig med Indvinding af Salt. *M. V.*

Saltcoats [så!ltko!uts], By i det sydvestlige Skotland, Ayrshire, 2 Km. S. 0. f. Ardrossan, har en Havn, betydelig Fabrikvirksomhed (Bomuldstøj, Kemikalier) og (1891) 5,900 Indb. Et Saltkogeri, der tidligere spillede en stor Rolle for Byen, har nu næsten helt indstillet sin Virksomhed. *M. Kr.*

Saltdalen, Herred, i Salten Fogderi (skal fremtidig tilhøre Bodø Politimesterdistrikt), Nordland's Amt. 2,475 □Km., hvoraf ca. 60 □Km. Ferskvand. (1900) 3,164 Indb., altsaa ca. 1,3 pr. □Km. Land. Det bør dog bemærkes, at S. endnu ikke er ordentlig maalt, og at Opgivelserne angaaende Fladeindhold derfor ere tagne af ældre Kort. S., der tillige udgør Saltdalen Præstegæld og Sogn, begrænses af Mo, Beieren og Skjerstad Herreder, hvorhos det mod Øst grænser til Sverige. Medens Saltfjorden (s. d.) for øvrigt har Hovedretning fra Vest til Øst, gaar dens inderste omtrent 10 Km. lange Parti nogenlunde ret. mod Syd. Omtrent der, hvor Fjorden bøjer, begynder S. Fra Enden af Fjorden ved Rognan gaar derpaa en Dal af vel 60 □Km.'s Længde mod Syd og senere Sydøst indtil Rigsgrænsen. Det er den egentlige Saltdal, der gennemstrømmes af Saltdalselven eller Saltelven. Denne, der udspringer paa Fjældene lidt 0. f. Rigsgrænsen, har et temmelig roligt Løb og optager flere Bielve, af hvilke specielt bør nævnes Junkerdalselven fra Øst og Rusaaen fra Vest. Junkerdalselven gaar for en stor Del i en trang og vild Fjældrevne, særlig er det Parti af samme, der benævnes Junkerdalsuren, bekendt. Paa en Strækning af 5 å 6 Km. gaar Elven her i mange Krumninger, men som en eneste Fos eller Stryk gennem en uhyre Kløft 40 à 80 M. bred og 130 å 160 M. dyb. Det allermærkeligste ved Kløften er dog kanske dens overordentlig rige Vegetation. Rusaaen, der udspringer paa Grænsen af Skjerstad Herred, er mærkelig derved, at den paa en længere Strækning gaar under Jorden, hvad der for øvrigt ikke er nogen stor Sjældenhed for Elvene i dette Strøg af Landet, særlig i det S. f. liggende Mo Herred. Blandt de temmelig mange Vande, som findes i S., bør nævnes det ganske store Balvand, der har Afløb Nord over til Langvandet i Skjerstad Herred V. f. Sulitelma.

Herredet har mange høje Fjælde, blandt hvis Toppe kunne mærkes Nord Saulo (1,775 M.) og Sør Saulo (1,720 M.) i Rigsgrænsens nordlige Del, Argalaicok (1,569 M.) i dens midtre og Streitescok (1,570 M.) i dens sydlige Del samt Solvaagtind (1,560 M.) og Ølfjæld (1,754 M.) mere i Nærheden af selve Saltdalen henholdsvis paa dennes østlige og vestlige Side noget neden for Junkerdalens Munding.

I selve Saltdalen drives Kornavl indtil omtrent 40 Km. op fra Fjorden, og man faar hyppig et godt Udbytte. Af Skov findes temmelig meget. Ved Siden af Agerbrug ere Fædrift og Skovbrug Herredets Hovednæringsveje. Befolkningen del-

tager desuden i ikke liden Udstrækning i de store Fiskerier særlig i Lofoten. Af industriel Virksomhed findes en Snedkerfabrikog en Tøndefabrik. Af større Hussamlinger bør mærkes Rognan, ved Saltfjordens Bund, hvor der (1900) er 289 Indb. Af større Gaarde kunne nævnes: Saltnes, Fiskvaag, Sundby, Dverset, Soksenvik, Meby, Evensgaard, Vik og Tømmerdal.

Ved Saltdalen Kirke nederst i Dalen har ligget en Skanse, der var Udgangspunkt for Preben von Ahnen's mærkelige Vinterfelttog 1658, hvorunder det svenske Sølvværk Nasafjäl blev ødelagt. Gennem Saltdalen og videre op gennem Junkerdalen indtil Fjældstuen Graddis gaar nu Kørevej, hvoretter kan fortsættes paa almindelig Fjældvej til Arjeploug i Sverige. Desuden gaar der Fjældvej fra Gaarden Rusaanes i Saltdalen over til Dunderlandsdalen i Mo Herred, langs hvilken Vej findes flere Fjældstuer. (Litt.: S. C. Sommertelt, »Beskrivelse over Saltdalen« i »Det kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter i 19. Aarh.«, Bd. 2, H. 2 [Throndhjem 1824—27.]). *P. N.*

Saltdannere se Halogene Stoffer.

Salte. Med dette Navn betegner man i Kemien de Forbindelser, som opstaa af Syrerne, derved at disses basiske Brint (Vandstof) helt eller delvis erstattes af Metal eller sammensatte Radikaler, f. Eks. Ammonium, NH_4. Begrebet S. hidrører fra Sammenligningen med Kogsalt. S. dannes i mange Tilfælde lettest ved Neutralisation af en Syre med en Base, hvorved der samtidig dannes Vand, f. Eks. $NaOH + HCl = NaCl + H_2O$; $KOH + HNO_3 = KNO_3 + H_2O$. S. af de ihholdige Syrer kaldes ogsaa Oxysalte, tidligere Amphidsalte, medens S. at Halogenerne kaldes Haloider (saltlignende Stoffer). En enbasisk Syre danner med en ensyret Base kun eet S., f. Eks. $NaOH + HNO_3 = NaNO_3 + H_2O$. Flerbasiske Syrer kunne derimod med en tnsyret Base danne flere S., alt efter som de basiske Brintatomer i Syren delvis eller fuldstændig erstattes af Metal. Saaledes giver den tobasiske Svovlsyre med det ensyrede Kaliumhydroxyd enten surt Kaliumsulfat: $H_2SO_4 + KOH = KHSO_4 + H_2O$, eller normalt (neutralt) Kaliumsulfat: $H_2SO_4 + 2KOH = K_2SO_4 + H_2O$. Det ses heraf, at der eksisterer baade sure og normale S.; de første ere paa een Gang S. og Syrer, fordi de endnu indeholde Brint, som kan erstattes af Metal. Træffer en enbasisk Syre sammen med en flersyret Base, da kan der dannes baade normale i og basiske S., f. Eks $Pb(OH)_2 + 2HNO_3 = Pb(NO_3)_2 + 2H_2O$ og $Pb(OH)_2 + HNO_3 = Pb\overset{OH}{\underset{NO_3}{}} + H_2O$. I sidste Ligning dannes et basisk S., o: et saadant som baade optræder som Base og som S., fordi det ligesom Baserne fremdeles indeholder Hydroxyl, OH, bundet til Metal. — Normale S. ere saadanne, som ikke indeholde Brint, der kan erstattes at Metal eller Hydroxyl, hvis Brint kan erstattes af en Syreradikal. De normale S. kunne i Opløsning virke paa Plantefarvestoffer paa forskellig Maade; nogle virke ligesom Syrerne, idet de farve blaat Lakmus rødt, andre virke som Baserne og farve rødt Lakmus blaat, atter andre ere neutrale, o: paavirke ikke Lakmus, alt efter det Metals og det Syreradikals Natur, der indgaar i S. Om Saltenes Forhold i Opløsning se Opløsningers Teori. Er Ilten i de iltholdige S. erstattet af Svovl, kaldes de Sulfosalte. Saadanne S., som ere dannede af flygtige Baser og flygtige Syrer, kunne forflygtiges ved Glødning, nogle af dem sønderdeles derved fuldstændigt, andre ere flygtige under Dissociation, f. Eks. Salmiak, som ved Ophedning dissocieres i Klorbrinte og Ammoniak, men atter ved Dampenes Atkøling gendannes af disse Bestanddele. Mange S. kunne indbyrdes forene sig med hinanden til Dobbeltsalte; et af de mest bekendte Eksempler paa saadanne ere Alun; sætter man en mættet Opløsning af Kaliumsulfat til en stærk Opløsning af Aluminiumsulfat, udskilles et krystallinsk Dobbeltsalt: Kalium-Aluminiumsulfat eller Alun: $Al_2K_2(SO_4)_4, 24H_2O$. Almindelige Dobbeltsalte forholde sig over for Reagenser paa samme Maade som de Enkeltsalte, af hvilke de bestaa. Der gives dog andre Dobbeltforbindelser, som opstaa af to forskellige S., der ikke forholde sig over for Reagenser paa samme Maade som Enkeltsaltene, men. hvori det ene Metal har dannet komplekse Grupper med S.'s negative Bestanddele, saaledes at Opløsninger af et saadant Dobbeltsalt indeholder komplekse metalholdige Ioner, der have særlige Reaktioner; dette er saaledes bl. a. Tilfældet med Jærngruppens Dobbeltcyanider med Alkalierne, medens t. Eks. Sølvets Dobbeltcyanider med Alkalimetallerne forholde sig som almindelige Dobbeltsalte, idet Sølvet i dem kan fældes med Svovlbrinte. *O. C.*

Salten Langsø, Nørrejylland, hører til Himmelbjærgsøerne. Den ligger S. 0. f. Silkeborg, er 295 Hekt. og har gennem Salten Aa Afløb mod Øst til Gudenaa's venstre Bred. *H. W.*

Saltfjorden, en henimod 60 Km. lang Fjord i Nordland's Amt, der skærer sig ind mod Øst straks S. f. Bodø. Fjordens Munding dækkes mod Havet af Øgrupperne Bliksvær og Fleinvær. Et Stykke ind fra Mundingen oplyldes Fjorden næsten fuldstændig af de 2 Øer Strømøen og Knaplundøen, saaledes at Forbindelsen mellem Fjordens ydre Del og det indenfor liggende, temmelig brede Parti, Skjerstadfjorden, indskrænkes til 3 smalle Sund: Sundstrømmen (ca. 60 M. bred) mellem Strømøen og det sydlige Fastland, Godøstrømmen (ca. 70 M. bred) mellem Knapiundøen og det nordlige Fastland samt Storstrømmen eller Saltstrømmen (ca. 150 M. bred) mellem Strømøen og Knapiundøen. Af disse er Saltstrømmen (s. d.) særlig bekendt.

Af Fjordarme bør mærkes den ved Skjerstad Kirke mod Syd i vakre Omgivelser gaaende, ca. 16 Km. lange Misværfjord. At Arme i nordlig Retning kan nævnes Valnes fjorden samt den Bugt, der gaar ind til Fauske Kirke og Fineidet, Udskibningssted tor Sulitelma Kobberværk. Medens Hovedfjordens Retning tor øvrigt er fra Vest til Øst, bøjer Fjordens inderste Del af omtrent ret mod Syd, indtil den standser ved Rognan, nederst i Salldalen. S. har til Dels ganske vakre Omgivelser med storartede Fjælde i Baggrunden. *P. N.*

Saltflaad, ældre Benævnelse for kronisk, stærkt vædskende Ekzem. *E. P—n.*

Saltglasur. Foruden de mere almindelige Glasurer, der dels ere sammensatte af Blyforbindelser, dels af alkalinske Stoffer eller af forskellige Feldspater, anvendes ogsaa til visse Lersorter, som taale særlig høje Temperaturer (Hvidglødhede), j almindelig Salt, Klornatrium. De saakaldte hollandske graa Stenkrukker med blaa (Kobalt) Maling, de engelske og svenske glaserede brune Rør ere saltglaserede; Glasuren fremkommer ved, at der ved Fyrets Slutning, naar den høje Varmegrad er naaet, kastes Salt over dette; Saltet dekomponeres, og Dampene danne da et tyndt Silikat med det yderste Lag af Lermassen, som er uopløseligt og uigennemtrængeligt for Vædsker. Alle danske Lersorter ere ubrugelige til denne Operation, da de ere letsmeltelige og fuldstændig ville have mistet al Form ved den Varme, som er nødvendig tor Brugen af Salt som Glasur. *T.-J.*

Salthavet d. s. s. Det døde Hav.

Saltholm, en ca. 1,500 Hekt. stor Ø i Øresund, 0. f. Amager og skilt fra denne ved Drogden (s. d.). Øen, der er ca. 7 Km. lang fra Nord til Syd og knapt 3 Km. fra Vest til Øst, er ganske flad og skovløs og saa lavtliggende, at den ved Højvande helt kan overskylles. Den dannes af et Underlag af Kalksten og Kalkstensgrus, overdækket med en frugtbar Muldjord, som yder fortrinlig Græsning tor Hornkvæg og Gæs. S. blev af Christian II tillige med en Del af Amager overdraget til hollandske Kolonister, som dog snart forlode Øen, da den overskylledes. Amager Hartkornsejere købte 1870 Øen af Staten og benytte den nu som nævnt til Græsning. Den er bekendt for sin gode Jagt, især paa Fugle. Desuden findes der Kalkstensbrud, som paabegyndtes ved Midten af 18. Aarh. Øen hører under Taarnby Sogn, Amager. *H. W.*

Saltholm Flak omgiver Saltholm indtil en Afstand af 1 Km.; det er tørt ved Lavvande og gør al Forbindelse med Øen besværlig. Størst Bredde har Flakket S. 0. f. Øen, hvor der helt ud til dets Yderside findes Smaaholme, de saakaldte Svaneklapper. Navnet S. F. bruges dog i Særdeleshed om Sandflakket paa Nordsiden at Øen, hvor Dybden meget langsomt tiltager udefter, saa at 8 M. Grænsen ligger 6 Km. fra Land. S. F. er godt afmærket; paa Nord vestsiden ligger en Klokketønde. *G. F. H.*

Saltholmskalk se Kridtformation.

Saltigrådae se Springedderkopper.

SaltillO [ti'ljo], Leona Vicario, By i Mejico, Hovedstad i Staten Coahuila, ligger 1,585 M. o. H. 710 Km. N. N. V. f. Mejico. (1894) 22,804 Indb. I den ufrugtbare Omegn dyrkes Agaver. Byen har flere Kirker og Klostre samt en højere Skole og driver Bomuldsindustri samt Tilvirkning at Pulque. S. er grundlagt 1586 og var i den spanske Tid Hovedstad i Provinsen Ny Estremadura. *H. P.S.*

Saltkilder se Natriumklorid.

Saltkogeri se Natriumklorid.

Salt Lake [sålt'leik], Great Salt Lake, Store Saltsø, Sø i U. S. A., Stat Utah, ligger 1,283 M. o. H. V. f. Wahsatch Mountains i det saakaldte »Great Salt Bassin«, er ca. 150 Km. lang, ca. 72 Km. bred og har et Areal paa 5—6,000 □Km. Dens Dybde, der i Gennemsnit er 4 M., overskrider paa vide Strækninger ikke 1 M. og er højst 15 M. Ved en Halvø deles den nordlige Del af S. L. i to store Bugter, og i Søen findes 6 større Øer, der hæve sig indtil 900 M. over Vandspejlet; for øvrigt har S. L. flade og lave Bredder, der om Foraaret oversvømmes vidt omkring, men intet Afløb til Havet. Skønt den optager flere større Tilløb som Jordan fra den sydligere liggende Lake Utah, Weber fra Øst og Bear River fra Nordøst, er Vandet saa salt, at det indeholder ca. 22 p. Ct. faste Stoffer, af hvilke 80 p. Ct. ere Kogsalt og 10 p. Ct. Klorkalium. Vandet er klart og af en stærk blaa Farvetone. Vægtfylden er saa stor, at et Menneske har Vanskelighed ved at synke til Bunds. Fisk leve ikke i Søen. Hele Dyrelivet bestaar af nogle faa Insekter og Kræbsdyr; men Søen besøges dog af Flokke af Vade- og Svømmefugle. Vandstanden i Søen kan dog være underkastet betydelige Svingninger. Fra 1852 til 1856 steg den 2 M., 1856—62 faldt den 2,6 M., og derefter begyndte den atter at stige, indtil den 1869 stod 3,4 M. højere end 1862. Samtidig forøgedes dens Areal med ca. 50 p. Ct., og Saltholdigheden attog stærkt. Senere har Vandstanden atter været i Aftagende. Under Istiden havde Søen dog en langt større Udbredelse, idet den dækkede ca. 45,000 □Km. og stod 2—300 M. over den nuværende Vandflade. Den gamle Sø, der efter den første Forsker, der studerede dens gamle Strandlinier paa de omgivende Højder, kaldes Lake Bonneville, havde Afløb Nord paa til Snake River. — S. L. omtales maaske allerede 1689 af den fransk kanadiske rejsende Lahontan. 1776 opdagedes den af den spansk-mejikanske Pater Escalante, der kaldte den Timpanogos. I 19. Aarh. er den bleven grundig undersøgt af amerikanske Geologer. (Litt.: Gilbert, *History of Lake Bonneville, Report of the U. S. Geologicai Society* [Washington 1882]). *H. P. S.*

Salt Lake City [sålt'leik'si'ti], Saltsøstaden, By i U. S A., Hovedstad i Staten Utah, ligger 1,005 Km. 0. N. 0. f. San Francisko 1,290 M. o. H. ved Foden af Wahsatch Mountains og paa højre Bred af Jordan River, der er 62 Km lang og danner Afløb fra Ferskvandssøen Lake Utah til Great Salt Lake. Byen ligger 17 Km. S. f. sidstnævnte Sø. (1900) 53,531 Indb., hvoriblandt ikke faa Skandinaver. S. L. C. har brede, regelmæssige Gader, der skære hinanden under rette Vinkler og ere træbeplantede; de østlige Kvaterer fortsætte sig amfiteatralsk op ad de sidste Udløbere fra Wahsatch Mountains. Husene ere sædvanligvis lave, byggede af soltørrede Sten og omgivne af Haver. Byen er delt i 20 Kvarterer eller Wards, der hver har sin Biskop og sin Forsamlingsbygning. Af andre Trossamfunds Kirker findes dog nu omtrent et Dusin, og »Gentiles«, som Mormonerne kalde Ikke-Mormonerne, spille en stedse større Rolle i S. L. C. De ejendommeligste Bygninger ere Tabernaklet, som kan rumme 10,000 Mormoner, og hvis Kuppeltag, der har Form som en omvendt Skaal, hviler paa 42 Sandstenssøjler, det ny Tempel af lys Granit, *Assembly Hall*, hvor Mormonerne samles om Vinteren, *Tithing Storehouse*, hvor de betale deres Tiende i Naturalier, samt *Deseret University*. Industrien er ringe, skønt der findes Savskærerier, Væverier, Glaspusteri og Jærnstøberi; særlig nævnes et stort mormonsk kooperativt Foretagende

(*Zion's cooperative mercantile institution*), der tilvirker og forhandler Klædevarer og Skotøj. Handelsomsætningen er ligeledes forholdsvis ringe, skønt S. L. C. er Centrum for Statens Landbrug og Bjærgværksdrift. S. L. C. er Sæde for Statens Myndigheder og for den mormonske Sekts Ledelse. Byen er grundlagt 1847 af 143 Mormoner under Ledelse af Brigham Young. 1858 anlagde U. S. A. Fort Douglas 5 Km. 0. f. S. L. C. for at haandhæve Unionens Myndighed. Byens Indbyggerantal var 1870 13,000, 1880 21,000 og 1890 45,000. I Mormonernes bibelske Sprog faar dens Navn Omskrivninger som det ny Zion eller det ny Jerusalem. *H. P. S.*

Saltning 1) af Kød, der skal opbevares (se Konservering), kan ske paa forskellig Maade. Mindre Stykker nedlægges sædvanlig i en stærk Saltlage, medens man f. Eks. ved Flæsk oftest gaar mere omhyggelig til Værks. Man kan saaledes gennem tynde, med fine Huller besatte Naale, der efterhaanden indstikkes paa forskellige Steder i Flæsket, indpumpe en 25-procentholdig Saltlage, hvorefter Flæsket bestrøs med Salt og Salpeter og henlægges i høje Dynger i kolde Rum, kortere eller længere Tid, efter som man vil frembringe en mildere eller mere kraftig S. Ved den saakaldte Auto-cure-Metode indsprøjtes først Saltlage som nævnt, hvorefter Flæsket anbringes i store Jernbeholdere, der pumpes lufttomme, hvorefter Saltlagen slippes ind, saaledes at den med stor Kraft trænger ind i Kødet, idet Virkningen til sidst forøges, ved at man sætter Tryk paa Saltlagen. Efter ca. 8 Timers Forløb er S. færdig, og Flæsket faar derefter kun en let Eftersaltning med tørt Salt i Løbet af et Par Dage. Ved S. bestaar Salpeterets Virkning navnlig deri, at det bidrager til at vedligeholde Kødets røde Farve. *K. M.*

2) af Fisk. Ihvorvel forskellige Fiskearter saasom Rødspætter, Kuller og Torsk behandles ved S., er det dog for den langt overvejende Del Silden, som bringes i Markedet i saltet Tilstand. Behandlingsmaaden ved S. af Rødspætter og Torsk er væsentlig forskellig fra den, der anvendes ved Sildesaltning.

Rødspætter tilberedes forinden S. ved, at Hovedet afskæres, Indvoldene udtages, og der foretages efter Rødspættens Størrelse to eller tre Snit paa den hvide Side af Fisken.

Straks herefter lægges Fisken i stærk Saltlage to Gange fra Aften til Morgen med 12 Timers Mellemrum og hænges derefter op til Vindtørring.

Skal Fisken konserveres i længere Tid, afskæres ligeledes Hoved, og Indvolde udtages, hvorefter den nedsaltes tør i Tønder, lagvis med den mørke Side opad og med Salt mellem hvert Lag. Fisk, som forsendes, tages en Gang ud og vindtørres, hvorefter den atter pakkes.

Torsk opskæres paa en særegen Maade forinden S., og medens den endnu er levende. Den vadskes derefter ud, Benet udtages, og den nedlægges i tørt Salt, hvorved den danner sin egen Lage. Efter 5 Dages Forløb ompakkes Fisken i andre Tønder. Pakningen foregaar efter bestemte Regler. Det væsentligste Marked for saltet Rødspætte og Torsk er Belgien og Holland.

S. af Sild foregaar fornemmelig efter 3 forskellige Metoder, den norske, hollandske og skotske.

Den norske saltede Sild er den i Norden bedst kendte og mest benyttede. Forinden S., der foregaar i Land, gælles Silden ved, at Struben udskæres og borttages. Silden nedlægges derefter i Tønder af Fyrretræ med Salt mellem hvert Lag Sild.

Den hollandske Sildesaltning foregaar om Bord i Fiskerfartøjerne, hvormed Silden fanges i Drivgarn. Silden gælles kort efter at være taget ud af Garnene, hvorved al Indmaden undtagen Blindtarmen udtages. Derefter sorteres Silden i 5 forskellige Klasser, og hver af disse pakkes for sig i Egetønder efter bestemte Regler saavel med Hensyn til det Kvantum som den Art Salt, der bruges, og den Maade, hvorpaa Silden nedlægges (pakkes) i Tønderne. Silden ompakkes alter i Land.

Den skotske Sildesaltning foregaar i Modsætning til den hollandske i Land. Silden bliver sprængt med Salt om Bord og bringes fra Fartøjerne i Land i Salterierne, hvor den gælles, saaledes at Gæller og Mave borttages, medens Tarmene blive tilbage. Silden bliver derefter besprængt med Salt og pakkes i Tønder efter bestemte Regler.

I Danmark gives Silden, naar den forsendes i Kasser, en let S. Den nedlægges i Kassen fersk og ugælliet og uden Pakning. Denne Metode benævnes almindelig Rundsaltning. *F. D.*

Salto, Departement i den sydamerikanske Republik Uruguay, 12,602 □ Km. med (1901) 46,800 Indb., hvoraf 10,000 ere Udlændinge, mest Brasilianere. Hovederhvervet er Kvægavl. Hovedstaden, S. orientale, ligger ved Floden Uruguay, 22 Km. neden for S. grande og lige over for den argentinske By Concordia, er Dampskibsstation og staar ved en Jærnbane i Forbindelse med Santa Rosa. Byen har Skibsværft med tilhørende Jærnstøberi, Udførsel af Agat og andre Halvædelstene og (1893) 12,000 Indb. *M. Kr.*

Salt og Brød anvendtes i Oldtiden hos forskellige Folkeslag, saaledes hos Semitterne, Grækerne og Romerne, ved Ofringer, idet netop Brødet, krydret med Salt, er det uundværligste Næringsmiddel. Dernæst blev Overrækkelsen af S. og B. til en Gæst en symbolsk Handling for at betegne Gæstfrihed, og denne Skik findes endnu bevaret i Orienten og i Rusland. Tillige kan Handlingen betegne, at der knyttes et vist Forbund mellem de paagældende Personer. Den græsk-katolske Kirke har stedse lagt megen Vægt paa, at der i Nadverbrødet skal være Salt. *A, Th. J.*

Saltomortale (ital. egl. Dødsspring), en Kolbøtte i Luften efter et kraftigt Opspring fra Gulvet eller fra et Redskab, f. Eks. Ræk. I Logikken kan det bruges om et misligt Spring i Tankefølgen.

Salto orientale se Salto.

Saltplanter (Halofytter) kaldes Plantearter eller -varieteter, der ere tilpassede til at leve paa en mere eller mindre saltholdig Jordbund, medens Saltvand i øvrigt har en meget skadelig Indflydelse paa al anden Plantevækst end den halofyttiske og den, der lever i selve Havvandet; denne regnes i Alm. ikke med til S. (se derimod Havflora). S. ere dels et overvejende Antal Arter inden for

Salturtfamilien og Hindebægerfamilien; mange findes inden for Portulakfamilien, *Aizoaceae*, Tamariskfamilien og *Rhizophoraceae*; enkelte Arter eller Varieteter høre til andre Familier. S. forekomme overalt paa en af Salt (Kogsalt, Gips) gennemtrukken Bund, hvad enten denne ligger ved Havenes Kyster eller inde i Landet (gammel Havbund), og hvad enten den i øvrigt er overvejende Sandbund eller overvejende Lerbund; ogsaa paa Grusbund eller Klippegrund kunne S. leve. Vistnok alle S. kunne dog leve paa saltfattig eller saltfri Bund. — I Norden træffes S. som Regel kun ved Havets Kyster, dels knyttede til Lerbund (se herom Marsk), dels til mere eller mindre stenet Sandbund; disse Sandstrandens Planter danne tilsammen et Samfund af yderst spredt staaende Individer og ere enten enaarige (Strandræddike, Sodaurt o. a.) eller fleraarige (Strandarve, Strandkaal, Sivbladet Kvik, Marehalm o. a.). I andre Landes Kystegne træffes en lignende Vegetation, men desuden andre Samfund af S., saaledes den ejendommelige Mangrovevegetation (se Mangrove) og de indenfor liggende Strandskove. I Landenes Indre optræder S. især paa de saltholdige Stepper, Saltstepper (se Steppe) og i Saltørkener (se Ørken). — S. have i Ydre og Indre meget tilfælles. De have gerne tykke, kødfulde Stængler og Blade; de ere Saftplanter (se Sukkulenter). Bladene ere helrandede og meget hyppig smalle; ofte indskrænkes Bladfladens Størrelse meget stærkt; nogle mangle helt Blade. Farven er mørkegrøn eller mat blaalig paa Grund af Voksovertræk; Haarklædning mangler oftest. Der er i den anatomiske Bygning visse Forhold, som nærmer S. til Tørhedsplanter, hvilket lidet synes at stemme med, at Flertallet af S. vokse paa en fugtig Bund. Endnu har man ikke naaet at give nogen udtømmende Forklaring af Sammenhængen i denne Sag. (Litt.: Warming, »Plantesamfund«). *A. M.*

Saltram House [så!ltrəmha'us], Herresæde i det sydlige England, Devonshire, 6 Km. N. 0. f. Plymouth, tilhører Greverne af Morley. Herresædet er omgivet af en smuk Park og rummer en værdifuld Samling af Malerier, bl. a. af Reynolds. *M. Kr.*

Salt River [så!ltri'və], Saltflod, Navn paa nogle mindre Floder i U. S. A., af hvilke nævnes 1) S. R. i Staten Kentucky, strømmer i nordvestlig Retning og udmunder i venstre Bred af Ohio, 39 Km. neden for Louisville. Paa en Strækning af 240 Km. kan den befares af Pramme. — 2) S. R. i Staten Missouri, hedder i sit øvre Løb North Fork og udmunder ved Louisiana i Mississippi efter et 288 Km. langt Løb. *H. P. S.*

Saltskat. En saadan Skat kan opkræves under forskellige Former, som Statsmonopol, indenlandsk Produktionsafgift eller Told ved Indførsel til Landet. S. have været kendte i alle Perioder, lige til Oldtiden (det gamle Rom). I Frankrig kan S. føres tilbage til Middelalderen og var under *l'ancien régime* under Navn af *la gabelle* en af de mest forhadte Skatter, hvortil bidrog baade Skattens Højde og den Omstændighed, at den var bortforpagtet. Ogsaa i England har Salt til Tider (saaledes under Napoleon-Krigene) været meget højt beskattet, men er nu fri for Skat. I Tyskland og Frankrig rammes Salt nu af Skat paa den indenlandske Produktion, i Østerrig og Italien er Saltproduktionen et Statsmonopol, og Skatten udredes i Produktets Pris. I Danmark oprettede Staten, efter at der 1735 var opdaget en Saltkilde i Dokken, et Saltværk, og al Indførsel af fremmed smaat Salt forbødes. Senere maatte Saltværket nedlægges og Forbudet ophæves. Efter L. af 4. Juli 1863 beskattes Salt med $0,_4$—$0,_5$ ß pr. Pd. Tolden kan tilbagebetales for Salt, der bruges i Agerbrugets eller Kvæghandelens Interesse til Høproduktionen og Saltning af Kød eller Flæsk, derimod ikke i Smørproduktionen, men her godtgøres Tolden ved Udførsel).

I Norge var den almindelige Indførselstold paa Salt før 1854 20 Skill. pr. Tønde; den nedsattes i nævnte Aar til 15 Skill. pr. Tønde, modsvarende 36 Ør. pr. Hektoliter, og nedsattes yderligere 1883 til 28 Ør. pr. Hektoliter; 1893 ophævedes den helt.

S. er fra et Retfærdighedsstandpunkt meget uheldig, da den rammer en Nødvendighedsartikel og virker væsentlig som en Kopskat. *C. T.*

Saltsole d. s. s. Saltkilde se Natriumklorid.

Saltstrømmen er Navnet paa den stærke Strøm, der opstaar i det trange Sund mellem Strømøen og Knaplundøen i Saltfjorden (s. d.), naar Vandet i Fjorden, efter Havets Synken og Stigen, ved Fjære og Flod, skal presses igennem Sundet. Paa samme Maade som ved Moskenstrømmen (s. d) i Lofoten opstaar da tragtformede Hvirvler (Malstrømme), saaledes at Sundet ligner en rivende Elv. S. kan vistnok passeres af temmelig store Dampskibe; men kun hver 6. Time, naar Strømmen skifter, altsaa et Par Timer efter Flod og Fjære, paa hvilket Tidspunkt Strømmen ligger stille en kort Stund. S. anses for den mest storartede af alle norske Strømme, idet den endog overgaar den ovennævnte, fra langt tilbage i Tiden saa berømte eller berygtede »Malstrøm« i Lofoten.

De to i Nærheden af S. værende, under »Saltfjorden« nævnte, Sunde, Godøstrømmen og Sundstrømmen have lignende Strømforhold som S., men Strømmen bliver ikke her saa stærk som i S. Disse to Sunde kunne derhos kun befares af Baade og meget smaa Fartøjer. *P. N.*

Saltsyre, Klorbrintesyre, er en Syre, der faas ved Opløsning af Klorbrinte, HC1, i Vand. Klorbrinte findes i enkelte vulkanske Luftarter; i meget fortyndet Opløsning og i meget ringe Mængde forekommer den i Mavesaften. — Den kan dannes direkte af Klor og Brint, idet disse Luftarter forene sig efter lige Rumfang under Lysets Indvirkning, saaledes at 1 Rumfang Klor + 1 Rumfang Brint give 2 Rumfang luftformig Klorbrinte; i direkte Sollys foregaar Foreningen under Eksplosion (Klorknaldgas). I Alm. fremstilles Klorbrinte ved Indvirkning af stærk Svovlsyre paa Kogsalt (Klornatrium): $NaCl + H_2SO_4 = NaHSO_4 + HCl$; det herved dannede sure Natriumsulfat virker ved stærkere Opvarmning paa mere Kogsalt: $NaHSO_4 + NaCl = Na_2SO_4 + HC1$. Store Mængder Klorbrinte vindes paa denne Maade som S. ved Sodafabrikationen efter Leblanc's Metode (se Soda), mindre Mængder faas ved Fremstillingen af Potaske af Klorkalium efter samme Metode og ved Sønderdeling af Klor-

magnium. Saltsyredampene ledes oftest gennem et stort Antal Lerkar (Tourilles); i modsat Retning strømmer Vand gennem disse, saaledes at Klorbrinten først træffer den næsten mættede Opløsning.

Klorbrinte er i tør Tilstand en farveløs Luftart af Vægtfylde 1,25, lugter stikkende, ryger i Luften og farver blaat Lakmuspapir rødt; i Berøring med Ammoniak giver den hvide Salmiakdampe. Den fordraabes ved stærkt Tryk til en farveløs Vædske, som koger ved ÷ 83,7°. Vand indsuger betydelige Mængder Klorbrinte, idet I Rumfang Vand ved 0° optager 500 Rumfang HCl; denne Opløsning kaldes, som nævnt, S. og er i koncentreret Tilstand en rygende, farveløs Vædske, som har en stikkende Lugt. Den stærkeste S. har Vægtfylde 1,21 og indeholder 42,9 p. Ct. Klorbrinte; opvarmes denne Syre, afgiver den Klorbrinte og giver ved Destillation til sidst en Syre, som har Vægtfylde 1,10 og indeholder 20 p. Ct. Klorbrinte; denne svagere Syre koger under almindeligt Tryk uforandret ved 110°. Hvis man underkaster en S., som indeholder mindre end 20 p. Ct. Klorbrinte, Destillation, da bortgaar der først Vand, indtil Syren har naaet et Indhold af 20 p. Ct. HC1 og Kogepunktet 110°. Dette ligger i, at alle andre Blandinger af Klorbrinte og Vand have lavere Kogepunkt end 110°. Da den luftformige Klorbrinte er saa letopløselig i Vand, maa den til Undersøgelse opsamles over Kvægsølv, som ikke angribes deraf.

Den raa S., som gaar i Handelen, har en gul Farve, fordi den er jærnholdig; oftest indeholder den ogsaa Arsen og Svovlsyre; man renser den ved Destillation, og naar det gælder om at befri den for Arsen, tilsættes Jærnkloryre, hvorved Arsenet gaar over med det første Destillat, jo lettere desto mere koncentreret Syren er.

Klorbrinte og S. angribe mange Metaller; der udvikles herved Brint og dannes Klormetaller (saltsure Salte); de ad denne Vej dannede Klorider ere, saafremt Metallet danner flere Klorforbindelser, af laveste Grad, f. Eks. Jærnforklor (Ferroklorid), Tinforklor (Stannoklorid). Ogsaa Metallernes Ilter opløses oftest i S. under Dannelse af tilsvarende Salte. Højere Ilter udvikle Klor med S., idet S.'s Brint iltes til Vand.

Klormetallerne (S.'s Salte) ere i Reglen opløselige i Vand, herfra undtages dog enkelte og blandt disse særlig Klorsølv, Kvægsølvforklor (Merkuroklorid) og Kobberforklor (Cuproklorid), der ere uopløselige i Vand.

I den kemiske Analyse paavises S. ved Fældning med Sølvnitrat i salpetersur Opløsning, hvorved dannes uopløseligt Klorsølv; dette skal kunne opløses i Ammoniak og i halvanden kulsur Ammoniak og af denne Opløsning atter udfældes ved Tilsætning af Salpetersyre.

S. anvendes til Fremstilling af Klor, Salmiak, Antimontriklorid, fremdeles ved Fabrikationen af mange organiske Klorider, af Kulsyre, som benyttes i Fabrikationen af Alizarin, Resorcin, Salicylsyre. Fremdeles bruges S. til Rensning af Benkul, til Invertering af Rørsukker i Melasse ved dennes Anvendelse til Spiritusfabrikation, ved Udvindingen af adskillige Metaller, til Rensning af jærnholdigt Sand i Glasfabrikationen o. s. v.

S.'s Fremstilling af Kogsalt og Svovlsyre er angivet af Glauber i 17. Aarh. Syren nævnes allerede af Basilius Valentinus i 15. Aarh.; han fremstillede den ved Destillation af Vitri med Kogsalt. *O. C.*

Saltsø, Store se Salt Lake.

Saltsøer, Indsøer, der ligge i Lande med tørt Klima og mangle Afløb til Havet. I saadanne Søer er Fordampningen af Vand fra Overfladen lige saa stor som Tilførselen af ferske Vande. Og idet de udmundende Floder medføre en Del af Jordbundens opløselige Salte, blive disse, medens Vandet fordamper, tilbage i en i Tidens Løb stærkere og stærkere Opløsning. Denne kan endogsaa blive saa mættet, at Saltene aflejres paa Søbunden. Mængdeforholdene mellem de forskellige Salte, der paa denne Maade tilføres S., variere en Del og afhænge af Jordbunden. I nogle S. er Kogsalt (Klornatrium) til Stede i størst Mængde. I andre er det Bittersalt (svovlsur Magnesia), Soda (Kulsur Natron) eller endnu andre Salte. Ere Jordbunden og som Følge deraf de tilstrømmende Vandløb meget saltrige, kan Udfældningen gaa ret hastig for sig. Dette er saaledes Tilfældet med nogle S. ved nedre Volga i det sydøstlige Rusland, hvor Elton og Baskuntschach aarlig producere hver ca. 100,000 Tons Kogsalt. De fleste S. have yderst ringe Dybde, idet de som Regel udfylde Lavningerne paa flade eller bassinformige Højsletter. Saadanne S. svinde tit stærkt ind i den tørre Sommertid, og ere deres Vande saltmættede, overtrækkes de tørlagte Flader med en Saltskorpe, der glimter og glitrer i Solen. Svinder Vandet helt eller næsten helt i den varmeste Tid, anvender man Benævnelsen en Saltsump. Enkelte S. som det døde Hav, hvis Bassin er af vulkansk Oprindelse, have dog stor Dybde og ville i Tidens Løb kunne aflejre Saltlag af Mægtighed. Paa lignende Vis forklarer man sig i tidligere Jordperioder Opstaaelsen af de mægtige Lag af Stensalt og flere forskellige Salte, der have vid Udbredelse i Tyskland og Østerrig samt flere andre Egne paa Jorden. Den største af Nutidens S. er det kaspiske Hav, og de vigtigste Omraader for S. ere Mellemasien, Nordafrika, Australlandet samt »Great Salt Bassin« i Nordamerika. *H. P. S.*

Saltsøstaden se Salt Lake City.

Salturt (*Salicornia* L.), Slægt af Chenopodiaceernes Familie, enaarige Urter med kødfuld, leddet og tilsyneladende bladløs Stængel, eller Buske. Blomsterne sidde i 3-7-blomstrede Kvaster i smaa Fordybninger i Stænglen og ere indbyrdes mere eller mindre sammenvoksede; Biosteret er kødet, sambladet, 4-kantet og fladt; der findes kun 1 — 2 Støvdragere. 9 Arter, oftest ved Havkyster. Kveller, Kvæller, Glasurt (*S. herbacea* L.) er i Alm. enaarig og opret, 4—30 Cm. høj, med korsvis modsatte og oprette eller lidt udspærrede Grene. Løvblade mangle; den har alt i alt ikke ringe Lighed med visse Kaktusplanter, er glasklar, grøn eller rødlig. Blomsterne sidde i 3-blomstrede Kvaster og ere meget smaa; de have 1 (sjælden 2) Støvdragere. Bestøvningen er vistnok Selvbestøvning, skønt Blomsterne ere udpræget førsthannede. Frøene have Kroghaar, hvormed de fæstnes til Havbunden. I Danmark findes Kveller ved mange Kyster, men er især almindelig i Marskegne, saaledes langs Sydvest-

jylland's Kyst; her spiller den en stor Rolle for Dannelsen af det snart (i Ebbetiden) tørre, snart overskyllede Bælte (Vaderne); den bidrager i høj Grad til Landvinding, idet den er sliksamlende (se Marsk S. 433). I Norge findes den hist og her ved Kysterne. *A. M.*

Salturtfamilien se Chenopodiaceae.

Saltus **in demonstrándo** eller *S. in concludendo* betyder Spring i Bevisførelsen. Hvor der reelt (se under Syntetiske Domme) er kommet mere ind i Konklusionen, end der var i Præmisserne, er den Identitet, der er udtrykt i de logiske Grundprincipper, brudt, og Slutningen er ugyldig. *A. T—n.*

Saltvandsfisk kalder man de Fisk, der leve i Havet. En skarp sondret Gruppe danne S. dog ikke; thi der gives mange Arter, som holde til i Brakvand, andre, der periodisk skifte Ophold mellem fersk og salt Vand, og atter andre, der trives lige godt begge Steder. *Ad. J.*

Saltykof, Michail Jevgrafovitsch, russisk satirisk Forfatter, født 27. Jan. 1826 i en adelig Godsejerfamilie af tatarisk Rod i Guvernementet Tver, død 12. Maj 1889 i St. Petersborg. S. fik sin Uddannelse i det fra Puschkin berømte Lyceum i Tsarkoje seló og blev 1844 ansat i Krigsministeriet. Hans første uskyldige Skrifter paadrog ham Tvangsforsættelse til Viatka 1848. Han benaadedes 1855 °S udtraadte 1863 af Statstjenesten. Resten af sit Liv viede S. politisk og social Satiredigtning, indtil 1868 i Tidsskriftet »Sovremennik« (»Den samtidigec), efter dettes Tilintetgørelse som Redaktør sammen med Nekrasof af »Otečestvennyja zapiski« (»Optegnelser fra Fædrelandet«), indtil ogsaa dette, 1884, blev forbudt. S. har med sin rammende og sviende Samfundskritik, undertiden skaanselsløst voldsomt indrammet sit Fædrelands aandelige Liv fra den store Reformtid ved 1860 til Dødvandet under Alexander III's Styre. Aarvaagen og varmhjertet, vittig, klar og dybttænkende som S. var, blev han en Sjæleskildrer som faa i den hele Verdenslitteratur. Han udformede i sine Værker en hel Række »Aandstyper«; uden nogen Sinde at blive personlig, faldt han snarest til den modsatte Yderlighed, en for vidtfavnende Almindeliggørelse. Af S.'s forbløffende rige Virksomhed kan kun her det væsentlige fremhæves. Under Pseudonym Schtschedrin (»den gavmilde«), som S. siden bibeholdt, udkom 1856: »Gubernskija očerki« (»Guvernementshistorier«), en Satire over Provinslivet paa Livegenskabets Tid. Siden fulgte: »Satirer i Prosa« og »Uskyldige Historier« [1863], begge om Bondereformens Modtagelse ude i Landet.

Den frembrydende Reaktion og de tidligere Sjæleejeres forbitrede Kamp for at naa Velvære og Magt igen aflokkede S. »Znaki vremeni« (»Tidens Tegn« [1869]). Det mudrede Vand, som Reformtiden hvirvler op i Overfladen, skildrer S. i »Dnevnik Provintsiala« (»En Provinsboers Dagbog« [1870]). I to satiriske Billedrækker, »Gospoda Taškentsy« og »Pompadury i Pompadurši« [1873—75], gør han op med »de lettes« og »de graadiges« Livsvirken, disse aandelige Uslinger, der kun havde »sund Mave og sunde Tænder«.

Undertiden har S. brugt ren Novelleform som i »Kruglyi god« (»Aaret rundt«), »Biednyi volk« (»Den stakkels Ulv«), »Gospoda Golovlevy« (»De Herrer Golovlev«). Maaske højest i almenneskelig Satire staar »Blagonamerennyja reči« (»Velsindede Taler« [1876]). Mod Livets Slutning, der bragte S. Sygdom og Smerter af al Art, blev Sorgmod og en vis ideel Pessimisme alt overvejende som i »En samtidig Idyl«, eller i »Meloči žizni« (»Livets Støv<). De sidste Arbejder i 1880'erne, »Christova noč« (»Christi Nat«) og »En Julefortælling«, ere fulde af religiøs Højtid. Døden rev S. bort, just som han havde fuldendt en Slags Livserindring fra unge Aar: »Posechonskaja storoná«, »En Godsejerfamilies Livsindhold paa Livegenskabets Tid« [1889]. En samlet Udgave af S.'s Værker: »Sočinenija M. E. S.« udkom i St. Petersborg. *A. M. B.*

Saltzmann, tysk Maler, er født 23. Septbr. 1847 i Berlin. Han er Elev af Eschke, blev 1896 berlinsk Akademiprofessor. S. er væsentlig Sømaler. Med det tyske Kejserhofs voksende Marineinteresse steg ogsaa hans Stjerne. 1880 gjorde han med Prins Heinrich en Rejse omkring Jorden, 1888 var han med Kejseren i St. Petersborg (herfra »Kejserens Ankomst til Kronstadt«, en Gave til den russ. Kejser), og senere fulgte han Kejser Vilhelm til Norge. Fra disse Rejser og mange private har han faaet righoldige og afvekslende Motiver, som han har behandlet med Sans for det dramatiske og effektfulde, stor malerisk Sikkerhed og kraftig og virkelighedstro Kolorit. I Berlin's Museum bl. a. »Manøvrefart« [1896]; i Museet i Kiel ses »Eckernförde-Affæren« (»Christian VIII«). *A. Hk.*

Saltæter se Ætylklorid.

Salubrīn, et Arkanum, bestaaende af Eddikesyre, Eddikeæter, Alkohol og Vand. *A. B.*

Salubritēt (lat.), sund Beskaffenhed.

Saluen se Salwen.

Salus, en romersk Gudinde, Personliggørelse af Sundhed og god Lykke; hun dyrkedes saavel i Rom som forskellige andre Steder i Italien. Oprindelig sabinsk fik hun 302 f. Chr. et Tempel paa den kvirinalske Høj og en dertil knyttet Fest (5. Aug.). Hun tænktes at fremme Sundhed og Lykke, saavel hos Enkeltmand, som navnlig for Romerfolket *(S. pub lica)* og senere hos Kejserne *(S. Augusta).* Hendes Kultus var væsentlig statslig og den vigtigste Fest en saakaldt *Augurium Salutis,* med højtidelige Paakaldelser, foretaget med mange Ceremonier ved det ny Aars Begyndelse, naar de ny Konsuler tiltraadte deres Embede. Denne Fest holdt sig langt ned i Tiden og bragtes særlig i Ære under Augustus. Allerede fra tidlig Tid havde man begyndt at identificere S. med Grækernes Hygieia (s. d.), især efter at man 180 f. Chr. under en Epidemi havde besluttet at afholde særlige Bønner til Apollo, Æsculapius og S. Paa Mønter, navnlig fra den tidligere Kejsertid, er Gudinden ret ofte fremstillet: en ung Pige i lang, simpel Dragt, med en Slange, som hun giver Drikke af en Skaal, eller, paa lignende Maade som den egentlige Lykkegudinde Fortuna, staaende paa en Kugle, med Ror e. 1. *H. A. K.*

Sālus publĭca suprēma lex ésto (lat.), »Statens Velfærd skal være den højeste Lov«.

Salút (til Søs), Skydning fra Kanoner med løst Krudt. Den afgives som Honnør eller Hilsen for kongelige Personer, for Eskadrechefer og

Flagmænd (Admiraler), for Gesandter, Konsuler, Guvernører og højtstaaende Standspersoner, desuden for Fæstninger, fremmede saavel som den hjemlige Nations, ved Orlogsskibes Ankomst til og Afgang fra Havn. Alt efter den salutberettigede Persons Rang bestaar S. af et større eller mindre Antal Skud, i Danmark fra 27 [Norge 21] (Kongesalut) og nedefter (Antallet er altid ulige). For Salutering findes internationale Regler, der i Danmark betegnes med S.- og Ceremonielreglementet (af 1895); om S. fra norske Orlogsfartøjer gives Bestemmelser i »Reglement for Tjenstgjøring i Marinens Orlogsfartøjer« af 1897. Skuddene skulle falde med Mellemrum af 6 til 8 Sekunder. Ved kgl. Personers, Eskadre- og Skibschefers samt tjenestegørende Officerers Dødsfald afgives Sørgesalut, hvor Skuddene falde med 1/2 Minuts Mellemrum. Orlogsskibe afgive ogsaa S. paa Nationens officielle Festdage, ved Prinsers og Prinsessers Fødsel o. a. Lejligheder. S. for Nationen gives kun i Havne, hvor der findes Forter eller Batterier, der kunne besvare dem. I Reglen besvares S. for Myndigheder og Nationer med Skud for Skud, dog gives der Tilfælde, hvor S. besvares med et ringere Antal Skud eller slet ikke. Skibe, der kun have meget svære Kanoner (over 15 Cm.) saavel som Skibe, der have færre end 4 Kanoner, give som Regel slet ingen S. *C. L. W.*

I Lighed med hvad der er foreskrevet til Søs, afgives til Lands Salutskud med Kanoner fra Fæstninger eller befæstede Steder. Fra Residensstaden Kjøbenhavn afgives saadan S. kun paa særlig Befaling i hvert enkelt Tilfælde. *B. P. B.*

Salutatorĭum (lat., af salutare, hilse), Modtagelsesværelset i Klostrene.

Salutering er en for Officerer ved visse Lejligheder befalet Honnør med dragen Sabel. Den afgives, naar en Afdeling under Gevær honorerer Kongen, Medlemmer af Kongehuset, Faner, Estandarter og Orlogsflag, samt ved Revuer og Parader, som afholdes af Krigsministeren eller af Officerer af Generalsklassen. *B. P. B.*

Saluzzo, fransk Saluces, By i det nordvestlige Italien, Provins Cuneo, ligger 394 M. o. H. ved Foden af Alperne og i Nærheden af Po paa et strategisk vigtigt Punkt. (1901) 10,306 Indb. S.'s gamle Del, der har snævre, stejle Gader, ligger paa en Høj og staar i stor Modsætning til den regelmæssige, ny By, der er bygget paa Sletten. Den øvre By er omgivet af Mure og har et gammelt Slot, der nu bruges som Fængsel, en smuk, gotisk Domkirke, der er opført 1480—1511, Kirken San Giovanni samt et gammelt Raadhus. S. har Silkespinderier, Garverier og Hattefabrikation samt Handel med Vin, Korn og Kvæg. N. V. f. S. ligger Abbediet Staffarda, der er anlagt 1131 af Grev Manfred af S. og har bevaret sin gotiske Kirke. Byen, der nu er Bispesæde, hed i Oldtiden *Augusta Vagiennorum* og i Middelalderen *Saluciae.* Fra 12. Aarh. var S. Hovedsæde i et Grevskab af samme Navn, der i 16. Aarh. kom under Frankrig. *H. P. S.*

Salva approbatiōne (lat.), under Forbehold af, at senere Godkendelse opnaas.

Salva conscientĭa (lat.), med god Samvittighed.

Salvador, San se San Salvador.

Salvandy [salvâdi'], Narcisse Achille, fransk Statsmand og Forfatter, født 11. Juli 1796, død 15. Decbr. 1856. Han tjente 1813—14 frivillig i Hæren, men sluttede sig derefter til Kongedømmet og skrev 1815 flere politiske Flyveskrifter til dets Forsvar. Senere skrev han imod de yderlige Royalister og blev derfor 1819 ansat i Statsraadet indtil 1824, samt paa ny 1828—29 under Martignac's Ministerium. Desuden skrev han efter en Rejse i Spanien Romanen »Don Alonzo«, en ypperlig Skildring af dette Land og Folk [2 Bd., 1824, 7. Opl. 1858], og »Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski« [3 Bd., 1827 — 29, 5. Opl. 1855]. 1830 advarede han indtrængende Karl X imod et Brud paa Forfatningen, som let kunde medføre hans Fald, og udtalte i Juni s. A. over for Hertugen af Orleans (Ludvig Filip) det bevingede Ord, at »vi danse paa en Vulkan«. Han sluttede sig siden til Julikongedømmet, blev paa ny Statsraad og var med en kort Afbrydelse Medlem af Deputeretkammeret indtil 1848; hørte til den konservative Fløj og var April 1837—Marts 1839 Undervisningsminister under Molé og paa ny Febr. 1845—1848 under Guizot. 1841 blev han Sendemand i Madrid, men kom straks i Strid med Espartero og snart efter hjemkaldt; 1843 ophøjedes han til Greve. Efter Kongedømmets Fald stod han uden for det politiske Liv, men arbejdede 1850 ivrig for Sammensmeltning af Legitimister og Orléanister. *E. E.*

Salva ratificatiōne (lat.), under Forbehold af senere Stadfæstelse.

Salva remissiōne (lat.), under Forbehold af Tilbagesendelse.

Salvati (Salavati), hollandsk Øgruppe ved Nordvestspidsen af Ny Guinea, bestaar af to større Øer S. og Batante samt flere mindre med tilsammen 1,960 □Km. og ca. 3—10,000 Indb., hvoraf 700 muhamedanske Malajer. Øerne ere dækkede af tæt Skov. De 9 malajiske Landsbyer paa S. staa under den hollandske Vasal, Sultanen af Tidore, medens Papuaerne i det indre ere uafhængige. Der udføres Sago, Trepang og Skildpadde. *M. V.*

Salvatierra, By i Mejico, Stat Guanajuato, ligger 34 Km. S. f. Celaya paa højre Bred af Rio Lerma. (1894) 14,322 Indb. S. driver Bomuldsindustri. *H. P. S.*

Salvātor (lat.), Frelser.

Salvātorbillede, Billede af Christus som Frelseren. Den typiske Fremstilling, saaledes som den fra tidlig Middelalder (Miniaturer, Elfenbensrelieffer) er bevaret i katolsk Kunst, viser Christus i Glorien (ofte en Mandorla); med den hævede højre uddeler han Velsignelsen, i venstre holder han Livets Bog. Fra hans Haand udgaar ofte til højre en Palme eller Lilje, til venstre et Sværd eller Bogstaverne *A* og *il.* Hans særlige Symbol er Verdenskuglen, som han enten holder i sin Haand eller hviler Fødderne paa. *A. Hk.*

Salvātordaler, svensk Daler i 16.—17. Aarh., paa den ene Side et Christusbillede med Underskrift: *Salvator mundi adjuva* eller *salva nos.* *N. Y. B.*

Salvatōre de Castrone se Marchesi.

Salvåtor Rosa se Rosa.

Salva venia (lat.), med Forlov at sige.

Salvāvi animam meam se Dixi.

Salvayre [salvæ!r], Gervais Bernard Gaston, fransk Komponist, er født 24. Juni 1847 i Toulouse, studerede først i sin Fødeby, siden ved Paris'es Konservatorium og opnaaede der *prix de Rome*. S. har gjort sig bekendt ved nogle Operaer som »Richard III«, »Egmont«, »La Dame de Montsoreau«, »La fontaine des Fées« og har faaet opført den bibelske Symfoni »La resurrection«, et *Stabat mater* og andre symfoniske og vokale Værker. S. har endvidere virket som Musikkritiker ved »Gil Blas«. *W. B.*

Sálve (lat.), Velkomsthilsen. Ved Indgangen til romerske Huse fandtes den undertiden skrevet paa Gulvet i Mosaik. Den brugtes ogsaa som Afskedshilsen og som højtidelig Tiltale til Guderne (vær hilset!). *H. H. R.*

Salve (*Ungventum*) er et Lægemiddel til udvortes Brug, af Konsistens som Smør. Hovedmassen af S. er Fedtstoffer som Svinefedt, Talg, Olie, Voks, Vaseline, Lanolin, Smørfedt e. l. Almindelig benyttede S. ere: **Blyhvidtsalve** (s. d.), Borsalve (s. d.), Coldcream (s. d.), Diachylonsalve (se **Diachylon**), Galmejesalve (*Ungventum oxydi zincici et ferrici*), 3 Dele Zinkhvidt, 1 D. pulv. Blodsten, 6 D. gult Voks og 15 D. Olivenolie), Glycerinsalve (*Ungventum Glycerini*) (3 D. Hvedestivelse, 3 D. Vand og 14 D. Glycerin opvarmes paa Vandbad under Omrøring, indtil der faas en gennemsigtig S.), Jodkaliumsalve (s. d.), Kamfersalve (*Ungventum Hydratocarbonatis plumbici camphoratum*) (1 D. Kamfer, 16 D. Svinefedt, 8 D. Blyhvidt), Kongesalve (s. d.), kølende S. (s. d.), Kvægsølvsalve (s. d.), Senesalve, Sevenbomsalve, Spanskfluesalve, Takkesalve, Terpentinsalve, Universalbalsam, Vokssalve, Zinksalve o. fl. *A. B.*

Salve er en paa Førerens Kommando samtidig Afgivelse af Ild fra en Troppeafdeling. Ildmaaden har den Fordel, at Ilddisciplinen lettere hævdes, og at Kontrollen med Ammunitionsforbruget betydelig lettes. S. har tilmed, naar den er vellykket, en betydelig moralsk Virkning, da Tabene indtræffe samtidig, men dens Anvendelse er vanskelig, da Kommandoen under Kampen vanskelig høres, og da den kræver Ro og Orden. Forinden Indførelsen af det røgsvage Krudt havde S. ogsaa den Fordel, at den lettede Sigtningen, idet Krudtrøgen fik Tid til at trække bort mellem S. Tidligere, navnlig i den sluttede Ordens Tid og særlig under Lineartaktikken, fandt S. en udstrakt Anvendelse. I den spredte Orden kan Kommandoen vanskeligere høres, og Virkningen er, af Hensyn til at den enkelte Mand skal skyde, naar Kommandoen falder, selv om han endnu ikke har nøjagtig Sigte, mindre end ved Skytteilden. Den anvendes nu kun sjælden og kun, naar man ikke selv er beskudt, og naar den fornødne Ro og Orden findes. I Danmark anvendes den hovedsagelig kun paa længere Afstande som Prøvesalve for gennem Nedslaget at regulere Viseret, og som Æresbevisninger ved Begravelser; i Norge har den en mere udstrakt Anvendelse.

S. anvendes ogsaa i Artilleriet med større eller mindre Led, særlig til Indskydning under vanskelige Observationsforhold. *B. P. B.*

Salvere (lat.), bringe i Sikkerhed.

Salve regina (lat., »Vær hilset, Dronning«), romersk-katolsk Hymne til Marias Ære. Attfattelsestiden er ukendt, den henføres til 9. eller 11. Aarh. *A. Th. J.*

Salvi, G. B., se Sassoferrato.

Salvi, Niccolò, italiensk Bygmester, født 1699 i Rom, død 1751, uddannede sig først for Lægevidenskaben, men gik senere over til Bygningskunsten, hvori han blev Elev af Cannevari. Hans Hovedværk er den berømte Fontana di Trevi [1735—62], Rom's pragtfuldeste Fontæne, hvor den afsluttende Paladsfacade og den dekorative Skulptur danne en uforlignelig virkningsfuld Ramme om det malerisk strømmende Væld. *A. R.*

Salvia L. (Salvie), Slægt af Læbeblomstrede (Salvie-Gruppen), Urter, Kalvbuske eller Buske med hele eller mere eller mindre delte Blade og Blomster i 2-mangeblomstrede Kranse, hvis Højblade oftest ere farvede. Blomsternes Bæger er dybt 2-læbet; deres Krone har en opret, sammentrykt og oftest konkav Overlæbe og en 3-spaltet Underlæbe med afrundede Sideflige. Af Støvdragerne ere de bageste golde og smaa, medens de forreste ere yderst ejendommelig udviklede; Støvknappernes Baand er stærkt forlænget og forbundet med Traaden ved et Led; det bærer i den øvre Ende en Støvknap-Halvdel, den nedre Ende er derimod gold og ofte skeformet udvidet; ved Besøg af Insekter støde disse mod Knappens golde Ende, medens den frugtbare Ende føres ned mod Insektets Ryg, hvor Støvet afgnides (se nærmere Bestøvning, S. 977, Fig. 5). Delfrugterne ere ægformet-trekantede og glatte. 500 Arter i tempererede og subtropiske Egne; et Par af dem ere undertiden fundne forvildede i Norden. En Del Arter dyrkes som Prydplanter i Vækshuse og paa Friland (se nedenf.). Andre ere paa Grund af den i Kirtelbehaaringen forekommende æteriske Olie blevne benyttede til Lægemidler, som Tilsætning til Vin eller paa anden Vis. *S. officinalis* L., en til 1 M. høj Halvbusk i Sydeuropa med uldhaaret Stængel og næsten hele, ægdannede og mere eller mindre graahvidfiltede Blade og røde og hvide Blomster; dens Blade (*Folia Salviae*) ere officinelle, og den benyttes som Køkkenurt, dyrket ogsaa i Norden, men der uden Betydning. *S. pomifera* L. (Kreta), en filtet Busk, bærer paa de unge Skud store Galler, som ere spiselige i ung Tilstand. *A. M.*

Som Koldhusplanter dyrkes *S. patens* Cav. (Mejico) med smukke blaa Blomster i en aksformet Blomsterstand, Septbr.—Oktbr. *S. splendens* Ker. Gawl. (Brasilien) har skarlagenrøde Blomster. De formeres ved Stiklinger om Foraaret. Paa Friland dyrkes som Bladplante *S. argentea* L. (Kreta), med store, sølvgraat filtede Blade; den er en fleraarig og lav Plante, der egner sig godt som Indfatningsplante. Blomsterstænglerne afskæres, naar de vise sig. Den formeres ved Deling. *S. coccinea* Juss. (tropiske Amerika), med skarlagenrøde Blomster, 80—100 Cm. høj, er en enaarig Sommervækst, der saas i Marts, April i halvvarm Bænk, og efter at være priklede udplantes de unge Planter sidst i Maj. *S. Horminum* L. (Sydeuropa), med violetblaa Blomster, saas i April paa Voksestedet, *L. H.*

Salviāti, Antonio, italiensk Mosaikkunstner, født i Vicenza 1816, død i Venezia 1890, studerede først Jura i Padova og uddannede sig til

Advokat. Det skal være Læsningen af Georges Sand's »Les maîtres mosaïstes« i Forbindelse med Studier af gammel Mosaikkunst paa en Rejse til Rom 1859, der bevirkede, at han svigtede Juraen og helligede sig den Opgave at fremelske den særlig i Venezia i fordums Tid blomstrende Glasmosaikindustri. 1860 grundede han en Fabrik paa Øen Murano, og to Aar efter vandt hans første Arbejder Ry paa Verdensudstillingen i London. Bestillinger strømmede ind, og han udvidede Fabrikken til ogsaa at omfatte Genfremstillingen af de berømte venetianske Glas fra 16.—17. Aarh. 1877 trak S. sig tilbage fra Fabrikken, som ti Aar før var overgaaet til et Aktieselskab med ham som Direktør, og helligede sig senere sammen med Berlin-Maleren Eister Restaureringen af gamle Mosaikker. Blandt de mere bekendte Arbejder, der ere udførte af S. og hans Værksted, nævnes Restaureringen af Mosaikkerne i S. Marco i Venezia, Arbejder for Katedralen S. Paul i London og Slotskapellet i Windsor, for den store Opera i Paris, Domkirkerne i Erfurt og Aachen, »Siegesdenkmal« i Berlin m. m. *A. R.*

Salvie se Salvia.

Salving se Kroning.

Salvīni, Tommaso, italiensk Skuespiller, er født 1. Jan. 1829 i Milano, begyndte 14 Aar gl. sin Teaterbane, blev faa Aar efter engageret af den bekendte Skuespiller G. Modena (»Italien's Talma«), der tog sig ivrigt af hans kunstneriske Uddannelse, spillede derpaa 6—7 Aar hos Domeniconi og Capocomiro og udførte mange baade tragiske og komiske Roller, men vandt dog ikke frem i første Række, trak sig saa pludselig tilbage fra Scenen og gennemstuderede i Ensomhed de store klassiske Roller i den italienske og den franske Litteratur. Dette Studium i Ensomhed gav hans Spil et Sjælsindhold af dyb Alvor og bunden Varme, der, da han efter Aars Fraværelse genoptraadte, førte ham fra Sejr til Sejr; han spillede de største tragiske Roller, som Ægisth i Alfieri's »Merope«, Paolo i Silvio Pellico's »Francesca di Rimini«, Hamlet, Othello, Romeo, forskellige Hovedroller i Corneille's og Voltaire's klassiske Tragedier, særlig Orosman i »Zaire«. I Midten af 1860'erne havde han inden for Italien's Grænser naaet en Anseelse jævnbyrdig Rossi's og Ristori's, og begyndte nu efter disses Eksempel den Række Gæstespil paa begge Sider af Atlanterhavet, der føjede Verdensberømmelsen til hans Navn. S. blev under denne bestandige Omflakken en stor Virtuos, men han bevarede til Trods for adskillig udvendig Manierethed sin Kunstbegejstring og sit Spils geniale Magtfuldkommenhed, der bunde i hans Kendskab til Menneskenes Temperament og Race. Han har udgivet »Ricordi, aneddoti ed impressioni« [Milano 1895]. (Litt.: Edv. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst«, 293—310). *A. A.*

Salvinĭa se Salviniaceae.

Salviniacĕae, Familie af Vandbregner (se Bregner, S. 588), svømmende Vandplanter med dorsiventrale Stængler. Kun 2 Slægter: *Azolla* (s. d.) og *Salvinia* Mich. Denne Slægt har dels hele Svømmeblade, dels nogle i rodagtige og haarede Flige delte Vandblade, medens Rødder fuldstændig mangle. Bladene sidde i 3-tallige Kranse, saa at to Svømmeblade sidde lige over for hinanden, men da Kransene veksle indbyrdes, fremkommer der herved fire Rækker Svømmeblade og to Rækker Vandblade. Ved Grunden af disse findes Frugthobene; hver Hob omsluttes af et helt lukket Slør, der efter Modenheden raadner bort, og bestaar af et vist Antal Sporangier; i den enkelte Hob findes enten Mikro- eller Makrosporangier. Mikrosporerne forblive i Sporehuset; og efter Spiringen maa Forkimen altsaa bryde sig Vej gennem Sporehusets Væg. Ved Makrosporernes Spiring dannes en Forkim, der ikke helt forlader Sporen, og som har 3 Arkegonier; befrugtes intet af disse, vokser Forkimen videre ud til et ret stort grønt Legeme med talrige Arkegonier. 7 Arter. *S. natans* L. er den eneste europæiske Art, den naar sin Nordgrænse i Tyskland. Den er enaarig og dyrkes i Varmehuse. (Litt.: Pringsheim, »N. Zur Morphologie von *S.*« i Jahrb. fur wissenschaftl. Botanik [3. Bd., 1865]). *A. M.*

S. dyrkes i Akvariet, hvor den hurtig formerer sig. Om Efteraaret anbringer man en Del Planter i en Skaal, som overvintres i Koldhuset; selv om Planterne dø bort, anbringer man Skaalen om Foraaret i Vand paa 15°, og Sporerne, der findes paa Bunden af Skaalen, ville da hurtig spire og give en ny Forsyning af Planter. *L. H.*

Salvi o, Alessandro, berømt Skakspiller, Doktor i Lovkyndighed i Napoli, udgav 1604 og 1634 Skakværker, hvis Indhold imidlertid væsentlig støtter sig til Polerio's utrykte Arbejder. Efter S. kaldes en Variant af Kongespringer-Gambitten endnu den Dag i Dag S.-Gambit.

Salvis curialĭbus (lat.), med Udeladelse af de almindelig brugte Formaliteter.

Salvis omissis (lat.), uden Hensyn til mulige Udeladelser eller Forglemmelser.

Salvĭus, romersk plebejisk Slægt, hvis mest bekendte Medlemmer ere Juristen Julianus og Kejser Otho. *H. H. R.*

Salvo (lat.), under Forbehold, Forudsætning af, uden Hensyn til, med Udeladelse af.

Salvo errore et omissiōne (lat.), uden Hensyn til mulig begaaede Fejltagelser og Udeladelser. *Saivo errore calculi*, uden Hensyn til Regnefejl.

Salvo honore (lat.), uden at en eller anden Persons Ære derved lider nogen Skade.

Salvo jūre (lat.), uden at nogens Ret bliver tilsidesat.

Salvo meliōri (lat.), under det Forbehold, a man muligvis vil komme til en bedre Erkendelse.

SalVO titŭlo (lat.), med Udeladelse (eller mulig fejlagtig Angivelse) af Titulaturen; hyppigt foran Udskriften af Breve i den forkortede Form S. T. *H. H. R.*

Salvus conductus se Lejde.

Salwen (Saluen, eng. Salween), Flod Bagindien. Dens øvre Løb er rimeligvis den paa Sydsiden af Dangla-Bjærgene i Tibet udspringende Giamanutshu, der løber videre mod Sydøst under Navnene Urtshu og Naktshu. Virkelig kendt er Flodens Løb først i det sydøstlige Tibet ved Byen Tanshuduka, hvor en Hængebro fører over den. S. løber her fra Nord til Syd og har Navnet Lukiang. Længere mod Syd i

den kinesiske Provins Jynnan er Lukiang paa flere Steder bleven overskreden af europæiske rejsende. Overalt har den et rivende Løb og strømmer mod Syd gennem en smal Dal mellem høje skovklædte Bjærgaase. Ved Nordgrænsen af de birmanske Shan-Stater er dens Højde kun 300 M. o. H. Den fører nu Navnet S. og er en bred Strøm, men stadig usejlbar paa Grund af de talrige Strømhvirvler. Gennem Birma løber den stadig mod Syd uden at modtage større Bifloder. Efter ved Grænsen mellem Birma og Siam at have optaget Thoung-yeng danner den de sidste Strømhvirvler, træder nu ud i den nedrebirmanske Slette og udmunder derefter i Martaban-Bugten. Dens Æstuar deles af Øen Bilugyun i to Arme: Salween River og Moulmein River, af hvilke den første er opfyldt af Sandbanker, medens den sidste er sejlbar for de største Skibe. Her ligger den betydelige Handelsstad Malmen. *M. V.*

Saly [sali'], Jacques Frangois Joseph, fransk Billedhugger, født i Valenciennes 20. Juni 1717, død i Paris 4. Maj 1776. S., der var Søn af en Haandværker, lærte i sin Fødeby at modelere af to Mestere af underordnet Betydning og blev derpaa Elev af Coustou og af Kunstakademiet i Paris; der udviklede han sig hurtigt, vandt alle Akademiets Præmier, 1738 *le grand prix de Rome*, med hvilken han studerede i Syden i 8 Aar og udførte forskellige Statuer, navnlig Kopier efter Antikker, samt udgav et større kobberstukket Vaseværk efter egne Kompositioner i udpræget Rokokostil. Hjemvejen lagde han over Valenciennes og lovede Byen uden Betaling at modelere en Rytterstatue af Ludvig XV, et Løfte, som dog først langt senere blev indfriet. Efter at han 1751 var bleven Medlem af Paris-Akademiet paa »En ung Faun med et Gedekid«, modtog han 1752 gennem den danske Gesandt i Paris, Grev Moltke, en Opfordring til at komme til Kjøbenhavn for der at udføre et Monument for Kong Frederik V; han skulde lønnes derfor med 150,000 frc., foruden fri Bolig og Atelier paa Charlottenborg, og Pengene udredes af det kgl. asiatiske Kompagni, som netop i disse Aar havde haft en ualmindelig stor Dividende. I Efteraaret 1753 kom S. til Kjøbenhavn og gav sig straks i Færd med Arbejdet, idet han oprindelig støttede sig til et Udkast af den kort i Forvejen afdøde Marcus Tuscher, men senere helt frafaldt denne Idé, efter hvilken Monumentet skulde have været prydet med adskillige Bifigurer; den endelige Model kom til at bestaa ene af Kongens Rytterstatue paa et højt Postament. Samme Aar som »det kgl. Akademi for de skønne Kunster« blev oprettet (1754), modtog S. Udnævnelsen til Professor ved det; kort efter blev han dets Direktør og hævdede Stillingen som saadan til 1771. Modellen var færdig 1764, men der gik 4 Aar, inden den blev støbt i Bronze af Franskmanden Pierre Gor; en Del forhaledes Værket ved idelige Kævlerier mellem Billedhuggeren og Støberen; en enkelt Gang gik det hermed endog saa vidt, at Gor paa aaben Gade gennempryglede S. med en Tamp. Med Cicelering o. s. v. medgik endnu rigeligt to Aar, saa Statuen først 1770 kunde afsløres paa Amalienborg Plads, hvor den gør en ypperlig Virkning som Midtpunkt mellem de fire af Eigtved opførte Palæer. Den er af ægte monumental Holdning, frit og livfuldt bevæget, men næppe helt uangribelig i sine Enkeltheder.

S.'s Rytterstatue i Kjøbenhavn er uden Sammenligning den talentfulde Kunstners ypperste Værk; den staar langt friskere og skønnere i Linierne, ogsaa med et kraftigere Udtryk af Majestæt, end Monumentet i Valenciennes. For øvrigt var S. lidet produktiv; levnede af ham ere vistnok foruden de nævnte Hovedværker kun en Bronzebuste af Frederik V (Kunstakademiet), samt i Statens Samling en lille Model til Rytterstatuen paa Amalienborg, et Relief (Diogenes) og et Par Fragmenter. De store Vaser ved Indgangen til Frederiksberg Have tillægges vistnok med Rette S. (Litt.: J. M. Thiele, »Kunstakademiet og Heststatuen paa Amalienborg«; H. Jouin, *y. Saly, l'hommeet l'œuvre*; F. Knudtzon, »Saly's Reiterdenkmal Friederich des Fünften in Kopenhagen« [»Zeitschrift für bildende Kunst«, Bd. X, S. 354—362]). *S. M.*

Salyer (Salluvier), et ligurisk Oldtidsfolk, som boede i det sydlige Gallien, paa Kyststrækningen mellem Rhône og Alperne. Efter langvarige Krige bleve de undertvungne af Romerne 123 f. Chr., og Kolonien Aquae Sextiae anlagt i deres Land. *H. H. R.*

Salyn (Salung), siam. Handelsvægt à 10 Hun = 3,78 Gr. og Sølvmønt — 1/4 Tical. *N. y. B.*

Salza, Herman von, Højmester for den tyske Orden 1210—39, død 1239, indsaa, at Ridderordenens Fremtidsudvikling var i Europa, og da den polske Hertug Konrad af Masovien kaldte de tyske Riddere til Hjælp mod de hedenske Preussere, betingede han sig som Besiddelse for disse Kulmerland og Preussen. Landene kristnedes, Byerne Kulm, Thorn, Elbing byggedes. Som tro Ven af Kejser Frederik II var S. oftere Mægler mellem denne og Paverne, højt anset i hele Kristenheden og utrættelig for Ordenens Sag. *F. L.*

Salzach eller Salza (Oldtidens *Juvavus*) den betydeligste Biflod til Inn, tilhører i sit øvre og mellemste Løb det østerrigske Hertugdømme Salzburg. S. udspringer paa Nordsiden af Salzachkopf i en Højde af 2,323 M., strømmer først i nordlig Retning, drejer derpaa mod Øst gennem Dalen Pinzgau, antager ved St. Johann atter nordlig Hovedretning, og strømmer gennem Passet Lueg, Salzachovnene, forbi Hallein og Salzburg, hvor dens Vandspejl ligger i en Højde af 413 M., træder over i Lavlandet, som den gennemskærer med en dyb Flodseng, og udmunder neden for Burghausen i en Højde af 346 M. Den har et 226 Km. langt Løb og er sejlbar fra Hallein. Dens Dal hører til de smukkeste i de østerrigske og tyske Alper. *yoh. F.*

Salzbrunn (eller Obersalzbrunn), By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Breslau, 62 Km. S. V. f. Breslau, har (1900) 5,100 Indb. S. ligger ved Foden af Hochwald i en lang smuk Dal, bestaar af Flækkerne Hartau, Nieder- og Neusalzbrunn, og har flere Sundhedskilder, hvis Vand benyttes til Drikning og Badning (1894 fandtes 4,000 Kurgæster). Vigtigst er Oberbrunnen, en alkalisk Kilde, der benyttes mod Lunge- og Nyresygdomme. Aarlig for-

sendes fra denne og Kronekilden over 900,000 Flasker. *Joh. F.*

Salzburg, 1) Hertugdømme, østerrigsk Kronland, dannet af det tidligere Ærkebispedømme af samme Navn, grænser mod Nordøst til Øvreøsterrig, mod Øst til Steiermark, mod Syd til Kärnthen, mod Vest til Tyrol, mod Nordvest til Bayern, og har et Areal af 7,163 □Km.

Den nordligste Del af S., N. f. Saalach's Udmunding i Salzach, udgør en Del af den bayerske Højslette. Hele det øvrige S. tilhører Alpernes Bjærgland, hovedsagelig de nordlige Kalkalper, og mod Syd Hohe Tauern. Sydgrænsen for Kalkalperne, der her benævnes Salzburger Kalkalper, begynder i S. mod Vest ved Grieszen-Pas, følger derefter Leogangbach til Saalfeld, gaar derefter langs Urslaubach og videre til Bischofshofen, følger nu paa en kort Strækning Salzach's Strømretning til Udmundingen af Fritzbach og op langs denne Bæk til Eben, hvorefter den gaar ned gennem den øvre Enns-Dal til Passet Mandling paa Grænsen af Steiermark. Af Bjærggrupper i Kalkalperne nævnes det snedækkede Steinerne Meer med Schönfeld Spitze (2,651 M.), det gletscherklædte Ubergossene Alm (Höchkönig 2,938 M.), Hagengebirge (2,391 M.) og Göll-Kæden med Hohe Göll (2,519 M.). 0. f. Salzach findes Tännen-Gebirge, der danner en Fortsættelse af Hagengebirge, og til hvilket mod Øst slutter sig Dachstein-Gruppen. Dette Bjærgpartis sydvestlige Del med Thorstein (2,946 M.) tilhører S. Den nordøstlige Del af Provinsen, afgrænset fra Kalkalperne ved Salzach og Lammer-Dalen, opfyldes af Dele af Foralperne. I disse nævnes de bekendte Udsigtspunkter Schafberg mellem St. Wolfgang og Mondsee (1,780 M., Østerrig's Rigi) samt Gaisberg (1,286 M.) ved Byen S.; opad begge fører Tandhjulsbane. S. f. Kalkalpernes ovennævnte Sydgrænse strække S.-Skiferalper i vestøstlig Retning sig gennem Provinsen. Under Navn af Kitzbühler Alperne træde de ind i S. fra Tyrol og naa til Saalach og Zeller-Sø. Umiddelbart ved Grænsen hæver Gaisstein sig til 2,366 M., og ved Zeller-Sø det for sin Udsigt stærkt besøgte Schmittenhöhe (1,935 M.). Skønt mindre besøgt har Grosse Hundstein (2,116 M.) i Dientener-Bjærgene, 0. f. Zeller-Sø, en endnu prægtigere Udsigt. S. f. Salzach ligger Gnejsalpernes Omraade. Fra Vest mod Øst repræsenteres disse af Østenden af Zillerthaler-Alperne, Hohe Tauern, paa hvis Kam Grænsen mod Tyrol og Kärnthen løber, og Radstädter Tauern. Det højeste Punkt i Zillerthaler-Alperne inden for S. er Reichenspitze (3,294 M.). I det med mange Gletschere dækkede Hohe Tauern nævnes Dreiherrenspitze (3,505 M.), Gross-Venediger (3,660 M.), Hochnarr (3,258 M.) og Ankogel (3,263 M.), Kædens højeste Punkt, Gross-Glockner, ligger for største Delen i Kärnthen. I Radstädter Tauern, mellem Enns og Mur, hæver Weisseck sig til 2,709 M. Landets Hovedflod er Salzach, der i sit øvre Løb samler alle Afløbene fra Tauern og senere forstærkes ved Lammer, Alm (fra Königssee) og Saalach. Den øvre Salzach-Dal benævnes Pinzgau, det mod Nord rettede Gennembrudssted Pongau, neden for hvilket Floddalen benævnes Salzachgau. Mod Øst til Steiermark strømme Enns og Mur. Blandt Mineralkilderne have de varme Kilder ved Gastein opnaaet europæisk Berømmelse, besøgte Badesteder findes tillige ved Fusch, Hallein og S. Blandt Søerne er Zeller-Sø den største. Middeltemperaturen beløber sig i det flade Land (S.) til 8^0, i Tauern (Wildbad Gastein) til $5,6^0$. Den aarlige Regnmængde naar i S. en Højde af 116 Cm.

I S. findes (1900) 192,800 Indb. (27 paa I • Km.), hvoraf over 99,4 p. Ct. katolske S. er det tyndest befolkede af alle Kronlandene. Inden for Provinsen er Salzachgau tættest befolket (med Udelukkelse af Hovedstaden ca. 41 paa I • Km.). Af det samlede Areal findes 9,2 p. Ct. Agerland, 8,6 p. Ct. Eng og Have, 33,9 p. Ct. Græsgang, 32,4 p. Ct. Skov, og paa Grund af Bjærgene 15 p. Ct. uproduktivt Areal.

Agerbruget producerer kun Halvdelen af Provinsens Behov, hyppigst dyrkes Havre og Rug, Hvede findes kun paa de gunstigste Steder, Majs og Vin trives ikke i S. Skoven bestaar næsten udelukkende af Højskov, hvoraf 91 p. Ct. Naaleskov. Kvægavlen staar paa et højt Trin, men Kvægbestanden har i de to sidste Tællingsperioder vist en Tilbagegang. Vildtet er taget meget af, men er endnu mærkeligt ved et stort Antal Gemser. Blandt Bjærgværksprodukter er Salt det vigtigste. Dürnberg ved Hallein leverede 1890 Salt til en Værdi af 2,07 Mill. fl. Den tidligere betydelige Guld- og Sølvproduktion (ved Rauris og Gastein) er nu næsten ophørt. Af andre Mineraler udvindes Jærnmalme, Kobberkis, Arsenik, Kobolt, Nikkel. Den samlede Produktion af Bjærgværksdriften (ikke iberegnet Saltet) beløb sig 1894 til 481,200 fl. Industrien er ringe og indskrænker sig til Fabrikation af Trævarer, Hyttedrift, Ølbryggeri og Brændevinsbrænderi, kun i Hovedstaden findes enkelte Fabrikker; ogsaa Handelen har kun ringe Betydning.

Den øverste politiske Forvaltningsøvrighed er den kejserlig-kongelige Landsregering, i Spidsen for hvilken Landspræsidenten staar. Landdagen bestaar af 26 Medlemmer. Der findes en Landret, under hvilken sortere 20 selvstændige Distriktsretter. Den øverste Finansøvrighed er Finansdirektionen i Salzburg. I kirkelig Henseende staar Landet under Ærkebispedømmet Salzburg, hvis Distrikt ogsaa strækker sig over en Del af Tyrol (indtil Ziller). Protestanterne have i Byen S. et Kirkesogn, der staar under Superintendenten i Wallern (Øvreøsterrig). Hertugdømmet S. deles i Byen S. (med egen Statut) og 5 Bezirkshauptmanschaft, der atter deles i 20 Retskredse. Af Undervisningsanstalter nævnes 2 Gymnasier, 1 Realskole, 1 Lærerseminarium, 1 teologisk Fakultet, alle i Landshovedstaden.

2) Byen S. (Oldtidens *Juvavum*), særdeles smukt beliggende paa begge Sider af Salzach mellem høje, til Dels snedækte Bjærge og ved Begyndelsen af den bayerske Højslette, har (1900) 33,100 Indb. S. bestaar af den gamle, for største Delen paa venstre Flodbred liggende By med snævre og krumme Gader og 5 Forstæder (Nonnthal, Riedenburg, Mülln, Schallmos og Stein). De mange Huse med flade Tage, Marmorbygningerne og de talrige Brønde minde om Italien, hvorfra ogsaa de tidligere Fyrstebiskopper hentede deres Bygmestre, og have i Forening med de

talrige Kirker givet S. Tilnavnet »det tyske Rom«. I den ældre By findes S.'s 2 smukkeste Torve, Residensplatz og Domplatz. Ved den første findes det anselige Residensslot Neubau (opført 1592) samt den i Stil med Peters-Kirken i Rom byggede Domkirke, hvis Hovedportal vender ud til Domplatz. Neden for Stadsbroen hen imod Sletten er anlagt store Kajer. Paa det 618 M. høje, skovklædte Mönchsberg findes den gamle Fæstning Hohensalzburg (grundlagt i 9. Aarh.), fra hvilken der findes en uforlignelig Udsigt. S. er Sæde for Landdagen, Landsregeringen, en Fyrsteærkebiskop, et Handels- og Erhvervskammer, de under Hertugdømmet S. nævnte Undervisningsanstalter, et Bibliotek (80,000 Bd.). Der findes 2 Jærnværker, Fabrikation af Cement, Kunstbomuld, Chokolade, Papir og Læder samt Bryggeri. Der findes et livligt Fremmedbesøg (ca. 80,000 aarlig). Omegnen er bekendt for sin Skønhed. Nævnes maa de tidligere ærkebiskoppelige Slotte Leopoldskron og Hellbrun samt Slottet Aigen med en prægtig Park ved Foden af Gaisberg, op ad hvilket der fører en Tandhjulsbane. Mod Nord findes den smukke Valfartskirke Maria Plain. *Joh. F.*

Salzkammergut, Alpelandskab omkring Traun's øvre Løb i de østerrigske Provinser Øvreøsterrig, Salzburg og Steiermark, begrænses mod Vest af Salzach, mod Syd af Enns. Det bestaar af Tennengebirge, Dachsteins-Gruppen (2,996 M.), Kammer Gebirge, Todtes Gebirge, Wolfganger-Alperne, Höllengebirge og Traunstein (1,661 M.). I snævrere Betydning omfatter S. kun Wolfganger-Alperne med det for sin Udsigt berømte Schafberg (1,780 M.) mellem Gosan-Dal, Atter-Sø, Weiszbach og Traun og det N. f. Weiszbach mellem Atter-Sø og Traun-Sø liggende øde Høj plateau Hollengebirge med Grosze Höllenkogel (1,862 M.). S. hører til de smukkeste Partier i de nordlige Kalkalper med gletscherklædte høje Bjærgtoppe, brusende Bække, mørkegrønne Søer, venlige Smaabyer og Slotte. De betydeligste Søer ere Gemündener Sø eller Traun Sø, Atter-Sø (47 □Km.), St. Wolfgang-, Mond- og Zeller-Sø. Midtpunktet for S. er det bekendte Badested Ischl. Af stor Betydning er Saltrigdommen (særlig ved Hallstadt, Ischl og Ebensee). *Joh. F.*

Salzmann, Christian Gotthilf, tysk Pædagog, født I. Juni 1744 i Thüringen, død 31. Oktbr. 1811 paa Schnepfenthal. Som Præst i Erfurt (1772) begyndte han sine pædagogiske Studier, stærkt paavirket af Rousseau og især af Basedow, til hvis Anstalt han 1781 blev knyttet som Religionslærer. Trangen til selvstændig Virksomhed bragte ham til 1784, efter Basedow's Mønster, paa Schnepfenthal ved Gotha at oprette det Filantropin, der endnu bestaar. Hans praktiske Sans og store Kærlighed til Børn bragte snart Anstalten i Ry. S. lagde stærk Vægt paa Lærernes Selvopdragelse og fordrede, at Hensyn skulde tages til Elevernes Individualitet. Ved Siden af de almindelige Skolefag drev han stærkt paa den legemlige Opdragelse (Gymnastik, Skridskofarter, Skolerejser, Haandgerning og Havearbejder). — I »Krebsbüchlein« [1780] giver han sin negative og i »Konrad Kiefer« [1796] sin positive Pædagogik, ligesom han i »Ameisenbüchlein« [1806] meddeler en Anvisning til Opdragerens Opdragelse. (Litt.: J. W. Ausfeld, »Erinnerungen aus dem Leben S.« [Leipzig 1884]). *Fr. Th.*

Salzuflen, By i det tyske Fyrstendømme Lippe, 18 Km. N. V. f. Detmold ved Weser's Biflod Werre, har (1900) 5,400 Indb. Amtsret, Tobaks- og Cigarfabrikation, kulsyre- og jærnholdige Kilder med Kuranstalt. *Joh. F.*

Salzwedel, By i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Magdeburg ved den sejlbare Jeetze og Jærnbanelinien Magdeburg—Ulzen—Bremen, har (1900) 10,200 Indb. (med Garnison). S. deles i Alt- og Neustadt samt Forstaden Bockhorn og har en Amtsret, et Gymnasium, Rester af en gammel Borg (fra 780). Fabrikation af Klæde, Uld- og Bomuldsvarer, Lærred, Sukker samt Mølledrift og Jærnstøberi, i Nærheden Brunkulslejer. S. er grundlagt 550 af Sachserne. *Joh. F.*

Salær (fr. *Salaire),* Løn, Vederlag (særlig en Sagførers). Ordet kommer af lat. *Salariumɔ:* den Ration Salt, som Øvrighedspersoner, Soldater o. a. fik uddelt paa Rejser eller ude i Provinsen.

Samaden, Flække i det schweiziske Kanton Graubünden, Hovedby i Øvre-Engadin, ligger i en Højde af 1,728 M. ved Inn, N. 0. f. Maloja-Passet ved Foden af Piz Padella, har (1888) 850 hovedsagelig evangeliske Indb. og bliver paa Grund af sin smukke Beliggenhed og sit Bjærgklima meget benyttet som Kursted især om Vinteren. *Joh. F.*

Samagīrer, mongolsk Stamme i den østligste Del af Sibirien, hører til Tunguserne og bor N. f. nedre Amur, omkring dens lille Biflod Gorin. *H. P. S.*

Samakov, Samokov, By i Bulgarien, ligger 937 M. o. H. ved Isker og 45 Km. S. S. 0. f. Sofia. (1893) 9,568 Indb. S. er Sæde for en græsk Biskop og har Garverier, Tekstilindustri samt en Jærnindustri, der tidligere var berømt, men nu uden Betydning. *H. P. S.*

Samanå (Santa Barbara de S.), By paa Nordsiden af den vestindiske 0 Haiti. Den ligger paa Sydsiden af Halvøen Samana, hvis østligste Punkt benævnes Kap Samana, og ved en Vig fra den 60 Km. lange og 20 Km. brede Bugt Samana. Byen er et vigtigt Udskibningssted for Kokosnødder, Bananer og Kakao, og i dens Omegn udvindes Stenkul, Bygningstømmer og finere Træsorter til Møbelfabrikation. Havnen anløbes af talrige Skibe, og en Jærnbane fører fra S. til Byen Santiago. *M. Kr.*

Samanider, persisk Fyrstedynasti i 10. Aarh. e. Chr. Deres Rige, der omfattede Khorasan, Transoxanien og det nuværende Afghanistan og havde Buchara til Hovedstad, stiftedes ca. 900 af Ismail ibn Ahmed, naaede sin højeste Glans under Nasr II (914—943), kom i den følgende Tid i Opløsning ved Kampe med uregerlige Vasaller og knustes endelig (999) af Ghaznaviden Mahmud. Den sidste Samanideprins, Muntasir, fortsatte i flere Aar med Dygtighed Kampen mod Mahmud, men blev til sidst myrdet. Kun den første og den sidste Fyrste af Samanidedynastiet vare Krigere, de andre helligede deres Omhu til den aandelige Udvikling; under dem tog den persiske Nationalitet sit første Opsving siden det gammelpersiske Riges Undergang og Islam's Indførelse, og ved deres Hoffer samledes berømte

Digtere som Rudagi (s. d.), Schahid, Dakiki o. a., og Videnskabsmænd som Lægerne Razi og Avicenna. En Række dygtige Ministre, navnlig Djeihani og flere Medlemmer af Familierne Otbi og Balami, bidroge til Rigets Opblomstring. — (Litt.: Arthur Christensen, »Fra Samanidernes Tid« (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 61). *A. C.*

Samanud (Semenud), ægyptisk By med 12,000 Indb. paa den vestlige Bred af Nilen's østlige Hovedarm, Damiette Armen, ved Jærnbanelinien mellem Damiette og Tanta, omtr. 9 Km. 0. f. Mehallet el-Kebir og 20 Km. S. V. f. El Mansura. I S., der er Hovedstad i Provinsen Gharbieh, forfærdiges en Del Pottemagerarbejde, ligesom der ogsaa holdes meget besøgte Markeder. S. er det gamle *Sebennytos* (ægyptisk: *zeb-nuter*, koptisk: *Dschemnuti*), hvoraf kun yderst faa Rester ere tilbage. Derimod ser man omtr. 12 Km. N. 0. f. S. betydelige Ruiner af det gamle *Iseion*; ægyptisk *Pe-hebit*, nu *Behbit* ell. *Behbit el-Hagar*. *V. S.*

Samao (Samoa, Samu), nederlandsk 0, en af de smaa Sunda-Øer, S. V. f. Timor, 420 □ Km., 2—3,000 Indb. S. er af vulkansk Oprindelse og har Soltataraer og hede Kilder. Den producerer Sandeltræ, Ris og Trepang. *M. V.*

Samar (Ibabao), den største af Bissaya-Øerne, ligger S. f. Luzon, 12,520 □Km. med ca. 200,000 Indb. Hovedstad er Catbalogan med 5,000 Indb. *M. V.*

Samåra, 1) Flod i det sydlige Rusland, udspringer i Guvernementet Charkov, gennemstrømmer Jekaterinoslav og udmunder i venstre Bred af Dnjepr efter et Løb paa 316 Km. — 2) Flod i det østlige Rusland, *Guvernement* Samara, udspringer paa Obtschij Syrt, strømmer i vestlig Retning og udmunder i venstre Bred af Volga ved Byen Samara. S. er 561 Km. lang og sejlbar i sit nederste Løb. *H. P. S.*

Samåra, Guvernement i det østlige Rusland, ligger langs den østlige Side af Volga og grænser mod Nord til Guvernementerne Kasan og Ufa, mod Øst til Orenburg og Uralsk, mod Syd til Astrachan og mod Vest til Saratov og Simbirsk. Arealet er 151,047 □Km. med (1897) 2,763 478 Indb. eller 18 pr. □Km. Med Undtagelse af den sydøstlige Del, der opfyldes af Ural's Udløbere Obtschei Syrt, er hele Guvernementet Lavland med en bølgeformet Overflade. Volga, der i S. har en Længde af 850 Km., optager næsten alle Afløbene, af hvilke de vigtigste ere Tscheremschan, Sok, Samara og Irgis. Syd paa strømme Steppefloderne Store og Lille Usen. Floden Samara deler Guvernementet i en sydlig Del, der er Steppe og ret ufrugtbar, og en nordlig, der er frugtbar, da Jordbunden til Dels bestaar af >sort Jord« (Tschernosem). Skovarealet er ringe, idet der kun findes ca. 8 p. Ct. Skov, hvorimod der er 48 p. Ct. Agerland og 32 p. Ct Eng- og Græsland. Klimaet er udpræget kontinentalt. I Byen Samara har Aaret en Middeltemperatur paa $4\frac{1}{2}^0$, Juli paa $21,9^0$ og Februar paa $-10,8^0$. Volga er gennemsnitlig tillagt 132 Dage om Aaret. Nedbøren i S. er forholdsvis ringe og stedse under 40 Cm. S. har af og til lidt under Tørkeperioder, der have været ledsagede af ligetrem Hungersnød. Befolkningen bestaar foruden af Storrussere af mongolske Stammer, som Mordviner, Tatarer, Tschuvascher og Teptjarer, samt af ikke faa tyske Kolonister, der navnlig træffes i Kredsene Novo Usensk og Nikolajevsk. Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, og. Bønderne eje over Halvdelen af det opdyrkede Areal. Der dyrkes især Rug, Hvede, Havre, Hirse og Kartofler. I mindre Mængde avles Byg, Spelt, Majs, Boghvede og Bælgsæd samt Tobak. Kvægavlen er ligeledes en Hovedindtægtskilde, og der fandtes i S. 1895 553,000 Heste, 484,000 Stkr. Hornkvæg, 933,000 Faar, 18,000 Geder og 88,000 Svin. Skovbrug spiller kun en Rolle i de nordligste Egne. Fiskeriet i Volga sysselsætter mange Hænder. Bjærgværksdritten er derimod uden al Betydning, og Industrien er ligeledes ringe. Der fandtes 1895 159 industrielle Etablissementer, der aarlig tilvirkede Varer til en Værdi af ca. 20 Mill. Kr., og af dem vare de fleste Brændevinsbrænderier og Garverier. Handelen er som Helhed ubetydelig og drives dels ad Volga, dels ad Jærnvejene, hvoraf der findes ca. 700 Km. I kulturel Henseende ligger S. paa Overgangen fra det russiske Samfund til Asien. Og i de sydlige Egne lever nogle af de mongolske Stammer endnu et nomadiserende Liv. Administrativt deles S. i 8 Kredse, Bugulma, Buguruslan, Buzuluk, Nikolajevsk, Novo Usensk, S., Sergijevsk og Stavropol, der er af meget forskellig Størrelse. 8 Byer have Købstadsrang. — Hovedstaden Samara ligger 856 Km. 0. S. 0. f. Moskva ved Floden Samara's Indmunding i Volga. (1897) 91,672 Indb. I sit Anlæg er S. en ægte russisk By med kolossal Udstrækning, med Træhuse og med brede, ubrolagte Gader og store, ubebyggede Arealer inde i Byen. Paa monumentale Bygninger er der absolut Mangel fraregnet nogle Kirker og et Par Klostre. Desuden har S. Gymnasium og Teater og driver lidt Tobaks- og Teglværksindustri samt Garveri. Handelen er ikke ringe. Der handles særlig med Korn, Træ, Salt og Talg, og ved sine Jærnbaneforbindelser med Pensa, Ufa og Orenburg, ved sin store Trafik paa Volga og sine store Markeder bliver S. et Handelscentrum for Egne, der strække sig videre end Guvernementet. S. er Sæde for en Biskop og for Guvernementets Administration. Paa de omliggende Højder findes flere Kumysanstalter for brystsyge. — S. er anlagt 1591 som Fæstning for at sætte en Stopper for Baschkirernes og Kalmukkernes Indfald. 1798 blev Kosakbesætningen flyttet til den Orenburg'ske Linie, og Fæstningen nedlagdes. 1851 blev S. Hovedstad i *Guvernementet*. Ualmindelig tit har S. lidt under frygtelige Ildebrande, saaledes 1848, 1850, 1854 og 1877. *H. P. S.*

Samåra, Spiro, græsk-italiensk Operakomponist, er født 29. Novbr. 1861 paa Kortu, uddannede sig i Athen og senere ved Konservatoriet i Paris, gik deretter til Italien, hvor han udviklede sig under Paavirkning af Veristernes Skole og fik opført Operaer som »Flora mirabilis«, »Medgé«, »La martire«, »La furia domata«. *W. B.*

Samarang (Semarang), nederlandsk Residentskab paa Nordkysten af Java, 5,187 □Km. med (1896) 1,509,677 Indb., hvoraf ca. 2,000 Europæere, 20,000 Kinesere, 800 Arabere. Landet

er opfyldt af Bjærge, hvoriblandt Vulkanen Merbaboa (3,106 M.). Der produceres Ris, Kaffe, Sukker, Tobak og Petroleum. Hovedstaden Samarang ved Mundingen af Floden Kali Ngaran med (1893) 72,919 Indb. er en af Java's betydeligste Handelsstæder, men Havnen lider af Tilsanding. *M. V.*

Samaria, ved Christi Tid Navn for den mellemste Del af Palæstina's Bjærgland. Judæa's Bjærgland fortsættes ind i S. (»Efraim's Bjærge«), kun frembyder dette mere uregelmæssige Former, ligesom Frugtbarheden paa Grund af den store Vandrigdom er langt større. Ved den mellem Garisim og Ebal liggende frugtbare Sichems-Dal deles S. i en nordlig og en sydlig Del. Mod Nordvest gaa Bjærgene, som danne den sydlige Rand af Jisreels-Sletten, ud til Havet (se Karmel); mod Nordøst afsluttes S. med Gilboa-Bjærgene (s. d.). Disse Landstrækninger vare tidligere beboede af Efraim og Manasse (delvis) Stammer og vare saaledes den vigtigste Del at det gamle »Israel's Rige« (Nordriget). Efter Landets Erobring af Assyrerne dannedes der et Blandingsfolk, som kaldtes Samaritanerne (s. d), Johannes Hyrkan erobrede Samaria; Pompejus tog igen S. fra Jøderne og lagde det ind under Provinsen Syrien. Herodes den Store fik det overladt af Augustus, fra den Tid hørte det nøje sammen med Judæa. Byen S. (fra hvilken Benævnelsen S. for denne Landsdel stammer, hebr. *Schomrôm*), som byggedes og gjordes til Residensstad i Israel's Rige af Omri, ligger 55 Km. N. f. Jerusalem, paa en frit liggende Bjærghøjde, midt i en ualmindelig frugtbar Dal. 722 erobredes den af Assyrerne, senere naaede den ikke sin gamle Betydning, idet den i Tidens Løb blev overfløjet af Sichem (Neapolis, *Nablus*). Johannes Hyrkan erobrede den etter et Aars Belejring og ødelagde den. Senere genopbyggedes den og blev af August skænket til Herodes, som lod den udsmykke med prægtige Bygningsværker og kaldte den Sebaste til Ære tor Giveren. Deraf det nuværende Navn *Sebastije*, en lille Landsby med en Del Levninger fra Stortiden; den senere til Moské omdannede Johannes-Døbers-Kirke stammede fra Korsfarernes Tid. *V. O.*

Samārie (fr., af *chamarre*) Præstekjole.

Samarin, Juri Feodorovitsch, russisk retslærd og Forfatter, tødt 1819 i en rig Adelsfamilie nær Moskva, død 1876 nær Berlin S. studerede i Moskva, tjente senere i Indenrigsministeriet, hvor han blev Medlem af en Kommission til Undersøgelse og Omordning at Forholdene i de baltiske Provinser 1847. Hans Indberetninger vakte Regeringens Mishag, og han blev forflyttet til Simbirsk. S.'s dybe Kærlighed til Bondefolket, ejendommelige Tilbedelse af dets Fælleseje og Jordstyre og store Indsigt i disse Ting gjorde ham til en ai de dygtigste Arbejdere for bondefrigørelsen. Han fik Sæde i den store Redaktionskomité 1857—61. 1861—64 var han ledende i Guvernementet Samara for Landbotorfatningens Virkeliggørelse. Hans stærke »slavofile« Tankevis traadte udfordrende frem i det af Uvilje mod Tyskerne gennemaandede Værk: »Okrainy Rossii« [5 Bd., 1868 — 76] (Rislands Grænselande), der behandler Forholdene i Østersøprovinserne, særlig i Livland, mellem Tyske og Letter. S.'s Arbejde har tremkaldt en ivrig polemisk Modstand fra tysk Side. *A. M. B.*

Samarinda se Kutei.

Samaritān, den barmhjertige, den af Jesus fortalte Lignelse, se Luk. 10, 33 ff-I nyppig fremstillet i Kunsten, saaledes af Bassano (Nationalgaleriet i London og det kejserlige Galen i Wien) og Paolo Veronese (Dresden). *V. O.*

Samaritāner, et Folk, som er opstaaet ved Blanding at de oprindelige Beboere i den sydlige Del af Israel's Rige, som blev tilbage, da en Del af Befolkningen efter Samaria's Fald (722) blev deporteret til Assyrien, med de fra Assyrien tilførte Kolonister — af Jøderne foragtelig kaldede Kuthæer (af Kutha, en af de assyriske Provinser, hvorfra de fremmede vare komne). Deres Religion blev den israelitiske, iblandet med hedenske Elementer. Da Jøderne vendte tilbage etter Eksilet, søgte S. Forbindelse med disse, men bleve bestemt afviste. Siden stode S. og Jøderne meget fjendske over for hinanden, hvilket Ny Test. flere Steder er Vidne om. Men den samaritanske Menighed blev en Efterligning at den jødiske; de fik deres egen Ypperstepræst og deres eget Tempel paa Garisim. S.'s Religion var efterhaanden bleven ren Monoteisme, de havde Omskærelsen, Sabbaten, de jødiske Fester o. s. v. De antoge Pentateuchen, men derimod ikke de øvrige Skrifter at Gl. Test., ligesom de bleve uberørte af den farisæiske Udvikling inden for Jødedommen. De havde et, om end afbleget, Messias Haab. — Under Antiochus Epifanes slap de nogenlunde, idet de tornægtede deres Religions Sammenhæng med Jødernes og paa Skrømt lovede at indvie deres Tempel til Zeus. Johannes Hyrkan betvang S. og ødelagde deres Tempel; der hvilede et haardt Tryk paa dem, indtil Pompejus befriede dem tra Jødernes Magt og lagde Samaria ind under Syrien. Kort Tid etter kom de ind under Herodes den Store; Ved den jødiske Opstands Udbrud tejste ogsaa de sig mod Romerne, men kom til at dele Jødernes Skæbne. Under de Kristnes Herredømme led S. meget. Dog har der indtil vore Dage holdt sig en lille samaritansk Menighed i Nablus (det gamle Sichem), ikke meget over 100 Sjæle, med en Ypperstepræst og Kultus paa Garisim's Bjærg. Deres Pentateuch, hebræisk, er skrevet med en den tønikiske Skrift nærmest staaende Skrift. Det samaritanske Sprog, i hvilket bl. a. er skrevet en Targum og et historisk Skrilt, er en vestaramaisk Dialekt blandet med hebræiske Elementer. Allerede for længst blev Omgangssproget det arabiske. (Litt.: Kohn, »Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner« [Leipzig 1876, »Abhandl. tur die Kunde des Morgenlandes« Bd. V, Nr. 4J; udførlig Litteraturfortegnelse i Herzog's »Real Encykl.« [2. Opl., XIII, 351—55]). *V. O.*

Samaritānforeninger d. s. s. Samariterforeninger.

Samariter d. s. s. Samaritaner.

Samariterforeninger ere Foreninger, der søge at udbrede Kundskab til den Hjælp, som af Lægfolk kan ydes ved Ulykkestiltælde og pludselig Sygdom (Nødhjælp, s. d.). Det er navnlig ved Esmarch's energiske Arbejde, at saadanne Foreninger ere stiftede i Tyskland, efter at Esmarch havde faaet Ideen dertil fra St. John's Ambulance Association i England, og senere er der i forskellige Lande dannet lignende Foreninger. S.

virke i Reglen enten ved Oprettelsen af Samariterskoler eller ved at arrangere Kursus eller Foredragsrækker. *G. N.*

Samaritergerning se Samariterforeninger, Nødforbindinger, Nødhjælp.

Samariterskoler se Samariterforeninger.

Samarium, Sm = 150, et Grundstof, der hører til de sjældne Jordarters Metaller. Det blev opdaget af Delafontaine og kort Tid efter af Lecoq de Boisbaudran ved Spektralanalysens Hjælp i Mineralet Samarskit fra Nordcarolina. S. findes ogsaa i Cerit, Orthit og Gadolinit; dets Gnistspektrum kendes paa to blaa Linier. Samariumilte, Sm_2O_3, er i ren Tilstand hvidt og har Vægtfylde 8,35; det har en betydelig Lysemissionsevne og giver ved Ophedning i den Bunsen'ske Flamme et diskontinuerligt Spektrum med lyse Baand. Samariumhydroxyd er geléagtig og er en stærkere Base end Hydroxyderne af Yttrium og Terbium, men svagere end Didymhydroxyd. Saltene af S. ere svovlgule og have en sødlig sammensnerpende Smag; de give et karakteristisk Absorptionsspektrum. Sulfatet, $Sm_2(SO_4)_3, 8H_2O$ giver et tungopløseligt Dobbeltsalt med Kaliumsulfat. Kloridet, $SmCl_3 . 6H_2O$, danner tavleformede Krystaller og giver et tydeligt Gnistspektrum. *O. C.*

Samarkand, Provins i russisk Centralasien, 68,963 D Km. med (1897) 857,847 Indb., er i sin sydlige Del opfyldt af Bjærge: Hissar-Bjærgene og Serafshan-Bjærgene, der omslutte den velvandede Serafshan-Dal. Den nordlige Del af Provinsen er lavtliggende og uden Vandløb. Befolkningen bestaar af Usbeger (ca. 70 p. Ct.), Tadsjiker (23 p. Ct.), Kirgiser, Arabere, Russere, Persere, Jøder. Hvor der haves Vand, giver Agerbruget godt Udbytte. Der dyrkes Hvede, Byg, Ris, Majs, Meloner, Vin og Bomuld. Haandværket frembringer Filt, Uldtøj, Mel o. s. v. I Stepperne leve Nomader, der holde 140,000 Faar, 45,000 Heste og Æsler, 1,600 Kameler. Af værdifulde Mineraler forekomme Kul, Grafit, Petroleum, Bly, Lazursten, men disse Rigdomme udnyttes kun i ringe Maalestok. Der udføres hovedsagelig Bomuld, Kød, Talg og Gødningsstoffer. Hovedstaden Samarkand ligger 6 Km. S. f. j Serafshan-Floden paa en frugtbar af utallige i Vandingskanaler gennemskaaren Slette og har (1897) 54,900 Indb. Den bestaar af den russiske og de indtødtes By. I den russiske By med ca. 15,000 Indb. ligger det gamle Kastel, der er omdannet til Brug for Administrationen og Garnisonen. V. f. dette ligger selve Byen med brede Gader, Guvernørens Palads, Banegaard, Kirke o. s. v. De indfødtes By har snævre Gader og er omgiven med en 15 Km. lang Mur. Tre Kanaler gennemstrømme Byen og vande dens talrige Haver, hvis Dyrkning er et af Indbyggernes vigtigste Erhverv. Kun faa Byer have saa mange Moskeer og Medresser, de fleste dog i Forfald. S. er en ældgammel By. I Oldtiden hed den Marakanda og var Hovedstad i Sogdiana. 329 f. Chr. erobredes den af Alexander den Store. I 7. Aarh. stod den under Kina, men erobredes 675 af Araberne, under j hvis Herredømme S. blomstrede op og blev et af de vigtigste Arnesteder for muhamedansk Videnskabelighed. 1221 erobredes Byen af Djengis-chan, 1404 af Timur Lenk, der gjorde den j til sin Residens og paa enhver Maade befordrede dens Blomstring. Paa hans Tid skal S. have haft 150,000 Indb. og var berømt for sin Pragt. Da Usbegerne 1499 bemægtigede sig Byen, gik den tilbage, og Ødelæggelse ved Nomaderne i Beg. af 18. Aarh. fuldendte dens Forfald. Af de storartede Bygninger fra Fortiden findes betydelige Ruiner af det gamle S., der ligger omtrent 5 Km. fra den ny By. Desuden de fra 15. Aarh. stammende Timur's Grav, Shah-Sindeh-Moskeen, fire store Medresser og flere Bygninger af stor kunstnerisk og arkæologisk Interesse. (Litt.: Vambery, »Geschichte Bocharas« [Stuttgart 1872]). *M. V.*

Samarow, G., se Meding.

Samarskit (Uranotantal), et sort Mineral med rombisk Krystalform, har mørk rødbrun Pulverfarve og høj Vægtfylde (5,7); det bestaar væsentlig af et Niobat af Jærn, Cerium, Yttrium, Uran og andre sjældne Grundstoffer. S. er et ret sjældent Mineral; det findes i Pegmatitgange ved Miask i Ural, i Nordcarolina og enkelte andre Steder. *N. V. U.*

Samary [samari'], Jeanne Léonie Pauline, fransk Skuespillerinde, født 4. Marts 1857 i Neuilly, død 18. Septbr. 1890 i Paris; som Søsterdatter af Madeleine Brohan fik hun let 1871 Adgang til Konservatoriet, hvorfra hun, der var uddannet i Bressant's Klasse, udgik 1875 med I. Præmie i Komedie, s. A., 24. Aug., debuterede hun paa *Théâtre-français* som Dorine i »Tartuffe< og vandt straks Publikum ved sin opvakte og overgivne Mine, sit straalende Smil med de smukke hvide Tænder og sit brillante Humør. Kendere spaaede hende en stor Fremtid, og hun gjorde ikke denne Spaadom til Skamme: hun udførte i de nærmest følgende Aar med en alt besejrende Lystighed og en voksende Stilsikkerhed de fleste Soubretteroller i den klassiske Komedie, som Toinette i »Den indbildt Syge«, Nicole i »Den adelsgale Borger«, Martine i »De lærde Damer< o. s. v., og fik ogsaa snart Lejlighed til at vise sine Evners Rækkevidde i det moderne Repertoire, hvor hun takket være sin sunde Naturlighed og sin ærlige Følelse blev en udmærket Fremstillerinde af Ingenuer og andre snart skælmske, snart følsomme unge Kvinder; af hendes moderne Repertoire kunne nævnes: Helene i »Arbejderliv«, Antoinette i »Gnisten«, Martha de Moisand i »Musen« og særlig Suzanne i »Hvor man keder sig«. I den sidstnævnte Rolle optraadte S., der fra 1879 havde været *Sociétaire* ved *Théâtre française*, sidste Gang I. Septbr. 1890, allerede da angrebet af den Sygdom, Tyfus, der snart efter lagde hende i Graven. S. A., som hun døde, havde hun, der i sit Hjem — hun havde Novbr. 1879 ægtet Finansembedsmanden Paul Lagardé — var en udmærket Moder for to Smaapiger, udgivet en illustreret Børnebog: »Les Gourmandises de Charlotte«. (Litt.: Sarcey, *Comédiens et comédiennes*, 2. ser., nr. 2 [Paris 1883]). *A. A.*

Samas (Shamash), i semitiske Sprog Navnet paa Solen, og hos Assyrer, Babylonier, Syrer og vist ogsaa andre semitiske Folk Navnet paa Solguden. S. nød overalt stor Anseelse, og i flere Byer var den Stedets fornemste Guddom. Dette var bl. a, Tilfældet i Byen Sippar i Babylonien, og British Museum har herfra en interessant Tavle

(se Afbd.), hvor man ser Solguden sidde i et Kapel, medens Solens Skive styres fra Taget af Kapellet, og medens Landets Konge bringer S. sin Hyldest. S. var ligeledes Hovedgud i Byen Larsam (nu Senkereh). Af de syriske Byer, hvor S. særlig dyrkedes, var Balbek, af Grækerne kaldet Heliopolis, en af de mærkeligste. I Syrien

Babylonsk Konge *Nubu-pal-iddin* (870), som tilbeder Solguden Samas, der lader Solen styres fra Kapellets Tag.

benævnes S. ofte kun med sit Tilnavn *Baal* o: »Herren«. I syriske Byer var der oftere til S. indviet Heste og Vogne. Saadanne fandtes ogsaa under Manasse og hans Efterfølger i Jerusalem's Tempel, hvor der tillige bragtes Røgofre til S. Alt dette afskaffedes af Josias henimod Aar 630, og de til S. viede Vogne bleve opbrændte (se 2. Kong. 23, 11). *V. S.*

Sāmaveda, en af de 3 yngre Veda-Samlinger, hvis Vers næsten alle ere tagne af Rigveda (s. d.) og udelukkende vare bestemte til at afsynges ved visse Offerceremonier (se Veda). *D. A.*

Sambas, Distrikt i det nederlandske Residentskab Vestborneo med 13,420 □Km. og ca. 50,000 Indb., hvoraf 20,000 Malajer, 2,000 Kinesere, Resten Dajaker, betydelige Guld- og Jærnbjærgværker. Sammen med Distriktet Montrado danner S. Sultanatet Sambas. Hovedstaden Sambas med ca. 10,000 Indb. driver ikke ringe Handel med Opium. *M. V.*

Sambese se Sambesi.

Sambēsi, Sambese, Zambesi, Flod paa Østsiden af Sydafrika, er det betydeligste Tilløb, i det indiske Ocean modtager fra det afrikanske Fastland. Den opstaar af flere Kilder, som forene sig paa ca. 12° 50′ n. Br., og som udspringe ikke i langt fra Congo's Tilløb Kassai; en af Kilderne afvander Søen Dilolo, der ligger i en Højde af 1,445 M. o. H. Under Navnet Liba flyder den i sit øvre Løb med overvejende sydlig og sydøstlig Retning gennem en 60—150 Km. bred Dal med smukke Græslandskaber, der nærmest Floden ere udsatte for hyppige Oversvømmelser; af dens Tilløb paa denne Strækning kunne nævnes Lungo-Bungo i højre Bred og Liambei i venstre. Paa ca. 18° s. Br. optager den i højre Bred det mægtige Tilløb Tschobe eller Kuando og antager østlig Retning gennem en bred Dal, indtil den ca. 60 Km. 0. f. Tschobe-Mundingen med en skarp Drejning mod Syd indsnævres stærkt og samtidig danner det 119 M. høje og næsten lodrette Vandfald Victoria-Faldet, hvis indfødte Navn er Mosi oa tunia (Masivatunja eller »den dundrende Røg<) paa Grund af den Vandstøvtaage, der er synlig 200 M. over Slugten. I en af høje, stejle Klipper indrammet Kløft strømmer S. mod Øst indtil Wankies Kral, hvor den antager nordøstlig Retning, stedvis indsnævres indtil kun 55 M. og dannende flere Strømsnævringer og Katarakter. Ved Indmundingen af Kafue i venstre Bred begynder den atter at styre mod Øst, men skønt den stadig tiltager i Bredde, er dens Løb dog endnu ikke frit for Forstyrrelser (Kakolole-Snævringerne). Paa 34° 0. L. f. Grw. gennembryder den, efter i venstre Bred at have optaget Loangva, Østranden af det sydafrikanske Plateauland i det kun 200—300 M. brede Lupata-Pas og træder derpaa ned i Kystlavlandet, hvor den hurtig breder sig til en 1,000—2,000 M. bred, ørig Strøm. I venstre Bred optager den her den vandrige Biflod Shire, der danner Afløbet fra Njassa-Søen, hvorefter den snart spalter sig i flere Arme og udmunder i et mægtigt Delta i det indiske Ocean; af Deltaets Arme er den nordlige Hovedarm Quelimane sejlbar; Deltaet er ca. 105 Km. langt, 140 Km. bredt og dækker et Areal paa ca. 8,000 □Km. S.'s Længde er 2,660 Km., medens dens direkte Afstand fra Udspringet til Mundingen kun er ca. 1,900 Km. Dens Strømområde anslaas til ca. 1,430,000 □ Km. For Adgangen til det indre af Fastlandet spiller den ikke nogen større Rolle paa Grund af de talrige Vandfald og de uheldige Indsejlingsforhold i Deltaet; den kan dog delvis besejles indtil Tete. Dens Øvreløb er særlig undersøgt af Livingstone og senere af Serpa Pinto, Capello, Ivens o. a. *C. A.*

Sambēsia, saaledes betegnes undertiden de britiske Besiddelser paa begge Sider af Sambesi-Floden, altsaa fra Tanganika-Søen i Nord til Kronkolonien Betschuaner-Land i Syd og fra de portugisiske Besiddelser Angola o. a. i Vest til det ligeledes portugisiske Mosambik i Øst. *C. A.*

Sambhar, stor Saltsø i Forindien under Staterne Djaipur og Djodpur i Radshputana, er i Forening med nogle mindre Saltsøer i Nærheden forpagtede af den indiske Regering. Ved Saltudvindingen ere ca. 420,000 Arbejdere beskæftigede. ***M. V.***

Sambiase, San Biase, By i Syditalien, Provins Catanzaro, ligger 5 Km. V. S. V. f. Nicastro. (1901) 22,799 Indb. Ved S. findes Svovlkilder, og der drives Vin- og Olivenavl. *H. P. S.*

Sambladet (bot.) se Blomst S. 169.

Samboangam (Zamboanga), By paa Mindanao, en af Filippinerne, med Fort og (1887) 5,388 Indb. *M. V.*

Sambor, velbygget Handelsstad med 6 Forstæder i en smuk frugtbar Slette i østerrigsk Galizien ved Dnjestr 70 Km. S. V. f. Lemberg, har (1895) 14,300 Indb. Overgymnasium, Lærerseminarium, Lærredsvæveri. *Joh. F.*

Sambos ell. Zambos, et oprindelig spansk Ord, som betyder hjulbenet, men som har fundet almindelig Anvendelse som delvis spottende Betegnelse for det blandede Afkom af Negre og Mulatter eller i visse Egne af Centralamerika for Afkommet af Negre og Indianere. *S. H.*

Sambre [sã'brø], fransk-belgisk Flod, Biflod til venstre Side af Maas (Meuse). S. udspringer i

Dep. Aisne paa det lave Le Nouvion-Plateau (220 M.) og flyder først mod Vest, derefter mod Nord og tager saa nordøstlig Retning indtil Namur, hvor den falder i Maas. Længden er 200 Km., hvoraf de 120 tilhøre Belgien. Trods sine mange mæandriske Bugtninger, der ere stærkest udprægede i dens nedre Løb, er S. sejlbar paa en Strækning af 160 Km. Fra det Punkt, hvor Sejladsen tager sin Begyndelse (ved Landreceis), fører S.-Kanalen (67 Km.) mod Syd til Oise og sammenknytter derved Maas og Seine. 10. Maj—4. Juni 1794 kæmpede Franskmændene under Jourdan langs S.-Linien (ved Ruvroy, Merbes le Château, Gosselies) mod de allieredes Tropper. *M. Kr.*

Sambúca, en Benævnelse, der i Middelalderen brugtes for at betegne forskellige Instrumenter, oftest en lille Spidsharpe (efter det græske *σαμβύκη*), men ogsaa afledet af lat. *sambucus*, Hyld, om en Art Pibe, og endelig i Betydningen Sækkepibe, Bondelire, afledet af lat. *symphonia*. *S. L.*

Sambúca Zabut, Sambuca, By paa Sicilien, Provins Girgenti, ligger 16 Km. N. N. 0. f. Sciacca. (1901) 10,345 Indb. S. Z. har et forfaldent Citadel, der er opført af Saracenerne og opkaldt efter Emiren Zabut. Byen driver Handel med Vin, Mandler og Oliven. *H. P. S.*

Sambúcus se Hyld.

Same se Kefallenia.

Sameje eller Fællig, det Retsforhold, som foreligger, hvis en Ting eller Samling af Ting eller Rettigheder tilhører flere i Forening. Man sondrer i Systemerne gerne mellem almindelig og særdeles S., af hvilke det første kan omfatte snart Deltagernes hele nuværende og tilkommende Formue (Formuefællesskab mellem Ægtefæller se Formuefællig), snart blot en vis Formuemasse, saaledes at de enkelte Deltagere have særlig Formue uden for Fællesskabet (Medarvingers Ret i et endnu ikke delt Bo), medens det saakaldte særdeles S. kun omfatter een eller flere bestemte, legemlige Ting. Inden for det særdeles S. skelnes atter imellem, om det er stiftet ved Overenskomst — Reglerne om dette viljebestemte S. bero da nærmest paa en Fortolkning af den paagældende Retshandel — eller om det er opstaaet paa anden Maade end ved en saadan Overenskomst, f. Eks. ved en Bestemmelse i et Testamente eller ved tilfældig Forening af flere Ting. Dette sidste Slags S., der benævnes tilfældigt S., maa hver af Medejerne som Regel have Ret til at fordre opløst, for saa vidt dette ikke af særlige Grunde, f. Eks. paa Grund af en testamentarisk Bestemmelse, er forbudt. *K. B.*

Samel (*Samolus* L.), Slægt af *Primulaceae*, fleraarige og glatte Urter med bladbærende Stængel, spredte Blade og klase- eller topformet Blomsterstand. De 5-tallige og halvt oversædige Blomster have en hvid klokkeformet Krone, mellem hvis Flige der findes 5 Skæl. 8 Arter. Strand-S. (*S. Valerandi* L.) er 5—30 Cm. høj og har omvendt ægdannede Blade. Blomsterne sidde i Klase; deres Dækblade ere forskudte ud paa Blomsterstilkene. Kugleformet Kapsel. Den findes hist og her paa Strandenge i Danmark og blomstrer i Juli—August. *A. M.*

Sameland d. s. s. Lapland.

Samfrænder. I Christian V's D. og N. L. paabødes det paa flere Steder, at S. skulde være med til at afgøre visse Tvistigheder paa Dødsboskifter, f. Eks. naar Søskende bleve uenige om Arven, D. L. 5 — 2—68, N. L. 5 — 2—69, eller en efterlevende Ægtefælle ønskede at beholde den af ham i Boet indførte Hovedgaard mod at udløse Børnene; Udløsningen skulde da i sidste Tilfælde ske »efter Billighed og efter S.'s gode Befindende«, D. og N. L. 5—2—19. Denne Frændernes Medvirkning ved Skifte hængte sammen med hele den gamle Retstilstand, hvorefter Slægtsbaandet spillede en langt større Rolle end nutildags, og hvorefter næste Frænders Raad eller Samtykke krævedes til mange vigtige Dispositioner, navnlig angaaende fast Ejendom. Samfrændeskifte bortfaldt ved Arveloven, Frd. 21. Maj 1845 § 19 og norsk Arvelov af 31. Juli 1854. *K. B.*

Samfundsvidenskab se Sociologi.

Samfærdselsmidler (Kommunikationsmidler), Midler til at lette Forbindelsen mellem Menneskene og gøre Afstandene mindre besværlige: altsaa Veje, Kanaler m. m., og Redskaber til disses Afbenyttelse: Vogne (Heste, Damp, Elektricitet o. s. v.), Skibe (Sejl-, Damp-) m. m.; endvidere Post-, Telegraf- og Telefonvæsen m. m.

Samhara se Abessinien S. 85.

Saṁhitā (Sanskr. =»Samling«, »Forbindelse«) betegner i den indiske Litteratur dels en Forbindelse af Ord efter de fonetiske Regler, dels en Tekst, som er behandlet efter dette Princip, særlig Veda-Hymnernes Tekst, der oprindelig var bevaret gennem mundtlig Tradition, men senere blev fæstnet i den bestemte fonetiske Form, hvori den nu foreligger. Ved denne Behandling maatte der paa adskillige Punkter gøres Vold paa den oprindelige Tekst, særlig med Hensyn til de metriske Forhold, eftersom den senere Tids Talesprog afveg en Del fra det Sprog, i hvilket Hymnerne oprindelig vare digtede. Reglerne for Veda'ernes fonetiske Behandling findes i en særlig Slags Lærebøger, »Prātiçākhya«'erne (s. d. og jfr. Art. Indisk Filologi S. 405). *D. A.*

Samĭel (Sammael), i den østerlandske Mytologi den Engel, der hersker paa Planeten Mars efter at være bleven fordreven fra Himmelen for sine onde Rænkers Skyld. Hos Jøderne blev S. Navnet paa den øverste Djævel.

Samlag er i Norge den særlige Betegnelse for de ved privat Kapital tilvejebragte, men under offentlig Kontrol staaende Aktieselskaber, der paa visse — i Lov og Vedtægt — fastsatte Betingelser gives Eneret til inden for vedkommende Kommune at drive Handel med Brændevin og andre spirituøse Drikke, ogsaa i smaat til Fortæring paa Stedet. Samlagsordningen har sin Oprindelse i Sverige, hvor den kendes allerede fra 1850 i Falun, men navnlig fandt Udbredelse, efter at den 1865 blev indført i Goteborg, efter hvilken By den ofte kaldes Göteborg-Systemet (se Afholdssagen S. 230). I Norge fandt Institutionen Indgang i en noget ændret Skikkelse, hvorved dens Formaal, at hemme og regulere Alkoholforbruget, paa en mere effektiv Maade blev opnaaelig. Kampen mod Alkoholismen havde i dette Land allerede baaret smukke Resultater. 1845 var i denne Henseende et Mærkeaar. En L. af 4. Aug. d. A. gav det særlig paa Landet stærkt udbredte Hjemmebrænderi Dødsstødet; den

fulgtes 6. Septbr. af en Lov om Udsalg af Brændevin i Byerne, hvori bl. a. bestemtes, at alt Salg under 40 Potter (Liter), herunder ogsaa Udskænkning, blev gjort til Genstand for en særlig Bevilling, hvorhos Kommunestyrelserne saavel paa Landet som i Byerne fik Myndighed til helt at forbyde Udskænkning (*local option*). Disse Forholdsregler bevirkede, at Antallet af Brænderier i Tiaaret 1840—50 sank fra 1,387 til 40 (et Antal, der 1904 er reduceret til 23), medens Antallet af Udskænkningssteder i hele Landet fra 1,101 1847, da Bestemmelserne traadte i Kraft, 1857 var sunket til 640, omtrent udelukkende i Byerne; Salg af Brændevin i Partier (ɔ: over 40 Potter) var dog fremdeles tilladt enhver Handelsborger foruden Brænderierne selv. Til Lovene af 1845 knyttede sig som et nyt, økonomisk og socialt overordentlig betydningsfuldt Led i Arbejdet for Ædruelighedens Fremme L. af 3. Maj 1871, der organiserer Samlagsinstitutionen. Denne Lov giver Byernes Kommunestyrelser Anvisning paa at samle og — mod Erstatning — indløse de bestaaende Udskænkningsrettigheder for at overdrage dem til S. Disse Selskaber forpligtedes til kun at yde deres Kapitalindskydere en (til 5 p. Ct.) begrænset Rente, at søge Alkoholforbruget indskrænket ved forskellige praktiske Foranstaltninger for at hindre Misbrug samt at anvende Overskuddet af deres Indtægter til velgørende eller »almengavnlige« Øjemed, deriblandt i første Række saadanne, der tage Sigte paa at søge Drikkeondet hemmet eller modvirket. Bestyrerne, hvis Ansættelse maa godkendes af Magistrat og Formandsskab, ligesom ogsaa deres underordnede Personale, skulle efter Loven have fast Løn, saaledes at deres Uegennyttighed er sikret. I Praksis er det desuden fastslaaet, at Kreditgivning til Konsumenterne er udelukket. S. A. Samlagsloven blev given, oprettedes det første norske S. (i Christianssand), 1872 kom fire ny til, 1873 syv, og Institutionen blev snart populær, saaledes at den 1889 var indført i samtlige (51) norske Købstæder og i de fleste Ladesteder, der udgjorde egne Kommuner. I Christiania oprettedes S. 1884. En umiddelbar Virkning af Reformen var, at Antallet af Udskænkningssteder sank yderligere; thi medens dette 1871 endnu udgjorde 501, var det 1893 gaaet ned til 227 og 1898 til 156 (hvoraf 13 paa Landet), eller fra 1 for hver 591 Indb. til henholdsvis 1 for hver 1,413 og 1 for hver 12,800 Indb., et Forhold, der senere er bevaret omtrent uforandret. Det gennemsnitlige Forbrug af Alkohol i Form af Brændevin og Spirituosa er, som man efter disse Opgivelser kunde vente det, i samme Tidsrum gaaet meget stærkt ned. Medens dette nemlig i Aarene 1871—75 aarlig pr. Individ udgjorde 2,8 Lit. (à 100 p. Ct. Alkoholstyrke), var dette Tal for 1876—80 2,4, 1881—85 1,7, 1886—90 1,5, 1891—95 1,8 og 1896—1900 1,4 Lit. aarlig pr. Hoved, — et Mindreforbrug, hvortil ogsaa den stærkt øgede Brændevinsbeskatning (s. d. Art. S. 776) bidrog; thi medens denne i Aarene 1869—88 langsomt steg fra 40 til 80 Øre pr. Pot (Lit.) å 50 p. Ct., paalagdes den successivt fra I. Juli 1888 til 160, fra 7. Febr. 1894 til 190, fra 3. Maj 1895 til 240 og er siden 1. Apr. 1900 228 Øre pr. Lit. å 100 p. Ct. — Til Trods for den Begunstigelse, Lovgivningen havde ydet S., og skønt den organiserede Af holdsbevægelse stedse tog øget Fart, viste Statistikken, at Salget af Spirituosa kun for ca. 1/3 gikgennem S., medens Resten af det indenlandske Forbrug (der i Tidsrummet 1883—1900 drejede sig om gennemsnitlig 6,4 Mill Lit. aarlig for det hele Land) blev omsat partivis, o: å 40 Lit. og derover gennem Købmænd og Brænderier. For nu at opnaa en større Koncentration af Omsætningen paa S.'s Haand og samtidig skaffe Staten Andel i deres betydelige Nettooverskud kom, under Afholdsfolkets Paatryk, en ny Lov om Brændevins Salg og Udskænkning i Stand under 24. Juli 1894, som traadte i Kraft fra I. Jan. 1896, og som yderligere udformede, men tillige i høj Grad svækkede Samlagsinstitutionen. Efter denne Lov skal i Købstæder og Ladesteder med eget Kommunestyre Handel med Brændevin i mindre Dele end 250 Lit. ligesom Udskænkning alene kunne drives af S. Knejpeværternes Klasse er altsaa ganske afskaffet. Retten til at forhandle Spirituosa partivis, o: over 250 Lit., er betinget af Erlæggelse af en Særskat til Staten, hvis Beløb under ingen Omstændigheder kan gaa under 1,000 Kr. aarlig for hver berettiget.

L. af 1894 gaar imidlertid i Afholdssagens Interesse videre, idet den gør S.'s Oprettelse og fortsatte Bestaaen afhængig af en almindelig Afstemning, hvori samtlige inden for Kommunen bosatte Mænd og Kvinder over 25 Aar have Ret til at deltage. S. kunne efter Lovens Ikrafttræden overhovedet ikke oprettes eller faa fornyet Godkendelse af deres Vedtægter, dersom Flertallet af de i Sagen stemmeberettigede er imod det; udeblivende fra Afstemningen regnes dog ved denne som stemmende for *status quo*. Er et S. efter en saadan Afstemning nedlagt, kræves der ved ny Afstemning Flertal for, at det igen kan blive oprettet. Disse Afgørelser gælde for 5 Aar. Indløber der ikke inden 6 Maaneder før Udløbet af denne Periode til Kommunestyret Forlangende om fornyet Afstemning fra et Antal af mindst 1/20 af det ved sidste Afstemning opførte Antal stemmeberettigede, forbliver den stedfundne Afgørelse gældende ogsaa for de næste 5 Aar og saaledes videre fremover. Hvor S. saaledes er oprettet eller bibeholdt, kan Kommunestyret tillade dette at overdrage et bestemt Antal Rettigheder til Videreforhandling i smaat for Købmænd, Hotelværter, Kafeer, Forlystelsesetablissementer etc. efter derom indgiven Ansøgning og Prøvelse i ethvert enkelt Tilfælde, og blot for 1 Aar ad Gangen. Paa Landet er alt Udsalg i smaat forbudt, medens Udskænkning efter særlig, kongelig Bevilling kun maa finde Sted til rejsende og Gæster i Hoteller, Sanatorier, Badesteder o. l., som hertil anbefales af Herredsstyret. Brændevin er efter Lovens Forstand al Drik samt Vin af større Alkoholstyrke end 21 p. Ct. S.'s Regnskaber skulle føres efter Skema, udfærdiget af vedkommende Regeringsdepartement.

En af den ny Lovs vigtigste Bestemmelser er imidlertid den, hvorved der gøres et dybt Skaar i Samlagsbestyrelsernes tidligere, vistnok regulerede, men dog nogenlunde fri Adgang til at disponere Nettooverskuddet af deres Omsætning. Denne Ret havde bevirket, at der gennem Landets S. og inden for de enkelte respektive Kommuner i 25 i Aars Perioden 1872—96 var uddelt til almen-

nyttige Øjemed i alt 19,6 Mill. Kr., hvoraf til Anstalter fortrinsvis til Fremme af de økonomisk ugunstigst stillede Klassers Vel 4,6 Mill., til Kulturformaal som Biblioteker, Museer, Teatre, Parker, Badeanstalter o. 1. 4 Mill., Undervisning og Uddannelse 3,4 Mill., Kommunikation, Belysning etc. 4,7 Mill. og Sundhedsvæsen 1,1 Mill. Kr. Med en Overgangsperiode paa 5 Aar fra Lovens Ikrafttræden ere disse Uddelinger siden 1901 blevne stærkt beklippede, idet herefter blot 20 p. Ct. af Nettooverskuddet disponeres af S. selv »til Fordeling mellem Afholdsforeninger og andre Institutioner og Selskaber i Byen og omliggende Landdistrikt, der har til Formaal at fremme almennyttige Øjemed«, medens 15 p. Ct. tilfalde S.'s Kommune og Resten indbetales i Statskassen til Oplæggelse af et Fond, om hvis Benyttelse (i socialpolitisk Øjemed) der bliver at bestemme ved særskilt Lov.

Paa Grundlag af den ny Lovs Regel om almindelig og hemmelig Folkeafstemning i Samlagsspørgsmaal er der i Aarene siden 1895 fra Totalisters og Forbudsvenners Side i mange Byer blevet rettet et Stormløb paa S. Af 14 Byer, hvori der 1895 blev afstemt over de eksisterende S.'s Bestaaen, bleve de nedstemte i de II Tilfælde; 1896 med 11 Afstemninger faldt de 5 ud for Nedlæggelse, medens Forslag om Oprettelsen af et nyt S. blev forkastet; 1897 bleve 3 S. nedstemte, medens 8 bleve staaende og 2 ny oprettedes; 1898 bleve 4 S. nedstemte, medens 8 S.'s Bestaaen blev prolongeret; 1899 bleve 3 S. nedlagte, og 3 fik Lov at bestaa; 1900 blev S. indført paa ny i 6 Byer, og 2 opretholdt sit S., medens 4 andre nægtede Genindførelse og i I ingen Afstemning kunde finde Sted, da den ikke var anmeldt af et tilstrækkeligt Antal stemmeberettigede. Hermed synes Bladet at have vendt sig i denne ejendommelige Kamp. De senere afholdte Afstemninger ere nemlig ganske overvejende faldne ud til Fordel for at bibeholde S., idet Erfaringen snart viste, at deres Ophævelse ingenlunde medførte de Fordele, Totalisterne havde ventet og haabet. — I et Par af Norge's mindre Byer er der oprettet saakaldte »Øl-S.«; disse have dog ingen større Rolle spillet og have ikke fundet Udbredelse. (Litt.: H. E. Berner, *Le régime de l'alcool en Norvège* i *Revue politique et parlementaire*, Bd. X [Paris 1896]; W. Bode, »Wirtshaus Reform in England, Norwegen und Schweden« [Berlin 1898]; A. Th. Kiær, *The Norwegian system of regulating the drink traffic* i *Economic Journal*, Bd. IX [Lond. 1899]; Per Rygh, »Samlagsordningen« [Chra. 1899]; B. Morgenstierne, »Gothenburger Ausschanksystem« i »Handwb. d. Staatswissens.«, 2. Udg., Bd. IV [Jena 1900]). *K. V. H.*

Samlaget, Det norske se Norske Samlaget.

Samland, det gamle Navn paa en fra Østpreussen fremspringende Halvø. Ifølge Sakse gjorde allerede Harald Blaatand's Søn Haakon Tog til S.; senere underlagde Knud den Store sig S. Sydlige Strækninger af Kurland bære beslægtede Navne (Samogitien og Semgallen, s. d.), som pege hen til den lettiske Folkestamme, Semberne, der i tidligere Tid boede her. *J. O.*

Samleceller se Blad S. 87, 1. Sp. foroven.

Samlelinse se Linse.

Samlingsplads (Søudtryk)(Rendez-vous-Plads), det Farvand, den Red eller Havn, som den kommanderende for en Eskadre opgiver sine underlagte Skibschefer, hvor Eskadren skal samles efter endte Manøvrer, eller fordi Skibene i Taage eller Uvejr kunne befrygtes at ville blive adsplittede. Se Rendez-vous. *C. L. W.*

Sammartini (ell. San Martini), Giovanni Battista, italiensk Musiker, (ca. 1700—70), var Organist og Kapelmester i Milano; han skrev foruden kirkelige Sager adskillig Kammermusik, derunder Strygekvartetter, og nævnes som Haydn's Forgænger ogsaa paa Symfoniens Omraade. Hans første Symfoni blev opført 1734 (Haydn's første Symfoni 1759); men i øvrigt vides ikke meget om S.'s Liv, ligesom en stor Mængde af hans Værker skulle være forblevne utrykte. S. var Gluck's Lærer i 4 Aar til ca. 1740. *TV. B.*

Sammenblæsning d. s. s. Sammensmeltning, s. d. Almindelig Lodning ved Blæserør benævnes ogsaa S. af Kandestøberen.

Sammenbragte Børn, Børn, som to Ægtefæller hver for sig bringe med fra tidligere Ægteskab, jfr. f. Eks. Christian Winther og Poul Martin Møller. Da saadanne Børn hverken have Fader eller Moder fælles, er der altsaa intet i Vejen for Ægteskab imellem dem. *K. B.*

Sammenfnge (Søudtryk), at pløje Tømmer eller Planker sammen. *C.L. W.*

Sammenhængskraft se Kohæsion.

Sammenknobe (Søudtryk), ved et Stik eller en Knob (Knude) at hæfte 2 Stykker Tov fast til hinanden. *C. L. TV.*

Sammenlaase (Søudtryk), at sammenføje Træ ved Laase (s. d.).

Sammenlægning. Om S. af Jord taler man, naar Jorder, der hidtil have hørt under forskellige Brug, eller som hver for sig have været drevne som selvstændige Brug, forenes for i Fremtiden at drives som eet samlet Brug. Ifølge § 16 i dansk L. af 11. Maj 1897 er en saadan S. af Jorder frit tilladt, naar kun fornødent Hensyn tages til Forskrifterne om Behandlingen af Bondejord og om Opretholdelsen af Pligthuse, hvorved sigtes dels til Forbudet mod at drive Bondejord under Hovedgaardsjord, jfr. Frd. 6. Juni 1769, og Art. Bondejord, dels til Bestemmelsen om, at Bondegaarde og Pligthuse skulle opretholdes som saadanne. Som Følge heraf er S. af to eller flere Bondegaarde til een Ejendom forbudt, men ifølge § 17 i L. af 11. Maj 1897 kan der dog meddeles kgl. Bevilling *ad mandatum* til saadan S., der dog højest maa omfatte 3 Bondegaarde. I øvrigt kræves det, for at Sammenlægningsbevilling kan meddeles, at Gaardene tilhøre samme Ejer, at den ved S. dannede Ejendoms Hartkornstilliggende ikke maa blive mere end 12 Tdr., at Gaardene som Regel skulle ligge i samme Kommune, at deres Jorder ere sammengrænsende, samt at Panthaverne i de paagældende Gaarde ved tinglæste Paategninger paa deres Panteobligationer meddele Samtykke til S. Endelig skal der for hver Gaard, der ved S. nedlægges, inden for vedkommende Kommunes Grænse udlægges et Pligthus med et Tilliggende af mindst 1 1/2 Tdr. Land, en Fordring, som Landbrugsministeriet dog efter vedkommende Kommunalbestyrelses Anbefaling kan frafalde. Ge-

byret for Bevillingen er 29 Kr. (58 Kr., saafremt S. omfatter 3 Gaarde). *H. Gr.*

Ifølge norsk Lov af 15. Juni 1878 er S. i Skattebøgerne af særskilt skyldsatte Brug som Regel betinget af, at de tilhøre samme Ejer, ligge i samme Sogn og bruges af samme Bruger. For at Ejendommene ogsaa skal kunne forenes i Panteregisteret til een Ejendom, kræves yderligere, at enten samtlige Brug ere ubehæftede eller alle Rettighedshavere samtykke. Gebyr til Fogeden eller Amtskassereren 1 K. 60 Ør. og til Lensmanden for Attest om, at de førstnævnte Betingelser ere til Stede, 1 Kr. 7 Ør. *H. S.*

Sammenpløjning, Samling af Gulve og lignende Træflader derved, at hvert Bræt i den ene Kant har en Fjeder (s. d.), i den anden en Not (s. d.).

Sammensang kalder man Samvirken af flere forskellige syngende, der hver udfører sin Stemme, altsaa Duetter, Terzetter, Kvartetter o. s. v., ogsaa Kor. *S. L.*

Sammensat Blad er et Blad, der er saa stærkt indskaaret, at de omtrent ens dannede Afsnit faa Lighed med selvstændige Blade; de kaldes Smaablade og ere tilleddede eller forsynede med egne Stilke; ved Løvfald fælles hvert Smaablad for sig. Et fjernervet og s. Blad kaldes finnet; Smaabladene sidde parvis; ender Bladet med et Par Smaablade, kaldes det ligefinnet (se Blad S. 85, Fig. 18 og 19), ender det med eet Smaablad, er det uligefinnet. Et haandnervet og s. Blad kaldes koblet eller fingret; efter Hovednervernes Antal at regne kan det være 3-koblet, 5-koblet (se Blad, Fig. 7) o. s. v. Et stjernenervet og s. Blad kaldes hjuldannet. Et s. Blad kan atter være s. (dobbelt s.), nemlig naar Afsnittene atter ere sammensatte, f. Eks. Akacie, Mimoser.

Sammensat Blomst (*flos compositus*) er ingen enkelt Blomst, men en Blomsterstand med meget tæt stillede Blomster; især er dette Udtryk brugt om Kurven; Betegnelsen *Compositae* for Kurvblomstrede stammer fra det latinske Udtryk for s. Blomst. *A. M.*

Sammensat Forbrydelse foreligger, hvor en Retsforstyrrelse hører med som Bestanddel af Retsbrudet i en anden Forbrydelse. Røveri er en Krænkelse af Ejendomsretten, men indeholder som Bestanddel Vold, Voldtægt er en Krænkelse af Kvindens Kønsfrihed, men indeholder som Bestanddel Frihedskrænkelse. Juridisk Betydning har Begrebet kun derved, at den som Bestanddel i den s. F. indeholdte Retskrænkelse ikke paadrager særlig Strafskyld, da der alt i Bestemmelsen af Straffen for den s. F. er taget Hensyn til den foreliggende ideelle Konkurrence. *A, Gl.*

Sammensat Statsraad er en for Norge og Sverige ejendommelig Statsinstitution. Medens hvert af Rigerne selvfølgelig for sine egne Anliggender har sit særlige Statsraad (s. d.), medfører Forbindelsen mellem dem indbyrdes, at der gives ikke saa faa Sager, som det i nogle Tilfælde er nødvendigt, i andre i hvert Fald hensigtsmæssigt at forhandle i fælles Statsraad, og vil der i saa Henseende kunne skelnes mellem det egentlig sammensatte, som i lige Grad udgør lovligt Statsraad for begge Riger, og det i Henhold til Rigsaktens (s. d.) § 5 med tilkaldte norske Medlemmer forstærkede svenske eller omvendt med svenske Medlemmer forstærkede norske Statsraad.

1) Det egentlig s. S.:

Dersom det s. S. samles i Stockholm, bestaar det fra svensk Side af hele det svenske Statsraad eller dog 4 af dets Medlemmer (Rgsf. § 8) og fra norsk Side af den norske Statsraadsafdeling i Stockholm eller mindst 2 af samme — men Kongen kan gerne, om han ønsker det, hidkalde flere fra Christiania.

Samles det derimod i Christiania, bestaar det af hele det norske Statsraad og fra svensk Side af 4 Statsraader (Rgsf. § 43).

Sagerne foredrages i det s. S. af en Statsraad fra det Rige, som har taget Initiativet til dem, eller hvis Regering sidst har haft dem til Behandling; holdes Raadet i Stockholm, vil der regelmæssig foreligge en Betænkning fra Regeringen i Christiania. Skal der i Statsraadet fattes Beslutning om Krig, da optræder Kongen selv som foredragende, og der forelægges en skriftlig Beretning om Rigernes finansielle og militære Tilstand og en Redegørelse for de i Betragtning kommende Omstændigheder. Det er en Pligt for hver af de tilstedeværende Statsraader at udtale sig, hvorefter Kongen tager den Bestemmelse, som han tjenligst eragter.

2) Det forstærkede s. S.:

Er det det svenske Statsraad, som skal forstærkes, da gælder der om selve dettes Sammensætning, hvad enten det sammentræder i Norge eller i Sverige, intet særligt, men det forstærkes med den norske Statsraadsafdeling i Stockholm eller, hvis det holdes i Christiania, med 3 Statsraader af den derværende Regering.

Er det det norske Statsraad, som skal forstærkes, bestaar det, hvis det holdes i Christiania, af hele den norske Regering, og, hvis det holdes i Stockholm, af den derværende Statsraadsafdeling eller dog mindst 2 af dens Medlemmer og fra svensk Side af 3 af Kongen tilkaldte svenske Statsraader.

Da Regeringsmyndigheden kun skal udøves umiddelbart for det Rige, hvis Statsraad forstærkes, er det ogsaa en Statsraad fra dette, som foredrager Sagen, og for hvilken Protokol føres m. m. De tilkaldte Medlemmer kunne ikke give Kongen Raad om det andet Riges Forhold, men have alene at udtale sig om, hvorledes den Foranstaltning, om hvilken der er Spørgsmaal, kan antages at ville virke i deres Land. — Om det saakaldte ministerielle S. se Statsraad. *C. V. N.*

Sammensat Tal vil sige et helt Tal, der kan skrives som et Produkt af andre hele Tal end 1 og Tallet selv, altsaa et Tal, der ikke er Primtal. *Chr. C.*

Sammenskrabning, nøje Tilslutning mellem to Metalflader frembragt ved Skrabning, anvendes ved Pandelejer, Glidere o. 1.

Sammenslibning, nøje Tilslutning mellem to Overflader af Metal, Glas o. 1. tilvejebragt ved at slibe dem mod hinanden med et Slibepulver under Anvendelse af Vand eller Olie. For at undgaa Formforandringer maa S. være den sidste Proces af Tilpasningen og kun borttage meget lidt af Overfladerne, der i Forvejen ere drejede, høvlede, maaske ogsaa skrabede. Det vil ses, at man geometrisk talt kun kan slibe Plan mod Plan og

Kegle mod Hulkegle (Glasproppen til en Flaske, Kegleventil til sit Sæde), slibes Kugle mod Hulkugle, vil hin blive mindre, og denne blive større i Diameter. *F. W.*

Sammensmeltning, 1) Tilvejebringelse af en Metallegering ved i samme Beholder samtidig at smelte de enkelte Metaller, der sammensætte den. *2)* Forbindelse af Stykker af samme Metal i flydende Tilstand uden fremmed Metal som Lodmiddel. Bekendtest er her S. af Blykamrene i Svovlsyrefabrikker, hvor de to sammenstødende Pladekanter af Blyet samtidig bringes til at smelte ved en Knaldluft- eller Brintflamme; Sømmen bliver bølgeformet. S. kræver en ikke ringe Færdighed. Glas i passende opvarmet Tilstand forbindes ogsaa ved S. med Glas. *F. W.*

Sammentrykkelighed se den første Tabel i Art. Elasticitet.

Sammentrækning se Kontraktur.

Samniter, et Folk i Syditalien i Oldtiden. De vare af sabellisk Herkomst og vare udgaaede fra Sabinerne (s. d.), men maaske til Dels sammensmeltede med en ældre Befolkning i det af dem besatte Land, Samnium. De vare delte i flere Stammer, deriblandt Frentanerne (nærmest ved Adriaterhavet), Pentrerne og Hirpinerne. S. vare et kraftigt og haardført Folk, og de sloge sig ikke til Ro med Erobringen af Samnium, men bredte sig ogsaa videre over andre Dele af Syditalien, især Campanien og Lucanien, og i 4. Aarh. f. Chr. vare de ved Siden af Romerne det mægtigste Folk i Italien; deres Sprog var det oskiske. Men i Kampen mod de bedre organiserede Romere kunde de ikke staa sig. endskønt de i krigersk Dygtighed ikke stode tilbage for dem. Den første Krig mellem S. og Romerne (343—341) drejede sig om Besiddelsen af Campanien, men endte hurtig med et Forlig; i den følgende Krig (326—304) vandt S. vel en stor Sejr i Passet ved Caudium (321), men bleve dog mere og mere trængte tilbage; endelig lykkedes det Romerne ved en tredje Krig (298—290) fuldstændig at knække S.'s Magt. Men i Overensstemmelse med deres Sædvane gjorde Romerne ikke S. til afhængige Undersaatter, men gav dem den friere Stilling som Forbundsfæller. Ved flere Lejligheder, under Krigene med Pyrrhos og Hannibal, søgte S. vel at løsrive sig, men bleve kuede af Romerne. Senere deltoge S. i den haardnakkede Forbundsfællekrig (90—82), hvor de længere end de andre italiske Folk fortsatte Modstanden mod Romerne, indtil Sulla slog dem i et blodigt Slag uden for Rom's Porte (82). Saa underkastede de sig endelig helt under Romerne, men opnaaede romersk Borgerret og bleve snart helt latiniserede. *H. H. R.*

Samnium, et Landskab i Syditalien i Oldtiden. Det begrænsedes mod Nord af Adriaterhavet, mod Vest af Latium og forskellige sabinske Landskaber, mod Syd af Campanien og Lucanien og mod Øst af Apulien. Det er gennemskaaret af høje Bjærgkæder, som dog paa Sydsiden give Plads for frugtbare Dale. Til begge Sider løber der flere Floder, af hvilke Sagrus, Trinius, Tifernus og Frento, der dannede Grænsen mod Apulien, falde ud i Adriaterhavet og Vulturnus i det tyrrhenske Hav. Byerne vare ikke af synderlig Betydning. Ved Adriaterhavet laa Ortona og Histonium og i nogen Afstand derfra Larinum. Sydligere mærkes j Aufidena, Bovianum og Aesernia. Af større Betydning var Beneventum, en romersk Koloni, hvis oprindelige Navn var Maluentum. I den sydligste Del kunne endnu nævnes Abellinum, Aeclanum, Aquilonia og Compsa. Om Landets Historie og om dets Beboere se Samniter. *H. H. R.*

Samōa-Due (*Didunculus strigirostris* Jard.) kaldes en paa Samoa-Øerne levende, snart udryddet Dueart, lidt mindre end en tam Due. S. er den eneste Art af sin Slægt, er paa Grund af nogen Lighed i Næbform undertiden regnet nær i Slægt med Dronten, af andre antaget at danne en særlig Familie (*Didunculidae*) under Duernes Orden. *O. H.*

Samōa-Øerne (Skipperøerne), Øgruppe i det stille Ocean, 0. f. Fidji-Øerne, N. f. Tonga-Øerne, bestaar af de to tyske Øer Savaii og Upolu (med Kystøer 2,588 □Km. og 33,000 Indb.) og de amerikanske Tutuila, Manua, Rosa og nogle Smaaøer med tilsammen 199 □ Km. og 4,000 Indb. Paa de tyske Øer leve 400 Hvide, nogle Kinesere og ca. 800 melanesiske Arbejdere, den øvrige Befolkning er af polynesisk Herkomst. Med Undtagelse af den længst mod Øst liggende Atoll Rosa ere Øerne vulkanske og høje med stejle, i Reglen af Koralrev omgivne, Kyster. Længst mod Vest ligger den største af Øerne, Savaii (1,687 □Km.), der dannes af to vulkanske Bjærgrygge med flere velbevarede Kratere. De højeste Toppe naa op imod 2,000 M. Den eneste sikre Havn er Mutautu paa Nordkysten, hvis Omegn er veldyrket, ellers er Øen svagt befolket. Mellem Savaii og Upolu ligge de to smaa Vulkanøer Apolima og Manono. Upolu (860 □ Km.) er den bedst befolkede af Øerne og den eneste af dem, hvis Indre er velkendt. Gennem hele Øens Længde strækker sig en Bjærgryg af udslukte Vulkaner, af hvilke Fao (914 M.) er den højeste. Fortrinlige Havne, hvoriblandt Apia paa Nordkysten, gøre denne 0 lettere tilgængelig end de øvrige. Tutuila, den næste af de store Øer, har en uregelmæssig Form, idet den dybe Pago-Pago-Bugt skærer sig dybt ind i Landet. Den vulkanske Virksomhed er her meget gammel, saa at ingen Kratere findes bevarede. Manua er en eneste Vulkankegle, 800 M. høj. Klimaet er tropisk. I Apia er Juli den koldeste Maaned med $24{,}1^0$ i Middel, Februar og Marts de varmeste med $25{,}9^0$ i Middel. Om Vinteren blæser Sydøstpassaten temmelig regelmæssig, medens den om Sommeren ofte afløses af andre Vindretninger. I Marts og April ere Orkaner ikke sjældne. Regnmængden er meget stor til alle Aarstider, dog størst om Sommeren. I Apia falder i aarlig Gennemsnit 317,8 Cm. Juli er den regnfattigste Maaned med 8,4 Cm. Klimaet er sundt for Europæere. Tæt Regnskov med uhyre Rigdom paa Lianer, Epifyter og træagtige Bregner dækker Bjærgene, paa jævnere Grund, mest ved Kysten, findes de indfødtes Plantninger af Kokos, Bananer, Yams, Batater etc. Som andre oceaniske Øgrupper har S. en artsfattig Dyreverden. Af Pattedyr findes Flagermus og Mus, Fuglene repræsenteres af 52 Slægter, blandt hvilke 15 endemiske. Indbyggerne ere Kristne. Da de ere lidet arbejdsomme, anvendes som Plantagearbejdere Melanesiere fra Ny-Hebriderne og Bismarcks-Øerne. Plantagedriften er næsten fuldstændig paa tyske Hænder. Der

dyrkes Kokos og Bomuld, fremdeles Peber, Bananer, Majs og Kaffe. Ogsaa i Handelen indtage Tyskerne den første Plads. 1894 beløb Indførselen sig til 1,8 Mill. Mk., hvoraf Halvdelen fra Tyskland. S. opdagedes 1722 af Roggeveen. Bougainville gav dem 1768 Navnet Skipperøerne (Navigatorøerne). Dog først efter at Missionen havde udstrakt sin Virksomhed til S. (1830), bleve Øerne bedre kendte. S. have i den sidste Del af 18. Aarh. været Skueplads for idelige Borgerkrige mellem indfødte Høvdinger, medens Tyskland, England og de forenede Stater rivaliserede om Indflydelse. 1889 erklæredes Øerne for et uafhængigt Kongerige under de rivaliserende Magters Kontrol. 1902 deltes de mellem Tyskland og de forenede Stater, medens England holdtes skadesløs med Tonga-Øerne. (Litt. Afhandlinger af Graeffe i »Journal des Museum Godeffroy«). *M. V.*

Samogitien, tysk Schamaiten, polsk Zmudź, Landskab i det vestlige Rusland, Guvernement Kovno, udgør den vestlige Del af Litauen og er en meget frugtbar, af Indsøer dækket Egn, hvis Navn kommer af det litauiske žemaitis, der betyder Lavlande. Indbyggerne, der først i 16. Aarh. bleve fuldstændig kristnede, have renest bevaret de litauiske Ejendommeligheder. S. kom 1380 under den tyske Ridderorden og 1411 under Polen. 1795—1807 hørte den vestlige Del til Preussen. (Litt.: Krumbholtz, »Schamaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melnosee« [Königsberg 1890]). *H. P. S.*

Samojēdehalvøen, samojedisk Jalmal, Halvø i det nordvestligste Asien, ligger N. f. Polarkredsen mellem Kara-Havet mod Vest og Ob-Bugten mod Øst og skilles fra den hvide 0 (Bali Ostrov) ved Malygin-Sundet. S. er af aflang Form med størst Udstrækning fra Nord til Syd. Længden er 980 Km. og Bredden indtil 140 Km. Terrainet er lavt, og S. er at betragte som en udstrakt Mos- og Lavtundra, der dog hist og her har lave Buskadser. Dyreverdenen er den sædvanlige arktiske. Kun i Sommertiden besøges S. af de nomadiserende Samojeder, men en stadig Bebyggelse findes ikke. Administrativt hører S. til det sibiriske Guvernement Tobolsk. *H. P. S.*

Samojēder, Folk af den mongoloide Races Ural-Altai'ske Gruppe, bebo den nordøstligste Del af Europa og den nordvestligste Del af Asien eller Landene ved Ishavet mellem det hvide Hav i Vest og Chatanga-Bugten mod Øst. Antallet opgives forskelligt fra 15—22,000, men rimeligvis er 15—16,000 Sandheden nærmest. Dette ringe Tal er fordelt over et uhyre Areal, der i Europa omtrent falder sammen med de to Kredse af Guvernementet Archangelsk: Mesen og Petschora, der tilsammen ere 416,643 □Km. med ca. 4,500 S. S. deles i forskellige Stammer, af hvilke Jurak-S. bo fra det hvide Hav til Jenissej, Tawgi-S. fra Jenissej til Chatanga-Bugten og de saakaldte ostjakiske S. i Skovene og Sumpene omkring nedre Jenissej. De to førstnævnte Stammer ere Rensdyrnomader, medens den sidste lever af Jagt og Fiskeri. Ved S. forstaar man sædvanligvis disse 3 Stammer, der bebo et samlet Omraade og tale nærstaaende Dialekter. Ved øvre Jenissej har man imidlertid fundet en Gruppe Stammer, der taler eller indtil den nyeste Tid har talt Mundarter, der røbe Slægtskab med Samojedisk. Paa Østbredden af Jenissej bo Koibalerne, paa Nordskraaningen af den sajanske Bjærgkæde Karagasserne eller Kamazinzerne og S. f. disse Bjærge mellem Floderne Robdoz og Selenga Sojoterne. Alle disse Stammer ere dog stærkt opblandede med fremmed Blod, og nogle af dem have antaget tyrkiske eller mongolske Sprog. Tilstedeværelsen af disse isolerede med S. beslægtede Stammer har givet Anledning til Teorien om, at de nomadiserende S. oprindelig have boet i Centralasien's Bjærge og derfra ere vandrede Nord paa. — De egentlige S. ere temmelig smaa Folk. Gennemsnitshøjden for Mændene er 1,50 M. og for Kvinderne 1,48 M. Af Skikkelse ere de firskaarne og kraftige med god Muskulatur og Tilbøjelighed til Fedme. Hudfarven er bleggul, naar man ser bort fra det Lag Snavs, der altid dækker Huden. Haaret er sort, stridt og tæt, medens Skægvæksten er sparsom og lidet yndet, hvorfor Haarene udrykkes. Klæderne, der for begge Køn ere kortere eller længere Kjortler, Støvler og Hovedbedækning, laves af Rensdyrskind, kantes med Hundeskind og pyntes med Messingknapper og Bælter med Messingbeslag. Boligerne ere om Sommeren Telte og om Vinteren smaa rektangulære Hytter af Træ, Bark og Jord med en Aabning foroven til Røgen. Slæden er deres vigtigste Befordringsmiddel. De nomadiserende S., hvis Tilværelse er afhængig af deres halvtæmmede Rensdyrflokkes Livsvaner, tilbringe de strengeste Vintermaaneder S. f. Skovgrænsen og sprede sig om Foraaret over de vidtstrakte Tundraer. Rensdyravlen yder dog langtfra deres fulde Underhold; Jagt og Fiskeri, der om Vinteren drives gennem Huller i Isen, ere vigtige Erhvervskilder. Samfundslivet er primitivt. Kvinden staar lavt, og Ægteskabet sluttes ved Køb. Af Navn ere S. Kristne; men i Virkeligheden have de bevaret meget af deres gamle schamanistiske Livsopfattelse. En Del af deres Sange og Fortællinger har man faaet optegnet og bevaret. Om sig selv bruger Jurak-S. Navnene Hâsawa eller Mjenetje og Tawgi-S. Anosang, hvilke Ord betyde »Menneske«. Navnet S. er af russisk Oprindelse og er rimeligvis opstaaet ved Fordrejelse af et russisk Udtryk, der betyder »Selvædere« eller Kannibaler. (Litt.: C as tren, » Grammatik der samojedischen Sprache« [St. Petersborg 1854] og »Wörterverzeichnis aus den samoj. Sprache« [St. Petersborg 1855]). *E. P. S.*

Samokov se Samakov.

Samölus se Samel.

Samory, afrikansk muhamedansk Høvding eller Sultan, Søn af en Mandingo-Neger, født 1835 i Sanankoro. Ved sin overlegne Dygtighed grundlagde han i det vestlige Sudan et Rige med ubestemte Grænser og blev en Aarrække Franskmændenes alvorligste Modstander. 1882 begyndte han at gøre Indfald i Senegambien, men maatte 5 Aar senere anerkende fransk Protektorat. Dog udbrød haardnakket Krig de paafølgende Aar, og 1894 og 1895 blev Landskabet Kong Krigens Skueplads. Endelig Septbr. 1898 blev den grusomme Sultans Magt ganske brudt, og med 50,000 Soldater, Slaver, Kvinder og Børn blev S. tagen til Fange og døde kort derpaa i Fangenskabet. *O. I.*

Samos, Samo, tyrkisk Susam Adasy, 0 i det ægæiske Hav, ligger 66 Km. S. 0. f. Chios og er ved en 1—2 Km. bred Kanal skilt fra For-

bjærget Mykale i Lilleasien. Arealet er 468 □ Km. med (1900) 54,830 Indb. eller 117 pr. □ Km. Øens østlige og sydøstlige Del er Bakkeland og Slette, den mellemste og vestlige Del er for største Delen et palæozoisk Bjærgland, der i det temmelig skovrige Kerketeus eller Kerki mod Vest naar 1,440 M. S. har megen landskabelig Skønhed. Klimaet er tørt og sundt; men alligevel er Øen forholdsvis vandrig, og Dalene ere velvandede og frugtbare. De vigtigste Landbrugsprodukter ere Korn, Vin, friske og tørrede Druer samt Oliven. Den hvide samiske Vin har nutildags Ry for at være en af de bedste fra de græske Øer. Af Mineraler udvindes *Jærnmalm*, Blyglans og Smergel. Industriel Virksomhed har S. næsten ikke. Handelsomsætningen beløb sig 1898 til ca. 6 Mill. Kr. — 1550 blev Øen erobret og plyndret af Tyrkerne. I den græske Frihedskrig vandt Grækerne 1824 under Kanaris en Sejr over Tyrkerne ved S. 1832 blev Øen selvstyrende som et skatskyldigt Fyrstendømme under Garanti af Frankrig, England og Rusland. Den styres af en ikke-arvelig Fyrste af græsk Nationalitet, der udnævnes af Sultanen, i Forbindelse med et Kammer paa 26 Medlemmer, der vælges af Befolkningen. Sproget er græsk, og foruden de paa Øen boende lever der i Lilleasien 15,000 Grækere med samisk Borgerret, der ere udvandrede fra S. Hovedstaden er Vathy, der ligger paa Nordkysten. *H. P. S.*

S. var i Oldtiden en af de rigeste og bedst udviklede græske Øer. Den ældste Befolkning skal have været Karer og Leleger, men allerede tidlig indvandrede Grækere af ionisk Stamme. Øen regeredes først af Konger, der nedledte deres Herkomst fra Prokles, men senere paafulgte et aristokratisk og derefter et demokratisk Regimente. Den højeste Blomstring naaede S. under Tyrannen Polykrates (omtr. 532—522 f. Chr.), under hvem især Hovedstaden, der laa paa Øens Sydside og ogsaa hed S., blev smykket med flere Pragtbygninger. Mest berømt var det store Tempel for Hera uden for Byen, men ogsaa af en Havnedæmning og af en Vandledning, der var ført gennem en Tunnel under et Bjærg, gik der stort Ry. Baade i Kunst og i Videnskab stod S. dengang højt; herfra stammede den berømte Filosof Pythagoras. Fra S. blev der ogsaa anlagt Kolonier paa flere Steder. Efter Polykrates's Tid beherskedes S. endnu af flere Tyranner under persisk Overherredømme, men efter Persernes mislykkede Krigstog mod Grækenland kom det ind under Athen's Søforbund. I Begyndelsen tillode Athenerne Samierne at beholde en aristokratisk Forfatning, men 440 indførtes Demokratiet. Ved den peloponnesiske Krig løsreves S. fra Athen for dog snart igen at træde ind i det atheniske Forbund. For en Tid rev det sig atter løs, men blev 365 erobret af den atheniske Feltherre Timotheos, hvorefter det blev besat med atheniske Klerucher. Disse bleve kort efter Alexander den Stores Død fordrevne af Perdikkas (322), og Øen i givet tilbage til Efterkommerne af den tidligere j Befolkning. 318 fik Athenerne S. tilbage igen, men det synes snart efter atter at være blevet uafhængigt. Mod Romerne kæmpede Samierne senere flere Gange, men led store Tab og vare i ethvert Tilfælde efter den 3. mithradatiske Krigs Tid faktisk afhængige af Rom. Øen var da kommen stærkt i Forfald. *H. H. R.*

Samosăta, Hovedstaden i Landskabet Kommagene (s. d.) i Oldtiden. Den laa paa Eufrat's højre Bred ved det nuværende Samsat. Saa længe Kommagene var uafhængigt, var den Sædet for Landets Fyrster; senere laa der en romersk Legion. Den er Fødeby for den græske Forfatter Lukianos og for den kætterske Biskop Paulus fra S. *H. H. R.*

Samosje, Samosc, Zamość, By i russisk Polen, Guvernement Lublin, ligger ved Topolniza og er en af Polen's vigtigste Fæstninger. (1897) 12,400 Indb. S. har et gammelt Slot, Gymnasium og driver lidt Industri og Handel. *H. P. S.*

Samothrăke, tyrkisk Ø i det ægæiske Hav, ligger 38 Km. fra Kysten uden for Mundingen af Maritsa og hører nu til Vilajetet Adrianopel. Før 1891 regnedes S. til Asien. Arealet er 177 □ Km. med ca. 4,500 græske Indb. Øen er i Virkeligheden kun en enkelt Bjærgknude Phengari (1,593 M.), der hæver sig over Havet og langs Foden omgives af en Bræmme af lavere Land, der er uden Bugter og Havne. Skovene, der tidligere dækkede Bjærgets Sider, ere nu forsvundne, og nøgne krystallinske Bjærgmasser rage frem. Indbyggerne ere meget fattige og leve af Kvægavl samt lidt Korn og Olivenavl. Øens Hovedby er Castro, som Tyrkerne kalde Samaderek, og som har ca. 2,500 Indb. Paa Nordkysten har man udgravet Levningerne af den gamle Hovedstad S. I Oldtiden har S. dog aldrig spillet nogen fremtrædende Rolle. Øen kaldtes oprindelig *Dardania* eller *Leucosia* og havde en af Thraker og Grækere blandet Befolkning. Ved den historiske Tids Begyndelse var S. bekendt som Sæde for de til Kabirernes Kultus knyttede Mysterier. Senere kom den under Athen, og endnu senere paa Sulla's Tid udplyndredes Øen af Sørøvere. 1457 erobredes den af Tyrkerne. (Litt.: Conze, Hauser og Niemann, »Archäologische Untersuchungen auf S.« [Wien 1875 og 1880]). *H. P. S.*

Samovăr (»Selvkoger«), russisk Temaskine.

Sampiêro fra Bastelico, korsikansk Frihedshelt, født i Bastelico nær Ajaccio 1501, død 16. Jan. 1567, udmærkede sig i fransk Krigstjeneste under Frants I og reddede Dauphins Liv. S. var af lav Byrd, men hjemvendt til Corsica ægtede han den rige Adelsdame Vanina Ornano. Opbragt i over Genova's Tvangsherredømme skaffede S. Henrik II af Frankrig Herredømmet paa Corsica 1553—59. Efter 1559 opgav Frankrig Øen, men S. fortsatte, trods Mangel paa Hjælp, Kampen mod Genova; saa uforsonlig var han, at han selv dræbte sin Hustru, der havde underhandlet med Genueserne. Disse lode ham snigmyrde, da de ikke kunde vinde Sejr over ham. *J. L.*

Samsah-Bugten, Havbugt paa Kysten af Kina, Provinsen Kwangtung. *M. V.*

Samsăra se Sansara.

Samsat se Samosata.

Samson (hebr. Simson), en Mand fra Dommertiden af den op til Filistæernes Land grænsende Dan's Stamme, om hvis Kæmpekræfter og Fejder med Filistæerne og endelige Tilfangetagelse ved en Kvinde Dalila's List der i Folkemunde levede mange Beretninger. Han nævnes

i Dommerbogen (Kap. 13—16) som den sidste af »Dommerne«, men »Dommer« i samme Betydning som de andre var han ikke. En paa hans Navn og enkelte Træk i Fortællingerne støttet Formodning om at finde en gammel Solmyte i Samsons-Fortællingerne savner al Grund. Malerkunsten har i rigt Maal hentet Motiver fra S.'s Historie, saaledes f. Eks. Durer, G. Reni, Rembrandt, Rubens, Bloch o. fl. *V. O.*

Samson [sāsō'], Joseph-Isidore, fransk Skuespiller, født i St. Denis 2. Juli 1793, død i Paris 28. Marts 1871, blev 1811 optaget paa Konservatoriet i Paris, udgik Aaret efter herfra med I. Karakter i Komedie, spillede de følgende Aar i Provinserne, debuterede 30. Septbr. 1819 paa Odéon-Teateret i Paris som Ergaste i »Mændenes Skole« og fik to Dage senere som Scapin i »Scapin's Skalkestykker« Lejlighed til at aabenbare en lavkomisk Originalitet og et gemytsrigt Lune, der straks stillede ham i første Række blandt Odéons Personale, og som nogle Aar efter førte ham op paa *Théâtre-français*'s Scene, hvor hans første Fremtræden fandt Sted 1. Apr. 1827 som Figaro i Beaumarchais's »Barberen i Sevilla«, og hvor han, der allerede Aaret efter blev *Sociétaire* og 1829 Lærer ved Konservatoriet, hurtig blev en højt anset Fremstiller saavel af den klassiske Komedies Tjenere som af de letkomiske Karakterer i det samtidige Lystspil; S. blev med Undtagelse af Aarene 1830—32, da han var engageret ved *Palais-Royal*, trofast ved *Théâtre-français*, indtil han trak sig tilbage fra Teateret: 31. Marts 1863 tog han Afsked med Publikum som Marki de la Seigliére i »Slottet i Poitou«, i hvilken Rolle, der regnedes for hans bedste, han 14 Dage senere endnu en Gang viste sig paa Scenen. S., hvis Repertoire omfattede 250 Roller, ansaas for en klog og vittig Talens Mester, der gjorde sig — foruden ved sin Skuespillervirksomhed — fortjent ved som Lærer ved Konservatoriet at uddanne en Række Elever, der bleve udmærkede dramatiske Kunstnere. S. forfattede ogsaa flere Teaterstykker, af hvilke »Svigermoder og Svigersøn« [3 Akter paa Vers, 1826] og »Familien Poisson« [1 Akt paa Vers, 1841] gjorde størst Lykke. (Litt.: Mirecourt, *S.* [Paris 1858]; Legouvé, *Monsieur S. et ses élèves* [Paris 1875]). *A. A.*

Samsun, By i Lilleasien, Vilajetet Trapezunt, ligger ved S.-Bugten fra Sortehavet mellem Mundingerne af Kisil Irmak og Jeschil Irmak. S. har ca. 10,000 Indb., men er en usund By. Ved Vejanlæg til det indre og ved Dampskibstrafik har S. i den nyeste Tid vundet en Del Betydning, og den driver særlig stor Handel med England. Der indføres Petroleum, Industrivarer, Kaffe og Sukker og udføres Korn, Tobak, Gedehaar og Opium. Et lille Stykke N. V. f. S. laa Oldtidens *Amisos*. *H. P. S.*

Samsuil **Dagh**, Bjærgdrag i Lilleasien, opfylder den lille Halvø, der strækker sig ud i det ægæiske Hav lige over for Øen Samos, og ender i Forbjærget Cap Santa Maria, der er Oldtidens *Mykale*. S. er en takket, ca. 40 Km. lang Bjærgryg, der i Ropana hæver sig til 1,258 M., og hvis Skraaninger beklædes med Skov og Maquis. *H. P. S.*

Samsø, 0 i det sydvestlige Kattegat, beliggende mellem 55° 46' og 56° n. Br. og 1° 54' og 2° 30" v. L. f. Kbhvn. mellem Sjælland, Fyn og Jylland. Til Refsnæs er der ca. 16, til Fynshoved 17, til Kals Nakke ved Indløbet til Horsens Fjord 21 og til Helgenæs 10 Km. Øen strækker sig fra Sydspidsen, Ljushage, til Nordspidsen, Issehoved, ca. 26 Km., medens dens største Bredde næppe er 9 Km. Arealet er ca. 111 □ Km. (11,090 Hekt.). Øen bestaar af en større sydlig Del, Sønderlandet, og en mindre nordlig Del, Nordlandet (eller Nordbylandet), hvilke forbindes ved en, næppe 1 Km. bred Landtange, der er beplantet med Naaletræer (»Nordby Hede«). To Bugter skære sig ind mellem de to Dele. Paa Østkysten ligger Stavnsfjord (ogsaa kaldet Østerfjord eller Besser Fjord), der mod Øst begrænses af det ca. 7 Km. lange, ganske smalle Besser Rev og mod Nord af Halvøen Langøre; i Bugten ligger der flere Smaaøer. Paa Vestkysten ligger den halvmaaneformede Bugt Sæl vig, i sin nordlige Del kaldet Maarup Vig. Ud for Besser Revs Nordspids ligger den lille 0 Kyholm og 0. f. den Øerne Lindholm, Vejrø og Besserne, Smaaøer, som benyttes til Græsning. Kysterne have for en Del bratte Skrænter. Overfladen er ikke videre høj, men for det meste bakket. Sydlandet er særlig bakket i Midten og mod Sydøst; det højeste Punkt, Dyret, 49 M., ligger ved Onsbjærg; men særlig Nordlandet er opfyldt af Bakkerækker, som gaa fra Syd til Nord med bratte Sider og dybe Længdedale; ogsaa enkelte Tværdale løbe ned til Havet. I det hele minder Naturen her mere om et jydsk end om et sjællandsk Landskab. Fra de højeste Punkter, Ballebjærg (64 M.) og Annebjærg (52 M.), er der en vid Udsigt til Sjælland, Fyn og Jylland. Øen har ingen Søer eller Vandløb; dog findes paa Sønderlandet nogle saakaldte »Sørender«, der føre Vandet ud til Havet, og som sikkert ere Rester af Fortidens Vandløb. Skov er der meget lidt af. Den sydlige og østlige Del af Øen have overvejende lerede og frugtbare Jorder, medens de mod Vest, og især paa Nordlandet, ere mere sandede; i Gennemsnit gaar der henved 7 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 1,616 Tdr. Af det hele Areal ere ca. 5,550 Hekt. besaaede, noget over 4,200 Græsgang, Eng o. s. v., ca. 450 Kær, Fælleder og Moser og ca. 830 Skov. Der var 1898: 1,569 Heste, 7,695 Stkr. Hornkvæg, 4,766 Faar og 5,313 Svin. Øen er meget godt befolket; 1. Febr. 1901 havde den 6,939 Indb. (1801: 4,049, 1860: 5,875, 1890: 6,475), o: ca. 63 paa 1 □ Km. Det vigtigste Erhverv er Jordbrug, hvoraf over Halvdelen af Befolkningen lever, og de vigtigste Udførselsartikler ere Byg og Kartofler, hvilke sidste have Ry for deres Godhed, samt Kvæg og Kvægavisprodukter. Desuden er der en Del Handel og Skibsfart. Øen har 4 gode Havne: Langøre Havn ved Stavnsfjord, Maarup Havn ved Vestkysten af Nordlandet, Ballen paa Øst- og Kolby Kaas paa Vestkysten af Sønderlandet. Desuden har Øen Telegraf- og Telefonforbindelse med Sjælland og Jylland, en Bank og to Sparekasser. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1902 i alt 5,422 Kr. Handelsflaaden var ved Udgangen af s. A. 29 maalte Baade og Fartøjer paa i alt 248 Tons. Der indkom fra Udlandet 66 og udgik 47 Skibe med henholdsvis

3,684 og 354 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 558 og udgik 402 Skibe med henholdsvis 4,989 og 3,507 Tons Gods. Industrien er kun ubetydelig; dog nævnes nogle Ølbryggerier, et Jærnstøberi med Maskinfabrik, et Dampfarveri, nogle Uldspinderier og et Teglværk. Ogsaa Fiskeriet, der før har været meget større, er af underordnet Betydning. Øen danner i gejstlig Henseende eet Provsti sammen med Øen Tunø (den sidste under Aarhus Amt) under Aarhus Stift. I verdslig Henseende hører den under Holbæk Amt og udgør en egen Jurisdiktion, Samsø Birk (sammen med Tunø), endvidere under Holbæk Amtstuedistrikt og Samsø Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskreds. Den er delt i 5 Sogne.

Historie. Øen har ifølge ældgamle Sagn været Skuepladsen for Kampen mellem Angantyr og hans Brødre mod Hjalmar og Ørvarod, og senere Sagn have paavist flere Steder, hvor Kampen skal have fundet Sted. Sikkert er det i alt Fald, at Øen har været beboet langt tilbage i Oldtiden, da der er fundet baade Skaldynger o. 1. fra Stenalderen, dog kun paa Sønderlandet. At den ogsaa i Oldtiden og langt op i Tiden har haft store Skove, vidne Moserne og mange Stednavne om. I Middelalderen, da Øen hørte til Aabosyssel og udgjorde to Herreder (Nørre- og Sønder Herred), var den under Kronen, indtil Kong Christoffer I Aar 1253 overdrog den (med Endelave) til Albrecht af Braunschweig som Pant for Kongens Løfte paa Als; men da dette Løfte vistnok aldrig blev indfriet, blev S. sikkert hos Albrecht og hans Efterkommere, indtil disse skulle have solgt den til Grev Gert af Holsten. I Begyndelsen af 14. Aarh. var Øen dog atter under Kronen, da Erik Menved i Aaret 1307 gav den (med Kalundborg) til sin Broder Christoffer, der senere som Konge overdrog den til Knud Porse. Under Valdemar Atterdag tilhørte den atter Kronen, men er snart igen bleven skilt fra den, thi Dronning Margrete indløste den 1407 fra Aarhus-Bispen, og fra den Tid omtrent blev den lagt ind under Kalundborg Len. Fra 1660 hørte den ind under Kalundborg Amt, indtil den 1793 indlemmedes i det da oprettede Holbæk Amt (i gejstlig Henseende har den altid hørt til Aarhus Stift). I Aaret 1661 blev S. tilskødet Rigshovmester Joachim Gersdorf, hvis Arvinger 1674 solgte den til Griffenfeld. Efter dennes Fald skænkede Christian V Øen til Sofie Amalie Moth og oprettede den til Grevskabet Samsøe, der gik over til hendes Efterkommere, Familien Danneskjold-Samsøe. Grevskabet omfattede indtil Midten af 19. Aarh. næsten hele Øen, men nu er en stor Del overgaaet til Arvefæste. Nu indbefatter det ca. 865 Tdr. Hartkorn, hvoraf fri Jord under de to Hovedgaarde Brattingsborg og Bisgaard udgør 121 Tdr. Hvad Befolkningen angaar, lægger man Mærke til, at der er Forskel paa Samsingerne paa Sønderlandet og paa Nordlandet (de to Dele have vistnok i sin Tid været adskilte ved et Sund) baade i Udseende og Dialekt, som er en Blanding af Sjællandsk, Fynsk og Jydsk, det sidste som Hovedbestanddel. (Litt.: Th. Kingo, »S. korte Beskr.« [Kbhvn. 1675]; J. P. Resen, *Descriptio et illustratio Samsoæ* [Kbhvn. 1675]; L. Thura, »Omstændelig og tilforladelig Beskr. af Øen S.« [Kbhvn. 1755]; E. C. Werlauff og R. Nyerup, »Hist.-antqv. Beskr. over Øen S. indtil Aaret 1675«, i »Antqv. Ann.«, I [Kbhvn. 1832]; P. Michelsen, »Beskr. over Øen S.« [Kbhvn. 1851] med et Anhang [Aarhus 1882]; G. N. L. Hansteen, »Om den Samsøiske Ø-gruppes geogr. Forhold, i Forhandl. ved de skandin. Naturforskeres 5. Møde« [Kbhvn. 1849]; G. Schleisner, »S. og dens Befolkning« [Kbhvn. 1891]; F. Poulsen, »Hist. og kulturhist. Oplysninger om S.« [Tranebjærg 1903]). *H. W.*

Samsø-Bælt kaldes undertiden den Del af Kattegat, som begrænses mod Vest af Samsø og de 0. f. denne liggende Smaaholme og Grunde, og mod Øst af en Linie mellem Sjællands-Odde og Revsnæs. Gennem S. fører en smal dyb Rende med fra 30 til 60 M. Vand, der gaar mellem den tørre Sandbanke Hatter-Rev, paa hvilken der er en Baake, og Grunden Hatter-Bam, der paa Sydspidsen er afmærket med en Lystønde. I det bredere, mindre dybe Farvand Øst om Hatter-Bam ligger flere Puller med 7 til 9 M. Vand, hvorfor det fordrer Agtpaagivenhed ved Besejling med store Skibe. *G. F. H.*

Samsøe, Ole Johan, dansk Forfatter, født i

Næstved 21. Marts 1759, død i Kjøbenhavn 24. Januar 1796. Efter Skolegang dels paa Herlufsholm, dels i Kolding blev S. 1776 Student og tog tre Aar efter den filologiske Eksamen. I den nærmest følgende Tid skrev han tre saakaldte >nordiskec Fortællinger: »Fridthjof«, »Hildur«, »Halvdans Sønner«. De have imidlertid ikke stort andet »nordisk« ved sig end Titelen — Betragtningen af Nordens Oldtid er den samme som Suhms. Den Udenlandsrejse S. foretog 1782—84 sammen med Rahbek er af denne udførlig skildret i 2. Bd. af hans »Erindringer«. S.'s korte Livsbane blev efter Hjemkomsten Pædagogens. En Tid var han Informator for de kgl. Pager, senere Lærer ved Frue- og Borgerdydsskolen. Aaret før sin Død skrev han det historiske Sørgespil »Dyveke«, der har reddet hans Navn fra Glemsel; thi endskønt det i det hele falder i Traad med 18. Aarh.'s øvrige danske dramatiske Digtning og bæres af samme Livsopfattelse, var det ved sine formelle Fortrin dog afgjort det betydeligste Arbejde af denne Art, der endnu var skrevet i Danmark. Førsteopførelsen fandt Sted faa Dage efter S.'s Død. Endnu 1856 spilledes det. Rahbek udgav Vennens »Efterladte digteriske Arbejder« [2 Bd., 1796]. *F. Cl.*

Samter, Adolf, tysk Socialøkonom og Bankmand, født i Königsberg 2. Marts 1824, død 17. Juni 1883. S. var stærkt paavirket paa den ene Side af Rodbertus, Lassalle og Marx, paa den anden af Adolph Wagner. Hans Forfatterskab tilstræber da, navnlig ved at foreslaa den dyrkede Jords Overgang til kollektiv Drift og Samfundseje, en Formidling mellem den revolutionært socialistiske og den konservativt statssocialistiske Samfunds- og Ejendomslære og en fredelig Løsning af de sociale Spørgsmaal. De mere betydelige af hans Skrifter ere: »Soziallehre« [1875], »Gesellschaftliches u. Privateigentum als Grundlage der Sozialpolitik« [1877] og navnlig »Das Eigentum in seiner sozialen Bedeutung«. *IC. V. H.*

Samtiden, norsk populært Tidsskrift af blandet Indhold, begyndte at udkomme i Bergen 1890 under Redaktion af J. Brunchorst og Gerhard Gran; siden 1892 ledes det af den sidstnævnte alene og udgives fra 1900 i Christiania. S. har, ofte under vanskelige Forhold, formaaet at holde sig gennem et for norske Tidsskrifter af denne Art usædvanlig langt Tidsrum og har modtaget Bidrag af saa godt som alle betydelige j norske Forfattere og en hel Del danske og svenske. Fra 1904 er Tidsskriftet udvidet, idet bl. a. ogsaa den aktuelle Politik er optaget paa dets Program, som tidligere kun har omfattet Litteratur og Samfundsspørgsmaal. *K. F,*

Samuel fra Rama, en af de profetiske Helteskikkelser i Israel's Historie. Fra Fødselen var han af sin Moder Hanna indviet til Gud som Nasiræer, og endnu et lille Barn blev han bragt til Helligdommen i Silo, hvor han voksede op hos Eli. Allerede tidlig kom Profetkaldet til ham, og tidlig vandt han almindelig Anseelse som Profet. Hans Tid var en i alle Henseender skæbnesvanger Tid for Israel; Kanaanæernes Naturreligion truede den Tro, som var Folkets helligste Eje, og Fjender, især Filistæerne, kuede det. De sparsomme Beretninger give intet klart billede af S.'s Virksomhed, men sikkert er det, at han med stor Aandskraft har taget Kampen op med det indtrængende Hedenskab, og arbejdet paa en religiøs Fornyelse i Folket; ligeledes har han opflammet til og ledet Kampen mod Fjenderne, men størst Betydning fik det, at han indførte Kongedømmet i Israel, hvilket just blev Folkets Frelse, og at det netop var ham, Profeten, der udpegede den første Konge Saul. Da Saul svigtede de Forhaabninger, S. havde sat til ham, kom det til Brud mellem dem, men hvad S. havde kæmpet for, naaede til Sejr under David's Regering. *V. O.*

Samuel [samÿæ'l], Adolphe, belgisk Komponist, (1824—98), studerede i Bruxelles, ved hvis Konservatorium han senere blev Professor, indtil han 1871 sattes i Spidsen for Konservatoriet i Gent. S. var en frugtbar og i sit Hjemland anset Komponist, der har skrevet Operaer, Kantater, Symfonier, Strygekvartetter m. m.; han er derhos optraadt som Musikforfatter bl. a. med en »Cours d'harmonie pratique«. *TV. B.*

Samuel's Bøger (to, oprindelig een Bog), et paa Grundlag af gamle Kilder fra deuteronomisk Synspunkt udarbejdet historisk Skrift i gl. Test., som behandler Israel's Historie under Eli og Samuel, Saul og David. David's Historie er mest udførlig, meget levende og omhyggelig behandlet, 1. Sam. 16—31 fortæller om Forholdet mellem Saul og David, 2. Sam. om David's Regering. *V. O.*

Samuelson, Karl Gustaf Maurits, svensk Historiemaler, født i Stockholm 1806, død smst. 1872. Han var Elev bl. a. af Hasselgren og malede i dennes og Sandberg's Manér smaa Historiebilleder, nette og korrekte, men uden stærkt Personlighedspræg og gennemgaaende svage i Farven. Han vandt den kgl. Medaille for »Gustaf Vasa som Barn« og »Epaminondas's Død«. Andre Værker — S. har ikke malet synderlig meget — er »Ebba Brahe overrasket af Gustaf Adolf«, »Karl IX reddes af H. Wrede« etc. *A. Hk.*

Samum eller Bahd-Samum er en Ørkenvind, der især blæser i Arabien og Persien; den synes at optræde som en Hvirvelvind af kort Varighed, kun i flere Timer; men undertiden kan den holde Stand i flere Dage. S. medfører en meget høj Temperatur, indtil 50°, er meget tør og medfører en Mængde Støv- og Sandpartikler. S. betyder Giftvind, fordi Araberne tillægge den giftige Egenskaber; dette kan for øvrigt forklares ved dens nysnævnte Egenskaber og ledsagende Omstændigheder, der ere vel egnede til at ødelægge Plantevæksten. *W. J—n.*

Samur, Flod i Kaukasien, udspringer paa Nordsiden af Kaukasus, strømmer med sydøstlig og østlig Retning gennem Bjærglandskabet Daghestan, idet den optager talrige Fjældbække, og udmunder i det kaspiske Hav gennem flere Arme, af hvilke den nordligste Kmu-S. munder 20 Km. S. 0. f. Derbent. S. er 214 Km. lang, men aldeles usejlbar. *H. P. S.*

Samursakan, Landskab i Kaukasien i det russiske Guvernement Kutais, ligger langs Kysten mellem Sortehavet og Kaukasus og er 65 Km. langt og 40 Km. bredt. S. er næsten ganske dækket af Skov og bebos af muhamedanske Georgier. *H. P. S.*

Samvat, Navn paa en almindelig udbredt Tids-

regning i Indien. Den gaar hyppig under Navnet Vikramāditya's Æra, fordi den begynder med Aaret 57 f. Chr. under Kong Vikramaditya's (s. d.) Regering. Anledningen til dens Indførelse kendes ikke; sandsynligvis er den først bleven indført flere Aarhundreder e. Chr. (Litt.: N. L. Westergaard, »Bidrag til de indiske Lande Mālavas og Kanyakubjas Historie« [Kbhvn. 1868]). *D. A.*

Samvittighed betegner det enkelte Menneskes Grundmaalestok for, hvad der er godt og ondt hos det selv eller hos andre. 1) Den psykologiske Forudsætning for S. er Tilstedeværelsen af et »realt Jeg«, en Kreds af stedse tilbagevendende Forestillinger inden for Bevidstheden, der danner det centrale i Modsætning til de mere perifere og skiftende Elementer. I sin højere Udvikling betegnes dette centrale som Karakteren, og dennes etiske Side er S.; som Mennesket gennem sit Jeg genkender sig selv i sine skiftende Tilstande, er S. en Stræben efter at genfinde og fastholde i Tanke og Handling det, der anses for værdifuldt. Herigennem vil den i anden Række ogsaa danne Grundlaget for Vurderingen af andre. Da S., Menneskets etiske Grundkarakter, er betinget ved Forholdet mellem det centrale og perifere i Bevidstheden, mellem det Ideal, der stilles som det højeste, og de Tilbøjeligheder, der gaa i andre Retninger, er det klart, at S. vil optræde stærkest som den onde S., idet just Modsætningsforholdet mellem det etiske Ideal og den virkelige Plan eller Handling vil give S. sin ejendommelige bydende eller bebrejdende Karakter. Kunde en Tilstand naas, i hvilken Mennesket altid umiddelbart gjorde sin Pligt o: hvad S. bød ham, uden at nogen Tilskyndelse i andre Retninger vare mulige (Spencer's »Organic morality«), vilde S. egentlig have ophævet sig selv, der vilde da etisk ikke længer være Forskel mellem det centrale og perifere, hvis indbyrdes Forhold just betegner S. Hos hvert Menneske vil S. være forskellig, betinget ved forskellige Anlæg, ved Opdragelse og Livserfaringer, og hver enkelt vil derfor have sin etiske Grundanskuelse, selv om maaske den store Part af disse i visse Grundtræk vil stemme overens. 2) Den Konsekvens, Etikken maa drage af den psykologiske Undersøgelse af S., er af stor Vigtighed. Den etiske Sanktion, S. giver, maa blive den sidste og afgørende. En Handling, der ikke er sanktioneret af Mennesket selv, der ikke staar som Udtryk for hans S., er ikke etisk. At tvinge et Menneske til en >god« Handling, gør ikke denne Handling til etisk god, selv om Tvangen indirekte kan have sin etiske Betydning ved at virke forbedrende paa Menneskets Karakter; først i det Øjeblik S. sanktionerer, idet den enkelte finder eller genkender sig selv i sin Handling, er denne virkelig hans egen i egentlig Forstand, og først herigennem kan den blive etisk. S. staar derfor i Etikken imod ethvert Autoritetsprincip, saa stor Betydning saadanne end kunne have som Midler til Udvikling af Sædeligheden. Just fordi S. er det dybeste i Mennesket, stillet over for Livets dybeste Spørgsmaal, kan den, naar den bliver sig selv bevidst, ingen Autoritet anerkende over eller ved Siden af sig; Mennesket kan bøje sig for Guds eller for andre Menneskers Autoritet, men etisk bliver dette først, naar S. i denne Autoritet genfinder det Ideal, den selv har stillet som det højeste. Heraf følger, at ingen kan gøre mere end sin Pligt, thi det at gøre sin Pligt er at følge sin S., og denne vil ifølge sin Natur altid stille det Ideal op, der for det enkelte Menneske er det højeste. Af S.'s Natur følger endvidere, at der ikke videnskabeligt kan opstilles nogen almengyldig Etik, der logisk eller etisk kan paatvinges alle. Hvert Menneske vurderer ud fra sin S., men det dybeste hos den enkelte kan være Hensynet til sig selv, til Familien, Nationen eller det almene Vel; Egoisten kan fuldt saa vel have sin konsekvente Etik som den, der handler til Gavn for andre. S. kommer saaledes til at betegne en Grænse for Etikken, det sidste Grundlag, det oprindelige, ubevidste Valg. S. som Etikkens sidste subjektive Princip udelukker dog ikke, som ofte ment, en objektiv Undersøgelse af, hvorimod de forskellige S. vise hen. Historien og den sammenlignende Psykologi ville maaske kunne vise, hvorledes den altruistiske Tendens, der i »Velfærdsprincippet« har fundet sit klareste Udtryk, i Tidens Løb er trængt mere igennem; men hvorledes Verdensudviklingen end er gaaet eller vil gaa, vil S.'s Princip til alle Tider hævde, at hvilke Idealer der end opstilles af Guder, Mennesker eller »den offentlige Mening«, maa det dog altid blive den enkeltes Sag at tage disse op til Undersøgelse og tage sin Stilling til dem, efter hvad hans S. siger ham. 3) I Filosofiens Historie ligger allerede i Sokrates'es »Kend dig selv« (derimod ikke i hans »Daimonion«) en Hævdelse af S.'s Ret og Betydning i Forhold til de ydre Omstændigheder og de Krav, der stilledes udefra. Klarere udvikledes dette hos Stoikerne. Imod Kirkens Autoritet i Middelalderen var atter Protestantismen gennem Luther's berømte Ord: »Det er ikke raadeligt at handle mod sin S.« Forbud om en Frigørelse af S. Inden for den nyere Filosofi have i 18. Aarh. de engelske Filosoffer, Shaftesbury, Hutcheson, Hume og Adam Smith's Undersøgelser af den moralske Følelse paa mange Punkter kastet Lys over S.'s Problem, men klarest er S.'s Ret bleven hævdet i den tyske Filosofi. Ingen har saa mægtigt talt S.'s Sag som Kant; en Fordring bliver først etisk, naar den sanktioneres af S., og intet er godt uden den gode Vilje (»Metaphysik der Sitten«, I [1785]). Men Vanskeligheden hos Kant laa deri, at han just ved sin stærke Hævdelse af S., af Etikkens subjektive Princip, førtes til at udelukke enhver objektiv Betragtning og til Slut lagde S. helt over i Metafysikken. Paa ejendommelig Maade fortsattes hans Teori af J. G. Fichte (»Sittenlehre« [1798]). En interessant psykologisk og etisk Undersøgelse af S. er givet af F. E. Beneke (»Sittenlehre« [1837—40]), den første, der inden for den tyske Etik har ladet det objektive Princip (somVelfærdsprincippet) komme tilsin Ret ved Siden af S. som det sidste Grundlag for al Vurdering; klarere er dog Udviklingen heraf hos Schopenhauer (»Die beiden Grundprobleme der Ethik« [1839]). Den ensidige Hævdelse af det objektive Princip i Etikken vil føre til en Undervurdering af S.'s Sanktion; dette Standpunkt er i England repræsenteret af Bentham (»Principles of Morals

and Legislation« [1789]), i Tyskland af Hegel (»Philosophie des Rechts« [1820]), for hvem S. nærmest er det irrationelle, der hos hver enkelt vil føre i sin Retning og derfor maa staa den objektive Etik, den store etiske Verdensmenings Udvikling, imod. Men Forudsætningen for Hegel var ogsaa den, at den enkelte som saadan helt havde tabt al etisk Ret. I dansk Filosofi er S.'s etiske Sanktion som den sidste og afgørende klart og konsekvent hævdet af H 0 ffding (»Etik«, Kap. II—IV [2. Udg. 1897]); imod denne Hævdelse staa ud fra Bestemmelser af det etiske, der mere lægger Vægt paa, at Kravene stilles udefra, end paa S.'s Sanktion, Fremstillingerne hos C. N. Starcke (»Samvittighedslivet«, Kap. I—VI [1897]) og N. H. Bang (»Begrebet Moral« [1897]). (Om den sproglige Betydning af Begrebet S., Eucken, »Gesch. d. philos. Terminologie« [1879], S. 117, 175 og Høffding, s. anf. S. 61 ff.). *A. T—n.*

Samwer, Karl, tysk (slesvigholstensk) Politiker og Forfatter, født 16. Marts 1819 i Eckernförde, død 8. Decbr. 1882 i Gotha. Han tog 1843 juridisk Eksamen i Kiel og blev derefter Advokat; skrev 1844 »Die Staatserbfolge der Herzogthumer Schleswig-Holstein«, en systematisk Fremstilling af den slesvigholstenske Lære herom, og kom derved i Forbindelse med Hertug Christian af Augustenborg. 1846 var han Hovedtaleren paa Neumünster-Mødet mod det kgl. »Aabne Brev« og skrev »Die Vorgänge des Jahres 1721«, der yderligere udviklede hans Opfattelse, samt et nyt Modskrift »Das Commissionsbedenken über die Erbfolge« [1847]. Han flyttede 1846 til Kiel, tog i Marts 1848 vigtig Del i Oprøret og anførte selv de frivillige fra Kiel, der medvirkede ved Rendsburg's Overrumpling, samt var Civiladjudant for Prinsen af Augustenborg ved Bov. Han var med at udarbejde Udkastet til den ny Grundlov, blev Medlem af Landsforsamlingen og i Oktober Bureauchef i det slesvigholstenske Udenrigsministerium, men brugtes fortrinsvis i diplomatiske Sendelser til London og senere til Berlin, hvor han var Tillidsmand ved Fredsunderhandlingerne 1849—50. Sammen med Droysen skrev han 1850 »Die Herzogthumer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark seit 1806«, hvori han forsvarede Augustenborgernes Færd og kastede al Skyld for Oprøret paa den danske Regering. I Novbr. 1849 var han bleven Professor, men afsattes Apr. 1852 og blev derefter Bibliotekar hos Hertug Ernst II af Sachsen-Koburg; forfremmedes 1859 til Ministerialraad med Sæde i Ministeriet. I Decbr. 1863 fulgte han med Prætendenten Hertug Friedrich VIII til Kiel og var hans diplomatiske Raadgiver indtil Juni 1866; raadede ham tidlig indtrængende til at underkaste sig Preussen's Krav. Han vendte derefter tilbage til sin Stilling i Gotha og blev endelig 1881 Geheimeraad og ansvarlig Finansminister. 1856—81 udgav han Fortsættelsen af Martens'es store »Recueil des traités«, i alt 14 Bd. *E. E.*

San [sa'n] (Santo, femin. Santa, ital. og spansk), ɔ: sankt, hellig, hyppigt forekommende i Forbindelse med Helgen- og Bynavne.

San, Biflod til Weichsel i Galizien, udspringer i Nærheden af Halicz i de til Karpatherne hørende østlige Beskider, strømmer i nordvestlig, østlig og atter i nordvestlig Retning, bliver sejlbar ved Przemysl, forlader ved Jaroslav Bjærgene, flyder gennem Sumpstrækninger, Skove og Sandflader og udmunder neden for Sandomir. Længde 470 Km. Bifloder til venstre Bred Oslava og Vislok, til højre Bred Lubaczovka og Tanev. *Joh. F.*

Sân se Buskmænd.

Sanâ, By i det sydvestlige Arabien, er Hovedstad i et Sandschak i det tyrkiske Vilajet Jemen. Den urgamle By ligger paa Vestskraaningerne af det for sine Jærngruber bekendte Bjærg Nokum i en Højde af 2,200 M. o. H. og i en Afstand af 320 Km. N. f. Aden og 140 Km. 0. N. 0. f. Havnestaden Hodeida ved det røde Hav. Det er en af de smukkeste, største og renligste af alle Arabien's Byer, har et Kastel og Mure med Taarne, ca. 50 Moskeer, Karavanserailer, offentlige Bade og Haver samt driver livlig Handel især med Kaffe. Ca. 40,000 Indb. S. var tidligere Hovedstad i et selvstændigt Rige, der blev behersket af en Imam, som havde baade den gejstlige og den verdslige Magt; 25. Apr, 1872 blev Byen erobret af Tyrkerne. *C. A.*

Sanae méntiS (lat.), ved sund Forstand.

San Ambrósioy [i] **San Felíz** [feli's], en ubeboet mindre Øgruppe i det store Ocean, tilhører Republikken Chile og ligger 910 Km. fra Vestkysten af dette Land, paa 26⁰ 20′ s. Br. og 79⁰ 52′ v. L. f. Grw. Gruppen bestaar af flere smaa Klippeøer, der hæve sig ca. 250 M. o. H. De største ere San Ambrosio og San Felix. Øerne opdagedes 1574 af Juan Fernandez. *M. Kr.*

San Andrés, 0 i det karibiske Hav, tilhører Republikken Columbia, N. V. f. Colon, 12 Km. lang og 4 Km. bred, 40 M. høj, danner sammen med de nærliggende Smaaøer Providencia (San Luis de Providencia, Old Providence) og Santa Catalina det 38 □Km. store kolumbiske Distrikt Providencia. Befolkningen (3,000—4,000) bestaar mest af Negre, der ere indvandrede fra Jamaica. Næringsvejene ere Agerbrug, navnlig Dyrkning af Bomuld, Sukkerrør og Kokospalmer, Kvægavl og Skovbrug (værdifulde Træsorter). Hovedstaden San Andres har ca. 300 Indb. *M. Kr.*

San Andrés de Palomär, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger umiddelbart N. f. Barcelona og er nu Forstad til denne. S. har ca. 20,000 Indb. og driver Fabrikvirksomhed. *H. P. S.*

San Antonio, By i U. S. A., Stat Tejas, ligger 122 Km. S. V. f. Austin og et Stykke 0. f. S. A. River, der efter et Løb paa 325 Km. udmunder i den mejikanske Bugt. (1900) 53,321 Indb., hvoriblandt mange Tyskere og Negre. Byen bestaar af 3 Dele, den gamle By eller det egentlige S. A., der er Forretningskvarter, Alamo med de smukkeste Beboelseshuse og Chihuahua, der bebos af spansktalende Folk. S. A. har Domkirke, en Missionskirke fra 1644, katolsk College, Opera og Forbundstøj hus, og den driver Handel med levende Kvæg, Huder, Uld og Bomolie. Paa Grund af sit milde Klima er S. A. et søgt Vinterkursted. I Nærheden ligger Fort Alamo, der spillede en Rolle under Krigen med Mejico. S. A. er i 17. Aarh. anlagt af Spanierne og er den ældste By i Tejas, hvis Hovedstad den en Tid var. *ff. P. S.*

San Antonio de Arēco, By i Argentina, Provinsen Buenos Aires, ved Floden Antonio og 17 Km. fra Hovedstaden, ved Jærnbanen Buenos Aires—Pergamino, har (1890) 3,350 Indb. *M. Kr.*

San Antonio de los Baños, By paa den vestindiske 0 Cuba, har Mineralkilde med stærkt besøgte Bade, Dyrkning af Kaffe i Omegnen, livlig Handel og (1887) 12,423 Indb. *M. V.*

Sanatorium kaldes en Helbredelsesanstalt i mange Tilfælde, hvor enten en særlig Sygdom udelukkende behandles (f. Eks. Tuberkulosesanatorium), eller hvor særlig Behandlingsmaade anvendes (f. Eks. Badebehandling). Ordet bruges meget vilkaarligt, i Reglen dog saaledes, at dermed menes en Anstalt, hvor Patienterne underkastes en længere Kur under mere hjemlige Forhold end paa et Hospital. *G. N.*

San Bartolomēo de Hónda, By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Tolima, ved venstre Bred af Magdalena-Floden og paa alle Sider omgivet af Bjærge. Det er en vigtig Handelsplads, navnlig for Handelen med Tobak, Kinabark og de for Bogota bestemte Varer. Dampskibe kunne gaa op ad Floden til Strømsnævringerne ved Honda, der nu omgaas ved en Jærnbane. Ligeledes har Byen, hvis Folkemængde er ca. 4,000, Jærnbaneforbindelse med det 110 Km. fjerne Bogota. *M. Kr.*

San Bartolomeo in Gáldo, By i Syditalien, Provins Benevento, ligger i Fortore's Dal i en bjærgrig Egn. (1901) 8,000 Indb. S. B. i. G. har Svovlkilder og driver Kalkbrænderi samt Avl af Vin og Hamp. *H. P. S.*

San Benedétto del Trénte, By i Mellemitalien, Provins Ascoli Piceno, ligger 27 Km. 0. N. 0. f. Ascoli Piceno i Nærheden af Adriaterhavet. (1901) 9,089 Indb. S. B. d. T. har et Citadel og driver Silkeavl og Rebslageri. *H. P. S.*

San Benedétto PO, By i Norditalien, Provins Mantova, ligger ved højre Bred af Po, 15 Km. N. 0. f. Gonzaga. (1901) 1,723 Indb. S. B. P. har et tidligere Benediktinerkloster, der er grundlagt 1004 og har en Kirke fra 1542. Ved S. B.P. drives Teglbrænderi. *H. P. S.*

San Benito, Soconusco, By i Mejico, Stat Chiapas, ligger ved det stille Ocean og er Statens vigtigste Havneplads, der navnlig udfører Kakao. (1894) 4,710 Indb. *H. P. S.*

San Bernardīno, By i u. S. A., Stat California, ligger 103 Km. 0. f. Los Angeles ved Foden af S. B. Peak (2,535 M.) og er Midtpunkt i et vigtigt frugtdyrkende Distrikt. (1900) 6,150 Indb. *H. P. S.*

San Blås, Bugt fra det karibiske Hav paa Nordsiden af Panama-Tangen, 0. f. Byen Colon, dækkes paa Nordsiden af en Halvø, hvis østligste Fremspring benævnes Punta S. B. Tangen, som her har en Bredde af kun 40 Km., bestaar af haarde Stenarter, og Pashøjderne naa op til 300—400 M. *M. Kr.*

San Blås (Bahia de Todos Santos), Bugt paa Argentina's Østkyst, i den sydlige Del af Provinsen Buenos Aires og N. f. Rio Negro, er et af Gamas- og Deer-Øerne mod alle Vinde beskyttet Farvand. *M. Kr.*

San Blås, By i Mejico, Stat Jalisco, ligger ved det stille Ocean, 55 Km. V. N. V. f. Tepic og 12 Km. S. 0. f. Mundingen af Rio Grande de Santiago. S. B. har ca. 4,000 Indb., er Endepunkt for Jærnbaner til Tepic og Guadalajara og har en ret god Havn, der er en af de mest besøgte paa Vestkysten af Mejico. S. B. har desuden Skibsværfter og Indvinding af Havsalt. *H. P. S.*

San Bōn, Simone Pacoret, Greve af, italiensk Admiral, født i Savojen, død 26. Novbr. 1892, udmærkede sig i det for Italienerne saa uheldige Søslag ved Lissa 1866, blev derefter Kontreadmiral og 1873 Marineminister. Med stor Energi gennemførte han en Reorganisation og Udvidelse af Italien's Flaade, hvorved denne en Tid — rigtignok med betydelige Pengeofre — blev den ledende i Europa. Efter sin Tilbagetræden som Minister (1876) viste han sig i Deputeretkammeret som en farlig og hensynsløs Modstander af sine Efterfølgere, Admiralerne Brin og Acton. Indtil 1891 bestyrede han som Viceadmiral Marinestationen i Napoli og blev derefter paa ny Minister til sin Død. *C. L. W.*

San Bonifacio [sanbonifa'tso], By i Norditalien, Provins Verona, ligger 22 Km. 0. S. 0. f. Verona ved Alpone. (1901) 2,986 Indb. S. B. driver Kornhandel. 6 Km. S. f. Byen ligger det fra Napoleons-Krigene bekendte Arcole. *H. P. S.*

San CårlOS, By i det vestlige Venezuela, Staten Zamora, ved en Flod af samme Navn og paa Grænsen mellem Llanos og de karibiske Bjærge (500 M. o. H.), er grundlagt i Midten af 16. Aarh., men har lidt meget under de hyppige indre Revolutioner, har (1891) 2,800 Indb. *M. Kr.*

San CårlOS, By i det mellemste Chile, Provinsen Nuble, er Station paa Længdebanen fra Concepcion til Valparaiso, med 7,300 Indb. *M.Kr.*

San CårlOS, Agerbrugskoloni i det nordlige og vestlige Argentina, Provinsen Santa Fé, 25 Km. S. f. Esperanza og ved Banen Santa Fé—Galvez, blev grundlagt 1859 og har ca. 4,000 Indb., mest Italienere. *M. Kr.*

San CårlOS de Ancud [anku'ð], i Reglen blot Ancud, Hovedstad paa den til Chile hørende 0 Chiloe. Byen ligger paa Nordkysten og har en fortræffelig Havn. Husene ere for det meste opførte af Træ, og Indbyggertallet er ca. 4,000. Byen er Bispesæde, har et Seminarium, en Navigationsskole, stor Tømmerhandel, Fiskeri og Landbrug og staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Valparaiso og andre Kystbyer. Den grundlagdes 1768 under Navnet San Carlos de Chiloe. *M.Kr.*

San Cárlos de Chiloe [tšilo'e] se San Carlos de Ancud.

San CårlOS de la Union, Havneby i den mellemamerikanske Republik San Salvador, ved Fonseca-Bugten og N. f. Vulkanen Concagua, staar over Panama i Dampskibsforbindelse med Europa. Byen har ca. 3,000 Indb. *M. Kr.*

San Casciano [sankaša'no], S. C. in Val di Pesa, By i Mellemitalien, Provins Firenze, ligger i Pesa's Dal, 24 Km. S. S. V. f. Firenze. (1901) 7,980 Indb. I Omegnen findes Mineralkilder. *H. P. S.*

San CatåldO, By paa Sicilien, Provins Caltanisetta, ligger 7 Km. V. f. Caltanisetta i en Egn med Svovlbjærgværker. (1901) 18,090 Indb. S. C.

har en interessant gammel Kirke og driver betydelig Olivenavl. *H. P. S.*

Sancerre [sãsæ!r], By i det indre Frankrig, Dep. Cher, med smuk Beliggenhed paa en Høj ved venstre Bred af Loire og en Sidekanal til denne, er Station paa Lyon- og Orléans-Banerne, har et gammelt Slotstaarn (15. Aarh.), Latinskole, Agerbrugskammer, Handel navnlig med Vin og Kreaturer, og (1896) 3,353 Indb. I Middelalderen var S. et Grevskab. 2 Km. N. 0. f. S. ligger den købstadlignende Landsby Saint Satur, der har en smuk Abbedikirke fra 15. Aarh. og (1896) 2,000 Indb. *M. Kr.*

Sancherib se Sanherib.

Sanchesia R. et Pav., Slægt af *Acanthaceae*, oprette Urter eller Buske med store Blade og store, stærkt farvede, rødgule eller purpurrøde Blomster med langt Kronrør og udhængende Støvdragere. Ca. 8 Arter i Sydamerika. *S. nobilis* Hook. (Equador) dyrkes mest paa Grund af de smukt grønne Blade med guldgule og stærkt fremspringende Nerver. *A. M.*

Formeres ved Stiklinger paa Undervarme. De fordre en kraftig og nærende Jord og maa knibes, naar Blomstringstiden nærmer sig, hvad let kan kendes paa, at Bladene blive mindre. *L.H.*

Sanchez [sãšæ's], Franz (ca. 1552—ca. 1632), fransk Filosof, af spansk-portugisisk Familie, var Professor i Medicin i Montpellier og derefter i Toulouse, hvor han var begyndt med et docere Filosofi og tillige virkede som Læge. Hans Filosofi har stor erkendelsesteoretisk Interesse. Idet han gaar ud fra det Ideal af Erkendelse, der senere fik sit klareste Udtryk i Spinoza's *Cognitio sub specie aeterni*, hvor hver enkelt Del forstaas som Del af en altomfattende Helhed, naar han naturlig til det Resultat, at en saadan Erkendelse ikke er mulig. Ad lignende Veje som den antikke Skepticisme kritiserer han derefter Erkendelsen; af særlig Interesse er hans Undersøgelse af Forholdet mellem den indre og ydre Erfaring. Hvad vi faa gennem den første, er nok det, der staar sikrest for os, men derimod er, hvad den nyere Filosofi hos Beneke og Lotze har været tilbøjelig til at overse, den ydre Erfaring langt tydeligere og nøjagtigere. S. henviser til Erfaringen som det sidste og staar som Skeptiker just i Kraft af sin Forstaaelse for Induktionsslulningens Usikkerhed, men den nøjere Undersøgelse af denne Slutning var det forbeholdt Bacon at give. S.'s Hovedværk, *Tractatus de multum nobili et prima universali scientia quod nihil scitur* [1581], der udkom Aaret efter Montaigne's, minder om dette derved, at Tvivlen betinges ved Naturens overvældende Rigdom og Mangfoldighed, der ikke synes at kunne samles under faste, almengyldige Love. (Litt.: L. Gerkrath, »Franz S.« [1860]; C. N. Starcke, »Skepticismen« [1890], S. 52—63). *A. T—n.*

Sanchez [sa'ntšes], Thomas, Jesuit, født i Spanien 1550, død 1610, lovprist for sit hellige Levned, men berygtet som Moralist. Hans Værker ere udgivne i Venezia 1740. *A. Th. J.*

Sanchi, indisk Landsby, mærkelig ved, at der ved den findes vidtstrakte og meget interessante Ruiner, 40 Km. N. f. Byen Bhopal i en Egn, der hører under Vasalstaten Bhopal i Centralindien. I Omegnen af S. ses ogsaa paa andre Steder ikke faa Levninger fra Fortiden, saavel Huletempler som Ruiner af Bygninger, Templer, Klostre o. 1. Alle disse Fortidsminder sammenfattes gerne under Benævnelsen »Oldtidslevningerne ved Bhilsa«. De stamme fra buddhistisk Tid og ere beskrevne af Cunningham: »Bhilsa Topes« [Kalkutta 1854]. *V. S.*

Sancho [sa'ntšo] **Panza** se Cervantes.

San Christóbal, Ciudad de las Casas, By i Mejico, Stat Chiapas, ligger 1,981 M. o. H., 780 Km. 0. S. 0. f. Mejico. (1894) 16,050 Indb. S. C.'s Omegn er en frugtbar Slette, hvor der dyrkes Sukker, Bomuld og Kakao. Selve Byen er regelmæssig bygget, har Domkirke, flere Klostre, et saakaldet Universitet (*Seminario conciliar*) og er Sæde for en Biskop. S. C. er anlagt 1528 paa samme Sted som den gamle mejikanske By Zacatlan. *H. P. S.*

San Christóbal, By i det vestlige Venezuela, Staten Los Andes, ved Uribane (ɔ: øvre Apure) og 900 M. o. H., i en varm og usund Egn, med 3,350 Indb. *M. Kr.*

Sanchuniathon se Sankoniaton.

San Columbano al Lámbro, By i Norditalien, Provins Milano, ligger 15 Km. S. f. Lodi. (1901) 5,761 Indb. S. C. a. L. har et gammelt Slot og driver Vinavl. *H. P. S.*

San Cristóbal de los Llanos eller Ciudad de las Casas, Hovedstad i den sydmejikanske Stat Chiapas, ligger paa Højsletten (1,980 M. o. H.) og er omgivet af store Plantager med Sukkerrør, Bomuld, Kakao og Krydderiplanter. Byen, der grundlagdes 1528 som Ciudad real i Stedet for den ødelagte Indianerby Hue Zacatlan, er Bispesæde og har en Domkirke, et smukt Kapitolium, flere Klostre, et Universitet, Hospital, Mindesmærke for Las Casas og 16,000 Indb. *M. Kr.*

San Cristóval (Arossi, Bauro), en af de engl. Salomon-Øer, 125 Km. lang, 15—30 Km. bred og 3,050 □Km. stor, med en god Havn, af vulkansk Oprindelse, bjærgfuld, indtil 1,250 M.'s Højde, meget smuk, rigt skovklædt og overordentlig frugtbar, men med et meget usundt Klima. *M. V.*

Sanct d. s. s. Sankt.

Sancta simplicitas se O sancta simplicitas.

Sanctis se **De S.**

Sanctissimum (lat, det allerhelligste), Betegnelse i den romersk-katolske Kirke for Hostien. *A. Th. J.*

Sanctitas (lat., Hellighed) anvendes som Titel til romersk-katolske Biskopper, især til Paven. Ogsaa den byzantinske Kejser førte den Titel. *A. Th. J.*

Sanctuarium (lat., af *sanctus*, hellig), i den romersk-katolske Kirke dels Pladsen omkring Hovedalteret, dels Opbevaringsstedet for Relikvier og andre Helligdomme. *A. Th. J.*

Sanctum officium (lat., helligt Embede), det officielle Navn for Inkvisitionen i den romersk-katolske Kirke. *A. Th. J.*

Sanctus se Helgen og Trishagion.

Sand (geol.) bestaar af smaa løse Mineralkorn, som i Størrelse overgaa dem, der danne Leret; nogen bestemt Grænse mellem S. og Ler findes ikke (i Reglen regnes som S. de Korn, hvis Tværmaal er mellem $0_{,05}$ og $2_{,0}$ Mm.; finere Partikler

regnes da som Ler, grovere som Grus). S. kan bestaa af meget forskelligartede Korn; i almindeligt S. ere de fleste Korn Kvarts, og man kan endog træffe rent Kvartssand. Andre Mineraler, som ofte findes i stor Mængde i S., ere Feldspat, Magnetjærn, Granat, Kalkspat, lys Glimmer, Glaukonit; hvor saadanne Bestanddele ere særlig iøjnefaldende, betegnes S. efter dem (Magnetjærnsand, Glimmersand, Grønsand o. s. v.). Foruden af Bestanddelene afhænger S.'s Beskaffenhed af Kornenes Størrelse og Form (om de ere skarpkantede eller afrundede). S. dannes i Naturen især ved Bjærgarternes Vejrsmuldring og Forvitring; Vandet eller Vinden flytter det løse Materiale andensteds hen og udfører samtidig en Sortering efter Kornstørrelse, saa at Grus, groft S., fint S. og Ler aflejres paa forskellige Steder eller i forskellige Lag. Da Kvartsen blandt Jordskorpens almindelige Mineraler er det, som bedst modstaar Forvitring og Slid, bliver det den overvejende Bestanddel i de fleste Sandaflejringer. Man kan efter Dannelsesmaaden adskille Flodsand, Strandsand og Flyvesand; en særegen Oprindelse har det vulkanske S., som opstaar ved de vulkanske Eksplosioner. Sandaflejringer, ofte af over Hundrede Meters Tykkelse, have stor Udbredelse i de yngre geologiske Perioders Lag; i de ældre ere de tilsvarende Dannelser i Reglen omdannede til Sandsten. I Danmark og Norge findes anselige Aflejringer af S. fra Kvartærperioden; i Danmark træffes ogsaa i stor Mængde tertiært S. (Glimmersand); paa Bornholm Grønsand fra Kridttiden og Kvartssand fra Juratiden. Til Vejbygning anvendes alle Slags S., som findes i Nærheden; til Mørtel foretrækkes ret groft, skarpt S.; til Støbesand kunne kun visse finkornede Sandaflejringer bruges, og Danmark forsynes delvis fra Udlandet med saadant; det samme gælder det S., som anvendes til Glasfabrikation, og som helst skal være helt rent Kvartssand. Kun meget indskrænket Udbredelse have de Sandaflejringer, som indeholde værdifulde Mineraler (Guld, Platin, Ædelsten, Monazit); saadanne træffes i Nærheden af de Fjælde, hvor de paagældende Mineraler optræde, og kunne spille en stor økonomisk Rolle, fordi den naturlige Sortering, som S. har været udsat for, kan have gjort det meget rigt paa det tunge og værdifulde Mineral, selv om dette var yderst sparsomt fordelt i de Bjærgarter, ved hvis Sønderdeling S. er opstaaet. Som jordbunddannende spiller S. en stor Rolle; det rene Kvartssand danner dog en yderst ufrugtbar Jordbund, men saa snart Kvartsen er blandet med Feldspat og andre Mineraler, der kunne forvitre, bliver S. egnet til at danne Jordbund. Ogsaa hvor der er meget Ler i Jordbunden, gør Tilstedeværelsen af S. stor Nytte ved at holde Jordbunden gennemtrængelig for Luft og Vand. *N. V. U.*

Sand, Herred i Ryfylke og Jæderen Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Ryfylke Fogderi), Stavanger Amt. 214 □Km., hvoraf ca. 2,4 □ Km. Ferskvand. (1900) 1,415 Indb., altsaa ca. 6,7 pr. □ Km. S., der udgør et Sogn under Sand Præstegæld, begrænses af Herrederne Saude, Suldal, Jelse og Vikedal i Stavanger Amt samt berører saa vidt Etne Herred i søndre Bergenhus Amt. S. ligger omkring Sandsfjorden med dens Forgreninger Saudefjorden og Hylsfjorden. Inden for Herredets Omraade, sydligst i Sandsfjorden, ligger den lille Ø Navø; men for øvrigt bestaar Herredet udelukkende af Fastland, der altsaa falder i 3 Hoveddele: Partiet V. f. Sands- og Saudefjorden samt Partiet Ø. f. nævnte Fjorde, men igen enten N. eller S. f. Hylsfjorden. Alle 3 Partier ere opfyldte af Fjælde, som i Reglen stige temmelig stejlt op fra Fjordene. Partiet Ø. f. Sandsfjorden og S. f. Hylsfjorden, hvilket omfatter Herredets Hovedbygd, gennemskæres af Suldalslaagens eller, som den her kaldes, Sandslaagens brede og vel bebyggede Dalføre, indesluttet paa begge Sider af temmelig høje Fjælde. Den Del af Herredet, som ligger paa Hylsfjordens nordre Side og i Alm. benævnes Hylsstranden, bestaar af en 3 å 6 Km. bred Strækning langs Fjorden og dens østlige Fortsættelse, det trange Hylsskar, som fra Fjordbunden fører over til Suldalsvandet. Hele dette Parti er opfyldt af Udløbere fra de indenfor liggende høje Fjælde i Saude og Suldal. Langs Grænsen mod Saude ligger en Række Fjældtoppe af ganske betragtelig Højde, blandt hvilke bør nævnes Skaranuten, Kjærringnuterne og Skorvenuten. Den Del af Herredet, som ligger paa Sands- og Saudefjordens Vestside, er ikke mindre opfyldt af Fjælde end de ovennævnte Partier. De højeste Toppe ere her den ejendommelige Hustveitsaate ved Grænsen mod Saude paa omtr. 1,200 M.'s Højde samt Sellandsnuten i Grænsen mod Vikedal, der har nogenlunde samme Højde. Mellem de Fjældstrækninger, der gruppere sig omkring de to nævnte Fjælde, skærer Tysselandsdalen sig i nordvestlig Retning over fra Sandsfjorden til Bjørndalen i Vikedal Herred. Lidt S. f. dette Dalføres Udmunding i Sandsfjorden fører det lave, kun 0,6 Km. brede Ropeid over fra den nævnte Fjord til Bunden af Vindefjorden i Vikedal. Herredets vigtigste Vasdrag er det ovennævnte Afløb for Suldalsvandet, Suldals- eller Sandslaagen, der dog kun paa en Strækning af 8 Km. tilhører S. Umiddelbart før sit Udløb i Sandsfjorden danner Elven det ganske mægtige Vandfald Sandsfossen. — Agerbrug og Fædrift maa betegnes som Herredets Hovednæringsveje, dog er ogsaa Skovbruget af Betydning, idet S. er blandt de med Skov bedst udstyrede Herreder i Amtet. I Sandslaagen er godt Laksefiskeri. Af industrielle Anlæg kunne nævnes en Dampsav og Tøndefabrik, en Mineralvandsfabrik samt et Mejeri. Blandt Herredets større Gaarde kunne nævnes Sand, Heim, Bjerge og Ropeid. Ved Udløbet af Sandslaagen paa Gaarden Sands Grund ligger det betydelige Strandsted Sand med (1900) 634 Indb. og 119 beboede Huse. Strandstedet, der ogsaa benævnes Sandslandet, har en vakker Beliggenhed omkring en liden Bugt lige ved Sand Kirke. Af Veje maa særlig nævnes Hovedvejen til Suldalsvandet fra Strandstedet Sand. Desuden findes nogle mindre Veje, af hvilke kunne mærkes Vejen gennem Hylsskaret til Suldalsvandet og Vejen over Ropeidet. Herredet staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Stavanger. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Boye Strøm, »Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *P. N.*

Sand, Gerhard Alexis Cappelen, dansk Veterinær, er født i Lemvig 7. Febr. 1861, tog

1883 Dyrlægeeksamen og var derefter Assistent ved Højskolens stationære Klinik; ledede fra 1885 de kirurgiske Operationsøvelser, ansattes 1. Juli 1887 som Lærer i Kirurgi og Fødselshjælp og Forstander for den ambulatoriske Klinik og udnævntes 1895 til Professor. 1896 ombyttedes Kirurgien med Hesteavl og Yderlære, men S. vedblev dog at undervise i Fødselshjælp og ambulatorisk Klinik. Han studerede i de første Aar efter sin Ansættelse som Assistent og senere som Lærer Bakteriologi og udgav 1888 sammen med C. O. Jensen »Undersøgelser over Aarsagen til Kværke«. Senere har S. skrevet adskillige mindre Afhandlinger af klinisk Natur, bl. a. 1894 Studier over smitsom Kastning. Han har været Medarbejder af »Landmandsbogen«, og efter at være bleven Lærer i Hesteavl har han med stor Interesse kastet sig over Studiet af denne, og i talrige Forelæsninger saavel for Højskolens Elever som ved forskellige Lejligheder ude i Landet har S. meddelt Erfaringer om Hesteavl, som han har høstet ved mange Rejser i Ind- og Udland. *H. G.*

Sand, G., se Dudevant.

Sand, Karl Ludwig, tysk politisk Sværmer, (1795—1820), var født i Bayern, blev 1814 Student og gik n. A. frivillig med Hæren mod Frankrig. Han studerede Teologi og gik 1817 til Jena, hvor han tog Del i Wartburg-Festen og siden var virksomt Medlem af Burschenschaft. Forbitret over Aug. Kotzebue's Spot over Studenternes Stræben efter Tyskland's Enhed og Frihed besluttede han at rydde denne >Fædrelandsforræder« af Vejen; rejste 23. Marts 1819 til Mannheim, opsøgte straks Kotzebue og stak ham en Dolk i Hjertet. Han søgte derefter at dræbe sig selv, men Saarene heledes i Fængselet, og han blev henrettet 20. Maj 1820. Hans Daad bragte ikke Tyskland den Frihed, han haabede, men tværtimod et haardere Tryk. Dog fejredes han af Ungdommen som en Martyr. *E. E.*

Sandakan, Hovedstad i Britisk Nordborneo, ligger ved S.-Bugten og har 5,000 Indb., mest Kinesere, Kirke, Moské, Hospital o. s. v. Betydelig Handel. *M. V.*

Sandåler (græ.), en hos de sydligere Folkeslag navnlig i tidligere Tid yderst almindelig Fodbeklædning, bestaaende af en Saal, der med Remme snøres til Foden. Hos de gamle Ægyptere vare de næppe almindelige før i det yngre Riges Tid, efter Hyksos'es Indfald; de lavedes her af Papyrusblade og forsynedes med Taaremme og spidse Snabler. Herfra bredte de sig ogsaa til Jøderne, hvor de bleve almindelige ved Siden af Skoene; navnlig de fornemme Kvinder bare dem her meget kostbart udstyrede med Guldsnore og smaa Plader af Guldblik. Ligeledes vare de kendte hos Forasien's store Kulturfolk (Føniker, Assyrer, Babyloner), hvorimod Perser og Meder overvejende gik i Ankelsko, og mere uciviliserede Folkeslag som Araberne nøjedes med et over Foden sammensnøret Stykke Læder. Frygerne kendte baade Sko og S. og smykkede dem ofte rigt. — Ligeledes anvendte Grækerne baade Sko og S.; de sidste vare dog nærmest en ret fornem, borgerlig og fredelig Fodbeklædning, medens de jævne Arbejdere, Krigerne og de rejsende bare Sko. Inden Døre aflagdes S. vistnok saa godt som altid. Remmenes Slyng oven paa Foden kunde antage mange varierende Former (se Dragt, Fig. 3). Den fornemme Græker lagde megen Vægt paa, at Snørebaand og Remme viste kunstige Slyng og vare af fint Læder med rige Metalprydelser. Mændene farvede oftest Læderet sort, Kvinderne gult og rødt. — Hos barbariske Folkeslag som Kelter og Germaner vare S. næppe almindelige; derimod kendtes de af Etrurerne. Ligeledes vare de meget almindelige hos Romerne, der brugte S. til Hverdag, Sko til Fest- og Embedsdragt. S. (*Solea*, hvoraf Saal) var hos Romerne en tyk Læder- eller Træsaal, der snøredes fast med Remme, stundom op over den halve Læg. Senere fik S. endog Sidestykker og Kapper af Læder. Ogsaa de finere græske Former bredte sig over til Romerne, og ligesaa den græske Pragtlyst, idet man smykkede Remmene med Guld og Sølv. — I Middelalderen forsvinde de egentlige S. Dog forekommer utvivlsomt i Begyndelsen af Middelalderen Overgangsformer mellem S. og Sko, svarende til den Fodbeklædning af Læder, der fandtes i det fra Folkevandringstiden stammende Mosefund fra Thorsbjerg i Sønderjylland. (Jfr. Dragt, Fig. 11). — Om end Brugen af S. er stillet stærkt i Skygge af Sko og Støvler, kan den dog ,ikke siges at være helt forsvunden; pletvis dukke S. op igen, saaledes navnlig under den grækiserende Modesyge, der paa Direktoriets Tid greb Pariserinderne. Ogsaa i Nutiden kan man af og til se S. anvendte, navnlig som Børnefodtøj. *J. O.*

Sandal **Magna** [sä'ndᵉlmä'gna], By i det nordlige England, Vestriding of Yorkshire, 3 Km. S. 0. f. Wakefield, med (1899) 5,100 Indb. I Nærheden Ruiner af Sandal Castle og Slagmarken ved Wakefield. *M. Kr.*

San Damiāno d'Åsti, By i Norditalien, Provins Alessandria, ligger 14 Km. S. V. f. Asti ved Borbore. (1901) 3,241 Indb. S. D. d'A. har flere Kirker og Paladser fra 13. og 14. Aarh. og driver Vinavl. *H. P. S.*

San Daniēle del Friūli, By i det nordøstlige Italien, Provins Udine, ligger 184 M. o. H., 20 Km. N. V. f. Udine. (1901) 5,569 Indb. S. D. d. F. har Silkeavl samt Handel med Korn og Kvæg. *H. P. S.*

Sandārak er en Harpiks, der flyder ud af Stammen af den til Cypresfamilien hørende, i det nordvestlige Afrika voksende *Callitris quadrivalvis*. Den dels frivillig, dels af Indsnit udflydte Harpiks stivner hurtig i Luften og gaar derefter i Handelen i Form af smaa, runde Korn eller som længere, stalaktitiske Masser. De bedste Sorter bestaa af næsten klare, lysegule Korn, men Hovedmængden er mørkere, ofte med en rødligbrun Nuance. Den har en yderst svag, aromatisk Lugt og en bitter Smag, opløser sig fuldstændig i 96 p. Ct.'s Alkohol, i Æter, Acetone og æteriske Olier. Fra Mastiks, som den ofte ligner, kan den kendes ved sin større Haardhed og ved, at den ved Tygning henfalder til et Pulver, der ikke hæfter ved Tænderne. S. benyttes navnlig til Fremstilling af Spiritusfernisser, Lakker og Politur og giver et meget haardt og farveløst Overtræk, men er for sprød til at kunne anvendes alene til Fernis, hvorfor den altid anvendes sammen med Elemi og venetiansk Terpentin eller Ricinusolie. Navnlig anvendes den meget til Fer-

nis for Træforgyldning og som Matlak i Fotografien. I fint pulveriseret Tilstand benyttes den under Navn af Raderpulver til Indgnidning af raderede Steder paa Papir, naar man igen skal skrive paa dette. *K. M.*

Sandaron bruges undertiden som Betegnelse for Manil la-Kopal (se Kopal), der i øvrigt ikke, som tidligere antaget, stammer fra *Vateria indica*, men fra *Damara orientalis*. *K. M.*

Sandart se Aborrefamilien.

Sandarve se Sandvaaner.

Sanday [sä'ndeⁱ], en af Orkn-Øerne (s. d.).

Sandbaad, en stor, i Reglen halvdækket, Baad, der farer med Sand. I visse Havne findes sejlførende eller med Damp forsynede S., der for Betaling kunne forsyne Skibe med Sand. *C. L. W.*

Sandbach [sä'ndbätš], By i det nordvestlige England, Cheshire, 7 Km. N. 0. f. Crewe, har en Latinskole, Fabrikation af Skotøj og Olmerdug og (1891) 5,824 Indb. I Omegnen findes Jærn- og Saltværker. *M. Kr.*

Sandbanke kaldes en jævn Forhøjning af Havbunden, bestaaende af Sand, og som i Reglen naar op over Havets Overflade og er uden Vegetation. *G. F. H.*

Sandberg, Johan Gustaf, svensk Maler, født 13. Maj 1782 i Stockholm, død 26. Juni 1854 smst. S. fik en ret tarvelig Undervisning paa Akademiet; Elevforholdet til den ældre Breda synes dog at have været af varig og højnende Indflydelse, maaske især i almendannende Retning. Han blev *agré* paa »Christi Opstandelse«; malede 1811 det dygtige »St. Nikolaus redder et Skib«, var med til, i Opposition til Akademiet, at danne »Sällskap for konststudium« og viste paa Göta-Forbundets Udstilling 1818 med Udkastet til »Valkyrierne« (1820, Säfstaholm) rige Muligheder som Dyrker af >nordisk« Kunst. Men han gled snart ind paa hævdvundne Baner og malede talrige anekdotemæssige Historiestykker. 1821 blev han Medlem af, 1828 Professor, og 1845—53 var han Direktør ved Akademiet. Allerede herigennem og ved sin Indflydelse paa en stor Elevkreds er S. bleven en Centralskikkelse i moderne svensk Kunst. Han var dog alt andet end den friske Inspirations eller Nydannelsens Mand. Hans Kunsts Styrke er den Ærlighed, Flid og Respekt for sit Kald, han nedlægger i sin Kunst. Han maler med stor Sikkerhed og ogsaa ofte Elegance i Tegningen og med megen Omhu for Bitingene (Kostumerne) Smaabilleder som »Gustaf Adolf ved Stuhm« (1822, Stockholm's Nationalmuseum), »Gustaf Adolfs Frieri«, »Katharina Jagellonica og G. Persson« (1824, Kong Oskar's Samling), »Karen hos Kong Erik«, »G. Vasa hos Sv. Elofsson«, »Gustaf Adolf og A. Oxenstierna« (fra senere Tid) etc, ogsaa af og til kirkelige Arbejder som »Christus bærer sit Kors« (1840, Skeppsholm's Kirke) m. m. 1831— 33 falder hans Hovedværk: de historiske Fresker (G. Vasa's Levned) i det gustavianske Kapel i Upsala Domkirke, et Arbejde, der ikke har mindst Interesse som det første større Freskoforsøg i moderne svensk Kunst. Atter her Grundhæderlighed og Samvittighedsfuldhed i Arbejdet og megen Dygtighed i Enkeltheder, men intet monumentalt og intet Storsyn. Det solide og noble i S.'s Kunstnerskikkelse gjorde ham vel egnet for Portrætter; paa dette Omraade falde mange af hans bedste Ydelser; han malede v. Essen, G. Wirsén, K. de Geer (1826) o. m. a. Genrebillederne »Scene paa Kirkebakken i Vingåker« og »Midsommerdans ved Säfstaholm« (1825, Säfstaholm) tyde paa, at han vilde kunne have drevet det vidt som Genremaler. Hans Interesse for Portrætfaget gav sig Udslag i det af ham udgivne store Værk »Galleri af utmärkta svenska lärde vitterhetsidkare och konstnärer« [1835—42, 100 Portrætter], som Litografen Cardon bistod ham med. *A. Hk.*

Sandberg, Ole Rømer Aagaard, norsk Sindssygelæge, født 9. Maj 1811, død 20. Jan. 1883. Det norske Sindssygevæsens Reformator Herman Major (s. d.) var oprindelig udset til Direktør for det efter hans Forslag oprettede første norske Statsasyl Gaustad; men da han kort før dettes Fuldførelse frasagde sig Stillingen, blev S. udnævnt 16. Septbr. 1854. Som Direktør for det første moderne norske Sindssygeasyl udførte S. et stort grundlæggende Arbejde for Sindssygeplejen, Sindssygestatistikken, den psykiatriske Undervisning og Retspsykiatrien; han har ogsaa offentliggjort en Række Afhandlinger. S. tog Afsked fra Direktørstillingen 1. Novbr. 1882. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *J. Scharffenberg.*

Sandberger, Adolf, tysk Musikforfatter og Komponist, er født 19. Decbr. 1864 i Würzburg, studerede navnlig i München under Rheinberger og i Berlin under Spitta, tog Doktorgraden og blev Privatdocent, senere Professor i Musikhistorie i Miinchen. S. hører til det nutidige Tyskland's mere fremskudte Musikskribenter; han har særlig behandlet Orlando Lasso's og det bayerske Hofkapels Historie samt redigeret en samlet Udgave af Orlando Lasso's Værker. S. har komponeret Sange, Klaverstykker, Kammermusikværker, enkelte Orkesterstykker og en Opera. *W. B.*

Sandberger, Fridolin v., tysk Geolog og Palæontolog, født 22. Novbr. 1826, død 11. Apr. 1898, blev 1854 Professor ved Polytechnicum i Karlsruhe, 1863 Professor i Wiirzburg. S. undersøgte særlig Devonformationen i Nassau og Tertiærformationen i Mainz-Bækkenet; hans Hovedværk er »Die Conchylien des Mainzer Tertiärbeckens« [Wiesbaden 1863]. *J. P. R.*

Sandbergerit se Falerts.

Sandblæsning se Sandstraaleblæser.

Sandbord (Søudtryk), det spidse Rum, som Skibets indenbords Klædning danner med Kølen eller Kølsvinet (s. d.). Sandbordplanker, Planker, der lægges horisontalt over S. De ere i Reglen løse, for at man kan aftage dem og rense S. for Snavs, der ellers let vil give en stærk Stank (Lastlugt). *C. L. W.*

Sandborre se Brokfugle S. 687.

Sandby [sä'ndbiⁱ], Paul, engelsk Maler og Raderer, (1725—1809), har udført en Mængde landskabelige og arkitektoniske Tegninger fra Skotland og det syd- og vestlige England. Han har ogsaa raderet meget og særlig gjort sig bemærket ved sine Akvatintastik; paa dette Omraade er han bleven Banebryder i engelsk Kunst, idet han skal være den første, der i England har brugt Leprince's Akvatintametode. Ogsaa i Akvarelmaleriet var S. Foregangsmanden; man har endog givet ham det smigrende Tilnavn »Akvarelkunstens Fader« (se Akvarelmaleri). En Del Tegninger

og Akvareller af S. i S.-Kensington-Museet. 1768—99 virkede han som Tegnelærer ved Militærskolen i Woolwich. *A. Hk.*

Sanddæmpning kaldes det Arbejde, ved hvilket man hindrer Flyvesand i at flyve. Den fuldstændigste S. opnaas ved, at man dækker hele Overfladen med Lyngtørv eller oftere med Lyng, som er hugget eller rusket, og som lægges tagformet med Rodenden mod Vinden. Efterhaanden vil der da indfinde sig forskellige Sandplanter, som til sidst danne et sammenhængende Plantesamfund. Hyppigere bruges S. ved Hjælp af Klittag (*Psamma arenaria*), som plantes tæt i Rader hen over Sandet; Klittag (Hjælmen) kan dog kun vedblive at vokse og trives, saa længe der tilføres nyt Sand; standser denne Tilførsel, gaar Hjælmen efterhaanden ud og giver Plads for andre Sandplanter. (Litt.: C. C. Andresen, »Klitformationen« og J. P. F. Bang i »Tidsskr. f. Skovbrug«, Bd XII, S. 1 ff.). *C. V. P.*

Sande (*sandar*) kaldes paa Island de store Grusstrækninger neden for Jøklerne, som ere dannede af de utallige, foranderlige Elve, som strømme ud fra Gletscherne. De have størst Udstrækning paa Sydkysten af Island neden for Vatnajökull og Mýrdalsjökull, hvor de optage et Areal af 2,500 □ Km. Paa denne Kyst findes ingen Havne, de løse Masser, som Gletscherelvene have nedført, have lidt efter lidt udfyldt alle Fjorde, og Havet uden for er saa grundt, at det er farligt for Skibe at nærme sig Kysten. S. ere for største Delen sammensatte af Flodgrus af forskellig Størrelse og af Sand og Ler, og hvor Vulkaner ere i Nærheden, ere vulkansk Aske og Skorier blandede sammen med Flodgrus, Sand og skurede Jøkelstene. Paa de flade Sandstrækninger veksle Flodløbene idelig, da Vandmængden er yderst variabel efter Issmeltningen i Jøklerne. Alle Jøkelelve have det tilfælles, at de føre meget Grus og Ler, og at de paa Fladlandet forgrene sig meget stærkt; Floderne opdæmmes af det medførte Grus, de stærkeste Arme rive sig frem gennem Gruset, møde ny Hindringer, forgrene sig, forenes med andre o. s. v. En saadan Elv er derfor et højst indviklet Kompleks af Hundreder af Arme med mellemliggende Sand- og Lerøer og Grusrygge, der ere lige saa foranderlige som Elven selv. Jøkelelvenes Aflejringer ere derfor meget vekslende med fint og groft Materiale, der afsættes under Elvenes daglige Arbejde paa S., men af og til indtræffe større Katastrofer, de saakaldte Jøkelløb. Disse ere af to Slags, ordinære Løb, der fremkomme, naar større eller mindre Vandsamlinger i Jøklerne bryde deres Dæmninger og udgyde sig i Elvene, saa de oversvømme deres Bredder, og ekstraordinære Løb, naar Gletscherne pludselig sønderbrydes af vulkanske Udbrud, hvorved store Arealer oversvømmes af vældige Vandflomme, ladede med store Isstykker, Grus og Klippeblokke. De islandske S.'s Dannelse er af megen Interesse for Glacialgeologien, da store Sandstrækninger under Istiden paa en lignende Maade ere blevne dannede foran Indlandsisens Rand af Istidens utallige Floder, især i Nordtyskland. (Litt.: Th. Thoroddsen i »Geografisk Tidsskrift« XII, [1894, S. 208—213]; Otto Torell, »Undersökningar öfver Istiden« [»Öfversigt af Vetensk. Akad. Förhandl.«, Stockholm 1872, Nr. 10]; K. Keilhack, »Vergleichende Beobachtungen an isländischen Gletscher- und norddeutschen Diluvial-Ablagerungen« [»Jahrbuch d. kgl. preuss. geolog. Landesanstalt fur 1883« [Berlin 1884]]). *Th. Th.*

Sande, Herred i Jarlsberg Fogderi (skal fremtidig tilhøre Nordre Jarlsberg Politimesterdistrikt), Jarlsberg og Larvik Amt. 173 □ Km., hvoraf ca. 2 □ Km. Ferskvand. (1900) 3,772 Indb., altsaa ca. 22 pr. □Km. Land. S., der tillige udgør Sande Præstegæld og Sogn, begrænses af Herrederne Skoger, Strømmen, Botne og Hof. S. ligger omkring og N. f. den Arm af Christianiafjorden, der benævnes Sandesognsbugten eller Sandesognsfjorden. Med Undtagelse af 4 mindre Øer, hvoriblandt Kommersøen og Bjørkøen, i den ydre Del af denne Bugt, bestaar S. udelukkende af Fastland. Herredets Midtparti dannes af en bred, aaben og veldyrket Slette med Hovedretning fra Syd til Nord, der dog i sin nordlige Del gaar over i et temmelig kuperet Bakkelandskab. Saavel mod Vest som mod Øst begrænses dette aabne Midtparti af skovklædte Aas- og Fjældstrækninger, af hvilke særlig de paa Vestsiden ere nok saa høje. Af Toppe her kunne nævnes Sletaas (ca. 550 M.) og længere mod Syd Vittingen, fra hvilket sidste Fjæld en Gren skyder sig frem helt til Sandesognsbugten med stejl Skraaning mod samme. Af Toppe i Herredets østlige Fjældbegrænsning kunne nævnes Storaas (369 M.) og Røisaas (373 M.). Herredets dyrkbare Mark findes fornemmelig i selve Sandedalen og langs Nordsiden af Sandesognsbugten. Langs denne Bugt findes derhos nogle Sandstensbrud, hvorhos der paa Kommersøen findes Marmor, som har fundet Anvendelse ved flere Byggeforetagender, blandt andet til Christiansborg Slot i Kjøbenhavn. Desuden findes inden for Herredet nogle, nu nedlagte, Gruber, der have tilhørt det nedlagte Jarlsberg Værk, som først laa paa Selvik i Sande, men senere flyttedes til Konnerud i Skoger. Herredets Hovedvasdrag er Sandeelven, der med Hovedretning fra Nord til Syd kommer ind fra Skoger og falder i Sandesognsbugtens inderste Del. Elven har i det hele taget et roligt *Løb*; dog findes et Par Fosse, hvoraf den ved Gaarden Fostvedt er nok saa betydelig. Sandeelven har flere Tilløb. Af Vasdrag, der ikke falde i Sandeelven, bør mærkes Selvikselven, der falder i den østlige Del af Sandesognsbugten ved Selvikgaardene. Lige ved disse Gaarde danner Elven en nok saa stor Fos, der tidligere anvendtes til Drift af Jarlsberg Værk og nu nyttiggøres til forskellige andre industrielle Anlæg. — Agerbrug og Fædrift ere Herredets Hovednæringsveje; dog findes her ogsaa ikke lidet af industriel Virksomhed, saaledes Trævarefabrik, Børstefabrik, Teglværk og Garveri samt Mejeri. Af større Gaarde bør nævnes Aasnes, Valle, Bondi, Aas, Kopstad, Galleberg, Tuft, Tingulstad, Kjellaas, Foss, Bø, Selvik, Bække og Gylteser. Herredet gennemskæres af den smalsporede Skien—Drammensbane, med Stationerne Holm, Sande, Galleberg og Skoger, den sidstnævnte lige ved Grænsen af Skoger Herred. Omtrent langs med Jærnbanen gaar derhos Hovedvejen fra Holmestrand til Drammen, hvorhos

der fra Sande Kirke fører en ny Hovedvej over den vestlige Fjældstrækning til Hof Sogn. Desuden er Herredet ganske vel forsynet med Bygdeveje, af hvilke bør nævnes den, som langs Sandesognsbugten fører over til Ladestedet Svelviken (s. d.) ved Drammensfjorden. *P. N.*

Sande, Herred i Søndmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Aalesund Politimesterdistrikt), Romsdal's Amt. 174 □Km., hvoraf ca. 5 □ Km. Ferskvand. (1900) 2,831 Indb., altsaa ca. $16_{,8}$ pr. □Km. Land. S., der tillige udgør Sande Præstegæld med Sande og Rovde Sogne, begrænses af Herrederne Herø, Ulstein, Ørsten, Volden og Vannelven, hvorhos det mod Vest støder til Atlanterhavet. S. ligger i den sydvestlige Del af Søndmør Fogderi, straks N. 0. f. Stat. Det bestaar af 2 Partier Fastland (tilsammen ca. 76 □Km.), et paa hver Side af Søvdefjordens ydre Del, og desuden af et ganske lidet Parti (ca. $8_{,4}$ □ Km.), i den sydøstlige Del af Øen Hareidland, af den sydvestlige Halvdel (ca. 63 □Km.) af Gursk0 samt af en Del mindre Øer og Skær, blandt hvilke bør nævnes Sandsø eller Sandø ($11_{,9}$ □Km.), Kvamsø (7,g • Km.), Vaagsø ($1_{,14}$ □ Km.) og Ekø ($2_{,5}$ □ Km.). Langt til Havs ligger den lille Ø Svinø, blandt andet bekendt som et af Mærkepunkterne ved Fastsættelsen af Territorialgrænsen i Anledning af Havfiskerierne m. v. — Herredets 2 Fastlandspartier ere begge opfyldte af nok saa høje Fjælde. Det vestlige Parti hæver sig i Nystølhornet til en Højde af 606 M. Bebygning findes saa godt som udelukkende langs Stranden, hovedsagelig paa Vestsiden ved den saakaldte Haakattestrand. Det østlige Fastlandsparti har høj ere Fjælde, blandt hvilke bør nævnes Nakken, Troldkophorn (ca. 1,000 M.) og Rovdehorn. Stranden inden for dette Parti er temmelig stærkt bebygget, særlig omkring Rovde Kirke. I det lille Parti af S., der ligger paa Hareidland, hæver Grøthornet sig til en Højde af 721 M. Største Delen af det Parti af Gurskø, der tilhører S., udfyldes af 2 Fjældstrækninger, begge med Hovedretning fra Vest til Øst og adskilte i den vestlige Del ved Fjorden Gursken. Af Toppe kunne nævnes Laupen (565 M.) og Vashorn (487 M.) i den sydlige samt Gjøna (535 M.) og Sæshorn (610 M.) i den nordlige Fjældstrækning. Paa Øens nordvestlige Del, i Grænsen mod Herø, hæver Forbjærget Hidseggen sig til en Højde af 568 M. Flere Steder paa Gurskø, særlig langs Kysten, ere temmelig tæt bebyggede. Sandsøen hæver sig til 380 M.'s Højde; dens vestligste Punkt er den bratte Klippe Dolsteinen med en bekendt Hule. Vaagsøen er en flad, frugtbar 0. Kvamsøen hæver sig i Nonshornet, omtrent midt paa Øen, til 290 M. Alle disse Øer ere til Dels ganske godt bebyggede. Jordbunden er i de beboede og dyrkede Strøg af Herredet sædvanligvis god og frugtbar, og der skal endnu findes betydelige Strækninger udyrkede, men ganske let dyrkbar Mark. Herredet har gode Græsgange, men derimod ganske ubetydelig j Skov. Vaagsøen er rig paa Kalksten. Af Elve kunne nævnes Brandalselven i det vestlige Fastlandsparti og Sædalselven eller Gjerdeelven paa Gurskø, hvilken sidste Elv falder ud i Gjerdsviken mellem de ovennævnte Fjælde Gjøna og Hidseggen. De vigtigste af de Fjorde og Havstrækninger, der trænge ind i eller begrænse dette Herred, ere Vannelvsgabet, der fra Stathavet gaar ind i sydøstlig Retning mellem Statlandet og Kvamsø, samt Hidsfjorden mellem Sandsø og Gurskø tillige med Rovdefjorden mellem Hareidland og Herredets Fastlandsparti. Til Vejledning for Sejladsen i Vannelvsgabet er opført Haugsholmen Fyr, hvorhos et Kystfyr (Hovedfyr) er under Opførelse paa Svinø. — Agerbrug, Fædrift og Fiskeri maa alle betegnes som Hovednæringsveje inden for dette Herred. Hvad Fiskeri angaar, har S. en særdeles gunstig Beliggenhed, idet Kystfiskeriet hyppig slaar godt til inden for Herredets Omraade, og der derhos jo er forholdsvis ganske kort Vej til Strøg, hvor det store Havfiskeri (Bankfiskeri) almindelig finder Sted. Af industrielle Anlæg kunne nævnes et Trandamperi og et Kalkværk. Gaardene ere gennemgaaende smaa; blandt de største kunne nævnes: Myklebost, Brandal, Aaram, Kirkesande, Søvde (skrives ogsaa Saude), Larsnes og Rovde. — Af Veje er der lidet inden for dette Herred. Den mest mærkbare er den Hovedvej, som begynder ved Larsnes paa Gurskø og gennemskærer denne 0 samt Naboøen Hareidland (forbundet med Bro), hvorefter Vejen ender ved Hareidfjorden paa sidstnævnte Øs nordøstlige Side. *P. N.*

Sandeau [sādo'], Jules, fransk Forfatter, født 19. Febr. 1811 i Aubusson, død 24. Apr. 1883. Fra hans personlige og litterære Ungdomsforbindelse med Aurore Dudevant hidrører denne berømte Forfatterindes *nom de guerre*, George Sand. De udgav sammen en Roman, »Rose et Blanche« [1831]. Siden blev S. Medlem af det franske Akademi og Forfatter til et ikke ringe Antal Romaner — som »Le docteur Herbeau« [1841], »Valcreuse« [1846], »Sacs et parchemins« [1851], »La Maison de Pénarvan« [1858] og »Jean de Thommeray« [1873] — og Teaterstykker. Af disse sidstnævnte, hvoraf nogle vare Bearbejdelser af hans egne Prosafortællinger, er der Grund til at fremhæve »Mlle de la Seiglière« [1851, som Roman allerede 1848], der i et halvt Hundrede Aar har været et yndet Repertoirestykke i Paris og i sin Tid ogsaa i Kjøbenhavn, hvor en fortrinlig Udførelse blev dette Arbejde til Del i 1850'erne paa det kgl. Teater (»Slottet i Poitou«) og i Christiania (»Emigranten og hans Datter«); ogsaa »Le gendre de M. Poirier« (1854, paa Dansk spillet med Titelen »En fornem Svigersøn«), som han skrev i Fællesskab med E. Augier, har haft meget Sceneheld. *E. G.*

Sande-Bakhuijzen [sa'ndeba'khø.ysen], Julius Jacobus van de, hollandsk Maler, er født 18. Juni 1835 i Haag. Han er Elev og Søn af den ansete Landskabsmaler Hendrik v. d. S. (1795—1860) og har som Faderen med Friskhed og god Karakteristik, og i Tilslutning til gammelhollandsk Landskabskunst, malet sit Hjemlands flade Egne; Dyrstaffagen spiller en væsentlig Rolle i hans Kunst. Søsteren Gerardina Jacoba van de S., født 1826, har vundet Navn som Blomstermalerinde. *A. Hk.*

Sandec [sandets], 1) Neu S. (polsk Nowy Sacz), By i østerrigsk Galizien, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft N. S., 72 Km. S. 0. f. Kra-

kov ved Dunajec, har (1895) 12,700 Indb. (Garnison). Gammelt Slot, Statsovergymnasium. Mod Nordøst mellem Flækkerne Kleczany og Librantova det 22 Km. lange vestgaliziske Petroleumsdistrikt. 2) Alt S. (polsk Stary Sacz), 10 Km. S. V. f. Neu-S. ved Poprad, har (1895) 4,200 Indb. Handel med Vin, Voks, Honning, Garn, Lærred og Kvæg. *Joh. F.*

Sandefjord, Købstad i Jarlsberg og Larvik Amt og tillige et bekendt Badested. S., der ligger i en vakker Egn ved Bunden af Christianiafjorden's Arm Sandefjorden, mellem Købstæderne Larvik og Tønsberg, var allerede langt tilbage i Tiden et Toldsted. I en Frd. af 1680 omtales det som et Ladested. 1692 blev det lagt under Larvik's Købstads Jurisdiktion, men beholdt sin gamle ved Brugen hævdede Ret til Trælastudskibning. 1798 fik det udvidede Handelsrettigheder, og endelig 1845 blev det Købstad. Medens S. kun havde 373 Indb. i Aaret 1801, var der 4,869 Indb. i Aaret 1900. Skibsfart og Handel ere Byens Hovednæringsveie, hvorhos den ogsaa har deltaget meget i Sæl- og Hvalfangsten. Der udføres en Del Trælast. I og ved Byen findes nogle industrielle Anlæg saasom Maskinværksted, Trævarefabrik, Tobaksfabrik, Trikotagefabrik og Ølbryggeri. Den smalsporede Drammen—Skiensbane gaar lige forbi S. med Station sammesteds. — Hvad der imidlertid for en meget væsentlig Del har bidraget til Byens Opkomst, er Sandefjord Svovl- og Søbad. Vand af samme Sammensætning som Svovlvandet i S. findes kun faa Steder i Europa. I Aachen har man et nogenlunde tilsvarende Vand. I S. findes desuden en Kogsaltkilde og en stærk Jærnkilde. Paa Bunden af S.'s indre Bassin findes i stor Mængde et svovlholdigt Slam, den saakaldte Svovlgytje, der ogsaa er et vigtigt Kurmiddel. Badet traadte i Virksomhed 1837, grundlagt af bl. a. Dr. H. A. Thaulow (s. d.), som omkring Midten af 1870'erne blev dets Ejer, og fra den Tid af er der foretaget en Mængde Forbedringer, Udvidelser og Forskønnelser, saaledes at det nu maa betegnes som et meget tidsmæssig udstyret Bad. S. har først og fremmest Karakteren af et virkeligt Sygebad, og er i de senere Aar besøgt af op imod 1,000 Kurgæster pr. Aar, de fleste lidende af Gigt, reumatiske Sygdomme og disses Følgetilstande. (Litt.: P. A. M. Mellbye, »Norges Kursteder og deres Kurmidler« [Chra. 1903]; Johan Vibe, »Sandefjord Bad med Byen og omliggende Herreder« [Chra. 1893]). *P. N.*

Sandeli, By i det nordlige Portugal, Provins Entre Douro e Minho, ligger 10 Km. S. 0. f. Braga ved en lille Kystflod og har (1890) 2,500 Indb. *H. P. S.*

Sandeherred, Herred i Larvik Fogderi (skal fremtidig tilhøre Sandefjord Politimesterdistrikt), Jarlsberg og Larvik Amt. 117 □ Km., hvoraf ca. 2,0 □ Km. Ferskvand. (1900) 6,985 Indb., altsaa ca. 61 pr. □ Km. Land. S., der tillige udgør Sandeherred Præstegæld og Sogn, omgives af følgende Herreder: Tjølling, Hedrum, Andebu, Stokke og Tjømø. S., hvis gamle Navn er *Sandaherað*, støder i Syd og Sydøst til Christianiafjorden's Arme Sandefjorden (gammelt Navn: *Sandalfjorðr*), Midtfjorden (*Midfjorðr*) og den ydre Del af Tønsbergfjorden (*Túnsbergfjorðr*). Ved Bunden af Sandefjorden ligger Købstaden Sandefjord (s. d.). Herredet hører til Fogderiets smukkeste, frugtbareste og mest velhavende Egne. Den nordvestlige Del af Herredet tillige med selve Kyststrøget er opfyldt af temmelig lave Fjælde; men for øvrigt maa S. i det store betragtet regnes for et Slettelandskab, der for en ganske væsentlig Del optages af Raet, en gammel, nu som Regel vel dyrket Moræne med Hovedretning inden for dette Herred fra Sydvest til Nordøst. Af Fjældtoppe i den nordvestlige Del af Herredet kunne nævnes Røveren (82 M.) og Vakaas (129 M.); af Fjældtoppe i Kyststrøget bør mærkes Ormestadaas (118 M.) noget Sydøst for Sandefjord paa Halvøen mellem Sandefjorden og Midtfjorden. Saavel denne Halvø som den østlige mellem Midtfjorden og Tønsbergfjorden antages i ældre Dage at have været omflydte Øer, idet den vestlige da kaldtes *Velley* og den østlige *Yxney*. Langs Herredets Kyst findes ca. 90 mindre Øer og Skær, hvilke næsten alle ere ubeboede. Den største er Aarø ($0_{,8}$ □ Km.) i Tønsbergfjorden med nogen Bebygning. Herredets samlede Kyststrækning er ca. 65 Km. Af Ankerpladse bør foruden Sandefjord Havn særlig mærkes Lahellebugten og Tallakhavn. Paa Sydspidsen af Halvøen mellem Midtfjorden og Tønsbergfjorden findes det bekendte Sømærke »Tønsberg Tønde<. Af Vande bør mærkes Gogsjø ved Herredets Vestgrænse, hvilket Vand tilhører S. med et Areal af ca. 2 □ Km. Det rinder til Laagen i Hedrum Herred. Af Elve findes ingen af Betydning. S. er i det store betragtet et for Agerbrug meget vel skikket Herred, og denne Næringsvej regnes ogsaa for at staa meget højt her. Ager og Eng opgives til omtr. 35 p. Ct., Skoven til omtr. 51 p. Ct. af Herredets samlede Areal. Skoven bestaar hovedsagelig af Gran og Furu; men der findes desuden en Del Eg og Bøg. En ganske stor Handelsflaade hører hjemme i S., hvis Befolkning derfor ogsaa for en ikke ringe Del ernærer sig som Sømænd. Agerbrug er dog Herredets Hovednæringsvej. Blandt de største Gaarde kunne nævnes Sem, Bjørnum, Bugaarden, Sverstad, Unneberg, From, Raastad, Hjertnes, Visrik og Solberg. Sandeherred Kirke ligger umiddelbart uden for Sandefjord By. Et Par Kilometer N. ø. f. Sandefjord blev 1880 gjort et af Nordens mærkeligste Oldfund, nemlig Vikingeskibet i Kæmpehøjen ved Gaarden Gokstad (se Norge S. 611). S. gennemskæres af den smalsporede Drammen—Skiens-Bane med Stationerne Raastad, Sandefjord og Joberg samt af Hovedvejen mellem Drammen og Larvik, der gaar omtrent langs efter det ovennævnte »Ra«. Desuden er Herredet ganske vel forsynet med Bygdeveje. *P. N.*

Sandelbosch se Sumba.

Sandelfamilien (*Santalaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Hysterophyta*, Urter, Buske eller Træer, til Dels snyltende paa Rødderne af andre Planter; de have spredte eller modsatte, hele Blade uden Akselblade; undertiden ere Bladene yderst reducerede. Blomsterne ere smaa og regelmæssige, oftest tvekønnede; Biosteret er enkelt, ved Grunden sambladet og rørformet, foroven delt i 4 eller 5 Flige; Støvdragernes Antal svarer til Fligenes, de sidde lige

for Blosterbladene. Den mere eller mindre undersædige Frugtknude har en fri, midtstillet Ægstol med 1—3 nøgne Æg. Nød eller Stenfrugt; Frøet mangler Skal. Fremmedbestøvning er vistnok almindelig; Blomsterne ere gennemgaaende proterandriske. Omtr. 250 Arter, mest i tropiske og subtropiske Egne; faa Slægter i Europa, den talrigste er der *Thesium* (se Naalebæger), af hvilken nogle Arter ere Halvparasitter. *A. M.*

Sandels, Johan August, svensk Kriger, norsk Rigsstatholder. Slægten S.'s første kendte Stamfader var Præst i Upland og hed Benedictus Laurentii (død 1672). Dennes Søn, ogsaa Præst, kaldte sig Sandel, og hans Sønnesøn Bjærgraad Samuel Sandel adledes 1772 under Navnet S. Slægten blev med Joh. Aug. S. friherrelig 1809, grevelig 1815.

J. A. S., Søn af nævnte Bjærgraad S., født 31 Aug. 1764, død i Stockholm 22. Jan. 1831, blev 1777 Artilleriunderløjtnant. Som Major ansattes han 1789 ved de Karel'ske Dragoner og førte 1789 i Krigen en af ham selv dannet Jægerbataillon. 1799 blev han Oberst og 1803 Chef for Savolax-Jægerne. I April 1808 blev S. Chef for femte Brigade af den finske Hær. 2. Maj 1808 besejrede han ved Pulkila, med en Del af sine Folk, en russisk Afdeling under Oberstløjtnant Obuchow og tog den til Fange. S. opererede derefter med sin Brigade paa egen Haand i Savolax og drev Russerne langt tilbage: en Trup trængte endog frem lige til den russiske Grænse. S. viste sig under dette østfinske Felttog at være den betydeligste Feltherre blandt den svensk-finske Hærs Chefer, og hans Krigsførelse har faaet den Omtale at »uden S. vilde Felttoget længe forinden have været uhjælpeligt tabt for Svenskerne; havde S. haft rigeligere Midler at raade over, vilde det maaske i ikke have endt saa daarligt«. Angrebet af mangedobbelt Overmagt maatte S. gaa tilbage, men holdt sig i flere Maaneder i Tojvala-Stillingen, Passet over Søen Kallavesi ved Kuopio. Under det af Situationen i det hele betingede Tilbagetog om Efteraaret 1808 vandt S. 27. Oktbr. Sejren ved Virta over Dolgorukij, der faldt i Slaget. I Novbr. 1808 blev S. Generalmajor og førte i Sommerfelttoget 1809 Armédivisionen i Vesternorrland. 1812 blev S. Chef for Svea Livgarde, deltog i Egenskab af Generalløjtnant i det tyske Felttog 1813 og Slagene ved Grossbeeren, Dennewitz og Leipzig, fik 1814 det Hverv at belejre Maastricht og havde Sommeren 1814 Kommandoen over anden Afdeling af Hæren mod Norge. 1815 var han Overstatholder, blev Krigskollegiets Præsident, var 1817 Landmarskal, blev 1818 General og 1824 Feltmarskal. 1818 blev S. Rigsstatholder i Norge og optraadte som saadan under vanskelige Forhold med Kraft og Klogskab. Han afgik 26. Novbr. 1827 nærmest paa Grund af en ubetydelig Demonstration ved Opførelsen af et Skuespil 4. Novbr. 1827. (Litt.: Adlersparre, »Anteckningar om bortgångna samtida« [Stockholm 1862]; Nordensvan, »Finska kriget 1808—09« [Stockholm 1898] samt den svenske Generalstabs Arbejde om Sverige's Krig i Aarene 1808—09; Y. Nielsen, »Af Norge's nyere Historie: Grev Sandels's Statholderskab 1818—27« [Chra. 1873]). *A. S.*

Sandeltræ bruges som Betegnelse for to helt forskellige Træsorter, nemlig rødt og hvidt S. — Rødt S., Kaliatur- eller Cariaturtræ, er det røde, i Luften stærkt mørknende Kerneved af den til Bælgplanterne hørende *Pterocarpus santalinus*, der navnlig dyrkes i Ostindien. Det gaar i Handelen dels i Form af Blokke, dels skaaret, raspet eller pulveriseret og benyttes paa Grund af et Indhold af ca. 16 p. Ct. af et rødt, i Alkohol opløseligt Farvestof, Santalin, til Farvning af Uld og i Tøjtrykkeriet til Fremstilling af brune Blandingsfarver, til Fremstilling af rød Møbelpolitur og til Farvning af Fernisser, Tandpulver og forskellige kosmetiske Midler. De tunge, mørktfarvede Stykker, der kunne antage en meget smuk Politur, benyttes ogsaa i Møbelsnedkeriet. — Hvidt eller gult S., Citrin eller Ambratræ, faas af forskellige Arter af de til Sandeltræfamilien hørende *Santalum* og *Fusanus*, i størst Mængde af den i Ostindien voksende *Santalum album*, der har et gulligt Kerneved med afvekslende lysere og mørkere, rødlige Ringe. Paa en frisk Snitflade har Veddet en gennemtrængende, aromatisk Lugt, der skyldes et Indhold af den æteriske Sandeltræolie, som fremstilles ved Destillation af Træet med Vanddamp, og som benyttes i Parfumeriet. Foruden til denne Brug benyttes Veddet ogsaa til Røgelse og til Billedskærerarbejder og finere Snedkerarbejder. *K. M.*

Sandeltræ, Uægte, se Caesalpiniaceae.

Sandemænd. Paa Jydske Lovs Omraade benyttedes S., 8 Selvejere i hvert Herred og i Reglen i hver By, som for Livstid beskikkedes af Kongen, til edelig at afgøre Bevisspørgsmaalet dels i nogle større Straffesager, især Manddrab, Hærværk, Voldtægt, Saar, dels i enkelte borgerlige Sager, nemlig i Sager om Markskel, om Kirkens Jord og Sjælegaver af større Værdi; i Betaling for deres Forretning (Tog) fik de Hesteleje, se Jydsk Lov II, 1—16. Deres Kendelse afsagdes efter de fleste Stemmer; men inden de afsagde den, maatte først 2 paa Tinget udnævnte uvildige Mænd (Fyllingsmænd) erklære dem pligtige til at sværge. Uagtet S. ligesom Nævninger kun havde at udfinde Oplysninger om Faktum i Sagen, var der af og til en Tendens til at behandle S. som egentlige Dommere, der altsaa ogsaa skulde bestemme de retlige Følger af den Handling, de havde søgt at opklare. At være S. var forbundet med stort Ansvar, thi deres Ed kunde indankes for Bisp og bedste Bygdemænd, og kendtes det her for Ret, at Eden var urigtig aflagt, eller hvis de ikke vilde sværge, risikerede de at miste deres Boslod; »Sandemændstog« nævnes derfor ligefrem mellem andre paa Bondejord hvilende Byrder. D. L. I—16 bibeholdt S. og sammensmeltede Reglerne om dem med Bestemmelserne om Ransnævninger (se Nævninger). Endnu midt i 18. Aarh. brugtes S. i Jylland, men mod Slutningen af samme Aarhundrede gik de af Brug. *Ludv. H.*

Sandenge se Eng.

Sander, Christian Levin, dansk-tysk Forfatter og Pædagog, født i Itzehoe 13. Novbr. 1756, død i Kjøbenhavn 29. Juli 1819. S. var Smaafolks Barn, men ved en Velynders Hjælp fik han sildig den fornødne Undervisning, arbejdede derpaa som Lærer ved Basedow's Philantropinum i Dessau, kom senere (1783) som Huslærer i den

Reventlow'ske Familie til Danmark. S. havde allerede skrevet nogle Romaner og Skuespil paa Tysk, da han vandt sig en Plads i den danske Litteratur med Dramaet »Niels Ebbesen af Nørreriis eller de Danskes Befrier« [1797]. Det opførtes under stort Bifald, og bortset fra den forandrede Udtryksmaade kan det ogsaa endnu fængsle, navnlig fordi man i Tegningerne af Stig Andersen og af Grev Geert træffer en i Forhold til den samtidige Litteratur helt uvanlig Lyst og Evne til en dybere Karakteristik. Ret træffende kaldtes S., der stillede sig skarpt over for den frembrydende Romantik, af dennes Tilhængere »Niels Ebbesen's utrolige Digter«, thi hans efterfølgende Arbejder for Scenen (»Eropolis« [1803], »Hospitalet« [1805], »Knud, Danmark's Hertug« [1808]) vare ganske mislykkede. S., der 1800 var bleven Lærer med Professortitel i Pædagogik og Tysk ved det nyoprettede pædagogiske Seminar og 1811 knyttedes til Universitetet med Forpligtelse til at læse over Deklamerekunst og Tysk, har ogsaa skrevet paa disse Felter, saaledes »Bidrag til Pædagogikken og dens Historie« [1—2, 1804—06] og »Odeum eller Deklamerkunstens Theorie« [1808]. *J. Cl.*

Sanders, Daniel, bekendt tysk Leksikograf og Sprogmand, født i Altstrelitz i Mecklenburg 12. Novbr. 1819, død smst. 11. Marts 1897. Han var 1843—52 Rektor for den jødiske Skole i Altstrelitz, men hengav sig efter dennes Nedlæggelse udelukkende til litterær Produktion. Han har udgivet nogle Digtsamlinger, især »Xenien der Gegenwart« [sammen med Ad. Glaszbrenner, 1850], »Heitere Kinderwelt« [1868, ny Udg. 1890]; i filologisk Retning har han beskæftiget sig meget med nygræsk Sprog og Kultur (som i: »Das Volksleben der Neugriechen« og en nygræsk Grammatik), dog mest indgaaende med sit Modersmaal. Han har udgivet en lang Række mere eller mindre værdifulde Bøger om tyske grammatiske og sproglige Emner samt Lære- og Hjælpebøger, som navnlig: »Wörterbuch der Hauptschwierigkeiten in der deutschen Sprache« [1872 og flere Udg.], »Worterbuch der deutschen Synonymen« [2. Opl. 1882] samt deltaget i Ordningen af den tyske Retskrivning. Hans Hovedværk er »Wörterbuch der deutschen Sprache« [3 Kvartbind, 1859—65], efter Stamordsprincippet, der efterfulgtes af »Ergänzungswörterbuch der d. Spr.« [1879—85], som indeholder en meget righoldig, men slet ordnet og upaalidelig gennemgaaet Eksempelsamling; desuden har han udgivet »Handwörterbuch der d. Spr.« [5. Opl., 1893], »Fremdwörterbuch« [2 Bd., 2. Opl., 1891] og »Verdeutschungswörterbuch« [1884] samt deltaget i Udgivelsen af Muret-S.'s »Englisch-deutsches Wörterbuch«. (Litt.: »Dan. S., sein Leben und seine Werke« [Neustrelitz 1890]). *C. A. N.*

Sandersleben, By i det tyske Hertugdømme Anhalt ved Wipper, har (1900) 3,600 Indb. Jernstøberi, Maskin- og Sukkerfabrikation. *Joh. F.*

Sanderson [sä'ndəsən], Lillian, amerikansk Koncertsangerinde, er født 13. Oktbr. 1867 i Milwaukee, Elev af Stockhausen, foretog Koncertrejser i Europa (Kbhvn. 1890 og 1894, Christiania 1895). *S. L.*

Sanderson [sä'ndəsən], Sibyl, amerikansk Operasangerinde, født i San Francisco 7. Decbr. 1865, død 9. Maj 1903 i Paris, Elev af Sbriglia og Mme Marchesi, optraadte i Haag og Amsterdam i Gounod's »Romeo og Julie« og Massenet's »Manon«, debuterede 1889 paa *Opéra comique* i Paris i Massenet's »Esclarmonde«, kreerede 1893 Saint-Saëns's »Phryné« og gik 1894 over til den store Opera. *S. L.*

Sandersonia Hook. f., Slægt af Giftliljefamilien, med en enkelt Art, *S. aurantiaca* Hook. f., der har knoldformet Jordstængel, en rank overjordisk Stængel og en Klase af klokkeformede, orangegule Blomster med sambladet Bioster; hvert Blosterblad bærer ved Grunden en kort Spore. Den stammer fra Natal og dyrkes som Prydplante. ***A. M.***

S. er en Varmhusplante. Knoldene overvintres fuldstændig tørt. Ved Omplantningen om Foraaret fraskilles Sideknoldene og plantes. *L. H.*

Sandernmgaard, Hovedgaard i Aasum Herred, 10 Km. S. 0. f. Odense, forekommer først 1468 og kom senere under Kronen, der 1580 mageskiftede den til Hans Skovgaard. Af S.'s mange skiftende Ejere kan nævnes den Kunst og Videnskab beskyttende Geheimekonferensraad Joh. Bülow. Efter hans Død 1828 købtes den ved Auktion af Ritmester C. A. Vind for 65,000 Rdlr., medens den 1873 tilskødedes dennes Søn, Kammerherre, Hofjægermester S. H. Vind for 400,000 Kr. Hovedbygning fra 1870—72 efter Tegning af Prof. Hans J. Holm. *B. L.*

Sandesnnd, den Del af Købstaden Sarpsborg (s. d.), der ligger lige ved Glommen noget neden for den bekendte Fos Sarpen, omtrent der, hvor Glommen ophører at være sejlbar. *P. N.*

Sandflugt. Hvor Sand i større Udstrækning ligger udsat for Vinds og Vejrs Paavirkning uden noget beskyttende Plantedække, ere Betingelserne til Stede for, at der kan opstaa en S., o: at Sandkornene efterhaanden af kraftige Vinde føres et kortere eller længere Stykke og brede sig over større Strækninger. Bedst kendt i Danmark er S. fra Jylland's Vestkyst, hvor den har givet Anledning til Dannelsen af Klitterne (s. d.). Hvor Sandet, Flyvesandet (s. d.), fyger ud over fugtige Strækninger, holdes det fast af Fugtigheden, og der kan da opstaa større eller mindre Flyvesandssletter. Ogsaa paa dyrkede, meget sandede Marker kan der i et tørt Foraar, forinden Kornet har vokset sig kraftig nok til at beskytte Jordbunden mod Vindens Angreb, opstaa S., og derved forvoldes undertiden ret betydelig Skade, idet Sædekornet eller de spæde Planter blottes. Det bedste Værn mod S. er Tilplantning af Sandstrækningerne; i Klitterne anvendes hertil særlig Hjælmen (smlg. Sanddæmpning). *J. P. R.*

Sandfundament se Fundering S. 264.

Sandgate [sä'ndgit], Badested i det sydøstligste England, Kentshire, ved Dower-Strædet og i Nærheden af Folkestone, har et Slot fra Henrik VIII's Tid og (1891) 1,800 Indb. *M. Kr.*

Sandgrævling se Tobis.

Sandhammeren, 1) en Lavning med Flyvesand paa Bornholm's Nordøstpynt, hvor Hammeren's Granitmasser N. f. Ørnebjærg sænke sig. Paa S. ligger Ruinen af Salomon's Kapel. — 2) S. kaldes Sydvestpynten paa den lille Bogø i Lille Bælt (se Bd. II S. 386), hvor der findes et Fyr. — 3) S., det sydøstligste Punkt paa Skaane i Sverige, udskydende Odde med Flyvesand, der er

meget frygtet af de søfarende; paa S. findes Fyr. *H. W.*

Sandhed. Herunder maa fremhæves 1) den logiske eller formale S. For at en Dom eller Slutning, hvad enten den angaar tænkte eller virkelige Okjekter, skal være sand, maa først og fremmest de logiske Grundprincipper være fulgte. Det fundamentale Princip i Logikken er Identitetsprincippet, det logiske Udtryk for det psykologiske Krav paa Enhed og Selvoverensstemmelse. Usandt vil ethvert Udsagn blive dømt, der er ulogisk; i af to hinanden modstridende Domme vil altid den ene være usand. For at en matematisk Dom eller Slutning skal være sand, kræves tillige, at den stemmer overens med de matematiske Aksiomer. 2) Den reale S. Vanskeligere stiller Spørgsmaalet sig i den virkelige Verden; selv om de logiske Regler ere fulgte, kan dog et Udsagn være usandt, og ved usandt menes der da, at det ikke stemmer overens med det virkelige. Da alt Stof skriver sig fra Erfaringen, da alle Forestillinger i deres simpleste Form ere genfrembragte Fornemmelser, kan Kendetegnet paa, hvad der er sandt, ikke ligge i selve Indholdet, men maa ligge i den Orden, i hvilken Indholdets Dele følge paa hverandre. Ordne vi i en Forestillingsrække Ledene paa samme Maade, som de tidligere ere forekomne som Fornemmelser, er den Dom, der bevidst eller ubevidst ligger i denne Ordning, sand. Ordne vi vilkaarlig Ledene om, ville vi paa et eller andet Punkt komme i Modsætning til Virkeligheden, der over for denne bestemte Ordning danner den større og fastere Helhed. Derfor er det vanskeligt konsekvent at føre en Usandhed igennem, og derfor drager een Løgn flere efter sig, thi hver Omordning af Ledene maa, jo større Brug der skal gøres af den, for at synes rigtig kræve Omordning af stedse flere og flere Rækker. Problemet ligger imidlertid dybere, thi naar have vi virkelig Garanti for, at vore Fornemmelser selv ere sande? Med det virkeliges Præg fremtræde dog baade Drømme og Hallucinationer, Tilstande, vi ikke tillægge samme S. som virkelige Oplevelser. At henvise til, at disse Tilstande ikke skyldes tilsvarende Paavirkninger fra Omverdenen, er ikke tilstrækkeligt, thi de fremtræde just, som om de gjorde det. At henvise til andres Dom ligeledes, thi hvor er atter Garantien for dennes Sandhed? For den hallucinerede kan selve Lægen, der forklarer Hallucinationen, være en saadan. En absolut Sikkerhed for det sande kan ikke naas; det eneste Kendetegn ligger, som klarest i Filosofiens Historie er fremhævet af Descartes i [»Meditationes« 1640, sidste Side], Berkeley [»Principles of Knowledge«, 1710, XXXVI] og Kant [»Kritik der reinen Vernunft«, 1781, S. 189 – 210], i Sammenhængen. Den forholdsvis største Sammenhæng betegner det sande; selv en sammenhængende Drøm vil staa som et lille Brudstykke over for det virkeliges store Sammenhæng. Derfor have Børn, hvis Bevidsthedsliv er mindre sammenhængende end de voksnes, vanskeligere ved at skelne mellem det sande og det uvirkelige som det drømte eller fantaserede. Sandhedskriteriet hævdedes først som Ledenes bestemte Orden, men denne vil atter sige: den største, mest gennemgaaende Sammenhæng. Sit erkendelsesteoretiske Udtryk finder denne i Aarsagssætningen (det reale Identitetsprincip) paa samme Maade, som det logiske Sandhedskriterium fandt sit i det formale Identitetsprincip. Begge Principper vise hen til det samme: S. er det overensstemmende. For 3) den personlige S. er Kriteriet ikke, om Erfaringerne stemme overens i Alm., men om de stemme overens med det dybeste i Mennesket, med de Erfaringer, den enkelte tillægger den største Værdi. Derfor kan den personlige S. ofte komme i Strid med de egentlige; den er det centrale i det enkelte Menneskes Bevidsthed, det, hvortil alt andet sættes i Forhold, Maalestokken, hvormed alt maales. Den personlige S. er den Forestillingskreds, i hvilken den enkelte føler sig hjemme, hans Grundanskuelse paa de vigtigste Omraader i Livet; overvejende bruges Udtrykket vel om et Menneskes religiøse Tro. Saa forskellig Værdi den enkeltes personlige S. kan have for andre, har den for ham selv, hvad der er udtrykt i Ordet S., den absolutte Værdi; og just fordi den betegner det dybeste hos den enkelte, fremtræder den ikke som en S., men som »Sandheden«, et mere fordringsfuldt Udtryk for et Menneskes dybeste og alvorligste Overbevisning. *A. T—n.*

Sandhi se Sanskrit.

Sandhjælme se Hjælme.

Sandholt, Hovedgaard og Stamhus i Salling Herred, 11 Km. N. f. Faaborg, tilhørte 1418 Hennike Hvitkop af Slægten Krummedige. 1493 købte Rigshofmester Poul Laksmand den »med stort Bedrag«. Ved hans Død konfiskeredes hans Godser, og Kong Hans skænkede S. til Rigsraad Torben Bille, der var gift med hans Veninde Edel Jærnskæg. Ved Giftermaal kom S. til Ruderne, af hvilke Knud Rud blev Ejer 1577 og efter en Brand opførte den endnu til Dels staaende Hovedbygning. Hans Enke, Ellen Marsvin, maatte ifølge Dom afstaa S. til sin Mands Broder, Kortits Rud, og tillige — da hun havde krænket Slægtens Ære ved at afbryde Gaardens Spir og (50) Fløje — betale 2,000 Rdl. — I 17. Aarh. skiftede S. ofte Ejere. 1652 kom den til Trollerne, og 1726 (8. Febr.) oprettede Etatsraad Hans Nobel et Stamhus af S., der endnu ejes af hans Slægt. — Af den i skæv Firkant sammenbyggede Gaard er den nordlige og østlige Fløj paa 3, de to andre paa 2 Stokværk. Af de oprindelige Hjørnetaarne ere de to bevarede. Østfløjen har et fremspringende Midterparti med Port og Frontespice. — Størrelse: Hartkorn af alle Slags 186$^1/_2$ Tdr. I Bankaktier 5,600 Kr., i Fideikommiskapitaler ca. 583,600 Kr. Under S. hører Gaarden Sollerup (650 Tdr. Land og 270 Tdr. Land Skov). *B. L.*

Sandhurst [sä'ndhə.st], By i det sydlige England, Berkshire, 7 Km. S. f. Wokingham, med Militærakademi, Generalstabsskole og en højere Skole for Officerssønner (Wellington College). *M. Kr.*

Sandhurst [sä'ndhə.st] (Bendigo), By i den australske Koloni Victoria, beliggende 130 Km. N. V. f. Melbourne, er Midtpunkt i det rige Guldistrikt Bendigo, hvorefter Byen nu sædvanlig nævnes. Guldet udvindes af Kvartslag. Sandet er stærkt guldholdigt, og Skakterne ere førte ned til en betydelig Dybde (400 M.). Der anvendes flere Hundrede Dampmaskiner og henimod 7,000 Arbejdere, deriblandt ca. 1,000 Kinesere. Driften har fra 1872 været rationel og meget omfattende.

Byen, der fra 28,000 Indb. i 1881 er vokset til 42,000 i 1901, har Jærnstøberier, Bryggerier etc. og er en moderne Stad med Gasbelysning, Bankinstitutioner, Teater, zoologisk og botanisk Have, Haandværkerinstitut med Bibliotek o. l. I Byens Nærhed, ved Akse Creek, findes velholdte Vinpiantninger. *M. Kr.*

Sandhøns, Flyvehøns (*Pteroclidae*), kaldes en ejendommelig Fuglegruppe med næppe en Snes Arter, i Udseende og Levevis mindende en Del om Hønsefuglene, med hvilke de ogsaa tidligere ere sammenstillede; de staa dog i Bygning langt nærmere Duerne. Det er Fugle af Størrelse fra Stær til Due med langstrakt Krop, kort, lige Næb, lange Vinger og en mærkelig Fod, idet Bagtaaen er lille eller mangler, medens de andre Tæer lige til Kløerne ere indesluttede i en fælles Hud. Familien deles i to Slægter, S. (*Pterocles*) med 15 Arter, hvoraf 2 i Sydeuropa, og Steppehøns (*Syrrhaptes*) med 2 Arter (se Steppehøns). *O. ti.*

San Diego, By i U. S. A., Stat California, ligger ved S.-D.-Bugten 24 Km. fra den mejikanske Grænse i særdeles smukke Omgivelser. (1900) 17,700 Indb. S. D. har en udmærket Havn, der er stærkt benyttet som Udskibningssted for Landbrugsprodukter, og staar i Jærnvejsforbindelse med Los Angeles. S. D.'s Indbyggerantal steg 1880—90 fra 2,637 til 16,159. Paa Kysten ved S. D. ligger Strandbadet Coronado Beach. *H. P. S.*

San Diego de los Bãños, stærkt besøgt Badested paa den vestindiske 0 Cuba, i Provinsen Pinar del Rio, med to Kilder paa 35° og (1887) 6,317 Indb. *M. V.*

Sandkryb se Glaux.

Sandkultur er, ligesom Vandkultur (s. d.), en Metode til Undersøgelse af Planternes Ernæring. Man anvender oftest udglødet, med Saltsyre vel udvadsket Kvartssand, hvortil der sættes destilleret Vand, hvori der er opløst Næringsstoffer, j særlig Salte. Sandet anbringes derpaa i Glas- eller Stentøjskrukker, paa hvis Bund der for Dræningens Skyld er lagt større Stykker Glas eller Porcelæn. I Sandet saas Frø eller indplantes unge Kimplanter. Undertiden steriliseres (s. d.) de færdig ordnede Krukker forinden Saaningen, for at udelukke Bakteriers Indflydelse. Ved at variere de til Sandet tilsatte Stoffers Art og Mængdeforhold har man kunnet studere de forskellige Stoffers Betydning for Planten — eller paavise deres Undværlighed (jfr. Ernæring, Planters). Særlig Tyskeren Hellriegel (s. d.) har Fortjenesten af Udviklingen af S.-Metoden, hvis Betydning dog har været langt ringere end Vandkulturernes. *w. y.*

Sandkvæler se Kvælerslanger.

Sandloppe se Lopper.

Sandlærke se Lærke S. 71.

Sandløber, Selning (*Calidris arenaria* L.), en lille Vadefugl, i Udseende og Levevis lignende Rylerne (*Tringa*) fra hvilke den væsentlig skelnes ved at mangle Bagtaa. Næb og Fødder ere mørke, Fjerene paa Oversiden mørke i Midten med rødbrune Kanter, Hoved og Bryst rødlig med mørke Striber, Undersiden ellers hvid; i Vinterdragt er den ovenpaa graalig, paa Undersiden hvid. Det er en cirkumpolar Art, ynglende i de nordligste kendte Egne, hvor dens Rede kun er fundet faa Gange. Vinteren tilbringer den i sydligere Egne, ofte paa den sydlige Halvkugle; paa Trækket om Eftersommeren er den ikke sjælden paa Norge's Vestkyst og træffes af og til i Danmark, hvor den færdes ved Kysten ofte i Selskab med Ryler og andre nærstaaende Arter. *O. H.*

Sandmorkel d. s. s. Spiselig Morkel (se Morkel).

Sandmusling se Mya.

Sandmyle se Brokfugle S. 687.

Sandnes, Ladested ved Gandefjordens inderste Del, Stavanger Amt, ca. 15 Km. S. f. Købstaden Stavanger. S., der omtales i en Rejseberetning af 1810 som »en Ladeplads, hvor et Tegl- og Murstensværk var i god Drift«, blev Ladested 1860 og har nu (1900) 2,644 Indb. Det gennemskæres af Jæderbanen og af Hovedvejen fra Stavanger til Egersund. Bebyggelsen strækker sig hovedsagelig langs disse Kommunikationslinier paa Fjordens vestlige Side. Havnen dannes af selve Gandefjordens inderste Del og er baade rummelig og god. S., der har et stort Opland, udfører Æg, Kød, Smør, Hø, Uldvarer m. v. Det har derhos betydelig Fabrikdrift — i og ved Ladestedet —, saasom Teglværker, Pottemagerier, Uldvarefabrikker, mekanisk Værksted, Zinkvarefabrik m. v. I Byens Nærhed findes derhos flere ansete Planteskoler. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Boye Strøm, »Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *P. N.*

San Domingo se Santo Domingo.

San Domino, San Domenico, den største 0 i den i Adriaterhavet liggende lille Øgruppe Tremiti, der ligger N. f. Monte-Gargano-Halvøen og 40 Km. N. V. f. den nærmeste Havn Rodi. S. D. bestaar af en 116 M. høj Knude, hvis Skraaninger ere skovklædte. Øen beboes af ca. 25 Mennesker og hører til Provinsen Foggia. S. D. er Oldtidens *Insula Diomedia.* *H. P. S.*

Sandomir, Sandomierz, By i Polen, Guvernement Radom, ligger paa venstre Bred af Weichsel. (1897) 6,534 Indb. S. har Domkirke, Synagoge, Seminarium, Gymnasium og driver Frugtavl og lidt Industri. S. er grundlagt 1236 og var under Jagellonerne en af Polen's mest blomstrende Byer. 1259 hærgedes S. af Tatarerne og 1656 af Svenskerne. *H. P. S.*

Sandon Hall [sä'ndənhå'l], Herresæde i det indre England, Staffordshire, tilhørende Greverne af Harrowby, ligger 8 Km. S. 0. f. Stone. Det er opført i Tudor-Stil og har en Park med interessante Mindesmærker (Monument for Pitt, Kopi af Trajan-Søjlen o. fl.). *M. Kr.*

Sandorm (*Arenicola*), en Slægt af store eller middelstore Børsteorme, som leve i Havbunden og ernære sig af dennes organiske Indhold. De staa derfor i et lignende Forhold til denne som Regnormene til Muldjorden, og naar Vandet er klart og stille, ser man Bunden tæt belagt med de ejendommelig bugtede Sandmasser, som ere blevne udtømte af S.'s Tarm. Den yderst lille Hovedlap mangler saavel Øjne som Følelse, og saadanne findes heller ikke i Forbindelse med de smaa Parapodier, som optræde i en dobbelt Række paa hver Side. Af disse bære de øverste lange, smalle, vifteformede Bundter af haarformet tilspidsede Børster, medens de nederste hver bære en Række af langskaftede, med en enkelt Spids

endende Krogbørster. Bag hver af de øverste Børstebundter findes i flere eller færre Ringe en stor, blodrød Gællebusk med dendritiske eller fjerformede Grene. Tarmkanalen begynder med et kort, cylindrisk, blødt, udkrængeligt Svælg, besat med temmelig store, runde Papiller. Ved Nordeuropa's Kyster findes to Arter, nemlig foruden den almindelige *A. marina*, der ogsaa er udbredt til de arktiske Have, den sjældne *A. ecaudata*. Hos den første begynde Gællerne paa 7. Ring og findes paa 12 Ringe, medens Legemets bageste (1/3—1/5) Del mangler saavel Gæller som Børster. Hos den anden Art begynde Gællerne paa 15. eller 16. Ring og strække sig næsten lige til Legemets Ende. En tredje Art findes igen i Middelhavet. Den almindelige S., som af Fiskerne benyttes som Agn, kan i Grønland naa den betydelige Længde af 4 Dcm., medens den i danske Farvande næppe bliver halv saa stor. *M. L.*

Sandown [sä'ndaun], Badested paa den engelske 0 Wight i Kanalen, beliggende paa Sydøstkysten, med (1891) 3,600 Indb. *M. Kr.*

Sandown Park [sä'ndaunpa!ək] se Esher.

Sandpapir er groft, stærkt Papir, paa hvis ene Side der ved Hjælp af Lim er befæstet et Lag skarpkantet Sand, og som benyttes til Slibning af Træ og Metal. I Stedet for Sand benyttes ogsaa undertiden pulveriseret Glas eller Flint. *K. M.*

Sandpisk kaldes den Virkning, som Flyvesand udøver paa Planternes Blade og Skud; disse saares af de skarpe Sandkorn, Planten tager følelig Skade og kan helt gaa ud. Som Middel mod S. har man brugt at »klatte« Arealet over med Lyngtørv; bedre er det forud at pløje lave Plantningsfurer vinkelret paa den hyppigste Vindretning; det fine Sand vil da lægge sig i Læ paa Bunden af Furerne. Disse Fremgangsmaader bruges ved Tilplantning af Heder. I Klitterne foretrækker man forud for Træplantningen at dæmpe Sandflugten ved en fuldstændig Dækning med Lyng. *C. V. P.*

Sandplanter (Psammofytter, psammofile Planter) ere saadanne Planter, der vokse paa en Jordbund, dannet af rent Sand. En Bund af denne Beskaffenhed fremkommer dels ved Havenes Kyster, dels langs Floders eller mindre Vandløbs Bredder, men i øvrigt ere Sandaflejringer i Indlandene paa mange Punkter af Jordkloden mægtige (se Ørken). Saa længe det langs Kysterne aflejrede Sand indeholder Salt, har den der voksende Planteverden et ejendommeligt Præg; de ere Saltplanter (s. d.); men i det for Salt udvadskede Sand lever en i det ydre særdeles karakteristisk Vegetation af egentlige S. For Resten lader der sig ikke drage nogen skarp Grænse mellem Saltplanter og S. Disse kunne ogsaa kaldes Klitplanter, da de ved Kysterne af Havet først og fremmest ere knyttede til de inden for Sandstranden opkastede Klitter. Saadanne for Klitterne ejendommelige og paa forskellig Vis til Naturen tilpassede Planter ere for Danmark's Vedkommende: Hjælme, Sand-Star, Rød Svingel, Sandskæg, Sand-Rottehale, Marehalm, Strand-Fladbælg, Svinemælk, Havtorn, Krybende Pil, Klitrose, Gul Snærre, Strand-Bynke, Engelskgræs, Haaret Høgeurt, Sand-Kattefod o. fl. Nogle leve især i den endnu bevægelige Klit, f. Eks. Hjælme (s. d.): de have lange Rodstokke, der udbrede sig vidt omkring, og kunne udholde Tilsanding; andre holde sig navnlig til de Dele af Klitregionen, der ere komne til Ro, de udfylde Rummene mellem den levende Klits Planter og danne efterhaanden et sammenhængende Plantedække; saa snart Lyng, Rævling o. a. Hedeplanter indfinde sig, gaar den tilvoksede Klit over i Hede (s. d.).

S. ere udprægede Xerofytter. De ere smaaeller smalbladede, og deres Blade og Stængler ere paa forskellig Maade udrustede med Værn mod for stærk en Fordampning paa Grund af Sandbundens Egenskaber, især den lette Udtørring ved Sol og Vind. Rigelig Haar- og Vokslædning er almindelig; Spalteaabninger ere vel skjulte; Fortykninger af Hudvæv og rig Udvikling af mekanisk Væv ere gennemgaaende o. s. v. Ogsaa til Jordbundens kemiske Natur ere S. tilpassede, for saa vidt som de ere yderst lidet fordringsfulde og kunne nøjes med minimale Mængder af de for Planterne nødvendige Næringsstoffer.

Om S.'s Forekomst i Indsande se Hede og i Ørkener se Ørken. Paa Sandaflejringer langs Vandløbene udvikles sjældnere rene Samfund af S., da Bunden der oftest synes at være saa meget næringsrigere, at mere fordringsfulde Planter kunne konkurrere med de egentlige S. *A. M.*

Sandpumpe se Uddybningsmaskine.

Sandrakottos se Maurya.

Sandrart, Joachim van, tysk Maler, Kobberstikker og Kunsthistoriker, født i Frankfurt 1606, død i Nürnberg 1688, var Elev af Kobberstikkeren Aegidius Sadeler i Prag; denne raadede ham til at blive Maler, og S. drog til Utrecht og gik i Lære hos Gerard Honthorst. Efter talrige Rejser viden om og et Ophold i Italien, hvor han allerede vandt Ry og arbejdede for Paven, vendte han 1635 tilbage fra Italien til sin Fødeby, derefter opholdt han sig længere Tid i Amsterdam, endvidere paa sit Gods Stockau ved Ingolstadt, i Augsburg og gentagne Gange i Niirnberg, hvor han fra 1674 levede til sin Død, og hvis nystiftede Akademi han omfattede med varm Interesse. — S. var ikke nogen original skabende Kunstnernatur, men i Besiddelse af en ikke ringe kunstnerisk Kultur, der selv i hans italieniserende Arbejder bevarer ham mod Tidens almindelige Manierisme. Af hans Værker fremhæves »Seneca's Død« [Erfurt], en Natscene med Belysningseffekt i Honthorst's Smag og den barmhjertige Samaritan [Brera] under italiensk Indflydelse; i Amsterdam udførte S. flere betydelige Portrætter, bl. a. af Digteren Pieter Cornelisz Hooft, og det 1638 malede Skyttebillede, der viser Dronning Maria af Medici's Modtagelse ved Kaptajn van Swieten's Korporalskab. Han er i disse Arbejder stærkt under Paavirkning af hollandsk Portrætkunst, medens han i sine senere større religiøse og historiske Billeder snarere slutter sig til den flamske Skole (Rubens), saaledes i Katharina's Trolovelse [Wien] og Petrus'es Fiskedræt [Augsburg]. Som S.'s Hovedværk maa det store Portrætbillede »Gesandternes Festmaaltid« betragtes. Han malede det 1650 i Raadhuset i Niirnberg til Minde om den westfalske Fred Aaret forud. — Maaske i endnu højere Grad end som Maler har den fintdannede, kundskabsrige S., der af Kejseren blev ophøjet i Adels-

standen, vundet Ry som Forfatter, særlig som den »tyske Vasari« ved Udgivelsen af sit kunsthistoriske Værk: »Teutsche Academie der edlen Bau-Bild- und Mahlerey-Künste« [Nürnberg 1675]. *A.R.*

Sandreuter, Hans, schweizisk Maler, født 1850 i Basel, død 1. Juni 1901 ved Basel, er en af Schweiz'es betydeligste moderne Malere. Han var Elev og Ven af Bocklin. Hans Kunst bærer ogsaa ofte et stærkt Böcklin'sk Præg. I teknisk Henseende roses han især som Fresko- og Akvarelmaler. Bekendte Værker bl. m. a.: »Rebekka«, »Ved Himmelens Port« og »Dolce far niente«. *A. Hk.*

Sandringham [sä'ndriŋəm], Landsby i det sydøstlige England, Norfolkshire, i Nærheden af The Wash, med et Landgods tilhørende Kong Edvard VII. *M. Kr.*

Sandschak (tyrk. D: Fane) er i Tyrkiet Betegnelsen for den næststørste Kreds i den Inddeling, hvorved Civiladministrationen har udstykket Landet; i Spidsen for et S. staar en Mutesarrif, omtrent svarende til det danske Stiftamtmand. — S.-i-scherif (den hellige Fane) er et efter Sagnet fra selve Profeten hidrørende Banner, der som en stor Relikvie opbevares i Konstantinopel og een Gang aarlig udstilles der. Naar Sultanen ved ekstraordinære Lejligheder udfolder S., er det det samme som at erklære *djihâd*, den hellige Krig, hvori enhver rettroende bør deltage. *F. O.*

Sandschaktar se Alemdar.

Sandskæg (*Corynephorus* Beauv., *Weingaertneria* Bernh.), Græsslægt (Havregruppe), smaa og ret stive Planter, adskilte fra Slægten Bunke ved at have en kølleformet Stak. 3 Arter. Graa Sandskæg (*C. canescens* Beauv.) er fleraarig og 10—30 Cm. høj, blaagraa; talrige Straa fra hver Tue. Bladene ere børstedannede; de øvre Skeder oppustede. Begge Blomster i Smaasakset ere tvekønnede. Den vokser paa magre Marker og i Klitter og er i Danmark almindelig i Egne med sandede Jorder; meget sjælden i Norge. Af ringe Værdi som Fodergræs; ædes kun af Faar. *A. M.*

Sandspaan (Søudtryk). Et Skibsankers to Arme ende i flade og brede Flige; disse løbe ud i en Spids, og denne betegnes med S. Dens Bestemmelse er at lette Ankerets Evne til at bore sig ned i Grunden. *C. L. W.*

Sandspringer se Markspringere.

Sandstar se Star.

Sandsten er en Bjærgart, som opstaar afløst Sand derved, at Kornene sammenkittes af et Bindemiddel; dettes Udskillelse skyldes Vandet, som cirkulerer i Jordskorpen. Om Kornenes Beskaffenhed se Sand. Bindemidlet kan bestaa af Kisel, Kalk, Jærn o. s. Forbindelser; Ler, som er nedslæmmet mellem Kornene, spiller ogsaa ofte en Rolle. Sjældnere bestaar Bindemidlet af Asfalt eller lignende organiske Stoffer. Efter Bindemidlets Natur adskiller man Kiselsandsten, Kalksandsten, Jærnsandsten, Kaolinsandsten, bituminøs S. o. s. v. Farven kan være hvid, graa, brun, rød, grøn, sjælden sort. Sandstensaflejringer spille en uhyre Rolle i Jordskorpen og findes i alle geologiske Formationer, jævnlig i over 1,000 M. tykke Lagserier; de ere altid tydelig lagdelte, lade sig kløve efter Lagene og vise paa Lagfladerne ofte Mærker af Bølgeslag og Spor efter Dyr, som færdedes der, hvor Sandet i sin Tid aflejredes. Hyppig indeholde de Forsteninger. I Skandinavien findes de mægtigste Sandstensdannelser i de prækambriske Formationer; men ogsaa fra den kambriske, den siluriske, Jura- og Kridttiden træffes saadanne. Som Bygningssten finder S. udstrakt Anvendelse; den er let at bryde og tildanne. Mange S. have dog den Fejl, at de ikke ere vejrbestandige; saaledes de fleste Lag i Nexø-S. paa Bornholm, som i sin Tid blev en Del anvendt. Den første Plads mellem de i Kjøbenhavn til Bygningsbrug anvendte S. indtager den her saakaldte Bremer-S. (Deister-S.), en lys gulgraa S., som i geologisk Henseende tilhører Wealdformationen; den brydes i Egnen V. S. V. f. Hannover og udskibes over Bremen. Billigere er den graa Kvadersandsten fra Elb-Egnene i Sachsen. Af røde S., som finde Anvendelse her, maa nævnes den øvre siluriske S. fra O vedkloster i Skaane og den saakaldte brogede S. (s. d.) fra de sydvesttyske Rhin-Egne. Den norske S. (fra Jeløen, Holmestrand og Brumundalen) anvendes baade til Brolægning og som Bygningssten. — Om bøjelig S. se Itakolumit. *N. V. U.*

Sandstraaleblæser, Sandblæser, Sandblæseapparat, Maskine, ved hvilken man giver Metaller, Glas, Porcelæn o. 1. en Slibning eller Mattering ved med Kraft at slynge en Straale af Sand eller Smergelpulver mod deres Overflade. Sandblæsning har i den senere Tid vundet megen Udbredelse, baade til grove Arbejder, »Pudsning« af Støbegods o. 1. og til fine, saaledes ogsaa Dannelsen af File i Stedet for ved Hugning. Princippet er det samme som for Rafraichisseuren (Eau-de-Cologne-Sprøjten), eller Dampkedelens Injektor: en kraftig Luft- eller Dampstrøm suger Sandet op med sig og kaster det igennem en fin Spids mod Arbejdsstykket. Sandblæsning har i Glasfabrikationen i en ikke ringe Grad fortrængt Ætsningen. Om fornødent dækkes de Dele, der ikke maa paavirkes af Straalen. *F. W.*

Sandsvær, Herred i Kongsberg Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Numedal og Sandsvær Fogderi), Buskerud Amt. 681 □Km., hvoraf ca. 23 □Km. Ferskvand. (1900) 4,854 Indb., altsaa ca. 7,4 pr. □ Km. Land. S. omfatter Sandsvær Præstegæld med Efteløt, Hedenstad, Komnes og Tuft Sogne samt desuden Kongsberg Landdistrikt (Gravningsgrænden og Sandsvær-Jondalen med tilsammen 231 Indb.) af Kongsberg Præstegæld; se derhos under Art. Kongsberg og Kongsberg Sølvfelt. S. omgives af Herrederne Slemdal, Gjerpen, Saude, Hitterdal, Gransherred, Flesberg (Kongsberg By), Eker, Hof og Lardal. S. gennemstrømmes af Laagen (Numedalslaagen), der ved Kongsberg danner et Par Fossefald og neden for samme, inden for Herredets Grænser, desuden 5 Fossefald, af hvilke Labruf os med en Faldhøjde af 34 og Hvittingsfos med en Faldhøjde af 18 M. ere de største. Den sidstnævnte Fos ligger i Herredets sydligste Del, noget S. f. Tuft Kirke; Labruf os ligger i Nærheden af Hedenstad Kirke og Skollenborg Jærnbanestation. Laagen's vigtigste Bielve inden for dette Herred ere følgende tre, der alle komme fra de vestlige Fjælde, Jondalselven N. f. Kongsberg, Kobberbergselven noget

S. f. nævnte By med Udløb i Laagen straks neden for Labrufos, samt Ravaldselven og dens Fortsættelse Daleelven med Jøgelfos, hvilken Elv gennemstrømmer Hedenstad langs Nordsiden af Skrimsfjældene og falder i Laagen et Par Kilometre S. f. Kobberbergselvens Udløb. Af Vande findes mange inden for Herredet; men de fleste ere ganske smaa. S. kan naturligt deles i 3 Partier. Det sydligste Parti, der omfatter Tuft, Komnes og største Delen af Efteløt, det midterste Parti, der omfatter det nordligste af Efteløt og den Del af Hedenstad, der ligger S. f. Kongsberg, samt endelig det nordligste Parti, der omfatter Strækningen N. f. og V. f. Kongsberg By. Dette nordligste Parti indbefatter saavel en Del af selve Laagendalen som en Del af den fra samme mod Vest opgaaende Sidedal, Jondalen samt desuden Fjældpartiet V. f. Kongsberg By, hvor Jonsknuden hæver sig til en Højde af 894 M. Inden for det midterste Parti findes den smukkeste Del af Herredet. Laagendalen er her meget bred. Mod Vest trænger Kobberbergdalen og mod Sydvest Langeruddalen langt ind i Grænsefjældene mod Bratsberg Amt, og imellem disse Dalfører hæver Kolknutfjældet sig til en Højde af 677 M. Mod Øst, omtrent i Forlængelsen af Langeruddalen, er Fjældpartiet afbrudt af en Tværdal, der fra Laagendalen fører over mod Fiskumvandet i Eker. Det midterste Parti af Laagendalen er gennemgaaende godt dyrket og bebygget; særlig er den saakaldte Saggrænd vel befolket. Partiet er som Regel meget bakket, hvorhos Laagen her for største Delen flyder i et dybt Leje. Det sydligste Parti af Laagendalen er ogsaa godt dyrket og tæt bebygget; men Dalen er her betydelig mindre bred, hvorhos Laagen snor sig frem i mange Bugtninger og har paa mange Steder meget lave, for Oversvømmelse udsatte Bredder. Det sydligste Partis Vestside, altsaa Herredets sydvestlige Hjørne, er opfyldt af Skrimsfjældene, der have flere høje Toppe, hvoraf den højeste er Stygmandsknatten (869 M.), medens den Top, hvorefter hele Fjældpartiet er opkaldt, kun naar op til 854 M. Fjældene paa Hoveddalens Østside ere gennemgaaende inden for hele Herredet lavere end Fjældene paa Vestsiden.

En Del af den betydelige Grubedrift, der henhører under Kongsberg Sølvværk, falder inden for Grænserne af S. Anden Grubedrift har dette Herred for nærværende ikke; men i ældre Dage, endog længe før Kongsberg Sølvværk blev anlagt, har der været Grubedrift inden for samme, særlig Kobbergruber i Nærheden af Kobberbergdalen og sølvholdige Blygruber paa Østsiden af Labrufos. Jordbrug og Fædrift samt til Dels Skovbrug maa nu betegnes som Herredets Hovednæringsvej. Ogsaa industriel Virksomhed findes nu i ganske stor Udstrækning, særlig ved Labrufos og Hvittingsfos, hovedsagelig Træsliberier, Savbrug og Møllebrug. Desuden findes nogle Mejerier og Ysterier. Af større Gaarde kunne nævnes Tuft, Fossnes, Eknes, Tveiten, Komnes, Reine, Lindum, Li, Evju, Aas, Bjertnes, Berg, Loftstuen og Graven. S. gennemskæres af den Hovedvej, som fra Larvik fører op gennem saa godt som hele den beboede Del af Laagendalen. Desuden fører Hovedvej fra Laagendalføret gennem Kobberbergdalen over Meheien til Notodden i Telemarken samt fra Tuft til Holmestrand og fra Kongsberg til Eker. Herredet er tillige godt udstyret med Bygdeveje, hvoriblandt en fra Laagendalføret gennem Jondalen over Bolkesjø til Gransherred i Telemarken og en fra Laagendalføret op i Langeruddalen, hvorfra man paa Fjældvej kan komme over til Egnen om Skien. Fra Kongsberg fører smalsporet Jærnbane om Skollenborg og Krekling Stationer til Hangsund ved Drammen—Randsfjordbanen, hvorhos der nylig er bygget en Tertiærbane fra Hvittingsfossen til Holmestrand. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Johan Vibe, »Buskerud Amt« [Chra. 1895]). *P. N.*

Sandsynlighed betegner den Grad af Vished, der ligger mellem den absolutte Sikkerhed og den blotte Mulighed. Hvad der er sket i Virkelighedens Verden, forudsætte vi som sket nødvendigt i Kraft af Loven om Naturens Regelmæssighed eller Aarsagssætningen; men da vi ikke kende den uendelige Række af forudgaaende Led i Aarsagssammenhængen, kunne vi kun ud fra de Led, vi kende, slutte til, hvad der med større eller ringere S. vil ske. Selv om alle forudgaaende Led vare bekendte, vilde vi dog over for det, der i næste Øjeblik skulde ske, ikke have fuldstændig Vished, men kun en meget stor Sandsynlighed, idet den aprioriske Lov om Naturens Regelmæssighed, der havde raadet i Fortiden, og som maatte forudsættes som gældende i Fremtiden, hvis der overhovedet skulde drages nogen Slutning om denne, for sin egen fortsatte Gyldighed kun har en meget stor S., men ingen absolut Sikkerhed. Denne have vi kun over for de tænkte (»selvskabte«) Objekter; over for Objekter i Virkelighedens Verden kunne vi kun naa en større eller ringere S. *A, T—n.*

Sandsynlighedsregning (mat.). Naar et Forsøg kan have n forskellige Udfald, af hvilke g have en vis Egenskab, siger man, at Sandsynligheden for et Udfald med denne Egenskab er $\frac{g}{n}$ forudsat at man tør antage, at de n Udfald indtræde lige let. Gør man saaledes to Kast med en nøjagtig konstrueret Terning, er der 36 forskellige mulige Udfald med Hensyn til de Øjne, Terningen viser op; 3 af disse Udfald give Summen 4 af Øjnene, og man siger da, at der er Sandsynligheden $\frac{3}{36} = \frac{1}{12}$ for i 2 Kast at faa i alt 4 Øjne. Ved en saadan apriorisk Bestemmelse af Sandsynligheden bygger man paa Forudsætninger — f. Eks. om Terningens Nøjagtighed — hvis Rigtighed det er vanskeligt at kontrolere. Hvis ved Gentagelse af Forsøget i det uendelige Forholdet mellem Antallet af Forsøg med et vist Udfald og det hele Antal Forsøg nærmer sig til en bestemt Grænseværdi, hvis altsaa Loven for de store Tal gælder (se Fejllære), vil man ved at sætte Sandsynligheden for Udfaldet $=$ denne Grænseværdi have en Definition, hvori den nævnte Usikkerhed er hævet. Man faar da en tilnærmet aposteriorisk Bestemmelse af Sandsynligheden ved at støtte sig

paa en lang Række Forsøg. S. beskæftiger sig med Bestemmelsen af Sandsynligheder. En Sandsynlighed er altid et positivt Tal ikke større end 1. Sandsynlighederne o eller 1 for et Udfald betyde henholdsvis, at det er umuligt eller sikkert. Sandsynligheden for, at af 2 Begivenheder med Sandsynlighederne p og g, der udelukke hinanden, den ene indtræffer, er $p + g$. Sandsynligheden for Indtrædelsen først af en Begivenhed med Sandsynligheden p, dernæst af en anden Begivenhed, der, naar den første er indtraadt, har Sandsynligheden q, er pq. Saaledes er den ovenfor omtalte Sandsynlighed for i 2 Kast med en Terning at faa i alt 4 Øjne lig Summen af Sandsynlighederne for at faa: først I, saa 3 Øjne; først 3 Øjne, saa 1; begge Gange 2 Øjne. Hver af disse Sandsynligheder er lig $\frac{1}{6} \cdot \frac{1}{6} = \frac{1}{36}$, idet Sandsynligheden for at faa et bestemt Antal Øjne i 1 Kast er $\frac{1}{6}$. Kan et Forsøg have to Udfald med Sandsynlighederne p og q, vil et vilkaarligt Led $\frac{r!}{s!(r-s)!} \cdot p^s \cdot q^{r-s}$ i Binomialformelens Udvikling af $(p + q)^r$ udtrykke Sandsynligheden for i $r + s$ Forsøg at faa det første Udfald r Gange, det andet s Gange; paa samme Maade kan Polynomialformelen anvendes ved Forsøg med flere Udfald. Ved aposteriorisk Bestemmelse af Sandsynligheden bruges ofte Baye's Regel, der kan formuleres saaledes: Kan et indtraadt Udfald af et Forsøg skyldes forskellige Aarsager, er Sandsynligheden for, at en bestemt af disse har været virkende, proportional baade med den forud bestemte Sandsynlighed for, at denne Aarsag kom til at virke, og med den Sandsynlighed, som det indtraadte Udfald har, naar nævnte Aarsag virker. Har man saaledes af en Pose, der indeholder sorte og hvide Kugler i ubekendt Blandingsforhold, udtrukket m sorte og n hvide Kugler, ere Aarsagerne de forskellige lige mulige Blandingsforhold; vil man bestemme Sandsynligheden for i $p + g$ ny Forsøg at trække p sorte, g hvide Kugler, finder man ved Baye's Regel under Hensyntagen til Udfaldet af de $m + n$ Forsøg Sandsynligheden for ethvert af Blandingsforholdene, multiplicerer denne med den Sandsynlighed, som Blandingsforholdet giver for Udfaldet p sorte, q hvide Kugler, og adderer disse Produkter.

Det første Grundlag for S. er givet af Fermat, Pascal og Huyghens igennem deres Behandling af Opgaver hentede fra Spil. Snart fulgte den vigtige Anvendelse af S. paa Livsforsikring og Statistik; her maa nævnes Hudde, Witt samt Halley, der konstruerede den første Dødelighedstavle. Jac. Bernoulli, Moivre og Poisson undersøgte støttet paa den ovenfor omtalte Anvendelse af Binomialformelen Sandsynlighederne for de forskellige Fordelinger af Udfaldene i en lang Række Forsøg og godtgjorde de store Tals Lov under den Form, at man ved at forøge Forsøgenes Antal tilstrækkelig kan faa saa stor en beregnet Sandsynlighed, som man vil, for at de forskellige Udfalds Hyppigheder med en vilkaarlig valgt Tilnærmelse ere proportionale med deres Sandsynligheder. Dan. Bernoulli behandlede »det matematiske Haabc, hvorved forstaas Produktet af en Gevinst og Sandsynligheden for at faa den. Laplace opstillede S.'s Teori samlet i »Théorie analytique des probabilités«, der tillige indeholder Anvendelser paa mangfoldige Problemer. Danske Fremstillinger af S. findes i Zachariae: »De mindste Kvadraters Metode«, og Thiele, »Elementær Iagttagelseslære«. *Chr. C.*

Sandsække ere Lærredssække, almindeligvis 30 Cm. brede, 60 Cm. lange i tom Tilstand. De fyldes med Sand eller Jord, bindes for Enden og anvendes da i Befæstningskunsten som Beklædning for en Jordmasse, der skal staa med stejl Skraaning, idet de lægges tæt op ad hinanden og i Lag, med den tilbundne Ende ind imod Jordopfyldningen. Undertiden benyttes S. til Fremstilling af et kortere, midlertidig dækkende Værn.

Beklædning med S. er hurtig at fremstille, men kostbar og lidet holdbar. *A. G. N.*

Sandtidse se Hippophaë.

Sandur se Timeglas.

Sandnsky [sändə'ski], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 70 Km. 0. S. 0. f. Toledo ved den sydlige Del af Sandusky-Bugten fra Lake Erie. (1900) 19,664 Indb. S. har forskellig Fabrikvirksomhed og driver Handel med Fisk, Vin, Frugt, Korn og Træ. Mest bekendt er S. for sine storartede Etablissementer for Fiskekultur. Fra Havnen, der er særdeles god, drives betydelig Skibsfart og Fiskeri, og S. har desuden flere Jærnvejsforbindelser. *H. P. S.*

Sandvaaner, norsk Sandarv (*Arenaria* L., *Moehringia* L.), Slægt af Nellikefamilien (Fladstjerne-Gruppen), mest nedliggende Urter med 5-tallige Blomster, hvis Kronblade ere udelte og hvide (eller røde). Frugtbladenes Antal er 2—4. Kapselens Klapper tvedelte. Ca. 90 Arter, vidt udbredte, men mest i kolde og tempererede Egne. Trenervet S. eller Skovarve (*A. trinervia* L., *Moehringia trinervia* Clairv.) er 10—25 Cm. høj og kan være en-, to- eller fleraarig; Bladene ere stilkede, ægdannet-elliptiske og 3-nervede. Frøene have Frøkappe. I Skove, almindelig i Danmark og ret hyppig i det østlige Norge paa skyggefulde Steder; den blomstrer i Maj—Juni. Smaakronet S., norsk Flernervet S., (*A. serpyllifolia* L.) er en 5—20 Cm. høj, enaarig Urt med siddende, ægdannede og spidse, utydelig flernervede Blade. Frøene ere nyreformede, uden Frøkappe. Paa Marker og tørre Bakker (her lavest); almindelig i Danmark og det østlige Norge. Endnu et Par Arter, men meget sjældne, findes i Norge. *A. M.*

Sandvig, Købstad paa Bornholm, Nørre Herred, beliggende ved Øens Nordvestkyst noget S. f. Hammeren og henved 2 Km. N. V. f. Byen Allinge (se Bd. I, S. 580), med hvilken den danner een Kommune. Den havde 1. Febr. 1901 140 Huse og 850 Indb. (1801: 248, 1840: 298, 1890: 415) og er saaledes Landets mindste Købstad, naar den regnes alene; med Allinge har Kommunen derimod 2,709 Indb. Byen strækker sig ca. 280 M. fra Nord til Syd paa et skraanende Terrain, hvor Klippegrunden flere Steder træder frem; højeste Punkt er ved Skolen, 12,5 M. Af dens faa Gader danne Store- og Vestergade Hovedgaden. Husene ere for det meste smaa og uanselige. De fleste offentlige Bygninger ligge i Allinge, hvor ogsaa den fælles Kirke ligger. Af

Bygninger i S. mærkes Borgerskolen, et Baptistkapel og et Missionshus. Hvad der har bevirket S.'s ligesom Allinge's stærke Tiltagen i de sidste Aar, er de store Granitbrud. Ogsaa Fiskeriet har nogen Betydning, hvorimod Handel og Søfart helt ere knyttede til Allinge, som har en god Havn, medens S. kun har en Baadehavn paa indtil 1,8 M.'s Dybde.

Da der ingen statistiske Data ere givne ved Art. Allinge, gives de her for Allinge-S.'s Kommunes Vedkommende. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1902 i alt 8,536 Kr. Handelsflaaden var ved Udgangen af s. A. 60 maalte Baade og Fartøjer paa i alt 547 Tons. I udenrigsk Fart indkom 231 og udgik 238 Skibe med henholdsvis 2,162 og 12,029 Tons Gods; i indenrigsk indkom 349 og udgik 286 Skibe med henholdsvis 2,379 °g 6,371 Tons Gods.

Allinge-S. udgør i gejstlig Henseende eet Pastorat med Olsker Sogn. Kommunen har Byfoged og Byskriver fælles med Hasle; han er tillige Herredsfoged og Skriver i Nørre Herred samt Birkedommer i Hammershus Birk. Kommunens Øvrighed bestaar af et Byraad, der er sammensat af en Borgemester og 7 valgte Medlemmer samt et Medlem fra det tilhørende Landdistrikt. Kommunen hører til 4. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, Bornholm's Amtstuedistrikt og Øens nordøstlige Lægedistrikt samt 6. Udskrivningskredses 8. Lægd.

Historie. Baade Allinge og S., som i Middelalderen have haft nogen Betydning som Overfartssteder til Skaane, have været Fiskerlejer til langt op i den nyere Tid. Ja endnu ved 1770 kaldes de Fiskerlejer, der ikke have Købstadsfrihed, »om og de af nogle anses for Købstæder, fordi der handles, lades og losses, saa og haves siden Anno 1708 et Borger-Compagnie«, og 1810 hedder det: »Allinge og S. Købstadsrettighed har først i de senere Tider været indirekte tilstaaet«; efter disse Ord have de maaske aldrig formelt faaet Købstadsrettigheder. *H. W.*

Sandviken, smukt beliggende Strandsted i Bærum Herred (s. d.) ved Sandvikselvens Udløb i Christianiafjorden. (1900) 585 Indb. S. benyttes temmelig meget, saavel til Sommeropholdssted, som til Udflugtssted for Christiania's Indvaanere. I og ved S. findes nogle Fabrikanlæg, saaledes en Blikvarefabrik og et Kalkbrænderi. Den smalsporede Christiania—Drammens-Bane gaar igennem Strandstedet med Station smst. *P. N.*

Sandviken, Forstad til Købstaden Bergen (s. d.) ved Sandviksbugten, N. V. f. Bergenhus Fæstning. *P. N.*

Sand Værdi se Ubestemte Størrelser.

Sandwich [sä'ndwitš], By i det sydøstlige England, Grevskabet Kent, tæt ved Stour's Udløb i Nordsøen, var i 11. Aarh. en af England's betydeligste Havnebyer, en af dets »fem Porte«, men ligger nu 3 Km. fra Havet og er kun tilgængelig for Smaaskibe. Fra dens gamle Glanstid stamme den angelsachsiske Klemens-Kirke, St. Thomas Hospital (fra 1392), Latinskolen og Raadhuset. Byen har (1891) 2,800 Indb., der væsentligst beskæftige sig med Kysthandel og Garveri. 2 Km. N. f. Byen ligger Richborough med Levninger af det romerske *Rutupiae*, hvor der er fundet en Mængde romerske Mønter. *M. Kr.*

Sandwich [sä'ndwitš] (eng.), smaa firkantede Stykker Smørrebrød belagte med forskelligt Paalæg, saasom Skinke, Oksetunge, Ost etc. Dobbelte S. ere almindelige S., oven paa hvilke der er lagt en Skive Brød, smurt med Smør. S. har faaet sit Navn efter en Jarl af Sandwich, der først bragte dette fine Smørrebrød i Mode. *R. H.*

Sandwich-Land [sä'ndwitšländ] (Sandwich-Øerne), Øgruppe i det sydlige Atlanterhav under 26—29° v. L., 56—59° s. Br., bestaar af et Antal smaa Vulkankegler med et Areal af tilsammen 420 □Km. Savadovskij-Øen og Saunders-Øen ere endnu virksomme, medens de øvrige: Ljeskov, Traversey og Bristol saavel som den sydligste, Syd-Thule, gælde for udslukte. Øerne ere sneklædte og omtrent uden Vegetation. Savadovskij naar en Højde af 350 M. S. opdagedes 31. Jan. 1775 af Cook og har senere været besøgt 1820 af Bellingshausen, 1830 af Biscoe. *M. V.*

Sandwich-Mænd [sä'ndwitš-], spøgefuld engelsk Betegnelse for de Mænd (Sandwichmen), som behængte med Plakater vandre gennem Gaderne.

Sandwich-Øerne [sä'ndwitš-] (Havaii-Øerne, officielt Hawaii), Territorium i U. S. A., 17,008 • Km., ligger tæt S. f. Vendekredsen i det stille Ocean, 4,000 Km. V. f. San Francisco, næsten dobbelt saa langt fra Asien's Kyst og bestaar af 8 større Øer og flere mindre. De store Øer ere Havaii (11,356 □ Km.), Oahu (1,680 □Km.), Kauai, Niihau, Maui (1,268 □ Km.), Molokai, Lanai, Kohoolave. Havaii er større end alle de øvrige polynesiske Øer tilsammen. Alle disse Øer ere høje, bjærgrige og vulkanske. Foruden vulkanske Bjærgarter findes kun Koralkalk. Paa Havaii findes endnu to virksomme Vulkaner, Mauna Loa (4,170 M.) med det mægtige Krater Kilauea (s. d.) og Mauna Kea (4,210 M.), medens den 2,521 M. høje Hualalai endnu har haft Udbrud 1801. Jordskælv ere hyppige og ødelæggende, særlig fordærvelige vare Jordskælvene 1868 og 1881. Hede Kilder ere derimod sjældne. Overfladen veksler med næsten ubevoksede, yngre Lavastrømme og ældre, forvitrede og overordentlig frugtbare Lavastrømme og Tufmasser, furede af dybe Dale, paa hvis Sider man ofte ser lodrette Klippevægge af en Højde paa 1,000 M. Kysten er ofte stejl. Paa Øen Maui findes Vulkanen Haleakala (3,060 M.) med et mægtigt Krater, der er 45 Km. i Omkreds og saaledes det største af alle eksisterende Kratre. Haleakala har dog ikke haft Udbrud i historisk Tid. Den frugtbareste og bedst befolkede af Øerne er Oahu. Virksomme Vulkaner mangle her. Den er omgiven af døde Koralrev, der ere hævede 3—12 M. over Vandspejlet. Ved Boringer er det godtgjort, at disse Rev have en Mægtighed af indtil 250 M. Klimaet er tropisk. I Honolulu er Januar den koldeste Maaned med 20,9° i Middel, August den varmeste med 25,8° i Middel. Nordøstpassaten blæser om Sommeren med stor Regelmæssighed og gør ved sin Kølighed Opholdet paa Øerne behageligt. Om Vinteren blæser den langt mindre regelmæssig, dog i Januar 14 Dage i Gennemsnit. Den afløses paa denne Aarstid ofte af fugtige Søndenvinde, der medføre Forkølelsessygdomme og Feber. Passaten bringer

Østsiderne megen Regn, medens Vestsiderne ere tørre. Særlig gælder dette de lavere Øer, hvor Passaten kan blæse lige over. Her falder paa Læsiden kun omkring 40 Cm. aarlig, og Kysten har et ørkenagtigt Udseende. Anderledes paa de høje Øer. Her opstaar paa Læsiden en daglig Vekslen af Sø- og Landvinde, der næsten hver Eftermiddag bringe Bjærgskraaningerne Regn, medens Natten har klar Himmel. Denne Regn er mest rigelig om Sommeren, hvor Søvinden er kraftigst, medens Vindsiden har mest Regn om Vinteren. Saaledes har Hilo paa Østsiden af Havaii $368{,}_9$ Cm. i aarlig Regnmængde, og Februar er den regnrigeste Maaned, medens Regnmængden i Kailua paa Vestsiden er $127{,}_0$ Cm. og Juni er den regnrigeste Maaned. Plantevæksten frembyder stor Afveksling mellem yppig tropisk Regnskov i de regnrige Egne og tørt Græsland i de Dele af Øerne, hvor Regnmængden er ringere. Skovene naa til en Højde af 1,600 M., hvor de afløses af Krat, der bestaar af Dværgtræer og Halvbuske. Over 2,800 M. er Vegetationen meget sparsom. Som andre oceaniske Øgrupper er et meget stort Antal af Arterne endemiske, nemlig 575 Arter af 729 vildtvoksende. Dyreverdenen er fattig paa Arter, hvoraf dog de fleste ere endemiske. Den er ejendommelig ved at vise Slægtskab med den amerikanske Fauna. Øgruppens eneste Flagermus tilhører saaledes den amerikanske Slægt *Atalapha*. Af Fugle ere Meliphagider og Nektarinier talrige, medens Papegøjer mangle. Landsneglene udmærke sig ved den endemiske Slægt *Achatinella*. Indbyggernes Antal beløber sig (1900) til 63,592. Befolkningen er siden 1890'erne aftagen meget stærkt. De indfødte ere af polynesisk Stamme. De kalde sig selv Kanaker. De ere høje og smukke Folk, protestantiske Kristne og af betydelig Civilisation. De gaa stadig tilbage i Antal paa Grund af ringe Fødselshyppighed. Gennemsnitlig findes kun 3 Børn paa 4 Familier. Cook anslog 1778 de indfødtes Antal til 100,000, 1890 var det gaaet tilbage til 34,000 foruden 6,000 af blandet Herkomst. Fra 1884 til 1890 var Tilbagegangen 5,578. Den øvrige Befolkning er Kinesere, Japanesere og Europæere. Af disse sidste ere Portugisere de talrigste, medens Amerikanerne kun ere faatallige. Kinesere og Japanesere er den arbejdende Klasse paa Øerne, men da der af dem næsten kun findes Mænd, udgøre de ikke et Befolkningselement af blivende Værdi. Landets Velstand beror paa Agerbruget, der producerer Sukker og Ris. De fleste Sukkerplantager ere paa amerikanske Hænder. Værdien af det udførte Sukker var 1893 $10{,}_2$ Mill. Doll. Desuden dyrkes i ringere Maalestok Bananer, Kaffe, Arrowroot. I de tørre Egne er Kvægavlen vigtig. Der holdes Faar, Hornkvæg og Heste, der flere Steder have forvildet sig i Bjærgene. Der udførtes Huder 1893 til en Værdi af 43,000 Doll. Handelen er betydelig. Udførselen havde 1893 en Værdi af $10{,}_8$ Mill. Doll., næsten alt til Amerika. Som Handelsstad er Hovedstaden Honolulu den betydeligste. Da S. 1778 opdagedes af Cook, udgjorde de flere smaa Stater, der 1795 samledes til et Kongerige af Kamehameha I, der grundlagde det Dynasti, der beherskede Øgruppen indtil 1872. Allerede 1865 vare Kinesere begyndte at indvandre, 1877 kom hertil Portugisere fra Azorerne, og stadig tiltog Antallet af Amerikanere, Englændere og Tyskere, der snart udgjorde Landets Pengearistokrati. Da Kamehameha's Dynasti uddøde, udbrød Tronstridigheder, indtil Kalakaua 1874 blev valgt til Konge ved Englændernes og Amerikanernes Hjælp. Han afsluttede en Handelstraktat med U. S. A., der skaffede det havaianske Sukker Toldfrihed i Fristaterne. Oprettelse af Telegraf-, Telefon- og Dampskibslinier bragte Staten i Gæld til Amerika, der nu mere og mere aabenlyst tragtede efter Herredømmet over Øerne. 1894 udbrød en Revolution mod Kalakaua's Efterfølger, Dronning Liliukalani, der havde til Følge, at Monarkiet blev ophævet, og da Fristaterne ikke straks aabenlyst vovede at annektere S., erklæredes de først for en Republik, der dog snart afløstes af Indlemmelse i U. S. A. (Litt.: Bechtinger, »Ein Jahr auf den Sandwichinseln« [Wien 1869]; Hillebrand, *Flora of the Hawaiian Islands* [Lond. 1888]). *M. V.*

Sandwirth se Hofer.

Sandy [sä'ndi], Landsby i det sydlige England, Bedfordshire, ved Ivel og 5 Km. N. 0. f. Biggleswade, med (1891) 2,755 Indb. Oprindelsen til S. er den romerske Koloni *Salinae*, og i Nærheden findes Levninger af en romersk Befæstning. *M. Kr.*

Sandy Hill [sä'ndihi'l], By i U. S. A., Stat New York, ligger 73 Km. N. N. 0. f. Albany paa venstre Bred af Hudson River. (1900) 4,473 Indb. S. H. har flere Højovne, Savskærerier og Papirfabrikker og driver stor Handel med Bygningstømmer. *H. P. S.*

Sandy Hook [sä'ndihu'k], Odde paa Østkysten af U. S. A., Stat New Yersey, dannes af en langstrakt og smal, sandet Landtange lige over for Sydenden af Long Island. Imellem disse to Punkter er Indgangen til Sandy Hook Bay, gennem hvilken Indsejlingen sker til New York. *H. P. S.*

Sandy River [sa'ndi'ri'və], »Sandflod«, Flod i U. S. A., udspringer i Staten Virginia, danner Grænsen mellem West Virginia og Kentucky og falder i Ohio ved Catlettsburg. S. R. er sejlbar paa en Strækning af 70 Km. indtil Warfield. *H. P. S.*

Sandys [sä'ndiz], Frederick, engelsk Maler og Tegner, er født 1832 i Norwich, hører til det moderne England's betydeligste Illustratorer. Han er Søn af en Maler, kom tidlig paa London's Akademi, vakte Opmærksomhed ved sine Karikaturer (Ruskin) og gjorde i Beg. af 1860'erne formelig Furore i Kunstkredse ved sine Illustrationstegninger i »Once a week< o. a. St. (»Den gamle Chartist«, »Kong Warewolf's Død«, »Harald Haarfager« i Dürer'sk Stil m. m.). Endvidere en Del Portrætter, samt i Olie og Akvarel Billeder som »Oriana« [1861], >Morgan le Fay« [1864], »Medea« [1869], »Perdita« [1879] o. s. v. *A. Hk.*

Sandø (Sandoy), en af de sydlige Færøer, ligger S. f. Hestø og Strømø, fra hvilke den skilles ved den brede Skopenfjord, medens den mod Sydvest skilles fra Skuø ved Skuø Fjord og mod Syd ved Dimon Fjord fra Store Dimon; Øens Sydspids, Dalsnypen, ligger ca. 17 Km.

N. 0. f. Syderøs Nordkyst. Den langagtige 0 strækker sig fra Nordvest til Sydøst ca. 22 Km., medens det bredeste Sted fra Vest til Øst er ca. 13 Km. Den er ca. 112 □Km. Ved Nordspidsen ligger den lille Klippe Troldhoved, skilt fra Øen ved Høddasund; paa Øens Vestkyst ligger Bugten Sandsvaag. Øen, der er bekendt for sin Naturskønhed, snart fremvisende vilde, imponerende Klippeformer, snart Lavninger med frodige, smilende Marker og Enge, danner nærmest et stort Højdeplateau; ved en Sænkning, der gaar fra Sandsvaag mod Nordnordvest, og hvori findes flere smaa Søer, deriblandt Sandsvand, deles Øen i en større østlig og en mindre vestlig Del; det højeste Punkt, Tindur, 479 M., ligger paa den østlige Del, omtrent midt paa Øen. Af hele Arealet ere næppe 4 □ Km. opdyrkede. Øen danner et eget Syssel, S. Syssel, med Skuø og Store Dimon og eet Præstegæld, delt i 5 Sogne, hvoraf Skuø og St. Dimon ere hvert eet, medens de tre: Sand, Skaalevig og Husevig, ligge paa S. Hele Sysselets Befolkning var 1. Febr. 1901 1,196, hvoraf de 1,065 paa S. *H. W.*

Sandø, Herred i Romsdal Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt), Romsdal Amt. 16 □Km., (1900) 950 Indb., altsaa ca. 59 pr. □Km. S., der udgør et Sogn under Akerø Præstegæld, begrænses af Herrederne Haram, Vatne og Akerø, hvorhos det mod Nordvest grænser til Havet. S. er det vestligste Herred i Romsdal Fogderi. Det bestaar af ca. 300 Øer, Holme og Skær, hvilke ligge paa begge Sider af Harøfjorden og Lyngværfjorden. Den største 0 er Harø, der er $13_{,8}$ □ Km., hvoraf $10_{,2}$ tilhøre S.; Resten tilhører Haram Herred. Alle øvrige Øer ere smaa; blandt de største af disse bør nævnes: Sandø, Finø, Gaasø, Sæterø, Orten, Husø og Lyngvær, hvilken sidste egentlig er en Samling af ganske smaa Øer. Den sydvestlige Del af Harø er det, som tilhører Haram Herred; Resten tilhører altsaa S. I Grænseskellet hæver Fjældet Harøbur sig til en Højde af 148 M.; for øvrigt er Øen som Regel flad. Her findes flere Gaarde, men ogsaa temmelig meget af Myrstrækninger. Sandø er et Par Km. lang og indtil 1 Km. bred. Paa dens nordvestlige Del findes et lidet ca. 50 M. højt Fjæld, Varden. Øens sydlige Halvdel er dyrket; her ligge flere Gaarde og Sognets Kirke. Paa Husøen, der ogsaa har nogle Gaarde, findes paa Nordøstsiden et Par mindre Højder, af hvilke Heia (52 M.) er den højeste. Straks N. V. f. Husøen ligger den lille 0 Ona med et 2. Ordens Fyr. Orten er i den nordlige Del myrlænt; i den sydlige Del dyrket og beboet. Øerne Finø, Gaasø og Sæterø ere ligeledes alle delvis dyrkede og beboede, hvad der for øvrigt ogsaa gælder om nogle af de endnu mindre Øer. Den til Dyrkning skikkede Jordbund inden for dette Herred er som Regel god og frugtbar; men Jordbruget tilsidesættes af Hensyn til Fiskerierne, i hvilke saa godt som hele Befolkningen tager ivrig Del. Skov findes ikke; men Trærødder i Myrene vise, at her har været Skov i gamle Dage. Som Brændsel benyttes Tørv, der findes i tilstrækkelig Mængde. Af Vande og Bække findes kun nogle faa og ganske smaa. Herredets Gaarde ere gennemgaaende smaa. Blandt de største kunne nævnes Orten, Sandøen, Huse, Brunvold og Røsaak. Af industriel Virksomhed bør mærkes nogle Trankogerier. — Mange af Herredets Sejlløb ere temmelig urene. Af Ankerpladser kunne nævnes Ona Havn, et Par Havne ved Lyngvær, en Havn paa Husøens Vestside, Havnevaagen (N. f. Sandø Varde) samt en Havn ved Harøens nordøstlige Spids. — Paa den sydlige Del af Harøen findes en liden Bygdevej, som delvis falder inden for dette Herred, der for øvrigt ingen Veje har, fraregnet nogle smaa Gaardveje. Havet er den naturlige Færdselsvej. S. staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse saavel med omliggende Herreder som med Molde. *P. N.*

Sandøgle se Firben.

Sanfedíster (»Trosvenner«) kaldtes allerede 1799 i Syditalien Kongedømmets og Kirkevældens Tilhængere i Modsætning til Republikanerne. Efter 1815 brugtes Navnet om det tilsvarende Parti i Kirkestaten i Modsætning til de frisindede Carbonarier. De udgik fra de lavere Samfundsklasser og veg ikke tilbage for at øve grove Voldsomheder imod deres Modstandere, da de regnede det for en hellig Pligt at udrydde dem uden Medlidenhed. De blomstrede især under Paverne Leo XII og Gregor XVI, og den sidstes Statssekretær Kardinal Bernetti organiserede dem 1831 endog til én væbnet Milits. Derimod undertryktes de i de første Aar af Pius IX's Regering. *E. E.*

San Fēle, By i Syditalien, Provins Potenza, ligger 19 Km. S. S. V. f. Melfi og har et gammelt Citadel. (1901) 6,348 Indb. *H. P. S.*

San Felíce Circeo se Circeo.

San Felīpe, By i det mellemste Chile, Hovedstad i Provinsen Aconcagua, ligger 80 Km. N. V. f. Santiago, med hvilken den staar i Jærnbaneforbindelse. Byen ligger 657 M. o. H. ved højre Bred af Rio Aconcagua. Det er en venlig beliggende By med en højere Skole, Hospital, betydelig Handel med Argentina og (1901) 11,600 Indb. *M. Kr.*

San Felīpe, By i det nordvestlige Venezuela, Staten Lara, er omgiven af Plantninger med Kaffe, Kakao, Sukkerrør og Indigo og har ca. 6,000 Indb. *M. Kr.*

San Fellpe de Jatīva se Jatīva.

San Feliu de Guixols [giχo'ls], By i det nordøstlige Spanien, Provins Gerona, ligger 30 Km. S. V. f. Gerona ved Middelhavet. (1900) 11,333 Indb. S. F. d. G. har flere Fabrikker og driver Udførsel af Kork. *H. P. S.*

San Feliz se San Ambrosio y San Feliz.

San Fernánde de Atabāpo, Hovedstad i det under Venezuela hørende Territorium Amazonas, ligger i Nærheden af Orinoco paa det Sted, hvor denne optager Guaviare, var tidligere Hovedsæde for Franciskanermissionen, med ca. 500 Indb. *M. Kr.*

San Fernándo, By i det sydvestlige Spanien, Provins Cadiz, ligger 12 Km. S. 0. f. Cadiz i Cadiz-Bugten paa den lille 0 Isla de Leon, der er skilt fra Fastlandet ved en smal Kanal. (1900) 28,227 Indb. S. F. har et Par Klostre, Kaserne samt Marineskole og driver betydelig Udvinding af og Handel med Havsalt. Over Kanalen fører

en Jærnbanebro, der er beskyttet ved Fæstningsværker, og ved Kanalens nordøstlige Endepunkt ligger den befæstede Krigshavn La Caraca med Arsenal og Skibsværfter. 1/2 Km. V. f. S. F. findes det astronomiske Observatorium (36° 27' 42" n. Br., 6° 12' 34" v. L.), hvis Meridian en Tid lang har tjent som Udgangspunkt for de spanske Sømænd. *H. P. S.*

San Fernando, By i Mellemchile, Hovedstad i Provinsen Colchagua, ved en Biflod (Tinguiririca) til Rio Rapel og paa en Slette, der hyppig lider ved Flodoversvømmelse, er Station paa Santiago—Valdivia-Banen, har en højere Skole, et Hospital og 7,000 Indb. *M. Kr.*

San Fernando de Apure, By i det sydlige Venezuela, Staten Bolivar, tæt ved højre Bred af Apure og lige over for Portuguesa's Munding, ligger 66 M. o. H. og har et varmt, men ikke usundt Klima (Middeltemperatur 33O) og er heldig beliggende for Handelen med Caracas og Ciudad Bolivar, idet den i Regntiden er tilgængelig for store Skibe. For det omliggende Land er den Afsætningssted for Kvæg, Huder, Kakao, Bomuld og Indigo. Byen grundlagdes som Missionscentrum af spanske Kapucinere og blev 1789 Hovedstad i den daværende Stat Apure; den havde 1891 3,400 Indb., men har tidligere været meget større. Tilbagegangen skyldes Ødelæggelser under de hyppige Borgerkrige. *M. Kr.*

San Fernándo de Buenavista, By i den argentinske Provins Buenos Aires, 27 Km. N. V. f. Hovedstaden, ved Mundingen af Rio de las Conchas i La Plata og ved Banen Buenos Aires—Tigre, er et yndet Sommerkursted, har et Museum, et Bibliotek, Tørdokker, Handel med Tømmer, Trækul og Grønsager og 6,900 Indb. *Af. Kr.*

Sanford [sä'nfə.d], By i U. S. A., Stat Maine, ligger ved Mousain River, hvis Vandkraft udnyttes af Byens Fabrikker. (1900) 6,078 Indb. *H. P. S.*

San Francesco [frantse'sko] **d'Albāro, By i Norditalien**, Provins Genova, ligger ved Bisagno 2 Km. 0. f. Genova. (1901) 20,683 Indb. S.F.d'A. er et Villakvarter, der hører til Genova's Byomraade, ligesom de nordligere liggende Villabyer San Martino d'Albaro og San Fruttuosa, der henholdsvis har 6,730 og 12,620 Indb. *H. P. S.*

San Francisco [sänfränsi'sko.u], af Amerikanerne forkortet til Frisco, By i U. S. A., ligger paa Vestkysten af Nordamerika under 37° 49' 27" n. Br. eller paa Sicilien's Bredde. (1900) 342,782 Indb. S. F. har en udmærket Beliggenhed paa den nordlige Del af en 48 Km. lang og 10 Km. bred Halvø, der har Retning fra Syd til Nord og begrænses mod Vest af det stille Ocean, mod Øst af San-Francisco-Bugten og mod Nord af denne Bugts 3 Km. brede Indløb Golden Gate (»Gyldne Port«). Til Byens Areal henhøre Smaaøerne Alcatraz, Yerba Buena eller Goat Island og Mission Rock i Bugten samt Seal Rocks i Oceanet, paa hvilke sidste Klipper de sidste Rester af den kaliforniske Søløve leve i fredet Stand. Terrainet, hvorpaa S. F. blev anlagt, bestod dels af temmelig lavt og jævnt Land, dels af Højdedrag, der hævede sig til 110 M. Umiddelbart S. f. Byen og til Dels omgivne af denne ligge de saakaldte Blue Mountains med Las Papas, der hæver sig til 285 M. Det viste sig imidlertid snart, at Byen manglede Plads til Udvidelse, og allerede i Midten af Aarhundredet begyndte man at tage Materiale fra det førstnævnte Højdedrag til Udfyldning af en Del af S.-F.-Bugten, og et nyt Bykvarter er bygget paa det derved opstaaede jævne Areal, der langs Vandet beskyttes af en 2,545 Km. lang Stenmole (*sea wall*), der foroven er 20 M. bred, og til hvilken de største Skibe kunne lægge. S. F., der dækker et Areal af 10,800 Hekt., har til Hovedaare Market Street, der fra Sydvest til Nordøst i lige Linie gennemløber Byen. Paa begge Sider af denne ligge Gaderne i matematisk regelrette, paa hverandre vinkelrette Systemer. Af særlig vigtige Gader nævnes yderligere California Street, der er Sæde

for Mæglere og Banker, samt Montgomery Street, der er Byens Strøgpromenade. Paa Nob Hill findes de flotteste Huse og Palæer, der beboes af Byens Millionærer. Af Smaaparker findes et ikke ringe Antal; men af større Parkanlæg har S. F. kun den 421 Hekt. store Golden Gate Park, der ligger i den vestlige Del af Byen ud mod Oceanet. Paa Lone Mountain, hvorfra haves en prægtig Udsigt, findes nu en Kirkegaard. Omtrent midt i Byen har man det ejendommelige Kineserkvarter (*China Town*) med kinesiske Teatre, buddhistiske Templer, Spillebuler og Opiumsbuler. Det beboes nu af ca. 25,000 Kinesere. Samfærdselen i Byen lettes ved et udstrakt Sporvejsnet. I de Gader, hvor Stigningen er stærk, anvendes Kabelsporveje, hvilket System S. F. har Æren af at have indført 1873 som den første af alle Byer.

De monumentale Bygninger i S. F. ere ikke særlig talrige eller af stor Interesse. Af kirkelige Bygningsværker nævnes den katolske Katedral

St. Patrick, den store Kirke St. Ignatius samt Synagogen Emanuel. De fornemste af verdslig Art ere det ny Raadhus (City Hall) med høje Taarne og Dobbeltrækker af korintiske Søjler, Mønten, Posthuset, Toldbygningen, *Merchants Exchange Building* samt *Chronicle Building*. S. F. er endvidere bekendt for sine store Hoteller. Der findes en halv Snes større Teatre, og desuden nævnes det berømte Forlystelsessted *Cliff House*, der ligger V. f. Byen ud mod Oceanet. Byen er rig paa humane Institutioner som Hospitaler og Understøttelsesselskaber, paa offentlige Biblioteker og Klubber. Af videnskabelige Anstalter nævnes *Cooper Medical College*, *Cogswell Technical School*, *Sutro Library* med 200,000 Bd., *Bancroft Library* med 80,000 samt *California Academy of Sciences*, hvis Hovedinteresser ere arkæologiske og naturhistoriske Undersøgelser. Af S. F.'s Befolkning ere 225,897 fødte i i U. S. A. og af disse 155,282 i California. 116,885 ere fødte i Udlandet og heraf i Tyskland 35,000, i England og Irland 28,000, Danmark 2,000, Norge 2,000, Sverige 5,200, Italien 7,500, Frankrig 5,000, Kina 11,000 og Japan 2,000.

Skønt S. F. ikke i egentligste Forstand er Industriby, da dens Hovederhverv er Handelen, kan den dog opvise en aarlig industriel Produktion til en Værdi af ca. 350 Mill. Kr. Størst Rolle spille Slagterierne, Konservesfabrikkerne, Ølbryggerierne, Jærn-, Maskin-, Trævare- og Læderfabrikkerne samt Jærnskibsbyggeriet, der er i en opblomstrende Tilstand. Det, S. F. skylder sin stærke Vækst, er imidlertid Beliggenheden ved en af Stillehavskystens faa gode Havne og paa et Sted, der er forholdsvis let tilgængeligt fra det indre Nordamerika. Ved Guld- og Sølvgravninger i Bjærgene, ved Opdyrkningen af den rige californiske Dal og navnlig efter Aabningen af Pacificbanen til de østlige U. S. A. opdyngedes i S. F. umaadelige Værdier, der bleve Genstand for de vildeste og mest eventyrlige Spekulationer, indtil Omsætningen af sig selv gled ind i ordnede Forhold. Nutildags sker der over S. F.'s Havn en aarlig Omsætning paa ca. 300 Mill. Kr., hvoraf godt Halvdelen er Udførsel. De vigtigste Udførselsvarer ere Hvede, Byg, Laks, Frugt, Trævarer, Vin, Kvægsølv, Humle og Sølv; Indførselsvarerne ere Sukker, der i stor Mængde hentes fra Havaii, Raasilke, Kul, Kaffe, Jærnvarer, Ris, Te og Cement. Størst er Omsætningen med England; det Land, der følger efter, er paa Grund af den store Sukkerproduktion Territoriet Havaii, og dernæst Kina, Japan, Mellemamerika, Australien, Indien, Mejico, Belgien og Tyskland. Foruden denne Omsætning ad Søvejen har S. F. en Handel med Landstaterne i U. S. A. uden for California, der repræsenterer en næsten dobbelt saa stor Kapital. Til S. F. indgaa aarlig Skibe med en samlet Tonnage af henimod $1^1/_2$ Mill. Tons, i hvilket Tal dog ikke medregnes Hvalfangere eller Skibe i Kystfart. Den største Mængde sejlede under amerikansk Flag, og derefter fulgte engelsk, norsk og tysk. S. F. har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Panama, Pugets Sound, Honolulu, Yokohama, Hongkong, Auckland, Sidney og flere andre vigtige Havne. I selve S. F. er hjemmehørende en Handelsflaade paa 100,000 Tons, hvortil kommer en Mængde Pramme og Flodskibe med ca. 150,000 Tons. S. F. er U. S. A.'s Krigshavn ved det stille Ocean. Golden Gate forsvares ved Forter, og paa Strædets Sydside ved Presidio ligge de store Værfter og Arsenaler. De store Jærnbaner Central Pacific og Southern Pacific udgaa egentlig fra Oakland, der ligger paa Østsiden af S.-F.-Bugten lige over for S. F. Gods- og Varetransporten føres ad Jærnvej Syd om Bugten og ind i Byen, men Persontrafikken sker paa Færger mellem Oakland og S. F.

Det var først 1776, at Egnen ved S. F. toges i Besiddelse af Europæerne, idet Franciskanermunke anlagde en Mission. Kort efter anlagde Spanierne en Militærpost eller Presidio, omkring hvilken opstod Landsbyen Yerba Buena. Begge Navne ere bevarede, idet dog Landsbyens Navn er gaaet over paa en 0 i Bugten. Missionen, efter hvilken Byen fik Navnet S. F., forlodes 1833, og da der 1848 opdagedes Guld i California, eksisterede her en lille Flække med ca. 1,000 Indb. Dette ældste S. F. var bygget af Træ; men flere Ildebrande hærgede Byen i Aarene 1849—51, og den opbyggedes paa ny af Sten. Allerede 1852 havde S. F. 34,870 Indb., hvoriblandt kun fandtes 5,245 Kvinder. S. F. var et Samlingssted for Alverdens Banditter og Bærme, og Usikkerheden var stor. Under disse Forhold sluttede de fredelige Elementer sig sammen og dannede 1851 og atter 1856 de saakaldte *Vigilance Committees*, hvis summariske Retsforfølgning viste sig i Stand til i kort Tid at skaffe Orden til Veje. Nutildags er S. F. en af de bedst administrerede Byer i U. S. A. Indbyggerantallet var 1870 149,473, 1880 233,959 og 1890 298,997. (*Litt.*: Hittell, *History of S. F.* [San Francisco 1878]).

H. P. S.

San Francisco de **Campeche** se Campeche.

San **Fratéllo**, By paa Sicilien, Provins Messina, ligger 21 Km. 0. N. 0. f. Mistretta ved den nordlige Fod af Monte Sori (1,846 M.). (1901) 9,457 Indb. S. F. opstod under Roger I som en lombardisk Koloni og har endnu bevaret sin ejendommelige Dialekt. I Nærheden findes Grotten San Teodoro med arkæologiske og palæontologiske Levninger.

H. P. S.

Sang, Sangkunst, se Stemme.

Sang (Fuglenes). Alle Fugle kunne frembringe forskellige Lyd, der enten tjene som Meddelelsesmiddel, f. Eks. til at kalde paa eller advare andre, eller give Udtryk for Følelser som Frygt, Vrede, Glæde, kort sagt Lyd, der udgøre Sproget hos Fuglene, derfor ere væsentlig ens hos de to Køn og til forskellige Aarstider og oftest ganske korte. Henimod Parringstiden udstøde Hannerne hos de fleste Fuglegrupper helt forskellige Lyd, der tydeligt nok staa i Forbindelse med det vaagnende Kønsliv, uden dog at denne Forbindelse er helt klar; nogle mene, at disse Lyd tjene til at kalde paa Hunnerne, andre, at de som en Slags Kampraab lokke Medbejlerne blandt Hannerne til, atter andre, at de tjene til at vinde Hunnerne. Som Eksempel paa disse Lyd kunne anføres Natuglens Tuden, Vibens Skrig, Lommens uhyggelige Klageraab og Gøgens Kukken. Hos ikke faa Grupper udføres samtidig mærkelige Flyveøvelser, Lege og Kampe, f. Eks. Vibens tumlende Flugt, Urhønsenes Spil.

Hos en Del Grupper blive Parringslydene saa afvekslende og sammensættes paa en saadan Maade, at det kaldes S.; det findes hos en Del Vadefugle, f. Eks. Ryler og Klirer, men er væsentlig knyttet til den store Orden, Spurve- eller Sangfugle, hvor det nedre Strubehoved er omdannet til et særlig Sangapparat (se Fugl S. 241), °g inden for denne Gruppe findes egentlig S. endda kun hos et Mindretal, højest udviklet hos de Arter, der yngle i de tempererede Dele af den gamle Verden.

Tonerne. S. i almindelig musikalsk Betydning findes ikke hos Fuglene, idet Tallet af Toner er uhyre stort og Mellemrummene langt mindre end for de i vort Nodesystem brugte; enkelte Toner gaa overordentlig højt, f. Eks. i Blaamejsens og Fuglekongens S., andre ere dybe som SolsortensFløjtetoner. Nattergalens Slag, og i øvrigt hersker den rigeste Mangfoldighed; der findes pibende, snærrende og hvæsende Toner, og andre ogsaa for vort Øre yderst vellydende, som Pirolens Fløjten, Gærdesmuttens Triller og Laplandsspurvens dybe Klokketoner. Hos mange Arter bestaar S. kun af faa Toner, ofte Fuglens Lokke- og Varselslyd, sammenkædede paa ejendommelig Maade, f. Eks. hos Sanglærke og Irisk, hos andre findes en Mangfoldighed af Toner, hvortil ofte endda kommer Laan af andre Fugles Toner i større eller mindre Udstrækning som hos Stær, Gulbug og Kærsanger.

Strofens Bygning. Ogsaa i saa Henseende findes store Forskelligheder, fra Musvittens ensformige to- eller tretonede S. til Nattergalens og Sangdroslens lange musikalske Foredrag, hvor det ene Led knyttes til det andet med digterisk Frihed. Hos forskellige Arter af samme Gruppe findes ofte en vis Lighed i S.'s Bygning, og Individer af samme Art synge alle saa ens, at der ikke kan tages Fejl, selv om der efter Alder, Sted og medfødt Anlæg findes en Del Forskel; af Bogfinkens korte Strofe med næppe en Snes Toner skelne de østerrigske Fugleelskere en halv Snes særlig benævnte Variationer.

Aarstid og Alder. Som omtalt tilhører Sangen væsentlig de kønsmodne Hanner; kun hos enkelte Arter have Hunnerne en ubetydelig S. S. varer oftest, til det sidste Kuld Æg ere udrugede, men i øvrigt er den Tid af Aaret, hvori der synges, højst forskellig. Lærke, Solsort og Gulspurv begynde i Februar og holde ved til henimod August, medens andre som Gulbug og Nattergal kun synge en Maaneds Tid. Efter Fældningen kommer i varme Eftersommerdage hos mange Arter, f. Eks. Havesanger og Løvsanger, en Opblussen af S., medens andre som Stær og Svale synge vedholdende hele Efteraaret; ogsaa paa klare Vinterdage høres enkelte, f. Eks. Gærdesmutte. De unge Fugle synes at maatte lære S. af de gamle; Fugle opfødte i Fangenskab uden Samliv med Sangere af deres egen Art faa en daarlig S.; mange Arter have om Foraaret en ufuldstændig S., der først ved Øvelse naar sin fulde Styrke og Skønhed, f. Eks. Bogfinken.

Tid og Sted. Som gennemgaaende Regel ere de første Morgentimer S.'s Tid, hvor den lyder kraftigst og mest vedholdende; midt paa Dagen synge kun enkelte som Lærken, henimod Aften synge de fleste Arter igen; nogle ere særlig Skumringssangere som Rødhals og Solsort, medens enkelte, i større eller mindre Grad, synge hele Natten, saaledes Nattergal, Digesmutte og Sivsanger. — De fleste synge fra et ophøjet Sted, en Grantop, et Hustag e. l., ikke faa hæve sig i Luften under S., for enten straks at dale, som Tornsanger og Træpiber, eller at udføre hele S. i Luften som Lærken.

Gengivelse af Fuglesang. Den menneskelige Stemme formaar kun i ringe Grad at gengive Fuglenes S., saa lidt som de musikalske Instrumenter kunne det. En Nedskrivning af S. er ofte forsøgt, dels med Bogstaver, hvor selvfølgelig Klangen mangler, dels med Noder, og dels med en til dette Brug særlig indrettet Nodeskrift. Om alle disse Forsøg, selv de bedste, maa siges, at de ere ret oplysende, men overflødige for dem, der kende S. i Forvejen, medens de for andre kun yde ringe Vejledning. (Litt. Foruden utallige Tidsskriftsartikler findes ikke faa ældre og nyere Afhandlinger; fremhæves kunne: Witchell, *The evolution of birds song* [Lond. 1897]: A. Voigt, »Exkursionsbuch zum Studium der Vogelstimmen« [Berlin 1894]; Häcker, »Der Gesang der Vögel, seine anatomische und biologische Grundlagen« [1900]; S. Petersen, »Vore Sangfugle« [2. Opl., Kbhvn. 1890]; Höllgren, »Foglarnes Språk« [Stockholm 1884]; P. H. Warming, »Musik i Naturen« i »For Romantik og Historie« [Kbhvn. 1868]). *O. H.*

Sanga, Sangha, Flod i fransk Congo, Biflod i højre Bred til Congo, i hvilken den munder under $1^1/_2{}^0$ n. Br. og 17^0 0. L. Tidligere var den kun kendt under Navnet Bonga. Dens Hovedretning er fra Nord til Syd, altsaa omtrent parallelt med nedre Ubangis. *C. A.*

Sangállo, italiensk Arkitektfamilie fra Firenze. Begge Brødrene Giuliano og Antonio da S., Repræsentanter for en smagfuld Højrenaissance, nød med Rette Ry i levende Live, men fordunkledes noget i den offentlige Mening af deres højst populære og stærkt sysselsatte Nevø Antonio den Yngre, der dog som Kunstner næppe var lødigere. 1) Giuliano da (1445—1516) var en Tid beskæftiget for Paverne i Rom i Anledning af Peters-Kirken, men trak sig omsider tilbage fra Arbejdet. Til hans ejendommeligste Arbejder høre Ostia's Fæstningsværker [1483], det skønne Loft i S. Maria Maggiore i Rom, og Kirken Mad. d. Carceri i Prato; andre Arbejder i Pal. Gondi og Klostergaarden i Sta M. Maddal. de' Pazzi, Pisa's Citadel m. m. Et vigtigt Led i S.'s Kunst ere de to smukke Gravmæler i Kap. Sassetti i S. Trinita [Firenze] med Skulptur af S. selv. (Litt.: Lauriére o. Müntz, *G, da S.* [Paris 1885]). 2) Antonio da, den Ældre, foreg.'s Broder, (1455—1534), byggede under Paavirkning fra Bramante den smukke Mad. d. S. Biagio i Montepulciano, Citadellet i Civita Castellana, adskillige Paladser (Cervini, Bellarmini etc.) og Kirker. 3) Antonio da, den Yngre, egl. Cordiani, foreg.'s Nevø, (1485—1546), var i Slutningen af sit Liv, fra 1534, optagen af Arbejder til Peters-Kirken i Rom. Her byggede han endvidere Partier af Mad. di S. Loreto, Porta d. S. Spirito, Kirken S. Spirito, Pal. Sacchetti, Pal. Farnese (hvor

Michelangelo's Krans dog er det bedste) samt — et af hans nydeligste Arbejder — det lille Kapel i S. Giacomo d. Spagnuoli. Om hans Anseelse vidne ogsaa de mange Fæstningsværker (Nepi etc.), som man lod ham bygge. *A. Hk.*

Sangaree [säŋgəri!] (eng.), forfriskende Drik, der bestaar af Madeira, Cognac, Vand, Citronsaft og Sukker. Den drikkes meget i Vestindien. *R. H.*

Sangay [sanga!i], Vulkan i de sydamerikanske Kordillerer, Republikken Ecuador (2° s. Br.). Den tilhører Cordillera de los Upanos, en Gren af Østkordillererne, og har en Højde af 5,323 M. 1728 havde den et større Udbrud, og den udslynger ogsaa nu af og til glødende Stene, og den ledagende Larm skal da kunne høres inden for Afstand af 160 Km. Med 20—30 Minutters Mellemrum udsender S. en Dampsøjle, der i en Højde af henimod 1,500 M. breder sig til en uhyre, stillestaaende Skærm. 1849 blev Bjærget besteget, dog uden at Toppen helt blev naaet. *M, Kr.*

Sangbund d. s. s. Resonansbund.

Sangcikade se Cikader.

Sangdrossel (*Turdus musicus*) se Drosselfugle S. 501.

Sangere (*Sylvia*) kaldes en Slægt af Spurvefugle, hørende til Gruppen *Sylviinae* sammen med Løvsangere (*Phyllopseustes*), Rørsangere (*Acrocephalus*) m. fl. Det er smaa Fugle, de fleste mindre end en Spurv, med langstrakt, slank Krop, tyndt, lige Næb. Farverne, væsentlig ens for begge Køn og i forskellige Aldere, ere uanselige, mest graa eller brune; Oversiden er altid uplettet, Næb og Fødder graalige. De opholde sig mest i Træer og Buske, hvor de søge Føden, der bestaar af Insekter, Larver og Bær, og hvorfra de ogsaa lade høre deres oftest smukke Sang. Reden, der er ret løs, bygget af Straa og foret med Hestehaar, anbringes oftest lavt i Buske. Æggene, 4—6 i Tal, have paa hvidlig Bund brunlige Pletter; ofte udruges 2 Kuld Æg. Slægten tæller en Snes Arter, mest ynglende i de tempererede Egne af den gamle Verden, medens de i om Vinteren drage mod Syd. De i Danmark ynglende komme i første Halvdel af Maj, trække bort i August—September. Hertil hører Havesangeren (*S. hortensis* Gm.), saa stor som en Spurv, graabrun paa Oversiden, lidt lysere paa Undersiden, med en lys Stribe fra Næbet over Øjet. Havesangeren yngler i den største Del af Europa, i Norge helt op i Finmarken. I Danmark er den almindelig i de fleste Egne, undgaar som dens Slægtninge den egentlige Højskov, men findes mest i Krat, unge Bevoksninger af Løv- og Naaletræer samt i Haver. Den kommer henimod Midten af Maj, færdes mest skjult mellem Løvet, men giver sig i til Kende ved den vedholdende Sang, der kun bestaar af faa, men vellydende Toner og er sammenlignet med »et sagte rislende Kildevæld«. Munkefugl (Munk, Haveskade, Sorthovedet Sanger, norsk ogsaa: Sorthætte) (*S. atricapilla* L.), lidt mindre end Havesangeren, som den ligner i Farve, men let skelnes fra, ved at Panden og Issen hos Hannen ere skinnende sorte, hos Hun og Unger rødbrune. Paa Madeira findes en Race, der er sortebrun paa Kroppen, med helt sort Hoved og Hals. Munkefuglen yngler i det meste af Europa, i Norge op til 66° n. Br. og kun sparsomt. I Danmark er den, undtagen i det nordligste Jylland, almindelig paa lignende Steder som Havesangeren, ynder dog mere Fugtighed. I Levevis og Redebygning ligner den ogsaa Havesangeren, saavel som i Sangen, der dog let kendes, dels ved at Strofen er kortere, og dels ved at den ender med nogle fra den øvrige Sang forskellige stærke Fløjtetoner.

Gærdesanger (Gøgemoder, Græssmutte; norsk ogsaa: Møller) (*S. currucca* L.), noget mindre end de foregaaende, graabrun paa Ryggen, lysere paa Undersiden med graat Hoved og hvid Strube. Den yngler i det meste af Europa og en Del af Asien, i Norge op til Throndhjemsfjorden, i Danmark over hele Landet; er her den hyppigste af Slægten. Den kommer omkring 1. Maj, paa denne Tid findes den ofte i overordentlig Mængde paa Gennemtræk; lave Naaletræsbe voksninger, Hegn og Haver ere dens Ynglepladser, hvor den anbringer den meget løst flettede Rede lavt i Buske, f. Eks. Stikkelsbærbuske. Den er mere livlig og urolig end dens Slægtninge, ligner i sin Færd mere Løvsangeren; Sangen er en sagte Kvidren, der ender med en kraftig Tone, gentagen en halv Snes Gange i hurtig Rækkefølge, sammenlignet med et Møllehjuls Klapren (heraf det tyske Navn »Müllerchen«).

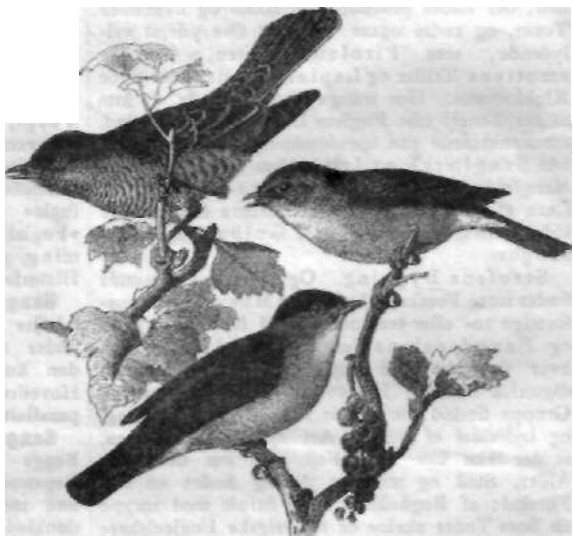

Brystvatret Sanger, Havesangcr og Munkefugl.

Tornsanger (norsk: Graasanger) (*S. cinerea* Briss.), noget større end Gærdesangeren, som denne med askegraat Hoved og hvid Strube, men let kendelig fra de andre ved den rødbrune Farve paa Ryg og Svingfjer og et Rosaskær paa den hvidgraa Underside; Udbredelsen er omtrent som Gærdesangerens. I Danmark er den i udpræget Grad Tjørnehækkenes og Skovkanternes S., medens den dog ogsaa findes i aabne Haver og lave Naaletræer. Sangen er ikke saa vellydende som

hos de øvrige Arter, idet den indeholder en Del urene Toner, og Strofen kun er kort; til Gengæld foredrages den med oppustede Fjer paa Strube eller Isse, eller i Luften, idet Fuglen hæver sig lidt op og daler med udbredte Vinger. Den er i det hele en urolig og livlig Fugl, der straks lader sin vrede Stemme høre, naar man nærmer sig Rede eller Unger.

Brystvatret S. (*S. nisoria* Bechst.), den største af Slægten, med askegraa Ryg og hvid Bugside med graabrune, tætte Tværstriber, der ere mest udprægede hos Hannen, er en noget sydligere Art, der en enkelt Gang er truffen i Norge og kun meget sparsomt yngler i Danmark. Sangen minder mest om Havesangerens, men foredrages som Tornsangerens, ofte i Luften eller medens Fuglen flyver fra Gren til Gren. *O. H.*

Sangerhausen, By i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Merseburg, 18 Km. V. S. V. f. Eisleben, har (1900) 12,100 Indb. 2 Slotte, smuk, 1893 genopbygget Kirke (Basilika), Realskole; Skotøjsfabrikation, Jærnstøberi, Maskinfabrikation. S. er grundlagt 991, kom 1372 under Sachsen og 1815 under Preussen. *Joh. F.*

Sangerkrigen paa Wartburg kaldes en Digtervæddestrid, der ifølge Sagnet fandt Sted paa Slottet Wartburg i Sachsen-Weimar i Aaret 1207, og som skildres i et halvdramatisk Digt fra Tiden omtr. 1300 (udgivet af Simrock, Stuttgart 1858). Paa Foranstaltning af Landgreve Hermann af Thüringen samledes syv berømte Mestersangere, bl. a. Walther von der Vogelweide, Wolfram von Eschenbach og Heinrich von Ofterdingen, for at kappes om, hvem der paa ypperste Vis kunde besynge sin Fyrste. Uagtet Heinrich von Ofterdingen kaldte den ungarske Troldmand Klingsor til Hjælp, blev det dog Walther, der vandt Sejrens Pris. I den nyere Tid er dette Stof benyttet af Novalis i hans »Heinrich von Ofterdingen«, af E. T. A. Hoffmann i hans »Kampf der Sänger« og af Richard Wagner i Operaen »Tannhäuser«. *S. L.*

San German, By paa den spansk-vestindiske 0 Puerto Rico, grundlagt 1516, i Rio Guanajibo's sumpede Dal, har i Omegnen betydelig Avl af Oranger, Bananer, Kaffe og (1887) 19,827 Indb. *M. V.*

San Geronimo de Yuste [sanχero'nimodeju'ste], tidligere Hieronymiterkloster i det vestlige Spanien, Provins Caceres, ligger ved den sydlige Fod af Sierra de Gredos i Vera's Dal. S. G. d. Y., der anlagdes 1402 og 1809 ødelagdes af Franskmændene, er bekendt fra Karl V, der efter sin Abdikation 1556 trak sig tilbage hertil, hvor han levede tilbagetrukken til sin Død 1558. *H. P. S.*

Sangesur, Distrikt i det russiske Transkaukasien, Guvernement Jelissavetpol, er helt opfyldt af Bjærge og har et Areal paa 7,772 □Km. med (1897) 142,064 Indb., der bestaa af Tatarer, Kurder og Armenier. S. har rige Kobberlejer, der imidlertid næsten ikke udnyttes, samt fortræffelige Græsgange, der hver Sommer tillokke 50,000 Nomader, med hvem Distriktets lille Hovedstad Girjusi, der har ca. 3,000 Indb., driver betydelig Handel. *H. P. S.*

Sangforening se Kor.

Sangfugle eller Spurvefugle (*Passeres, Passeriformes*) kaldes den største og højest udviklede af alle Fugleordener, med dens omkring 6,000 Arter omfattende over Halvdelen af alle kendte Fugle. Det fælles Kendemærke for de i det ydre i øvrigt højst forskellige S. er den ejendommelige Uddannelse af det nedre Strubehoved (se Fugl S. 241). Efter Tallet af Sangmuskler og Anbringelsen af disse ere S. delte i nogle Grupper (se Ornitologi S. 988). Hovedmassen af S., omkring 4,000 Arter, udgøres af en stor Gruppe (*Passeres normales, Oscines, Acromyodi*), i Virkeligheden kun dannende en Familie, men af praktiske Hensyn delt paa forskellige Maader i en Mængde som Familier benævnte større og mindre Grupper, mest efter Bygningen af de ydre Dele som Næb, Fødder og Vinger. — Fossile S., ret overensstemmende med nulevende Slægter, kendes fra Eocentiden. *O. H.*

San Gimignano [sandžimiña'no], By i Mellemitalien, Provins Siena, ligger 360 M. o. H., 10 Km. V. f. Stationen Poggibonsi paa Banelinien Firenze—Siena. (1901) 4,060 Indb. S. G. har et fuldstændig middelalderligt Præg med gamle Mure og Taarne, Citadel og gamle gotiske Paladser. Særlig fremhæves Domkirken, La Collegiata, der er opført i 12. Aarh., indeholder Fresker fra 14. og 15. Aarh. (Ghirlandajo) og er restaureret 1832, Kirkerne San Agostino fra 1280 med Fresker af Benozzo Gozzoli og San Giovanni Evangelista fra 12. Aarh., samt Paladserne Palazzo Publico, der er opført 1288—1323 og indeholder Malerier og Fresker, og Palazzo Pratellesi. S. G. har yderligere Gymnasium, teknisk Skole og driver udmærket Vinavl. I 13. og 14. Aarh. var S. G. en blomstrende Fristad, der 1453 kom under Firenze. *H. P. S.*

San Giorgio **Maggiore** [sandžå'rdžomadžå!re], 0 i Lagunen ved Venezia (s. d.).

San Giovanni [sandžåvan'ni], Navn paa talrige Byer i Italien, af hvilke nævnes 1) S. G. a Teduccio i Syditalien, Provins Napoli, ligger ved Napoli-Bugten 0. f. Napoli. (1901) 12,014 Indb. S. G. har mange Villaer, hvis Beboere ere beskæftigede i Napoli, og driver desuden Tilvirkning af Spiritus og Næringsmidler. — 2) S. G. in Fiore i Syditalien, Provins Cosenza, ligger i de skovklædte Sila-Bjærge og har et gammelt Citadel. (1901) 12,453 Indb. — 3) S. G. Persiceto i Norditalien, Provins Bologna, ligger 20 Km. N. N. V. f. Bologna. (1901) 3,526 Indb. S. G. har Gymnasium, teknisk Skole samt en jærnholdig Mineralkilde. Byen hed i Oldtiden *Forum Marcelli.* — 4) S. G. Valdarno i Mellemitalien, Provins Arezzo, ligger 30 Km. V. N. V. f. Arezzo ved Arno og ved Banelinien Firenze—Roma. (1901) 5,614 Indb. S. G. har gamle Ringmure, driver Bomulds- og Fajanceindustri og omgives af Vinhaver. I Domkirken findes Malerier af Masaccio og Giovanni di San Giovanni, hvis Fødeby S. G. er. *H. P. S.*

Sangir-Øerne, Øgruppe mellem Celebes og Mindanao, hørende til det nederlandske Residentskab Menado, 837 □Km. med 80,000 Indb., Kristne, Muhamedanere og Hedninger. Den største 0, S., har 45,000 Indb. Øerne ere høje og vulkanske, til Dels endnu virksomme. Særlig er Vulkanen Gunong paa Sangir bekendt for sine heftige Udbrud, sidst 1892. De skovrige Øer levere Træ, Kokosnødder, Sago, Bananer, Ris, Trepang, Skildpadde o. s. v. *M V.*

San Giuliano se Monte S. G.

San Giulio [sandžu!lio], lille Klippeø i Lago d'Orta i Norditalien, Provins Novara, ligger i Søens sydlige Del og hæver sig 372 M. o. H., medens Søens Vandspejl er 330 M. o. H. Paa S. G. findes et Præsteseminarium. *H. P. S.*

Sangkapura, By paa den nederlandsk-indiske Ø Bawean (s. d.). *M. V.*

Sanglærke se Lærker.

Sångre de Cristo Range [-re\ ind ž], Bjærgdrag i U. S. A., udgør en Del af Rocky Mountains og strækker sig med Retning fra Nord til Syd fra Colorado ind i New Mejico, idet det danner den østlige Grænse for San Luis Park. I S. d. C. R. ligger Bianca Peak (4,408 M.), der ogsaa kaldes White Peak og er Rocky Mountains's højeste Punkt i U. S. A. *H. P. S.*

Sangro, Flod i Mellemitalien, udspringer i Provinsen Aquila i Abruzzerne, strømmer mod Sydøst indtil Castel di Sangro, hvor den bøjer mod Øst paa Grænsen af Aquila og Campobasso og derefter gennemstrømmer Chieti, indtil den udmunder i Adriaterhavet. S. er 110 Km. lang og hed i Oldtiden *Sangrus.* *H. P. S.*

Sangspil, Syngespil, Syngestykke (tysk »Singspiel«), et dramatisk Arbejde af lettere Art og munter Karakter, i hvilket Sang og Tale veksle med hinanden. *S. L.*

Sangsvane (*Cygnus musicus*) se Svaner.

Sanguinaires [sãginæ!r], en lille Øgruppe ved Kysten af Corsica, beliggende paa Nordsiden af Indsejlingen til Bugten ved Ajaccio. *M. Kr.*

Sanguinaria L., Slægt af Valmuefamilien med en enkelt Art, *S. canadensis* L., fleraarig Urt med tykt, krybende Rhizom, fra hvilket der aarlig udspringer et haandlappet Blad med røde Nerver og et enblomstret Skaft; Blomsten har en flad, hvid Krone. Den vokser i Skove i det atlantiske Nordamerika, hvor Rodstokken er officinel, og dyrkes som Stenhøjsplante. Formeres ved Deling og Frø. *A. M.*

Sanguinarin, Chelerythrin, $C_{17}H_{15}NO_4$, er et Alkaloid, der forekommer i *Chelidoniummajus*, særlig i Roden og i de umodne Frugter, og i *Sanguinaria canadensis.* Tungopløseligt i Alkohol, hvoraf det kan udkrystallisere; opløseligt i Æter, Svovlkulstof, Kloroform, Ligroïn og Benzol. S. er uopløseligt i Vand. Det farves rødt af Syrer. S. er en kraftig Base, som kan uddrive Ammoniak af Ammoniumsalte. Dets Støv fremkalder heftig Nysen. *O. C.*

Sanguis (lat.), Blod.

Sanguis draconis se Drageblod.

Sanguisörba se Kvæsurt.

Sangvinsk Temperament (af *sanguis*, Blod) har den, som ser den lyse Side ved al Ting, og som altid haaber paa det heldigste Udfald af enhver Sag, men man lægger ofte deri rask vekslende, men ikke dybtgaaende Lidenskaber, hurtig forbigaaende Affekter og Letsindighed. *G. N.*

Sangværk, i ældre Tid Benævnelsen paa de mekaniske Klokkespil, der vare anbragte i Kirketaarne (se Carillon). I Kjøbenhavn fandtes et saadant i Begyndelsen af 18. Aarh. i Hellig-gejsteskirke; det brændte 1728, og i 1736 fik Organisten ved Nicolai Kirke Tilladelse til at indrette et S. i denne Kirke, hvorpaa der for en bestemt Betaling kunde spilles ved Begravelser og Bryllupper, ligesom ogsaa ellers paa visse Dage om Ugen, gejstlige eller verdslige Melodier. 1743 blev det forflyttet til Frue Kirke og brændte her 1807 sammen med Kirken. Holberg omtaler gentagne Gange disse S. i sine Epistler (II Nr. 96, III Nr. 291 o. fl.). 1904 blev Kjøbenhavn's ny Raadhus forsynet med et S. *S. L.*

Sanhedrin se Synedrium.

Sanhërib (Sancherib), Bibelens Navn paa en assyrisk Konge, af hvem vi have mange Mindesmærker, der gerne begynde med hans Navn, som man i Reglen læser: *Sin-akhi-irba* (eIl. *-erib*) (>0 Maanegud gør Brødrene mangfoldige!«). S. omtales ogsaa af Herodot, der (II, 141) kalder ham Sanacharibos. Han fortæller om S., at et Felttog, han foretog imod Ægypten, fik en uheldig Afslutning, idet Musene en Nat bed alle hans Soldaters Buestrenge over, saaledes at S. skyndsomst maatte tiltræde Tilbagetoget. I Bibelen fortælles ligeledes om et af S. foretaget Felttog til det sydlige Syrien, der en Tid lang løb heldig af, idet flere vigtige jødiske Byer, som Lakisch, indtoges af Assyrerne, ligesom ogsaa Kong Hezekias (Hiskias) udrededе en stor Tribut. Men da Assyrerne ikke vare tilfredse hermed og beredte sig til at storme Jerusalem, bortreves største Delen af den assyriske Hær af Pest: »Herrens Engel for ud og slog i Assyrernes Lejr 185,000 Mand« (Esaias 36, 1—37, 36; 2. Kong. 18, 13—35), hvorpaa S. skyndsomst ilede hjem til Assyrien. Af S. haves flere Bygninger i Ninive og en Del historiske Indskrifter, i hvilke han med Nøjagtighed beskriver saavel sine Sejrvindinger som sine Byggeforetagender. Derimod omtaler han ligesom andre assyriske Konger aldrig Uheld og Nederlag. Imidlertid kan man dog ved nøje at agte paa de Begivenheder, han beskriver, tydelig se, at der ofte maa være udbrudt farlige Oprør, og at Egne og Riger, der tidligere have været undertvungne, i Mellemtiden maa have afkastet det assyriske Aag. Saadanne Oprør maa rimeligvis være fremkaldte ved Budskab om, at store Uheld havde ramt Assyrerne. Da S. altsaa oftere maatte kæmpe med store Oprør, kan man heri med Rette se en stiltiende Bekræftelse paa Rigtigheden af Efterretningen i Bibelen og hos Herodot om, at S. har haft et stort Uheld i det sydlige Syrien. S., der var Søn af Sargon, lod under sin Regering (705—681 f. Chr.) affatte flere længere historiske Indskrifter. Den ældste læses paa den saakaldte »Bellino's Cylinder«, er affattet 701 og fortæller om to store Felttog, det første imod Babylon, der havde gjort Oprør ved Sargon's Død. En anden Cylinder (»Taylor's«) fortæller om 8 Felttog; det 3. er et Tog til Syrien, der maa være foretaget i Aarene 701—700. Paa dette bleve Fønikerne og Filistrene overvundne, Lakisch og andre jødiske Byer indtagne, Ægypterne og Ætioperne, der vare komne Syrerne til Hjælp, bleve slagne og kastede tilbage til Ægypten, Tribut modtaget fra Juda Konge o. s. v. De sidste Aar optoges af Kampe med Babylonierne, der ofte fik Hjælp fra Elam. Om Tidspunktet, til hvilket det store Uheld paa Toget i Sydsyrien (mod Jøderne) er at henføre, ere Meningerne delte. Nogle mene, at det afsluttede det tredje Felttog og følgelig henhører til Aarene 701 — 700; andre derimod, at det først indtraf mod Slutningen af

hans Regeringstid. S. blev myrdet af en (eller to) af sine Sønner, hvorpaa en tredje Søn, Assurhaddon, blev Konge efter ham. Mange af de Skulpturværker, hvormed Væggene i det af S. opbyggede Palads i Ninive vare prydede, ere af Layard bragte til British Museum. Man ser her f. Eks. Indtagelsen af den jødiske By Lakisch. (Litt.: G. Smith, *History of S. from the cuneiform Inscriptions* [udg. af Sayce, Lond. 1878]). *V. S.*

Sanlaser se Sannyāsin.

Sanicŭla se Sanikel.

Sanidīn se Feldspat,

Sanidinít kaldes de lyse, kornede og væsentlig af Sanidin bestaaende Klumper, der findes som indesluttede Masser i adskillige trakytiske og fonolitiske Lavabjærgarter, eller som af Vulkanerne løst udkastede Masser i Tuf. Særlig bekendt er S. fra Laacher See i Rhin-Provinsen. *N. V. U.*

Sanles d. s. s. Ichor (s. d.).

Sanikel (*Sanicula* L.), Slægt af Skærmplanter (Vandnavle-Gruppen), fleraarige Urter med enkelte eller haanddelte Blade og smaa, faablomstrede Skærme i Top. Blomsterne ere dels tvekønnede, dels hanlige i samme Skærm; de sidste langstilkede. Tydeligt Bæger findes. Frugterne kugleformede, uden Ribber, men besatte med Krogbørster. 20 Arter. Skov-S. (*S. europaea* L.) er 20—40 Cm. høj og har haandsnitdelte Blade med savtakkede og i Spidsen 3-lappede Afsnit. Blomsterne ere rødlig-hvide. I Danmark er den almindelig i Skove; i Norge vokser den langs Kysten til Throndhjemsfjorden; den blomstrer i Højsommeren og var tidligere Lægeplante. *A. M.*

San Ildefénso se La Granja.

Sanitētsstatistik se Sygelighedsstatistik.

Sanitetstjeneste, Sanitētsvæsen se Militærlægevæsen.

San Jacinto [sanχasi'nto], Flod i U. S. A., Stat Tejas, udspringer i Walker County og udmunder ved Houston i en Arm af Galveston Bay. S. J. er 192 Km. lang og sejlbar paa 72 Km. I Nærheden af S. J.'s Munding forefaldt 1836 det Slag, ifølge hvilket Herredømmet over Tejas gik over fra Mejico til U. S. A. *H. P. S.*

San Jil [sanχi!l], By i det nordlige Columbia, Dep. Santander, ved en Flod af samme Navn og 1,100 M. o. H, har en højere Skole, Hospital, Vajsenhus, Tobaksdyrkning, Fabrikation af Hatte, Bomuldstøj og uldne Tøjer og med ca. 2,000 Indb.; men den har tidligere været meget større. *M. Kr.*

San Joaqnin [sanχoaki!n], Flod i U. S. A., Stat California, udspringer paa den vestlige Skraaning af Sierra Nevada og strømmer med nordvestlig Retning gennem den kalifornіske Dalsænkning, idet den navnlig Øst fra modtager talrige Tilløb. 90 Km. fra San-Francisco-Bugten forener den sig med Sacramento River. S. J. har en samlet Længde paa 565 Km., men er kun i sit allernederste Løb sejlbar for større Fartøjer. Paa en Strækning af 240 Km. befares den dog af Baade. *H. P. S.*

San Jorge [sanχo'rχe], 1) S.-J.-Bugten, Golfo de San George, Bugt paa Østkysten af Patagonien i Sydamerika, ligger under 45—47° s. Br. og er uden Havne og Bebyggelse. Det patagoniske Terrasseland falder her brat af imod Havet med 200 M. høje Klippevægge. — 2) S. J. de la Mina se Elmina. *H. P. S.*

San Jorio, Passo di, tysk Joripasz, Passage over en Alpekæde paa Grænsen af Italien og den schweiziske Kanton Ticino, er 1,056 M. højt og fører fra Bellinzona (222 M. o. H.) ved Lago di Maggiore til Lago di Como (213 M.). *E. P. S.*

San José [sanχose'], By i Mellemamerika, Hovedstad i Republikken Costa Rica, ligger 73 Km. 0. f. Puntarenas, 1,460 M. o. H. i en sund og frugtbar Egn ved Foden af en Vulkankæde. (1892) 19,326 Indb. Beboelseshusene ere lave og opførte af Bindingsværk, og da Byen hyppig hjemsøges af Jordskælv, ere de offentlige Bygninger som Regel ligeledes lave og uanselige. S. J. har Universitet, Teater, Banker og Kaserner og er Sæde for Præsidenten og Regeringsmyndighederne samt en Biskop. I Omegnen drives stor Kaffeavl, og selve S. J. er en velhavende By, hvor der pulserer et livligt sydlandsk Liv med Spil og Hanekampe. S. J. er grundlagt i Aarene 1738—1751, og 1823 blev den Statens Hovedstad. Jordskælv, der have anrettet stor Skade, ere indtrufne 1879 og 1888. *H. P. S.*

San José [sanχose'], By i U. S. A., Stat California, ligger 12 Km. fra San-Francisco-Bugten og 70 Km. S. f. San Francisco i en Egn, hvor Vinhaver og Frugtlunde veksle med Hvedemarker og Egeskove. (1901) 21,500 Indb. S. J. driver Handel med Frugt og Tilvirkning af Vin, Frugtkonserves, Øl, Sukker, Handsker og Maskiner. Den 8 Km. lange »Alameda«, der er anlagt 1877 af Jesuitterne, forbinder S. J. med den lille By Santa Clara ([1901] 3,650 Indb.), hvor der findes et Jesuiterkollegium og det metodistiske *Universityof the Pacific.* *H. P. S.*

San José [sanχose'], 1) Departement i den sydamerikanske Republik Uruguay. Det er et frugtbart Bakkeland paa 6,962 □ Km., der grænser til Atlanterhavet og La Plata. Befolkningen, der 1902 udgjorde 46,200, deriblandt mange Italienere og Schweizere, beskæftiger sig udelukkende med Agerdyrkning og Kvægavl. 2) Hovedstaden er S. J. Den ligger i det indre, 96 Km. fra Montevideo og forbunden med denne By ved en Jærnbane; Byen har ca. 7,000 Indb. *M. Kr.*

San José de Cucutá [sanχose'dekukuta'], By i det nordlige Columbia, paa Østgrænsen af Dep. Santander, ligger paa venstre Side af Pamplonita og er Udgangspunkt for Jærnbanen til Puerto Villamizar. Byen blev ødelagt af Jordskælv 18. Maj 1875, men derefter paa ny opbygget i nogen Afstand fra den gamle Tomt. Gaderne ere brede og velholdte, og Byen har en stor Torveplads, et Teater og et Hospital, flere Trykkerier og 10,000 Indb., deriblandt mange Venezuelanere. Handelen med de omgivende Landskaber (Dep. Santander og Los Andes) er betydelig. Byen opkøber navnlig Kaffe. Derimod bliver den i Omegnen avlede Kakao ikke udført, men forbruges af den indfødte Befolkning. *M. Kr.*

San José de Curicó se Curicó.

San José de Flores se Flores.

San José de Guatemala [sanχose'degwatema!la], By i Mellemamerika, Republik Guatemala, ligger ved det stille Ocean, 128 Km. S. S. V. f. Hovedstaden Guatemala, med hvilken den forbindes ved Jærnbane, og har en aaben Red med Moleanlæg

samt ca. 1,500 Indb. S. J. d. G. anløbes regelmæssigt af flere Dampskibslinier og udfører Kaffe, Sukker, Sarsaparille, Bomuld, Gummi, Træ og Huder. *H. P. S.*

San José de los Corras [sanχose'delasko'ras], S. J. del Cabo, By i Mejico, Territoriet Nedre-california, ligger i Nærheden af Halvøens Sydspids og har en meget usikker Havn, der dog besøges en Del af Hvalfangere. S. J. d. 1. C. har ca. 2,500 Indb. *H. P. S.*

San Jnan [sanχua'n] (San Juan Bautista de Puerto Rico), Hovedstad paa Puerto Rico med (1899) 32,048 Indb., ligger paa en lille 0, forbunden med Hovedøens Nordkyst ved en Bro. Havnen er god. Der udføres Kaffe og Sukker. *M. V.*

San Jnan [sanχua'n], S. J. Bautista, By i den sydøstlige Del af Mejico, Hovedstad i Staten Tabasco, ligger 670 Km. 0. S. 0. f. Mejico og 3 Km. fra venstre Bred af Rio Grijalva, der herfra er sejlbar til Campéche-Bugten, og med hvilken Flod S. J. forbindes ved en Jærnvej. S. J. har ca. 8,000 Indb. og er en lidet tiltalende By, der dog synes at have en betydelig Fremtid for sig. Allerede er den Statens merkantile Centrum, og den udfører særlig Træ fra den skovrige Omegn; men den er udpeget som det fremtidige Centrum for Jærnvejsnettet i det sydøstlige Mejico. *H. P. S.*

San Jnan [sanχua'n], Rio S. J., Flod i Mellemamerika, danner Afløb for den store Nicaragua-Sø (40 M. o. H.) til det caribiske Hav. S. J. strømmer i sydøstlig Retning paa Grænsen af Staterne Nicaragua og Costa Rica og udmunder ved Byen S. J. del Norte. Længden er 190 Km., Bredden fra 126 til 250 M. og Dybden i Gennemsnit 3,5 M. Paa et enkelt Sted nær er S. J. sejlbar; men den Mulighed, den havde for at blive udnyttet som Led i en Vandvej mellem Oceanerne, er nu efter U. S. A.'s Overtagelse af Panama-Projektet skudt ud i en fjern Fremtid. *H. P. S.*

San Juan [sanχua'n], 1) Provinsi det nordvestlige Argentina, er 87,345 □ Km. og grænser til Chile. Den vestlige Halvdel bestaar af Kordillererne og flere med dem parallelle Kæder. Den østlige Halvdel er et tørt Ørken- og Steppeland (Travesias) med Indlandsklitter, Sumpe og Laguner. De betydeligste Floder ere San Juan, Jachal og Bermejo. Befolkningen, der 1901 udgjorde 96,700, beskæftiger sig næsten udelukkende med Agerbrug; men det tørre og varme Klima gør kunstig Vanding til en Nødvendighed. Foruden Lucerne, Hvede og Majs dyrkes der Vin (80 □Km.). Der holdes 116,000 Stkr. Hornkvæg, 100,000 Faar, 52,000 Geder samt Heste, Muldyr og Æsler og 800 Strudse. Til Chile udføres Vin, Oliven og Slagtekvæg. De rige Mineralskatte: Kobber og Malakit, Sølv og Guld, Jærn og Svovl, Salt og Alun, Kalk, Gips og Porcelænsjord samt Stenkul ligge urørte hen. En Jærnbane (75 Km.) fører fra Byen S. J. til Mendoza. For Oplysningen er der sørget ved 60 Folkeskoler med ca. 6,000 Elever. 2) Hovedstaden er S. J. de la Frontera. Den ligger ved Rio S. J., 660 M. o. H., er Bispesæde, har en Domkirke, et Nationalcollege, Lærer- og Lærerindeseminarium, Bjærgværksskole, Hospitaler, Tugthus, Fængsel, offentlige Bade, og driver Handel med Chile (Frugt og Vin). Byen grundlagdes 1561 og har (1895) 10,500 Indb. *M. Kr.*

San Jnan [sanχua'n] **Archipel,** Haro Archipel, Ø-gruppe i det stille Ocean ved Kysten af U. S. A., Staten Washington, ligger i den østlige Del af San-Juan-de-Fuca-Strædet og skilles fra Øen Vancouver ved Haro-Strædet og fra Fastlandet ved Rosario-Kanalen. S. J. A., der er 440 □ Km. stor, hvoraf 138 □Km. falde paa Hovedøen San Juan, er af stor kommerciel og strategisk Betydning og blev i Midten af 19. Aarh. et Stridens Æble mellem England og U. S. A., da den ved Oregon-Traktaten af 1846 ikke udtrykkelig var tilkendt nogen af Parterne. 1859 begyndte de diplomatiske Forhandlinger, der sluttede 1872 med en Voldgiftskendelse af den tyske Kejser Vilhelm I, der tildelte U. S. A. Øgruppen. *H. P. S.*

San Juan da Fuca Stræde se Juan da Fuca Stræde.

San Juan de las Aguilas se Aguilas.

San Juan del Norte [sanχua'ndelno'rte], S. J. de Nicaragua, af Englænderne kaldet Greytown, By i Mellemamerika, Stat Nicaragua, ligger ved Mundingen af Rio San Juan paa en lav og sandet Kyst og har ca. 1,500 Indb. S. J. d. N.'s Havn, der er Frihavn, var i første Halvdel af 19. Aarh. saa dyb, at den kunde modtoge de største Krigsskibe; men efterhaanden skete en stærk Tilsanding, saa man med Møje har holdt den i en Dybde af 3 M. I Nærheden af S. J. d. N. ved Mundingen af den projekterede Nicaragua-Kanal anlagde Nicaragua 1890 Byen America; men S. J. d. N. er dog stadig Statens vigtigste østlige Havn. I en Aarrække var S. J. d. N. et Stridens Æble mellem England og U. S. A. Ifølge Clayton-Bulwer-Traktaten 1849 erklæredes Byen og Havnen neutrale; 1855 bombarderedes og afbrændtes S. J. d. N. ved et amerikansk Krigsskib, og 1860 kom den under Nicaragua. *H. P. S.*

San Juan Mountains [sanχua'nma'untens], Bjærgstrøg i U. S. A., ligger i den sydvestlige Del af Staten Colorado og udgør en Del af Rocky Mountains. S. J. M. naar i Mount Wilson og Uncompahgre Peak en Højde af henholdsvis 4,356 og 4>339 M. og er rig paa ædle Metaller. *H. P. S.*

San Julian [sanχulja'n], Puerto, en 25 Km. lang Bugt fra Atlanterhavet paa Argentina's Kyst, paa 49° 10' s. Br. og i Guvernementet Santa Cruz, er bekendt som Magalhães's Overvintringssted i Aaret 1520. *M. Kr.*

Sankara se Cankara.

Sankelmark, en mindre Landsby N. f. Sankelmark Sø, der er 2 Km. lang og i Retning Vestsydvest—Østnordøst støder tæt op til Landevejen Slesvig—Flensborg ca. 1 Km. N. f. Landsbyen Oversø. Forbi denne løber Trenen, der kommer fra Træsø ca. 2 Km. 0. f. Landevejen; ved sidstnævnte Landsby optager den Afløbet fra Sankelmark Sø. Herved opstaar et gunstigt Kampterrain, saa meget mere, som der imellem Tilløbet til Sankelmark Sø (hvorover Landevejen fører ved Bilskov Kro), Landevejen og Søen strækker sig en Skov, og der 0. f. Landevejen i Højde med Søen udbreder sig et Højdedrag, som 800 M. 0. f. Vejen naar 67,3 M.'s Højde, medens Trene-Dalen kun har ca. 30 M.

Paa det nævnte Højdedrag havde General Steinmann, som 6. Febr. 1864 skulde dække den danske Hærs Tilbagetog fra Danevirke, ladet 7. Brigade med 2 Kanoner under Oberst Max Muller tage Stilling for at optage 8. Brigade, som hidtil havde været de forfølgende Østerrigere (Brigaden Nostitz med Regimentet Lichtenstein Husarer og 2 Kanoner, der senere forøgedes til 6) nærmest. Efter at 8. Brigade ca. Kl. $3^1/_2$ Efterm. var kommen igennem 7. Brigades Stilling, delvis beskudt af de østerrigske Kanoner, havde denne løst sit Hverv og kunde, navnlig da Tanken om ved S. at udsætte Forposter var bleven opgivet, have fulgt 8. Brigade til Flensborg. Max Muller ønskede dog, ved et Stød imod de efterfølgende Østerrigere, at skaffe sig Luft forinden, og General Steinmann gik ind herpaa. Hvad Østerrigerne angaar, saa fik deres Chef, General Gablenz, der fulgte Brigaden Nostitz, fra den tyske Overkommando Kl. $3^1/_2$ Befaling til at lade sin Avantgarde besætte Defileerne ved Oversø og sit Rytteri rekognoscere mod Flensborg, og saaledes opstod Kampen ved S.

Max Müller havde stillet 1. Regiment, Oberst Beck, i første Træfning, ca. 700 M. N. f. Oversø, med 2. Batl. 0. f. Landevejen, i tre Linier, og 1. Batl. V. f. Vejen i to, senere i een Linie; II. Regiment, Major Rist, i 2. Træfning, var formeret i Bataillonskolonner.

Østerrigerne indledede Kampen med deres Artilleri, hvorved Danskernes to Kanoner bleve tvungne tilbage; desuden maatte II. Regiment paa Grund af Artilleriilden indtage en mere tilbagetrukken Stilling; 1. Bataillon kom til at staa *å cheval* paa Vejen ved Skoven og 2. Bataillon 0. f. samme. Tillige blev 1. Reg.'s 6. Komp. sendt til Skoven. Nu sendte Østerrigerne deres Fodfolk frem; først Jægerbataillonen, paa begge Sider af Vejen, og da den blev standset af Danskernes Ild, ogsaa en Bataillon af Regimentet »Kongen af Belgien« 0. f. Vejen. Max Muller søgte ikke at afslaa de to Bataillonens Angreb ved Ilden, men ved et Modangreb af hele 1. Regiment, og han lod blæse »gaa paa«. Enkelte af Kompagnierne rykkede frem mod stor Energi, navnlig 4. under Kaptajn F. J. H. Weyhe, der kom i Haandgemæng med Fjenden, men Danskernes Linie blev gennembrudt, saaledes at det Søen nærmeste Kompagni, Riebau, blev afskaaret, samme Skæbne ramte til Dels 7. Komp., og hele Regimentet maatte gaa tilbage, levende fulgt af Fjendens Ild og til Dels sprængt, idet to Kompagnier kom ind paa Mysunde-Vejen.

Max Muller lod nu II. Regiment foretage et Modangreb frem ad Chausseen for at standse Forfølgerne. Dette udførtes med megen Bravur, og skønt Østerrigerne vare blevne forstærkede med endnu en Bataillon af Regimentet »Kongen af Belgien«, lykkedes det at standse dem saa meget, at 7. Brigade derefter nogenlunde ordnet kunde komme tilbage til Bilskov Kro, idet Højden S. f. samme i længere Tid forsvaredes af 3 Kompagnier af II. Reg. Uheldigt for dette var den Omstændighed, at Major Rist i Troen paa, at en stærk Kolonne, som han saa i Danskernes venstre Flanke, var Fjender (medens den i var en Bataillon af 17. Reg., der udstillede Forposter), beordrede 4 af sine Kompagnier derhen, uden at underrette Brigadechefen derom. Da Fjenden nemlig stadig trængte paa, ogsaa med Artilleri, og fik Forstærkning af Regimentet »Storhertugen af Hessen«, blev Max Muller nødsaget til at trække sig tilbage over Bilskov Kro, der kom i Fjendens Magt, hvorefter Kampen, der havde været meget haard, standsede ca. Kl. 5.

De Danskes Tab udgjorde 17 Officerer og 766 Mand, deraf faldt 4 Officerer og 36 Md., 5 Officerer og 72 Mand bleve saarede, 8 Officerer og 591 Md. (hvorimellem 4 Officerer og 73 Md. saarede) blevne fangne, og 67 Md. savnedes, o: de maa henregnes til de døde. Østerrigerne havde 11 Officerer og 84 Md. døde, 19 Officerer og 292 Md. saarede, og 27 Md. savnedes. *P. Nw.*

Sankey [sä'ŋki], Ira David, er født i Pennsylvanien 1840 og er kendt for sine aandelige Sange. Han har navnlig arbejdet meget for Søndagsskolen og for de kristelige Foreninger for unge Mænd. Gennem en Aarrække fulgte han Moody rundt omkring i Amerika og Europa. Moody prædikede, og S. sang sine Sange, til hvilke han sædvanlig selv havde lavet baade Tekst og Musik. Teksterne ere for største Delen senere blevne oversatte paa andre Sprog. *A. Th. J.*

Sānkhya er Navnet paa et gammelt dualistisk-ateistisk filosofisk System i Indien. Navnet S. er afledt af Sanskrit sankhyā, 1) Tal, 2) Undersøgelse, Overvejelse; det synes derfor nærmest at skulle betyde »Spekulation eller spekulativ Filosofi«, medens andre ville opfatte det i Betydningen »den tællende Filosofi« efter Systemets Opstillen (Optællen) af 25 Grundprincipper. Sankhyafilosofien er sandsynligvis opstaaet i Nordindien i meget tidlig Tid, og skønt man ikke finder Spor deraf i Veda-Litteraturen og de ældre Upanishader (s. d.), saa synes dog i det mindste Spirerne dertil at være ældre end Buddhismen, og de yngre Upanishader vise gennemgaaende Overensstemmelse dermed. Mange have ment, at Buddhismen med Hensyn til sit filosofiske Grundlag ligefrem er baseret paa S., men Sandheden er vel den, at de religiøse og filosofiske Skoler i Indien alle ere byggede paa en hel Række almenindiske Forestillinger, hvis historiske Oprindelse ikke lader sig dokumentere, og som hver for sig ikke kunne siges at være et enkelt Systems Særeje. Saadanne almen-indiske Forestillinger ere Læren om Sansāra (s. d.), det evige Kredsløb baade i Naturen (med de deri værende levende Væsener) og med Hensyn til det kosmiske (jfr. Brahmanisme og Indisk Kosmologi), fremdeles Antagelse af Himmel og Helvede, der ligesom selve Jorden ere Opholdssteder for levende Væsener, som alle ere medindbefattede i samme Kredsløb, og endelig Læren om Karman (s. d.) eller Gerningen som den evige Aarsag til den endeløse Fornyelse af Eksistensen. Paa disse Forudsætninger bygger da Sankhyafilosofien sin Livsopfattelse, der mere end noget andet System er pessimistisk i Grundtonen: alt bevidst Liv er Lidelse, selv de tilsyneladende Glæder og Nydelser; Døden er ingen Befrielse, thi den medfører blot ny lidelsesfulde Tilværelser. Det, som det gælder om, er at gøre Ende paa Sjælens Vandring fra Liv til Liv, og hertil hjælpe verdslige Midler ikke; Ofringer og Tilbedelse af

Guder forkastes som unyttigt, ja snarere skadeligt, idet den blotte Slagtning af et Offerdyr forøger Skylden. Den eneste Hjælp faas af Filosofien, som fremmer **Erkendelse**; den absolutte og rene Erkendelse af den Sandhed, at den aandelige Sjæl er komplet væsensforskellig fra det materielle, er den eneste Vej til at slippe ud af Kredsløbet, og denne Erkendelse kan vindes af enhver, der vil stræbe efter fuldstændig Koncentration af Tænkningen og derved fjerner de Hindringer, som komme af Sjælens Forbindelse med det materielle. Dette sker teoretisk gennem Belæring (çravaṇa), Refleksion (manana) og ihærdig Meditation (nididhyāsana), og Erkendelsens Kilder eller Metoder ere dels den umiddelbare Perception (pratyaksha, dṛshṭa), dels Konklusion (anumanana), dels Autoritet (āptavacana); i Praksis lægges ikke saa meget Vægt paa moralske Fortjenester som paa Ligegyldighed over for Verden (virāga); man skal erkende alle Tings Værdiløshed, hvoraf maa følge en frivillig Forsagelse. Idet Sankhyafilosofien fastholder dette Dogme om Tilværelsen som Lidelse, nægter den konsekvent Tilværelsen af en evig Gud og Skaber (nityegvara) og er altsaa ateistisk (nir-Igvara); thi fra et modsat (teistisk) Standpunkt vilde Lidelsen være et uløseligt Problem. S. er endvidere i sin Kosmogoni dualistisk, idet den antager to evige oprindelige Principper, indbyrdes komplet væsenforskellige og ikke afledte af noget fælles: den uendelige Materie (prakṛti eller pradhāna) og de talløse Sjæle (purusha); begge skulle forestilles som reelt eksisterende fra Evighed af, og her bliver derfor ikke Spørgsmaal om Ikke-Væren, som i den ældre Filosofi. Paa Forholdet mellem Sjælene paa den ene Side og Materien paa den anden Side opbygges hele Systemet, idet der opstilles 25 Hovedprincipper (tattva) eller Grundelementer, hvortil man kommer ved Analyse af hele Tilværelsen. Det første af disse tattva'er er prakṛti, en Slags finere Urmaterie (Kaos), hvoraf de følgende 23 ere udviklede. Denne Urmaterie er oprindelig avyakta (uudviklet, udifferentieret) og uden Bevidsthed, men indeholder 3 konstituerende Bestanddele i i uadskillelig Blanding, de saakaldte 3 guna'er (egl. »Strenge«, som Strengene, hvoraf et Reb er spundet): sattva, rajas, tamas *0:* Godhed, Lidenskab og Mørke. Disse 3 Elementer danne ikke blot Urmaterien, men gennemtrænge alt i den eksisterende Verden, blot i forskellige Blandinger, men i Modsætning til andre filosofiske Systemer opfattes de her ikke som blotte Egenskaber, men som Stoffer. »Mørke« er altsaa en virkelig Substans og ikke den blotte Negation af Lyset. I Sankhyafilosofien er det disse 3 Stoffer, som betinge Forekomsten af Glæde, Smerte og Ligegyldighed i Tilværelsen. Læren om de 3 guna'er er sikkert først udviklet af Sankhyafilosofien og derfra gaaet over i den øvrige indiske Filosofi (se Bhagavadgîta og jfr. Guna). Af Urmaterien fremgaar ved Selv-Evolution (2) buddhi (Intellekt), (3) ahankara (Subjektivitet eller Bevidsthed), samt (4—8) de 5 tanmātra'er (egl. »kun dette«), et Slags finere, absolut rene og ublandede Grundstoffer for Lyd, Berøring, Farve, Smag og Lugt; i Forbindelse hermed kommer (9—13) de 5 Sanseorganer (eller Evnerne til at høre o. s. v.), og (14—18) de 5 Sansevirksomheder (Høren, Griben o. s. v.), der alle have (19) manas (Tænkningen) som Central-organ; endelig (20—24) de 5 grovere sanselige Elementer (Æter, Luft, Ild, Vand, Jord), som ere ligesom Ledere for Lyd, Berøring, Farve, Smag og Lugt, hvoraf de ere opstaaede. Æteren bærer Lydbølgerne; Luften har samme Egenskab, men kan tillige føles; Ilden kan føles, men tillige ses o. s. v. Alle disse 24 tattva'er ere materielle, virkelige Stoffer, men de blive først sanselige, naar de optræde i den rette Blanding i Form af de 5 grovere Elementer; det eneste virkelig immaterielle er (25) purusha (det aandelige Selv eller Sjælen), der oprindelig er ubevidst, men bliver selvbevidst gennem Forening med Materien, fra hvilken ahankāra (»Jeg-heden«) er udviklet, den Substans, der gør Sjælen bevidst og paatrykker den den Vrangforestilling, at det er den selv, der hører, ser o. s. v., men i Virkeligheden er den selv hverken frembragt af noget andet eller Frembringer af noget, thi selv alle Forestillinger og Indtryk komme fra Materien. Det er alene Materien, der frembringer den eksisterende Verden: i Urmaterien ere de 3 guna'er i en Tilstand af Ligevægt med hverandre, men naar denne Ligevægt forstyrres, begynder Omblandingen, og da opstaar Verden gennem en lang Udviklingsproces (sarga), der begynder med Udfoldelsen af buddhi og ender med de grovere Elementer; derefter indtræder en ny Periode (visarga), i hvilken Verden bestaar, og den skabende Naturkraft udvikler Individerne o. s. v., og efter denne kommer igen en tilsvarende Opløsningsperiode, en Reabsorption (pralaya), og saaledes gentager dette sig i det uendelige. Aarsagen til Bevægelsen er en gensidig mekanisk Paavirkning mellem Materien og Sjælene, og den Afhængighed, hvori Sjælene derved komme til Materien, har atter sin Grund i Karman (Gerningen) (s. d.) fra en tidligere Verdensperiode, som fordrer Kompensation i en ny Periode; Fejlen er altsaa den, at Sjælene, hvis Tal er uendeligt, i deres Enkelttilværelse ikke have frigjort sig gennem den rette Erkendelse (jfr. ovenf.). Materiens Udfoldelse har derfor det Maal, dels at skaffe Sjælene i en Erfaringstilstand (bhoga), hvor de bevidst kunne nyde (o: føle Lyst og Smerte), dels at give dem Lejlighed til Erkendelse af den rette Sammenhæng. Det her anførte er blot en Antydning af Sankhyafilosofiens Grundtanker, som i Systemet ere udførte i langt mere detailleret Skikkelse, der paa mange Punkter vidner om fin Dialektik og Originalitet. Sankhya-læren har derfor ogsaa haft en stor Betydning for hele den filosofiske Tænkning i Indien, og mange af dens Tanker ere gaaede over i de øvrige indiske Systemer og blevne almen-indiske, saaledes Læren om Guna'erne; men paa Grund af sit pessimistiske Livssyn og sin skarpe Rationalisme naaede den dog ikke den Popularitet som Vedānta-Læren (s. d.). Over for Vaiçeshika-Filosofiens Lære om Atomerne stiller den sig i skarp Opposition, thi selv de fineste Elementer (aṇu) kunne ikke opfattes som udelelige; over for samme fastslaar den ogsaa Grundsætningen *ex nihilo nihil*, ligesom den paa Grund af sin hele Opfattelse af Materien som evig og uendelig identificerer Aarsagen med det frembragte Produkt. Af Sankhyafilosofien

fremgik senere den nærbeslægtede Yoga-Filosofi (s. d.), som dog afviger derfra ved sin afgjorte teistiske Karakter. Ogsaa uden for selve Indien synes Sankhyalæren allerede i Oldtiden at have øvet Indflydelse; saaledes antages det almindelig for sikkert, at saavel Gnosticismen som Nyplatonismen er i ikke ringe Grad paavirket af S.

Som Grundlægger af Sankhyafilosofien angiver Traditionen en vis Kapila, der i buddhistiske Kilder sættes i Forbindelse med Bynavnet Kapilavastu, Buddha's Fødested. Han antages at have levet henimod 600 Aar f. Chr., men der vides for øvrigt intet historisk om ham, og ingen Skrifter af ham ere bevarede. Den ældste Fremstilling, vi have af S., er vistnok den, som findes i Mahābhārata, særlig i 12. Bog, og i Bhagavadgītа (s. d.), men der findes dog her en Del Afvigelser fra det System, som foreligger i de egentlige Lærebøger, der ere af forholdsvis sen Oprindelse. En stor Mængde af Purāna'ernes Kosmologi er ogsaa overensstemmende med S-, men omtydet og blandet med Vedānta-Filosofi. Den ældste Lærebog, som der hentydes til, var forfattet af Pañcaçikha, men hans Værk eksisterer ikke; i de nærmeste Aarhundreder efter Chr. synes Sankhyaskolen at have haft sin Blomstringsperiode, og det er sandsynligt, at Içvara-Kṛshṇa's Sānkhya-kārikā, den ældste fuldstændige Lærebog, som haves, stammer fra denne Tid; den blev i 6. Aarh. oversat paa Kinesisk. Til denne Lærebog (udg. og overs. af Colebrooke og Wilson [Oxford 1837 og Bombay 1887]) haves to udmærkede Kommentarer af Gaudapada (700 Aar e. Chr.) og af Vācaspatimiçra (12. Aarh.). De saakaldte Sānkhya-Sūtra'er, der falskelig tilskrives Kapila, ere en senere Kompilation fra ca. 1400 e. Chr. (»The Sānkhya-pravacana-bhāsya, by Vijñānabhikshu«, ed. by R. Garbe [Cambridge, Mass. 1895]). Jfr. Indisk Filosofi. (Litt.: R. Garbe, »Sānkhya-Philosophie« [Leipzig 1894]; samme »Sankhya und Yoga« [= »Grundriss der Indo-arischen Philologie und Altertumskunde«, III Bd., 4. H., Strassburg 1896]; Max Muller, *Six Systems of Indian Philosophy* [Lond. 1899]; H. Jacobi, »Der Ursprung des Buddhismus aus dem Sānkhya-Yoga« [»Nachr. d. Gött. Ges. d. Wiss.«, 1896]; H. Oldenberg, »Buddha« [3. Opl. Excurs., Berlin 1897]; A. Macdonell, *A History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900]). *D. A.*

Sankoniāton omtales i senere Skrifter som en fønikisk Forfatter, der menes at have levet omtr. ved Aar 1250 f. Chr. og siges i fønikisk Sprog at have skrevet en Bog om Fønikernes Historie og Religion. Af et saadant Skrift haves der ikke engang det allermindste Brudstykke, hvorimod der hos Eusebios er bevaret Stykker af et paa Græsk affattet Skrift, der skyldes Herennios Filon fra Byblos, og som udgiver sig for en Oversættelse af et ældgammelt fønikisk Skrift af S. Dette er imidlertid en ren Umulighed. Det, vi have af Filon's Skrift, bærer helt igennem Vidnesbyrd om at være fremkommet i den hellenistiske Tid; men herved er det ikke udelukket, at Filon i alt Fald delvis kan have øst af ældre virkelig fønikiske Optegnelser, muligvis ogsaa af Skrifter, der henførtes til en vis S. Men nogen nærmere Oplysning kan ikke gives. At Fønikerne have kendt Skrift og haft en Litteratur ved 12—1300 f. Chr., kan bevises ud af samtidige ægyptiske Aktstykker (Un-amon's Rejse til Byblos og Libanon), men hvor vidt man dengang havde Bogstavskrift, er tvivlsomt. De Brudstykker, der haves af S. hos Filon, ere udgivne af Orelli [Leipzig 1826] og senere af C. Müller, »Fragm. Hist. Græc.«, III [Paris 1849]. 1836 udgav Fz. Wagenfeld fra Bremen »S.'s Urgeschichte der Phönicier« og derpaa den græske Tekst af Filon's Oversættelse af S. med latinsk Gengivelse [Bremen 1837] og en tysk Oversættelse af det hele [Lübeck 1837]. Men det paavistes snart, at her forelaa et Falskneri af Wagenfeld; smlg. Grotefend, »Die Sanchumatonische Streitfrage« [Hannover 1836]. *V. S.*

Sankt (lat.), hellig, jfr. Saint og San.

Sankt Andreasberg, By i preussisk Provins Hannover i Regeringsdistrikt Hildesheim ved Jærnbanelinien Scharzfeld—S., har (1900) 3,800 Indb. S. er en af de ældste og betydeligste Bjærgbyer i Harzen, ligger i en Højde af 580—627 M. o. H., har mange uregelmæssige stejle Gader samt en Kuranstalt (1895: 4,600 Kurgæster). Fabrikation af Møbler og Cigarer, Væveri, Savmøller, Kniplingsfabrikation samt bekendt Kanariefugleavl. Ved den siden Slutningen af 15. Aarh. bestaaende Bjærgværksdrift udvindes Sølv, Bly, Kobber, Jærn og Kobolt. Samson-Skakten naar en Dybde af 190 M. under Østersøens Overflade. Paa Grund af sin Mineralrigdom benævnes S. A. Harzen's Mineralkabinet. I den sidste Tid er Bjærgværksdriften dog gaaet meget tilbage. *Joh. F.*

Sankt-Anna-Orden, en russisk, oprindelig holsten-gottorpsk Ridderorden, som 14. Febr. 1735 oprettedes af Hertug Karl Frederik af Holsten-Gottorp til Minde om hans Gemalinde, Kejser Peter den Stores Datter Anna, men bortfaldt efter Holsten's Indlemmelse i Danmark, hvorefter den 5. Apr. 1797 genoprettedes af Kejser Poul. Den har nu 4 Klasser, af hvilke den anden har 2 Afdelinger. Dekorationen er et rødt, emailleret Kors med Billedet af den hellige Anna paa Midtskjoldet, Baandet rødt. *H.-L.*

Sankt Antonius Ild d. s. s. ignis sacer se Ergotisme.

Sankt Bernhard, Navn paa to Pas i den vestlige Del af Alperne. 1) Store S. B. ligger paa Grænsen af den schweiziske Kanton Wallis og den italienske Provins Aosta og er en Forbindelsesvej mellem Rhône-Dalen og Dora-Baltea-Dalen. Fra Martigny i Nærheden af Rh6ne fører Vejen gennem Drance-Dalen (Val d'Entremont) over Orsiéres (882 M. o. H.), Liddes (1,338 M.) og Bourg Saint Pierre (1,633 M.) til Cantine de Proz, hvor Kørevejen hører op. Gennem en vild Kløft (Defilé de Marengo), der kan spærres fuldstændig ved Laviner eller i Snestorm, gaar Vejen opad til det berømte Hospits S. B., der ligger 2,472 M. o. H. og næst efter Hytten paa Stilfser Joch er den højest beliggende Vinterbolig paa Alperne. 0. og V. f. Passet hæve sig Toppene Mont Velan og Grand Golliaz, der ere henholdsvis 3,765 M. og 3,240 M. o. H. Fra Hospitset fører Vejen Syd paa over Saint Rhémy og Etroubles til Aosta. Til Fods kan Stykket fra Martigny til Hospitset tilbagelægges i 11 Timer og herfra til Aosta i 6. I den højeste Del af Passet har man maalt en aarlig Middel-

temperatur paa ÷ 1,8°, medens Januar i Gennemsnit har ÷ 9°, April — 3,8°, Juli 6,2° og Oktober ÷ 0,5. Paa dette Sted eller et Stykke V. f. det nuværende Hospits laa der i Oldtiden et Tempel, hvor Wallis'es daværende Beboere, de saakaldte Veragrer, tilbad Guden Penninus. Senere opførte Romerne her et Juppiter-Tempel, som Kejser Konstantin lod nedbryde og erstatte med et kristent Kapel, der imidlertid snart forfaldt. Oprindelsen til Hospitset saavel som til Passets nuværende Navn gaar tilbage til 962, da en savojisk Adelsmand Bernhard af Menthon her byggede et Kloster. Dette erhvervede sig snart store Rigdomme, af hvilke en Del dog 1587 inddroges af Emanuel I af Savojen. De nuværende Bygninger stamme fra Midten af 16. Aarh. og ere saa store, at de bekvemt kunne huse 80 Gæster og i Nødsfald kunne tage mod det 4-dobbelte Antal. Aarlig passeres S. B. af ca. 20,000 Mennesker, der uden Betaling finde gæstfri Modtagelse i Klosteret. Munkene, der ere af tysk, fransk eller italiensk Nationalitet, ere videnskabelig uddannede gejstlige af Augustinerordenen. I Klosteret findes Bibliotek samt naturhistoriske og antikvariske Samlinger. Meget ejendommelig er Klosterets Lighus, hvor man opbevarer Ligene af de i Snestormene og under Lavinerne omkomne. I den kolde, bakteriefri Luft ere de indtørrede til en Slags Mumier.

De berømte Sankt-Bernhards-Hunde, som Munkene benyttede til Eftersøgning af de i Sneen omkomne eller overvældede Alpevandrere, eksistere nu ikke mere. Racen er uddød og erstattet af Newfoundlændere, der bedre taale Klimaet og næsten ere lige saa udmærkede Hjælpere. I den nyere Tid er S. B. desuden bleven berømt ved Napoleon's Overgang fra 15.—20. Maj 1800, hvilken Daad maa regnes til Krigshistoriens dristigste Foretagender. Over S. B. paa en Vej, der hidtil kun var benyttet som Ridesti, førtes 150 Kanoner og alt det Træn, der hører til en slagfærdig Armé. I Klosterets Kapel begravedes General Desaix, der faldt ved Marengo, og Napoleon lod her rejse et Mindesmærke over ham. Det er nærmest af strategiske Grunde, at den italienske Regering hidtil har nægtet at gaa med til at lade Vejen over S. B. udvide til Kørevej.

2) Lille S. B. ligger i Vestalperne i de saakaldte graijiske Alper paa Grænsen af Frankrig og Italien og fører fra Isère til Dora Baltea. Skønt Lille S. B. hverken er saa berømt eller saa befaret som S. B., er det dog et bekvemt Alpepas med en 1870 fuldendt Kørevej, paa hvis højeste Punkt (2,206 M. o. H.) der ligeledes findes et Hospits. Sandsynligvis er det gennem dette Pas, at Hannibal i sin Tid førte sin Hær over Alperne. *H. P. S.*

Sankt-Bernhards-Hunde se Hunde.

Sankt Blåsien, klimatisk Sommerkursted i det sydlige Schwarzwald (Baden), 800 M. o. H., i en Egn, der er rig paa Naaleskove. *Lp. M.*

Sankt Croix [saŋtkroa', ogs.: santkrå'js] (Sainte Croix, Santa Cruz), dansk Ø i Vestindien, ligger S. f. St. Thomas, adskilt fra denne 0 ved oceaniske Dybder, og har et Areal af 218,88 □Km. med (1901) 18,567 Indb. Øen har Form af en langagtig Trekant med Spidsen mod Øst. Kysten er omgiven af betydelige Koralrev. En lav Bjærgryg, der i Mount Eagle naar en Højde af 380 M., strækker sig langs Nordkysten, medens der langs Syd-

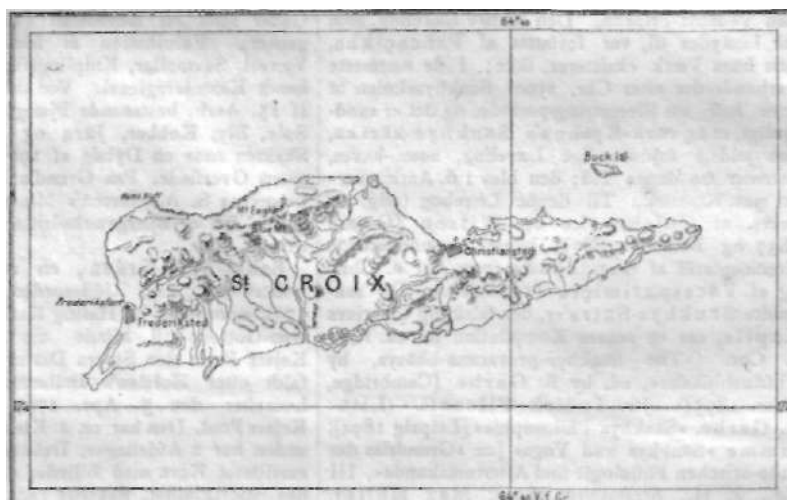

Kort over St. Croix.

kysten findes en større Strækning Lavland. Øen er opbygget af gamle Eruptiver og Koralkalk. Klimaet er tropisk. I Christianssted er Februar den koldeste Maaned med 24,8° i Middeltemperatur, August og September de varmeste med 28,3° i Middeltemperatur. Den største Del af Aaret blæser Nordøstpassaten, om Sommeren blæser dog ofte sydlige Vinde. Sommeren og Efteraaret ere de regnrigeste Aarstider og tillige den Del af Aaret, hvor man kan vente Orkaner. Vinteren er dog ingenlunde regnløs. Den aarlige Regnmængde er i Christianssted 118,9 Cm., hvilket i et tropisk Klima ingenlunde er nogen betydelig Størrelse. Ofte lider Øen af langvarige Tørkeperioder. Omtrent en Tredjedel af S. C. er Agerland, der i særlig Grad findes i et Bælte langs Sydkysten fra Christianssted til Frederiksted. Af Resten benyttes en mindre Del til Græsgang, noget Skov findes særlig i Dalene i de nordvestlige Bjærge, Resten henligger som xerofilt Krat af Kroton, Kaktus og andre Buske. I Bugterne ved Kysten findes Mangrove. Hovedmassen af Indbyggerne er Negre, der tale en for-

dærvet engelsk Dialekt. Der dyrkes næsten udelukkende Sukker, og dengang Sukkeravlen endnu var lønnende, var Øen i en blomstrende Forfatning. Sit Knæk fik Sukkeravlen her som andensteds ved Negrenes Emancipation. Dertil kom Sukkerroedyrkningen i Europa, der trykkede Priserne. En Del Plantager nedlagdes, og Jorden benyttedes til Græsning af Kvæg. Af Kvæg findes meget paa Øen, til Dels i næsten vild Tilstand. For at hjælpe paa Sukkeravlen er der blevet oprettet et Fælleskogeri for Sukker, der dog ikke har betalt sig. En Nytte har det dog gjort, at muliggøre smaa selvstændige Bedrifter. Hidtil havde Sukkeravl ikke været mulig for den, der ikke havde Sukkerkogeri. Der er herved gjort Begyndelsen til at skabe en selvstændig Husmandsstand. Efter at de vestindiske Øers paatænkte Salg til U. S. A. var strandet (1902), er Interessen for Øerne vaagnet i Danmark. To Plantageselskaber ere blevne stiftede, og der gøres Forsøg med Indførelse af ny Kulturplanter, særlig Tobak og Bananer. S. C. danner en Kommune med et Kolonialraad. Der findes to Købstæder, Christianssted paa Nordkysten med (1901) 5,483 Indb. og Frederikssted paa Vestkysten med (1901) 3,745 Indb. Udførselen fra S. C. havde i Gennemsnit af Aarene 1889—94 en aarlig Værdi af 600,000 Dollars, hvoraf 90 p. Ct. falde paa Sukkeret. S. C. opdagedes 1493 af Columbus. I Begyndelsen af 17. Aarh. nedsatte sig smaa Kolonier af Hollændere, Englændere og Franskmænd, der dog snart kom i Strid med hverandre, og 1650 tvang Spanierne dem til at fortrække. Allerede s. A. lykkedes det dog Franskmændene at vende tilbage og fordrive Spanierne. Den franske Kolonisation lykkedes dog ikke. 1695 flyttedes den til Haiti, og Øen henlaa ubeboet, om end af Navn tilhørende Frankrig, indtil den 1733 købtes af Danmark. *Af. V.*

Sankt-Davids-Øer (Freewillislands, Mapia), lille Gruppe af Koraløer hørende til den tyske Koloni Karolinerne, 50 □Km., beboet af Mikronesiere, der dog næsten ere tilintetgjorte ved Angreb af Sørøvere fra Ny-Guinea. Øgruppen opdagedes 1537 af Grijalva. *M. V.*

Sankt Ellensrod d. s. s. Alantrod (se Alant).

Sankt Eustasius (St. Eustache), hollandsk Ø i Vestindien, en af de smaa Antiller, 21 □ Km. med (1889) 1,563 Indb., mest Negre, bestaar af to Vulkankegler med en mellemliggende Lavning. Den frugtbare Ø frembringer Bomuld, Sukker og Tobak. Paa Sydvestkysten ligger den lille By Oranje. *Af. V.*

Sankt Gallen, 1) **Kanton** i den nordøstlige Del af Schweiz, grænser mod Øst til det østerrigske Landskab Vorarlberg, Fyrstendømmet Liechtenstein samt Kanton Graubünden, mod Syd til Graubünden, mod Vest til Glarus, Schwüz og Zürich, mod Nord til Thurgau og Boden-Søen og omslutter desuden som en Ring Kanton Appenzell, Arealet er 2,019 □Km. med (1900) 250,285 Indb. eller 124 pr. □Km. Orografisk set frembyder S. G. i Hovedsagen Billedet af en Ring, der bestaar af vekslende Dalstrøg, lavere Bjærge og Bakkeland og omslutter Højlandet Appenzell. Højere Bjærge træffes kun mod Syd, der opfyldes af Udløbere fra Glarus-Alperne, og hvor enkelte Toppe overskride 3,000 M. Kulminationspunkt er Ringelspitz (3,249 M.). I disse Egne, hvor Gletschere dække 7,4 □ Km., frembyder Landskabet endnu den ægte Alpekarakter. I den mellemste Del af Kantonet hæve sig de lavere Thur-Alper, der ere skilte fra Glarus ved Walen-Søen og fra Schwyz ved Linth-Dalen, og som ved øvre Thur-Dal deles i Bjærgdragene Churfirsten, hvis højeste Punkt er 2,309 M., og Sentis, der paa Appenzell's Grund naar 2,504 M. Disse Bjærggrupper i Forbindelse med de Appenzell'ske Bjærge udgøre et samlet Distrikt, der kun naar subalpine Højder i Modsætning til det sydlige S. G.'s ægte Alperegioner. Kantonets nordlige Del er et frugtbart Bakkeland, hvor Tannenberg dog hæver sig til 901 M. Mod Nord støder S. G. paa en kort Strækning ved Rorschach til Boden-Søen (398 M. o. H.) og mod Vest ved Rapperschwyl til Zürich-Søen (409 M.). De vigtigste Vandløb ere Rhinen, der danner Østgrænsen, Thur og Linth. Alle ledsages de af betydelige Dalstrøg. Tidligere var det hyppigt, at Rhinen svømmede over sine Bredder, og store Strækninger vare Sump og Mose; men det er nu lykkedes S. G.'s Regering med Tilskud af Konføderationen at faa Løbet reguleret. Det højest liggende Dalstrøg i S. G. er den øvre Del af Linth-Dalen, der ogsaa benævnes Toggenburg. Klimaet er i S. G. meget forskelligt efter Stedets Højde og Beliggenhed. Toggenburg og Hovedstaden S. G., der ligger højere end nogen anden By i Europa af lige eller større Betydning (667 M. o. H.), have et barskt og ustadigt Vejrlig. Derimod udmærke Rhin-Dalen og Egnen ved Boden-Søen sig ved et ualmindelig mildt Klima. Skønt næsten hele Kantonet opfyldes af Bjærge, er der dog forholdsvis lidt uproduktivt Land, idet der kun er 15 p. Ct. øde Fjæld og Søer. 17 p. Ct. af Arealet ere Skov, ca. $^1/_3$ p. Ct. er Vinland, og Resten Ager og Eng. Befolkningen taler alle Vegne Tysk, men rummer store Forskelligheder i religiøs og kulturel Henseende. $^3/_5$ ere Katolikker og $^2/_5$ Protestanter. Den nordlige Del hen imod Boden-Søen og omkring Thur, det saakaldte Fürstenland, Dele af Toggenburg samt de øvre Rhin-Egne ere katolske, hvorimod Hovedstaden og Omegn, største Delen af Toggenburg og nedre Rhin-Dal ere protestantiske. Medens disse Forskelligheder i Religion svare til de forskellige Egnes historiske Udvikling, skal der findes Karakterejendommeligheder inden for Befolkningen svarende til Erhverv og Bosted, idet de egentlige Bjærgbeboere beskrives som driftige, intelligente og velhavende Folk, der give sig mest af med Industri, hvorimod Landbrugerne i Furstenland og Rhin-Dalen skulle være mindre oplyste og gammeldags i deres Bedrift. Foruden de almindelige Kornsorter dyrkes i Rhin-Dalen en Del Majs, men S. G. kan ikke brødføde sig selv. Vin- og Frugtavlen spiller ingen større Rolle. Kvægavlen drives dels i de agerdyrkende Distrikter, dels paa Bjærgegnenes Græsgange, og S. G. har navnlig et betydeligt Hornkvæg- og Gedehold. I de øvre Rhin-Egne ved Sargan drives lidt Silkeavl. Desuden maa nævnes den ikke uvigtige Biavl. Af Ost, Smør og levende Kvæg haves et Overskud til Udførsel. Derimod maa man indføre den største Del af Tømmerforbruget. For Ferskvandsfiskeriet har man siden 1880'erne gjort særdeles meget

ved Oprettelsen af Fiskeudklækningsanstalter og Udsættelsen af Æg af Laksefisk. Bjærgene i S. G. ere ingenlunde blottede for Metaller og nyttige Mineraler. Blandt de talrige Mineralkilder er den berømteste Kilden ved Pfafers. De Forekomster af Jærn, Kobber, Sølv og Guld, som man har opdaget flere Steder i S. G., ere dog temmelig fattige og udnyttes ikke i Øjeblikket. Noget lignende gælder de tynde Lag af Kul og Tufsten; derimod brydes Sandsten til Byggebrug ved Rorschach og Bolligen, Møllesten ved Mels, Tagskifer ved Pfäfers og et meget anvendt Konglomerat ved Degersheim. En stor Rolle spiller Industrien. De vigtigste Grene ere Broderi og Bomuldsvæveri med alt, hvad dertil hører, som Spinderi, Blegeri, Farveri og Trykkeri. Bomuldsvæveriet i S. G. opstod, da dets Forgænger Linnedvæveriet gik til Grunde i Beg. af 18. Aarh. I øvre Thur-Dal tages de rindende Vande i høj Grad i Væveriernes Tjeneste, og Wattwyl er her Fabrikationens Centrum. En ejendommelig Rolle spiller i S. G. den store Tilvirkning af Broderier. Kantonet virker i denne Henseende sammen med Appenzell, idet Fabrikanterne i Hovedstaden S. G. sysselsætte Arbejdskraften i sidstnævnte Kanton. Af andre Industrigrene er kun Ølfabrikationen af større Betydning i S. G. Handelen fremmes ved et Net af gode Landeveje og Bjærgveje, ved Dampskibslinier paa Boden- og Zürich-Søerne samt ved flere Linier af de forenede schweiziske Jærnbaner.

Kantonets Forfatning er fra 17. Novbr. 1861 og underkastedes 1875 en delvis Revision. S. G. er en demokratisk Fristat og Medlem af den schweiziske Føderation. Forfatningen har retsligt Grundlag til fælles med de andre Kantonforfatninger, og Kantonet deles i 15 Distrikter. Den lovgivende Myndighed samt Kontrollen med Administrationen ere i Hænderne paa det store Raad, af hvis Medlemmer der vælges eet for hver 1,500 Indb., men sognevis, saaledes at hvert Sogn mindst har een Repræsentant. Enhver Lov kan, hvis 6,000 Borgere fordre det, sættes under almindelig Folkeafstemning. Udøvende Myndighed er et Regeringsraad paa 7 Medlemmer, der vælges paa 3 Aar af det store Raad, og hvis Præsident kaldes Landammann. Den øverste dømmende Myndighed er en Kantonret paa 9 Medlemmer, der ligeledes vælges af det store Raad og har en 6-aarig Funktionstid. Desuden har hvert Distrikt sin Distriktsret. Kantonets Budget beløber sig aarlig til ca. 6 Mill. Kr., og Indtægterne ere sædvanligvis større end Udgifterne, ligesom Statsformuen overgaar Gælden med nogle faa Millioner Kroner. I militær Henseende hører S. G. til 7. schweiziske Divisionsdistrikt. S. G.'s Skolevæsen bestaar af ca. 550 Primærskoler med omtrent det samme Antal Lærere og Lærerinder, henimod 40 Sekundærskoler med 100 Lærere og Lærerinder, 1 Middelskole med Tilslutning til det akademiske Studium og 27 Lærere samt 7 Haandværks- og Industriskoler. Kantonets Lærerseminarium, der er fælles for begge Konfessioner, findes i Marienberg ved Rorschach. I kirkelig Henseende staa Katolikkerne, der danne Flertallet i 9 Distrikter, under Biskoppen af S. G., hvis Bispedømme 1824 i dannedes af Dele af Bispedømmerne Chur og Konstanz, men hvis Hverv indtil 1845 udøvedes af Biskoppen af Chur. Den reformerte Kirke styres af en Synode og et Kirkeraad. S. G. har endnu 13 Klostre, af hvilke de 10 ere Nonneklostre.

2) Hovedstaden S. G. ligger 667 M. o. H. ved Steinach og 157 Km. 0. N. 0. f. Bern. (1903) 48,416 Indb. Den ældre Del af Byen, der tidligere var omgiven af Mure, har snævre og krumme Gader, hvorimod de nyere, i selve Steinach's Dalbund liggende Kvarterer ere mere regelmæssig anlagte. Blandt de monumentale Bygninger fremhæves den katolske Stiftskirke, der er opført 1756—65, de reformerte Kirker St. Laurenz, der er bygget 1849—54 i gotisk Stil, samt St. Magnus og St. Leonhard, Synagogen, Benediktinerklosteret, der i 7. Aarh. stiftedes af den hellige Gallus og i 8. og 10. Aarh. havde en af de første lærde Skoler i Europa, og som nu er Sæde for Regeringen samt for den katolske Biskop, Klosteret ved Stiftskirken, der rummer det berømte Stiftsbibliotek med nogle vigtige Haandskrifter, Kantonskolen med *Bibliotheca Vadiana*, der er rigt paa Haandskrifter fra Reformationstiden, samt Byens Raadhus. S. G. har desuden Teater, Kantonets vigtigste Banker, Hospitaler og Straffeanstalter, et Par gamle Arkiver, naturhistorisk Museum, Kunstindustrimuseum samt Selskaber for Videnskab og Kunst. Som det materielle Centrum for Kantonerne S. G. og Appenzell, der udgøre et af Schweiz'es vigtigste Industridistrikter, er Byen en af Landets vigtigste Industri- og Handelsbyer. Dens Varer, der væsentligst bestaa af Broderivarer og Hvidevarer, afsættes ikke alene i alle Europa's Lande, men ogsaa i fjerne Egne som Amerika og Ostindien. Interessante Punkter i S. G.'s bjærgrige Omegn ere Freudenberg (885 M.), Rosenberg (745 M.) samt den over Sitter-Dalen førende 53 M. høje Jærnbanebro, der ligger 4 Km. S. V. f. Byen.

Kantonets og Hovedstadens Historie ere saa nøje sammenvævede, at de omtales under eet. I Romertiden var Egnen først rætisk og senere alemannisk; i Middelalderen stod den dels under forskellige grevelige Herskaber, dels under Klosteret S. G., hvis Abbed 1206 fik Værdighed som Rigsfyrste. Klosteret, der stiftedes 614 af den irske Munk Gallus, og som 720 antog den hellige Benedikt's Ordensregler, husede fra og med Abbeden Gozbert (816—837) i et Par Hundrede Aar en Række berømte Digtere, Forskere, Musikere og Billedskærere samt en besøgt Klosterskole; men fra Slutn. af 11, Aarh. gav dets Abbeder sig mest af med krigersk Virksomhed og Udvidelse af Besiddelserne, der da omfattede Byen S. G., Fürstenland, Appenzell, der dog i Beg. af 15. Aarh. opnaaede Selvstændighed, samt fra 1468 Grevskabet Toggenburg. Byen S. G. blev dog mere og mere selvstændig og købte sig helt fri 1457. Allerede 1451 havde Abbeden af S. G. imidlertid sluttet sig sammen med Zürich, Luzern, Schwy2 og Glarus og var indgaaet som Medlem af Edsforbundet. 1528 fandt Reformationen Indpas i Toggenburg og Byen S. G., og Abbeden flygtede; men 1532 blev han genindsat og Katolicismen delvis genindført. Ved Franskmændenes Indrykning i Schweiz 1798 ophævedes Abbedens Suverænitet, og af S. G. og Appenzell oprettedes Kantonet Sentis. Det nuværende Kanton S. G.

oprettedes 1803, og 1805 ophævede det store Raad Klosteret S. G. og konfiskerede dets Ejendomme. Wienerkongressen anerkendte det ny Kanton, idet dettes Forfatning dog ændredes i stærkt oligarkisk Aand, og Sondringen i Trosbekendelse endogsaa overførtes i Statslivet ved Oprettelsen af et katolsk og et reformert Kammer ved Siden af det store Raad. 1830—31 blev Forfatningen forandret i demokratisk Retning, og der indførtes Offentlighed i Statsstyreisen og det folkelige Veto, men den konfessionelle Sondring bibeholdtes. I 1840'erne rystedes S. G. af heftige Kampe mellem de Liberale og de Katolske, indtil den endelig ved de Liberales Sejr paa Forbundsforsamlingen 1847 traadte over paa Forbundets Side mod Sonderbund. Et liberalt Flertal i det katolske Administrationsraad benyttedes 1856 til Oprettelsen af en højere Kantonskole for begge Konfessioner, og 1861 vedtoges efter voldsom Kamp den ny Forfatning, der indførte Religionsfrihed og gav Skolevæsenet ind under Staten. (Litt.: J. v. Arx, »Geschichte des Kantons S. G.« [3 Bd., S. G. 1810—13]; G. J. Baumgartner, »Geschichte des Kantons S. G.« [Bd. I—II, Würzburg 1870, og Bd. III, Einsideln 1890]; Wortmann, »Urkundenbuch der Abtei S. G.« [Zürich 1863—93]). *H. P. S.*

Sankt-Georgs-Kanal (*St. George's Channel*), Farvandet mellem Wales og Irland, bør opfattes som den sydlige Del af det irske Hav. Det regnes fra St. David's Head til Carmel Point paa Øen Anglesey. Mellem St. David's Head og Carnsore Point paa Irland's Kyst er Bredden 77 Km. *M. Kr.*

Sankt-Georgs-Ordenen se Hosebaandsordenen.

Sankt Gotthard, Bjærgknude i de schweiziske Alper, ligger paa Grænsen af Kantonerne Uri, Wallis, Ticino og Graubünden og strækker sig fra Vestsydvest til Østnordøst i Form af et 32—48 Km. langt, 10—12 Km. bredt og ca. 440 □ Km. stort Trapez, der mod Vest begrænses af Nufenen-Passet og øvre Rhône-Dal, mod Nord af Furka-Passet, Urseren-Dalen og Oberalp-Pas, mod Øst af Val Canaria og Val Tavetsch og mod Syd af Ticino-Dalen. S. G. er et fra Nord til Syd stigende Massiv, hvis Sydrand er stejlere og krones af en Række vilde, takkede og delvis gletscherklædte Klippetinder, fra hvilke der gaar Bjærgkamme mod Nord. Ved S.-G.-Passets brede Indsænkning deles Massivet i en vestlig og en østlig Del, af hvilke den vestlige er den højeste og den, i der har de fleste Gletschere. Her ligger paa Sydranden Fibbia (2,742 M.), Pizzo Lucendro (2,959 M.), Pizzo Rotondo (3,197 M.) og Pizzo Galleno (3,067 M.), og længere Nord paa ved Furka-Passet hæver sig Mutthorn (3,103 M.). I den vestlige Del af S. G. udspringe Floderne Ticino, Rhône, Aare og Reusz. Den østlige Del er endnu vildere og mere højfjældsagtig. Her findes Toppene Monte Prosa (2,738 M.) og Pisso Centrale (3,003 M.), hvis Nordskraaninger afvandes af Reusz og Sydskraaninger af Tilløb til Ticino, og fra hvilket sidste man har en berømt og pragtfuld Udsigt, samt længst mod Nordøst Badus (2,930 M.), ved hvis Fod ligger Søen Toma, hvorfra Vorderrhein har sit Udspring. I Bjærgmassivets Fordybninger findes i alt ca. 50 Søer, af hvilke nævnes Lago Lucendro, der er Kilde for Reusz'es Hovedarm, samt den 1 □ Km. store Lago Ritom (1,829 M. o. H.) i Val Piora. Den Bjærgart, hvoraf S. G. væsentligst er bygget op, er Gnejs, men tillige forekommer Granit, Hornblendeskifer og Glimmer. Gips, Dolomit, Kalksten og andre Sedimentbjærgarter findes kun paa Massivets Rande mod Nord og Syd. Lagene i Bjærgmaterialet ere rejste næsten lodret op og vige ud mod Nord og Syd, saaledes at et Tværsnit bliver vifteformigt. S. G. er af stor Interesse for Turisten ved sit storslaaede Præg, for Geologen ved sin Bygning og sine intensive Forvitringsfænomener og for Mineralogen ved sin Rigdom paa Silikater og andre Mineraler. I geografisk Henseende spiller S. G. en Rolle ved sin Beliggenhed som Centrum for de schweiziske Alpesystemer og derved, at det er Kilderegion for Aare, Reusz, Rhinen, Ticino og Rhône. Til S.-G.-Systemet i videre Forstand regnes ogsaa undertiden Bjærglandet 0. f. Val Canaria indtil Val Medels og Lukmanier-Passet samt den mod Sydøst gaaende Udløber, der begrænses af Dalene om Blegno og Ticino indtil disse Floders Sammenløb, og som i Pizzo di Molare hæver sig til 2,587 M. S. G. var allerede kendt i Oldtiden og svarer tilnærmelsesvis til de gamles lepontiske Alper.

Passet S. G., hvorefter hele Bjærggruppen har faaet Navn, er det eneste Sted i de schweiziske Alper, hvor to lige over for hinanden liggende Tværdale skære sig ind til selve den centrale Kerne af Hovedkæden. De to omtalte Tværdale ere Reusz-Dalen, der kommer Nord fra mellem Berner- og Glarus-Alperne, og Ticino-Dalen Syd fra mellem Ticino-Alperne og Adula-Gruppen. Skønt S. G. følgelig tilsteder ved Overskridelsen af et eneste Bjærgdrag at komme fra Nord- til Sydskraaningen, er det dog paa Grund af Terrainets Uvejsomhed en af de yngste blandt de store Samfærdselsveje i Alperne. Romerne benyttede ikke S. G. 569 trængte Langobarderne frem over S. G. Syd fra og byggede en Hængebro over Reusz-Slugten, som skal have eksisteret til Karl den Stores Dage. Først i Midten af 13. Aarh. blev S.-G.-Passet taget i hyppigere Brug af Pilegrimme og senere af Købmænd. En Sti for Lastdyr omtales første Gang 1293 og et Hospits med den hellige Gotthard's Kapel først 1331. I de følgende Aarhundreder tjente S. G. hyppig som Hærvej. 1708 opnaaede man ved Sprængning af Tunnelen gennem Urnerloch at kunne undgaa den farlige Passage ad Hængebro over den vildtbrusende Reusz. Endnu var Vejen kun en 3—4 M. bred, med Rullestensblokke brolagt Sti, der dog 1775 passeredes af det første Køretøj. 1799 var S. G. Skuepladsen for haardnakkede Kampe mellem Franskmændene og de fra Italien fremrykkende Russere. 1820—24 byggede Kantonerne Uri og Ticino den nuværende Postvej, der fra Flüelen til Bellinzona har en Længde af 125 Km. og mellem Fibbia og Monte Prosa naar sin største Højde 2,114 M. Omtr. 1/2 Km. S. 0. f. dette Punkt ved Enden af Gotthard-Søen ligger Hospits S. G., hvis nuværende Bygninger ere opførte 1834—37. Fra 1882 er Post- og Persontrafikken, der da beløb sig til 60—70,000 rejsende, gaaet over til S.-G.-Banen (s. d.). Siden 1885 har den schweiziske Regering med en Bekostning af 32 Mill. Kr. anlagt en Række

Værker til Forsvar af S.-G.-Passet og S.-G.-Tunnelen, og førstnævnte udgør nu med alle sine Adgangsveje dækkede en udmærket befæstet Lejr. (Litt.: Turler, »S. G., Airolo und Val Piora« [Bern 1891]). *H. P. S.*

Sankt-Gotthard-Banen danner Forbindelsen mellem de italienske Baner paa den ene Side og de schweiziske og derigennem hele det mellemeuropæiske Banenet paa den anden. Hovedlinien er: Luzern—Arth Goldau—Flüelen—Bellinzona—Chiasso, og hertil slutter sig flere Sidelinier, saa hele Nettets Længde bliver 266 Km. — Bestræbelserne for at tilvejebringe en saadan Forbindelsesbane over Alperne gaa helt tilbage til 1845, men først noget senere (1851) udpegedes St.-Gotthard-Overgangen som den heldigste. Der stod imidlertid endnu mange Forhandlinger og Overvejelser tilbage, inden man kunde begynde paa Planens Realisation, og først efter at der 1869 var sluttet en Overenskomst mellem Italien, Schweiz og Tyskland (suppleret ved Tillægsoverenskomster 1878 og 1879) angaaende Subventioner til et samlet Beløb af 119 Mill. frc, der skulde ydes til et privat Baneselskab, lykkedes det 1871 Escher at faa stiftet et saadant Selskab, og i Efteraaret 1872 toges da fat paa Bygningen; 1882 var hele Banenettet fuldført. — Teknisk set betegner S.'s Bygning en af de ypperste Præstationer paa Bjærgbanernes Omraade. Den egentlige Alpebane har 90 Km.'s Længde og strækker sig fra Erstfeld (Nord) til Biasca (Syd); den falder i Hovedsagen i tre Afsnit: den nordlige Rampe i Reusz-Dalen (Erstfeld Göschenen) med 26 p. M. Maksimalstigning, den sydlige i Tessin-Dalen (Airolo-Biasca) med 27 p. M. Stigning og derimellem den store Sankt-Gotthard-Tunnel af 14,998 M.'s Længde. Traceringen af Banelinien er overordentlig interessant, idet man for at kunne nøjes med de angivne Stigninger her for første Gang anvendte spiralformede Tunneler (»Kehrtunnel«), hvorved der skaffedes Længde nok for Stigningen. Hosstaaende Figur viser det interessanteste Parti paa den nordlige Rampe, nemlig den omtrent helt cirkelformede Pfaffensprung-Sløjfetunnel og den frem- og tilbagegaaende Sløjfe med Tunneler ved begge Ender ved Wasen. Paa hele den egentlige Bjærgstrækning findes i alt 65 Tunneler og Galerier af tilsammen 41,926 M.'s Længde, og 12 af Tunnelerne ere over 1 Km. lange. Det samlede Antal Broer og Gennemløb paa hele Banen er 1,047 med en Totallængde af 5,376 M. — Sankt-Gotthard-Tunnelen er for Tiden (1904) den længste eksisterende Jærnbanetunnel, men den vil snart i saa Henseende blive overtruffen af den under Bygning værende Simplon-Tunnel. Arbejdet paa den begyndtes i Septbr. 1872 og var færdigt i Novbr. 1881; det udførtes af den bekendte Entreprenør L. Favre (s. d.). De anvendte Boremaskiner dreves med komprimeret Luft af 7 Atm.'s Tryk, frembragt ved Hjælp af den rigelig tilstedeværende Vandkraft; den gennemsnitlige Fremrykning fra begge Sider tilsammen beløb sig til 6,81 M. i 24 Timer. Ventilationen under Arbejdet bevirkedes dels direkte ved den tilførte fortættede Luft, dels ved den Luft, der var benyttet i Boremaskinerne og de ligeledes ved komprimeret Luft drevne Lokomotiver, der brugtes til Transport af de bortsprængte Stenmasser. Efter Tunnelens Fuldendelse har Forskellen i Barometerstand og Temperatur ved de to Ender vist sig tilstrækkelig til at sikre Luftfornyelsen. Den højeste observerede Temperatur under Arbejdet var 34°. Hele Tunnelen er beklædt med Murværk. Omkostningerne ved Tunnelbygningen (ekskl. Banens Overbygning, Signaler samt Kapitalens Forrentning og Administrationsudgifter) beløb sig til ca. 60 Mill. frc, d: ca. 4,000 frc. pr. løb. M. *A. O—d.*

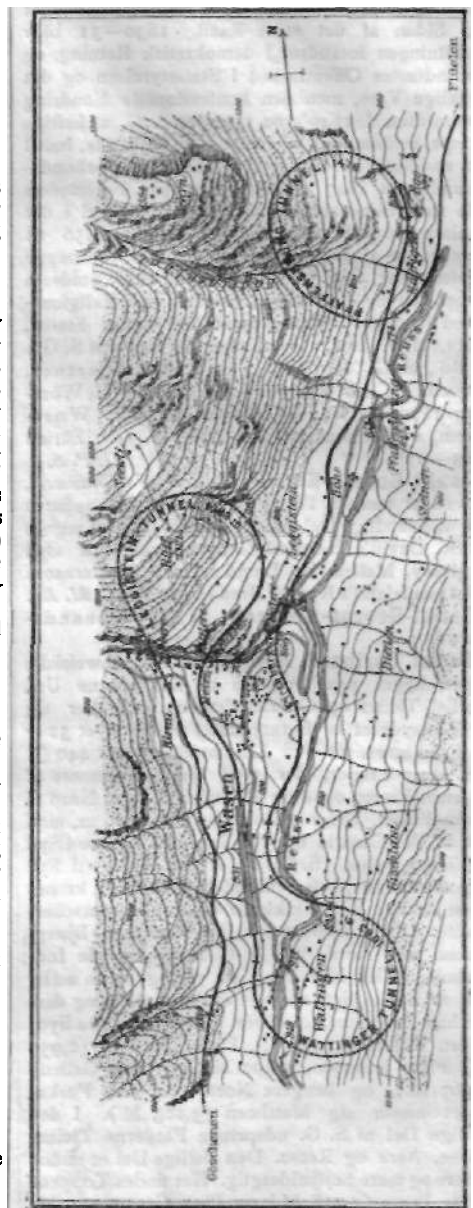

Sløjfetunneler ved Wasen paa St.-Gotthard-Banen.

Sankt Hans Bille se Lampyridae.

Sankt Hans Dag, d. 24. Juni, fejredes i den tidlige kristne Kirke som Johannes Døbers Fødselsdag, der (i Henhold til Luk. 1, 26) skulde være seks Maaneder før Jesu Fødsel; allerede hos Augustin omtydes det aandfuldt til, at Solhvervet skal være et Billede paa Johannes'es Gerning (»Ham bør det at vokse, mig at aftage«). Dertil knyttede sig tidlig en »Johannes'es Undfangelse« ni Maaneder tidligere, 24. (23.) Septbr. En Fest for »Johannes'es Halshuggelse« 29. Aug. findes i Palæstina i 4. Aarh., var i 5. Aarh. indført i Italien. Talrige Folkeskikke af hedensk Oprindelse, knyttede til Midsommernatten, falde sammen med Aftenen og Natten før den kirkelige Fest (se Fester S. 479). *A. O.*

Sankt Hans Hospital eller Pesthuset, som det i Alm. kaldtes, laa i Beg. af 18. Aarh. uden for Kjøbenhavn's Vesterport; men efter at Claudi Rosset's Stiftelse var forenet dermed, købte Fattigvæsenet 1768 Ladegaarden af Militæretaten, og det følgende Aar flyttedes Hospitalet hertil. Det var dels en Lemmestiftelse for en Del af Kjøbenhavn's fattige, dels Opholdssted for sindssyge. Forholdene paa Ladegaarden vare imidlertid elendige, og 1808 besluttede man at flytte Hospitalet til Bidstrup Gods (s. d.). Flytningen fandt dog først Sted 1816, og fra 1860 er det udelukkende Sindssygeanstalt. Medens de sindssyges Forplejning i Danmark i øvrigt paahviler Staten, har Kjøbenhavn paataget sig Omsorgen for sine sindssyge, og med Byens Vækst er Hospitalet derfor vokset enormt og vil formentlig i en nærmere Fremtid blive yderligere udvidet. Ved Udgangen af 1902 var der 1,180 sindssyge i Hospitalet, og Kjøbenhavn's Udgifter derved ere henimod $^1/_2$ Mill. Kr. om Aaret. Hospitalet modtager kun, for saa vidt der er Plads, Patienter, som ere hjemmehørende uden for Kjøbenhavn. *G. N.*

Sankt Hans Orm d. s. s. Ildfluer ell. Ildorme se Lampyridae.

Sankt Hans Urt se Sedum.

Sankt Helena (eng. Saint Helena), Ø i det sydlige atlantiske Ocean, 1,863 Km. fra Afrika's Kyst, har et Areal af 123 □Km. med (1901) 9,850 Indb., et Folketal, der dog skyldes det store Antal Fanger fra Transvaal-Krigen, der i Tællingsaaret opholdt sig paa Øen. 1893 var Indbyggernes Antal 3,814, næsten alle Negre. Kysten er fattig paa Indskæringer, har stejle, 180—300 M. høje Klinter. Det indre er bjærgfuldt og hæver sig i Diana Peak til en Højde af 700 M. S. H. ligger i den regelmæssige Passats Bælte, Storme forekomme kun som Forstærkelse af Passaten. Klimaet er tropisk og meget regnfattigt; kun paa Bjærgenes Vindside forekomme højere oppe betydeligere Regnmængder. I Jamestown paa Nordkysten ere Middeltemperaturerne for koldest og varmest Maaned $18,8^0$ (Aug.) og $24,0^0$ (Marts), den aarlige Regnmængde $13,6$ Cm. I Longwood paa Vindsiden, 540 M. o. H., ere de samme klimatiske Elementer $14,1^0$, $19,2^0$ og $105,5$ Cm. Da Øen opdagedes, var den dækket af Skov. Den ørkenagtige Tørhed ved Kysten nødvendiggør dog den Antagelse, at de ubetydelige Smaapletter af lavere liggende Land have været skovløse. Efter at Øen var bleven beboet, huggedes dog Træerne, og de indførte Geder forhindrede Genvæksten. Da Træmangelen i Beg. af 19. Aarh. blev følelig, indskrænkedes Gederne, og der plantedes Træer, indførte fra alle Verdensdele. En stor Del af de indfødte Plantearter ere efterhaanden uddøde og erstattede med indførte Nytteplanter og Ukrudtsplanter. Efter Samlinger fra Beg. af 19. Aarh. fremgaar, at den indfødte Flora bestod af ca. 50 Blomsterplanter, hvoraf 40 endemiske, og 26 Bregner, hvoraf 10 endemiske. Agerbruget er ubetydeligt. Største Delen af Jorden bruges til Kvægavl. Desuden drives Fiskeri og Hvalfangst. Handelen er efter Sues-Kanalens Aabning gaaet tilbage; kun sjældent anløbes Øen af Skibe. Indførselen havde 1894 en Værdi af 32,000 L. St., Udførselen 15,000 L. St. Byens eneste Ankerplads er Jamestown. I Højlandet ligger Longwood, kendt som Napoleon's Forvisningssted. Hans Hus blev 1857 ført til Frankrig, en Kopi af det er rejst paa Stedet og tilhører den franske Regering. S. H. opdagedes 1502 af Portugiserne og havde i ældre Tid stor Betydning som Anløbssted for Skibe til Indien. (Litt.: Melliss, *St. H.* [Lond. 1875]). *M. V.*

Sanktificēre (lat.), hellige, gøre hellig, helligdømme.

Sankt Ingbert, By i det bayerske Regeringsdistrikt Rhinpfalz, 10 Km. N. 0. f. Saarbrücken, har (1900) 14,100 Indb. Udvinding af Jærnmalme og Stenkul, stort Jærn- og Staalværk, Glas-, Krudt- og Lervarefabrikation, Bomuldsspinderi og Jærnstøberi. *Joh. F.*

Sanktion (lat.), Helligelse, højtidelig Godkendelse, bruges i det statsretlige Sprog om Suverænens eller Statsoverhovedets til Lovene og de vigtigere Regeringshandlinger meddelte Samtykke.

I Danmark udkræver ifølge Grl.'s § 24 enhver af Rigsdagen fattet Lovbeslutning Kongens Samtykke for at faa Lovskraft, hvilket gælder, selv om Beslutningen Ord til andet stemmer med et af Kongen selv fremsat Forslag. Spørgsmaalet om S.'s Meddelelse behandles i Statsraadet, og er Beslutningen ikke af Kongen stadfæstet, inden næste Rigsdags Sammentræden, anses den for bortfalden. S. iværksættes ved Kongens Underskrift og en Ministers Medunderskrift, hvorefter behørig Kundgørelse foregaar.

I Norge forudsættes i N. Grl.'s § 76 paa tilsvarende Maade Kongens Sanktionsret til Stortingets Lovbeslutninger, selv om disse ere aldeles ligelydende med de kgl. Propositioner (s. d.). Vil Kongen sanktionere, maa det ske, inden Stortinget hæves. Billiger Kongen ikke en Beslutning, skal han efter N. Grl. § 78 sende den tilbage til Odelstinget med Erklæring om, at han for Tiden ikke finder det tjenligt at sanktionere den. Beslutningen maa da ej oftere af det da samlede Storting forelægges Kongen. Gentager næste ordentlige Storting Beslutningen, kan Kongen ogsaa denne Gang med fuld Virkning nægte S. Men hvis Beslutningen fastholdes af næste ordentlige Storting, kan den i Henhold til N. Grl.'s § 79 blive Lov uden kongelig S. »Er Beslutningen, hedder det i den nævnte §, uforandret antagen af 3 ordentlige Storting, sammensatte efter 3 forskellige, paa hinanden følgende

Valg og indbyrdes adskilte ved mindst 2 mellemliggende ordentlige Storting, uden at afvigende Beslutning i Mellemtiden fra den første til den sidste Antagelse af noget Storting er bleven fattet, og den da forelægges Kongen med Begæring om, at Hs. Majestæt ikke vil nægte en Beslutning sin S., som Stortinget efter det modneste Overlæg anser for gavnlig, saa vorder den Lov, om end Kongens S. ikke paafølger, inden Stortinget adskilles«. — I Norge har Kongen ikke sjældent — i Modsætning til, hvad Tilfældet har været i Danmark — gjort Brug af sin Ret til at nægte S., en i øvrigt naturlig Følge af, at Norge i Virkeligheden har Etkammersystemet (s. d.). I de faa Tilfælde, hvor Stortinget har fastholdt sin Beslutning under de i § 79 forudsatte Betingelser, har Kongen i Reglen meddelt sin S.; dette gælder saaledes om L. af 1. Aug. 1821 om Adelens Ophævelse, om L. af 27. Juli 1842 om Ret til at holde religiøse Forsamlinger, og endnu et Par andre Love. Ved Udstedelsen af den saakaldte »Flaglov« af 10. Decbr. 1898 resolverede Kongen imidlertid som følger: »Vi have ikke fundet at kunne sanktionere den fattede Beslutning, I Henhold til Grl.'s § 79 bliver dog samme at kundgøre som Lov«. S. foregaar paa samme Maade som i Danmark ved Kongens Underskrift. Jfr. Veto.

I Sverige bliver et af Kongen fremsat Lovforslag, naar det af Rigsdagen uforandret vedtages, Lov uden paafølgende kgl. S., selv om han i Mellemtiden maatte have ændret sine Anskuelser om Lovens Gavnlighed; men uden for dette Tilfælde har Kongen fuld Sanktionsmyndighed, dog at han under visse Omstændigheder forinden maa indhente Højesterets Betænkning om Forslaget, jfr. Rgsf. § 87. Har Kongen sanktioneret eller nægtet at sanktionere nogen af Rigsdagen fattet Lovbeslutning, underretter han denne derom, i sidste Fald med Angivelse af de Grunde, hvorpaa Nægtelsen støttes. S. sker ligesom i de to andre Riger ved Kongens Underskrift. (Litt.: »Nordisk Retsencyklopædi«: Statsret 193 ff. Smlg. Promulgation). *C. V. N.*

Sanktionere, stadfæste, bekræfte, give Sanktion (s. d.).

Sankt Jan (Saint John, Saint Jean) (se Kortet S. 617), dansk Ø i Vestindien, ligger 0. f. St. Thomas og har et Areal af 50,40 □Km. med (1901) 925 Indb. Sammen med St. Thomas udgør den en Kommune. Øen er opfyldt af lave, indtil 387 M. høje Bjærge. Den er næsten ganske udyrket, bevokset med Skov og Krat. Den eneste By er Cruxbay paa Vestkysten med (1901) 58 Indb. Indbyggerne ere Negre, hvoraf de fleste høre til Hernhutternes Samfund. Øen blev i 17. Aarh. tagen i Besiddelse af de Danske sammen med St. Thomas. *M. V.*

Sankt Johann, By i preussisk Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Trier ved Saar, lige over for Saarbrücken, har (1900) 21,300 Indb. (med Garnison). Jærn- og Metalstøberi, Fabrikation af Maskiner, Isenkram- og Lervarer, Bryggeri, Jærnbaneværksted, Udskibning af Stenkul. S. er grundlagt 1046 og fik 1321 Stadsret. *Joh. F.*

Sankt Johannes Kirke, i Kjøbenhavn, Forstaden Nørrebro, ved St.-Hans-Torv, er den første, endnu staaende Kirke uden for Byens gamle Volde. Vel var der 1566 paa en Kirkegaard, der var anlagt mellem Søerne og Voldene i Anledning af en Pest, som hærgede Kjøbenhavn 1546, blevet opført et Kapel af Bindingsværk, som blev nedbrudt 1628, efter at en ny Kirke af Grundmur med Spir var bleven opført der (indviet 18. Juni 1628). Men denne, »Kirken uden for Nørreport«, blev allerede nedbrudt i Aug. 1658 tillige med Forstæderne, da Byens Belejring forestod. Den nuværende Kirke opførtes 1856—61 (indviet 25. Aug. 1861) efter Tegning af Arkitekt Th. Sørensen. Det er en hvælvet, gotisk Korskirke, i alt 51,5 M. lang, med Taarn (49 M.). Ved Østmuren er Kirkens første Sognepræst, R. Frimodt, begravet. *H. W.*

Sankt Johannes Stiftelse er opført af Kjøbenhavn's Kommune 1885 til Forsørgelsesafdeling for mere værdige, arbejdsføre trængende og optager en Karré, hvis Front er vendt mod Sortedamsdossering, medens Bagsiden vender ud mod Blegdamsvej. Anstalten sorterer under Magistratens 3. Afdeling og bestaar af Arbejdshuset, Optagelsesanstalten og Sygehuset. I Arbejdshuset er Gennemsnitsbelægningen ca. 300 Personer, hvoraf 2/3 ere Mænd; Arbejdsvirksomheden, som navnlig gaar ud paa at dække Anstaltens eget Forbrug, indbringer ca. 62,000 Kr. aarlig, hvoraf Arbejdsløn til de indlagte udgør ca. 4,000 Kr. Udgiften pr. Forplejningsdag er 1 Kr. 1 Ør., den samlede Udgift aarlig ca. 112,000 Kr. Optagelsesanstalten modtager alle under Fattigvæsenet sorterende Børn, der ikke opdrages hos Forældrene, saavel som de af Politiet optagne; Anbringelsen er midlertidig, idet Børnene herfra overgives til de paarørende, anbringes i Børne- eller Plejehjem eller hjemsendes til Forsørgelseskommunerne. Gennemsnitsbelægningen er 75, men Til- og Afgang andrager over 500 aarlig. Udgiften pr. Forplejningsdag er I Kr. 30 Ør.; den samlede Udgift aarlig ca. 35,000 Kr. Sygehuset modtager Anstaltens egne syge, syge blandt de af Fattigvæsenet uden for Anstalten forsørgede Personer samt syge, som paa Fattigvæsenets Regning have været anbragte i Byens Hospitaler, men overføres hertil paa Grund af Pladsmangel, ved langvarig Rekonvalescens eller uhelbredelig Debilitet. Belægningen er gennemsnitlig 260, den aarlige Af- og Tilgang ca. 1,300. Udgiften pr. Forplejningsdag er 1 Kr. 95 Ør., den aarlige Udgift ca. 185,000 Kr. — Til S. J. S. er knyttet Kjøbenhavn's *la Morgue*, idet Stiftelsens Lighus er indrettet til Opbevaringssted for Selvmordere, dødfundne og forulykkede Personer, hvoraf aarlig indbringes 3—400. *A. Gl.*

Sankt Jørgen se Georg, Sankt.

Sankt-Jørgensgaarde, der optoge spedalske og andre, som lede af svære Sygdomme af lignende Art, fandtes i Middelalderen i Nærheden af de fleste større Købstæder. Kjøbenhavn, Svendborg, Aalborg, Aarhus, Randers, Flensborg, Slesvig havde saadanne Hospitaler, hvis Navne genfindes de fleste Steder, medens ethvert andet Spor af dem synes forsvundet. *H.-L.*

Sankt Jørgens Hospital i Bergen nævnes første Gang 1461, men det er ganske ubekendt, naar og hvorledes det er stiftet. Det har sandsynligvis oprindelig været et Spedalskhospital, men gik ved en Fundats af 1545 over til at være et almindeligt Hospital, hvor dog de spe-

dalske kom til at udgøre Flertallet af Lemmerne. Foranlediget dels ved den betragtelige Nedgang i Antallet af spedalske i den senere Del af 19. Aarh., dels ved at Hospitalets Indtægter Aar om andet i betydelig Grad oversteg dets Udgifter, bestemtes det ved kgl. Resol. af 8. Septbr. 1896, at S. J. H. efterhaanden skal omdannes til et Hospital udelukkende for fattige tæringssyge fra Bergen's Stift. I dette Øjemed blev 1898 indkøbt en Ejendom i Lyster i Sogn, hvor et Tæringshospital indviedes 2. Novbr. 1902. Antallet af Lemmerne i S. J. H. var I. Jan. 1904 38, og Kapitalformuen udgjorde 525,000 Kr. (Litt.: Fr. Stang, »St. J. H. i Bergen« [Chra. 1895]). *K. F.*

Sankt-Knuds-Gilder. Da Gilderne (s. d.) i Købstæderne paa Valdemarernes Tid toge stærkt Opsving i Danmark, stod dette sikkert i Forbindelse med den ny Dyrkelse af Knud Hertug som Helgen. Knud, hvis Virken stod i nært Forhold til Byernes Opkomst, havde selv været Medlem af det fornemste Gilde, Edslaget, i Slesvig By, hvis Medlemmer hævnede hans Død paa Kong Niels. Adskillige af de i den senere Middelalder overmaade talrige Knudsgilder (fra Danmark kendes omtr. 30) synes at kunne føres tilbage til denne Tid; endogsaa Knudsgildet i Odense var ikke, som man kunde have ventet, indviet til Knud Konge, men til Knud Hertug. Senere udviskedes Mindet om Forskellen mellem de to Helgener stærkt, og Kongenavnet gjorde sig gældende paa den mindre fornemme Hertugtitels Bekostning. (Litt.: Henry Petersen i »Aarb. f. nord. Oldk.« [1885]; Pappenheim, »Die altdän. Schutzgilden«). *J. O.*

Sankt-Lawrence-Flod se Saint Lawrence River.

Sankt Lorenz se Saint Lawrence.

Sankt-Lorenz-Bugt se Saint Lawrence Bugt.

Sankt-Lorenz-Flod se Saint Lawrence River.

Sankt-Lukas-Gilde, Gilde af Malere, efter Art og Organisation indrettet som ethvert andet Gilde (s. d.) eller — efter Udviklingens Gang — Lav (s. d.), men naturligvis afpasset efter de fagmæssige Tarv. Man kan træffe dem langt tilbage i Tiden; særlig udviklede vare de i Nederlandene (det ældste Lukas-Gilde fandtes her i Gent; 1338 fik det sine Privilegier stadfæstede). Navnet S. skriver sig fra Legenden om, at Evangelisten Lukas var Maler. Karakteristisk for Lukas-Gilderne og for ældre Tids Kunstudvikling var Gildets Rummelighed: det husede Kunstmalere og rene Haandværkere samt handlende med meget omtvistelige Kunstaspirationer i ikke altid sød Forening og udvidede ofte Rammerne, saa baade Billedhuggere, Bygmestere, Glarmestere og Farvefabrikanter o. m. a. fandt Ly her. Utvivlsomt have de ofte haft ikke ringe Betydning for Kunstens Udvikling, ikke alene i Egenskab af økonomiske Fagorganisationer. De fleste større hollandske Byer synes at have haft S.: Amsterdam, Haarlem (hvis Lukas-Gilde opløstes 1789), Leyden, Haag, Alkmar o. s. v. Omsider maatte de vige for Akademierne (se Kunstakademi). Jfr. Lukas-Akademi. (Litt.: K. Madsen, »Hollandsk Malerkunst« S. 262 ff. [1891]) *A. Hk.*

Sankt Mathæus se Saint Matthew.

Sankt Mikael se Saint Michael.

Sankt Moritz, Badested i Kanton Graubünden, S. f. Byen af samme Navn. Det ligger 1,770 M. o. H. i et pragtfuldt Alpelandskab nær Bernina-Passet og -Gletscheren. Stedets vigtigste Kurmidler ere dets høje Beliggenhed, den rene, støvfri Bjærgluft og den mægtige Virkning af Solstraalerne. Selv i den egentlige Sæson (15. Juni—15. Septbr.) er der dog ofte meget koldt, saa at man maa have varme Klæder med sig. I øvrigt er der i Landsbyen S. altid flere Hoteller aabne ogsaa hele Vinteren. Virkningen af Klimaet er stærkt inciterende og styrkende. Der er desuden 3 Jærnkilder, der bruges til Bade- og Drikkekure, en Koldtvandsanstalt og Vallekure. Det søges for alle Former af Svækkelse, Anæmi, Neurasteni, Nervesmerter, Hypokondri, Dyspepsi; tillige ved Skrofulose og begyndende Tuberkulose uden Feber. Ved Astma og ved Hjertesygdomme kan det ikke benyttes. *Lp. M.*

Sankt Olaf's Bad se Modum Herred.

Sankt Olat'S Orden se Olafs-Ordenen.

Sankt Paul se Saint Paul.

Sankt Peter se Pave og Peter, Apostel.

Sankt Petersborg, 1) Guvernement i det nordvestlige Rusland, grænser mod Nord til Finland, Ladoga-Søen og Guvernementet Olonets, mod Sydøst til Novgorod, mod Syd til Pskov, mod Vest til Livland og Estland og mod Nordvest til den finske Bugt. Arealet er 53,768 □Km. med (1897) 2,107,691 Indb. eller 39 pr. □Km. Af Arealet ere dog 9,153 □Km. hørende til Ladoga-Søen, og 15,6 □Km. ere Øer i den finske Bugt, hvoriblandt Kotlin med Kronstadt, der i administrativ Henseende har en Særstilling. S. P. omfatter i det væsentlige det gamle Landskab Ingermanland og strækker sig fra Nordøst til Sydvest mellem Søerne Ladoga og Peipus. Terrainet er for største Delen yderst lavt og sumpet. Kun den allersydligste Del samt Strækningen fra Zarskoje Selo til Jamborg ere højere og tørrere Sletteland, der i de saakaldte Duderhoff'ske Bjærge hæver sig til 167 M. Paa den nordlige Del af den 43—58 Km. brede Istme mellem Ladoga og Havet findes endelig paa begge Sider af den gamle Landevej mellem S. P. og Wiborg et Par lave, yderste Udløbere af det finske Bjærgsystem. Fraregnet dette mindre Strøg, hvor Granitten træder frem, er den nordlige Del af Guvernementet et udpræget Alluvialland, medens de mellemste og sydligste Partier hovedsageligst ere byggede op af Silur og Devon. Alluvialzonen, der med en Bredde fra 5 til 20 Km. strækker sig fra Mundingen af Narova, langs Sydkysten af den finske Bugt samt paa begge Sider af Neva indtil Ladoga, bestaar af Lag af Sand og Ler med en stor Mængde erratiske Blokke. Den mest udbredte Silurdannelse er en Kalksten, der foraarsager Strømsnævringer, hvor den gennembrydes af Vandløbene. Devonet har en Lagfølge af Sandsten, Mergel og Kalksten. S. P. afvandes enten direkte til den finske Bugt gennem Neva, Luga og Narova med Pljussa eller indirekte gennem Volchov, Sjasz og Pascha til Ladoga og Sheltscha

til Peipus. Klimaet er fugtigt og meget ustadigt. Dette gælder ikke alene Temperatur og Nedbør, men ogsaa Vindene, der pludselig kunne springe fra Vest til Øst. Navnlig ere disse Svingninger at mærke paa Istmen og omkring Hovedstaden, hvilke Egne ligge ubeskyttede til begge Sider, hvorimod man længere Syd paa nyder godt af Skovenes Læ. Foraaret kan spores i den første Halvdel af April, men det er ikke sjældent, at der falder Sne i Maj. Aarets varme og solklare Dage strække sig ikke ud over et Tidsrum af 5 Uger og ingenlunde stadigt, da Termometeret i Løbet af faa Timer kan falde fra 25^0 til 5^0. Efteraaret begynder i Slutningen af August og giver sig til Kende ved Regn, Storm og tæt Taage. I November tager Vinteren fat. Det er sjældent, at man har ud over 25^0 Frost, og denne afbrydes af Tø, hver Gang Vinden blæser fra Vest. I Gennemsnit ere Floderne tilfrosne i 147 Dage eller ca. $^2/_5$ af Aaret. I selve Hovedstaden er Aarets Middeltemperatur + $3{,}7^0$; Gennemsnittet for Januar er — $9{,}4^0$, for April + 2^0, for Juli + $17{,}9^0$ og for Oktober + 4,3°. Den oprindelige Plantevækst i Guvernementet var udstrakte Naaleskove; men navnlig i Egnen om Hovedstaden ere store Arealer ryddede. Alligevel har S. P. endnu 45 p. Ct. Skov, og af Resten ere 13 p. Ct. Agerland og 21 p. Ct. Eng- og Græsland. Befolkningen i disse Egne bestod oprindelig udelukkende af Finner, men saa faa i Tal, at Folkemængden i hele Ingermanland 1664 kun udgjorde ca. 15,000 Personer. Nutildags er Hovedmassen ortodokse Russere. Tillige findes ca. $^1/_4$ Mill. Protestanter, 40,000 Katolikker, 20,000 Raskolniker og lige saa mange Muhamedanere samt 10,000 Jøder. Befolkningens største Del hører hjemme i Hovedstaden eller lever af denne. I selve Landdistrikterne findes kun 13 Indb. pr. □ Km. Agerbruget spiller en meget ringe Rolle. I den nordlige Del lægger man Hovedvægten paa Køkkenurter o. l., der kunne afsættes i Hovedstaden, hvorimod man mod Sydvest dyrker Rug, Byg, Havre, Kartofler og Hør. Kvægavlen er heller ikke stor. Der fandtes 1895 22,000 Svin, 91,000 Faar, 191,000 Stkr. Hornkvæg og 132,500 Heste, hvilket sidste ret betydelige Tal dog skyldes den store Bys Forbrug af Trækdyr og ikke Landbruget. Af større Betydning ere Skovhugsten og Ferskvandsfiskeriet. Mineralproduktionen bestaar kun i Sandsten og Ler til Teglværksbrug og Fajance. Industri og Handel ere koncentrerede i Hovedstaden. Foruden de fra denne udgaaende Hovedlinier har Guvernementet flere Lokalbaner, blandt hvilke særlig nævnes Rusland's ældste Jærnbane fra S. P. til Zarskoje Selo. Guvernementet deles i 8 Distrikter: S. P., Novaja Ladoga, Schlüsselburg, Zarskoje Selo, Peterhof, Jamborg, Luga og Gdov. — Det russiske Militærdistrikt S. P. omfatter Guvernementerne Archangelsk, Novgorod, Olonets, S. P., Pskov og Estland.

2) (hermed et Kort) Guvernementets og Kejserdømmet Rusland's Hovedstad, der af Russerne skrives Sanktpeterborg, af den russiske Almue kaldes Piter (ɔ: Peter) og af de ikke-russiske Slaver tit benævnes Petrograd, ligger 588 Km. N. V. f. Moskva, 691 Km. 0. f. Stockholm og 1,158 Km. 0. N. 0. f. Kjøbenhavn under 59^0 57' n. Br. og 30^0 20' 0. L. og er saaledes Verdens nordligste Hovedstad, idet Christiania ligger paa 59^0 55' n. Br. Byen ligger paa begge Sider af Neva, der inden for dens Omraade er indtil 700 M. bred og 14 M. dyb, samt paa de talrige Øer mellem Neva's Mundingsarme. Terrainet er oprindelig lavt og sumpet og hæver sig trods Opfyldning endnu kun 18 M. o. H., hvorfor det kan hænde, at Floden efter voldsom Nedbør i Ladoga's Opland skyller over sine Bredder. Nogle af de frygteligste og mest ødelæggende Oversvømmelser i S. P. fandt Sted 1777, 1824 og 1903. Som oftest er Neva dog en ret rolig Strøm, der holdes inden for sit Leje mellem de stensatte Kajer. Selve Byen minder i Formen noget om en Vifte, der har sin aabne Side mod Vest. Dens Omkreds er 47 Km.; den dækker et Areal af 92 □Km. og havde 1897 1,264,920 Indb. og 1900 1,439,375. Den nuværende Bys Centrum ligger paa venstre Neva-Bred S. f. den Fæstning, der 1703 anlagdes af Peter den Store, og som er at betragte som Bylegemets Kim. I administrativ Henseende deles S. P. i 12 Bykvarterer og 4 Forstæder, der ligge dels paa Flodbredderne, dels paa Øerne, af hvilke 17 ere bebyggede. Byens fornemste og paa offentlige Bygninger rigeste Parti ligger som nævnt S. f. den saakaldte Peter-Pauls-Fæstning og omflydes mod Nordvest af Neva's Hovedarm Store Neva (Bolschaja Neva) og paa de andre Sider af den smalle Kanal Fontanka. Ved andre Kanaler som Moika og Katharina-Kanalen deles dette Parti yderligere i 4 Kvarterer, der tidligere kaldtes de 4 Admiralitetskvarterer, men af hvilke nu kun eet bærer dette Navn, medens de andre benævnes de Kasan'ske, Spasski'ske og Kolomna'ske Kvarterer. I en Bue fra Sydvest til Nordøst uden om Fontanka-Kanalen ligger det Narva'ske Kvarter, der har tarvelige Huse og en fattig Arbejderbefolkning, den Moskva'ske Bydel, der ligeledes er Fattigkvarter, samt Litejnij-Kvarteret, der ligger mellem Nevskij Prospekt og Neva og har mange aristokratiske Paladser. Det Narva'ske Kvarter gennemskæres fra Vest til Øst af Novo-Obvodnij-Kanalen, der mod Øst udmunder i Neva, og de to følgende Kvarterer begrænses mod Øst af Ligovo-Kanalen, efter hvilken komme de to Fattigkvarterer Reshdestvenskij og Alexander Nevskij, af hvilke den sidste for en meget stor Del bestaar af Træhuse. Paa højre Neva-Bred og 0. f. Neva's første nordlige Forgrening Nevka ligger den saakaldte Viborg'ske Side. Derefter følge paa en 0, omflydt af Neva, Lille Neva (Malaja Neva), Newka og Lille Newka, den Sankt Petersborg'ske Side eller Petersburgskij Ostrov og derefter Vassilij Ostrov mellem Store og Lille Neva og Havet. I Sidstnævnte Kvarter beboes for en stor Del af fremmede og især tyske Købmænd, af lærde og Kunstnere og er Sæde for S. P.'s fleste videnskabelige og kunstneriske Anstalter. Til det foregaaende Kvarter maa henregnes flere mindre Øer, som Apoteker-Øen, der kun er afgrænset ved den smalle Karpovka-Kanal og rummer den botaniske Have samt talrige Villaer og Privathaver, Petrovskij-Øen, der ligger Vest paa og er et Fabrikkvarter, samt de 3 nordligere liggende Øer Krestovskij, Kamennij og Jelagin, der med et fælles betegnende Navn kaldes »Haveøerne«. Paa den sidste har Kejserfamilien et Slot, der dog

sjælden beboes. Af de 4 Forstæder ligge 2, **Poljusstrovo**, der udelukkende bestaar af Træhuse, og Lessnoi, paa den nordlige Bred af Neva, og de 2 andre, der benævnes efter **Schlüsselburg** og Peterhof, paa den sydlige. Af Hensyn til Forbindelsen mellem Staddelene er S. P. forsynet med over 150 Broer, af hvilke dog de fleste ligge over de mindre Kanaler og Flodarme. Over selve Neva's Hovedstrøm findes endogsaa kun to permanente Broer, Nikolaj-Broen, der forbinder Vassilij Ostrov med Admiralitetskvarteret, og Alexander-Broen, der fører fra Litejnij-Kvarteret til **Viborgs-Siden**. Paa den førstnævnte Bro staar det lille **Nikolaj-Kapel**, der er udstyret med umaadelige Rigdomme. To andre Broer, Troizskij-Broen og Palais-Broen, der forbinde den centrale Bydel henholdsvis med Vassilij Ostrov og **Sankt-Petersborg-Siden**, ere Pontonbroer, der kunne borttages om Vinteren. Naar Neva om Vinteren er dækket af Is, der har en Tykkelse af 1 M. eller mere, anlægges paa Isen Færdselsveje, der oplyses med Gas. Om Sommeren vedligeholdes en stor Færgefart og en betydelig Dampbaads-**trafik** paa de forskellige Flodarme og Kanaler.

Med Hensyn til Gadeanlæg udmærker S. P. sig, naar nogle af Forstæderne fraregnes, ved stor Regelmæssighed. Langs venstre Neva-Bred løber en med Granit stensat Kaj, der ledsages af Byens smukkeste Privathuse og vigtigste offentlige Bygninger. Her ligger saaledes Admiralitetet, en 420 M. lang Bygning, der gaar parallelt med Floden, ud mod hvilken den vender sine to Fløje. Bygningen, paa hvis Plads der tidligere **laa** det Værft, hvor Peter den Store 1706 byggede de første russiske Østersøskibe, er nu Sæde for Marineministeriet, en Søkadetskole og et Bibliotek paa 50,000 Bd. Fra **Admiralitetet**, hvis slanke, forgyldte Taarn lyser frem mellem Alexander-Parkens smukke, kraftige Træer, udstraale radialt tre snorlige Gader, der ere S. P.'s Pulsaarer, nemlig Nevskij Prospekt, Gorochovaja og Vosnessenskij Prospekt. Førstnævnte, der er næsten 5 Km. lang og 35 M. bred, er S. P.'s **Strøg**, hvor de elegante Butikker, Menneskemylderet og Køretøjerne, der i fuld Fart og i tæt Vrimmel rulle over Træbrolægningen, give den fremmede Indtrykket af at befinde sig i en Verdensstad. I Modsætning til det Liv, der rører sig, er den arkitektoniske Indfatning af Nevskij Prospekt ikke særlig imponerende. Hverken den **Kasan'ske** Katedral, de katolske og protestantiske Kirker, **Anitschkov-Paladset**, der af Katharina II skænkedes til Yndlingen Potemkin, eller den store Købmandsgaard Gostinyj **Dvor**, en toetages Bygning, der optager næsten et helt Kvarter og indeholder flere Hundrede Butikker og Lagerrum, virke i større Grad forskønnende. **Gorochovaja** er en smal Gade med daarlig Stenbrolægning og skumle Huse, der for største Delen beboes af **Haandværkere**. Lige saa smal som denne er Vosnessenskij Prospekt, der imidlertid har mere velbyggede Huse. Af befærdede eller elegante Gader nævnes endnu Store og Lille **Morskaja**, Millionaja og Litejnij Prospekt. I **Kvarterne** N. f. Neva og uden for Fontanka-Kanalen er Gadeanlægget som Regel endnu mere regelret end i Admiralitetskvarterne, idet de parallelle Gader stedse danne paa hverandre vinkelrette Systemer. Og et Kvarter som Vassilij Ostrov minder eksempelvis ved sin matematiske Regelmæssighed ganske om amerikanske Byplaner. Af offentlige Pladser findes i S. P. i alt over 60. Blandt disse nævnes som den fornemste Palæpladsen mellem Vinterpaladset og Generalstabsbygningen. Midt paa Pladsen hæver sig den 48 M. høje Alexander-Søjle, der er rejst 1834 og bestaar af en 23 M. høj og $4^1/_2$ M. tyk Granitsøjle, hvis Sokkel og Kapitæl ere støbte af erobrede tyrkiske Kanoner. Topfiguren er en Engel, der holder et Kors. Paa den tidligere Peters-Plads, der nu udgør en Del af Alexander-Parken omkring Admiralitetet, staar Peter den Stores Mindesmærke, der er udført af Falconet og afsløret 1782. Paa en $5^1/_2$ M. høj Granitblok, der er hentet fra Lachta ved den finske Bugt, sprænger Kejseren frem til Hest og peger med sin højre Haand paa Neva. Paa Blokken staar i Guldbogstaver: *Petro primo Catharina secunda 1782.* Af vigtige Pladser nævnes yderligere **Marie-Pladsen** ved **Isaks-Kirken** med Kejser **Nikolaj's** Rytterstatue, Alexandra-Pladsen med Katharina II's Statue, Marsmarken (*Zarizyn Lug*), der er Paradeplads og kan rumme 40,000 Mand, samt Børspladsen paa Vassilij Ostrov. Af Parkanlæg i de indre Kvarterer fremhæves Alexander-Haverne ved **Admiralitetet**, Alexander-Parken paa Peter-Pauls-Fæstningens Glacis, **Sommerhaverne**, Michailov- og **Jussupov-Parkerne** samt den zoologiske Have.

St. Petersborg's Byvaaben.

S. P. er den russiske By, der med sit Gadepræg og sine Beboelseshuse, der sædvanligvis ere 3—4 Etager høje Stenbygninger, minder mest om Vesteuropa. Blandt de monumentale Bygningsværker ere imidlertid ligesom i Moskva de kirkelige af størst Interesse og **dekorativ** Virkning, som de løfte sig mod Himmelen med deres Taarne, forgyldte Kupler og deres Indhold af sære Relikvier og Kostbarheder. I alt har S. P. over 230 ortodokse Kirker og Kapeller og desuden 14 evangeliske, 15 **romersk-katolske** og 2 engelske Kirker samt en Synagoge, 6 jødiske og 3 muhamedanske Bedehuse. De to fornemste Kirker ere Isaks-Kirken og **Kasan-Katedralen**. Førstnævnte, der er viet til den hellige Isak fra Dalmatien, paabegyndtes 1768 til Minde om Peter den Store, men blev ikke fuldstændig færdig før 1858. Og egentlig var det først fra 1818, at der med Iver toges fat paa Bygningen efter Planer, der skyldtes Montferrand. Senere stod Arbejdet under Kejser Nikolaj I's personlige Ledelse. Kirken har Form af et græsk Kors og er opført udelukkende af Marmor og Granit. Dens Portikus dannes af 48 doriske Søjler, der ere 17 M. høje og af finsk Granit. Den 36 M. lange Frontespice er udstyret med Basrelieffer og krones af den høje forgyldte Kuppel. I sit Indre smykkes Isaks-Kirken af Vægmalerier, der imidlertid tabe sig hurtig, hvorfor de efterhaanden erstattes med Mosaikker, samt af de pragtfulde, 14 M. høje Søjler af Malakit og Lapislazuli, der afgrænse det allerhelligste (Ikonostas). Bag Ikonostas findes Kirkens Model i Guld.

Galeriet over den forgyldte Kuppel er S. P.'s højeste Udsigtspunkt. Udvendig fra frembyder selve Kirken, der har kostet 60 Mill. Kr., et massivt og mørkt Skue, der dog ikke er uden en vis grandios Karakter. Helst skal den ses i Paaskenatten, naar den i Skæret af store Gasfakler ombølges af de ortodokse Skarer. Den Kasan'ske Katedral skriver sig allerede fra 1733, men blev fuldstændig ombygget 1802—11; det er en Efterligning i mindre Maalestok af Peters-Kirken i Rom, og den rummer det undergørende Billede af »Guds Moder fra Kasan«. Foruden dens Ikonostas, der er af massivt Sølv, som Kosakkerne have taget i Felttogene 1813—14, rummer Kirken flere andre Kostbarheder og erobrede Faner. Peter-Pauls-Katedralen, der ligger i Peter-Pauls-Fæstningen og har et fritstaaende Klokketaarn, er opført 1712—33. Den rummer talrige Krigstrofæer og har siden Peter den Stores Dage været Kejserhusets sidste Hvilested. Af andre vigtigere ortodokse Kirker nævnes Preobrashenskij- og Blagovjeschtschenskij-Kirkerne samt Forsoningskirken til Minde om Kejser Alexander II's Død. Af andre Konfessioners Kirker ere de vigtigste den lutherske Petri-Kirke, der i sin nuværende Form er fra 1838, den romersk-katolske Katharina-Kirke samt den svensk-finske Kirke paa Malaja Konjusjennaja i Nærheden af Nevskij Prospekt. Medens den nuværende svenske Kirke er fra 1865, er selve Menigheden endogsaa ældre end S. P., idet den oprindelig stammer fra den svenske Fæstning Nyenskans ved Ochta's Udløb i Neva. Sproget er stadig Svensk, og Menigheden tæller ca. 7,000 Medlemmer. Til de gejstlige Bygningsværker maa yderligere henregnes S. P.'s Klostre, blandt hvilke fremhæves Alexander-Nevskij-Klosteret (s. d.), Nonneklosteret Novodjevitschij samt Smolnyj-Klosteret, der ligger højere oppe ved Neva, og hvor der opdrages 800 adelige unge Piger, af hvilke 500 faa deres Uddannelse bekostet af Staten.

Blandt S. P.'s verdslige Bygninger indtager Vinterpaladset ubestridt den første Plads. Det er et kolossalt Bygningskompleks, der dækker 8,000 □M. og bestaar af 4 Fløje, der ere 137 og 106 M. lange og 24 M. høje. Langsiderne vende ud mod Neva og mod Palæpladsen, Bredsiderne mod Admiralitetet og Ermitagen. Skønt Fagaden er forsynet med talløse Søjler, gør Palæet dog et tungt og mørkt Indtryk, set udvendig fra. Derimod udmærker det indre sig ved stor Pragt. Nogle Sale smykkes med Malerier af den russiske Historie, og i andre Rum opbevares de russiske Kronjuveler, hvoriblandt den berømte Diamant Orlov. Vinterpaladset, der opførtes 1754—64 efter Rastrelli's Plan, brændte 1837, men restaureredes saa hurtig af Kleinmichel, at det allerede kunde tages i Brug igen til Paasken 1839. Gennem overdækkede Galerier staar det i Forbindelse med den gamle og den ny Ermitage, der indeholde de berømte Kunstsamlinger. Den første er bygget af Katharina II, og den sidste af Nikolaj I efter Udkast af Klenze. Foruden en Samling af Malerier, hvis Tyngdepunkt er Billederne fra de tyske og nederlandske Skoler i 17. og 18. Aarh. samt fra den moderne russiske Skoler, indeholder Ermitagen flere værdifulde Skulpturer, en stor Samling af ægyptiske og assyriske Oldsager, en Samling fra den græske Koloni ved Kertsch, Samlinger af antikke Vaser, af Mønter og Kobberstik samt et Bibliotek paa 100,000 Bd. Af Paladser, hvis arkitektoniske Udstyrelse gør dem nævneværdige, fremhæves yderligere Anitschkov-Paladset, der er opført 1741—44 og sædvanlig benyttes til Bolig for de russiske Tronfølgere efter deres Giftermaal, men som af Alexander III dog ogsaa beboedes senere, Marmorpaladset ved Neva, der er bygget 1770—83 af Marmor, Granit og Bronze, og som af Katharina II oprindelig var bestemt for Orlov, det Michailov'ske Palæ, der nu er Ingeniørskole og ligesom en Borg omgivet af Mure og Grave, og i hvis Rum Kejser Paul fandt sin Død, det Michael'ske Palæ, der maaske er det stilfuldeste i S. P., samt det tauriske Palæ, som Katharina II 1784 lod bygge for Potemkin. Endvidere nævnes et Par Palæer, der i 1860'erne er opført af Storfyrsterne Michael og Nikolaj, samt de adelige Palæer Bjeloselskij-Bjeloserskij, Strogonov, Jussupov, det tidligere Stieglitz'ske og Fyrst Murusi's mauriske Palæ paa Litejnij Prospekt. De øvrige Bygninger i S. P., der anvendes i offentlige eller administrative Øjemed, ere paa faa Undtagelser nær opførte i en ensformig trist Kasernestil. De vigtigste ere Admiralitetet, Generalstabsbygningen, den hellige Synodes og Senatets Bygninger, Krigsministeriet, Ministeriet for de kejserlige Domæner, den kejserlige Staldbygning, Post- og Toldbygningerne, Børsen samt Akademierne for Kunst og Videnskab. En særlig Omtale kræver S. P.'s Kerne: Peter-Pauls-Fæstningen, der ligger paa Krepostnyj-Øen N. f. Neva, hvor denne deler sig i Store og Lille Neva. Fæstningen, der rettest bør benævnes Citadel, paabegyndtes af Peter den Store 1703 og havde fra Begyndelsen af Jordvolde. Det Hus, Tsaren beboede under Grundlæggelsen, ligger lidt østligere og vedligeholdes stadig. Allerede 1806 tog man dog fat paa en Ombygning og opførte de Mure af Sten og Mursten, der eksistere endnu. Citadellet har i Tidens Løb haft forskellig Anvendelse, men sit største Ry har det vundet som politisk Fængsel. I Folkets Bevidsthed staar det som det grufulde Sted, fra hvis Kasematter Fangerne kunde hemmelig forsvinde. En af dets ældste Fanger var Peter den Stores Søn Alexis, der døde her. 1825 indespærredes de sammensvorne i Citadellet og senere største Delen af Nihilisterne. Siden 1880'erne har det dog ikke været benyttet som Fængsel; men den Dag i Dag sænker Russeren uvilkaarlig Stemmen, naar han nærmer sig den russiske Bastille. Foruden Peter-Pauls-Kirken med Kejsergravene rummer Fæstningen tillige den kejserlige Mønt. En Kanal skiller Fæstningen fra et Kronværk, hvor der nu ligger et Artillerimuseum, og hvis Glacis er omdannet til Park. S. P. er godt forsynet med videnskabelige Anstalter og i Forhold til det øvrige Rusland med Skoler. De højere Klasser ere i Besiddelse af et betydeligt intellektuelt Liv, og til Trods for at

• 36 p. Ct. af Befolkningen over 6 Aar ere Analfabeter, maa S. P.'s arbejdende Klasse regnes blandt de intelligenteste i Rusland. Den Institution, der trods Tryk og Forfølgelser fra oven har øvet den største Indflydelse paa Livet i S. P., er det kejserlige Universitet, der er stiftet 1819.

Det havde 1902—03 180 Lærere og 3,750 studerende og er delt i et historisk-filologisk, et fysisk-matematisk, et juridisk og et orientalsk Fakultet. I det sidstnævnte doceres de asiatiske Sprog fra Persisk og Arabisk til Kinesisk og Japansk. Det medicinske Fakultet er udskilt som et særligt Akademi under militær Jurisdiktion med ca. 125 Lærere og 750 Elever. Endvidere findes et historisk-filologisk Institut, der er stiftet 1867 og har (1903) 96 studerende, et teknologisk Institut, der er aabnet 1828 og har 1,350 studerende, et polyteknisk Institut, der 1902 har begyndt sin Virksomhed med over 50 Lærere, et Bjærgværksakademi fra 1773, et Skovbrugsakademi fra 1803, to gejstlige Akademier, af hvilke det ortodokse er stiftet 1798 og rummes i Alexander-Nevskij-Klosteret, medens det romersk-katolske 1842 er forlagt hertil fra Vilna, et Kunstakademi, 5 Krigsskoler, et Lærerseminarium, en juridisk Højskole samt Alexander-Lyceet, der 1811 er grundlagt i Zarskoje Selo og nu flyttet til S. P. Højere Undervisning for Kvinder gives i en medicinsk Højskole, der er grundlagt 1872, men som 1887—97 var lukket paa Grund af politiske Forhold, et pædagogisk Institut og et Slags privat Universitet med historisk-filologisk og fysisk-matematisk Afdeling, der begyndte sin Virksomhed 1882 og 1889 opnaaede kejserlig Bekræftelse, og som 1902—03 havde 1,300 Deltagere. Den højere Skoleundervisning ydes i 12 Drengegymnasier, 9 Pigegymnasier, 3 tyske Gymnasier samt nogle Realskoler og private Gymnasier. I Almenundervisningens Tjeneste staa ca. 600 Skoler, der besøges af henimod 30,000 Børn og opretholdes dels ved offentlige Midler, dels ved privat Godgørenhed. Hertil komme ca. 140 Asyler og talrige Børnehaver til Optagelse af Børn fra de fattige Klasser.

Af meget høj videnskabelig Rang er det kejserlige offentlige Bibliotek i S. P., der i Størrelse kun staar tilbage for Biblioteket i British Museum og *Bibliothèque nationale* i Paris, idet det indeholder 1,400,000 Bd. og 32,000 Haandskrifter. Biblioteket gaar tilbage til 1794, da det som Grundstamme erhvervede det Zaluski'ske Biblioteks 262,640 Bd., som Suvorov tog fra Polakkerne i Varszava. Fra 1814 faar det Dubletter af alle udkommende russiske Bøger. Særlig interessant er den Korff'ske Sal med »Rossica« eller alle Bøger, der paa fremmede Sprog ere udkomne om Rusland. Til Bibliotekets største Skatte hører det Ostromir'ske Evangelium, den sinaitiske Bibelkodeks fra 4. Aarh., *Codex purpureus N* eller et græsk Evangelium fra 6. Aarh. samt den karaitiske Haandskriftsamling. Af Museer nævnes foruden Samlingerne i Ermitagen de Semenov'ske og Stroganov'ske Malerisamlinger, et Landbrugsmuseum, et Museum for Folkeindustri, et asiatisk Museum, naturhistoriske og mineralogiske Museer. Fremmest blandt de videnskabelige Institutioner staar det kejserlige Videnskabernes Akademi, der er stiftet 1725, og som aarlig udsender vigtige Publikationer, foruden at det ejer flere astronomiske og fysiske Observatorier fra S. P. til Peking samt den botaniske Have i S. P. Yderligere nævnes særlig det mineralogiske Selskab, der er stiftet 1817, det geografiske Selskab fra 1845, det arkæologiske Samfund fra 1845, det økonomiske Selskab fra 1765 samt de ganske unge naturvidenskabelige og geologiske Samfund.

Medregnet de videnskabelige Selskabers Meddelelser udgaar der i S. P. ca. 250 daglige og periodiske Skrifter i det russiske Sprog. Hertil kommer af Aviser 7 tyske, 4 franske, 1 polsk og 1 finsk. Retten til at udgive politiske Aviser er et Monopol, der indehaves af nogle faa Udgivere. Med Hensyn til Fornøjelseslokaler staar S. P. tilbage for de fleste andre Hovedstæder. Teateret har i S. P. aldrig naaet den Udvikling som i Moskva, hvorimod S. P. er den russiske Musiks Fødested. Af betydeligere Teatre findes kun 4 eller 5, der alle ere kejserlige. Det ældste Teater, der byggedes 1784, bruges nu som Konservatorium. I Maria-Teateret dyrkes Opera og Ballet, i Alexandra-Teateret russiske og tyske samt i Michael-Teateret tyske og franske Skuespil. I denne Sammenhæng bør ogsaa nævnes Circus Ciniselli. Talrige Sommerforlystelsessteder findes dels paa Øerne N. f. Petersborgskij Ostrov, dels i de fjernere Smaabyer Zarskoje Selo, Pavlovsk, Strjelna og Gatschina, der tillige ere store Villakvarterer, der beboes af Landliggere fra S. P. Af humane Institutioner findes mange. Først og fremmest nævnes Hittebørnshospitalet, der er grundlagt 1772 og aarlig optager 9,000 Børn. I de omtrent 100 Hospitaler og Sygehuse behandles aarlig over 100,000 Patienter. Desuden har S. P. talrige Fattighuse, Herberger, Asyler og velgørende Selskaber.

Som de fleste andre Storbyer er S. P. i stadig Opgang, og dens gennemsnitlige Folkeforøgelse om Aaret er ca. 5,000, hvad der væsentligst skyldes Indvandring, da Fødselsoverskuddet er meget ringe og i visse Perioder endogsaa negativt. I det hele taget er S. P. en usund og lidet hygieinisk By. I de ydre Kvarterer har man endnu ikke Vandledning i Husene, og af Byens 23,000 Beboelseshuse ere de 10,000 byggede af Træ. Huslejen er høj, og paa Grund af den afsides Beliggenhed ere alle Livsfornødenheder dyre. Alligevel leves der luksuriøst i S. P. En Ejendommelighed, der hører til i det russiske Samfund, er de mange Tjenestefolk, hvilken Klasse udgør 14 p. Ct. af Befolkningen. Af andre Stænder nævnes Hæren med 4 p. Ct., Embedsstanden med 7 p. Ct., de saakaldte liberale Erhverv med 7 p. Ct., Industri og Handel med 56 p. Ct. samt Pensionister og Rentierer med 7 p. Ct. De Klasser, der mest formaa at paatrykke Livet sit Stempel, ere Militær- og Embedsstanden. For øvrigt er Befolkningen mere fluktuerende end i andre Storbyer, og man træffer her Repræsentanter for alle mulige Folkeslag i det russiske Rige. Af fremmede Staters Undersaatter findes ca. 25,000, hvoriblandt 14,000 Tyskere, 2,200 Franskmænd, 2,000 Englændere, 1,400 Østerrigere, 1,300 Schweizere, 1,200 Svenskere og 500 Italienere. Saavel de indfødte som de fremmede ere underkastede en nøjeseende Politikontrol, og ingen Hotelvært kan modtage rejsende uden Papirer.

Som Industriby indtager S. P. nu den første Plads i Rusland. I og omkring S. P. findes henimod 1,000 industrielle Etablissementer, der i 1890'erne aarlig producerede for ca. 400 Mill. Kr. Vigtigst er Bomuldsindustrien; derefter følge

Jærn- og Maskinindustrien samt Tilvirkningen af Klæde, Papir, Kemikalier, Tobak-, Læder- og Glasvarer. Særlig bør fremhæves den kejserlige Glas- og Porcelænsfabrik og den kejserlige Maskinfabrik i Alexandrovsk. S. P.'s Omsætning med Udlandet er den største i Rusland. Den samlede Omsætning var 1897 450 Mill. Kr., hvoraf den større Halvdel eller 255 Mill. Kr. falder paa Indførselen. Hvad Udførselen angaar, kommer S. P. sædvanligvis lidt efter Odessa. De vigtigste Indførselsvarer ere Stenkul, Kemikalier, Kolonialvarer, Jærn og Bomuld, og blandt Udførselsvarerne fremhæves Korn, Frø, Hør, Spiritus og Æg, Tidligere kunde kun Smaaskibe gaa op til S. P., og Varerne maatte i Kronstadt omlades paa Pramme; men 1875—85 udgravedes en Kanal eller Sejlløb op til S. P., hvis ny Havn uden for Mundingen af store Neva er tilgængelig for de største Skibe. Mange foretrække dog endnu at blive liggende i Kronstadt, og de hertil samt til selve S. P. indgaaende Skibe havde 1897 en Drægtighed paa 1,440,000 Tons, hvoraf kun 84,000 Tons tilhørte Sejlskibe. Under engelsk Flag sejlede 600,000 Tons, under tysk 300,000, dansk 235,000, norsk 150,000, svensk 85,000, russisk 76,000, hollandsk 42,000, spansk 17,000 og fransk 10,000. Havnen er tilgængelig omkring 220 Dage om Aaret eller fra Begyndelsen af Maj til December. Bestemte Tal paa S. P.'s store Omsætning med det indre Rusland og Finland haves ikke. Hovedmassen af Varer som Korn og Tømmer tilføres ad Neva, der staar i Forbindelse med det store russiske Flod- og Kanalsystem. Et ikke uvigtigt Projekt gaar ud paa at anlægge en Kanal fra den ny Havn Øst paa til Neva, saaledes at Krumningerne gennem selve S. P. undgaas. Yderligere udgaa fra S. P. Jærnveje til Finland, Moskva, Dünaborg, Vilna og Reval foruden flere af mere lokal Art. I selve S. P. fremmes Storhandelen, der endnu for en væsentlig Del er i Hænderne paa Tyskere og Englændere, ved talrige Bankinstitutter samt ved en Fondsbørs og en Kornbørs, hvilken sidste aabnedes 1894. Smaahandelen foregaar for en meget stor Del i de ejendommelige Købmandsgaarde eller Basarer, af hvilke nævnes Gostinnyj Dvor, Apraxin Dvor og Tschukin Dvor, samt paa flere Torve. Trafikken i Byen foregaar dels ved de mange Dampbaade i Sommertiden, dels ved Sporvejene, af hvilke S. P. 1898 havde 134 Km., der befordrede 68½ Mill. Passagerer. Desuden findes Tusinder af Lejekøretøjer, hvis Former veksle fra de for S. P. særegne smaa Drosker for 2 Personer til store Kalecher med 3 Heste for.

Siden 1870 har S. P. en Stadforfatning, der er af lignende Art som de andre russiske Storbyers. I Spidsen for Administrationen staar en Øvrighedsperson, der benævnes *gradonatschalnik* eller Stadshøvedsmand, og som har Guvernørs Rang. Ved hans Side staar en Eksekutivkomité (*uprava*), der vælges af Byrepræsentantskabet (*duma*), hvis Medlemmer atter vælges paa 4 Aar af de besiddende Klasser, Byen er delt i 4 Sektioner med en Politimester i Spidsen for hver. Sektionerne deles i 12 Kvarterer, der yderligere deles i 38 Distrikter. Byens aarlige Budget er ca. 40 Mill. Kr. Foruden at være Sæde for Kejseren og den russiske Centralregeriug samt de fremmede Magters Gesandtskaber har S. P. Civil- og Militærguvernør for henholdsvis Guvernementet og Militærdistriktet S. P., en Metropolit samt Kommandoerne for den kejserlige Garde og I. og 18. Armékorps.

Historie. Peter den Stores Arbejde paa at nærme Rusland til det vestlige Europa førte ham til at grunde en ny Residens med Adgang til Havet. Under den store nordiske Krig indtoge Russerne 1702 den svenske Fæstning NSteborg ved Neva's Udløb af Ladoga og 2. Maj 1703 Nyenskans ved Ochta's Forening med Neva. Knap to Maaneder efter, 29. Juni, lagde Peter Grunden til Peter-Pauls-Kirken og Peter-Pauls-Fæstningen, hvilke Anlæg han opkaldte efter sig selv. 1704 anlagdes Kronstadt samt Admiralitetet S. f. Neva. For at udføre disse Arbejder og i den sumpede Egn lægge Grunden til den ny By, som Tsaren opkaldte efter den hellige Petrus, havde han straks hidført 40,000 Arbejdere fra Rusland's Indre. Andre tilkaldtes, og 1706 var der i alt 150,000 Personer samlede i S. P. Endvidere befaledes alle Ejere af mere end »500 Sjæle« at bygge et Stenhus i S. P. og bo der om Vinteren. 1712 blev Byen højtidelig ophøjet til Rusland's Hovedstad. 1713 kom det første Handelsskib, en Hollænder, ind til Byen, og i sin Glæde herover skal Tsaren selv have lodset det ind. 10 Aar efter opgjordes Byens Udenrigshandel til 4 Mill. Kr. Efter Peter den Stores Død 1725 flyttede Hoffet og Regeringen til Moskva, men vendte dog allerede 1730 tilbage igen. 1750 havde S. P. endnu kun 80,000 Beboere; men ny Tvangsindvandringer under Elisabeth og Katharina II bragte allerede 1790 Folketallet op til 220,000 og 1796 til 300,000. I 19. Aarh. betegnes Væksten ved følgende Indbyggerantal: 364,000 i 1817, 468,000 i 1837, 491,000 1856, 667,000 1869 og 929,000 1881. De Kejsere, der i nævnte Aarhundreder have gjort mest for Byen, ere Alexander I, der lod foretage store Tørlægningsarbejder, anlægge Broer og Parker samt bygge Kirker og Paladser, og Nikolaj I, der ligeledes lod udføre storartede Bygningsværker og anlagde den første Jærnvej til det indre Rusland. Med den større Udvikling af Jærnbanenettet er S. P.'s relative Betydning for den russiske Handel imidlertid aftagen noget, og dens politiske Position led en Tid under Slavofilernes Agitation for, at Kejseren skulde lægge sin Residens tilbage til Moskva. Af historiske Begivenheder, der i særlig Grad ere knyttede til S. P., nævnes Mordene paa Kejser Paul og Alexander II samt den saakaldte S. P.-Konference 1868, hvor Magterne bleve enige om ikke at anvende eksploderende Projektiler af mindre end 400 Gr.'s Vægt. Af Naturulykker, der ere overgaaede Byen, fremhæves de store Ildebrande 1736—38 samt Oversvømmelserne 1777, 1824 og 1903. (Litt. Foruden Rejsebøger af Baedeker og Bastin fremhæves J. G. Kohl, »Petersburg in Bildern und Skizzen« [Dresden og Leipzig 1845—46]; C. F. Rosler, »Petersburg« [Berlin 1887]). *H. P. S.*

Sankt-Peters-Fisk se Makrelfisk S. 246.
Sankt-Peters-Urt se Springknap.
Sankt Petri Kanal, San Pedro Kanal,

Stræde i det sydlige Spanien, Provins Cadiz, adskiller Øen Leon fra Fastlandet og forbinder den nordøstlige Del af Bugten ved Cadiz med Atlanterhavet. Over S. P. K., der kun ved Højvande er indtil 8 M. dyb, fører Jærnbanebroer. *H. P. S.*

Sankt-Pölten, By i østerrigsk Provins Nedreøsterrig, 30 Km. V. f. Wien ved Traisen, har (1895) 10,900 Indb. S. er Sæde for Kredsret, en Biskop og har et Overgymnasium, et Lærerseminarium og en teologisk Læreranstalt: Livlig Handel og Industri. S. er opkaldt efter Hovedkirken for den hellige Hippolytus (grundl. 1030, genopbygget 1266). *Joh. F.*

Sankt Svithun se Svithun.

Sankt Thomas, dansk Ø i Vestindien af Jomfruøernes Gruppe, ligger 0. f. Puerto Rico og har et Areal af 86,17 □Km. med (1901) 11,012 Indb. Kysten er stærkt indskaaren. De vigtigste Bugter ere Charlotte Amalie's Red og Nordside-Bugten. Mange Smaaholme ledsage Kysten, f. Eks. Hans Lollik, Water Island, Buck Island. S. er væsentlig dannet af ældre Eruptiver. En lav, indtil 500 M. høj, Bjærgryg strækker sig gennem hele Øen fra Vest til Øst. Klimaet er tropisk. Den koldeste Maaned er Februar med 25,0° i Middeltemperatur, de varmeste Maaneder ere August og September med 28,3° i Middel. I de ni Maaneder Novbr.—Juli blæser Nordøstpassaten meget regelmæssig. I denne Tid falder kun af og til kortvarige Regnbyger. I August begynder Passaten at afløses af sydlige og sydøstlige Vinde. I disse Maaneder trække ofte barometriske Minima over Øen ledsagede af Torden og heftige Regnskyl. Den aarlige Regnmængde er paa Sydkysten kun 97 Cm. Paa Nordsiden er den større, hvorfor ogsaa Erosionen her har frembragt vildere Landskabsformer med dybe Dale og stejle Bjærgskraaninger. Skønt der saaledes mangler en udpræget Tørfid, er Klimaet ikke særlig gunstigt for Vegetationen, da Regnmængden er temmelig ringe i Forhold til den tropiske Varme. Øen har vel forhen været dækket af Skov, dog aldrig af den yppige Regnskov, men af en mere xerofil Form. Senere er Skoven ryddet og Landet opdyrket, men efterhaanden ere Plantagerne blevne opgivne, og vildtvoksende Buske have bredt sig over det forhenværende Kulturland. Af Skov findes kun lidet, den største Del af Landet er dækket af Krat, hvori Kroton, tornede Akacier, Kaktus og Agave ere de væsentligste Bestanddele. Halvvildt Kvæg forhindrer en kraftigere Regeneration af Skoven. I Bugterne ved Kysten findes Mangrove. Befolkningens Hovedmasse er Negre, der tale en fordærvet engelsk Dialekt. De Hvide ere faa i Antal. Den eneste By er Charlotte Amalie, sædvanlig kaldet S., som ligger paa Sydkysten og har (1901) 8,540 Indb. Charlotte Amalie's fortrinlige Red, den bedste i Vestindien, har en Dybde af indtil 13 M. og forener Tilgængelighed for de største Skibe med Læ mod Passaten. Det er paa denne Red, hele Øens Fremtid beror. Selve Byen ligger paa Nordsiden af Reden. Hovedgaden med dens Pakhuse og Forretninger gaar parallelt med Strandbredden i nogen Afstand fra den. Skærende Hovedgaden føre Sidegader ind i Dalene mellem Bakkerne N. f. Byen. Historie. Efter at S. en kort Tid havde været beboet af Hollændere og derefter atter ubeboet, blev den 1671 tagen i Besiddelse af de Danske. 1680 fandtes allerede ca. 50 Plantager med en Befolkning af 156 Hvide og 175 Slaver. Størst Betydning fik dog Øen for Handelen, idet den blev Mellemled mellem Europa og Havnene i det øvrige Vestindien, Mellemamerika og Sydamerika's Nordkyst. Dampskibsfarten gjorde imidlertid efterhaanden en saadan Mellemstation overflødig, og Handelen gik tilbage. Forskellige Ulykker: Kolera, Jordskælv og Orkaner bidroge yderligere til Tilbagegangen, og Befolkningen gik stadig tilbage i Antal. Flere Gange havde der været ført Forhandlinger om de dansk-vestindiske Øers Salg til U. S. A., men det sidste Forsøg strandede 1902 paa Afstemningen i det danske Landsting. Den patriotiske Bevægelse, som denne Sag fremkaldte, gav sig Udslag i en ny Interesse for det næsten glemte Vestindien. Et Dampskibsselskab stiftedes, som nu (1904) har to Dampere i Gang paa S., medens mindre Dampere sættes i Gang for at forbinde Øen med andre Havne i Vestindien og Amerika's Fastland, hvorved det haabes atter at genvinde den tabte Stilling som Depotplads for disse Egnes Produkter. En Frugtkonserveringsanstalt er i samme Øjemed oprettet. S. udgør sammen med St. Jan en Kommune. Et Kolonialraad af kongevalgte og folkevalgte Medlemmer er Kommunalraad, dog med Deltagelse

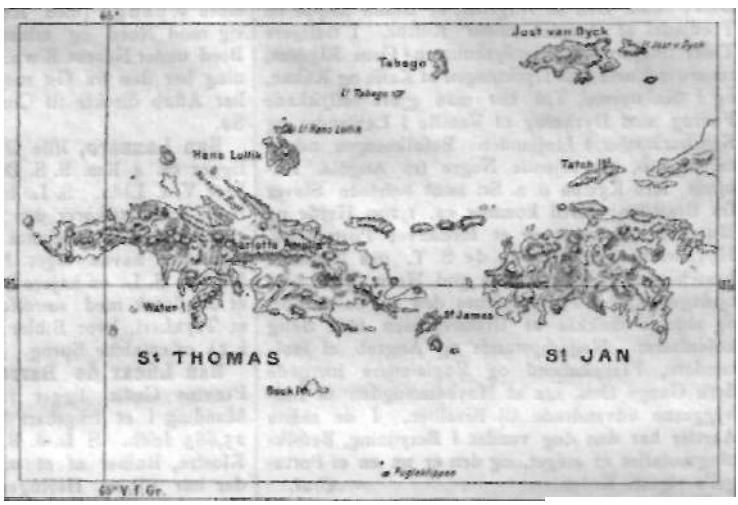

Kort over St. Thomas og St. Jan.

i Lovgivningsarbejdet. Guvernøren over dansk Vestindien residerer paa S. En Forandring i Forfatningen staar dog for Døren. Indførselen til S. og St. Jan havde 1889—94 en gennemsnitlig aarlig Værdi af 1,086,276 Doll. *M. V.*

Sankt Thomas, Sao Thomé, portugisisk 0 i Guinea-Bugten, ligger omtrent lige under Ækvator og ca. 250 Km. fra Kap Lopez paa Fastlandet. Øen har omtrent Form som et Æg, er 52 Km. lang fra Nord til Syd, 34 Km. bred fra Vest til Øst og har et Areal paa 929 □Km. S. T. er en høj Vulkanø, dannet af Basalt og Lava og med flere tydelige Kratere; den højeste Top, Pico de S. T., naar 2,142 M. Klimaet er et typisk, tropisk Øklima med $26,1^0$ for den varmeste Maaned (April) og $24,8^0$ for den koldeste (Juli). Klimaet er sundere end paa Fastlandskysten, og i de højere Egne kunne Europæerne uden Vanskelighed akklimatiseres. En prægtig tropisk Vegetation, der i sine Bestanddele stemmer nøje overens med Fastlandets, dækker Øens Høje og Dale; skønt Øen er frugtbar, er endnu næppe en Tredjedel af Arealet under Kultur. I tidligere Tider udgjorde Sukkerdyrkningen Øens Rigdom, senere indførte man Dyrkningen af Kaffe og Kakao, og i den nyeste Tid har man gjort vellykkede Forsøg med Dyrkning af Vanille i Lavlandet og Kinabarktræer i Højlandet. Befolkningen udgør ca. 20,000, overvejende Negre fra Angola, Kabinda, Kru-Kysten o. a. St. samt befriede Slaver fra Brasilien; dertil kommer ca. 1,200 Hvide og Mulatter. Sproget er et fordærvet Portugisisk. Hovedstaden er Cidade de S. T. paa Nordøstkysten med en nogenlunde god Havn. S. T. blev opdaget 1470 af Portugiserne; den var da ubeboet og aldeles dækket af Urskov, men blev tidlig koloniseret. Negeropstande og Angreb af Hollændere, Franskmænd og Englændere hærgede flere Gange Øen, saa at Hovedmængden af Indbyggerne udvandrede til Brasilien. I de sidste Aartier har den dog vundet i Betydning, Befolkningsantallet er steget, og den er nu en af Portugal's rigeste Kolonier. *C. A.*

Sanktuarium se Sanctuarium.

Sankt Veitsdans se Chorea.

Sankt Vincent d. s. s. Saint Vincent.

Sankt Vincent, Kap S. V., portug. Cabo de Sao Vicente eller Monte Corvo, Forbjærg i Portugal, Provinsen Algarve, og Europa's sydvestligste Punkt, ligger under 37^0 3′ n. Br. og 8^0 59′ v. L. og bestaar af en 65 M. høj Klippetunge med stejle Rande og en frygtelig Brænding. Omtrent paa den yderste Pynt ligger et Fyrtaarn samt et forfaldent Kloster, der er grundlagt i 14. Aarh. Omtr. 4 Km. sydøstligere ligger Landtungen Ponta de Sagres med Byen Sagres (s. d.). — S. V. er Oldtidens *Promontorium sacrum* eller *magnum.* *H. P. S.*

Sankt-Vincent-Bagten, Havindskæring paa Sydsiden af Australlandet. Den er 145 Km. lang og skilles mod Vest fra Spencer-Bugten ved Halvøen Yorke og mod Øst fra Encouter-Bugten ved Halvøen Hindmarsh. Den foran Bugten liggende store Kængurnø deler Indløbet i to: Investigator-Stræ det mod Vest og Backstairs-Passagen mod Øst. Bredderne ere langs den nordlige Del af Bugten lave og sumpede, men sydligere ere de stejle og klippefulde. *M. Kr.*

Sankt Wolfgang, 1) Flække i østerrigsk Provins Øvreøsterrig ved den nordlige Bred af S.-W.- eller Aber-Sø (12 Km. lang, 2 Km. bred, 114 M. dyb) ved den sydøstlige Fod af Schafberg, op ad hvilket der her fører en Tandhjulsbane, har (1890) 500 Indb. (som Kommune 1,500 Indb.). S. er et besøgt Sommeropholdssted og har mange Hoteller, Villaer og Badeanstalter. 2) Badested i den østerrigske Provins Salzburg i en Sidedal til Fusch paa Nordsiden af Hohe Tauern, benævnes ogsaa Fuscher Bad. *Joh. F.*

Sankt Yves d. s. s. Saint Ives.

Sankulla, Sankuru, mægtigt Tilløb til Congo-Floden, dannes paa ca. 4^0 s. Br. ved Sammenløbet mellem Lubilasch og Lubi. Efter Sammenløbet er Retningen vestlig, indtil den paa ca. 20^0 0. L. optager i venstre Bred den store, ørige Lulua; denne har sine Kilder nær 12^0 s. Br. og har optaget fra Vest den lige saa store Kassai. S. antager derpaa en nordvestlig Retning, som den bibeholder, indtil den Vest fra optager den store Kuango (med Kuilu), hvorpaa den buer sig mod Nord og udmunder i Congo's venstre Bred under Navnet Kwa. Paa denne sidste Strækning har den fra Øst modtaget Mfini, der ogsaa har Afløb direkte til Congo gennem Leopold II Sø. *C. A.*

San LaZZårO, lille 0 i Lagunen ved Venezia, ligger ca. 4 Km. S. S. 0. f. Venezia og umiddelbart V. f. Lido. S. L. har et Kloster af samme Navn, der tilhører den armeniske Sekt Mekitaristerne. Disse nedsatte sig her 1717, efter at Tyrkerne havde taget Morea fra Venetianerne. Nu har S. L. en højere Skole for unge Armeniere, et Bibliotek med værdifulde Haandskrifter samt et Trykkeri, hvor Bibler og Bønnebøger trykkes i 24 orientalske Sprog. *H. P. S.*

San Lúcar de Barramēda, By i Spanien, Provins Cadiz, ligger lidt 0. f. Guadalquivir's Munding i et frugtbart Bakkelandskab. (1900) 23,883 Indb. S. L. d. B. har smukke Kirker og Klostre, Ruiner af et maurisk Citadel, et Slot, der har tilhørt Hertugerne af Montpensier, og Byen driver Indvinding af Salt samt Handel med Vin. Stranden ved S. L. d. B. er stærkt besøgt af Badegæster. 4 Km. mod Nordøst ligger Havnebyen La Bonanza, der har Dampskibsforbindelse med Cadiz og Sevilla. S. L. d. B. var Udgangspunktet for Magalhães's Jordomsejling 1519, og i sin Egenskab af Sevilla's Udhavn var den en Tid lang Rival til Cadiz. *H. P. S.*

San Lucas, Cabo de, den sydligste Pynt eller Forbjærg af den kaliforniske Halvø i Nordamerika, ligger under 22^0 52′ n. Br. og 112^0 11′ v. L. Paa Østsiden af S. L. dannes den lille Red Puerto S. L. og længere mod Nordøst San José del Cabo. S. L. omsejledes allerede 1542 af Cabrillo, der opdagede Halvøens Vestside. *H. P. S.*

San Luīs, Provins i det mellemste Argentina. Den er omgiven af Provinserne Rioja, Mendoza, San Juan og Guvernementet Pampa og omfatter 75,917 □ Km. med (1895) 81,537 Indb., mest af indiansk Afstamning. Den sydlige Del er et fladt, tørt Land, og i det nordlige findes lave Bjærgdrag med mellemliggende Saltstepper. Regnen (660 Mm. aarlig) falder i Sommertiden, men flyder gavnløst bort eller foranlediger Oversvømmelser. Landmanden og Kvægavleren maa derfor anlægge

Brønde og Vandbeholdere. Der dyrkes navnlig Majs, Lucerne og Hvede. Kvægstanden er forholdsvis stor. Talrigst er Hornkvæget (480,000 Stkr.), Gederne (310,000) og Faarene (242,000), desuden holdes Heste, Æsler og Muldyr. Landets Rigdom paa Mineraler (Kobber og Malakit, Guld og Sølv, Svovl, Jærn og Bly, Grafit, Salt, Kridt og Gips) udnyttes kun lidt, idet der kun udvindes noget Guld og Kobber. Ogsaa Industrien er lidet omfattende (Brændevin, Sæbe, Læder, Mursten og Kalk). Der findes 245 Km. Jærnbane og 461 Km. Telegraf. De ca. 100 Folkeskoler søges af 5,000 Elever. Hovedstaden er S. L. de la Punta. Den ligger 760 M. o. H. ved Sydenden af Sierra de S. L. Den grundlagdes 1567 og havde 1895 9,780 Indb. Husene ere opførte af Ler, og kun faa Bygninger have et monumentalt Præg. Der findes et Nationalcollège og et Lærerindeseminarium og udgives nogle Aviser. Omegnen vandes af den opdæmmede Flod Chorillos, og ved Mercedes—Mendoza—San-Juan-Banen staar Byen i Forbindelse med Omverdenen. Der drives Handel med Heste, Huder og Vicuña-Uld og tilvirkes Poncho'er (o: firkantede Tøjstykker, der af Indianerne bruges til Bedækning af Overkroppen). *M. Kr.*

San Luis Obispo, By i U. S. A., Stat California, ligger 325 Km. S. S. 0. f. San Francisco og 8 Km. N. f. San-Luis-Bugten. (1900) 3,021 Indb. S. L. O. driver stor Handel med Uld og Smør, og i Omegnen findes Svovlkilder, der allerede benyttedes af Indianerne, samt Kvægsølvminer. *H. P. S.*

San Luis Potosí, 1) Stat i Mejico, grænser mod Nord til Coahuila, mod Øst til Nuevo Leon, Tamaulipas og Vera Cruz, mod Syd til Hidalgo, Queretaro og Guanajuato og mod Vest til Zacatecas. Arealet er 62,177 □ Km. med (1896) 575,432 Indb. eller 9 pr. □Km. S. L. P. hører til Anahuac's Plateauomraade, og Overfladen er for største Delen Højslette. Mod Sydøst strækker Staten sig ned over Plateauets Østrand og nærmer sig den mejikanske Bugt, og alene i denne Egn, der væsentligst er bygget op af mesozoiske Dannelser, træffer man stejle Klippevægge, dybe Dale og vandrige Floder som Rio Panuco, der optager mange Tilløb fra den sydlige Del af S. L. P. og udmunder i Tampico-Bugten. I den øvrige Del af Staten ere gamle Lavadækker den mest fremherskende Dannelse; men Overfladen er dog ikke ganske jævn, da der fra Nord til Syd stryger Bjærgdrag. Hvor disse nærme sig hinanden og danne Dalstrøg, opstaa frugtbare og veldyrkede Oaser som Egnen om Byen S. L. P., om Maiz og Rio Verde. Det er navnlig mod Syd, at disse Centrer for Bebyggelsen findes. Mod Nord ere derimod de store Sletter med Steppe- eller Ørkenvegetation mere fremherskende. Her findes dog Statens Kulminationspunkt, idet Bjsergmassivet Alamos de Catorce hæver sig til 3,216 M. Fraregnet de sydøstlige Egne, der skraane mod Havet og have et tropisk Klima med betydelig Sommernedbør og hyppig Hjemsøgelse af Febersygdomme, er S. L. P. varmt tempereret, tørt og sundt. Den største Del af Staten har ikke Afløb til Havet, men Steppefloderne udmunde i Saltsumpe som Laguna de Chairel og Laguna de Chila. Skov findes kun i den tropiske Del samt forneden paa Bjærgskraaningerne, hvor der vokser Eg, Fyr og Ceder. Befolkningen er i stærk Tilvækst, idet den 1794 var paa 168,000, 1829 297.500 og 1869 476,500. Alligevel er den næsten fuldstændig indiansk eller af blandet Oprindelse. Det officielle Sprog er ganske vist Spansk, men Befolkningen taler sædvanligvis Indianersprog. Atztekisk og Otomisk berøre Sydgrænsen, men de vigtigste Sprog i S. L. P. ere chichimekiske og huaztekiske Mundarter. I de sydlige Egne er Agerbrug den vigtigste Næringsvej. De tropiske Egne frembringe Sukker, Kaffe, Bomuld og Tobak, hvorimod der paa Højsletten dyrkes Majs, Hvede, Byg, Ris, Bønner, spansk Peber samt Træfrugt. Navnlig i den nordlige Del findes de kolossale Ejendomme, de saakaldte Haciendas, paa hvis udstrakte Græsarealer der drives stor Faare-, Hornkvæg- og Hesteavl. I S. L. P. ligger en af Mejico's største Hacienda'er, Salado, hvis Tilliggende omfatter den nordlige Del af denne Stat samt de tilgrænsende Egne af Zacatecas, Coahuila og Nuevo Leon og har en Størrelse af 4,000 □Km. Den ejes nu af et engelsk Konsortium. S. L. P. er rig paa Guld og Sølv; men Udbyttet er forholdsvis ringe. Ved Foden af Alamos de Catorce, der hører til ovennævnte Hacienda Salado, er der nu anlagt Værker til Udvinding af Sølv, Guld, Kobber, Jærn og Kvægsølv samt Bygningssten. Industrien er yderst ringe. Af nogen Vigtighed er Tilvirkningen af en gæret Drik af Agaven, der i Mængde vokser i hele den østlige Del af Staten. Af den samlede mejikanske Handelsomsætning regnes kun ca. 1 p. Ct. at være rettet paa S. L. P. Statens Jærnbanecentrum er Hovedstaden S. L. P., der staar i Jærnvejsforbindelse med Tampico, Mejico, Aguas Calientes, Zacatecas samt Grænsestationen Laredo i U. S. A. Staten deles i 13 Distrikter, af hvilke S. L. P. er det folkerigeste.

2) Hovedstaden S. L. P. ligger i Statens sydlige Del ved Foden af Sierra Negra 1,883 M. o. H. og 352 Km. N. N. V. f. Mejico. (1895) 69,050 Indb. Byen er omgiven af frodige Haver og er en velbygget og livlig By med regelmæssigt Anlæg. Centrum er Hidalgo-Pladsen, hvorfra de vigtigste Gader udstraale. I de ældre Kvarterer, hvor Pladser og Gader hyppig ere beplantede med *Eucalyptus*, findes endnu mange flotte Privathuse fra den spanske Tid, medens de ydre Bydele have fattige Lerhytter. Her findes Børs, Guvernørpalads, Justitspalads samt en interessant Vandledning. S. L. P. tilvirker Læder, Sko og Hatte og driver Handel med Kvægprodukter, Korn, Frugter og Hamp. Da flere Miner i Omegnen bleve forladte i første Halvdel af 19. Aarh., gik S. L. P. stærkt tilbage i Folketal; men den har atter hævet sig i sin Egenskab af Jærnvejscentrum, hvis Omsætning dog mere er en Mellemhandel end en Handel, der flyder af Staten S. L. P.'s Ind- og Udførsel. Byen er anlagt 1586 og fik 1676 Rettigheder som »Ciudad«. I Mejico's Borgerkrige har S. L. P. spillet en stor Rolle. 1863 var den Sæde for Centralregeringen under Juarez. Senere blev den tagen af Bazaine. 1866 var den Hovedkvarter for General Mejia, indtil Juarez Aaret efter tog den tilbage. *H. P. S.*

San Márco in **Lâmis,** By i Syditalien, Provins Foggia, ligger 20 Km. 0. N. 0. f. San Severo i en lille Dal ved Foden af Monte Gargano. (1901) 17,531 Indb. *H. P. S.*

San Márcos, By i Mellemamerika, Republik Guatemala, ligger 200 Km. V. N. V. f. Guatemala i en Vulkankæde 2,500 M. o. H. S. M. har ca. 12,000 Indb. og ligger paa en Højde, hvorfra man har en vid Udsigt over »tierra fria«, hvor man hist og her ser Kaffeplantager, der give en udmærket Høst. Til Trods herfor er Omegnen endnu kun tyndt befolket. S. M. kaldes ogsaa El Barrio eller Forstaden, fordi den er opstaaet som en Slags Forstad til den nærliggende San Pedro Sacatepeques. *H. P. S.*

San Marino, 1) Republik i Mellemitalien, Europa's mindste Stat, ligger 13 Km. S. V. f. Rimini ca. 15 Km. fra Adriaterhavet og danner en Enklave paa Grænsen af Provinserne Forli og Pesaro e Urbino. Arealet er 61 □Km. og Indbyggertallet (1896) 9,535 eller 156 pr. □ Km. Republikkens Territorium ligger paa begge Skraaninger af en Bjærgudløber, der fra Apenninerne strækker sig mod Øst hen imod Adriaterhavet mellem Floderne Marecchia mod Nord og Conca mod Syd. Det højeste Parti i denne Udløber er Monte Titano (Strabo's *Acer Mons),* der hæver sig 794 M. o. H. Selve Bjærget bestaar af 3 Toppe, der bære hver sin gamle Borg, der behersker Byen S. M. og den tilhørende Borgo Maggiore eller Borgo di S. M. Og det er dette Bjærg med nærmeste Omegn, der udgør Republikken S. M. Jordbunden er ikke frugtbar, og en Del af Befolkningen drager hvert Aar bort for at søge Arbejde andensteds. Foruden noget Hvede, Majs, Hø og Tømmer frembringes en god Vin samt en betydelig Mængde Silke, og Kvægavl spiller en ikke ringe Rolle. En udmærket Kalksten til Bygningsbrug, der brydes ved S. M., sysselsætter i mange Hænder. Derimod er Industrien ganske ubetydelig, og Handelen har kun en lokal Betydning. S. M. har endnu ikke Jærnbane; men en god Kørevej fører fra Byen S. M. til Rimini. De øvrige Veje ere ikke tilgængelige for Køretøjer. Foruden Hovedstaden S. M. nævnes Smaabyerne Serravalle, der ligger paa Vejen til Rimini, samt Faetano og Monte Giardino.

Spirerne til Statens Grundlove, der nu ere samlede i *Statuta illustrissimaereipublicae Santi Marini,* gaa tilbage til 13. Aarh. I Stedet for det oprindelige rene Demokrati traadte allerede i 14. Aarh. det »Store Raad« *(Generale consiglio principe),* der endnu bestaar af 60 Medlemmer, af hvilke 1/3 vælges blandt Adelen, 1/3 blandt Hovedstadens Borgere og 1/3 blandt Landboerne. Medlemmerne ere valgte paa Livstid, og ved Afgang supplerer Raadet sig selv. Den udøvende Magt, der tidligere var i Hænderne paa to Konsuler (*Defensori*), udøves nu af to Regenter *(Capitani reggenti),* der vælges af det Store Raad og fungere et halvt Aar. Den ene Regent skal tilhøre Adelen og den anden Borgerne eller Landboerne. Det Store Raad vælger tillige det »Lille Raad«, der bestaar af 12 Medlemmer og er Statens øverste dømmende Myndighed. Militærmagten bestaar af en Milits paa 38 Officerer og 950 Mand, der ere delte i 9 Kompagnier. Statens Budget beløber sig aarlig til ca. 220,000 Kr. for Indtægternes Vedkommende, og Udgifterne ere sædvanligvis en Ubetydelighed lavere. Statsgæld findes ikke. Ifølge en Konvention, der sluttedes 1862 med Kongeriget Italien og fornyedes 1872 og 1897, staar Republikken under Protektion af Kongeriget, der administrerer dets Toldvæsen, Post og Telegraf. I gejstlig Henseende hører S. M. under Bispedømmet Montefeltro. Paa Republikkens Bekostning underholdes en højere Skole samt flere Elementarskoler. Statens Vaabenskjold viser et Bjærg med 3 Borgtaarne paa Sølvgrund, og dens Farver ere Blaat og Hvidt. Tillige har S. M. en Ridderorden, der er stiftet 1859.

2) Hovedstaden S. M. ligger paa Bjærghøjdcn 20 Km. S. V. f. Rimini og har ca. 1,600 Indb. Byen ligger højt paa en Fjældskraaning, har snævre, stejle Gader og er daarligt bygget, hvorfor de mere velhavende Borgere nu bo i den 240 M. lavere liggende Forstad Borgo di S. M., der har ca. 400 Indb. I en af Byens 5 Kirker opbevares Asken af den hellige Marinus. S. M. har desuden en smuk Regeringsbygning, et Museum, der er stiftet af Oldforskeren Borghesi, et Lyceum og et Hospital, og højt over Byen hæver sig den gamle Borg med sine takkede Tinder.

Historie. Republikkens Historie er nøje knyttet sammen med Hovedstadens. Paa dennes Plads omtales allerede 885 et Kloster San Marino. om hvilket der opstod et borgerligt Samfund, der 951 betegnes som Bykommune. I 11. Aarh. købte denne nogle nærliggende Landsbyer og tog paa ghibellinsk Side Del i Kampen mellem Kejser og Pave. I Midten af 13. Aarh. sluttede S. M. et formeligt Forsvarsforbund med Greverne af Montefeltro og Urbino, og det var i Virkeligheden dette Forbund, der kom til at sikre S. M.'s Uafhængighed. For en ganske kort Tid var det 1503 lykkedes Cesare Borgia at bemægtige sig Byen, og 1542 gjorde Pave Paul III Angreb paa dens Selvstændighed. Men da Urban VIII 1631 inddrog Hertugdømmet Urbino som hjemfaldent Len og indlemmede det i Kirkestaten, anerkendte han S. M.'s Uafhængighed og gav den Toldfrihed for Handelen paa sine Stater. 1779 angreb Kardinal Alberoni den lille Republik, der imidlertid forsvarede sig energisk. 1797 fik Bonaparte Interesse for den og tilbød den en betydelig Landudvidelse, som den imidlertid klogeligt afslog. Senere skaanede Napoleon stadig S. M., og efter Restaurationen bevarede den sin Selvstændighed under paveligt Protektorat. 1849 tog Garibaldi med Resterne af sin Skare sin Tilflugt til S. M., og da der i de følgende Aar kom stedse flere politiske Flygtninge fra Kirkestaten, rykkede 1851 1,000 Østerrigere og pavelige Soldater med Raadets Samtykke ind og rensede S. M. for disse. Under Omvæltningerne 1859 og 1860 holdt S. M. sig strengt neutral, hvorfor Staten ogsaa blev uberørt af Begivenhederne. Hyppig have fremmede Spekulanter tilbudt at grundlægge en Spillebule i S. M., men Regeringen har stedse sagt nej. (Litt.: Delfico, *Memorie della republica di S. M.* [Firenze 1843]; Jonas, »Ein wahres freies Volk« [Wien 1878]; Bent, *A freak of freedom or the Republic of S. M.* [Lond. 1879]; Cestaro, *La costituzione politicodi un commune medievale* [Brescia 1890]; L. Dieu, *La Républiquede Saint-Marin* [Paris 1887]; Franciosi, »S. M., kurze geographische und geschichtliche Schilderung« [Wien 1894]). *H. P. S.*

San Martin, Sø i det sydlige Argentina (49° s. Br.), ved Foden af Andes-Bjærgene, er 15—

20 Km. lang og af omtrent samme Bredde. Den staar mod Syd i Forbindelse med Søen Argentino og afvandes af Rio de Santa Cruz. Umiddelbart 0. f. Søen hæver sig Bjærget Chalten (2,170 M.). *M. Kr.*

San Martin, José, sydamerikansk Friheds-kæmper, (1778—1850), var Søn af en spansk Statholder i Paraguay og kæmpede som Officer i den spanske Frihedskrig mod Napoleon I, men følte sig tilsidesat og vendte 1812 tilbage til Buenos Ayres. Her uddannede han siden 1814 en Hær af Gauchoer og drog Jan. 1817 med 5,000 Mand over Andes-Bjærgene til Chile — et Foretagende, nok saa dristigt og vanskeligt som Napoleon's Overgang over Alperne. Han tabte vel 1,000 Mand undervejs, men slog dog Spanierne og gjorde efter en ny Sejr ved Floden Maipu Ende paa deres Herredømme i Chile. Septbr. 1820 drog han med en Hær til Peru, indtog Juli n. A. Lima og udnævntes til Protektor, men kunde ikke fuldbyrde Landets Frigørelse og vendte 1822 tilbage til Chile. Allerede 1824 forlod han ogsaa dette Land, som ikke skønnede paa sin Befrier, og drog til Europa, hvor han opholdt sig indtil sin Død. Senere rejstes Mindesmærker for ham i alle de 3 nævnte Stater. *E. E.*

San Martin de Provensåls, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 3 Km. fra Middelhavet og 5 Km. N. N. 0. f. Barcelona og har ca. 30,000 Indb. S. M. d. P. har stor Tilvirkning af Bomuldsvarer og Kemikalier og er nu at betragte som en Forstad til Barcelona. *H. P. S.*

San Matlas (San Antonio, Sin Fondo), en større, afrundet Bugt fra Atlanterhavet paa Kysten af det sydligere Argentina (mellem 41^0 og 42^0 30' s. Br.); den afsætter mod Syd en mindre Bugt paa Halvøen San José eller Valdez. *M. Kr.*

San Michele [sanmikæ!le], Michele, italiensk Arkitekt fra Verona, (1484—1559), fik under en længere Studie- og Arbejdstid i Rom sit kunstneriske Præg af Bramante's Kunst. Han traadte i Venezia's Tjeneste og udførte store Fæstningsarbejder for Republikken (paa Lido, Kypern, Nauplia m. m.), byggede endvidere her Pal. Grimani bl. m. a. I Verona findes nogle af hans betydeligste Arbejder: Pal. Bevilacqua og Pompei. Ranzoni og Lucioli udgav 1831 et illustreret Værk om hans Bygninger. *A. Hk.*

San Miguel [sanmige!l], 1) By i den mellemamerikanske Republik San Salvador, ligger 110 M. o. H. ved Foden af den virksomme Vulkan S. M. og 126 Km. 0. S. 0. f. San Salvador. S. M., der har ca. 12,000 Indb., er en temmelig usund By. Alligevel har den en betydelig Omsætning, der særlig drives paa de store Markeder, der besøges fra hele Mellemamerika og Mejico. Byens Havn er La Union ved Fonseca-Bugten. — 2) S. M. de Aliende, By i Mejico, Stat Guanajuato, ligger 1,898 M. o. H. ved Rio de la Lara og 39 Km. 0. S. 0. f. Guanajuato. Byen, der har ca. 15,000 Indb., driver betydelig Industri og skriver sig fra den spanske Erobrings første Dage. *H. P. S.*

San Miguel [sanmige!l], 1) Bugt, som det stille Ocean afsætter paa Vestkysten af Mellemamerika i det til Panama hørende Landskab Darien. S. M., der er en Afdeling af Panama-Bugten, er lang og fjordagtig, har i sin Munding en Bredde af 26 Km. og indsnævres 26 Km. fra selve Havkysten til $21/_4$ Km., men udvider sig atter og trænger endnu 30 Km. ind i Fastlandet. S. M. opdagedes af Balboa 1513 og har spillet en Rolle i de opdukkende Projekter om Forbindelse mellem Verdenshavene. — 2) den største 0 blandt Azorerne (se Sao Miguel). *H. P. S.*

San Miguel [sanmige!l], Evaristo, spansk General og Politiker, født 26. Oktbr. 1785, død 29. Maj 1862. Han tog 1808 Del i Frihedskampen, men faldt i Fangenskab indtil 1814. Han hørte 1819 til de sammensvorne Officerer i Hæren ved Cadiz, blev fangen, men kom fri ved Riego's Opstand Jan. 1820, sluttede sig straks til denne og digtede kort efter »Riego-Hymnen«. Efter at have medvirket til Undertrykkelsen af Gardens Opstand Juli 1822 blev han Udenrigsminister, afviste Jan. n. A. med Stolthed de østlige Stormagters Klager over Revolutionen og kæmpede fra Apr. 1823 i Katalonien mod de franske Tropper; blev i Oktbr. haardt saaret og ført som Fange til Frankrig. Først 1834 kom han tilbage til Spanien, blev Generalkaptajn i Aragonien og udraabte Juli 1836 Forfatningen af 1812. Som Medlem af Cortes hørte han til Progressisterne og var 1843 under Espartero's Styrelse Generalkaptajn i de baskiske Lande. 1854 optraadte han til Bedste for Dronning Isabella, blev derfor Marskal og senere ophøjet til Hertug. *E. E.*

San MiniåtO, S. M. al Tedesco, By i Mellemitalien, Provins Firenze, ligger 33 Km. V. S. V. f. Firenze paa en Høj, hvis Fod omflydes af Arno og et Par af dens Tilløb. (1901) 4,421 Indb. S. M. har en Domkirke fra 10. Aarh. med smukke Skulpturer, et gammelt Slot, Lyceum, Gymnasium, Seminarium og Teater. Fra S. M. menes Familien Bonaparte oprindelig at stamme. *H. P. S.*

Sannazaro, Jacopo, italiensk Digter, født 28. Juli 1458 i Napoli, død smst. 27. Apr. 1530. Udgaaet af en fornem, oprindelig spansk Slægt (Navnet var egentlig Salazår) blev S. ved sin store humanistiske Dannelse og sin betydelige Digterbegavelse Midtpunktet i den litterære Kreds, der samledes hos de sidste neapolitanske Konger af Huset Aragonien. Han hørte til Pontano's Akademi, forherligede ofte Hoffesterne ved poetiske Monologer og Festspil, f. Eks. »Il trionfo della Fama« [1492, i Anledning af Granada's Erobring], og da Kong Federico havde maattet overgive sig og sit Rige 1501 til Ludvig XII, fulgte S. som en tro Tjener sin Herre til Frankrig, hvorfra han først vendte tilbage 1504 efter Federico's Død. Derefter levede han paa sin Villa ved Napoli, men havde den Sorg at se den ødelagt af den kejserlige Hær i Krigen mellem Karl V og Frants I; sine sidste Dage tilbragte han i Huset hos sin fintdannede Veninde Cassandra Marchese, engang i hans elskede, som var bleven skilt fra sin Mand j efter en Proces, der varede en Snes Aar. S. omtales af de samtidige som en ædel Karakter. Som Digter nød han megen Anseelse i sin Levetid og senere, og han kan siges at have sat noget for sin Tid nyt ind i Verdenslitteraturen, nemlig Hyrdedigtningen i antik-klassisk Smag. Hans i italiensk Prosa og Vers skrevne Fortælling »Arcadia« [Venezia 1502, derefter i en af ham selv besørget Udg., Napoli 1504] er oprunden af den

for saa mange Kulturperioder fælles Længsel efter et idealt Land- og Naturliv: den giver Portrætter af samtidige, indeholder Hentydninger til Datidens Forhold, og dens Sceneri er paavirket af Minder fra Digterens Barndomsdage, men i hele sit Anlæg er den dog at betragte som Efterligning af Oldtidens bukoliske Poesi og til Dels af ældre italienske Digterværker, især Boccaccio's »Ninfale d'Ameto«. For sit Sprog nød Bogen fordum stort Ry; det er dog temmelig snørklet å la Boccaccio. »Arcadia« bevarede længe sin Berømmelse og blev stærkt efterlignet i andre Lande, navnlig Spanien, Portugal, England og Frankrig (smlg. Hyrderoman og Pastoraledigtning). Paa Italiensk har S. desuden digtet smuk erotisk Lyrik i Petrarca's Smag, men med ægte Varme og Følelse; den er væsentlig fremgaaet af hans Ungdomskærlighed til Carmosina Bonifacio, hvis tidlige Død han maatte begræde ligesom hans store Forgænger Tabet af sin Laura; tillige haves et Antal politiske Digte af ham. Hans »Rime« udkom i Rom 1530. Men S. var endvidere en fremragende latinsk Digter ligesom Pontano — *Opera* [Venezia 1535], *Poemata* [Padova 1731] —; ogsaa et religiøst Epos, *De partu Virginis*, er blandt hans latinske Værker. Af »Arcadia« er der bl. a. en god Udgave ved Scherillo [Torino 1888], af de italienske Værker (»Operevolgari«) en ved Volpi [Padova 1723]. (Litt.: F. Colangelo, *Vita di Giacopo S.* [Napoli 1819]; F. Torraca, *Gl' imitatori stranieri del S.* [Rom 1882]; samme, *La materia dell' Arcadia del S.* [Città di Castello 1888]; E. Nunziante, *Un divorzio ai tempi di Leone X* [Rom 1887]). *E. G.*

Sanne, Viggo Agathon Hagbarth, dansk Musiker, født 10. Aug. 1840 i Christiania (hvor Faderen, født i Kjøbenhavn, førte et Gæstgiveri), død 22. Juli 1896 i Kjøbenhavn. S. kom som ganske lille til Kjøbenhavn, blev Musiker, specielt Valdhornist, og gjorde Tjeneste som saadan i det kgl. Teater, Tivoli og Folketeateret. Samtidig virkede han som Lærer i Sang ved Kommuneskolerne og ansattes 1868 ved De forenede Kirkeskoler og ved Søofficersskolen. 1871 blev han Kantor ved St.-Johannes-Kirken, 1874 ved Frue Kirke, 1880 fulgte han efter Berggreen som Statens Sanginspektør samt blev Lærer i Messesang ved Pastoralseminariet. S. har komponeret flere Romancer og Sange samt udgivet en »Syngeplan« [1873], en lille Violinskole samt »Musiklærens Begyndelsesgrunde« [1890]. — 1865 ægtede han Sangerinden Eliza Nina Frederikke Romer, født 7. Septbr. 1839, uddannet af H. Rung og af Lamperti i Milano, debuterede 1865 paa det kgl. Teater og var 1865—70 ansat ved Folketeateret. *A. H.*

San Nicándro Gargánico, By i Syditalien, Provins Foggia, ligger 23 Km. N. 0. f. San Severo ved Foden af Monte Gargano. (1901) 10,830 Indb. 5 Km. N. V.f. S. N. G. ligger Søen Lesina i Nærheden af Adriaterhavets Kyst. *H. P. S.*

San Nicōla, 1) lille 0 i Adriaterhavet, hører til Østerrig og ligger V. f. Parenzo 200 M. fra Kysten af Istrien. S. N. er 2 Km. i Omkreds og havde tidligere et Benediktinerkloster, hvoraf nu kun Rester ere tilbage. — 2) en af de smaa Tremiti-Øer, der ligger 45 Km. 0. f. Termoli og hører til den italienske Provins Foggia. S. N. er 6 Km. i Omkreds og har paa de 3 Sider høje og utilgængelige Kyster. Den har ca. 500 Indb. og var 1816 Skuepladsen for et vulkansk Udbrud. I Middelalderen anlagdes paa S. N. et Kloster, der ophævedes 1783 og nu er Fængsel. 1657 befæstedes Øen, der modstod en tyrkisk Flaades Angreb. Det var til S. N., at Karl den Store forviste Paul Warnefrid (*Paulus Diaconus*). *H. P. S.*

San Nicolās de los Arrōyos, By i Argentina, Provinsen Buenos Ayres, ved Paraná, er Dampskibsstation og har Jærnbaneforbindelse med Rosario, har en Domkirke, Lærerseminarium, Bibliotek, Hospital, store Slagterier og Fryseværker, hvor Kødet konserveres til oversøisk Transport, desuden betydelig Handel med Uld og (1895) 12,550 Indb. *M. Kr.*

Sannikkedal, Herred i Kragerø Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Bamle Fogderi), Bratsberg Amt. 197 □Km., hvoraf ca. 9,8 □Km. Ferskvand. (1900) 2,539 Indb., altsaa ca. 13,6 pr. □Km. S., der tillige udgør Sannikkedal Præstegæld og Sogn, begrænses af Herrederne Søndeled, Gjerstad, Drangedal, Bamle og Skaatø. S. blev tidligere undertiden skrevet Sandøkedal. Dets gamle Navn er Sanaukadalr. S. ligger inden for Købstaden Kragerø, adskilt fra Havet ved Skaatø Herred. Det naar ned til Havet ved de indre Dele af Kilefjorden og Hellefjorden. Fraregnet nogle smaa Øer i den førstnævnte Fjord bestaar Herredet udelukkende af Fastland. Det er stærkt kuperet med mange smaa, til Dels stejle Aaser; men ingen af dem hæver sig til nogen synderlig Højde. Næppe nogen naar op til mere end 300 M. o. H. Fra Strandstedet Helle ved Hellefjorden gaar et trangt Dalføre Nord over, udvider sig et Par Km. op fra Fjorden og giver Plads for det ca. 3 Km. lange og omtrent lige saa brede Hullvand, hvorefter Dalføret som et trangt Skar fortsætter Nord over ind i Bamle Herred. Noget vestligere ligger Kammerfosselvens Dalføre, der ligeledes er en trang Fjælddal med Hovedretning fra Nord til Syd, der kun udvider sig for at give Plads for Farsjøen. Kammerfosselven, der danner Afløb for Tokevandet i Drangedal Herred, har mange Fossefald, saaledes Lundereidfoss, Vrangsfoss og Dalsfoss oven for Fursjøen samt længere nede Solumsfoss, Langfoss, Ulefoss, Vafoss og Kammerfoss. De give allerede nu Anledning til en ganske betydelig industriel Virksomhed, og større Planer for deres Anvendelse siges at være under Overvejelse. Elven benyttes ogsaa meget til Tømmerflødning, i hvilken Anledning der er udført flere Dambygninger m. m. Kammerfosselvens betydeligste Tilløb er den Elv, som udspringer paa Grænsen af Søndeled Herred og gaar forbi Sannikkedal Kirke samt derpaa gennem Tyvand og Tveitvand. Det Dalføre, hvori denne Elv løber, er, særlig omkring Sannikkedal Kirke, temmelig bredt samt veldyrket og bebygget. For øvrigt findes inden for dette Herred en Mængde smaa, uregelmæssig fordelte Dalfører og Fjældskar med som Regel temmelig spredt Bebyggelse. Af Steder med tættere Bebyggelse maa fortrinsvis nævnes Strandstedet Kil med (1900) 408 Indb., dernæst Kammerfoss med 132 og Strandstedet Helle med 186 Indb. Af det sidstnævnte Strandsted tilhører dog kun om-

trent Halvdelen S.; Resten tilhører Skaatø Herred. Paa Vestsiden af Kilefjorden ligger en Grænd, Kjølebrønd eller, som den ogsaa kaldes, Værkskilen. I Nærheden her laa det gamle Mørland Jærnværk. Blandt større Gaarde kunne nævnes Kurdøla, Lundereid, Dal, Svenum, Farsjø, Mo, Rinde, Aarø, Strand, Frøvik og Lindum. Af industrielle Anlæg bør særlig mærkes Træsliberierne Kammerfoss og Vafoss Brug, Kjølebrønd Savbrug og Mølle samt Tveiterud Mølle. Desuden findes mange Isbrug. Der findes inden for Herredet flere Gruber og Skjarp paa Jærn; særlig bør nævnes Jærngruben ved Gaarden Dobbe. Enkelte Steder findes ogsaa mindre apatitførende Gange. Der er forholdsvis lidet af dyrkbart Jordsmon inden for S.'s Grænser; det meste findes i Egnen om Kirken. Agerbruget er i Fremgang; ligesaa Fædriften. Egnen omkring Kilefjorden og Hellefjorden anses vel skikket for Frugtavl. Inden for Herredet findes meget Skov. Disse ere vistnok for nærværende temmelig medtagne; men de vokse frodig op igen. — S. gennemskæres af den vestlandske Hovedvej, der gaar lige forbi Sannikkedal Kirke og tæt forbi Strandstederne Kil og Helle. En Arm fra denne Hovedvej fører ned til Købstaden Kragerø, hvorhos der fra Gaarden Rinde i Nærheden af Kil fører en anden Arm mod Nordvest til Drangedal. Herredet har derhos flere Bygdeveje. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Amund Helland, »Bratsberg Amt« [Chra. 1900]). *P. N.*

Sannyāsin (Sanskrit, o: »forsagende«) er i Indien oprindelig Betegnelse for en Brahman i det 4. Livsstadium (se Brahmanisme S. 495). I dette Stadium er Askesen væsentlig af en mere passiv Art, idet en S. skal være ligegyldig over for alt, ogsaa Kultushandlinger, leve udelukkende optagen af Tanken om det højeste Væsen, vandre nøgen og ensomt omkring med Stav og Almissekrukke, i Tavshed modtagende den Føde, som skænkes ham, uden at vise Tegn til Glæde eller Sorg. I Nordindien bruges Navnet S. ofte synonymt med Dandin (s. d.); i Sydindien ere de fleste S. Çiva-Dyrkere, men kunne ogsaa findes blandt Vishnuitterne (jfr. Vairāgin). For øvrigt have de fleste Sekter i Indien deres S. eller Tiggermunke, og Navnet bruges undertiden som Fællesbetegnelse for de mange forskellige Fremtoninger af indiske Asketer (særlig i Sydindien), hvoraf mange fremtræde som en lidet tiltalende Type af Selvplagere, der paa en markskrigerisk Maade gøre Reklame med deres meningsløse Spægelser (jfr. Gosain). (Litt.: P. Wurm, »Geschichte der indischen Religion« [Basel 1874]; E. Löventhal, »Indien før og nu« [Odense 1895]). *D. A.*

Sanok, By i østerrigsk Provins Galizien, 135 Km. V. S. V. f. Lemberg ved San, har (1890) 5,600 hovedsagelig polske Indb. Gammelt Slot, Overgymnasium, Franciskanerkloster, Maskinfabrikation. *Joh. F.*

San Pédro, By i Argentina, Provins Buenos Ayres, ved Paraná og Banen Buenos Ayres—Rosario, har Brændevinsbrænderier og (1890) 5,700 Indb. *M. Kr.*

San Pédro, By i den sydamerikanske Republik Paraguay, i Nærheden af Jejui's Udmunding i Paraguay, har en Flodhavn, der er tilgængelig for mindre Dampere, og 8,000 Indb., hvis væsentligste Erhverv er Indsamling og Afsætning af Paraguay-Te. *M. Kr.*

San Pellegrino, Landsby i Norditalien, Provins Bergamo, ligger ved Brembo 348 M. o. H. og 12 Km. N. f. Bergamo. (1901) 1,264 Indb. S. P. driver Silkespinderi, men er mest berømt som Badested paa Grund af sine to kulsyreholdige Mineralkilder, hvis Vand er 27^0 varmt og anvendes baade som Drik og til Badning. *H. P. S.*

San Piēr d'Arēna, Sampierdarena, By i Norditalien, Provins Genova, ligger 3 Km. V. f. Genova, til hvilken By den regnes som Forstad. (1901) 15,070 Indb. S. P. d'A., der ligger paa Kysten omkring Polcevera's Udløb, har talrige Villaer, hvoriblandt nogle fra 16. Aarh., og er nu tillige et vigtigt Fabrikkvarter med Tilvirkning af Konserves, Olie, Kemikalier, Tovværk og Maskiner. *H. P. S.*

San Piétro, By i Østerrig, ligger paa Nordkysten af den dalmatiske 0 Brazza, 6 Km. 0. f. San Giovanni og 18 Km. S. S. 0. f. Spalato. S. P., der af Slaverne kaldes *Supetar*, har (1890) 1,795 Indb. *H. P. S.*

San Piétro, 0, der ligger 7 Km. fra Sardiniens Sydvestkyst og 4 Km. N. V. f. Øen Sant' Antioco, hører til Provinsen Cagliari og har ca. 7,000 Indb. S. P. er 9 Km. lang med et Areal paa 52 D Km. og hæver sig indtil 214 M. o. H. Paa Øen ligger Havnebyen Carloforte, der har (1901) 4,860 Indb. og driver Saltindvinding, Fiskeri samt Dampskibsfart. S. P. hed i Oldtiden *Accipitrum*. *H. P. S.*

San Rafael [sänrä'fəl], By i U. S. A., Stat California, ligger 21 Km. N. N. V. f. San Francisco og lidt N. V. f. San-Pablo-Bugten. (1900) 3,879 Indb. S. R. ligger i en sund og henrivende smuk Dal, hvorfor den baade er Kursted for brystsyge og Udflugtssted for Beboerne i San Francisco, der gøre den smukke Dampbaadstur gennem San-Pablo-Bugten. *H. P. S.*

San Remo, Sanremo, By i Nordvestitalien, Provins Porto Maurizio, ligger 20 Km. fra den franske Grænse og 23 Km. V. S. V. f. Porto Maurizio ved Genova-Bugten og ved Foden af det 1,627 M. høje Monte Ceppo. (1901) 17,114 Indb. Byen er anlagt paa Sydskraaningen af Bjærget og omgiven af Vinhaver, Oliven- og Orangelunde. Hovedgaden, der er ensbetydende med Rivieraens Kystlandevej, La Corniche, løber langs Bjærgets Fod og skiller den ældre, høje By fra Strandkvarteret, der er opstaaet i de senere Tiaar. Over den gamle Bys snævre, krumme Gader hæver sig Kuppelkirken Madonna da Costa. Det nyere Kvarter udmærker sig ved lige Gader, talrige Villaer og Haver samt palmebevoksede Veje og Strandpromenader. Ved Havnen ligger Fortet Santa Tecla. Byen har endvidere Gymnasium, nautisk og teknisk Skole samt talrige Hoteller og driver Tilvirkning af Parfumer og Mosaikvarer og Handel med Sydfrugter. Beskyttet mod alle kolde Nordenvinde er S. R. et af de behageligste Opholdssteder paa hele den liguriske Kyst. Novembers Middeltemperatur er $17,8^0$, Decembers $8,8^0$, Januars $8,4^0$, Februars $9,7$ og Marts $10,8^0$. S. R. har da ogsaa stærkt Besøg af fremmede. Byens Oprindelse gaar tilbage til Middelalderen. *H. P. S.*

San Roque [sanro!ke], By i det sydlige Spanien, Provins Cadiz, ligger 9 Km. N. N. V. f. Gibraltar og 3 Km. S. f. Algeciras-Bugten paa en Klippe 130 M. o. H. (1900) 8,569 Indb. S. R. er skilt fra Gibraltar ved en sandet Landtunge og anlagdes i Beg. af 18. Aarh. efter Gibraltar's Erobring af Englænderne. Mange engelske Familier benytte S. R. som Sommeropholdssted, hvorfor dens Præg er lige saa engelsk som spansk. *H. P. S.*

San Roque [sanro!ke] (Kap Roque), Forbjærg paa Østsiden af Sydamerika, opfattes ofte, men fejlagtig for Fastlandets østligste Punkt. Dette ligger lidt længere mod Syd paa $34^0\,49'$ v. L. f. Grw. *M. Kr.*

Sans, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 3 Km. V. f. Barcelona, til hvilken By den nu er at betragte som Forstad. S. har ca. 20,000 Indb. og er et stort Fabrikkvarter, der særlig tilvirker Papir, Bomuldsvarer samt Kemikalier. *H. P. S.*

San Salvador, Salvador, officielt Estado del Salvador, den mindste, men tættest befolkede og mest civiliserede af de mellemamerikanske Republikker, ligger udelukkende paa Skraaningen imod det stille Ocean og er den eneste af Republikkerne, der ikke har Kyststrækning til begge Verdenshave. Den grænser mod Sydøst og Syd til Oceanet, mod Vest og Nordvest til Guatemala og mod Nord og Øst til Honduras. S. S. har paa Landsiderne dog ingen naturlig Afgrænsning, men blot afstukne Grænser eller Grænsefloder, der paa begge Bredder have en ensartet Befolkning. Arealet opgives officielt til 18,720 □Km., men er efter en anden Beregning 21,070 □ Km., og Befolkningen er (1902) 1,006,848 Indb. eller 48 pr. □Km. S. S. har i Hovedsagen Form af et Rektangel, hvis Længde er 230 Km. og Bredde 80—100 Km., og dets Overflade kan betragtes som et Plan, der hælder mod Sydsydvest og mod Oceanet. En jævn Skraaning danner Landet dog ikke. Ved Foden af de Bjærghøjder, der paa Grænsen af Honduras og S. S. danne Vandskellet mellem det caribiske Hav og det stille Ocean, strækker sig gennem S. S. en 50 Km. bred og ca. 600 M. høj Højslette, der er Statens Kerneland og tættest befolkede Omraade, og hvis Jordbund, der for en stor Del bestaar af hensmuldrende Lava og vulkansk Aske, udmærker sig ved den yderste Frugtbarhed. Paa Sydranden af Plateauet hæver sig en Række af 26 Vulkaner, af hvilke nævnes Santa Ana (2,016 M.), Izalco, der opstod 1770 og siden har været i stadig Virksomhed, S. S. (1,879 M.), San Vicente (2,280 M.), Tecapa, Chinameca (1,500 M.), hvis Krater er 1,500 M. i Omkreds, samt San Miguel (2,153 M.), der har et 150 M. dybt Krater med en Omkreds paa 3 Km., og som i historisk Tid har haft flere Udbrud. I hele Vulkanrækken er dog kun Halvdelen virksom; men Jordbundens vulkanske Natur ytrer sig næsten uafbrudt ved Jordskælv og af og til ved Udbrud. Og ingen Egn i S. S. er i den Grad et Brændpunkt for Jordrystelser som Højsletten omkring Hovedstaden, der i de sidste 3 Aarhundreder er sunken i Grus 7 Gange i og hver Gang genopbygget paa samme Sted. S. f. Vulkankæden sænker Skraaningen, der er bygget op af Basalt og Lava, sig trinvis ned mod Oceanet. Og selve Kysten, der har en Længde af 320 Km., er paa begge Sider af Rio Lempa's Munding lav og sumpet, hvorimod den for øvrigt dannes af Klinter. Den har kun faa naturlige Havne. Mod Sydøst berører S. S. Fonseca-Bugten, i hvilken ligge flere til S. S. hørende, basaltiske Smaaøer. Landets Vandløb ere alle smaa Kystfloder, der i Højslettens løse Jordbund have gravet sig dybe Bassiner. Den største Flod er Rio Lempa, der udspringer i Guatemala og med sydøstlig Retning gennemstrømmer Højsletten, i hvis vestlige Del den passerer S. S.'s eneste større Sø Guija. Rio Lempa er ca. 220 Km. lang og vilde i sit nedre Løb være sejlbar for Smaaskibe, hvis Mundingen ikke spærredes af en Sandbarre. — Klimaet er forskelligt efter Højden. I de nordlige Grænsebjærge er det tempereret, paa Højsletten varmt og temmelig tørt, da Vulkankæden bidrager til at udelukke Søvinden, og i Kystegnene endnu mere tropisk varmt og fugtigt og saa usundt, at disse Egne høre til de svagest befolkede i S. S. I det hele taget er S. S. mere tørt end det øvrige Mellemamerika, da den fremherskende Passatvind fra det caribiske Hav stedse har passeret Bjærgkammen, inden den kommer til S. S. Dette Forhold er til ikke ringe Gavn for Landets Sundhed og Beboelighed. Regnen falder i Sommer- og Efteraarsmaanederne, da der af og til blæser Monsuner fra Oceanet. De tropiske Regnskove, der bedække Kyster og Bjærgskraaninger i S. S., ere ogsaa af mindre Frodighed end de tilsvarende i det østlige Mellemamerika (s. d.); men for øvrigt frembyder S. S. hverken i Henseende til Plante- eller Dyreverdenen saadan særlig Ejendommelighed, som Terrain og Klima havde at opvise i den forholdsvis tørre, sunde og dog frodige Højslette.

Paa den spanske Erobrings Tid beboedes S. S., der da allerede bar det betegnende Navn Cuscatlan eller »Skattenes Land«, af Indianerstammer, der paa Højsletten vare agerdyrkende og af atztekisk Stamme. Efter Erobringen sank de ned til at blive livegne eller Slaver, og man prøvede endogsaa paa at indføre Brændemærket. Imidlertid var der intet Sted i hele det latinske Amerika, hvor Indianerne hurtigere og grundigere end i S. S. formaaede at assimilere Erobrerne. Spansk blev ganske vist deres ny Kultursprog, der kun optog nogle faa indianske Benævnelser; men der er endnu talrige Egne, hvor Samtalesproget er Indiansk, og hvor der er bevaret en gammel hedensk Kultus under den katolske Fernis, og indtil 1882, da den individuelle Besiddelse af Jorden indførtes ved Lov, holdt mange Landsbyer fast ved deres gamle Fællesskab. Det Befolkningslag, der er Landets Kerne og Fremtidshaab, er Blandingsracen eller Ladmos, der saavel socialt som numerisk har været i stærk Fremgang i 19. Aarh. Medens der i 18. Aarh. ikke var flere Ladinos end Hvide, er der nu henholdsvis 30 og 14 p. Ct.; de 56 p. Ct. ere Indianere af rent Blod. Skønt der saa at sige ingen Indvandring er sket udefra, er Folketallet i 125 Aar vokset til det ottedobbelte, idet det 1778 kun var 117,000, hvilket aabenbart er et Vidnesbyrd om Racens Livskraft og om Landets Frugtbarhed

og velordnede Kulturforhold. Hvem der fra Nabostaterne overskrider S. S.'s Grænse, bemærker straks en heldig Forandring med Land og Folk: Markerne ere indhegnede med Pigtraad, Velstanden er mere ligelig fordelt, idet næsten hver Mand har sin lille Ejendom, som han driver mest ved egen og Families Hjælp, og desuden har Indblandingen af det europæiske Blod ikke noget Sted i Mellemeuropa været til mere aabenbart Gavn.

Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, der sysselsætter langt den største Del af Folket. Længe udmærkede S. S. sig fremfor Nabostaterne ved Dyrkningen af Indigo, der i første Halvdel af 19. Aarh. var dets mest bekendte Produkt. Endnu 1865 udførtes for 9 Mill. Kr. Indigo, medens hele den øvrige Udførsel kun beløb sig til knap 1 Mill.; men 1890 udførtes kun for 1 og 1901 for 2 Mill. Kr. af denne Vare. Efterhaanden som Indigomarkedet gik tilbage, lagde man sig efter Kaffeavl, og hele Bjærgskraaningen fra Ahuachapan til San Miguel bedækkes nu af Kaffeplantager. 1890 udførtes Kaffe til en Værdi af 50 Mill. Kr. og 1900 for 27 Mill. Kr., hvilket udgjorde 82 p. Ct. af den samlede Udførsel. Sidstnævnte Aar udførtes tillige Tobak og Sukker for ca. $^1/_3$ Mill. Kr. hver, hvorimod Høsten af Hvede, Majs, Bananer og Oranger bliver i Landet. Kvægavlen er temmelig ringe; dog udføres en Del Huder. Skovene levere Peru-Balsam, hvoraf der 1900 udførtes for $1^1/_2$ Mill. Kr., samt Kautsjuk og lidt Tømmer. Metalrigdommen er betydelig, og der findes Guld, Sølv, Kobber, Jærn, Kvægsølv, Bly og Kul. 180 Miner ere i Drift; men Bjærgværksdriften spiller dog endnu en underordnet Rolle i Landets Økonomi. Af industriel Virksomhed findes lidt, der er knyttet til Landbruget, og Metal- og Tekstilvarer maa for største Delen indføres. Udførselen beløb sig 1900 til ca. 33 Mill. Kr., og de vigtigste Udførselsvarer vare Kaffe, Indigo, Balsam, Sølv, Tobak og Sukker. Indførselen er ca. 12 Mill. Kr. aarlig. Af Landets 3 Havne La Libertad, La Union og Acajutla er sidstnævnte den vigtigste. Den er Hovedstadens Havn og det vigtigste Udførselssted. I alle 3 Havne indgaar aarlig ca. 400 Skibe, hvis Tonsmængde dog ikke opgives. Regelmæssig Dampskibsforbindelse finder Sted med San Francisco. S. S. havde 1902 156 Km. Jærnbane i Drift, og desuden findes 3,400 Km. Køreveje og 4,700 Km. Muldyrstier. Af Telegraflinier fandtes 1902 3,098 Km. Traadlængde og 135 Kontorer, der besørgede $^3/_4$ Mill. Telegrammer. Af Telefoner fandtes 1,624 Km. og 63 Stationer. Verdenspostforeningen tiltraadte S. S. 1879. Det metriske System i Maal og Vægt antoges 1885, og Guldmøntfod indførtes 1897. Møntenhed er en Peso (s. d.).

S. S. er en demokratisk Republik ifølge Forfatningen af 1864 og den reviderede Forfatning af 1886. Ved Siden af Præsidenten, der vælges paa 4 Aar, staar et Ministerium paa 4 Medlemmer, for det Indre, for de udenrigske Affærer, for Finanserne og for Hær og Flaade, samt en lovgivende Forsamling paa 42 Medlemmer, der vælges paa et Aar, idet hvert af Landets 14 Departementer aarlig vælger 3 deputerede. Til denne Forsamling, der er samlet fra Februar til Maj, er enhver 25-aarig valgbar, og enhver 21-aarig har Valgret. Endvidere har Landet en øverste Domstol og yderligere Domstole i 3 Instanser. Stadens Budget beregnes for 1903—04 til 9 Mill. Kr.'s Indtægt og en lige saa stor Udgift. Staten havde ved Udgangen af 1902 en indenrigsk Gæld paa ca. 14 Mill. Kr., men ingen udenrigsk Statsgæld. Armeen tæller 3,000 Mand staaende Tropper samt en Milits paa 18,000 Mand. I Krigstilfælde er dog enhver vaabenfør Borger i S. S. mellem 18 og 50 Aar værnepligtig. I hele S. S. findes 8 Hospitaler, 1 Fattiganstalt og 2 Vajsenhuse. Skolevæsenet staar paa et temmelig lavt Trin, Undervisningen er gratis, men ikke obligatorisk. Der findes 600 Skoler med ca. 30,000 Børn, 18 højere Skoler med 1,200 Elever samt i Hovedstaden et Universitet (*Academia Salvadoreña*) med 180 studerende, fordelte i Fakulteter for Retsvidenskab, Medicin, Naturvidenskab og Ingeniør væsen. Hovedstaden S. S. har tillige et Bibliotek og et Nationalmuseum, og i hele Staten udkommer 13 Aviser og Tidsskrifter. Der hersker Trosfrihed i Landet; men den katolske Kirke støttes af Staten. Rigsvaabenet viser en Vulkan, der hæver sig op af Havet foran den opgaaende Sol og under en Rad af 9 Stjerner. Flaget bestaar af 9 vandrette Striber af blaat og hvidt og har i det øvre inderste Hjørne et rødt Felt med 12 Stjerner.

Historie. 1524 trængte Spanierne under Pedro Alvarado første Gang ind i S. S., hvor de i det tæt befolkede Land fandt kraftig Modstand. For at sikre Erobringen grundlagdes 1528 Byen S. S., og Landet udgjorde nu en Provins af Generalkapitanatet Guatemala, indtil det 15. Septbr. 1821 proklamerede sin Selvstændighed. S. S. sluttede sig straks til en Føderativstat Guatemala; men da Landet 1822 protesterede mod at gaa op i Mejico under Kejser Iturbide, blev dets Hær slaaet af Mejikanerne. Da Iturbide's Rige imidlertid ramlede sammen allerede 1823, proklameredes 1824 den mellemamerikanske Føderativrepublik med S. S. til Hovedstad og Manuel Arce som Præsident. Naar dette Statsforbund holdt indtil 1839, skyldtes det S. S., hvis Armé 1829 slog det oprørske Guatemala. 1839 lykkedes det imidlertid Guatemala at gøre sig fri, og Forbundet mellem de 5 Stater opløstes. 1844 førte S. S. Krig med Guatemala og 1845 med Honduras, med hvilken Stat den derefter indgik et Forbund. Da dette forsøgte at undertrykke Guatemala, sejrede sidstnævnte Land, der 1851 besatte S. S. 1856 og 1860 led S. S. under den amerikanske Eventyrer William Walker's Forsøg paa at erobre Mellemamerika for U. S. A. 1863 førte S. S. endnu en uheldig Krig med Guatemala; men derefter var der Fred i Landet til 1885. I dette Aar forsøgte Guatemala's Præsident Barrios i Forening med Honduras at genoprette Føderativrepublikken; men denne Gang var det S. S., der var imod det, og Barrios blev slaaet og dræbt. Samme Aar blev Francisco Menendez valgt til Præsident, og han indkaldte den Forsamling, der reviderede den dagældende Grundlov. 1890 blev Menendez styrtet og dræbt, hvorpaa fulgte en Borgerkrig og en Krig med Guatemala. Endnu 1898 gjordes et Forsøg paa Sammenslutning mellem S. S., Honduras og

Nicaragua; men ogsaa dette mislykkedes. I politisk Henseende har S. S. udviklet sig mere og mere i demokratisk Retning, og de Hvide ere ikke her som i Guatemala et lille herskende, fanatisk katolsk og reaktionært Aristokrati. I S. S. gaar Strømmen mod Racernes Sammensmeltning og Overvægt af de besiddende, spansktalende Smaagrundejere, hvilket vil sige af Ladinos. (Litt. se Honduras; Guzman, *Topografia fisica de la republica del Salvador* [S. S. 1883]; R. Reyes, *Nociones de historia del S.* [S. S. 1886]; E. Pector, *Notices sur le Salvador* [Paris 1889]; *Salvador,* Nr. 58 af *Bulletins of the Bureau of the american Republics* [Washington 1892]). *H. P. S.*

San Salvador, By i Mellemamerika, Hovedstad i Republikken San Salvador, ligger 170 Km. S. 0. f. Guatemala, 5 Km. fra Vulkanen San Salvador og 600 M. o. H. i en smuk og frugtbar Dal og har ca. 60,000 Indb. S. S. ligger i en ualmindelig stærkt vulkansk Egn og er i 3 Aarhundreder omstyrtet 7 Gange. 1854 blev Byen paa 10 Sek. jævnet med Jorden. 1873 og 1879 ødelagdes den paa ny. Siden 1854 bygges Husene altid paa elastiske Rammer, og Bygningerne ere lave og omslutte altid en stor Gaard, hvor Beboerne kunne søge ud ved Jordskælv. Kun en Snes af de vigtigste Bygninger, som Regeringspaladset, Universitetet, Nationalteateret samt Raadhuset, har 2 Etager. De vigtigste Byggematerialer i S. S. ere Jærn og Blik, og selv Domkirken er opført heraf. Ikke desmindre gør Byen et smukt og velhavende Indtryk, Befolkningen lever væsentligst af Landbrug, og i Omegnen, ja selv midt i Byen findes Plantager og Frugthaver. S. S. er Sæde for Statens administrative Myndigheder samt for en Biskop. Vulkanen S. S., der hæver sig N. V. f. Byen, synes paa Veje til at udslukkes, da den ikke siden Erobringen har vist Virksomhed. Dens Sider ere bedækkede af Plantager, og hist og her risler Mineralkilder frem. — Byens Historie gaar tilbage til dens Anlæggelse 1528, men falder for øvrigt nøje sammen med Statens. *H. P. S.*

Sansandig, By i fransk Sudan, paa venstre Bred af øvre Niger (Djoliba), ca. 250 Km. 0. N. 0. f. Bamako. Den er Mødested for flere Karavanveje fra Sahara. *C. A.*

Sansāra (Sanskrit, o: Kredsløb) er i de indiske religiøse og filosofiske Systemer Betegnelse for Sjælevandringen (se Moksha), men bruges ogsaa i videre Forstand om det evige Verdenskredsløb (se Brahmanisme S. 499 og Buddhisme S. 823) eller Universets periodiske Ødelæggelse og Fornyelse. I den ældste indiske Litteratur, Veda'erne, finder man intet Spor af disse Forestillinger, her raader endnu en optimistisk Livsanskuelse med Forventning om evig Salighed i Himmelen; men allerede i »Catapatha-Brāhmaṇa« begynder man at spore Forestillingen om Genfødsel efter Døden og Gengældelse for Gerningerne, og i de ældre Upanishader finde vi Læren om Karman (s. d.) og S. fuldt udviklet. Denne Teori maa altsaa være vokset helt fast i den indiske Tænkning allerede i 6. Aarh. f. Chr.; thi Faktum er, at Buddhismen og Jainismen optoge den som en Kendsgerning, ligesom alle filosofiske Systemer bygge derpaa (jfr. Sānkhya); kun de mest yderliggaaende Materialister, som Cārvāka'erne, der fuldstændig benægtede Sjælens Eksistens, forkastede den og erklærede Døden for den eneste Vej til Befrielse. Naar Buddhismen til Trods for Antagelsen af Karman og S. alligevel oprindelig nægter Sjælens Eksistens, da skal dette forstaas saaledes, at Sjælen (»Jeg«'et) kun er et Aggregat, der forsvinder ved Døden, men skabes paa ny som Følge af Karman (se Buddhisme S. 822). Teorien om S. søger man ikke at levere noget Bevis for, uden for saa vidt der siges, at man nødvendigvis maa antage den som Følge af Postulatet om Karman; den hænger selvfølgelig nøje sammen med den indiske Pessimisme, men hvorledes den er opstaaet og har udformet sig, vides for øvrigt ikke; det antages almindelig, at den ariske Befolkning i Indien paa dette Punkt har modtaget Impulser fra andre Folk, muligvis fra de aborigine Folkeslags mere primitive Forestillinger om, at de afdødes Aander tage Bolig i Dyr eller Planter. Alle levende Væsener, inkl. Guder og Dæmoner (Beboere af Himle og Helveder), ere underkastede S., egentlig ogsaa Planterne, men dette sidste synes man dog i de fleste Systemer at se bort fra. Maalet for næsten alle filosofiske og religiøse Systemer i Indien er at opnaa Befrielse fra dette Kredsløb (Nirvana eller Moksha, s. d., jfr. Indisk Filosofi, Indisk Religion). (Litt.: H. Oldenberg, »Buddhac [3. Opl., Berlin 1897]; A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900] og den ved de nævnte Artikler anførte Litteratur). *D. A.*

Sans comparaison [sãkõparæzõ'] (fr.), uden Sammenligning.

Sanscnlottes [sãkylå't] kaldtes i Begyndelsen af den franske Revolution 1789 de simple Borgere i Paris, der gik med lange Bukser, *pantalons* (s. d.), i Modsætning til Hoffet og Bourgeoisiet, der gik med Knæbukser, *culottes.* Øgenavnet S. gik over til at betegne de mest yderliggaaende Revolutionsmænd, hvis Dragt var Pantalons, Trøjen Carmagnolen og rød Hue. Ved S. iværksattes de voldsomme Optøjer i Paris under Revolutionen. I Hæren vandt de ved deres vilde Angrebslyst udødeligt Soldaterry. *J. L.*

Sansculottides [sãkylåti'd]. Ved Revolutionskalenderen af 1793 (se Kalender) blev det borgerlige Aar delt i 12 Maaneder paa 30 Dage; man maatte da for at holde Overensstemmelse med Solaaret føje 5 Dage (i Skudaar 6) ind ved Slutningen af hvert Aar. Disse Dage, *jours augementaires* eller S., skulde være de store Nationalfestdage og helligedes Dyden, Talentet, Arbejdet, den offentlige Mening, Belønningerne. *J. L.*

Sans doute [sãdu't] (fr.), uden Tvivl.

San Sebastian, baskisk Donostian, By i det nordlige Spanien, Hovedstad i Provinsen Guipuzcoa, ligger 355 Km. N. N. 0. f. Madrid og 18 Km. fra den franske Grænse ved Kysten af den biscayiske Bugt. (1900) 37,812 Indb. S. S. er bygget paa en smal Landtange ved den sydlige Fod af det 130 M. høje Orgullo, der tidligere var en 0. 0. f. Byen udmunder Urumea i Bugten Zurriola, der nu er delvis inddæmmet. V. f. S. S. ligger den halvcirkelrunde Bugt La Concha (Muslingen), der gør Tjeneste som Red, og hvis smalle Indløb mellem Orgullo og Igueldo (240 M.) beherskes af Holmen Santa Clara. La

Concha er tillige om Sommeren stærkt benyttet af Badegæster. Byen havde indtil 1813 sine snævre Gader og gammeldags Huse klemt inde mellem Bymure; men da den i dette Aar ødelagdes af Englænderne, byggedes den op paa ny i en udvidet Form med brede Gader og Promenader. Af Bygninger nævnes Renaissancekirken Santa Maria med en overdekoreret Facade og kostbare Altre, den gotiske Kirke San Vicente fra 11. Aarh., et Nonnekloster, Raadhuset (*Casa consistorial*), der ligger paa den smukke Konstitutionsplads med omgivende Søjlegange og et smukt Springvand, samt Guvernementsbygningen. S. S. har Navigationsskole, Teater og Tyrefægtningsarena og driver en Del Tilvirkning af Lædervarer, Sejldug, Glas, Papir, Kemikalier og Spiritus. Havnen har tabt betydelig i Vigtighed efter Koloniernes Tab; men den anløbes dog endnu af 7—800 Skibe aarlig. Der indføres Kolonialvarer og Industrivarer fra Frankrig og England og udføres Malme af Jærn, Kobber og Bly samt Asfalt og Cement til England, Tyskland og Frankrig. S. S. er stærkt besøgt af fremmede paa Grund af sine Bade og sin tiltalende Beliggenhed og ikke mindst paa Grund af sine Tyrefægtninger, der nu have vundet en vid Berømmelse. — Indtil 9. Aarh. hed S. S. Izurun. Den indtoges 1719 og 1808 af Franskmændene, der 1813 her udholdten lang Belejring. 1836 belejredes Byen af Karlisterne, og 1839—40 holdtes den en Tid besat af Englænderne. — 2) S. S. de Gomera se Gomera. *H. P. S.*

Sansebedrag bero paa, at vor Sanseopfattelse vurderer de Indtryk, som indvirke paa os, paa en urigtig Maade. Et bekendt S. fremkommer saaledes, naar man om Bord paa et Dampskib forlader Bolværket: Man faar da let en Følelse af, at man selv bliver paa Stedet, medens Bolværket og Genstandene i Land glide bort i modsat Retning. Ligeledes har man vanskeligt ved at klare sig, om det Jærnbanetog, man sidder i ved en Station, sætter sig i Bevægelse, eller om det er et andet Tog ved samme Station, der kører. S. benyttes f. Eks. til at fremstille Rejser, idet man selv staar stille, medens Væggene omkring en bevæges: Man faar Fornemmelsen af, at Væggen staar stille, fordi Erfaringen lærer os, at Vægge staa stille, medens man selv bevæger sig. *G. N.*

Sansefornemmelse kaldes enhver Fornemmelse, der opstaar som Følge af en ydre Paavirkning paa et Sanseorgan; i Modsætning hertil betegnes alle de Fornemmelser, der hidrøre fra indre Forandringer i Organismen, som Organfornemmelser (se Sanser). Efter almindelig psykologisk Vedtægt betegner Ordet Fornemmelse kun de psykiske Elementer, de Tilstande, der ved psykologisk Analyse ikke yderligere lade sig opløse, og som derfor i det mindste tilsyneladende ere usammensatte; i Modsætning hertil betegnes de sammensatte Tilstande, der ved Analyse lade sig opløse i flere eller færre Fornemmelser, som Sansebilleder, Sanseiagttagelser eller (hos nogle Forfattere) Forestillinger. Alle vore S. falde naturligt i forskellige sluttede, indbyrdes skarpt afgrænsede Grupper, som udgøre de forskellige Sanseomraader, Sansemodaliteter (se Sanser). De S., som tilhøre samme Sanseomraade, adskille sig fra hinanden dels ved deres Art (Kvalitet), dels ved deres Styrke (Intensitet). Fornemmelsernes Artsforskelle ere betingede af Paavirkningernes Art. Saaledes er Farvefornemmelsernes Kvalitet bestemt ved Lysbølgernes, Tonefornemmelsernes Kvalitet ved Lydsvingningernes Bølgebredde; de forskelligartede Smags- og Lugtfornemmelser skyldes den forskellige kemiske Beskaffenhed af de virkende Stoffer o. s. v. Men enhver S. af bestemt Art kan desuden erfaringsmæssig gennemløbe en lang Række af Styrkegrader, fra den svageste Fornemmelse, man overhovedet er i Stand til at opfatte, til den stærkeste, som Sanseorganet kan præstere. Disse Styrkeforskelle ere afhængige af Paavirkningens Styrke, og for dette Afhængighedsforhold har man et matematisk Udtryk i den psykofysiske Maalformel (se Sansning), saa at Fornemmelsens Intensitet lader sig beregne, naar Paavirkningens Intensitet og visse Konstanter ere bekendte.

En Paavirkning af given Art og Styrke vil dog kun kunne fremkalde samme Fornemmelse, saafremt det modtagende Sanseapparat stadig befinder sig i samme Tilstand, men dette er ikke altid Tilfældet. Da der i ethvert Sanseapparat, som træffes af en Paavirkning, udføres et Arbejde, hvis Størrelse vokser med Paavirkningens Intensitet, saa maa Sanseapparatet, for at kunne præstere det forlangte Arbejde, tilpasse, adaptere sig for Paa virkningen. Hører Paavirkningen nu op, kan den forhaandenværende Adaptationstilstand ikke straks forsvinde; tværtimod tager det ofte en ret lang Tid, for Øjets Vedkommende saaledes 20—30 Min., inden Sanseapparatet er kommet helt i Ro. Hvis Sanseorganet derfor, under en bestemt Adaptationstilstand, træffes af en ny Paavirkning, kan denne naturligvis ikke fremkalde samme Virkning som i det fuldstændig udhvilede Sanseorgan, og følgelig resulterer der en anden Fornemmelse. Men den Forandring, som en given Adaptationstilstand medfører i den resulterende Fornemmelse, lader sig i hvert Fald for de vigtigste Sanseomraader allerede nu fuldstændig beregne. Det er derfor sort Tale at sige, at en Fornemmelse er Resultat af en sammenlignende Virksomhed; S. er lige saa lovmæssig bestemt ved Paavirkningen og Sanseorganets Tilstand, som en Strengs Tone er bestemt ved Anslaget og Strengens Beskaffenhed. Foruden Sanseorganets Adaptationstilstand have ogsaa andre, samtidige Paavirkninger enten paa det samme eller paa andre Sanseorganer Indflydelse paa den resulterende Fornemmelse. Samtidige eller umiddelbart paa hinanden følgende Processer i Nervesystemet influere nemlig altid paa hinanden, idet de efter Omstændighederne enten hemme eller bane hinanden. Disse gensidige Hemninger og Baninger, de psykodynamiske Virkninger, have imidlertid ogsaa, saa vidt Forholdene ere undersøgte, vist sig fuldstændig beregnelige, saa at en Fornemmelse altsaa synes at være et under alle Omstændigheder lovmæssigt, matematisk beregneligt Fænomen (se Psykologi S. 734).

En S. af bestemt Art og Styrke er ikke, som man hidtil har været tilbøjelig til at antage, en usammensat Tilstand; den har tværtimod som oftest et ret kompliceret Indhold, hvis enkelte Elementer dog ikke lade sig udsondre ved psykologisk Analyse. Hermed hænger det saaledes

sammen. Paavirkningen fremkalder ikke blot en bestemt S., men den udløser ogsaa reflektorisk i Organismen en Række Forandringer, der komme til Bevidstheden som Organfornemmelser; disse forbinde sig imidlertid uopløselig med den givne S. og udgøre dens Indhold. Saaledes vil en Lysstraale, der træffer det udhvilede, mørkeadapterede Øje, ikke blot fremkalde en Lysfornemmelse, men desuden til Nethinden en vasomotorisk Refleks, hvis Styrke er afhængig af Lysets Intensitet, og en ligeledes med Lysstyrken voksende Sammentrækning af Pupillen. Hvor nøje disse, og rimeligvis endnu mange andre, Forandringer i Organismen ere knyttede til Lysfornemmelsen, ses bedst deraf, at de ikke blot opstaa, naar Øjet virkelig træffes af Lys, men ogsaa naar man vilkaarlig fremkalder Erindringsbilledet af en Lysfornemmelse. Hos blinde, der først i en senere Alder havde mistet Synet, har man saaledes paavist, at Pupillen trak sig sammen, naar de tænkte paa noget lyst, f. Eks. et hvidt Tørklæde, og atter udvidede sig ved Tanken om noget mørkt, f. Eks. en sort Frakke. Paa andre Sanseomraader findes ganske tilsvarende Forhold. Enhver Lydfornemmelse ledsages af bestemte Innervationer af Stemmebaandene; derfor kan man ikke tænke paa en Lyd, et Ord e. l. uden ganske sagte at hviske det (se ideomotoriske Bevægelser). Til Smagsfornemmelserne er der reflektorisk knyttet Forandringer i Spytafsondringen; derfor »løbe Tænderne i Vand«, ved Tanken om søde eller sure Sager, o. s. fr. Da alle disse legemlige Forandringer fremkalde Organfornemmelser, der forbinde sig med den oprindelige S., bliver denne tilsyneladende enkle Tilstand faktisk meget sammensat, faar et stort Indhold. Og dette Indhold har en meget stor praktisk Betydning. Thi i Sammenligning med en S. har et Erindringsbillede kun en yderst ringe Intensitet; derimod er dets Indhold, som paavist, uforandret det samme som Fornemmelsens. Herpaa beror det, at vi kunne sammenligne Fornemmelser med Erindringsbilleder, f. Eks. afgøre, at det var lysere i Vejret i Gaar, end det er i Dag. Dette vilde være umuligt, hvis vi skulde sammenligne Styrken af den øjeblikkelige Lysfornemmelse med Styrken af vort Erindringsbillede, thi ved en saadan Sammenligning vilde Erindringsbilledet altid blive det svageste. Vi sammenligne derfor faktisk de to Tilstandes Indhold, hvorved en rigtig Bedømmelse bliver mulig, fordi Erindringsbilledet har det samme Indhold som den oprindelige S. Paa en saadan Sammenligning af Indholdene beror ligeledes Genkendelsen af S.

Ogsaa i teoretisk Henseende har Fornemmelsens Indhold den største Betydning. Thi en S. er det psykiske Udtryk for en Energimængde, og dennes Intensitet bestemmer Fornemmelsens Intensitet (se Sansning). Men Fornemmelsens Indhold er en Mængde, opstaaet ved Addition af en Række elementære psykiske Tilstande; Indholdet er saaledes det psykiske Udtryk for Energiens Kapacitetsfaktor. *Alfr. L.*

Sanseiagttagelse er i videste Forstand enhver sammensat Bevidstheds tilstand, der fremkaldes ved en Række dels samtidige, dels umiddelbart paa hinanden følgende Paavirkninger paa eet eller flere Sanseorganer. I snævrere Forstand betegner S. kun den med Opmærksomhed, med et bestemt Formaal udførte Sansning, og Ordet S. (eller kortere: Iagttagelse, [s. d.]) bruges saaledes ofte ligefrem som Modsætning til Sansning, der da betegner den mere tilfældige, uvilkaarlige Opstaaen af Fornemmelser. *Alfr. L.*

Sansekvaliteternes **Subjektivitet** er Udtryk for et vigtigt Resultat af den erkendelsesteoretiske Undersøgelse af Forholdet mellem Subjekt og Objekt. Tingene selv ere ikke saaledes, som de sanses; til det, vi se f. Eks. som rødt, svare i den objektive Verden Æterbølger af en bestemt Bredde. S. S. er Udtryk for, at vi søge Kvaliteterne i Subjektet, eller rettere derfor, al vi, idet vi søge at forklare Omverdenen, og det at forklare vil just sige at reducere den til saa simple kvantitative Forhold som muligt, nødes til at lægge Kvaliteterne over i Subjektet. Vanskeligheden, der ligger i Begrebet Kvalitet (s. d.), løses ikke herved, Princippet betegner blot, at den henlægges til et bestemt Punkt, hvorved Undersøgelsen paa andre Punkter simplificeres; Kvaliteterne skaffes ikke ud af Verden, fordi de lægges over i Subjektet. Forklarer man end, hvorfor man i Øjeblikket ser en bestemt Kvalitet, f. Eks. rødt, derved at Nethinden paavirkes af Æterbølger af en bestemt Bredde, staar dog stadig det Problem tilbage, hvorfor i det hele taget Æterbølger eller andre objektive Faktorer, man har søgt at reducere til rent kvantitative Forhold, for os fremtræde som Kvaliteter. Just for de Forskere i Filosofiens Historie, der klarest have stillet Kravet om en Forstaaelse af den fysiske Omverden gennem dens Reduktion til simple kvantitative Forhold, maatte Problemet om Kvaliteterne ogsaa skyde sig i Forgrunden. Idet Demokritos vil reducere alt til Atomer og det tomme Rum, kommer Problemet frem i hans Adskillelse mellem, hvad der virkeligt er, og hvad der kun er »efter Vedtægt« (νόμῳ) o: som Skin (Diels, »Fragmente der Vorsokratiker« [1903], S. 378), idet »Skinnet« faktisk ogsaa eksisterer. Klarere udvikles Spørgsmaalet hos Galilæi (»Il Saggiatore« [1623]). Han søger at reducere Omverdenen til de »primære Kvaliteter« (Figur, Størrelse, Bevægelse og Hvile), der just staa som Udtryk for de rent kvantitative Forhold i Modsætning til de sekundære eller subjektive Kvaliteter som Farve, Varme, Lugt, Smag o. s. v., Kvaliteter, der ligge hos os, naar vi fornemme Tingene, men som ikke med Nødvendighed kunne tillægges disse selv. Galilæi's Teori er ført videre af Hobbes (»Elements of law« [1650, I, 2]), der støttede den ved nøjere psykologiske Undersøgelser, af Descartes (»Meditationes« [1640, III]), der muligvis paa dette Punkt er paavirket af Kepler, og endelig af Locke (»Essay« [1690], II, 8), paavirket af Robert Boyle. Gennem S. S. træder det erkendelsesteoretiske Problem om Forholdet mellem Subjekt og Objekt paa interessant Maade i Forbindelse med to andre store Problemer: 1) Med Problemet om Forholdet mellem Sjæl og Legeme. Idet Materialismen, som den har fundet sit konsekventeste Udtryk hos Demokritos og Hobbes, vil reducere alt til kvantitative Forhold, til Atomer eller Bevægelse, maatte den nødvendig have nægtet S. S. Demokritos'es Hævdelse

af, »hvad der er efter Vedtægt«, og Hobbes'es Teori om S. S. bryde derfor Systemet, der skulde forklare alt ud fra Atomerne eller Bevægelsen alene. I selve Kvantiteterne ligger ingen Forklaring af Kvaliteternes Opstaaen; Fejlen kommer frem, hvor man dogmatisk vil hævde Kvantiteterne som det eneste, i Stedet for at lade Kvaliteterne staa ved Magt som den uforklarede Rest, vi, ifølge psykologiske Erfaringer og for at gøre os Omverdenen saa forstaaelig som muligt, henlægge til Subjektet. 2) Dernæst medMateriens Problem. Teorien om S. S. maa ikke opfattes, som om Omverdenen var kvantitativ, og Kvaliteterne kun laa i Subjektet. Den er blot Udtrykket for en Bestræbelse efter saa vidt muligt at reducere Omverdenen til Kvantiteter. I selve Omverdenen staa, bortset fra vor Sanseanskuelse, de forskellige objektive Faktorer paa mange Punkter over for hverandre som Kvaliteter, idet Kvaliteten just er Udtryk for det, vi ikke, i det mindste foreløbig, kunne reducere til noget andet. Til de subjektive Kvaliteter rødt, orange, gult o. s. v svare objektive Kvantiteter, Rækken af Æterbølger; men selve Æterbølgerne betegne over for f. Eks. Luftbølgerne en objektiv Kvalitet. Det var derfor ogsaa dogmatisk, naar Demokritos og Hobbes mente at kunne reducere alle objektive Faktorer til een Kvantitet, Atombevægelse eller Bevægelse i Alm. *A. T—n.*

Sanseorganer d s. s. Sanseredskaber.

Sanseorganer (hos Planter). Da det er utvivlsomt, at visse Plantedele (Roden, Stængelen, mange Blade, Klatretraade o. a.) reagere over for bestemte Pirringer, hvad enten disse skrive sig fra direkte Berøring (Kontaktpirringer) eller fra Tyngden eller Lyset (resp. geotropiske og heliotropiske Bevægelser), har man især i den nyeste Tid søgt og ogsaa ment at finde særegne Organer, der modtage Pirringen og lede den videre til de Steder, hvor den udløser Bevægelsen. Hos Græskarfamilien har man ment at burde tyde ejendommelige Porer i Klatretraadenes Overhudscellers Ydervægge saaledes; de pirrelige Støvtraade hos Portulak og Figenkaktus besidde egenartede »Følehøje« paa Overhudscellernes Yderside; Følebørsterne paa Bladene af den mærkelige, nordamerikanske Fluefanger have lige saa vel som de langt spinklere Følehaar paa Bladene af *Aldrovandia vesiculosa* paa bestemte Steder særlig tyndvæggede Celler, der synes modtagelige for den Pirring, der maa til, for at Bladpladerne skulle lukke sig; endelig har man (særlig Nemeč og Haberland) ment at kunne sammenligne de meget smaa Stivelsekorn, der forekomme i visse Celler i Røddernes Vækstpunkter eller Rodhætter samt i Stænglernes saakaldte Strengskede, med de hos Dyr forekommende »Statolither« og »Statoblaster«, som altsaa ved deres Tryk paa bestemte Cellevægges Plasmabelægning skulde lade Roden (eller Stængelen) »fornemme«, om den befandt sig i den rette Stilling, og, hvis ikke, da inducere en Bevægelse (en Krumning af den voksende Zone), der bragte den tilbage i denne. For Tiden (1904) maa man om disse »Sanseredskaber« sige, at om end meget taler for, at de ere tydede rigtig, mangler dog trods alle ofte genialt udtænkte Forsøg netop endnu det, der gør Tydningerne til mere end en Sandsynlighed. *V. A. P.*

San Sepolchro [sepo'lkro], Borgo S. S., By i Mellemitalien, Provins Arezzo, ligger 23 Km. 0. N. 0. f. Arezzo i Val Tiberina 360 M. o. H. (1901) 4,537 Indb. S. S. er omgiven af Bymure og har en Domkirke fra 11. Aarh., en Kirke Santa Chiara med interessante Malerier samt et Raadhus med Fresker. Tillige findes Gymnasium, Seminarium, teknisk Skole samt et stort Hospital, der er stiftet 1466, og Byen er Bispesæde. S. S. blev 1440 af Pavestolen afstaaet til Firenze. *H. P. S.*

Sanser. Alle de mangfoldige Fornemmelser, der fremkaldes ved Omverdenens Indvirkning paa Organismen, vise sig erfaringsmæssig at falde i flere sluttede Grupper. Inden for hver enkelt Gruppe er der Kontinuitet, idet en hvilken som helst Fornemmelse gennem alle mulige Mellemled, uden Spring, gaar jævnt over til enhver anden Fornemmelse inden for samme Gruppe, men mellem de enkelte Grupper er der ingen Forbindelse eller Overgang mulig. Saaledes gaar f. Eks. Farvefornemmelsen rødt gennem orange over til gult og videre gennem gulgrønt til grønt, gennem lyserødt gaar den over til hvidt o. s. v., men Mellemled mellem Farver og f. Eks. Toner eksistere ikke. Alle de Fornemmelser, der udgøre en sluttet, kontinuert Gruppe, siges at tilhøre samme Sanseomraade, at have samme Modalitet, og disse kunne kun fremkaldes ved Paavirkning paa et bestemt Sanseorgan. Hvert enkelt Sanseorgan er ved hele sin Bygning særlig indrettet paa at modtage Paavirkninger af bestemt Art (Lysstraaler, Lydbølger, kemisk virkende Stoffer i Opløsning eller luftformig Tilstand o. s. v.), men ogsaa andre, ikke adækvate Paavirkninger paa et Sanseorgan kunne fremkalde Fornemmelser, og disse ere da erfaringsmæssig altid af samme Modalitet som de, der fremkaldes ved de adækvate Paavirkninger. Heraf følger ligefrem, at der til ethvert særligt Sanseorgan, som den anatomiske Undersøgelse kan paavise i en Organisme, ogsaa maa svare en bestemt Sansemodalitet i det paagældende Væsens Bevidsthed; denne Sætnings Rigtighed ere vi ifølge Sagens Natur afskaarne fra at prøve paa andre Væsener end Mennesket, men her viser den sig da ogsaa at holde fuldstændig stik. Man antager derfor, at Sætningen ogsaa gælder for Dyrene, og man tillægger et Dyr lige saa mange S., som man ad anatomisk-fysiologisk Vej kan paavise forskellige Sanseredskaber.

Hvor mange S. Mennesket er udrustet med, er meget vanskeligt at afgøre, men sikkert er, at den ældre Psykologis Femtal ikke kan fastholdes efter de nyere psykofysiologiske Undersøgelser. i Syn, Hørelse og Lugt ere utvivlsomt enkle i S., men allerede for Smagens Vedkommende er dette omtvistet. Mellem vore 4 udprægede Smagsfornemmelser, surt, sødt, salt og bittert, gives der egentlig ingen Overgange, og i Overensstemmelse hermed viser det sig, at de Papiller, hvori Smagsnervens Forgreninger ende, ikke ere ensartet byggede Sanseapparater, idet nogle give fortrinsvis en, andre en anden Fornemmelse ved Pirring. Smagen er saaledes strengt taget ikke een, men muligvis fire forskellige S. Det samme gælder om den S., der i det daglige Liv kaldes Følesans eller Følelsen; det er nu almindelig anerkendt, at den falder i fire særlige

Sanseomraader: Tryk-, Kulde-, Varme- og Smertesansen. Disse sammenfattes i den videnskabelige Psykologi under Navnet Hud- eller Berøringssanser. Nær beslægtede med disse ere Led- og Muskelsansen. Den første, der især har sine Organer i Ledkapslerne, giver os Fornemmelser af vore Lemmers gensidige Stillinger og Forandringer af disse Stillinger, altsaa af Lemmernes Bevægelser; den sidste derimod giver os Fornemmelsen af den større eller mindre Kraft, hvormed Musklerne trække sig sammen for at udføre en bestemt Bevægelse. Ved en Samvirken af Synet og Tryk-, Led- og Muskelfornemmelser faa vi tillige Bevidsthed om hele Kroppens Stilling, Ligevægt og Orientering i Rummet; men normale Mennesker miste ikke denne Orienteringsevne, selv om de svømme med lukkede Øjne under Vandet, hvorved Synet er udelukket og det omgivende Vands Tryk er saa godt som ens paa hele Kroppen. Man har alligevel en tydelig Fornemmelse af, om man ligger paa Maven eller paa Ryggen, om man bevæger sig opad eller nedad o. s. v. Men disse Fornemmelser mangle fuldstændig hos døvstumme, hvis Sygdom ikke blot har angrebet Hørenerven, men ogsaa den i Forgaarden og Buegangene udbredte Vestibularnerve. Ganske det samme finder Sted hos Fiske, især Hajer, paa hvilke man ved Operation har fjernet de nævnte Organer; Dyrene miste Evne til at finde sig til Rette i Vandet. Ogsaa talrige andre Erfaringer tale for den Antagelse, at vi i Ørets Forgaard og Buegange have et særligt Sanseapparat, hvorigennem vi modtage Fornemmelser af Kroppens Stilling i Rummet; disse Fornemmelser udgøre saaledes et specielt Sanseomraade. Tilbage staar endnu den store Masse af Fornemmelser, der hidrøre fra bestemte Tilstande i Legemets indre Organer; disse Fornemmelser, der yderst vanskelig lade sig lokalisere, og til hvilke der heller ikke svarer særlige Sanseapparater, sammenfattes sædvanlig under det fælles Navn Organfornemmelserne. Af denne Art Fornemmelser kunne som de vigtigste anføres: Sult, Tørst og Mæthed, Fornemmelserne af Musklernes Friskhed og Træthed, Aandedrættets Lethed og Beklemthed (Kvælningsfornemmelser), Fornemmelserne af Tarmenes og Blærens Fyldning og Udtømning, Seksualfornemmelserne o. s. v. Da alle disse Tilstande ifølge Forholdenes Natur vanskelig kunne gøres til Genstand for indgaaende Undersøgelser, ved man ikke stort mere om dem, end hvad den daglige Erfaring lærer, og det er derfor ikke i Øjeblikket muligt at afgøre, om de skulle betragtes som een eller flere S. (Litt.: Ebbinghaus, »Psychologie« [1 Bd., Leipzig 1897—1902]; Wundt, »Physiologische Psychologie« [5. Opl., 1—3 Bd., Leipzig 1902]; Tigerstedt, »Physiologie des Menschen« [1—2 Bd., Leipzig 1898]). *Alfr. L.*

Sanseredskaber. Da de levende Væsener paa saa mange Maader ere afhængige af de Naturkræfter, der røre sig i Omverdenen, maa de være udrustede med Evne til at bedømme Tilstedeværelsen og til Dels Graden af disse Kræfter. Naar Planterne vokse efter Lyset, naar deres Rødder søge nedad mod Jorden, naar Slyngplanten trykker sig nøje ind til den støttende Genstand, forudsætter alt dette, at Plantens levende Væv, om end ubevidst, har opfattet ikke blot Tilstedeværelsen af disse Kræfter, Lys, Tyngde, Tryk, men ogsaa deres Retning. Selv hos de lavest staaende Væsener, som Slimsvampe og Bakterier, kunne lignende Forhold paavises, som naar de tiltrækkes af visse kemiske Stoffer og undfly andre (Chemotaxis). Man kan derfor allerede paa disse Udviklingstrin tale om en Sansning, naar man da ikke ved dette Begreb underforstaar en Bevidsthed (se nedenf.). Om S. er der derimod endnu næppe Tale i disse Tilfælde, i alt Fald ere saadanne endnu ikke paaviste her. Men det første Tilløb til S. findes dog allerede paa meget lavt staaende Trin, som naar visse fritsvømmende, encellede Væsener ved Hjælp af en lille Pigmentplet — det første Tilløb til et Slags Øje — ere i Stand til at orientere sig med Hensyn til Lys og Mørke. S. i egentlig Forstand findes dog først hos de Dyr, der have et udviklet Nervesystem, idet S. dannes af en Celle eller Cellegruppe, der undergaar visse, ubekendte Forandringer under Indvirkningen af en bestemt Naturkraft, og som er saaledes i Forbindelse med Enden af en perifer Nervetraad, at disse Forandringer udløse en Nervestrøm, der forplanter sig til det centrale Nervesystem, hvor den enten føres til Hjernen og kommer til Bevidstheden som en Fornemmelse, eller ved en Refleks (s. d.) udløser andre Virkninger et eller andet Sted i Legemet. Denne sidste, ubevidste Refleksvirksomhed er vel nok den, der hyppigst udløses, naar et S. paavirkes, »pirres«, ved ydre Indvirkninger, idet vort Legemes hele Husholdning styres i Henhold til de Meldinger, der fra vore S. tilflyde det centrale Nervesystem. Saaledes findes f. Eks. i Huden spredt over hele Legemet talrige smaa S., hvoraf nogle kunne »sanse« Berøring, andre Kulde, andre Varme, andre Smerte. Ved større Temperaturforandringer give de varme- og kuldefølsomme S. Melding derom til vor Bevidsthed, men ved de langt hyppigere forekommende smaa Temperatursvingninger, som ikke komme til vor Bevidsthed, flyde Meldingerne fra disse smaa S. til de temperaturregulerende Centrer i Hjerne og Rygmarv, hvorved disse blive i Stand til at holde Legemstemperaturen konstant. Saaledes er det i det hele kun en Brøkdel af S.'s Virksomhed, der kommer til Bevidstheden, hvorfor det er berettiget at tale saavel om bevidst som om ubevidst Sansning. — Det er en almindelig Regel, at hvert S. kun er indrettet til at give Melding om en ganske speciel Art af Paavirkning (Øjet melder kun om Lysindtryk, Øret kun om Lyd o. s. v.). Naar et bestemt S. sættes i Virksomhed ved en hvilken som helst Indvirkning, kommer nemlig til Bevidstheden kun Meldingen om, at det er i Virksomhed, men ikke af hvad Art Virksomheden er. Saaledes frembringer et Tryk paa Øjets Nethinde ikke en Fornemmelse af Tryk, men af Lys. Forholdet mellem et S. og dets Nerve er som mellem en Telefon og dens Ledningstraad. Kvad enten Telefonen paavirkes af Lydbølger, Stød eller Magnetisme, ville disse Indvirkninger i alle Tilfælde omsættes til elektrisk Strøm, der i Modtagertelefonen i alle Tilfælde kun vil give sig til Kende som Lyd. Denne Energiomformning, der saaledes altid foregaar i vore S., er af stor erkendelsesteoretisk Interesse (se Erkendelses-

lære). De Fornemmelser, vi faa gennem vore S. af Naturkræfterne, ere altid væsensforskellige fra disse selv, ligesom den elektriske Strøm i Telefontraaden er væsensforskellig fra de Lydbølger, der fremkaldte den i Telefonen, og det Billede, vi gennem vore S. faa af Verden, er derfor rent subjektivt. Saaledes har Fysikken efterhaanden lært os, at det, som vi gennem vort Øje sanser som »Lys«, i Virkeligheden er ejendommelig mekaniske Bevægelser (nemlig Æterbølger), og ganske tilsvarende for de andre Sansers Vedkommende. *S. B.*

Sanseveria Thunb. (*Sanseviera*), Slægt af Konvalfamilien, Urter med kort og tyk Rodstok, flade til cylindriske Blade og en stor, sammensat Klase af ret uanselige Blomster, der have et cylindrisk Rør og tilbagerullede Afsnit. Frugten har et tyndt, snart henflydende eller opspringende Frøgemme med 1—3 store Frø, hvis Skal er kødet. Ca. 10 Arter, de fleste i det tropiske Afrika. *S. zeylanica* Willd. har 30—50 Cm. lange Blade og et 30 Cm. langt Blomsterskaft med hvidlig grønne Blomster. *S. cylindrica* Bojer (Buestrenghamp) har helt cylindriske, 1 M. lange og 2 Cm. tykke Blade; om dens Bast se Sanseveriatrævler; den lever i Sansibar og dyrkes især i Afrika fra Sansibar til Angola. *S. guineensis* Willd. har meterlange Blade, der ere mørkegrønne med hvidgraa Tegninger; den dyrkes i alle tropiske Egne. *A. M.*

S. dyrkes i Varmhuse og formeres ved Deling. Omplantes hvert andet eller tredje Aar i en næringsrig Jord. *L. H.*

Sanseveriatrævler, Buestrenghamp, Moorra, benyttes ofte urigtig som Betegnelse for Baststrengene af forskellige Arter *Sanseveria* (s. d.). De ligne meget Aloehamp (s. d.), under hvilket Navn de ogsaa ofte gaa i Handelen, og benyttes paa samme Maade som denne. *K. M.*

San Severino Marche [ma'rke], By i Mellemitalien, Provins Macerata, ligger 24 Km. V. S. V. f. Macerata i de romerske Apenniner. (1901) 3,227 Indb. S. S. M. bestaar af en gammel By, der ligger paa en Højde og har en smuk offentlig Plads samt en gammel Domkirke, og en ny By, der ligger ved Foden af Højen og driver Jærnindustri samt Tilvirkning af Papir, Læder, Hatte og Glas. S. S. M. har tillige Gymnasium og Seminarium og er Bispesæde. Byen kaldtes af Romerne Septempeda. *H. P. S.*

San Sevéro, By i Syditalien, Provins Foggia, ligger 30 Km. N. N. V. f. Foggia i Nærheden af Candelaro-Floden, der falder i Manfredonia-Bugten. (1901) 28,550 Indb. S. S. er omgiven af gamle Mure, har Domkirke og Seminarium og er Sæde for en Biskop. S. S. driver en Del Industri samt Handel med Kvæg og er Station paa den østitalienske Længdebane. *H. P. S.*

Sanseviélla se Reineckia.

Sans facon [sãfasõ'] (fr.), uden Omstændigheder, uden videre.

Sans-gêne [sãžæ!n] (fr.), uden Tvang, ugenert. Udtrykket bruges ogsaa substantivisk om et ugenert Menneske (»Madame S.«).

Sansibar, Zanzibar, Ungouja hos de indfødte, 0 ved Afrika's Østkyst, ligger paa 5° 40'—6° 30' s. Br. og skilt fra Fastlandet ved en 40 Km. bred Kanal. 1,591 □Km. med ca. 200,000 Indb., hvilket giver 126 paa 1 □Km. Øen bestaar af en Koralbanke, paa hvilken er lejret et indtil 315 M. højt Højdedrag af rødligt Ler. Klimaet er udpræget tropisk, men sundere end paa Fastlandet, selv om det fordrer en omhyggelig Paapasselighed i Diæt og Klædedragt af Europæerne; den varmeste Maaned (Februar) har en Gennemsnitstemperatur af 27°, den koldeste (Juli) 24°. Der er to Regntider, fra Midten af Marts til Slutningen af Maj og fra Midten af Oktober til Midten af December; April er den fugtigste, August den tørreste Maaned. Øen er meget frugtbar, Korn høstes to, Maniok endog fire Gange. Af vigtige dyrkede Planter kunne nævnes Kokospalmen, Guaven, Mango, Oranger, Citron, Tobak, Muskat, Peber og især den for S. og Øen Pemba karakteristiske Kryddernellike. Blandt Indbyggerne ere de fornemste Araberne (ca. 10,000), der danne Sultanens Embedsstand, Købmændene, Plantageejerne; efter dem i Rang komme Hinduerne, der især ere Bankierer og Handelsmænd; det er dem, der udgøre Pengearistokratiet; efter Religionen deles de i Hinduer (Muhamedanere), Parsi (Ildtilbedere) og Banianer (Buddhister); deres Antal ere ca. 7,000. Folkets store Flertal udgøres af Negrene, blandt hvilke Suahelierne og Wangwanaerne udgøre Hovedmængden af de fri Negre; de førstes Sprog, Kisuaheli, er det almindelige Handelssprog i det indre af Fastlandet helt ind til de store Søer. Byen S. (80,000 Indb.) ligger paa Vestkysten af Øen og er ubestridt den vigtigste Handelsplads i hele det tropiske Østafrika. Som Kernen for den egentlige By kan Sultanens, direkte ud til Søen liggende, Palads nævnes; med Haremsbygningerne paa den ene og et stort firkantet elektrisk Fyrtaarn paa den anden Side omslutter det en lille Plads, S.'s Paradeplads. Allerede for lang Tid siden er dette Palads dog blevet for lille for Sultanen, og Seyid Bargasch lod derfor bygge et andet, mere imponerende Palads, forbundet med det gamle ved overdækkede Gange. Af betydelige Bygninger indeholder den egentlige Stad de europæiske Konsulater, et Fort og Kaserne, men for øvrigt er Byen orientalsk i sit Udseende med snævre, krogede Gader; fra andre muhamedanske Byer adskiller den sig dog ved sin Mangel paa imponerende Moskeer og slanke Minareter, alle Gudshusene ere højst uanselige. Uden om Byen, skillende den fra Hovedøen, strækker sig en Lagune; en mægtig Stenbro fører fra Byens Nordende over Lagunen til en Forstad, der almindelig kaldes Madagaskar-Town, og som er Hinduernes Forretningskvarter med Butik ved Butik. S. f. denne Forstad ligger Negerbyen (Ngambo) med dens Ler- og Palmebladshytter gemte i en Skov af Mangotræer og Kokospalmer. S. er fra 1. Febr. 1892 Frihavn. Storhandelen er væsentligst i Hænderne paa Hinduer, men ogsaa flere europæiske Firmaer, navnlig Englændere, Tyskere, Franskmænd og Italienere, findes her. Den aarlige Handelsomsætning er ca. 55 Mill. Kr., og der udføres især Elfenben, Kryddernelliker, rød Peber, Kopal og Kautsjuk, medens der indføres Bomuldstøjer, Vaaben, Perler og Metalvarer. Mønten er en amerikansk Dollar, men i det daglige Samkvem benyttes almindelig en Rupie (ca. 1 Kr. 20 Øre). S. har regelmæssig

Dampskibsforbindelse med Hamburg (Deutsch-ostafr. Linie) og Bombay og Kalkutta i Indien (*British India Navigation Company*). — Allerede i 10. Aarh. trængte Araberne frem langs Østkysten af Afrika og erobrede S., men i 16. Aarh. bemægtigede Portugiserne sig Øen, som de holdt besat, indtil Imamen af Maskat 1784 efter langvarige Kampe fik fast Herredømme over den og hele Kysten af Østafrika fra Kap Delgado til Ækvator. Ved en Arvedeling 1858 skiltes Sultanatet S. ud fra Sultanatet Maskat; blandt de selvstændige Sultaner er Seyid Bargasch (1870—88) bleven bekendt for sin Hjælpsomhed over for de europæiske Opdagelseseksped itioner til Fastlandet (Stanley o. a.), der alle benyttede S. til Udgangspunkt. Det selvstændige Sultanat S. ophørte at eksistere 1890, da Besiddelserne paa Fastlandet gik over til Tyskerne og Englænderne, og Øerne S. og Pemba, der forbleve Sultanens Ejendom, kom under britisk Protektorat. Dette udøves saaledes, at den engelske Generalkonsul i Sultanens Navn foretager alle Regeringshandlinger, hæver Skatte, giver Love, styrer Tropperne og Politiet o. s. v. Sultanen oppebærer en rigelig Aarsrente og har en selvstændig Livvagt. Husslaveri er endnu tilladt, men Slavehandelen blev forbudt 1873, og fra 1889 er enhver, der betræder Øen, en fri Mand. (Litt.: Burton, *Zanzibar, City, Island and Coast* [Lond. 1872]; K. W. Schmidt, »S.« [Leipzig 1888]). *C. A.*

Sanskrit er i videre Forstand den almindelige Betegnelse for det gamle indiske Sprog (»Oldindisk«), hvori den ældre indiske Litteratur er affattet (se Indisk Litteratur), Modersproget til alle de yngre ariske Sprogformer i Indien (se Indiske Sprog 4.), og repræsenterer altsaa den ældste Type af den østligste Gren af de indoeuropæiske Sprog (s. d.), blandt hvilke det er nærmest beslægtet med de oldiraniske Sprog. S. skrives med et særeget Alfabet, det saakaldte Nāgari eller DevanSgari (maaske »Købstadskrift«, i Modsætning til provinsielle Alfabeter [?]), hvilket er udviklet af den i de ældste indiske Indskrifter (s. d.) anvendte Brahma-lipi eller Brāhmi, Grundtypen for alle de forskellige Alfabeter, der anvendes i Nord- og Sydindien, i Tibet, Bagindien og paa de ostindiske Øer; men foruden dette Alfabet bruges dog ogsaa i selve Indien de forskellige Landsdeles egne Alfabeter (bengalsk, tamulisk o. s. v.) til at skrive det hellige Sprog med. I de i Europa trykte S.-Bøger anvendes Devanāgari-Alfabetet eller sjældnere det latinske Alfabet med Indførelse af forskellige Ændringer ved Typerne. Alfabetet, der skrives fra venstre til højre, er delvis en Stavelsesskrift, for saa vidt som alle Konsonanttegnene, naar ikke særlige Vokaltegn ere tilføjede, læses som en Stavelse, der indeholder Vokalen a (ka, pa, la o. s. v.); de øvrige Vokaler have nemlig, foruden deres særegne Hovedtegn, tillige hver et mindre Tegn, der bruges til at sætte i Forbindelse med Konsonanttegnene. Til dette Tegnsystem hører endvidere 10 Taltegn, nemlig Tegn for Tallene 1—9 og et særligt Tegn for Nul (çūnya-bindu, »den tomme Prik«), hvilket sidste, som er en specielt indisk Opfindelse, oprindelig havde Form af et Punkt, men senere ændredes til et kredsformigt Tegn. Alfabetet indeholder Tegn for følgende Lyd, der ere ordnede efter fonetiske Principper: A. Vokaler: a, ā, i, I, u, ū, ṛ, ṝ, ḷ, e, āi, o, au. B. Konsonanter: 1) Gutturaler: k, kh, g, gh, ṅ; 2) Palataler: c, ch, j, jh, ñ; 3) Lingvaler: ṭ, ṭh, ḍ, ḍh, ṇ; 4) Dentaler: t, th, d, dh, n; 5) Labialer: p, ph, b, bh, m; 6) Halvvokaler: y, r, l, v; 7) Hvislelyd: ç (eller ś), sh (eller ṣ), s; 8) den tonende Spirant: h; hertil kommer den tonløse Aandelyd h (Visarga) og Næselyden ṁ (Anusvara), der delvis erstatte resp. en udlydende Hvisler eller Nasal. Ejendommeligt for S. er saaledes r- og I-Vokalerne, det komplette System af aspirerede Konsonater (kh, th o. s. v.), hvis Udtale er forskellig fra tysk ch og engelsk th (se Aspirata), fremdeles den lingvale (cerebrale) Konsonantrække (ṭ, ḍ o. s. v.), der under Sprogets Udvikling vinder mere og mere Terrain, og endelig det tonende h. Halvvokalerne ere tonende og henføres resp. til 2.—5. Konsonantgruppe med Hensyn til Artikulationsstedet. Hvislelydene g (palatal), sh (lingval) og s (dental) ere derimod alle tonløse, idet den indoeuropæiske tonende s-Lyd (z)er bortfalden i S. Over for fælles-indoeuropæisk i frembyder S. endvidere en Række andre Ejendommeligheder, af hvilke særlig skulle fremhæves, at de korte Vokaler a, e, o alle ere faldne sammen til a (jfr. de nedenf. nævnte Eks.), og S. a repræsenterer derfor ogsaa oprindeligt a, 5 og 5, medens S. e og o ere opstaaede af oprindelige Tvelyde (ai, ei, oi og au, eu, ou); paa den anden Side finder man i S. undertiden i for indoeuropæisk a (ə?), f. Eks. pitar (pater), sthitas (status). De oprindelige r- og l-Vokaler ere bevarede (1 dog kun i ganske faa Ord), men n- og m-Vokalerne ere erstattede af a (eller an) som i Græsk. Som Følge af denne Udvikling af Vokalsystemet ere a-Lydene mere fremherskende i S. end i de andre indoeuropæiske Sprog. De oprindelige Bagtungekonsonanter ere i S. udviklede saaledes, at k-Rækken gik over til 9 (s), j og h, f. Eks. çatam (lat. *centum*), janas (lat. *genus*), vaha-, førende (græ. ὀχος), medens q-Rækken optræder dels som k, g, gh, dels (foran opr. palatale Vokaler) som c, j, jh, saaledes at Pronominalstammen ka- svarer til lat. *quo-*, men ca (og) = lat. *que* o. s. v. (jfr. Indoeuropæiske Sprog). Med Hensyn til den grammatiske Bygning er S. ligesom de øvrige indoeuropæiske Sprog et Fleksionssprog. I Nominalbøjningen findes Former for Ental, Total og Flertal, hver med 8 Kasusformer: i Nominativ, Vokativ, Akkusativ, Instrumentalis, Dativ, Genetiv, Ablativ, Lokativ, af hvilke dog flere falde sammen i flere af Bøjningstyperne og navnlig i Total, hvor man kun har 3 Former; Ordene ere enten af Hankøn, Hunkøn eller Intetkøn, hvoraf Hunkønsordene i de fleste Tilfælde have særlige Endelser, medens Hankøns- og Intetkønsendelserne næsten ere identiske (Nom. og Akk. Neutr. falde altid sammen). Verbalbøjningen er særlig rig paa Former: Endelserne falde i 2 Rækker, de aktive og de mediale, og inden for hver af disse haves særlige Endelser for de 3 grammatiske Personer i de 3 Tal. Tempus-Formerne ere: Præsens med Imperfektum, Aorist, Perfektum og Futurum; ved Siden af det almindelige Perfektum og Futurum findes ogsaa perifrastiske Former. Det almindelige Futurum er et s-Futurum (med Stavelsen -sya-), og det alm. Perf. dannes

som i Græsk ved Reduplikation: da-dárca (græ. δέδορκα), ca-kā́ra (af kar-, gøre), bi-bhéda (af bhid-, findo), tu-tóda (lat. tutudi) o. s v. Imperfektum og Aorist dannes med Augmentstavelsen å- (græ. ε); af Futurumstammen dannes en augmenteret Form, der har Betydning som en Art Konditionalis, men kun anvendes i ringe Udstrækning; ogsaa ved Perfektumstammen finder man i det ældste Sprog Spor af Augmentformer (Pluskvamperfektum, men uden denne specielle Tempus-Betydning). Alle Augmentformer bære Accent paa Augmentet, og samtidig fremtræde Endelserne i en reduceret eller saakaldt sekundær Form, f. Eks. bhára-ti (han bærer), Imperfektum å-bhara-t. Modusformerne ere: Konjunktiv, Optativ og Imperativ. Konjunktiv findes kun i det ældre Sprog og dannes snart med primære, snart med sekundære Endelser. Optativ har sekundære Endelser, men findes i det senere Sprog kun i Præsensstammen (ogsaa kaldet Potentialis); kun en særlig Form af Aorist Optativ (den saakaldte Prekativ) holder sig i Live i det senere Sprog. Imperativ, hvis Endelser væsentlig ere af sekundær Karakter, besidder ogsaa Former for første Person, der i det senere Sprog anvendes dels i Spørgesætninger, dels med Futurumsbetydning (Løfte eller Tilsagn) og ere identiske med de gamle Konjunktivformer. Efter den Maade, paa hvilken Endelserne forbindes med Verbets Rod i Præsens, have de indiske Grammatikere inddelt Verberne i 10 Klasser; Aoristdannelsen opviser ogsaa flere Typer (i alt 7), end man kender fra andre beslægtede Sprog, og foruden den almindelige Konjugation dannes der af de forskellige Rødder ny Konjugationer med særegne Betydninger: Kausativ, Intensiv, Desiderativ, samt en særlig Passiv (med mediale Endelser), der dog kun har Former for Præsensstammen, medens i øvrigt de mediale Verbalformer kunne bruges ogsaa i passiv Betydning som paa Græsk. Til Verbalsystemet høre endvidere aktive, mediale og passive Participier, Verbaladjektiver paa -tå eller -nå (med passiv Betydning), f. Eks. yuktå (lat. *junctus*), pūrṇa (lat. *plenus*), samt paa -tavya (græ. -τέος), -ya og -aniya med gerundivisk Betydning. Infinitiv ender paa -tum, oprindelig Akkusativ af et Verbalsubstantiv, f. Eks. datum (at give, jfr. lat. Supinum *datum*); det ældste Sprog opviser desuden forskellige andre Infinitivdannelser. Den for S. mest ejendommelige Verbalform er det saakaldte Gerundium (Absolutiv), der er indeklinabelt og dannet ved Suffikset -tvā́, f. Eks. crutvā (havende hørt), men ved Verber, der ere sammensatte med Præpositioner ved -ya, f. Eks. parigam-ya (efter at være gaaet omkring); dette Gerundium bidrager især til at give den sanskritiske Sætningsbygning et ejendommeligt Præg, idet det i stor Udstrækning anvendes til at danne underordnede Sætningsled. Ved Ordenes Forbindelse i Sætningen hersker endvidere den saakaldte Sandhi (egl. Forbindelse), d: Lovene for den lydlige Form, som Ordene antage ved deres Sammenstød i Sætningen; enhver Sætning er altsaa een fortløbende eufonisk Kæde, hvor de enkelte Led ligesom slide paa hinanden og paavirke hinanden i fonetisk Henseende, f. Eks. madhvihāsti d: madhu iha asti (Honning her er), jfr. Indisk Filologi og Samhita. i Disse Regler gælde ogsaa ved Orddannelse og Bøjning (buddha af budh + ta), saavel som ved Sammensætning (rājendra = rājā + indra). For den, der har overvundet de Vanskeligheder, som disse fonetiske Forhold frembyde, fremtræder S. som et overordentlig klart og gennemsigtigt Sprog, hvis Ordstof i de fleste Tilfælde med Lethed lader sig etymologisk analysere. Hovedmassen af Ordforraadet lader sig føre tilbage til en Række primære Stammer, Rødder, som de indiske Grammatikere have samlet med stor Omhu, f. Eks. vid (at vide), gam, (at gaa), pā (at drikke), der alle opstilles som Verbalrødder; skønt enkelte af disse synes at være kunstig dannede, maa man dog vogte sig for at betragte dem i det hele som rene Abstraktioner, hvad man tidligere har været tilbøjelig til, thi mange af dem forekomme som virkelige deklinable Elementer uden for Verbalsystemet, f. Eks. dharma-vid, adj. (kyndig i Dharma [s. d.]), undertiden i en særlig reduceret Form, f. Eks. viha-ga (gaaende i Luften d: Fugl), pada-pa (fod-drikkende d: Træ) o. s. v. Overhovedet have vistnok Nominalstammer og Verbalrødder staaet langt anderledes levende i Indernes Bevidsthed, end Tilfældet er andre Steder, og dette er Grunden til den Lethed og Frihed, hvormed man danner sammensatte Ord i S. Af mṛta (død) og putra (Søn) dannes saaledes adj. mṛtaputra = den, hvis Søn er død, eller subst. = den døde Søn; særdeles hyppigt er det, at Substantiver og Adjektiver i deres ubøjede Stamform paa denne Maade træde ind som Led i sammensatte Ord, hvor andre Sprog vilde anvende en bestemt Kasusform eller Forbindelser med Propositioner, og saaledes dannes i det senere S. og navnlig i Digtersproget ofte uhyre lange Sammensætninger, der i høj Grad besværliggøre Opfattelsen af Meningen. Rødderne fremtræde i Bøjningen og Orddannelsen foruden i deres Grundform tillige i en forstærket og en svækket (reduceret) Form; saaledes har man af Roden kar (at gøre) Infinitiv kártum) henholdsvis kar (Perfektum ca-ká́r-a) og kr (Verbaladjektiv kṛ-tá). Inderne opføre selv i Alm. den svageste Form som Grundformen og betragte de to andre som Stigninger (Guṇa og Vṛddhi, s. d.); dette Forhold hænger sammen med Accentuationen, som S. i det hele synes at have bevaret i den oprindeligste Skikkelse. Desværre er kun den allerældste (men ganske vist ogsaa i denne Henseende den vigtigste) Litteratur overleveret os i accentueret Form (Veda'erne og nogle af de dertil hørende Brāhmaṇa'er); hele den følgende og senere Litteratur er uden Accentbetegnelse, saa at vi ikke nøjere kunne forfølge Sprogets Udvikling paa dette Punkt. Sandsynligvis har Accentuationen efterhaanden udviklet sig derhen, at Ordenes 2., 3. eller 4. sidste Stavelse blev betonet, alt efter paagældende Ords prosodiske Natur (jfr. H. Jacobi, »Ueber die Betonung im klassischen Sanskrit und in den Prākrit-Sprachen« [»Zeitschrift d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft«, Bd. 47, 1894]).

I den bevarede Sanskrit-Litteratur (jfr. Indisk Litteratur) maa vi skelne mellem flere Perioder af sproglig Udvikling. For det første adskiller det ældste S. i Veda'erne (vedisk S., jfr. Veda) og den hertil hørende Litteratur

(Brāhmaṇa'er, Upanishad'er og Sūtra'er) sig betydelig fra de yngre Sprogformer. Dernæst maa man i den senere Litteratur skelne mellem den Sprogform, som foreligger i den episk-didaktiske Litteratur: Mahabharata og Rāmāyaṇa (episk S.), hvormed Sproget i Manu's Lovbog og de meget yngre Purāṇa'er stemmer nogenlunde overens, og det egentlige klassiske S. i den øvrige efterkristelige Sanskrit-Litteratur. Selve Navnet S. (saṁskṛta o: ordnet, fuldendt) bruges i snævrere Forstand egentlig kun om den yngre Periode i Sproget som det korrekte Normalsprog i Modsætning til det daglige, vulgære Sprog, Prakrit (s. d.). Allerede i meget tidlig Tid har S. været Genstand for filologisk Behandling (jfr. Indisk Filologi), der naturligvis først og fremmest havde det Formaal at bevare den rette Forstaaelse og korrekte Overlevering af Veda'erne og hele Ritual-Litteraturen, men tillige fik den en afgørende Betydning for den grammatiske Regulering af det almindelig dannede Talesprog (bhasha). Denne grammatiske Virksomhed naar sit Højdepunkt i det af Panini (s. d.) efterladte System (ca. 300 Aar f. Chr.), der særlig har til Opgave at skildre og give Regler for bhāshā. Dermed var for Fremtiden den ydre grammatiske og fonetiske Form for S. fastslaaet, og saaledes overholdtes den i det væsentlige af Brahmanismen i Bogsprog og højere Talesprog indtil 1000 Aar e. Chr., medens samtidig flere af de mere afslebne Sprogformer hævede sig til Litteratursprog (jfr Pali og Prakrit). De ældste indiske Indskrifter (s. d.) fra 3. Aarh. f. Chr. ere ikke affattede paa S., men i forskellige Lokaldialekter, der i sproglig Henseende staa paa samme Trin som Pāli; først et Par Hundrede Aar ind i vor Tidsregning finde vi rent S. i Indskrifterne, hvilket synes at vise, at S. først lidt efter lidt har vundet Pladsen som officielt Skriftsprog. De nordlige Buddhister antoge efterhaanden S. som Litteratursprog (ganske vist i en fra Normalsproget ikke lidet afvigende Form, fuldt af Skødesløsheder og Prākritismer), og Jainisterne gjorde ligesaa, idet de kommenterede deres hellige Bøger paa S. Ved Muhamedanernes Indtrængen i Indien (8. Aarh.) var S. vel næsten det eneste skrevne Sprog i Indien. Fra II. Aarh. begynde de moderne indiske Sprog at emancipere sig (jfr. Indiske Sprog), og siden den Tid har S. nærmest kun spillet en Rolle som lærd Sprog, som Hebraisk blandt Jøderne eller Latin i Europa; det bruges endnu den Dag i Dag og tales og skrives med Færdighed af mange Brahmaner. Fra de forskellige Folkesprog i Indien har S. sikkert i Tidernes Løb hentet ikke faa Bidrag til sit Ordstof, ligesom det til Gengæld har øvet en Del Indflydelse paa hine under deres videre Udvikling (jfr. Tamulisk, Singhalesisk). En ejendommelig Indflydelse har S. ogsaa haft paa de ostindiske Øer ved Udviklingen af det saakaldte Kavi-Sprog (s. d.) paa Java.

I Europa har S. haft stor Betydning for Sprogforskningen i 19. Aarh., idet Kendskabet til S. gav Stødet til den sammenlignende Sprogvidenskab (jfr. Indisk Filologi, 2.). Mærkeligt er det, at S. først saa sent blev almindelig kendt i Vesterlandene; hverken Grækerne eller Romerne, der dog kom en Del i Berøring med Indien, synes at have opdaget, at der i Indien fandtes et Sprog, som var nær beslægtet med deres egne. Den første, der har gjort opmærksom paa dette Faktum, var Italieneren Philippo Sassetti, der opholdt sig i Indien 1583—88; han meddeler i sine »Lettere«, at S. var det lærde Sprog i Indien, og at Sprogforskningen der stod højt, samt at de indiske Talord viste stor Lighed med de europæiske. Opdagelsen fik imidlertid ingen Betydning. Senere forfattede Jesuitten Hanxleden (der var i Indien i den malabariske Mission 1699—1732) den første Sanskrit-Grammatik (*Grammatica Grandonica*, af *granthu* »Bog«), men den blev ikke trykt og først senere benyttet af en Missionær af den romerske Propaganda Paullinus a S. Bartholomæo til den første trykte Grammatik i S. (*Sidharubamsive grammatica Samscrdamica* [1790]). Gennem forskellige Missionærers Virksomhed og især ved det engelske ostindiske Kompagnis Virksomhed i Slutn. af 18. Aarh. udbredtes efterhaanden Kundskab om S.; men først efter at Ch. Wilkins havde oversat »Bhagavadgita« [1785] og Will. Jones Dramaet »Cakuntalā« [1789], brød Interessen for S. rigtig frem i Europa, navnlig i Tyskland ved Brødrene Schlegel's og Fr. Bopp's Virksomhed. Fr. Schlegel skrev 1808 sin berømte Bog »Ueber die Sprache und Weisheit der Indier«, og hans Broder Aug. Wilh. Schlegel, der særlig kastede sig over den filologiske Side af Studiet, var 1818—45 Professor i S. i Bonn. Franz Bopp lagde ved sit Skrift »Ueber das Conjugationssystem der Sanskrit-Sprache« [1816] Grunden til den sammenlignende Sprogvidenskab (samtidig med Rask i Danmark, hvis Afhandling om det islandske Sprogs Oprindelse først udkom 2 Aar senere og derfor ikke fik den Betydning for den europæiske Videnskab, som den havde fortjent). Fra Schlegel's og Bopp's Tid tog Studiet mere Fart i Europa, og S. doceres nu ved alle betydeligere Universiteter i Verden (jfr. Th. Benfey, »Geschichte der Sprachwissenschaft und der orientalischen Philologie in Deutschland« [München 1869]). — En systematisk Fremstilling af Sanskritsprogets Historie findes ikke, men Hovedproblemerne ere paa en fremragende Maade behandlede af S. Sørensen, »Om S.'s Stilling i den almindelige Sprogudvikling i Indien« (»Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Skr.«, 6. R. hist.-filos. Afd. III, 3 [Kbhvn. 1894]). Af de talrige grammatiske og leksikalske Hjælpemidler til S. skulle her kun nævnes de vigtigste, 1) Grammatik: W. D. Whitney, »Sanskrit Grammar« [Leipzig 1879; ogsaa i tysk Overs. af H. Zimmer, smst.] er bestandig Hovedværket, omfattende baade det klassiske S. og de ældre Sprogformer, samt Hovedpunkterne af Syntaksen. Hertil slutter sig som Anhang I: Ad. Holtzmann, »Grammatisches aus dem Mahabharata« [Leipzig 1884] og som Anhang II: W. D. Whitney, *The Roots, Verb forms and primary derivatives of the Sanskrit Language* [Leipzig 1885; tysk Overs. af H. Zimmer, smst.]. Ved Siden af Whitney's Rodfortegnelse er endnu N. L. Westergaard, *Radices linguae Sanskritae* [Bonn 1841] af stor Betydning, da man her har Verbal formerne oplyste ved Citater af Litteraturen (ogsaa Sammensætningerne med Præpositioner), samt en kritisk Udgave af de indiske

Grammatikeres Rodfortegnelse (Dhātupāṭha). Andre udførlige Fremstillinger ere leverede af Fr. Bopp, Th. Benfey, Max Müller, Monier Williams, F. Kielhorn, J. Oppert, A. A. Macdonell, Hj. Edgren og af N.L. Westergaard (»Kortfattet S. Formlære« [Kbhvn. 1896]). Lydlæren er i sin Helhed indgaaende behandlet, navnlig ogsaa med Hensyn til den komparative Side, af J. Wackernagel, »Altindische Grammatik« I, »Lautlehre« [Göttingen 1896 (o: 1895)]; Syntaksen af J. S. Speijer, »Sanskrit Syntax« [Leyden 1886] og »Vedische und Sanskrit-Syntax« (i »Grundriss. d. indo-arischen Philol.«, I 6.) [Strassburg 1896], samt for det ældre Sprogs Vedkommende af B. Delbrück, »Syntaktische Forschungen«, I—V (deriblandt Bd. IV: »Altindische Syntax« [Halle 1888]). — 2) Leksika: O. Bohtlingk og R. Roth, »Sanskrit-Wörterbuch«, [7 Bd., St. Petersborg 1855—75] (et uvurderligt Repertorium for alle Dele af den indiske Oldforskning); O. Bohtlingk, »Sanskrit-Wörterbuch in kürzerer Fassung« [7 Bd., St. Petersborg 1879—89]; Monier Williams, *A Sanskrit English Dictionary* [Ny Udg., Oxford 1899] (med Hensyn til Ordforraadet den fuldstændigste Ordbog for Tiden); H. H. Wilson, *Sanskrit and English Dictionary* [Kalkutta 1819; 2. Udg. 1832; 3. Udg. 1874; *abridged by Rajn Jasan*, Benares 1870]; mere kompendiøse Ordbøger haves af A. A. Macdonell *(Sanskrit-English Dictionary* [Lond. 1893]; C. Cappeller (»Sanskrit-Wörterbuch« [Strassburg 1887; engelsk Bearbejdelse noget udførligere, smst. 1891]); V. Sh. Apte (*Practical Sanskrit-English Dictionary* [Poona 1890] og *The Students Sanskrit-English Dictionary* [Poona 1890], særlig brugbare for den senere Litteratur). En Engelsk-Sanskrit-Ordbog er leveret af Monier Williams [Lond. 1851]. Den særdeles stort anlagte Ordbog af Th. Goldstücker blev aldrig ført ud over de 6 første Hæfter [Berlin 1856—64, Bogstavet A]. —3) Elementarbøger og Læsebøger: A. F. Stenzler, »Elementarbuch der Sanskrit-Sprache« [6. Opl. ved R. Pischel, Breslau 1892]; W. Geiger, »Elementarbuch der Sanskrit-Sprache« [München 1888]; Ch. R. Lanman, *A Sanskrit Reader with Vocabulary and Notes* [Boston 1888] (særlig at anbefale paa Grund af det fortrinlige Glossar og de udførlige Noter); G. Bühler, *Third Book of Sanskrit with a Glossary by Vishnu P. Shastri* [3. Udg., Bombay 1888]; O. Bohtlingk, »Sanskrit-Chrestomathie« [2. Opl., St. Petersborg 1877; uden Glossar]; N. L. Westergaard, »Sanskrit Læsebog« [Kbhvn. 1846]. Jfr. den under Veda anførte Litteratur. *D. A.*

Sansning er den Proces, ved hvilken enten en ydre Paavirkning paa Organismen eller en Forandring i et af Legemets indre Organer kommer til Bevidstheden, fremkalder en Fornemmelse. Fremkaldes Processen ved en ydre Paavirkning, vil den i Alm. (men ikke altid) falde i tre Afsnit: 1) Paavirkningen bevirker en Forandring i et særlig dertil indrettet Modtagerapparat, Sanseorganet; 2) Forandringen i Sanseorganet udløser en Bevægelse i den Sansenerve, som sætter Organet i Forbindelse med et bestemt Parti af Hjernen; 3) der fremkaldes herved i Hjernen en Forandring, hvorved en Fornemmelse opstaar. De to sidste af disse Led maa nødvendigvis altid finde Sted, fordi Fornemmelsen bevislig først opstaar, naar en Bevægelse gennem en Sansenerve har forplantet sig til Hjernen; derimod kan det første Led mangle, da ikke alle Sansenervers Forgreninger ende i særlige Modtagerapparater. Dette gælder, saa vidt vides, om alle de Sansenerver, der udbrede sig i Organismens Indre, og tillige om en Del af Forgreningerne i Huden; her maa altsaa Forandringer i de omgivende Væv direkte udløse en Bevægelse i Sansenerven. Hvor særlige Sanseorganer forekomme, tjene disse dels til at samle de ofte svage Paavirkninger (Lysstraaler, Lydbølger), og dels til at omsætte disse i en Form, der kan indvirke paa de perifere Nerveender. I Øjets Nethinde fremkalde saaledes Lysstraalerne først kemiske Forandringer, som saa igen indvirke paa Synsnervens Forgreninger. I alle Tilfælde udløses der altsaa, enten direkte eller gennem Mellemled, i Sansenerven en Bevægelse, som utvivlsomt er af elektrolytisk Natur. Pirringen spalter Nervetraadens Protoplasma, saa at der opstaar en Koncentrationsforskel og dermed en elektromotorisk Kraft, som virker til at ophæve den frembragte Forskel. Men idet dette sker, vil det ved Pirringsstedet nærmeste Parti af Nerven selv faa en Koncentrationsformindskelse, hvorved en ny elektromotorisk Kraft opstaar, og saaledes skrider Bevægelsen som en Bølge frem gennem Nervetraaden til Centralorganet, i hvis Nerveceller der ligeledes foraarsages en Sønderdeling, saa at kemisk Energi omsættes i andre Energiformer. Ved denne Energitransformation opstaa i hvert Fald Varme og Elektricitet, og samtidig fremkommer det psykiske Fænomen, Fornemmelsen. Men da Varme og Elektricitet ikke tør antages at have psykiske Egenskaber, er det en konsekvent og berettiget Antagelse, at Fornemmelsen er knyttet til en særlig Form af Energi.

Herved bliver man nu i Stand til at beregne Styrken af den fremkomne Fornemmelse. En teoretisk Betragtning viser, at Styrken *E* af det Potentialfald (elektromotoriske Kraft), der fremkaldes i en Nerve ved en Paavirkning af Styrken *E*, vil være udtrykt ved Formelen $E = c \cdot log.\left(1 + \frac{}{\varkappa}\right)$, hvor c og $\varkappa$ ere Konstanter. Og de fysiologiske Maalinger af Nervestrømmens Styrke godtgøre, at Formelen fuldstændig stemmer med Erfaringen. Heraf følger nu, at ogsaa den fremkomne Fornemmelses Styrke maa være proportional med Størrelsen *E*, thi alle Erfaringer tale for, at »de konstante Proportioners Lov« har fuldstændig Gyldighed for Hjernen. Denne Lov siger, at i et arbejdende System, hvor Energi af en Art omsættes i andre Energiformer, ville disse altid udvikles i proportionale Mængder. Loven er kun gyldig under bestemte Betingelser, men da disse som sagt utvivlsomt ere opfyldte for Hjernens Vedkommende, maa den fremkomne Fornemmelses Intensitet blive proportional med Nervestrømmens, og den anførte matematiske Formel, »den psykofysiske Maalformel«, bliver saaledes ogsaa et Udtryk for Fornemmelsens Styrke. Men denne Formel er ligefrem et er-

faringsmæssig rigtigere Udtryk for den Weberske Lov (se Psykologi, S. 733), hvis Gyldighed i vid Udstrækning er godtgjort ved psykofysiske Maalinger. Naturligvis er herved forudsat, at det hele Sanseapparat før Paavirkningen var i Hvile, og at der ikke samtidig foregaar andre, forstyrrende Indvirkninger. I saa Fald vil den fremkomne Fornemmelse nemlig blive modificeret ikke blot i Styrke, men ogsaa i Art; disse Forstyrrelser kunne imidlertid ogsaa tages med i Beregning, i hvert Fald for de vigtigste og bedst undersøgte Sanseomraaders Vedkommende. Saaledes er altsaa S. en Proces, der er fuldstændig tilgængelig for matematisk Behandling ligesom alle rent fysiske Energiomsætninger. Men selvfølgelig er hermed intet afgjort om, hvad det psykiske Fænomen. Fornemmelsen, egentlig er, eller om de fysiske Egenskaber ved den Energi, til hvilken det maa antages knyttet. (Se i øvrigt Sansefornemmelse). *Alfr. L.*

Sansovino, Andrea Contucci da Monte, italiensk Billedhugger og Arkitekt, født i Monte San Savino 1460, død smst. 1529, var Elev af Antonio Pollajuolo i Firenze. Særlig under Paavirkning af Antikken udviklede S. sin Stil, og begavet som han var med en rig Sans for Formskønhed og med en egen mild og nobel Følelse i sin Opfattelse, ejer hans Plastik megen Ynde og Finhed, der dog — ligesom hos de fleste af Højrenaissancens under Antikkens Indflydelse uddannede Billedhuggere — er af en vis karakterløs Almindelighed uden Præget af sand naturalistisk Liv og Individualitet. — Ungdomsarbejder, udførte før han 1491 drog paa et otteaarigt Ophold til Portugal, ere det bemalede Terrakotta-Alter i S. Chiara i hans Fødeby og Sakraments-Alteret i S. Spirito i Firenze, Værker, der trods mange skønne Enkeltheder dog virke nøgternt, og hvis Figurer ere uden ret Holdning og Karakter. Langt betydeligere ere hans Arbejder efter Hjemkomsten til Italien og da først og fremmest hans Hovedværker, de to Gravmonumenter i Santa Maria del Popolo i Rom over Girolamo Basso [paabegyndt 1505] og Ascanio Sforza [1507]. Fuldendt ere her de allegoriske Figurer i Nicherne i deres klassiske Værdighed og Ro, og ikke mindre fremragende er det ædle Udtryk i de paa Sarkofagerne liggende Portrætfigurer af de afdøde, der ere fremstillede som slumrende. Det hele er omsluttet af en arkitektonisk Opbygning af prægtig dekorativ Virkning. Et andet Værk, S. udførte i Rom, er den af Lionardo paavirkede Gruppe af den hl. Anna med Maria og Barnet i S. Agostino [1512]. Allerede før disse Arbejder havde S. i Firenze til Østportalet af Baptisteriet udført den monumentale Fremstilling af Christi Daab [1502], en Gruppe af mere Storhed og gribende Magt, end hans Kunst ellers raadede over. Nær beslægtet med denne Gruppe ere Figurerne af Johannes Døberen og Madonna i Domkirken i Genova [1503]. Fra 1513 til sin Død var S. beskæftiget medLedelsen og delvis med Udførelsen af den plastiske Marmorudsmykning af Santa Casa i Domkirken i Loreto. Af denne Højrenaissancens betydeligste plastiske Komposition, hvis arkitektoniske Indramning skyldtes Bramante, udførte S. kun en enkelt af Figurerne (Jeremias) og et Par af Reliefferne (den henrivende skønne Bebudelse og Hyrdernes Tilbedelse). Trods det, at det meste er Elevarbejde og trods de ikke altid heldig benyttede Laan af Michelangelo'ske og Rafael'ske Kompositioner og Figurmotiver, er det dog lykkedes S. at skabe en mageløs storslaaet og festlig Helhedsvirkning. (Litt.: P. Schönfeld, »A. S. und seine Schule« [Stuttgart 1881]). *A. R.*

Sansovino, Jacopo, se Tatti.

Sanskulot se Sansculottes.

Sans pareil [sãparæ'j] (fr.), uden Lige.

Sans peur et sans reproche [sãpöresãrøprå'š] se Chevalier.

Sans phrase [sãfra!z] (fr.), uden Talemaader, uden Ophævelser.

Sanssouci [sãsusi'] (fr.: »Sorgenfri«), kgl. Lystslot ved Potsdam, Yndlingsopholdssted for Frederik den Store, opført 1745—47 af Knobelsdorff paa en 20 M. høj Bakke med en henrivende Udsigt. Hovedbygningen har kun 1 Etage, er 97 M. lang og har midt paa Forsiden en Kuppel, der bæres af 36 mægtige Karyatider. Den i prægtig Rokokostil holdte Indretning af Slottet har omtrent samme Udseende som under Frederik den Store, der ligesom Frederik Vilhelm IV døde her. Mod Øst findes Billedgaleriet (opført 1756). I og ved S.-Parken ligge Neue Palais (opført 1763—70), Charlottenhof i italiensk Villastil, det 1851—56 opførte Orangeri med et Udsigtstaarn, det kgl. Gods Bornstedt samt Ruinenberg med en af Frederik den Store opført kunstig Ruin. *Joh. F.*

San Stefano se Santo Stefano.

Sans (Sanz) **y** [i] **Cabót,** Francisco, spansk Maler, født 1834 i Barcelona, død 5. Maj 1881 i Madrid. S. y C., Elev af Kunstskolen i Barcelona og af Couture i Paris, en Tid virkende som Direktør for Kunstmuseet i Madrid, har udfoldet en betydelig Virksomhed som Freskomaler; han har saaledes udført dekorative Arbejder til en Mængde Paladser (i Alcazar, Toledo, ses »Frants I besøger Karl V<). Endvidere har han malet »Slaget ved Trafalgar« (1862, Museet i Madrid), »Apollo jager Natten bort« o. a. samt talrige Portrætter (Isabella II eta). *A. Hk.*

Santa se San.

Santa Ana [sä'ntaä'nª], 1) By i U. S. A., Stat California, ligger 54 Km. S. S. 0. f. Los Angeles ved den 140 Km. lange Flod S. A. (1900) 4,933 Indb. S. A. driver stor Dyrkning og Udførsel af Vin, Oranger og Mandler.

2) By i den mellemamerikanske Republik San Salvador, ligger 58 Km. V. N. V. f. San Salvador 480 M. o. H. i en Egn med tempereret Klima og har ca. 25,000 Indb. S. A., der ligger paa Hovedvejen fra San Salvador til Guatemala og har Jærnbane til Havnen Acajutla, er Statens vigtigste Marked for Landbrugsprodukter, af hvilke de vigtigste ere Sukker og siden 1855 Kaffe. Tillige har man begyndt at udnytte Omegnens Rigdom paa Jærn, Kobber, Zink og Sølv. 18 Km. S. V. f. Byen ligger Vulkanen S. A. eller Lamatepec, der er 2,016 M. høj og har et meget dybt Krater. *H. P. S.*

Santa Anna, Antonio Lopez de, Præsident i Mejico, født 10. Juli 1797, død 20. Juni 1876. Han kæmpede 1821 under Iturbide for Landets Løsrivelse fra Spanien, men sluttede sig n. A. til hans Modstandere og hjalp med til at fordrive

nam. Dengang hørte han til Føderalisterne, men spillede ingen Rolle, før han 1828 blev Krigsminister og 1829 afværgede det sidste spanske Angreb. 1832 gjorde han Opstand mod Bustamente og blev Apr. n. A. selv Præsident; slog med Kraft hver Modstand ned, idet han støttede sig til Hæren og Præsteskabet, og gennemførte 1835 en centralistisk Forfatning, hvorved de enkelte Stater mistede deres Selvstændighed. Dette fremkaldte Texas'es Løsrivelse, og da han søgte at tvinge denne Stat til Lydighed, blev han Apr. 1836 slaaet og tagen til Fange (sendtes til Nordamerika) samt mistede derved Magten. Novbr. 1838 ledede han Veracruz'es Forsvar mod den franske Flaades Beskydning og mistede derved sit ene Ben. 1840 valgtes han paa ny til Præsident og tiltog sig Oktbr. n. A. diktatorisk Myndighed, men fordreves Maj 1845 ved en Opstand til Cuba. Hans Godser inddroges, men ved Underslæb havde han samlet sig en Formue paa I Mill. Doll., som var anbragt udenlands og derfor ikke gik tabt. Under Krigen med Nordamerika 1846 kom han tilbage, blev Overgeneral, men led flere Nederlag og maatte Apr. 1848 paa ny flygte til Vestindien. Herfra vendte han hjem Apr. 1853, modtoges i Triumf af sine Tilhængere og gjorde sig til livsvarig Præsident med enevældig Magt og Titel af Højhed; genoptog sin tidligere vilkaarlige Styrelse og skaffede sig Penge ved at sælge Arizona til Nordamerika; men forjoges Aug. 1855 ved enny Opstand. Febr. 1864 vovede han sig tilbage, efter at have udtalt sin Tilslutning til Kejserdømmet, men blev straks udvist af Bazaine, der frygtede hans Rænker. Skønt Kejser Maximilian senere udnævnte ham til Marskal, søgte han allerede Juni 1865 at slaa sig op ved at fornægte Kejserdømmet; gentog Forsøgene baade 1866 og 1867, men blev da fangen og landsforvist. Først efter Juarez'es Død 1872 fik han Lov at komme hjem, men forblev aldeles upaaagtet. Han var en politisk Eventyrer uden noget højere Formaal; hans hele Færd var præget af Egennytte og Troløshed, og han har haft stor Skyld i sit Folks Demoralisation. *E. E.*

Santa Barbara, By i U. S. A., Stat Califomia, ligger 456 Km. S. S. 0. f. San Francisco ved S.-B.-Kanalen, der fra det stille Ocean skærer sig ind mellem Fastlandet og de nordlige Øer af S.-B.-Archipelet. (1900) 6,587 Indb. Umiddelbart N. f. Byen hæver sig Bjærgkæden Sierra de Santa Inez, paa hvis Sydskraaning der drives stor Vinavl. Desuden har S. B. varme Mineralkilder, og den paastaas at have Verdens største Vinstok, med en I M. tyk Stamme, der for over 100 Aar siden skal være plantet af spanske Missionærer. *H. P. S.*

Santa **Bárbara,** By i den mellemamerikanske Republik Honduras, ligger paa højre Bred af Rio S. B., 153 Km. N. V. f. Tegucigalpa og har ca. 5,000 Indb. S. B. er Hovedstad i Republikkens frugtbareste og mest begunstigede Dep. S. B., hvortil hører den frugtbare Slette Sula samt Alluvialsletterne om det nedre Løb af de sejlbare Floder Rio Ulua og Chamelicon. Der dyrkes Kaffe i Mængde og udvindes Kautsjuk, og tillige har S. B. betydelig Kvægavl samt Straahattetilvirkning. En Jærnbane fører til Puerto Cabello. *H. P. S.*

Santa Caterina Villarmosa, By paa Sicilien, Provins Caltanissetta, ligger 12 Km. N. N. V. f Caltanissetta 606 M. o. H. og har en kold Svovlkilde, Tilvirkning at Lervarer, Olie, Vin og Svovl samt betydelig Handel. (1901) 8,103 Indb. *H. P. S.*

Santa Catharina, Stat i det sydlige Brasilien, grænser til Atlanterhavet og Staterne Parand, Rio Grande do Sul og den argentinske Republik. Det er 74,156 □ Km. med (1890) 283,769 Indb. Kysten er forsynet med flere Bugter, der kunne anvendes som Ankerpladser. Blandt Øerne ere San Francisco og S. C. (550 □ Km.) de største. Langs Kysten hæver sig Serra do Mar (1,330 M.), fornemmelig opbygget af Gnejs og Granit og dækket med tætte Urskove. Vestligere breder sig et Sandstensplateau, gennemfuret af Iguassu med Rio Negro og den paa Grund af sine Vandfald og Strømsnævringer paa lange Strækninger ufarbare Uruguay, der begge ile mod Vest og danne Statens Grænser mod Nord og Syd. Blandt Kystfloderne er Itajahy-Assu den eneste sejlbare. Klimaet er subtropisk og Regnfaldet rigeligt, navnlig paa Østkysten. Af Indbyggerne ere 40,000 af tysk Afstamning, og der findes desuden mange Italienere. Agerbrug er Hovederhvervet. Der dyrkes Maniok, Bønner, Majs og Byg, Kartofler, men ogsaa Sukkerrør, Kaffe, Bomuld og Hør, Oranger og andre Frugttræer. Kvægavlen er kun af Betydning i det indre, men drives ikke med Omhu. Ved Tubarão, der ved Bane er sat i Forbindelse med Havnebyen Laguna, er der Stenkulsbrud. Der udføres Agerbrugsprodukter: Majs og Bønner, Tømmer, Maniokmel, Tapioka, Arrow, Paraguay-Te og Brændevin. Hovedstaden er Desterro (s. d.). *M. Kr.*

Santa Clara, By paa den vestindiske 0 Cuba, i det indre, med (1887) 32,491 Indb. I Nærheden Kobber- og Jærngruber. *M. V.*

Santa Clara se San José.

Santa Conversazione [-konversatšo'ne] (ital.: »Hellig Underholdning«) benævnes i italiensk Kunst de Billeder af Madonna med Barnet omgivne af hellige Mænd og Kvinder, hvor Sammenstillingen af de forskellige Figurer ikke er begrundet ved nogen særlig religiøs Akt (Tilbedelse e. l.) eller ved noget særligt Handlingsmotiv. Det er et tvangfrit og stille Samvær, hvor »Underholdningen« snarest er gaaet i Staa, idet hver enkelt er optagen af sine egne Tanker, medens ofte en lille Enge! ved Madonnas Fødder fylder Tavsheden ved sit spinkle Strengespil. Særlig i venetiansk Malerkunst (hos Giovanni Bellini og senere Kunstnere) var S. C. et yndet Motiv. *A. R.*

Santa Cruz se Agadir.

Santa Cruz, By i U. S. A., Stat California, ligger 107 Km. S. S. 0. f. San Francisco paa Nordsiden af Monterey-Bugten og ved Mundingen af Floden San Lorenzo. (1900) 6,559 Indb. S. C. er smukt beliggende og et søgt Badested. Byen har Tilvirkning af Krudt, Papir og Læder og udfører Tømmer og Kalk til San Francisco. Havnen er vel beskyttet og ved Lavvande 7 M. dyb. I Nærheden findes Kæmpeeksemplarer af *Sequoia sempervirens.* *H. P. S.*

Santa Cruz, Flod i det sydlige Argentina; den danner Afløbet fra Søen Argentino, der ligger ved Foden af Andes-Bjærgene og gennem Leona modtager Vand fra flere andre nærliggende Søer

(Viedma, San Martin o. a.). Efter et østligt Løb udmunder Floden paa 50° s. Br. i en Bugt, Puerto de S. C, fra Atlanterhavet. Indtil Argentino-Søen er S. C. sejlbar for mindre Fartøjer. *M. Kr.*

Santa Cruz, Guvernement i det sydlige Argentina, grænser til Atlanterhavet og Chile, omfatter 276,919 □ Km., hvoraf den vestlige Del er bjærgfuld og tilhører Andes-Regionen (Chaltel 2,135 M., Stokes 1,950 M.) og udmærker sig ved flere større Søer (Buenos Ayres, Viedma, San Martin, Argentino o. a.). Den østlige Del er et stenet Steppeland, der egner sig bedre for Kvægavl end for Agerbrug og bliver gennemstrømmet af talrige Tværfloder (Rio Deseado, Chico, Santa Cruz, Gallegos), hvis Kilder ligge i Andes-Bjærgene. Ved Kap de las Virgenes findes guldholdigt Sand, som bliver udnyttet. Hovedstaden var tidligere S. C. (ved Floden af samme Navn), nu er det Gallegos, der ligesom S. C, Puerto Deseado og Cabo de las Virgenes regelmæssig anløbes af Dampskibe. Om Befolkningstallet foreligger der ingen sikre Opgivelser. Uden for Byerne udgøre de som Jægere og Nomader levende indianske Patagoniere Flertallet af Indbyggerne. *M. Kr.*

Santa Cruz, Departement i det østlige Bolivia, grænser mod Øst til den brasilianske Stat Mato Grosso og omfatter 366,128 □ Km. med 210,000 Indb., deriblandt 40,000 uciviliserede Indianere. Den sydvestlige Del tilhører Andes-Regionen, Resten er Lavslette med enkelte Bjærgdrag, der naa 900 M.'s Højde. Hovedfloden er den sejlbare Rio Grande (Guapay), der paa Nordvestgrænsen udmunder i Mamore; den sydøstlige Del af Landet tilhører Paraguay's Strømsystem. Klimaet er varmt og regnrigt, Jordbunden meget frugtbar, men lidet dyrket. Der avles Sukkerrør, Kaffe, Kakao, Bomuld, Majs, Maniok, Ris og Sydfrugter, og Urskovene ere rige paa Nyttevækster som Bygnings- og Farvetræ, Kautsjuk og Lægeplanter. Af Husdyr holdes Heste og Hornkvæg, og af Mineraler forekomme Guld og Kvægsølv. Indianerne fremstille Bomuldstøj. Hovedstaden S. C. de la Sierra ligger paa en skovløs Slette ved Kordillerernes Fod; den er Bispesæde og har (1893) 12,000 Indb. *M. Kr.*

Santa Cruz, Andrés de, Præsident i Bolivia 1828—39, (1792—1865), stammede paa mødrene Side fra Incaernes kongelige Slægt og var spansk Oberst, men sluttede sig 1820 til Uafhængighedskampen og blev General under Bolivar. 1826 indtog han en høj Stilling i Peru's Forvaltning og blev 1829 Præsident i Bolivia, hvis indre Udvikling han fremmede ved klog og maadeholden Styrelse. 1836 tilknyttede han ogsaa Peru og valgtes til Præsident for de to forenede Stater paa 10 Aar, men fortrængtes 1839 ved Chile's Indblanding. Under et Forsøg paa at genvinde Magten 1843 blev han fangen, men frigiven, og var 1849—54 Sendemand i England og Frankrig; forblev i det sidste Land indtil sin Død. *E. E.*

Santa Cruz de **Mar Pequena** [-peke'na], Havn paa Vestkysten af Marokko, N. f. Kap Nun. I 16. Aarh. havde Spanierne haft en Havn af dette Navn, paa dette Parti af Kysten, som havde opnaaet en ikke ringe kommerciel Betydning; senere blev den helt opgiven. Efter Krigen med Marokko 1859—60 forbeholdt Spanierne sig Besiddelsen af S. C. de M. P., men, mærkværdigt nok, ingen vidste rigtig, hvor det laa. En Kommission, der 1878 undersøgte Kysten mellem 28—29° n. Br., troede at finde det gamle Sted ved Ifni, men Meningerne ere delte, og andre sætte Stedet ved Chibaka's Munding (28° 28' n. Br.). For øvrigt have Spanierne endnu ikke taget Kysten her i Besiddelse og synes at have Lyst til at bytte deres Fordring paa Santa Cruz med et Terrain omkring deres Besiddelse Ceuta paa Nordkysten. *C. A.*

Santa Cruz de **Teneriffa,** By paa Øen Teneriffa i den spanske Øgruppe Canarerne, ligger paa Øens Nordøstkyst. (1900) 38,419 Indb. Byen ligger paa en temmelig lav, sandet og ufrugtbar Strand og forsvares af 3 Forter, samt af det gamle Citadel, der er bekendt fra Nelson's Angreb, hvor han mistede sin ene Arm. Byens Huse ere næsten alle enetages paa Grund af de hyppige Jordskælv. Havnen er fortræffelig og anløbes af mange Skibe, der indtage Kul og Proviant. Den er tillige Centrum for Øgruppens Handelsomsætning og udfører dens Produkter. S. C. de T. er Sæde for den spanske Guvernør og en Biskop. I Nærheden af Byen udgaar Telegrafkabler til Afrika, Europa og Amerika. *H. P. S.*

Santa-Cruz Øerne (Dronning Charlottes Øer), britisk Øgruppe i det stille Ocean, N. f. Ny-Hebriderne, har et Areal af 938 □ Km. med ca. 7,000 Indb. og bestaar af Hovedøen Indeni eller Indengi (540 □ Km.) og seks andre høje, skovklædte Vulkanøer samt flere smaa, lave Koraløer. Indbyggerne ere af melanesisk Race, bo i Pælebygninger og leve af at dyrke Bananer, Batater o. s. v. samt af Fiskeri. Det britiske Herredømme er kun af Navn. S. opdagedes 1595 af Mendaña, senere besøgtes Øerne af d'Entrecastaux (1793), Wilson (1797), Dillon (1827), d'Urville (1828). Bortførelse af indfødte som Arbejdere til Australien fremkaldte saa stort Fjendskab mod Europæerne, at Biskop Patteson dræbtes (1871), da han landede, og flere Gange senere ere Europæere blevne dræbte paa Øerne, hvilket har fremkaldt Repressalier fra Englændernes Side i Form af Ødelæggelse af Landsbyer. *M. V.*

Santa Elēna, Handelsplads i det nordøstlige Argentina, Provinsen Entre Rios, beliggende ved Parana. Her findes store Faktorier, hvorfra der eksporteres Kød og Kødekstrakt. 1892 nedslagtedes i S. E. 110,000 Stkr. Hornkvæg, og Udførselen var 300 Tons Kødekstrakt, 900 Tons kogt Kød, 9,000 Tons saltet Kød og 15,000 Tons pulveriseret Kød. *M. Kr.*

Santa Elena, By i det vestlige Ecuador, Provinsen Guayas, har en Havn ved Stillehavet (10 Km. fra Byen), Fabrikation af Straahatte, Udvinding af Havsalt og ca. 2,000 Indb. *M. Kr.*

Santa Eulālia, By i Mejico, Stat Chihuahua, ligger 20 Km. N. 0. f. Chihuahua i en snæver Dal, hvis Fjældsider ere rige paa gamle Beboelseshuler, og har ca. 2,000 Indb. S. E. er en vigtig Bjærgværksby, hvis rige Sølvgruber, der nu drives af Amerikanere, siden 1704 have givet et Udbytte til Værdi af henimod 600 Mill. Kr. *H. P. S.*

Santa Fé, By i U. S. A., Hovedstad i Territoriet New Mejico, ligger 1,002 Km. V. S. V. f. Topeka 2,091 M. o. H. paa den vestlige Skraaning af S. F.-Kæden og ved Floden S. F.,

der er et Tilløb til Rio Grande del Norte. (1900) 5,603 Indb. S. F. ligger ved Banelinierne Atchison—Topeka—S. F. og Denver—Rio Grande, men har i høj Grad bevaret et gammelt spansk Præg med snævre, krumme og bakkede Gader og forfaldne Huse, der alle ere opførte af soltørrede Sten. Befolkningen er hovedsagelig en Blanding af Spaniere og Indianere, og Spansk er det mest benyttede Sprog. Guvernørens Embedsbolig er en enetages Bygning, der skal stamme fra 1581. Yderligere nævnes Domkirken, Kapitolet, et Collegio, en Skole for Indianerbørn samt et Kloster. Byens sunde og tørre Klima har givet Anledning til Oprettelsen af et Sanatorium. S. F. er Territoriets vigtigste Handelsplads. Byen hviler paa Jordlag, der ere sølvførende, og i Omegnen findes Jærn, Kobber og Guld; men Bjærgværksdriften er endnu forholdsvis ringe. S. F. er for saa vidt U. S. A.'s ældste By, som den er en gammel Indianerpueblo, der opdagedes af Spanierne 1542. Hvilket Aar den besattes af disse, ved man ikke; men 1640 blev den Hovedstad i deres nordlige Besiddelser, og allerede tidligere var der fuldendt flere Bygninger som Domkirken (1627). *H. P. S.*

Santa Fé, 1) Provins i det nordøstlige Argentina, 131,582 □ Km. med (1901) 560,500 Indb., deriblandt mange Indianere og europæiske Indvandrere (Schweizere, Tyskere og Franskmænd). Landet er en eneste stor Slette, der mod Nord er skovklædt og rig paa store Sumpe. Mod Øst grænser den til Paranå, som fra S. F. modtager flere Tilløb, deriblandt Salado og Carcaraña. Regnmængden er 1,170 Mm. om Aaret og Jordbunden meget frugtbar. Kornsorterne ere Hvede, Majs og Havre; men desuden dyrkes Lucerne, Jordnødder og Hør. Kvægholdet er meget betydeligt: 3 Mill. Faar, 2,3 Mill. Stkr. Hornkvæg, foruden Heste, Æsler, Muldyr, Svin (60,000) og Strudse (2,400). Af industrielle Foretagender findes fornemmelig Savværker, Garverier, Teglværker, Jærnstøberier og Sukkerværker. Den første Handelsplads er Rosario. Af Samfærdselsmidler findes 2,270 Km. Jærnbane og 2,470 Km. Telegraf. Der findes ca. 200 Folkeskoler med 11,000 Elever, og højere Skoler findes i Rosario og Hovedstaden. Ved en Arm af Paraná ligger 2) Hovedstaden S. F. Det er en livlig Handelsby med en Havn (Colastiné), der ligger 12 Km. fra Byen, og (1895) 25,000 Indb. Den ligger kun 37 M. o. H. og er ved flere Jærnbaner forbunden i med det øvrige Land. Af fremtrædende Bygninger findes Domkirken, det biskoppelige Palads og et stort Jesuiterkollegium med 400 Pensionærer foruden et Lærer- og Lærerindeseminarium. Den grundlagdes 1573. *M. Kr,*

Santa Fé de Guanajuato se Guanajuato.

Sant' Agāta de Goti, By i Syditalien, Provins Benevento, ligger 22 Km. S. S. V. f. Cerreto Sannito ved Isclero og ved Foden af det 1,393 M. høje Monte Taburno. (1901) 5,172 Indb. S. A. er omgiven af gamle Ringmure og har en Domkirke med et gammelt Mosaikgulv samt Citadel. Byen har Stenbrud, Kalkbrænderi samt Olietilvirkning, og her er fundet mange Genstande fra Oldtiden. *H. P. S.*

Santa Ines, en af Ildlandsøerne, S. V. f. Magalhães-Strædet, er ved Santa-Barbara-Kanalen skilt fra den mod Sydøst liggende 0 Clarence. Øen er 145 Km. lang og gennemsnitlig 50 Km. bred. Siden 1881 hører Øen under Chile. *M. Kr.*

Santa Isabel se Fernando Po.

Santal- se Santhal-.

Santalaceae se Sandelfamilien.

Santalīn, Santalsyre, $C_{15}H_{14}O_5$, er et Farvestof, der findes i rødt Sandeltræ. Det danner røde, mikroskopiske Prismer og smelter ved 104^0. S. er uopløseligt i Vand, opløseligt i alle Forhold i absolut Alkohol med blodrød Farve, i Alkalier med violet Farve. Med Kalk og Baryt danner det næsten uopløselige Forbindelser. *O. C.*

Santa Lucia [-lutši'a] (Sainte Alousie), britisk 0 i Vestindien, hørende til Windward Islands, ligger 35 Km. S. f. Martinique, 614 □ Km. stor med (1901) 49,895 Indb., mest fransktalende, katolske Farvede. Øen er vulkansk og hæver sig i Grand Magasin til ca. 1,200 M. Den 550 M. høje Vulkan Qualibou skal have haft Udbrud 1766. Bjærgene ere skovklædte. Der dyrkes væsentlig Sukker, desuden Kaffe, Kakao og Bomuld. Hovedstaden Port Castries paa Nord vestkysten har en fortrinlig Havn. Koloniens Budget balancerer med ca. 50,000 L. St. Indførselen havde 1893 en Værdi af 168,978 L. St., Udførselen 178,429 L. St. S. L. opdagedes 1498 af Columbus, tilhørte vekselvis Frankrig og England indtil 1803, fra hvilken Tid den har været engelsk. *M. V.*

Santālum L., Slægt af Sandelfamilien, halvparasitiske og stedsegrønne Træer eller Buske med oftest modsatte, mere eller mindre læderagtige og glatte Blade, smaa Blomster og næsten kugleformet Stenfrugt. 8—9 Arter i Ostindien *S. album* L. giver Sandeltræ, der er tæt og formedelst Indhold af æteriske Olier stærkt duttende tillige er det rigt paa Harpiks; tidligere *officinelt* men anvendes nu i Parfumeriet og Kunstsnedkeriet Andre Arters Ved anvendes ogsaa. Rødt Sandeltræ stammer fra *Pterocarpussantalinus*, Sandeltræ fra Mocha (Chile) fra *Escalloniamacrantha* Hook. *A. M.*

Santa Margherita ligure, By i Norditalien, Provins Genova, ligger 9 Km. V. N. V. f. Chiavari ved en Underafdeling af Rapallo-Bugten og ved Banelinien Genova—Pisa. (1901) 4,915 Indb. S. M. 1. har talrige Villaer og besøgte Søbade og driver Tilvirkning af Kniplinger samt Koralfiskeri fra den lille Havn. *H. P. S.*

Santa Maria Capua vétere, By i Syditalien, Provins Caserta, ligger 6 Km. V. N. V. f. Caserta og ved Banelinien fra Rom til Napoli. (1901) 20,541 Indb. Denne By ligger paa det gamle Capua's Plads 3 Km. 0. S. 0. f. det moderne Capua. S. M. C. v. har flere Ruiner fra Oldtidsbyen, blandt hvilke nævnes et Amfiteater og en Triumfbue. *H, P. S.*

Santa Marta, Havneby i den sydamerikanske Republik Columbia, Hovedstad i Dep. Magdalena, ved en Bugt af samme Navn ved det karibiske Hav. I Byen, der grundlagdes 1525 og 1834 blev ødelagt af Jordskælv, findes en Domkirke, et gejstligt Seminarium og en højere Skole. Havnen er vel beskyttet mod Storm og Søgang og forsynet med gamle, nu forfaldne, Fæstningsværker. En Jærnbane fører til Cienaga. S. M. var i Spaniernes Tid en blomstrende Handelsby, men den

er gaaet stærkt tilbage siden Anlægget af Barranquilla og har nu kun 5,000 Indb. *M. Kr.*

Santa fflanra se Leukas.

Santána, Pedro, Præsident i San Domingo, (1801—64), var den, som 1843 først rejste Kampen for Republikkens Løsrivelse fra Haiti og blev dens Præsident 1844—48. Som Diktator slog han 1849 Soulouque's Angreb tilbage og vandt derved Æresnavnet »Libertador« (Befrier) samt valgtes 1853 paa ny til Præsident. Han arbejdede for Tilnærmelse baade til Spanien og til Nordamerika, men blev derfor styrtet Maj 1856 og forvistes Jan. n. A. af sin tidligere Ven og Kampfælle Baez. Han fordrev denne Juni 1858 og kom igen til Magten; overtalte Marts 1861 sine Landsmænd til at vedtage Tilslutning til Spanien; men allerede Aug. 1863 fordreves han ved en Opstand til Cuba, og hans Værk omstyrtedes samtidig. *E. E.*

Santandér, 1) Provinsi det nordlige Spanien, ligger i Gammel-Kastilien paa begge Sider af de kantabriske Bjærge og grænser mod Nord til Havet, mod Øst til Provinsen Vizcaya, mod Syd til Burgos og Palencia og mod Vest til Leon og Oviedo. Arealet er 5,460 □ Km. med (1900) 276,003 Indb. eller 50 pr. □Km. Provinsen har i Hovedsagen Form af et Rektangel og er en af de mest bjærgfulde i Spanien. Mod Vest paa Grænsen til Leon naa de kantabriske Bjærge deres Kulminationshøjder Pena de Cerredo (2,678 M.), Peña Vieja (2,630 M.) og Peña Prieta (2,529 M.), og fra Hovedkæden strække Bjærgudløbere sig mod Nord til Kysten, hvor de sædvanligvis ende stejlt. Kystlinien, der er 135 Km. lang, indskæres af talrige Fjorde (*rias*), hvis Mundinger hyppig spærres af Sandrevler, og som paa Grund af de hyppige Storme heller ikke ere gode Havne. Nordskraaningen af Bjærgene afvandes af talrige Kystfloder, Ason, Miera, Pas, Besaya, Nausa og Deva, der hele Aaret ere meget vandrige og som Regel med et vildt og rivende Løb, der danner flere Vandfald og undertiden baner sig Vej under Jorden. Paa Sydsiden af de kantabriske Bjærge, 888 M. o. H., udspringer Ebro, der imidlertid kun afvander en ringe Del af Provinsen. Klimaet er meget forskelligt fra det sydligere Spanien's. I Varmeforhold og ved sin betydelige Fugtighed minder det mere om Bretagne eller Sydengland. I Byen S. paa Kysten er Aarets Middelvarme $13,9^0$, Vinterens $10,4^0$, Foraarets $12,2^0$, Sommerens $18,1^0$ og Efteraarets $15,1^0$, og Nedbøren er 80 Cm., hvoraf der falder mindst om Sommeren, men lige meget de 3 andre Aarstider. Gaar man op i Bjærgene, bliver Klimaet fugtigere og køligere. Stationen Valle de Cabuerga 253 M. o. H. i Saja's Dal har en Regnmængde paa henimod 200 Cm. I dette Klima trives en Planteverden, der heller ikke er særlig spansk i sit Præg. Paa Bjærgskraaningerne findes tætte sommergrønne Løvskove, og kun paa Lokaliteter, hvor der er tilstrækkelig Læ, kan man træffe Oranger samt Vin, hvilken sidste Plante ikke ynder den store Fugtighed. — Befolkningen, der kaldes Montañeres, har Ry for at være intelligent og arbejdsom. De unge Mænd fra Kystegnene udvandre tit midlertidig til det spanske Amerika, og Landboerne tilbringe sædvanligvis nogle Aar paa Halvøen uden for Hjemmet. I S. er Majsen ubestridelig den vigtigste Kornsort. I langt mindre Maalestok dyrkes Hvede, og dernæst følge Kartofler, Grønsager, Bønner og Hør. Vinavlen spiller som sagt en ringe Rolle, og som Regel træder Æbletræet i Stedet for Sydfrugterne. Kvægbestanden udgør ca. 68,000 Faar, 27,000 Geder, 4,000 Svin, 57,000 Stkr. Hornkvæg, 450 Æsler, 1,200 Muldyr og 5,000 Heste. Skovene levere Kork, Nødder og Kastanjer, og i de mest afsides Egne kan der endnu drives Jagt paa Ulv, Bjørn og Vildsvin. Kun faa spanske Provinser have saa stor Malmrigdom som S. Der findes stor Rigdom paa Jærnmalme samt betydelige Mængder af Bly, Lignit, Kaolin og bituminøse Kul. Den industrielle Virksomhed er kun ringe. Ebro og Kystfloderne drive talrige Melmøller, og til det øvrige Spanien udfører S. aarlig 45,000 Tons Mel. Næsten alle andre Industrigrene ere begrænsede til Hovedstaden. Fra Kystbyerne drives et betydeligt Fiskeri, og Fisken sælges enten paa Stedet eller forsendes til det indre Spanien i tørret, saltet eller konserveret Tilstand. Særlig er Sardinfangsten af ikke ringe Betydning. Provinsens egen Ind- og Udførsel er temmelig ubetydelig; men af større Vigtighed er den Mellemhandel, der gaar over Hovedstadens Havn, idet denne er at betragte som Madrid's Udhavn ved den biscayiske Bugt. Af Jærnbaner findes i S. 112 Km. af den vigtige Linie Madrid—S. samt enkelte Lokalbaner. Ingen af Floderne ere sejlbare, og Provinsens Net af Køreveje er i en ufuldkommen Forfatning. S. deles i 11 Distrikter og 102 Sogne.

2) Hovedstaden S. (lat. *Fanum Sancti Andreae*) ligger 337 Km. N. N. V. f. Madrid ved Foden af et 70 M. højt Højdedrag og paa Sydsiden af den Halvø, der omslutter Ria'en ved S. (1900) 54,346 Indb. S. er en af de smukkeste Byer i Spanien. Den bestaar af to Kvarterer, den gamle Højby, hvis Centrum er den store skønne Domkirke med et Baptisterium i maurisk Stil, samt den ny, lavere liggende By med brede Gader og moderne Kajer. Smukke Promenader føre til det 2 Km. N. 0. f. S. liggende Sardinero, der har yndede Strandbade og flere Hoteller. S. driver Tilvirkning af Uldvarer, Handsker og Papir og har Jærnstøberier og Skibsværfter; men størst Rolle spiller den dog ved sin Havn og ved den Omsætning, den besørger mellem det indre Spanien og Udlandet. Havnen, hvis Indløb ligger mellem Fyrtaarne og Forter, er rummelig og sikker, men er ikke let tilgængelig ved Storm. Den største Del af Udførselen gaar til Cuba, Portorico og Sydamerika. Der udføres Mel, Vin, Konserves, Tobak, Jærnmalm, Kvægsølv og Ildvaaben og indføres Kaffe, Sukker, Kakao, Tobak, Ris, Fisk, Kul, Petroleum, Jærn, Træ og Tekstilvarer. Indførselen sker især fra England, U. S. A., Belgien, Skandinavien og Frankrig. S. er Sæde for Provinsens Administration samt for en Biskop. — S. hed i Oldtiden *Portus Blendium*. Dens Opkomst i nyere Tid skyldes dels Jærnbanen til Madrid, dels 19. Aarh.'s spanske Borgerkrige, der hærgede de nordøstlige Provinser og forbød Trafikken over Pyrenæerne. *H. P. S.*

Santandér, Departement i det østlige Columbia, mellem Venezuela og Magdalena-Floden, 42,200 □ Km. med 556,000 Indb. Største Delen af Departementet hører til Østkordillererne, der

langs Magdalena-Floden ere beklædte med Urskove. Højsletterne ere det egentlige Kulturland, og her dyrkes Sukker og Kaffe, Bomuld og Tobak, og Kakaotræet er meget udbredt. Af Mineralskatte forefindes Guld og Kobber, Bly og Jærn, Stensalt, Stenkul og Petroleum; men de udnyttes næsten ikke. I Hovedstaden Bucaramanga tilvirkes Bomuldstøj. De vigtigste Handelsveje ere Rio Magdalena og Rio Julia. *M. Kr.*

Santandér de Quilichoa [-kilitšo'a], By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Cauca. Den ligger 1,073 M. o. H., hvor den grundlagdes 1543, og har en højere Skole og 4,500 Indb. *M, Kr.*

Sant' Angelo [santa'ndzelo], 1) S.' A. Lodigiano, By i Norditalien, Provins Milano, ligger 12 Km. S. V. f. Lodi. (1901) 8,880 Indb. Omegnen hører til de frodigste i Norditalien, og Byen har stor Tilvirkning og Handel med Ost samt Smør. — 2) Monte S.' A. se Gargano. *H. P. S.*

Santa Niúfa, By paa Sicilien, Provins Trapani, ligger 6 Km. S. V. f. Salemi og har Station paa Banelinien Palermo—Mazzara. (1901) 8,041 Indb. S. N. er nærmest at betragte som Stationsbyen til Salemi, der selv ligger et Stykke fra Jærnbanen. *H. P. S.*

Sant' Antimo, By i Syditalien, Provins Napoli, ligger 6 Km. N. V. f. Casoria og er Station paa Banelinien Caserta—Napoli. (1901) 8,875 Indb. S.' A. har Vinstensfabrikation. *H. P. S.*

Sant' Antioco, 0 ved den sydvestlige Kyst af Sardinien, er 18 Km. lang og fra 10 til $4^1/_2$ Km. bred og nærmer sig saa stærkt Sardinien's Kyst, at den forbindes med denne ved en Bro, der tilskrives Romerne. Syd herfor mellem S.' A. og Sardinien ligger Bugten Golfo di Palmas. Øens Højdepunkt er en 243 M. høj Trakytklippe med talrige Huler, hvor Klippeduerne ruge. For øvrigt er S.' A. frugtbar. Paa dens nordøstlige Kyst ligger Hovedbyen S.' A., der er 3 Km. fra Sardinien's Kyst og 28 Km. S. S. V. f. Iglesias. (1901) 4,052 Indb. Den driver Skibsfart og ikke ringe Fiskeri. — Øen S.' A. hed i Oldtiden *Enosis.* *H. P. S.*

Sant' Arcangelo di Romagna [santarka'ndželodiroma'ña], By i Mellemitalien, Provins Forlì, ligger 14 Km. N. V. f. Rimini ved Uso i Nærheden af Adriaterhavet og er Station paa Banelinien fra Bologna til Ancona. (1901) 7,705 Indb. S.' A. d. R. er en smuk og velbygget By, paa hvis store Torv der staar et Mindesmærke for Pave Clemens XIV, der 1705 er født i S.' A. d. R. *H. P. S.*

Santarem [saɳtaræ'ɳ], By i det mellemste Portugal, Provinsen Estremadura, ligger 67 Km. N. N. 0. f. Lissabon 104 M. o. H. paa Skraaningen af en Høj, der hæver sig paa højre Bred af Tejo. (1890) 9,772 Indb. S. er en gammeldags og forfalden By, der i 15. Aarh. havde 21,000 Indb. Gaderne ere snævre og krumme. Byen har Ruiner fra Maurertiden samt en Jesuiterkirke med smukke Mosaikker. S. er Hovedstad i et Distrikt af samme Navn, der for en stor Del er udyrket og ubeboet. S-, hvis Navn er en Fordrejelse af Santa Irena, er det romerske *Scalabis* ell. *Praesidium Julium,* og i Portugal's Historie har Byen spillet en stor Rolle. Kampe om S., der hørte til Maurerne, fandt Sted 1093 og 1147. 1834 blev Dom Miguel slaaet ved S. *H. P. S.*

Santarem [saɳtaræ'ɳ], By i det nordøstlige Brasilien, Staten Paraa, ved den sejlbare Flod Tapajoz, 5 Km. fra dennes Udløb i Amazonas og lige over for Øen Tapara. Byen er Dampskibsstation og driver livlig Handel med Kakao, Kautsjuk, Kopaiva-Balsam, Sassaparille og andre Varer, som tilføres den ad Tapajoz; 4,500 Indb. *M. Kr.*

Santa Rosa [sä'nta'ro!uza], By i U. S. A., Stat California, ligger 80 Km. N. N. V. f. San Francisco ved S.-R.-River. (1900) 6,673 Indb. S. R. ligger 0. f. en Kystkæde i en yderst frugtbar Dalsænkning. I Nærheden drives Minevirksomhed, og Byen har Industri samt betydelig Handel med Vin, Korn og Kvægprodukter. *H. P. S.*

Santa Rosa, Departement i den mellemamerikanske Republik Guatemala, ved det store Ocean, 2,900 □Km. med 37,500 Indb., deraf Tredjedelen Indianere, der leve af Kvægavl og Agerbrug (Ris, Kaffe, Sukker). Ved Rio de los Esclavos ligger Hovedstaden Cuajiniquilapa. *M. Kr.*

Santa Rosa, Annibale Santorre, Grev de, italiensk Frihedskæmper, (1783—1825), havde 1812—14 været fransk Underpræfekt i Spezia og gjorde senere Tjeneste i det sardinske Udenrigsministerium. Han hørte til Prins Karl Albert's fortrolige Kreds, tog virksom Del i Militæropstanden Marts 1821 for at fremkalde en fri Forfatning og blev derefter Krigsminister under Prinsens kortvarige Regentskab. Han fortsatte den haabløse Kamp til det sidste, flygtede derefter til England og drog 1824 som Filhellen til Grækenland, hvor han faldt 9. Maj n. A. i Kampen om Øen Sfakteria. — Hans Søn Grev Pietro de S. R. var 1850 sardinsk Handels- og Landbrugsminister. Paa hans Dødsseng Aug. s. A. nægtede Ærkebispen af Torino ham Sakramentet og senere kirkelig Jordfæstelse, fordi han som Minister havde billiget Lovforslaget om at afskaffe den gejstlige Domsmagt og Asylret. Dette bidrog væsentlig til at skærpe Kampen mellem det klerikale og liberale Parti. *E. E.*

Santa Rosa de los Andes, By i det mellemste Chile, Provinsen Aconcagua, 4,500 Indb., ligger 818 M. o. H. ved Rio Aconcagua. Byen er Endestation paa Jærnbanen over Quillota til Valparaiso og driver gennem Cumbre-Passet stor Handel med Argentina. *M. Kr.*

Santa Rosa de Osos, Bjærgværksby i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Antioquia, ligger 2,610 M. o. H. i en guldrig Egn og har sammen med sit Distrikt 8,000 Indb. *M. Kr.*

Santa Rosa de Viterbo, By i den sydamerikanske Republik Columbia, N. f. Sagamoso °g 2,591 M. o. H., har en højere Skole, Fabrikation af Filthatte og Bomuldsstoffer og sammen med sit Distrikt 5,800 Indb. *M. Kr.*

Santa Severina, By i Syditalien, Provins Catanzaro, ligger paa en Klippe paa højre Bred af Neto, har et Citadel og en Domkirke og er Sæde for en Ærkebiskop. (1901) 1,448 Indb. *H. P. S.*

Santa Teresa de Jesus føesu's], egl. Teresa de Cepeda y Ahumada, spansk Helgeninde og religiøs Forfatterinde, født i Avila 28. Marts 1515, død i Alba de Liste 4. Oktbr. 1582. Af gammel Adelsslægt; fra Faderen havde hun arvet Lyst til Læsning af Andagtsbøger, fra Moderen Tilbøjelighed til at læse Ridderromaner. Tidlig vakt religiøs-romantisk Fantasi fik hende til som Barn at flygte

fra Hjemmet sammen med en Broder for at blive Martyr hos Maurerne; en Onkel bragte dem tilbage. Men i hendes første Ungdom fik Verdslighed en Tid lang Overtaget: hun var smuk og livlig, og et Kærlighedsforhold gav Anledning til, at Faderen foreløbig anbragte hende i et Kloster, hvorfra hun dog snart vendte hjem paa Grund af Sygdom. Just under denne Sygdom og gennem indre Kamp modnedes den Beslutning hos hende at tage Sløret, og da hendes Fader ikke vilde have, at hun skulde være Nonne, flygtede hun hjemmefra og indtraadte 1534 i Karmeliterindernes Orden. Helt havde hun dog i de følgende Aar ingenlunde forsaget Verden, hun havde mangen aandelig Strid at bestaa, lige til hun 1563, paavirket af Augustin's »Bekendelser« og en Broders Død, gav sig i Færd med sit store praktiske Livshverv til Styrkelse af Katolicismen, nemlig Reformen af Karmeliterordenen. Samtidig begynder for Alvor hendes Forfattervirksomhed. Hun var en meget begavet Kvinde, udpræget spansk i sit Aandsanlæg: medens hun til Tider fortaber sig i Mystik, ja endog Visioner, er hun ved Siden heraf forbavsende klog paa Livets Realiteter, ja i Besiddelse af ligefrem Forretningsdygtighed, — det er ligesom en god Dosis Velasquez jævnsides med Himmelsværmeriet à la Murillo. En ny, af hende affattet Regel for de barfodede Karmelitters (Nonners og Munkes) Orden fik pavelig Bekræftelse 1565 og indførtes i mange Klostre; hun var af den Grund omtrent stadig paa Rejser trods den Sygelighed (mest af nervøs Art), der fulgte hende gennem hele hendes Liv, og som hun ofte betvang ved sin mærkelige Energi, ligesom hun mangen Gang mægtede at tage sig sammen, naar hun — en ærlig Natur og med ømfindtlig Samvittighed, som hun var — næsten segnede under Tvivl paa sin egen Handlemaade. Modstand fra gejstlig Side, ikke blot fra en Del af selve Ordenens Medlemmer, havde hun tit at kæmpe med: man søgte at forkætre hende, og Inkvisitionen var endog paa Spil; men ved sin Død stod hun som en af den katolske Verdens mest ansete og indflydelsesrige Skikkelser. 40 Aar efter (1622) kanoniseredes hun, og for Kontrareformationen havde hendes Liv og Færd virkelig ogsaa været af største Betydning, næsten ikke mindre end Loyola's. Som Skribentinde udmærker hun sig ved sproglig Friskhed og Ynde; hendes omtrent halvfjerde Hundrede Breve ere Vidnesbyrd om megen Tankeklarhed og psykologisk Sans, og i den spanske Mysticisme staar hun paa en fremragende Plads ved en Række Skrifter som Selvbiografien (nærmest en Skildring af hendes sjælelige Udvikling), den berømte Opbyggelsesbog »El castillo interior« eller »Las moradas« o. fl. Ogsaa smukke og følte Digte har hun skrevet. Udgaver: Brevene [4 Bd., Madrid 1794], de samlede Værker flere Gange i 16. og 17. Aarh. samt ved V. de la Fuente [Madrid 1861, 53. og 55. Bd. af »Biblioteca de autores españoles«; siden Madrid 1881, 6 Bd.], Oversættelser af dem paa Tysk bl. a. ved Gallus Schwab [3. Opl., 5 Bd., Regensburg 1870], paa Fransk bl. a. ved Bouix [3 Bd., Paris 1861]. (Litt. Af Biografier, dog væsentlig opbyggelige, findes der talrige, saaledes af Villefore [Lyon 1824], Miss Trench [Lond. 1875], Hofele [Regensburg 1882], Pingsmann [Köln 1886], Mrs. Cuningham Graham [2 Bd., Lond. 1894]). *E. G.*

Santee [sänti!], Flod i U. S. A., udmunder i Staten South Carolina i Atlanterhavet og opstaar ved Sammenløbet af Floderne Wateree og Congaree. Sidstnævnte dannes af Kildefloderne Broad River og Saluda, og Wateree opstaar i North Carolina ved Foreningen af Fishing Creek med Catawba, hvilken sidste er den betydeligste af Kildefloderne og gennembryder den østlige Del af Alleghany-Bjærgene. Selve S. er kun 245 Km. lang, men regnes Catawba som Kildeflod, bliver Længden 800 Km. Wateree og Congaree ere sejlbare henholdsvis 320 og 295 Km. fra Oceanet. S. har Navn efter Indianerstammen S. ell. Santi, og Catawba efter den beslægtede Stamme Catawba. Begge bleve 1656 fordrevne af Irokeserne og smeltede senere sammen med Chichasawer og. Choctawer. *H. P. S.*

Sant' Elpīdio a Māre, By i Mellemitalien, Provins Ascoli Piceno, ligger 9 Km. N. N. V. f. Fermo og 7 Km. fra Adriaterhavet. (1901) 3,963 Indb. S.'E. a M. har endnu en ret velbevaret Bymur. Dens Havn Porto S.' E. a M. er Jærnbanestation paa Linien Ancona—Pescara. S.'E. a M. ligger paa samme Sted som Oldtidens *Cluana*. *H. P. S.*

Santenay [sātønæ'], Landsby i det nordøstlige Frankrig, Dep. Côte d'Or, er bekendt for sin fortræffelige Rødvin. Byen har en Kirke fra 12. til 16. Aarh., en saltholdig Mineralkilde og (1896) 1,500 Indb. *M. Kr.*

Santerning (Søudtryk), en svær Surring, der lægges om skørede (bristede) Rundholter (s. d.), naar disse ikke kunne fornyes. *C. L. W.*

Santérno, Flod i Mellemitalien, Provinserne Firenze, Bologna og Ravenna, mellem hvilke sidste den delvis danner Grænse. S. udspringer paa Monte Guerrino i Apenninerne 1,200 M. o. H. og strømmer i nordøstlig Retning. Efter et Løb paa 106 Km. udmunder den i Po di Primaro. S. hed i Oldtiden *Saternus* ell. *Vadrenus*. *H. P. S.*

Santerre [sātæ!r], Landskab i det nordlige Frankrig, i den gamle Provins Normandie, udgør den sydøstlige Del af Dep. Somme og har Péronne til Hovedstad. *M. Kr.*

Santerre [sātæ!r], Antoine Joseph, fransk Revolutionsmand, født i Paris 16. Marts 1752, død i Paris 6. Febr. 1809, var Brygger i Forstaden St. Antoine og altid i højeste Folkeyndest paa Grund af sin Gavmildhed. 1789 tog han Del i Stormen paa Bastillen og blev saa Fører for Nationalgarden i sin Forstad (10. Bataillon). Efter Voldsomhederne paa Marsmarken 17. Juli 1791, hvor han var med, udstedtes Arrestordre mod ham, men S. skjulte sig, til han blev amnesteret. Han var en af Førerne ved Toget mod Tuilerierne 20. Juni 1792, men viste sig hensynsfuld mod Kongefamilien. 10. Aug. 1792 blev han efter Mandat's Drab Kommandant for hele Nationalgarden i Paris. Han beskyttede da den fængslede Kongefamilie. Septembermyrderierne misbilligede han meget og var i Septemberdagene borte fra Paris. Han blev ogsaa angreben i Marat's »Folkeven«. Konventet betroede S. Bevogtningen af Ludvig XVI, hvem han ved Processen mod Kongen førte for Skranken, han kommanderede efter General Berruyer's Ordre ved Kongens Henrettelse.

Her lod han Trommerne tie, da Kongen vilde tale, først da Kongen havde sagt nogle Ord, lod han slaa Hvirvel paa General Berruyer's Befaling, for at Folk kunde holde sig paa Plads. Siden blev han Fører for de frivillige Parisere i Vendée, men led Nederlag 13. Septbr. 1793, derpaa blev han fængslet, mistænkt for Orleanisme. Efter Robespierre's Fald kom han fri, genoprettede sin Formue, men uheldige Spekulationer ruinerede ham igen, og han døde fattig. *F. L.*

Santesson, Carl Gustaf, svensk Kirurg, født i Göteborg 7. Novbr. 1819, død i Stockholm 21. Jan. 1886. S. studerede i Upsala, Kjøbenhavn og Stockholm, blev 1846 Dr. med. i Upsala, Professor ved Carolinska Instituttet i Stockholm 1849, Overkirurg ved Serafimerlazarettet 1850—85. S. var en meget anset Kirurg og Lærer. *G. N.*

Sant' Eufēmia, Bugt paa Syditalien's Vestkyst, Provins Catanzaro, ligger mellem Forbjærgene Suvero og Cozzo og har en 30 Km. bred Munding. Den sydlige Del af S. E. danner en god Havn, Pizzo, og 3 Km. N. f. Bugten ligger Landsbyen S. E., der har Ruinerne af et fordum berømt Benediktinerkloster, der stiftedes af Robert Guiscard og 1638 ødelagdes ved et Jordskælv. (1901) 882 Indb. *H.P. S.*

Santhāler er Navnet paa et af Indien's Urfolk, som under en fælles Benævnelse kaldes de kolariske Folk. De bebo en Landsdel, som ligger ca. 225 Km. N. V. f. Kalkutta, og tælle vel I Mill. i alt. De boede tidligere ligesom Koler, Juanger og Gonder oppe i Bjærgene, men 1790 begyndte de at indvandre til deres nuværende Land. Det er et meget lavtstaaende Folk i kulturel Henseende, ogsaa deres religiøse Forestillinger vidne om et meget lavt Standpunkt; det er onde Aander, de tilbede. S. bleve 1855 bekendte i Europa, da de, drevne til det yderste af deres hinduiske Herrer, som eje Jorden, gjorde Oprør og marcherede mod Kalkutta, hvor de imidlertid bleve nedsablede. (Litt.: Eduard Løventhal, »Indien før og nu« [1895]; L. Hertel, »Den nordiske Santhalmission« [1884]). *H. O — d.*

Santhalī eller Santhai-Sproget hører til en særlig isoleret Gruppe af de moderne Sprog i Indien, de saakaldte khervariske (eller kolariske) Sprog (se Indiske Sprog, S. 404, jfr. Kolarier). S. har ingen Litteratur; hvad der er trykt paa dette Sprog, er kun Lærebøger, Salmebøger og anden religiøs Litteratur, der er frembragt ved Missionærernes Virksomhed. Det er især Missionæren L. Skrefsrud, som har indlagt sig store Fortjenester af dette Sprogs Behandling ved sin »Grammar of the Santhai Language« [Benares 1873]. Sprogets Slægtskabsforhold bleve først 1892 nøjere undersøgte og fastslaaede af Vilh. Thomsen, »Bemærkninger om de khervariske Sprogs Stilling« [Oversigt over Vidensk.-Selsk. Forh., 1892], jfr. sammes »Nogle Bemærkninger om Santhai-Sproget« [Nord. Santhai-Missions Festskrift, 1892], hvor det paavises, at disse Sprog repræsentere en fra de øvrige indiske Sprog afvigende Type, der i øvrigt genfindes i visse Sprogformer i Australien. Samtidig med disse Arbejder af V. Thomsen leveredes af en svensk Missionær E. Heuman en »Grammatisk studie öfver santal-språket« [trykt i Oversigt over Vidensk. Selsk. Forh., 1892]; et Leksikon over S. foreligger endnu ikke, men der har i mange Aar været arbejdet paa at samle Materiale til et saadant af L. Skrefsrud. *D. A.*

Santhāl-Missionen blev begyndt 1867 af Danskeren H. P. Børresen og Nordmanden L. O. Skrefsrud (s.d.), der vare udtraadte af det Goszner'ske Missionsselskab og nu paa egen Haand uden et Selskab i Ryggen toge fat paa Gerningen blandt Santhaierne under Navnet *Indian home mission.* Understøttelse til Arbejdet indsamlede Børresen ved Rejser i Indien blandt Kristne. De første Aar vare svære at komme igennem, men det fik stor Betydning for Missionærernes Stilling, at de hjalp Santhaierne mod deres hinduiske Herrer og Undertrykkere. Sygdom nødte Skrefsrud og Fru Børresen med hendes Børn til at rejse til Europa 1873, og samtidig udbrød en stor Hungersnød. Efter Børresen's Indstilling lod Regeringen foretage store Arbejder, som lededes af ham, og hvorved han fik en overordentlig rig Lejlighed til at paavirke Mennesker, saa mange bleve døbte. Bevægelsen blandt det let ledede Folk har holdt sig siden, selv om det er gaaet i mange Svingninger, og Menighederne tælle nu over 11,000 Medlemmer. Der findes rundt om i Landet over 20 Missionsstationer, som danne særlige Menigheder, foruden Santhal-Kolonien i Assam, hvor Regeringen har solgt Missionen en Landstrækning, som bliver koloniseret af kristne Santhaier i stigende Antal fra 1881. Missionsarbejdet øves dels gennem Evangeliets Prædiken, dels gennem Skoleundervisning, i hvilken sidste Gerning Fru Børresen, født Hempel, har stor Fortjeneste. H. P. Børresen var indtil sin Død (23. Septbr. 1901) sammen med Skrefsrud Missionens Leder; nu staar denne sidste alene i Styrelsen. Som Medarbejdere have de i Tidernes Løb haft flere: M. C. Jensen (Præst) og Schat Petersen (Præst) fra Danmark, den sidste arbejder der endnu (1904); fra Norge Bunkholdt, Berg og Bodding, hvilken sidste endnu arbejder, fra Sverige Lic. Heuman.

Siden Børresen's Besøg i Danmark 1876—77 og Skrefsrud's i Norge 1882—83 støttes Missionen væsentlig gennem særlige Komiteer fra disse to Lande, hvor ogsaa Bladene »Santhaiposten« og »Santalen« bringe Meddelelser fra denne Mission. (Litt.: L. Hertel, »Indisk Hjemmemission blandt Santhaierne« [1877], »Den nordiske S.« [1884], »Før og nu« [1892], »Santhalmissionsbevægelsen i Danmark«, I [1904]). *H. O—d.*

Santhia, By i Nordvestitalien, Provins Novara, ligger 20 Km. V. N. V. f. Vercelli og ved en Kanal, der forbinder Dora Baltea med Sesia. (1901) 5,190 Indb. S. er Jærnbaneknudepunkt, og i Omegnen drives stor Risavl. *H. P. S.*

Sánti, Giovanni, italiensk Maler, født i Colbordolo ved Urbino formodentlig mellem 1430 og 1440, død i Urbino 1494, var uddannet under Indflydelse af Piero della Francesca og navnlig Melozzo da Forli. Hans Virksomhed faldt i Urbino og omliggende Byer, Pesaro, Cagli o. a. St., og her maa hans Kunst opsøges; hvad der af hans Staffelibilleder findes i Museer (Brera, Milano og Berlin), er af ringere Betydning. Af overvældende stor Betydning eller blot af ejendommelig udpræget Personlighed er nu ganske vist intet af hans Arbejder. Uden skabende Originalitet

giver S. i sin Kunst kun det, han har kunnet tilegne sig hos sine Forbilleder, og giver det endda uden synderlig Glans eller Fylde. Noget af Piero's lyse blonde Kolorit, noget af Melozzo's kraftige Portrætopfattelse ejer han, men den førstes strenge, faste Tegning bliver tam i S.'s Gentagelse, og den sidstes Overlegenhed i perspektivisk Komposition eftergør S. ved smaalige perspektiviske Kunststykker. Mest indtagende i hans Kunst er den blide, ægte umbriske Følsomhed i hans Figurer, og umiskendelig er overalt hos ham en dyb ideal Stræben — saaledes ogsaa i hans digteriske Virksomhed, i den paa Terziner skrevne Rimkronik til Forherligelse af Hertug Federigo af Urbino — en Stræben, som var den bedste kunstneriske Arv, han gav sin store Søn, Rafael. Af S.'s Værker fremhæves: S. Sebastian's Martyrium i S. Sebastiano, Urbino, og en tronende Madonna med Hellige og Portrætter af Gasparo Buffi og hans Familie [1489] i Pinakoteket smst. Endvidere det store figurrige Alterbillede i Klosteret Montefiorentino ved Urbania [1489], ligesom Malerierne i Gradara og i S. Croce i Fano med Fremstillinger af den tronende Madonna. I Fano (S. Maria Nuova) ogsaa det følelsesfulde naive Billede med Elisabeth's og Maria's Møde. I S. Domenico i Cagli findes der endelig en Række Fresker fra S.'s Haand. (Litt.: Pungileoni, *Elogio stor. di G. S.* [Urbino 1822]; Passavant, »Raphael von Urbino u. sein Vater G. S.«, *I—III* [Leipzig *1839—59*]; A. Schmarsow, »G. S.« [Berlin 1887]). *A. R.*

Santiago [santia!go], Provins i Republikken Chile, mellem 33 og 34^0 s. Br. og mellem det store Ocean i Vest og Argentina i Øst, 14,672 □ Km. med (1901) 434,120 Indb. Den vigtigste Del af Provinsen er den Hovedstaden omgivende Slette. Østgrænsen er Andes-Bjærgenes Kam. Hovedfloden er Maipo, der har mange Tilløb, hvoraf dog ingen ere sejlbare. Næringsvejene ere Agerbrug, der kræver kunstig Vanding, og Kvægavl. Der forefindes Kobber, Guld og andre Metaller og talrige Mineralkilder. *M. Kr.*

Santiago de Chile [santia! godetšile], Hovedstad i den sydamerikanske Republik Chile, 1541 grundlagt af Pedro de Valdivia midt paa den store Længdedal, der fra Nord til Syd strækker sig gennem Chile, og som i Omegnen af Hovedstaden er en med Kaktushække og Poppelalleer gennemdraget frugtbar og veldyrket Slette. Her var det, at Chilenerne under O'Higgins'es Anførsel 5. Apr. 1818 overvandt Spanierne og grundlagde Chile's Uafhængighed. Fra den 187 Km. fjerne Havneby Valparaiso er S. d. C. skilt ved nogle Bjærgdrag, Petaca (1,854 M.) lige mod Vest og Coliguay (2,230 M.) lidt længere mod Nord. En henrivende Udsigt er der mod Øst til Andes-Kædens Snetoppe, navnlig til det 6,178 M. høje Tupungato. Ved den transandine Jærnbane staar S. d. C. i Forbindelse med Valparaiso og Santa Rosa og gennem andre Linier med Valdivia og Concepcion. S. d. C. ligger 535 M. o. H., paa begge Sider af en Biflod til Maipo, Mapocho, hvorover der fører 6 Broer, og som er indfattet af brede Kajer, langs hvilke den store *Alameda* med sine smukke Alleer strækker sig i en Længde af $6^1/_2$ Km. I Sommertiden er Mapocho omtrent udtørret, men efter Regnfald eller Snesmeltning j en svulmende Strøm. Byens Klima udmærker sig ved store Varmesvingninger og ringe Regnmængde. Man har Eksempler paa, at Termometeret i Løbet af et Døgn har bevæget sig mellem + 22^0 og + 2^0. Den højeste iagttagne Varmegrad er 330, den laveste + $4,_3{}^0$. Varmen er størst i Januar ($19,_{28}{}^0$), mindst i Juli ($7,_{80}{}^0$). S. d. C. har gennemsnitlig kun 45 aarlige Regndage med en Regnsum af 328 Mm. Af Hensyn til de hyppig indtræffende Jordskælv, hvoraf der 1860—81 indregistreredes 21, bestaar Byen mest af enetages Huse, som for en stor Del ere opførte af Ler og i det hele lidet pyntelige. De mange offentlige Bygninger vidne dog ved deres større Højde og paladsagtige Ydre om, at S. d. C. er en Residensby; og den, der kommer fra det travle Valparaiso, maa undres over den Ro, der i visse Kvarterer forhøjes til Gravstilhed, og ringe Færdsel, der udmærker Byen. Livligst er der i Kvarteret omkring *Plaza des Armas*. Her ligge Domkirken, Ærkebispens Palads, Raadhuset, Intendanturbygningen og Posthuset; Husene ere forsynede med Arkader og have pragtfuldt udstyrede Butikker. En vidtomfattende Bygning, *Moneda*, er indrettet til Bolig for Republikkens Præsident, for samtlige Ministerier, Mønten (*Moneda*), Statskassen og Statsgældsforvaltningen samt Statsarkivet. Smukkest er *Alameda de las Delicias*, hvor der i Nærheden af Banegaarden er rejst Statuer af Generalerne San Martin og Miguel Carrera. Som Flertallet af *spansk-amerikanske* Byer ligner S. d. C. i sin Grundplan et Skakbræt: Gaderne ere snorlige og skære hverandre i rette Vinkler. Op over de flade Hustage hæve sig flere nøgne, ølignende Porfyrklipper, en enkelt endog til 70 M. over Stadens Grund, samt Taarnene og Kuplerne af over 20 Kirker og Kapeller, i Forstaden Chimbo den først i den nyere Tid fuldførte Dominikanerkirke med hvide Marmorsøjler, Santa-Clara-Nonnernes Kirke o. a. Paa Tomten af den 1863 nedbrændte Jesuiterkirke er der rejst et Mindesmærke for de ved denne Lejlighed omkomne 2,000 Mennesker. I S. d. C. findes 7 Klostre med 300 Munke og 900 Nonner. — S. d. C. er (1901) en By paa 296,645 Indb., mod 190,000 i 1885, altsaa en stærkt voksende By. Af fremmede er der en Del Tyskere og Franskmænd, Englændere og Nordamerikanere, Italienere og Argentiniere, men faa Spaniere og ingen Negre. S. d. C. er Chile's administrative og aandelige Midtpunkt, Sædet for Landets højeste Domstol og en Appelret. Det af Jesuitterne 1741 grundlagte Universitet har 1,000 Studenter og flere europæiske Lærere, og til det er der knyttet en Ingeniørskole og en Skole for Malere og Billedhuggere, et Museum, et Observatorium, en zoologisk og en botanisk Have og et Bibliotek (70,000 Bd.). Desuden findes et større Antal højere Skoler: Militærakademiet, Landbohøjskolen, Bjærgværksskolen, den tekniske Skole, Musikkonservatoriet, et Realgymnasium med 1,200 Elever, et gejstligt Seminarium og et efter europæisk Mønster indrettet Lærerseminarium. Blandt de humane Institutioner kunne nævnes Sindssyge- og Døvstummeanstalterne og Vajsenhuset. Fabrikvirksomheden er ikke betydelig; der tilvirkes navnlig Klæde, Læder og Læderarbejder. Handelen er af langt større Betydning, navnlig Børshandelen. Med Hensyn til Sporveje,

Gadebelysning etc. er S. d. C. indrettet som en europæisk By. *M. Kr.*

Santiago de Compostella [-komposte'lja], By i Nordvestspanien i Landskabet Galicien og Provinsen Coruña, ligger 55 Km. S. S. V. f. Coruna, 35 Km. fra Havet og 227 M. o. H. ved Foden af Monte Pedroso (594 M.). (1900) 24,120 Indb. S. d. C. er opført af en graa Bygningssten og har et graat og kedeligt Udseende. Gaderne ere snævre og grimme, og nogle af dem ere forsynede med Buegange. Fra Monte Pedroso, hvorhen føre smukke Alleer, har man dog en vid og smuk Udsigt. Byens fornemste Bygning er Domkirken, der er paabegyndt 1082 og har Form af et latinsk Kors. Kirken er 78 M. høj, og dens Indre er 87 M. langt og 64 M. bredt og har 6 Skibe og 25 Kapeller, der rumme mange Relikvier og Kostbarheder. Under Højalteret hviler ifølge Folketroen Apostelen Jakob den Ældre (Sant Jago), der er Spanien's Skytshelgen, og hvis Lig, der betegnedes af en Stjerne, 829 skal være fundet af Biskop Theodomir der paa Stedet og begravet i Krypten af en Kirke, der imidlertid 997 ødelagdes af Araberne. Heraf kommer Tilnavnet Compostella eller *Campus Stellae*, Stjernemarken. I flere Aarhundreder besøgtes S. d. C. af Valfarere fra hele den katolske Verden og var saa berømt, at den fik Tilnavnet Vesterlandenes Jerusalem (*Jerusalén de Occidente*). Umiddelbart op til Domkirken støder et stort Benediktinerkloster fra 16. Aarh., det store Pilegrimshospital Hospicio de los Reyes samt et Seminarium, der er opført i 18. Aarh. Yderligere nævnes Klostrene San Francisco og San Agustino samt Kirken San Felix de Solorio fra 1316. Universitetet, der er stiftet 1504, har 4 Fakulteter og 35 Lærere. S. d. C. har meget ringe Industri og Handel. Omkring Domkirken bo mange Guldsmede, der lave Rosenkranse, Medailloner og Sølvstatuetter af Helgenen, og desuden er der lidt Tilvirkning og Handel med Lærred, Silke, Lædervarer, Hatte og Papir. Fra S. d. C. til Havnebyen Carril, der ligger 42 Km. mod Sydvest og (1900) har 5,096 Indb., fører en Jærnbane. S. d. C. er Sæde for en Ærkebiskop og for den spanske Ridderorden, St. Jakob's militære Sværdorden. I Middelalderen var S. d. C. Kongeriget Galicien's Hovedstad, og endnu er Byen meget interessant i historisk og arkæologisk Henseende. *H. P. S.*

Santiago de Cuba, By paa Sydkysten af Cuba, med (1899) 43,090 Indb., ligger ved en Bugt, der danner en fortrinlig Havn. Husene i Byen have gennemgaaende kun een Etage. Der udføres Sukker, Rom, Kakao, Tobak, Kaffe, Mahogni. Slag 1898. *M. V.*

Santiago del Estêro, Provins i det nordvestlige Argentina, 103,016 □Km. med (1895) 161,502 Indb. Det er tyndt befolket Sletteland (1,6 Indb. pr. □ Km.), der gennemstrømmes af Salado og Saladillo, der begge danne vidtstrakte Sumpe (*esteros*), af hvilke Salina Grande (mod Sydvest) er den betydeligste. Agerbruget er kun lidet udviklet, da det varme, tørre Klima lægger det store Hindringer i Vejen. Kun 10 p. Ct. ere opdyrkede, og kunstig Vanding er en Nødvendigned. Der dyrkes navnlig Luzerne, Sukkerrør og Vin. Kvægavlen er Hovednæringsvej, og 1888 fandtes 110,000 Heste, 47,000 Æsler og Muldyr, 588,000 Stkr. Hornkvæg, 782,000 Faar og 310,000 Geder. Fabrikation af Bomuldstøj og uldne Væv er en vigtig Erhvervskilde. Provinsen har ca. 100 Folkeskoler med (1888) 4,500 Elever. Hovedstaden af samme Navn er en By paa 10,000 Indb., beliggende ved Rio Dulce og Jærnbanen fra Cordoba over Tucuman og Salta til Juhuhy. I Byen, der grundlagdes 1552, findes en Domkirke, et Raadhus, en Latinskole og et Lærerindeseminarium. *M. Kr.*

Santiago de los Caballeros [-kawalje'ros], By paa den vestindiske 0 Haiti, i den dominikanske Republik. Den ligger ved Jaqui og ved Vestranden af Vega Real og har en Domkirke, betydelig Fabrikation af Cigarer, der for største Delen eksporteres til Hamburg, og 8,000 Indb. *M. Kr.*

Santiago de Veraguas [-vera'gwas], By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Panama, ved San Martin, der udmunder i det store Ocean, har varme Kilder og er et Badested. Byen har Fabrikation af purpurfarvede Bomuldstøjer, Straahatte og Hængemaatter; 6,300 Indb. *M. Kr.*

Santillana [santilja'na], Iñigo López de Mendoza, Markis af, spansk Digter, født i Carrién de los Condes 19. Aug. 1398, død 25. Marts 1458. Den unge Adelsmand, der hørte til en af Kastilien's ypperste Ætter, maatte efter Faderens Død for en stor Del tilkæmpe sig sin Arv, dels ved Retten, dels med Sværd i Haand. Siden stod han under Johan II's Regering som en af Landets vældigste Baroner, i Besiddelse af høje Embeder og paa eftertrykkelig Vis deltagende i Stridighederne mellem Konnetablen (D. Alvaro de Luna) og Højadelen. Han hørte til D. Alvaro's Modstandere — om end han til Tider kunde være nogenlunde forsonet med ham og en Gang i al Venskabelighed brød en Lanse med ham ved et Dystløb —, og han var blandt dem, der styrtede den mægtige Kongeyndling. Sine sidste Aar levede S. rolig og tilbagetrukken, efter Hustruens Død, der indtraf 3 Aar før hans egen. S. har faaet megen Betydning for den spanske Digtekunsts Udvikling, skønt han ingenlunde var nogen original eller imponerende poetisk Begavelse: det er hans Smag og Formsans og ikke mindst hans Kendskab til andre Nationers Aandsliv, der kom hans egen Nations til gode. I sit Digt »Comedieta de Ponza« (om Søslaget ved Ponza 1435, hvori Spanierne bleve slagne af Genueserne) efterlignede han Dante; hans 42 Sonetter, med Petrarca til Mønster, ere de ældste paa Spansk; et interessant Læredigt er den Dialog, hvori han lader Filosoffen Bias opstille sin Stoicisme lige over for selve Skæbnegudinden, Fortuna; mærkelig er ogsaa hans Samling af Ordsprog (100 i Tallet), satte paa Vers [1. Udg. Sevilla 1494]. »Doctrinal de Privados« omhandler D. Alvaro de Luna's Færd og Skæbne, til Advarsel og Skræk for ligesindede, idet Konnetablen selv fremstilles som den, der bekender sine Synder. Bedst lægger S.'s Digtertalent sig for Dagen i nogle nydelige Smaasange (*Serranillas*) i Folkestil. Af Prosaskrifter har man fra hans Haand en velskreven Epistel til Konnetablen af Portugal, D. Pedro; den er fra Indholdets Side af stor Interesse, da den indeholder en Udsigt over den spanske Poesis

Historie lige til Forfatterens egen Tid (først trykt af Sarmiento i »Memorias para la historia de la poesía y poetas españoles«, Madrid 1775). Udgaver af S.'s Værker: »Rimas inéditas«, ved E. de Ochoa [Paris 1844]; »Obras«, ved J. Amador de los Rios [Madrid 1852]. *E. G.*

Santini, Giovanni, italiensk Astronom, født 30. Jan. 1786 i Caprese, død 26. Juni 1877 i Padova. 1806 ansattes S. som Assistent ved Observatoriet i Padova og blev 1813 dets Direktør og tillige Prof. i Astronomi ved Universitetet. Foruden ved talrige Planet- og Kometobservationer, offentliggjorte i Fagskrifter, har S. vundet sig et agtet Navn ved sine 5 Stjernekataloger; de to første indeholde tilsammen 4,092 Stjerner i Himmelstrøget 11° N. og S. f. Ækvator, Observationerne ere udførte af S. alene og publicerede i »Decrizione del circolo meridiano seguita da un catalogo di stelle fisse« [Padova 1840]; ved de 3 øvrige Kataloger ere Observationerne udførte dels af S., og dels af hans Assistenter; de ere publicerede af Videnskabsselskabet i Venezia [1858, 1862, 1870]. Af S.'s øvrige Arbejder nævnes: »Trattato di astronomia« [Padova 1820]. *F. Fr. S.*

Santipur, By i Distrikt Nadiya af den britisk-indiske Provins Bengalen, ved Hugli, med betydelig Bomuldsindustri, Bade, tre Dages Messe til Krishna's Ære (25,000 Pilegrimme o. a.) og (1891) 30,437 Indb. *M. V.*

Santo (sp. og ital.), d. s. s. San, Sankt.

Santo Amâro, By i det østlige Brasilien, Staten Bahia, ved Serigi, der ved Højvandstider med Baade kan befares op til Byen fra den 15 Km. fjerne Allehelgensbugt. Byen har en statelig Kirke, Vajsenhus og Jærnstøberi. *M. Kr.*

Santo Domingo (San Domingo, officielt Dominikanske Republik), Republik i Vestindien, omfattende den østlige Del af Øen Haiti, har et Areal af 48,577 □Km. med en Befolkning, der anslaas til 417,000 Indb., spansktalende, katolske Mulatter. Der dyrkes Sukker, Tobak, Kakao og Kaffe, foruden hvilket der udføres Honning, Voks, Farvetræ, Mahogni og Guano. De rige Miner udnyttes ikke. Statens Indtægter beløb sig 1897 til 1,601,294 Pesos i Guld. Statsgælden var samme Aar 4,736,750 L. St. Indførselen havde 1900 en Værdi af 3,233,178 Pesos. Udførselen 6,005,864 Pesos. Jærnbanernes Længde var 1896: 188 Km. De politiske Forhold ere meget urolige, og Revolution hører til Dagens Orden. S. D. har tilhørt Spanien siden Haiti's Kolonisation ved Columbus. 1821 afkastedes det spanske Aag. 1822—43 stod Landet under Republikken Haiti. Hovedstaden S. D. ligger paa Sydkysten ved Mundingen af Floden Ozama og har ca. 20,000 Indb. Mindre Skibe kunne gaa op ad Floden, medens de større maa kaste Anker paa den fuldstændig ubeskyttede Red. Gaderne ere uden Brolægning. Byen har en gammel Domkirke, Arsenal, militære Skoler, Lærerseminarium og andre højere Skoler, er Sæde for Regeringen og en katolsk Ærkebiskop. *M. V.*

Santo Espíritu (Sancti Spiritus), By paa Cuba, (1887) 29,278 Indb., har et Jesuiterkollegium og er ved en Jærnbane forbunden med sin Havnestad Tunas paa Sydkysten. *M. V.*

Santolina L., Slægt af Kurveblomstrede (Astergruppen), Halvbuske af stærk Lngt og med kamformig fjersnitdelte Blade. Kurvene ere smaa til middelstore; alle Blomsterne ere tvekønnede, deres Krone er sammentrykt og noget vinget. Fnok mangler. 8 Arter i Sydvesteuropa. *S. Chamaecyparissus* L. (Cypresurt) er Lægeplante, medens *S. tomentosa* Pers. (*S. incana* Lam.) med hvidgraa Blade benyttes til Plantning om Busketter og Grupper i Haver. *A. M.*

Formeres ved Stiklinger i August til September i sandblandet Jord og overvintres i Koldhus. *L. H.*

Santoña, By i Nordspanien, Provins Santander, ligger 31 Km. 0. S. 0. f. Santander ved Havet og ved Foden af det 403 M. høje Monte de S., der tidligere var en 0. (1900) 4,758 Indb. Mellem Monte de S. og Fastlandet dannes Ria de Marron, der er en udmærket dyb og sikker Havn. Navnlig tidligere var denne stærkt befæstet, og den kunde blive Nordspanien's Gibraltar, hvilket Navn er anvendt om den. Da Napoleon den Store skænkede sin Broder Josef Spanien, forbeholdt han alene S. for Frankrig. *H. P. S.*

Santoner er Navnet paa en keltisk Stamme i det nuværende franske Landskab Saintonge med Hovedstaden Saintes. *G. S—e.*

Santonin, $C_{15}H_{18}O_3$, er den virksomme Bestanddel af de saakaldte »Ormefrø«, som ikke ere Frøene, men de uudfoldede Blomsterknopper af *Artemisia santonica*, og i Farmacien betegnes *Flor es cinae*. S. er et Naftalinderivat; det danner farveløse, rombiske Krystaller, der smelte ved 160—170° og har Vægtfylden $1{,}186$; i Vand er S. meget tungtopløselig; lettere opløses det i Alkohol og i Æter, let i Kloroform; Kloroformopløsningen er venstredrejende. S. bliver gult ved Lysets Indvirkning, idet der dannes en isomer Form, Kromosantonin, som ved gentagen Omkrystalisation igen gaar over til det farveløse S. Ved Overhældning med vinaandig Kali bliver S. rødt. Glødes det med Zinkstøv, giver det $1_{,4}$-Dimetylnaftalin og Propylen. S. benyttes som Middel mod Spolorme; i større Mængde virker det giftig og fremkalder Gul- eller Violetsyre. Urinen farves efter Nydelse af S. purpurrød ved Tilsætning af Alkalier. *O. C.*

Santorin, Thira, i Oldtiden *Thera,* græsk 0 eller rettere Øgruppe i det ægæiske Hav, ligger sydligst blandt Kykladerne, 18 Km. S. f. Ios og 110 Km. N. f. Kreta. Gruppen bestaar af Øen Thira af Form som en Halvmaane, hvis konvekse Side er vendt mod Øst, og som sammen med Øen Thirasia, der kun ved et 2 Km. bredt Stræde er skilt fra Thira's nordvestlige Havn, og Klippeholmen Aspronisi eller Aspra danner en ualmindelig regelmæssig Kreds, der omslutter et ovalt, 11 Km. langt Havbækken med en Middeldybde af 300 M. Midt i dette hæve sig yderligere 3 Smaaøer, Palæa-Kaimeni, Nea-Kaimeni og Mikra-Kaimeni. S.'s hele Areal er 91 □Km., og den beboes (1896) af 15,932 Indb. Øgruppens ejendommelige Gruppering forklares derved, at det hele er en gammel Vulkan. De ydre Øer ere Levninger af den gamle Kraterrand, og Havet imellem dem er selve Kratersvælget. De ere byggede op af Lava og Tuf og vende bratte Skrænter ind imod Bassinet, medens Ydersiderne ere jævnt skraanende. Kun i den sydøstlige Del af Thira træder det krystallinske Grundfjæld frem og danner det 580 M. høje Hagios Ilias. Den

første vulkanske Virksomhed foregik sandsynligvis i Tertiærtiden paa Bunden af det daværende Hav. Kraterrandens Adsplittelse i 3 Øer er foregaaet i hvert Fald før den historiske Tid. Senere er der i Kraterbækkenets Indre stedfundet flere Udbrud, der have medført Dannelsen af Smaaøer. Saaledes opstod 197 f. Chr. Øen Hiera eller den nuværende Palæa-Kaimeni. I Aarene 19 og 46 e. Chr. dannede der sig to Øer, der dog snart igen forsvandt. 726 e. Chr. blev Palæa-Kaimeni betydelig forstørret, og 1457 sank en Del af den atter i Havet. 1570 opstod Mikra-Kaimeni, og 1707—11 mellem begge Kaimeni-Øerne Nea-Kaimeni, der atter fra Januar 1866 til Oktober 1870 var Stedet for hyppige Eruptioner. Under disse hævede sig paa den sydøstlige Bred den saakaldte Georgs-Vulkan, og mod Sydvest dannede de fremvældende Lavamasser Øen Aphroessa, der efterhaanden smeltede sammen med Nea-Kaimeni. Skønt det sidste voldsomme Udbrud fandt Sted 15. Oktbr. 1870, er Dampudviklingen dog endnu ikke ganske ophørt.

Kraterbassinet vilde danne en udmærket Havn, hvis der blot fandtes Ankergrund, men Bunden sænker sig brat, saa selv et Par Favne fra Land er Dybden 30—50 M. Til næsten alle Sider rage de bratte, begsorte Vægge i Vejret og bære højt oppe paa Afsatser og Rande Beboernes Huse. Fra en Landingsplads paa Hovedøen fører en stejl og snoet Sti op til disse. Ved at følge Stien passerer man den hele Række af vulkanske Aflejringer, der afsluttes opadtil af 20—30 M. mægtige Pimpstens- og Askelag, der danne næsten hele Overfladen og saa godt som umuliggøre al Trævækst. Hvor disse Lag ere forvitrede, er Jordbunden dog ingenlunde ufrugtbar, og paa S. dyrkes en fortræffelig Vin, der er Øens Hovedprodukt og udføres til Europa og i Særdeleshed til Rusland. S. lider stærkt af Vandmangel. Rindende Vand gives ikke, og Beboerne maa anvende Cisterner. Husene ere opførte af en Cement, der er lavet ved Sammenblanding af Kalk og Pimpsten. Det er dog endnu almindeligt, at Fattigfolk udgrave sig en Hule i de dybe Kløfter, som Regnvandet har dannet. Paa Hovedøen findes 5 større og ca. 50 mindre Landsbyer. Hovedby er Phira, der ligger paa Kraterranden og har ca. 1,000 Indb. Sammen med Øerne Ios, Amargos og Anaphi udgør nu S. Eparchiet Thira af det græske Nomos Kykladerne.

S. maa meget tidlig have været beboet, da man under Askelag har fundet Levninger af en præhistorisk Bebyggelse. I 2. Aartusinde f. Chr. blev S. besøgt af Fønikierne. Efter at de græske Dorer vare indvandrede fra Lakonien, blomstrede S. op ved Skibsfart og Handel og grundede endogsaa Kolonien Kyrene i Afrika (ca. 631 f. Chr.). Men derefter tabte Øen atter sin Betydning og delte under Middelalderen og den nyere Tid Kykladernes Skæbne. Efter de 4. Korstog udgjorde S. en Del af Hertugdømmet Naxos; men 1566 erobrede Tyrkerne den fra Venetianerne og gav den Navnet Deghirmenlik. (Litt.: Fritsch, Reisz og Stübel, »Santorin« [Heidelberg 1867]; samme, »Geschichte und Beschreibung der vulkanischen Ausbrüche bei S.« [Heidelberg 1868]; Fouqué, *S. et ses éruptions* [Paris 1879]). *ff.P.S.*

Santorin se Cement.

Santorīni, Giovanni Domenico, italiensk Anatom, (1681—1737). S. blev Professor i Anatomi i Padova 1703. Hans betydeligste Værk: *Septendecim tabulae* udkom 1775. Han fandt Hjernenervernes Krydsning, og hans Navn er knyttet til adskillige anatomiske Betegnelser (*Emissaria S.*, *Cartilagines S.*, *Musculus risorius S.*). *G. N.*

SantOS [sa'ηtuž], By i det sydlige Brasilien, Staten São Paulo, paa Nordkysten af den tæt ved Fastlandet liggende 0 Sao Vicente og ved Foden af et enkeltstaaende Bjærg, Monserrate, hvis Top bærer en Kirke. Omegnen er dækket af tætte Skove og meget usund, og Feberen er en aarlig Gæst i Byen. S. er en By paa 22,000 Indb. (1902) og næst efter Rio de Janeiro Brasilien's vigtigste Udskibningssted for Kaffe. 1892—93 udførtes 205 Mill. Kg. Kaffe, hvilket var en Tredjedel af Brasilien's samlede Kaffeafsætning. Det meste gik til Nordamerika ($^1/_3$), Resten til Hamburg—Bremen ($^1/_4$) og andre europæiske Havne. Som Handelsby kappes den med Bahia, Pernambuco og Parå om Pladsen næst efter Rio de Janeiro. Havnen, der i den nyeste Tid ved omfangsrige Arbejder er gjort til en af Verdens bedste, besøgtes 1893 af 264 Dampskibe med 570,000 Tons og anløbes regelmæssig af to tyske, et engelsk og et fransk Selskabs Skibe. S. er en velbygget og velordnet By med smukke Anlæg, Raadhus, Toldkammer (et tidligere Jesuiterkollegium), Arsenal, flere Klostre, Hospital og smukke Privatbygninger samt med Vandledninger, Gadebelysning, Sporveje o. 1. Den grundlagdes 1546. *M. Kr.*

SåntOS, Los Santos de Maimona, By i det sydvestlige Spanien, Provins Badajoz, ligger 68 Km. S. 0. f. Badajoz ved Foden af Sierra de Jerez paa en Slette, der vandes af Guadiana's Biflod Guadajira. (1900) 6,839 Indb. S. er Station paa Banelinien Madrid—Sevilla og driver Klædeindustri. I Omegnen findes Kobberminer. *H. P. S.*

SåntOS, LOS, By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Panama, 15 Km. fra Bugten ved Panamá og i en frugtbar Egn; 4,000 Indb. *Af. Kr.*

Santo Stefano, San Stefano, Landsby i Tyrkiet, ligger 10 Km. V. f. Konstantinopel i Nærheden af Marmara-Havet og ved Jærnbanen til Adrianopel. S. S. var i den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 en Tid lang Sæde for det russiske Hovedkvarter og er bekendt ved den Præliminærfred, som Rusland og Tyrkiet sluttede her 3. Marts 1878. *H. P. S.*

Santo Tomas de Castillo [-kasti'ljo], Havneplads i den mellemamerikanske Republik Guatemala, ligger inderst ved Amatique-Bugten ved en mindre Indskæring, der danner en udmærket Havn, og har ca. 500 Indb. S. T. d. C. er ikke alene den bedste Havn paa Mellemamerika's Atlanterhavskyst, men tillige det naturlige Udskibningssted for store Dele af Guatemala. Stedet opdagedes 1604, men blev ikke benyttet af Spanierne. 1843 fik et belgisk Selskab Koncession paa Havnens Udnyttelse og Omegnens Kolonisation; men det hele opløste sig i hensynsløs Spekulation. Først naar Jærnbanen fra Guatemala til S. T. d. C., der er under Bygning, bliver

færdig, vil S. T. d. C. blive en Havn af stor Betydning. *H. P. S.*

Santvoort [santfo'rt], Dirck Dircksz, hollandsk Maler, født 1610 i Amsterdam, død smst. 1680. Hans Kunst viser Paavirkning fra Rembrandt, særlig hans Portrætter. Han har paa dette Omraade været meget skattet: talrige betydelige Portrætter i Privateje i Patricierslægter i hans Fødeby vise hans Beskæftigelse for Samtidens fineste Selskab. Rijksmuseum i Amsterdam har erhvervet en Række fremragende Portrætter af Familien Alewyn, ligesom det ejer hans Hovedværk: »Forstanderinderne for Fattighuset« [1638] med en mageløs gedigen Karakteristik af de fire ærværdige og redelige Gammelkoner. Endvidere nævnes af S. Christus med Disciplene i Emaus (Louvre), Portrætbillede (Haag og Darmstadt) og Fløjtespilleren (Rotterdam). *A. R.*

Sanurès, Distrikt i Ægypten, Mudirieh Fajûm. By sammesteds. 9,950 Indb.

San **vic** [sâvi'k], nordlig Forstad til den nordfranske By Le Havre, har en moderne romansk Kirke, Teglværker og (1896) 7,589 Indb. *Af. Kr.*

San Vicente de Austria [sanvise'ntedeaustri'a], By i den mellemamerikanske Republik Salvador, ligger 50 Km. 0. S. 0. f. San Salvador ved Foden af den 1,313 M. høje, udslukte Vulkan San Vicente i en Højde af 356 M. o. H. og har ca. 14,000 Indb. I Omegnen findes store Tobaks- og Indigoplantager, og S. V. d. A. har Tobaksindustri samt et stærkt besøgt aarligt Marked. *H. P. S.*

San Vito al Tagliamento [-taljame'nto], By i det nordøstlige Italien, Provins Udine, ligger 34 Km. V. S. V. f. Udine i Nærheden af Tagliamento's højre Bred. (1901) 5,917 Indb. S. V. a. T. er omgiven med gamle Ringmure, har en Kirke fra 15. Aarh. og driver Silke-, Læder-, Lærreds- og Teglværksindustri samt Handel. *H. P. S.*

San Vito dei Normånni, By i Syditalien, Provins Lecce, ligger 12 Km. V. f. Brindisi. (1901) 9,349 Indb. S. V. d. N. har Stenbrud og driver Olietilvirkning. 4½ Km. fra Byen ligger Jærnbanestationen San Vito d'Otranto paa Banelinien fra Bari til Otranto. *H. P. S.*

Sanz del Rio [sa'ns-], Julian, spansk Filosof, født 1814 i Torre-Arevalo, død 12. Oktbr. 1869 i Madrid. Han sendtes 1843 af Regeringen til Tyskland for at sætte sig ind i de aandelige Strømninger der, navnlig den nyere Filosofi, hørte Forelæsninger i Heidelberg og blev personlig Ven bl. a. af Historieskriveren G. Weber. 3 Aar efter kom han hjem, og nogle Aar senere ansattes han som Professor i Filosofiens Historie ved Universitetet i Madrid. Aaret før Isabella's Forjagelse blev det ham forbudt at holde Forelæsninger, men den ny Regering gav ham atter Tilladelse. S. har i det hele meddelt den litterære Generation, som virkede efter 1868, stærke Impulser og dannede i sit Fædreland en hel filosofisk Skole, *los Krausistas*, idet han selv havde tilegnet sig den göttingske Professor K. C. F. Krause's (s. d.) Tanker og førte disse videre. »Krausismen« er endnu ikke helt forsvunden i Spanien. S.'s Jordefærd var mærkelig ved at være den første borgerlige Begravelse der i Landet. Hans Skrifter ere talrige, for en Del vanskelige at forstaa; det er mest Oversættelser af Krause's Bøger og Kommentarer til dem; i »El ideal de la Humanidad para la vida« [1. Udg. 1860] fremstillede han Systemets Hovedtræk. Han har ogsaa oversat — og fortsat — Weber's mindre Verdenshistorie. Efter hans Død udkom bl. a. »Cartas inéditas« [Madrid 1875]. *E. G.*

SaO [sâ'u] (portug., kvindelig Form santa [sa'ŋta]), d. s. s. San, Sankt.

Sao Antão [sâ'uantâ'u], 0 i den portugisiske Øgruppe Capoverderne ved Kysten af Vestafrika, er den vestligste og nordligste i Gruppen og er ca. 637 □ Km. stor med ca. 20,000 Indb. Terrainet dannes af en vestøstlig gaaende Bjærgrygning, der har talrige udslukte Kratere, og hvis Kulminationspunkt er Tope da Coröa (2,253 M.). Paa Nordskraaningen, hvor Passaten bringer Fugtighed, er der en ret rig Vegetation, men Sydskraaningen er nøgen og næsten blottet for grønt. S. A. er tyndt befolket og den af Capoverderne, der senest blev koloniseret. Fra Midten af 16. Aarh. forsøgte man en Opdyrkning ved indførte Slaver, men uden større Resultat. Først efter 1780 begyndte en Indvandring af fri Kolonister. *H. P. S.*

São Borja [sâ'ubo'rža] (Sao Francisco de B.), By i det sydlige Brasilien, Staten Rio Grande do Sul, 5 Km. fra Uruguay, grundlagt 1690 af Jesuitterne, hvis Kollegium nu anvendes som Kaserne. Byen har 3,500 Indb. Her levede den berømte franske Naturforsker Aimé Bonpland 1829—53. *M. Kr.*

Sao Carlos de Campinas [sâ'u-], By i det sydlige Brasilien, Staten Sao Paulo, paa en Højslette 70 Km. N. V. f. São Paulo og i en meget frugtbar Egn, der egner sig godt for Dyrkning af Kaffe. Det er en By med 12,000 Indb. og mange smukke Privatbygninger, der ligge spredt over et stort Omraade. *M. Kr.*

Sao Christovão [sâ'ukristovâ'u], det tidligere Sergipe d'El Rey, By i det østligste Brasilien, Staten Sergipe, hvis Hovedstad den var indtil 1885. Byen blev grundlagt 1592 tæt ved Mundingen af Vasa Barris Iraripanga, der her udvider sig til en Sø, der kan besejles og har skaffet Staden en Del Kysthandel. *M. Kr.*

São Domingos [sâ'udomi'nguž], Mineby i det sydlige Portugal, Provins Alemtejo, ligger 15 Km. 0. N. 0. f. Mertola og 3 Km. fra den spanske Grænse. Ved S. D., der oprindelig var en ubetydelig Landsby, findes meget righoldige Kobberminer, der ere udnyttede siden 1859. Paa Jærnbane føres Malmen til Udskibningsstedet Gomarao ved Guadiana. *H. P. S.*

SaO Fidêlis [sâ'u-], By i det sydlige Brasilien, Staten Rio de Janeiro, ved Parahyba, 82 Km. oven for dens Munding. Floden er sejlbar, og Byen er Udgangspunkt for en Jærnbane til Santo Antonio do Padua, har en forfalden Kapucinerkirke med store Dimensioner, livlig Handel med Kaffe og Skovprodukter og 5,000 Indb. *M. Kr.*

SaO **FranciSCO** [sa'ufransi'sku], 0 i det sydlige Brasilien hørende under Staten Santa Catharina, 69 □ Km. stor, frugtbar og temmelig veldyrket (Tobak, Kaffe, Korn og Frugt). Den beboedes tidligere af Indianere, men nu af et Blandingsfolk. Paa Vestsiden ligger en By af samme Navn, der har en sikker Havn. *M. Kr.*

Sao Francisco [sa'ufransi'sku], Flod i det øst-

lige Brasilien, udspringer paa 20° 20' s. Br. og strømmer i nordøstlig Retning, bøjer mod Slutningen lidt mod Syd og udmunder i Atlanterhavet paa 11° 30' s. Br. efter et Løb paa 2,900 Km. Den er det brasilianske Højlands betydeligste selvstændige Flod; men dens Opland (645,000 □Km.) er i Sammenligning med Paraná's stærkt indsnævret, og fra Øst modtager den ingen betydelige Tilløb. Kort efter Foreningen med Rio das Velhas danner den ved Pirapóra et 15 M. højt Fald, neden for hvilket den paa en Strækning af 1,500 Km. kan befares af Dampskibe. Paa en 300 Km. lang Strækning slynger den sig gennem Kystskraaningen og danner her talrige Smaafald, der afsluttes med det 84 M. høje Vandfald ved Paolo Affonso. Ved Piranhas træder Floden ud paa Kystsletten, og dens Spejl ligger her kun 13 M. o. H., hvorfor den breder sig stærkt og omslutter talrige Øer. Den udmunder gennem 2 Arme, af hvilke den større nordlige er spærret af en Sandbarre. En Jærnbane fra Piranhas til Jotoba (120 Km.) gaar uden om Faldene. I hele sit Løb er Floden omgiven af tropisk Urskov. *M. Kr.*

São João da F5Z [sã'užuã'u-], By i det nordlige Portugal, Provins Entre Douro e Minho, ligger paa Nordsiden af Douro's Munding i Atlanterhavet og er paa Grund af sine Søbade et yndet Sommeropholdssted for Folk fra Oporto. (1890) 3,000 Indb. Ved S. J. d. F. ligger et Fort. *H. P. S.*

Sao **João d'El** Rey [sã'užuã'udelre!i], By i det sydlige Brasilien, Staten Minas Geraës, ligger i en romantisk Bjærgegn og staar i Jærnbaneforbindelse med Ouro Preto og Rio de Janeiro, har Raadhus, Hospital, Gymnasium, Væveri og 8,000 Indb. De nærliggende, tidligere saa rige Guldlejer ved Morro Velho ere nu udtømte. *Af. Kr.*

São Leopoldo [sã'uleopo'ldu], By i det sydlige Brasilien, Staten Rio Grande do Sul, ved Rio dos Sinos, har en katolsk og en protestantisk Kirke, Jesuiterkollegium, en højere Privatskole og 4,000 tyske Indb. Byen er Hovedstad i en 1824 grundlagt tysk Koloni med 30,000 Indb. *Af. Kr.*

Sao **Lourenco** [sã'ulore'nsu] se Madeira.

SaO **Luiz** de **Maranhão** [sã'ului'zdemaraña'u], By i det nordlige Brasilien, Hovedstad i Staten Maranhão, ligger paa Vestkysten af en større Ø af samme Navn. Øen er ved Mosquito-Floden skilt fra Fastlandet og deler M.-Bugten i to Dele: Sao Marcos, hvori Guajahu, og Sao José, hvori Itapicuru udmunder. Byen har brede, men stejle Gader og en halv Snes smukt tilplantede Pladser, en Domkirke, Bispepalads, Raadhus, Teater, Museum, Bibliotek, botanisk Have, et Hospital og (1892) 38,000 Indb. Havnen er Station for flere udenlandske Dampskibslinier; men den fyldes med Sand, og Handelen gaar tilbage. Der udføres navnlig Bomuld, Huder, Kautsjuk, Ris, Sukker, Rom og Materialvarer. *Af. Kr.*

Sao **Marcos, Rio** de [riudesã'uma'rkus], Parana's øvre Løb.

São Miguel [sã'umige!l], den største og vigtigste 0 i den portugisiske Øgruppe Azorerne, ligger 1,360 Km. V. S. V. f. det nærmeste Punkt af Portugal og 1,355 Km. fra Afrika's Kyst. Arealet er 770 □Km., og Indbyggerantallet (1890) 125,669. S. M. er bjærgrig, og dens højeste Top er den udslukte Vulkan Pico da Vara (1,089 M.). S. M. har dog endnu mange vulkanske Fænomener som Fumaroler og talrige varme Kilder (Olhos) i den berømte Dal Valle das Furnas med sin »kogende Gade< (Ribeira Quente). Siden Portugiserne toge Øen i Besiddelse 1444, er der indtruffet større Eruptioner i Aarene 1444, 1522, 1563, 1630, 1638 og 1652 og Jordskælv 1656, 1720, 1755, 1773, 1810, 1852, 1882 og senest 1884. Paa den frugtbare 0 med det yderst milde Klima ere flere tropiske Frugtsorter blevne akklimatiserede, og S. M. driver stor Frugtudførsel. Befolkningen er ikke af ren portugisisk Oprindelse, men stammer tillige fra Flamlændere, Jøder, Maurer og Negre. Til Trods for den stærke Udvandring er Folketallet dog i Fremgang. Øen deles i 6 Distrikter eller Concelhos. Hovedstad er Ponta Delgada. *H. P. S.*

Saône [so!n], Oldtidens *Arar* og den senere *Saucona*, Flod i det østlige Frankrig, den længste (482 Km.) og vandrigeste af Rhône's Biflober. Den udspringer ved Foden af Ménamont, 472 M. o. H., i Monts Faucilles og har først sydvestlig, senere ren sydlig Retning, indtil den ved Lyon, 165 M. o. H., falder i højre Rhône-Bred. Fra Vest modtager den Tilløb fra Langres-Højsletten og C6te d'Or's vinklædte Skrænter; men fra Øst kommer dens betydeligste Biflod Jurafloden Doubs (430 Km.). Gennem den burgundiske Slette og Vallée de la Bresse, hvor Marker og Vinhaver veksle med Løvskove, bugter S. sig af Sted med ringe Fald, i langsomt Løb og stadig omgiven af Enge. S. er sejlbar paa en Strækning af 374 Km. og staar i Forbindelse med Loire gennem Canal du Centre, med Seine gennem Burgunder-Kanalen og Marne-Saône-Kanalen, med Maas og Mosel gennem Østkanalen og med Rhinen gennem Rhône-Rhin-Kanalen. *Af. Kr.*

Saône, Haute- [otso!n], Departement i det østlige Frankrig, grænsende mod Nord til Dep. Vosges, mod Syd til Doubs og Jura, i Øst til Territoriet Belfort og i Vest til Cote d'Or og Haute-Marne, er 5,375 □Km. og bestaar af en mod Sydvest skraanende Højflade, der mod Nord og Øst tilhører Vogeserne, og som afvandes af Sa6ne og dens Tilløb Lanterne og Ognon. 1896 havde Dep. 271,765 Indb. (51 pr. □Km.) eller 24,140 færre end 1881. Af Arealet benyttes 48 p. Ct. som Agerland og 2½ p. Ct. til Vinplantninger, medens 29 p. Ct. ere skovklædte, 12 p. Ct. Enge og 4 p. Ct. Heder og Græsgange. Der dyrkes Hvede og Havre, med omtrent ens Udbytte, Kartofler, Kløver og Enghø, samt Raps og Humle, Hamp og Tobak, Vin (1894: 80,000 Hektoliter), Nødder og Frugt. De vigtigste Husdyr ere Hornkvæg (170,000 Stkr.) og Svin (75,000). Skovbruget er ret betydeligt (2½ Mill. Kr. aarlig) og Bjærgværksdriften mangeartet, uden at Udbyttet dog er synderlig stort. Der brydes Stenkul (1895: 255,000 Tons) og Brunkul, Jærn og Stensalt (1893: 7,000 Tons), Bygningssten, Kalk og Gips. De vigtigste Industrigrene ere Jærnudsmeltning, Fabrikation af Staalvarer og Maskiner, Glas, Papir og Lervarer, Væverier og Spinderier for Bomuld, Savskæreri og Brændevinsbrænding. Dep. bestaar af 3 Arrondissementer: Gray, Lure og Vesoul. Hovedstaden er Vesoul (s. d.). *Af. Kr.*

Saône-et-Loire [sonelwa!r], Departement i

det østlige Frankrig, grænsende mod Nord til Dep. CSte d'Or og Nièvre og mod Syd til Rhône og Loire, i Øst til Jura og Ain og i Vest til Allier, indtager et Fladerum af 8,627 □Km. I den vestlige bjærgfulde Del hæve sig de til Cevennerne hørende Grupper Charolais (774 M.) og Måconnais (761 M.) og mod Nordvest det regn- og skovrige Morvan (902 M.). Østligere breder sig en vidtstrakt Slette langs Sa6ne, som her optager Doubs og nogle mindre Tilløb. Yderst mod Vest flyder Loire. 1896 havde Dep. 619,036 Indb. (72 pr. □Km.) eller 6,553 færre end 1881. Halvdelen af Arealet er Agerland; Skoven dækker 17 p. Ct., Engene 15, Vinplantningerne 4, Heder og Græsgange 5 p. Ct. Hveden er den vigtigste Kornsort, dernæst Havren, og desuden dyrkes Majs og Boghvede, Kartofler og Foderroer, Kløver og Enghø, Raps og Hamp, Sukkerroer og Vin (1894: 606,000 Hektoliter) samt Frugt. Hornkvæg (275.000 Stkr.) og Svin (183,000) ere de talrigste Husdyr, og Biavlen er meget udbredt. Bjærgværksdrift er et vigtigt Erhverv. 1898 brødes 1,18 Mill. Tons Stenkul, største Delen ved Le Creuzot-Blanzy, foruden Jærn, Kobber og Bly samt Jordvoks. Hertil knytter sig en omfattende Forædling af Malmene (1895: 242,000 Tons Jærn) og Fabrikation af Maskiner, Lokomotiver og andre Metalgenstande, fornemmelig i Le Creuzot. I anden Række kommer Fabrikation af Glas, Lervarer og Kemikalier, Spinding og Vævning samt Ølbrygning. 1893 vare 1,700 Dampmaskiner med 42,000 Hestekræfter i Gang, det overvejende Antal i Bjærgværksdriftens Tjeneste. Dep., der omfatter det sydvestlige Burgund, deles i 5 Arrondissementer: Autun, Châlon sur Sa6ne, Charolles, Louhans og Mâcon. Hovedstaden er Mâcon (s. d.). *M. Kr.*

São Nicolao [sã'unikola'u], en af de capoverdiske Øer (s. d.).

São Paolo se Loanda.

São Paulo [sã'upa'ulu], Stat i det sydlige Brasilien, grænsende til Atlanterhavet og Staterne Minas Geraës, Goyaz, Rio de Janeiro og Matto Grosso og omfattende 290,876 □ Km. Den smalle, lavtliggende Kystzone Beira Mar begrænses af en ensformig Kystlinie, der kranses af flere skovrige Øer, São Sebastião o. a. Bag det varme, febersvangre Kystbælte hæve sig brat de 1,200 M. høje Serra do Mar (Havbjærgene), der mod Syd forene sig med Serra do Paranapiaçaba og Serra Cadias og antage en betydelig Bredde. i V. f. disse skovrige Bjærge udbreder sig et mod Paranå skraanende Højland, for største Delen Græsstepper (Campos), der i de sydlige Egne afløses af tætte Araukariaskove, der ere rige paa Paraguay-Te. Af Kystfloderne er Iguapé den eneste, der egner sig til Dampskibsfart, og Højlandsfloderne, der næsten alle strømme til Paraná, ere opfyldte af Fald og Snævringer. 1890 havde Staten 1,384,753 Indb. (eller 4,75 pr. □ Km.), deriblandt 30,000 Italienere og 20,000 j Tyskere, foruden en Del uciviliserede Indianere i (Bugres), for hvem Jagten er den vigtigste Næringsvej. Kvægavlen (Hornkvæg, Heste, Muldyr og Svin) drives under primitive Former. Den største Del af Staten ligger N. f. Vendekredsen, og der dyrkes en Række tropiske Vækster: Kaffe, Sukkerrør, Bomuld og Ris foruden Tobak, Majs og Byg. Industrien, der navnlig er knyttet til Byerne, fornemmelig til Hovedstaden og Santos, skylder de europæiske Indvandrere sin Udvikling. Der fabrikeres Bomuldstøj, Støbegods, Tobak og Cigarer, Hatte, 01 og Brændevin. Jærn brydes ved Ipanema, Marmor ved San Roque. — Hovedstaden S. P., der grundlagdes af Jesuitterne 1552 i Nærheden af Statens Sydgrænse, 6 Km. S. f. Rio Tieté, havde 1890 65,000 Indb. og er Statens aandelige og industrielle Centrum. Regeringsbygningen er det tidligere Jesuiterkollegium. Desuden har Byen et Bispepalads, en berømt Retsskole, et teologisk Fakultet, et Museum, et kvindeligt Seminarium, et Teater, en Sindssygeanstalt, et Hospital, et Tugthus og talrige offentlige Pladser. Der fabrikeres navnlig Katun og Hatte, Tobak og Cigarer. Af Byens Indbyggere ere 2,000 Tyskere, der have deres egen Skole, Avis og Forening. I Omegnen findes 4 italienske Kolonier. *M. Kr.*

Saoria kaldes i Abessinien Frugterne af det der hjemmehørende Træ *Maesa picta Hochst.* De anses i Hjemlandet for at være et særligt virksomt Middel mod Bændelorm. *A. B.*

SaO Salvador da Ballia [sã'usalvado!rdabai'a] se Bahia.

Sao Salvador dos Campos [sã'usalvado!rduska'mpus], By i det sydlige Brasilien, Staten Rio de Janeiro, ved Parahyba, 50 Km. oven for dens Munding, har en Havn, der er tilgængelig for mindre Skibe, smukke Privatbygninger i den langs Floden løbende Hovedgade, 12 Kirker, et Hospital, flere højere Skoler, et Teater og 15,000 Indb. Foruden Kaffe udføres der Sukker, Brændevin og Tømmer. *M. Kr.*

Sao Sebastião [sã'usebastiã'u], 0 ved Sydbrasilien's Kyst, hørende til Staten Sao Paulo; den er 22 Km. lang, 8—11 Km. bred og hæver sig til en Højde af 1,840 M. Klimaet er hedt og usundt; men der avles fortrinlig Kaffe, Sukkerrør, Tobak, Bomuld, Frugt og Grønsager. Lige over for Øen ligger Byen S. S., der har en fortrinlig Havn og 5,000 Indb. *M. Kr.*

São Thiago [sã'utia!gu], den største og folkerigeste af de capoverdiske Øer, ligger i den sydøstlige Del af Gruppen og er 1,026 □Km. stor med (1890) 50,000 Indb. S. T. har et højt, bjærgrigt Terrain, i hvis Midte der hæver sig en udslukt Vulkan Pico da Antonia (ca. 1,800 M.). S. T. skylder til Dels submarine Lavaudbrud sin Opstaaen, og et enkelt Sted har man allerede 7 Km. fra Kysten maalt en Dybde paa 2,250 M. Den største Del af Øen er nøgne Basalt- og Lavafjælde; men i Modsætning til de andre Øer i Gruppen har S. T. dog adskillige veldyrkede og tiltalende Dale, hvor der dyrkes Majs, Bønner, Yams, Bananer, Oranger og Sukkerrør. Øen er meget usund, og Beboerne lide meget af Dysenteri. 1/3 af S. T. ejes af en enkelt Ejendomsbesidder. Paa Sydøstkysten ligger S. T.'s og hele Øgruppens Hovedstad Praia eller Porto Praia (s. d.). Den gamle Hovedstad Ribeira grande, der ligger 12 Km. V. f. Porto Praia, er nutildags næsten ganske ubeboet. *H. P. S.*

Sao Thomé [sã'utome'], San Thomé, portugisisk 0 ved Afrika's Vestkyst i Guinea-Bugten, ligger under 20' n. Br. og 6° 40' ø. L. og har omtrent Form af en Oval, hvis Længde er 52 Km.

og Bredde 34 Km. Arealet er 929 □Km. med (1890) 22,000 Indb. S. T. er afvulkansk Oprindelse og bygget op af Trakyt, Basalt og Lava og har flere Kratere, blandt hvilke det mærkeligste er det, der udfyldes af Søen Lagoa Amalia, hvis Vandspejl ligger 1,439 M. o. H. Øens Kulminationspunkt er Pico de S. T. (2,142 M.). Kysten har kun tarvelige Ankerpladser. Klimaet er sundere end paa de nærliggende Øer og Kyster. Det er selvfølgelig udpræget tropisk; men Varmen er ligesom mildnet af det omgivende Hav. Paa Plantagen Monte Café (690 M. o. H.) er Aarets Middeltemperatur $20,6^0$ og den aarlige Nedbør 259 Cm. S. T.'s Planteverden er nær beslægtet med Fastlandets, og Øens 430 Arter findes saa godt som alle paa dette. Den tætte tropiske Regnskov dækker hele S. T., undtagen hvor der er ryddet Land til Plantagerne, eller hvor en af de talrige rivende Smaafloder baner sig Vej. Blandt Dyreformerne nævnes særlig de mange Aber. Af Befolkningen ere ca. 600 Hvide, der leve som Embedsmænd eller Plantageejere. Ca. 6,000 ere »civiliserede« indfødte, 12,000 ere »fri« Plantagearbejdere, 2,000 ere frigivne Slaver, og 1,500 ere »Angolares« eller Efterkommere af Angola-Negre, der 1520 kom til S. T., og som endnu tale et Bantu-Sprog. Ellers er Sproget paa S. T. et fordærvet Portugisisk. Øen er den frugtbareste og en af de fordelagtigste blandt Portugal's Kolonier. Oprindelig dyrkede man kun Sukkerrør. Nu avles ogsaa Kaffe og Kakao, og man har forsøgt at indføre Vanillen og Kina-Træet. Desuden frembringer Øen en stor Mængde udmærket Frugt, og fra dens Skove faas en Del Gavntræ. Handelen drives næsten udelukkende fra Hovedbyen Cidade de S. T., der ligger paa Nordøstkysten og har en lille, nogenlunde god Havn. Den aarlige Omsætning er ca. 4 Mill. Kr. S. T. opdagedes 1471 og var da ubeboet og dækket af Urskov. Kolonisation blev forsøgt allerede i Slutn. af 15. Aarh. (1493). I de følgende Aarhundreder led den dog meget under de lokale Negeropstande og de europæiske Søkrige, og Hovedstaden blev gentagne Gange bombarderet. Det er først i sidste Halvdel af 19. Aarh., at S. T. er blomstret op. *H. P. S.*

Saouarinuts se Caryocaraceae.

Sao Vicente [sãuvise'nte], en af de til Portugal hørende capoverdiske Øer, ligger i den vestlige Del af Øgruppen og er 207 □Km. stor med ca. 5,000 Indb. Terrainet er bjærgagtigt, og Monte Verde hæver sig til 707 M. Klimaet er tørt, Vegetationen ørkenagtig, og Øen i det hele ufrugtbar, men sundere end de andre Øer. Store Dele dækkes af en Lav, *Roccella tinctoria*, der ogsaa kaldes Orseille, og hvoraf tilvirkes et Farvestof. Hovedbyen Mindello eller Porto Grande anløbes af fiere Dampskibslinier. Fra S. V. udgaar undersøiske Telegrafkabler til Afrika, Europa og Amerika. *H. P. S.*

Sapaju se Kapucinerabe.

Sape (fr.). For at skabedækkede og mod direkte Ild beskyttede Kampstillinger og Fremrykningsveje benytter Angriberen i Fæstningskrigen i udstrakt Maalestok Løbegrave (s. d.). Disse Løbegrave faa ikke straks deres endelige Tværsnit, idet det gælder om hurtigst muligt at tilvejebringe et Værn, som dækker mod Geværild og Shrapnels, saa at man under den derved tilvejebragte Beskyttelse kan arbejde videre i mere Ro. Det hele Arbejde udføres derfor efterhaanden og af flere Hold, som afløse hinanden. Det første Hold aabner Løbegraven, og Resultatet af dette Holds Arbejde benævnes S.

S. udvides i fornøden Udstrækning af de følgende Arbejdshold til en Løbegrav af de ønskede Dimensioner. Medens man tidligere ved flere Hold Arbejdere tilvejebragte Løbegrave af meget betydelige Tværsnitsdimensioner, gaar Tendensen nu i Retning af at indskrænke Udvidelsen af den egentlige S. til det mindst mulige.

Saa vidt gørligt anlægges S. som flyvende S., o: en lang Strækning paabegyndes paa een Gang, idet Arbejderne, skjulte for Fjenden og dækkede af Mørke, usigtbart Vejr eller af Terrainet, opstilles langs den i Forvejen udstukne Linie, der betegner S.'s Retning, og arbejde samtidig. Hver Mand faar sin Arbejdsplads, i Reglen 2 Skridts Længde, saa at den ham tildelte Arbejdsmængde kan præsteres inden for den fastsatte Tidsfrist, i Reglen ikke over 6—8 Timer. Hver Mand medfører Gevær samt Spade eller Hakke. Paa Arbejdsstedet lægges Vaabenet, saaledes at det hurtig kan fattes, hvis det bliver nødvendigt. I øvrigt graves der energisk, men med Iagttagelse af absolut Ro og Stilhed hurtigst muligt ned til den fastsatte Dybde, ca. 1,25 M., medens Udgravningens Bredde i Bunden er 1,0 M., foroven 1,50 M.

Den flyvende S. udføres enten som simpel S., idet den udgravede Jord efterhaanden lægges frem i et Brystværn, ca. 1,0 M. højt, eller som Kurve-S., hvor Brystværnets indre Skraaning er beklædt med Sapekurve, 0,80 M. høje, 0,60 M. i Diameter, hvilke frembæres til deres Plads langs Udgravningens Forkant straks ved Arbejdets Begyndelse af særlige Arbejderkolonner, og som derefter hurtigst fyldes med Jord, saa at der i Løbet af kort Tid tilvejebringes ganske god Dækning.

I Modsætning til den flyvende S., der fremstilles paa een Gang paa en lang Strækning, har man den skridtvise S., der kun avancerer frem saa at sige ved en enkelt Mands Arbejde. Denne S. udgaar fra en færdig S. eller Løbegrav og føres frem i den ønskede Retning derved, at den i Sapetéten arbejdende Mand anbringer den Jord, han efterhaanden udgraver, som en Dækning foran sig i den saakaldte Maske og til en eller begge Sider i et Brystværn, hvorved fremstaar henholdsvis enkelt eller dobbelt skridtvis S., hvilken sidste Form anvendes, naar der kan ventes Beskydning saavel forfra som fra begge Sider. Efterhaanden som Arbejdet skrider frem, maa Masken ogsaa flyttes fremad; denne benævnes derfor ogsaa Jordvalsen. Den forreste, 3 M. lange Del af den skridtvise S., det saakaldte Indhug, gives kun halv Bredde; her arbejde 2 Mand — Sapører —, medens 2 Mand arbejde bagved og udvide S. til normal Bredde. 8 Sapører danne et Arbejdshold, af hvilket 4 arbejde, medens 4 hvile. I normal Jord er Fremrykningen af den skridtvise S. I M. i Timen. Udvidelsen af denne S. til en Løbegrav sker ved særlige Arbejdshold.

Tidligere anvendtes den skridtvise S. navnlig

i de sidste Stadier af en Belejring, og overhovedet under saadanne Forhold, hvor man paa Grund af Fjendens Nærhed eller en mere intensiv Beskydning ikke kunde fremdrive den flyvende S. Nutildags lader dette Ræsonnement sig næppe anvende. I større Nærhed af Fjenden kan den skridtvise S. paa Grund af de moderne Ildvaabens store Virkning og Præcision sikkert ikke anvendes, hvis Forsvareren overhovedet kan beskyde Arbejdet, og er dette ikke Tilfældet, vil der selvfølgelig ikke være nogen Grund til at bruge denne meget besværlige og langsomme **Fremrykningsmaade.** Den skridtvise S. har derfor næppe nogen Betydning i det moderne Fæstningsangreb. Beskyttet af Nat og Taage vil Angriberen tilstræbe ved en Række springvise Fremrykninger efterhaanden at sætte sig i Besiddelse af Fæstningens nærmeste Forterrain, idet han for hvert Spring nedgraver sig ved flyvende S. Saaledes rykker han frem, indtil han fra en sidste Stilling — Stormstillingen — 2—300 M. fra Værkerne kan foretage det endelige Stormangreb, efter at Forsvarerens Ild forinden er nedkæmpet (se Fæstningskrig, S. 359).

Under særlige Forhold kan det blive nødvendigt at anvende specielle Former for S., saaledes **forhøjet S.**, hvor Jordbundens Beskaffenhed eller høj Grundvandstand ikke tillader Udgravning til den normale Dybde. Under andre Omstændigheder, f. Eks. ved Klippegrund eller Mose, kan man blive nødsaget til at tilføre saa godt som al Jorden til det dækkende Brystværn i Sandsække, Sandsække-S. Forsænket S. har sin Bund dybere end normalt, hvad der kan forekomme under særlig vanskelige Defilementsforhold. Endelig skal nævnes overdækket S., hvis Vægge og Loft bestaa af en Tømmerkonstruktion med Overdække af Planker eller Jærnbaneskinner samt $^1/_2$—1 M. tykt Jordlag. Denne S., der ikke lader sig udføre under Beskydning, og som tidligere benyttedes, naar Angriberen var udsat for Indseende og plongerende Ild fra højtliggende Fæstningsværker, vil næppe nutildags finde Anvendelse. *A. G. N.*

Saperda se Træbukke.

Sapére aude (lat.), »tag Mod til dig og vær fornuftig«, Citat efter Horats (Epist. I, 2, V. 40). *H. H. R.*

Saphir [safi'r], Moritz Gottlieb, tysk Journalist og Forfatter, født i Lovas-Berény i Komitatet Weissenburg i Ungarn 8. Febr. 1795, død i Wien 5. Septbr. 1858. Han var i en Del Aar Handelsmand i Wien, men flyttede 1825 til Berlin, hvor han udgav »Berliner Schnellpost« og »Berliner Courier«; senere udgav han i München flere Tidsskrifter og gik over til Protestantismen; i Wien udgav han senest Tidsskriftet »Der Humorist«. Hans talrige vittige eller vittighedsjagende Smaaskrifter, der vrimle af gode Ordspil, udkom først dels i Feuilletonform, dels benyttede han dem til Oplæsninger. De udkom samlede i Brünn [26 Bd. 1890; Udvalg i 12 Bd. 1884]. Flere Samlinger have oplevet adskillige Oplag; som den bedste regnes »Konversationslexikon fur Geist, Witz und Humor« [5 Bd.]. *C. A. N.*

Sapiéha, gammel fyrstelig polsk Slægt, hvoraf endnu to Grene leve: 1) S. Roziński i Litauen, 2) S. Kodeńsk i i Galizien. Af S. har tidligst udmærket sig: Lew S. (1557—1633). S. var Feltherre og Politiker, som ung kæmpede han under Kong Bátory mod Russerne, blev siden Storkansler, samlede og udgav den litauiske Statut [Krakov 1614]. S. var Ven med Kong Zygmunt Vasa og kæmpede som Storhetman mod Gustaf Adolf i Litauen.

I Adelens Partikampe har siden hen S. spillet en fremragende Rolle.

Af Slægtens yngre Skud er mest kendt: Alex. S., født 1770, død i Paris 1812, rejsende og Naturforsker; dennes Søn: Lew S. (1802 — 78), tilhørende den galiziske Gren, drev Mønsterbrug paa sine mægtige Gaarde, var 1848 Medlem af den slaviske Kongres i Prag, blev siden Rigsraad af Østerrig. *A. M. B.*

Sapiénti Sat (ell. *sat sapienti*) (lat.), »for den forstandige er der talt tydeligt nok«, Citat efter Plautus (*Persa*, V. 726) eller Terents (*Phormio*, V. 541), hvor det hedder fuldstændigere: i *dictum sapienti sat est.* *H. H. R.*

Sapindacëae, Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Aesculinae*, Træer eller Buske, til Dels klatrende, oftest med Mælkesaft eller harpiksholdige Stoffer i Skudene og Bladene, der ere spredte og sammensatte. Stammens Ved er meget haardt; hos de klatrende *S.* findes mærkelige og uregelmæssige anatomiske Bygningsforhold, der bero paa en ejendommelig Ordning af Karstrengene. Blomsterne ere gerne uanselige og sidde i Svikler, der atter ere forenede til større Stande. De ere polygame (eller egentlig særkønnede) og regel- eller uregelmæssige; oftest findes 5 Bæger- og 5 Kronblade samt 8 Støvdragere; mellem Bioster- og Støvblade sidder en vel udviklet Diskusdannelse. Støvvejen er dannet af 3 Frugtblade; der er 3 Rum i Frugtknuden med 1—2 krummede Æg i hvert Rum. Frugten er en Kapsel, Nød (Vingefrugt), et Bær eller en Stenfrugt; ogsaa Spaltefrugt forekommer; Frøene ere ofte udstyrede med Frøkappe, men mangle Frøhvide; Kimen er krum. Over 1,000 Arter (i 120 Slægter), de allerfleste i tropiske Egne. Frugterne og Frøene spises af mange Arter. Nogle ere Lægeplanter, og af andre benyttes det haarde Ved. Giftige Stoffer kunne forekomme hos visse *S.*; andre indeholde Saponin og lignende Emner.

Sapindus L., Træer eller Buske, der have regelmæssige Blomster og Spaltefrugt; denne deler sig i 3—1 stenfrugtagtige Delfrugter. 11 Arter. *S. Saponaria* L. (tropiske Amerika), Sæbetræ, er et 10 M. højt, hvidbarket Træ, hvis Blade have bredt vingede Stilke. Af Frugtkødet fremstilles en Slags Sæbe; Frøene, som have en benhaard, sort Skal, bruges til Rosenkranse. *A. M.*

Sapindus se Sapindaceae.

SapO (lat.), Sæbe. *S. albus oleaceus*, hvid spansk Sæbe. *S. butyraceus*, Smørsæbe. *S. domesticus*, almindelig Natronsæbe. *S. kalinus venalis, viridis*, grøn Sæbe. *S. medicatus*, medicinsk Sæbe. *A. B.*

Sapogenīn se Saponin.

Sapokarbol er et Kreolin og Lysol lignende Desinfektionsmiddel, der fremstilles af raa Karbolsyre og Kalisæbe. S. forekommer i Handelen som en sirupstyk brunlig gul Vædske, der lugter af Karbolsyre. *A. B.*

Sapoldi Archipel, hollandsk Øgruppe i Ostindien, 0. f. Madura, 138 □Km. med ca. 50,000 Indb. Øerne ere lave, omgivne af Koralrev. Indbyggerne ere dygtige Sømænd og ere bekendte som Haandværkere (Guldsmede, Smede, Tømmermænd). Der udføres Kvæg, Høns, Æg, Fisk, Trepang og Frugt. *M. V.*

Saponåra di Gruménto, By i Syditalien, Provins Potenza, ligger 38 Km. S. f. Potenza paa den højre Bred af Agri. (1901) 2,557 Indb. S. d. G. ødelagdes ved Jordskælv 1857. 3 Km. sydligere findes Ruiner af det antikke Grumentum bestaaende af en Akvædukt, Mausoleer og Amfiteatre. *H. P. S.*

Saponaría se Sæbeurt.

Saponīn. I Roden af *Saponaria officinalis* opdagede Schrader 1808 et Stof, som han kaldte S.; senere fandtes i andre Planter Stoffer, der lignede S. i høj Grad, saaledes i Kvillajabark, Sarsaparilla o. a. Alle disse Stoffer ere Glykosider og betegnes Saponinglykosider. Betegnelsen S. omfatter som Kollektivbegreb alle de glykosidagtige Forbindelser, som have følgende Egenskaber: de opløses i Vand, og de derved dannede Opløsninger skumme stærkt ved Omrystning; de smage kradsende, fremkalde i pulveriseret Tilstand Nysen, danne Emulsioner med Stoffer, som ere fint fordelte i Vand, og opløse røde Blodlegemer, hvorved Blodet berøves Evnen til at optage Ilt og at afgive denne til Organismen. Den simpleste Formel, $C_{17}H_{26}O_{10}$, have Kvillaja-Sapotoxin, Sapindussapotoxin og levantisk Sapotoxin. Saponinglykosiderne ere oftest pulverformede, amorfe Stoffer; ved Dialyse af deres vandige Opløsninger bliver næsten alt Glykosid tilbage i Dialysatoren; de ere altsaa hyppigst kolloïdale Forbindelser. Ved Indvirkning af fortyndede Syrer spaltes de i en Sapogenin, en Sukkerart og en aromatisk lugtende, harpiksagtig Forbindelse. Sapogeninerne ere hvidlige, i Vand uopløselige Masser, som ere letopløselige i Alkohol og i Æter. — Kvillajasaponin er ikke nogen ensartet Forbindelse, men bestaar væsentligst af to Substanser, Kvillajasyre og Kvillajasapotoxin. Sapotoxinet er et hvidt, amorft Pulver, som har S.'s typiske giftige Egenskaber. *O. C.*

Saponit (Bowlingit, Piotin, Sæbesten) er et hvidt eller lyst farvet, amorft Mineral, som bestaar af et vandholdigt Silikat af Magnium og Aluminium; den er i frisk Tilstand saa blød som Ost, men bliver skør ved Tørring. Den findes som Aarer i Serpentin ved Lizard Point i Cornwall, endvidere ved Svärdsjö i Dalarne og andre Steder. *N. V. U.*

Sapor (Schahpuhr, Schapur), to persiske Konger af Sassanidernes Dynasti. S. I (241—272 e. Chr.) førte heldige Krige med de romerske Kejsere Gordianus, Philippus Arabs og Valerian. Denne sidste blev endog tagen til Fange og dræbt efter længere Tids haardt Fangenskab, under hvilket han med andre romerske Fanger blev tvungen til at arbejde paa et Kanal- og Dæmningsanlæg ved Schuster (det gamle Susa). Triumfen over Valerian er forherliget i et berømt Relief i Naksch-i-Rustam. Over for Odenatus af Palmyra led S. Nederlag. Under hans Regering optraadte Mani med sin ny Religion, den paa gamle, kaldæiske Troslærdomme byggede, med zarathustriske, kristne og mulig buddhistiske Elementer tilsatte Manikæisme. — S. II (309—379) gjorde Tog ind i det indre Arabien og førte med vekslende Held Krige med de romerske Kejsere Constantius, Julian og Jovian. Han flyttede Residensen fra Persis til Ktesifon ved Tigris. Under ham opstod der to Forfølgelser mod de Kristne, der dreve politisk Agitation. *A. C.*

Saporöger se Kosakker S. 956.

Saporta [sapårta'], Gaston de, Greve (senere Markis), (1823—95), fremragende fransk Fytopalæontolog; det var navnlig den rige, sydfranske Tertiærflora, der var Genstand for hans Studium, men ogsaa Jurafloraen behandlede han. Som populær-videnskabelig Forfatter udfoldede han en rig Virksomhed. Blandt hans populær-videnskabelige Værker kunne anføres: »Le monde des plantes avant l'apparition de l'homme< [Paris 1879], »L'évolution du regne végétale« [Paris 1881 og 1885] og »Origine paléontologique des arbres« [Paris 1888]. *N. H.*

Saposhok, By i Mellemrusland, Guvernement Rjasan, ligger 95 Km. S. 0. f. Rjasan. (1897) 8,544 Indb. S. har Væverier og Sæbesyderier og er anlagt 1605 som Fæstning mod Tatarerne. *H. P. S.*

Sapota Plum. d. s. s. *Achras* (s. d.).

Sapotacéae, Familie af tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Diospyrinae*, Træer eller Buske med hele og helrandede, lancetdannede Blade; alle Dele ere mere eller mindre haarede af tvedelte Haar. Bark, Marv og Blade indeholde Mælkesaft i Sekretceller. Blomsterne ere smaa eller middelstore og sidde enkeltvis eller flere sammen i Bladhjørnerne; de ere tvekønnede og oftest 5-tallige i alle Kredse; Støvdragerne ere enten alle frugtbare, eller de ydre ere Staminodier, og de have udadvendte Knapper. Frugten er et Bær, hvis Frø have blanke, brune Skaller. Henved 400 Arter i Troperne. De have en udstrakt Anvendelse, idet Frugterne anvendes (f. Eks. af *Achras* og *Chrysophyllum*-Arter) eller de olierige Frø (af *Illipe* og *Butyrospermum*), medens det haarde Ved er ofte benyttet (f. Eks. *Sider oxylon*). Størst Betydning have dog de guttaperkagivende Slægter: *Mimusops*, *Payena* og *Palaquium*. Se nærmere under Slægterne. *A. M.*

Sapotilltræ se Achras.

Sapotoxīn se Saponin.

Sappåda, Landsby i Norditalien, Provins Belluno, ligger 19 Km. 0. f. Auronzo 1,227 M. o. H. i Piave-Dalen og er bekendt for sin Ost. (1901) 1,200 Indb., hvis Forfædre i 12. Aarh. ere indvandrede fra Tyrol. Det S. f. S. liggende Parti af Alperne kaldes S.-Gruppen. *H. P. S.*

Sappantræ se Caesalpiniaceae og Rødtræ.

Sappe d. s. s. Sape.

Sapphisk [sapfisk] **Strofe** se Sapphisk Vers.

Sapphisk [sapfisk] **Vers,** et efter den græske Digterinde Sappho opkaldt antikt Ellevestavelses-vers af frokæisk-daktylisk Form (— ⏑ — — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑̄). Af tre saadanne Vers i Forbindelse med et adonisk Vers (— ⏑ ⏑ — ⏑̄) dannes den sapphiske Strofe, som anvendes baade af de græske Lyrikere Sappho og Alkaios og af romerske Digtere som Catul og Horats. Vi finde

ogsaa et større s. V. (med en tilføjet Choriambe) af Formen: — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑. *H. H. R.*

Sappho [sa'pfo], græsk Digterinde, levede paa Lesbos omtr. 600 f. Chr. Hun synes at have tilhørt en anset Familie, men maatte paa Grund af de politiske Forhold for en Tid flygte til Sicilien. Paa Lesbos samlede hun om sig en Kreds af unge Piger, til hvem hun stod i et meget varmt Venskabsforhold. I sine Sange er hun ved Siden af Alkaios den betydeligste Repræsentant for den æoliske Lyrik. Hun besynger væsentlig Elskoven og lægger i sine Digte en glødende Lidenskab for Dagen, hvilket i senere Tider, da Kvindens Stilling i Grækenland var mindre fri, vakte Anstød i adskillige Kredse, ligesom ogsaa hendes Forhold til de unge Piger blev Genstand for Mistydninger. Daarlig hjemlet er ogsaa Fortællingen om, at hun, da hendes Kærlighed til Faon (s. d.) ikke blev gengældt, styrtede sig i Havet fra en Klippe paa Leukas. Et Par hele Digte af hende ere endnu bevarede og desuden talrige Brudstykker, som trods deres Lidenhed give en tydelig Forestilling om hendes store Digtergaver. For de romerske Lyrikere, Catul og især Horats, har i Kendskabet til S.'s Digte været af gennemgribende Betydning. De findes aftrykte i Udgaverne af de græske Lyrikere, særlig Bergk's *Poetae lyrici graeci*, III. I de senere Aar er der ogsaa ved Papyrusfund i Ægypten blevet fremdraget flere hidtil ukendte Digte af S. *H. H. R.*

Sappho-Kolibrier se Kolibrier S. 759.

Saprin, $C_5H_{14}N_2$, isomer med Pentamethylendiamin, er et Diamin, som er fundet af Brieger i raadnede menneskelige Organer sammen med Cadaverin, Putrescin og Neuridin. S. frigøres af sine Salte ved Tilsætning af Kalilud og destilleres med Vanddamp. Det har svag Pyridinlugt og forholder sig over for Alkaloidreagenser lige som Pentamethylendiamin; dog giver det med Kaliumvismutjodid ikke et krystallinsk, men et amorft Bundfald. *O. C.*

Saprofyt se Raadplanter.

Saprolegnia se Saprolegniaceae.

Saprolegniacëae, Vandskimmelsvampe, en Familie af Algesvampenes Gruppe. Alle Arterne leve helt under Vand og ernære sig i Reglen af døde Levninger af Insekter, Orme, Vandplanter o. l. Enkelte kunne optræde som Snyltere paa Fisk, især Karpefisk, og angribe Huden, Øjnene og Gællerne; størst Skade gøre de, naar de optræde i Udklækningsanstalter og dræbe store Mængder af Æg eller Yngel af Ørreder. Myceliet er, som hos Algesvampene i det hele, encellet og gennemvæver Substratet, hvorfra det udsender Grene, der udvikle Formeringsorganerne. Den ukønnede Formering foregaar ved Sværmsporer, som dannes i Sporehuse i Spidsen af Hyferne (se Fig.); den kønnede Formering sker ved Befrugtning (s. d., S. 761). S. hører til de laveste Svampeformer og er paa den ene Side beslægtet med *Peronosporaceae* (s. d.), særlig gennem Slægten *Pythium* (s. d.), og paa den anden med de endnu mere primitive *Monoblepharidaceae* (s. d.). *S.* omfatter ret talrige Arter, af hvilke flere ere meget almindelige; de hyppigste Slægter ere *Saprolegnia* og *Achlya*. (Litt.: A. Fischer i Rabenhorst's »Kryptogamenflora v. Deutschlandc [2. Opl., I, 4, 1892]; Schröter i Engler-Prantl's »Nat. Pflanzenfam.« [I, I, 1893]). *F. K. R.*

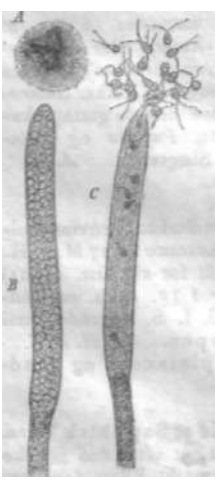

Saprolegnia Thureti. *A* Flue, angreben af *S.*, *B* Sporangie, C samme med fri Sværmsporer.

Sapucaja-Nødder se Lecythis.

Sapör, en til Sapearbejde (se Sape) særlig uddannet Ingeniørsoldat. *A. G. N.*

Sar se Satureia.

Sara, Abrahams (s. d.) Hustru.

Sarabånde, en gammel spansk Dans i tredelt Takt og i langsom gravitetisk Bevægelse; den bestaar i Reglen kun af to Repriser, hver paa 8 Takter. Som alle ældre Danseformer blev den, under Instrumentalmusikkens første Udvikling, optagen i Kunstmusikken som Led af Suiten (s. d.) og har her sin Plads mellem Couranten og Giguen. *S. L.*

Sarabat se Paktolos.

Saracco [sarak'ko], Giuseppe, italiensk Statsmand, er født 1829, blev Sagfører og valgtes 1851 til det sardinske Deputeretkammer; genvalgtes indtil 1865 og blev derefter Senator. Marts—Decbr. 1862 var han Generalsekretær i Ministeriet for de offentlige Arbejder og Marts 1863—Septbr. 1864 i Finansministeriet; Apr. 1887—Marts 1889 samt paa ny Decbr. 1893—Marts 1896 var han selv Minister for de offentlige Arbejder under Depretis og Crispi. *E. E.*

Saracëner nævnes i Oldtidens Slutning som et røverisk Folk i det nordlige Arabien. Senere overførtes Navnet paa Araberne i Alm., da de begyndte at angribe de europæiske Lande ved Middelhavet. *H. H. R.*

Saragossa se Zaragoza.

Saraisk, By i Mellemrusland, Guvernement Rjazan, ligger 53 Km. V. N. V. f. Rjazan ved Oka's Biflod Ossetr og ved en Stikbane fra Jærnvejslinien Moskva—Rjazan. (1897) 8,078 Indb. S. er opført omkring en gammel Fæstning eller Kreml og har betydelig Handel med Kvæg. *H. P. S.*

Sarajevo se Serajevo.

Saräki, By i det midterste Sudan, Riget Nupe, ligger 40 Km. fra Niger-Flodens venstre Bred mellem Rabba og Ilorin, i en frugtbar Egn, der frembringer Bomuld, Jordnødder, Yams o. a., ca. 40,000 Indb. Den hører til det engelske *Royal Niger Company's* Interessesfære. *C. A.*

Saransk, By i det østlige Rusland, Guvernement Pensa, ligger 113 Km. N. N. 0. f. Pensa ved Saranka's og Insara's Sammenløb. (1897) 13,743 Indb. S. har en Domkirke og driver Tilvirkning af Læder, Vokslys og Teglsten samt betydelig Handel med Korn og Kvægprodukter. S. er anlagt 1680. *H. P. S.*

Sarapeion se Serapeion.

Saråpis (Serapis), Hovedguden i Ægypten's græsk-makedoniske Hovedstad Alexandria (hvor-

fra Dyrkelsen af S. efterhaanden udbredte sig til mange Byer i Lilleasien, Grækenland og Italien), var i det væsentlige samme Guddom som Ægypternes Osiris, særlig den Form af Guden, som Ægypterne kaldte: *Osiri-khent-ament,* »Vestens, d. e. Underverdenens, Fyrste«. Derfor nævnes ogsaa Isis ofte ved Siden af S. Hvad Navnet S. angaar, kan det ikke omtvivles, at det er en Gengivelse af det ægyptiske *Osiri-hapi*, Betegnelse for den døde Apis. Den hellige Okses Bisættelse foregik nemlig med megen Pomp, og Navnet *Osiri-hapi*, d. e. S., maatte derfor være et Ord, med hvilket alle, ikke mindst fremmede, bl. a. Grækerne i Ægypten, vare fuldt fortrolige. Som vel kendt, antoge Ægypterne, at alle afdøde bleve til Osiris, og dette maatte naturligvis ogsaa gælde om den døde hellige Okse Apis, der følgelig blev til en *Osiri-hapi*, d. e. S. Men paa denne særegne Form af Osiris som den døde Apis tænkte man vistnok i Reglen ikke i Ægypten, naar man talte om S. S. var følgelig for græsktalende det almindelige Navn paa Osiris som Underverdenens Herre, hvorfor ogsaa enhver Helligdom, hvor Osiris dyrkedes, paa Græsk kaldes: Sarapeion eller Serapeion (s. d.), ikke blot i Alexandria, men ogsaa i andre ægyptiske Byer, f. Eks. i Memfis. I Alexandria havde S. et berømt Tempel, der laa i den vestlige Del af Byen paa en Høj, hvor endnu den til Tempelet hørende mægtige Søjle, den saakaldte Pompejus-Søjle, staar oprejst. Tempelet hjemsøgtes 234 e. Chr. af en Ildebrand og ødelagdes endelig fuldstændig 391 e. Chr., imedens Theofilos var Biskop, af de Kristne, der førtes af fanatiske Munke. Tempelet var umiddelbart i Forvejen med stor Tapperhed blevet forsvaret af Hedningerne, men Kejseren havde faaet dem lil at rømme Pladsen, imod at der tilsikredes dem fri Afmarch. Ved denne Lejlighed gik vistnok det fornemste Tempelbillede af S. til Grunde. Det var af Træ, pragtfuldt udstyret med kostelige Stene og Guld. Det skyldtes vistnok en græsk Kunstner og var uden Tvivl udført i ren græsk Stil. Mindre Billeder af S. ere oftere fundne i og uden for Ægypten. S. fremstilles her med fuldt Skæg og langt Haar. Hovedet er væsentlig det samme Hoved som Zeus'es ; kun at S. ofte paa Hovedet har en *modius* (Skæppe), der hos Grækerne var Symbol for Underverdenens Guder. I Glyptoteket paa Ny Carlsberg ses et Par smaa Hoveder, der aabenbart fremstille S., men uden *modius*. De gaa rimeligvis tilbage til Tempelbilledet af S. Dette Billede henføres af gamle Forfattere med megen Rimelighed til Billedhuggeren Bryaxis (s. d.). For øvrigt vidste man ogsaa at fortælle om Billedet af S., at det stammede fra Sinope i Lilleasien (se Plutark, »De Iside et Osiride«, 28—29 og Tacitus, »Hist.«, IV, 80); men disse Efterretninger, ligesom en anden om, at det stammede fra Seleukia, omtvivles med Rette. Blandt det Personale, der gjorde Tjeneste i Templerne for S., var der ogsaa en Art Broderskab, en Slags Forløbere for Kristentidens Munke; de levede i Celler i Tempelet og synes at have aflagt Løfte om aldrig at forlade Helligdommens Omraade. Vi besidde en Del paa Græsk og Demotisk affattede Optegnelser paa Papyrus, der stamme fra et Medlem af Broderskabet, der har levet i Tempelet i Memfis i 2. Aarh. f. Chr. Stedet, hvor Tempelet for S. laa i Alexandria, er i de sidste Aar blevet udgravet under Ledelse af den nylig afdøde Konservator for Museet i Alexandria G. Botti. Af Templer for S. uden for Ægypten er det i Pozzuoli (Puteoli) ved Napoli et af de bedst bevarede og mest kendte. Hvad andre Templer for S. angaar, faar man de bedste Underretninger i fra Mønter og Indskrifter. (Litt.: J. D. Guigniaut, *Le dieu Sérapis* [Paris 1828]; E. Plew, *De Serapide* [Regiom. 1868]; Sal. Reinach, *Le moulage des Statues et le Sérapis de Bryaxis* i *Revue Archéol.*, III. Série XXXIX S. 5—21 [1902] og W. Amelung, *Le Sérapis de Bryaxis* smst., IV, Série II S. 177—204 [1903]; Bouché-Leclercq, *La politique religieuse de Ptolémée Soter et le culte de Sérapis* i *Revue de l'Hist. des Religions*, XLVI S. 1—30 [1902]; G. Lafaye, *Histoire des divinités d'Alexandrie hors de l'Égypte* [Paris 1883]). *V. S.*

Sarapul, Serapul, By i det østlige Rusland, Guvernement Vjatka, ligger 348 Km. 0. S. 0. f. Vjatka, 7 Km. neden for Sarapulka's Indmunding i Kama. (1897) 21,395 Indb. S. driver Tilvirkning af Læder, Lys, Sæbe og Reb samt Baadebygning og handler med Korn og Træ. S. omtales første Gang 1639. *H. P. S.*

Sarasāte, Pablo de (egl. Pablo Martin Meliton S. y Navascues), spansk Violinvirtuos, er født 10. Marts 1844 i Pamplona, vakte allerede stor Opsigt som Barn og spillede 10 Aar gl. for Dronning Isabella, der forærede ham en kostbar Stradivarius-Violin. 1856—59 studerede han ved Konservatoriet i Paris under Alard, og efter Afslutningen af sine Studier begyndte han det Rejseliv, som i de følgende Aar skulde føre ham hele Verden over, maaske videre om end nogen anden Virtuos, først i Hjemlandet, derpaa i Amerika, Orienten, hele Europa fra Syd til Nord, fra Øst til Vest. Overalt vakte han en uhyre Begejstring ved den indsmigrende smeltende Tone, en altovervindende Teknik, ufejlbar Intonation og ædel Ro og Skønhed i Foredraget. S. har komponeret en Række Virtuosstykker for Violin, af hvilke flere, som »Zigeunerweisen«, »Faust-Fantasi« o. s. v., høre til Violinisternes mest spillede Repertoire. *S. L.*

Sarasvati, Navn paa en Flod og en Gudinde i den ældste indiske Litteratur. Flodnavnet S. antages almindelig at være oprindelig identisk med det i Avesta forekommende Navn Haraqvati (hvoraf Navnet Arachosia) ved Kandahar, den nuværende Argandab, men i Rigveda synes der ved dette Flodnavn nærmest at sigtes til Indus. Senere er S. Navnet paa en hellig Flod i Midtlandet (nu Sursooty) og forskellige andre Floder. I Rigveda optræder S. som en Flodgudinde, der bønfaldes om at nedstige fra Skyerne og bringe Frugtbarhed, ofte i Forbindelse med andre Guder, Pūshan, Indra, Marut'er og Acvin'er (s. d.), og i visse Hymner træder hun i Forbindelse med Offergudinderne Ida og Bhāratī. I den følgende Tid identificeres S. med Vac (»Talen«) og bliver derfor i senere Tider Gudinde for Veltalenhed og i det hele for Videnskab og Kunst. Da Veda'erne tænkes skabte af Brahman, er det naturligt, at S. forestilles som Brahman's Hustru eller Datter, medens ellers Sāvitrī (s. d.) nævnes som hans

Hustru. Særlig Betydning faar S. i den senere Hinduisme, hvor først de kvindelige Guddomme komme til at spille en Rolle. Her sideordnes hun Vishnu's Hustru Lakshmi og Civa's Hustru Durgā, med hvilke hun ofte ligefrem sammenblandes. Den aarlige Fest (2. Febr.), der oprindelig var helliget Lakshmi, er nu væsentlig en litterær Fest for S., hvor Skolebørn bringe Ofre af Frugter og Blomster, og hvor Bøger og alle Slags Skolerekvisitter hædres og renses. S. afbildes som en smuk Kvindeskikkelse siddende paa en Lotus, ofte med en Bog eller et Musikinstrument i Haanden. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts*, Bd. 5; P. Wurm, »Geschichte d. indischen Religion« [Basel 1874]; E. W. Hopkins, *The Religions of India* [Lond. 1896]). *D. A.*

Saratoga Springs [sarᵉto!ugäspri'ŋz], By i U. S. A., Stat New York, ligger 45 Km. N. N. V. f. Albany. (1900) 12,409 Indb. S. S. har i alt 28 Mineralkilder, hvis Vands helbredende Egenskaber allerede kendtes af Indianerne. Nu besøges S. S. i Sæsonen af omkring 30,000 Badegæster, og Byen er det mest bekendte Badested i hele U. S. A. *H. P. S.*

Saratov, 1) Guvernement i det østlige Rusland, ligger paa højre Bred af mellemste Volga, der skiller S. fra Guvernementerne Astrachan og Samara og grænser mod Nord til Pensa og Simbirsk, mod Vest til Tambov, mod Sydvest til de donske Kosakkers Distrikt og mod Syd til Astrachan. Arealet er 84,494 □ Km. med (1897) 2,419,884 Indb. eller 29 pr. □ Km. S. er et bølgeformet Sletteland, der i Hovedsagen falder mod Sydsydvest, idet det mod Øst afsluttes af de Højdedrag, der ledsage Volga's højre Bred. Disse Højder gaa snart helt hen til Flodløbet og fjerne sig snart mere derfra. I Nærheden af Khvalynsk, hvor Volga's Vandspejl kun er 6 M. o. H., hæver Terrainet paa Vestbredden sig til 345 M. I S. er Undergrunden for største Delen dannet af Kridtaflejringer; men tertiære Lag og Juradannelser forekomme dog ogsaa. I den nordlige Halvdel er Overfladen temmelig bakket og oprindelig skovklædt; men den sydlige Del hører til den store sydrussiske Steppeflade og har som Regel et jævnt og fladt Terrain. Jordbunden er mod Nord og i Midten frugtbar og bestaar af >sort Jord«, hvorimod Mulden Syd paa bliver mere og mere ler- og sandblandet og stedvis endogsaa er gennemtrukken med Salt. S. afvandes for største Delen af Don, der herfra modtager de tre betydelige Tilløb Choper, Medvjediza og Ilovlia, hvorimod Tilløbene til Volga alle ere smaa og ubetydelige. Selve Volga ledsager Østgrænsen paa en Strækning af 570 Km. og har her en Bredde mellem 1,500 og 3,500 M. Ved Byen S. ligger Flodspejlet allerede 3,4 M. under Havoverfladen, og ved Sarepta er det yderligere sunket til 14,5 M. Gennemsnitlig i 233 Dage om Aaret er Volga isfri. Klimaet er en udpræget Form af det russiske Fastlandsklima. Vinteren er meget kold med rigeligt Snefald, Foraaret er kort og Sommeren varm og tør. Guvernementet er skovfattigt, idet kun ca. 1/9 er Skov, medens den større sydlige Del oprindelig har været Steppe. Ifølge arabiske Forfattere fra 8. Aarh, skulle disse Egnes ældste kendte Beboere have været Burtasserne, hvis Sprog og Slægtskab imidlertid ere ukendte. Senere kom Chazarerne, hvis Navn forsvandt ved den mongolske Invasion. Nutildags bestaa 2/3 af Befolkningen af Storrussere, og Resten er Lillerussere, Polakker og Tyskere samt Mordviner, Tschuvascher og Tatarer. Tyskerne, der leve her i et Antal af ca. 150,000, ere Protestanter; de ca. 100,000 Tatarer ere Muhamedanere. Alle de øvrige tilhøre den ortodokse russiske Kirke. Mordviner og Tschuvascher, af hvilke findes henholdsvis 150,000 og 100,000, russificeres stærkt, og mange tale allerede kun Russisk. Befolkningen er hovedsageligst knyttet til Landet, og 1897 fandtes der kun 312,604 Bybeboere. Oplysningen er ringe, idet den staar paa et lignende Trin som i det øvrige Rusland. Der findes en Skoleelev for hver 22 Indb. Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, og der dyrkes særlig Rug, Hvede og Havre, hvoraf der aarlig udføres store Mængder, dels ad Volga til St. Petersborg, dels ad Jærnbanen S.—Tambov—Moskva til Østersøhavnene. Af Kulturplanter nævnes yderligere Hør, Solsikke (*Helianthusannuus*), hvis Frø anvendes til Olietilvirkning, Tobak og Sennep, der særlig dyrkes af de tyske Kolonister i Egnen om Sarepta. Specielt i S.'s sydlige Del avles tillige en stor Mængde Meloner, Agurker og Græskar. I alt ere ca. 57 p. Ct. af Arealet benyttede som Kulturland, og 19 p. Ct. ere Græsland. Kvægavlen er vigtigst i den sydlige Del, hvor Græslandet er forholdsvis mest fremherskende. 1895 fandtes i S. 535,600 Heste, 792,700 Stkr. Hornkvæg, 1,199,400 Faar og 116,700 Svin. Skovene give et ringe Udbytte, og der maa indføres en stor Mængde Tømmer. I Volga drives et meget betydeligt Størfiskeri, og særlig i Zarizyn findes store Etablissementer for Tilberedelse af Fiskeprodukter. Industrien er ringe, og Værdien af Guvernementets Industriprodukter beløb sig 1895 kun til 36 Mill. Kr. Derimod er der en betydelig Handelsomsætning med det øvrige Rusland, og den fremmes dels ved en stor Skibsfart paa Volga, dels ved Banelinier over Tambov og Pensa til Moskva. De vigtigste Flodhavne ere S., Zarizyn, Kamyschin, Balaschov og Sarepta. Guvernementet deles i 10 Kredse, S., Kuzneck, Petrovsk, Atkarsk, Serdobsk, Balaschov, Khvalynsk, Volsk, Kamyschin og Zarizyn.

2) Guvernementets Hovedstad S. ligger 730 Km. S. 0. f. Moskva, 88 M. o. H. paa den højre Bred af Volga, der her er 4,800 M. bred. (1897) 137,109 Indb. S. er en ret tiltalende By med brede, til Dels godt brolagte Gader, med store Pladser og velbyggede Huse. Den er anlagt næsten amfiteatralsk i en Dalkedel, der vender ud mod Floden og omgives af 200 M. høje Bakker, hvis Skraaninger dækkes af Haver. S. har ca. 30 Kirker, en Moské, Gymnasium, adeligt Institut, Seminarium, et Kunstindustrimuseum, der er stiftet 1885, samt en 1900 grundlagt biologisk Station til Studium af Plante- og Dyreliv i Volga. Industrien er ubetydelig, hvorimod Handelen med Varer som Korn, Hør, Salt og Petroleum, der forsendes dels ad Flodvejen, dels ad Jærnvejen, ikke er ringe. S. har Jærnbane til Tambov, og en Linie Øst paa til Uralsk er projekteret. Lige over for S. ligger Flækken Petrovskoja, der kan betragtes som Forstad

til S. Byen er Sæde for Guvernør og Biskop. — S. laa oprindelig paa venstre Volga-Bred og flyttedes først 1605 til sin nuværende Plads. 1677 og 1708 plyndredes S. af Kosakkerne. 1810 havde Byen 15,000 Indb. 1830 havde den allerede 50,000 og 1867 93,000. *H. P. S.*

Sarauw, Christian Frederik Conrad, dansk Militærforfatter, født 2. Juli 1824 i Slesvig, død 30. Novbr. 1900 i Kjøbenhavn. Han blev Student 1843 og studerede derpaa Jura og Filologi i Kiel og ved tyske Universiteter, indtil han 1848 traadte ind i den slesvig-holstenske Hær, ved hvilken han Aaret efter blev Premierløjtnant. Efter Fredsslutningen blev han ansat i Forbundskontingentet, som kort efter indlemmedes i den danske Hær. Som Kompagnichef ved 4. Regiment deltog han i Krigen 1864, avancerede s. A. til Kaptajn, men udtraadte 1872 af Krigstjenesten.

S., der 1857 tog statsvidenskabelig Eksamen, har været en frugtbar Forfatter saavel i militær som i politisk Retning, ligesom han skrev saavel paa Dansk som paa Tysk. Under den fransk-tyske Krig 1870—71 var han »Berlingske Tidende«'s militære Medarbejder, og hans Artikler om denne Krig vakte berettiget Opmærksomhed; de udkom senere, noget ændrede, paa Tysk. 1878 udgav han en Fremstilling ligeledes paa Tysk af den russisk-tyrkiske Krig, medens han 1881 skildrede Karl XII's Felttog. I forskellige Blade, Tidsskrifter og Brochurer behandlede han desuden danske og fremmede Hærforhold; men da hans Fremstilling som oftest var tendentiøs, havde disse Afhandlinger til Trods for, at Forfatteren er logisk i sin Tankegang og skriver et klart Sprog, kun polemisk Betydning. Ved at knyttes til *Bureau des renseignements* i Paris kom han 1885 i Konflikt med de tyske Love og dømtes Aaret efter ved Rigsretten i Leipzig til 12 Aars Tugthusstraf for Landsforræderi. 1887 blev han dog benaadet og flyttede tilbage til Kjøbenhavn, hvor han snart genoptog sin journalistiske Virksomhed. Han blev som militær Medarbejder fast knyttet til Bladet »Politiken« og forfægtede dettes militære Anskuelser, ligesom han deri gav Fremstillinger af de forskellige Krige, som førtes i Slutn. af 19. Aarh., samt af de danske Kantonnementsøvelser. Desuden skrev han flere militær-politiske og historiske Artikler i Tidsskriftet »Tilskueren«. *P. Nw.*

Saravak (Seravak), britisk Vasalstat paa Nordkysten af Borneo, 103,221 □Km. med ca. 320,000 Indb., hvoraf 70,000 Malajer, 130,000 Dajaker, 13,000 Kinesere, Resten forskellige malajiske Folkeslag. Befolkningen er i rask Tilvækst paa Grund af kinesisk Indvandring. Kysten er lav og sandet, i det indre er Landet bjærgfuldt. Flere Floder, fremfor alle Redjang, ere sejlbare for mindre Skibe Klimaet er tropisk, men temmelig sundt. Landet producerer Ris, Sago, Sukker, Kokosnødder, Kina, Kakao, Kautsjuk, Rotang o. s. v. Af Metaller forekomme Guld, Antimon, Kvægsølv, Sølv, Bly og Jærn, desuden Kul, Petroleum og Diamanter. Indførselen havde 1899 en Værdi af 3,282,000 Doll., Udførselen 4.476,000 Doll. Statens Indtægter vare s. A. 851,000 Doll., Udgifterne 842,000 Doll. Hovedstad er Kutjing med ca. 20,000 Indb. (Litt.: Brooke, *Ten years in S.* [Lond. 1866]; Roth, *The natives of S. and North Borneo* [Lond. 1896]). *M. V.*

Sarbiewski, Matthias Kuzimierz (lat. *Sarbievius*), polsk latinsk Digter, født 1595 i Masovien, død 1640. S., der ene har skrevet paa Latin, anses for sit Aarhundredes ypperste Digter i dette Sprog, for sin Lyrik fik han Tilnavnet »den polske Horats«, hans Sprog studeredes jævnsides Klassikerne; Pave Urban VIII kronede ham i Rom med en Laurbærkrans, Hans Digtninge besynge den kristne Tro og opflamme til Tyrkekrige. S. virkede som Lærer ved Jesuitkollegiet i Vilna og blev senere Hofpræst hos Kong Wladyslaw IV. S.'s Værker udkom samlede i Antwerpen 1632; i *Bibliotheca poetarum latinorum* [Bd. 2, Leipzig 1840] findes de paa ny udgivne med en tysk Oversættelse af Friedemann. Paa Polsk ere S.'s ypperste Digte fortrinlig oversatte af Ludwig Kondratowicz (Syrokomla) [1855]. *A. M. B.*

Sarca se Mincio.

Sarcey [sarsæ'], Francisque, fransk Kritiker, født 8. Oktbr. 1827 i Dourdan, død 16. Maj 1899 i Paris. Efter at have gennemgaaet *Ecole normale* 1848—51 virkede han i nogle Aar som Lærer ved den højere Skole; da hans overordnede sporede fritænkerske Anskuelser hos ham, maatte han føle deres Mishag. 1858 tog S. sin Afsked og helligede sig fra nu af ganske til Journalistikken. Om end han har skrevet i mangfoldige Blade og Tidsskrifter, har han dog fornemmelig været knyttet til »Temps« som Teateranmelder (fra 1867 til sin Død). Men tillige havde han en næsten enestaaende Position som »Conférencier«: naar den korpulente, livlige Mand tog Ordet for at fremsætte sine Ideer om Litteratur og Kunst, lyttede hans parisiske samtidige til ham som til et Orakel, — ja ikke blot de, men ogsaa Folk ude i Provinserne, hvor han drog paa Tourné med sine »Conférences«; i Udlandet holdt han ogsaa ofte Foredrag. Baade som politisk Forfatter og Foredragsholder udmærkede S. sig ved megen Aandrighed og en overordentlig Viden angaaende Dramaets Teknik, men hans Synsmaade er gerne noget borgerlig nøgtern. Bøger af ham ere: »Le siége de Paris« [1871], »Comédiens et comédiennes« [1878—84], »Souvenirs de jeunesse« [1884], »Souvenirs d'âge mur« [1892, ny Udg. 1897 med Titlen »Conférences et conférenciers«], »Quarante ans de théâtre« [1900 fif.]. *E. G.*

Sarcina (Pakkebakterien), en Slægt af Bakterierne paa henimod 60 Arter, oprindelig opstillet af Goodsir 1842 paa en af ham i Maveindhold funden Art, som han kaldte *S. ventriculi*, men som ikke anerkendes af alle nutildags. Cellerne ere i fri Tilstand kugleformede og dele sig efter alle 3 Rummets Retninger. Bevægelsesorganer mangle, og Sporedannelse er ikke iagttaget. Da Cellerne ofte blive hængende sammen i længere Tid, danne de hos flere Arter, f. Eks. den ovennævnte *S. ventriculi*, karakteristiske, »varepakke«-forraede Aggregater, hvorefter Slægtsnavnet er dannet. Om end en Del af Arterne ere fundne i syge Organer (saasom ved Mave-, Tarm- og Lungesygdomme), er der dog næppe nogen, hvis patogene Natur kan siges til Dato (1904) at være paavist; derimod udmærke flere (f. Eks. *S. lutea* Schröter, *S. flava* de Bary, *S. aurescens* (Hen-

rici) Gruber, *S. aurea* Macé, *S. aurantiaca* Flügge, *S. rubra* Menge, *S. rosacea* [Lindner] Mig.) sig ved Koloniernes ret livlige Farve. Hos visse Arter, f. Eks. *S. ventriculi*, giver Cellehinden Cellulose-reaktion. *V. A. P.*

Sarcophāga se Muscidae.

Sarcophagīnae (Kødfluer) se Muscidae.

Sarcopsyllīnae se Lopper.

Sarcoptīdae se Fuglemider og Fnatmider.

Sarcorhámphus, Slægtsnavn for Kondor, se Gribbe S. 1029.

Sarda (Sarder) se Kalcedon.

Sardanapāl omtales af Ktesias (s. d.) i hans historiske Værk som Assyrien's 30. og sidste Konge, medens han nævner Ninos og Semiramis som dette Riges Stiftere. S. fortælles at have været en uduelig Konge, der levede et yppigt og blødagtigt Liv imellem sine talrige Kvinder, uden at bekymre sig om sit Folk, hvad der førte til Rigets Undergang. Medien's Statholder Arbakes gjorde nemlig til sidst (i 9. Aarh. f. Chr.) Oprør mod ham og angreb ham i Ninive. For at undgaa at falde i Fjendens Hænder stak han til sidst Ild paa sin Kongeborg og opbrændte her sig selv, sine Kvinder og sine Skatte. Uagtet denne Fortælling optoges af Diodor og mange andre, er den dog helt uhistorisk. Der har aldrig været nogen Konge af Navnet S. Ordet er for øvrigt sammensat af 3 virkelige assyriske Ord: *sar*, »Konge«, *dannu*, »mægtig« og *pal*, »Søn«. Men desuagtet maa S. snarere anses for en Fordrejelse af *Assur-bani-pal*, Navnet paa Assyrien's sidste krigerske og dygtige Konge. Den sidste Konge i Assyrien synes at have hedt Sarakos eller *Assurhaddon* II. Kongepaladserne i Ninive ere ødelagte af Ild; men om den sidste Konge selv har stukket Ild paa sit Slot, vides ikke. Ninive gik under *omtr.* 606. Lord Byron har behandlet Sagnet om S. og hans Død i et Drama. Iblandt græsk-romerske Statuer, der ere bevarede til vore Dage, er ogsaa en Figur i fremmed Dragt med langt Skæg, som stundom, men uden Grund kaldes S. *V. S.*

Sardél d. s. s. Ansjos se Sild.

Sardër se Kalcedon.

Sardés (Sardeis; nu Sart) var i Oldtiden Hovedstaden i Lydien i Lilleasien. Den laa ved den guldførende Flod Paktolos paa Nordsiden af Bjærget Tmolos. Her residerede de lydiske Konger, indtil Perserkongen Kyros 546 f. Chr. erobrede Byen. Derefter var den Sædet for en persisk Satrap og vedblev i længere Tid at være Lilleasien's vigtigste By. Ogsaa i den hellenistiske Tid spillede den endnu en stor Rolle, og da den senere blev ødelagt af Jordskælv, blev den genopbygget af Kejser Tiberius. Dens endelige Ødelæggelse skyldes Mongolerne under Timur (1402). Paa Borghøjen og omkring den findes endnu en Del Rester af den gamle By, Ruiner af et Teater og andre offentlige Bygninger samt et Par opretstaaende Søjler af et Tempel fra den hellenistiske Tid. I 10 Km.'s Afstand findes talrige i 19. Aarh. nøjere undersøgte Gravhøje, hvoraf Kong Alyattes'es Gravhøj er den mægtigste. *H. H. R.*

Sardica (ell. Serdica), By i Møsien i Oldtiden, ikke langt fra det nuværende Sofia. Her holdtes 344 eller 347 en stor kirkelig Synode. *H. H. R.*

Sardin kalder man Pilchard, nedlagt i Olie; se Sild.

Sardinien (ital. *Sardegna*, fr. *Sardaigne*, sp. *Cerdéña*, lat. *Sardinia*); den næststørste af de italienske Øer i Middelhavet, ligger 12 Km. S. f. Corsica, fra hvilken 0 den er skilt ved Bonifacius-Strædet, 233 Km. fra Tiber's Munding, 282 Km. V. N. V. f. Sicilien og 157 Km. N. N. V. f. Kysten af Tunis (Ras el Doukara). Længden fra Nordpynten (Punta del Falcone) til Sydspidsen (Cap Teulada) er 271 Km., og den største Bredde er 143 Km. Arealet er, iberegnet de nærliggende Smaaøer, 24,109 □Km. med (1901) 804,365 Indb. eller 33 pr. □Km. Geografisk hører S. sammen med Corsica og derigennem med det italienske Fastland, medens den er skilt fra Afrika ved Havdybder paa indtil 3,000 M. Baade Corsica og S. ere Rester af det gamle Fastland Tyrrhenis, der i den mesozoiske Tidsalder optog det tyrrhenske Havs Plads, og endnu langt ind i Kvartærtiden vare begge Øerne sammenhængende. I Henseende til Geologi og Terrain indtager S. dog en Særstilling over for Corsica, der næsten udelukkende er bygget op af gamle metamorfiske Bjærgarter. Foruden de gamle arkæiske Klipper, hvoraf S.'s nordøstlige Halvdel bestaar, træffer man desuden Sedimenter paa Øen fra saa at sige alle Perioder mellem Silur og Kvartær. Og ligesom der er stor Afveksling i de geologiske Dannelser, er Terrainet meget uensartet, idet Øen overskæres af flere dybe Furer. Ved en Sænkning af faa Hundrede Meter vilde S. i Virkeligheden opløses i flere Øer, der hver havde sin geologiske Bygning og sit Landskabspræg. Først og fremmest vilde der ske en Spaltning fra Nord til Syd langs den Indsænkning, der forbinder Asinara-Bugten paa Nordkysten med Bugten ved Cagliari, og som nu gennemskæres af Øens Længdebane. Dernæst vilde den større østlige Halvdel ved den dybe Indsænkning, der fra Terranova-Bugten strækker sig ind i Landet, deles i et nordligt Bjærgland Gallura, hvis granitiske Bjærgdrag, der nøje svarer til Corsica's, stryger fra Nordøst til Sydøst, og et sydligt Højland, hvis nordlige Hovedparti kaldes Barbagia og er at betragte som en Plateauregion. Her træffer man S.'s højeste Punkt Monte Gennargentu (1,918 M.) eller »Sølvbjærget«, fra hvis nøgne Klippetop Sneen først forsvinder langt hen paa Sommeren. Det sydøstlige Hjørne af Øen, der ender i Cap Carbonara, er en mennesketom, af Maquikrat opfyldt Egn, hvis højeste Punkt Punta di Serpeddi hæver sig til 1,070 M., og hvor man i nyere Tid har aabnet rige Blyminer. Ved en Sænkning, der forbinder Bugterne ved Cagliari og Oristano, er S.'s østlige Parti skilt fra det sydvestlige Bjærgland, der sædvanligvis benævnes efter Byen Iglesias og hovedsageligst er bygget op af en metalrig Kalksten. Dette Bjærgland, der i Monte Linas hæver sig til 1,235 M., er et vandfattigt, øde og vildt Fjældlandskab med usunde Dale, i hvilken sidste Henseende det stemmer overens med den forannævnte Indsænkning, Campidano-Sletten, der er ca. 20 Km. bred, sumpet og i høj Grad malariabefængt. Følger man Øens Vestside, kommer man N. f. Campidano til vulkanske Omraader. Midt paa Vestsiden ligger et 380 M. højt tertiært

Bjærgland, op over hvilket hæver sig Vulkanen Monte Ferru (1,049 M.), der fra Pliocentiden til ind i den historiske Tid sendte sine Lavastrømme mod Nord og Øst. Nutildags ligger der en Landsby, San Sussurgiu, midt i dens Krater. Længere Nord paa træffer man i Egnen om Ozieri en hel Række af udslukte Vulkaner, der minde om Puy-Kæden i Auvergne. Mod Nordvest forbindes Bugterne ved Asinara og Alghero ved en Fure, der afgrænser S.'s lille nordvestlige Bjærgparti La Nurra, hvis nordlige Fortsættelse er den sønderkløftede Granitø Asinara. Hermed er nævnt alle de isolerede Bjærgpartier, der sammensætte Øen S., og som i Tertiærtiden aabenbart have udgjort lige saa mange selvstændige Øer. De Smaaøer, der nutildags findes i Nærheden af S., ere, naar Corsica fraregnes, ganske ubetydelige. Foruden Asinara nævnes Smaaøerne i Bonifacius-Strædet, af hvilke de vigtigste ere La Maddalena og Caprera, samt de ved Sydvestkysten liggende San Pietro og Sant' Antioco. Langs Østkysten, der er uindskaaren, havnefattig, stejl og begrænset af nøgne, høje Fjælde, findes flere Steder Grupper af Klippeskær. Vestkysten er derimod lavere og mere tilgængelig. Af S.'s Vandløb ere kun enkelte i som Tirso eller Fiume d'Oristano og Rio di Porto Torres stadig rindende Vandløb. De allerfleste ere Vildbække, der i Halvdelen af Aaret ligge tørre, og selv i Regntiden er der mange, der ikke bane sig Vej helt ud til Havet, men udgyde sig paa Kystsletterne og derved bidrage til Landets Usundhed. I klimatisk Henseende er S. mest bekendt for sin Usundhed. Og dette daarlige Ry gaar helt tilbage til Romertiden, da Kejserne plejede at forvise til S. de Folk, som de ønskede at blive kvit. Malariaen, som dengang mest herskede i de sydvestlige Egne, er dog nu udbredt over hele Øen, naar undtages de højere Bjærge. Klimaet er mildt. Den aarlige Middelvarme er i Cagliari 17^0 og i Sassari 16^0. Temperaturen kan om Vinteren synke til ca. $\div 2^0$ og om Sommeren stige til ca. 40^0. Den aarlige Nedbør er i Cagliari 44 Cm. med Maksimum i Oktober, Minimum i Juli og 86 aarlige Regndage. I Sassari paa Nordkysten falder der i 98 Dage en Nedbør paa 61 Cm. Mest regner det i November og mindst i Juli. Sne falder der kun i de højere Bjærgegne. I Lavlandene og især paa Syd- og Vestkysterne kan man egentlig ikke tale om Vinter, da Januar og Februar sædvanligvis have en behagelig Temperatur. For øvrigt minder S. med sin klare Luft og blaa Himmel ganske om de øvrige Middelhavslande. Og det samme gælder med Hensyn til Vegetationen. Af S.'s ca. 1,800 Plantearter ere 47 endemiske, og 38 har Øen fælles med Corsica. Bjærgene i det indre vare oprindelig dækkede med Skove af Fyr, Eg, Steneg, Bøg og Ahorn; men disse Skove, der kunde være en Rigdomskilde for Landet, ere stærkt forhuggede og stadig uden lovmæssig Beskyttelse. Omkring Landsbyerne findes Smaaskove af Kastanjer og Grupper af Valnødtræer. De lavere, tørre Egne ere bedækkede af Maquier med Træer hist og her og med en Mængde duftende Blomsterplanter, omkring hvilke Bierne sværme. Ved Kysten og i Lavlandene trives alle Middelhavslandenes Frugttræer som Mandel, Fersken, Abrikos, Granattræer, Oranger, og hist og her hæver sig en Daddelpalme, der dog ikke kan modne sine Frugter. Den største Frugtavl drives paa Vestsiden omkring Oristano. Ved Milis N. f. Oristano findes saaledes en Orangelund, der tæller $1/2$ Mill. Træer og aarlig frembringer 12 Mill. Oranger. Antallet af vildtlevende Dyrearter er paa S. meget mindre end paa Fastlandet. Paa S. mangle saavel større Rovdyr som Grævling, Ilder, Muldvarp eller Giftslanger. Derimod huse Bjærgskovene endnu Mufloner, og Masser af Kaniner bebo Øerne langs Kysten. Naar Muflonen fraregnes, er det en gennemgaaende Ejendommelighed ved S.'s Pattedyrverden, at Dyrene ere mindre end paa Fastlandet. Dette gælder ikke alene Vildsvin, Ræv, Vildkat og Hjort, men ogsaa Husdyr som Hest og Æsel.

S.'s ældste Beboere, de saakaldte Sarder, vare rimeligvis af iberisk Afstamning og i Rom berygtede for deres Træghed og Ondsindethed. Den nuværende Befolkning er meget blandet med Indvandrere og Erobrere. Først kom Etrurerne, og derefter fulgte Karthagerne, Grækerne, Romerne, Vandalerne, der overførte flere Tusinde Berbere til S., Maurerne, der endnu have efterladt sig tydelige Spor i Egnen om Iglesias, samt Katalonierne, der i 14. Aarh. massevis førtes til S., og hvis Sprog endnu tales ved Alghero. Alle disse Indvandringer, der undertiden have været ledsagede af Udvandring af de tidligere Beboere, have dog mest øvet deres Indvirkning paa Kystegnene, og i Landsbyerne i det indre træffer man sikkert endnu ret ublandede Efterkommere af de oprindelige Beboere. Disse nulevende Sarder ere i Alm. temmelig smaa (i Gennemsnit 1,588 Mm.), men velskabte, muskuløse og livlige. Dolichokefali er fremherskende. De holde haardnakket fast ved gamle Skikke og sociale Indretninger. Lige til 19. Aarh, herskede Vendetta'en i Bjærgegnene. I Kystegnene er Bebyggelsen ikke spredt over Landet, men samlet i Byer, der ligge paa de mest utilgængelige Steder. Som Aarsager hertil maa regnes den malariabefængte Jordbund og i Særdeleshed Frygten for Piraternes Indfald; men selv nu, da der er Sikkerhed i Middelhavet, holder man fast ved det gamle. Ejendommelige Levninger fra Oldtiden ere de saakaldte Nuraghi (s. d.), Bygnings- og Befæstningsværker, der synes at stamme fra de senere Tider af Stenalderen. Oplysningen er meget ringe, og 80 p. Ct. af Befolkningen kunne hverken læse eller skrive, skønt Øen har 1,022 Primærskoler, over 70 højere Skoler og Universiteter i Cagliari og Sassari. Italiensk tales kun i Byerne. Paa Landet tales forskellige Dialekter, der dels nærme sig Spansk, dels Latin. De vigtigste Næringsveje ere Agerbruget og I Bjærgværksdriften. De gamle feudale Ejendomsforhold, der ved deres mange Afgifter vare en Byrde for Landet, ophævedes 1830, uden at man dog gik helt over til at give Bønderne Ejendomsret. Foruden Oranger, Oliven, Kastanjer og en Vinsort, der staar de spanske nær, dyrkes Hvede, Havre, Byg og Bælgsæd. Landbrugsmetoderne staa dog paa et lavt Trin, og flere Steder vokse nu Krat eller Skov, hvor der i Oldtiden var Agerland. Kvægavlen er for mange Beboere i det indre en Hovednæringsvej. Vigtigst ere de grovuldede Faar, af hvis Mælk man til-

bereder Ost. 1894 fandtes paa S. 300,000 Stkr. Hornkvæg, 60,000 Heste, 30,000 Æsler, 60,000 Svin, 250,000 Geder og 800,000 Faar, og der produceredes $3^3/_4$ Mill. Kg. Ost og $^3/_4$ Mill. Kg. Uld. Fiskeriet spiller en ret ringe Rolle. Der fiskes en Del Tunfisk ved Nord- og Sydvestkysten samt Koraller. For øvrigt have disse Øboer en mærkværdig Afsky for Havet, og de besørge kun i ringe Grad deres egen Skibsfart. S.'s Metalrigdom har været kendt fra Oldtiden, idet Fønikerne allerede begyndte at udnytte den. I Øens sydvestlige Del grundlagde Romerne Bjærgværksbyerne Metalla og Plumbea. Senere forfaldt Minedriften. I 10. og 11. Aarh. genoptoges den af Pisanerne, men større Betydning begyndte den først at faa, da S. var bleven forenet med Piemont. I den nordlige og centrale Del brydes Granit og Marmor samt Alabast og Jaspis. Det vigtigste Distrikt er mod Sydvest omkring Iglesias, hvor der udvindes forskellige Metaller. 1894 var Udbyttet 27,725 Tons Blymalm, 110,000 Tons Zinkmalm, 1,108 Tons sølvførende Bly, 1,360 Tons Antimonmalm samt mindre Mængder af Jærn, Mangan og Nikkel. Ved Minerne sysselsattes 10,000 Arbejdere, og Udbyttet var ca. 9 Mill. Kr. Heri er dog ikke medregnet Udbyttet af de vigtige Saliner ved Cagliari og Carloforte. Industrien eksisterer næppe, og Handelen er meget ubetydelig, skønt Øens Beliggenhed og mange gode Havne skulde synes at indbyde dertil. I S.'s 22 Havne indgaa aarlig ca. 7,000 Skibe med $2^1/_2$ Mill. Tons. Der udføres Bly-, Zink- og Jærnmalm, Havsalt, Korn, Vin, Ost, Huder, Kvæg og Trækul, og der indføres Kolonial- og Fabrikvarer samt Kul. Af Jærnveje findes 1,030 Km., hvis vigtigste Linie er Længdebanen fra Cagliari til Porto Torres. Øen deles i en nordlig og en sydlig Provins, Sassari og Cagliari; den har 3 Ærkebispesæder (Sassari, Oristano, Cagliari) og 8 Bispedømmer.

Historie. Grækerne grundlagde i Oldtiden Kolonierne Neapolis og Olbia paa S., men kunde ikke hævde sig over for Karthago. 240 landede Romerne og indtoge Olbia, og 238 indtoge de den største Del af Øen, der sammen med Corsica kom til at udgøre en romersk Provins. Først ca. 120 f. Chr. lykkedes det Romerne fuldstændig at underkaste sig Øen. I 5. Aarh. e. Chr. indtoges den af Vandalerne. 534 kom den under Byzans og hørte til Præfekturet Afrika. 720 besattes S. af Saracenerne, der atter fordreves, men generobrede Øen i Slutn. af 9. Aarh. 1004 prædikede Paven Korstog mod S., og 1005 paabegyndte Pisanerne i Erobringen, som de dog først 1022 fuldendte ved Genuesernes Hjælp. Skinsyge mellem Erobrerne og Pisa's tyranniske Regimente foraarsagede en Mængde blodige Fejder paa S. 1164 ophøjede i Kejser Frederik I S. til Kongedømme og udnævnte en sardisk Stormand til Konge. I den følgende Tid bortskænkede Kejserne af og til S.'s Kongeværdighed; men det var som oftest Pisa eller Genova, der havde Herredømmet. Samtidig hævdede Paverne deres Lensret over S., og 1296 gav Bonifacius VIII Øen som Len til Kong Jakob II af Aragonien. Efter flere Nederlag maatte Pisanerne omsider anerkende Aragonien's Herredømme, og de fik kun Lov at beholde Cagliari og Castro mod en aarlig Afgift. Nu hørte S. længe til Aragonien. Ved Freden i Utrecht kom S. til Østerrig, og 1720 maatte Savojen ombytte Sicilien med S., som derefter blev det nominelle Hovedland i Kongeriget S. (s. d.). (Litt.: Hörschelmann, »Geschichte, Geographie und Statistik der Insel S.« [Berlin 1828]; Tennant, *Sardinia and its resources* [Lond. 1885]). *H. P. S.*

Sardinien var 1720—1861 Navn for et Kongerige i det nordvestlige Italien, som dannedes ved Øen S.'s Tilknytning til det tidligere Hertugdømme Savojen og de dermed forbundne Landskaber, Piemont og Nizza. Dets første Konge Victor Amadeus II (Hertug siden 1675) havde 1703 til Vederlag for at deltage i den spanske Arvefølgekrig faaet Montserrat og Alessandria afstaaede af Østerrig og fik ved Fredsslutningen 1713 Sicilien med Kongetitel, men maatte 1720 ombytte denne 0 med S., der indtil 1708 havde tilhørt Spanien og senere var tilfalden Østerrig. Fra den Tid kaldte han sig Konge af S. Han var en dygtig Hersker; ophjalp Landet ved god Forvaltning og streng Sparsommelighed, hævdede kraftig sin Myndighed baade over for Adel og Præsteskab, samt inddrog 1724 de bortforlenede Krongodser uden Hensyn til, at de tidligere Besiddere derved ødelagdes. Han nedlagde 1730 Regeringen til Bedste for sin Søn Karl Emanuel III, der gik i Faderens Spor baade i sin indre og ydre Styrelse. Han tvang endog Præsteskabet til at yde store Afgifter til Staten, viste særlig Iver for at ophjælpe Øen S., bl. a. ved at grundlægge to Universiteter og ved at undertrykke Blodhævnsskikken, og indførte til sidst (1770) en fælles Lovbog for hele Riget. Ved sin snilde Politik — først som Frankrig's Forbundsfælle i den polske Arvefølgekrig, senere som Østerrig's i den østerrigske — fik han flere Stykker af Lombardiet; han gik nemlig ud fra, at Lombardiet var som en Artiskok, der maatte spises Blad for Blad. Under hans Efterfølger Victor Amadeus III, der var Konge 1773—96, forfaldt derimod Riget. Han var udelukkende Soldat og ødelagde Landets Finanser for at udvikle Hæren; han var en afgjort Modstander af den Fremskridtsudvikling, som Faderen havde slaaet ind paa, og stødte derved den frisindede Del af Adel og Borgerstand fra sig. Allerede Septbr. 1792 løsreves Savojen og Nizza og indlemmedes kort efter i Frankrig, henholdsvis i Novbr. 1792 og Febr. 1793, og da Kongen desuden ved sine Døtres Ægteskab med Ludvig XVIII og Karl X var nøje knyttet til det franske Kongehus, sluttede han sig 1793 til den første Koalition mod Republikken og Revolutionen. Men 1796 tvang Bonaparte's Sejre ham til at slutte Fred med Opgivelse af baade Savojen og Nizza. Kort efter døde han, og Sønnen Karl Emanuel IV maatte endog indgaa Forbund med Frankrig; alligevel holdtes han næsten som Fange i sin Hovedstad, indtil han 1798 drog bort og tog Ophold paa S., ladende sine Besiddelser paa Fastlandet i Stikken. Disse indlemmedes 1802 i Frankrig og fik derefter Del i dettes ny Lovgivning og udviklede Forvaltning, medens de sardinske Tropper i det følgende Tidsrum havde rigelig Lejlighed til at gaa en udmærket Krigerskole igennem.

1802 nedlagde Kongen Regeringen for senere at blive Jesuit (døde 1819 i Rom), og hans Broder Victor Emanuel fulgte efter. Han holdt sig paa sin 0 indtil Napoleon's Fald, vendte i Juni 1814 tilbage til sit fædrene Rige og fik senere ogsaa Savojen og Nizza igen, samt Republikken Genova's Omraade oven i Købet. Ja, han nærede endog Planer om at faa dannet et stort norditaliensk Rige, uafhængigt saavel af Østerrig som af Frankrig. Folket modtog ham med Velvilje, men han havde helt undladt at følge med Tiden og vilde tværtimod — ligesom den samtidige Kurfyrste af Hessen — skrue alle Forhold tilbage til Tilstanden før 1798. Jesuitterne indkaldtes, Lærefriheden ved Universiteterne indskrænkedes, og Pressefrihed var der selvfølgelig ikke Tale om. Derved vaktes meget Misnøje, og Marts 1821 udbrød en Soldateropstand, til hvilken Prins Karl Albert af Kongehusets Sidelinje, Savojen Carignan, straks sluttede sig. Kongen selv trak sig tilbage fra Regeringen til Bedste for sin Broder Karl Felix; men i dennes Fraværelse (i Modena) udstedte Karl Albert som Regent en fri Forfatning i Lighed med den spanske af 1812. Dette vilde den ny Konge dog ikke godkende, Karl Albert lod da Sagen falde og drog udenlands, medens østerrigske Tropper hurtig undertrykte Bevægelsen. Enevælden blev genoprettet i fuld Strenghed, og hvor frihedsfjendsk Regeringen var, fremgik klart af en Lov fra 1824, som fastsatte en vis Ejendom som Vilkaar for, at vedkommendes Børn maatte faa Lov til at lære Læsning og Skrivning, og en større Ejendom, for at man maatte give dem en højere Undervisning. Derimod vilde Kongen ikke udelukke Karl Albert fra Tronfølgen, saaledes som Østerrig foreslog, til Bedste for Hertug Frants IV af Modena, som var Victor Emanuel's Svigersøn. April 1831 blev Karl Albert Konge, og han søgte ved Uddannelse af en stærk Hær, samt ved god Forvaltning og mange praktiske Fremskridt at forberede sig og Landet til at spille en stor politisk Rolle og engang tage Oprejsning over Østerrig, som holdt Italien nede i Afmagt og Trældom. Ved en Civillovbog 1837 og en Straffelov 1840 genoprettedes i det væsentlige den franske Lovgivning fra Aarhundredets første Tid. Fra S. udgik i 1840'erne den politisk-litterære Vækkelse, som gik forud for Rejsningen 1848 (d'Azeglio, C. Balbo, Durando, Gioberti). Da Tidspunktet syntes at nærme sig til Bruddet med Østerrig i Oktbr. 1847, fjernede Kongen de sidste af sine østerrigsksindede Ministre, som han hidtil havde ment at maatte beholde ved sin Side, og sluttede en Toldforening med Toscana og Kirkestaten som første Skridt til et politisk Forbund. Endelig udstedtes 4. Marts 1848 en fri Forfatning, og 23. Marts erklæredes Krig imod Østerrig med det aabent udtalte Formaal at skaffe Italien som Helhed Uafhængighed. Vel mislykkedes Forsøget dengang, men fra den Stund falder S.'s Historie sammen med Italien's. Efter Krigen 1859 tilknyttedes Lombardiet; i Marts 1860 indlemmedes efter forudgaaende Folkeafstemning Parma, Modena, Toscana og Romagna, medens Savojen og Nizza i April s. A. ligeledes efter Folkeafstemning afstodes til Frankrig; endelig vedtoges i Marts 1861 hele Syditalien's Tilslutning og Kongeriget Italien's Oprettelse. 1865 forlagdes Regeringens og Kamrenes Sæde fra Torino til Firenze, og 1871 herfra til Rom; men længe efter vedligeholdt S. ved sin højere politiske Uddannelse en væsentlig Indflydelse paa hele Italien's Udvikling, ligesom det endnu staar som Rigets faste Kerne. (Litt.: A. Brofferio, *Storia di Piemonte* [5 Bd., Torino 1849—52]; Bianchi, *Storia della monarckia piemontese 1773—1861* [4 Bd., Torino 1877—85]; Pinelli, *Storia militare del Piemonte* [3 Bd., Torino 1855]; Cesare di Saluzzo, *Storia militare di Piemonte* [2. Udg., 5 Bd., Torino 1859—61]; Santa Rosa, *De la révolution piémontaise* [Paris 1822]). *E. B.*

Sardōna, Højbjærggruppe i Alperne i Schweiz, hører til Glarus-Alperne og har til Centrum Saurenstock (3,056 M.) paa Grænsen af Kantonerne Glarus, Sankt Gallen og Graubünden. Omkring Saurenstock gruppere sig Bjærgtoppe som Vorab (3,225 M.), Ringelspitz (3,249 M.), Grauen Horner (2,847 M.), hvis stejleste Top Piz Sol 1865 besteges for første Gang, samt Spitzweilen (2,505 M.) og Mürtschenstock (2,442 M.). *H. P. S.*

Sardōnisk Smil se Risus sardonicus.

Sardōnyx se Onyx.

Sardou [sardu'], Victorien, fransk dramatisk Forfatter, er født i Paris 7. Septbr. 1831. Han studerede Medicin, men følte snart i den Grad Drift til at skrive for Skuepladsen, at han ikke lod sig skræmme ved et første, mislykket Forsøg, idet hans Enakter »La Taverne des étudiants« [1854] gjorde komplet Fiasko. Hans Livs Historie er siden omtrent hans Værkers; dog kan bemærkes, at han 1877 blev Medlem af det franske Akademi. I Aarenes Løb, lige til nu (1904), har S. faaet opført paa alle Paris'es Teatre, lige fra *Comédie française* og nedefter, en lang Række Skuespil i alle mulige Genrer: patetiske Dramaer, baade historiske og moderne, satiriske og moraliserende Komedier, muntre Skuespil og kaade Farcer, Vaudeviller og Operetter. Det ene Sceneheld efter det andet har han kunnet optegne, og det ikke blot i hans eget Land, men ogsaa i andre Lande og Verdensdele. Han har haft udmærkede kunstneriske Kræfter til sin Raadighed: som Mlle Déjazet i hans unge Dage — paa sine egne gamle Dage — kreerede Hovedfigurer i hans Stykker (f. Eks. »Monsieur Garat«), saaledes har Sarah Bernhardt — selv endnu i næsten samme Alder som Déjazet, da hun spillede Sardou'ske Roller — kastet Glans over mangt et Skuespil af S. til Tak for de Glansroller, han skrev for hende. Han har mere end een Gang opnaaet larmende Succeser, med Menighedskampe og Teaterspektakler, vakte ved politiske Allusioner og forargende Ytringer. Han har ved Talent og Øvelse lært at bygge et Teaterstykke op med overordentlig teknisk Sindrighed, beregne Effekter og tage Publikum med Storm, enten han møder op med gravalvorlig Mine eller med vittigt Smil paa Læben. Han har vidst at omgive mange af sine Stykker med et højst gennemført og virkningsfuldt historisk Apparat, enten det er den franske Revolutions Tid eller den italienske Middelalder, Napoleons-Tiden eller den spanske Inkvisitions Dage, Byzantinerperioden eller den nederlandske Frihedskamp. Men hvad han aldrig har formaaet,

trods al sin Behændighed og Duelighed, med en Teknik større end Forgængeren Scribe's og en mere vidfuld og pointeret Dialog end hans, er at skabe et virkelig livskraftigt og poesifyldt Værk, at røre Sjælens inderste og fineste Strenge, at føje *et* nyt og uforgængeligt Blad til *La bønne comédie*'s Annaler: hans prægtigste Effektscener tage sig i Alm. efter nogen Tids Forløb ud som falmet, luvslidt Teaterfløjl, og hans ofte gentagne, rigtignok lige saa ofte lykkede, Teaterkneb indbyde ligefrem til Parodi, — den danske »Medora« [1886] er en ikke ueffen Satire just over S., idet dens Titel ogsaa tager kendeligt Sigte netop paa Forfatteren til >Dora<, »Fédora« og »Théodora«. Naar her nu nævnes en Del af S.'s dramatiske Frembringelser, vil man med noget Kendskab til nyere dansk Teaterhistorie straks se, at ogsaa paa kjøbenhavnske Scener er han tit bleven spillet og har gjort Lykke, mest dog kun momentan. Af store historiske Dramaer kunne anføres: »Patrie« [1869, dansk Titel »Alt for Fædrelandet«], »La Haine« [1874], »Théodora« [1884], »La Tosca« [1887], »Cléopâtre« [1889], »Thermidor« [1891], »Gismonda« [1894], »La sorciére« [1903]. Mere eller mindre alvorlige Skuespil og Komedier med moderne Sceneri og Samfundssatire ere »Les ganaches« [1861], »Nos intimes« [1862], »La papillonne« [1862], »La famille Benoîton« [1865], »Les vieux garçons« [1865], »Nos bons villageois« [1866], »Séraphine« [1868], »Fernande« [1870], »Andréa« [1873], »Ferréol« [1875], »Dora« [1877], »Les bourgeois de Pont-Arcy« [1878], »Daniel Rochat« [1880], »Odette« [1881], »Fédora« [1882], »Marcelle« [1896]. Udprægede Lystspil ere: »Les pattes du mouche« [1860], »Les pommes du voisin« [1864], det politiske »Rabagas« [1872], »L'oncle Sam« [1873] og »Divorcons« [1880]; en historisk Folkekomedie »Mme Sans-Gene« [1893], et Udstyrsstykke »Don Quichotte« [1864, efter Cervantes'es berømte Roman). For Offenbach har S. forfattet Syngespilteksten »Le roi Carotte«, for E. Guiraud »Pjccolino«. Endelig har han udgivet Romanen »La perle noire« [1862] samt et aandrig turneret Stridsskrift, »Mes plagiats« [1883], og den elegante Tale, han holdt ved sin Optagelse i Akademiet. *E. G.*

Sardschu se Ghagra.

Sarépta, By i Fønikien i Oldtiden, nu Sarafend.

Sarépta, Sarpa, By i det østlige Rusland, Guvernement Saratov, ligger paa højre Bred af Volga i Nærheden af Sarpa's Udløb og 22 Km. S. S. 0. f. Zarizyn. (1897) 5,647 Indb., der stamme fra indvandrede Herrenhutter og endnu ere tysktalende. Byen er bekendt for sin Dyrkning af Sennep og Tobak, og den har store Sennep- og Tobakfabrikker. 1765 erhvervede Herrenhutterne her 160 □ Km. Land, hvoraf 1/3 er frugtbar. Indtil 1877 nød Kolonien betydelige Privilegier. Navnet S. er en Fordrejelse af Flodnavnet Sarpa, for at det kan minde om det syriske Sarepta. *H. P. S.*

Sarette [saræ't], **Bernard,** fransk militær og Musikven, (1765—1858), dannede allerede som Kaptajn ved Nationalgarden i Paris (1789) en Stamme af dygtige Militærmusikere, der det følgende Aar gik over til Statens Pleje. 1792 grundede S. efter Nationalgardemusikkens Opløsning et Musikinstitut, der skaffede Musikere til Hærens forskellige Armékorps; fra dette *Institut national de musique* stammer det berømte Musikkonservatorium i Paris, der oprettedes 1795. For dette Konservatorium var S. en Tid lang (til 1814) Chef og indlagde sig megen Fortjeneste af dets indre Ordning. *W. B.*

Sargans, By i Schweiz, Kanton Sankt Gallen, ligger 42 Km. S. S. 0. f. Sankt Gallen 480 M. o. H. ved Foden af Gonzen. (1898) 873 Indb., der overvejende ere Katolikker. S. er bekendt for sin gamle Borg, der ligger paa en Klippe af en marmoragtig Kalksten og 1483—1798 var Sæde for Edsforbundets Foged over »Herskabet S.«. Nutildags er S. en vigtig Jærnbanestation paa Linierne Rorschach-Chur og Zürich—S. af de forenede Schweizerbaner. *H. P. S.*

Sargásso-Fisk se Tudsefisk.

Sargásso-Hav se AtlantiskeOcean S. 256.

Sargássum se Alger S. 520 og 521.

Sargent [sa!ədʒənt], John Singer, amerikansk Maler, er født 1856 i Firenze (amerikanske Forældre). Han uddannedes i Paris under Carol.-Duran og har skiftevis virket i Paris, London og Amerika. S. er en af Nutidens ypperste Portrætmalere; faa naa som han at give det spillende Liv; han maler bredt, til Tider med næsten vældig Kraft, og har et sjældent træfsikkert Blik for sine Skikkelsers ydre Apparition og Aandsindhold. Det er fornemmelig den »fine Verden« og *creme de la creme* af Rigfolkene, han har portræteret. Her nogle Værker i Flæng: Lady Agnew (1893), Miss Ellen Terry som Lady Macbeth, Jos. Jefferson, Mrs. C. Mayer (1897), Lady Faudel Phillips (1899), Miss Jane Evans (1899), Miss Octavia Hill, Dobbeltportrættet af Kunsthandler Wertheimer's to voksne Døtre i Selskabsdragt etc. *A. Hk.*

Sargon, i Bibelen Navn paa en kraftfuld assyrisk Konge, om hvem det hos Esaias (20, 1) fortælles, at han (omtr. 711) sendte sin Tartan (s. d.) med en Hær mod Filisterbyen Asdod. I Kileskrifterne findes dette Felttog nøjere beskrevet tillige med Kongens andre Bedrifter. Hans Navn skrives *Sarru-ukin*, og han var Konge i Assyrien 722—705. Han anlagde en ny Residensstad, hvis Ruiner opdagedes og udgravedes af Botta 1843—45 ved Khorsabad. S. fuldendte Indtagelsen af Samaria og omdannede Israel's Rige til assyrisk Provins. Angrebet paa Byen var, som vel kendt, begyndt under Salmanassar og maaske i det væsentlige fuldført af denne Konge. Om S.'s Forhold til Juda vides intet nøjere. S. indtog 7°9 Babylon og forjog Merodak-Baladan. Han kæmpede ogsaa i Armenien og paa Grænsen af Lilleasien. Hans Efterfølger blev hans Søn Senakherib eller Sanherib (s. d.). De vigtigste Indskrifter, der skyldes S., ere udgivne og tolkede af Oppert og Menant, »Les Fastes de S.« [Paris 1863; først udgivne i »Journal Asiatique«]. Siden ere de fleste Tekster, som skyldes S., blevne udgivne af Winckler, »Keilschrifttexte Sargons« [Leipzig 1890]. *V. S.*

Sari, lille By i det nordlige Persien, ca. 30 Km. S. f. Kysten af det kaspiske Hav, angives at have ca. 8,000 Indb., var forhen af større Betydning og Hovedstad i Provinsen Masenderan. *M. V.*

Saria, Soso, Provins i Fellatahriget Sokoto i

det mellemste Sudan, liggende mellem Kano og Binuë-Floden. Det er et frugtbart, godt befolket Landskab, hvor der drives Agerbrug og Kvægavl. En vigtig Karavanvej fra Kano til Binuë og nedre Niger gennemskærer det. Hovedstaden S. ligger ved en lille Biflod til Niger og skal have ca. 50,000 Indb. Det er en betydelig Handelsplads og var før Fellatahernes Indtrængen Hovedsædet for Haussa-Folkets Herredømme. Den lidt sydligere liggende Keffi er den vigtigste Markedsplads i Sudan efter Kuka. *C. A.*

Sarissa se Lanse.

Sark [sa!ək], en af de engelske Kanaløer, 10 Km. 0. f. Guernsey, er 5 D Km. og bestaar af to Dele, der ere forbundne med en 90 M. høj Klippekam. Kysterne ere stejle, og en i Klipperne udhugget Tunnel fører op til et veldyrket Plateau. Øen har 600 Indb og en i administrativ Henseende ejendommelig Styrelse, et Slags Parlament. Paa den nærliggende Klippeholm Brechou er der udsat Kaniner. *M. Kr.*

Sarkásme (græ.), bitter Haan, bidende Spot, ofte i ironisk Form; heraf sarkástisk. I Oldtidens Retorik var S. en særegen Talefigur, som især med Mesterskab benyttedes af Demosthenes og Cicero.

Sarkīn se Hypoxanthin.

Sarkinit, et rødt, monoklint Mineral, som bestaar af et basisk Manganarsenat og findes ved Pajsberg i Vermland. *N. V. U.*

Sarkocēle (græ.) er et nu ikke meget brugt Navn for Svulster af solid Natur udgaaende fra Testikelen. I Modsætning til Hydrocele (Vandbrok), hvor Svulsten dannes af klar Vædske, Hæmatocele (Blodsvulst ved Testikelen), Pyocele (Ansamling af Pus) har man benyttet Navnet S., hvor den tilstedeværende Testikelsvulst er af »kødagtig« Natur (σαρξ, Kød). S. er som Regel enten en syfilistisk Betændelse af Testikelen eller en ondartet Svulst, Sarkom eller Cancer. Ogsaa sjældnere Svulstformer kunne optræde som S. Tuberkulose af Testikelen kan ogsaa vise sig som S., men da den oftere udgaar fra Bitestikelen, bliver den sjældnere betegnet som S. *E. A. T.*

Sarkofag (græ. *Sarkofagos*, »kødfortærende«), egentlig Navn paa en Stenart, en Art Allunskifer (af Linnée kaldet *Alumen schisti*), der bl. a. forekom ved Assos i Lilleasien, og som havde den Egenskab, naar den anvendtes til Ligkister, hurtig at fortære de kødagtige Dele af de i dem nedlagte Legemer. Brugen af Ordet S. blev dog ikke indskrænket til Kister, dannede af denne særegne Stenart. Det anvendtes snart ogsaa om alle andre Ligkister af Sten, særlig naar de havde en monumental Karakter eller vare udførte med en vis Kunst. Efterhaanden er Brugen af Ordet S. bleven saaledes udvidet, at det ikke blot betegner Kister af Sten, men ogsaa Kister af mindre varige Stoffer, saaledes af Træ; kun at man til Ordet S. knytter Begrebet om en vis Soliditet og en monumental Karakter. I alt Fald forudsætter man, at en S. er prydet med Ornamenter, Indskrifter eller Billeder. S. bruges saaledes meget ofte om enhver ægyptisk Mumiekiste, selv om den, som det i Reglen er Tilfældet, kun er af Træ. — I intet Land naar Brugen af S. saa langt tilbage i Tiden som i Ægypten, hvor de alt forekomme ved Aar 3000 f. Chr. Som vel kendt, bisattes i de fleste Lande i de ældste Tider alle døde uden Kiste, gerne i en siddende eller liggende Stilling, klædte i deres bedste Stads og omgivne af Redskaber, Forraad o. l. Af og til anvendtes dog udhulede Træstammer, i hvilke de døde bisattes udstrakte. Dette var saaledes Tilfældet i Danmark i en tidlig Tid af Bronzealderen, i hvilken Ligene begravedes i Egekister. Af disse ses flere i Nationalmuseet i Kjøbenhavn. I andre Lande findes noget lignende Kister af udhulede Træstammer, men de ere fra en langt senere Tid saaledes de, der ere fundne i Oberflacht i Sydtyskland, hvilke ere fra den merovingiske Tid. — I Ægypten bisattes de døde oprindelig, paa lignende Vis som i andre Lande, i en liggende, sammenbøjet Stilling med Klæder, Prydelser og Redskaber, i Reglen nedsatte i smaa Kamre, udgravede i Jorden. Allerede tidlig forekommer der dog smaa Kister af brændt Ler, men de ere i den forhistoriske og den ældste historiske Tid aldrig af Mandslængde og synes kun at være en Slags Beholdere for Ben og Knogler. Men lige fra Begyndelsen af den helt historiske Tid, det saakaldte »Gamle Rige« eller den »Memfitiske Tid«, haves adskillige S. af Sten og Træ af Mandslængde. De døde findes i disse udstrakte liggende paa Siden. I Pyramiderne ses endnu S. af Sten, der have omsluttet de jordiske Rester af nogle af Datidens ægyptiske Konger. Allerede i dette Tidsrum ere adskillige S. prydede paa forskellig Maade, især ved Indskrifter; men dette er i langt videre Omfang Tilfældet i de følgende Tidsafsnit. Antallet af S. fra Ægypten er i det hele meget stort. En Del ægyptiske S. have rektangulær Form og minde noget om et Tempel eller anden Bygning. Andre have derimod Mumieform. S. ere i Ægypten ofte dobbelte eller tredobbelte. Eksempler paa saadanne ses i alle europæiske Museer, i Danmark i Antiksamlingen og i det gamle Glyptotek. De fleste ere af Træ. Fra Ægypten bragtes den Skik at anvende S. til Syrien, bl. a. til Fø-

Marmorsarkofag fra Saida (Sidon): „Alexander-Sarkofagen".

nikierne. Grækerne begyndte før 600 f. Chr. at anvende S. De ældste ere af brændt Ler og komme bl. a. fra Klazomene i Lilleasien (et Stykke i Glyptoteket); de ere fortræffelig udførte og prydede med Malerier. S. af Sten kendes fra græske Lande fra 5. Aarh. f. Chr. De ere ofte meget kunstnerisk udførte. De skønneste ere fundne ved Sidon og stamme fra Tiden efter Alexander (se Fig.); man ser dem i Museet i Konstantinopel (se Hamdi-Bey og Th. Reinach, »La nécropole royale de Sidon« [Paris 1892—94]). S. opstilledes i dette Tidsrum ofte under aaben Himmel langs Landevejene. Dog gemtes de ogsaa i Kapeller eller i underjordiske Gravkamre (saaledes de omtalte mærkelige S. fra Sidon). Etrurerne anvendte ogsaa S., der ofte vare prydede med Billedværk. Nogle ere af Sten, andre af brændt Ler (Eksempler i Ny Carlsberg's Glyptotek). Brugen af S. var dog ikke almindelig i alle Egne af Etrurien; man bisatte ofte de døde liggende paa Stenbænke i Gravkamre uden Kiste, eller man brændte Ligene og samlede de fra Baalet tiloversblevne Knogler i smaa Kister, der ofte prydedes med forskellige Scener paa Frontsiden. Da hen i den romerske Kejsertid Ligbrænding begyndte at gaa af Brug, bleve S. af Sten snart hyppige. De prydedes ofte paa de tre Sider med Figurer eller Scener, hentede fra Mytologien eller fra de heroiske Tider; Jagtscener o. l. forekomme ogsaa. De romerske S. ere lette at kende fra de græske, derved at de have fladt Laag, medens de græske have Laag i Form af Taget af et Hus. S. ere ofte rektangulære. Hjørnerne ere stundom afrundede. En fortrinlig Samling af S. fra Romertiden ses i Ny Carlsberg's Glyptotek. Deriblandt findes nogle af de skønneste og mærkeligste, der kendes fra den romerske Tid. — De ældste Kristne anvendte ofte S., som opstilledes, først i Rum i Katakomberne, siden dels i Kirker, dels i egne Gravkapeller. Flere af de ældste kristne S. ere prydede med Basrelieffer, fremstillende bibelske Billeder. I Glyptoteket paa Ny Carlsberg ses en interessant S. med Billeder af de vidunderlige Begivenheder, Profeten Jonas oplevede. I den første Middelalder ere S. yderst tarvelig udstyrede, men fra den senere Middelalder og Renaissancetiden anvendes ofte megen Kunst paa S. Endnu i de sidste Aarhundreder forekomme oftere S. opstillede i Gravkapeller, forbundne med Kirker. I den nyeste Tid er det nærmest kun fyrstelige Familier, der opstille S. i aabne Begravelser. I Roskilde Domkirke ses, som vel kendt, den danske Kongefamilies S. (Litt.: Carl Robert, »Die antiken Sarcophag-Reliefs« [Berlin 1890 ff.]; Jules Martha, *L'Art Etrusque*; Vald. Schmidt, *Les sarcophages égyptiens* (i *Transactions of the IX. Congress of Orientalists* [Lond. 1893]); E. Le Blant, *Les sarcophages antiques de la ville d'Arles* [Paris 1878]; samme, *Les sarcophages chrétiens de la Gaule* [Paris 1886]). *V. S.*

Sarkolatri (græ.) d. s. s. Antropolatri.

Sarkolémma se Muskler.

Sarkolit, et Mineral, som i Sammensætning omtrent svarer til Kalklerjordgranat, men som i Modsætning til Granat krystalliserer tetragonalt; den findes som Sjældenhed ved Monte Somma i Syditalien. *N. V. U.*

Sarkōm er Navnet paa en stor Gruppe af Svulster hos Mennesker og Dyr af noget vekslende Beskaffenhed, men alle opbyggede af Celleformer, der ere mere eller mindre beslægtede med de Celleformer, der forekomme i Bindesubstanserne i Legemet, og som herved — som paavist af Virchow, fra hvem Navnet S. stammer — adskilles fra Canceren (den egentlige Kræft), hvor der foruden Celler af Bindevævsgruppen forekommer Epithelceller eller dog epithellignende Celler. Efter som nu de Celler, der opbygge S., ere af den ene eller anden Form, og efter som Mellemsubstansen mellem Cellerne er fastere eller løsere, sparsommere eller rigeligere, tørrere eller fugtigere, faar S. forskellige Egenskaber i Henseende til Farve og Konsistens. Naar dertil kommer, at S.'s Forsyning med Blodkar er yderst forskellig, at desuden et Henfald af Cellerne kan fremkalde større eller mindre Hulrum med tyk- eller tyndflydende Vædske — Resultatet af Cellehenfaldet —, saa vil man kunne forstaa, hvilke Variationer i de nævnte Retninger S. kan frembyde. Ved Siden af disse Forskelligheder er der ogsaa stor Variation i Henseende til S.'s Vækst, langsom eller hurtig, undertiden ganske stillestaaende i lange Tider for saa paa een Gang at tage Fart. S. kunne ligesom den egentlige Kræft (Cancer) udbrede sig til fjernere Steder i Legemet, Metastaser, og mellem S. findes nogle af vore i denne Henseende allermest ondartede Svulster; men der findes ogsaa S., der ganske mangle denne Egenskab og saaledes nærme sig til de ganske godartede Svulster. S. kunne forekomme i alle mulige Organer baade som oprindelig Svulst og som metastaseret S. Deres første Optræden kan være ganske skjult, saa at først Svulstens Omfang oplyser om dens Nærværelse, og at den overhovedet ikke skaffer nogen nævneværdig Gene, før Svulsten er naaet til stort Omfang. Men andre Gange kan S. give stærke Smerter, allerede medens det er saa lille, at ingen aner dets Nærværelse. Det ses saaledes, at S. er en overmaade mangeartet Svulstform, hvor kun Bygningen som anført er det, der medfører Sammenstillingen i en Gruppe.

Om Aarsagen til S. er man ganske uvis. Intet Bevis foreligger for, at Sygdommen er fremkaldt ved Mikroorganismer, en naturligvis opstillet Formodning. Arv, Stød, Slag have faaet Skyld som Aarsager, uden at der er noget bestemt, bevist Holdepunkt derfor.

Om de enkelte Former af S. er der til Dels talt ved de paagældende Artikler. Her skal for Sammenhænget gennemgaas kort de forskellige Former, hvorunder S. forekommer.

Fibrosarkom er en forholdsvis haard og fast Svulst bestaaende af langagtige — tenformede — Celler med sparsom Substans mellem Cellerne. Disse ligge gerne i indbyrdes krydsende Strøg. Naar Cellerne ere mindre, minder hele Bygningen stærkt om Fibrom (se Fibroid), fra hvilket S. kun adskilles ved hurtigere Vækst og større Tendens til at komme igen. Naar Cellerne ere større, faar Fibrosarkomet ofte noget blødere Konsistens, og vi bruge da oftere Betegnelsen fusicellulært (Tencelle-) S. Disse blødere Former ere ofte meget maligne baade paa Stedet og som Metastaser. Findes ofte udgaaende fra Benhinden eller fra Bindevæv.

Globucellulært (Rundcelle-) S. dannes af

Celler, der i alt væsentligt ligne almindelige Granulationsceller, undertiden dog noget større. **Rundcellesarkomet** er som Regel af blød Konsistens, hurtig voksende, udgaar dels fra Knogler (Benhinde og Marv), dels fra Bløddele som Bindevævet, Lymfekirtlerne; kaldes da ofte **Lymfosarkom**, der atter i Henseende til Bygning staar nær ved **Lymfomet**; dette sidste er dog efter sit Forløb næppe identisk med Lymfosarkom, medens saavel den kliniske som den anatomiske Adskillelse ofte er yderst tvivlsom.

Kæmpecellesarkomet er i Grunden et Rundcellesarkom med isprængte mangekernede Celler - Kæmpeceller; forekommer enkelte Steder udgaaende fra Benmarv, saaledes fra Tandrodshuler. Kommer oftest ikke igen efter Fjernelsen. Spørgsmaal derfor, om ikke Kæmpecellesarkomet ofte er at anse for en Betændelsessvulst.

Myxosarkom udmærker sig ved, at der mellem mangegrenede Celler forekommer en rigelig slimet - mucinholdig Intercellulærsubstans. Forekommer udgaaende fra Kønskirtlerne og da ofte blandet med andre Former (se *nedenf.*); temmelig tilbøjelig til at komme igen.

Chondrosarkom er et S., hvori er indsprængt Partier af bruskagtig Bygning, smlg. **Chondrom**. Ofte sammen med Myxosarkom i Kønskirtlerne. Plejer at være af temmelig ondartet Natur.

Cystosarkom. Naar i en Kirtel S. vokser, saa Kirtelgangene stoppes, udvides disse bagved Tilstopningen, og der opstaar sækformede Hulrum, Cyster. Deraf Navnet Cystosarkom. Men selve Sarkomvævet kan være af meget forskellig Natur; i Brystkirtel, Kønskirtler.

Melanosarkom, sværtet, sort S. er et S., hvori Pigment — Melanin — er saa rigeligt, at Udseendet præges deraf. Oftest i Huden udgaaende fra **Modermærker**. Plejer at være af meget ondartet Natur baade med Hensyn til Genoptræden paa Stedet og Metastasering.

Cylindrom, en ejendommelig Form af S., hvor det syge Væv synes at udgaa fra de fineste Kars Vægge, saa at det egentlige Sarkomvæv faar en cylindrisk Form. (Ikke at forveksle med Cylindercellekræft, se **Kræft, Epitheliom**).

Sammensatte S. forekomme ofte, idet de forskellige Former vise sig afvekslende paa Snitfladen af et S. Man kan saaledes f. Eks. i Testiklerne eller i Knoglerne finde saa sammensatte S., at man for at gøre nøje Rede for Bygningen maa benytte saa sammensatte Navne som Globofusci-myxo-enchondro-cysto-S. Men oftere er det jo lidt færre Former, der blandes.

S. kunne undertiden helbredes af sig selv; og det synes, at Arsenik har haft en afgjort helbredende Virkning i enkelte Tilfælde. Ellers er der ingen andre Helbredelsesmetoder end Operation, der da ofte fører til Fjernelse af hele Organer, af et helt Lem, dybe Operationer i Underlivet. I hvert Fald maa Operationerne gaa godt uden om Svulsten. I de senere Aar har man ment at se gode Resultater af **Elektrolyse, Röntgen-** og **Radiumstraaler**. Men lignende »gode« Resultater ere ogsaa i gamle Dage noterede ved Metoder, der senere forlodes som ganske virkningsløse, saa man endnu tør stille sig skeptisk. Forsøg med Serumbehandling har heller ikke endnu noget fast Grundlag. *E. A. T.*

Sarlat [sarla'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Dordogne, er Station paa Orléans-Banen, har en tidligere Katedral (12.—15. Aarh.), et gammelt Gravkapel, en Handelsret, Agerbrugskammer, College, gejstligt Seminarium, Jærn- og Kulgruber, Brydning af Kalk og litografiske Sten, Maskinfabrikation, Handel med Vin og Trøfler og (1896) 7,225 Indb. *M. Kr.*

Sarmāter, et Oldtidsfolk, der hos Herodot og Hippokrates siges at være af skythisk Oprindelse og dengang beboede Steppelandene 0. f. Tanais (Don). Senere have S. overskredet Don, truede de græske Kolonier og overvældede de ogsaa skytiske Skoloter. Paa Kejser August's Tid kom S. til Donau-Mundingen. Hos Ptolemaios kaldes hele det sydlige Rusland og Dele af Polen Sarmatien, og op i Tiderne brugtes Navnet som en klassisk Fællesbenævnelse for Polakker og Sydrusser, *natione Sarmatica*. Det er tvivlsomt, om S. have været af iransk Rod, da ogsaa noget taler for, at det har været et kaukasisk Folk, de vestligere boende Jazyger vare sikkert nok af tscherkessisk Oprindelse. S. skildres i god Overensstemmelse med denne Gisning som et krigersk og røverisk Folk, gode Ryttere og Bueskytter. *A. M. B.*

Sarmatĭen kaldtes af Grækerne og Romerne Landet N. f. det sorte Hav, det nuværende Rusland, saa langt som det overhovedet var Oldtidsfolkene bekendt. Som Landets ældste Beboere nævnes de nomadiske Skyther, men senere kaldes Folket Sarmater (s. d.). Endskønt S. for en stor Del var et Steppeland, var der dog ogsaa Egne, hvor der dreves Agerbrug. Paa Kysten havde Grækerne anlagt flere Kolonier. *H. H. R.*

Sarmiénto, Domingo Faustino, Præsident i Argentina 1868—74, født 1811, død 12. Septbr. 1888. Han flygtede 1830 til Chile efter Rosas'es Sejr, kom tilbage 1836—40, men maatte da paa ny flygte og oprettede 1842 i Santiago det første Skolelærerseminarium i Sydamerika. Efter at have rejst i Europa 1845—47 for yderligere at studere Skolevæsenet vendte han tilbage til Chile og grundlagde et Blad, der blev Organ for de fordrevne frisindede Argentinere. Han sluttede sig 1851 til General Urquiza i hans Kamp mod Rosas og havde en væsentlig Del i dennes Fordrivelse. I den følgende Tid arbejdede han for at fremme Sammenknytning mellem Argentina's adskilte Dele saavel som for Skolevæsenets Udvikling; blev baade Minister og Provinsguvernør, 1864 Sendemand i Chile og 1865 i Nordamerika. Endelig blev han 1868 Præsident og fremmede i sine 6 Aars Embedstid Indvandring og Jærnbaneanlæg, samt særlig Undervisningsvæsenet. Senere var han Senator og Bladudgiver i Buenos Ayres. *E. E.*

Sarmizegetūsa var i Oldtiden Hovedstaden i Dacien og blev, efter at Romerne havde erobret dette Land, romersk Koloni og Provinshovedstad. Omfangsrige Ruiner findes endnu deraf. *H. H. R.*

Sarnen, By i Schweiz, Hovedstad i Kanton Unterwalden ob dem Wald, ligger 475 M. o. H. ved den nordlige Ende af Samer-Sø, der er 7,4 • Km. stor, og fra hvilken den saakaldte Sarner-Aa strømmer til Vierwaldstätter-Søen. (1898) 3,296 Indb., der næsten alle ere Katolikker. S. har en smuk Kirke, et Par Klostre, Raadhus,

Gymnasium og Tøjhus. Byen har en Del Garverier, Teglværker og Møller. Paa Bakken Landenberg, hvor der tidligere stod en Borg, som Edsforbundet lod nedbryde 1308, samles siden 1646 Kantonets Raad. I S. samledes 1832 Udsendinge fra de 6 Kantoner, der i nogen Tid dannede et oppositionelt Forbund. *S. P. S.*

Sarngadhara (Sanskrit: *Çārngadhara*), Navn paa forskellige indiske Forfattere: 1) Forfatter til en omfattende Sanskrit-Antologi fra 14. Aarh. Çārngadhara-paddhati, som indeholder 6,000 Strofer af forskellige navngivne Digtere og Digterinder, fra ikke mindre end 264 poetiske Værker, der næsten alle ere tabte. En Analyse og Indholdsholdsfortegnelse dertil er leveret af Th. Aufrecht, »Ueber die Paddhati von Çārngadhara« [»Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft«, 27. Bd. 1873, S. 1—120]. — 2) Forfatter til et medicinsk Sanskritværk: » Çārngadhara-Samhitā«. (Litt.: A. Weber, *History of Indian Literature* [Lond. 1878]; A. Burneil, *A classified Index to the Sanskrit Mss. in the Palace at Tanjore* [Lond. 1880]). *D. A.*

Sarnia, Port S., By i Dominion of Canada, Provins Ontario, ligger 260 Km. V. S. V. f. Toronto paa venstre Bred af Saint Clair River, der kort forinden har forladt Lake Huron. (1891) 6,693 Indb. Paa den modsatte Flodbred ligger den amerikanske By Port Huron, med hvilken S. er forbunden ved en Tunnel under Floden. S. har Jærnbaneforbindelse med Toronto, og dens Havn har betydelig Trafik. *H. P. S.*

Sarno, By i Syditalien, Provins Salerno, ligger 18 Km. N. V. f. Salerno ved Foden af Pizzo Alvano og ved Banelinien Napoli—Avellino. (1901) 15,130 Indb. S. har en Domkirke fra 1626, Ruiner af et Citadel, et Seminarium og er Bispesæde. Byen driver Silke-, Bomulds- og Papirindustri, og i Omegnen, der er meget frugtbar, dyrkes Korn, Vin, Oliven, Bomuld og Morbærtræer. I Nærheden af S. udspringer Floden S. (lat. *Sarnus*), der efter et Løb paa 40 Km. udmunder i Napoli-Bugten ved Castellamare di Stabia. Fra S. fører den 22 Km. lange Canale di S. langs Foden af Pizzo Alvano forbi Pompeji til Torre Annunziata. *H, P. S.*

Saron, Kystsletten ved Middelhavet mellem Jaffa og Karmel, berømt for sin overordentlige Frugtbarhed. I den sydlige Ende ligger Sarona, en af württembergske Kolonister (Jerusalems-Vennernes Samfund) 1868 anlagt Agerbrugskoloni. *V. O.*

Sarōniske Bugt er nu som i Oldtiden Navnet paa Bugten mellem det græske Landskab Attike og Argolis, hvori bl. a. ligger Øerne Salamis og Ægina. Gennem Kanalen ved den korinthiske Landtange staar den i Forbindelse med den korinthiske Bugt. *H. H. R.*

Saronno, By i Norditalien, Provins Milano, ligger 20 Km. 0. S. 0. f. Gallarate ved Lura og ved Banelinien fra Milano til Como. (1901) 8,729 Indb. S. har en Madonnakirke fra 1498 med smukke Fresker og driver Bomuldsindustri samt Tilvirkning af en Makaroni (*Amaretti*), der forsendes over hele Italien. *H. P. S.*

Saros [ša!ros], Komitat i den nordligste Del af Ungarn, grænser til Galizien, Zemplin, Abauj-Torna og Zips, har et Areal af 3,822 □Km. med 168,000 hovedsagelig slaviske Indb. S. opfyldes af Karpatherne og deres Forgreninger og vandes af Floderne Hernåd, Popråd og Tarcza. Dalene ere frugtbare, paa Bjærgene findes Græsgange, og af Kornsorter kun Havre. Af Mineraler nævnes Guld, Sølv, Kobber, Jærn, Marmor, Porcelænsjord og Salt. *Joh. F.*

Saros se Kronologi.

Saros-Bugten, Xeros-Bugten, Bugt i den nordlige Del af det ægæiske Hav, strækker sig med nordøstlig Retning ind mellem Thrakien og Gallipoli-Halvøen. S. er i sin Munding 30 Km. bred og har helt igennem en betydelig Dybde. *H. P. S.*

Saros-patak [ša!rošpâ'ták], Flække i ungarsk Komitat Zemplin, 25 Km. N. 0. f. Tokai, har (1895) 6,400 Indb., gammelt Slot, reformert teologisk Læreranstalt, Gymnasium, Seminarium, Klædefabrikation og Vindyrkning. *Joh. F.*

Sarosperiode se Solformørkelse.

Sarothamnus se Gyvel.

Sarovasch se Kadom.

Sarpa, Flod i Østrusland, Guvernementerne Astrachan og Sarepta, udspringer paa Østsiden af Ergheni-Højderne og strømmer med nordlig Retning gennem en Række Søer, mellem hvilke Strømmen udtørrer om Sommeren, og af hvilke den sidste er den 38 Km. lange Sø S. Efter et Løb paa 160 Km. udmunder S. i Volga neden for Sarepta (s. d.). *H. P. S.*

Sarpédon, Navn paa een eller to mytiske Personligheder fra den græske Sagntid. I Iliaden tales om en Søn af Zeus og Laodameia, der bærer Navnet S., en straalende Helt, sammen med Glaukos Fører for Lykiernes Hjælpetropper til Trojanerne i Striden om Ilios. Efter en smuk Kamp falder han for Patroklos's Haand (16. Sang). Efter Zeus's Bud bragte Søvnen og Døden hans Lig til Lykien til Jordefærd. Hos Hesiodos og andre, senere Forfattere omtales en S., der kaldes Søn af Zeus og Europa, Broder til de bekendte Konger Minos og Radamanthys paa Kreta. Efter en Strid med Broderen Minos skal han være dragen til Lykien. Snarest er der i disse og andre Traditioner Tale om een og samme Personlighed, en Heros, der hørte hjemme blandt Lykierne og de dem nærstaaende Karere og Kilikere. Han nævnes ogsaa som Grundlægger af Byen Milet. *H. A. K.*

Sarpen (Sarpfossen), gammelt Navn *Sarpr*, Glommen's højeste Fos, ligger ca. 20 Km. op fra Mundingen af Glommen's østre Løb. Den har 22 M.'s Fald paa 60—70 M.'s Længde. Dens Vandføring er meget forskellig til forskellige Aarstider, idet den varierer mellem 100 og 3,500 Kbm. pr. Sekund. Naar den projekterede Udtapning af det nu i Mjøsen kunstig magasinerede Vand er kommen i Stand, skal S. ved Lavvand komme til at repræsentere ca. 50,000 H. K. Neden for S. gør Glommen 2 stærke Krumninger paa den 3 Km. lange Strækning ned til Sandesund (s. d.) og har der under Flom en Række stærke Strømmer og Smaastup. Glommen er paa denne Strækning ufarbar for Baade og Fartøjer. Neden for Sandesund er derimod Elven farbar endog for store, søgaaende Skibe ved de fleste Vandstande.

S. har været en stor Hindring for Tømmerflødningen i Glommen, hvilken Vanskelighed dog nu er omgaaet ved det 1887 tilvejebragte Anlæg

af en Tømmerrende. I ganske særlig Grad var S. hinderlig for Tømmerflødningen indtil Aar 1853, i hvilket Aar man sprængte bort et lige under Fossen liggende stort Klippestykke eller Skær ved Navn Hollebystenen (Helgebystenen). S. frembyder, særlig i Flomtiden, et pragtfuldt Skue; men den siges at have været endnu smukkere, før Hollebystenen blev bortsprængt. Over S. blev der i Aarene 1852—54 bygget en meget vakker Hængebro for Hovedvejen fra Sarpsborg til Fredrikshald. Denne Bro blev 1877 forandret og paabygget en Etage for tillige at kunne tjene som Jærnbanebro. Ved S. ligge 2 store Brug, Hafslund paa den venstre og Borregaard paa den højre Side. Om disse Brug og den paa og omkring samme værende betydelige, industrielle Virksomhed henvises til Borregaard, Hafslund og Sarpsborg. *P. N.*

Sarpfossen se Sarpen.

Sarpi, Paul (Fra Paolo), Servitermunk, født 14. Aug. 1552 i Venezia, død 14. Jan. 1623, var inden for den katolske Kirke sin Tids kraftigste Modstander af Pavedømmet. Han blev tidlig Provincial- og senere Generalprokurator inden for sin Munkeorden. Da der udbrød Strid 1606 mellem Republikken Venezia og Pave Paul V, stillede S. sig straks paa sin Fødebys Side og forstod at opagitere Stemningen baade blandt gejstlige og læge saaledes, at et Interdikt, som Paven lagde paa Republikken, blev ganske virkningsløst, og allerede 1607 maatte Paven tage det tilbage. Siden den Tid have Paverne i øvrigt aldrig paalagt Interdikt. Under Striden skrev S. adskillige Skrifter mod Pavedømmet og Jesuitismen. 5. Oktbr. 1607 blev S. overfalden og haardt saaret, sikkert paa Foranledning af hans kirkelige Modstandere. Han overlevede dog Attentatet og fik Tid og Lejlighed til at skrive det Værk, som især har gjort ham berømt, *Istoria del concilio Tridentino* [1619]. Han gennemgaar her kritisk Tridentinerkoncilets Historie og Bestemmelser med skarpe Udfald mod Pavedømmet. Man har ment, at S. inderst inde var Protestant, og i hvert Fald nærede han stor Interesse for de evangeliske, men noget sikkert lader sig dog ikke fastslaa. Hans Værker ere bl. a. udgivne i Verona 1761 ff., hans Breve (ved Polidori) i Firenze 1863. (Litt.: A. Bianchi-Giovini, *Biografia di P. S.* [Zürich 1846]). *A. Th. J.*

Sarpsborg, Købstad ved Glommen paa Vestsiden af den bekendte Fos Sarpen (s. d.), ca. 16 Km. fra Glommen's Munding. (1900) 6,922 Indb. Byen har en forholdsvis meget stor Udstrækning, idet Ejendommen Borregaard (Tune Herred) ligger som en Enklave i Byterritoriet. Lige i Nærheden af S. findes flere Steder med meget tæt Bebyggelse, saaledes i Skjeberg Herred Hafslund med 823 og i Tune Herred Borregaard med 449, Alvum (Alvim) med 525 og Yven med 380 Indb.

Det gamle S. var en af Norge's ældste Byer. 1016 lod nemlig Olaf den Hellige den Tange, der stikker frem i Glommen paa Nordsiden af Sarpen (Sarpfossen), afgærde ved en Jordvold og en Grav. Indenfor byggede han en Kongsgaard og en Maria Kirke, omkring hvilke der dannede sig en Stad. Denne kaldtes i den ældre Tid Borg, hvilken Benævnelse genfindes i Navnene Borgarting (der holdtes paa St. Maria Kirkegaard), Borgesyssel og Borregaard (*Borgargerdi*). Fra Midten af 13. Aarh. optages Navnet S. Nogen betydelig By blev S. aldrig. Den led gentagne Gange meget under Datidens Krige, °g 1567 blev den saa godt som fuldstændig opbrændt af Svenskerne. I Stedet for at genopføre Byen paa samme Sted, besluttedes derpaa at anlægge en Købstad ved Glommen's Munding ɔ: Fredrikstad (s. d.). Der blev dog tilbage nogle Levninger af S. under Navn af »Gamlebyen«. En Husklynge, der nu benævnes »Gleng«, vedblev endog, som Levning af det gamle S., at staa under Fredrikstad's Jurisdiktion helt til 1827.

1839 besluttedes Anlægget af den ny Købstad S., i hvilken indlemmedes de allerede tilstedeværende Bebyggelser Gleng, Gamlebyen og Sandesund (ved Glommen noget neden for Sarpen, omtrent der hvor Elven begynder at blive sejlbar). Herved er S. kommet til at bestaa af flere, temmelig langt fra hinanden liggende, Dele. Det egentlige, større Byanlæg findes oppe paa Tuneraet i Nærheden af Glengshølen. Herfra strækker en lang Gade, St. Maries Gade eller Gamlebyen, sig Øst over. Mod Syd gaar en endnu længere Gade, Sandesundsgaden, ned til Bebyggelsen ved Sandesund, Byens Havnested, der ligger 2 Km. fra den egentlige By. Langs Glommen oven for Sandesund har man desuden inden for Byens Grænser et Par Husklynger, Helgeby og Boderne, og hinsides Elven, altsaa uden for Bygrænsen, den temmelig store Bebyggelse paa Hafslund's Grund. Uden for Bygrænsen ved Sandesund strækker sig mod Vest en temmelig stærkt bebygget Forstad paa Gaardene Alvum's og Yven's Grund. En meget stor Del af S.'s Territorium er endnu ubebygget.

Sarpsborg's Byvaaben.

1843 fik Byen egen Byfoged, og 1859 blev den eget Sognekald. S. gennemskæres af den bredsporede Smaalensbane, der har Station smst. Paa Glommen underholdes daglig en livlig Dampskibsforbindelse med Fredrikstad, hvorhos endog store Skibe kunne gaa op til Sandesund og laste. Broen over Sarpen, der blev bygget 1852—54, er et af Landets smukkeste og dristigste Bygværker af den Art. Den blev ombygget 1877 for tillige at kunne tjene som Jærnbanebro.

Savbrugsprivilegiernes Ophør 1860 var til Skade for S., ligesom ogsaa L. af 1857, om Udvidelse af Handelsfrihed paa Landet, bidrog til, at Byen gik meget tilbage. Først i de senere Aar har den igen begyndt at svinge sig op. Af de mange Brug og Fabrikker, som i den senere Tid ere opførte i og særlig ved S., maa fortrinsvis nævnes Aktieselskabet Hafslund, der har Brugsretten til Halvparten af Sarpen's Vandføring. Det har et moderne Vandkraftanlæg, beregnet paa at kunne nyttiggøre 45,000 H. K., men endnu er der kun en elektrisk Kraftstation, som foreløbig er monteret med Motorer og elektrisk Maskineri for ca. 8,000 H. H. Denne Kraft fordeles til en Karbidfabrik, til et elektrisk Kraftover-

føringsanlæg langs Elven ned til Fredrikstad By og Omegn, til en elektrisk Jærnbane for der Godstrafik fra Sandesund til Fabriktomterne og derfra videre til Smaalensbanen samt desuden til et Værk, der paa elektrisk Vej fremstiller Zink af Zinkmalme. Foruden disse Anlæg faar ogsaa | med Støberi, 1 Mølle og 1 elektrisk Kraftstation, leverer Lys og Kraft til S. By, til en Kalcium-karbidfabrik, til et Bomuldsspinderi ved Greaker og til flere andre Anlæg. (Litt.: »Norges Land og Folk«, A. N. Kiær, »Smaalenenes Amt« [Chra. 1885]; B. Christophersen, »S.'s Hi-

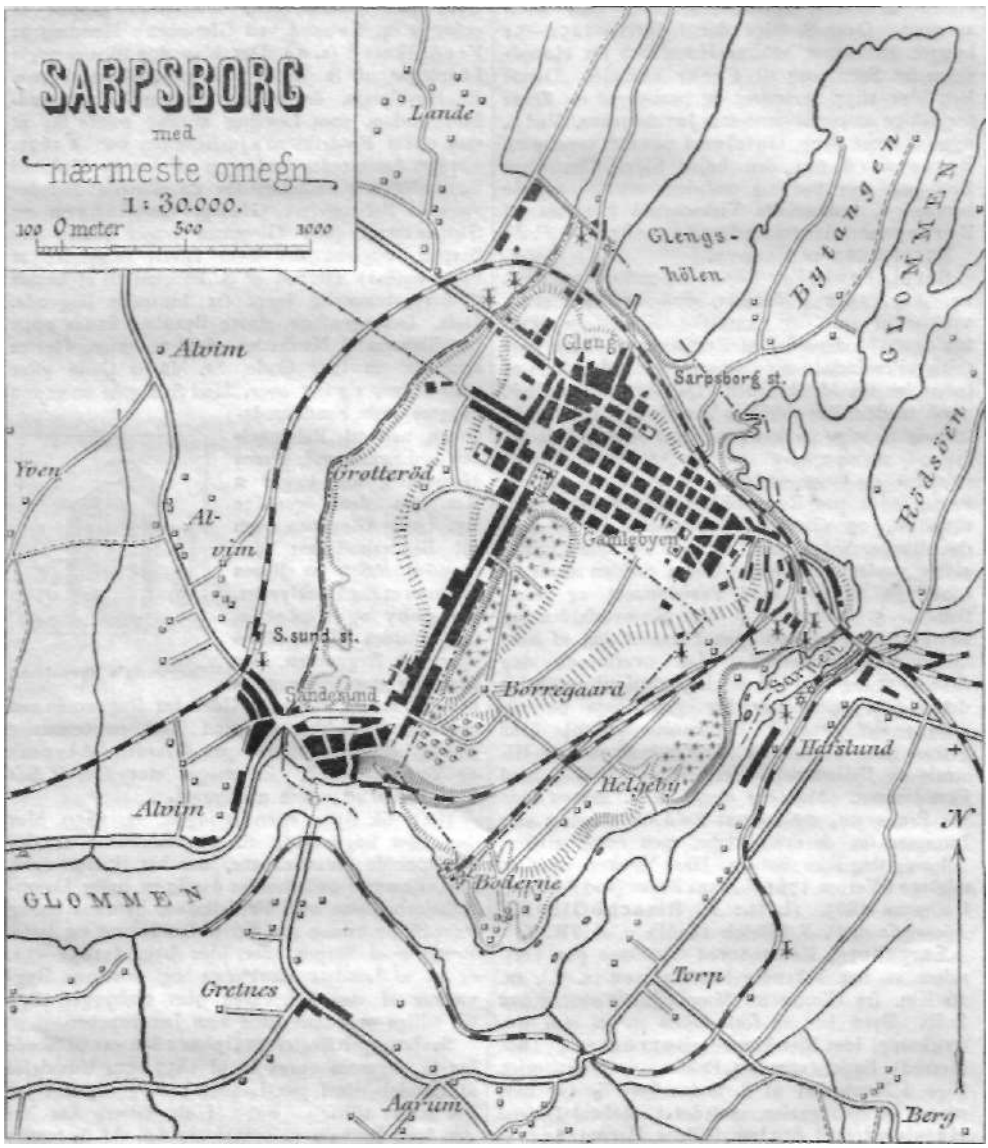

en neden for Sarpen anlagt Sulfitfabrik Drivkraft fra Fossen, som desuden afgiver Vand til en Flødningsrende for Tømmer og til en Plankerende. Af andre industrielle Anlæg bør særlig fremhæves Borregaard Brug, der disponerer over den anden Halvpart af Sarpen's Vandføring. Her er ogsaa opført et stort, moderne Vandkraftanlæg, der driver 2 Cellulosefabrikker, 2 Papirfabrikker, 1 Træsliberi, I mekanisk Værksted storie fra 1016« [S. 1901]; O. A. Øverland i Kalenderen »For Alle« for Aaret 1904: »Norges Byer«. *P. N.*

Sarracenĭa se Sarraceniaceae.

Sarraceniacĕae, lille Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Cistusblomstredes Orden, urteagtige og fleraarige Sumpplanter med kræmmerhus- eller krukkeformede Blade, der ere forsynede med en laaglignende Dannelse, og i hvis Hulhed

der udskilles en pepsinholdig Vædske, som er i Stand til at opløse de bløde Dele af de i Bladene nedfaldne Insekter. Blomsterne sidde enkeltvis eller flere sammen paa et Skaft, ere regelmæssige og tvekønnede, med talrige Støvdragere og 5—3 Frugtblade; Frugten er en Kapsel. 8 Arter (i 3 Slægter), alle i Nordamerika. *Sarracenia* L. har enblomstrede Skafter. 6 Arter. Af disse have de fire purpurrøde eller violette Blomster, de to blaagule. Den mest udbredte Art er *S. purpurea* L. Dens Rødder og Rodstok ere af amerikanske Læger blevne anbefalede mod Kopper. *A. M.*

Sarråf (arab.) o: Vekselerer; i Tyrkiet, hvor Skillemønten har Kurs, spiller S. i den daglige Handel og Vandel en meget betydelig Rolle; undertiden træffer man ogsaa S. som Skatteforpagtere. De fleste S. i Orienten ere Armeniere og Jøder, en Del ogsaa Grækere. *y. 0.*

Sárria, By i det nordvestlige Spanien, Provins Lugo, ligger 30 Km. 0. S. 0. f. Lugo i en bjærgrig Egn ved Floden S. og ved Banelinien Madrid—Coruña. (1900) 12,095 Indb. I Omegnen findes varme Svovlkilder. *H. P. S.*

Sarrien [sariæ'], Jean Marie Ferdinand, fransk Politiker, er født 1840, blev 1870 Sagfører i Lyon og gjorde under Krigen 1870—71 Tjeneste som Kaptajn. Han blev derefter Maire i sin *Fødeby*, men afsattes under Reaktionen 1873—76 som Republikaner. 1876 valgtes han til Deputeretkammeret og blev senere stadig genvalgt; var 1884 en af Finansudvalgets Ordførere, blev Apr.—Decbr. 1885 Minister for Postvæsenet, derefter Indenrigs- og Decbr. 1886 Justitsminister indtil Maj 1887. Decbr. 1887 blev han paa ny Indenrigsminister, dog kun i 3 Maaneder, samt 3. Gang Marts—Apr. 1896, og til sidst Juni—Oktbr. 1898 Justitsminister; har stadig hørt til den radikale Fløj af det republikanske Parti. *E. E.*

Sarr-Jyslik se Jyslik.

Sarrusofōn, et af den franske Militærkapelmester Sarrus 1863 konstrueret Messingblæseinstrument, hvis Mundstykke, ligesom paa Oboen og Fagotten, bestaar af et dobbelt Rørblad; det er ligesom Træblæseinstrumenterne forsynet med Tonehuller og Klapper. *S. L.*

Sars, Georg Ossian, norsk Zoolog, Søn af nedenn. M. S., er født 20. Apr. 1837 paa Florø Præstegaard i Kinn. Han blev Student 1857 og begyndte paa det medicinske Studium, samtidig med at han studerede Zoologi under sin Faders Vejledning og som hans Medarbejder. Da han 1862 havde vundet Kongens Guldmedaille for sit Arbejde om Ferskvandskræbsdyr, opgav han definitivt det medicinske Studium for helt at ofre sig for Zoologien. 1864 fik han et Statsstipendium til praktisk-videnskabelig Undersøgelse af Torskefiskerierne og rejste i den Anledning i Jan. 1864 til Lofoten for her at følge det store Skreifiskes Gang fra dets Begyndelse og for at foretage systematiske Undersøgelser over Torskens Livsforhold. Disse Undersøgelser fortsattes det følgende Aar, da han særlig studerede Gydeprocessen og Yngelens Udvikling. Det lykkedes ham dette Aar at foretage den første heldige kunstige Befrugtning af Torskerogn og saaledes at anvise Vejen tor en kunstig Udklækning af Saltvandsfisk. Hans Undersøgelser af Lofot-Fisket fortsattes med offentlig Understøttelse til 1870. 1871 foretog han lignende Undersøgelser under Bankfisket uden for Søndmøre og Romsdalen og 1872 og 1873 under Vaarsildfisket. Da Axel Boeck, hvem den videnskabelige Undersøgelse af Sildefiskerierne var overdragen, døde 1873, blev S. sat i Spidsen for det praktisk-videnskabelige Arbejde vedkommende Landets samtlige Saltvandsfiskerier. I denne Stilling, som han beklædte til 1893, har han efterhaanden undersøgt alle Landets Fiskerier. Resultaterne af sine Undersøgelser har han nedlagt i en Række videnskabelige Arbejder og Indberetninger til Departementet for det Indre (»Undersøgelser over Skreiens eller Vaartorskens Yngel« [1868], »Praktisk videnskabelige Undersøgelser ang. Torskefiskerierne i Lofoten« [1864—69 og 1870—73], »Undersøgelser vedk. Saltvandsfiskerierne« [1874—77], »Indberetn. om de af ham i Aarene 1864—1878 anstillede Undersøgelser vedk. Saltvandsfiskerierne« [1879], »Undersøgelser over Loddefisket ved Finmarken« [1879]; »Praktisk videnskabelige Undersøgelser vedk. Saltvandsfiskerierne samt ang. Hvalfredningen i Finmarken« [1888], »Praktisk-videnskabelige Undersøgelser af Trondhjemsfjorden« [1891 og 1892], »Om Brislingen og Brislingefisket« [1893]). Disse S.'s Arbejder have dannet Grundlaget for Forstaaelsen af Fiskens periodiske Vandringer, og flere af de i disse Arbejder fremsatte Hypoteser have ved de i de sidste Aar i større Maalestok drevne Havundersøgelser fundet deres fulde Bekræftelse. Disse Fiskeriundersøgelser udgøre imidlertid kun en ringe Del af S.'s videnskabelige Arbejde og bleve væsentlig foretagne i Universitetsferierne.

1870 var S. bleven udnævnt til Universitetsstipendiat i Zoologi. Efter det første Aar at være bleven fritagen for at holde Forelæsninger for at kunne ordne og udgive sin Faders efterladte Papirer og bearbejde eget Materiale begyndte han 1871 at holde Forelæsninger. 1874 fik han ved Prof. Rasch's Afsked midlertidig overdraget dennes Embedsforretninger og udnævntes s. A. til Rasch's Eftermand som Professor i Zoologi. Som Professor har han i Aarenes Løb foredraget for de studerende Zoologiens forskelligste Dele. 1875—76 besøgte S. med offentligt Stipendium de større Universiteter i Mellemeuropa for at sætte sig ind i de zoologiske Undervisningsmetoder og opholdt sig derefter en længere Tid i Napoli for at studere Middelhavets Invertebratfauna. Efter Hjemkomsten fra denne Rejse deltog han Somrene 1876—78 i Nordhavsekspeditionen (s. d.), som var planlagt og foreslaaet af ham og Prof. H. Mohn, og af hvis Redaktionskomité han var Medlem under Udgivelsen af de videnskabelige Resultater. 1877 blev S. kreeret til Æresdoktor i det filosofiske Fakultet ved Upsala-Universitetets 400 Aars Jubilæum. — Næppe nogen nulevende Zoolog har udfoldet en saa overordentlig Produktivitet som S. Hans Arbejder, hvis Antal for længst har overskredet 100 Tallet, udmærke sig ved en enestaaende Alsidighed. De behandle saa godt som alle Grupper hvirvelløse Dyr og desuden ogsaa Fisk og Hvaler. Næsten alle Arbejder ere ledsagede af fortrinlige Tegninger af Forf.'s egen Haand. Om end S. paa de forskelligste Felter af Zoologien har leveret Arbejder af grundlæggende Betydning, som f. Eks. hans ovenfor nævnte Undersøgelser af Torskens Biologi og hans *Mollusca regionis*

arcticae Norvegiae paa 466 Tryksider med 52 autografiske Plancher [1878], hans *Pycnogonidea* fra Nordhavsekspeditionen [1891] o. s. v., saa er hans Navn dog fortrinsvis knyttet til Studiet af Kræbsdyrenes store og systematisk vanskelige Gruppe. Hans Arbejder paa dette Felt have erhvervet ham et verdenskendt Navn. Blandt S.'s herhenhørende Arbejder kunne foruden det tidligere omtalte Prisarbejde om »Norges Ferskvandskrebsdyr« [1865] nævnes følgende: »Norges Mysider«, I—III [1870, 1872, 1879], »Oversigt over Norges Crustaceer«, I—II [1882, 1890], »Crustacea fra den norske Nordhavsekspedition«, I—II [1885, 1886], »Bidrag til decapodernes forvandling«, I—III [1884, 1889, 1890], »Nye bidrag til Middelhavets invertebratfauna«, I—IV [1877, 1879, 1886, 1887], *Fauna Norvegiae*, Vol. I [1896], »Crustacea from the Norwegian North Polar Expedition 1893—96« [1900] og flere andre Arbejder af beslægtet Indhold. S.'s Hovedværk, med hvis Fuldførelse han (1904) fremdeles er beskæftiget, er »An Account of the Crustacea of Norway«. Dette monumentale Arbejde, som udgives af Bergen's Museum med Statsunderstøttelse, og som maa betragtes som det vigtigste nu eksisterende Arbejde om Kræbsdyrenes Systematik, indeholder Beskrivelser og Tegninger af samtlige kendte norske Kræbsdyr. Hidtil er af dette Værk udkommet 4 Dele. Første Bind, 711 Sider med 248 Plancher, fuldførtes 1895. S.'s Studier have dog ingenlunde været begrænsede til den norske Faunas Kræbsdyr. Fra alle Dele af Jorden har han modtaget Kræbsdyr til Undersøgelse. Det ærefulde Hverv blev ham saaledes overdraget at bearbejde Challenger-Ekspeditionens Schizopoder (1885), Cumaceer og Phyllocarider (1887). Videre har han bearbejdet det ved forskellige russiske Ekspeditioner indsamlede Materiale af Kræbsdyr fra det kaspiske Hav, Baikal-Søen og Centralasien. Endvidere har han beskrevet Crustaceer fra den svenske Korvet »Josephine«'s Ekspedition og fra Frankrig, Australien, Indien, Afrika og Sydamerika. S. maa uden Sammenligning anses som den bedste nulevende Kender af Crustaceerne og af den norske Invertebratfauna. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V).

Dr. med. K. E. Schreiner.

Sars, Johan Ernst Welhaven, norsk Historiker, Søn af nedenn. Michael S., er født i Florø Præstegaard 11. Oktbr. 1835. Han blev Student fra Bergen 1853, begyndte at studere Naturfag, men gav sig allerede 1856 i Kast med at besvare Universitetets historiske Prisopgave for det Aar om Kalmar-Unionens Aarsager og Norge's Stilling under den. Han vandt virkelig ogsaa Guldmedaillen for sin Besvarelse, og dermed var hans Fremtid som Historiker afgjort. Hans Prisafhandling havde i Indledning og Konklusion hævdet den akademiske Verdens gængse Opfattelse af Nordens Historie som en Udvikling hen imod Enhed; men i Modsætning dertil havde han i sin Fremstilling af de konkrete historiske Forhold paavist, at Kalmar-Unionen, grundlagt af et egennyttigt Aristokrati, var falden sammen netop med Folkenes vaagnende Selvbevidsthed, og denne Tankegang, som pegede hen mod en voksende national Forgrening i Norden i Stedet for Sammenslutning, modnedes hurtig hos ham til fuld Klarhed over sine Konsekvenser. Hertil bidroge først og fremmest hans filosofiske Studier. Med Understøttelse af det historiske Kildeskriftfond opholdt han sig Somrene 1858 og 1859 i Kjøbenhavn for at foretage Afskrifter, og her fik han Anledning til at studere Aug. Comte's positivistiske Filosofi, som første Gang viste ham en logisk Sammenhæng i Verdensudviklingen og lærte ham en metodisk Syntese paa Kendsgerningernes Grund. Kort efter begyndte han at læse Herbert Spencer, som just paa denne Tid opstillede sin Udviklingsfilosofi med Differentieringen som den almene grundlæggende Lov, og medens allerede paa Forhaand hans realistiske Sans havde rejst sig mod Skandinavismens romantiske Drømme, fandt han nu hos Spencer den filosofiske Begrundelse for sit nationale Standpunkt. 1858 havde S. paabegyndt i »Nordisk Universitets-Tidsskrift« en Afhandling om »Norge under Foreningen med Danmark«, og han havde her i de to første Afsnit væsentlig fremstillet Kendsgerninger, som viste, at Norge under Foreningen ikke havde været i den Grad skændig mishandlet som ofte antaget. Men først i det tredje Afsnit fra 1863 havde han rejst de mere almene historiske Spørgsmaal, og her brød han fuldstændig med den ældre Opfattelse, som i Foreningstiden havde set en Standsning, en »Søvn« i Norge's Udvikling og en Opgaaen af Norge i den danske Kultur. Han hævdede, at »Dansketiden« kun var dansk paa Overfladen, medens det norske Folk havde fortsat sin selvstændige nationale Udvikling, og at Nutidens Selvstændighedsbestræbelser just byggede paa det Grundlag, Foreningstiden havde lagt. Det stod klart for ham, at Fremtiden endnu skarpere maatte fremhæve det særnationale hos hvert af Nordens Folk, og derfor sluttede han sig 1867 sammen med Mænd som A. O. Vinje, W. Werenskiold og J. C. Krogh om at udgive Ugebladet »Vort Land«, som havde til Opgave at bekæmpe Skandinavismen og særlig dens Program om unionel Samrøring med Sverige. Men hans Hovedtanke var at undermure det norske Folks nationale Arbejde med en solid Grundvold ved at gengive det dets Historie, og denne Tanke gennemførte han med sit store Værk »Udsigt over den norske Historie« [4 Bd., 1873—91]. Her blev for første Gang eftervist Enheden i den norske Historie; her blev det uimodsigelig klargjort, at de Brud, man tidligere havde set i den, ikke havde berørt selve Livsnerven i den, og at den ene historiske Periode byggede videre paa den anden fra de ældste til de nyeste Tider. Den norske Historie blev ikke længere isoleret, men blev af S. med genialt Blik stillet i uafladelig Vekselvirkning med de almeneuropæiske Kulturbevægelser, samtidig med at den blev stillet paa rent national Grund. S. havde skrevet den norske Nationalitets Historie, og hans Arbejde var selv et Led i den nationale Udfoldelse. Med Iver har han ved Siden af sin Historieskrivning taget Del i alt Frihedsog Fremskridtsarbejde; han har populariseret sin historiske Grundtanke i det lille Skrift »Historisk Indledning til Grundloven« [1882, omarbejdet 1887], han har været Medudgiver af liberale Tidsskrifter (»Nyt norsk Tidsskrift« [1877—78], »Nyt Tidsskrift« [1882—87 og 1892—95], »Ringeren« [1897—98]), og han har hyppig skrevet om po-

litiske Spørgsmaal i Aviserne. Senest har han begyndt en Fremstilling af »Norge's politiske Historie 1815—85«, som siden 1899 hæftevis medfølger Bladet »Verdens Gang«, og som nu (1904) nærmer sig sin Fuldendelse. S. havde fra 1860 været ansat som Assistent i Rigsarkivet og blev 1870 tillige Adjunktstipendiat i Historie ved Christiania Universitet; efter at 1. Bd. af hans »Udsigt« var udkommet, blev der efter Forslag af Johan Sverdrup o. fl. 1874 bevilget ham af Stortinget en ekstraordinær Professorgage, og han udnævntes derefter til Professor i Historie. 1879 kreeredes han til Æresdoktor i det filosofiske Fakultet ved Kjøbenhavn's Universitet. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V; Biografi af Halvdan Koht i G. Gran's »Nordmænd i 19. Aarh.«, II). *Cand. mag. Halvdan Koht.*

Sars, M., se Lammers.

Sars, Michael, norsk Zoolog, født i Bergen 30. Aug. 1805, død 22. Oktbr. 1869 i Christiania. S. blev 1823 Student. De naturvidenskabelige Interesser, som han allerede som Skolegut havde vist, fik i Christiania, hvor han for første Gang saa et naturhistorisk Museum, og hvor hans Læselyst kunde tilfredsstilles i Universitetsbiblioteket, med den voksende Kundskab ny Næring. Han skildrer da ogsaa selv i sine autobiografiske Meddelelser, hvordan han i sin første Studietid stadig drog rundt paa Ekskursioner i den paa Forsteninger saa rige Christianiadal og samlede sig et betydeligt Materiale, som han senere vilde bearbejde. De naturvidenskabelige Studier kunde imidlertid ikke brødføde ham, og han bestemte sig derfor til at tage fat paa det teologiske Studium. 1828 blev han cand. theol. og virkede de følgende 3 Aar som Lærer i sin Fødeby. 1830 blev han udnævnt til Sognepræst til Kinn i Søndfjord, som laa nær Havet, bekvemt for zoologiske Undersøgelser. 1839 forflyttedes han til Manger ved Bergen. Samtidig med sit teologiske Studium og senere under sin Virksomhed som Præst fortsatte S. sine naturhistoriske Studier. Det var særlig de lavere Sødyr, som han gjorde til Genstand for sine Undersøgelser. Hans første zoologiske Arbejde »Bidrag til Sødyrenes Naturhistorie« udkom 1829, Hans andet Arbejde »Beskrivelser og Iagttagelser over nogle merkelige eller nye i Havet ved den Bergenske Kyst levende Dyr«, som udkom 1835 med Understøttelse af Videnskabsselskabet i Throndhjem, omhandler Undersøgelser over ukendte Sødyrs Udseende, Liv og Udvikling. Dette Arbejde blev snart i Uddrag og Oversættelser gengivet i flere udenlandske Tidsskrifter og gjorde S.'s Navn kendt blandt Samtidens Zoologer. 1837 fik han et Statsstipendium paa 600 Daler. For dette drog han til Paris, hvor han tilbragte nogle Maaneder i Omgang med Datidens berømteste Zoologer. Fra Paris lagde han Vejen gennem Tyskland og besøgte Naturforskermødet i Prag, hvor han gav Meddelelser om sine Undersøgelser over Molluskernes Udvikling. S.'s næste betydelige Arbejde er det 1846 udgivne 1. Hæfte af *Fauna littoralis Norvegiae*, som rundt i Europa vakte den største Anerkendelse, og som utvivlsomt maa betragtes som en af Datidens værdifuldeste zoologiske Frembringelser. 1849 foretog S. en Studierejse til Lofoten og Finmarken, og fra denne Rejse bragte han med hjem en Rigdom af ny og interessante Dyrearter. Sommeren 1851 undersøgte S. med Statsstipendium Adriaterhavets Kystfauna, og Vinteren 1852—53 fortsatte han ved Napoli og paa Sicilien sine Studier af Middelhavets Fauna, begge Gange som Maal for Øje at sammenligne de sydlige Haves Dyreformer og Udbredelsesforhold med de nordlige Haves. Stærkere og stærkere blev med Aarene hos S. Følelsen af, at han vilde kunne udrette noget ganske andet for sin Videnskab, om det blev ham muligt, fri for sin Embedsstillings Pligter, at tage fast Bopæl i Christiania, hvor han kunde udnytte Universitetets Hjælpemidler. Han søgte derfor 1853 Afsked fra sit Præsteembede, for at han helt kunde ofre sig for sine naturvidenskabelige Studier. 7. Aug. 1854 udnævntes S. til ekstraordinær Professor i Zoologi ved Universitetet, og i denne Stilling virkede han til sin Død. De Spørgsmaal, som fra Slutn. af 1850'erne mest optoge ham, var Sammenhængen mellem Forverdenens Dyreliv og Nutidens, saaledes som dette sidste møder os paa de store Havdyb. Fra denne Tid skriver sig saaledes hans »Iagttagelser over den postpliocene eller glaciale Formation i en Del af det sydlige Norge« [1860, sammen med Th. Kjerulf], »Geologiske og zoologiske Iagttagelser« [1863], »Om de i Norge forekommende fossile Dyrelevninger fra Quartærperioden« [1865] samt flere mindre Af handlinger. Af andre større Arbejder fra S.'s Haand efter hans Udnævnelse til Professor skulle her nævnes 2. Hæfte af *Fauna littoralis Norvegiae* [1856, sammen med Koren og Danielssen], »Oversigt af Norge's Echinodermer «[1861], »Om *Siphonodentalium vitreum*« [1861], *Lophogaster typicus* [1862] samt »Bidrag til Kundskab om Christianiafjordens Fauna« [1868]. Hans sidste større Arbejde: »Mémoires pour servir å la connaissance des crinoïdes vivants« [1868] giver en Beskrivelse af en Sølilje, som Sønnen, den ovenfor nævnte G. O. S., havde fundet i Lofoten paa 300 Favnes Dyb. Fundet af en levende Dyreform, som hørte til en Familie, hvis Blomstringstid tilhører Kridttiden, og som almindelig antoges for uddød for Aartusinder siden, vakte den allerstørste Opsigt blandt Videnskabsmænd overalt i Verden. Den engelske Zoolog Carpenter udtaler om dette Fund, at det for Naturforskeren er lige saa mærkeligt, som om man havde truffet en lyslevende Mammut i de dybe Skove. Dette Arbejde gav ogsaa Stødet til, at der fra England og Amerika i de følgende Aar blev udsendt videnskabelige Ekspeditioner til Undersøgelse af forskellige større Havdyb i Atlanterhavet. Disse dannede Forløberne for det bekendte engelske Challenger-Togt og for den norske Nordhavsekspedition. S. var Medlem og Æresmedlem af en Række inden- og udenlandske videnskabelige Selskaber. Blandt de mange Udmærkelser og Tegn paa Paaskønnelse, som han modtog fra Udlandet, kan nævnes, at han 1846 fra Universitetet i Zürich modtog Æresdiplom som Dr. phil., fra Berlin-Universitetet 1860 som Dr. med. & chir. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V).

Dr. med. K. E. Schreiner.

Sarsaparille se Smilax.

Sarsen et se Katun.

Sarsia, en Slægt af Smaagopler af meget ringe Størrelse, idet Skærmens Højde hos de fleste Arter ligger mellem 3 og 12 Mm. Skærmen er

forsynet med 4 Radialkanaler, 4 lange tilsvarende Tentakler, hver med en Øjenplet ved Grunden, og en meget lang, cylindrisk Mave, som rager langt ud af Skærmhulen, og i hvis Væg findes en eneste rørformet Kønskirtel. Hos to Arter opstaa ny Gopler ved Knopskydning, hos den ene fra Grunden af Tentaklerne, hos den anden fra Maven. *S.*-**Arterne** ere de kønnede Individer af Goplepolypslægten *Syncoryne*, hvis Ernæringsindivider have en kølleformet Endedel besat med smaa spredte, i Enden udvidede Følere. *S. tubulosa* findes i Kattegat. *M. L.*

Sarsīna, By i Mellemitalien, Provins **Forli,** ligger 25 Km. S. S. V. f. Cesena ved Savio. (1901) 2,291 Indb. S. har en Domkirke fra 7. Aarh. og Rester af den gamle umbriske By af samme Navn. I S., der nu er Sæde for en Biskop, er Digteren Plautus født. *H. P. S.*

Sartène [sartæ'n], By i det sydlige af Øen Corsica, nærmest Vestkysten, er malerisk beliggende (299 M.) og bestaar af en nyere Bydel og en ældre med middelalderligt Præg og Rester af gamle Fæstningsmure, har Agerbrugskammer, Kvægavl, Dyrkning af Vin og Oliven og (1896) 6,154 Indb., deraf ca. 4,000 i selve Byen. *M. Kr.*

Sarter, den bosiddende, tyrkisktalende Befolkning i Chiva, de russiske Provinser Syr darja, Samarkand og Semirjetschensk samt i det kinesiske Distrikt **Kuldscha,** i Semirjetschensk og Kuldscha i Reglen betegnede med det kinesiske Navn **Tarantschi** (Hirsesaaere), ere et Blandingsfolk af den oprindelige iranske Befolkning (Tadschiker) og indvandrede Tyrkere. Gennemsnitshøjden for Mænd er 167 Cm. De ere brachycefale med fremspringende Kindben, kroget Næse og stærk **Behaaring.** De leve i Landsbyer og Købstæder, hvor de drive Agerbrug, **Haandværk** og Handel. Af Religion ere de Muhamedanere. Skønt S. ere den af de herskende Usbeger undertvungne Befolkning, ere de dog ved deres større Flid og deraf følgende Velstand blevne det vigtigste Befolkningselement i de Landsdele, de bebo. *M. V.*

Sarthe [sa'rt], Flod i det nordvestlige Frankrig, hører til Loire's Strømsystem og udspringer i **Normandiet** i Bakkelandet Perche, 261 M. o. H. I overvejende sydvestlig Retning gennemstrømmer den Dep. Orne og Sarthe og optager Huisne og **Vegre**, inden den ved Le Mans bliver sejlbar. I Dep. Maine-et-Loire forener den sig ved Angers med Mayenne og danner derved Maine, som kort efter falder i højre Bred af Loire. Dens hele Længde er 285 **Km.,** hvoraf de 135 ere sejlbare. *M. Kr.*

Sarthe [sa'rt], Departement i det nordvestlige Frankrig, grænsende mod Nord til Orne og mod Syd til **Indre-et-Loire,** i Vest til Mayenne og i Øst til Eure-et-Loir og **Loir-et-Cher.** Det omfatter 6,244 □Km. og er, fraset nogle Bakkedrag (indtil 340 M.), et Sletteland, som gennemgaaende er frugtbart, dog med Undtagelse af de sandede Hedeegne i det sydøstlige mellem Huisne og Loire. Hovedfloden er Sarthe med Huisne og Vegre. 1896 havde Departementet 424,590 Indb. (68 pr. □Km.), hvilket var 14,327 Indb. færre end i 1881. Af Arealet ere de 2 Tredjedele Agerland, Resten mest Skov (13 p. Ct.) og Eng (12 p. Ct.). Departementet er et stærkt kornavlende Land. Hveden er den vigtigste **Kornsort**; i anden Række komme Havre, Byg og Rug, i tredje Kartofler, Kløver og Enghø. Desuden dyrkes lidt Vin og Hamp samt Træfrugt, navnlig Æbler og Pærer til Fremstilling af Cider (aarlig 540,000 Hektoliter). Ogsaa Kvægavlen er af megen Betydning. Talrigst er (1893) Hornkvæget (190,000 Stkr.) og Svinene (96,000); desuden holdes 56,000 Heste, 44,000 Faar og 22,000 Geder. Fjerkræet (Gæs) og Bier spille en ikke ringe Rolle. Bjærgværksdriften er ringe (Stenkul, Marmor, Bygningssten). Af Industrivarer produceres Lervarer og Glas, Papir, Læder og Lærred samt Maskiner og Metalsager. Departementet, der omfatter det østlige Maine og en ringe Del af Anjou, deles i 4 **Arrondissementer:** La Fléche, Le Mans, **Mamer** og St. Caiais. Hovedstaden er **Le Mans** (s. d.). *M. Kr.*

Sårti, Giuseppe, italiensk Komponist, født i Faenza 1. Decbr. 1729, død i Berlin 28. Juli 1802. I en Alder af 21 Aar debuterede han som Operakomponist i Italien og vandt snart et Navn, særlig med »Il re pastore« i Venezia. Pietro Mingotti, der forsynede Kjøbenhavn med italiensk Opera, opdagede her den unge Begavelse og fik ham med som Kapelmester. Til Kjøbenhavn kom S. i denne Egenskab 1753, gjorde hurtig Karriere og blev her, med forskellige Afbrydelser, i en lang Aarrække, indtil 1775. S. blev snart yndet ved det danske Hof baade ved sine Operaer og sine talrige Instrumentalkompositioner (alene i to Sæsoner leverede han 76 saakaldte »Sinfonie« »Pour la table du roi«), blev 1755 udnævnt til kgl. Kapelmester og blev tillige Lærer for Kronprinsen, den senere Christian VII. 1765—68 var S. borte, rimeligvis i Italien, men vendte da atter tilbage til Kjøbenhavn, avancerede til Overkapelmester og satte Musik til de første danske Syngestykker [»Soliman II«, 1770, »Tronfølgen i Sidon«, 1771, senere til »Deucalion og Pyrrha«, »Aglaë eller Støtten«, »Kærlighedsbrevene«], alt imedens han fortsatte med sine italienske Operaer og komponerede smaa franske Syngestykker for det franske Hofteater. For Kjøbenhavn har S. af italienske Operaer komponeret henimod en Snes Stykker, hvoraf navnlig »Il Ciro riconosciuto« [1754, trykt, tilegnet Frederik V] og »Didone abbandonata« [1763] særlig berømmes paa Grund af deres Melodirigdom. 1770 steg han endnu højere i Magt og Myndighed, idet han som Direktør overtog Nationalteateret, »den kgl. danske Skueplads«, i Entreprise. Det gik ham dog uheldig, med ret betydelige Tab maatte han trække sig tilbage efter to Sæsoners Forløb. Hos Kongen, Christian VII, stod S. dog stadig i høj Gunst, og der nedsattes en Kommission for at ordne hans ødelagte **Pengeforhold.** Imidlertid havde S. forsøgt at hjælpe sig selv ved at benytte sin Indflydelse ved Hoffet til for Penge at skaffe et Par ivrige Embedssøgere fra Norge de attraaede Ansættelser. Sagen blev opdaget og vakte stor Skandale, da en Mængde Personer vare indviklede i Affæren, Ved **Kommissionsdommen** 1775 blev S. dømt til at have Bestilling og Gods forbrudt, men blev benaadet med Landsforvisning. S. drog tilbage til Italien, blev først Direktør for Konservatoriet *Ospedaletto* i Venezia som Efterfølger af Sacchini, og senere 1779—84 Kapelmester ved Domkirken i Milano. Fra denne

Periode stammer S.'s Navnkundighed som Operakomponist, Operaerne »Le gelosie villane«, »Farnace«, »Fra due litiganti il terzo gode«, »Giulio Sabino«, »Dorina« etc. 1784 steg hans Stjerne endnu højere; han kaldtes til St. Petersborg som Hof kapelmester, hvor han stod i stor Yndest hos Katharina II, faldt vel en Tid lang i Unaade, men vendte atter tilbage, blev ophøjet i Adelsstanden og indrettede et italiensk Konservatorium i Jekaterinoslav. Af Helbredshensyn forlod han Rusland 1802 for at rejse til sit Fædreland, men døde undervejs i Berlin. Tallet paa S.'s samtlige kendte Operaer løber op til 54; dertil kommer en stor Mængde Kirkemusik, deriblandt et russisk Tedeum og Salmer, Instrumentalværker etc. (Litt.: V. C. Ravn i »Biogr. Leks.«, XIV; C. Thrane i »Sammelbände der internat. Musik-Gesellsch.«, 1902, III). *A. H.*

Sarto, Andrea del, egl. Andrea d'Agnolo di Francesco, kaldet S. efter sin Faders Haandværk (denne var Skrædder), italiensk Maler, født i Firenze 1486, død smst. 1531, var Elev af den ganske ubetydelige Gian Barile, derefter af Piero di Cosimo; men den væsentligste Indflydelse paa hans Kunst fik Fra Bartolommeo for Kompositionens og Michelangelo for Formens Vedkommende. — S. betegner Kulminationen af florentinsk Malerkunst: uovertræffelig er hans Billeders vægtige og mægtige Holdning, hans Figurers storladne og brede Form, men størst er S. dog som Kolorist; han er der ikke blot den florentinske Kunsts absolut mest fremragende Maler, men en af Verdens største Farvekomponister; hans Farvers bløde harmoniske Sammenstemthed, deres gennemsigtige Klarhed og dybe Fylde er af den vidunderligste Skønhed og Duft. Men trods alle disse rige Egenskaber vil S. ikke synes os at høre til de Renaissancemestere, vi elske mest. Sagen er, at hans menneskelige Udvikling ikke stod Maal med hans kunstneriske. Der fattes i S.'s Kunst det Præg af en Personlighed, der staar inde for og overbeviser om sin Kunsts indre Sandhed og Indhold, der mangler Præget af, at han har haft højere Maal end netop sin Kunsts Midler: den skønne Skal savner alt for ofte Kerne, det sjælelige Indhold i hans Billeder er i Reglen sørgelig tomt og fladt. — S.'s Hovedværker findes i hans Fødeby, hvor hans Virksomhed hovedsagelig fandt Sted. 1518 indkaldte Frants I ham til Frankrig, men knapt 2 Aar efter søgte han Orlov til at drage paa Besøg til Firenze. Han aflagde Ed paa at vende tilbage til Frankrig, men han vendte aldrig tilbage, og de Summer, som Frants I havde overgivet ham til Indkøb af italienske Kunstværker, forødte han selv. — Af hans Arbejder skulle nævnes de mægtig virkende Fresker (i S. Annunziata) med 5 Scener af den hellige Filippo Benizzi's Liv, hertil slutte sig »Kongernes Tilbedelse« og det kostelige »Maria's Fødsel«, et Værk, der i sin mageløse storladne Monumentalitet og i sin rige Farveskønhed er Kronen paa dette af florentinsk Kunst saa ofte behandlede Emne. Ikke mindre magtfulde virke de brunt i brunt malte Fresker af Johannes Døberens Historie (Scalzo), Nadveren (S. Salvi ved Firenze), det eneste Nadver billede, der »paa lang Afstand tør nærme sig Lionardo's« (Burckhardt), uden dennes dybe Aand, men med Aposteltyper af en hos S. sjælden vægtig og enkel Karakterfuldhed, endelig hans Mesterværk som Freskomaler, den i Komposition, Form og Farve lige fuldendte — og ganske sjælløse — »Madonna del Sacco« (S. Annunziata). Som de betydeligste af S.'s Staffelibilleder fremhæves Bebudelsen, den unge Johannes Døber, Korsnedtagelsen, Pietå, »Disputa della Trinitå« (alle i Pal. Pitti), Madonna med Johannes Evangelisten og den hellige Franciscus (»Madonna dell' Arpie«), hans herligste Komposition blandt adskillige fade Madonnaer og hellige Familier, dette Billede ligesom hans prægtige, holdningsfulde Selvportræt i Uffizi'erne. Andre Billeder uden for Italien i Louvre (»Caritas«), London (Portræt), Dresden, Berlin (Madonna med hellige), Wien, St. Petersborg o. a. St. (Litt.: Biadi, *Notizie inedite della vita d'A. del S.* [Firenze 1830]; A. Reumont, »A. del S.« [Leipzig 1835]; R. Baumann, »A. del S.« [Kbhvn. 1878]; H. Janitschek, »A. del S.« [i Dohme: »Kunst u. Künstler« II, 3, Leipzig 1879]; H. Guinnes, *A. del S.* [Lond. 1899]). *A, R.*

Sartor, 0 i Søndre Bergenhus Amt, 173 □ Km. med (1900) 4,050 Indb., se Fjeld og Sund Herreder. Det oprindelige Navn er Sotra (udtalt Saattra), hvilket fremdeles bruges af Øens Beboere. Formen S., som første Gang forekommer 1723, skyldes en Skrive- eller Læsefejl. *P. N.*

Sartorit, et graat metallisk Mineral fra Dolomitten ved Binn i Schweiz, har rhombisk Krystalform og bestaar af Bly, Arsenik og Svovl ($PbAs_2S_4$). *N. V. U.*

Sartorius, Erasmus, slesvigsk Musiker, (1578—1637), kom tidlig i det Gottorp'ske Kapel, studerede Teologi i Rostock, blev senere Kantor der og fra 1604 i Hamburg, 1628 Domkantor, Grundlægger af de senere berømte hamburgske Kirkekoncerter. Forf. til en Satire, »Belligerasmus« [1622], og en *Institutionum musicarum tractatio* [1635], hvor han drager til Felts mod sin Tids moderne Musik. *A. H.*

Sartorius von Waltershausen, August, Friherre, tysk Socialøkonom, er født 23. Maj 1852 i Gottingen, blev 1885 Professor i Zürich og er siden 1888 knyttet til Universitetet i Strassburg. Hans Skrifter behandle overvejende, objektivt undersøgende og med megen Grundighed, de sociale og socialpolitiske Forhold i de Forenede Stater og i de engelsk-amerikanske Kolonier. De betydeligere blandt dem ere: »Die nordamerikanischen Gewerkschaften« [Berlin 1886]; »Der moderne Sozialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika« [Berlin 1890] og »Die Arbeitsverfassung der englischen Kolonien in Nordamerika« [Strassburg 1895]. De samme og beslægtede Emner har han behandlet i en Række Tidsskriftafhandlinger og i Artikler i »Handwörterbuch d. Staatswissenschaften« [2. Udg., Jena 1898—1901]. *K. V. H.*

Sartorius von Waltershausen, Georg, Friherre, tysk Historiker, (1765—1828), var Professor i Gottingen og har skrevet et Par fortræffelige Værker om Hanseforbundets Historie: »Geschichte des hanseatischen Bundes« [3 Bd., Gottingen 1802—08] og »Urkundliche Geschichte des Ursprungs der deutschen Hansa«, der efter Forfatterens Død udgaves af Lappenberg [2 Bd., Hamburg 1830]. *Kr. E.*

Sartorius von Waltershausen, Wolfgang, Friherre, foreg.'s Søn, tysk Geolog, født 17. Decbr. 1809, død 16. Oktbr. 1876 som Professor i Mineralogi og Geologi i *Göttingen*. I hans Hovedarbejder behandles Mineraler og Stenarter fra Sicilien og Island samt Vulkanerne paa disse Øer. *F. P. R.*

Sarum se Salisbury.

SarySU (Saratha), Flod i den russisk-centralasiatiske Provins Akmolinsk, udspringer N. f. Balkasch-Søen paa Grænsen mod Provinsen Semipalatinsk, deler sig efter et 800 Km. langt Løb i to Arme og udmunder i Søerne Aschikul og Usunkul. *M. V.*

Sarzåna, By i Norditalien, Provins Genova, ligger 11 Km. 0. f. Spezia og 9 Km. fra Magra's Udløb i Middelhavet. (1901) 6,531 Indb. S. har en gotisk Domkirke, der i Aarene 1355—1470 er opført af hvidt Marmor, samt et Gymnasium og er Sæde for Biskoppen af Luna samt en betydelig Infanterigarnison. Omegnen, det frugtbare Landskab Lunigiana, avler en Mængde Vin, Oliven og Silke, og Byen har Station paa Banelinien *Spezia—Pisa* og Sidebane til San Stefano di Magra. Paa en Højde over S. ligger Bjærgslottet Sarzanello, hvis Oprindelse gaar tilbage til Longobardernes Tid, men som udvidedes af Castruccio Costracani i Beg. af 14. Aarh. S.'s latinske Benævnelser ere *Sergiana* eller *Luna Nova.* *H. P. S,*

SarzeaU [sarzo'], By i det nordvestligste Frankrig, Dep. Morbihan, paa Halvøen Ruis, har en Uddannelsesanstalt for Missionærer, en mindre Havn, Søbade, Saltværk, Østersfangst, Vinavl og (1896) 5,097 Indb., i selve Byen dog kun 1,000 Indb. S. er Digteren Lesage's Fødeby. 3 Km. S. 0. f. Byen ligge Ruiner af det i 15. Aarh. opbyggede Slot Sucinio, der var Hertugerne af Bretagne's Residens. *M. Kr.*

Sasbach, lille By i Baden. Under en Fægtning her, 27. Juli 1675, blev Turenne dødelig saaret (den franske Regering har oprejst en Obelisk til Minde herom).

Saschén, russ. Længdemaal (Favnemaal) = 3 Arschin = 7 Futi = 2,13358 M. 1 Kubik-S. = 9,7124 Kbm. *N. J. B.*

Sasēno, i Oldtiden *Sason,* lille 0 i Adriaterhavet, ligger ved Kysten af Albanien i Mundingen af Avlona-Bugten og er at betragte som en Slags Fortsættelse af Kap-Glossa-Halvøen. S. er en 990 Hekt. stor og 331 M. høj Klippeholm, som Englænderne toge sammen med de ioniske Øer, og som med disse kom til Grækenland. Administrativt regnes S. til det 81 Km. mod Sydøst liggende Korfu. *H. P. S,*

Sasiu, 0 i Japan d. s. s. Sado.

Saskatschewan [säskä'tšəwån], Provins i Dominion of Canada, ligger i det indre Lavland paa begge Sider af S. River og grænser mod Syd til Provinsen Assiniboia, mod Vest til Alberta, mod Nord til Nordvestterritoriet, mod Øst til Keewatin og mod Sydøst til Manitoba. Provinsen har omtrent Form som et Rektangel, idet Nord- og Sydgrænse dannes af 55° og 52° n. Br., Vestgrænsen af 113° 40′ v. L. og Østgrænsen delvis af 100° 20′. Arealet er 277,350 □ Km., hvoraf 15,540 □ Km. ere Indsøer, og Indbyggerantallet var 1891 11,150, af hvilke ca. 6,000 vare ublandede Indianere, og Resten Blandingsfolk samt Englændere og franske Canadier. 1885 havde S. 10,746 Indb. og 1881 8,066 Indb. Jordbunden i S. er langtfra frugtbar overalt, og Klimaet er et meget strengt Fastlandsklima. Langs med Floden er der dog endnu meget store Arealer, der kunne tages under Kultur; men Indvandringen skrider kun langsomt frem. S.'s foreløbige Hovedstad er Prince Albert. *H. P. S.*

Saskatschewan [säskä'tšəwån], Flod i Dominion of Canada, opstaar af 2 Kildefloder North S. og South S. eller North Branch og South Branch, der begge udspringe i Rocky Mountains og strømme i hovedsagelig østlig Retning, indtil de i Provinsen S. forene sig, hvorefter Floden 454 Km. længere mod Øst udmunder i Lake Winnipeg. North S. udspringer under 52° n. Br. fra 6 Gletschere, der ligge mellem Mount Lyell og Mount Forbes, og optager Syd fra Afløbet fra Beaver Lake samt Clear Water, Battle River og Eagle Hill Creek. North S. er 1,241 Km. lang og ret vandrig, men Sejladsen vanskeliggøres ved ringe Dybde, ujævn Flodbund og Strømsnævringer. Dens Vand er mælkefarvet af de Skiferlag, den passerer. South S., der i sit øverste Løb kaldes Belly River, udspringer i Staten Montana i U. S. A. og optager Nord fra sine vigtigste Tilløb Bow River og Red Deer River. South Branch er 1,304 Km. lang, mere vandrig end North S. og med et endnu mere rivende Løb. Hovedstrømmen S. er en Flod af betydelig Mægtighed. Ved højeste Vandstand i August Maaned har den en Vandføring paa ca. 17,000 Kbm. i Sekundet. Et Par Steder danner den Strømhvirvler, af hvilke de største ere Grands Rapids i Nærheden af Lake Winnipeg, hvor den udmunder efter at have gennemstrømmet Cedar Lake. S. oven for Grand Rapids og de sejlbare Dele af Kildefloderne befares nu regelmæssig af Dampere. Lake Winnipeg's Afløb til Hudson Bay Nelson (s. d.), der imidlertid ogsaa danner Strømhvirvler og først er sejlbar 160 Km. fra sin Munding, kan betragtes som S.'s nedre Løb. I saa Tilfælde bliver dens samlede Længde 2,438 Km., og den afvander i alt 1,165,000 □Km. *H. P. S.*

Sassåfras Nees., Slægt af Laurbærfamilien med en enkelt Art *S. officinale* Nees., et indtil 30 M. højt Træ eller en Busk med store, ovale, hele eller 3-lappede Blade og gullige Blomster, der ere tvebo. Frugten er et lille, blaat Bær, hvis nederste Del omsluttes af den skaalformede og røde Blomsterbund. Træet har hjemme i det atlantiske Nordamerika. Rodens Ved og Barken, der bl. a. indeholde æterisk Olie, vare tidligere officinelle; Olien benyttes nu til Forfalskning og i Parfymeriet. *A. M.*

Sassanider, persisk Kongeslægt (226—551 e. *Chr.*). Dynastiets Stifter var Ardeschir Babekan, der besejrede Artaban IV, den sidste Konge af den parthiske Arsakideslægt. Ardeschir og hans Efterfølgere, hvoraf flere vare fremragende Herskere, hævede Persien til en Magt og Betydning, som det aldrig siden har naaet. Persien var den anden Verdensmagt ved Siden af Romerriget, med hvilket det laa i stadig Krig. Den største af alle S. var Khosru I Nuschirvan, som i Orienten er bleven til Typen paa en retfærdig Fyrste. Perserriget under S. har haft en lignende historisk Betydning for Orienten som Romerriget for Occidenten. Sassanidefyrsternes

Statskunst er bleven Forbilledet for alt islamitisk Statsliv, og den store litterære Virksomhed, som udfoldede sig i den muhamedanske Tid, er for en stor Del at betragte som en Videreudvikling af det persiske Aandsliv under S. (Se i øvrigt Persien, »Historie« S, 226). *A. C.*

Sássari, Provins i Italien, udgør den nordlige Del af Øen Sardinien og begrænses mod Syd af Provinsen Cagliari. Arealet er 10,678 □Km. med (1901) 313,667 Indb. eller 29 pr. □Km. Til S. høre de nærliggende Smaaøer Asinara, La Maddalene, Caprera og Tavolara, Terrainet er bjærgrigt, og de højeste Punkter ere Monte Limbara (1,359 M.), Monte Rasu (1,259 M.) og Monte Alvo (1,128 M.). Om Geologi, Klima, Vegetation og Befolkning se Sardinien. Provinsen gennemskæres mod Vest af den sardinske Længdebane og har desuden en Sidebane fra Chilivanni til Tempio Pausania paa Østkysten. Den deles i 5 Kredse, Alghero, Nuoro, Ozieri, S. og Tempio Pausania.

Hovedstaden S. ligger inde i Landet 210 M. o. H., 16 Km. S. 0. f. Asinara-Bugten og 175 Km. N. N. V. f. Cagliari. (1901) 34,897 Indb. Egnen er et frugtbart Kalkstensplateau og rig paa Vin-, Oliven- og Frugthaver, Byen har mange Kirker, hvoriblandt en Domkirke, et malerisk gammelt Slot med høje Mure og firkantede Taarne, flere Paladser, Universitet, et ærkebiskoppeligt Seminarium, Lyceum, Gymnasium, teknisk Skole, Teater samt et stort Marmorspringvand og smukke Promenader. Universitetet, der er stiftet 1656, har Fakultet for Jura og Medicin samt farmaceutisk Læreanstalt og (1900) 35 Lærere og 160 studerende. S. driver Handel med Korn, Olie, Ost og Skind af Geder og Faar. Byen har Station paa Banestrækningen Chilivanni—Porto Torres og har Filial af Italien's Nationalbank samt et Handelskammer. Desuden har S. Infanteri- og Artillerigarnison og er Sæde for en Ærkebiskop samt Provinsens Administration. S., hvis latinske Navn var *Saxarum*, har til Havnestad Porto Torres (s. d.). *ff. P. S.*

Sassenage [sasna!ž], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Isère, ved Furon, har en Kirke med Gravmæle over Konnetablen Lesdiguiéres, et smukt Slot (17. Aarh.), Kalk- og Stenbrud, Tilvirkning af fortrinlig Ost og (1896) 1,549 Indb. I Nærheden findes ved Furon en berømt Grotte og et Vandfald. *M. Kr.*

Sassiére, La [lasasiæ!r], et højt sne- og isklædt Massiv i de grajiske Alper (Vestalperne), paa Grænsen af Frankrig og Italien. Det naar i det udsigtsrige Aigulle de la Grande S. en Højde af 3,756 M. Opstigningen til denne Top sker fra Tignes og Brévières i den øvre Isère-Dal. *M. Kr.*

S asslavl, Zasslavl, Byi det vestlige Rusland, Guvernement Volhynien, ligger 136 Km. V. f. Shitomir ved Pripet's Biflod Goryn. (1901) 12,688 Indb. S. har Tilvirkning af Lys, Klædevarer, Sukker og Teglsten. Tatarerne have lidt Nederlag ved S. 1534 og 1577. *H. P. S.*

Sassnitz, Flække, smukt beliggende paa Øen Rügen's nordøstlige Halvø Jasmund, har henimod 500 Indb. Kridtslæmmeri, besøgt Badeanstalt med (1894) 8,000 Kurgæster. S. staar i Dampskibsforbindelse med Stettin og Trelleborg i Sverige. *Joh. F.*

Sassoferrāto, By i Mellemitalien, Provins Ancona, ligger i Landskabet Markerne, 57 Km. V. S. V. f. Ancona ved den østlige Fod af de romerske Apenniner og paa en Højde over Sentino Floden. (1901) 3,142 Indb. S. bestaar af en lavere og en højere Bydel og har i sine Kirker Malerier af G. Salvi (kaldet Sa), der er født i S. I Nærheden ligge Ruiner af det gamle *Sentinum*. *H. P. S.*

SasSOferråtO, Giovanni Battista Salvi, kaldet S. efter sit Fødested, italiensk Maler, født 1605, død i Rom 1685, var uddannet under Indflydelse af Carracci'ernes Skole, særlig Guido Reni. Hans hyppigst behandlede Emne er Madonnafremstillinger, sjældnere ere de rigere Kompositioner fra hans Haand som f. Eks. hans betydeligste Billede: »Madonna del Rosario« med den hellige Dominikus og Sa. Katarina (i S. Sabina i Rom). Hans Brystbilleder af Madonna, enten alene eller med Jesus-Barnet, nød og nyder endnu megen Popularitet ved deres religiøs-sentimentale og sødlige Opfattelse. Kan man end ikke helt frakende denne Opfattelse en vis blød og inderlig Følelse, er den dog ikke tilstrækkelig til at give hans Malerier med deres tomme Tegning og gustne Farve noget betydeligt eller personligt Præg. Disse Madonnabilleder af S. findes saa godt som overalt i de fleste Museer og Samlinger: i Kjøbenhavn er han saaledes repræsenteret ved et Billede i Thorvaldsen's Museum. *A. R.*

SaSSOlin se Borsyre.

Sassúlitsch, Vera, russisk Nihilistinde, er født 1853, blev allerede 1869 fængslet i Anledning af en politisk Sag og sad i 2 Aar i Varetægtsfængsel; var senere administrativt forvist til forskellige Byer, uden nogen Sinde at blive stillet for Retten. Forbitret over den Mishandling, som Politimesteren i St. Petersborg, General Trepow, Juli 1877 havde øvet imod en politisk Fange, Student Boguljobov, der var hende personlig ubekendt, gik hun 5. Febr. 1878 med et foregivet Bønskrift til Trepow og saarede ham farlig med et Revolverskud. Alligevel blev hun 12. Apr. frikendt af Nævningerne. Paa Tilbagevejen fra Retten blev hendes Vogn standset af Gendarmer, der skulde føre hende i Fængsel; men hun undkom i den Tumult, der opstod, og flygtede til Schweiz. Trepow kom sig vel af sit Saar, men blev afskediget fra sit Embede, dog med Udnævnelse til Rigsraad. *E. E.*

Sassuōlo, By i Mellemitalien, Provins Modena, ligger i Emilien, 15 Km. S. V. f. Modena paa højre Bred af Secchia og ved Banelinien Reggio—Modena. (1901) 5,580 Indb. S. har et hertugeligt Lystslot fra 1640 med Parkanlæg og driver Pottemageri samt Papirfabrikation. 3 Km. S. f. S. ligger den udslukte Vulkan Monte Zibio med Petroleumskilder. *H. P. S.*

Sasyk, Kunduk, Strandsø i det sydvestlige Rusland, Guvernement Bessarabien, ligger N. f. Donau-Deltaet og er kun skilt fra det sorte Hav ved en smal Strimmel Land. Med en Længde af 34 Km., en Bredde paa indtil 14 Km. og et Areal paa 223 □Km. strækker S. sig fra Nord til Syd og optager længst mod Nord Floden

Kagylnyk. Den producerer aarlig en stor Mængde Salt. *II. P. S.*

SaSZ (Sasse, Saxe), Marie Constance, er født i Gent 26. Jan. 1838, debuterede 1859 paa *Théâtre lyrique* som Grevinden i »Figaro's Bryllup« og gik allerede det følgende Aar over til den store Opera, hvor hun i en halv Snes Aar bar alle de store Sopranpartier i det løbende Repertoire. 1870 forlod hun Paris og optraadte paa alle de større Scener i Italien. *S. L.*

Satakunda, Kystlandskab 1 det sydvestlige Finland, omfatter Landet paa begge Sider af Kumo Elv og udgør et Areal paa ca. 24,300 □ Km. med 300,000 Indb. I administrativ Henseende er S. delt mellem Åbo-Björneborg, Vasa og Tavastehus Län. *H. P. S.*

Satåla, By i Lillearmenien i Oldtiden. I Romertiden havde den en ret stor militær Betydning og var Sæde for en Legion. Nu Sadagh. *H. H. R.*

Sātan (hebr.) betyder egentlig Modstander, men anvendes i den hellige Skrift som en af Betegnelserne for Djævelen (s. d.). *A. Th. J.*

Satansabe se Jødeabe.

Satellit se Biplaneter.

Sáthas, Konstantinos, nygræsk Historiker, er født i Galaxidi 1842; han har for en stor Del opholdt sig i Paris. Han har med stor Flid studeret Grækenland's Historie i Middelalderen og udgivet omfangsrige Samlinger desangaaende, saaledes »Middelalderligt Bibliotek« [7 Bd., Venezia 1872—94] og »Documents relatifs à l'histoire de la Gréce au moyen-âge« [Paris 1880 ff.], foruden at han i mindre Skrifter har behandlet særlige Forhold; bl. a. har han ogsaa skrevet en græsk Litteraturhistorie [Athen 1868]. *H. H. R.*

Sathonay [satånæ'], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Ain, ved Jærnbanen Lyon—Trévoux, har et gammelt Slot, der nu er Forsørgelsesanstalt for Soldaterdøtre, en Soldaterlejr for Garnisonen i Lyon og (1896) 2,814 Indb. *M. Kr.*

Sati, ægyptisk Gudinde, der dyrkedes i Egnen omkring Nilen's første Katarakt, bl. a. paa Øen Elefantine. Hun nævnes tillige med Gudinden Anuke ofte ved Siden af Guden Chnum, som var Hovedguden ved Katarakten. Grækerne sammenstillede hende stundom med Hera. Hun fremstilles gerne med en høj Hjælm med to Horn. I Ny Carlsberg Glyptotek er der to Bronzestatuetter af S. (Litt.: R. V. Lanzone, *Dizionario de Mitologia Egizia*, S. 1151—53 [Torino 1886]). *V. S.*

Sati (Sanskrit *satī*, ɔ: en god eller trofast Hustru) er i Indien den alm. Benævnelse for en Enke, som frivillig lader sig levende brænde paa Baalet sammen med sin Mands Lig. Denne Skik, der senere ogsaa betegnes med Ordet Sati, har allerede i Oldtiden været kendt i Indien, og i den ældre Litteratur er den ofte Genstand for Lovprisning, medens dog paa den anden Side mange forkastede den som barbarisk, unyttig og taabelig. Skikken holdt sig imidlertid som ret almindelig, indtil Englænderne for ca. 100 Aar siden begyndte at bekæmpe den under adskillig Misfornøjelse fra de indfødtes Side. Man begyndte først at agitere derimod, og efterhaanden udstedtes fra Regeringen forskellige indskrænkende Bestemmelser, som Forbud om, at ingen maatte øve Tvang over for Enkerne, dernæst at ingen mindreaarig Enke eller Enker med smaa, uforsørgede Børn maatte bestige Baalet, eller at man gav Enkerne berusende Drikke, saa at de ikke vidste, hvad de gjorde. Disse Foranstaltninger bidroge en Del til at indskrænke Enkebrændingen, men først 1830 udkom under Lord Bentinck det endelige Forbud mod al Enkebrænding i alle Distrikter, som hørte under England's Herredømme. — S. er i den indiske Mytologi ogsaa Navn paa en Datter af Daksha (s. d.); hun var gift med Civa (s. d.) og brændte sig selv som Følge af en Uenighed mellem Faderen og Ægtefællen. S. opfattes som en Personifikation af »Trofastheden«, særlig Hustruens ægteskabelige Troskab, og identificeres uden videre med Civa's Hustru Durgā (s. d. S 600, 5). (Litt.: E. Løventhai, »Indien før og nu« [Odense 1895]). *D. A.*

Satiābel (lat.), mættelig.

Satin [satæ'ŋ] (fr.), egentlig Silkeatlas, benyttes i videre Betydning om alle Slags Atlas (s. d.), saaledes om Uldsatin, der bruges til Kjoler, Møbelbetræk o. l., og hvortil hører Lasting (s. d.), og om Bomuldssatin eller Engelsk Læder, der er meget tæt og fast vævet og benyttes til Benklæder, Veste, Sko o. a. — Satinet bruges dels ensbetydende med S., navnlig om Bomuldssatin med svagt fremtrædende Kipring, dels om forskellige, mere tydelig kiprede Uldstoffer og dels om forskellige, ofte broget stribede Sorter Halvsilkeatlas. *K. M.*

Satinépapir, Papir, der har faaet en stærk Glans, som sædvanlig er frembragt ved Hjælp af en Friktionskalander (se Appretur S. 989). Glansen kan forhøjes, hvilket navnlig benyttes ved Buntpapir og Tapeter, naar man indblander Talkum i Farven; en kraftig Børstning er da ofte tilstrækkelig til at frembringe Glansen. *K. M.*

Satinōber, Satinokker, er en guldgul Okker (s. d.) der navnlig faas fra Kremnitz i Ungarn.

Satintræ d. s. s. Atlastræ (s. d.).

Satire (af det lat. *saturalanx*, fulde Skaaler), en hos Romerne opstaaet Digtart, der, oprindelig kunstmæssig udformet af Ennius, med Held og Kraft blev dyrket af Horats, Persius og Juvenal. Dens Opgave var enten ved direkte Tugtelse eller mere indirekte ved Ironi og Latterliggørelse at revse Tidens Laster og Daarskaber. Den fremtraadte nærmest som en lyrisk Digtart af moraliserende (didaktisk) Art og i Heksameterets eller Jambens Versemaal. Nu ville vi bedst betegne S. som et Spotte- eller Straffedigt, der kan optræde i alle Poesiens Hovedformer, lyrisk, episk (som satirisk Epos, Fortælling, Roman) og dramatisk. Den kan være rettet mod det enkelte, en enkelt Person, Stand, Fejl, Last, Daarskab, og den kan hæve sig til at give et mægtigt Kulturbillede af et Samfunds Usandhed, Unaturlighed og Forfald. Den kan være baaren af forskellige Grundstemninger, sund skarp Forstand, fin Ironi, overbærende Humor eller en sædelig Indignations ædle Harme og Patos. Dens psykiske Værdi ligger i denne Grundstemning, som den bryder sig i Genstanden, og jo betydeligere Genstanden er, desto større Værd har S. Den genfremstiller en Sindsbevægelse ved Hjælp af de hinanden gensidig lutrende Følelser af det rammende og latterlige ved den Fejl, der revses, og de Følelser

af Løftelse og Velbehag, der opstaa ved Forestillingen om den ideale Modsætning til det fejle, lave, simple og usande. De største af de Navne, som i Verdenslitteraturen ere knyttede til denne Digtart, ere, foruden de nævnte Romere, Spanierne Cervantes og Qvevedo, Franskmændene Rabelais, Boileau og Voltaire, Tyskerne Hutten og Fischart, Englænderne Butler og Swift, samt i Norden Holberg. I den nyere Tid blomstrer S. særlig i Vittighedsbladene i en egen Forbindelse af digterisk eller sproglig og billedlig S. *Cl. W.*

Sātis (lat.), tilstrækkelig.

Satisfactio **superabúndans** (lat.) er et teologisk Begreb, der særlig træder frem hos Thomas Aqvinas, idet Christi Gerning bliver bestemt som en >overskydende Fyldestgørelse« (se Forsoning). *F. C. K.*

Satisfaktion (lat.), Stillen tilfreds, Oprejsning, Betaling; give S. ɔ: give Æresoprejsning enten ved en Duel eller ved en Erklæring, der tilbagekalder de fornærmelige Udtryk.

Satledsh (eng. Sutlej, sanskrit Satadru, tibetansk Langtshan, Oldtidens *Hyphasis*), Flod i det nordlige Forindien, Biflod til Indus (s. d.). *M. V.*

Sat **nām** (egl. »det sande eller hellige Navn«) er hos flere af de nyere unitariske og deistiske Sekter i Nordindien Betegnelsen for det højeste Væsen, saaledes hos Sikh'erne (s. d.) og andre yngre Sekter, der i det væsentlige slutte sig til Kābir's og Nānak's Lære (s. d.). Af denne Betegnelse for Gud kommer Navnet Satnāmi'er paa Sādhu'ernes Sekt (sanskrit *sādhu*, god, hellig), der stiftedes i 17. Aarh.; fra denne Sekt udskilte sig i 18. Aarh. en ny Sekt, der antog Navnet Satnāmi'er og ere rene Deister. (Litt.: E. W. Hopkins, *The Religions of India* [Lond. 1896]). *D. A.*

Sátoralja-Ujhely [u'jhælj], By i Ungarn, Hovedstad i Komitatet Zemplin, 35 Km. N. 0. f. Tokai ved Hegyalja, har (1895) 13,000 Indb. Gymnasium og betydelig Vindyrkning. *Joh. F.*

Satrap (opr. et persisk Ord) kaldtes i det oldpersiske Rige de Statholdere, som raadede over Rigets forskellige Provinser. De havde en i høj Grad uafhængig Stilling og kunde saaledes føre Krig paa egen Haand, undertiden endog indbyrdes, men vare forpligtede til at betale de fastsatte Afgifter til Perserkongen. *H. H. R.*

Sats se Bogtryk.

Sats kaldes en krudtlignende brændbar, ofte eksplosiv, Blanding af forskellige Stoffer. Sammensætningen er meget forskellig efter den Brug, der skal gøres af S. Snart forlanger man, at S. skal eksplodere eller tændes ved Slag eller ved Rivning (Friktionssats), snart at den, naar den tændes, skal brænde hurtigere eller langsommere, give stærkere eller svagere Lys, brænde med forskellig Farve o. l. De almindeligste Stoffer, der bruges til Satsblandinger, ere Salpeter, Svovl, Kul, klorsur Kali, Svovlantimon, Knaldkvægsølv, Strontian, Baryt, Fosfor, Magnesia, Brunsten m. m. *H. H.*

Sats (tysk »Satz«, Sætning), er i Musikken en, ikke skarpt afgrænset, Betegnelse for de enkelte i sig selv afsluttede Dele af et Musikstykke, særlig i de cykliske Former de fire Dele af en Sonate, Symfoni o. s. v., men benyttes ogsaa om mindre Afsnit af de større Dele. *S. L.*

Sat sapiénti se Sapienti sat.

Satsuma, Distrikt i Japan paa Øen Kiusiu med blomstrende Fajanceindustri. Denne Industri er begyndt allerede i 16. Aarh., og dens Frembringelser høre til de kostbareste og mest eftespurgte af japanesisk Keramik (se Japanesisk Porcelæn). *M. V.*

Sattier, Joseph, lysk Maler og Tegner, er født 26. Juli 1867 i Schrobenhausen (Bayern). S. har tidlig, stadig i Téte'n af det moderne, vakt Opsigt om sit Navn. Han var med i »Pan«-Bevægelsen, i den alamodiske Jagt efter den ny »dekorative Stil« og stod i saa Henseende paa den arkaiserende Fløj, for hvem Durer var Løsenet. Han har saaledes, i Tegninger, leveret en Række udmærkede Skildringer fra Bondekrigen i Dürer'sk Stil. Bekendte ere ligeledes Suiterne: Dødedansbilleder, »Meine Harmonie« [1896, 16 Blade] etc., Illustrationer til >Gesch. d. Rheinischen Städtekultur«, Exlibris m. m.; her som altid søger han i sin Streg at komme gammeltysk Træsnit nær. Ogsaa nogle Plakater, Raderinger etc. (Litt.: Rebell, *Trois artistes étrangers, J. Sattier etc.* [Paris 1901]). *A. Hk.*

Saturae kaldtes hos Romerne oprindelig nogle lystige Sange, som bleve sungne af Ungdommen ved festlige Lejligheder, i Reglen halvvejs improviseret og under Ledsagelse af Fløjtespil og Dans. Efterhaanden fik Opførelsen en mere kunstmæssig Karakter, og S. anvendtes paa Scenen som Efterspil (*exodia*) efter de alvorlige Skuespil, men senere traadte Atellanerne (s. d.) i deres Sted. En mere litterær Form fik S. af Digteren Ennius, som udgav Digte i forskellige Versemaal under Navn af S. Først ved Lucilius (s. d.) fik S. imidlertid det Præg af Satire (s. d.), som de oprindelig ikke synes at have haft; efter den sandsynligste Etymologi betyder S. nemlig i sig selv blot »blandede Digte«. De lucilianske S. betragtedes af Romerne selv som en original romersk Skabning og bleve senere efterlignede og videre udviklede af andre Digtere, Horats, Persius og Juvenal. Forskellige herfra vare de saakaldte *S. Menippeae*, som først bleve indførte af Varro og have Navn efter den kyniske Filosof Menippos. Disse vare som de oprindelige S. af et blandet Indhold og skrevne dels i Prosa, dels paa Vers; foruden af Varro forfattedes denne Slags S. af Petronius, Seneca og Martianus Capella. *H. H. R.*

Saturatiōn (lat.) betyder Mætning f. Eks. af en Syre med en Base eller omvendt. Se ogsaa Sukkerfabrikation. *O. C.*

Satureia L., Slægt af Læbeblomstrede (Mynte-Gruppen), Urter eller Halvbuske med helrandede Blade og ofte smukke Blomster, hvorfor nogle dyrkes som Prydplanter. Over 100 Arter, de fleste i Middelhavsomraadet. *S. hortensis* L. (Sar) er toaarig og ca. 30 Cm. høj og har smalle Blade og violetrøde eller blaalighvide Blomster. Den dyrkes som Køkkenurt eller Lægeplante, almindelig i Norge. Formeres ved Frø, som saas i Maj paa Blivestedet. *A. M.*

Saturn (astron. Tegn ♄), den yderste af de i den førteleskopiske Tid kendte Planeter, bevæger sig i en elliptisk Bane om Solen; Planetens Middelafstand fra denne er $9{,}5389 = 1{,}426$ Mill. Km., men paa Grund af Banens Ekscentricitet

($0,0581$) svinger Afstanden mellem 1,346 Mill. og 1,506 Mill. Km. S. er Jorden nærmest, naar Opposition (s. d.) finder Sted i December (dens Perihels Længde er $90^0\,7'$), fjernest ved en Konjunktion i Maj, og Afstanden fra Jorden varierer fra 1,190 Mill. til 1,650 Mill. Km.; men paa Grund af Planetens store Afstand fra Solen vil Lysstyrken ikke variere saa betydelig, som Tilfældet vilde have været for en Solen nærmere Planet. For det ubevæbnede Øje lyser S. med rødligt Lys som en Stjerne af første Størrelse; ved sin gunstigste Opposition er S. $0,4$ Størrelsesklasse lysere end Arkturus, i sin ugunstigste Konjunktion har Planeten Stjernestørrelsen $1,5$, lyser altsaa omtrent som α Leonis. Hele Forandringen i S.'s Lysstyrke udgør altsaa 2 Størrelsesklasser, eller anderledes udtrykt Forholdet mellem dens Lys, naar den skinner som klarest, og naar den lyser som svagest, er som 6 til 1. S.'s Omløbstid er $10,759,2$ Dage $=29,45$- Aar; dens gennemsnitlige daglige Bevægelse er altsaa $2'$, og Hastigheden i Banen $9,6$ Km. pr. Sek. Den synodiske Omløbstid er 1 Aar 13 Dage. Banens Inklination er $2^0\,29,7'$. S. er den næststørste Planet. Efter Maalinger af Barnard er Ækvatorradien 61,530 Km. eller $9,6$ Gange Jordens, Polradien 56,150 Km., altsaa Fladtrykningen —, Overfladen er 90 og Volumnet 900 Gange Jordens. Massen er efter H. Struve 1 : 3,495,3, naar Solens Masse sættes $=$ 1, eller 95 Gange Jordens Masse; dens Tæthed altsaa $0,1$ Gange Jordens og Tyngden paa dens Overflade $1,03$ Gange Tyngden paa Jorden. Planeten roterer omkring en Akse, der danner en Vinkel paa 27^0 med Banens Plan. Rotationstiden blev af den ældre Herschel sat til 10 Tim. 16 Min., af Hall til 10 Tim. 14 Min., udledet af Observationer af en større, hvid Plet, der viste sig 7. Decbr. 1876 og var synlig i over en Maaned; den udvidede sig stadig i Øst-Vest-Retning, samtidig som den gradvis aftog i Lysstyrke. 23. Juni 1903 saa Barnard en hvid Plet, og nogen Tid senere blev der set en til, men ikke saa glinsende. Ved Hjælp af Barnard's Plet udledte Denning en Rotationstid af 10 Tim. $39,5$ Min. Da Hall's Plet optraadte i Ækvator-Egnen, denne sidste i ca. 30^0's Bredde, skulde muligvis disse forskellige Værdier for Rotationstiden tyde paa, at de ækvatoriale Egne rotere hurtigere end de paa højere Bredde, svarende til hvad man finder hos Juppiter og Solen. Omdrejningshastigheden ved Ækvator er følgelig $10,4$ Km. I Kikkert ser man paa S.'s Overflade en hel Del mørkere og lysere Striber parallelle med Ækvator; de ere ikke saa iøjnefaldende og heller ikke saa variable i deres Udseende som ved Juppiter. Ved Planetens Poler ser man undertiden en liden mørk Plet. Planetens Albedo er større end de øvrige Planeters, naar undtages Venus. Sættes S.'s Lysstyrke i Middelopposition til $0,88$, er dens Albedo efter Lambert $0,72$, efter Seeliger $0,96$. Af denne store Værdi for S.'s Evne til at reflektere Lyset kan man med nogen Sandsynlighed slutte, at S. ligesom Juppiter og Venus er omgiven af en tæt Atmosfære. Planetens Spektrum er Solspekteret, men med et mørkt Baand i det røde og orange. Nichols har maalt S.'s Varmeintensitet og fundet den at være 74 p. Ct. af Vega's eller $1/8$ af Juppiter's.

Det mest ejendommelige ved S. er dens Ringsystem. Planeten er nemlig omgiven af tre tynde, flade og koncentriske Ringe, beliggende i dens Ækvatorplan. Dette Ringsystem kan aldrig vise sig for os i sin fulde cirkelformede Størrelse, men som en Ellipse, hvis lille Akse staar lodret paa Planetens Ækvator og under den største Aabning af Ringen er $0,46$ af den store Akse. Under S.'s Bevægelse om Solen flytter nemlig Ringen sig parallelt med sig selv og vil to Gange under hvert Omløb vise sig med den største Aabning, nemlig naar S. staar i Stjernebillederne Tyren og Skytten; i første Fald, hvilket indtræffer næste Gang 1914, vil Ringen ligge over Planeten, og man vil se den sydlige Del af S., medens man, naar S. er i Skytten, vil se Ringen vendt nedad; dette indtræffer næste Gang 1928, og den nordlige Del af S. vil da være synlig. Midt imellem disse gunstigste Stillinger af Ringen ville vi se denne ret fra Siden, men da den er meget tynd, vil Ringen kun være synlig i de største Kikkerter. Dette indtræffer, naar S. er i »Vandmanden«, næste Gang 1907 og 1936, og »Løven« (1920). Egentlig er det mere end 2 Gange i hvert Omløb, at Ringen bliver usynlig, nemlig, hvad allerede er nævnt, hver Gang Forlængelsen af Ringplanet gaar gennem Solen, thi da belyses Ringen ret fra Siden, og dernæst hver Gang Forlængelsen af dens Plan gaar gennem Jorden, thi da ses den ret fra Siden. Det første, at Ringplanet gaar gennem Solen, indtræffer naturligvis 2 Gange i hvert Omløb. Men da Ringplanet behøver lidt over et Aar for at passere over Jordbanens Diameter, saa vil Jorden under sin aarlige Bevægelse træffe Ringplanets Forlængelse 1 eller 3 eller sjældnere 2 Gange for hver Gang, Planet gaar gennem Solen. Men foruden det Tilfælde, at Ringplanet gaar gennem Solen, eller gennem Jorden, hvorved en momentan Forsvinden af Ringen finder Sted, kan Ringen ogsaa være usynlig i den korte Tid (højest $4\frac{1}{2}$ Maaned), som forløber mellem de to Øjeblikke, da Ringplanet gaar gennem Jorden eller gennem Jorden og Solen, nemlig saafremt Solen og Jorden i denne Tid befinde sig paa hver sin Side af Ringplanet, thi da vender Ringen sin mørke Side mod Jorden.

S.'s Ring blev opdaget af Galilæi 1610. Men med sin svage Kikkert kunde han ikke erkende den som en fritsvævende Ring, men opfattede Tingen, som om Planeten paa hver Side havde en Udvækst, og han bekendtgjorde sin Opdagelse i følgende Udtryk: *ultimam planetam tergeminam observavi.* Nogen Tid efter, i Decbr. 1612, da S. kom i den Stilling, hvori vi se Ringen fra Siden, blev den usynlig for ham; senere saa han den vel igen, ligesom den blev iagttaget af andre, men først 1655 lykkedes det Huyghens at give den rigtige Forklaring af Fænomenet. 20 Aar senere saa Cassini (s. d.), at Ringen var dobbelt, bestaaende af to koncentriske Dele, adskilte ved en smal sort Stribe. I Novbr. 1850 opdagede W. C. Bond (s. d.), at der inden for den gamle Ring var en meget svagt lysende Ring; nogen Tid efter, men før Nyheden havde naaet den i gamle Verden, blev denne saakaldte »mørke i Ring«, der er saa svag, at Planetens lyse Over-

flade kan ses tydelig igennem, uafhængig opdaget af Dawes. Den var set allerede 1838 af Galle, men Encke's Beskrivelse er ikke fuldstændig klar. Enkelte Forskere, som Antoniadi, have hævdet, at denne mørke Ring ikke eksisterer, men kun er Skyggen af Ringen paa S. Efter Maalinger af Barnard og See har den yderste Ring en ydre Radius af 138,600 Km. og en Bredde af 18,200 Km., den midterste Ring en ydre Radius af 117,000 Km. og en Bredde af 28,000 Km.; Cassini's Deling har altsaa en Vidde af 3,400 Km. Den mørke Ring, som slutter sig umiddelbart til den midterste, har en Bredde af 18,000 Km., og der bliver saaledes et Rum af 9,000 Km.'s Vidde mellem den indre Kant af den mørke Ring og S.'s Overflade. Ringens Tykkelse er ikke over 200 Km. Efter de angivne Dimensioner finder man, at Ringen ikke vil være synlig fra S.'s Overflade mellem Polen og 64^0's Bredde. I Ækvator vil den vise sig som et smalt Bælte, gaaende fra Øst mod Vest gennem Zenit. Mellem Ækvator og 64^0's Bredde vil Ringen vise sig som en bred Bue paa Himmelen og for samme Punkt altid indtage samme Stilling. I henimod 15 Aar vil den Dag og Nat blive belyst af Solen, i de næste 15 Aar vil den stadig være mørk og kun give sig til Kende ved de Stjerner, som den dækker for.

Nu og da ser man Forandringer paa Ringen, til sine Tider dukker op for kort Tid en ny Deling. Saaledes ser man i den yderste Ring af og til den saakaldte »Encke«'s Deling. Ringens Spektrum adskiller sig fra S.'s ved, at det mangler det mørke Baand.

Teoretiske Undersøgelser over S.'s Ringsystem ere først anstillede af Laplace. Han finder, at en homogen og med S. koncentrisk Ring ikke kan blive i stabil Ligevægt; enhver nok saa liden Perturbation udefra vilde forstyrre Ligevægten og snart lade Ringen falde ned paa Planeten. Laplace antog derfor, at den holdtes i Ligevægt ved Ujævnheder i dens Struktur, noget Herschel mente at have bemærket. Sofie Kowalewsky fortsatte Laplace's Undersøgelser, men kom ikke til noget tilfredsstillende Resultat, og Maxwell saa sig foranlediget til ud fra sine Studier over en homogen fast Ring at antage, at Ringen bestod af adskilte Massepartikler, der bevæge sig som en større Skare Drabanter om S., en Teori, som allerede Cassini havde opstillet 1715. Omtrent samtidig med Maxwell havde Amerikanerne Bond og Pierce anstillet Studier over Ringen, men uden at komme til noget endeligt Resultat. At Ringen ikke bestaar af een og samme Masse, der roterer med samme Hastighed, blev nylig (1895) ad spektroskopisk Vej fundet af Keeler. Det lykkedes ham nemlig at paavise forskellig Rotationshastighed i de forskellige Punkter af Ringen; de indre Dele af Ringen roterede hurtigere end de ydre Partier. Heraf tør man ikke uden videre slutte, at Ringen bestaar af faste Partikler, men nok, at den i det mindste bestaar af inden for hverandre liggende og uafhængig af hverandre roterende Ringe. Keeler's spektroskopiske Resultat er senere blevet bekræftet af Deslandres og Campbell. Gennem teoretiske Studier af Müller's fotometriske Observationer af Ringen har Seeliger leveret et vægtigt Bidrag til den Maxwell'ske Hypotese for Saturnringen. Undersøgelser af H. Struve have vist, at Ringens Masse er umærkelig.

Foruden Ringen har S. 8 Maaner; den af W. H. Pickering af 4 Fotografier 16.—18. Aug. 1898 formodede 9. Maane er til Dato ikke bleven funden igen.

I følgende Tabel er angivet Drabanternes Navne, Størrelse, Afstand fra S., Omløbstid, Diameter samt Opdageren og Opdagelsestiden.

Navn	Størrelse	Afstand	Omløbstid Dag	T.	Min.	Sek.	Diameter	Opdager	Datum
Mimas	12,8	3,1	0	22	37	5	470	W. Herschel	18. Juli 1789
Enceladus	12,8	3,9	1	8	53	7	594	—	29. Aug. 1789
Tethys	11,8	4,9	1	21	18	26	916	G. D. Cassini	21. Marts 1684
Dione	11,4	6,2	2	17	41	10	871	—	—
Rhea	10,8	8,7	4	12	25	12	1197	—	23. Decbr. 1672
Titan	9,4	20,2	15	22	41	27	2259	Huyghens	25. Marts 1655
Hyperion	13,7	24,5	21	6	38	24	310	G. P. Bond	16 Septbr. 1848
Iapetus	11,7	58,9	79	7	56	23	783	G. D. Cassini	25. Oktbr. 1671

Navnene ere givne af J. Herschel. Størrelsen er udledet af Pickering og gælder for Middelopposition. Afstanden fra S.'s Centrum, udtrykt i dens Ækvatorradius, samt Omløbstiden ere bestemte af H. Struve. Diameteren udtrykt i Kilometer er beregnet af Lysstyrken under Forudsætning af, at Drabanterne have samme Albedo som S. Kun ved den yderste Drabant har man bemærket en periodisk Forandring i dens Lysstyrke med Maksimum og Minimum omkring dens vestlige og østlige Elongation; Forskellen gaar op til 1,4 Størrelsesklasse. For at forklare denne Variation i Lysstyrken har Pickering ligesom tidligere Forskere antaget, at Drabanten har en bunden Rotation, og at de forskellige Partier af dens Overflade reflektere Lyset forskelligt. Pickering holder det heller ikke for udelukket, at Drabanten kan afvige betydelig fra Kugleformen og derved under Rotationen vise Skive af forskellig Størrelse. Alle Drabanter undtagen den yderste bevæge sig paa det nærmeste i S.'s Ækvatorplan. Japetus'es Baneplan danner en Vinkel paa 10^0 med Ringplanet. Enceladus, Tethys, Dione og Rhea bevæge sig paa det nærmeste i en Cirkel om S. Ved Mimas, Titan og Japetus er Ekscentriciteten fra 0,02 til 0,03, ved Hyperion er den 0,129.

Teorien for Saturndrabanternes Bevægelse er studeret fornemmelig af Laplace, Newcomb og H. Struve. Laplace indskrænkede sig til at undersøge Perturbationerne i Japetus'es Baneplan. Ved at benytte alle Observationer har H. Struve fundet, at dens Knudelinie gaar tilbage omtrent 1,5' aarlig, og at Banens Inklination mod S.'s Ækvatorplan aftager med 0,5' pr. Aar. Newcomb har vist, at Hyperion er underkastet en Perturbation frem-

kaldt ved Titan, hvorved dens Apsidelinie altid holder sig omkring Konjunktionslinien med Titan med en tilbagegaaende Bevægelse af $18{,}663^0$ pr. Aar. H. Struve har fundet, at Konjunktionen af Mimas og Tethys altid finder Sted i Nærheden af et Punkt, som ligger midt imellem deres Baners opstigende Knuder paa S.'s Ækvatorplan. Den kan fjerne sig fra dette Punkt omtrent 48^0 og udfører denne Oscillation i omtr. 70 Aar. Ved Enceladus og Dione har H. Struve paavist, at deres Konjunktion altid falder sammen med Enceladus'es Perisaturnium. Denne Mærkelighed i disse Satellitters Bevægelse har sin Grund i, at deres gennemsnitlige Bevægelser ere nær kommensurable. Saaledes er Halvparten af Tethys'es Omløbstid meget nær lig Mimas'es, paa samme Vis er det med Dione og Enceladus, og Titan's Omløbstid er nær $^3/_4$ af Hyperion's. H. Struve har ogsaa udledet Masserne for Satellitterne og er kommen til følgende Værdier med Saturns-Masse som Enhed: Mimas I : 16,340,000, Enceladus 1 : 4,000,000, Tethys 1 : 921,500, Dione 1 : 536,000, Rhea 1 : 250,000, Titan 1 : 4,700, Japetus 1 : 113,000. Hyperion's Masse er højst ubetydelig. Sammenlignet med Maanens Masse er Titan's $1{,}6$ Gange denne, Japetus's kun $^1/_{15}$ og Mimas'es mindre end $^1/_{2000}$ af Maanens Masse. (Litt.: G. W. **Hill**, *A new theory of Jupiter and S.* [Washington 1890]; samme, *Tables of S.* [smst. 1895]; H. Struve, »Beobachtungen der Saturnstrabanten« [St. Petersborg 1898]; Tisserand, *Mécanique céleste* II, IV [Paris 1891 og 1896]). *F. Fr. S.*

Satumalia (af *Saturnus*, s. d.), den romerske Midvinterfest, der fra gammel Tid fejredes i en Række Dage, oftest 7, fra 17. Decbr. Det var en fornøjelig Glædesfest, som vor Julefest, med en Tilsætning af Fastelavnens støjende Kamevalshumør. Rettergangen standsede, og Krigen ophørte midlertidig, medens man i Hjemmene gjorde sig til gode, indbød Venner og Kendinge til Gilde og lod Slaverne have fri, hvis man ikke gik saa vidt, at man lod Rollerne bytte, saa det blev Slaverne, der optraadte som Herrer og lode Herrerne opvarte sig. I hvert Fald havde de i denne Tid Frisprog over for dem, som til daglig vare deres overordnede. Terningspil var ellers forbudt; under S. dreves det ivrig, snart om Bagateller, f. Eks. Nødder, snart ogsaa om Penge. Man sendte hinanden Gaver, Klienterne til deres Patroner og omvendt, i senere Tid Kejseren til sine Embedsmænd. En ejendommelig, ikke ret forklaret Skik var, at Gaverne ofte bestode i Vokslys eller smaa Lerfigurer, der ellers brugtes som Legetøj. Ogsaa med Hensyn til Klædedragt og ydre Optræden bortfaldt de sædvanlige Regler.

Festen bar Saturnus'es Navn og indlededes med en Ofring m. m. til hans Ære. *H. A. K.*

Saturninas (med Tilnavnet *Κυθηνᾶς*), en i øvrigt ukendt Filosof, der levede i Beg. af 3. Aarh. e. Chr. Han tilhørte den yngre skeptiske Skole og var Elev af Sextus Empiricus (Diogen. Laert. IX, 116). *A. T—n.*

Saturninus, Lucius **Apulejus**, romersk Folkefører, optraadte som Folketribun 102 f. Chr. med Forslag om Uddeling af Jord til Marius'es udtjente Soldater. Da han paa ny var bleven Tribun Aar 100, fornyede han sit Forslag og fremsatte tillige andre Forslag om Uddeling af Jord og Korn, hvorved han genoptog Gracchernes Bestræbelser. Hans voldsomme Fremfærd mod Optimaterne, især Metellus Numidicus, der modsatte sig hans Forslag, vakte imidlertid stærk Forbitrelse imod ham, og da han havde ladet en Modstander, Memmius, som søgte Konsulatet for det følgende Aar, dræbe og derefter med sine Tilhængere besatte Capitolium, blev Konsulen Marius, meget mod sin Vilje, nødt til at skride ind imod ham. Under den derved opstaaede Kamp omkom S. *H. H. R.*

Satúrnisk Vers kaldes en Versform, som anvendtes meget i den ældste romerske som overhovedet i den olditaliske Litteratur. Angaaende Principperne for Versets Bygning hersker der megen Uenighed; det er end ikke fastslaaet, om Stavelsernes Kvantitet har været afgørende for den, som det ellers er Tilfældet i den antikke Metrik, eller Accenten har været det. Som en Slags Normalform for det s. V. opstilles i Reglen Verset

Dabúnt malúm Metélli | Naévió poétae,

altsaa et Vers med iambisk Begyndelse og trochæisk Slutning og med Cæsur i Midten; men de overleverede Vers, der betegnes som saturniske, adskille sig ofte stærkt fra dette Skema. Det s. V. anvendtes i gamle Sange og Formularer, som brugtes ved Gudsdyrkelsen, saavel som i Indskrifter, særlig Gravskrifter, hvoraf der er overleveret adskillige, og endelig i den poetiske Litteratur; saaledes vare Livius Andronicus'es Oversættelse af Odysseen og Nævius's *Bellum Poenicum* skrevne i s. V. Men fra Ennius'es Tid fortrængtes det af det fra Grækerne indførte daktyliske Heksameter. (Litt.: L. Havet, *De Saturnio Latinorum versu* [i »Bibliothèque de l'école des hautes études«, Bd. 43, Paris 1880]; L. Müller, »Der saturnische Vers und seine Denkmäler« [Leipzig 1885]). *H. H. R.*

Saturnismus se Blyforgiftning.

Satúrnus, en af de ældste latinsk-italiske Guddomme. Han er som andre af de ældste Gudeskikkelser nær knyttet til Agerbruget og tænktes særlig som den, der beskyttede Udsæden. Jævnlig ses han derfor paa Afbildninger udrustet med en Kornsegl. Da Italikerne senere traadte i Forbindelse med den græske Verden, fandt man i Kronos en Del af de samme Karaktertræk som hos S. Efterhaanden identificeres de da ganske; græske Sagn overførtes paa den italiske Guddom, og det fortaltes, at han efter at være styrtet af sin Søn Zeus flygtede til Italien, blev venlig modtagen af Janus og fik Kongeværdighed med Sæde paa det senere Capitolium. Hans Regering bliver senere opfattet som Guldalderen. Om hans Popularitet vidne dels den store Fest Satumalia (s. d.), dels det, at Italien stundom kaldes Saturnia, Beboerne den saturniske Slægt, og at ifølge Oldtidsforfatteres Vidnesbyrd Helligdomme for ham vare udbredte over hele Italien. Som hans Hustru nævnes Ops.

Hovedtempelet for S. (og Ops) laa ved Opgangen fra Forum til Capitolium. Bygningen synes paabegyndt allerede i Slutningen af Kongetiden, men første Gang indviet 497 f. Chr. Den er senere gentagne Gange bleven restaureret, ogsaa

i Kejsertiden. Til denne senere Tid maa sikkert de otte Søjler paa høj Underbygning henføres, der den Dag i Dag ere bevarede umiddelbart ved Foden af den kapitolinske Høj. I en Art Kælder under Tempelet var fra gammel Tid af det romerske Skatkammer. Om Gudens Dyrkelse fortælle i øvrigt de romerske Forfattere ret mærkelige Ting: Hans Fødder vare Aaret igennem omviklede med uldne Bind og ligesom lænkede; kun ved Saturnalierne borttoges de. Ved hans Alter ofrede og bad man med blottet Hoved, medens man ellers i romersk Ritus udførte Ceremonierne med Hovedet tildækket. Dette svarer mere til græsk Ritus og forklaredes da ogsaa ved en Legende derhen, at det var Herakles, som var kommen til Rom og havde afskaffet de indtil da brugelige Menneskeofre, samt indstiftet Ceremonielet ved S.'s Alter. *H. A. K.*

Sātyr se Satyrer.

Satyre Ménippée [sati.rmenipe'], (fr.), saaledes kaldet efter en Bog af Romeren M. Terentius Varro, som i det atter efterlignede den græske (kyniske) Filosof Menippos, er et politisk Stridsskrift fra Slutn. af 16. Aarh. Det hidrører fra en Kreds af parisiske Protestanter, der af Fornufthensyn vare gaaede over til Katolicismen, og af besindige Katolikker, gode Hoveder af Borgerstanden og den lærde Stand, nemlig Jacques Gillot, Pierre Le Roy, Pierre Pithou, Nicolas Rapin, Florent Chrestien og Jean Passerat, og er rettet mod den katolske Liga, i et Øjeblik, da dennes Magt var ved at brydes, da Henrik IV havde afsvoret sin hugenottiske Tro for at vinde Rigets Kongeværdighed, og da Flertallet af Frankrig's Befolkning længtes efter Afslutning paa Religionskrigen. Det gav Liguisterne Naadestødet gennem sin Satire og var saaledes en god Bistand for den ny Konge. I en lunefuld Fremstilling ses her Liga'ens store Procession og dens Stændermøde, og en Række af dens Hovedmænd præsenteres med opdigtede Taler; af et enkelt Afsnit har Bogen faaet sin oprindelige Titel »La vertu du Catholicon«, idet to Kvaksalvere møde frem med et spansk Middel, >Catholicon«, mod Frankrig's Lidelser, og prise det i høje Toner, — Liga'en havde jo sluttet Forbund med Spanien mod sine Fjender. Bogen udkom første Gang i Tours 1594; senere er den bl. a. udgiven af Ch. Nodier [1824] og Ch. Labitte [1841], bedst af Ch. Read [Paris 1876] og Tricotel [2 Bd., smst. 1877—81]. Den indtager en fremragende Plads i den franske Litteraturs Historie. *E. G.*

Sātyrer, dæmoniske, halvguddommelige Væsener, der hørte til Dionysos's Følge. Disse kaade og støjende Væsener, der i Alm. tænkes af mandlig Skikkelse, høre hjemme i Skovene og paa Bjærgene, hvor de færdes sammen med Nymferne og den øvrige Thiasos. Hos Homer nævnes de ikke, men jævnlig i senere Poesi, først hos Hesiodos, i et Fragment, hvor der tales om S.'s kaade og gavnløse Slægt. De betegnes her som Foroneus's Afkom, af samme Æt som Bjærgnymfer og Kureter, medens andensteds Hermes eller Silen (s. d.) nævnes som deres Fader. I Poesi og Kunst spille de en ret betydelig Rolle; Satyrspillet (s. d.) var en længe yndet, særskilt Kunstart ved Siden af Komedie og Tragedie, og der er næppe noget Væsen, der oftere og paa mere varierende Maade er fremstillet i Kunsten, ikke alene i græsk og romersk Oldtid, men gennem Renaissancen helt op til vor egen Tid. S. skildres som lade og feje, men tillige kaade og livsglade Væsener; ofte bliver dog Kaadheden til Frækhed og Livslysten til brutal Sanselighed. Paa ældre Vasebilleder ses de ofte i orgiastiske Danse (Sikinnis) med Nymfer eller andre. Ingen Kvinde, end ikke Iris eller selve Himmeldronningen, er sikker for dem. I den ældre Figurfremstilling svarer deres Ydre hertil. De ere skæggede, senestærke Skikkelser, som Dionysos selv; det dyriske er stærkt understreget; Haaret er strittende, Ørerne spidse; de have Braknæse og bagtil en kraftig Hale, ligesom deres Sanselighed ogsaa paa anden Maade er stærkt fremhævet. De ere nærmest fjendtlige over for Menneskene og indjage den Rædsel og Skræk, som uforvarende forstyrrer dem.

Men senere fik S. hos Attikerne, især ved Praxiteles's Behandling, en mere tiltalende Karakter, og S. bliver et af Udtrykkene for det skønne, ungdomsfriske Menneske. De dyriske Træk forsvinde næsten helt, endogsaa Halen. S. fremstilles nu som den unge, just helt eller næppe helt fuldvoksne Yngling. Den ældre Type beholdes samtidig, men bliver ændret og forædlet og kaldes Silen. Efter Praxiteles's Tid er den ungdommelige Type staaende; dog ændres den senere igen noget i Retning af det oprindelige, saaledes at Dyrereminiscenserne træde mere frem. Denne Type er i senere Kunst særdeles almindelig ogsaa paa Vasebilleder. Her ses ogsaa S.s betegnende Navne: Sødvin, Sanger, Sværmer, Stumpnæse, o. s. v. Om Haaret bære de Vinløv, over Skulderen et let Dyreskind, medens de ellers ere nøgne; i Haanden holde de Thyrsos-Stav, Cymbler, Fløjte, Kastagnetter. De ses jævnlig i Forbindelse med Vintilberedningen, eller de ses i Drikkelag, hvor de ofte bukke under, hvorefter Følgerne fremstilles. Kvindelige S. ere saa at sige ukendte, derimod haves en Række livfulde Fremstillinger af Satyrbørn. I senere Tid bære de ofte Horn og Bukkeben og glide da sammen med Paner og Panisker (unge S. kaldes Satyrisker); hos Romerne identificeredes de med Faunerne.

Blandt de bevarede, talrige Satyrfremstillinger er der en Række ensartede, der alm. betegnes som den hvilende S. og antages at gaa tilbage til Praxiteles's Original. Den fuldstændigste findes i Rom, paa Kapitolium, langt den skønneste er en Torso i Louvre. Den viser en ung S., der læner sig let mod en Træstamme, idet han ser frem for sig med et halvt drømmende, halvt iagttagende Blik. Bekendte Fremstillinger ere ogsaa en dansende S. (Rom) og en, ligeledes dansende, fortræffelig Statuette, før i Pompeji, nu i Napoli. Sammen med Dionysos, i Færd med at afstraffe de tyrrhenske Sørøvere, ses S. paa Lysikrates-Monumentets Relieffer i Athen; med den øvrige Thiasos paa den skønne borghesiske Vase i Louvre. Fra hellenistisk Tid stammer en brillant Figur, den saakaldte barberinske Faun (Glyptoteket i München), der viser en ung S. af kraftige Legemsformer, tungt sovende, i en dristig, halvt liggende, halvt siddende Stilling paa en Klippeblok, der kun dækkes af Dyrehuden. (Smlg. Si-

lenos og Pan). (Afb. af Satyrfigurer, se Dionysos S. 280 og 281, Fig. 2—3; Billedhuggerkunst, S. 1093, Fig. 26). *H. A. K.*

Satyriåsis benævnes den abnormt forøgede Kønsdrift hos Mænd, tilsvarende til Nymfomani (s. d.) hos Kvindekønnet. I Reglen maa Tilstanden opfattes som Symptom paa en Hjernelidelse eller en Sindssygdom eller i alt Fald som en Neurose. *E. P—n.*

Sātyrspil var hos Grækerne Navnet paa en særegen Slags Skuespil, forskellig baade fra Tragedier og Komedier. De udmærkede sig ved, at Koret altid bestod af Satyrer, i god Overensstemmelse med det græske Dramas Udspring af Dionysos-Festerne (se Drama S. 458). Ligesom i Tragedierne toges S.'s Stof fra Myterne, men Tonen var muntrere og friere. I Athen skal S. være blevet indført af Digteren Pratinas fra Flius, og derefter blev det Skik, at Tragediedigterne forfattede S. ved Siden af Tragedier og lode dem opføre sammen med disse, saaledes at S. opførtes ved Festens Slutning efter Tragedierne, hvorved man opnaaede, at det stærke Sindsoprør, som Tragedierne let kunde fremkalde hos Tilskuerne, fik Lejlighed til at tabe sig gennem en Forestilling af lettere og mindre rystende Natur, som dog ikke havde noget af Komediernes vilde Lystighed ved sig. Komedierne opførtes nemlig helt for sig, og de Digtere, der skrev Komedier, skrev ikke tillige Tragedier og S., medens Athen's store Tragediedigtere ogsaa forfattede S. I Tidens Løb viste det sig dog umuligt paa Grund af Stoffets ringe Omfang stadig at forfatte ny S., og vi se da ogsaa, at Euripides undertiden som Afslutning paa Forestillingen lod opføre en Tragedie af lettere og lysere Art end de fleste andre Tragedier i Stedet for et S. For øvrigt have vi kun eet eneste S. tilbage, nemlig Euripides's »Kyklops«. Hvad der ellers er overleveret af Brudstykker af S., kan findes i Udgaverne af de overleverede Tragediebrudstykker, f. Eks. i Nauck's *Tragicorungraecorumfragmenta*. *H. H. R.*

Sau er det norske Navn for »Faar«. Ordet er identisk med gotisk *saubs* »Offer«, egentlig »kogt Kød«, en Afledning af Verbet syde (nul. norsk Folkesprog saud »Kogning«): fra at betegne det ved de gamle hedenske Ofringer anvendte kogte Faarekød gik Ordet saaledes over til at betegne dels »Offer« i dets Almindelighed, dels »Faarekød, Faar«. *Hj. F.*

Sau eller Save (lat. *Savus*, slav. Sava, ung. Száva), højre Biflod til Donau i Østerrig, danner en Tvillingstrøm til Drau, med hvilken den har fælles Retning og omtrent samme Længde, medens Afstanden mellem dem kun varierer fra 75 til 110 Km. S.'s Kildeomraade ligger i den nordvestlige Del af Krain. Den nordlige Wurzener S. udspringer i en Højde af 483 M. i Karawankas, den sydlige Wocheiner S. opstaar i en Højde af 837 M. i en Fjældkløft ved Foden af Triglav og gennemstrømmer den ensomme Wocheiner Sø. Ved Radmannsdorf forene begge sig til S., der antager en sydøstlig Hovedretning og i Begyndelsen har et stærkt Fald. Efter Optagelsen af Laibach bliver den sejlbar fra Sagor, danner derefter Grænsen mellem Steiermark og Krain indtil neden for Raun, hvor den træder ind i Kroatien. Den strømmer forbi Agram, danner fra Indløbet af Drina Grænsen mellem Østerrig og Serbien og udmunder ved Belgrad efter et Løb paa 712 Km. I Lavlandet ere dens Bredder sumpede, og Dampskibsfarten besværes ved mange Sandbanker, der stadig skifte Plads. Af Bifloder nævnes i højre Bred Laibach, Kulpa, Unna, Bosna og Drina, i venstre Bred Saun. *Joh. F.*

Sauakin se Suakin.

Sauce [so!s] (fr.) se Sovs.

Sances, By i det sydvestlige Bolivia, Dep. Chuquisaca, ved en Flod af samme Navn og tæt ved Grænsen af Gran Chaco, er bekendt for sin Handel med Farvestoffer og sit Naboskab til de uafhængige Chiriguanos-Indianere. *M. Kr.*

Saucisse [sosi's] (fr.) er en lille salt Pølse, tilberedt af hakket Svinekød.

Saucisson [sosisõ'] (fr.), Pølse, der er tilberedt ligesom en Saucisse, kun er den ikke saa lille som denne. De mest kendte Fabrikker for Tilvirkning af S. findes i Bologna og Lyon. *R. H.*

Saudárkrókur, Handelsplads i det nordlige Island ved Bunden af Skagafjördur, har ingen egentlig Havn, kun en aaben Red. Handelshuse bleve først opførte her 1873, men Byen er siden betydelig vokset, saa at den i Aaret 1900 havde 350 Indb., 6 faste Handelsforretninger og en Handelsomsætning af 464,887 Kr. *Th. Th.*

Sande, Herred i Ryfylke og Jæderen Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Ryfylke Fogderi), Stavanger Amt. 514 □Km., hvoraf ca. 10,5 □Km. Ferskvand. (1900) 1,576 Indb., altsaa vel 3 pr. □ Km. Land. S., der udgør et Sogn under Sand Præstegæld, begrænses af Herrederne Etne, Skaanevik, Ullensvang, Røldal, Suldal og Sand. S., hvis gamle Navn er *Saudar*, blev for nogen Tid tilbage sædvanligvis, fejlagtig, skrevet Søvde. Herredet maa i det store betragtet kaldes en temmelig højtliggende Fjældegn, om end den allerstørste Del af Befolkningen er samlet omkring eller i Nærheden af den smukke Saudefjord, der trænger 1 o Km. ind i Herredets sydlige Del. Fra Fjordens indre Parti skære flere Dalfører sig, hovedsagelig som smalle Revner, vifteformig ind i Fjældmassen. Særlig langs Herredets vestlige, nordlige og østlige Grænse hæve Fjældene sig til en betydelig Højde. Blandt høje Fjældtoppe kunne nævnes Vevlefjæld i den nordvestlige, Kirkenut i den nordøstlige og Skavlen (1,575 M.) i den sydøstlige Del af Herredet.

En stor Del af Herredets Vasdrag samle sig i Storelven, der kommer fra Ullensvang og under Navn af Slettedalselven gennemstrømmer den vakre, flade Slettedal, danner det lille Storlivand, hvor den optager den Øst fra kommende Elv Dalvasaa, som er Afløb for en Mængde Fjældvand. Neden for Storlivandet antager Vasdraget Navn af Storelven, optager flere Tilløb og falder i inderste Bund af Saudefjorden. Vasdraget har flere Fossefald, hvoriblandt den betydelige Suldalsfoss. Herredet, der har fortrinlige Fjældbeiter, er i fremtrædende Grad en Fædriftsbygd. Agerbruget er af forholdsvis mindre Betydning, om end under Fremgang. Skoven er paa de fleste Steder stærkt medtagen; men der haves dog endnu mere end tilstrækkeligt til Herredets eget Behov. Fiskeri er som Næringsvej af underordnet Betydning; dog foregaar der i

enkelte Aar et ganske godt Fiskeri af Brisling og Fedsild i Saudefjorden. Af industrielle Anlæg maa, foruden nogle mindre Savbrug, nævnes en Zinkgrube i Gaarden Birkelands Udmark, der har været drevet siden 1882. — Paa Grund af sit behagelige Klima og sin paa samme Tid smilende og storartede Natur er S. et søgt Sommeropholdssted, særlig af Stavanger's Beboere. Af større Gaarde kunne nævnes Hustveit, Gjuv, Amdal, Birkeland, Søndenaa, Maldal samt indre og ytre Molde. — Af offentlige Kореveje er der kun faa, og disse findes særlig ved Fjordens indre Bund samt i de nærmeste Partier af tilstødende Dale. Landevejsforbindelse med Naboherrederne kan kun foregaa ad vanskelige Fjældveje. Den væsentligste Forbindelse med Omverdenen foregaar til Søs, idet der paa Saudefjorden underholdes regelmæssig Dampskibsforbindelse med nærliggende Herreder saavel som med Stavanger. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Boye Strøm, »Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *P.N.*

Sande, Herred i Telemarken Politimesterdistrikt (tilhørte fordum nedre Telemarken Fogderi), Bratsberg Amt. 343 □Km., hvoraf ca. 31 □ Km. Ferskvand. (1900) 3,035 Indb., altsaa ca. 9,7 pr. D Km. Land. S., der tillige udgør Saude Præstegæld med Saude og Nes Sogne, begrænses af Herrederne Lunde, Bø, Hitterdal, Sandsvær, Gjerpen og Hollen. S. ligger omkring Hitterdalsvandets (16 M. o. H.) søndre og Norsjø's (15 M. o. H.) nordre Del. De to største Elve inden for Herredet ere Hitterdalsvandets Afløb Tinne, der flyder fra nævnte Vand til den nordøstligste Bugt af Norsjø, samt derhos den nedre Del af Seljordsvasdraget eller Bøelven, hvilken Elv falder ud i den nordvestligste Bugt af Norsjø. Den mellem de to nævnte Bugter fremspringende Landtunge, der benævnes Nes, anses som Herredets vakreste Parti. Her ligger Kirken i Sognet Nes, medens Præstegældets Hovedkirke ligger paa den vestre Side af Tinne's Dalføre. Hitterdalsvandets, Tinne's og Norsjø's Dalføre er en Fortsættelse af den egentlige Hitterdal. Det er Herredets folkerigeste Strøg med veldyrket Land paa begge Sider af Hitterdalsvandet og dets Afløb. I den søndre Del paa Norsjø's østre Bred er der Fjældskraaninger med enkelte Gaarde nærmest Vandet; medens derimod Norsjø's vestre Bred bestaar af en ikke synderlig bred, men veldyrket Bakkeskraaning med mange Gaarde. Bøelvens Dalføre er, særlig paa Elvens nordre Side, aabent og veldyrket. Fjældstrækningerne paa Østsiden af Hitterdalsvandets, Tinne's og Norsjø's Dalføre udgøre en Del af Fjældstrækningen mellem Skiensvasdraget og Kongsbergvasdraget (Numedalslaagen). Blandt i de høieste Toppe kunne mærkes Høgelifjæld (638 M.), Eiangsfjæld (804 M.) og Narefjæld (787 M.). Mellem Herredets to Hoveddalfører findes ogsaa flere ganske høje Fjældtoppe, saaledes Kloksfjæld i det nordlige, Skardaafjæld (705 M.) i det sydlige og det temmelig isolerede Kringsfjæld eller Kringsaas (571 M.) i det østlige Parti. Egnen S. f. Bøelvens Dalføre er for største Delen en lav skovbevokset Fjældstrækning. Der findes over 60 Vande og Indsøer, som helt eller delvis tilhøre dette Herred. Den dyrkede Mark ligger saa godt som udelukkende i de to Hoveddalfører. Dyrket Mark opgives til ca. 26 □Km., Skov til ca. 205 □ Km. samt Udmark, Snaufjæld, Indsøer, Myr m. m. til ca. 112 □Km. Havnegangene ere smaa. God Skov findes især paa den vestre Side af Hitterdalsvandet, Tinne og Norsjø, medens Skoven paa Vasdragets Østside er stærkt hugget. Af industrielle Anlæg kunne særlig nævnes et Par Teglværker og et Par Møllebrug. Af større Gaarde kunne nævnes Noragutu, Sørgaarden, Teigen, Kallejord, Gaathaug, Angaard, Hjukse, Kiever, Bergan, Berge, Dyrud, Haatvet og Gurstad. Hovedvejen fra Skien om Hollen kommer ind i Herredets sydvestlige Del, passerer lige forbi Saude Kirke og gaar noget N. f. samme over paa Tinna's østlige Bred (Færgested), hvorefter den fortsætter Nord over langs Hitterdalsvandets østlige Strand. Ved Gaarden Søboden fører en Vej fra ovennævnte Hovedvej opover langs Bøelven til Seljord. Desuden findes ikke faa Bygdeveje. Paa Hitterdalsvandet og Norsjø med mellemliggende Elv underholdes regelmæssig Dampskibsfart. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Amund Helland, »Bratsberg Amt« [Chra. 1900]). *P. N.*

Sauerkraut (tysk) er en meget yndet Gemyse i Tyskland. Den bestaar af ituskaarne Kaalhoveder, der nedlægges lagvis med Salt, lidt Peber og Kommen, hvorefter den stilles til Varme for at gære. Efter 4 a 5 Dages Forløb er Gæringen endt, og Kaalen kan derpaa tilberedes paa forskellige Maader. S. kan opbevares i flere Maaneder. *R. H.*

Sauerland, Bjærgland i de preussiske Provinser Westfalen og Rhin-Provinsen, ligger hovedsagelig mellem Sieg og Ruhr og strækker sig mod Nordøst til Plateauet omkring Paderborn. Det danner en Højflade med faa og kun lidet fremtrædende Bjærgrygge, men med dybt indskaarne Floddale. De enkelte Partier af S. dannes af Rotlager- eller Rothaargebirge med Astenberg (827 M.), mellem Eder og Lenne, Winterberg-Plateauet, Lennegebirge mellem Lenne og Ruhr, Vest herfor Ebbe samt mellem Ruhr og Möhne Arnsberger Wald (578 M.). S. bestaar hovedsagelig af Skifere, henhørende til den devoniske Formation. Der findes betydelige Aflejringer af Jærnmalme, og ved Wetter strækker Ruhr-Bækkenets produktive Kulformation sig ind over Ruhr's sydlige Bred indtil Linien Haszlinghausen—Horath. *Joh. F.*

Sauerwein, Georg Julius Justus, tysk Sprogforsker og Forfatter i forskellige Sprog, er født i 1830'erne i Hannover. Han studerede orientalske Sprog og Sanskrit i Göttingen, har senere ført et omflakkende Liv med længere Ophold i England, Litauen, Norge og andre Lande. S. er i Besiddelse af en forbavsende Evne til i kort Tid at opnaa Færdighed i at tale og skrive fremmede Sprog. Han kender næsten alle europæiske Sprog og adskillige udeneuropæiske og har arbejdet i det britiske og udenlandske Bibelselskabs Tjeneste ved Udgivelse af mange bibelske Skrifter i europæiske, afrikanske og asiatiske Sprog. Dertil er S. Digter, og paa mindst 30 forskellige Sprog har han formaaet at udtrykke sine poetiske Følelser (»The Queen Victoria birthday polyglot peace-album by Pacificus« [Leipzig 1899]; »Le

livre des salutations adressées aux nations orientales et occidentales . . . par Girenas« [Leipzig Med stor Udholdenhed og Varme har han kæmpet for de smaa, i større Stater indlemmede Folkeslags Sprogrettigheder (»Immanuel Kant und Ludw. Windthorst . . . von Girenas« [Chra. 1891]). Med Forkærlighed har han dvælet hos de slaviske og især det litauiske Folk i Øst-Tyskland, hvis Sprog han behersker og ofte har forsvaret mod enkelte »Pædagogers« alt for ivrige Germaniseren (»Die littauische Frage . . . von Girenas« [Tilzeje 1888]). I Norge har S. opholdt sig meget og har lært Landets Sprog og dets Dialekter til saadan Fuldkommenhed, at han har kunnet mestre det baade i Vers og Prosa (»Frie Viso ifraa Vigguin . . .« [Chra. 1885]; »Sprogstudier og Skaldskab i Fredssagens Tjeneste« [Chra. 1903]). *K. F.*

Saugbrugsforeningen er Navnet paa et Aktieselskab, der driver en af Norge's største Forretninger for Indkøb, Forædling og Omsætning af Trælast og Træprodukter. Firmaet har sit Sæde i Fredrikshald, hvor det ved Tistedalselven har et betydeligt Savbrug, Træsliberi, Høvlerier m. v.; det er tillige en af Landets største Skovejere og har udstrakte Hugstfelter ikke blot i Norge, men ogsaa i Sverige. Savbrugsprivilegiernes Ophævelse ved Udgangen af 1859 gav det ydre Stød til S.'s Oprettelse, der fandt Sted 5. Jan. s. A. efter Initiativ af den rige og ansete Savbrugsejer og Købmand Andreas Melchior Wiel (født i Fredrikshald 1826, død smst. 1900). Firmaet grundlagdes ved Sammenslutning af alle Stedets betydeligere Trælast-forretninger, som et Slags *trust,* med en Kapital af 6 Mill. Kr., hvoraf de 4 Mill. vare fuldt indbetalte og senere ere omdannede til Selskabets definitive Kapital, der imidlertid efterhaanden er forstærket med betydelige Reservefonds. Den efter daværende norske Forhold usædvanlig solidt funderede Forretning begyndte sin Virksomhed 1860 med nævnte Stifter som Disponent. A. M. Wiel forestod Ledelsen indtil 1885, da han trak sig tilbage fra den daglige Administration; denne er imidlertid fortsat i de af ham optrukne Spor. Firmaet, der fuldstændig behersker Byens Trælasttilvirkning og -eksport, har gennemført store Forbedringer i Tistedalsvasdragets Flødnings- og Transportforhold, ligesom det paa en betydningsfuld Maade har medvirket til at udvikle Landets Trælastbedrift. Aktionærernes Udbytte var i hvert af Aarene 1897—1900 lo p. Ct., i 1901 6 p. Ct. og i 1902 7,5 p. Ct.; Aktiernes Kurs i det aabne Marked var i Januar Maaned i hvert af Aarene 1897—1904 henholdsvis 97, 130, 150, 140, 139, 127½, 137½ °g 150 p. Ct. af deres paalydende Værdi. *K. V. H.*

Saugerties [så!gəti.z], By i U. S. A., Stat New York, ligger 66 Km. S. S. V. f. Albany paa venstre Bred af Hudson. (1900) 3,697 Indb. S. har stor Tilvirkning af Mursten, Cement og Kalk og livlig Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Saugues [so!g], By i det sydlige Frankrig, Dep. Haute-Loire, i Margeride-Bjærgene (Højfrankrig) og ved Seuge, har Slotsruiner, Uldvæverier og (1896) 3,820 Indb. *M. Kr.*

Saugus [så!gəs], By i U. S. A., Stat Massachusetts, ligger 14 Km. N. f. Boston. (1900) 5,084 Indb. S. har stor Tilvirkning af Fodtøj og Flonel. *H. P. S.*

Sanjon [sožõ'], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente-Inférieure, ved Seudre, har en mindre Havn, Fabrikation af Landbrugsredskaber, betydelig Torvehandel, Handel med Fisk og (1896) 3,232 Indb. *M. Kr.*

Saul, Israel's første Konge. Han var fra Gibea, Benjamin's Stamme, i Besiddelse af fremragende Evner, Mod og Tapperhed. Samuel's skarpe Blik saa de rige Muligheder, der laa gemte hos S., og salvede ham til Konge over det af Fjendehaand stærkt betrængte Folk, hvis Redning en fast Kongemagt alene kunde blive. Hans første Bedrift var at samle en Hær fra de forskellige israelitiske Stammer imod Ammonitterne, som trængte Jabes i Gilead, og vinde Sejr over dem. Derved var Grunden lagt til hans Ry, og han blev udraabt til Konge af Folket i Gilgal. Han vendte sig nu mod Filistæerne, som i Virkeligheden havde Israelitterne i deres Magt, og slog dem Gang paa Gang; særlig hans Søn Jonathan udmærkede sig i disse Kampe. Ogsaa Amalekitterne besejrede han. Men ved denne Tid indtræder en ulykkelig Vending i S.'s Liv. Det kom til et allerede i nogen Tid forberedt Brud mellem S. og Samuel, religiøst havde han skuffet dennes Forventninger. Fra den Tid blev S. greben af et stadig tiltagende Tungsind, som især kom til Udbrud i Mistanke og Misundelse over for den unge David, som for at adsprede S. ved sit Harpespil var kommen til Hoffet og ved sit vindende Væsen og sin Tapperhed vandt alles Hjerter. Til sidst stræbte S. David efter Livet, denne flygtede, men S., hvis syge Sind ikke lod ham Ro, forfulgte ham i Judæa Bjærge, hvor han havde søgt Tilflugt. S.'s Liv fik en sørgelig Afslutning, i et Slag med Filistæerne paa Gilboa Bjærg. Før Slaget søgte han, der i sin gode Tid selv havde forfulgt det hedensk overtroiske Væsen, til en Spaakvinde i Endor, med nedslaaet Mod gik han i Kampen: hans Hær led Nederlag, hans tre Sønner faldt, selv faldt han for eget Sværd. — Digterisk behandlet er S. bl. a. af C. Blaumüller, »Saul, Tanker og Billeder« [1886]. *V. O.*

Saulcy [sosi'], Louis Félicien Joseph Caignart de, fransk Numismatiker, Oldgransker og Orientalist, født 19. Marts 1807 i Lille, død 4. Novbr. 1880 i Paris. S. optoges 1826 i *Ecole Polytechnique,* blev Artillerifficer i Metz, hvor han 1838 blev Lærer i Mekanik paa Kadetskolen. Fra en meget ung Alder nærede han stor Interesse for Mønter og Oldsager, samlede selv og erhvervede sig tidlig dybtgaaende Kundskaber i Numismatikken. Allerede som ung Løjtnant vandt han Akademiets Pris for sin »Essai sur la classification des suites monétaires byzantines« [1836], der snart fulgtes af forskellige andre Arbejder over spanske, franske, lothringske, galliske, puniske, jødiske, arabiske og seleukidiske, ligesom ogsaa over Korsfarernes Mønter. Efter et Besøg, Hertugen af Orléans havde aflagt i Metz, kaldtes S. til Paris, hvor han 1842 blev Forstander for Artillerimuseet og s. A. Medlem af *Académie des inscriptions,* som Anerkendelse af hans Fortjenester af Numismatikken. Da Botta i Asyrien havde opdaget talrige assyriske Kile-

indskrifter, kastede S. sig over Decifreringen af disse Tegn, ligesom han ogsaa søgte at finde ud af den ægyptiske demotiske Skrift. De Skrifter, han udgav om disse Spørgsmaal, førte dog ikke j Videnskaben synderlig videre, om de end lettede Vejen for hans Efterfølgere. For Østerlandene, især det hellige Land, nærede han levende Interesse og besøgte dem oftere: 1850—51, 1863 i og 1869. I Forbindelse med disse Rejser og talrige derhen hørende Undersøgelser staa hans »Voyage autour de la Mer Morte et dans les terres bibliques« [2 Bd., 1852—54]; »Voyage en Terre-Sainte« [1865], »Jérusalem« [1881], »Histoire de l'Art judaïque« [1858], »Recherches sur la Numismatique judaïque« [1854], »Numismatique de la Terre-Sainte« [1874], »Les derniers jours de Jérusalem« [1866], »Histoire d'Hérode, roi des Juifs« [1867], »Sept siècles de l'histoire judaïque« [1874], »Histoire des Machabées« [1880]. 1859 blev S. af Napoleon III udnævnt til Senator; 1856 ledsagede S. Prins Napoleon, Kejserens Fætter, paa dennes Rejse til Skandinavien, Island og Grønland. (Litt.: G. Schlumberger, *Éloge de M. de S.* [Genève 1881]). *V. S.*

Saulcy [so ! dr ø], fransk Flod, hørende til Loire's Flodsystem. Grande S. udspringer paa Sancerre-Plateauet i Dep. Cher, strømmer i en Bue gennem Landskabet Sologne og optager Petit S., inden den efter et Løb paa 166 Km. ved Selles udmunder i højre Bred af Cher. *M. Kr.*

Saulgau, By i den württembergske Donau-Kreds, Hovedstad i Oberamt S. ved den til Donau's højre Bred strømmende Schwarzach og Jærnbanelinien Tübingen—Memmingen, har (1900) 4,700, hovedsagelig katolske Indb. Lærerseminarium, Fabrikation af Lervarer, Kemikalier og Papir, Bryggerier. *Joh. F.*

Sanlien [solj ø'], Oldtidens *Sidoleucum*, By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Côte d'Or, paa Nordøstskraaningen af Morvan-Plateauet, 540 M. o. H., er Station paa Lyon-Banen, har to fra 12. Aarh. stammende romanske Kirker, et College, Vinavl, Fabrikation af og Handel med Agerbrugsredskaber og Cement og havde 1896 3,681 Indb. *M. Kr.*

Sault Sainte Marie [sosentme ! iri], 1) S. S. M. ell. S o o, By i U. S. A., Stat Michigan, ligger 145 Km. 0. f. Marquette paa den højre Bred af Sainte Marie River og lige over for den canadiske By af samme Navn. (1900) 10,538 Indb. S. S. M. er af Vigtighed ved sin Jærnbanetrafik og ved sin Skibsfart, idet de ufarbare Strømhvirvler ved S. S. M. nu kunne omgaas ved en Kanal med Sluseanlæg. — 2) By i Dom. of Canada, ligger paa venstre Bred af Sainte Marie River lige over for den amerikanske By S. S. M. og 524 Km. V. N. V. f. Toronto. (1891) 1,200 Indb. S. S. M. opstod 1640 som en Missions- og Handelsstation, hvis oprindelig indianske Indbyggere levede af Fiskeri, Pelsjagt og Skibsfart. Byen fik Navn efter Strømhvirvlerne (»saults«) paa Sainte Marie River. *H. P. S.*

Saulus, Saulos, se Paulus.

Saulx [so'], Flod i det nordlige Frankrig, udspringer i det lothringske Højland i Dep. Haute-Marne, strømmer først mod Nord og senere mod Vest, optager den længere og vandrigere Ornain og er ledsaget af Marne—Rhin-Kanalen, indtil den ved Vitry efter et Løb paa 127 Km. udmunder i højre Side af Marne, en Biflod til Seine. *M. Kr.*

Saumarez [så ! mares], James, Baron af, engelsk Admiral, født II. Marts 1757, død 9. Oktbr. 1836, indtraadte i den engelske Marine 1770; 1776 deltog han i Admiral Parker's uheldige Angreb paa Fort Sullivan i Nordamerika og 1781 i Hyde Parker's Kamp mod Franskmændene paa Doggers Bank i Nordsøen; s. A. lykkedes det ham at afskære en betydelig Del af den franske Handelskonvoj, som Grev de Guichen skulde overføre til Vestindien. Under Admiral Hood kæmpede han med stor Tapperhed i forskellige Søslag i Vestindien. 1787—90 var S. uden for Tjeneste, men fik ved Krigens Udbrud straks Udkommando og optraadte med glimrende Konduite i flere Slag i Kanalen; han udmærkede sig ligeledes i de store Søslag under Jervis og Nelson 1797—98 ved St. Vincent og Aboukir. 1801 førte S. som Kontreadmiral en Blokadeeskadre for Cadix og vandt senere en smuk Sejr over en forenet fransk-spansk Styrke. 1803—07 optraadte S. som Chef for en Eskadre ved Guernsey, hans Hjemstavn, 1807 Viceadmiral, blokerede Brest. 1808—14 fik S. Kommandoen over den Sømagt, der tilføjede Danmark saa store Tab, men som ogsaa selv led under den heltemodige Kamp, den danske Marine førte fra Kanonbaade o. a. Smaafartøjer mod Overmagten. Saaledes tilføjede Admiral Lorents Fisker ham i Skagerak 19. Juli 1710 et Tab, der ansloges til 15 Mill. Kr., ved at opbringe til Norge en kæmpemæssig Konvoj, bestemt til England. 1814 avancerede S. til virkelig Admiral og fik senere forskellige maritime Ærestitler; 1824—27 var han Chef for Orlogsstationen i Plymouth. 1831 optoges han i Adelsstanden som Baron af S. paa Guernsey. 1832 blev han General for Marinetropperne og 1834 Æresmedlem af *TrinityHouse*. Sine sidste Aar tilbragte han paa Guernsey, hvor han virkede ivrig for Øens Opkomst. *C. L. W.*

Saumur [somy'r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Maine-et-Loire, ved venstre Bred af Loire, som her optager Thouet, er Knudepunkt paa Orléans-Banen og Linien Paris—Bordeaux, har en Del ældre monumentale Bygninger: et gammelt, befæstet Slot (11.—16. Aarh.), som hæver sig over den sydlige Bydel og nu er indrettet til Arsenal, flere Kirker og et gotisk Raadhus (16. Aarh.), desuden et Teater og en Kavalerikaserne. En 248 M. lang Stenbro fører over til en i Loire liggende 0, og dens 204 M. lange Fortsættelse er Forbindelsesvejen med Forstaden Croix-Verte. 1896 havde S. 16,444 Indb., der beskæftige sig med Vinavl og Fabrikation af Skumvine, Likør, Olie og Rosenkranse. Byen har en Handelsret, College, et Bibliotek, en 1768 oprettet Kavalerioffícersskole, Vinavlsskole, Museum og Erhvervskammer. 3 Km. mod Syd ligger Landsbyen Bagneux med berømte Stensætninger. 9. Juli 1793 sejrede Royalisterne her over Republikanerne. *M. Kr.*

Saundersfoot [sa ! ndə.zfu.t], Landsby og Badested i Wales (England), Pembrokeshire, ved en Bugt fra Carwarthenbay, 4 Km. N. 0. f. Tenby, med en lille Havn og Udførsel af Kul og Jærn. *M. Kr.*

Sauppe, Hermann, tysk Filolog, født i Wesenstein ved Dresden 9. Decbr. 1809, død i Göttingen 15. Septbr. 1893. Professor i Zürich blev han 1838, i Göttingen 1856. For en stor Del har han beskæftiget sig med de græske Talere, og foruden Udgaver af enkelte Skrifter har han sammen med Baiter udgivet *Oratores attici* [9 Dele, Zürich 1838 — 50]. Desuden kan mærkes hans *Epistola critica ad G. Hermannum* [Leipzig 1841], hans Udgave af *Eugippii Vita S. Severini* [i *Monum. Germ. hist.*] og af Platon's »Protagoras« [4. Opl., Berlin 1884]. Efter hans Død udkom hans »Ausgewählte Schriften< [Berlin 1896] og hans Udgave af Platon's »Gorgias« [Berlin 1897]. *H. H. R.*

Sauret [soræ'j, Émile, fransk Violinvirtuos, er født 22. Maj 1852 i Dun-le-Roi, studerede ved Konservatorierne i Paris og Bruxelles, hvor han j var Bériot's sidste Elev, og foretog fra 1866 omfattende Koncertrejser, besøgte England, Frankrig og Italien, var 1870—74 i Amerika, optraadte 1876 første Gang i Tyskland ved en Gewandhauskoncert, vendte tilbage til Amerika, slog sig 1879 ned i Berlin, hvor han blev Lærer først ved Kullak's, senere ved Scharwenka's Konservatorium, og har fra 1891 været bosat i London som Lærer ved det kgl. Musikakademi. 1883 og 1886 besøgte han Kjøbenhavn. S. har komponeret en Violinkoncert og forskellige Solostykker for Violin. 1874 ægtede S. Pianistinden Teresa Carreño, fra hvem han senere blev skilt. *S. L.*

Saurĭer (*Saurii*) benyttes i Nutiden som Regel i samme Betydning som Øgler om Firbenenes Underorden (*Lacertilia*) inden for Skælkrybdyrene. Tidligere havde denne Betegnelse derimod et langt videre Omfang, idet den af de uddøde Krybdyr ikke blot omfattede alle med et »firbeneagtigt« Udseende, men selv saa afvigende Former som Hvaløgler, Svaneøgler, Flyveøgler etc.; endelig indgik derunder adskillige nu til Padder eller Krokodiller henførte Skeletrester. Et Minde om Betegnelsens Udstrækning er det store Antal Slægtsnavne, der ende paa Saurus. *R. H.-P.*

Saurin [soræ'j, Jacques, fransk protestantisk \ Prædikant, født 6. Jan. 1677 i Nîmes, død 1730 i Haag, levede i sin Ungdom i Geneve, hvorhen hans Familie var tyet efter Ophævelsen af det nantiske Edikt, men blev 1701 Præst for en fransk Menighed i England. Fire Aar efter kaldedes han til Holland, og i Haag virkede han derpaa som Præst Resten af sit Liv. Han er bleven kaldt »Protestanternes Chrysostomus«, og han var i Virkeligheden en overmaade fremragende Prædikant, om hvem talløse Skarer samlede sig, endda til Trods for, at hans Prædikener ofte tyngedes af alt for megen Lærdom. I alt 12 Bd. »Sermons« foreligge i Trykken [sidste Udg. Paris 1829—35]. *A. Th. J.*

Sauroktŏnos se Apollon.

Sauropōda se Krybdyr.

Sauropsīda, Fællesbetegnelse for Krybdyr (s. d.) og Fugle (s. d.)

Sauropterygĭa se Krybdyr.

Saururacĕae, liden Familie af tokimbladede Planter, nær Peber familien, Urter med Rodstok, store, hjertedannede og spredte Blade med temmelig store Akselblade og lange Stande af smaa tvekønnede Blomster uden Bloster; 6 Støvdragere og 3—4 Frugtblade, der ere fri eller sammenvoksede. *Saururus* L. har hjertedannede Blade og meget smaa Blomster i en endestillet Klase. *S. cernuus* L. (atlantiske Nordamerika) og *S. Loureirii* Decne (Østasien), begge i Sumpe, dyrkes i Væksthuse. *A. M.*

Saurūrus se Saururaceae.

Saurūrae, et Navn først brugt 1866 af Häckel som Betegnelse for en Underklasse af Fugle, kun bestaaende af den ene Art *Archaeopteryx*. Huxley optog Aaret efter Benævnelsen i Af handlingen »On the Classification of birds«. *O. H.*

Saussier [*sosie'*], *Félix* Gustave, fransk General, er født 16. Jan. 1828 i Troyes. Han udgik fra Skolen i St. Cyr, ansattes som Løjtnant i Fremmedlegionen og deltog med denne i Kampen i Afrika, i Krim-Krigen, i den italienske Krig 1859 samt i Felttoget i Mejico, hvor han udmærkede sig særlig. 1869 avancerede han til Oberst og Regimentschef, viste megen Dygtighed i Kampene ved Colombey-Nouilly og St. Privat og blev ved Metz'es Kapitulation Krigsfange. Da han nægtede at give Æresord paa ikke at ville deltage mere i Krigen, førtes han til Tyskland, hvorfra det dog senere lykkedes ham at flygte. Han vendte tilbage til Frankrig i Januar 1871, blev forfremmet til Brigadegeneral, men fik paa Grund af Vaabenstilstanden ikke mere Lejlighed til at deltage i Kampen. I Slutningen af 1871 førte han en Ekspedition mod Kabylerne; vendte derefter 1873 tilbage til Frankrig og var en kort Tid Medlem af Nationalforsamlingen. 1878 forfremmedes han til Divisionsgeneral og blev allerede Aaret efter Chef for 19. Armékorps i Algérie. Han ombyttede vel kort efter dette Korps med 6. Korps i Châlons, men sendtes 1881 paa ny til Afrika, hvor han med stor Dygtighed undertrykkede Opstanden i Tunis. 1884 blev han Militærguvernør i Paris og Vicepræsident i det øverste Krigsraad. 1893 naaede han Aldersgrænsen, men forblev desuagtet i aktiv Tjeneste indtil 1898, da han trak sig helt tilbage fra offentlig Virksomhed. *B. P. B.*

Saussure [sosy!r], Ferdinand de, er født i Geneve 1857, Søn af nedenn. H. de S., studerede Sprogvidenskab i Tyskland og tog Doktorgraden ved Universitetet i Leipzig for sin Afhandling: »De l'emploi du génitif absolu en Sanscrit« [Geneve 1881]. Særlig bekendt er han bleven for sine Studier over de indoeuropæiske Sprogs Vokalforhold: »Mémoire sur le systéme primitif des voyelles dans les langues indo-européennes« [Leipzig 1879]. Han virkede først som *maître des conférences* ved *L'école des Hautes Études* i Paris, men har siden 1892 været Professor i Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab ved Universitetet i Geneve. *D. A.*

Saussure [sosy!r], 1) Horace Bénedict de, schweizisk Naturforsker, (1740—99), har særlig gjort Studiet af de geologiske, meteorologiske, fysiske og plantegeografiske Forhold i Alperne og Jurabjærgene til sit Livs Opgave og nedlagt Resultaterne af sine Studier i det store Værk »Voyages dans les Alpes« [4 Bd., 1779—96].

2) Henri de, schweizisk Naturforsker, foreg.'s Sønnesønssøn, er født i Geneve 1829. Han har

rejst meget i Mejico (»Mission scientifique du Mexique« [1872—74]) og navnlig gjort sig bekendt ved talrige udmærkede Arbejder over Insekter, specielt Hymenopterer; særlig har han bidraget til Kendskabet om de tropiske Gedehamses Biologi og Redebygning. *C. W.-L.*

3) Nicolas Théodore de (1767—1845), Søn af H. B. S., hvem han en Tid lang assisterede. S. levede som Privatmand for sine Interesser paa Videnskabens og Litteraturens Omraader; gentagne Gange var han Medlem af Genéve's Raad. Som Forsker har han meget store Fortjenester af Plantefysiologien (s. d.), særlig ved sine grundlæggende Undersøgelser over Kulsyreassimilationen, Askebestanddelens Forhold og Aandedrættet. Hans Hovedværk er »Recherches chimiques sur la végétation« [1804], som hører til Naturforskningens berømteste Værker. (Optaget i Ostwald's »Klassiker der exacten Wissenschaften« som Nr. 15—16 i Oversættelse af Wieler). Dette Værk skaffede ham stor Anerkendelse, han blev saaledes korresp. Medlem af det franske Akademi. At han paa sine gamle Dage besynderligt nok stillede sig paa Humusteoriens Side mod Liebig, kan ikke forringe hans Fortjenester af Videnskabens Udvikling i rigtig Retning. *W. F.*

Saussurëa se Løvtidsel.

Saussurít (Bittersten) er en lys graa eller grønlig, tæt og sej Mineralblanding, som er opstaaet ved Omdannelse af Gabbro og særlig af dennes Feldspatbestanddel. S. viser sig under Mikroskopet at bestaa af en Blanding af Zoisit, Albit og Epidot; den har undertiden fundet lignende Anvendelse som Nefrit, der ligner den i det ydre. Den findes bl. a. ved Genfer-Søen og i Genova-Egnen. *N. V. U.*

Sauté [sote'] (fr.) kaldes en Slags Ragout, til hvilken det raa Kød skæres i tynde Stykker og brunes i Smør, hvorefter det overhældes med lidt Vin, Sky eller en meget tynd Sovs og dampes mørt. *R. H.*

Sauter, Emil Frederik Ferdinand, dansk Skolemand, født i Kjøbenhavn 7. Maj 1832, død smst. 13. Apr. 1901. Efter at have gjort Svendestykke nedsatte han sig som Sadelmagermester i Aarhus. Privat forberedt tog han 1861 Skolelærereksamen og fik straks Ansættelse som Andenlærer i Viby, blev 1862 kaldet til Lærer i Vindum, hvorfra han 1883 flyttede til Gladsakse. Her virkede han til 1898, da han tog sin Afsked. S.'s Navn er især knyttet til »Danmarks Lærerforening«, som han 1874 sammen med P. A. Holm og C. A. Thyregod var Medstifter af, og i hvis Bestyrelse han sad til Udgangen af 1894, de fleste Aar som Formand. Et af Foreningens Formaal var Skolernes Forsyning med godt Undervisningsmateriel, og i denne Sag lagde S. især sine Kræfter ind. Ved flere Rejser — med offentlig Understøttelse — satte han sig ind i de herhen hørende Forhold, som de havde udviklet sig i Sverige, Tyskland, Belgien, Schweiz, Frankrig og England, og saaledes udrustet holdt han et stort Antal Foredrag Landet over om Materielsagen, blev Leder af de til de store Skolemøder siden 1876 knyttede Udstillinger af Skolemateriel og gav 1887 Stødet til, at »Dansk Skolemuseum« blev oprettet, det han bestyrede til sin Død. S. var Medudgiver af »Skolelovene« [2. Udg. 1890] og af en Del mindre Skolebøger. *Fr. Th.*

Sauternes [sotæ'rn] se Bordeaux-Vine.

Sauvegarde [sovga'rd] (fr.), Beskyttelsesvagt.

Sauve qui pent [sovkipø'] (fr.), frelse sig den, der kan! redde sig, hvo der kan!

Sauveur [sovö!r], Joseph, fransk Matematiker og Fysiker, født 24. Marts 1653, død 9. Juli 1716. Efter at have benyttet sin Skoletid saa meget som muligt til at studere Matematik og Mekanik gik han paa sin Fod til Paris for at faa Lejlighed til at fortsætte sine Studier. Her maatte han give Timer for at leve, men naaede efterhaanden bedre Kaar og blev 1686 Professor i Matematik ved *College royal.* Foruden Matematik studerede han især Lydlære, hvilket var saa meget mærkeligere, som han en Tid i sin Barndom var døvstum og aldrig fik rigtig normal Hørelse eller Stemme. Han opdagede de »Stød«, to næsten lige høje Toner give, naar de klinge samtidig, gjorde en Mængde Forsøg over svingende Strenge og blev ved disse og andre Arbejder over Toners Svingningstal en af den nyere Lydlæres Grundlæggere. *K. S. K.*

Sauzet [sozæ'], Paul, fransk Politiker (1800—76), blev tidlig Sagfører i sin Fødeby Lyon og vandt her stort Ry. 1831 forsvarede han en af Karl X's Ministre for Pairskammeret og gjorde da gældende, at Ministeransvarligheden, der var bestemt til at dække Kongemagten, ikke kunde kræves i dette Tilfælde, da Kongen selv var bleven fordreven. 1834 valgtes han til Deputeretkammeret, genvalgtes lige indtil 1848, var Justitsminister under Thiers Febr.—Septbr. 1836 og Kammerets Formand 1839—48. *E. E.*

Sav (norsk Sag), Redskab til at skære ned med i Metaller, Sten, Træo. s. v., hyppigst dog i Træ. Naar S. drives direkte med Haanden, ere de Vekselsave (norsk Haandsage) o: de føres frem og tilbage; som Regel er kun den ene Bevægelse Arbejdsbevægelse, den anden Dødgang. S.'s arbejdende Del er et Blad af Staal, hvis Haardhedsgrad retter sig efter Arbejdets Art, dets Rand er forsynet med Tænder, ofte af trekantet Form og hældende fremefter (staaende paa Stød), Fig. I. Tænderne kunne opfattes som en Række bag hinanden stillede Mejsler; idet S. føres frem, maa der derfor sørges for, at Tandlinien *aa* kommer til at hælde lidt tilbage for Fremføringslinien, saa at hver Tand kan tage sin lille Spaan. Af største Vigtighed er Tandformen. S., som alene skulle skære Træ over paa tværs, have symmetriske Tandformer (Fig. 4—8) og skære i begge Bevægelses-

Fig. 1—8.

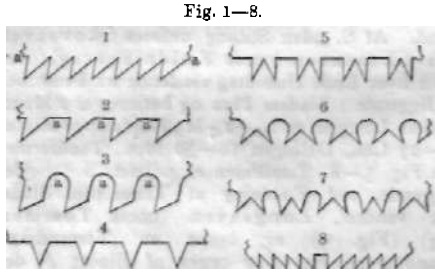

retninger; hvor der som ved groft og grønt Træ er Mulighed for, at Spaanen vil klemme, lader man et Mellemrum være mellem Tand og Tand, Længden af Tand og Mellemrum kaldes Deling, den er ved S. til Metal kun 1—2 Mm., ved S. til Træ hyppigst mellem 2 og 50 Mm., hvor de mindre Delinger oftere forekomme end de større, De under Fig. 2—7 viste Tænder have Mellemrum. Fig 2. har den Mangel, at der er for faa Tænder; denne afhjælpes ved at borttage en Del af Bladet over Mellemrummet, hvorved vindes Plads til Spaaner (Fig. 3), Tanden kaldes Ulvetand. Fig. 5 viser M- eller Stoktanden, Fig. 6 og 7 Kombination af Ulve- og Stoktænder. Løse Tænder anvendes næppe uden ved Maskinsave (se Savemaskine). Endvidere er det af Vigtighed, at Bladet holdes stift, og at det ikke klemmer sig i den ved Snittet frembragte Fuge. Stivhed kan opnaas ved at anbringe det i en Bue med uforandret Spænding, Buesaven, eller bedre med foranderlig Spænding, Gartnerens Træsav, som kan have et langt Skaft, saa at man staaende paa Jorden kan afsave Grene i Højden, og den i Sløjden nu saa meget anvendte Løvsav, hvis Blads meget ringe Højde, 0,6—2,0 Mm., giver stor Frihed til at forandre Snittets Retning, uden at Klemning opstaar. Almindeligst i Danmark anvendes Armsaven (norsk Grindsag), som i Midten har en i begge Ender gaffeldannet Bom, der griber om Armene, toarmede Vægtstænger med Øje i nederste Del, saa at Bladet kan bringes i forskellig Vinkel til Stillingen, og Indhak i øverste Del for en Snor, som, før S. bruges, spændes ved en Træpind, Tungen, der støtter mod Bommen. Den mindste Armsav er Svejfsaven, hvis Blad kun er 3—4 Mm. højt og derfor let kan bringes til at forandre Arbejdsretning; da dets ene Ende let kan udtages af Stillingen, kan man, hvis man stikker det gennem et Hul i Arbejdsstykket, arbejde i en lukket Kurve. Snedkeren bruger under Navn af Ørtesave og andet Haandsave med Armstilling med Bladlængde paa 50—70 Cm., Højde 4—5 Cm. og Deling 3—4 Mm.; Brændesaven (norsk Stoksag), en stor Haandsav, betjenes af 2 Mand. Af S. uden Stilling anføres Skovsaven eller Skørsaven (norsk Fældningssag); den har i hver Ende Haandtag vendende fra Tandsiden og liggende i Bladets Plan og betjenes af 2 Mand. Bladets Længde er 1,0—1,7 M., Højden paa Midten 10—27 Cm., Delingen 10—30 Mm., Tandformen som Fig. 5—8. Tandlinien er udbuet, S. arbejder vuggende, ved Fældning af Træer med Bladet lagt vandret. Langsaven (norsk Tømmersag) (Fig. 9) er ogsaa en Tomandssav, Haandtagene staa paa tværs af Bladet *B*, den føres lodret og skærer i Nedgangen. Den bruges til at dele Tømmer paa langs. Den ene Mand staar paa Tømmeret, som er lagt paa Bukke, den anden paa Jorden, han har Briller til Beskyttelse mod Savmelet. Stilles han i en Savgrav, behøver man ikke at løfte Tømmeret saa højt. Bladets Længde er 1,6—2,4 M., Højden aftager nedefter, øverst er den 16—30 Cm., Delingen er 15—25 Mm. Tænderne staa paa Stød og ere ofte Ulvetænder (Fig. 3). Den øverste Mand styrer S., efter den paa Tømmeret afmærkede Kridtstreg, den nederste trækker den gennem Tømmeret. Skovsave og Langsave behøve ingen Afstivning af Bladet, fordi de trækkes gennem Træet, man har endog en helt leddeløs Form for Skovsaven, Kædesaven.

Fig. 9.

I Værkstedet bruges Fuchssvansen (norsk Fugesvans) (Fuchssvejfen), hvis Haandtag giver Støtte for Fingrene; Bladets Længde er 25—75 Cm., de større Former erstatte i England Armsaven. Da den virker paa Tryk, afstiver man om fornødent Bladet med en Ryg af Jærn eller Staal, Rygsav, men herved begrænses Dybden af Snittet. En Form af Fuchssvejf anvendes som Kødsav. Stiksavens Blad har aftagende Højde fra Skaftet, der kan være som Fuchssvansens eller et simpelt Fileskaft, udefter og ender med en Spids, som kan stikkes gennem et forud boret Hul. Bladet holdes blødt for ikke at knække under Arbejdet. Stiksaven er et vigtigt Værktøj for Indbrudstyven til at skære Laase ud af Døre. Gratsaven (norsk Gradsag), hvis Blad er kort og har Haandtaget paa Ryggen, arbejder paa Træk og bruges til at skære ned til Noter for Revlerne paa Tegnebræder o. l. Af specielle S. kan endnu nævnes Dekupørsaven (norsk Finersag), som bruges til Udskæring af Finerer til indlagt Arbejde, og Grundsaven, der afskærer Pæle under Vandet.

Det kan ganske i Alm. bemærkes, at de større Savformer, som kræve to Mands Betjening, mere og mere afløses af Savemaskiner, saaledes maa Klovsaven, der sad midt i en Ramme og brugtes til at dele (kløve) Planker, betragtes som en Antikvitet, den er afløst af Bræddesaven (norsk Kløvsag), en enbladet Gittersav (norsk Opgangssav) (se Savemaskiner).

Betingelsen for god Savning er, at Tænderne holdes skarpe, og at S. ikke klemmer sig i Snittet, men at Bladet skærer sig frit. Skærpningen sker ved en Fil, Savfilen, som passer til Tandformen og derfor oftest er trekantet. Bladet er om fornødent indespærret i en Filebuk (norsk Filebænk), og Filen føres ikke vinkelret paa Savbladets Plan, men lidt fremefter, hvorved Tændernes yderste Kant paa Arbejdssiden gøres til en skærende Æg. Friskæringen opnaas ved Tændernes Udlægning (norsk Vigning); med Læghagen (norsk Vigjernet), Fig. 10, udlægges som Regel hveranden Tand til den ene Side, hveranden Tand til den anden; *a* er Læghagens Staalblad, *b* Haandtaget, *e* Indsnittene, hvormed der gribes om Tænderne *s—s*, et indstilleligt Anslag, som ofte mangler. Jo friskere og grovere Træet er, desmere maa Tænderne bøjes ud til Siden. Ved Stiksaven opnaas Friskæring ved, at Bladets Sider konvergere mod Ryggen, ved Løvsaven ved, at Tænderne stuves, saa de blive bredere end Bladet. Det samme Princip anvendes ved Metalsave, se Buefil; da denne Savform, som danner Overgangen til Filene, ikke er beregnet

Fig. 10.

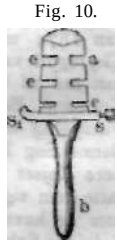

paa at gaa i Dybden, kunne begge Bladets Kanter have Tænder. Omvendt kan Bladet paa Stensaven, der kan ligne en stor Armsav, helt mangle Tænder. Arbejdet sker da under rigelig Tilførsel af Sand og Vand. Man har ogsaa Stensave, hvor Bladet er erstattet af en enkelt eller som til Gips af flere sammensnoede Metaltraade. *F. W.*

Sava se Sau.

Savage [sä'vidž], James, amerikansk Essayist og Historiker, (1784—1873). Han studerede ved Harvard og blev Advokat, men gjorde sig samtidig bekendt ved en Række mindre Skrifter, særlig behandlende pædagogiske Spørgsmaal, samt ved Bidrag til forskellige Tidsskrifter. Størst Betydning har han dog som Historiker ved sine Bidrag til Belysning af Nyengland's tidligste Historie. Han udgav saaledes: »The History of New England 1603—1649 by John Winthrop« [1825 — 26, 2. Udg. 1853] og forfattede »A Genealogical Dictionary of the First Settlers of New England« [4 Bd„ 1860—62]. *T. L.*

Savage [sä'vidž], Richard, engelsk Digter, født 10. Jan. 1698 i London, død 1. Aug. 1743 i Gældsfængselet i Bristol. Han var en uægte Søn af Grevinde Macclesfield og Lord Rivers og blev sat i Pleje hos en fattig Kone, der opdrog ham som sin Søn og satte ham i Skomagerlære. Først efter Plejemoderens Død erfarede han sin Herkomst og anraabte nu Grevinden om Anerkendelse; men hun hadede ham og drev dette Had saa vidt, at hun, da han var dømt til Døden paa Grund af et Drab, begaaet i Drukkenskab, bestræbte sig for at hindre hans Benaadning. Han førte et uregelbundent, udsvævende Liv og var, trods Hjælp fra forskellige Sider, altid i Gæld. Paa den anden Side var han afholdt af mange af Tidens fremragende Mænd paa Grund af sin rige Begavelse. Af hans Digte kan nævnes det hvast satiriske »The Progress of a Divine«, der viser, hvorledes en udsvævende Præst kommer frem i Verden, samt »The Bastard« [1728], der giver en gribende Skildring af hans eget Liv, og »The Wanderer« [1729]. — Hans Digte udkom i 2 Bd. 1775 med en Biografi af Samuel Johnson. *T.L.*

Savage [sa'vidz], Richard Henry, amerikansk Romanforfatter, født 12. Juni 1846 i Utica, New York, død ved et Ulykkestilfælde 11. Oktbr. 1903. Han blev opdragen til militær, steg til Major og har deltaget i flere Krige, saaledes i Krigen mod Spanien. Han er bekendt som Forfatter af en lang Række spændende og meget læste Romaner, der hente deres Emner rundt omkring og ere oversatte paa flere Sprog, nogle ogsaa paa Dansk. Af disse kunne nævnes: »My Official Wife«, »For Love and Life«, »A Daughter of Judas«, »The Anarchist«, »Delilah of Harlem«, »In the Old Chateau«, »The Masked Venus«, »In the Shadow of the Pyramids«, »In the Swim«, »For a Young Queen's Bright Eyes«, »The Shield of His Honour«. *T.L.*

Savage Island [sä'vidža'iländ] d. s. s. Niue.

Savah (Saveh), lille By i Persien, S. V. f. Teheran. I Nærheden af S. dannede der sig 1882 en Sø paa Grund af Vandledningernes Forfald. Den fik snart en Længde af 42 Km., en Bredde af 1—6 Km. og en Dybde af indtil 10 M. *M. V.*

Savaii se Samoa-Øerne.

Savanna [sävä'na], By i U. S. A., Stat Illinois, ligger paa venstre Bred af Mississippi, 210 Km. V. N. V. f. Chicago. (1900) 3,325 Indb. S. har vigtige Jærnbaneforbindelser og driver betydelig Flodskibsfart. *H. P. S.*

Savannah [sävä'na], By i U. S. A., Stat Georgia, ligger paa højre Bred af Floden S., der indtil dette Sted kan besejles af de største Søskibe, og 374 Km. S. 0. f. Atlanta. (1900) 54,244 Indb., af hvilke omtrent Halvdelen er Farvede. S. er ganske regelret anlagt paa et fladt Terrain og har lige Gader og talrige Pladser og Parkanlæg, hvorfor Byen, da der tillige er mange Haver, paa Afstand ser ud som en Skov. Den har da ogsaa faaet Tilnavnet »Forest City« eller Skovbyen. De vigtigste offentlige Bygninger ere Raadhuset, Børsen, Toldbygningen og Teateret. Byens Liv koncentrerer sig om Havnen, der er det naturlige Udskibningssted for et meget betydeligt Opland, hvorfor den besøges af Skibe af Alverdens Nationaliteter. Der udføres Bomuld, Tømmer, Harpiks og Terpentinolie, medens Indførselen væsentligst bestaar af Kolonialvarer. Sammenlignet med Handelen er Industrien uvigtig. Der findes nogle Maskin- og Bomulds fabrikker samt Savmøller. Byen er anlagt 1733. 1778 erobredes den af Englænderne; men Amerikanerne toge den tilbage 1782. I Borgerkrigen indtoges den af Nordstaternes Armé 1864. *H. P. S.*

Savannah [sava'na], Flod i U. S. A., danner Grænsen mellem Staterne Georgia og South Carolina og strømmer til Atlanterhavet. Den opstaar paa Østsiden af Alleghany Mountains ved Sammenløbet af Tugaloo og Keowee og munder 18 Km. neden for Byen S. efter et Løb paa 720 Km. S. er sejlbar indtil Byen Augusta 370 Km. fra Oceanet. *H. P. S.*

Savanne, et Plantesamfund, dannet af fleraarige Græsser og Urter med spredte Buske og Træer, er den sædvanlige Vegetation paa udyrket Land i tropiske Egne med udpræget Tørtid. Græsserne, blandt hvilke Paniceer og Andropogoneer oftest indtage en fremragende Plads, kunne snart være lave, snart over Mandshøjde, saa at man kun med Vanskelighed kan færdes uden for de banede Stier. Træerne ere i Reglen smaa med knudrede Stammer. Under gunstigere Forhold optræde dog ogsaa store Træer, f. Eks. i Afrika den kæmpemæssige Baobab. Paa fugtigere Steder træde Træerne sammen og danne Krat og Kratskove, hvis Bund dog er rigelig bevokset med Græs (Savannekrat og Savanneskov); ligeledes kantes Vandløbene paa begge Sider af Skovstriber (Galleriskov), der paa Grund af Jordbundens Fugtighed ofte nærme sig til Regnskovens Type. Om Vinteren er S. tør og gul. Træerne og Buskene staa uden Blade, kun Galleriskovene ere ofte stedsegrønne. I Løbet af Foraaret stiger Heden til det uudholdelige, og de indfødte pleje da at antænde Græsset, for at det ved Regntidens Begyndelse kan spire bedre. Enkelte Træer begynde allerede at blomstre og udfolde de ny Blade, saa komme de første Byger, og nu begynder Regntiden. I utrolig Fart grønnes Landskabet. Græsset vokser, Urterne spire og blomstre, Buskene og Træerne dækkes af Blade og Blomster. Floderne svømme over deres Bredder, og fladt Land sættes milevidt under Vand. Slangerne komme frem af deres Huller, Myggene sværme,

og Feberens Tid er inde. Endnu en Maaned efter Regntidens Ophør er Luften mættet med Vanddamp, men snart tørrer alt ind, Bladene falde af Træerne, og af det før saa grønne Græs er kun det gule Halm tilbage. I Egne med meget ringe Regnmængde eller paa tør Kalk- og Sandbund ere Græsserne oftest tilbagetrædende. Plantevæksten bestaar der mest af tornede, løvfældende, stærkt xerofile Buske og Træer næsten uden Bundvegetation. Ogsaa bladløse, succulente Buske ere hyppige. Disse Torneskove og Tornekrat gaa paa de uheldigst stillede Egne over til Tornebuskstеppe og Ørken. Savannevegetationen har i Reglen et tiltalende Udseende med dens Veksel af Græsland, Træer og Smaaskove. S. ere velskikkede til Kvægavl og i Regntiden til Agerbrug. Ved kunstig Vanding kan tages flere Afgrøder i Løbet af Aaret. I forskellige Lande bruges forskellige Navne for denne Vegetationstype. I Forindien betegnes saavel den egentlige S. som Krat og Kratskove med Navnet Jungle. Venezuela's *Llanos* ere typiske S. I Brasilien kaldes S. *Campos serrados*, Savannekrat *Carrascos*, Torneskove *Catingas*. Brasilien's *Campos* ere Type paa den tropiske Højlands-S. Vinteren er ikke saa hed som i Lavlandet, og Træerne tabe først Løvet i Slutningen af Tørtiden. I subtropiske Lande med Sommerregn, men med ringe Regnmængde, optræder den subtropiske S., der afviger fra den tropiske S. derved, at Træer og Buske ere stedsegrønne. Som subtropiske Savannelande kunne fremhæves Natal, Østaustralien (*Eucalyptus*-S.), Tejas (*Prosopis*-S., Mesquitekrat). (Litt. Foruden de almindelige Haandbøger i Plantegeografi: Warming, »Lagoa Santa« [Kbhvn. 1892]; Pechuel-Lösche, »Die Loango Expedition« [Leipzig 1882]; Sachs, »Aus den Llanos« [Leipzig 1879]). *M. V.*

Sava-Orden (d. hell. Sava's Orden), serbisk, 1883 af Kong Milan stiftet Orden. Tegnet: et ottespidset Malteserkors med hvide emaillerede blaarandede Arme; paa det ovale Midterskjolds Forside læses *Troudom svoim vsa prioprjete* (ɔ: ved sit Arbejde har han naaet alt). Baandet hvidt, med blaa Sidestriber. Ordenen tæller 5 Klasser.

Savarla, By i Pannonien i Oldtiden; nu Szombat-hély i Ungarn. *H. H. R.*

Savarin [savarɛ̃'] (fr.), en Slags Bagværk med Gær.

Savart [savaːr], Félix, fransk Fysiker, født 30. Juni 1791, død 16. Marts 1841. S. var først Læge; men efter at have bosat sig i Paris slog han sig helt paa Studiet af Lydlæren. 1827 blev han Fresnel's Efterfølger som Medlem af Akademiet, og 1836 Ampère's som Professor i Fysik ved *Collège de France*. Hans Arbejder findes især i »Annales de chimie et de physique« og i Akademiets »Comptes rendus«. *K. S. K.*

Savart'S Hjul, et Tandhjul, der ved et Haandsving kan sættes i jævn Omdrejning, medens et Korlblad eller lignende holdes mod Hjulets Tænder. Bladet gør en Svingning for hver Tand, der træffer det; et Tælleværk tillader Aflæsning af Hjulets Omløbstal i en vis Tid, og man faar herved Midler til at bestemme det Antal Svingninger pr. Sekund, der svarer til den Tonhøjde, Bladet giver. *K. S. K.*

Savary [savari'J, Aimé Jean Marie René, Hertug af Rovigo, fransk General og Politiker, født i Marcq (Ardennerne) 26. Apr. 1774, død i Paris 2. Juni 1833, traadte 16 Aar gl. ind i et Rytterregiment for her hurtig under Custine at avancere til Kaptajn. Senere udmærkede han sig under Pichegru, Moreau og Desaix, hvilken sidste tog ham til Adjutant og havde stor Nytte af ham under Felttogene ved Rhinen, i Ægypten og i Italien. Efter Desaix's Død ved Marengo kom S. som Adjutant under Bonaparte, der hurtig opdagede S.'s Dygtighed og Snedighed under diplomatiske Sendelser. 1800 fik S. foruden sin militære Stilling Ledelsen af et hemmeligt Politibureau. 1802 udnævntes han til Brigadegeneral og præsiderede kort efter i Standretten over Hertugen af Enghien. Efter denne sørgelige Affære og efter Pichegru's hemmelighedsfulde Død steg S. yderligere i Bonaparte's Gunst og anvendtes nu nærmest som et blindt Redskab i dennes Haand. Han fulgte Kejseren under Felttogene 1805—06 og virkede særlig i den diplomatiske Tjeneste. Efter Freden i Tilsit drog han som Gesandt til St. Petersborg, men kort Tid efter kaldtes han tilbage og modtog Titel af Hertug af Rovigo, hvortil var knyttet en Dotation paa 15,000 frc. S. ledede hele det diplomatiske Forræderi mod Ferdinand VII af Spanien, hvem han lokkede til Bayonne for der at meddele ham Kejserens Beslutning, at *Bourbon'erne* havde ophørt at herske i Spanien. Efter denne tvivlsomme Bedrift steg han paa ny i Ære og Værdighed og anvendtes fra nu af udelukkende i Kejserens umiddelbare Nærhed for at skærme dennes Liv mod Snigmordere. 1811 afløste han Fouché som Politiminister og indførte et sandt Rædselsregimente, hvori han stadig fortrædigedes af den forstødte Fouché. S. fyldte Fængslerne med mistænkte Republikanere og kongeligsindede og optraadte brutalt over for Madame Staël og Madame Récamier. Under Malet's mislykkede Forsøg paa Oprør i Paris under Kejserens Fraværelse i Rusland, Oktober 1812, blev S., som mistænktes for Delagtighed, arresteret af Lahori, men han løslodes efter faa Timer. Trods dette beholdt han dog Napoleon's Bevaagenhed og indsattes af denne i Marts 1814 i Regeringsraadet i Paris. Efter Kejserens Tronfrasigelse ledsagede S. Kejserinde Marie Louise til Blois. Under Kejserdømmet i de Hundrede Dage udnævnte Napoleon S. til Pair af Frankrig og salte ham i Spidsen for Gendarmeriet. Efter Waterloo ønskede han at følge Napoleon til St. Helena, men Englænderne ikke alene nægtede ham denne Bøn, men sendte ham som Fange til Malta, hvor han forblev til 8. Apr. 1816, da han blev frigiven og tog Ophold først i Smyrna, senere i Østerrig og England for at ernære sig ved Handelen. Endelig vendte han tilbage til Paris, hvor man slog en Streg over den ham efter Waterloo overgaaede Dødsdom. I forskellige Skrifter forsvarede han sig mod Beskyldningerne for at være Hovedmanden i Mordet paa Hertugen af Enghien, og hans Skrifter vakte megen Opmærksomhed. Hans 1828 udgivne Memoirer tvang ham til at søge i Sikkerhed i Rom, hvor han forblev til efter Julirevolutionen, da han atter vovede sig frem og endogsaa tilbød sin militære

Tjeneste for de ny Magthavere. Han anvendtes som øverstbefalende for Tropperne i Algérie og gjorde sig almindelig forhadt ved sin Grusomhed. *A. T. L.*

Savary [savari'], **Félix**, fransk Astronom, født 4. Oktbr. 1797 i Paris, død 15. Juli 1841 i Estagel, var ansat ved Observatoriet i Paris og Professor i Astronomi og Geodæsi ved *École polytechnique*. S. var den første, der udarbejdede en Metode til Beregning af en Dobbeltstjernes Baneelementer (»Sur la determination des orbites, que décrivent autour de leur centre de gravité deux étoiles très-rapprochées l'une de l'autre« [Paris 1827]) og anvendte denne paa ξ *Ursæ majoris*. Gennem et Teorem, som bærer hans Navn, har han vist en letvindt Maade at konstruere Krumningscenteret for Hjullinier. *J. Fr. S.*

Savbrug (norsk) se **Træforædling**.

Savbrugsprivilegierne vare i Norge før 1860 de bestemte Savbrug eller Personer ved Lov eller Vedtægt hjemlede Rettigheder til fortrinsvis at tilvirke og forhandle skaaren Trælast. S. betegnede en vidtgaaende Indskrænkning i Næringsfriheden, i Merkantilismens Aand gennemført af Enevoldsregeringen dels med Skovenes Bevaring for Øje, dels af fiskale Hensyn. S. opstode lidt efter lidt som Følge af de hyppig gentagne og skærpede Hugstforbud. Handelen med Trævirke af enhver Art var i Norge oprindelig helt fri; dette vedblev den at være endnu efter Indførelsen af Savbrug med Vandkraft ca. 1530. Bønderne anlagde talrige saadanne Save og solgte deres Last direkte, fornemmelig i stor Udstrækning til Hollænderne, med hvilke de dreve Tuskhandel (Smlg. Norge, S. 558, Sp. 2). Der indsneg sig nu hurtig det Misbrug, at Folk anlagde Save uden at besidde tornøden Vandrettighed og forsynede sig med Tømmer fra Kronens og Kirkens Skove. Det gjaldt saa meget mere at sætte en Stopper herfor, som Kongen selv i ikke ringe Omtang drev Savbrug og Trælasthandel. 1587 blev det derfor paabudt, at alle paa Kronens og Kirkens Grund opførte Save skulde nedlægges, selv om Ejerne formaaede at skaffe Tømmer til deres Skur fra egne Skove; og ved Kongebrev af 15. Aug. 1616 blev det forbudt at opstille eller bruge Savværk uden paa egen Odelsgrund, og medmindre Ejeren havde Adgang til Tømmer fra egen Skov. Samtidig optoges Fortegnelse over samtlige Savbrug i det søndenfjældske Norge. Disse registrerede Anlæg bleve senere betragtede som de eneste lovlige. Kontrollen med, at ny Savbrug ikke bleve anlagte, var dog lemfældig og Bevilling til Nyanlæg let at opnaa. De saaledes etablerede administrative Indskrænkninger gik ud over Bønderne, men bleve til Byernes Fordel, idet Trælasthandelen fra nu af stadig mere samledes i disse og i deres Ladesteder (s. d.); det blev derfor nærmest en Besegling af et allerede fæstnet Forhold, da Byernes Borgere ved Købstadprivilegierne af 30. Juli 1662 fik Eneret til Udskibning af Trælast (smlg. Købstad S. 254). »Skov-Ordinancen« af 12. Maj 1663 medførte yderligere Begrænsning i Adgangen til at hugge og forhandle Tømmer, og dens Bestemmelser indskærpedes paa ny ved Reskr. af 6. Septbr. 1688. Under sidstnævnte Dato udfærdigedes desuden en kgl. Resol. om >hvilke Sauger maae blive staaende, og hvor mange Bord enhver Saug aarlig maa skjære« i det søndenfjældske Norge. Ejerne af disse privilegerede Savbrug — de saakaldte »Kvantumsauger« — fik Eneret til at købe og forhandle Tømmer, dog kun i det for en jævn Drift af deres bestaaende Anlæg fornødne Omfang. Af de ca. 1,200 Savbrug, der ved Revisionen forefandtes i de paagældende Landsdele — og som efter Ejernes egne, sikkert for lavt ansatte Opgivelser, aarlig tilvirkede ca. 6,4 Mill. Bord — blev der efter Reduktionen tilbage 664 med en aarlig Tilvirkningsevne af vel 5 Mill. Bord; da en saadan Produktion imidlertid ansaas betænkelig, blev den yderligere reduceret med 1/3. Skovejernes Misnøje til Trods gik den landsfaderlige Regering stadig videre paa den betraadte Vej ved Frd. af 20. Aug. 1726, 7. Oktbr. 1728, 8. Decbr. 1733 og 8. Marts 1740, der alle havde »Skovenes Conservation« for Øje. Imidlertid kom Trælasthandelen i Løbet af 18. Aarh. i Hænderne paa et stadigmindre Antal Handelshuse, der udnyttede den som et arveligt Monopol til deres egen Berigelse, men derhos saa egenmægtig og hensynsløst lige over for Skovbønderne, at det offentlige til Slut maatte tage disse under sin Beskyttelse (Plakat 22. Juli 1748, Reskr. 13. Novbr. 1773). Ved Plakat af 17. Marts 1779 blev bestemt, at S. for at anerkendes som gyldige først i hvert enkelt Tilfælde maatte tinglæses. En Reaktion mod deres Herredømme var hermed indledet. Og videre i at befri sig herfor gik man ved Frd. af 22. Apr. 1795, der, efter Motivernes egne Ord, direkte tager Sigte paa »at overgive Skovenes Brug til Eiernes fri Villie og Fordeel«. Dog krævedes fremdeles kgl. Bevilling til Anlæg af Savbrug. Efter L. 8. Juni 1818 stod at de gamle S. kun tilbage Forbudet mod at lade indkøbt Tømmer skære ved andre end de privilegerede Save. Ved L. 26 Aug. 1854 blev ogsaa denne Rest af S. ophævet fra I. Jan. 1860 at regne (smlg. Saugbrugsforeningen). Skønt S. have spillet en ingenlunde ubetydelig Rolle i Norge's Næringsliv, foreligger der hidindtil ikke nogen mere indgaaende Udredning af deres Historie.

Trælasthandelen blev tidlig udnyttet i fiskale Øjemed. Da Savbrugsdrift var bleven en lønnende Næringsvej, krævede Kronen, ved Kongebrev af 8. Marts 1545, »den tiende Bredde af hver Savmølle«. Til denne Kongetiende kom efterhaanden forskellige Produktionsafgifter, der dog ved Frd. af 30. Jan. 1664 og 20. Apr. 1665 bleve ombyttede med en samlet fast aarlig »Saugskat«, beregnet efter en for hvert enkelt Savbrug ansat Takst. Samtidig overførtes Tienden paa den Last, der udførtes. Men ogsaa denne ombyttedes, ved Frd. 4. Apr. 1668, med en Afgift i Penge — en Udførselstold —, der i Foreningstiden dog ikke kom til Anvendelse lige over for Danmark. Denne Told naaede sit Højdepunkt 1827, fra hvilket i Tidspunkt den stadig blev afknappet, indtil den fra 1. Juli 1893 helt ophævedes. *K. V. H.*

Save se Sau.

Savemaskiner, Maskinsave eller mekaniske Save, bruges fortrinsvis til Tildannelse af Træ og ere ofte sammenstillede i Savværker, der i Danmark ere Dampskæremøller (norsk Sagbrug), undtagelsesvis Heste-, Vind- eller Vandskæremøller, andensteds, som i Skandinavien, hyppig ere drevne

ved Vandkraft. Kun de mindste Baandsave (s. d.) eller Rundsave (s. d.) (norsk Cirkelsave) kan der være Tale om at drive ved Menneskekraft. Det ældste kendte Vandsavværk er fra Augsburg 1337, fra Norge berettes om saadant fra 1530, i Slutningen af 16. Aarh. har Holland Vindsavværker. Fra Savene adskille S. sig foruden ved Drivkraften, ved at Stillingen tager megen Plads op og spiller en vigtig Rolle, og tillige ved, at medens ved Savene disse føres mod Arbejdsstykket, er det ved S. dette, som føres frem mod Savklingen (norsk Sagbladet). Fremføringen kan ske ved med Haanden at skyde Stykket frem over et Bord, se Rundsav Fig. 2; ofte er der dog mekanisk Fremtræk, Fødning, og Arbejdet gribes da mellem riflede Fødevalser eller det er fastspændt, undtagelsesvis ved Finersaven fastlimet til en bevægelig Vogn eller Slæde (se Rundsav Fig. 1). Hvad der under Sav er sagt om Filing og Udlægning af Tænderne, gælder ogsaa om S.'s. S.'s Klinger ere enten bladformede ofte med samme Højde for hele Bladet, Bloksave (s. d.), Gittersave o. l., eller skiveformede, Rundsave (s. d.), eller baandformede uden Ende, Baandsave (s. d.). S.'s langt hurtigere Gang end Haandsavenes og de mange Tænder — for Baandsave — eller svære Tænder — navnlig for Rundsave — nødvendiggøre meget omhyggelig Filing og Udlægning. Filingen eller Skærpningen foregaar derfor paa Maskine og mere eller mindre automatisk, ved Baandsavene med en Fil, ved Rundsave og Bladsavene med en roterende Smergelskive. Udlægningen kan ogsaa foregaa paa Maskine og mere eller mindre automatisk. Ved Baandsaven ses ofte kun nogle Tænder udlagte; disse have saaledes den Rolle at skære Bladet frit. Tandformen er oftest for Bladsave og Rundsave den overhængte Trekant eller Ulvetanden (se Sav Fig. 1 og 3); ligebenede Tænder forekomme ved Afkortningssaven (norsk Kapsag) (se Rundsav Fig. 3. Nb. Fig. er vendt fejl). Ved Baandsaven er den trekantede overhængte Tand almindeligst, dog med Afrunding ved Roden.

S. kunde allerede finde Anvendelse i Skoven ved Fældningen, saaledes den amerikanske Vippesav, som ligner en stor Fuchssvans, eller dog ved Træets Deling, som Gittersav og Rundsav. Saadanne Save ere selvfølgelig flyttelige og drives fra Lokomobiler. Almindeligst er det, at et Savværk anlægges ved et Vandløb, som kan afgive Drivkraft, og ad hvilket Tømmerstokkene flaades (flødes) dertil. Savværket har da S. af forskellig Art og tillige ofte Høvlemaskiner og andre Træforarbejdningsmaskiner i Forhold til, i hvor færdig Stand Produktet skal leveres. Selv ved de forholdsvis mindre danske Savværker spiller ved Valg af Beliggenhed Transporthensynet en væsentlig Rolle.

De første S. vare byggede efter Haandsavningens Princip, altsaa som Vekselsave, de skære i Nedgangen, og Langsaven (se Sav) har saaledes nærmest været deres Forbillede. Ved at man i samme lodretstillede Ramme satte flere parallelle Blade, fik man Gittersaven eller Rammesaven, som paa een Gang kan dele en Stamme i Bræder eller Planker, alt efter som Afstanden mellem Bladene gøres; den enbladede Gittersav, Brædesaven, tildeltes den særlige Opgave at kløve Tømmer, Planker eller Bræder. Tænkes nu den enbladede Rammesav stillet horisontalt, faar man Ideen til Horisontalgittersaven, hvis sædvanlige Benævnelse i Danmark er Bloksaven (s. d.); tænkes endelig Bloksaven med Slæde stillet vertikalt, faar man Finersavens Idé; da der, hvor fint dennes Blad. end gøres, dog gaar meget af det kostbare Finertræ i Spaan, er det nu almindeligt ikke at save, men at høvle eller hugge Finererne, som derved ogsaa kunne blive tyndere end de savskaarne. Maskinsvejfsaven er en Vekselsav, hvis fine Blad er stukket gennem et Bord og ved en Krumtapbevægelse under dette trækkes ned under Arbejdsgangen, medens en Fjeder, hvortil Bladets øverste Ende er fæstet, fører det tilbage.

Selv om Vekselsavene gjorde saavel et Par Hundrede Slag i Minuttet, tilfredsstillede de dog ikke ganske, dels toge de megen Plads op, dels tabtes der Tid ved Dødgangen. Man søgte da at finde Former for S., som fyldte mindre og ingen Dødgang havde; saadanne fandtes i Rundsave og Baandsave, kun den mangebladede Gittersav, som forvandler Stokken ved een Gennemgang til en Stabel Bræder eller Planker, kunne disse ikke erstatte. Rundsavens naturlige Felt er den grove Tildannelse af billige Træsorter, hvor Arbejdet skal gaa rask fra Haanden, og det har mindre at sige, om der, da Snittet er forholdsvis bredt, gaar en Del i Spaan og anvendes rigelig Drivkraft. Den vil saaledes hævde sig til Arbejde i grønt Træ, specielt Kantning (Rundsav Fig. 1) og Afkortning samt som Brændesav; til at erstatte Brædesav eller endog, som det er forsøgt, at skære Cigarkassetræ ud er den vel næppe paa sin Plads. Selv brutal og med sine store Tænder, der ere saa farlige for Arbejderen, om han uforsigtig kommer dem nær under Gangen, taaler Rundsaven bedst af alle S. brutal Behandling, selvfølgelig dog paa Bekostning af Arbejdets Udseende. Foruden det skiveformede Blad, som er langt det almindeligste, kan Rundsaven have et konkavt Blad og egner sig da til at udskære Knapper, runde Bunde o. s. v., eller dens Blad erstattes med et Rør med Tænder i den ene Rand, Cylinder- eller Kronesaven, der finder lignende Anvendelse som Konkavsaven og ogsaa kan anvendes ved Tildannelse af Tøndestaver o. l. Modsat Rundsaven, som kan høres ofte endog langt borte, naar den arbejder, er Baandsaven ret lydløs; den sniger sig gennem Træet og er en delikat Maskine, der i alle Henseender maa være godt bygget og kræver god Behandling. Dette er vel Grunden til, at det første Forsøg paa dens Indførelse 1808 helt mislykkedes; først efter at man efter Aarhundredets Midte havde lært at afbalancere dens Skiver, give dem passende Fodring, indstille dem fint, finde det rette Materiale til Bladet, saa man undgik de kedsommelige Arbejdsstandsninger, der fremkom ved, at det sprang uden Varsel, at lodde, file, udlægge og styre det paa rette Maade, saa at det ikke »løb rundt« i Træet, fik Baandsaven almindelig Indgang og anvendtes endog undertiden i mindre Værksteder til at trække med Haanden eller træde som en Rok med Foden. Fig. viser en lille Baandsav, ind-

rettet til begge Dele. Foruden at der ikke kan komme ret stor Kraft paa Bladet, kan man heller ikke give det den ønskelige Fart; den kan derfor ikke skære noget synderlig højt Snit. Baandsavenes rette Omraade er det finere Arbejde; de ere dog ogsaa med Fordel anvendte som Bloksave, Skiverne lægges da ikke oven over hinanden, men ved Siden af hinanden, store Baandsave med Blade paa indtil 100 Mm.'s Højde ses ogsaa at erstatte enbladede Gittersave, i Paris er endog optraadt en transportabel dobbelt Baandsav til Brændeskæring; derfra er man dog vistnok kommen bort. Rundsaven arbejder hurtigere som Brændesav og kræver ikke en saa uddannet Arbejder som Baandsaven.

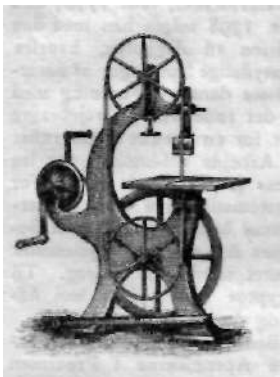

For øvrigt henvises til Specialartiklerne, særlig med Hensyn til Rundsavens og Baandsavens Anvendelighed til Arbejde i Metal. *F. W.*

Savenay [savnæ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Loire-Inférieure, er Station paa Orléans-Banen, har et Lærerseminarium, Cementfabrikation, Udvinding af Havsalt, Handel med Korn og Kreaturer og (1896) 3,172 Indb. Her led Oprørshæren i Vendée et Nederlag 23. Decbr. 1793. *M. Kr.*

Saverdun [saværdø'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Ariège, ved Ariège og Sydbanen, har et protestantisk Konsistorium og Vajsenhus, Bomuldsspinderi og (1896) 3,286 Indb. *M. Kr.*

Saverne se Zabern.

Savery [savøri'], Roeland, flamsk Maler, født i Kortrijck (Courtrai) 1576, død i Utrecht 1639, var Elev af sin ældre Broder Jacob S. En Tid lang var S. i Kejser Rudolf II's Tjeneste; denne lod ham et Par Aar gøre Studier i Tyroleralperne, og Motiver derfra have hans fleste Billeder, der udmærke sig ved megen fin Naturtroskab i Gengivelsen af Bjærgnaturens Vegetation. Naar hans klare lyse Landskaber trods mange gode Egenskaber ikke virke helt overbevisende, ligger det hovedsagelig i deres Staffage. S. var en ivrig Dyrmaler og spredte bogstavelig talt en hel Noah's Ark af forskelligartede Dyr ud over sine Landskaber. I hans tyrolske Floddale overraskes man ved at se Elefanter, Giraffer, Kameler, Strudse o. m. a. tropiske Dyrearter færdes mellem hverandre. »Paradiset«, »Før Syndfloden« og »Efter Syndfloden«, »Orfeus med Dyrene« ere Titler, hvorved han søgte at motivere denne Dyrevrimmels Forskelligartethed. Hans Billeder findes hovedsagelig i tyske og østerrigske Samlinger, saaledes er han rigt og udmærket repræsenteret i Dresden og i Wien. S., der 1619 nedsatte sig i Utrecht, hvor han fik en betydelig Indflydelse paa hollandsk Landskabskunst, har ogsaa udført enkelte Raderinger. *A. R.*

Savfet (rigtigere Safvet), Pasha, tyrkisk Statsmand, født 1815, var i Slutningen af Abd-ul-Asis's Regeringstid gentagne Gange Minister; under Abd-ul-Hamid blev han under de vanskelige Forhold 1878 Storvesir; men det lykkedes ham kun i kort Tid at hævde denne Stilling, hvorefter han vendte tilbage til den Post som Ambassadør i Paris, som han allerede tidligere havde beklædt. S. deltog i de store Reformarbejder, der indlededes i Abd-ul-Hamid's første Regeringsaar. *J. 0.*

Savfisk d. s. s. Savrokke (*Pristis*)se **Rokker** S. 111.

Savflis d. s. s. Savspaaner.

Savgylte se Læbefisk.

Savhaj se Hajer S. 334.

Savigliano [savilja!no], By i det nordvestlige Italien, Provins Cuneo, ligger 13 Km. 0. f. Saluzzo ved Maira og ved Banelinien Torino—Cuneo. (1901) 9,932 Indb. S. ligger i en frugtbar Egn og omgives af gamle Mure og Taarne. S. har en Kirke med Malerier af Mollineri, der er født i S., et Benediktinerkloster, en Triumfbue, der tjener som Byport, samt et Torv omgivet af Søjlegange. Byen driver Klæde- og Silkeindustri og Handel med Kvæg og Hamp. 1799 sejrede den østerrigsk-russiske Armé ved S. over Franskmændene. *H. P. S.*

Savignano di Romagna [savina!nodiroma'ña], By i Mellemitalien, Provins Forli, ligger 13 Km. 0. S. 0. f. Cesena ved »Via Emilia« og ved Banelinien Bologna—Ancona. (1901) 3,884 Indb. S. d. R. har et Gymnasium samt et Akademi med Bibliotek og Møntsamling, der er stiftet af Arkæologen Borghesi, hvis Fødeby S. d. R. er. *H. P. S.*

Savigny [saviñi'], Friedrich Carl von, tysk retslærd, født af gammel, adelig lothringsk Familie i Frankfurt a. M. 21. Febr. 1779, død i Berlin 25. Oktbr. 1861, Student 1795, Dr. jur. 1800, 1803 Professor i Marburg, 1808 i Landshut, fra 1810 i Berlin, 1842—48 Minister for det for ham oprettede Ministerium for Lovgivning, hvor hans Virksomhed dog ikke afsatte de ventede Spor. I Retsvidenskabens Historie er S. derimod vistnok det største Juristnavn siden Papinian's Dage. Med S. tager Retsvidenskaben et nyt og mægtigt Opsving. Ualmindelig Opsigt vakte hans berømte Monografi »Das Recht des Besitzes« [Gieszen 1803, 7. Udg. ved Rudorff 1865] — hverken Metode eller Grundprincipper her vare dog ny —, og S.'s Besiddelseslære gik sin Sejrsgang gennem hele Europa, heri ogsaa indbefattet Norden (Ørsted, Platou, Brandt), uanfægtet indtil Jhering's Opposition. S.'s Skrift »Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft« [Heidelberg 1814, 3. Opl. 1840, nyt Optryk 1892 Freiburg i B.], den historiske Skoles Bibel, formelt en Protest mod A. F. J. Thibaut's (s. d.) velmente, men ikke skarpt nok gennemtænkte Flyveskrift »Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland« [Heidelberg 1814, 3. Udg. 1840], udtalte klart og bestemt de Hovedtanker, der allerede mere eller mindre udprægede findes hos Montesquieu, Herder og Hugo: Retten som et Produkt af Folkets historiske Liv, Retten som undergiven Udviklingens Lov, Folkebevidstheden — med kendelig Undervurdering af Lovgivningen og de enkelte fremragende Individer — som det egent-

lig retsskabende. Med sin Kampfælle Eichhorn og Göschen grundede S. 1815 »Zeitschrift fur geschichtliche Rechtswissenschaft«. Sin historiske Metode gennemførte S. — med større og mindre Ensidighed — i sine Kæmpeværker: »Geschichte des Romischen Rechts im Mittelalter« I—VI [Heidelberg 1815 ff., 2. Udg. I—VII smst. 1834—51], »System des heutigen Römischen Rechts«, I—VIII [Berlin 1840—49, med Sag- og Kilderegister af O. L. Heuser, smst. 1851] og »Das Obligationenrecht als Theil des heutigen Romischen Recht« I —II [Berlin 1851—53]. I »Vermischte Schriften« I—V [Berlin 1850] samledes Afhandlinger, Anmeldelser o. 1. I disse epokegørende Værker, skrevne i en mesterlig Stil, søger S. til Kilderne selv. Han forenede i sig, som Brinz siger, paa samme Tid Donellus og Cujacius. Ikke alene i Tyskland flokkedes Disciple om S. (Jac. Grimm, Puchta, Rudorff o. m. a.), i Norden beundredes han af Ørsted, en Jurist som A. W. Scheel er kendelig paavirket af ham, medens Schweigaard stod ham fjernere. Baade som Skribent og som Menneske frembyder S. adskillige Lighedspunkter med sit Bysbarn Goethe. Han var gift med en Søster til Clemens Brentano, og hans Svigerinde Bettina's »Goethe's Briefwechsel mit einem Kinde« opruller flere smaa Genrebilleder af hans Liv. Mod Hegel var S. fjendtlig stemt, og han var jævnlig Genstand for Angreb fra Hegelianernes Side (Ed. Gans) trods Hegelianismens Berøringspunkter med hans egen Lære. S.-Stiftelsen i Berlin udgiver bl. a. »Zeitschrift der S.-Stiftung für Rechtsgeschichte«. (Litt.: Biografier af Ch. G. A. v. Scheurl [Erlangen 1850], A. F. Rudorff [Weimar 1862], R. Stintzing [Berlin 1862], Pernice, S. Stahl [Berlin 1862], M. A. von Bethmann-Hollweg [Weimar 1867], Friedr. Maassen [Wien 1879], W. Moddermann [Groningen 1879], A. von Brinz [München 1879]; Ludw. Enneccerus, »F. C. v. S. und die Richtung der neueren Rechtswissenschaft« [Marburg 1879]; E. Hölder, »S. und Feuerbach« [Berlin 1881]; Aug. von Bechmann, »Feuerbach und S.« [Miinchen 1894]; Ernst Landsberg, »F. K. v. S.« og det deri citerede [Leipzig 1890, Særtryk af »Allg. Deutsche Biogr.« XXX]; Orla Lehmann, »Efterladte Skrifter« I, S. 113—117). *Fr. D.*

Savigny [saviñi'], Karl Friedrich, preussisk Diplomat, foreg.'s Søn, født 19. Septbr. 1814, død 11. Febr. 1875. Han indtraadte 1838 i den diplomatiske Tjeneste og ansattes 1848 i Udenrigsministeriet; støttede Planen om en snævrere Union inden for det tyske Forbund og var 1849—59 Sendemand i Karlsruhe og 1859—63 i Dresden. Endelig blev han Apr. 1864 Sendemand ved Forbundsdagen og udmeldte her 14. Juni 1866 Preussen af Forbundet. Senere førte han sammen med Bismarck Fredsunderhandlingerne med de sydtyske Stater og særlig med Sachsen samt tog virksom Del i det nordtyske Forbunds Ordning, bl. a. som en af Regeringskommissærerne ved den første Rigsdag. Efter en Strid med Bismarck — fordi han ikke selv blev Forbundskansler — udtraadte han af Statstjenesten Sommeren 1867, valgtes til Rigsdagen og senere til det preussiske Underhus og var i begge Forsamlinger en af det katolske Partis Førere og ivrig Modstander af Bismarck. *E. E.*

Savigny [saviñi'], Marie Jules César Lelorgne de, fransk Naturforsker, født 1778, død 5. Oktbr. 1851 i Paris. 1798 fulgte han med den Napoleon'ske Ekspedition til Ægypten, hvorfra han hjembragte ret betydelige Samlinger af naturvidenskabelig Art. Disse danne, i Forening med de i Middelhavet og det røde Hav tilvejebragte Samlinger, Grundlaget for en Række Monografier og for hans berømte Arbejde »Mémoires sur les animaux sans vertèbres« [2 Bd., Paris 1816]. For den entomologiske Systematik have hans Undersøgelser over Insekternes Munddele haft stor Betydning, og til Ormenes Anatomi og Systematik har han ligeledes leveret værdifulde Bidrag. Til »Description de l'Egypte« udarbejdede han Afsnittene om Fuglene og de lavere Dyr. *J. C.*

SåviO, Flod i Mellemitalien, falder i Adriaterhavet, udspringer paa Apenninerne i Provinsen Firenze og gennemstrømmer derefter med nordøstlig Retning Forli og Ravenna. S. er 100 Km. lang og udmunder i en 624 □ Km. stor Strandsø. *H. P. S.*

Savitar er i den indiske Mytologi Navn paa Solguden og staar i saa nær Forbindelse med Stirya (s. d.), at begge Navne undertiden bruges uden videre Forskel; men ved S. træder dog i Reglen den etymologiske Betydning af Navnet klarere frem; det betyder »Opliveren«, hvilket viser, at S. nærmest tænktes som en Personifikation af Solens levendegørende Kraft, i Modsætning til Himmellegemet Sūrya. Til S., som ogsaa regnes med blandt Aditya'erne (s. d.), ere i alt 11 Hymner i Rigveda specielt henvendte; i disse skildres han som en gylden Guddom med straalende gyldne Haar, der løfter sine gyldne Arme velsignende ud over alle Væsener. Han giver Menneskene Kraft til deres Arbejder og fjerner alle onde Drømme og fjendtlige Dæmoner, forlænger Menneskelivet og fører de afdøde Sjæle til deres salige Opholdssted; Guderne skænker han Udødelighed. Det berømte Vers i Rigveda (III, 62, 10), som almindelig kaldes Savitri (s. d.), henvendes ligeledes til S. (Litt.: E. W. Hopkins, *Religions of India* [Lond. 1896]; A. Kaegi, »Der Rigveda« [2. Opl., Leipzig 1881]; J. Muir, *Original Sanskrit Texts* [Bd. V, Lond. 1872]). *D. A.*

Sāvitrī er 1) oprindelig Navnet paa et helligt Vers til Savitar (s. d.), hvori han paakaldes af Brahmanerne ved Begyndelsen af Veda-Studiet, og som endnu daglig anvendes af enhver troende Hindu i hans Morgenbønner. Efter Versemaalet kaldes det ogsaa ofte Gāyatri og har faaet en særlig Betydning derved, at det blev anvendt ved den Ceremoni (upanayana), hvorved enhver »tvebaaren« (af de 3 øverste Kaster) fik sin Indvielse (en Slags Konfirmation, jfr. Brahmaner). Som Følge heraf blev S. ofte personificeret og tænkt som en Slags mystisk Moder til de 3 øverste Kaster og fik i Mytologien Plads som Brahman's Hustru eller hans Cakti (s. d., jfr. Sarasvatī) og Datter af Savitar (identisk med Sūrya) — 2) Navn paa flere Kvinder i den indiske Litteratur; berømtest af disse er S., en Datter af Kong Acvapati i Madra. Hendes Historie fortælles i en af

de mest yndefulde Episoder af »Mahābhārata« (3. Bog). Hun, den mægtige Konges Datter, havde kastet sin Kærlighed paa en ung Mand, Satyavat, Søn af en eksileret blind Fyrste, der havde trukket sig tilbage i Skoven som Eneboer. Skønt Vismanden Narada profeterer, at Satyavat kun har et Aar tilbage af sit Liv, fastholder S. dog sit Valg, ægter ham og følger ham til hans Bolig i Skoven. Et Aar efter dør hendes Ægtefælle, og da Dødsguden Yama kommer for at hente hans Sjæl, bønfalder S. ham om at give hende den døde tilbage til Livet. Yama nægter dette, men hun forfølger ham bestandig med sine Bønner, skønt han stadig nægter hende dette ene som umuligt og lover hende Opfyldelse af hvilke som helst andre Ønsker. Til sidst maa han give efter for hendes rørende Troskab og give hendes Ægtefælle tilbage til Livet. Denne Episode blev allerede oversat 1829 af Fr. Bopp og efterdigtet af Rückert; senere er den oversat flere Gange, bl. a. paa Svensk af C. Fr. Bergstedt med oplysende Noter [Upsala 1844]. Teksten er udgiven af L. Kossowicz [St. Petersborg 1861] og bearbejdet til Elementarbog af H. C. Kellner [Leipzig 1888] samt af W. Geiger, »Elementarbuch der Sanskrit Sprache« [München 1888]. (Litt.: A. A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900]). *D. A.*

Savklods kaldes i Skovbruget de Stammestykker, Kævler, af forskellig Længde, som aflægges ved Opskovningen med det Formaal, at der af dem skal udskæres Bræder og Planker, sjældnere Tømmer. *C. V. P.*

Savkløv d. s. s. Savtang se Alger S. 520.

Savlaks se Karpelaks.

Savoie [savwa'] (Savojen), Departement i det sydøstlige Frankrig, grænsende mod Øst til Italien og mod Vest til Dep. Isère og Ain, i Syd til Hautes-Alpes og i Nord til Haute-S., omfatter 6,188 □Km., geografisk en Del af Vestalperne og et fuldstændigt Højbjærgland. Den østlige Del tilhører de grajiske Alper med Mont-Iser-Gruppen, hvis højeste Toppe ere Grande Sassiére (3,756 M.) og Pointe de Charbonnel (3,760 M.), og Tarentaise- ell. Vanoise-Gruppen, hvor Grands Couloirs hæver sig til 3,862 M. og Mont Pourri til 3,788 M. De vigtigste Passer ere Lille St. Bernhard (2,157 M.), hvorover Vejen, den tidligst benyttede mellem Italien og Gallien, fører fra Aosta-Dalen til Isère-Dalen, Col de la Vanoise (2,527 M.) og Mont-Cenis-Passet (2,091 M.), der var ukendt i Oldtiden, men det mest benyttede i Middelalderen. Den af Napoleon 1802—10 med uhyre Bekostning anlagte Vej har tabt meget af sin Betydning efter Anlægget af Mont-Cenis-Banen (1857—71). Den vestlige Del opfyldes af de langt lavere savojiske Kalkalper, der ere uden vedvarende Snebedækning og udmærke sig ved store Tværdale. Departementet afvandes af Rhône, der danner den nordvestlige Grænse, og hvis betydeligste Tilløb er Isère (med Arc). Mellem to parallelt løbende Bjærgdrag ligger den smukke, 45 □ Km. store Alpesø Lac de Bourget. — Departementet havde 1896 255,809 Indb. eller 41 Indb. pr. □ Km., hvilket er 10,629 Indb. færre end i 1881. Af Arealet ere 14 p. Ct. Agerland, 19 p. Ct. Enge, 18 p. Ct. Skov og 22 p. Ct. Hede og Græsland. Der avles navnlig Korn: Hvede, Rug og Havre, i mindre Grad Byg, lidt Hamp, Tobak og Vin — altsammen kun i Dalene. Bjærggræsgangene udnyttes i Kvægavlens Tjeneste. Der holdtes 1893 135,000 Stkr. Hornkvæg og 82,000 Faar, og af Kvægavisprodukter udføres Ost, Honning og Silke. Bjærgværksdriften er ikke betydelig; dog brydes baade Stenkul og Jærn, Bygningssten og Skifere, Kalk og Gips foruden Tørv. Af de mange Mineralkilder ere de ved Badestedet Aix les Bains de mest bekendte. Industrien indskrænker sig til Vævning af Uld og Silke og Fabrikation af Jærnvarer og Læder. Departementet, der er den sydlige Del af det gamle Hertugdømme S., deles i 4 Arrondissementer: Albertville, Chambéry, Moûtiers og St. Jean de Maurienne. Hovedstaden er Chambéry (s. d.). *M. Kr.*

Savoie, Haute [o!tsavwa'] (Højsavojen), Departement i det sydøstlige Frankrig, grænsende mod Nord til det schweiziske Kanton Geneve og ved Geneve-Søen til Kanton Waadt, i Øst til Kanton Wallis og Italien (Provinsen Torino), i Syd til Dep. S. og mod Vest til Ain, omfatter 4,598 □Km., Højbjærge og Dale, for største Delen tilhørende de savojiske Kalkalper, der i Pointe Percée hæve sig til 2,752 M., Chablais- og Faucigny- (Mont Buet 3,109 M.) Bjærgene. Den sydøstlige Del optages af den høje, brærige Mont-Blanc-Gruppe med Chamonix-Dalen, den mest bekendte af Departementets henrivende Bjærgdale. Foruden Geneve-Søen, hvoraf 230 □ Km. henregnes til Departementet, findes endnu en større Sø, Lac Annecy. Langs Vestgrænsen flyder Rhône, hvori Dranse, Arve, Usses og Fier udmunde. 1896 havde Departementet 262,142 Indb. eller 57 Indb. pr. □ Km., 11,945 Indb. færre end 1881. Af Arealet ere de 30 p. Ct. Agerland og 10 p. Ct. Enge, medens 24 p. Ct. ere skovklædte, og 18 p. Ct. henligge som Heder og Græsgange. Der avles navnlig Hvede og Havre, desuden Kartofler, lidt Hamp og Tobak samt Vin (2 p. Ct. at Arealet) og Træfrugt. Kvægavlen er en vigtig Næringsvej (119,000 Stkr. Hornkvæg i 1893), og der udføres megen Ost; Biavl er almindelig. Af de mange Mineralkilder ere de ved St. Gervais de mest bekendte. Bjærgværksdriften er ubetydelig, og Industrien indskrænker sig til Spinding og Vævning af Bomuld, Faareuld og Silke, Garvning og Fabrikation af Papir, Bræder, Jærnvarer og Ure. Departementet er den nordlige Del af det tidligere Hertugdømme S. og deles i de 4 Arrondissementer: Annecy, Bonneville, St. Julien og Thonon og har Annecy (s. d.) til Hovedstad. *M. Kr.*

SaVOir-faire [savwarfæ!r] (fr.), Duelighed, Dygtighed.

Savoir-Vivre [savwarvi!vrø], »Levemaade« (o: fin Levemaade), Leveklogskab; Takt til at omgaas Folk; Belevenhed.

Savojen, Franskmændenes Savoie, Italienernes Savoja, et tidligere Hertugdømme, engang en Del af Kongeriget Sardinien, men afstodes 1860 til Frankrig og danner nu de to Departementer Savoie og Haute-Savoie (se ovenf.). *M. Kr.*

Historie. S. var beboet i Stenalderen, og fra Bronzealderen har man fundet Rester af Pælebygninger ved Genfer-, Annecy- og Bourget-Søen. Romerne regnede S. med til Gallien og kaldte

det *Sabaudia*, Navnet findes i 4. Aarh. hos Ammianus Marcellinus. Keltiske Stammer og fremfor alle Allobrogerne vare Landets Indbyggere, og bosatte som de vare mellem Gallien og Italien, kom de altid siden under Paavirkning fra begge Kanter. Q. Fabius Maximus lagde 121 Allobrogerne under Rom's Herredømme, fra nu af regnedes S. som en Del af *Gallia transpadana*. Det kristnedes tidlig fra Lyon, og Kirker byggedes. 443 bosatte Aëtius Burgunderne i S. Saaledes opstod det første Burgunderrige under Rom's Højhed. Kelter og Burgunder blandedes. S. bestod da af 6 »Lande«, det nuværende Génévois, Faucigny, Chablais, Albanais, Tarentaise og Maurienne. Burgunderriget kom 536 helt under Frankerne, derpaa under Lothar's Rige, saa under Frankrig og blev endelig en Del af det andet Kongerige Burgund. Da Burgund tilfaldt Kejser Konrad III, kom S. under det tyske Rige 1033. I 10. Aarh.'s Begyndelse blev S. anfaldet af Ungarer og Saracener, der bleve uddrevne, men under Ufreden voksede Lensherrernes Tal og Borgenes Mængde i Landet. Af en af de mægtigste Adelsslægter, i hvilken Navnet Humbert var almindeligt, fremgik Huset Savojen. Som Stamfader for dette regnes Humbert Hvidhaand (1025—51), hvis Len vistnok oprindelig var Maurienne; hertil fik han siden som Len Chablais og St. Maurice og Besiddelser i Tarentaise og Aosta-Dalen. Han selv havde Titel som Greve, men først i 12. Aarh. blev S. Grevskab og dets Herre *comes Sabaudiae*. Humbert's Søn Odone (1051—60) tilgiftede sig med Arvingen Adelheid Markgrevskaberne Torino, Asti og Albenga; dette aabnede Huset S. Vej ind i Italien. Adelheid styrede (or sine to Sønner Peter og Amadeus, hun spillede en Rolle ved Udsoningen mellem Kejser Henrik IV og Pave Gregor VII; med hendes Datter Bertha var Henrik IV gift. Efter hendes Død mistedes det meste af de italienske Lande, under Amadeus'es Søn Humbert II, død 1103. — Greverne af S. Amadeus III (1103—48) var den første Greve af S., 1111 gjorde Kejser Henrik IV ham til Rigsgreve. Sønnen Humbert III (1148—89) døde fattig paa Land og sat i Rigets Acht af Kejser Frederik Barbarossa. Sønnen Thomas (1189–1233) blev løst af Rigets Acht, købte Chambéry og Waadt og fik Rigsvikariatet for Italien. Thomas havde 8 Sønner, Landet deltes. En af dem, Amadeus IV, død 1253, Greve af S., støttede Kejser Frederik II, som gav ham Rigsvikariatet for Italien og Titel af Hertug af Chablais (Broderen Thomas, Greve af Flandern, fik Markgrevskabet i Italien og blev Stamfader til Linierne S.-Waadt og S.-Achaia). Amadeus'es Søn var Bonifacius (1253—60). Ham fulgte Thomas'es Søn Peter (1263—68), »den lille Karl den Store«; han tvang det oprørske Torino til Lydighed, udbredte sin Magt over Wallis, Waadt, Gex, Bresse, Bugey, Valromey og en Del af Dauphiné, og var den første, som øvede Højheden over Geneve. Hans Broder Filip (1268—83) fik efter en Strid med Rudolf af Habsburg Waadt tilsikret og Højheden over Bern. Efter hans Død stredes Thomas af Flandern's Sønner om Landet. En Deling indtraadte. Den yngste Søn fik Waadt, Bugey og Valromey, hans Linie var S.-Waadt. Den ældste Søn, Amadeus V den Store (1285—1322), fik af Kejser Henrik VII Grevskabet S., Hertugdømmerne Chablais og Aosta tilsikret, blev Rigsfyrste og var Rigsvikar i Italien; han tiltvang sig Lenshøjheden over Faucigny og fastslog 1307 S.'s Udelelighed. Imedens raadede Linien S.-Achaia over en Del af Piemont med Torino under S.'s Overhøjhed i Aarene 1285—1418, derpaa kom dette Land umiddelbart under S. ved Liniens Uddøen. Edvard, død 1329, og Aimon, død 1343, vare Amadeus V's Efterfølgere. Amadeus VI (1343—83), »den grønne Greve«, tilbyttede sig, da Dauphiné 1349 kom til Frankrig, Faucigny og Dauphinens Besiddelser i Gex og Bresse. Frankrig blev nu S.'s Nabo. Kejser Karl IV gjorde Amadeus til Rigsvikar. Waadt, Valromey og Bugey vendte tilbage, idet Linien S.-Waadt uddøde. Sønnen Amadeus VII (1383—91) fik ved Køb Nizza og Ventimiglia, desuden Chivasso. Siden 12. Aarh. havde Hertugerne udstedt Stadsretter for deres Byer og ved disses Hjælp vundet frem i Kampen mod deres Lensmænd. — Hertugerne af S. Amadeus VIII (1391—1439) fik 1416 Hertugtitelen for S. af Kejser Sigismund. 1418 kom Linien S.-Achaia's Lande tilbage. Fra Visconti'erne vandt Amadeus Vercelli, han gjorde Markgreverne af Saluzzo og Montferrat til sine Vasaller og købte Grevskabet Geneve. Hans Magt naaede fra Genfersøen til Middelhavet. Siden 1434 Eneboer i Ripaille. Modpave i Basel under Navn Felix V (se Amadeus VIII). 1430 gav han S. Lovbogen *Statuta Sabaudiae*. Ludvig (1439—65), hans Søn, ægtede Anna af Lusignan; af den Grund kom Titelen »Konge af Cypern og i Jerusalem« senere til Hertugerne. Ludvig blev af Karl VII af Frankrig tvungen til at opgive Højheden over Montferrat og Saluzzo. Amadeus IX (1465—1472) var gift med Ludvig XI's Søster Jolanthe; siden styrede hun for sin Søn Filibert (1472—82) og kæmpede paa Frankrig's Parti mod Karl den Dristige. Karl I (1482—90), Konge af Cypern, Broder til Filibert, hævdede over for Pave Sixtus IV sine kirkelige Rettigheder i Geneve og Torino og kuede Markgreven af Saluzzo. Karl II (1490—96) stod under Formynderskab af Amadeus IX's Broder Filip II, der fulgte ham (1496—97), og hvis Datter, Louise, var Moder til Frants I af Frankrig, hvorved denne fik Krav paa S. Mod Frankrig søgte Filibert II (1497—1504) Støtte hos Østerrig, idet han ægtede Maximilian's Datter Margrete; herved droges S. ind i Striden mellem Habsburgerne og Frankrig. Dette blev skæbnesvangert under Karl III (1504—43); han regerede over S., Piemont, Asti, Nizza, Waadt, Nedrewallis, Valromey, Gex, Bugey og Bresse. Hertugen var »Alpernes Portner«. Da indførte Geneve Reformationen, og i Tilslutning til Schweizerne afkastede Byen Hertugens Overhøjhed 1535, Karl søgte da Hjælp hos den tyske Kejser mod Geneve. Men Frants I fik Bern til at angribe S. og besætte Gex, Waadt og Chablais, en fransk Hær erobrede Hertugens Lande 1536, de deltes siden mellem Frants I og Karl V; under Bern og Geneve kom nogle mindre Omraader ved Genfersøen. Hertug Karl døde magtesløs. Fra 1536 til 1559 stod S. nu under i Frankrig, styret godt af el Parlament for S. Franskheden vandt stærkt frem i disse 23

Aar. Protestantismen kunde ikke faa Fodfæste i S. Emmanuel Filibert (1559—80), Feltherre under Karl V og Filip II (St. Quentin), fik dels af Frankrig, dels af Kejseren Faderens Lande tilbage ved Freden i Cateau Cambresis 1559. Bern gengav ham Gex, Ternier og Thonon, mod at han opgav Waadt. Chablais fik han ogsaa igen. Under Emmanuel Filibert's kraftige Regering efter spansk Mønster befæstedes S.'s vigtigste Stæder, Landets Værkflid gik frem. Ved Køb af Grevskabet Tenda fik han Vej mellem Piemont og Ligurien. Fyrstendømmet Oneglia erhvervede han og naaede Havkysten. I Villafranca lagde han Grunden til en Flaade. Hans Residens var Torino. Karl Emmanuel I (1580—1630) var en ivrig Katolik, Forbundsfælle af Filip II, og kæmpede mod Henrik IV af Frankrig, men Henrik besatte S. 1600 og tvang Hertugen til at afstaa La Bresse, Bugey, Valromey og Gex, Rhône-Bredden fra Geneve til Lyon, mod at S. fik Markgrevskabet Saluzzo (besat af Frankrig 1588). I den mantuanske Arvefølgekrig besatte Richelieu S., der fra 1630—31 var i Frankrig's Magt. Ved Freden i Chierasco 1631 fik vel Victor Amadeus I (1630—37) lidt af Montferrat, men afstod Frankrig Pignerolo og fri Passage gennem Alperne. Fra nu af var S.'s Magtudvidelse henvist mod Italien, hvor det vandt frem, »som man spiser en Artiskok Blad for Blad«. Under Victor Amadeus's Sønner Frants og Karl Emmanuel II, død 1675, maatte S. helt rette sig efter Frankrig. Ludvig XIV holdt Casale og Pignerolo besat. Victor Amadeus II forfulgte Valdenserne, der kaldtes Barbetter, i Pignerolo, Piemont og siden i S. Under den pfalziske Arvefølgekrig besatte Frankrig hans Land, men ved Udsoningen med Ludvig XIV 1696 fik han dette, Pignerolo og Casale igen. I den spanske Arvefølgekrig gik Victor Amadeus fra Frankrig over til dets Fjender, 1713 ved Freden i Utrecht fik han S. (hvortil nu ogsaa hele Montferrat og en Del af det milanesiske Omraade hørte) og Kongetitel af Sicilien. Sicilien maatte han 1720 bytte med Sardinien. Fra nu af til 1860 tilhører S.'s Historie Kongeriget Sardinien (s. d.). Under Karl Emmanuel III blev S. besat af Spanierne i den østerrigske Arvefølgekrig, og disse medtoge Landet haardt. Det blev tilbudt Karl Emmanuel at bytte S. med Parma, men han afslog det, og til alt Held blev Sardinien endnu ikke udelukkende italiensk Stat.

Victor Amadeus III kom i Strid med de franske Republikanere. Disse sendte en Hær til S., hvor de frisindede, der hadede Victor Amadeus's Militærregimente, sluttede sig til dem. Huset S. blev afsat, og under Navn af det 84. Departement, Mont Blanc, sluttede S. sig med Glæde til Frankrig. Men Glæden blev kort, da de ivrigt katolske Savojarder saa deres Gejstlighed fortulgt. 1796 afstod Victor Amadeus S. til Frankrig. Napoleon styrede Landet godt og ophjalp det ved Vejanlæg. Victor Emmanuel I fik 1814 S. igen undtagen Chambéry og Annecy og lidt Land ved Geneve, 1815 kom dog dette tilbage. 1816 paalagde Schweiz Sardinien Neutralisation af Chablais, Faucigny og en Del af Génévois. Med Karl Felix uddøde Huset S. 1831, hvorpaa Linien S.-Carignan, stiftet af Victor Amadeus I's Broder Thomas, besteg Tronen med Karl Albert. Under Victor Emmanuel oprettedes en Bank i S. 1851, Telegrafen blev anlagt 1853, Jærnbane 1856, Fréjus-Tunnelen udsprængt 1857, S.'s Jærnbane forbundet med Frankrig 1858. Da Mellemitalien 1860 sluttede sig til Sardinien, aftaltes mellem Frankrig og Sardinien, at S. skulde høre til Frankrig, saafremt en Folkeafstemning bestemte det. Napoleon, der efter Villafranca Præliminærerne besøgte S., vandt stor Sympati, og saa stærkt ønskedes Tilslutningen til Frankrig, at, da Afstemningen fandt Sted 22. Apr. 1860, 130,533 Stemmer afgav ja derfor mod 235 nej. S. staar nu under Frankrig som Departementerne Savoie og Haute-Savoie. (Litt.: Carutti di Cantogno, *Regesta Comitum Sabaudiae*, [i *Bibl. stor, ital.*, Bd. V]; V. de Saint-Génis, *Histoire de la Savoie* [Chambéry 1884]; A. Perrin, *Histoire de Savoie des origines å 1560*; Garofalo, *Gli Allobroges* [Paris 1895]; Hellmann, »Die Grafen von Savoyen und das Reich« [Innsbruck 1900]; Th. Claparde, *Histoire de la Réformation en Savoie* [Genève og Paris 1893]; H. de Beaucaire, *Recueil des Instructions Savoie-Sardaigne*; G. Tardy, *La Savoie de 1814 à 1860*; Huset Savojen, *Mémoires historiques sur la Maison de Savoie* [Torino 1816 og Chambéry 1888]; Belgiojoso, *Histoire de la Maison de Savoie* [Paris 1860]). *J. L.*

Savojkaal se Kaal S. 28.

SåVOlaks, Landskab i det østlige Finland, grænser mod Nord og Nordvest til Østerbotten, mod Vest til Tavastland, mod Sydvest til Nyland og mod Syd og Øst til Karelen. S. har en Størrelse af ca. 38,400 □Km. med omkring 300,000 Indb., der tale en klangfuld, vokalrig, finsk Dialekt. Administrativt hører S. til de tre Len: Kuopio mod Nord, Sankt Michel i Midten og Viborg mod Syd. S. kom til Sverige 1323. *H. P. S.*

Savoldo, Giovanni Girolamo, tidligere kaldet Bresciano, italiensk Maler, født i Brescia ca. 1480, død efter 1548 i Venezia, var udviklet under Paavirkning af Giov. Bellini, Tizian og Palma. Hans fornemme, kølige Kolorit er dog i højere Grad end i Slægt med venetiansk Kunst betinget af hans Forhold til Skolen i hans Fødeby; denne Skoles fint afstemte sølvagtig graa Farveskala ejer han, selv om den hos ham er stemt en Tone dybere ned mod det dunkle, fordi han i Reglen fremstiller sine Scener med Aftenlys eller med kunstige Lyseffekter. Betydeligst hos S. virker Landskabsstemningen, som er anslaaet med megen romantisk og følsom Finhed, hvorimod Figurerne trods en vis værdig Holdningsfuldhed virke ret tomme og ubetydelige uden dybere aandeligt Indhold. Af S.'s Hovedværker nævnes det mægtig virkende »Madonna, omgiven af fire hellige« [i Brera, Milano], Transfigurationsbilledet i Uffizii, Firenze, en Række Malerier med Hyrdernes Tilbedelse [Gal. Martinengo i Brescia, i Gal. i Torino o. fl. St.], flere Fremstillinger med den hellige Familie [bl. a. i Torino] samt Portrætter: det storladne Kvindeportræt i det kapitolinske Museum og Portrættet af Ridderen i Louvre. Portrætter ere vel ogsaa Malerierne af »Venetianerinden« [Lond. og Berlin]; sidstnævnte

Sted findes ogsaa et virkningsfuldt Billede med Klagen over Christi Lig. *A. R.*

Savona, fr. Savone, By i Norditalien, Provins Genova, ligger 36 Km. V. S. V. f. Genova paa Kyststrækningen Riviera di Ponente og ved Banelinien Genova - Nizza, der her sender en Sidelinie til Torino. (1901) 24,855 Indb. S. har en meget smuk Beliggenhed, og i Omegnen findes talrige Villaer. Fra dens lille Havn, der nu er befæstet, fører en ret bekvem Vej over Passet Altare til Po-Sletten, og S. var en Tid i Middelalderen Genova's Rival, men blev til sidst ganske overfløjet. Byen har snævre, krumme Gader og en Snes Kirker, blandt hvilke nævnes Domkirken, der er opført 1604 og prydes af Skulpturer og Malerier, og Santa Maria di Castello fra 1489 samt den et Stykke uden for Byen liggende berømte Valfartskirke Nostra Signora di Misericordia. Af andre Bygninger nævnes Familien della Rovere's Palads, Teateret samt et stort Hospital. I S. findes Lyceum, Gymnasium, teknisk Skole, Søfartsskole, Malerisamling og offentligt Bibliotek. Beboerne drive Skibsfart og Fiskeri og regnes blandt Italien's bedste Sømænd. S. har desuden store Skibsbyggerier samt Tilvirkning af Jærnvarer, Maskiner, Reb, Sejldug, Læder, Sæbe og Majolika, og Havnen har en betydelig Skibsfrekvens. Byen er Sæde for en Biskop samt et Handelskammer og en Handelsret. S. hed i Oldtiden *Savo* eller *Sabitia.* 1525 ødelagdes Havnen af Genova. 1745 bombarderedes Byen af Englænderne. 1809 blev S. Hovedstad i det franske Departement Montenotte, og 1809—12 opholdt Pave Pius VII sig i S. efter Napoleon's Befaling. 23. Febr. 1887 blev S. hjemsøgt af et heftigt Jordskælv. *H. P. S.*

Savonarola, Girolamo, Dominikanermunk og Bodsprædikant i Firenze, født 21. Septbr. 1452 i Ferrara, død 23. Maj 1498 i Firenze. S. var af en adelig Slægt, der paa fædrene Side stammede fra Padova, paa mødrene fra Mantova. Hans Farfader, der var navnkundig som Læge og Naturforsker og for sin Kærlighed til de fattige, ventede, at S. skulde kaste ny Glans over Familien som Læge, men stødt tilbage af Verdsligheden og Letfærdigheden i de toneangivende Kredse og greben af en kraftig Bodsprædiken, hvortil maaske kom en haabløs Forelskelse, gik han 23 Aar gl. i Dominikanerklosteret i Bologna. Efter grundige Studier af Skriften, hvoraf Profeterne og Johannes Aabenbaring fængslede ham mest, og af Thomas fra Akvino's Skrifter optraadte han som Prædikant, men uden Held, da hans Tale var uden Ynde. Han arbejdede da videre, og da han 1486 prædikede i Brescia, brød hans Talegaver pludselig igennem, og fra nu af kunde han ikke leve uden at prædike. 1490 kom S. til Firenze som Lektor for Munkene i San Marco, og dermed fik han en verdenshistorisk Skueplads. S., den største Personlighed blandt Bodsprædikanterne, og Lorenzo af Medici, den mest glimrende blandt Humanisterne, bleve Naboer, og det maatte komme til et Sammenstød paa Liv og Død mellem de to modsatte Livsanskuelser, som de hver for sig vare udprægede Typer for, den religiøs-etiske og den æstetiske. For Lorenzo var Religionen et Middel til at holde de lavere Klasser i Tømme med, og han holdt paa de bestaaende Former for det religiøse Liv, for at han i saa meget større Ro kunde hengive sig til Dyrkelsen af den skønne Menneskelighed. For S. var Religionen et Spørgsmaal paa Liv og Død, og Christi Efterfølgelse en Pligt for alle, hvad enten man var Munk, Kunstner eller Politiker. 1491 blev S. Prior for S. Marco. Klosterkirken kunde ikke rumme hans Tilhørere, Klostergaarden heller ikke, saa talte han i Domkirken, og til sidst talte han i Raadsforsamlingen; han begyndte med at reformere Klosteret, tog derefter fat paa Firenze, hvorfra han, da han ansaa denne By for Italien's Hjerte, vilde reformere Italien. Han talte i Profeternes Ordelag mod Præsters og Lægfolks Usædelighed og varslede en snar Dom, han opstillede den apostolske Tid som den Tid, Kirken skulde vende tilbage til, og han talte om den Folkefrihed, som Medicæerne havde røvet, og som Florentinerne skulde tage tilbage igen; men først skulde der komme en Sværdtid med en Konge fra Norden (Frankrig). Lorenzo døde 1492, den franske Konge Karl VIII kom 1494, og Lorenzo's Søn Piero blev forvist med hele sin Slægt. S.'s Profetier vare paa alle Maader blevne stadfæstede, og han blev Byens selvskrevne Fører. 23. Decbr. 1494 vedtoges den ny Forfatning efter S.'s Udkast, en teokratisk Regeringsform, der hvilede paa demokratiske Grundsætninger. Indtil 1497 var S. Eneherre i Firenze, hans Ord var en Lov og hans Liv en Lære, og den første Menigheds Dage syntes at være vendte tilbage. I Stedet for Lorenzo's Sonetter hørte man paa Gaderne S.'s Salmer til gamle Visemelodier; Utugtshusene og Beværtningerne maatte lukkes, og Slagterne kunde ikke længere betale deres Afgifter; Botticelli hørte op med at male, Fra Bartolomeo brændte sine nøgne Billeder, og Michelangelo grebes af S.'s religiøs-etiske Prædiken. S. havde ikke noget imod, at Kunstnerne fremstillede nøgne Legemer, naar de ikke dermed spekulerede i Slibrighed, og han satte som Kunstens Maal det at fremstille Sjælen. Pave Alexander VI vilde binde Munden paa S. med en Kardinalshat, S. afviste den, saa ekskommunicerede Paven ham, senere bandsatte han ham, men S. blev ved at prædike og uddele Sakramentet. Imidlertid kom der Pest og økonomisk Nedgang til Firenze. Karl VIII udrettede ikke det, man havde ventet, Paven lokkede, Medicæerne lokkede, og S. optraadte under disse Forhold med en Voldsomhed, der dækkede over en indre Usikkerhed. En Gudsdom skulde afgøre, om S. havde Ret eller ej, og Folket var spændt til det yderste; da den ikke blev til noget, blev Folket skuffet, og S.'s Modstandere (*compagnacci,* Levemænd, eller *arrabiati,* de rasende) fik Ørenlyd, *piagnoni* (Hængehovederne) maatte trække sig tilbage. S. blev fængslet, og en Ret af Præster under Ledelse af to pavelige Udsendinge dømte ham til Døden efter paa Pinebænken at have aftvunget ham en Bekendelse, som han straks efter tilbagekaldte, og efter at have forfalsket Aktstykkerne. Sammen med to af sine nærmeste Venner Fra Silvestro og Fra Domenico blev han 22. Maj 1498 først hængt og derefter brændt paa Torvet i Firenze. Luther udgav hans Fortolkninger til den 31. og 51. Salme, Michelangelo's Kunst prægedes af ham, og det moderne Italien priser ham som en af Landets bedste Sønner

S s Prædikener udkom i Firenze 1496, og 1889 udgaves de af Baccini. En Samling af S.'s Værker (I—VI) udkom i Lyon 1633—40, paa Tysk er oversat »Erweckliche Schriften« af Rapp [Stuttgart 1839], »Ausgewählte Predigten« af Leonhardi [Leipzig 1891]. (Litt. Hovedværket er Villari, *Storia di S.* [I—II, 2. Opl., Firenze 1887—88; overs. paa Tysk af Berduschek, Leipzig 1868, og paa Fransk af Gruyer, Paris 1874, og bearbejdet paa Engelsk af Clark, *S., his life and times*, 2. Opl., 1890]; Ranke, »Histor. biogr. Studien< [i »Sämmtliche Werke«, 40.—41. Bd., Leipzig 1877]; Gherardi, *Nuovi documenti e studi intorno a S.* [Firenze 1887]. Afhandlinger om S. af Schnitzer og L. Pastor i »Historisch-politische Blätter« [1899—1900]; G. Biermann, »Kritische Studie zur Geschichte des Fra Girolamo S.« [Köln 1901]. Om S.'s Indflydelse paa Kunsten jfr. W. Bode i »Jahrbuch der kgl. preuss. Kunstsammlungen« VIII, 217—226 [Berlin 1887]). *L. M.*

Savonneritæpper se *Smyrnatæpper*.

Savoyen d. s. s. Savojen.

Savrokke se Rokker S. III.

Savskaaret kaldes det Træ, især Bygningstømmer, som er tildannet ved Hjælp af Sav. Efterhaanden har s. Træ paa mange Omraader fortrængt det med Økse tildannede, fordi Tildannelsen er billigere og nøjagtigere, Varen mere ensartet, især nu da Savskæring næsten altid udføres paa Maskine og forbindes med Maskinhøvling o. a. videre Tildannelse ved mekanisk Kraft (Fræsning, Egning, Pløjning m. m.). *C. V. P.*

Savspaaner eller Savsmuld spille for saa vidt en stor Rolle, *som* mange Savværker have Vanskelighed ved at komme af med deres S. Meget bruges nu til Brændsel under Værkernes Dampkedler og andensteds, men desuagtet ophobes der ved de store Savværker næsten Bjærge af S. Derfor har Teknikken ogsaa været stærkt optagen af at udfinde Fremgangsmaader, ved hvilke disse store Mængder Cellestof skulde kunne omdannes til nyttige Varer: Sukker, Sprit, Eddike, Briketter, Bygningsmateriale m. m., men endnu have Forsøgene ikke givet noget Resultat, ligesom der hidtil ikke er fundet noget andet Middel end Ilden til at tilintetgøre S. *C. V. P.*

Savtakket kaldes en Bladrand, som med *smaa* spidse Indskæringer er delt i spidse Takker. Eks.: Bladene af Hunde-Roser og andre Roser, af Ælm o. s. v. *A. M.*

Savtang se Alger s. 520.

Savtræ kaldes i Skovbruget det Ved, som aflægges ved Opskovningen for senere at tildannes ved Hjælp af Sav. *C. V. P.*

Savtænder se Rovdyr.

Savtommer kaldes, i Modsætning til slinget Tømmer det Bygningstømmer, oftest af Naaletræ, som er tildannet ved Hjælp af Sav. *C. V. P.*

Savu (Sauva, holl. Sawoe), 0 i Ostindien, hørende til det nederlandske Residentskab Timor, 600 □Km. med ca. 15,000 Indb., producerer Ris, Sukker, Tobak, Kvæg, Heste, Svin, Fjerkræ. *M. V.*

Savværk se Savemaskiner.

Sawatch Range [så'wåtšre'indž], Saguache Mountains eller National Range, Bjærgdrag i Rocky Mountains i U. S. A., Stat Colorado, bestaar af en fra Nord til Syd gaaende, ca. 160 Km, lang Bjærgkæde, der danner Hovedaksen i Bjærgsystemet, og danner Vandskellet mellem Colorado's og Mississippi's Strømområde. S. R.'s Kulminationspunkt er Mount Harvard (4,381 M.), og mod Nord afsluttes det af Mount Holy Cross. S. R. passeres af Denver—Rio Grande-Banen samt af Grene fra Linierne Union Pacific og Colorado—Midland. *H. P. S.*

Sawbridge Worth [så'bridžwə.þ], By i det sydøstlige England, Hertfordshire, ved Stort, 6 Km. S. f. Bishop Stortford, har en gammel Kirke, store Planteskoler og (1891) 3,025 Indb. *M. Kr.*

Sax, Adolphe (egl. Antoine Joseph), belgisk fransk Instrumentmager, født 6. Novbr. 1814 i Dinant, død 4. Febr. 1894 i Paris, lærte oprindelig at blæse Fløjte og Klarinet ved Konservatoriet i Bruxelles, men kastede sig snart over Konstruktionen af disse Instrumenter og indførte adskillige Forbedringer ved dem, særlig ved Basklarinetten. 1842 begav han sig til Paris, hvor han hurtig gjorde sig berømt ved Konstruktionen af en Række Messingblæseinstrumenter, hvortil han knyttede sit Navn. Saxofonen er et Messinginstrument forsynet med Klapper, og hvortil Mundstykket dannes af et enkelt Rørblad, ligesom ved Klarinetten, har altsaa Spillemaade og Applikatur tilfælles med denne; S. byggede det i otte forskellige Størrelser. Saxhorn er Benævnelsen paa en Gruppe Messinginstrumenter, der nedstamme fra det gamle Buglehorn, men som S. forsynede med Ventiler i Stedet for Klapper; de byggedes i syv forskellige Størrelser. S.'s Instrumenter vandt hurtig Indpas og indførtes i den franske Militærmusik, senere ogsaa i enkelte andre Landes. 1857 blev S. Lærer ved Konservatoriet i Behandlingen af sine Instrumenter og har udgivet Skoler for disse. Trods sin store og omfattende Virksomhed døde S. i smaa Kaar. *S. L.*

Saxofon.

Fig. 2.

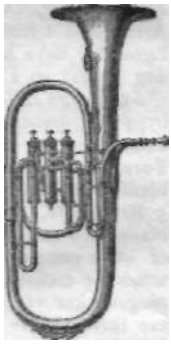

Saxhorn.

Sax, Emil, østerrigsk Socialøkonom, er født 8. Febr. 1845 i østerrigsk Schlesien, var 1879—93 Professor i Prag og har siden 1895 levet i Abbazia. Et fremragende, efter historisk-realistisk Metode udarbejdet Værk er hans »Die Verkehrsmittel im Volks- und Staatswirtschaft« [2 Bd., Wien 1878—79], hvori Transportmidlernes økonomiske og sociale Betydning underkastes en interessant Belysning. Et vægtigt Bidrag til Udviklingen af den stærkt teoretiserende, saakaldte »østerrigske

Skole« i Økonomien, blandt hvis Høvdinge S. regnes sammen med Carl Menger og v. Böhm-Bawerk, danner hans Hovedværk »Grundlegung des theoretischen Staatswirtschaft« [Wien 1887]. S. fremholder, at man ogsaa i den »rene Økonomi« stedse maa have Statens Virksomhed og Medvirkning som økonomisk Faktor for Øje. Hans Metode er den deduktive. *K. V. H.*

Saxe [sä'ks], John Godfrey, amerikansk Forfatter, født i Highgate, Vermont, 1816, død 1887. Han studerede Jura og blev Sagfører, men interesserede sig for Litteratur og leverede Bidrag til »Knickerbocker Magazine«. Senere kastede han sig helt over Litteraturen og blev kendt som en vittig, elskværdig Humorist. Af hans Digte kunne nævnes: »Progress: A Satire« [1846], »The Money King« [1854], »Clever Stories of Many Nations« [1864], »The Times, The Telegraph, and other Poems« [1865], »The Masquerade« [1866], »Fables and Legends of Many Countries« [1872], »Leisure-Day Rhymes« [1875], samt flere Samlinger »Poems«. *T. L.*

Saxhorn se Sax.

Saxicŏla, Slægtsnavn for Digesmutte.

Saxifräga se Saxifragaceae.

Saxifragacĕae (Stenbrækfamilien, norsk Bergsildrefamilien), tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Saxifraginae*, mest fleraarige Urter, sjælden Buske eller smaa Træer, oftest med spredte Blade med vel udviklet Bladfod, men i øvrigt af forskelligt Ydre. Blomsterne ere tvekønnede og regelmæssige; da Blomsterbunden oftest er konkav og mere eller mindre sammenvokset med Frugtknuden, blive Blomsterne omkring- eller oversædige. Tallet i Blomsten er hyppigst 5; Støvdragernes Antal er dobbelt saa stort som Bæger- og Kronbladenes. Af Frugtblade findes mest 2 indbyrdes sammenvoksede, sjælden flere og fri, med et tilsvarende Antal Grifler. Frugten er en Kapsel eller et Bær; Frøene have rigelig Frøhvide. S. tæller over 500 Arter, hvortil ogsaa regnes de som særskilt Familie undertiden opstillede Slægter *Hydrangea, Philadelphus, Deutzia* og nærstaaende. De fleste Arter leve i nordlig tempererede eller arktiske Egne. De have kun ringe økonomisk Betydning; dog dyrkes en Del som Prydplanter.

Saxifraga L. (Stenbræk, norsk Bergsildre), hyppigst fleraarige Urter med læderagtige eller kødede og mest rosetstillede Blade af forskellig Form og hvide, gule eller røde Blomster paa et bladfattigt Skaft. Blomsterne have 5 Bægerblade, 5 Kronblade, 10 Støvdragere og oftest 2 Frugtblade med talrige Æg paa tyk Skillevæg. Frugten er en 2-rummet Kapsel, der aabner sig i Bugsømmene mellem de to blivende Grifler. Bestøvningen sker ved Insekters Hjælp; de fleste Arter ere førsthannede og Støvdragerne bøje sig efterhaanden tilbage mod Støvvejen; enkelte ere førsthunnede. Ca. 200 Arter i nordlig tempererede og arktiske Egne eller uden for disse Omraader højt til Fjælds. I Danmark vokse 3 følgende Arter. *S. Hirculus* L. (Gul S.), der er 10—20 Cm. høj og har undersædige og smukke, gule Blomster, findes i tørveholdige Enge, men er ikke almindelig; den blomstrer i Eltersommeren. Sjælden i Norge. *S. tridactylite* L. (Trekløvet S., norsk Trefingersildre) er enaarig og 5—17 Cm. høj; den har kiledannede og 3—5-lappede Blade og smaa hvide, halvt oversædige Blomster. Den forekommer hist og her paa tørre Marker og blomstrer i Maj—Juni. I Norge lever den paa Klipper. *S. granulata* L. (Kornet S., norsk Nyresildre) er 15—30 Cm. høj, med nyredannede og rundtakket-haandlappede Grundblade og smukke, hvide Blomster. Den er almindelig paa Bakker og høje Enge og blomstrer i Maj—Juni; i Norge findes den i de sydligste og sydøstlige Dele. Paa dens Jordstængel sidde talrige Yngleknopper, hvorved den formerer sig. Foruden de her nævnte Arter lever der i Norge en ikke ringe Mængde Arter, der alle ere Fjældplanter; af disse kan især nævnes: *S. Cotyledon* L. med tæt Roset af tykke spadedannede, fint savtandede Blade, vokser paa Klipper særlig i subalpin Region, men kan gaa helt op i Vidjebæltet, og i vestlige og nordenfjældske Norge helt ned til Havet. Paa Grund af dens store, vakre, rigtblomstrende hvide Blomsterstande har den af Folket faaet Navne som: Bergdusk, Bergbruse, Fjældrose, Bergfrue, Venegut o. s. v. *S. oppositifolia* L. med krybende Stængler og modsatte, aflange, i Kanten stivhaarede, smaa Blade og enkeltstaaende violette Blomster, hænger især paa fugtige Fjældvægge fra den subalpine Region til Lavbæltet, men kan i det vestlige og nordlige Norge gaa ned til Havet. *S. aizoides* L., der har en Udbredelse som foregaaende, har gule til purpurfarvede Blomster, som staa flere sammen i en Halvskærm. *S. cernua* L. er en fin Plante, forekommer paa lignende Steder som de to foregaaende, helst om de ogsaa ere lidt skyggefulde; ved Roden og i Bladhjørnerne helt op i den hvidblomstrede Blomsterstand findes Løgknopper, hvorved den let spredes. *S. stellaris* L. staar paa sumpede Steder og har smukke, hvide, stjerneformede Blomster. *S. nivalis* L. med tykke Blade og uanselige Blomster er alm. fra den subalpine Region til Lavbæltet og gaar sjælden saa lavt som til ca. 200 M., f. Eks. Krogkleven. *S. caespitosa* L. er en cirkumpolar Art, som i Norge forekommer fra den subalpine Region til Lavbæltet og har en noget østlig Forekomst, idet den mangler ud mod Havet i Bergens Stift. Den danner tætte Tuer med fint lappede Blade og hvide Blomster, som staa enlige eller faa sammen paa et Blomsterskaft.

En Mængde Arter og Bastarder dyrkes i Haver paa Stenhøje, saaledes de ovenfor nævnte *S. Hirculus, S. granulata, S. Cotyledon, S. aizoides, S. Aizoon, S. caespitosa* og *S. oppositifolia.*

Desuden en hel Del andre, hvoraf nogle nævnes nedenfor. *S. umbrosa* L. (Porcelænsblomst), Pyrenæerne, 30—35 Cm. høj, med ægdannede Rosetblade, der ere krusede og tandede i Randen, og hvide, rødt prikkede Blomster i Juni. Nærbeslægtede ere: *S. cuneifolia* L. (Pyrenæerne, Apenninerne, Alperne) og *S. Geum* L. (Pyrenæerne). *S. rotundifolia* L. (Alperne, Karpatherne og andre høje Bjærge i Europa) er 30 Cm. høj og har nyredannede og haarede Blade og hvide Blomster. *S. sibirica* L. (Lilleasien, Kaukasus) har traadformet Stængel, nyredannede Blade og i hvide Blomster. *S. hypnoides* L. (vestlige Sydeuropa) er 5—6 Cm. høj og stærkt tæppedannende; den har hvide Blomster og dyrkes i

talrige Varieteter. — *S. sarmentosa* L. (Kina og Japan) dyrkes meget hyppig som Hængeplante; den har lange Udløbere, kredsrunde haarede, mørkegrønne og paa Undersiden røde Blade med hvide Nerver og smaa rødlig hvide Blomster. Se i øvrigt nedenfor. *A. M.* og *N. W.*

S. er Stenhøjsplanter, der formeres ved Deling, som for de kraftig voksende Arter ikke frembyde nogen Vanskelighed, hvorimod de svagtvoksende maa beskyttes mod Sol og stærke Regnskyl, indtil Væksten er begyndt. Delingen foretages i August eller efter endt Blomstring. *S. sarmentosa* dyrkes for sine smukke Blades Skyld som Hængeplante i Koldhus. Varieteten S. *s. tricolor* udmærker sig ved sine indvendig grønne og udvendig hvide Blade med en rød Kant langs Bladranden. *S. s.* formeres let ved Udløbere. *L. H.*

Saxifragĭnae, Orden af tokimbladede og frikronede Planter, Urter, Buske eller Træer med fuldstændige og regelmæssige, hyppigst omkringeller oversædige Blomster, hvis Tal gerne er 5 i Bæger, Krone og Støvdragerkreds (2 ×5), medens der er 2—5 (oftest kun 2) Frugtblade. Til S. høre Tykbladede, *Saxifragaceae,* Ribsfamilien, *Hamamelidaceae,* Platanfamilien og *Podostemaceae*; se disse Art. *A. M.*

Saxo, dansk Historieskriver omt. 1150—1220; paa Dansk Sakse; vistnok med Tilnavn den Lange; af en senere Tid kaldt Grammaticus (Sprogmester). Han var Sjællandsfar, sikkert Herremandssøn; hans Fader og Farfader havde tjent i Valdemar den Stores Hær. Han gik den gejstlige Vej, havde tidlig et Navn som latinsk Stilist, og blev Klerk (Skriver eller Kansler) for Ærkebiskop Absalon; han synes at være den »S. Kannik ved Lund's *Domkirke*« (ca. 1180) og den »Magister S.« (ca. 1201), der har været til Stede ved Udfærdigelsen af Absalon's Breve. Hvad der forstaas ved »Magister-«Titelen, er ikke helt klart; muligvis et Studieophold i Paris; i hvert Fald var han — paa første Haand eller gennem sin Ærkebiskop — paavirket af den vaagnende Lyst til de fri Kunster og Beundring for den latinske Litteraturs (især den sene Latinlitteraturs) Skønhed og Ordpragt i Prosa eller Vers. Efter Absalon's Død har han maaske haft sit Ophold ved det fælles Kannikebord i Lund's Domkapitel, men synes ikke at være død der; han naaede aldrig op til Kirkens mere fremskudte Stillinger og savnede vistnok ogsaa Interesse for religiøse eller kirkepolitiske Spørgsmaal.

Hans Bedrift er den store Danmarks-Historie (*Gesta Danorum*), som han paa Absalon's Opfordring paatog sig, og som fulgte ham Livet igennem fra kraftige Ungdomsaar indtil rystende Alderdom. Allerede ca. 1186 var det kendt i skaanske Klerkekredse, at S. arbejdede paa en stor Fremstilling i alt Fald af det sidste Aarhundredes Historie, og endnu over 30 Aar senere, da den sejrrige Kong Valdemar »havde udstrakt sit Herredømme over Elben's skiftende Vande«, sad den gamle Klerk og skrev paa Fortalen til sit Arbejde, uden at vi ved, om han nogen Sinde har faaet det afsluttet og givet Kongen i Hænde. Vilkaaret for, at det mærkelige Værk kunde blive til, har først og fremmest været den nære Samstemthed imellem Absalon og hans unge Klerk; vokset op under Lysglansen af den sejrrige Venderkamp har han kunnet forstaa Absalon's Krigersnille og Vovsomhed, hans Veltalenhed og hans ideale Maal, derhos hans Begejstring for Fortidens Storhed som Drivkraft til ny Daad; han har optaget i sig Absalon's Meddelelser om Samtidens Historie saavel som hans Fortællinger om Oldtidens Sagnhelte. Dette mundtlig meddelte Stof — fra Absalon og fra andre — bliver Indholdet af hans Værk. Naar S. selv betegner sit Værk som den første Danmarks-Historie, gælder det ikke Emnet; allerede den tidligere Del af Absalons-Tiden havde Krøniker, der rakte tilbage til den fjerneste Sagntid. Det ny er den fyldige og livfulde Skildring af Danmark's Historie, med en Rigdom af Kilder, som man ellers vilde have troet det umuligt at skaffe. Mest glimrende viser dette sig over for Oldtiden. Hvad hans Forgængere havde kunnet byde, var krønikeagtige Notitser eller halvt skæmtende Folkesagn; han graver frem fra mundtlig Overlevering gamle Kvad fra Vikingetiden eller fyldige Prosaberetninger om Heltelivet. Foruden den store Fylde af danske, nærmest sjællandske Oldsagn, udnytter han en Mængde eventyrlige Sagaer; han ansaa dem for at være Dele af Island's historiske Skatte, men i Virkeligheden hørte de hjemme paa Norge's Vestkyst, især i Stavanger-Egnen, og adskillige af dem vare af ret ung Oprindelse. Men netop ved disse forskelligartede Kilder er hans Oldhistorie bleven saa enestaaende rig en Samling til Forstaaelse af den nordiske Sagndigtnings Udvikling og af hele det Aandsliv, der fylder de nærmest foregaaende Aarhundreder. Inden for S.'s Værk udgør Fremstillingen af den hedenske Tid omtrent Halvdelen (9 af Danmarks-Historiens 16 Bøger), mere kortfattet er Behandlingen af den ældre kristne Tid (10.—13. Bog), men med de sidste tre Bøger faar hans Beretning en Fylde og Anskuelighed, som om han havde været Øjenvidne. Denne hans Fremstilling af Samtidshistorien er det andet store Glansparti i hans Fortælling, et storladent Mindesmærke paa een Gang over hele Tidsalderens Liv og over dens største Personlighed, Absalon. Tilblivelsestiden for de enkelte Afsnit har været omstridt; man synes at være bleven nogenlunde enig om, at Samtidshistorien er det ældre Parti, Sagnhistorien det yngre, og at Udarbejdelsen ligger forholdsvis sent i hans Liv, ikke nær ved Begivenhederne. S.'s latinske Stil er pyntelig indtil Overlæsselse; navnlig synes S., alt som han kom over i Oldingeaarene, at have nydt sin egen Evne til at skabe ny Udtryk for en Tanke eller at lade et læst Udtryk dukke op i ny Ordsammenstillinger; dette pletter især den sidst skrevne Halvdel, Oldtiden. Tillige synes han at have ladet dobbelte Udtryk henstaa til fremtidigt Valg, og ved den endelige Renskrift ere begge Udtryksmaader da blevne optagne i Teksten.

Som Hensigten med sit Værk opgiver S. at hævde Danmark's Navn blandt fremmede; men ganske sikkert har han tillige villet opildne sine Landsmænds Fædrelandssind og Daadslyst. Paa den nærmeste Eftertid fik hans Arbejde dog ingen Indflydelse. Først mod Slutn. af 13. Aarh. bliver det mere kendt og afskrevet; efter 1342 fik et Udtog af det en stor Udbredelse, men

selve Værket blev derved upaaagtet. Da Christiern Pedersen foretog sig at udgive det (1514), opdrev han med Møje et Haandskrift, hvorefter det blev trykt. Heller ikke nu kendes noget helt Haandskrift; men nu og da har man fundet Brudstykker af gamle Haandskrifter, deriblandt i den franske By Angers nogle Blade af Værkets Begyndelse med en Mængde stilistiske Ændringsforslag, der synes at stamme fra selve Forfatteren. Dog selv om S.'s Værk satte intet eller ringe Spor i den nærmeste Eftertid, blev det for senere Aarhundreder det Skrift, der i stadig stigende Grad vakte Sansen for nordisk Oldtid og Middelalder og satte sin Frugt i Forskning og i Digtning. (Litt.: A. D. Jørgensen, »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen« [1871]; Axel Olrik, »Kilderne til S.'s Oldhistorie« [1892 — 94]; »Arkiv for nord. Filologi« [12. Bd. S. 222; 13. Bd. S. 101; 14. Bd. S. 47]; Hermann, »Erläuterungen zu S. Gramm.« [1. Bd., Leipzig 1901]. — Udgivet bedst af P.E. Muller og Velschow [1839—58], senere af Holder [Strassburg 1886]; oversat bl. a. N. F. S. Grundtvig [1818 og oftere] og Winkel Horn [1898]; jfr. A. Olrik, »Danske Oldkvad i S.'s Danmarkshistorie« [1898]; samme, »Danmarks Heltedigtning« [1. Bd., 1903, S. 8]). *A. O.*

Saxofon se Sax.

Saxon [saksõ'], schweizisk Badested i Rh6ne-Dalen mellem Martigny og Sion, 670 M. o. H. Der findes en varm Kilde (24^0) med meget faa faste Bestanddele, deriblandt Jod, men i meget vekslende Mængde, hvad der er en uheldig Omstændighed for Vandets Anvendelse (det kan veksle fra o til $0{,}01$ i 1,000 Dele). Det er ogsaa uheldigt, at skønt S. selv ligger i en herlig Bjærgegn, er der i Nærheden Sumpland med utallige Myggesværme. S. søges især tor Skrofulose. *Lp. M.*

Saxöni, en gammeldags Betegnelse for Alpaka (se Alpakauld).

Saxtorph, 1) Matthias, dansk Læge og Fødselshjælper, født I. Juni 1740 ved Holstebro, død i Kjøbenhavn 29. Juni 1800. S. undervistes i Fødselsvidenskab navnlig af Chr. Joh. Berger, og da denne ved sit Samarbejde med Struensee droges hen mod andre Interesser, overtog S. først Embedet som Stadsaccuchør og derefter Accuchørstillingen ved Fødselsstiftelsen, som dengang var paa Frederiks Hospital. Da Berger blev helt fjernet, blev S. *Prof. med. designatus* 1773, men først 1795 blev han *Prof, ordinarius.* S. gjorde sig navnlig berømt ved at fortsætte Berger's Undersøgelser over den naturlige Fødsel og ikke alt for hurtig gribe til Instrumenter, og under hans Ledelse vandt Kjøbenhavn's Fødselsstiftelse, navnlig efter at Enkedronningen havde skænket den en egen Bygning, stor Anerkendelse i Europa og søgtes af mange udenlandske studerende. De fleste af S.'s dygtige Arbejder ere fremkomne i det kgl. medicinske Selskabs *Acta* og i Videnskabernes Selskabs Skrifter. 1803 udgav P. Scheel hans »Gesammelte Schriften geburtshülflichen u. physiologischen Inhalts« med en Biografi. *G. N.*

2) Johan Sylvester, foreg.'s Søn, dansk Læge og Fødselshjælper, født 27. Oktbr. 1772, død 22. Apr. 1840. S. tog kirurgisk Eksamen 1792, blev Dr. med. 1795 °g blev ved sin Faders Indflydelse 1799 ekstraord. Prof. i Kirurgi og Fødselsvidenskab. Ved Faderens Død 1800 blev han Accuchør ved Fødselsstiftelsen. *G. N.*

3) Matthias Hieronymus, foreg.'s Søn, dansk Læge, født i Kjøbenhavn 26. Oktbr. 1822, død 14. Marts 1900. S. blev 1855 efter Konkurrence Lektor i Kirurgi, 1862 *Prof. ordinarius,* 1866 Lærer i klinisk Kirurgi og Overkirurg ved Frederiks Hospital. Han var en fortrinlig Lærer, men størst Fortjeneste erhvervede han sig ved allerede 1868 at indføre den Lister'ske antiseptiske Saarbehandling paa sin Hospitalsafdeling, den første større Hospitalsafdeling uden for Lister's egen, hvor Metoden indførtes. 1886 trak han sig tilbage fra sin Post som klinisk Lærer. Han har skrevet meget lidt, væsentligst kun: »Kirurgisk Klinik« [3 Dele 1878—79, Supplement 1882—83]. *G. N.*

Say, Sai, By i det mellemste Sudan, Riget Gando, ligger ved højre Bred af Niger paa 13^0 5' n. Br. Flodens Bredde er her kun lidt over 1 Km., og S. er derfor et af de mest benyttede Karavaneovergangssteder. Byen ligger ved den lave vestlige Flodbred og er i Regntiden udsat for Oversvømmelser. S.'s største Betydning er at være en vigtig Mellemstation paa Karavanvejen mellem Timbuktu og Sokoto. Den første Europæer, der besøgte den, var Mungo Park, senere blev den besøgt af H. Barth. Ifølge en engelsk-fransk Overenskomst 1890 hører S. ind under den franske Interessesfære og betegner samtidig den sydlige Grænse for denne ved Niger. *C. A.*

Say [sæ'], 1) Jean Baptiste, »den franske Nationaløkonomis Fader«, født i en protestantisk Familie 5. Juni 1767 i Lyon, død 15. Novbr. 1832 i Paris. S. var Købmandssøn og blev, som ungt Menneske bestemt for Handelen, sendt til England. Herfra vendte han tilbage fyldt af Indtryk og Ideer, der bare ham ud over de merkantile Interesser; han sluttede sig med ungdommelig Begejstring til Revolutionen og blev 1790 Mirabeau's Medarbejder i Tribunens Organ »Courrier de Provence«. 1794—99 virkede han, sluttelig i Egenskab af Chefredaktør, i »Décade philosophique, littéraire et politique«. 1799 kaldes han af Bonaparte til Medlem af Tribunatet, i hvilket han forestod Finansudvalget. 1803 offentliggør han saa sit berømte Hovedværk »Traité d'Économie politique«, der fik epokegørende Betydning ved at skaffe Adam Smith's økonomiske Ideer Indgang og Rodfæste paa Fastlandet; den franske Iklædnings gennemsigtige Klarhed og elegante Form vakte nemlig Interesse for den ny Videnskab i de videste Kredse. Værket udkom i mange Udgaver og Optryk og i talrige Oversættelser [dansk ved Fr. Cortsen, 2 Bd., Kbhvn. 1818]. Uenighed om Beskatningens Grundsætninger bevirkede et Brud mellem S. og Førstekonsulen. S. forlod derfor Paris og grundlagde et Bomuldsspinderi, der gik godt, saa længe Fastlandsspærringen varede. Ved dennes Ophør nedlagde S. sit Anlæg og vendte 1813 tilbage til Paris, hvor han det følgende Aar blev Medlem af det franske Akademi. 1815 begyndte han at holde Forelæsningskursuser i Socialøkonomi, og 1819 oprettedes der en Lærestol for ham heri ved *Conservatoire des arts et métiers.* 1830 blev han Professor ved *Collège de France.* For-

uden sin »Traité« skrev S. en populær »Catéchisme d'Économie politique« [1815], et bredt anlagt »Cours complet d'Économie politique pratique« [6 Bd., 1828–29, optaget i Guillaumin's »Collection des principaux économistes«, Bd. X og XI, 1852] samt en Del Afhandlinger, hvoraf et Udvalg »Œuvres diverses«, foreligger som nævnte Samlings Bd. XII.

S. kan ikke karakteriseres som en nyskabende Aand i dybere Betydning, om han end var noget mere end Adam Smith's »Vulgarisator«, som Fr. List haanlig kalder ham. I saapas Udstrækning er der jo flikket paa den skotske Banebryders Værk af hans talentfulde og behændige Efterfølger, at denne kan fremstille sig og blive godtaget som en virkelig Foregangsmand. Er det vel en betydelig Underkendelse af Fysiokraternes (s. d.) Betydning, naar franske Økonomer lade deres Videnskab paa fransk Grund begynde med S., saa kan denne i det mindste ikke berøves Æren for at være Frihandelslærens Grundlægger i sit Fædreland: han bereder Fr. Bastiat (s. d.) og den fri Konkurrences Maalsmænd Vejen. Meget Ry stod der længe af S.'s Lære om Markederne og Afsætningsvejene, den noksom bekendte »Théorie des débouchés«. Medens Smith ene lader Arbejdet være Folkevelstandens Kilde, indføjer S. tillige i sit System Naturkræfterne og Kapitalen som oprindelige Produktionsfaktorer, idet han overser, at denne sidste nødvendigvis maa være tilblevet efterhaanden og meget hellere kan betegnes som en »historisk Kategori«. Til Læren om Frembringelsen og Fordelingen, saaledes som den er udviklet hos Turgot, kommer hos S. første Gang Læren om Forbruget, en Tredeling inden for den økonomiske Videnskabs Systematik, der er bleven bibeholdt indtil den nyeste Tid. *K. V. H.*

2) Horace Émile, foreg.'s Søn, fransk Finansmand, Statistiker og Socialøkonom, (1794—1860). Efter at have tilbragt nogle Aar i Brasilien og etableret en Kommissionsforretning paa Mellem- og Sydamerika i Paris saa S. sig ved et rigt Giftermaal i Stand til at vie det offentlige Liv og socialøkonomiske Studier sin Tid og sine Interesser. 1831 blev han Medlem af Handelsdomstolen, 1834 af Paris'es Kommunebestyrelse, og 1849—51 sad han i Statsraadet. Hans Navn er fremfor alt knyttet til en 1847—51 under hans Ledelse foretagen socialstatistisk Undersøgelse af Paris'es industrielle Tilstande, omfattende ikke mindre end 32,000 Fabrikker og Værksteder, og hvorunder 64,816 industridrivende og Haandværksmestere personlig afgave Oplysninger om alle mulige Forhold inden for deres Bedrift. Resultaterne af dette for sin Tid mærkelig omfangsrige og grundige Arbejde bleve redigerede af S. i 2 vældige Foliobind, »Statistique de l'industrie å Paris, résultant de l'enquête faite par la Chambre de Commerce« [1851], der blev belønnet med det franske Videnskabsakademis store Pris. S. var 1841 en af Grundlæggerne af »Journal des Économistes«, og efter hans Initiativ stiftedes 6. Apr. 1842 *Société d'économie politique* i Paris. *K. V. H.*

3) Jean Baptiste Léon, foreg.'s Søn, fransk Politiker, Finansmand og Nationaløkonom, født 6. Juni 1826, død 21. Apr. 1896. Efter at have arbejdet i Lyon-Banens Administration siden 1852 blev han 1857 af sin Ven, Baron Alphonse Rothschild, anbragt i Nordbanernes Direktion. Under det 2. Kejserdømme gjorde S. sig fremtrædende bemærket ved sin skarpe Kritik af Byen Paris'es, af den bekendte Omkalfatringsmand Baron Haussmann ledede Finansstyrelse, ligesom han gennem »Journal des Débats«, til hvilket han, ved Giftermaal, 1855 var bleven knyttet som Medejer og Medarbejder, udfoldede en ivrig journalistisk Virksomhed i liberal og protestantisk Aand. Efter Kommunens Fald blev han 1871 indvalgt i Nationalforsamlingen. Herfra blev han 7. Decbr. 1872 af Thiers kaldet til at indtræde i Regeringen som Finansminister. Som saadan tilfaldt ham den vanskelige Opgave at lede Opgørelsen af Krigsskadeserstatningen til Tyskland. Hans mesterlig affattede »Rapport« herom, afgivet 5 Apr. 1874, blev offentliggjort som Bilag til 2. Udg. af hans Oversættelse af G. J. Goschen »Théorie des changesétrangers« [1875]. Indtil 1882 indehavde S. seks Gange Finansministerportefeuillen i tilsammen over 6 Aar, og i hele denne Tid besad han faktisk, uanset om han sad i Regeringen, Ledelsen af Landets Finansforvaltning, og bidrog ved sin eminente Dygtighed i høj Grad til at læge de Saar, Krigen med Tyskland havde slaaet. Hans Budgetforslag udmærkede sig ved enestaaende Klarhed og Indsigt. 1880—82 var S. Senatets Præsident, hvorefter han en Aarrække stod uden for det politiske Liv. 1889 modtog han imidlertid Valg til Deputeretkammeret og genvalgtes 1893. Her var han, tro mod sit tidligere Program, Frihandelspartiets Fører og Socialismens svorne Modstander. Foruden ved sin Veltalenhed øvede S. megen Indflydelse som Forfatter. Hans Artikler og Brochurer om finansielle og økonomiske Emner ere særdeles talrige. Teoretisk naaede han som Nationaløkonom ikke ud over sin Bedstefaders »klassisk« liberale Standpunkt. De mere betydelige af hans Skrifter ere: »Les Finances de la France« [1883], »Le socialisme d'État« [1884], »Les solutions démocratiques de l'Impôt« [2 Bd., 1886], en smuk Biografi af »Turgot« [1887] og en Rapport om »L'Économie sociale å l'Exposition universelle de 1889« [1891]. Ledende Andel havde han i Redaktionen af de store økonomiske Haandbøger »Dictionnaire des Finances« [1883—94] og »Nouveau Dictionnaire d'Économie politique« [1889—92]. Et righoldigt Udvalg af hans finansielle Udredninger foreligger i »Les Œuvres de L. S. — Les finances de la France sous la 3. République«, redigeret af André Liesse [4 Bd., Paris 1898—1901]. (Litt.: J. Chailley-Bert, Art. L. S. i *Supplément au Nouveau Dictionnaire d'Économie politique* [1897] og Indledn. til et mindre Udvalg af S.'s Skrifter i Guillaumin's *Petite bibliothèque économique*; en udtømmende Biografi er Georges Michel, *L. S., sa vie, ses œuvres* (Paris 1899]). *K. V. H.*

Sāyaṇa, en lærd Brahman og Kommentator, (ca. 1295—1387), Broder til Mādhava, som var Minister hos Kong Bukka I i Vijayanagara (1350—79). En Mængde lærde Værker tilskrives ham, blandt hvilke særlig maa fremhæves hans Kommentarer til Veda'erne og andre Dele af den ældste indiske religiøse og filosofiske Litteratur. Hans omtattende Kommentar til Rigveda (s. d.)

er udgivet af Max Muller i den store Udgave af **Rig-Veda-Samhitā** [Bd. 1— 6, Lond. 1849—74]. (Litt.: A. A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900]). *D. A.*

Sayce [se!is], Archibald Henry, engelsk Orientalist og Sproggransker, er født 25. Septbr. 1846 i Shirehampton ved Bristol, studerede i Oxford, blev 1869 *Fellow* af *Queens College* smst., præsteviedes 1870 og udnævntes 1876 til Max Müller's Efterfølger som Professor i sammenlignende Sproggranskning i Universitetet i Oxford, en Stilling, som han 1891, nærmest af Helbredshensyn, opgav, hvorimod han s. A. blev Professor i Assyriologi. Hans Hovedstudium er Kileskriften og de forskellige Sprog, som ere udtrykte med denne ejendommelige Skriftart: Assyrisk, Summerisk, Akkadisk, Indskrifterne fra Van og Omegn, fra Mal-Amir, ligesom ogsaa de hetitiske Indskrifter. I »Journal of Philology< udgav han 1870 den første akkadiske Grammatik, derefter: »Assyrian Grammar for comparative purposes« [Lond. 1872], »Elementary Assyrian Grammar< [1875], »Lectures on the Assyrian Language« [1877], endvidere: »Babylonian Literature« [1877], »Ancient Empires of the East« [1884], »Assyria, its princes, priests and people« [1885], »Social Life among the Assyrians and Babylonians« [1891], »A primer of Assyriology« [1894], »Hibbert Lectures on the origin and growth of religion as illustration by the religion of the Ancient Babylonians« [1881]; desuden: »The Hittites or the story of a forgotten people« [1888], »The Cuneiform Inscriptions of Van deciphered and translated« [1872—94]. S. har besørget udgivet: »Records of the Past«, »New Series«, hvilke indeholde engelske Oversættelser af assyriske Tekster, og er desuden Forfatter af mange, mere populære Skrifter, hvori Betydningen, særlig for Bibelstudiet, af de ny Opdagelser i Asien og Ægypten fremhæves. S. har saaledes udgivet: »Fresh Light from the Monuments« [1884; 7. Udg. 1892; paa Dansk: »Talende Stene«, oversat af Laursen, Kbhvn. 1888; ogsaa paa Fransk og Tysk], »The Higher Criticism and the Verdict of the Monuments« [1894]. Flere populære Skrifter af S. i samme Retning, men af mindre Omfang, ere udgivne af *Religious Tract Society.* Af sprogsammenlignende Indhold ere: »Principles of comparative philology« [1874, 3. Udg. 1883], »Introduction to the Science of Language« [1880; 3. Udg. 1890 i 2 Bd.]. S. har ogsaa udgivet: »Egypt of the Hebrew and Herodotus« [1888], »The life and times of Isaiah« [1889], »The races of Old Testament« [1891], »Introduction to the books of Ezra, Nehemiah and Esther« [1885]. I mange Aar har S. hver Vinter besøgt Ægypten, hvor han har opdaget adskillige, ikke tidligere kendte Indskrifter (mest udgivne af ham i »Proceedings of the Society of Biblical Archaeology«). S. er ogsaa et virksomt Medlem af Komiteen for Gennemsynet af den engelske Bibeloversættelse og af Kommissionen for det højere Undervisningsvæsen. *V. S.*

Sayetgarn se Garn.

Sayous [sæju'], Pierre André, fransk Litteraturhistoriker, født i Geneve 9. Novbr. 1808, død i Paris 22. Febr. 1870. Han var af en til Schweiz emigreret fransk Familie, blev Professor i Genève efter R. Töpffer, men afsattes 1848 og begav sig til Paris, hvor han fik Embede i det franske Kultusministerium, fra 1859 som *sous-directeur pour les cultes non catholiques.* Skrifter: »Études littéraires sur les écrivains français de la Reformation« [2 Bd., 1841—54], »Histoire de la littérature française å l'étranger« [2 Bd., 1853, blev kronet af det franske Akademi], »Le XVIIIe siécle å l'étranger« [1861]. Desuden har han udgivet Mallet du Pan's Memoirer og Breve [1851]. — Hans Søn, Edouard S., fransk Historiker, født i Geneve 10. Jan. 1842, død i Nizza 19. Jan. 1898. Efter at have været ansat i forskellige Lærerembeder i Frankrig blev han 1877 protestantisk Præst; tillige holdt han kirkehistoriske Forelæsninger, først i Montauban, siden i Toulouse, indtil han 1886 udnævntes til Professor i Middelalderens Historie ved Universitetet i Besançon. Han har forfattet »Le christianisme de Bacon; les déistes anglais et le Christianisme« [1882], »Jésus-Christ d'aprés Mahomet« [1889]; to Afsnit af England's Historie i Lavisse og Rambaud's »Histoire générale« og et stort Antal Artikler i »Le grande Encyclopédie«. Men især har han givet sig af med Studiet af Ungarn's Historie og Litteraturhistorie, saaledes i det betydelige Arbejde »Histoire générale des Hongrois« [1877, overs. paa Magyarisk], endvidere »Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 å 1815« [1872] og »Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois« [1874]. *E. G.*

Sayre [sæ!ə], Lewis Albert, amerikansk Kirurg, er født 29. Febr. 1820 i Madison, New Jersey. Har skrevet overordentlig meget, men er særlig bleven bekendt ved sin »Report on Pott's disease with a new method of treatment by suspension« [1876] og ved sin Gipsbandage ved Rygradslidelser. *G. N.*

Sayula, By i Mejico, Stat Jalisco, ligger 105 Km. S. S. V. f. Guadalajara ved Randen af den mejikanske Højslette (1,340 M. o. H.) og ved en lille Saltsø, der ligesom flere andre nærliggende er rig paa Soda. S. har ca. 12,000 Indb. og driver Lervaretilvirkning samt Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Sb, kemisk Tegn for Antimon.

Sbirrer (ital.), italienske Justits- og Politityenere (-betjente), bevæbnede og militærisk organiserede; Ordet anvendes især om Kirkestatens S.

Sc. Artikler, der savnes under Sc, maa søges under Sk.

Sc, kemisk Tegn for Scandium.

sc. (lat.), Forkortelse for *scilicet* (»nemlig«); tillige for *sculpsit* (»har stukket«) paa Kobberstik.

Scabéllum (lat.), en Skammel; desuden var det hos Romerne Navnet paa en Art Saaler, som Fløjtespillerne havde paa Foden, og hvormed de sloge Takt. *H. H. R.*

Scabies se Fnat.

Scabiosa se Skabiose.

Scafāti, By i Syditalien, Provins Salerno, ligger 21 Km. V. N. V. f. Salerno paa højre Bred af Sarno i en Egn, der driver stor Avl af Grønsager og Tobak. (1901) 27,023 Indb. S. er i Italien berømt for en Folkefest, der afholdes 15. Aug. Byen har Bomuldsindustri samt Tilvirkning af Krudt og Søm. *H. P. S.*

Scaylia [ska'lja] kaldes en i Sydalperne forekommende, til det øvre Kridt hørende Lagserie af tynde Kalkstensbænke, adskilte af rød Mergel; Kalkstenen er meget tæt, Lagfladerne meget ujævne. *J. P. R.*

Scāla se Milano.

Scāla (lat. *Scaliger*), Della, italiensk Slægt, der fra Midten af 13. Aarh. til henimod Slutn. af 14. Aarh. regerede i Verona. Da Tyrannen Ezzelino da Romano var falden, var det, at Slægten fik Magten i Hænde: Mastino den Ældre valgtes 1260 til Podestå, 2 Aar efter til *Capitano del Popolo*; han, som i det hele Scala'erne, var ivrig Ghibellin og fulgte Konradin af Hohenstaufen paa hans Tog mod Karl af Anjou; 1279 myrdedes han af sine guelfiske Fjender. Hans Efterfølgere som Herskere i Verona bleve efterhaanden hans 3 Sønner; berømtest af dem er den sidste, Can Grande (1291—1329), Hersker fra 1312. Denne tapre og dygtige Mand vandt adskillige Sejre over Padovanerne, udvidede Verona's Landomraade og beskyttede Lærdom og Kunst; at Dante besøgte hans Hof, er dog ikke ganske sikkert, — derimod havde den store Digter tidligere været Gæst hos hans ældre Broder Bartolommeo, synes det. Can udnævntes af Henrik VII til hans Statholder og blev 1318 det lombardiske Ghibellinforbunds Overhoved. Brodersønnen Mastino den Yngre (Navnet er mærkeligt, det betyder »Slagterhund«, ligesom Can »Hund«), født 1298, regerede fra 1329, død 1351, var ogsaa en fremragende Mand og en stor Erobrer; Brescia, Parma og Lucca forenedes under ham med Verona, men et Forbund imod ham mellem Venezia og Firenze tvang ham til at afstaa en Del af Erobringerne Hans Sønner vare ikke i Besiddelse af hans Dygtighed og tilsatte ikke lidt af Slægtens Magt; Laster og Brodermord plettede i disse Aar dens Historie. Endelig styrtedes Antonio della S. 1387 af Giovan Galeazzo Visconti, Milano's Regent, og Aaret derpaa blev han myrdet; hans Sønner søgte forgæves 1406 at komme i Besiddelse af Verona paa ny. Den sidste Ætling af Scala'ernes Mandslinie døde 1598 i bayersk Tjeneste; men Descendenter paa Kvindesiden findes endnu med tysk Adelsnavn. Ved flere prægtige Gravmæler i Verona er Slægtens Navn knyttet til Kunsthistorien. (Litt.: Litta, *Famiglie celebri italiane* [2. Bd.]; Spangenberg, *Can I della S.* [Berlin 1892]; Laszmann, *Mastino 11 della S.* [smst. 1820]; G. de Stefani, *Bartolommeo e Antonio della S., saggio storico* [Verona og Padova 1885]). *E. G.*

Scalabrīni, Paolo, italiensk Komponist, (1713—1803), Kapelmester ved Mingotti's italienske Opera i Kjøbenhavn 1747, blev Aaret efter kgl. dansk Kapelmester og spillede i de følgende 33 Aar en ikke ringe Rolle i den danske Hovedstad. For en Tid blev han rigtignok sat stærkt i Skygge af den langt mere begavede Sarti, der endog (1755) beklædtes med S.'s Kapelmesterværdighed. Men efter Sarti's Landsforvisning 1775 fik S. atter denne Værdighed tilbage og lader ikke til at have sat noget af sin Brugbarhed til i Mellemtiden. Han dels komponerede, dels arrangerede en Række italienske Operaer, komponerede Hofkantater og lignende Festmusik, til Dels til danske Tekster, bl. a. af Ewald, et Passionsoratorium, endvidere de danske Syngespil »Den belønnede Kærlighed« (1758, oversat fra Italiensk), »Geniernes Fest« (1760) og »Oraklet« (1776), endvidere — mærkeligt nok — Musik til Wessel's italienske Travesti »Kærlighed uden Strømper« (1773). Efter sin Hustru, Sangerinden Mellini's Død drog han 1781 tilbage til Italien, hvor han døde i Lucca. *A. H.*

Scalanova (tyrk. Kuschadasy, græ. Nea Ephesos), Havnestad i Vilajetet Smyrna i Lilleasien, ved det ægæiske Hav over for Samos, har en mod Sydstorme fuldkommen beskyttet god Ankerplads og henimod 7,000 Indb. Gennem S. foregaar hovedsagelig Forbindelsen mellem Samos og Fastlandet. *M. V.*

Scalaria (»Vindeltrappe«), Slægt af prosobranche Havsnegle, som har faaet Navn deraf, at den glatte, taarnformet oprullede Skals Vindinger ere besatte med talrige Tværkøle eller Lameller, som undertiden kunne være meget fremstaaende. Skalmunden er kredsformet uden Udsnit for Aanderør og omgiven af en tyk tilbagebøjet Kant. Laaget er hornagtigt, med spiralformet Vækst. Dyret selv har en indkrængelig Snabel og lange, sylspidse Følehorn, der ved deres ydre Grund paa en svag Forhøjning bære Øjnene. Den fortil afstudsede Fod rager et godt Stykke frem foran Hovedet. Tungeraspen sammensættes af forlængede, i Spidsen krogformede Tænder, der vise, at Dyret lever af Rov. Slægten S. er i omtrent 150 Arter udbredt over alle Have; med størst Artsantal optræder den dog ved Antillerne (40 Arter); i de nordiske Have findes et Par, ca. 25 Mm. lange Arter. De tropiske Arter have paa Grund af deres smukke Skaller været meget yndede af Konkyliesamlerne; en enkelt Art (*S. pretiosa*) har endog fordum staaet i den svimlende Pris af 1,000—2,000 Kr. Stk. Som fossil kendes Slægten allerede i Trias. (Litt.: P. Fischer, *Manuel de Conchyliologie* [Paris 1887]). *R. H.-P.*

Scald Law [skå!ldla!w] se Pentland Hills.

Scaliger, Julius Cæsar, italiensk Polyhistor, født 23. Apr. 1484, efter sin egen Angivelse ved Garda-Søen og som Medlem af den fornemme Familie della Scala, død 21. Oktbr. 1558 i Agen i Frankrig. Imidlertid er hans egen Beretning saavel om hans Afstamning som om hans Ungdoms Oplevelser lidet troværdig, og der er mere Sandsynlighed for, at han er født i Padova som Søn af Miniaturmaleren og Geografen Benedetti Bordoni. Efter et bevæget Ungdomsliv, hvorunder han tog Del i Krigene i Italien, begav han sig 1529 til Agen i Frankrig, hvor han i Begyndelsen levede som Læge. Han studerede væsentlig Oldtidssprogene, men var ogsaa inde i mange andre Videnskaber. Forfængelig og trættekær, som han var, kom han i Polemik med adskillige andre Videnskabsmænd. Et heftigt Angreb paa Erasmus fra Rotterdam rettede han i to »Taler« [Paris 1531 og 1536]. Af hans Skrifter mærkes *De causis linguae latinae* [Lyon 1540 og oftere] og *Poetices libri* VII [1561]. Han gav sig ogsaa af med naturhistoriske Studier og skrev Kommentarer til Aristoteles'es og Theofrast'es naturhistoriske Skrifter, og ogsaa med Filosofien beskæftigede han sig; her kan mærkes hans *Exercitationes de*

subtilitate ad H. Cardanum [Paris 1537]. Efter hans Død ere udkomne *Epistolae et orationes* [Leyden 1600] og »Lettres grecques à Imbert« [Bordeaux 1877]. *H. H. R.*

Scaliger, Josef Justus, foreg. s Søn, fremragende fransk Filolog, født i Agen 4. eller 5. Aug. 1540, død i Leyden 21. Jan. 1609. Han studerede i Bordeaux og Paris klassisk og orientalsk Litteratur og drev det til at beherske en stor Mængde Sprog. Han foretog flere Rejser, bl. a. til England og Skotland, og virkede flere Aar som Professor i Geneve, men vendte senere tilbage til Frankrig. 1593 blev han kaldet til Professor i Leyden, hvor han forblev til sin Død. Som filologisk Kritiker virkede han paa mange Omraader banebrydende; af hans kritiske Værker kunne nævnes hans *Conjectanea in Terentium Varronetn* [Lyon 1573], Udgaver af Festus [Paris 1576], Catul, Tibul og Properts [Paris 1577], Manilius [Paris 1579], Publilius Syrus [Leyden 1598], Apulejus [Leyden 1600] og Cæsar [Leyden 1606] og hans *Emendationes in Theocritum, Moschum et Bionem* [Paris 1588]. Endnu større Fortjenester har han dog indlagt sig af Oldtidens Kronologi, hvorved han har erhvervet sig Navn af Kronologiens Fader. I sit Værk *De emendatione temporum* [Paris 1583] giver han det første fuldstændige og efter bestemte Principper ordnede System for Kronologien. Han indførte den julianske Periode (se Cyklus), som han opkaldte efter sin ovenfor omtalte Fader. De af ham og andre i dette Værk opdagede Fejl meddelte han i *Thesaurus temporum, complectens Eusebii Pamphili Chronicon* [Leyden 1606]. Fremdeles har han gjort sig fortjent ved at udarbejde værdifulde Indices til Gruter's store Indskriftsamling [Heidelberg 1602—03]. Efter hans Død udkom *De re nummaria* [Leyden 1616], *De arte critica* [Leyden 1619] og »Lettres francaises inédites« [Agen 1879]. (Litt.: Bernays, »J. J. S.« [Berlin 1855]). *H.H.R.*

ScalopS d. s. s. Blindmuldvarp se Muldvarp.

Scalpa [skä'lpä], en til Skotland hørende Ø, liggende ved Østkysten af den store Hebriderø Lewis, i Mundingen af den østlige Loch Tarbert, 8 □Km, Det er en lavtliggende Ø med Fyrtaarn og (1891) 517 Indb. *M. Kr.*

Scalpay [skä'lpi], en til Skotland hørende Ø, en af de indre Hebrider, skilt fra Øen Skye ved S.-Stræ det, der er meget rigt paa Østersbanker. S. er 20 □Km., naar en Højde af 300 M. og har (1891) 49 Indb. *M. Kr.*

Scalve, Val di, se Bergamo.

Scammonium se Convolvulaceae.

Scamózzi, Vincenzo, italiensk Arkitekt, født 1552 i Vicenza, død 1616 i Venezia. S. har under Paavirkning af Sansovino og i ikke mindre Grad af Palladio udført talrige Arbejder i Senrenaissance eller i Barokstil, især i Venezia (de ny Prokuratier paa Markus-Pladsen), endvidere i Vicenza (Pal. Trissino m. m.). Hans Navn er dog fuldt saa meget knyttet til det af ham udgivne Skrift »Idea dell' architettura« [Venezia 1615, senere Opl.]. *A. Hk.*

Scandélli, Antonio, italiensk Musiker, (1517—80), blev Medlem af det kurfyrstelige Kapel i Dresden, 1566 Vicekapelmester, 2 Aar senere Kapelmester. Han er Komponist til flere tyske verdslige og gejstlige flerstemmige Sange, hvoraf en Del gik over i den protestantiske Kirke, til Motetter og Messer samt Passionsmusik, der har historisk Interesse som Forløber for den senere tyske Passion. *A. H.*

Scandĭa nævnes af Oldtidsgeografer (Ptolemaios o. a.) som een eller flere Øer i Østersøen; der mentes vel Skaane og de danske Øer. *H. H. R.*

Scandiāno, By i Mellemitalien, Provins Reggio nell' Emilia, ligger 12 Km. S. S. 0. f. Reggio ved Tresinaro. (1901) 1,417 Indb. S. har et gammelt Slot, hvor Petrarca har opholdt sig, og driver Vinavl, Ostetilvirkning samt Silkeindustri. *H. P. S.*

Scandinavia nævnes af Plinius som en 0 i Østersøen. Formodentlig har han dermed ment Skaane og det sydlige Sverige. *H. H. R.*

Scandĭum, Sc = 44, er et Grundstof, som hører til de sjældne Jordarters Metaller; dets Ilte (Oxyd) blev fremstillet af Cleve og Nilson 1879 af Gadolinit. Mendelejeff havde allerede paa Grundlag af den periodiske Lov flere Aar i Forvejen forudsagt dets Eksistens og dets Forbindelsers vigtigste Egenskaber. S. danner ligesom andre sjældne Jordartmetaller et tungopløseligt Oxalat, og Sulfatet giver med Kaliumsulfat et tungopløseligt Dobbeltsalt $Sc_2(SO_4)_3 . 3K_2SO_4$, som kan opløses i varmt Vand, men er uopløseligt i en Opløsning af Kaliumsulfat. Scandiumjilte, Sc_2O_3, er et hvidt, løst, Usmelteligt Pulver af Vægtfylde 3,86. Scandiumsulfat, $Sc_2(SO_4)_3 . 6H_2O$, er letopløseligt i Vand og krystalliserer i smaa Prismer; med Kaliumsulfat danner det det ovenfor nævnte Dobbeltsalt. Scandiumklorid giver et karakteristisk Gnistspektrum, der indeholder mere end 100 lyse Linier. *O. C.*

ScandiX se Jomfrukam.

Scansōres se Klatrefugle.

Scaphirhýnchus se Stør.

Scapin [skapæ'] (fr.), ital. Scappino, Figur fra den italienske Maskekomedie (*commedia dell' arte*). Det er en af de saakaldte *Zanni*, en forslagen Tjener eller Gavtyv, der sætter Rænkespil i Gang til Glæde for sig selv og for Komediens Elskerpar, men just ikke for dens mere eller mindre værdige Fædre. Dragten var omtr. ved Aar 1600 hvid med grønne Tresser, en temmelig løstsiddende Vams med vide Hoser, Kappe og Baret. Fra Italien indførtes denne staaende Komediefigur til Frankrig med Maskespillets øvrige Figurer, og her har da Moliére benyttet S. som Hovedperson i sin lystige Farce »Les fourberies de S.«. *E. G.*

Scapŭla d. s. s. Skulderblad (s. d.).

Scāpus (lat.), Skaft, f. Eks. Søjleskaft; ogsaa: Plantestængel. *H, H. R.*

Scarabaeus se Torbister.

Scarabaeus se Skarabæ.

Scaramuccia [skaramut'tša] (ital.), Figur fra den italienske Maskekomedie (*Commedia dell' arte*). Ligesom Harlekin, Scapin, Mezzetin o. m. fl. hører S. til *Zanni*'erne: han er Eventyrer eller Tjener, liderlig, storpralende og dog fej; fra Top til Taa er han klædt i sort. En særlig berømt Fremstiller af S.-Typen er Tiberio Fiurelli, der kom til Paris første Gang 1639 med et italiensk Skuespillerselskab og i den Grad identificeredes med Rollen, at han til daglig gik under Navnet

»Scaramouche«. Selv Ludvig XIV morede sig højlig over hans Komik og lod ham ofte blive Naadesbeviser til Del. Fiurelli prises især for sit udmærket morsomme stumme Spil i denne Rolle. *E. G.*

Scarba [ska!ᵊbä], 0 ved Skotland's Vestkyst, Argyllshire, N. f. Øen Jura, fra hvilken den er skilt ved Corryvrechan-Strædet, 15 □ Km., 448 M. høj, benyttes som Dyrehave og har (1891) kun 9 Indb. *M. Kr.*

Scarborough [ska!ᵊbərᵊ], By i det nordøstlige England, Northriding of Yorkshire, ved Vesterhavet, ligger malerisk paa og ved Foden af en Klippehøj. Ved en vild Kløft er Byen delt i to Kvarterer, forbundne med en Bro, 23 M. høj og 127 M. lang. I den gamle By (mod Nord) ligger et 1136 opbygget Slot og en gammel Kirke (St. Marie), i den ny By et Kurhus (Spa), hvortil er knyttet et Teater, samt et Museum og en moderne Kirkebygning (St. Martin). En hydraulisk Jærnbane forbinder By og Strand. 1891 havde S., der er det første af Nordengland's Badesteder, 33,776 Indb. Havnen ligger mellem to Dæmninger og er Hjemsted for (1895) 150 Fiskerbaade og over 100 Fartøjer med 15,000 Tons. Ved Stranden findes et Akvarium. Omsætningen med Udlandet er af underordnet Betydning. *M. Kr.*

Scarborough [ska!ᵊbərᵊ], Hovedstad paa den j engelsk-vestindiske 0 Tabago. Den ligger paa Sydøstkysten, har en Havn og 3,000 Indb. *M. Kr.*

Scardinius se Skalle.

S c ard öna, kroatisk **Skradin,** By i det østerrigske Landskab Dalmatien, ligger 10 Km. N. N. 0. f. Sebenico ved Kerka, der lidt oven for S. danner et 90 M. bredt og 15, M. højt Vandfald. (1890) 804 Indb. S. driver Tunfiskeri, og i Omegnen drives Silkeavl og Brunkulsproduktion. *H. P. S.*

Scaria, Emil, tysk Operasanger (Bas), født 18. Septbr. 1838 i Graz, død 22. Juli 1886 i Blasewitz ved Dresden, studerede oprindelig Jura, men kastede sig over Sangkunsten, gennemgik Konservatoriet i Wien og debuterede 1860 paa Operaen i Pest som St. Bris i »Hugenotterne«. Efter at have udviklet sig yderligere under Garcia i London blev han 1862 engageret i Dessau, 1863 i Leipzig, 1864 i Dresden, og fra 1872 var han knyttet til Operaen i Wien, hvor ban tillige i nogle Aar fungerede som Sceneinstruktør. S. var en af sin Tids mest fremragende Bassangere; særlig i Wagner'ske Partier, som Pogner, Hans Sachs, Hollænderen og Wotan, ydede han noget fortræffeligt; 1882 kaldtes han til Bayreuth for at kreere Gurnemanz i »Parsifal«. *S. L.*

Scarlatina se Skarlagensfeber.

Scarlatti, 1) Alessandro, italiensk Komponist, født i Trapani 1659, død i Napoli 24. Oktbr. 1725. Som ung opholdt han sig længere Tid i Rom, maaske som Elev af Carissimi, og gjorde sig bemærket bl. a. som Sanger og Cembalospiller. Her debuterede han ogsaa som Operakomponist 1680 med »L'onestà nel amore«, opført i den svenske Dronning Kristina's Palads. Efter 1694 at være udnævnt til kgl. Kapelmester i Napoli kom S. atter tilbage til Rom som Kapelmester ved Kirken S. Maria Maggiore (1703—09), og først derefter, altsaa i en ret fremrykket Alder, tog han fast Ophold i Napoli, hvor han fandt en rig Virksomhed som Kapelmester, Lærer, Komponist og Virtuos. At betegne ham, hvad der almindelig sker, som den første Grundlægger af den saakaldte neapolitanske Skole er just ikke rigtigt, men han er afgjort denne Skoles første straalende Skikkelse. Han imponerer ved sit Genis uendelige Frodighed. Foruden en Mængde gejstlig og verdslig Musik af alle Arter har han efterladt sig mindst 200 Messer og 114 Operaer. Rig melodisk Opfindsomhed, stort Herredømme over de kunstneriske Former, dertil smidig Færdighed i at bevæge sig i alle Stilarter betegne ham som Komponist. De Scarlatti'ske Melodier ere et uudtømmeligt Væld, af hvilket senere Komponister villig have øst. Men man mærker dog paa dem, at Tiden begynder at gaa ned ad Bakke, de gamles Alvor og Energi er brudt, Arbejdet er blevet lettere og mageligere. At S. først har anvendt Da-capo-Arien og det akkompagnerede Recitativ, anføres ofte, men er ikke korrekt; han har derimod Æren af at have anvendt disse Former mere planmæssig, som et vigtigt Led i Operaens hele Økonomi. Ogsaa Orkestrationen har han udviklet, og den Scarlatti'ske Ouverture blev med sine 3 Led — Allegro, Andante, Allegro — af Betydning for de senere opstaaede symfoniske Former. — Endelig har S. Betydning som Lærer. Som Hoved for en stor Kunstskole er han omgiven af en Skare Disciple, der bygge videre paa hans Værk, Durante og Leo i Spidsen. Af S.'s Operaer findes »La Rosaura« (1690) i Nyudgave i »Publikat. d. Gesellsch. fur Musikforsch.«, Bd. XIV. I øvrigt findes Værker af S. optagne i Proske's og Commer's Samlinger. *A. H.*

2) Domenico, italiensk Komponist, foreg.'s Søn, født 1685 i Napoli, død 1757 smst. (eller mulig i Madrid), modtog sin første Uddannelse af sin Fader og af Gasparini i Rom. S. debuterede i Rom som Operakomponist og erhvervede sig et saa stort Navn, at han 1715 blev Kapelmester ved Peters-Kirken. Senere kom han kun forbigaaende tilbage til Operakarrieren (London 1719, Operaen »Narciso«). Sin egentlige Betydning fik S. som Klaverspiller og Klaverkomponist, navnlig efter at han 1721 var draget til Lissabon som Hofcembalist og Lærer for Prinsesserne. Herfra kom han dog tilbage til Napoli 1725, men fulgte Prinsesse Magdalena Theresia til Madrid 1729 og opholdt sig ved det spanske Hof indtil 1754 (muligvis ogsaa indtil sin Død). Ved sine opfindsomme og fantasifulde Kompositioner og sit mesterlige Klaverspil blev S. en af de vigtigste Grundlæggere af Klavermusikken. Han skabte i Princippet den tidligste Form af Sonate, og han frigjorde Klaverspillet fra dets tidligere Sammenhæng med Orgelspillet, idet han udvidede Klaverteknikken og tillige skabte en egen Klaverstil. Selv har S. kun udgivet en enkelt Samling af 30 Klaverstykker, >Essercizi per Gravicembalo di Don D. S., Cavaliero di S. Giacomo e Maestro de Serenissimi Prencipe e Prencipessa delle Asturie« (ca. 1746). Men hans Klaverkompositioner løbe op til mange Hundrede og vare i hans Levetid Genstand for livlig Eftertrykning (Udgaver i Amsterdam, London, Paris, Nürnberg). Af nyere Udgaver foreligge i vor Tid en Mængde, de fuldstændigste Samlinger findes i Czerny's og i Breitkopf & Härtel's Udgaver. *A. H.*

Scarliëvo d. s. s. Radesyge.

Scarpa, Antonio, italiensk Læge, født i Nærheden af Venezia 19. Maj 1752 (Fødselsaaret angives forskelligt), død 31. Oktbr. 1832 i Pavia. Allerede 1770 blev han Dr. med, 1772 Prof. ord. i Anatomi og teoretisk Kirurgi i Modena, hvor Hertugen lod bygge et storartet anatomisk Institut. 1783 blev han Professor i Anatomi i Pavia, hvor Kejser Josef II ogsaa indrettede ny Bygninger. S. holdt ogsaa Forelæsninger over klinisk Kirurgi. 1812 trak han sig tilbage som Lærer, men vedblev at være Direktør for det medicinske Fakultet. Hans betydeligste Arbejde: *De structura fenestrae rotundae auris et de tympano secundario anatomicae observationes* udkom 1772, da S. var 20 Aar gl. Hans Navn er knyttet til forskellige anatomiske Betegnelser: *Nervus nasopalatinus Scarpae, Trigonum Scarpae.* *G. N.*

Scarpe [ska'rp], Biflod til Schelde, udspringer i det nordfranske Departement Pas-de-Calais, strømmer i østlig, senere i sydøstlig Retning og udmunder, efter et Løb paa 100 Km., tæt ved den belgiske Grænse. Neden for Arras er S. kanaliseret og sat i Forbindelse med det nordfranske Kanalsystem; livlig Skibsfart. *M. Kr.*

Scarron [skarõ'], Paul, fransk Digter, født i Paris 4. Juli 1610, død smst. 7. Oktbr. 1660. Han var Søn af en Parlamentsraad og skulde have været gejstlig; men det ungdomskaade og vilde Liv, han førte som 20-aarig, voldte, at der ikke blev noget heraf. Da han var 27 Aar, blev han i den Grad medtagen af smertefuld Gigt, at han knap kunde røre sig, og siden var han bestandig fængslet til Lænestolen. Men hans gode Humør var ikke desto mindre uopslideligt, og sin gode Appetit havde han da heldigvis ogsaa i Behold. Ved sine Skrifter og paa anden Vis skaffede han sig et rigeligt Udkomme, et muntert Selskab flokkedes i hans Hjem, og man interesserede sig for ham paa højeste Steder. 1652 blev han endog gift, med den smukke og begavede Francoise d'Aubigné, siden berømt som Mme de Maintenon, dengang en fattig og forældreløs ung Pige; de Omgivelser, hvori hun nu kom til at færdes, fik megen Betydning for hendes Udvikling, og hun var S. en trofast Plejerske til hans Død. Han selv bevarede sit lyse Sind lige til det sidste Øjeblik. Overensstemmende hermed ere alle hans litterære Arbejder Vittighedsværker, i sin Tid overordentlig læste og beundrede, nu for det meste kun af historisk Interesse. Bedst er hans Fortælling »Roman comique« [1651], o: Skuespillerromanen, den burleske Beretning om et rejsende Skuespillerselskabs Hændelser; man har i den villet finde Paavirkning af Spanieren A. de Rojas'es »Viaje entretenido«. Blandt hans andre Værker kunne fremhæves en Travesti af Vergil's »Æneide« og en halv Snes Lystspil, alle eller saa godt som alle efter det spanske, — »Jodelet ou le maître valet« og »Don Japhet d'Arménie« ere vel de heldigste. Udgaver af hans »Œuvres complètes« i 10 Bd. [Paris 1737] og i 7 Bd. [smst. 1786]. (Litt.: P. Morillot, *S. et le génie burlesque* [Paris 1888]). *E. G.*

Scartazzini [skartattsi'ni], Johannes Andreas (ital. Giovanni Andrea), Dante-Forsker, født 30. Decbr. 1837 i Bondo i Graubünden, død i Fahrwangen (Kanton Aargau) 10. Febr. 1901. Han var Præst i den schweiziske By, hvor han døde, men anvendte en stor Del af sit Liv til Studiet af den navnkundigste italienske Digter og til at udgive Bøger angaaende ham og hans Værker. Hans Virksomhed i denne Henseende er højst fortjenstfuld; der kan vel rejses — og har været rejst — grundede Indvendinger mod hans Paastaaelighed i Tid efter anden at hævde mindre sikre Anskuelser, men den overordentlige Lærdom og sagkyndige Flid, han især lægger for Dagen i en hel Række Haandbøger, bør i høj Grad anerkendes. Vi nævne af hans dantologiske Arbejder: en Udgave af »Divina Commedia« [4 Bd., 1. Gang Leipzig 1874—90; siden paa ny 1896; ny Udg. begyndt 1900], »Dante Alighieri, seine Zeit, sein Leben und seine Werke« [Biel 1869; 2. Udg. Frankfurt a. M. 1879], »Abhandlungen fiber Dante Alighieri« [Leipzig 1880], »Dante in Germania« [2 Bd., Milano 1881—83], »Vita di Dante« [Milano 1883], »Prolegomeni della Divina Commedia« [Leipzig 1890], »Dante-Handbuch« [smst. 1892], »Dantologia« [Milano 1894], »Enciclopedia Dantesca« [2 Bd., Milano 1896—98]. *E. G.*

Scarúffi, Gaspare, italiensk Møntteoretiker, (1519—84). Han var Købmand, Vekselerer og en Aarrække Direktør for Mønten i sin Fødeby Reggio. S. regnes blandt den økonomiske Videnskabs betydeligere Forgængere ved et 1582 udgivet Værk, betitlet »L'Alitinonfo (græ. ɔ: det sande Lys) per fare razione e concordanza d'oro e d'argento«. Heri udvikler han med mærkelig Grundighed Pengenes Natur og Principperne for et sundt Møntvæsen; han paaviser den i Samtiden herskende Forvirring paa dette Omraade, og for at afhjælpe Mislighederne foreslaar han med dristig Radikalisme en for alle Stater fælles Mønt med et konstant Værdiforhold mellem Guld og Sølv som 12 : 1, — et efter hans Opfattelse naturgivet, af Gud selv indstiftet Forhold. S. er saaledes vistnok den første Talsmand for et internationalt Møntsystem med Guldmøntfod som Grundlag. Hans Arbejde er optaget i Custodi's »Scrittori classici italiani di Economia politica«, [Parte antica, Bd. II, Milano 1804]. *K. V. H.*

Scarus se Papegøjefisk.

Scaurus, Marcus Æmilius, romersk Statsmand af patricisk Slægt, var Konsul 115 f. Chr. og triumferede som saadan over Ligurerne, hvorefter han blev *princeps senatus.* Senere gik han til Numidien for at forhandle med Jugurtha, men lod sig — i det mindste efter hvad hans politiske Modstandere paastode — bestikke af ham, men undgik Straf derfor. Han optraadte i den følgende Tid som en bitter Modstander af Demokratiet, men nød i adelige Kredse stor Anseelse. Hans Taler og en Selvbiografi af ham vare offentliggjorte. — Hans Søn af samme Navn, Stifsøn af Sulla, udstyrede som Ædil 58 f. Chr. Legene med stor Pragt og opførte et pragtfuldt Teater. Senere blev han efter at have været Statholder paa Sardinien anklaget for Udsugeiser, men frikendt efter at være bleven forsvaret af Cicero (54). Kort efter maatte han dog gaa i Landflygtighed, domfældt for ulovlig Embedssøgen. *H. H. R.*

Scavenius, Jacob Brønnum, dansk Godsejer, født 2. Apr. 1749 i Skagen (heraf Navnet S. ɔ: Skagbo), død 20. Juni 1820 paa Gjorslev.

Han kom tidlig til Ostindien, hvor han tjente en stor Formue, som han anbragte i Jordegods (bl. a. Gjorslev i Stevns). Som Godsejer udfoldede S. en velsignelsesrig Virksomhed. Tillige var han en ivrig Ven og Beskytter af Litteraturen, samlede to værdifulde Biblioteker, der dog begge brændte, og tilvejebragte paa Gjorslev rige videnskabelige Samlinger.

Scavēnius, Jakob Frederik, dansk Politiker, er født i Kjøbenhavn 12 Septbr. 1838 som Søn af nedenn. P. B. S., blev 1857 Student og 1863 statsvidenskabelig Kandidat. Han var paa Rejse i Syden, da Budskabet om Frederik VII's Død naaede ham, og da det blev tydeligt, at en Krig med Tyskland forestod, vendte han tilbage og meldte sig frivillig til Tjeneste ved Hæren. Han deltog i Kampen paa Als 29. Juni 1864 og fik for sit modige Forhold her Dannebrogsmændenes Hæderstegn. Tidlig blev Politik hans Hovedinteresse, og 30. Maj 1865 valgtes han i Storehedinge til Medlem af Rigsraadets Folketing. Han var af Faderen paavirket i stærk antinationalliberal Retning og delte med ham Ønsket om en Sammenslutning af de smaa og store Bønder, hvilket alt bragte ham i Forbindelse med den J. A. Hansen'ske Fløj af Venstre, som da ogsaa støttede ham ved dette og de nærmest følgende Valg og snart efter hans Indtræden i Rigsdagen bidrog til at sætte ham ind i Finansudvalget. Fra 1866 var S. i en lang Aarrække Medlem af Rigsdagens Folketing for Storehedinge-Kredsen og støttede det fra Oktoberforeningsbevægelsen udgaaede Ministerium Frijs, om end hans Standpunkt i de første Aar var til venstre for dette. Efter det forenede Venstres Dannelse skilte S., som ved Faderens Død 1868 havde arvet Gjorslev, sig mere og mere fra sine tidligere Forbundsfæller i Venstre og blev navnlig en erklæret Modstander af det i Beg. af 1870'erne rejste parlamentariske Krav. Dog søgte han i de første Aar endnu at indtage en vis medierende Stilling, betonede ofte sin Uenighed med Ministeriet Holstein og stemte 1873 for den Schjørring'ske Adresse, som tilraadede et Ministerskifte. S. var ikke egentlig veltalende, men hans stødvise og undertiden noget ubehjælpsomme Foredrag var dog ikke til Hinder for, at han blev hørt, og at hans Ord gjorde Virkning. Hans Taler røbede nemlig altid Klarhed i Opfattelsen og ikke ringe Indsigt, og han viste tidlig, at han havde Vilje, Initiativ og tilstrækkelig Resoluthed, naar det gjaldt. Det ved Kampen mod Venstre reorganiserede Højre lærte derfor snart at skønne paa hans Hjælp og gjorde alt for at drage ham helt over til sig, hvilket ogsaa lykkedes, navnlig efter at hans Fætter, J. B. S. Estrup, havde overtaget Konseilspræsidiet. S. var fra nu af Højremindretallets Finanslovsordfører og øvede megen Indflydelse inden for Partiet. Ved Fischer's Afgang fra Kultusministeriet udnævntes S. 24. Aug. 1880 til hans Efterfølger, og hans Indtræden i Ministeriet blev en ubetinget Styrkelse for dette. Han viste betydelig administrativ Dygtighed, og saa snart Lovgivningsarbejdet paa ny kom i Gang efter Midten af 1880'erne, lykkedes det ham at gennemføre flere ikke uvæsentlige Reformer, saaledes Arkivvæsenets Omordning og betydelige Byggeforetagender som Kunstmuseet og den ny polytekniske Læreanstalt. Ved Siden af velgørende Klarhed og Resoluthed og ikke ringe Fordomsfrihed udviklede S. dog ogsaa en vis haardhændet Vilkaarlighed, som yderligere understregedes ved hans Optrædens abrupte Form og den Selvtillid og Magtglæde, han paa stundom noget ubehersket Maade lagde for Dagen. Uden for sit Administrationsomraade anvendte han sin Indflydelse til saa meget som muligt at fremskynde de ekstraordinære Forsvarsforanstaltninger, som laa ham i saa høj Grad paa Hjerte, ligesom han ogsaa hørte til dem inden for Ministeriet, som i den politiske Kamp med færrest Skrupler anvendte de uden for Forfatningen liggende Midler. Han havde ikke taget med Fløjlshandsker paa sine Modstandere, og ogsaa inden for hans eget Parti havde hans myndige Optræden skaffet ham adskillige Uvenner, saa der var mange, der skubbede til Vognen, da den i Slutningen af 1880'erne paa Grund af forskellige Forhold, væsentlig af privat Natur, begyndte at hælde. Hans Modstand mod den, navnlig af Ingerslev og Nellemann, ledede Forhandlingspolitik over for det Bojsen'ske Venstre gjorde til sidst hans Forbliven i Ministeriet til en Umulighed, og 6. Juli 1891 maatte han afgive sin Portefeuille. I den følgende Tid indtog han en fronderende Stilling inden for sit Parti og lagde navnlig vedblivende den Politik, som førte til Forliget af 1894, de flest mulige Hindringer i Vejen. 1895 søgte han ikke Genvalg til Folketinget og tog indtil 1896 Ophold i Udlandet. Mange ansaa allerede hans Rolle for udspillet, men hans levende Interesse for offentlige Anliggender og det ukuelige Mod, hvormed han kæmpede mod den Vanskæbne, der havde ramt ham saavel offentlig som privat, førte ham snart frem paa Skuepladsen igen. Efter forgæves at have søgt Valg i Valby-Kredsen lykkedes det ham 1898 at blive valgt til Folketingsmand i en af Odense-Kredsene, og han, der efter sin Genindtræden i det politiske Liv stærkt havde betonet Nødvendigheden af Højres Selvfornyelse gennem et dristigere Initiativ paa den sociale Lovgivnings Omraade, kom atter til at spille en ikke ringe Rolle i Folketinget. Dette skyldte han dog mindre den Stilling, han indtog inden for sit Parti, end den Respekt, som hans ungdommelige Spændstighed, hans Energi og Produktivitet aftvang alle. Som Medlem af den 1900 nedsatte Skattelovkommission blev han ved sin Tilnærmelse til Venstre og til gamle Modstandere i Højre og det betydelige Arbejde, han satte ind paa selve Sagen, den, der bidrog mest til paa ny at bringe den standsede Forhandling i Gang og samtidig tilvejebringe den nærmere politiske Forbindelse mellem den senere saakaldte »frikonservative« Højregruppe i Landstinget og Venstreflertallet i Folketinget, som i sine videre Konsekvenser skulde føre til Ministerskiftet i Juli 1901. Den Vending, S. her foretog, faldt imidlertid ikke i hans Odense-Vælgeres Smag, og ved Valget 1901 maatte han søge sig en anden Valgkreds (Thisted), dog uden Held. Siden sin Udtræden af Folketinget har S. navnlig gjort sig bemærket ved den Energi, hvormed han har bekæmpet Salget af de vestindiske Øer, og hans Optræden i denne Sag har paa ny fjernet ham fra de frikonservative og nærmet ham til det

gamle Højre. Da den vestindiske Kommission efter Salgsplanens Stranding nedsattes, valgtes S. af Landstinget til Medlem af den. *N. N.*

Scavenius, Laurids Mortensen, dansk Biskop, født paa Skagen (deraf Navnet S.) 6. Aug. 1589, død i Roskilde 19. Juni 1655. Han var en fattig Fiskersøn, der 10 Aar gl. blev forældreløs, men blev holdt til Studeringerne af Professor Th. Fincke (s. d.), rejste senere i Udlandet som Lærer for den kjøbenhavnske Borgemester Mikkel Vibe's Sønner. 1620 blev han Præst og Lektor i Teologi ved Roskilde Domkirke, 1627 Præst ved St. Nikolaj i Kjøbenhavn, 1639 teologisk Professor og 1653 Sjælland's Biskop. Han havde med samme Kone 15 Børn, hvoraf dog kun 3 overlevede Forældrene. *L. M.*

Scavēnius, Peter Brønnum, dansk Godsejer og Politiker, født 6. Jan. 1795 i Kjøbenhavn som ældste Søn af ovenn. J. B. S., død 4. Decbr. 1868. Han blev Student 1812, cand. jur. 1816 og overtog i Aarene 1825—26 de to Godser Gjorslev og Klintholm, som han administrerede med anerkendt Dygtighed. 1834 valgtes han af Sædegaardsejerne ind i Roskilde Stænderforsamling og havde Sæde her indtil 1848. Han var Godsejergruppens dygtigste og mest energiske Ordfører og indtog saavel i Landbospørgsmaalene som over for de konstitutionelle Krav en afgjort konservativ Holdning. Da han 1848 fik Plads i den grundlovgivende Rigsforsamling, sluttede han sig ogsaa her til det yderste Højre. Under Grundlovsforhandlingerne stillede han et Forslag, som gik ud paa at bibeholde Kongeloven som Statsgrundlov med visse Forandringer, navnlig at Kongen skulde dele sin lovgivende Myndighed og sin Ret til at paalægge og bestemme Anvendelsen af Skatterne med Rigsdagen. S. betegnede selv den principielle Forskel mellem sit og Regeringens Forslag saaledes, at han vilde gøre Kongen til »en virkelig Konge«, der beholdt »al den Ret, han hidtil har haft, undtagen for saa vidt han udtrykkelig fraskriver sig den«, medens Kongen efter Regeringens Forslag ingen anden Rettighed vilde faa end den, som udtrykkelig var ham tillagt i Grundloven. Forhandlingen om dette Forslag førte ind paa en Drøftelse af selve det konstitutionelle Grundprincip. S. angreb paa den voldsomste Maade dette og erklærede, at Kongen under det, saaledes som det var udført i Regeringsforslaget, kun vilde blive »en overflødig Person«, »en pyntet Dukke, som man ved højtidelige Lejligheder fører i Procession til Moro for Publikum«. Hans Forslag fik kun 6 Stemmer for sig, og han saavel som de øvrige »Grundlovsprotestanter« indtog i det hele en ret isoleret Stilling i Forsamlingen. 1854 udnævntes han til Medlem af det Ørsted'ske Rigsraad, og efter Oktoberforfatningens Vedtagelse gik han over i dens Rigsraad som kongevalgt Medlem. Han havde Sæde her indtil 1859 og sluttede sig til det konservative Helstatsparti. 1865 var han med at stifte Oktoberforeningen, af hvis Bestyrelse han blev Medlem. *N. N.*

Scavēnius, Peder Lauridsen, Generalprokurør, født 27. Aug. 1623, død 10. Juni 1685. Efter at have studeret ved Kjøbenhavn's Universitet i og siden i 8 Aar ved udenlandske Universiteter og derefter rejst 4 Aar som Hovmester for Kansler Christian Thomesen Sehested's Søn, ansattes han 1657 som 2. juridisk Professor ved Kjøbenhavn's Universitet, 1661 rykkede han op til I. juridisk Professor. Han vedblev at beklæde Professorstillingen lige til sin Død, men fritoges 1681 for sine Forretninger ved Universitetet og synes hverken som Lærer eller Videnskabsmand at have været noget betydeligt. Større Betydning fik han som administrativ Embedsmand. Fra 1660 til sin Død var han Generalprokurør, fra 1660—79 Medlem af Skatkammerkollegiet, fra 1663 Medlem af Højesteret, 1674—76 Medlem af Statskollegiet og en kort Tid ogsaa Medlem af Kommercekollegiet. Endvidere brugtes han meget i forskellige Kommissioner, saaledes var han Medlem af den første Lovkommission 1661—62 og senere af de 4 Revisionskommissioner. 1665—73 ledede han Opførelsen af det kgl. Bibliotek. Selv var han en stor Bogven og samlede sig et betydeligt Bibliothek, som han 1665 solgte til Kongen. *L. L.*

Sceaux [so'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine, 6 Km. S. f. Paris, har en smuk Beliggenhed paa en Høj ved venstre Bred af Bièvre. Byen, der ved en Bane staar i Forbindelse med Hovedstaden, har et moderne Slot med en smuk Park, et Lyceum og (1896) 3,860 Indb. Mod Vest ligger Landsbyen Plessis Piques (400 Indb.) og det yndede Udflugtssted Robinson, hvorfra der er en smuk Udsigt over Bièvre-Dalen. Det gamle berømte Slot i S., der var et Værk af Perrault og tilhørte først Statsmanden Colbert, senere Hertugen af Maine og Mme de Montespan, blev fuldstændig ødelagt under Revolutionen. I S. stod der 19. Septbr. 1870 en heftig Kamp mellem Belejringshæren og de af General Ducrot kommanderede Udfaldstropper, som til sidst trængtes tilbage til Paris. *M. Kr.*

Scemándo [šema'ndo] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse, aftagende, hendøende.

Scenarium (lat.), et Sted, hvor en Skuespilscene er opført. *H. H. R.*

Scene (græ.), Sceneri, Sceneinstruktør, se Teater. — Afsnit af et dramatisk Værk; ubehageligt eller uhyggeligt Optrin (»lave en S.«).

Scenedésmus se Alger S. 514.

Sceniske Lege *(ludi scenici)*, ɔ: Skuespil, skulle fra først af være blevne indførte i Rom 364 f. Chr. som en Form af Gudstjenesten, men fik først omtr. 240 nogen større Betydning. De afholdtes ved forskellige offentlige og private Fester. *H. H. R.*

Scepter (græ. *σκηπτρον*, »Stav«), en længere eller kortere, med en Knop eller et Hoved forsynet og med forskellige Prydelser udstyret Stav, som bares af Konger, triumferende Feltherrer, Kirkefyrster o. a. som Tegn paa deres Værdighed. S. har været i Brug hos forskellige Folk og fra ældgamle Tider. Ægyptiske Konger og Guder afbildes gerne med S. i Haanden. De ere næsten af Mandshøjde og have forskellig formede Afslutninger foroven; der haves Krumstav, Papyrus- og Kukufasceptre, det sidste er prydet med en Art Slangehoved. Et saadant, pragtfuldt udstyret, er for nogle Aar siden fundet i Ægypten ved Petrie's Udgravninger. Osiris o. a. have kortere S., i Form af Krumstav og Svøbe. Hos de gamle asiatiske Folk spillede S. en stor Rolle, saaledes

hos Assyrerne og Babylonierne. Flere saadanne j ere bevarede, især fra Babylonien. De have gerne j den kortere Form. I Antiksamlingen ses en kugleformet Knop eller Hoved til et S., der efter j Kileindskriften har tilhørt en babylonsk Konge. Gyldne S. bares af Perserkongerne, som det fremgaar saavel af Xenofon som af Esther's Bog 4, 11, af hvilket Sted vi tillige erfare, at det at bøje j S. nedad var Tegn paa kongelig Naade. I Bibelen omtales S. ofte som Tegn paa kongelig j Værdighed. Det findes allerede i Jakob's Velsignelse over hans Sønner i Omtalen om Juda (1. Moseb. 49, 10), hvoraf man tillige erfarer, at S. havde Mandshøjde, da det siges »ikke at skulle vige fra hans Fødder«. Hos Homer nævnes S. oftere som Tegn paa kongelig Værdighed; der omtales flere Gange S. af Guld; disse havde rimeligvis den kortere Form, hvis de vare af massivt i Guld. Det S., som de gamle romerske Konger havde i Haanden, kaldes *hasta* (»Lanse«). De romerske Triumfatorer bare et S. i Haanden. S. anvendtes ogsaa af de romerske Kejsere, De byzantinske Kejseres S. vare yderst pragtfuldt udstyrede, med forskellige Ornamenter over hinanden. I Middelalderen ligesom i nyere Tid lagdes der ofte særlig Vind paa kunstnerisk og kostbar Udstyrelse af S. Snart lod hver Fyrste efter sin Tronbestigelse et nyt S. udføre, snart bevaredes S. gennem flere Slægtled som et Rigsscepter. S. hører med Kronen i de fleste Lande til Rigsklenodierne, der kun bæres ved særlige festlige Lejligheder. I Louvre ser man et S. med Karl den Stores Billede foroven. Længe antog man, at det stammede fra Karl den Store, men det er langt yngre, idet det er udført for den franske Konge Karl V. Det danske S. er paa Rosenborg iblandt Regalierne. S. bruges ogsaa i Østasien. I *Musée Guimet* i Paris ses en sjælden Samling S. fra Kina. *V. S.*

Scesaplana, Højdepunkt i Midialperne, Bjærgdraget Rhätikon paa Grænsen af den schweiziske Kanton Graubunden og Østerrig. Selve S. ligger j paa Grænsen, 14 Km. S. f. Bludenz og er 2,967 j M. høj. Op af en Grundmasse af Kalksten med stejle Vægge hæver sig en Klippepyramide mellem Gletschere. For at lette Bestigningen af S.'s Top er der bygget Alpehytter ved Luner Søen (1,924 M. o. H.) og i en Højde af 2,350 M. *H. P. S.*

Schacharit (hebr. af *schachae*, Morgen), Israelitternes Morgenbøn.

Schachovskój, russisk fyrstelig Slægt af Rurik's Æt (Rjurikoviči); kendte i denne Slægt ere:

1) Jakov Feodorovitsch S., Fyrste (1705—77), militær under Peter den Store, Senator under Kejserinde Elisabeth, blev Justitsminister og efterlod Memoirer [Moskva 1810, 2. Opl. 1821].

2) Ivan Leontievitsch S., Fyrste, russisk General, (1776—1860). S. kæmpede under Suvorov, senere mod Napoleon ved Pultusk og Friedland, forfremmedes efter Slaget ved Leipzig 1813 til Generalløjtnant. S. gjorde Felttoget mod Polen 1831 med og udmærkede sig ved Ostrolenka. Efter 1848 præsiderede han i Militærdepartementet af Rigsraadet.

3) Michail S., Fyrste, er født 1836, russisk General, Guvernør over Estland, gift ind i Slægten Glebov-Stresnef og fører siden denne Slægts Udøen ogsaa dette Navn. *A. M. B.*

Schacht, Hermann, tysk Botaniker, født 1824, død 1864 i Bonn, hvor han var Professor i Botanik siden 1859. Han var Elev af den berømte Schleiden og hans Assistent i Jena indtil 1851; i den ejendommelige Episode i Botanikkens Historie, da Schleiden vilde hævde, at Støvet var Hunkønnet og Ægget Hankønnet, kæmpede han med megen Iver paa sin Lærers Side, indtil han opdagede sin (og Schleiden's) Fejltagelse, som han da straks loyalt indrømmede. 1856 og 1857 rejste han paa den preussiske Regerings og det Berlin'ske Videnskabernes Selskabs Bekostning paa Madeira og Tenerife og udgav 1859 et Skrift om disse Øers Vegetation. I øvrigt ere hans Arbejder, hvoraf især kunne fremhæves: »Entwickelungsgeschichte des Pflanzen-Embryon« [Amsterdam 1850, med 26 Tavler], »Das Mikroskop und seine Anwendung« [Berlin 1851], »Die Pflanzenzelle« [Berlin 1852], »Der Baum« [Berlin 1853], »Beiträge zur Anatomie und Physiologie der Gewächse« [Berlin 1854], »Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse« [2 Bd. med 11 Tavler, Berlin 1856—59], »Die Spermatozoiden im Pflanzenreich« [Braunschweig 1864, med 16 Tavler], væsentligst af anatomisk-mikroskopisk Art, der indeholde en Mængde ny Iagttagelser og vidne om, at S. var en flittig studerende ved Mikroskopet og en dygtig Tegner, der i 1850'erne og 1860'erne gennem sine Lærebøger øvede en ikke ringe Indflydelse paa Flertallet af sit Fædrelands yngre Botanikere. *V. A. P.*

Schacht, Matthias Henriksen, dansk Musikforfatter, født i Visby paa Gulland 29. Apr. 1660, død i Kjerteminde 8. Aug. 1700. Efter at være bleven Student 1678 besøgte han flere tyske Universiteter, ogsaa Stockholm og Upsala, blev 1682 Hører i Visby, drog dog snart atter udenlands til Tyskland og Holland, blev derefter 1683 Kantor og Kollega ved Odense lærde Skole, 1686 Rektor i Kjerteminde samt Musikus for denne By og Hindsholm. En lærd og arbejdsom Mand, der særlig lagde sig efter Oldsager, Litteraturhistorie og Musik, »passede Skolen om Dagen og Violinen om Natten«. Har efterladt sig et Haandskrift (kgl. Bibl. i Kbhvn.), *Musicus Danicus* eller »Danske Sangmestre« [1687] med interessante musikhistoriske Oplysninger. *A. H.*

Schack, Adolf Friedrich v., tysk Greve, Digter og Litteraturhistoriker, født i Schwerin 2. Aug. 1815, død i Rom 14. Apr. 1894. Han studerede først Jura og var en Tid ansat i Kammerretten i Berlin, men begav sig paa Rejser til Italien, Orienten, Grækenland og Spanien. Han indtraadte derpaa i Statstjenesten i Mecklenburg og ledsagede Storhertugen paa hans Rejse til Italien og Konstantinopel, var derpaa Attaché ved Forbundsdagen og senere i Berlin, hvor han genoptog sine Studier i orientalske Sprog og navnlig Sanskrit. Efter sin Faders Død (1852) tog han hjem paa sine Godser i Mecklenburg, men rejste snart efter til Spanien for at studere Maurernes Kultur og Historie. Fra 1855 boede han i München, hvor han aabnede sin udmærkede Malerisamling for Publikum (»Meine Gemäldesammlung« [7. Opl. 1894]); 1876 blev han ophøjet i Grevestanden af den tyske Kejser, til

hvem han havde testamenteret sin Samling. Af hans historiske Værker maa især nævnes »Geschichte der dramatischen Litteratur und Kunst in Spanien« [3 Bd., 1845—46; 2. Udg. 1854; Tillæg 1855] og »Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sizilien« [2 Bd., 1865; 2. Opl. 1877]. Han har udgivet en Mængde udmærkede dramatiske og poetiske Oversættelser fra Spansk, Portugisisk, Persisk, Arabisk og Indisk, hvoriblandt »Heldensagen des Firdusi« [1865], »Stimmen vom Ganges« [2. Opl. 1877], »Romanzero der Spanier und Portugiesen« [sammen med Geibel, 1860], »Orient und Occident« [3 Bd., 1890; heri: Kalidasa's »Rhaghaphansa«], »Die englischen Dramatiker vor, neben und nach Shakespeare« [1893]. Som original tysk Digter udmærker han sig ved en fint dannet Smag og udsøgt Form, samt en umaadelig, dog ikke trykkende Viden, men han er for reflekteret til at blive en Digter, navnlig Lyriker, for Folket: »Gedichte« [1867; 6. Opl. 1888], »Episoden« [1869; 3. Opl. 1875]. Af hans større Digtninge kunne fremhæves: »Durch alle Wetter« [3. Opl. 1875], »Nächte des Orients, oder die Weltalter« [2. Opl. 1877], »Aus zwei Welten« [1887] og »Das Jahr Eintausend« [1892]. Han har ogsaa udgivet nogle Lystspil og Tragedier, som »Die Pisaner« [2. Opl. 1876] og »Gaston« [1883]. Hans Selvbiografi udkom under Titel »Ein halbes Jahrhundert« [3 Bd., 1887; 3. Opl. 1894]. »Gesammelte Werke« [8 Bd., 2. Opl. 1891], »Nachgelassene Dichtungen« [ved Winkler 1896]. (Litt.: Biografiske Skitser af Rogge [1883], Zabel [1885], Manssen [1889] og Leo Berg [1896]). *C. A. N.*

Schack, Albert, dansk Præst, er født 3. Marts 1849, blev cand. theol. 1872, præsteviet 1874 og er fra 1895 Sognepræst ved Helligaands Kirke i Kjøbenhavn. S. er dels optraadt som kirkelig Forfatter, dels som etisk-æstetisk Kritiker og har udgivet en Række Skrifter, mest Smaaskrifter, i hvilke han viser sig som en klar Tænker og en betydelig Stilist, noget paavirket af Søren Kierkegaard, med et vist journalistisk Anstrøg, vittig og sarkastisk, men ogsaa ofte skarp ensidig, f. Eks. naar han stadig paa det æstetiske Omraade stræber at anlægge en etisk Maalestok. Som Teolog er S. udpræget positiv uden at tilhøre nogen bestemt kirkelig Retning. Hans Prædikener, der udmærke sig ved Klarhed og Nøgternhed uden mindste retoriske Kunstgreb, bevæge sig navnlig paa etiske Omraader. Hans vigtigste Skrifter ere: »Nutidsbetragtninger« [1887], »Underets Forhold til det normale Trosliv« [1888], »Er Kvindesagen i det rette Spor?« [1890], »Om Udviklingen i Henrik Ibsens Digtning« [1896], der er hans Hovedværk, med »En Efterskrift« [1897], »Sociale Spørgsmaal i kristelig Belysning« [1897], »Den indre Mission som kirkelig Fremtoning« [1898], »Kunsten i Brutalitetens Tjeneste« [1899], »Den litterære Strid« [1900], »Kunsten og Livet« [1901] og »Krig eller Fred« [1902]. Indtil 1903 redigerede S. »Maanedsblad for den danske Folkekirke«. *A. Th. J.*

Schack, Gertrud Guillaume-, født Grevinde af S.-Wettenau, født 9. Novbr. 1845 paa Godset Uschiitz (Schlesien), død Juni 1903 i London. 1876 blev hun gift med Schweizeren Guillaume, fra hvem hun dog snart blev skilt. S. vakte i sin Tid særdeles megen Opsigt som ivrig Forkæmperinde for Kvindeemancipation og Sædelighedssag. Hendes Interesser for disse førte hende mere og mere hen mod Arbejderspørgsmaalene og Kampen for de bredere Lag. Fra 1885 knyttedes hun til det socialdemokratiske Parti, blev udvist af Tyskland, tog Ophold i Schweiz, senere i London. *A. Hk.*

Schack, Hans, dansk Feltherre, født 29. Oktbr. 1609, død 27. Febr. 1676. Faderen tilhørte den sachsen-lauenborgske Gren af Familien S., medens Moderen var af den gamle sønderjydske Adelsslægt v. Deden. S. fødtes selv paa Gaarden Undevad i Angel, tjente under Kejserkrigen i Christian IV's Armé, gik 1630 i svensk Tjeneste og 1635 i fransk. Her forblev han i længere Tid, blev 1642 Oberst, siden Generalmajor. 1651 tog han sin Afsked af fransk Tjeneste og boede derefter paa sine Godser i Lauenborg, indtil han 1656 blev Kommandant i Hamburg. Da Krigen med Sverige stod for Døren, ønskede den danske Konge at faa den ansete og erfarne militær i sin Tjeneste. S. stillede imidlertid store Fordringer og vilde særlig, forinden han opgav sin hamburgske Tjeneste, sikre sig en indbringende og varig Stilling i Danmark, selv om Krigen med Sverige snart skulde blive sluttet. Først i Januar 1658 gik Sagen i Orden; S. udnævntes til Generalløjtnant, Oberst til Hest og til Fods og Medlem af det ny oprettede Krigsraad, ligesom han ogsaa blev naturaliseret som dansk Adelsmand; i April s. A. forlenedes han desuden med Riberhus og Møgeltønder Len afgiftsfrit. I den første Krig med Sverige kom han, da Freden sluttedes kort efter hans Ansættelse, ikke til at spille nogen Rolle, men da Krigen paa ny brød ud i August, udnævntes han til Guvernør i det belejrede Kjøbenhavn. Han havde som saadan den øverste Kommando i Byen og indlagde sig store Fortjenester ved sin dygtige og tapre Ledelse af Forsvaret. Han forstod ogsaa med stor Takt at bilægge Rivningerne mellem det egentlige Militær og Borgerskabet og erhvervede sig stor Popularitet i Kjøbenhavn. For sit tapre Forhold under Stormnatten 11. Febr. 1659 udnævntes han til Feltmarskal. I September s. A. blev han udset til Leder af en større militær Operation. S. skulde paa en dansk-nederlandsk Flaade gaa til Kiel med en større Del af Krigsstyrken i Kjøbenhavn og der forene sig med nogle af de paa Halvøen staaende Tropper. Hovedformaalet skulde saa være Tilbageerobringen af Fyen, men for øvrigt gaves der S. meget fri Hænder. 12. Oktbr. kom S. med sine Tropper til Kiel, traf Aftale med den paa Halvøen kommanderende Feltmarskal Eberstein, der overlod ham en Del af sine Tropper, gik derefter atter om Bord paa Flaaden 27. Oktbr. og gjorde Landgang ved Kjerteminde 31. Oktbr. efter en kort Kamp med de der staaende svenske Tropper. I Odense mødtes han saa med Eberstein, der med Resten af sine Tropper havde gjort Landgang ved Middelfart. Der var fra tidligere Tid Jalousi mellem de to Feltherrer, og det kom straks til Rangstridigheder mellem dem, der dog bilagdes saaledes, at hver beholdt Overkommandoen over sin Afdeling. Ogsaa om Operationerne var der Strid, da Eberstein straks vilde angribe den i Nyborg samlede svenske

Hær, medens S. vilde nøjes med at indeslutte den og derved tvinge den til at kapitulere. Da Eberstein havde Avantgarden den Dag, da man naaede Nyborg, og straks angreb, maatte S. følge efter. Under Slaget kommanderede S. højre Fløj og fik i den almindelige Opfattelse Hovedæren for Slagets heldige Udfald, hvilket krænkede Eberstein stærkt. I April 1660 blev S. paa Vejen fra Femern til Sjælland fanget af Svenskerne og kom først fri ved Fredsslutningen. I August s. A. blev han Medlem af Rigsraadet og har ganske sikkert staaet paa Kongens Side under Rigsdagen, men hans Standpunkt kendes dog ikke nøjere.

Efter Statsforandringen udnævntes S. i November 1660 til Rigsfeltherre, Præsident i Krigskollegiet og Medlem af Statskollegiet, og i Begyndelsen af næste Aar fik han Livsbrev paa Riberhus og Møgeltønder Len og blev Stiftsbefalingsmand i Ribe Stift. 1670 blev han Medlem af Geheimekonseilet og 1671 Greve. Som Rigsfeltherre og Præsident i Krigskollegiet udfoldede han en betydelig Iver for at bringe Forsvarsvæsenet paa Fode; han søgte særlig at faa Fredericia Fæstning sat i god Stand, fik Landmilitsen oprettet 1663—64 og det nationale Rytteri 1670, men den daarlige økonomiske Situation lagde store Hindringer i Vejen. I Striden mellem det militære Parti og de civile Ministre forfægtede S. naturligvis Militærets Fordringer, men hørte dog ikke til de mest yderliggaaende. S., der synes at have haft stort Forretningstalent og under sin militære Virksomhed aldrig glemte at varetage sine egne økonomiske Interesser, var efterhaanden bleven en meget formuende Mand og ejede ved sin Død Godserne Møgeltønder og Gram i Slesvig og Gisselfeld paa Sjælland. *L. L.*

Schack, Hans Egede, dansk Forfatter, født 2. Febr. 1820 i Sengeløse Præstegaard paa Sjælland, død 20. Juli 1859 i Kjøbenhavn. Fra Moderen havde han modtaget et levende Hang til Fantasteri, medens Faderens strenge Optugtelse til Sanddruhed og vistnok temmelig nøgterne Realitetssans havde skabt en Modvægt i Drengens Sind; denne Dobbelthed præger helt S.'s aandelige Personlighed. Efter at være bleven Student (1837) studerede han Jura, blev Kandidat (1844) og kastede sig med muntert Liv ind i Tidens politiske og skandinaviske Rørelser, virkede i Studentersamfund og paa Studentermøder, var siden med i Hippodrommøderne og sad paa den grundlovgivende Rigsforsamling, blev i en Aarrække Rigsdagsmand og svingede i sin politiske Løbebane mellem de Nationalliberale og Bondevennerne — altid udvisende den samme Blanding af lyrisk Fantasteri og Entusiasme og saa en egen ædruelig, praktisk Virkelighedssans, en egen kættersk, udisciplinær Kritik — som skulde bestemme hans litterære Virksomhed. 1853 opgav han nemlig den praktiske Politik, blev 1854 Landstingssekretær, 1856 Sekretær hos Konseilpræsidenten og søgte nu over til litterær Produktion. Under Mærket E. S. fremtraadte han 1857 med den store Fortælling »Fantasterne«, der danner et af Mærkeskellene i dansk Litteraturs Udvikling. Han tager her i Form af to unge Menneskers underholdende og episoderige Livshistorie den sygelige Sjælstilbøjelighed under grundig Behandling, som i særlig Grad kan siges at kendetegne dansk Folkenatur og særlig ogsaa den æstetiske Efterromantiks Tid i 19. Aarh.'s Midte. I alle Varianter og bag alle Forklædninger forfølger han Fantasteriet — som Affektation, Sentimentalitet, æstetisk, religiøs, politisk Forlorenhed og Forskruethed; og idet han gennem Hyrden Thomas'es ædruelige Bondetale kritiserer sine »Heltes« Omlyvninger af Virkeligheden sønder og sammen eller fordækt satiriserer over Orla Lehmann eller parodierer Efterromantikernes Noveller, optager han med ny Vaaben den Kamp mod Tidens Æsteticisme, som Poul Møller havde indledet, som »Adam Homo« og »Enten-Eller« hver paa sin Maade førte videre, og som siden under direkte Paavirkning fra »Fantasterne« skulde genoptages i »Per Gynt« og »Niels Lyhne«. Samtidig er S.'s Roman ogsaa i kunstnerisk Forstand banebrydende; dens brede humoristiske Virkelighedsskildring peger tydelig frem mod Schandorph, dens psykologiske Analyse af »Heltens« sygelige Sjælstilstande og lange, moralske Frigørelseskamp viser afgjort hen paa J. P. Jacobsen; den moderne naturalistiske Roman var med »Fantasterne« indført i dansk Litteratur. S. tog nu fat paa Udarbejdelsen af en ny stor Fortælling i samme Aand som den forrige, for saa vfdt som den skulde forfølge alle de finere Former for Usandhed, men med endnu bredere udførte realistiske Livsskildringer fra de forskellige Samfundslag. Men da afbrød en tidlig Død brat den saa lovende paabegyndte litterære Løbebane. *V. V.*

Schack, Sofus Peter Lassenius, dansk Maler og Forfatter, født i Kjøbenhavn 21. Jan. 1811, død smst. 21. Apr. 1864. S. var Officer og avancerede i Aarenes Løb til Major; han deltog i begge de sønderjydske Krige og blev dødelig saaret ved Dybbøl 18. Apr. 1864. Som Kunstner var han Elev af Akademiet og af Eckersberg og udstillede fra 1836 til sit Dødsaar saavel Portrætter og Genrestykker som bibelske Billeder. 1844—45 studerede han med Akademiets Understøttelse i Italien; efter sin Hjemkomst malede han paa Bestilling af Regeringen det store »Christian VIII og Caroline Amalie's Kroning«, der kom til den kgl. Malerisamling, men ikke er ophængt. S. var i det hele ubetydelig som Kunstner; bedst kendt blandt Publikum blev han ved de Bøger, hvortil han leverede baade Tekst og Billeder, »Physiognomiske Studier« [1858], de ganske kuriøse, men i enhver Henseende overfladiske »Portrætparalleller til Bevis for Ligheden mellem Mennesket og Dyret« [1859] og »Bidrag til den danske Nations Karakteristik i Billeder fra Krigen 1848—50«, der indeholder adskillige Træk af Interesse. *S. M.*

Schack-Rathlou, Joachim Otto, dansk Statsminister, født 13. Juli 1728, død 7. Juni 1800, førte som Søn af Generalmajor Niels Schack samme Efternavn som Faderen indtil 1771, da han, efter at han ved sin Faster, Geheimeraadinde Rathlou's Død var kommen i Besiddelse af et for ham oprettet Stamhus (Godserne Rathlousdal og Gersdorffslund), antog Navnet S.-R. Da han tidlig blev fader- og moderløs, kom han i Huset hos en Slægtning, der sørgede for, at han fik en ret fyldig Undervisning af en dygtig

Lærer, under hvis Vejledning han senere, efter at have hørt Forelæsninger ved Kjøbenhavn's Universitet, rejste et Aars Tid i Udlandet, hvorpaa han slog ind paa Embedsbanen i Haab om, da han ikke var formuende, snart at komme ind i en nogenlunde vellønnet Stilling, og han var, efter i nogle Aar at have fungeret som ulønnet Assessor i Hofretten og i Højesteret og som tjenstgørende Kammerjunker hos Kronprinsen (Christian VII), 1759 lige naaet til at blive lønnet Højesteretsassessor og Kammerherre, da J. H. E. Bernstorff tilbød ham Gesandtposten i Stockholm, som det paa dette Tidspunkt var Ministeren magtpaaliggende (af Hensyn til et af den franske Udenrigsminister udtalt Ønske) at faa besat med en dansk født Mand. S. tog mod Tilbudet og tiltraadte i Foraaret 1760 sin ny Stilling, der, saaledes som Forholdene dengang artede sig i Sverige under »Frihedstiden«, hørte til de allervanskeligste, selv for en øvet Diplomat. At Bernstorff ansaa S. for skikket til at udfylde en saadans Plads, skønt han manglede diplomatisk Uddannelse, viser, at S.'s Personlighed maa have gjort et særdeles gunstigt Indtryk paa ham, og hans Tillid blev da heller ikke svigtet, idet S. røgtede sit brydsomme Hverv med stor Dygtighed og til sin Chefs fulde Tilfredshed, indtil han 1766 blev tilbagekaldt paa Forlangende af det svenske Hof, der var alt andet end tilfreds med hans Virksomhed. S. var nemlig ganske enig med Bernstorff i, at Danmark's Interesser med Nødvendighed krævede, at Kongemagten i Sverige ikke kom ud af den Svaghedstilstand, hvori den befandt sig, idet en kraftig, over for Rigsdagen fritstillet Konge antoges at ville genoptage Sverige's Erobringspolitik fra tidligere Tid, hvad der først og fremmest vilde gaa ud over Norge. Derfor arbejdede S. under sit Ophold i Stockholm af al Magt paa at hindre enhver Forfatningsforandring, der kunde styrke den kongelige Myndighed, og det er da let forstaaeligt, at Hofpartiet saa skævt til ham og med Glæde modtog Efterretningen om hans Tilbagekaldelse. Kort efter sin Hjemkomst (1767) blev han udnævnt til 2. og Aaret efter til 1. deputeret i Finanskollegiet, ligesom han blev Medlem af Overskattedirektionen og indtraadte i Generaltoldkollegiet. Men uagtet S. saaledes i en forholdsvis ung Alder var naaet op paa Embedsstigens øverste Trin og høstede fortjent Anerkendelse for den solide Dygtighed, strenge Samvittighedsfuldhed og utrættelige Arbejdsiver, hvormed han ledede sit Kollegium, følte han sig ikke tilfreds, hverken med sig selv eller med Forholdene omkring ham; thi hos en saa afgjort konservativ og af Naturen lidet bevægelig Mand maatte de mange Reformideer, der vare oppe i Tiden, vække Tvivl og Uro, særlig naar de rørte ved hans eget Virkefelt, Finansstyrelsen, hvor dog et kraftigt Initiativ var nødvendigt, hvis der skulde være Tale om at bringe Balance i Statsregnskabet; men et saadant Initiativ laa ikke for S., der veg tilbage for Ansvaret, og det har sikkert trykket ham haardt, at han med al sin redelige Vilje ikke var i Stand til at raade Bod paa Finansernes slette Tilstand, medens han oven i Købet maatte se paa, at uværdige Personer benyttede den sindssyge Konges Luner til at skaffe sig Fordele paa Statens Bekostning. Selvfølgelig maatte da Struensee være ham en Torn i Øjet, og skønt den ny Magthaver søgte at vinde ham ved efter J. H. E. Bernstorffs Afskedigelse (14. Septbr. 1770) at give ham Plads i Konseilet, foretrak S. dog at opgive sine Embeder (9. Oktbr. s. A.) fremfor at række Haand til en forandret Ordning af Finansstyrelsen, som Struensee vilde have gennemført. S. trak sig tilbage til Jylland; men længe kom han ikke til at leve som Privatmand, da han straks efter Struensee's Fald blev kaldet til at tage Sæde i det ny Statsraad, af hvilket han var det betydeligste og mest indflydelsesrige Medlem ved Siden af A. P. Bernstorff. Han bar derfor haft en Hovedandel i den stærke Reaktionsbevægelse mod Struensee-Tidens Reformer, der nu tog Fart og fejede de fleste af dem bort; der kan heller ikke være nogen Tvivl om, at han ganske har billiget Anordningen af 20. Oktbr. 1773, der indskrænkede Trykkefriheden, ligesom Hoverieforordningen af 12. Aug. s. A. falder godt i Traad med den Dom, han, som bestemt Modstander af Landboreformerne, fældede over Oeder (s. d.), da han sagde til ham, at han havde været en for Staten skadelig Mand. Heri var han enig med Guldberg, med hvem han ogsaa (hvor fjendtlig han end efterhaanden kom til at staa over for ham) havde andre Berøringspunkter, saaledes paa det religiøse Omraade og som varm Ven af den mod Tyskeriet i Danmark rettede nationale Rejsning, der dengang begyndte at vokse sig stærk. Det er S., der sammen med Guldberg har Æren for Forordningen af 1. Jan. 1776 (om Indfødsretten), som han gennemførte uden Statsraadets Medvirkning, vistnok for at undgaa sine Kollegers Opposition mod Loven. Men ved denne Fremgangsmaade var han, der ellers altid hævdede, at Regeringssagerne i Overensstemmelse med Forordningen af 13. Febr. 1773 skulde behandles i Statsraadet, kommen i Modsigelse med sig selv og havde styrket Hoffets Tilbøjelighed til at regere gennem Kabinetsordrer, der nu tiltoge Aar for Aar og til sidst efter Bernstorffs Afskedigelse (1780) berøvede Statsraadet en væsentlig Del af dets Betydning. Hvad S. dømte herom, var almindelig bekendt, og det var derfor naturligt nok, at Kronprins Frederik, dengang han omgikkes med Planer til at gøre Ende paa det Guldberg'ske Regimente, bl. a. henvendte sig til S., der gjaldt som en Autoritet i Statssager. S. var ogsaa villig til at yde sin Medvirkning, der sikkert har bidraget til, at Regeringsforandringen af 14. Apr. 1784 gik saa rolig af, som den gjorde. Selvfølgelig beholdt S. sit Sæde i Statsraadet, hvor hans Votum i Betydning gik jævnsides med Bernstorff's; men da Landboreformerne kom til Drøftelse i Statraadet, mente han, at han med sine Anskuelser om Agrarforholdenes Ordning ikke længere var paa sin Plads der, og saa snart Stavnsbaandets Løsning var vedtagen, nedlagde han trods alle Bernstorff's Modforestillinger 6. Juni 1788 sine Embeder (1785 var han bleven Patron for Universitetet °g 1787 Præsident i det danske Kancelli) og vendte tilbage til Jylland, hvor han tilbragte Resten af sit Liv paa sine Godser, beskæftiget

bl. a. med Ordningen af sine Papirer, der indeholde vigtige Bidrag til Danmark's Historie i det Tidsrum, i hvilket S. har spillet en betydningsfuld Rolle som Statsmand. (Litt.: L. Koch, »Statsminister J. O. S.-R.« [»Hist. Tidskr.«, VI, 4, Kbhvn. 1894]; A. Friis, »A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg« [Kbhvn. 1899]; E. Holm, »Danmark-Norges Historie under Christian VII« [Kbhvn. 1902 ff.l). *C. F.*

Schackenborg, Grevskab og Hovedgaard i Sønderjylland, tæt uden for Møgeltønder. S. er den gamle Borg i denne By, Møgeltønderhus; den nævnes første Gang i Kampen mellem Kronen og Hertug Erik af Sønderjylland, under hvilken den 1265 og 1285 skal være bleven nedbrudt. 1288 nævnes den som tilhørende Ribe-Bisperne, der bortforlenede den, indtil deres Magt blev brudt ved Reformationen. 1545 gjorde Christian III Ditlev Ahlefeld til Lensmand paa Borgen, som 1661 ved Køb erhvervedes af den fra Kjøbenhavn's Belejring og Slaget ved Nyborg berømte Hans Schack, der 1671 blev ophøjet i Grevestanden, og hvis Søn, Grev Otto Didrik Schack 23. Juni 1676 fik Møgeltønderhus ophøjet til Grevskabet S. *B. L.*

Schadow, tysk Kunstnerfamilie. 1) Johann Gottfried, Billedhugger, født 1764 i Berlin, død 27. Jan. 1850 smst. S. var Elev af Tassaert, fortsatte sine Studier i Italien, blev 1788 berlinsk Hof billedhugger, var 1791—92 paa Studierejse, bl. a. til Kjøbenhavn og Stockholm (studerede Bronzeteknik), blev 1805 Rektor, 1816 Direktør for Berlin-Akademiet, som han styrede kunststrengt og lidet elastisk, men med ikke ringe Dygtighed til sin Død. S. er en Overgangsskikkelse, han bunder i Rokokoen, hvis Livsfylde ogsaa pipler frem i naturfriske Iagttagelser i hans Kunst (Portrætskulpturen, Arbejder for Porcelænsmanufakturen; heriblandt den kønne Gruppe af Prinsesserne Luise og Friederike [senere i naturlig Størrelse til Slottet i Berlin]), men han peger mod den liniestrenge antikke Kunst, som han ivrig studerer. Hans første større Værk var Monumentet over Fr. Vilh. II's niaarige uægte Søn [Dorothea-Kirken i Berlin, 1790], 1795 modelerede han Quadrigaen for Brandenburger Thor, derefter Relieffer til Berlin's Slot, den smukke »hvilende Pige« [Marmor, Berlin's Nationalgaleri] etc. I Portrætfaget viser han sig ofte som en natursand Iagttager, til Tider realistisk ogsaa i Figurernes Klædedragt (Zieten i Berlin [Marmororiginal i Lichterfelde-Akademiet]), men ikke altid sikker i Smagen (Blücher [1819] i Rostock). Til hans bekendte Portrætværker høre endvidere: Statuer af Fyrsten af Anhalt-Dessau [1800, i Berlin], Frederik den Store, Stettin, Frederik d. Store med to Mynder [Sanssouci] og den ædle og værdige Luther-Skikkelse i Wittenberg [1821], et af S.'s sidste større Arbejder. Endvidere talrige Portrætbuster, flere Raderinger og Mængder af Tegninger (se Dobbert, »Handzeichn. v. G. S.« [1886]). Som Forfatter har S. gjort sig bekendt ved den dygtige Lærebog i Menneskelegemets Maalforhold »Polyklet« [1834, mange Opl.], endvidere »Nationalphysiognomien« [1835] m. m. (Litt.: Friedländer, »G. S. Briefe u. Aufsätze« [1864, senere Opl.]). 2) Friedrich Wilhelm (adlet S. Godenhaus), foreg.'s Søn, Maler, født 1789 i Berlin, død 19. Marts 1862 i Diisseldorf. Samlivet fra 1810 med Overbeck, Veit o. a. i Rom blev bestemmende for hans Kunst; han trak sig vel ud af Nazarenernes (s. d.) Kreds, men 1814 blev han Katolik, og den religiøse Kunst blev ham stadig det kæreste; i Rom malede han to Fresker til Casa Bartholdy [Jakob, Josef; nu i Berlin's Nationalgal.], senere i Tyskland en Mængde kirkelige Billeder (Kongernes Tilbedelse [Potsdam], det dygtige »De kloge og de ukloge Jomfruer« [1842, Städel'ske Institut i Frankfurt], »Christus paa Oliebjærget«, »Christi Lig« [1836], Pietas og Vanitas etc). Uden dyb Originalitet, Eklektiker og forstandsmæssig kedelig i sin Kunst fik han dog stor Indflydelse paa tysk Kunstudvikling. Hans flittigt udviklede og sikre Teknik havde 1819 skaffet ham Professorværdigheden i Berlin. Her malede han bl. a. med god og kraftig Kolorit Prosceniumstæppet (Bakkanal) til det ny Teater, mange Portrætter (i Portrætfaget yder S. ofte sit bedste), den skønne Skikkelse »Poesien« o. s. fr. 1827 flyttede han som Akademidirektør med en Del af sine bedste Elever (Hübner, Lessing etc.) til Diisseldorf og blev her den saakaldte Düsseldorf-Skoles Grundlægger. Han reorganiserede Undervisningen, bragte atter Olien (som hans Formand Cornelius [s. d.] havde fordømt) til Ære og Værdighed, viste Vej mod en malerisk »Realisme«, der var tom og uægte nok, men dog for sin Tid en Nydannelse, og med Spillerum for Individualiteten samlede han om sig et dygtigt, men rigtignok hurtig stagnerende Kunstnerkuld. Selv malede S., foruden tidligere nævnte Arbejder, bl. a. »Mignon«, »Den himmelske og jordiske Kærlighed« [1840, under et Ophold i Italien]. I sine senere Aar var S. næsten blind. Kunstlivet ilede ham forbi, og han mistede Holdet paa sine Elever. 1859 tog han sin Afsked fra Akademiet. Han har skrevet »Uber d. Einflusz d. Christentums auf d. bild. Kunst« [1843] og »Der moderne Vasari« [1854]. I Thorvaldsen's Mus. ses »Christi Gang til Golgatha«. (Litt.: Hiibner, »F. W. S.« [Bonn 1869]). 3) En Broder til sidstnævnte, Rudolf S. (1786—1822) uddannede sig som Billedhugger under Faderen og i Rom under Canova og Thorvaldsen. Arbejder: Sandalbinderske, Amor, Diskoskaster m. m. *A. Bk.*

Schadrinsk, By i Østrusland, Guvernement Perm, ligger 0. f. Ural i den Del af Guvernementet, der geografisk hører til Asien, men administrativt regnes til det europæiske Rusland. (1897) 11,686 Indb. S. er bekendt for sine Lædervarer. Byen, der ligger ved Floden Isset, men et godt Stykke fra de nyere Baneanlæg, er i Tilbagegang. ***H. P. S.***

Schaerbeck [sxa!rbek], nordøstlig Forstad til Bruxelles ved Jærnbanelinien til Louvain, har (1890) 51,000 Indb.; betydelig Industri. *Joh. F.*

Schafarik, Paul Joseph (tschek.: Šafařík), tschekkisk Etnolog og sproglærd, født 1795, død 26. Juni 1861. Af Oprindelse var S. Slovak, født i en evangelisk Præstegaard i Nordungarn; han fik en fortræffelig Skoleopdragelse, men rent tysk. Først Jungmann's Indflydelse vakte hans Folkefølelse, og 19 Aar gl. udgav han en tschekkisk Digtsamling; siden samlede han med Kollár slovakkiske Folkeviser, og efter to Aars flittige

Studier i Jena tog S. mod en Huslærerplads i Pressburg, knyttedes samtidig til den nyfødte nationale Rørelse i Böhmen og dens Ledere som Dobrovský og Palacký. 1819 blev S. udnævnt til Rektor for et græsk-ortodokst serbisk Lyceum i Neusatz. Her lagde han Grunden til et betydeligt, men aldrig fuldendt Værk, en fællesslavisk Litteraturhistorie, hvoraf dog først over 12 Aar senere en serbisk-kroatisk og slovensk Del blev færdig; efter S.'s Død udgav J. JireCek Bogen: >Geschichte der südslavischen Literatur« [3 Bd., Prag 1864—65], et grundigt, men tørt, rent bio- og bibliografisk Arbejde. 1828 udgav S. en første Afhandling over oldslaviske Forhold: »Ueber die Abkunft der Slaven nach Surowiecki« [Ofen 1828]. En samtidig Afhandling om gammelt serbisk Sprog fik stor Betydning i Striden om Kirkesprogets Oprindelse.

S. blev nu af sine Venner og ved deres Støtte kaldet til Prag, og her fremkom 1837 S.'s berømte Arbejde, grundlærd og skarpsindigt: »Slovanské Starožitnosti«, »Slavisk Oldtid«; det oversattes paa mange europæiske Sprog [paa Tysk af Mosig v. Aehrenfeld, Leipzig 1843—44]. Dog vare de to udgivne Bind kun den ene Del, den historiske, af det planlagte Arbejde, som aldrig fuldførtes, da der i for stor Maalestok manglede Forarbejder.

S. blev fra nu af anset for den lærdeste Kender af gammelslaviske Forhold. Hans vel ukritiske Forhold til de bøhmiske Haandskriftforfalskninger gjorde senere lidt Skaar i hans Ry. Efter 10 Aars Tjeneste som østerrigsk Censor blev S. Professor i slavisk Filologi ved Universitetet i Prag 1848, tog virksom Del i Politik og fordybede sig efter Frisindets Nederlag i Studier af gammel slavisk Litteratur, især sydslavisk, Studier over Oprindelsen til det glagolitiske Alfabet, hvad han dog ikke løste heldigt. Mod sit Livs Slutning angrebes han gentagne Gange af Sindssyge. Hans Liv er skildret af J. Jireček, »P. J. S. Biographie« [»Österreich. Revue« 1865, 8. Bd.]. Et større Udvalg af S.'s Arbejder er udgivet: »Sebrané spisy« [Prag 1864—65]. *A. M. B.*

Schafberg, Bjærg i Foralperne i østerrigsk Provins Salzburg paa Grænsen mod Øvreøsterrig, N. f. Wolfgang-Søen mellem denne, Mond-Sø og Atter-Sø, har en Højde af 1,780 M. og benævnes paa Grund af sin prægtige Udsigt (over 10 Søer) Østerrig's Rigi. Fra St. Wolfgang fører en Tandhjulsbane op til Toppen. *Joh. F.*

Schaff, Philipp, schweizisk-amerikansk Teolog, født 1. Jan. 1819 i Chur i Schweiz, død 23. Oktbr. 1893, var Mellemmand mellem europæisk og amerikansk protestantisk Teologi og udrettede i saa Henseende overordentlig meget. Efter at have uddannet sig ved tyske Universiteter, bl. a. under Neander og Tholuck, blev S. 1843 Professor ved en tysk-amerikansk Læreanstalt i Pennsylvania, og 1869 udnævntes han til Professor ved det reformerte *Union Theological Seminary* i New York. Blandt hans mange Værker maa nævnes »History of the Apostolical church« [1851], »History of the Christian church« [3 Bd., 1858], »The person of Christc [1865], *Bibliotheca symbolica ecclesiae universalis,* en Samling af alle kristne Symboler [3 Bd., 1877], vistnok hans betydeligste Værk, »Bible dictionary« [1880], »Theological propædeutic« [1892]. Lange's »Bibelwerk« og Herzog's »Realencyklopädie« bearbejdede og oversatte S. sammen med andre lærde, og ligeledes sammen med andre udgav han »A select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers« [25 Bd., 1886 ff.]. 1848—53 udgav han »Deutscher Kirchenfreund«. *A. Th. J.*

Schaffhausen, det nordligste Kanton i Schweiz, bestaar af 3 adskilte Partier, der alle ligge N. f. Rhinen, som danner Grænsen til Kantonerne Zürich og Thurgau. Paa de andre Sider omgives S. af Storhertugdømmet Baden. Kantonets midterste Parti er langt det største og har i Hovedsagen en elliptisk Form med sin længste Akse fra Øst til Vest; det omslutter Enklaven Büsingen, der hører til Baden. S.'s to andre Dele ere Distriktet Stein, der ligger mellem Byen S. og Boden-Søen, samt de to Kommuner Rudiingen og Buchberg, der ligge ca. 15 Km. S. S. V. f. S. og paa de 3 Sider omsluttes af Kanton Zürich. S. har et Areal paa 294 □Km. og er saaledes et af de mindste Kantoner. Indbyggertallet er (1900) 41,514 eller 141 pr. □Km. S.'s Terrain hører mod Syd til Rhin-Dalen og opfyldes mod Nord af Bjærgdrag, der høre til Jurasystemet og danne Forbindelsen mellem den schweiziske og den schwabiske Jura. Mod Vest ligge Klettgauer-Bjærgene, hvis Højde i S. er mellem 400 og 600 M. Mod Nord og Øst hæve de skovrige Randen-Bjærge sig til 914 M. i Hohe Randen. Den nordlige Del af Stein opfyldes af Massivet Höhgau (679 M.). Dels direkte, dels gennem Biber, Durach og Wutach afvandes S. af Rhinen, der paa en Strækning af 15 Km. ledsager S.'s Sydgrænse. Ved Lauffen danner Rhinen det berømte, 24 M. høje Rhin-Fald, der allerede ved Byen S. begynder i Form af Strømhvirvler. I klimatisk Henseende er der en betydelig Forskel mellem den lune, varme Rhin-Dal og det barske Randen-Plateau, hvor der undertiden falder Sne i Juni Maaned. Jordbunden er gennemgaaende frugtbar, og af hele Arealet er kun ca. 1 □Km. ubenyttet Klippe- eller Sandbund. 114,8 □ Km. ere Skov, 10,6 □Km. ere Vinland, og 156,1 □ Km. benyttes som Have, Ager- og Græsland. Resten er udlagt til Veje eller til Byggepladser. Befolkningen er Tyskere af den alemanniske Dialekt og af en arbejdsom, ædruelig og retskaffen Karakter. Næsten alle ere Protestanter, og kun ca. 4,000 ere Katolikker, der særlig bo i Byen S. eller i Omegnen og høre til Bispedømmet Basel. 41 p. Ct. leve af Landbrug. Af Korn høstes mere, end der bruges i S., og desuden dyrkes en Mængde Træfrugt og en fortræffelig Vin ved Byen S. og i Klettgau samt Kartofler, Hør og Hamp. Kvægavlen drives med ikke ringe Omhu. I den østlige Del af S. har man Hornkvæg af schwabisk Race, hvorimod man i den vestlige foretrækker en Blanding af schwabisk og schweizisk Kvæg. Faar findes næsten ikke; men af Geder og Svin holdes mange. Desuden drives betydelig Biavl. Til Trods for en forbedret Skovlovgivning i de senere Tiaar ere Skovene endnu i saa daarlig Forfatning, at de ikke kunne yde det nødvendige Gavntræ og Brændsel. Af Mineralprodukter ydes kun Kalk- og Sandsten, Ler og Gips. Industrien har aabenbart en Fremtid for sig, efter at man nu har begyndt at benytte Rhin-Faldet som Drivkraft. De eksisterende Fa-

brikanlæg træffes derfor dels ved Floden, dels i selve Hovedstaden S., og de vigtigste Fabrikater ere Aluminium, Jærnbanevogne, Maskiner, Vaaben, Jærn- og Staalvarer, Uldvarer og Tovværk. Handelen fremmes ved en Kantonalbank og flere Privatbanker samt ved nogle Jærnbaner og en Dampskibslinie fra S. til Konstanz. Som Følge af Rhin-Faldets Tilstedeværelse har S. et betydeligt Turistbesøg.

S. har en demokratisk Forfatning, der er dateret 14. Maj 1876 og underkastet Revision 1895. Den lovgivende Myndighed er det Store Raad, der bestaar af eet Medlem for hver 500 Indb. Den udøvende Magt indehaves af et Regeringsraad paa 5 Medlemmer. Desuden kunne 1,000 stemmeberettigede Borgere forlange en Lov sat under almindelig Afstemning (*Referendum*), og det samme Antal kan stille Forslag om ny Love. Begge Raads Medlemmer vælges paa 4 Aar, og desuden vælger det Store Raad hvert 4. Aar en Overret paa 5 Medlemmer. Hver af Kantonets 6 Distrikter har desuden sin Distriktsret, og hvert Sogn har sin Fredsdommer. Statsindtægterne ere aarlig ca. 1 Mill. Kr. og sædvanligvis lidt større end Udgifterne. S. har en Statsformue paa henved 10 Mill. Kr. Skoleværsenet hører til de bedst ordnede i Schweiz, og Befolkningen har Ry for at være blandt de højest oplyste. Der findes 36 Primærskoler, 8 Sekundær- eller Realskoler, en Mellemskole med Tilslutning til det akademiske Studium samt en Haandværksskole og flere Fortsættelsesskoler. I militær Henseende hører S. til 6. schweiziske Division. S.'s Vaaben er en sort, kronet Vædder, der springer frem fra en Stadport paa Guldgrund.

2) Hovedstaden S., fransk Schaffhouse, ligger 124 Km. N. 0. f. Bern 431 M. o. H. i en Dal paa højre Bred af Rhinen, der her danner sine Strømhvirvler, de saakaldte »Lächen«. (1898) 13,134 Indb. S. er omgiven af Vinbjærge og skovklædte Høje og er med sit middelalderlige Præg en af Schweiz'es mest maleriske Byer. Her findes mange Gavlhuse fra 16. og 17. Aarh. med Karnapper, Taarne, Skulpturer og Fresker. Ejendommelige Kirkebygninger ere den saakaldte Münster fra 11. Aarh., en romansk Søjlebasilika, der tidligere har været Klosterkirke, samt den gotiske Johannes-Kirke, der er fra 12. Aarh., og Sankt-Anna-Kapellet. Andre Bygningsværker ere den middelalderlige Borg Munot, Raadhuset, Kornhuset, Museet, der rummer et Bibliotek samt naturhistoriske og historiske Samlinger, og Imthurneum, der er bygget 1864 af den fra S. stammende London-Bankier Imthurn og rummer Teater, Musikkonservatorium og Udstillingslokaler. Sammen med Nabokommunen Neuhausen driver S. en betydelig Industri. Til den paa den modsatte Rhin-Bred liggende zürichske Landsby Feuerthalen fører et Par Broer. En ældre Bro blev 1799 ødelagt af Franskmændene. S. ligger ved Linien Basel—Konstanz af de badensiske Statsbaner og har desuden schweiziske Linier til Konstanz, Wintherthur og Zürich. S. er Sæde for Kantonalbanken og for Kantonets Regering. Det S. V. f. S. liggende Rhin-Fald benævnes ogsaa snart efter S., snart efter Lauffen (s. d.).

Historie. Kanton S. er opstaaet ved og omkring Hovedstaden, der er opstaaet i den tidlige Middelalder som en Skipperby, hvor Varerne maatte omlosses paa Grund af Rhin-Faldet og transporteres over Land. S. stod oprindelig under Greverne af Nellenburg, der 1050 stiftede Allehelgens Kloster i S., gennem hvilket Byen fik større Betydning, saaledes at den i 12. Aarh. blev Købstad. Da den ejedes af Klosteret, nød den Privilegier, der lidt efter lidt gik over til Rigsumiddelbarhed. Efterhaanden frigjorde Byen sig for Klosterets Myndighed, men blev 1330 af Kejseren pantsat til Habsburgerne, fra hvem den dog 1415 løskøbte sig. 1454 sluttede S. sin første Overenskomst med det schweiziske Edsforbund, og 1501 blev den optagen som Medlem. 1529 tiltraadte S. Reformationen og erhvervede dels ved Inddragelse af Klostergodset, dels ved senere Køb sine Omraader paa højre Rhin-Bred. Indtil 1798 stode Landdistrikterne i et rent Undersaatsforhold til Byen, der regerede gennem Landfogeder. Da dette Forhold delvis genindførtes 1814, opstod i de følgende Aar stadig Uroligheder, og 1831 fremtvang Landbefolkningen Indførelsen af en ny demokratisk Forfatning. Senere har S. udviklet sig yderligere i demokratisk Aand. Det ved Forfatningen af 1876 indførte fakultative *Referendum* blev ved Revisionen 1895 forandret til obligatorisk. (Litt.: Imthurn, »Der Kanton S., historisch, geographisch und statistisch« [Sankt Gallen 1840]; Rueger, »Chronik der Stadt und Landschaft S.« [S. 1880—92]; »Beiträge zur vaterländischen Geschichte« [S. 1863 ff.]). *H. P. S.*

Schafhäutl, Karl Franz Emil v., tysk Geolog, født 16. Febr. 1803, død 25. Febr. 1890. S. blev 1843 Professor i Geognosi og Bjærgværkslære i München; han paabegyndte systematiske geologiske Undersøgelser af Bayern og til Dels af Alperne. *J. P. R.*

Schall se Shah.

Schaldemose, Frederik Julius, dansk Litterat, født paa Fyn 15. Febr. 1783, død i Kbhvn. 22. Febr. 1853. 18 Aar gl. blev S. Student fra Horsens Skole og førte derefter et lige saa eventyrligt som omflakkende Liv i Ind- og Udland, væsentlig som militær under Napoleons-Krigene (beskrevet i »Rejser og Eventyr i fremmede Lande« [1—4, 1826—30]). Efter Hjemkomsten til Danmark formede S.'s Liv sig ogsaa ret afvekslende; først var han Sekondløjtnant, derefter Lærer i Provinserne, saa Tolder i Kjøbenhavn og Materialskriver paa Kronborg — til sidst igen i Hovedstaden, først som Melmand, til Slut som »Kaffeskænker«. Under alle disse forskellige Skæbner havde S. dog faaet Stunder til at sysle med Pen og Blæk. Mest Betydning har han som Oversætter, hvor han i alt Fald har Fortjenesten af at have overført adskillige Storværker (af Goethe, Scott m. fl.) til Dansk; udmærket er hans Gengivelse af »Reinecke Fuchs«. Som original Forfatter er han lige saa meget Skribler som Skribent; selv om et og andet som hans »Fabler« og enkelte Romancer i Tidens Stil ikke ere uefne, er andet helt efemert, ja i sine sidste Leveaar solgte S. sin Pen til Smædeskriveri. Hans Ugeblad »Prikkeltorne« (til Dels beslaglagt) og hans Digte som »Rasmusine eller den belønnede Dyd« [1851] indeholdt en udsøgt Samling Invektiver mod »Grevinden«. *J. Cl.*

Schalke, Flække i preussisk Provins West-

falen, Regeringsdistrikt Arnsberg, 9 Km. N. N. 0. f. Essen, har (1900) 26,100 Indb.; Realgymnasium; store Stenkulsgruber, Jærnstøberi og Maskinfabrikation, Staal- og Valseværker, Fabrikation af Kemikalier, Blik, Glas og Spejle. *Joh. F.*

Schalken føa'lken], Godfried, hollandsk Maler og Raderer, født i Made ved Geertruidenberg 1643, død 1706 i Haag, hvor han virkede sine sidste 8 Aar, efter tidligere at have boet i Dordrecht og en længere Aarrække (fra 1662) i England. Elev var S. af Samuel van Hoogstraaten og sikkert ogsaa af Gerard Dou, hvis umiddelbare Efterfølger han synes at være i de Billeder med Scener ved kunstigt Lys, der vare hans Speciale. Der er om disse hans Billeder, der snart have genreagtige Motiver, snart give religiøse eller mytologiske Scener, egentlig intet andet at sige, end at de ere det tyndeste Efterbryg af 17. Aarh.'s udmærkede hollandske Genrekunst. Tyndt og tomt virke hans Figurer med deres fade Koketteri; Lys- og Farvevirkning i de af hans Billeder, hvor han brillerer med Belysningseffekter, er ganske konventionel; endelig er hans Behandling smaalig og slikket uden Spor af Karakter. S.'s i hans Tid meget yndede Billeder findes i saa godt som alle Samlinger; i Kjøbenhavn har Galeriet »En Dame, der forsegler et Brev« og den Moltke'ske Samling »Salome med Johannes's Hoved«. *A. R.*

Schall, Anna Margrete, født Schleuter, dansk Balletdanserinde, født i Kjøbenhavn 1775, død smst. 24. Novbr. 1852, gift med Violinisten Andreas S. (1772—1810), fik 1789 fast Ansættelse ved Balletten, uden i Begyndelsen at træde i første Række; 1798 blev hun Solodanserinde, og efterhaanden skabte hendes stærkt dramatiske Temperament, der kulminerede i Fremstillingen af Nina, den vanvittige af Kærlighed, hende en fremskudt Stilling. Med Udgangen af Sæsonen 1826—27 tog hun sin Afsked fra Teateret. *S. L.*

Schall, Claus Nielsen, dansk Musiker, født 28. Apr. 1757 i Kjøbenhavn, død 10. Aug. 1835 i Lyngby. Faderen var Dansemester, og tidlig lærte S. Violin for at spille til Faderens Danseøvelser. Animeret heraf meldte han sig som Elev ved det kgl. Teaters Danseskole, blev 16 Aar gl. Figurant, men gjorde sig mest bemærket ved sit musikalske Nemme, der forskaffede ham Stillingen som Balletrepetitør (1776) og 3 Aar efter som Violinist i Kapellet. Allerede dengang havde S. gjort sig bemærket ved sine Kompositioner til Balletbrug eller for Violin og vandt meget Bifald ved sin Musik til Galeotti's Ballet »Kærlighedens og Mistankens Magt« (1780). Trods sin Ungdom og sin mangelfulde teoretiske Uddannelse — S. var i alt væsentligt Autodidakt — vandt han hurtig frem som Balletkomponist og som Violinist, og da han 1789 drog til Paris, Dresden og Berlin for at perfektionere sig, havde han allerede komponeret Musik til 4 Balletter af Galeotti. Udenlandsrejsen, hvor S. lærte Viotti at kende i Paris, og hvor han optraadte baade som Violinist og Dirigent, gav S. Relief. 1792 blev han efter Johan Hartmann Koncertmester og efter Kunzen's Død Kapelmester 1818. S. havde efterhaanden udviklet sig til en betydelig Dirigent. Det kgl. Kapel naaede under hans Førerskab en høj Udvikling, hvilken bl. a. Carl M. v. Weber fik Lejlighed til at konstatere. Som Dirigent ved de vigtigste af Datidens mange private Musikselskaber indlagde han sig desuden stor Fortjeneste af Musiklivets Opkomst i den danske Hovedstad. 1819 drog han atter til Paris, hvor han kom i Forbindelse med den højt beundrede Cherubini. Efter henved 60 Aars Teatertjeneste blev han pensioneret 1834 og levede sine sidste Aar paa sit Landsted i Lyngby ved Kjøbenhavn. S. har komponeret Musik til i alt henved 30 Balletter, langt de fleste af Galeotti, samt til en halv Snes Syngestykker, blandt hvilke navnlig »Kinafarerne« af P. A. Heiberg (1792) og »Domherren i Milano« (1802) sloge an, fremdeles flere Lejlighedskantater og forskellige Solokompositioner dels for Violin, dels for andre Instrumenter. Hans Balletmusik var fuld af Liv og Karakter, bl. a. Oehlenschläger udtaler sig i høje Toner om den. — S. havde to Brødre, der begge vare Medlemmer af det kgl. Kapel, 1) Andreas, Violinist, og 2) Peter, Violoncellist. Hans Søstersønner vare Brødrene Funck (s. d.), ligeledes Kapellister. *A. H.*

Schaller, wiensk Kunstnerfamilie. 1) Anton S., Maler, (1772—1844), især bekendt for sine Miniaturportrætter. Broderen 2) Johann (1777—1847), fra 1823 Professor ved Wien's Akademi, har bl. a. modeleret Statuer af A. Hofer (Innsbruck's Hofkirke) og Franz I (Stanislawow i Galizien). 3) Eduard, Søn af A. S. (1802—48), Maler, arbejdede under Cornelius i München, senere i Wien. Hans Broder 4) Ludwig (1804—65) uddannede sig, særlig under Schwanthaler i Miinchen, som Billedhugger. Han har udført megen dekorativ Plastik i Miinchen, 1835—47 en Række Digterstatuetter og Gavlgruppen til Nationalmuseet i Pest, 1848 Herder-Monumentet i Weimar. *A. Hk.*

Schall-Sø, smukt beliggende Sø i Hertugdømmet Lauenburg ved Grænsen af Mecklenburg-Schwerin, har en Længde af ca. 15 Km. og en Bredde af indtil 7 Km. S. har Afløb gennem Schaale til Elben's Biflod Sude. *Joh. F.*

Schamaner, Schamanisme se Shamanisme.

Schampheleer, Edmond, belgisk Maler, født 1824 i Bruxelles, død 12. Marts 1899 i Molenbeek ved Bruxelles, Elev af E. de Block og videre uddannet i Miinchen, er en fin og stemningsfuld Landskabsmaler. Emnerne især fra Holland og Belgien: »Sommeraften ved Dyle«, »Rhin-Bred ved Arnhem«, »Den gamle Rhin ved Gouda« (Museet i Bruxelles), »Maas ved Dordrecht«, »Aftenlandskab« (1835, Hamburg's Kunsthalle) etc. *A. Hk.*

Schamyl se Shamyl.

Schanche, Berent, norsk Skuespiller, er født 14. Decbr. 1848 i Bergen, paa hvis nationale Scene han debuterede 1878 i Fru Thoresen's Skuespil »Inden Døre«. Det følgende Aar fik han Ansættelse ved Christiania Teater, hvor han havde sin Debut 4. Apr. 1879 i Legouvé's og Labiche's Enaktskomedie »Græshoppen hos Myrerne«, og til hvis Scene han siden uafbrudt var knyttet, indtil han 1899 gik over til det da aabnede Nationalteater. Med et alsidigt og smidigt Talent har S. kunnet anvendes i mange temmelig forskelligartede Opgaver; han har spillet klassiske

og moderne Roller om hinanden, optraadt i Karakterkomedien, Dramaet, Lystspillet og Farcen og altid formaaet at give noget selvstændigt og tilfredsstillende. Det er dog fornemmelig i det komiske Rollefag, han ved sit Lune og sin Evne for komisk Karakteristik har gjort sig gældende. Af saadanne Roller kunne nævnes hans Adhemar i »Lad os skilles«, Alidor de Rosenville i »Rejsen til Kina«, Fritz Triddelfitz i »Landmandsliv«, Hans Mortensen i »Aprilsnarrene« og Peder Momme i »Moderate Løjer«. Men sine ypperligste Skikkelser har han imidlertid skabt i den klassiske Komedie, hvor han har ydet fremragende og sikker Kunst. Som Jean de France, Gert Westphaler, Erasmus Montanus og Per Eriksen har han vist sig at være en fortræffelig Holberg-Skuespiller, der forstaar at give de holbergske Figurer den rette Stil, den gamle Tids Præg i Tale og Optræden — hele den komiske Festivitas, de gøre Krav paa. En ypperlig Præstation i saa Henseende er ligeledes hans Johan von Ehrenpreis i Wessel's »Kærlighed uden Strømper«. Samtidig har han ogsaa ydet god Menneskeskildring inden for den moderne Samfundskomedie i Roller som Helmer i »Et Dukkehjem«, Dr. Fjeldbo i »De Unges Forbund«, Adjunkt Rørlund i »Samfundets Støtter« og Lyngstrand i »Fruen fra Havet«. *T. B.*

Schanche, Herman Garman, norsk Landskabsmaler, født 7. Septbr. 1818 i Bergen, død 21. Decbr. 1884 i Düsseldorf. Sin første kunstneriske Uddannelse fik han paa Tegneskolen i Bergen, senere fra 1855 i Düsseldorf hos Prof. Hans Gude. I denne By tog han stadigt Ophold for Resten af sit Liv, kun afbrudt af vidtstrakte Studierejser i forskellige europæiske Lande. Af hans mange norske Fjord- og Kystbilleder, der ere stærkt paavirkede af den samtidige Düsseldorf-Skole, bemærkes »Landskab ved Hardangerfjord« paa Udstillingen i Stockholm 1866 og »Indsejlingen til Bergen i Maaneskin«, som indbragte ham en Medaille paa Wien-Udstillingen 1873; det blev senere indkøbt til Nationalmuseet i Stockholm. Bergen's Museum ejer en Skitse: »Motiv fra Fjærland«. *Fr. O.*

Schandau, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Pirna ved højre Bred af Elben, 7 Km. fra den bøhmiske Grænse, har (1900) 3,300 Indb. Kur- og Badeanstalt, Savskæreri, Skibsbyggeri, Sandstensbrud. S. har et betydeligt Fremmedbesøg og danner Udgangspunkt for Ture i det sachsiske Schweiz. S. er grundlagt af Sorberne og nævnes første Gang 1346. *Joh. F.*

Schandorff, Maria, se Eugenia's Stiftelse.

Schandorph, Sophus Christian Frederik, dansk Forfatter, født 8. Maj 1836 i Ringsted, hvor Faderen forestod Postvæsenet, død 1. Jan. 1901 i Kjøbenhavn. Han kom paa Sorø Akademi, blev Student (1855), cand. theol. (1862), ombyttede af religiøse Betænkeligheder den gejstlige Bane med Lærergerningen, studerede romanske Sprog og blev Dr. phil. (1874) paa en Bog om Gozzi og Goldoni, og samtidig skrev han fra ung af jævnt følelsesfulde og romantiske Poesier, der udkom i 4 Samlinger [1862, 1868, 1875 Digtsamlinger samt 1867 anonymt de dramatiske Scener: »Ude i Skoven«], som hverken vakte eller fortjente nogen Opsigt. Men uden at hans noget langsomme og egentlig beskedne Natur var sig det bevidst, gærede det i ham til et baade almindelig aandeligt og særlig kunstnerisk Nybrud. Hele den midtsjællandske Landbo- og Købstadsbund holdt sig frisk i ham trods al Bog- og Kjøbenhavnerkultur og protesterede i Løn mod Selskabslivets »Dannelse«, Studenterforeningens Aandshovmod, al Slags æstetisk og nationalliberal Romantik, som S.'s akademiske Jeg hidtil ærlig havde hyldet. I den Kr. Arentzen'ske Kreds bleve hans Øjne opladte til bevidst Kritik og hans Sind stemt til misfornøjet Opposition mod den herskende flade og bornerte Kultur. Ogsaa hans Studier af sydlandsk og fransk Litteratur have virket frigørende paa hans Syn, Og da den Brandes'ske Bevægelse saa tog Fart midt i 1870'erne, blev S. snart reven ind i den; det ny Løsen om Virkelighed i Livssyn og Kunst gav hans Væsen Mod til at udfolde sig saa naturligt og frit, som det aldrig før havde vovet sig til. Fra Versformen gik han over til Prosaen, fra den tillærte Romantik tilbage til sine Ringsted-Bønder eller til de Sider af Kjøbenhavnerlivet, som han, lige siden han kom fra Provinsen, havde moret sig med at iagttage uden at tænke paa at gøre Kunst deraf; og han blev fra nu af i Litteraturen en af de »gesinnungstüchtigste« Realister og Demokrater, — i evig Kamp mod Fantasteri og Lyrik, mod Etatsraader og Præster, mod nationalliberale og Studenterhovmod, altid med Forkærlighed skildrende Livets »realistiske« og »demokratiske« Sider, forherligende det massivt jordiske og det kraftig menneskelige i dets usminkede Naturlighed, og med kærligt Humor levende sig selv og Læserne ind i Smaafolks og Menigmands Liv. En meget frodig Produktion af Smaafortællinger, store Romaner, ogsaa enkelte Skuespil, fylder de sidste 25 Aar af S.'s Liv. Hans bedste Noveller skildre, hvordan Stine bliver Gaardmandskone, eller hvordan et Par Sjovere holde en behagelig Juleaften, skildre Hesteprangere fra Trommesalen, Skænkestuen i »Tre Hjorter«, en Røgterkarls Kærestesorger eller en Vadskerkones Livsfilosofi (Samlinger bl. a.: »Fra Provinsen« [1876], »Fem Fortællinger« [1879], »Fra Udlandet og Fra Hjemmet« [1890], »Paa Rejse« [1891]). Nogle af hans bedste Romaner fortælle om en Tjenestepiges Liv i en kjøbenhavnsk Smaaborgerverden (»Smaafolk« [1880]), om to »Skovfogedbørn«'s Oplevelser [1884], eller de skildre satirisk kjøbenhavnske Dannelseskredse fra 1860'erne og 1870'erne med Datidens holdningsløse Æstetikertype som Centrum (»Uden Midtpunkt« [1878], »Unge Dage«, Fortælling paa Vers [1879]), Brydningen i en Latinskolekøbstad mellem det gamle og det ny (»Et Aar i Embede« [1883]) eller en Opdragelseshistorie i Wilh. Meister's Manér til Ramme for et Tids- og Verdensbillede (»Thomas Friis'es Historie« [1881]). Nogle Gange henlagde S. sine Fortællinger til sine elskede romanske Lande, til Ludvig XIV's Hof (»Den store Mademoiselle« i »Fra Isle de France og fra Sorø Amt« [1888]) eller til italiensk Rokokotid (»Poet og Junker« [1892]). Uden Tvivl skrev S. for meget og for hurtig; han kunde ikke ave sin Natur og havde ingen sikker Kunstsans; hans Sprog er ofte ikke smukt, og hans Komposition er hyppig jasket. Nogen fin eller dyb Menneskeforstand besad han

heller ikke, og med al sin »Realisme« havde han ingen ægte Virkelighedsrespekt; hans gode Hjerte, hans lystige Humør, hans romanagtige Fantasi fortegner og omfarver uafladelig Virkelighedens Træk under hans Pen. Efter tidlig at have naaet en forholdsvis stor Position i den moderne danske Litteratur maatte han da ogsaa senere hen i sit Liv se sine kunstneriske Aktier dale Aar for Aar i den litterært dannede Bevidsthed, om end hans karakteristiske Skikkelse og sympatetiske Personlighed bevarede deres Popularitet. Imidlertid fortjener vistnok hans Digtning paa ny en vis *hausse* i det litterære Omdømme. S. er et betydeligt Fortællertalent; han livlige, anskuelige Fantasi stiller let en Situation paa Benene, sætter let Gang i Handlingen; hans varme, brede Medfølelse og friske, ærlige Humør ere lige smittende; og magter han ikke de dybere eller mere sammensatte Sjælstilstande, er der meget i naive, lyrisk aabenmundede, blødt bølgende Naturer, som han med Slægtskabets Instinkt ypperlig forstaar at leve sig ind i. Blandt hans Digte [Samlinger 1882 og 1886] ere mange lige saa smukt følte som smukt formede, især de, hvori hans trofaste Venskab og højsindede Beundringstrang give sig Udtryk. *V. V.*

Schangalla, Schankala, en Gruppe Stammer i det nordøstlige Afrika paa den vestlige Skraaning af Abessinien's Bjærgland omkring Floderne Bahr-el-Asrak og Takazze. Navnet S. er af abessinisk Oprindelse og anvendes ikke af S.-Stammerne selv. Disse ere kun lidet kendte og beskrives forskellig. F. Muller regner dem til Nuba-Racen, hvorimod R. Hartmann anser dem for ægte Negre, hvilket sikkert er det rette. Deres Sprog kaldes Dalla og er rimeligvis beslægtet med Schilluk-Negrenes paa venstre Bred af den hvide Nil. Kulturelt staa de lavt. De drive lidt Planteavl og leve for øvrigt af Græshopper og Vildt. Deres Boliger ere Grenhytter eller Huler, og de gaa som Regel nøgne. Grundene til dette lidet fremskredne Stade ere Slavejagterne, som i S.-Landet ere drevne fra to Sider, fra Bjærgene af Abessinierne og fra Slettelandet af Araberne. (Litt.: R. Hartmann, »Die Nigritier« [Berlin 1876]; A. Munzinger, »Ostafrikanische Studien« [Basel 1883]; Abbadie, *Douze Ans dans la Haute-Éthiopie* [Paris 1868]). *H. P. S.*

Schanz, Georg, tysk Statistiker, Finansteoretiker og Socialhistoriker, er født 12. Apr. 1853, blev 1880 efter et længere Studieophold i England Professor i Erlangen og har siden 1882 været knyttet til Universitetet i Würzburg. Dygtige økonomisk-historiske Ungdomsarbejder af ham ere: »Zur Geschichte der Gesellenverbände« [Leipzig 1877], »Die Handelsbeziehungen zwischen England und den Niederlanden 1485—1547« [Marburg 1879], men navnlig den interessante og dybtgaaende »Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters« [2 Bd., Leipzig 1881]. Fra Middelalderens og Renaissancens Socialhistorie kaster han sig over Finans- og Beskatningsvæsen og offentliggør det udtømmende Specialværk »Die Steuern der Schweiz in ihrer Entwickelung seit Beginn des 19. Jahrhunderts« [5 Bd., Stuttgart 1890]. Megen Diskussion er i de senere Aar foranlediget ved hans Forslag til en Løsning af Spørgsmaalet om Forsikring mod Arbejdsledighed, fremsat og begrundet med en omfangsrig Dokumentation i »Zur Frage d. Arbeitslosenversicherung« [Bamberg 1895], »Neue Beiträge zur F. d. A.« [Berlin 1897] og »Dritter Beitrag zur F. d. A.« [smst. 1901]. S. er Redaktør af det af ham 1884 grundlagte, højt ansete Halvaarsskrift »Finanzarchiv: Zeitschrift für das gesamte Finanzwesen«, hvori der findes talrige Bidrag fra hans Haand. Til »Handwörterbuch der Staatswissensch.« og Elster's »Wörterbuch der Volkswirthschaft« har han leveret mange Artikler om Finans- og Bankvæsen. *K. V. H.*

Schaper, Fritz (Hugo Wilhelm Friedrich), tysk Billedhugger, er født 31. Juli 1841 i Alsleben a. d. Saale. S. er udgaaet fra Berlin-Akademiet, studerede 1860—67 under A. Wolff og er nu selv Lærer ved Akademiet. S.'s Kunst fortsætter de Rauch'ske Traditioner. I Portrætfaget er han dog i mere udpræget Grad Realisten. S.'s maaske betydeligste Værk, Goethe-Monumentet (Berlin) med 3 allegoriske Skikkelser paa Fodstykket, falder allerede tidlig i S.'s Produktion (Udkast 1872, Afsløring 1879). Her mødes harmonisk de to Sider af S.'s Kunstnerfysiognomi: Portrætøren og Lyrikeren. Denne sidste er i øvrigt især kommen til Orde i Mellemstunderne mellem de mange store Monumentalopgaver, der ere faldne i hans Lod: Bronzestatuerne af Bismarck og Moltke for Köln (1879, 1881), Mindesmærkerne for Lessing (1882, Hamburg; siddende Skikkelse), Gausz (Braunschweig), A. Krupp (Essen), Luther (1889, Erfurt), Liebig (Giessen) og Blücher (1893). Af Idealplastik kunne nævnes: »Victoria« til Berlin's Zeughaus (kolossal Marmorfigur) og »Hebe og Amor give Venus'es Duer at drikke« [1886, Marmor]. *A. Hk.*

Schara, Schtschara, Flod i det vestlige Rusland, gennemstrømmer Guvernementerne Minsk og Grodno og berører Vilna. Den udmunder i venstre Bred af Njemen efter et Løb paa 269 Km. S. er sejlbar og indgaar som Led i det Oginskij'ske Kanalsystem, der forbinder Pripet og Dnjepr ved Njemen. *H. P. S.*

Schar Dagh, Schar Planina, Bjærgdrag i den vestlige Del af Tyrkiet, Vilajetet Kossovo i Albanien, ligger med Retning fra Sydvest til Nordøst mellem Byerne Skopia og Prisren og er ca. 100 Km. lang. Gennemsnitshøjden er 1,900 M., og Kulminationspunktet er Ljubotrn, der er 3,050 M. højt og anses for at være det højeste Punkt paa Balkan-Halvøen. Mellem Skopia og Prisren fører Passet Kalkandele over S. D. Dens vestlige og østlige Skraaning afvandes henholdsvis af Drin og Vardar. S. D. hed i Oldtiden *Skardos*. *H. P. S.*

Scharf [ša!ᵊf], George, Sir, engelsk Maler, Illustrator og Kunstforfatter, født 16. Decbr. 1820 i London, død 19. Apr. 1895 smst. S., Søn af Maleren og Litografen George S. den Ældre (1788—1860), studerede fra 1838 paa *Roy. Academy*. Tidlig begyndte han med Raderingssuiten »Scenic effects« (efter Shakespeare) sin Illustratorvirksomhed; han har saaledes i Tidens Løb illustreret Layard's »Niniveh«, Keats's »Poems«, Macaulay's Værker o. a. Et Resultat af Rejsen 1840 til Lilleasien var et stort Antal Skitser af lykisk Natur og Skulptur [Brit. Museum] og Andel (sammen med Sir Fellows)

Værket »Lycia, Caria, Lydia, illustr. a. described« [1847]. Medens hans Virksomhed som Kunstner (i Oliemaleri) i øvrigt ikke synes fremtrædende, har han vundet Navn som Forfatter og som kunstadministrativ Kraft. Han var saaledes Direktør for *National Portr. Gallery* i London og forfattede videnskabelige Kataloger over dette og andre Galerier. Endelig skrev han >History of the characteristics ofGreek art« (som Indledn. til Wordsworth's »Greece«) og »On the principal portraits of Shakespeare« [1864]. *A. Hk.*

Scharff (Scharf), Anton, østerrigsk Billedhugger, født 10. Juni 1845 i Wien, død 6. Juli 1903. S. studerede paa Wien's Akademi, 1862—65 under Boehm. Han var en fremragende Medaillør, Grundlæggeren af den moderne østerrigske Medaillestil, og virkede som Direktør for Gravørakademiet ved Wien's Mønt. *A. Hk.*

Scharff, Harald Anton, dansk Balletdanser, er født i Kjøbenhavn 20. Febr. 1836, kom som Barn ind paa Balletskolen, og debuterede 1856 som Hans Mortensen i »Aprilsnarrene« ; men ved Udførelsen af James i Balletten »Sylfiden« viste det sig, at Dansen maatte blive hans egentlige Fag. 1861 blev han Solodanser og var nu i nogle Aar Ballettens faste Elsker, men at hans dramatiske Evner rakte videre, viste hans livfulde og karakteristiske Udførelse af Loke i »Thrymskviden« (1868). Imidlertid afbrødes hans Virksomhed ved Dansen faa Aar efter, idet han 9. Novbr. 1871 under et Dansedivertissement i Troubadouren sprængte sin ene Knæskal. Han forsøgte nu at gaa over til Skuespillet, udførte 1872 bl. a. Einar Tambeskælver i »Hakon Jarl«, men forlod det kgl. Teater med Udgangen af Sæsonen 1873, var et Par Aar, 1873—76, knyttet til Folketeateret uden at slaa rigtig igennem, hvorefter han trak sig tilbage til Privatlivet. *S. L.*

Scharffenberg, Johan, norsk Læge og Medicinaihistoriker, er født paa Moss 23. Novbr. 1869, blev Student 1888, cand. med. 1897. S. har leveret flere interessante Bidrag, støttede paa grundige Arkivstudier, til Medicinens Historie i Norge, saaledes: »Det militære Sanitetsvæsen i Norge i Midten af 17. Aarh. . . . « [1900], »Johan Gottfried Erichsen og Fødselstangens Indførelse i Norge« [1901] og »Bidrag til de norske Lægestillingers Historie før 1800« I, »Bergen's Stadfysikat« [1904], samtlige i »Norsk Mag. for Lægevid.«. Ved Foredrag og Avisartikler har han arbejdet energisk for Afholdssagens Fremme, og han har med stor Iver deltaget i Diskussionen om Universitetsforhold (»Studenterne og Universitetet« [»Ringeren« 1898] og »Reform af den medicinske Undervisning« [Chra. 1899]), idet han har taget Ordet for en Undervisning, der fortrinsvis sigter paa de studerendes praktiske Uddannelse. Han har været en meget produktiv Forfatter i Dagspressen, navnlig i »Dagbladet« 1889—98 (delvis under Pseudonymet J. B. de Montaigu) og i »Verdens Gang«. En Digtsamling, »Hjemløse Sange«, udgav han 1889 under Pseudonymet Kai Lykke. *K. F.*

Scharffenberg, Paul Ulrich, dansk Officer, født 10. Maj 1810 i Viborg, død 28. Jan. 1882 i Kjøbenhavn. Han blev Officer 1829 og deltog som Kaptajn ved 2. Jægerkorps 1848 med dette i Kampen ved Bov og i Slaget ved Slesvig, hvor han udviste et sjældent Mod og megen Snarraadighed. Han udmærkede sig ligeledes ved Oversø og modtog, efter at Jægerkorpset havde maattet overgive sig, sit Værge tilbage af General Wrangel's egen Haand. 1849 var S. med ved Adsbøl og ved Fredericia, hvor han saaredes under Forsøget paa at storme Værkerne ved Igumvejen. Han fik derpaa Majors Karakter og kom til 3. Reservebataillon, som han 1850 førte med megen Dygtighed i Kampen ved Helligbæk, i Slaget ved Isted og i Fægtningen ved Stenten Mølle. Som Oberstløjtnant blev han 1854 Kommandør for 4. Jægerkorps, kom 1860 til Altona som Kommandør for 3. Bataillon ogblev Kommandant i denne By.

Ved Mobiliseringen 1863 blev S. Kommandør for den ny oprettede 8. Brigade (9. og 20. Regiment), idet han dog vedblev at være Kommandant i Altona, indtil Byen maatte rømmes. Hans Regimenter deltoge i Kampene ved Jagel og Selk foran Dannevirke 3. Febr., medens Brigaden under Tilbagetoget derfra dannede Hærens Arrieregarde, indtil den ved Sankelmark optoges af 7. Brigade. Senere forlagdes Brigaden til Fredericia og besatte her den befæstede Lejr og Fæstningens Nordfront, indtil den i de første Dage i April sendtes til Dybbøl, hvor den Natten 17.—18. April opstilledes som Reserve ved Barakkelejren. Straks efter at have modtaget Melding om, at Fjenden angreb Skanserne, beordrede S. sine Regimenter frem imod ham, uagtet der gaves Befaling til, at Brigaden skulde gaa tilbage til Brohovedet, og ved dette dristige Angreb standsedes Preusserne saa meget, at 3. Brigade paa Stillingens højre Fløj fik Tid til at komme nogenlunde tilbage. S. blev i Slutningen af 1864 Kommandør for 4. Brigade og fik Aaret efter Anciennitet som Generalmajor. 1866 blev han Generalinspektør for Fodfolket og Medlem af Forsvarskommissionen, i hvilken han udøvede en betydelig Indflydelse, saaledes at han, efter at Hærloven af 1867 var bleven vedtagen, blev stillet i Spidsen for 1. Generalkommando og udnævnt til General. Han førte 1868 Befalingen over Lejrdivisionen i Hald, hvorefter han benaadedes med Storkorset af Dannebrog. 1879 fik nan paa Grund af Alder sin Afsked fra Krigstjenesten. Han testamenterede ved sin Død en stor Del afsin Formue til Officernes Understøttelsesforening. *P. Nw.*

Schari, Flod i det mellemste Sudan, Tilløb til Tsad-Søen. Dens Kildefloder(Aukadebbe, Bahr el Abiad, Bahr el Asrek, Bahr Kuti, Bahr el Ardhe) udspringe paa det under 23^0 0. L. mellem Dar Fur og Dar Bando liggende Højdedrag, der danner Vandskellet til Nil Systemet. Disse Floder have Retning mod Nordvest og omslutte, efter at de have forenet sig i Bagirmi, en mægtig 0 med sine to Hovedarme. I den sydlige Arm udmunder den fra Adamaua kommende Logone. Den falder med et stort Delta ud i den sydlige Del af Tsad-Søen. Dens øvre Løb er endnu kun lidet kendt, medens det nedre Løb undersøgtes 1872 af Nachtigall. *C. A.*

Scharkieh, Scharkîye (ɔ: den østlige), Mudirieh (Provins) i Nedreægypten, S. f. Mensaleh-Søen. 4,368 □Km., hvoraf 2,344 ere Kulturland med ca. 500,000 Indb. Hovedstaden er Zagasig. *C. A.*

Scharling, Carl Emil, teologisk Professor, j
født 28. Juli 1803 i Kjøbenhavn, død 17. Juni
1877 smst., blev cand. theol. 1825 og mag. art.
1828 paa en Afhandling *De Stedingis*, et frisisk
Folk i Oldenburg. Han kom saa paa Udenlandsrejse, var borte et Aars Tid og blev derefter Lektor ved Sorø Akademi, i hvilken Stilling
han fortsatte sine Studier. 1834 blev han Professor i Teologi ved Universitetet, og hans Fag
her blev efter nogle Aars mere omfattende Virksomhed nytest. Eksegese og Isagogik. Især paa
det sidstnævnte Fags Omraade indlagde han sig
megen Fortjeneste. Det var paa de Tider, da
F. C. Baur's Tendenskritik af det ny Test.
blændede mange, men S. forstod at bedømme den
med Besindighed, og gennem sin rolige Hævdelse
af den positive Opfattelse med al Anerkendelse i
af det berettigede i de ny Principper fik han en
afgørende Indflydelse paa de studerende ved Universitetet. Ved sin personlige Elskværdighed
vandt han sig i øvrigt en stor Vennekreds. Regeringen tilbød ham 1851 Fyn's Bispestol, men
han afslog af Beskedenhed Tilbudet. Hans
Hovedskrifter ere *De Paulo apostolo ejusque adversariis* [1836], som er hans Doktordisputats,
latinske Fortolkninger til 2. Korinthierbrev [1840]
og til Jakob's og Judas'es Breve [1841], »Paastanden om den kristne Kirkes Ebionitisme gennem
de tvende første Aarhundreder« [Universitetsprogram 1843], >Har det fjerde Evangeliums
Forfatter gjort Fordring paa historisk Troværdighed for sine Beretninger?« [Program 1844] og
»Mystikeren Michael Molinos'es Lære og Skæbne«
[1852]. Fra 1837 til 1861 udgav S. sammen
med C. T. Engelstoft først »Theologisk Tidsskrift« og derefter »Nyt Theologisk Tidsskrift«,
og i begge har han skrevet adskillige Afhandlinger. 1880 udkom hans »Theologiske Afhandlinger«, udgivne af hans Søn J. P. C. S.
(Litt.: J. P. C. Scharling har skildret hans
Levned i førnævnte Værk; »Biogr. Leks.«, Bd.
XV; F. Torm, »C. E. S. Et Mindeord« [i
»Theologisk Tidsskrift«, 1903]). *A. Th. J.*

Scharling, Carl Henrik, dansk Teolog og
æstetisk Forfatter, foreg.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 3. Maj 1836. S. blev cand. theol. 1859.
Allerede to Aar i Forvejen havde han vundet et
Accessit for Besvarelsen af Universitetets Prisopgave, og nu fortsatte han sine teologiske Studier, der navnlig drejede sig om Søren Kierkegaard, Richard Rothe og Schleiermacher. 1859
skrev han en større Afhandling i »Nyt Theologisk
Tidsskrift«: »Om det sædeliges Begreb«. Fra 1860
til 1863 var S. paa Rejse i Udlandet. Han besøgte bl. a. Grækenland, Ægypten og Palæstina,
studerede ved forskellige tyske og schweiziske
Universiteter, navnlig i Erlangen under Thomasius
og Hofmann, tilbragte en Vinter i Rom og drog
endelig gennem Frankrig, Holland, England og
Skotland, idet han alle Vegne studerede baade
de særlige teologiske og kirkelige Forhold og
de kulturelle og Aandslivet i det hele. Nogle
af Rejseresultaterne og Rejseoplevelserne nedlagde
han senere i Bøgerne »Breve fra Holland« [1864],
»Grækenland« [1866] og »En Pilegrimsfærd i det
hellige Land« [1876]. Efter sin Hjemkomst blev
S. Redaktør af »Evangelisk Ugeskrift«, hvis
Titel senere ændredes til »Ugeblad for den danske
Folkekirke« og atter senere til »Dansk Tidsskrift
for Kirke- og Folkeliv, Litteratur og Kunst«, og
han redigerede Bladet indtil 1870. 1865 blev
S. Licentiat paa en Afhandling om »Den nyere
hollandske Teologi«, og 1867 fik han Ansættelse
ved Universitetet som midlertidig Docent i Etik.
Derefter fulgte 1870 Udnævnelsen til teologisk
Professor. 1872—74 udkom S.'s egentlige Hovedværk »Menneskehed og Kristendom« [2 Bd.J, en
Historiens Filosofi, i hvilket han aandfuldt og
originalt skildrer Menneskeslægtens aandelige, religiøse og kulturelle Udvikling og viser, hvorledes
Kristendommen bringer Mennesket op paa Højdepunktet af Udviklingen. Værket er oversat paa
Tysk og Fransk. Ved Universitetets 400 Aars
Fest 1879 skrev S. Festskriftet, der handler om
»Jacob Böhmes Theosofi«, og erhvervede sig derved den teologiske Doktorgrad. Ved 400 Aars
Dagen for Luther's Fødsel 1883 holdt S. Mindetalen paa Universitetet og skrev tillige »Den
lutherske Dogmatik over for Nutidens kirkelige
og videnskabelige Krav«. 1884 — 86 udkom
»Kristelig Sædelære efter evangelisk-luthersk Opfattelse«, et strengt systematisk Værk, hvor Forfatteren nøje begrænser det sædelige Liv til Viljeslivet og bestemt hævder Viljens Frihed. 1897
udkom »Religionens Stilling i det menneskelige
Aands- og Sjæleliv« (Universitetsprogram) og 1901
»Det svundne og det vundne, Tanker og Overvejelser ved Aarhundredskiftet«. Som Teolog er
S. udpræget konfessionel, mest beslægtet med
Thomasius, men dog adskillige Streger nærmere
ved den egentlige reformatoriske Opfattelse, og
baade i Skrift og Tale har han stadig staaet som
Lutherdommens tro Vogter. Hans vidtfavnende
aandelige Interesser, der gaa langt ud over de
specifikt teologiske, i Forbindelse med en ualmindelig Lethed til at klare og udtrykke Tankerne
have gjort ham til selvskreven Autoritet i kirkelige Lejre, og han har heller ikke holdt sig tilbage, naar afgørende Spørgsmaal drøftedes. Han
har tværtimod været en ret ivrig Polemiker, og
hans Polemik har været vendt mod flere forskellige Sider, stadig dog saaledes, at han søgte nær
Tilknytning til Luther's Tanker som det faste
Udgangspunkt. Mod G. Brandes skrev han saaledes 1886 »Martin Luther om Cølibat og Ægteskab« og mod Jesuitterne »Jesuitternes Lære om
at elske Gud og holde sit Ord« [1873]. Navnlig
har han dog kæmpet mod Grundtvigianismens og
den indre Missions Ensidigheder, og hans Hovedskrifter her ere »Grundtvig eller Luther? Et Blik
paa Nutidens danske Kirkeforhold« [1891]; »Halvgrundtvigianisme eller Bogstavdyrkelsen« [1893]
og »Den lutherske Bekendelse og de kirkelige
Partier« [1899]. Den ny Ordning af Universitetets Forhold angreb han i Piecen »Konsistorium
og den akademiske Lærerforsamling« [1902] og
den ny Skoleordning i »Den lærde Skole og
Universitet« [1903]. I Tidsskrifter har S. skrevet
forskellige videnskabelige Afhandlinger og i
Værket »Fredensborg« [1898] en Biografi af
Christian IX og Dronning Louise.

S. er imidlertid ikke Videnskabsmand alene,
men ogsaa æstetisk Forfatter. Allerede som
Student skrev han et nærmest satirisk Skuespil
»Moderne Kristendom«, der blev indsendt til det
kgl. Teater. Heiberg vilde vel ikke antage det,

men udtalte sig meget anerkendende om det. Det blev udgivet under Pseudonym 1859. 1860 udkom den romantiske Digtning »Folkvars Drøm, Kamp og Sejr«. 1862 udkom det Værk, hvormed S. slog igennem, og som paa een Gang er typisk for ham og typisk dansk, saaledes at det baade i Ind- og Udland er blevet stemplet som en Karakteristik af dansk Tænkemaade og dansk Personlighed, nemlig >Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard« under Pseudonymet >Nicolai, 18 Aar gammel«. I Danmark er det kommet i 12 Oplag, og det er oversat paa Svensk, Tysk, Fransk og Engelsk. 1866 udkom »Ulfe Hjælms og Palle Løves Bedrifter«, 1875 »Min Hustru og jeg«, 1888 »Sverre Præst« og 1901 »Jøvik«. Desuden har S. skrevet en Række Skuespil, der imidlertid ikke have vundet særlig Opmærksomhed. 1878 gjorde S. Rede for sine æstetiske Principper i »Romantik og Realisme«, et mod de moderne æstetiske Vurderinger skarpt polemisk Værk. (Litt.: »Biogr. Leks.«, XV). *A. Th. J.*

Scharling, Edvard August, dansk Kemiker, ovenn. C. E. S.'s Broder, født I. Marts 1807 i Kjøbenhavn, død 11. Septbr. 1866 smst., blev 1828 farmaceutisk Kandidat, uddannede sig videre i Kemi i Zeise's Laboratorium, blev derefter 1829, da den polytekniske Læreanstalt blev oprettet, Assistent hos H. C. Ørsted, fik 1832 den Thott'ske Præmie for Besvarelsen af en Opgave fra Videnskabernes Selskab om Klinten og dens Indflydelse paa Gæringen, og tog 1834 polyteknisk Eksamen. S. studerede derpaa to Aar i Udlandet og blev derefter 1836 Lektor i Kemi ved Kirurgisk Akademi, 1837—45 tillige Docent i Fysik og Kemi ved Veterinærskolen. 1839 tog S. Magistergraden og blev derpaa fast ansat ved Polyteknisk Læreanstalt, 1840 blev han Lektor i Kemi ved Universitetet, 1842 ekstraord. Prof. og 1847 Zeise's Eftermand som ord. Prof. i organisk Kemi. 1843 blev S. Medlem af Videnskabernes Selskab, 1848 Medlem af Bestyrelsen for Polyteknisk Læreanstalt.

Af S.'s videnskabelige Arbejder, som næsten alle bevæge sig paa den organiske Kemis Omraade, skulle nævnes hans Undersøgelser over Blæresten, over den Mængde Kulsyre, et Menneske daglig udaander, og over flere Balsamer og Fedtstoffer; disse Undersøgelser ere udførte med stor Paalidelighed og Nøjagtighed. Tillige skal det nævnes, at S. i Universitetets Reformationsfestskrift 1857 offentliggjorde en vigtig Afhandling, »Bidrag til at oplyse de Forhold, under hvilke Kemien har været dyrket i Danmark«, hvori han bl. a. stiller Christian IV's og Frederik III's Interesse for Kemien i et nyt Lys og giver mange Oplysninger om Danmark's kemiske Laboratorier. S. udkastede Planen til et nyt Universitetslaboratorium og forestod dettes Indretning; han indviede det i Januar 1859. *O. C.*

Scharling, Hans William, dansk Nationaløkonom og Politiker, ovenn. C. E. S.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 22. Septbr. 1837, blev Student 1855, cand. jur. 1861; han kastede sig derhos over det statsvidenskabelige Studium og vandt 1862 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en statsvidenskabelig Prisopgave. Efter at have deltaget i en Konkurrence om et Professorat i Nationaløkonomi uden at opnaa dette (1863) og efter at have foretaget en længere Udenlandsrejse (1865—66) fik S. 1867 Ansættelse i Indenrigsministeriet, deltog paa ny 1869 i en Konkurrence med Afhandlingen: »Pengenes synkende Værdi, belyst ved danske Aktstykker«. I Efteraaret 1869 udnævntes S. derefter til Professor i Statsøkonomi og Statistik, hvilken Stilling han har beklædt siden — kun afbrudt ved sin korte Ministertid. I sin Universitetsgerning har S. udfoldet en betydelig Produktivitet, og mange Værker stamme fra hans Haand. Her skulle nævnes: »Indledning til den politiske Økonomi« [1868], »Grundrids af den rene Arbejdslære« [1870], hans »Værdilære« [1888] og »Værdilærens Udvikling 1871—1900« [1903]; i Forening med Falbe Hansen har S. dernæst udgivet det bindstærke Værk »Danmarks Statistik« [1878—87 og 1891], hvoraf store Dele skyldes hans eget Forfatterskab. 1900 udsendte han sin »Bankpolitik«, som ogsaa udkom paa Tysk, og som allerede 1903 har opnaaet den i Danmark's økonomiske Litteratur sjældne Ære at udkomme i 2. Oplag. S. kan saaledes se tilbage paa en rig litterær Virksomhed; denne bærer i lige høj Grad Præg af Forfatterens Kundskabsrigdom og Arbejdsomhed og udmærker sig tillige ved stor Klarhed og let Læselighed. Endvidere skyldes en stor Mængde Afhandlinger i Tidsskriftlitteraturen og den periodiske Presse S.'s Pen; han har vidst at optage aktuelle Emner til Behandling og belyse dem fra et videnskabeligt Synspunkt, til Brug for Debatten i den store Almenhed. Ogsaa af Kendskabet til danske Forhold i Udlandet har S. indlagt sig megen Fortjeneste; mange Afhandlinger i tyske og engelske Tidsskrifter om danske Emner, men ogsaa om almindelig økonomiske Emner, have ham som Forfatter, og det er vidt forgrenede Felter, hans Forfatterskab spænder over (Betolkningsforhold, Fattigvæsen, Beskatningsforhold, Kriser, Aktieselskaber, Møntvæsen, Jærnbanetarifspørgsmaal m. fl.).

I det offentlige Liv har S. taget ivrig Del; han stillede sig allerede 1872 til Valg i Grenaa, men uden at opnaa Valg, blev 1873 Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn (var i flere Aar Formand og Ordfører for Budgetudvalget), hvilket Hverv han maatte nedlægge, da han 1881 flyttede til Frederiksberg. 1876 valgtes S. til Folketingsmand for Kjøbenhavn's 4. Kreds, hvilken han derefter repræsenterede til 1898; i Folketinget spillede S. en betydelig Rolle som Højremindretallets Ordfører i vigtige, navnlig finansielle, Spørgsmaal, og han var i sin seneste Rigsdagstid ogsaa Højrepartiets Ordfører i Finansudvalget. Han indtog saaledes en ret fremskudt Plads inden for Højrepartiet i den politiske Kamps Dage og blev ogsaa 1895 Formand for Højres Repræsentantskab. Men S. følte sig efterhaanden træt af det politiske Liv og afslog at lade sig genopstille 1898; af lignende Grunde afslog han at indtræde i det Hørringske Kabinet, da Ministeriet Reedtz-Thott demissionerede 1897. I Ministeriet Sehested overtog S. imidlertid Finansministerportefeuillen (27. Apr. 1900), der under de da staaende Skattelovsforhandlinger var af særlig Betydning, og hvor S. ogsaa mødte med Forslag til en ny Skattereform, i hvilken bl. a. Ejendomsskylden første Gang fremkom, og som i øvrigt indeholdt en

Formue- og Indkomstbeskatning til Staten efter Kildesystemet. Tidsforholdene vare ugunstige, Skattekommissionens Arbejde forelaa, hvortil en Del af Højre sluttede sig, og da hertil kom finansielle Vanskeligheder, fratraadte Regeringen (24. Juli 1901).

Ogsaa i det praktiske Forretningsliv have S.'s administrative Evner i høj Grad fundet Anvendelse, saaledes i Nationalbankens Repræsentantskab, som Direktør for det Alm. oktrojerede Brandassurancekompagni og for Statsanstalten for Livsforsikring, i Spritfabrikkerne m. v. Han har dernæst været Medlem af flere Kommissioner (Møntkommissionen 1872) og blev tilkaldt til den store Arbejderkommission 1875—78.

I det interskandinaviske Arbejde har S. ogsaa virket; han holdt Forelæsninger i Upsala 1877 (er Dr. juris fra dette Universitet) og i Christiania 1904. S. er dernæst Medlem af flere udenlandske videnskabelige Institutioner, har deltaget i flere statistiske Kongresser, var med til at stifte den danske national-økonomiske Forening 1872 og havde Sæde i dens Bestyrelse, indtil han blev Minister. *M. K.*

Scharnhorst, Gerhard Johann David, preussisk General, født 12. Novbr. 1756 i Hannover, død 28. Juni 1813 i Prag. Han var oprindelig bestemt for Landvæsenet, men kom 1773 ved Grev Wilhelm af Schaumburg-Lippe's Hjælp ind paa Krigsskolen i Wilhelmsstein, hvorfra han 1778 udgik som Fændrik og ansattes i det hannoveranske Rytteri. 1780 forsattes han til Artilleriet, blev 1792 Kaptajn og deltog 1793—94 som Chef for et ridende Batteri i Felttoget i Holland og Flandern, hvor han særlig udmærkede sig ved Forsvaret af Menin, og forfremmedes til Major i Generalstaben. Efter Opfordring traadte han 1801 i preussisk Tjeneste som Oberstløjtnant i Artilleriet, men blev kort efter Chef for Officersskolen for Infanteri- og Kavaleriofficerer. I denne Stilling gjorde han sig ganske særlig bemærket og fik gennem sine Forelæsninger en betydelig Indflydelse paa Aanden i det preussiske Officerskorps. 1804 forsattes han til Generalstaben som Oberst og ophøjedes i Adelsstanden. Som Generalstabschef, dels hos Hertugen af Braunschweig og dels hos Blücher, deltog han i Felttoget 1806 og indlagde sig her betydelige Fortjenester. Ved Kapitulationen af Ratkau kom S. i Krigsfangenskab, men udvekslede kort efter og udmærkede sig ganske særlig 1807 ved Eylau. Efter Freden i Tilsit udnævntes han til Generalmajor, blev kort efter Generaladjutant hos Kongen samt Formand i den militære Reorganisationskommission og ledede nu indtil 1810 den hele militære Administration. Hans fremragende Dygtighed paa dette Omraade blev af den allerhøjeste Betydning for Preussen. Han gennemførte Forbedringer paa ethvert Omraade, øgede Hærens Størrelse, sørgede for tilstrækkelige Forsyninger af enhver Art, forbedrede Officersuddannelsen og indførte ny Reglementer, der stode paa Højden af Datidens Taktik. 1810 maatte S. efter Napoleon's Forlangende træde tilbage fra den ledende Plads, men forblev i Virksomhed som Chef for Generalstaben og Ingeniørkorpset, hvorved han i Virkeligheden vedblev at være den egentlige Leder. Saavel 1809 som 1811 opfordrede han til Rejsning mod Frankrig. Han deltog ikke i Felttoget 1812, men virkede under dette energisk for Udviklingen af Hærens Kampdygtighed. I Februar 1813 sluttede han paa Kongens Vegne Forbundet med Rusland, og det lykkedes ham at føre sin tidligere Tanke om Landeværnets Organisation samt om Værnepligtens Udvidelse ud i Livet. Ved Krigens Udbrud ansattes han som Stabschef hos Blücher, saaredes 2. Maj ved Gross-Görschen og døde som Følge af sit Saar. S. har udfoldet en betydelig Virksomhed som Forfatter; af hans Skrifter skulle særlig fremhæves: »Handbuch für Offiziere in den angewandten Teilen der Kriegswissenschaften« [Hannover 1781—90], »Militär Taschenbuch zum Gebrauch im Felde« [Hannover 1793], »Neues militär. Journal« og dens Fortsættelse i »Militär. Denkwürdigkeiten«, »Die Wirkung des Feuergewehrs« [Berlin 1813]. (Litt.: Lehmann, »S.« [Leipzig 1886—87]; H. v. Boyen, »Beiträge zur Kenntniss des Generals von S. und seiner amtlichen Thätigkeit in den Jahren 1808—13« [Berlin 1833]; Clausewitz, »Uber Leben und Charakter von S.« [Hamburg 1832]; Büchner, »S., ein Lebensbild« [Lahr 1894]). *B. P. B.*

Schartau. Frans, født 7. Oktbr. 1797, død 17. Jan. 1870, Chef for et Handelshus i Stockholm, havde Betydning som fremragende Rigsdagsmand i Borgerstanden (fra 1840) og i første Kammer (fra 1867) og var virksom ved Af hjælpeisen af den økonomiske Krise i Aaret 1857. Til Minde om denne hans Virksomhed grundlagdes 1865 »Schartaus praktiske Handelsinstitut« i Stockholm. *A. S.*

Schartau, Henrik, svensk Præst, født 27. Septbr. 1757 i Malmø, død 3. Febr. 1825 i Lund, skabte en stor kirkelig Vækkelse i Sydsverige. Han blev 1785 Præst i Lund og senere Provst smst. S. var oprindelig paavirket af Herrnhutismen, men senere blev han strengt ortodoks i Lære og Forkyndelse og tog Afstand fra Herrnhutterne. Navnlig bekæmpede han dog Rationalismen, som dengang raadede, og om der end kan findes Spor af Rationalisme hos ham selv i hans Maade at lære paa, blev han dog en af Troens og den kirkelige Bekendelses Fornyere i Sverige i nyere Tid. Det var især hans Prædikener, som gjorde Virkning, men ogsaa som Sjælesørger var han meget søgt, og endelig indførte han offentlige Katekisationer i Kirken. Hver Fredag Morgen samledes en stor Skare Mænd og Kvinder om ham i Domkirken, og dem katekiserede han. Derved søgte han at gøre et Modtræk mod al Konventikelkristendom, som han ud fra sit strengt kirkelige Syn afskyede. S. skabte en hel kirkelig Retning, som endnu har holdt sig i Sverige. Efter hans Død ere forskellige Skrifter og Prædikener af ham blevne udgivne, saaledes »Försök att föreställa den evangelisk-lutherska forsamlingens lära om nådavalet« [1825], »Predikningar« [4 Bd., 1830—43] °g »Undervisning i christendomskunskapen for barn« [1833]. *A. Th. J.*

Scharwenka, 1) Philipp, tysk Musiker, er født 15. Febr. 1847 i Samter i Posen, studerede Musik under Th. Kullak i Berlin og forblev i denne By, hvor han blev Lærer ved sin nedenn. Broders Konservatorium. Han er bekendt som

Komponist af en Række Orkesterkompositioner (Symfonier, Fantasier, Suiter, Koncerter), Kammermusik (fremhæves Trio i Cis-mol og Bratschsonate), Klaverstykker og Sange. — Hans Hustru Mariane, født Stresow, er en bekendt Violinistinde.

2) Xaver, tysk Musiker, foreg.'s Broder, er født 6. Jan. 1850 i Samter i Posen, Elev af Kullak og Lærer ved dennes Konservatorium, indtil han grundede sit eget, snart efter med det Klindworth'ske forenede, meget ansete og endnu bestaaende Konservatorium (i Berlin). S. er en betydelig Klaverspiller og har som saadan gjort talrige Koncertrejser, bl. a. med et fleraarigt Ophold i Amerika, hvor han ogsaa optraadte som Lærer og Dirigent. — S. har et kendt Navn som Komponist af Orkesterværker, Kammermusik, Klaverstykker og Sange samt en Opera. *W. B.*

Schasler, Max, tysk Æstetiker, er født i Deutsch-Krone i Vestpreussen 26. Aug. 1819. Han er især bleven bekendt ved sin »Æsthetik als Philosophie des Schönen« [1. Bd. 1871—72], et overordentlig skarpsindigt Værk, som ganske vist er ufuldendt, men til hvilket »Grundzüge der Wissenschaft des Schonen und der Kunst« [2 Bd., 1886] kan regnes for en Slags Fortsættelse. S. har ogsaa leveret vægtige Bidrag til Kunsthistorien i Bladet »Die Dioskuren«, som han redigerede 1851—75. *C. A. N.*

Schatol se Skatol.

Schatt-el-Arab se Eufrat.

Schattering se Skattering.

Schaufêrt, Hippolyt August, tysk dramatisk Forfatter, født i Winnweiler i Pfalz 5. Marts 1835, død i Speyer 18. Maj 1872. Han var Retsassessor i Germersheim (fra 1868), senere i Speyer. Først i en modnere Alder optraadte han som Forfatter med Lystspillet »Schach dem König«, som indbragte ham en af »Wiener Hofburgtheater« udsat første Præmie [1869; findes i Reclam's Universalbibl.] og stadig holder sig paa Scenen i Tyskland. Han har skrevet nogle flere Lystspil, de fleste utrykte. *C. A. N.*

Schaumburg-Lippe, et til det tyske Rige hørende Fyrstendømme, efter sit Areal den 23., efter sit Indbyggerantal den 26. Forbundsstat i det tyske Rige, omfatter den vestlige Del af det tidligere Grevskab S., begrænses af de preussiske Provinser Westfalen og Hannover samt et Exklave tilhørende Hessen-Nassau og har et Areal af 340 • Km. S. ligger ved den nordligste Forgrening af Weser-Bjærgene, bestaar for største Delen af Lavland, for en mindre Del af bølgeformet Bakkeland. Mod Øst ligge de skovrige og kulrige Bücheberge (330 M.), og mod Nord den fiskerige Sø Steinhuder Meer. S. er frugtbart, rigt paa Træ og Stenkul og har flere Sundhedskilder (ved Eilsen og Stadthagen).

S. har (1900) 43,100 Indb., hvoraf 800 Katolikker. Hovednæringsvejen er Agerbrug, der ikke blot dækker Landets Behov, men giver Anledning til Udførsel. Med Hensyn til Industrien nævnes Garnspinderi og Lærredsvæveri.

S. er et i den mandlige Linie i Huset S. arveligt Monarki. Ifølge Forfatningen af 1868 bestaar Landdagen af 15 Medlemmer, af hvilke 5 vælges af Fyrsten og privilegerede Stænder. Forvaltningen udøves ved Ministeriet, Retsplejen ved den med Oldenburg fælles Overlandsret i Oldenburg samt Landretten i Bückeburg og 2 Amtsretter. Residensstaden er Biickeburg, i hvilken Landets Seminarium og Gymnasium findes. Vaabenet er et i tre Stykker delt Sølvnældeblad, der i rødt Felt omgiver et Sølvskjold med den røde Rose (Lippe). *Joh. F.*

Schavli, Szavli, By i det vestlige Rusland, Guvernement Kovno, ligger 83 Km. S. S. V. f. Mitau ved Vestenden af Søen S. og ved Banelinien Libau—Koschedary. (1897) 15,914 Indb., hvoriblandt mange Jøder. S. har flere Kirker og Synagoger, Gymnasium og driver Mølle- og Tobaksindustri samt Brændevinsbrænderi. *H. P. S.*

Schazk, Szack, By i Mellemrusland, Guvernement Tambov, ligger 144 Km. N. f. Tambov ved Zna's Biflod Schatscha. (1897) 13,928 Indb. S. driver Handel med Korn, Hamp og Kvægprodukter og er anlagt 1553. *H. P. S.*

Schebat, hos Jøderne den 11. Maaned, nærmest svarende til Februar. *V. O.*

Schebujev, Vassilii Kosmitsch, russisk Maler, født 1777 i Kronstadt, død 1855 i St. Petersborg, ved hvis Akademi han uddannedes og senere virkede som Professor og Rektor. Han har især malet kirkelige Billeder: »Johannes i Ørkenen«, »Maria's Himmelfart«, der ligesom »Igolkine« [1839] ses i Ermitage-Galeriet [St. Petersborg], o. m. a. Sammen med Bujalskji skrev han en Anatomi for Kunstnere. *A. Hk.*

Schêda (lat.), et Blad Papir. At faa Bøger til Laans *erga schedam*, ɔ: mod et særligt Bevis, for saa vidt Bøgerne ellers ere forbudte. *H. H. R.*

Schedonōrus se Hejresvingel.

Schedŭla (lat.), Diminutiv af *Scheda*. At disputere *pro schedula*, ɔ: at forsvare nogle Theses, der ere opskrevne paa en S. *H. H. R.*

Scheel, Anton Vilhelm, dansk retslærd og Justitsminister, født 28. Decbr. 1799 i Stavanger, død 30. Apr. 1879 i Kjøbenhavn. S. kom 1811 til Kjøbenhavn og blev Elev paa Landkadetakademiet; han udnævntes 1815 til Sekondløjtnant, men begyndte 1819 at læse til *Examen artium*, som han 1821 tog med Udmærkelse, hvorefter han studerede Retsvidenskab og blev cand. jur. 1825, ligeledes med Udmærkelse. S., der særlig beskæftigede sig med Militærret, blev 1826 Garnisonsauditør i Kjøbenhavn, 1828 erhvervede han den juridiske Licentiatgrad for en Afhandling om Grænsen mellem militær og civil Jurisdiktion, 1829 blev han Assessor i Landsoversamt Hof- og Stadsretten, 1836 ordinær juridisk Professor og Dr. jur. for en strafferetlig Afhandling, 1839 ekstraordinær Assessor i Højesteret; 1846 udnævntes han til Generalauditør for Landetaten og deputeret i Generalkommissariatskollegiet. Han var en af de danske delegerede, som 2. Juli 1850 i Berlin afsluttede Freden med Preussen og det tyske Forbund. 13. Juli 1851 blev han Justitsminister i A. W. Moltke's Ministerium og beholdt denne Stilling under de følgende Ministerier indtil 14. Jan. 1855. 1856—71 var han atter Generalauditør. Medens han var Minister, blev han 1852 kgl. Kommissær ved Nationalbanken, 1869 blev han Direktør for den Hielmstierne-Rosencrone'ske Stiftelse og for Herlufsholm. Han blev 1853 Kammerherre, 1865 Stor-

kors af Danebrog og 1869 Geheimekonferensraad. S. var en fremragende Jurist, lige udmærket som Praktiker og Teoretiker; hans to bekendte Haandbøger: »Person- og Familieret, fremstillet efter den danske Lovgivning« [2 Bd., 1859—60, 2. Udg. 1876–77] og »Privatrettens almindelige Del« 1. Afd. »Om Retskilderne« [1865], 2. Afd. »Om Retsforholdene« [1866], have været grundlæggende for den videnskabelige Behandling af Retten paa disse Omraader, udmærkede som de ere ved nøjagtig, klar og skarpsindig Fremstilling. Om hans Anseelse som Jurist vidner ogsaa det Faktum, at kun hans svage Helbred forhindrede, at han 1861 udnævntes til Justitiarius i Højesteret, en Stilling, som var ham tilbudt.

S., som alt tidligere havde oprettet Legater for Officerers og juridiske Embedsmænds efterladte, bestemte ved sit Testamente, at hans halve Formue skulde udbetales til Christiania Universitets Bestyrelse til Oprettelse af en norsk Stiftelse og den anden Halvdel til Kjøbenhavn's Universitet til Oprettelse af en dansk Stiftelse. I Henhold hertil oprettedes den danske »A. V. Scheel's Stiftelse«, hvis Renter dels tilfalde Studenter til Fortsættelse af Studering, dels Enker eller ugifte Døtre af Embedsmænd, især Universitetslærere. *Ludv. H.*

Scheel, Hans v., tysk Socialøkonom og Statistiker, født 29. Decbr. 1839, død 27. Septbr. 1901. S. blev 1871 Professor i Statsvidenskaber i Bern, hvorfra han 1877 kaldedes til Berlin i Administrationen af det tyske Riges statistiske Centralbureau, hvis Direktør han var fra 1891 af. Som Statistiker har S. nedlagt et omfangsrigt og betydningsfuldt Arbejde i den officielle »Statistik des deutschen Reichs«, i det af ham 1892 grundlagte »Vierteljahrschriften zur Statistik des Deutschen Reichs« og i den udmærkede statistiske Haandbog »Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts« [Berlin 1900]. Som Socialpolitiker var S. moderat reformvenlig. Sit Program paa dette Omraade udviklede han i »Die Theorie der sozialen Frage« [Jena 1871], suppleret med »Erbschaftssteuer und Erbschaftsreform« [Jena 1877], »Unsere sozialpolitische Parteien« [Leipzig 1878], flere Afhandlinger i Schönberg's »Handbuch« og talrige spredte Bidrag til den økonomiske Tidsskriftpresse. *K. V. H.*

Scheel, Herman Carsten Johannes, norsk Jurist, er født i Hamar 18. Jan. 1859 og blev cand. jur. 1881. Efter nogen Tids Tjeneste i Justitsdepartementet, og et længere Studieophold i Berlin og London, blev han 1887 Docent i Retsvidenskab ved Christiania Universitet. Da Professor Hagerup 1893 udnævntes til Statsraad, konstitueredes S. i hans Sted og forblev i denne Stilling, indtil Hagerup 1897 traadte tilbage til sit Professorat. Efter i nogle Maaneder at have virket som Assessor i Christiania Byret konstitueredes han som »fast ekstraordinær« Assessor i Højesteret, en Stilling, han endnu (1904) beklæder. Som Docent og konstitueret Professor holdt S. Forelæsninger over Familieret, Tingsret, Proces og Strafferet. Paa en indgaaende Fremstilling af Læren om Ægtefællers Formuesforhold tog han 1892 den juridiske Grad. En af hans Prøveforelæsninger »Hvorvidt er der fra et legislatorisk Standpunkt Grund til at paalægge Erstatning for anden Skade end den økonomiske?« er trykt i »Tidsskrift for Retsvidenskab« 1893 samt i 8. og 9. Juristmødes Forhandlinger. Disputatsen med supplerende Bemærkninger er trykt i »Norsk Retstidende« 1893. De Forelæsninger, S. havde holdt ved Universitetet over Tingsretten og Strafferettens almindelige Del, udkom straks i Kontratryk. En paa ny gennemarbejdet Fremstilling af Tingsretten har Forfatteren begyndt at udgive i Trykken (»Forelæsninger over norsk Tingsret«, 1. Hæfte [1901]). Foruden disse større Arbejder har han leveret en Del Anmeldelser i »Tidsskrift for Retsvidenskab«. Ogsaa i Dagspressen er han optraadt som Forfatter, særlig angaaende Forholdstalsvalg. En Artikelrække om dette Emne, først trykt i »Morgenbladet« 1885, er af de konservative Foreningers Centralstyre udgiven i Særtryk 1886. *K. F.*

Scheel, Paul, dansk Læge, født 28. Febr. 1773 i Itzehoe, død i Kjøbenhavn 17. Juni 1811. S. studerede først i Göttingen, fra 1794 i Kjøbenhavn, navnlig hos Matthias Saxtorph. 1802 blev han Stadslæge i Kjøbenhavn. Han var en overordentlig virksom Mand, der har skrevet meget og udgivet flere Tidsskrifter sammen med Pfaff i Kiel og Rudolphi i Greifswald. Han var ivrig for Vaccinationens Indførelse, beskæftigede sig meget med Prostitutionsspørgsmaalet, var ivrig Skandinav *G. N,*

Scheele, Carl Wilhelm, svensk Kemiker, født 9. Decbr. 1742 i Stralsund, død 21. Maj 1786 i Köping. S. kom, efter at have været tre Aar i Privatskole og derefter paa Gymnasium i Stralsund, allerede 1757 i Lære hos Apoteker Bauch i Goteborg. Allerede fra Barnealderen havde han stærk Forkærlighed for selvstændigt Arbejde og Tænkning, og da han paa Apoteket havde Lejlighed til at sysle med en ikke ringe Mængde Kemikalier, studerede han disses Forhold i sin Fritid med en saadan Ihærdighed og Forstaaelse, at han til næsten ethvert af disse Stoffer har knyttet en for Videnskaben ny Iagttagelse eller Opdagelse. Sine Kundskaber erhvervede han sig ved eget Studium og væsentligst ved egne Forsøg. Da Apoteket i Goteborg 1765 blev solgt, flyttede S. til Malmø til Apotekeren Kjällström og opholdt sig her i 3 Aar, ivrigt sysselsat med Fortsættelsen af sine Undersøgelser; S. samlede sig efterhaanden et saadant Fond af Erfaringer, at han i Kendskab til Stoffernes kemiske Forhold paa mange Omraader var langt forud for Samtidens Kemikere. 1768 tog S. Plads paa Apoteket Korpen i Stockholm, og uagtet hans Virksomhed her ikke faldt i Laboratoriet, men i Recepturen, fik han dog Lejlighed til at gøre mange Opdagelser vedrørende Luftarternes Kemi, og ganske særlig den vigtige Iagttagelse, at de forskellige Dele af Solspektret reducere Klorsølv med forskellig Styrke. Endnu havde S. ikke offentliggjort nogen af sine Iagttagelser; hans Navn nævnes første Gang paa Tryk i en Afhandling af hans Ven og samtidige A. J. Retzius om Vinstenssyren i det svenske Vidensk. Akad. Handlinger 1770, hvor der berettes om S.'s Opdagelse og Fremstilling af Vinsyren. De to første Afhandlinger, som S. selv søgte optagne i det nævnte Akademis Handlinger, ble ve ikke trykte her, men 1771 optoges hans

Undersøgelser over Flusspat og dens Syre. Fra 1770 blev S. Laborant paa Apotekeren Lokk's Laboratorium i Upsala, og han kom i disse Aar i nærmere Berøring med den bekendte svenske Kemiker Torben Bergman, efter hvis Opfordring S. foretog sine berømte Undersøgelser over Brunsten, ved hvilken han opdagede 4 ny Grundstoffer: Klor, Ilt, Mangan og Baryt. I Upsala havde S. god Tid til selvstændige Undersøgelser; han afsluttede her sit store Arbejde over Ild og Luft. Det fortjener at anføres, at S. havde opdaget Ilten (Surstof) før Priestley, idet det er godtgjort, at han 1773 havde fremstillet dette Stof ved Glødning af kulsurt Sølvilte, kulsurt Kvægsølvilte, Kvægsølvilte, Kalisalpeter o. a. S.'s Arbejder over Mangan, Klor, Arsen og Baryum bleve paabegyndte og afsluttede i Upsala. 4. Febr. 1775 blev S. Medlem af Vetenskaps Akademien, og s. A. blev han Provisor paa Apoteket i Köping; Aaret efter overtog han dette Apotek og forblev her under stadigt videnskabeligt Arbejde til sin Død. Fra sit 14. Aar havde S. egentlig tilbragt sit Liv i Laboratoriet og arbejdet med de mangfoldigste Stoffer. Det lader sig med Sandhed sige, at ingen Kemiker før hans Tid og ej heller nogen af hans samtidige kunne sammenlignes med ham i Henseende til Mængden af store og vigtige Iagttagelser og Opdagelser. Endnu den Dag i Dag staar han uovertruffen i denne Henseende. Han var til sin Død en ivrig Tilhænger af Flogistonteorien.

Som Menneske var S., efter hvad der foreligger om hans Færd, en fordringsfri og ædel Personlighed. Hvad de af S. gjorte Opdagelser angaar, da skal her anføres følgende: S. var den første, der viste, at de mange sure Plantesafter og de Salte, der faas fra Planteriget, indeholde et betydeligt Antal indbyrdes ganske forskellige Syrer; han isolerede disse og undersøgte deres Egenskaber; saaledes opdagede eller undersøgte han Vinsyre, Oxalsyre, Æblesyre, Citronsyre, Gallussyre; han kunde endog adskille disse Syrer, naar de forekom sammen. Ogsaa de i den dyriske Organisme forekommende Syrer vare Genstand for hans Studium: han opdagede Urinsyre og Mælkesyre. Den bekendte Metode til Fremstilling af organiske Syrer ved Dannelse af deres Kalksalte og Sønderdeling af disse med Saltsyre eller Svovlsyre skyldes S. S. var den første, der fremstillede Glycerin og viste, at det var en Bestanddel af Fedtstofferne, af hvilke han frigjorde det ved Sønderdeling med Blyilte. Ogsaa Læren om de uorganiske Syrer skylder S. mange Iagttagelser: han opdagede Molybdæn og Wolframsyre, isolerede Arseniksyre og viste, at den kunde fremstilles af Arsenik ved Indvirkning af Kongevand. Af største Betydning for den uorganiske Kemi var S.'s ovenfor nævnte Arbejde over Brunsten og de Stoffer, som han derved opdagede, samt hans Undersøgelse over Flusspat. Ved sin Undersøgelse over det farvende Princip i Berlinerblaat lykkedes det ham ved Destillation af denne Forbindelse med Svovlsyre at isolere Blaasyren. S.'s Arbejde: »Chemische Abhandlung über Luft und Feuer« indeholder mange ny Opdagelser; bl. a. viste han deri, at den atmosfæriske Luft indeholder to forskellige Bestanddele, af hvilke den ene nærer Forbrænding og Aandedræt, den anden derimod ikke; ogsaa viste han, at Metallerne ved deres Forkalkning optage »Ildluft« og atter afgive den ved Reduktion.

S. offentliggjorde sine fleste Arbejder i Stockholm-Akademiets Skrifter i Aarene 1770 — 86; ogsaa Crell's Annaler indeholde flere af hans Afhandlinger. >Chemische Abhandlung iiber Luft und Feuer< udkom selvstændig 1777 En fuldstændig Samling af hans Arbejder udkom i Leipzig 1788 under Titel: *Opuscula chemica et physica*; en anden Samling 1792 i Berlin som »Scheeles sämmtliche physische und chemische Werke« ved Hermbstädt. S.'s efterladte Breve og Optegnelser bleve udgivne 1892 ved A. E. Nordenskiöld. *O. C.*

Scheele, Ludvig Nicolaus von, dansk-holstensk Politiker, født i Itzehoe 14. Oktbr. 1796 som Søn af Oberstløjtnant B. F. v. S., død 1. Jan. 1874 i Kjøbenhavn. Han studerede ved Kiel's Universitet, blev juridisk Kandidat 1821 og avancerede hurtig frem paa Embedsvejen, indtil han 1827 blev Amtmand i Hütten og senere i Gottorp. S. var en ualmindelig dygtig Embedsmand og viste, da den nationale Konflikt udbrød i Hertugdømmerne, afgjort anti-slesvigholstenske Tendenser, hvilket var en af Grundene til, at Regeringen 1846 ansatte ham som Præsident for Hertugdømmernes Lokalregering og tillige s. A. benyttede ham som kongelig Kommissarius ved de slesvigske Stænder. S. blev saaledes Regeringens Hovedredskab under de Forsøg, som den fra 1846 gjorde paa at trænge Slesvighoistenismen tilbage, og den Omstændighed, at han var Holstener af Fødsel og tysk af Nationalitet, gjorde, at han fra slesvigholstensk Side betragtedes som Renegat og forfulgtes med uforsonligt Had. Efter Udbrudet af Oprøret 1848 var han endog nær bleven Genstand for personlig Overlast og maatte, vigende for Magten, begive sig til Kjøbenhavn. I de bekendte »Fragmenter«, han i Aarene 1850—51 udgav, erklærede han sig for en dansk Helstat med konstitutionelle Fællesinstitutioner og imod enhver Sprogtvang i Slesvig. Han blev, efter at Kongen paa ny havde faaet Magten i Holsten, udnævnt til Landdrost i Pinneberg og fungerede som kongelig Kommissarius ved den første holstenske Stænderforsamling efter Oprøret.

S. var i høj Grad yndet af Kong Frederik VII og end mere af Grevinde Danner, og dette i Forbindelse med, at han alt tidligere havde taget Parti for den konstitutionelle Helstat, bragte de nationalliberale Førere, der for længst havde indset, at de, for at komme til Magten paa ny, nødvendig maatte bygge paa Helstatens Grund, til, trods al Uenighed paa det nationale Omraade, at forsøge at benytte S. som Murbrækker mod Ministeriet Ørsted. Alt som Folkestemningen mere og mere afgjort vendte sig mod dette Ministerium, blev Kongen stedse mere utryg, og S. var netop den, til hvem han fortrinsvis tyede med sine Bekymringer. Under Kongens Samvær med ham paa en Rejse til Hertugdømmerne i Efteraaret 1854 droges Grunden bort under Ministeriet, og det aftaltes bl. a., at S. skulde gaa til Berlin som Kongens specielle Afsending til Kong Frederik Vilhelm for, under Skin af en Høflighedsmission, at sondere den preussiske Regerings Stemning over for et Systemskifte i Danmark. Resultatet

blev efter Ønske, og da samtidig Opløsningsvalget til Folketinget fik et afgjort antiministerielt Udfald, lagdes der under Samtaler mellem Kongen og S. paa Frederiksborg Slot en Plan, som gik ud paa, at Ministeriet skulde have Valget mellem at ændre sin Politik i konstitutionel Retning eller vige Pladsen. Det valgte det sidste, og S. fik nu overdraget det Hverv at danne en ny Regering. Det viste sig snart, at han ikke kunde gennemføre Opgaven med sig selv som Konseilspræsident, og Resultatet blev da Koalitionsministeriet af 12. Decbr. 1854 med P. G. Bang som Chef og S. som Minister for Holsten og Lauenborg og Udenrigsminister.

S. var en Mand med udmærkede Evner: snarraadig, dristig og opfindsom og tillige i Besiddelse af en ejendommelig indtrængende og virkningsfuld Veltalenhed. Men alt dette modvirkedes ved hans mangelfulde Taktfølelse og derved, at han, trods sin elegante og vindende Personlighed, ikke var i Stand til at indgyde hverken sine Kolleger eller Offentligheden den fornødne Tillid. I Holsten søgte han at bryde Ridderskabets Magt og vinde de uprivilegerede Stænder ved Forslag om Udvidelse af Stænderforsamlingens konstitutionelle Myndighed og Afskaffelse af Adelens Patrimonialretspleje og Skatteprivilegier. For disse Reformer kæmpede han til Tider paa en saa voldsom agitatorisk Maade, at han gav sine ridderskabelige Modstandere, der over for de tyske Stormagter søgte at fremstille ham som en farlig Demagog, Vaaben i Hænde mod sig. Det lykkedes ham heller ikke i nogen væsentligere Grad at rokke Ridderskabets Stilling, og ved sine administrative Vilkaarligheder vakte han en saadan Uvilje imod sig, at den holstenske Stænderforsamling i Febr. 1856 med stort Flertal satte ham under Anklage for Overappellationsretten i Kiel, hvilken dog erklærede sig inkompetent i Sagen. Ogsaa ved Rigsraadsforhandlingerne i Kjøbenhavn øvede han en stærkt irriterende Virkning paa de holstenske Repræsentanter, og da de tyske Stormagter begyndte at rejse Indsigelse mod den ny Fællesforfatning, var S.'s Imødegaaelse vel særdeles indgaaende og dygtig, men hans nonchalante Forhandlingsform stødte i høj Grad de to Magters Repræsentanter for Hovedet og vakte en ugunstig Stemning imod ham baade i Berlin og Wien. Inden for Ministeriet gav S.'s nære Forhold til Grevinde Danner og hans gentagne Forsøg paa at højne hendes Stilling flere Gange Anledning til uhyggelige Rivninger, og de øvrige Ministre beklagede sig desuden over, at S., støttet paa den uforanderlige Hofgunst, han nød, krydsede deres Planer og tiltog sig for megen Myndighed. Efterhaanden som den nationalliberale Side af Ministeriet forstærkedes, øgedes ogsaa Uenigheden paa rent saglige Omraader. I Efteraaret 1856 fandt den første Scheele'ske Ministerkrise Sted, men den endte dog med, at S. bibeholdt sin Portefeuille, medens Konseilspræsidiet gik over fra Bang til Andræ. I Begyndelsen af 1857 strammedes Forholdet paa ny ved den afvisende Holdning, S. havde indtaget over for Skandinavismen. Han havde ved sin Indflydelse paa Kongen bevirket, at en Henvendelse fra Kong Oskar til Frederik VII angaaende Ønskeligheden af at indlede Underhandlinger om et nordisk Forsvarsforbund henlagdes uden engang at komme til Forhandling i Geheimestatsraadet, og i Febr. 1857 udsendte han, uden Samraad med sine Kolleger, en Cirkulærdepeche, i hvilken han fralagde den danske Regering enhver Lod og Del i de skandinaviske Unionsplaner, hvorom der ved forskellige Lejligheder havde været Tale, og kritiserede den svensk-norske Regerings Holdning over for Skandinavismen. Kong Oskar's Regering riposterede skarpt, og i Danmark bleve disse Begivenheder Aarsagen til det endelige Brud mellem S. og hans Kolleger, om end den ydre Anledning var en anden. Apr. 1857 indgav alle Ministrene med Undtagelse af S. deres Demission, og først da S., ved hvem Kongen stadig holdt fast, forgæves havde søgt at danne et nyt Kabinet, maatte han vige Pladsen, hvorefter Ministeriet rekonstrueredes under Hall's Forsæde. S. traadte derefter tilbage til sit Embede som Landdrost i Pinneberg og blev 1861 desuden Overpræsident i Altona, men hans politiske Rolle var udspillet. Decbr. 1863 forjoges han af de tyske Forbundskommissærer og levede derefter indtil sin Død som Privatmand i Kjøbenhavn. *N. N.*

Schéele, Frans Alexander von, svensk Filosof, er født 31. Juli 1853 i Landsbyen Fernebo i Wermland, studerede Filosofi ved Upsala Universitet, ved hvilket han 1885 blev Docent. Udnævntes 1902 til Professor. S. har gjort sig fortjent ved Arbejder over Psykologi, Filosofiens Historie og Pædagogik og har ivrigt deltaget i den svenske Universitetsudvidelse. Af hans Værker maa fremhæves: »Det mänskliga själslifvet« [1896], »Lärobok i Psykologi« [1899] og »Filosofiska studier«, I (s. A.). *A. T—n.*

Scheele's Grønt se Kobberarsenit.

Scheelit (Tungsten), et farveløst eller lyst farvet Mineral, som danner tetragonale (pyramidalhemiedriske) Krystaller og bestaar af volframsur Kalk $CaWO_4$. Den findes, hyppig sammen med Tinsten, paa mange Steder bl. a. i Erzgebirge, ved Traversella i Piemont, i Dalarne, ved Pitkäranta i Finland; i Connecticut brydes den og anvendes til Fremstilling af Volframsyre. *N. V. U.*

Scheel-Plessen se Plessen.

Scheerer, Karl Johann August Theodor, tysk Mineralog og Kemiker, født i Berlin 28. Aug. 1813, død i Dresden 19. Juli 1875. Efter at have studeret Bjærgvidenskab i Freiberg fik han 1833 Ansættelse som Hyttemester ved Modum Blaafarveværk. Under dette sit Ophold i Norge tiltrak han sig Opmærksomhed ved mineralogiske og geologiske Afhandlinger, saa han 1841 blev kaldet til Prof. Esmark's Eftermand som Lektor ved Christiania Universitet. Han foretog her en Række udmærkede Studier over kemiske, metallurgiske, mineralogiske og geologiske Emner, hvis Resultater foreligge trykt i forskellige norske og tyske Tidsskrifter, ligesom han ved sine analytiske Metoder havde stor Indflydelse paa den geologiske Forskning i Norge. Samtidig begyndte han Udgivelsen af sin udmærkede og tidsmæssige »Lehrbuch der Metallurgie« [2 Bd., 1846—53]. 1848 blev han Professor ved Bjærgakademiet i Freiberg, hvor han virkede lige til et Par Aar før sin Død. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, V). *A. G.*

Schefer, Leopold, tysk Digter og Forfatter, født i Muskau i Lausitz 30. Juli 1784, død smst. 16. Febr. 1862. Hans første Digte med Musik bleve udgivne af Fyrst Pückler-Muskau, som protegerede S. og, da han arvede Stamgodset, udnævnte ham til Generaldirektør og satte ham i Stand til at gøre en længere Rejse til Wien, Italien, Grækenland og Tyrkiet. Efter sin Hjemkomst genoptog han sine tidligere begyndte linguistiske Studier, især over orientalske Sprog, og udfoldede en rig Virksomhed som Forfatter. Han udgav to Samlinger Noveller [5 Bd., 1825—29 og 4 Bd., 1831—35] og nogle Romaner [6 Bd., 1836—37], som til Trods for deres gode Egenskaber, Troskab og Forstaaelse i Natur- og Folkeskildringen, lide under hans Mangel paa Evne til at udforme Figurer og under de »uendeligt strømmende rimfri Jamber«, hvori de fleste af dem ere affattede. Han forlod derfor dette Felt og kastede sig over den didaktiske Poesi, hvori han ogsaa er naaet højest, omendskønt det besynderlig uudviklede og stagnerende i hans Stil ogsaa følger ham her. Særlig maa fremhæves: »Laienbrevier« [1834; 14. Opl. 1884] og »Hausreden« [2 Bd., 1854; 4. Opl. 1869], som ere stærkt panteistisk farvede; »Hafis in Hellas, von einem Hadschi« [1853], en højst original Blanding af det antik-anakreontiske og det orientalsk-billedrige og didaktiske, med Fortsættelsen »Koran der Liebe nebst kleiner Sunna« [1855]. Hans musikalske Begavelse fandt Udtryk i Operaen »Sakontala« og nogle Kvartetter. »Ausgewählte Werke« [12 Bd., 1845—46; 2. Opl. 1857]. (Litt.: Brenning, »L. S.« [1884]). *C. A. N.*

Scheffel se Malter.

Scheffel, Johan Henrik, Portrætmaler, født i Wismar 1690, død i Vesterås 1781. Efter sin Virksomhed tilhører han svensk Kunst. 1735 blev han Medlem af Ritare-Akademiet, 1763 Direktør. Som Portrætmaler i Denner's Manér var han overordentlig søgt. Penselføringen var ypperlig skolet, Farven fin, Modeleringen sikker, medens det efter Sigende skorter noget med Karakteristikken. Han er repræsenteret i mange svenske Samlinger, i Gripsholm bl. a. Sinclair og G. Nordberg. *A. Hk.*

Scheffel, Joseph Viktor v., tysk Digter, født i Karlsruhe 16. Febr. 1826, død smst. 9. Apr. 1886, studerede Jura, Filosofi og Kunsthistorie i München, Heidelberg og Berlin og blev 1848 Dr. juris, i hvilken Egenskab han fulgte Rigskommissæren til Lauenburg som hans Sekretær; 1850—51 virkede han som Sagfører i Sackingen og blev senere udnævnt til »Referendar« (Prøveprokurator); men da han følte sig stærkt hendragen til de sprogvidenskabelige og især kunstneriske Studier, der havde udfyldt hans Fritid, opgav han sin juridiske Stilling og rejste til Rom for at blive Maler. Her indsaa han imidlertid snart, at det egentlig var Digtekunsten, han havde Talent til. Da han om Vinteren 1853 boede ganske ensomt paa Capri, frembragte han sin aandelige Førstegrøde: »Der Trompeter von Sackingen« [1854; 216. Opl. 1895], som i Forbindelse med den historiske Roman »Ekkehard« [1857; 143. Opl. 1895] med eet Slag grundlagde og sikrede hans Digterberømmelse. Hans friske Originalitet kommer navnlig til sin Ret i det episke Digt og i Romanen, i hvilken han især kan udnytte Frugterne af sine omfattende sproglige og historiske Studier; dog har han i Heidelberg, hvor flere af hans bedste Ting ere blevne til, skabt en Digtsamling »Gaudeamus« [1867; 59. Opl. 1896], som, skønt den egentlig er tiltænkt Studenterverdenen, har erobret de videste Kredse. 1856—57 boede S. i Miinchen, 1858 — 59 i Donaueschingen, hvor han ordnede Fyrst Egon von Fürstenberg's Bibliotek, og efter en Rejse i Rhône-Dalen og Italien bosatte han sig i Karlsruhe. Paa sin 50. Fødselsdag blev han hædret af hele Tyskland, samt ophøjet i den arvelige Adelsstand. Af hans senere Digte, som i det hele ikke holde Maal med hans Ungdomsdigte, kunne nævnes: »Frau Aventiure«, Genklange fra den wartburgske Sangerkrigs Tid [1863; 17. Opl. 1893], Fortællingen »Juniperus, Geschichte eines Kreuzfahrers« [1868; 5. Opl. 1895], »Bergpsalmen« [1870; 6. Opl. 1895]; »Der Heini von Steier« [1883], »Hugideo« [1884; 7. Opl. 1893]. I Heidelberg rejste man (1890) hans Bronzestatue, i Karlsruhe (1892) hans Buste. De sidste Aar af sit Liv tilbragte han i Ensomhed paa sin Ejendom Rudolfzell ved Boden-Sø. (Litt.: Zernin, »Erinnerungen an J. V. v. S.« [2. Opl. 1887]; Ruhemann, »J. V. v. S.« [1887]; Pilz, »Viktor v. S.« [1887]; Prölsz, »S.'s Leben und Dichten« [1887]; Hausrath, »S. und Ans. Feuerbach« [»D. Rundschau«, 1887]). *C. A. N.*

Scheffer, svensk adelig Slægt. Den menes at nedstamme fra Egnen omkring Frankfurt a. M. Den indkom til Sverige med Johannes Schefferus, som af Dronning Christina udnævntes til Professor og Bibliotekar. Den nulevende Gren af S. nedstammer fra en Sønnesøn af denne, der 1756 naturaliseredes som svensk Adelsmand.

1) Karl Fredrik S., svensk Statsmand, (1715—86). Efter at have studeret i Upsala og efter allerede 1731 at være indtraadt i Kongens Kancelli og 1732 at have arbejdet ved Protokolføringen i Rigsraadet begyndte S. sin egentlige politiske Bane paa Rigsdagen 1738 som begejstret Medlem af Hattenes Parti og tillige som udpræget franskvenlig. 1739 var han Tessin's Legationssekretær i Paris. Paa Rigsdagene 1742 — 43 var S.'s Virksomhed betydningsfuld, bl. a. arbejdede han kraftig mod den danske Kronprinses Valg til svensk Tronfølger. 1743—51 var S. svensk Minister i Paris. 1756 ansattes S. af Stænderne som Guvernør for Kronprinsen, uagtet Adolf Fredrik modsatte sig denne Forholdsregel, der i Virkeligheden var dikteret af Mistro til Hoffet og Kongeparret. Efter 1756 begyndte S. til en vis Grad at frygte for Følgerne af Hattenes grundige Sejr over Kongen, og han fik Øjnene op for de Farer, som kunde opstaa ved det uindskrænkede Stændervælde. Til Krigens Udbrud 1757 har S. medvirket; Forbundet med Frankrig har vel ogsaa særlig for ham haft noget fristende; og han hørte til dem, der tog Ordet for en kraftig Krigsførelse. Han var med i den Kommission, som skulde tage Krigsudrustningerne i sin Haand. I Modsætning til Kancellipræsident Hopken holdt S. bestemt paa, at man skulde bevare Venskab med Danmark. Da Hattenes Stilling 1761 rokkedes, var S. blandt dem, der faldt. Væsentlig som Følge af hemmelige Intriger og Overenskomster mellem Partilederne afskedigedes S. fra Rigsraadsværdig-

heden, hvilken han havde beklædt siden 1751. Han forblev imidlertid i sin Stilling som Guvernør for Kronprinsen og genvandt snart Stændernes Tillid, saa at han allerede i Aug. 1761 genindtraadte i Raadet. S. havde mere og mere nærmet sig Hoffet og var snart blandt dem, der ønskede en Formindskelse af Stændervælden og en Forøgelse af Regeringens Myndighed. 1764 var han sysselsat med Udarbejdelse af Forslag til en ny Regeringsform, bestemt til at give først og fremmest Raadet en selvstændig Stilling lige over for Rigsdagen; 5. Aug. 1765 udtraadte han frivillig af Raadet. Efter Hattepartiets Fald 1765 var S. stærkt stemt for Udvidelse af Kongemagten og var den, som 1768 først gav Kongen Anvisning paa ved en betinget Abdikation at fremtvinge Indkaldelse af Rigsdagen. 1770—71 fulgte S. med Kronprinsen paa dennes Udenlandsrejse; søgte 1771 at forebygge Striden mellem Rigsdagspartierne ved en Mægling fra Kongens Side. Ved Forberedelserne til Revolutionen 1772 var S. virksom og udarbejdede sammen med Gustaf III Forslag til en ny Regeringsform, men deltog ikke aktivt i Statskuppet. S. indtraadte ikke senere i Raadet, men hans Indflydelse hos Gustaf III var meget stor, og hans Virksomhed ved Gustafs Reformarbejde har haft stor Betydning. S. havde efterhaanden udviklet sig til Tilhænger af det fysiokratiske System og vilde gennemføre Reformer i Retning af friere Næringsliv. S. var en ivrig Ven af den franske Kultur og dens bærende Ideer i denne Tidsalder og nærede en levende Interesse for Kunst og Videnskab. 1753 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi og 1786 af det svenske Akademi, i hvilket han dog aldrig kom til at tage Sæde. (Litt.: Malmström, »Sveriges politiska historia 1718—1772«).

2) Ulrik S., svensk Statsmand, foreg.'s Broder, (1716—99), studerede i Upsala, blev 1736 Hofjunker og ansattes som Adjutant hos General Lewenhaupt, øverstbefalende i den finske Krig, men kom ikke til at tage synderlig Del i Krigen. 1744 deltog han i den franske Hær — til sidst som Oberst — i den østerrigske Arvefølgekrig. 1750 fik S. det Hverv at føre Underhandlinger med Preussen og Frankrig, hvilke dengang, skønt Hovedøjemedet med dem ikke opnaaedes, kraftig bidroge til at betrygge Sverige mod et befrygtet russisk Angreb. S. blev herefter Oberstløjtnant ved Jämtland's Regiment. Paa Rigsdagen 1751—52 indtraadte S. for Alvor i Rigsdagslivet og forfægtede ivrig Stændernes ubegrænsede Magt og Allianceforbindelse med Frankrig. 1752 blev S. svensk Minister i Paris. 1755—56 optraadte han paa Rigsdagen blandt Hoffets heftigste Modstandere; ved Afstraffelsen efter Revolutionsforsøget spillede han dog ikke nogen mere fremtrædende Rolle. Da han vendte tilbage til Paris, havde han Instruktion om bl. a. at lade forstaa, at Sverige ikke var utilbøjelig til sammen med Frankrig at optræde mod Preussen, og sandsynligvis har S. haft Del i denne Instruktions Tilbliven. S.'s Depeche om Belle-Isle's fristende Tilbud 1757 havde stor Betydning for Sverige's Inddragen i Krigen mod Frederik den Store, ligesom hans Raad og Betænkninger have bidraget til Vedtagelsen af denne Politik. 1764 kom S. tilbage fra Frankrig. 1765—66 styrtedes Hattepartiet, og de sejrende Huer vilde berøve S. den Værdighed som Ambassadør, han havde beklædt siden 1761, og den dertil svarende Løn samtidig med, at de vilde sende ham tilbage til Paris. S. tog da sin Afsked fra Gesandtposten og blev Chef for Västgöta-Dals Regiment. Under Partistridighederne havde S. udviklet sig fra at være en ivrig Partimand til en klog, forsigtig, kold og indesluttet Statsmand. Han var tillige fra Troen paa det fortræffelige ved FrihedstidensStatsforfatning gaaet over til den Opfattelse, at en stærk Kongemagt var nødvendig i Sverige. Hvor stor en Del han har taget i Underhandlingerne og Intrigerne i 1760'ernes sidste Aar til Styrkelse af Kongens eller Regeringens Magt, er ikke klart. 1769 var han traadt i nærmere Forbindelse med Kronprins Gustaf, og efter Huernes Fald i dette Aar blev han Rigsraad. Efter Gustaf III's Tronbestigelse blev Forholdet mellem Kongen og S. stedse inderligere, og efter Ekeblad's Død Oktbr. 1771 blev S. Leder af Udenrigspolitikken. S. A. blev han Greve. S. var nu den mest ansete Mand i Hofpartiet, men blev af de nu sejrende Huer afskediget af Raadet (Apr. 1772). Han rettede nu en Opfordring til Kongen om ved overordentlige Midler at redde Staten. I selve Statskuppet deltog S. ikke — han var da fraværende fra Stockholm —, men kaldtes straks derefter atter ind i Raadet og blev Kancellipræsident. Han afgav nu som Udenrigspolitikkens Leder Beviser paa stor Fasthed, men tillige paa Smidighed og havde stor Fortjeneste af, at Sverige kom uskadt ud af den ubehagelige Stilling til de over Revolutionen opirrede og bekymrede Nabomagter, ikke mindst ved den beroligende Indflydelse, han udøvede over for Kongens krigerske Iver, som rettede sig mod Danmark. Af særlig Betydning er S.'s 1773 til de udenlandske Hoffer afsendte »Forsvarsskrift«. S. fik i den paafølgende Tid betydelig Indflydelse ogsaa paa den indre Politiks Omraade; sammen med sin Broder K. S. og Liljencrantz dannede han et »Triumvirat«, som tillige med Gustaf III har Fortjenesten af det Reformarbejde og den Opblomstring, som udmærkede dette Aarti. Efter Evne søgte S. at modvirke Kongens Tilbøjelighed for Glans og overdaadig Pragt. For Tilvejebringelsen af den væbnede Neutralitet af Aar 1780 har S. virket kraftig, og han har Hovedfortjenesten derfor; paa en vis Maade var det ham, der tog Initiativet. S. nedlagde 1783 sine Embeder og trak sig tilbage til Privatlivet. Siden 1776 var han Medlem af Videnskabernes Akademi. (Litt.: Odhner, »Minne af riksrådet Grefve Ulrik S.« [»Sv. Akad.'s Handlingar for 1891«]). *A. S.*

Scheffer [šæfæ!r], 1) Ary, fransk Maler, født 10. Febr. 1795 i Dordrecht, død 15. Juni 1858 i Argenteuil ved Paris. S. var Elev af sin Fader Maleren Joh. Baptist S. og af P. Guerin i Paris (hvorhen han rejste 18 Aar gl.). Drømmende og ubeslutsom udnyttede han ikke sine Læreaar: han blev ikke (og blev det aldrig) Herre over Kunstens Midler. Hans Farve er kraftløs; selv efter Rejsen til Holland 1829, hvor han studerede Rembrandt og fornyede sin Kolorit med dennes Clairobscur, er Farvevirkningen svag, ofte uheldig, og Formgivningen er gerne løs. Det er det indre Sjæleliv, Enkeltskikkelsernes subjektive Følelse,

det elegiske, det indadvendte, smertefuldt bævende, der for ham er det vigtigste. Og det er dette, der i sin Tid skaffede ham det store Ry. Paa en Maade bringer han germansk Følelse ind i fransk Kunst; Goethe's »Faust« inspirerede ham til en hel Række Værker (karakteristisk nok, ere hans Følelseskilder mere Digterværker end selve Livet; Billederne fra den græske Frihedskrig [»de suliatiske Kvinder«, 1827, m. fl.] danne en Undtagelse), og i disse Digterillustrationer er der megen Følelse, megen Sjælsrenhed, men ogsaa meget bristende og megen Sentimentalitet, som imidlertid betog Franskmændene (Renan kalder S. *ho?nme de cœur et de génie*). Efter med en vis rørende Sandhed at have malet taarefyldte smaa Genrestykker (»Soldatens Enke«, »Forældreløs« etc.) stillede han sig afgjort i Romantikernes Række med »Gaston de Foix« [1826, Mus. i Versailles]. Her var — lidt uægte forceret — Forsøg i det franske romantiske Maleris kraftige Stil. I sine følgende Værker vedbliver han at være den fantasifulde Romantiker, men paa de stille Stier: Han maler »Leonore« (efter Bürger), 1831 (under stort Bifald), »Faust i sit Studerekammer« og »Margrete ved Rokken«, »Giaur« (efter Byron), »Grev Eberhard« [efter Schiller, Louvre], »Margrete i Kirken« o. s. v. Et vægtigt Arbejde er »Francesca d. Rimini og Paolo« [1834, efter Dante]. Fra den Tid træder det religiøse Maleri i Forgrunden, særlig kredsende om Christus-Skikkelsen. Socialt interesseret som S. var (ivrigt med i den orleanistiske Frihedsbevægelse), søger han at gøre Christus almenmenneskelig, alle Synderes og lidendes Ven, men i sin Stræben efter Aandighed strander han her som saa ofte paa det overjordiskes Uigengivelighed. Til hans bekendteste religiøse Arbejder høre »Christus Consolator« [1837] og »Augustin og Moderen Monika« [1846]. Af S.'s Arbejder skulle i øvrigt fremhæves: »Mignon« i flere Fremstillinger, »Margrete ved Brønden« [1858], »Jakob og Rachel«, »Mater dolorosa«, de tre Marier, to historiske Malerier (»Slaget ved Zülpich« og »Wittekind«) i Mus. i Versailles. Ogsaa en Del Portrætter. Ca. 20 Blade paa Sten og Kobber. Værker af S. ses i talrige franske Museer og Kirker; endvidere i London's *Nat. Portr. Gall.*, Fodor-Mus. i Amsterdam etc. (Litt.: Biogr. ved Canonge [1858], Etex [1859], Lenormant [1859], Hofstede de Groot [1870], Mrs. Grote, *A memoir of the life of A. S*, [2. Opl. 1860]). — 2) Henri (1798—1862), foreg.'s Broder, ligeledes Maler og Elev af Guerin, sluttede sig i sin Kunst nær til Broderen. Værker: »Charlotte Corday«, »Jeanne d'Arc«, »Mme Roland« [1845], »Slag ved Kassel« [1837, Mus. i Versailles] etc. *A. Hk.*

Schefferit se Pyroxengruppen.

Scheibe, Johann Adolph, tysk Musiker og Musikforfatter, født i Leipzig 1708, død i Kjøbenhavn 22. Apr. 1776. Han studerede oprindelig Jura i Leipzig, men maatte af økonomiske Grunde opgive Studeringerne og slog sig paa Musikken. 1729 deltog han i en Konkurrence om *Organist*pladsen ved Thomas-Kirken, hvor bl. a. Seb. Bach var Meddommer, men fik ikke Pladsen, begav sig derefter paa Rejse, stærkt optagen af musiklitterære Studier, hvortil han havde faaet Impulsen fra Gottsched's Æstetik, udgav 1737—40 »Der kritische Musikus«, der vakte megen Opmærksomhed ved sin skarpe Polemik mod den italienske Opera og sine Udfald mod Bach. Samtidig optraadte han som frugtbar Komponist, blev 1739 Kapelmester hos Statholderen i Holsten, Markgreven af Brandenburg-Kulmbach, blev herfra 1740 kaldet til Kjøbenhavn, hvor han efter at have komponeret forskellige Kantater, bl. a. til Indvielsen af Slotskirken, udnævntes til kgl. Kapelmester. Ved Christian VI's pietistiske Hof fik han rig Lejlighed til at virke i Kirkemusikkens Tjeneste, komponerede en Række Oratorier, Passioner og Kantater, ogsaa for det ny oprettede »Musikalske Societet«, fremdeles en Klagesang ved Christian VI's Død. S. havde i Virkelighed rig Anledning til her at istemme Klagesang, thi ved det ny Regimente ved Frederik V's Tronbestigelse tabte han ganske sin Indflydelse, maatte se paa, at den italienske Opera blev indkaldt paa ny til Kjøbenhavn, mistede sin Stilling som Kapelmester 1748, efterfulgt af en Italiener, Scalabrini. I den litterære Opposition mod Italienerne, der nu paafulgte, blev S., støttet bl. a. af sin Ven Holberg, Hovedmanden. I Fortalen til sit, for Resten uopførte, Syngespil »Thusnelde« hævder han Sprogets og den poetiske Sandheds Ret ganske paa samme Maade som Gluck 20 Aar senere i Fortalen til »Alceste«, og der er det interessante Sammentræf af Begivenheder, at Gluck just henad denne Tid, i Sæsonen 1748—49, har opholdt sig i Kjøbenhavn som Kapelmester ved den italienske Opera. 1749 gik S. i frivilligt fleraarigt Eksil til Sønderborg, hvor han virkede baade musikalsk og litterært, bl. a. ved en tysk Oversættelse af »Peder Paars«. S. vendte omsider tilbage til Kjøbenhavn, optraadte 1761 med et nyt stort Oratorium »Der wundervolle Tod des Welterlösers« og senere med forskellige Kantater og Passioner. Han blev valgt til at komponere Sørgemusikken ved Frederik V's Død til Tekst af Johs. Ewald. Tallet paa S.'s Kompositioner løber højt op (200 kirkelige Værker, 150 Fløjtekoncerter, 70 Værker for Kammermusik etc), men kun en ringe Del heraf blev trykt. Sin egentlige Betydning har han ved sin reformatoriske Virksomhed som Forfatter. Af en planlagt stor Kompositionslære naaede han kun at fuldføre I Bd. [1773]. *A. H.*

Scheibenreissen se Kobber S. 697.

Scheideck, Scheidegg, Navn paa flere Højdepunkter og Pas i Midtalperne og særlig i Schweiz, af hvilke fremhæves Rigischeideck, Store og Lille S. i Schweiz samt Reschenscheideck i Tyrol. Ordet S. betegner egentlig det højeste Punkt af et Pas eller »Sadel« paa tværs af en Bjærgkæde. Store S. eller Haslischeideck og Lille S. eller Wengernscheideck ligge begge i Kanton Bern i det saakaldte Berneroberland. Førstnævnte, hvis Pashøjde er 1,961 M., ligger mellem Wetterhorn og Schwarzhorn og fortsættes mellem Eigers og Lauberhorn i Lille S. (2,069 M.), der skraaner temmelig brat ned mod Lauterbrunnen. Over Lille S. aabnedes 1893 den 18 Km. lange Wengernalp Bane. — Reschenscheideck (Pashøjde 1,495 M.) i Tyrol ligger tæt ved den schweiziske Grænse mellem Spol- og Otzthaler-Alperne og danner Vandskellet mellem Inn og Adige. *E. P. S.*

Scheik se Sheik.

Scheiner, Christoph, tysk Astronom, født 25. Juli 1573 i Walda i Schwaben, død 18. Juli 1650 i Neisse, blev 1595 Jesuit og var nogen Tid Professor i Hebraisk og Matematik ved Universitetet i Freiburg i B., derpaa 1610—16 i Ingolstadt og opholdt sig i Aarene 1624 — 33 i Rom og i Wien (1633—39); han endte som Rektor for Jesuitskolen i Neisse. Som Astronom har S. vundet sig Navn ved sine gennem Aarrækker fortsatte Observationer af Solpletter; han benyttede disse til Bestemmelse af Solens Rotationselementer og Bestemmelse af Plettezonen. Resultaterne ere offentliggjorte i *Rosa Ursina* [*Bracciano*, 1626—30]. I denne Bog omtales ogsaa hans Konstruktion (1620) af den første parallaktisk opstillede astronomiske Kikkert. Angaaende Prioriteten for Opdagelsen af Solpletter kom han i en heftig Strid med Galilei (s. d.). S. beskæftigede sig ogsaa med den fysiologiske Optik og skrev *Oculus h. e. fundamentum opticum* [Oenipontii 1619]. Han opdagede 1603 Pantografen (s. d.) og beskrev den i Skriftet: »Pantographice« [Rom 1631]. (Litt.: A. v. Braunmühl, »C. S«. [Bamberg 1891]). *J. Fr. S.*

Scheiner, Julius, tysk Astrofysiker, er født 25. Novbr. 1858 i Köln, studerede Astronomi i Bonn og ansattes 1881 som Assistent ved Observatoriet smst. Fra 1887 har S. arbejdet ved Observatoriet i Potsdam og er siden 1894 tillige Professor ved Universitetet i Berlin. S. har hovedsagelig arbejdet med Spektralanalyse og skrevet herom i Fagskrifter. Ved Siden heraf har han udgivet »Die Spectralanalyse der Gestirne« [Leipzig 1890; amerikansk Udgave ved Frost, Boston 1894]; »Die Photographie der Gestirne« [smst. 1897]; »Strahlung und Temperatur der Sonne« [smst. 1899]; »Untersuchungen iiber die Spectra der helleren Sterne nach phot. Aufnahmen« [Potsdam 1895]. I Potsdam leder han den fotografiske Kortlægning af Himmelstrøget 31^0 til 40^0 nordlig Dekl. og har hidtil udgivet »Photographische Himmelkarte«, I—III [Potsdam 1899—1903]. *J. Fr. S.*

Scheksna, Flod i Mellemrusland, Guvernementerne Novgorod og Jaroslav, tager sit Udspring i Søen Bjelo-Osero og strømmer i sydøstlig Retning, indtil den efter et Løb paa 430 Km. ved Rybinsk udmunder i Volga. Dens vigtigste Tilløb ere Suda og Sagosha. S. er sejlbar og har stor Betydning for Indlandstrafikken, da den ved Kanaler staar i Forbindelse baade med Onega-Søen og det hvide Hav. *H. P. S.*

Schelde, Franskmændenes Escaut og Oldtidens *Scaldis*, Flod i Nordfrankrig, Belgien og Holland. S. udspringer, 100 M. o. H., ved Chatelet i det franske Dep. Aisne, hvorfra den strømmer mod Nord. Det er en ægte Lavlandsflod med ringe Fald og roligt Løb. Efter at den har optaget Scarpe og overskredet den belgiske Grænse, ligger dens Vandspejl kun 14 M. o. H.'s. Indtil Gent, hvor den i verstre Bred optager Lys, er den ikke mere end 25—30 M. bred og 2 M. dyb; men efter Foreningen med Lys vokser Bredden til 100 M., senere til 300 M., efter at den lidt oven for Antwerpen fra højre har optaget Rupel. Kort efter naar den Holland og udmunder gennem to Arme, Øster og Vester S. Dens samlede Længde er 430 Km., og deraf ere de 340 Km. sejlbare. I Frankrig er S. delvis kanaliseret (St.-Quentin-Kanalen) og i Belgien uddybet af den opadgaaende Flodbølge, der mærkes indtil Mundingen af Rupel og gør Vandet brakt til oven for Antwerpen. I Flodtid stiger S. gennemsnitlig ved Gent 1 M. og ved Antwerpen $4^1/_2$ M., hvad der muliggør en stærk Udnytning af S. som Handelsvej. Med Flodbølgen følger ikke blot talrige Skibe, men ogsaa Sæler og Sildestimer, der trænge langt ind i Belgien. Mundingerne ere brede og dybe Æstuarier. Øster S. lukkedes 1867 med en Jærnbanedæmning, hvorover Toget kører til Vlissingen og Walcheren. Vester S. var oprindelig en Bugt, hvori den lille Kystflod Honte udmundede; men Stormfloderne nedbrøde 1274 og 1288 Landet mellem denne og S. og skaffede S. et nyt Udløb, der nu er Belgien's (Antwerpen's) store Handelsvej. For at aflede Vandet, navnlig for at afvende Oversvømmelser fra Gent, gravedes tidlig Kanaler, som udmundede i nedre S. Hollænderne spærrede til Tider disse Kanaler; men Belgierne gravede da ny. S.-Mundingen, der i Middelalderen havde et saadant Omfang, at Krigsflaader her leverede hinanden Søslag, blev i Tidens Løb mindre, idet Beboerne efterhaanden inddigede de i Ebbetiden lavvandede Strækninger. Men da Alexander Farnese 1585 begyndte at belejre Antwerpen, satte Beboerne Byens Omegn under Vand, og Digerne bleve derved ødelagte, og det tidligere Inddæmningsarbejde maatte, da fredelige Tider oprandt, begyndes forfra; men ikke alt det tabte er endnu genvundet. *M. Kr.*

Schelenborg, Baroni og Hovedgaard i Bjærge Herred, 9 Km. N. f. Kerteminde, hed oprindelig Eskebjærg og tilhørte i 13. Aarh. Marsk Stig. Den blev i Hvide-Slægten til omtr. 1370 og kom i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede under Kronen som et kgl. Len. 1603 mageskiftedes den bort fra Kronen og kom 1671 i Hænderne paa Fr. Vittinghof, der 12. Marts 1680 fik Eskebjærg ophøjet til Baroni under Navn af S. Dette gik først i Arv hos Schack-Brockdorff'erne, men kom 1811 ved Giftermaal til Ritmester Carl Juel til Taasinge, der 1812 blev baroniseret under Navn Juel-Brockdorff. *B. L.*

Scheler [šelæ!r], Jean Auguste Ulric, romansk Filolog, (1819—90). Han var af tysk Herkomst og havde studeret i Tyskland, da han fik Ansættelse som Bibliotekar hos Kong Leopold I af Belgien og Professor ved *Université libre* i Bruxelles, tillige Lærer for de kongelige Prinser. De vigtigste Værker af denne fremragende og ansete Sprogmand ere: »Dictionnaire d étymologie française« [Bruxelles 1862; 3. Udg. 1888]; Udgaver af Froissart's Digte [3 Bd., smst. 1866—67], af Adenès-li-Roi [3 Bd., smst. 1874] og »Les trouvères belges du XII au XIV siècle«. Et Ungdomsarbejde, Disputatsen »Sur le séjour de l'apôtre saint Pierre à Rome« [Bruxelles 1845] vandt megen Anerkendelse og blev oversat paa flere Sprog. S. har fremdeles fuldendt Grandgagnage's »Dictionnaire étymologique de la langue wallonne« [Louvain 1880] og besørget 4. Udg. af Diez'es »Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen«. *E. G.*

Schelfhout [sχe'lfhaut], Andreas, hollandsk Maler, født 1787 i Haag, død 19. Apr. 1870

smst., en dygtig Landskabsmaler, der i Tilslutning til gammelhollandsk Kunst, men med Selvstændighed og særlig i senere Arbejder under Indflydelse af fransk Landskabskunst, har skildret — jævnt og stemningsrigt — sit Lands Skove, Enge og Klitter. Særlig hans Vinterstykker ere vellykkede. Arbejder af S. i Fodor-Museet i Amsterdam, Museet i Haarlem, Rotterdam, Gent, Munchen, Hamburg m. fl. *A. Hk.*

Scheliff, Cheliff, den største Flod i Algérie, udspringer paa Nordskraaningen af Djebel Amour i Store Atlas, gennemstrømmer derpaa de indre Højsletter, hvor den ved Fordampning mister saa meget Vand, at den truer med at forsvinde. Efter at have optaget Wadi Quassel bryder den ved Boghari gennem Lille Atlas, vender sig mod Vest og gennemflyder en frugtbar, veldyrket Længde dal mellem Warscherisch- og Dahra-Bjærgene og udmunder efter et ca. 700 Km. langt Løb i Middelhavet N. f. Mostaganem. Dens Vand anvendes nu i udstrakt Maalestok til kunstig Vanding af Markerne omkring dens nedre Løb. *C. A.*

Scheljabov se Sheljabov.

Schellak se Gummilak.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (von), tysk Filosof, født 27. Jan. 1775 i Leonberg i Württemberg, hvor hans Fader var Præst, død 20. Aug. 1854 i Badestedet Ragaz. S. studerede Teologi og Filosofi i Tübingen, hvor han sluttede Venskab med Hegel og Holderlin. Efter at have taget Doktorgraden her drog han 1796 til Leipzig som Lærer for to unge adelige. 1798 blev han paa Foranledning af Goethe udnævnt til Professor i Jena, der i hine Aar var Centret for den tyske Romantik. Han traf Fichte, der virkede som Professor her til 1799, Novalis, Tieck, Steffens, Brødrene Schlegel med deres Hustruer og et Par Aar senere atter Hegel, i Forbindelse med hvem han 1802—03 udgav Tidsskriftet »Kritisches Journal der Philosophie«. Før dette havde han i Jena udgivet »Zeitschrift für speculative Physik« [1800—02], der atter fortsattes 1803 som »Neue Zeitschr. f. sp. Ph.«. S. A. ægtede han A. W. Schlegel's fraskilte Hustru Karoline, født Michaelis (om hende og hendes Forhold til S. se hendes, under Titelen »Karoline«, af Waitz [1871 og 1882] udgivne Breve), og overtog et Professorat i Filosofi i Würtzburg, hvor han begyndte Udgivelsen af »Jahrbücher d. Medicin« [1805—08]. 1806 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi i München og senere dets Sekretær. Efter sin første Hustrus Død 1809 ægtede han Pauline Gotter 1812. Aaret efter begyndte han Udgivelsen af et nyt Tidsskrift »Allg. Zeitschr. von Deutschen für Deutsche«. Efter en Fejde med Munchen-Akademiets Præsident Jacobi forlod han München og holdt 1820—26 Forelæsninger i Erlangen, til han 1827 kaldtes tilbage til München og blev Professor ved det nyoprettede Universitet der, senere Geheimeraad og Præsident for Videnskabernes Akademi. For at støtte den kirkelige Reaktion kaldte Frederik Vilhelm IV ham 1841 til Berlin. Dels fordi de med saa stor Spænding imødesete Berlin-Forelæsninger bleve en Fiasko, dels af Vrede over, at de bleve udgivne uden hans Vidende og Vilje, trak S. sig tilbage fra sin Lærervirksomhed.

I Filosofiens Historie staar S. som den typiske Romantiker, en glimrende Begavelse, der hurtig lærte, men atter hurtig fra videnskabelig Undersøgelse gik over til geniale Syner eller sælsomme Fantasterier. Han stillede altid sin Fremgangsmaade i Modsætning til Erfaringens lange, besværlige Vej, og han naaede selv for tidlig sit Højdepunkt. Medens Hegel som moden Mand langsomt opførte sit vældige System, skrev S. sine bedste Værker mellem sit 22. og 29. Aar. Men hurtig lammedes han i sin Produktion, hans Arbejde blev kun Tilløb og, ofte ret pralende, Bebudelser af, hvad der skulde komme. Han er Filosofiens egentlige Romantiker ved sin Kærlighed til Naturen, hvis inderste Væsen han mente at have skuet. Medens Romantikken hos Fichte var Etik, begyndte den hos S. som Naturpanteisme og endte i en religiøs Mysticisme. Han er Romantiker i sit Had til Oplysningstiden, ogsaa her den mest udprægede ved sin ungdommelige og overmodige Polemik mod den. Medens Fichte gennem Kant og i meget af sit bedste har Forbindelse med den, og selv Hegel paa visse Punkter staar den nær, har S. brudt med den i alle Retninger og staar ogsaa Kant fjernt; hvad han tog fra Fichte's teoretiske Filosofi, var stedse de Tanker, i hvilke denne var mindst paavirket af Kant. S.'s Filosofi kan ikke betragtes som eet System, men som flere ret afvigende Stadier. Han var begyndt med at studere Teologi, og hans første Arbejder (»Dissertationen« [1792] og »Ueber Mythen« [1793]) vise særlig Paavirkning af Herder, der inden for Oplysningstiden i meget var Forløber for den egentlige Romantik. Sammen med Hegel gik han snart over til Filosofien og studerede særlig Kant og dennes Efterfølgere og Kritikere. 1794 kom Fichte's »Wissenschaftslehre«, og Studiet af denne gav S. den afgørende Impuls; s. A. skrev han en Afhandling i Fichte's Aand: »Ueber die Möglichkeit einer Form d. Philos. überhaupt« [1795]; denne fulgtes af Skriftet: »Vom Ich als Princip d. Philos.« [s. A.]. Fichte vilde udlede alt af Jeg'et, men da der var Tilstande (Objekterne) i vor Bevidsthed, der ikke kunde forklares ud fra det Jeg, vi kende, antog han en 3. Faktor, det absolutte Jeg, der var Aarsagen baade til det empiriske Jeg og til Objekterne (Ikke-Jeg'et); Spørgsmaalet maatte, da alt skulde forklares ud fra det absolutte Princip, blive dette: hvorfor det absolutte Jeg delte sig, »satte et Ikke-Jeg«, og den Vanskelighed, der ligger heri, og som vil gaa igen i ethvert Forsøg paa at udlede alt af eet Princip, opgav Fichte teoretisk at løse, idet han henviste til Etikken: uden Kamp ingen Moral, Jeg'et maa derfor sætte sig selv en Modstand for at kunne handle etisk. Det er mod dette Hovedpunkt, S. retter sin Kritik; det etiske kan kun anvendes paa Personligheder, paa noget begrænset, og ikke paa det absolutte Jeg, der er ubegrænset, for at forklare, at dette begrænser sig selv. Fichte's absolutte Jeg kan konsekvent kun forestilles som den absolutte Magt (se anført § 14). Skønt S. i Grundprincipper og Metode helt staar paa Fichte's Grund, er hans Kritik af Betydning og interessant, fordi den straks fremhæver den dybe Forskel mellem de to Tænkere. Fichte's System begyndte og endte, trods al abstrakt Spekulation, i Etik; S. interesserede sig aldrig derfor. I »Philos.

Briefen über Dogmatismus und Kriticismus« [1796] kritiserer han Kant's moralske Beviser for Guds Tilværelse og opstiller den for hele hans senere Filosofi saa karakteristiske »intuitive Anskuen« af det evige, i hvilken han søger at forene Spinoza's *cognitio sub specie aeterni* med Fichte's Subjektivisme. 1796—97 skrev han »Abhandlung zur Erl'åuterung des Idealismus«, hvor han uddyber sin Kritik af Kant og i Tilslutning til Fichte opstiller Viljen, som han mener Kant med Urette alene byggede sin Etik, men ikke sin teoretiske Filosofi paa, som det sidste Grundprincip. Med 1797 begynder et nyt Stadium i S.'s Filosofi. Etikken, der laa S. fjernt, var Kernen i Fichte's Filosofi, den abstrakte Dialektik over Jeg og Ikke-Jeg maatte i Længden uden den blive for tør og indholdsløs. S.'s Kærlighed til Naturen førte ham til at drage den Side frem, Fichte helt havde ladet ligge. For Fichte var Naturen tilstrækkelig karakteriseret i Ordene »das versinnlichte Material unserer Pflicht«; det var her, S. saa den store Mangel, og hans første Plan var da at give en Naturfilosofi som Supplement til Fichte's System, men inden for dettes Rammer. Han lægger derfor ikke som Fichte blot Vægt paa, hvorfor Subjektet sætter et Objekt, hvorfor Jeg'et maa danne den ydre Natur, men skyder omvendt det Problem i Forgrunden: hvorledes kan Aanden udvikles af Naturen? Han fjerner sig hermed fra Fichte's skarpe Modsætning mellem Aand og Natur og optager Herder's Tanke om Naturen som et Trin op mod Aanden. Af afgørende Betydning har sikkert ogsaa Paavirkningen fra Spinoza været. Idealistisk bliver den Løsning, han mener at kunne give paa dette Problem, derved, at han finder de samme Kræfter, der virke i Aanden, som virkende i Naturen; den samme Modsætning (»Duplicitet«), der findes i Jeg'et som Modsætningen mellem dette og dets Objekt, gaar igen overalt (System, S. 190); han gaar altsaa her fra de højere Former ned til de lavere, hans Metode er derfor »konstruktiv« og tillige, da Vejen gaar gennem den stadige Paavisning af Modsætninger, dialektisk. Fichte gik ud fra Modsætningen mellem Jeg og Ikke-Jeg, den positive og negative Grundkraft, men standsede i Problemets abstrakteste Sfærer; det ny hos S. er, at han fører dette Modsætningsforhold ned gennem Naturfænomenernes Række. Og som Subjekt og Objekt hos Fichte involvere hinanden, kommer Naturens Duplicitet, hvis metodiske Udtryk altsaa Dialektikken er, i Virkeligheden til hos S. at forudsætte en Identitet, det absolutte: »Naturen skal være den synlige Aand, Aanden den usynlige Natur« (Ideen, Einl.). De forskellige Trin af Naturen (»Potenserne«) ere betegnede ved, om den subjektive eller objektive Side (»Pol«) har Overvægten, og i denne sin Paavisning af Polaritetsforholdet ned gennem Naturfænomenerne fandt S. en ikke uvæsentlig Støtte i 18. Aarh.'s Elektricitetslære, særlig ved Galvani's og Coulombe's Opdagelser: »De elektriske Fænomener danne det til Grund liggende Skema for hele Materiens Konstruktion« (Einl., S. 46). Af Betydning for ham var her Arbejderne af H. C. Ørsteds Ven, Fysikeren J. W. Ritter, der samtidig med S. boede i Jena. Naturfilosofien bliver teleologisk, for saa vidt som Aanden sættes som den højeste Potens, som det der gennem Udviklingen klarere og klarere udtrykkes i Naturen; denne maa betragtes som »Aandens Odyssé«, Aandens Tilbagevenden til sig selv i sin højeste Form. Men denne Udvikling med Identitet gennem alle Potenserne opfattede S. ikke, som fandt der, hvad man senere har kaldt en naturlig Udvikling Sted mellem disse, Slægtskabet var et blot ideelt; Ligheden viste tilbage til samme Grundtype, Ideen, som hver Potens trods mange Afvigelser søgte at udtrykke, men ikke til en real Sammenhæng mellem Formerne. Kontinuiteten ligger kun i det absolutte; mellem Formerne i den Natur, vi kende, er der Spring. S. skiller sig ved dette ud fra Leibniz, hvis Opfattelse han ellers i meget stod nær, og hans Teori danner her den idealistiske Modsætning til den realistiske Udviklingslære hos Darwin. Potenserne betragtede S. dog som kun kvantitativt forskellige og kaldte derfor sin Naturfilosofi for »Dynamisk Atomistik«; selve Rækken af dem mente han ogsaa at kunne konstruere. Den første reale Potens er udtrykt ved Tyngden, den anden ved Lyset, den tredje ved Organismen som Produktet af de to første. Hertil svare atter de ideale Potenser: Sandhed (Erkendelsen), Godhed (Handlingen) og Skønhed (Kunsten). I den kunstneriske Skaben naar Aanden sin højeste Form. S.'s Konstruktion af Naturen er Fantasier over visse naturvidenskabelige Begreber og har i sine Enkeltheder næppe historisk Interesse længere; baade i disse og navnlig i hele sin Metode staar »Naturfilosofien« virkelig Naturvidenskab fjernt. Til denne Periode høre følgende Værker: »Ideen zu einer Philos. d. Natur« [1797, I, mere udkom aldrig], »Von der Weltseele« [1798], »Erster Entwurf e. Syst. d. Naturphilos.« [1799], »Einleitung zu einem Entwurf« [s. A.] og endelig »System des transcendentalen Idealismus« [1800]; hertil kommer to mindre Af handlinger [i »Zeitschr. f. specul. Phys.«]. Ikke med Glæde havde Fichte af sit System set Naturfilosofien udvikle sig, og efter en stedse skarpere Brevveksling (»Fichte's und S.'s philos. Briefwechsel« [1856], S. 80 ff.) kom det 1801 til et afgørende Brud mellem de to Venner. Samtidig knyttedes et nærmere Venskab mellem S. og Hegel, der nu var kommen til Jena; filosofisk synes S. her at have været den førende og har sikkert øvet Indflydelse paa Vennens Udvikling. S.'s tredje Stadium (1801—03) adskiller sig blot fra det andet derved, at den Tanke: at Natur og Aand er det samme, skydes mere i Forgrunden; selve det absolutte som Identiteten bliver Filosofiens egentlige Objekt. Heraf følger, da de samme Former skulle gaa igen i de forskellige Potenser, en endnu vilkaarligere Symbolik eller Analogiseren af de forskellige Naturfænomener og en stærkere Fremhæven af den mystiske Skuen af Enheden. Denne træder særlig frem i den sværmeriske Dialog »Bruno« [1802]; de andre Skrifter fra denne Periode ere: »Darstellung meines Systems« [1801] og »Fernere Darstellung« [1802]. Særlig maa fremhæves: »Die Methode des academischen Studium« [1803], der maaske er S.'s betydeligste Værk. Interessant er her den historisk mere underordnede Stilling, S. i Modsætning til sin senere Filosofi giver Kristendommen (Vorles., IX), og Udformningen af den Tanke, han ifølge sin Fremhæven af det absolutte som

det oprindelige og højeste maatte naa til, og som i alle sine Former er et af de typiske Mærker for Romantikken: Dekadenceteorien, klarest udtrykt i de Ord: »Der gives ingen Tilstand af Barbari, som ikke stammer fra en Kultur, der er gaaet til Grunde« (Vorles., VIII). Denne Overføring af Princippet om at forklare det lavere ud fra det højere, fra Naturfilosofien til det historiske Omraade har særlig i Religionsvidenskaben spillet en stor og højst uheldig Rolle (den S.-Creuzer'ske »Urmonoteisme«). Ved denne Tanke om Frafaldet fra Ideerne ytrer sig allerede stærkt en platoniserende Tendens, der bliver det afgørende i S.'s 4. Stadium (1804—09). Hans Hovedværk fra denne Periode er »Philosophie und Religion« [1804], hvortil slutte sig »Das Verh'ältniss des Realen und Idealen in der Natur« [1806], »Darlegung d. wahren Verhältn. d. Naturphilos. z. verbess. Fichte'schen Lehre« [s. A.], »Uber d. Verhältn. d. bildende Kiinste z. Natur« [1807] og nogle Afhandlinger [i »Jahrbücher d. Medicin«]. Medens alle disse Stadier glide over i hverandre, sætter 1809, hans første Hustrus Dødsaar, et afgørende Skel; den Filosofi, der ligger efter det i hint Aar udkomne Skrift: »Untersuch. über d. Wesen d. menschl. Freiheit«, betegner S. selv som den »positive«; i Virkeligheden er det en mere teistisk Religionsfilosofi i Modsætning til hans Ungdoms Naturpanteisme. Efter sit Jena-Ophold var han allerede ført ind paa det religiøse Problem gennem Eschenmayer [»Philos. u. Rel. Vorbericht«]; sin nærmere Udvikling fik hans Tænkning paa dette Punkt ved Paavirkning fra Baader og særlig Jacob Böhme, hvis mystiske Teosofi han optog i sit System. Mere og mere skød Tanken om en oprindelig Modsætning i Guddommen sig frem foran den tidligere Hævdelse af det absolutte som det identiske. Til nævnte Skrift slutter sig et skarpt Stridsskrift mod Jacobi [1812] og et lille religionshistorisk Skrift: »Die Gottheiten v. Samothrake« [1815]. Med 1809 var den store Standsning i hans Produktion indtraadt. Som han engang havde holdt Opgør med Fichte, var der blevet holdt Opgør med ham selv; hans tidligere Ven og Forbundsfælle, Hegel, der saa, at hans Filosofi førte ud i Sværmeri og videnskabelig Tomhed, tog i Fortalen til sit første store Værk (»Phänomenologie« [1807]) Afstand fra S. og hans absolutte, »Mørket, hvori alle Katte ere graa«. Fichte havde lagt Tyngdepunktet i Etikken, S. lagde det over i Naturfilosofien, det blev nu Hegel, der førte Romantikkens Filosofi videre ved væsentlig at lægge det over i Historien; dermed brød han Spekulationen og tillige den europæiske Aandsvidenskab ny Baner og erobrede efter Fichte's Død ubestridt Førerstillingen i den tyske Filosofi, hvad S. aldrig tilgav ham. Da efter Hegel's Død hans Skoles venstre Fløj drog religionsfilosofiske Konsekvenser af Mesterens Lære, der forekom Kirken betænkelige, kaldte den reaktionære Romantiker paa Preussen's Trone 1841 S. til Berlin for at støtte den kirkelige Reaktion. S. begyndte sine Forelæsninger (»Philos. d. Mythologie« og »Philos. d. Offenbarung«) under stor Tilstrømning og store Forventninger; men disse skuffedes bittert. Hans ny Filosofi, der skulde vise Udviklingen fra »Urmonoteismen« gennem Mytologien til den pavelige og den protestantiske Kristendom og videre til Romantikkens Yndlingsform for Kristendom, den Johanneiske, er en bred og daarlig Fremstilling af urigtige Ideer og ligner kun hans Ungdoms Værker ved sine fantastiske Analogier og sin Foragt for Kendsgerninger. Som sikkert ingen anden har S., særlig ved sin Naturfilosofi, haft i den sørgelige Lod at bringe Filosofien i Vanry, og dog have hans Tanker øvet en befrugtende Indflydelse paa de forskelligste Kredse; en bestemt afgrænset Skole har S., der selv saa ofte skiftede Standpunkt, ikke efterladt sig. Under hans Paavirkning vare bl. a. Hegel, Baader, Fr. Krause, W. Rosenkranz, Solger, Coleridge og af Naturforskere Mænd som Johs. Müller, v. Baer, K G. Carus og H. C. Ørsted. Hans samlede Værker (14 Bd.) ere udgivne 1856—61. (Litt.: »Aus S.'s Leben. In Briefen« [udg. af Plitt, 1869—70]; Beckers, »S.'s Geistesentwickelung« [1875]; Kuno Fischer, »S.'s Leben u. Schriften« [1872—77 = »Gesch. d. neueren Philos.« VI]; Franz, »S.'s positive Philos.« [1879—80]; Høffding, »Den nyere Filosofis Historie« [1895], II, 143—155). *A. T-n.*

Scheltopusik (*Ophisaurus* ell. *Pseudopus apus*, Pall) er Navnet paa en til Staalormenes Familie (*Anguidae*) hørende Firbeneform. Den kan blive over 1 M. lang og har en ikke ringe Lighed med Staalormen, saavel ved Skælklædningens Glans og Farve som ved sin tilsyneladende Lemmeløshed; en nøjagtig Undersøgelse viser imidlertid Rudimenter af Bagbenene paa Siden af Gattet; langs ned ad Legemets Side løber en tydelig Fure. Gabet er stærkt tandbesat, idet der ikke blot findes svære, bredt kegledannede Tænder i Kæberne, men ogsaa paa Gane-, Plov- og Vingeben. Dens Bid er tilmed ret kraftigt, og den er i Stand til at faa Bugt ikke blot med Snegle, men endog med Slanger, Firben og Mus; de haarde Dele (Knogler, Sneglehuse) knuser den med Tænderne, før den sluger Byttet. At Tungens Spids kan trækkes tilbage i dens bredere Grunddel, er et Bygningsforhold, som S. deler med hele Staalormefamilien, lige saa vel som de benede Skæl, der have Plads i Læderhuden under Overhudens Hornskæl. I Modsætning til Staalormen er S. æglæggende. Dens Hjem er Sydøsteuropa, Nordafrika og Sydvestasien, hvor den som Opholdssted navnlig ynder Strækninger bevoksede med tæt Krat eller højt Græs, i hvilket den fører en ret ubemærket Tilværelse; for Mennesket er den absolut uskadelig; den holdes ikke saa sjælden i Fangenskab. (Litt.: *Catal. of Lizards in the Brit. Mus.* II [Lond. 1885]; Brehm, »Thierleben«, Bd. **VII**). *R. H.-P.*

Schema se Skema.

Schemacha, By i Kaukasien, det russiske Guvernement Baku, ligger 680 M. o. H. ved Steppefloden Pisargat og omgiven af Bjærge. (1897) 20,008 Indb. S. har russiske og armeniske Kirker, sunnitiske og shiitiske Moskeer og driver Gartneri og Handel. Den tidligere Silkeavl gik til Grunde ved Jordskælvene 1859 og 1872. S. omtales allereds af Ptolemaios under Navnet *Samekhia.* Senere var den Hovedstad i et tatarisk Khanat. 1834 ødelagdes den af Nadir Shah, der flyttede Indbyggerne til en ny By, Jenghi-S. eller Novaja-S., der endnu eksisterer som Landsby

38 Km. S. f. S. ved Floden Aksu. Skønt den russiske Guvernementsadministration efter Jordskælvet 1859 flyttedes til Baku, er S. dog stadig i jævn Fremgang. *H. P. S.*

Schemnitz, By i det nordvestlige Ungarn, Hovedstad i Komitatet Hont, ligger i en af stejle Bjærgskrænter omgiven Dal, har (1890) 15,200 hovedsagelig katolske slovakiske Indbyggere. Et gammelt og et nyt Slot, Bjærgakademi, Overgymnasium. Der findes Tobaksfabrikation samt Fabrikation af Kridtpiber, Violinstrenge og Kniplinger, men Hovederhvervet dannes af Bjærgværksdriften. De berømte Malmgange strække sig milevidt indtil Königsberg og ind i Gran-Dalen, Ertslejerne føre guld-, sølv-, bly-, og til Dels kobberholdige Malme. Aarlig udvindes ca. 116 Kg. Guld og 6,000 Kg. Sølv til en Værdi af 1½ Mill. Fl. S. er den ældste Bjærgværksby i Ungarn, hvis Bjærgværksdrift allerede var bekendt i Oldtiden. I 12. Aarh. blev S. ophøjet til kgl. Fristad. *Joh. F.*

Schendel [sxe'ndel], Pieter van, hollandsk Maler, født 21. Apr. 1806 i Ter Heijden, død 28. Decbr. 1870 i Bruxelles. S., der fra 1850 virkede i Bruxelles, har sit Speciale i smaa, omhyggelig udførte By- og Markedsscener i kunstigt Lys. Mange af dem have fundet Vej til offentlige Museer, ogsaa tyske. Han udførte tillige Historiemalerier og Portrætter. *A. Hk.*

Schendi, Landskab i Nubien mellem Bahr-el-Asrek og Atbara, stod indtil 1820, da det blev erobret af Ægypterne, under indfødte Fyrster. Beboerne ere dels Arabere, dels Blandinger mellem disse og Nubierne. Hovedstaden af samme Navn ligger paa den højre Nil-Bred omtrent over for Metammah og er en vigtig Handelsplads for store Dele af det østlige Sudan (særlig for Salt, Uld, Tæpper og Strudsfjer). Ca. 6,000 Indb. Nord herfor ligge de af Cailliaud i 1821 fundne Ruiner af det gamle *Meroë.* *C. A.*

Schenectady [skene'ktədi], By i U. S. A., Stat New York, ligger 25 Km. N. V. f. Albany paa højre Bred af Mohawk River og paa begge Sider af Erie-Kanalen. (1900) 31,682 Indb. S. har en Højskole (*Union college*), der er stiftet 1695, og driver Tilvirkning af Strikke- og Possementvarer, Landbrugsredskaber og Lokomotiver. S. er anlagt 1620 af Hollænderne. 1831 aabnedes fra Albany til S. en Jærnvej, der var den første i Amerika. *H. P. S.*

Schenk, August, tysk Botaniker, født 1815, død 1891 i Leipzig, var siden 1844 Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have ved Universitetet i Würzburg, indtil han 1868 blev Professor ved og Direktør for det botaniske Institut ved Universitetet i Leipzig. Hans vigtigste Arbejder ere af fytopalæontologisk Art, hvoraf kunne nævnes: »Die fossile Flora des Grenzschichten des Keupers und Lias Frankens« [Wiesbaden 1867, med 45 Tavler] samt »Die fossile Flora der nordwestdeutschen Wealdenformation« [Kassel 1871, med 22 Tavler]. Sammen med Detmer, Haberlandt, Pfitzer, Sadebeck o. fl. a. udgav han »Handbuch der Botanik« [4 Bd., Breslau 1881—90]. *V. A. P.*

Schenk, Johann, østerrigsk Komponist, (1761—1836), levede i sin Fødeby Wien og var bl. a. en Tid lang i al Hemmelighed Lærer i Teori for Beethoven, medens denne officielt var Haydn's Elev. S. skrev Symfonier, Koncerter og kirkelige Værker; han blev navnlig bekendt og længe populær ved sine viden om opførte Sangspil som »Die Weinlese«, »Im Finstern ist nicht tappen«, »Der Erntekranz«, »Die Jagd« m. fl., men først og fremmest »Der Dorfbarbier« (1796) med den naivt-humoristiske Tekst og ikke mindre naive, men muntre og enkle Musik. *W. B.*

Schenk, Karl, schweizisk Statsmand, (1823—95), blev 1847 protestantisk Præst i Kanton Bern, men overtog 1855 Embedet som Regeringsraad og ordnede Kantonets Fattigvæsen. Han valgtes 1857 til Schweiz'es Ständeraad og var siden 1863 Medlem af Forbundsraadet; styrede Indenrigsministeriet og var 6 Gange Forbundspræsident. *E. E.*

Schenkel (tysk) har faaet Indpas i Ridesproget som Betegnelse for Læggen. Paa Tysk betyder Ordet egentlig Laar, men bruges ogsaa i det tyske Ridesprog om Læggen, medens Laaret saa kaldes Oberschenkel. *C. G. B.*

Schenkel, Daniel, schweizisk protestantisk Teolog, født 21. Decbr. 1813 i Dögerlin i Kanton Zürich, død 19. Maj 1885, hørte oprindelig til de saakaldte Mæglingsteologer, men blev mere og mere liberal og var bl. a. 1863 Medstifter af den radikale tyske »Protestantenverein«. 1838—41 var S. Privatdocent i Basel, 1841—49 Præst i Schaffhausen, 1849—51 Professor i Basel og fra 1851 Professor i Heidelberg. Blandt hans mange Skrifter maa nævnes »Das Wesen des Protestantismus«, I—III [Schaffhausen 1846—51], »Gespräche über Protestantismus und Katholicismus«, I—II [Heidelberg 1852—53], »Unionsberuf des evangelischen Protestantismus« [Heidelberg 1855], »Christliche Dogmatik«, I—II [1858—59], »Charakterbild Jesu« [Wiesbaden 1864], »Christenthum und Kirche im Einklang mit der Kulturentwicklung«, I—II [Wiesbaden 1867—72], »Luther in Worms und in Wittenberg und die Erneuerung der Kirche in der Gegenwart« [Elberfeld 1870] og »Das Christusbild der Apostel und der nachapostolischen Zeit« [Leipzig 1879]. En Aarrække udgav han »Allgemeine Kirchenzeitung« og senere »Allgemeine kirchliche Zeitschrift«. Han redigerede »Bibellexikon«, I—V [Leipzig 1869—75]. *A. Th. J.*

Schenkendorf, Max Gottlob Ferdinand von, tysk Digter, født i Tilsit 11. Decbr. 1783, død i Koblenz 11. Decbr. 1817. Han studerede Statsvidenskab i Königsberg og blev ansat i Statstjenesten smst., men blev tidlig dragen over i en mystisk-filosofisk Retning, hvortil hans egne romantiske Tilbøjeligheder og hans Begejstring for Novalis (s. d.) bidroge meget. Efter at han var bleven gift i Karlsruhe, holdtes han endnu stærkt fast i Mysticismen ved sin Omgang med Jung-Stilling; men den preussiske Konges Opraab under Frihedskrigen udrev ham af denne lumre Atmosfære; han meldte sig som frivillig, og skønt hans højre Haand var ubrugelig som Følge af en Duel, deltog han i Felttoget 1813; efter Freds-slutningen fik han en Statsansættelse i Koblenz. Som Digter er han fremfor alt patriotisk Lyriker med en tit udtalt Begejstring for det gamle tyske Kejserdømme, ligesom hans Digte jævnlig lide under hans mystiske Sentimentalitet og Udvisket-

hed. »Gedichte« [1815], »Sämtliche Gedichte« [1837; 5. Opl. 1878]. (Litt.: A. Hagen, »M. v. S.'s Leben, Denken und Dichten« [1863]; Heinrich, »M. v. S.« [1885]). *C. Ä. N.*

Schenschin, Afanasi Afanasievitsch, russisk Lyriker og Oversætter, født i Guvernementet Orel Novbr. 1820, død Novbr. 1892 i Moskva. S. skrev stadig under Navnet Fet, som han bar i sit borgerlige Liv indtil 1875. 1844 afsluttede han sine Universitetsstudier og traadte ind i Hæren; deltog her i Krim-Krigen. Som 19-aarig udgav S. sit første Arbejde »Liričeski Panteon« ; i Tidsskrifter fremkom siden jævnlig Digte, men først efter 1877, da S. tog Ophold i Guvernementet Kursk, begyndte han for Alvor sit Arbejde som Oversætter, Værker af Schopenhauer, Goethe, Shakespeare og latinske Digtere som Horats [fuldstændig Overs. 1883, Vergil's Æneide 1888]. Ind mellem dette tungere Arbejde strøede han sine egne Digtsamlinger, under Navn af »Večernyja ogni« (»Aftenblus«) [3 Bd., 1883, 1885, 1888]. S. anses i Rusland for den fuldkomneste Fremstiller af lidenskabsløs, tidsfjern Skønhedstilbedelse. Uberørte af Samtidens Krav og Skrig klang hans Digte klokkerene og fornemt ensomme, men ogsaa uden Maal og højere Vilje. *A. M. B.*

Scheol (hebr., Ordets egentlige Betydning ikke sikker) kaldes i Gl. Test. de dødes Opholdssted, bedst gengivet ved: Dødsriget. Tilværelsen i S. tænkes som en Skyggetilværelse, ikke som et Liv i egentlig Betydning, i Mørke, Haabløshed, følelsesløs Hvile; S. minder om Grækernes Hades. En Adskillelse mellem gode og onde er der ikke Tanke om i Gl. Test.; først i senere Tider, først Dan. 12, 2, træffe vi Haabet om en Udfrielse af S., en Opstandelse, ligesom det først er efter Gl. Test.'s Tid, vi møde mere indholdsrige Tanker om Tilværelsen efter Døden hos Jøderne, saaledes som vi kende dem fra Christi Tid. *V. O.*

Schepel, ældre hollandsk Maal for flydende og tørre Varer, $^1/_4$ Mud = 27,815 Lit. *N. J. B.*

Schepelern, Christian August, dansk Officer, født 22. Decbr. 1794, død 19. Maj 1870. Han blev Officer 1812 og fik 1848 som Major Kommandoen over 1. Jægerkorps, hvormed han deltog i Kampene ved Ringenæs, Bov og Ekernförde 20. Apr. samt i Slaget ved Slesvig, hvor han blev haardt saaret, saa at han først i Decbr. 1849 kunde melde sig til Tjeneste paa ny og da overtog Kommandoen over 3. Infanteribrigade; han avancerede til Oberstløjtnant 1848 og til Oberst 1849. Med sin Brigade skulde S. 24. Juli 1850 omgaa Fjendens Stilling ved Isted for at falde ham i Ryggen Dagen efter, og efter Kampen ved Solbro lykkedes det ham ogsaa d. 25. Kl. $11^1/_2$ Form. at naa frem til Skovby, hvorfra han truede Slesvigholstenernes Tilbagetog. En Time senere modtog han Overkommandoens kategoriske Ordre af $8^1/_2$ Form. til at vende om, hvilken han efterkom, skønt han næppe kunde være i Tvivl om og ogsaa fik det at høre af sine Under førere, at Stillingen siden da var ganske forandret, og at man vilde yde vor Hær, der kæmpede ved Isted, den bedste Hjælp ved at følge den oprindelige Plan. S. blev senere Kommandør for 3. Reservebrigade og 1852 for 2. Infanteribrigade, tog 1854 sin Afsked paa Grund af Svagelighed som Generalmajor, men fungerede som Kjøbenhavn's Kommandant 1855—64, hvorefter han traadte tilbage med Generalløjtnants Karakter. *P. Nw.*

Schepelern, Georg Sophus Frederik, dansk gejstlig, født 26. Febr. 1839 i Kjøbenhavn, død 16. Apr. 1900 smst., virkede først nogle Aar efter sin Attestats 1864 som Præst paa Landet, navnlig i Kirke-Helsinge, men blev derpaa 1869 forflyttet til Hovedstaden som Kapellan i Trinitatis Sogn. 1878 blev han Sognepræst i samme Sogn. I denne Stilling udmærkede han sig ved stor praktisk Duelighed. Han var en betydelig Prædikant og en fortræffelig Organisator af Menighedsarbejdet, og for den moderne Menighedspleje i Kjøbenhavn har han været en af Førerne (se Menighedspleje). 1895 blev han Holmens Provst. Han beklædte desuden forskellige Tillidshverv, saaledes var han Lærer i Kateketik ved Pastoralseminariet, Overdirektør ved de Massmann'ske Søndagsskoler og Medlem af Bestyrelsen for »Kirkelig Forening for indre Mission i Kjøbenhavn«. S. tilhørte den højkirkelige Retning inden for Folkekirken, og ikke mindst blandt de dannede vare hans Tilhørere at søge, men han forstod ogsaa sin Tid og dens Interesser. Derom vidne foruden hans Prædikener mange Bladartikler og Smaaskrifter. Ogsaa mod den romersk-katolske Propaganda aabnede han en Polemik, under hvilken hans Hovedprodukt var »Romerkirkens Hovedvildfarelser« [1889—92], men hans Skrifter herindenfor ere dog ikke saa dybtgaaende som hans øvrige Produktion. Af større Værker har han fremdeles udgivet »Prædikener over ny Tekster« [1884], »Biskop O. Laub's Levned, en Livsskildring i Breve« (sammen med F. L. Mynster), I—III [1885—87] og en Samling Ligprædikener *In memoriam* [1898]. Efter hans Død er udgivet en Samling efterladte Prædikener. *A. Th. J.*

Scherbet (arab.: Drik), alm. Betegnelse for alle kølende Drikke i Orienten, i Reglen fremstillede ved Udpresning af Citron og tilsatte med Sukker og Snevand. *J. O.*

Scheremetjev, russisk adelig Slægt af Romanov'sk Æt. Ivan Vasiljevitsch S., Bojar under Ivan IV Vasiljevitsch, kæmpede med Held mod Tatarerne, deltog i Kasan's Indtagelse 1552. — Hans Søn Fedor Ivanovitsch S. blev anvendt som Statsmand i Polen, hvor det lykkedes ham at faa Michail Romanov anerkendt som Tsar. — Boris Petrovitsch, Grev S., Generalfeltmarskal, (1652—1719), var en af den russiske Armé's Skabere, foretog for at uddanne sig militært en lang Rejse til Rom og Malta, erobrede siden Østersøprovinserne fra Sverige og udmærkede sig ved at kommandere Centrum af den russiske Hær ved Poltava 1709. 1710 tog S. Riga, men var 1711 uheldig mod Tyrkerne. — Hans Søn Michail Borisovitsch S. udgav i 5 Bd. Faderens Brevveksling med Peter den Store [St. Petersborg 1774—79] samt Faderens Rejseskildring fra Rom og Malta. (Litt.: A. Barsukof, »Slægten S.« (»Rod S.«) [5 Bd., St. Petersborg 1881—88]. *A. M. B.*

Scherenberg, 1) Christian Friedrich, tysk Digter, født i Stettin 5. Maj 1798, død paa Asylet Zehlendorf ved Berlin 9. Septbr. 1881. I sit 15. Aar løb han bort fra Hjemmet for at

blive Skuespiller og virkede ved et Selskab i Magdeburg. Ved Faderens Død kom han i Besiddelse af en lille Formue, som han hurtig satte over Styr ved Handelsspekulationer; men da han (1837) havde faaet et lille Biblioteksembede i Berlin, gav han sig Digtekunsten i Vold og har foruden Lyrik [»Gedichte« 1845; 4. Opl. 1869] især skrevet episke Slagmalerier: »Waterloo« [1849; 6. Opl. 1869], »Ligny« [1849; 4. Opl. 1870], »Leuthen« [1852; 3. Opl. 1867], »Abukir« [1854; 2. Opl. 1855] og »Hohenfriedberg« [1869], der ved deres vilde Kraft og hvasse Realisme føltes som en Befrielse over for Tidens blødsødne og vamle Digtekunst og lod Læserne overse eller maaske netop finde Behag i hans haabløse Kamp mod Formen, hans ofte ganske umulige Ord- og Sætningsforbindelser og hans temmelig udannede Sprog. De ere imidlertid nu, som en Slags Øjeblikkets Børn, næsten glemte. (Litt.: Fontane, »C. F. S.« [1885]).

2) Ernst, tysk Digter og Publicist, ovenn.'s Nevø, er født i Swinemünde 21. Juli 1839. Han redigerede 1864—69 »Braunschweiger Tageblatt«, og i Elberfeld, hvor han endnu (1904) er Sekretær ved Handelskammeret, »Elberfelder Zeitung« (indtil 1883). Som Digter er han væsentlig Lyriker og har sin Force dels i de hjemlige Stemninger, dels i den politiske Lyrik, i hvilken man i Tyskland sætter ham særlig højt. Han har udgivet: »Aus tiefstem Herzen« [1860; 2. Opl. 1862], »Verbannt« [1861; 2. Opl. 1865], »Stürme des Frühlings« [1865; 2. Opl. 1870], »1866, Dichtungen« [1867], »Gedichte« [5. Opl. 1894]; iblandt de politiske Digte ere navnlig bekendte »Fiirst Bismarck« [1885], »Kaiser Wilhelm« [1888] og det til Bismarck dedicerede »Niemals« [1893]. *C. A. N.*

Schérer [šeræ!r], Barthélemy Louis Joseph, fransk General, født 1750 i Delle ved Belfort, død paa sit Gods Chauny 19. Aug. 1804. Han gik tidlig i østerrigsk Krigstjeneste, men fandt sig ikke tilfreds og deserterede derfor til Paris, hvor han lod sig indrullere i det for Holland bestemte Frikorps Maillebois. Under Revolutionen blev han Adjutant hos General Despretz-Crassier og deltog under denne i Kampen ved Valmy 20. Septbr. 1792. Aaret efter kæmpede han ved Rhinen som Generaladjutant hos General Beauharnais, men han blev fjernet fra denne Stilling paa Grund af sine royalistiske Tendenser. Trods dette dukkede han paa ny op ved Rhin-Armeen, hvor han hurtig avancerede og allerede 1794 var Divisionsgeneral. Som saadan kommanderede han en Division af Sambre- og Maas-Armeen og deltog i Slaget ved Fleurus 1. Juli 1794. Samme Efteraar overtog han Befalingen over højre Fløj af Jourdan's Hær og udmærkede sig ved Ourthe og Aldenhoven. Maj 1795 overtog han efter Perignon Overkommandoen over Hæren i Østpyrenæerne, hvor han først med Held reorganiserede sine Tropper, der i høj Grad havde lidt af Mangel paa Levnedsmidler, Vaaben og Ammunition, for derefter at vinde forskellige Fordele over Spanierne. Efter Freden i Basel kom han i Spidsen for Hæren i Italien, men her maatte han bøje sig for General Bonaparte, der indtog hans Plads 23. Febr. 1796. Aaret efter var han Krigsminister, men Forsømmelighed og Underslæb tvang ham bort fra denne Stilling. Endnu en Gang var han øverstbefalende over Hæren i Italien, men han havde intet Held med sig og maatte til sidst overgive Befalingen til Moreau. Revolutionen 18. Brumaire slog en Streg over den retslige Undersøgelse, som var sat i Gang imod ham for hans Forhold i Italien. Han trak sig tilbage til sit Gods, hvor han hengav sig til litterære Sysler. *A. T. L.*

Schérer [šeræ!r], Edmond, protestantisk Teolog, født 8. Apr. 1815 i Paris, død 16. Marts 1889 i Versailles, var oprindelig strengt kalvinsk, men paavirkedes dels af Vinet, dels af Hegel og Strauss, saaledes at han blev mere og mere liberal og derfor 1849 frivillig opgav et Professorat i Geneve, som han havde beklædt fra 1845. Fra 1860 opholdt han sig i Versailles, og her blev han en af de liberale franske Protestanters Førere samtidig med, at han ivrig deltog i det offentlige Liv. 1871 blev han Medlem af Nationalforsamlingen og 1875 Senator for Livstid. Inden for den periodiske Litteratur var han en frugtbar Forfatter, men han har ogsaa skrevet større Værker, saaledes »Prolégoménes å la dogmatique de l'Église réformée« [Strassburg 1843], »La critique et la foi« [Paris 1850], »Alexandre Vinet« [Paris 1853], »Lettres å mon curé« [anonymt, Paris 1853] og »Mélanges d'histoire religieuse« [Paris 1864]. (Litt.: Greard, *E. S.* [Paris 1890]). *A. Th. J.*

Scherer, Wilhelm, tysk Germanist og Litteraturhistoriker, født i Schönborn i Østerrig 26. Apr. 1841, død i Berlin 6. Aug. 1886. Han studerede tysk Sprog i Wien og Berlin og blev 1868 Fr. Pfeiffer's Efterfølger som Professor i Tysk ved Universitetet i Wien; 1872 kom han i samme Egenskab til Strassburg og 1877 til Berlin, hvor han 1882 blev Medlem af Akademiet. Af hans Arbejder kunne særlig fremhæves: »Denkmäler deutscher Poesie und Prosa« [sammen med Müllenhoff, 1864; 3. Opl. 1892], »Deutsche Studien« [3 Bd., 2. Opl. 1891], »Geschichte der deutschen Dichtung im II. und 12. Jahrhundert« [1875], »Die Anfänge des deutschen Prosaromans« (1877) og navnlig hans fortrinlige »Geschichte der deutschen Litteratur« [1883; 7. Opl. 1894], der udmærker sig ved en heldig Blanding af Videnskabelighed og Popularitet. Sammen med ten Brink grundlagde han i Strassburg (1874) »Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker«. Efter hans Død udkom bl. a. »Aufsätze über Goethe« [1886] og »Karl Müllenhoff, ein Lebensbild« [1896]. Som Universitetslærer skal han have været en ualmindelig tiltrækkende og vækkende Personlighed. *C. A. N.*

Scherff, Wilhelm, preussisk General og Militærforfatter, er født 6. Febr. 1834 i Frankfurt a. M. Han deltog som Generalstabsofficer saavel i Krigen 1866 som i den fransk-tyske Krig, i hvilken han saaredes. Efter Krigen forrettede han Tjeneste i Generalstaben og var 1873—78 Lærer i Taktik ved Krigsakademiet. Sidstnævnte Aar forfremmedes han til Regimentschef, var 1882 Stabschef ved 11. Armékorps, blev 1883 Brigadegeneral cg fik 1888 Kommandoen over en Infanteridivision, hvilken Tjenestestilling han beklædte, indtil han 1891 tog sin Afsked.

Som Militærforfatter har S. udfoldet en ganske overordentlig stor og betydningsfuld Virksomhed.

Blandt hans mange Skrifter skulle nævnes »Zur Taktik der Gegenwart mit besonderer Rücksicht auf die Zündnadelinfanterie« [Berlin 1863], »Studien zur neuen Infanterietaktik« [Berlin 1872—74], »Die Infanterie auf dem Exerzierplatz« [Berlin 1875], »Die Lehre von der Truppenverwendung« [Berlin 1876—80], »Taktische Grundsätze« [Berlin 1879], »Praktische Taktik und taktische Theorie« [Berlin 1893], »Unsere heutige Infanterietaktik im Spiegel der Augustkämpfe 1870 um Metz« [Berlin 1893], »Kriegslehren in kriegsgeschichtlichen Beispielen der Neuzeit«, der bestaar af 3 Bd. 1) »Betrachtungen über die Schlacht von Colombey-Nouilly« [Berlin 1894], 2) »Betrachtungen über die Schlacht von Vionville« [Berlin 1894] og 3) »Betrachtungen über die Schlacht von Gravelotte-St. Privat« [Berlin 1895]. S. har desuden deltaget i den efter Krigen i Sydafrika opstaaede Strid angaaende Fodfolkets Fremtidstaktik. *B. P. B.*

Scheri' (arab. ɔ: Lov) er i Islam Benævnelsen for den kanoniske Ret, hvis samlede Bestemmelser udledes dels af Koranens udtrykkelige Forskrifter, dels af Traditionen. I vore Dage i Tyrkiet bestaar der en latent, men heftig Modsætning mellem den moderne, borgerlige Lovbog og S. Ved det mislykkede Forsøg paa at indføre et Parlament i Tyrkiet 1877 spillede Henvisninger til S. en væsentlig Rolle som Hindringsmiddel for alle konstitutionelle Bestræbelser. *J. Ø.*

Scheria kaldes i Odysseen Faiakernes (s. d.) Land, som i den senere Oldtid sædvanlig identificeredes med Øen Kerkyra (Korfu), men vist rettest maa betragtes som alene tilhørende Poesiens Verden. *H. H. R.*

Scherif (arab. ɔ: adelig) er, dog med en ikke fuldt korrekt Anvendelse, i Orienten Betegnelsen for alle Efterkommere af Profetens Datter, Fatime. Statholderen i Mekka, der paa den tyrkiske Sultans Vegne vaager over Kaabas Helligdom, fører Titelen Storscherif. Sultanen af Marokko tituleres i det diplomatiske Sprog »Hans scherifiske Majestæt«. *J. 0.*

Scherki (arab.), o: østlig. Af dette Ords Stamme kommer det europæiske Udtryk Saracener. *J. 0.*

Scherr, Johannes, tysk Forfatter, født i Hohenrechberg ved Schwäbisch Gmünd 3. Oktbr. 1817, død i Zürich 21. Novbr. 1886. Han studerede i Zurich og Tübingen og var først Lærer, men kastede sig fra 1844 ind i de politiske Stridigheder, hvor han optraadte som Forkæmper for Frihedsbestræbelserne. 1848 valgtes han til Deputeretkammeret og var under Revolutionstiden Fører for det demokratiske Parti, hvorfor han 1849 maatte flygte til Schweiz. Her levede han en halv Snes Aar af sin Pen, men blev 1860 ansat som Professor i Historie og Litteratur ved »Polytechnikum« i Zurich. Især som litteratur- og kulturhistorisk Forfatter optræder han meget originalt og bryder ny Baner; hans Sprog og Stil ere begge ejendommelige, navnlig minder denne sidste om Carlyle; han lægger ikke Skjul paa sit radikale Grundsyn og er tit hvas og skaanselløs i sin Dom, men denne har til Gengæld i Reglen en vis Vægt. Af hans Skrifter i denne Retning kunne fremhæves: »Allgemeine Geschichte der Litteratur« [1851; 9. Opl. under Titel: »Illustrierte Geschichte der Weltlitteratur«, 2 Bd., 1895—96], overs. paa Dansk; »Deutsche Kultur- und Sittengeschichte« [1852—53; 9. Opl. 1887], »Geschichte der deutschen Frauenwelt« [1860; 4. Opl., 2 Bd. 1879], »Blücher, seine Zeit und sein Leben« [3 Bd., 1862—63; 4. Opl. 1887], »Aus der Sündflutzeit« [1867], »Das Trauerspiel in Mexiko« [1868]; samlede Studier og Billeder »Menschliche Tragikomoedie« [3 Bd., 1874; 3. Opl., 12 Bd. 1884], »Germania, zwei Jahrtausende deutschen Lebens kulturgeschichtlich geschildert« [1876—78; 5. Opl. 1882]. I hans Romaner og Noveller fremtræde de samme Hovedtræk i hans Karakter og Stil, men denne bliver i hans senere Skrifter i noget maniereret; iblandt denne Retnings Skrifter kunne nævnes som de bedste: »Schiller« [2. Opl., 4 Bd., 1868], »Michel, Geschichte eines Deutschen unserer Zeit« [7. Opl., 2 Bd., 1895], »Die Gekreuzigte« [2. Opl. 1874], »Novellenbuch« [10 Bd., 1873—77]. *C. A. N.*

Scherres, Karl, tysk Landskabsmaler, er født 31. Marts 1833 i Königsberg. Han fik sin første Uddannelse paa Königsberg-Akad., rejste saa udenlands, virkede en Tid i Danzig, men tog fra 1867 fast Stade i Berlin, hvor han 1878 blev Professor. S. er en af de første Malere, der for Alvor har taget Mark Brandenburg op til kunstnerisk Behandling; dets jævne Motiver forlener han med fint, lidt dystert, Stemningsindhold gennem Luft- og Lysspillets Variationer. Han har bl. a. malet et stort Landskab fra Artus-Hof i Danzig, »Østpreuss. Landskab« til Mus. i Konigsberg samt det store, koloristisk virkningsfulde »Oversvømmelse i Østpreussen« [Berlins Nationalgal., 1876], S.'s Hovedværk. *A. Hk.*

Scherschel (Cherchell), Søstad og Fæstning i Algérie, Dep. Algérie, har Jærngruber, Bomuldsdyrkning, Kochenillekultur og (1896) 9,035 Indb., af hvilke ca. 2,000 ere Franskmænd. Den af Romerne benyttede gamle Indhavn blev 1843 sat i Stand, saa den igen kan bruges. I Nærheden findes Ruiner af Oldtidsbyen *Caesarea Mauretaniae*, det tidligere Jol. *M. Kr.*

Scherzando [skertsa'ndo] (ital.: »spøgende«), musikalsk Foredragsbetegnelse: let og lystig, spøgende. *S. L.*

Scherzer, Karl v., østerrigsk rejsende og statistisk Forfatter, er født 1. Maj 1821 i Wien. Oprindelig agtede han at hellige sig Biblioteksvæsenet og studerede derfor særlig fremmede Sprog, men efter at have været indviklet i de politiske Bevægelser 1848 gav han sig paa Rejser. Han berejste i det følgende Aar Italien og projekterede der sammen med Franskmanden Wagner en stor videnskabelig Opdagelses- og Undersøgelsesrejse i Nordamerika. 1852—57 berejste han og studerede metodisk de forenede Stater i alle Henseender. 1857 deltog han i den af Ærkehertug Maximilian (den senere mejikanske Kejser) organiserede »Novara«-Ekspedition, med hvilken han besøgte Brasilien, Indien, Java, Kina, Australien, Sydhavsøerne, Chile. 1859 vendte han tilbage til Europa, hvor han blev ansat i det østerrigske Handelsministerium, særlig knyttet til Statistik og Konsulatsvæsenet. 1866 blev han adlet, 1869 berejste han Singapore, Siam, Kina og Japan. 1872 blev han Konsul i Smyrna, 1875 i London, 1878 Generalkonsul i Sachsen, 1884 Generalkonsul i Genova. Af hans Skrifter frem-

hæves: »Reisen in Nordamerika« [1854], »Wanderungen durch die mittelamerik. Freistaaten« [1857], »Reise der österreichischen Fregatte Novara um die Erde« [1862], »Weltindustrien« [1880], »Das wirthschaftliche Leben der Völker« [1885], »Wirthschaftliche Verkehr der Gegenwart« [1891]. Endvidere har han udgivet Dominikanermunken Ximenes's Manuskript »Las historias del origen de los Indios de esta provincia de Guatemala« [1857]. *C. A.*

Scherzo [ske'rtso] (ital.: »Spøg«), Benævnelse paa et Musikstykke af let, spøgefuld Karakter, frisk og livfuld i harmonisk og rytmisk Henseende; som Led af Symfonien eller Sonaten har den sin Plads mellem den langsomme Sats og Finalen, undertiden ogsaa mellem første Allegro og den langsomme Sats. S. benyttes allerede i 17. Aarh. som Betegnelse for smaa verdslige Sange, men først med Beethoven antager den i Instrumentalmusikken fast Form og træder i Stedet for den hos Haydn og Mozart forekommende Menuet. *S. L.*

Scheschonk (Sesonkhis), Navn paa flere ægyptiske Konger, der alle tilhøre det saakaldte 22. Dynasti, et Kongehus, der, efter hvad man nu som oftest antager, oprindelig stammer fra Libyen. Den mærkeligste af disse Konger, S. I, i Bibelen kaldet Sisak (s. d.) eller Schischak, var Stifter af Dynastiet. Han foretog mod Slutningen af sin Regering omtr. 929—920 f. Chr. et heldigt Krigstog mod Juda, fra hvis Hovedstad Jerusalem han bortførte de af Salomo samlede Skatte. Til Minde om sin Sejr opførte han en Tilbygning til det store Amons-Tempel i Karnak og lod paa dennes Ydrevæg indhugge et Mindesmærke, paa hvilket man ser Theben's Guddomme føre en Mængde lænkebundne Fjender frem for ham. Hver af dem bærer paa Armen en Art Skjold med et hieroglyfisk Navn; næsten alle ere Stednavne fra Juda. Toget omhandles i Kongernes Bøger (1. Kong. 14, 25—26); det fandt Sted i Kong Rehabeam's 5. Regeringsaar. *V. S.*

Scheuchzeria se Blomstersivene.

Scheuffelin (Schäufelein), Hans Leonfa ard, tysk Maler og Træskærer, født før 1490 i Nürnberg, hvor han var Elev af Dürer, død omkring 1540 i Nordlingen, Hovedsædet for hans Virksomhed. De bedste Egenskaber ved S.'s malede Frembringelser maa søges i hans Billeders Landskabsstaffage og i deres til Dels om Grünewald mindende Stemningsfylde i Farven; det figurlige i hans Malerier er derimod saare tarveligt: Tegningens overfladiske Løshed og det karakterløse maabende Udtryk i Ansigterne virke irriterende tomt og usandt. Af hans Malerier nævnes kun de betydeligste: Christus paa Korset (Germanisches Museum, Nürnberg) og Christi Nedtagelse fra Korset (nu i Raadhuset i Nordlingen), hvor navnlig Fløjbillederne med de hellige Barbara og Elisabeth have mere Stil og Holdning end hos S. almindeligt. Bedre til sin Ret komme S. Evner i de talrige Træsnit, han har givet Tegning til: om end ingenlunde fremragende bære de dog Vidne om en frisk Iagttagelsesevne og frodig Indbildningskraft, særlig hvor han skildrer profane Genstande: Folkelivsscener m. m. Af hans Træsnit nævnes de 118 Illustrationer til »Theuerdank«, de 40 Blade til Schwarzenberg's »Memoriale« der Tugend«, Træsnit til Boccaccio's Noveller, en Række med 20 dansende Bryllupspar m. m. (Litt.: R. Muther, »H. S.« [i »Gesammelte Studien zur Kunstgesch.«, Leipzig 1885]; U. Thieme, »H. L. S.'s malerische Thätigkeit« [Leipzig 1892]). *A. R.*

Scheuren, Kaspar, tysk Maler, født 1810 i Aachen, død 1887 i Düsseldorf, har vundet Navn ved sin romantisk-fantastiske Kunst, der viser Düsseldorf-Skolen, men dog har sit Særpræg. Efter at have malet en Del Landskaber, der ikke tage det nøje med Virkeligheden, naar blot den fantastiske Virkning opnaas (adskillige ses i tyske Mus.), fandt han sit egentlige Felt i Arabesktegninger til Titelblade, akvarellerede Mindeblade og Dedikationer, en ejendommelig Genre, hvor Landskab, Figur og Ornamentik gaa op i en højere fantastisk Enhed (Burg-Stolzenfelz-Album [50 Bl.], Alb. fra Venezia [25 Bl.] etc). Ogsaa fine raderede Kompositioner. *A. Hk.*

Scheurenberg, Josef, tysk Maler, er født 7. Septbr. 1846 i Diisseldorf. Han er uddannet i sin Fødeby under K. og W. Sohn, virkede 1879—81 som Professor ved Akademiet i Kassel, hvor han senere, i Justitspaladset, med ret krankt Held malede fire store allegoriske Vægbilleder. Det er særlig i Genre- og Portrætkunsten, hans Begavelse ligger. Han har malet en Række, ofte følsomme, Genrestykker fra ældre (saaledes »Amusant Lekture« [1874] fra Rokokoen) og nyere Tid (»Herrens Dag« [1879, Nationalgal. i Berlin] o. m. fl.). S. virker nu (1904) i Berlin. *A. Hk.*

Scheurer-Kestner [Søræ!rkæstnæ!r], Auguste, fransk Politiker, født 11. Febr. 1833 i Elsass, død 19. Septbr. 1899. Han gjorde grundige Studier i Kemi (har ogsaa skrevet dygtige Afhandlinger i denne Videnskab) og overtog 1870 sin Svigerfader Kestner's Fabrik i Thann. Han valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og stemte som de andre Elsassere imod Freden; flyttede derefter til Frankrig og støttede det republikanske Parti med sin Rigdom; var desuden Svoger til de to senere Førsteministre J. Ferry og Ch. Floquet. 1875 valgtes han til livsvarig Senator. Han var 1897 den, som først stillede Krav paa en Revision af Dreyfus-Sagen. *E. E.*

Scheurl, Christoph Gottlieb Adolf von, tysk retslærd, født 7. Jan. 1811 i Nurnberg, død 24. Jan. 1893 i Erlangen, fra 1840 Professor her. Af hans romanistiske Skrifter bør nævnes »Anleitung zum Studium des Römischen Civilprozesses« [Erlangen 1855], »Beiträge zur Bearbeitung des römischen Rechts«, I—II [smst. 1853—71], »Weitere Beiträge«, I—II [smst. 1884—86] og særlig hans meget benyttede »Lehrbuch der Institutionen« [smst. 1850, 8. Opl. 1883]. Som Kirkeretslærer var han endnu mere virksom. Hovedværk: »Das gemeine deutsche Eherecht« [Erlangen 1882]. Fra 1857 Medudgiver af »Zeitschrift fur Protestantismus und Kirche«. (Litt.: A. von Staehlin, »Zur Erinnerung an C. G. A. v. S.« [Leipzig 1893]). *Fz. D.*

Scheveningen [sχe !fene'ŋχen] (Scheveningen), By i det sydvestlige Holland, Provinsen Sydholland, er beliggende i Klitterne ved Vesterhavet og 2 Km. N. V. f. Haag. Det er en Fiskerby med 18,000 Indb., og Fiskerbefolkningen bevarer

trofast sine ejendommelige Dragter og gamle Skikke. S. er paa Grund af sin nære Beliggenhed ved Hofbyen Haag, med hvilken den er forbunden med en Kanal, en elektrisk Sporvej og en Vej med en smuk Dobbeltallé, bleven et fornemt og stærkt besøgt Badested med et pragtfuld nyt (1884—85) Kurhus. Bølgeslaget paa Badestranden er særdeles kraftigt, da der ud for Kysten findes en Sandgrund. I kommunal Henseende hører S. under Haag. Siden 1853 er S. Udgangspunkt for et undersøisk Telegrafkabel til den engelske Kyst. *M. Kr.*

Scheving, Hallgrimur, islandsk Filolog, født 13. Juli 1781, død 31. Decbr. 1861; dimitteret fra Holar Skole 1800, filologisk Kandidat ved Universitetet 1809, Aaret efter ansat ved Latinskolen paa Bessestad, Overlærer ved Skolen (i Reykjavik) 1846; Dr. phil. 1817. S. var en grundlærd Mand og besad en omfattende Viden, men han var lidet produktiv. Han udgav et Par yngre Digte [»Hugsvinnsmál«, en Oversættelse af *Disticha Catonis*, 1831, »Hrafnagaldr Óðins«, 1837] og et Par vigtige Ordsprogsamlinger 1843 og 1847. Han samlede i en lang Række af Aar til et almindeligt islandsk Leksikon, men det blev aldrig fuldført. Som Lærer var han meget samvittighedsfuld og afholdt. *F. J.*

Schevtschenko, Taras Grigorievitsch, lillerussisk Digter, født 9. Marts 1814 i Morincy, Guvernementet Kijev, død 10. Marts 1861 i St. Petersborg. S. fødtes som en livegen Bondes Søn og sattes af sin Herre i Malerlære. Under en frygtelig Angest for at blive solgt til en Officer, der af personlig Hævnlyst vilde mishandle ham, blev han ved Schukovski's og Hoffets Hjælp frikøbt. Skønt i Besiddelse af Malertalent følte S. sig snart anderledes behersket af sin rige Digtergave, og her vandt han sig sit Navn. 1840 udkom hans »Kobzar« (lillerussisk Navn paa den vandrende Lyrespiller), en Samling Digte, der med det samme stillede S. højt op over alle dem, der hidtil havde syslet med lillerussisk, ukrainesk Poesi. Det var den forædlede, personliggjorte Folkesang, en Række ærlige, gribende Billeder fra hans Folks Liv forhen og nu. S.'s Poesi blev et mægtigt Bidrag i Kampen for Bondestandens Frigørelse. 1847 ramtes S. af Despotiets Vrede for sin Deltagelse i en mere af sædelige end nationale Idealer ledet Forening, som unge Lillerussere havde dannet. S. blev i 10 Aar tvungen til haard Soldatertjeneste i Kirgiserlandet, og man forbød ham at skrive. Nogle faa Digte, deriblandt »Najmička« (Tjenestekvinden), tryktes under hans Forvisning uden Navn. Endelig 1857 frigaves S. og henlevede sine sidste Aar i St. Petersborg. Tvende Gange blev »Kobzar« optrykt i forøget Udgave, 1860 og lige efter S.'s Død. Hans Dagbog, med store Huller, blev ogsaa trykt i »Osnova«, det frisindede Lillerusland's kortlevende Tidsskrift. 1888 har Redaktøren af »Kijevskaja Starina« udgivet alle S.'s Værker samlede. Ogonovski har i »Pravda« 1873 skrevet en kritisk Vurdering af S.'s Poesi. V. Maslov, en Biografi af S. [Moskva 1874]. Paa Tysk er »Kobzar« overs. af Gerbel [St. Petersborg 1860]. *A. M. B.*

Schewwal, Navn paa den niende Maaned i det muhamedanske Maaneaar. *F. O.*

Schiaparelli [skiaparel'li], Giovanni Virginio, italiensk Astronom, er født 14. Marts 1835 i Savigliano, studerede i Torino, Berlin og Pulkovo og blev 1860 ansat ved *Osservatoriastronomicodi Brera* i Milano. 1862 rykkede S. op til Direktør for Observatoriet og indehavde denne Stilling til 1900. S. er Italien's største Astronom og har paa flere Felter leveret banebrydende Arbejder. Han har paavist Forbindelsen mellem Stjerneskud og Kometer: »Note e riflessioni sulla teoria astronomica delle stelle cadenti« [Firenze 1867], oversat paa Tysk af Boguslawski: »Entwurf einer astronomischen Theorie der Sternschnuppen« [Stettin 1871] og »Le stelle cadenti« [Milano 1873]. Han har bevist, at Merkur har en bunden Rotation: »Sulla rotazione e sulla costituzione fisica di Mercurio« [Rom 1889]. For Venus mener S., det samme er Tilfældet: »Considerazioni sul moto rotatorio del pianeta Venere« [Milano 1890], men dette er endnu tvivlsomt. Men størst Opsigt har vel S. vakt ved sine Studier over Mars: »Osservazioni astronomiche e fisiche sull' asse di rotazione e sulla topografia del pianeta Marte«, I—VI [Rom 1878—99], hvori han diskuterer sine Observationer af Marsoppositioner 1877—88. I Stellarastronomien har han publiceret: »Sulla distribuzione apparente delle stelle visibili ad occhio nudo« [Milano 1889] og »Osservazioni sulle stelle doppie«, I [smst. 1888]. Af hans Arbejder i den gamle Astronomis Historie nævnes: »I precursori di Copernico nell' antichità« [smst. 1873] og »Le sfere omocentriche di Eudosso, di Callippo e di Aristotele« [smst. 1875], *Rubra canicula* [Rovereto 1896—97], »Origine del sistema planetario eliocentrico presso i Greci« [Milano 1898], »L'astronomia nell' antico testamento« [smst. 1903]. Af S.'s matematiske Arbejder nævnes: »Théorèmes sur le mouvement de plusieurs corps qui s'attirent mutuellement dans l'éspace« [Altona 1864]. Ved Siden af det hidtil nævnte har S. skrevet meteorologiske og jordmagnetiske Afhandlinger, deltaget i Længdebestemmelser, 1863—75 redigeret »Effemeridi di Milano«, sammen med sin Eftermand Celoria (s. d.) udgivet Stjernekatalogen »Posizioni medie per $1870_{,0}$ di 1119 stelle« [Milano 1901] og som Direktør for Observatoriet publiceret: »Pubblicazioni del Reale Osservatorio di Brera in Milano«, I—XLI [Milano 1873—1901]. 1861 fandt S. Asteroiden Hesperia (68); 1862—94 har han observeret Kometerne, saa længe de kunde ses, og til 1900 Dobbeltstjerner; af disse sidste er kun som allerede nævnt en Del (1875—85) hidtil publiceret. Han har udgivet sammen med O. Struve Dembowski's (s. d.) Dobbeltstjerneobservationer, sammen med Cacciatore den astronomiske Brevveksling mellem Piazzi (s. d.) og Oriani (s. d.). (Litt.: Celonia, *G. S.*; *Il Biellese. Pagine raccolte e pubblicatedalla Sezione di Biella del Club alpino italiano* [Milano 1899]). *F. Fr. S.*

Schiavone [ski-], Andrea Medolla ell. **Meldolla,** kaldet S., italiensk Maler og Raderer, født i Sebenico i Dalmatien 1522 (?), død 1582 i Venezia, var Elev af Tizian og uddannedes endvidere under Indflydelse af Parmegianino. Under de smaa og trykkende Kaar, som S. levede i, synes han aldrig ret at have faaet Lejlighed til at gennemdyrke sit utvivlsomme Talent til fuld Højde. Hans Tegning er svag og uden Karakter, men Farven har

hele den venetianske Kolorits dybe og rige Fylde og straalende Sundhed. Af S.'s Malerier, der omfatte religiøse og mytologiske Emner samt Landskaber og Portrætter, fremhæves: Christi Daab i Akademiet i Venezia, Hyrdernes Tilbedelse i Uffizierne i Firenze, Abel's Død og flere Portrætter i Pitti smst., endelig et Par Landskaber i Berlin og Juppiter og Semele i London. Der har været nogen Tvivl, om de Raderinger, der vare signerede af Andrea Meldolla, rettelig kunde henføres til S. Almindeligvis antages det dog, at det er samme Kunstner. Det er en Række Blade, hovedsagelig gengivende Kompositioner af Parmegianino, meget omhyggelig og fint udførte i en blød malerisk Manér. *A. R.*

Schibbôleth (hebr.: »Aks«), det Ord, paa hvis Udtale efter Fortællingen i Dommernes Bog (12, 5—6) Jefta var i Stand til at kende de ham fjendtlig sindede Efraimitter, da han med sine Gileaditter havde overvundet dem og besat Overgangene over Jordan. Efraimitterne udtalte nemlig Ordet *Sibboleth*. S. bruges derefter i Betydningen et »Kendetegn«, »Kendemærke«, ved hvilket man kan afgøre, hvorvidt en virkelig tilhører det Parti e. l., af hvilket han udgiver sig for at være Medlem. *V. S.*

Schibin-el-Kanatir, ægyptisk By, Hovedstad i den ægyptiske Provins (Mudirieh) Memfieh, den sydligste i Deltaet. S. er Station paa Jærnbanelinien mellem Kairo og Zagazig. Indbyggernes Antal er henved 20,000. I Nærheden ligger Tell-el-Jehudi (s. d.). *V. S.*

Schibsted, Amandus Theodor, norsk Redaktør og Bladejer, er født i Christiania 5. Maj 1849, gennemgik Nissen's Latinskole, kom derefter i Bogtrykkerlære hos sin Fader, indtil han 1871 indtraadte som Medarbejder i det af denne udgivne Blad »Aftenposten«, hvis Chefredaktør og Ejer han har været siden 1. Febr. 1879. Om dette Blads Fremgang under S.'s Ledelse se Art. Aftenposten. Som Redaktør har S. navnlig forestaaet Bladets Nyhedsartikel, ligesom han har leveret en hel Del Referater og Korrespondancer. Med levende Interesse har han arbejdet for en Organisation af den norske Presse og har med stor Liberalitet støttet Foretagender til norske Journalisters økonomiske Betryggelse. Han var saaledes Medstifter og i flere Aar Formand af »Den norske Journalistforening« og Medlem af Bestyrelsen for »Den konservative Presses Forening«, og han gav 1896 Stødet til Oprettelsen af »De norske Journalisters Pensions- og Understøttelsesfond« ved at skænke det et Grundfond paa 10,000 Kr. 1899 stiftede han et Legat med Grundfond 20,000 Kr. til Mandssangens Fremme °g 1903 en Pensions- og Understøttelsesfond paa 50,000 Kr. til Bedste for »Aftenpostens« Trykkeri- og Ekspeditionspersonale. *K. F.*

Schidlovetz, Szydloviec, By i russisk Polen, Guvernement Radom, ligger 32 Km. 0. N. 0. f. Konskie. (1897) 7,202 Indb., hvoriblandt Hovedparten er Jøder. I Nærheden findes Jærngruber, og S. driver Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Schidône [ski-] (Schedone, Schedoni), Bartolommeo, italiensk Maler, født 1580 (? 1570?) i Modena, død 1615 i Parma, hvor hans Hovedvirksomhed fandt Sted foruden i hans Fødeby. S. regnes i Reglen for hørende til Bologneser" skolen, men betydeligere end dennes Indflydelse paa hans Kunst er Paavirkningen fra Correggio; flere af S.'s Arbejder have i lang Tid gaaet under Correggio's Navn, de eje da ogsaa en Antydning af Mesterens Farvepoesi, hans blomstrende Kolorit og anelsesrige Clairobscur. Af S.'s Værker fremhæves hans Fresker (i Fællesskab med Ercole dell'Abate) i Palazzo Pubblico i Modena, Hovedbilledet med en Fremstilling af Coriolan's Historie, og blandt hans talrige Staffelibilleder Christi Gravlæggelse (Parma), Gæstebudet hos Farisæeren (Modena) og i Napoli den hellige Sebastian omgiven af Zigeunere, et Billede, der viser, at S. ogsaa var paavirket af den samtidige naturalistiske Retning; sidstnævnte Sted findes ogsaa Prøver paa S.'s gode Portrætkunst. Uden for Italien er hans Kunst repræsenteret i Samlingerne i St. Petersborg, Louvre, Dresden (Flugten til Ægypten), Munchen (Magdalene samt Loth med sine Døtre) og Wien (Disciplene i Emaus). *A. R.*

Schiedam [sxi!dam], By i det sydvestlige Holland, Provinsen Sydholland, ved Mundingen af Schie i Ny-Maas og 4 Km. V. f. Rotterdam, er Station paa Banen Rotterdam—Haag—Amsterdam og Udgangspunkt for en Sidelinie til Hoek van Holland samt Sædet for en Domstol og et Handelskammer. Byen har en Havn, flere Kirker og en Synagoge, en smuk Koncert- og Teaterbygning, en Latinskole og et Lærerseminarium. S. har betydelig Skibsfart og mange (ca. 350) Geneverbrænderier, Fabrikation af Stearinlys, Mølledrift og (1896) 26,233 Indb. *M. Kr.*

Schiefner, Franz Anton, tysk-russisk Sprogforsker, født 18. Juli 1817 i Reval, død 16. Novbr. 1879 i St. Petersborg. Efter først at have studeret Jura i St. Petersborg gik han til Berlin, hvor han særlig drev filologiske Studier, og kastede sig navnlig efter sin Tilbagekomst til St. Petersborg over mange forskellige orientalske Sprog. I en Del Aar virkede han her som Gymnasiallærer, indtil han 1852, med alle deraf følgende Fordele, blev Medlem af Videnskabernes Akademi, ved hvilket han fra 1863 tillige var Bibliotekar. Hans talrige større og mindre, om uhyre Flid og Kundskabsfylde vidnende Arbejder, der ere offentliggjorte dels som selvstændige Værker, dels i Akademiets »Mémoires« og »Bulletin«, omfatte ved Siden af hans nærmeste Hovedfag, Tibetansk, en Mængde andre Sprog: Mongolsk, finsk-ugriske, tyrkiske, forskellige mindre kendte nordasiatiske, kaukasiske og andre Sprog. Af hans større Arbejder kunne nævnes hans metriske Oversættelse paa Tysk af »Kalewala, das National-Epos der Finnen« [St. Petersborg 1852], hans Udgave og Bearbejdelse paa Tysk af M. A. Castrén's efterladte Værker under Fællestitelen »Nordische Reisen und Forschungen« [12 Bd., smst. 1853—62], »Heldensagen der minussinischen Tataren« [smst. 1859], »Târanâtha's Geschichte des Buddhismus in Indien« [tibetansk Tekst og tysk Overs., smst. 1868—69] og særlig hans udførlige Behandlinger af en Række forskellige, før ham næsten ukendte kaukasiske Sprog, væsentlig paa Grundlag af Materialer, indsamlede af Baron Uslar. (Litt.: Wiedemann, »Zum Gedächtniss an F. A. S.« [i *Bulletin de l'Acad. Imp. de St. Pétersbourg* 26, 1880]). *Vilh. Th.*

Schiemann, Christian Ludvig Adolph, dansk Obospiller, er født i Kjøbenhavn 10. Novbr. 1824, lærte oprindelig Klaver og Violin, men kastede sig fra sit 12. Aar særlig over Oboen som Elev af Kapelmusikus Barth. 1845 blev han ansat i det kgl. Kapel, og allerede fem Aar efter indtog han Solistpladsen, som han i hen ved 50 Aar — han tog sin Afsked 1895 — i Kraft af sin Tones ejendommelige Klangskønhed, sin fuldendte Teknik og sin alsidige Musikbegavelse beklædte som et af Kapellets mest fremragende Medlemmer. Ved gentagne Rejser i Udlandet har S. ogsaa gjort sig gældende som Obovirtuos af første Rang; som Lærer tæller han alle yngre danske Oboister blandt sine Elever. Sammen med Lanzky og Neruda lagde han Grunden til Kapellets Soireer for Kammermusik. S. har ogsaa udgivet forskellige Hæfter Studier for Obo. *S. L.*

Schierbeck, Hans Jacob George, dansk Læge, er født 24. Febr. 1847 i Odense; blev Student 1870, cand. med. 1876; fra 1882 konstitueret, 1883 udnævnt til Landfysikus paa Island. Her indførte S. de større kirurgiske Operationer og den antiseptiske Saarbehandling samt virkede for en bedre klinisk Undervisning ved Lægeskolen i Reykjavik. Af Havevæsenet paa Island har S. gjort sig meget fortjent ved sine omfattende og interessante Forsøg over Plantekulturer. 1885 stiftede S. det islandske Haveselskab, der virker til Fremme af Haveväsenet paa Island. 1895 blev S. Landfysikus i Sjælland's nordre Fysikat. *B. Th. M.*

Schierbeck, Peter Christian, dansk Billedhugger, født i Kjøbenhavn 31. Marts 1835, død i Rom 8. Oktbr. 1865. Allerede som Dreng viste han udpræget kunstnerisk Evne og modelerede karakteristiske Smaating; først efter at være bleven Student fik han dog egentlig Uddannelse, modelerede under Medaillør P. Petersen, senere under H. V. Bissen, og tegnede paa Kunstakademiet. Paa Udstillingen debuterede han 1859 med en Vandspringsfigur, »Dreng med Hyldesprøjte«, hvor et ejendommeligt Motiv var benyttet paa sjælden elskværdig Maade; 1860 fulgte hans Gruppe >Badende Drenge<, senere udført i Marmor for Kunstmuseet, et saavel i Kompositionen som i Modeleringen fint og dygtigt Arbejde; 1861 udstillede han det morsomme Relief >Vale, som vender tilbage til Asgaard efter at have dræbt Hødur« samt Gruppen »Patrokles hjælper den saarede Euripylos«, der indbragte Kunstneren den mindre Guldmedaille. 1863 fik S. Akademiets Rejsestipendium og drog til Rom, men næppe 2 Aar efter døde han af Lungetuberkulose, inden han havde naaet at faa den fortræffelig anlagte og delvis gennemførte Gruppe »En Fisker, som trækker sit Garn i Land, faar Hjælp af sin lille Søn« færdig. S. var en rigt begavet og meget samvittighedsfuld Kunstner, der sikkert var naaet vidt, hvis Døden ikke havde bortrevet ham saa tidlig. *S. M.*

Schiermonnikoog [sxi!rmoniko.χ], en af de under Holland hørende vestfrisiske Øer, 31 □ Km., temmelig langstrakt, har et Fyrtaarn og 900 Indb. *M. Kr.*

Schiern, Frederik Eginhard Amadeus, dansk Historiker, født i Kjøbenhavn 22. Novbr. 1816, død smst. 16. Decbr. 1882; hans Fader var Historikeren Jens Kragh Høst (s. d.), men han antog Navnet S. efter Moderens anden Ægtemand. Han blev Student 1834, cand. jur. 1839; allerede forinden var han dog begyndt paa historiske Studier og blev 1847 Docent, 1851 Professor i Historie ved Universitetet, hvor han i sine yngre Dage samlede en usædvanlig stor Tilhørerkreds om sig. Selv udstyret med rige Evner paavirkedes S. af alt, hvad der rørte sig i hans Samtid; stærkt grebes han af Hegel's store Syn paa Historien, og af Datidens franske Historieskrivning lærte han den smagfulde, fint pointerende Fremstilling. Uden at fordybe sig i noget bestemt Tidsrum opsøgte han rundt om, hvad der interesserede ham, og fra først af var det især Folkenes etnografiske Forhold og Vandringer, han studerede; han vandt Magistergraden ved en Afhandling om Cimbrerne (1842), og 1851 udgav han første Del af »Europa's Folkestammer, hist. Undersøgelser og Omrids«, S.'s eneste større Værk. Efterhaanden førtes han dog mere over til at studere Nationalitetsbrydningerne i hans egen Tid, om end paa historisk Baggrund, og han gav fortræffelige Skildringer af de nationale Forhold i Belgien, Böhmen, Tyrol o. a. St., delvis støttet paa Iagttagelser, gjorte under hans hyppige Udenlandsrejser. Ogsaa Samtidens politiske Liv interesserede S. levende; han var Medlem af den grundlovgivende Rigsdag saavel som af Folketinget 1850'erne igennem; nogen Indflydelse øvede han dog ikke, og det var ham umuligt at slutte sig fuldt ud til noget politisk Parti. Hans politiske Interesser mærkede ogsaa hans videnskabelige Virken; til sine Forelæsninger yndede han at tage Emner fra Danmark's nyeste Historie eller at vælge de Lande, som netop i Øjeblikket tiltrak sig Opmærksomheden. Ved Siden deraf havde han ogsaa sine personlige Yndlingsemner; han har saaledes oftere givet Bidrag til Forstaaelsen af Struensee, Skotland's Historie tiltrak ham meget, især Bothwell, af hvem han har givet en omhyggelig Levnedstegning, ligeledes de slaviske Folk. Højest naar S. vel i de smaa Afhandlinger, hvori et i sig selv ubetydeligt Emne oplyses ved Bidrag hentede fra ofte langt fraliggende Kanter; til et saadant Emne kunde S. samle Stof mange Aar igennem, og sine Resultater fremsatte han sluttelig med høj Stilkunst. Vidt spredte som hans Studier vare, mærkedes det dog i Aarenes Løb stedse mere, at de savnede et fast Midtpunkt, og uheldige Livsvilkaar bidroge yderligere til, at S. slappedes; men de to Samlinger af hans Afhandlinger [>Historiske Studier«, 2 Bd., 1856—57, og »Nyere hist. Studier«, 2 Bd., 1875—79] ville altid sikre ham en smuk Plads blandt danske Historieskrivere. *Kr. E.*

Schiertz, Franz Wilhelm, tysk Maler og Arkitekt, født 4. Aug. 1813 i Leipzig, død 13. Oktbr. 1887 paa Balestrand (Sogn). S., Broder til Genremaleren August F. S. (1804 — 78), var Elev af J. C. Dahl. Det var paa dennes Initiativ, at S. 1837 tog til Norge, hvor han udførte Tegninger til Dahl's »Denkmale einer sehr ausgebild. Holzbaukunst«; faa Aar efter var han atter i Norge for paa Frederik Vilhelm IV's Vegne at aftegne og flytte Vang's Stavkirke ned til Warmbrunn i Schlesien. Fra 1851 levede S. i Bergen, hvor han udfoldede en ret betydelig Virksomhed som Arkitekt (Raadhuset, Fængsel

m. m.). Man har adskillige Landskaber og Søstykker fra hans Haand. *A. Hk.*

Schietto [skiet'to] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: jævnt, simpelt, ligefremt. *S. L.*

Schiisme, Schiitter, se Shiitter.

Schikanēder, Emanuel, tysk Teaterdigter, født i Regensburg 1751, død i Wien 21. Septbr. 1812. Han var en Tid komisk Sanger, senere Teaterdirektør i Prag, derpaa ved »Leopoldstädter Theater« i Wien og grundlagde for de Penge, han tjente her, »Theater an der Wien« [1801]. Han afstod dette for en Affindelsessum af 100,000 fl., men vendte senere tilbage til det og overtog 1807 Teateret i Brünn. Krigen med Frankrig og hans Ødselhed bragte ham til Tiggerstaven, hvorover han gik fra Forstanden. Det eneste Arbejde, der har reddet hans Navn fra Forglemmelsen, er Teksten til Mozart's »Tryllefløjten«. *C. A. N.*

Schikarpur d. s. s. Shikarpur.

Schild, Melchior, tysk Komponist, (1592—1667), Elev af Sweelinck i Amsterdam, 1623—26 Organist i Wolffenbüttel, efter 1629 indtil sin Død i Hannover. De mellemliggende Aar 1626—29 havde han Tjeneste hos Christian IV af Danmark som Lærer for de kgl. Børn paa Dalum. Han har efterladt sig kun faa, men værdifulde Kompositioner for Orgel og for Klaver (deriblandt Mskp. paa kgl. Bibl. i Kjøbenhavn). *A. H.*

Schildbürger eller Lalenbürger er Navnet paa Tyskland's Molboer, og den lille By Schilda i preussisk Sachsen har maattet give sit Navn til. Disse Borgeres mærkelige Eventyr og Bedrifter, som vise mange Overensstemmelser med de danske Molbohistorier, ere optegnede i »Die Schiltbürger«, trykt som Folkebog 1597 eller 1598, fornyet i v. d. Hagen's »Narrenbuch« [1811] og udgivet efter v. d. Hagen's Tekst med morsomme Billeder af W. Cornelius [i Samlingen »Lieblingsbücher in alten und neueren Geschichten, Sagen und Schwänken«, 2. Del »Das Lalenbuch«, 1839]. Den ældste Tekst er optrykt i Kürschner's »Deutsche Nationallitteratur« 25. Bd. *C. A. N.*

Schilderbent (holl.: »Malersamfund«), en Forening af nederlandske Malere i Rom, med Mødested i et Værtshus nær ved Diocletian's Bade; dens Blomstringstid falder i 16. Aarh. Foreningen, hvis Formaal baade var fagligt og selskabeligt, blev snart bekendt for sine lystige Sæder, særlig naar de ny Medlemmer skulde døbes med deres »Bent-Navn«. Lystigheden gik omsider saa vidt, at Clemens XI satte en Stopper for S., hvis Saga var ude med Aar 1720. *A. Hk.*

Schilka, Amur's nordlige Kildeflod i den russisk-sibiriske Provins Transbaikalien, opstaar ved Foreningen af Floderne Ingoda og Onon og bliver ved Nertschinsk sejlbar. Den er 1,200 Km. lang og meget fiskerig. *M. V.*

Schill, Ferdinand von, tysk Officer, f. Septbr. 1774 i Schlesien, falden 31. Maj 1809 ved Stralsund. Han traadte 1788 ind i Hæren, deltog i Krigen 1806 som Sekondløjtnant ved et Dragonregiment og blev haardt saaret i Slaget ved Auerstädt. Under sit senere Ophold i Colberg dannede han et lille Frikorps, med hvilket han udførte en Række kække Foretagender; det lykkedes ham at forhale Colberg's Belejring af Franskmændene i flere Maaneder, og han førte i det hele en Partigængerkrig, der vakte alles Beundring, fordi det var saa godt som al den Modstand, Preussen i den Tid rejste mod Franskmændene. Ved den preussiske Hærs Omordning 1807 blev han Major og Chef for et Husarregiment, dannet af hans Frikorps. Hans Navn var da berømt i hele Landet, og hans Indtog i Berlin Decbr. 1808 i Spidsen for Regimentet blev et sandt Triumftog. Der blev drevet en fuldstændig Afgudsdyrkelse med ham, hemmelige Opfordringer om at blive det tyske Folks og den tyske Friheds Frelser strømmede ind til ham, og han fik efterhaanden den Tro, at han var det af Skæbnen udkaarede Redskab, der skulde give Folkets Had til Napoleon Udslag i Handling og rive Preussen med til Krig mod ham. Uden at overveje hvor kolossal en Opgave han satte sig og uden at have lagt nogen som helst fast Plan for sit Foretagende besluttede han at organisere en Folkerejsning og ansaa Tidspunktet kommet, da Østerrig April 1809 begyndte Krigen mod Napoleon. Under Paaskud af at ville holde en større feltmæssig Manøvre rykkede S. 28. Apr. 1809 ud fra Berlin, Fodfolk fra hans tidligere Frikorps sluttede sig snart til, og han begyndte at udstede Proklamationer. Men disse bleve uden Resultat, om en almindelig Folkerejsning blev der slet ikke Tale, og den preussiske Konge desavouerede ham i de stærkeste Udtryk. Efter nogle mindre Fægtninger med de franske Tropper besluttede han at naa Stralsund for herfra at skaffe sig Forbindelse med Englænderne, hvis Hjælp han haabede at opnaa. Samtidig rykkede en fransk og hollandsk Hær fra Vest imod ham, og Danmark, der som Frankrig's allierede blev tvungen til at deltage i Kampen, sendte General Ewald med ca. 2,000 Mand imod ham. Det lykkedes S. at erobre Stralsund, som han straks søgte at sætte i bedst mulig Forsvarsstand, men 31. Maj rykkede det dansk-hollandske Korps mod Byen og stormede den; under en vild Gadekamp blev S. dræbt og største Delen af hans Korps nedhugget eller fanget. 557 Underofficerer og menige sendtes af Franskmændene til haardt Arbejde paa Galejerne indtil 1814; 11 Officerer bleve førte til Wesel og skudte. S.'s Lig blev plyndret og mishandlet, hans Hoved skilt fra Kroppen og sendt til Kong Jerôme af Westfalen, der forærede det til en Naturforsker i Leyden. Først 1837 lykkedes det at faa det udleveret, det blev ført til Braunschweig, hvor der til Minde om ham byggedes et Kapel, der under stor Deltagelse fra hele Tyskland blev indviet 1840; fra alle Sider erkendtes det, at S.'s Daad havde øvet en mægtig Indflydelse paa Genoprejsningen af den nationale Aand i Tyskland. Et schlesisk Husarregiment bærer siden 1889 hans Navn. (Litt.: Bärsch, »F. v. S.'s Zug und Tod 1809« [Leipzig 1860]; »F. v. S., ein militärisch-politisches Charakterbild« [Potsdam 1860]; Bardenfleth, »Stormen paa Stralsund 1809« [Kbhvn. 1846]; »Historisk Arkiv«, Ny Række XIII [Kbhvn. 1885]). *Chr. Bl.*

Schiller, Johann Christoph Friedrich v., berømt tysk Digter, født i Marbach N. f. Stuttgart 10. Novbr. 1759, død i Weimar 9. Maj 1805. Hans Fader, Johann Kaspar S., var Saarlæge, tjente som Feltskær i den bayerske Hær under den østerrigske Arvefølgekrig, nedsatte sig som Kirurg i Marbach og giftede sig

(1749) med Elisabeth Dorothea, Datter af en Kromand Kodweis. Under Syvaarskrigen tjente J. K. S. i Felttogene i Schlesien, indtraadte derefter som Fændrik, senere som Løjtnant i et württembergsk Regiment, og medens han laa i Øvelseslejr ved Kannstadt, fødtes hans senere saa berømte Søn. Han førte senere som Hverver-kaptajn en noget omflakkende Tilværelse og gjorde i Lorch Bekendtskab med Præsten Moser, hos hvem Drengen fik sin første Undervisning sammen med dennes egne Børn, og til hvem han fattede en dyb Kærlighed og Agtelse, der formodentlig har været hans Bevæggrund til at opkalde den brave protestantiske Præst Moser i »Die Räuber« efter denne. 1766 blev J. K. S. forsat til Ludwigsburg, hvor Hertugen dengang residerede, og Drengen kom 1768 i den derværende Latinskole med det Formaal at uddanne sig til Teolog. 1773 fik han imidlertid »Befaling« til at indtræde i Civilafdelingen i det hertugelige Militærakademi, der 1775 blev flyttet til Stuttgart og under Navnet »Karlsschule« ophøjet til et Slags Universitet. Sit Forsæt, at studere Teologi, maatte S. nu opgive og bestemte sig senere for Medicinen. Ved denne Skole virkede en Del Lærere, som med Kærlighed og Forstaaelse gik ind paa de unges Tankegang, retledede dem efter bedste Evne og meddelte dem udmærkede Kundskaber og et frit Syn paa Livet, hvilket var af stor Betydning for den unge S., der i sin Barndom havde levet under noget indskrænkede Forhold og Former i sit tarvelige Hjem, og hvis Forældre, skønt de begge vare overordentlig rettænkende og hæderlige Mennesker (Moderen særlig religiøs), dog kun havde en snæver Horisont. Paa den anden Side var den strenge militæriske Disciplin paa Akademiet med de mange for en ikke-militær utaalelige Smaating og Smaaligheder vel skikket til at vække og ægge en Frihedstrang, som i Forvejen spirede hos den unge S. Foruden den poetiske Vækkelse, han modtog ved at læse Klopstock's »Messias«, følte han sig stærkt paavirket af »Sturm- und Drang«-Periodens dramatiske Produktion, navnlig af Goethe's »Götz von Berlichingen« ; denne Stræben efter at forherlige Individets Kamp imod Samfundet var noget, der særlig greb og tiltalte det varmblodede unge Menneske, medens han sugede Naturbegejstring og forøget Frihedstrang af Rousseau's Skrifter og Studiet af Plutark fyldte ham med republikanske Ideer. Han sluttede sig sammen med nogle Kammerater til mindre, digteriske Forsøg, og allerede 1776 blev hans lyriske Førstegrøde trykt i »Schwäbisches Magazin«, og der kan næppe være nogen Tvivl om, at Grundlaget til hans første Drama »Die Räuber« blev lagt og udarbejdet 1777 under stærk Deltagelse af Kammeraterne. Da S. nu længtes efter at forlade Akademiet, indgav han 1779 en medicinsk-filosofisk Afhandling til Bedømmelse, men hans høje Velynder Hertugen, som for øvrigt havde fulgt hans Virksomhed med megen Opmærksomhed og gentagne Gange havde givet ham Lejlighed til at udmærke sig, resolverede, at S. havde bedst af at blive paa Akademiet et Aar endnu. Endelig, 1780, lykkedes det S. ved to Afgangsaf handlinger, en medicinsk og en naturfilosofisk (om Sammenhængen mellem Menneskets dyriske og aandelige Natur) at slippe ud af Akademiet som »Medikus uden Portepé« med 27 Kr.'s maanedlig Gage. Dette var ikke opmuntrende efter Hertugens tidligere Løfter om at ville give ham en god Stilling og har sikkert styrket S. i hans Forsæt, at sige Medicinen farvel og give sig Poesien i Vold ; desuden gik »Sturm- und Drang«-Periodens Bølger højt over hele Tyskland, og S.'s lyriske Digte, f. Eks. de temmelig smagløse Oder »An Laura«, bære Vidnesbyrd om en heftig Kamp for at naa til afklaret Form og en roligere Betragtning af Livet. 1781 udkom da det geniale, men frygtelig ubeherskede Drama »Die Räuber«, hvormed S. stillede sig midt i den poetiske Storm og Trængsel og vistnok i første Øjeblik blev overrasket ved at modtage en Anmodning fra Teateret i Mannheim om en Bearbejdelse for Scenen, som trods en Forlæggelse til en anden Tid og andre Mangler fik en glimrende Modtagelse. Dette Resultat, der var saa meget mere uventet, som S. slet ikke havde tænkt paa nogen Opførelse af Stykket, men kun havde skrevet ud af en indre Trang til at hævde Individets Eksistensret under alle Forhold og for øvrigt, som Stykkets Motto lød: »in tirannos«, medførte en betydelig Løftelse for Digteren og opmuntrede ham til at fortsætte paa den samme Bane. Han begyndte straks paa Udkastet til sit andet Ungdomsdrama »Fiesko«, der er skrevet i samme Aand; samtidig udgav han »Anthologie auf das Jahr 1782«, i hvilken de fleste Digte vare af ham selv og bære det samme uafklarede Præg.

Imidlertid kan man let forstaa, at »Die Räuber« og da navnlig Stykkets Tendens ikke havde gjort noget ubetinget gunstigt Indtryk paa Hertugen, og da S. uden Tilladelse var rejst til Mannheim for at overvære en anden Opførelse paa denne Bys Teater, benyttede Hertugen denne Lejlighed til at forbyde S. »alt videre Skriveri af Komedier eller lignende«, ja endog, da S. underdanigst ansøgte om at faa dette Forbud hævet, at frabede sig alle skriftlige Henvendelser fra hans Side. Nu kogte Harmen over hos S.; han besluttede at unddrage sig dette Tyranni ved Flugt, og medens hele Byen var stærkt optagen af en stor Fest ved Hoffet (22. Septbr. 1782), flygtede S., ledsaget af sin trofaste Ven, Musikeren A. Streicher, om Natten til Mannheim, hvortil han medbragte sin næsten fuldendte »Fiesko«, som han ventede sig meget af. Da han imidlertid erfarede, at man agtede at reklamere ham fra Stuttgart, flygtede han videre ad Frankfurt til. Paa Vejen dvælede Vennerne en Uges Tid i Landsbyen Oggersheim, og her udkastedes Planen til det borgerlige Sørgespil »Luise Millerin«, senere kaldet »Kabale und Liebe« ; paa samme Tid modtog S. en Indbydelse fra Fru v. Wolzogen i Stuttgart, Moder til to af hans Skolekammerater, til at opholde sig som Gæst paa hendes Gods Bauerbach ved Meiningen, og da han meget maatte foretrække dette for et temmelig prekært Ophold i Frankfurt, modtog han Indbydelsen med Glæde og Tak. Der aabnede sig ogsaa lysere Udsigter, da Boghandler Schwan i Mannheim tog hans »Fiesko« paa Forlag [1783], og skønt det blev opført med ringe Held, havde det dog nogen Succes i Frankfurt og i Berlin; »Luise Millerin« blev fuldendt og »Don Carlos« paabegyndt [1783]. S. A. forlod S. sit venlige

Asyl Bauerbach og begav sig efter Indbydelse af Teaterintendant Dalberg til Mannheim for at virke som Teaterdigter; 1784 gik »Kabale und Liebe« over Scenen med storartet Succes, og dermed var den af Lessing inaugurerede Kategori: »det borgerlige Sørgespil« sikret for den tyske Scene; det hører, ligesom dets to Forgængere, til »Sturm- und Drang«-Retningen og lider ganske vist endnu af overdrevne Kraftudtryk og ubændig Frihed i Diktionen, men er samtidig fuldt af poetisk Kraft og ægte Realitetsvirkning, hvilken sidste vel nok særlig har grebet det forstaaende Publikum. Under alt dette vedblev S.'s pekuniære Stilling at være ret tarvelig og prekær; dog skortede det ikke paa Opmuntring af anden Art; 1784 optoges han i »Deutsche Gesellschaft«, som protegeredes af Kurfyrsten af Pfalz, og holdt ved sin Indtrædelse et Foredrag, der findes i hans samlede Skrifter: »Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet«, og som, uagtet det hviler paa noget forældede (Lessing'ske) Principper, er udmærket fra Formens Side; 1785 grundlagde S. Tidsskriftet »Rheinische Thalia«, i hvilket I. Akt af »Don Carlos« aftryktes og straks vakte stor Opmærksomhed, især da S. heri forlod Prosaformen og valgte femfødddede Jamber. I denne Tid falder ogsaa Forholdet til den begavede Fru Charlotte v. Kalb (s. d.) og noget senere Forelskelsen i den smukke Boghandlerdatter Margarete Schwan, som dog ikke førte til noget bindende Forhold. Ved Fru v. Kalb's Mellemkomst blev 1. Akt af »Don Carlos« oplæst ved Hoffet i Darmstadt af Digteren selv i Hertug Karl August af Weimar's Overværelse og indbragte ham en Udnævnelse til sachsisk »Raad«. For at denne lyse Himmel dog ikke skulde savne sine Skyer, skabte S.'s Teaterrecensioner i »Thalia« ham mange Ubehageligheder fra Skuespillernes Side og bragte ham paa Kant med Teaterintendanten, saaledes at han begyndte at ønske sig langt bort fra Mannheim, skønt han derved maatte rive sig løs fra Fru v. Kalb, hvis Lidenskab han fuldt ud gengældte, og fra den trofaste A. Streicher.

I Sommeren 1784 havde S. fra Leipzig modtaget venlige og opmuntrende Breve, Tegninger og Smaagaver fra C. G. Korner (s. d.) og L. F. Huber (s. d.) samt deres forlovede, Søstrene Stock; S. havde svaret, og der udviklede sig en venskabelig Brevveksling imellem Parterne; dette tilskyndede nu S. til at modtage de gentagne Indbydelser og at prøve sin Lykke hos de ny Venner, af hvilke i det mindste Körner var rigelig forsynet med Lykkens Goder og tillige var en højtstaaende Embedsmand og fint dannet Verdensmand. Digtene »Kampf« og »Resignation« afspejle S.'s Sindstilstand ved Afskeden fra Mannheim. I Apr. 1785 kom S. til Leipzig, og da Korner imidlertid var bleven Overkonsistorialraad i Dresden, blev han foreløbig modtagen med al Hjertelighed af Huber og Søstrene Stock, samt den driftige unge Forlægger Göschen. Sommeren tilbragte S. i Gohlis ved Leipzig, og de lykkelige Følelser, det ny Liv indgød ham, komme til Orde i den begejstrede »Lied an die Freude«. Samme Efteraar fulgte han sin ædelmodige Ven Korner til Dresden, hvor han havde en sorgfri Tilværelse, dels i Byen, dels i »Vinbjærgshuset« i Loschwitz, og her fuldendte han »Don Carlos« og skrev Novellen »Der Verbrecher aus verlorener Ehre« [1786] samt den ufuldendte Roman »Der Geisterseher« [1789; 2.—3. af Del X** Y*** Z*; 4. Opl. 1840]. Fortsættelsen af »Thalia«, hvori hans fleste Skrifter først fremkom, vandt ham et stedse større Publikum; med Korner vedligeholdt han en stadig Idéudveksling om æstetiske og filosofiske Spørgsmaal, og han begyndte at fatte Interesse for historiske Studier. Samtidig arbejdede han stadig paa at forbedre og affile sin »Don Carlos«, som vandt betydelig i Klarhed og Renhed, især ved Gennemarbejdelsen af den noble Hovedfigur »Marquis Posa«. Et lidenskabeligt Kærlighedsforhold til Frk. Henriette v. Arnim var i Færd med at knytte S. endnu fastere til Dresden, da Fru v. Kalb, der var kommen til Weimar, udtrykte sin Længsel efter ham, og af denne saavel som af andre Grunde drog S. til Weimar (1787).

Her traf han hverken Hertugen eller Goethe, som begge vare paa Rejser, men han blev modtagen med venlig Agtelse af Hertuginde Amalie, saavel som af Herder, Wieland og andre litterære Personligheder; Forholdet til Fru v. Kalb antog igen de gamle intime Former, og hun tænkte endog paa at søge Skilsmisse fra sin Mand; men da S. paa et Besøg i Rudolstadt havde stiftet Bekendtskab med Frk. Charlotte v. Lengefeld, og den senere Omgang med hende i Weimar havde ført til en Forelskelse og endelig til Forlovelse, indtraadte der et fleraarigt Brud med Fru v. Kalb. 1788 tog S. Ophold i Landsbyen Volkstedt ved Rudolstadt og udarbejdede her sit første historiske Værk »Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande«, som trods hans vistnok ærlige Vilje til at studere Kilderne minder mere om Digteren end om Historikeren; her skrev han ogsaa flere Digte, som »Die Götter Griechenlands«, ligeledes »Briefe über Don Carlos«; han gjorde ogsaa Forsøg paa at sætte sig ind i Homer og Euripides, i hvilken Henseende han dog paa Grund af manglende Forkundskaber næppe har bragt det vidt. 9. Septbr. 1788 traf S. sammen med Goethe hos Familien Lengefeld (se Goethe S. 241), uden at der opstod nogen egentlig Tilnærmelse imellem dem; dog modtog S. i December s. A. gennem Goethe en Regeringsskrivelse, hvorved der tilsikredes ham et Professorat i Historie i Jena, hvis han vilde forberede sig dertil og søge om det. Dette var ganske vist ikke forbundet med nogen fast Gage, men han turde ikke afslaa det, og Resten af Vinteren forløb under ivrige Forberedelser til den ny Lærerstilling, samt med at skrive til »Merkur« og »Thalia«, bl. a. Digtet »Der Künstler«. I Maj 1789 tiltraadte S. sit Embede med Foredraget: »Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?«, som blev modtaget med stort Bifald. I Jan. 1790 tilstod Hertug Karl August S. en Gage paa 200 Thlr. aarlig, og 12. Febr. blev han i al Stilhed viet til sin højt elskede Lotte. I dette Aar udarbejdede S. en Del historiske Memoirer og skrev sit andet større historiske Værk »Geschichte des Dreissigjährigen Krieges« [2 Bd., 1791—93], i hvilket man tydelig mærker Digteraandens Vingeslag ved den dramatiske Skildring af de store Hovedpersoner, men lige saa tydelig Digterens Slappelse, saa snart disse have forladt Skuepladsen. Efter dette paa huslig Lykke og opmuntrende

Selskabelighed rige Aar paadrog S. sig i Jan. 1791 paa et Besøg i Erfurt en heftig Brystsygdom, som aldrig helt forlod ham; i Paasken fik han paa et Besøg i Rudolstadt et Tilbagefald, der bragte ham paa Gravens Rand, hvorefter han søgte Lægedom og Styrkelse i Karlsbad. Alt dette gjorde ham for længere Tid aldeles uarbejdsdygtig og ødelagde hans økonomiske Stilling. Hertugen tog ganske vist megen Del i hans Sygdom, viste ham mangen Venlighed og fritog ham for at holde Forelæsninger, men saa sig ikke i Stand til at forhøje hans Gage eller paa anden Maade at yde ham Pengehjælp; da kom der i pludselig og uventet Hjælp fra Danmark. Den danske Digter Jens Baggesen, som for ikke længe siden havde besøgt S. og var meget begejstet for ham, havde foranstaltet en Hyldingsfest for ham, som ved en falsk Efterretning om S.'s Død i Hast var bleven forandret til en Mindefest; dette blev berettet til S.'s Ven Reinhold i Jena, og denne underrettede saa Baggesen om, at S. endnu var i Live, men var meget svag og kun kunde restitueres ved længere Tids Ro og Arbejdsfrihed, hvortil der paa Grund af hans fortvivlede pekuniære Stilling ikke var nogen Udsigt. Baggesen var straks Fyr og Flamme; han henvendte sig til sine Velyndere Hertugen af Augustenborg og Grev Schimmelmann og fik disse til ved en meget delikat Skrivelse at tilbyde S. en aarlig Understøttelse paa 1,000 Thlr. i tre Aar. Hjælpen blev naturligvis modtagen med Taknemmelighed, og da S. vilde bruge en Del af det første Aars Understøttelse til at betale sin Gæld, viste det sig, at hans ædelmodige Ven Körner allerede i al Stilhed havde skaffet denne ud af Verden. Paa denne Tid blussede Revolutionens Luer højt i Frankrig og maatte naturligvis henrive og begejstre en troende Frihedstilbeder, som S., men hans Begejstring for Revolutionen fik et haardt Stød ved Ludvig XVI's Henrettelse, og det var ham nærmest en Ærgrelse, da han senere modtog et Diplom som Æresborger i den franske Republik. Da han nu var bleven fri for tvungent Arbejde og hævet over Pengesorger, satte han sig for at benytte sit Otium til et Besøg i sit Barndomshjem for at gense sine Forældre; der opholdt han sig nu $^{3}/_{4}$ Aar, opfriskede gamle Minder, gjorde Udkast til Tragedien »Wallenstein« og tiftede Bekendtskab med Boghandler Cotta; med Helbredet gik det imidlertid kun smaat; han var jævnlig syg, havde især ofte Anfald af Brystkrampe og kunde ikke skjule for sig, at naar han ikke kunde genoptage sit faste Arbejde, vilde hans Fremtid, naar Understøttelsen holdt op, se forfærdelig mørk ud, og hans Breve til Körner fra denne Tid røbe stærk Modløshed.

Efter sin Hjemkomst til Jena kastede S. sig med saa stor Kraft, som han kunde opbyde, over Filosofien og Æstetikken, navnlig Studiet af Kant's Skrifter, og disse Studier have sat deres Spor i Afhandlingerne »Uber den Grund unseres Vergnügens an tragischen Gegenständen« og »Uber tragische Kunst« [1792]; dog frigjorde han sig efterhaanden fra Kant's Paavirkning, som i »Uber Anmut und Würde« og »Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen« [1793], samt »Uber naive und sentimentale Dichtung« [1795—96]. I denne Periode skrev S. ogsaa flere Recensioner over Digtere og Digterværker, blandt hvilke den over Burger forbavser og støder ved sin Uskaansomhed og Ufinhed, medens den over Matthisson forbavser lige saa meget ved sin Overvurdering af den klare Form og glatte Overflade. Til at fængsle S. i filosofiske Betragtninger og Studier bidrog i høj Grad hans Bekendtskab med Wilhelm v. Humboldt og med Fichte; men det, der især bidrog til at føre ham tilbage til Poesien, var hans Tilnærmelse til og Forbindelse med Goethe (s. d. S. 241—42). Sommeren og Efteraaret 1794 gik hen med Forberedelser til Udgivelsen af Tidsskriftet »Die Horen« [1795—96], til hvilket S. havde sikret sig Medarbejdere som Goethe, W. v. Humboldt og flere fremragende Forfattere, samt til »Musenalmanach« [5 Bd., 1795 — 1800]; derpaa fulgte sammen med Goethe Affattelsen af de bekendte »Xenien« [i Musenalmanach 1797], som vare rettede imod en Del filistrøs Kritik i Litteraturen (som naturligvis havde generet S. og Goethe); paa det hvasse Angreb fulgte lige saa hvasse Modangreb, og der maatte nu gøres noget større positivt for at vise Verden, at man var af bedre Stof end hine Filistre, og at man ikke blot kunde filosofere over Kunst, men ogsaa producere Kunstværker. For S.'s Vedkommende affødte dette især en Række af hans smukkeste Ballader, som »Der Taucher«, »Die Kraniche des Ibycus«, »Der Ring des Polykrates«, men navnlig hans største og mest fuldendte Drama, Trilogien »Wallenstein«, der fuldendtes 1799. »Wallensteins Lager« gik over Scenen i Weimar paa det ny Teaters Aabningsdag, 12. Oktbr. 1798, »Die Piccolomini« 30. Jan. 1799 og »Wallensteins Tod« 20. Apr. 1799; Bifaldet, som fra Begyndelsen havde været lidt lunkent paa Grund af Publikums manglende Forstaaelse, steg efter hver ny Afdeling og naaede ved Slutningen, da saa godt som enhver Tilskuer havde den fulde Følelse og Forstaaelse af det store menneskelige, der var blevet fremstillet, en ukendt Begejstringens Højde. De første Oplag af Digtningen (1800) bleve revne bort, og S., som allerede for flere Aar siden var bleven aldeles fritagen for at holde Forelæsninger, og hvis Helbred var blevet betydelig bedre ved al den Lykke, der strømmede ind over ham, besluttede at hellige sig udelukkende til Dramaet og søge at skabe et Mønsterrepertoire for den tyske Skueplads; han opgav endog »Musenalmanache«, som havde skaffet ham saa megen Fornøjelse ved det personlige Samarbejde med Goethe, og i hvis sidste Bind (1800) fandtes hans berømteste Digt »Die Glocke«; s. A. fuldendtes Tragedien »Marie Stuart«. S. var imidlertid i Decbr. 1799 flyttet til Weimar for at være Scenen nærmere, han fik sin Gage forhøjet til 400 Thlr. og gjorde til Gengæld ivrig og frivillig Tjeneste som Instruktør; derpaa fuldendte han »Macbeth«; 1801 blev »Die Jungfrau von Orleans« fuldendt og opførtes første Gang i Leipzig 17. Septbr. med stort Bifald og under store Ovationer til den tilstedeværende Digter; Stykket blev trykt 1802 og opført i Weimar 1803 efter Publikums lydelig udtalte Forlangende; »Turandot«, en Bearbejdelse efter Gozzi, var allerede bleven opført tidligere s. A.; i Slutningen af Aaret blev S., vistnok paa Foranledning af Hertugen, ophøjet i Rigsadelen. Goethe's »Iphigenie« og genoptagne græske Studier,

navnlig af Aischylos, bevægede S. til et Forsøg paa at genindføre det antikke Kor i Tragedien, og Resultatet blev »Die Braut von Messina« [1803], som gjorde stor Lykke paa Teateret, uden dog at friste nogen til Efterligning. Allerede tidligere havde S. optaget Tanken om at behandle Wilhelm Tell, hvilket Emne Goethe oprindelig havde tænkt at udføre som Epos, men havde overladt ham, og han gav sig nu ivrig til at studere Schweiz'es Historie og dets Naturforhold, som han ikke kendte af personlig Erfaring, og han besluttede straks at dramatisere Emnet; 1804 blev Stykket færdigt, og det blev det klareste og mest gennemarbejdede Værk af S.'s dramatiske Muse. Derefter følge af dramatiske Arbejder kun de to ufuldendte »Demetrius« og »Warbeck«. Efter en Rejse til Berlin i Foraaret 1804, hvor man forgæves havde søgt at holde ham fast, vendte han syg hjem til Weimar, og det sidste fuldendte Digt, han skabte, var »Die Huldigung der Künste« til Arveprinsessen af Weimar. Efter den Tid var han bestandig syg og beskæftigede sig kun med en Oversættelse af Racine's »Phædra«. 9. Maj sov han stille hen og blev bisat i »Kassengewölbe« paa Kirkegaarden i Weimar; 12. Maj foranstaltedes en kirkelig Sørgehøjtid; Goethe forherligede Vennens Minde paa Teateret ved en Epilog til »Die Glocke«. 1827 blev S.'s Kiste bragt til »Fürstengruft« i Weimar, hvor den staar ved Siden af Goethe's og Hertug Karl August's.

S. er bleven den populæreste af alle tyske Digtere, han har forstaaet at stige ned i Folkets Midte uden at stige ned fra sit ophøjede Stade, han har forstaaet at gribe de Strenge, der give Genlyd i Folkets Hjerte; hans Ry og hans Digtning ville aldrig dø, ikke blot saa længe Tyskland og det tyske Navn eksisterer, men over alle civiliserede Lande, saa længe der eksisterer Sans for digterisk Fremstilling af Menneskelivet.

Af samlede Udgaver af S.'s Værker kunne her kun nævnes: »Gesamtausgabe« ved Korner [12 Bd., 1812—15 og mange senere hos Cotta]; Goedeke, »Chronologisch geordnete, historisch-kritische Ausgabe« [17 Bd., 1868—76], og Hempel's Udg. ved W. v. Maltzahn [16 Bd.]; desuden Supplementerne: Boas, »Nachträge zu S.'s Werken« [3 Bd., ny Udg. 1853]; Hoffmeister, »Nachlese zu S.'s sämtlichen Werken und Variantensammlung« [4 Bd., 1840—41]. Af Brevsamlinger kan især fremhæves Fritz Jonas, »Schillers Briefe, kritische Gesamtausgabe« [7 Bd. med Register, 1892—96]. (Litt. Af den uhyre Masse større eller mindre biografiske Skrifter skulle her kun fremhæves: Karoline v. Wolzogen [2 Bd., 6. Opl. 1884]; Carlyle [Lond. 1825, overs. paa Tysk 1883]; Goedeke, »Goethe und S.« [2. Opl. 1859]; Scherr [4. Opl. 1865]; Düntzer [1881]; Hepp [1885]; Wychgram [1895]). *C. A. N.*

Schiller-Prisen er en 1859 af Kejser Vilhelm I som Prinsregent indstiftet Ærespræmie for dramatiske Arbejder. Dens Beløb, 3,400 Rm., uddeles hvert 3. Aar, paa Forslag af en Kommission, af det preussiske Statsoverhoved til Forfatteren af det bedste tragiske Arbejde, som maatte findes værdigt til Belønningen. Skønt det nærmest er Dramaer af den alvorlige Retning, der komme i Betragtning, kan Prisen dog ogsaa tilkendes for andre Digterværker af høj Rang; desuden kan der udstedes en Guldmedaille. Den uddeltes første Gang (1863) til Fr. Hebbelfor »Nibelungen«, 1866 til A. Lindner for »Brutus und Collatinus«, 1869 til Geibel for »Sophonisbe«, medens Kruse fik Medaillen for »Die Gräfin«; 1872 og 1875 uddeltes den ikke; 1878 uddeltes de derved opstaaede tre Præmier til Franz Nissel, Anzengruber og Wilbrandt; 1884 uddeltes de to Præmier til Wildenbruch og Heyse, 1890 atter to til Th. Fontane og Kl. Groth (ikke Dramatikere); 1896 tilfaldt begge Præmierne Wildenbruch for »Heinrich« og »Heinrichs Geschlecht«. Kommissionen bestaar af Forfattere, Teaterledere og Professorer og indkaldes hver enkelt Gang. *C. A. N.*

Schillerspat (Skillerspat) se Bastit.

Schiller-Stiftung er en til Minde om Fr. Schiller oprettet Forening, som har sat sig til Formaal at understøtte trængende tyske Forfattere og Forfatterinder samt deres efterladte, saafremt deres Arbejder have været fremmende for den nationale Litteratur; særlig tages Hensyn til poetiske Værker; Fagvidenskab er udelukket. S. oprettedes i Dresden 10. Novbr. 1859 og har for Tiden (1904) 23 Kredsforeninger under sig; den ledes af et Bestyrelsesraad paa 7 Medlemmer, der vælges paa 5 Aar. Stiftelsens Formue, der har et betydeligt Tilskud af det 1859 oprettede Schiller-Lotteri, beløb sig 1896 til 1,701,591 Mark og 100,729 fl.; de uddelte, dels livsvarige, dels midlertidige Pensioner samt Understøttelser een Gang for alle beløb sig 1895 for Hovedforeningen og Kredsforeningerne tilsammen til 57,167 Mark. (Litt.: Ziegler, »Zur Geschichte der Schiller-Lotterie« [8. Opl. 1864]). *C. A.N.*

Schilling, større gammeltysk Sølvmønt à 12 Pf. af synkende Værdi, i Mecklenburg til sidst = 4,87 Pf., i Lübeck = 7,5 Pf. *N. F. B.*

Schilling, Johannes, tysk Billedhugger, er født 23. Juni 1828 i Mittweida. S. blev uddannet i Dresden under Rietschel og Hähnel, en Tid i Berlin under Drake og endelig gennem en længere Studierejse i Italien (1854—56). S.'s Kunst bevæger sig inden for det klassisk-akademiske Formsprog; den følger de Rietschel-Hähnel'ske Baner, raader over megen Ynde, Harmoni og Formfølelse, men har intet stærkt Særpræg og er ofte svag i det dramatiske. S.'s første større Arbejde var de fire store Grupper af Døgnets Tider, udførte i Sandsten [1863—68, senere grelt forgyldte] til Brühl'ske Terrasse i Dresden, ved hvis Akademi S. efter dette Arbejdes Afslutning blev Professor. Derefter fulgte en Række monumentale Værker: »Demiani-Monumentet« [Görlitz], Monumenter over Schiller [Wien], Kejser Max [Triest], Rietschel [Dresden], Krigermindesmærket for Hamburg, samt S.'s berømteste Værk: Nationalmindesmærket paa Niederwald [1877—84] med Germania's Kolossalskikkelse foroven, endelig Rytternindesmærkerne for Kong Johan [Dresden 1889] og Kejser Vilhelm I [Hamburg 1903]. S. har desuden udført adskillig dekorativ Skulptur, saaledes Kolossalgruppen »Dionysos og Ariadne« til Dresden's Hofteater. I Dresden findes et S.-Museum med Modeller til hans Værker. *A. Hk.*

Schillings, Max, tysk Komponist, er født 19. Apr. 1868 i Rhin-Provinsen, studerede i Köln og lever nu (1904) i München for sin Kompositions-

virksomhed. S. har navnlig faaet et Navn ved sine to Operaer »Ingwelde« (1894) og >Der Pfeifertag« (fremført i Schwerin af Herman Zumpe, 1899), Arbejder, der, uagtet deres Komponist er kendelig fangen af Wagner'sk Aand og Teknik, regnes blandt de mere fremragende af moderne tyske Musikdramaer. S. har desuden skrevet udmærket Musik til Sofokles'es >Kong Oidipos« og Aischylos'es »Orestiade«, endvidere en symfonisk Fantasi »Meergruss u. Seemorgen«, »Ein Zwiegespräche« for Violin og Cello med Orkester, Melodramaet »Das Hexenlied<, foruden Sange m. m. *W. B.*

Schillingsfürst, lille By i Bayern (Bezirksamt Rothenburg a. T.), særlig bekendt ved det nærved liggende Bjærgslot S., der tilhører Fyrst Hohenlohe-S.

Schilling v. Canstadt, Pawel Lwowitsch, Baron, født 16. (5.) Apr. 1786 i Reval, død 6. Aug. (25. Juli) 1837 i St. Petersborg. S. indtager mellem Opfindere af elektromagnetiske Telegrafer, der efter H. C. Ørsted's Opdagelse af den elektriske Strøms Indflydelse paa en frit hængende Magnetnaal beskæftigede sig med »Naaletelegrafer«, en fremskudt Stilling, idet han ved Benyttelse af en enkelt Magnetnaals Svingning til højre og til venstre dannede et Bogstavsystem, der overflødiggjorde tidligere Systemers Anvendelse af flere Magnetnaale med tilhørende Ledningstraade. *Th. TV. P.*

Schilluk (Enkelttal Schilkavi), Negerstamme i Mellemafrika, der bebor de lave og sumpede Egne paa Vestbredden af den hvide Nil (Bahr-el-Abiad) mellem 12⁰ og 6° n. Br. S. er Nil-Dalens nordligste Negerfolk og taler et Sprog, der sammen med Dinka, Bari og Nuer udgør den saakaldte Nil-Sproggruppe. Den lille Stamme Djur eller Luoh, der bor noget sydligere, skal være en udvandret S.-Afdeling. Af Udseende ere S.-Negrene meget mørke, men have dog ikke stærkt udprægede Negertræk. De anvende hverken Omskærelse eller Tatovering, men brække de nedre Fortænder ud og gennembore Læberne for at indsætte Kvartssmykker. De gik oprindelig nøgne, og deres Hytter ere kegleformede. De dyrke Durra, Majs, Bønner, Sesam og Tobak og drive tillige Kvægavl og Fiskeri. Kulturelt staa de lavt. Tidligere stode de paa bestandig Krigsfod med Naboerne. De kom 1864, i hvilket Aar deres Tal ansloges til 1 Mill., under Ægypten. Under Mahdist-Opstanden løsreve de sig, men staa nu under engelsk Herredømme. Deres Hovedlandsby Denab er nu forandret til Kolonistationen Faschoda (s. d.). *H. P. S.*

Schilpario [skilpari'o], By i Norditalien, Provins Bergamo, ligger 22 Km. N. 0. f. Chisone i Val di Scalve og paa højre Bred af Oglio's Tilløb Dezzo. (1901) 1,206 Indb. *H. P. S.*

Schiltigheim (Schilken), By i det vestlige Tyskland, Distriktet Nedreelsass, ved Ill, hvor den forener sig med Marne—Rhin-Kanalen, er Jærnbaneknudepunkt og har en Amtsdomstol, Fabrikation af Skumvine og Konserves, af Værktøj, Vokslærred og Gaaseleverpostej — der findes i endnu en Gaasebørs —, af 01 og Malt, Teglsten og Gips. Byen har Handel med Tømmer og Vin og (1895) 8,600 Indb., mest Protestanter. *M. Kr.*

Schilwa se Schirwa.

Schimmel, Hendrik Jan, hollandsk Dramatiker, er født 30. Juni 1825 i 's-Graveland, hvor hans Fader var Borgemester. S. steg efterhaanden til høje administrative Pladser, blev til sidst Direktør for den amsterdamske Kreditforening, men trak sig 1863 tilbage for at dyrke sin Forfattervirksomhed. Baade som Dramatiker og som Romanforfatter har han udfoldet en overordentlig frugtbar Virksomhed og vundet sig stor Popularitet. Hans Skuespil behandle for største Delen historiske Emner som »Twee Tudors« [1847], »Oranje en Nederland« [1849] °g »Napoleon Bonaparte, eerste konsul« [1851]. Ogsaa Struensee har han behandlet i et Drama 1868. Af hans fortællende Arbejder er især »Een haagsche joffer«, en historisk Skitse fra 17. Aarh., bekendt. *A. I.*

Schimmelmann, Heinrich Carl, Greve, dansk Statsmand, født 13. Juli 1724, død 15. Febr. 1782, var Søn af en Købmand i den pommerske By Demmin, hvorfra han som Handelslærling kom til Stettin; her udviklede hans eminente Handelstalent sig saa hurtig, at han allerede ved 20 Aars Alderen var fuldt optagen af forskelligartede kommercielle Foretagender, der gav et ganske godt Udbytte, særlig Leverancer til den preussiske Hær under den 2. schlesiske Krig. Hvad han saaledes havde tjent, gik dog atter tabt, da han var bleven gjort til Fange af sachsiske Soldater, og han begyndte da ufortrøden forfra, idet han 1745 grundede en Materialforretning i Dresden, hvor han arbejdede sig op med et saadant Held, at han to Aar efter kunde gifte sig og snart saa sig i Stand til at indlade sig paa finansielle Operationer, der bleve meget indbringende for ham, bl. a. Forpagtningen af den sachsiske Generalaccise (1753); men det var dog først Leverancer til den preussiske Hær ved Syvaarskrigens Begyndelse (1756) og Købet af Porcelænsfabrikken i Meissen (som han solgte igen med stor Fordel), der gjorde ham til en rig Mand, saa at han 1759 som Ejer af en meget stor Formue kunde trække sig tilbage til Hamburg. Her modtog han af J. H. E. Bernstorff, der var bleven opmærksom paa S. ved det Ry, der gik af hans kommercielle Dygtighed, Opfordring til at træde i dansk Tjeneste, idet Ministeren indsaa, hvilken uvurderlig Nytte den dansk-norske Stat kunde have af hans sjældne Evner paa et Tidspunkt, da Udgifterne til det store Observationskorps i Holsten og endnu mere Rustningerne for at kunne møde det truende Angreb af den russiske Kejser Peter III med fuld Kraft havde bragt Finanserne i en yderst mislig Tilstand, medens hverken Staten eller Banken i Kjøbenhavn havde Kredit nok til at skaffe Laan til Veje. S., der mente, at han vilde kunne vinde ikke blot Ære, men ogsaa pekuniære Fordele ved at modtage Tilbudet, gik ind paa Bernstorffs Forslag og kom efter først at have været adjungeret den danske Resident i Hamburg (1761) som Generalkommerceintendant til Kjøbenhavn, hvor han købte det Berckentin'ske Palæ (nu tilhørende Odd-Fellow-Ordenen); herved og ved Erhvervelsen af Baroniet Lindenborg i Jylland (allerede tidligere var han bleven Ejer af Godset Ahrensburg i Holsten) viste han, at det var hans Agt at knytte sin fremtidige Virksomhed til Danmark, hvad der fik officiel Stadfæstelse ved hans Optagelse i den danske Adelsstand med Baron-

titel og Udnævnelse til Ridder (Storkors) af Dannebrog. Bernstorffs Forventning om, hvad den kloge og energiske Mand vilde kunne udrette til Gavn for det danske Pengevæsen, blev heller ikke skuffet, idet det lykkedes S. ved den store personlige Kredit, han nød, i Tidsrummet 1761—65 at rejse en Række Laan paa forholdsvis gunstige Vilkaar, hvorved Statskassen blev sat i Stand til at opfylde sine Forpligtelser, og Banken kom ud af den yderst farefulde Stilling, dens Masseudstedelse af Pengesedler havde bragt den i, saa at man, efter at de værste Vanskeligheder saaledes vare ryddede af Vejen, med nogenlunde Ro kunde afvente bedre Tider. Hvad S. paa denne Maade udrettede for det danske Pengemarked, hører til hans største Fortjenester af Danmark og blev da ogsaa modtaget med almindelig Tilfredshed; derimod vakte de Forslag, han fremsatte til Forøgelse af Statens Indtægter, stærk Kritik, mindre Bortsalget af Domænerne, men i saa meget højere Grad den saakaldte Ekstraskat, der paabødes Septbr. 1762, idet den som Personskat (»Kopskat«) kom til at hvile paa alle og enhver uden Hensyn til Stilling, Alder eller Indtægt og derved blev højst uretfærdig og ubillig, hvis den blev gennemført efter Lovens Bydende. De Betænkeligheder, Regeringen sikkert har haft ved at følge S.'s Indstilling, overvandt denne, der med sit nøgterne Forretningsmandsblik saa paa denne Sag som paa enhver anden Finansoperation og ansaa det for utilladeligt Føleri i slige Spørgsmaal at tage Hensyn til andet end Statskassens Tarv, ved Paavisning af, at denne Beskatningsmaade som den mest praktiske under de givne Forhold maatte foretrækkes for alle andre, hvad vel heller ikke vil kunne nægtes. S. blev nu som Medlem af den nyoprettede Overskattedirektion, hvortil han udnævntes i Slutningen af 1762 (1769 blev han tillige Chef for Skatkammeret o: Statens Reservefond, efter at han Aaret i Forvejen havde faaet Titel af Skatmester), Sjælen i Finansstyrelsen lige til sin Død (naar Struensee-Tiden fraregnes), skønt han aldrig fik Sæde i Finanskollegiet, og samtidig hermed var han som deputeret i Kommercekollegiet (fra 1767) den ledende Aand i alt, hvad der blev foretaget til Fremme af Industri og Handel. For den første Erhvervsgrens Vedkommende fik det desuden ikke ringe Betydning, at han gav Tonen an for andre ved selv at optræde som industridrivende i stor Stil, idet han afkøbte Staten Geværfabrikken Hammermøllen ved Hellebæk og dens Plantager i Vestindien samt et Sukkerraffinaderi, som alle bleve drevne med stor Fordel af ham. Handelens Udvikling laa ham dog mest paa Hjerte (for Landbruget havde han ingen synderlig Interesse, skønt han 1768 blev Medlem af Generallandvæsenskollegiet), og hvad han har gjort for det kommercielle Livs Trivsel i Danmark, har sat sit Spor i 18. Aarh.'s danske Handelshistorie, til hvis allerbetydeligste Skikkelser han hører, saa at man endog trods de Misgreb, man kan bebrejde ham, har brugt Udtrykket genial om hans Virksomhed paa dette Felt. Men under sit Arbejde i Statens og Samfundets Tjeneste glemte han ikke sine egne Interesser, idet han sørgede for, at hans Transaktioner som Statens Bankier ogsaa bleve til Fordel for ham selv, hvad der har givet Anledning til, at man har beskyldt ham for at have beriget sig paa Statens Bekostning. Dette er dog ganske ugrundet, idet det kan paavises, at S. ikke har misbrugt sin Stilling ved at skaffe sig anden Fordel end den, han efter almindelig anerkendte Forretningsprincipper var berettiget til, men det kunde jo let mistydes og blev mistydet i lange Tider, at S. havde betydelig Indtægt af de Finansoperationer, han selv tilraadede. Datidens Statsmænd, ikke mindst begge Bernstorff'erne, forstode helt vel at skønne paa S.'s pligttro og utrættelige Arbejde for Staten og satte, om end hans Hensynsløshed, støtende Selvbevidsthed og Mangel paa Finfølelse undertiden gjorde det mindre behageligt at omgaas ham, særdeles stor Pris paa ham. Ogsaa Struensee nærede (ligesom Christian VII) stor Respekt for ham og søgte derfor at vinde ham ved at gøre ham til Medlem af den saakaldte Geheimekonferens (Decbr. 1770); S., der nødig vilde opgive sin indflydelsesrige Stilling og de deraf flydende Fordele, syntes ogsaa til Forbavselse for sin gamle Omgangskreds villig til at stille sig til Disposition for den ny Magthaver, men det viste sig dog snart, at han ikke vilde føje sig efter Struensee's Vilje, som denne ønskede det, og efter at Overskattedirektionen og Skatkammeret vare blevne ophævede (1771), trak han sig efterhaanden tilbage fra ham, uden dog at lade det komme til er Brud, og nærmede sig atter Oppositionspartiet mod den ny Æra. Efter Struensee's Fald blev han da ogsaa genindsat i sine tidligere Stillinger, blev Elefantridder (1774) og Lensgreve (1779) og fik i den paafølgende Guldberg'ske Periode større Indflydelse end nogen Sinde før, idet baade A. P. Bernstorff og Guldberg arbejdede Haand i Haand med ham, hvad der bl. a. viste sig i den Overvægt, Beskyttelsestoldsystemet nu fik. Af Regeringens Finansoperationer i hin Tid er dog ingen bleven saa bekendt og saa omdebatteret som Statens Overtagelse af Banken (1773), der blev underlagt Overskattedirektionen og derved kom under S.'s Ledelse; for denne i Øjeblikket plausible, men i sine Følger saa uheldsvangre Foranstaltning, der med Rette er bleven stærkt angreben, maa S., skønt han, da det kom til Stykket, havde store Betænkeligheder mod dens Gennemførelse, bære Hovedansvaret. Det var i øvrigt ikke blot paa det finansielle og kommercielle Omraade, S.'s Ord havde den største Vægt, hans Indflydelse mærkedes alle Vegne, idet der, siger Bernstorff, saa godt som ikke blev truffet nogen Bestemmelse af Betydning i noget af Kollegierne, uden hans Mening var hørt. Hans Helbred led imidlertid ved denne anstrengende Virksomhed, men trods sin tiltagende Sygelighed vilde han ikke give Slip paa Arbejdet, idet han lige til sin Død holdtes oppe af sin stærke Pligtfølelse, der fik et smukt Udtryk i hans sidste Ord til sine Børn. (Litt.: Høst, »Heinrich Carl, Greve af Schimmelmann« [»Clio«, Bd. I, Kbhvn. 1813]; J. Schovelin, »Fra den danske Handels Empire« [Kbhvn. 1900, I—II]; Koch, »Kabinettet i Struensee's Tid« [»Hist. Tidsskr.«, VII, 4, Kbhvn. 1902]; E. Holm, »Danmark-Norge's Hist. under Christian VII« [Kbhvn. 1902]). *C. F.*

Schimmelmann, Heinrich Ernst, Greve, dansk Finans- og Statsminister, ældste Søn af

foreg., født 4. Decbr. 1747, død 9. Febr. 1831, kom fra sin Fødeby Dresden 1759 til Hamburg og derfra til Danmark, hvor hans ypperlige Evner uddannedes ved en omhyggelig Undervisning, der afsluttedes med en Udenlandsrejse (1767). Efter sin Hjemkomst fortsatte han sine Studier, som han helst vilde ofre sig helt for; men da Faderen vilde have ham ind paa Embedsbanen, føjede han sig efter hans Ønske og blev da 1773 Medlem af Overskattedirektionen og deputeret i Kommercekollegiet, 1776 1. deputeret i samme Kollegium og deputeret i Finanskollegiet, i hvilke Stillinger han til Dels kom til at arbejde under Faderens Ledelse, hvad der var en udmærket Skole for ham som Embedsmand, og han blev da ogsaa alle sine Dage et Mønster paa Pligttroskab og utrættelig Iver i Tjenesten. Heri lignede han sin Fader, til hvem han ellers var en fuldstændig Modsætning; thi medens den ældre S. altid var Forretningsmand til Fingerspidserne, et Forstandsmenneske med udpræget realistiske Tendenser, men med ringe Sans for de ideelle Sider af Livet, var Sønnen et Hjertemenneske med et dybt og varmt Følelsesliv, en ædel, barnlig ren Idealist, begejstret for Digtekunst og Filosofi, hvis Udvikling han, nøje fortrolig med de store Digteres og Tænkeres Værker, fulgte med aandfuld Forstaaelse; men han manglede sin Faders Evne til altid at tage praktisk fat paa Tingene og hans haardhændede Kraft, ligesom den hjertensgode og elskværdige Mand med det uanselige Ydre og det forlegne Væsen (han var tillige meget distrait, navnlig i sine senere Aar, hvorom der fortælles mange kuriøse Historier) ikke forstod at gøre sin Personlighed gældende i samme Grad som Faderen. S. A., som denne døde (1782), blev S. Kommerceminister og efter Regeringsforandringen 1784, i hvis Forberedelse han havde medvirket, Finansminister samt Medlem af Skatkammer- og Overbankdirektionen. Det følgende Aar fremlagde han en velgennemtænkt og i mange Henseender dygtig Plan til Tilvejebringelse af god Orden i Finanserne, ifølge hvilken Statsgælden skulde kunne være afbetalt 1815 og Pengesedlerne bragte op til Pari, efter at Bankens Forbindelse med Staten var ophævet. Desværre blev Planens Realisation umuliggjort ved de tunge Tider, der med 19. Aarh. brøde ind over Danmark. 1790'erne med de gunstige Handelskonjunkturer syntes dog endnu at love godt, og denne Periode, i hvilken han, der 1788 blev Statsminister, arbejdede sammen med Bernstorff og Reventlow, var vistnok hans lykkeligste Tid. Resultatet af deres Samvirken viste sig i den frisindede Handelslovgivning, Speciesbankernes Oprettelse og fremfor alt i den ypperlige Toldlov af 1797, for hvilken S. selv tilskrev sig en Broderpart af Æren. Ham alene skyldes derimod Forordningen af 10. Marts 1792, der forbød Handel med Negerslaver paa de dansk-vestindiske Øer fra 1803 at regne; denne Forordning, hvorved Danmark kom til at gaa i Spidsen for Nationerne i Kampen mod den afskyelige Slavehandel, cg som S. gennemførte trods de vestindiske Myndigheders Modstand, er det skønneste Vidnesbyrd om hans ædle Humanitet, der ogsaa viste sig i hans Bestræbelser for at sikre Negerslaverne bedre Livsvilkaar. Samme Tænkemaade præger hans Færd som Godsherre, idet han som Besidder af Grevskabet Lindenborg med betydelige Ofre udskiftede Jorderne, hævede Hoveriet og sørgede for Opbygning og Indretning af Almueskoler. Uden for sit Ministerium udførte han desuden i disse Aar et betydeligt og dygtigt Arbejde som Formand i Direktioner og Kommissioner vedrørende Handel, offentlige Arbejder, Skolevæsen og videnskabelige Formaal. Men med Aarhundredets Slutning var det forbi med de gode Tider, og efter 1801 saa S. med dyb Smerte Udsigten til en Ordning af Landets Pengevæsen blive mindre og mindre, indtil Ulykkesaarene efter 1807 fuldstændig søndersloge hans Finansplan og gjorde hans aarelange Arbejde resultatløst. De sørgelige Følger af Forbundet med Napoleon, som S. forgæves havde fraraadet, gjorde til sidst Tilstanden saa fortvivlet, at en Katastrofe var uundgaaelig; han havde forudset dens Komme og havde gjort alt muligt for at forhale den, men da den kom med Frd. af 5. Jan. 1813 om Kurantsedlernes Reduktion og Indretning af et nyt Pengevæsen, kastede man Skylden for den finansielle Elendighed over paa ham og fældede de haardeste Domme over hans Finansstyrelse. Hvad man nu end kan bebrejde S., maa det dog ikke glemmes, at Grunden til Statsbankerotten i væsentlig Grad maa søges i Forhold og Begivenheder, over for hvilke han stod magtesløs, hvad Frederik VI ogsaa erkendte, da S. 6. Oktbr. 1813 traadte tilbage som Finansminister, idet han beholdt sit Sæde i Statsraadet. 1824 overtog han igen et Ministerium, Udenrigsministeriet, som han beholdt, saa længe han levede. Har den ulykkelige Slutning paa hans Ledelse af Finanserne hos mange stillet hans Fortjenester som Statsmand i ufortjent Skygge, staar derimod det lysende Minde som højsindet Mæcen, han efterlod sig, i ufordunklet Glans og Ære hos alle. Pram, Rahbek, Baggesen, Oehlenschläger, Schack Staffeldt, Steffens og endnu flere har han støttet og hjulpet med rund Haand, og da især Baggesen, om hvem det kan siges, at han uden S. ikke var bleven den, han blev. Blandt tyske Forfattere have Klopstock, Claudius og Gerstenberg ham meget at takke for, men fremfor alt er det som Schiller's Redningsmand, hans Navn bevares i taknemmelig Erindring i Tyskland, idet S. sammen med Hertugen af Augustenborg ved en rigelig Understøttelse gengav den af Sygdom og Næringssorg kuede Digter Livsmod og Kraft til fortsat Produktion. Af stor Betydning for Aandslivets Udvikling i Danmark var ogsaa det fine og aandfulde Selskabsliv i S.'s Hus, hvor hans anden Hustru, den af Samtiden højt priste Magdalene Charlotte, født Schubarth, (1757—1816) spillede en fremragende Rolle baade i æstetisk og politisk Henseende. S.'s første Hustru var den af Pram i Digtet »Emilie's Kilde« besungne Emilie Caroline, født Rantzau (1752—80), hvem S. rejste en Mindesten ved Strandvejen i Nærheden af Klampenborg Badeanstalt. (Litt.: J. Møller, »Geheimestatsminister Grev Ernst Heinrich v. S.« [»Litteraturtidende«, Kbhvn. 1832]; Bloch, »Fra Aug. Hennings'es Jyllandsrejse« [»Museum«, Kbhvn. 1891, I]; Bobé, »Efterladte Papirer fra den Reventlow'ske Kreds« [Kbhvn. 1895 ff., Bd. IV og V]; M. Rubin, »1807—14« [Kbhvn. 1892]; J. Schovelin, »Fra den danske Handels Em-

pire« [Kbhvn. 1900, Bd. II]; »Lebensnachrichten über B. G. Niebuhr« [Hamburg 1839 ff., I—II]; Rist, »Lebenserinnerungen« [Gotha 1880 ff.]; G. Merkel, »Darstellungen u. Charakteristiken« [Riga 1840, I—II]; Spidel og Wittmann, »Bilder aus der Schillerzeit« [Stuttgart 1885]). *C. F.*

Schimmelpenninck, Rutger Jan, hollandsk Statsmand, (1761—1825), var Advokat i Amsterdam, da han 1795 sattes i Spidsen for Byens Forvaltning; blev 1798 den bataviske Republiks Sendemand i Paris og tog 1802 Del i Fredsunderhandlingerne i Amiens. Han blev derefter Sendemand i London og søgte 1803 forgæves at opnaa Nederlandenes Neutralitet under den ny Krig. Da Napoleon I krævede Landets Indlemmelse i Frankrig eller dets Omdannelse til en Enhedsstat med uafsætteligt Overhoved, overtog S. Styrelsen som Raadspensionær 1805 og stræbte at hindre Oprettelsen af Kongeriget Holland 1806. Efter dettes Tilknytning til Frankrig blev han 1811 fransk Senator og Greve, men sluttede sig 1814 til Kejserdømmets Modstandere og blev 1815 livsvarigt Medlem af Nederlandenes første Kammer. *E. E.*

Schimpanse d. s. s. Chimpanse.

Schimper, Andreas Franz Wilhelm, tysk Botaniker, født 1856 i Strassburg, død 1901 i Basel som Professor i Botanik. Efter at have taget Doktorgraden 1878 arbejdede han særlig i under De Bary og Solms-Laubach, begav sig 1880 til John-Hopkins-Universitetet i Nordamerika, vendte 1882 tilbage og arbejdede nu i $1\frac{61}{2}$ Aar under Strasburger som Docent ved Universitetet i Bonn. Hans Arbejder, der i denne Periode særlig dreje sig om Problemer af Cellelæren, have haft stor Betydning for denne; særlig kunne nævnes hans Undersøgelser over Stivelsekornenes Dannelse og Vækst, over Klorofylkorn og Farvelegemer og over Planternes Proteïnkrystalloider. 1882—83 foretog S. sammen med Johow sin første Troperejse, nemlig til Vestindien, hvor han særlig studerede Skovenes Epifytvegetation og derved kom ind paa økologiske og plantegeografiske Studier. 1886 berejste han sammen med H. Schenck Brasilien, 1889—90 rejste han til Ceylon og Java og deltog endelig 1898—99 i den tyske Dybhavsekspedition under Chun's Ledelse, men hentede sig i Kamerun Spiren til Døden. Resultaterne af hans Studier paa disse Rejser ere nedlagte i flere for den økologiske Botanik betydningsfulde Arbejder, saaledes »Die epiphytische Vegetation Amerikas« [Jena 1888], »Die indomalayische Strandflora« [Jena 1891] samt i hans Hovedarbejde: »Pflanzengeographie auf physiologischer Grundlage« [Jena 1898]. Ogsaa paa den rene Fysiologis Omraade har S. leveret værdifulde Arbejder, især angaaende Kulhydraternes og de krystalliserede Kalksaltes Dannelse og Vandring; af biologisk interessante Problemer, som særlig den i Troperne rejsende Naturforsker støder paa, har han leveret et udmærket Arbejde om »Wechselbeziehungen zwischen Pflanzen und Ameisen im tropischen Amerika« [Jena 1888]. Efter at S. 1886 var bleven ekstraord. Prof. i farmaceutisk Botanik i Bonn, udgav han »Taschenbuch der medicinisch-pharmaceutischen Botanik« [Strassburg 1886] og »Anleitung zur mikroskopischen Untersuchung der Nahrungs- und Genussmittel« [Jena 1886], og han var sammen med Strasburger, Noll og H. Schenck Udgiver af den bekendte »Bonner-Lærebog« i Botanik. *V. A. P.*

Schimper, Karl Friedrich, tysk Botaniker, født 1803 i Mannheim, død 1867 i Schwetzingen. Han studerede først Teologi, men vendte sig senere til Botanikken og levede, fra Tid til anden beskæftiget som akademisk Docent, 1828—42 i München. Allerede før 1830 begrundede han den i paa en Naturforskerforsamling i Stuttgart 1834 af ham fremsatte, færdige Teori om Bladstillingen, der ved sin store Klarhed og især ved den elegante Fremstilling, som den fik 1835 af Alexander Braun, hurtig blev meget bekendt som den Braun-Schimper'ske Bladstillingslære. Den kom til at spille (og spiller egentlig endnu [1904]) en stor Rolle i Morfologien; ved sin Fremkomst vakte den saa meget større Opmærksomhed, som dens enkelte Sætninger lode sig udtrykke i Tal og Formler og geometriske Konstruktioner, hvilket indtil da var uhørt i Botanikken. S. oversaa, at den geometriske Betragtning af Bladenes Anordning i Rummet, saa nyttig den i mangt kan være, dog ikke giver nogen Oplysning om Aarsagerne til Oprindelsen af saadanne Stillingsforhold. S. fremsatte sin Lære i den berømte Afhandling »Beschreibung des Symphytum Zeiheri« [Heidelberg 1835]). *V. A. P.*

Schimper, Wilhelm Philipp, Bryolog og Fytopalæontolog, foreg.'s Fætter, født i Dosenheim i Elsass 1808, død i Strassburg 1880. S. studerede Teologi, men opgav det for Naturvidenskaben. Han var geologisk Assistent og senere Konservator og Direktør ved Museet i Strassburg. Efter den fransk-tyske Krig forblev S. i Strassburg, hvor han 1872—79 var Professor i Geologi ved Universitetet. Hans Hovedinteresse var Mosserne; han berejste største Delen af Europa i bryologiske Øjemed og har især gjort sig fortjent som deskriptiv Bryolog. Hans vigtigste Arbejde paa dette Omraade er *Synopsis Muscorum europaeorum praemissa introductione de elementis bryologicis tractante* [Stuttgart 1860, *Editio secunda*, 1876]. Af hans øvrige bryologiske Værker kunne fremhæves: »Recherches anatomiques et morphologiques sur les mousses« [Strassburg 1855], »Versuch einer Entwickelungsgeschichte der Torfmoose (*Sphagnum*)« [Stuttgart 1858], *Musci europaei novi vel Bryologiae europaeae supplementum* [Fasc. I—4, Stuttgart 1864—66]. Sammen med Bruch og Gümbel udarbejdede han det monumentale Billedværk *Bryologia europaea seu genera muscorum europaeorum monographice illustrata* [1.—6. Bd., Stuttgart 1836—55]. Af fremragende fytopalæontologiske Værker har S. publiceret: »Monographie de plantes fossiles du grés bigarré des Vosges« [1844] og »Traité de paléontologie végétale« [Paris 1869—74]. (Litt.: De Bary, »Botanische Zeitung« [1880]). *C. J.*

Schinassi Efendi, tyrkisk Forfatter og Kritiker, 1828—72. S. er Grundlæggeren af den moderne Retning i tyrkisk Litteratur. Indtil hans Tid var den osmanniske Skønlitteratur i alt væsentligt en daarlig og slavisk Efterligning af de persiske Klassikere. S., der var stærkt paavirket af de franske Romantikere, bestræbte sig — med Held — for at vende de yngre Forfattere bort fra de persiske Forbilleder og i Litteraturen

at skabe et Sidestykke til den Tilslutning til Vesteuropa og occidentalsk Civilisation, som paa alle praktiske Omraader havde taget sin Begyndelse under Sultan Mahmud's Regering. S. virkede som saa mange litterære Gennembrudsmænd ikke som original Digter, men som Kritiker og Journalist; han stiftede et Blad til at virke for Udbredelsen af sine Ideer og samlede her efterhaanden de betydeligste litterære Dygtigheder i Tyrkiet; de mest fremragende i den af S. stiftede Skole bleve Kemal Bey og Ahmed Midhart Efendi. Smlg. Tyrkiet, »Litteratur«. *J. 0.*

Schindellegi, Bjærgpas i de schweiziske Foralper, Kanton Schwyz, danner Forbindelsesvejen mellem Zürich-Søen og Valfartsstedet Einsiedeln. Fra Richterswyl stiger Vejen Syd paa, indtil den i S. ligger 832 M. o. H. Derefter sænker den sig til Sihl-Plateauet (757 M.), over hvilket den fører til Einsiedeln (909 M.). Nutildags gaar Pilegrimsstrømmen med den 1877 aabnede Jærnbane Wädenswil—Einsiedeln over Stationen S. (757 M.). *H. P. S.*

Schinderhannes se Byckler, J.

Schindler, Emil Jakob, østerrigsk Maler, født 27. Apr. 1842 i Wien, død 9. Aug. 1892 i Vesterland (paa Sild). Han var Elev af A. Zimmermann i Wien, men tog i øvrigt ogsaa i ikke ringe Grad gammelhollandsk Landskabskunst (Ruisdael, Hobbema) til Forbillede. Paa østerrigsk Omraade er han en Art Banebryder for »Stemningsmaleriet«, som det kom frem i Frankrig under Rousseau o. a.; fra Prater-Egnen henter han mange af sine kønneste Billeder; Kirkegaardsbilledet »Pax« købtes af Kejser Frants Josef. Han nød ogsaa Ry som Illustrator (Zedlitz's »Waldfräulein«). 1895 afsløredes hans Statue i Wien's Stadtpark. *A. Hk.*

Schindler, Julius Alexander, tysk-østerrigsk Forfatter (Pseudonym: Julius von der Traun), født i Wien 26. Septbr. 1818, død smst. 16. Maj 1885. Han var en Tid juridisk Embedsmand, men blev afskediget paa Grund af et halvpolitisk Skrift og levede derpaa en Tid 1 private Stillinger og i Jærnbanetjenesten, indtil han ved den politiske Strømkæntring 1861 valgtes ind i Landdagen og senere i Rigsdagen, hvor han udmærkede sig som en vittig og slagfærdig Taler. Af hans talrige Skrifter i de fleste skønlitterære Retninger kunne særlig fremhæves: »Die Geschichte vom Scharfrichter Rosenfeld und seinem Paten« [1852], »Der Scheim von Bergen« [1879; 4. Opl. 1885], Eposet »Salomon, König von Ungarn« [1873; 2. Opl. 1876], »Die Rosegger-Romanzen« [1852; 3. Opl. under Titel »Gedichte«, 2 Bd., 1876] og »Carte blanche, politische Sinngedichte« [1862]. *C. A. N.*

Schindler, Poul Christian, dansk Musiker, (ca. 1648—1740), født i Kjøbenhavn, 1670—1706 *Viol de gambist* i Hofkapellet, senere ansat som Sølvpop. Han er Komponisten til den første Opera, der opførtes i Danmark, »Der vereinigte Götterstreit« [1689], Tekst af Slesvigeren P. A. Burchard. Opførelsen fandt Sted paa Kongens Fødselsdag 15. Apr. paa et lille Teater paa Amalienborg, hvilket ved Gentagelsen af Forestillingen brændte, hvorved mange omkom. (Litt.: Louis Bobé, »Operahusets Brand paa Amalienborg d. 19. April 1689« [Kbhvn. 1889]). *A. H.*

Schinghit se Aderer.

Schinkel, Bernt von, svensk historisk Forfatter, født 7. Novbr. 1794, død 14. Febr. 1882. S.'s egentlige Navn var Bergman; Navnet S. antog han først, da han i Apr. 1840 blev adlet, efter sin Svigerfader v. S. S. var under Felttoget i Tyskland 1813 Adjutant hos Generalmajor Lagerbjelke, deltog i det norske Felttog 1814 og blev 1823 Ordonnansofficer og 1833 Adjutant hos Karl XIV Johan. S. fik det Hverv af det kongelige Kabinets og Karl Johan's private Papirer at uddrage og forfatte Optegnelser til Kongens Historie og fik derved adskillige mundtlige Meddelelser af Karl Johan samt fik ogsaa af andre forskellige Meddelelser til sin Raadighed. Af dette saaledes gennem lang Tid samlede og forøgede Materiale udarbejdede saa paa S.'s Opfordring hans Brodersøn K. V. Bergman et historisk Værk, kaldet »Minnen ur Sveriges nyare historia«, samlede af B. v. S. Bergman udgav 1852—56 Delene I—VIII (Tiden 1771—1814), K. E. J. Rogberg udgav 1864 Del IX (Tiden 1814—17), J. A. C. Hellstenius udgav 1868—72 Delene X og XI (Tiden 1817—28), hvorhos S. J. Boethius 1881—83 udgav 3 Dele Tillæg. Værket er af stor Betydning for Kundskaben om Sverige's nyere Historie, sikkert mest hvad angaar Karl Johan's Tid. S. fik 1843 Titel af Oberst. I 87 Aars Alderen faldt han for sin egen Haand. *A. S.*

Schinkel, Karl Friedrich, tysk Arkitekt, født i Neu-Ruppin 13. Marts 1781, død i Berlin 9. Oktbr. 1841. Da han 1795 var kommen til Berlin, besøgte han efter endt Skolegang Bygningsakademiet og arbejdede som Elev under Arkitekterne Gilly, Fader og Søn; 1803—05 opholdt han sig i Italien, og mærkeligt nok, der interesserede Middelalderens Arkitektur ham i højere Grad end Antikken og Renaissancen. Efter hans Hjemkomst til Berlin bød Forholdene ham ingen synderlige Arbejder som Arkitekt, og han beskæftigede sig da hovedsagelig med Malerier, Landskaber og Arkitekturbilleder, hvoraf der findes 10 store Originalbilleder og 7 Kopier i Nationalgaleriet i Berlin; ogsaa en Mængde Teaterdekorationer komponerede han, og skønt han i egentlig Forstand altid var en Dilettant paa Maleriets Omraade, vidne hans Kompositioner dog om en ualmindelig frodig Fantasi og megen teknisk Dygtighed. 1807—08 malede han en Række optisk-perspektiviske Billeder i stor Stil, bl. a. et mægtigt Panorama af Palermo, og i en langt senere Periode dekorerede han selv sin Museumsbygning med store Vægmalerier. Efterhaanden kom han imidlertid ind i forskellige Bygningsembeder og blev 1815 Geheime-Oberbaurath; nu begyndte hans egentlige Kunstnervirksomhed, og man har udregnet, at han har opført 83 Bygninger og samtidig efterladt sig adskillige Udkast til grandiose Bygningsanlæg, som aldrig bleve til Virkelighed, bl. a. til Slottet Orianda i Krim og et kgl. Slot paa Akropolis Athen. Han havde imidlertid i Aarenes Løb ganske ændret sin Kunstopfattelse og betragtede nu den græske Kunst som den eneste værdifulde, og hans arkitektoniske Betydning bestaar da ogsaa i, at han paa et tidligt Punkt og med sjælden lykkelige Evner har anvendt græske Motiver, lempede efter Nutidens Fordringer; i denne Ret-

ning staar han som Banebryderen i Tyskland, vistnok dets største Mester i 19. Aarh., fulgt af mangfoldige Efterlignere. Hans Hovedværker ere Hovedvagten, Skuespilhuset og det gl. Museum i Berlin, alle opførte i antikiseret Stil og mønsterværdige i deres klassiske Ro og Renhed; særlig er Museet med sine store Forhold og sin Enkelthed i Kompositionen et beundringsværdigt Værk. Mere moderne, men ikke saa arkitektonisk heldig, var han i Bygningsakademiet, hvor han for første Gang i Tyskland anvendte Murstenen og den flade Bue i en gennemført Komposition; hans forskellige Kirker ere ikke af særlig Betydning; den interessanteste er Nikolaj-Kirken i Potsdam, kronet af en mægtig Kuppel. Blandt hans mange Villaer og Landbygninger indtager Charlottenhof ved Sanssouci den første Plads. S. naaede naturligvis et Utal af Hædersbevisninger, og efter hans Død er der oprejst forskellige Mindesmærker over ham, ligesom der er oprettet et S.-Museum i den tekniske Højskole i Charlottenburg. Han har udgivet adskillige Værker, hvoriblandt det betydeligste er »Sammlung architectonischer Entwürfe«, med 174 Kobbertavler [Berlin 1820—37, 3. Opl. 1857—58]. En populær, rigt illustreret Biografi af ham er udgivet af Hermann Ziller [»Künstlermonographien« XXVIII, 1897]. *E. S.*

Schinópsis Engl., Slægt af *Anacardiaceae*, Træer med hele eller finnede Blade og smaa, polygame Blomster i Top. Vingefrugt. 5 Arter i Sydamerika, alle med haardt og rødligt Kerneved; især er Veddet af *S. Balansae* Engl. og *S. Lorentzii* (Griseb.) Engl. (Quebracho colorado) meget værdifuldt. *A. M.*

Schinus L., Slægt af *Anacardiaceae*, Buske eller Halvbuske med rigelig Harpiks og Garvestof i Barken, tæt siddende, enkelte eller ulige finnede Blade, hvis Stilk ofte er vinget, og smaa, 5-tallige og hvidlige Blomster i Top. Kugleformet Stenfrugt af Størrelse som en Ært. Henved 12 Arter, de fleste i Sydamerika. *S. Molle* L. (Peruansk Pebertræ) i Anderne (fra Mejico til Chile) har ulige finnede Blade med lange og smalle Smaablade; den dyrkes ogsaa i subtropiske Lande og Middelhavsomraadet. *S. dependens* Ortega og *S. latifolius* (Gill.) Engl. have begge enkelte Blade. Af *S. Molle* faas forskellige Lægemidler (af Barken); Bladene bruges til Gulfarvning, Frugterne til Eddike, Sirup og Fremstilling af en Drik, ligesom Frugterne af *S. dependens* og *S. latifolius* ogsaa benyttes til en i Chile almindelig, berusende Drik (Chicha). Harpiks af samme og andre Arter har nogen Betydning til Lægemidler. *A. M.*

Schinznach, Badested i Schweiz, Kanton Aargau, ligger 6 Km. S. V. f. Brugg og ved Foden af Wülpelsberg (514 M.), hvis Top krones af Ruinerne af Slottet Habsburg. S. har ca. 1,200 Indb., og dens varme Svovlkilde besøges af mange Kurgæster. Kilden opdagedes 1658 paa venstre Bred af Aare, gik 1670 tabt ved en Oversvømmelse, genopdagedes 1692 og sikredes ved Inddæmning, hvorved den kom til at ligge paa højre Flodbred. *H. P. S.*

Schio, By i Norditalien, Provins Vicenza, ligger 22 Km. N. N. V. f. Vicenza 204 M. o. H. (1901) 10,190 Indb. I Omegnen findes Marmor og Kaolin; men fra gammel Tid er S. dog mest bekendt for sin betydelige Klædeindustri. *H. P. S.*

Schipka-Pas (Sipka) danner den vigtigste Vejforbindelse fra Gabrova til Kasanlik mellem Bulgarien og Østrumelien over den 400 Km. lange Balkan-Bjærgkæde. Vejen er nu en temmelig vel vedligeholdt Chaussé, men smal og paa sine Steder saa stejl, at Vognfærdselen besværliggøres derved. Den følger først Jantra-Flodens venstre Bred (436 M.), stiger indtil en Højde af 1,318 M. og falder derefter ned til Tundschat-Dalen, idet den ved Balkan's Fod passerer Landsbyen Schipka (625 M.). Under den russisk-tyrkiske Krig 1877—78, da Vejen endnu langtfra var fuldført, fandt der om Besiddelsen af dette Pas heftige Kampe Sted. Russerne angreb det først fra Nord 17. Juli 1877, men kastedes tilbage; ved Kapitulation faldt det dog i General Gurko's Hænder 19. Juli, hvorefter Russerne begyndte at befæste selve Pashøjderne. Disse angrebes derefter i Front og begge Flanker af Suleiman Pasha med ca. 26,500 Mand 20.—27. Aug. Russerne, som i Begyndelsen kun talte 6,500 Mand, men efterhaanden forstærkedes til 18,000 Mand med 12,000 Mand i Reserve, afsloge det energiske Angreb med et Tab af 100 Officerer og 5,300 Mand, medens Tyrkerne mistede 234 Officerer og ca. 6,500 Mand. Suleiman fornyede sit Angreb 17. Septbr., men uden Held.

Da Russerne i Begyndelsen af Januar gik over Balkan andre Steder, blev den i S. staaende tyrkiske Hærstyrke paa ca. 32,000 Mand og 90 Kanoner under Wessel Pasha angreben i begge Flanker 7.—9. Jan. og tvungen til Kapitulation ved Schejnowo efter en heftig Modstand. *P. Nw.*

Schippel, Max, tysk socialdemokratisk Publicist og Politiker, er født 6. Decbr. 1859 i Chemnitz, studerede Sprog- og Samfundsvidenskab, men kastede sig snart ind i politisk Agitation og grundlagde 1887 det socialpolitiske Ugeskrift »Berliner Volkstribüne«, 1894 et nyt Ugeblad »Der Socialdemokrat«, ligesom han i Beg. af 1890'erne bl. a. udgav en Række Smaaskrifter under Fællestitelen »Berliner Arbeiterbibliothek«. Siden 1890 repræsenterer S. sin Fødeby i den tyske Rigsdag, hvor han hører til sit Partis mest fremskudte Kræfter. Dets Program paa Lovgivningens Omraade har han udviklet i en indholdsrig »Sozialdemokratisches Reichstags-Handbuch« [Berlin 1902], der giver en alfabetisk ordnet Oversigt over Rigslovgivningen efter 1890 med en Udredning af Socialdemokraternes Holdning til ethvert enkelt Spørgsmaal. *K. V. H.*

Schirach, Gottlob B., tysk Publicist og Historiker, (1743—1804), blev 1769 Professor i Helmstädt og kom 1780 som dansk Legationsraad til Altona, hvor han udgav »Das polit. Journal«.

Schirak-Steppe, Steppe i det russisk-transkaukasiske Guvernement Tiflis, mellem Floderne Alasan og Jora (ved den sidste adskilt fra Karaja-Steppen), paa hvilken Daghestan's Bjærgfolk om Vinteren lade deres Faarehjorde græsse. *M. V.*

Schir Ali, Emir af Afghanistan 1863—78, Søn og Efterfølger af Dost Muhammed. I Begyndelsen af sin Regering var S. A. engelskvenlig, men under den russisk-tyrkiske Krig 1877 søgte han at iværksætte en muhamedansk Rejs-

ning i engelsk Indien. Paa Grund af de afghanske Stammers Mangel paa indbyrdes Sammenhold mislykkedes dette, og efter flere diplomatiske Sammenstød rykkede Englænderne 1878 ind i Afghanistan, og S. A. blev afsat og maatte flygte over paa russisk Territorium, hvor han det følgende Aar døde. *J. 0.*

Schiras, By i det sydlige Persien, Hovedstad i Provinsen Fars, ligger i en skøn, velvandet Dal, 1,150 M. o. H., omgiven af nøgne Kalkbjærge og har ca. 30,000 Indb. Over S. fører en meget benyttet Karavanvej fra Kysten til det indre af Landet. Gaderne ere snævre og smudsige, Husene forfaldne. I Byen findes et forfaldent Palads, bygget af Kerim Khan, flere Moskeer, Karavanserajer o. s. v. Uden for Byen findes de her fødte Digtere Hafiz'es og Saadi's Grave, 60 Km. N. 0. f. Byen ligge Ruinerne af Persepolis. Haandværket frembringer Uldvarer, Rosenvand og Pottemagerarbejder; tillige har Byen Betydning ved Handel med Omegnens Produkter, Opium, Mandler og andre Frugter. S. var i 7. Aarh. Kalifernes Hoflejr, blev i 14. Aarh. erobret af Timur Lenk og tabte derefter sin Betydning. *M. V.*

Schirgiswalde, By i den østlige Del af det tyske Kongerige Sachsen, Kredsen Bautzen, i en bjærgrig Egn ved Spree og Jærnbanen Bischofswerda—Zittau, har en protestantisk og en særlig smuk katolsk Kirke, et Slot med tilhørende Park, en Amtsdomstol og ikke ringe Fabrikvirksomhed, navnlig Væverier samt Træ- og Papirfabrikation; Granitbrud. (1895) 3,051 Indb. Byen hørte indtil 1845 til Böhmen, men afstodes da af Østerrig til Sachsen. *M. Kr.*

Schirmer, 1) Heinrich Ernst, norsk Arkitekt, født 27. Aug. 1814 i Leipzig, død 6. Septbr. 1887 i Giessen. Sin Uddannelse som Arkitekt fik han 1831-34 i Dresden hos Professor Thürmer, senere ved Akademiet i München. I Dresden gjorde han Bekendtskab med den norske Maler Professor Dahl og rejste efter dennes Opmuntring til Christiania (1838), hvor han hos Slotsintendanten Linstow (s. d.) fik overdraget Tegningerne til det ny Slots Indretning og indre Udsmykning. Dette Arbejde sysselsatte ham til 1841, hvorefter han af Regeringen fik Anmodning om at undersøge Throndhjem's Domkirkes daværende Forfatning og mulige Restauration. I de følgende Aar var han ivrig beskæftiget med disse Undersøgelser; men først etter en længere Aarrække fik han ved sin utrættelige Energi og varme Interesse endelig vakt Nationens Opmærksomhed og Tilslutning til sine Planer om den endelige Genrejsning af dette betydeligste Mindesmærke fra Norge's Middelalder, særlig gennem det af ham og Prof. P. A. Munch forfattede Plancheværk: »Throndhjem's Domkirke«, Tekst af Prof. P. A. Munch, Tegninger af H. E. S. [Chra. 1859]. Først 1869 blev imidlertid Restaurationsarbejdet for Alvor optaget, og S. overtog da Ledelsen, som han fratraadte 1871, efter at Skrudhuset (ell. Kapitelhuset) og den søndre Vingestuke (det Angel'ske Kapel) vare blevne færdigrestaurerede og ligeledes en Del af den gennembrudte Væg mellem Mariestuken (det saakaldte Højkor) og Østskibet (ɔ: Koret) istandsat. Allerede tidligere havde S. af den norske Regering faaet det Hverv at undersøge nyere Fængselsbygninger og Sindssygeasyler og foretog i den Anledning 1843 en Rejse til Belgien, England og Tyskland, hvorefter han fik overdraget Opførelsen af Bodsfængselet i Christiania (1843—49) og Gauslad's Sindssygeasyl (1849—55). Begge disse betydelige Bygværker udmærke sig ved deres klare Planlæggelse og stilfulde Ydre og tillige ved at lade Bygningsmaterialet komme til sin Ret, uden den hidtil i Christiania-Arkitekturen saa eneherskende Kalkpuds eller Overmaling. Det samme gælder den senere nedrevne Hovedbanes Stationsbygning i Christiania, som han udførte sammen med v. Hanno, med hvem han for øvrigt i en Aarrække udførte adskillige private og offentlige Bygninger (1855 — 62), saaledes efter den store Brand i Christiania flere fremtrædende Bygninger: Hoppe's Gaard, Kreditbanken, Generalkonsul Peter Petersen's Gaard, de militære Bygninger paa Akershus, Konsul Heftye's >Frognes«, Sarabraaten o. fl.; den katolske St. Olat's Kirke, Vestre Akers Kirke, foruden et betydeligt Antal af Kirkebygninger rundt om i Landet, Distriktsfængsler o. s. v., Hospitalerne i Bergen, Molde, Reitgjærdet ved Throndhjem, Børsen og Realskolen i Throndhjem, begge i italiensk Palæstil. Ved Restaureringen af ældre norske Bygværker er hans Navn foruden til Throndhjem's Domkirke ogsaa knyttet til Stavanger Domkirke og Gamle Akers Kirke. S.'s sidste større Arbejde var Opførelsen af det ny Rigshospital (s. d.) i Christiania, som han først sammen med Arkitekt Nordan, senere alene forestod Opførelsen af 1874—83. S. A. flyttede han tilbage til Tyskland, hvor han levede i Giessen til sin Død. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *Fr. O.*

2) Adolf, norsk Arkitekt, *foreg.*'s Søn, er født I. Oktbr. 1850 i Christiania. Han uddannedes til Arkitekt 1872—74 ved Bauakademie i Berlin og *Ecole des Beaux-Arts* i Paris. 1874—86 virkede han i Christiania som privat Arkitekt, indtil han 1887 blev ansat som Bygningsinspektør for Statens Bygninger i og ved Christiania og tillige som Konsulent for Regeringens Departementer i Byggesager. Af hans Bygninger kunne nævnes den vakre Sparebank i Throndhjem, det endnu kun delvis fuldførte Skulpturmuseum samt den ny Toldbodbygning i Christiania. *Fr. O.*

3) Herman Major, norsk Arkitekt, Søn af ovenn. H. E. S., er født 20. Juni 1845 i Christiania. Sin Uddannelse som Arkitekt fik han dels i sit Hjemland hos sin Fader og hos Maleren og Arkitekten F. W. Schiertz i Bergen, dels ved Dresden's Akademi (1866 - 68). Efter en Studierejse (1869) i Italien, Schweiz, Tyskland og Sverige vendte han tilbage til Christiania, hvor han senere har været bosat og som praktiserende Arkitekt bl. a. har bygget Hotel Royal i Christiania, Frognersæteren, Hamar Kirke og Bergen's Kreditbank. 1873—84 underviste han i Bygningslære, senere i Ornamentik ved den kgl. Kunst- og Haandværksskole, fra 1884 med Titel af Overlærer. Den gamle Tegneskoles Omdannelse til en Kunst- og Haandværksskole skyldes for en stor Del hans Forslag, og han var Medlem af den i den Anledning nedsatte kgl. Kommission. Tidlig vaktes S.'s Interesse for Norge's middelalderlige Bygningskunst, og han har saavel i større Værker som i en Mængde mindre Afhandlinger udfoldet et betydningsfuldt Arbejde for at vække For-

staaelse af Norge's Bygningskultur i Middelalderen. I de Aarsberetninger, som udgives af Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, hvis Formand han har været siden 1899, har dels han selv, dels hans Elever, med hvem han har foretaget aarlige Ekskursioner rundt om i Landet, nedlagt frugtbringende Resultater af Undersøgelser af ældre norske Bygningsværker. Af hans særskilt udgivne Skrifter har »Kristkirken i Nidaros« [Chra. 1885] vakt adskillig Strid, idet han gør Synsmaader gældende, som staa i skarp Modsætning til den hidtidige Ledelse af dette Bygværks Restaurering. For øvrigt har han paa forskellige bygningstekniske Felter, paa Jærnbanebygningens og Undervisningsvæsenets Omraade udfoldet en omfattende litterær Produktion. (Litt: »Norsk Forf.-Leks.« V). *Fr .0.*

Schirmer, 1) Wilhelm, tysk Maler, født 6. Maj 1802 i Berlin, død 8. Juni 1866 i Nyon (ved Genfersøen). Han gik paa Berlin-Akademiet, blev selv Lærer der 1839, 1843 Professor. S. har især skildret italiensk Natur; der er store Linier, »Arkitektur«, i S.'s Landskaber (S. var ogsaa stærkt paavirket af Schinkel) og fin Lys- og Luftvirkning. Bekendte Værker: »Kyst ved Napoli«, »Tasso's Hus i Sorento« (Berlin's Nationalgal.), de 4 store Vægbilleder i stereokrom Udførelse til den græske og ægyptiske Afdel. i Berlin's Neu. Museum etc. — 2) Johann Wilhelm, tysk Maler og Raderer, født 5. Septbr. 1807 i Jülich, død 11. Septbr. 1863 i Karlsruhe. S. studerede paa Düsseldorf-Akademiet under Schadow og Lessing og blev Akademiprofessor 1839. Som Lærer fik han her og i Karlsruhe, ved hvis Kunstskole han 1853 blev Professor, meget stor Indflydelse paa tysk Landskabskunst. Oprindelig Landskabsromantiker af den Düsseldorf'ske Art med Mod paa kraftige, stemningsfulde Lys- og Farvevirkninger uddannede han sig efterhaanden til en udpræget og fremragende Stilistiker. Med fin klassisk Følelse og med ihærdige Naturstudier som Grundlag digtede han Landskaber af Poussin'sk Skønhed og Harmoni; Hovedværker fra senere Tid: bibelske Landskaber i 26 Kultegn. [1855—56], en Cyklus paa 12 Oliemalerier fra Abraham's Historie [1859—62, Berlin's Nationalgal.], 4 Billeder om den barmhjertige Samaritan [1856—57, Karlsruhe Kunsthalle]. Arbejder af S. rundt om i tyske Museer (»Egeria's Grotte« i Leipzig etc). Ogsaa gode Raderinger (Pan m. m.). Nationalgaleriet i Christiania ejer en Del Arbejder af S., Tegninger og Raderinger. *A. Hk.*

Schirting se Shirting.

Schir u khurschid (egl. Nischân-i schir u khûrschîd), Sol- og Løve-Ordenen, persisk Orden, stiftet 1808 af Feth Ali Schah. Oprindelig bestod den af to Grader og var specielt beregnet for Udlændinge, navnlig Gesandter. Senere er den efter Æreslegionens Mønster bleven inddelt i 5 Grader (Storkors, Storofficer, Kommandør, Officer, Ridder). *A. C.*

Schirvan (de gamles *Albania*), tidligere russisk Provins i Kaukasien, dannet af de 1813 af Perserne mellem det kaspiske Hav, Kur og Kaukasus-Kæden afstaaede Distrikter, nu Hovedbestanddel af Guvern. Baku. *M. V.*

Schirwa, Schilwa, Kilwa, Sø i Sydafrika, S. 0. f. Nyassa-Søen, er ca. 1,640 □Km., 65 Km. lang og 30 Km. bred. Den er meget lavvandet, næsten en Sump, omgiven af Rørtykninger og Papyrusbevoksninger, der huse mange vilde Dyr, som Flodheste og Krokodiller. Søen mangler Afløb, og dens Vand er svagt salt, og den er sandsynligvis en Rest af en tidligere større Sø. Den blev opdaget af Livingstone 1859. *C. A.*

Schischkin, Ivan Ivanovitsch, russisk Maler, født 13. Jan. 1831 i Jelabuga (Vjatka), død 20. Marts 1898 i St. Petersborg. S., Elev af Akademierne i Moskva og St. Petersborg, 1866 Professor ved St. Petersborg-Akademiet, har udmærket sig som Landskabsmaler: »I Urskoven« [1873, St. Petersborg Akad.], »Første Sne«, »Morgendæmring«, »Skovlandskab« (i Storfyrst Sergius'es Eje) m. m. Han anses for endnu betydeligere som Landskabsraderer og Tegner. 1895 udkom der fra S.'s Haand en Samling paa 30 Litografier. *A. Hk.*

Schistocephălus, en til Familien *Bothriocephalidae* hørende Slægt af Bændelorme, hvis meget flade Legeme i Modsætning til Forholdet hos *Ligula* viser en tydelig ydre Leddeling og en skarpt savtakket Rand, idet hvert Led med sin bageste Rand omfatter Forranden af det næste. Hovedet er ikke stærkt udviklet og forsynet med en temmelig stor, men flad Sugegrube paa hver Side. *S. dimorphus* lever i sin umodne Tilstand i Krophulen hos Hundestejlen (*Gasterosteus aculeatus*) og naar her en Længde af 10 Cm. Den er allerede her tydelig leddelt, men Sugeskaalene mangle, og Forenden er noget indbugtet eller fordybet. En Hundestejle, som indeholder en saadan Snylter, er altid let at kende paa sin opsvulmede Bug, og paa Grund af dens betydelige Størrelse volder den vistnok altid Værtens Død. Den bliver først kønsmoden hos Vandfugle og meget hurtig efter Overførelsen; men da den i mange Tilfælde selv borer sig ud gennem Fiskens Kropvæg, bliver den muligvis slugt af Fuglene i fri Tilstand, da Hundestejlene paa Grund af deres skarpe Pigge ikke gerne fortæres af disse. *M. L.*

Schistostēga, Schistostegacĕae se Mosser S. 1061.

Scllita, Kornmaal i Annam, 2 Hao = 56 Lit. *N. Y. B.*

Schitomir se Shitomir.

Schive, Claudius Jakob, norsk Ingeniør og Numismatiker, født i Bergen 1. Septbr. 1792, død i Sandnes ved Stavanger 26. Febr. 1878. S. blev Officer 1808, tjenstgjorde i Danmark indtil Marts 1814, da han søgte Afsked og vendte tilbage til Norge. Som Premierløjtnant ved Akershusiske Skarpskytteregiment deltog han bl. a. i Træfningen ved Matrand. Han gik efter Krigen over i Ingeniørbrigaden, hvor han efterhaanden avancerede til Kaptajn. 1833 blev han Direktør for Kanal-, Havne- og Fyrvæsenet, og i denne Stilling indlagde han sig fornemmelig Fortjenester af Fyrvæsenets Udvikling ved Indførelsen af det franske Linsesystem. 1840—75 var han Toldkasserer i Stavanger og fik her Anledning til at dyrke sine bredt anlagte numismatiske Studier. Sin store Samling af nordiske Mønter (2,207 Nummere, hvoraf 500 sjældne og 16 Unica) solgte han omkr. 1850 for et ubetydeligt Vederlag til Bergen's Museum. Af grundlæggende Betydning

var hans 1865 udgivne Værk »Norges Mynter i Middelalderen«, hvortil slutter sig en Række Afhandlinger i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. O.*

Schivelbein (Schiefelbein), By i den preussiske Provins Bagpommern, Distriktet Köslin, ved Rega og Jærnbanen Stettin—Stolp, har en protestantisk Kirke, en Synagoge, et gammelt Johanniterslot, en Landbrugsskole og Amtsdomstol. Fabrikvirksomheden omfatter Fremstilling af Uldvarer, Damask, Møbelstoffer, Tagpap og dampsavskaarne Bræder. Byen har (1895) 6,400 Indb. *M. Kr.*

Schiwah (hebr. *scheba*: syv), hos Israelitterne Betegnelse for de syv Sørgedage efter Begravelsen. *V. O.*

Schiwe, Adam Wilhelm, dansk Søofficer, født 25. Novbr. 1827, død 25. Febr. 1901. S., der blev Officer 1847, steg efterhaanden til Kontreadmiral (1886) og afgik ved Aldersgrænsen 1892. Under første slesvigske Krig gjorde han Tjeneste i Briggen »Mercurius«, Korvetten »Galathea«, Linieskibet »Skjold« samt (1850—51) ved en Militærstyrke paa Femern. Efter Krigen var S. dels i Kofardifart, næstkommanderende ved Krydstoldvæsenet og (1858—64) Navigationseksaminator i Slesvig og Holsten. 1864 var S. ansat ved Søtransportvæsenet. Efter nogle Togter som subaltern, senere som Skibschef naaede han 1889 og 1892 at blive Eskadrechef. Sin største Betydning har S. haft som første og banebrydende Chef for Søminekorpset (Torpedovæsenet), som han ledede 1872—86. *C. L. W.*

S'chiza, Kabrera, 0 ved Sydkysten af Grækenland, Provins Messenien, ligger 12 Km. V. f. Cap Gallo og er 8 Km. lang, 3 Km. bred, klippefuld og ubeboet. Sammen med Sapienza og Venetiko udgør S. den saakaldte oenusiske Øgruppe. *H. P. S.*

Schizæa se Schizaeaceae.

Schizaeacĕae, Familie af egentlige Bregner (*Leptosporangiatae*). Planter af meget forskelligt Ydre. Bladenes frugtbærende Afsnit ere oftest forskellige fra de sterile. Sporehusene sidde enkeltvis og ofte paa Undersiden, dækkede af Bladranden; de have en topstillet Ring og indeholde talrige Sporer. Ca. 90 Arter i Troperne og Subtroperne. *Schizaea* Sm., *Aneimia* og *Lygodium* (s. d.). *A. M.*

Schizánthus Ruiz et Pav., Slægt af Natskyggefamilien, nær *Salpiglossis*, men adskilt fra denne ved endnu mere uregelmæssige, 2-læbede Blomster; de to øverste Kronblade danne en 3—4-lappet Underlæbe, det nederste er enkelt eller kort 2-lappet og danner Overlæben, de to sidestillede ere 4-lappede; der findes kun to frugtbare Støvdragere. Enaarige Urter med ofte fjerdelte Blade og Blomsterne i Kvast. 11 Arter i Chile; flere Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

S. Grahami Gill., purpurrosa Blomster med orangegult, og *S. pinnatus* Ruiz et Pav., violetlilla Blomster med gult, begge fra Chile, dyrkes som enaarige Prydplanter i Haverne. Frøet saas i April paa halvvarm Bænk, og efter at være priklede udplantes de unge Planter sidst i Maj med Klump paa Friland med 20—25 Cm.'s Afstand. *L. H.*

Schizaster se Søpindsvin.

Schizofyter d. s. s. Schizophyceae (se Alger S. 522).

Schizopetălum Sims., Slægt af Korsblomstrede, oprette og graalig haarede Urter med bugtet tandede eller fjerdelte Blade og hvide eller purpurfarvede Blomster, hvis Kronblade ere fjerdelte. Skulperne ere lange. 5 Arter i Chile. *A. M.*

S. Walkeri Sims., Chile, med hvide Blomster, dyrkes som enaarig Sommervækst i Potter, da den i Blomstringstiden maa beskyttes mod Regn. Frøene saas i Marts-April paa halvvarm Bænk, og efter at være priklede plantes de hver i sin Potte. I Juni anbringes Planterne paa en beskyttet Plads paa Friland, og naar Blomstringen indtræder, stilles de i en Bakke. *L. H.*

Schizophyceae se Alger S. 522.

Schizopōda (Spalteføddede Krebsdyr), Underorden af *Podopthalmata* (se Krebsdyr), indbefattende de to Familier, *Mysidae* (s. d.) og *Euphausidae* (= Lyskræbs s. d.). *C. W. L.*

Schiødte, Erik, dansk Arkitekt, Professor, Søn af nedenn. J. M. C. S., er født paa Christianshavn 26. Aug. 1849, blev Student 1867 og fik Afgang fra Kunstakademiet 1875. S., der er Elev af Hans J. Holm, har flere Gange været paa Studierejser i Udlandet (bl. a. Italien og Paris) og har været udsendt paa flere Rejser for Ministeriet og Nationalmuseet, bl. a. til Færøerne (Kirkeopmaaling) og til Bornholm (Kirkerestauration). Af hans større Byggeforetagender kunne nævnes Fiskeribygningen paa Udstillingen 1888, Kontorbygningen og Toldbygningen i Kjøbenhavn's Frihavn, Journalistforeningens Stiftelse, Byggeselskabet »Aladdin« s Bygninger (som Medarkitekt) foruden en Del Bygninger i Provinserne, saasom Thisted, Holbæk, Gedser m. fl. S. har tillige virket i Kunstindustriens Tjeneste ved Tegning af Møbler o. s. v. og har som Medarbejder ved forskellige Blade og Tidsskrifter bidraget ikke lidet til den danske Kunst- og Kunstindustrilitteratur. *O. S.*

Schiødte, Jørgen Matthias Christian, dansk Zoolog, født 20. Apr. 1815 i Kjøbenhavn, død 22. Apr. 1884 smst. Han var Søn af forhenværende Skibsfører Mons S., der levede i saa trange Kaar, at Sønnen, som skulde have været Student, maatte opgive det Aaret før Eksamen. Han ernærede sig da ved Informationer og hørte Forelæsninger i Anatomi ved kirurg. Akademi. Paa en Ekskursion lærte han den 16 Aar ældre Entomolog Chr. Drewsen at kende, og gennem ham Konferensraad Jonas Collin, der begge — ligesom Henrik Krøyer — kom til at spille en betydelig Rolle i hans Liv. Ved Collin's Hjælp lykkedes det ham at udgive sit første store Værk (»*Genera* og *Species* af Danmarks *Eleutherata*« med 25 af S. selv stukne Kobbertavler), der udkom 1841 og vakte betydelig Opsigt hos Datidens største Entomologer. S. foretrak imidlertid at standse Udgivelsen med 1. Bd., fordi han indsaa, at Tiden endnu ikke var kommen til Værkets Fuldendelse, navnlig ikke med Hensyn til de tidligere Udviklingsstadiers Anatomi og Biologi. Men da særlig disse Stadier havde den største praktiske Betydning for Land- og Skovbruget, kastede han sig med Iver over det hidtil temmelig forsømte Emne, og samtidig lykkedes det ham ved Museet at oprette en Samling af Larver,

Nymfer og Pupper, som senere ved hans Elevers Hjælp voksede til et Omfang, som overgik alt, hvad der tidligere var kendt i den Retning. 1845, medens S. var paa en større Udenlandsrejse, blev Steenstrup ansat som Prof. ord. i Zoologi, en Ansættelse, som S. i høj Grad misbilligede, dels fordi de videnskabelige naturfilosofiske Principper, som Steenstrup hyldede, og som dannede Kernen i hele hans Arbejdsmetode, stode i den skarpeste Modsætning til den indtrængende, eksakte Undersøgelse, der karakteriserede S.'s videnskabelige Færd, dels fordi han fandt, at der ved Ansættelsen blev begaaet en stor Uret mod den ældre, allerede berømte Kollega, Krøyer. Selv om denne Begivenhed ikke straks medførte noget personligt Fjendskab imellem S. og Steenstrup, kunde det dog ikke undgaas, at den overordnede Stilling, i hvilken Steenstrup, navnlig da han 1848 tillige blev Direktør for det kgl. naturhistoriske Museum, kom til at staa, gav hans herskesyge Natur rig Lejlighed til at udfolde sig. Det blev en haard Kamp, og den satte stærke Spor i det naturvidenskabelige Liv i Danmark. Et af de haardeste Slag, der rettedes mod S., kom, da det lykkedes Steenstrup at faa Statsunderstøttelsen til »Naturhistorisk Tidsskrift« i frataget Krøyer, thi derved mistede S. saa at sige sit eneste Publikationssted, indtil han selv blev i Stand til at fortsætte det ansete Tidsskrift. Fra 1863 begyndte en ny og gladere Tilværelse for S. Han blev Docent i Zoologi ved den ny Landbohøjskole og opnaaede efter en voldsom Kamp med Steenstrup at afkaste dennes Overherredømme ved Sammensmeltningen af de to Museer; de bleve begge Inspektorer, hver ved sin Afdeling.

S.'s Hovedarbejde er en lang Serie af Afhandlinger om Billernes Udviklingshistorie, der under Fællestitelen *De metamorphosi Eleutheratorum observationes* publiceredes i »Naturh. Tidsskr.« 3. Række med 86 Kobbertavler. Det lykkedes ham ikke at udgive dem som et samlet Hele; thi han blev angreben af en haard og langvarig Sygdom, der endte med Døden.

Blandt hans talrige andre Arbejder, der næsten alle omhandle Leddyrenes Naturhistorie, maa nævnes: *Ichneumonidarum ad faunamDaniae pertinentium genera et species novae* med 5 Tavler [Paris 1839], *Specimen faunae subterraneae* med 4 Tavler [1849], *Corotoca* og *Spirachtha* med 2 Tavler [1856], »Krebsdyrenes Sugemund« med 7 Tavler [1866—75] samt et større Antal Monografier over forskellige danske Billefamilier.

Men S.'s Livsgerning var ikke indskrænket til hans litterære Virksomhed og hans Museumsarbejde. Han var i Ordets bedste Betydning en Lærer og Vejleder for de unge, en faderlig Ven for flere af dem. (Litt. Gosch, »J. C. S.« [1898]; »Biogr. Leks.« XV). *F. C.*

Schiørring, Christian Frederik, dansk Violinist, født 10. Febr. 1837 i Aarhus, død 20. Decbr. 1893 i Kjøbenhavn, blev 1857 Medlem af det kgl. Kapel og rykkede 1870 op paa Solistpladsen, som han beklædte til sin Død. Han fik ogsaa Titel af Kammermusikus. Baade som Solist og Kammermusikspiller har S. spillet en betydelig Rolle i Kjøbenhavn's Musikliv. Fra hans Haand foreligger forskellige mindre Kompositioner for Violin. *S. L.*

Schiørring, Niels, dansk Musiker, (1743—98), Elev af Scheibe i Kjøbenhavn og Ph. E. Bach i Hamburg, uddannede sig til dygtig Klaverspiller. 1773 blev han Cembalist og Syngemester ved Teateret og 1775 kgl. Kammermusikus. S. var en historisk og litterært interesseret Mand, hvis Samlinger og Optegnelser bl. a. kom Gerber's store tyske Musikleksikon til gode. Han udgav en Koralbog [1783] samt Samlinger af »Selskabssange« [1783—89] og »Arier« [1786—89]. *A. E.*

Schiøtt, Heinrich August Georg, dansk Maler, født i Helsingør 17. Decbr. 1823, død i Hellebæk 25. Jan. 1895. Som Elev af Kunstakademiet debuterede han paa Udstillingen 1844 med et Barneportræt, der gjorde Lykke og skaffede ham mange Bestillinger; længe varede det ikke, før han var en af de mest søgte Portrætmalere, og hele sit Liv igennem udfoldede han en rastløs Produktion; Tallet paa hans Arbejder lader sig næppe opgive, men den Brøkdel af dem, han udstillede, beløber sig til over halvandet Hundrede. Blandt de mest kendte skulle nævnes Portrætterne af Dronning Caroline Amalie, Baron Blixen-Finecke, Geheimeraad Tillisch, General Krogh og Etatsraad Broberg. Modemaler for Hoffet, Adelen og det højere Bourgeoisie blev S. dels ved den elegante og omhyggelige Udførelse, dels ved hans Evne til at stille Modellen paa alment tiltalende Vis, dels og fornemmelig i Kraft af det Greb, han havde paa at fremstille den paagældende paa en Maade, man i hans Tid kaldte »flatterende«. Om kunstnerisk Karakteristik kan der hos S. kun rent undtagelsesvis — som i Portrættet af Historiemaleren J. L. Lund, hans Medlemsarbejde — være Tale. Foruden Portrætter malede S. ogsaa større Figurbilleder som »Kong Vermund og Uffe« [1850], »Christus i Gethsemane« [1860], »EnFader, der frier for sin Søn i Telemarken« [1862] og »En islandsk Brud, der bliver pyntet af Moderen« [1866] samt ikke faa Landskaber, til dels udførte over østerlandske Motiver. S.'s første Udenlandsrejse, der foretoges med Akademiets Understøttelse, varede to Aar og førte ham til Paris, England og Italien; senere var han i Norge og paa Island og 1872—73 med det Ancker'ske Legat i Sydeuropa, Ægypten og Palæstina. *S. M.*

Schiøtt, Julius Frederik, dansk Forfatter, er født i Horsens 14. Decbr. 1856. Efter at være bleven Student 1874 helligede S. sig til fransk Filologi, i hvilket Fag han bestod Magisterkonferens 1880. Senere har han i Forening med Thora Goldschmidt udgivet forskellige franske Elementarbøger, særlig paa Grundlag af Anskuelsesmetoden. Særpræget ved S.'s litterære Virksomhed er i øvrigt hans ivrige Deltagelse for Oplysningsarbejdet blandt Samfundets lavere Klasser. Saaledes var han Medstifter af »Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Kbhvn.'s Arbejdere« og af Studentersamfundets Arbejderundervisning; og i samme Retning peger hans Udgivelse af et folkeligt Konversationsleksikon [1881] og hans Arbejde som Redaktør af det store populærvidenskabelige Foretagende »Frem« [fra 1897]. Tidligere havde S. bl. a. redigeret Ugebladet »Nordstjernen« (1884—

96). 1899 blev S. valgt til Direktør for den zoologiske Have. *J. Cl.*

Schiøtt, Valdemar Johannes Ludvig, dansk Musiker og Filantrop, er født 8. Aug. 1826 i Kjøbenhavn. 1841 begyndte han som Elev at spille i Kapellet, var senere første Fløjtenist ved den italienske Opera paa Hofteateret og gik 1852 i samme Stilling over i det kgl. Kapel, hvor han virkede til 1888. 1853 blev han ansat som Musiklærer i det ældre Blindeinstitut (Kædeselskabets), fulgte senere med som 1. Musiklærer ved dettes Overgang til Statsanstalt og afsluttede her sin Virksomhed samtidig med sit 50 Aars jubilæum; han indførte det Braille'ske Nodesystem og konstruerede dels selv, dels sammen med andre flere Apparater til Brug for spillende blinde. Mest bekendt er S. som Stifter af »Skoleforeningen af 1866«, der nu (1904) ejer en Kapital af 100,000 Kr. og i Aarenes Løb har givet fri Skolegang i bedre Skoler til 600 Børn, men i øvrigt har han ad mange andre Veje virket i Velgørenhedens Tjeneste. *F. B.*

Schiøttz-Jensen, Niels Frederik, dansk Maler, er født i Vordingborg 5. Febr. 1855, studerede, efter at have gennemgaaet Akademiet, i Paris og Italien og har fra 1880 udstillet Landskaber med stærkt fremtrædende Staffage, saaledes »Høstfolk gaa hjem om Aftenen< og »Fisketuren endt«, der 1895 hædredes med Udstillingens Aarsmedaille. *S. M.*

Schiøtz, Hjalmar August, norsk Læge, Professor i Øjenlægevidenskab ved Christiania Universitet, er født i Stavanger 9. Febr. 1850. Han blev medicinsk Kandidat 1877, fortsatte sin almindelige medicinske Uddannelse ved Rigshospitalet i Christiania og rejste senere til Udlandet for at studere Øjensygdommene, dels i Wien (1/2 Aar) og især i Paris, hvor han under Javal var *directeur adjoint* ved det oftalmologiske Laboratorium ved Sorbonne (1880—81). Det var her, at han sammen med Javal konstruerede det Oftalmometer, som bærer begges Navn, et baade nøjagtigt og praktisk Instrument, der har fundet stor Anvendelse i den praktiske Oftalmometri. Efter sin Hjemkomst blev han Reservelæge ved Rigshospitalet, tog Doktorgraden i Medicin (»Om nogle optiske Egenskaber ved Cornea« [1882]) og fungerede indtil 1887 som Assistent ved Rigshospitalets Poliklinik for Øjensygdomme. 1901 blev han udnævnt til ord. Prof. i Øjensygdomme, idet dette Fag, som før havde været forenet med det ene Professorat i Kirurgi, udskiltes som en selvstændig Post, og samtidig udnævntes han til Overlæge for Rigshospitalets Afdeling for Øjensydomme, der ligeledes tidligere havde været forenet med en kirurgisk Afdeling. Foruden Afhandlingen om Oftalmometeret (i Samarbejde med Javal i »Annales d'oculistique« [Bd. LXXXVI, 1881]) har han dels i »Norsk Mag. f. Lægevidenskaben« og »Nordisk med. Arkiv«, dels i »Nordisk ophthalmologisk Tidskrift« og »Archiv für Augenheilkunde« offentliggjort en Række Afhandlinger, særlig om Refraktionsanomalier, Astigmatisme, Muskelforhold i Øjet og om Skelen, samt forfattet et Par mindre Lærebøger om Refraktionen og Refraktionsbestemmelser i Øjet. Han har desuden konstrueret et selvregistrerende Perimeter og et Øjenspejl. (Litt. »Norsk Forf.-Leks.« V). *S. T.*

Schiøtz, Oskar Emil, norsk Fysiker og Geolog, er født 3. Oktbr. 1846 i Stavanger og tog Reallærereksamen 1871. Efteraaret 1872 rejste S. udenlands for i Göttingen, Heidelberg og Berlin at studere Matematik og matematisk Fysik. 1875 blev han Universitetsstipendiat i Fysik og ansattes s. A. som Professor i Fysik. 1876 blev han Medlem af »Den europæiske Gradmaaling« og har som saadan fra 1891 overtaget Undersøgelserne vedrørende Tyngdekraften i Landet. I dette Øjemed har han saa godt som hver Sommer foretaget Pendulobservationer i de forskellige Dele af Norge. En Del af Observationerne er bearbejdet og udgiven: »Resultate der im Sommer 1893, 1894 ausgeführten Pendelbeobachtungen« [Chra. 1894, 1895]. Fra 1884 til 1893 var S. Medlem af Undervisningsinspektionen og er fra 1889 Medlem af Kommissionen til at undersøge og kontrolere de ved Statens Møntværksted benyttede Møntlodder og Balancer, samt fra 1890 Medlem af Kommissionen til at føre Opsyn med Rigsprototyperne for Maal og Vægt. 1877—80 arbejdede S. sammen med C. A. Bjerknes (s. d.) i dennes hydrodynamiske Undersøgelser, og det lykkedes ham at konstruere en fuldstændig Samling Apparater, hvormed de af Bjerknes udledede Fænomener paavistes i Paris 1879 og i Stockholm 1880. Fra 1897 er S. Formand i Elektricitetskommissionen og fra 1898 Medlem af Patentkommissionen. I Ferierne har S. fortsat sine allerede som Student paabegyndte geologiske Undersøgelser i det østenfjældske Norge og har publiceret Resultaterne af sine Arbejder i »Undersøgelser over Sparagmit-Kvarts-Fjældet i den østlige Del af Hamar Stift« [Chra. 1873, 1882, 1890]; »Den sydøstlige Del af Sparagmit-Kvarts-Fjældet i Norge«, med et Kort [smst. 1903]. Af hans øvrige Publikationer nævnes: »Lærebog i Fysik« [smst. 1879—81, 4. Udg. 1896]; »Om F. Exners Theori for den atmosfæriske Elektricitet« [smst. 1887]; »Das Schmelzen des Binneneises« [smst. 1891]; »Om Isskillets Bevægelse under Afsmeltningen af en Indlandsis« [smst. 1893]; »Om Dannelsen af Strandlinier i fast Fjæld« [smst. 1894]; »Ueber die Reflektion longitudineller Wellen von einer rigid unendlichen ebenen Fläche« [smst. 1893]; »Einige Bemerkungen über die Schlüsse, welche man aus den durch Ballone ausgefiihrten Beobachtungen iiber die Luftelektricität ziehen kann« [smst. 1898]; »The Norwegian North Polar Expedition. VIII Results of the Pendulum Observations and some Remarks on the Constitution of the Earths Crust« [smst. 1900]. *y. Fr. S.*

Schjelderup, Georga Elise (Leis), norsk Malerinde, er født 12. Apr. 1856 i Christianssand, fik væsentlig sin kunstneriske Uddannelse i Paris hos Chaplin, Barrias og navnlig hos Ernest Hébert, til hvis Elev hun regner sig. Paa Paris-Salonen udstillede hun første Gang 1878 og senere gentagne Gange. 1879 og 1894 havde hun Stipendium af offentl. Legatmidler. I London fik hun 1883 en Guldmedaille og 1884 en Bronzemedaille for sine der udstillede Arbejder. Ved Verdensudstillingen i Paris 1889 tildeltes hun hædrende Omtale. Sine dygtige Genrebilleder, som oftest i landskabelige Omgivelser, har hun

hyppigst i den første Tid udstillet ved Statens Udstillinger i Christiania, saaledes 1888 et større Billede »Legende Børn«. Foruden det friskt malede Portræt af Redaktør Lofthus [1885] har hun ogsaa udført Portrætter af Dr. Danielssen og Edvard Grieg. I Kjøbenhavn har hun fra 1880 af stadig udstillet og er siden 1886 tillige fast bosiddende der. *Fr. O.*

Schjelderup, Gerhard Rosenkrone, norsk Komponist, er født 17. Novbr. 1859 i Christianssand. 1876 blev han Student og slog ind paa det filologiske Studium; men det forholdsvis rige Musikliv i Christiania og navnlig da Operaen, dengang en fast Institution ved Christiania Teater, vakte Musikeren i ham. Efteraaret 1878 rejste han til Paris, hvor han studerede Violoncel og med hele sin Energi kastede sig over Teori og Komposition under Augustin Savard's Ledelse. Med en Afbrydelse paa et Aars Tid opholdt S. I sig 10 Aar i Paris, hvor han ved flittigt Studium I erhvervede sig et fuldkomment Herredømme over Kompositionsteknikken, Instrumentation o. s. v. 1887 overværede han i Karlsruhe en Opførelse af »Nibelungen«, der fuldstændig overvældede ham, og det samme uudslettelige Indtryk gjorde Aaret efter Festspillene i Bayreuth og da navnlig »Parsifal«.

Han vendte hjem til Bergen med den bestemte Hensigt at hellige sig Musikdramaet, tog fat paa paa Kr. Janson's »Østenfor Sol og Vestenfor Maane«. Efteraaret 1889 rejste han til Karlsruhe, hvor den bekendte Wagner-Dirigent Felix Mottl viste ham megen Interesse; de følgende Aar opholdt han sig i München, digtede og komponerede Enakteren »Søndagsmorgen«, der antoges til Opførelse, og 9. Maj 1893 gik for første Gang en norsk Opera over en af Tyskland's Hovedscener. Men trods Hofkapelmester Levi's varme Interesse for Værket og Komponisten, og trods Publikums og Fagpressens velvillige Holdning, formaaede ikke Værket at trænge igennem. S. havde imidlertid efter Mottl's Raad omarbejdet og fuldført »Østenfor Sol og Vestenfor Maane«, der blev indleveret til Operaen i Berlin, men ikke antagen. Vinteren 1894 forfattede han Teksten til »Bruderovet«, hvortil ogsaa Musikken kort efter blev færdig. Den indleveredes til Hofteateret i Dresden, blev først antagen, men uvist af hvilken Grund atter sendt tilbage til Komponisten uden at blive opført. Et Par Aar senere blev den antagen og opført ved den tyske Opera i Prag og gik flere Gange over Scenen. I Mellemtiden havde S. digtet og komponeret »Julespil« (en Legende), hvoraf Brudstykker i Form af en Orkestersuite have været opførte i »Musikforeningen« i Christiania, ved de norske Koncerter i Paris 1900 o. fl. St. Senest har S. skrevet Musikken til den danske Digter Gjellerup's indiske Drama »Offerilden«, der har været opført i Dresden og flere tyske Stæder, hvor Musikken har vakt betydelig Opmærksomhed. S. er en fint dannet og højt udviklet moderne Kunstner; han behandler det moderne Orkester ikke blot med Virtuositet, det er for ham det naturlige og følte Udtryksmiddel. Orkesterkarakteristikken er udmærket, han finder, som f. Eks. i »Jule-Suiten«, det ægte og sande Udtryk for den skære og fine Stemning i »Tog af salige Børn«, som for den rystende Uhygge og gribende Patos i »Verdens Elendighed«. Lige saa udviklet er Behandlingen af den moderne Polyfoni og Klangsansen; hans Harmonigivning er fin og peger langt fremover. Som dramatisk Komponist tilhører han væsentlig den Wagner'ske Skole. S. har gjort sig bemærket ogsaa som aandfuld Forfatter af en hel Række Opsæt om musikalske Emner i Ind- og Udlandets Dagspresse, »Nordisk Musik-Revue« og senest i en Afhandling om Edvard Grieg. (Litt.: »Nord. Musik-Revue« [Chra. 1901]). *I. H.*

Schjellerup, Hans Carl Frederik Christian, dansk Astronom, født 8. Febr. 1827 i Odense, død 13. Novbr. 1887 i Kjøbenhavn, gennemgik den polytekniske Læreanstalt og ansattes 1851 ved Observatoriet i Kjøbenhavn. Fra 1854 var han tillige Lærer i Matematik ved Søofficersskolen og fra 1851 i Tegning ved den polytekniske Læreanstalt. I S.'s første astronomiske Tid var Observatoriet paa Taget af Rundetaarn, og der var derfor liden Anledning til at anstille Observationer. S. benyttede da sin Tid fornemmelig til Regnearbejde og udgav: »Tycho Brahe's Originalobservationer benyttede til Banebestemmelse af Kometen 1580« [Kbhvn. 1856]. Men da Observatoriet var flyttet derhen, hvor det nu staar, gik S. straks i Gang med et større Observationsarbejde med Meridiancirkelen: »Stjernefortegnelse indeholdende 10,000 Positioner af teleskopiske Fiksstjerner mellem — 15^0 og + 15^0 Deklination« [smst. 1864]. S. kastede sig nu over Studiet af østerlandske Sprog og udgav paa Grundlag af to Manuskripter fundne i St. Petersborg og Kjøbenhavn Al-Sûfi's Uranometri: »Description des Etoiles Fixes, composées au milieu du dixième siècle de notre ère par l'Astronome Persan Abd-al-Rah-man-al-Sûfi« [St. Petersborg 1874]. Ved Siden heraf nævnes hans »Recherches sur l'Astronomie des Anciens« i Tidsskriftet »Copernicus« [Dublin 1881]. Af S.'s øvrige astronomiske Publikationer gav hans »Catalog der rothen isolirten Sterne« [Altona 1866, Leipzig 1874] Secchi Materialer til dennes fjerde Spektraltype. Han udgav »Genäherte Oerter [für 1855] der Fixsterne, von welchen Beobachtungen in Bd. 1—66 der Astronomischen Nachrichten enthalten sind« [Leipzig 1867] og udarbejdede 1870 for det store nordiske Telegrafselskab et kinesisk Haandleksikon. S. skrev »Populær Astronomi« [Kbhvn. 1855], redigerede Almanakken 1858—88, grundede 1859 sammen med Tychsen »Mathematisk Tidsskrift« og deltog 1865 i Længdebestemmelsen Christiania—Stockholm—Kjøbenhavn. Ved sin Død efterlod han sig Forarbejder til et persisk og kinesisk Leksikon. (Litt.: »Biogr. Leks.« XV). *J. Fr. S.*

Schjetnan's 0, en liden 0 i det stille Ocean paa 16^0 8' n. Br. og 178^0 58' v. L. f. Grw. (ɔ: nogenlunde midt imellem Marshall-Øerne og Sandwich-Øerne), opdaget 1868 af Føreren af det norske Barkskib »Anna«, Kaptejn O. A. Schjetnan. 1880 blev Øen eftersøgt af de forenede Staters Skib »Alert«, men ikke funden. Øens Plads opføres derfor af det engelske Admiralitet som tvivlsom. Paa enkelte Kort benævnes Øen fejlagtig som »Schjetman's 0«. *P. N.*

Schjørring, Helene Johanne Caroline, født Krohn, dansk Forfatterinde, er født i Hem Præstegaard ved Skive 4. Juni 1836. 1862 ægtede hun Assistent i Justitsministeriet S.; da hun 1871 blev Enke og sad i smaa Kaar, besluttede hun, der allerede som ganske ung havde skrevet Digte og Fortællinger, for at ernære sig selv og sine Børn at slaa ind paa Forfatterbanen, og fra Begyndelsen af 1870'erne fik hun en Del Smaahistorier, der 1874 udgaves samlet, optaget i forskellige Blade. 1875 udgav hun sin første større Fortælling »Havets Datter, en Historie fra Vesterhavet«, der blev velvillig modtagen saavel i Pressen som af Publikum og senere maatte optrykkes flere Gange; derpaa fulgte i hurtig Rækkefølge adskillige Bind Fortællinger, større og mindre, der saa godt som alle fik en ikke ringe Udbredelse ikke alene i Danmark, men ogsaa, vel i endnu større Udstrækning, i fremmede Lande; de fleste af dem ere oversatte paa Tysk, Engelsk og flere Sprog. S. er ikke nogen meget stærk eller egenartet Begavelse; hendes Livssyn rækker ikke vidt ud over det dagligdags, og som Karakterskildrer gaar hun sjælden synderlig i Dybden. Men hendes Figurer ere gennemgaaende sundt og naturlig sete og tydelig tegnede i store Omrids; hun sidder inde med tilstrækkelig Opfindsomhed til at bygge en underholdende Handling og arbejder ud fra en smuk og alvorlig Opfattelse af Livet og af Menneskene. Dette i Forening med hendes Evne til at vække en vis hyggelig, undertiden ogsaa vemodig Stemning er Forklaringen til den Lykke, hendes beskedne Forfatterskab har gjort i vide Kredse. *S. M.*

Schjøth, Anton Christian Gunerus, norsk Handelslærer, født i Larvik 6. Febr. 1807, død i Christiania 17. Septbr. 1872. I den norske Handelsverdens Historie har S.'s Navn god Klang som Samtidens dygtigste, mest søgte Lærer i Handelsvidenskaberne; fra 1853 af og til sin Død var han Lærer ved Christiania Handelsinstitut. S. udgav en Række fortrinlige Lærebøger i Bogholderi og Handelsregning samt populære geografiske og topografiske Skildringer. Hans Søn, Hans Kamstrup S., er født i Christiania 24. Juni 1844, Student fra 1861 og filologisk Kandidat fra 1867, er siden 1889 Overlærer ved Christiania Katedralskole. Han har (sammen med N. Th. Wallem) udgivet en Lærebog i Frankrig's Historie for Gymnasierne, omarbejdet ældre Lærebøger i Verdenshistorie og udarbejdet Kort for Geografiundervisningen. (Litt. »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. 0.*

Schjøtt, Peter Olrog, norsk Filolog og Universitetslærer, er født i Dybvaag's Præstegaard, Nedenes Amt, 29. Juli 1833, Student 1852, filologisk Kandidat 1859, blev 1865 Lektor i græsk Filologi og rykkede 1866 op til Professor. Af hans talrige filologiske og historiske Afhandlinger mærkes hans Oversættelse af Pindar's Oder [1870—71] og Æschylos'es Agamemnon [1896], »Den antike Stat og Solons Forfatning« [1873], »Den græske Tragedies Oprindelse« [1874], »Athen før Solon« [1880], »Aristoteles om Athens Statsforfatning« [1891], »De ethnografiske Forhold i det forhistoriske Grækenland« [1895] og hans »Samlede philologiske Afhandlinger« [1896]. Fremdeles maa mærkes en populær Fremstilling af 2. puniske Krig, »Et Afsnit af den romerske Historie« [1875]. Han deltog 1884 i Stiftelsen af den liberale Forening i Christiania og var fra 13. Marts 1888 til 12. Juli 1889 Medlem af det Sverdrup'ske Ministerium. — Hans Hustru, Mathilde S., født Dunker, født i Christiania 19. Febr. 1844, har paa forskellig Vis optraadt som Forkæmperinde for Kvindesagen. Foruden en Række Biografier og Anmeldelser har hun udgivet »Statsraadinden« [1887] og »Efter Læsningen af Bygmester Solness« [1893]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. 0.*

Schjøtt, Steinar (Stener Johannes Stenersen), norsk Filolog, foreg's Broder, er født i Porsgrund 13. Novbr. 1844, Student 1862, filologisk Kandidat 1870, siden 1893 Overlærer ved Skiens højere Skole. Han har været en energisk Arbejder i den norske Maalrejsnings Tjeneste og har paa Landsmaal udgivet en fortrinlig Oversættelse af Heimskringla [1872—79, senere ny Udgaver], Lærebøger i Norge's Historie og en Haandbog i den nyeste Tids Historie. *O. A. 0.*

Schkeuditz, By i den sydpreussiske Provins Sachsen, Distriktet Merseburg, ved Eister og Jærnbanen Leipzig—Halle, har en protestantisk Kirke, en Amtsdomstol, et Overførsteri og en mangeartet Industri: Malttilvirkning, Fabrikation af Landbrugsmaskiner, Rørdampkedler, Pumper og Blæsebælge, af Staaltovs- og Hængebaner, Møbler, Træ- og Papirvarer m. m. Byen har (1895) 5,400 Indb. En Sindssygeanstalt med mønsterværdig Indretning er oprettet paa det tidligere Riddergods Altscherbitz, der ligger tæt ved Byen i et smukt parklignende Landskab (Elsteraue). *M. Kr.*

Schlagendes Wetter se Grubegas.

Schlagintweit, berømt bayersk Familie (München), bestaaende af fem Brødre, der navnlig have gjort sig fortjente ved Rejser og videnskabelige Undersøgelser. Faderen, Joseph S., var en ikke ubekendt Øjenlæge, født 7. Decbr. 1791 i Regen, død 10. Aug. 1854 i München. De tre ældste Sønner, Hermann (født i München 13. Maj 1826, død smst. 11. Jan. 1882), Adolf (født 9. Jan. 1829, død i Kaschgar 26. Aug. 1857) og Robert (født 27. Oktbr. 1833, død i Giessen 6. Juni 1885) bleve adlede og ophøjede i Friherrestanden. Hermann og Adolf begyndte med at gøre fysiske og geologiske Undersøgelser i Alperne 1846—48, hvis Resultater foreligge i »Untersuchungen über die physik. Geographie der Alpen« [Leipzig 1850]. 1851 fuldendte Hermann sine Studier som Meteorolog og fysisk Geograf i Berlin, 1853 Adolf sine i Geologi i Miinchen. Paa Alex. v. Humboldt's Foranstaltning blev det af det britisk-indiske Kompagni og Kongen af Preussen overdraget de to Brødre sammen med Robert at foretage videnskabelige Undersøgelser i Indien's Højlande og Himalaja, særlig over disse Egnes Meteorologi, Geologi og Højdeforhold. Over Ægypten naaede de tre Brødre 1854 Bombay. I de følgende tre Aar foretoge de derpaa dels samlede, dels hver for sig en Mængde Undersøgelser i de nævnte Retninger over forskellige Egne af Indien's Højlande, navnlig Himalaja, hvor de i den centrale Del naaede en Højde af 6,790 M., den største indtil da naaede Højde. 1856 overskred Hermann

og Robert Himalaja, trængte ind i Tibet, bestege Karakorum og Kwenlyn, hidtil saa godt som ukendte Bjærgkæder, og naaede ned i Øst-Turkestan. Efter at være vendte tilbage over Himalaja skiltes de, Robert drog gennem Indus-Landet til Kysten og derfra til Ægypten, Hermann gennem Hindustan og Bengalen til Ægypten, hvor han atter forenede sig med Broderen, og sammen naaede de 1857 tilbage til Europa (Triest). Adolf agtede at forlænge sit Ophold i Asien et Aar; i Sommeren 1857 drog han over Himalaja, krydsede Kwenlyn noget østligere end Brødrene og naaede Kaschgar i Øst-Turkestan; paa Wali Khan's (en Eventyrer, der havde tilrevet sig Magten i Byen) Befaling blev han myrdet 26. Aug. 1857. De to tilbagevendende Brødre installerede deres rige Samlinger af etnografisk og andet videnskabeligt Indhold i Jägersburg ved Forchheim, hvor de ogsaa udarbejdede Resultaterne af deres Rejser og Forskninger, som foreligge i »Results of a scientific mission to India and High Asia« [4 Bd., Leipzig 1860—66] og i »Reisen in Indien und Hochasien< [4 Bd., Jena 1869—84]. Robert blev senere Professor i Giessen og foretog 1869 og 1880 en Rejse i de forenede Stater og Kalifornien, hvis Beretning foreligger i »Die Pacific Eisenbahnen in Nordamerika« [1886].

En fjerde Broder Emil (født 7. Juli 1835) er Medlem af det bayerske Videnskabernes Akademi; han har kastet sig over indiske Sprog og særlig Tibetansk, Han har udgivet »Buddhism in Tibet< [Lond. 1863], »Indien in Wort und Bild« [Leipzig 1881].

Den femte Broder Eduard (født 23. Marts 1831, død i Kampen ved Kissingen 10. Juli 1866) var militær og tog 1860 Del i den spanske Ekspedition til Marokko (»Der spanisch-marokkanische Krieg 1859—60« [Leipzig 1863]). *C. A.*

Schlan, Tschekkernes Slaný, By i Böhmen, 30 Km. N. V. f. Prag, og Station paa Prag—Brüx—Moldau-Banen, har en gotisk Kirkebygning (14. Aarh.), et Franciskanerkloster, et Raadhus, et højere tschekkisk Gymnasium og er Sædet for en Distriktsdomstol. Byen har Fabrikation af Maskiner, Kedler, Staaltraad og Støbegods, Dampmøller og Bomuldsvæverier; (1890) 9,115 Indb. I Omegnen er der Stenkulsgruber, og S. V. f. Byen ligger Badestedet Sternberg med jernholdige Kilder og Kurhus. *M. Kr.*

Schlangenbad, Badested i Taunus, i Hessen-Nassau, ca. 4 Km. fra Stationen Chaussehaus paa Linien Wiesbaden—Langenschwalbach, 313 M. o. H. S. ligger meget smukt i en mod Syd aaben Sidedal til Rhinen. Kilderne ere Akratotermer (s. d.) paa $28—32{,}5^{0}$, der udøve en beroligende og styrkende Indflydelse paa Nerverne, hvortil det gunstige Klima bidrager. Badeindretningerne ere udmærkede. S. (Sæson 1. Maj—1. Oktbr.) søges næsten udelukkende af Kvinder, især saadanne med svækket, Hvile behøvende Nervesystem. *Lp. M.*

Schlechta-Wssehrd, Ottokar, Friherre v., østerrigsk Orientalist og Digter, (1825—94), blev uddannet ved det orientalske Akademi i Wien, traadte derefter i diplomatisk Tjeneste i Konstantinopel. 1860 blev han virkelig Legationsraad og Direktør for det orientalske Akademi i Wien, 1870 sendtes han som diplomatisk Agent og Generalkonsul til Bukarest. S. følte sig navnlig tiltrukken af den orientalske Poesi, og han har af denne givet en Række Oversættelser, der vidne lige saa meget om hans fine Digterbegavelse som om hans Forstaaelse af og Kærlighed til Orienten, saaledes navnlig Djami's »Beharistan«, Saadi's »Bostan«, Ibn Jemin's »Brudstykker« og Firdusi's »Jussuf og Suleicha«. Han har tillige skrevet forskellige Bøger om Orientens Historie og leveret en tyrkisk Fremstilling af den europæiske Folkeret. Hans store Samling af orientalske Haandskrifter er nu indlemmet i det kejserlige Bibliotek i Wien. *A. C.*

Schlegel, 1) August Wilhelm von, tysk Filolog, Kritiker og Digter, født i Hannover 8. Septbr. 1767, død i Bonn 12. Maj 1845, Brodersøn af nedenn. J. E. S. Han begyndte 1786 at studere Teologi i Göttingen, men slog hurtig om til Filologien og skrev allerede 1787 en latinsk Afhandling om homerisk Geografi; fra 1789 var han Medarbejder ved »Göttinger gelehrte Anzeigen«. I æstetisk Retning blev han stærkt paavirket af sin Ven G. A. Bürger, der vakte hans Tilbøjelighed for Romantikken; han begyndte ogsaa at oversætte efter Dante og Shakespeare. Efter et fireaarigt Ophold i Amsterdam som Hovmester i et rigt Bankierhus bosatte og giftede S. sig i Jena, hvor han skrev for Schiller's »Horen« og »Musenalmanach« samt for »Allgemeine Litteraturzeitung«, medens han efterhaanden udviklede et sandt Mesterskab i at oversætte fra Italiensk, Spansk og Engelsk, navnlig Shakespeare. 1797 kom han paa sin Broder Friedrich's Vegne i Strid med Schiller, medens han bevarede det venskabelige Forhold til Goethe; paa Romantikkens Vegne kom han i Uvenskab med Kotzebue, hvem han siden forfulgte med uforsonlig Spot. Efter at være bleven ekstraordinær Professor i Jena udgav han sammen med Broderen Romantikkens Hovedorgan »Athenäum«; men efter at være bleven skilt fra sin Kone drog han til Berlin, hvor han under stærk Tilslutning holdt Forelæsninger over Skønlitteratur og Kunst [udg. efter Manuskriptet af Minor, 3 Bd. 1884]. 1804 rejste han til Schweiz, hvor han levede hos den bekendte Madame de Stael paa Coppet ved Genfersøen og ledsagede hende paa Rejser i Italien, Frankrig, Sverige og England. I Wien holdt han 1808 stærkt besøgte Forelæsninger over dramatisk Kunst og Litteratur og var senere Sekretær hos den daværende Kronprins af Sverige, hvem han ledsagede i Felttogene 1813—14, og hvis Proklamationer han redigerede. Efter Krigen drog S. igen til Madame de Stael paa Coppet, men modtog 1818 en Kaldelse til Professor i Litteratur ved det ny Universitet i Bonn, hvor han giftede sig anden Gang; dog varede dette Ægteskab endnu kortere end det første. Han kastede sig her navnlig over orientalske Sprog, særlig Sanskrit, som Følge af hvilket han anlagde et Trykkeri med Sanskrittyper i Bonn. Medens saa mange af hans Medromantikere, bl. a. hans Broder Friedrich, gik over til Katolicismen, forblev han Protestant; derimod udviklede der sig i de sidste Aartier af hans Liv en overdreven Forfængelighed og forloren Fornemhed hos ham, som æggede til Spot; saaledes har H. Heine,

tidligere hans begejstrede Tilhører i Bonn, grebet Lejligheden til at overdænge ham med vittig Haan; S. selv var imidlertid ikke den, der nægtede sig at spotte andre, som man kan se af Wendt's »Musenalmanach« [1832]. Som Digter, som Romantiker var S. ikke fremragende; han var en fint dannet Aand og en udmærket Filolog og Kritiker, men han var ikke nogen »Digter af Guds Naade«, og hans lyriske Poesi mangler Hjertevarme; kun hans Epigrammer og Sonetter have blivende Værd ved deres Aandrighed og gennemarbejdede Form; og hans Drama »Ion« [1803] er kun et filologisk Kunststykke. Derimod bære hans Oversættelser Mesterskabspræget, som: »Shakespeares dramatische Werke« [10 Bd., 1797—1844], »Spanisches Theater« [2 Bd., 1803—09]. Af hans alene forfattede videnskabelige Skrifter skulle særlig nævnes: »Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur« [3 Bd., 1805—11], »Uber Theorie und Geschichte der bildenden Künste« [1827], »Indische Bibliothek« [3 Bd., 1823—30], samt Udgaver af »Baghavad-Gitâ« [1823] og »Råmåyana« [1829—46]. *C. A. N.*

2) Friedrich von, tysk Videnskabsmand og Forfatter, ovenn.'s Broder, født i Hannover 10. Marts 1772, død i Dresden 12. Jan. 1829. Han kom først i Handelslære i Leipzig, men fik Lyst til at studere og naaede at komme paa Universitetet sammen med Broderen A. W. i Göttingen (1791); derfra tog han til Leipzig og studerede Jura i to Aar, men viede sig derefter udelukkende til Litteratur- og Kunststudier. Han kastede sig nu ivrig over Studiet af den græske Oldtid og udgav 1794 sin Essay »Von den Schulen der griechischen Poesie« og fiere beslægtede Afhandlinger. 1796 kom han til Jena, hvor han boede sammen med sin Broder og ligesom denne beskæftigede sig med moderne Litteratur, og hvor han ved nogle hvasse Recensioner gjorde sig til Schiller's Uven. Sammen med sin Broder, Tieck, Bernhardi og Schleiermacher grundlagde han den »romantiske Skole« i tysk Poesi og dens Organ »Athenäum« [1798—1800], i hvilket han publicerede sine »Fragmente«. I Berlin gjorde han Bekendtskab med den berømte jødiske Filosof Moses Mendelssohn's Datter Dorothea, som var gift med en jødisk Købmand, men for hans Skyld lod sig skille fra sin Mand og levede sammen med ham i »fri Kærlighed«. Den reflektert-vellystige ufuldendte Roman »Lucinde« er det aandelige Produkt af dette Samliv. 1800 habiliterede S. sig som Privatdocent og forsøgte sig for anden Gang som Digter med Dramaet »Alarkos«, som trods Goethe's velvillige Støtte blev forkastet i Weimar. S. rejste nu til Paris for at studere de store Kunstsamlinger og fordybede sig samtidig i Studiet af Persisk og Indisk, medens han tillige fik oprettet Tidsskriftet »Europa«. 1804 lod han sig ægtevie til sin Dorothea, der imidlertid var bleven protestantisk Kristen, og rejste med hende til Koln, hvor han holdt Forelæsninger over Filosofi, og hvor han blev saa stærkt paavirket af Katolicismen, for hvilken han længe ubevidst havde sværmet, at baade han og Konen lode sig omvende (1808), et Skridt, der stemte godt med hans romantiske Teori om Digteraandens ubundne Frihed; s. A. udkom den modneste Frugt af hans orientalske Studier »Sprache und Weisheit der Inder«. 1809 dukker han op i Wien som ansat ved Hof- og Statskancelliet, hvor han forfattede Regeringens svulstige Proklamationer og senere i Ærkehertug Karl's Hovedkvarter udgav »Osterreichische Zeitung« (»Armeezeitung«); 1810 og 1812 holdt han historiske og litteraturhistoriske Forelæsninger i Wien. I hans »Geschichte der alten und neuen Litteratur« [1815] se vi ham paa mange Omraader i fuldt Tilbagetog fra sine tidligere Teorier og Standpunkter. 1815—18 var han Legationsraad ved det østerrigske Forbundsgesandtskab i Frankfurt; 1819 rejste han i Metternich's Følge til Italien, beskæftigede sig derefter i Wien udelukkende med litterære Arbejder, holdt Forelæsninger over »Sprogets Filosofi«, samt udgav Tidsskriftet »Concordia« [1820—23], hvis Tendens var at føre alle tilbage til den ene saliggørende Kirkes Skød. »Sämtliche Werke« [1822—25; ny Udg. ved Feuchtersleben, 15 Bd. 1846]. *C. A. N.*

3) Johann Elias, tysk Forfatter, dansk Professor, født i Meissen 17. Jan. 1719, død i Sorø 13. Aug. 1749. Han beskæftigede sig i sin Ungdom, medens han studerede Jura i Leipzig, meget med dramatisk Digtning samt med teoretiske Studier og Arbejder til den dramatiske Kunsts Fremme. Fra Begyndelsen var han vistnok Gottschedianer, men indtog senere en uafhængig Særstilling og kan betragtes som en Forløber for Lessing. 1743 kom han til Kjøbenhavn som Privatsekretær hos den kursachsiske Gesandt v. Spener og kastede sig med stor Interesse over Studiet af dansk Aandsliv [Ugebladet »Der Fremde«, 1745—46], særlig den dramatiske Kunst og den danske Skueplads, til hvis Aabning (1747) han skrev Prologen »Die Langeweile«. 1748 blev han ansat som Professor i Historie, Statsret og Handelsvidenskab ved Sorø Akademi. Hans svage Helbred blev imidlertid hurtig nedbrudt ved hans rastløse Arbejde i forskellige Retninger, og han døde allerede Aaret efter. »Werke« [5 Bd., 1761—70], »Ästhetische und dramaturgische Schriften« [ny Udg. ved Antoniewicz, 1887]. (Litt.: »Dansk Biogr.-Leks.« XV. Bd.). *C. A. N.*

Schlegel, Johan Frederik Vilhelm, dansk retslærd, født 4. Oktbr. 1765 i Kjøbenhavn, død 19. Juli 1836 i Søllerød, Søn af nedenn. J. H. S. Efter at han, kun 20 Aar gl., havde absolveret baade den store filologiske Eksamen og juridisk Eksamen, blev han 1789 juridisk Professor og 1790 Dr. jur. for en Afhandling om Forholdet mellem Besiddelse i god og ond Tro i den romerske Ret; han holdt Forelæsninger over en hel Række af juridiske Fag, men hans Hovedfag vare Statsret og Retshistorie. Som Forfatter har han Fortjenesten af at have lagt Grunden til Studiet af dansk Statsret ved sit Skrift »Danmarks og Hertugdømmernes Statsret med særligt Hensyn til deres ældre Forfatning«, hvoraf dog kun udkom I Del: »Danmarks Statsret« [Kbhvn. 1827]. I sin Tid meget paaskønnede og benyttede vare hans Skrifter »Naturrettens eller den almindelige Retslæres Grundsætninger« [Kbhvn. 1798, 2. Udg. 1805], »Juridisk Encyclopædi« [Kbhvn. 1825] og »Statistisk Beskrivelse af de fornemste europæiske Stater« [1796]. Han udgav 1797—1805 Tidsskriftet »Astræa«, hvori han skrev flere Afhandlinger, derimellem »Frimodig Prøvelse af den

engelske Admiralitets Dom af II. Juni 1799 i den bekendte svenske Konvoisag«, hvori han hævdede det Princip, man nutildags kalder »frit Skib, frit Gods«, og hans mod Birckner's Skrift om Trykkefriheden (II, 1124) rettede Afhandling » Forsøg paa at bestemme Grænsen mellem Trykkefrihed og Trykkefrækhed«. S.'s Bidrag til Retshistorien bestaar i, at han sammen med R. Nyerup udgav Kofod Ancher's >Samlede Skrifter« [1807—11] med Noter, og en stor Afhandling, affattet 1822 »Om de gamle Danskes Retssædvaner og Autonomi« [»Videnskabernes Selskabs hist. og filolog. Skr.«, III 61]. Fra 1791 var S. tillige ekstraordinær Assessor i Højesteret, 1806 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab. *Ludv. H.*

Schlegel, Johan Heinrich, Historiker, Broder til ovenn. J. E. S., født i Meissen 24. Novbr. 1726, dødi Kjøbenhavn 18. Oktbr. 1780. I ung Alder kom S. til Danmark som Hovmester i Grev Christian Rantzau's Hus; han lagde sig efter dansk Sprog, studerede sit ny Fædreland's Historie og paabegyndte en tysk Oversættelse af Slange's Værk om Christian IV; Teksten forkortede han, men ledsagede den med en Mængde, ret oplysende Anmærkninger. Herved banede han sig Vejen til Universitetet (1760); han blev ogsaa Sekretær i »Selskabet for de skønne Videnskaber« og kort før sin Død tillige Bibliotekar ved det kongelige Bibliotek. Hverken paa det ene eller andet Omraade indlagde han sig dog synderlig Fortjeneste; med Oversættelsen af Slange naaede han kun til Aaret 1629 [2 Bd., 1757—71), og en Skildring af de oldenborgske Kongers Historie, der fremkom som Tekst til Preisler's Portrætter af dem, standsede ved samme Tidspunkt [2 Bd., 1769—77]. Mest Betydning har hans »Sammlung zur dänischen Geschichte, Münzkenntniss etc.« [2 Bd., 1771—76]. *Kr. E.*

Schleich, Eduard, tysk Landskabsmaler, født 12. Oktbr. 1812 i Harbach ved Landshut, død 8. Jan. 1874 i Munchen. S. kom paa München's Akademi, hvor han kun mødte liden Forstaaelse og heller ikke lærte synderligt. Rottmann og Morgenstern bleve hans Forbilleder, men dog særlig de gamle Hollændere (Goyen, S. Ruisdael etc). Han fandt sig snart sit Domæne, hvor han dannede formelig Skole i sydtysk Kunst; han maler atter og atter jævne, flade Egne (fra Isar, Dachauer Moos), hvor hele Billedvirkningen beror paa Lys- og Luftspillet; i Fremstillingen af Atmosfæren bliver han snart en hel Mester; der er stærk, men tung Stemning i hans Arbejder. Efterhaanden tog S. dog alt for rutinemæssig paa sine Motiver. Bekendte Værker: »Starnberg-Søen« (Grev Schack, Munchen), »Isar-Dal« (Ny Pinakotek, Munchen), »Maaneskinsnat ved Rotterdam« (German-Mus. i Nürnberg); han er rigelig repræsenteret i tyske Museer. Sønnen Eduard S. (1852—93) malede ganske efter Faderens Art. *A. Hk.*

Schleich, Martin, tysk Forfatter, født i München 12. Febr. 1827, død smst. 13. Oktbr. 1881. Han grundlagde Vittighedsbladet »Münchener Punch« [1848—71 og 1875—76] og skrev en Del Lystspil og Folkekomedier [2 Bd. 1862; 2. Opl. 1874; 2. Samling 1874], af hvilke særlig kunne fremhæves »Bürger und Junker«, »Der Bürgermeister von Fussen«, »Die Haushälterin« og »Ansässig«. *C. A.N.*

Schleich er, **August,** tysk Sprogforsker, født 19. Febr. 1821 i Meiningen, død 6. Decbr. 1868 i Jena. Han studerede først i Leipzig og Tübingen Teologi og ved Siden deraf Filosofi og orientalske Sprog, men opgav 1843 Teologien og studerede nu i Bonn klassisk Filologi og andre Sprog. 1846 tog han her Doktorgraden og habiliterede sig s. A. som Docent i sammenlignende Sprogvidenskab. Dette blev nu hans egentlige Fag, idet han som Speciale navnlig dyrkede slaviske Sprog. 1850 blev han Professor ved Universitetet i Prag, egentlig i klassisk Filologi, men hans Fag gik stiltiende over til Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab. 1852 foretog han med Understøttelse af Wien-Akademiet en sprogvidenskabelig Rejse til Litauen. Resultatet heraf var hans vigtige »Handbuch der litauischen Sprache«, [I Grammatik, 1856, II Læsebog med Folkedigte, Eventyr o. 1. og Glossar, 1857]. Da han imidlertid ikke kunde forsone sig med de nationale og politiske Forhold i Prag, opgav han 1857 sin Stilling her og tog imod et Professorat i Jena i sammenlignende Sprogvidenskab og gammeltysk Filologi. Her virkede han da til sin Død. S. har, særlig gennem sit Hovedværk: »Compendium der vergleichenden Grammatik der indogerman. Sprachen« [1861, 4. Opl. 1876], roere end nogen anden sat sit Præg paa den sammenlignende Sprogvidenskabs Metode og Udvikling i Tiden fra omtr. 1850 til 1876. Karakteristisk for ham er den Maade, hvorpaa han vil bringe alt, hvad der vedrører Sprogenes Liv, ind under en bestemt, mere eller mindre vilkaarlig postuleret Systematik, og særlig hans Forsøg paa at rekonstruere et forhistorisk Sprogtrin for vor Æt, »die indogermanische Ursprache«, ud fra hvilket han atter søger at forklare de enkelte Sprogs Former. Der spores herved en afgjort Paavirkning, dels fra Hegel's Filosofi, dels fra Naturvidenskaberne, hvilke han fra ung af havde interesseret sig for. Selve Sprogvidenskaben ansaa han for en Gren af Naturvidenskaberne. Foruden hans allerede nævnte Arbejder *maa fremhæves:* »Sprachvergleichende Untersuchungen« [2 Bd., 1848—50], »Formeniere der kirchenslawischen Sprache« [1852], »Litauische Märchen« [1854], »Zur Morphologie der Sprache« [i St. Petersborg Akademiets Memoirer, 1859], »Die deutsche Sprache« [1860, 3. Opl. 1874], »Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft« [1863, 3. Opl. 1873], »Laut- und Formeniere der polabischen Sprache« [1871]. Sammen med F. F. A. Kuhn redigerede S. fra 1856 Tidsskriftet »Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung«; hertil og til »Zeitschrift fur vergl. Sprachf.« har han leveret ikke faa Bidrag. *Vilh. Th.*

Schleiden, Matthias Jakob, tysk Botaniker, født 1804 i Hamburg, død 1881 i Frankfurt a. M. Han virkede 1839—63 som Professor i Jena, kom derfra til Dorpat og levede siden 1866 som Privatmand. Foruden ved enkelte mere populære Skrifter (saasom »Das Meer« [Berlin 1865], »Die Rose« [Leipzig 1873]) samt ved Udgivelsen af »Zeitschrift für wissenschaftliche Botanik« [1844—46], som han udgav sammen med K. N'ägeli, er han især bleven berømt som en Reformator i

den botaniske Videnskab ved sin for sin Tid fortrinlige og opildnende Lærebog: »Grundziige der wissenschaftlichen Botanik« [Leipzig 1842—43; 4. Opl. 1861]. S. forlangte nyt Liv indgydt i den i gammeldags Former indsovede Botanik ved Optagelse af en mere naturvidenskabelig Metode; allerede Hovedtitelen paa hans ovennævnte Bog: »Die Botanik als inductive Wissenschaft« viser, at det var hans Hensigt at gøre Botanikken til en sammenhængende Lærebygning og ikke lade den blive ved at være en Samling af kun løst eller slet ikke forbundne Fakta, som ingen havde Overblik over. Hans Plan lykkedes; ved sin stærke Fremhæven af Udviklingshistorien gav han Stødet til den nyere Tids Botanik, og han frembragte gennem dem, der arbejdede videre i hans Fodspor, den moderne Morfologi, der jo fik den største Betydning for Systematikken. Kravet om udviklingshistoriske Studier indeholder i sig Fordringen om embryologiske Undersøgelser, og her er det historisk mærkværdigt at se, at S. netop i Læren om Blomsterplanternes Kimdannelse kom til at begaa en forunderlig Fejl, som han ingenlunde var hurtig til at indrømme, idet han hævdede Kimens Oprindelse fra Enden af Støvrøret. Han byttede altsaa Kønnene om (se Schacht). Ogsaa hans Celleteori er højst aparte og viste sig snart ganske forfejlet. Her bleve hans Teorier senere grundig omstødte af Unger og især af Nägeli. Ogsaa paa det rent anatomiske Omraade var S. virksom: nævnes kan hans Arbejde »Beiträge zur Anatomie der Cacteen< [St. Petersborg 1842, med Io Tavler]. For Farmakognosien har S. haft den særegne Betydning, at han indførte Mikroskopet som metodisk Hjælpemiddel i denne Videnskab, væsentlig ved sit Arbejde om Sarsaparilleroden, der for sin Tid var et udmærket Studie, og som endnu er langt fra at være forældet. ***V. A. P.***

Schleiden, Rudolf, foreg.'s Fætter, født 22. Juli 1815 i Holsten, død 25. Febr. 1895. Han blev 1845 kommitteret i det danske Generaltoldkammer, men sluttede sig Marts 1848 straks ril Oprørsregeringen (ønskede og haabede dog Slesvig's Deling) og brugtes i Sendelser til Frankfurt og Berlin. Senere gjorde han Tjeneste i Regeringskontorerne og blev 1852 udelukket fra Amnestien. 1853 blev han Ministerresident i Washington for Bremen (1858 tillige for de andre Hansestæder) og virkede for Sundtoldens Ophævelse. 1865 forflyttedes han til London, men gik af ved Krigens Udbrud 1866. Han var 1867—73 Medlem af den nordtyske (senere tyske) Rigsdag, valgt i Altona, og hørte til det frikonservative Rigsparti. 1886—94 udgav han meget interessante »Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners« [4 Bd., 3—4 omhandle Aarene 1848—50]. *E. E.*

Schleiermacher, Fried rich Ernst Daniel, tysk Teolog og Filosof, født 21. Novbr. 1768 i Breslau, hvor hans Fader var Præst, død 12. Febr. 1834 i Berlin. 15 Aar gl. kom han i Herrnhuternes Opdragelsesanstalt i Niesky, senere oplærtes han paa deres Seminarium i Barby. 1787 drog han mod Faderens Ønske til Halle for der at fortsætte sine Studier. Af afgørende Betydning blev her Læsningen af Kant's Skrifter for ham; senere kom hertil Paavirkningen fra Jacobi, Spinoza og, efter at han 1796 var bleven Præst ved Charitéhospitalet i Berlin, navnlig fra den romantiske Filosofi, som den forelaa hos Fichte og Schelling. Særlig betydningsfuldt for ham blev her Venskabet med Fr. Schlegel, der indførte ham i Romantikernes Kreds. 1799 udgav han sit første religionsfilosofiske Værk: »Uber die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern«, i hvilket han søger at hævde Religionens Uafhængighed at det etiske og intellektuelle Liv, og Aaret efter »Monologen«, i hvilke han uddyber sit religionsfilosofiske Problem ved at se Religionen som den enkelte Personligheds Sag. Over for et særligt Problem, Kvinden og Ægteskabet, udvikles Monologernes Grundtanker videre i det samme Aar udgivne Skrift: »Vertraute Briefe uber F. Schlegels Lucinde«. Efter at have været Præst i Stolpe 1802—04 blev S. teologisk Professor i Halle, hvor han paabegyndte sin store Platon-Oversættelse (1804—10) og udgav »Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre« [1803]. Han kom her i Forbindelse med Steffens, hvis mere individualiserende Naturfilosofi i højere Grad end Schelling's stod hans egne Tanker nær. Efter Jena-Slaget drog S. til Berlin, hvor han 1809 blev Præst ved Treenighedskirken og Aaret efter tillige Professor i Teologi ved det nyoprettede Universitet. Han skrev her en Del mindre Skrifter, og 1821—22 udkom hans teologiske Hovedværk: »Der christliche Glaube«, hvis Supplement er hans posthume Værk: »Die christliche Sitte« [1843 udg. af Jonas]. 1814 blev han Sekretær ved Videnskabernes Akademi, i hvis Skrifter han udgav en Række fortræffelige Afhandlinger om den græske Filosofis Historie. 1817 udnævntes han til Præses i den Synode, der skulde forhandle om en Union mellem den lutherske og reformerte Kirke; han var her selv stemt for en langt mere frisindet Plan end den, der senere gennemførtes af Regeringen. Ogsaa politisk stod han den herskende Reaktion fjernt; hans Hævdelse af den enkeltes Frihed var baade den teologiske Ortodoksi og den filosofiske Hegelianisme lige forhadt. Som de af hans posthume Værker, der særlig have Betydning i Filosofiens Historie, maa fremhæves: »Entwurf einer System der Sittenlehre« [udg. af Schweizer 1835], »Grundriss der philos. Ethik« [udg. af Twesten 1841] og »Dialektik« [udg. af Jonas 1839]. S. var en sjælden harmonisk Personlighed, der som faa andre i Filosofiens Historie har forstaaet at forbinde forskellige Synspunkter. Hans betydeligste Side var hans Forstaaelse for individuelle Forskelligheder og hans Respekt for den enkeltes Personlighed; Skyggesiden heraf blev en filosofisk Eklekticisme, ofte kom den harmoniske Forening af de forskellige Synspunkter til at hvile paa en ganske utilstrækkelig Gennemtænkning af Problemerne og en Mangel paa Skarphed og Konsekvens i deres Behandling. Hans Behandling af mange Enkeltheder var fin og ejendommelig, men hans Frygt for Ensidighed giver i Helheden hans Tænkning, baade over for de store Problemer, de filosofiske Retninger og Teologien, et vagt og ubestemt Præg. Det var aldrig Opportunisme i Dagens Strid; det mæglende og udjævnende bundede dybt i hans Karakter. I Filosofiens Historie staar S. som Romantiker; dette ses klarest af hans teo-

retiske Filosofi, hvori han hævder en Enhed af Tænken og Væren, af den logiske Forbindelse og det reale Aarsagsforhold. Men denne Enhed, der paa ethvert Punkt er en Forudsætning for Tænkningen, kan i sig selv tillige kun betegne en Grænse for Tanken; ethvert Forsøg paa at give den Udtryk bliver kun symbolsk. Denne Grænsebestemmelse viser tilbage til Kant og faar tillige stor Betydning for S.'s Religionsfilosofi; i den »religiøse Følelse« svinde Modsætningerne, men selve Enheden, som S. kalder Gud, kan kun gives i Symboler. I sin Etik gaar S. i Modsætning til Kant og Fichte ud fra Enheden mellem Moral og Natur; imellem disse to Faktorer finder der, gennem en organiserende eller samfundsdannende og en symboliserende o: individualiserende Virksomhed, en ejendommelig Vekselvirkning Sted. Begge Virksomheder maa findes sammen; men i sine første Arbejder havde S. overvejende fremhævet den individualiserende, der ogsaa senere blev bedst udført; han er her særlig paavirket af Fichte. Ellers har hans Etik et abstrakt og formelt Præg. Størst historisk Betydning har S. faaet gennem sin Religionsfilosofi. Her gaar han med Rette ud fra det religiøse som det umiddelbare, men idet han vil skille Religionen ud fra Fornuften som Forestillinger eller som Lære og fra det moralske som Handling, føres han til at søge dens Grundlag i, hvad han kalder »Følelsen«, særlig bestemt som Afhængighedsfølelse over for det uendelige. Begrebet »Følelse« hos S. er i Virkeligheden Udtrykket for en vis ubestemt, mere passiv, Grundstemning over for Tilværelsen som Helhed; psykologisk bliver det, hvad ogsaa talrige Modsigelser vise, et ganske utilstrækkeligt Begreb, en vis mystisk Evne, over for hvilken Analysen ikke er ført langt nok ned. S. overser, at »Følelsen« ikke eksisterer uden Forestillinger, at den ikke af sig selv kan danne Forestillinger og Billeder, der skulle være symbolske Udtryk for den, og at den umiddelbare religiøse Erfaring ifølge dette heller ikke saa skarpt kan skilles fra andre Erfaringer eller fra det praktiske Liv. Her, som i sin Etik, glider S. for let hen over Konflikterne. Det betydeligste i S.'s Følelsesbegreb er Hævdelsen af Personligheden; herved staar S. i den skarpeste Modsætning til sin samtidige, Hegel, der da ogsaa gennem de fleste af sine Værker førte en stærk Polemik mod S. Det berettigede i denne Polemik skyldes det vilkaarlige og ubestemte, der ligger i selve Bestemmelsen af »Følelsen« hos S., det uberettigede Hegel's Mangel paa Forstaaelse af Personlighedsbegrebet. Alle religiøse Forestillinger og Dogmer have for S. kun symbolsk Karakter, og som hele Romantikken underkaster han ogsaa Kristendommens Hovedlærdomme en symbolsk Fortolkning, der i hans teologiske Værker imidlertid selv antager en mere dogmatisk Karakter. Og som Romantiker hævder S. ogsaa, at Kristendommen, som han betragter som den højeste af alle Religioner, dog endnu ikke har naaet sin højeste Form. For Studiet af Filosofiens Historie, særlig den græske, har S. haft en overordentlig Betydning. Hans Oversættelse af Platon er endnu uovertruffen, og hans Udvikling af den græske Filosofis Historie [i »Geschichte der Philosophie«, udg. af Ritter 1839] fin og lærerig. S.'s samlede Værker ere fra 1835 til 1864 udgivne i 3 Afdelinger, hvoraf første omfatter Teologi, anden Prædikener og tredje [i 9 Bd.] Filosofi; hans Breve ere i 4 Bd. [1858–63] udgivne af Jonas og Dilthey. (Litt.: Dilthey, »Leben S.'s« [IBd., 1870], en fortræffelig Biografi, der dog kun er naaet til 1801; Schenkel, »S.« [1868]; D. F. Strauss, »S. und Daub« [i »Charakteristiken und Kritiken«, 1839]; Høffding, »Den nyere Filosofis Historie« [1895] II, 172—92; om S.'s Etik: Jodl, »Gesch. d. Ethik«, II [1889], 161—94). *A. T—n.*

Schleinitz, Alexander, Friherre, preussisk Diplomat, født 29. Decbr. 1807, død 19. Febr. 1885, var 1836—38 Legationssekretær i Kjøbenhavn og fik 1841 en vigtig Post i Udenrigsministeriet. Apr. 1848 sendtes han til Hannover for at udvirke dets Deltagelse i Krigen mod Danmark; førte i Maj 1849 Underhandlingerne med Danmark om en Vaabenstilstand og blev Juli s. A. Udenrigsminister indtil Septbr. 1850. Som saadan sluttede han Juli 1850 Freden med Danmark og søgte at hævde den nordtyske Union over for Bayern og Østerrig, uden dog at turde følge Radowitz'es dristige Politik. Novbr. 1858 blev han, der nøje havde knyttet sig til Prins Vilhelm (Vilhelm I), paa ny Udenrigsminister, men kunde ikke opnaa afgørende politiske Fordele for sit Land ved sin svage og uklare Holdning. Oktbr. 1861 overtog han Posten som Husminister og varetog den indtil sin Død; ophøjedes 1879 til Greve. *E. E.*

Schleisner, Christian Andreas, dansk Genremaler, født i Lyngby 2. Novbr. 1810, død i Kjøbenhavn 13. Juli 1882. S. var kun 12 Aar gl., da han blev Elev af Kunstakademiet, og dette gennemgik han samtidig med, at han privat malede under J. L. Lund og Chr. A. Jensen; ingen af disse fik dog nogen kendelig Indflydelse paa hans Kunst, hvis Karakter oprindelig synes bestemt nærmest af Galeristudier; han har aabenbart fra første Færd fordybet sigi, hvad de danske Samlinger ejede af gamle hollandske Kabinetsmalere, særlig den ældre Frans van Mieris, og efter Evne stræbt at tilegne sig disses Syn og Udtryksmaade. Allerede 1832 debuterede han som Elev af Akademiet paa Charlottenborg-Udstillingen med to Genrebilleder, »En gammel Mand lærer to Børn at læse« og En huslig Scene«, der begge bleve solgte til Kunstforeningen og i det hele tildrog sig Opmærksomhed, ikke mindst ved den meget detaillerede Udførelse af alle Enkeltheder; endnu større Lykke gjorde 1834 hans »En Kobbersmed og en Tanddoktor«, i hvilket Publikum navnlig paaskønnede den, som man sagde, »illuderende« Gengivelse af det blanke Kobbertøj. Efter at S. ogsaa i de følgende Aar havde vundet sin Kunst mange Venner — mindst ved sine ganske mislykkede Forsøg paa at behandle alvorligere Emner som »Kalypso's Sorg ved Odysseus'es Bortrejse« og »Ridder Olufs Drøm ved Elverhøj« — og efter at han ogsaa uden større Held havde forsøgt sig som Portrætmaler (Prof. J. P. Ibsen, Teatermaler C. F. Christensen o. fl.), fik han af Akademiet et Rejsestipendium, for hvilket han tilbragte to Aar i München, hvor han saa fuldstændig tilegnede sig den der raadende Maler-

skoles Stil og Formbehandling, Kolorit og Foredrag, at der ikke blev Spor af national Ejendommelighed tilbage; i tyske Samlinger, til hvilke han i Aarenes Løb solgte ikke faa af sine Arbejder, gøre disse ikke i mindste Maade Indtryk af noget fremmedartet. 1847 blev S. agreeret ved Akademiet paa sit figurrige »Scene i et Værtshus« (»Brokkens Bod«), der blev indlemmet i Nationalgaleriet; Medlem blev han 1852 paa en »Scene af dansk Sømandsliv«. Sin anden og sidste Udenlandsrejse foretog han 1866 med det Ancker'ske Legat. Mellem hans senere Arbejder kunne, foruden den lidet værdifulde Altertavle til Ørslev Kirke, »Christus i Gethsemane« [1856], nævnes »Kobbersmedens Værksted« [1859], der tilhører Nationalgaleriet, men ikke er ophængt, »En Fiskerfamilie, som modtager Efterretning fra deres i Orlogstjeneste værende Søn« [1865; tilhører Kong Christian IX] samt forskellige Værtshusscener og Billeder fra Kobbersmedeværksteder. S. mødte lige til sit Dødsaar næsten paa hver Udstilling med flere Billeder; i alt løber det op til langt over hundrede. Sin Popularitet bevarede han til det sidste; Publikum glædede sig over de pudsige Situationer, han skildrede, og over hans glatte, pyntelige Foredrag uden at gaa i Rette med ham for hans lidet naturtro Kolorit, for de formelle Mangler, der skyldtes utilstrækkeligt Modelstudium, og for den overfladiske Redegørelse for Karakterer og Stemninger. *S. M.*

Schleisner, Peter Anton, dansk Læge, foreg.'s Broder, født i Lyngby 15. Juni 1818, død i Kjøbenhavn 26. Febr. 1900. S. tog medicinsk Eksamen 1842 og sendtes efter at have været Reservelæge paa Almindeligt Hospital 1847 til Island for nærmere at undersøge en meget dødelig Sygdom hos spæde Børn (Mundklemme). Det lykkedes ham at faa Bugt med Sygdommen. 1849 blev han Dr. med. (»Forsøg til en Nosografi af Island«, den første paa Dansk affattede medicinske Disputats). Efter en Udenlandsrejse blev han 1851 Distriktslæge i Kjøbenhavn. 1853—64 Medicinalinspektør for Hertugdømmet Slesvig, 1865—86 Stadslæge i Kjøbenhavn. I denne sidste Stilling fik han Lejlighed til at faa betydelig Indflydelse paa Hovedstadens hygieiniske Udvikling, særlig paa Oprettelsen af Epidemihospitaler (Blegdamshospitalet, Øresundshospitalet), Forbedring af Medicinalstatistikken m. m. I den sidste Tid af sin Embedsvirksomhed var han dog meget svækket. Af hans Skrifter kunne endnu nævnes: »Island undersøgt fra et lægevidenskabeligt Standpunkt« [1849] og »Koleraens Optræden i Danmark« [1874]. *G. N.*

Schleissheim, Landsby i det sydlige Bayern, Distriktet München, V. f. Isar og ved Banen München—Regensburg, har Fabrikation af Landbrugsmaskiner og Ølbryggeri og (1895) 970 Indb., er navnlig bekendt for sit smukke Lystslot, som Kurfyrst Max Emanuel lod opføre 1684—1700 i sen fransk Renaissancestil. Slottet rummer en værdifuld Malerisamling af hollandske og højtyske Kunstnere og har en pragtfuld Marmortrappe. Slotshaven er anlagt i gammel fransk Stil. *M. Kr.*

Schleiz, By i det indre Tyskland, Hoved- og Residensstad i det tidligere Fyrstendømme Reuss-Schleiz, siden 1848 Anden-Residensstad i Reuss-Gera. Byen har et nyere Slot, hvor Fyrsten residerer, 2 protestantiske Kirker, den ene med Fyrstegrave, en Latinskole, et Lærerseminarium, Døvstumme- og Idiotanstalt, Vaisenhus og Amtsdomstol, desuden Fabrikvirksomhed (Væverier, Metal- og Trævarer, Legetøj) og godt besøgte Kvæg- og Svinemarkeder. Byen har (1895) 5,100 Indb. Her fødtes Porcelænets Opfinder Böttger. I Nærheden ligger Lyststottet Heinrichsruhe og 4 Km. S. V. f. Byen Slottet Burgk, en gammel Borg, der er romantisk beliggende paa et højt Punkt ved Saale, som ved sine talrige Bugtninger forhøjer Landskabets Skønhed. S. nævnes 1273 som Slowitz, et Navn, der er af umiskendelig sorbisk (vendisk) Oprindelse. *M. Kr.*

Schlemihl, Ulykkesfugl, et Menneske, der har Uheld med sig, jfr. Chamisso's Fortælling »Peter S.«. Oprindelsen til Ordet S., der tilhører Tyvesproget, er uvis (muligvis det hebraiske Egennavn Schlumiel (»Schelumiel«) [4. Moseb. 1, 6J).

Schleppegrell, Frederik Adolf, dansk Officer, født 28. juni 1792 i Norge, falden ved Isted 25. Juli 1850. Han blev norsk Landkadet 1804, Fændrik og Sekondløjtnant 1807, samt efter Fægtningerne ved Killemo og Toverud 1808 Premierløjtnant. Under Krigen 1813—14 udmærkede han sig paa ny ved Ingedal, men traadte, efter Norge's Forening med Sverige sammen med Vennerne Rye og Helgesen ud af Hæren, og fik ved Prins Christian Frederik's Medvirkning Ansættelse i den preussiske Hær under Blücher. Han fik dog ikke Lejlighed til større Virksomhed og maatte forlade preussisk Tjeneste, da Napoleon var besejret, hvorefter han med sine Venner optoges i den danske Hær og blev ansat ved Auksiliærkorpset, hvorfra han 1816 vendte tilbage og blev ansat i Aalborg. Allerede 1819 fik han uden for Reglen Kaptajnskarakter, og 1828 blev han Chef for Regimentets Jægerkompagni, som han uddannede med stor Flid og Dygtighed til en saadan Højde, at det af Frederik VI fremhævedes i en Parolbefaling. S. avancerede 1839 til Major, og 1842 til Oberstløjtnant, blev Kommandør for 8. Bataillon, men tilbyttede sig 1847 2. Jægerkorps.

Ved Krigens Udbrud 1848 stilledes S., der lige var bleven Oberst, i Spidsen for Flankekorpset, og han lagde da i de første Kampe stort Mod og Koldblodighed for Dagen, medens han ved Nybøl og Dybbøl tillige udmærkede sig som Troppefører. Ved Nybøl gjorde hans Angreb i Fjendens højre Flanke Udslaget, og 5. Juni muliggjorde hans seje Forsvar af Dybbøl By Hovedstyrkens ordnede Tilbagetog. S., som i Maj var bleven Generalmajor, fik derpaa Kommandoen over 3. Brigade, der Vinteren 1848—49 laa paa Als og derefter deltog i Kampene ved Kolding og Gudsø samt i Slaget ved Fredericia, hvor han atter vandt Berømmelse ved sin raske Indgriben, da Brigaden Zastrow tvang den danske venstre Fløjs 1. Træfning tilbage.

Under Vaabenstilstanden fik S. først Inspektion over Fodfolket paa Sjælland og derefter Kommandoen paa Als, men ansattes ved Krigens Genoptagelse som Kommandør for 2. Division. Under Slaget ved Isted angreb denne Slesvig-Holstenernes Stilling i 3 Kolonner. S. fulgte selv med den midterste, der fra Øvre Stolk bøjede af mod Sydvest, og mente sig sikret i sin venstre

Flanke ved Langesø. Herover havde Insurgenterne imidlertid slaaet en Bro, saa Brigaden v. d. Horst kunde overraske den bageste Del af Kolonnen i nævnte Landsby. Under den deraf opstaaede Forvirring søgte S. at holde igen med de Midler, der stod til hans Raadighed, og da han saa nogle fjendtlige Jægere i Færd med at tage en Kanon af Batteriet Baggesen, gav han en Rytterafdeling, til hvilken han selv sluttede sig, Befaling til at frelse den. Under Raabet »Fremad Folk; det gælder eders og min Ære«, huggede han ind, men Angrebet blev afslaaet, og under Tilbagegangen ramtes S. af en Geværkugle i Panden og sank af Hesten, ligesom hele hans Stab saaredes. Først da Stolk var tilbageerobret, fandtes han liggende bevidstløs paa Valpladsen, hvorfra han førtes til Flensborg. Her udaandede han næste Morgen og blev 28. Juli jordet i den store Krigergrav. *P. Nw.*

Schlesien, Provins i Kongeriget Preussen, grænsende mod Øst til russisk Polen og mod Syd til de 4 østerrigske Lande Galizien, Schlesien, Mähren og Böhmen, mod Vest til Kongeriget Sachsen og Provins Sachsen og mod Nord til Provinserne Brandenburg og Posen. S. omfatter 40,307 □Km., hvoraf den større Halvdel, Lav-S., tilhører den nordtyske Lavslette, medens det øvrige, den sydligste og østligste Del, Høj-S., er et Forland til de bøhmiske Randbjærge. Overfladelaget er Morænejord, aflejret af den fra Skandinavien udgaaende Indlandsis. En østvestgaaende Terrainfordybning, den saakaldte schlesiske Længdedal, følger Oder fra dens østlige Biflod Malapane indtil Katzbach's Munding og tager derefter en mere afgjort vestlig Retning, indtil den ved sorte Eister forener sig med Elben's Lavland. Skønt man kun har ringe Kundskab om den Indflydelse, Underlagets Ujævnheder have haft paa de nuværende Terrainformer, saa vidner dog det gamle Flodsand, der mellem Oder og Elben dækker Daldragets ofte sumpede Bund, om, at der her under Isens Afsmeltning var et Strømleje, hvis Vandmasser ved deres nedbrydende og aflejrende Virksomhed gav Dalen dens nuværende Skikkelse. N. f. den schlesiske Længdedal og parallel dermed strækker sig den schlesiske Landryg, hvis Bakker mellem Neisse og Bober i Rückenberg naa 230 M. og i Katzengebirge 0. f. Oder 260 M. S. f. Daldraget hæver Landet sig jævnt op til Sudeternes Bjærgmur og antager langs Rigsgrænsen en bjærgagtig Natur. Ved Liebau-Passet ved Bober deles Bjærgene i et vestligt Parti, der i Schneekoppe's (1,603 M.) øde Kuppel naar sit Kulminationspunkt, og et østligt, som i Bischofskuppe (899 M.), Spieglitzer Schneeberg (1,422) og Heuscheur (920 M.) har sine største Højder. Som isolerede Forposter i Lavlandet ligge Landeskrone (429 M.) ved Görlitz, Katzbach-Bjærgene (724 M.) og Zobten (718 M.). En Udløber fra Karpaterne, Tarnowitz-Plateauet med de højschlesiske Stenkulsbjærge, naar helt frem til Oder's Østbred og kulminerer i Annaberg (385 M.). Største Delen af S. hører til Oder's Flodomraade. Oder modtager sine talrigste Tilløb fra Syd og er sejlbar neden for Ratibor. I Sydøst berører Weichsel Grænsen, og i det vestlige flyder Iser, Spree og sorte Eister til Elben. Efter Folketællingen 1900 havde S. 4,668,857 Indb. (116 Indb. pr. □Km.), hvoraf 1,974,629 Evangeliske, 2,384,754 Katolikker, der navnlig bebo de sydlige og østlige Egne, og 47,593 Jøder. Omtrent en Fjerdedel af Befolkningen tilhører den slaviske Folkestamme. Talrigst ere Polakkerne (994,961), der bo 0. f. Oder og tillige mellem Ratibor og Oberglogau V. f. Oder. Mindre talrige ere Tschekkerne (70,333), der navnlig ere bosatte i de sydøstlige Egne paa venstre Oder-Bred, og Venderne eller Sorberne (27,320) i de vestlige Egne omkring Spree og sorte Eister. S. er ifølge Erhvervsstatistikken i lige Grad et Agerbrugs- og et Industriland, idet 47 p. Ct. af Befolkningen beskæftiger sig med Landbrug, Skovbrug og Fiskeri og 43 p. Ct. med Bjærgværksdrift og Industri, medens 10 p. Ct. ere sysselsatte med Handel og andet Erhverv. Af det samlede Areal ere 64 p. Ct. Agerland, Haver, Vinbjærge og Enge, og 29 p. Ct. ere skovdækkede. De frugtbareste Egne findes langs Bjærgene, navnlig i Landskabet mellem Ratibor og Liegnitz, hvor 70—80 p. Ct. af Jorden ere dyrkede. I de magre Egne 0. f. Oder, navnlig i Distriktet Oppeln og Kredsen Bartsch, have Skovene betydeligt Omfang, medens Landejendommene her gennemgaaende ere smaa. Men ellers er S. de store Godsers og Grundbesiddelsers Land. Ikke mindre end 51 p. Ct. af Arealet ere Storbesiddelser, og ingen andre Steder i Kongeriget Preussen ere saa store Landstrækninger samlede paa Enkeltmandshænder. Der er saaledes 7 Besiddelser paa 5—9 Flademil hver. Kornavlen dækker fuldstændig Forbruget. Rug er den mest dyrkede Kornsort, derefter følger Havre, Hvede og Byg. Dyrkning af Hør breder sig og er meget betydelig i Bjærg- og Bakkelandet, medens Kartoffelavlen navnlig er knyttet til de daarligere Egne. Sukkerroer og Cikorie ere meget udbredte i Breslau-Egnen, Frugttræer i Mellemschlesien, Humle omkring Münsterberg ligesom Tobak, Olieplanter og Vin omkring Grünberg. Med Hensyn til Kvægavlen kan anføres, at Faareavlen staar meget højt, og at Forædlingen af Faareracerne tog sin Begyndelse for 100 Aar siden. Ogsaa paa Biavlens Omraade har S., hvor den bekendte Biavler Præsten Dzierzon virkede, været et Foregangsland. Efter Kvægtællingen 1892 fandtes der i Provinsen 297,000 Heste, 1,458,000 Stkr. Hornkvæg, 657,000 Faar, 659,000 Svin og 206,000 Geder. Det skovrige Land er rigt paa Vildt: Hjorte og Raadyr, Vildsvin og Fuglevildt. Fra Karpaterne er der en stadig Indvandring af Ulve.

Bjærgværksdriften, Metal- og Væveindustrien beskæftige næsten Halvdelen af Befolkningen. Brunkul findes i vid Udstrækning, men brydes forholdsvis lidt. Langt vigtigere ere Stenkulslejerne, navnlig de højschlesiske (0. f. Oder), der omfatte 1,375 □Km. og efter det russiske Donetz-Bassin er det største Kulomraade paa Europa's Fastland. Aarsudbyttet var 1895 22 Mill. Tons, der havde en Værdi af 126 Mill. Rm. S. er rigt paa Metaller, navnlig Jærn og Zink, som især brydes ved Beuthen i umiddelbar Nærhed af Stenkulsbrudene. De ved Hyttedrift i 1895 forædlede Jærn- og Zinkmalme havde tilsammen en Værdi af 52 Mill. Rm. I anden Række kommer Bly, Sølv, Kobber, forskellige Smykkestene (Ametyster, Agater, Jaspis

o. a.), Marmor, Sandstene og Tørv. Smelteværkerne ere mest knyttede til Stenkulslejerne, medens Metalindustrien er mere vidt spredt. Store Maskinfabrikker og Støberier findes i Breslau, Ratibor, Görlitz og Lauban. Ved Gleiwitz opstilledes 1796 den første Kokshøjovn i Preussen og ved Bleiwerk 1788 den første Dampmaskine i Tyskland. Hørindustrien hører hjemme i de til Bohmen grænsende bjærgrige Egne, og sammen med Spinding, Vævning og Farvning af Hør gaar nu ogsaa Fabrikation af Bomuldstøjer og Klæde. Roesukker fremstilles fornemmelig i Breslau-Schweidnitz Omraadet, hvor der 1895 var ikke mindre end 57 Sukkerfabrikker. Til de talrige andre Industrigrene (Ure, Cigarer, Straafletning, Knipling o. a.) kommer der stadig flere, og Fabrikarbejdernes Procenttal er vokset stærkt i de senere Aartier, medens Landbrugsarbejdernes har været i Nedgang. Jærnbanenettet er stærkt udviklet i det højschlesiske Industrirevier, hvor talrige Sidelinier knytte sig til Stambanerne. Oder er den eneste sejlbare Flod; men den lave Sommervandstand er trods de nyere Foranstaltninger en Hindring for Flodsejladsens Udvikling, og heller ikke Klodnitz-Kanalen er nogen betydelig Vandvej.

S. deles i 3 Regeringsdistrikter: Breslau, Oppeln og Liegnitz. Provinsen udgør 35 Rigsdagsvalgkredse og har en Overlandret i Breslau. Af Undervisningsanstalter nævnes Universitetet i Breslau, Krigsskolerne i Glogau og Neisse, Kadetskolen i Wahlstatt, 37 Gymnasier og 19 Lærerseminarier. I Spidsen for den katolske Kirke staar Fyrstbiskoppen i Breslau, medens en Generalsuperintendent og et Konsistorium, ligeledes i Breslau, ere Protestanternes højeste kirkelige Myndigheder. Provinsens Hovedstad er Breslau (s. d.), hvor Provinsiallanddagen samles. (Litt.: Adamy, »S. nach seinen physikalischen, topographischen und statistischen Verhältnissen« [7. Opl., Breslau 1893]; Partsch, »S., eine Landeskunde« [Breslau 1895]; Kosmann, »Oberschlesien, sein Land und seine Industrie« [Breslau 1888]; Partsch, »Litteratur der Landes- und Volkskunde der Provinz S.« [Breslau 1892—95]). *M. Kr.*

Historie. S., der rimeligvis har faaet Navn efter en Biflod til Oder, Sleza (nu Lohe), beboedes ved vor Tidsregnings Begyndelse af germanske Folkeslag, der i 4. og 5. Aarh. søgte sig Bopæle andensteds, hvorefter slaviske Stammer 1 Løbet af 6. Aarh. satte sig fast i Landet og blandede sig med Resterne af den gamle Befolkning, der navnlig havde holdt sig i Bjærgegnene. I Slutn. af 10. Aarh. kom S., med Undtagelse af den V. f. Bober liggende Del, der hørte til det tyske Rige (Lausitz og Meissen), under Polen, hvorfra det i 11. Aarh. kristnedes, og med hvilket det delte Skæbne, indtil det 1163 fik sine egne Fyrster, idet tre Sønner af Wladislav II af Polen s. A. fik største Delen af S. som et Len af Polen, hvis gamle Piastdynasti i denne schlesiske Gren holdt sig længst (indtil 1675). De tre Brødre, af hvilke Boleslav blev Hertug af Breslau (Nedreschlesien), Mieręzyslav af Ratibor (Øvreschlesien), Konrad Hertug af Glogau (der ved Konrad's Død forenedes med Breslau), støttede den tyske Indvandring i Landet, og da det samme var Tilfældet med de følgende Fyrster, blandt hvilke Hertug Henrik II, den Fromme af Nedreschlesien, som 9. Apr. 1241 fandt Heltedøden i Slaget ved Liegnitz under Forsøg paa at standse Mongolernes Fremtrængen, er den mest bekendte, blev den slaviske Befolkning forholdsvis hurtig germaniseret. Ved Delinger mellem forskellige Linier af Fyrstehusene udstykkedes S. fra Midten af 13. Aarh. i den Grad, at der i 14. Aarh. fandtes 19 schlesiske Fyrstendømmer, deraf de 10 i Nedreschlesien nemlig: Brieg, Breslau, Liegnitz, Schwednitz, Glogau, Steinlau, Münsterberg, Sagan, Jauer, og Ols, de 9 i Øvreschlesien nemlig: Kosel, Teschen, Beuthen, Falkenberg, Oppeln, Strelitz, Ratibor, Troppau og Jägerndorf. De fleste af de schlesiske Lande anerkendte 1327—29 Kong Johan af Böhmen's Beskyttelsesret, hvad den polske Konge Kasimir den Store 1335 stadfæstede, og fra Kejser Karl IV's Tid hørte hele S. som bøhmisk Len til det tyske Rige. En af de følgende bøhmiske Konger gav nogle af de schlesiske Hertuger Ret til, i Tilfælde af Barnløshed, ved testamentarisk Bestemmelse at vælge deres Efterfølger. Da Hertug Frederik II af Liegnitz, Brieg og Wohlau i Kraft heraf 1537 havde sluttet en Arveforening med Kurfyrst Joachim II af Brandenburg, erklærede Habsburgeren Ferdinand I (senere tysk Kejser), der 1526 var bleven Konge af Bohmen, dette Forlig for ugyldigt (1546), hvad Brandenburg protesterede mod, ligesom det senere nedlagde Indsigelse mod, at Kejser Ferdinand II (1621) fradømte en yngre Søn af Kurfyrst Joachim Frederik, Joachim Georg, Besiddelsesretten til det schlesiske Hertugdømme Jägerndorf, fordi han havde sluttet sig til Frederik af Pfalz-Böhmen. Regeringen i Wien afviste imidlertid disse Protester, ligesom den ikke, skønt den evangeliske Lære havde vundet Indgang i den største Del af S., vilde høre Tale om Religionsfrihed for Protestanterne, der, efter at de fleste schlesiske Fyrstendømmer vare tilfaldne den bøhmiske Krone, bleve haaardt trykkede. Da den sidste schlesiske Piast, Hertug Georg Vilhelm af Liegnitz, Brieg og Wohlau, var død (1675), og Kejser Leopold havde taget hans Lande i Besiddelse, bleve de kirkelige Tvangsforholdsregler ogsaa udvidede til dem, og det hjalp ikke, at Kurfyrst Frederik Vilhelm den Store af Brandenburg 1683 genoptog sin Families Fordringer paa Liegnitz, Brieg, Wohlau og Jägerndorf; Forhandlingerne herom førte ikke til noget nævneværdigt Resultat, og Protestanterne fik ingen Lettelser. Dette opnaaede de først ved Karl XII's Mellemkomst, idet Kejseren efter Freden i Alt-Ranstädt (1707) blev nødt til at stille de protestantiske Menigheder noget friere. Fuld Religionsfrihed fik S. først, da Frederik II af Preussen, efter at Maria Theresia havde afvist hans Fordring paa de 4 ovenfor nævnte schlesiske Fyrstendømmer (1740), havde angrebet Østerrig (se Schlesiske Krige) og ved Freden i Breslau (11. Juli 1742) havde tvunget Maria Theresia til at afstaa hele S. med Undtagelse af den Del, der endnu tilhører Østerrig, til Preussen. Blandt de Reformer, der nu bleve indførte i den ny preussiske Provins, var foruden en hel ny Ordning af Administrationen og Retsplejen ogsaa fuldstændig Religionsfrihed for alle Trossamfund, en Foranstaltning, der vistnok mere end noget

andet bidrog til hurtig at forsone S. med det preussiske Regimente. (Litt.: Grünhagen, »Geschichte S.'s« [I—II, Gotha 1884—86]; samme, »Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis 1550« [Breslau 1876]; samme, »Regesten zur schlesischen Geschichte« [2. Opl., Breslau 1880—84]; Grotefend, »Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis 1740« [Breslau 1876]; Ziegler, »Die Gegenreformation in S.« [Halle 1888]). *C. F.*

Schlesien, østerrigsk Hertugdømme og Kronland. Det grænser mod Nord og Vest til den preussiske Provins S., mod Øst til Galizien og mod Syd til Mahren og Ungarn. Det omfatter 5,147 □Km. og bestaar af to ved en Del af Mähren adskilte Landomraader, et østligt og et vestligt, som begge ere bjærgrige i de til Ungarn og Mahren grænsende Egne. De vestlige Bjærge, Reichenstein og Altvater (1,490 M.), tilhøre Sudeterne, medens de østlige, der i Lissa Hora naa 1,325 M., ere en Del af de nordlige Karpather (Beskiden). Største Delen af Landet afvandes af Oder og dens Bifloder Oppa og Olsa; kun det østlige Hjørne hører til Weichsel's Flodomraade. Næst efter Nedreøsterrig er S. den tættest befolkede Del af det østerrig-ungarske Rige. Der er 132 Indb. pr. □ Km. eller i det hele (1900) 680,422 Indb. Deraf ere 48 p. Ct. Tyskere, Resten Polakker (30 p. Ct.) og Tschekker (22 p. Ct.). Flertallet af Befolkningen er Katolikker. Deres kirkelige Overhoved er Generalvikaren i Teschen, der staar under Fyrstbiskoppen i Breslau. Dog findes der 84,724 Lutheranere og 10,042 Jøder. Af Arealet ere 57 p. Ct. Agerland, Havejord og Enge; Skovene udgøre ca. 34 p. Ct. Agerbrug drives med Omhu, men med mindre Udbytte end i lavere liggende, mere beskyttede Egne. Den vigtigste Kornsort er Havre, der giver omtrent lige saa stort Udbytte som Rug, Byg og Hvede i Forening. I anden Række kommer Dyrkningen af Kartofler, Foderroer og Kløver og til Industribrug Sukkerroer og Hør. Af Kvægavisprodukter udføres Ost og Smør (50,000 Kg. om Aaret). 1890 fandtes der 27,000 Heste, 184,000 Stkr. Hornkvæg, 17,000 Faar, 21,000 Geder og 78,000 Svin. Biavlen er almindelig som Hjælpenæringsvej. Bjærgværksdrift og Hyttevirksomhed beskæftige 25,000 Arbejdere, og det aarlige Udbytte anslaas til 23 Mill. Kr. Saavel Stenkul som Brunkul have betydelig Udbredelse. Det største Stenkulsomraade er Ostrou-Karwin, hvor der aarlig brydes 75 Mill. Centner. Betydelig er ogsaa Produktionen af Raajærn (1 Mill. Centner aarlig). Industrien er vidt udviklet i Omfang og Mangesidighed. Maskinfabrikationen, Tilvirkningen af Metalvarer og Tekstilindustrien lægge Beslag paa det store Flertal af Landets 600 Fabrikker og dets 50,000 Fabrikarbejdere og foranledige en livlig Omsætning med andre Lande. Der tilvirkes Tøjer af alle Arter: Klæde, Lærred, Bomuldstøj, Jute, Silke og Fløjl, og der spindes, væves, bleges, farves og trykkes. Hertil kommer en Kreds af beslægtede Anlæg: Trikotagefabrikker, Knapfabrikker etc. og talrige fjernere staaende Fabrikker, der fremstille Kemikalier, Sukker, 01 og Brændevin, Lervarer, Glas og Stensager, Sæbe og Olie, Cellulose, Papir og Gummivarer, Bræder og Møbler, Orgler og Harmonier, Bøger og Stentryk. — Hertugdømmet er inddelt i 10 Regeringsdistrikter og har en egen Landdag med 31 Medlemmer: Fyrstbiskoppen af Breslau, 9 Repræsentanter for de store Grundbesiddere, 2 for Handelsstanden, 10 for Byerhverv og Industri og 9 Repræsentanter for Landkommunerne. Desuden er S. repræsenteret i det østerrigske Rigsraad. Troppau er Hertugdømmets Hovedstad, Sædet for Regeringen og Landdagen, Finansforvaltningen og Landretten, hvorfra der er Appel til Overlandretten i Brünn. Foruden Folkeskolerne findes der forskellige Fagskoler for Landbrug, Industri og Handel, 5 Seminarier til Uddannelse af Lærere og Lærerinder, 4 højere Realskoler og 5 højere Gymnasier. (Litt.: Peter, »Das Herzogtum S.« [Teschen 1884]; Sláma u. a., »Osterreichisch S.« [Prag 1887]). *M. Kr.*

Schlesinger, Siegmund, tysk-østerrigsk Forfatter, er født i Waag-Neustadt i Ungarn 15. Juni 1832. 1855—67 arbejdede han som Teaterrecensent og Feuilletonist ved »Morgenpost« i Wien, 1867—87 ved »Neues Wiener Tageblatt«. Som Teaterdigter har han især arbejdet sig frem ved Efterligning af de franske »Proverber«, som »In den Rauchwolken«, »Mit der Feder«, »Gustel von Blasewitz«, »Wenn man nicht tanzt«, »Ein Opfer der Wissenschaft«, »Die Schraube des Glücks«. Blandt hans større Stykker kunne fremhæves: »Der Hausspion« [1864], »Die Schwestern v. Rudolstadt« [1864], »Das Trauerspiel des Kindes« [1876] og »Zahlen beweisen« [1883]. *C. A. N.*

Schlesiske Digterskoler. Til den saakaldte første schlesiske Skole regnes en Række tyske Digtere i 17. Aarh., som gruppere sig om Schlesieren Martin Opitz (s. d.) og slutte sig til de af ham opstillede Teorier. De berømteste af disse ere Dramatikeren A. Gryphius, Lyrikerne Paul Fleming og Simon Dach, Epigramdigteren Fr. Logau samt flere fjernere staaende og ringere begavede Digtere. — Under Navnet »Den anden schlesiske Skole« samles en Række tyske Digtere i sidste Halvdel af 17. Aarh., der sluttede sig til de to Schlesiere Hoffmann v. Hoffmannswaldau og Daniel Caspar v. Lohenstein, som have sat sig et herostratisk Minde i den tyske Litteratur ved den Tanketomhed, Svulst, Letfærdighed og Unatur, der karakteriserer deres hele Produktion og staar i den mærkværdigste Modstrid med deres personlige Hæderlighed og sociale Stilling. *C. A. N.*

Schlesiske Krige. Med dette Navn betegnes de 3 Krige, som Frederik II af Preussen 1740—63 førte imod Kejserinde Maria Theresia af Østerrig og hendes Forbundsfæller om Besiddelsen af Schlesien, hvilke endte med, at Frederik II beholdt denne Provins, 1. 1740—42. Ved Kejser Karl VI's Død 20. Oktbr. 1740 ansaa Frederik II, der efter sin Fader havde arvet en slagfærdig Hær paa 80,000 Md. og en Kassebeholdning paa 10 Mill. Thaler, Øjeblikket for gunstigt til at erobre den nævnte Provins. Samtidig med, at han aabnede Underhandlinger i Wien for ad fredelig Vej at naa sit Maal, lod han dog 16. Decbr. 1740 en Hær paa 25,000 Mand rykke ind i Landet, hvilket i Januar var taget i Besiddelse med Undtagelse af Fæstningerne Glogau, Brieg og Neisse. Forhandlingerne i Wien førte ikke til noget Resultat; i Stedet for udvirkede Østerrig, at Kong

Georg II af England vilde slutte en Alliance med Holland, Sachsen og Rusland mod Preussen, som nu forstærkede sin Hær i Schlesien, hvor Partigængere og østerrigske Husarer omsværmede den, hvilke sidste nær havde taget Kongen til Fange (27. Febr.). 9. Marts indtog General Leopold v. Dessau, der skulde holde Sachsen i Skak, Glogau, medens Hovedhæren under Kongen rykkede frem til Jägerndorf. En østerrigsk Hær under Neipperg søgte nu over Freudenthal og Neisse at afskære Frederik II Tilbagetoget over Breslau, men Sejren ved Mollwitz 10. Apr., hvor 20,000 Preussere overraskede 19,000 Østerrigere, aabnede atter Forbindelsen, hvorefter Brieg erobredes. Disse Sejre hindrede Dannelsen af den planlagte Koalition, og Georg II forsøgte nu at forlige Preusserne og Østerrigerne, medens Frankrig og Bayern søgte at vinde Preussen som Forbundsfælle i deres Kamp om de østerrigske Arvelande. Frederik II afviste dog de i saa Henseende af Marskal Belle Isle fremsatte Forslag og lod gennem den engelske Gesandt Hyndford Maria Theresia adspørge, om hun vilde afstaa Nedreschlesien. Da hun dog afslog dette, sluttede Frederik 4. Juni 1741 i Breslau et defensivt Forbund med Frankrig, men han opdagede snart dets egoistiske Planer og lagde derfor Juni — August sin Hær i Lejr ved Strehlen. I September forsøgte Kongen dog at erobre Neisse og at tvinge Neipperg til Slag, men begge Dele mislykkedes, og han besluttede derfor at indlede Underhandlinger med sin Modstander. Ved Konventionen i Kleinschnellendorf 9. Oktbr. lovede Kongen at afholde sig fra videre Fjendtligheder mod at beholde Nedreschlesien og at faa Neisse, der ogsaa efter en kort Skinbelejring kom i hans Besiddelse. Konventionen blev imidlertid ikke hemmeligholdt som aftalt, og Frederik begyndte derpaa Kampen paa ny i Forbindelse med Franskmændene og Bayrerne, der 26. Novbr. 1741 havde stormet Prag. Da Østerrigerne herefter under Khevenhüller rykkede ind i Bayern, besluttede Frederik at hjælpe det ved med 30,000 Mand Preussere, Sachsere og Franskmænd at gøre et Stød mod Wien gennem Mähren, som General Schwerin allerede havde besat, idet han 26. Decbr. erobrede Olmütz. Preussiske Husarer nærmede sig allerede Wien, men Forplejningsvanskeligheder og Sachsernes tvetydige Holdning samt Østerrigernes Utilbøjelighed til at indlade sig i større Kamp tvang Kongen, i Begyndelsen af Apr. 1742, tilbage til Bohmen, hvor han vilde yde Franskmændene Hjælp. 17. Maj sejrede han med sine 28,000 Md. over Prinsen af Lothringen, der over Olmiitz var marcheret til Prag, ved Chotusitz. Maria Theresia blev derefter villig til at slutte Fred, og ogsaa Frederik ønskede at komme ud af sin Forbindelse med Franskmændene, hvorefter II. Juni en Præliminarfred sluttedes i Breslau, der fulgtes af den endelige Fred i Berlin 28. Juli. 2. 1744—45. Efter Fredsslutningen opnaaede Maria Theresia store Fordele over sine andre Fjender, hvilket foruroligede Frederik, saa meget mere, som ogsaa England stillede sig paa Østerrig's Side. Allerede Febr. 1744 besluttede han derfor at gribe til Sværdet paa ny for at sikre Schlesien's Erobring, og han forbandt sig i Juni atter med Frankrig og Bayern, efter at Prinsen af Lothringen var rykket ind i Elsass. Ved Traktaten af 5. Juni i Versailles lovede Frankrig med 80,000 Md. at bryde ind i Bohmen; tillige havde Frederik allieret sig med Kejser Karl VII, Kurpfalz og Hessen-Kassel, ifølge Frankfurt-Unionen af 22. Maj. Kongen var forpligtet til at begynde Fjendtlighederne, naar det med Frankrig forbundne Rusland dækkede hans Ryg; men da om Sommeren Rusland viste sig fjendtligsindet, og Østerrigernes Fremtrængen i Elsass gjorde Franskmændenes Hjælp tvivlsom, besluttede han i Juli at føre Krigen paa egen Haand og rykkede i August med en Hær paa 80,000 Md. i 3 Kolonner fra Peterswald, Zittau-Braunau, ind i Bohmen, og efter at Kolonnerne havde forenet sig foran Prag, faldt denne Fæstniug efter kort Belejring 16. Septbr. Kongen rykkede derpaa videre ned ad Moldau og erobrede Tabor, Budweiss og Frauenberg, men agtede ikke paa den fra Pfalz komne østerrigske Hærstyrke under Batthyani, saaledes at denne kunde forene sig med Prinsen af Lothringen, der uden at forstyrres af Bayrerne eller Franskmændene i Ilmarch fra Elsass var rykket til Bohmen. Endelig fik Kongen ogsaa uventet Sachserne paa Halsen, idet de opstillede sig ved Eger og forenede sig med Østerrigerne, der nu kommanderedes af Marskal Traun. Denne bragte ved duelige Manøvrer og ved at erobre flere Proviantkolonner Kongen i en vanskelig Situation, tilmed da denne havde forsømt at besætte Passene gennem Böhmerwald. Preusserne maatte opgive Prag og gaa tilbage fra Stilling til Stilling, saa at i Slutningen af December hele Bohmen var opgivet, medens den preussiske Hær var svunden ind til det halve. Østerrigerne oversvømmede nu hele Øvreschlesien, medens de i Jan. 1745 sluttede en Quadrupleralliance med Sachsen, Polen og Holland med det Formaal at dele det preussiske Monarki imellem sig. Imidlertid forberedte Frederik sig til at levere sine Modstandere et knusende Slag. Efter nogle mindre Sejre ved Ratibor, Habelschwerdt og Landshut, der hævede hans Troppers Mod, lykkedes det ham Maj 1745 at lokke Prinsen af Lothringen med 70,000 Md. ind i Midtschlesien, og efter at Kongen havde bragt sin Hær op paa 60,000 Md., overraskede han 4. Juni sin Modstander ved Hohenfriedberg og vandt en glimrende Sejr. Fjenden forfulgtes ind i Bohmen, men Kongen lod sig dog nøje med at besætte dets Grænsedistrikter. 26. Aug. paatog England sig at forskaffe Preussen Fred paa Betingelsen af *status quo*, hvorfor Frederik gik ud fra, at Krigen var forbi, saa at han kun beholdt 22,000 Md. ved Trautenau, lige over for de dobbelt saa stærke Østerrigere. Prinsen af Lothringen besluttede derpaa 30. Septbr. at angribe Kongen i sin ugunstige Stilling ved Soor, men han led et stort Nederlag. Desuagtet vilde Østerrig og Sachsen fortsætte Krigen, og for Vinteren planlagdes, at en Hær fra Sachsen skulde rykke ind i Mark-Brandenburg, medens Prinsen af Lothringen over Lausitz skulde hindre de preussiske Tropper i Schlesien fra at gaa derhen. Frederik erfarede først denne farlige Plan af den svenske Gesandt i Berlin og samlede straks en Hær i Schlesien, medens et Korps under Leopold Dessau opstilledes ved Halle. Med en mindre Afdeling kastede nu Kongen

23. Novbr. Karl af Lothringen's Fortropper tilbage ved Katholisch-Hennersdorf, hvad der bevirkede, at denne gik tilbage til Böhmen, og 15. Decbr. slog Dessau Sachserne under Rutowski ved Kesselsdorf. Dessau og Frederik forenede sig derpaa og besatte 18. Decbr. Dresden, hvorefter Kongen tilbød Fred paa Betingelsen af *status qvo*. Maria Theresia vilde dog ikke opgive Kampen endnu og sendte sin Underhandler i Dresden, Grev Harrach, Befaling til ikke at slutte Fred med Preussen, kun med Frankrig. Befalingen indtraf imidlertid for sent; ved England's Mægling var Frederik kommen Franskmændene i Forkøbet og sluttede 25. Decbr. Freden i Dresden. 3. 1756—63 ogsaa kaldet Syvaarskrigen (s. d.). (Litt.: Grünhagen, »Geschichte des ersten schlesischen Krieges« [2 Bd., Gotha 1881]; »Die Kriege Friedrich des grossen« [herausgegeben vom grossen Generalstabe, 1. Del, 3 Bd., Berlin 1890—93]; Frederik II, *Histoire de mon temps* [findes dels i *Œuvres de Frédéric le grand* 1775 og i »Publicationen aus den pr. Staatsarchiven<, Bd. 4, Leipzig 1879, udg. af Posner]; C. v. Duncker, »Oesterreichischer Erbfolge Krieg 1740—48« [Wien 1896]). *P. Nw.*

Schleswig-Holstein, Provins i Kongeriget Preussen, bestaaende af de tre af Danmark 1864 afstaaede Lande Slesvig, Holsten og Lauenborg, i alt 18,904 □Km. med (1900) 1,387,968 Indb. Se i øvrigt Holsten, Lauenburg og Slesvig. *M. Kr.*

Schletterer, Hans Michel, tysk Komponist og Musikforfatter, (1824—93), studerede bl. a. i Leipzig under David og Richter, var derefter Lærer og Musikdirektør i forskellige Byer, fra 1858 til sin Død i Augsburg. S. var en frugtbar Komponist, men hans Navn er nu ene knyttet til hans Skribentvirksomhed, der ikke var uden Fortjeneste (navnlig: »Zur Geschichte der dramatischen Musik in Deutschland« [1863—65] og »Studien zur Geschichte der französischen Musik« [1884—85]). *W. B.*

Schlettstadt, By i det tyske Regeringsdistrikt Nedreelsass, ved Ill, er Knudepunkt paa Strassburg—Basel-Banen, har en evangelisk Kirke og 2 smukke katolske Kirker, en Synagoge, et Gymnasium, et Lærerindeseminarium, et Vajsenhus for Piger, Amtsret og Overførsteri samt flere, nu ophævede Klostre. Byen har berømte Metalværker, Teglværker, Garverier, Sav- og Barkmøller, betydelig Dyrkning af Korn, Frugt og Vin og (1895) 9,304 mest katolske Indb. Paa et Bjærgdrag V. f. Byen findes omfangsrige Ruiner af Hohen Königsburg. — I 15. Aarh. grundlagdes i S. en Højskole, til hvis Disciple Erasmus af Rotterdam hørte. 1634 afstodes Byen til Frankrig og blev befæstet; men efter 1871, da den igen kom til Tyskland, nedlagdes Fæstningsværkerne. *M. Kr.*

Schleusingen, By i det preussiske Regeringsdistrikt Erfurt, ved den sydlige Rand af Thüringerwald og Erle's og Nahe's Udmunding i Schleuse, har en Jærnbanestation, 2 evangeliske Kirker, et Slot, der opførtes 1274 og har været Residens for Greverne af Henneberg (1245—1583), et gammelt Raadhus, et nu som Skole benyttet Johanniterhus, Gymnasium, Amtsret og Overførsteri. Byen har Tømmerhandel, store Ølbryggerier, Fabrikation af Glas, Papir, Træ- og Lædervarer og (1895) 3,861 Indb. Byen søges i den nyere Tid af Sommergæster. Paa det skovrige Kohlberg N. f. Byen er der smukke Spadsereveje. *M. Kr.*

Schleyer, Johann Martin, Opfinder af »Volapük«, født 18. Juli 1831 i Oberlanda i Storhertugdømmet Baden, død 1899. Han studerede i Freiburg og blev 1856 præsteviet; var derefter katolsk Præst forskellige Steder, bl. a. i Litzelstetten ved Konstanz og senere i Mainau. Efter at have opgivet sin Præstevirksomhed for helt at kunne ofre sig for sine sproglige Interesser bosatte han sig i Konstanz. Han har skrevet en Mængde Digte, især, men ikke udelukkende, af religiøs Art, og havde gjort sig bekendt med et stort Antal Sprog. 1878 opstillede han et almindeligt Alfabet, hvormed alle Sprog i Verden skulde kunne skrives, men var ikke heldig dermed. Mest bekendt er han bleven ved Opfindelsen af Verdenssproget »Volapük«, et kunstig konstrueret Sprog, der skulde være internationalt Meddelelsesmiddel hele Verden over. Planen derfor udtænkte han 1879 og udviklede det videre i de følgende Aar. Volapuk vandt navnlig i den sidste Halvdel af 1880'erne en Mængde begejstrede Tilhængere i mange Lande, og Grammatikker og Ordbøger derfor udkom i en Mængde Oplag paa mange Sprog. Men i Virkeligheden led det i hele sit Anlæg af saa store Mangler, at det allerede i 1890'erne mere og mere trængtes tilbage, og det er nu saa godt som ganske skrinlagt. *Vilh. Th.*

Schlichting Carlsen se Carlsen, C. P. A. S.

Schliemann, Heinrich, tysk Arkæolog, født 6. Jan. 1822 i Neu Buckow i Mecklenburg, død 26. Decbr. 1890 i Napoli, var Præstesøn, men maatte paa Grund af ulykkelige Familieforhold ret tidlig ombytte Latinskolen med Realskolen og blev 14 Aar gl. sat i Købmandslære. Efter en Række tunge Aar kom han, halvt i Fortvivlelse, til Amsterdam. Her lykkedes det ham imidlertid, trods strenge ydre Kaar, ved sin Energi at erhverve sig betydelige Kundskaber, navnlig i Sprog, og mest ad autodidaktisk Vej. Han arbejdede sig fra den laveste Stilling opefter, blev 1846 Firmaets Agent i St. Petersborg og grundede 1847 tillige smst. en selvstændig Forretning. Han erhvervede en betydelig Formue og blev en anset Købmand.

S.'s egentlige Betydning ligger dog paa et helt andet Omraade. Fra de tidligste Barndomsaar havde han gennem sin Fader faaet et levende Indtryk af Oldtiden og navnlig af de homeriske Digte. Gennem Aarene voksede og udvikledes nu hos ham Tanken om at søge at genfinde selve det Sted, hvor Digtenes Begivenheder foregik, Troja's By. Saaledes førtes han til 1863 at opgive sin Købmandsvirksomhed, og efter en Rejse i fremmede Verdensdele bosatte han sig 1866 i Paris, med det bestemte Forsæt fra nu af at leve for Studiet af Oldtiden og forsøge paa at fremdrage Stedet, hvor det besungne Troja havde ligget. Efter en foreløbig Rejse i Hellas, hvorved han mente at have fundet Stedet, bosatte han sig snart i Athen og begyndte 1871—73 paa store Gravninger paa Højden Hissarlik i Troas. Undersøgelsen fortsattes 1878—79, 1882 og 1889—90. I Mellemperioderne undersøgtes andre af de Punkter, hvorom Sagnhistorien samler sig, My-

kenae (s. d.) 1874—76, Orchomenos 1880—81, Tiryns 1884—85, samt foretoges mindre, delvis resultatløse Gravninger, dels paa Ithaka, dels i Attike og paa Peloponnes. I Begreb med at ville fortsætte Undersøgelsen i Troja døde han pludselig i Napoli; hans Lig blev ført til Athen og jordet der.

S.'s arkæologiske Virksomhed er saaledes af en helt anden Karakter end den sædvanlige videnskabelige. En stærk, halvt naiv Tro paa sin Sag og en brændende Iver ledte ham paa ret Vej, der hvor tidligere Tiders Forskere havde ment at maatte opgive Spørgsmaalet. I Oldkyndigheden har han dannet Epoke; fra ham udgik Impulsen til en lang Række Undersøgelser fra de fleste civiliserede Lande i Europa, og store Fund, af og til endog af de allerstørste, faldt det i hans egen Lod at gøre; over de forhistoriske Perioder i Grækenland er der faldet nyt Lys. Ved hans Undersøgelser er der store, let synlige Fejl, som fulgte med hans egen personlige Uddannelse. Ved Troja skar han med haard Haand meget af det yngre bort for at naa ned til de ældste Kulturlag, og de over alt Forventning rige Fund fra Mykenæ lide af en følelig Usikkerhed i Detaillen. Størst ere Manglerne ved de ældste Udgravninger; forholdsvis ringere ved de senere, hvor uddannede Mænd, navnlig Dörpfeld, stode ham bi. Resultaterne offentliggjorde han selv i en Række anselige Skrifter, hvoraf de betydeligste ere: »Mykenae« [1877, ogsaa paa Fransk og Engelsk], »Troja« [1884, Tysk og Engelsk], »Ilios« [Tysk 1881, Fransk, Paris 1885], »Tiryns« [1885, Tysk, Fransk, Engelsk]. Af den Uendelighed af Genstande, som fremdroges, opbevares de græske for det meste i Grækenland selv. De paa tyrkisk Grund skete Fund deltes, saaledes at noget kom til Konstantinopel; det meste tilfaldt S. selv, der 1881 skænkede det til Preussen, hvor det i »Museum für Völkerkunde« danner en særskilt Afdeling under S.'s Navn. Efter megen Modgang og Spot naaede S. paa sine senere Aar stor Anseelse. Byen Berlin udnævnte ham saaledes til Æresborger. Universitetet i Oxford udnævnte ham til Æresdoktor, og *Roy. Inst. of brit. Architects* gav ham sin store Guldmedaille. Hans Virksomhed og hans ejendommelige, tiltalende Personlighed skaffede ham Venner trindt om i Landene, og Videnskabens Dyrkere søgte hans Medarbejderskab. Efter hans bratte Død, der gav Anledning til megen Tilkendegivelse af Sympati, har hans Hustru i nogen Grad fortsat hans Virksomhed. (Litt. Oversigt i: C. Schuchhardt, Schliemann's Udgravninger, overs. af E. H. Ludvigsen [Kbhvn. 1891]). *H. A. K.*

Schlik, Franz, Greve, østerrigsk General, født 23. Maj 1789 i Prag, død 17. Marts 1862 i Wien. 1809 traadte han som Løjtnant ind i Rytteriet, udmærkede sig ved Aspern, men tog sin Afsked 1812, da Østerrig sluttede Forbund med Frankrig. 1813 meldte han sig atter til Tjeneste og deltog i Kampen mod Frankrig som Ordonnansofficer hos Kejser Frants. Særlig udmærkede han sig ved Leipzig, hvor han mistede sit ene Øje. 1844 havde han opnaaet Feltmarskalløjtnantsgraden, blev 1848 Kommandant i Krakov og sattes s. A. i Spidsen for et Korps paa 8,000 Mand, bestemt til Indrykning i Ungarn. Han kæmpede her med megen Dygtighed og vandt flere Sejre, indtil han tvungen af Overmagten maatte trække sig tilbage. Det lykkedes ham at forene sig med Hovedstyrken under Windischgrätz, og han vandt i Forening med denne Sejren ved Kapolna. Efter Krigen forfremmedes han til General af Kavalleriet, blev Chef for 2. Armékorps og højestbefalende i Mähren. 1854 kommanderede han 4. Armé i Galizien og i Felttoget 1859 den samme Armé ved Magenta; senere 2. Armé ved Solferino. Efter Fredsslutningen tog han sin Afsked. (Litt.: Koczizka, »Die Winterkampagne des Graf Schlik'schen Armékorps 1848—49« [Olmütz 1850]). *B. P. B.*

Schlippe's Salt se Svovlantimon.

Schlosser, Friedrich Christoph, tysk Historieskriver, født 17. Novbr. 1776 i Jever, død 23. Septbr. 1861 i Heidelberg. Fra teologiske Studier førtes S. efterhaanden over til Litteratur- og Verdenshistorien og vandt sig et Navn ved »Geschichte der bilderstürmenden Kaiser des oströmischen Reichs« [Frankfurt 1812]; 1819 blev han Professor i Heidelberg og gjorde som Universitetslærer det stærkeste Indtryk paa *den* akademiske Ungdom. En tilsvarende Indflydelse naaede han i hele Tyskland ved sine universalhistoriske Skrifter, der oftest oplevede flere Oplag; han skrev saaledes »Weltgeschichte in zusammenhängender Erzählung« [9 Bd., Frankfurt 1817—24], »Geschichte des 18. Jahrhunderts« [2 Bd., Heidelberg 1823, i de følgende Udgaver fortsat til 1815], »Universalhistorische Übersicht der Geschichte der alten Welt und ihre Kultur« [9 Bd., Frankfurt 1826—34]; sluttelig sammenarbejdedes de til »Weltgeschichte für das deutsche Volk« [19 Bd., Frankfurt 1844 — 56, 4. Opl., Berlin 1884—88]. Ejendommelig for S. var hans stærke Fremdragelse af Aandslivet, og paa dette Omraade vare hans Studier ogsaa mest indtrængende. Den store Indflydelse, S. øvede, stammede dog især fra de skarpe Domme, han fældede over Personer og Tider; ligesom Dante, med hvis Værk han stadig syslede, følte han sig kaldet til at være Verdens ubønhørlige Dommer, og han dømte alt og alle efter Samvittighedens strenge Bud. Selv borgerlig født og sindet rettede hans Kritik sig især mod Samfundets store, mod Fyrster og Aristokrati, og for hvad han her udtalte, fandt han et godt Øre i sin Samtid, der kaldte ham den tyske Tacitus. For de nationale Bevægelser stod han dog fremmed, og ved hans Død var hans Indflydelse stærkt i Tilbagegang. (Litt.: Weber, »Fr. Chr. S. der Historiker« [Leipzig 1876]). AV. *E.*

Schluckenau, By i Böhmen, i Nærheden af den sachsiske Grænse, har Jærnbanestation, et Slot, Væveskole, betydelig Fabrikation af Lærred, Bomuldstøj og Uldvarer, Fløjl og Knapper, Sæbe og kunstige Blomster og (1890) 4,889 tvsktalende Indb. *M. Kr.*

Schlusselburg, By og Fæstning i det nordvestlige Rusland, Guvernement St. Petersborg. Byen ligger 34 Km. 0. f. St. Petersborg, paa højre Bred af Neva paa det Sted, hvor Floden forlader Ladoga-Søen, og hvor Kanalen langs Søens Sydbred udmunder. Fæstningen ligger paa Øen Orechov i Neva. Byen har (1897) 5,285 Indb., der leve af Fiskeri og Skibsfart paa Neva,

Ladoga og Ladoga-Kanalen. Selve S. er usund, da den ligger paa et sumpet Sted. Fæstningen er Statsfængsel og benyttes særlig til farlige politiske Forbrydere. Ved sin Beliggenhed har S. altid haft stor strategisk Betydning. Den anlagdes 1323 af Novgorod imod Svenskerne, der imidlertid 1348 erobrede den og kaldte den Nöteborg. I de følgende Aarhundreder var den et Stridens Æble mellem Russere og Svenskere. 1702 indtoges Noteborg af Peter den Store, der døbte den om til S. for at betegne, at her var »Nøglen« til Østersøen. Siden har den uhindret hørt til Rusland. *H. P. S.*

Schlüter, Andreas, tysk Billedhugger og Arkitekt, født 1664 i Hamburg, død 1714 i St. Petersborg. S., Søn af en Billedhugger, uddannede sig i Faget hjemme og i Italien og virkede en Tid i Varszava og fra 1694 i Berlin. Herblev han snart Akademiets Meddirektør og sysselsattes stærkt dels som Hof billedhugger, dels som Slotsbygmester; sidste Titel og Embede mistede han dog 1706 paa Grund af mangelfuld Fundamentering af Berlin-Slottets Mønttaarn. 1713 blev han af Peter den Store kaldet til Rusland. Baade som Arkitekt og Billedhugger hører han til Barokstilens bedste Navne. Ved Ombygning og Forskønnelser baade indvendig og udvendig 1697—1706 gjorde han Berlin-Slottet til den Pragtbygning, det nu er; 1696 opførte han Charlottenburg-Slottets Hovedbygning, arbejdede paa Berlin's Tøjhus m. m. I Skulpturen er han maaske en endnu betydeligere Kunstner, energisk og kæk. Hans Hovedværker ere Mindesmærket for den store Kurfyrste i Berlin (støbt 1700 af Jakobi) og de karakteristiske Masker af døende Krigere i Berlin-Tøjhusets Gaard. Endvidere en Mængde dekorativ Skulptur (for Berlin har han udført over 80 Marmorstatuer foruden mange Relieffer) samt Bronzestatuen af Kurfyrst Frederik III i Königsberg, det Männlich'ske Gravmæle i Berlin's Nikolaj-Kirke, Marmorprædikestolen i Maria-Kirken smst. etc. (Litt. Biografier ved v. Kloden [1855], Adler [1862], Dohme [1876], i »Kunst u. Künstler« og Gurlitt [1891]; Seidel, »A. S. als Bildhauer« [1901]). *A. Hk.*

Schlyter, Carl Johan, svensk Retshistoriker, født i Karlskrona 21. Jan. 1795, død i Lund 26. Decbr. 1888, Docent i Lund 1816, Professor smst. 1838, 1844—48 Medlem af »Lagberedningen« i Stockholm. Efter Opfordring af J. G. Richert og med Regeringens effektive Understøttelse tog S. fat paa det Arbejde, som skulde blive hans Livs Hovedværk og skaffe ham et verdensberømt Navn, Udgivelsen af Sverige's gamle Love: »*Corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui.* Samling af Sweriges gamla Lagar« (I—II sammen med H. S. Collin, Stockholm 1827 og 1830, III [Stockholm 1834] — XII [Lund 1838—69], XIII Bd. [en oldsvensk Ordbog, smst. 1877]). Disse 13 Kvarter, et enestaaende monumentalt Værk, bære i lige Grad Vidnesbyrd om S.'s juridiske Skarpsindighed, filologiske Dygtighed, tekstkritiske Evner og ægte videnskabelige Metode. Ved Siden af dette Kæmpearbejde fik S. ikke skrevet meget, men hans øvrige Produktion vilde dog, isoleret i set, være tilstrækkelig til at kalde ham en betydelig Videnskabsmand. Af S.'s Afhandlinger — i samlede i »Juridiska Af handlingar« [1. Hæfte Lund 1836, 2. Opl. 1892, 2. Hæfte smst. 1879] — kunne fremhæves: »Om Konungaval, Eriksgata, Krönung och Kongliga rättigheter, enligt Sverige's gamla Lagar«, »Om Laghistoriens studium, och dess förhållende till rättsvetenskapens öfriga delar« [Stockholm 1835], »Om Sveriges äldsta indelning i landskap, och Landskapslagarnes uppkomst« [1835] o. m. a. S. var Jurist *to the backbone,* streng mod sig selv og andre — »rätthård« kaldes han af Geijer — ubønhørlig overfor al videnskabelig og litterær Uvederhæftighed, Letfærdighed og Koketteri, derfor en skarp og frygtet Polemiker. (Litt.: Th. Wisén, »Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886«, IV [1889], S. 115—368; Alfred Sjöberg i »Tidsskrift for Retsvidenskab«, II, S. 269—275; Konrad Maurer i »Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft«, XXXI, S. 337—350; Elof Tegnér i »Arkiv for nordisk filologi«, V, S. 290—297; Martin Weibull, »Från Lund och Lundagård« [Stockholm 1902] S. 186—189). *Fr. D.*

Schlögl, Friedrich, tysk-østerrigsk Forfatter, født i Wien 7. Decbr. 1821, død smst. 7. Oktbr. 1892. Han er bleven bekendt ved sin store Evne til at opfatte og skildre Smaaborgeren i Wien med alle hans folkelige Ejendommeligheder og hans særlige Jargon paa en overordentlig vittig og træffende Maade. Hans Skitser, som: »Wiener Blut« [1873; 4. Opl. 1876], »Wiener Luft«, »Wienerisches«, o. fl., ere udkomne samlede i »Gesammelte Werke« [3 Bd., 1893]. Desuden kunne nævnes: »Alte und neue Historien von Wiener Weinkellern« [1875], »Das kuriose Buch« [1882] og »Vom Wiener Volkstheater« [1884]. (Litt.: Rewald, »Friedr. S., Erinnerungen« [1895]). *C. A. N.*

Schlömilch, Oscar, tysk Matematiker, født i Weimar 1823, død 1901 i Dresden. S. var 1849—74 Professor ved den tekniske Højskole i Dresden; derefter virkede han som Referendar for Undervisningsvæsenet i det sachsiske Kultusministerium, indtil han 1885 trak sig tilbage til Privatlivet. Han har foruden en Del Afhandlinger skrevet nogle meget ansete Lærebøger, af hvilke kunne nævnes: »Compendium der höheren Analysis« [1853, 5. Udg. 1881], »Grundzüge einer wissenschaftlichen Darstellung einer Geometrie des Masses« [1854, 6. Udg. 1883], »Handbuch der algebraischen Analysis« [1862, 6. Udg. 1889], »Analytische Geometrie des Raumes« [6. Udg. 1898]. S. grundlagde 1856 »Zeitschrift fiir Mathematik und Physik« og deltog indtil 1896 i dets Ledelse. *Chr. C.*

Schlözer, August Ludwig von, tysk Historiker, født 1735 i Gaggstedt, død 1809 i Gottingen, til hvis Universitet han havde været knyttet siden 1769. Han virkede her sammen med Gatterer (s. d.) og gjorde Gottingen til Tidens bedste Hjemsted for historisk Studium; selv er S. den vigtigste Repræsentant for Oplysningstidens Historieskrivning i Tyskland. Han inddrog alle Tider og alle Folk uuder sine universalhistoriske Studier; de herskende kirkelige Synspunkter trængtes tilbage for humane, den politiske Historie studeredes i Sammenhæng med Geografi og Statistik, og S. vilde fremfor alt opdrage gode Statsborgere. Han spredte i Tyskland en Mængde nyttige Kundskaber ved sit

Tidsskrift »Briefwechsel«, fortsat under Navnet »Staatsanzeigen« [Göttingen 1776—93, i alt 28 Bd.]. Et otteaarigt Ophold i St. Petersborg (1761—69) havde ikke blot i det hele udvidet S.'s Syn, men særlig ført ham ind i den ældre russiske Historie; banebrydende paa dette Omraade er saavel hans »Nordische Geschichte« [2 Bd., Halle 1772], som »Übersetzungen des russischen Chronisten Nestor« [5 Bd., Göttingen 1802—09]. (Litt.: Wesendonck, »Die Begründung der neueren deutschen Geschichtschreibung durch Gatterer und S.« [Leipzig 1876]). *Kr. E.*

Schmalkalden, By i det preussiske Regeringsdistrikt Kassel, i en Enklave paa Sydskraaningen af Thüringerwald (296 M. o. H.) og ved Schmalkalde, er Kredsstad og Jærnbaneknudepunkt. Byen har et middelalderligt Præg og er bekendt fra Luther's Historie. Den ret betydelige Jærn- og Staalindustri saavel som de tre uden for den dobbelte Ringmur liggende Forstæder ere dog Vidnesbyrd om, at S. ikke er nogen død By. Byen har 4 lutheranske Kirker. Hovedkirken, der er opført i gotisk Bygningsstil (1437—1509), har et Bibliotek og et berømt Orgel. Desuden har S. et Slot med seværdige Kapeller, et Raadhus (fra 1419), hvor de schmalkaldiske Artikler undertegnedes, en Luther-Brønd med Buste af Reformatoren og (1895) 7,888 Indb. Byen har i flere Højovne, mange Jærn- og Staalfabrikker, i (Klejnsmedevarer, Geværer, Maskiner, Støbegods), i Tilvirkning af Legetøj, Blæsebælge, Sæbe, Lys og Fade. Der findes en Realskole, en Solbadeanstalt, en Amtsret, 2 Overførsterier og en Bjærgret. S. søges paa Grund af den friske Luft og de venlige Skovdale i Omegnen meget som Sommeropholdssted. I Nærheden findes vigtige Jærngruber og Hytteværker. — I Historien er S., der tidligst omtales 874, især bekendt for det schmalkaldiske Forbund, som her sluttedes 31. Decbr. 1530, og de schmalkaldiske Artikler, der undertegnedes paa Byens Raadhus i Februar 1537. *M. Kr.*

Schmalkaldiske Artikler, luthersk Bekendelsesskrift, ere affattede af Luther selv 1537 med det Formaal at fremlægges i Mantova paa et økumenisk Koncilium, som var udskrevet. Protestanterne kom dog ikke til at deltage i Koncilet, men ved et Konvent s. A. i Schmalkalden af Luther's Tilhængere bleve hans Artikler godkendte, og senere ere de blevne ophøjede til virkeligt Bekendelsesskrift i adskillige lutherske Landskirker (ikke i Danmark og Norge), og de indføjedes i Konkordiebogen (s. d.). Indholdet falder i 3 Dele. Første Del er ganske kort og handler om Treenigheden. Anden Del handler navnlig om Messen og Pavedømmet og tager skarpt Afstand fra Rom. Tredje Del endelig nævner kortelig en Række Lærepunkter, paa hvilke de Evangeliske ogsaa afvige fra Katolicismen, som Loven og Boden. Til Artiklerne er i Konkordiebogen føjet en Traktat om Pavens Magt og Stilling, som Melanchton har skrevet, og hvori Pavedømmets falske Lære og Overgreb angribes. *A. Th. J.*

Schmalkaldiske **Forbund** var Navnet paa det mod de katolske Fyrster rettede Forsvarsforbund, der sluttedes i Schmalkalden 1530 mellem en Del tyske protestantiske Fyrster og Rigsstæder under Ledelse af Kurfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen. 1546 erklærede Kejser Karl V begge Lederne i Rigets Acht, og nu udbrød den schmalkaldiske Krig, der blev ført uden Kraft fra Forbundets Side, og efter at Hertug Morits af Sachsen havde svigtet sine Meningsfæller og de kejserlige havde sejret ved Mühlberg, hvor Kurfyrsten af Sachsen blev fangen, opløstes Forbundshæren. De andre Medlemmer af Forbundet underkastede sig efterhaanden, og Forbundet var dermed opløst.

Schmalkaldiske Krig se Schmalkaldiske Forbund.

Schmarda, Ludwig Karl, østerrigsk Zoolog, er født 23. Aug. 1819 i Olmütz, studerede fra 1835 i Wien, blev 1843 Assistent ved det derværende Josef-Akademi, 1847 Lærer ved Landbrugsrealskolen i Graz, 1850 Professor ved Universitetet smst., hvor han grundede det zoolog. Museum, og 1852 Prof. i Zoologi i Prag. 1853 tiltraadte han sammen med F. v. Fridau en lang Rejse til Orienten, Kaplandet, Australien, Syd- og Nordamerika og vendte hjem 1857. Han levede derefter i Paris og Berlin, indtil han 1862 fik Professoratet i Wien. 1863—65 undersøgte han Fiskeriforholdene ved de østerrigske Kyster. Han skrev bl. a. »Kleine Beiträge zur Naturgeschichte der Infusorien« [1846], »Zur Naturgeschichte der Adria« [1852], »Die geographische Verbreitung der Thiere« [3 Bd., 1853], »Reise um die Erde« [3 Bd., 1861]. *J. C.*

Schmarsow, August, tysk Kunsthistoriker, er født 1853 i Schildfeld i Mecklenburg-Schwerin, studerede Kunsthistorie i Zürich, Strassburg og Bonn, foretog en Række Studierejser i Italien, England, Frankrig og Tyskland og blev derefter ansat som Assistent ved Kobberstiksamlingen i Berlin. Fra 1881 Privatdocent i Göttingen blev han 1885 overordentlig Professor i Breslau og beklæder siden 1893 Stillingen som ordinær Professor i Kunsthistorie ved Universitetet i Leipzig. S., der hører til den nyere tyske Kunstvidenskabs mest fremragende Dyrkere, har udfoldet en rig og betydningsfuld Forfattervirksomhed: hans Skrifter bære dog mere Vidnesbyrd om den meget vidende og skarpsindige historiske Gransker end om den aandfulde Kunstfortolker. Hovedværker ere hans Studier over umbrisk Kunst: »Raphael u. Pinturicchio in Siena« [Stuttgart 1880], »Pinturicchio in Rom« [Stuttgart 1882], »Giovanni Santi, der Vater Raphael's« [Berlin 1887] og »Melozzo da Forli« [Berlin og Stuttgart 1886]. Af største Betydning er ogsaa hans »Masaccio-Studien« [Kassel 1895—96], hvor det vel ikke er lykkedes ham at finde en endelig, uimodsagt Løsning paa det vanskelige Masaccio—Masolino-Spørgsmaal, men hvor et udmærket Stof er bragt til Veje og lagt til Rette for senere Forskning. Ardre Arbejder af S. ere: »Donatello« [Breslau 1886], »Italienische Forschungen zur Kunstgeschichte« [Breslau 1890—91; sammen med Semrau], Udgivelsen af »Studien u. Forschungen zur Kunstgeschichte« [Leipzig 1894], »Beiträge zur Aesthetik« [Leipzig 1896—97], endelig det aldrig fuldendte Pragtværk: »Meisterwerke der deutschen Bildnerei des Mittelalters« [Magdeburg 1892]. *A. R.*

Schmeks (*Smeksz*) eller **Tartra-Färed**, Badested i Ungarn, 1,011 M. o. H. Nærmeste Jærnbanestation er **Poprad-Felka** paa Linien **Kaschau—Oberberger**. I gamle Tartra-Fiired findes kulsyrerige Kilder og en **Koldtvandskuranstalt**; Ny Tartra-Fiired er indrettet som et Højdesanatorium i Lighed med Davos og ligesom dette aabnet hele Vinteren. Om Efteraaret er der Druekur. *Lp. M.*

Schmelck, Ludvig Henrik Benjamin, norsk Kemiker, er født paa Kjelsaas Brug i **Aker** 27. Juli 1857, blev Student 1874, lagde sig særlig efter Kemi og var 1876—77 Prof. **Worm-Müller's** Privatassistent paa det fysiologiske Institut ved Christiania Universitet. Han medfulgte den norske Nordhavsekspedition som Kemiker paa dens Undersøgelsestogt 1878 og var indtil 1881 beskæftiget med den kemiske Bearbejdelse af de her indsamlede Prøver af Havvand og **Havbund**. i Efter at have gjort sig bekendt med lignende Anstalter i Danmark og Sverige oprettede han 1881 i Christiania et privat Undersøgelseslaboratorium, som i en Række af Aar var det eneste j af den Art i Norge, og i hvilket han i Aarenes \ Løb har udført en stor Række Undersøgelser af Brugsgenstande og Levnedsmidler. I Egenskab af Kemiker og Laboratoriebestyrer har han haft en Række offentlige **Tillidshverv**: Lysoliekontrolør for Christiania Distrikt (siden 1890), fast beskikket sagkyndig i Juryen (siden 1891), Kemiker for Fyrvæsenet og Stadskemiker i Christiania (siden 1892), Statsguardein og Medlem af **Patent**kommissionen (siden 1896). For offentlig Regning har han dels foretaget indenlandske Studierejser for at gøre **kemisk-bakteriologiske** Analyser af Vandet i norske Elve, Søer og Bræer, dels gjort adskillige Rejser til Udlandet og deltaget navnlig i de hygieiniske Kongresser og besøgt de senere Verdensudstillinger. I en Række af Aar har han været Medlem af den polytekniske Forenings Bestyrelse og Medlem af Redaktionskomiteen for »**Teknisk Ugeblad**«. Siden 1893 er han Medlem af Christiania Videnskabsselskab. I de senere Aar har han med særlig Iver kastet sig over retskemiske, deriblandt ogsaa grafologiske **Studier**. Flere vigtige Domme ere blevne fældede paa Grundlag af det af S. ofte med stor Skarpsindighed og Grundighed tilvejebragte Bevismateriale. Hans litterære Produktion er meget alsidig og omfatter Redegørelser for de ovenfor antydede i Spørgsmaal. (**Litt.**: »Norsk Forf.-Leks.« V).

Overlærer John Sebelien.

Schmeller, Joseph Andreas, tysk **Germa**nist, født i Tirschenreuth i Oberpfalz 6. Aug. 1785, død i **München** 7. Juli 1852. Hans første Hovedværker vare: »**Die** Mundarten Bayerns, **grammatikalisch** dargestellt« [1821] og den udmærkede »Bayrisches **Wörterbuch**« [4 Bd., 1827—36; 2. **Opl.** ved Fromman 1868—77], der **blev** Grundlag for det tyske Dialektstudium. 1827 blev han Professor ved Kadetskolen i Miinchen og 1828 Professor i ældre tysk Litteratur ved Universitetet smst., samt 1840 Underbibliotekar ved Statsbiblioteket. **Han** udgav under sit Professorat den interessante oldsachsiske Evangelieharmoni, kaldet »**Hêliand**« [1830] med Grammatik og et Glossar [1840], der søger sin Lige i Grundighed og **Paalidelighed**; dernæst en Oversættelse af **Tatian's** oldhøjtyske Evangelieharmoni [som han tilskrev **Ammonius**; 1841] og det oldtyske Ragnaroksdigt »Muspilli« [1832], foruden en Del mindre gammeltyske **Tekster**; desuden det historiske Skrift »Miinchen unter der Vierherzogenregierung 1397—1403« [1833] og en Afhandling om de saakaldte »Cimbriske **Kommuner**« i de venetiske Alper og deres Sprog [1838]; hans »Cimbrisches Wörterbuch« udgaves af Bergmann [1885]. *C. A. N.*

Schmerling, Anton von, østerrigsk Statsmand, født 23. Aug. 1805 i Wien, død 23. Maj 1893. Han traadte 1829 ind i Statstjenesten og blev 1846 Appellationsretsraad i Wien, men opgav n. A. sit Embede og optraadte i Nedreøsterrig's Landdag skarpt imod **Metternich's** Styrelse. Han vandt derved stor Folkeyndest og blev April 1848 af det ny Ministerium sendt til Frankfurt som »Tillidsmand« ved Forbundsdagen og var i Maj dennes Formand; desuden valgtes han til den tyske Nationalforsamling. I Juli blev han Uden- og i August Indenrigsminister hos den tyske Rigsforstander indtil December og var derefter Østerrig's Sendemand ved Centralmagten, samtidig med at han i Nationalforsamlingen var Fører for det stortyske Parti indtil dettes Udskillelse i April 1849. To Maaneder senere blev han østerrigsk Justitsminister og gennemførte 1850 den ny Retsordning med offentlig og mundtlig Retspleje, men trak sig tilbage i Januar 1851, da han ikke vilde understøtte den sejrende Reaktion. Han blev nu Præsident for en Afdeling af Højesteret og 1858 for Overlandsretten i Wien, samt 1855 Geheimeraad. Decbr. 1860, da det konstitutionelle Systems Genoptagelse var fastslaaet, blev han paa ny Minister og var i Virkeligheden den ledende Aand i Regeringen. Udstedelsen af Februarforfatningen var hans Værk, og han søgte nu at gennemføre en konstitutionel, centraliseret Helstat uden Agtelse for de enkelte Landes (særlig **Ungarn's**) historiske Rettigheder og med Hævdelsen af Tyskhedens Overvægt. Men det lykkedes ham hverken at bryde Magyarernes og Kroaternes Modstand eller at forsone de slaviske Folk med sine Planer, og han **maatte** derfor Juli 1865 gaa af som Minister. Han blev nu Præsident for Højesteret (indtil 1891) og 1867 livsvarigt Medlem af Herrehuset. Han spillede her en fremragende Rolle som en af Forfatningspartiets Førere, altsaa fra 1879 som Oppositionens Fører. *E. E.*

Schmettow, Herman Valdemar, Greve, dansk General, født i Dresden 26. Maj 1719, død i Plön (Holsten) 24. Oktbr. 1785, tilhørte en (siden 1742) rigsgrevelig Gren af en tysk Adelslægt, medens han gennem sin Moder, en Datter af Valdemar Løvendal (s. d.), nedstammede fra Frederik III af Danmark. Han fik sin Opdragelse i Dresden og studerede i nogen Tid ved Universitetet i Leipzig, inden han slog ind paa den militære Løbebane, hvor han snart fik Lejlighed til at udmærke sig i fransk Tjeneste. Som en baade praktisk og teoretisk veluddannet Officer gik han 1746 over i den danske Hær, hvor han blev Oberst og Chef for Livregimentet til Hest og var avanceret til Generalløjtnant s. A. (1759), i hvilket han gik i preussisk Tjeneste for at deltage i **Syvaarskrigen**. 1762 vendte han tilbage og fik af den danske Overgeneral Saint-

Germain (s. d.) en Kommandopost i den mod Russerne fremrykkende Hær, der dog paa Grund af Budskabet om Kejser Peter III's Død ikke kom i Ilden. 1764 blev S. sendt til Norge som kommanderende General og Chef for det norske Krigsdirektorium, hvorved det tilfaldt ham at paabegynde Realisationen af Saint-Germain's Plan til en Omorganisation af den norske Hær. Med samvittighedsfuld Iver og stor Dygtighed tog S. fat paa Arbejdet, under hvilket han over for Saint-Germain hævdede en selvstændig Opfattelse af den Betydning, der burde tillægges den gamle, nationale Forsvarsordning som Grundlag for Reformværket. For Officerernes bedre Uddannelse sørgede han ved at bringe den norske Krigsskole paa en forholdsvis fortræffelig Fod, ligesom han søgte at vække deres Interesse for Krigsvidenskab ved at udgive et militært Tidsskrift, det første i sin Art i Norge.

Ved Siden af hans Virksomhed for Hærvæsenet har ogsaa hans allerede i tidligere Aar fremtraadte Interesse for Litteratur og Kunst sat sig Spor i Norge; det var saaledes ham, der som Medlem af det throndhjemske Videnskabernes Selskab skaffede dette Navn af »det kongelige norske Selskab«, ligesom han satte dramatiske Forestillinger i Gang i Christiania, i hvis Selskabsliv den aandrige og elskværdige Verdensmand spillede en ledende Rolle, hvad der trods hans løse Sæder gjorde ham populær mellem Byens Befolkning. Men allerede 1767 blev S. paa Grund af Uenighed med Saint-Germain tilbagekaldt og fik Afsked fra Hæren, dog med Tilkendegivelse af Kongens fulde Tilfredshed med hans Tjeneste og med en rundelig Pension (1778 blev han oven i Købet Elefantridder). Efter et kort Ophold ved Hoffet i Kjøbenhavn, hvorfra J. H. E. Bernstorff fik ham fjernet af Frygt for den Indvirkning, hans moralske Grundsætninger kunde have paa Christian VII, bosatte han sig i Plön, hvor han levede til sin Død, bl. a. beskæftiget med religiøse og filosofiske Spekulationer i udpræget rationalistisk Aand. Resultatet af disse nedlagde han i flere velformede, men overfladiske Smaaskrifter, som han lod trykke som Manuskript og uden Navns Nævnelse; det mest bekendte af disse er det meget omtalte »Blätter aus Liebe zur Wahrheit geschrieben«, hvori han angriber den aabenbarede Religion og betegner det ny Testamente som en Digtning (Legender og Fabler kalder han det), altsaa i Traad med de Ideer, D. Strauss et halvt Aarhundrede senere fremsatte. Skriftet blev, inden det var færdigtrykt, angivet for Regeringen af Generalsuperintendent Struensee (1771), hvorpaa Oplaget blev konfiskeret, og der blev gjort Skridt til en Aktion mod S., men Sagen mod ham bortfaldt næste Aar ifølge kongeligt Reskript. (Litt.: W. Schmettow, »Erläuternde Commentare zu Patriotischen Gedanken« [Altona 1792]; Daae, »Det gamle Christiania« [2. Udg., Chra. 1891] S. 200 ff.; Vaupel, »Den dansk-norske Hærs Historie« [2 Bd., Kbhvn. 1876]; Gaspari, »Urkunden. und Materialien« [2. Bd., Hamburg 1786 ff.]; Sinding-Larsen, »Den norske Krigsskoles Historie« [Chra. 1900]; Huitfeldt, »Christiania Theaterhistorie« [Kbhvn. 1876]; Nyrup, »Luxdorfiana« [Kbhvn. 1791]; N. M. Petersen, »Bidrag til den danske Litteraturs Historie« [5. Bd., 2. Udg., Kbhvn. 1870]). *C. F.*

Schmid, Ferdinand von, tysk-amerikansk Købmand og Digter, født i Muri ved Bern 22. Juli 1823, død i Bern 19. Marts 1888. Efter endt Læretid i en Købmandsforretning søgte han et videre Virkefelt i Brasilien, hvor han ved Arbejdsomhed og Handelstalent svingede sig op til Chef for det store Handelshus F. Schmid, Gross & Co. i Rio de Janeiro og 1852 til østerrigsk Generalkonsul. De eksotiske Livsformer og de videre Syner i den ny Verden udviklede hans Aand og fremmede stærkt hans Lyst til Digtning, og han har ved sin ikke omfangsrige, men kraftige og stærkt Byron'sk-lyriske Produktion (under Pseudonymet Dranmor) skaffet sig et betydeligt Navn blandt de Heine'ske Epigoner. Som Følge af et stort »Krach« i Forretningen (1868) forlod han Brasilien og rejste til Europa, hvor han i nogle Aar opholdt sig i Paris; men 1874 drog han tilbage til Rio for at komme paa Fode igen ved Handelsvirksomhed. Han maatte dog efter nogle Aars Forløb opgive Forretningen og hengav sig nu til publicistisk Virksomhed, især til Gunst for den tyske Kolonisation af Sydbrasilien. *C. A. N.*

Schmid, Hermann Theodor von, tysk Forfatter, født i Weizenkirchen i Øvreøsterrig 30. Marts 1815, død i München 19. Oktbr. 1880. Han blev 1848 Retsassessor i München samt raadgivende Dramaturg ved Hofteateret, senere (1870) Direktør for Gärtnerthorteateret smst, og debuterede som Digter med Sørgespillet »Camoens«, der opførtes med Succes i Miinchen (1843), men kastede sig senere over Natur- og Folkelivsskildringer fra sin Hjemstavn, som ved deres Fremkomst i »Gartenlaube« modtoges med stort Bifald. Af hans Romaner, Noveller og Landsbyhistorier kunne fremhæves: »Das Schwalberl« [1861], »Alte und neue Geschichten aus Bayern« [1861], »Der Kanzler von Tirol« [3 Bd., 1862], »Bayrische Geschichten aus Dorf und Stadt« [2 Bd., 1864], »Friedel und Oswald« [3 Bd., 1866], »Der Habermeister« [1870], »Der Bauernrebell« [1876] og navnlig »Mütze und Krone« [5 Bd., 1869]. Af hans Dramaer og Folkeskuespil kunne nævnes »Columbus« og »Strassburg« [1875], »Der Tatzelwurm« [1873] og »Die Z'wiederwurz'n« [1878]. »Gesammelte Schriften« [50 Bd., 1873—84; 2. Opl. 1889—92]. *C. A. N.*

Schmid, Leopold, romersk-katolsk Teolog og Filosof, født 9. Juni 1808 i Zürich, død 20. Decbr. 1869 i Giessen, hvor han i alt i 30 Aar havde været Professor. S. var som Dogmatiker spekulativ, som Filosof Teist og som Kirkemand irenisk. Han søgte at mægle mellem Romerkirken og de andre Konfessioner, men vakte derved de ultramontane Katolikkers Mishag, og hans Fjender forpurrede bl. a., at han blev valgt til Biskop af Mainz. Blandt hans Værker maa nævnes: »Der Geist des Katholicismus oder Grundlegung der christlichen Irenik« I—IV [Giessen 1848—50]. (Litt.: Schroeder og Schwarz, »L. S.'s Leben und Denken« [Leipzig 1871]; Lutterbeck, »L. S.'s Leben und Wirken« [Mannheim 1875]). *A. Th. J.*

Schmid, Matthias, tysk Maler, er født 14. Novbr. 1835 i See (Tyrol). Efter at have dyrket

det religiøse Maleri kom han 1869 under Piloty i München. Nu malede han Tyrolerbilleder. Først en Del med bidsk Udfald mod Gejstligheden (med hvem han havde en Del udestaaende fra sine kirkelige Arbejder paa Innsbruck's Kirkegaard): »Tiggermunke«, »Sædelighedsdommeren« o. s. v., derefter en Del mere harmløse, dygtigt malede og karakterfulde Folkelivsbilleder fra Tyrol: »Forlovelse«, »Jægerhilsen« etc. Han er Professor ved München's Akademi. *A. Hk.*

Schmidt, Alfred Michael Roedsted, dansk Maler og Illustrator, er født i Horsens 3. Maj 1858, fik sin første Undervisning i Tegnekunsten af F. Helsted, blev 1874 Elev af Akademiet og gennemgik dette indtil 1882, samtidig med at han blev udlært i Malerhaandværket og studerede under J. Roed og Carl Thomsen. Som Udstiller mødte han første Gang paa Charlottenborg 1883 med Maleriet »En Arbejdsstue paa alm. Hospital«; 1885 fulgte »En Familiegruppe«, og 1886 »En Provinsbeneficiant«; intet af disse Arbejder vakte synderlig Opmærksomhed, hvorvel de, navnlig det sidstnævnte, vare tydelig prægede af det Lune, der senere for en saa væsentlig Del skulde give S.'s Produktion dens Præg og dens Værd. Efter den Tid lagde S. saa godt som helt Oliefarverne til Side og virkede nu næsten udelukkende som Illustrator. Som saadan har han udfoldet en meget omfattende Virksomhed, der væsentlig har været knyttet til illustrerede Blade som »Punch«, »Puk«, »Klodshans« og »Münchener fliegende Blätter« samt til Nytaarshæftet »Blæksprutten«; en Række udmærkede »Molbo-Illustrationer« udstillede han 1888; meget fornøjeligt har han illustreret forskellige Børnebøger, blandt hvilke »Min Søsters Børn« særlig fortjener at nævnes. Blandt danske Tegnere indtager S. en fremragende Plads. Han sidder inde med en uudtømmelig Opfindsomhed og lægger denne lige klart for Dagen, hvad enten han arbejder helt paa sit eget Grundlag, eller han gaar ud fra en given Tekst, i hvilket sidste Tilfælde han altid ved at ramme det centrale; hans Lune er lige saa kraftigt som sundt og naturligt, og paa de Pile, han udskyder til højre og venstre, er der aldrig Gift. Endnu bør fremhæves, at S. i Henseende til Formgivningen staar adskilligt højere end Flertallet af hans Kaldsfæller; han komponerer med megen Finfølelse, hans Tegning er sikker og solid. *S. M.*

Schmidt, Carl Kristian, svensk lovkyndig, (1792—1872), bekendt ved Udgivelsen af Tidskrifterne »Juridiskt Archiv« [1830—62] og »Juridiska Foreningens tidskrift« [1850—62]. *Fz. D.*

Schmidt, Christian Theodor, dansk Skuespiller, født i Kjøbenhavn 20. Oktbr. 1822, død smst. 22. Novbr. 1865. S., der var et fattigt Kjøbenhavnerbarn, kom som Dreng i Tjeneste hos J. L. Phister, og denne skaffede ham en Bestilling ved det kgl. Teaters Garderobe; men han higede højere, fik Engagement ved det ansete Müller'ske Teaterselskab og debuterede i Aalborg i Begyndelsen af 1841—42; han vandt sig hurtig et Navn i Provinserne, blev 1847—48 engageret af H. V. Lange og holdt Aaret efter sammen med denne sit — sejrrige — Indtog i Hovedstaden paa Kasino's Scene som Titus Brandstok i »Talismanen« (26. Decbr. 1848). S. blev Personliggørelsen af dette Kjøbenhavn's første Privatteater og virkede med Undtagelse af 1854—55, da han optraadte hos M. V. Brun i Provinserne, ved dette lige til sin Død; hans sidste Optræden var 30. Maj 1864 som Abel i »Et Uhyre«. En Rygmarvssygdom havde i nogle Aar undergravet hans Helbred, Direktøranstrengelser — S. havde i Jan. 1865 selvanden overtaget Ledelsen af Kasino — nedbrød yderligere hans Kræfter, endelig betog Pengesorger, vistnok til Dels ugrundede, »Kasino's glade Sjæl«, som han kaldtes, Livsmodet, og en Morgen fandtes han død i sit Kontor paa Teateret. — S. ejede den lykkelige Evne at virke umiddelbart indtagende: han var ung og frejdig, let og sikker, glad og vittig, kaad og kløgtig, og med usvigelig Sporsans vidste han at holde sin Komik indenfor Smagens og Taktens Grænse. Han var en ægtefødt Kjøbenhavner, og Kasino's borgerlige Tilskuere følte sig i Slægt med ham, følte Blodet banke i hans Aarer i Takt med deres; men samtidig løftede den Straaleglans, der stod om ham paa Scenen, ham i deres Øjne op over det hverdagslige, gjorde ham til deres Ideal. S. var en fuldendt Vaudeville-Elsker (hos Erik Bøgh) og en hjertensbrav Eventyrkomedie-Helt (hos H. C. Andersen); desuden aabenbarede han i en Række Haandværkssvende, som Peter Ravn i »En Spurv i Tranedans« og Naal i »Lumpacivagabundus«, en bredkomisk Realisme og som Modsætning hertil en varsom Karikering i Fremstillingen af sære gamle Herrer. — En yngre Broder, Ferdinand Vilhelm S., født 25. Marts 1833, død 25. Novbr. 1893, var ogsaa Skuespiller, og hans første Gæsteoptræden paa Christiania Teater (som Christen Madsen i »Genboerne«) 6. Maj 1856 blev Anledning til det store, af Bjørnstjerne Bjørnson ledede »Teaterslag« mod danske Skuespillere paa den norske Hovedscene. S. blev siden en anset Komiker, snart paa de kjøbenhavnske Privatteatre, snart i de danske Provinser, og døde som Direktør for Nørrebros Teater i Kjøbenhavn. *A. A.*

Schmidt, Eduard Oskar, tysk Zoolog, født 21. Febr. 1823 i Torgau, død 17. Jan. 1886 i Strassburg. Han studerede først i Halle og Berlin, tog 1847 Doktorgraden i Jena, blev 1849 ekstraord. Prof., kaldtes 1855 til Universitetet i Krakov, blev 1857 forsat til Graz og udnævntes 1872 til Professor i Zoologi og komparativ Anatomi i Strassburg. Han studerede fortrinsvis Svampene og skrev om disse Dyr: »Die Spongien des Adriatischen Meeres« [1862, med 3 Suppl. 1864—68], »Grundzüge einer Spongienfauna des atlantischen Gebiets« [1870], »Die Spongien des Meerbusens von Mexiko« [1880]. I »Descendenzlehre und Darwinismus« [1873] viser han sig som en ivrig Darwinist. Af hans andre Arbejder maa nævnes: »Die rhabdocölen Strudelwürmer des süszen Wassers« [1848]. *J. C.*

Schmidt, Elise, tysk dramatisk Forfatterinde, er født i Berlin 1. Oktbr. 1824. Hun gik i en Alder af 14 Aar til Scenen og viste betydelig Begavelse; hun optraadte paa en Mængde Scener, sidst og længst i Wien, hvor Revolutionen 1848 foranledigede hende til at drage til Breslau og kort efter at forlade Scenen for bestandig. Dog kunde hun ikke helt løsrive sig fra den fremstillende Kunst og begyndte derfor 1855 at holde

stærkt besøgte Forelæsninger med Oplæsning af græsk dramatisk Kunst, akkompagneret af Musik. Siden hun forlod Scenen, havde hun særlig viet sig til dramatisk Digtning og indtager i denne Henseende en Særstilling som Kvinde. Hun maa vel kaldes en Discipel af Hebbel, maaske ogsaa af Gutzkow, og er ligesom hendes Forbilleder et Kraftgeni, men tillige i en ganske særlig Grad dæmonisk og ukvindelig. Dette fremtræder navnlig i hendes kraftgeniale metafysiske Drama »Judas Ischarioth« [1848; 5. Opl. 1879], som trods de Omarbejdelser, det er undergaaet i 5. Oplag, næppe endnu er blevet rigtig spilleligt. Af hendes øvrige Dramaer maa endnu nævnes Byroniaden »Der Genius und die Gesellschaft« [1849], som lader Hovedfiguren ganske mangle den poetiske Gnist, der skulde begejstre Tilskuerne for den, og »Machiavelli« [1853], i hvilket Titelfiguren aldeles mangler den »dramatiske Skyld«. Hun har desuden udgivet Romanen »Roman in Wien« [2 Bd. 1864] med Fortsættelsen »Zeitgenossen« [3 Bd. 1866] og en Del Bearbejdelser af græske Dramaer. *C. A. N.*

Schmidt, Ferdinand, tysk Forfatter, født i Frankfurt a. O. 2. Oktbr. 1816, død i Berlin 30. Juli 1890. Han var indtil 1880 Kommunelærer i Berlin og udviklede en betydelig Virksomhed for at hæve de lavere Samfundsklasser ved Oprettelsen af Folkebiblioteker samt ved Stiftelsen af en Forening til de arbejdende Klassers Vel. Samtidig blev han selv en yndet og meget læst Forfatter for Folket og for Ungdommen, især ved sine Bestræbelser for at vække Sansen for Fædrelandets Historie. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Jugendbibliothek« [36 Bd. 1855—67], »Preussens Geschichte« [3. Opl., 3 Bd. 1881—83], »Weltgeschichte fur Haus und Schule« [2. Opl., 4 Bd. 1876], »Volkserzählungen« [2. Opl., 4 Bd. 1867], »Volkserzählungen und Schilderungen aus dem Berliner Volksleben« [2. Opl., 3 Bd. 1888] og »Kaiser Wilhelm und seine Zeit« [4. Opl. 1893]. *C. A. N.*

Schmidt, Fredrik, norsk Præst og Digter, født i Asminderød Præstegaard paa Sjælland 27. Maj 1771, død i Himmeløv 16. Febr. 1840, kom ved Faderens Udnævnelse til Biskop over Akershus Stift til Christiania, blev Student 1787, cand. theol. 1791. Allerede det følgende Aar blev han Præst ved Tugthuset i Christiania, forflyttedes 1797 til Eker og var fra 1808 Provst i Kongsberg's Provsti. Han var Medlem saavel af Rigsforsamlingen paa Eidsvold som af det første overordentlige Storting 1814. Forskellige Forhold efter Foreningen med Sverige gjorde ham misfornøjet med hans Stilling i Norge, og efter et Besøg i Danmark og Italien tog han 1819 Afsked fra Eker's Sognekald og udnævntes det følgende Aar til Sognepræst til Himmeløv og Roskilde adelige Jomfrukloster; 1826 fik han den teologiske Doktorgrad. Foruden en Del Prædikener og Lejlighedstaler samt Sange, Kantater og Hymner til Fester udgav han et Par Digtsamlinger 1811 og 1835 °g redigerede de syv første Hæfter af Tidsskriftet »Hermoder« [1795—97]. Af Vigtighed for Norge's Konstitutionshistorie ere hans 1868 af N. Hancke i Uddrag udgivne Dagbøger, der ogsaa give os en uforbeholden Karakteristik at den rigt udrustede Mand. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. Ø.*

Schmidt, Frederik Theodor, dansk Anatom, født i Aalborg 19. Septbr. 1825, død i Kjøbenhavn 25. Decbr. 1880. Efter at have taget Lægeeksamen 1850 og gjort Tjeneste som Kandidat paa forskellige Hospitaler blev han 1856—60 anatomisk Prosektor og 1857—59 tillige Reservekirurg ved Frederiks Hospital. Han var derefter i Udlandet til 1862 og studerede særlig Anatomi, blev 1862 Lektor i Anatomi og s. A. Dr. med., 1866 Prof. ord. Som Lærer i Anatomi forstod han i en sjælden Grad at vinde sine Elever; hans Foredrag, ledsagede af glimrende Tegninger, vare ikke alene formfuldendte, men tillige i høj Grad interessante, og han besad en mærkelig Evne til at fremhæve det væsentlige. Saavel i Konsistorium som i Sundhedskollegiet kom han ogsaa snart til at spille en ualmindelig stor Rolle ved sin skarpe Begavelse, sin Grundighed og sin store Evne til klart og tydelig at formulere sine Meninger. Han har ikke skrevet meget, men hans Afhandlinger om Hjernens Udvikling, om det follikulære Kirtelvæv og hans Undersøgelse af Kong Hans'es Kranium ere fortrinlige. *G. N.*

Schmidt, Friedrich von, Friherre, østerrigsk Arkitekt, født 22. Oktbr. 1825 i Frickenhofen i Württemberg, død 23. Jan. 1891 i Wien; han var først Stenhugger og arbejdede bl. a. paa Köln-Domen, men uddannede sig senere til Arkitekt. 1857 blev han Professor ved Kunstakademiet i Milano, men drog, trods Victor Emanuel's glimrende Tilbud, efter den fransk-østerrigske Krig til Wien, hvor han 1859 blev Akademiprofessor og 1862 Bygmester ved Stefans-Domen, hvis Taarn han 1864 fuldførte. Han har bygget forskellige Kirker, som Lazaristen-Kirche, Weiszgeberkirche, Kirken i Brigittenau og den højst originale Kuppelkirke i Fünfhaus; hans Hovedværk er imidlertid det storartede og pragtfulde Raadhus i Wien [1872—83]; S. var udpræget Gotiker, men behandlede Stilen frit og selvstændig. Et Mindesmærke er rejst ham paa Raadhuspladsen i Wien. *E. S.*

Schmidt, Georg Friedrich, tysk Kobberstikker, (1712 — 75), modtog sin første Uddannelse hos den underordnede Kobberstikker G. P. Busch ved Berlin-Akademiet og blev i Paris, hvortil han kom 1736, Elev af N. Larmessin, under hvis Navn S.'s første Blade efter Watteau udkom. Samtidig udførte han smaa Portrætstik for Forlæggeren Odieuvre, og disse Smaaarbejder henledede Opmærksomheden paa hans særlige Evner for dette Omraade. Rigaud overdrog ham at stikke nogle af sine Arbejder, og med det 1739 stukne store Portræt af Louis de la Tour d'Auvergne stod S. med eet Slag blandt Samtidens mest fremragende Portrætstikkere og forfulgte sin Sejr ved en Række ypperlige Blade (Portrætterne af Jean-Baptiste Rousseau og Cambrier), der kulminerede med det 1744 udførte Blad med Maleren Mignard's Portræt (efter Rigaud). Samme Aar rejste S. tilbage til Berlin, hvor han havde faaet Ansættelse som Hofkobberstikker. I Aarene 1757—62 opholdt han sig i St. Petersborg for at stikke Kejserinde Elisabeth's Portræt (efter Tocqué) og

lede Kobberstikkerskolen der. S., der er 18. Aarh.'s tyske Kobberstikkunsts største Navn, var ikke nogen Fornyer i sit Fag, han naar ikke ud over den tørre og haarde konventionelle Stregføring, Liniestikkets akademiske Regelmæssighed; men dette Forbehold taget fortjener hans glimrende tekniske Færdighed udelt Beundring: hans Tegnings Fasthed og Sikkerhed, Finheden i Modeleringen fra Lys til Skygge og endelig Gengivelsen af de forskellige Stoffer er lige fuldendt. Af hans ca. 140 Stik skulle her kun fremdrages enkelte foruden de alt nævnte: Portrætterne af Frederik II (efter Pesne) og Baronesse de Grapendorff, August III af Polen, Greverne Esterhazy og Schuwaloff for kun at nævne de mest fremragende. Foruden Gravstikken haandterede S. ogsaa Raderenaalen med megen Duelighed; han søgte der at efterligne Rembrandt's Behandlingsmaade for at opnaa dennes maleriske Virkning. Hvor stor Afstanden fra Mesteren end blev, har S. dog vist fin Forstaaelse af hans Kunst ved sine Gengivelser efter hans Malerier, hvis maleriske Holdning og kraftige Foredrag er kommet mærkelig godt til sin Ret, saaledes bl. a. i Raderingerne »Samson truer sin Svigerfader« og »Jødebruden«. (Litt.: Jacoby, »S.'s Werke« [Berlin 1815]; Wessely, »G. F. S.« [Hamburg 1887]; Apell, »Das Werk von G. F. S.« [Dresden 1887]). *A. R.*

Schmidt, Heinrich Julian, tysk Litteraturhistoriker, født i Marienwerder 7. Marts 1818, død i Berlin 27. Marts 1886. Efter at have været Lærer i Berlin (1842—46) flyttede han (1847) til Leipzig som Medarbejder ved Bladet »Die Grenzboten«, som han 1848 købte i Forening med G. Freytag, og disse to hævede i Forening Bladet til en dominerende Stilling i Tyskland, især ved deres ihærdige Kamp imod det »unge Tyskland's« litterære Udskejelser og ved deres maadeholdne politiske Liberalisme. 1861 udtraadte S. af Redaktionen af »Grenzboten« og overtog »Berliner Allgemeine Zeitung«, som ophørte 1863, hvorefter han udelukkende helligede sig til Litteraturhistorien. Af Artikler i »Grenzboten« opstod »Geschichte der deutschen Nationallitteratur im 19. Jahrhundert« [2 Bd. 1853] og »Geschichte der französischen Litteratur seit der Revolution« [1857; 2. omarb. Opl., 2 Bd. 1873—74]. Det førstnævnte Værk forøgedes og fik Titelen »Geschichte der deutschen Litteratur seit Lessings Tod« [5. Opl., 3 Bd. 1865—67]; senere fulgte »Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland von Leibnitz bis auf Lessings Tod« [2 Bd. 1861—62]; disse Værker ere samlede til »Geschichte der deutschen Litteratur von Leibnitz bis auf unsere Zeit« [4 Bd. 1870—74]. S. er en Mand med en ærlig, selvstændig Mening, en uhyre Læsning og med fin og alsidig Dannelse, men hans uforbeholdne Domme skaffede ham mange Fjender, især i den ungtyske Lejr, som ofte har brugt mindre fine Midler for at komme ham til Livs og nedsætte Dommen om ham som Litteraturhistoriker. *C. A. N.*

Schmidt, Johann Friedrich Julius, græsk Astronom, født 26. Oktbr. 1825 i Eutin, død 20. Febr. 1884 i Athen, blev 1846 Assistent ved Observatoriet i Bonn, 1851 Direktør for Observatoriet i Olmütz og kom 1858 i samme Stilling til Athen. S. har hovedsagelig observeret Planeter, Kometer, foranderlige Stjerner, Stjernetaager, Solpletter o. s. v., publiceret i Fagskrifter Sine Studier over Maanen har han nedlagt i »Charte der Gebirge des Mondes«, 25 Plancher [Berlin 1878]. Ved Siden heraf vandt S. sig et Navn blandt Fagmænd ved sine »Vulkanstudien« [Leipzig 1874], »Studien über Erdbeben« [smst. 1879] og sine »Beiträge zur physischen Geographie von Griechenland« [Athen 1861, 1864 og 1869]. Hans astronomiske Observationsbøger ere deponerede paa Observatoriet i Potsdam. *F. Fr. S.*

Schmidt, Johan Henrik Gamst Valdemar, dansk Ægyptolog og Assyriolog, er født 7. Jan. 1836 i Hammel. Han blev Student 1854, cand. theol. 1859, men havde da allerede længe givet sig af med de orientalistiske Fag. Tiden fra 1860 til 1869 tilbragtes næsten udelukkende paa Rejser, der førte ham til omtrent alle europæiske Lande samt Ægypten og Palæstina, og fra hvilke han udgav en Rejseskildring (»Rejse i Grækenland, Ægypten og det hellige Land« [1863]). 1869 fik S. Titel af Professor, blev 1873 Dr. phil. ved et Arbejde over Syrien's Oldtidshistorie og ansattes 1882 ved Universitetet som midlertidig Docent i Assyriologi og Ægyptologi, i hvilken Stilling han siden har virket.

S. har rejst mere end de fleste. Med korte Mellemrum har han foretaget en Række større og mindre Rejser, der har givet ham et omfattende Detailkendskab til alle de betydeligere Museer i Europa. 1869 var han Generalsekretær ved den arkæologiske Kongres i Kjøbenhavn, hvis Beretning han redigerede [udk. 1875], og han har siden overværet de fleste internationale Stævner inden for Arkæologien som Repræsentant for Danmark. Det enestaaende Kendskab til lokale og personlige Forhold, som herved er erhvervet, har han navnlig udnyttet til Bedste for Ny Carlsberg Glyptotek, idet han gennem mange Aar har staaet Dr. Carl Jacobsen nær og derved faaet en Hovedandel i Samlingens Ledelse, navnlig Indkøbene. En oplysende Katalog over Samlingen skyldes hans Haand. Ogsaa for Nationalmuseets Antiksamling har han foretaget en Del, mest ægyptiske Køb. I Forbindelse hermed har en udstrakt Forelæsnings- og Foredragsvirksomhed lagt stærkt Beslag paa ham. Hans omfattende, vidt spredte Kundskaber ere endelig ikke mindst gennem Salmonsen's Leksikon i stort Omfang komne til Nytte for Almenheden. Men alt dette har stærkt beskaaret S.'s Arbejdstid, saaledes at de større, videnskabelige Arbejder, hvortil han har gjort Forstudier, og som imødeses med megen Forventning, hidtil ikke have kunnet fuldendes. 1879 udkom to foreløbige Hæfter af en stort anlagt Publikation af de ægyptiske Monumenter i Kjøbenhavn (»Østerlandske Indskrifter paa den kgl. Antiksamling« og »Textes hiéroglyphiques, tirés du musée de Copenhague«), og store Forarbejder ere udførte til et Værk om de ægyptiske Sarkofager. En fortræffelig Bog af mere populær Art er hans »Assyrien's og Ægypten's gamle Historie« [1. Bd. 1872, 2. Bd. 1878]; endvidere har han udgivet en Oversættelse af »Silvia's Pilegrimsfærd til det hellige Land, Ægypten og Mesopotamien« [1896]. *H. A. K.*

Schmidt, Johannes, tysk Sprogforsker, født 29. Juli 1843 i Prenzlau (Brandenburg), død 4.

Juli 1901 i Berlin. S. studerede først klassisk Filologi i Bonn, drev derefter videregaaende sprogvidenskabelige Studier i Jena under A. Schleicher. 1865 tog han her Doktorgraden; 1868 habiliterede han sig i Bonn som Docent i sammenlignende Sprogvidenskab. 1873 blev han Professor i dette Fag ved Universitetet i Graz og 1876 i Berlin, hvor han derefter virkede i 25 Aar. Hans Arbejder udmærke sig ved grundig og omfattende Lærdom, Sikkerhed i Metoden og Klarhed i Bevisførelsen. De vigtigste ere »Zur Geschichte des indogerman. Vocalismus« [2 Bd., 1871—75], »Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogerm. Sprachen« [smst. 1872], »Die Pluralbildungen der indogerm. Neutra« [smst. 1889], »Kritik der Sonantentheorie« [smst. 1895]. 1880 indtraadte han i Redaktionen af »Zeitschr. für vergleich. Sprachforschung«, i hvilket han har skrevet en Række vigtige Afhandlinger. I Berlin-Akademiets Afhandlinger 1884 offentliggjorde han »Die Urheimat der Indogerman en und das europäische Zahlensystem«. 1888 blev han Medlem af det danske Videnskabernes Selskab. *Vilh. Th.*

Schmidt, Karl, protestantisk Teolog, født 20. Juni 1812 i Strassburg, hvor han levede og virkede hele sit Liv igennem, død 11. Marts 1895. 1839 blev han Professor i Teologi, og hans Fag var Kirke- og Dogmehistorie. Blandt hans Værker maa nævnes »Essai sur Jean Gerson« [Paris 1839], »Johann Tauler« [Hamburg 1841], »Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois« I—II (Paris 1849], »Essai historique sur la société civile dans le monde romain et sur la transformation par le christianisme« [Strassburg 1853], »Traités mystiques« [Paris 1876], »Histoire littéraire de l'Alsace å la fin du 15. et au commencement du 16. siécle« I—II [Paris 1879] og »Précis de l'histoire de l'Église d'occident pendant le moyen âge« [Paris 1885]. *A. Th. J.*

Schmidt, Kaspar, se Stimer, Max.

Schmidt, Martin Johann, tysk Maler og Raderer, kaldet Kremser-Schmidt, født 1718 i Grafenwörth (Nedreøsterrig), død 1801 i Stein. S., væsentlig uddannet ved Studiet af de gamle Malere, udfoldede en næsten enestaaende rig Virksomhed. Han skal saaledes have malet over tusinde Oliemalerier og desuden mange Vægbilleder, deriblandt de udmærkede Arbejder i Kirken i Hausleuthen ved Stockerau. Arbejder af S. ere nu udstillede i Graz-Galeriet, Wien's Akademisamling; endvidere i Kirken i Krems m. m. (Litt.: A. Mayer, »S.« [Wien 1879]). *A. Hk.*

Schmidt, Max, tysk Maler, født 1818 i Berlin, død 1901 i Königsberg. S. gik paa Berlin-Akademiet, blev vel der særlig paavirket af W. Schirmer (s. d.), var vidtberejst og skildrede især, paa idyllisk Sæt, sydlandske Egne. 1868 blev han Professor ved Weimar's Kunstskole, 1872 ved Königsberg's Akademi. Arbejder af S. i mange tyske Museer. Til Berlin's Neu. Museum udførte han flere Vægbilleder med græske og ægyptiske Landskaber. *A. Hk.*

Schmidt, Maximilian, tysk Forfatter, er født i Eschlkam i Böhmerwald (Bayern) 25. Febr. 1832. Han blev Kaptajn i den bayerske Armé og deltog i Krigen med Preussen 1866 og med Frankrig 1870—71, men maatte paa Grund af svækket Helbred tage sin Afsked 1872, hvorefter han bosatte sig i München, hvor han siden har levet som Forfatter. Hans Specialitet som Roman- og Novelleforfatter er Skildringen af Natur og Folkeliv i det østlige bayerske Højland, hvori han er naaet ret højt i livlig Stil og friske Farver; men den senere indtraadte Overproduktion har skadet hans Originalitet. En særlig kulturhistorisk Interesse faa hans Skildringer af Folkeskikkene ved hans Forsøg paa at forklare disses Oprindelse; dette gælder især Samlingen: »Volkserzählungen aus dem Bayrischen Wald« [4 Bd., 1863—68], hvoriblandt navnlig »Glasmacherleut« [separat 1884] samt »Der Schutzgeist von Oberammergau« [1880], »Johannisnacht« [1881], »Die Miesenbacher« [1881] og »Der Leonhardsritt« [1882]. Af de større Romaner kunne fremhæves »Der Musikant von Tegernsee« [1885], »'s Liserl von Ammersee« [1887]. Nogle af hans Landsbyhistorier og Romaner ere dramatiserede, som »Der Georgi-Thaler« og »Johannisnacht«. »Gesammelte Werke« [11 Bd., 1884—90], »Volkserzählungen« [12 Bd., 1893—94]. *C. A. N.*

Schmidt, Moritz, tysk Filolog, født i Breslau 19. Novbr. 1823, Professor i Jena fra 1857, hvor han døde 8. Oktbr. 1888. Han har udgivet flere Værker af græske Grammatikere, Didymos [Leipzig 1854] og Hesychios [5 Bd., Jena 1858—68]; desuden kan nævnes »Pindar's olympische Siegesgesänge« [Jena 1869]. Endelig gav han sig meget af med Studier over det lykiske Sprog og udgav »The Lycian inscriptions« [Jena 1868] og »Neue lykische Studien« [Jena 1869]. *H. H. R.*

Schmidt, Nicolai Outzen, dansk Billedhugger, er født i Ribe 2. Marts 1844, kom efter at være udlært som Kunstdrejer ind paa Kunstakademiet, som han gennemgik 1868—72. Som Udstiller debuterede han 1870 med en Portræt-medaillon; 1874 kom hans betydeligste større Figur »Kyklopen Polyphemos kaster Sten efter Odysseus's Skib«, der i formindsket Gengivelse har fundet ikke ringe Udbredelse; 1876 fulgte en smuk, i Marmor udført Portrætfigur af Maleren Alb. Küchler. For øvrigt har S. mest udstillet Portrætmedailloner og Buster. 1874—77 tilbragte han i Rom. Senere har han væsentlig virket ved Terrakottafabrikationen, dels som Modelerer ved Ipsen's Enkes Fabrik, dels for egen Regning. Til Udførelse i Terrakotta har han bl. a. modeleret en Mængde Amorinfigurer, der i talrige Eksemplarer ere blevne solgte baade i Danmark og i Udlandet, og 1904 har han igen udstillet et Par Bronzestatuer. *S. M.*

Schmidt, Peter Carl Rudolf, dansk Forfatter, født i Kjøbenhavn 25. Juli 1836, død smst. 5. Apr. 1899. S. var af fattig Familie og fik kun en tarvelig Barndomsundervisning; 15 Aar gl. kom han i Boghandlerlære; sin Fritid brugte han til Læsning, især af Digterværker, og med Forsøg i Poesien; i en Alder af kun 17 Aar fik han et lille Skuespil, »Frits i sin Lejr«, opført paa det kgl. Teater, hvor det dog hurtig blev henlagt. 1858 udgav han anonymt en Digtsamling »Ungdomsliv«, der indeholdt adskilligt kønt og lovende, 1859 Tragedien »Alfsol«. Disse Arbejder vakte nogen Opmærksomhed og gav Anledning til, at forskellige, særlig H. Greensteen (s. d.) og Clemens Petersen (s. d.), toge sig af ham og forberedte ham til Studentereksamen, som

han tog 1861. Ved Universitetet studerede han med stor Energi og Ihærdighed Filosofi og sluttede sig nær til Rasmus Nielsen (s. d.) som dennes begejstrede og mest fremtrædende Discipel og Forkynder; efter 1863 at have udgivet sine »Digtninger« lagde han for en Tid Poesien til Side for at vie sine Kræfter til sin Deltagelse i den Strid, der førtes mellem Rasmus Nielsen paa den ene, G. Brandes, H. Scharling o. fl. paa den anden Side om »Forholdet mellem Tro og Viden«; vigtige Indlæg i denne Fejde ere fra S.'s Haand »Om Tro og Viden, som absolut uensartede Principper«, »Om Selvmodsigelsen i Prof. R. Nielsen's Lære« og »R. Nielsen's Filosofi og den Grundtvig'ske Lære af Gs.«, alle 1867, skarpe og livfulde Kampskrifter, der have Værd ogsaa for senere Tider, navnlig som Bidrag til Belysning af R. Nielsen's filosofiske Standpunkt, Livssyn og hele aandelige Personlighed. 1869—73 var han Medredaktør af Tidsskriftet »For Idé og Virkelighed« og skrev deri mange vægtige Afhandlinger; fra 1874 genoptog han sin Digtervirksomhed ved Siden af, at han fortsatte sin allerede langt tidligere begyndte Gerning som Manuduktør til filosofisk Eksamen. Først kom »Ældre og nyere Digte«, derpaa — 1876 — det romantisk-symbolske Eventyrskuespil »Den forvandlede Konge«, som, da det 1877 opførtes paa det kgl. Teater (anonymt), gjorde overordentlig Lykke ved sin Tankedybde, sin ægte dramatiske Holdning og rige Stemningsfylde. S. A. opførtes det alt for tunge og for Skuepladsen daarlig beregnede Skuespil »En Opvækkelse«, der blev modtaget med Kulde. Efter at være kommen hjem fra en Paris Rejse, som han foretog med det Ancker'ske Legat, begyndte S. sin Virksomhed som Novellist og opnaaede paa dette Omraade noget betydeligt; Rækken aabnedes med »Haandtegninger« [1881] og fortsattes med et anseligt Antal Bind som »Der Himmel hängt voller Geigen«, »Forestillet og oplevet«, »Skæbner og Skikkelser«, »Jochim Heinrichs«, »Ny Haandtegninger« o. fl. S.'s Fortællinger staa gennemgaaende højt ved fin og ejendommelig Karaktertegning og ikke ringe Kraft i Redegørelsen for Situationerne og i Udviklingen af Handlingen, der altid er anlagt paa at hævde eller kaste Lys over en bestemt Idé. S.'s senere Skuespil — »Solopgang«, »Udløst« og »Torquato Tasso« — ere svage Arbejder, der ikke vakte synderlig Opmærksomhed; derimod ere flere af hans æstetisk-psykologiske Undersøgelser og andre populært-videnskabelige Værker — »Buster og Masker«, »Ad egne Veje« og »Fra Liv og Litteratur« — af Interesse. Endnu skal nævnes hans smukke »Fortællinger paa Vers« [1886].

I Tyskland er S. en af de mest læste nordiske Forfattere; der er ogsaa hans »Den forvandlede Konge« opført paa flere Hovedscener med stort Bifald. At han i sit Fædreland ikke altid har faaet den Anerkendelse, han kunde have Krav paa, har uden Tvivl sin Grund i hans personlige Optræden, særlig hans overdrevne Selvfølelse, der i hans polemiske Skrifter kan strejfe det komiske. *S. M.*

Schmidt, Wilhelm Adolf, tysk Historiker, (1812—87), var 1851—60 Professor i Zürich, siden i Jena og har givet lærde Bidrag til Oplysning af historiske Emner lige fra det gamle Grækenland til Nutiden. Mest Betydning har hans Fremstilling af »Pariser Zustände während der Revolutionszeit« [3 Bd., Jena 1874—76], hvori han bygger paa det hemmelige Politis Papirer, som han havde offentliggjort i »Tableaux de la révolution francaise« [3 Bd., Leipzig 1867—70], men just ikke paa den mest tilfredsstillende Maade. Af S.'s andre Skrifter kunne nævnes: »Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit im 1. Jahrhundert der Kaiserherrschaft und des Christenthums« [Berlin 1847], »Epochen und Katastrophen« [Berlin 1874] og »Das Perikleische Zeitalter« [2 Bd., Jena 1877—79]. *Kr. E.*

Schmidt-Cabanis, Otto Richard, tysk Humorist og Satiriker, er født i Berlin 22. Juni 1838. Han var først ved Boghandelen, gik 1860 til Scenen og optraadte i flere Aar som Karakterskuespiller, sidst i Rostock og ved Meininger-Skuepladsen, men en langvarig Sygdom tvang ham til at trække sig tilbage. 1869 blev han Medredaktør af Ad. Glassbrenner's »Berliner Montagszeitung«, som han overtog alene efter Glasbrenner's Død (1876). Han redigerer endnu Vittighedsbladet »Ulk«, hvor han tumler sig med stort Held i Parodien og den politiske Satire. Han har udgivet en Del humoristiske Digtsamlinger, til Dels illustrerede af Meggendorfer o. a., samt smaa Skuespil, Humoresker og komiske Noveller. Af hans frisindede politiske Satirer kunne eksempelvis nævnes: »Allerlei Humore« [4 Bd., 3. Opl. 1890], »Allerlei nette Pflanzen« [1882], »Brummstimmen der Zeit« [1886], »Pessimistbeetblüten jüngstdeutscher Lyrik« [1887] og »Der lustige Bädeker« [1890]. *C. A. N.*

Schmidt-Phiseldeck, Conrad Georg Friederich Elias, dansk Kameralist og Forfatter, født 3. Juli 1770 i Braunschweig, død 15. Novbr. 1832 i Kjøbenhavn. S. blev 1787 Student ved Universitetet i Helmstedt, kom til Danmark som Huslærer; hans Studiefag vare oprindelig Teologi og Filosofi, og efter at have underkastet sig nogle Prøver ved Kjøbenhavn's Universitet holdt han her 1793—97 Forelæsninger over disse Fag. Vistnok efter Tilskyndelse af Pram (s. d.) førtes han ind paa de kameralistiske Studier og udnævntes 1797 til Assessor i Økonomi- og Kommercekollegiet, og til dette vedblev han med stigende Skala (1801 kommitteret, 1812 deputeret) at være knyttet. Ved Siden af fulgte forskellige beslægtede Tillidshverv; 1813—18 var han saaledes Meddirektør ved den interimistiske Rigsbank. Ved Siden af fik S. Tid til at udfolde en betydelig og ret forskelligartet Forfattervirksomhed. Han, der var en ivrig Kantianer, debuterede i Litteraturen med »Vertraute Briefe über Gegenständen aus d. prakt. Moral« [1791], og i lignende Retning gik et af hans sidste Arbejder »Die Welt als Automat und das Reich Gottes« [1829]. 1797 udgav han en Række »Briefe ästhetischen Inhalts«; 5 Aar efter fulgte en indgaaende Undersøgelse om det danske Neutralitetssystem; og S., der 1806 var bleven Medlem af Videnskabernes Selskab, hvis Kasserer han var i en lang Aarrække, publicerede her 1811 et interessant Arbejde om Jødernes sociale Stilling i de forskellige Lande. I Traad hermed faldt nogle populær-statsøkonomiske Skrifter: »Uber den Begriff vom Gelde« [1818] og det bedst kendte —

og til flere Sprog oversatte — af hans Arbejder »Europa und Amerika« [1820], i hvilket han med et sjældent Skarpblik aner Amerika's Fremtidsudvikling. Hans sidste Skrift var en Protest mod den slesvig-holstenske Rejsning 1830, den han som en loyal og trofast dansk Undersaat maatte fordømme. *y. Cl.*

Schmidt-Weissenfels, Eduard (Pseudonym: Ernst Hellmuth), tysk Publicist og Forfatter, født i Berlin I. Septbr. 1833, død i Bozen 25. Apr. 1893. Han blev 1848 Sekretær ved den preussiske Nationalforsamling og deltog som frivillig i Krigen i Slesvig (1850), derpaa drog han til Paris, hvor han blev udvist efter Statskuppet, levede i flere Aar paa Rejser og opholdt sig en Tid i Gotha, hvor han stod Hertug Ernst II meget nær. Af hans litterære Skitser, Noveller og Romaner kunne nævnes: »Rahel und ihre Zeit« [1857], »Uber Heinrich Heine« [1857], »Scharnhorst« [1859], »Geschichte der französischen Revolutionslitteratur« [1859], »Friedrich Gentz« [1862], »Fürst Metternich« [2 Bd., 1860], »Ferdinand Freiligrath« [2. Opl. 1877], »Polignac« [2 Bd., 1866], »Die Söhne Barneveldt's« [1872], »Sturmleben« [1878] og »Der Kampf einer Frau« [1887]. Desuden maa omtales de kulturhistoriske Billeder »Deutsche Handwerkerbibliothek« [5 Bd., 1878—83]. *C. A. N.*

Schmidten, Henrik Gerner v., dansk Matematiker, født 1799 i Nærheden af Vejle, død 1831 paa St. Croix. S, der oprindelig vilde være Officer og 1816 blev Sekondløjtnant i Artilleriet, dyrkede ved Siden af sine militære Sysler Matematikken med stor Iver; allerede 1819 fik han Videnskabernes Selskabs Sølvmedaille for en Afhandling om lineære Differentialligninger, som udgaves af Selskabet. Efter en fleraarig Studierejse erhvervede han 1825 Magistergraden ved et Arbejde om Rækker og bestemte Integraler og ansattes straks efter som Lektor ved Kjøbenhavn's Universitet; 1827 blev han ekstraord. Prof. ved Universitetet og 1829 Lærer i Matematik ved Polyteknisk Læreanstalt. 1825 optog Videnskabernes Selskab ham som Medlem. Som Universitetslærer hævede S. Fordringerne til de studerende, og han har vist sin matematiske Begavelse i flere Afhandlinger i Videnskabernes Selskabs Skrifter og i Gergonne's Annaler. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Ledetraad ved Forelæsninger over Aritmetik og Algebra« og »Kort Fremstilling af Matematikkens Væsen og Værd og Forhold til andre Videnskaber«. *Chr. C.*

Schmiedeberg, 1) By i det preussiske Regeringsdistrikt Merseburg, med Jærnbanestation, evangelisk Kirke, smukt ældre Raadhus, Amtsret og Dyndbade, særlig for nervesyge og reumatisk lidende. Byen har Uldspinderier, Væverier, Fabrikation af Blomster, Teglværker, Brunkulsgruber og (1895) 2,626 Indb. — 2) By i det preussiske Regeringsdistrikt Liegnitz, ligger ved Foden af Schneekoppe og ved Eglitz (472 M. o. H.), har Jærnbanestation, en evangelisk og en katolsk Kirke, et smukt Raadhus, en privat Sindssygeanstalt, Amtsret, Overførsteri og en mangeartet Industri. Til noget ind i 19. Aarh. var S. et af Midtpunkterne for den schlesiske Lærredsindustri. Byen har betydelig Tæppeindustri, desuden Væverier for Silke og Plys, Lærred, Damask og Baand, Blege- og Appreturanstalter, Fabrikation af Voksager, Porcelæn, kirurgiske Instrumenter og Likører, Stenbrud (Magnetjærnsten, Granit og Marmor) og (1895) 4,818 Indb., deraf 1,110 Katolikker. Byen er et søgt Luftkursted. I Nærheden Landsbyen og Slottet Buchwald. *M. Kr.*

Schmiegelow, Ernst Carl, dansk Læge, er født i Rønne 13. Oktbr. 1856, tog medicinsk Eksamen 1879, blev Dr. med. 1882. S. studerede derefter Øre-, Næse- og Halssygdomme, oprettede en Klinik for disse Sygdomme 1883, fik paa Kommunehospitalet oprettet en Poliklinik for disse Sygdomme, var med til at stifte Poliklinikken for ubemidlede, hvor han ledede Klinikken for den nævnte Specialitet, indtil han blev Leder for den nyoprettede otolaryngologiske Klinik ved Frederiks Hospital (1898) og Docent ved Universitetet. S. har skrevet en stor Mængde Tidsskriftartikler og flere større Bøger, deriblandt »Ørets Sygdomme« [1893, 2. Udg. 1900]. *G. N.*

Schmitson, Teutwart, tysk Maler, (1830—63), Autodidakt, især knyttet til Wien (hvor han døde), vurderes nu efter hans Død højt, fordi han allerede i 1850'erne og 1860'erne med Held og Dygtighed praktiserede det først senere saa moderne »Friluftsmaleri«. Han malede Portrætter, Landskaber, Dyr- og Figurbilleder, var især dygtig som Hestefremstiller. I Karlsruhe's Galeri ses »Ungarske Heste«, i Berlin's Ravené-Galeri »Studetransport«. *A. Hk,*

Schmitt, 1) Aloys, tysk Klaverspiller og Komponist, (1788—1866), levede sin længste Tid som Virtuos og Lærer i Frankfurt a. M.; han udgav værdifulde instruktive Værker foruden en Del Kompositioner i forskellige Genrer. *W. B.*

2) Georg Aloys, foreg.'s Søn, tysk Musiker, (1827—1902), rejste oprindelig som Klaverspiller ogsaa uden for Tyskland, blev derefter Operakapelmester, 1857—92 i Schwerin, hvor han udfoldede en betydningsfuld Virksomhed. Sine sidste Aar levede S. i Dresden. Han var en flittig Komponist, dygtig Dirigent og gjorde sig bl. a. fortjent ved at fremdrage ældre Værker af musikhistorisk Interesse. *W. B.*

Schmoller, Gustav, tysk Samfundsøkonom og Socialhistoriker, er født 24. Juni 1838 i Heilbronn. S. blev 1864 Professor i Halle, 1872 i Strassburg og 1882 Adolf Held's Efterfølger ved Berlin's Universitet, hvor hans Lærestol søges af en talrig og international Tilhørerkreds; han er Medlem af mange lærde Selskaber, deriblandt siden 1898 af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. S., der 1884 blev Medlem af det preussiske Statsraad, har siden 1899 været Repræsentant for Berlin's Universitet i det preussiske Herrehus. Han har udfoldet en frugtbar Virksomhed som videnskabelig Forfatter. Højst værdifulde ere hans talrige Bidrag til Tyskland's sociale og økonomiske Historie. De betydeligere af dem ere: »Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jahrh.« [Halle 1870], »Die Strassburger Tucher- und Weberzunft« [i Samarbejde med W. Stieda, Strassburg 1879] samt de til Belysning af 17. og 18. Aarh.'s økonomiske Udvikling højst vigtige Afhandlinger, »Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirthschaftsgeschichte« [Leipzig 1898]. En Del af hans mindre Arbejder ere samlede i »Zur Litteratur-

geschichte der Staats- und Socialwissenschaften« [Leipzig 1888], »Zur Social- und Gewerbepolitik der Gegenwart« [smst. 1890] og »Ueber einige Grundfragen der Socialpolitik und der Volkswirtschaftslehre« [smst. 1898]. Hans Hovedværk er det solide *standard-work* »Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre« [smst. 1900], hvoraf hidtil (Apr. 1904) blot Bd. I er udkommen, men allerede i mange Oplag. Værket, der forener en overordentlig udstrakt encyklopædisk Lærdom med en, trods al Sammentrængthed, smuk, klar og aandfuld Fremstilling, er en paa bredt sociologisk Grundlag anlagt Haandbog i almindelig Socialøkonomi. S. deltog 1872 i Grundlæggelsen af »Verein für Sozialpolitik«, hvis storartede Resultater for en stor Del skyldes hans Initiativ og Indflydelse. Meget til at befæste den historiske-tiske Socialøkonomis videnskabelige og den moderate sociale Reformpolitiks Anseelse har S. ogsaa udrettet gennem det af ham 1881 grundlagte og den hele Tid fortræffelig ledede Fjerdingaarsskrift »Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft« samt gennem den Samling af »Staats- und *socialwissenschaftlichen* Forschungen«, han har udgivet siden 1878, og hvoraf hidtil foreligger 22 Bd. med tilsammen over 100 Hæfter. Endelig er S. Medudgiver af det af Berlin's Universitet udgivne, for Preussen's økonomiske Historie i 18. Aarh. uvurderlige Samle- og Kildeværk *Acta borussica* [1892 ff.]. *K. V. H.*

Schmölln, By i den thüringske Stat Sachsen-Altenburg, har Jærnbanestation, 2 evangeliske Kirker, Industriskole, Amtsret og betydelig Industri. Der findes henved 20 Knapfabrikker med tilsammen 2,400 Arbejdere og drives desuden Fabrikation af Skotøj, Træsko, Kartonarbejder, Cigarer, Daaser, Handsker, Børster, Urkasser, Jalousier m. m.; (1895) 9,755 Indb. I Nærheden Weihberg med Udsigtstaarn. *M. Kr.*

Schnaase [-aɔ-], Karl, tysk Kunsthistoriker, født 7. Septbr. 1798 i Danzig, død 20. Maj 1875 i Wiesbaden. S. virkede som juridisk Embedsmand (1848 Overtribunalsraad i Berlin), til han 1857 tog sin Afsked for helt og holdent at dyrke Kunsthistorie, skønt han dengang alt var henved de 60. Han gav sig overhovedet først sent af med Kunststudier, men naaede frem i første Plan. Hans »Geschichte d. bildende Künste« [Düsseldorf 1843—64, ny Udg. i 8 Bd., 1865—79] er et monumentalt og banebrydende Værk; i lødig og aandfuld Fremstilling følger han Kunstens Udvikling paa bredt kulturhistorisk Grundlag. Andre Arbejder »Niederländische Briefe« [1834] og talrige Afhandlinger, saaledes i det af ham m. fl. 1858 grundede »Christliche Kunstblatt«. Hans Marmorbuste er opstillet i Søjlehallen i Berlin's Neu. Museum. (Litt.: Lübke, »K. S.« [1879]). *A. Hk.*

Schnack, Johan Gustav Frederik, dansk Officer, er født 14. Decbr. 1839 paa Mallingsminde i Holbæk Amt, blev 1858 Student, 1861 Elev paa den kgl. militære Højskole, 1863 Sekondløjtnant i Artilleriet. Under Krigen gjorde han Tjeneste ved Fæstningsartilleriet i Fredericia og ved 1. Batteri, var 1868—72 i Forsøgskommissionen, 1872—75 ansat ved 1. Artilleribataillon, 1874—82 Lærer ved Officersskolen. Som Kaptajn blev S. 1886 Chef for Krigsministeriets 2. Departement og avancerede til Oberst; han indtraadte 1896 i Ministeriet Reedtz-Thott som Krigsminister; gennemførte L. af 22. Marts 1897 om Ordningen af Hærens Forplejningskorps, men traadte 23. Maj 1897 tilbage. Aaret efter blev han Chef for 1. Artilleriregiment og deltog Maj—Juli 1899 som den danske Regerings militære delegerede i Fredskonferencen i Haag. Kort efter (28. Aug.) udnævntes han atter til Krigsminister i Ministeriet Hørring og overgik efter dets Afgang Apr. 1900 i Ministeriet Sehested. Han gennemførte L. af 7. Apr. 1900 om Opførelsen af et Epidemihospital for Hær og Flaade i Kjøbenhavn og udnævntes s. A. til Generalmajor. Ved Systemskiftet 23. Juli 1901 afgik S. som Krigsminister og traadte tilbage i Privatlivet, idet han dog overtog Agenturen for den Krupp'ske Fabriks militære Afdeling her i Landet. *P. Nw.*

Schnaderhüpfeln (Schnadahüpfln) er Navnet paa de i de bayerske, steyerske og tyrolske Alper almindelige epigrammatiske Improvisationer, der synges som Vekselsange til en given Melodi, som dog er underkastet mangfoldige Modulationer. Samlinger af S. ere udgivne af Hörmann [3. Opl. 1894], Greinz [1889—90] og Gundlach (i Reclam's »Universalbibl.«). I Litteraturen bleve disse S. indførte af Dialektdigterne Kobell, Baumann, Stieler og Rosegger. (Litt.: Hofmann's Afhandling om S. i Fromman, »Deutsche Mundarten«, 4. Bd.; Grasberger, »Die Naturgeschichte des S.'s« [1896]). *C. A. N.*

Schneckenburger, Max, født i Württemberg 17. Febr. 1819, død i Burgdorf ved Bern 3. Maj 1849 som Medejer af et Jærnstøberi, er bleven bekendt som Forfatter til Sangen »Die Wacht am Rhein« [1840; Melodi af Karl Wilhelm], der gjorde en saa enorm Furore i Krigen 1870—71, at den siden den Tid er bleven en tysk Nationalsang. *C. A. N.*

Schneeberg, flere Bjærgpartier i de østerrigske Alper og de bøhmiske Bjærge. 1) et mod Wienerlavningen brat faldende Parti af de nedre-østerrigske Kalkalper. Det naar i Kaiserstein 2,061 M. og i Klosterwappen 2,075 M. og falder paa Nordøstsiden stejlt ned mod Puchberger-Dalen og er mod Sydvest skilt fra Raxalp ved den snævre, af Schwarza gennemstrømmede Höllenthal. S. besøges ofte paa Grund af de vide Udsigter, navnlig mod Wien, og der findes flere Hoteller, Baumgartnerhaus (1,433 M. o. H.) o. a. (Litt.: Leeder, »Der Schneeberg« [Wien 1883]). 2) Ewiger-S. eller Ubergossene Alp, et gletscherdækket Parti af Salzburger-Alperne, der i Hochkönig naar 2,938 M. og er en østlig Fortsættelse af Steinernes Meer, 5 Km. 0. f. hvilket det sænker sig mod Salzach-Dalen. 3) Krainer-S., den højeste Top 1,796 M., i de nordlige Karst-Alper, bekendt for sin vide Udsigt. 4) Spieglitzer-S. eller Grozser, Bjærgtop i Sudeterne, 1,422 M. og Kulminationspunktet i Glatzer Snebjærgene, paa Grænsen mellem Böhmen, Mähren og preussisk Schlesien, med meteorologisk Station. 5) det højeste Punkt i Fichtelgebirge, 1,053 M., S. f. Weiszenstadt, med flere udsigtsrige Punkter: Bachöfele, Drei Bruder (3 Granitklipper) og det af vældige Fjældblokke dannede Rudolfstein. 6) Hoher-S., det højeste Punkt i Elbsandstensbjærgene, 723 M., i den

böhmiske Del af Sachsisk Schweiz, har et Hotel og et Taarn med vid Udsigt. *M. Kr.*

Schneeberg, By i Kongeriget Sachsen, Kredsen Zwickau, ved Schlemaer Bach, 466 M. o. H., er fuldstændig sammenbygget med Nabobyen Neustädtel, har Jærnbanestation, en smuk evangelisk Hovedkirke med Alterbillede af Lukas Cranach, et Gymnasium, et Lærerseminarium, Knipleskoler, Handelsskole, Tegneskole og en Amtsret samt et Rednings- og Vajsenhus og (1895) 8,284 Indb. Der drives Maskinstrikkeri, Fabrikation af Skotøj, Kniplinger, Korsetter og Tyl, Papir og Farver samt Konfektionsvarer. Byen har et Sølvbjærgværk, der har været drevet siden 1471, og den skylder dette sin Tilblivelse. Foruden Sølv udvindes Kobalt og Vismut. I Nærheden en Sø, Filsteich, der 1783 gennembrød sin Dæmning og derved anrettede omfangsrige Ødelæggelser paa de omliggende Gruber og Landsbyer, desuden en 16 Km. delvis i Klippen sprængt Fløtsgrav og de dybe Skakter Fürsten og Marx Semler, hvortil der er Vandaftræk fra de omliggende Gruber. *M. Kr.*

Schneegans, Karl August, elsassisk Politiker, (1835 — 98), blev 1862 Redaktør af Bladet »Courrier du Bas-Rhin« og var under Strassburg's Belejring 1870 Mairens Medhjælper. Han drog derefter til Schweiz og valgtes 1871 til den franske Nationalforsamling; stemte mod Freden og overtog Ledelsen af et Blad i Lyon, men vendte 1873 tilbage til Elsass, blev Redaktør af et tysk Blad og udtalte sig i afgjort autonomistisk Retning. 1877 valgtes han til den tyske Rigsdag, blev 1879 Ministerialraad i Elsass og 1880 Konsul i Messina, endelig 1885 Generalkonsul i Genova. *E. E.*

Schneekloth, Hans, dansk Skolemand, født 19. Juni 1812 i Mühbrock i Holsten, død 11. Decbr. 1882 i Kbhvn. Udgaaet fra et fattigt Husmandshjem kom han under en sjælden dygtig Lærers Vejledning, hvorved han tidlig modnedes og kunde 1829 overtage Stillingen som Hjælpelærer i en stor Landsbyskole. Efter nogen Huslærervirksomhed kom han 1832 paa Tønder Seminarium, hvorfra han afgik 1835 med fortrinligt Vidnesbyrd og blev kort efter knyttet til St. Petri Skole i Kjøbenhavn, men overgik 1843 til »Mariboes Skole«. Til dette Tidspunkt var hans hele Udvikling gaaet i tysk Retning, og han havde betydelige Vanskeligheder at overvinde i sproglig Henseende; men jo mere han kom til at arbejde i den danske Skole, des lettere gik det ham; og hans hele Aandsretning blev stærkt paavirket af »1840'ernes liberale. 1854 oprettede han en Realskole paa Vesterbro, hvilken han 1856 henflyttede i egen Bygning paa Værnedamsvejen og udvidede den til en Latin- og Realskole, der snart opnaaede en betydelig Anseelse. S. var en fremragende Skolemand. I »Skolens Reform«, som han redigerede sammen med sin senere Medbestyrer cand. theol. F. A. Milo, tog han kraftig til Orde for Frisind paa Skolens Omraade. Som Medstifter af »Alm. dansk Skolelærerforening« havde han ofte Ordet i dens »Tidende« ligesom i Frølund's »Maanedsskrift« o. fl. St. Stor praktisk Lærerdygtighed lagde han for Dagen i sine Skolebøger: Regnebog I—II og Tysk Læsebog I—II. I hans »Meddelelser« fra Skolen til Hjemmet fandtes talrige Artikler af blivende pædagogisk Værd. *Fr. Th.*

Schneekoppe (Riesenkoppe), den højeste Top i Riesengebirge og det mellemtyske Bjærgland, 1,605 M. o. H. og 230 M. over Bjærgkammen, paa Grænsen mellem et nordligt Granit- og et sydligt Glimmerskiferområde. S., der har Form som en kæmpemæssig Kuppel, er 55 Km. lang (Øst—Vest) og 43 Km. bred. Skønt Højden ikke er betydelig, maalt i Forhold til Alpernes og Pyrenæernes Toppe, nyder S. dog stort Ry. Allerede 1668 rejstes et lille rundt Kapel paa det højeste Punkt, hvorfra der er vidtrækkende Udsigt, 150 Km. til Synskredsen, navnlig over Lav-Schlesien, den østlige Del af Oberlausitz, store Strækninger af Böhmen og Glatzer-Bjærgene. Bjærget har nu 2 Hoteller, et paa preussisk og et paa böhmisk Grund, med Posthus, Telegraf og meteorologisk Station. *M. Kr.*

Schneidemühl (Polsk Piła), By i det preussiske Regeringsdistrikt Bromberg, ved Küddow, er Jærnbaneknudepunkt, har flere Kirker og en Synagoge, et Gymnasium, en Døvstummeanstalt, et Vajsenhus, en Landret og Fabrikation af Støbegods, Maskiner, Sukker, Benmel og Tagpap, flere Damp- og Vindmøller til Fremstilling af Bræder og Snedkerarbejder, Teglværker og (1895) 17,050 Indb., deraf 5,679 Katolikker og 782 Jøder. Ved Gravning af en Brønd 1893 brød en kraftig Kilde frem af Jorden, og inden den med stort Besvær var bleven stoppet, havde den anrettet betydelige Ødelæggelser. *M. Kr.*

Schneider, Andreas, norsk Maler og Keramiker, er født 29. Juli 1861 paa Næs Jærnværk. Han var 1878—91 ansat ved Statsjærnbanerne, men begyndte allerede 1885 at udstille paa Statens Maleriudstillinger. 1894 havde han en egen Udstilling af Malerier i Christiania. Baade paa dette Felt og som Keramiker er S. Autodidakt. Efter et Ophold i Kjøbenhavn Vinteren 1894—95, hvor han studerede den moderne keramiske Glasurkunst, har han med beundringsværdig Energi søgt at skabe en kunstnerisk Keramik i Norge, hovedsagelig fra eget Potteri ved Slemdal ved Christiania. Novbr. 1895 holdt han sin første Keramikudstilling i Christiania, hvor han dels i udførte Genstande, dels i Tegninger og Udkast leverede en Række ejendommelige Arbejder — Krukker, Vaser, Kander, Skaale etc. — med Ornamenter og Motiver hentede fra Plante- og Dyreverdenen i ganske faa og enkle Farver. S. har senere hvert Aar, indtil 1902, holdt lignende Udstillinger, ligesom hans keramiske Arbejder have været udstillede mange Steder i Udlandet. Ogsaa dekorative Mønstre med Blad- og Blomsterornamenter har S. gentagne Gange udstillet [Chra. 1894 og 1901]. *K. F.*

Schneider, August William, dansk Bureauchef, er født 11. Aug. 1831, uddannede sig først til Søofficer, deltog i 1. slesvigske Krig som Kadet, var 1849 om Bord i Fregatten »Gefion« under Eckernförde-Affæren og derefter fem Maaneder i tysk Krigsfangenskab. 1852—58 var S. Officer og gjorde bl. a. et Togt til Sydamerika, men afgik derefter for at overtage Stillingen som kgl. Skibsmaaler i Kjøbenhavn. I den dermed forbundne Virksomhed har S. senere arbejdet med megen Dygtighed; 1867 udvidedes hans Stilling

til at være Chef for »Hovedkontoret for Skibes Maaling og Registrering< og 1894 til Chef for »Registrerings- og Skibsmaalingsbureauet«. S. har i sin lange Embedsperiode udarbejdet en Mængde Regler, Vejledninger og Oplysninger for den danske Skibsfart, desuden gentagne Gange med Anerkendelse repræsenteret Danmark ved internationale Søfartskongresser o. m. a., i det hele taget i sit Fag vist sig som Foregangsmand, hvis Navn har faaet Vægt baade i Ind- og Udlandet. *C. L. W.*

Schneider, Eugène, fransk Fabrikant og Politiker, (1805—75), overtog 1830 Styrelsen af nogle Jærnværker i Bazeilles og 1836 sammen med en ældre Broder, siden 1845 alene Ledelsen af nogle Maskinværksteder i Creuzot, som efterhaanden udvikledes saa vidt, at de havde over 10,000 Arbejdere. 1845—48 var han Medlem af Deputeretkammeret og støttede Guizot's Ministerium; havde Jan.—Apr. 1851 Sæde i det saakaldte »Fagmandsministerium« og sluttede sig Decbr. 1851 straks til Prinspræsidenten. Han var 1852—70 Medlem af den lovgivende Forsamling, fra første Færd dens Næstformand og siden Apr. 1867 dens Formand; støttede 1869 Emile Ollivier mod Rouher. *E. E.*

Schneider, Eulogius, Fører for Jakobinerne i Strassburg, født i Wipfeld i Ærkestiftet Würzburg 20. Oktbr. 1756, guillotineret i Paris 1. Apr. 1794, blev opdraget hos Jesuitterne i Würzburg, studerede Jura, men lærte sig selv samtidig klassiske Sprog og dyrkede Poesien. Da han imidlertid ved et letfærdigt Liv havde forspildt sine Velynderes Gunst, blev han af Nød Franciskanermunk i Bamberg 1777. 1786 blev han Hofpræst hos Hertug Karl Eugen af Württemberg, 1789 ansattes han som Professor i de skønne Videnskaber i Bonn, hvor han 1790 udgav sine Digte. Men hans frisindede religiøse Meninger gjorde hans Stilling her uholdbar, og 1790 drog han til Strassburg og blev Professor i Kirkehistorie og Vikar hos den konstitutionelle Ærkebisp Brendel. Her spillede han under Revolutionen en stor Rolle i Jakobinernes Klub, redigerede Bladet »Argus« og agiterede mod Kongedømmet. 1792 blev S. Maire i Hagenau, og hjemvendt herfra udnævntes han til offentlig Anklager ved Revolutionsdomstolen i Elsass. Han blev nu j en ivrig Terrorist, afsvor sit Præsteløfte og drog rundt med Guillotinen og en Revolutionskommission i Elsass og lod paa et Par Maaneder 31 Mennesker henrette. Hans Overmod opbragte imidlertid Konventskommissærerne Lebas og St. Just, der paa den Tid vare i Elsass, mod ham, og da han havde giftet sig og holdt et højtideligt Indtog i Strassburg ved sin Hjemkomst fra Rundrejsen med Guillotinen, blev S. fængslet, ført til Paris og domfældt efter et modigt Forsvar og henrettet, fordi han havde ladet fredelige og uskyldige Mennesker dræbe. (Litt.: Erhard, »Eulogius S.« [Strassburg 1894]; E. Mühlenbech, »Euloge S.< [Strassburg 1896]). *J. L.*

Schneider, Hans Jakob Sparre, norsk Zoolog, er født i Aasnes i Solør II. Febr. 1853, blev Student 1871, studerede først en Tid Medicin og senere Realfag, men ofrede sig dog mest for Studiet af Zoologi, specielt Entomologi. Efter at han 1874—76 med Stipendium havde foretaget entomologiske Rejser i forskellige Trakter af Norge, blev det ham overdraget at fortsætte Udgivelsen af da afdøde Konservator H. Siebke's 1874 paabegyndte, som Universitetsprogram udgivne Værk *Enumeratio insectorum Norvegicorum* med Fasc. III, IV og V, 1 [1876—80]. 1. Apr. 1877 tiltraadte han Stillingen som Konservator ved Tromsø Museums naturhistoriske Afdeling, hvor han senere har virket og indlagt sig stor Fortjeneste saavel ved sine mangesidige Undersøgelser af den norske arktiske Fauna baade til Lands og til Vands som ved sit grundlæggende Arbejde med Ordning og Opstilling af hele det naturhistoriske Materiale i det nyopførte Museum. Særlig i »Tromsø Museums Aarshefter« (det nordligst udkommende videnskabelige Tidsskrift i Verden) har han publiceret en Mængde Afhandlinger over den norske arktiske Fauna. Foruden stadige Undersøgelsesrejser i Tromsø Stift har han ogsaa i videnskabeligt Øjemed 1884 besøgt Sverige og Finland, 1886 Holland, 1890—91 Sverige, Danmark og Tyskland, hvor han navnlig studerede ved det zoologiske Institut i Jena. Han er Medlem af flere videnskabelige Selskaber i Ind- og Udlandet. *W. M. Schøyen.*

Schneider, Johann ChristianFriedrich, tysk Komponist, (1786—1853), var nærmest Autodidakt, begyndte tidlig at komponere og at virke som Musikdirektør, kom 1821 til Dessau som Hofkapelmester og blev her til sin Død. Han stiftede en Musikskole, der kom i højt Ry, og nød i det hele en betydelig Anseelse i tysk Musikliv. Han kaldtes ofte til at dirigere de store Musikfester, nærede stor Interesse for Sangforeningernes (Liedertafeln) Udvikling og var bl. a. den ene af Dommerne, der 1841 tilkendte Gade's »Ossian-Ouverture« Prisen. Som Komponist var S. navnlig berømt ved sine — især ved Korsatserne virkningsfulde — Oratorier, af hvilke navnlig »Das Weltgericht« vandt vid Udbredelse i Tyskland. *W. B.*

Schneider, Johann Gottlob, tysk Filolog, født i Kollmen i Sachsen 18. Jan. 1750, død 12. Jan. 1822. Han blev 1776 Professor i Frankfurt a. d. O., men kom 1811 til Breslau, hvor han 1816 tillige blev Overbibliotekar. Han rettede især sine Studier mod saadanne Oldtidsskrifter, der staa i Forbindelse med naturhistoriske Forhold, og leverede flere kommenterede Udgaver deraf, f. Eks. af Oppianos [Strassburg 1776 og Leipzig 1813], Ælianos [Leipzig 1784], Nikandros [Halle 1792 og Leipzig 1816] og naturhistoriske Skrifter af Aristoteles [4 Bd., Leipzig 1811] og Theofrastos [5 Bd., Leipzig 1818—21]. Endvidere kunne nævnes Udgaver af Xenofon [6 Bd., Leipzig 1790—1815], de latinske *Scriptores rei rusticae* [4 Bd., Leipzig 1794—97] og Vitruvius [3 Bd., Leipzig 1807—08] og endelig et stort græsk-tysk Leksikon [3. Opl., Leipzig 1819—24]. *H. H. R.*

Schneider, Sascha (Alexander), russisk Maler, er født 21. Septbr. 1870 i St. Petersborg. Efter sin Uddannelse (Dresden's Akademi) og Virken tilhører han dog væsentligst tysk Kunst. S. er en ejendommelig Kunstner, men med ikke ringe Hang til det sensationelle: »Christus i Underverdenen«, »Christus taler til Folket« (Djævelen staar bagved og klamrer sig til Korset), Fresko-

arbejderne (1900, Dommedag) for Kirken i Kölln ved Meissen, der ogsaa have en Del Betydning med Hensyn til Freskoteknikkens Udvikling, og den store, lidt urolig og ufint virkende Triptychon »For Sandheden« [1902]; her som ofte ellers tager han Anledning til at fremstille nøgne atletiske Mandsskikkelser. *A. Hk.*

Schnepfenthal, en lille By ca. 12 Km. S. V. f. Gotha ved Foden af Thüringerwald, kendt fra den af Chr. Gotth. Salzmann (s. d.) 1784 anlagte Opdragelsesanstalt. Efter hans Død 1811 fortsattes Virksomheden af hans Søn, Carl Salzmann og fra 1848 af en Slægtning Wilh. Ausfeld og dennes Søn af samme Navn. *Fr. Th.*

Schnetz [šnæ'ts], Jean Victor, fransk Maler, født 1787 i Versailles, død Marts 1870. S. var udgaaet fra den David'ske Skole, studerede under Regnault, Gros m. fl., var i et Par Perioder af sit Liv Direktør for det franske Akademi i Rom. S. nød overordentlig Anseelse i levende Live, Bestillinger paa historiske Malerier strømmede ind til ham (til Versailles m. m.). Han var dog betydeligere som Folkelivsskildrer end som Historiemaler; som saadan er han ofte ret tom og ikke frigjort fra de David'ske Manerer. I sine Billeder (gerne i stor Maalestok) fra Italien (»Zigeunerske«, det stemningsfulde >Madonnaløfte« [1831 til Luxemburg Mus.] etc.) slægter han delvis L. Robert paa. Hans Kolorit er kraftig, Tegning og Modelering sikker og energisk. Blandt hans historiske Arbejder anføres Hovedværket »D. hell. Elisabeth« [1824, Notre Dame d. bonnes nouvelles], »Jeanne d'Arc« [1835], »Connetablen af Montmorency«, >Slaget ved St. Denis« [1836], »Mazarin« (Luxembourg), »General Colbert's Død« [1810, Mus. i Douai], »Esther og Mardochai« (Mus. i Arras), »En ung Martyrs Begravelse« (Mus. i Nantes) etc, endvidere dekorative Monumentalarbejder i Kirkerne St. Severin, Notre Dame de Lorette og Madeleine m. m. *A. Hk.*

Schnitler, Baltazar, norsk Forfatter, Søn af nedenn. D. Th. J. S., er født i Christiania 20. Oktbr. 1862. Efter at have forladt Krigsskolen paa Grund af en Benskade og siden taget juridisk Embedseksamen var S. et Aars Tid Sagfører paa Lillestrøm, tog saa Ansættelse i Postvæsenet, men viede sig fra Efteraaret 1898 udelukkende til litterære Interesser. 1891 udgav han »Aladdin. Skisser«, en ungdommelig Protest mod »Bohembevægelsen« i 1880'ernes Litteratur; lignende Tendens havde »Mirjam. Et Stykke af en ung Piges Livshistorie« [1896]. Modnere Arbejder ere »Mand og Kvinde. En Nutidsskildring« [1897] og Romanen »Af gammel Slægt« [1899]. Imidlertid havde Begejstringen for Fædrelandets Fortid drevet ham ind paa historiske Studier, dem han fortsatte under Ophold i Tyskland, England og Irland, samt ved at deltage i Ordningen af Sandvig's Samlinger (af oplandske Kulturlevninger) paa Lillehammer. Heraf fremgik det lyriske Drama »Tyrfing«, der er antaget til Opførelse paa Nationalteateret, og som en Komponist er i Færd med at sætte Musik til, samt de digteriske Skildringer fra Sagatiden: »Norna. Historisk Roman ifra Harald Haarfagers Tid« [Kbhvn. 1900, med Fortale af Bjørnson] og »Haakon Adelsteinsfostre. Hist. Roman ifra Norges Samlingstid« [Kbhvn. 1902]. For Nationalteateret har S. bearbejdet Sienkiewicz'es Roman »Quo vadis«. *C. Br.*

Schnitler, Didrik Thomas Johannes, norsk Officer og Krigshistoriker, født paa Østre Toten 9. Septbr. 1833, død i Christiania 15. Decbr. 1888, blev Officer 1854 og var fra 1859 ansat i Generalstaben. 1869 blev han Kaptajn i Armeen og Kvartermester ved Christiania Bataillon, men indtraadte 1872 paa ny i Generalstaben, hvor han blev staaende til sin Død, fra 1881 som Oberstløjtnant. Fra 1876 var hans Stilling i Generalstaben afpasset for at sætte ham i Stand til at dyrke krigshistoriske Studier, og han forbandt med den Lærerposterne i Krigshistorie, Krigskunst m. m. ved Landets to højeste militære Undervisningsanstalter. Størst Betydning har S. haft som Lærer. Den varme Interesse, han følte for det militære Kald, gav hans Foredrag en ofte beaandet Veltalenhed, der rev Tilhørerne med. Hans Hovedværk »Almindelig Krigshistorie«, I—IV [1878—85] var ved hans Død ufuldendt, men agtes fortsat af hans Søn Kaptajn G. S.; hans populære Afhandlinger, der vare trykte særskilt og i Tidsskrifter, ere nu samlede i den af hans Svoger Oberstløjtnant H. D. Lowzow udgivne Bog »Blade af Norges Krigshistorie« [1895], der indledes med en Biografi af den dygtige Militær og varmhjertede Fædrelandsven. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, V). *O. A. O.*

Schnitzeljagt, Papirsjagt, se Jagtridning, hvor S. for øvrigt fejlagtig er anført som Slæbejagt.

Schnitzer, E., se Emin Pasha.

Schnitzler, Arthur, østerrigsk Læge og dramatisk Forfatter, er født i Wien 15. Maj 1862, tog Doktorgraden 1885 og har særlig dyrket psykiatriske Studier. Som Dramatiker hylder han den realistiske Retning og beskæftiger sig næsten udelukkende med mere eller mindre tilladelige Kærlighedsforhold; han hæver sig undertiden til et vist poetisk Sving, men mangler ægte Lidenskab. Det siges om hans Stykker, at de byde »mere Kunsthaandværk end Kunst«. Nævnes kunne: »Anatol« [1892], »Das Märchen« [1894]; især fremhæves »Liebelei« [1896]; desuden »Freiwild«, »Der grüne Kakadu« og »Lebendige Stunden« og den realistiske Novelle »Sterben« [1894]. Paa Dansk er oversat en Samling Noveller og Enaktere »Af Livets Komedie« [1902]. *C. A. N.*

Schnorr von Carolsfeld, 1) Julius, tysk Maler, Søn af Maleren og Radereren Johann Veit S. (1764—1841, Direktør for Leipzig-Akademiet), født 26. Marts 1794 i Leipzig, død 24. Maj 1872 i Dresden. Efter kunstnerisk Uddannelse under Faderen og paa Wien's Akademi tog S. 1817 til Italien. Her, i Rom, sluttede han sig til Cornelius, Overbeck og deres Kreds og til den ny kristelig-romantiske og nazarenske Kunstbevægelse (det store »Brylluppet i Kana« [1819], »Jakob og Rachel« m. m.); 1820—26 optoges han af et større Freskoarbejde: Udsmykningen af et Værelse i Villa Massimi med 23 Kompositioner efter Ariost's »Rasende Roland«. Tilnærmelsen til Nazarenerne blev dog for ham kun et Gennemgangspunkt i Udviklingen. Som han under Ny-Katolicismen havde bevaret sin protestantiske Tro, forstod han at bevare sin kunstneriske Selvstændighed over for Tidens Strømninger. Ingen

stor Aand, men fantasifuld, ærlig og alvorlig i sit Arbejde blev han en Kunstens juste-milieu-Mand. 1827 blev han Professor ved Miinchen's Akademi. Til Slottet malede han à fresco en Række Niebelungen-Billeder (færdige 1867) samt (i enkaustisk Teknik) kække og livfulde Skildringer fra Karl den Stores, Frederik Barbarossa's og Rudolf af Habsburg's Liv. 1846 — 71 virkede S. som Akademiprofessor og Direktør for Galeriet i Dresden. Fra denne Tid stammer Arbejder som »Christus med Korset« og >Sigfrid's Afsked med Chrimhild«, og en Mængde Illustrationsarbejder. S. er maaske befydeligst som Illustrator; først og fremmest hans i Træsnit vidtud bredte Bibelillustrationer, endvidere Tegningerne til den Cotta'ske Pragtudgave af »Der Nibelungen Not«; til Pouls-Kirken i London udførte S. en Del Kartons til Glasmalerier. Arbejder af S. i mange tyske Museer (i Miinchen's Maximilaneum: »Luther i Worms«). En Række paa ca. 100 landskabelige Naturstudier fra 1819—27 udgav Jordan 1878. (Litt.: »Briefe aus Italien von J. S. v. C.« [Gotha 1886]; »Tagebücher« [1895, udg. af Sønnen Franz v. S.]). 2) Ludvig Ferdinand, tysk Maler, Broder til ovenn., (1788—1853), uddannede sig i Wien, hvor ogsaa hans kunstneriske Virksomhed falder, og hvor han blev Kustos ved Belvedere-Galeriet. Af S. ses »Mephisto og Faust« i Wien's Hofmuseum, »Olding i gammeltysk Dragt« i Dresden's Gal. *A. Hk.*

Schnorr von Carolsfeld, Ludwig, tysk Operasanger (Tenor), Søn af af ovennævnte J. v. S., født 2. Juli 1836 i München, død 21. Juli 1865 i Dresden, debuterede 1858 i Karlsruhe og blev 1860 ansat som første Heltetenor ved Operaen i Dresden. Særlig som Wagner Sanger indtog S. v. C. en fremragende Plads; han kreerede Tristan i Miinchen 1865, ved hvilken Lejlighed han paadrog sig den Forkølelse, som voldte hans tidlige Død. Wagner saa i S. v. C. sit Ideal af en udøvende Kunstner og viede i »Meine Erinnerungen an S.« (Sml. Skr. Bd. VIII) Vennen et sjældent varmt og anerkendende Eftermæle. S. v. C. var gift med Sangerinden Malwina Garrigues (født 1832, død 9. Febr. 1904 i Karlsruhe), ogsaa en fremragende Wagner-Sangerinde, der samtidig med Manden som Tristan kreerede Isolde ved Førsteopførelsen. *S. L.*

Schnäbele (1831—1900), fransk Politiembedsmand i Grænsebyen Pagny i Lothringen, en født Elsasser, drev omfattende Spioneri i Elsass og blev derfor 20. Apr. 1887 fængslet af tysk Politi efter at være lokket over Grænsen. Tildragelsen vakte stærkt Røre i Frankrig, hvor særlig General Boulanger søgte at hidse Stemningen op til Krig, men Sagen ordnedes hurtig, da den tyske Regering 29. Apr. løslod ham, fordi det Brev, hvor ved han blev lokket, burde regnes som gyldigt Lejdebrev. Han blev derefter forflyttet. Hans 16-aarige Søn blev 19. Septbr. s. A. fængslet i tysk Lothringen og dømt til 3 Ugers Fængsel for at have opslaaet en oprørsk Plakat, men benaadet af Kejseren og løsladt. *E. E.*

Scho se Japan (»Mønt«) S. 821.

Schoa, Landskab i det sydlige Abessinien, danner sammen med Enarea og Kaffa et Kongerige under Negus'es Overhøjhed. Det er tættere befolket end de af Borgerkrige hærgede nordligere Landskaber. Hovedbyerne ere Ankober, Angolala og Eutatta. Befolkningen, Amhara'er og Gallaer, udgøre ca. 2 Mill. Den vigtigste Forbindelsesvej med Havet gaar gennem Adal-Landet til den franske Koloni Djibuti ved Tadschura-Bugten. Den nuværende (1904) Negus af Abessinien, Menelik II, var oprindelig Konge i S., den 9. af sin Stamme, og afleder som saadan sin Nedstamning fra Menelik, Søn af Salomon og Dronningen af Saba; Kongerne af S. have stadig betragtet de tidligere Negus'er som Usurpatorer. *C. A.*

Schockland, hollandsk 0 i Zuider-Søen ud for Yssel's Munding og tæt ved Kysten. Øen, der er forsynet med Fyrtaarn, er langstrakt, lav og sumpet, og da den siden 1859 flere Gange har været oversvømmet, have næsten alle Beboere, tidligere 700, forladt den. *M. Kr.*

Schœlcher [skælšæ!r], Victor, fransk Politiker, født 21. Juli 1804, død 26. Decbr. 1893, tog tidlig Del i Oppositionen imod Julikongedømmet og viste desuden stor Iver i at bekæmpe Negerslaveriet. Efter Februarrevolutionen 1848 var han i 3 Maaneder Understatssekretær i Marineministeriet og fremkaldte baade Slavernes Frigørelse og Afskaffelse af Legemsstraffe i Flaaden. I Nationalforsamlingen 1848—51 hørte han til yderste Venstre og deltog Decbr. 1851 i Barrikadekampen sammen med Baudin, men undkom til England. Han afslog at gøre Brug af de senere Amnestier og vendte først hjem i Aug. 1870; blev Medlem af Barrikadekommissionen og anførte en Legion Artilleri under Paris'es Belejring. Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han igen hørte til yderste Venstre; søgte under Kommunens Oprør at tilvejebringe en Udsoning mellem Paris og Regeringen; valgtes 1875 til livsvarig Senator. *E. E.*

Schoenocaulon se Sabadilla.

Schoenus se Skæne.

Schofar (hebr.), et nærmest Basunen lignende Instrument. Der blæses paa S. paa den jødiske Nytaarsdag ved Morgengudstjenesten, og dens Toner skulle minde Folket om Guds Dom og mane til Bod. *V. O.*

Schola [Sk-] (græ.-lat.) kaldtes hos Romerne et Lokale bestemt til Undervisning, dels ligefrem en »Skole«, dels et offentligt Galeri eller en Hal med Søjlegange, hvor litterært interesserede Personer kunde samles til Samtale eller Foredrag; endvidere betyder Ordet en filosofisk »Skole« eller Retning. I det middelalderlige Rom brugtes det baade om Lavene og om Fremmedkolonierne, der udmærkede sig ved særlige Forrettigheder og styredes af egne Forstandere. *H.H. R.*

Scholander, Frederik Vilhelm, svensk Arkitekt, Maler og Digter, født 23. Juni 1816, død 9. Maj 1881. Allerede som Elev ved Kunstakademiet tog han Præmier, og 1841 begav han sig som Stipendiat til Paris, hvor han opholdt sig i to Aar; derpaa tog han til Italien, hvor han imidlertid gav efter for sin Tilbøjelighed for Maleriet, og efterhaanden uddannede han sig til Akvarelmaler af betydelig Ejendommelighed. Afgørende for hans Udvikling blev den Skæbne, som overgik et fra Paris 1843 hjemsendt Projekt til en Museumsbygning, dette Projekt blev nemlig

af hans Morbroder og tidligere Lærer anset som et betydeligt Arbejde, det blev af ham anbefalet paa det varmeste, og S. hjemkaldtes derfor 1846 for at bringe Sagen i Orden; han udvalgtes straks til Medlem af Akademiet og udnævntes Aaret efter til Viceprofessor; men Projektet viste sig senere saa upraktisk, at det ikke kom til Anvendelse; der maatte udarbejdes et nyt af Arkitekt Stüler i Berlin. At en fremmed Arkitekt blev foretrukken, blev bestemmende for S.'s Fremtidsplaner. — Han udnævntes 1848 til Professor i Bygningskunst ved Kunstakademiet, med stor Iver kastede han sig over sit Fag, og efterhaanden uddannede han en dygtig Stab af Arkitekter, ligesom han i de Bygninger, som han opførte, har præsteret noget af det bedste, svensk Arkitektur i det hele taget kender, f. Eks. Synagogen i Stockholm, den tekniske Højskole o. m. fl. Hans Bygninger vare imidlertid kostbare; derfor søgtes han ikke saa ofte.

S.'s egentlige Felt, hvor han følte sig hjemme, var og blev imidlertid Maleriet og Poesien, og hans æstetiske Sans traadte i hans senere Aar mere frem end tidligere. Billeder og Tekst fødtes samtidig i hans Bevidsthed, og saaledes digtede han »Luisella, en qvinnomodels oden« [1867], der er stærkt paavirket af Byron, og sine »Noveller berättade på ottave rime« [1868]; begge disse Arbejder udgaves under Mærket Acharius, og begge vakte Almenhedens Opmærksomhed. I de posthume >Sagor« [1881] og »Pennteckningar« [1882] anslaas mere romantiske Strenge; men den interessanteste Læsning frembyde dog hans Breve og for Fagmandtn hans »Ornamentikens formlära«. Til enkelte af hans Digte har han sat Musik, som tilkendegiver, at hans Anlæg ere mere kunstneriske end specielt digteriske, han var et alsidigt spirituelt Geni, men ikke særlig dyb eller original. Den Indflydelse, han øvede, indskrænkede sig til hans nærmeste Omgivelser og til den Kreds, han samlede i sit Hjem. Efter hans Død udgaves »Samlade Skrifter«, 3 Bd., ved J. Böttiger [1881—82]. *O. Th.*

Scholander, Sven, svensk Billedhugger og Bellmansanger, foreg.'s Søn, er født 21. Apr. 1860 i Stockholm, studerede under Faderens Vejledning Ornamentik, fortsatte disse Studier i Udlandet, og da han vendte tilbage til Stockholm, forenede han med denne sin kunstneriske Virksomhed en Handel med fotografiske Artikler. Men samtidig havde han i Selskabskredse vakt ikke ringe Opsigt ved sit Foredrag af Bellman'ske Sange og smaa franske Viser, og han fik nu ogsaa Lyst til, uden at gøre Fordring paa at regnes til de professionelle Kunstnere, at paakalde Offentlighedens Interesse for denne sin Specialitet. 1893 sang han første Gang offentlig i Kjøbenhavn, og efter den Tid har han stadig under stor Tilstrømning sunget sine Viser rundt om i Skandinavien, Danmark og Tyskland. *S. L.*

Scholapur d. s. s. Sholapur.

Scholastik d. s. s. Skolastik.

Scholier (græ.) kaldes de fra Oldtiden overleverede kritiske og forklarende Noter til klassiske Oldtidsforfatteres Skrifter. I de bevarede Haandskrifter af disse findes de sædvanlig optegnede i Randen, og for nogle Skrifters Vedkommende ere de særdeles vidtløftige og ofte af stor Værdi for os. De ere i Reglen af unavngivne Forfattere, men bygge ofte paa de alexandrinske Grammatikeres Arbejder. *H. H. R.*

Scholl [šå'l], Aurélien, fransk Forfatter, er født i Bordeaux 13. Juli 1833. Tidlig blev han Journalist, var Medarbejder ved forskellige Blade, stiftede selv i det andet Kejserdømmes sidste Tid flere smaa Vittighedsblade, saaledes »Le nain jaune«, og har fra 1872 været fast ansat ved »L'Evènement«. Han fører en skarp Pen og har i den Anledning haft mange Dueller. Foruden en lang Række Romaner og Fortællinger, Skildringer af de parisiske Sæder, har S. forfattet en Del dramatiske Arbejder, som ere blevne opførte paa Paris'es Teatre. *E. G.*

Scholten, Jobst, dansk Officer, født omtrent 1648 i Amsterdam, død 7. Novbr. 1721. Slægten hørte oprindelig hjemme i Westfalen, men S.'s Fader indvandrede i Holland, og herfra kom Sønnen maaske alt i 14 Aars Alderen til Danmark, vistnok paa Foranledning af Henrik Ruse. 1670 var han Fændrik ved Ruse's Fodregiment, 1672 Løjtnant og Aaret efter Kaptajn. Siden traadte han over i Livregimentet og førte det som Oberstløjtnant i de sidste $1^1/_2$ Aar under den skaanske Krig. Efter Krigen steg han hurtig, blev 1679 Oberst og Kommandant i Rendsborg, 1682 Chef for Dronningens Livregiment, 1687 Brigader, 1690 Generalmajor; 1695 fik han det hvide Baand. Trods denne Karriere i Fodfolket var S. dog fortrinsvis Ingeniør og udfoldede som saadan stor Virksomhed. Alt under den skaanske Krig havde han medvirket ved Belejringen af Wismar, hvor han kom slemt til Skade ved et Fald, og var bleven saaret ved Malmø 1677, hvilket dog ikke hindrede ham i at deltage i Landskrona's Belejring s. A. og Aaret efter i Bohus'es og Helsingborg's. Efter Freden i Lund byggede han Fæstningen Christiansburg ved Jahde-Bugten og udvidede Rendsborg's Befæstning ved Anlægget af Neuwerk S. f. og Kronværket N. f. Eideren; desuden ledede han Belejringsarbejderne i Hertugdømmerne i Smaakrigene, særlig Erobringen af de holsten-gottorpske Skanser baade 1697 og 1700. 1701 blev han Generalløjtnant og s. A. næstkommanderende ved det Korps, som blev sendt til Nederlandene i Sømagternes Sold. Han deltog med Hæder i Slagene ved Höchstedt og Ramillies og udmærkede sig som kyndig Ingeniør. Under Chefen, Hertugen af Württemberg's Fraværelse førte han stundom det danske Korps, men traadte 1708 efter eget Ønske ud af dansk Tjeneste.

Størst Betydning for Danmark fik han som Hærleder under den store nordiske Krig. Frederik IV fandt, efter at Grev Chr. Ditl. Reventlow i Foraaret 1710 var fratraadt som øverstbefalende for Hæren, ingen af sine Generaler denne Post voksen, han tilbød derfor S. den; Tilbudet blev efter nogen Tøven modtaget, og 6. Juni 1710 fik han Bestalling som dansk General til Fods. S. var dog ingen stor Feltherre, trods adskillige gode militære Egenskaber; Felttoget i Nordtyskland 1711 blev ledet uden Fasthed og bestemt Plan; S. blev dog Elefantridder. Det følgende Aar erobrede han Fæstningen Stade og dermed Landskaberne Bremen og Verden,

men i Slaget ved Gadebusch viste han sig Magnus Stenbock aldeles underlegen som Feltherre, selv om Kongens personlige Indgriben i Ledelsen bidrog til Forvirringen. Siden var han heldigere; tvang Stenbock til at kapitulere i Tönningen og tog denne Fæstning og erobrede 1715 Rugen og Stralsund. Da Frederik IV samlede Tropper ved Kjøbenhavn til Landgang i Skaane sammen med en russisk Hærafdeling, førte S. det danske Landgangskorps og paadrog sig derved en aldeles ugrundet Beskyldning fra Peter den Store for at være bestukken af England til at trække Foretagendet i Langdrag. 1719 blev S. Generalguvernør i Forpommern og Rügen, men fratraadte denne Stilling ved Freden. (Litt.: Tychsen, »Fortifikations-Etaterne og Ingeniørkorpset« [1684—1893]; Jahn, »De danske Auxiliairtropper«, II; »Fr. IV's første Kamp om Sønderjylland«, udarbejdet af Generalstaben). *A. L.*

Scholten, Johannes Henricus, nederlandsk protestantisk Teolog, født 17. Aug. 1811 i Vleuter ved Utrecht, død 10. Apr. 1885, var Fører for den moderne kritiske teologiske Skole i Holland. Han arbejdede baade paa det dogmatisk-filosofiske Omraade og paa det nytestamentlige; paa det sidste Omraade vakte især hans isagogiske Værker med deres ofte meget radikale Anskuelser Opsigt. Fra 1843 virkede han som Professor i Leyden. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »De leer der heervormde kerk«, I—II [Leyden 1848—50], »Geschiedenis van Godsdienst en wysbegeerte« [1853], en Religionens og Filosofiens Historie, overs. paa Dansk i forkortet Form af R. R. Vestergaard [1886], »Inleiding tot de schriften des N. T.« [1853], »De vrije wil« [1859] og forskellige Værker om Evangelierne og om Paulus. Sin egen teologiske Udvikling har han beskrevet i »Afscheidsrede« bij het neerlegen van het hoogleeraarsambt« [1881]. *A. Th. J.*

Scholtz, Julius, tysk Historiemaler, født 12. Febr. 1825 i Breslau, død 2. Juni 1893 i Dresden. S. virkede fornemmelig i Dresden, hvor han uddannedes under Hübner, og hvor han 1874 blev Professor. En Tid var han sysselsat i St. Petersborg som Portrætmaler. S.'s betydeligste Værker ere »De Wallenstein'ske Generaler« [1861, Karlsruhe-Gal.] og »De frivilliges Mønstring« [Mus. i Breslau, i større Maalestok i Berlin's Nationalgal.]. Til Albrechtsburg udførte han en Cyklus Vægmalerier fra Hertug Albrecht's Liv. Han var en anset Portrætmaler, som dog under Bestillingernes Mængde blev vel rutineret. *A. Hk.*

Schulz, Bernhard, tysk Musiker, er født 30. Marts 1835 i Mainz, Elev af den fremragende Teorilærer S. Dehn i Berlin, blev en Tid lang Kapelmester ved Operaen i Hannover og overtog 1883 Ledelsen af det ansete Hoch'ske Konservatorium i Frankfurt a. M., hvilken Stilling han endnu (1904) beklæder. S., der ogsaa er optraadt som Klaverspiller, er en Musiker af udpræget konservativ Retning. Han har komponeret en lang Række Værker, af hvilke Operaerne »Golo« og »Ingo«, en Klaverkoncert, et Par Symfonier og nogle Kammermusikstykker ere de mere fremtrædende. S. har endelig Fortjenesten af at have bearbejdet og udgivet Dehn's, i Manuskript efterladte, Lærebog om Kontrapunkt og Fuga. *W. B.*

Schomberg, Friedrich, Feltherre, født i Decbr. 1615 i Heidelberg, faldet i Slaget ved Boyne i Irland 1. Juli 1690. S. tjente først under Prins Friedrich Heinrich af Oranien og senere under dennes Søn Vilhelm. 1650 traadte han i fransk Tjeneste og kæmpede med Held i Portugal. Efter en kort Tid at have forrettet midlertidig Tjeneste i England udnævntes han, uagtet han var Protestant, 1675 til fransk Hertug og Marskal, men maatte efter det nantiske Edikts Ophævelse 1685 forlade Frankrig og begav sig til Portugal. 1687 traadte han paa Opfordring i brandenburgsk Tjeneste som General og blev Statholder i Hertugdømmet Preussen. Efter Vilhelm af Oranien's Ønske fulgte han denne paa Toget til England og fandt Heltedøden. (Litt.: Kazner, »Friedrich von S.« [Mannheim 1789]). *B. P. B.*

Schomburgh, Robert Hermann, Sir, tysk-engelsk rejsende og naturkyndig, født 5. Juni 1804 i Freiburg ved Unstrut, død II, Marts 1865 ved Berlin. Efter at have lært Handelen i Naumburg gik S. 1829 til de nordamerikanske Fristater og 1830 til Vestindien, hvor han bl. a. opholdt sig i længere Tid paa den lille 0 Anegada, en af Jomfruøerne. S. undersøgte nøje Naturforholdene paa Øen og forfattede en engelsk Beskrivelse af Øen og af de dem omgivende, hidtil lidet kendte, for Skibsfarten farlige Grunde. Han sendte den til *Royal Geographical Society* i London, hvor den udkom i Bd. II af Selskabets Journal. Han fik ogsaa af Selskabet Understøttelse til at foretage Rejser og Undersøgelser i britisk Guyana (1835—39). Han samlede paa disse Rejser et stort nyt zoologisk og botanisk Materiale, hvormed han berigede de britiske Samlinger. Saaledes hjembragte han *Victoria Regia*. Efter et Besøg i Europa, under hvilket han udgav: »Description of British Guyana geographical and statistical« [Lond. 1840] og Pragtværket: »Views in the Interior of Guyana« [1840], sendtes han 1840, efter af *The Royal Geographical Society* at have modtaget Selskabets Guldmedaille, af den britiske Regering til Sydamerika som Leder af en Kommission, der skulde opmaale og afmærke Grænsen imellem Britisk Guyana og Brasilien. Han fortsatte derefter sine Undersøgelser i Guyana, ledsaget af sin Broder, Botanikeren Richard S., hjembragte atter vigtige Samlinger og udnævntes 1845 efter Hjemkomsten til England af Dronning Victoria til *Knight* (»Ridder«). 1848 blev han britisk Konsul paa St. Domingo og afsluttede 1850 en for Britterne meget gunstig Handelstraktat med Kejser Soulouque. S. A. blev han britisk Konsul i Bangkok, men maatte 1864 paa Grund af svækket Helbred søge sin Afsked, hvorpaa han vendte tilbage til Europa. 1847 udgav S. i London: »History of Barbados« og 1848 i *Hakluyt Society s* Skrifter: »The discovery of the Empire of Guyana by Sir. W. Raleigh«. I *Royal Geographical Society*'s Skrifter skrev han i sine senere Aar flere interessante Meddelelser om St. Domingo og Siam, ligesom han i tidligere Bind havde beskrevet sine Iagttagelser i Guyana. Disse sidste Skrifter samledes af hans Broder Otto og udgaves af denne paa Tysk med et Forord af Alexander v. Humboldt: »Reisen in Guyana und am Orinoko« [1848]. *V. S.*

Schongauer, Martin (kaldet Martin Schön ell. Hipsch Martin, »von wegen seiner Kunst«), tysk Maler og Kobberstikker, født omkring 1450 i Colmar, hvortil hans kunstneriske Virksomhed vedblev at være knyttet, død i Breisach 1491, var Søn og Elev af Guldsmeden Caspar S. og uddannede sig i Tilslutning til nederlandsk Kunst, særlig Rogier van der Weyden. S. er tysk Kunsts største Navn i 15. Aarh. Hans Kunst aander endnu dette Aarhundredes naive Følelse og blide Inderlighed, men bebuder samtidig den ny Tids vaagnende kunstneriske Tanker. Der gaar gennem hans Kunst en Stræben efter en personlig Tilegnelse og Opfattelse af de almene og ofte behandlede religiøse Emner, han behandler, og tillige en Stræben efter at give dem en klar kunstnerisk Form. Betydeligst for Eftertiden kom han til at virke i sin Egenskab af Kobberstikker; hans ca. 120 Blade betyde baade teknisk og fra Indholdets Side et Gennembrud. Teknisk set et Gennembrud, fordi han er den første, der med fuld Sikkerhed og Bevidsthed om, hvad han vil og kan naa, benytter sin Kunsts Værktøj. Skarpt, klart og fast er Stregen ført, ganske fri for de tidligere Kobberstikkeres famlende Usikkerhed. Og af denne tekniske Beherskelse er ogsaa Indholdets Værdi betinget, fordi hans Sikkerhed giver ham Mulighed for finere Gengivelse af Form, Bevægelse og Udtryk med en hidtil ukendt Klarhed og Præcision. Af hans Kobberstik skal fremhæves Passionssuiten, de kloge og de daarlige Jomfruer, Christus bærende Korset, Christus paa Korset og Antonius'es Fristelse. Der gaar gennem disse religiøse Blade en egen stille og dyb Følelse, en blid og rørende Inderlighed, der gør dem til gribende og sjælfuld Kunst. Andre Blade af genreagtigt Indhold, saaledes som Bønder, der drage til Marked, Guldsmedelærlingene, der slaas, Svinefamilien o. l., vise en frisk levende Iagttagelsesevne. Af S.'s Malerier nævnes det berømte »Madonna im Rosenhag« i Martins-Kirken og »Den hl. Antonius« i Museet i Colmar, samt Christi Fødsel (Miinchen) og den hl. Familie (Wien). De øvrige Billeder, der i flere Samlinger gaa under S.'s Navn, kunne næppe anses for mere end Værkstedsarbejder. (Litt.: W. Schmidt, »M. S.« i Dohme, »Kunst u. Künstler«, I [Leipzig 1877]; A. Wurzbach, »M. S.« [Wien 1880]; D. Burckhardt, »Die Schule M. S.'s« [Basel 1888]). *A. R.*

School Boards [sku!lbå!ədz]. Ved *Elementary EducationAct* af 1870, hvorved det engelske Folkeskolevæsen ordnedes, blev Landet inddelt i Skoledistrikter og i disse i Reglen oprettet Skoleraad (S. B.). De bestaa af 5—15 mandlige og kvindelige Medlemmer, der vælges paa 3 Aar af de kommunalt skattepligtige mandlige og kvindelige Indbyggere og have den Opgave at føre Tilsyn med Skolerne og Opfyldelsen af Skolepligten og sørge for, at der oprettes det fornødne Antal Skoler. *Cl. W.*

Schoolcraft [sku!lkräft], Henry Rowe, amerikansk rejsende og Etnograf, født 28. Marts 1793 i Staten New York, død 10. Decbr. 1864 i Washington. S. studerede Naturvidenskaberne i *Union College*, berejste 1817—18 de vestlige Stater og Distrikter, blev 1820 geologisk Deltager i en Ekspedition til Lake Superior, gik i 1822 til Illinois og udnævntes 1823 til Indianeragent i Michigan. Han satte sig her nøje ind i Indianernes Levevis, Sæder og Skikke og ægtede et Barnebarn af en af Indianernes berømteste Høvdinger. 1828—32 var han Medlem af det lovgivende Korps for Territorierne, opdagede 1832 Mississippi's Kilde i Itaska-Søen, udvirkede 1836 af Indianerne Afståaelsen af ikke mindre end 16 Mill. Acres Land til Unionen og blev 1839 Hovedagent i de nordlige Distrikter. Hans Hovedværk »Historical and statistical information respecting the history, condition and prospects of the Indian Tribes of the United States of America« udgaves 1851—57 i Philadelphia af den amerikanske Regering [i 6 Bd.]. Af hans mange andre Skrifter kunne nævnes »Personal memoirs of a residence of thirty years with the Indian Tribes« [Philadelphia 1853], »Narrative of a exploratory Expedition to the sources of the Mississippi River 1832« [1854] m. m. *V. S.*

Schoonhoven [sχo!nhofən], By i den hollandske Provins Sydholland, paa højre Side af Lek, har en Kantonalret og et Handelskammer, 4 Kirker, en Havn, Fabrikation af Blyhvidt, Guld- og Sølvsmeden, Laksefangst og 4,251 Indb. *M. Kr.*

Schopenhauer, Arthur, tysk Filosof, født 22. Febr. 1788 i Danzig, død 21. Septbr. 1860 i Frankfurt a. M. Hans Fader var en rig Handelsmand, hans Moder nedenn. J. S. Da Danzig blev preussisk, flyttede Familien til Hamburg, hvor S., efter først at have foretaget længere Rejser i England og Frankrig, meget mod sit Ønske anbragtes paa et Handelskontor. Efter sin Faders bratte Død drog han med sin Moder og Søster til Weimar og fik nu sat igennem, at han kom til at studere. 21 Aar gl. drog han til Göttingen, hvor han studerede under G. E. Schulze, derefter til Berlin, hvor sikkert Fichte's Forelæsninger øvede en større Indflydelse paa hans Tænkning, end han selv har villet indrømme, og endelig til Jena, hvor han 1813 forsvarede sin Doktorafhandling: »Uber die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde«. Hans Studietid var optagen af grundig og omfattende Læsning, særlig Betydning fik Platon og Kant for ham; i Weimar kom han i nærmere Forhold til Goethe gennem sin Moder og sin Interesse for Farvelæren, om hvilken han 1816 skrev en Afhandling: »Ueber das Sehen und die Farben«. Af Betydning for hans Tænkning var det ogsaa, at han her af Fr. Mayer blev indført i den indiske Filosofi. 1814 drog han til Dresden, hvor han skrev sit Hovedværk: »Die Welt als Wille und Vorstellung« [1819], der i 2. Udg. [1844] blev udvidet med et 2. Bd., der nærmere udviklede og forklarede Grundtankerne. Da han havde lagt sidste Haand paa Manuskriptet, drog han til Italien og vilde efter sin Hjemkomst fra Rejsen virke som Docent ved Berlin's Universitet. Hans Forsøg faldt i den Periode, da Hegel, der tillige med Fichte og Schelling kun vakte S.'s dybeste Foragt, stod paa sit Højdepunkt; der var ingen Forstaaelse i hine Aar for S.'s Tanker, og da han tilmed lagde sine Forelæsninger i de samme Timer som Hegel's, mislykkedes hans Virksomhed fuldstændig. Efter disse Forsøg, der, afbrudt af hans anden Italiens-Rejse, strakte sig over ca. 10 Aar,

opgav S. at vinde Udbredelse af sin Filosofi gennem Universitetet og begav sig 1831 til Frankfurt a. M., hvor han levede rolig, kun optagen af videnskabelig Virksomhed, takket være den Formue, han ved sin Stædighed og et mærkeligt Held havde reddet fra Undergang. Han skrev her: »Uber den Willen in der Natur« [1836]; da det norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem havde stillet en Opgave om Viljens Frihed, udarbejdede S. en Afhandling: »Uber die Freiheit des Willens«, der 1839 fik Prisen. Aaret efter stillede det danske Videnskabernes Selskab en Opgave om Moralens Grundlag. S. skrev her j en fortræffelig Besvarelse: »Uber die Grundlage i der Moral«, der med Urette ikke fik Prisen. De to Afhandlinger bleve samlede udgivne under Titelen: »Die beiden Grundprobleme der Ethik« [1841], et Værk, der, hvad Værdi man end vil tillægge den metafysiske Grundanskuelse, der paa mange Punkter skinner igennem, ved sin klare og omfattende Behandling af Etikkens rent videnskabelige Problemer er et af de betydeligste i Etikkens Historie. Den norske Anerkendelse var den eneste, S. vandt i hine Aar. Retfærdig var hans Bedømmelse af Fichte, Schelling og Hegel ikke, men uretfærdigere var den Mangel paa enhver Anerkendelse, den fuldstændige Tavshed, hvormed han blev mødt af disses Elever, der nu sad inde med Magten i den filosofiske Verden i Tyskland. Hans mørke, mistænksomme og indesluttede Sind fik herved en Bitterhed og Foragt, der gav sig Udslag, ikke blot over for hans Modstandere, Hegel's og Fichte's Epigoner, men ogsaa mod dem, der, som Beneke, kæmpede med samme Front som han, og selv mod hans trofaste Venner, der, som Frauenstädt, ofrede alt deres Arbejde for at udbrede hans Filosofi. Da Hegelianismens Magt begyndte at svækkes, banedes ogsaa Vejen for Forstaaelse af S. Af Betydning var her tre Omstændigheder. Kant's Tanker, som Hegel mente at have ført udover, men som S. stadig viste tilbage til, laa skjult i Tiden, holdt nede af det store romantiske System. I den Forvirring, dette Systems Opløsning medførte, maatte man føres til at søge faste Holdepunkter i den kritiske Filosofis Tanker, og i sin Begrundelse og Metode var S. den af Romantikerne, der stod Kant nærmest. Hertil kom de politiske Forhold i Tyskland, hvor den Reaktion, der fulgte Frihedsdrømmen fra 1848, aabnede Vej for en mere pessimistisk Betragtning af Livet, og endelig den Omstændighed, at S. ved sin klare og forstaaelige Fremstilling, da først den mystiske Tro paa det Hegel'ske Kunstsprog var brudt, i langt højere Grad end nogen tidligere tysk Filosof kunde læses og forstaas af det dannede Publikum. Medens Hegel's Epigoner førte Mesterens Lære ud i den rene Jargon og kun læstes i deres egne Kredse, vandt S. store Kredse og ny Samfundslag for Filosofien. Han stod Livet nærmere end saa mange tyske stuelærde; dette gav paa mange Punkter hans Filosofi en ejendommelig Klarhed og Fylde, og dette betingede atter den mægtige Udbredelse, den vandt. 1851 udgav han et mere populært Værk: »Parerga und Paralipomena«, og fra Aarene heromkring kan væsentlig det store Omslag regnes. Alle Vegne fra mødte der ham nu Ære og Anerkendelse, og hans faa trofaste blev til en Skare af Elever; den gamle Pessimists Livsaften blev lys og stor. Efter hans Død vandt hans Lære endnu større Udbredelse, i meget blev ogsaa hans Filosofi en Modesag; men det Raab om filosofisk Dilettanteri, hvormed S. atter og atter, i Danmark af BrSchner, er bleven mødt, er aldeles uberettiget. Faa Filosoffer have som han forstaaet at iagttage, og ved sin klare Opfattelsesevne og sin Jærnflid skaffede han sig en stor og omfattende Lærdom. Men hvad han havde erhvervet møjsommelig, forstod han at fremstille letfattelig, og derfor fik han efter sin Død en stor Mængde Tilhængere, hvis videnskabelige Dilettanteri Filosofiens Historie næppe kan opvise Magen til, og hvis Tal først sank, da der opstod ny Modefilosoffer, der ogsaa i langt højere Grad end S. fortjente dette Navn. Tages Filosofi i den strengeste videnskabelige Forstand, hviler S.'s System dels paa Kant's Tanker, dels paa den dristige Analogislutning, den ubeviselige Tro paa at have udgrundet det inderste i Tilværelsen, der er Romantikkens Særkende; tages Filosofi i videre Forstand som den Kunst at sammenfatte den enkeltes Livserfaringer til et ejendommeligt og omfattende Hele, der kaster nyt Lys over Livets Problemer, da staar S. som en af de største og betydeligste i Tænkningens Historie.

I Begrebet »Ding an sich« havde Kant forvekslet det objektive inden for Fænomenernes Verden med det absolut uerkendelige uden for den; paa denne Grundforveksling hviler S.'s teoretiske Filosofi. Vi kende ifølge denne kun Fænomenerne (die Welt als Vorstellung), ikke den Tingen i sig selv, der skal ligge til Grund for den. Her er det imidlertid, S. bliver Romantiker ved at hævde, at vi dog kunne faa et Kendskab til Tingen i sig selv, ikke gennem de ydre Fænomener, men ved at søge tilbage til det, der er det dybeste i os selv, det eneste, vi kende umiddelbart: Viljen. Ud fra det, vi kende som Vilje, skal da hele Fænomenverdenen være at forklare. Denne Forklaring har imidlertid to Grundvanskeligheder; for det første kende vi kun selv Viljen, som den virker i Tiden, altsaa som Fænomen, for det andet er det, naar hele Fænomenverdenen, baade den objektive og subjektive, skal forklares ud fra Viljen, et dristigt Spring ved Analogislutning at sætte det, vi se virke i den objektive Verden som Kraft, lig med, hvad vi i os selv kende som Vilje. Viljen er her hos S. det samme som »det uendelige Jeg« hos Fichte, og »det Absolutte« hos Schelling og Hegel; den er det sidste Princip, ud fra hvilket hele Tilværelsen skal forklares. Naar Verden for os fremtræder som Fænomen, da er det Viljen, der har objektiveret sig. Denne Viljens »Objektivation« finder Sted gennem en Række af Naturformer; i sin Konstruktion af disse minder S.'s Naturfilosofi paa flere Punkter om Schelling's, tillige staar S., trods sin Foragt for Materialismen, denne Retning nær, idet han lader den højeste Form i Naturens Trinrække, Erkendelsen, være et Produkt af Hjernen. Dette fører til en Kredsgang, thi Hjernen selv er kun Fænomen i Forhold til Viljen. Gennem sin Hævdelse af Viljen som det for alt, ogsaa for det materielle, til Grund liggende, mente S. selv at have ført ud over Materialismen, men Vanskeligheden er blot

lagt over i den aldeles uigennemførlige Sondring mellem Erkendelse og Vilje. Naar Viljen er vort inderste, mest umiddelbart erkendte Væsen, med hvilket derfor hele Tilværelsen opfattes i Analogi, vil her for S. endnu komme den Vanskelighed, at Viljen psykologisk er et Grænsebegreb, i egentlig aldrig kan iagttages, men kun vindes gennem en Slutning. Denne samme Indvending kunde gøres over for Fichte's »Jeg«; Indhold fik dette i Virkeligheden ogsaa kun gennem det etiske. S.'s Viljesbegreb dækker heller ikke den moderne Psykologis, Følelsen ligger hos S. ogsaa i Viljen, der maa oversættes ved Drift eller Trang. Her kommer da det interessante ny, der sætter S. i den skarpeste Modsætning til alle de andre Romantikere, og som tillige giver ham en enestaaende Stilling i hele Filosofiens Historie. Det »absolutte«, det sidste Grundprincip, havde hos Fichte og Hegel en etisk Karakter; hvorledes det end nærmere blev bestemt, havde det et stort fælles Træk: det udtrykte en Mening i Tilværelsen, en etisk Verdensorden. S. hævder det modsatte Standpunkt: Verden er i sin inderste Grund slet eller ulykkelig, Tilværelsen er absolut irrationel. Spørgsmaalet maa da blive, hvorfor Viljen objektiverer sig og dermed skaber Lidelse og Ulykke? Her bliver Begrebet Vilje nærmere bestemt; den gør det nemlig, fordi den er Viljen til Livet, Driften til blot at leve, den blinde rastløse Jagen fra Form til Form, fra Eksistens til Eksistens. Viljen bliver herved Selvopholdelsesdriften som Verdensprincip, men en Selvopholdelse, der ikke fører til noget ud over den blotte Eksistens. Ud over selve det at fortsætte og forplante Livet har Tilværelsen og den enkeltes Liv ingen Mening; set under Evighedens Synspunkt er Tilværelsen meningsløs, set fra den enkeltes Synspunkt er Livet den store Ulykke. Betragtning af Hensigtsmæssigheden, Tro paa Fremskridtet førte Romantikerne til at lægge en etisk Verdensmening ind i den teoretiske Filosofis sidste Grundprincip; klarere og klarere udtrykte gennem Udviklingen Tilværelsen denne Mening, trods de enkelte Tilbageskridt og de enkelte, der gik i andre Retninger; for Hegel blev den enkelte, der gik sine egne Veje, egentlig det onde i Tilværelsen. S. saa Nøden og Elendigheden i Verden og sluttede, med samme Ret som Optimismen havde draget sin Slutning, til en ond eller ulykkelig Aarsag; den enkelte blev ikke som hos Hegel den onde, der gik Livet imod, men den ulykkelige, der blev bedraget af Livet igennem sin Vilje til Livet. Naar den enkelte forplanter Slægten, tror han, at det er hans egen Tilfredsstillelse, det gælder, men det er en Illusion, det er Livet, der higer efter at fortsættes, det er Viljen til Livet, der narrer den enkelte til at forøge Summen af Lidelse og Ulykke. Al Eksistens er Ulykke; dette er Grundpostulatet hos S., et paa mange Steder genialt gennemført Synspunkt, en berettiget Hævdelse over for den Optimisme, der overser den enkeltes eller saa manges Nød og Ulykke, men urigtigt som Dogme. Ingen kender Summen af Lykke og Ulykke i Verden, men for at hævde sin Paastand mener S., at Ulysten psykologisk er det positive i Livet, den saakaldte Lyst blot en momentan Ophævelse af Ulysten. Denne Betragtning er lige saa upsykologisk som Adskillelsen mellem Erkendelse og Vilje; ad psykologisk Vej kan Optimismen ikke saa let afvises. Ud fra hele denne Opfattelse af Livet maatte Konsekvensen for S. blive, at Viljen vedblev at jage fra Eksistens til Eksistens, at den enkelte stadig blev bedraget af Livet. Denne Konsekvens drager S. imidlertid ikke, i sidste Instans sniger der sig en Optimisme ind, der i Systemet bliver en afgjort Selvmodsigelse. Over for hele Verdensudviklingen stod hos Hegel den enkelte, der ikke vilde indordne sig under den, som det irrationelle, for S. bliver det omvendt den enkelte, der naar til et virkeligt rationelt Standpunkt, i det Øjeblik han opdager Bedraget, nægter at adlyde Viljen til Livet. Men inkonsekvent er det hos S., som det modsatte var det hos Hegel, at et saadant Standpunkt overhovedet kan indtages; det er den fundamentale Vanskelighed ved Romantikkens Forsøg paa at udlede alt af et eneste Princip, der paa dette Punkt træder særlig klart frem hos S. Erkendelsen, Verden som Forestilling, skal hos S. alene forklares ud fra den blinde Vilje til Livet; men hvorledes kan saa Bedraget opdages, hvorledes kan Viljen til Livet gaa sig selv imod, blive Viljen til den absolutte Tilintetgørelse? Inkonsekvent kunde hos Hegel den enkelte sætte sit Nej I mod Verdensordenen og blive knust, inkonsekvent kan hos S. den enkelte sætte sit Nej! mod Verdensviljens evige Ja! og derigennem forløses fra Viljen til Livet, naa Nirvana. Selvopholdelsen og Forplantningen vare Grundformerne for den enkeltes Ja (Bejahung des Willens); Forløsningen gennem Nej'et! (Verneinung des Willens) hævder S. finder Sted paa tre Maader. I den æstetiske Betragtning forholde vi os blot anskuende, vi gaa op i Genstandene, Viljen til Livet virker ikke i de Øjeblikke, vi ikke selv virke, og Lidelsen hører derved op. Men denne rent betragtende Stilling til Livet er kun mulig i enkelte Øjeblikke. Den anden Form er den etiske; Følelsen for andre, der i S.'s pessimistiske Etik konsekvent er bestemt som Medlidenhed, fører ud over os selv, vi glemme os selv i Arbejdet for andre og ophæve dermed Viljen til Livet. Fuldstændig bliver denne Forløsning heller ikke, kun gennem den tredje Form, den etisk-religiøse eller den asketiske, naas den absolutte Overvindelse af Viljen. Asketen har ikke blot gennemskuet Livets Bedrag, men er, idet han bevidst søger Ulysten frem for Lysten, ført helt ud over Livet, har opnaaet det absolutte »Kvietiv«. Selvmorderen har ikke frigjort sig for Viljen til Livet, han søger blot at undgaa Ulysten, kun den hellige søger alene Ulysten og gaar derved paa den eneste radikale Maade Livsviljen imod. S. viser her hen til de indiske Selvplagere og til Urkristendommens Asketer; han fremhæver det mørke og verdensfornægtende som det dybe og store i Religionen og stiller stadig frem Modsætningen mellem de Religioner, der, som Buddhismen og den oprindelige Kristendom, havde naaet en virkelig Forstaaelse af Tilværelsen og saa paa den anden Side de optimistiske Religionsformer, han særlig saa repræsenterede af Jødedommen og Protestantismen. Særlig i den buddhistiske Filosofi fandt S. de dybeste Tanker, der nogen Sinde vare tænkte; det store hos S. var

ogsaa den Medlidenhedens og Resignationens Filosofi, der bunder saa dybt i Buddhismen, ikke den tilspidsede Form, Livsfornægtelsen fik i hans Fremhæven af visse asketisk-perverse Former for Religion. S.'s Betydning ligger ikke i de Begrundelser, han har givet for Pessimismen som den eneste mulige Livsanskuelse, men i hans berettigede Fremhæven af Livets Skyggesider, i det dybe Blik, han havde for de Livsformer, der hos alle maa vække Pessimisme; ingen har fremhævet disse saa energisk og alvorlig som han. S.'s samlede Værker bleve efter hans Død udgivne af Frauenstädt [6 Bd., 1873—74, senere mange ny Optryk]; nøjagtigst er dog Grisebach's Mønsterudgave (i Reclam's Universalbibliotek), hvortil slutter sig S.'s Breve [1 Bd.] og »Handschriftlicher Nachlass« [4 Bd.]. (Litt.: S.'s Liv er behandlet i to gode Biografier: Gwinner, »S.'s Leben« [2. forøgede Udg. 1878] og Grisebach, »S.« [1897]; Fortegnelser over den store S.-Litteratur ere givne af F. Laban, >Die S.-Litteratur« [1880]; af Arbejder om S.'s Filosofi skulle blot fremhæves: Frauenstädt, >Briefe über die S. Philos.« [1854] og sammes, »Neue Briefe« [1876] og særlig hans store »S.-Leksikon«, I—II [1871]; Herslet, »S.-Register« [1891] samt de fortræffelige Fremstillinger af Volkelt [1900, X Bd. af Frommann's »Klassiker der Philos.«] og Høffding [i >Den nyere Filosofis Historie«, II, 192—214]). *A. T—n.*

Schopenhauer, Johanna, tysk Forfatterinde, ovenn.'s Moder, født i Danzig 9. Juli 1766, død i Jena 16. Apr. 1838. Med sin Mand, Bankier S., gjorde hun flere større Rejser i Europa, og efter hans Død bosatte hun sig (1806) i Weimar, hvor bl. a. Goethe kom meget i hendes selskabelige Hus. Til sin Søn A. S. stod hun ikke i noget godt Forhold, og det kom til sidst til et fuldstændigt Brud imellem dem. Hun skrev Rejsebeskrivelser, Romaner og litterære Karakteristikker, som vandt betydeligt Bifald hos Samtiden. »Sämtliche Schriften« [24 Bd. 1830—31], »Jugendleben und Wanderbilder« [2 Bd. 1839; ny Udg. ved Cosack 1884]. (Litt.: Düntzer, »Goethes erste Beziehungen zu J. S.« [i »Abhandlungen zu Goethes Leben«, 1886]). *C. Å. N.*

Schoppen, ældre Maal for flydende Varer, i Frankfurt = 0,398, i Schweiz = 0,375 Lit., i Württemberg = 1 Quart, i det tyske Rige indtil 1884 = 0,5 Lit. *N. J. B.*

Schorel, J. se Scorel J.

Schorister se Pennalisme.

Schorlemer-Alst, Burghard, Friherre, tysk Politiker, (1825—95), var 1845—57 preussisk Officer, men overtog derefter Styrelsen af sine Godser og viste sig baade som en dygtig praktisk Landmand og som en god Landbrugsforfatter; blev ogsaa Formand for flere store Landboforeninger i Westfalen. 1870 valgtes han til det preussiske Underhus og 1874 til den tyske Rigsdag; var i begge Forsamlinger en af det katolske Centrumspartis Ledere og en kæk og slagfærdig Taler i Kampen mod Bismarck; blev til Løn udnævnt til pavelig Kammerherre. Misfornøjet med sine Partifællers Beskyttelsespolitik opgav han 1885 sit Sæde i Rigsdagen og 1889 tillige i Landdagen; blev 1884 Medlem af Statsraadet og 1891 af Herrehuset. *E. E.*

Schorlomit, et sort, glasglinsende Mineral, som i kemisk og krystallografisk Henseende staar Granaten nær, men afviger ved at indeholde 12—22 p. Ct. Titansyre; den findes bl. a. paa Kaiserstuhl i Baden og Magnet Cove i Arkansas. *N. V. U.*

Schorndorf, By i det tyske Kongerige Württemberg, ved Rems og Banen Kannstadt—Nördlingen, med en smuk gotisk evangelisk Kirke, et gammelt Slot, Latin-Realskole, Amtsret og Fabrikvirksomhed (Jærnmøbler, Knapper, Læder, Cigarer), Markeder og (1895) 5,068 mest evangeliske Indb. Da Byen 1688 belejredes af Franskmændene under Mélac, og Raadet havde paabegyndt Underhandlinger om Byens Overgivelse, reddedes Byen derved, at Kvinderne med Borgemesterinden i Spidsen opildnede Forsvarerne til at holde ud. *M. Kr.*

Schotel føo'tel], hollandsk Malerfamilie. 1) Johannes Christianus, født 1787 i Dordrecht, død 21. Decbr. 1838 smst. S., Elev af M. Schoumann, virkede i Begyndelsen som Historiemaler og udførte sammen med sin Lærer »De Franskes Tilbagetog fra Dordrecht« og »Algier's Bombardement ved Hollænderne og Englænderne«, men vandt først ret Ry ved sine Mariner (gerne oprørt Hav). I Rijksmus. i Amsterdam flere Malerier (»Stormpisket Hav« etc.), i Fodor-Mus. »Fiskerhytter«; flere Arbejder i tyske Museer. I Dordrecht's Domkirke rejstes der ham 1840 et Mindesmærke. (Litt.: Jacobus Schotel, »Leven van den zeeschilder J. C. S.« [Dordrecht 1840]). 2) Petrus Johannes (1808—65), ovenn.'s Søn og Elev, fra 1856 virkende i Tyskland, malede ogsaa Søstykker: »Havstille« (Mus. i Gent), »Stormfuld Sø« m. fl. i Amsterdam's Rijksmus., »Havnen ved Bath« (Fodor-Mus.) etc. 3) Christina Petronella (1818—54), Datter og Elev af J. C. S., malede Blomster og Stillelivsstykker. *A. Hk.*

Schoterland [sxo'terland], Kommune i den hollandske Provins Friesland, bestaar af 19 Landsbyer, hvoraf Heerenveen er den fornemste, med 14,000 Indb. Agerbrug, Kvægavl og Fremstilling af Tørv ere de vigtigste Erhvervsvirksomheder. *M. Kr.*

Schott, Anton, tysk Opera- og Koncertsanger, er født 24. Juni 1846 paa Staufeneck i Schwaben, blev 1865 Officer i det württembergske Artilleri, optraadte 1870 paa Operaen i Frankfurt som Max i »Jægerbruden« og lagde efter Krigen 1871 Vaabnene paa Hylden for helt at hellige sig Sangkunsten. Han debuterede allerede samme Aar paa Operaen i München, var 1872—75 ansat ved Berlin-Operaen som lyrisk Tenor, senere i Schwerin og Hannover som Heltetenor, var 1882 med Angelo Neumann's Wagner-Selskab i Italien og har siden den Tid uden fast Engagement gæstet forskellige Scener og Koncertsale i Europa og Amerika. 1886 optraadte han i Kjøbenhavn, først ved en filharmonisk Koncert, senere paa det kgl. Teater som Lohengrin og Tannhäuser. *S. L.*

Schott (B. Schott & Söhne i Mainz), et af Verdens største Musikforlag, der grundlagdes 1773 af Bernhard S. (død 1817) og nu omfatter over

25,000 Værker, deriblandt Beethoven's sidste Kompositioner, næsten samtlige Operaer af Donizetti, Rossini, Auber, Adam, og fra den nyere Tid Wagner's »Mestersangerne«, »Nibelungens Ring« og »Parsifal«. I Begyndelsen af 18. Aarh. grundlagdes Filialer i Antwerpen (senere flyttet til Bruxelles), i London og Paris. S. var det første Firma, der anvendte Litografi til Nodetryk. *S. L.*

Schott, Wilhelm, tysk Orientalist og Sinolog, født 3. Septbr. 1807 i Mainz, død 21. Jan. 1889 i Berlin. S. studerede i Giessen og i Halle østerlandske Sprog og Teologi, og derpaa i Berlin østasiatiske Sprog, medens han samtidig praktisk tilegnede sig Tyrkisk, Arabisk, Persisk og andre levende Sprog. 1838 blev han Professor i østasiatiske Sprog ved Universitetet i Berlin og 1841 Medlem af Videnskabernes Akademi, i hvis Skrifter ligesom i Erman's »Archiv zur wissenschaftlichen Kunde von Russiand« der findes mange Afhandlinger af ham. S. har 1840 forfattet Katalogen over de kinesiske Værker i Biblioteket i Berlin, en Udsigt over den kinesiske Litteraturs Historie (»Entwurf einer Beschreibung der chinesischen Litteratur« [1854]); desuden: »Ueber die chinesische Verskunst« [1857], »Chinesische Sprachlehre«, *Vocabularium Sinicum* [1844], »Zur Litteratur des chinesischen Buddhismus« [1874], »Ueber die sogenannten indochinesischen Sprachen, in Sonderheit die siamesische« [1856], »Ueber den Buddhismus in Hochasien u. in China«, »Versuch über die tatarischen Sprachen« [1836], »Ueber das altaische oder finnisch-tatarische Sprachengeschlecht« [1849], »Altaische Studien« [5 Hæfter, 1860—72], »Aeltere Nachrichten von Mogolen u. Tataren« [1846], »Ueber die echten Kergisen« [1865], »Zur Uigurenfrage« [2 Bd., 1874—75], »Ueber finnisene und esthnische Heldensagen« [1866], »Das Reich Karachatai oder Si-Liao« [1849]; »Ueber den tungusischen Schamanenkultus am Hof der Mandschukaiser« [1842], »Ueber einige Thiernamen« [1877] m. m. *V. S.*

Schottish, en Runddans, der stammer fra Midten af 19. Aarh. og i Karakteren kommer Polka meget nær, men danses noget langsommere. *S. L,*

Schou, Halvor Arntzen, norsk industridrivende og Legatstifter, født i Christiania 11. Maj 1823, død i Aker ved Christiania 5. Febr. 1879. S. var Søn af en større Købmand og Ølbrygger af dansk Oprindelse, Christian Julius S. (1792—1874), og fik, bestemt for Handelen, en grundig merkantil Uddannelse. Under et Ophold i Udlandet fik han Interesse for den i Norge dengang kun svagt repræsenterede Tekstilindustri, og efter sin Hjemkomst anlagde han et mindre Bomuldsspinderi ved Akerselven. Da det gik godt, købte han 1855 Vandfaldet ved Hjula, nær Christiania, hvor han byggede et efter Forholdene betydeligt Væveri med tilhørende Spinderi og Klædefabrik, et Anlæg, der undergik yderligere Udvidelser, især efter at han, ved 1872 at erhverve Vøien Mølles Vandfald, var kommen i Besiddelse af øget Drivkraft. Efter Faderens Død 1874 overtog S. tillige dennes 1824 grundlagte Ølbryggeri, et af Norge's største (1898 overgaaet til et Aktieselskab). Den flersidige Dygtighed, S. lagde for Dagen, blev der paa flere Maader lagt Beslag paa af det offentlige. Under Handelskrisen 1857 medvirkede han saaledes til i England at optage et norsk Statslaan paa 4 Mill. Kr. som øjeblikkelig Nødhjælp, og det følgende Aar var han med om at skaffe et Jærnbanelaan paa 12 Mill. Kr. 1859—71 var han Medlem af Hoved- og Kongsvingerbanens Direktion og 1873 Medlem af en kgl. Kommission angaaende Udvidelse af Hovedstadens Grænser. Sammen med P. W. W. Kildal (s. d.) bidrog han pekuniært til Oprettelse af »Kra. Handelsgymnasium« 1875. Foruden Gaver til dette og andre Formaal skænkede han bl. a. sine Arbejdere 40,000 Kr. som Grundfond for en Pensionsindretning, 1876 et Legat paa 40,000 Kr. for trængende syge paa Diakonisseanstalten, 1877 det efter hans Hustru benævnte »Cecilie Schous Legat«, stort oprindelig 50,000 Kr. til praktisk Uddannelse for afdøde Embedsmænds Døtre. *K. V. H.*

Schou, Jacob Henrik, dansk retskyndig, født 10. Juli 1745 i Kippinge paa Falster, død 10. Febr. 1840 i Kjøbenhavn. S. tog 1769 teologisk Embedseksamen og blev 1773 Hovmester for Enkedronning Juliane Marie's Pager; i denne Stilling begyndte han at studere Retsvidenskab og blev cand. jur. 1778. 1781 fik han det indbringende Embede som Kæmner ved Øresund's Toldkammer i Helsingør. Allerede 1804 blev han fritagen for Embedsforretninger »paa Grund af svageligt Helbred«, saaledes at han i Resten af sit lange Liv kunde beskæftige sig med litterær Virksomhed. S., der 1815 udnævntes til Etatsraad, var en meget velgørende Mand, der testamenterede næsten hele sin Formue til Stiftelser og Legater. Det Værk, som imidlertid bedst har bevaret Mindet om S., er »Schous Forordninger«. Medens man før hans Tid kun havde haft en daarlig udgivet og mangelfuldt trykt Samling af Love, tilvejebragte S. et »kronologisk Register over de kgl. Forordninger« o. s. v. fra 1670 tillige med »et nøjagtigt Udtog af de endnu gældende«, forsynet med et alfabetisk Register. Dette Udtog, der tilvejebragte Klarhed over, hvad der var ophævet, og hvad der endnu stod ved Magt, viste sig meget praktisk og blev stærkt udbredt (3 Udgaver mellem 1777 og 1822). Samlingen, der fortsattes til Nutiden af Kolderup Rosenvinge, T. og O. Algreen Ussing m. fl., er ogsaa nutildags den mest benyttede Lovsamling, der stadig i daglig Tale bærer S.'s Navn. *Ludv. H.*

SchOU, Ludvig Abelin, dansk Maler, født i Slagelse 11. Jan. 1838, død i Firenze 30. Septbr. 1867, kom 7 Aar gl. til Kjøbenhavn, gennemgik efter sin Konfirmation Malerlære og studerede samtidig saavel paa Akademiet som privat under N, Simonsen og Marstrand. Paa Charlottenborg debuterede han 1861 med en Studie »En lille Bondepige« og udstillede i de tre følgende Aar et Genrebillede og nogle Portrætter; men da intet af disse Arbejder vakte nogen Opmærksomhed, lige saa lidt som de tilfredsstillede ham selv, var han stærkt fristet til helt at opgive Kunsten for at vie sig til en eller anden praktisk Virksomhed. 1864 blev han imidlertid ved privat Hjælp sat i Stand til at foretage en Rejse til Syden, og fra Efteraaret s. A. til Foraaret 1866 arbejdede han nu flittig dels i Rom, dels i Bjærgbyerne i Omegnen, skønt han ofte hemmedes i

sin Gerning af en haardnakket Leversyge. Fra Rom hjemsendte han til Udstillingen 1866 et »Portræt af en Kludesamler« og et større Billede i »Italienske Bønder i Rom«, en ypperlig Komposition med selvstændigt og aandfuldt opfattede Figurer, men ikke fremragende ved koloristiske Fortrin og noget tør i Behandlingen. 1867 fulgte det mytologiske Billede »Chione, dræbt paa Jagten af den krænkede Diana«, hvor den unge Kvindes hvide Legeme virkede med overordentlig Lyskraft i de mørke Omgivelser og afgav Vidnesbyrd om overlegen Formdygtighed; noget sort i Skyggerne stod Billedet, som alt, hvad S. i sit korte Liv naaede at faa fuldendt. I Foraaret 1867 rejste S. til Firenze, hvor han lagde sidste Haand paa sit i Rom paabegyndte største Arbejde, »Romerske Arbejdsfolk transportere en antik Kejserstatue fra Colosseum igennem Titus-Buen«. Det blev hans sidste Værk; faa Uger efter, at det var blevet færdigt, blev han angreben af Kolera og døde etter et kort Sygeleje.

Da »Romerske Arbejdsfolk« 1868 var at se paa Charlottenborg, vakte det til Trods for sine koloristiske Ufuldkommenheder udelt Beundring som Udslag af ægte og selvstændig Kunstnerbegavelse. Endnu tydeligere Vidnesbyrd om denne gav dog de samtidig udstillede Pennetegninger over Motiver fra Ragnaroksmyten, storstilet geniale, fantasifulde Kompositioner, baarne af den dybeste Begejstring og gennemførte med imponerende Sikkerhed og Kraft, mægtige i deres rige dramatiske Virkning. Fremfor noget andet gjorde disse Tegninger det klart, at der i S. var gaaet en Kunstner tabt, som, hvis han havde naaet sin fulde Udvikling, vilde have kunnet hævde sig Plads blandt de bedste paa Historiemaleriets Omraade. *S. M.*

Schou, Philip Julius, dansk industridrivende, er født 10. Juli 1838 i Slagelse, blev 1857 Student, 1862 polyteknisk Kandidat (Ingeniør), hvorpaa han indtraadte i sin Faders Købmandsforretning; fra 1863—67 drev han Handelsetablissementet i Bisserup ved Holsteinborg. Derefter gik han 1868 i Kompagni om en lille Fajancefabrik »Aluminia« paa Christianshavn, som han flyttede til Frederiksberg (1869) og omdannede til et Aktieselskab (1872), der under ham voksede saa stærkt, at det 1882 kunde købe den kgl. Porcelænsfabrik og give den en ny mønsterværdig Installation paa Frederiksberg med ny Brændeovne o. s. v. S. begyndte nu en Række ivrige og kostbare Forsøg med Brænding af Underglasurfarver, der lykkedes saa godt, at Fabrikkens Udstilling 1888 i Kjøbenhavn og 1889 i Paris blev en Begivenhed. I Paris kaldtes Fabrikkens Porcelæn en Aabenbarelse, og dets Verdensry har derefter stadig holdt sig. Det var den danske Kunstindustri, S. herved fremmede, og det gjorde han ogsaa som Formand i Industriforeningen (1883—90). Efter hans Initiativ begyndte den fra 1885 at udgive et særligt kunstindustrielt Tidsskrift, og han gennemførte i Foreningens Jubilæumsaar den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1888 med en rig Repræsentation af de toneangivende Landes Kunstindustri. Ved Siden heraf har han (fra 1874) arbejdet for den tekniske Undervisning i Kjøbenhavn, og han staar da ogsaa nu (fra 1899) som Formand for det tekniske Selskab. Fra 1872 til 1878 var han Medlem af Frederiksbergs Kommunalbestyrelse og fra 1881 til 1883 Medlem af Folketinget. Af Helbredshensyn er han 1902 traadt tilbage som Direktør for Aluminia og den kgl. Porcelænsfabrik. *C. N.*

Schousboe, Fritz (August Frederik Alexander), dansk Musiker, født 11. Apr. 1857 i Ribe, død 13. Maj 1898 i Koln. Som en af E. Neupert's dygtigste Elever uddannede han sig til en betydelig Klaverspiller, var 1874—76 Elev af Konservatoriet i Kjøbenhavn, optraadte ved forskellige Koncerter, drog 1882 med det Ancker'ske Legat til Udlandet, studerede i Leipzig, blev 1883 Lærer ved Scharwenka's Konservatorium i Berlin, optraadte som Koncertspiller, ansattes senere ved Konservatoriet i Geneve og til sidst ved samme Institution i Koln. Udkommet af ham er en Del Klaverstykker og Sange. *A. H.*

Schousboe, Peter Kofod Anker, dansk Botaniker, født i Rønne 1766, død i Tanger 1832. Han blev Student 1787; da Rottbøll blev svagelig, kom S., der havde stor Interesse for Botanik, til at holde Forelæsningerne i dette Fag for ham. 1791—94 foretog han med Understøttelse af Bülow til Sanderumgaard en Rejse til Marokko, og 1796 rejste han i videnskabeligt Øjemed i Sverige; 1800 blev han Konsul i Tanger, hvor han nu med megen Iver fortsatte sine Studier over Landets Flora, dels over Blomsterplanterne, dels over Havalgerne. 1800 udgav S. i Videnskabernes Selskab, hvoraf han 1798 var bleven Medlem, et større Arbejde: »Om Vextriget i Marokko«, som Aaret efter udkom paa Tysk, men først 1874, altsaa mange Aar efter S.'s Død, udgaves paa Fransk. S.'s Studier over Havalgerne ved Marokko's Kyst vare ligeledes betydningsfulde; paa Grund af Tanger's afsides Beliggenhed var det imidlertid i hine Dage meget vanskeligt at faa noget udgivet; S.'s Manuskript, hvortil hører et Atlas paa 431 kulørte Tavler, befinder sig (1904) for største Delen i Paris; den berømte franske Algolog Thuret havde begyndt at bearbejde dette for Videnskaben vigtige Materiale, men Bornet fortsatte og udgav det 1892 under Titelen: »Les Algues de P. K. A. Schousboe«. Foruden disse Arbejder har S. skrevet flere mindre, ogsaa af økonomisk og zoologisk Indhold; han døde i Tanger som Geheimelegationsraad. En Slægt af Vortemælksfamilien er af Schumacher kaldet *Schousboea* efter ham, og samme Navn har Willdenow givet en Slægt af Combretaceerne. *V. A. P.*

Schousboe, Vilhelm Carl, dansk gejstlig, født 7. Septbr. 1841 i Faaborg, død 26. Febr. 1900 som Biskop i Aalborg. 1864 blev han cand. theol., 1868 Kateket og Skoleinspektør i Viborg, 1875 residerende Kapellan ved Garnisons Kirke i Kjøbenhavn og 1879 Sognepræst samme-steds. Derfra kaldedes han 1888 til Biskop ved Aalborg Stift. I 1870'erne havde han gentagne Gange været Lejrpræst i Hald. S. var en meget virksom Mand med praktisk Greb. Som Teolog og som Pennens Mand var han ikke noget særlig betydeligt, men i det praktiske Kirkeliv gjorde han i alle Maader Fyldest. Uden just at være Taler forstod han baade at fremsætte Evangeliets Ord jævnt og gribende og at kalde Kirkefolket frem til Arbejde. I kirkelig Henseende var han

udpræget højkirkelig. I Kjøbenhavn virkede han bl. a. for den indre Mission og især for Arbejdet blandt Ungdommen, og i Aalborg gav han Stødet til Opførelser af Vor Frelsers Kirke og et Menighedshjem. Han har skrevet »Syv Prædikener fra Lejren ved Hald« [1875], »Foredrag over de ti Bud« [1885], »Om vore Dages kristelige Foreninger for unge Mænd« [1886], en Postil 1887—88] og forskellige mindre Arbejder. (Litt.: »Biogr. Leks.« XV). *A. Th. J.*

Schoutbynacht [sχa'utbajna'χt], hollandsk Benævnelse paa Kontreadmiral. Fra Holland indførtes Ordet bl. a. i den danske Marine indtil 1771, da det afløstes af Betegnelsen Kontreadmiral. I de gamle Flaader, der bestode af tre Afdelinger: Avantgarden, Corps de bataille og Arrièregarden, førtes førstnævnte af en S. Ordet betegner hans Hverv: »at skue ud«: passe paa om Natten«, idet Avantgarden virkede som Flaadens Blænkere og Vagtskibe. *C. L. W.*

Schouten-Øer se Ny-Guinea.

Schouw, Joakim Frederik, dansk Botaniker og Politiker, født 7. Febr. 1789 i Kjøbenhavn, død 28. Apr. 1852 smst. Han blev Student 1808, allerede før den Tid havde han givet sig ivrig af med Zoologi og Botanik under Vahl, Hornemann og Schumacher. Han underkastede sig 1811 den juridiske Eksamen og kom senere ind i Kancelliet, hvorved han fik Raad til at genoptage de afbrudte naturhistoriske Studier. Netop i hin Tid begyndte Plantegeografien ved Arbejder af Humboldt, Pyrame de Candolle, Wahlenberg o. a. at forme sig som selvstændig Videnskab, og da S. 1812 kom til at foretage en botanisk Rejse i Norge, vendtes hans Tanker bestemtere i den Retning. Han besluttede at undersøge Italien og Sicilien i plantegeografisk Henseende, og efter at have taget Doktorgraden 1816 (hans Disputats er: *De sedibus plantaru?n originariis*) tiltraadte han med forskellig offentlig og privat Understøttelse en 3½ Aars Studierejse for at sammenligne Forholdet mellem Klima og Plantevækst. Efter sin Hjemkomst udnævntes han 1821 til ekstraord. Prof i Botanik ved Universitetet, og allerede Aaret efter udkom hans betydningsfuldeste Arbejde: »Grundtræk til en almindelig Plantegeographie«, hvori for første Gang i Videnskaben denne Gren fik en saa omfattende og saa selvstændig, aldeles original Behandling, at den hermed blev grundlagt [en tysk Udg. udkom i Berlin 1823]. Hans videnskabelige Virksomhed har sat sig talrige Spor i Litteraturen; en betydelig Mængde mindre Afhandlinger og Opsatser, Anmeldelser o. a. foreligge fra hans Haand. Ogsaa en Haandbog i Meteorologi og flere meteorologiske Afhandlinger ere forfattede af ham. 1823 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab, og 1833 stiftede han sammen med Eschricht den naturhistoriske Forening, hovedsagelig for at udbrede naturhistorisk Kundskab »hos den dannede Del af Folket«; som populær Foredragsholder udfoldede S. en overordentlig Virksomhed, og hans Bog »Naturskildringer« [1837], der har været meget udbredt i Folket, bærer Vidnesbyrd om hans store Fremstillingsevne og mangesidige Kundskaber. Efter sin tredje Rejse til Italien blev S. 1841 efter Hornemann's Død ord. Prof. i Botanik og Direktør for den botaniske Have i Kjøbenhavn. *V. A. P.*

S.'s Deltagelse i det offentlige Liv begyndte 1834 med to Artikler i det af ham fra 1831 ledede »Dansk Ugeskrift«. I den første behandlede han Spørgsmaalet om »Danmark's Trykkefrihed« i fremskridtsvenlig Aand, i den anden underkastede han Stænderanordningen en nærmere Omtale, hvori han udtalte stærke Betænkeligheder ved en mere udstrakt Valgret og kun opponerede mod, at Grundejendommen i Anordningen var skudt saa stærkt i Forgrunden fremfor andre Garantier for Indsigt og konservativ Tænkemaade. Aaret efter var han en af Hovedmændene for den store Petition til Kongen »om Pressens Forskaanelse for flere Indskrænkninger end de, der ifølge Lovgivningen allerede finde Sted«. Skønt denne Optræden ikke var velset paa højeste Sted, blev S. dog s. A. kongevalgt Medlem (for Universitetet) af begge Kongerigets Stænderforsamlinger, og i dem begge valgtes han derefter til Formand. Han ledede Danmark's første Stænderforsamlinger med en Dygtighed og et Retsind, som gjorde ham til en af Landets mest ansete og betydende Personligheder, og i hans Udtalelser saavel fra Præsidentpladsen som under hans lejlighedsvise Deltagelse i Forhandlingerne viste han sig bestandig som en om end maadeholden saa dog fast og paalidelig Talsmand for konstitutionelle og frisindede Anskuelser. Af særlig Betydning vare de Ord, han 1840 udtalte fra Præsidentpladsen om Ønskeligheden af en konstitutionel Forfatning og særlig af, at Kongen vilde tage fat paa Arbejdet for en saadan endnu i »de rolige Dage«. Denne Udtalelse og S.'s hele uafhængige Holdning mishagede Christian VIII's Regering, og skønt der ved Afslutningen af de to Stænderforsamlingers Valgperiode ikke blot fra Forsamlingerne, men ogsaa fra den kgl. Kommissarius A. S. Ørsted blev udtalt den varmeste Anerkendelse af det grundlæggende Arbejde, han som Præsident havde udført, genvalgtes han ikke som kongevalgt Repræsentant. Et Forsøg paa at gøre ham valgbar til Folkevalgene ved at skaffe ham den fornødne Grundbesiddelse strandede paa hans egen Vægring, og 1841—46 stod han saaledes uden for Stænderforsamlingerne. Derfor ophørte han dog ikke at tage virksom Del i det offentlige Liv ved Artikler særlig i »Dansk Ugeskrift« og paa anden Maade. Det var Trykkefrihedsspørgsmaalet, den slesvigske Sprogsag, Forfatningssagen og de skandinaviske Bestræbelser, som han med særlig Forkærlighed behandlede. Han var i denne Periode ogsaa Medstifter af Foreningen til Danskhedens Bevarelse i Slesvig, af den slesvigske Hjælpeforening og af det skandinaviske Selskab, ligesom han var en af de 7, der 1844 satte den store slesvigske Sprogpetition i Gang og var Overbringernes Ordfører hos Kongen. Ved Stænderval gene 1847 var han dels ved Gave, dels ved Køb af Grundejendom bleven valgbar til begge Stænderforsamlinger og valgtes til Medlem af dem begge. Ved Tronskiftet 1848 stod S. som Bæreren af en saa betydelig Autoritet og Genstand for en saa almindelig Tillid, at det faldt ganske naturligt, at han traadte frem som Hovedtalsmanden for det liberale Partis Ønsker. Et af ham tidligere forfattet Udkast til en fri Forfatning udgjorde Hovedindholdet af det Skrift »Ved Tronskiftet 1848«, som han i Forening med H. N. Clausen udgav umiddel-

bart efter Kongens Død. Skattebevillingsret, Deling af den lovgivende Magt mellem Konge og Rigsdag og virkelig Ministeransvarlighed vare Hovedpunkterne i det Schouw'ske Udkast; hvad Valgordningen angaar, indtog han en meget konservativ Holdning, idet han i det væsentlige erklærede sig tilfreds med Stændervalgloven. Med Hensyn til Monarkiets Organisation krævedes en egen lovgivende Forsamling for Holsten og en fælles Forsamling for Kongeriget og Slesvig, der desuden skulde have hver sin Repræsentation for de særlige Anliggender.

»Ved Tronskiftet« gav Stødet til den hele paafølgende Bevægelse, men i øvrigt antog denne snart saa kraftige og agitatoriske Former, at S. efter sit hele Naturel ikke længere kunde være i første Række. Saaledes deltog han vel i Protesten mod Reskriptet af 28. Jan., men ikke i det første Kasinomøde II. Marts. Dog var han efter Oprørets Udbrud klar over, at Forholdene nu krævede hurtig og energisk Handling, og han var derfor Medforslagsstiller af de Resolutioner, som vedtoges i Kasino 20. Marts, ligesom hans Professorbolig i botanisk Have var de nationalliberale Føreres Hovedkvarter i Ministerkrisens bevægede Døgn. I de Stændersamlinger, som behandlede Valgloven til den grundlovgivende Rigsforsamling, var han den selvskrevne Formand og medvirkede, skønt ikke uden udtalt Betænkelighed, til at bygge Valgloven paa almindelig Valgret. I Rigsforsamlingen indvalgtes han som Medlem for Randers Amts 1. Kreds og blev med 132 Stemmer af 143 valgt til Formand. Hans Ledelse af de langvarige og anstrengende Forhandlinger var, trods hans svigtende Helbred, mønsterværdig, og hans parlamentariske Takt og ubestridte Autoritet bidrog ikke uvæsentlig til at klare de mange Skær og tilvejebringe et endeligt Resultat. Ved Novemberministeriets Dannelse var der blevet tilbudt ham en Plads i Regeringen, som han dog afslog. Ved det første Landstingsvalg indvalgtes han som Medlem for en østjydsk Kreds, men nedlagde paa Grund af Svaghed sit Mandat ved Udløbet af den første Session. (Litt.: H. N. Clausen, »J. F. S.'s offentlige Liv« [i »Dansk Maanedsskrift« 1856, S. 273 ff.]).^ *N. N.*

Schouwen [sχa'uven], 0 hørende til den hollandske Provins Ny-Zealand, beliggende mellem Øster Sehelde og den sydvestlige Arm af Maas og gennemskaaren af Kanalen Dijkwater, 228 □ Km. med 24,000 Indb., der drive Krapdyrkning, Saltrensning og Fiskesaltning. Hovedstaden er Zierikzee. *M. Kr.*

Schovelin, Axel Thorsen, dansk Landskabsmaler, født i Kjøbenhavn 22. Marts 1827, død smst. 18. Decbr. 1893. I en Alder af 12 Aar blev han Elev af Kunstakademiet; 1848 debuterede han paa Charlottenborg med et Kyst- og et Skovparti, og i de følgende Aar hørte han til de stadige Udstillere; adskillige af hans Arbejder bleve solgte til Kunstforeningen. Sine Motiver søgte han mest i Skovene i Kjøbenhavn's Omegn og ved Øresund; fra sin første Udenlandsrejse, som han 1857—58 foretog med Akademiets Understøttelse, og paa hvilken han mest opholdt sig i Tyskland og Frankrig, bragte han kun lidt hjem; paa en senere, 1866, malede han for Kong Christian IX et stort Billede, »Slotsruinerne ved Heidelberg«, vistnok i hans betydeligste Arbejde. S. opnaaede en vis Popularitet ved sin Evne til at vælge et Motiv og afrunde det kønt samt ved sin lyse, rigtignok som oftest ganske konventionelle Farveholdning og sit kvikke Foredrag. Af Naturen var han udstyret med ikke ringe Evner, men han kom tidligt ind paa en Hastværksproduktion, der ikke var tjenlig for disses Udvikling, og naaede, navnlig i den senere Del af sit Liv, kun rent undtagelsesvis Resultater, der kunde tilfredsstille strengere Krav. *S. M.*

ScbOVelin, Julius Vilhelm, dansk Nationaløkonom, Søn af ovenn. A. S., er født 6. Jan. 1860 i Kjøbenhavn. Han tog 1882 statsvidenskabelig Eksamen, vandt 1884 Guldmedaille foren Afhandling om Strejker, udarbejdede som Sekretær ved Regeringskommissionen af 1885 bl. a. en Oversigt over Ulykkesforsikringslovgivningen i Europa og blev 1888 efter Prisafhandlingen »D. tyske Toldforening og en nordisk Toldunion« Sekretær ved Grosserersocietetet, snart efter Chef for dettes Børskontor og Sekretariat. I denne Egenskab tog S. Initiativet til »Handelsberetningerne«, som S. ved sin livlige Pen og Sans for det aktuelle snart gjorde til en med Interesse imødeset aarlig Lekture; endvidere forfattede S. en Del Afhandlinger om Landbrugskredit, Frilagerforhold etc. (»Ølskattens Virkninger« [1893]). 1889—90 udkom det omfangsrige og talentfulde Skrift »Fra den danske Handels Empire« [2 Bd.], hvori S. drager adskilligt nyt Stof frem; Værket var dog ikke anlagt blot som et rolig fremadskridende, pertentlig gennemført regulært Arkivarbejde; i en livfuld og beaandet Stil, der dog til Tider mærkes næsten forceret anti-kedelig, sætter han de økonomisk-politiske Linier op i flotte og dristige Sving. Side om Side med S.'s litterære Virksomhed (nylig en paabegyndt Skildring af større danske industrielle Foretagender) gaar en livlig Deltagelse i Dagens Politik. Han har gentagne Gange stillet sig ved Folketingsvalg som Højres Kandidat, dog uden at sejre; men som politisk Foredragsholder og som »Pen« og paa andre Maader har S., Repræsentant for det unge By-Højre, øvet ikke ringe Indflydelse. *A. Hk.*

Schrader, Eberhard, tysk Orientalist og Assyriolog, er født 5. Jan. 1836 i Braunschweig. S. studerede i Göttingen Teologi og østerlandske Sprog, vandt her Prisen for en Afhandling om det ætiopiske Sprog (trykt 1860), blev 1863 ord. Prof. i Teologi i Zürich, forflyttedes 1870 til Giessen, 1873 til Jena og 1875 til Berlin, hvor han gik over til det filosofiske Fakultet. S. havde tidlig kastet sig over Assyriologien, der dengang ingen Dyrkere havde i Tyskland. 1872 udgav han to nyttige Bøger: »Die assyr.-babylonischen Keilinschriften« og »Die Keilinschriften und das alte Testament«. Af den sidste Bog udkom 1883 en ny Udgave og 1885—89 en engelsk Bearbejdelse: »The Cuneiform Inscriptions and the Old Testament« [Lond. 1885—89]; en tredje meget omarbejdet Udgave ved Winckler og Zimmern udkom 1903. 1875 blev S. Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. S. var den første Professor i Assyriologi i Tyskland og den egentlige Grundlægger af det assyriologiske Studium i dette Land. S. har desuden udgivet: »Die Höllenfart der Istar, altbabylonisches Epos« [med Tekst,

Overs. og Tolkning; Giessen 1874], »Keilinschriften u. Geschichtsforschung« [1878], for en Del rettet imod Angreb fra A. v. Gutschmid; »Zur Frage nach dem Ursprung der babyion. Kultur« [Berlin 1884] o. s. v. S. har ogsaa udgivet 8. Udg. af De Wette's »Einleitung in des Alte Testament« [Berlin 1869], »Studien zur Kritik u. Erklärung der Bibl. Urgeschichte« [Zürich 1863]. S. er ogsaa Grundlægger af den Samling Oversættelser fra Assyrisk paa Tysk, som udkommer under Titelen »Keilschriftliche Bibliothek« [1892—1904] m. m. *V. S.*

Schrader, Julius Fr. A., tysk Maler, født 16. Juni 1815 i Berlin, død 16. Febr. 1900 i Gross-Lichterfelde. S., Elev af Berlin- og Düsseldorf-Akademiet (Schadow), blev 1848 Professor ved Berlin's Akademi. Som Historiemaler har S. udfoldet er meget rig Virksomhed; i Synsmaade og Farvevirkning er hans Kunst stærkt paavirket af Gallait og Biefve (s. d.); overhovedet var S. en af de første i Tyskland, der forsøgte sig i mere realistisk Fremstillingssæt o: i den Piloty'ske Form herfor, og i øvrigt før Piloty selv. Af hans Billeder (hvoraf mange i tyske Museer) fremhæves: »Caiais's Overgivelse« [1847, Berlin's Nationalgal.], det i Tyskland meget populære »Frederik den Store efter Slaget ved Kollin« [1849, Leipzig Mus.], »Esther og Ahasverus«, der roses som S.'s bedste koloristiske Arbejde [1856, Berlin-Gal.] etc. Ogsaa mange Portrætter: A. Humboldt og Ranke (Berlin's Gal.), Moltke, Selvportræt o. s. v. Han har udført Vægmalerier til Slotskapellet og det ny Museum i Berlin, raderer ogsaa. *A. Hk.*

Schram, Peter Ludvig Nicolai, dansk Operasanger og Skuespiller, født i Kjøbenhavn 5. Septbr. 1819, død smst. 1. Juli 1895. Efter Moderen, Marie Sofie født Wexschall — en Søster til den berømte Violinist Wexschall — havde S. arvet sit sjældne musikalske Talent, og det var da ogsaa Meningen, at han ligesom Broderen Fritz (1818—87), der var Violinist i Kapellet, skulde gaa Musikvejen; allerede fra sit 5. Aar lærte han af sin Moder at spille Klaver og kastede sig senere over Studiet af Strygeinstrumenter. Men da hans Lyst ogsaa gik i Retning af at »spille Komedie«, kom han (1831) — efter at han hos Skuespilleren Winsløw havde lært at deklamere — ind paa det af Siboni (s. d.) nylig oprettede Konservatorium, der nærmest virkede som Elevskole for Operaen, og her opdagede den energiske Syngemester snart hans ualmindelige musikalske Begavelse og tog sig varmt af det livlige og opvakte unge Menneske. 29. Oktbr. 1832 betraadte han første Gang Scenen som Flagermus i Operaen »Ravnen«, 1834 deklamerede han et Digt fra Scenen, og Oktbr. 1836 blev han antagen som Elev. Samtidig dyrkede han ivrig Musik, spillede Bratsch i Kvartetter, optraadte i private Komedier og fik sine første Roller i det reciterende Skuespil (Arv i »Kilderejsen« og Richard Børstenbinder). Imidlertid udviklede hans Stemme sig af sit hidtil lidt gaadefulde Puppehylster og aabenbarede en prægtig Basbaryton med ypperlig Højde. 1840 blev han Elev af Rung og fik sin egentlige Debut 19. Decbr. 1841 som Bertram i »Robert af Normandiet«, udførte derefter Kardinalen i »Jødinden« og i Maj 1842 Bartholo i »Figaro's Bryllup«, og dermed havde han ligesom lagt Grunden til de to jævnsides løbende Rækker af Figurer, der i over et halvt Aarhundrede skulde blive hans ganske særlige Domæne: de store komiske Gamlinger i Syngestykket og den komiske Opera, og de værdige Anstandsskikkelser i den alvorlige Opera. 1845 fik han kgl. Ansættelse.

Imidlertid følte S. selv, at hans Stemme kunde have godt af yderligere Uddannelse, og han drog saa med offentlig Understøttelse 1846 til Paris, hvor han studerede hos den berømte Lærer Garcia (s. d.), der faldt i Beundring, ikke mindst over hans Evne til at læse fra Bladet, og søgte at bevæge den unge Sanger til at blive i Frankrig, hvor han lovede ham en glimrende Fremtid. Men S. var dengang — som han altid har været senere — et saa inkarneret Kjøbenhavnerbarn, saa bunden af Længselen efter Hjemmet, at han afslog alle Tilbud og vendte tilbage til sin Fødeby, hvor han nu i det næste halve Hundredaar skulde høre til de Skikkelser, der i første Plan gav dansk Opera Præg og Farve.

S. havde den Lykke at forene den store Sanger, den fødte Musiker og den geniale Skuespiller i een Person. Han kunde i Operaen give sit dramatiske Geni de frieste Tøjler, fordi alt det musikalske faldt ham som den naturligste Ytringsform af Verden og ikke lænkebandt hans Tanker eller Evner i nogen Retning; han kunde omvendt give sig helt hen i Sangen og Musikken, fordi han uvilkaarlig følte og agerede som den fødte Dramatiker, fordi han bevægede sig paa Scenen som i sin egen Dagligstue, ja egentlig først følte sig rigtig hjemme paa de skraa Bræder, bag Lamperækken, der saa ofte virker hemmende paa mindre Aander. Ja, hans sceniske Evner, hans Fantasi og hans dramatiske Begavelse vare af en saadan Lødighed, at de end ikke krævede Musikken som Baggrund for at gøre sig fuldt gældende; allerede fra sin første Ungdom havde han fundet Anvendelse i det reciterende Skuespil, i sin Manddom stod han værdig ved Siden af den danske dramatiske Guldalders Koryfæer, og da han i sin Alderdom, da Sangstemmen begyndte at svigte — Talestemmen beholdt altid sin ejendommelige sonore, tilforladelige Velklang — særlig maatte lægge Vægten paa Roller i Skuespillet, var det ikke, som for saa mangen veltjent Operasanger, en nødtvungen Retrætepost, men en ganske naturlig Udvikling at hans sceniske Løbebane. Men naturligvis var det særlig inden for Operaen, at hans Evner i deres fulde Omfang og Harmoni kom til deres Ret. Inden for det Omraade, som hans Stemmes Omfang og Karakter anviste ham, spændte hans Geni over de videst mulige Felter, fra de højt patetiske Skikkelser i den alvorlige Opera — Kardinalen i »Jødinden«, Gesler i »Wilhelm Tell«, Jakob i »Josef og hans Brødre« — til de komiske Figurer i alle Genrer i Syngestykket og den italienske Maskekomedie, hvor hans barokke Fantasi og markerede, letbevægelige Ansigtstræk ret tillod ham at slaa Gækken løs, Figurer som de to Bartholo'er i »Barberen i Sevilla« og »Figaros Bryllup«, Geronte i »Skatten«, Dulcamara i »Elskovsdrikken«, Malcolm i »Røverborgen«, Grøndal i »Ungdom og Galskab«, Brause i »Sovedrikken«, Markisen i »Kongen har sagt det« o. s. v.

S. havde en ganske egen Evne til det, som Franskmændene kalde *dire une chanson*, at »sige« en Sang, at foredrage den, saaledes at Ordene og Meningen komme til deres fulde Ret, uden at lade sig hemme af Nodernes strammende Baand, og dog saaledes, at der ikke sker den musikalske Tanke nogen Overlast. Dette kom ham naturligvis særlig til gode i det lettere Syngespil og i Vaudevillen, i hvilke Kunstarter den professionelle Operasanger saa ofte strander ved sine Bestræbelser for at gøre for meget ud af det musikalske. Denne Tydelighed i Diktionen gjorde ogsaa hans Udførelse af Secco-Recitativerne i den italienske Opera til noget for sig og bevirkede, at mange enkelte Sætninger herfra ere blevne til bevingede Ord og have bidt sig urokkelig fast i Hukommelsen med S.'s Stemmeklang og Tonefald. Højdepunktet af Fremstillingskunst og illuderende Myndighed naaede S. maaske dog der, hvor Figuren spillede ind paa det overnaturliges eller uhyggeliges Omraade. Naar han som Kasper i »Jægerbruden« støbte Kuglerne i Ulvesvælget, havde man Fornemmelsen af, at Haarene virkelig rejste sig paa Hovedet af ham, og han bibragte ganske uvilkaarlig Tilhørerne en lignende Følelse. I hans Udførelse af Mefistofeles i Gounod's »Faust« var det ogsaa denne Understrøm af det dæmoniske, der gav Skikkelsen dens geniale Særpræg. Og en tilsvarende folkeviseagtig Uhyggelighedsfølelse prægede ogsaa hans Fremstilling af den skattegravende Jæger Mogens i »Elverhøj«.

I S.'s store Galeri af Figurer er der et Par enkelte, der hæve sig op over de øvrige, fordi han i dem har skabt Skikkelser, der i Tidens Løb ville blive staaende som ganske typiske for disse Figurer, og som det ikke vil kunne lykkes hans Efterfølgere at komme udenom; S. er ligesom bleven eet med dem, og de ville ikke let kunne tænkes i nogen anden Form, end netop saaledes, som hans geniale Intuition har skabt dem. Der er først og fremmest Don Bartholo-Figuren, denne Type paa alle gamle, sære Formyndere; Maske, Klædedragt, Mimik, Gestus, alt indtil de mindste Enkeltheder bar Præget af et saa overstrømmende Lune, en saa frodig Fantasi, at de staa som mejslet i Sten. Og Leporello i »Don Juan«, denne Blanding af Forslagenhed og Fejhed, af Frækhed og Underdanighed, af straalende Humør og letvakt Frygtagtighed var malet med en Hogarths Bredde og Sikkerhed, der een Gang for alle har fastslaaet denne Mozart'ske Inspiration i dansk Bearbejdelse. Og som Pendant til disse Figurer fra Operaens Omraade staar i Skuespillet hans Gengivelse af Bogtrykker Aslaksen i Ibsen's »De Unges Forbund«. Alt det fortrykte, ynkelige, fedtede hos dette mislykkede Geni havde her fundet et næsten klassisk Udtryk. Men S. behøvede ikke store Opgaver for at skabe noget stort; han havde netop den Evne ud af ganske smaa Antydninger, af ganske ubetydelige Bifigurer at skabe Skikkelser, der i den Grad fyldte Scenen og toge Tilskuerens Interesse fangen, at de undertiden ganske toge Luven fra Hovedfiguren: man tænke blot paa saadanne kostelige Genrebilleder som »Gaudieben« Radelzier i »Pernilles korte Frøkenstand« eller den ene af de to Stratenrøvere i »Fra Diavolo«.

I den sidste halve Snes Aar af S.'s Levetid faldt det i hans Lod at udføre de store Hovedroller i det Holberg'ske Repertoire: den politiske Kandestøber, Jakob v. Thyboe, Corfitz i »Barselstuen«, den stundesløse og Don Ranudo, ligesom Skuespillet i videste Omfang lagde Beslag paa hans Kræfter baade i nyt og gammelt: Skaarup i »Sparekassen«, Trop i »Recenscenten og Dyret«, Kongen i »Der var engang —« o. s. v. Han optraadte sidste Gang 2. Apr. 1895 som Rasmus Skytte i »Gulddaasen«. 1866 var han bleven udnævnt til Kammersanger. — Som S. paa Scenen var Kunstner til Fingerspidserne, saaledes var hans daglige Færd præget af det barnlige Gemyt, der er Kunstneren eget; det samme Lune, den samme dybe Humor, der paa Scenen omskabtes til kunstneriske Billeder, gav sig de pudsigste og uimodstaaeligste Udslag i hans private Liv og Færden, og det uopslideligste, kaadeste Humør, der ikke lod sig kue af noget, fulgte ham til hans sidste Stund. (Litt.: E. Brandes, »Dansk Skuespilkunst«). *S. L.*

Schramberg, By i det tyske Kongerige Württemberg, liggende i en af Schwarzwald's Dale, ved Schiltach, 424 M. o. H., har Jærnbanestation, en katolsk og en evangelisk Kirke, et smukt af Haver omgivet Slot, betydelig Urindustri (1,800 Arbejdere), Tilvirkning af Porcelæn, Majolika, Emailgenstande, Stentøj og Straahatte, Savmøller og Porfyrbrud og (1895) 7,120 Indb. I Omegnen findes flere Borgruiner og de smukke Bjærgdale Bernech og Lauterbach, den sidste med Vandkuranstalt. *M. Kr.*

Schrapnells se Shrapnells.

Schrandolph, v., tysk Kunstnerfamilie. 1) Johann (1808—79), hørte til München-Skolen, hjalp H. Hess (s. d.) med Udsmykningen af Basilikaen og Allerheiligenkirche i Miinchen og var overhovedet stærkt paavirket af denne Kunstner. Hans Hovedværk er Udsmykningen af Speyer-Domkirke. I dette mægtige Arbejde blev han hjulpen af sin Broder og Elev 2) Claudius (1813—91), der ogsaa stod Hess bi med de nysnævnte Arbejder i Miinchen. Til Slottet i Athen malede han nogle Fresker; senere opgav han næsten Maleriet og gik i Kloster. 3) Claudius (1843—1902) uddannedes bl. a, af Faderen J. v. S. og virkede fra 1883 som Direktør for Kunstskolen i Stuttgart. Han har udført en Del ret stemningsfulde Genrebilleder: »Pige ved Klaveret«, »Faust og Wagner«, »Dolce far niente« m. m., ogsaa talrige Illustrationer for Træsnit og dekorative Malerier i Nürnberg's Kunstudstillingssal m. m. *A. Hk.*

Schreck, Gustav, tysk Musiker, er født 8. Septbr. 1849 i Zeulenroda og Elev af Konservatoriet i Leipzig, ved hvilket han, der er en anset Musikteoretiker, 1877 ansattes som Lærer. Desuden beklæder (1904) S. det bekendte Kantorat ved Thomas-Skolen i Leipzig. S. har navnlig skrevet kirkelige Vokalværker, men for øvrigt ogsaa Kantater og en Obokoncert. *W. B.*

Schreckhorn, Bjærgtop i Berner-Alperne i den schweiziske Kanton Bern, ligger 7 Km. N. f. Finsteraarhorn og omgives fuldstændig af de to Grindelwald-Gletschere. S., der er 4,080 M. høj, besteges første Gang 1861. *H. P. S.*

Schreibersit, en metallisk Forbindelse af Fosfor, Nikkel og Jærn ($(Fe_4Ni_2)P$), forekommer i Meteorjærn. *N. V. U.*

Schreiner, Emil Theodor, norsk Skolemand, er født i Christiania 26. Novbr. 1831, blev Student 1849, filologisk Kandidat 1855, efter at han 1854 havde opnaaet Accessit for en Besvarelse af Universitetets Prisopgave »Om Parodien i den græske Litteratur«. Efter nogle Aars Virksomhed dels ved private Skoler i Christiania, dels som Universitetsstipendiat i klassisk Filologi blev han 1863 Adjunkt og 1864 Overlærer ved Katedralskolen i Christiania, befordredes 1872 til Rektor i Skien, 1877 til Rektor i Drammen og 1894 til Rektor ved Katedralskolen i Christiania, hvilken Stilling han fremdeles (1904) indehar. S., der har et højt anset Navn som Lærer (fornemmelig i Latin) og Skolemand, har været Medlem af Undervisningsraadet og af den 1890 nedsatte kgl. Kommission, som udarbejdede Udkastet til Loven af 1896 om de højere Skoler. Hans litterære Produktion indskrænker sig væsentlig til en meget benyttet »Latinsk Sproglære til Skolebrug« [Chra. 1871; 3. Udg. 1885] samt til en sammen med J. Johanssen og M. Nygaard udgiven »Latinsk ordbog« [Chra. 1887]. *K. F.*

Schreiner, Olive, afrikansk-engelsk Forfatterinde, er født i Basutoland i Beg. af 1860'erne som Datter af en engelsk Missionær. Hun optraadte først under Pseudonymet Ralph Iron med Romanen »The Story of an African Farm« [1883]. 1894 ægtede hun S. C. Cronwright, men skrev dog senere under sit eget Navn. Her kunne nævnes: »Trooper Peter Halket of Mashonaland« [1897], »An English South African's View of the Situation« [1899], samt »The Political Situation« [1895], udarbejdet sammen med Hendes Mand. I sine Bøger angriber hun Cecil Rhodes og *The Chartered Company* og udtaler sig for en mere human Behandling af de indfødte. *T. L.*

Schrenck, Karl, Friherre, tysk Statsmand, (1806—84). Han indtraadte 1834 i den bayerske Statstjeneste og blev Maj 1846 sin Faders Eftermand som Justitsminister, men afskedigedes i Febr. n. A., da han og hans Embedsfæller modsatte sig Lola Montez'es Ophøjelse. 1848 var han Medlem af den tyske Nationalforsamling, blev 1849 Regeringspræsident i Nedrebayern og Septbr. 1850 Sendemand ved Forbundsdagen. Herfra kaldtes han Maj 1859 til Første- og Udenrigsminister. Som saadan stræbte han at hævde Mellemstaternes Selvstændighed og modsatte sig Preussen's Bestræbelser for at vinde Ledelsen i Tyskland; kæmpede særlig siden 1862 mod Handelspagten med Frankrig og maatte derfor gaa af Septbr. 1864. Han blev Decbr. s. A. paa ny Sendemand ved Forbundsdagen indtil dennes Opløsning Aug. 1866; blev derefter livsvarigt Medlem af 1. Kammer og 1868—70 af det tyske Toldparlament, samt var 1870—71 Sendemand i Wien. *E. E.*

Schreuder, Hans Paludan Smith, norsk Missionær, født i Sogn 18. Juni 1817, død i Natal 27. Jan. 1882. S. blev Student 1835, cand. theol. 1841 og udgav 1842 et lidet Skrift »Nogle Ord til Norges Kirke om christelig Pligt med Hensyn til Omsorg for ikkechristne Medborgeres Salighed«, hvori han lagde sine Landsmænd Missionens Sag paa Hjerte og meddelte sin Beslutning at gaa ud som Missionær til et fjernt Hedningeland. Hans Plan vakte straks stor Tilslutning, private Pengebidrag kom rigelig ind, og da i det i Aug. 1842 stiftede »Norske Missionsselskab« (s. d.) besluttede at understøtte S. af Selskabets Kasse, var hans Plan sikret fra den økonomiske Side. Efter at være præsteviet rejste han i Juli 1843 med en Rejsefælle til London, hvor han traf Kaffermissionæren Samuel Young, der bestyrkede ham i Valget af Sydafrika til Missionsmark. I Novbr. 1843 ankom han til Kapstaden, hvorfra han kort efter begav sig til Port Natal, hvor han foreløbig slog sig ned for at sætte sig ind i Sproget. I Juni 1845 foretog han sin første Rejse ind i det egentlige Zulu-Land, men den fjendtlige Stemning, som Zulu-Kongen Umpande saavel ved denne Anledning som ved et senere Forsøg lagde for Dagen lige over for den kristne Missionærvirksomhed, nødte S. til at opgive Zulu-Landet som Virkefelt, og i Novbr. 1847 drog han til Kina for at forsøge Udsigterne der. Disse vare imidlertid ikke bedre end i Afrika, og efter et halvt Aars Ophold i Hongkong, hvorunder han arbejdede paa sin »Grammatik for Zulusproget« [Chra. 1850], kom han i Slutningen af 1848 tilbage til Natal-Kolonien, hvor han begyndte sin Missionsvirksomhed, bistaaet af de første Elever, der vare udeksaminerede fra Missionsskolen i Stavanger. 1850 anlagde han ganske nær Zulu-Landets Grænse sin første Station Umpumulo, hvorfra han i den følgende Tid fik Indgang i Zulu-Landet, nærmest som Læge for den syge Kong Umpande, som til Tak gav S. Lov til at bo og virke i hans Land. I Juli 1852 var den første Station i Zulu-Landet, Entumeni, færdig, og i de følgende Aar fik Virksomheden større og større Omfang, flere Stationer oprettedes og der kom flere Medhjælpere fra Norge. 1858 døbte S. den første Zulu. Med den voksende Virksomhed følte snart Trangen til en fastere Organisation med en Overledelse, og delvis for at afhjælpe dette Savn indviedes S. under et Besøg i Norge 1866 til »den norske Missions Biskop i Missionslandet«. Efter Tilbagekomsten fra Norge 1867 tog S. med stor Kraft fat paa den norske Missions Udvidelse til Madagaskar, hvor han allerede 1865 havde opholdt sig for at undersøge Forholdene der, og det lykkedes ham at opnaa for de norske Præster den samme Frihed til at virke paa Øen, som var indrømmet Englænderne.

Imidlertid indtraf der i den følgende Tid et Par Omstændigheder, som i nogen Grad standsede S.'s Fremgang paa Missionsmarken. Den ene var det spændte Forhold, hvori S. efterhaanden var kommet til det norske Missionsselskab paa Grund af en forskellig Opfatning af enkelte administrative Spørgsmaal, og som endte med et aabent Brud. Juni 1872 sendte S. en formelig Opsigelse af sin Stilling i Selskabets Tjeneste, og denne blev vedtagen det følgende Aar paa Selskabets Generalforsamling. Fra 30. Juni 1873 fratraadte han sin Stilling som Biskop over Zulu- og Madagaskarmissionen, men fortsatte sin Missionsgerning, støttet ved frivillige Bidrag fra Hjemlandet, hvor der allerede 1873 dannedes en Komité for »Den norske Kirkes Mission ved Schreuder«, som fremdeles (1904) er i Virksomhed. — Den anden Omstændighed, der greb forstyrrende ind i S.'s Missionsarbejde, var Kong Uqecwajo's Tronbestigelse i Decbr. 1872. Den ny Konge viste

til en Begyndelse et afgjort fjendtligt Sindelag mod Missionærerne og beordrede flere af deres Stationer fjernede; men saa stor politisk Indflydelse havde S. erhvervet hos Landets Høvdinger, og saa sikker var hans diplomatiske Evne, at Forhandlingerne endte med, at S. fik sig overdraget Entumeni-Strøget som privat Gave. Dels her og dels paa en ny Station, Untumjambili i Natal, fortsatte S. sin Gerning, efter at han var løst fra sit Forhold til det norske Missionsselskab, assisteret af indfødte Lærere og et Par norske Medhjælpere. Krigen 1879 voldte vistnok mange Vanskeligheder, men Respekten for Biskoppen var saa stor, at S.'s Stationer bleve fuldstændig urørte, medens alle andre Missionsstationer bleve ødelagte. Efteraaret 1881 blev han syg efter et Fald fra Hesten og døde nogle Maaneder senere paa Untumjambili.

I en sjælden Grad var S. forberedt og skikket til den Gerning, han havde valgt. Lige fra den Tid, han begyndte sit teologiske Studium, havde han haft den Tanke at gaa ud som Missionær og gennem et yderst nøjsomt Levesæt i Stilhed opdraget sig selv til en Gerning, som maatte være forbunden med mange Savn og megen Selvfornægtelse. En gennempraktisk Natur som han var, havde han sat sig ind i Lægekunsten, i Snedkerens, Murerens og Skrædderens Haandværk. Med mandig Uforfærdethed og fri for enhver Sentimentalitet mødte han alle Vanskeligheder, og ved sin Personligheds Magt virkede han lige stærkt paa de vilde Hedninger og de højtstaaende engelske Embedsmænd, som søgte hans Raad og høstede Nytte af hans politiske Kløgt og Indflydelse. S. fremtraadte netop paa et Tidspunkt, da Interessen for Missionen var begyndt at vaagne i Norge og der alene manglede en fuldt rustet Udsending til Missionsmarken, for at man skulde samle sig om et planmæssigt Arbejde. Som den, der i et afgørende Øjeblik viste Vejen for Missionens Venner og med trofast Udholdenhed holdt fast ved sit Kald, vil S.'s Navn til alle Tider være knyttet til den norske Hedningemissions Historie. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *K. F.*

Schrevelius, Fredrik Gustaf Georg, svensk retskyndig, født 18. Marts 1799 i Karlskrona, død i Lund 28. Marts 1865, Professor smst. 1844. S., der var en særdeles anset Lærer, har foruden nogle Disputatser og mindre Afhandlinger udgivet »Lunds Akademis Constitutioner« [Lund 1832], de meget benyttede »Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande Civil-Rätt«, I—III [smst. 1844 — 49, 2. Opl. 1851—58, 3. Opl. af 1. Del ved Ph. Humbla 1872], »Lärobok i Sveriges almänna nu gällande Civil-Proces« [smst. 1853] og den romerretlige »Juridisk Chrestomathie till begagnande vid Föreläsningar« [smst. 1855]. *Fz. D.*

Schrey, Ferdinand, tysk Stenograf, er født 19. Juli 1850 i Elberfeld og har siden 1891 drevet en stor Forretning i Berlin med Filialer i Wien og Basel. 1874 lærte S. Stenografi efter Gabelsberger's System og hørte i en Aarrække til de ivrigste Forkæmpere for det gabelsbergerske System, bl. a. som Redaktør af det største af denne Skoles Tidsskrifter, »Deutsche Stenographenzeitung«. Da S. imidlertid ikke kunde faa den gabelsbergerske Skoles Tillidsmænd til at gaa med til en Modernisering af dette System, udarbejdede han et nyt System, væsentlig paa Grundlag af Gabelsberger's, Stolze's og Faulmann's Systemer. Det ny System blev offentliggjort 1887 under Navn af »Vereinfachte deutsche Stenographie« og vandt en hidtil ukendt hurtig Udbredelse særlig i Skole- og Forretningsverdenen, saaledes at det med Hensyn til Antallet af Tilhængere og underviste snart naaede op til at blive det tredje største af de tyske Systemer. Det blev overført paa Engelsk, Fransk, Hollandsk, Italiensk, Spansk og Latin, ligesom det danner Grundlaget for »Letfattelig dansk Stenografi«. 1897 gik S. med til en Sammenslutning mellem hans, Stolze's og Velten's Systemer. Det ny System, der afviger yderst lidt fra S.'s, kaldes »Einigungssystem Stolze-Schrey« og er det mest anvendte i Preussen og Schweiz. Det repræsenteres for Tiden (1904) af ca. 1,400 Foreninger med ca. 45,000 Medlemmer, medens der i sidste Tællingsaar er undervist 55—60,000 Personer deri. S.'s Lærebøger i Stenografi ere de mest udbredte af alle tyske stenografiske Lærebøger. S.'s kortfattede Lærebog er udkommet i 16 Oplag og trykt i 285,000 Eksemplarer, hans udførlige Lærebog i 6 Oplag, 47,000 Eksemplarer, og hans Lærebog i Debatskrift i 7 Oplag, 40,000 Eksemplarer. Foruden disse Lærebøger har S. fra 1888 til 1900 udgivet et stenografisk Tidsskrift, der under hans Ledelse naaede op til at blive det indholdsrigeste stenografiske Fagblad. Desuden har S. offentliggjort en meget udbredt Bog med Raad for vordende Stenografer, »Der kürzeste Weg zur stenographischen Praxis«, samt et stort Antal Artikler om stenografiske Emner. *A. W.*

Schreyer, Adolf, tysk Maler, født 9. Juli 1828 i Frankfurt a. M., død 29. Juli 1899 i Cronberg (Taunus). S., som studerede Kunst i Frankfurt, München m. fl. St., sankede en Rigdom af Motiver paa sine lange Rejser (med Prinsen af Thurn u. Taxis) i Ungarn og Valakiet, Sydrusland, senere Syrien m. m. I Paris, hvor han slog sig ned 1862, gjorde han megen Lykke med sine farverige og livfulde Billeder, hvor Hesten spillede en stor Rolle: Kosakker sprænge af Sted, vilde Heste fare hen over Pustaen, Arabere i Ørkenen o. s. v., altid er der Fart og svulmende Liv over Fremstillingen; men under Masseproduktionen blev S.'s kække og farvefriske Pensel lovlig rutineret, overfladisk og gentagende sig selv. Fra 1870 levede S. i Cronberg. Han malede ogsaa mange Slagbilleder: Hovedværket »Artilleriangreb ved Traktir paa Krim« (S. gjorde Krim-Krigen med), »Preussiske Husarers Angreb ved Kuppenheim« (1854, Berlin's Ravené Gal.) m. fl. *A. Hk.*

Schrieck, Otto Marseus (Marcellis) van, kaldet Schnuffelaer, hollandsk Maler, født i Nijmegen 1619 ell. 1620, død i Amsterdam 1678, rejste i Italien, England og Frankrig. Hans lille Speciale er Gengivelse af Jordsmonnet og dets Planter med deres Befolkning af smaat Kryb, Biller, Insekter o. s. v. Kolde og haarde i Farven vidne hans taalmodig udførte Billeder mere om naturhistorisk Interesse end om kunstnerisk Sans. Billeder af S. i Amsterdam, i Uffizi'erne i Firenze og særlig talrig i tyske Samlinger. *A. R.*

Schroll, Johannes Zeuthen, dansk Officer, er født 27. Marts 1831 paa Endrupholm ved Varde. Han blev Sekondløjtnant ved Rytteriet 1849, deltog med Eskadronen Barth i Slaget ved Isted og var paa Højskolen 1853 — 57, hvorefter

han kom til Generalstaben. 1861 blev han Ritmester og ansat ved Kommandantskabet paa Als, 1863 Souschef ved 1. Division. Som saadan deltog han i Kampen ved Mysunde og Forsvaret af Dybbøl, men blev efter Slaget 18. Apr. Souschef ved Overkommandoen i Stedet for Major Rosen og efter Fredsslutningen Souschef ved 2. Generalkommando. Efter at have gjort Tjeneste ved Fodfolket 1867—70 kom han tilbage til Generalstaben, sendtes 1871 til Frankrig for paa nært Hold at studere den fransk-tyske Krig, hvis strategiske Ledelse han overlegent fremstillede i »Militært Tidsskrift«. Efter 1872 at have været i Rusland avancerede han 1873 til Oberst og Chef for 3. Bataillon og var 1879—85 Chef for Generalstabens taktiske Afdeling, i hvilken Stilling og som Medlem af mange Kommissioner han udfoldede megen Dygtighed. Da »Forsvarsbevægelsen« 1880 opstod, støttede han denne ved at yde en Mængde Bidrag til Bladet »Vort Forsvar«, særlig af polemisk Natur, idet han forstod at afkræfte de mod Forsvarsplanen af 1879 fremsatte Indvendinger med den fornødne Vægt; desuden var han Formand for den Militærkomité, der opfordrede Officerer til at holde Foredrag eller skrive oplysende Artikler om Forsvarsvæsenet. 1885 blev S. Generalmajor og Generalinspektør for Rytteriet, for hvilket Vaaben han altid havde næret særlig Interesse, og hvis Uddannelse i moderne Retning han fremmede. Men allerede 1887 blev han Chef for Generalstaben og udfoldede ogsaa som saadan en betydelig Virksomhed. 1888 var han attacheret Storfyrsttronfølger Nikolaj under dennes Besøg i Danmark, 1894 fulgte han Christian IX paa Rejsen til Rusland i Anledning af Alexander III's Bisættelse. S. A. benaadedes han med Storkorset af Dannebrog. 1896 blev han Generalløjtnant og kommanderende General i 2. Generalkommandodistrikt, men forflyttedes Aaret efter til 1. Generalkommandodistrikt. Paa Grund af Alder afgik han 1901 fra Krigstjenesten. *P. Nw.*

Schroth's Kur bestaar i Anvendelsen af en Diæt, af hvilken Drikkevarer ere udelukkede eller i alt Fald indskrænkede til et Minimum, da en fuldstændig Fjernelse af Vædske af Føden ikke vilde kunne taales. Selv med Tilladelse til at nyde visse Mængder Vædske kunne Patienterne kun vanskelig udholde Kuren, der varer nogle Uger. Den indrettes derfor i Reglen paa den Maade, at der mellem de »tørre Dage« indskydes »Drikkedage«.

Ved Anvendelsen af denne Kur bliver Blodet rigere paa faste Bestanddele, Urinen bliver mere koncentreret, og derved begunstiges Opsugningen af sygelige Vædskeansamlinger i Legemet, af Betændelsesudsvedninger, ligesom ogsaa for stor Udspiling af Mavesækken derved kan formindskes. Behandling med denne Kur er forsøgt ved saadanne Tilstande og ogsaa med et vist Held, men har dog ikke fundet almindelig Indgang, dels fordi de fleste Patienter vanskelig finde sig i den Ubehagelighed, det er at skulle tørste saa stærkt, dels ogsaa, fordi den ikke er ganske uden Fare, idet der kan indtræde Feber, Dannelsen af Nyregrus og en betydelig Afmagring og Afkræftelse; men i en modificeret Form benyttes den dog ofte.

Paa lignende Principper grunder sig ogsaa den saakaldte Oertel-Kur (se Aandedrætskure) ved Behandlingen især af Hjertesygdomme. *A.F.*

Schrumpf, Augusta, født Smith, dansk Skuespillerinde, født i Kjøbenhavn 19. Novbr. 1813, død i Bergen 7. Febr. 1900. Hendes Fader var norsk, hendes Moder svensk af Fødsel. Som 16-aarig Pige kom hun til Norge, hvor hun 21. Septbr. 1829 debuterede paa Christiania's offentlige Teater som Rosine i Beaumarchais's Komedie »Barberen i Sevilla«. Hun vakte i Begyndelsen ikke nogen synderlig Opmærksomhed, og først efterhaanden erobrede hun sig ved sit uomtvistelige Talent den fremragende Plads ved Christiania Teater, som hun siden gennem et langt Tidsrum hævdede. Hendes Begavelse omspændte et stort Repertoire, fra Dronningen til Soubretten, fra Adelsdamen til Bondepigen. S., der 1832 havde indgaaet Ægteskab med Teaterets Kapelmester August S., udførte under sin trediveaarige Virksomhed som Skuespillerinde over 400 Roller, hvoraf kunne nævnes Desdemona i »Othello« og Beatrice i »Blind Allarm«, Titelrollen i Schiller's »Maria Stuart«, Marie i »Væringerne i Miklagard«, Ragnhild i »Svend Dyring's Hus«, Jolanthe i »Kong René's Datter«, Parthenia i »Ørkenens Søn«, Marguerite i »Dronning Marguerite's Noveller«, Donna Clara i A. Munch's dramatiske Digtning af samme Navn og Margit i »Gildet paa Solhaug«, da dette 13. Marts 1856 for første Gang gik over Christiania Teaters Scene. Da hun tillige var i Besiddelse af en ganske vakker Sangstemme, optraadte hun ogsaa i Sangstykker; hun har saaledes bl. a. spillet Zerline i Auber's Opera »Fra Diavolo«, 16. Marts 1860 optraadte S. i Scribe's Komedie »Damernes Fe« for sidste Gang paa den Scene, hvor hendes Kunst særlig inden for den ældre Generation af Publikum altid havde været omfattet med megen Interesse og Sympati, medens den stod noget fjernere for den yngre Slægt, hos hvem Nationalitetskravet til Scenens Kunst paa hin Tid var begyndt at gøre sig alt stærkere og stærkere gældende. (Litt.: T. Blanc, »Christiania Teaters Historie 1827—77«). *T. B.*

Schröder, Friedrich Ludwig, tysk Skuespiller og Skuespilforfatter, født 3. Novbr. 1744 i Schwerin, død 3. Septbr. 1816 paa Rellingen ved Pinneberg i Holsten. S., hvis Moder var Skuespillerinde ved Ackermann's (s. d.) Trup og senere ægtede denne, kom allerede 3 Aar gl. paa Scenen i St. Petersborg, anvendtes i de følgende Aar i adskillige Børneroller, men hans Teaterbane begyndte dog først egentlig Apr. 1759 i Solothurn; sine dramatiske Evner udfoldede han først som Komiker og Danser, men allerede i sit 17. Aar vovede han sig — med Held — i Kast med tragiske Roller. Efter sin Stiffader Ackermann's Død (1771) overtog S. sammen med sin Moder Ledelsen af »Det tyske Nationalteater« i Hamburg og hævede dette ved sit omhyggelige Repertoirevalg og sin myndige Indstudering til en Mønsterscene; ganske særlig kan det nævnes, at han indførte Shakespeare (i egen Scenebearbejdelse) paa det tyske Teater; Begyndelsen skete 30. Septbr. 1776 med »Hamlet«, hvori S. spillede Aanden og 1. Graverkarl. 1781 forlod S. Hamburg for at tiltræde et Engagement ved Burgteateret i Wien, hvor han under stort Bifald virkede i 4 Aar, dannede derpaa et eget Selskab, med hvilket han gav Forestillinger i Altona, Lübeck og Hannover, vendte ved Paaske 1786

tilbage til Hamburg og virkede derefter her som Direktør, Skuespiller, Skuespilforfatter og -bearbejder, indtil han 30. Marts 1798 som Grev Klingsberg i »Ringen Nr. 2« tog Afsked med Publikum for at tilbringe Resten af sit Liv i Fred og Ro paa sin Landejendom Rellingen; men 1811 følte han det som en uafviselig Pligt atter at overtage Styrelsen af Teateret i Hamburg; dog Heldet svigtede ham, og allerede efter eet Teateraar trak han sig tilbage for stedse. S. var en stor Skuespiller, hvis Evner rakte fra det samtidige borgerlige Skuespil til den Shakespeare'ske Tragedie; han udfoldede i det første saavel en lystig Komik som en fin Ironi, saavel en glat Samtaletone som en vægtig Forstand, og i Tragedien raadede han over en ophøjet Simpelhed og Sanddruhed i Tale og Fremtræden, der naaede en gribende Virkning. Ved Siden af sin Skuespillergerning udfoldede S. en omfattende Virksomhed som dramatisk Forfatter, Bearbejder og Oversætter; han var dog paa dette Felt selv i sine bedste originale Arbejder mere praktisk Teatermand end Digter; hans Stykker ere samlede i »S.'s dramatische Werke« mit einer Einleitung von L. Tieck, I—IV [Berlin 1831]. (Litt.: F. L. W. Meyer, »F. L. S., ein Beitrag zur Kunde des Menschen und Künstlers«, I—II [Hamburg 1819; 2. Opl. 1822]; B. Litzmann, »S. und Gotter. Briefe S.'s an Gotter« [Hamburg 1887]; samme, »F. L. S., ein Beitrag zur deutschen Litteratur- und Theater-Geschichte«, I—II [Hamburg 1890—94]). *A. A.*

Schroder, Georg Engelbert, svensk Maler, (1684—1750). S., Elev af D. v. Krafft, malede Portrætter og Historiebilleder, flygtig, men flot og ofte med stor malerisk Virkning. Det dygtige maleriske Greb havde han især tilegnet sig i Udlandet, hvor han fra 1703 opholdt sig en Snes Aar. Her lagde han sig især efter C. Maratti og Trevisani. Da han 1725 vendte tilbage, blev han Hofportrætmaler (mange Portrætter: Kong Fredrik og Ulrika Eleonora i mange Eksemplarer, Lemke [1729] og Selvportræt, begge i Kunstakademiet) og Hofintendant. Som hans betydeligste Arbejde regnes »Korsfæstelsenc (1738, Hedvig-Eleonora-Kirken i Stockholm). Endvidere: »Nadveren« (i flere Fremstillinger), »Apollo og Muserne«, »De 4 Elementer« (Stockholm's Nationalmuseum), M. Stenbok (1708, Grippsholm) m. m. *A. Hk.*

Schrøder, Hans Fredrik Ludvig, norsk Skolemand og Teaterchef, født i Tønsberg 19. Juli 1836, død i Christiania 16. Decbr. 1902. Efter at have taget filologisk Embedseksamen 1858 blev han Aaret efter ansat som Lærer ved Nissen's Latin- og Realskole i Christiania, hvis Ledelse han senere hen overtog som Ejer og Bestyrer 1866—74. 1861 opholdt han sig paa en Studierejse i England, Frankrig og Tyskland; 1874—75 foretog han en lignende i Italien. 1878 blev han Medlem af Christiania Teaters Direktion og Aaret efter Teaterets Chef, hvilken Stilling han tiltraadte efter først at have foretaget en Europa-Rejse for at studere scenisk Kunst og Teatervæsen, og som han derefter indehavde i de følgende 20 Aar, indtil Christiania Teater ved Udgangen af Sæsonen 1898—99 nedlagde sin Virksomhed. I dette lange Tidsrum skøttede han den ham betroede Post, ofte under vanskelige Forhold, med en aldrig svigtende Interesse og Takt. Og om han end ikke helt undgik den Opposition, som enhver Teaterleder saa at sige alene i Medfør af sin Stilling er udsat for, og som for S.'s Vedkommende fornemmelig skyldtes det Standpunkt, han ud fra en væsentlig idealistisk anlagt Kunstanskuelse fandt at maatte indtage til et Par af 1880'ernes naturalistiske Arbejder i den norske dramatiske Litteratur, saa førte dog Teateret under hans administrative Ledelse en forholdsvis rolig Tilværelse efter dets mange tidligere Storme. Han holdt stedse Repertoiret paa en jævnt respektabel Højde, og 1884—93, da han havde Bjørn Bjørnson ved sin Side som artistisk Direktør, havde Teateret en Periode, der hører til de mest fremragende og bemærkelsesværdige i dets Historie, ligesom han i det hele taget afsluttede sin Teatervirksomhed under betydelig lykkeligere Forhold, end han havde begyndt den. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«; H. S., »Erindringer fra mit Teaterliv« [»Aftenposten« 1900]). *T. B.*

Schrøder, H., se Löwenhielm.

Schröder, Ida Wilhelmine Emanuela, dansk Operasangerinde, er født i Kjøbenhavn 29. Jan. 1858, gennemgik Konservatoriet, hvor hun havde Carl Helsted til Lærer i Sang, og debuterede 1880 paa det kgl. Teater som Zerlina i »Don Juan«. I Kraft af sin sympatetiske Stemme og sit sikre musikalske Naturel kom hun hurtig ind i Repertoiret, udførte bl. a. Titelrollen i »Mignon«, Zerlina i »Fra Diavolo«, Pagen i »Figaro's Bryllup«, Micaëla i »Carmen« o. s. v. 1896 forlod hun Scenen og har siden den Tid udfoldet en omfattende Virksomhed som Lærerinde. *S. Z.*

Schrøder, Ludvig Peter, dansk Højskoleforstander, er født 19. Jan. 1836 i Christianssædes Skovridergaard paa Lolland. S. blev Student 1854, cand. theol. 1860. Da S. som Student kom til Kjøbenhavn, var han allerede stemt af Grundtvig'ske Tanker, og nu kom han midt ind i det kraftige Liv, der udgik fra Vartov. Det var ikke S. Kierkegaard's Angreb paa Statskirken, men Grundtvig's Tanker om Præstefrihed, ikke den førstes filosofiske Udredninger, men den sidstes historiske Syner, der bleve bestemmende for ham, og han blev en af Grundtvig's mest trofaste Lærlinge og blev den, der med den sejeste Energi har kæmpet for hans folkeopdragende Tanker. Under et Vikariat paa Rødding Højskole 1861 blev han stærkt greben af at høre om K. M. Kold's (s. d.) Arbejde, og han fik Lyst til Højskolegerningen. 1862 blev S. paa C. Flor's (s. d.) Anbefaling Forstander for Rødding Højskole, men han maatte paa Grund af Krigen standse 1864. 1865 aabnede han sammen med sin Medlærer H. Nutzhorn Folkehøjskolen i Askov, der blev den betydeligste Folkehøjskole i Norden, efter at man 1878 havde begyndt at meddele en udvidet Undervisning, og Poul la Cour (s. d.) var bleven knyttet til Skolen. S. har ved sin Side haft dygtige Medarbejdere, især i sin Hustru Charlotte, født Wagner. Foruden til selve Skoleundervisningen samles til Sommer- og Efteraarsmøder Mænd og Kvinder fra alle Egne af Landet, fra Sønderjylland, Norge, Sverige og Finland. Som Foredragsholder virkede S. i Begyndelsen kraftigst ved Emner fra Nordens Mytologi, men hans Emne-

valg spænder over alle Historiens Egne, for saa vidt de kunne knyttes til det nuværende Liv og vække Tilhørerne til Daad. Danmark omgivet af Sønderjylland og Norden er S.'s folkelige Stilling, Grundtvig's kirkelige Opfattelse hans kristelige. Paa Kirke-, Skole- og Folkemøder har S. givet sit Bidrag, han har arbejdet for Hedesagen og for Plejehjemssagen. Han har været Medudgiver af »Nordisk Maanedsskrift« (1871—83), »Historisk Maanedsskrift« (1883—88) og »Danskeren« (1888—94) og er en flittig Medarbejder ved »Højskolebladet«; han har skrevet kirkelige og litterære Biografier og Bøger om »Det danske Hedeselskab« og om »Danmark's Hjælpekilder og Næringsveje«, I—II. 1887—90 var S. Medlem af Landstinget. I Nærheden af Højskolen har han oprettet et Mønsterlandbrug. *L. M.*

Schröder, Richard Karl Heinrich, tysk Retshistoriker, er født 19. Juni 1838 i Pommern, blev 1863 Privatdocent i Bonn og er fra 1888 Professor i Heidelberg. Foruden ved Skrifter over den ægteskabelige Formueret, bl. a. »Geschichte des ehelichen Güterrechts« I—II [Stettin 1863—74], har S. skaffet sig et anset Navn ved sin bekendte »Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte« [Leipzig 1889, 4. Opl. 1902]. Han er Medudgiver af »Zeitschrift der Savigny-Stiftung fur Rechtsgeschichte« og har i det hele baade som Udgiver og selvstændig Forfatter udført et solidt Arbejde i Retshistoriens Tjeneste. *Fz. D.*

Schroder, Sophie, tysk Skuespillerinde, født 23. Febr. 1781 i Paderborn, død 25. Febr. 1865 i München. Hun, der var et Skuespillerbarn, regnedes for en af sin Tids betydeligste tragiske Skuespillerinder og udførte saavel i Hamburg og München som paa selve Burgteateret i Wien med Glans de største tragiske Roller som Fædra, Sappho, Medea, Merope, Maria Stuart, Lady Macbeth og Isabella i »Bruden fra Messina«; hun besad et udtryksfuldt Blik og en stor og smuk Stemme, som hun dog ikke altid vidste at holde til Raade med. Hun optraadte sidste Gang 1859 i Munchen ved Schiller's 100 Aars Fest. (*Litt.:* Ph. Schmidt, »S. S., wie sie lebt im Gedächtnisz« [Wien 1870]). *A. A.*

Schröder, Wilhelm, plattysk Forfatter, født i Oldendorf ved Stade 23. Juli 1808, død i Leipzig 4. Oktbr. 1878. Han studerede i Leipzig, hvor han kom i meget venskabeligt Forhold til Boghandler Brockhaus; i Hannover grundlagde han (1840) »Hannöversches Volksblatt«, som han redigerede i mange Aar, hvorved han fik Lejlighed til at uddanne sig til folkelig Forfatter. Hans Tilslutning til den preussiske Anneksion af Hannover (1866) kostede ham hans hele Stilling og Ejendom; han maatte forlade Landet og siden leve tarvelig af Udbyttet af sine humoristiske plattyske Skrifter. Af disse kunne særlig fremhæves: »Swinegel's Lebensloop un Enne« [1867], »Dat Wettloopen twischen den Swinegel un den Haasen« [1868], »De plattdütsche Sprückwörderschatz« [1874; ogsaa i Reclam's Universalbibl.], »Humoresken« [7 Hæfter, sammen med Arnold S., 1875—90] og Skuespillet »Studenten und Lützower« [1874]. Det bedste er samlet under Titelen »Haideland un Waterkant« [5 smaa Bd. med Illustr., 1871—72]; en Del findes i Reclam's Universalbibl. *C. A. N.*

Schröder-Devrient [devriæ'η], Wilhelmine, tysk dramatisk Sangerinde, født 6. Oktbr. 1805 i Hamburg, død 26. Jan. 1860 i Koburg. Hun, der var en Datter af ovenn. Sophie S., kom tidlig paa Scenen i Balletternes Børneroller, fik 15 Aar gl. sin egentlige Skuespildebut paa Burgteateret i Wien som Aricia i Racine's »Fædra«, gjorde straks Lykke, men vakte dog endnu større Forhaabninger, da hun Aaret efter (1821) som Pamina i »Trylleløjten« aabenbarede, at hun tillige besad Sangens Gave, og da hun snart efter med Glans udførte Leonora i Beethoven's »Fidelio«, bredte hendes Ry sig ud over hele Tyskland. Hun bestemte sig nu for at opgive Skuespillet og helt at give sig Sangen i Vold, men hendes Skuespillerindebegavelse fornægtede sig alligevel ikke, og medens hendes Sangkunst udfoldede sig i pragtfuld Fuldkommenhed, gav hun sine Roller, blandt hvilke særlig kunne nævnes Donna Anna, Vestalinden, Romeo, Søvngængersken, Norma og Valentine i »Hugenotterne«, en gribende dramatisk Udformning. Ogsaa uden for Tyskland's Grænser gjorde hun Lykke: 1830 optraadte hun første Gang i Paris, 1832 i London, 1835 naaede hun til Rusland, Efteraaret 1847 optraadte hun paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn. Hun havde 1823 ægtet den bekendte Skuespiller Karl Aug. Devrient (s. d.), men Ægteskabet var ikke lykkeligt og opløstes allerede 1828; efter at hun 1849 havde trukket sig tilbage fra Scenen, indgik hun Ægteskab med en livlandsk Godsejer; hun optraadte dog senere nogle Gange i Berlin. (*Litt.:* v. Glümer, »Erinnerungen an W. S.« [Leipzig 1862]; v. Wolzogen, »W. S.« [Leipzig 1863]). *A. A.*

Schroderheim, Elis, svensk Embedsmand, (1747—95), nedstammede fra en tysk Slægt Schroder, som ved Midten af 17. Aarh. var kommen til Sverige og 1759 adledes under Navnet S. Han kom tidlig ind paa Embedsbanen og vandt Gustaf III's Gunst ved den Dygtighed, hvormed han paa Rigsdagen 1778 fungerede som Bondestandens Sekretær; 1782 blev han Statssekretær. S. var paa Grund af sin Aandrighed og Livlighed Gustaf III's specielle Yndling og hørte til dem, der fortrinsvis arrangerede Hoffets Fornøjelser. Ved hans Virksomhed som Embedsmand klæber en svar Plet, den Simoni, han drev ved Besættelsen af kirkelige Embeder (den saakaldte Pastoratshandel). Efter 1786 ophørte S. at have Indflydelse i den højere Administration og blev tilforordnet Landshøvding i Upsala Len; 1786 blev han en af de 18 i det nystiftede svenske Akademi. 1792 blev han tilforordnet Hof kansler; efter Gustaf III's Død var han Landshøvding i Upsala, men fik 1794 sin Afsked, da han uden Grund mistænktes for Delagtighed i den saakaldte Armfelt'ske Sammensværgelse. Han døde i Fattigdom. S. udmærkede sig ved sin Aandrighed og sine fremragende Egenskaber som humoristisk Skribent og Komedieforfatter. Han efterlod sig »Anteckningar till Gustaf III's historia«. (*Litt.:* Tegner, »Från Tredje Gustafs dagar« III [Lund 1892]). — Hans Hustru Anna Charlotte Stapelmohr (1754—91 31. Decbr. ell. 1792 1. Jan.) er bleven bekendt ved sin Aandrighed og Slagfærdighed i Replikken, Egenskaber, der til sidst paadrog hende Gustaf III's Unaade. Det almindeligst forekommende Portræt af Fru S. er ikke

autentisk, men er kun ved en Forveksling blevet henført til hende. Det rette findes i Personhistorisk Tidskrift (svensk) II. (Litt.: Crusenstolpe, »Medaljonger och statyetter« [Stockholm 1882]). *A. S.*

Schrödter, Adolf, tysk Maler, Raderer og Litograf, født 1805 i Schwedt, død 1875 i Karlsruhe, var Elev af Kobberstikkeren Buchhorn i Berlin og gik samtidig paa Akademiet smst. 1829 rejste han til W. Schadow i Düsseldorf. Til den der herskende romantisk-sentimentale Kunstretning ofrede han sine første Billeder, men hans sunde Humør reagerede hurtig, og med sit Billede »Trauernden Lohgerber« [1832] leverede han en vittig Karikatur af al den forlorne Traurighed. Med dette Billede havde han fundet sit Omraade: rig paa Lune og Fantasi med udpræget Evne for den godsindede Karikering blev han en af Periodens mest yndede humoristiske Illustratorer. Af hans Billeder, der ikke have særlig Fortjeneste som Malerkunst, skulle nævnes: »Wirthshausleben am Rhein«, Malerierne med Emner af »Don Quixote«, som Heine betegnede som uovertræffelige, Billederne med Scener af Falstaff's Bedrifter, af Münchhausen's og Uglspil's Eventyr, »Des Weines Hofstaat« og »Der Triumphzug des Königs Wein«. Men mere Fornøjelse end af Malerierne har man af S.'s mindre Ting: Raderinger (bl. a. Don-Quixote-Suiten paa 16 Blade), Litografier (»Leben und Thaten des Abgeordneten Piepmeier«), let henkastede Akvareller (»Rheinwein«, »Maitrank«, »Punch« u. »Champagne«) og allermest maaske af hans smaa ornamentale Friser, Arabesker o. l., hvor hans muntre lunefulde Paafund i Forbindelse med hans smidige dekorative Sans ofte frembringer henrivende Smaating. S. var tillige meget benyttet som Bogillustrator; hans betydeligste Arbejder her ere Tegninger til Musæus'es Folkeeventyr, Chamisso's »Peter Schlemihl« og Uhland's Værker. *A. R.*

Schröer, Karl Julius, østerrigsk Litteraturhistoriker og Sprogmand, er født i Pressburg 11. Jan. 1825. Han var 1852—61 Lærer ved Statsrealskolen i Pressburg, derefter Direktør for de evangeliske Skoler i Wien og (1867) Professor ved den tekniske Højskole smst. Han har bl. a. udgivet »Geschichte der deutschen Litteratur fur Schule und Haus« [1853], »Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungarn« [1858], »Deutsche Mundarten des ungarischen Berglandes« [1864], »Wörterbuch j der Mundart von Gottschee« [1870], »Die deutsche Dichtung d. 19. Jahrh.'s« [1875] samt Goethe's »Faust« [2 Bd., 3. Opl. 1893 — 96]. *C. A. N.*

Schröter, CoronaElisabeth Wilhelmine, tysk Sangerinde, (1751—1802), optraadte allerede 16 Aar gl. ved en Koncert i Leipzig og var fra 1778 engageret i Weimar. Hun har (1786) udgivet 25 Sange. *S. L.*

Schroeter, Jens Fredrik Wilhelm, norsk Astronom, er født 21. Maj 1857 i Christiania, blev Student 1876, Realkandidat 1882. Efter at have tjenstgjort som 1. Observator ved den norske Polarstation i Bossekop Efteraaret 1882 til Efteraaret 1883 og efter i Tiden Jan. 1884—Septbr. 1888 at have været Assistent ved det norske meteorologiske Institut ansattes han 1891 som Observator ved Universitetets astronomiske og magnetiske Observatorium i Christiania. 1888—90 opholdt han sig med offentligt Stipendium i Udlandet for at studere Astronomi. Af S.'s videnskabelige Arbejder nævnes: »Uber die tägliche Periode der Feuchtigkeit in Christiania« [meddelt af H. Mohn i »Meteorologische Zeitschrift« 1889] og »Untersuchungen uber die Eigenbewegung von Sternen in der Zone 65^0—70^0 nördlicher Declination« [Chra. 1903]. Efter Opdrag af Videnskabsselskabet i Christiania og Bestyrelsen af »Fridtjof Nansen's Fond« udgav han Sophus Tromholt's posthume Arbejde: »Verzeichniss der in Norwegen beobachteten Nordlichter« [Chra. 1902]. I »Astronomische Nachrichten«, »Naturen« o. fl. St. har han dels publiceret Observationer af Planeter og Kometer, dels skrevet populære astronomiske Artikler. Han har endvidere udgivet en Del astronomiske Foredrag holdte ved Christiania Arbejderakademi, »Astronomi for alle« [Chra. 1888] samt en »Lærebog i Astronomi« [Chra. 1900]. Siden 1900 er S. Formand i Bestyrelsen for Christiania Arbejderakademi. *K. F.*

Schroeter, Johann Hieronymus, tysk Amatørastronom, født 30. Aug. 1745 i Erfurt, død 29. Aug. 1816 i Lilienthal, studerede Jura i Gottingen og ansattes 1782 som Foged i Lilienthal, hvor han byggede sig et Privatobservatorium, forsynet med Herschel'ske Spejlteleskoper. Ved dette Observatorium vare Harding og Bessel ansatte og deltoge sammen med S. i Observationer af Maanen (»Selenotopographische Fragmente« [I, Lilienthal og Helmstedt 1791, II, Gottingen 1802]) og Planeterne Venus (»Cythereio-graphische Fragmente« [Erfurt 1793], »Aphroditographische Fragmente« [Helmstädt 1796]), Mars (»Areographische Beiträge« [Leyden 1881]), Juppiter og Merkur (»Neuere Beiträge zur Erweiterung der Stemkunde« [I, Göttingen 1798, II, smst. 1800]) samt Saturn (»Kronographische Fragmente« [Gottingen 1808]) foruden de nyopdagede Asteroider og Kometerne fra 1796, 1805 og 1807. 1813 blev Observatoriet plyndret og nedbrændt af Franskmændene. Nogle af S.'s Instrumenter kom til Observatoriet i Gottingen. (Litt.: H. A. Schumacher, »Die Lilienthaler Sternwarte« [Bremen 1889]). *J. Fr. S.*

Schtiplja, Schtip, tyrk. Ischtib *ell.* Yschtyb, By i Tyrkiet, Vilajet Kosovo, ligger 137 Km. N. N. V. f. Saloniki paa venstre Bred af Vardar's Biflod Bregalniza og har ca. 10,000 Indb., der dels ere kristne Bulgarer, dels Tyrker. S. er anlagt amfiteatralsk og har flere smukke Moskeer. Ved S. drives Opiumsavl, og Byen har en ret betydelig Industri. *H. P. S.*

Schtschebrsheschin, Szczebrzeszyn, By i russisk Polen, Guvernement Lublin, ligger 21 Km. V. S. V. f. Zamosc paa venstre Bred af Vieprz. (1897) 5,667 Indb., hvoraf henimod Halvdelen er Jøder. S. har et Gymnasium og driver Klædeindustri. *H. P. S.*

Schtschekoziny, Szczekociny, By i russisk Polen, Guvernement Kielce, ligger 27 Km. S. S. V. f. Vloschtschova ved Piliza. (1897) 4,430 Indb., hvoraf Flertallet er Jøder. S. har en smuk gammel Domkirke og driver Kornhandel samt Tilvirkniug af Sæbe og Vokslys. 1794 bleve Polakkerne under Kosciuszko slaaede ved S. *H. P. S.*

Schtschigri, By i Mellemrusland, Guvernement Kursk, ligger 50 0. f. Kursk ved Banelinien

Kursk—Voronesch. (1897) 3,229 Indb. S. er bekendt for sine brogede, strikkede Bælter. Byen driver betydelig Kornhandel, og i Omegnen udvindes en rødbrun Okkerjord. *H. P. S.*

Schtschutschin, Szczuczyn, By i russisk Polen, Guvernement Lomsha, ligger 45 Km. N. N. 0. f. Lomsha ved Wysa og i Nærheden af den tyske Grænse. (1897) 5,725 Indb., hvoriblandt mange Jøder. S. har et gammelt Slot, Kloster og Synagoge og driver Tilvirkning af Tæpper, Lærred, Hatte og Kamme samt betydelig Grænsehandel. *H. P. S.*

Schu, Navn paa en af Ægypternes Solguder. Han kaldes undertiden »S., Søn af Ra eller Re« og nævnes ofte sammen med en Gudinde, hvis Navn man læser *Tafnut,* og som synes at have været en Tvillingsøster til S. S. fremstilles altid i Menneskeskikkelse, ofte med langt Skæg, snart gaaende, snart siddende, snart hvilende med det ene Knæ paa Jorden og løftende begge Arme i Vejret. S. antoges nemlig at have spillet en vis Rolle ved Verdens Tilblivelse; idet han rejste sig op, løftede han den paa hans Hoved hvilende Jordoverflade op af Uroceanet. I Museerne (saaledes i Antiksamlingen og i Glyptoteket i Kjøbenhavn) ses oftere fint udførte smaa Statuetter af S. i emailleret Ler; han hviler paa højre Knæ og hæver Armene i Vejret. (Litt.: Lanzone, *Dizionario di Mitologia Egizia,* S. 1159—1169 [Torino 1886]). *V. S.*

Schu, Vægt i Kina, = $0_{,01575}$ Gr.

Schubart, Christian Friedrich Daniel, tysk Digter, født i Obersontheim i Württemberg 24. Marts 1739, død i Stuttgart 10. Oktbr. 1791. Allerede i sin Skoletid i Nördlingen og Nürnberg, og endnu mere i sin Studentertid i Erlangen, hengav han sig til et regelløst og uordentligt Levned, som ødelagde hans Helbred og styrtede ham i Gæld, saa at Forældrene maatte kalde ham hjem (1760). Nogle Aar efter opnaaede han et lille Embede som Kantor og Organist i Geisslingen (1763), og her giftede han sig, men led under de tarvelige Kaar og begyndte igen at svire. Foruden en Ode i Anledning af Kejser Frants I's Død, som indbragte ham et kejserligt Digterdiplom, skrev han her sine »Zaubereien« [1766] og »Todesgesänge« [1767], henholdsvis paavirkede af Wieland og Klopstock. 1769 blev S. kaldet til Ludwigsburg som Organist og Musikdirigent; her skaffede hans Vid, hans poetiske og musikalske Begavelse ham Adgang til de bedste Kredse, men hans tøjlesløse Liv ude og hjemme skadede ham meget; hans Kone maatte til sidst forlade hans Hus, og han blev sat i Arrest og kort efter afskediget og landsforvist (1773). En Tid levede han nu i Mannheim, indtil en ubesindig Spot over Akademiet fordrev ham til München. Han tænkte her endog paa at rejse til Stockholm og forsøge sin Lykke der. men han kom ikke længere end til Augsburg, hvor han begyndte at udgive Tidsskriftet »Deutsche Chronik« i »Sturm- und Drang«-Periodens Aand, som hurtig slog an, og da Magistraten i Augsburg forbød Skriftet og udviste S., flyttede han til Ulm og fortsatte det der med stort Held; men da han havde irriteret Hertugen af Wiirttemberg ved spottende Udladelser, lod denne ham lokke over Grænsenind paa württembergsk Territorium (1777), lod ham arrestere og sætte paa Fæstningen Hohenasperg. Her sad han nu fangen i 10 Aar, det første Aar i strengt Fængsel, indtil 1782 under Bevogtning af den pietistiske og despotiske General Rieger, som i lang Tid forbød ham Brugen af Blæk og Papir, men senere benyttede ham som Privatsekretær og Lejlighedsdigter. Først 1787 blev den ulykkelige udfriet paa Forbøn af den preussiske Regering og blev straks derefter — ved Skæbnens Ironi — udnævnt til Hofdigter og Teaterdirektør i Stuttgart! Han kunde nu igen leve et mere sorgfrit og lykkeligt Liv end nogen Sinde før, men hans gamle slette Vaner vare endnu ikke helt underkuede. Hans Tidsskrift »Deutsche Chronik« var blevet fortsat af hans trofaste Ven J. M. Miller i Ulm til Fordel for hans Familie, og dette genoptog han nu under Navnet »Vaterlandschronik«. I sine Digte viser S. sig som en ægte Lyriker, men tillige som en ægte Søn af »Sturm- und Drang«-Perioden, som i Digtene »Die Fürstengruft«, »Friedrich der Grosse« og »Der ewige Jude«; et af de bekendteste er »Die Forelle« (Musik af Schubert); for øvrigt afspejle hans Skrifter, af hvilke en betydelig Del er bleven til i Fængselet, ogsaa til Dels Digtene, hans egen Livsskæbne og hans sjælelige Tilstande og Lidelser. Han udgav selv »Leben und Gesinnungen, im Kerker aufgesetzt« [2 Bd., 1791—93]. »Gesammelte Schriften« [8 Bd., 1839—40]. *C. A. N.*

Schubert, Franz Peter, østerrigsk Komponist, født 31. Jan. 1797 i Lichtenthal, en Forstad til Wien, død 19. Novbr. 1828 i Wien. S. var Søn af en Skolelærer, der i sit Ægteskab med en Kokkepige havde 14 Børn. Paa Grund af de beskedne Kaar i Hjemmet (hvor i øvrigt Tonekunsten ivrig dyrkedes) og sine sjældne musikalske Anlæg blev S. optagen som Sangerdreng i Hofkapellet og fik Ophold og Undervisning i Konviktskolen. Her blev særlig Salieri hans Lærer, der dog fik mindre Betydning for S.'s Udvikling, idet han vilde føre ham ind paa Operakomposition og bort fra at behandle tyske Sangtekster. S. var nemlig allerede meget tidlig begyndt at komponere; Musikøvelserne i Kirken og i Konviktet (hvor Symfonier og Kvartetter opførtes af Eleverne) havde praktisk uddannet ham. Det var særlig Sange og nogen Instrumentalmusik, S. frembragte; dog forsøgte han sig ogsaa tidlig som Operakomponist med »Trylleoperaen«: »Des Teufels Luslschloss« (1814). Aaret forinden havde S. (ved Stemmeovergangen) forladt Sangerkapellet og Konviktskolen. Han ernærede sig da saare beskedent som Hjælpelærer hos Faderen, indtil en velhavende Ven, Franz v. Schober, en Dilettantdigter, hvis Sange undertiden komponeredes af S., for en Tid optog ham i sit Hjem og skaffede ham Lejlighed til ubekymret at komponere. Allerede paa dette Tidspunkt var S.'s Produktion næsten eksempelløs ved sin Frodighed; han skrev i Løbet af et Par Aar 6 Operaer — en Form, der imidlertid ikke laa for hans Begavelse og i Reglen beredte ham Skuffelser —, en Del Kirkemusik, en Symfoni, en Strygekvartet, Klaversonater og over 150 Sange, deriblandt 45 til Tekster af Goethe, af hvilke mange senere ere blevne verdensberømte — til Dels dog i omarbejdet Skikkelse —, saaledes »Erlkönig«, der tryktes som Op. I, »Heidenröslein«, »Meeres-

stille«, Mignon-Sangene o. fl. Forlægger til disse Sange kunde S. trods hans egne og Vennernes Bestræbelser foreløbig ikke finde. Først 1821 vovede en Forlægger at udgive et lille Hæfte. S. A. var S. bleven videre bekendt i Wien, idet den duelige og meget yndede Tenorist Vogl offentlig havde foredraget »Erlkönig« under stort Bifald. Siden hen blev Vogl en stadig og interesseret, men rigtignok noget egenraadig Fortolker af S.'s Sange. Disses Tal voksede fremdeles ligesom S.'s øvrige Produktion. Nogen offentlig Stilling beklædte han aldrig — enkelte Forsøg paa at opnaa slige Stillinger mislykkedes, idet langt ringere, nu glemte Musikere gik forud. En Tid lang (1818) var S. Huslærer hos en Greve Esterhazy paa Zelasz — hertil knytte sig de noget tvivlsomme Fortællinger om hans Forelskelse i den ene af Komtesserne, hans Elever, og som noget mere paaviseligt den Indflydelse, ungarsk Folkemusik udøvede paa S. (navnlig »Divertissement å l'Hongroise«, 4-hændig Klaverfantasi). Bortset herfra levede S. et frit Kunstnerliv, flittig komponerende oftest fra den lyse Morgen og dyrkende et meget inderligt Samliv med en Kreds af Venner, der omfattede adskillige senere berømte Mænd (Fr. Lachner, Grillparzer, Bauernfeld, Moritz Schwind o. fl.), og hvis Møder, der ofte formede sig til landlige Udflugter eller til selskabelige Sammenkomster, hvor unge Damer bistode ved Tableauer eller Musikopførelser, benævnedes efter S. »Schubertiader«. Ellers levede S. saa isoleret i Wien, at han knap kom i en ganske flygtig Berøring med sin store Samtidige Beethoven, ligesom han kun ved Venners og Forlæggeres Forestillinger lod sig bevæge til at give en eneste Koncert (1828). Hans Kaar vare stedse tarvelige, undertiden paa Grænsen af Fattigdom; da han komponerede »Erlkönig«, besad han end ikke et Klaver til at forespille den for Vennerne. Hans Helbred var heller ikke stærkt og nedbrødes yderligere ved de økonomiske Bekymringer og det rastløse musikalske Arbejde. En Del af de berømte »Müllerlieder« (Digt af Wilh. Muller) skulle være komponerede paa Hospitalet (1823). Lyspunkterne i S.'s Liv vare de Rejser, han kunde foretage alene eller med en Ven til Steiermark, Overøsterrig (Gmunden). Efter Koncerten (1828) gik det hurtig tilbage med S.'s Helbred. Han led af en Nervesvækkelse, der vel ikke hindrede ham i et ihærdigt Arbejde — han frembragte i sit sidste Leveaar nogle af sine største og genialeste Værker, saaledes Symfonien i C-Dur, Strygekvintetten i C-Dur, 3 store Klaversonater og de senere under Titelen »Schwanengesang« samlede Sange —, men han led af stadig stigende og martrende Hovedsmerter, der vare Forløber for en Nervefeber, som gjorde Ende paa hans Liv. Hans Efterladenskaber vurderedes til 63 fl. Efter et i Feberfantasierne fremsat Ønske blev S. begravet i Nærheden af Beethoven. Et Monument rejstes ham 1872 i Wien's Bypark. — I sin korte Levetid har S. frembragt et forbavsende stort Antal Værker, talrige af dem fremkom da ogsaa først efter hans Død. Foruden, hvad der er omtalt foran, skulle som S.'s betydeligste Værker endnu nævnes: den »tragiske Symfoni« og navnlig den »ufuldendte Symfoni« i H-Mol, Oktetten, Forel-Kvintetten for Klaver og Strygere, Strygekvartetterne i A-Mol, D-Mol (hvori Motiver fra Sangen »Der Tod und das Mädchen«) og G-Dur, Klavertrioen i Es-Dur, Sangspillene »Der vierjährige Posten« og »Der häusliche Krieg«, Operaerne »Alfonso und Estrella«, »Fierabras« og »Rosamunde«, en Del kirkelige Værker, Koncertkorstykkerne: »Gesang d. Geister über den Wassern« (Goethe), »Mirjam's Siegesgesang« og »Ständchen«, talrige Klaverværker, derunder »Moments musicals«, og en Række 4-hændige Kompositioner (Fantasi i F-Mol, Duo, en Mængde Danse) — og endelig sidst, men ikke mindst, henimod 500 Sange, blandt hvilke foruden de fornævnte Samlinger »Mullerlieder« og »Schwanengesang« (hvori de Heine'ske Digte), særlig Cyklus'en »Winterreise« (Tekster af Wilh. Muller). — Disse Sange give ham Plads blandt Tonekunstens første Mestere. Idet han svang sig højt op over sine Forgængere paa dette Felt, har han i Virkeligheden skabt og paa samme Tid fuldkommengjort den tyske Sang (»Lied«). Den unge geniale Musiker var kaldet til i sin Skjulthed at iklæde den kraftig fremspirende tyske Lyrik (først og fremmest Goethe, men næst ham ogsaa Schiller, Uhland, Heine, Wilh. Muller o. m. a.) dens musikalske Klædebon. Hans Ungdommelighed viser sig egentlig kun deri, at han noget valgløst ogsaa sætter i Musik ret intetsigende Poesier af ubetydelige Aander (undertiden af Venskabshensyn); men paa den anden Side vokser hans Genius med Digtenes Værd, og han udfolder da ikke blot en svulmende og varm Melodik, en dyb Følsomhed og en levende Fantasi, men ogsaa en forunderlig moden Kløgt, en genial Sans for Plastik, Deklamation og for enhver Nuance i den musikalske Gengivelse af Digtet. Disse Egenskaber gøre ham til en Sangens Mester, der i det væsentlige ikke er overtruffen af nogen anden. S.'s Sange omfatte alle Former fra den simple Strofesang i folkelig Stil (Visen) til store malende Sangscener eller Ballader. Saare ejendommelig — til en vis Grad betegnende den højeste Stigning blandt hans Sangværker — er hans gribende, halvt deklamatorisk holdte Musik til de (6) Heine'ske Digte, der tillige trods den kunstnerisk faste Form giver et levende Indtryk af hans dybt melankolske, oprevne Sindsstemning i de sidste Leveaar. — Musikhistorisk staar S. som den første udprægede Romantiker. Og det ikke blot ved sine Sange, men ogsaa gennem sin Instrumentalmusik (Operaerne og Kirkemusikken komme ikke mere i Betragtning). Romantiker blev S. i Kraft af sit medfødte sværmerisk-poetiske Naturel og under Paavirkning af Tidsaanden. Romantikken i hans Musik viser sig i noget svævende, udglidende i Formgivningen, i det higende, drømmende og dobbelttydige Indhold — et Vekselspil af Taarer og Smil, en skiftende Belysning af samme Melodi gennem vekslende Dur og Mol —, en særlig Dyrken af klanglig Skønhed, af mættet Farvegivning med Forkærlighed for romantisk klingende Instrumenter som Violoncel og Horn og endelig i en udpræget Sans for Lokalkolorit (Ungarsk, Valsene, der bleve Spirerne til den Strauss'ske Vals). En ungdommelig Mangel paa Begrænsningsevne og paa formel Sikkerhed kan vel nu og da spores ogsaa i S.'s Instrumentalmusik og har ladet en Del deraf gaa i Glemme (til Dels rigtignok med Urette), men talrige af disse frodige, stemnings-

rige og sjælfulde Værker, særlig fra S.'s senere Aar, høre til den absolutte Musiks ypperste og have navnlig været bestemmende for de følgende Romantikere, Schumann og Mendelssohn, der i øvrigt for en Del have Æren af at have genopdaget og genopført S.'s Instrumentalværker. Ogsaa ved sine fine Klaverkompositioner i smaa Former er S. Forløber for de nævnte Komponister. Biografier af Kreissl von Hellbron, Aug. Reissmann, Rich. Heuberger (i Samlingen »Berühmte Musiker«) og Max Friedlander i »Deutsche Rundschau« 1897. *W. B.*

Schubert, Gotthilf Heinrich, tysk Filosof og Læge, (1780—1860), studerede Teologi og Medicin i Leipzig og Jena og blev særlig paavirket af Schelling's Naturfilosofi, som han senere udviklede i mystisk-asketisk Retning. S. var fra 1819 Professor i Erlangen, fra 1827 i München. Han har skrevet en stor Mængde Skrifter, af hvilke blot skal fremhæves: »Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft« [1808]. (Litt.: Schneider, »S.« [1863]). *A. T—n.*

Schubert, Hermann Cæsar Hannibal, tysk Matematiker, er født 1848 i Potsdam og siden 1876 Professor i Matematik ved »Gelehrtenschule des Johanneums« i Hamburg. Han har i en Række Afhandlinger, af hvilke en 1875 prisbelønnedes af det danske Videnskabernes Selskab, beskæftiget sig med Antalgeometri; i » Kalkül der abzählenden Geometrie« [1879] indfører han Betegnelser for de forskellige Betingelser, som en geometrisk Figur kan underkastes, og regner symbolsk med dem. *Chr. C.*

Schuberth, Karl, tysk Violoncellist og Komponist, født 25. Febr. 1811 i Magdeburg, død 22. Juli 1863 i Zürich, var en Tid lang ansat ved Teateret i Magdeburg, men foretog fra 1833 omfattende Koncertrejser, der til sidst førte ham til St. Petersborg, hvor han fik Ansættelse som Universitetets Musikdirektør, Dirigent for Hof kapellet og Inspektør ved den til Teateret hørende Musikskole. S. har skrevet 2 Violoncelkoncerter, en Sonate foruden en Række mindre Ting for Violoncel, en Oktet, 3 Kvintetter og 4 Kvartetter for Strygeinstrumenter. *S. L.*

Schubin, O., se Kirschner, L.

Schubothe's Boghandel grundlagdes 1728 paa Børsen af Frantz Christian Mumme og skiftede Ejer flere Gange, indtil Johan Heinrich Schubothe, født 15. Maj 1761 i Kjøbenhavn, død 4. Aug. 1825, overtog Forretningen. Svigersønnen Boe Søren Langhoff førte den 1828—61, og Boghandelen var i Familien Langhoffs Eje indtil 1. Decbr. 1893, hvor det gamle Firma overgik til de nuværende Chefer, J. L. Lybecker, født 30. Marts 1862, og E. A. Hirschsprung, født 10. Apr. 1869. Det Schubothe'ske Forlag — det ældste i Skandinavien —, der spænder over alle Grene i Litteraturen, har lige til vore Dage nydt stor Anseelse. *J. S.*

Schubra, By i den ægyptiske Provins Gharbieh, ligger ved højre Nil-Bred, har et tidligere vicekongeligt Slot, nu Normalskole og Lyceum, og ca. 7,000 Indb. *C. A.*

Schuch, Ernst von, østerrigsk Musiker, er født 23. Novbr. 1847 i Graz, studerede i Wien og blev Kapelmester ved forskellige mindre Scener (Wiirzburg, Graz o. a.). Han havde imidlertid henledet Opmærksomheden paa sine ualmindelige Dirigentegenskaber og kaldtes 1873 til Dresden, for hvis Opera han endnu (1904) staar i Spidsen. Under S. har Dresden-Operaen hævdet sig som en af Tyskland's første Operascener. *W. B.*

Schuch, Werner, tysk Maler, er født 2. Oktbr. 1843 i Hildesheim. Han var først Arkitekt (1870 Professor ved Højskolen i Hannover), studerede derefter Malerkunst i Düsseldorf og vandt snart Ry ved sine ret effektfulde og levende, men ikke synderlig dybtgaaende Historiemalerier, især fra Trediveaarskrigen. I Berlin's Ruhmeshalle ses »Slaget ved Leipzig«, i Berlin's Nationalgaleri: »Landskab med Røverriddere« — Landskabet spiller overhovedet en stor Rolle i hans Kunst — i Hamburg's Kunsthalle » Røverriddere«, i Königsberg's Gal. »Svenske Rekrutter« o. s. v. *A. Hk.*

Schuja, By i Mellemrusland, Guvernement Vladimir, ligger 30 Km. S. 0. f. Ivanovo-Voznesensk ved Tesja og ved Banelinien Kineschma—Vladimir. (1897) 18,968 Indb. S. har Rester af gamle Fæstningsværker samt Domkirke og Gymnasium. Byen har flere Bomulds- og Lærredsfabrikker, Garverier og Farverier og driver betydelig Handel. *H. P. S.*

Schuking se Shuking.

Schukovskij, Vasili Andrejevitsch (russ. Žukovski), russisk Digter og Oversætter, født 1783 i Guvernementet Tula, hvor han Fader var Godsejer, hans Moder en krigsfangen Tyrkinde, død i Baden-Baden 1852. Navnet S. fik han fra sin Gudfader. I Moskva's adelige Universitetspension lærte S. mest fremmede Sprog. Let rørt og dybt følsom blev S. en redelig Beundrer af og Forkæmper for den fremvældende Romantik. 1802 skrev han sin første Elegi »Den landlige Kirkegaard« ; i sin »Ljudmila«, trykt i »Vjestnik Jevropy«, hvis Redaktør S. var 1808—10, eftersang han Bürger's »Lenore«. 1812 deltog S. i Krigen mod Napoleon og skrev en Samling kønne Sange for den russiske Soldat: >Pevets v obozě russkich voinof« (»Sangeren i de russ. Krigeres Lejr«), som gjorde ham yndet og skaffede ham Indbydelse og Støtte fra Hoffet; 1817 blev S. Informator for en Storfyrstinde, 1825 for Storfyrst, senere Kejser Alexander II. Under sin senere genoptagne Versedigtning og sit rige Oversættelsesarbejde (af Schiller's, Byron's, Moore's Værker, Odysseen 1847—49) blev S. ved sit Øre for Vellyd i Verset og det store fremmede Stof, han førte ind i russisk Litteratur, en kraftig Fremhjælper af den nationale Romantik. Alligevel er det et Spørgsmaal, om S. ikke har haft mere Betydning gennem sin ædle Indflydelse paa sin høje Elev og sin hele menneskekærlige, hjælpsomme Virksomhed, hvortil han brugte sin Gunst hos de mægtige. S. døde under Arbejdet paa at oversætte Iliaden. *A. M. B.*

Schulchan aruch (hebr.: dækket Bord), en Haandbog i det mosaisk-rabbinske Lovstof, forfattet af Josef Karo, født 1488 i Spanien, død 1575 i Palæstina. Han arbejdede i mange Aar paa en Kommentar til Jakob ben Ascher's store Religionskodeks »Turim«, forfattede ligeledes en Kommentar til Maimonides'es store Religionsværk »Jad hachasaka« ; ud fra disse Værker udarbejdede

han S., en systematisk ordnet overskuelig Religionskodeks, som i fire Dele omfatter hele det jødiske Lovstofs Omraade. S. fandt hurtig Anerkendelse og vandt stor Udbredelse. En Del Tilføjelser og Berigtigelser bleve allerede i Karo's Levetid gjorte af Moses Isserles fra Krakov. (Litt.: Hoffmann, »Der S.« [Berlin 1885]). *V. O.*

Schulenburg, Johann Mathias, Rigsgreve, venetiansk Feltmarskal, født 8. Aug. 1661 i Emden, død 1731 i Verona. 1685 tog han Tjeneste i Braunschweig, kæmpede 1687—88 mod Tyrkerne og senere ved Rhinen og i Nederlandene mod Franskmændene. 1698 ansattes han som Generalmajor i Hertugen af Savojen's Hær og deltog i Felttoget 1701 i Øvreitalien. 1702 var han i polsk Tjeneste, led et Nederlag ved Klissov, førte 1704 med stor Dygtighed den polske Hær, men maatte trække sig tilbage for Svenskerne og sloges af disse 1706 ved Fraustadt. 1708 førte han et sachsisk Hjælpekorps under Mariborough i Flandern og kæmpede ved Oudenaarde og Malplaquet. 1711 trak han sig ud af aktiv Tjeneste indtil 1715, da han indtraadte i den venetianske Hær, som han 1716—18 førte med Dygtighed, og indlagde sig senere store Fortjenester ved Hærens Reorganisation. (Litt.: Fr. Albrecht v. d. Schulenburg, »Leben und Denkwürdigkeiten des Johann Mathias v. d. S.« [Leipzig 1834]). *B. P. B.*

Schulhof, Leopold, fransk Astronom, er født 12. Marts 1847 i Baja i Ungarn, var en Tid ansat ved Observatoriet i Wien og ved den østerrigske Gradmaaling under Oppolzer, gik derpaa til Paris og blev ansat som Kalkulator ved *Bureau des longitudes*. S. har beregnet flere Planet- og Kometbaner; blandt disse sidste nævnes hans Arbejde sammen med J. Bossert (s. d.) over Kometen fra 1812: »Sur l'orbite de la comète de 1812 (Pons) et sur son prochain retour« [Paris 1883]. 1875 opdagede S. Asteroiden Protogeneia (147). *J. Fr. S.*

Schulhof f, Julius, østerrigsk Pianist og Komponist, født 2. Aug. 1825 i Prag, død 13. Marts 1898 i Berlin, foretog Koncertrejser i Tyskland, Frankrig, England, Spanien, Rusland o. s. v., bosatte sig som Lærer i Paris, men gik 1870 til Dresden og 1897 til Berlin. S. har skrevet en stor Mængde Salonkompositioner for Pianoforte. *S. L.*

Schuli, Negerstamme ved Øvrenil, bestaar af høje, kraftige Folk af forholdsvis lys Hudfarve og for det meste med Hovedprydelser. Tatovering forekommer kun undtagelsesvis, men derimod brækkes de midterste Tænder i Underkæben ud, og i Underlæben bæres almindelig et lille Kvartsstykke ligesom tunge Jærnringe paa Arme og Ben. Kvindens Stilling er bedre end hos de fleste andre Negerstammer, de have endog en Stemme med ved Valget af Ægtefælle. S., saavel som deres Naboer Madierne, ere agerdyrkende, fredelige Folk, uden større Stammesammenslutning, idet hver Landsby styres af sin Høvding. De staa under ægyptisk Overhøjhed. *C. A.*

Schulin, Johan Sigismund, Greve, dansk Udenrigs- og Statsminister, født 18. Aug. 1694 i Ansbach, død 13. Apr. 1750 i Kjøbenhavn, Søn af en tysk Præst. Han drev Universitetsstudier i Jena, Helmstedt og Leyden, og det her erhvervede gode Navn skaffede ham efter hans Hjemkomst Ansættelse som Hovmester for Markgreverne af Kulmbach-Baireuth, Frederik Ernst og Frederik Christian, Brødre til den daværende danske Kronprinsesse Sofie Magdalene. S. udførte sit Hverv til den markgrevelige Families største Tilfredshed, og han blev derfor, da han senere ledsagede den ene af de unge Grever til Danmark, særdeles vel modtagen af Sofie Magdalene og kom snart, hvad der blev af afgørende Betydning for hans Fremtid, i saa høj Gunst hos Kronprinsen (Christian VI), at denne i et Brev (1729) i de mest velvillige Udtryk lod ham forstaa, at han kunde være sikker paa Ansættelse i dansk Tjeneste, naar Lejlighed dertil gaves. Den kom ved Frederik IV's Død (12. Oktbr. 1730), og allerede et Par Maaneder derefter blev S. Direktør i Generalpostamtet og Etatsraad, hvad der blev Indledning til et enestaaende hurtigt Avancement, idet han, efter 1731 at være bleven optagen i den danske Adelsstand, 1733 blev Sekretær og 1735 (28. Maj) Oversekretær i tyske Kancelli, ɔ: Udenrigsminister, hvorpaa han 1738 (28. Novbr.) fik Sæde i Konseilet, efter at han det foregaaende Aar havde faaet Adgang dertil som voterende Assessor. Lykken gjorde ham dog ikke svimmel, tværtimod var han alle sine Dage baade afholdt og agtet for sit venlige, behagelige Væsen og sin hæderlige Karakter, ligesom det tjener ham til Ære, at han med oprigtig Varme sluttede sig til sit ny Hjemland, hvis Sprog han hurtig blev Herre over. S., en af de dygtigste af de mange Tyskere, der i 18. Aarh. fik Ansættelse i Danmark, var da ogsaa fuldt ud i Stand til at udfylde sin høje Stilling, idet han forenede klar Forstand og skarp Iagttagelsesevne med udholdende Energi, smidig Behændighed med koldblodig Ro og Besindighed, hvad der gjorde ham særdeles skikket til diplomatisk Virksomhed, saa at han som Udenrigsminister blev en værdig Forgænger for J. H. E. Bernstorff. Selvfølgelig vilde han ikke have kunnet spille en saa betydningsfuld Rolle under en Konge som Christian VI, hvis han ikke havde været i Besiddelse af en mærkelig Evne til at vinde ham for sig, og det i den Grad, at Kongen ikke blot hele sin Regeringstid igennem nærede fuld Tillid til ham i hans Embedsvirksomhed, men følte virkelig Hengivenhed for ham som en Ven, hvis et saadant Udtryk kan bruges over for Christian VI. Da S. var lige saa højt anskreven hos Dronning Sofie Magdalene og hos hendes Moder, Enkemarkgreviinden af Baireuth, der opholdt sig i Danmark og havde meget at sige hos sin Svigersøn, førte dette efterhaanden til, at han blev Kongefamiliens fortrolige Raadgiver i dens private Affærer, en Æresstilling, der undertiden kunde blive temmelig besværlig, da han maatte være til Stede med Raad og Daad ved alle mulige Lejligheder. Derved bortledes dog ikke hans Opmærksomhed fra Statens Tjeneste, der netop i Christian VI's sidste Regeringsaar krævede den største Agtpaagivenhed paa det udenrigske Styrelsesomraade. Dengang S. afløste Iver Rosenkrantz som Udenrigsminister (1735), var den politiske Situation i Nordeuropa vel taalelig god for Danmark's Interesser og vedblev at være det i de nærmest følgende

Aar, i hvilke han, støttet af en voksende fransk-venlig Stemning ved Hoffet, arbejdede hen til en Ombytning af Alliancen med England med et Forbund med Frankrig, hvad han gennemførte ved den dansk-franske Alliancetraktat af 15. Marts 1742, men det følgende Aar formørkedes den politiske Horisont af truende Skyer, da Sverige, der 1741 havde begyndt en højst ubesindig Krig med Rusland, for at faa det af Russerne besatte Finland tilbage gik ind paa Kejserinde Elisabeth's Forlangende om, at den gottorpske Prins Adolf Fredrik skulde vælges til svensk Tronfølger. Da baade han og den russiske Tronfølger, den gottorpske Hertug Karl Peter Ulrik, vare bitre Fjender af det danske Kongehus, kunde Danmark i en maaske ikke fjern Fremtid blive udsat for Angreb baade fra russisk og svensk Side, og det maatte da blive S.'s Opgave i Tide at afværge en saadan Eventualitet, en Opgave, han løste med stor Dygtighed, idet han benyttede en hos Kejserinde Elisabeth opstaaet Misstemning mod Adolf Fredrik til 10. Juni 1746 at afslutte en Traktat med Rusland, hvorved dette sikrede Danmark mod gottorpske Fordringer paa Slesvig fra anden Side end fra Karl Peter Ulrik, og da den franske Alliancetraktat af 1742 var bleven fornyet et Par Maaneder i Forvejen, var Danmark's Stilling nogenlunde betrygget, da Christian VI døde (6. Aug. 1746). Hans Efterfølger, Frederik V, der nærede stor Respekt for S.'s Duelighed, gav ham fri Hænder til at arbejde videre, og det lykkedes ham da ved snildt at lade Frankrig skimte Muligheden af en dansk-engelsk Alliance at faa Hoffet i Versailles til at øve Pression paa Adolf Fredrik, for at formaa ham til at indgaa Forlig med Danmark, hvad ogsaa skete ved Præliminærtraktaten af 7. Aug. 1749 (ratificeret 25. Apr. 1750); 14. Aug. s. A. fornyedes Alliancetraktaten med Frankrig og 5. Oktbr. s. A. den svenske Alliancetraktat af 1739, saa at der nu kun stod tilbage at tilvejebringe et Forlig mellem den russiske Tronfølger og Frederik V. Men dette opnaaede S. ikke; thi allerede fjorten Dage efter, at han, der af Christian VI havde faaet det skønne Frederiksdal i Nordsjælland til Foræring, var bleven ophøjet til Lensgreve (31. Marts 1750), døde han efter et ganske kort Sygeleje, (Litt.: »Grev Schulin's Liv og Levnet«: Suhm, »Nye Samlinger til den danske Historie«, Bd. I [Kbhvn. 1791]; E. Holm, »Danmark-Norge's Historie under Christian VI og Frederik V« [Kbhvn. 1893 og 1897]). *C. F.*

Schulpforta se Pforta.

Schulte, Johann Friedrich von, Kirkeretslærer, er født 23. Apr. 1827 i Winterberg i Westfalen. S. har været en af Gammelkatolicismens Førere. Efter at have studeret Filologi og Jura blev han 1854 Professor i Kirkeret i Prag. Derfra forflyttedes han 1873 til Bonn. Da Vatikanerkoncilets Bestemmelse om Pavens Ufejlbarhed var fremkommen, stillede S. sig straks blandt de gammelkatolske Opponenter, og han har skrevet flere dygtige Arbejder til Forsvar for Gammelkatolicismen mod Ultramontanismen, saaledes »Der Altkatholicismus« [Giessen 1887], ligesom han ogsaa ledede en Række gammelkatolske Kongresser. Han hører til Nutidens lærdeste Kirkeretslærere og har skrevet en lang Række Skrifter om den katolske Kirkeret. *A. Th. J.*

Schultens, en Familie af berømte hollandske Orientalister i tre Slægtled:

1) Albert S. (1686—1750) virkede hovedsagelig som Professor i Arabisk i Leyden og fortsatte her den af Erpenius og Golius skabte Tradition. Han var den første, der drev et rationelt komparativt Studium af de semitiske Sprog, af hvilke for Datiden Hebraisk var det vigtigste paa Grund af Teologiens Overvægt. Han udgav en Række arabiske Forfatteres Tekster med vedføjede latinske Oversættelser. Nu ere naturligvis alle disse Arbejder forældede. Mindre betydelig end A. S. er dennes Søn,

2) Johan Jakob S. (1716—78), der arvede Faderens Lærestol i Leyden. Dennes Søn igen,

3) Henrik Albert S. (1749—93) blev ligeledes Professor smst., hvor han 1788 holdt en endnu berømt Forelæsning, *De ingenio Arabum.* Alle tre Bærere af Navnet S. ere typiske Repræsentanter for den grundige Ihærdighed og kritiske Nøgternhed, som paa den orientalske Filologis Omraade har karakteriseret den hollandske Skole. *J. O.*

Schultheiss, Albrecht, tysk Kobberstikker, er født i Nürnberg 1823, Elev af Nürnberg-Kunstskolen under Geisler, senere videre uddannet i Leipzig ved Akademiet og hos Sichling. Han har udført sine Kobberstik dels i Liniemanér, dels som Sortekunstblade. Af de førstnævnte fremhæves: »Aftenklokken« efter Schüz, »Majdagen« efter Böttcher og efter ældre Mestere: »Skattens Mønt« (Tizian), »Saskia« (Rembrandt) og »Brevskriveren« (Netscher), andre bl. a. efter Rubens. Blandt hans Sortekunstblade nævnes: »Christi Gravlæggelse« (efter Perugino). *A. R.*

Schultz, Alwin, tysk Kunst- og Kulturhistoriker, er født 6. Aug. 1838 i Muskau. Efter at have virket en Tid ved Breslau-Universitetet blev han 1882 ord. Prof. i Prag. S.'s Forfattervirksomhed har for en Del været optagen af schlesiske Kunststudier: »Schlesiens Kunstleben in 13. bis 18. Jahrh.« [1870—72], »Schlesiens Kunstdenkmale« [1875], »Untersuch. zur Gesch. d. schles. Maler 1500—1800« [1882] m. m. Endvidere skrev han »Über Bau u. Einrichtung d. Hofburgen« [1862], »Die Legende v. Leben d. Jgfr. Maria u. ihre Darstell. in d. bild. Kunst des Mittelalters« [1878], »D. höfische Leben zur Zeit d. Minnesänger« [2 Bd., 1879—80, nyt Opl. 1889 ff.], »Gerhard Heinrich v. Amsterdam« [1880], »Deutsches Leben in 14. u. 15. Jahrh.« [1892] etc. Med meget Liv og Dygtighed har han skildret Kunstens Historie i populære Fremstillinger: »Kunst und Kunstgeschichte« [2 Dele 1884, udvidet Udg. 1887] og »Allg. Gesch. d. bild. Kunst« [1894]. *A. Hk.*

Schultz, Johann Karl, tysk Maler og Raderer, født i Danzig 1801, død smst. 1873, studerede i sin Fødebys Kunstskole, i Berlin og til sidst hos Teater- og Arkitekturmaleren Quaglio i München. Efter et 4-aarigt Ophold i Italien blev han efter sin Hjemkomst Professor og Direktør ved Kunstskolen i Danzig (1832). Af hans Arkitekturbilleder fremhæves Domkirken i Milano (Berlin's Nationalgaleri), Domkirken i Königsberg

(Museet smst.), flere Motiver fra Danzig og en Række Malerier med tyske Katedraler (Ulm, Meissen, Regensburg o. fl.). Nok saa bekendt som S.'s Malerier ere hans Raderinger: de 54 Blade: >Danzig und seine Bauwerke< [1845—68] og en Samling Blade »Tutti frutti« [1869] med saavel tyske som italienske arkitektoniske Motiver. *A. R.*

Schultz, Julius Vilhelm, dansk Billedhugger, er født i Kjøbenhavn 21. Maj 1851. Han begyndte sin kunstneriske Uddannelse med den Hensigt at blive Gravør; men efter at have gennemgaaet Akademiets yngre Klasser bestemte han sig for Billedhuggerkunsten og fik 1870 Afgangsbevis som Modelerer. Han arbejdede under Jerichau, hvem han snart kunde yde værdifuld Bistand ved Udførelsen af større Værker; paa Charlottenborg-Udstillin gen 1873 debuterede han med to Arbejder, »En sovende Hyrdedreng med sin Hund« og Statuen »Filoktetes«; navnlig det sidstnævnte vandt megen Paaskønnelse for sin udtryksfulde Bevægelse og ægte plastiske Holdning. 1874 kom 3 gode Portrætmedailloner, 1875 den smukke Statue »Ivar Huitfeldt« samt Relieffet »Johannes prædiker i Ørkenen«; for det 1877 udstillede Relief »Jesus tor Disciplenes Fødder« fik Kunstneren den store Guldmedaille, og s. A. modtog han Akademiets store Stipendium, med hvilket han rejste til Paris, særlig i den Hensigt at søge Uddannelse som Medaillør. Han udførte i de 1 ½ Aar, han opholdt sig i Frankrig, flere Stempler; men da han fra Paris havde begivet sig til Rom, vendte han tilbage til den egentlige Billedhuggerkunst og modelerede der bl. a. sin værdifulde Gruppe »Adam og Eva«, der efter at have været udstillet 1881 blev bestilt i Marmor til Nationalmuseet; paa Verdensudstillingen i Paris 1889 blev den hædret med Sølvmedaille. 1885 rejste S. med det Ancker'ske Legat i Tyskland, Frankrig og Italien; s. A. udstillede han foruden en Buste af Sarah Bernhardt »Den Madvig'ske Æresmedaille«, 1886 den skønne »Gruppe til et Gravmæle« (Pastor H. H. Møller's Grav paa Frederiksberg Kirkegaard). 1890 kom Gruppen »En Moder med sit Barn«, der af Staten blev købt til Ribe Stiftsmuseum, 1893 Statuen »Judith«. Mellem S.'s senere Værker bør foruden de to Medailler »Dansk Jagtforenings Medaille« og »J. C. Jacobsen's Æresmedaille« nævnes de to Statuer af Baggesen og »Den unge Oehlenschläger«, begge støbte i Bronze og erhvervede til Nationalmuseet. Den sidstnævnte er desuden udført i overnaturlig Størrelse og opstillet paa en Plads ved Falkoneralleen. Oehlenschläger-Statuen er en af Kunstnerens aandfuldeste og ejendommeligste Frembringelser, et fint og overbevisende sandt Billede netop af »Morgenvandring«'s Digter. 1904 blev han udnævnt til Lærer ved Akademiets Kunstskole for Kvinder.

I S.'s tidligere Værker finder man ikke ringe Vidnesbyrd om Paavirkning fra hans Lærer Jerichau; i flere af de senere, ikke mindst Medaillerne, føles det, at Kunstneren har været under fransk Indflydelse. Ved Siden deraf gør sig dog en virkelig Ejendommelighed gældende. S. er smagfuld og selvstændig i sin Komposition, og hans Modelering vidner altid om solidt Naturstudium og ualmindeligt Herredømme over Formen. *S. M.*

Schultz, Nils Stockfleth, norsk Præst og Politiker, født i Krødsherred 14. Marts 1780, død i Christiania 30. Maj 1832, blev Student 1799, cand. theol. 1802. I Studenternes Væbning »Kronprinsens Livkorps« deltog han 1801 og 1807 i Kjøbenhavn's Forsvar, første Gang som menig, sidste Gang som Kaptajn og Kompagnichef. 1809 blev han residerende Kapellan ved Vor Frue Kirke i Throndhjem, og i dette Embede blev han staaende til sin Død. S. indlagde sig betydelige Fortjenester af Throndhjem's Skolevæsen og af Videnskabernes Selskab, hvis Vicepræses og Præses han var i en lang Række af Aar. Han repræsenterede i den sidste Del af sit Liv Throndhjem paa alle Storting siden 1814 med Undtagelse af 1821 og 1830. S. var Præsident i Odelstinget 1818 og 1824 og i det samlede Storting 1827, og faa Repræsentanter bleve saa udnyttede i Komiteernes Arbejde som han. I flere Henseender var han en typisk Repræsentant for Embedsmandsoppositionen paa de første Storting. Selv udgav han nogle Lærebøger i Engelsk samt enkeltvis flere Prædikener og Lejlighedstaler. Efter hans Død udgaves »Taler og Vota paa Kongeriget Norge's Storthinge i Aarene 1814, 1815, 1818, 1824, 1827 og 1828« [Throndhjem 1834] og en Aargang Prædikener, der udkom i 2 Opl. [1838 og 1843]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. O.*

Schultz, Per Magnus Herman, svensk Astronom, født 7. Juli 1823 paa Jærnværket Nyqvarn i Södermanland, død 8. Maj 1890 i Stockholm, studerede i Upsala og ansattes 1848 som Assistent, 1859 som Observator ved Observatoriet smst. 1878 blev S. dets Direktør og tillige Professor i Astronomi ved Universitetet. S. har fornemmelig beskæftiget sig med at observere Stjernehobe (»Mikrometrisk bestämning af 104 Stjernor inom teleskopiska Stjerngruppen 20 Vulpeculæ« [Stockholm 1873]; »Mikrometrische Bestimmung einiger teleskopischen Sternhaufen« [smst. 1886]) og Stjernetaager (»Micrometrical observations of 500 Nebulæ« [Upsala 1874], »Measures of nebulæ« [Stockholm 1893]). Han har desuden skreve »Astronomiska observationskonsten« [Upsala 1878] og »Sferiska astronomiens grundbegrepp« [smst. 1879] samt beregnet Elementerne for Asteroiden Alexandra (54). *J. Fr. S.*

Schultz'es Bogtrykkeri grundlagdes af Johan Frederik S., født 1. Marts 1756 i Odense, død 28. Novbr. 1817 i Kjøbenhavn. Efter at have udlært i Odense og i det Berlingske Officin købte han 1783 Sander's lille Trykkeri og 1795 det Høpferske, som han henflyttede til sin Gaard paa Højbroplads. Samme Aar blev han Universitetsbogtrykker og Direktør for det kgl. Trykkeri. Efter hans Død fortsatte Enken Forretningen i 4 Aar, hvorefter Trykkeriet gik over til hendes Søn af første Ægteskab Jens Nicolai Christian Hostrup, der kaldte sig Jens Hostrup S., født 26. Maj. 1782, død 12. Septbr. 1849. Hans Søn Jens Niels Nicolai Hostrup S., født 21. Aug. 1812, død 18. Marts 1888, drev Forretningen betydelig i Vejret, navnlig efter at have overtaget Regeringens Arbejde. 1875 over-

drog han Trykkeriet til sin ældste Søn Jens Johan Frederik Hostrup S., født 29. Jan. 1834, død 28. Juni 1895. Straks efter at have udlært som Sætter rejste han til Braunschweig for hos Vieweg at uddanne sig i Faget. Under S.'s 20-aarige Ledelse udviklede Forretningen sig betydelig. 1895 ved hans Død beskæftiger Trykkeriet med dets Filial i Rigsdagsbygningen 150 Personer, og det udfører ikke blot Universitetets, men ogsaa alt Rigsdagens og største Delen af Ministeriernes Trykarbejde. S. var Forlægger i stor Stil af Love og ministerielle Bekendtgørelser (tidl. havde Trykkeriet forlagt Bøger af Rahbek, Nyrup, Pram o. fl.), og fra hans Trykkeri er bl. a. udgaaet Salmonsens Leksikon, som han 1891 var med til at starte. Nu (1904) ledes det store Trykkeri af hans Enke Marie Hostrup S., født 15. Juli 1841, med J. F. Fæster som Direktør. *J. S.*

Schultz'es-Grund, Kattegat, en Samling Stenpuller, der ligger omtrent 10 Km. N. f. Fyret paa Sjællands-Rev og er skilt fra Revet ved et Dyb paa 20 à 40 M. Den mindste Dybde paa S. er 3 M. og ligger paa den sydligste Del af en smal Stenryg. Paa Ryggens nordlige Del, ca. 8 Km. N. f. S., ligger Hastens-Grund med mange smaa Stenpuller, hvoraf der paa den lægeste er $1_{,5}$ M. S. f. S. ligger siden 1869 et Fyrskib, der hver $1/_2$ Minut viser hvide To-Blink og i usigtbart Vejr og Taage giver Taagesignal med en Sirene, der hver 2 Minutter giver To-Stød. S. blev funden ved Opmaaling 1846 af Ph. Schultz. *G. F. H.*

Schultze's Svingninger, en af B. S. Schultze (til 1903 Professor i Fødselsvidenskab i Jena) angiven Metode for kunstigt Aandedræt hos skindøde, nyfødte Børn. *Lp. M.*

Schulz, Albert, tysk Forfatter, født i Schwedt 18. Maj 1802, død i Magdeburg 3. Juni 1893. Han er bleven bekendt under Pseudonymet San Marte ved Studier og Arbejder over Middelalderens Litteratur, især hvad der grupperer sig om Artus-Sagnene; særlig kunne fremhæves: »Leben und Dichten Wolframs von Eschenbach« [2 Bd., 3. Opl. 1886], »Die Arthursage und die Märchen des roten Buches von Hergest« [1842], »Die Sagen von Merlin« [1852], »Über Wolframs von Eschenbach Rittergedicht Wilhelm von Orange« [1871], »Rückblicke auf Dichtungen und Sagen des deutschen Mittelalters« [1872]. *C. A. N.*

Schulz, Carl Theodor, norsk Gartner, er født 5. Apr. 1835 i Berlin. Efter at have lært i forskellige Gartnerier i Berlin 1852—58 og i »neuen Garten« i Potsdam 1858—60 var han 1860—65 ansat i den botaniske Have i Hamburg, som lededes af den bekendte Gartner Ed. Otto, senere af Professor Reichenbach. 1865 ansattes han som Undergartner i den botaniske Have i Christiania, hvor han 1893 blev Overgartner. I sit ny Fædreland har han foruden i sin Embedsgerning ogsaa virket ved at anlægge Skolehaver i Akershus Amt; han har leveret Tegninger til Haveanlæg ved Lærerseminarierne, samt anlagt Have og indledet Undervisningen i Havebrug ved Asker Seminarium. Han er blandt Stifterne af Selskabet »Havedyrkningens Venner«, i hvis Bestyrelse han i lang Tid har været, og 1897 repræsenterede han Selskabet ved Havebrugsudstillingen i Hamburg. Ligeledes er han blandt Stifterne af »Christiania Gartnerforening«, hvor han nu i flere Aar har været Formand. *N. W.*

Schulz, Johann Abraham Peter, tysk Komponist, født 31. Marts 1747 i Luneburg, død 10. Juni 1800 i Schwedt ved Oder. Tidlig viste han musikalske Anlæg og blev 18 Aar gl. Elev af den bekendte Kontrapunktiker Kirnberger i Berlin, hos hvem han studerede tre Aar. Paa hans Anbefaling kom han i Tjeneste hos en rig polsk Fyrstinde, med hvem han fik rigelig Lejlighed til at se sig om i Verden ved fleraarige Rejser i Italien, Frankrig og Tyskland, hvor han bl. a. gjorde Bekendtskab meb Haydn og Sangkomponisten Reichardt. 1773 vendte han tilbage til Berlin, ernærede sig som Musiklærer, skrev Artiklerne om Musik, Bogstav S—Z, i Sulzer's »Theorie d. schönen Künste« samt leverede væsentlige Bidrag til Kirnberger's »Wahre Grundsätze zum Gebrauch der Harmonie«, debuterede endelig som Komponist med seks Klaverstykker [1776] og vandt Position ved sine melodirige »Lieder im Volkston« [1779, 1782 og 1790], senere med »Uzens lyrische Gedichte« og »Religieuse Oden und Lieder«. Det folkeligt-enkle og den egne lyriske Stemning i disse Sange blev af Betydning for Udviklingen af hele denne Kunstart, den tyske Lied. 1776—78 var S. Musikdirektør ved det af Hoffet underholdte franske Teater i Berlin, og blev efter dettes Nedlæggelse Kapelmester hos Frederik II's Broder, Prins Heinrich i Rheinsberg (1780—87), hvor han komponerede en hel Række Operaer, deriblandt »La fée Urgéle« og »Aline«, og særlig slog igennem med sin Musik til Racine's »Athalie«. Det skyldes dennes Opførelse i Kjøbenhavn ved en Koncert i det Schimmelmann'ske Palæ, og hans Ven, den musikalske Prof. Cramer i Kiel, at S. blev engageret som kgl. Kapelmester i Kjøbenhavn (1787—95). S. sluttede sig med Varme til sit ny Hjem, tog sig ivrig af Kapellets Anliggender og forstod i stigende Maal ret mærkeligt i sine Kompositioner at nærme sig den danske Folketone. Gennem dem og sin Elev Weyse har han faaet Betydning ogsaa for dansk Musik, særlig for den danske Romance. I denne Henseende skulle særlig fremhæves hans tre dramatiske Arbejder »Høstgildet«, »Indtoget« og »Peters Bryllup«, der nød den største Popularitet. Endvidere komponerede han en hel Række kirkelige Værker, deriblandt Oratorierne »Maria og Johannes«, til Tekst af Johs. Ewald, og »Christi Død« af Baggesen (Nyudgave i Klaverudtog 1879) samt Thaarup's Hymne »Gud Jehova«. Af S.'s tyske Sange udgav Rahbek et Udvalg med danske Tekster [1792]. Overhovedet befandt S. sig udmærket i Kjøbenhavn, og det var med Smerte, at han, tvungen af sit svage Helbred, der yderligere blev svækket ved hans Redningsforsøg ved Christiansborgs Brand, 1795 maatte forlade Danmark for at søge Lindring i Syden. Senere Udtalelser fra ham vidne om, hvor inderlig han følte sig knyttet til sit ny »Hjemsted«, som han kaldte det. Til Syden naaede han dog ikke. Skibet, der skulde føre ham til Lissabon, blev af Stormen forslaaet til Arendal, hvor S. maatte blive et helt Aar, indtil han omsider 1796 atter naaede Tyskland. De sidste Aar tilbragte han i Berlin og Rheinsberg, efter sin Hustrus Død (1797) som en nedbrudt

Mand. Paa Foranledning af Bondeemancipationens Mænd, særlig Reventlow, skrev S. et lille Skrift om Musikkens Indflydelse paa Folkets Dannelse (1790). *A.H.*

Schulz-Beuthen, Heinrich, tysk Musiker, er født 19. Juni 1838 i Schlesien, virkede en længere Tid i Zürich som Komponist og Lærer og har fra 1881 haft Ophold i Dresden. S. har i sine Kompositioner sat sig omfattende og ophøjede Maal, men synes aldrig ret at have kunnet naa dem; han er nærmest Programmusiker af den Liszt'ske Retning. S. har skrevet en Række store Symfonier (med Titler som »Haydn's Andenken«, »Kong Lear«, »Siegessymfonie« o. l.), endvidere symfoniske Digtninge — som »Die Todteninsel«, »Bacchantenzug«, »Mittelalterliche Volkscene« m. fl. — og større Vokalværker, endelig en symfonisk Klaverkoncert og Klaversonater med Titler som »Heroische Sonate« og »Alhambra-Sonate«. *W. B.*

Schulze, Ernst, tysk Digter, født i Celle 22. Marts 1789, død smst. 29. Juni 1817. Han var Privatdocent i Göttingen og læste over gamle Sprog og Skønlitteratur; 1814 deltog han som frivillig i Krigen mod Frankrig. Som Digter er han en utvivlsom Discipel af Wieland og udmærker sig ved en let og harmonisk Versbygning uden dybere Indhold. Af hans Digtninge kunne især nævnes »Cäcilia« [1818; 3. Opl., 2 Bd., 1849] °g »Die bezauberte Rose« [1818; 14. Opl. 1887; ogsaa i Reclam's Universalbibl.], »Vermischte Gedichte« [1820; 3. Opl. 1852]. »Sämtliche poetische Werke« [4 Bd., 1818—20; 3. Udg. i 5 Bd., 1855 med Biografi]. (Litt.: Franzos, »Deutsche Dichtung« [11. og 12. Bd. 1892]). *C. A. N.*

Schulze, Friedrich August, tysk Forfatter, født i Dresden 1. Juni 1770, død smst. 4. Septbr, 1849. Han var først Kancellist i Finanskollegiet, studerede derpaa i Leipzig (1797—1800) og optraadte som Roman- og Novelleforfatter under Pseudonymet Friedrich Laun. Som Forfatter hører han i alt væsentligt til den frivole og rørende Clauren'ske Skole (se Heun); dog er han langt mere jovial end denne og har beskrevet mange veltrufne humoristiske Situationer af Livet. »Gesammelte Schriften« [udg. af L. Tieck, 6 Bd., 1843]. *C. A. N.*

Schulze, Friedrich Gottlob, tysk Landbrugspædagog, (1795—1860), virkede fra 1821 i Jena som Professor i teoretisk Landbrugsøkonomi, navnlig gennem et af ham 1825 grundlagt højere Landbrugsinstitut, der knyttedes til Universitetet. En Mængde af Tyskland's dygtigste Landbrugere en Menneskealder igennem fik deres Uddannelse hos ham. 1867 rejstes der ham et Monument i Jena. (Litt.: H. Schulze, »F. G. S.« [1867]). *K. V. H.*

Schulze, Gottlob Ernst, tysk Filosof, (1761—1833), virkede som Docent i Wittenberg, derefter som Professor i Helmstedt og fra 1810 til sin Død i Göttingen. Han udgav 1792 »Aenesidemus«, hvori han, paa lignende Maade som Jacobi 5 Aar før, paaviste Modsigelsen i Kant's Begreb »Ding an sich« og hævdede et mere subjektivistisk eller skeptisk Standpunkt som Konsekvensen af den kritiske Filosofi. Bogen vakte stor Opsigt; i alle Indlæg i den interessante erkendelsesteoretiske Diskussion, der blev ført om »Kritik der reinen Vernunft«, og som udgør et særligt Afsnit af Filosofiens Historie, vil man træffe Navnet »Änesidemus-S.«. Foruden Hovedværket maa af hans Skrifter fremhæves: »Grundsätze d. allg. Logik« [1810] og »Encyclopädie« [1814]. (Litt.: K. Fischer, »Gesch. d. Philos.« [3. Udg. 1900, VI, 51 ff.]; Maimon, »Briefe an Anesidemus« [i »Versuch einer neuen Logik«, 1794]). *A. T—n.*

Schulze, Hans Henrik Schreiber, norsk Forfatter, født i Solør 10. Juli 1823, død i Christiania 28. Juni 1873. Som ung Jurist redigerede han et Par Aar sin Hjembygds Blad. Halvtredje Aars Tjeneste som Sorenskriverfuldmægtig i Lofoten gjorde S. fortrolig med denne Landsdel; hans friske Skildringer derfra i »Christiania-Posten« og »Skilling-Magazin« (1852 og 1853) virkede paa Publikum som Aabenbarelsen af en ukendt fjern Verden. Sammen med lignende Skildringer fra Solør — han slog sig i 30 Aars Alderen ned i sin Hjembygd som Sagfører — bleve disse Smaastykker udgivne i Bogform med Titelen »Fra Lofoten og Solør« [Chra. 1865, 2. Opl. 1866]. Af samme solide og jævne Art vare »Skitser og Fortællinger« [Chra. 1866] og »Smaastykker« [Chra. 1870]. I sidstnævnte Bog var indtaget det lille enakts Lystspil »Petter og Inger« og Vaudevillemonologen »Bruden paa Staburet«; begge gjorde Lykke paa Christiania Teater 1869 og holdt sig paa Repertoiret. Trykt blev derimod ikke det treakts Eventyrdrama paa Vers »Haakon Borkenskjæg«, der 1873 blev spillet paa Folketeateret. Den joviale Selskabsmand var en praktisk Jurist og interesseret Samfundsborger. 1868 mødte han som sit Amts Repræsentant paa Stortinget og sluttede sig til Sverdrup's »Sagførerparti« og blev genvalgt for næste Periode, men døde inden dennes Udløb. 1883 udgaves et Bind »Udvalgte Skrifter« af S. med Portræt og Biografi. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V; Jæger's »Ill. norsk Litteraturhist.« II). *C. Br.*

Schulze (Schultz), Johann, tysk Matematiker og Filosof, (1739—1805), fra 1787 Professor i Matematik i Königsberg, hvor han ogsaa blev Præst. Han var en skarpsindig Kantianer og har, foruden flere matematiske Værker, skrevet om Kant's Naturfilosofi i »Anfangsgriinde der reinen Mechanik« [1804] og tillige om »Kritik der reinen Vernunft« udgivet to fortræffelige Skrifter: »Erläuterungen über Kants Kr. d. r. V« [1791] og »Prüfung der kantischen Kr. d. r. V« [1789—92]. *A. T—n.*

Schulze-Delitzsch, Franz Hermann, tysk Socialreformator og Politiker, født 29. Aug. 1808 i Delitzsch, død 29. Apr. 1883 i Potsdam. S. blev 1841 Dommer i sin Fødeby og fik i denne Stilling Otium til praktisk-økonomiske Studier. 1848 indvalgtes han i den preussiske Nationalforsamling, hvor han sluttede sig til venstre Centrum; han havde her Forsædet i Udvalget til Undersøgelse af Nødstilstanden inden for Arbejder- og Haandværksstanden. Som Medlem af 2. Kammer det følgende Aar var han blandt de Repræsentanter, der opponerede ved at nægte Skatterlæggelse; anklaget herfor førte han et saa glimrende Forsvar, at de alle paa een nær bleve frifundne. Efteraaret 1849 oprettedes efter S.'s Initiativ en Syge- og Begravelseskasse, dernæst

en Raastofforening inden for Snedkerfaget og kort efter en inden for Skomagerfaget i Delitzsch; i 1850 grundlagde han saa sin første Forskudsforening, hvilende paa Princippet om Medlemmernes solidariske Ansvarlighed. Dette blev den forbilledlige Indledning til en storartet organisatorisk Virksomhed i Retning af at oprette saadanne og andre kooperative Sammenslutninger snart hele Tyskland over. Sjælen i denne Bevægelse, hvis Grundsætning var Hjælp til Selvhjælp ved Samvirken af de økonomisk smaa Kræfter, var S., der utrættelig i Skrift og Tale fremmede sit Storværk, ikke mindst ved sin ledende Deltagelse i det parlamentariske Liv efter 1861, først som Medlem af den preussiske Landdag, senere af den nordtyske Forbundsdag og den tyske Rigsdag. Som Politiker tilhørte S. Fremskridtspartiet, hyldede den ubetinget fri Konkurrence, Frihandel og almindelig Næringsfrihed; som Nationaløkonom er hans Udgangspunkt en teoretisk noget fladbundet Socialliberalisme, hans Synspunkter nærmest dikterede af Bastiat. Allerede tidlig (1859) havde S. taget Sigte paa at istandbringe en Sammenslutning mellem sine forskellige Foreninger; det lykkedes ham ogsaa at faa oprettet et Centralbureau under sin Ledelse. Heraf udviklede sig det mægtige »Allgemeiner Verband deutscher Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften«, der grundlagdes 1864. Efter S.'s Tilskyndelse oprettedes 1865 ogsaa en almindelig tysk »Genossenschaftsbank«, til Formidling af de som Folkebanker organiserede Kreditforeningers Pengeomsætning. Som Forfatter i sin Sags Tjeneste udfoldede S. en flittig og populær Produktion, nærmest af Interesse i Øjeblikket for dens Fremkomst. Foruden at redigere de forskellige Samvirkeforeningers Særorgan »Blätter für Genossenschaftswesen« udgav han bl. a. »Associationsbuch für deutsche Handwerker und Arbeiter« [1853], »Vorschuszvereine als Volksbanken« [hans Hovedværk, 1855; 6. Udg., omarbejdet af Hans Crüger 1897] samt de frit efter Bastiat kompilerede Foredrag »Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus« [1863]. Dette sidste Skrift har navnlig Interesse derved, at det fremkaldte Ferdinand Lassalle's (s. d.) betydningsfulde Brochure »Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian« [1864], hvorved det lykkedes den store Agitator ved sit overlegne og gnistrende Vid at kaste et let Skær af Komik over sin mindre behændige Modstanders alvorlige Aasyn. Uanfægtet af sin farlige Medbejler og hans Program: Produktionssammenslutninger med Statshjælp, fortsatte S. sin Propaganda for Selvhjælpsforeninger og kunde i den sidste Aarsberetning, han udgav for dem, med Stolthed pege paa, at der indtil Udgangen af 1881 i Tyskland var stiftet 3,481 saadanne, foruden at de havde udbredt sig til andre Lande, navnlig Frankrig og Italien. Saaledes blev S. Middelstandsbevægelsens Apostel og største drivende Kraft i 19. Aarh. Som en Anerkendelse af hans Betydning blev der 1863 overrakt ham en Æresgave paa 135,000 Kr., og sit Monument fik han 1891 i Delitzsch, 1899 i Berlin. (Litt.: A. Bernstein, >S.'s Leben und Wirken« [2. Opl., Berlin 1879]; F. A. Lange, »Die Arbeiterfrage« [4. Opl., 1879]; P. Schmidt, Art. »S.« [i »Handwörterb. d. Staatswissens.«, 2. Opl., Bd. VI, til hvis udtømmende Bibliografi henvises]). *K. V. H.*

Schulze-Gävernitz, Gerhart von, nedenn.'s Søn, tysk Socialøkonom, er født 25. Juli 1864 i Breslau. S., der 1886 blev *Dr. jur.* i Göttingen, 1891 *Dr. philos.* i Leipzig, har siden 1893 været Professor i Socialøkonomi i Freiburg i. B. Stærkt paavirket af sin Lærer Professor Lujo Brentano genoptog og fortsatte S. dennes Studier over England's sociale og økonomiske Forhold i 19. Aarh.; han foretog omfattende Undersøgelser navnlig af de engelske Fabrikdistrikter. Resultaterne heraf har han nedlagt — foruden i et Par Skrifter om Th. Carlyle — i de interessante, socialpolitisk betydningsfulde Værker »Zum sozialen Frieden. Darstellung der sozialpolitischen Erziehung des englischen Volkes im 19. Jahrhundert« [2 Bd., Leipzig 1890; stærkt forkortet eng. Udg., Lond. 1893] og »Der Groszbetrieb, ein wirtschaftlicher u. sozialer Fortschritt« [Leipzig 1892; senere i Overs. til Engelsk, Fransk, Italiensk og Russisk]. S. kastede sig derefter over Studiet af Rusland's økonomiske Evolution, opholdt sig i dette Øjemed 1892—93 ved Universitetet i Moskva og berejste Landet flere Gange, hvorefter han offentliggjorde sit Udbytte i det udmærket dokumenterede Arbejde »Volkswirtschaftliche Studien aus Russland« [Leipzig 1899; russ. Udg. 1900], der kaster Lys over et af den vesteuropæiske Forskning hidtil kun lidet bearbejdet Omraade. *IC. V. H.*

Schulze-Gävernitz, Hermann Johann Friedrich von, tysk Statsretslærer, Søn af ovenn. F. G. S., født 23. Septbr. 1824 i Jena, død 28. Oktbr. 1888, fra 1850 Professor i Breslau, 1869 livsvarigt Medlem af det preussiske Herrehus, Kronsyndikus, 1878 Professor i Heidelberg. Hans Arbejder om de regerende tyske Fyrstendømmers Husret og fremfor alt hans preussiske Statsret — »Das preussische Staatsrecht auf Grundlage des deutschen Staatsrechts« [I—II, Leipzig 1872 og 1877, 2. Opl. 1888—90 ved Georg Meyer], endnu det bedste Værk herom — skaffede ham et berømt Navn. Af hans øvrige rige Forfatterskab skal kun nævnes »Der Rechtsschutz auf dem Gebiete des öffentlichen Rechtes« [Leipzig 1873], »Die Staatssuccession im Herzogthum Lauenburg« [Hamburg 1864], »Einleitung in das deutsche Staatsrecht« [ny Udg., Leipzig 1867], »Lehrbuch des Deutschen Staatsrechtes« [Leipzig 1881—86], »Das Staatsrecht des Königreichs Preuszen« [i Marquardsen's »Handbuch«, Freiburg i. B. 1884], endvidere hans fra Førstehaandskilder udarbejdede Biografi af Robert v. Mohl [Heidelberg 1886]. (Litt.: Bulmerincq i *Revue de droit international*, XXI, S. 464-475). *Fz. D.*

Schumacher, Heinrich Christian, dansk Astronom, født 3. Septbr. 1780 i Bramstedt, død 28. Decbr. 1850 i Altona, studerede Jura i Kiel og Göttingen, opholdt sig nogle Aar i Dorpat, studerede saa Astronomi under Gauss (s. d.) og blev 1810 ekstraord. Prof. i Astronomi ved Universitetet i Kjøbenhavn. 1813 blev S. Direktør for Observatoriet i Mannheim, men vendte ved T. Bugge's Død 1815 tilbage til Kjøbenhavn som ord. Prof. 1816 paabegyndte S. en Triangulering af Danmark fra Lauenburg til Skagen. Da Grad-

maalingen skulde begynde i Holsten, fik S. Tilladelse til at tage Bolig i Altona fra 1820, og her boede han til sin Død, idet han 1821 fritoges for sine Professorpligter. 1823 blev der bygget et lidet Observatorium i Altona. S. har vundet sig et Navn inden for den astronomiske Verden ved sin Udgivelse af »Astronomische Nachrichten«, som han grundede 1821, og hvoraf han udgav 32 Bd. Tidsskriftet har fra sin Begyndelse været det astronomiske Centralorgan og har lige til Nutiden hævdet denne Stilling. Som Redaktør af dette Tidsskrift kom S. til at staa i Rapport med alle Astronomer, ligesom han ogsaa har uddannet ikke faa berømte Astronomer. Af S.'s øvrige Publikationer nævnes »Astronomische Hülfstafeln«, 10 Hæfter [Kbhvn. 1820—29], »Samlung von Hiilfstafelnc, 2 Hæfter [smst. 1822, 1825], »Astronomische Abhandlungen«, 3 Bd. [Altona 1823—25]. Han udgav den danske Almanak 1817—22 samt » Astronomisches Jahrbuch« 1836—41, 1843—44 [Stuttgart og Tübingen]. Han oversatte paa Tysk Carnot, »Géometrie de position«, 2 Bd. [Altona 1807, 1810]. 1830 bestemte S. paa Slottet Güldenstein Længden af Sekundpendulet som Grundlag for det danske Maalesystem. Hans Brevveksling med Gauss er udgiven af C. A. F. Peters. (Litt.: »Biogr. Leks.« XV). *J. Fr. S.*

Schumacher, Heinrich Christian Friedrich, dansk Botaniker, født 1757 i Glückstadt, død 1830 i Kjøbenhavn som ord. Prof. i Anatomi. Han var særlig Læge og beklædte forskellige kirurgiske Poster, men har skrevet en Del dels farmaceutisk-botaniske, dels rent deskriptive Arbejder. Særlig kunne nævnes: *Enumeratio plantarum in partibus Sjællandiae septentrionalis et orientalis* I—II [1801—03; i dansk Oversættelse ved Kielsen 1804], »De officinelle Lægemidler af Planteriget« [sammen med Herholdt 1808], »Medicinsk Plantelære for studerende Læger og Pharmaceutiker« [2 Bd. 1825—26], »Beskrivelse af guineiske Planter, som ere fundne af danske Botanikere, især af Etatsraad Thonning« [Vidensk. Selsk. Afhandl. 1828 og 1829]. En Slægt af Dilleniaceerne er af Vahl kaldet *Schumacheria* efter ham. *V. A. P.*

Schumacher, P., se Griffenfeld.

Schumann, Georg, tysk Musiker, er født 25. Oktbr. 1866 i Königstein i Sachsen, studerede ved Konservatoriet i Leipzig, blev Orkesterdirigent i Danzig og derefter i Bremen. 1900 blev han Leder af Berlin's »Singakademie«, hvilken Stilling S., der nyder betydelig Anseelse som Musiker, endnu (1904) beklæder. S. har navnlig i de senere Aar udfoldet en stor Produktion af noget ujævn Beskaffenhed. Han har skrevet Symfonier, Suiter, Kammermusikværker, Koncertkantater (særlig »Amor und Psyche«) o. a. m. *W. B.*

Schumann, Robert Alexander, tysk Komponist, født 8. Juni 1810 i Zwickau (Sachsen), død 29. Juli 1856 i Endenich ved Bonn. S. var Søn af en Boghandler, hvis litterære Interesse (for øvrigt ogsaa hans Disposition til Sindssyge) S. arvede. Han viste tidlig digteriske og musikalske Anlæg og blev en dygtig Klaver- og Cellospiller; han var begejstret for Natur og Kunst, stærkt optagen af sværmeriske Venskabsforhold, fuld af Fantasteri, Følelsessvælgeri og Overmod — kort sagt et udpræget romantisk Temperament. S. var bestemt til at blive Jurist og kom for Studiets Skyld til Leipzig og Heidelberg. Juraen dyrkedes dog ikke saa meget som Poesi og Musik, og endelig fik S. Lov af sin Moder (Faderen var død 1826) til at blive Musiker; et Brev fra S.'s Lærer den højt ansete Friedrich Wieck gjorde Udslaget. S. skulde nu uddannes til Klavervirtuos, men en delvis Lammelse af højre Haand tvang ham til at opgive denne Plan. S. kastede sig da des ivrigere over Komposition og udgav »Variationer« (Op. 1) og »Papillons« (Op. 2) for Klaver. Snart efter (1834) blev S. Redaktør af det af ham og ligesindede Venner udgivne Fagskrift: »Neue Zeitschrift für Musik«, et Kampskrift mod Snobber, Dilettanter, Filistre og Virtuostilbedere (Tiden led jo under Rossini- og Virtuosdyrkelse); for dette Tidsskrift skrev S. en lang Række aandfuldt formede, varmt følte og kundskabsrige Artikler, der ikke forbleve uden Indflydelse paa Samtidens Musikliv og -opfattelse. 1844 traadte S. tilbage fra Redaktionen af »Neue Zeitschrift« ; sin sidste Artikel dertil — om Johs. Brahms — skrev han 1853. — Imidlertid fortsattes Rækken af Klaverværker saaledes med »Carnaval«, Sonate i Fis-Mol, Fantasi i C-Dur, Fantasistykker (Op. 12), »Die Davidsbündler«, »Kinderscenen«, »Kreisleriana«, »Novelletten«, »Fasching schwank«, »Études symphoniques« o. fl. — S.'s Følelse for Wieck's Datter Clara (se ovenf.), hvem han efter megen Genvordighed havde ægtet 1840, havde inspireret ham til en Række Sange, der snart vandt vid Udbredelse, og blandt hvilke S.'s berømteste Kompositioner: »Liederkreis«, Op. 24 (H. Heine), »Myrthen«, 12 Digte af J. Kerner, »Dichterliebe« (H. Heine), »Liebesfrühling« (Rückert), »Liederkreis«, Op. 39 (Eichendorff), »Frauenliebe und -leben« (Chamisso), Romancer, Ballader og Duetter. — Fra Klaverstykker og Sange skred S. nu i de følgende Aar til de større Instrumentalformer. Allerede 1841 blev den 1. Symfoni i B-Dur, af S. selv kaldet »Foraarssymfonien«, opført; fra samme Aar stammer bl. a. Symfonitorsoen »Ouverture, Scherzo und Finale« og det første Udkast til den senere 4. Symfoni i D-Mol, fra det følgende Aar de 3 Strygekvartetter (Op. 41) og den store Klaverkvintet i Es-Dur (Op. 44) — disse sidste Kammermusikværker (hvortil kommer Klaverkvartetten, medens de to Klavertrioer falde nogle Aar senere) efter det omhyggeligste Studium af Mozart's og Beethoven's Mesterværker. 1843 opførtes et Værk i endnu større Form, det verdslige Oratorium »Das Paradies und die Peri« (Tekst efter Th. Moore's »Laila Rookh«), og s. A. blev S. Lærer ved det nyoprettede Konservatorium i Leipzig, en Stilling, der kun passede lidet for den tunge og usædvanlig ordknappe Kunstner. Til Leipzig havde S.'s Liv hidtil været knyttet — bortset fra et kort Ophold i Wien, hvor han uden Held søgte at skaffe Plads for sig og sit Tidsskrift (1838) —, nu (1844) nødtes han, efter en længere Kunstrejse til Rusland med sin Hustru, ved Forløbere for den kommende Sindssygdom til at opgive alt Arbejde i Leipzig og tage Bolig i det roligere Dresden, hvor han, da Kræfterne atter steg, levede ene beskæftiget med Komposition: Klaverkoncerten i A-Mol, Symfoni Nr. 2 i C-Dur gjordes

færdige, Faust-Scenerne samt »Genoveva«, S.'s eneste Opera og i Sandhed hans Smertensbarn, skreves. Operaen (Tekst efter Hebbel) opførtes 1850 i Leipzig under S.'s personlige Ledelse, men henlagdes efter 2 Opførelser. I Virkeligheden savnede Lyrikeren S. den særlige Evne at kunne skrive dramatisk Musik. S. A. som Mendelssohn, der i Leipzig-Tiden havde været S.'s beundrede Ven, døde (1847) — et Dødsfald, der gjorde voldsomt Indtryk paa den allerede nervøst oprevne S. —, modtog denne Stillingen som Stadsmusikdirektør i Düsseldorf. Til at begynde med havde denne Forandring en meget gunstig Indflydelse paa S.'s Helbred og Sindsstemning, og han kastede sig ind i en rastløs Produktion, hvoraf Frugten var den 3. Symfoni, i Es-Dur (den »Rhinske«), Musikken til Byron's >Manfred«, den omarbejdede 4. Symfoni, »Der Rose Pilgerfahrt« (Koncertkantate), Korballaderne: »Des Sängers Fluch«, »Das Glück von Edenhall« m. fl., foruden en Cellokoncert, Violinfantasi og en Del Kammermusik- og mindre Kompositioner.

Til denne forcerede — til Dels mindre værdifulde — Produktion slog S.'s i flere Aar svækkede Helbred ikke til, og hans Sindsstemning trykkedes yderligere derved, at han med Grund følte sig uskikket til Dirigentvirksomheden og derfor kom paa Kant med Düsseldorf's Borgerskab. Nervesvækkelsen tiltog, Hallucinationer indfandt sig i stigende Grad, og en Kunstrejse med Clara S. til Holland var det sidste Lysglimt i S.'s Tilværelse. Hans Aand omtaagedes, han gjorde et mislykket Selvmordsforsøg og indlagdes derefter i Sindssygeanstalten i Endenich ved Bonn, hvor han døde. I sine sidste Leveaar vandt og bevarede S. en trofast Ven i den unge Johs. Brahms.

S. skred i sin Ungdoms og første Manddoms Komponistgerning fra den mindre til den større Genre: fra Klaverstykker og Sange til Symfonier, Kammermusik og Korværker. Samtidig udvikledes hans Individualitet, idet han naaede frem til større Afgærethed og Klarhed, en Udvikling, paa hvilken det nære Forhold til Mendelssohn, hvem S. saa op til i næsten blind Beundring, havde ikke ringe Indflydelse. Men i Hovedsagen forblev S.'s Kunstnerpersonlighed den samme. Han var og blev Romantiker (den mest udprægede, Musikhistorien hidtil havde kendt) med dennes oversanselige Sværmeri — ofte med en Streg af Føleri —, Hang til Mystik og Fantasteri og trodsig udfordrende Spot over Akademikere og Filistre. Hans varme Gemyt havde næret sig ved Poesien, og han knytter sig i sine første, snart ungdommelig kække, ja oprørske, snart legende yndefulde, snart atter overfølsomme Klaverstykker direkte til sine Yndlingsdigtere som Jean Paul og E. T. A, Hoffmann, senere i Sangene til Digtere som Heine og Eichendorff. Dette litterære Drag er ejendommeligt for S. Men paa den anden Side holder S.'s rent lyriske Begavelse ham fjernt fra den saakaldte »Programmusik«, og hans sunde oprindelige Musikerevne, den han pligttro opdrog i Beethoven's, Schubert's og ikke mindst Bach's Skole, skærmede ham mod den Eksperimenteren og Udflyden, som de litterære Romantikere henfaldt til. S.'s højeste Udvikling betegnes ved hans Sange (fra Beg. af 1840'erne), Symfonier, Kammermusikværker (fremfor alle Kvintetten Op. 44), Klaverkoncerten, de senere af Ungdomsklaverværkerne (som »Die Davidsbündler«, »Kreisleriana«, »Kinderscenen«, »Fantasi i C-Dur«), mange Afsnit af »Paradies og Peri« (hvor Romantikken særlig ytrer sig som østerlandsk Glød og Farve), af »Manfred« (særlig den lidenskabelige Ouverture) og af Faust-Musikken. I S.'s sidste Leveaar, da han arbejdede sygelig rastløst og under Tryk af den voksende Sindslidelse, frembragte han væsentlig mattere Kompositioner, hvori han gentog sig selv. — S.'s mere fremstaaende Værker virke ved en egen Ungdommelighed — Romantikken, det dybe Sværmeri, den friske Rytmik og den kække Trods i mange af dem bidrage dertil —, de bleve da ogsaa hurtig den fremstrævende Ungdoms Yndlingsmusik ikke blot i Tyskland, men ogsaa rundt om i Musikverdenen. Og S. kom uden selv direkte at have tilstræbt det til at danne Skole, af hvilken Eftervirkningerne — i hvert Fald i hans Hjemland — endnu ikke ere ophørte. Paa den anden Side har S.'s Musik Egenskaber — ikke just dens betydeligste —, der særlig betegne hans" tyske Naturel og nærmest tiltale et noget ældre Slægtled: Hyggelighed, naiv Troskyldighed og nogle Stænk af Sentimentalitet. (Biografier af Wasielewski, Spitta, Reissmann, Erler [»S.'s Leben aus seinen Briefen«], H. Reimann, R. Batka, H. Abert [i Samlingen »Berühmte Musiker«]; jfr. endvidere S.'s »Gesammelte Schriften über Musik und Musiker« [1854, ofte senere udgivet], S.'s »Jugendbriefe«, udg. af Clara S., S. s »Briefe«, udg. af G. Jansen og samme Forfatters »Die Davidsbündler«, Litzmann, »Clara S.«, Deiters, »S. als Schriftsteller« °g Vogel, »S.'s Klavier-Tonpoesie«). *W. B.*

Schumann, Clara Josephine, født Wieck, tysk Klaverspillerinde, Robert S.'s Hustru, (1819—96), var Elev af sin Fader Friedrich Wieck i Leipzig, der uddannede hendes overordentlig store Evner i en streng, men grundig Skole, saaledes at hun allerede som 13-aarig Pige begyndte sine Koncertrejser; paa disse fejredes hun overalt, men hendes aandelige Udvikling fremmedes særlig, efter at et Barndomsvenskabsforhold til Robert S., ligeledes Wieck's Elev, var gaaet over til en gensidig øm Kærlighedsfølelse. Imod deres Forbindelse stillede Wieck sig paa det skarpeste, og først efter aarelang Udholdenhed og uhyggelige Stridigheder, der endog førte til en Retssag, kunde Clara ægte S. (1840). Sin Virtuosvirksomhed fortsatte hun herefter, om end i mindre Omfang saa længe S. levede. 1878—92 var hun Lærerinde ved Hoch's Konservatorium i Frankfurt a. M. I denne By døde hun. Clara S. var en af Tidens første Klaverspillere, lige udmærket ved Intelligens og Sjælfuldhed; særlig fortræffelig fortolkede hun Beethoven, Chopin og Robert S. — Hun udgav, til Dels i Fællig med sin Mand, nogle mindre Kompositioner (Klaverstykker og Sange). *W. B.*

Schumla, Schumna, bulgarsk Samen, By i det østlige Bulgarien, ligger 90 Km. V. f. Varna paa *Balkan-Bjærgenes* nordøstlige Forhøjder og er af stor strategisk Betydning, da den behersker de Veje, der fra Donau-Overgangene ved Silistria og Rustschuk føre over Balkan. (1900) 22,928 Indb., hvoraf ca. 1/3 ere Tyrker, og hvori ikke er medregnet Militæret. S. er anlagt i en trugformet Fordybning, der omgives af 250 M. høje

Bjærgdrag. Selve Byen udgør med sine Kaserner og Depoter Midtpunktet i den befæstede Lejr S., der paa de mere tilgængelige Sider mod Nord og Øst forsvares af en Række Forter. Byen har flere Kirker og Moskeer, er Sæde for en Metropolit og en Brigadekommando og driver Handel samt Tilvirkning af Kobbervarer, broderede Klæder og Silketøj. S. blev 1087 belejret af den græske Kejser Alexios I. 1388 indtoges den af den tyrkiske Ali Pasha, og Tyrkerne lode 1649 og 1768 Fæstningsværkerne udvide og forstærke. Sidstnævnte Aar skete det ved den afsatte Storvesir Hassan Pasha fra Algérie, hvis pragtfulde Gravmæle endnu findes i Byen. I alle følgende russisk-tyrkiske Krige har S. været det tyrkiske Hovedkvarter. 3 Gange har S. formaaet at standse den russiske Hærs Fremrykken, nemlig 1774, 1810 og 1828, hvorimod Fæstningen 1829 blev omgaaet at Diebitsch. I Foraaret 1854 var S. ligeledes den tyrkiske Armés Koncentrationspunkt. I Krigen 1877—78 blev den først efter Fredsslutningen rømmet af de tyrkiske Tropper. *H. P. S.*

Schungit, en Form af amorft Kulstof, som staar paa Overgangen mellem Antracit og Grafit, findes i tynde Lag i kambriske Dannelser i Guvernementet Olonets i Rusland. *N. V. U.*

Schupp ell. Schuppius, Johann Balthasar, tysk Forfatter, (1610—61), blev under Trediveaarskrigen Feltpræst i den svenske Hær og kom i samme Egenskab højt op i Sverige, blev senere (1635) Professor i Historie og Veltalenhed og (1643) Præst i Marburg, 1646 Hofpræst hos Landgreven af Hessen, i hvilken Egenskab han holdt Fredsprædikenen i Osnabrück 1648. 1649 blev han kaldet til Hamburg som Præst ved Jakobi-Kirken. Som Forfatter hører han til sin Tids bedste Prosaikere og har med meget Lune beskrevet en Del af sine Oplevelser; han traadte ogsaa i Skranken for et forbedret Skolevæsen og en udvidet Brug af Modersmaalet. Af hans Skrifter kunne særlig fremhæves »Der Freund in der Not« [1657; i »Hallesche Neudrucke«, 1878], »Lehrreiche Schriften« [1663 o. fl., sidst i 2 Bd., 1719]. (Litt.: Vial, >B. S.« [1857]; Olze, »B. S.« [1862]; Bischoff, »J. B. S.« [1889]; StStzner, »Beiträge zur Würdigung von J. B. S.'s Schriften« [1891]). *C. A. N.*

Schuppanzigh, Ignaz, østerrigsk Violinspiller, (1776—1830), er bleven bekendt som den første, udmærkede Fortolker af Beethoven's Strygekvartetter. S. stod i Spidsen for en Kvartet af unge Musikere, der oprindelig underholdtes af Grev Rasumowski, og som senere optraadte paa egen Haand i Tyskland og Rusland. S. var ogsaa Orkesterdirigent og udgav nogle enkelte Kompositioner for sit Instrument. *W. B.*

Schuppe, Wilhelm, tysk Filosof, Professor i Greifswald, er født 1836. S. kalder sin Filosofi »immanent«, fordi han i sin erkendelsesteoretiske Analyse gaar ud fra det bevidste Jeg, der skal være det sikrest og bedst kendte. S.'s Erkendelsesteori er rent psykologisk; i mange Punkter staar den de mere bekendte Udviklinger hos Mach og Avenarius nær. Om S. har en Række Forskere, Greifswald-Skolen, samlet sig; de betydeligste ere Professor i Greifswald Joh. Rehmke og Professor i Leipzig R. v. Schubert-Soldern. Skolens Tidsskrift er »Zeitschrift für immanente Philosophie«, begyndt 1895. S.'s Hovedværk er »Erkenntnisstheoretische Logik« [1878]; desuden maa fremhæves »Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie« [1881] og »Grundriss der Erkenntnisstheorie und Logik« [1894]. (Litt.: M. Kauffmann, »Einführung« [i første Hæfte af »Zeitschr. f. immanente Philos.«] og Baumann, >Deutsche und ausserdeutsche Philosophie der letzten Jahrzehnte«, S. 168 ff.]). *A. T—n.*

Schur, Adolph Christian Wilhelm, tysk Astronom, født 15. Apr. 1846 i Altona, død I. Juli 1901 i Gottingen, studerede Astronomi i Gottingen og Berlin, blev 1868 Assistent ved det geodætiske Institut i Berlin, 1873 Assistent ved Observatoriet i Strassburg og 1886 Professor i Gottingen og Direktør for Observatoriet smst. 1874 deltog S. i den tyske Venus-Ekspedition til Aucklands-Øerne. I Strassburg var S. hovedsagelig optagen med Indretningen af det ny Observatorium, i Gottingen fik han 1888 opstillet et større Repsold's Heliometer, hvormed han senere stadig observerede. Resultaterne af sine Observationer har han nedlagt i Publikationerne: »Die Oerter der helleren Sterne der Præsepe« [Gottingen 1895], »Vermessung der beiden Sternhaufen *h* und χ Persei« [smst. 1900], foruden i talrige Meddelelser til Fagskrifter om Heliometermaalinger af Dobbeltstjerner, Soldiameter, Juppiter-Diameter, Bestemmelse af Fladtrykningen af Mars o. s. v. Ved Siden heraf nævnes: »Bestimmung der Masse des Planeten Jupiter« [Halle 1882], »Beiträge zur Geschichte der Astronomie in Hannover« [smst. 1901] og hans Bearbejdelse sammen med Stichtenoth af Olbers's Kometobservationer (se Olbers) samt Reduktion af Klinkerfues's Fiksstjerneobservationer. Som Direktør for Observatoriet udgav S.: »Astronomische Mittheilungen von der kgl. Sternwarte zu Gottingen«, II—VI [smst. 1891—1900]. *F. Fr. S.*

Schur é [šyre'], Edouard, fransk Musikforfatter, er født 1841 i Strassburg, uddannede sig i Tyskland og lever (1904) som Musikskribent i Paris. S. har navnlig arbejdet for at udbrede Kendskab til tysk Musik blandt sine Landsmænd; hans Hovedværker ere »Histoire du »Lied«« [1868] og >Le drame musical« [2 Bd., 1875] om Wagner's Musikdrama. *W. B.*

Schurz, Karl, nordamerikansk Politiker, er født 2. Marts 1829 i Nærheden af Köln, kom 1847 som Student i Bonn i Forbindelse med G. Kinkel og deltog 1849 tillige med ham i Opstanden i Pfalz og Baden, men undkom herfra til Schweiz. Ved stort Mod og Snildhed befriede han Novbr. 1850 Kinkel fra Fængselet i Spandau og drog 1852 til Nordamerika. Han bosatte sig 1855 i Wisconsin og tog virksom Del i Præsidentvalget 1856 som en af Førerne for det ny republikanske Parti, hvem han skaffede stærk Tilgang blandt Tyskerne. Efter paa lignende Maade at have virket for Lincoln's Valg 1860 blev han Marts 1861 udnævnt til Sendemand i Madrid; vendte tilbage i Jan. 1862 og blev Brigadegeneral, samt udmærkede sig først under Sigel i Virginia, senere under Hooker i Tennessee. 1865 fik han det Hverv af Præsident Johnson at gennemrejse Sydstaterne og udfinde Midler til deres Genoprejsning efter Nederlaget. 1867 blev

han Redaktør for det største tyske Blad i St. Louis, var 1869—75 Unionssenator for Missouri og kæmpede tillige med Ch. Sumner imod Grant's Styrelse. 1877—81 var han Indenrigsminister, arbejdede for at forbedre Indianernes Stilling og for at fremme en Reform af den civile Tjeneste ved at indføre Embedsprøver. 1884 understøttede han Cleveland's Valg til Præsident for at udrense den Korruption, som 24 Aars Herredømme havde udviklet i det republikanske Parti. Han har redigeret store Blade i New York og Boston og skrevet »Life of H. Clay« [1887] og »Abraham Lincoln« [1892]. *E. E.*

Schuscha, By i Kaukasien i det russiske Guvernement Jelisavetpol, ligger 1,179 M. o. H. ved Floden S. eller Kagar-Tschai og ved Foden af en Klippe, der bærer en Fæstning. (1898) 25,656 Indb., hvoraf Flertallet er kristne Armenier. S. har en russisk og flere armeniske Kirker, et Par Moskeer og driver Silke- og Bomuldsindustri samt Handel med Heste. S.'s Fæstning eller Citadel Penahabad var forhen Sæde for Kanerne af Karabagh. *H. P. S.*

Schuschter (Oldtidens S o *stra*), By i det sydlige Persien, Landskabet Chusistan, ligger ved Floden Karun og har 10—20,000 Indb. Byen er nu uden Betydning. I Sassanidernes og Kalifernes Tid spillede den en større Rolle. Der findes en Borg (Salafil) og mange Moskeer, hvoriblandt Masdjed i Djumaa. *M. V.*

Schut, Cornelis, flamsk Maler og Kobberstikker, født i Antwerpen 1597, død smst. 1655, var Elev af Rubens, hvem han var en dygtig og paalidelig Hjælper ved hans store Foretagender. Hans selvstændige Malerier kunne Side om Side med Mesterens ikke paaregne megen Interesse, det er dygtigt Elevarbejde, men hans Billeder virke glattere, Farven koldere, og det mægtige Liv og den ubændige Lidenskab i Rubens'es Fremstillinger bliver hos S. teatralsk tom Udvendighed. Af hans Værker fremhæves en Række i forskellige Kirker i Antwerpen: Pietå i Jakobs-Kirken, Maria's Kroning i Sanct-Carolus-Kirken, Maria's Himmelfart i Kuppelen i Domkirken i Antwerpen og den hl. Georg's Henrettelse i Museet smst. Ogsaa i Galerier uden for Belgien er S. repræsenteret, saaledes i St. Petersborg og Wien og i Kjøbenhavn ved en Skitse: Maria's Kroning. Af hans over 100 Raderinger, let og løst, men ofte aandfuldt udførte, nævnes: David og Goliath, Susanna i Badet, Venus og Amor, Madonna med Hellige m. fl. *A. R.*

Schuvålov, russisk Slægt, af hvis Medlemmer skulle nævnes:

1) Paul Andrejevitsch S. (1776—1825) udmærkede sig særlig under Suvorov i Polen og Italien samt i den finske Krig 1809. Under Felttogene 1812—15 ledsagede han Napoleon og anvendtes ofte til diplomatiske Sendelser.

2) Peter Andrejevitsch S. (1827—89), foreg.'s Sønnesøn, blev 1864 General, var 1866—73 Chef for det hemmelige Politi, blev 1874 Gesandt i London og anvendtes i vigtige diplomatiske Hverv, særlig efter San-Stefano-Freden 1878 og ved Berlin-Konferencen.

Schuylkill [sku!lkil], Flod i U. S. A., Stat Pennsylvania, udspringer N. 0. f. Pottsville i en kulproducerende Egn, strømmer mod Sydøst, gennembryder ved Port Clinton Blue Mountains og danner oven for Philadelphia Vandfald, hvorefter den i Nærheden af denne By udmunder i højre Bred af Delaware. S. er 240 Km. lang og ledsages fra Philadelphia til Pottsville af en 176 Km. lang Kanal. En anden Kanal, den 126 Km. lange Union Canal, fører fra Reading ved S. til Susquehannah. S.'s Dal med Kanal og Jærnveje betegner den store Forbindelsesvej mellem de pennsylvanske Kulgruber og Philadelphia og Havet. *H. P. S.*

Schuylkill-Haven [sku!lkilhe!ven], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 7 Km. 0. S. 0. f. Pottsville ved Floden Schuylkill. (1900) 5,650 Indb. S. er Centrum for en betydelig Kulproduktion og Kulhandel. *ff. P. S.*

Schwab, Gustav, tysk Digter, født i Stuttgart 19. Juni 1792, død smst. 4. Novbr. 1850. Han studerede i Tübingen 1809—14 og stod i nært Forhold til Uhland og Kerner, sammen med hvilke han udgav »Deutscher Dichterwald« [1813]. 1817 blev han Professor ved Gymnasiet i Stuttgart, 1837 Præst paa Landet og 1841 i Stuttgart. Som Digter staar S. ved Siden af Uhland og Kerner som Hovedrepræsentant for de »schwabiske Digtere« og har sin Force i Romancen, medens hans lyriske Digte mangle Sangbarhed (som Undtagelse kan nævnes »Bemooster Bursche zieh' ich aus«, Melodi af Methfessel). Sin Deltagelse i Tidens Friheds-stræben viste han bl. a. ved sine »Griechenlieder« og »Polenlieder«, og i sin Stilling som Medudgiver af »Morgenblatt« og af »Musenalmanach« har han hjulpet mangt et spirende Talent frem (Chamisso, Freiligrath). Foruden »Gedichte« [2 Bd., 1828—29, 4. Opl. 1851] kunne af hans Skrifter fremhæves: »Die Schwäbische Alb« [2. Opl. 1878], »Der Bodensee« [2. Opl. 1839], »Wanderungen durch Schwaben« [4. Opl. 1880], »Die Schweiz in ihren Ritterburgen und Bergschlössern« [1839], »Schillers Leben« [3. Udg. 1859], »Fünf Blicher deutscher Lieder von Haller bis auf die neueste Zeit« [5. Opl. 1871], »Die deutsche Prosa von Mosheim bis auf unsere Tage« [2. Opl. 1860], »Deutsche Volksbücher« [15. Opl. 1894], »Die schönsten Sagen des klassischen Altertums« [3 Bd., 24. Opl. 1894]. (Litt.: C. T. Schwab, »G. S.'s Leben« [1883]; Klüpfel, »G. S., sein Leben und Wirken« [1884]). *C. A. N.*

Schwabach, By i det tyske Kongerige Bayern, Regeringsdistriktet Mittelfranken, ved Schwabach og München—Bamberg-Banen. Byen har 3 Kirker og en Synagoge, Latinskole, Lærerseminarium, en jødisk Talmud-Skole, et Statsvajsenhus, en Amtsret og et Handelskammer. Af industrielle Etablissementer findes 2 store Synaalefabrikker, mange Ølbryggerier, Metaltrykkerier og Fabrikker for Sæbe, Lys, Jærntraad, Fajance og Majolika samt Trikotage. Byen, der 1895 havde 8,405 Indb., er i Historien bekendt for et 1529 afholdt Konvent, et Led i de fra Luther og hans Venner udgaaede reformatoriske Bestræbelser. *M. Kr.*

Schwabacher-Skrift er en Tryksskrift, som nærmest henhører under Fraktur (gotisk Skrift) eller maaske kan siges at være en Mellemting imellem denne og Antikva. Den bruges i forskellige Størrelser, ikke lidt nutildags, og ser saaledes ud: „Schwabacher". Man finder den

allerede baade i syd- og nordtyske Tryk fra Slutn. af 15. Aarh.; senere fik den dog en noget modificeret Skikkelse. Undertiden har den været brugt jævnsides med almindelig Fraktur paa samme Maade, som Kursiv anvendes ved Antikva, nemlig til at udhæve Ord i Teksten, især Navne. I vore Dage finder man den dog ogsaa anvendt til selve Teksten, som >Brødskrift«, i Bøger, som man vil give en finere Udstyrelse. Navnet stammer fra den ovennævnte bayerske By. *E. G.*

Schwabe, Samuel Heinrich, tysk Amatørastronom, født 25. Oktbr. 1789 i Dessau, død 11. Apr. 1875 smst. S. overtog sin Bedstefaders Apotek, som han solgte allerede 1829 for udelukkende at sysle med Astronomi og Botanik. 1826 begyndte S. sine regelmæssige Observationer af Solpletterne, hvorved han 1843 opdagede deres Periodicitet. Ved Siden heraf nævnes hans Observationer af Saturn og Halley's Komet. *J. Fr. S.*

Schwaben, et forhenværende Hertugdømme i det gamle tysk-romerske Rige, begrænsedes mod Nord af Pfalz og Franken, mod Øst af Lech-Floden, mod Syd af Schweiz, Boden-Søen og Vorarlberg og mod Vest af Rhinen. Det kaldtes i ældre Tid ogsaa Alamannien og inddeltes, ligesom andre tyske Stammelande, i Middelalderen i Fylker (Gaue), hvis Navne, som Breisgau, Klettgau, Algau o. s. v., endnu leve i Folkemunde. S. udgjorde den største Del af den schwabiske Kreds, en af det gamle tyske Riges ti Kredse, af hvilke den øvrerhinske (efter Elsass'es Afstaaelse 1648 til Frankrig) og den kurrhinske Kreds dannede Vestgrænsen, den frankiske Nordgrænsen, den bayerske og østerrigske Østgrænsen, medens Schweiz omgav Kredsen mod Syd. De under den naturskønne og frugtbare schwabiske Kreds henhørende Landstrækninger (tilsammen 34,700 □Km.) vare delte mellem en Mængde gejstlige og verdslige Fyrster (de vigtigste vare Biskopperne af Konstanz og Augsburg, Hertugen af Württemberg, Markgreverne af Baden og Fyrsterne af Hohenzollern), Prælater, Grever og andre Herrer samt 31 Fristæder (Ulm, Augsburg, Ruitlingen, Nördlingen, Memmingen, Heilbronn o. s. v.), der alle vare repræsenterede paa Kredssdagen i Ulm. Denne sammenkaldtes af Wurttemberg, Baden og Biskopperne af Augsburg og Konstanz, medens Kredsdirektoriet tilhørte Wurttemberg.

Historie. De i den ældste Tid i S. boende keltiske Stammer fortrængtes ca. 100 Aar f. Chr. af Sveverne, et germansk Folk, der i Slutn. af 1. Aarh. e. Chr. bleve undertvungne af Romerne, idet deres Land kom til at udgøre den sydvestlige Del af de saakaldte *agridecumates* (Tiendelandet), til hvis Forsvar Kejser Hadrian lod opføre en Vold, der strakte sig fra Koblenz i Nordvest over Aschaffenburg til Regensburg i Sydøst. I 3. Aarh. trængte Alamannerne, et Forbund af flere germanske Stammer, frem mod de romerske Fæstningsværker og erobrede i 4. Aarh. det bagved liggende Land, hvor de toge fast Ophold og blandede sig med Sveverne, der gik op i Alamannerne, uden at deres Navn dog helt forsvandt, idet det endnu i rum Tid brugtes som Betegnelse for den Del af S.'s Befolkning, der boede 0. f. Schwarzwald, medens Beboerne af de V. f. denne Bjærgkæde liggende Egne fortrinsvis kaldtes Alamanner. Efter Slaget ved Tolbiacum (496) maatte Alamannerne anerkende Frankernes Overherredømme; dog beholdt de endnu i nogen Tid deres egne Hertuger. Fra Pipin den Lilles Tid regeredes S. af frankiske Grever, indtil der efter Karolingernes Uddøen atter nævnes en Hertug i S., nemlig Burkhard I, som 919 fik Stadfæstelse i sin Værdighed af Henrik Fuglefænger. Han blev 926 efterfulgt af Hermann I, en østfrankisk Greve, der 949 blev afløst af sin Svigersøn Ludolf, Søn af Kejser Otto I. Paa Grund af Oprør mod sin Fader mistede Ludolf 954 S., men hans Søn Otto fik det, efter Hertug Burkhard II's Død (973), tilbage; allerede 982 døde han, hvorefter S. bortforlenedes til hans Faders Fætter, Konrad I, der 997 efterfulgtes af sin Brodersøn Hermann II, som 1003 afløstes af sin Søn Hermann III, efter hvis Død (1012) hans Søstersøn Ernst blev Hertug i S., indtil han som Oprører mod Kejser Konrad II 1030 mistede sit Len, der blev givet til hans Broder Hermann IV, ved hvis Død (1038) S. gik over til Konrad II's Søn Henrik, der som Kejser Henrik III 1045 overdrog S. til den rhinske Pfalz-Greve Otto; denne fulgtes allerede 1047 af Markgrev Otto af Schweinfurth, efter hvis Død (1057) S. blev givet Grev Rudolf af Rheinfelden, der 1080 faldt i Kampen mod Kejser Henrik IV, mod hvem han var bleven valgt til tysk Konge. Allerede 1079 havde Henrik IV bortforlenet S. til Grev Frederik af Hohenstaufen, som dog maatte afstaa betydelige Landstrækninger til Rudolfs Søn og Svigersøn. 1106 efterfulgtes han af sin ældste Søn Frederik II, der 1147 afløstes af sin Søn Frederik III; men da denne besteg den tyske Trone 1152 (Frederik Barbarossa), gav han S. til sin Fætter Frederik IV, efter hvis Død (1169) Frederik Barbarossa's Søn Frederik V blev Hertug. Han døde 1191 paa Korstog, hvorefter hans Brødre Konrad (død 1196) og Filip (død 1208) arvede Lenet. Den næste Hertug var Frederik VI, der som Kejser Frederik II forlenede sin Søn Henrik med S. (1219); da han 1238 havde mistet Lenet paa Grund af Oprør, gik S. over til hans Broder Konrad (som tysk Konge Konrad IV), efter hvis Død (1254) det tilfaldt hans toaarige Søn Konrad (Konradin), der bortpantede eller solgte den største Del af sine schwabiske Besiddelser for at faa Penge til sit italienske Tog, som endte med hans Død (1268). Ligesom han var den sidste ægtefødte Ætling af Huset Hohenstaufen, der har givet Tyskland de saakaldte i schwabiske Kejsere, blev han ogsaa den sidste Hertug af S., idet Hertugdømmet efter i hans Død opløstes og aldrig mere blev genoprettet, skønt Rudolf af Habsburg gjorde Forsøg derpaa. De schwabiske gejstlige og verdslige Fyrster, blandt hvilke Greven af Wurttemberg snart blev den mægtigste, Prælater, Ridderskab og Stæder bleve nu rigsumiddelbare Stænder, dog saaledes, at de mindre anselige blandt dem ikke helt kunde unddrage sig kejserlig Jurisdiktion eller Tilsyn af kejserlige Landfogeder, der værnede om de Riget tilkommende Rettigheder,

som Kejserne forbeholdt sig i S., og styrede, hvad der var blevet til overs af Kronens Gods, Herligheder og Indkomster. Men denne Rest af den gamle hertugelige Myndighed havde kun ringe Betydning, og det skønne Land blev derfor i Middelalderens sidste Aarhundreder hjemsøgt af uophørlige Fejder, om hvilke Mindet endnu lever i en Mangfoldighed af Folkesagn, der have ydet rigt Stof til romantisk Digtning i nyere Tid. Den gentagne Gange af Kejserne paabudte og af Stænderne tiltraadte almindelige Landefred bragte ingen Fred til Veje, lige saa lidt som det schwabiske Stadforbund (1331—86), Schleglerforbundet (1360—96), et Forbund af de rigsumiddelbare Herrer og Riddere i S. (Kendingstegnet var en lille Sølvkølle, deraf Navnet), og det store schwabiske Forbund (1488—1534) kunde standse Fejderne, blandt hvilke den blodige Schleglerkrig i sidste Halvdel af 14. Aarh. er den mest bekendte. Lige saa ødelæggende var Bondekrigen (1525), efter hvis Ophør Reformationen hurtig udbredte sig i S., hvorfor ogsaa flere af dets Stænder tiltraadte Schmalkalden-Forbundet. Fra nu af tiltog Spændingen mellem de schwabiske Protestanter med Württemberg i Spidsen og de katolske Stænder med Østerrig som Fører stadig, og S. blev derfor frygtelig hærget under Trediveaarskrigen. Den westfalske Fred (1648) bragte S. kun en kortvarig Ro, idet det *maatte* tjene som Krigsskueplads i de fransk-tyske Krige i 17. og 18. Aarh.; kun 1763—92 nød det en uafbrudt Fred. I sidstnævnte Aar begyndte Krigene mellem Tyskland og den franske Republik, hvorved S. blev haardt medtaget, indtil Freden i Luneville (1801) gjorde Ende paa Krigen. Ved Freden bestemtes, at alle de, de schwabiske Stænder tilhørende Besiddelser paa venstre Rhin-Bred skulde tilfalde Frankrig, medens de verdslige Stænder skulde have Erstatning i de Territorier, der hørte under gejstlige Fyrster og Stifter. 1806 bleve kun Baden, Wiirttemberg, Hessen, Darmstadt, Bayern, Hohenzollern, Lichtenstein og Leyen anerkendte som suveræne Stater, under hvilke de Besiddelser, der havde tilhørt de øvrige til den schwabiske Kreds henhørende, men nu mediatiserede Fyrster, bleve henlagte. 1814 blev ogsaa Leyen mediatiseret, og 1849 indlemmedes de hohenzollernske Fyrstendømmer i Preussen. (Litt.: Pfister, »Pragmatische Geschichte v. S.« [Heilbronn og Stuttgart 1803—27, I—V]; Leichtlen, >S. unter den Römern« [Freiburg 1825]; Stälin, »Wirttembergische Geschichte« [Stuttgart 1841—73, I—IV]; P. F. Stälin,» Geschichte Württembergs« [Gotha 1882 ff.]; Keim, »Schwäbische Reformationsgeschichte« [Tübingen 1855]). *C. F.*

Schwabenspiegel. Efter at Sachsenspiegel havde gengivet den i Sachsen i Beg. af 13. Aarh. gældende Ret, følte man i Sydtyskland Trang til et lignende Værk, og der fremkom saa først en højtysk Oversættelse og Bearbejdelse af Sachsenspiegel, det saakaldte *Deutschenspiegel*, som dog ikke blev fuldendt. Dernæst forfattedes (vist 1274—75) med Deutschenspiegel som Grundlag en fuldstændig Bearbejdelse af Sachsenspiegel, baade Land- og Lensret, lempet efter schwabisk Ret, og dette Værk, som oprindelig kaldtes for »Kejserret«, fik i 17. Aarh. Navnet S. Retsbogen kan ikke maale sig med Forbilledet Sachsenspiegel; den er ofte vidtløftig, ukritisk og uklar og maa benyttes med Varsomhed, men den er alligevel af megen Betydning som Retskilde, især med Hensyn til Modsætningen mellem Pave og Kejser. Medens Sachsenspiegel staar paa Kejserens Side, holder S. paa, at Paven og Kirken have første Rang. S. fik snart stor Anseelse og vid Udbredelse og blev oversat paa Latin, Fransk og Bøhmisk. Nogen Glosse findes ikke. *Ludv.H.*

Schwabiske Digtere. Herved forstaas dels i ældre Tid det samme som »Minnesangere« (s. d.), fordi disse i Reglen benyttede den overtyske eller schwabiske Dialekt, — dels i nyere Tid en Kreds af Digtere, der stammede fra Schwaben, nemlig Uhland, G. Schwab, J. Kerner, K. Mayer, G. Pfizer, E. Morike, W. Hauff o. fl. *C. A. N.*

Schwabiske Forbund se Schwaben.

Schwabiske Kejsere se Schwaben.

Schwach, ConradNicolai, norsk Forfatter, født paa Ringsaker 28. Marts 1793, død ved Skien 9. Septbr. 1860. Han blev Student med sidste norske Kuld ved Kjøbenhavn's Universitet og fortsatte ved det nyaabnede i Christiania sit juridiske Studium, stærkt optagen af litterære Interesser. 1814 udgav han en Oversættelse af Tegnér's »Nor«. Samme Titel gav han den »Samling Smaadigte ved norske Forfattere«, som han allerede til første Jul efter Adskillelsen fra Danmark overraskede sit »genrejste« Folk med; hele 20 Digtere havde den unge Student trommet sammen til denne Mønstring, Gubberne fra det Norske Selskab med Nordahl Brun i Spidsen Side om Side med en nybagt Rus som Maurits Hansen (s. d.). Foretagendet gentog han med Held til næste Jul. 1821—30 var S. Sagfører i Arendal, derpaa Assessor i Throndhjem, til han 1848 blev Sorenskriver ved Skien. Sine mange Lejlighedsdigte og, nærmest Ingemann'ske, Ballader udgav han i 3 Bd. [I og II, Chra. 1837; III, Throndhjem 1846] som »Samlede Skrifter« med Musikbilag. Højst uheldigt var hans Forsøg paa at gøre Holberg efter, »Ny og sandfærdig Vise om Peder Paars i Aarhus« [Chra. 1843]. Som Medlem af Throndhjem's Videnskabsselskab skrev han dettes Historie [i Selskabets »Skrifter« for 1845] samt »Udsigt over de tre nordiske Rigers Myntvæsen fra de ældste Tider til nuværende, samt Grundrids af Heraldikken« [Throndhjem 1842] foruden en Del arkæologiske Afhandlinger i Samtidens Tidsskrifter. S. besørgede den posthume Udgivelse af Zetlitz'es samlede Digte [Chra. 1825], af Bjerregaard's »Digtninger« [Chra. 1848], af M. Hansen's »Noveller og Fortællinger« [Chra. 1855—58] samt af Wergeland's »Udvalgte lyriske Digte« [Chra. 1846]. Sine utrykte Digte, deriblandt Oversættelser af Ovid's *Ars amatoria* og *Remedia amoris*, overlod han det throndhjemske Videnskabsselskab til Opbevaring. Mest kendt af S.'s nu ellers glemte Produktion er Flagsangen »Mens Nordhavet bruser« samt det humoristiske »Mit Portræt«. (Litt.: »Portrætter af mærkelige Nordmænd«, I; »Norsk Forf.-Leks.« V; Jæger's »Ill. norsk Litthist.« II; Rolfsen's »Norske Digtere«). *C. Br.*

Schwalbach d. s. s. Langenschwalbach.

Schwandorf, By i det tyske Kongerige Bayern,

i Regeringsdistriktet Oberpfalz, ved Nab og 356 M. o. H., er Jærnbaneknudepunkt og har en evangelisk og 4 katolske Kirker. Paa Kreuzberg ligger et Karmeliterkloster og en Valfartskirke. Byen har en Opdragelsesanstalt for vanrøgtede Børn, en Amtsret, en stor Lervarefabrik, en Begfabrik, en Imprægneringsanstalt, en Kunstmølle, et Dampsavværk og (1895) 5,265 Indb. *M. Kr.*

Schwanenflügel, Hermann Heinrich Louis, dansk historisk Forfatter, er født i Slagelse 17. Maj 1844. S. blev Student 1864, studerede en kort Tid Teologi, men forlod dette Studium for det historiske, i hvilket han bestod Magisterkonferens 1874, efter i nogle af de mellemliggende Aar at have været Huslærer. S.'s sensitive Gemyt bragte ham for en Stund i nært Forhold til 1870'ernes »Gennembrud«, som dets Kølighed over for flere af Livets centrale Spørgsmaal imidlertid senere har fjernet ham fra. S. debuterede i Litteraturen med en Monografi over Wergeland [1876]; en Aarrække gik nu med Udarbejdelsen af det dygtige, men ensidige Værk, »Oldtidens Kulturhistorie« (afsluttet 1884), hvis Tendens S. senere selv har brudt Staven over. De følgende Arbejder blev en Række Monografier til den danske Litteraturs Historie, nemlig den omfattende »Ingemanns Liv og Digtning« [1886], »Peter Andreas Heiberg« [1891], med hvilken S. erhvervede den filosofiske Doktorgrad, og et mindre Arbejde om Carl Bernhard [1895]. Ved Siden heraf er gaaet en Virksomhed som historisk Lærebogsforfatter, og S. har her Fortjenesten af først at have understreget i Praksis den pædagogiske Betydning af Undervisning i Kulturens Historie. En fortsat indre Udvikling i religiøs Retning har sat sit Præg i hans sidste Skrift, en Levnedstegning af J. P. Mynster [2 Bd. 1900—01], hvis Fortale giver et ikke uvigtigt Bidrag til dens Forfatters Biografi. *J. Cl.*

Schwanewede, Herman Frands von, dansk Officer, født 1637, død 26. Jan. 1697. S. hørte til en gammel bremisk Adelsslægt, tog først svensk Tjeneste under Carl Gustaf, men traadte, da han var bleven fangen i Slaget ved Nyborg, over i den danske Hær, hvor han stod som Ritmester ved den skaanske Krigs Udbrud. Han vandt hurtig Navn som den danske Hærs snildeste og dristigste Partigænger; med en lille Skare udvalgte Ryttere tumlede han sig i Egnen mellem de fjendtlige Hære og voldte Svenskerne mange Tab, bl. a. fangede han i Maj 1677 den svenske Generalauditør og tog hele hans Arkiv med det kongelige Segl. S. blev i Folkemunde en Sagnhelt, og der fortaltes de utroligste Ting om hans Bedrifter; han steg til Oberst og Chef for et Rytterregiment. Efter Freden købte han først Sønder-, siden Nørre-Vosborg nær Nissum Fjord, men blev ikke afholdt som Godsejer. 1692 gik han af fra Hæren som Generalmajor. S. var vistnok først gift med Margrethe Nielsen, Datter af Kaptajn N. til Ristrup, siden med Christence Dyre, Datter af Oberst Claus Dyre til Sindinggaard. *A. L.*

Schwann, Theodor, tysk Hislolog og Fysiolog, Grundlæggeren af Læren om den dyriske Celles fysiologiske Betydning, født i Neuss 7. Decbr. 1810, død i Köln 1882. Efter at have studeret Medicin ved Universiteterne i Bonn os Würzburg drog han til Berlin og sluttede sig som Elev til Johannes Muller og til den Kreds af unge Fysiologer og Histologer, hvis Arbejder paa saa mange Omraader skulde blive grundlæggende for den nyere Tids biologiske Naturopfattelse og Naturforskning. Fra denne Tid skriver sig det af hans Arbejder, som har gjort hans Navn berømt: »Mikroskopische Untersuchungen iiber die Uebereinstimmung in der Structur und dem Wachsthum der Thiere und Pflanzen«. S. A. som dette udkom (1839) forlod han Berlin for at overtage Professoratet i Anatomi ved det fri (katolske) Universitet i Louvain, hvor han virkede, til han blev kaldet til Professoratet i Fysiologi og komparativ Anatomi ved Universitetet i Liége, hvorfra han tog Afsked 1880. S.'s Betydning for den moderne Biologi ligger ikke i den rent morfologiske Paavisning af Cellen. Plantecellen havde som Formelement allerede været kendt i Aarhundreder (Robert Hooke 1667), og ogsaa dyriske Celler vare, man kunde sige selvfølgelig, tidligere blevne iagttagne med Mikroskopet, men de betragtedes ikke som selvstændige, levende Individer og endnu mindre som de egentlige fysiologiske Grundelementer, hvis Liv er Organismens Liv, og hvis Vækst og Nydannelse er Organismens Vækst. De betragtedes mere som tilfældige Dannelser i Organismens Væv. 1836 havde imidlertid Matthias Schleiden vist, at Plantelegemet og dets Organer udviklede sig fra Celler, og at hele Planten kun var en Samling af Celler eller af omdannede Celler. Det er denne Opfattelse, som S. med stor Skarpsindighed overfører paa den dyriske Organisme. Der lagdes herved Grunden til hele den moderne Opfattelse af de højere flercellede Dyr som »en Republik af ligeberettigede, om end ikke lige begavede Væsener« (Virchow) (se Celle). Foruden en Række rent histologiske Arbejder (f. Eks. om Nerveskeden, der bærer S.'s Navn) har S. i Fysiologien gjort sig fortjent ved Paavisningen af Fordøjelsesenzymet Pepsin (1846) og ved sine Undersøgelser over Galdens Fysiologi. ***S. T.***

Schwanske Skede se Nervesystem S. 287.

Schwanthaler, Ludwigv., tysk Billedhugger, født 26. Aug. 1802 i Miinchen, død Novbr. 1848 smst. S. uddannedes som Billedhugger af Faderen, Hofbilledhugger Franz S. (1762—1820) og paa Munchen's Akademi; med sin stærke Interesse for det maleriske, der ogsaa træder frem i hans Skulptur, studerede han Malerkunst under A. Adam. 1835 udnævnt til Akademiprofessor beherskede han i den følgende Aarrække Munchen's officielle Billedhuggerkunst. Paa Færde overalt selv eller med sin store Elevkreds med store dekorative og monumentale Foretagender (til Königsbau, Saalbau, Feltherrenhalle, Glyptoteket, Ruhmeshalle tæt uden for Miinchen etc). udfoldede han en Virksomhed, der er ganske beundringsværdig, hvad Massevirkning angaar. Han arbejdede let, hurtig, havde mange gode Ideer (ikke med Urette kaldes han tysk Skulpturs Romantiker i Modsætning til Klassikerne og de moderne Realister), men han var et overfladisk Talent, der baade paa Grund af aandelig Begrænsning og Bestillingernes overvældende Mængde saa godt som aldrig naaede i et enkelt Arbejde at give den fint afvejede Form, det dybt og levende

karakterfulde, det fuldbaarne Kunstværk. Ofte mærkes Hastværksproduktionen. Og den før saa fejrede Kunstner huskes nu næsten kun for sin Kolos af en »Bavaria« (Bronze, 19 M. høj; ved München, 1837—48). Her nogle af hans bekendteste Værker: Relieffer efter Pindar, Sofokles, Aischylos etc., Frisen: »Argonautertoget«, »Afrodite-Mythen«, Kolossalstatuer af Wittelsbach'erne etc, alt i München's Slot, Gavlfeltet med Hermanns-Slaget (1842, Valhalla ved Regensburg, S.'s mest ansete Arbejde), Sandstensstatuerne i Legemsstørrelse af Venus, Diana m. fl. til Slottet i Wiesbaden (1840), hvor ogsaa hans formskønne »Danserinder« (to Marmorstatuer) findes; endvidere Statuer af Mozart (1842, Salzburg), Jean Paul (1841, Baireuth), Goethe (1843, Frankfurt), Markgrev Friedrich af Brandenburg (1843, Erlangen), Tilly og Wrede (1843, München's Feltherrehal), Karl Johan (Norrköping), Kejser Rudolf (Speyer's Domkirke), Monumenterne over Storhertug Karl Fr. i Karlsruhe og Storhertug Ludvig i Darmstadt, over Donau-Main-Kanalen i Erlangen, et Springvand (Freiung i Wien), Buster til Valhalla og Ruhmeshalle, »Herkules-Skjoldet« (allerede paabegyndt under Rom-Opholdet 1832—34, med talrige Fremstillinger efter Hesiodos) m. m. I det monumentale Portrætfag sloge S.'s Evner sjælden til; dertil gik de for meget i rent dekorativ Retning. Størst Interesse har hans Kunst ved Forsøget paa at give urtyske Typer (Hermanns-Slaget o. m. a.; jfr. i Norden Bevægelsen hen imod en »nordisk« Kunst: Fogelberg etc), men ogsaa her viste han mere fantasifuldt Arrangementstalent end uddybende og typedannende Skaberevne. *A. Hk.*

Schwartz, Athalie, dansk Forfatterinde, født i Kjøbenhavn 22. Febr. 1821, død smst. 2. Novbr. 1871. 1848—53 bestyrede hun en Pigeskole, senere levede hun af at undervise privat og af sin omfattende Forfattervirksomhed, under hvilken hun dels behandlede pædagogiske Emner, dels skrev Noveller og Romaner. Om Opdragelses- og Undervisningsspørgsmaal udgav hun adskillige større og mindre Skrifter — »Haandbog i Undervisningskunsten« [1850], »Hvor skal jeg sætte min Datter i Skole?«, »Den nationale Pigeskole« o. fl.; desuden skrev hun over herhen hørende Emner en Mængde Bladartikler, delvis stærkt polemiserende; en Gang brugte hun saa skarpe Udtryk mod Kjøbenhavn's daværende Skoledirektør, Holbech (s. d.), at hun derved paadrog sig en Injurieproces, som hun tabte. For sine Smaafortællinger som »Livsbilleder« saavel som for Romanerne »Livets Konflikter«, »Cornelia«, »Stedmoder og Steddatter« og »Enhver sin Mission« vandt hun sig en ikke ringe Læsekreds; som Indlæg i Drøftelsen af Tidens Spørgsmaal ere de ikke uden Interesse, men vidne kun svagt om Evne til Menneskeskildring; højere staa til Trods for deres noget skablonagtige Karaktertegning hendes Skuespil »Ruth« [1853], »Alexei« [1856] og »Charlotte Corday« [1862], der alle opførtes paa det kgl. Teater, og af hvilke især det først nævnte gjorde Lykke. I flere Blade og Tidsskrifter, særlig i »Berlingske Tidende«, skrev hun en Del gennemgaaende meget hvasse Litteratur- og Teaterkritikker. Navnlig i den senere Del af sit Liv var S. en af de ivrigste Forkæmpere for »Kvindens Emancipation«, og som saadan har hun utvivlsomt i Kraft af en vis Skarpsindighed og en ikke ringe Energi haft en Del Indflydelse paa den almindelige Opfattelse. *S. M.*

Schwartz, Carl Georg Ferdinand, dansk Navigationslærer og nautisk Forfatter, er født i Kjøbenhavn 27. Febr. 1825. Fra sit 14. Aar til 1845 for han til Koffardis og ansattes derefter som Lærer ved Statens Navigationsskole i Kjøbenhavn. Denne Skole overtoges 1852 af Foreningen til Søfartens Fremme, men S. forblev ved den og forfremmedes 1856 til Bestyrer, i hvilken Stilling han forblev indtil 1896. S. har under sin lange Lærervirksomhed udarbejdet en Mængde Lære- og Haandbøger til Brug ved Navigationsstudiet. *C. L. W.*

Schwartz, Christian Friedrich, dansk Missionær i Sydindien, (1726—97). Født i Brandenburg, uddannet i Halle, hvor han var under Francke's Paavirkning, blev han 1748 kaldet til Arbejder i den dansk-halleske Mission i Trankebar og ordineret af Biskop Hersleb. 1768 traadte han i Tjeneste hos *Society for Propagation of the Gospel.* Han virkede forskellige Steder i Sydindien, i Trankebar, Tinnevelli, Tansjur og Tritsjinopoli og forstod, samtidig med at han hævdede sig som en aandelig Personlighed, at skaffe sig Indflydelse baade blandt Englænderne og de indfødte Fyrster, af hvem han var meget afholdt. Hans forunderlig rene, beskedne og dog mandige Personlighed gjorde Indtryk paa alle, baade høje og lave, og han maa anses for at have været den betydeligste Missionær i Indien i 18. Aarh. (Litt.: Fenger, »Den trankebarske Missions Historie« [Kbhvn. 1843]; Germann, »C. F. S.« [Erlangen 1870]; A. C. L. Grove-Rasmussen, »C. F. S.« [Kbhvn. 1898]). *H. O—d.*

Schwartz, Johan Georg Frans, dansk Maler, er født i Kjøbenhavn 19. Juli 1850. Indtil sin Konfirmation stod han i Lære hos sin Fader, den udmærkede Kunstdrejer J. A. S.; saa blev han Elev af Kunstakademiet, hvor han studerede i seks Aar. Som Udstiller debuterede han 1874 med en stor Karton, »Hiob og hans Venner«, et saavel fra Formens som fra Indholdets Side meget værdifuldt Arbejde, sikkert og stilfuldt i Kompositionen og udmærket ved det Præg, det bar af grundigt Modelstudium og fremragende Tegnefærdighed. Aaret efter kom hans sjælfulde Genremaleri, »I Stuen hos en syg«, og 1876 det store »Syge og skrøbelige søge Helbredelse hos Jesus«, en alvorlig og i al sin Naturlighed storstilet Komposition med talrige Vidnesbyrd om inderlig Følelse og rig Evne i Retning af Karakterskildring. S. A. som S. udstillede et andet af sine mest fremragende Ungdomsværker, »Jakobs Død«, i hvilket han ogsaa viste ikke ringe koloristisk Evne — hans tidligere Arbejder havde lidt af nogen Sorthed i Skyggerne —, foretog han sin første større Udenlandsrejse og gæstede bl. a. Spanien; senere har han oftere besøgt fremmede Lande, 1904 saaledes Nordafrika. Til Frederiksborg-Museet har han malet et stort Loftsmaleri, »Frederik III som enevældig Hersker omgiven af Stænderne«; til den Soldenfeldt'ske Stiftelse i Kjøbenhavn har han udført en Del dekorative Billeder; om hans Betydning som fint og dybt karakteriserende Portrætmaler vidner hans Selvportræt (1903), det

eneste Værk, hvormed han er repræsenteret i Nationalgaleriet.

I de senere Aars Udstillinger har S. — der ved Siden af sin Virksomhed som Maler i længere Tid var med at lede »Kunstnernes Studieskole« — ikke deltaget, og en større Del af hans betydeligste Arbejder ere derfor kun lidet kendte af Publikum. Følgende have særlig Krav paa at nævnes: de rige Dekorationer i Ny Carlsberg's Glyptotek, udførte efter Kompositioner af Carstens (»Musernes Dans« og »Megapentes ved Charon's Baad«); Altervæggen i Nathanaels-Kirken i Sundby paa Amager, fremstillende den sejrende Christus omgiven af tilbedende Mennesker og Engle; »Christus viser sig Paaskeaften for Disciplene« (Lukas-Kirken i Kbhvn.); »Christus i Gethsemane« (Nørre Sundby Kirke); »Engelen forkynder Christi Opstandelse for de to Kvinder« (Hvorup Kirke); samme Emne i Hospitalet for spedalske paa Island, samt forskellige store Loftsbilleder til Ny Carlsberg's Glyptotek, »Selene og Endymion«, »Helios« o. s. v.

Mellem de danske Figurmalere indtager S. Pladsen som en af de alvorligste og aandfuldeste, og som Kompositør og Tegner overgaas han af ingen af dem. Særligt Ry har han med Rette vundet som en meget betydelig Raderkunstner, hvorvel kun et forholdsvis ringe Antal af de 116 Blade, han (indtil Foraaret 1904) har udført, er kommet i et større Publikums Hænder. Nævnes blandt dem bør, foruden en Mængde karakteristiske og ypperlig gennemførte Studiehoveder og Portrætter (Arkitekt Herholdt, Generalmajor Koefoed o. fl.) »Mariæ Bebudelse«, »Christus i Gethsemane« (2 Gange), »Pigen med Lampen«, »Atelieret« og »Josef og Maria ved Bethlehemskrybben«; de to sidstnævnte udmærke sig særlig ved fint gennemført Lysvirkning, alle Bladene ved stor Ynde og Finhed og ved den omhyggeligste Formgivning. *S. M.*

Schwartz, Johan Jørgen, norsk Forretningsmand og Politiker, født i Drammen 19. Febr. 1824, død smst. 16. Marts 1898, nedsatte sig 1848 som Handelsmand i sin Fødeby og kom efterhaanden i betydelig Virksomhed som Trælasthandler, Skibsreder, Savbrugs- og Jærnværksejer. Men hans omfattende Virksomhed standsede ved Konkurs 1879. Han var en meget anvendt og dygtig Kommunemand, Chef for Borgervæbningen, Ordfører i Formandskabet, Bankadministrator m. m. og repræsenterede med Sagkundskab sin Valgkreds paa alle ordentlige og overordentlige Storting fra 1857 til 1876, med Undtagelse af Tinget 1865—66. I Tingperioden 1874—76 var han Præsident i Lagtinget. Som Tingmand forfattede han en stor Mængde Indstillinger og Betænkninger, og ligeledes har han som Medlem af et stort Antal kongelige Kommissioner haft Del i de af disse afgivne Betænkninger, Indstillinger og Forslag. *O. A. 0.*

Schwartz, Maria Sophie, født Birath, svensk Romanforfatterinde, født 4. Juli 1819, død 7. Maj 1894. Hun ægtede 1840 Prof. G. M. Schwartz. Allerede forinden sit Ægteskab havde hun syslet med litterær Produktion, men først 1851 optraadte hun offentlig under Pseudonymet Fru M. S. S.***, med Novellen »Förtalet«; derefter fulgte »De värnlösa« [1852] og »Skildringar ur familjelifvet« [1854] o. fl. Efter sin Mands Død (1858) nødsagedes hun imidlertid til at skrive for at leve, og der følger nu et Afsnit, hvor de Tendenser, hun hyldede allerede i sine første Arbejder, hærdes og skærpes til ren Ensidighed, særlig fremtrædende i Harmen mod Adelsstanden. I den talrige Romanrække, som nu udsendes, indgaa ogsaa adskillige Feuilletonromaner, saa at der blev en sand Oversvømmelse af hendes Noveller og Romaner: >Ett hämdens offer« [1859], »Arbetet adlar mannen« [1859], »Adlingens dotter« [1860], »Emancipationsvurmen« [1860], »Skuld och oskuld« [1861], »Börd och bildning« [1861] o. m. fl. Imidlertid stiftede S. Bekendtskab med den samtidige engelske Romanlitteratur, og Indflydelsen, særlig fra Dickens, gjorde sig saa stærkt gældende, at man kan herfra regne et nyt Afsnit i hendes Produktion, som præges af en dybere og alvorligere Smagsretning. Man vil særlig fornemme den i »Positivspelarens son« [1863] samt til Dels i de følgende »Guld och namn« [1863], »Författarinnan och hennes son« [1864], »Den rätta« [1864], »Arbetets barn« (s. A.) o. s. v. S. hører til den svenske Litteraturs mest produktive Forfatterinder, og hun hører endnu tillige til de mest læste baade i Indland og, maaske i højere Grad, i Udlandet, særlig Tyskland, hvor hendes Romaner fra 1863 udkom, før de kom paa Svensk. Hendes Valda Romaner udkom 1891—94 som selvstændige Bind. *O. Th.*

Schwartz, Marie Esperance, tysk Forfatterinde (Pseud. Elpis Melena), Datter af en tysk Bankier Brandt, er født i Southgate i Hertfordshire (England) 8. Novbr. 1821. Hun kom 1849 til Rom, hvorfra hun berejste Italien, blev bekendt med Garibaldi og var ham siden en tro Veninde (1854 blev hun skilt fra sin anden Mand, Bankier v. S.), reddede to Gange hans Liv og plejede ham i hans Fangenskab. 1865 drog hun til Kreta, hvor hun siden har boet i Landsbyen Khalepa, ivrig optagen af at oprette Skoler, Asyler og Sygehuse, og i det hele taget at hæve Folkets aandelige Niveau. Foruden nogle Rejseskitser, Romaner og Noveller har hun skrevet »Garibaldis Denkwürdigkeiten« [2 Bd. 1860], »Garibaldi in Varignano 1862 und auf Caprera 1863« [1864], »Kreta-Biene, oder kretische Volkslieder, Sagen, Sprüche« [1874], »Garibaldi« [2 Bd. 1884] og »Erlebnisse und Beobachtungen eines mehr als 20-jährigen Aufenthalts auf Kreta« [1892]. *C. A. N.*

Schwartz, Wilhelm, tysk Folkemindesamler og Mytolog, (1821—1899), deltog sammen med sin Svoger A. Kuhn i Indsamling af tyske Folkesagn og udgav foruden Sagnene en Række Skrifter over sammenlignende Mytologi (bl. a. »Der heutige Volksglaube«, [1849] og »Prähistorisch-anthropologische Studien« [1884]). Hans Navn er især knyttet til Opdagelsen af den »lavere Mytologi« i Sagn og Skik som et i det hele ældre Trin end den kunstmæssig udformede Myteverden og Religion. *A. O.*

Schwartze, Johan Georg, hollandsk Maler, født 1814, dødt 27. Aug. 1874 i Amsterdam. S. fik sin Uddannelse i Tyskland, var Elev af Leutze, senere af Lessing, Schadow m. fl. i Düsseldorf, men virkede fornemmelig i Amsterdam.

Af hans Arbejder, der ofte søge umiddelbar Tilslutning til Rembrandt's Kunst, anføres »Bønnen« (Mus. i Amsterdam), »Puritanergudstjeneste« [1858] og »Michelangelo ved Vittoria Colonna's Lig«. Hans Datter og Elev Therese S. (f. 1851) har uddannet sig videre i Miinchen under G. Max og i Paris. Hendes Portrætter (Selvportræt, Dronning Emma) og Genrestykker have gjort ikke ringe Lykke og ofte skaffet hende Medailler (saaledes første Klasses Med. i Miinchen 1901). I Amsterdam's Museum ses »Tre forældreløse« [1885], »Han kommer!« [1883] og »Pigehoved«, i Museet i Rotterdam »Maagdenhuis«. *A, hk.*

Schwartz-Nielsen, Thora Marie Christine, dansk Skuespillerinde, født i Kjøbenhavn 19. Juli 1854, død smst. 14. Maj 1894, debuterede 22. Septbr. 1871 paa Kasino-Teateret i Kjøbenhavn som Batli i »Fandens Overmand«, vandt hurtig frem i første Række og indtog i nogle Aar ubestridelig Primadonnapladsen paa Kasino lige saa meget ved sit Humørs friske kjøbenhavnske Djærvhed som ved den paa samme Tid overgivne og pikante Brug, hun vidste at gøre af sin smukke Sangstemme; men pludselig, kort efter Nytaar 1879, opgav hun Kasino for et Engagement ved Mindra Teatern i Stockholm; her fandt hun dog ikke den rette Sangbund for sit Talent, og fra Marts 1883 optraadte hun atter i Kjøbenhavn, dog uden at kunne genvinde sin tidligere Plads; Sygdom nedbrød efterhaanden hendes Helbred, og 28. Maj 1890 fandt hendes sidste Optræden Sted som Kathinka i »Gutter om Bord« paa Kasino, som hendes Mand Carl Nielsen (1855—95) i $2^1/_2$ Aar havde drevet med pekuniært Held. *A.A,*

Schwarz, Bertold, *egl.* K. Anklitzen, freiburgsk Franciskanermunk, skal være den, der ved at erfare den eksplosive Virkning af en Blanding af Salpeter, Svovl, Kvægsølv e. 1. Stoffer er bleven Krudtets Opfinder. Meget lidt ved man dog om ham; ikke engang hans Levetid er sikker; man henlægger gerne den nævnte Opfindelse til Beg. af 14. Aarh., andre nævne Tallet 1259 o. s. v. Imidlertid er der 1853 oprejst et Mindesmærke for S. i Freiburg.

Schwarz, Frederik, dansk Skuespiller, født 15. Juni 1755 i Kjøbenhavn, død 13. Juli 1838 i Fredensborg. 14 Aar gl. blev S. antagen som Elev ved det kgl. Teaters Danseskole; det var dog mere for at tjene sin ringe Skærv til Familiens Udkomme end af Kunsttrang, han søgte derind, men han viste sig hurtig som en flink Elev og udviklede sig til en dygtig Danser; en kort Tid syntes det, som skulde han synke ned i Svir og Sværm, men Løjtnant H. W. v. Warnstedt, der senere i en lang Aarrække blev Teaterets administrerende Direktør, i Forbindelse med S.'s egen Ærekærhed frelste ham fra Undergang. S. havde al Udsigt til at blive den gamle, franskfødte Laurent's Efterfølger som Balletmester, da Teaterbestyrelsen, der ved Londemann's Død i Aaret 1773 var i Trang for en Komiker, opfordrede S., som havde gjort sig særlig bemærket i Balletternes komiske Partier, til at prøve Springet over i Skuespillet; S. gav efter for denne Fristelse, og 19. Marts 1773 debuterede han paa det kgl. Teater som Henrik i »Den uformodentlige Hjemkomst«. Han gjorde i denne og sine følgende Debutroller Lykke, om end hans Spil synes at have været temmelig umodent og anstrengt, dog, da S. først havde faaet Foden inden for Skuespillets Tærskel, satte han hele sin Viljekraft ind paa at uddanne og fuldkommengøre sine Evner, og i Løbet af faa Aar voksede han til en stor Skuespiller, hvis Repertoire strakte sig, som en samtidig Kritiker (Haste) udtrykker sig, »fra de mest komiske til de mest tragiske Roller, fra den unge Mands til *Oldingens*«, og med Rette kunde en anden af Tidens Litterater (Tode) kalde ham »den største dramatiske Proteus«. S. fandt med lige Naturs andhed Udtryk for den aabne Bravhed (Niels Ebbesen i Sander's Drama) og for den fordækte Lumskhed (Pater Johan i »Dyveke«), for den ærværdige Faderværdighed (d'Orbesson i »Faderen«) og for den latterlige Opblæsthed (Jacob v. Tyboe), for den godmodige Aabenmundethed (Sir Peter i »Bagtalelsens Skole«) og for den karakterfaste Indesluttethed (v. Harrwitz i »Fændriken«), for den selvbevidste Myndighed (Robinson i »Den bogstavelige Udtydning«) og for den forkomne Ynkelighed (Mr. Mist i »Landsbyteateret«), han kunde hæve sig til en dæmonisk Uhygge (Loke i »Balder's Død«) og stige ned til lavkomisk Overgivenhed (Sir Philip Modelove i »De fire Formyndere«). Inden for 18. Aarh's borgerlige Skuespil følte han sig hjemme, men han stod fremmed over for Lyrikken i Oehlenschläger's nordiske Tragedier, og hans Udførelse af Titelrollen i »Palnatoke«, som han i øvrigt kun nødigt paatog sig, naaede heller ikke op over det anerkendelsesværdige. S. A. (1809) søgte og fik han sin Afsked, og 21. Marts 1810 tog han Afsked med Publikum; han optraadte dog i de følgende Aar af og til i sine gamle Glansroller, indtil han 26. Decbr. 1816 efter at have udført Præsident v. Rosenau i »Hververne« sagde Publikum sit sidste Farvel i en Epilog.

S. var en iderig Initiativets Mand: i sin Ungdom, straks efter at han havde gjort Springet fra Balletten til Skuespillet, dannede han sammen med nogle jævnaldrende en Forening til gensidig dramaturgisk Undervisning, og ud af denne voksede (1777) »Det dramatiske Selskab«, der i sin kun 2-aarige Tilværelse blev af megen Betydning for dansk Skuespilkunst, ikke mindst ved sin glansfulde Opførelse af Ewald's »Balder's Død« paa Hofteateret (Marts 1778). Han var tillige en myndig og selvbevidst Natur, og da »Det dramatiske Selskab« efter hans Mening udartede, rakte han Haand til dets Aflivelse, medens han samtidig reddede sig over i en officiel betrygget Stilling som Instruktør for de yngre Skuespillere; det er dog aldeles utvivlsomt, at han som Instruktør dels indirekte, dels direkte udrettede meget godt blandt saavel de ældre som de yngre Skuespillere. Han syslede bestandig med Planer til Forbedring af Skuespillerstandens Kaar, med Tanker til at hæve Skuespilleren til Selvbevidsthed, ja til Indflydelse paa Teaterets Styrelse, han udfoldede en meget omfattende Oversætter-virksomhed, indførte saaledes Beaumarchais paa den danske Scene, rakte Grev Trampe en hjælpende Haand ved hans »odenseiske Nationalteater« (1798) og fik selv nogle Aar efter (1802) ikke blot Bevilling til at oprette et omrejsende Provinsteater under Navnet »Kgl. privilegeret Provinsialteater«, men førte ogsaa denne Plan ud i Livet ved en

Række Forestillinger i Helsingør og en Kunstrejse gennem Jylland i Sommeren 1804.

S.'s litterære Virksomhed indskrænkede sig ikke til Oversættelser, han udgav ogsaa tre Aargange af en »Lommebog for Skuespilyndere« [1784—86] og forfattede heri den første danske Teaterhistorie: »Historisk Efterretning om den danske Skueplads«; dog hvor fortjenstfuld denne end er, indlagde S. sig en langt større Fortjeneste ved i sin Alderdom at meddele Overskou sine rige Teaterminder; paa S.'s Indtryk af sine Forgængere og samtidige hviler Overskou's Fremstilling næsten udelukkende; dette Grundlag giver den et paa samme Tid fast og ensidigt Præg. (Litt.: Rahbek og Foersom, »Theone«, 2. Hæfte S. 1—41; »Nær og Fjern«, Nr. 410—11; »Holbergs Komedier«, Jubeludg. III, 2. Afd. S. 50—59). *A. A.*

Schwarz, Hermann Amandus, tysk Matematiker, er født 1843 i Hermsdorff i Schlesien. S. ansattes 1867 som ekstraord. Prof. i Matematik ved Universitetet i Halle paa Grund af, at han havde vundet Berlin-Akademiets Pris for Afhandlingen »Bestimmung einer speciellen Minimalfläche« (nemlig den, der begrænses af to Par modstaaende Kanter i et regulært Tetraeder); 1869 blev han Professor ved Polyteknikum i Ziirich, 1875 kaldtes han til Universitetet i Gottingen og 1892 til Universitetet i Berlin. Han er en af Weierstrass'es mest fremragende Elever og har leveret Arbejder af stor Betydning, navnlig inden for Teorien om Minimalflader og Funktionsteorien; hans Undersøgelser angaaende Randværdiopgaven have saaledes været grundlæggende for dennes Behandling. I Geometrien har han beskæftiget sig med de udfoldelige Flader. Hvad han har skrevet, findes i »Gesammelte mathematische Abhandlungen« [Berlin 1890]; i »Formeln und Lehrsätze zum Gebrauch der elliptischen Funktionen« [Gottingen 1883—85, 2. Udg. Berlin 1893] har han samlet og bearbejdet en Del af Weierstrass'es Resultater. *Chr. C.*

Schwarz, Karl, tysk gejstlig, født 19. Novbr. 1812 i Wiek paa Rügen, død 25. Marts 1885, var først Professor i Halle og senere Overhofpræst og Generalsuperintendent i Gotha. Som Teolog er S. paavirket af Hegel og Schleiermacher. Hans Hovedværker ere »Wesen der Religion« [1847] og »Zur Geschichte der neuesten Theologie« [1856]. Han opfatter Religionen som Enheden af Viden og Handlen og som en stadig fremadskridende Proces i Bevidstheden. S. var en betydelig Prædikant, og han udgav i alt ottePrædikensamlinger, den første 1859. *A. Th. Y.*

Schwarza, Flod i Thüringerwald, 45 Km., strømmer i et nordligt og østligt Løb gennem den smukke, romantiske Schwarza-Dal og udmunder i venstre Bred af Saale. *M. Kr.*

Schwarzburg, Slot i den thüringske StatSchwarzburg-Rudolfstadt, Stambesiddelse for Fyrsten af S. Slottet er meget smukt beliggende paa en 370 M. høj Klippe, som paa de tre Sider omslynges af Schwarza. Fra det lige over for Slottet liggende Trippstein er der en vid og smuk Udsigt. *M. Kr.*

Schwarzburg-Rudolfstadt, tysk Fyrstendømme, bestaar af to adskilte Dele: Oberherschaft (Rudolfstadt) i Thiiringerwald (et Hovedland, Amtet Leutenberg og 4 smaa Enklaver) og i det af den preussiske Provins Sachsen omsluttede Unterherschaft (Frankenhausen), der er delt i to mindre og en større Enklave. Af det samlede Areal, 941 □ Km., falde de 733 paa Rudolfstadt og de 208 paa Frankenhausen. Folkemængden, der 1900 udgjorde 93,059 Indb., er fordelt med 80 p. Ct. paa Oberherschaft og de resterende 20 p. Ct. paa Unterherschaft. Fyrstendømmet er et bjærg- og skovrigt Land, der for Rudolfstadt's Vedkommende tilhører det af Saale med Schwarza gennemstrømmede thüringske Bakkeland og mod Syd Thiiringerwald og Frankenwalde og naar i Groszformdenkopf og Wurzelberg henholdsvis 872 og 837 M. Af Arealet ere de 44 p. Ct. skovklædte (mest Naaleskov), og 42 p. Ct. ere Agerland og Havejord, medens 8 p. Ct. ere Græsgange og Enge. I Frankenhausen er Kornavlen Hovednæringsvej; men i de sydlige og vestlige Egne er Skoven fremherskende, og her træde Industri og Skovbrug i Forgrunden. Skovene ere rige paa Græsgange, og Bærrene ere i det paa Træfrugt fattige Land en ikke uvigtig Handelsvare. 1892 fandtes der i Fyrstendømmet 3,100 Heste, 20,000 Stkr. Hornkvæg, 30,000 Faar foruden 16,000 Geder og 25,000 Svin. Frugt og Køkkenurter dyrkes navnlig i Unterherschaft og Vin i Saale-Dalen. Der brydes Jærnmalm og Brunkul, Gips og Tungspat samt Skifere. I Oberherschaft er Porcelæn- og Glasindustri vidt udbredt. Hertil kommer Fabrikation af Maskiner, Instrumenter, Papir, Trævarer og Legetøj, Uldspinderier og Væverier. Talrige Møller, der drives ved Vandkraft, ere ejendommelige for Landet.

Befolkningen er protestantisk og vel oplyst, og foruden Folkeskoler har Fyrstendømmet et Gymnasium, et Realgymnasium, en Realskole og et Lærerseminarium. Fra Landretten i Rudolfstadt er der Appel til Overlandretten i Jena. Forfatningen er indskrænket monarkisk; Landdagen bestaar af 16 paa 3 Aar valgte Medlemmer. Domænerne udgøre 22 p. Ct. af Fyrstendømmets Areal, og den aarlige Statsindtægt af Skovene beløbe sig til 810,000 Rm.; den samlede Statsindtægt er (1894—96) 2,757,700 Rm., deraf i Skatter 547,000 Rm. Til den tyske Rigsdag vælger Fyrstendømmet et Medlem, og det har een Stemme i Forbundsraadet. Residensen er Rudolfstadt. ***M. Kr.***

Schwarzburg-Sondershausen, tysk Fyrstendømme, bestaar af det i Thiiringerwald liggende Oberherschaft (Arnstadt, Gehren og 3 smaa Enklaver) og det af den preussiske Provins Sachsen omsluttende Unterherschaft (Sondershausen). Af det samlede Areal, 862 □ Km., falde de 519 paa Oberherschaft og de resterende 343 □ Km. paa Unterherschaft. Folkemængden, der 1900 udgjorde 80,898 Indb., er fordelt med 51 p. Ct. paa Oberherschaft og 49 p. Ct. paa Unterherschaft. Distriktet Arnstadt er en Del af det thiiringske Bakkeland, medens det sydligere liggende Distrikt Gehren tilhører Thiiringerwald og i Rehberg naar 875 M. Af Arealet ere de 58 p. Ct. Agerland og Havejord, 6 p. Ct. Græsgange og Enge og 31 p. Ct. Skove. Skovbruget er en meget vigtig Næringsvej: den aarlige Indtægt anslaas (1892—95) til ca. 1 Mill. Rm. De 2 Tredjedele af Skovarealet ere Statsdomæner. I Unterherschaft samt i Egnen om Arnstadt er Frugt-

og Havedyrkning fremherskende. 1892 fandtes der i Fyrstendømmet 4,500 Heste, 22,000 Stkr. Hornkvæg, 47,000 Faar (deraf 11,000 Merinosfaar) foruden 13,000 Geder og 29,000 Svin. Porcelæns- og Glasfabrikation drives i stor Udstrækning, Porcelænsindustrien navnlig i Groszbreitenbach, Plaue og Gehren, Glasfabrikationen i Altenfeld og Olze. I anden Række kommer Fabrikationen af Maskiner og Farver, Læder og Skotøj (Arnstadt). Lærredsvævning og Handskefabrikation, særlig i Arnstadt og Groszbreitenbach, sker dels i Fabrikker og dels som Husindustri.

Fyrstendømmets Indbyggere bekende sig til den lutherske Kirke, og der findes foruden Folkeskolerne to Gymnasier, to Realskoler, et Lærer- og et Lærerindeseminarium, I Fyrstendømmet er der 5 Amtsretter, hvorfra der er Appel til Landretten i Erfurt. Forfatningen er indskrænket-monarkisk; Landdagen bestaar af 15 Medlemmer, nemlig 5 af Fyrsten paa Livstid valgte Medlemmer, 5 Medlemmer valgte af de højest beskattede og 5 Medlemmer valgte af den almindelige Vælgerklasse for et Tidsrum af 4 Aar. Statens aarlige Indtægter beløb sig (1896—99) til 2,964,755 Rm., deraf 487,150 Rm. i direkte Skatter. Fyrstendømmet har een Stemme i Forbundsraadet og vælger et Medlem til den tyske Rigsdag. Residensstaden er Sondershausen. Begge de schwarzburgske Fyrstendømmer gik 1866 med Preussen mod Østerrig, og Aaret efter gik Militærhøjheden til Preussen. *M. Kr.*

Schwarze, Ludwig Friedrich Oskar von, tysk Strafferetslærer, født 30. Septbr. 1816 i Löbau (Sachsen), død 17. Jan. 1886 i Dresden, fra 1858 Generalstatsadvokat i Dresden, Medlem af den tyske Rigsdag og af Rigsstraffelovkommissionen. S. har udfoldet en rig og betydningsfuld Forfattervirksomhed, den sachsiske Straffeprocesordning af 11. Aug. 1855 er hans Værk; han var Redaktør af forskellige juridiske Tidsskrifter, deriblandt »Der Gerichtssaal«, en af Stifterne af de tyske Juristmøder o. s. v. S. er særlig kendt ved sine vigtige Kommentarer til Straffeprocesordn. for Sachsen, I—II [Leipzig 1855—56] og sin ofte oplagte »Commentar zum Strafgesetzbuch fur das Deutsche Reich vom 31. Mai 1870« [smst. 1871, 5. Opl. 1884]. *Fz. D.*

Schwarzenberg, By i det tyske Kongerige Sachsen, Kredsen Zwickau, ved Schwarzwasser, er Knudepunkt paa den sachsiske Statsbane, har en smuk evangelisk Kirke, et gammelt Slot, en Amtsret, en Knipleskole, Kamgarnsspinderier, Fabrikation af emailerede Varer, Træsliberier, Savmøller og (1895) 3,738 Indb. I Nærheden Bade- og Sommerkurstedet Ottenstein med smukke Klippepartier og Jærnhytteværkerne Erla og Pfeilhammer. *M. Kr.*

Schwarzenberg, en gammel tysk Adelsslægt, opkaldt efter et Gods i Franken, fik 1599 Greve- og 1670 Fyrsterang; ejer store Godser i Böhmen i og Steiermark.

Felix, Fyrst S., født 2. Oktbr. 1800, død 5. Apr. 1852. Hans Moder Pauline, født Prinsesse af Arenberg, kom ynkelig af Dage (opbrændtes) ved den Fest, som hendes Svoger, nedennævnte Karl Philip S., I. Juli 1810 gav til Ære for Napoleon I's Bryllup. Han var først Officer, blev 1822 Ritmester under sin Svoger Fyrst Alb. Windischgrätz, men gik 1824 over til den diplomatiske Tjeneste, først i St. Petersborg og derefter i London, hvor hans Kærlighedsforbindelse med Lady Ellenborough 1827 blev en offentlig Skandale. 1829—31 var han i Paris og 1831—38 Legationsraad i Berlin, derefter Sendemand i Torino og 1844 i Napoli. I Marts 1848 blev hans Hotel her forhaanet af Folkemassen, og han drog nu til den østerrigske Hær i Lombardiet og udmærkede sig som Brigadegeneral. Han kaldtes derfra i September til Wien og fulgte med Hoffet til Olmütz, hvor han som Militærpartiets Leder 21. Novbr. blev Første- og Udenrigsminister. Han havde væsentlig Del i det kort efter følgende Tronskifte og kastede sig med dristigt Mod og hensynsløs Kraft imod de ydre og indre Farer, som truede Kejserriget. Det lykkedes at slaa Sardinien's Angreb tilbage og genoprette Østerrig's Magt i Norditalien, samt at undertrykke Magyarernes Frihedskamp ved et Forbund med Rusland; han gik dog kun nødig med dertil og forudsaa, at Østerrig senere (under Krim-Krigen) >vilde forbavse Verden med sin Utaknemmelighed«. Han tilintetgjorde derefter Preussen's Planer om et særligt Forbund i Nordtyskland og tvang det til et ydmygende Forlig i Olmutz (vilde »først nedværdige og derefter ødelægge Preussen«), samt kaldte den tyske Forbundsdag paa ny i Live og dermed Østerrig's Indflydelse i Tyskland. Dog kunde han ikke opnaa dets Optagelse i Toldforeningen, der skulde have været Slutstenen paa hans Politik. Indadtil vilde han oprette et stærkt enigt Østerrig: han hjemsendte Rigsdagen midt under dens Arbejde og kundgjorde en konstitutionel Helstatsordning 4. Marts 1849 uden Hensyn til de enkelte Landes historiske Rettigheder og folkelige Ejendommeligheder. Han gennemførte nogle Fremskridt i Forvaltning og Retspleje og satte Bondefrigørelsen i Værk; men hans aristokratiske og herskesyge Væsen kunde ikke forsone sig med et konstitutionelt Styre, den ny Grundlov traadte aldrig i Virksomhed, og under den almindelige Reaktion i Europa endte han med at vende tilbage til den rene Enevælde og en streng bureaukratisk Regering 31. Decbr. 1851. Et Fjerdingaar senere døde han af et Slagtilfælde, og 7 Aar senere blev det klart for Alverden, hvor skrøbelig den Bygning var, som han havde opført. Han var ogsaa snarere en genial forvoven Spiller end en Statsmand med dybere Indsigt og alvorligt Formaal. (Litt.: Berger, »Felix Fürst zu S.« [Leipzig 1853].

Friedrich S., foreg.'s Broder, født 6. Apr. 1809, død 27. Marts 1885, blev allerede 1836 Fyrst-Biskop i Salzburg, 1842 Kardinal og 1849 Fyrst-Ærkebiskop i Prag. Baade i den bøhmiske Landdag og det østerrigske Herrehus hævdede han med Kraft de klerikale Interesser og Tschekkernes Krav paa national Selvstændighed. Paa det vatikanske Kirkemøde 1870 fraraadede han indtrængende Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, men underkastede sig dog n. A. *E. E.*

Schwarzenberg, Johann, Friherre til S. og Hohenlandsberg, tysk Humanist og Lovforfatter, (1463—1528). Efter et junkermæssigt Ungdomsliv tog han virksom Del i Kejser Maximilian I's tyske og italienske Felttog, traadte derefter i Tjeneste hos Biskoppen af Bamberg som Hov-

mester og Præsident for Hofretten, senere — 1524 — som Luther's Kampfælle og Ven Landhovmester hos Markgreverne af Brandenburg. S. skyldes den første omfattende Lovgivning for Tyskland: den berømte bamberg'ske »Halsgerichtsordnung« (*Bambergensis*, nyeste Udg. ved J. Kohler og Willy Scheel [Halle 1902]), en af Forløberne for Karl V's pinlige Halsretsordning, *Carolina*. Med Liv og Sjæl traadte S. op mod Tidens Laster og imod det pavelige Vælde. Kun faa af hans Skrifter udgaves af ham selv. Foruden Oversættelser af Cicero — *de officiis* [Augsburg 1531], >Der Teutsch Cicero< [Augsburg 1535] —, Læredigte og Stridsskrifter kunne nævnes Satiren »Das Büchlein vom Zutrinken« [Udg. senest af Willy Scheel, »Neudrucke deutscher Litteraturwerke« [Halle 1900] og det mod hans paveligsindede Søn rettede Skrift: »Beschwerung der alten Teufelischen Schlanen mit dem götlichen wort« [Nürnberg 1525]. Ved sin legemlige og aandelige Kraft og Sundhed er S. en af Reformationstidens mest typiske Skikkelser. (Litt.: Emil Hermann, »Joh. Freiherr zu S.« [Leipzig 1841]; R. Stintzing, »Geschichte der Deutschen Rechtswissenschaft«, I [Leipzig og München 1880], S. 612 fif. En Biografi af Willy Scheel [1904] under Udarbejdelse). *Fz. D.*

Schwarzenberg, Karl Philipp, Fyrste, østerrigsk Generalfeltmarskal, født 15. Apr. 1771 i Wien, død 15. Oktbr. 1820 i Leipzig. 1788 traadte han som Officer ind i den østerrigske Hær, udmærkede sig s. A. ved Stormen paa Schabacz og Aaret efter i Krigen mod Tyrkerne. 1792 forfremmedes han til Major, kæmpede ved Jemappes og Neerwinden og udmærkede sig ganske særlig som Oberst og Rytterregimentschef ved Cateau-Cambrésis og ved Fleurus. Efter Kampen ved Würzburg blev han 1796 Generalmajor og 1800 Feltmarskalløjtnant. 1805 kommanderede han en Division under Mack og undgik Kapitulation ved med sit Rytteri at slaa sig igennem. 1808 var han Gesandt i St. Petersborg, kæmpede 1809 ved Wagram og blev derefter udnævnt til General i Kavaleriet. Som Gesandt i Paris ledede han Underhandlingerne angaaende Napoleon's Giftermaal med Marie Louise. Efter Napoleon's Ønske førte S. det østerrigske Hjælpekorps i Rusland og udnævntes til Marskal. 1813 fik han Befalingen over de forenede Tropper mod Frankrig. Han var vel uheldig ved Dresden, men Sejren ved Leipzig hævede atter Tilliden til ham, og han førte 1814 Felttoget i Frankrig til Afslutning. Efter Napoleon's Tilbagekomst fra Elba fik han 1815 Befaling over Tropperne ved Rhinen, men naaede ikke til aktiv Optræden. Fra 1848 beklædte han Posten som Præsident for Hofkrigsraadet. (Litt.: Prokesch-Osten, »Denkwürdigkeiten aus dem Leben des F. M. Fiirsten von S.« [Wien 1861]). *B. P. B.*

Schwarzhorn, Navn paa nogle Toppe i de schweiziske Højalper, af hvilke særlig nævnes S. i Berneralperne, der er 2,930 M. høj og danner Berneroberland's nordlige Hjørnepille mod Brienzer-Søen og Hasli-Dalen. Mindre kendte ere S. i Albula-Gruppen i Kanton Graubünden, der er 3,150 M. højt, samt det 3,207 M. høje S. i Walliser-Alperne. *H. P. S.*

Schwarzwald, Bjærgland i det sydvestlige Tyskland, mod Vest grænsende til den øvre Rhin-Slette, over hvilken det løfter sig som en mægtig Vold. Fra Säckingen ved Rhinen strækker S. sig 158 Km. i nordøstlig Retning indtil Durlach. Bredden saavel som Højden aftager fra Syd mod Nord; den største Bredde er 60 Km., den mindste 30 Km. Paa Sydgrænsen sænker S. sig gennem smalle Terrasser ned mod Rhinen, Vestsiden danner stejle Skraaninger, og Bjærgfoden ligger her dybest, ved Basel 252 M. og ved Durlach 119 M. o. H. Derimod stiger S. paa Østsiden jævnt fra den schwabiske Slette, saa umærkelig, at kun Skovens stigende Overvægt over Agerlandet viser, at man er kommet op i Bjærglandet. Bjærgfoden ligger langt højere end paa Vestsiden, ved Dornstetten f. Eks. 629 M. o. H. eller 465 M. højere end ved Offenburg (164 M.) paa Rhin-Sletten, og den sænker sig rask mod Nord. S.'s Bjærgformer ere meget ensformige: Højflader og afrundede Kupler, som ved dybe Dale ere skilte i Bjærge og Bjærgrygge, der ikke danne nogen fortløbende Kæde. Medens det vesttyske Slette-land nøjes med 55—70 Cm. i aarlig Regnmængde, har S. 80—150 Cm. og er derfor rigt paa Bjærgbække, og da Vandskellet ligger langt mod Øst, søge de fleste af Vandløbene direkte til Rhinen. Fra den nordøstlige Del strømme de til Neckar, og et mindre, østligt Omraade hører til Donau. Den betydeligste af S.'s Floder er Kinzig, hvis Dal skærer S. helt igennem fra Øst til Vest og deler det i øvre S. (mod Syd) og nedre S. Af andre Dale, der alle udmærke sig ved deres landskabelige Skønhed, kunne nævnes Murg, Gutoch, Wilden Gutoch, den store Freiburger-Dal og Miinster-Dal i det nordlige S. og Wiese, Wehra og Alb i det sydlige. Blandt de talrige Vandfald høre Fallbach's syvdelte, 170 M. høje Fald (ved Triberg) og Lierbach's til de smukkeste ikke blot i S., men i Tyskland overhovedet. Ejendommelige for S. ere de mange højtliggende Moser og Bjærgsøer: Feldsee, Schluch-Titi, mod Nord den sagnrige Mummelsee, Wildsee o. a. S. er med Undtagelse af de nøgne eller græsklædte Kuller i Højbjærgene dækket af mørke Naaleskove, hvorfra Navnet S. stammer. Det har været i Brug siden 8. Aarh.; tidligere betegnes det af Romerne som *Silva marciana* (Markomannerskoven). S. f. Kinzig-Dalen, i øvre S., kulminerer S. i Feldberg (1,494 M.), et Knudepunkt, hvorfra Bjærgdrag udgaa i alle Retninger. Mere anselig fremtræder længere mod Sydvest Belchen (1,415 M.) paa Grund af sin kraftige Pyramideform, Köhlgarten (1,231 M.), mod Vest det skovklædte Blauen (1,167 M.) og mod Syd Herzogenhorn (1,417 M.) og det udsigtsrige Blösziing (1,311 M.). Lavere og fladere er nedre S., hvor Hornisgrinde (1,164 M.) er Kulminationspunktet. N. f. dette ligge Badener Höhe (1,002 M.) og Hochkopf (1,140 M.). Den geologiske Bygning har man god Rede paa. Det er gamle Stenarter, Gnejs og Granit, hyppig gangformig gennemsatte med Eruptiver, der danne S.'s Kerne. I de nordlige og østlige Egne dækkes de af Triaslag, fornemmelig broget Sandsten, som ogsaa danner et vestligt Randbælte mellem Elz'es og Kinzig's Dale. Bjærgenes høje Vestrand er en Brudkæde, opstaaet ved nord—sydgaaende Spring i Jordskorpen og Rhin-Slettens paafølgende Sænkning. Disse Jord-

bevægelser ledsagedes af Vulkanudbrud, og Bjærget Kaiserstuhl i Rhin-Sletten er netop Ruiner af en Vulkan fra denne Tid. De mange Varmtvandskilder, af hvilke de ved Baden-Baden, Badenweiler, Säckingen og Wildbad ere de mest bekendte, skyldes vulkanske Eftervirkninger. Sin nuværende Skikkelse fik S. i Tertiærtiden; men forud for denne Periode har S. været Skuepladsen for en stærk Nedbrydning, hvorved de Gnejsen og Granitten dækkende yngre Jordlag fjernedes. — Klimaet er køligt og regnrigt. Aarstemperaturen aftager $6^1/_2{}^0$ fra Foden til Toppen, og længe efter, at Vaaren har holdt sit Indtog i Rhin-Dalen, hersker Vinteren endnu paa Bjærgene. Druer og Mandler modnes ved Foden af S.; men omkring de højtliggende Landsbyer dyrkes kun Sommerkorn, Hør og Kartofler. Vestenvinden er fremherskende, og medens Vestskraaningen har op imod 150 Cm. Regn, synker Regnmængden i de østlige Egne til 80 Cm. Vin og ægte Kastanje kunne i Dalene trives til 400 M.'s Højde, Skove af Bøg og Ædelgran ophøre ved 800 M. og Rødgranen (*Abies excelsa*) ved 1,320 M. Indbyggerne, der i politisk Henseende mod Øst høre under Württemberg og mod Vest under Baden, ere i det sydlige Alemanner, i det østlige Schwaber og i det nordlige Rhin-Franker. I den sydlige, kilderige og krystallinske Del af S., hvor den spredte Bebyggelse er fremherskende og Husene opførte i Schweizerstil, findes Menneskeboliger og Byer indtil store Højder, Købstaden Vöhrenbach saaledes ved 800 M. og Landsbyen St. Blasien ved 1,010 M. Derimod er Sandstensomraadet kun tættere befolket paa Nordøstskraaningen, medens de øvre Egne næsten ere menneskefomme og kun dækkede af vidtstrakte Skove. Enge findes overalt, og de ere Grundlaget for en indbringende Kvægavl. Skovbruget og de paa dette baserede Næringsveje ere sammen med Urfabrikationen Landets vigtigste og ejendommeligste Erhvervsvirksomheder. Derimod er Bjærgværksdriften af underordnet Betydning, uden at S. dog kan siges at være fattigt paa Mineraler, og Bly og Sølv, Kobber og Kobalt vare allerede i ældre Tider Genstand for Minedrift i Sidedalene til Kinzig. Savmøller ere talrige, og Tømmer udføres vedblivende i stort Omfang ad Rhinen til Holland. I det tæt befolkede øvre S., de badensiske Amter Neustadt, Triberg og Homberg, drives en ejendommelig og vidt udbredt Industri: Træskæring og Urfabrikation (S.-Ure, Lommeure, Legetøjsure), Straafletning og Bygning af Orgler og Lirekasser. Til Ophjælpning af disse Foretagender, hvis Produkter spredes over den ganske Verden, findes talrige Urmagerskoler og Musikskoler. I Nutiden er S. paa alle Sider blevet omsluttet af Jærnbaner, Stikbaner ere anlagte op i Dalene og gennem Kinzig-Dalen er S.-Banen, et betydeligt Ingeniørarbejde med 28 Tunneler, ført tværs igennem Bjærgene. Fremmedbesøget er ikke saa stort, som man kunde vente, hvilket delvis kan forklares ved Alpernes Nærhed. (*Litt.*: Jensen, »Der Schwarzwald« [Berlin 1891]; A. Kiepert, »Der südliche Schwarzwald in Wort und Bild« [Freiburg 1891]; Gothein, »Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldes« [Strassburg 1891]; Koszroann, »Die Bauernhäuser im badischen Schwarzwald« [Strassburg 1894]; L. Neumann, »Schwarzwald« [A. Scobel: »Geographische Monographien«]). *M. Kr.*

Schwarzwaldkreds, Kreds i Kongeriget Wiirttemberg, 4,773 □Km. med (1895) 488,486 Indb., deraf 121,015 Katolikker og 1,432 Jøder. Det er delt i 17 Oberamter og har Reutlingen til Hovedstad. *M. Kr.*

Schwatka, Frederick, Løjtnant i den nordamerikanske Hær og bekendt Polarrejsende, født 29. Septbr. 1849 i Galena (Illinois), død 1. Novbr. 1892 i Portland (Oregon). 1878—80 ledede S. den sidste af de mange Ekspeditioner, der eftersøgte Sporene af Sir John Franklin's Ekspedition. S. og hans tre hvide Ledsagere tilbragte den første Vinter mellem Eskimoerne ved Chesterfield Inlet i Hudson Bay for at trænere sig til at leve som Eskimoer. 1. Apr. 1879 brøde de op for sammen med 13 Eskimoer, deriblandt Fruentimmer og Børn, at foretage en Slæderejse paa omtrent et Aar, kun proviantered for en Maaned, men med rigelig Ammunition. Rejsen gik til Mundingen af Back River og derfra til King William Land, hvis hele Vestkyst og Sydkyst undersøgtes, og hvor man fandt Bekræftelse paa Mac Clintock's Anskuelse om Franklin-Ekspeditionens Skæbne. Man fandt flere Lig og mange Efterladenskaber, men ingen skriftlige Dokumenter fra Franklin; saadanne vare for længst ødelagte af Eskimoerne. S.'s Ekspedition levede udelukkende af Jagt, især paa Rensdyr, og boede i Snehytter. Den kom tilbage til Hudson Bay 4. Marts 1880. De sidste tre Maaneder var Middeltemperaturen -45^0 og den laveste Temperatur $-57°$. Man maa beundre Planens Dristighed og den Dygtighed, hvormed den blev udført. S.'s Ledsager, W. H. Gilder, har skildret denne Rejse i »Schwatka's Search« [New York 1880 og London] og Klutschak i »Als Eskimo unter den Eskimos« [Wien 1881]. S. foretog 1883, 1886 og 1891 Rejser til Alaska, hvor han undersøgte Yukon-Floden og dens Bifloder samt Mount St. Elias. Endvidere foretog han 1889 en Undersøgelsesrejse i de nordlige Egne af Mejico. S. har skrevet: »Travels of the Alaska Exploring Expedition of 1883 along the great Yukon river«, »Nimrod in the North« [1885], »The Children of the cold« [1886] m. m. *G. F. H.*

Schwatzit se Falerts.

Schwaz, By i Østerrig, beliggende i den nedre Inn-Dal (Tyrol) ved højre Bred af Inn og ved Innsbruck-Banen, har en sengotisk Kirke med to Hovedskibe, et Franciskanerkloster (1515) med Korsgang, en Strafanstalt for Kvinder, en Staten tilhørende Tobaksfabrik og en Fabrik for Fajance og Lervarer. Byen er Sædet for en Distriktsdomstol og har (1890) 4,000 Indb. I Nærheden Jærn- og Kobbergruber og et nu nedlagt, men i Middelalderen overordentligt rigt Sølvbjærgværk. Mod Sydøst Ruiner af Freundsberg og det udsigtsrige, 2,341 M. høje Kellerjoch. *M. Kr.*

Schwechat, By i Nedreøsterrig, S. 0. f. Wien og ved Floden S., en Biflod (56 Km.) til Donau, er Jærnbaneknudepunkt og Sædet for en Distriktsdomstol, har et stort Ølbryggeri, der aarlig producerer henimod 1 Mill. Hektoliter, et Jærnhytteværk, Mølleri og (1890) 6,000 Indb. Her sejrede den kejserlige Hær under Jellalčic 30.

Oktbr. 1848 over Ungarerne. I Nærheden Mindesmærke for Johan Sobieski's Møde med Kejser Leopold I efter Wien's Undsætning 1683. *M. Kr.*

Schwedt, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistriktet Potsdam, er Jærnbanestation, har brede, træbeplantede Gader, tre evangeliske og en katolsk Kirke, en Synagoge, et Slot (17.—18. Aarh.) med tilhørende Park, et Gymnasium, en Amtsret, betydelig Fabrikation af Tobak og Cigarer, fabrikerer Støbegods og Maskiner, Eddike, Sæbe og Sukker, har Savmøller, Kalk- og Teglbrænderi og (1895) 10,114 Indb. I Nærheden Lystslottet Monplaisir med Park. Byen nedbrændte 1684 og var 1689—1788 Residens for Markgreverne af Brandenburg. *M. Kr.*

Schwegler, Albert, tysk Teolog, Filolog og Filosof, (1819—57), født i Michelbach i Württemberg, studerede Teologi i Tubingen og kastede sig efter en Konflikt med Kirkeautoriteterne over Studiet af klassisk Filologi og Filosofi. 1848 blev han Professor i Tubingen. Foruden flere teologiske Værker har S. skrevet en Fremstilling af Filosofiens Historie i Hegel'sk Aand (»Gesch. d. Philos.«, 1848; dansk Oversættelse 1856); en mere selvstændig Fremstilling af den græske Filosofi har han givet i »Geschichte der griechischen Philos.« [udg. af Kostlin 1859]. Desuden har han skrevet en stor »Römische Geschichte« [1853—58] samt oversat og kommenteret Aristoteles's Metafysik [1847—48]. *A. T—n.*

Schweichel, Georg Julius Robert, tysk Journalist og Romanforfatter, er født i Kdnigsberg 12. Juli 1821. Da han 1848 ved frisindede Artikler i flere Blade havde paadraget sig Fængselstraf og Udvisning af Preussen, drog han til Schweiz, hvor han virkede som Lærer og Professor i Lausanne. 1862 vendte han tilbage til Tyskland og redigerede (1869—83) »Deutsche Romanzeitung«. Af hans Noveller og Romaner, der navnlig spille i Alperne og Østpreussen's Grænseskove, kunne fremhæves: »In Gebirg und Thal« [1864], »Jura und Genfersee« [1864], »Im Hochland« [1868], »In den preussischen Hinterwäldern, I. Der Axtschwinger« [1868], og især »Der Bildschnitzer vom Achensee« [3 Bd., 1873] og »Der Falkner von St. Vigil« [3 Bd., 1881]. *C. A. N.*

Schweidnitz, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistriktet Breslau, tidligere Hovedstad i Fyrstendømmet S., der oprettedes 1278 og i 14. Aarh. forenedes med Böhmen og 1741 med Preussen. Byen ligger i en frugtbar Dal mellem Zobten og Eulengebirge, ved Weistritz, har Jærnbanestation, to evangeliske og to katolske Kirker, et gammelt Raadhus med en berømt Kælder og (1900) med Garnisonen 28,439 Indb., deraf 10,000 Katolikker. S. er en betydelig Industriby med mange Væverier (400 Arbejdere), Støberier og Maskinfabrikker (260 Arbejdere) og Produktion af en Mængde forskellige Varer: Handsker, Møbler og Vogne, Værktøj, Lervarer og Terrakotta, Cigarer, Sennep og Sodavand, Orgler, Garn og Peberkager, ligesom Byen fra gammel Tid er berømt for sit 01. Der findes et Gymnasium, en Landbrugsskole og 2 Vajsenhuse samt en Landret. Omegnen har betydelig Produktion af Hør, Frugt og Sukkerroer og mange Sukkerfabrikker. De gamle Fæstningsværker omdannedes 1867 til Parkanlæg. S., der var de første polske Kongers Residens og en af Schlesien's vigtigste Fæstninger, er mange Gange bleven erobret, 1642 af Svenskerne, 1741 af Preusserne, 1757 og 1761 af Østerrigerne, 1762 igen af Preusserne og 1807 af Napoleon I. *M. Kr.*

Schweigaard, Anton Martin, norsk retslærd og Statsmand, født i Kragerø 11. Apr. 1808, død i Christiania 1. Febr. 1870, mistede i Tiaarsalderen sine Forældre og sendtes 13 Aar gl. til Søs. Da Sølivet ej smagte ham, bestemtes han efter nogle Rejser for Handelen og sattes 1822 i Huset hos en Pastor Koeppen i Østfriesland for at lære Tysk og konfirmeres. I de to Aar, han her tilbragte, lagde han sig imidlertid desuden med Iver efter Fransk og Latin og vendte 16 Aar gl. tilbage til Hjemmet med Præstens indtrængende Anbefaling til hans Slægtninge om at lade ham studere. Nytaar 1825 sattes han derfor i Skien's lærde Skole, hvorfra han 1828 afgik til Universitetet med en for en begyndende Student usædvanlig Kundskabsfylde, navnlig i de klassiske Fag. Allerede i Decbr. 1831 tog han med særlig Udmærkelse juridisk Eksamen, levede saa nogen Tid som en meget søgt juridisk Manuduktør, men fik sig derpaa 1833 tildelt et videnskabeligt Rejsestipendium, som han anvendte til under Ophold i Berlin, Paris og Kjøbenhavn samt kortere Besøg i andre tyske Universitetsstæder at orientere sig i den europæiske Retsvidenskabs Metode og filosofiske Grundlag. Ved Hjemkomsten i Maj 1835 udnævntes han til »Lektor« i Lovkyndighed ved Universitetet, hvilket Embede 1840 gik over til en Professorpost i »Lovkyndighed, Statsøkonomi og Statistik«. Fra 1846 fungerede han tillige som en af de tre Administratorer ved Norge's Banks Afdeling i Christiania. Dette ere de lidet bugtede, ydre Omrids af et Liv, der tidlig bragte hans Landsmænd til i ham at erkende »Norge's bedste Søn«. Allerede 1832 havde han deltaget i Stiftelsen af det litterære Ugeskrift »Vidar«, hvis Tendens gik ud paa en reformerende Indarbejdelse i norsk Kulturliv af Samtidens almeneuropæiske Dannelsesspirer. Betegnende er i saa Henseende, at dets af S. forfattede, første Artikel handlede »om Nødvendigheden af at indskrænke Sprogstudiets Omfang i den lærde Undervisning«, idet den i Tilslutning til visse tyske Tankegennembrud tog Ordet for Realdannelsens Berettigelse ved Siden af den klassiske. Dette Standpunkt fastholdt S. senere altid, og han har en væsentlig Andel i, at Norge ud gennem Aarhundredet sagde sig løs fra Latinvældet. Men paa den anden Side ivrede han for en saa befrugtende national Deltagelse i det moderne internationale Aandsliv, som Forholdene tillod, og da han og den Kreds, som sluttede sig om ham og hans nærmeste Kampfælle, Digteren Welhaven, havde aabent Øje for, at den danske Litteratur stod Europa's aandelige Bevægelse betydelig nærmere, end Tilfældet kunde være med den i det første Vaarbrud fremspirende norske, saa bekæmpede han energisk den ultranorske Retning, som i en voldsom Løsrivelse fra det dansk-norske litterære Fælleseje saa en Livsbetingelse for Nationens selvstændige Udvikling — se især hans Artikel i »Vidar« for Novbr. 1832 »om den

litterære Antidanskhed«, hvor man finder det samme Grundsyn, som Welhaven et Par Aar efter i »Norges Dæmring« iklædte Digtets Form. Ogsaa i strengere videnskabelig Retning tog han allerede i »Vidar« til Orde. Navnlig skrev han i Skikkelse af en Anmeldelse en Afhandling om Norge's Bankvæsen, der vakte Opsigt ved den Kyndighed, han viste paa et Omraade, hvor han senere vedblev at erkendes som Landets første Autoritet. Under Studierejsen til Udlandet leverede han i »Revue étrangère de Législation« en Redegørelse for Kvindens Stilling efter dansk og norsk Ret samt — tilskyndet ved en Samtale med Heinrich Heine — i »La France Littéraire« en kritisk Vurdering af den tyske Filosofi, hvori han gennem lige saa kraftig tilspidsede som klart og livlig motiverede Indvendinger fremtræder som en bestemt Modstander af enhver abstrakt-transcendental og derimod som udpræget Tilhænger af en nøgtern empirisk, nærmest om den engelske Filosofi mindende Livsopfatning. En lignende, i indignerede Udtryk formuleret Dom over den tyske Filosofis Ufrugtbarhed udtalte han i nogle »Betragtninger over Retsvidenskabens nuværende Tilstand i Tyskland« (i dansk »Juridisk Tidsskr.«, Bd. XXIII), hvori han desuden skarpt angriber den daværende tyske Jurisprudens for dens tomme Systematik, men samtidig viser, at han ikke havde fuld Forstaaelse af den ny »historiske« Skoles Program og Fortjenester af Retsvidenskaben. I sin Betragtning af dette Fags Maal og Midler sluttede han sig overhovedet nærmest til Ørsted efter dennes Brud med Naturretsfilosofien. Ligesom han gør S. Studiet af den positive Ret og Retslivets praktiske Realiteter til Hovedøjemed. Men han gaar i Anvendelsen heraf mere ensidig til Værks end den store danske og berøver i Virkeligheden Lovkyndigheden den Støtte hos en dybere lagt, paa een Gang rationel og historisk Retsopfatning, som den i Egenskab af et i sig selv afsluttet og homogent, men tillige fremadskridende Hele ikke kan undvære. Den ædruelig positive, stærkt interpretatoriske eller, som S. selv kaldte den, »analytisk-deskriptive« Metode, som han gennem sin overlegne Indflydelse for over en Menneskealder gjorde til den herskende i norsk Jurisprudens, viste sig da heller ikke egnet til at vække og vedligeholde videnskabeligt Liv blandt Juristerne. De bleve gode og sikre Praktikere; men litterær Udfoldelse blev der, bortset fra S.'s egen Produktion, længe lidet af. Med denne Begrænsning af S.'s retsvidenskabelige Synsvidde hang imidlertid til Gengæld paa det nøjeste sammen hans skarpe Blik for de økonomiske Samfundsfaktorers Betydning og Næringslivets Udviklingsvilkaar. Paa dette Omraade, hvor hans Virke rager højt op over enhver anden Enkeltmands i det skandinaviske Norden, blev han Sjælen i det intense organisatoriske Arbejde, som ledsagede og betingede Norge's overraskende hurtige materielle Opkomst i Aartierne før og efter Aarhundredets Midte. Tidligere og klarere end nogen saa han, at Norge, med sin Overflod af Raaprodukter og Arbejdskraft i enkelte særskilte Retninger, mere end noget andet nordeuropæisk Land var henvist til at drage Fordel af Omsætning og Fragtfart paa Udlandet, og at derfor de paa hans Tid saa uimodstaaelig fremtrængende internationale Frihandelsanskuelser vare særlig skikkede til at bryde Vej for Nordmændenes Foretagsomhed og Fremgang. Saaledes blev han Frihandelsprincippets utrættelige Talsmand, om han end heri som i al sin Færd var vidt fjernet fra at ville forcere Udviklingen, en Tilbøjelighed, som derimod hans Disciple og Tilhængere ikke altid i samme Grad viste sig fri for. Sin offentlige Virksomhed aabnede S. efter sin Tiltrædelse af en Universitetslærers Stilling ved 1836 at indtræde som en af Hovedredaktørerne af det liberalt-konservative Dagblad »Den Constitutionelle« (s. d.), hvori han leverede en Række udførlige, til Dels banebrydende Essays til Belysning af Næringsvejenes Krav paa Bank-, Mønt-, Told- og Handelsomraaderne, og hvor han ligeledes fortsatte sin Polemik lige over for Filologerne og deres ensidige Skoleundervisning. Tillige havde han fra Efteraaret 1835 i sine økonomiske Forelæsninger hævdet Frihandelsteorien som det for hans Tid og Land mest lovende System. Det lykkedes ham da ogsaa straks i ganske udmærket Forstand at vinde sine Landsmænds Øre. Bestræbelserne for at befri Næringslivet for alle hemmende Baand og Skranker bleve i en Menneskealder Udviklingens Løsen i Norge, og S., som fra 1842 til og med 1869 var Hovedstadens Repræsentant paa Stortinget, samt allerede fra 1839 og senere i en Aarrække saa godt som til Stadighed virkede som Medlem af eller Formand i kongelige Kommissioner til Udarbejdelse af de fleste hidhørende Indstillinger og Forslag, var den centrale Kraft i Bevægelsen. For her blot at nævne de mest iøjnespringende Resultater af hans Arbejde, saa danne Handelsloven af 1842, Toldloven af 1845, Brændevinslovgivningen af 1845—48, hvorved en dybtgaaende social Reform ved Hjælp af en ny Beskatningsform og stærke Baand paa Produktion og Udskænkning blev gennemført, Maltbeskatningen af 1857, Beslutningen af 1857, Anlægget af den første Jærnbane i Landet saavel som overhovedet Kommunikationsvæsenets for Norge saa særlig vigtige Udvikling, Søfartsloven af 1860 og Søfartens Frigørelse for de mange den tidligere stængende Tyngsler og Omsvøb, en Række betydningsfulde Love angaaende Bank-, Penge- og Kreditvæsenet, alt sammen Vidnesbyrd om hans kyndige og energiske Foregang. Side om Side hermed gik hans videnskabelig litterære Virksomhed (»Norge's Statistik«, 1840, ufuldendt; »Den norske Handelsret«, 1841; »Kommentar over den (ny) norske Kriminallov«, 1844—46; »Den norske Proces«, 1849 ff.; »Om Konkurs-, Skifte- og Arvebehandling«, 1871, posthumt), ligesom han heller ikke afbrød sine Forelæsninger under de lange og anstrengende, treaarlige Stortingssamlinger. I den egentlige Storpolitik var S. derimod meget tilbageholdende og lidet interesseret. Enhver Partiorganisation var ham personlig imod, og han deltog aldrig i noget dertil sigtende. Af beslægtet Grund afslog han ogsaa gentagne Kaldelser til at indtræde i Statsraadet. I Henseende til politisk Opfattelse var han nærmest en »nationalliberal«, moderat Tilhænger af den engelske Konstitutionalisme og en udpræget Forfægter af den personlig individuelle Frihed. Men med dette

Standpunkt blev han en ubekvem Hindring for de Elementer i Nationen, som opfattede Friheden som enstydig med den videst mulige individuelle Adgang til at være medbestemmende i Landsstyret. Fra saadanne Hold betragtedes S. som »Bureaukratiets« Høvding og Talerør, hvad han var i meget mindre Grad, end dettes egentlige Repræsentanter ønskede. Hvor lidet han modsatte sig Bøndernes fremadskridende Tilegnelse af den politiske Magt i Landet, naar deres Krav syntes ham formelt berettigede, viste han især ved at sætte igennem den afgørende Grundlovsforandring af 1859, hvorved Landdistrikterne paa ny sikredes $^2/_3$ af Stortingsrepræsentationen, en oprindelig Ordning, som Byernes raske Vækst i Perioden forud saa ganske havde kuldkastet, at disse til sidst havde valgt 50 af 117 Repræsentanter, uagtet deres Folkemængde kun udgjorde omtrent $^1/_7$ af hele Landets. Ogsaa i Henseende til Rigets Forhold udad var S. Talsmand for en bramfri, men samtidig fast Holdning. Skønt en bestemt Tilhænger af Unionen med Sverige, redigerede han Stortingets i Form som Sag uangribelige Adresse til Kongen i Statholderstriden (s. d.). Som en varm Ven af skandinavisk Samvirke var det ham en Sorg 1864 at maatte anbefale at knytte de forenede Rigers aktive Optræden til Betingelsen for en Stormagtsalliance. — Naar S. saaledes i en Sum kan betragtes og blev betragtet som sin Tids og dens Bestræbelsers mest repræsentative Nordmand, saa bidrog tillige til den høje Anseelse, han fra alle Sider nød, ikke mindst hans Personlighed. »Et saa dybt uudsletteligt Indtryk«, udtaler den tyske Præst, til hvem han i Opvæksten kom i Huset, »har næsten intet andet Menneske gjort paa mig som denne 14 Aars Gut«. Og den samme Karakterens umiddelbare, uselvisk virksomme og ophøjede Idealitet prægede ham til hans sidste Stund, da hans Hjerte brast af Smerte over Hustruens Død. (Litt.: L. M. B. Aubert, »S.'s Barndom og Ungdom< [1883]; Ebbe Hertzberg, »S. i hans offentlige Virksomhed« [1883], samt i Gran's »Nordmænd i 19. Aarh.«, S. 322—352; »Norsk Forf.-Leks.«; Fr. Hagerup i »Tidsskr. f. Retsvidenskab«, I, S. 3 ff.). *E. H.*

Schweigaard, Christian Homann, norsk Jurist og Politiker, ovenn.'s Søn, født i Christiania 14. Oktbr. 1838, død smst. 24. Marts 1899, var Overretssagfører i Christiania og blev 1865 Højesteretsadvokat. 1872 indvalgtes han i Byens Formandskab og var 1879—80 Ordfører. I December 1880 indtraadte han i det Selmer'ske Ministerium og blev 1884 af Rigsretten idømt en Bøde paa 8,000 Kr. Sammen med Godsejer C. Løvenskiold dannede han det saakaldte Aprilministerium, der tiltraadte 3. Apr., men allerede 31. Maj indgav sin Afskedsansøgning og 24. Juni 1884 afløstes af det Sverdrup'ske Ministerium. Han optog nu sin Advokatpraksis, indtraadte paa ny i Christiania's Formandskab, hvis Ordfører han var til Udgangen af 1888. Valgt uden for Bostedet repræsenterede han 1885—91 Holmestrand paa Stortinget og var 1889—91 Præsident i Odelstinget. Uden at være i Besiddelse af Veltalenhed øvede han megen Indflydelse og var i den Tid, Emil Stang var Regeringens Chef, Højres Fører paa Tinget. Han var Medlem af den tredje Unionskomité. Hans vigtigste litterære Arbejde er det af ham som Medlem af Skattekommissionen paa Flertallets Vegne forfattede Lovudkast om Repartitionssystemet. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V.). *O. A. 0.*

Schweiger-Lerchenfeld, Armand, Friherre af, østerrigsk Rejseskribent, er født 17. Maj 1846 i Wien. Han var oprindelig Officer og deltog i Krigen i Italien 1866, men tog allerede sin Afsked 1871, hvorefter han har besøgt mange forskellige Egne i Verden. Sine Indtryk har han nedlagt i en meget righoldig, let læselig Samling Værker, af hvilke fremhæves: »Unter dem Halbmond« [Jena 1876], »Zwischen Pontus und Adria« [Wien 1879], »Der Orient« [Wien 1882], »Das Frauenleben der Erde« [Wien 1881], »Griechenland in Wort und Bild« [Leipzig 1882], »Die Adria« [Wien 1883], »Afrika« [Wien 1886], »Das Mittelmeer« [Freiburg 1888], Rejsebillederne »Unterwegs« [Wien 1891—94], »Die Donau« [Wien 1895]. *C. A.*

Schweigger, Johann Salomo Christoph, tysk Fysiker og Naturfilosof, født 8. Apr. 1779 i Erlangen, død 6. Septbr. 1857. S. studerede først Sprog og Filosofi, men vendte sig derefter til Matematik og Naturvidenskab. Efter at han fra 1800 af havde virket som Lærer i Fysik, Matematik og Kemi i Erlangen, Bayreuth og Nürnberg, blev han 1819 Professor i Fysik og Kemi i Halle, hvor han blev til sin Død. I Niirnberg grundede han det store Tidsskrift »Schweigger's Journal für Chemie und Physik«. I Halle gjorde han 1821 sin største Opfindelse, »Multiplikatoren« til Paavisning af svage elektriske Strømme. Hans fysiske Arbejder dreje sig næsten alle om elektrisk Strøm og Elektromagnetisme, men ogsaa mange naturfilosofiske Arbejder og Studier over forhistorisk Naturkundskab skyldes S. *K. S. K.*

Schweighäuser, Johann, tysk Filolog, født i Strassburg 26. Juni 1742, død 19. Jan. 1830. Han har leveret værdifulde Udgaver af græske Historikere, saaledes Appianos [3 Bd., Leipzig 1785], Polybios [9 Bd., Leipzig 1789—95 og 5 Bd., Oxford 1831] og Herodot [6 Bd., Strassburg 1816], hvortil slutter sig et *Lexicon Herodoteum* [2 Bd., Strassburg 1816]. Endvidere udgav han Athenæos [14 Bd., Zweibrücken 1801—07] og Seneca's Breve [2 Bd., Strassburg 1809]. Hans *Opuscula academica* udkom i Strassburg 1806. *H. H. R.*

Schweinfurt, By i det tyske Kongerige Bayern, Regeringsdistrikt Nedrefranken, i en smuk Egn ved Main's højre Bred, er delvis omgiven af de gamle af Gustaf Adolf anlagte Fæstningsværker, har to evangeliske og en katolsk Kirke, en Synagoge, et smukt gotisk Raadhus med Bibliotek, historiske og kunstindustrielle Samlinger, Digteren Rückert's Fødegaard og paa Torvet en Statue af ham. Byen, der 1895 havde 13,515 Indb., har en betydelig Fabrikvirksomhed, navnlig Tilvirkning af Farver, Skotøj, Maskiner og Støbestaal. Ejendommelig ere de store Kvægmarkeder, til hvilke der i Aarets Løb føres 30— 40,000 Stkr. Hornkvæg, 40—50,000 Faar og 60,000 Svin, og som høre til Tyskland's største. S. har 2 Jærnbanestationer, et Gymnasium, et Vajsenhus og en Landret. I

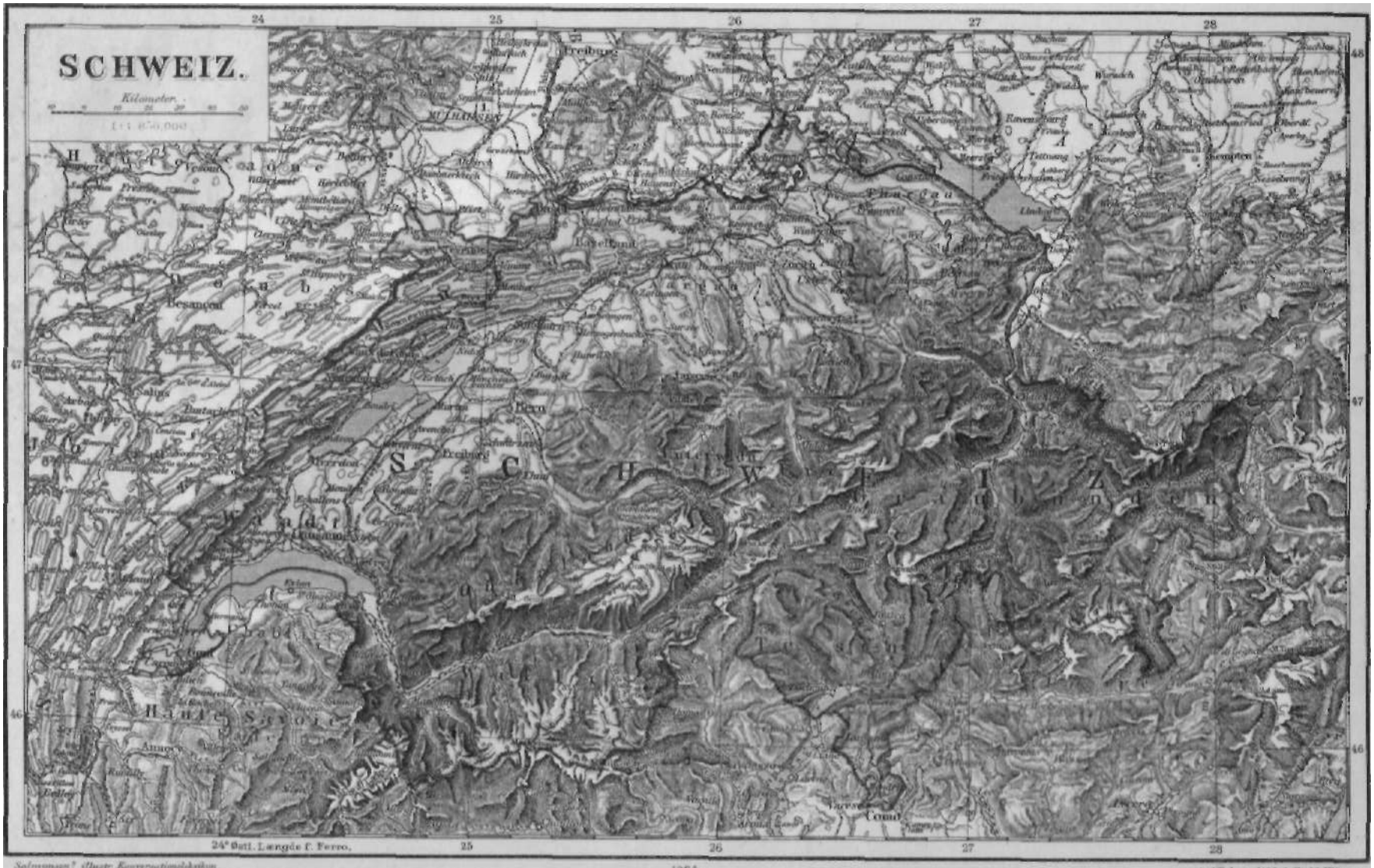
SCHWEIZ.
Kilometer.
24° Østl. Længde f. Ferro.
Salmonsen's illustr. Konversationsleksikon.
1964.
Axel E. Aamodt's lith. Etabl. Kbhvn.

Nærheden det smukke Slot **Mainberg** ved Main samt Peterstirn, der før 1874 var en middelalderlig Borgruin. Byen er vokset op i Ly af en Borg fra 10. Aarh. tilhørende Markgreven af S. Borgen sløjfedes dog allerede 1003 paa Kong Henrik II's Befaling. *M. Kr.*

Schweinfurter Grønt, den smukkeste, men mest sundhedsfarlige af alle Kobberfarver; den kaldes ogsaa *Wienergrønt, Neuwiedergrønt,* Mitisgrønt, Kirchbergergrønt, Kejsergrønt, Papegøjegrønt, alt efter som det egentlige S. er rent eller tonet med Tungspat, Blysulfat, Kromgult e. l. I ren Tilstand er S. en Forbindelse af arsensyrligt og eddikesurt Kobberilte. Det fremstilles ved Opløsning af lige Dele Arseniksyrling og Spanskgrønt i kogende Vand, hvorefter de kogende Opløsninger blandes; der dannes straks et fnugget grønt Bundfald af arsensyrligt Kobber, medens fri Eddikesyre er i Opløsning. Ved rolig Henstand bliver dog Bundfaldet tæt og krystallinsk; efter nogle Timers Forløb danner det en intensiv grøn krystallinsk Masse. *O. C.*

Schweinfurth, Georg, russisk, men i Tyskland opdragen Naturforsker og Afrikarejsende, er født i Riga 29. Decbr. 1836 S. studerede, navnlig Botanik, ved flere tyske Universiteter og fik 1864—66 Lejlighed til at foretage længere Rejser i Ægypten, Nubien og ved det røde Hav. Efter et Ophold i Europa foretog S. 1868 sin berømte naturvidenskabelige Rejse til Egnene ved den hvide Nil's sydvestlige Bifloder; paa denne Rejse kom han til Niam-Niam's og Mangbattu's ukendte Egne, bragte Efterretninger om et Dværgfolk og opdagede bl. a. Uëlle-Floden, der flyder til Congo-Floden, men som han dog var tilbøjelig til at antage for Schari-Flodens øvre Løb, hvilket fremkaldte levende Diskussion. En Ildebrand ødelagde desværre Massen af hans Optegnelser og rige Samlinger. I Sommeren 1871 vendte han tilbage til Khartum. Denne Rejses store Udbytte er nedlagt i »Im Herzen in Afrika« [først udkommen paa Engelsk i London 1874], oversat paa Fransk og udkommen i ny Bearbejdelse i Leipzig 1878. Senere har han foretaget Rejser i Nordafrika, til Abessinien og Øen Sokotra. Efter Opfordring af Kediven grundlagde S. det ægyptiske geografiske Selskab i Kairo, hvis Formand han var i nogle Aar, ligesom han har været Generaldirektør for Museer m. m. i Kairo, men vedblev at foretage Rejser i Nil-Egnene og Nordafrika. 1888 bosatte han, der er hædret med Guldmedailler m. m. af flere geografiske Selskaber, sig i Berlin, men ophørte ikke at foretage Udflugter til Afrika. S. er Forfatter af en Række værdifulde Artikler i »Petermanns Mitteil.«, »Globus« o. s. v. samt af andre Arbejder fra sin rige Erfaring i Afrika, ligesom han er Forfatter af en Række Kort, udkomne i de senere Aar, over Ægypten's østlige Ørken, Kort, der, foruden topografiske Detailler, give nyttige og interessante Oplysninger om Landets geologiske og fysiske Forhold. *O. I.*

Schweitzer, Jean Baptist, tysk Socialdemokrat, (1833—75), oprindelig Advokat i Frankfurt a. M. Han sluttede sig 1862 til Lassalle's Agitation blandt Arbejderne og blev efter hans Død 1864 Formand for de tyske Arbejderforeninger med Sæde i Berlin. Han søgte at styre Bevægelsen i et nationalt tysk Spor og var 1867—70 Medlem af den nordtyske Rigsdag, men blev som »Regerings-Socialist« 1871 trængt til Side af Liebknecht og Bebel, der holdt fast ved den internationale Retning, og trak sig ud af det offentlige Liv. Han skrev 1864 en socialistisk Roman »Lucinde oder Kapital und Arbeit«, og senere et Par historiske Skuespil. *E. E,*

Schweitzer, Philipp, tysk Litteraturhistoriker, født 16. Maj 1846, død 31. Maj 1890. S., der studerede Æstetik, opholdt sig i sine Studenteraar i Norge, begyndte at studere norsk Litteratur, skrev en Novelle om Livet i Lofoten og udgav 1881 en Bog om den norske Digtning i Tidsrummet 1758—1858 (>Die Entwicklung der nationalen Dichtung in Norwegen<). Sommeren 1883 rejste S. paa Island, hvorpaa han i omtrent to Aar opholdt sig i Kjøbenhavn for at fortsætte sine Studier over Nordens Litteratur. 1885 udgav han en Bog om Island, »Island, Land und Leute, Geschichte, Litteratur und Sprache«. S. A. begyndte hans »Geschichte der skandinavischen Litteratur« at udkomme. Denne blev afsluttet med 3. Bd., der udkom 1889. I dette Værk, der for en stor Del er bygget paa andres Undersøgelser og mere specielle Skrifter, har S. givet en klar Fremstilling af hele Nordens Litteratur indtil vore Dage. *B. Th. M.*

Schweiz (hermed et Kort), officielt Schweizerische Eidgenossenschaft, fr. Suisse, ital. Svizzera, en af 25 Stater (Kantoner) bestaaende Forbundsrepublik i Mellemeuropa. S. ligger mellem 45° 49′ og 47° 49′ n. Br. og mellem 5° 57′ og 10° 29′ 0. L. og grænser mod Nord til Tyskland eller nøjagtigere til Baden og Elsass-Lothringen, mod Øst til Østerrig og Fyrstendømmet Liechtenstein, mod Syd til Italien og mod Vest til Frankrig. Grænselinierne til de fire Lande have en Længde af henholdsvis 395½ Km., 250 Km., 639 Km. og 458½ Km. Af hele Grænsen dannes 1/5 af Søer og Floder og 3/5 af Bjærge. Mod Nord dannes Grænselinien i Hovedsagen af Boden-Søen og Rhinen og mod Vest af Jurabjærgene. Sydgrænse er Genfer-Søen samt en Række af Alpernes mægtigste Kamme og Massiver, som Mont-Blanc-Gruppen, Monte Rosa, Blindenhorn, Salvator, Piz Tambo og Bernina. Østgrænsens nordlige Del dannes af Rhinen og dens sydlige af Bjærgdrag som Rhätikon, Silvretta og Ortler. S. har tilnærmelsesvis Form som en Ellipse, hvis største Akse fra Vest til Øst maaler 356 Km., medens den mindste mellem de nordligste og sydligste Punkter af Kantonerne Schaffhausen og Ticino er 226 Km. Landets Areal er 41,324 □ Km.; men heraf falder paa Boden-Søen 177 □ Km. og paa Genfer-Søen 349 □ Km. samt 816 □ Km. paa de større Søer i Landets Indre. Indbyggerantallet var 1900 3,327,336 eller 80 pr. □ Km.

Naturforhold m. m.

Terrain. Betragter man S.'s Terrain paa et Reliefkort, eller tænker man sig Landet set i Fugleperspektiv, viser det sig tydelig at bestaa af 3 forskellige Partier, to Bjærgkæder og en mellemliggende Dal. Den større og højere Kæde er Midtalperne (se Alperne), der stryge fra

Sydvest til Nordøst, men for øvrigt bestaa af et Virvar af Forgreninger. I de schweiziske Alper, der opfylde Landets sydlige Halvdel, træffes nogle af Europa's højeste Punkter og mest udstrakte Gletschere. Den anden Bjærgkæde er de smalle, langstrakte og af mange parallelle Bjærgvolde bestaaende *Jurabjærge*, der have Retning fra Sydvest til Nordøst og kommende fra Frankrig til Slut træde ind paa Baden's Omraade. I Højde staa Jurabjærgene langt tilbage, idet de i Gennemsnit næppe naa $^2/_5$ af Alpernes Middelhøjde. De mangle fuldstændig Gletschere og ere næsten fri for Klippeterrain, saa hele Kæden er overgroet med Vegetation. I Vinkelen mellem disse to Bjærgkæder, der ere aldeles uafhængige af hinanden, og som forlængede vilde skæres et Stykke S. V. f. Geneve, udbreder sig den schweiziske Højslette, der ogsaa fører Navn af den helvetiske Højslette eller af S.'s »Mittelland«. I Forhold til sine Omgivelser er den at betragte som en vældig Dal, der har en vid Aabning mod Nordøst og en smal Udgang mod Sydvest langs Rhône-Floden. I Virkeligheden ligger den i Gennemsnit 420 M. o. H. og har en temmelig bakket Overflade. Den er ved at rumme Hovedmassen af Befolkningen og Forbundshovedstaden at betragte som S.'s Kerneland.

Set som Helhed er S. følgelig Europa's mest udprægede Bjærgland, og dets Gennemsnitshøjde over Havet er 1,300 M. Da det har sin højeste og utilgængeligste Begrænsning mod Syd og lettere Forbindelse Nord paa, er S. at betragte som hørende til Mellemeuropa; men for øvrigt har det paa sin Sydgrænse baade sit Kulminationspunkt og sit laveste Punkt, idet Monte Rosa's Top er 4,638 M. o. H. og Lago Maggiore's Vandspejl 197 M. o. H. Mærkværdigt er det, at det nøje Kendskab, man nu har til Alpernes Højder og Overfladeforhold, ikke gaar stort mere end et Aarhundrede tilbage i Tiden. Midt i 18. Aarb. kendte man endnu ikke en eneste Alpehøjde. Bjærghøjden bedømtes ud fra det Indtryk, man fik ved at iagttage Bjærget fra en Dal. Derved formaaede Bjærge som Walliser-Alperne, foran hvilke der lejre sig andre lavere Højder, slet ikke at tildrage sig Opmærksomheden, hvorimod et Bjærg som Jungfrau, der af alle Berner-Alpernes Toppe set Nord fra præsenterer sig tydeligst, ansaas for det højeste Punkt i S., medens det i Virkeligheden indtager den 15. Plads. Det var først, efter at man i 1780'erne havde begyndt at foretage nøjagtigere Maalinger af Alpetoppene, og efter at der i samme Tidsrum var begyndt at udkomme korrektere Kort, at man fik et bedre Overblik over Alpegruppernes Højder og indbyrdes Beliggenhed. De schweiziske Alper udgøre et temmelig selvstændigt Parti af Mellemalperne. I Hovedsagen bestaa de af to Parallelkæder, der adskilles ved Rhône's og Rhinen's Dale. Men da de to Kæder støde sammen i St.-Gotthard-Knuden, hvorfra S.'s Hovedvandløb udstraale, tænker man sig hyppigere Alperne i S. inddelte i Grupper, adskilte ved Floddale eller ved Pas, der udgaa fra Floddalene. Paa denne Maade deles den nordlige Kæde i Berner- og Vierwaldstädter-Alperne samt Alperne i Glarus, Schwyz og St. Gallen. Den sydlige Kæde falder i Walliser-Alperne mellem Passene Store St. Bernhard og Simplon, de lepontiske Alper fra Simplon til Splügen og Graubündner-Alperne 0. f. dette Pas. Foruden disse Inddelinger af de schweiziske Alper er der imidlertid en tredje Inddelingsmaade, der siger nok saa meget om Landets orografiske Forhold. Ved udelukkende at tage Hensyn til Højden, skelner man mellem Foralper med Højder fra 600 til 1,800 M., Mellemalper, der gaa til Snegrænsen eller paa Nordsiden til ca. 2,700 M. og paa Sydsiden til 2,800 M., og Højalper, der ere gletscherklædte. Erindrer man tillige, at den egentlige Hovedkæde uden jævne Overgange sænker sig brat mod Po-Sletten og de norditalienske Søer, medens der foran den nordlige lejrer sig en Række lavere Grupper som Freiburger- og Emmenthaler-Alperne, er det klart, at Hovedmassen af de schweiziske Alper orografisk set hører til Alpernes Nordside. Og Adgangen fra den helvetiske Højslette til den nordlige Alpekæde samt til de lange Dale ved Rhône og Rhinen er betydelig lettere end fra den lavtliggende Po-Slette, hvorfra kun faa Pas, som Store St. Bernhard, Simplon, St. Gotthard og Splügen, føre over den høje sydlige Kæde. — S.'s andet Bjærgsystem Jurabjærgene kan hverken i Henseende til Højde eller Udstrækning maale sig med Alperne. Den større sydvestlige Del paa Grænsen til Frankrig bestaar af flere parallelle Kæder, der adskilles ved Længdedale, de saakaldte *Combes*. Højest er den østlige Kæde, der som en brat Vold hæver sig op fra den helvetiske Højslette. Mod den franske Side ere Kæderne jævnt aftagende i Højde. Blandt de Pas, der fra Dalene i Jurabjærgene føre ind til S., er der flere af en betydelig Højde som Les Loges (1,286 M.) mellem Byerne La Chaux de Fonds og Neuchatel. Mod Nord skifte Jurabjærgene ganske Karakter og danne i Kantonerne Basel og Aargau et Plateauland, hvis Højde ligger mellem 590 M. og 480 M., og hvis højeste Punkter ere Farnsberg (740 M.) og Thiersteinberg (750 M.). I Jurabjærgene som Helhed ere Kulminationspunkterne Crêt de la Neige (1,723 M.) og Reculet (1,720 M.). I Henseende til Opstaaelse og Dannelsestid svare Jurabjærgene nøje til Alperne; men Bygningen og Karakteren er ganske anderledes. Dannelserne her høre alle til den mesozoiske Tidsalder og bestaa af Mergel, Sandsten, Skifer eller Kalksten. Det Præg, der hviler over Jurabjærgene, er vidt forskelligt fra Alpernes. Det er den stadig gentagne tomme Ensformighed i Modsætning til den evige Skiften i Alperne, hvor hver Dal og hver Top frembyde et nyt Skue. I Jura mangle de blanke Søer, de rislende Strømme og de skønne Vandfald, hvorpaa Alperne ere saa rige. Vandet siver bort og forsvinder i Kalkstenen eller danner Sumpe og Moradser. I det hele taget er Jordbunden ufrugtbar, og dette i Forbindelse med de vanskelige Samkvemsforhold over de mange stejle Kæder med faa Pas bevirke, at Jurabjærgenes Omraade kun i ringe Grad indbyder til Bebyggelse, hvorfor Befolkningen først er bleven talrigere, efter at der i nyere Tid er opstaaet en betydelig Industri. — Den helvetiske Højslette omfatter næsten $^1/_5$ af S. Med en Længde af ca. 150 Km. og en gennemsnitlig Bredde af 20 Km. strækker den sig fra Genfersøen til Boden-Søen. Mod Syd

langs Foden af Alperne har den sine højeste Partier, der uden alt for skarpe Grænser gaa over i Foralperne. Derimod er den lavest mod Nordvest ved Foden af Jura, hvor man træffer Højslettens største Søer Neuchâteler- og Bieler-Søerne samt Aare-Flodens Dal, der har sit laveste Punkt der, hvor den ved Koblenz (312 M. o. H.) gennembryder Jurabjærgenes Udløbere. Den schweiziske Højslette kan kun i Sammenligning med de omgivende Bjærge betegnes som et udpræget Sletteland. Den er nemlig ingenlunde jævn, men bestaar af en Række Bakkelandskaber, adskilte ved talrige Dale, der i Overensstemmelse med Terrainets Skraaning og Flodernes Fald ere at betragte som Fortsættelser af Alpernes Tværdale. Et af de vigtigste af disse Bakkelandskaber et Jorat (863 M.) N. f. Genfer-Søen, der danner Vandskellet mellem Rhône og Rhin og ved sin skærmende Indflydelse bidrager til det milde Klima langs Genfersøens Nordbred. Geologisk talt er den helvetiske Højslette ungt Land sammenlignet med Jura og Alperne, hvis Lag af ældre Oprindelse i de eocene og oligocene Epoker af Tertiærtiden underkastedes de sidste Faser af de Foldninger, der dannede de nuværende Bjærgkæder. Den Havarm, der havde omkranset Alpernes Nordside, trængtes ud og opfyldtes med Erosionsmateriale fra Bjærgkædens Nordside, og saaledes opstode Molassedannelserne, der i hele den schweiziske Højslette danne Underlaget. Disse Tertiærdannelser bestaa af Sandsten, Mergel samt Konglomerater (Nagelfluh), der særlig træffes i Bankerne hen imod Alpernes Fod. I Diluvialtiden, da Alperne laa dækkede af et mægtigt Sne- og Islag, skød vældige Isbræer sig ned gennem Dalene og dækkede Molassezonen med en tyk Iskappe. Overfladen paa Højsletten bestaar derfor ligesom i Danmark af Istidsdannelser. Talrige Moræner strække sig som langagtige Bakkekæder tværs over Sletten, og mægtige Vandreblokke, som af Schweizerne benævnes »Findlinge«, have Ismasserne ført med sig fra Alperne og spredt over Landet, helt over til Jura og hinsides Rhinen. Overalt i S. træffer man i Træk af Overfladens Udformning Mindelser fra Istiden. Paa den store Bundmoræne, der danner Højsletten, findes spredt talrige halvkredsformede Endemoræner, som den tilbagevigende Is har efterladt. I Alpedalene er der Vidnesbyrd nok om, at det er Isen, der har udmejslet og skuret Bund og Sider. Meget iøjnefaldende ere de saakaldte Rundhøje, der af Isbræen ere afslebne som en jævn Kuppel. Uden disse Isbræers udgravende og jævnende Virksomhed i Dalene, der før Istiden rimeligvis kun have været Brudspalter eller snævre, af Bjærgbækkene dannede Kløfter, vilde der paa ingen Maade have været Plads eller Betingelser for den rige Bebyggelse, der nu findes. Paa Højsletten er det ligeledes Istidsdannelserne, der betinge Frugtbarheden og den Kultur, der i Aarhundreder har eksisteret i denne Egn, og hvorom man ser Vidnesbyrd i de talrige, nette Huse og Gaarde samt i de mange Minder om Middelalderen, man træffer i Bygningskunsten i Højslettens Byer.

Med Diluvialtidens eller Istidens Slutning begynder den geologiske Nutid. Isdækket forsvinder, og i de nuværende schweiziske Gletschere eller Bræer har man ligesom en svag Rest. Man regner, at Snegrænsen nutildags ligger 1,000 M. højere end i Istiden. Da den er afhængig af flere lokale Forhold, kan den kun opgives med tilnærmelsesvis Bestemthed mellem 2,700 og 3,000 M. Det maa erindres, at den ligger højere paa Sydsiden end paa Nordsiden og højere paa indre Skraaninger end paa Ydersiderne. I alt har S. 1,839 Km. Gletschere, af hvilke de største findes i Walliser- og Berner-Alperne (Berneroberland). Fra S. stammer Betegnelsen Gletscher, der af de tysktalende Schweizerbønder anvendes om alt, hvad der om Sommeren skinner hvidt ned i Dalene. Almindeligvis anvendes Navnet dog nu om de plastiske Ismasser, der glide ned gennem Dalene, medens man om Højfjældets Ismarker benytter det fra Kanton Glarus stammende Udtryk Firn, der i Betydning er beslægtet mep »vorjährig«, fjorgammel. De schweiziske Ord Gletscher og Firn ere følgelig omtrent tilsvarende de norske Isbræ og Snebræ. Man plejer at sondre mellem Gletschere af 1. og 2. Orden, efter som de naa ned i Hoveddalene eller paa Grund af ringe Sneopland smelte bort længe forinden. S. har af saadanne henholdsvis 138 og 333. Den største i S. og i hele Alpeomraadet er den 24 Km. lange og i Gennemsnit 1,800 M. brede Aletschgletscher i Finsteraarhorn-Gruppen. Foruden ved Gletscherne sker der ved det rindende Vand, Bjærgskred og Laviner en saadan Erosion og Nedbrydning, at der er faa Steder paa Jorden, hvor der er en saadan iøjnefaldende og tit skæbnesvanger Virksomhed i den livløse Natur som i S. Hertil kommer, at Jordens indre Kræfter heller ikke ere komne til Ro endnu, men med Mellemrum indtræffer der Jordskælv. Ved den schweiziske Jordskælvskommission er det blevet konstateret, at der aarlig indtræffer Jordskælv i S. og indtil 150 om Aaret.

Floder og Søer. S.'s hydrografiske System fik allerede i Istiden sin nuværende Skikkelse og Udformning. De vandrige Gletscherbække gravede sig dybe og bestemte Lejer, som de ogsaa senere have beholdt. Vandskellet mellem Donau og Rhinen fik sin nuværende Beliggenhed, og Rhinen banede sig en ny Vej mellem Schwarzwald og Vogeserne. Hidtil havde den ved Basel veget af mod Sydvest for gennem Lavningen mellem Altkirch og Besançon at forene sig med Rhône. Efter disse Forandringer har S. nutildags gennem de 4 store Flodsystemer Rhinen, Rhône, Po og Donau Afløb til 4 saa fjerntliggende Have som Nordsøen, det vestlige Middelhav, Adriaterhavet og Sortehavet. Alene den lille Münster-Dal i den sydøstlige Del af Graubunden kommer ikke ind herunder, da den afvandes af Adige. Med Sortehavet staar S. kun i Forbindelse gennem Donau's Biflod Inn, der afvander Engadin-Dalen i Graubünden eller i alt 1,971 □Km. Vandskellet mellem Tilløbene til Rhinen, Rhône og Po dannes af Sankt-Gotthard-Massivet, hvor alle de betydeligste schweiziske Vandløb udspringe og strømme mod alle Himmelegne. Den, der modtager Tilløb fra det største Areal af S., er Rhinen, der i alt dræner 27,500 □Km., og omtrent Halvdelen af dette Omraade falder paa Aare, hvilken Biflod i mange Henseender er at betragte som S.'s nationale Flod. Fra det Øjeblik, Rhinen er opstaaet

ved Sammenløb af Vorderrhein og Hinterrhein, indtil den har passeret Boden-Søen, optager den intet større Tilløb fra S.; men mellem Schaffhausen og Basel modtages Syd fra Thur, Aare og Birs. Gletscherne spille en vigtig Rolle ved de schweiziske Floders Vandforsyning. Rhinen modtager Tilløb fra 500 □Km. Gletscher- og Fimflade og Aare desuden fra 294 □ Km. Den schweiziske Del af Rhinen er 348 Km., og Aare har en Længde af 280 Km. Sidstnævnte Flod danner i Forening med sine Tilløb Afløbet for de fleste schweiziske Søer. Den gennemstrømmer Brienzer- og Thuner-Søerne og modtager gennem Zihl Tilløbet fra Neuchâteler- og Bieler-Søerne, gennem den 146 Km. lange Reuss fra Vierwaldstätter- og Zuger-Søerne og gennem Limmat (142 Km.) fra Züricher-Søen. Rhône, der i S. er 233 Km. lang, dræner kun 16 p. Ct. af Landet eller 8,000 □Km.; men den har Tilløb fra største Delen af dets Gletschere, idet 13 p. Ct. af dens Strømområde i S. er dækket af evig Sne. Fra St. Gotthard til Genfer-Søen gennemstrømmer Rhône den lange Dal, der i det væsentlige udgør Kanton Wallis, men optager ikke større Tilløb. Ved Geneve optager den Arve, der kommer fra Savoyen, og endelig modtager den ved Lyon gennem Saône og Doubs Vandet fra Jurabjærgenes nordvestlige Side. Syd paa fra St. Gotthard strømmer Ticino, der afvander 4,000 □Km. af S., inden den udmunder i Lago Maggiore. I Bjærgene faa de schweiziske Vandløb, naar de svulme op under Snesmeltninger eller ved, at Föhnvinden smelter store Partier af Gletscherne, let Karakter af Vildbække, der medrive store Mængder af Sand og Grus, som aflejres i det rolige Flodleje paa Dalbunden. Floden kommer derved til at strømme over sine Bredder og foraarsager Skade paa de dyrkede Marker. Og navnlig i de senere Aarhundreder, da saa mange af Bjærgskovene, der >binde« Jorden, ere hensynsløst borthuggede, er meget Kulturland i S. ødelagt gennem Vildbækkene. Det er derfor blevet en vigtig Opgave ved Plantning af Skov og Bygning af talrige Dæmninger at spærre af for Vildbækkenes Jordtransporter. En ikke ringe Rolle i S.'s landskabelige Karakter og Skønhed spille Vandfaldene. Nogle af disse opstaa kun under Snesmeltninger eller ved heftigt Tordenvejr og forsvinde straks igen. Af permanente Vandfald i S. fremhæves det 300 M. høje Staubbach i Lauterbrunnenthal i Kanton Bern samt Rhin-Faldet i Nærheden af Schaffhausen. Flere Steder findes Strømsnævringer; saaledes danner Rhinen ved Rheinfelden de saakaldte Höllenhaken, hvor Vandet ligesom styrter hen over Trappeafsatser. — I sine talrige Søer, der give Landskabet et saa tiltalende Præg, har S. et andet Minde om Istiden, idet mange Søbassiner af Istidens Gletschere ere udhulede eller i hvert Fald udvidede og derigennem have faaet deres nuværende Omrids. For de enkelte Søers Vedkommende er Forholdet dog ret forskelligt, og man kan ikke give almene Regler for deres Tilblivelse. De egentlige Højfjældssøer, der i stort Tal findes paa Passene, i Høj dalene eller i Bassiner paa Klippeskraaningerne, kunne direkte tilskrives Gletscheres Virksomhed. For andres Vedkommende have tektoniske Forstyrrelser eller det rindende Vands Udhuling muligvis været grundlæggende; men ogsaa i disse Tilfælde kan Isen have spillet en Rolle ved at udfylde Bassinet og forhindre dets Tildynding, hvilken Skæbne efter Istiden har truffet den ene Alpesø efter den anden. Endelig ere mange Søer i S. opstaaede eller hævede ved, at en Moræne ligger tværs over en Dal og dæmmer dens Vandløb op. Dette er saaledes til Dels Tilfældet med Ziiricher-Søen, hvorimod Walen, Brienzer-, Thuner- og Vierwaldstätter-Søerne mere udelukkende skyldes Forskydninger. Lignende gælder Lago Maggiore og Luganer-Søen S. f. Alperne samt Genfer-Søen, Boden-Søen, Neuchâteler- og Bieler-Søerne, hvis Oprindelseshistorie nærmere hører sammen med Molassezonens og Højslettens.

Klima. Siden 1863 er S. forsynet med et meget stort Antal meteorologiske Stationer, der ere spredte over Landet fra Højsletten til de højeste Alpepas som St. Bernhard (2,478 M. o. H.) eller til Toppe som Santis (2,500 M.). S. hører i klimatisk Henseende til Mellemeuropa, hvor Overgangen fra Kystklima til Fastlandsklima fuldbyrdes. Kun lidt af Landet, nemlig Kanton Ticino og nogle faa Dale i Graubünden, hører til Middelhavsomraadet med sin allerede subtropiske Karakter. Mellem disse to Former af Klima i S. ere Alperne ikke alene Grænsen, men de virke ogsaa omdannende paa disse. Saaledes have de sydlige Dale paa Grund af Skraaningen mod Syd og de skærmende Bjærge saa mildt et Klima, at det paa jævnt Land først kan gøre sig gældende flere Grader sydligere. Gaar man til Rhône-Dalen i Wallis, der ligger paa samme Bredde som Ticino, men er indespærret af Bjærge baade mod Nord og Syd, træffer man Temperaturer, der ikke ere meget lavere end Ticino's, men det klimatiske Præg er dog her mellemeuropæisk ligesom paa Højsletten. Af Middeltemperaturer anføres den varmeste og koldeste Maaneds for Genève $19{,}5^0$ og $0°$, for Basel $18{,}8^0$ og $-3{,}9^0$ og for Lugano $19{,}2^0$ og $-2{,}2^0$. Aarets Middeltemperatur er for de to sidstnævnte Steder henholdsvis $7{,}4^0$ og $8{,}8^0$. I Ticino's Dalstrøg naar den aarlige Middeltemperatur stedvis 13^0, i Wallis og ved Genfer-Søen er den $10—10{,}5^0$ og paa Højsletten $7—10^0$. I Alperne synker den i en Højde af ca. 2,000 M. til 0^0, og i Jura ere Temperaturerne gennemgaaende noget koldere end paa de samme Højder i Alperne. I Modsætning til de sydlige Alpedale er der flere nordlige, i hvis beboede Egne der allerede indtræder ualmindelig stærk Kulde. Saaledes har Bevers i Øvre Engadin en Januartemperatur paa $-9{,}5^0$ og et gennemsnitligt Minimum paa $-27{,}5^0$. En Undtagelse danne dog de saakaldte Föhndale som øvre Rhin-Dal og nedre Reuss-Dal, der hjemsøges af de varme Föhnvinde og derfor have en ret høj Middeltemperatur. En anden Hovedfaktor i det schweiziske Klima ligger i Modsætningen mellem Dal og Bjærg, hvor man fra Dalens milde Klima hurtig kommer op i den evige Snes Regioner, og des hurtigere, jo mere brat opstigende Bjærget er. Endelig aftager Varmen meget langsommere paa Bjærgsiderne om Vinteren end om Sommeren. Man regner, at den aftager 1^0 for hver 224 M., man stiger opad om Vinteren, 148 M. om Foraaret, 137 M. om Sommeren og 193 M. om Efteraaret eller i Gennemsnit 175 M. om Aaret.

Følgelig udmærker Klimaet i de højere Alpeegne sig ved en forholdsvis mild Vinter ved Siden af en kold Sommer. Minimumstemperaturen paa Store St. Bernhard er — 27,2°; men i Geneve er den — 23,3°, °g i Engadin synker Termometeret hyppig under — 30°, hvilken Temperatur endnu ikke er iagttaget paa nogen Højdestation. Aftager Luftvarmen med Højden, tiltager derimod Straalevarmen stærkt, hvad der maa tilskrives de højere Luftlags mindre Tæthed og ringe Mængde af Vanddamp. Jordbunden paa Højbjærgene kan derfor være i Besiddelse af en meget betydelig Varmegrad, hvad der forklarer den forholdsvis rige Vegetation, der udfolder sig paa høje Fjældsider. En anden klimatisk Ejendommelighed, der ytrer sig stærkt i de schweiziske Dale, der ere lukkede mod Syd og Vest, er det paafaldende Forhold, at der hersker streng Kulde i Dalen, medens Bjærgskraaningerne og Toppene ere forholdsvis varme. Aarsagen hertil ligger i den stærke natlige Udstraaling fra Højderne, hvorfra den tunge, kolde Luft langs Bjærgets Sider synker ned og lejrer sig paa Dalbunden, der Uger igennem kan dækkes af iskold Taage, medens Solen skinner paa Bjærgene. For Plantekulturen spiller dette en Rolle, idet mange Planter trives bedst paa Skraaningerne, og tillige har dette Forhold haft Indflydelse paa Bebyggelsen, idet mange Gaarde og Landsbyer ere byggede ikke paa Dalbunden, men paa Bjærgsider og Forhøjder. De fremherskende Vinde ere i de højere Alperegioner sydvestlige; men disse Luftstrømninger spores kun lidt i Dalene. Rolig Luft er her overvejende, eller Vinden afledes saaledes, at dens Retning bliver betinget af Dalenes Forløb. Hyppig i S. og særlig i de mod Nord og Nordvest udmundende Dalstrøg er den varme og tørre Føhnvind, der med stor Heftighed styrter ned fra Alpekammen og ved sin abnormt høje Varmegrad giver disse Dale en 1—3° højere Middeltemperatur end Nabodalene, hvor den ikke blæser. Man regner i S. ca. 41 Føhndage om Aaret, og heraf falde 17 paa Foraaret, 5 paa Sommeren, 10 paa Efteraaret og 9 paa Vinteren. Navnlig om Foraaret hilses Føhnen med Glæde, naar den i Løbet af faa Dage smelter Sneen og kalder Foraarsplanterne frem. I mange Dale optræde desuden Bjærg- og Dalvinde, der skifte regelmæssig, saaledes at de om Dagen blæse op, om Natten ned gennem Dalen. Nedbøren er i S. forholdsvis betydelig paa Grund af Alpernes Tilstedeværelse, idet Regnmængden fra begge Sider vokser rask ind imod Alpekammen. Medens Sydtyskland har en aarlig Nedbør paa 82 Cm., har Basel 95, Zürich 119, Rigi 153 og Einsiedeln 165. Endnu raskere vokser den Syd fra paa Grund af den større Stejlhed. Saaledes har Milano 96 Cm., Lugano 164 og Bernhardin 193. En forholdsvis ringe Regnmængde have Dale som Wallis (60—70 Cm.), hvor de begrænsende Kæder udtørre Luften. Gennemgaaende er Nedbøren størst i en Bjærghøjde af ca. 2,000 M. Kommer man op over Snegrænsen (2,700—3,000 M.), ophobes Aaret igennem de mægtige Snemasser, der danne S.'s Bræer. Med Hensyn til Nedbørens Fordeling paa de forskellige Aarstider er der at bemærke, at den er størst om Sommeren i de nordlige Alpedale, om Efteraaret i de sydlige Dale og noget mere ligelig fordelt over hele Aaret i de højeste Bjærgegne.

Plante- og Dyreverden. Den helvetiske Højslette er i Lighed med Mellemeuropa's lavere Egne overhovedet fuldstændig forvandlet igennem Kulturen. Man mener, den oprindelig har set ud som et Parklandskab med afvekslende Skov og Græsland efter Jordbundens Beskaffenhed. Skoven har for største Delen været Bøgeskov; hist og her har der dog staaet en Egeskov og paa meget sandede Jorder Fyrreskov. I de tilsvarende Egne S. f. Alperne fandtes Kastanjeskov. Med Undtagelse af Kanton Wallis, hvor Steppekarakteren fremtræder, har S.'s Græsland i de lavere Egne stedse et fugtigt og frodigt Præg. Disse Forhold gælde for alle de lavere Egne i S. eller den saakaldte Bakkeregion, der naar en Højde af 7—800 M. Det er denne Region, der er Sæde for det schweiziske Agerbrug og Frugtavl. N. f. Alperne kunne Vin og Majs dog kun modnes paa de mildeste Strøg, og Kastanjen trives her kun enkelte Steder som ved Zuger- og Vierwaldstätter-Søerne. Paa Alpernes Sydside i de lavere Egne af Kanton Ticino træffes derimod Oranger, Figen, Granat- og Mandeltræer. Paa Bjærgskraaningerne gaar Bakkeregionen over i Bjærgregionen, der fortsættes indtil Skovgrænsen, hvorefter man ved den alpine Region forstaar Bæltet mellem Skovgrænse og Snegrænse, hvilken sidste i S. ligger mellem 2,700 og 3,000 M. De lavere Egnes Løvskove, der ogsaa nutildags overvejende bestaa af Bøg, strække sig op i Bjærgene, indtil Bøgen ved ca. 1,200 M. naar sin Grænse som skovdannende Træ. Af andre Løvtræer nævnes Avnbøgen, der dog allerede standser ved 800 M., Kristtorn, der gaar til 1,350 M., samt Kastanjen, der i Sydschweiz er skovdannende til 900 M., hvorefter den afløses af Bøg, Rødgran og Lærk. Til den lavere Bjærgregions Omraade hører Hovedmassen af Jurabjærgene samt Foralperne og de lavere Højalpedale. Kulturplanterne dyrkes her endnu. Først standse Frugttræerne og Hveden, derefter Rugen og til sidst Havre, Byg og Kartofler, der dyrkes indtil lokalt forskellige Højder af den øvre Bjærg- eller nedre alpine Region. Som Regel naar Planteavlen højere i Alperne end i Jurabjærgene, hvor den allerede ved 1,000 M. bliver meget usikker. Den øvre Del af Bjærgregionen optages af store Naaleskove, der paa store Arealer udelukkende bestaa af Rødgran. Grænsen for dette Træ er 1,800 M., men for øvrigt træffes det hyppig paa lavere Steder sammen med Løvtræerne indtil en Højde af 800 M. I Naaleskovene ser man kun enkelte Løvtræer og stedse andre Arter end dem, der træffes i Løvskoven. Særlig næves *Acer Pseudoplatanus* og *Sorbus aucuparia*. I disse Skove træffes ogsaa en Underskov, der tit er rigt udviklet og bestaar af *Sambucus racemosa*, *Ribes nigrum*, *R. petraeum*, *Lonicera alpigena* og *Salix grandifolia*. Hvor Rødgranen i de schweiziske Alper hører op, tage Lærk og Zirbelfyr fat og danne paa Skovgrænsen lave og aabne Skove indtil en Højde af 2,100 M. Denne Grænse for Skoven er at betragte som Maksimum. Gennemgaaende begynder den alpine Region i S. paa en Højde af henimod 2,000 M. De Krat af lave og for-

vredne Naaletræer (»Krummholz«), der mange Steder i Alperne udgøre det nedre Bælte af den alpine Region, findes i S. kun nogle faa Steder i Graubunden og Wallis og dannes her stedse af Bjærgfyrren *Pinus montana var. Pumilio*. Det er alene paa Kalkgrund, at man kan træffe disse liggende Bjærgfyr, der sende lange slangeagtige Grene hen over Jorden. Andre Steder i S. findes over Skovgrænsen Buskadser af Æl (*Alnus viridis*), men hyppigst er dog dette Bælte bevokset med Alperoser, der her optræde med størst Pragt og Mængde, selv om man kan træffe enkelte i Naaleskoven og opad til 2,400 M. Over Alpebuskadset ligger et Bælte af urteagtige Planter (se Alpeplanter). Af særlig Vigtighed for S. er dette Bælte ved sine udstrakte Græsgange, der give Næring til en stor Mængde Kvæg og Geder. Det er en Ejendommelighed ved de schweiziske Alpegræsgange, at de paa Grund af den hyppige Sommernedbør og det forholdsvis lavere Niveau have et mindre tørt Steppepræg og mere minde om Engvegetation, end Tilfældet er paa Bjærgkæder i varmere Egne. Over Græsgangene ere store Arealer optagne af nøgent Fjæld eller Grus- og Stendynger. Det sammenhængende Plantedække er her hørt op; men almindelig findes Dværgbuske samt Urter med tykke, blaaduggede og nøgne eller svagt haarede Blade. Særlig nævnes *Linaria alpina, Oxyria digyna, Thlaspi rotundifolium* samt *Papaver alpinum*, hvilken sidste dog er indskrænket til Kalkgrund. Stiger man højere op i Gletscherregionen, kan man endnu i Spalter paa de Klipper, der rage op af Sneen, finde Blomsterplanter som *Eritrichium nanum*, *Androsa ce glacialis*, *Aretia Vitaliana* og *Anemone glacialis*. Paa det 3,333 M. høje Theodulpass har man fundet 13 Fanerogamer, der endda kun skulle udgøre en Del af Stedets Flora. Paa Finsteraarhorn (4,000 M. o. H.) har man konstateret *Saxifraga bryoides, S. muscoides* og *Achillea atrata*, og endnu højere paa samme Bjærgs Top (4,270 M.) voksede *Ranunculus glacialis*. En saadan øvre Grænse for Fanerogamerne som Følge af Luftens Fortynding og Udtørring, som man f. Eks. har fundet paa Kilima-Ndscharo, eksisterer ikke i Alperne. — Man kunde vente, at S. med sin stærkt udviklede Bjærgnatur og sin Beliggenhed paa Grænsen af Mellem- og Sydeuropa havde et ualmindelig rigt Dyreliv. Dette er imidlertid ingenlunde mere Tilfældet. Dels frembyde Alperne med deres hyppige Laviner og Oversvømmelser ikke særlig gunstige Forhold for de større Dyreformer, dels ere disse stærkt aftagne paa Grund af hensynsløs Jagt, hvorfor der nu er indført strenge Fredningsbestemmelser. Ved en Oversigt over S.'s Dyreverden er Dyreformernes Fordeling i de forskellige Højdezoner et Punkt af særlig Vigtighed. I den med Løvskove beklædte Bjærgregion er Dyrelivet endnu af samme Beskaffenhed som paa den helvetiske Højslette, hvor det med Undtagelse af Fugleverdenen, der har flere indblandede sydlige Former, har et afgjort mellemeuropæisk Præg. De største Pattedyr ere her Ræv, Hare og Raadyr, da Kronhjort, Daadyr og Vildsvin ere udryddede eller i hvert Fald yderst sjældne. Som Særegenheder for denne Højdezone fremhæves, at Musvaage og Taarnfalk ere de hyppigste Dagrovfugle, samt at her lever en ejendommelig Hugormart (*Vipera Redii*). Kommer man op i Naaleskoven, træffer man endnu mange af de Dyreformer, der høre hjemme i lavere Egne, men her begynder tillige at optræde flere af de Dyr, man er vant til at betragte som særlig knyttede til Alperne (s. d., S. 609). I S. er Bjørnen dog nu sjælden, og den træffes kun enkeltvis i Wallis og Graubünden. Los og Vildkat ere ligeledes ved at forsvinde, og Ulven forekommer i S. kun som Strejfgæst fra Tyrol eller fra Vestalperne. Stenbuk og Gemse, der færdes i den alpine Region og i Sneregionen, ere yderst faatallige. Førstnævnte lever i det hele taget nu kun paa Mont Rosa. Gemsen har tidligere været sin Udryddelse nærmere end nu, da den fredes strengt. Lignende gælder Alpemurmeldyret, som man forhen drev en hensynsløs Jagt paa, idet man opsøgte det under Vintersøvnen.

(Litt. til S.'s Geografi. — En Del Værker ere nævnte under Alperne S. 614, og yderligere nævnes: »Neue Denkschriften der Schweizerischen naturforschenden Gesellschaft«, der ere udkomne siden 1829; Publikationer af forskellige Alpeklubber som »Jahrbuch des schw. Alpenklubs«, der er udgivet siden 1865; »Biographie der schw. Landkunde« [Bern 1894 ff.]; H. Weber, »Ortslexikon der S.« [Zürich 1887]; »Gemälde der S.« [19 Bd., St. Gallen 1834—49]; J. Studer, »Geologie der S.« [Bern 1851—53]; samme, »Geschichte der physik. Geographie der S.« [Zürich 1863]; samme, »Index der Petrographie und Stratigraphie der S. und ihrer Umgebungen« [Bern 1872]; C. Schmidt, »Zur Geologie der Schweizeralpen« [Basel 1889]; Rütimeyer, »Uber Thai- und Seebildung« [Basel 1874]; H. A. Berlepsch, »Schweizerkunde« [Braunschweig 1875]; Egli, »Neue Schweizerkunde« [St. Gallen 1889]; O. Heer, »Urwelt der S.« [Zurich 1879]; samme, »Nivale Flora der S.« [smst. 1884]; Schröter, »Die Flora der Eiszeit« [smst. 1882]; Christ, »Das Pflanzenleben der S.« [smst. 1879]; F. v. Tschudi, »Thierleben der Alpenwelt« [Leipzig 1870; dansk Overs. Kbhvn. 1875]; Bavier, »Die Straszen der S.« [Zürich 1878]; G. Peyer, »Geschichte des Reisens in der S.« [Basel 1885]; Egli, Heim og Billwiller, »S.« i »Unser Wissen von der Erde« [Prag og Leipzig 1889]; S. A. Hedlund, »S., Rese-anteckningar från våren 1866« [Stockholm 1866]; [W. Kaden], »S. i Skildringer og Billeder«, Bearbejdelse ved P. Hansen, [Kbhvn. 1883]; J. C. Heer, »S.« [Leipzig 1899]; J. Gourdault, *La Suisse pittoresque* [Paris 1898]; J. Lubbock, *The Scenery of Switzerland, and the causes to which it is due* [Lond. 1898]. Af Rejsebøger, der hyppig udkomme i ny Oplag, nævnes Th. Gsell-Fels, »Die Bäder und klimatischen Kurorte der S.« [Zürich]; Lætscher, »Schweizer Kur-Almanach« [smst.]; F. v. Tschudi, »Der Turist in der S.« [smst.]; K. Baedecker, »S.« [Leipzig, tysk, fransk og engelsk Udg.]; Murray, *Handbook for Travellers in Switzerland* [Lond.]; Meyer's »Reisebiicher, S.« [Leipzig]; Grieben's »Reisebucher, S.« [Berlin]; Schmidt's »Reisebiicher, S.« [Zürich]. — Af Kort fremhæves »Topographische Karte der S.« i Maalestokken 1 : 100,000,

der udførtes 1846—65 under Ledelse af General Dufour, hvorfor det oftest benævnes Dufour-Kortet; »Topogr. Atlas der S.« [saakaldte Siegfried-Atlas] i 546 Blade med forskellig Maalestok [Højbjærgene 1 : 50,000, Højsletten og Jura 1 : 25,000]; endvidere geologiske Kort af Studer og E. v. d. Linth [Bern 1874]; alm. Kort af Keller, Ziegler, Leuzinger samt Baedecker's Specialkort og Reliefkort af Leuzinger [Winterthur 1884] o. fl.). *H. P. S.*

Befolkningsforhold.

1. Decbr. 1900 taltes der i S. 3,327,336 Mennesker. Heraf hørte 1,634,814 til Mand-, 1,692,522 til Kvindekønnet. Dette Folketal angiver den »faktiske« d: den tilstedeværende Folkemængde. Den »hjemmehørende« Befolkning, den, der har Bolig i Schweiz, var lidtmindre: 3,315,443. Nedenstaaende Oversigt viser denne hjemmehørende Befolknings Fordeling paa de forskellige Kantoner samt disses Areal. Med Hensyn til dette raader der adskillig Usikkerhed. Rundt regnet kan det sættes til godt 41,000 □ Km. (hvoraf 1,167 □ Km. Søareal foruden Boden-Søen). Ved de Kantoner, der have overvejende fransk Befolkning, er Kantonets franske Navn sat i Parantes.

	□ Km.	Folkemængde
Zürich	1,725	431,036
Bern	6,845	589,433
Luzern	1,501	146,519
Uri	1,076	19,700
Schwyz	908	55,385
Unterwalden (Obwalden)	475	15,260
— (Nidwalden)	291	13,070
Glarus	691	32,349
Zug	239	25,093
Freiburg (Fribourg)	1,675	127,951
Solothurn	791	100,762
Baselstadt	36	112,227
Baseiland	427	68,497
Schaffhausen	294	41,514
Appenzell (Ausserroden)	242	55,281
— (Innerroden)	173	13,499
St. Gallen	2,019	250,285
Graubünden	7,133	104,520
Aargau	1,404	206,498
Thurgau	1,012	113,221
Tessin	2,801	138,638
Waadt (Vaud)	3,252	281,379
Wallis (Valais)	5,224	114,438
Neuenburg (Neuchatel)	808	126,279
Genf (Geneve)	282	132,609
	41,324	3,315,443

Som det fremgaar af disse Tal, er Befolkningstætheden meget forskellig i S.'s Kantoner. For hele S. er Tætheden 80 Mennesker pr. □ Km. Ser man bort fra de særlige Forhold i Baselstadt (hvor Tætheden er 3,117 pr. □Km.), finder man tættest Bebyggelse i Kantonerne Genève (479), Ziirich (250), Appenzell A. Rh. (212) og tyndest Befolkning i Graubiinden (15 pr. □ Km.), Uri (18), Valais (22), Obwalden (32), Nidwalden (45), Glarus (47) og Tessin (49). — Den aarlige Befolkningstilvækst har 1890—1900 været 1,06 p. Ct. Landets Tilvækst fremgaar i øvrigt af følgende Tal, der dog under Hensyn til forskellig Praksis ved Opgøret af den tilstedeværende og den hjemmehørende Befolkning ikke ere fuldt ensartede:

1830	ca. 2,000,000
1850	2,393,000
1880	2,832,000
1888	2,918,000

Foruden Fødsler og Dødsfald (hvorom nedenf.) have naturligvis Ind- og Udvandring bidraget til disse Resultater. Udvandringen, der især drager den landlige Befolkning (over Halvdelen af Udvandrerne), naaede 1883 et Højdepunkt med 13,502 Personer (største Delen til U. S. A.). 1886 — 90 udvandrede i alt 38,388 Personer. 1898 var Udvandringsstrømmen nede ved godt 2,000. Derefter lidt Opgang: i 1899: 2,493, 1900: 3,816, 1901: 3,921, 1902: 4,707. — S. har kun faa større Byer. Hovedstaden Bern havde Aar 1900 kun 64,000 Indb. (1850: 27,600). Størst ere Ziirich (1900: 151,000, 1850: 35,600) og Basel (1900: 109,200, 1850: 27,800); Geneve havde 1902 ca. 59,000 Indb. (med Forstæder 107,000), Lausanne: 48,000, Chaux-de-fonds: 37,000 o. s. v. — Med Hensyn til ægteskabelig Stilling var den faktiske Befolkning Aar 1900 fordelt paa følgende Maade: ugifte: 2,023,000, gifte: 1,084,000, i Enkestand: 206,000, fraskilte 14,000. — Som i de fleste andre europæiske Stater er i S. Kvindekønnet i Overvægt: Aar 1900 var af 1,000 Individer de 491 Mænd.

Det schweiziske Folk er en stærkt sammensat Nation. Det er vel ogsaa for en ikke ringe Del Brydningen mellem og den delvise Sammensmeltning af hver for sig dygtige Racer, der i Forbindelse med de fri Samfundsforhold m. m. har gjort Schweizerne i mange Retninger til et Mønster for andre Folkeslag: i Oplysning (af 1,000 Rekrutter i 1896 vare 4 Analfabeter), i politisk Udvikling (vidt udbredt Valgret: i S. ere 227 pro Mille af Befolkningen valgberettigede) o. s. v. Af den Hvirvel af Folkestrømme, der efterhaanden er gaaet hen over S.'s Jordbund, fra de gamle Pælebyggeres Tid, under Brydninger mellem Helvetiere, Rætiere og Romere, i Folkevandringens Kaos, have i Nutiden følgende Folkeelementer bundfældet sig som de væsentligste Bestanddele: Tyskere, Franskmænd, Italienere og Rætoromaner. Af de herved dannede Sprogomraader er det germanske det mest omfattende. Aar 1900 taltes 2,3 Mill. tysktalende, ca. 70 p. Ct. af Befolkningen. Fransktalende vare 733,000 (22 p. Ct.), 222,000 (6,7 p. Ct.) talte Italiensk. 39,000 (1,2 p. Ct.) vare Rætoromaner. Det kan i øvrigt i denne Forbindelse anføres, at ved Opgøret over den tilstedeværende Befolkning i 1900 taltes 2,934,000 Schweizere og 392,896 »fremmede«. Den tyske Folkestamme behersker ganske Nord- og Mellemschweiz og sender kraftige Strømme over St. Gotthard ind i Rhône-Dalene, langs Rhinen's Bredder o. s. fr. Landet rundt. Fransk raader i Kantonerne Fribourg, Genève, Neuchâtel, Vaud og Valais. Italiensk i Tessin (Ticino), Rætoromansk (Ladinsk) i Graubiinden. Naturligvis findes der i de her nævnte Sprogomraader gerne

i højere eller ringere Grad Minoriteter af de andre Folkestammer.

Til denne Uensartethed i Sprog svarer delvis Forskellighed i Religion. 1900 taltes 1,916,157 Protestanter og 1,379,664 Katolikker. Endvidere var der godt og vel 12,000 Jøder. Resten — ca. 7,000 Mennesker — hørte til andre Trossamfund. Det katolske Element er især dominerende i følgende Kantoner: Luzern (134,000), Uri (18,900), Schwyz (53,500), Obwalden (15,000), Nidwalden (12,900), Zug (23,000), Fribourg (108,000), Solothurn (69,000), Appenzell (Innerroden) (12,700), Tessin (135,800), Valais (112,600) og Geneve (67,200).

Hvad Befolkningens Bevægelse angaar, som den viser sig gennem Ægteskaber, Fødsler og Dødsfald, skal blot følgende anføres. 1865—83 var i aarligt Gennemsnit Antallet af Ægteskaber 7,4 pr. Tusinde, Antallet af Fødsler 30,2 og Antallet af Dødsfald 23,1 pr. Tusinde af Befolkningen. Omkring Midten af 1880'erne (1886) stiftedes aarlig ca. 20,000 Ægteskaber (1,90 Skilsmisser paa hver 1,000 Ægteskaber), fødtes 84,000 (hvoraf henved 5 p. Ct. »uægte«) og døde 60,000. For de seneste Aar stiller Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald sig saaledes:

	Levendefødte	Dødfødte	Døde (uden dødf.)
1898	91,793	3,391	58,914
1899	94.472	3.422	57,591
1900	94,316	3,379	63,606
1901	97,028	3,607	60,018
1902	96,481	3,501	57,702

Baade Fødselshyppigheden og Dødeligheden ere i Dalen. I p. Ct. af Befolkningen (Middelbefolkningen) var der aarlig 1896—1900: 2,83 levendefødte, 0,10 dødfødte, 1,81 døde. Antallet af Ægteskaber var 1901: 25,379. Ægteskabsprocenten (Antallet af viede i Forhold til Befolkningen) var 1896—1900 aarlig 1,54 (eller — set i Forhold til de viede Par — 0,77). Antallet af Selvmord var 1889—93 gennemsnitlig 658, 1898: 690, 1899: 724, 1900: 764, 1901: 747 og 1902: 769. *A. Hk.*

Handel.

Paa Forhaand er man ikke tilbøjelig til at vente, at der skulde findes en stor Udenrigsomsætning i S.; Landets Beliggenhed, omgivet af store Stater med høje Toldsatser, uden Søgrænse og med vanskelige Terrainforhold paa Grund af de store Bjærgmasser, synes paa Forhaand at udelukke en saadan, hvortil yderligere kommer, at S. er fattigt paa Raastoffer og kun industrielt fremragende i faa Retninger. Alligevel viser det sig, at Omsætningen er meget betydelig; maalt pr. Individ er den inden for de europæiske Stater kun større i Nederlandene og Belgien. De væsentligste Handelsbyer ere Basel, Geneve, Zürich, St. Gallen, men desuden findes der en hel Del smaa Handelssteder ved Jærnbanestationer.

Til Oplysning om de sidste 10 Aars Omsætning hidsættes nedenstaaende Tabel, hvor særlig medtages Omsætningen med ædelt Metal (herved maa dog erindres, at Landet er Medlem af den latinske Møntunion).

	Specialindførsel Mill. frc.	Specialudførsel Mill. frc.	Mill. frc.	Desuden ædelt Metal Indførsel Mill. frc.	Udførsel Mill. frc.
1893	827,5	646,5	553,5	44,9	48,7
1894	825,9	621,2	459.8	55.0	51,8
1895	915,9	663.4	463,2	64,3	41,1
1896	993,9	688,3	436,4	68,0	50,6
1897	1,031,2	693,2	452,4	83,2	54,3
1898	1,065,3	723,8	474,1	88,9	57.6
1899	1,159,9	796,0	584,2	124,0	69,7
1900	1,111,1	836,1	588,7	95.7	48,8
1901	1,050,0	836,6	591,7	68,6	26,5
1902	1,128,5	874,3	636,0	78,7	42,6

1902 fordelte Omsætningen sig paa følgende Maade:

	Indførsel Mill. frc.	Indførsel p. Ct.	Udførsel Mill. frc.	Udførsel p. Ct.
Levnedsmidler	337,3	29,9	121,8	13,9
Raastoffer	445,0	39,4	94,6	10,8
Fabrikater	346,2	30,7	657,9	75,3
	1,128,5	100	874,	100

De Lande, S. staar i Handelsomsætning med, ere først og fremmest Grænselandene; nedenstaaende Tabel oplyser Forholdet i 1902:

	Indførsel Mill. frc.	Udførsel Mill. frc.	I alt Mill. frc.
Tyskland	324,4	202,8	527,0
Frankrig	217,0	111,9	328,9
Italien	177,8	50,9	228,7
Østerrig-Ungarn	70,5	46,6	117,1
Storbritannien	54,1	186,3	240,4
Belgien	24,6	13,7	38,3
Nederlandene	4·0	5,6	9 6
Rusland	63,0	26,8	89,8
Norge-Sverige	1,3	6,6	7,9
Danmark	0,1	3,5	3·6
Spanien	13,1	13,8	26,9
Donau-Landene	15,7	6,2	21,9
Afrika	19,3	11,8	31,1
Asien	39 6	33,1	72,7
Amerika	94,4	135,5	229,9
Australien	7,3	3,8	11,1

De vigtigste Varer i Indførselen (1902) vare inden for Tekstilgruppen: Silke og Silkevarer 172,4 Mill. frc, Bomuld og Bomuldsvarer 83,4, Uld og Uldvarer 67,2, Linned og Linnedvarer 15,5, Kautsjuk 3,4, Straa 3,1, andet 7,5; inden for Metaller og Mineraler: Kul 56,0, Jærn 88,0, andre uædle Metaller 22,7, ædelt Metal 52,2, Ure 3,4. Desuden indførtes af Bygningsmateriale for 10,8, af Træ for 26,9, af Glasvarer for 10,3, af Kemikalier for 49,1, af Tobak for 10,0, af Læder for 30,0, af Papir for 10,4 og af Landbrugsfrembringelser for 42,4 Mill. frc. Inden for Gruppen Næringsmidler faldt 190 Mill. frc. paa Produkter af Jorden, 93,2 paa dyriske Produkter og 55,2 paa Kolonialvarer. I Udførselen kommer inden for Tekstilvarer paa Gruppen Silke 249,2 Mill. frc, Bomuld 166,5, Uld 21,4, Linned 2,1, Kautsjuk 1,4, Straa 9,8;

inden for Metalindustrien: Jærn 58,5, andre uædle Metaller 4,6, ædelt Metal 19,5, Ure 120,9. Endvidere paa Bygningsmateriale 3,5, Træ 6,5, Glasvarer 1,2, Kemikalier 31,8, Tobak 3,0, Læder 19,9, Papir 4,7, Landbrugsfrembringelser 17,5. Blandt Næringsmidler falder paa Produkter af Jorden 10,6, af Dyr 88,3 (Ost 43,2. Mælk 37,7), Chokolade o. l. 23,0 Mill. frc. *M. IC.*

Industri m. m.

S.'s Industri gaar langt tilbage i Tiden. Den har ogsaa haft gode Vækstbetingelser bl. a. i det tidlig udviklede Kulturliv og i den store Rigdom paa Vandkraft. Endelig har ogsaa Jordbunden kunnet byde adskillig naturligt Materiale, som dog først ret langsomt er blevet udnyttet: Kalksten fra Solothurn, Skifer fra Glarus, Marmor, Gips, Ler og Sandsten m. v. Med Bjærgrigdommen er dog ikke fulgt stor Metalrigdom, væsentlig Jærn. Allerede fra 13. Aarh. høre vi om Silkemanufakturer fra Zürich og Uld- og Linnedvæverier, i 15. Aarh. er Papirindustrien fremme i Basel og *Fribourg*; ligeledes Bogtrykkunst (Basel) og Urfabrikationen (Geneve). I 16. Aarh. tager Tekstilindustrien Fart; Silkespinderier, Silkefarverier, Fløjls- og Silkevæveri m. m. I 17. Aarh. udvikles Industrien i Tobak, i Kniplinger, Strømper m. v. samt Blegeriet, medens man i 18. Aarh. faar ny Virksomhedsfelter bl. a. i Tilvirkningen af Musikinstrumenter (Musikdaaser), Hestehaarspræparater, i Straafletning og Bomuldsspinderiet ikke at forglemme. I 19. Aarh. kommer en Mængde Industrigrene til, medens det under Konkurrencen med andre Lande gaar tilbage med adskillig god gammel Virksomhed, som Kniplings-, Linned- og Uldvæveriet. For Tiden har S. sin Styrke i Tilvirkning af Bomuld, Silke, Ure, Bijouterier og Maskiner.

Ved Forbundsloven af 1877 med senere Tilføjelser har man søgt at gennemføre en Arbejderbeskyttelse for Fabrikindustriens Folk. Børn under 14 Aar maa ikke arbejde i Fabrikker. For Børn mellem 14—16 Aar og mindreaarige (16—18 Aar) er der indskrænkende Bestemmelser med Hensyn til Arbejdstid m. v. For voksne er der en Maksimalarbejdsdag paa 11 Timer; Søndagsarbejde er forbudt, Natarbejde indskrænket, og forbudt over for Kvinder. Disse tager Loven sig endvidere af paa forskellig Maade (bl. a. i Barselstilfælde). Love af 1881 og 1887 bestemme Arbejdsgiverens Ansvarlighed under Ulykkestilfælde ved Arbejdet. Men ved Siden af saadanne for hele Landet gældende Love er der talrige kantonale, der udfylde Forbundslovene; saaledes er der til Afgørelse af Retstvistigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere indført *conseils de prud 'hommes* og industrielle Voldgiftsretter i flere Kantoner (St. Gallen, Geneve m. v.). I flere schweiziske Kantoner har man forsøgt at løse Arbejdsløshedsspørgsmaalet gennem en Arbejdsløsforsikring, snart ad Frivillighedens Vej (som i Bern), snart gennem Tvang (som i St. Gallen og Basel); disse dristige Foretagender ere dog endnu paa Forsøgets Stadium, og nogle ere mislykkedes. Overhovedet staar S. med dets rige demokratiske Udvikling højt i Retning af Omsorg for Haandens Arbejdere (Arbejdersekretariater o. l.). Fagforeningsbevægelsen har derimod ikke slaaet kraftig Rod i S.'s industrielle Jordbund. Den industrielle Uddannelse er i det væsentlige Kantonernes og Kommunernes Sag, men støttes ved Tilskud fra Forbundet. — Udadtil har dette søgt at værne Industrien i dets Kamp med Udlandet og dettes Toldbeskyttelse (en særlig Fare truer saaledes S.'s Industri fra U. S. A., hvor Mac-Kinley-Billen i mange Retninger kom den schweiziske Udførsel paa tværs); saaledes 1891 med en ny Toldtarif med forhøjede Satser, hvorefter ny Handelstraktater ere afsluttede med Nabomagterne.

Antallet af Fabriketablissementer o: de Fabrikker, der staa under Fabrikinspektoratets Tilsyn, var 1901: 6,080 med 242.534 Arbejdere. Den motoriske Kraft beløb sig til 320,431 H. K. (hvoraf 185,486 Vandkraft, 84,030 Damp, 37,418 Elektricitet og 13,501 andre Motorer). Industriens Udvikling vil ses af nedenstaaende Oversigt:

	1888	1895	1901
Antal Fabrikker	3,786	4.933	6,080
— Arbejdere	159,543	200,199	242,534
hvoraf Mænd	86,532	119,204	150,203
Kvinder	73,011	80,995	92,331

Udviklingens Vækst ses endnu stærkere af Stigningen i den til Raadighed staaende Hestekraft: 1888: 82,398, 1895: 152,718, 1901: 320,431. Arbejderstaben fordelte sig 1901 paa følgende Maade efter Alder 1) 14—18 Aar: 16,669 Mandkøn, 18,603 Kvindekøn, 2) 18—50 Aar: 117,397 Mænd, 67,374 Kvinder, 3) over 50 Aar: 16,137 Mænd, 6,354 Kvinder. I alt 150,203 Mænd og 92,331 Kvinder. Disse sidste ere især sysselsatte (nemlig med 64,000 Arbejdersker) i Tekstilindustrien, Landets mest udbredte Virksomhed. Fabrikkerne fordelte sig saaledes paa de forskellige Industrigrupper efter Arbejderstyrke:

	Antal Arbejdere
Tekstilindustri	97,193
Industri i Huder og Læder	9,273
— i Næring- og Nydelsesmidler	18 393
— i kemiske o. l. Produkter	7,016
— i Papir	13,781
— i Træ	14,474
— i Metal	12,731
— i Maskiner	32,647
— i Bijouteri, Ure	24,858
— i Jord og Sten	12,168
Tilsammen	242,534

Desuden var der knyttet 52,291 Hjemmearbejdere til Fabrikvirksomheden. Denne Husindustri var stærkest fremtrædende i Tekstilfaget (39,838) og i Bijouteri- og Urindustrien (7,594).

Tekstilindustrien. Den vigtigste Gren er Bomuldsindustrien, der især er udbredt i det østlige S. (Ziirich, Glarus, St. Gallen, Appenzell, Thurgau og Aargau). 1890 vare 89,000 Mennesker sysselsatte i dette Fag; hvoraf de 54,000 i 1,571 Fabrikker; 1888—95 er Arbejdertallet steget med godt 10 p. Ct. 1888 taltes 1,7 Mill. Tene i Bomuldsspinderiet. Silkeindustrien trives især i Ziirich

(Klædestoffer) og Basel (Baand). Den har i de senere Decennier lidt en Del ved den stærke Vækst af Silkeindustrien i U. S. A., der tidligere var dens sikre Afsætningssted. Ogsaa Urindustrien har delvis faaet sit Marked spærret ved den tiltagende Fabrikation af Ure i U. S. A. Ure tilvirkes især i Geneve (kostbare Ure), Neuchâtel, Vaud og Bern. De udføres dels i færdig Stand, dels i Bestanddele. S. staar særlig højt i Fabrikationen af Lommekronometre. I Juvelarbejder staar Geneve meget højt. 1890 vare 44,000 Mennesker sysselsatte i Ur- og Bijouterifaget, altsaa mange uden for Fabrikkerne og, som ovenfor anført, en Del som Hjemmearbejdere, knyttede til Fabriketablissementerne. Af Maskinfabrikker kan bl. m. a. fremhæves det store Zentralbahnwerkstätte i Olten (Lokomotiver). I Gruppen »Nærings- og Nydelsesmidler« findes (1901) 241 Bryggerier, der tilvirkede ca. 2 Mill. Hektoliter 01 (12 af dem fabrikerede hver mindst 40,000 Hektoliter). Brændevinsbrændingen er Forbundsmonopol. Endelig kan anføres Straafletningen i Kantonerne Fribourg, Aargau og Tessin, Træskæreriet i Kanton Bern samt Industrien i Tændstikker, Skotøj, Gummivarer, Instrumenter og Chokolade. Her er maaske ogsaa Stedet at anføre den Rolle, Hotellerne spille som Indtægtskilde for S.; til ca. 1,896 Hoteller var der knyttet et Personale paa 27,700 Mennesker og en Kapital paa — naturligvis rundt regnet — 550,5 Mill. frc.

Bjærgværksdriften har som nævnt ikke mange Metaller at operere med (noget Jærn fra Jura [Berner Jura]). Salttilvirkningen spiller nu en ret betydelig Rolle: 5 store Saltminedistrikter: det kantonale Bex, Schweizerhalle, Rheinfelden, Ryburg og Kaiseraugst. Produktionen androg 1901 506,000 metr. Cent. Anthracitkul udvindes i Valais. 1901 fremstilledes 421,000 metr. Tons Cement. Enkelte Steder i Juraegnene findes Asfalt. Hist og her er der betydelig Tørvetilvirkning. Endelig maa ikke glemmes den Indtægtskilde, som talrige mineralske Vande skaffe S. *A. Hk.*

Andre Næringsveje.

Erhvervsforhold. Den schweiziske Befolkning, der antropologisk er en Blanding af de lyshaarede, kraftige, tyske Alemanner og Folk af en sorthaaret, brunlig, mindre og slankere Type, lever under højst forskellige Forhold i Bjærgene og paa Højsletten. I Sammenligning med den agerdyrkende, sindige og træge Slettebo er Alpeboen, hvis Liv er en uafbrudt Kamp med en mægtig Natur, af en hel anden Støbning. I legemlig Henseende karakteriseres han ved sin slankere og kraftigere Bygning, bedre Holdning og elastiske Gang. Og i aandelig Henseende ere Mod og Handlekraft hans Særmærker. Det var Mænd fra Bjærgkantonerne, der grundlagde S.'s Selvstændighed og senere i udenlandsk Tjeneste havde Ry for deres Tapperhed og Troskab. Del var dog ikke alle Vegne i S., at Alpenaturen virkede forædlende paa Mennesket. Der gives netop i S., og især i Kantonerne Wallis og Ticino, flere afsides og barske Dale, hvor Beboernes Fattigdom og Urenlighed i Forbindelse med de stadige Giftermaal mellem nærbeslægtede have frembragt degenererede Vantrivninger, de saakaldte Kretinere. Under de forbedrede sanitære Forhold i Nutiden er Kretinismen dog i stærk Tilbagegang. For øvrigt er S. i klimatisk Henseende at anse for et sundt Land, hvad ogsaa de talrige Kursteder ere et Vidnesbyrd om. Det er navnlig i Højalperne med deres rene Luft og stadige Solskin, at det ene Kursted er opstaaet efter det andet. Da disse næsten udelukkende besøges af Udlændinge, og da S.'s skønneste Egne desuden aarlig besøges af Millioner af lystrejsende, forstaar man, at Turistvæsenet nu er blevet en Hovedindtægtskilde for Landet. I stadig Tiltagen er det Befolkningselement, der lever af Hotelvæsenet eller som Førere, og hvis hele økonomiske Tilværelse er afhængig af Fremmedsæsonen. For Folkekarakterens Udvikling spiller dette ikke nogen gunstig Rolle. Og efterhaanden som der aabnes ny Router for Turiststrømmen, udviskes de mange Ejendommeligheder i Klædedragt og Levevis, der tidligere gav hver Dal sit eget Præg. Modsætningen mellem Livet i Bjærgene og paa Højsletten kommer ogsaa frem i de to Næringsveje, Kvægavl og Agerbrug, der tidligere vare næsten eneherskende paa disse Omraader, saaledes at Bjærgboen var Hyrde og Sletteboen Agerdyrker. En egentlig Bondestand træffes i S. kun i Kantonerne Bern, Luzern, Aargau, Solothurn, Freiburg og Waadt. I alle andre Kantoner er Landbruget kun en Bibeskæftigelse ved Siden af Kvægavl eller Industri og Haandværk. Faa Steder i Europa er Jorden mere udstykket end i S., og selv i Fabrikegnene er det sædvanligt, at Arbejderne eje lidt Jord, hvor de kunne føde en Ko og avle Kartofler og lidt Korn. Større Gaarde forekomme egentlig kun i Kanton Bern, hvor en Storbondestand fra gammel Tid har siddet inde med Jorden.

Agerbrug. Omtrent $^3/_4$ (29,692 □Km.) af S.'s Areal kan regnes for produktivt. Heraf falde 20,900 □Km. paa Ager-, Have-, Eng- og Græsland, 318 □Km. paa Vinland og 8,473 □Km. paa Skov. Da Kornlandet som oftest staar tilbage for Græslandet, og da Dyrkningsmetoderne for øvrigt ere temmelig tarvelige, kan S. langtfra brødføde sig, men maa indføre over Halvdelen af Forbruget. Kun Schaff hausen, Solothurn, Luzern og som oftest Freiburg kunne dække eget Forbrug. Der dyrkes i S. særlig Hvede, Spelt og i de varmere Egne Majs. Desuden træffes Havre, Rug, der stiger op i de højest beboede Dale, Byg, Kartofler, Bælgsæd, Hamp, Hør og Tobak. En særlig Omhu anvende Schweizerne paa Foderplanter. Af Vinavlen er det aarlige Udbytte over 40 Mill. Kr. De bedste Vine forekomme fra Wallis, Waadt, Neuchatel, Schaffhausen og Thurgau samt fra Rhin-Dalen og Højderne ved Zürich-Søen. Frugtavlen er overmaade udbredt. Almindeligt er det paa Højsletten at træffe Græsmarker oversaaede med Frugttræer. I Wallis og ved Lago Maggiore dyrkes Figen, Mandler og Pommerans, og fra Ticino faas ægte Kastanjer.

Kvægavl. S.'s Kvægbestand var 1901 124,900 Heste, 1,800 Æsler, 3,000 Muldyr, 1,340,000 Stkr. Hornkvæg, 555,000 Svin, 219,000 Faar og 354,600 Geder samt 242,500 Bistader. De bedste Heste høre hjemme i Bern og Schwyz, de bedste Muldyr i Wallis. Af Hornkvæg har S. oprinde-

lig to Racer. Fra det vestlige og nordlige S. stammer det svære, røde eller sortbrogede Simmenthaler og Freiburger Kvæg, fra det østlige og mellemste S. det mindre, lettere byggede, graa eller brune Schwyzer Kvæg, der særlig udmærker sig ved sin Malkeevne. Paa Slettelandet forekomme dog begge Racer dels i indbyrdes Blanding, dels opblandede med italiensk og tysk Kvæg. Af Svinene findes $^{2}/_{5}$ alene i Bern og Waadt. Faareavlen er i Tilbagegang og spiller endnu en Rolle alene i Graubunden, Wallis og Bern. Græsgangene i førstnævnte Kanton bortlejes for en Del til Italienere, der om Sommeren komme med deres store Flokke af Bergamasker Faar. Gedeholdet er i Tiltagende, og de største Antal træffes i Bern, Ticino og Graubünden. Til Heste- og Kvægavlens Fremme udsættes aarlig Forbunds- og Kantonpræmier for Avlsdyr og Kvægsamlinger, og der lægges mest Vægt paa Malkekvæget. Af Fedekvæg til Slagtning indføres aarlig saa meget, at det betydelig overgaar den Mængde Schweizerkvæg, der udføres til Avlsbrug i Udlandet. Smørtilvirkningen viger mere og mere for Produktionen af Ost, der er en betydelig *Udførselsartikel*. De bekendteste Ostesorter ere Emmenthaler, Saanen, Greyerzer, Ursern, Cristallina samt Schabzieger Ost. Desuden er Tilvirkningen af kondenseret Mælk og Mælkesukker i stærk Fremgang. Fjerkræavlen dækker ikke Forbruget af Kød og Æg, og det samme gælder Biavlen, der dog leverer et saa anerkendt Produkt som den hvide Tavetschhonning fra Graubünden. Af Silkeavl er der en Ubetydelighed i det sydlige Ticino. Hvor Turistlivet endnu ikke har omdannet Alpelandsbyerne til Hotelkolonier, hersker den fra Fædrene nedarvede Sæterdrift. Vinteren tilbringer Alpeboen i Landsbyen; men i Sommertiden er han i Alperne enten alene eller ledsaget af Familie og drager som en Nomade om i Højbjærgene for at opsøge friske Græsgange til sin Hjord. Sætertiden begynder som Regel sidst i Maj og varer, til Nattefrosten om Efteraaret dækker Græs og Blade med sin Rim. I den første Tid bliver Kvæget dog paa de lavere Græsgange (»Maiensässe«), hvor den enkelte Kvægejer (»Senn«) i Reglen selv leder Driften. Naar det derimod i Juli og August drager op til de alpine Græsgange, plejer nutildags et Antal Naboer at overdrage Røgten til en enkelt Senn, hvem det da paahviler at malke Kvæget Morgen og Aften samt at omdanne Mælken til Ost eller Smør.

Skovbrug. Af S.'s 8.473 □ Km. Skov findes mest i Jura og paa Højslettens Bakkedrag, mindst i *Højalpekantonerne* samt Geneve. Det aarlige Udbytte af Skovbruget er ca. 30 Mill. Kr. For at standse den tidligere planløse Borthuggen bleve Skovene 1874 stillede under Forbundets Opsyn, og en Forbundslov af 1897 søger navnlig at standse Skovødelæggelsen i Højalperne samt at indføre et ordnet Forstvæsen. — Fiskeri. Efter at Jagt og Fiskeri 1876 er stillet under Forbundets Opsigt, er navnlig Fiskeriet kommet til at spille en økonomisk Rolle, idet man har lagt sig efter kunstig Fiskeavl. Almindelig kendt ere Foreller fra Bjærgvandene og Laks fra Rhinen.

Bjærgværksdrift. Paa Malme er S. fattig, og intet af de tidligere talrige Bjærgværker i Alperne er nu i Drift. Der findes lidt *Nikkel*malm og sølvførende Blyglans i Wallis samt sølv- og kobberholdige Malme i Wallis og Graubünden. S.'s eneste *Jærngrube* er ved Delémont i Berner Jura. I Wallis brydes aarlig ca. 4,000 Tons Anthracit og paa Højsletten 3,000 Tons Brunkul, men Udbyttet er i Nedgang. Af større Vigtighed ere Asfaltgruberne ved Val de Travers i Neuchâtel, der levere 7,000 Tons om Aaret, samt Saltminerne i Waadt, Aargau og Basel, af hvilke det aarlige Udbytte er 40,000 Tons. Af Bygningssten og Skifer brydes ikke saa lidet flere Steder i Landet. Særlig kendt er en Kalksten, den saakaldte Solothurner Marmor, samt Tag- og Tavleskiferen fra Alperne. Endelig er S. rigt paa varme Kilder og Mineralkilder, der flere Steder finde medicinsk Anvendelse. *H. P. S.*

Finansvæsen m. m.

Finanser. Budgettet for Forbundsforvaltningen udviste 1902 en Indtægt af 107,208,831 frc. mod en Udgift af 106,542,072 frc. De vigtigste Poster paa Indtægtssiden vare Finans- og Tolddepartementet med 50,638,671 frc. og Post- og Jærnbanedepartementet med 49,124,383 frc.; paa Udgiftssiden vare de største Poster Post-, Telegraf- og Jærnbanevæsenet med 47,008,529 frc. og Militærvæsenet med 28,713,631 frc. Under Udgiftsposterne kunne særlig nævnes: Amortisation og Forrentning af Laan 4,342,051 frc., Almindelig Forvaltning 1,237,688 frc, Indenrigsdepartementet 13,141,251 frc, Finans- og Tolddepartementet 5,671,473 frc, Handels-, Industri- og Landbrugsdepartementet 5,093,456 frc.

Forbundets Aktiver udgjorde ved Udgangen af 1902 229,360,307 frc., Passiverne vare 90,158,376 frc., Statsformuen var altsaa 139,201,931 frc.

S.'s Vaaben er et fritstaaende Sølvkors i rødt Felt, Landsfarven hvid og rød.

Mønt, Maal og Vægt. For at gøre en Ende paa det Virvar af forskellige kantonale og udenlandske Møntsystemer, der herskede i S., indførtes 1850 den franske Møntfod, og 1865 tiltraadte S. den latinske Møntkonvention. Egne Guldmønter begyndte S. dog først at præge 1883. Statspapirpenge eksistere ikke; men almindelig ere Banknoter udstedte af de mange Emissionsbanker. I flere Kantoner indførtes 1835 det saakaldte ny Schweizer Maal, der bestod i en Tillempning efter det franske metriske System, saaledes at 1 Fod = 3 Decimeter, medens det for øvrigt bibeholdt gamle tilvante Benævnelser. 1852 blev dette System ved Forbundsbeslutning gennemført i hele Landet. Men allerede 1877 gik man over til at gennemføre det rene Metersystem i Maal og Vægt. *H. P. S.*

Undervisningsvæsen.

Før 19. Aarh. blev der i de fleste Kantoner ikke gjort meget for den egentlige Folkeskole, først efter Julirevolutionen blev der overalt taget fat paa en Reform af Skolevæsenet, og nu staar den almindelige Oplysning i S. meget højt. Statens og Kommunernes Bidrag til det samlede Undervisningsvæsen var (1901) 51,732,155 frc. eller pr. Hoved 15,5 frc Statens Bidrag til Polyteknikum

var (1901) 1,132,327 frc, til Haandværksskolerne i Kantonerne 1,093,929 frc, til Landbrugsskolerne 248,156 frc. og til Købmandsskolerne 343,878 frc. Der hersker overalt Skoletvang, men Skolen er konfessionsløs og gratis; den staar under Tilsyn af Forbundet, der aarlig ved Rekrutternes Prøve kontrollerer Resultaterne af Undervisningen. Den nærmere Ordning af Skoleforholdene er Kantonets Sag og nogen ensartet Folkeskole findes derfor ikke. Uddannelsen er bedst i de Kantoner, hvor Protestanterne ere i Flertal, i de fattige Bjærgkantoner staar Oplysningen endnu en Del tilbage. I Forbindelse med Folkeskolerne staa Fortsættelsesskoler og Haandværksskoler. Mellemskolerne deles i humanistiske (Gymnasier), der forberede til Universitetet, og reale (Industriskoler), der forberede til Polyteknikum; til disse sidste er ofte knyttet en Købmandsskole. Ogsaa den lærde Undervisning staar højt. Der findes Universiteter i Basel, Bern, Geneve, Lausanne og Zürich, Akademier i fcribourg og Neufchâtel; det berømte 1855 oprettede Polyteknikum i Zurich besøges af studerende fra næsten alle Lande. Endvidere findes i S. et teknisk Institut i Winterthur, tre Præsteseminarier, mange Lærer- og Lærerindeseminarier, Veterinærskoler, Landbrugsskoler, Blinde- og Døvstummeanstalter o. s. v. samt talrige af Udlændinge stærkt besøgte Privatinstitutter, særlig i det franske S. Antallet af offentlige Biblioteker udgør over 2,000 med henved 3 Mill. Bd. De ældste ere Stiftsbibliotekerne i St. Gallen og Einsiedeln, det største er Biblioteket i Zurich.

Om nogen selvstændig schweizisk Litteratur kan der ikke tales; for at vinde større Udbredelse maa den støtte sig til den franske, tyske eller italienske. Af skønlitterære Forfattere fra den nyere Tid kunne nævnes Töpffer, G. Keller, K. F. Meyer, Ferd. Schmidt, Marc-Monnier, Cherbuliez m. fl., af Historikere bl. a. J. von Müller, Meyer von Knonau og Burckhardt. Paa Naturvidenskabens Omraade har S. glimrende Navne at fremvise: Haller, Saussure, de Candolle, Desor, Carl Vogt, Tschudi, Heer, Pictet m. fl., ligeledes i Filosofi og Filologi: J. J. Rousseau, Lavater, Pestalozzi, Zimmermann, Hirzel o. s. v. — De fleste større Byer have egne Kunstmuseer, og S. kan opvise et stort Antal Kunstnere saavel Malere som Billedhuggere. Musikken tæller et forholdsvis meget betydeligt Antal Dyrkere og der findes en Mængde Sang- og Musikforeninger; de fleste større Byer have tillige Teatre om Vinteren. — S. har i Forhold til sit Indbyggerantal den største periodiske Litteratur af alle europæiske Lande; der udkom 1902 over 900 Aviser og Tidsskrifter. De vigtigste Aviser ere i det franske S. »Journal de Geneve« og »Gazette de Lausanne«, i det tyske S. »Basler Nachrichten«, »Nationalzeitung« og »Allgemeine Schweizerzeitung« (alle i Basel), »Der Bund« (Bern), »Neue Zürcher Zeitung« og »Züricher Post« (Zürich) »Vaterland« (Luzern). De betydeligste Tidsskrifter ere »Bibliothéque universelle« (Lausanne) og »Schweizerische Rundschau« (Zürich). Der findes et ualmindelig stort Antal Foreninger og Selskaber med videnskabelige og almennyttige Formaal; de ældste af disse ere »Schweizerische Gemeinnützige Gesellschaft« (stiftet 1810 i Zürich) og »Schweizerische Naturforschende Gesellschaft« (stiftet 1815 i Geneve).

De kirkelige Anliggender ledes i de reformerte Kantoner af Kirkeraad; Ordningen af disse i de forskellige Kantoner er dog meget afvigende. Den katolske Kirke styres af 5 Biskopper, der staa umiddelbart under Paven.

Samfærdsel.

De schweiziske Floder ere paa Grund af deres rivende Løb ikke egnede til Skibsfart. Kun en kort Strækning af Rhinen mellem Stein og Schaffhausen besejles. De faa Kanaler, der findes i S., ere særlig byggede af Hensyn til Vandløbenes Regulering og tjene kun i ringe Grad Trafikken. Her nævnes dog Aare-Kanalen, der forbinder Aare med Bieler-Søen, og Linth-Kanalen i St. Gallen. En større Rolle spille Søerne, idet alle over 20 □Km. med Undtagelse af Walen-Søen paa Grænsen af St. Gallen og Glarus, der med sine jævnlige Kastevinde er farlig at befare, besejles af Dampere. Allerede 1823 blev den første Damper sat i Gang paa Genfer-Søen, og derefter fulgte 1824 Boden-Søen, 1826 Lago Maggiore og 1827 Neuchatel-Søen. I 19. Aarh. ere de schweiziske Samfærdselsmidler af alle Arter gaaede fremad med Kæmpeskridt, hvilket først og fremmest skyldes det opblomstrende Turistliv og dernæst den med Landets Beliggenhed følgende Transithandel over Alperne. Medens det endnu i 18. Aarh. hed sig, at »over Alperne gaar ingen Vogn«, er nu selv den mest afsides liggende By i det mindste ved Landevej bragt i Forbindelse med Omverdenen, og over Højbjærgene føre nu ypperlige Køreveje gennem talrige Pas som Simplon, over hvilket Napoleon I lod bane Vej, Pilion Bruchberg, Brünig, Furka, St. Gothard, Klausen, Oberalp, Lukmanier, Lenzerheide, Luziensteig, Bernhardin, Splügen, Julier, Albula, Flüela, Ofenberg, Bernina, Maloja samt den 1891—94 anlagte Grimsel-Landevej. At Vejnettet paa Slettelandet er af udmærket Kvalitet, er en Selvfølge. Overhovedet have de schweiziske Ingeniører i Vej bygningskunsten, hvad enten det gælder Landeveje eller Jærnbaner, udviklet sig til store Mestere, af hvem hele Europa har lært. Siden den første Jærnvej 1847 aabnedes mellem Zürich og Basel, er Landet efterhaanden blevet overspundet med et helt Net, hvis samlede Banelængde 1902 udgjorde 4,159 Km.. Ifølge Forbundslov af 1852 overlades Banebygningen til Kantonerne og private Selskaber. Den Plan, man da i de følgende Aar søgte at gennemføre for S.'s Banenet, gik ud paa at føre en Hovedlinie gennem den helvetiske Højslette fra Geneve til Boden-Søen og fra denne lade Sidelinierne gaa saa langt som muligt op imod de høje Alpeovergange. Allerede Gennemførelsen af dette System voldte Teknikerne store Vanskeligheder, som de imidlertid overvandt gennem en Række dristige Broanlæg og Tunneler, der vakte stor Beundring. Men alt dette var kun at betragte som Forberedelser til et endnu mægtigere Foretagende Anlægget af St. Gotthard-Tunnelen, der besluttedes 1869 efter Overenskomst mellem S. og Italien. Da den ny Jærnvej mellem disse to Lande aabnedes 1882,

skete som med eet Slag en Frontforandring af hele S.'s Banenet, idet den ny Linie blev Hovedaaren, i Forhold til hvilken den gamle Højslettelinie kun blev af lokal Betydning. Dette avlede yderligere talrige Baneprojekter, og der opstod en Periode med Spekulation og Svindel. De schweiziske Jærnbaner ere anlagte og ejes til Dels af private Selskaber, af hvilke det største er Jura-Simplon-Selskabet, der er opstaaet ved Sammenslutning af et Par ældre Selskaber, og som 1889 ved Forbundsdekret fik overdraget Gennemførelsen af Simplon-Banen (s. d.) med den mægtige Tunnel, der nu nærmer sig sin Fuldendelse. Som Regel giver Regeringen Baneselskaberne Koncessioner paa Anlægget og Driften i 30 Aar, efter hvilken Tids Forløb Staten har Ret til at erhverve Linierne for en Sum, der beregnes som 25 Gange det gennemsnitlige Udbytte af de sidste 10 Aars Drift. Efter et Par Forsøg, der strandede dels paa Vanskeligheden ved Købesummens Beregning, dels paa Folkeafstemningen 1891, lykkedes det endelig 1898 at faa Overdragelsesvilkaarene i Orden, saaledes at Jura-Simplon-Selskabets Baner 1903 overgik til Statsejendom, og St. Gotthard-Selskabets ville følge efter 1909. Paa Grund af S.'s mange Bjærggrupper og Bjærgtoppe, der besøges af Turisterne, er Landet særlig godt forsynet med Bjærgbaner, der benytte Tandhjuls- eller Traadtovssystemerne. Af saadanne Linier nævnes Lausanne—Ouchy, Zermatt—Gornergrat samt de Baner, der føre til Toppen af Rigi og Pilatus. Særlig mærkelig er det Baneanlæg, der or under Bygning, og som til Dels gennem Tunnel skal naa Toppen af Jungfrau. — Det schweiziske Telegrafvæsen kom allerede 1851 ind under Forbundets Ledelse og har haft en jævn og stadig Udvikling uden de Rystelser, der have hjemsøgt Jærnbanerne. S.'s Telegraflinier havde 1902 en Længde af 6,399 Km. med en samlet Traadlængde paa 22,572 Km. Der fandtes 2,137 Telegrafkontorer og besørgedes 4,180,622 Telegrammer, hvoriblandt ca. $1^3/_4$ Mill. til Udlandet og $^3/_4$ Mill. Transittelegrammer. S. havde samme Aar en Telefontraadlængde paa 246,857 Km., og der stedfandt $28^1/_2$ Mill. Samtaler. Heraf faldt paa Byerne henholdsvis 207,974 Km. og $23^1/_4$ Mill. Samtaler. Det schweiziske Postvæsen, der tidligere var overordentlig vanskeligt og indviklet, gik 1848 ind under Forbundsregeringen og har siden taget et mægtigt Opsving. Det var 1874 i Bern, at den store internationale Postkonvention kom til Verden. 1902 besad S.'s Postvæsen 1,589 Postkontorer, 2,029 Brevsamlingssteder og desuden 13 Bureauer i Udlandet, og det besørgede $155^1/_2$ Mill. Breve, hvoraf $47^1/_2$ Mill. til eller ira Udlandet, $83^1/_4$ Mill. Postkort ($34^1/_2$ Mill. udenrigsk), $72^1/_4$ Mill. trykte Sager ($30^1/_2$ Mill.) samt 8 Mill. Postanvisninger ($1^3/_4$ Mill.) til et samlet Beløb af 554 Mill. Kr. ($52^1/_2$ Mill. Kr.). *H. P. S.*

Statsforfatning.

S. er siden 1815 en føderativ Republik, dannet af 22 Kantoner — eller rettere 25, idet 3 ere tvedelte i Halvkantoner —, der have selvstændig Forfatning og Lovgivning, og som egenmægtig styre deres særlige Anliggender. Siden Novbr. 1815 have Europa's Stormagter tilsikret S. vedvarende Neutralitet. Ifølge Forfatningen af 7. Aug. 1815 — og end mere i Tiden før 1798 — vare Kantonerne suveræne Stater, kun forbundne i Forholdet udadtil og til Overholdelse af den indre Fred. Ligesom i det tyske Forbund valgte hvert Kanton sin Sendemand til Forbundsdagen, »Tagsatzung«, hvor de fælles Sager afgjordes ifølge de Instruktioner, Kantonet havde medgivet ham. Den samledes hvert andet Aar, skiftevis i Hovedstæderne for de 3 toneangivende — lige siden 15. Aarh. mest fremragende — Kantoner, Bern, Luzern, Zürich, de saakaldte »Vororte«, og Forsædet førtes da af det paagældende Vororts Sendemand.

Denne Forfatning afløstes 12. Septbr. 1848 af en Statsordning, nærmest lignende den nordamerikanske, dog saaledes, at der som udøvende Magt i Stedet for Unionens Præsident træder et Forbundsraad paa 7 Medlemmer, valgte af Forbundsforsamlingen paa 3 Aar og styrende hvert sit Departement og med en aarlig skiftende Forbundspræsident. De 7 Departementer ere 1) det politiske og udenrigske, 2) Finans-, 3) Post- og Jærnbane-, 4) Forsvars-, 5) Justits-, 6) Indenrigs-, 7) Handels-, Industri- og Landbrugsdepartement. S. gik saaledes over fra at være et Statsforbund til at blive en Forbundsstat, og Grundtanken i Mediationsakten 1803 blev nu virkeliggjort. Lovgivnings- og Bevillingsmagten i Fællessager overdroges Forbundsforsamlingen, der deles i 2 ligestillede Kamre, det ene repræsenterende de enkelte Kantoner, det andet S.'s samlede Folk: »Ständeraadet« med 44 Medlemmer, valgte 2 for hvert Kanton og 1 for hvert Halvkanton, enten af dets lovgivende Forsamling eller af den samlede Vælgermængde paa 1, 2 eller 3 Aar og lønnede af Kantonet selv; Nationalraadet paa 167 Medlemmer (siden 1902), valgte ved almindelig Valgret (20 Aars Alder) umiddelbart paa 3 Aar i 49 Valgkredse, fastsatte i Henhold til Folketallet (1 Medlem for hver 20,000 Indb.). Baade Forbundsraadet og Forbundsforsamlingen, der samles 2 Gange aarlig, have Sæde i Bern. I Forbundsforsamlingen føres Forhandlingerne paa Landets 2 Hovedsprog, Tysk og Fransk, men Lovene affattes ogsaa paa Italiensk. Stridigheder mellem Forbundet og et enkelt Kanton eller mellem Kantonerne indbyrdes eller mellem Mænd fra forskellige Kantoner saavel som alskens politiske Forbrydelser mod Forbundet paakendes af Forbundsretten, der har sit Sæde i Lausanne og nu tæller 16 Medlemmer og 9 Suppleanter, alle valgte paa 6 Aar af Forbundsforsamlingen. Denne vælger ogsaa Hærens General og Forbundskancelliets Kansler. Ved Forfatningen 1848 tilsikredes der alle Schweizere republikansk Styrelse, Lighed for Loven, Ophævelse af alskens Forrettigheder, udstrakt borgerlig og politisk Frihed samt Ret til at flytte fra eet Kanton til et andet, og der tillagdes Forbundsforsamlingen et Tilsyn med de enkelte Kantoners Forfatninger, inden de traadte i Kraft. Endelig udvidedes Fællesskabet inden for Forbundet betydelig, idet Told- og Handelssager, Postvæsen, Mønt, Maal og Vægt m. m. inddroges under Forbundets Lovgivningsmagt. Samtidig forbødes det Kantonerne at slutte Særforbund og at vedtage Militærkapitulationer med

fremmede Stater (om at udleje Schweizertropper): 1859 udstedtes et almindeligt Forbud mod, at Schweizere lode sig hverve til fremmede Hære.

1865 udstraktes den borgerlige Ligestilling og Trosfriheden ogsaa til Jøderne, og ved et Gennemsyn af Forfatningen 29. Maj 1874 udvidedes Fællesskabet endnu mere. Ikke alene blev hele Hærvæsenet fælles, medens tidligere Kantonerne raadede over deres egne Afdelinger, og kun Overledelsen af de specielle Vaabenarter siden 1848 havde hørt under Forbundet; men ogsaa vigtige Dele af den borgerlige Ret skulde være Fællessager, særlig Handels- og Obligationsret. (En fuldstændig Obligationsret udkom 1883 og en fælles Konkurslov 1889). Endvidere tilstodes der Forbundet Ret til at give Love om litterær og kunstnerisk Ejendomsret (senere tillige om Patenter og om Beskyttelse for Mønstre og Modeller), om Børns Arbejde i Fabrikkerne og om Arbejdstidens Længde i disse, om Jærnbaners Bygning og Drift (1898 fik det ogsaa Lov at tilkøbe sig visse Hovedbaner) samt om Jagt og Fiskeri m. m. Fremdeles fastsloges en Række Retsgrundsætninger, der skulde gælde for hele Forbundets Omraade: Nævninger paabødes i Straffesager, Gældsfængsel afskaffedes, ligeledes Legemsstraffe og Dødsstraf (den sidste genindførtes dog 1879, kun ikke for politiske Forbrydelser); tvunget borgerligt Ægteskab og Overdragelse til Lægmænd at holde de offentlige Lister over Fødsler, Vielser og Dødsfald samt at vaage over Jordfæstelser; tvungen, men vederlagsfri Undervisning i de offentlige konfessionsløse Folkeskoler; Forbud mod Spillebanker og mod ny Klostre. Foruden det tidligere Krudtregale indførtes tillige Saltregale, og dertil kom 1885 Alkoholmonopol, hvis Udbytte fordeles mellem Kantonerne; ligeledes fastsattes 1878 almindelig Værneskat. Senere er man gaaet videre ad samme Vej. 1898 besluttedes Fællesskab ogsaa for Strafferet og den øvrige Civilret, og Tanker ere oppe om fælles Syge- og Ulykkesforsikring og om Oprettelse af en Nationalbank. Man glider saaledes jævnt hen imod Virkeliggørelsen af den Plan, der foresvævede Revolutionsmændene 1798 om et Enheds-Helvetien.

Forfatningerne 1848 og 1874 indførte desuden væsentlige Fremskridt i Retning af sandt Folkestyre. Ligesom det allerede længe havde været Tilfældet i de enkelte Kantoner, at Ændringer i Forfatningerne skulde stadfæstes ved Folkeafstemning, foreskreves det 1848, at Ændringer i Forbundsforfatningen skulde stadfæstes baade af et Flertal af Kantoner og af et Flertal af umiddelbare Vælgerstemmer. Hertil føjedes 1874 den Ordning, at 8 Kantoner eller 30,000 Vælgere kunne kræve Folkeafstemning over vedtagne Forbundslove. Denne Afstemning (det saakaldte Referendum) var siden 1848 bleven indført i flere Kantoner og er efterhaanden bleven udstrakt til næsten alle (Fribourg undtaget), snart saaledes, at alle Love eller større Bevillinger skulle forelægges Vælgerne til Stadfæstelse, snart kun saaledes, at Afstemning kan kræves af et bestemt Antal Vælgere. I nogle Kantoner (bl. a. Zürich) er man gaaet et Skridt videre, idet Vælgerne ved en saadan Afstemning kunne paalægge Kantonsforsamlingen at tage et Spørgsmaal op til Drøftelse (det saakaldte Folkeinitiativ). Ogsaa denne Ordning optoges 1891 for Forbundets Vedkommende. Det har ellers vist sig, at Bestemmelsen om Referendum i Virkeligheden er en meget konservativ Forholdsregel, idet Vælgernes Mængde er mindre fremskridtslysten end de valgte Forsamlinger.

De enkelte Kantoners Forfatninger frembøde i gamle Dage de største indbyrdes Uligheder, lige fra umiddelbart Folkestyre ved Folkeforsamlinger med almindelig Valgret og 18 Aars Valgretsalder til Styrelse af en vis Mængde Patricierslægter (som i Bern). Medens den første Ordning endnu gælder i de fleste smaa Kantoner, ere Ulighederne i det væsentlige blevne udjævnede ved gentagne Forfatningsændringer i Tidsrummet 1831—54. Som Regel er der en lovgivende Forsamling (det store Raad) og et udøvende Raad (det mindre Raad eller Statsraadet), i nogle Kantoner med en Landammann i Spidsen. Siden 1890 er der i nogle Kantoner, bl. a. Geneve, Neuchâtel og Tessin, indført Forholdstalsvalgmaaden ved Valgene til det store Raad. Ligesom i Nordamerika vælges mange Embedsmænd umiddelbart og paa forholdsvis kort Tjenestetid (6 Aar), ogsaa Dommere, Lærere og Præster. Ligeledes ere Lønningerne gennemgaaende lave: Forbundsraadets Medlemmer have (siden 1900) kun 15,000 frc. om Aaret (tidligere endda kun 12,000), og Forbundspræsidenten, Landets øverste Embedsmand, 17,000. Kommunerne have selvfølgelig udstrakt Selvstyre. *E. E.*

Hærvæsen.

Den schweiziske Hær benævnes Forbundshær, uagtet Kantonerne opstille den største Del af Tropperne, og den er en ren Militshær, idet det er forbudt Forbundet at underholde faste Tropper, medens Kantonerne maa underholde 300 Mand.

Forbundshærens Ordning, Uddannelse og Forvaltning hvile paa Forfatningen af 29. Maj 1874 og Organisationsloven af 13. Novbr. s. A. Derefter er Forbundsforsamlingen den egentlige Krigsherre, idet den erklærer Krig, vælger Overgeneralen og har Overtilsynet med Straffeplejen. Inden for Kantonerne udøve disses Raad Krigsherrens Rettigheder, idet de opstille Tropperne, udøve Strafferetten og udnævne alle Officerer indtil Stabsofficer inklusive.

Enhver Schweizer er værnepligtig; den, der falder eller bliver Invalid, har Krav paa Understøttelse for sig og sin Familie, medens enhver indkaldt beholder de ham tildelte Vaaben, saa længe han er i Tjenesten. Værnepligten begynder med det Aar, hvori det fyldte 20. Aar naas, og varer til det 44. Aar, Officerernes dog til det 48. Aar. Landstormspligten varer fra 17. til 20. Aar og fra 44. til 50. Aar, Officerernes til 55. Aar. Fritagne for Værnepligten ere 1) Medlemmer af Forbundsraadet, Kansleren og Skriverne, 2) Embedsmænd ved Post- og Telegrafvæsenet og forskellige militære Anstalter, Forstandere for Hospitaler, gejstlige, Lærere ved offentlige Skoler o. s. v.

De, som ikke personlig aftjene deres Værnepligt, betale en Værneskat af 6 frcs. om Aaret

og desuden en progressiv Formue- og Indkomstskat.

Rekruteringen sker i 8 Divisionskredse, der hver opstille en Fodfolksdivision. Hver Kreds omfatter et vist Antal Kantoner. Minimalstørrelsen er 156 Cm. for Fodfolket, 158 Cm. for Rytteriet, 160 Cm. for Ingeniører, 162 Cm. for Felt- og 165 for Fæstningsartilleriet. 1903 udskreves i alt 16,494 Rekrutter.

Hærens Linie (Auszug) bestaar af 12 Aargange, Landeværnet ligeledes af 12 Aargange, hvilket deles i 2 Opbud fra 33.—39. og fra 40.—44. Aar. Ryttere tjene dog kun 10 Aar i Linien.

Hæren bestaar af Forbundstropper og Kantontropper. Af Forbundstropper haves

	Auszug	Landeværn
Guidekompagnier	12	12
Maximgeværkompagnier	4	
Feltbatterier	8	
Bjærgbatterier	2	
Parkkompagnier		16
Depotparkkompagnier		8
Positionskompagnier		5
Fæstningstropper (Komp.)	16	
Ingeniørkompagnier, deriblandt Bro-, Telegraf-, Ballon-, Jærnbane- o. s. v.	29	26

og desuden Sundheds-, Forvaltnings- og Traintropper.

Kantontropperne ere

	Auszug	Landeværn I og II
Fodfolk. Bataillonen	98	33 33
Skyttekompagnier	32	16 16
Rytteri. Eskadroner	24	24
Artilleri. Feltbatterier	48	
Bjærgbatterier	2	
Positionskompagnier	10	10

Et Regiment bestaar af 3 Bataillonen, en Brigade af 2 Regimenter; et Rytterregiment tæller 3 Eskadroner, en Rytterbrigade 2 Regimenter og et Maximgeværkompagni.

En Afdeling Feltartilleri 2 å 3 Batterier.

En Fæstningsartilleriafdeling 2—4 Kompagnier og et Observationskompagni.

En Division tæller 2 Brigader og 1 Skyttebataillon, 1 Guidekompagni, 1 Divisionsartilleriregiment à 2 Afdelinger å 3 Batterier paa 4 Kanoner, 1/2 Ingeniørbataillon og Anstalter, i alt 459 Officerer, 1,585 Underofficerer, 9,317 Mand og 1,161 Heste.

Et Armékorps bestaar af 2 Divisioner, 1 Landeværnsbrigade, 1 Rytterbrigade med Maximgeværkompagni, 1/2 Guidekompagni, 1 Korpsartilleriregiment paa 2 Afdelinger å 3 Batterier, Parker, Ingeniørtropper og Anstalter, i alt 1,322 Officerer, 4,311 Underofficerer, 25,977 Mand og 5,554 Heste. Der haves i alt 4 Armékorpser og desuden en Arméstab med 2 Guidekompagnier. Cyklister ere tildelte alle Stabe.

Fodfolket er bevæbnet med et 7,5 Mm.'s Magasingevær, der udskyder 13,8 Gr.'s Projektiler med 600 M.'s Begyndelseshastighed. Magasinet kan optage 13 Patroner. Rytteriet har en Mannlicher Karabin af samme Kaliber, medens Feltartilleriet ifølge Loven af 1903 vil blive forsynet med en Krupp'sk 7,5 Cm.'s hurtigskydende Kanon, forsynet med Panserskjold. Naar det ny Skyts er indført, vil Feltbatteriernes Antal fra 56 gaa op til 72, men samtidig nedsættes Kanonantallet i Batteriet fra. 6 til 4.

Uddannelsen. De værnepligtiges Uddannelse foregaar i Rekrutskoler (med et forberedende Kursus for Befalingspersonalet) og i Indkaldelsesøvelser. Ved Fodfolket varer Rekrutskolen 47 Dage, ved Rytteriet 82, ved Artilleriet 57 og ved Ingeniørerne 52 Dage.

Medens Rytteriet hvert Aar genindkaldes 12 Dage, blive de andre Vaaben kun genindkaldte hvert andet Aar i 18 Dage, idet der afholdes større Øvelser ved to Armékorpser.

Underofficerer uddannes i særlige Skoler paa 4 å 6 Uger, medens Officerer uddannes i Officerskoler, der vare 6 Uger ved Fodfolket foruden 4 Uger paa Skydeskolen, 9 Uger ved Rytteriet, 15 Uger ved Artilleriet og 9 Uger ved Ingeniørerne.

Til Officerernes videre Uddannelse haves Centralskoler for Løjtnanter paa 6 Uger, for Kaptajner paa 6 Uger, for Majorer paa 3 Uger og for Oberstløjtnanter paa 4 Uger. Generalstabsofficerer uddannes i en første Skole paa 10 og i en anden paa 6 Uger og for øvrigt praktisk.

Oberstgraden er den højeste i Hæren, og kun i Krig vælges en Overgeneral.

Den korte Uddannelse har som nødvendig Forudsætning et fast Instruktionspersonale, i alt 218 Officerer og Underofficerer, og desuden faa Drenge fra deres 10. til 15. Aar en militær Undervisning i Gymnastik af deres Lærere, medens de derefter ere forpligtede til at deltage i Skydeforeningernes Skydninger, ligesom ogsaa de hjemsendte værnepligtige aarlig maa afgive et vist Antal Skud. 1901 havdes 3,571 Skydeforeninger med 209,718 Medlemmer, hvoraf 139,064 vare forpligtede til at skyde og 50,305 fakultativt forpligtede. Endelig findes i forskellige Kantoner Kadetkorpser, der understøttes af Forbundet, og hvis Formaal er at udvikle unge Mænds Skydefærdighed m. m. I alt fandtes i 1900 47 Kadetkorpser med 5,900 Kadetter.

Landeværnet indkaldes hvert 4. Aar i ca. 7 Dage, idet der dog gives Kadrene en fornyet Uddannelse forinden paa 4 Dage.

Landstormen. Dens 3 yngste Aargange benyttes som Erstatningsmandskab for Felthæren, men den inddeles for øvrigt i den bevæbnede og i den ubevæbnede Landstorm. Den første er formeret i Kompagnier og Bataillonen, og Mandskabets Udrustning og Bevæbning efterses en Dag om Aaret. Hærens Styrke I. Jan. 1902 var

Auszug 153,649 Mand, deraf 115,365 Fodfolk, 4,742 Ryttere, 19,876 Artillerister og 5,526 Ingeniører.

Landeværn 88,813 Mand, deraf 62,547 Fodfolk, 3,524 Ryttere, 13,362 Artillerister og 4,434 Ingeniører.

Den bevæbnede Landstorm talte 46,368 Mand og den ubevæbnede 237,275.

Til Besætningstropper ere udpegede: i Fæstningen St. Gotthard 4,168 Mand Linie og 9,300

Mand Landeværn; i Fæstningen St. Maurice 2,161 Mand Linie og 4,400 Mand Landeværn.

Forbundsraadet udøver Befalingen over Hæren gennem Militærdepartementet, der inddeles i Sekretariat, Generalstabsafdeling, Afdelinger for de forskellige Vaaben, der forestaas af de respektive Vaabenchefer, Afdelinger for Læge- og Dyrlægevæsen, et Overkrigskommissariat, en teknisk Afdeling, en Afdeling for Krigsmateriel, for Hestevæsen og Befæstningerne m. m.

Desuden staar under Forbundsraadet en Landsforsvarskommission, bestaaende af de 4 Armékorpschefer, Vaabenchefen for Fodfolket, Generalstabschefen, Kommandanten for St.-Gotthard-Befæstningen og Chefen for Militærdepartementet.

Hvad Hærens Remontering angaar, saa holde Armékorps- og Divisionschefer samt Instruktionsofficererne selv deres Heste og faa Godtgørelse derfor. De andre Officerer, Rytteriets undtagne, leje deres Hest og faa ligeledes Lejen godtgjort, medmindre de faa Hesten til Laans af Staten, som dertil har en Anstalt i Thun, hvor der 1. Jan. 1902 havdes 541 Heste. Rytteriets Heste købes af Forbundet og forblive først 2 Maaneder i et Depot i Bern, hvorefter de gennemgaa en Skole paa 4 Maaneder, inden de udleveres til Tropperne. 1. Jan. 1902 havdes 1,052 Remonter. Rytteriets Rekrutter faa Remonterne overladte til Halvdelen af Vurderingsprisen og beholde dem ved Hjemsendelsen. Artilleriet lejer sine Heste; dog købes en Del til Rekrutskolerne.

Hærens Budget for 1902 var 28,500,000 frcs. (for 1904 29,400,000 frcs.), men veksler stærkt efter Behovet; desuden have Kantonerne mange Udgifter, som ikke gaa ind i Budgettet, og ligeledes afholde Officerer og Mandskab mange Udgifter selv under Indkaldelserne.

Befæstningsvæsen. Da St.-Gotthard-Passet er Nøglen til Forbindelserne i de schweiziske Højlande, saavel i nord-sydlig som i øst-vestlig Retning, idet ved Landsbyen Andermatt St.-Gotthard-Vejen krydses af den Vej, der gaar over Oberalp og Furka-Passet, besluttedes 1885 at danne her et Centralpunkt for Landets Forsvar, idet der blev anlagt Værker saavel imod Syd ved Airolo som imod Nord tæt ved Andermatt, paa Oberalp og paa Furka-Passet.

Som et Tillæg til St.-Gotthard-Befæstningen besluttedes 1892 at anlægge Befæstningen ved St. Maurice, beliggende ved Rhône, 22 Km. oven for dens Udløb i Genfer-Søen. Den behersker Rhône-Dalen og hindrer saaledes saavel en fransk som en italiensk Hær i at trænge frem ad den Kant. Indtil 1898 er der anvendt $15^1/_2$ Mill. Kr. paa disse Befæstninger, der ere fuldt moderne.

Endelig skal Luziensteig, hvor der findes ældre Værker, og som behersker Rhin-Dalen paa et vigtigt Sted, idet herfra Forbindelser haves med Zürich og Østerrig, ogsaa udbedres, medens Fuldendelsen af Simplon-Tunnelen vil kræve Anlæg af Befæstninger dersteds. Mangelen af en faststaaende Hær har nødvendiggjort særlige Foranstaltninger til Værkernes Bevogtning i Fredstid. Der antages saaledes permanente Fortbevogtninger i blandt de Tropper, der skulle udgøre Besætningstropperne, og disse Vagter understøttes om fornødent af de nærmeste værnepligtige Beboere, som først skulle melde sig til deres Afdelinger, naar Besætningstropperne ere komne til Stede. Kommandostabe, Afsnitskommandører og Fortchefer ere permanent udpegede, og der afholdes jævnlig Fæstningsøvelser. (Litt.: »Der Taschenkalender flir schweizerische Wehrmänner«; Löbell's »Jahresberichte«; Feiss, »Das Wehrwesen der Schweiz« [Ziirich 1880]). *P. Nw.*

Historie.

I den ældste Tid beboedes S. med Undtagelse af den sydøstlige Del, hvor en rætisk Befolkning (se Rætien) havde hjemme, af Helvetierne (s. d.), et keltisk Folk, der i 1. Aarh. e. Chr. underlagdes det romerske Rige, saaledes at det vestlige S. hørte til Gallien (*Galliabelgica*, senere til *Gallia lugdunensis*), det østlige til Rætien. I 3. Aarh. begyndte de germanske Alamanner at angribe Helvetierne, og i Beg. af 6. Aarh. havde de gjort sig til Herre over hele det nordøstlige S., hvor de tilintetgjorde den romerske Kultur og udryddede eller forjoge den helvetisk-romerske Befolkning; den vestlige Del af S. blev derimod fra Midten af 2. Aarh. besat af et andet germansk Folk, Burgunderne, der i Modsætning til Alamannerne snart kristnedes og paa fredelig Vis blandede sig med de romaniserede Helvetiere, hvis Sprog de efterhaanden antoge (derfor er Sproget i Vestschweiz Fransk). I den sydøstlige Del af S. holdt den rætoromanske Befolkning sig temmelig ublandet, hvorfor det romanske Folkesprog her har bevaret sig (se Graubünden). Da Allemannerne 497 og Burgunderne 532 bleve afhængige af Frankerne, kom S. under det frankiske Rige, under hvilket ogsaa den Del (den sydligste), der en Tid havde staaet under Østgoterne, 536 blev henlagt. Ved Forliget i Verdun (843) kom Østschweiz under det østfrankiske Rige (Tyskland), medens Vestschweiz tilfaldt Kejser Lothar og 888 blev indlemmet i det transjuranske Burgund (se Burgund); da dette 933 blev forenet med det cisjuranske Burgund til eet Rige, det arelatiske, og dette 1032 kom under Tyskland, var saaledes hele S. fra nævnte Aar en tysk Provins. Her fandtes dog ikke som ellers i det tyske Rige nogen Landsfyrste, men adelige Herrer beherskede det aabne Land fra deres Borge, idet dog ved Siden af dem Stæderne allerede fra Midten af 12. Aarh. begyndte at vinde Betydning, ligesom de gejstlige Stiftelser efterhaanden kom i Besiddelse af udstrakt Jordegods; desuden var der paa enkelte Steder Bondekommuner, der hævdede et temmelig omfangsrigt Selvstyre. Den Riget tilkommende Myndighed var for største Delen i 12. Aarh. i Hænderne paa den hertugelige Linie af Huset Zähringen (s. d.), idet Hertugerne som Landgrever af Thurgau, Rigsfogeder i Ziirich og Rektorer i Burgund samt som Besiddere af store Allodialgodser indtoge en dominerende Stilling i S. Efter Liniens Uddøen (1218) inddrog Kejser Frederik II deres Rigsien, og de fleste af de schweiziske Stænder bleve da rigsumiddelbare, hvad ogsaa de tre »Waldstätte«, Uri, Schwyz og Unterwalden, gjorde Fordring paa, efter at de havde faaet kejserlige Frihedsbreve. Omtrent samtidig hermed begyndte imidlertid Greverne af Habsburg, der som Landgrever i Aargau, Zürichgau og

Thurgau, som Fogeder for mange gejstlige Stiftelser og som Ejere af vidtløftigt Jordegods rundt om i Landet vare de mægtigste og mest ansete Dynaster i S., at stræbe efter at opnaa landsherrelig Myndigheder, hvad der muligvis ogsaa vilde være lykkedes dem, efter at de ved Erhvervelsen af Ærkehertugdømmet Østerrig havde skaffet sig betydelig Husmagt, hvis de ikke havde mødt kraftig Modstand hos de tre Skovkantoner Uri, Schwyz og Unterwalden, der 1291 fik deres Frihedsbreve fornyede af Adolf af Nassau, Habsburgeren Albrecht I's Modkonge, og af Kejseren Henrik VII 3. Juni 1309 opnaaede formelig Anerkendelse som rigsumiddelbare Stænder. Da de tre Kantoner sluttede sig til Ludvig af Bayern i hans Kamp med Modkongen Frederik af Østerrig, erklærede denne dem i Rigets Acht og overdrog sin Broder, Hertug Leopold af Østerrig at fuldføre Dommen; men 15. Novbr. 1315 led Hertugen et afgørende Nederlag ved Morgarten i Kampen mod de tapre Bønder, hvorefter de tre Kantoner indgik det evige Forbund i Brunnen (9. Decbr. s. A.). Det følgende Aar stadfæstede Ludvig af Bayern deres Frihedsbreve, og 1318 sluttede Østerrig en Vaabenstilstand med Kantonerne, der hermed havde sikret sig et fast Grundlag for deres Selvstændighed i Forholdet til Habsburgerne. Dette er, hvad den virkelige Historie lærer os om Schweizernes Frihedskamp med Østerrig, idet Fortællingerne om de østerrigske Landfogeder Gessler's og Landenberg's Voldsfærd, Forbundet paa Rütli o. s. v. ere Sagn, der først i 15. Aarh. synes at have antaget fast Form (se Tell). Edsforbundet udvidedes i de følgende Aar ved Tilslutning af Luzern (1332), Zürich (1351), Glarus og Zug (1352) samt Bern (1353), hvilke sammen med de tre Skovkantoner dannede de otte saakaldte »alte Orte«. Trods en Alliance med de rhinske og schwabiske Stadforbund (1385) kom dog Schweizerne, da Kampen med Østerrigerne genoptoges, til at staa alene, men ikke desto mindre tilføjede de Hertug Leopold III et blodigt Nederlag ved Sempach (9. Juli 1386), hvor en Fjerdedel af den 6,000 Mand stærke østerrigske Hær faldt, og efter et nyt Nederlag ved Näfels (9. Apr. 1388) sluttede Østerrig Fred med Schweizerne (1. Apr. 1389), der nu ikke længer havde noget at frygte af Habsburgerne. Den Magtstilling, Forbundet herved havde opnaaet, bevirkede, at Appenzell 1411 stillede sig under dets Beskyttelse efter med Held at have gennemført et Oprør mod sin gejstlige Overherre, Abbeden af St. Gallen, og 1415 erobredes Aargau fra Hertug Frederik af Tirol, der var bleven erklæret i Rigets Acht af Kejser Siegmund. Det faste Sammenhold, der saaledes havde ført Forbundet fra Sejr til Sejr, stod imidlertid snart i Fare for at blive sprængt, idet det kunde forudses, at der vilde opstaa Strid om Huset Toggenburg's Besiddelser, naar dette uddøde. Dette skete 1436, og da Ziirich og Schwyz begge optraadte som Arvtagere og ikke kunde blive enige om et Forlig, tog Ziirich ikke i Betænkning at slutte en Alliance med Kejser Frederik III, medens Schwyz fik Hjælp af Edsforbundet i den nu udbrudte saakaldte gamle Zürich-Krig. Kejser Frederik III fik den franske Regering, der gerne vilde af med sine tøjlesløse Lejetropper (se Armagnaker), til at sende 30,000 af dem under Anførsel af Dauphin Ludvig (Ludvig XI) mod Edsforbundet; men den Modstand, Dauphinen mødte ved St. Jakob an der Birs (26. Aug. 1444), hvor 1,300 Schweizere havde taget Opstilling, gjorde et saa stærkt Indtryk paa ham, at han foretrak et Tilbagetog for en Fortsættelse af Krigen, der allerede endte 28. Oktbr. s. A. ved Freden i Einsiedeln. 9 Aar senere (27. Febr. 1453) sluttedes et evigt Venskabsforbund mellem Frankrig og Edsforbundet. Zürich blev nu tvunget til at opgive sin Alliance med Kejseren, og 15. Juli 1450 besegledes den genoprettede Enighed ved en Fornyelse af Edsforbundet. Faa Aar efter greb dette atter til Vaaben, denne Gang mod Hertug Siegmund af Tirol, der var bleven sat i Band af Pave Pius II paa Grund af sin Optræden mod Bispestolen i Brixen; Paven tilmeldte Forbundet Bandlysningen, og Schweizerne, der stode paa en spændt Fod med Hertugen, siden den østerrigske Stad Rapperschwyl var gaaet over til dem, angreb da Siegmund, erobrede Thurgau og tvang ham ved Fredsslutningen (1458) til at betale 10,000 Fl. i Krigsomkostninger eller at stille Pant for Pengene ved, indtil Betaling fandt Sted, at overlade dem Schwarzwald og Waldshut. Da Siegmund nødig vilde lade disse Besiddelser komme i Hænderne paa Forbundet, skaffede han Penge til Veje ved at pantsætte baade Schwarzwald og Waldshut til Karl den Dristige af Burgund; men da den af ham i de pantsatte Distrikter indsatte Foged vilde udstrække sin Myndighed til Territorier, der hørte Edsforbundet til, og Karl den Dristige havde vist en afvisende Holdning over for et Gesandtskab fra Bern, sluttede Schweizerne 1474 et Forbund, den saakaldte »ewige Richtung« med Hertug Siegmund, der følte sig krænket ved Hertug Karl's Overmod; ogsaa Rigsstæderne i Elsass tiltraadte dette Forbund, der var bragt i Stand af Ludvig XI af Frankrig, som paa samme Tid gjorde sit Bedste for at ophidse Karl den Dristige mod Edsforbundet. Da Krigen næste Aar (1475) var udbrudt, slog Schweizerne 14. Novbr. s. A. en burgundisk Hær ved Héricourt og tilføjede næste Aar Hertug Karl selv de frygtelige Nederlag ved Granson (2. Marts) og Murten (22. Juni), hvorefter de faldt ind i Lothringen for at bringe dette Lands af Karl fordrevne Hertug Hjælp og vandt en afgørende Sejr ved Nancy (5. Jan. 1477) over Karl den Dristige, der faldt i Slaget. Hans Svigersøn, Maximilian af Østerrig sluttede det følgende Aar Fred med Edsforbundet, der paa den Tid ved en heldig Krig med Milano sikrede sig en Grænseudvidelse mod Syd. Udadtil var saaledes Forbundet stærkere end nogen Sinde, men indadtil saa det netop paa den Tid ud til, at der skulde opstaa et Brud mellem Stæderne og Landkommunerne (»Landene«) i de forskellige »Orte«, der tilsammen dannede Edsforbundet. »Landene« klagede over, at Stæderne fik større Andel i Krigsbyttet, end der tilkom dem, og da Freiburg og Solothurn ansøgte om at blive optagne i Forbundet som fuldtberettigede Medlemmer, nægtede »Landene« deres Samtykke dertil, medens Stæderne stemte for Optagelsen og dannede et Særforbund (»Sonderbund«) for at skræmme »Landene«. Den truende Fare for en Borgerkrig

blev imidlertid i Tide afværget, som der siges ved Mægling af Eneboeren Niklas von der Flüe; i Stanz afsluttedes en Overenskomst, ifølge hvilken Særforbundet blev opløst og Freiburg og Solothurn optagne i Edsforbundet, hvorpaa den saakaldte »Stanzer Verkommnisz« vedtoges (22. Decbr. 1481); i dette Aktstykke, et af de vigtigste Dokumenter fra Edsforbundets ældre Tid, indeholdes Bestemmelser om Landefreden og Forbundets Styrelse, Regler for Krigsbyttets Fordeling, baade erobrede Landstrækninger og Pengeværdier, herunder ogsaa henregnede de store Summer, fremmede Fyrster betalte Forbundet for Tilladelse til at hverve Tropper paa dets Territorium. Thi nu, da Schweizerne havde erhvervet sig Ry for at være Europa's bedste Soldater, kappedes Udlandets Stater om at faa dem i deres Sold, hvad det unge Mandskab villig gik ind paa, da Lønningssatserne vare høje; men det følger af sig selv, at den Maade, paa hvilken S. saaledes skaffede sig økonomisk Fordel og Kulturimpulser, ikke sjælden virkede uheldig baade paa Enkeltmands og Samfundets Moral, hvorfor ogsaa stærke Stemmer, deriblandt Zwingli's, hævede sig mod »das Reislaufen«, Ungdommens Udvandring til Udlandet for at tage Krigstjeneste der. Det var navnlig Frankrig, der drog Schweizerne til sig, medens Hadet mod Habsburgerne, den tyske Kejserslægt, bevirkede, at schweiziske Lejetropper sjældnere toge Tjeneste i Tyskland, der jo ogsaa snart fik Erstatning for dem i sine egne, oprindelig fra Østerrig udgaaede, Landsknægte. Misstemningen mod Tyskland viste sig ogsaa deri, at Edsforbundet nægtede at betale Rigsskatter og stadig sad Rigskammerrettens Domme overhørig. Forbitret herover og over Forbundets venskabelige Forhold til Frankrig besluttede Maximilian I, da Schweizerne afsloge at indordne sig under den nyindførte Kredsdeling af Riget, at angribe Forbundet, naar der viste sig en passende Lejlighed dertil; en saadan fremkom, da Rigskammerretten havde erklæret Forbundet i Rigets Acht, fordi det nægtede at anerkende en af Retten fældet Dom i en Sag mod Byen St. Gallen. Men denne Krig, der begyndte i Jan. 1499, løb højst uheldig af for Kejseren, idet de tyske Rigstropper i Løbet af tre Fjerdingaar lede fem Nederlag, det betydeligste ved Dirneck an der Birs (22. Juli 1499), og da Maximilian indsaa, at de slet bevæbnede og uøvede Rigstropper intet kunde udrette mod de krigsvante Schweizere, endte han den kortvarige Krig ved Freden i Basel (22. Oktbr. s. A.), hvorved Edsforbundet erklæredes for uafhængigt af Rigskammerretten og fritoges for Rigsskatter. Herved var S. løst fra undersaatligt Forhold til det tyske Rige, kun af Navn hørte det dertil, indtil den westfalske Fred (1648) ogsaa gjorde Ende paa denne rent nominelle Forbindelse. Med lige saa stor Kraft som i Tyskland kæmpede schweiziske Lejetropper i de fransk-italienske Krige i Slutn. af 15. og Beg. af 16. Aarh. De havde en væsentlig Andel i Karl VIII af Frankrig's kortvarige Erobring af Neapel (1495); og fem Aar efter gjorde de i Hertug Lodovico Moro's Tjeneste staaende Schweizerregimenter Oprør, bemægtigede sig Hertugdømmet og overgav baade dette og Hertugen til Ludvig XII af Frankrig, hvorfor Edsforbundet ved Erhvervelsen af Bellinzona, Pollenza og Riviera fik sin Grænse skudt længere mod Syd. Men Pave Julius II, der vilde drive Franskmændene ud af Italien, fik Schweizerne til at opgive Forbindelsen med Frankrig, og 1512 førte schweiziske Tropper Lodovico Moro's Søn, Maximilian Sforza tilbage til Milano, hvorpaa de tvang den franske Hær til at rømme Norditalien efter at have tilføjet den et afgørende Nederlag ved Novara (6. Juli 1513), hvad der skaffede Forbundet en yderligere Grænseudvidelse mod Syd, idet det fik Lugano, Locarno, Bormio, Veltlin, Chiavenna og Mendrisio. Men to Aar efter rykkede Franskmændene atter ind i Milano, som Ludvig XII's Efterfølger, Frants I, erobrede efter til Europa's Forbavselse at have overvundet Schweizerne, trods deres fortvivlede Modstand, i det blodige to Dages Slag ved Marignano (13. og 14. Septbr. 1515). Det følgende Aar sluttede Frankrig Fred med Edsforbundet, der fik udbetalt en stor Sum i Krigsomkostninger, men maatte love ikke mere at ville blande sig i Italien's Anliggender (29. Novbr. 1516). 1521 kom et Venskabsforbund mellem de to Magter i Stand, hvorved Frankrig fik Tilladelse til at hverve Soldater paa S.'s Grund mod at indrømme Edsforbundet Handelsfordele samt forpligte sig til en aarlig Subsidiebetaling. Men herved kom Forbundet til at staa i Afhængighedsforhold til Frankrig og opgav fra nu af at spille en selvstændig politisk Rolle, ligesom det siden da har holdt sig uden for alle europæiske Krige. Samtidig med disse Begivenheder vare Basel og Schaffhausen (1501) samt Appenzell (1513) blevne optagne i Edsforbundet som fuldtberettigede Medlemmer, af hvilke der altsaa nu var i alt 13 (de otte »alte Orte«, Freiburg, Solothurn og de tre nyoptagne), og saaledes vedblev Forholdet at være lige til 1798. Ved Siden af de fuldtberettigede »Orte« stod 11 »zugewandte Orte« d: Lande og Stæder, der fra 14.—16. Aarh. havde stillet sig under Forbundets Beskyttelse, hvorfor de til Gengæld havde Del i nogle af de Rettigheder, der tilkom de fuldtberettigede »Orte«; de fem af dem, Abbediet St. Gallen, Stæderne St. Gallen, Biel, Mühlhausen og Rottweill sendte som »socii« regelmæssig Afsendinge til Forbundsforsamlingerne, de andre seks, Gersau, de tre rætiske Forbund, Wallis, Neuchâtel, Stiftet Engelberg og Bispedømmet Basel gav som »Confederati« kun Møde ved overordentlige Lejligheder. Endelig var der de saakaldte »Undersaatlande«, Landstrækninger og Stæder, der ved Erobring, Køb eller Overenskomst vare komne under Forbundets Herredømme; de ejedes dels af et enkelt af »Ortene«, dels af flere i Fællesskab; i sidste Tilfælde skiftedes »Ortene« til at styre dem ved deres Fogeder. Saaledes ejede Schwyz, Uri og Unterwalden i Fællesskab Bellinzona, Pollenza og Riviera, Bern og Freiburg bl. a. Granson og Murten o. s. fr. De nuværende Kantoner Thurgau, Pays de Vaud og Tessin ere til Dels dannede af saadanne Untersaatlande, hvis Betydning i Almindelighed ikke blot laa i, at S. ved dem blev afrundet til et geografisk Hele, men ogsaa og fornemmelig deri, at de under de hellige religiøse Stridigheder, Reformationen medførte, vare det eneste Baand, der, paa Grund af »Ortenes« Fællesinteresser i dem, holdt Edsforbundet sammen trods den dybe Kløft, der efterhaanden dannede

sig mellem de katolske og de reformerte »Orte«. Det viste sig nemlig allerede faa Aar efter, at Zwingli, samtidig med Luther, havde begyndt sin reformatoriske Virksomhed i *Zürich*, at den ny Lære ikke vilde kunne trænge igennem i hele S., dertil var den Modstand, den mødte i Skovkantonerne, alt for stærk og almindelig. I Ziirich, Bern, Basel og Schaffhausen blev Reformationen helt gennemført, i Glarus, Appenzell og de rætiske Forbund (Graubünden) til Dels, idet de to Trosbekendelser her bleve ligeberettigede, men Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug og Luzern samt Freiburg og Solothum holdt haardnakket fast ved den katolske Kirke. I Zug, Luzern og Skovkantonerne forhøjedes den fjendtlige Stemning mod Reformationen end yderligere ved den Uvilje, der her vaktes ved Zwingli's heftige Udtalelse mod den fordærvelige Hvervning af det unge Mandskab til fremmed Krigstjeneste, noget, der hos dem fandt Sted i stor Udstrækning og skaffede disse smaa og fattige »Orte« et meget betydeligt Tilskud til deres Indtægter. Da Skovkantonerne, Zug og Luzern trods deres Lidenhed ved deres Stemmetal ikke alene formaaede at give deres Vilje Eftertryk i Forbundsforsamlingen, men endog vare i Stand til at overstemme de andre Parthavere i Fællesundersaatlandene, hvad de benyttede til at hindre Reformationens Udbredelse i disse, begyndte Zwingli at arbejde hen til en Forandring af Forbundsforfatningen, saaledes at Ziirich og Bern kunde faa den ledende Magt i Hænde, men Planen kom ikke til Udførelse paa Grund af de Begivenheder, der fandt Sted i Aaret 1529. I April s. A. sluttede nemlig Skovkantonerne, Zug og Luzern som Modvægt mod et af Ziirich, Bern, St. Gallen og Mühlhausen dannet reformert Særforbund en Alliance med Ferdinand af Østerrig (den senere Kejser Ferdinand I), hvad der vakte stor Forbitrelse i Ziirich, og da nu Schwyzerne lod en evangelisk Prædikant bestige Baalet, fordi han havde prædiket den ny Lære paa deres Territorium, opflammede Zwingli Züricherne til et Hævntog mod Schwyz; men paa Grund af Bern's Utilbøjelighed til at tage Del i Toget *maatte* dette opgives, hvad der gjorde Ziirich villig til at tage mod Mægling af Glarus, og det lykkedes da at bringe den første Landefred i Kappel i Stand (26. Juni 1529), hvori bestemtes, at Alliancen med Østerrig skulde opgives, »Ortene« gensidig sikre hverandre Religionsfrihed, og Menighederne i Undersaatlandene have Ret til selv at afgøre, om de vilde tillade reformert Prædiken i deres Kirker. Da Skovkantonerne imidlertid fortolkede Landefreden saaledes, at det stod dem frit for at forbyde Reformationens Udbredelse paa deres egen Grund, og de reformerte Kantoner derfor truede med at afskære dem Tilførsel af Levnedsmidler, rykkede 6,000 Mand fra Skovkantonerne i Marken mod Züricherne, der ikke vare forberedte paa Krig og derfor lede et afgørende Nederlag ved Kappel (11. Oktbr. 1531), hvor Zwingli selv faldt. De Reformerte, der vare indbyrdes uenige, tabte nu Modet og opgave, efter at have lidt et nyt Nederlag ved Gubel (24. Oktbr. s. A.), Kampen, hvorefter de i den anden Landefred i Kappel (20. Novbr. s. A.) gik ind paa at opløse deres Særforbund. De katolske >Orte« havde nu Magten og følte sig stærke nok til at kunne sætte en Stopper for den evangeliske Læres videre Udbredelse i S., saaledes at den fra nu af indskrænkedes til det Territorium, den da sad inde med, ja den blev endog paa nogle Steder trængt tilbage. Kun i den vestligste Del af S., der netop paa denne Tid kom til at høre til Edsforbundet, vandt den Fremgang gennem Farel's og Calvin's Optræden i Geneve, der nu blev den reformerte Kirkes Moderstad og Planteskole. Denne By, der 1526 havde indgaaet Forbund med Bern og Freiburg, drev ved Bern's Hjælp et savojisk Angreb tilbage (1536), hvorpaa den sluttede sig til Edsforbundet, hvis Omraade ved Fredsslutningen med Hertugen af Savojen (1564), der aldrig senere fik Genève i sin Magt, ogsaa udvidedes ved Erhvervelsen af det tidligere til Savojen hørende Pays de Vaud. I Resten af 16. Aarh., da Pavekirkens Kamp paa Liv og Død med Protestantismen overalt fremkaldte et bittert Fjendskab mellem de to Religionspartier, stode ogsaa i S. Katolikker og Protestanter over for hinanden som hadefulde Modstandere; i alle »Orte«, baade reformerte og katolske, gennemførtes den kirkelige Enhed med ubarmhjertig Strenghed, og alle, der ikke hørte til den herskende Kirke, bleve med hensynsløs Haardhed fordrevne fra Hus og Hjem. At Edsforbundet ikke sprængtes, skyldtes som ovenfor omtalt Fællesskabet i Besiddelse af Undersaatlande, og at det ikke kom til Borgerkrig, hvad det flere Gange truede med, forhindredes kun ved Frankrig's Indskriden, idet det var denne Stat i høj Grad magtpaaliggende, at der var indre Ro i S., for at de franske Hvervninger af Schweizertropper ikke skulde lide Afbræk. Forrest i religiøs Fanatisme gik Skovkantonerne, hos hvem Jesuitterne derfor snart fandt Indgang; sammen med Zug, Luzern, Freiburg og Solothum dannede de 1586 det saakaldte gyldne eller Borromeiske Forbund, opkaldt efter Carlo Borromeo (s. d.), ved hvilket de gensidig forpligtede sig til ved alle Midler, selv ved Vaabenmagt, at opretholde den gamle Kirkes Eneherredømme inden for deres Enemærker, og næste Aar søgte de atter Støtte i Udlandet, idet de allierede sig med Filip II af Spanien. Spændingen mellem de katolske og reformerte »Orte« blev nu saa stærk, at de ikke længere vilde holde Fællesmøder, men hver af Parterne havde sit eget Mødested, naar Forbundsforsamling skulde finde Sted; havde ikke Fællesundersaatlandene været, vilde Edsforbundet have været opløst. Den religiøse Ufordragelighed var ogsaa Skyld i, at Appenzell 1597 skiltes i en katolsk Halvdel, Appenzell Inner-Rhoden, og en reformert, Appenzell Ausser-Rhoden. Saaledes var Tilstanden i S., da Trediveaarskrigen udbrød, og Partistridigheden bevirkede, at Edsforbundet ikke var i Stand til at opretholde sin Neutralitet; saaledes tillode de katolske »Orte« spanske Tropper, Zürich svenske fri Gennemmarch, ligesom Graubiinden afvekslende holdtes besat af Østerrigerne, Franskmændene og Spanierne, indtil Georg Jenatsch (s. d.) befriede sin Hjemstavn for Fremmedherred ømmet. Da Trediveaarskrigen var sin Afslutning nær, sendte de evangeliske »Orte« en Afsending til Fredskongressen i Münster, for at han kunde faa fastslaaet paa endelig og afgørende Maade, at Rigskammerretten, der paa ny havde begyndt paa at sende Medlemmer

af Edsforbundet Stævninger, ikke havde nogen som helst Jurisdiktionsret over Forbundet. Dette lykkedes ham ogsaa ved Frankrig's og Sverige's Hjælp, idet Edsforbundets Suverænitet blev anerkendt i den westfalske Fred (1648), der i altsaa løste S. fra enhver statsretlig Forbindelse med det tyske Rige.

I Resten af 17. og hele 18. Aarh. indtil de franske Revolutionskrige kunde S. glæde sig ved en uafbrudt Fred udadtil, ligesom den indre Ro i samme Periode kun blev afbrudt af et kortvarigt Bondeoprør og to hurtig endte Religionskrige. Landkommunernes gamle Klager over Stædernes utilbørlige Overvægt gav nemlig 1653 Anledning til en Opstand af Bønderne i Luzern, Bern, Basel og Solothurn, men den blev snart og uden Besvær dæmpet. Af langt voldsommere Natur vare de Sammenstød, det spændte Forhold mellem de katolske og reformerte »Orte« fremkaldte; den første Religionskrig endte med Bern's Nederlag ved Villmergen 23. Jan. 1656 og havde ingen Følger af Betydning, medens derimod den anden Religionskrig, i hvilken Bern sejrede over de katolske »Orte«, atter ved Villmergen (23. Juli 1712), ved Freden i Aarau (1. Aug. s. A.) gjorde Ende paa den overmægtige Stilling, de katolske »Orte« havde indtaget siden Slaget ved Kappel (1531), og fra nu af gik Førerskabet over til de reformerte »Orte«. Dette forandrede imidlertid ikke de Vilkaar, hvorunder Befolkningen i »Undersaatlandene« levede, tværtimod, Klagerne over det egennyttige og vilkaarlige Herredømme, Ortene her øvede gennem deres Fogeder, vedbleve og stege Aar for Aar, saa at der her ophobedes et Gæringsstof, der blev faretruende for Edsforbundet. Ogsaa inden for selve »Ortene« vare de politiske Forhold alt andet end heldige for en fredelig Samfundsudvikling, idet de gamle rige og ansete Slægter de fleste Steder havde tilrevet sig Herredømmet og dannede Oligarkier, saakaldte Patriciater, der i flere »Orte« endog vare lovlig anerkendte. Som Modvægt mod Patricierne dannede der sig alle Vegne et demokratisk Parti, men dettes Forsøg paa at faa Patriciaterne ophævede mislykkedes stadig og førte blot til en Skærpelse af det aristokratiske Tvangsherredømme, saa at der i S. saa godt som i noget af Europa's Monarkier fandtes saavel Feudalbyrder (paa nogle Steder endog Livegenskab) som Lavstvang og Censur, for ikke at tale om Mangel af borgerlig Ligeberettigelse og Trosfrihed. Trods alt dette gik S., økonomisk set, i denne Periode fremad med stærke Skridt, navnlig ved det gode Udbytte, en livlig Handel og en rask fremblomstrende Industri gav af sig, ja naaede endog gennem sine Bomulds- og Silkemanufakturer og ganske særlig ved Urfabrikation en fremskudt Stilling mellem Europa's Industrilande. Disse og lignende fredelige Beskæftigelser lagde nu Beslag paa Befolkningens Kræfter, og naar Schweizere vedblivende søgte Erhverv i Udlandet, hvad de gjorde i stort Antal, var det ikke længere som Krigsmænd, om end Frankrig endnu holdt et Par Schweizerregimenter, men som Lærere, Handelsmænd, Hotelværter eller Fabrikanter. Ved Siden af dette materielle Opsving gik en saa betydelig Udvikling paa Aandskulturens Omraade, at Schweizerne i 18. Aarh. ved det Bidrag, de ydede til Verdenslitteraturen, med Rette kunde gøre Fordring paa en Hædersplads mellem Nationerne; Mænd som Bernoulli, Euler, Albrecht v. Haller, Bonnet, de Saussure, Pestalozzi, Lavater, Bodmer, Breitinger og Rousseau kastede ikke alene Glans over deres Fædreland, men øvede ved deres Skrifter Indflydelse paa deres samtidige i alle Lande. Denne Fremgang paa Aands- og Erhvervslivets Enemærker gjorde imidlertid de politiske Tilstande i Datidens S. end mere trykkende for de stadig voksende demokratiske og liberale Partier, der med stor Iver drøftede Nødvendigheden af en Omdannelse af Forbundsforfatningen for derved at muliggøre Gennemførelsen af de mange Reformer, 18. Aarh. krævede paa saa godt som alle Livets Omraader. Men alle dertil sigtende Planer og Forslag, der navnlig kom til Orde i det 1762 stiftede »helvetiske Selskab« og fik en mægtig Støtte i de revolutionære Bevægelser i Frankrig, afvistes paa det bestemteste af de herskende Oligarkier, og først 1798 lykkedes det de schweiziske Demokrater ved fransk Hjælp at faa deres politiske Ideer virkeliggjorte. Den republikanske Regering i Frankrig var nemlig, hvad der nødvendigvis maatte være Tilfældet, alt andet end venlig stemt mod Patricierregimentet i S. og var derfor meget villig til, naar den fandt det belejligt, at efterkomme de Anmodninger om Intervention, Demokratiet i S. rettede til den (i saa Henseende vare navnlig Peter Ochs fra Basel og Frederik Laharpe fra Pays de Vaud virksomme), hvad der endelig i Efteraaret 1797 førte til, at Direktoriet, der ved en krigersk Udenrigspolitik haabede at kunne rede sig ud af den mislige Situation, hvori det ved sin Styrelse indadtil var kommet, og som ventede ved Krigskontributioner at kunne skaffe de franske Finanser rede Penge, besluttede sig til at gaa angrebsvis til Værks mod Edsforbundet. I Septbr. 1797 besattes Bellinzona, Lugano og Chiavenna, som indlemmedes i den cisalpinske Republik, Jan.—Apr. 1800 Mühlhausen og Geneve, der inkorporeredes i Frankrig, medens Pays de Vaud ved franske Troppers Hjælp løsrev sig fra Bern og erklærede sig for en uafhængig Stat under Navn af den lemanske Republik. Samtidig hermed fjernedes uden Modstand Patriciaterne i Basel, Solothurn, Schaffhausen, Zürich, Freiburg samt Luzern, og Undersaatlandene gjorde sig uafhængige af deres tidligere Herrer, »Ortene«. Da Bern protesterede mod de franske Voldshandlinger mod Edsforbundet og ikke vilde gaa ind paa at gøre Demokratiet Indrømmelser, tvang en fransk Hær under General Brune Byen Bern, efter at have drevet dens Tropper fra hverandre, til at kapitulere (5. Marts 1798), hvorpaa Brune 22. Marts s. A. proklamerede den ene og udelelige helvetiske Republik. Den af Peter Ochs udarbejdede og af den franske Regering billigede Forfatning for den ny Republik gjorde denne til en Enhedsstat efter fransk Mønster med Centralisering af Forvaltningen og Retsplejen; der sikredes Borgerne fuldkommen Lighed for Loven, Tros-, Presse- og Næringsfrihed samt en lovgivende Repræsentation, bestaaende af to Kamre, Senatet og det store Raad, medens den udøvende Magt lagdes i Hænderne paa et Direktorium, hvis 5 Medlemmer

havde 4 Ministre under sig. »Ortenes« tidligere Selvstændighed ophævedes, de ny Kantoner, hvis endelige Antal blev 19, skulde kun være Departementer. Til de 13 gamle kom nu Wallis, Leman, Aargau, Thurgau, Bellinzona, Lugano, Sargans, Rätien, Berner Oberland og Baden, men da Schwyz, Uri, Unterwalden og Zug sloges sammen til Kanton Waldstätten, Glarus og Sargans til Kanton Linth og Appenzell og St. Gallen til Kanton Santis, blev det samlede Antal (omtrent lige store) Kantoner 19. Den Modstand, der paa flere Steder, navnlig i Skovkantonerne, rejstes mod den ny Forfatning, blev i Løbet af Sommeren 1798 slaaet til Jorden af Franskmændene, og 19. Aug. s. A. maatte den helvetiske Republik indgaa en Defensivalliance med Frankrig. Dette havde imidlertid til Følge, at S. under den anden Koalitionskrig i Aaret 1799 blev Skuepladsen for blodige Kampe mellem franske, russiske og østerrigske Hære, hvad der bidrog til at styrke Misstemningen i S. mod den ny Enhedsstat. Efter at Napoleon havde gjort Ende paa Direktorialregeringen i Frankrig (9. og 10. Novbr. 1799), erklærede derfor de helvetiske Kamre det helvetiske Direktorium for ophævet og indsatte (Jan. 1800) i Stedet for dette en Kommission som Indehaver af den udøvende Magt. Denne Eksekutivkomité foretog straks en Udrensning af begge Raadene, der væsentlig kom til at bestaa af dens Meningsfæller; herved fik Føderalisterne eller Partikularisterne, Tilhængerne af det gamle Kantonalsystem, Overtaget over Unitarierne eller Centralisterne, der holdt paa en Enhedsstat, og Raadene vedtoge nu at ophæve Forfatningen af 1798 og sætte en ny Konstitution i dens Sted, hvorved den helvetiske Republik omdannedes til en Forbundsstat, bestaaende af 17 Kantoner, hvis Bindeled blev en helvetisk Forbundsdag (»Tagsatzung«), til hvilket hvert Kanton sendte Medlemmer. Denne Forfatning blev imidlertid af Centralisterne, der havde faaet Flertal paa Forbundsdagen, ændret i unitarisk Aand, men derpaa atter sat i Kraft med Vaabenmagt af Napoleon, hvem den havde været forelagt, og som havde godkendt den. Hermed var der dog langtfra tilvejebragt Ro i S. Partihadet tiltog stadig i Bitterhed, saa at Aristokrater og Demokrater, Føderalister og Unitarier stode rede til at gaa løs paa hverandre ved første givne Lejlighed, og den almindelige Uro forøgedes ved, at de franske Tropper tvært imod Bestemmelserne i Luneville-Freden vedvarende holdt Landet besat. I Aug. 1801 lykkedes det Aristokraterne med Aloys Reding, den forrige Landammann i Schwyz, i Spidsen, at faa Magten, hvoraf Følgen blev en Forfatningsforandring, som de ønskede den, men allerede Apr. 1802 maatte Reding trække sig tilbage, hvorpaa Unitarierne sattes i Stand til at gennemføre en ny Konstitution; men da nu de franske Tropper endelig i Aug. 1802 rømmede S., rejste Føderalisterne en Opstand, der tvang Forbundsdagen til at flygte til Lausanne, og til sidst blev Forvirringen saa almindelig, at man fra alle Sider anmodede Napoleon om som Voldgiftsmand mellem de stridende Partier at tilvejebringe en endelig Ordning af Forfatningsspørgsmaalet. Førstekonsulen, der selvfølgelig var meget villig til at paatage sig dette Hverv, lod da en fransk Hær under Kommando af Ney besætte S., hvor alle Parter maatte nedlægge Vaabnene (Oktbr. 1802), og indbød derpaa alle Kantoner til at sende deputerede til Paris (i alt 56) for at forhandle med ham om en ny og definitiv Forfatning. 19. Febr. 1803 vedtog denne saakaldte helvetiske Consulta den af Napoleon udkastede Mediationsakt, der indeholdt en Forfatning, ved hvis Udarbejdelse der var taget Hensyn baade til Unitariernes og Føderalisternes Ønsker. S. blev en Forbundsstat, hvis 19 Kantoner fik fuld indre Autonomi, idet dog de Kantoner, der havde aristokratiske Særforfatninger, maatte ændre disse i demokratisk Retning. Krigs-, Told-, Handels- og Møntvæsen skulde være fælles for alle Kantoner, ligesom Grundlaget for Lovgivningen (borgerlig Lighed, Trosfrihed, Næringsfrihed o. s. v.) skulde være ens i dem alle. Styrelsen af Fællesanliggenderne og i Repræsentationen udadtil tilkom Forbundsdagen, »die helvetische Tagsatzung<, der samledes skiftevis et Aar ad Gangen i de seks saakaldte Direktorialkantoner, Freiburg, Bern, Solothurn, Basel, Zürich og Luzern; Formand for Forbundsdagen, der bestod af 19 Medlemmer med 25 Stemmer, idet Kantoner med over 100,000 Indb. havde to Stemmer hver, de øvrige kun een hver, var den øverste Embedsmand i det Kanton, hvori Forbundsdagen det Aar samledes; som Formand førte han Titel af Landammann. Genève indlemmedes i Frankrig, Wallis, hvori de i militær Henseende vigtige Simplon-Passer fandtes, konstitueredes som en egen Stat, der dog 1807 som Departementet Simplon forenedes med Frankrig, og Neuchâtel, der tilhørte Kongen af Preussen, udskiltes af Forbundet. Ligesom Mediationsakten gjorde S. mindre afhængig af Frankrig, end Tilfældet var med andre franske Vasalstater, saaledes føltes i det hele taget, naar undtages Ulemperne ved Fastlandsspærringen og Tabet af Menneskeliv i Krigene (S. havde ved en Traktat af 27. Septbr. 1803 forpligtet sig til at stille 12,000 Mand til Napoleon's Raadighed), Forholdet til Frankrig ikke som stærkt trykkende, og Napoleon havde derfor lige til Kejserdømmets Fald mange Venner i S., særlig i det demokratiske Parti, medens Aristokraterne for det meste vare uvillig stemte over for ham. Da derfor Efterretningen om Nederlaget ved Leipzig (16.—18. Oktbr. 1813) naaede S., nøjedes Forbundsdagen med at erklære S. for neutralt, hvad de allierede Magter dog ikke anerkendte, men det aristokratiske Parti rejste straks, efter at en østerrigsk Hær paa March til Frankrig havde overskredet S.'s Grænse (21. Decbr. 1813), en Opstand, hvorved Patriciaterne genindførtes i Bern, Solothurn, Freiburg og Luzern, og 29. Decbr. s. A. erklærede en i Zürich sammentraadt Forbundsdag Mediationsakten for ophævet. Bern og syv andre Kantoner forlangte endog, at flere af de ny Kantoner, der vare oprettede ved Mediationsakten (Tessin, Graubunden, Thurgau, Aargau, Pays de Vaud og St. Gallen), igen skulde vende tilbage til deres tidligere Stilling som Undersaatlande, og da Forbundsdagen i Zürich afslog dette, indkaldte de en egen Forbundsdag i Luzern, der dog maatte opløse sig paa Stormagternes Bud, og 8. Septbr. 1814 vedtog da en Forbundsdag, hvor alle Kantoner vare repræsenterede, en ny Forfatning, der anerkendtes af Wienerkongressen,

som garanterede Forbundets Neutralitet og tillige gik ind paa, at Geneve, Wallis og Neuchâtel genforenedes med S. Dette blev ved den ny Konstitution en løst sammenhængende Forbundsstat eller rettere et Statsforbund, idet de 22 Kantoner kunde betragtes som Smaastater, hvis Repræsentanter paa Forbundsdagen maatte rette sig efter de hjemmefra modtagne Instruktioner. De enkelte Kantoner havde for det meste aristokratiske Forfatninger, der gav Byerne betydelig Overvægt over Landdistrikterne og ved et kunstigt Valgsystem sørgede for, at det blev vanskeligt for de lavere Klasser at faa Andel i Styrelsen. Selvfølgelig rejste der sig fra Demokraternes Parti en stærk Opposition mod denne Forfatning, der traadte i Kraft 7. Aug. 1815, og man forlangte ikke blot en Forandring af Kantonalforfatningerne, men ogsaa en Udvidelse af Forbundsdagens Myndighedsomraade. Efter Julirevolutionen blev denne oppositionelle Bevægelse saa stærk, at omtrent Halvdelen af Kantonerne 1830 og 1831 gik ind paa at give deres Forfatninger et mere demokratisk Præg; navnlig den i Zürich 20. Marts 1831 gennemførte Forfatningsrevision fik stor Betydning. Enkelte Steder antog Bevægelsen en voldsom Karakter, saaledes i Basel og Schwyz. Forbundsdagen var ikke i Stand til at gøre Ende paa Urolighederne, hvorfor Ziirich, Bern, Luzern, Solothurn, Aargau, Thurgau og St. Gallen 17. Marts 1832 til Værn for deres ny liberale Forfatninger afsluttede det saakaldte Siebenerkonkordat, ligesom Schwyz, Uri, Unterwalden, Neuchâtel og Basel Stadt 14. Novbr. s. A. i Samen dannede et andet Særforbund. Dette forlangte, at Forbundsdagen skulde nægte at anerkende den i Basel skete Adskillelse af Kantonet i Basel Land og Basel Stadt, samt at den i Juli 1832 vedtagne Forbundsforfatningsreform skulde opgives. Det lykkedes dog ved en Sammenslutning af de klerikale og radikale Partier at redde Reformen (Juli 1833), og Sarner-Forbundet blev da nødt til at opløse sig, efter at Forbundstropper havde besat Kantonerne Basel og Schwyz, hvor Urolighederne bleve bragte til Ophør; Byen Basel's Forsøg paa at gøre sig til Herre over Landdistrikterne mislykkedes som Følge heraf, og fra den Tid af forblev Kanton Basel delt i Basel-Stadt og Basel-Land. Langt mere vidtgribende bleve de kirkepolitiske Stridigheder, der blussede op, efter at Luzern, Bern, Zug, Solothurn, Basel-Land, St. Gallen, Aargau og Thurgau 20. Jan. 1834 i Baden havde vedtaget et Forslag til et Konkordat, som skulde sikre Staten mod Overgreb fra den katolske Kirkes Side, men Betydningen heraf svækkedes ved, at det lykkedes det klerikale Parti i St. Gallen at faa Konkordatet forkastet i dette Kanton (1835), ligesom Bern traadte tilbage det følgende Aar. I Ziirich gav Ansættelsen af D. F. Strausz (s. d.) ved det nygrundede Universitet Anledning til et voldsomt Angreb fra ortodoks Side paa den liberale Regering, som, efter at en Bondehær 6. Septbr. 1839 havde bemægtiget sig Staden, blev tvungen til at vige Pladsen for Mænd, der fuldførte den konservative Opposition. To Aar efter vandt de ultramontane i Luzern en fuldstændig Sejr over deres Modstandere ved en I. Maj 1843 gennemført Forfatningsrevision, og Følgen heraf blev, at det ultramontane Parti fordrede, at Forbundsdagen skulde tvinge Aargau til at genoprette de kort før Begivenhederne i Luzern ophævede Klostre.

Da Forbundsdagen imidlertid 31. Aug. 1843 erklærede Aargau's Tilbud om at ville genoprette 4 Nonneklostre for fyldestgørende, forenede Kantonerne Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug og Freiburg sig den følgende Maaned til en Fælleserklæring om at ville udtræde af Forbundet, hvis Aargau ikke genoprettede alle de nedlagte Klostre. Spændingen mellem Partierne tiltog, efter at de ultramontane havde styrtet den liberale Regering i Wallis og i Luzern og fuldstændig tilbageslaaet de radikale, der i deres Forbitrelse over, at det højere Skolevæsen i Kantonet var kommet under Jesuitternes Ledelse, 8. Decbr. 1844 med Magt forsøgte at sætte sig i Besiddelse af Regeringsmyndigheden. De strenge Straffedomme, der nu ramte de luzernske radikale, foranledigede disse til med Bistand af Friskarer fra andre Kantoner at vove et nyt Angreb paa Luzern (31. Marts 1845), men ogsaa dette mislykkedes og kostede Angriberne en Mængde døde, saarede og Fanger. For at sikre sig mod flere saadanne Angreb fra de radikales Side indgik Luzern, Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, Freiburg og Wallis Decbr. 1845 et formeligt Særforbund (»Sonderbund«) og foretoge store Rustninger for med væbnet Haand at kunne gennemføre de ultramontanes Fordringer: Forgæves forlangte Ziirich, efter at man var blevet bekendt med Indholdet af det i Begyndelsen hemmeligholdte Særforbund, at dette som stridende mod Forfatningen af 1814 skulde erklæres for opløst af Forbundsdagen, hvor det klerikale Parti havde Magten. Men Sommeren 1847 fik de liberale Flertal paa Forbundsdagen, efter at de ultramontane havde maattet fratræde Styrelsen i Genève og St. Gallen, og det vedtoges nu, at Forbundet skulde skride ind mod de 7 Kantoner; da disse afviste alle Opfordringer til at nedlægge Vaabnene, besluttede Forbundsdagen i Bern 4. Novbr. 1847 militær Eksekution i de genstridige Kantoner, hvorefter en Forbundshær paa over 100,000 Md. under Anførsel af Oberst Dufour tvang Freiburg og Zug til Overgivelse og besatte Luzern efter at have drevet Særforbundets Tropper ud af deres forskansede Stillinger (23. Novbr. s. A.); dette havde til Følge, at Schwyz, Uri, Unterwalden og Wallis opgav videre Modstand, og inden Maanedens Udgang var den saakaldte »Sonderbundskrig« endt med Særforbundets fuldstændige Nederlag. De 7 Kantoner maatte forandre deres Forfatninger og betale Krigsomkostninger. Hermed var ogsaa Spørgsmaalet om en Forandring af Forbundsforfatningen afgjort til Fordel for Revisionsvennerne, og uden at tage Hensyn til Frankrig's, Rusland's, Østerrig's og Preussen's Fælleserklæring om, at de ikke vilde tilstede en Formindskelse af de suveræne Rettigheder, der ifølge Forfatningen af 1814 tilkom de enkelte Kantoner, en Erklæring, hvis Betydning svækkedes ved Februarrevolutionen i Paris, vedtog Forbundsdagen en ny Forfatning (der endnu i det væsentlige er gældende), hvorved S. forvandledes fra et løst sammenhængende Statsforbund til en fast sammensluttet Forbundsstat efter amerikansk Mønster. Fællesregeringen,

under hvilken Ledelsen af de udenrigske Anliggender (med Ret til at erklære Krig og slutte Fred), Krigs-, Told-, Post- og Møntvæsen henhørte, og som desuden skulde garantere de enkelte Kantoners republikansk-demokratiske Regeringsformer (med Lighed for Loven, Trosfrihed, Forsamlings- og Pressefrihed o. s. v.), kom nu til at bestaa af to lovgivende Kamre, Stænderraadet (valgt af Kantonerne) og Nationalraadet (der repræsenterede hele Schweizerfolket), medens den udøvende Magt blev lagt i Hænderne paa et Forbundsraad paa 7 Medlemmer, hvis Formand som Forbundets øverste Embedsmand førte Titel af Forbundspræsident. Denne **Forfatning** traadte i Kraft 12. Septbr. 1848, og 6. Novbr. s. A. traadte den første **Forbundsforsamling** sammen i Bern, der skulde være Centralregeringens Sæde, og valgte det første Forbundsraad. Siden den Tid har den indre Ro i S. ikke lidt nogen alvorlig Forstyrrelse, og 19. Aarh.'s sidste Halvdel blev derfor en Opgangsperiode for Landet baade paa den aandelige og materielle Kulturs **Omraader**, idet Næringslivets frodige Trivsel gik Haand i Haand med en storartet Udvidelse og Forbedring af Samfærdselsmidlerne (bl. a. blev **St.-Gotthard-Tunnelens** Anlæg 1869 sikret ved en Subsidiekonvention med Tyskland og Italien), medens Undervisningsvæsenet ved frugtbringende Reformer hævedes til et i flere Henseender mønsterværdigt Trin. Den i det hele taget jævne og ensartede kulturelle Udvikling i de fleste Kantoner fremmedes ved Centralregeringens ihærdige Arbejde paa Gennemførelsen af Fællesskabet i Krigs-, Told-, Post- og Møntvæsen, i Maal og Vægt og Retsplejens højere Instanser, ligesom den berømte polytekniske Læreanstalt i Zurich er fælles for hele Forbundet. Ogsaa Forholdet til Udlandet har været godt siden den ny Forfatnings Ikrafttræden, idet alle Tvistemaal ordnedes paa fredelig Maade. Da saaledes Preussen, efter at Royalisterne i **Neuchâtel** 3. Septbr. 1856 havde gjort et mislykket Forsøg paa at omstyrte den siden I. Marts 1848 i dette Kanton bestaaende republikanske Regeringsform og atter gøre Frederik Vilhelm IV af Preussen til **Neuchâtel's** Hersker, forlangte, at de fangne Oprørere skulde løslades, og foretog Rustninger, da denne Fordring afsloges, lykkedes det ved fransk Mægling at afvende Krigsfaren, idet Forbundet gik ind paa at løslade de fængslede Royalister, mod at Preussen opgav sin Ret til Neuchatel. Mindre heldigt var Forbundet, da det 1860, efter at Sardinien havde afstaaet Savojen og Nizza til Frankrig, gjorde Fordring paa **Faucigny** og Chablais, fordi disse Distrikter sammen med S. 1815 vare blevne erklærede neutrale af Wienerkongressen, uden at de dog **bleve** indlemmede i **Forbundsterritoriet**; Frankrig nægtede imidlertid at aftræde dem, og S. maatte 1862 nøjes med, at Frankrig anerkendte Distrikternes Neutralitet og overlod Forbundet et Stykke af **Dappel-Dalen**, der 1815 var blevet tildelt S., men ikke dengang kom i dettes Besiddelse. Dette Forlig skadede ikke det gode Forhold mellem de to Nabostater, og den for S. særdeles gunstige Handelstraktat, der 1864 afsluttedes mellem Frankrig og Forbundet, bidrog end ydermere til at styrke Schweizernes franske Sympatier, der, efter at den slagne franske Østhær under den **fransk**-tyske Krig 1870—71 var gaaet over Forbundets Grænse (1. Febr. 1871) og havde overgivet sig til den her staaende Forbundshær, gav sig Luft i temmelig alvorlige Demonstrationer mod Tyskerne i Zurich, saa at denne By endogsaa i nogen Tid maatte holdes besat af Forbundstropper. Saa snart det ved disse Begivenheder fremkaldte Røre nogenlunde havde lagt sig, tog Forbundsregeringen atter fat paa den flere Aar gamle Plan til en Forfatningsrevision, hvis Gennemførelse var bleven nødvendig, efter at de fleste Kantoner havde forandret deres Særforfatninger saaledes, at de fik en udpræget demokratisk Karakter, idet der indrømmedes Folket Ret til direkte Afstemning over Lovforslag, det saakaldte Referendum, med Vetoret og Ret til. naar et vist Antal Borgere stemte derfor, at kræve Afstemning over et forelagt eller Fremsættelse af et nyt Lovforslag, den saakaldte Initiativret. Det Revisionsforslag, Forbundsregeringen fremsatte 5. Marts 1872, og som indeholdt Bestemmelser om, at Lovgivning vedrørende Civil-, Straffe- og Ægteskabsret, **Jærnbane-**, Forsikrings-, Bank- og Fabrikvæsen skulde henhøre under Forbundet, der tillige udelukkende skulde have Raadighed over Militæret, og endvidere foreskrev, at Dødsstraffen skulde afskaffes, at Forbundet skulde garantere alle Schweizerborgere fuld Tros- og Samvittighedsfrihed, og at **Elementar**undervisningen skulde være obligatorisk og gratis, samt ogsaa over for Forbundet **indførte** Referendum, Veto- og Initiativret for Folket, blev imidlertid, da foruden de ultramontane og konservative ogsaa de liberale i de franske Kantoner stemte imod det, 12. Maj s. A. ved en Folkeafstemning forkastet med 261,096 Stemmer mod 255,585 og med 13 Kantoner mod 9. Forbundsregeringen ændrede da sit Forslag derhen, at Initiativretten blev strøgen, Kantonerne skulde beholde nogen Andel i Civil- og **Strafferetslovgivningen** og ikke helt miste Raadighed over Militæret, Statens Højhedsret i kirkelige Anliggender fastsloges, Stiftelsen af ny Klostre forbødes, og Forbundsregeringen skulde have Ret til at forbyde Oprettelsen af ny Bispedømmer. Forslaget vedtoges 19. Apr. 1874 med 340,199 Stemmer mod 198,013 og af $14\frac{1}{2}$ Kantoner mod $7\frac{1}{2}$, hvorpaa det traadte i Kraft 29. Maj s. A. De i den ny Forfatning indsatte Bestemmelser af kirkepolitisk Natur vare beregnede paa at give Staten Vaaben i Hænde mod den romerske Gejstlighed, der efter Ufejlbarhedsdogmets Vedtagelse paa Vatikankoncilet (1870) søgte at hævde Kirkens Ligestilling med Staten. Saaledes forkyndte Biskop Lachat i Basel **Ufejl**barhedsdogmet, skønt de til Bispedømmet Basel henhørende Kantoner **Solothurn**, Luzern, **Zug**, Bern, Aargau, Thurgau og **Basel-Land** havde nedlagt Forbud derimod, og ekskommunicerede og afsatte de Præster, der nægtede at anerkende Dogmet, hvorfor de ovennævnte Kantoner (undtagen Zug og Luzern) erklærede Bispestolen i Basel for ledig (29. Jan. 1873); da Domkapitelet vægrede sig ved at vælge en biskoppelig Vikar, ophævedes Bispedømmet (21. Decbr. 1874). Ogsaa i Geneve tørnede Stat og Kirke sammen, idet den romerske Kurie trods Forbundets Indsigelse vilde oprette et katolsk Bispedømme i Geneve og udnævnte en derværende Præst, Mermillod, til apostolisk Vikar (16. Jan. 1873), hvad der

havde hans Udvisning til Følge; da Paven i stærke Udtryk misbilligede dette Skridt af Forbundsraadet, afbrød dette endog al Forbindelse med Kurien. De ny Kirkelove, der nu bleve gennemførte i Geneve og Bern, bleve ikke anerkendte af Romerkirken, og de kirkelige Privilegier, der tilkom Pavekirken i disse Kantoner, gik derfor over paa de derværende Krist- (gammel-) katolske Menigheder, der sammen med Gammelkatolikkerne i Solothurn, Aargau, Zürich og Basel paa en Nationalsynode i Olten (7. Juni 1876) vedtoge en Kirkeforfatning og valgte en Biskop.

Allerede 1878 var imidlertid Kurien træt af Kampen og gik ind paa at anerkende Kirkelovene, hvorefter den opgav sine Planer om Oprettelsen af et Bispedømme i Geneve og tillod, at en ny Biskop blev valgt i det 1884 genoprettede Bispedømme Basel. Samtidig med, at Statens Overhøjhed over Kirken saaledes blev fastslaaet, søgte Forbundsregeringen at udvide Centralmagtens Myndighedsomraade ved en Række partielle Forfatningsrevisioner, der gik Haand i Haand med det almindelige Lovgivningsarbejde (Fæstningsanlæg, en ny Hærordning, obligatorisk Civilægteskab, en Normalarbejdsdag for Fabrikarbejdere o. s. v.). Den vigtigste af disse Partialrevisioner gennemførtes 5. Juli 1891, idet for Fremtiden Forfatningens enkelte Paragraffer kunde forlanges forandrede ved Folkeafstemning ifølge folkeligt Initiativ, hvad der med Rette vakte store Betænkeligheder hos de konservative. Det stærkt voksende Socialdemokrati vilde nemlig antagelig søge at udnytte Initiativet til sin Fordel, hvad det ogsaa gjorde, dog uden at have Held med sig, og Partiet har siden den Tid forvoldt baade de enkelte Kantonalregeringer og Forbundsmyndighederne store Bryderier, ja har endogsaa en kort Tid truet med at forstyrre det gode Forhold mellem S. og Udlandet. Da nemlig de mange Socialister og Anarkister, der toge Ophold i S., navnlig efter den tyske Socialistlovs Fremkomst, misbrugte Asylretten og gjorde Forbundsterritoriet til et Arnested for den socialistiske Propaganda og for anarkistiske Komplotter, gav dette Anledning til Besværinger fra Nabostaternes Side, men det lykkedes dog Forbundsregeringen at udjævne de truende Konflikter (saaledes med Tyskland 1889—90), og den har da ogsaa høstet Tak og Anerkendelse fra Udlandets Side for den Klogskab og Fasthed, hvormed den optræder over for de farlige Rolighedsforstyrrere; den retter sine Angreb ikke blot paa den praktiske Anarkisme, men ogsaa paa den teoretiske og har saaledes nu (1904) forelagt Forbundsforsamlingen et Lovforslag om Straf for Udgivelsen af anarkistiske Skrifter. Den Anseelse, Forbundsregeringen nyder i hele Europa, viser sig ogsaa deri, at man har betroet den Ledelsen af en Række internationale Institutioner, der til Dels ere fremkomne ved dens Initiativ, saaledes »Det røde Kors« (1864), Verdenspostforeningen (1878), Bernerkonventionen til Beskyttelse af litterær og kunstnerisk Ejendomsret (1888). Indadtil beredtes der Regeringen Vanskeligheder af dens politiske Modstandere paa Grund af dens Optræden mod italienske Arbejdere, der, efter at have givet Anledning til tumultuariske Optrin i Ziirich og Geneve, 1898 organiserede sig i væbnede Bander paa Forbundets Territorium for derpaa at drage til Milano, hvor en socialistisk Opstand var udbrudt, men Angrebene afvistes med Lethed af Forbundsraadet, der s. A. var i Stand til at gennemføre to vigtige Love ved Folkeafstemning, nemlig 20. Febr. Loven om Forbundets Overtagelse af Jærnbanerne (allerede et Par Aar i Forvejen var Boringen af en Tunnel gennem Simplon bleven besluttet) og Forslaget om, at den civil- og strafferetlige Lovgivning udelukkende skulde henhøre under Forbundet (13. Novbr.); herved og ved den alt tidligere vedtagne fælles Veksel- og Obligationsret var man naaet et godt Stykke fremad mod Retsenhed i S. Ogsaa en Arbejderforsikringslov er det lykkedes Regeringen at faa sat igennem, da Forbundets Finanser ere i saa god Stand, at det betydelige Statstilskud uden Vanskelighed kan udredes; derimod har den maattet udskyde Centraliseringen af Hærvæsenet og Oprettelsen af en Forbundsbank i Bern, da de dertil sigtende Lovforslag bleve forkastede ved Folkeafstemning, nærmest paa Grund af det føderalistiske Partis Agitation mod dem. I den nyeste Tid have de ultramontane søgt at vinde frem paa ny ved Alliancer med de yderliggaaende konservative og Socialisterne; men at de ad denne Vej skulde kunne naa at gennemføre deres Planer i den Udstrækning, de ønske, er dog næppe rimeligt, da det store liberale Parti, der væsentlig har baaret den politiske Udvikling i S. siden 1848, paa sin Side har styrket sig ved en ny Organisation og sikkert vil gøre sit yderste for at holde Klerikalismen Stangen. (Litt. Fremstillinger af S.'s almindelige Historie under Titler som »Geschichte schweizerischer Eidgenossenschaft«, »Geschichte von S.«, »Schweizergeschichte« o. s. v. leverede Johannes von Muller [Leipzig 1786—1808, I—V, I. Abtheil.], fortsat af Glutz-Blotzheim [Zürich 1816, V, 2. Abtheil.], Hottinger [smst. 1825—29, VI og VII], Vuillemin [smst. 1842—45, VIII—X] og Monnard [smst. 1847—53, XI—XV]; Vögelin [3. Opl., Zurich 1861, I—IV]; Henne-Am-Rhyn [3. Opl., Leipzig 1877, I—III]; Strickler, [2. Opl., Zurich 1874]; Geilfusz [4. Opl., Zurich 1878]; Dierauer [Gotha 1887 ff.]. En Behandling af enkelte Perioder gav: Kopp, »Geschichte der eidgenössischen Bünde« [Luzern, Leipzig og Berlin 1845—62, I—V]; Vischer, »Die Sage von der Befreiung der Waldstätte« [Leipzig 1867]; Meyer von Knonau, »Die Befreiung der Waldstätte« [Basel 1873]; Huber, »Die Waldstätte bis zur festen Begründung ihrer Eidgenossenschaft« [Innsbruck 1861]; Lorenz, »Leopold III und die Schweizerbünde« [Wien 1860]; v. Rodt, »Die Kriege Karls des Kühnen« [Schaffhausen 1843—44, I—II]; Gelzer, »Die drei letzten Jahrhunderte der Schweizergeschichte« [Aurau 1838—39, I—II]; Tillier, »Gesch. der helvetischen Republik 1798—1803« [Bern 1843, I—III]; samme, »Geschichte der Eidgenossenschaft während der Herschaft der Vermittelungsacte 1803—13« [Ziirich 1845—46, I—II], »Während der sogenannten Restaurationsepoche 1814—30« [Zürich 1848—50, I—III] og »Während der Zeit des sogenannten Fortschritts 1830—48« [Bern 1854—55, I—III]; Baumgartner, »Die S. in ihren Kämpfen und Umgestaltungen 1830—50« [Zurich 1853—65, I

— III]; Feddersen, »Gesch. der *schweizerischen* Regeneration 1830—48« [Zürich 1867]; J. Meyer, »Gesch. d. schweizerischen Bundesrecht« [Winterthur 1874—78, I—II]; Gelpke, »Kirchengeschichte der S.« [Bern 1856—61, I—II]; Elgger, »Kriegswesen und Kriegskunst der schweizerischen Eidgenossen im 14., 15. und 16. Jahrhundert« [Luzern 1873]; Ochsli, »Quellenbuch zur Schweizergeschichte« [Ziirich 1836]; Secrétan, *Galerie suisse, Biographie nationale* [Lausanne 1874—79, I—III]). *C. F.*

Schweizer, Alexander, reformert Teolog, født 14. Marts 1808 i Murten, død 3. Juli 1888, var Professor i Ziirich og hørte til Schleiermacher's nærmeste Disciple, men stod i øvrigt inden for den moderne fri Retning i Teologien. Hans Felter vare især den praktiske Teologi og Dogmatikken. Blandt hans Skrifter maa nævnes »Die christliche Glaubenslehre nach protest. Grundsätzen dargestellt«, I—II [Leipzig 1863—72], »Die protest. Centraldogmen in ihrer Entwicklung innerhalb der reformierten Kirche«, I—II [Zürich 1854—56] og fem Bd. Prædikener [Leipzig og Ziirich 1834—62]. *A, Th. J.*

Schweizer, Kaspar Gottfried, russisk Astronom, født 16. Febr. 1816 i Wyla, Schweiz, død 6. Juli 1873 i Moskva, studerede i Ziirich, Königsberg og Pulkowo. 1845 kom S. til Moskva, blev 1849 ansat ved Observatoriet smst., 1856 dets Direktør og 1865 tillige Prof. i Astronomi ved Universitetet. S. har opdaget flere Kometer og observeret Solpletter. I sine »Untersuchungen iiber die in der Nähe von Moskau stattfindenden Localattraction« [Moskva 1862, 1864, 1884] har han henledet Opmærksomheden paa de ejendommelige Lodafvigelser, som han havde fundet i Omegnen af Moskva. *J. Fr. S.*

Schweizere (Schweizergarde) se Schweizerregimenter. — S. bruges ogsaa dels i Betydning af Dørvogtere, Portnere, Portiers, dels som »Hollændere«, Mejerister, Mælkeriejere.

Schweizerfløjte, en 8 Fods Fløjtestemme i Orgelet.

Schweizeri er en gammel Betegnelse paa et Mælkeribrug, hvor den største Del af Kørnes Mælk benyttes til Fremstilling af Schweizerost eller lignende Ostesorter. *B. B.*

Schweizerost er den i de skandinaviske Lande almindelig benyttede Betegnelse paa en storpibet Ost, der er en gammel og betydelig Eksportvare fra Schweiz, hvor den kaldes Emmenthalerkäse efter en Dal i Kanton Bern. Det er den samme Ost, som i Frankrig kaldes Gruyére efter Landsbyen Gruyère i Nærheden af Freiburg, hvorfra Produktionen har udbredt sig ind over den franske Grænse. I Schweiz benyttes derimod Navnet Gruyére oftest som Betegnelse for halvfede Kvaliteter.

Særlig i Kanton Bern er Produktionen af S. meget gammel. Tidligere foregik den fortrinsvis i Sommermaanederne oppe i Alperne, nu foregaar den fortrinsvis i Dalene, og mange Steder hele Aaret rundt. Den bedste Kvalitet af Ost fremstilles alene af nymalket Mælk af Køer, der fodres med Græs og Hø. Anvendelse af Kraftfoder og Rodfrugter anses for at være skadelig for Ostens Kvalitet. — De schweiziske Bønder have i umindelige Tider ladet Ostningen foregaa i Fællesskab. Allerede 1815 vides der at have været grundlagt et Andelsosteri i en Dal i Kanton Bern, hvilket efterlignedes i andre Dale, alt efter som man fik kultiverede Græsarealer. Til hvert enkelt Osteri leveres hyppigst Mælken af kun 70—200 Køer. Straks efter Malkningen, baade Morgen og Aften, maa hver Bonde bringe sin Mælk til Osteriet, og i Bjærgene maa Mælken hyppigst bæres paa Ryggen i en stor flad Træspand, medens den i Dalene ofte transporteres paa en lille Vogn, trukken af en Hund. — Ostningen foretages i en stor Kobberkedel, og der anvendes altid hjemmelavet Løbe.

Den store flade Ost maa helst have en Vægt af 70—100 Kg., og den er hyppigst 8—12 Maaneder gl., inden den er tjenlig til Forbrug. Som Regel sælges den dog fra Osteriet i meget yngre Alder, og Lagringen foregaar hos store Eksportfirmaer, hvoraf nogle ere over 100 Aar gamle. — En vellykket S. skal være fuldstændig tæt i Massen med Undtagelse af de store, jævnt fordelte Øjne, der ikke maa være helt tørre, men helst hver maa indeslutte en klar »Taare«. Udskudsvarerne kunne være meget forskellige. »Niszlere« med mange smaa Huller, »Gläslere« med lange Spalter og Pustere med meget for store Huller ere særlig frygtede. Fejlene angives at hidrøre fra daarlig (»syg«) Mælk, og da saadanne Oste ofte ere meget vanskelige at sælge selv til usle Priser, gælder det for enhver Bestyrer af et Osteri altid at være meget nøjeseende med Mælkens Kvalitet ved Modtagelsen.

»Dansk S.« er en Efterligning, som er bleven tilvirket paa forskellige sjællandske Herregaarde lige siden 1830. »Jarlsbergost« er en norsk Efterligning. Begge ere mindre og ikke saa storpibede som de ægte S. *B. B.*

Schweizerregimenter. Frihedskampen mod Østerrig fremkaldte den schweiziske Soldats Ry og gav Anledning til, at fremmede Fyrster ved Hvervning søgte at faa Schweizere i deres Sold, hvilket skete i stor Udstrækning. Egentlige S. opstaa dog først, efter at Schweiz officielt havde erklæret sig for Neutralitetspolitik, og dannedes da af Schweizere, som Fyrsterne hvervede med eller uden Kantonernes Mellemkomst. Regimenterne vare berømte for deres Disciplin og fandt hyppig Anvendelse som Gardetropper (allerede 1505 havde Pave Julius II en Garde paa 200 Schweizere). Grundlaget for S.'s Organisation skriver sig fra 1553 og fremkom ved en af Henrik II af Frankrig med nogle af Kantonerne afsluttet Kapitulation. Kongen udnævnte Regimentschefen, medens Kaptajnerne udnævntes af Kantonerne. Frankrig bød de bedste Betingelser, og Tilgangen var her saa stor, at ca. 700,000 Schweizere have været i fransk Sold fra Friheds-krigen indtil 1792. I Revolutionstiden fandtes 1790 endnu 12 Regimenter, af hvilke Garderegimentet indlagde sig udødelig Hæder ved Forsvaret af Tuilerierne (Løven i Luzern). S. fandtes imidlertid mange andre Steder, saaledes i Spanien, Sardinien, Holland, Sicilien og Kirkestaten, hvor Schweizerne holdt sig til 1870, ligesom den preussiske Gardeskyttebataillon dannedes af hvervede Schweizere. Den franske Revolution opløste S., men de indførtes igen under Restaurationen og afskaffedes først definitivt 1830. For-

bundsregeringen i Schweiz forbød 1848 Kantonerne at afslutte Militærkapitulationer med fremmede Magter, og Indførelsen af den almindelige Værnepligt maatte nødvendigvis føre til S.'s Forsvinden. *B. P. B.*

Schwelm, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistrikt Arnsberg, ved Schwelm, er Jærnbaneknudepunkt og med elektrisk Sporvej forbunden med Elberfeld-Barmen, har 2 evangeliske og en katolsk Kirke, en Synagoge, et Progymnasium, Realskole, Vajsenhus, Amtsret og (1895) 14,716 Indb. Byen har Fabrikation af Maskiner, Jærn-, Staal- og Messing varer, Støberier, Traadtrækkerier, Forniklingsanstalter, en Emailleringsfabrik og Tilvirkning af Træskruer, Jærnfade, Fortepianoer, Papir, Pibeslanger, Støvlebeskyttere og Possementvarer. I Nærheden findes Jærngruber og en tidligere benyttet, efter Byen opkaldt Sundhedsbrønd med jærnholdigt Vand. *M. Kr.*

Schwendener, Simon, schweizisk Botaniker, er født 1829, var først Docent i Botanik i Zürich, kom 1861 til München, blev 1867 Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have i Basel, gik 1877 til Universitetet i Tübingen og er siden 1878 Professor i Botanik og Forstander for det botaniske Institut i Berlin. Han har leveret udmærkede Arbejder over Likenernes Anatomi og især et grundlæggende Studie over de Algetyper, der optræde som Gonidier hos de nævnte Planter (»Die Algentypen der Flechtengonidien«, Basel 1869, med 3 Tavler]. Paa fysiologisk-anatomisk Omraade har S. leveret sit berømte Arbejde: »Das mekanische Princip im anatomischen Bau der Monocotylen« [Leipzig 1874; med 14 Tavler], og i Morfologien har han især ved to Arbejder: »Die Verschiebung seitlicher Organe durch ihren gegenseitigen Druck« [Basel 1874] og »Mechanische Theorie der Blattstellungen« [Leipzig 1878, med 17 Tavler] søgt at bryde ny Baner paa Bladstillingslærens Omraade. *V. A. P.*

Schwenkfeldt, von Ossig (Ossing), Caspar, Mystiker og Sværmer, født i Ossig i Fyrstendømmet Liegnitz 1490, død i Ulm 10. Decbr. 1561. I hans Ungdom gjorde Luther's Skrifter et stærkt Indtryk paa ham, men han havde ingen Forstaaelse for Nødvendigheden af en udvortes Kirke og af Sakramenter, og baade Lutheranere og Katolikker bleve derfor til sidst hans Fjender. Hans Skrifter bleve forbudte og brændte, og han selv maatte ofte føre et omflakkende Liv. S. er Subjektivist og fremhæver stærkt Følelsens Betydning i Religionen. Mennesket skal aandelig føle Gud i sig. Særlig ejendommelig er S.'s Kristologi. Christi Legemlighed opfatter han ikke som stammende fra den Verden, i hvilken Christus lod sig føde, men som stammende fra Guds eget, inderste Væsen. Paa den anden Side vil S. dog ingenlunde nægte Herrens Menneskelighed, men han vil bekæmpe en Adskillelse af de to Naturer. S. skrev en Mængde Skrifter og fik ikke faa Tilhængere, der efter hans Død holdt sig i lange Tider som en egen Sekt, især i Schlesien, men de kom ogsaa til andre Lande, endog til Nordamerika. (Litt.: Kadelbach, »Geschichte S.'s und der Schwenkfeldtianer« [1861]; Herzog's »Realencyklopädie«, Bd. XIII). *A. Th. J.*

Schwenningen, By i Kongeriget Württemberg, Schwarzwald-Kreds, ved Neckar's Udspring og 702 M. o. H., med Jærnbanestation, en evangelisk og en katolsk Kirke, betydelig Fabrikation af Ure og Urkasser — 4 Fabrikker med tilsammen 1,000 Arbejdere — samt Skotøj, Tændstikker og Malt, Ølbryggeri, mekaniske Værksteder, Havedyrkning og Opdrætning af Kvæg, Svin og Kanariefugle; (1895) 7,667 mest protestantiske Indbyggere. I Nærheden Skoven Hölzeköning med gamle, kæmpestore Ædelgraner. *M. Kr.*

Schwentine, Aa i Holsten. Den danner Afløbet fra Pionersøen til Kielerbugt. I et 30 Km. langt Løb i nordvestlig Retning gennemstrømmer S. en i landskabelig Henseende meget smuk Dal og udmunder ved Neumühlen. *M. Kr.*

Schwenzer, Karl, tysk Medaillør, er født 1843 i Löwenstein (Württemberg). Hans Uddannelse foregik i Stuttgart, Nürnberg og Paris; en Tid virkede han i London. Til hans bekendteste Arbejder høre Wien's Prismedaille [1872] og Erindringsmedaillen i Anledning af Tübingen-Universitetets 400-aarige Jubilæum. *A. Hk.*

Schweran se Dada.

Schwerd, Friedrich Magnus, tysk Fysiker og Astronom, født 8. Marts 1792 i Osthofen, død 22, Apr. 1871 i Speyer, var 1814—17 Lærer ved Gymnasiet i Speyer og 1836—64 Professor ved Lyceet smst. Som Fysiker har S. vundet sig et Navn ved sit Arbejde: »Die Beugungserscheinungen aus den Fundamentalgesetzen der Undulationstheorie analytisch entwickelt< [Mannheim 1835]. I Astronomien er han mest bekendt ved sine 1828—30 udførte Meridianobservationer af Circumpolarstjerner (»Astron. Beobach. auf der Sternwarte zu Speyer< [1829—30]), der bleve bearbejdede til en Stjernekatalog af Oeltzen [Wien 1855]. Ogsaa som Geodæt er S. kendt, især da ved sin i Nærheden af Speyer med stor Omhyggelighed og Nøjagtighed opmaalte Grundlinie (»Die kleine Speyerer Basis« [Wien 1822]). 1836 konstruerede S. et nyt Prismefotometer. *J. Fr. S.*

Schwerin, Hovedstad i det tyske Storhertugdømme Mecklenburg S. og i Kredsen Mecklenburg eller Hertugdømmet S. (7,270 □ Km. med 164,760 Indb.) og ved den sydvestlige Bred af den langstrakte (22 Km.) og ørige Schwerinersø. Det er en By med (1900) 38,672 Indb., velbygget og med mange aabne Pladser, deriblandt Alte Garten med en af Rauch modeleret Kolossalstatue af Storhertug Paul Friedrich og et Krigermindesmærke. Til de mest fremtrædende Bygninger maa regnes det storhertugelige Residensslot, en Renaissancebygning fra forrige Aarhundrede (1845—58), bygget paa en 0 i Schwerinersøen, hvor der engang laa en vendisk Borg, og omgivet af prægtige Haveanlæg. Byen har en Synagoge, en katolsk og 4 evangeliske Kirker, deriblandt den i gotisk Stil opførte Domkirke (1365—1430) med smukke Mindesmærker og Glasmalerier. Endvidere maa Ministerialbygningen, Prinsepalæet, Arsenalet, Teateret og den ny Slagtehal nævnes. Industri og Handel ere forholdsvis ubetydelige. Der findes Maskinfabrikker, Jærnstøberier, en større Fortepianofabrik, Bryggerier, Damp- og Savmøller etc. Byen har Garnison (et Infanteriregiment og en Afdeling Felt-

artilleri) og er Jærnbaneknudepunkt. Af Skoler og offentlige Anstalter fremhæves et Gymnasium, et Realgymnasium, et nyt Museum med Malerisamling og en Skole for Tilvirkning af Musikinstrumenter. Siden 1837 har S. været Storhertugens Residens og er desuden Sæde for Landsoverøvrigheden, en Landret, en Overpostdirektion, et Forstkollegium og en Forstinspektion. I Nærheden Lyststedet Zippendorf, der staar i Dampskibsforbindelse med S., og den ved Ziegel-Søen smukt beliggende Landsby Sachsenberg med en stor Aandssvageanstalt. S. er en af Venderne grundlagt By og omtales første Gang 1018. I 12. Aarh. blev Byen Fyrste- og Bispesæde, og 1648 knyttedes den ved den westfalske Fred til Mecklenburg. *M. Kr.*

Schwerin, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistriktet Posen, ved Obra's Udmunding i Warthe, har *Jærnbanestation,* en evangelisk og en katolsk Kirke, en Synagoge, en højere Drengeskole, en Amtsret, et Overførsteri, Fabrikation af forgyldte Lister, Stivelse og Cigarer, Savmøller, Teglværker, Hestehandel, Skibsfart og (1895) 7,206 Indb. *M. Kr.*

Schwerin, et til Storhertugdømmet Mecklenburg-S. hørende Fyrstendømme, tilhørende Huset Mecklenburg siden 1648. Det er et tidligere af Henrik Løve 1167 oprettet Bispedømme, underlagt Ærkestolen i Bremen. Fyrstendømmet omfatter 752 □Km. beliggende mellem Schwerinersøen, Østersøen, øvre Peene og Müritz-Søen. *M. Kr.*

Schwerin, Fredrik Bogislaus von, svensk Rigsdagsmand og Finansmand, født i Stralsund 6. Oktbr. 1764, død i Stockholm 9. Apr. 1834. S. blev i en ung Alder militær, men tog 1784 sin Afsked og blev Præst; militæres Overgang til Præsteværdigheden var paa den Tid ret almindelig i Sverige, og for S. som flere andre vare Bevæggrundene af økonomisk Natur. Allerede 1788 blev S. Sognepræst i Sala. 1809 fik han Værdigheden som Doktor i Teologien. S.'s betydningsfulde Virksomhed ligger ikke paa det kirkelige, men paa det parlamentariske og statsfinansielle Omraade. Som Medlem af Adelsstanden deltog han i alle Rigsdagssamlinger fra og med Rigsdagen i Orebro 1812. S. s politiske Ideal var en Parlamentarisme efter engelsk Mønster, og han er den egentlige Grundlægger af den parlamentariske Opposition, som 1815 dannedes i den svenske Rigsdag. Paa denne Rigsdag var S. Formand i det særlige Udvalg, som havde at behandle Spørgsmaalet om »förlägenheten i den allmanna roreisen« (den økonomiske Krise), og den Betænkning, han afgav herover, var af største Værdi. Yderst værdifuld er S.'s »Bidrag till kännedom af fäderneslandet« [1817, paa ny udg. 1904], indeholdende en Redegørelse for svenske Penge- og Prisforhold i den foregaaende Tidsalder. 1817 var S. Finansudvalgets Formand. i 1823 ophørte han at være Oppositionens Leder og blev Formand i *Rigsbanken;* som saadan har han for en stor Del Fortjenesten af Møntrealisationen 1830 og 1834. Han forfattede herfor det store Arbejde »Ofver bankoverket« [1828]. (Litt.: »En svensk storman. En bild från Karl Johan's dagar« [Stockholm 1901]). *A. S.*

Schwerin, Hans Hugold von, svensk Geograf, er født 17. Septbr. 1853. S. blev Student i Lund 1871, Dr. phil. 1884 efter at have skrevet en Afhandling om »Herodot's Fremstilling af Europa's Geografi« og udnævntes s. A. til Docent i Geografi og Statsvidenskab ved Universitetet i Lund. S. foretog 1885—87 en videnskabelig Rejse til Egnene ved Nedrecongo og genfandt paa denne Levningerne af den »padrão« eller Marmorsøjle, som Congo-Flodens Opdager Diego Cám havde rejst til Minde om sin Bedrift 1484. S. blev 1897 Professor i Geografi og Historie i Lund, hvilket Professorat 1902 forandredes til kun at omfatte Historie; 1887 blev han Congo-Statens Konsul for Norge og Sverige samt kort efter tillige for Danmark. Af S.'s Arbejder, der udmærke sig ved omfattende Forskning, kritisk Skarphed og livlig Fremstilling, skulle nævnes: »Slafveri och slafhandel i Afrika« [Lund 1892], »Helgoland« [Lund 1896], »Om kustfolks olika sjöduglighet« [Lund 1900], »De stora upptäcktternas tidevarf« [Stockholm 1900] m. fl. *A. S.*

Schwerin, Kurt Christoph, Greve, preussisk Generalfeltmarskal, født 26. Oktbr. 1684 i Löwitz ved Anklam, faldet ved Prag 6. Maj 1757. Som Fændrik gik han 1700 i hollandsk Tjeneste og kæmpede ved Ramillies og Malplaquet, fik 1706 som Oberstløjtnant Tjeneste i Mecklenburg, avancerede her til Oberst 1708 og opholdt sig i tjenstlig Anledning 1711—12 hos Karl XII i Bender. 1718 forfremmedes han til Generalmajor, men gik 1720 ind i den preussiske Hær. Her blev han 1730 Guvernør i Peitz og kom i høj Gunst hos Kongen, der 1734 udnævnte ham til Generalløjtnant. Frederik den Store gav ham ved sin Tronbestigelse Grevetitelen og forfremmede ham til Generalfeltmarskal. I den første schlesiske Krig bidrog han 1741 ved et energisk ført Angreb afgørende til Sejren ved Mollwitz og erobrede Fæstningen Brieg. Ved Udbrudet af den anden schlesiske Krig førte han sine Tropper ind i Böhmen og deltog i Prag's Erobring. Af Helbredshensyn maatte S. kort efter trække sig tilbage til sine Godser, indtil han ved Syvaarskrigens Udbrud atter rykkede i Marken. Han trængte sejrrig ind i Bohmen og forhindrede Piccolomini's Forening med Brownes. I Foraaret 1757 førte han atter et Korps ind i Bohmen, forenede sig med Kongen og fandt Heltedøden i Slaget ved Prag. *B. P. B.*

Schwerin, Maximilian, Grev, tysk Statsmand, født 30. Decbr. 1804, død 3. Maj 1872. Han blev 1839 Godsejer i Pommern (kaldtes efter sit Gods S.-Putzar) og gjorde sig først bekendt paa den evangeliske Generalsynode 1846, da han, der var Schleiermacher's Svigersøn, optraadte som Talsmand for Præsternes og Menighedernes større Frihed, samt for Præsternes Værnepligt. Ligeledes tog han 1847 paa den forenede Landdag aabent Ordet for en fri Forfatning. Marts—Juni 1848 var han Kirke- og Undervisningsminister, hørte i den tyske Nationalforsamling til Højre, men foreslog dog April 1849 Preussen's andet Kammer at udtale Ønsket om, at Kongen vilde modtage den tyske Kejserkrone. 1849—55 var han Formand for andet Kammer og paa ny 1859 for Underhuset; var 1856—58 Fører for det liberale Parti saavel mod Junkervæsen som mod Bureaukrati. Juli

1859—Marts 1862 var han Indenrigsminister under »den ny Ære« og i de følgende Aar Fører for den lille gammelliberale Gruppe; søgte forgæves at faa Udsoning mellem Regering og Underhus og havde flere Sammenstød med Bismarck, men sluttede sig straks efter Krigen 1866 uforbeholdent til Bismarck og hørte siden til det nationalliberale Parti baade i Rigsdag og Landdag. Han fik optaget den engelske Skik om en særlig Dag (Onsdag, »S.-Dagen«) til Behandling af Andragender. *E. E.*

Schwerte, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistrikt Arnsberg, er Jærnbaneknudepunkt, har en Synagoge, en katolsk, en evangelisk og en reformert Kirke, et Raadhus fra 1547, en Amtsret, et Jærnvalseværk, Jærnstøberi og Maskinfabrikation, en Nikkelhytte, en Nittefabrik og (1895) 9,892 Indb. *M. Kr.*

Schwetschke, Karl Gustav, tysk Forfatter, født i Halle 5. Apr. 1804, død smst. 4. Oktbr. 1881. Som Student blev han relegeret paa Grund af sin Deltagelse i Burschenschafts-Bevægelsen (1825) og indtraadte derfor i sin Faders Boghandel, samt overtog (1828) Redaktionen af »Hallescher Kurier«. 1848 blev han valgt ind i Rigsforsamlingen i Frankfurt og optraadte imod det demokratiske Venstre med de paa Latin affattede *Novae epistolae obscurorum virorum* [Jubilæumsudgave 1874]. Blandt hans til Dels paa Latin skrevne Digte kunne fremhæves: »Bismarckias« [6. Opl. 1870], »Varzinias« [3. Opl. 1870] og »Zeitgedichte« [1873], samt »Vorakademische Buchdruckergeschichte der Stadt Halle« [1840], for hvilken han fik Doktorgraden, med flere kultur- og litteraturhistoriske Skrifter. »Ausgewählte Schriften« [ny Udg. 1866] og »Neue ausgewählte Schriften« [1878]. *C. A. N.*

Schwetz, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistriktet Marienwerder, ved Schwarzwasser's Sammenløb med Weichsel, har Jærnbanestation, en ny evangelisk og 2 katolske Kirker, en Slotsruin med et højt Vagttaarn, et tidligere Bernhardinerkloster, nu indrettet til Sindssygeanstalt, et Progymnasium, et Vajsenhus og en Amtsret. Byen har Fabrikation af Sukker, Skotøj, Træsko og (1895) 7,000 Indb. I forrige Aarhundrede (1876—82) flyttedes den gamle By, der laa tæt ved Flodsammenløbet og hyppig var udsat for Oversvømmelser, til den høje venstre Bred af Schwarzwasser. *M. Kr.*

Schwetzingen, By i Storhertugdømmet Baden, Kredsen Mannheim, ved Leimbach, er Jærnbaneknudepunkt, har en evangelisk og en katolsk Kirke, et storhertugeligt Slot med Teater og en berømt Park fra Midten af 18. Aarh., anlagt i gammelfransk Stil og med mange smukke Springvand. Byen har en Amtsret og Garnison samt Fabrikation af Cigarer, Konserves, Ol, Eddike, Spiritus og Gær, flere Møller, betydelig Dyrkning af Humle og Tobak og (1895) 5,540 Indb. S. har flere Gange været Residens for Kurfyrsten af Pfalz. *M. Kr.*

Schwiebus, By i Kongeriget Preussen, Regeringsdistriktet Frankfurt, ved Schwemme og Banen Frankfurt—Posen, med delvis bevarede middelalderlige Bymure, en evangelisk og en katolsk Kirke, et Slot, mange middelalderlige Huse med rig Udsmykning (»Lauben«), navnlig omkring Torvet. Byen har et Redningshjem for forsømte Børn, Amtsret, betydelig Klædefabrikation foruden Tilvirkning af Maskiner, Briketter og Stearinlys, Teglværk, Jærnstøberi, Brunkulsbrydning og (1895) 8,431 Indb. *M. Kr.*

Schwind, Moritz von, tysk Maler og Tegner, født 21. Jan. 1804 i Wien, død 8. Febr. 1871 i München. Det, S. lærte som Kunstner, skylder han L. Schnorr i Wien, men fornemmelig Cornelius i München, hvorhen han rejste 1827. Væsentlig var han dog Autodidakt; teknisk lidet skolet var hans maleriske Kunnen kun ringe, hans Oliebilleder vare mere »kolorerede« (glasmosaikagtig koldt og broget) end malede, men for Udkommets Skyld tidlig vant til at føre Pen og Blyant opnaaede han hurtig en Sikkerhed i Stregen og en Sans for Linievirkning, som skærpedes under Studierne af den Cornelius'ske Liniegrammatik. Størst Betydning for hans Udvikling fik dog Samlivet i Wien med en Vennekreds af højtbegavede og højtflyvende Aander, Digtere som Lenau, Musikere som Fr. Schubert; her fandt hans musikalske og digteriske Sans en Næring, som han senere omsatte i sine Kompositioners Harmoni, Omridsenes Rytmer, Formgivningens Ynde og i en fantasifuld digterisk Kraft, der naivt, frisk og smilende brød frem som sprudlende Livskilder i hans Billedkunst. S. betegner paa en Maade Højdepunktet af den tyske Kunsts Romantik. Han er Eventyrforfatteren, der fortæller vidt og bredt, men betagende, fordi han selv tror paa, hvad han siger. Over Naturlivet, Skovene, Bjærgene, Engene, lægger han en egen romantisk Eventyrsstemning; hans »Landskaber ere mere følte end iagttagne, men mættede af helt moderne Natursans«. I store og historiske Kompositioner med stærkt dramatisk Liv slaa hans Evner langtfra til. — S. slog sig fra 1828 ned i München (Professor der 1847), udførte her til Slottet Scener af Tieck's Digtninge, en stor Frise til Habsburg-Salen, gjorde talrige Udkast (Karl den Stores Liv m. m.) til Hohenschwangau, tegnede mangt og meget med Pen og Vandfarve. Saaledes »Ridder Kurt's Brudefærd« [malet i Olie 1838, Karlsruhe's Kunsthalle]. Med dette Værk begynde hans fortræffelige smaa Genrebilleder, oftest fra Middelalderen: den fortryllende »Brøllupsrejse« [1842, Schack's Gal.], »Falkensteiner-Ridtet« [Mus. i Leipzig], »Rosen« [Berlin's Nationalgal.] etc. 1839—44 er han optagen af en Del Fresker for Karlsruhe, hvor han snart efter maler det ikke helt vellykkede »Sangerkrigen paa Wartburg« [Städel'ske Mus.]. Først med sin »Askepot-Cyklus« [1854] slog S. helt igennem i det store Publikum. Endnu større Lykke gjorde hans Akvarelcyklus »De syv Ravne« [1858, Weimar-Mus.], hvortil slutte sig Arbejder som den morsomme Cyklus om Fr. Lachner's Liv [1863] og den skønne Akvarelcyklus »Melusine« [S.'s sidste større Arbejde, Wien's Hofmus.; flere af disse Suiter ere mangfoldiggjorte i Træsnits- og Lystryksudgaver]. Blandt S.'s betydeligere Arbejder skal endvidere nævnes hans romantiske Eventyrsbilleder (Erlkönig, Elverdans etc.) og Eremitbilleder (der bedst studeres i Schack's Gal. i München, der ejer nogle og tredive af S.'s Malerier), de yndefulde Fresker om d. hl. Elisabeth's Liv [Wartburg], Kompo-

sitionerne [1864—67] til Wien's ny Opera (den af ham selv malede Freske »Tryllefløjten« i Loggiaen og en Række andre Arbejder efter berømte Operaer), samt Symfonien efter Beethoven. Andre Værker: »Fader Rhin« [Raczynski'ske Saml. i Berlin], »Rudolf af Habsburg« [Kiel], Kartoner til Glasmalerier i Glasgow's Domkirke. Et Afløb for sin humoristiske Aare fandt S. i »Fliegende Blätter«, til hvilket han har udført mange Tegninger. (Litt.: L. v. Führich, »S.« [1871]; Holland, »S.« [1873]; Muller, »S.« [1873] og Pecht i »Deutsch. Kunstler«, Bd. 1 [1877]). *A. Hk.*

Schwyz, *Kanton* i Schweiz, hører sammen med Uri og Unterwalden til de allerældste eller saakaldte Ur-Kantoner og grænser mod Øst til Kanton Glarus, mod Syd til Uri og Vierwaldstätter-Søen, der adskiller S. fra Unterwalden, mod Vest til Luzern og Zug og mod Nord til Zürich og Sankt Gallen. Arealet er 908 □Km., og der fandtes (1900) 55,385 Indb. eller 61 pr. □ Km. S. hører til det nordlige Alpeforland og opfyldes af en fra Sydøst til Nordvest gaaende Bjærgudløber, der krones af en Række Toppe, som Grieset (2,804 M.), Wiggis (2,284 M.), Drusberg (2,281 M.), Mithe (1,903 M.), Stockfluh (1,604 M.) og Roszberg (1,582 M.). Længere Nord paa sænke disse Schwyzer-Alper sig yderligere og ende til sidst i Zuger-Bjærgene. Schwyzer-Alpernes nordøstlige Skraaning og Dale høre til Limmat's Strømomraade, medens den sydvestlige Side hører til Reuss'es. Svarende hertil bestaar Kanton S. af to adskilte Partier Auszer-S. mod Nordøst og Inner-S. mod Sydvest. Mellem disse to Partier er der kun faa Passager over Bjærgkæden. Den nordligste og laveste er Sattel (900 M.). Mellem Byerne S. og Einsiedeln fører det 1,393 M. høje Pas Haken, der imidlertid kun kan benyttes som Fodsti. Endnu vanskeligere er Pragel (1,543 M.), der forbinder Muota-Dalen i S. med Köln-Dalen i Glarus. Den centrale Del af Inner-S. er S.-Dalen, der sænker sig jævnt ned mod Vierwaldstätter-Søens Bred i sydvestlig Retning, medens den i modsat Retning til den ene Side fortsættes i Dalen omkring Lowerzer-Søen og til den anden Side i Muota-Dalen. S.-Dalen skilles fra den nordlige Del af Vierwaldstätter-Søen og fra Zuger-Søen ved Rigi (1,800 M.). Mellem Muota-Dalen og førstnævnte Sø samt Schächen-Dalen i Uri ligger Bjærgudløberen Kinzigkulm, hvis vigtigste Punkter ere Windgelle (2,759 M.), Rossstoch (2,463 M.) og Frohnalpstock (1,922 M.). Auszer-S. bestaar af to Dalsystemer, der adskilles ved en Udløber fra Schwyzer-Alperne. De højeste Punkter i denne Udløber, der bliver lavere efterhaanden, ere Flühbrig (2,095 M.), Aubrig (1,702 M.) og Hochetzel (1,102 M.). Over den fører Passene Etzel (960 M.) og Schindellegi (832 M.), der forbinder Wäggi-Dalen mod Syd med det nordligere Dalsystem omkring Sihl. Wäggi-Dalen gennemstrømmes af Aa og gaar til sidst over i det brede Sletteland, den saakaldte March, der omgiver Sydenden af Züricher-Søen og delvis hører til Glarus. Dalsystemet omkring Sihl og dens Tilløb begynder paa Einsiedeln-Plateauet (909 M.) og sænker sig derefter Nord paa, indtil det indsnævres mellem Hochetzel og Bjærgene i Zug. Foruden Vierwaldstatter-, Zuger- og Züricher-Søerne, der som Grænsesøer delvis maa regnes til S., findes kun to vigtigere Søer, Lowerzer og Glatte. Den lille, smukke 0 Ufenau, der hæver sig op midt i Ziiricher-Søen N. f. Pfaffikon, hører til S. Fra den $3^1/_2$ Km. lange og 1 Km. brede Lowerzer-Sø udgaar Seewen, der i S.-Dalen forener sig med den fra Sydøst kommende Muota. Klimaet varierer selvfølgelig en Del efter Højden. I de højere Dale er Vinteren meget barsk, hvorimod den ved Vierwaldstätter-Søen er saa mild, at man her taler om »S.'s Nizza«. Medens Einsiedeln har en aarlig Middeltemperatur paa $5,9^0$, er den tilsvarende i Gersau 10^0. Til denne Mildhed bidrager Føhnen, der er hyppig i S.-Dalen. I S.'s Planteverden er der den sædvanlige Fordeling mellem Dalene, der nu optages af Agerland, de skovklædte Bjærgsider og de alpine Græsgange. Af Arealet ere 122 D Km. Skov, 535 □Km. Kornmarker, Haver og Græsland og 3 □ Km. Vinland. Befolkningen er atter i Tiltagende, efter at den i 1880'erne har været i en forbigaaende Tilbagegang paa Grund af Udvandring. Den alemanniske Dialekt af det højtyske Sprog er herskende, og Kantonet er helt igennem katolsk og hører til Bispedømmet Chur. Schwyzerne ere livlige, intelligente, energiske og patriotiske. I de schweiziske Frihedskampe have de ikke sjælden taget Førerskabet. I Middelalderen og indtil den nyeste Tid besad S.'s Patricierfamilier Formuer, som de havde erhvervet i fremmed Krigstjeneste. Som Regel er dog Velstanden ringe, og i nogle Dale hersker ligefrem Fattigdom. Oplysningen er god. Der findes 56 Primærskoler, 11 Sekundærskoler og Lyceer og Gymnasier i Einsiedeln og Byen S. I Reichenbach findes et Lærerseminarium. Humane Institutioner som Døvstumme- og Blindeinstitutter maa S. dele med andre Kantoner. Af Klostre har S. endnu 6. Den vigtigste Næringsvej er Kvægavlen. Til Trods for Jordbundens betydelige Frugtbarhed formaar Agerbruget ikke at dække Forbruget af Korn. Vinlandet findes udelukkende i Auszer-S. ved Ziiricher-Søen. Landskabet March forvandles efterhaanden til en stor Skov af Frugttræer; desuden dyrkes her en Del Hamp og Grøntsager. Omegnen af Küsznacht i S.-Dalen er bekendt for sin Kirsebæravl og sin Kirsebærbrændevin. Kvægbestanden i S. er ca. 1,000 Heste, 30,000 Stkr. Hornkvæg, 6,500 Svin, 7,500 Faar og 9,500 Geder, hvortil kommer 3,300 Bistader. Den i S. hjemmehørende Kvægrace er den bedste i det østlige Schweiz og meget anset, hvorfor mange Dyr udføres til Avlsbrug. Det vigtigste Mejeriprodukt er Ost. Centrum for Hesteavlen er Stuteriet i Einsiedeln. Skovbruget giver et betydeligt Overskud, men man har indtil de senere Aar drevet en skadelig Rovdrift. I Søer og Vandløb har man nu lagt sig efter en rationel Fiskeavl. Af Jordbundsprodukter leverer S. Marmor af rød, graa og sort Farve, Sandsten til Bygningsbrug, Slibesten, Kalk, Gips og Ler. Ved Einsiedeln findes Tørvelag af stor Udstrækning. Industrien sysselsætter $^2/_5$ af Befolkningen. De vigtigste Industrigrene ere Bomuldsindustrien i Distrikterne March og Höfe, Silkeindustrien i Gersau og Arth, Straavare- og Lervaretilvirkningen i Byen S. samt den ejendommelige Industri i Valfartsbyen Einsiedeln (s. d.). I det hele taget har S. en meget betydelig Indtægt dels af Val-

farere, dels af den moderne Turiststrøm, der i S. særlig besøger Rigi, af hvis Hoteller nogle af de største ligge paa S.'s Grund. Jærnbanerne ere, fraregnet St.-Gotthard-Banen, Lokalbaner, der ere anlagte af Hensyn til Turiststrømmen. Handelsomsætningen er ubetydelig, og Byer over 10,000 Indb. findes ikke.

Forfatningen, der er fra 1876, er demokratisk. Kantonraadet, der bestaar af et Medlem for hver 600 Indb., er lovgivende. Regeringsraadet, der bestaar af 7 Medlemmer, og hvis Præsident kaldes Landammann, er udøvende Myndighed. Medlemmerne af begge Raad vælges paa 4 Aar. Alle Love og Finansdekreter, der ville medføre en Udgift een Gang for alle paa 50,000 frc. eller aarlig paa 10,000, ere underkastede obligatorisk Folkeafstemning. Fakultativt Referendum kan paa Begæring af 2,000 Vælgere udøves over for Traktater samt visse Forordninger. Hvert Distrikt har en Distriktsret. Højeste Instans er Kantonretten, hvis 9 Medlemmer vælges paa 6 Aar. Budgettet er aarlig ca. 600,000 Kr., og Statsgælden er 2 Mill. Kr. Kantonet deles i 6 Distrikter, Einsiedeln, Gersau, Höfe, Küsznacht, March og S. I militær Henseende høre Einsiedeln, Höfe og March til 6., de 3 andre til 8. Division. S.'s Vaaben er et lille hvidt Kors paa rød Grund.

Kantonets Hovedstad S. ligger 92 Km. Ø.N.Ø. f. Bern, 514 M. o. H. i den indre Del af S.-Dalen, der omgives af Rigi, Store og Lille Mythe samt Frohnalpslock. (1898) 6,663 Indb. S. har en smuk Kirke fra 1774, 2 Klostre, Raadhus med Malerier af S.'s Landammänner siden 1534, gamle Patricierhuse, Tøjhus, Gymnasium og Sygehus. S. driver Bomulds- og Teglværksindustri samt Handel med Frugt, og her afholdes Kvægmarkeder.

Historie. Fra den tidligste Middelalder har Kanton S. udgjort et Samfund af fri Bønder, der selv valgte deres Fører (Landammann), men stode under de habsburgske Grevers Overherredømme. Med Klosteret Einsiedeln havde de Stridigheder om Jorder 1114, 1144 og 1217. Kejser Frederik II gav 1240 Schwyzerne Rigsfrihed, hvad der dog ikke blev anerkendt af Habsburgerne. Og efter langvarig Fejde maatte S. atter bøje sig under disse. Saa indgik Landet 1291 det »evige Forbund« med Uri og Unterwalden og opnaaede 1309 Bekræftelsen paa deres Frihed, hvilken de yderligere bekræftede ved Sejren ved Morgarten 1315. Efterhaanden tog S. Førerskabet i Forbundet, og navnlig paa Grund af sin energiske Deltagelse i den »gamle Zürich-Krig« 1436—50 gik Navnet i fremmedes Bevidsthed over til at betyde hele Forbundet. Tillige lykkedes det S. dels ved Erobring, dels ved Køb at erhverve de enkelte Distrikter som Einsiedeln, March og Kiisznacht, der 1309 vare forblevne under Østerrig's Overhøjhed. Reformationen fandt ikke Indgang i S., og Protestanterne forfulgtes. I Religionskrigene 1531, 1656 og 1712 stode Schwyzerne i forreste Række blandt de Katolske. 1798 forsvarede de sig under Anførsel af Aloys Reding tappert mod Franskmændene, men maatte anerkende den helvetiske Republik, der fordelte S.'s Omraade mellem de ny Kantoner Waldstätten og Linth. Fra S. udgik under Ledelse af A. Reding den føderalistiske Bevægelse, og da Mediationsakten 1803 genoprettede den kantonale Selvstændighed, opstod S. igen og forøgedes endogsaa med Gersau, der fra 1332—1798 havde udgjort en selvstændig Republik. Tillige ophævedes det Undersaatsforhold, hvori de erobrede Distrikter før 1798 havde staaet til S. Dette Forhold forstod imidlertid S. faktisk at faa genindført 1815; men efter Julirevolutionen sagde Auszer-S., der for en stor Del var Undersaatsland, sig fri fra Inner-S., og da Inner-Schwyzerne gjorde Mine til at bruge Vaabenmagt, skred Forbundet ind 1833, indtil der (Oktbr. 1833) var vedtaget en Forfatning, der var fælles for begge Distrikter. Endnu 1838 kom det om Almindingernes Benyttelse til en formelig Kamp, i hvilken de konservative sejrede. Derefter hørte S. stedse til de konservative Kantoner og var 1845 et af Sonderbund's ivrigste Medlemmer. Fuldstændig Ligestillethed med Inner-S. opnaaede Auszer-S. imidlertid først med Forfatningsforandringerne 1848 og 1855, der indførte det repræsentative Demokrati. Endelig gik S. 1876 endnu et Skridt videre i demokratisk Retning ved Indførelse af obligatorisk Referendum og Initiativ. (Litt.: Faszbind, »Geschichte des Kantons S.« [5 Bd., S. 1832—38]; Meyer v. Knonau, »Der Kanton S.« [St. Gallen 1835]; Steinauer, »Geschichte des Freistaates S. von 1798« [Einsiedeln 1861]; Blumer, »Staats- und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien« [St. Gallen 1850—59]; Morty og Woser, »S. und seine Umgebung in Wort und Bild« [Einsiedeln 1891]). *H. P. S.*

Schiibeler, Fredrik Christian, norsk Botaniker, født i Fredriksstad 25. Septbr. 1815, død i Christiania 20. Juni 1892. Han blev Student 1833, cand. med. 1840, praktiserede en kort Tid, blev 1846 Korpslæge, men søgte allerede samme Aar Afsked. — Allerede som medicinsk Student havde han syslet ivrig med botaniske Studier, særlig Indsamling af Alger. 1848 besluttede han helt at gaa over til det botaniske Studium, særlig dettes praktiske Anvendelse for Næringsvejene. 1848—51 foretog han med offentligt Stipendium en Rejse i Tyskland, Østerrig, Italien, Schweiz, Holland, Belgien, Frankrig og England for at studere botaniske Haver og Museer, Trækultur og Havedyrkning i det hele taget. 1851 blev han udnævnt til Universitetsstipendiat og var 1852—63 Konservator ved Universitetets botaniske Museum, samt Bestyrer af den økonomiske Forsøgsdyrkning i den botaniske Have. Han udgav 1862 sit bekendte Arbejde: »Die Culturpflanzen Norwegens«, der senere udkom i en forøget Udgave under Titel: »Die Pflanzenwelt Norwegens« [Chra. 1873—75]. 1860—63 var han tillige Sekretær i »det kgl. Selskab for Norge's Vel«. 1864 udnævntes han til Lektor, 1866 til Professor i Botanik ved Universitetet i Christiania og til Bestyrer af dets botaniske Have, samt botaniske Museum.

S.'s videnskabelige Stræben gik ogsaa som Universitetslærer væsentlig ud paa at give en plantegeografisk Oversigt over de i Norge forekommende vilde og dyrkede Nytteplanter, samt en kulturhistorisk Fremstilling af deres Anvendelse i Menneskenes Tjeneste, fremfor alt i Norge, men ogsaa i andre Lande og hos ældre Folkeslag.

I 1860'erne fik han hos interesserede Havedyrkere rundt om i Landet oprettet et stort Antal Forsøgsstationer, hvor man efter hans Anvisninger dyrkede Kulturplanter og saa meddelte ham Resultaterne. Ved disse Forsøg, som han fortsatte til sin Død, og ved at anordne Havebrugsudstillinger (fra 1852), samt især ved en Utallighed af Avisartikler og populære Skrifter om Havedyrkning, hvoraf særlig maa nævnes hans Folkebøger: »Havebog for Almuen« [Chra. 1856; udkom i 3 Opl.] og »Køkkenhaven, et Skrift for Folket« [Chra. 1865; udkom i 3 Oplag og er oversat paa flere europæiske Sprog], har han i en overordentlig Grad bidraget til at sprede Kundskab om og Interesse for Havedyrkningen, som før hans Tid laa meget nede i Norge. Ved den nævnte Forsøgsdyrkning mente han at kunne paavise en plantegeografisk Racedannelse hos Planterne, idet han paastod, at de ved at flyttes mod Nord fik en kortere Udviklingstid, større og kraftigere Frø, som udviklede bedre og kraftigere Planter, rigere Blomsterfarver og større Arom hos Frugterne, end der kan paavises hos samme Arter under sydligere Breddegrader. Han omhandler først disse Spørgsmaal udførlig i »Vækstlivet i Norge med særlig Hensyn til Plantegeografien« [Chra. 1879], og endelig giver han i »*Viridariumnorvegicum.* Norge's Vækstrige. Et Bidrag til Nordeuropa's Kulturhistorie« [Bd. 1—3, Chra. 1886—89] en samlet Fremstilling af alle de Spørgsmaal angaaende Kulturplanternes Historie og deres Anvendelse i Menneskets Tjeneste, som havde været Genstand for hans Livs Arbejde. (Litt.: F. Kiær, »Norges Læger«, »Norsk Forf.-Leks.« V; Nekrolog af N. Wille i »Berichte der deutsch. bot. Ges.«, Bd. X [Berlin 1892]). *N. W.*

Schybergson, Magnus Gottfrid, finsk Historiker og Universitetslærer, er født i Åbo 26. Novbr. 1851, Student i Helsingfors 1868, Dr.phil. 1877, Docent ved Helsingfors Universitet 1878, ekstraord. Prof. smst. 1883. S. medvirkede 1885 ved Stiftelsen af det svenske Litteraturselskab i Finland og blev 1897 dets Formand. Hans Hovedværk er »Finlands historia« [1887—89, 2. omarbejdede Opl. 1903]. Han har endvidere skrevet: »Bidrag till Finlands inre historia 1721—1731« [1875], »Hugenotterna under Hertug Rohans ledning« [1877, i fransk Bearbejdelse 1880], »Underhandlingarne om en evangelisk aliians åren 1624—1625« [1880], »Sveriges og Hollands diplomatiske forbindelser 1621—1630«, samt af mindre Skrifter: »Var Gustaf Adolf en troshjelte eller en politiker« [i »Finsk tidskrift« 1879], »Anteckningar om forsvarskriget i Savolaks och Karelen 1741—1742« [»Svenske Litt. sällskapets forhandlinger och uppsatser«, 1886], »Lars Johan Ehrenmalm« [smst. 1887], »Drag ur ärkebiskop Jakob Tengströms literäre lif« [smst. 1889], »Konungadömet i folkvandringsstaterna enligt nyare forskninger« [»Finske Viterskapssocietetens forhandlinger«, 1903]. *A. S.*

Schück, Henrik Emil, svensk Litteraturhistoriker, er født i Stockholm 2. Novbr. 1855, blev Student 1873, Dr. phil. og Docent 1882; 1890 blev han Professor i Æstetik, Litteratur- og Kunsthistorie i Lund, men kaldtes 1898 til Upsala som Professor i samme Fag. S. vakte Opmærksomhed ved grundige Studier over den engelske Renaissancelitteratur; disse Studier dannede imidlertid Indledning til et dygtigt Værk »William Shakespere, hans lif och verksamhet«. S. førtes dog hurtig over til et grundigt Studium af den hjemlige Litteratur, og i Løbet af kort Tid opnaaede han et Kendskab særlig til den ældre Del, som ingen før ham. Han planlagde derfor et større Værk »Svensk literaturhistoria«, hvoraf dog kun eet Bind er udkommet [1885—90], hvori han — ligesom i den forkortede Bearbejdelse, han udgav som første Bind af Værket: »Illustrerad svensk literaturhistoria« [1895—96, 2. Bd. er forfattet af Prof. K. Warburg] — kastede nyt Lys over de allerfleste Emner og Personer. De Afhandlinger og Studier, han samtidig har udgivet, ere talrige og næsten alle af betydelig Interesse; blandt de vigtigste maa nævnes: »Våra äldsta historiska folkvisor«, »Lars Wiwallius, hans lif och dikter«, I—II [1893—95], »Rosa rorans«, »Ett Birgittaofficium af Nicolaus Hermanni« [1891—92], »Bibliografiska och literaturhistoriska anteckningar« [1896]; men tillige har han udført et meget stort Arbejde som Udgiver af ældre Litteraturmindesmærker, J. H. Kellgren's Breve til forskellige, Johannes Messenius'es Dramer, Skrifter fra Reformationstiden o. m. m., desuden i Forbindelse med Prof. Noreen »1500- och 1600-talets visböcker« og med Prof. Levertin den interessante Serie »Svenska memoarer och bref«. De bedste af hans Afhandlinger og Essays ere samlede i de seks Smaabind »Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser« [udgivne 1892—1904], ligesom de bedste af hans Rejseiagttagelser ere samlede i »Ur en resandes anteckningar« [1900]. Hovedværket i hans Produktion synes imidlertid at skulle blive den »Världslitteraturens historia«, hvoraf første Bind afsluttedes 1900, medens den israelitiske Litteratur i andet Bind endnu ikke (1904) er afsluttet. S. har her taget Opgaven paa en selvstændig og storslaaet Maade; gennemføres den, vil Værket have fremragende Betydning i skandinavisk Litteraturforskning. Værdifuld er tillige den Samling Oversættelser, han samtidig lader udkomme: »Världslitteraturen i urval och öfversättning«, hvoraf »Antiken«, »Medeltiden« samt »Renässancen« er udkomnet. S.'s Interesse er overvejende historisk, 19. Aarh. interesserer ham mindst; men hans Metode er moderne og hans Kundskab næsten ubegrænset; derfor er hans Elevers og Beundreres Tal stort, selv uden for Sverige. *O. Th.*

Schiicking, Christoph Bernhard Levin, tysk Forfatter, født i Westfalen 6. Septbr. 1814, død i Pyrmont 31. Aug. 1883. Han studerede først Jura, men opgav dette Fag og bosatte sig (1837) som Forfatter i Münster; 1843 indtraadte han i Redaktionen af »Augsburger Allgemeine Zeitung«, men gik 1845 over til »Kölnische Zeitung«, hvis Feuilleton han redigerede til 1852. Han opgav nu sin Forbindelse med Bladet og beboede sin Ejendom Sassenberg ved Munster, men flyttede efter sin Hustrus Død (1855) til Munster, hvorfra han gjorde flere Rejser til England og Italien. I sine talrige Romaner er han aldeles moderne og behandler Tidens brændende Spørgsmaal med stor Takt og Maadeholdenhed og i et elegant Sprog, Lokaliteten i hans Bøger er i Reglen henlagt til en Provins, især til det gamle, ejendommelige Westfalen med de mange historiske

Minder. Af hans overordentlig rige Produktion kunne særlig fremhæves: »Ein Schloss am Meer« [1843], »Die Ritterbürtigen« [2 Bd., 1846], »Eine dunkle That« [1846], »Ein Sohn des Volkes« [2 Bd., 1849], »Der Bauernfürst« [2 Bd., 1851], »Die Königin der Nacht« [1852], »Ein Staatsgeheimnis« [3 Bd., 1854], »Der Held der Zukunft« [1855], »Der Sohn eines berümten Mannes« [1856], »Schloss Dornegge« [4 Bd., 1868], »Luther in Rom« [1870], »Die Heiligen und die Ritter« [4 Bd., 1873], »Der Erbe von Dornegg« [3 Bd., 1878], »Gesammelte Erzählungen und Novellen« [6 Bd., 1859—65], »Ausgewählte Romane« [4 Bd., 1864], »Lebenserinnerungen« [2 Bd., 1886]. (Litt.: Rud. Gottschall, »Unsere Zeit«, II [1883]; Theodor Schiicking, »Annette von Droste Hülshoff und L. S.« [1893]). *C. A. N.*

Schyn, Dalslugt i Kanton Graubünden i Schweiz mellem Plessur- og Oberhalbsteiner-Alperne, gennemstrømmes af Albula, der umiddelbart derefter udmunder i Hinterrhein. Gennem S. lod Kanton Graubunden med Støtte af det schweiziske Forbund 1868—69 anlægge en Vej, der med en Længde af 13,7 Km. og en Bredde af 4 M. fører fra Tusis til Tiefenkastels. Vejen gaar snart mellem stejle Skifervægge, snart gennem Tunneler. Flere Steder er den ved murede Galerier beskyttet mod Laviner og Jordskred. Den over Albula førende Solis-Bro hører til det mest storartede af den Art. *H. P. S.*

Schyndel (Schijndel), Flække i nederlandsk Provins Nordbrabant, 12 Km. S. 0. f. Hertogenbosch, har (1890) 5,600 Indb., Træskofabrikation, Humlehandel. *Joh. F.*

Schynige Platte, en af de fremspringende Bjærghøjder i Berner-Alperne i Schweiz, ligger S. V. f. Faulhorn, har en Højde af 2,070 M. og er bekendt for sin storslaaede Udsigt. Op til Toppen, hvor der findes Hotel, fører siden 1893 en 7,3 Km. lang Tandhjulsbane, der udgaar fra et Punkt paa Banelinien Interlaken—Lauterbrunnen. *H. P. S.*

Schürmann, Anna Maria von, lærd tysk Dame, (1607—78), var særlig kyndig i orientalske Sprog, men ogsaa berømt for sin Dygtighed i Musik og Kunst. I sit 60. Aar traf hun den franske religiøse Sværmer Labadie og blev begejstret Tilhænger af ham. Hendes Hovedværk er »Eukleria«, der blev fuldendt kort før hendes Død. Levnedsbeskrivelser af Schotel [1853] og Tschakert (1876). *A. T—n.*

Schütt, 2 af Donau aflejrede Øer i det ungarske Lavland mellem Pressburg og Komorn. Grosze S. (ung. Csallóköz), »Ungarn's gyldne Have«, ligger mellem Donau's Hovedarm og dens venstre Sidearm Neuhäusler Donau, er 82 Km. lang, 22 Km. bred og har et Areal af 1,540 □ Km. Den frembringer Korn og Frugt, omslutter over 100 Flækker og bærer paa sin Sydøstspids Fæstningen Komorn. Kleine S. (ung. Szigetköz) ligger ved Siden af foregaaende mellem Donau's Hovedarm og den saakaldte Wieselburger Donau, er 44,5 Km. lang, har et Areal af 275 □ Km., omslutter ligeledes en stor Mængde Flækker og er rig paa Korn og Frugt. *Joh. F.*

Schytte, Andreas, dansk statsvidenskabelig Forfatter, født 16. Aug. 1726 i Uggerslev, død 27. Aug. 1777 i Sorø. S. blev 1750 cand. theol., foretog som Huslærer en Udenlandsrejse og udnævntes 1759 til Professor i offentlig Ret og Statsvidenskab ved Sorø Akademi, en Stilling, han beklædte til sin Død. Foruden et Skrift om »Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning«, hvoraf I. Del udkom i Forfatterens Dødsaar, udgav han to større Værker, nemlig »Staternes udvortes Regering« [2 Bd., Kbhvn. 1774—75] og »Staternes indvortes Regering« [5 Bd., Kbhvn. 1773—76]; medens det første Værk indeholder en vel skreven Oversigt over de europæiske Staters politiske Historie fra 1648 til 1763, giver det andet, Forfatterens Hovedværk, en Oversigt over Statens almindelige Natur og Væsen og dens forskellige Institutioner, saaledes som disse burde være organiserede, altsaa et Forsøg paa at fremstille en almindelig Statsret og Politik. Arbejdet, for hvilket Montesquieu's »Esprit des lois« er Forbilledet, er livlig skrevet, og Forfatteren var en belæst og kundskabsrig Mand, men Stoffet har taget Magten fra ham, saa han forfalder til Vidtløftighed og Fordybelse i alt for mange Enkeltheder. Fremstillingen er selvfølgelig nu forældet, men har sin Interesse som historisk Vidnesbyrd om, hvad man i Danmark havde tilegnet sig fra Udlandets Andsliv paa Statsrettens og Politikkens Omraade; særlig interesserer Forfatterens Forhold til Montesquieu, som han i Reglen følger, men dog i et Hovedpunkt afviger fra derved, at han bestemt holder paa den uindskrænkede Enevælde som den bedste Forfatningsform. *Ludv. H.*

Schytte, Frida, dansk Violinistinde, er født i Kjøbenhavn 31. Marts 1871, Elev af Kapelmusikus Ferd. Stockmarr og Vald. Tofte, kom 1888 ind paa Paris-Konservatoriet, hvor hun fuldendte sin Uddannelse under Massart og Berthelier og ved Afgangsprøven 1890 opnaaede 1. Præmie med Udmærkelse. Hun optraadte første Gang i Kjøbenhavn 1889 og har siden 1891 under Navnet Frida Scotta koncerteret i de store Musikbyer i Tyskland, Østerrig, England og Rusland. 1897 ægtede hun den tyske Maler Friedrich August Kaulbach (s. d.), med hvem hun bosatte sig i München. *S. L.*

Schytte, Henrik Vissing, dansk Musikkritiker, født i Aarhus 4. Maj 1827, død i Kjøbenhavn 22. Febr. 1903. Efter at være bleven Student kom S. til Kjøbenhavn og blev mere og mere optagen af Musiklivet der. Som dygtig Violoncellist blev han særlig søgt som Kvartetspiller. I Krigsministeriet var han ansat 1855—68, hvorefter han købte Phlenge's Musikhandel, hvilken han indehavde 1870—83. Samtidig var han dog kommet ind paa journalistisk Virksomhed som Musikkritiker, hvortil hans store praktiske Kendskab til Musik og til musikalske Forhold i det hele og hans Lethed i at føre Pennen gjorde ham særlig skikket. Hans Kritikker, oprindelig i »Dagens Nyheder«, senere i »Dagbladet«, til sidst i »Berlingske Tidende«, bleve altid meget læste, ogsaa da deres oprindelige Tiltrækning, det bidende Vid, i Tidens Løb havde veget Pladsen for en roligere Vurdering. Han redigerede »Musikbladet« (1884—93) samt »Nordisk Musikleksikon« [2 Bd., 1888—92 med Suppl.], det første Værk paa Dansk af denne Art, der navnlig har Værdi ved Biografierne af nyere danske Musikere. *A. H.*

Schytte, Ludvig Theodor, dansk Komponist, Broder til ovenn. H. V. S., er født i Aarhus 28. Apr. 1848. Oprindelig var han Farmaceut, men hans musikalske Drift førte ham snart til Edm. Neupert, under hvem han udviklede sig til en dygtig Klaverspiller. Det var dog særlig som Klaverkomponist, han skulde vinde Navn. Stor Lethed i at skabe, en udviklet Klangsans og et intimt Kendskab til Klaverets instrumentale Hjælpekilder præge hans talrige Pianokompositioner, hvoraf der er udkommet over 60 Hæfter, dels i Danmark, dels paa udenlandsk Forlag, for største Delen mindre Pjecer i Karakterstykkestilen, men dog ogsaa enkelte større Værker (Sonate og Koncert med Orkester). Særligt Talent har S. for pædagogiske Opgaver, instruktive Stykker, Studieopgaver, Klaverskole etc. Desuden har han komponeret en dramatisk Sangscene, »Hero« (1898), opført paa det kgl. Teater, og en endnu (1904) ikke opført Operette. Siden 1884 har S. opholdt sig i Tyskland, mest i Wien, senere ogsaa i Berlin. — Hans Datter Anna Johanne S., født 20. Novbr. 1877 i Kjøbenhavn, er en lovende Pianistinde og har som saadan optraadt i sin Fødeby og i Leipzig. *A. H.*

Schüttenhofen (tschekk. Sušice), By i det vestlige Böhmen, 56 Km. S. f. Pilsen, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft S. ved Wotawa og Foden af Bjærget Swatabor, har (1890) 6,500 Indb. Tændstiks- og Læderfabrikation. Anstalt for Fiskeavl, i Omegnen Kalkovne, Glasværker, Papirfabrikker. *Joh. F.*

Schütz, Heinrich, tysk Komponist, født 8. Oktbr. 1585 i Köstritz, død 6. Novbr. 1672 i Dresden. Som ganske ung blev han optagen som »Kapelknabe« i Kapellet i Kassel, hvor Landgreve Moritz, »der gelehrte«, tog sig af den opvakte Dreng og siden hen lod ham studere Jura ved Universitetet i Marburg. Senere hjalp han ham til at rejse til Venezia for at studere Musik under den berømte Gio. Gabrieli. S. opholdt sig her i 4 Aar (1609—12) og fik først her, altsaa i en fremrykket Alder, sin egentlige Faguddannelse som Musiker. Ved sin Hjemkomst begyndte han atter paa sit juridiske Studium, men blev dog samtidig Organist hos Landgreven. I Anledning af en Hoffestlighed i Dresden blev han kaldet dertil 1615, hvor han slog saa godt an som Musiker, at Kurfyrsten af Sachsen vilde beholde ham i sit Kapel, hvad der ogsaa omsider lykkedes ham efter adskillig Forhandling med Hoffet i Kassel. S. gjorde hurtig Karriere i Dresden, allerede 1617 udnævntes han til sachsisk Overkapelmester, i hvilken Stilling han med enkelte Afbrydelser forblev indtil sin Død, 55 Aar senere. Straks hans første større Værk »Psalmen Davids« (1619) viser afgjort venetianske Impulser, S. er heri den ny Tids Mand, hylder 17. Aarh.'s ny Musikstil, den saakaldte »Stylo recitativo« med dens fremtrædende solistiske Element, vokalt som instrumentalt. Men allerede hans næste kirkelige Arbejde »Historia der frölichen und siegreichen Auferstehung Jesu Christi« (1623) viser afgjort Træk fra den gamle Musikstil, saa at S. straks ved sine første Værker fremtræder som den ejendommelige Overgangskunstner, han er, bestemt til at forbinde to forskellige Tidsaldres Stilarter med hinanden. Lignende Overgangsformer vise hans Motetter *Cantiones sacrae* (1625). Gennemgaaende er det dog den ny Tids Stil, der præger Værkerne fra S.'s egentlige Manddomsperiode, saaledes hans »Festmusik« ved Fyrstesammenkomsten i Mühlhausen (1627), hans »Madrigaler« til Tekster af Opitz, sikkert ogsaa hans første og eneste Opera »Dafne« (1627), hvortil imidlertid Musikken er gaaet tabt, fremdeles de Værker, han skrev efter et fornyet Besøg i Italien (1628), blandt hvilke *Symphoniae sacrae* (3 Dele) rager frem. I sine senere Værker derimod griber S. med stigende Konservatisme tilbage til den gamle Stil, saaledes i »Die sieben Worte Jesu Christi« (1645), ejendommelig som Forløber for Bach's Passionsmusik, endnu mere i Motetterne »Geistliche Chormusik« (1648) og allermest i hans 3 Behandlinger af Passionen (efter Johannes, Matthæus og Lucas) fra hans sidste Leveaar. Til samme Stilretning høre ligeledes hans ved deres melodiske Fylde interessante 4-stemmige Melodier til Becker's Salmer (1628). — Paa Grund af Trediveaarskrigens Uroligheder maatte S. en Tid lang forlade Dresden og fandt Tilflugt hos den musikelskende Christian IV af Danmark, der satte ham som vellønnet Kapelmester i Spidsen for sit udmærket besatte Kapel. To Gange vide vi, at S. i denne Egenskab fungerede ved Hoffet i Kjøbenhavn, 1633—35 samt 1642—44, mulig har han ogsaa været der et Par Gange til, men dette kan ikke bestemt oplyses. Ved sit første Ophold i Danmark forestod han som musikalsk Leder de storartede Festligheder i Anledning af Prins Christian's Bryllup med den sachsiske Prinsesse Magdalene Sibylle 1634 og har sandsynligvis komponeret Musikken til de forskellige Festforestillinger, der gaves, til den indledende Operaballet, til Lauremberg's to Skuespil »Aquilo« og »Die Harpyiæ« samt til den afsluttende »Tragoedia von den Tugenden und Lastern«, men al denne Musik er desværre gaaet tabt. S. tilegnede den senere Frederik III sine »Kleine geistlichen Koncerte« (1639) og den udvalgte Prins Christian 2. Del af sine *Symphoniae sacrae* (1647). — S.'s samtlige Værker foreligge nu i Nyudgave (16 Bd.) ved Ph. Spitta [Leipzig 1885—94]. *A. H.*

Schütze, Theodor Reinhold, slesvigsk-tysk Strafferetslærer, født 12. Jan. 1827 i Uetersen, død 16. Decbr. 1897 i Graz, Dr. jur. og Privatdocent i Kiel 1853, 1855 Professor i slesvigsk og romersk Ret i Kjøbenhavn, hvor hans Udnævnelse paa Grund af hans Forhold til det slesvigske Oprør gav Anledning til nogen Uro i Studenterkredsene, afskediget 1866, Privatdocent og Syndikus for Handelskammeret i Kiel, 1876 Professor i Graz. S.'s Forfattervirksomhed er betydeligere i kvalitativ end i kvantitativ Henseende. I Kjøbenhavn udgav han 1856 »Samling af de den slesvigske Strafferet vedrørende Love og Forordninger« (ogsaa med tysk Titel), men hans mest bekendte Skrifter ere »Die nothwendige Theilnahme am Verbrechen« [Leipzig 1869], som har haft Indflydelse baade paa den tyske Straffelov og den nyeste Teori, og »Lehrbuch des Deutschen Strafrechts auf Grund des Reichsstrafgesetzbuches« [Leipzig 1871, 2. Opl. 1874. Med »Anhang« at Wanieck og Villnow smst. 1877], der bryder Staven over den filosofiske Behandling af Strafferetten. S. skrev endvidere — foruden Tidsskriftafhand-

linger — »Laien in den Strafgerichten?« [Leipzig 1873], >Das staatsbürgerliche Anklagerecht in Strafsachen« [Graz 1877] Og udgav »Jahresberichte der Kieler Handelskammer für 1871—74« [Kiel 1872—75]. Han var endvidere Medarbejder ved Holtzendorff's Retsencyklopædi. *Fz. D.*

Schützenberger, Paul, fransk Kemiker, født 23. Decbr. 1829, død 26. Juni 1897, blev Dr. med. 1855, derefter *Préparateur de chimie* ved *Conservatoire d. arts et métiers* i Paris, senere Professor ved *École supérieure* i Miilhausen og derpaa Chef for de kemiske Arbejder ved *College de France* i Paris. 1876 blev han titulær Professor og 1884 Medlem af *Académie de médecine*. S. har offentliggjort en stor Række kemiske Arbejder i >Annales de chémie et de physique«, »Comptes rendus « og » Bulletin de la société chimique«, foruden enkelte Lærebøger, deriblandt »Traité de chimie générale< [4 Bd., 1879—84]. *O. C.*

Schüz, Karl Wolfgang Christoph von, tysk Socialøkonom, (1811—75), fra 1837 indtil sin Død Professor i Tübingen, hvor han 1842 blev Fr. List's Efterfølger. S. har et godt Navn i den økonomiske Litteratur, navnlig ved sin indgaaende Behandling af Grundejendomsspørgsmaalene i Værket »Uber den Einfluss der Verteilung des Grundeigentums auf das Volks- und Staatsleben« [1836]. Derhos har han indlagt sig stor Fortjeneste ved, sammen med R. von Mohl, at have grundlagt (1844) det endnu bestaaende, højtskattede saakaldte Tübinger »Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft« (smlg. Schäffle), i hvis ældre Aargange han har skrevet en Række værdifulde Afhandlinger. *K. V. H.*

Schäfer, Dietrich, tysk Historiker, er født i Bremen 16. Maj 1845 og nar siden 1877 været Professor ved forskellige tyske Universiteter, deriblandt Tübingen og Heidelberg; 1903 kaldtes han til Berlin's Universitet som Lærer i Middelalder shistorie. S.'s særlige Arbejdsomraade er den hanseatiske Historie; han vandt først Navn ved et grundigt Skrift om »Die Hansestädte und König Waldemar« [Jena 1879] °g nar siden udgivet »Hanserecesse von 1477—1530« [Leipzig 1881 ff., hidtil 6 Bd.]. Herfra førtes han ogsaa ind paa Studiet af dansk Historie og overtog at fortsætte Dahlmann's ufuldførte Danmarks Historie; hidtil er udkommet 2 Bd. [Gotha 1893—1902], som skildre Tiden fra Christian II's Afsættelse til Christian IV's Død. S. har deri vist indtrængende Kendskab til Danmark's Historie og megen Upartiskhed. 1904 blev han Medlem af »Danske Selskab for Fædrelandets Historie«, 1894 af Videnskabsselskabet i Christiania. *Kr. E.*

Schäferi ell. Skæferi (af tysk »Schaf«, Faar) betyder egentlig Faarehold i al Almindelighed, men bruges dog navnlig om større Faarehold. *H. G.*

Schäf fer, August, østerrigsk Maler og Raderer, er født i Wien 1833, var Elev af F. Steinfeld og uddannedes videre ved Rejser i Udlandet. Han maler Landskabsbilleder og Søbilleder (An der Nordsee, Mondaufgang, Der Wolfgangsee fremhæves), der berømmes for deres fine sølvgraa Kolorit og rige Stemningsfylde. Han har udført en Del Raderinger, af hvilke nævnes Suiterne fra den kejserlige Dyrehave i Lainz og fra Laxenburg. Fra 1892 har S. været Direktør for den kejserlige Malerisamling i Wien og har væsentlige Fortjenester af dens Ordning: fra dens moderne Afdeling har han udgivet et større Folioværk »Moderne Meister«. *A. R.*

Schæffer, Henrik Ernst, norsk Embedsmand og Testator, født i Christiania 17. Septbr. 1794, død smst. 21. Febr. 1865. Som Student fra 1817 var han i 6 Aar ansat som Tredjelærer ved sin Fødebys Borgerskole og blev 1825 dens Bestyrer. 1839 gik nan over i Toldetaten som Oppebørselsbetjent og var til 1861 Toldkasserer i Tvedestrand. S. var en godgørende Mand, som hjalp unge til at komme frem; en Protegé af ham var den bekendte Arbejderfører Markus Thrane. Paa Dødslejet oprettede han af sin efterladte Formue — omkr. 60,000 Kr. — et Legat, hvis Renter i Portioner uddeles til unge Mennesker, fødte i Norge, »der have Lyst og naturligt Anlæg til de skønne Kunster og navnlig til Maler-, Billedhugger- og Digtekunsten, men som mangle de fornødne Midler til at kunne paabegynde og og fortsætte deres Studium«. I særegne Tilfælde kan Understøttelsen ogsaa tilstaas ældre værdige og trængende Kunstnere og Digtere. *O. A. 0,*

Schäffer, Julius, tysk Musiker, (1823—1902), kom som teologisk studerende i Berøring med Schumann og Mendelssohn, og Musikeren i ham vaktes derigennem. Han studerede under S. Dehn i Berlin, blev Musikdirigent i Schwerin, senere i Breslau, hvor han tillige var Docent ved Universitetet. S. gjorde sig bekendt ved sine Sange og Korværker og navnlig ved sine Koralbøger. *W. B.*

Schaffle, Albert Eberhard Friedrich, tysk Socialøkonom og Sociolog, født 24. Febr. 1831 i Nürtingen (Württemberg), død 25. Decbr. 1903 i Stuttgart. Efter 10 Aars journalistisk Virksomhed blev S. 1860 Professor i Tiibingen; 1861—65 var han Medlem af Württemberg's Landdag, hvor han lagde stortysk-liberale Sympatier for Dagen, 1868 blev han kaldet til Wien's Universitet, og Febr.—Oktbr. 1871 var han Handels- og Agerbrugsminister i det østerrigske Kabinet Hohenwart. Efter dettes Fald flyttede han til Stuttgart for herefter helt at ofre sig for sine encyklopædisk vidtstrakte Studier og en højst produktiv samfundsvidenskabelig Forfattervirksomhed. Kun hans vigtigere Skrifter kunne her nævnes. Efter at S. i »Kapitalismus und Sozialismus. Vorträge zur Versöhnung der Gegensätze von Lohnarbeit und Kapital« [Tiibingen 1870, 2. Udg. *1878*] i velvillig Aand havde diskuteret Socialismens Postulater, gjorde han i sin berømte Brochure »Die Quintessenz des Sozialismus« [1. Opl. anonymt, Gotha 1875; senere i talrige Udg. og Overs., deriblandt dansk ved V. Brücker, Kolding 1886] denne Retning saa væsentlige Indrømmelser, at den Fremstilling, Skriftet giver af Socialistsamfundets Organisation, endog af dettes Tilhængere blev godtaget som et tro Udtryk for deres Opfattelse. S. var imidlertid ingenlunde Socialdemokrat, hvilket han i senere, polemisk tilskaarne Skrifter noksom beviste, særlig ved »Die Aussichtslosigkeit d. Sozialdemokratie« [1885] og »Bekämpfung der Sozialdemokratie ohne Ausnahmegesetz« [1890]. Imidlertid havde S. vakt megen Opsigt og Diskussion ogsaa ved sit

store Hovedværk »Bau und Leben des sozialen Körpers« [4 Bd., Tübingen 1875—78; 2. stærkt omarb. Udg. i 2 Bd. under Titelen I: >Allgemeine Sociologie« og II: »Specielle Sociologie«, smst. 1896], der blev den tyske Videnskabs første i større Maalestok anlagte og systematisk gennemførte Bidrag til Sociologien. S. blev her tillagt stærk Paavirkning af den, særlig gennem H. Spencer udviklede biologiske Opfattelse af Samfundet som en »Organisme«; dette fralægger S. sig bestemt i en Række Afhandlinger fra hans sidste Leveaar, offentliggjorte i nedennævnte Tidsskrift 1903—04. Et betydeligt Værk er ogsaa »Die Steuern« [2 Bd., Leipzig 1895—97] i Frankenstein-v. Heckel's mægtige »Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften«. Sine mindre, spredte Arbejder udgav S. i 2 Bd. »Gesammelte Aufsätze« [Tübingen 1885—87], der suppleres med »Deutsche Kern- und Zeitfragen« [2 Bd., Berlin 1894—95]. Mange af hans Afhandlinger fremkom i »Zeitschrift für die gesammte Staatswissensch.«, til hvis Redaktion han var knyttet fra 1869, 1892—1900 som Eneredaktør, fra 1901 sammen med Karl Bucher, der overtog det efter ham. S. hører ved sin Selvstændighed, sin Lærdom og sin impulsive Reformiver, der blev baaret af høje etiske Idealer, til Tyskland's betydeligste økonomisk-sociologiske Tænkere i nyere Tid. Som Socialpolitiker nærmer han sig paa den ene Side Ad. Wagner's statssocialistiske, paa den anden Side G. Schmoller's katedersocialistiske Standpunkt, men fremtræder helt uafhængig og jævnbyrdig i dette Trekløver; som Sociolog har han megen Betydning ved at have givet den økonomiske Tænkning en bred naturvidenskabelig Underbygning. (Litt.: G. Schmoller, »Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften« [Leipzig 1888]). *K. V. H.*

Schäszburg se Segesvår.

Schödler, Friedrich, tysk Kemiker og Pædagog, født 1813 i Dieburg i Hessen, død 27. Apr. 1884 i Mainz. Han studerede først Farmaci, derefter Naturvidenskaberne i Giessen. 1835—38 var han Assistent hos Liebig, tog derefter til Tiibingen og blev 1842 Lærer i Naturvidenskaberne i Worms, 1854 Realskoledirektør i Mainz. Af hans litterære Arbejder har især »Buch der Natur« [2 Bd., 1846] vundet stor Udbredelse og en temmelig ufortjent Berømmelse. *J. C,*

Schöffe (tysk), Meddomsmand (s. d.).

Schöffer, Peter, tysk Bogtrykker, født omtr. 1430, død 1503. Han er en af de allertidligste Bogtrykkere og stod en Tid i Forbindelse med selve Kunstens Opfinder, Joh. Gutenberg. S. stammede fra Gernsheim, i Nærheden af Mainz; 1449 var han i Paris, maaske som studerende, maaske blot som Afskriver. 6 Aar efter optræder han som Vidne for Joh. Fust i dennes Retstrætte med Gutenberg; siden træffes han som Kompagnon og Svigersøn af Fust, og hos dem udkom flere Trykværker i de følgende Aar. Fra 1466, da Svigerfaderen døde, virkede S. som selvstændig Bogtrykker i Mainz; man har et ikke ringe Antal anselige Arbejder fra hans Trykkeri, saaledes Udgaver af Justinian, Hieronymus, Thomas af Aquino og Augustin. Se ogsaa Bogtrykkerkunst, Fust og Gutenberg. *E. G.*

Schøler, Niels Pedersen, dansk landøkonomisk Forfatter, født 1772 i Øsby ved Hadersiev, død 21. Maj 1851 i Hammel. S. virkede fra 1797 til sin Død som Skolelærer i Hammel; han var en flittig Medarbejder ved Datidens Landbrugsblade og udgav enkelte selvstændige Skrifter om Landbrugsspørgsmaal. Mest bekendt er S. bleven ved at have indledet »Berberisfejden«, som vakte stort Røre i Landbrugskredse i den første Fjerdedel af 19. Aarh. S. var Føreren for dem, der hævdede Berberissens skadelige Indflydelse paa Kornarterne; han samlede et rigt Materiale af Iagttagelser, som tydede paa, at Berberissens Skaalrustsporer kunde overføres til Rugen og andre Kornarter og fremkalde Rust hos disse; denne Opfattelse lykkedes det S. at bekræfte ved direkte Forsøg, idet han 1816 overførte Sporer fra Berberissen paa Rug, med det Resultat, at der paa alle de inficerede Steder af Rugplanterne fremkom Rust, medens alle ikke inficerede Planter forbleve sunde. Disse Forsøg med Indpodning af Snyltesvampe ere de første, som overhovedet ere foretagne, og S.'s Navn er derfor nu kendt over hele den civiliserede Verden. (Litt.: A. Madsen, »Ugeskrift for Landmænd« [1904] Nr. 12—14). *F. K. R.*

Scholl, Adolf, tysk Arkæolog, (1805—82). Efter en Rejse sammen med C. O. Muller i Italien og Grækenland blev han 1842 Professor i klassisk Arkæologi i Halle, hvilken Stilling han dog allerede næste Aar forlod for at blive Direktør for Kunstanstalterne i Weimar. Hans Skrifter ere nu lidet kendte (»Sophokles, sein Leben und Wirken« [1842], »Beiträge zur trag. Poesie d. Gr.« [1. og eneste Bd. 1839] o. fl.). Af større Betydning er hans Udgivelse af en Del af Goethe's Korrespondance m. m. (»Briefe u. Aufsätze von G. a. d. Jahren 1766—86« [1846], »G.'s Briefe an Frau v. Stein« [3 Bd., 1848—51]). *H. A. K.*

Schøller, Caspar, dansk Geheimeraad, født 6. Juli 1644, død 29. Decbr. 1719, blev efter at have afsluttet sine Studeringer 1674 ansat som Sekretær i Danske Kancelli; 1676 blev han Sekretær i Geheimekonseillet og 1678 Kongens Kammersekretær. Som saadan udøvede han en meget betydelig Indflydelse. 1680—99 var han tillige som Kancelliraad Medlem af Kancellikollegiet og fra 1697 som Justitsraad Medlem af Højesteret. 1704 blev han Geheimeraad og 1705 Justitiarius i Højesteret. Paa hans Dygtighed lagdes der ogsaa Beslag i forskellige Kommissioner; saaledes blev han 1681 Medlem af den 4. Revisionskommission af Danske Lov og 1683 af Revisionskommissionen af Norske Lov. Paa Trykningen og Udgivelsen af Danske Lov fik S. og hans Arvinger Eneret i 30 Aar, men det synes dog ikke at have været nogen indbringende Forretning for ham. *L. L.*

Schøller, Thomas Georg, dansk Officer, født 24. Novbr. 1793 i Aalborg, død 17. Juni 1863 i Kiel, blev Sekondløjtnant 1809 ved fynske Infanteriregiment, der 1813 indlemmedes i Auxiliærkorpset, saa at S. deltog i flere Fægtninger og i Kampen ved Sehested. S. A. var ban bleven Premierløjtnant og fulgte Korpset til Frankrig, hvor han forblev til 1818. 1826 blev han Stabskaptajn og Aaret efter Adjutant ved nørrejydske Generalkommando under General Castonier. Da Prins Frederik (VII) 1834 forvistes til Fredericia,

benyttede Generalen S. til Forhandlingerne med Prinsen, der lærte at sætte Pris paa S., saa denne 1839 blev hans Adjutant, da han overtog de forenede Generalkommandoer Nørrejylland-Fyn. S. avancerede 1841 til Major, blev 1842 forsat til Generalstaben og Stabschef ved Generalkommandoen i Odense, 1844 Oberstløjtnant, 1845 Kammerherre. Da han nøje kendte Kronprins Frederik og derfor ansaa det for farligt, hvis han nogen Sinde skulde blive suveræn Konge, bidrog han sit til, at Prinsen bad Christian VIII om at give Landet en fri Forfatning, medens denne endnu levede, hvilken Indstilling dog ikke toges til Følge. Ved Frederik VII's Tronbestigelse blev han Generaladjutant under meget vanskelige Forhold. Det lykkedes ham ikke at sætte sine Forslag med Hensyn til den militære Stillings Forbedring igennem og ej heller at faa sin udarbejdede Mobiliseringsplan vedtagen, hvorfor han afslog Krigsministerportefeuillen ved Regeringsforandringen, men vedblev at være Generaladjutant, hvilken Stilling nu blev en anden. 1850 blev S. Generalmajor og 1856 Generalløjtnant samt kommanderende General i Holsten-Lauenborg, hvilken Stilling han varetog med Takt og Fasthed til sin Død. 1857 var han bleven Storkors af Dannebrog. *P. Nw.*

Schömann, Georg Friedrich, tysk Filolog, født i Stralsund 28. Juni 1793, død 25. Marts 1879, fra 1823 Professor i Greifswald. Han har især indlagt sig Fortjenester ved Studiet af græske Oldtidsforhold og udgav sammen med Meier »Der attische Procesz« [Halle 1824, ny Udg. 1883—87] og alene »Griechische Alterthümer« [2 Bd., Berlin 1855—59, 4. Udg. 1897—1902]. Endvidere kan nævnes hans Udgave af Hesiodos [Berlin 1869] og af Cicero's *De natura deorum* [4. Udg., Berlin 1876] og endelig hans *Opuscula academica* [4 Bd., Berlin 1856—71]. *H. H. R.*

Schön, M., se Schongauer.

Schönbach, By i det vestlige Böhmen, 34 Km. V. f. Karlsbad nær den sachsiske Grænse ved den til Eger løbende S., har (1890) 3,600 Indb. Slot, betydelig Fabrikation af Musikinstrumenter og Strenge. Der produceres af omtrent 600 Instrumentmagere aarlig ca. 91,000 Violiner, foruden Bratscher, Guitarer, Citere, Mandoliner m. m. *Joh. F.*

Schönbein, Christian Friedrich, tysk Kemiker, født i Metzingen i Württemberg 18. Oktbr. 1799, død ved Baden-Baden 29. Aug. 1868, havde først studeret teknisk Kemi og derefter Naturvidenskaber i Alm. 1824—25 var han Lærer i Fysik og Kemi ved Opdragelsesanstalten i Keilhau ved Rudolstadt, privatiserede derpaa i England og Frankrig og blev 1828 Professor i Kemi ved Universitetet i Basel. S. har offentliggjort et stort Antal Arbejder, af hvilke de vigtigste omhandle Ozon, som han opdagede 1840, Metallernes Overilter, hvori han antog en Del af Ilten til Stede som Ozon, Metallernes passive Tilstand og de katalytiske Virkninger. 1845 opdagede han Skydebomuld og Kollodium. Hans Arbejder ere navnlig offentliggjorte i Poggendorff's Annaler og i Erdmann's »Journal fur praktische Chemie«. *O. C.*

Schönberg, 1) By i Mecklenburg, Hovedstad i det til Mecklenburg-Strelitz hørende Fyrstendømme Ratzeburg, 20 Km. 0. S. 0. f. Liibeck ved den sejlbare Maurine, har (1900) 2,900 Indb. og var tidligere Residens for Biskoppen af Ratzeburg. 2) By i Holsten i Kredsen Plön, 18 Km. N. 0. f. Kiel, har (1900) 1,500 Indb.; ved Kysten Neu-S. med Søbadeanstalt. *Joh. F.*

Schønberg, Edvard, norsk Læge, er født i Arendal 30. Decbr. 1831, blev Student 1848, cand. med. 1857. I de følgende Aar fortsatte han sin kliniske Uddannelse som Kandidat ved Rigshospitalet, Fødselsstiftelsen og Gaustad Sindssygeasyl, idet han særlig kastede sig over Studiet af Fødselsvidenskaben. 1860 blev han Hjælpelærer ved Jordemoderskolen i Christiania, var fra 1863 og i de følgende Aar Reservelæge ved Fødselsstiftelsen, blev 1867 Eksaminator ved Eksamen for Jordemødre og 1870 fast Lærer ved Skolen. Allerede 1868—69 havde han (under Prof. Faye's Sygdom) holdt Forelæsninger ved Universitetet over Fødselsvidenskab, og 1872—73 var han konstitueret som Overlæge for Fødselsstiftelsen. 1875 tog han Doktorgraden i Medicin med en Afhandling »Om Tværlejets Behandling og Skulderfødselen. Studier i Fødselsvidenskabens Historie . . . og i den praktiske Fødselshjælp«, og s. A. blev han som Prof. Faye's Efterfølger udnævnt til Professor ved Universitetet og Bestyrer af Fødselstiftelsen og Jordemoderskolen. Fuld af Interesse for almindelige hygieiniske Spørgsmaal og medicinal Administration havde han allerede fra 1864 været ansat i Medicinalkontoret, først som Kopist, men fra 1868 som Fuldmægtig og Medicinalrevisor og fungerede endog (1874—75) en Tid (umiddelbart før Udnævnelsen til Professor) som Ekspeditionschef for Medicinalvæsenet. Ogsaa i Universitetets Administration har han som Formand i det akademiske Kollegium (1884 og 1893—94) taget virksom Del. S.'s videnskabelige Virksomhed har væsentlig været knyttet til den kliniske Fødselsvidenskab. Foruden den ovenfor nævnte Doktorafhandling har han skrevet en lang Række Afhandlinger om Eklampsien, om Bækkendeformiteter, om Fosterstillingernes Ætiologi, om operativ Fødselshjælp, og udgivet flere Lærebøger i sit Fag; desuden har han altid haft en vaagen Interesse for den historiske Udvikling saavel af sit eget Fag som af Medicinen i det hele. Han har givet en Oversigt over norsk Medicins Historie i 19. Aarh. (i Jæger's norske Litteraturhistorie) og udgivet en Medicinens Historie [1903]. (Litt.: F. C. Kiær, »Norge's Læger«, II; »Norsk Forf.-Leks.« V). *S. T.*

Schonberg, Gustav Friedrich von, tysk Socialøkonom, er født 21. Juli 1839 i Stettin. 1869 blev han Professor i Basel, gik 1870 til Freiburg i. Br., men har siden 1873 virket i Tübingen, ved hvis Universitet han ira 1900 af beklæder Kanslerembedet. 1877 fik S. personligt Adelsskab. S.'s Studier have overvejende omfattet social Historie og moderne Socialpolitik, og han har nedlagt dem i en Række fortræffelige Særafhandlinger, hvoraf de mere betydelige fremtræde som Bidrag til det af ham redigerede, højt ansete Samleværk »Handbuch der politischen Oekonomie« [1. Udg. i 2 Bd., Tübingen 1883; 4. Udg. i 5 Bd., smst. 1896—98] og særskilt ere udgivne som »Volkswirtschaftliche Abhandlungen«. Et

større Arbejde af ham er »Finanzverhältnisse der Stadt Basel im 14. u. 15. Jahrhundert< [Tübingen 1879]. S., der tilhører den, ypperligst ved G. Schmoller udformede historisk-etiske Retning, har udøvet adskillig Indflydelse paa Tyskland's sociale Reformlovgivning i den sidste Menneskealder; han tæller ogsaa blandt Støtterne for »Verein für Sozialpolitik«, som han 1872 var med at grundlægge. *K. V. H.*

Schönborn, Friedrich, Greve, østerrigsk Statsmand, er født 11. Septbr. 1841 i Bohmen, optraadte tidlig som ivrig Katolik og feudal Aristokrat mod de tysksindede Ministerier. Han blev 1881 Statholder i Mähren og fremmede efter Evne Tschekkernes nationale Krav. Oktbr. 1888—Juni 1895 var han Justitsminister og søgte nu at afgrænse Retskredsene i Böhmen efter Sprogforholdene. Siden 1881 er han livsvarigt Medlem af Herrehuset og siden 1895 Præsident for Forvaltningsretten. — Hans yngre Broder Franz S. (1844—99) var siden 1885 Fyrstærkebiskop i Prag og blev 1889 Kardinal; understøttede ligeledes Tschekkernes Bestræbelser. *E. E.*

Schönbrunn, kejserligt Lystslot lidt S. V. f. Wien, forbundet med denne By ved Dampsporvogn o. s. v. I sin nuværende Skikkelse er Slottet væsentlig fra Maria Theresia's Tid (allerede Kong Matthias byggede her et Jagtslot); det benyttes af det kejserlige Hof til Sommeropholdssted, har mange Seværdigheder, baade indendørs (i dets ca. 1,500 Værelser) og ude: Parterret (med Springvand og 32 Marmorstatuer) ud til den store, offentlig tilgængelige Have i fransk Stil, den kunstige romerske Ruin, Obelisken og >der schöne Brunnen« (hvorefter Slottet har Navn), Udsigtsstedet Gloriette med Søjlehal, zoologisk og berømt botanisk Have med Palmehus o. s. v. (Litt.: Monografier over S. ved Freudenreich [1873] og Leitner [1875]). *Joh. F.*

Schönebeck, By i preussisk Provins Sachsen i Regeringsdistriktet Magdeburg, 12 Km. S. 0. f. Magdeburg, har (1900) 16,300 Indb.; betydelig Industri, særlig kemiske Fabrikker. Det kgl. Saltværk, det største paa det europæiske Fastland, leverer aarlig 75,000 Tons Salt. Saltluden bliver ledet hertil fra det nærliggende Groszsalze. *Joh. F.*

Schöneberg (ved Berlin), By i preussisk Provins Brandenburg, Regeringsdistrikt Potsdam, 3 Km. S. V. f. Berlin ved Berlin-Ringbanen og Dampsporvognsforbindelsen Berlin—Steglitz, har (1900) 96,100 Indb. Fabrikation af Papir, Sæbe, Emailvarer, Kemikalier, Jærnbanevogne, Havedyrkning. *Joh. F.*

Schöneck, 1) By i Provinsen Vestpreussen, j Regeringsdistrikt Danzig, 34 Km. S. S. V. f. Danzig ved Fitze, har (1900) 3,100 Indb. Jærnstøberi, j Maskinfabrikation, Hestemarked. 2) By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau, 17 Km. S. 0. f. Plauen, ligger i en Højde af omtr. 747 M. paa en Højslette i Erzgebirge og har (1900) 4,100 Indb. Fabrikation af Musikinstrumenter, Korsetter, Cigarer, Gardinvæveri, Teglbrænderi. *Joh. F.*

Schönerer, Georg, østerrigsk Politiker, er født 17. Juli 1842 i Wien, blev 1869 Godsejer i Nedreøsterrig og valgtes 1873 til Rigsraadets Underhus. Oprindelig hørte han til det tyske Fremskridtsparti, men begyndte 1878 en Agitation for Østerrig's Tilslutning til det tyske Rige og hengav sig til fanatisk Bismarck-Dyrkelse samt til yderlig Antisemitisme. Da han 1888 med Vold i var trængt ind i et Par frisindede Blades Kontorer, blev han dømt til 4 Maaneders Fængsel og 5 Aars Ærestab (mistede sit Adelskab og Sæde i Underhuset), men fejredes af sine Tilhængere som en Helt. Senere blev han dog trængt til Side af Lueger, men valgtes 1897 paa ny til Underhuset for den bøhmiske Kreds Eger; alligevel er han som »Alldeutsch«'ernes Ordfører traadt i Skyggen for sin Meningsfælle Wolf. *E. E.*

Schönfeld, By i Bohmen, 15 Km. S. S. V. f. Karlsbad, har (1890) 3,200 Indb. Kamgarnsspinderi, Porcelænsfabrikation, Tingruber. *Joh. F.*

Schönfeld, Eduard, tysk Astronom, født 22. Decbr. 1828 i Hildburghausen, død 1. Maj 1891 i Bonn, studerede i Marburg og Bonn, ved hvis Observatorium han 1853 blev Assistent. 1859 blev S. Direktør for Observatoriet i Mannheim, og 1875 overflyttedes han til Bonn og blev tillige Professor i Astronomi ved Universitetet. I Mannheim var S. hovedsagelig beskæftiget med at observere Stjernetaager og Stjernehobe (meddelt i »Astronomische Beobachtungen auf der Grossh. Sternwarte zu Mannheim«, I, II [Mannheim 1862, Karlsruhe 1875]) samt foranderlige Stjerner (»Veröff. der Grossh. Sternwarte zu Heidelberg. Astrometrisches Institut« I [Karlsruhe 1900]). I Bonn havde S. deltaget i det bekendte »Bonner Durchmusterung«. Da han kom tilbage til Bonn som Argelander's Eftermand, fortsatte han dennes Kortlægning af Himmelen med Strøget fra -2^0 til -23^0 Deklination og gav i »Bonner Beobachtungen« Bd. VIII [Bonn 1886] Resultaterne af sine Observationer 1875—84 i en Fortegnelse over 133,659 Stjerner med tilhørende 24 Kort. Af S.'s øvrige Arbejder nævnes »Catalog von veränderlichen Sternen« [Mannheim 1866, 1874] og »Uber die Berechnung der Differentialformeln zur Bestimmung der wahrscheinlichsten Bahnelemente fur Planeten und Cometen« [Kiel 1885]. Fra 1875 til sin Død var S. Sekretær i »Astronomische Gesellschaft«. *J. Fr. S.*

Schönhausen, Flække i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Magdeburg, 2,5 Km. 0. f. Elben ved Jærnbanelinien Berlin—Lehrte, har (1895) 2,000 Indb. Det til Fyrst Bismarck paa hans 70-aarige Fødselsdag skænkede Stamgods indeholder et Bismarck-Museum. I S. er Fyrst Bismarck født. *Joh. F.*

Schönheide, Flække i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau, 24 Km. S. f. Zwickau i Mulde's Dal, har (1900) 7,500 Indb. Børste- og Penselfabrikation, Uldvæveri, Haand- og Maskinstrikkeri, Fabrikation af Konfektionsvarer og Handsker. *Joh. F.*

Schönheyder's Pulle, i Østersøen, ca. 8 Km. S. V. f. Gjedser Fyrtaarn, bestaar af flere Puller, af hvilke der paa den lægeste er 3 M. Vand. Pullerne ere omgivne af Dybder paa 6 M., der Syd efter hurtig tiltage til 10 M., og ere afmærkede med en Vager. *G. F. H.*

Schøning, Gerhard, Geheimearkivar, norsk Historiker, født paa Gaarden Skotnes i Lofoten 3. Maj 1722, død i Kjøbenhavn 18. Juli 1780, kom Foraaret 1739 ind paa Throndhjem's Katedralskole, i hvis lærde Rektor Benjamin Dass

han fandt en Velynder og Ven. 1742 kom han til Kjøbenhavn's Universitet, hvor han under Kamp med trange Kaar efterhaanden erhvervede sig et rigt Fond af Kundskab i alle Tidens Fag, og saaledes udrustet overtog han 1751 Rektoratet ved Throndhjem's Skole. Sammen med P. F. Suhm og Biskop J. E. Gunnerus stiftede han 1760 »Det throndhiemske lærde Selskab«. Da Suhm 1765 forlod Throndhjem, overtog S. s. A. et Professorat i Historie og Veltalenhed ved Sorø Akademi. Ti Aar senere blev han Langebek's Eftermand som Geheimearkivar. Af S.'s Afhandlinger er et stort Antal trykt i det Throndhjemske Selskabs og i det danske Videnskabsselskabs Skrifter. Blandt de særskilt udgivne Værker skulle følgende nævnes: »Forsøg til de nordiske Landes, særlig Norge's, gamle Geographie« [1751], >Forbedringer til den gamle danske og norske Historie« [sammen med Suhm; 1757], »Beskrivelse over Throndhjem's Domkirke« [1762], »Afhandling om de Norskes og en Del andre nordiske Folkes Oprindelse« [1769], »Norge's Riges Historie« [3 Bd., 1771—81; naar til Olav Tryggvessøn]. Han forestod Trykningen af Olavsen's og Povelsen's Rejser i Island 1752—57 [1772] og begyndte Udgivelsen af Folioudgaven af »Heimskringla«, hvoraf 2 Bd. forelaa 1777—78, medens Resten besørgedes af S. og B. Thorlacius og Werlauff og afsluttedes med 6. Bd. 1826. 1778 paabegyndte han Trykningen af Skildringen af en Rejse, som han paa offentlig Bekostning foretog i Aarene 1772—75. Hovedmassen af dette vigtige Værk venter endnu i Manuskript paa sin Udgivelse. Sit Bibliotek — 11,000 Bd. — testamenterede han til Videnskabsselskabet i Throndhjem. Karakteristisk nok opstillede S. allerede 1769 den Teori, at Nordmændenes Indvandring var foregaaet Nord om Bottenhavet, — den samme Hypotese, som R. Keyser i 19. Aarh. uafhængig af S. hævdede, og som var Grundlaget for den af Keyser og P. A. Munch grundede norske historiske Skole. *O. A. 0.*

Schøning, Jakob Marius, norsk Postembedsmand, Statsraad, er født paa Grøtø 25. Febr. 1856, blev Student 1874, cand. jur. 1879. Efter i et Par Aar at have fungeret som Sorenskriverfuldmægtig gik han 1882 ind i Marine- og Postdepartementets Postafdeling og blev 1885 Bureauchef, var derefter 1889—1901 Postmester i Bergen, senere i Christiania, indtil han i Oktober 1903 ved Dannelsen af det andet Hagerup'ske Ministerium indtraadte i dette som Chef for Departementet for udenrigske Sager, Handel, Søfart og Industri. I Bergen deltog han meget i det politiske og kommunale Liv og afgav som Suppleant Møde paa Stortingene 1895, 1896 °g 1897, hvert Aar en kortere Tid. Som en af Postetatens dygtigste Embedsmænd i vor Samtid har han med sit energiske Initiativ gennemført mange Forbedringer og tidsmæssige Ændringer. Han har udgivet en Fortegnelse over norske Posttjenestemænd [1888], en omhyggelig udarbejdet Familiehistorie »Slægten Schøning 1599—1899« [trykt som Manuskript, Bergen 1899] samt som Stortingsdokument »Indstilling om Postetatens Lønnings-, Ansættelses- og Forfremmelsesvilkaar« [1893] og som kommunalt Aktstykke »Indstilling om Folkeskolebørns Bespisning i Bergen« [1896]. Hans Hustru, Caroline Jacobine Motzfeldt, født Muller, lærte tidlig Violinspil og studerede i Slutningen af 1870'erne i Leipzig og Berlin. Som den første norske Violinistinde har hun koncerteret i de fleste norske Byer og høstet Bifald. *O. A. 0.*

Schöningen, By i den østlige Del af det tyske Hertugdømme Braunschweig i Kredsen Helmstädt, har (1900) 8,500 Indb. Fabrikation af Kemikalier og Landbrugsmaskiner, Farver og Vitriol, Stenbrud, Kvæghandel; i Nærheden Sukkerfabrikker og Brunkulsgruber. *Joh. F.*

Schönlanke, By i preussisk Provins Posen, Regeringsdistrikt Bromberg, 80 Km. N. N. V. f. Posen, har (1900) 5,400 Indb. Uldspinderi, Cigar- og Skotøjsfabrikation. *Joh. F.*

Schönleber, Gustav, tysk Maler og Raderer, er født 3. Decbr. 1851 i Bietigheim (Württemberg). S. er bl. a. uddannet under Lier i München og slutter sig, men med Selvstændighed, til dennes »Stemningsmaleri«. Med megen malerisk Virkning fremstiller han Sol- og Maanelysets Spil over Vandfladen; Emnerne til sine Billeder har han især hentet fra den hollandske og belgiske Kyst, fra Østersøen eller Venezia's Laguner; der foreligger saaledes fra hans Haand en Række Skildringer af Kystbyer, af arkitektonisk Interesse og oplivede af Bybefolkningens brogede Staffage. Bekendte Værker: »Prospekt fra Venezia«, »Rotterdam«, »Kanal ved Ostende« etc. Hans Kunst er repræsenteret i mange tyske Museer. 1880 blev han Professor og Direktør for Karlsruhe's Kunstskole. *A. Hk.*

Schoenlein, Johann Lucas, tysk Læge, født 30. Novbr. 1793 i Bamberg, død smst. 23. Jan. 1864. S. blev Dr. med 1816, Privatdocent i Würzburg 1817, ekstraord. Prof. 1820, ord. Prof. i speciel Patologi og Terapi 1824. S. var sin Tids betydeligste tyske Kliniker og bidrog væsentlig til at hæve Würzburg's Universitets Anseelse. S. stillede sig noget i Opposition til den herskende Naturfilosofi og paavirkedes ikke lidt af den nyere franske Naturvidenskab. Han anvendte Perkussion, Auskultation, Mikroskopi og Kemi i Klinikkens Tjeneste. 1830 blev han imidlertid afskediget paa Grund af politiske Forhold, ansattes 1833 ved det ny Universitet i Zürich og 1839 som Professor i medicinsk Klinik i Berlin. Her indførte han Tysk i Stedet for Latin ved Forelæsningerne. 1859 tog han sin Afsked. *G. M.*

Schönn, Alois, østerrigsk Genremaler, født 11. Marts 1826 i Wien, død 16. Septbr. 1897 i Krumpendorf (Kärnten). S., der er udgaaet fra Wien-Akademiet (Fürich, Russ) og senere fortsatte sine Studier i Paris under H. Vernet, vakte først Opmærksomhed ved flere Krigerbilleder, særlig fra tyrolsk Krigerliv (»Tyrolske Studenter« [1849, Innsbruck-Museet], »Storm paa Lodrone« [Wien's Hofmuseum] m. m.), til Dels efter Erfaringer som Øjenvidne og Deltager i Felttogslivet. Efter en Rejse 1852 til Orienten (og senere til Siebenbürgen, Italien o. fl. St.) skifter han Emne og arbejder sig langsomt frem til ikke ringe koloristisk Dygtighed. Han maler nu en Mængde fornøjelige og karakteristiske Folkelivsbilleder fra sine Rejsers brogede Indtryk; de italienske Arbejder sættes gerne højest: »Fiskemarked i Chioggia«, »Folketeater i Chioggia«, »Fra Taormina«

etc.; endvidere: »Tyrkisk Kaffehus«, »Synagogeforgaard«, »Gaasemarked i Krakov« [Wien's Hofmuseum], »Ægyptisk Bryllup« o. m. a. *A. Hk.*

Schönthan, 1) Franz, Edler von Pernwald, tysk Teaterdigter, er født i Wien 20. Juni 1849. Han var i 4 Aar Kadet i den østerrigske Marine, men tog sin Afsked af Lyst til Scenen; sidst optraadte han paa »K5nigliches Schauspielhaus« i Berlin. Han begyndte samtidig at skrive Feuilletoner og Novelletter; men da han 1879 havde opnaaet en stor Succes med Lystspillet »Das Mädchen aus der Fremde«, slog han sig paa denne Genre og paa Farcen, idet han ofte arbejdede sammen med andre, især G. v. Moser (s. d.). Han blev derpaa (1880) ansat som Teaterdigter ved »Wallnertheater« i Berlin og 1883 som Overregissør ved »Stadttheater« i Wien; dog ophørte denne sidste Stilling af sig selv ved Teaterets Brand 1884. Han boede siden paa sin Ejendom Brunn ved Wien og bosatte sig 1888 til Stadighed i Blasewitz ved Dresden. Foruden de Stykker, han har skrevet sammen med andre, som: »Krieg im Frieden«, »Der Zugvogel«, »Unsere Frauen« o. fl., kunne af hans selvstændige Arbejder særlig fremhæves: »Roderich Heller« [1884], »Der Raub der Sabinerinnen« [1885], »Die goldene Spinne« [1886] og »Cornelius Voss« [1888]. *C. A. N.*

2) Paul v., ovenn.'s Broder, er født i Wien 19. Marts 1853. Han var først Journalist i Wien, udgav sammen med Moszkowski i Berlin Vittighedsbladet »Lustige Blätter« (1887—90) og virkede atter fra 1892 som Journalist ved »Wiener Tageblatt«. Sammen med Broderen har han udgivet »Kleine Humoresken« [4 Bd., 1882—87], desuden nogle Farcer og Novelletter, som »Welt- und Kleinstadt-Geschichten« [1889], »Die Königin der Luft u. andere Erzählungen« [1891], »Aus d. grossen und kleinen Welt« [1891], »Ringstrassenzauber« [1893], »Gefärbte Frauen« [1895]. *C. A. N.*

Schöppenstedt, gammel By i tysk Hertugdømme Braunschweig, Kreds Wolfenbüttel, 22 Km. S. 0. f. Braunschweig, har (1900) 3,600 Indb. Sukker- og Metalvarefabrikation, Brændevinsbrænderi. *Joh. F.*

Schörg, Franz, tysk Violinspiller, er født 15. Novbr. 1871 i München, kom for sine Studiers Skyld til Bruxelles, hvor han blev Ysaye's Elev. Tidlig gjorde han sig bemærket som en fremragende Violinspiller, men vandt navnlig et vidt kendt Navn, da han havde grundet den fortræffelige »Brusseler-Kvartet«, der har koncerteret rundt om i Europa, bl. a. ogsaa i Skandinavien. *W. B.*

Schörl er en ældre Betegnelse for sort Turmalin o. 1. Mineraler.

Schøyen, Elisabeth, norsk Forfatterinde, er født 1852 i Christiania. Kun 18 Aar gl. udgav hun det 5-akts Drama »Johanna d'Arc eller Frankrigs Skytsengel« [1870] og 1873 under Pseudonymet Paul Agathon Fortællingerne »Ragnvald eller Folkehøjskolelæreren« og »Kamilla«; Fortællingen »Svanhild« [1876] oversatte hun til Fransk (»Le bonheur par l'amour«). For det meste under Ophold udenlands har hun skrevet »Et Egteskab« [1878], »Vor Samfundskomedie. Olaf« [1881], »Livsbilleder« [1884], »Kvindeskæbner« [1886], Romanen »Den svenske Nattergal« [1890], »Menneskehjerter« [1892] og Romanerne »Et Løfte« [1893] og »Grev Brahes Hus« [1894]. Siden har hun viet sig til den fædrelandshistoriske Roman og udgivet »Hellig Olaf« [1897], »Magnus den Gode«, »Harald Haardraade« [1899] og »Kong Sverre« [1902], med Illustrationer af henholdsvis Th. Kittelsen, Carl Dørnberger, Louis Moe og Gudmund Stenersen. Siden 1894 bærer hun som adopteret af den barnløse Hertuginde af Mantova Titelen »Fyrstinde d'Este Gonzaga« ved Siden af sit borgerlige Navn. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *C. Br.*

Schøyen, Wilhelm Maribo, norsk Entomolog, er født i Grue 31. Oktbr. 1844, blev Student 1862 og studerede en Tid Medicin, men opgav af Helbredshensyn dette Studium og ofrede sig for naturhistoriske, særlig entomologiske Studier. 1884 blev han ansat som Konservator ved Universitetets zoologiske Museum, fungerede fra 1891 ved Siden heraf som Landbrugsentomolog og overtog 1894 den nyoprettede Stilling som Statsentomolog. Som saadan har han specielt studeret Skadeinsekter og Svampesygdomme og har udøvet en betydningsfuld praktisk Virksomhed. Foruden en Mængde Artikler og Afhandlinger i norske og udenlandske Tidsskrifter, hovedsagelig af videnskabeligt entomologisk Indhold, har han skrevet en Del særskilt udgivne Arbejder i populær Form, hvoraf kunne nævnes: »De for Ager, Eng og Have skadeligste Insekter og Smaakryb« [Chra. 1875], »De i Husene skadeligste Insekter og Midder« [Chra. 1876], »Menneskets vigtigste Indvoldsorme og deres Udviklingshistorie« [Chra. 1890], »Om Myrerne og deres Samfundsliv« [Chra. 1890]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *K. F.*

Sciacca [šak'ka], By paa Sicilien, Provins Girgenti, ligger paa Øens Sydøstkyst 6 Km. N. V. f. Cap San Marco paa en Klippe, der hæver sig 80 M. o. H. (1901) 24,645 Indb. S. har en Domkirke fra 11. Aarh., nogle Klostre, flere Paladser, der have tilhørt Familierne Luna og Perollo, samt Gymnasium og teknisk Skole. Havnen er lille og kun af Betydning for Fiskeriet. 2 Km. V. f. S. findes varme Svovlkilder. *H. P. S.*

Sciadopitys Sieb. et Zucc., Slægt af Naaletræer (*Taxodiaceae*) med en enkelt Art *S. verticillata* S. et Z. (Paraplegran), et 30—50 M. højt Træ, der ligesom Fyr har to Slags Skud: Langskud med kun skældannede Blade og i Hjørnerne af disse Kortskud, som ere samlede i Spidsen af Langskuddene og kun bære to indbyrdes sammenvoksede Naale. Hanblomsterne sidde ved Grunden af de endnu ikke udviklede Skud; Hunblomsterstandene enkeltvis. Træet hører hjemme i Japan, hvor det ofte plantes i de hellige Lunde, men kan trives i Mellemeuropa og synes endog at være haardført i Danmark. *A. M.*

S. ynder Steder, hvor den staar noget skygget for Middagssolen; den trives bedst paa sandmuldet Jord og fordrer en for Vinden beskyttet Vokseplads. Den formeres ved indført Frø og maa i den første Tid holdes i Potte. *L. H.*

Sciaena se Umberfisk.

Sciaenidae se Umberfisk.

Scialoja [šalo'ja], Antonio, italiensk Politiker og Socialøkonom, født 1817 i Procida ved Napoli, død smst. 14. Oktbr. 1877. S. blev 1846 Professor i Torino, men kastedes ved de revolutionære Bevægelser 1848 ud af sin Universitetskarriere

og blev Advokat. 1860 blev han Generalsekretær i Sardinien's Finansministerium, Decbr. 1865—Febr. 1867 var han Italien's Finansminister og 1872—74 Undervisningsminister. 1875 modtog han en Kaldelse til Ægypten for at ordne dette Lands Finansforvaltning. S. var en frugtbar Forfatter i frisindet Retning. Hans mest bekendte Arbejde er »Principj dell' economia sociale« [Napoli 1840, 3. Udg. Torino 1848; fransk Udg. Paris 1844]. (Litt.: C. de Cesare, *La vita, i tempi e le opere di A. S.* [Roma 1879]). *K. V. H.*

Sciāra, Slægt af Svampemyggenes Familie, se Hærorm.

Sciarra, Palazzo [šar'ra], Palads i Rom ved Corsoen, opført 1600 i Renaissancestil af Flaminio Ponzio. Det udmærker sig ved en overordentlig dygtig gennemført Fagade, af enkel og rolig Linieskønhed. I Slottet findes en Malerisamling (Billeder af A. Bronzino, Caravaggio, Luini, Rafael, J. Both etc), hvis Hovedværker dog ere solgte til Udlandet. *A. Hk.*

Scicli [si'kli], By paa Sicilien, Provins Siracusa, ligger 10 Km. S. S. V. f. Modica i en Klippeegn ved Floden S. (1901) 15,917 Indb. S. har Garverier og tilvirker Klæde samt Ost. 9 Km. S. f. S. ligger Havnen Sampieri. Paa en Højde over Byen laa det gamle *Kasmene*, der anlagdes af Syrakusanerne, fra hvis Tid der endnu er Grave og en Vandledning tilbage. *H. P. S.*

Science [siā's] (fr.; eng. [sa'iens]), Videnskab. I Frankrig forstaar man ved *Sciences* de eksakte Videnskaber (Matematik, Naturvidenskaberne) i Modsætning til de humanistiske (*Lettres*).

Scientia (lat.), Viden, Videnskab.

Scientifik (lat., af *scientia*), videnskabelig.

Scilicet (lat.), naturligvis, nemlig. Anvendes ofte i forkortet Form (*sc.*) foran et Ord, der derved angives at skulle underforstaas i Sammenhængen. *H. H. R.*

Scilla [sil'la], Sciglio [si'ljo], By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, ligger ved den nordlige Ende af Messina-Strædet paa Skraaningen af et Klippedrag, der staar i Forbindelse med Forbjærget Skylla (s. d.). (1901) 5,042 Indb. Over Byen ligger et Klippeslot, der har tilhørt Fyrsterne af S., og som 1806—08 forsvarede sig mod Franskmændene. S. driver Oliven-, Vin- og Silkeavl og har Fiskeri af Tunfisk og Sværdfisk. Jordskælvet 1783 lagde næsten hele Byen øde. *H. P. S.*

Scilla L. (Blaatop), Slægt af Liljefamilien (Hyacint-Gruppen), Løgvækster med grundstillede, liniedannede, aflange eller ægdannede Blade og smaa eller middelstore Blomster i Klase. Biosterbladene ere fri eller forneden forenede, udspærrede eller klokkeformet samlede, oftest blaa af forskellig Tone eller hvide; Støvtraadene ere enten helt traadformede eller udvidede forneden. En næsten kugleformet Kapsel med kugleformede eller omvendt ægformede Frø i hvert Rum. Omtr. 80 Arter i Europa (især Middelhavslandene), Afrika og Asien. Hos følgende Arter ere Blosterbladene udspærrede: *S. amoena* L., der hører hjemme i Skove i Tyskland og Norditalien, *S. bifolia* L. og *S. peruviana* L. (se nedenf.). Hos en anden Gruppe af Arter (Underslægten *Endymion*, Klokkehyacint) ere Blosterbladene klokkeformet samlede, saaledes hos *S. hispanica* Mill. (S. *campanulata* Ait.) fra Spanien og Portugal (se nedenf.). *A. M.*

S.-Arterne ere alle foraarsblomstrende. *S. amoena* har en ensidigvendt Klase med i Reglen 3 indigoblaa Blomster. *S. peruviana* har skinnende blaa Blomster samlede i en regelmæssig pyramideformet Klase. *S. hispanica* bliver højere end de foregaaende, 20—30 Cm., og de lyseblaa Blomster sidde samlede i en rigtblomstret Klase. *S.* egne sig baade til Drivning og Frilandskultur; i sidste Tilfælde maa Løgene, som lægges i Oktober, anbringes temmelig tæt (10—20 Cm. indbyrdes Afstand) og 8—12 Cm. dybt. Hvert 3.—4. Aar tages Løgene op, Sideløgene skilles fra, og efter at Jorden er gødet og gravet, lægges de paa ny. Til Pottekultur lægges 3—4 Løg i 10 Cm.'s Potter. Fremgangsmaaden ved Drivningen er den samme, som anvendes til Hyacinter. *L. H.*

Scilly-Øerne [si'li-], engelsk Øgruppe i Atlanterhavet, 50 Km. V. f. Kap Landsend, Cornwall's Vestpunkt. Gruppen bestaar af 140 Smaaøer, omgivne af talrige Holme og Klipper, hvoraf mange overskylles ved Flodtid. Arealet er kun 26,7 □ Km., og blot 5 af Øerne ere beboede og over I □Km., nemlig St. Mary med Øernes Hovedby Hughtown og et Fort beliggende paa det 33 M. høje Hugh, Trescow, med et Slot og prægtige Haveanlæg, St. Martin, St. Agnes og Bryer (Brehar). Klimaet er i den Grad mildt (Sommer $14,5^0$, Vinter $7,2^0$), at halvtropiske Planter kunne overvintre paa Friland. Haverne paa Trescow ere berømte for deres Yukkaer og Palmer, og i det tidlige Foraar ere Øernes Grønsager uden Konkurrence paa London's Torve. Men den fugtige Luft og lave Sommervarme umuliggør Frugtmodningen. Tætte Taager og hyppige Storme — Øerne have kun stille Vejr 6 Dage om Aaret — gør Havet omkring Øerne til et af Verdens farligste Farvande. 1707 strandede en hel Flaade ved S., og ved denne Lejlighed druknede 2,000 Mennesker. Af Øernes Beboere omkom tidligere efter deres eget Udsagn 9 af 10 paa Havet. Nu er Redningsvæsenet blevet tidsmæssig ordnet med Taagehorn, Redningsapparater og Fyr paa St. Agnes og Bishop Rock. Den stigende Forbindelse med Omverdenen har medført en saa stærk Udvandring, at Folketallet — i 1891: 1,911 Indb. — har været i hurtig Nedgang. Næringsvejene ere Landbrug, navnlig Dyrkning af Grønsager, Fiskeri, Indsamling af Fugleæg, Udvinding af Tangsalte (Kelp) og Lodseri. *M. Kr.*

Scincidae udgøre en saavel paa Slægter som Arter særdeles talrig Familie inden for Firbenenes Orden (*Lacertilia*). I deres Ydre have de alle et vist Fællespræg, der gør dem forholdsvis let kendelige; Legemet er mere eller mindre tenformet, Lemmerne oftest ret svage, ja ikke sjældent rudimentære eller endog helt manglende; i sidste Tilfælde, hvor Ligheden med en Slange er stor, finder man dog stedse saavel Skuldersom Bækkenpartiets Skelet bibeholdt. Legemet beklædes af glatte, taglagte Skæl, under hvilke Læderhuden har uddannet Benplader. Farvetegningen viser sig som en lys gulgraa Bundfarve med mørkere, brune eller brunsorte Pletrækker eller Striber langs ned ad Ryg og Sider. Des-

værre gælde imidlertid de nævnte Kendetegn lige saa godt for en anden Firbenfamilie, nemlig *Anguidae* (til hvilke f. Eks. Staalormen og Scheltopusiken høre); heraf kommer det, at disse to Grupper i tidligere Tid have været forenede under Navnet Snogeøglerne (*Scincoidei*); lettest skelnes de fra hinanden ved Bygningen af Tungen, der hos *S.* er middellang, fortil fri og indskaaren i Randen, hos *Anguidae* derimod falder i to Dele, et bageste Hovedparti og et lille forreste Afsnit, der kan trækkes tilbage i den større Del som i en Skede. Saa vidt man ved, føde alle *S.* levende Unger. Familien, der hovedsagelig omfatter smaa Former, af hvilke kun ganske enkelte naa over $^1/_2$ M.'s Længde, er udbredt i alle Verdensdele; Hovedmængden findes i Australien, paa Øerne i det stille Hav, i Ostindien og i Afrika. (Litt.: Boulenger, *Catalogue of Lizard's Brit. Mus.*, III [Lond. 1887]). *R. H. S.*

Scincoidēi, Snogeøgler, se Scincidae.

Scincus. Det mest omtalte og bedst kendte Dyr blandt alle *Scincidae* (s. d.) og det, efter hvem hele Familien har faaet Navn, er den i Ægypten, i Sahara og ved det røde Havs Kyst levende Skink (*Scincus officinalis* Gr.). Den er af en ret klodset Legemsform, har en tyk Krop, en kort Hale og korte Ben; dens Størrelse er kun ringe, ca. 20 Cm.; af Farve er den, som de øvrige *Scincidae*, gulgraa med mørkere Skygger. Den skal i store Skarer holde til paa sandede Steder, hvor den gør Jagt paa Insekter og andre Smaadyr, og hvor den med stor Behændighed undgaar sine Fjender ved lynsnart at grave sig ned i det løse Sand. Grunden til, at dette Dyr er, eller rettere, i ældre Tid var saa bekendt, er ret kuriøs; den gjaldt nemlig, ikke blot i Middelalderen, men langt hen i den nyere Tid for at besidde en særegen Lægekraft; i den Anledning blev den indsamlet i store Masser og i tørret Tilstand udført til Europa, hvor den i Apotekerne i pulveriseret Tilstand fandt Anvendelse i adskillige Lægemidler. *R. H. S.*

Scintillatiōn (lat.) se Funklen.

Scintillomēter eller Scintilloskop, et Instrument til at iagttage de ved en Stjernes Funklen (s. d.) stedfindende Forandringer i dens Lysstyrke og Farve. Det væsentligste ved S. er en stærk forstørrende Kikkert. Skyder man Kikkertens Okular ind eller trækker det ud, saa at Stjernens Billede bliver en lysende Skive, vil man under Funklen se Skiven ujævnt belyst, idet stærkere lysende eller forskellig farvede Partier synes at bevæge sig hen over Skiven. Dette allerede af Simon Marius (s. d.) benyttede Fladescintillometer egner sig kun til at studere Funklen kvalitativt. Skulle Maalinger foretages, kan man benytte et Liniescintillometer, som viser med indskudt eller udtrukken Okular Stjernens Billede som ret Linie, naar man foran Objektivet anbringer en Skærm med en trang Spalte. Under Funklen ser man, der bevæger sig bølgeformet hen over Linien lysere eller farvede Partier. Nicholson fandt, at Lyslinien lyste stærkere, naar man ikke afblender Objektivet, men bruger fuld Aabning, indstiller Okularet skarpt og sætter Kikkerten i sitrende Bevægelse. Montigny (s. d.) har i sit Cirkelscintillometer trukket Linien ud i en Cirkel ved at anbringe mellem Objektivet og Okularet en paa Kikkertens Akse skævt stillet planparallel Glasplade, hvorved Billedet af Stjernen forskydes noget i Retning af Indfaldsloddet; ved nu at sætte Glaspladen i hurtig Rotation, viser Billedet sig som en Cirkel, de mørkere og lysere eller farvede Billeder af Stjernen som Buestykker af større eller mindre Længde. Ved Spektroscintillometer benytter man Stjernens Spektrum, som man under Funklen ser gennemsat af mørke Baand, bevægende sig snart fra rødt til violet, snart i modsat Retning. Anbringer man foran Objektivet en Skærm med en liden Aabning i Midten, ser man med forskudt Okular Bøjningsbilledet i dets centrale Parti under Funklen afvekslende lyst og mørkt. Dette Bøjningsscintillometer er blevet benyttet af Arago og K. Exner. *J. Fr. S.*

SciOltO [so'lto] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: ubunden, frit i Foredraget. *S. L.*

Scioptikon d. s. s. Laterna magica (s. d.).

SciotO [sio'to], Flod i U. S. A., Stat Ohio, udspringer i den centrale Del af Staten, flyder mod Syd og udmunder efter et Løb paa 322 Km. i Ohio ved Portsmouth. Paa en Strækning af 210 Km. ledsages S. af Ohio-Erie-Kanalen, som den forsyner med Vand. *H. P. S.*

Scipĭo, romersk Familie, tilhørende Slægten Cornelius. Af dens Medlemmer ere at mærke:

1) Publius Cornelius S., blev som Konsul (218 f. Chr.) sendt imod Hannibal med en Hær, efter at den 2. puniske Krig var udbrudt. Det var egentlig Meningen, at han skulde have angrebet Hannibal i Spanien, og han var allerede landet i det sydlige Gallien; men da Hannibal trængte over Alperne ind i Norditalien, vendte S. tilbage dertil. I en Træfning i Nærheden af Po blev han slaaet og kunde intet mere udrette imod den fremtrængende Hannibal. Men Aaret efter gik han til Spanien, hvor han i Forbindelse med sin nedenfor omtalte Broder vandt betydelige Sejre over Karthagerne, ligesom han ved hensynsfuld Adfærd over for den indfødte Befolkning skaffede sig og Romerne dens Velvilje. Men i et Slag mod Karthagerne faldt han (212).

2) Gnæus Cornelius S., foreg.'s Broder, Konsul 222, udmærkede sig ved heldige Kampe mod Insubrerne. Medens hans Broder 218 maatte afvente Hannibal's Angreb i Norditalien, gik han allerede s. A. til Spanien, hvor han først alene, senere sammen med Broderen, vandt betydelige Fordele for Romerne. Men kort efter Broderen faldt ogsaa han i et Slag (212).

3) Publius Cornelius S. Africanus major, Søn af S. 1), deltog som ganske ung Mand i Slaget ved Po, hvor han skal have reddet sin Faders Liv (218). Efter Faderens Død fik han Overkommandoen i Spanien (211 ell. 210) til Trods for sin Ungdom. Snart efter sin Ankomst erobrede han Ny-Karthago og vandt kort efter en stor Sejr over Karthagernes Feltherre Hasdrubal ved Bæcula. Ved sin Mildhed lykkedes det ham tillige at vinde Spanierne for sig. Efter fuldstændig at have bragt Spanien i Romernes Magt vendte han 206 tilbage til Rom, hvor han, kun 30 Aar gl., blev valgt til Konsul 205. Han ønskede nu at angribe Karthagerne i Afrika, men Senatet modsatte sig Planen, da Hannibal endnu stod i Italien. Han fik dog Sicilien til

Provins, og det tillodes ham at gaa over til Afrika, hvis han selv kunde skaffe sig Tropper fra Forbundsfællerne. Han satte da ogsaa sin Vilje igennem og landede 204 i Afrika. Da han her vandt flere Fordele, kaldte Karthagerne Hannibal hjem, men ogsaa han blev slaaet af S. ved Zama (202). Efter Fredens Afslutning fejrede S. en Triumf i Rom. Senere blev han Censor (199) og paa ny Konsul (194). Under Krigen mod Kong Antiochos af Syrien blev han Legat hos sin Broder Lucius og bidrog meget til Sejren (190). S. var en af sin Tids betydeligste Mænd. Ikke alene havde han store Gaver som Hærfører, men han havde en særegen Evne til ved sin personlige Fremtræden at imponere og vinde Folk for sig, og det var den almindelige Tro, at han i særlig Grad stod under Gudernes Beskyttelse og lod sig lede af deres Aabenbaringer. Tillige stod han paa Højden af sin Tids Dannelse og var nøje fortrolig med græsk Aandsliv. Men hos Mænd af den gamle Skole (f. Eks. Cato) mødte han ogsaa megen Modstand, som kulminerede deri, at han tillige med sin Broder efter Hjemkomsten fra Asien blev anklaget for Underslæb og for at have taget imod Bestikkelser (187). Men S. var for stolt til at forsvare sig; han mindede Folket om de Fortjenester, han havde indlagt sig af Staten, rev Regnskabsbøgerne i Stykker og trak sig fornærmet tilbage til sit Gods, hvor han døde (vistnok 183).

4) Lucius Cornelius S. Asiaticus, foreg.'s Broder, kæmpede under Broderen i Spanien, var Prætor paa Sicilien 193 og førte som Konsul 190 Overbefalingen i Lilleasien mod Kong Antiochos, over hvem han ved sin Hjemkomst fejrede en Triumf. Senere blev han tillige med Broderen anklaget for Underslæb og fik sine Ejendomme konfiskerede.

5) Publius Cornelius S. Æmilianus Africanus minor var en Søn af Æmilius Paulus, men adopteret af en Søn af den ældre S. Africanus. I sin Ungdom deltog han i Slaget ved Pydna (168), hvor hans Fader førte Overkommandoen, og senere udmærkede han sig i Spanien og i Afrika. Under den 3. puniske Krig fik han som Konsul Overkommandoen mod Karthagerne (147), paa en Tid, da Krigstugten i den romerske Hær var stærkt slappet. Efter hurtig at have genoprettet Disciplinen indtog han Karthago (146) og hædredes med en Triumf. Som Censor (142) søgte han at sætte Grænser for Overdaadigheden. Han blev paa ny Konsul 134 og erobrede Aaret efter Numantia i Spanien. S. var en højt dannet Mand, og tro imod Familiens Traditioner satte han stor Pris paa den græske Aandsdannelse og omgikkes fremragende Grækere som Filosoffen Panaitios og Historieskriveren Polybios. Ogsaa romerske Digtere som Terentius og Lucilius stod han i et nært Forhold til. Hans sidste Aar optoges af Bekymringer i Anledning af de sociale Forholds sørgelige Udvikling i Rom. S. ønskede ligesom hans nære Slægtninge, Brødrene Gracchus (s. d.), at faa skabt en ny Bondestand i Italien ved Hjælp af Ageruddelinger, men kunde ikke bifalde den revolutionære Fremgangsmaade, som Graccherne fulgte. Han kom derved til at modvirke Ageruddelingen overhovedet og fik vedtaget, at Retten til at paadømme de af Ageruddelingen opstaaede Stridigheder blev frataget den Kommission, der havde med Uddelingerne at gøre, hvorved disse helt standsedes. Hans Optræden i denne Sag vakte megen Misbilligelse og bevirkede, at han blev snigmyrdet i sin Seng (129).

6) Publius Cornelius S. Nasica, Søn af S. 2), fik i sin Ungdom det Hverv at modtage Gudemoderen Kybele, da hendes Dyrkelse skulde indføres i Rom, efter at Senatet havde erklæret ham for Rom's bedste Mand (204). Som Konsul (197) sejrede han over Bojerne og fejrede en Triumf.

7) Publius Cornelius S. Nasica, foreg.'s Søn, Konsul 162 og 155 og Censor 159, vandt Ry for sine strenge Sæder. Dog optraadte han som en Modstander af Cato, da han krævede Karthago's Ødelæggelse.

8) Publius Cornelius S. Nasica, foreg.'s Søn, Konsul 138, optraadte 133 som en ivrig Modstander af Tiberius Gracchus. Det var paa hans Opfordring, at Senatorerne gjorde voldeligt Anfald paa Gracchus og dræbte ham med et stort Antal af hans Tilhængere. Kort efter blev S. sendt som Gesandt til Asien, men døde efter faa Aars Forløb. *H. H. R.*

Scirocco [širåk'ko] eller Sirokko er en Vind, der har sit Udspring i Nordafrika; den blæser fra Sydøst i Middelhavsegnene i Vinterhalvaaret, er fugtig og ledsages af stærke Regnskyl. En anden S. blæser fra Retninger mellem Sydøst og Sydvest, navnlig paa Sicilien, men ogsaa i det sydlige Italien og i Syrien; den er meget varm og blæser med stor Styrke. Luften er tyk, saa at Solens Straaler næppe kunne bryde igennem; alt levende lider af Mathed og Ulyst til Virksomhed. Den optræder hele Aaret, hyppigst om Foraaret, og medfører ofte Støv af rødlig Farve, der mest stammer fra Nordafrika's Ørken. *W. F—n.*

Scirpus L. (Kogleaks, norsk Konglesiv), Slægt af Halvgræsser, en- eller fleraarige Urter paa fugtig Jord eller i Sumpe og af ret forskelligt Ydre. Aksene ere mangeblomstrede og enkelte eller samlede til større Stande. Blomsterne have et Bioster af Børster, der ikke vokse videre efter Blomstringen, eller det mangler (hos Underslægten *Isolepis*) helt; 3 Støvdragere og en 3-delt Griffel findes, men Tallet kan være mindre. Ca. 200 Arter, udbredte over hele Jorden. I Norden vokser en Del Arter, hvoraf nævnes følgende: *S. fluitans* L. (Flydende K.) og *S. setaceus* L. (Børsteformet K.) høre begge til *Isolepis.* Den første er en Vandplante med stærkt grenet og flydende Stængel, liniedannede Blade og et enkelt Aks; den lever hist og her i Danmark, især Jylland og Norge. Den anden er en lille Plante med faa, tilsyneladende sidestillede Aks; den vokser hist og her i Danmark ved Søbredder og er meget sjælden i Norge. De øvrige nedenfor nævnte Arter have alle Blosterbørster. Paa fugtige Heder og i Moser findes almindelig i Danmark og Norge *S. caespitosus* L. (Tue-K.) med ret store, faste Tuer af talrige, 10—30 Cm. høje Stængler, hvis Blade ere meget smaa, og som hver ende med et Aks. *S. pauciflorus* Lightf. (Faablomstret K.) har løse Tuer med korte Udløbere og faa Stængler, der ende med et Aks; ikke hyppig i noget af

Landene. *S. silvaticus* L. (Skov-K.) har indtil 80 Cm. høje, forneden butte, foroven skarpt trekantede Stængler med brede Blade til Spidsen og en stærkt forgrenet, kvastformet Stand af smaa Aks; den vokser i Sumpe, ofte i Skove; hist og her i Danmark, ej almindelig i Norge. *S. maritimus* L. (Strand-K.) har Udløbere, der paa Grænsen af Lysskuddet bære en Opsvulmning, skarpt trekantede, indtil I M. høje Stængler med Blade til Midten og hovedformede Stande af brune indtil 3 Cm. lange Aks. Den vokser ved Strandbredder almindelig i Danmark og Norge indtil Throndhjemsfjorden. 5. *compressus* (L.) Pers. (Fladtrykt K.) med sammentrykte Stængler og *S. rufus* Huds. med trinde Stængler have begge toradede Aks i den sammensatte Stand; den første vokser paa Enge, hist og her i Danmark, meget sjælden i Norge, den anden paa Strandenge, ej hyppig i noget af Landene. De største Arter i Norden ere følgende to: *S. lacustris* L. (Sø-K.), kan blive over 2 M. høj, er græsgrøn og bærer en Stand af Aks, der er tilsyneladende sidestillet, trængt til Side af det største stængellignende Svøbblad; Dækskællene i Aksene ere glatte; 3 Ar. Almindelig i Danmark og temmelig hyppig i det østlige Norge, langs Aaer og Søbredder. *S. Tabernaemontani* Gmel. (Blaagrøn K.) har en lavere og blaagrøn Stængel; Dækskællene ere ru og røde af Vorter. Ved Strandbredder, hist og her i Danmark. Begge Arterne kunne som unge bruges til Svinefoder; udvoksede til Maatter, Tækning etc. Enkelte Steder spiller Strand-Kogleaks en Rolle ved Landvinding. *S. gracilis* L. (*Isolepis gracilis* Nees) fra Ostindien, med talrige, ca. 20 Cm. lange, hængende Stængler med et lille Aks i Spidsen, dyrkes i Væksthuse og som Stueplante (se nedenfor). *A. M.*

S. gracilis anvendes som Hængeplante eller navnlig til Kantplante i Varmhuset og om Sommeren tillige i Koldhuset. Formeres ved Deling og ynder en let nærende Jord. *L. H.*

Scirrhus ell. Skirrus se Kræft.

Scitaminĕae, Orden af enkimbladede Planter, Urter med Rodstok og store Blade, delte i Skede, Stilk og en lancetdannet eller elliptisk Plade med fjerformet fra Midtnerven fordelte Nerver. Blomsterne ere tvekønnede, oversædige og uregelmæssige; af Støvdragere findes som Regel kun I. Frøene mangle egentlig Frøhvide (Endosperm), men have stor Perisperm. *S.* omfatter: Pisang-familien, Krydderurterne, *Cannaceae* og *Marantaceae.* Se disse. *A. M.*

Scituate [si'tjue.it], By i U. S. A., Stat Massachusetts, ligger ved Atlanterhavet 32 Km. 0. S. 0. f. Boston og ved Kystbanen fra Boston til Plymouth. (1900) 2,470 Indb. *H. P. S.*

Sciuromórfe Gnavere d. s. s. egemagtige Gnavere omfatter efter den hyppigst anvendte Systematik: *Anomaluridae Haplo dontida e, Sciuridae* og *Castoridae.* Efter Winge maa dog de to første opfattes som selvstændige Familier, medens de to sidste danne »egernagtige Gnavere« (*Sciuridae*) i hans System (se Gnavere). *M. Mł.*

Sciuroptĕrus se Flyveegern.

Sciūrus se Egern.

Sclater [skle!ĭtə], Philipp Lutley, engelsk Zoolog, er født 4. Novbr. 1829. Han var først Jurist, derefter Zoolog og blev 1859 Sekretær ved *Zoologicai Society* i London. Specielt studerede han Ornitologi og udgav: »Catalogue of American birds« [1862], »Zoologicai sketches« [2 Bd., 1861—62], »Jacamars and puffbirds« [1880]. Endelig redigerede han den første Serie af det bekendte ornitologiske Tidsskrift »The Ibis«. *J. C.*

Sclera d. s. s. Senehinde, se Øje.

Scleránthus se Knavel.

Sclerodérma se Bruskbold.

Sclerodérmi se Fastkæber.

Sclerose en plaques [sklero!zăpla!k] (fr.), dissemineret eller multipel Sklerose af Hjerne og Rygmarv, bestaar, som Benævnelserne antyde, af en i spredt Udbredning optrædende Betændelse i de nævnte Organer. Sygdommen, der især forekommer hos yngre Individer, har et kronisk Forløb. Dens Symptomer variere en Del, alt efter den forskellige Udbredning af Lidelsen; men i Reglen findes dog 3 karakteristiske Fænomener: en Intentionstremor (ɔ: Rysten ved Bevægelser), Nystagmus (sitrende Bevægelser af Øjeæblet) og en stammende, skanderende Tale, hvilke Symptomer gøre Patientens Udseende og Fremtræden ganske ejendommelig. *A. F.*

Sclerotinia Fuck. (Knoldbægersvamp), Slægt af Bægersvampenes Familie (*Pezizaceae*). Alle Arter af S. ere forsynede med Sklerotier (se Fig.), af hvilke der efter kortere eller længere Tids Hvile udvikles stilkede, tragtformede eller

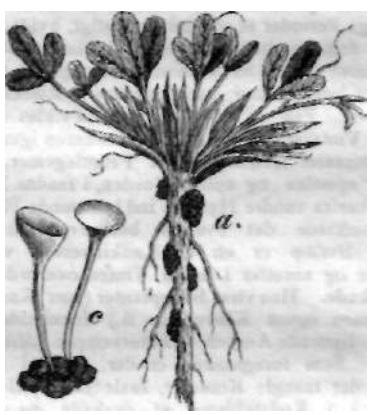

Kløverens Knoldbægersvamp. o Rødkløver med Sklerotier paa Roden, c en Sklerotie med to Bægre.

skiveformede Frugtlegemer; i Sporesækkene findes 8 farveløse, 1-rummede Sporer. Mange Arter have desuden Konidiedannelse i rigelig Mængde, nogle af *Botrytis*-Typen (s. d.), andre af *Monilia*-Typen o: kædestillede, 1-rummede, farveløse Konidier (ell. Klamydosporer); disse Konidier optræde i Naturen ofte i langt rigeligere Mængde end de egentlige Frugtlegemer. Alle Arter af S. optræde som Snyltere paa højere Planter; de dræbe Cellerne af Værtplanterne ved at udskille en oksalsyreholdig Vædske; flere Arter kræve at leve som Saprofytter, inden de blive kraftige nok til at trænge ind i den levende Plante. Enkelte Former af S. høre til de for Plantedyrkningen allerfarligste Snyltere; blandt dem kunne nævnes følgende: *S. Fuckeliana* (de Bary) (Skimmel-

Bægersvamp), der er en af de mest almindelige Svampe, som kendes. Den optræder saa godt som altid i Konidieform som »Drueskimmel«, *Botrytis cinerea* (s. d.); den viser sig da som et tæt, askegraat eller brungraat Skimmellag paa de angrebne Plantedele eller paa alle Haande døde organiske Stoffer. Denne Art kan optræde ødelæggende for de fleste Kulturplanter, især i fugtige Perioder, naar Planterne af en eller anden Grund ere svækkede og frembyde visne Partier, hvor Svampen kan trænge ind. Af Markplanter angribes især Lupiner, af Haveplanter: Vintergæk, Tulipaner og andre Liljeblomstrede, Jordbær, Gyldenlak, Levkøj, Solsikke og især Planter, der dyrkes under Glas; i Skoven er den sjældnere, men enkelte Træer, som Douglasgran, angribes af og til. — *S. Libertiana* Fuckel optræder især paa Rodfrugter (Runkelroer, Kaalroer, Turnips, Gulerødder, Cikorie o. a.) under Roernes Opbevaring i Kulerne; denne Art mangler Konidier, men til Gengæld har den et kraftigt udbredt Luftmycel, ved hvis Hjælp den breder sig fra den ene Roe til den anden. Paa Haveplanter er den ikke nær saa farlig som foregaaende, men har i dog anrettet en Del Skade paa Bønner og Jordskokker. *S. Trifoliorum* Erikss. angriber forskellige Bælgplanter og fremkalder den saakaldte Kløverraaddenhed; især angribes Rødkløver, Hvidkløver, Alsikekløver, Humle-Sneglebælg og Lucerne. Myceliet breder sig i det sene Efteraar især i de Dele af Planten, som findes lige over eller under Jordskorpen; herfra udvikler der sig i fugtige Perioder et spindelvævsagtigt, hvidt Luftmycel, som vandrer fra Plante til Plante; Resultatet heraf bliver, at Planterne dø, og der fremkommer bare Pletter, især tydelige i Rødkløvermarkerne. Paa de syge Planter udvikles Sklerotier i Vinterens Løb; de hvile Sommeren igennem, om Efteraaret frembringe de Frugtlegemer, hvis Sporer spredes og spire i Jorden, i raadne Blade o. l.; herfra vandre Hyferne ind i de sunde Planter og fremkalde det ovenfor beskrevne Angreb. Denne Svamp er en af Rødkløverens værste Fjender og anretter i milde Vintre overordentlig stor Skade. Hos visse Bælgplanter (især Kællingtand, men ogsaa Kløver m. fl.) fremkaldes et ganske lignende Angreb af Huesvampen (*Mitrula*, s. d.). Som foregaaende er der en Del andre Arter, der mangle Konidier, saaledes *S. tuberosa* (Hedw.) i Rodstokkene af dyrkede og vilde Anemoner, *S. Alni* Maul i Frugter af Æl, *S. pseudotuberosa* (Rehm) i Agern o. fl. — En sidste Gruppe af S.-Arter udvikler Sklerotierne i Frugterne af forskellige Planter, hørende til Lyngfamilien, Bøllefamilien og de Rosenblomstrede; alle disse have *Monilia*-Konidier. Hos Frugttræer optræde to Arter: *S. cinerea* (Bon.) paa Blomme- og Kirsebærtræer og *S. fructigena* (Pers.) paa Æble- og Pæretræer; Angrebet viser sig dels som en Bortdøen af Blomsterne og de unge Skud, dels som en Indtørring af Frugterne, der blive rynkede og vanskelig løsnes fra Grenene; i visse Egne og i fugtige Aar gør denne »Monilia-Syge« stor Skade. Herhen hører ogsaa *S. Ledi* Naw., som danner Sklerotier i Frugterne af Post (*Ledumpalustre*), Konidierne paa Bladene af Mosebølle (*Vaccinium uliginosum*); det er den eneste værtskiftende Svamp, som kendes uden for Rustsvampene.

Kampen mod de skadelige Arter af *S.* synes at frembyde store Vanskeligheder. Hvor det kan lade sig gøre, bør man fjerne og brænde alle syge Plantedele. Ellers synes det især heldigt at fjerne saadanne Forhold, som fremme Angrebene, som ved at lufte i Væksthuse, skaffe Ventilation i Roekulerne, afgræsse eller afhugge Kløvermarkerne om Efteraaret. (Litt.: Rostrup, »Plantepatologi«, S. 543 ff.) *F. K. R.*

Sclerotium se Meldrøjesvamp.

Sclopis, Federigo, Grev, italiensk Jurist, født 10. Jan. 1798 i Torino, død 8. Marts 1878. Han indtraadte tidlig i sardinsk Statstjeneste og blev 1828 Dommer i Højesteret, 1846 Generaladvokat ved samme. 1837 tog han Del i Udarbejdelsen af den ny Straffelov og blev 1847 Formand i en Kommission for at affatte en frisindet Presselov. Marts—Juli 1848 var han Justitsminister og gennemførte Presseloven, samt almindelig Amnesti. 1849 blev han Senator og førte Forsædet i det italienske Senat Febr. 1861—Oktbr. 1864 (i de første Aar som Næstformand). 1871 blev han en af de 5 Voldgiftsdommere i Alabama-Sagen og var disses Formand; arbejdede senere for Oprettelsen af internationale Voldgiftsdomstole. I flere Skrifter behandlede han Italien's og særlig Piemont's Lovgivnings Historie. Hovedværket er »Historia della legislazione italiana« [3 Bd., 1840—57, 2. Udg. 1863]. Desuden skrev han om Huset Savojen's Forhold til England 1240—1815 [1853] og om det franske Herredømme i Italien 1800—14 [1864]. *E. E.*

Scolecotrichum Kze et Schm. (Rækkeskimmel), Slægt af *Hyphomycetes*, nær beslægtet med *Cladosporium* (s. d.). *S. graminis* Fuckel optræder paa visne Pletter af forskellige Græssers Blade, hvor Konidiebærerne bryde knippevis frem af Spalteaabningerne og som Følge deraf danne Rækker af smaa sorte Punkter. *F. K. R.*

Scolex. Med dette Navn betegnede man oprindelig saadanne isolerede slanke Bændelormhoveder eller kønsløse Bændelorme, som høre til visse hos Fisk snyltende Familier (navnlig til Familien *Phyllobothridae*). Saadanne Hoveder, som kunne træffes dels i Krophulen hos Fisk, dels uden paa disse eller endog fritsvømmende, betragtede man som fuldt færdige, selvstændige Former; men man har senere benyttet Navnet som Betegnelse for Bændelormhovedet i det hele taget, i Modsætning dels til den hele Koloni (*Strobila*), dels til de enkelte Led (Proglottider). *M. L.*

Scoller. En væsentlig sydeuropæisk og tropisk Hvepsefamilie, indbefattende til Dels meget store Former. De jage under Jorden eller i Træstammerne Larver af bladhornede Biller, Skarnbasser, Næshornsbiller, Oldenborrelarver o. a. I Danmark optræder den nærstaaende Slægt *Tiphiae* med Arten *T. femorata*. *C. W. L.*

Scolithus ere ejendommelige Figurer, der jævnlig træffes i kambrisk Sandsten (»Scolithussandsten«) i Sverige; de bestaa i lodrette mørkfarvede Stængler, der staa saa tæt som Straaene paa en Stubmark og gaa tværs gennem Lagene.

Oprindelsen er ikke sikkert kendt; nogle anse S. for Udfyldninger af lodrette Huller, som Orme have efterladt. *N. V. U.*

Scolopéndra se Skolopendrer.

Scolopendrĭum Sm., Bregneslægt af Polypodiaceernes Familie med hele og helrandede eller lappede Blade, paa hvilke de aflange Frugthobe sidde paa tværs og parvis nær hinanden, saaledes at de fri Rande af Slørene vende mod hinanden. *S. vulgare* Sm. (Miltbregne se Bregner, Fig. 4) har opret eller opstigende Rodstok med temmelig kortstillede Blade, 15 — 60 Cm. lange og 3—8 Cm. brede, tungedannede og ved Grunden hjertedannede; af Konsistens ere Bladene blanke og læderagtige. Miltbregne vokser paa fugtige og skyggefulde Steder i Klippeegne. Den er meget sjælden i Norge, ej vild i Danmark. I flere Varieteter og monstrøse Former dyrkes den i Haver (se Bregnekultur). Bladene vare tilforn officinelle. *A. M.*

Scomber se Makrel.

Scomberesocĭdae se Makrelgedder.

Scomberesox se Makrelgedder S. 248.

Scomberoidēi se Makrelfisk.

Scop., ved Dyre- og Plantenavne Forkortelse for Joh. Anton Scopoli, Naturforsker, (1723—88), Professor i Pavia. *A. M.*

Scopelīni se Laksesild.

Scopĕlus se Laksesild S. 365.

Scorbut se Skørbug.

Scordatūra (ital.), >afvigende Stemning«, et Udtryk, der benyttes ved Strengeinstrumenter for at betegne, at een eller flere af Strengene ere stemte i en anden Tone end normalt, naar f. Eks. a-Strengen paa Violinen, for at opnaa særlige Virkninger, er stemt ned i *g*. *S. L.*

Scordia, By paa Sicilien, Provins Catania, ligger 32 Km. S. V. f. Catania og er Endepunkt for en Jærnbane til Valsavoja. (1901) 9,147 Indb. Ved S. de bedste Sydfrugter paa Sicilien. Byen kaldes undertiden S. Inferiore for at sondre den fra en anden Lokalitet i samme Kommune, der benævnes S. Superiore. *H. P. S.*

Score [skå!ᵊ], eng. Talmaal (Snes) = 20, bruges for Kurve Stenkul, for Huder, for Pund Uld; som Kulmaal før = $26_{,64}$ Kbm., nu = 504 cwts. *N. Y. B.*

Scorel (Schoreel, Schoorle), Jan van, hollandsk Maler, født i Scorel ved Alkmaar 1495, død i Utrecht 1562, var Elev af Jacob Cornelissen i Amsterdam og af Mabuse i Utrecht, drog 1518 paa Langfart over Tyskland, hvor han i Nürnberg kom under Indflydelse af Durer, og Kärnten til Italien, hvorfra han foretog en Rejse til Jerusalem. Ved sin Tilbagekomst (1522) til Rom var S.'s Landsmand Hadrian VI valgt til Pave, og denne knyttede Kunstneren til sig dels som Portrætmaler, dels som Kustos for den pavelige Antiksamling. Efter Pavens Død drog S. tilbage til Holland, hvor han nedsatte sig og levede Resten af sit Liv, skønt det ikke manglede paa hædrende Tilbud om at træde i Tjeneste hos forskellige Fyrster (bl. a. Gustaf Vasa). — S. var en af Tidens mest højtbeundrede Kunstnere i sit Hjemland: han kom hjem som en Mester, der var velbevandret i den »italienske Manér«, d: havde tilegnet sig en rent ydre og ganske tom Udenadskunnen efter italiensk Renaissancekunsts storladne Komposition og Form. S. er i Virkeligheden en af de første af de bedrøvelige nederlandske »Romanister«, der opgav den nationale Tradition for at eftergøre Italienerne, og Billedstormene i Holland, der have tilintetgjort en Række af S.'s kirkelige Billeder, have efter de endnu bevarede Prøver (i Bonn, Utrecht, Amsterdam, Dresden o. a. St.) næppe berøvet Eftertiden fremragende kunstneriske Værdier. En udmærket Kunstner er S. derimod som Portrætmaler: hans Brystbilleder af Broderskabet af den hellige Grav, hans Selvportræt (i Utrecht) og Portrættet af hans Husholderske Agathe von Schoenhoven (i Pal. Doria, Rom, og i Berlin) ere af en mageløs karakterfast og sanddru Opfattelse. Nævnes skal endnu hans tidlige (endnu nederlandske) Alterbillede i Obervellach og hans Fortjeneste af den omhyggelige Restaurering af v. Eyck'ernes Alterbillede i S. Bavo i Gent (»Genteralteret«). — En tidligere fremsat Formodning om, at S. var identisk med den saaakaldte »Meister der Tode Mariae«, har vist sig at være fejlagtig. (Litt.: Justi, Bode og Scheibler, »J. v. S.« [»Jahrbuch d. kgl. preuss. Kunstsamml.« II, 1881]; Wurzbach, »Zur Rehabilitirung J. v. S.'s« [»Zeitschr. für bild. Kunst« XVIII, 1883]; H. Tomann, »Studien über J. v. S.« [Leipzig 1889]). *Å. R.*

Scoresby [skå!ᵊzbi], William, skotsk Hvalfangerkaptajn, Naturforsker og gejstlig, født 5. Oktbr. 1789 i Crafton ved Whitby, død 21. Marts 1857 i Torquai, Søn af den fremragende dygtige Hvalfangerkaptajn William S. (1760—1829). S. ledsagede fra ganske ung sin Fader paa Hvalfangst i de arktiske Have og naaede med ham paa Skibet »Resolution« i Juni 1806 i Havet N. f. Spitsbergen den højeste nordlige Bredde, som indtil da var naaet med Skib, nemlig 81° 30'. Om Vinteren studerede han ved Edinburgh Universitet. 1810, samme Dag, han blev myndig, blev han selv Fører af et Hvalfangerskib. Sine mangeaarige Erfaringer fra de arktiske Egne nedlagde han i Værkerne: »An account of the Arctic Regions etc.« [Edinburgh 1820] og »Journal of a voyage to the Northern Whale-fishery etc.« [Lond. 1823]. Paa den sidstnævnte Rejse med »Baffin« 1822 lykkedes det S. at kortlægge den dengang ganske ubekendte Østkyst af Grønland mellem 69 og 75° n. Br., der tidligere betragtedes som utilgængelig paa Grund af det svære Isbælte, som omgiver den. Navnlig Kysten fra 70 til $72^1/_2$° fik han Lejlighed til at undersøge nøjagtig. S. var den utrætteligste Fører af et Hvalfangerskib, havde den største Erfaring i Issejlads og forbandt et aabent Øje for alle Fænomener i Naturen og en udmærket Iagttagelsesevne med Kendskab til og Interesse for alle videnskabelige og praktiske Studier, tillige med Evne til at fremsætte sine Observationer i en klar og fængslende Form. Ingen Gren af Videnskaben var ham fremmed, snart sysler han med Magnetisme, Luftelektricitet, Refraktion, Meteorologi, Strøm- og Isforhold, snart med Zoologi, Botanik og Mineralogi. — 1823 trak S. sig tilbage fra Sølivet og kastede sig med en utrolig Energi over teologiske Studier. Han blev Præst 1825 og tog Doktorgraden i Teologi ved *Queens College* i Cambridge 1839. Han virkede som gejstlig, til Dels ved Sømands-, kirken i Liverpool, indtil 1846, da han nedlagde

sit Embede paa Grund af Overanstrengelse. Samtidig med at han med den største Nidkærhed røgtede sit Kald som gejstlig, glemte han ikke de videnskabelige Studier. Han foretog flere Rejser til Amerika og Australien, paa hvilke han foretog værdifulde Undersøgelser. Hans magnetiske Publikationer ere forbundne med Spørgsmaal af den største praktiske Betydning for Navigationen. — Foruden S.'s to ovennævnte Hovedværker har han skrevet en stor Mængde Skrifter, til Dels i forskellige videnskabelige, teologiske og litterære Tidsskrifter, især i »Edinburgh Philosophical Journal«. Af hans udgivne Bøger skulle her kun nævnes: »The Franklin Expedition etc.« [1850], »Sabbaths in the Arctic Regions« [1850], »My Father etc.« [1851], »Magnetical Investigations etc.« [1839—52], »Zoistic Magnetism« [1850], og efter hans Død udkom »Journal of a Voyage to Australia for Magnetic Research« [1859]. — Der er næppe nogen, der saa meget som S. har bidraget til det videnskabelige og nøjagtige Kendskab til de arktiske Egne. (Litt.: R. E. Scoresby-Jackson, *The Life of William Scoresby* [Lond. 1861]). *G. F. H.*

Scoresby Land [skå'ezbilä'nd], Strækningen paa Grønland's Østkyst mellem Kejser Franz Joseph Fjord og Scoresby Sund. *G. F. H.*

Scoresby Sund [skå'ezbi-], vidtforgrenet Fjordkompleks paa Grønland's Østkyst, der fra Indløbet mellem 70° 10' (Kap Brewster) og 70° 25' n. Br. paa 22° v. L. strækker sig ca. 280 Km. Vest paa. Tæt inden for Nordsiden af Indløbet skærer Hurry Inlet sig 50 Km. Nord paa mellem Liverpool Kyst og Jameson Land. Længere inde deles S. S. af Milne Land i to Hovedarme, hvoraf den sydlige ved Danmarks 0 paa 26° v. L., ca. 160 Km. inden for Fjordmundingen, atter af Gaaseland deles i Gaasefjord og Föhnfjord. Fra den sidstnævnte Fjord udgaa Rødefjord og Vestfjord, der gaa ind til 29½° v. L. og ender med en stor Bræ. Den nordlige Hovedarm, Hall Inlet, der har en Bredde af 40 Km., deler sig atter ved Renland i Nordvestfjord og Øfjord, hvoraf den sidste staar i Forbindelse med Rødefjord. I de indre Forgreninger af Nordvestfjord findes mange Bræer, der ofte opfylde hele Fjorden med store Masser af mægtige Isfjælde. Den største Dybde, der er funden i Fjorden, er 600 M. S. S. kan paa Grund af Is kun besejles fra Slutningen af Juli i et Par Maaneder. — Overalt, undtagen paa Jameson Land, er der en storslaaet Alpenatur. Fjældene i hele det indre af Fjorden og paa Liverpool Kyst bestaa hovedsagelig af Gnejs. Paa Sydkysten af Fjorden hæve bratte Basaltklipper sig tilsyneladende lodret op til en Højde af ca. 2,000 M. Paa Jameson Land findes Skiferlag fra Rhät-Lias-Perioden med talrige Planteforsteninger, og derover ligge Sandstenslag med Dyreforsteninger fra Juraformationen.

— I S. S. findes foruden forskellige Sæl- og Hvalarter følgende Pattedyr: Isbjørn, Moskusokse, Rensdyr, Ulv, Ræv, Hare og Lemming. Fjorden er nu ubeboet, men paa talrige Steder er der fundet Ruiner og Efterladenskaber af tidligere eskimoisk Beboelse. — Den danske Hvalfanger Volquard Bohn var 1761 inde i S. S., men den blev ikke indlagt i Kortene. Da W. Scoresby jun. derfor delvis undersøgte den 1822, opkaldte han den efter sin Fader, der, saa vidt han vidste, var den første, der havde været inde i den. Det var dog først den østgrønlandske Ekspedition 1891—92 under Ledelse af Ryder, der opdagede de store indre Forgreninger, overvintrede paa Danmarks 0 og underkastede Fjorden en videnskabelig Undersøgelse. (Litt.: »Meddelelser om Grønland« XVII—XIX, 1896—97). *G. F. H.*

Scorodósma se Ferula.

Scorpaenīni se Panserkinder S. 1133.

Scorpionidea se Skorpioner.

Scorpĭus se Skorpionen.

Scórtum (lat.), Skøge, smlg. Meretrices.

Scorzonēra se Skorsonere.

Scotister, Tilhængere af Duns Scotus (s. d.).

Scott [skå't], David, skotsk Maler, født 1806 i Edinburgh, død 1849 smst. S. er en til Særhed ejendommelig Kunstner, stærkt paavirket af Blake (s. d.). Efter et Ophold i Italien malede han det enorme »Discordia«, der viser tydelig Paavirkning fra italiensk Kunst, men ogsaa S.'s stærke Tilbøjelighed for Tankemaleri. Hans Malerier ere gerne svage i Farven, overhovedet i Teknikken, men han har meget paa Hjerte og fantastisk Idérigdom; ret træffende er han bleven sammenlignet med den belgiske Maler Wiertz. Af hans Oliemalerier kunne nævnes: »Ariel og Caliban« (Edinburgh-Mus.), »Sarpedon« (1831), »Puck«, »Jane Shore's Død« (1840), »Vasco de Gama«; mange gode Portrætter. Han er dog naaet højest i sine fantastiske og ofte gribende Tegninger og Raderinger: Suiten »The monograms of man« (1831), de 25 Blade til Coleridge's »The ancient mariner« (1837) m. m. Han var ogsaa Forfatter, skrev bl. a. om Kunst. (Litt.: Hans Memoirer og Breve, udg. 1850 af Broderen; J. M. Gray, *D. S.* [Edinburgh 1884]). *A. Hk.*

Scott, Gabriel, norsk Forfatter, er født 8. Marts 1874 i Leith, hvor Faderen var Sømandspræst. Efter et Aars Tid at have arbejdet paa Arendal's mekaniske Værksted gennemgik han Skiensfjordens tekniske Skole. 1894 udgav han en liden Samling »Digte«, Aaret efter en lignende, »Dag«, 1896 Novellen »Aftenrøde« og Skitsesamlingen »Vester i Skjærene« med friske Skildringer fra det Jagt- og Fiskerliv, som er hans kæreste Syssel. Endelig 1897 slog han igennem med Romanen »Den hvide hest«; med Novellesamlingerne »Hellig tre konger« [1900] og »Jagtjournalen. En bog om havet, kysten og skogen« [1901] samt Digtebindet »Siv« [1903] har han hævdet sig en agtet Stilling inden for det yngste Forfatterkuld. Hans to Guttebøger »Trip trap træsko« og »Far sjøl i stua« [1903] have fundet deres Publikum. *C. Br.*

Scott [skå't], George Gilbert, Sir, engelsk Arkitekt, født 1811 i Gawcott ved Buckingham, død 27. Marts 1878 i London. S. var ivrig Dyrker af den gotiske Stil og har bl. a. opført Martyrmonumentet i St. Giles i Oxford (1841), Nikolaj-Kirken i Hamburg (1874), Raadhuset og Senatspalæet smst., Sygehuset i Leeds, Kapitelhuset i Westminster-Abbediet i London og Pancras-Banegaarden smst. Han har bygget og restaureret et stort Antal Kirker rundt om i engelske Byer i middelalderlig Stil, bygget Regeringsbygningen i Whitehall i Renaissancestil og komponeret Mindesmærket over Prins Albert i London. S. blev

adlet 1872; han har udgivet en Række Værker over arkitektoniske Emner. *E. S.*

Scott [skå't], Walter, Sir, skotsk Digter, født 15. Aug. 1771 i Edinburgh, død 21. Septbr. 1832 paa sit Landsted Abbotsford ved Tweed. Han var et svageligt Barn og blev som Følge af en Sygdom lam i det ene Ben, en Svaghed, som aldrig forlod ham, skønt alle mulige Kure bleve forsøgte. Som Dreng blev han for sit Helbreds Skyld sendt paa Landet til sin Bedstefaders Landsted ved Kelso, og her voksede han op til en frisk og sund Friluftsnatur, saa at han til Trods for sin Lamhed var ivrig Jæger og Sportsmand. Her i en af Skotland's skønneste Bjærgegne modtog han ogsaa dybe Indtryk af Naturen og blev paavirket af de mange gamle Sagn og Sange, som Egnen var saa rig paa. Derefter kom han i Skole i Edinburgh, hvor han ikke blev anset for nogen særlig begavet Elev; han lærte dog en Del moderne Sprog og drev paa egen Haand Studier i Tysk. Efter Faderens Ønske lagde han sig efter Retsvidenskaben og blev 1792 Advokat. 1797 giftede han sig med Miss Carpenter, Datter af en fransk Emigrant, og bosatte sig paa Landet. En Tid var han Sherif i Selkirkshire, men fik dog først en betrygget økonomisk Stilling, da han 1806 blev Sekretær ved Retten i Edinburgh. Da han som Forfatter fik store Honorarer, blev han efterhaanden en velstaaende Mand. 1811 købte han en Grund ved Tweed og byggede her sit Herresæde Abbotsford, hvor han i mange Aar førte et glad og arbejdsomt Liv. Han var meget gæstfri, og Huset var altid fuldt af fremmede; men Gæsterne mærkede aldrig noget til deres Værts Arbejde. S. arbejdede i de tidlige Morgentimer og var efter Frokost den muntre Vært, der kun tænkte paa at underholde sine Gæster. Han førte dem rundt i Egnen og var uudtømmelig i Anekdoter, Sagn og Ballader. 1820 blev han ophøjet i Adelsstanden som Baronet. 1826 brød Ulykken ind over S. Et Bankhuses Fallit trak S.'s Forlægger, Ballantyne, med sig, og S., der havde indgaaet en Art Kompagniskab med sin Forlægger, paadrog sig derved en uhyre Gæld, omkring 120,000 L. St. Juridisk set behøvede han ikke at hæfte for denne Gæld, men han paatog sig dens Betaling, og Resten af hans Liv blev eet langt Slid for at betale den. Det lykkedes ham ogsaa, men han sled sig til Døde. 1830 fik han et Slagtilfælde; en Rejse til Italien blev forsøgt, men uden Nytte; han kom syg hjem og døde kort efter. Han blev begravet i *Drybburgh Abbey*; i Edinburgh er der rejst et Mindesmærke for ham. — Sin litterære Løbebane begyndte S. med Oversættelser af tysk Digtning, saaledes 1796 Bürger's »Leonore« og »Der wilde Jager«, 1799 Goethe's »Götz von Berlichingen« og »Erlkönig«. Imidlertid havde Percy's »Reliques of Ancient Poetry« allerede tidlig gjort et dybt Indtryk paa ham, og paa sine Rejser omkring i Landet havde han samlet sig et uhyre Forraad af lokale Sange og Sagn. En Bearbejdelse af disse udgav han under Titelen: »The Minstrelsy of the Scottish Border« [1802—03], og den blev Indledningen til hans lange Række originale Versromaner, de saakaldte Epyllier, af hvilke de vigtigste ere: »The Lay of the Last Minstrel« [1805], »Marmion« [1808], »The Lady of the Lake« [1810], »The Vision of Don Roderick« [1811], »Rokeby« [1812], »The Bridal of Triermain« [1813], »The Lord of the Isles« [1815]; »Harold the Dauntless« [1817]. Til disse Værker slutter sig »Ballads and Lyrical Pieces« [1806]. Disse Digtninge, der alle hente deres Stof fra skotske Sagn og Skotland's Historie, virkede som noget nyt og ejendommeligt. Allerede Formen, et rask skridende, firefodet jambisk Vers, var ny i større, fortællende Digte; og de betagende Skildringer af skotsk Natur, de hurtig skitserede Personer, det historisk-romantiske Milieu, alt bidrog til det uforglemmelige Indtryk, disse Digte gjorde paa Samtiden. Imidlertid forlod S. denne Form, da Byron med sine romantiske Fortællinger truede med at fordunkle ham, og slog ind paa Prosaskildring i den Række Romaner, paa hvilken hans Berømmelse særlig hviler. Efter den første af disse: »Waverley«, der udkom 1814, benævnes hele Rækken hyppig »Waverley Novels«, da S. udgav dem anonymt og først opgav denne Anonymitet 1827. Efter »Waverley« fulgte: »Guy Mannering« [1815], »The Antiquary« [1816], »Tales of My Landlord. First Series« (»The Black Dwarf« og »Old Mortality«) [1816], »Rob Roy« [1817], »Tales of My Landlord. Second Series« (»The Heart of Midlothian«) [1818], »Tales of My Landlord. Third Series« (»The Bride of Lammermoor« og »A Legend of Montrose«) [1819], »Ivanhoe« [1820], »The Monastery« [1820], »The Abbot« [1820], »Kenilworth« [1821], »The Pirate« [1821], »The Fortunes of Nigel« [1822], »Peveril of the Peak« [1823], »Quentin Durward« [1823], »St. Ronan's Well« [1823], »Redgauntlet« [1824], »Tales of the Crusaders« (»The Betrothed« og »The Talisman«) [1825], »Woodstock« [1826], »Chronicles of the Canongate. First Series« (»The Two Drovers«, »The Highland Widow« og »The Surgeon's Daughter«) [1827], »Chronicles of the Canongate. Second Series« (»The Fair Maid of Perth«) [1828], »Anne of Geriestein« [1829], »Tales of My Landlord. Fourth Series« (»Count Robert of Paris« og »Castle Dangerous«) [1831]. Med disse Værker skaber S. den moderne historiske Roman, der har fundet Efterlignere i alle Lande (i Danmark kan nævnes Ingemann) og en Tid lang behersket Litteraturen; men S. overgaar de fleste af sine Efterfølgere. Hans Romaner ere historiske i den Forstand, at de skildre en bestemt historisk Tid, uden derfor at holde sig til Historiens Skikkelser, og opfatte denne fra et bestemt Synspunkt; her som i Versromanerne er en glødende Patriotisme Baggrunden; alt, hvad der hører til Skildring af Tiden selv, Naturen og de historiske Omgivelser, hvori Handlingen foregaar, er givet med en minutiøs Omhyggelighed, der gør Romanerne til værdifulde kulturhistoriske Aktstykker, men ogsaa tynger dem ved uforholdsmæssig Bredde. I de bedste af dem er ogsaa Personskildringen lykkedes, saaledes at Personerne tale og handle ud fra deres Tids Forudsætninger; men her ligger i øvrigt disse Romaners — som alle historiske Romaners — svage Punkt; de svagere af dem blive derved en forvirrende Blanding af Historie og fri Fantasi. — Men S. er ikke alene optraadt som Digter; Haand i Haand med Romandigtningen gik en ivrig historisk Forskning, og hans ene-

staaende Arbejdsevne satte ham i Stand til ogsaa som Udgiver af andres Værker og som Historiker at yde betydelige Værker. Af herhen hørende Værker kunne nævnes: »Sir Tristrem, a Romance« [1804], »Thomas of Ercyldoune«, »Works of Dryden« [1808], »Works of Swift« [1814], begge med betydelige Biografier, »Memoirs of the Earl of Monmouth« [1808], »The Somers Tracts« [1810—15], »Paul's Lettersto His Kinsfolk« [1815], »Border Antiquities of Scotland« [1818]. Selvstændige historiske Værker ere: »Lives of the Novelists< [1825], »The Life of Napoleon« [1827], »Tales of a Grandfather« [1827—30], en ypperlig fortalt Skotland's Historie for Ungdommen, de interessante »Letters on Demonology and Witchcraft« [1830] samt »History of Scotland« [1829—30], et svagt Arbejde. — Af S.'s Digterværker er »Pigen fra Søen« oversat af A. Munch, og de fleste af hans Romaner af L. Moltke o. a. — Af Enkeltudgaver af S.'s Værker findes der en utallig Mængde. En samlet Udgave af alle hans Værker kom i London 1839 i 52 Bd. En god Udgave er den saakaldte »Border Edition« med Indledninger af Andrew Lang [Edinburgh 1893 ff.]. (Litt.: Lockhart, J. G., *Life of Sir W. S.* [7 Bd., Lond. 1838; ny Udg. i 10 Bd. 1887]; Hutton, *Sir W. S.* [i Serien »English Men of Letters«, 1878]; Karl Elze, *Sir W. S.* [Dresden 1864, overs. af K. Kroman 1878]; *The Journal of W. S. 1825—32* [2 Bd., Lond. 1891]; *FamiliarLetters* [2 Bd., Edinburgh 1893]. Se ogsaa Taine, *Histoire de la LitératureAnglaise*, og Georg Brandes, »Naturalismen i England«). *T. L.*

Scott [skå't], **Winfield**, amerikansk General, født 13. Juni 1786 i Virginia, død 29. Maj 1866. Oprindelig var han Sagfører, men blev Soldat af Hensyn til Udsigten til Krigen med England. 1808 udnævntes han til Artillerikaptajn og efter Fredsbrudet til Oberstløjtnant 1812. Efter en kort Tids Fangenskab udmærkede han sig 1813 ved Erobringen af Fort George og forfremmedes til Brigadegeneral. 1814 slog han den engelske General Riall ved Chipewa og deltog i Slaget ved Niagara. Senere ledede han med megen Dygtighed flere Ekspeditioner mod Indianerne og udnævntes 1841 til højestbefalende for den amerikanske Hær, som han førte i den mejikanske Krig. Han erobrede Veracruz, sejrede over General Santa Anna ved Cerro-Gordo, Contreras og Churubrusco, samt stormede den mejikanske Hovedstad. Ved Udbrudet af Borgerkrigen 1861 tog S., der 1852 var bleven udnævnt til Generalløjtnant, paa Grund af Alder sin Afsked. Han har skrevet forskellige militære Lærebøger og udgivet sine Memoirer. (Litt.: Mansfield, *Life of general S.*; Semmes, *Campaign of general S. in the valley of Mejico* [Cincinnati 1852]). *B. P. B.*

Scottdale [skå'tde!il], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger ved Jacobs Creek 54 Km. S. 0. f. Pittsburg. (1900) 4,261 Indb. S. har Mølle- og Jærnindustri samt Udførsel af Kul og Jærnmalm. *H, P. S.*

Scōtus se Duns Scotus, J.

Scōtus Erigena se Erigena.

Scranton [skrä'ntən], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 240 Km. V. f. New York ved Susquehanna's Biflod Lackawanna. (1900) 102,026 Indb. S. er en Fabrikby med mørkt og skummelt Præg. De vigtigste Bygninger ere den katolske Katedral, Museet, Biblioteket og Teateret. Byen deles i 18 Kvarterer, hvoraf de 6 med et fælles Navn kaldes Hyde Park og 3 andre Providence. Størst Betydning har S. ved sin enorme Kulhandel, da den ligger i en Egn, der er rig paa udmærkede Antracitkul. Desuden har S. store Værksteder for Jærnbanemateriel samt talrige Smelteovne, Maskinfabrikker, Savskærerier og Glaspusteri og Krudtværk. *H. P. S.*

Scrap [skrä!p] (eng.), lille Stykke, Stump, Lap o. l.; deraf Scrapbog, Ekscerptbog, Bog til Optegnelser, særlig med perforerede Blade til Afrivning.

Scratch [skrä'tš] (eng.), kradse, ridse, Streg. I Sportssproget betød S. oprindelig den Streg, der blev trukket paa Jorden for at angive, hvor f. Eks. et Hurtigløb skulde begynde. Nu betegner S. det Sted paa Banen, hvorfra Afstanden til Maalet er Løbets Længde, og Betegnelsen bruges i Alm. kun i de Sportsgrene, hvor ikke alle Deltagere starte fra dette Sted (se Handicap). Scratchman, eller blot S., den der skal starte fra S., Scratch-race, Løb, hvori alle Deltagere starte fra S. *C. G. B.*

Screta, Carlo (egl. Ssottnowsky z Zaworzicz, Karel Sskreta), bøhmisk Maler, født ca. 1605 i Prag, død 1674 smst. S. fik sin væsentlige Uddannelse i Italien (Venezia, Bologna Rom m. m.) og virkede i sin Fødeby, en Tid lang som det daværende Malergildes »Ældste«. Efter den stærke Opblomstren af Kunstlivet under Rudolf II var S. den, der væsentlig bar den bøhmiske Kunst. Han var dog en lidet personlig Kunstner, men kunde med sin store Virtuositet efterligne alle mulige Malere og havde megen Indflydelse (mange Arbejder af S. i Prag's og andre bøhmiske Kirker, endvidere i Prag's Rudolfinum »St. Lucas« og »St. Wenzel« m. m.; i Dresden's Gal.: de fire Evangelister o. a.). (Litt.: E. Pazaurek, »S.« [Prag 1889]). *Å. Hk.*

Scrība (lat.), Skriver, Sekretær. Hos Romerne brugtes Ordet ogsaa om Embedsmændene i de offentlige Kontorer. *H. H. R.*

Scrībax (nylat.), en, som skriver meget (sædvanlig med spottende Bibetydning).

Scribe [skri!b], Augustin Eugéne, fransk dramatisk Forfatter, født i Paris 24. Decbr. 1791, død 21. Febr. 1861. Han var Købmandssøn og begyndte paa Studiet af Retsvidenskaben; men da hans Forældre vare døde og havde efterladt ham nogen Formue, fulgte han — i en Alder af 20 Aar — den Lyst, der uimodstaaelig drev ham til at skrive for Teateret, og som, efter nogle Uheld i Begyndelsen, skaffede ham Navnkundighed og Rigdom samt en Plads i det franske Akademi (1834). I over 40 Aar beherskede S. den franske Skueplads ved sine talrige Stykker, i alt halvfjerde Hundrede. Det maa dog bemærkes, at han ofte virkede sammen med Medarbejdere, især Mélesville, G. Delavigne, Saint Georges, Varner, Bayard og Legouvé. De sidste Bourbon'ers ikke mindre end Borgerkongedømmets Tid mødte hos ham et Udtryk for de — ikke synderlig storslaaede eller ophøjede — Tanker og Følelser, som vare gængse hos »det gode Selskab« den-

gang. En Dramatiker, der væsentlig ser Historiens store Begivenheder som Resultatet af smaa Tilfældigheder, og som holder af at indordne personlig Frihedsfølelse og Selvhævdelse under den borgerlige Morals tit snævre Fornufthensyn, var netop en Mand for hine Salonernes og Bankierspekulationernes Dage. Men unægtelig besidder S. som Teaterdigter, ved Siden af at være aktuel for sin Tid, saa ubestridelige Fortrin, at hans engang overordentlige Anseelse kan forstaas endnu den Dag i Dag, efter at saa meget er forandret i social Henseende og saa meget af Glansen er gaaet af hans Frembringelser, at mange kun have historisk Interesse. Han havde en forbavsende Lethed i at producere, en ualmindelig Opfindelsesevne, vidste at konstruere en Intrige yderst sindrig og kunde skrive en livlig, undertiden vittig Dialog; som Franskmand med noget af 18. Aarh.'s Traditioner besad han en ganske anderledes sikker Smag end sin tyske Aandsfælle, Kotzebue. Kort sagt, han forstod sig paa Teateret og dets Virkninger som kun faa. Men hans Karakterskildring er lidet dybtgaaende, og hvor han vil lægge Følelse for Dagen, bliver det som oftest til tom Sentimentalitet. S. skrev i de yngre Aar (til omtr. 1830) en Mængde Vaudeviller og mindre Lystspil for parisiske Teatre, navnlig Gymnase, saaledes »Michel et Christine«, »Le mariage de raison«, »Le diplomate«, »Le plus beau jour de la vie«, »Une faute« o. m. fl. Siden var det især *Théâtre français*, som opførte en Række større Komedier af ham: »Bertrand et Raton« (dansk: »Statsmand og Borger«), »La camaraderie«, »Une chaine«, »La calomnie«, »Le verre d'eau«, »Adrienne Lecouvreur«, »Les contes de la reine de Navarre« (»Dronning Marguerites Noveller«) og »Bataille des dames« (»Kvindens Vaaben« ell. »Naar Damer føre Krig«). En særlig Afdeling af hans Produktion danne Operateksterne, ofte udmærket gjorte, deriblandt »La dame blanche«, for Boieldieu, »La muette de Portici«, »Fra Diavolo« og »Le domino noir« for Auber, »La juive« for Halévy, »Robert le Diable« (just ikke af de bedste), »Les Huguenots« og »Le prophète« for Meyerbeer. Selvfølgelig vandt S. i sin Tid et Publikum langt ud over Frankrig's Grænser. For det kgl. Teater i Kjøbenhavn har han haft megen Betydning: fra 1824 til den ny Teaterbygnings Indvielse 1874 opførte det omtrent 100 af hans Stykker, mange i fortrinlig Udførelse og under stærkt Bifald, og Tidens første Smagsdommer J. L. Heiberg anerkendte hans store tekniske Begavelse, om end han ingenlunde var blind for hans Mangler. S. udgav selv flere samlede Udgaver af sine dramatiske Arbejder; siden er der udkommet en i 76 Bd. [Paris 1874—85]. *E. G.*

Scriblerus [skribli!rəs], Navn paa en engelsk litterær Klub, som dannedes i Begyndelsen af 18. Aarh. af Forfatterne Arbuthnot, Pope, Swift og andre. Af dens Skrifter er det mest bekendte: »Memoirs of Martin Scriblerus«, der skildrer den pedantiske Opdragelse, som Martin's Fader giver ham, og er en hvas og morsom Satire over Pedanteriet i dets forskellige Former. Der udkom kun første Bog 1714, da Klubben ved Dronning Anna's Død blev opløst, idet dens Medlemmer spredtes. *T. L.*

Scribonius, romersk plebejisk Slægt, af hvis Grene de vigtigste ere Familierne Curio (s. d.) og Libo. *H. H. R.*

ScriboniUS Largus, romersk medicinsk Forfatter, levede i Midten af 1. Aarh. e. Chr. Han er Forfatter til et endnu bevaret Skrift om Sammensætningen af forskellige Lægemidler (*Compositiones medicamentorum*); væsentlig udarbejdet efter græske Kilder. Det er udgivet af Helmreich [Leipzig 1887]. *H. H. R.*

Scrinium (lat.) kaldtes hos Romerne en cylinderformet Kapsel til Opbevaring af Dokumenter, Bøger o. l. *H. H. R.*

Scrip [skri'p] (eng.) d. s. s. Interimsbevis.

Scripta historica Islandorum se Fornmannasögur.

Scripta manent, latinsk Talemaade: »det, som er skrevet, staar fast«.

Scriptor (lat.), Forfatter, Skribent.

Scriptores historiae Augustae (a: Kejserhistoriens Historieskrivere) er en Fællesbetegnelse for seks romerske Historieskrivere, der alle levede omkring Aar 300 eller noget senere, under Kejserne Diocletian og Konstantin den Store. Deres Navne ere Aelius Spartianus, Vulcacius Gallicanus, Trebellius Pollio, Julius Capitolinus, Aelius Lampridius og Flavius Vopiscus. Af disse Forfattere er der overleveret en Samling af 31 Kejserbiografier, som behandle de romerske Kejsere fra 117 til 284. Hvorledes Samlingen er opstaaet, er usikkert, og hvem der er Forfatter til de enkelte Biografier, lader sig heller ikke overalt paavise med Sikkerhed. Biografierne ere gennemgaaende kritikløst skrevne og ere uden stor Interesse, men alene derved, at Kilderne til det paagældende Tidsrum ellers flyde særdeles sparsomt, have de dog en vis Værdi for os. De vigtigste Udgaver skyldes Jordan og Eyssenhardt [2 Bd., Berlin 1864] og Peter [2 Bd. Leipzig 1884]. *H. H. R.*

Scriptores rerum Danicarum se Langebek.

Scriptum (lat.), noget skrevet.

Scriptura (lat.), Skrift.

Scriver, Christian, luthersk Præst og Forfatter, født 2. Jan. 1629 i Rendsborg, død 5. Apr. 1693, hørte til de lutherske Kirkemænd, der staa paa Overgangen fra Ortodoksien til Pietismen. S. virkede som Præst i Magdeburg fra 1667 til 1690 og blev derefter kaldet til Quedlinburg som Overhofpræst, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Hans Navn er først og fremmest knyttet til hans talrige og opbyggelige Skrifter, og inden for disse atter fortrinsvis til »Gottholds zufällige Andachten« [1667], en Samling efter engelsk Forbillede af 400 Parabler, hvori alle mulige Fremtoninger i Verden og i Livet udlægges paa religiøs og poetisk Maade (overs. paa Dansk af N. Beck 1895), og til »Der Seelenschatz« [1675—92], et af den lutherske Kirkes mest udbredte Opbyggelsesskrifter (overs. paa Dansk 1741—42 og paa ny udg. af Vilh. Beck 1888—97). (Litt.: E. B. Krieg, »C. S., ein Lebensbild aus dem 17. Jahrhundert« [Dresden]). *A. Th. J.*

Scrivia, Flod i Norditalien, udspringer i Provinsen Genova paa Nordsiden af de liguriske Apenniner, flyder Nord paa forbi Tortona og

udmunder i højre Bred af Po i Provinsen Alessandria. Ved sin Munding omflyder den Øen Sant Antonio. Paa sit øvre Løb i Bjærgene ledsages den af Banen fra Genova til Novi Ligure. S. er 100 Km. lang og hed i Oldtiden Olubria. *H. P. S.*

Scrobicŭlus córdis (lat.), Hjertekulen, kaldes den flade Fordybning, som findes neden for Brystbenets nederste Ende, paa Overgangen mellem Bryst og Underliv. *S. B.*

Scrope [skro!ᵘp-], George Poulett, engelsk Geolog, født i London 1797, død i Fairlawn (Surrey) 1876. S. blev særlig kendt ved sine Undersøgelser af de sydeuropæiske Vulkaner; hans mest bekendte Af handling »Considerations on Volcanos« [Lond. 1825, 2. Udg. 1862] danner endnu Grundlaget for Læren om Vulkanerne. *J. P. P.*

Scr op h ŭ lae, Skrofler, »Kirtler«, de ved Kirtelsygen optrædende svulne Kirtler. Navnet afledes af lat. *scrofa*, Svin. *A. F.*

Scrophulaŕia L. (Brunrod, norsk Purkerod), Slægt af Maskeblomstrede, Urter eller Halvbuske med modsatte, hele eller fjerdelte Blade. Blomsterne, der sidde i faablomstrede Kvaster i Bladhjørnerne eller i en rigtblomstret Top, have en gul, purpur eller grønlig Krone med bugformet opblæst Rør og 5-lappet eller 2-læbet Krave; det 5. golde Støvblad kan mangle. Kapselfrugt. 114 Arter, mange i Middelhavsomraadet. *S. nodosa* L. (Knoldet Brunrod) har en knoldformet Rodstok og en 0,40—1 M. høj Stængel, der, ligesom de ægdannede eller æghjertedannede Blade, er helt glat. Blomsterne sidde i en endestillet Top, ere olivengrønne og mørkebrune; gold Støvdrager findes. Ret hyppig i Krat og Skovbryn i Danmark og Norge; den blomstrer i Juni—August; var tidligere officinel. *S. aquatica* L. (Vand-Brunrod) har krybende Rodstok, en vinget Stængel, lidt højere end hos foregaaende; Blomsterne ere rødbrune; ellers som foregaaende. Hist og her i Danmark ved Aaer og Bække, ej i Norge; den var tidligere officinel. *S. vernalis* L. (Vaar-Brunrod) er indtil 50 Cm. høj, kirtelhaaret og har hjertedannede Blade. Blomsterne sidde i Kvaster i Bladhjørnerne og have en grøngul Krone uden Staminodie. Omkring Byer, sjælden i begge Lande. *S. frigida* Boiss. (Orienten) giver en Slags Manna. Flere Arter ere Prydplanter. *A. M.*

Scrophulariacĕae se Maskeblomstrede.
Scrophulōsis se Kirtelsyge.
Scrōtum (lat.), d. s. s. Pungen, den Hudfold, hvori Testiklerne findes, se Kønsorganer S. 286. *S. B.*

Scruple [skru!pl] (eng.), Handelsvægt = 10 Grains = 0,5906 Gr. *N. J. B.*

Scrupule [skrypy'l], ældre fransk Medicinalvægt, = 1,27475 Gr. *N. 7. B.*

Scrutin de liste [skrytæd∘li'st] se Listeafstemning.
Scrutinĭum se Pavevalg.

Scudéry [skyderi'], Georges de, fransk Digter, (1601—67). Først Officer, dernæst Litterat, fra 1650 Medlem af det franske Akademi. Han har skrevet en stor Mængde Bøger, dels dramatiske Arbejder, dels Romaner og et Heltedigt, »Alaric«. Sit Publikum havde han; men som han selv vovede at angribe P. Corneille for hans »Cid«, saadan blev han selv, og det med eftertrykkeligere Virkning, kritiseret og spottet af Boileau. Medens en senere Tid har gengivet nogle af de klassiske Satirikeres Ofre en Del af deres Ære og Værdighed, er dette ikke Tilfældet med S.: Eftertiden har underskrevet Boileau's nedsættende Dom. — Hans Søster Madeleine de S. (1607—1701) kom som talentfuld ung Dame meget i Hôtel Rambouillet's Kreds af Skønaander og samlede siden i mange Aar en lignende Cirkel i sit Hjem. Ogsaa hun har skrevet meget og var i sin Tid meget beundret, især for sine bindstærke Romaner, »Artamène ou le Grand Cyrus« [10 Bd., 1649—53] °g »Clélie« [ligel. 10 Bd., 1656—60], hvori hun skildrer mange af Datidens fremragende Personligheder under let gennemskuelig Maske. Trods Affektation, Sentimentalitet og kedsommelig Bredde have de derfor Interesse som Tidsbilleder, og helt uden Aandrighed og psykologisk Finhed ere de da heller ikke. (Litt.: V. Cousin, *La société frangaise au XVII'e siècle d'après le Grand Cyrus* [Paris 1858]; Rathéry og Boutron, *Mlle de S.* [smst. 1873]). *E. G.*

Scudo, ældre Sølvmønt i Italien af ringe Finhed, nu almindelig Benævnelse for 5-Lirestykket og for erythræisk Daler (s. d.). *N. J. B.*

Sculler [ska'lə] (eng. *sculling-boats*), en Kaproningsbaad, hvor hver Roer har to Aarer. De ere enten indrettede til 4 Aarer for to Roere (*double sculls*) eller til 2 Aarer for een Roer (*single sculls*). De første bruges ikke meget. nu; derimod benytte Mesterroerne altid *Single-sculler*. *K. A. K.*

Scúlpsit (lat.) se Pinxit.
Scúlptor (astron.) se Billedhuggeren.

Scultōre, anset italiensk Kobberstikkerfamilie fra Mantova. Af dennes forskellige Medlemmer, Giovanni Battista (1503—75), Adamo og Diana ejer Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn en Del Blade, saaledes ca. 70 af Adamo's Arbejder (>Faun og Nymfe« efter Giulio Romano etc). Det nærmere om dem findes anført under Art. Ghisi, under hvilket — fejlagtige — Navn. de ofte anføres i Kunsthistorien. *A. Hk.*

Scurra (lat.), Nar, Snyltegæst.
Scutélla se Søpindsvin.
Scutellaria se Skjolddrager.

Scutum, de gamle Romeres Skjold. En Hovedudrustningsgenstand for de sværtbevæbnede. Det var $3^1/_3$ M. højt og krummet. For at bevare Krumningen var det sammenlimet af 2 Lag tyndt Træ, derefter beklædt med Læder eller Hud og til Dels beslaaet med Metal, i hvert Fald langs Kanterne og langs Midten — de mest udsatte Steder. *C. H.*

Scutum Sobiesciānum se Sobieski's Skjold.
Scylla se Skylla.
Scyllarus se Bjørnekræbs.
Scyllĭidae se Hajer S. 331.
Scyllĭum se Hajer S. 332.
Scymnus d. s. s. *Somniosus* se Havkai.

Scyphāti, skaalformede middelalderlige byzantinske Guld- og Sølvmønter. *P. B.*

Scyphiekalk er en mergelagtig, uregelmæssig lagdelt, hvid eller graalig, forsteningsrig Kalksten, som særlig bestaar af talrige, forkalkede eller forkislede Spongier. Den tilhører nederste Malm og findes i Sydtyskland. *J. P. R.*

Scyphistōma. Med dette Navn betegnede Sars det ejendommelige polypagtige fastsiddende Væsen, som opstaar af Storgoplernes Æg, og som ved en Slags Knopskydning frembringer de enkelte kønnet udviklede Gopler (*ephyrae*). Dette med en Kreds af Fangarme udstyrede Væsen staar derfor i et lignende Forhold til den hele Række af unge Gopler (*Strobila*) som et Bændelormhoved til hele Ledrækken, og det af Sars dannede Navn *Strobila* er derfor ogsaa blevet benyttet som Betegnelse for Bændelormkæden. *M. L.*

Scytonēma, Scytonemacĕae se Alger S. 522.

Scævŏla, romersk Familienavn, se Mucius.

Sdunska Volja, Zduńskavola, By i russisk Polen, Guvernement Kalisch, ligger 15 Km. 0. f. Sieradz og har (1897) 15,934 Indb., hvoraf næsten Halvdelen er Jøder. *H. P. S.*

Se se Japan S. 821.

Se, kemisk Tegn for Selen.

Seacombe [si!kəm] se Wallasey.

Seaford [si!fəd], By i det sydlige England, Sussexshire, 0. f. Brighton med (1891) 2,425 Indb. Byen har tidligere haft større Betydning og valgte indtil 1832 to Medlemmer til Underhuset; men efter at dens Havn — ved Stour, der nu udmunder ved det 5 Km. vestligere liggende Newhaven — 1570 blev ødelagt af en Storm, har S. ikke haft Fremgang. *M. Kr.*

Seaham Harbour [si!əmha!əbə] ell. Dawdon, By i det nordlige England, Durhamshire, 8 Km. S. f. Sunderland, har en god Havn, Udførsel af Kul, Glas- og Jærnhytter, Fabrikation af Kemikalier og (1891) 9,044 Indb. *M. Kr.*

Sealsfield [si!lsfi.ld], Ch., se Postl, K.

Sealskin [si!lskin] se Sælskind.

Seam [si!m], som Vægt for Glas i England = 120 eng lbs = 54,431 Kg. *N. J. B.*

Séance [seã's] (fr.), Møde; Session; Sidden (Model) for en Maler o. l.

Seapoy [si!påj] (Sepoy), indfødt Soldat i den britisk-indiske Hær. S.-Oprøret se Indien S. 389. *M. V.*

Season [si!zn] (eng.) d. s. s. Saison.

Seaton [si!tn], Badested ved den engelske Kanalkyst, Devonshire, smukt beliggende ved Mundingen af Axe og 11 Km. S. V. f. Axminster, har en gammel Kirke og (1891) 1,300 Indb. *M. Kr.*

Seaton Carew [si!tnka'ru.], Badested ved den engelske Nordsøkyst, Durhamshire, 3 Km. S. f. West Hartlepool, med Fyrtaarn og (1891) 2,400 Indb. *M. Kr.*

Seattle [si!ətl], By i U. S. A., Stat Washington, ligger 76 Km. N. N. 0. f. Olympia ved en Forgrening af Puget Sound og har en særdeles smuk Beliggenhed. (1900) 80,671 Indb. S. er en nybygget By, der er anlagt paa Terrasser ved en Bugt. Den har dog allerede elektriske Sporveje og Kabelsporveje samt et Universitet, der besøges af 200 Studenter om Aaret. I Henseende til Industri og Handel er S. ved sin gode Havn og sine Jærnbaneforbindelser hurtig bleven en By af stor Betydning. S. har Savmøller, Skibsbyggerier, Slagteri og Maskinfabrikation og udfører Korn, Tømmer, Fisk samt Jærnmalm og Kul fra flere store, nærliggende Miner. Havnen er nu ved en Kanal sat i Forbindelse med den 40 Km. lange Lake Washington, der 0. f. Byen strækker sig fra Nord til Syd. S. er anlagt 1852 og bærer Navn efter en Indianerhøvding. 1880 havde den 3,533 Indb. og 1890 42,837. 1889 ødelagde en Ildebrand næsten hele Forretningskvarteret. *H. P. S.*

Seb (ell. Sibu) kaldes endnu af mange lærde Ægypternes Jordgud, hvis Navn dog rigtigere læses *Keb* ell. *Kibu.* Grækerne sammenlignede S. med deres Kronos. Gudens Hustru var Himmelgudinden *I Tut* ell. *Nutt.* S. søgte ligesom Gudinden Nut at beskytte Sønnen Osiris og, da han var død, at indgive ham nyt Liv. Paa lignende Vis antoges S. ligesom Nut at tage sig af alle afdøde (idet enhver afdød blev en Osiris), hvorfor S. ofte omtales og afbildes paa Mumiekister. S. fremstilles altid i Menneskeskikkelse. (Litt.: Lanzone, *Dizionario di Mitologia Egizia,* S. 1007—16 [Torino 1886]). *V. S.*

Sebacinsyre, Fedtsyre, $C_{10}H_{18}O_4$ eller $C_8H_{16}(COOH)_2$, er en toatomig, tobasisk Syre, der hører til Oxalsyrerækken. Den opstaar, naar Oliesyre eller Oleïn underkastes tør Destillation, men fremstilles bedst ved Smeltning af Ricinusoliesyre med Natron eller Kali. S. er et fast, hvidt Legeme, der smelter ved 133^0 og under 100 Mm.'s Tryk koger ved $294{,}5^0$. *O. C.*

Sebak d. s. s. Sebek.

Sebåldns, Helgen, død ca. 801, var efter Sagnet en dansk Kongesøn, som efter at have studeret i Paris giftede sig med Kong Dagobert III's Datter, men som Dagen efter Brylluppet forlod sin Hustru og drog paa Pilegrimsfærd til Rom for dernæst at slaa sig ned som Eremit i Nærheden af Nürnberg. Han er Nürnberg's Skytshelgen, og den pragtfulde gotiske S.-Kirke i Niirnberg er opkaldt efter ham. *A. Th. J.*

Sebaste (d. e. »den ærværdige«, Augusta) var et Navn, som Herodes den Store gav til det af ham pragtfuldt genopbyggede Samaria, og som har holdt sig indtil vore Dage. Ruinerne, der ere ret anselige, idet der bl. a. ses en Række monolitte Søjler, benævnes nemlig, ligesom en nær dem liggende lille Landsby, Sebastije. *V. S.*

Sebastes se Panserkinder S. 1133.

Sebastian, Helgen, skal have lidt Martyrdøden under Diocletian. Ifølge Traditionen var han af fornem Æt, og da han erklærede sig for kristen, lod Øvrigheden ham nøgen binde til et Træ og Bueskytter skyde til Maals efter ham. Da han ikke blev dræbt paa denne Maade, blev han pisket ihjel. Han er Skytshelgen for Skytteforeninger og anraabes ogsaa til Hjælp mod smitsomme Sygdomme. I Malerkunsten har hans Martyrdød været et yndet Emne, især paa Renaissancetiden, fordi Kunstnerne her fik Lejlighed til at fremstille et nøgent Legeme. *A. Th. J.*

Sebastian, portugisisk Konge, (1557—78), en Søn af Infanten Johan og Kejser Karl V's Datter Johanne, var kun tre Aar gl., da han kom paa Tronen efter sin Bedstefader Johan III. Blev opdraget af Jesuitterne og var under hele sin Regering optagen af Kampe med de vantro Afrika. Han døde i det ulykkelige Slag ved Alcazar 4. Aug. 1578. *Chr. H.*

Sebastiāni, 1) Horace François Bastien, Greve og Marskal af Frankrig, født 15. Novbr.

1772 paa Corsica, død i Paris 20. Juli 1851. Bortjaget fra Corsica, søgte S. til Frankrig, hvor han tog Ansættelse som Underofficer i Hæren. Han udmærkede sig i Frankrig's datidige mange Krige og avancerede gennem alle Grader, indtil han efter Slaget ved Austerlitz, i hvilket han blev saaret, udnævntes til Divisionsgeneral. S. A. modtog han Posten som Gesandt i Konstantinopel, hvor han udfoldede en betydelig diplomatisk og militær Virksomhed. 1807 kaldtes han tilbage, fik Grevetitelen og ansattes paa ny i den franske Hær, i hvis Rækker han udmærkede sig, særlig ved Smolensk, Moskva og Aaret efter i Sachsen. Under Restaurationen sluttede han sig til Ludvig XVIII, men vendte tilbage til Napoleon, saa snart denne satte sin Fod i Land ved Cannes efter det korte Ophold paa Elba. S. deltog i Slaget ved Waterloo, efter hvilket han søgte Tilflugt i England indtil 1816, da han atter begav sig til Frankrig og modtog Valg til Deputeretkammeret. I Spidsen for Venstrepartiet kæmpede han ivrig for at faa Hertugen af Orleans paa Tronen. Senere virkede han først som Marineminister, derefter som Udenrigsminister, indtil han 1833 udnævntes til *Ministre d'Etat* uden Portefeuille. Endelig virkede han som Gesandt, dels i Napoli, dels i London. *A. T. L.*

2) Jean André Tiburce, Vicomte, fransk General og Politiker, ovenn.'s Broder, født paa Corsica 21. Marts 1786, død i Bastia 16. Septbr. 1871. Efter at have studeret paa Militærskolen i Fontainebleau, hvorfra han udgik som Officer i Dragonerne, deltog han i Felttogene i Rusland, Sachsen, Frankrig og Belgien (1812—15) og avancerede efterhaanden til Oberst. 1818 gav Ludvig XVIII ham Befalingen over den korsikanske Legion. 1828 modtog han Valg til Deputeretkammeret, men han deltog kun lidet i det politiske Liv. Senere virkede han paa ny i Hæren, saaledes under General Maison mod Tyrkerne. Han udnævntes 1837 til Pair af Frankrig, 1841 til General. 1842 modtog han Befalingen over Divisionen i Paris. Under det andet Kejserdømme trak han sig tilbage fra den politiske Verden og levede sine sidste Aar paa Corsica. *A. T. L.*

Sebastiāno del **Piómbo** se Luciani.

Sebastije se Sebaste.

Sebastopol se Sevastopol.

SebastOS (græ.: ærværdig) var i den østlige Halvdel af det romerske Kejserrige (i hvilken Græsk var officielt Sprog) en almindelig kejserlig Titel, der fuldstændig svarede til det latinske *Augustus*. Ordet S. findes ogsaa i Kejsernes hieroglyfiske Titler i Ægypten, omskrevet med Hieroglyffer. Imedens Kejseren havde Titelen S., var Kejserindens Titel *Sebaste*. *V. S.*

Sebbach, Sebach (Sebak), kaldes i Ægypten den Jord, som hentes, for at anvendes som Gødning paa Markerne, fra Høje, hvor der i Oldtiden har ligget beboede Steder. Denne Jord, der væsentlig stammer fra gamle Affaldsdynger, indeholder altid en Del Salpeter og andre Salte (indtil 12 p. Ct.), der ere af Vigtighed for Frugtbargøreisen af Markerne. Befolkningen har derfor Ret til at søge efter S. overalt i Ægypten, hvor der har ligget Bopladser, imedens det ikke er tilladt at udgrave gamle Begravelser. *V. S.*

Sebbelow, Christian August, norsk Testator, født i Christianssand 23. Maj 1805 (ikke 1804), død i Paris 28. Maj 1886, tog norsk juridisk Eksamen 1826 og var i en Række Aar (fra 1835) Prokurator i Jarlsberg og Larvik's Amt. I den sidste Halvdel af 1860'erne opgav han sin Praksis og flyttede til Paris. Helt til sin Død udfoldede han herfra en storartet Velgørenhed, skønt Offentligheden næppe blev vidende om mere end de aarvisse Gaver, som tilflød Blindeinstituttet i Christiania. Ved Testament af 29. Juli 1867 skænkede han sin Formue til en Stiftelse i Christiania for fattige og ulykkelige Mødre. »Sebbelows Stiftelse« styres af en kommunevalgt Bestyrelse og er grundlagt paa en Kapital, stor 400,000 Kr. (oprindelig ved Boets Opgør ca. 337,000 Kr.); dets Bygning indviedes 4. Oktbr. 1903. Ifølge Statutter af 7. Marts 1890 og 14. Novbr. 1898 yder den Tilflugtssted for ugifte Mødre og deres Børn før og efter Fødselen. I Reglen optages kun Kvinder, der føde første Gang. Moderen, der i Reglen ikke kan forblive længere end et Aar i Stiftelsen, gives passende Arbejde og søges senere ansat i fast Arbejde; der sørges for Børnenes Anbringelse, naar de forlade Stiftelsen. Ogsaa for trængende Søfolk og deres efterladte oprettede S. et Legat, der bærer hans 1834 afdøde Søsters, Grevinde Margrethe Trampe's, Navn. *O. A.* **0.**

Sebek (Sevek) er i vore Dage den sædvanlige Benævnelse paa en gammelægyptisk Gud, hvis Navn dog vistnok rigtigere maa læses *Sobk* e. l., da det paa Græsk ofte gengaves ved Suchos. S. afbildes stundom ved Billedet af en Krokodil , hyppigere dog i Menneskeskikkelse med Krokodillehoved (se Fig.); dette Krybdyr var nemlig hans hellige Dyr. S. nød stor Anseelse i flere Egne af Ægypten og var i adskillige ByerStedets fornemste Guddom, saaledes bl. a. i Byen Ombos (nu Kom-Ombo), hvor han dyrkedes ved Siden af Guden Haroeris eller Horos, saaledes at hver af dem besad det halve Tempel. Fremdeles var S. Hovedgud i Landskabet Fajjûm, hvis Hovedstad paa Grund af denne Guds Dyrkelse i Byen af Grækerne kaldtes Krokodillopolis. I andre Byer i Fajjum havde S. forskellige Tilnavne, som vi bl. a. kunne slutte af de paa Stederne fundne græske Indskrifter. V. f. Søen Birket-el-Karûn, i Dime, kaldtes S. saaledes Soknopaios o. s. v. Adskillige ægyptiske Personnavne ere sammensatte med S. Flere Konger af det 13. Dynasti bare saaledes Navnet *Sebek-hotep*. (Litt.: R. V. Lanzone, *Dizionario di Mitologia Egizia*, S. 1028—41 [Torino 1886]). *V. S.*

Guden Sebek (Sevek) efl. Sobk.

Sebelien, John (Johan Robert Francis) dansk Kemiker, er født i Kjøbenhavn 30. Apr. 1858

blev Student 1875, tog i Efteraaret 1877 1. Del af polyteknisk Eksamen i anvendte Naturvidenskaber og blev efter fuldendt Afgangseksamen 1881 ansat som Assistent ved Veterinær- og Landbohøjskolens kemiske Laboratorium. I denne Stilling fik han 1883 Universitetets Guldmedaille for en historisk-kritisk Oversigt over de Forsøg, hvormed Grundstoffernes Atomtal var bestemt. Denne Afhandling udkom i bearbejdet Form under Titelen: »Beiträge zur Geschichte der Atomgewichte« [Braunschweig 1884]. S. arbejdede derpaa i agrikulturkemisk og plantefysiologisk Retning under Prof. Fjord's Ledelse og fortsatte med Stipendium sine Studier hos Prof. Hammarsten i Upsala. Her fuldendte ban »Paavisning af Laktoglobulin« og »Undersøgelser af Laktalbumin« (i kgl. dansk Videnskabs Selskabs Oversigt) og paabegyndte en Afhandling om »Æggehvidestoffernes Peptonisering« (i »Tidsskr. f. Fysik og Kemi«). 1. Novbr. 1885 ansattes han som Lærer i Mejerikemi ved Ultuna Landbruksinstitut. Uagtet Forholdene her vare særdeles smaa, arbejdede S. med Energi paa at afhjælpe Manglerne, samtidig som han fortsatte sine Studier over Mælkens Kemi, idet han paaviste »store Mængder af Globulin i Raamælk«; sammenlignede Mælken fra de forskellige Racer og anstillede Kerningsforsøg over de forskellige Kerningsfaktorers (Surhedsgradens og Koncentrationens) Indflydelse paa Kerningsresultatet o. s. v. (offentliggjort dels i >Kgl. svensk Landbruksakademiens Handlingar«, dels i »Landwirtschaftliche Versuchsstation«). Ved Siden heraf foretog han jævnlig Rejser, saaledes 1886 gennem Sverige for at studere Mejeriforhold og til Tyskland, Paris og London, hvor han satte sig ind i gæringsfysiologiske Spørgsmaal. 27. Marts 1889 udnævntes S. til Docent ved den højere Landbrugsskole i Aas og fik, da Anstalten ved L. 9. Apr. 1897 omdannedes til »Norge's Landbrugshøjskole«, Titel af Overlærer ved samme. Ved Bygningen og Indretningen af det ny tidsmæssige Laboratorium paa Aas har S. indlagt sig stor Fortjeneste, ligesom ogsaa Undervisningen i kemiske Fag er bragt op til en for Landbrugsskolen ærefuld Højde.

Foruden de ovennævnte Arbejder og dertil en Mængde mindre Artikler, Referater og Foredrag har S. udfoldet en alsidig naturvidenskabelig Forfattervirksomhed. Her skal kun nævnes: »Kortfattet Lyslære« [Chra. 1891]; hans (litograferede) Forelæsninger over Varmelære, organisk Kemi, fysiologisk og teknisk Kemi; »Das bei der Pepsindigestion von Casein abgespaltene Pseudonuclein« (i »Zeitschr. f. physiol. Chemi« XX); »Nyere Opfattelse af Fermenterne« (»Nyt Tidsskr. f. Fysik og Kemi«); »Om Tilgodegjørelsen af de menneskelige Affaldsstoffe i Byerne« (smst.); »De menneskelige Udtømmelsers Gjødningsværdi«; »Nogle Afsnit af de moderne kemiske Teorier«; »Die beim Erhitzen der Mil ch eintretenden Veränderungen« (i >Chem. Zeitung« 1901). I »Biedermanns Centralblatt« har han siden 1887 stadig refereret al nordisk Agrikulturkemi, og han har desuden været Medarbejder ved »Chemiker Zeitung«, »Molkereizeitung«, »Milchzeitung« o. s. v. *Dr. phil. G. Dedichen.*

Sebenico (slav. Sibenik), By i østerrigsk Provins Dalmatien, 70 Km. S, 0. f. Zara, ligger malerisk paa en Klippeskrænt ved Udmundingen af Kerka og har (1895) 7,000 Indb. S. er Sæde for en Biskop, har 3 Forstæder, beherskes af 3 Forter og er paa Landsiden omgiven af en Ringmur. Fiskefangst, Skibsfart, i Omegnen Vin- og Oliedyrkning. *Joh. F.*

Sebesh, Ssebesz, By i Vestrusland, Guvernement Vitebsk, ligger 90 Km. N. N. V. f. Polotzk og er paa næsten alle Sider omflydt af S.-Søen. (1897) 4.344 Indb. I S., der har 3 ortodokse og 1 romersk-katolsk Kirke samt Synagoge, afholdes aarlig 6 Markeder, og Byen udfører Huder og Hørfrø til Riga. *H. P. S.*

Sebil (arab.) er den i Orienten gængse Betegnelse for de paa offentlige Steder, Gader og i Moskégaarde indrettede Fontæner, der som Regel ere fromme Gaver fra en eller anden troende. Selve Udtrykket S., egl. *fi sebîl-Allah*, betyder paa »Guds Vej« og er af Sprogbrugen særlig bragt i Anvendelse om saadanne fromme Gaver. *F. O.*

Sebnitz, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Dresden, ligger ved Foden af Buchberg i Sebnitzbach's Dal i det sachsiske Schweiz, nær den bøhmiske Grænse og har (1900) 8,600 Indb. Væveri, særlig Lærredsvæveri, Fabrikation af Knapper, Papir og kunstige Blomster. *Joh. F.*

Sébor (Schebor), Karl, bøhmisk Komponist, er født 13. Aug. 1843 i Brandeis, studerede ved Konservatoriet i Prag, var senere Teaterkapelmester i forskellige Byer, bl. a. ogsaa i Böhmen's Hovedstad, og blev 1871 Militærkapelmester i Wien. S. har skrevet Klaverstykker, Sange og Kammermusik og har navnlig ved sine Operaer — skrevne til bøhmisk Tekst og omhandlende hjemlige (sagnagtige) Sujetter — taget aktiv Del i den moderne nationale Bevægelse i bøhmisk Musik. *W. B.*

Seborrhē (græ.) benævnes en abnormt forøget Afsondring fra Hudens Talgkirtler, hvis Sekret samler sig som et fedtet, skorpet eller skællende Overtræk. Det er en kronisk, sygelig Tilstand, der ofte beror paa en medfødt, arvelig Disposition; den kan være lokal og saaledes ofte have sit Sæde i Haarbunden, eller mere udbredt og da hyppigst over Ansigt, Ryg og Bryst, ikke sjældent i Forbindelse med Akne og Komedoner. Ogsaa paa Genitalia findes hyppigt S. — Behandlingen er langvarig og bestaar væsentligst i Vadskninger med Sæbe eller med Spiritus, i Forbindelse med Medikamenter som Svovl eller Salicylsyre. *E. P—n.*

Sebu, Cebu, den største Flod i Marokko, udspringer paa den nordvestlige Skraaning af Atlas-Bjærgene, strømmer med vestlig Retning forbi Fez og udmunder ved Mehedija i det atlantiske Ocean. S. er 335 Km. lang og optager Vadi Innauen og Vergha. I sit nedre Løb er den 100—300 M. bred og 3 M. dyb. S. gennemstrømmer for en stor Del frugtbare Egne, og dens Dal er en vigtig Forbindelsesvej mellem Middelhavs- og Atlanterhavskysterne. Fønikerne kendte S. under Navnet Sebur eller Subur. *H. P. S.*

Sebulon, en af Israel's Stammer, hvis Landomraade var den sydlige Del af Galilæa's Bjærgland; til en Tid i hvert Fald har S. haft Ad-

gang til Havet og drevet Handel til Søs. Nogen historisk Betydning har S. ikke faaet. *V. O.*

Sebum, Sevum, latinsk Betegnelse for Talg.

Sebuse, Seybouse, Flod i Algérie, Provins Constantine, opstaar paa Plateauet Ain-Beida af to Kildefloder Vadi Zenati og Vadi Scherf og udmunder ved Bona i Middelhavet. S. har en Længde af 178 Km. og er stedse vandførende. I Oldtiden hed S. *Ubus* ell. *Rubricatus. H. P. S.*

Secale se Rug.

Secale **cornutum** se Meldrøje.

Sēcans se Trigonometri.

Secchi [sæk'ki], Angelo, italiensk Astronom, født 18. Juni 1818 i Reggio, død 26. Febr. 1878 i Rom, traadte i 15 Aars Alderen ind i Jesuiterordenen og blev Præst 1847. 1848 maatte S. forlade Italien og rejste til England, hvor han en Tid opholdt sig i Stonyhurst, gik derpaa til Amerika, hvor han arbejdede ved *Georgetown College Observatory* i Washington, til han 1849 blev kaldet til Rom som Direktør for Observatoriet ved *Collegio Romano.* I sin ny Stilling, rigt understøttet af Paven og fra 1870 af den italienske Stat, udfoldede S. paa de forskelligste Omraader af den praktiske Astronomi, Meteorologi og Geofysik en mangesidig Virksomhed, som først blev afbrudt ved hans Død. Men naar de Resultater, som han mente at være kommen til saavel i sine spektralanalytiske Undersøgelser over Solen som Stjernerne (se Spektralanalyse), ikke altid have vist sig at holde Stik, saa er Grunden hertil mest at søge i hans for raske Behandling af de stillede Problemer, foruden i hans Arbejders Mangeartethed. Havde S. været mere kritisk og grundigere, vilde han sikkerlig være bleven den største moderne Astrofysiker. Blandt hans talrige Afhandlinger og Skrifter nævnes: »Catalogo delle stelle di cui si *é* determinato lo spettro luminoso« [Paris 1867], »Sugli spettri prismatici delle stelle fisse« [Rom 1868], »Le soleil« [Paris 1876] og »Le stelle« [Milano 1877]. De af S. i tidligere Aar anstillede talrige og til Dels omhyggelige Observationer af Planeter, Stjernetaager og Dobbeltstjerner ere samlede i »Memorie dell' Osservatorio del Collegio Romano« [5 Bd., Rom 1851—63]. I »Bulletino Meteorologico«, hvoraf 16 Bd., 1862—77, ere udgivne af S., har han meddelt en større Række mindre Afhandlinger. Sin Meteorograf udstillede S. i Paris 1867. 1854 maalte S. en Grundlinie efter Pavens Foranstaltning og har beskrevet sit Arbejde i Afhandlingen: »Sulla mesura della base Trigonometrica esiguita sulla Via Appia« [Rom 1854—55]. (Litt.: Denza, *A. S.* [Torino 1878]; Moigno, *A. S.* [Paris 1879, 1882]; Millosevich, *A. S.* [Rom 1903]). *J. Pr. S.*

Secchia [sæk'kia], Flod i Norditalien, udspringer i de etruriske Apenniner, gennemstrømmer under mange Krumninger og med overvejende nordøstlig Retning Provinserne Reggio nell' Emilia, Modena og Mantova og udmunder i højre Bred af Po et Stykke neden for Mincio's Munding. S. har en Længde af 157 Km. og er sejlbar paa en Strækning af 57 Km. I sit nedre Løb afgiver den Vand til flere Kanaler. *H. P. S.*

SeCCO [sæk'ko] (ital.), tør; male a s. (al s.) o: male paa tør Grund, modsat Vægmaleri a fresco. Der males a s. med Mineralfarver paa den omhyggelig og glat pudsede Kalkgrund. Middelalderens Kalkmalerier vare saaledes gerne udførte a s. Allerede den praktiske Ulempe, at Farven er tilbøjelig til at skalle af og let kan viskes ud, banede Vej for Freskomaleriet. *A. Hk.*

Secco-RecitatiV se Recitativ.

Seceders [sesi!dəz] (eng.: »udtraadte«), Benævnelse inden for den skotske Statskirke for en presbyteriansk Kirkeafdeling, som 1733 udskilte sig fra Statskirken. Udtrædelsen skyldtes ikke nogen Afvigelse paa det dogmatiske Omraade, men Ønsket om at faa en fuldt ud demokratisk Kirkeforfatning. *A. Th. J.*

Secentisme, i den italienske Litteraturs Historie, om den Smag — eller maaske rettere Mangel paa Smag — der herskede i 17. Aarh.'s (*il Secento*'s) litterære Frembringelser; den falder omtrent sammen med Begrebet »Marinisme«, Giovanni Battista Marini's (s. d.) maniererede Stil. Ogsaa i Kunsthistorien bruges Betegnelsen, der da bliver omtrent lig »Barokstil«. *E. G.*

Secessio (lat.), Udvandring. Særlig bruges Ordet om de Udvandringer af Plebejerne, som omtales flere Gange i den romerske Historie, og hvorved de søgte at tvinge Patricierne til at gaa ind paa deres Fordringer i politisk Henseende. Der omtales i alt 3, som henlægges til Aar ene 494, 449 og 287 f. Chr. De to første skulle have gaaet til det hellige Bjærg (*sacer mons)* eller til Aventinerbjærget, og den tredje til Janiculus. *H. H. R.*

Secessionister kaldtes de oprørske Indbyggere i de elleve Slavestater, som Decbr. 1860—Febr. 1861 udtalte deres Udtrædelse (»Secession«) af den nordamerikanske Union. — Navnet brugtes ogsaa i Tyskland bl. a. om den Gruppe (paa 28 Medlemmer), som Aug. 1880 udmeldte sige af det nationalliberale Parti og 1884 slutted sig sammen med Fremskridtspartiet; Bamberger, Forckenbeck, Rickert og Stauffenberg vare Hovedmændene. *E. E.*

Secher, Carl Emil, Historiker, (1824—88), har udgivet Povl Helgesen's Skrifter (kun 1. Bd., 1855) og besørget 2. Udg. af N. M. Petersen's danske Litteraturhistorie. Desuden har han forfattet mange populære historiske Skrifter og Afhandlinger om Danmark's Historie, hvori ogsaa findes adskillige Oplysninger fra utrykte Kilder. *Kr. E.*

Secher, Vilhelm Adolf, dansk Retshistoriker og Rigsarkivar, er født 17. Aug. 1851 i Brøndum. S., der, allerede før han 1876 blev cand. jur., havde beskæftiget sig med Retshistorie, var 1875 bleven ansat i Kongerigets Arkiv. 1878—79 opholdt han sig i München, hvor han foretog retshistoriske Studier under Vejledning af K. Maurer. 1885 blev han Dr. jur. ved sit Skrift »Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces«, I; han har desuden skrevet forskellige Afhandlinger, hvorimellem kan nævnes »Det danske Fyrvæsens Historie« [Saml. til Jydsk Hist. og Topogr. III 2]. 1889 blev S. Arkivsekretær, 1892 Bestyrer at Provinsarkivet i Kjøbenhavn, 1897 udnævntes han til Herredsfoged i Lolland's Nørre Herred; 1903 blev han efter Bricka's Død Rigsarkivar. S. har gjort sig fortjent ved at tilvejebringe gode Udgaver af forskellige ældre Retskilder, saaledes af »Danske

Lov« [Kbhvn. 1891], af »Kongens Rettertingsdomme 1595—1614« [2 Bd., Kbhvn. 1881—86], af »Forordninger, Recesser o. s. v. 1558—1660« (*Corpus constitutionum Daniae*) [Kbhvn. 1887 ff.], hvoraf hidtil er udkommet I—V [til 1650]; sammen med C. Stöckel udgav han »Forarbejderne til Christian V's danske Lov« [2 Bd., Kbhvn. 1891—94]. *Ludv. H.*

Secher, Villiam, dansk Redaktør, er født 17. Jan. 1854 i Kjøbenhavn, tog 1876 statsvidenskabelig Eksamen og blev snart efter Sekretær hos Overpostmesteren, indtil han Juli 1881 brat afskedigedes for sin politiske Opposition. Han havde nemlig 1878 grundlagt et Venstreblad »Dagsavisen« og forstaaet at skaffe det Indgang i den kjøbenhavnske Middelstand, hvad aldrig havde lykkedes for »Morgenbladet«. Endvidere udgav han 1878 »Herhjemme, 4 Skitser fra Hverdagslivet«, i Virkeligheden Samtaler om brændende Samfundsspørgsmaal, og 1880 Samfundsromanen »Ægtemænd«. 1883 var han Medstifter og senere Medbestyrer af Kjøbenhavn's liberale Vælgerforening indtil Sommeren 1891 og tog virksom Del i Valgkampene 1884—90. Juli 1886 forenedes »Dagsavisen« med »Morgenbladet«, og han blev nu Medredaktør og n. A. Eneredaktør for dette Blad og var saaledes i flere Aar Leder for det forhandlende Venstres Organ i Hovedstaden. 1892 blev han Redaktør af dets Efterfølger »Dannebrog«. — Hans Hustru Julie S., født Lund, født 6. Maj 1860, død 2. Decbr. 1892, indtog siden 1881 en fremtrædende Plads blandt Sekondteatrenes, særlig Kasinos, Skuespillerinder, i de senere Aar mest i Karakterroller. *E. E.*

Sechet (Sochet) er i vore Dage den sædvanlige Benævnelse paa en ægyptisk Gudinde, hvis Navn maaske rigtigere er at læse *Sechmet*, d. e. »den mægtige«. Hun fremstilles altid med Løvindehoved, men for Resten i Kvindeskikkelse. S. kaldes »Guden Ptah's store elskede« og hørte følgelig hjemme i Memfis. Hendes og Ptah's Søn var Nofr-tum, ved Siden af hvem der i senere Tid nævnes Guden Imhotep ell. Imuthes. For øvrigt nød S. ogsaa stor Anseelse i Theben, og her lod Kong Amenofis (Amon-hotep) III flere Hundrede Billedstøtter udføre og opstille i Gudinden Mut's Tempel. Et stort Antal af disse Statuer af Gudinden S. have fundet Vej til Europa's ægyptiske Museer. Ægypterne havde for øvrigt flere andre Gudinder med Løvindehoveder saaledes bl. a. Gudinden *Pacht* (s. d.). Da det Tegn ♀, hvormed man skriver Navnet paa Gudinden S., er flerlydigt, og man ikke ret vidste, hvorledes man skulde læse det, kaldte man Gudinden længe for *Packt.* (Litt.: Lanzone, *Dizionario de Mitologia Egizia*, S. 1098—1107 [Torino 1886]). *V. S.*

Sechium P. Browne, Slægt af Græskarfamilien med en enkelt Art *S. edule* Sw., klatrende Busk med hjertedannede, hele eller lappede Blade, 3-grenede Klatretraade og smaa, enbo Blomster, der have en hvidlig Krone. Den store, furede og ofte tornede Frugt er spiselig. Planten er vild i den varme Del af Amerika og dyrkes desuden der og andre Steder (f. Eks. i Spanien). *A. M.*

Sechshaus, tidligere Flække S. V. f. Wien, er nu indlemmet i denne, har (1890) 12,200 Indb. og udgør tillige med Rudolfsheim Wien's industrielle XIV Distrikt (Rudolfsheim), der har fuldkommen storstadsagtig Udseende. *Joh. F.*

Sechter, Simon, østerrigsk Musikteoretiker, (1788—1867), studerede i Wien og forblev her, først som Hoforganist, senere (fra 1851) som Lærer ved Musikkonservatoriet. S., der var en højt anset Kontrapunktiker, udgav særlig »Die Grundsätze der musikalischen Komposition« [1853—54]. Han optraadte ogsaa som Komponist (Kirke- og Orgelværker, Strygekvartetten: »De 4 Temperamenter«, en komisk Opera), men var som saadan uden synderlig Betydning. S. talte adskillige, senere vidt bekendte Musikere blandt sine Elever (Thaiberg, Loewe, Henselt, Bruckner m. fl.). *W. B.*

Sechura, Havneby i den sydamerikanske Republik Peru, Dep. Piura, ved en Bugt og Mundingen af Piura-Floden, med Udførsel af Muldyr og Æsler, Salt, Soda og Sæbe og med ca. 3,000 Indb. Forskellige Salte udvindes i den 10,000 □ Km. store S.-Ørken, hvor en almindelig forekommende Knoldvækst (*nuca del monte*) yder Næring for talrige Flokke af forvildede Heste, Muldyr og Æsler. *Af. Kr.*

Seckendorff, Friedrich Heinrich, Rigsgreve, østerrigsk Feltmarskal og Diplomat, født 5. Juli 1673 i Königsberg, død 23. Novbr. 1763 i Meuselwitz ved Altenburg. S. traadte 1693 ind i den engelsk-hollandske Hær, gik 1697 i kejserlig Tjeneste og kæmpede under Ludvig af Baden ved Rhinen og under Prins Eugen 1698 mod Tyrkerne. Senere udmærkede han sig i den spanske Arveføl gekrig ved Höchstädt, udnævntes til Oberst og kæmpede ved Ramillies og Oudenaarde. Efter Krigens Slutning kom han som Generalmajor i Kong August II's Tjeneste, deltog i Kampene i Flandern og i Erobringen af Stralsund. 1716 traadte han i østerrigsk Tjeneste som Feltmarskalløjtnant og deltog med Hæder i den tyrkiske og i den spansk-neapolitanske Krig paa Sicilien. 1719 blev han Rigsgreve og var 1721—26 Guvernør i Leipzig. 1726 sendtes S., der 1723 var forfremmet til Felttøjmester, som Gesandt til Berlin, i hvilken Stilling han viste megen Dygtighed. 1734 blev han Rigsgeneral og sejrede i den polske Tronfølgekrig over Franskmændene ved Klausen. Som Feltmarskal fik han Overkommandoen over Hæren mod Tyrkerne; men da han var uheldig, blev han kaldt tilbage, berøvet sine Værdigheder og sat i Fangenskab i Graz. Maria Theresia gengav ham vel Friheden 1740, men S. traadte snart efter i Karl VII af Bayern's Tjeneste, hvor han under den østerrigske Arveføl gekrig fik Befalingen over den bayerske Hær, trængte Østerrigerne tilbage til Böhmen, men maatte atter trække sig tilbage og nedlagde Kommandoen. Han levede derefter paa sit Gods ved Altenburg, hvor Frederik II paa Grund af hans Brevvekslinger med Østerrig arresterede ham; han holdt ham 1½ Aar fangen i Magdeburg. (Litt: Theresius v. S., »Versuch einer Lebensbeschreibung des Feltmarschall von S.« [Leipzig 1792—94]; Seeländer, »Graf S. und die Publizistik zum Frieden von Fussen« [Gotha 1883]). *B. P. B.*

Seckendorff, Veit Ludwig von, tysk statsvidenskabelig Forfatter, (1629—92), blev 1664

Kansler ved Universitetet i Gotha, 1692 ved det nyoprettede Universitet i Halle. Af hans mange Skrifter er det mærkeligste »Der teutsche Fürstenstaat« [3 Bd., Gotha 1656], der indtil 1754 oplevede i alt 9 Opl. S. er her en Forløber for den økonomiske Videnskab. Af Skaansomhed lige over for de fattigere Klasser forkaster han den i hine Dage endnu almindelige Kopskat, men anbefaler til Gengæld Accise og Forbrugsafgifter, der kunde være lige saa trykkende. Med Trediveaarskrigens Affolkning for Øje udmaler han en stor, velnæret og erhvervsdygtig Befolkning som »Regentens højeste Lykke«. I merkantilistisk Aand hævder han Berettigelsen af Udførselsforbud, men bekæmper Monopoler, Lavstvang og Aager. Mange af hans Ideer og Forslag pege ud over hans Tid. *K. V. H.*

Seclin [søklæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Nord, ved Nordbanen og med en Kirke fra 13. Aarh., Hørspinderi, Fabrikation af Lærred, Olie, Sukker og 01. Byen har (1896) 6,241 Indb. *M. Kr.*

SecSIO, II (»Aarhundredet«), et siden 1866 i Milano hver Aften udkommende, meget udbredt politisk Blad af radikal Retning; det bekæmper Tremagtsforbundet og træder i Skranken for Tilslutning til Frankrig.

Second [se'kənd], engelsk Længdemaal, $= {}^{1}/_{12}$ Line $= 0{,}176$ Mm. *N. J. B.*

Second [sᵉgō'], Albéric, fransk Forfatter, (1817—87). Han protegeredes af det andet Kejserdømme og blev under det udnævnt til kejserlig Kommissær ved Odéon-Teateret i Paris. Som talentfuld Skribent har han vist sig i en Række Teaterstykker, hvoraf Enakterne »La comédie å Ferney« [1857] og »Un baiser anonyme« [1868] opførtes paa *Théâtre-français*, og et Antal Romaner og Fortællinger, hvoraf »Les demoiselles du Ronçay« [1874] kronedes af det franske Akademi. Desuden var S. Medarbejder ved forskellige parisiske Blade, bl. a. vittig Kronikør i »Le Figaro« under Villemessant's Redaktion. *E. G.*

Secondigliano [sekondilja'no], By i Syditalien, Provins Napoli, ligger 3 Km. V. S. V. f. Casoria og driver Bomuldsvæveri, Handel med Svin samt Dyrkning af Grønsager. (1901) 9,767 Indb. *H. P. S.*

Secónda (ital.), den anden, i 4-hændig Klavermusik anden Stemme, Basstemmen i Modsætning til *Primo*, første Stemme, Diskanten; *seconda volta*, anden Gang. *S. L.*

Secrétan [sᵉkretā'], Charles, fransk Filosof, (1815—95), studerede i München under Schelling og var Professor i Filosofi i sin Fødeby Lausanne. I sin Filosofi er S. paavirket af Leibniz og den tyske Romantik; han hævder Viljens Frihed, den teleologiske Betragtning af Verden og Aandens absolutte Uafhængighed af Naturen. S.'s Spiritualisme er meget teologisk; oprindelig mente han teoretisk at kunne føre Bevis for Kristendommen, senere lagde han her Hovedvægten paa det etiske. Af hans Værker maa fremhæves: »La philosophie de Leibniz« [1840], »La philos. de la liberté« [1849], »La civilisation et la croyance« [1887]. (Litt.: Boutroux, *La philos. de S.* [i »Revue de métaphysique et de morale« 1895]). *A. T—n.*

Secrétan [sᵉkretā'], Marc François Louis, fransk Instrumentmager, født 1804 i Lausanne, død 28. Juni 1867 smst., studerede først Jura, derpaa Matematik, kom 1844 til Paris, hvor han sammen med N. M. P. Lerebours grundede et optisk-mekanisk Værksted, som leverede adskillige større Refraktorer, Spejlteleskoper og andre mindre, astronomiske Instrumenter. 1867 overtog Sønnen Auguste S. (1833—74) Værkstedet, der nu ledes af Nevøen George S., født 1837 i Lausanne; det har forsynet væsentlig franske Observatorier med deres Hovedinstrumenter. *Y. Pr. S.*

Sectio caesărea (lat.) d. s. s. Kejsersnit.

Section, australsk Landmaal, $= 80$ Acres $= 32{,}37$ Hekt.; i Nordamerika $= 640$ Acres $= 258{,}994$ Hekt. *N. Y. B.*

Secŭlum (lat.), Tid, Tidsalder; oftest: Aarhundrede.

Secúndus (lat.), den anden.

Securitas (lat.), Tryghed, Sikkerhed. Hos Romerne personificeredes S. som en Gudinde, der vaagede over Statens Sikkerhed. Hun afbildedes som en siddende Matrone, i Reglen med Hovedet hvilende paa Armen. *H. H. R.*

Secutōrer (lat.), Forfølgere, kaldtes hos Romerne en Art Gladiatorer (s. d.), rustede med Hjælm, Skjold og Sværd, som sædvanlig optraadte kæmpende mod de saakaldte *retiarii* (Netkæmpere). *H. H. R.*

Sedaine [sᵉdæ!n], Michel Jean, fransk dramatisk Forfatter, født i Paris 4. Juli 1719, død smst. 17. Maj 1797. Han var oprindelig en fattig Murer, hvem en Arkitekt Buron, som havde bemærket hans Læselyst og gode Hoved, tog sig af og lod uddanne. Han blev en yndet Forfatter, ja endog Akademiker (1786). Af hans Komedier er især at nævne »Le philosophe sans le savoir« [1765], et kønt og elskværdigt Stykke i den borgerlige Genre; desuden h;.r han i denne skrevet »La gageure imprévue«. Megen Lykke gjorde han med sine Syngespil- og Operatekster, der komponeredes af den Tids bedste Musikere som Grétry, Monsigny og Philidor. Her kunne anføres »Le diable å quatre«, »Rose et Colas«, »Le roi et le fermier«, »Le déserteur«, »Richard Cœur de Lion«, »Aline, reine de Golconde«. Udgaver af hans Værker ere komne i Paris 1760 og 1774 [4 Bd.], et Udvalg smst. 1813. *E. G.*

Sedalia [sᵉdæ!ilia], By i U. S. A., Stat Missouri, ligger 97 Km. V. N. V. f. Jefferson City paa en Højde i Prærien. (1900) 15,231 Indb. S. har Teglværker, Jærnstøberier samt Tilvirkning af Landbrugsredskaber, Vogne og Uldvarer og Handel med Korn, Kvæg og Uld. S. er Knudepunkt for flere Jærnbanelinier, blandt hvilke fremhæves Missouri—Pacific-Banen. Byen er anlagt 1860. *H. P. S.*

Sedan [sᵉdā], mindre By, Hovedstad i Arrond. S. i Dep. Ardennerne, 10 Km. fra den belgiske Grænse paa højre Maas-Bred. Var indtil 1875 en Fæstning, der 1815 erobredes af Hesserne, men særlig bekendt er S. paa Grund af det her I. Septbr. 1870 stedfindende blodige Slag og Kejser Napoleon III's Tilfangetagelse ved Fæstningens Overgivelse den følgende Dag. Den franske Hær under Marskal Mac Mahon, med hvem Kejseren fulgte, og som havde til Opgave at undsætte den i Metz indesluttede Marskal Bazaine, var efter Kampen ved Beaumont 30. Aug.

trængt over paa Maas-Flodens højre Bred ved S. og stod 31. Aug. koncentreret N. og N. 0. f. Byen. 1. Septbr. angrebes Franskmændene her i en Stilling bag Givonne-Bækken af de to tyske Hære Maas-Armeen under Kronprinsen af Sachsen og III Armé under Kronprinsen af Preussen, begge Armeer under Kongens Befaling. Maas-Armeen med Dele af III Armé angreb den franske Stilling 0. f. S. og skulde ved en Omfatten i nordlig Retning hindre Franskmændene i at afmarchere over den belgiske Grænse, medens to Korps af III Armé skulde passere Maas ved Donchéry for at hindre Fjendens Tilbagegang mod Vest og ved Fremmarch i nordlig Retning række Haanden til Maas-Armeen for fuldstændig at indeslutte den franske Hær. Slaget begyndte Kl. 4 om Morgenen med Bayrernes Angreb paa Bazeilles, om hvilken By der førtes en haardnakket Kamp. Til højre for Bayrerne udviklede Sachserne sig Kl. 6 og paa Maas-Armeens højre Fløj Kl. 10 den preussiske Garde. Efter svære Kampe kom Givonne-Afsnittet ved Middagstid i Tyskernes Besiddelse. De to Korps af III Armé (5. og 11.), der havde overskredet Maas, begyndte Kl. ca. 10 Angrebet fra Nordvest paa Floing og Fleigneux, og Kl. 2 Efterm. fik de to tyske Fløje Forbindelse med hinanden, hvorefter Maalet var naaet og den franske Hær indesluttet. Paa fransk Side blev Mac Mahon straks ved Kampens Begyndelse saaret. Overkommandoen overtoges først af General Ducrot, hvis Tanke det var at komme tilbage i vestlig Retning over Mézières. Han afløstes imidlertid i Kommandoen af den ældre General Wimpffen, der befalede Forsøg paa Gennembrud i østlig Retning over Carignan. Gennembrudsforsøget mislykkedes, og de med saa megen Tapperhed udførte franske Rytterangreb afvistes. Den tyske Indeslutningslinie drog sig stadig tættere sammen om Franskmændene, der udsattes for Ilden fra 500 Feltkanoner. De trak sig tilbage til Fæstningen, der Kl. 4 Efterm. toges under Ild, og kort efter hejstes den hvide Fane. General Reille overbragte Kongen af Preussen Kejser Napoleon's Kaarde med en skriftlig Meddelelse om, at han overgav sig. De i Natten mellem 1. og 2. Septbr. førte Forhandlinger om Kapitulation afsluttedes Kl. 11 Form. med det Resultat, at hele den franske Hær med alt dens Materiel faldt i Tyskernes Hænder. I Slaget mistede Tyskerne ca. 9,000 døde og saarede. Franskmændenes Tab beløb sig til ca. 17,000 Md. Tyskerne erobrede 419 Feltkanoner, 139 Fæstningskanoner, ca. 66,000 Geværer og gjorde ca. 100,000 Fanger. (Litt.: *Des causes qui ont amené la capitulation de S.* **Par** *un officier attaché å V État-Major-Général*, Bruxelles 1870, dikteret af Napoleon III]; Wimpffen, *S.* [Paris 1871]; Ducrot, *La journée de S.* [Paris 1871]; Helmuth, »S.« [Berlin 1874]; det tyske Generalstabsværk om Krigen 1870—71; Nienstädt, »Die Schlacht bei S.« [Mainz 1894]). *B. P. B.*

Sedativa d. s. s. beroligende Midler (s. d.). Sedativvand, Raspail's, er en Blanding af Salmiakspiritus, Kamferspiritus og Vand, hvori er opløst en mindre Mængde Kogsalt. *A. B.*

Seddel, Bankseddel, se Bank S. 539 ff.

Seddelbank, en Bank, der er berettiget til at udstede Sedler, se Bank S. 539 ff.

Seddeludstedelse se Bank S. 539 ff.

Sedentaria. Med dette Navn betegnes ofte de i Rør og i Havbunden levende Former af Børsteorme i Modsætning til de fritsvømmende (*Errantia*). *M. L.*

Sædes apostolica, apostolsk Sæde, kaldes Pavestolen.

Sed§Z, i Bogtrykkerkunsten det Format, der fremkommer ved, at et Folioark foldes 16 Gange, saa at det bliver paa 32 Sider. Benævnelsen kommer af lat. *sedecim*, 16. *E. G.*

Sedgemoor [se'dżmu.ə], Marskland i Somersetshire (England), S. 0. f. Bridgewater. Her bleve Hertugen af Monmouth's Tropper 6. Juli 1685 slaaede af Jakob II's Hær under Lord Feversham.

Sedgley [se'dżli], By i det indre England, Staffordshire, tæt ved Wolverhampton, med rige Kul- og Jærnstensgruber, Fabrikation af Jærnvarer og (1891) 15,000 Indb. *M. Er.*

Sedgwick [se'dżwik], Adam, engelsk Geolog, født 22. Marts 1785 i Dent (Yorkshire), død 27. Jan. 1873 i Cambridge. S. studerede Teologi og Matematik i Cambridge, men kastede sig senere over Geologien; 1818 blev han Professor i dette Fag i Cambridge. 1822 begyndte hans Undersøgelser af de geologiske Forhold i Cumberland, og 1826 foretog han sin første Rejse til Skotland med Murchison (s. d.), med hvem han i en Række af Aar arbejdede sammen paa Undersøgelsen af de ældre palæozoiske Aflejringer i Storbritannien, indtil en bitter Strid mellem de to Forskere angaaende disse Lags Inddeling gjorde Ende paa Samarbejdet. S. grundlagde et særdeles righoldigt geologisk Museum i Cambridge og fik stor Betydning ved sin Lærervirksomhed. *J. P. R.*

Sedgwick [se'dżwik], Catharine Marie, amerikansk Forfatterinde, født 1789 i Stockbridge, Massachusetts, død 31. Juli 1867 i Roxburg, Massachusetts. Hun har skrevet en lang Række Noveller og Fortællinger, der skildre Livet i Ny-England med udtalt moralsk-religiøs Baggrund. Af disse kunne nævnes: »A New England Tale« [1822], »Redwood« [1824], »Hope Leslie« [1827], »Clarence« [1830], »Married or Single« [1857]. 1840 berejste hun England, Tyskland og Italien og udgav derefter nogle Rejseskildringer. Hun har ogsaa forfattet Bøger for Ungdommen samt den ejendommelige »Means and Ends« [1838], en Haandbog i Selvopdragelse for unge Kvinder. (Litt.: Dewey, *Life and Letters of Cath S.* [New York 1871]. *T. L.*

Sedillot [sødijo'], 1) Jean Jacques, fransk Astronom og Orientalist, (1777—1832), beskæftigede sig særlig med Arabernes astronomiske og matematiske Arbejder og oversatte bl. a. Abulhassan Ali's Afhandling om Arabernes astronomiske Instrumenter.

2) Louis Amélie, Søn af foreg., (1805—75), arvede Faderens Studium og Stilling ved *École des langues vivantes orientales* i Paris. Han udgav Faderens ovennævnte Arbejde med et Supplement [3 Bd., Paris 1834—45] foruden en talrig Række Afhandlinger væsentlig til den orientalske Matematiks Historie; han var tillige en dygtig Numismatiker. *J. 0.*

Sediment (lat.) d. s. s. Bundfald, der udskiller sig af en Vædske ved Henstand.

Sediment kaldes i Geologien en Stenart, som

oprindelig er dannet i Vand, enten ved krystallinsk Udfældning af en vandig Opløsning eller ved Bundfældning af i Vandet opslæmmede mineralske Bestanddele. Til den første Gruppe S. høre f. Eks. Stensalt, Gips og mange Kalkstene, til den sidste f. Eks. Grus, Sand og Sandstene, Ler o. s. v. S. kan aflejres dels i Havet og i Søer, dels i rindende Vand; i første Tilfælde er Lagdelingen i Reglen meget regelmæssig og paa det nærmeste horisontal, medens Flodaflejringerne oftest ere mere uregelmæssige og afvekslende. I Havet og de større Søer aflejres de grovere S. (Grus og Sand) i Nærheden af Bredderne, medens de finere S. (Ler og Kalkslam) aflejres fjernere fra Kysten paa dybere og roligere Vand. *J. P, R.*

Sedimentær se Lejringsforhold.

Sedley [se'dli], Charles, Sir, engelsk dramatisk Forfatter, (1639—1701). Han var en af de letlevende Hofmænd paa Karl II's Tid, udsvævende og raa, men vittig og vel bevandret i Litteraturen. Han var Ven med mange af Tidens Forfattere og optræder under Navnet Lisideius i Dryden's »Essay of Dramatic Poesie«. Han har, foruden nogle Digte, skrevet en letfærdig, men morsom Komedie »The Mulberry Garden« [1668] samt to Tragedier i Tidens Smag: »Antony and Cleopatra« [1677] og »Bellamira« [1687]. *T. L.*

Sedschade (arab., ɔ: Bedetæppe) er Betegnelsen for det lille Tæppe, som Muhamedanerne pleje at udbrede foran sig, naar de skal forrette Bønnen, hvortil der hører en bestemt Række af Bøjninger, hvorved Hovedet skal berøre Jorden. *J. 0.*

Seduktiōn (fr.), Forførelse, Forledelse; forførerisk Ynde o. l.

Sedulitēt (lat.), Travlhed, ivrig Omhu; »Geskæftighed«, Stundesløshed.

Sedulius, kristelig latinsk Digter, levede i 5. Aarh. e. Chr. Han har forfattet et episk Digt i 5 Bøger, *Paschale carmen,* hvori han fremstiller en Række bibelske Fortællinger i versificeret Form. I formel Henseende er han stærkt paavirket af Klassikerne, navnlig Vergil. Desuden behandlede han i *Paschale opus* det samme Stof i prosaisk Form, og endelig er han ogsaa Forfatter til nogle mindre Digte. Hans Værker ere udgivne af Arevalo [Rom 1794] og Huemer [Wien 1885]. *H. H. R.*

Sēdum L. (Stenurt, norsk Bergknap), Slægt af Tykbladede, en-, to- eller fleraarige og kødede Urter med cylindriske eller flade Blade. Blomsterne, der sidde i Kvast, have gul, hvid eller rød Krone; Støvdragerne findes i dobbelt saa stort et Antal som Bæger- og Kronblade. Frugterne ere Bælgkapsler med talrige Frø. Ca. 140 Arter i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne. I Norden vokse ikke faa Arter, hvoraf de almindeligere nævnes. *S. maximum* Sut. (Sankt Hansurt, norsk Smørbuk) er fleraarig og 25—50 Cm. høj og har flade, oftest modsatte Blade, der ere ægdannet—ovale og takkede i Randen; den har knoldformede Rødder og overvintrer ved underjordiske Knopper. Blomsterne ere grøngule eller gulhvide. Den vokser i Krat, ved Gærder ret almindelig i Danmark og er hyppig i det sydlige Norge; blomstrer i Aug.—Septbr. Forskellige overtroiske Forestillinger ere knyttede til den. Meget nær beslægtet med, maaske kun en Form af førstnævnte er *S. purpureum* (L.) Lk. (Blaagrøn S.), der har spredte, blaagrønne Blade og purpurrøde Kroner; den findes sjælden vildtvoksende i Danmark, men dyrkes som Prydplante i Haver. Følgende Arter overvintre ved overjordiske Skud: *S. album* L. (Hvid S., norsk Hvid Bergknap) har krybende Stængel og valseformede, rødprikkede Blade; Kronerne ere hvide med røde Prikker. Hist og her i Danmark, almindelig i det østlige Norge. *S. rupestre* L. (Bjerg-S.) er blaagrøn, 10—25 Cm. høj og har trindt syldannede og braadspidsede Blade; Blomsternes Bægerblade ere spidse og Kronerne gule. Den vokser i Danmark ved Stengærder, forvildet fra Haver, og i det sydøstlige Norge. *S. anglicum* Huds. (Engelsk Bergknap) har trindt ægformede Blade, og Blomsterne have spidse Bægerblade og hvid Krone; den er hyppig i Norge langs Kysten, Kragerø—Ørlandet. *S. acre* L. (Bidende S., Bitter Bergknap) er 5—15 Cm. høj og har ægformede Blade, der paa de golde Stængler ere 6-radede; Kvasten bærer 2—5 Blomster med ægdannede Bægerblade og gul Krone. Almindelig paa Stengærder, tørre Marker, i Klitter, paa Klipper o. s. v. i Danmark og Norge. Den udmærker sig ved en skarp og bitter Smag. Alle de nævnte Arter blomstre i Højsommeren. *S, annuum* L. (Enaarig Bergknap) er 3— 8 Cm. høj, opret og har valseformede Blade og gulgrønne Blomster. Den er almindelig paa Klipper i Norge. Rosenrod (*S. Rhodiola* DC.) har en tyk, vellugtende Rodstok og spredte, ovale Blade. Tvebo eller polygam. Blomsterne ere oftest 4-tallige og have en gulgrøn Krone. Den vokser paa Klipper og er især til Fjælds almindelig; dyrkes i Haver som Prydplante. Rodstokken var forhen officinel. Foruden Flertallet af de ovenfor nævnte Arter dyrkes endnu flere som Prydplanter i Haver. *A. M.*

Foruden flere af de ovennævnte Arter dyrkes i Haverne: *S. lydium* Boiss., Lilleasien, med grønne Blade og *S. l. aureum* med guldgule Blade, begge anvendes til Tæppebede. *S. sarmentosum* Bung., Nordkina, guldgule Blomster, dyrkes særlig for de smukke hvidrandede Blades Skyld. *S. Siebaldii* Sw., Japan, har rosenrøde Blomster. *S.* formeres let ved Deling og ynde en solrig Plads paa Stenhøj. *L. II.*

See, G. **v.,** se Struensee, G. K.

See [si:], Thomas Jefferson Jackson, amerikansk Astronom, er født 19. Febr. 1866 i Montgomery (Miss.) og studerede Astronomi ved Missouri's Universitet og i Berlin, hvor han 1892 promoveredes med sin Afhandling: »Die Entwickelung der Doppelstern-Systeme« [Berlin 1893]. 1896 blev S. ansat ved *Lowell Observatory* i Flagstaff, Arizona, hvor han fornemmelig observerede Dobbeltstjerner paa den sydlige Himmel, 1899 blev han knyttet til *Naval Observatory* i Washington D. C. og er fra 1902 Professor ved *Naval Academy* smst. Foruden talrige Observationer af Dobbeltstjerner, de store Planeter og deres Drabanter, publicerede i Fagskrifter, har S. skrevet: »Researches on the evolution of the stellar system« I [Lynn Mass. 1896]. *J. Fr. S.*

Seebach, Marie, tysk Skuespillerinde, født 24. Febr. 1830 i Riga, død 3. Aug. 1897 i St. Moritz i Graubunden, begyndte sin Teaterbane

som Barn, voksede sig lidt efter lidt op gennem Soubrette- og Backfisch-Roller til de egentlige Elskerinder — i dette Fag regnes hun for en af det tyske Teaters mest poetiske Fremstillerinder —, fra Elskerinderne steg hun atter til de store kvindelige Karakterer og endte sin sceniske Løbebane i Moderfaget. S.'s egentlige Debut fandt Sted i Nürnberg, hendes sidste Optræden paa det kgl. Teater i Berlin; hun førte et meget omflakkende Liv, snart fast engageret her og der, snart gæsteoptrædende rundt omkring. (Litt.: »Neuer Theater-Almanach« IX [Berlin 1898], S. 194—197). *A. A.*

Seebach's modificerede Bøgehøjskovsdrift kaldes en Fremgangsmaade, ved hvilken man paa een Gang borttager alle de Træer i en Afdeling, som ellers skulde have været tagne ved de efterhaanden førte Udhugninger. Tilbage bliver da kun saa mange Træer, som høre til i en moden Bevoksning, og Meningen er, at de efterhaanden skulle slutte sig sammen igen. For at skærme Jorden frembringes der samtidig med S.'s Hugst en Opvækst paa Afdelingen, og Meningen er, at denne Opvækst skal gaa ud igen, efterhaanden som de gamle Træer slutte sig, saa Afdelingen kan forynges endelig paa sædvanlig Tid og Maade. Denne modificerede Drift er kun en Nødhjælp under særegne Forhold. *C. V. P.*

Seebohm [si:bo.um], Frederic, engelsk Kulturhistoriker, er født 1833 i Bradford. Han blev Advokat 1856 og indtraadte i et Bankfirma, men fandt Otium til ved Siden af at dyrke historiske og retsarkæologiske Studier. Han fordybede sig først i »The Oxford Reformers of 1498: Colet, Erasmus and More« [1867, 2. Udg. 1869] og »The Era of Protestant Revolution« [1874], men kastede sig dernæst og med stort videnskabeligt Udbytte — efter Forbillede af H. S. Maine, navnlig i dennes 1871 udkomne »Village Communities in East and West« — over England's ældste økonomisk-retslige Historie, som han har behandlet i flere, betydningsfulde Værker. Disse ere: »The English Village Community examined in its Relations to the Manorial and Tribal Systems, and to the Common or Open Field System of Husbandry: an Essay in Economic History« [Lond. 1883, 3. Udg. 1884; tysk Udg. ved Th. v. Bunsen, 1885]; i dette Arbejde forsøges med stor Skarpsindighed en Rekonstruktion af det angelsachsiske Samfunds Agrarforfatning og Ejendomsforhold. Det er fortsat med »The Tribal System of Wales« [1895] og »Tribal Custom in Anglo-Saxon Law: Essay supplemental to the English Village Community and the Tribal System in Wales« [1902]. *K. V. H.*

Seefeldt, Jørgen, dansk Rigsraad, født 7. Marts 1594, død 28. Febr. 1662, studerede i sin Ungdom ved Universiteterne i Leipzig og Wittenberg, var 1622—27 Sekretær i Danske Kancelli og gjorde under Christian IV's Krig med Kejseren en Tid Tjeneste som Krigskommissær. 1630 blev han Landsdommer i Sjælland og 1640 tillige Medlem af Rigsraadet. Nogen større politisk Rolle kom han ikke til at spille, om han end enkelte Gange brugtes i diplomatiske Sendelser; saaledes var han 1645 en af de danske Kommissærer ved Fredsforhandlingerne i Brømsebro. Som Dommer nød han derimod stor Anseelse, og han udmærkede sig fremfor de fleste af sine Standsfæller ved sine frisindede politiske og sociale Anskuelser. Mest bekendt er han dog bleven ved den store Bogsamling, som han havde samlet paa Ringsted Kloster, der var hans Embedslen. Den skal have omfattet 26,000 Bd., deriblandt mange Sjældenheder, og S. holdt Bibliotekarer til at styre den, ligesom han ogsaa beredvillig gav lærde Adgang til at benytte den. Der var Tale om, at Kong Frederik III vilde købe den, men det blev ikke til noget. Kort før Roskilde-Freden 1658 fik Corfits Ulfeldt, der hadede S., fordi han tidligere havde været hans Modstander, Karl Gustaf til at forære sig Biblioteket og lod det, medens S. var i Kjøbenhavn, føre til Bavelse og siden til Malmø. Forsøg, som den danske Regering og S. selv gjorde paa at faa det tilbage, førte ikke til noget. Senere blev Biblioteket konfiskeret af den svenske Regering og ført til Stockholm, hvor det for største Delen gik til Grunde ved Stockholm's Slots Brand 1697. *L. L.*

Seekers [si:kəz] (de søgende) er et Spottenavn i England i 17. Aarh. for Folk af kiliastisk Retning, som spiritualiserede i Læren om Sakramenterne og ventede en ny aandeligere Form for Kristendommen, frigjort fra Kirkens Fejl og Mangler. (Litt.: Weingarten, »Die Revolutionskirche Englands« [1868]). *H. O—d.*

Seel, Adolf, tysk Maler, er født I. Marts 1829 i Wiesbaden. S. tilhører Düsseldorf-Skolen, men har udvidet sin Uddannelse ved Studier i Paris og desuden ved vidtstrakte Rejser. S. er en af Tyskland's betydeligste Arkitekturmalere; han er stor Virtuos, omhyggelig for Detaillerne og med sikkert Greb paa Helheden; han skaffer yderligere Liv over sine Arbejder ved malerisk Staffage. Særlig hans Billeder med arabisk og maurisk Bygningskunst staa højt; i Berlin's Nationalgaleri: »Arabisk Gaard i Kairo«, i Düsseldorf-Gal. »Markus-Kirkens Indre« og »Ægyptisk Harem« [1897]; et fremtrædende Værk er »Halberstadt-Domkirkens Korsgang ved Vintertid«. Ogsaa i Vandfarve har S. vist sig som en behændig og dygtig Arkitekturmaler. *A. Hh.*

Seeley [si:li], John Robert, Sir, engelsk Forfatter, født 1834 i London, død 14. Jan. 1895 i Cambridge. Efter at have studeret i Cambridge blev han 1863 Professor i London og flyttede 1869 til Cambridge som Professor i nyere Historie. Sit Hovedværk: »Ecce Homo; a Survey of the Life and Work of Jesus Christ«, udgav han anonymt 1865. Det er et frireligiøst Værk, der har haft stor Betydning og er blevet meget læst; 12. Opl. udkom 1895. Af hans andre Værker kunne nævnes: »Natural Religion« [1882], »The Expansion of England« [1883], »A Short History of Napoleon the First« [1886], »Goethe reviewed after Sixty Years« [1894], »The Growth of British Policy« [2 Bd., 1895]. *T. L.*

Seeliger, Hugo Hans, tysk Astronom, er født 23. Septbr. 1849 i Biala ved Bielitz, studerede i Heidelberg og Leipzig, blev 1871 Assistent ved Observatoriet i Leipzig, 1873 Observator i Bonn, gik 1878 som Privatdocent til Leipzig, ansattes 1881 som Direktør for Observatoriet i Gotha og 1882 som Professor i Astronomi ved Universitetet i München og Direktør for Observatoriet smst. 1874 deltog S. som Leder af den tyske Venus-Ekspedition til Aucklands-

Øerne. Fra 1883 var S. Sekretær ved »Astronomische Gesellschaft« og er fra 1896 dette Selskabs Præsident. Han er tillige Medlem af den europæiske Gradmaaling. S. er en af Tyskland's første Astronomer. I Bonn var han hovedsagelig beskæftiget med Observationer til den af Deichmüller udgivne Stjernekatalog: »Catalog von 18,457 Sternen« [Leipzig 1894]. I München gik han i Gang med at samle i en større Stjernekatalog de af Lamont (s. d.) anstillede talrige Meridianobservationer; ved Siden heraf har han beskæftiget sig med Problemer vedrørende Himmelmekanikken (>Untersuchungen über die Bewegungsverhältnisse in dem dreifachen Sternsystem ξ Cancri« [Wien 1881, Miinchen 1888], >Ueber allgemeine Probleme der Mechanik des Himmels« [München 1892], »Ueber das Newtonsche Gravitationsgesetz« [smst. 1896]). I Astrofotometrien har S. leveret betydelige Arbejder: »Zur Photometrie zerstreut reflektierenden Substanzen< [Miinchen 1888], »Zur Theorie der Beleuchtung der grossen Planeten« [smst. 1887], »Theorie der Beleuchtung staubförmiger kosmischer Massen« [smst. 1893]. I Stellarastronomien har S. blandt andet skrevet: »Betrachtungen iiber die räumliche Vertheilung der Fixsterne« [Miinchen 1898], >Zur Vertheilung der Fixsterne am Himmel« [smst. 1900]. Som Direktør for Observatoriet har S. udgivet: »Neue Annalen der K. Sternwarte in Bogenhausen bei München«, I—III [smst. 1890—98]. *J. Fr. S.*

Seemann, Berthold, geografisk rejsende og Naturforsker, født 28. Febr. 1825 i Hannover, død 10. Oktbr 1871 i Nicaragua, deltog 1846—51 i den engelske Herald-Ekspedition under Kaptajn Kellett til Syd- og Mellemamerika samt til det nordlige Ishav N. f. Berings-Strædet. 1864—66 berejste S. Venezuela og Mellemamerika, hvor han købte en Guld- og Sølvmine i Javali i Nicaragua. Sine Rejser har han beskrevet i flere Bøger, der ere udkomne paa Engelsk og Tysk. 1853 stiftede han i Hannover det botaniske Tidsskrift »Bonplandia«, der 1864—71 udkom i London under Navnet »Journal of British and foreign botany«. *H. P. S.*

Sées [se'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Orne. Byen er Station paa Vestbanen, er Bispesæde og har en restaureret gotisk Katedral (13. Aarh.) med to 70 M. høje Taarne, moderne Raadhus, College, teologisk Seminarium, Fabrikation af Maskiner, navnlig Pumper, og (1896) 4,272 Indb. *M. Kr.*

S. E. **et O.,** Forkortelse for *salvo errore et omissione* (s. d.), Fejl og Udeladelser forbeholdte, skrives i Forretningsforhold sædvanlig under Regninger og Mellemregningsopgørelser (Kontokuranter), skønt denne Tilføjelse er ganske overflødig. Ogsaa uden den vil en Skyldner ikke gyldig kunne nægte Betalingen af et Beløb, som ved Fejlregning eller Forglemmelse maatte have manglet i Opgørelsen, naar der blot kan føres tilstrækkelig Bevis for Kravets Rigtighed. *C. V. S.*

Seffner, Carl Ludwig, tysk Billedhugger, er født 19. Juni 1861 i Leipzig. Han studerede Kunst bl. a. paa Akademiet i sin Fødeby og under zur Strassen. S. er en talentfuld Kunstner, der udmærker sig ved højt udviklet Marmorteknik og fin og sjælfuld Opfattelse i sin Portrætkunst: dygtige Portrætbuster af Thiersch, C. Ludwig, Klinger [Dresden's Albertinum], Anton Springer, Kong Albert [Mus. i Leipzig] o. s. v. Endvidere Bronzestatuetten »Fluefangeren« [Leipzig-Mus.], Kejser Maximilian, Troens Skjold [Riddarholmskyrkan i Stockholm], Statuer af Rubens og v. Dyck [Leipzig-Mus.] m. m. *A. Hk.*

Sefid Koh (Safid Koh, Hvide Bjærg), Navn paa to Bjærgkæder i Afghanistan: 1) S. f. Kabul-Floden, fra Khaibar-Passet til Shutar-Gardan-Passet, hæver sig i Sikaram til 4,800 M. 2) Mellem Floderne Heri-Rud og Murghab, en vestlig Fortsættelse af Hindukoh. *M. V.*

Sefström, Niels Gabriel, svensk Geolog og Kemiker, født 2. Juni 1787 i Ilsbo (Helsingland), død 30. Novbr. 1845. S. studerede i Upsala og var en af Berzelius's dygtigste Elever. Efter i et Par Aar at have været Lærer i Naturvidenskab paa Karlsberg blev han 1818 Professor paa Marieberg og 1820 Lærer ved Bjærgværksskolen i Falun; endelig 1835 opnaaede han Ansættelse ved »Bergskollegium« i Stockholm. Som Geolog gjorde S. sig særlig bekendt ved sin Teori om »Rullestensfloden« eller den »petridilauniske Flod« (s. d.). *J. P. R.*

Segantini, Giovanni, italiensk Landskabsmaler, født 15. Jan. 1858 i Arco, død 28. Septbr. 1899 ved Pontresina (Øvreengadin). S.'s Barndomsliv var ret eventyrligt og lidet lykkeligt; levende i Usseldom og af Slægtninges Naade gjorde han Flugtforsøg, var en kort Tid endog Svinedreng, kom omsider paa Milano-Akademiet, men brød her, stærkt sensibel som han var, med sine Lærere efter et Par Aars Forløb. Fremtidig tilhører han Landlivet, 1881—86 lever han i Brianza. 1886—94 i Savognin (Graubünden), derpaa, endnu mere til Højfjælds, i Maloja (Engadin); samtidig stræber hans Kunst stedse højere; det er oppe i Schweiz'es Alpeegne, at den »rigtige« S. udvikler sig, Alverdens Udstillingers fejrede og medaillebehængte S., Maleren med den ejendommelige prikkede Teknik (lidt å la de franske Pointillister), der saa godt forstaar at gengive Alpeegnenes rene, krystalklare Luft og flimrende Lys, men først og fremmest Maleren med det enkle Storsyn og den næsten religiøse Beundring for det store, stille Naturliv. Skønt S. til Stadighed levede paa Landet for ikke at tabe noget af Indlevelsens Styrke, havde han dog Traade ind til Kulturcentrerne; det »Segantini'ske« er vel det oprindelige hos ham, men han lod sig ogsaa paavirke af aandsbeslægtede, Kendskabet til Hollænderne Mauve, Maris og Israels synes at have haft Betydning for ham, men dog særlig Kendskabet til Millet's Kunst (gennem Fotografier). Arbejder som »Pløjescene« (München's Pinak.), »Alpegræsgangen«, »Den kærlige Moder« (Geden med sit Kid), »Den nyfødte«, »Tilbage til Hjemmet« (Berlin's Nationalg.) etc. have ikke med Urette givet S. Tilnavnet »Alpernes Millet«. S.'s Landskabskunst er som en Hymne til Natur og Skaber; imidlertid har han ogsaa malet adskillige religiøse Billeder, hvor han søger at smelte det religiøse Emne og Naturen sammen; til Tider virke de med en vis Styrke som Visioner, Maleren har haft oppe i Bjærgegnene, til Tider gøre de dog i deres Symbolisering et ret kunstlet Indtryk; til

S.'s bekendteste Arbejder af denne Art høre »De vellystiges Helvede« [1891], »De slette Mødre« [1894], »Kærligheden ved Livskilden«, Triptychonet »Musikalsk Allegori« og »Livsengelen« (Budapest's Gal.). Andre Værker: »S. Antonio's Kor«, et af S.'s tidligste Arbejder, »Alla Stanza« (Nationalg. i Rom), hvormed S. helt slog igennem, og »Fromesse« fra Brianza-Tiden, »Den hvide Ko«, »De to Mødre« [1889, udstillet 1897 i Kbhvn.], endvidere flere Portrætter, af S. selv [1890, 1896, 1898], af V. Grubicy m. fl. Det store Triptychon fra Alpeverdenen (»Naturen«, »Livet«, »Døden«) blev han ikke helt færdig med. (Litt.: Det østerrigske Kultusministerium [S.'s Fødested laa paa østerrigsk Omraade] har 1902 udgivet et stort »S.-Werk« med Tekst af Servaes; M. Martersteig, »S.« [1903]; Fred, »S.« [Wien 1901]; Villari, *G. S. Story 0/ his life* [Lond. 1901]). *A. Hk.*

Segarelli, G. se Apostelbrødre.

Segeberg, By i preussisk Provins Schleswig-Holstein, Hovedstad i Kredsen S., 28 Km. V. N. V. f. Lübeck mellem Trave og S.-Sø, ved Foden af de 75 M. høje, for største Delen af Gips bestaaende Kalkbjærge, har (1900) 4,400 Indb.; Lærerseminarium; Kalkstensbrud, Gipsmøller, Garveri, Sæbesyderi, Maskinfabrikation, Kram-, Kvæg- og Hestemarked. Det her 1868 ved Boringer i en Dybde af 152 M. trufne Saltleje kan ligesom Saltlejet ved det nærliggende Stipsdorf ikke udvindes paa Grund af det indtrængende Vand, men har givet Anledning til Oprettelsen (1884) af en stor Saltbadeanstalt. S. er opstaaet omkring en 1134 af Kejser Lothar grundet Borg, der er fuldstændig forsvunden, medens der endnu findes Spor af det samtidig grundlagte Kloster. *Joh. F.*

Segelcke, Lorents Henrik Muller, norsk militær og Ingeniør, forhenv. Statsraad, er født i Asker 14. Novbr. 1829. Officer fra 1848, gik han efter at have taget Højskoleeksamen med Udmærkelse 1853 over i Ingeniørbrigaden, deltog 1857—62 i Arbejdet paa Kongsvingerbanen og indehavde senere Stillingerne som Sekretær i Ingeniørkommissionen og som Lærer ved den militære Højskole og Krigsskolen og som Medlem af Befæstningskommissionen for Karl-Johansværn og det indre af Christianiafjorden. Med Statsstipendium foretog han en Rejse til Frankrig, England og Nordamerika; bl. a. var han under Krigen i sidstnævnte Land til Stede ved Charlestown's Belejring. Efter at han 1870 var avanceret til Stabskaptajn, blev han 1872 udnævnt til Statsraad og Chef for Armédepartementet; noget senere befordredes han til Oberst i Armeen. Han tog 1877 Afsked for at overtage Konstitution i det nyoprettede Embede som Trafikdirektør for Statsbanerne, hvorhos han blev Formand i Hovedbanens Direktion. Efter Omordningen af Administrationen var han Generaldirektør for Statsbanerne 1883—1900. S. udgav 1872 sammen med Vejdirektør H. Krag en »Indtægtsberegning betræffende den projekterede Jærnbaneforbindelse mellem Christiania og Throndhjem« trykt som Stortingsdokument og i »Polyteknisk Tidsskrift«, hvoraf han 1858—59 var Medredaktør, og hvor han i Aarenes Løb skrev en Række Afhandlinger. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. 0.*

Segelcke, Thomas Riise, dansk Landøkonom, født paa Hovedgaarden Kærsgaard ved Hjørring 2. Maj 1831, død i Kjøbenhavn 12. Novbr. 1902, tog 1854 Eksamen i anvendt Naturvidenskab ved den polytekniske Læreanstalt. I et Par Aar var han derefter Amanuensis i Prof. Forchhammer's kemiske Laboratorium, 1857 til—traadte han en $2^1/_2$ Aars Udenlandsrejse, under hvilken han studerede Agerdyrkningskemi under Stöckhardt i Tharand, Gilbert og Lawes paa Rothamsted. Hjemkommen ansattes han 1860 som Landhusholdningsselskabets Mejerikonsulent, i hvilken Stilling han virkede til 1880, da han gik over til at blive Indenrigsministeriets Konsulent. Til Landbohøjskolen blev S. knyttet 1. Juli 1874 som Docent i Mejerilære og Landbrugsbogholderi, 1880 udnævntes han til Lektor i samme Fag, som han docerede til sin Død. I Decbr. 1900 valgtes han til Præsident i Landhusholdningsselskabet.

Da S. overtog Stillingen som dettes Konsulent, var dansk Mejeribrug en ren empirisk Virksomhed. Bøndergaardenes Mejeribrug stod lavt. Ofte vare Mælkefadene anbragte paa Hylder under Loftet i den Stue, der tjente til Opholdsrum for Folk og Kræ, og »Bøndersmørret« var i Godhed langt under »Herregaardssmørret«. Herregaardene havde omtrent fra Midten af 19. Aarh. kastet sig over Mejeridriften og indkaldte holstenske Mejersker og Mejeribestyrere. De kunde lave godt Smør, men de gik rent erfaringsmæssig frem; der var i Produkternes Fremstilling noget for dem selv hemmelighedsfuldt, og derved kom der ofte stor Uensartethed ind i Arbejdet.

Med den overordentlige Grundighed, der karakteriserede S. i alle Livets Forhold, begyndte han med at sætte sig nøje ind i Fagets Praksis. Først paa Voergaard i Vendsyssel, senere paa andre Mejerier deltog han i de praktiske Arbejder og gjorde samtidig sine Optegnelser over Varme- og Fugtighedsforholdne i og uden for Mælkekælderen, over Mælkens Vægtfylde og Flødeafsætning, Flødens Varmegrad under Syrningen o. s. v., han fandt og inddelte de forskellige Smørfejl, nedskrev sine Erfaringer og trængte efterhaanden til Bunds i Fagets Hemmeligheder, saaledes at han, før nogen hjemme eller ude, skabte Mejeridriftens teoretiske Grundlag. Det er hans uvisnelige Fortjeneste, at han gjorde Mejeribruget fra en empirisk til en rationel Virksomhed. Han lagde derved Grunden til den Produktion, der skulde blive Danmark's vigtigste og dets Landbrug den bedste Støtte. Det var en overordentlig stor Virksomhed, S. udfoldede i 1860'erne og 1870'erne: han gennemrejste Landet paa Kryds og Tværs og fik Landmændenes Interesse for det opblomstrende Erhverv vakt, han talte og skrev, udgav Vejledninger, Regnskabsbøger og Lommebøger, han begyndte sin Uddannelse af unge Landmænd, der har fortsat sig ned til Nutiden, han satte Smørudstillinger i System, saaledes at de bleve i høj Grad lærerige for de besøgende, og han fik dansk Smør fremstillet paa internationale Udstillinger og Udlandets Opmærksomhed henledet paa dets fortrinlige Egenskaber. Han bragte Plan og System i Danmark's Mejeribrug, før dette var Tilfældet i noget andet Lands — han er det danske Mejeribrugs Fader.

Ogsaa S.'s Lærergerning paa Landbohøjskolen, den han viede megen Tid og Flid, havde sin store Betydning, thi paa hans Undervisning kom Landbrugs- og Mejeriskolernes Undervisning til at hvile. Hans Maade at docere paa var vel noget bred og omstændelig, men han gjorde udmærket Rede for sit Fag, hvis Udvikling han til det sidste fulgte med usvækket Interesse. Og med levende Interesse omfattede han alt inden for Landbruget, han ejede et Mod, en Iver og Lyst til at arbejde for de vide Kredse og en Fortrøstning til, at Arbejdet vilde lykkes. Særlig var han paa Pletten, naar det gjaldt om at værge det danske Smørs Ry eller skabe det bedre Vilkaar i Konkurrencen paa Verdensmarkedet. I væsentlig Grad skyldes det saaledes S., at Danmark 1885, før noget andet Land, vedtog Bestemmelser angaaende Margarinens Produktion og Forhandling, og han var en altid slagfærdig Talsmand for Smørrets bedst mulige Forsendelse til England — han fulgte det fra Produktionsstedet til Smørhandlerens Kælder, i Jærnbanen og Dampskibet, til det stod paa den engelske Købmands Disk. Han var i tidligere Aar, i 1860'erne og 1870'erne, en produktiv Forfatter, der i grundige Afhandlinger behandlede en stor Mængde Landbrugsspørgsmaal. Ved hans 70 Aars Fødselsdag lod de danske Mejeriforeninger præge en Medaille til hans Ære, og der indsamles nu (1904) Bidrag til et Mindesmærke for ham. *H. H—l.*

Segésta (Egesta), Oldtidsby i den vestlige Del af Sicilien, omtr. 6 Km. fra det nuværende Calatafimi. Det var ikke som de fleste Byer paa Sicilien en græsk Koloni, men Indbyggerne vare Elymer, og S. laa ogsaa jævnlig i Strid med de græske Stæder, især Selinus, men henvendte sig ved flere Lejligheder til Athen om Hjælp, hvilket gav Anledning til Athenernes uheldige Tog til Sicilien (415 f. Chr.). Senere fik S. Hjælp af Karthagerne, som imidlertid selv tilreve sig Herredømmet over Byen. 306 blev den plyndret af den syrakusanske Tyran Agathokles; til Romerne overgav den sig 264 og fik under det romerske Herredømme et nyt Opsving. Af Oldtidslevninger i S. kan foruden et Teater af græsk-romersk Konstruktion nævnes et endnu særdeles godt bevaret Tempel i dorisk Stil, rimeligvis fra 5. Aarh. f. Chr. Det synes ikke at være blevet fuldført, men endnu staa alle Søjlerne oprejste, og begge Gavlene ere bevarede. *H. H. R.*

Segéstes, en Germaner af Cheruskernes Folk, optraadte som en Modstander af Arminius (s. d.), som imod hans Vilje havde ægtet hans Datter Thusnelda. Han advarede den romerske Hærfører Varus mod Arminius'es Anslag, men til ingen Nytte (9 e. Chr.). Senere blev han, da Arminius belejrede ham, befriet af Germanicus, der anviste ham Bolig inden for det romerske Omraade (15). *H. H. R.*

Segestica se Siscia.

Segesvár [šæ'gæšva.r] (tysk Schässburg, rumænsk Sigisiora), By i ungarsk Siebenbürgen, 65 Km. N. 0. f. Hermannstadt, Hovedstad i Komitatet Nagy Küküllö, ligger malerisk i Grosze Kokel-Dal omgiven af Skov, Vin- og Frugthaver og har (1890) 9.600 Indb. S. bestaar af den gamle paa et stejlt Bjærg byggede, til Dels endnu med Ringmur omgivne øvre Stad og den lavere liggende ny nedre Stad. S. har 4 Kirke, en evangelisk-teologisk Læreanstalt, Gymnasium samt Bomulds-, Klæde- og Lærredvæveri og i Omegnen stærk Frugtdyrkning. *Joh. F.*

Seghers [se'χers], Daniel, flamsk Maler, født i Antwerpen 1590, død smst. 1661, var Elev af Jan Breughel og som denne Blomstermaler. S. anordnede i Reglen sine Blomster i svære Kranse eller Guirlander, som ere slyngede om stenfarvede Barokrammer, inden for hvilke man ser et Relief af Madonna med Barnet eller af et andet religiøst Emne; det figurlige i disse Billeder er ikke af S., men udført af en eller anden af Rubens'es Elever. I de fleste Museer vil man finde Prøver paa S.'s sirlige og fint udførte, men lidt livløse Blomsterstykker. Saaledes ogsaa i Kjøbenhavn i den kgl. Malerisamling. *A. R.*

Seghers [se'χers], G. se Zegers.

Seghers [se'χers], Herkules, hollandsk Maler og Raderer, født 1589, død ca. 1650 i Amsterdam, var Elev af G. van Coninxloo. Af de henved 40 Oliebilleder af S., som en gammel Inventarieliste nævner, kendes nu kun tre: To fremragende Flodlandskaber i Berlin og et storslaaet Bjærglandskab under Uvejrshimmel (Uffizierne, Firenze), der længe gjaldt for et Arbejde af Rembrandt. Det er da ogsaa denne Mester, S. med sin dybtpersonlige Naturfølelse og rige Stemningsfylde mest minder om og kan betegnes som en Forløber for. Om Rembrandts Interesse og Sympati for den ulykkelig stillede Kunstbroder foreligger der ogsaa Vidnesbyrd. Bedre kendt end som Maler er S. som Raderer. Ogsaa der viser han sig som en dyb, original Kunstner; de ca. 50 Blade, der ere bevarede, og som fremstille snart flade hollandske Prospekter, snart fantastiske Bjærglandskaber, kendetegne ham som en eksperimenterende Fornyer, der har søgt at frembringe hidtil ukendte virkningsfulde maleriske Effekter, særlig ved Anvendelse af Farver. Som en lys Akvareltone virker denne Farve, uden Fordring paa at fremkalde en naturalistisk Illusion, men understøttende og fremhævende Stemningsanslaget i Landskabet som et let og aandfuldt Akkompagnement. Særlig i Kobberstiksamlingerne i Amsterdam og Dresden findes S. godt repræsenteret med sine Farveraderinger. *A. R.*

Segl, Aftryk af en fordybet udskaaret Form, Seglstempelet. Brugen af et S. som en Persons særlige Mærke er ældgammel, og allerede hos Assyrer og Babyloner anvendtes et saadant S. til Stadfæstelse af Dokumenter; de ældste Stempler have Cylinderform (se Babyloniske Cylindre). Hos Grækerne bliver det fra 5. Aarh. *t.* Chr. almindeligt at anbringe Seglstenen (Gemme, s. d.) i en Fingerring, og denne praktiske og smukke Sædvane behersker saa hele den klassiske Oldtid og strækker sig ind i Middelalderen. S. hedder paa Græsk *sfragis*, paa Latin *signum*, hvoraf dannes Diminutivet *sigillum*, der bliver almindeligt fra 1000 e. Chr. Ved denne Tid vokser S. i Størrelse; Stempelet kan ikke mere bæres paa Fingeren, men har ofte paa Bagsiden en ophøjet Kam med en Øsken, hvori anbragtes en Bærekæde. Underskrifter under Breve gaa nu af Brug, og S. bliver Middelalderen igennem det egentlige Ægthedsmærke for Dokumenter. Denne Tidsalder er S.'s Blomstringstid.

I den ældre Middelalder havde næsten kun Kongerne haft S.; senere bredte Brugen sig stedse mere, indtil ogsaa Borgere og Bønder førte S. Dettes Betydning som Ægthedsmærke gjorde, at man omhyggelig vaagede over Seglstempelet, der oftest blev sønderbrudt ved Ejerens Død eller nedlagt med ham i Graven; imidlertid var Forfalskning af S. lidet vanskelig. Som Regel havde hver Mand kun eet S.; Fyrsterne følte dog tidlig Trang til ved Siden af deres Hovedsegl, som bevaredes af Kansleren, at have et mere privat, hemmeligt S., *sigillum secretum* eller Sekret (fr. *cachet*), der aftryktes paa Bagsiden af Hovedseglet (som Kontrasegl) eller anvendtes alene ved mindre vigtige eller rent personlige Breve. S. er oftest rundt; dog findes ogsaa mange andre Former, og Gejstligheden yndede meget Spidsovalformen, medens Adelsmænd, især i ældre Tid, ofte have S. i Skjoldform. Ved Siden af det ensidige S. findes ogsaa dobbeltsidige; Møntsegl kaldes S., naar begge Sider ere lige store, hvad der vel er en Efterligning af Bullen (s. d.), som fra det byzantinske Rige bredte sig over hele Sydeuropa. Medens Bullerne vare i Bly eller ædle Metaller, anvendtes til S. Voks, oftest ufarvet, undertiden rødt eller sjældnere i andre Farver. S. indeholdt almindeligvis en billedlig Fremstilling, omgiven af en Indskrift, der angav Ejerens Navn og Stilling. Seglbilledet var oprindelig et Portræthoved; senere afbildedes Fyrsten siddende paa sin Trone eller ridende, og snart fremkomme Vaabenmærker af den forskelligste Art. Mere sammensatte Billeder fandtes især paa Klostres, Byers eller Korporationers S. S. blev paatrykt Papyrusbrevene, der vare de almindelige i den ældre Middelalder; da Pergamentet blev det herskende Skrivestof, blev S. vedhængt Dokumentet ved Hjælp af Silke- eller Hampesnore eller en Pergamentstrimmel, der var sammenknyttet inde i Seglklumpen. For at bevares indsyedes det ofte i en Pose af Pergament eller Lærred; senere bleve Statssegl ofte indlagte i Kapsler, der undertiden ere af Guld eller Sølv og kunstnerisk udstyrede.

Fra Nytidens Begyndelse, da Underskrifter træde frem paa ny og snart blive det afgørende Bevis for Dokumenters Ægthed, mister S. sin store Betydning. Kun Stater, Fyrster og offentlig« Autoriteter bevare det store S. ved Siden af Underskriften; det paatrykkes dog nu selve i Dokumentet, hvis det ikke haves forud færdigt som Segloblat. Privatpersoner bruge kun mindre S., og derfor fremtræder nu paa ny Seglringen. S. aftrykkes i Lak og anvendes især som brevlukkende, indtil det i denne Henseende er gjort overflødigt af de gummerede Konvolutter, saaledes at S. kun bruges til større Sikkerhed ved Pengebreve o. l.

Seglkundskaben (Sfragistikell. Sigillogr af i) blev, hvad Dokumentsegl angaar, grundlagt af Tyskeren Joh. Michael Heineccius (1709) og dyrkes i vore Dage ivrig; af danske Middelalderssegl ere de gejstlige udgivne af Henry Petersen (1886), de adelige af samme (1897) og af Thiset (1898 ff.). I Norge er (1904) under Udgivelse af H. J. Huitfeldt-Kaas »Norske Sigiller fra Middelalderen« [Hæfte 1—4, Chra. 1899—1902]. (Litt.: Seyler, »Geschichte der Siegel« [Leipzig 1894]; Bresslau, »Handbuch der Urkundenlehre« [Leipzig 1889] S. 923—80). *Kr. E.*

Segl (norsk Sigd), et Haandredskab til Afskæring af Afgrøder, der skulle høstes. S. bestaar af en krum Kniv med Æggen paa den konkave Side og forsynet med et kort lige Skaft. Krumningen tiltager fra Spidsen ind mod Skaftet, og hele Knivens Længde er ca. $^1/_2$ M. I Oldtiden og i Middelalderen var S. det almindeligst benyttede Redskab til Sædens Afskæring; men den er efterhaanden de fleste Steder bleven afløst af Leen, hvormed der kan afskæres betydelig mere med den samme Arbejdskraft. Nutildags benyttes S. derfor kun undtagelsesvis i Bjærglandene, samt hvor Afgrøderne enten ere saa stivstraaede, at de vanskelig kunne skæres med Leen, eller der er Fare for, at Frøene kunne falde af i større Mængde ved Leens mere voldsomme Paavirkning. I Danmark benyttes S. af og til ved Afskæring af Raps, Hør eller andre frøbærende Planter, og kaldes da almindelig Rapskniv. Ved Brugen føres S. med den ene Haand, medens man med den anden fatter og samler det, der skal afskæres, saaledes at det kommer inden i S.'s Hulhed. Da Snittet derfor maa føres imod Brugeren, maa der nogen Øvelse og Forsigtighed til, for at denne ikke skal saare sig selv.

Som Høstredskab er S. oftere nævnt i gamle Skrifter, bl. a. i den hellige Skrift, f. Eks. Mark. Evang. 4., 28; og i den bildende Kunst, navnlig i Skulpturen ser man den jævnlig, f. Eks. i Thorvaldsen's bekendte Relief »Høsten« af »De fire Aarstider«. *H. D.-P.*

Segl (bot.), en enarmet Kvast, hvis paa hinanden følgende Akser ligge i samme, mediane Plan og udspringe paa hverandres Rygside. Ejendommelig for visse Arter af Sivfamilien, f. Eks. Tussesiv. *V. A. P.*

Seglbevarer er den Embedsmand, som har Stats- eller Fyrstesegl i Forvaring og udfører Beseglingen dermed. I Danmark havde Kongens Kansler Rigsseglet og Kongeseglet i Gemme, medens den saakaldte Rigens Kansler forseglede med det særlige Rettertingssegl, *sigillum ad causas.* I det gamle Frankrig stod Storseglbevareren, *garde des sceaux,* i Spidsen for Kancelliet; nu fører Justitsministeren denne Titel. Det tilsvarende Embede i England, *Lord keeper of the great seal,* er forenet med Lordkanslerembedet, men det mindre kongelige Segl bevares af en særskilt Embedsmand, *Lord privy seal.* ***Kr. E.***

Seglblad (*Falcaria* Host.), Slægt af Skærmplanter (Kommen-Gruppen) en- eller toaarige Urter med 3 Gange fjersnitdelte Blade, vel udviklede Storsvøb og Smaasvøb og hvide Blomster; Frugterne ere aflange cylindriske. 4 Arter i Middelhavslandene. Langfinnet S. (*F. Rivini* Host., *F. vulgaris* Bernh.) er toaarig og har en 30—60 Cm. høj, blaagrøn og meget grenet Stængel og haanddelte Blade, hvis Afsnit af sidste Orden ere liniedannede. I Danmark mellem Sæd, men sjælden, ej i Norge. Blomstrer i Juli—August. *A. M.*

Segljord ell. *terra sigillata* se Bolus.

Segllak se Lak.

Segmént (mat.) se Afsnit.

Segmentéring (Metameri). I adskillige

Dyregrupper falder det bitaleralt symmetriske Legeme i en Række Segmenter eller Metamerer o: Legemsafsnit, der følge efter hinanden og har en ensartet Bygning. Som et typisk Eksempel paa et segmenteret Legeme kan en Ledorm tages, hvor en lang Række Led kan have ganske samme Bygning. Hos andre leddede Dyr er Forskellen mellem Ledene ofte langt større (f. Eks. Kræbsdyr, Insekter). *C. W.-L.*

Segni [se'ñi], By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 21 Km. 0. f. Velletri og er bygget terrasseformet paa Nordsiden af Monti Lepini. (1901) 6,942 Indb. S. er omgiven af stejle Klippevægge og kyklopisk Murværk, og fra Romertiden stammer endnu Dele af Kirken San Pietro samt en stor Cisterne. S. hed i Oldtiden *Signia*; men den nuværende By dækker kun en Del af den gamles Plads. S. er Pave Innocens III's Fødeby. *H. P. S.*

Segno [se'ño] (ital.), Tegn; se dal segno.

Sego, Ssegosero, Sø i det nordlige Rusland, Guvernement Olonets, ligger ved den nordlige Fod af Højdedraget Maanselkä (s. d.) og har en Størrelse paa 1,246 □Km. S. er bekendt for sin Fiskerigdom. *H. P. S.*

Segorbe, By i Østspanien, Provins Castellon de la Plana, ligger malerisk paa en isoleret Bjærghøjde, ved hvis Fod Palancia strømmer. (1900) 6,992 Indb. Højest beliggende er den gamle By med sine krumme Gader. De nyere Kvarterer rykke længere og længere ned. Det gamle S. har flere Levninger fra Romerne og Vestgoterne. Desuden findes Domkirke, Citadel, Seminarium samt Marmorbrud og Tilvirkning af Papir og Stivelse. S. er Sæde for en Biskop. Den var oprindelig en af Keltiberernes vigtigste Byer og kaldtes af Romerne *Segobriga Edetanorum*. *H. P. S.*

Segōvia, 1) Provins i Mellemspanien, Landskabet Gammelkastilien, grænser mod Nordvest til Provinsen Valladolid, mod Nord til Burgos, mod Nordøst til Soria, mod Sydøst til Guadalajara og Madrid og mod Sydvest til Avila. Arealet er 6,827 □Km. og Indbyggerantallet 159,243 eller 23 pr. □Km. I Henseende til Terrain bestaar S. af to ret forskelligartede Dele. Den sydlige og sydøstlige Del optages af Sierra Guadarrama's Nordskraaning samt af disse Bjærges Fortsættelse Sierra de Ayllon. Provinsens større nordlige og vestlige Del er derimod den store kastilianske Højslette, hvis vidtstrakte Flader naa langt ud over S.'s Grænser. I S. sænker Højsletten sig temmelig svagt Nord paa, og dens Højde er paa Nordgrænsen 750 M. o. H. Paa S.'s Omraade har Sierra Guadarrama sit Kulminationspunkt i Peñalara (2,405 M.), og desuden findes talrige Toppe, hvis Højde overstiger 2,000 M. De vigtigste ere Hierro (2,383 M.) samt Siete Picos (2,203 M.) og Cebollera (2,127 M.), hvilke sidste indeslutte det vigtige og berømte Pas Somosierra (1,430 M.), der forbinder Gammel- og Nykastilien og passeres af Vejen fra Burgos til Madrid. S. afvandes ene og alene af Tilløb til Duero. De have alle nordlig Retning, og de betydeligste ere Riaza, Duraton, Cega med Bifloden Piron samt Adaga med Eresma og Voltoya. Klimaet er som Følge af Beliggenheden i Halvøens Hjerte udpræget fastlandsagtigt. Fraregnes de højere Bjærgegne ligger Aarets Middeltemperatur mellem 11,9° og 12,6° og Nedbøren mellem 50 og 75 Cm. Det sammenhængende Skovbælte, der tidligere dækkede Bjærgskraaningerne, findes ikke mere. Enkelte Skove af betydelig Udstrækning findes dog hist og her. Fyrren er fremherskende i disse, og selv paa Højsletten træffes Fyrreskov. — For Landbruget frembyder S. gode Betingelser, og Befolkningen, der i Sprog og Tænkemaade er udpræget kastiliansk, er nøje knyttet til Jorden. I Bjærgegnene findes ypperlige Græsgange, og Højslettens Jordbund er gennemgaaende frugtbar. I Henseende til Hvedeavl er Provinsen en af de første i Spanien, og desuden dyrkes Rug, Havre, Bælgsæd, Hør og Hamp. Af Vin dyrkes meget lidt paa Grænsen til Valladolid. Kunstig Vanding spiller endnu en ringe Rolle i S., idet kun 4,800 Hekt. kunne overrisles, og heraf ere over 3,000 Hekt. Eng. Blandt Husdyrene ere Faarene vigtigst, idet der findes 1½ Mill. Faar mod 40,000 Stkr. Hornkvæg, 18,000 Geder, 11,000 Svin, 14,000 Æsler, 9,000 Muldyr og 6,000 Heste. Der udføres Uld. Skovene levere Brændsel, Trækul og Harpiks til en aarlig Værdi af ca. 1 Mill. Kr. Mineralproduktionen er ubetydelig, og Industri og Handel ere ligeledes ringe. Der findes dog en Del Klædefabrikker, Glasværker, Garverier og Teglværker. Af Vejforbindelser er kun Jærnbanen fra Madrid over S. til Medina del Campo nævneværdig. Provinsen deles i 5 Retsdistrikter og 275 Sogne.

2) Hovedstaden S. eller Segobia ligger 67 Km. N. N. V. f. Madrid, 1,000 M. o. H. og ved Foden af Sierra Guadarrama. (1900) 14,658 Indb. S. hæver sig over Eresma's dybe Dal, er omgiven af Mure og har gamle statelige Huse. Af Bygningsværker fremhæves det kongelige Slot (Alcazar), der brændte 1862, men som nu er genopbygget dels i maurisk, dels i Renaissancestil med rig Udsmykning og rummende betydelige Samlinger. Endvidere den 1522 paabegyndte, treskibede Domkirke, der er 113 M. lang, den 1208 indviede Tempelherrekirke, de romanske Kirker San Milian, San Esteban og San Martin samt de fra Trajan's Tid stammende Rester af et Amfiteater og en Akvædukt, der er 1,407 M. lang, 65 M. høj og forsynet med 159 Dobbeltbuer, og som endnu fører Vand fra Sierra de Fonfria til S. I S. findes Præsteseminarium, Artilleriskole og en Mønt for Kobberpenge. Af Industri findes Fajance-, Glas-, Papir- og Klædetilvirkning. Klædeindustrien i S. er endnu berømt fra Maurertiden, da den skal have sysselsat 60,000 Arbejdere. S. er Sæde for en Guvernør og, siden Vestgoternes Tid, for en Biskop. *H. P. S.*

Segrais [sǫgræ'], Jean Regnauld de, fransk Digter, (1625—1701). Han var først Sekretær hos Mlle de Montpensier, men blev uenig med denne og havde siden en lignende Stilling hos Mme de La Fayette, som under hans Navn udgav sine berømte Romaner »Zaïde« og »La Princesse de Clèves«; 1662 blev han Medlem af det franske Akademi, fra 1676 levede han som rigt gift Privatmand i Caen. S. havde i sin Tid Navn som elegant og smagfuld Lyriker. Han har skrevet Idyller paa Vers, en Del Noveller, nogle af de dengang saa yndede litterære »Portrætter« samt oversat Vergil's Æneide og *Georgica*. »CEuvres diverses« ere udkomne i Caen

1823. (Litt.: Bredif, *S., sa vie, ses œuvres* [1863]). *E. G.*

Segre, Flod i det nordøstlige Spanien, udspringer paa Nordsiden af Bjærggruppen Puigmal (2,909 M.) i det franske Departement Pyrénées-Orientales, strømmer med forskellige Bugtninger i sydvestlig Retning gennem den vide Bjærgdal Cerdaña og udmunder ved Mequinenza i venstre Bred af Ebro. Gennem flere Tilløb, Llobregos, Noguera, Cervera og Cinca, afvander S. en meget betydelig Del af Pyrenæernes Sydskraaning. S. er 257 Km. lang og sejlbar i sit nedre Løb. *H. P. S.*

Segré [sᵉgre'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Maine-et-Loire, ved Oudon, som her optager Verzée. Byen har en over Oudon førende Bro fra 14. Aarh., Slotsruiner, Agerbrugskammer, Fabrikation af Maskiner og Agerbrugsredskaber, er Knudepunkt paa Vestbanen og har (1896) 3,719 Indb. *M. Kr.*

Segregēre (lat.), udskille, udsondre; heraf Segregation, Segregat.

Segu, Sego, tidligere Negerstat i det nordvestlige Afrika paa begge Sider af øvre Niger, ligger mellem Landskabet Beledugu i Senegambien og Rigerne Massina og Vassulu og har nu anerkendt Frankrig's Overhøjhed. Befolkningens Hovedmasse er den hedenske og krigerske Bambara-Stamme, der er beslægtet med Mandingoerne. Indtil den nyeste Tid have Bambaraerne imidlertid været beherskede af den muhamedanske Tukulørstamme, der er kommen ind som Erobrer. I S. dyrkes Ris, Majs, Yams, Kassava og Tobak, og Bambaraerne tilvirke vævede Stoffer samt Genstande af Guld og Jærn. S.'s Magt strakte sig tidligere langt ud over dets nuværende Omraade, der har ca. 100,000 Indb. — Hovedstaden S. eller Segu-Sikoro ligger paa højre Bred af Niger paa et Sted, hvor flere Handelsveje skæres, hvorfor den stadig bevarer sin Betydning for Handelen. S. har ca. 10,000 Indb. og bestaar i Virkeligheden af flere nærliggende Byer, der paa en Strækning af 15 Km. ledsage Floden. I sin Byggemaade minder S. stærkt om Byerne i Marokko; men med Hensyn til Befolkning og Handelsliv er den en Type paa en By i Sudan. Handelen er i Arabernes Hænder, og som Møntenheder har man indtil den nyeste Tid regnet Kaurus for Smaabeløb og Slaver for større. S. naaedes 1795 af Mungo Park. 1865, 1878 og 1887 besøgtes den af franske Ekspeditioner, og 1890maatte den underkaste sig. (Litt.: Solleillet, *Voyage aux S. 1878—79* [Paris 1887]). *ff. P. S.*

Segne [se'gwe] (ital.), følger; anvendes i musikalske Kompositioner, f. Eks. S. Aria: herefter følger Arien. *S. L.*

Seguidilla [segidi'lja], en spansk Nationaldans af livlig Karakter, ledsaget af Sang, Guitar og Kastagnetter; Musikken er i 3/4 eller 3/8 Takt og oftest i Mol. *S. L.*

Séguin [segæ'], Édouard, fransk Læge og Idiotopdrager, født 20. Jan. 1812 i Clamecy (Nièvre), død 28. Novbr. 1880 i New York. Han studerede i Paris særlig Behandling og Opdragelse af Idioter efter Itard's Principper og begyndte 1837 selv Opdragelsen af en idiotisk Dreng, samlede fra 1839 flere Idioter til en lille Privatanstalt og blev derved Forløber for de senere Bestræbelser til Bedste for Idioterne. Ved Revolutionens Udbrud 1848 drog han til Amerika, hvor han dels gav sig af med samme Speciale, dels dyrkede almindelig Lægevidenskab. Han har udgivet flere Skrifter om Idiotbehandling baade paa Fransk og Engelsk. *F. B.*

Seguiri [sᵉgyiri'], Fort i den franske Koloni Senegal i det nordvestlige Afrika, ligger ved Tankisso's Sammenløb med Niger og har en Besætning af Kolonialtropper. S. er anlagt 1858. *H. P. S.*

Ségur [segy!r], Joseph Alexandre, Vicomte, fransk Forfatter, Broder til nedenn. L. Ph. S. d'Aguesseau, født i Paris 14. Apr. 1756, død 27. Juli 1805, blev *Maréchal de Camp* 1788, men traadte snart ud af Krigstjenesten; 1789 valgte Adelen i Paris ham til Generalstænderne, men han spillede kun en ringe politisk Rolle. Under Rædselstiden sad han fængslet og mistede sin Formue. Af Skrifter udgav han bl. a.: »Correspondance secrète entre Ninon de l'Enclos, le marquis de Vilarceaux et Madame de Maintenon« [1789]; »Essai sur l'opinion« [1790]. Desuden Teaterstykker og af Romaner: »La femme jalouse«. Memoirer: »Ma prison«. Hans sidste Værk var »Les femmes, leurs mœurs, leurs passions o. s. v.« [1803]. *J. L.*

Ségur [segy!r], Philippe Paul, Greve, Søn af nedenn. L. Ph. S., født 1. Novbr. 1780 i Paris, død smst. 25. Febr. 1873, traadte 1799 ind i Tjenesten og deltog først i Slaget ved Hohenlinden, senere i alle Kejserdømmets Krige. Han blev tagen til Fange under Felttoget i Polen, men blev frigiven efter Kejsermødet i Tilsit 1807. 1810 anvendtes han i den diplomatiske Tjeneste i Wien og St. Petersborg, men deltog derefter i Felttogene 1812—14. Efter den anden Genindsættelse stilledes han uden for aktiv Tjeneste, men Ludvig Filip udnævnte ham dog 1831 til Generalløjtnant og Medlem af Pairskammeret. S. beskæftigede sig ligesom hans Forfædre meget med litterære Arbejder og blev Medlem af det franske Akademi i Marts 1830. Af hans mange Skrifter bør nævnes; »Un aide de camp de Napoléon« [Paris 1894]. *A. T. L.*

Ségur d'Aguesseau [segyrdageso'], Louis Philippe, født i Paris 10. Decbr. 1753, død i Paris 27. Aug. 1830, fransk Digter og Historiker, deltog under Rochambeau i den nordamerikanske Frihedskrig. 1783 blev han fransk Afsending i St. Petersborg, modarbejdede England og fik 1787 sluttet en gunstig Handelstraktat mellem Frankrig og Rusland. Ved Revolutionens Udbrud blev han Medlem af Nationalforsamlingen. 1791 gik han som Gesandt til Berlin, men vendte snart tilbage paa Grund af spændt Forhold til den preussiske Konge. Efter Ludvig XVI's Henrettelse trak han sig bort fra Politikken og levede tilbagetrukkent og optagen af sin Skribentvirksomhed, hvorved han ogsaa forsørgede sin Familie efter at have tabt sin Formue i Rædselstiden. Under Konsulatet blev S. Medlem af den lovgivende Forsamling, kom siden i Statsraadet og knyttedes endelig til Kejserhoffet, og Napoleon gav ham Titel af Greve og Overceremonimester. 1813 blev han Medlem af Senatet, var med til at afsætte Napoleon og blev 1814 udnævnt til Pair, men mistede sin Værdighed, da han sluttede sig til Napoleon igen i de 100 Dage. Dog opnaaede han atter Pairsværdigheden 1819.

1830 sluttede han sig til Julirevolutionen mod Kongen.

Af hans Skrifter ere flere historiske: »Tableau historique et politique de l'Europe 1786—96, contenant l'histoire de Frédéric Guillaume II«; »Histoire universelle ancienne et moderne«, »Histoire de France« o. a. Desuden skrev han »Contes, fables, chansons et vers« og sine interessante »Mémoires et souvenirs et anecdotes« [1824]. »Théatre de l'hermitage« [1798] skrevet for den russiske Kejserindes Teater og flere Teaterstykker. *J. L.*

Segūra, Flod i det sydøstlige Spanien, udspringer paa Sierra de S. i Provinsen Jaen, gennemstrømmer i en stor nordlig Bue og med hovedsagelig østlig Retning først de menneskетomme Heder Despoblados de Murcia, derefter Murcia's yppige Huerta og udmunder N. f. Guardamar i Middelhavet. S. optager Nord fra Mundo og Jua og Syd fra Caravaca, Quipar og Sangonera. For Kulturen spiller S. en stor Rolle, idet den afgiver talrige Vandingskanaler. Sejlbar for Pramme er den kun i sin Munding. S. er 240 Km. lang og afvander 16,000 □Km. Flere Gange er S. strømmet over sine Bredder og har anrettet stor Ødelæggelse, saaledes 1651, 1733, 1826, 1877 og 1887. S. kaldtes af Romerne *Tader* og af Araberne *Nahrel-Abiad*. *H. P. S.*

Segu-Sikoro se Se gu.

Sehested, Herregaard og Kirkeby ca. 13 Km. S. f. Eckernförde og ca. 11 Km. N. 0. f. Rendsborg. 10. Decbr. 1813 i Dagningen stødte det danske Auxiliærkorps, omtr. 9,000 Mand under Prins Frederik af Hessen, ved S. paa en lige saa stærk Afdeling af »Nordarmeen« under Generalløjtnant Grev Wallmoden-Gimborn. Det danske Korps, hvis Maal var Rendsborg, greb straks Offensiven, og det lykkedes Prinsen at isolere Fjendens Avantgarde og at angribe hans Hovedstyrke, inden den var opmarcheret. Den Kamp, der fulgte paa, bestod i en lang Række Angreb og Modangreb og gav det danske Rytteri Lejlighed til flere glimrende Indhug; ogsaa de andre Vaabenarter kæmpede godt og med ypperlig Samvirken. Da Mørket faldt paa, var Wallmoden slagen, og Korpset fortsatte uantastet Marchen til Rendsborg medførende 2 erobrede Kanoner og over 650 Fanger. Fjenden havde over 500 faldne og saarede, de Danskes samlede Tab var omtrent lige saa stort. 1822 blev der i S. rejst et Mindesmærke til Erindring om denne for de danske Vaaben saa hæderlige Kamp.

Oberstløjtnant A. Tuxen.

Sehested kaldte sig i 17. Aarh. nogle Medlemmer af en gammel vendsysselsk Adelsslægt, som oprindelig førte 3 Søblade i Vaabenet, hvortil i 16. Aarh. føjedes en Rose og paa Hjælmen 11 Strudsfjer, saa at Vaabenet fik Lighed med en gammel holstensk Adelsslægt Sehested's, hvis Navn den derefter ogsaa optog. Slægten træder først frem med Jens Thomsen til Vellinghøj og Højris (død 1555), som 1523 var en af Hovedmændene for Oprøret imod Christian II og til Belønning 1537 blev Landsdommer i Jylland og forlenet med Gudum Kloster, 1539 var en af de med Regeringens Førelse i Jylland betroede Adelsmænd. — Hans Søn Malte Jensen til Holmgaard og Høiris (død 1592) var ligeledes Landsdommer i Jylland og forlenet med Gudum Kloster samt med Ørslev Kloster. — Om hans Sønnesøn Christen Thomesen og dennes Sønnesøn af samme Navn, hvis Fader Axel Christensen til Stovgaard (død 1679) antog S.-Navnet, se nedenf. — Malte Jensen's anden Søn Steen Maltesen til Holmgaard blev efter 14 Aars nederlandsk Krigstjeneste 1586 Hofmarskal, fik betydelige Forleninger, optoges 1607 i Rigsraadet, blev 1610 Rigsmarsk og døde 1611 efter at have undsat Kalmar. — Hans Broder Claus Maltesen (død 1612) var forlenet med Arensborg paa Øsel, og dennes Sønner Malte, Mogens og Hannibal (se nedenf.) antoge S.-Navnet. Malte S. til Rydhave og Boller (død 1661) tjente i sin Ungdom i Polen, Frankrig og Spanien, var 1626 med i Slaget ved Lutter am Barenberg, senere Lensmand i Stavanger, derefter til sin Død paa Aastrup. — Hans Søn Jens S. var 1690 med de danske Hjælpetropper i England, 1692 i Flandern, tjente siden i Norge mod Karl XII og døde 1730 som Generalløjtnant. Denne Linie, af hvilken Ove Ramel S. (død 1838) var Statsminister og Elefantridder, kaldte sig siden Gyldenstierne S. og uddøde 1887 paa Mandslinien. — Hele den nulevende Slægt nedstammer fra fornævnte Mogens S. til Holmgaard (død 1657). For hans Sønnesønssøn, Oberstløjtnant Anders S. (1720—99) oprettede Admiral Caspar Wessel og Hustru Elisabeth Skeel, der i første Ægteskab havde været gift med Anders S.'s Fader, Oberstløjtnant Niels S. til Karsholm (død 1745), 1750 Stamhuset Broholm med 637 Tdr. Hartkorn, nu 556 Tdr. Hartkorn og i Fideikommiskapitaler 534,238 Kr. Hans Sønnesønssøn, Kammerherre Niels Frederik Bernhard S. til Stamhuset Broholm (1813—82) var ikke alene en ualmindelig dygtig Landmand og Foregangsmand paa mange Omraader, men vandt sig ogsaa et Navn som Arkæolog. I Broholm Have byggede han med Oldtidens Stenredskaber et Museum for de paa Broholm Gods fundne talrige Oldsager. — Hans ældste Søn, Kammerherre Hannibal S. til Stamhuset Broholm (født 1842), har siden 1886 været et virksomt Medlem af Landstinget og var fra 27. Apr. 1900 til 24. Juli 1901 Konseilspræsident og Udenrigsminister. — Broderen, Kammerherre Knud S. (født 1850), blev 1894 Chef for Landbrugsdepartementet og var fra 22. Maj 1896 til 23. Novbr. 1897 Landbrugsminister; siden 1898 har han været Præsident i Landhusholdningsselskabet. — Søsteren Thyra S. (født 1840) har udgivet 2 paa grundige Kildestudier hvilende Monografier om Hannibal S. [1886] og Kansleren Christen Thomesen [1894].

Af den holstenske Slægt S. skulle nævnes Henneke S. (død omtr. 1542), Amtmand i Kiel og kongelig Raad; Benedikt S. (død 1548), 1547 hertugelig Afsending i Augsburg, hvor han fremlagde en med Peder Svave forfattet Redegørelse for, at Sønderjylland aldrig havde hørt til det tyske Rige; Broderen Bertram S. (død 1562), Krigskommissær paa Ditmarskertoget 1559; Claus S. (død 1566), en af de seks Adelsmænd, der 1539 fik Jylland i Befaling; Henrik S., der som Chef for et Rytterregiment gjorde tapper Modstand, da de Svenske 1658 gik over Lillebælt, og døde 1678 af et Saar i Slaget ved

Lund; Geheimeraad Christoffer S. (1628—99), Hofmarskal hos Christian V og 1674 Afsending til Varszava for at sætte Prins Jørgen's Valg til Konge af Polen igennem. — Hans Søn Christian S. (1666—1740) blev 1700 Præsident i tyske Kancelli og Udenrigsminister og fik 1708 Plads i Konseilet; han havde væsentlig Andel i Inkorporationen af Slesvig 1721. S. A. blev han Stiftamtmand i Odense, 1722 Elefantridder, repræsenterede 1728 Danmark paa Kongressen i Soissons og var 1728—31 Gesandt i Paris, 1734 i Stockholm for at slutte Forbund med Sverige. Det er usikkert, om denne Slægt er uddød. *H.-L.*

Sehested, Christen Thomesen, dansk Kansler, født 17. Febr. 1590, død 5. Aug. 1657. Fra sit 10. Aar opdroges han hos den lærde Holger Rosenkrantz paa Rosenholm, hvis Datter han siden ægtede, og her lagdes Grunden til den Gudsfrygt, som prægede hele S.'s Liv. 1603 sendtes han til Universitetet i Wittenberg og tilbragte indtil 1612 den meste Tid ved udenlandske Universiteter og paa Rejser i Udlandet. 1613 blev han Sekretær i Danske Kancelli, 1615 Kammerjunker hos Prins Christian og 1617 Hofmester for denne. Denne Stilling beholdt han til 1627, men samtidig benyttedes han meget i diplomatiske Sendelser, hvortil hans gode Sprogkundskaber og hans Kendskab til udenlandske Forhold gjorde ham vel egnet; som de vigtigste i kunne nævnes hans Sendelse til Nederlandene og England 1625 og hans store Sendelse til England og Frankrig 1627—28; 1629 deltog han i Mødet i Ulfsbæk mellem Christian IV og Gustaf Adolf og har skrevet en Beretning derom. 1625 var han bleven Medlem af Rigsraadet, 1630 blev han Rigens Kansler og 1640 Kongens Kansler. Disse Embeder styrede han med stor Interesse, en ikke ringe Dygtighed, om man end ikke kan kalde ham nogen fremragende Mand, og fremfor alt med stor Uegennyttighed. Universitetet og Skolevæsenet tog han sig med stor Iver af, men større Reformer i disse to Institutioner knytte sig dog ikke til hans Navn. Med alle Datidens lærde stod han i nøje Forbindelse og understøttede dem paa mangfoldige Maader. I kirkelige Spørgsmaal stod han bestemt paa det i luthersk-ortodokse Standpunkt. Hans Venskab for hans gamle Lærer Holger Rosenkrantz bragte ham nok til at holde sin Haand over denne, da Teologerne faldt over ham, men ellers taalte han ingen Afvigelser fra den ortodokse Lære, og han stillede sig bestemt mod Fætteren Hannibal S., da denne vilde udvirke Tilladelse for Ikke-Lutheranere til at bosætte sig i Norge. Der var i det hele noget gammeldags og ængstelig konservativt over ham; han var ikke de ny Ideers og det kraftige Initiativs Mand. Hans Deltagelse i den almindelige Politik bærer ogsaa Præget heraf. Med en oprigtig Hengivenhed for Kongen forenede han en fast Vedhængen ved den overleverede Forfatning. I de Rivninger, der i Slutningen af Christian I V's og Begyndelsen af Frederik III's Regering opstod mellem Kongen og Rigsraadet og Adelen og mellem Regeringsmændene indbyrdes, søgte han altid at mægle mellem de stridende Standpunkter, og det lykkedes ham ogsaa tit, men bringe Udviklingen ind paa ny Baner formaaede han ikke. I Forholdet til Udlandet tog han altid til Orde for en fredelig og forsigtig Politik og fraraadede alle udæskende Skridt, men savnede den nødvendige Kraft til at sætte sine Meninger igennem. Til Rigsraadets to mest fremtrædende Medlemmer Corfits Ulfeldt og Hannibal Sehested var hans Forhold ikke godt, og han misbilligede i høj Grad deres Handlemaade. Han søgte dog en Tid at mægle mellem dem og Kongen og har sikkert ikke uden alvorlige Bekymringer set, at deres Fald blev saa stort, som det blev. For Retsvæsenet nærede han stor Interesse, og Hovedæren for den store Reces 1643 maa efter de nyere Undersøgelser væsentlig tilskrives ham. (Litt.: Th. Sehested, »Cantsler Chr. Th. S.« [1894]; »Biogr.-Leks.«). *L. L.*

Sehested, Christian (Christen) Thomesen, dansk Admiral, født 24. Aug. 1664, død 13. Septbr. 1736. 1680 antoges S. til Lærling i Marinen og for indtil 1684 i dansk, derefter syv Aar i hollandsk og fransk Orlogstjeneste. Han blev 1687 Officer og havde 1691 sin første danske Chefskommando, Fregatten »Svenske Falk« paa Konvojtogt til Frankrig. Under den store Udrustning 1700 under U. C. Gyldenløve førte han Orlogsskibet »Prins Carl«. 1701 ved Oprettelsen af Søkadetkompagniet udnævntes S. til Chef for dette, hvilket Embede han — med en Del Afbrydelser — dygtig og energisk forvaltede til 1715, da han forfremmedes til virkelig Admiral. Ved Udbrudet af den store nordiske Krig kom S. straks i aktiv Virksomhed. 1709 tjente han som Gyldenløve's Flagkaptajn ved Troppeoverførelsen til Skaane, 1710 deltog han som Chef for »Havfruen« i Søslaget paa Køge Bugt. I Foraaret 1711 førte han en Eskadre til Norge, ved hvilken Lejlighed han erobrede mange Priser; ud paa Efteraaret fik han Kommandoen over en Styrke, hvis Opgave det var at forjage de svenske Krigsfartøjer fra Farvandene ved Stralsund samt at understøtte den dansk-russisk-preussiske Belejringshær. Ved sin taktiske Dygtighed, sit Mod og sin Besindighed lykkedes det her S. at naa Resultater, der have forskaffet ham et højt anset Navn i den danske Søkrigshistorie. 1711 glippede ganske vist hans Bestræbelser, idet Svenskerne, men ikke de Danske, fik deres Artilleri overført; men den paafølgende Sommer slog S. flere Gange den svenske Eskadre; Krigen trak sig derefter ind i Holsten og Slesvig, hvor S. en Tid lang blokerede Tønningen; 1715 var S. paa ny ved Stralsund, og nu lykkedes det ham endelig efter mange Anstrengelser helt at forjage Svenskerne fra Farvandene og at indeslutte Byen, der maatte kapitulere 23. Decbr.

Trods sin udviste Dygtighed og sin overlegne Begavelse var S. ikke yndet af Frederik IV, hvis Mistillid til den gamle danske Adel ikke kunde overvindes. Han afskedigede derfor S. 1716 fra Marinen, udnævnte ham til Geheimeraad og ansatte ham som Overlanddrost i Oldenborg. Det var en forholdsvis ubetydelig Virksomhed, S. her fik anvist; desuagtet har han i Grevskabets Historie sat sig et uvisneligt Minde ved at gennemføre betydelige Digeanlæg mod Nordsøen. Ved flere Lejligheder maatte Kongen desuden ty til hans Erfaring, naar andres Raad i Marineforvaltningen ikke slog til. S. afgik ved Døden i Oldenborg. *C. L. W.*

Sehested, Hannibal, dansk Statsmand, født 1609, død 23. Septbr. 1666. Efter at have besøgt Sorø Akademi og siden foretaget vidtløftige Udenlandsrejser blev han Hofjunker. Han vandt snart Christian IV's Yndest og blev 1636 trolovet med Kongens 10-aarige Datter Christiane samt udnævnt til Hofmester for Kongens Søn Valdemar Christian. Med denne rejste han i Udlandet 1637—39, men forlod saa Hoftjenesten og udnævntes til Lensmand paa Tranekjær, 1640 fik han i Stedet Bohus Len samtidig med, at han udnævntes til Rigsraad. Sit norske Len fik han dog foreløbig ikke Tid til at beskæftige sig med, da han allerede 1640 sendtes som Gesandt til Spanien. Han førte her ret vigtige Forhandlinger og afsluttede 1641 en Handelstraktat. 1642 udnævntes han til Statholder i Norge og Lensmand paa Akershus, og efter at hans Bryllup med Kongens Datter i Novbr. s. A. med stor Pragt var fejret paa Kjøbenhavns Slot, rejste han op til sin ny Stilling.

Naar S. saa hurtig var naaet frem til en af de første Stillinger i det dansk-norske Monarki, skyldtes dette naturligvis væsentlig hans Stilling som Kongens Svigersøn. Han havde desuden knyttet sig nøje til Kongen og paa alle Maader søgt at vinde dennes Gunst for derigennem at naa frem til den Magt og Rigdom, som han saa brændende attraaede; hans politiske Sympatier drev ham ogsaa til en vis Grad i den Retning, idet han var en Tilhænger af en stærk Konge- og Statsmagt. Men S. var tillige utvivlsomt en af de mest fremragende Statsmandsbegavelser inden for den danske Adel. Han var i Besiddelse af en hurtig, skarp og gennemtrængende Forstand, stor Verdenskundskab og stor Idérigdom. Dertil kom en Reformiver og et Talent for Administration, som paa den Tid var sjælden blandt hans Standfæller. I sin ny Stilling fik han rig Lejlighed til at udfolde disse Egenskaber. Ved at berejse Landet, afholde Stændermøder og nøje undersøge alle indkommende Klager satte han sig grundig ind i de norske Forhold og tog derefter med Iver fat paa Ordningen af dem. Hans Virksomhed standsedes ganske vist en kort Tid af Krigen 1643—45, under hvilken S. selv ledede Norge's Forsvar og Angrebene derfra mod Sverige, dog uden at udrette synderligt, men efter Freden genoptog S. paa ny sin reformatoriske Virksomhed. Han ophjalp Bjærgværksdriften, forbedrede Samfærdselsmidlerne og søgte at skaffe Kapital til Landet ved at faa Kongen til at indrømme fremmede, der vilde nedsætte sig i Landet, Religionsfrihed. Haand i Haand hermed gik vigtige Reformer i Skatte- og Forsvarsvæsenet. Han forenede med disse Reformer ogsaa et mere almindeligt politisk Formaal. Han vilde give Norge og derved sig selv en friere og af den danske Centralstyrelse mere uafhængig Stilling. Ved sin Indflydelse hos Christian IV naaede han ogsaa vidt i den Retning. Han fik Generalkommandoen over den norske Milits med Ret til at ind- og afsætte Officererne, fik en særlig norsk Flaade oprettet og fik sat igennem, at alle de norske Skatter herefter skulde blive i Norge til Afholdelse af dette Riges Udgifter. Han fik desuden oprettet et norsk Generalkommissariat, der skulde bestyre alle de norske Indtægter. Denne Tendens i S.'s Styrelse af Norge vakte imidlertid stor Uvilje hos det danske Rigsraad og særlig hos S.'s egen Svoger, Rigshofmesteren Corfits Ulfeldt, der længe med Misundelse havde set paa S.s voksende Magt og navnlig var forbitret over, at de norske Indtægter nu for største Delen unddroges hans Myndighed. I Slutningen af 1647, da Christian IV led sit store Nederlag over for Corfits Ulfeldt og Rigsraadet, maatte S. ogsaa gøre det danske Rigsraad forskellige Indrømmelser med Hensyn til de norske Indtægter. Efter Frederik III's Tronbestigelse fortsattes Angrebene fra Rigsraadets Side, og der opstod tillige Mistanke om, at det ikke stod rigtig til med det norske Generalkommissariats Regnskaber. S. søgte ved forskellige Indrømmelser at besværge Stormen, men Undersøgelsen af Regnskaberne tog snart en for ham truende Vending, da hans Generalkommissærer, mod hvem Undersøgelsen først var rettet, erklærede, at de kun havde adlydt hans Ordrer. 1651 stævnedes S. til at møde for Herredagen for at forsvare sig. Baade Kongen og Rigsraadet syntes dog stemte for en mindelig Afgørelse, men i Juni afgav de til Norge sendte Kommissærer Beretning om, at S. ikke havde gjort Regnskab for 90,000 Daler af de norske Skatter. S. tabte nu Modet og tilbød at opgive sine Stillinger i Norge og tilbagelevere en Del Krongods, som var udlagt ham. Rigsraadet var ogsaa stemt for at nøjes hermed, men Hofindflydelser fik sat igennem hos Kongen, at S. for at opnaa Tilgivelse tillige maatte opgive sin Stilling som Rigsraad og afstaa alt sit private Gods i Norge til Kronen. At S.'s Embedsførelse var alt andet end uangribelig, og at han havde besveget Staten, kan der ikke være Tvivl om, men det har dog næppe beløbet sig til saa meget, som han maatte betale.

I de følgende Aar opholdt S. sig mest i Udlandet, plaget af sine Kreditorer og i Strid med sin Hustru og dennes Familie. Da Krigen med Sverige udbrød 1657, vendte han tilbage til Kjøbenhavn i Haab om at opnaa en Udsoning med Frederik III, men denne nægtede at modtage ham. 1658 var han atter i Kjøbenhavn og opnaaede da en Samtale med Frederik III, der lovede ham sin Naade. Da Karl Gustaf paa ny landede paa Sjælland, begav S. sig til ham og fik mod at give sit Æresord paa at ville vende tilbage Tilladelse til at rejse til Kjøbenhavn for at mægle Fred, men det førte ikke til noget. I den følgende Tid opholdt S. sig hos Karl Gustaf og, medens han tidligere forsigtig havde undgaaet alt, der kunde umuliggjort hans Genindsættelse i sine Værdigheder, syntes han nu at ville slutte sig til Karl Gustaf. Hans Stilling var dog stadig tvetydig, og baade fra svensk og dansk Side nærede man Mistillid til ham. Da Karl Gustafs Stilling efter Slaget ved Nyborg blev kritisk, gav han S. Tilladelse til at forhandle med Frederik III om Fred. Efter Karl Gustafs Død kom S. i April til Kjøbenhavn, nærmest som svensk Underhandler. Det lykkedes ham nu at vinde Frederik III, og han vendte tilbage som hans Underhandler. At Freden saa kort efter kom i Stand, skyldtes væsentlig S.'s Forhandlingsdygtighed. Freden indeholdt ikke noget om S.'s fremtidige Stilling, men Kongen havde lovet at be-

lønne ham. Kort efter sendtes han til Stockholm for at lede Forhandlingerne om det bornholmske Ækvivalent og fik efter sin Tilbagekomst Løfte om en aarlig Pension paa 6,000 Dlr. Hvad Rolle S. har spillet ved Statsforandringen 1660, er ikke ganske klart; ifølge sin monarkiske Tankegang har han jo kunnet sympatisere med den, og han sluttede sig ogsaa paa et temmelig tidligt Standpunkt bestemt til Kongens Parti, men han har dog næppe fra først af været indviet i Kongens hemmelige Planer. Men denne havde i alt Fald nu Brug for ham, og 26. Oktbr. blev han udnævnt til Rigsskatmester, Præses for Skatkammerkollegiet, Rigsraad og Medlem af Statskollegiet.

Hvis S. har haabet, at han nu skulde blive den ledende Statsmand i Danmark, blev han dog skuffet. Han tog med Iver fat paa det yderst brydsomme Arbejde, at bringe Orden i de ødelagte Finanser. Han indførte en Række Reformer i Administrationen og søgte ved Salg af Krongods at faa Statsgælden betalt, men de fortvivlede økonomiske Forhold lagde ham store Hindringer i Vejen. Hans egen Stilling blev heller aldrig rigtig sikker; hans egne økonomiske Forhold vare stadig slette, talrige Fjender havde han fra gammel Tid, og endnu flere fik han ved sin hovmodige Optræden. Hoffet var bestandig Skueplads for Intriger, og S. maatte passe stærkt paa ikke at vove sig for langt frem med sine Reformer og Fordringer. Han synes nærmest at have hørt til Dronningens Parti, men havde mange af den gamle danske Adel, Premierministeren Grev Chr. Rantzau og senere Gabel, imod sig. Under disse Forhold kastede han sig igen over Udenrigspolitikken. Som man kan se af hans Testamente, var han stemt for en Udsoning med Sverige og Gottorp paa Basis af *Status quo*; disse Tanker turde han dog ikke rigtig komme aabenlyst frem med. Derimod tog han Ordet for en Alliance med Frankrig for derigennem at bane Vejen for en Alliance med Sverige. Trods megen Modstand sejrede han ogsaa paa dette Punkt. Han gik selv som Gesandt til Frankrig 1662 og sluttede Aug. 1663 en Traktat med dette Land. Da Premierministeren Chr. Rantzau døde Novbr. 1663, gjorde S.'s Venner sig Anstrengelser for at faa ham valgt til hans Efterfølger, men det mislykkedes, og den ledende Mand blev nu Gabel. 1665 gik S. igen ud som Gesandt, denne Gang til Holland, England og Frankrig. Paa denne Rejse døde han pludselig i Paris. Forinden sin Død havde han betroet eller dikteret sin Ven, den franske Præst Jean de Paulmier, sine politiske Grundsætninger. Det er disse Paulmier's Optegnelser, der kaldes S.'s politiske Testamente. Han tilraader heri Kongen, foruden Udsoning med Sverige og Gottorp, at indskrænke Militærudgifterne, efterhaanden at ophæve Vornedskabet og at udstede en Grundlov. (Litt.: Th. Sehested, »H. S.«, *I—II* [1886]; Fredericia, >Adelsvældens sidste Dage«; »Biogr.-Leks.«). *L. L.*

Sehlstedt, Elias, svensk Digter, født 8. Decbr. 1808, død 22. Juni 1874. Han blev Student i Upsala 1829 og studerede en Tid lang Jura, men maatte gaa over i praktisk Virksomhed og steg 1852 til Toldinspektør ved Sandhamn, i hvilket Embede han fungerede indtil 1869. Som ung Student offentliggjorde han under Signaturen —dt. talrige lyriske Digte i forskellige Aviser, og 1832 udgav han under samme Signatur en Samling, »Norrlandsblommor«. Senere fulgte forskellige andre Digtsamlinger, »Knäppar på lyran« [1850], »Småplock på vers«, »Fiskmåsen« [1853] o. fl. 1861 sigtede han sine forskellige Samlinger og udgav første Bind af sine »Samlade sånger och visor, gammalt och nytt«; i Aarene 1862, 1867 og 1871 udgav han tre ny Bind, og efter hans Død udkom et femte Bind [1876] med Levnedstegning af Arvid Ahnfeldt.

Det ejendommelige for S.'s af Samtiden og til Dels ogsaa af Eftertiden yndede Digtning er et godhjertet Lune, en mild satirisk Skæmt parret med en frejdig Livsglæde og Natursans, som frodigst lægger sig for Dagen i hans Idyller. En særlig Plads i hans Produktion indtager en Række, snart paa Prosa, snart paa Vers affattede komiske Skildringer fra de Rejser, han foretog rundt i Landet. Han boede ved Sandhamn og stod derfor de forskellige litterære og politiske Personer og Partier ret fjernt; derfor parodierer han frit over alle Retninger, der ere fremme i Tiden, og heri ligger for en stor Del hans historiske Betydning, idet han er iblandt dem, der indse og torfølge Manglerne ved den stærkt om sig gribende Tegnerisme. *O. Th.*

Seiches [sæ!š] er en navnlig fra Genfersøen bekendt Stigen og Synken i Vandstanden. S. menes at opstaa ved pludselige Lufttrykforandringer og viser sig derfor især og stærkest under Storme. S. forekommer ogsaa ved andre Søer, f. Eks. Brienzer- og Thunersøen. *W. J—n.*

Seid d. s. s. Sejjid.

Seidel, ældre Maal for flydende Varer; i Bayern = $0{,}_{59}$ Lit., nogle Steder ogsaa Schoppen = $0{,}_{5}$ Lit.; i Østerrig = $0{,}_{354}$ Lit. *N. J. B.*

Seidel, Heinrich, tysk Humorist, er født i Perlin i Mecklenburg 25. Juni 1842. Han kom 1860 paa den polytekniske Anstalt i Hannover, arbejdede 1862 — 66 paa Maskinfabrikkerne i Giistrow og tog derfra til Berlin for at fuldende sine Studier. Han var derefter beskæftiget med forskellige betydelige Bygningsarbejder ved Jærnbanerne i Berlin, men gik 1880 over til Forfattervirksomheden. Han beskæftiger sig fortrinsvis med Forstadsbefolkningen og er i Besiddelse af et elskværdigt, frisk og velgørende Lune uden Overdrivelser eller Jagen efter Effekter. Ligesom Jul. Stinde har han »fundet« en pudsig Hovedfigur, omkring hvilken han grupperer et helt Menneskeliv i dets forskellige Faser, nemlig »Leberecht Hühnchen«; til denne Serie høre: » Vorstadtgeschichten « [1880], »Jorinde und andere Geschichten« [1882], »Neues von Leberecht Hühnchen und anderen Sonderlingen« [»Vorstadtgeschichten«, II, 1888], »Leberecht Hühnchen als Grossvater« [1890]; desuden kan fremhæves Novellen »Der Rosenkönig« [1871] og Digtene »Glockenspiel« [1889 og 1893]. (Litt.: Biese, »Fritz Reuter, H. S. und der Humor in der deutschen Dichtung« [1891]; Stern, »Studien zur Litteratur der Gegenwart« [1895]). *C. A. N.*

Seidel, Philip Ludwig, tysk Matematiker, født 24. Oktbr. 1821 i Zweibrücken, død 13. Aug. 1896 i Miinchen, var fra 1847 Professor i Matematik ved Universitetet i Miinchen. Ved

Siden af sine matematiske Arbejder har S. leveret flere betydelige Bidrag til Studiet af Astrofotometrien, publicerede i München-Akademiets Forhandlinger 1846—66. Blandt disse nævnes hans Undersøgelse over Atmosfærens Indflydelse paa Stjernens Lysstyrke, hans fotometriske Maalinger med et Steinheil's Prismefotometer af Lysstyrken af Planeterne Venus, Mars, Juppiter og Saturn samt hans Katalog over Lysstyrken af 208 Fiksstjerner, reduceret til Vega som Enhed, den første Katalog over fotometrisk bestemte Stjerner. *J. Fr. S.*

Seidl, Anton, ungarsk Musiker, (1850—98), var Elev af Konservatoriet i Leipzig, kaldtes derfra til Bayreuth, hvor han arbejdede for og med Richard Wagner paa Fremførelsen af dennes Musikdramaer. Ypperlig forberedt i denne Skole blev S. paa Wagner's Anbefaling Dirigent hos Angelo Neumann (ledede bl. a. dennes ambulante Wagner-Teater); 1885 kaldtes S., der havde opnaaet et stort Ry som Orkester- og Operaleder, til New York, hvor han ledede de tyske Operaopførelser og skabte et fortræffeligt efter ham benævnt Koncertorkester. I New York døde han. *W. B.*

Seidl, Johann Gabriel, østerrigsk Digter, født i Wien 21. Juni 1804, død smst. 18. Juli 1875. Han blev 1829 Overlærer ved Gymnasiet i Cilli, 1840 Assistent ved Mønt- og Antikkabinettet i Wien og var fra 1850 til sin Død Redaktør af »Zeitschrift für österreichische Gymnasien«; 1856—72 var han kejserlig Hofskatmester. Hans lyriske Digte udmærke sig ved naturlig Følelse, godt Humør og flydende Sprog; ogsaa i Balladen og Romancen har han præsteret gode Ting; derimod er hans dramatiske Digtning uden Betydning. I Novellen og Fortællingen har han skrevet læseværdige Ting, som: »Laub und Nadeln« [2 Bd., 1842], »Wanderungen durch Tirol und Steyermark« [2 Bd., 1840]. Af hans Dialektdigte kan nævnes Samlingen »Gedichte in niederösterreichischer Mundart« [1844]. Han har desuden digtet den østerrigske Nationalhymne. »Gesammelte Schriften« [6 Bd., 1876–81]. (Litt.: Hartel, »J. G. S.« [1875]). *C. A. M.*

Seidlitz-Pulver (*Pulvis effervescens compositus*) er Bruspulver (s. d.), til hvilket er blandet 8 Gr. Seignette-Salt for hver 2 Gr. tvekulsurt Natron. S. er af forfriskende Virkning som Bruspulver, men virker samtidig mildt afførende. *A. B.*

Seidlitz-Salt d. s. s. Engelsk Salt.

Seignette's [sæñæ't] **Salt** d. s. s. Vinsurt Kalinatron.

Seigneur [sæñø!r] (fr. af lat. *senior*), forkortet Sieur, »høj Herre«, kaldtes i Frankrig i Feudaltiden enhver, der havde et arveligt Len af Kronen med alle dertil knyttede Rettigheder; et saadant Territorium kaldtes *seigneurie*. Ordet bruges ikke efter 1789 (jfr. dog Monseigneur). — *Notre seigneur*, »vor Herre« (om Christus); *grandseigneur* (s. d.).

Seignobos [sæñobå's], Charles, fransk Historiker og Pædagog, er født 10. Septbr. 1854 i Lamastre (Dep. Ardéche) i en kalvinistisk og republikansk Familie; baade Faderen og Bedstefaderen havde gjort sig bemærkede som Politikere. Som mange af Frankrig's ypperste Aandsarbejdere er S. udgaaet fra *École normale*, hvor han studerede 1874—77. Efter et Studieophold i Tyskland, til hvis Historieskrivning han grundlagde et nøje Kendskab, var han Lektor i Dijon 1879—82, tog s. A. Doktorgraden med et Arbejde om »Le régime féodal en Bourgogne jusqu'en 1360«, var saa *Professeur libre* ved Sorbonnen 1883—90 og har siden været knyttet til *Faculté des Lettres* i Paris, hvor han stadig har holdt stærkt besøgte Forelæsninger. I Aarene mellem 1880 og 1893 udgav han en Række fortrinlige historiske Lærebøger, der have bidraget meget til at reformere Historieundervisningen i Frankrig i Retning af større Hensyntagen til fremmede Landes politiske og sociale Forhold. Samtidig drev han udstrakte videnskabelige Studier, hvis Resultater ere nedlagte i »Histoire politique de l'Europe contemporaine, 1814—96« [1897, 2. Udg. 1899], et Oversigtsværk af høj Rang. Sammen med Ch. V. Langlois har han leveret en fortræffelig Ledetraad til det historiske Studiums Metode i »Introduction aux Études historiques« [1898] og alene »La Méthode historique appliquée aux sciences sociales« [1901], der anviser ny eller hidtil lidet dyrkede Opgaver for Historieforskningen. S. er øverste Leder for det siden Decbr. 1901 udkommende internationale, politiske Ugeskrift »L'Européen« og er desuden Medarbejder i »Revue historique« og »Revue critique«. Ved sin lysende Aandsklarhed, sit frygtløse Frisind og sin initiativrige Kraft øver S. stor Indflydelse baade som Videnskabsmand og som Personlighed. *K. V. H.*

Seiland, en ca. 645 □ Km. stor Ø straks S. f. Hammerfest, paa hvilken findes Norge's nordligste Isbræ. S. tilhører Talvik, Hammerfest og Kvalsund Herreder (s. d.). *P.N.*

Seille [sæ!j], 1) Flod i det østlige Frankrig, udspringer i Dep. Jura og gennemstrømmer dette og Saône-et-Loire, først i vestlig, senere i sydlig Retning, og udmunder efter et Løb paa 110 Km., hvoraf de 40 ere sejlbare, i venstre Bred af Saône. 2) Flod i Lothringen, udmunder efter et Løb paa 130 Km. ved Metz i højre Bred af Mosel. Den staar ved Canal des Salines i Forbindelse med Saar. *M. Kr.*

Seim, Ssem, Sseim, Flod i Mellemrusland, opstaar af 2 Kildefloder i Guvernementet Kursk, strømmer under mange Krumninger mod Vest og udmunder i Tschernigov i venstre Bred af Dnjepr's Biflod Desna. S. strømmer gennem Landskaber, der høre til Mellemrusland's smukkeste. Floden er 661 Km. lang og sejlbar fra Byen Kursk, som den løber i Nærheden af, til Mundingen. *H. P. S.*

Seine [sæ!n], Romernes *Sequana*, den tredjelængste af Frankrig's Floder, udspringer 471 M. o. H. ved Chanceaux paa Sydvestskraaningen af C6te d'Or og udmunder efter et Løb paa 776 Km. i Kanalhavet ved Le Havre. Dens Hovedretning er nordvestlig ligesom de tyske Lavlandsfloders, og dens Opland er 77,769 □ Km. eller en $^1/_7$ af Frankrig. I Vandmængde staar S. tilbage for Rhône og Loire; men da Vandstanden ikke veksler saa meget som hos disse, og da den har et mindre og jævnere Fald, er den bleven mere udnyttet som Samfærdselsvej, Fra C6te d'Or strømmer S. gennem »det fugtige Champagne« og drager »en frisk Oasestribe gennem »det lusede Champagne's« golde Egne«. Fra højre optager

den Aube og følger en Strækning Randen af Ile-de-France's Tertiærplateau, som den gennembryder efter at have optaget Yonne (fra venstre). Derefter skiller den de frugtbare, men ensformige Landskaber Beauce og Brie og glider i mange Krumninger, der indesluttes af stejle Sandstensvægge, forbi Skoven ved Fontainebleau frem mod Paris. Den modtager her Marne og paabegynder sit nedre Løb, der i den Grad er rigt paa Krumninger, at Flodvejen bliver dobbelt saa lang som den lige Linie. For dens Opland er Paris det naturlige Midtpunkt, og den ældste Del af Byen byggedes paa Øer i Floden. Vandføringen er ved Paris gennemsnitlig 130—170 Kbm. pr. Sek., men kan gaa ned til 50 eller stige til 1,700 Kbm. Dens sidste betydelige Biflod er Oise (fra højre), og ved denne forøges S.'s Vandføring saa meget, at den gennem sin mellem Le Havre og Honfleur 10 Km. brede Mundingsbugt gennemsnitlig tilfører Havet 300 Kbm. Vand pr. Sek. S. er sejlbar fra Marcilly til Le Havre, en Strækning paa 547 Km., og oven for Marcilly ledsages den 44 Km. af en Kanal til Troyes. Søgaaende Skibe befare S. op til Rouen, hvor Virkningen af Ebbe og Flod endnu spores; men kostbare Reguleringsarbejder (Inddigning og Udgravning) ere dog blevne udførte for at bevare Rouen som Søhandelsby. Fra Tancarville fører en 25 Km. lang Kanal til Havnen ved Le Havre. Ad S. tilføres Paris aarlig ca. 5 Mill. Tons Varer. Ved Kanaler staar S. gennem Oise i Forbindelse med Schelde og Maas og ved andre, ret indviklede Kanalsystemer med Rhône—Saône og Rhinen. (Litt.: Préaudeau, *Manuel hydrologique du bassin de la S.* [Paris 1884]; Lavoinne, *La S. maritime et son estuaire* [Paris 1885]; Barron, *La S.* [Paris 1889]). *M. Kr.*

Seine [sæ!n], Departement i det nordlige Frankrig, omfatter Paris og den nærmeste Omegn, er en Del af den gamle Provins Ile-de-France og ganske omsluttet af Dep. Seine-et-Oise. Det er med sine 479 □Km. og (1896) 3,308,007 Indb. det mindste, men samtidig det folkerigeste af Landets samtlige Departementer. Det er et Sletteland med lavere Højdedrag i Omegnen af Hovedstaden — Buttes Chaumont (123 M.) og Avron-Plateauet (114 M.) X. f. Seine, Mont Valérien (161 M.) og Châtillon-Plateauet S. f. Floden — og gennemskaaret af Seine, Marne og flere Smaafloder, bl. a. Bièvre samt Kanalerne St. Martin, St. Denis og Ourcq. Jorderne ere lette og tørre, men fortrinlig dyrkede. Der holdes mange Heste, hvoraf 13,000 anvendes i Landbrugets Tjeneste; men ellers er Kvægholdet forholdsvis lille (19,000 Stkr. Hornkvæg). Departementet har talrige Sten- og Gipsbrud. Det deles i 3 Arrondissementer: Paris med (1896) 2,511,629 Indb., St. Denis med (1896) 470,764 Indb. og Sceaux med (1896) i 325,614 Indb. *M. Kr.*

Seine-et-Marne [sænema'rn], Departement i det nordlige Frankrig, omfatter Dele af de gamle Provinser Ile-de-France, Champagne og Orléanais, grænser mod Nord til Dep. Oise og Aisne, mod Syd til Yonne og Loiret, mod Vest til Seine-et-Oise og mod Øst til Marne og Aube. Departementet, der har et Flademaal af 5,888 □Km., er et frugtbart og veldyrket Sletteland med indtil 215 M. høje Bakkekæder, vandet af Seine, Marne og deres Bifloder og gennemskaaret af Skibskanalerne Loing og Ourcq. Folkemængden, der er i Tiltagen, udgjorde 1896 357,590 Indb. mod 348,991 i 1881; men Folketætheden er kun 61 Indb. pr. □Km. Af Arealet ere 73 p. Ct. Agerland, 1 p. Ct. Vinbjærge og 1 p. Ct. Hede, medens 14 p. Ct. ere skovklædte. Alene Fontainebleau-Skovene dække 17,000 Hekt. Havre og derefter Hvede dyrkes mest; men desuden avles der Rug og Byg, Kartofler, Sukker- og Foderroer, Kløver, Hør og Frugt. Der fandtes 1893 43,000 Heste, 93,000 Stkr. Hornkvæg og 394,000 Faar. Af ikke ringe Betydning ere Stenbrudene (Bygningssten og Møllestene). Der fabrikeres navnlig Sukker (1894 13 Fabrikker med en aarlig Produktion af 48,000 Tons), Mel, Træ- og Metalvarer. Landbrugsprodukter (Korn, Frugt, Vin, Ost) og Tømmer ere de vigtigste Handelsvarer. Departementet deles i 5 Arrrondissementer: Coulommiers, Fontainebleau, Meaux, Melun og Provins, og har Melun til Hovedstad. *M. Kr.*

Seine-et-Oise [sænewa!z], Departement i det nordlige Frankrig, udgør en Del af den gamle Provins Ile-d-eFrance, omslutter Dep. Seine og grænser mod Nord til Dep. Oise, mod Syd til Loiret, mod Vest til Eure og Eure-et-Loir og mod Øst til Seine-et-Marne. Departementet har et Flademaal af 5,658 □Km. med (1896) 667,542 Indb. mod 577,792 i 1881. Tilvæksten har paa 15 Aar været ca. 90,000 Indb., og Tætheden beløber sig til 118 Indb. pr. □Km. Det er et jævnt eller smaabakket Land, frugtbart og veldyrket, og vandet af Seine, Marne og Oise. Af Arealet ere 72 p. Ct. Agerland og Havejord, 1 p. Ct. Vinplantninger, 3 p. Ct. Enge og 12 p. Ct. Skov. Agerbruget er den vigtigste Næringsvej, Havre og derefter Hvede de mest dyrkede Kornsorter. Desuden avles Rug og Byg, Kartofler, Sukker- og Foderroer, Kløver og Hø, Grønsager, Vin og Frugt (Æbler og Pærer). Der produceres aarlig 150,000 Hektoliter Cider og fældes en betydelig Mængde Tømmer, Kreaturbestanden udgjorde 1893 48,000 Heste, 98,000 Stkr. Hornkvæg og 294,000 Faar. Biavl og Fiskeri spille ogsaa en vis Rolle. Der brydes en Del Bygningssten, Kalk og Gips og fabrikeres Tørv. Fabrikdriften er betydelig og mangeartet. I første Række maa nævnes Mølleri og Sukkerfabrikationen. Der fandtes 1894 10 Sukkerfabrikker med en Aarsproduktion af 18,000 Tons. Desuden fremstilles Brændevin, Kautsjuk, Kemikalier, Agerbrugsredskaber og Jærnbanemateriel, Garn og virkede Artikler, Knapper, Glas og Porcelæn (Sèvres). Handel og Omsætning er navnlig rettet mod Paris. Departementet deles i 6 Arrondissementer: Corbeil, Etampes, Mantes, Pontoise, Rambouillet og Versailles, og har Versailles til Hovedstad. *M. Kr.*

Seine-Inférieure [sænæferjö!r] (Nedre Seine), Departement i det nordlige Frankrig, omfatter den nordøstlige Del af Normandiet, grænser mod Nord og Vest til Kanalhavet, mod Øst til Departementerne Somme og Oise og mod Syd til Eure og har et Flademaal paa 6,341 □Km. med (1896) 827,713 Indb. eller 130 pr. □Km. I Tiaaret 1881—91 tiltog Folkemængden med 25,808, men aftog 1891—96 med 12,163 Indb. Departementet bestaar af frugtbare Høj flader, hvis

højeste Punkt er 241 M., og dybt nedskaarne Dale. Kysten dannes af stejle Kridtklinter, hvoraf flere ere over 100 M. høje, og er fraset Seine-Mundingen uden Indskæringer. Seine, der er Departementets eneste større Flod, bevæger sig i store Vindinger gennem den sydlige Del af Landet. De nordlige Egne vandes af talrige, mindre Kystfloder. Af Arealet ere 70 p. Ct. Agerland og Havejord, medens 6 p. Ct. ere Enge, 2 p. Ct. Hede og 10 p. Ct. Skovland. Foruden Hvede og Havre, der ere de vigtigste Kornsorter, dyrkes Rug og Byg, Kartofler, Sukker- og Foderroer, Bælgfrugt og Grønsager samt Kløver og Hø, Hør, Raps og Træfrugt, navnlig Æbler, Pærer (1,3 Mill. Hektoliter Cider 1894) og Blommer. Kvægholdet er stort; 1893 fandtes der 71,000 Heste, 260,000 Stkr. Hornkvæg, 186,000 Faar og 69,000 Svin. Vigtige Kvægavisprodukter ere Smør og Ost, Uld og Honning. Væve- og Spindeindustrien er meget betydelig (Bomuld, Faareuld, Hør), og der udsmeltes Jærn, Kobber og Bly og fabrikeres Maskiner, Metalvarer, Glas, Kemikalier, Papir, Brændevin og Sukker, Chokolade, Tobak og Læder. Skibsbygning og Handel drives navnlig i Departementets Hovedbyer Le Havre og Rouen. Departementet deles i 5 Arrondissementer: Dieppe, Havre, Neuchâtel, Rouen og Yvetot, og har Rouen til Hovedstad. *M. Kr.*

Seippel, Heinrich Julius Manfred Alexander, norsk Orientalist, født 22. Jan. 1851 i Christianssand, Student 1868, filologisk Kandidat 1873. Han var 1873—74 Lærer ved det norske »Luther College« i Decorah (Iowa, U. S. A.), 1875—86 var han ansat ved Universitetsbiblioteket i Christiania. Samtidig studerede han under Vejledning af J. P. Broch (s. d.) semitiske Sprog og (1882—84) Arabisk og Persisk i Leipzig under Fleischer og arabiske Manuskripter ved Bibliotekerne i Paris, Oxford og London (British Museum). Han udnævntes 1886 til Professor i semitiske Sprog ved Universitetet i Christiania og har som saadan holdt Forelæsninger over Hebraisk, Arabisk, Syrisk og Persisk. Han har samlet og udgivet hvad der i den arabiske Litteratur er skrevet om nordiske Forhold (*Rerum Normannicarum fontes arabici,* T. I, [Teksterne] [Chra. 1896]); 2. Bd. af dette Værk, indeholdende tekstkritiske og andre Anmærkninger, er (1904) under Arbejde. Stærkt interesseret for den norske Maalbevægelse har han leveret fortræffelige Oversættelser paa Landsmaal af persiske Digte (i »Den 17. Mai« og »Symra«) og af »Tusind og en Nat«: »Soga um Sindbad farmann« [Chra. 1900]; under Trykning er (1904) »Fyrste Mose-bok umsett fraa grunnteksti«. Delvis med offentligt Stipendium har han berejst Sætersdalen og øvre Telemarken for at samle Stev, hvoraf han sidder inde med en betydelig Samling. *K. F.*

Seir, Oldtidsnavn for et Bjærgland, hvor Esau tog Bolig. Det antages at være Egnen S. f. det døde Hav. *M. V.*

Seisachtheia (græ.), »Byrdernes Afkastelse«, kaldes sædvanlig de Foranstaltninger, som Solon (s. d.) 594 f. Chr. traf i Athen til Lettelse af den fattige Befolknings Vilkaar, idet han bestemte, at den Gæld, der hvilede paa Jorden, skulde udslettes. *H. H. R.*

Seisichthon, Tordrysteren, Tilnavn til Poseidon (s. d.). *H. A. K.*

Seismit Doda, Federico, italiensk Finansmand, født 1. Oktbr. 1825 i Ragusa, død 9. Maj 1893. Han studerede i Padova og tog 1847 Del i Frihedsrøret i Norditalien og 1848 i Kampene i Venetien. 1849 var han i Rom, men undkom herfra til Piemont, hvor han blev Leder af et Forsikringsselskab. Siden 1865 var han Medlem af Deputeretkammeret og hørte her til Venstre; var Marts 1876—Novbr. 1877 Generalsekretær i Finansministeriet og Marts—Decbr. 1878 og Marts 1889—Septbr. 1890 selv Minister under Cairoli og Crispi. 1881 var han Italien's Repræsentant ved den internationale Møntkongres i Paris. *E. E.*

Seismograf (græ.) se Jordskælv.

Seismologi (græ.) se Jordskælv.

Seismometer (græ.) d. s. s. Seismograf, se Jordskælv.

Seismoskop er et Instrument, der viser, at et Jordskælv har fundet Sted. Som Seismometer har man f. Eks. brugt et rundt Kar fyldt med Kvægsølv. Karret var forsynet med Udsnit i Randen. Naar et Jordskælv indtraf, der satte Kvægsølvet i Bevægelse, randt dette ud af de Udsnit, som laa i Bevægelsens Retning. Under hvert Udsnit var der en liden Skaal til at opsamle Kvægsølvet i. Hvor det gælder et nøjere Studium af Jordskælv, anvender man nu mere fuldkomne Instrumenter, Seismografer, ogsaa kaldet Seismometere (se Jordskælv). *H. R.*

Seistan (Sedshestan, Sakastam), Landskab i det østlige Persien ved Grænsen af Afghanistan, er opfyldt af Stepper og Saltsumpe. Flere Smaafloder frembringe dog Oaser. Indbyggerne, dels Persere, dels Belutscher, skulle være ca. 150,000. Egnen er rig paa Oldtidsminder. *M. V.*

Seitz, 1) Alexander Maximilian, tysk Maler, født 1811 i Miinchen, død 1888 i Rom. S., Elev af Cornelius, gjorde Lykke med »Josef solgt af Brødrene« (1839) og nogle Fresker efter H. Hess til Allerheiligenkirche i Miinchen, tog fra 1835 Ophold i Rom og kom her under Overbeck's Indflydelse. Af S.'s Værker, der have den nazarenske Skoles Præg, fremhæves: »Den fortabte Søns Hjemkomst« (Sa. Trinità de' Monti, Rom), »De fem kloge og de fem daarlige Jomfruer« (smst.), »Mater amabilis« og »Katharina fra Alexandria baaren af Engle over Havet«. Hans Søn 2) Lodovico S., Elev af Faderen, Overbeck m. fl., er gaaet lignende Veje som Faderen, har i Rom (hvor han er bleven Direktør for de vatikanske Galerier) malet Fresker i forskellige Kirker, har udsmykket Fyrsten af Fürstenberg's Slot ved Boden-Søen, udført forskellige Oliemalerier af religiøst Indhold (»Ecce Homo« m. m.) og ogsaa været virksom som Illustrator. *A. Hk.*

Seitz, Anton, tysk Maler, født 1829 i Roth am Sand ved Nürnberg, død 1900 i Miinchen. S., der væsentlig blev uddannet og virkede i Miinchen, har malet en Mængde overmaade fint og sikkert udførte smaa Genrestykker med Emner fra Samtidens Smaaborger- og Bondeliv; der er skarp Karakteristik og Humor i hans Arbejder. I Tyskland ynder man — efter hele hans Fremstillingssæt — at kalde ham »Tyskland's Meissonier«. Bekendte Arbejder: »Kapucinermunk« (1883, Leipzig-Mus.), »Farende Svende« (München's

ny Pinakotek), »Tiggermusikanten og hans Datter«, »Keglebane« (1866), »Dilettantkvartet« etc. *A. Hk.*

Seitz, Rudolf, tysk Maler og Tegner, er født 15. Juni 1842 i München. Han er Elev af Faderen Franz v. S. (1817—83, en anset Illustrator og Dekorationsmaler i Munchen) og af Piloty. Fra Oliemaleriets Staffelibilleder (Genremalerier som »P. Vischer foreviser Sebaldus-Graven«) vendte han sig snart mod den dekorative Kunst. Paa dette Omraade har han været overordentlig virksom: Façademalerier, kunstindustrielle Udkast, Adresser o. l., Vægdekorationer, ofte holdte i den af S. saa yndede lidt grovkornede tyske Senrenaissancestil, i Restauranter og andre Bygninger i Munchen, endvidere mange Illustrationer, saaledes de fantasifulde, men overlæssede og ikke altid smagfulde Randprydelser, Vignetter o. 1. til Pragtudgaverne af Schiller's »Glocke« og Goethe's »Faust« (med Tekstillustrationer af Liezen-Mayer) o. s. fr. *A. Hk.*

Sej se Torskefisk.

Seja (Dsjeja, Dseja), Flod i den russisk-sibiriske Amur-Provins, udspringer i Jablonoj-Bjærgene og udmunder efter at have optaget Dschalinda, Selindscha, Gilui o. a., der alle føre mere eller mindre righoldigt Guldsand, ved Blagoweschtschensk i Amur. Af det 1,159 Km. lange Flodløb ere 690 Km. sejlbare. *M. V.*

Sejānus, Lucius Ælius, var under den romerske Kejser Tiberius en af de mægtigste Mænd i Staten. Han beklædte den vigtige Post som Prætorianpræfekt og var i lang Tid den eneste, hvem den mistænksomme Kejser nærede Tillid til. Heraf benyttede han sig med stor Klogskab til at skaffe sig selv personlig Fordel og optraadte hensynsløst mod sine Fjender, især Senatorerne og Folk af Aristokratiet, hvoraf mange bleve dræbte eller landsforviste. Hans Maal var utvivlsomt at bestige Kejsertronen, og han søgte derfor at fjerne alle Medbejlere, særlig Kejserens Slægtninge. Tiberius's Søn Drusus blev efter S.'s Tilskyndelse forgiven af sin Hustru Livilla (23 e. Chr.), og Germanicus's Enke Agrippina og hendes Sønner bleve deporterede eller fængslede (29). Da han havde formaaet Tiberius til at tage Bolig paa Capreae, spillede S. Herre i Rom. Han opnaaede prokonsularisk Magt og manglede endnu kun den tribuniciske Magt for saa at sige at være Kejserens Ligemand. Men da Tiberius pludselig kom efter hans Færd, lod han ham fængsle, hvorpaa han af Senatet blev dømt til Døden og henrettet (31). *H. H. R.*

Sejbast se Bast.

Sejd (oldn.), Trolddom.

Sejer, dansk Mandsnavn; af oldn. Sigar.

Sejerværk, mulig af Zeigerværk, ældre Betegnelse for Ur. Urmageren kaldes Sejermager. Bruges nutildags i foragtelig Betydning. *F. W.*

Sejhat (*Lentinus* Fr.), Slægt af *Agaricaceae* med mere eller mindre læderagtigt Frugtlegeme, hvis Fod ofte er fæstet uden for Hattens Midte; Lamellerne ere tynde, hudagtige, med takket eller tandet Rand. Kun faa Arter, som alle vokse paa Træ. Skællet S. (*L. lepideus* Fr.) træffes temmelig almindelig paa gammelt, forarbejdet Træ, f. Eks. Pæle, Bjælker o. l.; dens Hat er 4—12 Cm. bred, gullig med brunlige Skæl; Foden er ligeledes skællet; Frugtlegemerne ere ofte, især naar de udvikles i Mørke, f. Eks. i Kældere, mere eller mindre misdannede, bestaaende af lange, ofte uregelmæssig krummede Stilke med ganske lille Hat eller helt uden Hat. *C. R.*

Sejhval se Finhval.

Sejjid (arab. ɔ: Herre) var navnlig i tidligere Tid den Betegnelse, der særlig tilkommer Ætlingerne af Profetens Datter Fatima; disse havde alene Ret til at bære en grøn Turban. Den moderne Sprogbrug har imidlertid udvisket denne Forskel og anvender Ordet S. som høflig Tiltale ogsaa til andre. Den megen Humbug, der er dreven af Folk, som falskelig udgave sig for at nedstamme fra Fatima, har væsentlig bidraget til at udslette dette Adelsmærke, der knyttedes til Betegnelsen S. *Y. 0.*

Sejl bruges til Fremdrivning af Sejlskibe; det udspændes (sættes), og naar Vinden bringes til at blæse paa dets Agterkant (S. siges da at staa fuldt), vil Vindtrykket drive Skibet frem; naar omvendt Vindtrykket virker paa S.'s Forside, siges S. at staa bak, og Skibet vil da tvinges til at gaa agter over (sakke). Naar Vinden kommer ind mod S., langs dettes Kant, siges S. at leve (spille, norsk skjevre), S. vil da hverken drive Skibet frem eller tilbage. Med Hensyn til Skibets Manøvrering ved Hjælp af S. skelnes mellem For- og Agtersejl ɔ: S. der ligge foran for eller agten for Skibets Tyngdepunkt. Et fuldt Forsejl vil under almindelige Forhold tvinge Forskibet ned i Læ ɔ: bringe Skibet til at falde; et fuldt Agtersejl vil under samme Forhold tvinge Agterskibet ned i Læ og dermed Forskibet op til Luvart ɔ: bringe Skibet til at luve; i et velsejlende Skib skal Arealet af For- og Agtersejl afpasses saaledes, at naar begge Grupper staa fulde, og Roret ligger midtskibs (ikke drejet til nogen af Siderne), skal Skibet bevæge sig lige fremad, maaske med en svag Tendens til at luve. S. sammensys af Sejldug, der fremstilles i Strimler (Duge); Sammenføjningerne af Dugene kaldes Naader. S. kantes med Tovværk, Ligene (s. d.). De underste S. og de, der benyttes i daarligt Vejr, sys af grovere Dug end de øverste (og mindre) S. Angaaende Benævnelsen af de forskellige S. se Rejsning; dog bemærkes, at i de forskellige Skibsklasser betegnes nogle af S. forskelligt, f. Eks. i en Bark kaldes det agterste Gaffelsejl: Barksejlet (norsk: Mesan), men i en Brig: Brigsejlet. Sejlarealet: Summen af det Fladerum, som Skibets S. indeholde. Sejlbar betegner, at et Skib eller en Baad er i Stand til at holde Søen. S., der trække: fulde S., som Vinden uden Hindring kan komme til at virke paa. S., der ikke trække: fulde S., der staa i Læ af andre S., og paa hvilke Vinden derfor ikke fuldt ud kan komme til at virke. Sejlfartøj: en Baad, der udelukkende drives frem ved Hjælp af S. Sejlfærdig siges et Skib at være, naar Lasten er indtagen, og det kun venter paa føjelig Vind for at afgaa. Sejlføring betegner de S., som Skibet i et givet Øjeblik betjener sig af. S. i Top: de S., der ere ophejste og udspilede (satte). Sejlkrog: et kroget Sejlmagerværktøj, hvormed S. haandteres under dets Syning. Sejlkoje: det Sted i Skibet, hvor Reserve(Vare-)S. opbevares. Sejlloft: et stort, rummeligt Rum (f. Eks. paa et Værft), hvor S. sys og opbevares. Sejl los:

Kommando til Folkene at gaa op paa Ræerne og løse op for de Beslaasejsinger (Surringer), hvormed S. ere fastsurrede, naar de ere beslaaede (sammenrullede). (Den modsvarende Kommando hedder Sejl fast). **Sejllægger**: forældet (nu udgaaet) Betegnelse for en Sejlmager. Sejlnaal: en meget grov, ofte buet Synaal, der bruges ved Syning af S.; i Forbindelse med **Sejlhandske**, der anvendes i Stedet for Fingerbøl. **Sejlorden** (se **Taktik**). Sejlordre: Ordre og Instruks for de Opgaver, en Skibschef har at udføre paa et givet Togt. At prange (presse) S., at føre flere S., end der egentlig er nødvendigt. Sejlskud: etløstKanonskud, der affyres, naar et Skib skal afgaa, og en Del af dets Besætning er i Land. Sejlsystem: Sejlarealets Fordeling. **Sejltegning**: Tegning afsat efter Maal, der viser Skibets fulde Sejlføring. ***C. L. W.***

Sejldug se Lærred.

Sejle, at bevæge sig frem i Vandet med et Skib, der drives ved Vindens Tryk i dets Sejl. S. bi de Vind (se Bi de Vind). S. digt (norsk klos) ved Vinden (se Bi de Vind). S. for halv Vind; Vindretningen er her tværs paa Skibets Kurs ɔ: 2 Streger (ca. 23^0) fra Bi de Vind Sejlads. S. for **Vejret**: Vindretningen er her agten for tværs af Skibets Kurs. betegnes ogsaa med: rumskøds Sejlads. S. plat for Vejr et: Vindretningen er her agter ind. S. over Bord: ved at føre flere eller større Sejl, end Vindstyrken egentlig tillader, kunne Stænger, Ræer e. 1. knækkes og tabes over Bord. S. paa Loddet: vedblivende at holde Loddet gaaende; naar man herved mærker, at Vandet grunder op, vender man. Bruges f. Eks., naar et Skib skal krydse op ad en Flod e. 1. *C. L. W.*

Sejler (*Cypselus*) se Mursvaler.

Sejlet (*Vela*), en Del af det store paa den sydlige Himmel S. f. Enhjørningen (s. d.) beliggende gamle Stjernebillede *Argo*, som Lacaille delte i Kølen (*Carina*), Bagstavnen (*Puppis*), S. (*Vela*) samt Masten (*Malus*), der nu almindelig benævnes Kompasset (*Pyxis*) (s. d.).

Kølen indeholder efter Gould 268 Stjerner til 7. Størrelse, deraf er I af første, nemlig α, benævnt *Canopus*; næst efter Sirius er den Himmelens klareste Stjerne og lyser lige saa meget stærkere end Vega, som denne overstraaler Regulus. See har fundet, at den er en Dobbeltstjerne, men Ledsageren er af 15. Størrelse. Canopus har en Afstand større end 300 Lysaar, og dens Egenbevægelse er højst ubetydelig. Dens Spektrum ligner Procyons (s. d.). Af andre Dobbeltstjerner nævnes v af 3. og 7. Størrelse. I Bagstavnen kendes nu 14 foranderlige Stjerner, foruden den 1895 fundne »Nova«. Alle disse ere teleskopiske undtagen 1, som i en Periode paa 36 Dage varierer sin Lysstyrke fra $3{,}7$ til $5{,}2$ Størrelse. Blandt de teleskopiske bemærkes η, der 1677 var af 4. Størrelse, 1750 af 2., 1834 mellem 1. og 2. Størrelse. 1837 tiltog dens Lysstyrke, saa Stjernen lyste lige saa stærkt som α i Centauren, derpaa aftog Lysstyrken noget i de følgende Aar for atter at tiltage. 1843 var den lig Canopus, men nu aftog den i Lysstyrke, om end meget uregelmæssig, til den 1868 forsvandt for det blotte Øje. For Øjeblikket er den af 7,4 Størrelse. Stjernens Spektrum er studeret af Gill og Mc. Clean og fundet at indeholde mange lyse Vandstof- og Heliumlinier. Stjernen staar i den nordøstlige og tætteste Gren af den bekendte »Nøglehultaage«, der er tegnet af Herschel og fotograferet af Russell og Gill. Foruden Taage findes der her en Mængde Stjerner, og Gould har efter sine Fotografier kortlagt 1,497 af disse. Gould har kortlagt 10 andre Stjernehobe, men disse ere ikke saa rige som den netop nævnte. I det hele findes der i Kølen en Mængde Stjernetaager saavel planetariske som ringformede ved Siden af talrige og meget rige Stjernehobe.

I Bagstavnen (*Puppis*) tæller Gould 313 Stjerner til 7. Størrelse; blandt disse er 9. en Dobbeltstjerne med en Omløbstid efter See af 22 Aar og med en aarlig Egenbevægelse af 0,3" og i sydvestlig Retning; k og N. ere tredobbelte, 19 femdobbelt. Af de hidtil kendte 12 foranderlige Stjerner i Bagstavnen er kun L_2 og V synlige for det blotte Øje, de øvrige ere teleskopiske; V er tillige en spektroskopisk Dobbeltstjerne med en Periode af $3{,}10$ Dage og en Hastighed i Banen af 305 Km. pr. Sek. Dens Spektrum viser Helium, og dens Lysstyrke varierer fra $4{,}1$ til $4{,}9$ i en Periode af $17^1/_2$ Time.

Af Stjernehobe kan mærkes den 5^0 ret S. f. α i Enhjørningen liggende, der omslutter en Stjernetaage, som Herschel fandt at være planetarisk, men Lassell, Rosse og Roberts have dels visuelt, dels fotografisk vist, at den er ringformet. Gould har fotograferet og udmaalt 5 rige Stjernehobe. Ved Siden heraf findes en hel Del Stjernetaager.

I S. (*Vela*) har Gould talt 248 Stjerner til 7. Størrelse; af disse er *y* en tredobbelt Stjerne, spektralanalytisk hører den til de Wolf-Rayet'ske Stjerner; af andre Dobbeltstjerner kunne nævnes δ, *X* og μ. Af de hidtil kendte 9 foranderlige Stjerner i S. er kun N synlig for det blotte Øje. Af de talrige Stjernehobe har Gould fotograferet og udmaalt 3. *y. Fr. S.*

Sejlgarn se Rebslagning.

Sejlmanøvre, Kunsten at bringe et Skib til at foretage forskellige Drejninger og Vendinger ved Hjælp af dets Sejl og Ror. Bevægelsesprincippet bestaar deri, at et Sejl, paa hvis Agterkant Vinden (med en Indfaldsvinkel af mindst 25^0) kommer ind, bringer Skibet til at skyde over Stævn (Sejlet siges da at staa fuldt); kommer Vinden ind paa Forkant, vil Skibet sakke (gaa agterover), at Skibets Bevægelse vil gaa i Retning af Perpendikularen paa Sejlets (Raaens) Stilling, og at et fuldt Forsejl i Reglen vil bringe Skibet til at falde (ɔ: bort fra Vinden), medens et fuldt Agtersejl bringer det til at luve (op mod Vinden). De almindeligst forekommende S. ere foruden Tilsætning, Bjærgning og Rebning af Sejl (se Rejsning) Ankring og Letning, Stagvending (s. d.), Kovending (s. d.) og Drejninger fra en Kurs til en anden, hvilke sidste kunne betragtes som Brudstykker af en Kovending. Betingelsen for, at Roret kan faa Indflydelse paa S., er, at Skibet har Fart; ligger det stille, bliver Roret virkningsløst. *C. L. W.*

Sejlskib, et Skib, der i Modsætning til et Dampskib eller et Rofartøj udelukkende drives frem for sine Sejl. I tidligere Tider vare Typerne for S. mere fastslaaede end nutildags. De største

S. havde 3 fuldtriggede Master (se Rejsning) og kaldtes Fregatskibe; tremastede Skibe med 2 fuldtriggede og en letrigget Mast betegnes med Bark og Pink. Skib med 2 fuldtriggede Master kaldes Brig og Polakker. Skib med 1 fuldtrigget og 1 eller 2 letriggede Master kaldes Skonnertbrig. Skib med 2 letriggede Master kaldes Skonnert, Galeas, Everto. a. Af etmastede Skibe ere de mest bekendte Typer i Danmark: Slup, Kutter, Jagt og Kuf. Særlig i Amerika er man i de senere Tider kommet ind paa Bygning af S. med mange Master, Rejsningen er da en modificeret Skonnert-Takkelads. *C. L. W.*

Sejlsport, Lystsejllads, der drives mere eller mindre systematisk, og hvorunder man har udviklet Typer af Sejlfartøjer, der kunne gøre den størst mulige Fart. Medens S. i sin mest primitive Form kan udføres med hvilket som helst Sejlfartøj, blot med det Formaal at fornøje sig ved og uddanne sig til Sejlads, er Sporten efterhaanden i egentlige Sejlsportkredse gaaet mere og mere ud paa Kapsejlads, der nødvendigvis medfører, at dens Udøvere maa raade over Fartøjer byggede udelukkende med Hurtighed i Fart og Manøvre for Øje, samt med Evne til at kunne ligge nær ved Vinden under Krydsning.

Da disse Maal kun kunne naas fuldt ud paa Bekostning af andre værdifulde Egenskaber, saasom Rummelighed og Sikkerhed mod Kæntring, førte Kapsejladserne næsten alle Vegne til en Fartøjstype, der ikke var vel egnet til egentlig Lystsejlads. Dette uheldige Forhold have de ledende Sejlsportsmænd længe kæmpet imod, og man er nu de fleste Steder naaet til ved Maaleregler for Fartøjerne og andre Bestemmelser at faa to Arter af Lystfartøjer, nemlig Kapsejlere, der kunne bygges saa lette og spinkle, man ønsker, og Krydsere, der skulle være byggede med en specificeret Styrke. Krydserne ere de Lystfartøjer, som i Alm. foretrækkes. De ere velsejlende, og paa Grund af den Maade, hvorpaa de maales for Kapsejlads, kunne de være solide, rummelige samt sikre og gode Søbaade med en forsvarlig Blykøl. Kapsejlerne have kun Interesse for Folk, for hvem det spiller en Rolle at flyve hurtigst muligt af Sted paa Bekostning af alt andet; deres Antal er aftagende.

Medens man i Skandinavien for det meste er blevet staaende ved forholdsvis mindre og beskedne Sejlfartøjer, er man i de større Lande navnlig England, Amerika og Tyskland naaet vidt frem i Størrelse af Fartøjer og Luksus paa S.'s Omraade. I den engelske By Cowes (paa Isle of Whight) findes Hovedsædet for dette Lands Sejlsportsverden; om Sommeren ser man der Hundreder af fyrstelig udstyrede Yachter. Tyskland har i de senere Aar tiltvunget sig en meget fremtrædende Stilling i Sejlsportsverdenen. Det aarlige Kapsejladsstævne ved Kiel, »die Kielerwoche«, anses for en stor aarlig Begivenhed i Sejlsportslivet. Amerika og England have i en Aarrække ført en ivrig Væddekamp om, hvem der kan bringe det videst i hurtig Sejlads i S. Kampens Maal gælder Besiddelsen af den berømte: Amerika-Pokal; hidtil have Amerikanerne været de vindende. En særegen Type af Sejlsportsfartøjer ere de saakaldte »Centerboard-Fartøjer«; de ere fladbundede, men i Fartøjets Diametralplan findes en rilieformet Kasse, hvori en bevægelig Køl kan skydes op og ned. Under Rumskødssejlads hales Kølen op, og Skibet vil da skyde en stor Fart; under Krydsning (bi de Vind Sejlads) fires den derimod ned og vil da forhindre, at Skibet driver ad Læ til (faar Afdrift). *C. L. W.*

Sejnebrev (Søudtryk), forældet — nu udgaaet — Betegnelse for Orlogsflaadernes Signalorden og Taktikregler. *C. L. W.*

Sejpil, dansk Navn for Hvid Pil (se Pil S. 330).

Sejrsfader (oldn. *Sigfaðir*, Kamp-Fader), et Navn paa Odin. *A. O.*

Sejrshætte ell. Sejrshue, se Sejrsskjorte.

Sejrsskjorte og **Sejrshue,** en Klædning, der gør Bæreren usaarlig og derved uovervindelig. At fødes med S., at fødes med hel Fosterhinde over Hovedet eller over Kroppen, troedes tidligere at give Lykke i Livet og at sætte i Stand til at se Aander. *A. O.*

Sejrø (Sejerø; i Valdemar's Jordbog: *Syrø*, hos Saxe: *Syrø*), dansk Ø i Kattegat ved Sjælland's Kyst i Sejrø Bugt mellem Sjælland's Odde og Refsnæs, ca. 11 Km. V. f. det nærmeste Punkt paa Sjælland, Ordrup's Næs. Den langagtige, 12 □ Km. store Ø strækker sig ca. 11 Km. fra Sydøst (Knoben) til Nordvest (Gniben); dens største Bredde er knap 2 Km. Jorderne ere lerede og stenede samt for det meste højtliggende (højeste Punkt, Kongshøj, 30 M., ligger paa Sydspidsen) med ejendommelige, stejle Høje med dybe Lavninger imellem, navnlig i den nordlige Del (Skagelsehøj, 29 M.). Øen er ret frugtbar, idet henved 590 af dens 1,207 Hekt. ere besaaede, medens 380 ere Eng, Græsgange o. s. v.; for Skov er den næsten helt blottet. Paa Øen findes en Samling Kristtjørn *Ilex Aquifolium* (1896: 45), der ikke vokser vildt andre Steder paa Sjælland, og som er den største Samling, der findes saa langt mod Øst. i Europa. Paa Nordvestpynten, Gniben, ligger Sejrø Fyr, et 1903 nyopført Lynfyr. Øen, paa hvilken der ligger Byerne Sejrby, Kongstrup og Mastrup, danner et eget Sogn under Holbæk Amt, Skippinge Herred; den havde 1. Febr. 1901 188 Gaarde og Huse og 740 Indb. (1801: 317). — De mange Oldtidslevninger vise, at Øen har været beboet lige fra Stenalderens Begyndelse; særlig er den rig paa Gravhøje, og der er gjort flere værdifulde Fund. Ved S. slog Erik Emune Niels'es Søn Magnus i et Søslag i Aaret 1131, og Sakse fortæller, at Erik Emune erfarede Kong Niels's Drab 1134, da han laa under S., ligesom han ogsaa beretter om et Sammenstød mellem Esbern Snare og en vendisk Flaade her 1170. Kronen solgte Øen 1667; 1710 kom den i Fr. Rostgaard's Eje, som indlemmede den 1741 i det da oprettede Stamhus Kraagerup; efter dettes Ophævelse 1800 blev Øen 1805 afhændet til Beboerne. (Litt.: P. K. Thorsen, >Sprogarten paa S.« [Kbhvn. 1894]). *H. W.*

Sejrø-Bngt, Bugten mellem Sjællands Odde og Refsnæs. Der er ingen Skibsfart paa den, da der hverken findes Byer eller Udskibningssteder; men den kan besejles af de største Skibe og har gode Ankerpladser. *G. F. H.*

Sejrø-Nordvestrev strækker sig med mindre end 6. M. Vand fra Sejrø Nordspids ca. 2 Km.

mod Nordvest. Paa Revet ligge flere Stenrøser. Uden for Revet i over 10 M. Vand ligger Sejrø-Puller med 6 å 7 M. Revet og Pullerne ere afmærkede med en Lys- og Klokketønde, der ligger ca. $3^1/_2$ Km. N. V. f. Sejrø Fyrtaarn. *G. F. H.*

Séjour [seʒu!r], Victor, fransk dramatisk Forfatter, (*1816—74*). Han var Mulat af Herkomst og leverede fra 1844 en stor Del Dramaer til de parisiske Boulevard-Teatre, væsentlig historiske af Emne og rige paa Knaldeffekter, saaledes det en Tid meget yndede »Le fils de la nuit« [1857]. *E. G.*

Sejse (Søudtryk), ved Bændsler at befæste to Tove, eller to Parter af samme Tov til hinanden; kaldes ogsaa at s. paa, hvorimod at s. af er at løse op for en saadan Bændslen. Sejsereb: det Bændsel, hvormed der s.'s paa. *C. L, W.*

Sejsing (Søudtryk), Tovværk flettet af Kabelgarn i flade firkantede eller runde Længder; det benyttes til Surringer og har efter dets Udseende og Anvendelse forskellige Betegnelser, saasom: Platplatting, Sejsingplatting, Rebsejsing, Raa-, Beslaa-, Arbejds-, Kabellarsejsing og Tovsarving. *C. L.W.*

Sekánt (mat.) til en Kurve er en ret Linie, der skærer Kurven. Medens en plan Kurve, der kan fremstilles ved en Ligning henført til et Koordinatsystem, almindelig af enhver ret Linie i dens Plan skæres i et Antal reelle eller imaginære Punkter, vil en Rumkurve kun skæres af særlige Systemer af Rummets Linier (se Liniegeometri og Vindskæve Flader); en Linie, der skærer Rumkurven i to Punkter, kaldes en Dobbeltsekant. *Chr. C.*

Sekel, antik jødisk Mønt, først præget af Simon Maccabæus, se Hebraiske Mønter, Makkabæermønter. *P. B.*

Sekel se Seculum.

Sekiat er den tyrkiske Form af det arabiske Ord Zakât, hvormed betegnes den i Koranen for enhver troende paabudte Given Almisse. Se Islam, S. 589. *J. 0.*

Sekken, 0 i Romsdalsfjorden, hvor Haakon Herdebred faldt 1162 i Kamp med Erling Skakke.

Sekret (lat.), Afsondring fra Kirtler; strengt fortrolig Meddelelse; hemmeligt Rum.

Sekrēt, af lat. *secretum*, det hemmelige, brugtes i Middelalderen om Fyrstens personlige Segl i Modsætning til Rigs- eller Kongeseglet og blev efterhaanden en Betegnelse for alle mindre Segl. *Kr. E.*

Sekretariāt se Sekretær.

Sekrētbeholdere (bot.) ere saadanne Intercellularrum, der indeholde forskellige Sekreter (Olie, Harpiks, Gummi o. s. v.). Se nærmere Intercellularrum. *A. M.*

Sekretīn kaldes et ejendommeligt Stof, som dannes i Tarmkanalens (Tyndtarmens) Slimhinde hos Pattedyr, og som, naar det gennem Blodet føres til Bugspytkirtelen (Pancreas), fremkalder en stærk Sekretion af denne. Det synes ikke at være virksomt færdigdannet i Slimhindens Celler, men kan dannes ved at behandle Slimhinden med svag Saltsyre. Indsprøjtes denne Opløsning i Blodet paa et Pattedyr, selv af en anden Art, j frembringes øjeblikkelig en stærk Afsondring. j Det synes at virke direkte paa Bugspytkirtelens Sekretionsceller. *S. T.*

Sekretion se Kirtel S. 516.

Sekretion er i Geologien en Betegnelse for Udfældning af Mineraler paa Gange, i Sprækker ell. i blæreformede Hulrum i Bjærgarter. *Y. P. R.*

Sekretær (middelald. lat.: »hemmelig Skriver«), Skriver; den Embedsmand eller privat ansatte (Privatsekretær), der besørger de løbende skriftlige Forretninger og staar til Rede for Principalen som en Art Bindeled mellem en større Bedrifts forskellige Grene (Kontorer e. l.). Naar Virksomheden er saa omfattende, at den ikke kan magtes af den enkelte, maa der dannes et særligt Kontor (eller Departement) med egen Chef (Direktør e. l.) og Medhjælperstab: et Sekretariat. Ifølge kgl. Resol. af 8. Juni 1899 er i de norske Regeringskontorer S. (af 1. og 2. Klasse) mellem Bureauchefer og Assistenter staaende Tjenestemænd. — S. bruges ogsaa i Betydning af Skrivebord, Møbel til at gemme Papirer i o. l.

Sekretær, Slangefalk (*Serpentarius, Gypogeranus secretarius* Scop.) kaldes en ejendommelig Rovfugl, der saavel i Udseende som i Bygning er saa forskellig fra alle nulevende Rovfugle, at den maa regnes som den eneste Repræsentant i Nutiden for en rimeligvis meget gammel Familie (*Gypogeranidae*). S. er en anselig Fugl, større end en Stork, med meget høje Ben, stærkt forlængede midterste Styrefjer og en lang Fjer-

Sekretær (*Gypogeranus serpentarius*).

dusk i Nakken; Farven er graa og sort. S. bebor en stor Del af Afrika, lever i Ørkener og paa Stepper, hvor den næsten altid færdes paa Jorden, gaaende eller løbende. Dens Føde bestaar af mange forskellige større og mindre Dyr; berømt er den paa Grund af dens Forfølgelse af Giftslanger, som den angriber med Slag af Vinger og Kløer, derefter dræber med kraftige Hug af Næbbet og fortærer hele. Reden anbringes i en Busk eller et enligt Træ; indfangne Unger kunne blive meget tamme og holdes let i Fangenskab. *O. H.*

Seksa, let Aftensmaaltid, ejendommeligt for Sverige, indtoges oprindelig Kl. 6 Eftermiddag.

Seksagesimālsystem (mat.). Ligesom vi i Decimalsystemet beskrive et Tal ved at angive, hvor mange Enere, Tiere, Hundreder, Tiendedele, Hundredelede o. s. v. det indeholder, udtrykte Babylonierne Tallene i S., hvor 60 træder i Stedet for 10 som Grundtal; man har fundet Tabeller over Kvadrat- og Kubiktal skrevne i dette System, som ere et Par Tusind Aar gamle. Grundtallet 60 kan være blevet valgt, dels fordi det er deleligt med saa mange lavere Tal, dels fordi det anvendtes i Babyloniernes Deling at Vinkler i Grader, Minutter og Sekunder, der stemmer med vor. *Chr. C.*

Seksender se Hjorte.

Sekskant (mat.), Polygon med seks Sider.

Seksradet Byg se Byg.

Seksring ell. Seksæring kaldes i Norge en Baad med seks Aarer (-æring hører til Aare). Se Nordlandsbaad. *Ej. F.*

Sekstant, et af Newton opfundet transportabelt Refleksionsinstrument. Dets Konstruktion beror paa Lovene for Lysets Refleksion og gør det muligt at se paa een Gang begge de Genstande, hvis Vinkelafstand man ønsker at maale, hvorved en eneste Pointering og Aflæsning bliver tilstrækkelig. Ved S. og Oktant, hvis inddelte Cirkelbue *CB* udgør henholdsvis $^1/_6$ °S $^1/_8$ af Periferien, har man to plane Spejl, *S* og *S'*, som begge staa lodret paa Sekstantbuens Plan. Spejlet *S'*, det mindre Spejl, staar fast i en af Cirkelbuens Radier, og dets Glas er kun paa Halvdelen af Bagsiden belagt, for at Øjet skal kunne se den ene Genstand gennem den anden klare Halvpart. Spejlet *S*, det store Spejl, er fæstet paa Alhidaden *SA*, der drejer sig om en Akse, der staar lodret paa Sekstantbuens Plan og gaar gennem Cirkelbuen *CB*'s Centrum, og som ved *A* er forsynet med en Indeks (s. d.). Alhidadens Bevægelse maaler Spejlets Drejning.

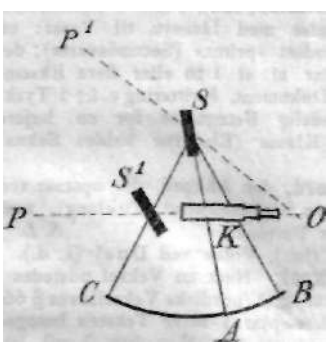

Sekstant.

En Lysstraale fra *P'* vil reflekteres fra *S* til *S'* og fra *S'* i Retningen *PO*. Fra den anden Genstand *P* kommer en Lysstraale, der gaar gennem den ubelagte Del af *S'*. Ved *O* vil altsaa Øjet se begge de Genstande, hvis Vinkelafstand skal maales, i samme Retning. Ved *K* har man almindelig anbragt en Kikkert, hvorved man kan se begge Genstande dække hinanden. Nu vil efter Lovene for Refleksion den Vinkel, som Retningen til de to Genstande danner ($< P'OP$), være dobbelt saa stor som den Vinkel, Spejlenes Planer danne ($< S'AS$). Ere Spejlene parallelle, vil en Genstand ses i samme Retning, enten den betragtes direkte gennem *S'* eller reflekteret fra *S*. Staar Alhidadens Indeks i denne Stilling af Spejlene paa Cirkeldelingens Nulpunkt *B*, vil $< P'OP$ blive udmaalt ved det dobbelte af Buen *BA*. For at undgaa denne Fordobling er S.'s Limbus (s. d.) inddelt saaledes, at hver halve Grad er mærket som en hel, og man altsaa med en S. kan maale Vinkler til 120^0. Ved Hjælp af en paa Alhidaden ved *A* anbragt Nonius kan man aflæse Vinkelen sædvanlig direkte paa 20". Viser det sig, at Indeks ikke staar paa Limbens Nulpunkt, naar Spejlene ere parallelle, har Limben en Indeksfejl, som Cirkelbuen *BA* maa korrigeres med. Paa Grund af sin bekvemme Konstruktion, ringe Vægt og lette Manipulation er S. et særdeles bekvemt Apparat til Søs til Maaling af et Himmellegemes, navnlig Solens Højde, som man maaler over den naturlige Horisont, Kimmingen (s. d.). Til Lands, hvor Kimmingen er usynlig, benyttes en kunstig Horisont, som bestaar af et horisontalt Planspejl, som lettest tilvejebringes ved Hjælp af en Vædske, f. Eks. Kvægsølv. I Spejlet ser man Solens eller Stjernens reflekterede Billede. Maaler man med S. Vinkelen mellem Retningen til Himmellegemet og Retningen til dets Spejlbillede, faar man den dobbelte Højde af Himellegemet.

Den første Oktant blev fabrikeret af Hadley og fremlagt i *Royal Society* 1731, den var af Træ; men først fra Midten af 18. Aarh. fik S. en større Anvendelse, navnlig til Søs. Og paa Grund af at S. er Sømandens eneste Instrument, har man nu oprettet Anstalter, hvor S. kan blive grundig undersøgt. De mest bekendte af disse Kontrolanstalter ere knyttede til »Deutsche Seewarte« i Hamburg og *Naval Observatory* i Washington. Blandt de forskellige Konstruktioner nævnes her ogsaa Lommesekstant eller Daaseksetant, der er særdeles bekvem paa Rejser, naar ikke større Nøjagtighed er nødvendig. For at undgaa Kimmingen, som om Natten er usynlig, har Fleurais søgt at erstatte den med en kunstig Horisont, men endnu har man ikke kunnet givet denne en saadan Konstruktion, at den er bleven almindelig brugt. For at undgaa den ved S. optrædende Ekscentricitetsfejl, som man kun indirekte kan faa bestemt, har man benyttet Helcirkler, hvor Aflæsningen foregaar paa to diametrale Steder af Cirkelen. Ved disse har man erstattet det lille Spejl med et totalreflekterende Prisme, Prismecirkler, hvorved man opnaar at kunne maale Vinkler lige til 180^0. Tobias Mayer (s. d.) har undfanget Ideen til disse Helcirkler, men de bleve først fabrikerede af Bird og Borda, senere af Pistor og Martins, Repsold o. a. Steinheil har konstrueret en Prismecirkel, hvor begge Spejlene ere erstattede af to over hinanden anbragte ligesidede retvinklede Glasprismer, hvis Hypotenuseflader virke som plane Spejl. (Litt.: Ambronn, »Handbuch der astron. Instrumentenkunde«, II [Berlin 1899]). *J. Fr. S.*

Sekstanten (Sextans), et af Hevel indført mindre Stjernebillede S. f. Løven paa begge Sider af Ækvator, indeholder efter Heis 48 for det blotte Øje synlige Stjerner; heraf ere 7 af 5. Størrelse, Resten er svagere. Af Dobbeltstjerner kunne mærkes 9, en rødlig Stjerne af 7. med en Ledsager af 8. Størrelse, beliggende paa ret Linie med α og π i Løven, samt 35 af $6{,}5$. og 7. Størrelse foruden den fysiske Dobbeltstjerne *y*, der blev funden 1852 af Al van Clark, og som efter

Glasenapp har en Periode paa 94 Aar. Af foranderlige Stjerner kendes hidtil kun I, men denne er teleskopisk. Blandt Stjernetaagerne nævnes den ret S. f. α i Løven liggende, der er nok saa lysstærk, men liden; den ledsages af en svagere Taage. *J. Fr. S.*

Sekstét, et Musikstykke for seks selvstændige Stemmer, Instrumenter eller Sangstemmer, med eller uden Akkompagnement. *S. L.*

Sekstōl, en Nodegruppe paa seks lige lange Toner, der skal udføres inden for samme Tidsrum, som ellers normalt vilde tilfalde et større eller mindre Antal Toner af samme Nodeværdi. Jfr. Decimol og Triol. *S. L.*

Seksuālorganer d. s. s. Kønsorganer.

Seksuālpsykologi, Læren om Kønslivets sjælelige Fænomener. Til Trods for Sagens store Betydning og Interesse er denne Gren af Psykologien endnu saa lidet bearbejdet, at man selv i de større psykologiske Haandbøger næppe finder Antydninger deraf, hvilket naturligt er begrundet i, dels at Fænomenerne ere saa overordentlig komplicerede, og dels at det er saa vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at skaffe sig paalidelige Iagttagelser. Bedst kendte og omhyggelig beskrevne ere de talrige anormale og sygelige Fænomener, som findes paa dette Omraade, idet de perverse Tilstande i nogle Tilfælde nøde det paagældende Individ til at søge Lægehjælp og i andre Tilfælde bringe Individet i Konflikt med et velordnet Samfunds Straffelove. Der foreligger allerede talrige, til Dels voluminøse Specialarbejder af denne Art, men en systematisk Bearbejdelse af S. er endnu næppe forsøgt. (Litt.: Mantegazza, »Physiologie der Liebe« [1885]; Hammond, »Sexuelle Impotenz« [1889]; Krafft-Ebing, *Psychopathia sexualis* [9. Udg. 1894]; Moll, »Die konträre Sexualempfindung« [1899]: Raffalovich, *Uranisme et unisexualité* [1896]; Ellis, *Studies in psychology of sex* [1. — 2. Bd., 1900]). *Alfr. L.*

Seksuél (lat.), kønslig.

Sekt kaldes et religiøst Samfund, som udskiller sig fra det bestaaende Kirkesamfund, idet en eller anden Læresætning, som har været fornægtet eller overset, nu drages frem til en dominerende Stilling. Grænsen mellem Benævnelserne S. og Kirkeafdeling er for øvrigt flydende, og Tholuck gav dette et slaaende Udtryk: »ingen i Kirke er fri for Vildfarelser, og ingen S. er dannet alene paa Vildfarelser«. Efter Sprogbrugen er der større Forskel mellem kirkelig og sekterisk end mellem Kirke og S. At en Bevægelse er sekterisk, betyder, at den er tilbøjelig til at drage den Enkelthed, som den særlig har faaet Øje for, frem paa det almenkristeliges Bekostning. *H. O—d.*

Sekt, Sect, af det spanske *Vino seco*, kaldes stærkt søde Vine, navnlig saadanne, der ere fremstillede af soltørrede Vine. I de senere Aar bruges S. i Tyskland som Betegnelse for Champagne. *K. M.*

Sektion (lat.) d. s. s. Obduktion (s. d.).

Sektion (lat.) kaldes i Fodfolket de Underenheder, hvori Delingen inddeles. Antallet af S. varierer i Reglen efter Delingens Størrelse, i Danmark fra 2 til 6. De gives inden for hver Deling Numre fra højre Fløj, begyndende med 1. S. paa Fløjene benævnes højre (venstre) Fløjsektion, hvilken Benævnelse bevares, selv om der tages omvendt Front. Kolonnen med Sektionsfront er Fodfolkets sædvanlige Marcheformation og benævnes Marchekolonnen. *B. P. B.*

Séktor (mat.) se Udsnit.

Séktor (astron.) se Zenitsektor.

Sekulārfest (af *seculum*, Tidsalder, Aarhundrede), Hundredeaarsfest, Aarhundredefest.

Sekularisatiōn, Omdannelse af kirkelige Institutioner og Omraader til verdslige, derunder Overførelse af Kirkeejendom til Staten. Som særlig fremtrædende Eksempler kunne nævnes S. under Karolingerne i Middelalderen, paa Reformationstiden, under Napoleon og endelig Kirkestatens S. i nyere Tid. *A. Th. J.*

Sekularíster er Tilhængerne af et agnostisk, antikirkeligt Parti i England, der forfægter visse etiske Anskuelser. >Secular« vil sige »verdslig« eller »timelig< og er rettet mod dem, der søge Livets Maal i noget efter Døden (se under Holyoake). *A. T—n.*

Sekulær (lat.), hvad der knytter sig til et »Sekel«, et Aarhundrede, et Tidsrum af hundrede Aar.

Sekund, $^1/_{60}$ af et Bueminut (Buesekund), betegnet ved ″, eller $^1/_{60}$ af et Tidsminut (Tidssekund) betegnet ved s.

Sekund (mat.) se Grad.

Sekund, det andet Trin i den diatoniske Tonerække, det mindste Interval i den brugelige musikalske Tonemasse. S. er enten lille: en halv Tone, stor: en hel Tone, eller forstørret: tre halve Toner. Se Interval. *S. L.*

Sekunda (*Secunda*, lat.), »anden«; derfor til Kvalitetsbetegnelse med Hensyn til Varer: en ringere Sort modsat »prima« (Secundavarer); det andet Eksemplar af et i to eller flere Eksemplarer udstedt Dokument, Kvittering e. l.; i Tyskland en almindelig Betegnelse for en højere Skoles anden Klasse (Eleverne kaldes Sekundaner).

Sekundakkord, den Akkord, der opstaar ved Omvending af en Septimakkord (Firklang), naar Septimen bliver Bastone. *S. L.*

Sekundánt (lat.), Vidne ved Duel (s. d.).

Sekundaveksel. Naar en Veksel udstedes i flere Eksemplarer, skal (nordiske Vekselloves § 66) hvert enkelt Eksemplar i selve Teksten betegne sin Orden i Rækkefølgen. Man kan hertil benytte de danske Ordenstal (første, anden, tredje o. s. v.), men i Alm. benyttes de latinske (prima, secunda, tertia o. s. v.). Naar Eksemplarerne ikke ere saaledes betegnede, gælder ethvert af dem som en selvstændig, i eet Eksemplar udstedt Veksel. Grunden til, at man udsteder en S., kan være den, at første Eksemplar (Prima) er bortkommen, eller at man vil sikre Vekselmodtageren mod denne Eventualitet. Navnlig naar Veksler skulle sendes til eller fra oversøiske Pladser, er det almindeligt, at man udsteder dem i flere Eksemplarer, som afsendes paa forskellige Dage eller ad forskellige Veje. *E. M.*

Sekundēre, at udføre en Understemme i et Musikstykke, at ledsage Hovedstemmen. *S. L.*

Sekundløjtnant se Løjtnant.

Sekundogenitur (nylat.), en Bestemmelse i den saakaldte Privatfyrsteret saavel som undertiden

ogsaa i visse højadelige Familiers Successionsordninger, hvorved der ved Siden af den førstefødtes fortrinligere Arveret (Primogenitur) ogsaa gælder en særlig Successionsret for den næstældste Søn fremfor andre Medlemmer af Familien til visse Formue- eller Herskerrettigheder. Saaledes gjaldt i den habsburgske Fyrsteret lige til 1859 den Ordning, at medens Kejserens ældste Søn havde Krav paa Østerrig's Krone ifølge Primogenitur, nedarvedes Retten til Storhertugdømmet Toscana efter Reglerne for S. *K. B.*

Sekundpendul, et Pendul (s. d.), der udfører en Enkeltsvingning i et Sekund.

Sekundær (lat.), efter Ordets egentlige Betydning: hvad der følger efter det »første«, i anden Linie, underordnet o. l.

Sekundærbaner, Jærnbaner af underordnet Betydning, d. s. s. Lokalbaner. Se Jærnbaner S. 1102 o. fl. St. *A. O—d.*

Sekundære Dannelser kaldes i al Almindelighed Mineraler og Bjærgarter, som ere opstaaede ved Sønderdeling af andre, tidligere eksisterende Mineraler ell. Bjærgarter. Specielt bruges Betegnelsen s. D. for de mesozoiske Aflejringer (Trias-, Jura- og Kridtformationerne). *J. P. R.*

Sekundærinfektiōn, et i den nyere Tid ikke sjælden anvendt Udtryk for at betegne de Saarinfektioner (Saarsygdomme), som ikke bero paa en Indførelse af Smitstoffet i samme Øjeblik, Saaret bibringes — hvilket vel er det almindeligste —, men hvor Smitstoffet er kommet til senere under Saarets Forløb. Afgørelsen heraf er oftest vanskelig, hvis der da ikke ligger meget lang Tid mellem Saarets Opstaaen og Saarsygdommens Optræden, da en kortere Mellemtid kan bero paa Smitstoffets Udvikling en Del senere end dets Indbringelse. Men saa snart der ligger en kendelig Tid imellem, kan man med Rette tale om S. En saadan ses hyppigst ved smaa tilfældige Læsioner, som Bæreren ikke ænser, saa at han udsætter Saaret for Smitte. De Saarsygdomme, som vel hyppigst vise sig ved S., ere Rosen (*Erysipelas*), *Lymfangitis* og Stivkrampe (*Tetanus*). Om dem maa man dog indrømme, at Smitstoffet vist meget ofte har været til Stede fra første Færd, men først senere — sekundært — har medført netop det Udbrud, der optræder. Af kroniske Lidelser ere Tuberkulose og Syfilis gentagne Gange optraadte som S. — Ved Operationssaar maa man være forberedt paa, at Huden har holdt paa Smitstof trods foretagen Desinfektion, og at dette Smitstof i Saarforløbet kommer til at forstyrre dette. Til Bekæmpelse af S. er der intet andet Middel til Raadighed end den allerstrengeste Aseptik og Antiseptik i Saarbehandlingen; for Lægfolk betyder dette Omhu over for alle de tilfældige smaa Læsioner, man paadrager sig. *E. A. T.*

Sekundærstrøm, en elektrisk Strøm, der fremkaldes ved Variationer i en anden Strøm, Hovedstrømmen eller Primærstrømmen. Se Induktion og Induktionsapparater. *K. S. K.*

Sekuritēt (lat.), Sikkerhed, kan bruges som Betegnelse for et Dokument, der tjener til Sikring af en Formueret. *E. M.*

Sekvens (lat.) kalder man i Kompositionslæren en trinvis Forskydning af et Motiv fra et Tonetrin til et andet. *S. L.*

Sekvester (lat.), Sekvestration, er et Udtryk, der i forskellige ældre danske Love — ligesom »Beslag« (s. d.) — bruges som Betegnelse for Arrest (s. d.) paa et større Formuekompleks. Undertiden bruges Ordet dog ogsaa i videre Forstand som tillige omfattende Eksekution. Om S. i Anledning af Embedsmænds Kassemangel gælde nogle særlige Regler ifølge Alm. Kassefrd. 8. Juli 1840 (§§ 6 og 56). *E. T.*

Sekvester (lat.) kalder man de større eller mindre Stykker Knogle, der afdø og løsne sig ved den sygelige Proces i Knoglen, der kaldes Nekrose (s. d.), og som oftest slutter sig til Benbetændelserne, Benmarvsbetændelser, Benhindebetændelser (Ostitis, Osteomyelitis, Periostitis). S. kan være saa stort, at det indtager en hel Knogles Diafyse (se Ben), eller det kan indskrænke sig til mindre, ja ganske smaa Stykker. Den kompakte Bensubstans i de lange Knogler og de flade Knogler er hyppigst Sædet for Dannelse af S., der dog kunne vise sig i alle Slags Knogler. S. vedligeholder Suppuration og bør fjernes ad operativ Vej. *E. A. T.*

Sekvestratiōn se Sekvester.

Sekvestrotomi, Operation for at fjerne et Sekvester (s. d.).

Sel kaldes i Norge et Sæterhus. Ordet er beslægtet med Sal. *Hj. F.*

Sela, en af de gamle Edomitters vigtigste Byer (der bl. a. indtoges af Juda Konge Amazia, se 2. Kong. 14, 7), senere Sæde for Nabatæernes Konger, laa omtr. 125 Km. N. N. 0. f. Akaba-Bugtens nordligste Spids og omtr. 100 Km. S. S. 0. f. Sydspidsen af det døde Hav, 0. f. den Indsænkning (»El-Gohr«), der fortsætter Akaba-Bugten mod Nord, og i hvis nordlige Fortsættelse det døde Hav og Genesareth-Søen ligge. Stedet, hvor S. laa, var en af stejle Klipper omgivet, vel vandet og frugtbar Dal. S., der betyder »Klippe«, kaldtes af Grækerne *Petra* og omtales oftere af græske Geografer o. a., saaledes af Josefos. Byen, der ogsaa nævnes af arabiske Geografer, besøgtes først af Burckhardt og beskreves udførlig af Grev Léon de Laborde (»Voyage de l'Arabie Pétrée« [Paris 1830]). Senere er der i Klipperne omkring det gamle S. af franske Missionærer o. a. opdaget en Del vigtige nabatæiske Indskrifter, ligesom der ogsaa er fundet adskillige i Klipperne indhuggede Gravkamre. Byen S. (Petra) var et vigtigt Punkt for Oldtidens Karavanhandel og derved Sæde for en velhavende Befolkning. Under Trajan kom S. under Romerne, og under Hadrian opkaldtes den efter denne Kejser og fik Navnet Adrianopolis, men Byen kom aldrig mere til at faa den Betydning, den havde haft i Uafhængighedens Dage. *V. S.*

Selache se Brugden.

Selachier (*Selachii*) d. s. s. Tværmunde (s. d.).

Seladōn, egl. fr. *céladon* [seladō'], kaldes en bleggrøn eller graagrøn Farve; Navnet bruges f. Eks. i Keramikken. Det stammer fra D'Urfé's Hyrderoman »Astrée« (17. Aarh.), hvor en af Personerne, en bly og smægtende Elsker, hedder saaledes. *E. G.*

Seladonít se Grønjord.

Seladon-Porcelæn, Benævnelse paa det ældste kendte kinesiske Porcelæn. Det bestaar af en tyk

meget haard, brun, ikke gennemsigtig Masse, overtrukken med en mere eller mindre uigennemsigtig Email med Farve i alle Nuancer. Forsiringen er meget simpel og bestaar i de fleste Tilfælde af et mere eller mindre regelmæssigt Net af kunstig frembragte Ridser, af hvilken Grund man i nyere Tid har kaldt denne Art Porcelæn for »cracquelé«. Ridserne frembringes paa den Maade, at man udsætter de fra Ovnen kommende Stykker for en hurtig Afkøling enten ved Kulde eller ved Hjælp af Vand. De derved fremkomne Ridser udfyldes da med en eller anden Farve. Ofte er Seladonernes Masse prydet med modelerede Relieffer eller med simple Ranker, Striber, Stjerner, som ere indridsede eller indtrykte i det fugtige Porcelæn og siden udfyldte med Glasur, saa at de i det færdige Stykke staa med en mørkere Farve mod Fladen. S. er i nyere Tider blevet gjort til Genstand for mange Efterlavninger. *R. B.*

Selaginélla se Selaginellaceae.

Selaginellacëae, Familie af *Lycopodinae* med en enkelt Slægt *Selaginella* Spring., i den ukønnede Generation fleraarige Urter med tynde, skøre og gerne krybende Stængler, der ere trinde eller oftere kantede eller flade; i sidste Fald ere de dorsiventralt byggede, man skelner mellem en Over- og en Underside; deres Forgrening er hyppigst rig og tilsyneladende gaffelformet. Fra Forgreningspunkterne udspringe de saakaldte »Rodbærere«, hvis morfologiske Karakter er usikker, og som i deres Spids bære Rødder; Rodbærerne ere ligesom Rødderne geotropiske. Bladene ere egentlig modsatte, men paa Grund af Dorsiventraliteten sidde de ikke i Bladrækker, der ere vinkelrette paa hinanden; paa Stængelens Overside findes ofte to Rækker smaa Blade, fra Flankerne eller fra Undersiden to Rækker større Blade; hos nogle Arter ere dog Bladene spredte, og selv hos samme Art kunne de være baade modsatte og spredte. De ere overhovedet kun smaa, udelte og forsynede med kun een Nerve; en lille Skedehinde findes. De frugtbare Blade ere hyppigst forskellige fra de golde og samlede i en aksformet Stand. Denne indeholder baade Mikro- og Makrosporangier; i de første findes talrige Sporer, i de sidste kun 4 Sporer. Den kønnede Generations Forkim ere yderst reducerede. Ved Mikrosporernes Spiring komme Spermatozoïderne, der have to Svingtraade, frem, og endnu medens Makrosporerne ere indesluttede i Sporangiet, dannes Forkim og Arkegonier. Senere falde Makrosporerne til Jorden og befrugtes, idet deres Skal aabner sig lidt. *S.* tæller ca. 500 Arter, de fleste i tropiske og subtropiske Skove paa skyggefulde Steder. I Europa findes kun 4 Arter, 2 i Tyskland. Af disse er *S. selaginoides* (L.) Link (Dværg-Ulvefod, *S. spinosa* P. B., *S. spinulosa* Al. Br.) nordisk; den findes i det nordvestlige Jylland, men er selv der sjælden; i Norge vokser den langs Vestkysten og til Fjælds. Stængelen er nedliggende og har opstigende, 3—8 Cm. lange Grene; Bladene ere spredte, lancetdannede og savtakkede. En Del Arter dyrkes som Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

S. denticulata (L.) Link, Sydafrika, er lav og stærkt krybende. *S. Martensi* Spring. (Mejico), *S. M. compacta* Al. Br. og *S. Emmeliana* van Geert udmærke sig alle ved deres smukke Løv. De to sidstnævnte fordre Varmhus, den første kan nøjes med halvvarmt Hus. *S.* skulle have megen Skygge, fugtig og sluttet Luft, helst Undervarme, saa længe Væksten varer. De formeres let ved Stiklinger om Foraaret. *L. H.*

Selam (arab.) betyder Hilsen; den almindelige orientalske Hilsensformular er *esselâmu alajkum* o: Fred med eder, hvortil Svaret lyder: *wa-alajkum esselâm* (i den fuldstændige Form med Tilføjelsen *wa-rahmatu-llâhwa barakâtuh*) o: og med dder være Fred (og Guds Barmhjertighed og hans Velsignelser). Da der med S. imidlertid menes den Fred, som kun opnaas ved Islam, bliver Følgen, at denne Hilsensformular kun anvendes af og til Muhamedanere; det er en religiøs Taktløshed, naar den undertiden benyttes af Europæere. *F. O.*

Selamlik (arab.-tyrk.) betegner i orientalske Huse den Del af Lejligheden, hvortil fremmede have Adgang, i Modsætning til Harem. Paa Tyrkisk bruges Ordet dernæst om de Modtagelser, der her finde Sted, og endelig er det gaaet over til specielt at betegne Sultanens Tog til Moskeen til Fredagsbønnen, hvilket er forbundet med en stor Parade og i Reglen en derpaa følgende Modtagelse af diplomatiske Personligheder. *F. O.*

Seland, Hans, norsk Digter, er født paa Gaarden Seland nær Flekkefjord 5. Marts 1867. Hans Liv og hans Uddannelse have været Jordbrugerens; efter at have gennemgaaet Folkeskolen og et Vinterkursus paa Amtsskolen gik han i 2 Aar paa Landbrugsskole og var derefter et Aar ved danske Mejerier; siden har han for det meste arbejdet paa sin Faders lille tarvelige Gaard inde mellem Fjældene. I Slutn. af 1880'erne begyndte han at skrive flittig i Bladene, navnlig i »Haugesunderen« og »Firda«, og i Haugesund debuterede han 1890 som Forfatter med en liden Digtsamling »Ungdom«. I videre Kredse blev hans Navn først kendt med de to Fortællinger »Ein liten gut« [Bergen 1891] og »I straumen« [Bergen 1892], som enkelt og sandt, men uden synderlig Originalitet skildrede en Bondeguts Udvikling. Men virkelig Navnkundighed naaede han, da han 1892 begyndte at optræde som »Hikstorie«-Fortæller, og som saadan har han siden optraadt rundt om i Landet; han har ogsaa udgivet flere i Samlinger af sine komiske Smaafortællinger, navnlig »Hikstorier« [Chra. 1893] og »Seiande segner« [Chra. 1900]. Det, som skaber den uimodstaaelige Komik i disse, er den naive Troværdighed i Fortællemaaden, og de ere i Virkeligheden allerede Fragmenter af rene Bygdelivs- og Bondeskildringer. Paa Overgangen til en mere samlet kunstnerisk Fremstilling stod Bogen om »Søren Lande« [Chra. 1895], og med Fortællingen »Trældoms kaar« [Chra. 1896] rykkede S. frem i forI reste Række blandt norske Bondelivsskildrere; af hans senere Bøger maa særlig nævnes »Andror« [1898], »Eikeli« [1900] og »Synkvervd« [1902], og for hver af disse Bøger har han naaet dybere i psykologisk Forstaaelse. Det er almindelige Bønders Hverdagsliv, han fortæller om, og især skildrer han de økonomiske Forholds, Madstrævets, Rolle i Sjælelivet; alt er præget af stilfærdig, simpel Sandhed og baaret af varm menneskelig Medfølelse, som lægger Poesi over Livskampene. Dette Forfatterskab indbragte 1903

S. Statens Forfatterstipendium, som han brugte til et Vinterophold blandt Nordmændene i Amerika. (Litt.: Tidsskriftet »Nora« 1894, S. 49—52; det norske »Dagbladet« 1900, Nr. 315 af H. Koht). *Cand. mag. Halvdan Koht.*

Selangor (Salangor), britisk Vasalstat paa Malaka, 8,000 □Km. med (1899) 160,000 Indb., næsten alle Kinesere. Hovedstad er Kwala Lampur, der er forbunden med Havnestaden Kelang ved en Jærnbane. S. er rig paa Tinmalm, hvoraf Produktionen er i rask Fremgang. Agerbruget frembringer Sago, Peber, Kakao, Sukker, Tobak o. s. v. Indførselen havde 1893 en Værdi af 12,9 Mill. Doll., Udførselen 12,1 Mill. Doll. Statens Indtægter vare s. A. 3,3 Mill. Doll. *M. V.*

Selanik se Saloniki.

Selb, By i det bayerske Regeringsdistrikt Oberfranken i de nordøstlige Fichtelgebirge ved Eger's Biflod S., har (1900) 7,200 Indb. Fabrikation af Bomuldsvarer, Papir, Porcelæn, Savskæreri. *Joh. F.*

Selborne [se'lbɔ.n], Roundell Palmer, Lord, engelsk Statsmand, født 27. Novbr. 1812, død 4. Maj 1895. Som R. Palmer blev han 1837 Sagfører i London og var 1847—57 liberalt Medlem af Underhuset. Genvalgt 1861 blev han Juli s. A. *Solicitor-* og 1863 *Attorney-general* indtil Juli 1866, men han vilde ikke Decbr. 1868 modtage Værdigheden som Lordkansler, fordi han misbilligede Gladstone's Plan om at ophæve den irske Statskirke. Derimod tog han i de følgende Aar virksom Del i Lovgivningsarbejdet og var 1871—72 en af Regeringens Kommissærer i Alabama-Sagen. Til Løn blev han Oktbr. 1872 ophøjet til Peer som Lord S. og Lordkansler indtil Febr. 1874. Han indbragte i denne Stilling et Lovforslag om Sammensmeltning af de store engelske Domstole og gav derved Stødet til den omfattende Retsreform, som først afsluttedes 1876. Han blev paa ny Lordkansler under Gladstone Apr. 1880 — Juni 1885, men vilde ikke overtage Posten 3. Gang Febr. 1886, fordi han var en Modstander af Irland's Selvstyre. 1892 blev han forfremmet til Jarl S. — Hans Søn William, Jarl S., født 17. Oktbr. 1853, ægtede 1883 Markis Salisbury's ældste Datter og var 1886—95 som Viscount Wolmer Medlem af Underhuset (liberal Unionist), fulgte 1895 sin Fader som Peer og blev Juni s. A. Understatssekretær for Kolonierne, Novbr. 1900 første Admiralitetslord. *E. E.*

Selbll, Herred i Strinden og Selbu Fogderi (skal fremtidig tilhøre Uttrøndelagen Politimesterdistrikt), søndre Throndhjem's Amt. 1,174 □Km., hvoraf ca. 82 □ Km. Ferskvand. (1900) 4,607 Indb., altsaa ca. 4,2 pr. □Km. S., der tillige omfatter Selbu Sogn med Selbustranden Kapel under Selbu Præstegæld, begrænses af følgende Herreder: Klæbu, Strinden, Malvik, Nedre Stjørdalen, Hegre, Meraker, Tydalen, Holtaalen og Singsaas, hvorhos det har et Grænsepunkt fælles med Flaa og Horg Herred. Indtil Beg. af 1901 hørte ogsaa det nuværende Tydalen Herred (Tydalen Sogn) med til S., hvis gamle Navn er *Selabú*. Herredet ligger omkring den midtre og østre Del af Selbusjöen (160 M. o. H.; 59 □ Km., hvoraf 52 □ Km. inden for dette Herred) og den nedre (vestre) Del af Elven Nea's Dalføre. Foruden denne Elv, der kommer fra Sydøst og falder i Selbusjøen i Nærheden af Selbu Hovedkirke, bør ogsaa nævnes Elven Naala, der kommer fra Syd og falder i Selbusjøen lidt V. f. Nea's Udløb, samt Garbergelven, der kommer fra Øst og falder ud i Selbusjøens nordøstligste Bugt. Nea's vigtigste Bielv inden for dette Herred er Rotla, der kommer fra Øst. Inden for S. findes derhos en Mængde mindre Elve og Vande. Herredet maa i det store betragtet kaldes et Fjælddistrikt, blandt hvis højeste Toppe kunne nævnes Fongen (1,459 M.), Ruten (1,173 M.) og Melshogna (1,033 M.), alle i Grænsen mod Tydalen, samt Storskarven (1,180 M.), Grænsepunkt mod Meraker og Hegre, tillige med Bukhammeren (1,082 M.) og Bringen (1,058 M.), begge i Grænsen mod Holtaalen. — Kun en forholdsvis liden Del af Herredet er skikket til Agerbrug, derimod har det gode Beiter og store Skovstrækninger. Den meste Bebyggelse findes i Dalførerne og ved Selbusjøens sydøstlige Ende. Paa Søens nordre Bred hen imod dens østre Ende findes Bygdelaget Stranden og et Stykke op i Neadalen den lille Bygd Floren.

I S. var der i ældre Dage ikke liden Bjærgværksdrift paa Kobber, dels i det nuværende S., dels inden for det nuværende Tydalen Herred. De fleste Forekomster bleve drevne under Selbu Kobberværk, hvis Drift begyndte 1713. Senere erhvervede Værket flere Ertsanvisninger i Meraker Herred (s. d.), hvorefter Grubedriften i S. lidt efter lidt ophørte og overførtes til Meraker, hvor Værket 1806 indkøbte det saakaldte Meraker Gods. — I S. har man derhos tilvirket Kværnstene fra langt tilbage i Tiden. Denne gamle Bedrift er i mange Henseender mærkværdig, dels ved Stenenes Beskaffenhed, dels ved Brudenes Beliggenhed og de Vanskeligheder, man har at kæmpe med. Dertil kommer, at Bedriften har udviklet sit eget tekniske Sprog og sin egen Bjærgret. Det bedste »Kværnberg« findes i Nærheden af Rotla's Kilder, noget S. f. Skarvfjældene. 1898 vare 12 Brud i Drift. I S. brydes ogsaa en Del Brynestene samt derhos Grøtsten eller Veksten til Gryder og Ovne. — Af industrielle Anlæg findes foruden de mange Stenbrud ogsaa en Del Savbrug, Høvlerier, Møllebrug og enkelte andre, mindre Anlæg. Blandt større Gaarde kunne nævnes Punde, Sesaas, Flønes, Belle, Holm, Flaknan, Rolset, Hegset, Kraakstad, Tronset og Aftræt. I Nærheden af Hovedkirken ligger Selbu Sanatorium, der for øvrigt ikke har været benyttet som saadant de sidste Par Aar (1904). En stor Del af S. har stidligere tilhørt de Angell'ske Stiftelser; men dette Gods er nu udlagt til Salgs.

S. har indtil de senere Aar været temmelig isoleret og Kommunikationsmidlerne did daarlige. 1849 var der saaledes i S. ikke Post, ikke Veje, ikke Læge og ikke Landhandler. Nu føre forholdsvis gode Veje til Herredet, Selbusjøen befares med Dampbaad, og Bygden har Telefonforbindelse med Throndhjem. Derhos findes nu inden for Herredet flere Bygdeveje, specielt i Neadalen og langs Selbusjøens østlige Bred. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Amund Helland, »Søndre Throndhjem's Amt« [Chra. 1898]). *P. N.*

Selby [se'lbi], By i det nordlige England, Westri-

ding of Yorkshire, ved Ouse, som her er sejlbar, har en prægtig Klosterkirke fra Vilhelm I's Tid, driver Fabrikation af Tvist, Sejldug, Læder og Jærnvarer og har (1891) 6,022 Indb. *M. Kr.*

Selby, en gammel engelsk Adelsslægt, som fører et 7 Gange af Guld og sort tværdelt Skjold. 1775 kom Charles August S. (født 1755) til Kjøbenhavn, hvor han oprettede et stort Handelshus og erhvervede sig en betydelig Formue. Han ejede Godserne Bækkeskov, Sparresholm, Ourupgaard m. fl., blev 1796 optagen i Friherrestanden og døde 1823. Hans ældste Søn, Geheimekonferensraad, Baron Charles Borre S. (født 1778), 1810—13 Gesandt hos Kong Jerome af Westfalen, 1820—42 i Haag, døde 1849 som sidste Mand af Slægten i Danmark; den yngste Søn, Baron Nicolai Tuite S. (1782—1815) tjente med Bravur i det østerrigske Rytteri mod Napoleon. *H.-L.*

Selby'ske friherrelige Forlods, oprettet 1845 af Baron Charles August Selby for hans Søn, Baron Charles Borre S. (se ovenf.) med 156,000 Rdl., udgør nu 263,483 Kr. foruden en Alimentationskapital paa 204,397 Kr. og et 1885 oprettet Allodium paa 235,000 Kr. Efter Baron Charles Borre S.'s Død tilfaldt Forlodset først hans ældste Datter, Baronesse Eleonore Wedell-Wedellsborg, efter hvis barnløse Død det tilfaldt den anden Søsters Søn, Baron Brienen i Holland; men da han ikke vilde efterkomme Erektionsbrevets Bestemmelse om, at han som Udlænding skulde erhverve dansk Indfødsret, tilfaldt Forlodset den næste Datters Søn, Grev Preben Bille-Brahe til Grevskabet Brahesminde, som derefter antog Navnet Bille-Brahe-S. *H.-L.*

Selden, John, engelsk Jurist og Politiker, født i Salvington 12. Decbr. 1584, død i London 30. Novbr. 1654, vandt stort Ry som Gransker af England's Retsforhold og deres historiske Udvikling. Berømte blandt hans Skrifter ere: »The Duello or Single Combat«, »History of Tythes« og *Mare Clausum*; i dette sidste hævdede han mod Grotius'es Skrift *Mare Liberum* England's Herredømme over dets omliggende Have. — Som Underhusmedlem var han 1623, 1626 og 1627 en af Førerne for Oppositionen mod Karl I og sad derfor fængslet i Tower 1629—31. 1640 var han, som Medlem af det lange Parlament, med i Undersøgelseskomiteen angaaende Karl I's Brud paa Parlamentets Privilegier, men trak sig efter 1642 mere og mere tilbage og forholdt sig helt passiv under Kongens Proces og Cromwell's Stigen til Magten. Som Kunstkender og Orientalist var han skattet og Ven af Ben Jonson. *J. L.*

Seldshukker (rigtigere Seldshukider), tyrkisk Dynasti, der herskede i Persien og Forasien i II, —12. Aarh. e. Chr. Slægtens Stamfader Seldshuk var Høvding for Gusernes Stamme, der havde sit Hjem i Jaxartes-Egnene. Hans Sønnesønner Togrui Beg og Tshakyr Beg sloge Ghaznaviderne, der vare Herrer i det nordlige og østlige Iran, og de bujidiske Smaafyrster, der herskede i det vestlige Iran og Mesopotamien; Togrui styrtede Bujidernes Hovedlinie, der var Indehaver af den verdslige Magt i Bagdad, og ægtede Kalifen Kaïm's Datter. Tshakyr døde 1059, Togrui 4 Aar senere. De følgende to Seldshuk-Sultaner, Tshakyr's Søn og Sønnesøn Alp Arlan og Melikshah, høre til Persien's største Navne i Middelalderen, men under Melikshah's Sønner Barkiarok og Muhamed gik Riget stadig tilbage ved indre Strid og var oftere en Opløsning nær, og efter Muhamed's Død faldt Rigets vestlige Dele fra hinanden i en Række Smaastater under de saakaldte Atabeger, medens Melikshah's yngste Søn Sandshar hævdede Magten i det østlige Iran. Han var den sidste betydelige Hersker af sin Slægt, men trods al Dygtighed kunde han ikke i Længden hævde sig i Kampen med de talrige Fjender, der omgave hans Rige, og med hans Efterfølgere gik det seldshukidiske Rige under. — Et seldshukidisk Rige i Lilleasien (Ikonium) grundlagdes af Seldshuk's Sønnesønssøn Suleiman ibn Kutulmish, til hvem Sultan Melikshah 1075 overlod det af ham erobrede Lilleasien. Kilidsh Arslan I gjorde 1097 Byen Ikonium (nu Konja) til sin Residens. Dette Rige, der spillede en Rolle i Korstogstiden, bestod indtil Beg. af 14. Aarh. De senere Sultaner af Ikonium havde dog under Mongolernes Overhøjhed mistet næsten al Selvstændighed. — Mindre seldshukidiske Riger opstode i Kerman, hvor Tshakyr Beg's Søn Kavurd havde faaet Forvaltningen overdraget, og dennes Søn Sultanshah gjorde sig uafhængig, og i Syrien, hvor Melikshah's Broder Tutush erobrede Haleb og Damaskus. Kerman-Riget holdt sig til Slutn. af 11. Aarh., medens Tutush'es Efterkommere herskede i forskellige syriske Byer indtil Midten af 12. Aarh. *A. C.*

Sele se Seletøj.

Sele, Flod i Syditalien, udspringer 720 M. o. H. paa Monte Oppido i Apenninerne, strømmer først mod Syd og derefter mod Vest og udmunder i Salerno-Bugten ved Torre del Sele, hvor den danner et sumpet og usundt Delta. Med sine Tilløb Tanagro, Platano, Metandro, Fasinella og Caiore afvander S. en stor Del af Provinsen Salerno samt Dele af Potenza og Avellino eller i alt 2,660 □Km. S.'s Længde er 70 Km.; men regnes Tanagro som Hovedflod, bliver den 140 Km. lang. I Oldtiden hed S. *Silarus. H. P. S.*

Selefke, Selevkeh, By i Lilleasien, tyrkisk Vilajet Adana, ligger i det gamle Landskab Cilicien 25 Km. fra Mundingen af Gök-Su, Oldtidens *Calycadnus.* (1892) 2,500 Indb. Den nuværende By er yderst forfalden, men der ligger i Nærheden Ruiner af den Oldtidsby, der anlagdes af Seleukos Nikator og bar Navnet *Seleukia Trachea* ell. *S. Tracheotis.* Desuden har S. et smukt Slot fra Middelalderen. *H. P. S.*

Selektion (lat.), Udvalg.

Selēn, Se =79, et Grundstof, der hører til samme Gruppe som Svovl, forekommer kun sjældent og i ringe Mængde i Naturen, navnlig i Svovlkis fra Böhmen og Sverige samt i Selenbly. Det blev opdaget af Berzelius 1817 i Slam fra Blykamrene i Svovlsyrefabrikationen. S. optræder ligesom Svovl i forskellige allotropiske Modifikationer. Amorft S. faas ved Reduktion af Selensyrling, SeO_2, med Svovlsyrling og er et rødbrunt, i Svovlkulstof opløseligt Pulver af Vægtfylde $4{,}26$. Af Opløsningen i Svovlkulstof udkrystalliserer S. i brunrøde Krystaller af Vægtfylde 4,5. — Ved Henstand af en Opløsning af Selenkalium i Luften udskilles bladede sorte Selen-

krystaller af Vægtfylde 4,8; disse ere isomorfe med Svovl, men uopløselige i Svovlkulstof. Ved hurtig Afkøling af smeltet S. stivner det til en amorf, glasagtig, sort Masse af Vægtfylde 4,28, som er opløselig i Svovlkulstof. Opvarmes amorft S. til 90—100°, stiger Temperaturen pludselig til over 200°, og det forvandles derved til en mørkegraa, krystallinsk Masse af Vægtfylde 4,8, som er metalglinsende, leder Elektriciteten og er uopløselig i Svovlkulstof; samme Produkt faas ved langsom Afkøling af smeltet S. S. smelter ved 217° og koger ved henimod 660°. Det ligner i sine kemiske Forhold Svovl, brænder med rødligblaa Flamme til Selendioxyd, SeO_2, og udbreder derved en ejendommelig Lugt, der minder om raadne Ræddiker. Med Brint danner S. **Selenbrinte**, H_2S, som faas ved Indvirkning af Saltsyre paa Selenjærn; det er en farveløs, giftig Luftart, der lugter modbydelig. — **Selensyrlinganhydrid** ell. Selendioxyd, SeO_2, faas ved Forbrænding af S. og danner lange hvide Naale, der opløses i Vand, idet der dannes Selensyrling, H_2SO_3; denne giver ved Behandling med Klor Selensyre, H_2SeO_4, der svarer til Svovlsyre, og er en olieagtig Vædske. *O. C.*

Selēnbly se Clausthalit.

Selēne var hos Grækerne den almindeligste Personifikation af Maanelyset, altid tænkt som en ikke helt ung Kvindeskikkelse, der i lang Klædning og med et lysende Diadem om sit Hoved rider eller kører hen over Himmelen. Hos Hesiodos kaldes hun en Titanide, Datter af Hyperion og Theia, Søster til Helios (Solen) og Eos (Morgenrøden). Medens de to store homeriske Digte ikke kende S. som Maanegudinde, er en af de lidt senere, homeriske Hymner rettet til hende og skildrer, hvorledes hun efter sit Bad i Okeanos, klædt i sin straalende Dragt, spænder Føllene i Aaget og i den sildige Kvæld kører frem, idet hun om sig spreder Fuldmaanens klare Lys. Ofte tænkes hun som her at køre over Himmelen, ikke som Helios med fyrigt Firspand, men i jævnere Tog, med Tospand af hvide Heste, Muldyr eller Okser, ofte prydede med Halvmaanen. Ret ofte ses hun ogsaa afbildet ridende. Paa Vasebilleder ses hun hyppig, ogsaa som Modstykke til Helios; medens denne kører frem, op paa Himmelen, forsvinder S. i Havet paa modsat Side. Ligesom Helios sammenblandes med Apollon, glider S. ofte sammen med Artemis eller Hekate. Nogen selvstændig Kultus har hun næppe haft; større er hendes Betydning for Poesi og Kunst.

Feidias havde fremstillet S. paa den olympiske Zeus'es Tronstol. Paa et Fragment af det store Pergamons-Relief ses hun ridende. Paa Parthenon's Østgavl saas til den ene Side Helios, yderst til den anden S. Almindelig udbredt var det skønne Sagn om Gudindens Kærlighedsforhold til Endymion, hvem hun saa paa Bjærget Latmos i Karien. Andre Sagn berettede, at hun med Zeus havde Sønnen Pandion, ligesom om hendes og Endymion's 50 Sønner. Ogsaa Digteren Musaios kaldes Søn af S. *H. A. K.*

Selenga, Flod i Nordasien, udspringer paa Changai-Bjærgene i Mongoliet under Navnet Eder, optager i venstre Bred Egin-kol, Afløbet for Søen Kosso-gol, løber ind i den sibiriske Provins Transbaikalien og falder efter et 1,205 Km. langt Løb ud i Baikal-Søen. S. er sejlbar omtrent til Mongoliet's Grænse. S. med sin Fortsættelse Angara er Jenissej's længste Kildeflod. *M. V.*

Selenit er klar, bladet Gips (Marieglas).

Selenitcement se Gips.

Selenitter (græ., af *Selene*, Maane), Maanebeboere.

Selēnkobber se Berzelin.

Selenodénter. De parrettaaede Hovdyr kunne efter deres Kindtænders Form deles i de bunodonte med knudrede Tænder (Svinegruppen) og de selenodonte med halvmaanedannede Emailfigurer paa Tandens Tyggeflade; herhen høre Drøvtyggerne og de tertiære *Anoplotherioidea* (s. d.). *Selenodontia* anvendes undertiden som Familienavn for denne Gruppe. *M. ML.*

Selenografi (græ.: »Maanebeskrivelse«), Topografi af Maanen, Beskrivelse og grafisk Fremstilling af Maanens Overflade. Se Maanen og Maanekort. *J. Fr. S.*

Selenotropísme (græ.) har man undertiden brugt som Betegnelse for den af Maanelyset fremkaldte fotometriske Bevægelse hos Planter, jfr. heliotropiske Bevægelser under Bevægelser, Planternes, S. 1009. *W. J.*

Selenotypī (græ.), Trykning med Plader, som faas ved at hælde smeltet Skriftmetal paa en kold Jærnplade. Luftblærerne frembringe en Del smaa runde Fordybninger i Trykpladen, og de Aftryk, der gøres af denne med Farve paa Papir, faa nogen Lighed med Maanebjærgene, sete i Kikkert. Deraf Navnet. *F. R. F.*

Selēnsølv se Blyglans.

Selenter-Sø ligger 14 Km. N. N. 0. f. Plon i Holsten, strækker sig med en Længde af 8,6 Km. i Retning fra Vestnordvest til Østsydøst, ligger i en Højde af 37 Km. o. H. og har et Areal af 26 □Km. Mod Nord har S. Afløb til Østersøen, ved den sydlige Bred findes den smukt liggende Landsby Selenter og Slottet Blomenberg. 2 Km. mod Nordøst hæver Pilsberg (128 M.) sig. *Joh. F.*

Seletryk kaldes hos Hesten saadanne Beskadigelser, som ere fremkaldte af Seletøjet, fordi dette er for tungt, mangelfuldt tilpasset eller urigtig anlagt. Selve Beskadigelserne kunne have en meget forskellig Karakter (se Mankebrud), men i Alm. drejer det sig om Hudafskrabninger (Ekskoriationer) eller Bortdøen (tør Brand, Mumifikation) af Huden med Dannelsen af en større eller mindre, læderagtig Ægt (s. d.) og ledsaget af mere eller mindre heftige Betændelsesprocesser i Omfanget. S. optræder hyppigst hos unge Heste og hos saadanne, som i længere Tid ikke have arbejdet, og hvis Hud derfor er uvant med Seletøjets Slid. Nogle Dyr ere for øvrigt mere udsatte end andre for at blive »brudte« af Seletøjet, fordi de have en særlig fin og følsom Hud. I Danmark, hvor Bringeselen er det almindeligst benyttede Seletøj til Arbejdsbrug, ses S. oftest paa Bringen, hvor det i Reglen fremkommer, fordi Bringestykket anlægges for lavt. Paa Ryggen optræder S. ogsaa, fremkaldt ved et for lavt »Kammer« i Vandkappen, eller ved at Bringestykket er for langt og spændt for højt op i Vandkappen, saaledes at Hesten kommer til at trække med denne. Ogsaa i Nakken og under

Halen tilføjes der ofte Hesten Tryksaar af henholdsvis Grime eller Hovedtøj og Haleremmen. S. kompliceres undertiden af specifikke Infektionssygdomme. Saarene i Bringen danne kun alt for ofte Indgangsporten for *Botryomyces*-Svampen, der ved at vokse i Vævene giver Anledning til Dannelsen af »Bringeknuder« og »Bringebylder« (Botryomycom, se Botryomycosis), og Stivkrampe er ikke sjælden Følgen af, at Saarene i Nakken og navnlig under Halen inficeres med *Tetanus*-Bacillen. Ved Ordningen af Behandlingen maa der først og fremmest tages Sigte paa at faa Seletøjet ændret saaledes, at dette ikke »ligger til« paa de syge Hudpartier. Selve Beskadigelserne behandles efter de almindelige kirurgiske Principper. *G. S.*

Seletøj bestaar af Hovedtøjet (s. d.), Selen, Tømmerne og Bringekoblerne (s. d.). Selens væsentligste Bestanddele ere Kumte (se Kumtesele) eller Bringestykker, Vandkappe eller Mankepude, Buggjord (s. d.), Halerem (s. d.) og Skagler (s. d.). Til Selen, særlig Enspænderselen for 2-hjulede Køretøjer, hører endnu Bagtøjet, en Rem, der gaar bag om Hestens Bagpart, og hvis forreste Ender fæstes til Stængerne, saa at Hesten kan stoppe Vognen ved at sætte sig tilbage i Bagtøjet. Det holdes bagtil oppe ved et Par Remme, der spændes til Haleremmen. Tømmerne ere Optømmer (s. d.), Krydstømmer og de egentlige Tømmer eller Liner. Krydstømmerne ere de korte Tømmer, som ved Tospand findes paa indvendig Side af begge Heste og krydses saaledes, at den høire Hests venstre Krydstømme føres til venstre Line, den venstre Hests højre Krydstømme til højre Line. Det bliver herved muligt at virke samsidig paa begge Heste ved et Træk i den ene Line. Med Hensyn til Seletøjet, Op- og Afseling, For- og Fraspænding kan i øvrigt henvises til Wrangel's Haandbog for Hestevenner, der vistnok er det Værk i dansk Litteratur, der mest indgaaende behandler disse Emner. *C. G. B.*

Seleukia, Navn paa flere Oldtidsbyer i Asien, af hvilke de allerfleste vare grundede eller opkaldte efter Stifteren af det syriske Rige, Seleukos I (s. d.). 1) S. i Babylonien, paa højre Bred af Tigris, 45 Km. S. f. Bagdad og omtr. 90 Km. N. f. det gamle Babylon, befolkedes af Grækere og blomstrede hurtig op, da Byen snart blev Midtpunkt for Handelen mellem de vestlige Lande og Indien m. m. Da S. 140 f. Chr. faldt i Parthernes Hænder, blev den en af Partherkongernes Residenser og Partherrigets vigtigste Stad. Under Krigene mellem Romerne og Partherne led S. gentagne Gange meget, hvad der omsider medførte dens Fald. Trajan besatte 116 Byen, der blev plyndret, men Befolkningen forsøgte at forjage Romerne, hvad der havde til Følge, at en Del af Byen lagdes i Aske. Endnu større Ødelæggelser ramte S., da Lucius Verus angreb Partherne i Babylonien. S. blev da (165) helt ødelagt af Avidius Cassius. Dengang talte den endnu 500,000 Indb. En Del af Befolkningen flyttede til Ktesifon (s. d.), der laa lige overfor paa den anden Bred af Tigris, og som siden blev de nypersiske Kongers Residens. De to Byer betegnes af Syrerne ved Navnet *Madain* (o: »de to Stæder«). En Del af Befolkningen forblev dog i S., særlig mange Kristne, der længe havde deres Midtpunkt her. I S. residerede deres Patriark. Da Byen blev bygget, hentedes meget Materiale fra Ruinerne af Babylon; under Araberne maatte S. til Gengæld afgive Bygningsmateriale til Opførelsen af Bagdad, særlig i 9. Aarh. For øvrigt er der i de senere Aar fundet en Del Mindesmærker af god græsk Stil i Ruinerne af S. 2) S. i Nordsyrien, ogsaa kaldet Pieria, laa N. f. Udløbet af Floden Orontes, havde en god Havn, var en Art Havnestad for Antiocheia og var Midtpunkt for en ikke ubetydelig Handel. I Krigene mellem Seleukiderne og Ptolemæerne spillede dette S. en ikke ringe Rolle. Ruiner findes ved Sueidieh; der er bl. a. en stor Gravplads; man ser en i Klippen udhugget 1,100 M. lang Kanal m. m. 3) S. i Kilikien. det nuværende Selefke (s. d.), ved Floden Kalykadnos, havde et Orakel for Apollo; Byen kaldtes ogsaa *S. Trachea*. Der var ogsaa et S. i Pisidien, i Tauros-Bjærgene, et i Syrien (V. f. Byen Apamea), i Pamfylien, Karien o. s. v. *V. S.*

Seleukider se Seleukos.

Seleukos, Konger i Syrien.

1) S. I Nikator var en af Alexander den Stores Generaler og udmærkede sig som saadan ved flere Lejligheder. Efter Alexander's Død (323 f. Chr.) fik han den ansete Stilling som Fører for et Elitekorps. I Opstanden mod Perdikkas spillede han en Rolle og fik 321 Statholderskabet i Babylon. I Kampene mellem de forskellige Stormænd, som ledede Riget efter Alexander's Død, sluttede han sig stadig til det Parti, der søgte at fremme de enkelte Rigsdeles Uafhængighed, og kæmpede saaledes i Forbindelse med Antigonos mod Eumenes. Antigonos overlod ham Landskabet Susiana, men senere udbrød der Uenighed mellem dem, og S. maatte flygte til Ægypten (316), hvor han fik Understøttelse af Ptolemaios. Ved hans Hjælp vandt han paa ny Herredømmet over Babylon (312) og erobrede derefter store Landstrækninger i det indre Asien, helt ind i Indien. Han antog Kongenavnet 306. Striden med Antigonos nødte ham til at afbryde Kampene i Indien. I Forbindelse med Lysimachos slog han derefter Antigonos ved Ipsos (301) og udvidede derved sit Herredømme over den østlige Del af Lilleasien. Endelig kom han ogsaa i Strid med Lysimachos, der faldt i Slaget paa Korupedion (281). S. begyndte nu at nære Planer om at samle hele Alexander's Rige under sig og gik over til Makedonien, men her blev han myrdet af Ptolemaios Keraunos (280). S. var en af de dygtigste af Alexander's Efterfølgere. Hans Karakter var brav og gudfrygtig; han havde et vindende Væsen, men var tillige i Besiddelse af stor Energi. For sit udstrakte Riges Opkomst arbejdede han med megen Iver. Han anlagde prægtige Byer som Seleukia og Antiocheia og beskyttede Kunst og Videnskab. Ligesom Alexander arbejdede han paa at hellenisere de asiatiske Lande; i religiøs Henseende var han tolerant og viste de asiatiske Religioner al mulig Agtelse. Han blev Stamfader til Seleukidernes Dynasti, der beholdt Magten over Syrien, indtil Romerne bleve Herrer over Landet, men flere Landsdele reve sig rigtignok allerede tidligere løs. Hans nærmeste Efterfølger blev hans Søn Antiochos,

men flere af de følgende Konger bare ogsaa Navnet S. 2) S. II Kallinikos (246—226), Søn og Efterfølger af Antiochos II, kom i Krig med Ptolemaios III af Ægypten. Han vandt flere store Sejre over ham, hvilket skaffede ham hans Tilnavn, men blev senere slaaet, og Ptolemaios bemægtigede sig en Del af det syriske Kystland. Desuden maatte S. kæmpe mod sin Broder Antiochos Hierax, hvem han maatte overlade Lilleasien. Saaledes begyndte Riget at opløses, idet tillige Parthien og Pergamon gjorde sig uafhængige. S. faldt paa et Tog mod Pergamon. 3) S. III Keraunos (226—223), foreg.'s Søn og Efterfølger, blev myrdet paa et Tog mod Pergamon. 4) S. IV Filopator (186—174), Søn og Efterfølger af Antiochos III, søgte at bringe sit Rige paa Fode igen efter Faderens uheldige Kampe mod Romerne og blev Herre over Palæstina. 5) S. V, Søn af Demetrios II, blev kort efter sin Tronbestigelse (123) myrdet af sin egen Moder Kleopatra, en ægyptisk Prinsesse. 6) S. VI Epifanes Nikator, blev Konge 97 og regerede i nogle Aar. Han var en Søn af Antiochos VIII. Hans Regering optoges af Kampe med Modkongerne Antiochos IX, hans Onkel, og dennes Søn Antiochos X. (Litt.: E. R. Bevan, *The House of Seleucus* [2 Bd., Lond. 1902]). *H, H. R.*

Selfactor se Spinding.

Selfjarnarnes, et Næs, der strækker sig ud i Faxaflói paa Island. Paa S. staar Island's Hovedstad Reykjavik (s. d.); Byens Omegn er tæt bebygget, og Indbyggerne leve hovedsagelig af Fiskeri. S. danner (uden Reykjavik) en særlig Kommune. Yderst paa S. i Grótta er der et Fyrtaarn. *Th. Th.*

Selfmade-man [se'lfmeidmä'n] (eng.), en »selvgjort Mand«, o: en, der ved egen Kraft har arbejdet sig op fra en lav Stilling.

Selichoth (hebr.), Jødernes Bønner om Syndsforladelse paa Bodsdagene. S.-Dagene, Beredelsesdagene til Nytaarsfesten. *V. O.*

Seliger, Seligerozero, Ostaschkov-Søen, Sø i det nordvestlige Rusland paa Grænsen af Guvernementerne Tver og Novgorod, ligger i Valdaj-Højderne 252 M. o. H. og har gennem den 27 Km. lange Selisharovka Afløb til øvre Volga. S. er 86 Km. lang og 32 Km. bred og har et Areal paa 260 □Km. I Søen findes ca. 160 Øer, af hvilke Shitny bærer det saakaldte Nil-Kloster (Nilovskaja pustynj), der er et berømt Valfartssted. *H. P. S.*

Seligman [se'ligmän], Edwin Robert A., amerikansk Socialøkonom og Beskatningsteoretiker, er født 25. Apr. 1861 i New York. Siden 1885 har han været knyttet til *Columbia College,* fra 1891 som Professor i Finansvidenskab. S. anses for at være en af de bedste nulevende Kendere af Staternes Beskatningsvæsen og Finanspolitik, som han har udredet bl. a. i følgende Skrifter: »Finance Statistics of the American Commonwealth« [Boston 1889], »The Shifting and Incidence of Taxation« [Baltimore 1892; 2., fuldst. omarb. og meget øgede Udg. New York og Lond. 1899], »Progressive Taxation in Theory and Practice« [2 Bd., New York og Lond. 1894] og »Essays in Taxation« [smst. 1895; 3. Udg. 1900]. Megen Opsigt vakte hans til flere Sider polemisk udfordrende historisk-filosofiske Skrift »The Economic Interpretation of History« [New York 1902], hvori han paa væsentlige Punkter giver den af Karl Marx formulerede, saakaldte »materialistiske« Opfattelse af den historiske Udvikling sin Tilslutning. S. har siden 1886 været Medudgiver af »Political Science Quarterly«; han deltager derhos i Redaktionen af den ved *Columbia College* udgivne Samling af »Studies in History, Economics and Public Law«. *K. V. H.*

Seligmann, Georg Sofus, dansk Maler, er født i Kjøbenhavn 22. Apr. 1866. Efter at være bleven Student og have taget anden Eksamen modtog han sin kunstneriske Uddannelse først under Fr. Schwarz, senere under Krøyer og Tuxen. 1887 debuterede han paa Charlottenborg, hvor han senere bl. a. udstillede »Søndag i Thorvaldsen's Museum« (1888) og »Spillestuen i Studenterforeningen« (1889), der indbragte ham en Medaille paa Verdensudstillingen i Paris, desuden flere karakterfulde Portrætter, deriblandt Niels i Skovgaard's (1890). Fra 1892 har S. været knyttet til den fri Udstilling og har der givet Møde saavel med Portrætter som med Genrebilleder og Landskaber. Han er en aandfuld og selvstændig Kunstner, hvis Kopier efter Frans Hals (1894 og 1904) ikke mindre end hans Originaler vidne om fin Forstaaelse og megen malerisk Dygtighed. *S. M.*

Selim er Navn paa tre osmanniske Sultaner:

1) Selim I, med Tilnavnet Javuz ɔ: den tapre, 1512—21, førte en kraftig Erobringspolitik, bekæmpede Perserne, hovedsagelig af religiøse Grunde, og indtog 1517 Ægypten, ligesom han vandt Herredømmet over de hellige Byer Mekka og Medina. S. lod den sidste abbasidiske Skyggekalif overdrage til sig Værdigheden som Kalif (s. d. Art. S. 86). S. var en fortræffelig Organisator af Flaaden og som de fleste ældre tyrkiske Sultaner en ivrig Mæcen over for Skønlitteraturen og Videnskaben.

2) Selim II, kaldet Mest (Drankeren), 1566—74, lod fuldstændig sine Vesirer og Generaler lede Rigets Anliggender. Tyrkiet optræder endnu under ham erobrende, men det store Nederlag i Søslaget ved Lepanto 1571 er et af Tegnene paa det allerede indtraadte Forfald.

3) Selim III, 1789—1807, er den første Reformator paa den osmanniske Trone. Hans Regeringstid blev en stadig Brydning mellem Suverænens Bestræbelser for at redde sit Rige ved en Omorganisation efter europæisk Mønster, og saa de mange ydre Krige og indre Opstande, som fuldstændig lammede disse Bestræbelser. Den ved de napoleonske Krige vakte Uro berørte ogsaa Tyrkiet, som ved Bonaparte's Tog til Ægypten kom i Krig med Frankrig, men senere blev vundet fuldstændig af Napoleon's Udsending, den dygtige Diplomat Sebastiani. S.'s Reformforsøg vakte baade den ortodokse Gejstligheds og Janitsharernes Uvilje, og ved et Folkeoprør i Maj 1807 blev han afsat. Da hans Tilhænger Vesiren Mustafa Bairaktar rykkede frem for at befri ham, blev han myrdet i Fængselet i Juli 1808. *J. 0.*

Seline (*Selinum* L.) beregnet Slægten Brændeskærm, *Cnidium* Cuss.), Slægt af Skærmplanter (Fennikel-Gruppen), fleraarige Urter med 2—flere Gange delte Blade. Storsvøbet er faabladet eller mangler; Smaasvøbet er vel udviklet. Blomsterne have hvide, omvendt hjertedannede Kronblade,

der ere indbøjede i Spidsen. Frugterne ere aflangt-ægrunde og have mere eller mindre tydelig vingede Ribber. Ca. 30 Arter. Finbladet S. (5. *lineare* Schum., *Cnidium venosum* [Hoffm.] Koch) er enaarig og har en 30—60 Cm. høj, trind Stængel med dobbelt fjersnitdelte Blade, hvis Afsnit ere linie-lancetdannede og spidse; lange Bladskeder. Frugterne ere hindeagtig vingede. I Krat og paa høje Enge, meget sjælden i Danmark. Kommenbladet S. (5. *carvifolium* L.), fleraarig og indtil 1 M. høj, har 2—3-dobbelt tjersnitdelte Blade med lancetdannede og brodspidsede Afsnit og meget korte Bladskeder. Frugternes Ribber ere vingede. I Tørvemoser og Enge, hist og her i Danmark, sjælden i Norge (sydøstlige). Begge Arter blomstre i Højsommeren. *A. M.*

Selīnum se Seline.

Selīnus (Selinúnt) var i Oldtiden en af de betydeligste græske Byer paa Sicilien. Den var anlagt paa Øens Sydvestkyst, efter Overleveringen 628 f. Chr., af Nybyggere fra det siciliske Megara; Befolkningen var dorisk. Den laa paa to parallelle Højderygge og var prydet med en Mængde Templer og andre Pragtbygninger. S. var en Tid lang en rig og blomstrende Stad, som udbredte sit Herredømme over en betydelig Del af det vestlige Sicilien, men fik i Karlhagerne farlige Medbejlere. For disses Angreb faldt S. 409 f. Chr. og førte i den følgende Tid en kummerlig Tilværelse under karthagisk Overherredømme, indtil Byen under den 1. puniske Krig blev helt ødelagt (249). Om dens tidligere Glans vidne endnu Ruinerne af 7 Templer i dorisk Stil, deraf 4 paa Stadens Borghøjde paa den sydlige Del af den vestlige Højderyg og 3 paa den østlige Højderyg. Særlig berømte ere de Relieffer, som have siddet i Metoperne paa nogle af disse Templer, og som nu findes i Museet i Palermo. De repræsentere for os et af de ældste Trin i den græske Billedhuggerkunst. (Afb. se Billedhuggerkunst, S. 1087). Ved Udgravninger, som have fundet Sted i Løbet af 19. Aarh., er der ogsaa fremkommet Levninger af Stadens Mure samt af Huse fra forskellige Perioder og desuden Fundamenterne af et Teater. (Litt.: Serradifalco, *Antichità di Sicilia*, II [Palermo 1844]; Hittorf og Zanth, *Architecture antique dda Sicile* [Paris 1870]; Benndorf, »Die Metopen von S.« [Berlin 1873]). *H. H. R.*

Selish se Flatheads.

Selje (norsk) se Pil.

Selje, Herred i Fjordene Politimesterdistrikt (tilhørte før Sønd- og Nordfjord Fogderi), Nordre Bergenhus Amt. 322 □ Km., hvoraf ca. 8 □ Km. Ferskvand. (1900) 5,457 Indb., altsaa ca. 17,4 pr. □Km. Land. S., der tillige udgør Selje Præstegæld, som deles i Hove Sogn med Leikanger Kapel og Vaagsø Sogn, begrænses af Herrederne Sande, Vannelven og Daviken, hvorhos det mod Vest grænser til Havet. (Stat eller Statlandet, der tilhører dette Herred, regnes som Grænse mellem Nordsøen og Atlanterhavet). Herredet, hvis gamle Navn er *Selja*, bestaar af Statlandets store Halvø mellem Vannelvsgabet og dettes Forlængelse Vannelvsfjorden i Nordøst og Sildegabet i Sydvest samt derhos af nogle Halvøer mellem Ulvesundet og Fjordene Sørpollen, Nordpollen og Moldefjord samt endelig af mange Øer, blandt hvilke Vaagsø (64 □Km.) og Barmø (9 □ Km.) ere de største. Statlandet strækker sig i nordvestlig Retning ud i Havet. Det er en lang, smal Halvø, som ved Mandseidet hænger sammen med Nordfjords Fastland. Dens sydlige Del er den smalleste, længere ude er den bredere og paa en Maade fingerformet udtunget. Længden er 27 Km., Bredden varierer fra 2 Km. ved Mandseidet til 13 Km. paa det bredeste. Statlandets gennemsnitlige Højde er omtrent 450 M. Den højeste Top er Tarvalseggen (651 M.) lige op for Selje Hovedkirke. Af Fjældtoppe længere ude kunne nævnes Falkehytten (542 M.), og yderst Kjærringa (511 M.). Fra Leikanger Kapel paa Statlandets nordøstlige Side gaar i nordvestlig Retning, tværs igennem hele Halvøen, en Dalsænkning, Mørkedalen, i hvilken findes 3 større Vande. Det dyrkbare Land paa Statlandet er ikke stort; Gaardene ligge spredt omkring. De imellem Mandseidet og Ulvesundet værende Halvøer ere alle bjærgfulde med enkelte Toppe paa op til 700 å 800 M.'s Højde. Naar undtages langs Ulvesundet er Egnen kun sparsomt bebygget. Vaagsøen, der skilles fra Herredets Fastland ved Ulvesundet, er en betydelig 0, som udgør omtrent 1/5 af Herredets Areal. Den har flere Fjældtoppe paa 500 å 600 M.'s Højde og et Par endnu lidt højere. Enkelte Partier af Øen ere tæt bebyggede, særlig langs Ulvesundet. Øen Silden (ca. 1 □ Km.), ret N. f. Ulvesundet, og den ovennævnte, lidt længere mod Øst liggende Barmø ere begge sparsomt bebyggede. N. f. sidstnævnte ligger Øen Selje (1,5 □Km.) med kun nogle faa Beboere. Paa denne 0, der har givet Herredet Navn, findes Rester af Selje Kloster eller egentlig af St. Albani Benediktinerkloster og St. Suniva Kirke og Hule. Øen var i sin Tid Sæde for en Biskop, indtil dennes Bopæl efter Oprettelsen af Købstaden Bergen forlagdes did. De fleste andre til Herredet hørende Øer ere ubeboede. Af Skov findes i S. kun ca. 4 □Km. og af Ager og Eng ca. 15 D Km. Resten er Udmark, Snaufjæld, Myr o. s. v. Inden for Herredet foregaar aarlig meget vigtige Fiskerier. Statlandets Nord- og Vestkyst saavel som Vaagsøen's Vestkyst ere vejrhaarde og uden gode Havne. Det mest benyttede Dampskibsanløbssted inden for dette Herred er Moldøen i Ulvesundet. Af større Gaarde kunne nævnes Sandvik, Borgund, Drage, Austmyr, Hove, Eide, Hatlenes, Fiatraket (skrives alm. Fladager), Sørpollen, Osmundevaag, Vedeviken, Myre, Vaage og Haalevik.

Paa Selje Præstegaard (Hove) ere de to Brødre, Digterne Claus og Peder Harboe Frimann fødte, henholdsvis 1746 og 1752. Herredets Veje ere ikke mange. Der fører Vej over Mandseidet samt fra Selje Hovedkirke over til Sandvik ved Vannelvsfjorden (Sandvikseidet), saavel som længere ude paa Statlandet fra Gaarden Drage ved Sildegabet til Leikanger Kapel (Dragseidet). Desuden gaar der Vej gennem Mørkedalen paa Statlandet til Leikanger Kapel og derfra videre langs Vannelvsfjorden

til Sandvik. Vaagsøen har ogsaa en Del offentlige Veje. (Litt.: >Norge's Land og Folk«: Amund Helland, »Nordre Bergenhus Amt« [Chra. 1901]; O. Krefting, »Selje Klosterlevninger« [Chra. 1868]). *P.N.*

Selje-Pil se Pil s. 331.

Seljord, Herred i Telemarken Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Øvre Telemarken Fogderi), Bratsberg Amt. 666 □Km., hvoraf ca. 36 □Km. Ferskvand. (1900) 2,967 Indb., altsaa ca. 4,7 pr. □Km. Land. S., der tillige udgør Seljord Præstegæld med Seljord, Fiatdal og Aamotsdal Sogne, begrænses af følgende Herreder: Kviteseid, Laardal, Rauland, Tinn, Hjartdal og Bø. S., hvis gamle Navn er *Seljugerði*, bestaar for en ikke ringe Del af Højfjæld, derhos findes mange trange Dalfører med stejle Fjældsider og som oftest med en frodig Vegetation i Dalførerne. Herredet gennemstrømmes fra Nordvest til Sydøst af en til Skiensvasdraget hørende Elv, der bærer forskellige Navne, af hvilke de vigtigste, regnet ovenfra, ere Aamotsdalelven, Flatdalselven og Vallerelven, som derpaa udvider sig til det ca. 13 Km. lange Seljordvand (18 □Km., 118 M. o. *H.*). Idet Elven igen forlader dette Vand, træder den ind i Bø Herred, som den gennemstrømmer under Navn af Eriksteinselven (Bøelven) for derpaa i Saude Herred (s. d.) at falde i Norsjø.

Vandet V. f. Seljordvasdragets Dalføre er ved Sidedale delt i mange mindre Dele. Blandt høje Fjældtoppe inden for dette Omraade kan nævnes Aardalsaaten (1,064 M.), ret V. f. Seljordvandets Nordende paa Grænsen mod Kviteseid, og længere Nord Rustfjæld, Skorifjæld og Bosnut (1,440 M.), den sidste paa Grænsen mod Rauland, samt allernordligst Grasfjæld paa Grænsen mod Tinn. Landet 0. f. Seljordvasdragets Dalføre er ogsaa højt Land. Sydligst har man her det mægtige Lifjæld, der falder stejlt af mod Hoveddalen. Længere mod Nord, adskilt fra Lifjæld ved den trange Grunningsdal, ligger isoleret det mægtige Melfjæld (1,431 M.), der ogsaa falder stejlt af mod Hoveddalen, saavel som mod Grunningsdalen. Paa Lifjæld dalede i November 1870 Franskmanden Rollier med en Ledsager efter 15 Timers Fart i Luftballon fra det belejrede Paris. Herredet, der henhører til Fogderiets frugtbareste Strøg, angives at have ca. 22 □ Km. Ager og Eng og ca. 190 • Km. Skov, medens Resten er Udmark, Snaufjæld, Myr m. v. Der haves fortrinlige Beiter, særlig i Herredets nordlige Del. Skoven er for største Delen temmelig medtagen, Mest Skov findes V. og S. f. Seljordvand. Inden for Herredet har der allerede langt tilbage i Tiden ved Guldnes været Drift paa Kobber med Sølv, hvilket et Par Gange i den senere Tid er blevet forsøgt genoptaget, men uden Held. Omkring Gaarden Bleka i Svartdal har der i de senere Aar været Grubedrift paa Vismut og Guld. Desuden findes Skifer samt Klæbersten og noget Asbest. Industrielle Anlæg ere for øvrigt indskrænkede til nogle mindre Savbrug og Mejerier. Blandt større Gaarde kunne nævnes Strand, Telnes, Nes, Øverland, Skeie og Natadal. Af Veje bør mærkes: Hovedvejen fra Kongsberg kommer ind i Fiatdal fra Hjartdal Herred, passerer det ny, smukke Vejanlæg Aasebrækkene med en af Telemarken's mest storartede Udsigter, og fortsætter forbi Fiatdal og Seljord Kirke ind i Kviteseid Herred. Fra Egnen om Seljord Hovedkirke fører derhos Hovedvej langs Seljordvandets Vestside til Bø Herred, hvorhos der fra Egnen om Flatdal Kirke fører Bygdevej et godt Stykke op gennem Aamotsdal. Denne sidste Vej fortsætter derpaa som Fjældvej saavel til Totak- som til Møsvandet. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Amund Helland, »Bratsberg Amt« [Chra. 1900]). *P.N.*

Selk, Selket se Selkit.

Selke, Flod i Nedreharzen, udspringer V. f. Günthersberg, gennemstrømmer fra Alexisbad til Meisdorf en af de smukkeste Harz-Dale, benyttes i industrielt Øjemed, strømmer efter at have forladt Bjærgene mod Nordnordvest og udmunder 11 Km. N. N. V. f. Quedlinburg i Bode. *Joh.F.*

Selkirk [se'lkək], Shire og By i det sydøstlige Skotland. Shiret er 666 □ Km. og grænser til Roxburgh, Dumfries og Peebles. Det er et Bjærgland af høj malerisk Skønhed med mange Smaasøer, deriblandt den ofte besungne St. Mary's Loch, og gennemstrømmes af Tweed og dens Bifloder Ettrick og Yarrow. Det højeste Punkt er Ettrick Pen (688 M.). I fordums Tider var S. dækket af tætte Skove, der vare en Vildpark for Kongen af Skotland. Men nu ere Skovene forsvundne og med dem ogsaa Vildtet, der er afløst af Hjorde af Køer og Faar eller smaa skotske Heste. S. er et tyndt befolket Land (35 Indb. pr. □Km.), hvis Folkemængde 1901 udgjorde 23,356 Indb. Af Arealet ere kun 9 p. Ct. Agerland og 6 p. Ct. Enge. Skovene ere svundne ind til $2^1/_2$ p. Ct. Kvægavl i Forbindelse med Uldindustri er det vigtigste, ja næsten eneste Erhverv. 1890 fandtes der 3,100 Stkr. Hornkvæg og 164,000 Faar hørende til de bekendte finuldede Racer Selkirk og Cheviot. Foruden Uld udføres der Beder og Lam. — Hovedstaden S. ligger ved Ettrick. Det er en By med (1891) 6,397 Indb., der hovedsagelig leve af Fabrikation af Uldvarer og Skotøj. S. har et smukt Raadhus og en Latinskole, Mindesmærker for den bekendte Afrikarejsende Mungo Park, der er født i Nærheden af S., og Digteren Walter Scott. Tæt ved Byen led Karl I's Tropper under Montrose et Nederlag 13. Septbr. 1645. *M. Kr.*

Selkirk, Alexander, se Robinson Crusoe.

Selkit (Selket) ell. Selk, gammel-ægyptisk

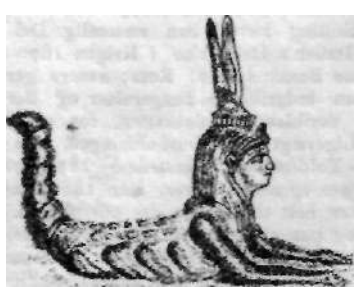

Gudinden Selkit ell. Selk.

Gudinde, hvem Skorpionen var helliget, og som afbildes enten som en Skorpion med Kvindehoved

(se Af bildn.) eller i Kvindeskikkelse med Billedet af en Skorpion paa Hovedet. S. var en med Isis og Neftys nær beslægtet Gudinde og var, ligesom disse to og Gudinden Neith, en af de Gudinder, der tog sig af de afdøde og særlig vaagede over visse af Menneskets indvendige blødere Dele der udtoges ved Balsameringen, og som ofte, efter at være blevne rensede og behandlede med Asfalt o. l., nedlagdes i egne Krukker af Sten eller Alabast, de saakaldte Kanoper (s. d.). Hendes Navn forekommer derfor uendelig ofte i de hieroglyfiske Indskrifter paa disse Krukker. I øvrigt ere Statuetter af S. sjældne. Man ser dem kun i større Museer (ingen i Kjøbenhavn). En By i Nubien var opkaldt efter S., den laa 106 Km. S. f. Øen Filæ ved det nuværende Kalabsche og kaldtes af Grækerne Pselchis. Hovedguddommen i Byen synes dog ikke athave været S., men derimod Guden Thot. (Litt.: Lanzone, *Dizionario de Mitologia Egizia* S. 1083—87 [Torino 1887]. *V. S.*

Sell, Christian, tysk Maler født 14. Aug. 1831 i Altona, død 21. Apr. 1883 i Düsseldorf. S., som 1851—56 gik paa Düsseldorf-Akademiet (under Hildebrandt og Schadow), fandt hurtig sit rette Felt: det militære Genrebillede; i Begyndelsen var det mest Smaascener fra ældre Tids Krigsliv, lidt teatralsk opstillede. Hans Deltagelse i Krigene 1864, 1866 og 1870—71 gav ham rigt Nutidsstof, som han gerne behandlede episodemæssig i smaa, i Farven ret ufine, men virkelighedstro Krigsbilleder: et Par Billeder fra Königgrätz (det ene fra 1872 i Berlin's Nationalgaleri), »Dybbøl-Skansen stormes«, »Soldater med deres saarede Fører« (Hannover's Museum), »Træfningen ved Liebenau« [1866] o. s. v. *A. Hk.*

Sella (lat.), Stol. Romerne havde Stole baade med og uden Rygstød; undertiden vare de til at klappe sammen. Polstrede Stole havde man ikke; man maatte lægge en Pude paa Stolen, hvis man vilde sidde bekvemt. *H. H. R.*

Sella, Quintino, italiensk Statsmand, født 7. Juli 1827 nær ved Biela i Piemont, død 14. Marts 1884. Han studerede ved Bjærgværksskolen i Paris og blev 1852 Professor ved Ingeniørskolen og Universitetet i Torino i Matematik og Mineralogi, samt skrev flere lærde Afhandlinger i disse Videnskaber. April 1860 valgtes han til Deputeretkammeret, blev senere Generalsekretær i Undervisningsministeriet og var Marts—Decbr. 1862 Finansminister under Rattazzi, samt paa ny Septbr. 1864—Decbr. 1865 under Minghetti og endelig Decbr. 1869—Juni 1873 under Lanza. I denne Stilling havde han væsentlig Del i at hindre Italien's Deltagelse i Krigen 1870 og i at fremme Besættelsen af Rom; senere gennemførte han indgribende Besparelser og flere ny Skatter, deriblandt Maleskatten, for at tilvejebringe Ligevægt i Statshusholdningen, men afgik, da hans Toldforslag forkastedes. 1876—78 var han Højres egentlige Fører, men 1881 trak han sig næsten helt tilbage fra det offentlige Liv, da et Forsøg paa at danne et Blandingsministerium mislykkedes. Han reorganiserede det romerske Videnskabernes Akademi *(dei Lincei)* og blev dets Formand. Hans Parlamentstaler udgaves 1887—90 i 5 Bd., og et Mindesmærke for ham rejstes i Rom foran Finansministeriets Bygning. *E. E.*

Sella curūlis se Kuruliske Stol.

Sellait, et sjældent Mineral, som bestaar af Fluormagnium MgF_2, danner tetragonale Krystaller, indvoksede i Anhydrit fra Omegnen af Modane i Savojen. *N. V. U.*

Sellasĭa, By i Lakonien i Oldtiden, omtrent 10 Km. N. f. Sparta. Den er især bleven bekendt ved det Slag, hvori den spartanske Konge Kleomenes III blev slaaet af Makedonerne og Achæerne (221 f. Chr.). *H. H. R.*

Sella stercoraria (egl. »Skarnstolen«) kaldes den Marmorstol, som findes i Lateranen, og som Paverne bleve satte paa straks efter Valget. Den kaldes saaledes, fordi Kardinalerne sagde, medens de løftede Paven fra denne Stol: »Han opreiser den ringe af Støvet, han ophøjer den fattige af Skarnet *(de stercore)* for at sætte dem hos Fyrsterne og lade dem arve deres Trone« (1. Sam., 2, 8). *L. M.*

Sella turcica, den tyrkiske Sadel, kaldes et sadelformet fremspringende Knogleparti paa Hovedskallens Basaldel, se Hoved, S. 46, Fig. 3, ved 13. *S. B.*

Sellény, Joseph, østerrigsk Maler, født 2. Febr. 1824 i Mödling ved Wien, død 22. Maj 1875 som sindssyg paa Inzersdorf-Anstalten ved Wien. S., der er Elev af Wien-Akademiet (under Ender), har paa sine mange Rejser — 1857—59 en Rejse om Jorden, derefter med den senere Kejser Maximilian en Rejse til Nordafrika, Brasilien o. s. v. — samlet et rigt Stof, som han har brugt dels i talrige Illustrationer (litografisk gengivne), dels til pragtfulde og friskt sete Landskaber. Blandt hans Arbejder kunne særlig nævnes: »Forladt Kirkegaard« (Museet i Wien), »Madeira«, »Ruiner af Amfiteateret i Terracina«, »Øen St. Paul«, »Mahamalaipur's Klippetempel«, »Australsk Urskov« og »Det gode Haabs Forbjærg«. *A. Hk.*

Selleri (*Apium* L.), Slægt af Skærmplanterne (Kommen-Gruppen), en- eller fleraarige, glatte Urter med fjerdelte Blade, hvide Blomster, hvis Kronblade ere tilspidset ovale, og ægrunde Frugter. Faa Arter, Have-S. (*A. graveolens* L.) er toaarig, 0,30—1 M. høj og grenet; Bladene ere fjersnitdelte med rude- eller kiledannede Afsnit, der ere blanke, mørkegrønne og af en ejendommelig Lugt. Den vilde S. vokser paa Strandenge, ogsaa hist og her i Danmark's sydlige Egne, og blomstrer i Juli—Septbr. Den vilde Plantes Rod er tynd og tenformet; ved Dyrkning bliver den knoldformet. Baade af Hensyn til Roden og Bladstilkene dyrkes den (se nedenfor). *A. M.*

Knoldselleri: Prager Kæmpe, Naumburger og æbleformet S. ere de hyppigst dyrkede Varieteter. Frøet saas i Marts paa halvvarm Bænk, i April omprikles de unge Planter paa kold Bænk med 6 Cm. i Kvadrat. Efter at være af hærdede udplantes de i sidste Halvdel af Maj. Knoldselleri fordrer en solaaben Vokseplads, dybtbearbejdet og stærkt gødet Jord. Planterne sættes med 50 Cm.'s Afstand, og for at de skulle kunne holde Klump ved Omplantningen, maa Priklebedet være godt gennemvandet Dagen før, Plantningen skal udføres. Efter Optagningen om Efteraaret afskæres alle Rodgrene og de ydre Blade, og derefter indslaas de paa et ikke for fugtigt Sted paa Friland, men ikke tættere, end at der er Jord mellem Knoldene. Naar Frosten indtræder, dækkes med Blade eller Tang.

Bladselleri: Lav gul, Lav hvid er at anbefale til tidlig Brug, Lawsons røde til sildig Brug. Frøet saas sammen med Knoldsellerifrøet, og Behandlingen af de unge Planter er den samme. Før Udplantningen udgraves 50 Cm. brede Grøfter fra Nord til Syd og med en indbyrdes Afstand af 1—1,30 M.'s Afstand. Grøftens Dybde gøres til de to førstnævnte Varieteter 35 Cm., til den sidstnævnte 50 Cm. dyb. Naar den første Grøft er opgravet, dækkes Bunden med 18 Cm. velforraadnet Kogødning, og paa denne lægges et 18 Cm. tykt Lag Jord, som tages fra Nabogrøften, idet den øverste Jord skovles af. Den underste Jord fra Nabogrøften lægges op i en Vold mellem de to Grøfter, og anvendes til den senere Hypning. Efter at Jorden i Grøften er revet og klappet med en Skovl, afsnøres med en Snor en Streg langs Midten af Grøften, og med 35 Cm.'s indbyrdes Afstand for de lave Varieteter, 45 Cm. for de høje plantes de priklede Planter med Klump. De vandes rigelig, og naar de ere halvstore, vandes med Gødningvand. Midt i September hyppes de første Gang og først i Oktober sidste Gang; Planterne skulle være tørre, naar Hypningen foretages. Til Efteraarsbrug tages Planterne fra Voksestedet, men til Vinterbrug opgraves Planterne med Klump og indslaas i en Kule saa bred, at man kan sætte Varmebedskarme over den; der lægges Vinduer over og gives saa rigelig Luft, som Vejret tillader; i Frostvejr dækkes med Maatter og Lemme. Ved Indslaaningen maa man sørge for, at Halvdelen af Bladstilkene er dækket med Jord. Der maa anbringes Musefælder i Kulerne, da Mus efterstræbe Bladsellerier i høj Grad. *L, H.*

Selles sur Cher [sælsyrʃæ!r], By i det nordlige Frankrig, Dep. Loir-et-Cher, ved venstre Bred af Cher, ved Berry-Kanalen og Orléans-Banen, har en gammel Klosterkirke (11.—13. Aarh.), Rester af et smukt Slot, Kalkbrænderi, Vinhandel og (1896) 4,360 Indb. *M. Kr.*

Selling-stakes [se'liŋsteiks], Salgsløb (s. d.).

Selma, By i U. S. A., Stat Alabama, ligger 72 Km. V. f. Montgomery, paa højre Bred af Alabama River og ved Krydsningspunktet for et Par Banelinier. (1900) 8,713 Indb., hvoraf Halvdelen er Farvede. S. er bygget paa et Plateau, der falder brat af mod Floden. Den driver Tilvirkning af Maskiner, Is, Bomolie og Mel samt betydelig Handel med Bomuld og Korn. I Borgerkrigen var S. et Punkt af strategisk Vigtighed, der 2. Apr. 1862 toges af Unionsgeneralen Wilson. *H. P. S.*

Selmer, Christian August, norsk Statsmand, født paa Fredrikshald 16. Novbr. 1816, død i Christiania 1. Septbr. 1889, blev Student 1837 og juridisk Kandidat 1842. Efter i nogen Tid at have været Sorenskriverfuldmægtig gik han 1846 ind i Justitsdepartementet som Kopist; bosatte sig 1850 som Sagfører i Drammen, hvor han 1862 blev Byfoged. Han repræsenterede med Dygtighed denne By paa Stortingene 1871—74 og agtedes for en af Regeringens bedste Støtter, da han i Juli sidstnævnte Aar indtraadte i den. Da Regeringens Chef, Fredrik Stang, Efteraaret 1880 tog Afsked, træt af Kampen mod Folkerepræsentationen, blev S. hans Eftermand som Statsminister. Som saadan holdt han den engang anlagte Kurs. Til det store Tvistemaal om Kongemagtens absolutte Veto i Grundlovssager, der var blevet rejst ved Sanktionsnægtelsen 1880 paa tredje Gangs Vedtagelse af Statsraadsagen, kom i de følgende Aar flere andre Stridsspørgsmaal, til hvis Løsning Stortinget ansaa Rigsrettens Mellemkomst paakrævet. Dennes Dom at 27. Febr. 1884 lød for S.'s Vedkommende paa Embedsfortabelse. I Henhold til kongelig Resolution af 11. Marts fratraadte S. Statsministerstillingen og blev i den følgende Maaned konstitueret som Generalauditør. Se i øvrigt Norge, Afsn. »Historie«, S. 664. *O. A. O.*

Selmer, Hannibal Peter, dansk Personalhistoriker og Sprogrenser, født 9. Septbr. 1802 i Bratsberg Amt i Norge, død paa Frederiksberg 2. Oktbr. 1877. S. blev Student fra Horsens 1820, juridisk Kandidat 1826, beklædte efterhaanden forskellige Stillinger under Universitetsdirektionen, indtil denne ophævedes 1848, hvorefter han henlevede Resten af sit Liv som Privatmand med Justitsraadtitel. S. udgav flere periodiske Skrifter, saasom »Akademiske Tidender« [1833—41], »Kjøbenhavns Universitets Aarbog« [1837—48], »Nekrologiske Samlinger« [1849—52, med Biografier af nylig afdøde i Ind- og Udland]. Størst Opmærksomhed vakte han dog ved sine puristiske Værker, især den tykke Bog: »Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord samt tyskagtigheder, andre ufuldkommenheder og sprog- og retskrivningsfejl« [1861]. S. var lidenskabelig ivrig efter at opfinde ny danske Ord til at afløse de fremmede; men da han baade manglede sproglig Indsigt og god Smag, bidrog hans over en lav Sko fabrikerede Ord (Gudsvidenskab = Teologi, Prøvestiller = Kandidat, Ildbrummeri = Artilleri, kæløje = kokettere) til i lange Tider at bringe Sprogrensning i Vanry; nogen virkelig Indflydelse paa Sproget har han ikke haft. *V. D.*

Selmer, Hans, dansk Sindssygelæge, født i Vejle 18. Marts 1814, død paa Frederiksberg 17. Decbr. 1879. Efter at have taget Lægeeksamen 1838 var S. et Par Aar Kandidat paa St. Hans Hospital og udgav 1841 sit polemiske Skrift »Om Psykiatriens Tilstand i Danmark med særligt Hensyn til St. Hans Hospital paa Bidstrupgaard«, der fremkaldte en litterær Fejde. 1842 udgav han »Om Sindssygdomme og andre sygelige Sjælstilstande« og 1846 »Almindelige Grundsætninger for Daareväesenets Indretning«, og han fik derefter en væsentlig Del i Bygningen og Indretningen af Sindssygeanstalten ved Aarhus, hvorved han 1852—78 var Overlæge. 1877 blev han Æresdoktor ved Upsala Universitet. Han var en Banebryder for Psykiatrien i Danmark. *G. N.*

Selmer, Jens, norsk Skuespiller, er født i Christiania 14. Juli 1845. S. var oprindelig bestemt for den militære Bane, men han forlod denne for at følge sin Lyst til Scenen og debuterede paa Christiania Teater 10. Maj 1865 som Ruy Gomez i Scribe's Lystspil »Man kan hvad man vil«. Baade S. selv og Publikum mente i Begyndelsen, at det var i Elsker- og Heltefaget, han skulde søge sine kunstneriske Opgaver, og han arbejdede ogsaa en Tid — delvis ikke uden Held — med den Slags Roller. Han optraadte

saaledes bl. a. som Oluf i »Dronning Margareta«, Paul Flemming i »Elverhøj« og i Titelrollen i Banville's »Gringoire«, men det gik dog efterhaanden op baade for ham selv og andre, at det ikke var her, han egentlig hørte hjemme, men at hans Begavelse bedst vilde komme til sin Ret inden for et Omraade, hvor hans friske Oprindelighed kunde komme til at virke i Forening med hans joviale Lune og en vis naturlig Komik. Det var fornemmelig i de Par Sæsoner i Beg. af 1870'erne, da S. sammen med en Del Kolleger fra Christiania Teater spillede paa det Bjørnson'ske Secessionsteater i Møllergaden, at han havde sine kunstneriske Læreaar. Ved Siden af alvorligere Opgaver som Jago i »Othello« og Valentin i »Faust« fik han her god Anledning til at optræde i det komiske Rollefag og spillede bl. a. Perrin i »Donna Diana«, Grignon i »Naar Damer føre Krig« og Dessonnais i »Michel Perrin«. Da han med sine Kolleger vendte tilbage til Christiania Teater, blev det komiske Talent, han havde haft Anledning til at lægge for Dagen, nærmest taget i Anvendelse for den tyske og franske Farce. I Moser's og Schönthan's Skykker fik han et rigt Virkefelt og vandt megen Popularitet ved den Række morsomme Figurer, han skabte i denne Genre, blandt hvilke særlig kunne nævnes den naive, gemytlige Georg Møller i »Ultimo«, den snakkesalige Bertelsen i »En Sangerfest«, den konfuse Karl Robert i »Bibliotekaren« og de kejtede undselige Elskere Richard von Felder i »Blomsterkongen«, Karl Walter i »Vore Mænd« og Hofmeister i »Krig i Fred«. Men Udførelsen af disse Roller giver dog ikke Maalestokken for S.'s kunstneriske Betydning. Ved Siden heraf har han ogsaa ydet dygtige Præstationer i det klassiske Repertoire: Scapin i »Scapin's Skalkestykker«, Tony Lumpkins i »Fejltagelserne«, Henrik i »Den politiske Kandestøber«, Troels i »Barselstuen« og Oldfux i »Den Stundesløse«, og efter Johs. Brun blev han Arvtager til Jeppe, i hvilken Rolle han med meget Held tog den af sin Forgænger skabte ypperlige Figur til Forbillede. Desuden har han tillige spillet Rizzio i »Maria Stuart i Skotland«, Thumelicus i »Fægteren fra Ravenna«, Laertes i »Hamlet« og Jatgejr Skald i »Kongsemnerne«, hvorhos han i den norske Nutidskomedie har skabt karakteristiske Typer af Løjtnant Hamar i »En Fallit«, Karl Hoff i »En Hanske«, Bogtrykker Aslaksen i »De Unges Forbund« og Grosserer Rummel i »Samfundets Støtter«. 1873 ægtede S. Eleonora Nielsen, født i Grimstad, der debuterede paa Møllergadens Teater i Begyndelsen af 1870'erne og senere knyttedes til Christiania Teater, hvor hun bl. a. har spillet Signe i »En Fallit«, Fru Høst i »Leonarda« og Fru Sørby i »Vildanden«, og hvorfra hun 1899 fulgte sin Mand til det da aabnede Nationalteater. (Litt.: Edv. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst; T. Blanc, »Christiania Theaters Historie 1827—77«). *T. B.*

Selmer, Johan Peter, Broder til foreg. Jens S., norsk Komponist, er født i Christiania 20. Jan. 1844. Uagtet han som ganske ung røbede musikalske Anlæg og udpræget Interesse for kunstnerisk Beskæftigelse, forberedtes han for Universitetet, blev 1862 Student og slog ind paa det juridiske Studium. Han blev imidlertid angreben af et Bryst onde, som truede med at tage en alvorlig Vending; Lægerne tilraadede en Sørejse, og i et Par Aar flakkede han vidt omkring. De mange forskelligartede Indtryk, S. paa denne Rejse havde modtaget, maatte selvfølgelig virke netop paa hans kunstneriske Naturel og modnede hans Beslutning om helt at vie Tonekunsten sine Kræfter. 1869 rejste han til Paris, studerede Teori med Organisten Alexis Chauvet og besøgte samtidig i Konservatoriet Ambroise Thomas'es Kompositionsklasse. Han gjorde overmaade hurtige Fremskridt og debuterede allerede det følgende Aar med sit Op. 1 »Chanson de Fortunio« for Tenor med Orkester, og viser sig allerede i dette Arbejde som en Kunstner med udpræget Fysiognomi. Han stod i sin bedste Udvikling, da den tysk-franske Krig brød ud; han forblev imidlertid i Paris ivrig arbejdende, oplevede Belejringen og Kommunen, men maatte, da Versailles-Tropperne stormede Byen, flygte. De uudslettelige Indtryk, disse Begivenheder gjorde paa S., have paa en særdeles karakteristisk Maade faaet sit Udtryk i »Scene funèbre«, hans første Orkesterværk, lige kraftigt, dristigt og ejendommeligt i Komposition som Udførelse. Fra Efteraaret 1871 til 1874 opholdt S. sig i Leipzig, hvor han ved Konservatoriet studerede under Professorerne E. F. Richter og Dr. Oscar Paul. Fra dette Leipzig-Opholdet skriver sig flere betydelige Arbejder som »L'Attente« for Altsolo og Orkester, »La marche des Turcs sur Athenes« for Bassolo, Mandskor og Orkester samt »La Captive« for Altsolo og Orkester, samtlige til Tekster af Victor Hugo's Digtning »Les Orientales«, som allerede under Paris-Opholdet havde beskæftiget ham stærkt. Efter at være vendt hjem gav han en Koncert, der vakte betydelig Opmærksomhed hos alle kunstforstandige. Kort efter fuldførte han »Nordens Aand« for Mandskor og Orkester, et bredt udført, kraftigt og karakteristisk Arbejde, med udpræget nordisk Tone, og fra samme Tidsrum skriver sig den symfoniske March for Orkester »Nordisk Festtog«. Efter atter at have besøgt Udlandet, hvor han 1878 paa Musikfesten i Erfurt dirigerede »Nordisk Festtog«, der modtoges med meget Bifald ogsaa af den tyske Musikpresse, blev han af det norske Storting i Lighed med Grieg og Svendsen bevilget aarlig Komponistgage som Anerkendelse for sin fremragende kompositoriske Virksomhed. — Efteraaret 1883 overtog S. Dirigentposten i Musikforeningen, men opgav den allerede Sommeren 1886 for uhindret at kunne komponere. Senere har han tilbragt sin meste Tid i Udlandet, men dog hvert Aar besøgt Hjemmet, hvor han lige til for nogle faa Aar siden gentagende gav større Koncerter, indtil svækket Helbred hindrede ham heri. Foruden de allerede nævnte Værker har S. skrevet følgende større Arbejder: den bredt udførte og karakteristiske symfoniske Digtning »Prometheus«, det malende »Le Carneval flamand« over en »Air du Polichinel«, som han har optegnet efter Klokkespillet i Domkirken i Dunkerque, »Le suicide et les pèlerins« for Soli, Kor og Orkester, Orkesterværket »Mellem Fjældene« og det prægtige Lejlighedsværk »Hilsen til Nidaros« for Tenorsolo, Mandskor og Orkester, skrevet til

den store Sangerfest i Throndhjem 1883. Hertil kommer nogle større Sange med Orkester, et betydeligt Antal Sange og Romancer med Klaver, et stort Antal Korsange (Mandskor) samt en Række skandinaviske Folkeviser behandlede for trestemmigt Damekor.

S. indtager en Særstilling blandt norske Komponister, en Stilling, som minder adskilligt om Berlioz's i Frankrig; han er som Tonedigter mere Kosmopolit end de øvrige norske Komponister, og der hviler over hans Kompositioner det stærke fantastiske Drag, der ikke sjælden kan løbe ud i det bizarre, som man ogsaa finder hos Berlioz, ligesom ogsaa hos S. det glimtvis varme Følelsesliv beherskes af den overlegne Intelligens. Som skabende Kunstner har da ogsaa S. helt naturlig beskæftiget sig væsentlig med Programmusikken. Selv hvor han ikke behandler en given Tekst, er det dog oftest en given Situation, en bestemt Idé, han søger at gengive i Toner; og det lykkes ham som oftest at finde baade et stærkt personligt og meget karakteristisk Udtryk for den Opgave, han har stillet sig, samtidig som det ydre tekniske Apparat bøjer sig villig efter hans Fantasis Flugt, selv naar han for at »tjene Poesien hensynsløst kaster Regler og Tradition over Bord«. Imidlertid lader det sig vanskelig nægte, at S. her, i alt Fald i de mindre Former som Romancen, ved hensynsløst kun at følge Digtningen af og til skyder over Maalet; der bliver let noget springende og mosaikartet, som skader Helhedsindtrykket. Men til Gengæld er han i sine større og bredere udførte Sange, som f. Eks. »Liedesmacht« o. fl. a., naaet saa højt i mesterlig og karakteristisk Behandling af Teksten som kun meget faa. — Som nævnt er S. som Tonedigter væsentlig Kosmopolit; han behandler det Emne, der interesserer ham som Kunstner, og hans fine Intelligens og udprægede Lydhørhed for de forskellige Folks musikalske Udtrykssæt sætter ham i Stand til med forbavsende Sikkerhed i Stemning og Tone at træffe den rette Lokalfarve. De tre Værker »Nordens Aand«, »La captive« og »La marche des Turcs sur Athènes« ere i denne Henseende karakteristiske: kun en Nordbo kan være Autor til det første, selv uden Tekst vil en intelligent Tilhører henlægge »La captive« til Spanien, medens den orientalske Fanatisme og hele den paagaaende Fatalisme taler ud af hver Tone i »Tyrkernes Marsch mod Athen«. Rent nationalt virker han kun undtagelsesvis ved den ydre Frase og væsentligst gennem Grundstemningen, Milieuet. (Litt.: »Musikalisches Wochenblatt« [Leipzig 1891]; »Nordisk Musik-Revue 1904 Nr. 3« [Chra.].) *I. H.*

Selning (*Calidris arenaria*) se Sandløber.

Selsey [se'lsi.] ell. Selsea, Landsby paa den engelske Kanalkyst, Sussexshire, ved Forbjærget S. Bill og 11 Km. S. f. Chichester, hvor Missionæren Wilfred 680 grundlagde den første kristne Kirke paa England's Grund. *M. Kr.*

Selskab. Foruden i dets nuværende almindelige Betydning brugtes Ordet i ældre Dansk — bl. a. i Kristjern Pedersen's Skrifter — om den Dekoration eller Ordensprydelse, der bares som Tegn paa, at den vedkommende var optagen i et eller andet af de i hine Tider saa udbredte Ordenssamfund eller Broderskaber, saaledes f. Eks. i Elefantordenen i dens tidligere Stadium. *C. V. N.*

Selskab, det Kgl. Danske for Fædrenelandets Historie og Sprog, stiftet af Historikeren Jak. Langebek (s. d.) i Forbindelse med 4 Venner i Slutningen af 1744. Allerede en Maaned efter havde Langebek et Hæfte færdigt til Udgivelse i S.'s Navn, og i Fortalen hertil findes Programmet. Det »Danske Magazin«, som Tidsskriftets Titel blev, skulde i første Række blive en Materialsamling for dem, der vilde lære »Fædrenelandets gamle og ny Tilstand« at kende. »Nu indrykke vi gamle Breve, saasom Privilegier, Fundatzer, Testamenter, Gavebreve, Skøder, Mageskifter, Qvitantzer, Befalinger, Tingsvidner, Domme etc. item Inscriptioner og andre deslige Ting, som ere de rette Kilder og Grundvolde i Historien; nu opregne vi gamle og rare trykte Bøgers Indhold og give Kundskab om Manuskripter, som tilforn ikke i Trykken ere bekendte«. En Sætning som denne: »Det er rosværdigt, at det danske Folk dog en Gang begynder at elske sig selv og faa Smag paa sit eget«, viser, at det ikke alene er Antikvitetsinteresserne, som har besjælet Stifteren, men en varm Kærlighed til alt ejendommeligt dansk — derfor hedder det ogsaa, at »alt hvad i S. forhandles, skrives eller trykkes skal være paa ren, zirlig og forstandig dansk«. Langebek var saa nidkær for sit Værk, at han alene redigerede og udgav de seks første Bind af »Danske Magazin« i Løbet af syv Aar. S., hvis oprindelige Navn var lidt afvigende fra det nuværende, blev 1810 sammensmeltet med det genealogiske S., og modtog da sin nuværende Titel. Efter Udgivelsen af første Række af »Magazinet« var der ingen ret Trivsel i S.; først 1794 var et nyt Bind færdigt, og anden Rækkes 6 Bd. vare over 40 Aar om at udkomme. Siden da har Udgivelsen været regelmæssigere; det sidst afsluttede Bind er femte Rækkes 4. Bd. S. tæller for Øjeblikket 19 ordentlige Medlemmer (højeste Tal er 20). (Litt.: Werlauff, »Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie« [1847]). *J. Cl.*

Selskab, Norske geografiske se Norske g. s.

Selskab, Norske medicinske se Norske m. S.

Selskaber (lat. *societas*), Sammenslutninger af Personer, der frivilligt have forenet sig i den Hensigt at virke for et eller andet Formaal, der lige saavel kan være af mere materiel som af mere aandelig Art, træffes fra gammel Tid af i de fleste Kultursamfund. Ved den frivillige Sammenslutning adskille S. sig fra alle de Samfund, som man tilhører ifølge sin Fødsel, saaledes som f. Eks. Stats- og i Reglen ogsaa Religionssamfund, af hvilke man vedbliver at være Medlem saa længe, som man ikke ligefrem har meldt sin Udtrædelse, i Reglen for at gaa ind i et Samfund af noget lignende Art. Det følger af sig selv, at den, som bliver Medlem af et S., derved forpligter sig til, efter de for S. vedtagne Regler, at bidrage sit til det tilsigtede Formaals Fremme, enten ved personligt Arbejde eller ved forskellige materielle Ydelser af Pengebeløb (aarlige Bidrag, Indskud ved Indtrædelse o. s. v.), eller paa anden

Maade. For ethvert S. er der vedtaget Love eller Statutter, som give Regler for Virksomheden. Hvad **Formaalet** angaar, da bekymre nogle S. sig kun om deres Medlemmer, og have intet andet Formaal end at fremme Medlemmernes Tarv, uden at der tages noget som helst Hensyn til udenfor staaende, medens andre nærmest forfølge filantropiske Formaal, idet de gaa ud paa at fremhjælpe Mennesker, der paa en eller anden Maade kunne have en Haandsrækning Behov, uden at der tages Hensyn til, om vedkommende hører til S. eller ikke, eller hvorvidt S., der yder Hjælpen, selv høster Gavn eller Fordel deraf. Hvad for øvrigt Formaal og Virkemaade angaar, er der den Forskel imellem forskellige S., at mange S. uden videre lægge alt frem for Offentligheden og for udenfor staaende, medens andre S. holde deres Formaal mere eller mindre skjulte eller i alt Fald kun udtale sig om deres Formaal og Virkemaade med den største Forsigtighed og Forbehold (»hemmelige S.«). Der er i Overensstemmelse hermed ogsaa stor Forskel paa de Regler, de forskellige S. følge ved Optagelsen af ny Medlemmer. Nogle gøre ingen Vanskeligheder og optage ofte uden videre alle, der antages at være i Stand til at udrede de Bidrag, et Medlem skal yde; medens andre forlange forskellige Garantier og Anbefalinger, ja de anstille endog omhyggelige Undersøgelser om de Personer, om hvis Optagelse i S. der er Tale, og som ere blevne foreslaaede til Optagelse. Dette gælder fremfor alle om de saakaldte »hemmelige S.«, der kun ønske at optage saadanne, som egne sig særlig til at deltage i Arbejdet for det tilsigtede Formaal. Naar saadanne S. alligevel have optaget Personer, som de senere ved nærmere Bekendtskab opdage ikke egne sig til at virke i det tilsigtede Formaals Tjeneste, kan det let være Tilfældet, at saadanne slet ikke faa meddelt fuld Oplysning om det egentlige Formaal o. 1. Om slige Ting ville de, der optages, som oftest først efterhaanden faa noget nærmere at vide. Med Hensyn til Udtrædelse gælder noget lignende som om Optagelse. I nogle S. staar det Medlemmerne frit for at træde ud; dog vistnok i Reglen med den Indskrænkning, at de udtrædende maa udrede deres skyldige Udgifter før Afgangen. I andre S., særlig i de, til hvilke Adgangen ikke er let, er Udtrædelse slet ikke tilladt; den, der er blevet Medlem af et saadant S., vedbliver at være det, saa længe han lever. I nogle S. træder Medlemmernes Personlighed helt i Baggrunden, idet der kun lægges Vægt paa det materielle Bidrag, Pengeydelsen (saaledes i de fleste Aktieselskaber). I andre S. er Personligheden det afgørende, og der lægges liden eller maaske slet ingen Vægt paa Pengebidrag. Det sidste er saaledes Tilfældet med de fleste Videnskabsakademier, der ere udstyrede saa vel med Pengemidler, at de kunne afholde alle Udgifter uden at forlange Tilskud fra Medlemmerne. At blive optaget i saadanne S. er en stor Ære, og der optages derfor ikke andre end, hvem der fortrinligt egner sig til at deltage i Arbejdet for de tilsigtede Formaal. I de fleste S. ville største Delen af Medlemmerne tilhøre det Land og det Folk, i hvilket S. har sin Hjemstavn og Sæde, men der gives ogsaa S., der tælle Medlemmer fra flere Lande, ja som ere mere eller mindre internationale.

S. ere i vore Dage saa overmaade talrige og forfølge saa mange forskellige Formaal, at det ingenlunde er nogen let Opgave i Korthed at give en blot tilnærmelsesvis fuldstændig Udsigt over de forskellige Arter af S., der gives rundt om i Verden, ordnede efter de Formaal, de arbejde for. Oversigten vanskeliggøres desuden ved, at ikke faa S. forfølge flere Formaal, idet de f. Eks. paa engang gaa ud paa Selskabelighed, Belæring og gensidig Understøttelse. Et stort Antal S. have industrielle eller kommercielle Formaal for Øje; naar det kun er et Par enkelte Personer, der have sluttet sig sammen i slige Øjemed, især naar disse have indskudt, ikke bestemte Andele, men deres hele Formue i Foretagendet, saaledes at hver af Deltagerne personlig hæfter med alt hvad han ejer, for de sammensluttedes Forpligtelser, vil man i Reglen ikke anvende Ordet S., men »Kompagni«. Naar derimod Deltagernes Antal er noget større, og de ikke hæfte med deres hele Formue, men kun deltage med visse bestemte Andele (»Aktier«; paa Engelsk bruges i saa Tilfælde *Limited*), anvendes derimod med Rette Ordet S. (smlg. **Aktieselskab**). Saadanne S. gives nu i talløs Mængde i alle **Kulturstater**. Mange S. drive saaledes Fabrikker, Bjærgværker, alle Slags Handelsforetagender, Jærnbaner, Sporvogne, Omnibusser, Damp- og Sejlskibsfart o. s. v. Andre S. give sig af med Opførelsen og Indretningen af de dertil hørende Bygninger og Anlæg. Til samme Klasse maa ogsaa henføres alle S., der give sig af med Bank- og Kreditforretninger, med Livsforsikring, Forsikring af Ejendele o. 1. S. af disse Arter ville altid betragte det som deres Opgave, at skaffe deres Medlemmer et saa stort aarligt Pengeudbytte som vel muligt. Dog kan der ved Siden heraf ogsaa være Tale om patriotiske Hensyn, idet de, der grunde eller lede slige Foretagender, have Øjnene opladte for, at fremmede ellers ville trænge sig ind og udnytte Forholdene til egen Fordel, hvorfor de forberede Medlemmerne paa, at Udbyttet i alt Fald foreløbig ikke kan ventes at blive særlig stort. Medens alle hidtil omtalte S. nærmest gaa ud paa at skaffe mest muligt Udbytte af **Kapital**, have andre S. til Formaal at virke for, at Medlemmerne faa det størst mulige Udbytte af det af dem ydede **Arbejde**. Herhen høre de saakaldte Fagforeninger (s. d.), der spille en saa stor Rolle i vore Dage. Nærmest er der her kun Tale om Sammenslutninger af egentlige Arbejdere, men i den senere Tid have ogsaa andre, hvis Arbejde er af mere aandelig Art end de egentlige **Arbejderes**, paa lignende Vis sluttet sig sammen for at sikre sig større Udbytte af deres Arbejde, Dette er saaledes Tilfældet med handlende, Lærere, Læger, Sagførere, Forfattere, Journalister o. s. v. Til samme Klasse af S. maa vi ogsaa henregne de forskellige Sammenslutninger af Arbejdsgivere, der paa deres Side, ved fælles Optræden, søge at sikre sig et passende Udbytte af det Arbejde, de nedlægge i deres Foretagender. Imedens de her nævnte S. virke for deres egne Medlemmers Interesse, have andre S. Blikket rettet paa hele Menneskeheden, idet de forfølge filantropiske

Formaal og arbejde for Menneskeslægtens Fremgang i Velvære og Lykke, for de enkelte Menneskers Udvikling, Forædling og Forbedring i moralsk og religiøs, ligesom ogsaa i materiel Henseende. Ja, der er ogsaa S., som ikke indskrænke sig til at tage sig af Mennesker, men udvide deres Forsorg til Dyrene (»S. til Dyrenes Beskyttelse«), ja til Bevarelsen af Naturen med dens Skønheder, hvortil endnu kan føjes Bevaring af karakteristiske Mindesmærker fra Fortiden. Hvad de filantropiske S. angaar, kan det nævnes, at nogle søge at virke for Fremgang ved at uddele Belønninger og Priser til Personer, der have udført de dem paahvilende Forpligtelser med særlig Omhyggelighed og Troskab eller paa en saa beundringsværdig Maade, at de, i alt Fald i visse Henseender kunne opstilles som Forbilleder og Mønstre for -andre. Dette er saaledes bl. a. Tilfældet med de S., som uddele Præmier for Flid i Skoler, for lang og tro Tjeneste af Tjenestefolk, for Redning af Menneskeliv, for Opfindelser o. s. v. Særlig maa nævnes de talrige S., hvis Formaal det er at lindre legemlig Nød, idet de paa forskellig Maade tage sig af Mennesker, der ikke ere i Stand til at ernære sig selv og deres nærmeste ved egne Midler og eget Arbejde, særlig alle dem, der have mistet deres Forsørgere: Enker, forældreløse, faldnes efterladte, i det hele alle fattige og fortrykte. Herhen høre alle S., som tage sig af saarede fra Krige, sørge for deres Pleje, ligesom i det hele for Pleje af alle syge og svage. Som Eksempler kunne nævnes »Det røde Kors«, hvis Sæde er Geneve, S. af Diakonisser, barmhjertige Søstre, ligesom ogsaa de Munkeordener, der have helliget sig til Sygepleje. Andre S. tage sig af vanføre, blinde, døvstumme, aandssvage o. 1. Andre sørge for skibbrudne eller arbejde for Udvidelse og Forbedring af Redningsvæsen o. 1. Andre S. tage mere Sigte paa Mennesker, som ere komne i aandelig Nød, have lidt Skibbrud i moralsk eller religiøs Henseende. Derhen høre de S., der tage sig af vanartede og forsømte Børn eller løsladte Straffefanger (>Fængselsselskaber«), eller som modarbejde Drukkenskab, Usædelighed og andre Laster. Her maa ogsaa nævnes de S., der arbejde for Vækkelse og Fremvækst af Menneskenes religiøse Liv: S. for indre og ydre Mission, for Udbredelse af Bibler (»Bibelselskaber«), af Skrifter af opbyggeligt Indhold, ligesom i det hele af god og sund Læsning o. 1. I Modsætning til S. med religiøse Formaal staa andre S., som have sat Arbejde for Fremme og Udbredelse af det humane, af det almen-menneskelige, paa deres Fane, og som virke for Menneskenes Udvikling og Fremgang uden at tage noget Hensyn til Trosbekendelse, Religion eller religiøst Liv. Lignende Maal have ogsaa de politiske S., som arbejde for Omdannelse af Statsforfatningen i den Retning, som vedkommende S. antage for det ønskeligste og bedste. I Reglen gaa de politiske S. i frisindet Retning. En talrig Klasse af S. have Samfundets og de enkelte Menneskers intellektuelle Udvikling til Formaal. Mange S. arbejde saaledes for at skaffe let Adgang til god Undervisning, saavel i hvad man kalder de almindelige Skolekundskaber (altsaa bestemt for Børn), som i specielle Fag, der have særlig Vigtighed for de enkelte, paa Grund af den Livsstilling, de have valgt (altsaa Undervisning af voksne). Her kunne nævnes S., som sørge for unge Menneskers tekniske Uddannelse, gennem tekniske Skoler, for Undervisning i Haandværk, i Handelsvidenskab, ligesom ogsaa i nyere Sprog, hvilke det stadig bliver mere og mere nødvendigt at erhverve sig Færdighed i. Andre S. tage nærmest Sigte paa Legemets Udvikling, idet de virke for Udbredelse af al Slags Sport, af Legemsøvelser, for Gymnastik, Svømning, Kapløb, Ridning, Cykling, Roning, Sejlsport, Boldspil, Bjærgbestigning o. 1. Mange S. have sat sig til Opgave at virke for Udviklingen af Fædrelandets naturlige Hjælpekilder og for Fremskridt i deres Benyttelse og Anvendelse. Saadanne S. tage sig af Agerdyrkning, Have- og Skovbrug, Mosekultur, Hedebeplantning, Forbedring af Husdyravl og af Husfugleracer, af Mejeridrift o. l., medens andre give Præmier for fortrinlig Dyrkning af Husmandslodder o. 1. Atter andre S. tage sig af al Slags Industri, Fabrikdrift, Minevæsen og Udvindelse af Mineraler af Jordens Skød, al Slags Haandværksdrift, Kunsthaandværk o. s. v. Endvidere gives der S., som arbejde for Kunstens Udvikling, saavel Maler-, Billedhugger- og Bygningskunstens som ogsaa for Musikkens Fremme. Endelig maa vi nævne de talrige lærde S., som forfølge videnskabelige Formaal, idet de tillige søge at udbrede Kundskab om Videnskabens Resultater i videre Kredse. Herhen høre de forskellige videnskabelige Akademier, der omfatte alle Grene af den videnskabelige Granskning, ligesom ogsaa de S., der arbejde for en enkelt Videnskabsgren, som Oldgranskning, Historie, Geografi, Filologi og Sprogstudier, Naturvidenskaber, Zoologi, Botanik, Mineralogi, Geologi, Palæontologi, Naturlære, Meteorologi, Kemi, fremdeles Filosofi, Pædagogik o. s. v. Til Slutning maa vi omtale, at der gives mange S., hvis Medlemmer i Reglen kunne siges at tilhøre samme Klasse i Samfundet, og som have forenet sig enten nærmest af selskabelige Hensyn eller til gensidig Understøttelse i Tilfælde af, at et Medlem skulde komme i en saadan Stilling, at han havde Hjælp Behov.

Tilværelsen af S., som virke i en af de i det foregaaende antydede Retninger, naar langt tilbage i Tiden; men i Samfund, der leve under helt primitive, lidet udviklede Forhold, vil der ikke være synderlig Plads for S. Alt henhører under Stammen, Slægten, Familien, Klanen. Men da Menneskeslægten skred frem i Udvikling, da Forbindelsen mellem de forskellige Folk og Samfund blev livligere, og da internationalt Samkvem begyndte at danne sig, blev det en Nødvendighed for mange Mennesker at slutte sig sammen i S., da den enkelte sjælden formaaede at bane sig Vej alene. I de græske Lande finde vi, særlig i Tiden efter Alexander den Store, forskellige S. i Virksomhed. Der tales ofte om saadanne i Indskrifterne, de kaldes gerne *thiasos* eller *eranos*, vare grupperede om en eller anden Helligdom eller bar Navn af en Guddom, selv om Formaalet i det væsentlige var verdsligt og gik ud paa gensidig Understøttelse (smlg. om disse oldgræske S. Foucart, »Des associations religieuses chez les Grecs« [Paris 1873]). Endnu større Betydning end de græske havde de S.,

der fremstod i Romerriget. De kaldes *Collegia*, og deres Forhold vare ordnede af Statsmagten ved Lovgivningen. Af og til vare de Genstand for Mistænksomhed fra Statens Side, fordi de ofte forfulgte rent private Formaal og delvis vare hemmelige. Allerede Cæsar og August indskrænkede Forsamlingsfriheden en Del, og noget lignende skete siden gentagne Gange under Kejserne; særlig holdt man Øje med alle S., som havde politiske Formaal, eller som drev Usædelighed under Religionens Skin. Dog vedbleve Smaakaarsfolk at have Tilladelse til at danne S. (*collegia tenuiorum*). Disse og nogle S., der gav Bidragyderne Hjælp til Bestridelse af Omkostninger ved Begravelser (*funeraticium*), ere komne til at spille en vis Rolle i Verdenshistorien derved, at de Kristne, i Ly af disse, en Tid lang kunde organisere sig, saaledes at Menigheden kunde være i lovlig Besiddelse af Grundejendom (smlg. G. Boissier, »Étude sur quelques Collèges funéraires romains« i »Revue Archéol. Nouv. Série«, XXIII [Paris 1872]). Middelalderen var en blomstrende Tid for mange Slags S., der som oftest havde et vist religiøst Anstrøg og grupperede sig om Dyrkelsen af en eller anden Helgen. Fra vor Middelalder kende vi Gilderne, der have spillet en Rolle ved Udviklingen af vore Købstæder. Lavsvæsenet, S., indgaaede imellem Haandværkere, har, som vel kendt, udviklet sig i Middelalderen og har, om end i noget ændret Skikkelse, holdt sig til vore Dage. De forskellige Munkeordener og religiøse Broderskaber, som vi træffe i saa stort Antal, og som have spillet en betydelig Rolle i Aandslivet, ere S., der næsten alle stamme fra Middelalderen. Kun Jesuiterordenen, »S. Jesus«, er yngre end Reformationen og fremkom som en Modvægt imod denne. Til den nyere Tid henhører Stiftelsen af lærde S., bl. a. af Videnskabsakademier, som ofte udstyredes rundelig med Midler af Fyrsterne. Dertil er der senere kommet en Mængde fri S., der bestaa ved Bidrag fra Medlemmerne, om end flere nyde nogen Støtte fra Stat og Kommune. I Begyndelsen udgaves kun meget lidt af Forhandlinger i de lærde S. i Trykken, kun de mest epokegørende Opdagelser, men efterhaanden medtoges mere og mere af de givne Meddelelser, saaledes at adskillige lærde S. nu udgive flere Rækker af periodiske Skrifter »Afhandlinger«, »Oversigter over Forhandlinger« o. s. v. De talløse S., der forfølge mere praktiske Forhold, og over hvilke vi ovenfor have søgt at give en Oversigt, udgive nu gerne aarlig »Beretninger«, som omdeles til Medlemmerne og give Oplysning over Virksomheden. Smlg. Sociologi.

I det skandinaviske Norden vare, som ovenfor berørt, Gilderne i Købstæderne og Lavene de ældste S., hvorom vi have Kendskab. De naa begge op til Middelalderen, og de sidste have, om end i en noget forandret Skikkelse, holdt sig ned til vore Dage. Der var ogsaa S. med selskabelige eller lignende Formaal, saaledes i Kjøbenhavn det »Danske Kompagni«, stiftet 23. Maj 1447, hvilket har sin Fortsættelse i det »Kjøbenhavnske Skydeselskab og danske Broderskab« paa Skydebanen. Efter Reformationen finde vi, i alt Fald i visse Egne af Danmark, omtalt S. af Præster med regelmæssige Sammenkomster (se »Om Præsternes Kalentgilde« i »Kirkehist. Samlinger« III, 1858). I Beg. af 17. Aarh. dannes der i Norden S. for Handelsforetagender, i Lighed med de S., der fra 1600 af vare fremkomne i Europa's vigtigste Handelsstater (i England det ostindiske Kompagni 1600; i Holland det hollandsk-ostindiske 1602; smlg. Handelskompagnier). For Danmark-Norge dannedes 1616 det »Dansk-ostindiske Kompagni«; det ophævedes 1650; men et nyt dannedes 1670, hvilket sidste bestod til 1729. Omtrent samtidig (1671) dannedes et vestindisk Kompagni; et nyt, der dannedes 1778, kom til at spille en ret fremtrædende Rolle under den amerikanske Frihedskrig, men gik efter Fredsslutningen snart tilbage. 1732 stiftedes det »Asiatiske Kompagni« i Kjøbenhavn, der særlig blomstrede under den nordamerikanske Frihedskrig og under den »væbnede Neutralitet«, men fra 1807 var det lamslaaet, bævede sig aldrig mere og ophævedes helt 1843. 1747 stiftedes det almindelige Handelskompagni med det Formaal at gøre Kjøbenhavn til Stabelplads for østersøiske Produkter, men det trængte ikke igennem og opløstes 1774. 1739 oprettedes i Norge ved kgl. Oktroi et »Fabrikskompagni«, ogsaa kaldet det »Norske Kompagni« med det Formaal at udnytte Landets naturlige Hjælpekilder; men de Værker, de dreve, bl. a. Glasværkerne, gik senere over til at blive Privatejendom, og S. opløste sig. I 18. Aarh. stiftedes i Norden de ældste Videnskabsakademier i disse Lande: 1742 det kgl. danske Videnskabernes Selskab og 1744 det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Mere økonomiske Formaal har det 1769 stiftede Kgl. danske Landhusholdningsselskab, hvis energiske Virksomhed det danske Agerbrug har uendelig meget at takke for. 1786 grundlagdes af Gustaf III det kgl. svenske »Vitterhets-, Historie- og Antiqvitäts-Akademien«, Genoplivelse af det 1753 stiftede »Vitterhets-Akademien«, og det svenske Akademi (»de 18«), det sidste i Lighed med det franske Akademi. Men Sverige havde allerede længe forud haft flere videnskabelige S. Allerede 1666 var der af Regeringen grundet et »Antiqvitäts-Collegium«, en Art S., der skulde tage sig af Oldtidsmindernes Bevarelse, og Aar 1700 var der i Upsala stiftet et »Vetenskaps Societät«, der efter at være standset i de ulykkelige Krigsaar fornyedes 1719 og atter 1728; 1769 var der stiftet et topografisk S. i Skara og 1770 et fysiografisk i Lund. 1788 kom hertil et kosmografisk S. i Upsala. Svedenborg's »Filantropselskab« fremkom 1768. 1760 stiftedes af Schiøning, Suhm og Biskop Gunnerus Videnskabernes Selskab i Throndhjem; 1778 det patriotiske S. i Christiania og 1792 det energisk ledede topografiske S. for Norge, som fra dette Aar af udgav sin righoldige Journal. 1809 omdannedes disse to til S. for Norge's Vel (s. d.). Det islandske litterære S. stiftedes 1816. Den Interesse, der i 18. Aarh. vaktes for den nationale Litteratur og dens Fremvækst i de nordiske Lande, gav sig, særlig i de 3 sidste Aartier af 18. Aarh., rigt Udslag i Fremkomsten af en Del S. med væsentlig litterære Formaal, hvortil snart sluttede sig andre, der tillige forfulgte selskabelige Øjemed eller arbejdede for mere filantropiske Formaal. Mødestederne vare oprindelig offentlige Steder, hvor Folk af forskellige Klasser og Livsstillinger gik hen for

at spise, drikke og tilbringe nogle glade Timer i Venners Selskab. De Steder, der fra 1770 mest besøgtes, i alt Fald i Kjøbenhavn, vare Kaffehusene, som dengang vare af temmelig ny Dato. Da mange af de Personer, der jævnlig besøgte saadanne Steder, kun havde ringe Interesse for andet end materielle Nydelser, søgte de, der havde ædlere og højere Formaal, at mødes i bestemte Værelser og sikrede sig, i alt Fald paa visse Mødeaftener, at ingen anden end bestemte Personer fik Adgang her. Paa denne Maade opstode disse litterære og selskabelige S., for hvilke man indførte det engelske Navn *Club* (se Klub), hvad der stod i Forbindelse med, at man netop dengang i Danmark og Norge havde faaet Øjnene op for, hvor langt fremskreden den engelske Civilisation var, og hvor meget her var at lære. Disse S. benævnedes gerne efter Mødestedet; saaledes efter de 3 meget besøgte Kaffehuse, der holdtes af Mad. Juel, Mad. Neergaard og Mad. Fiks; men ogsaa efter andre Værter. Ved Siden af disse Navne havde de fleste S. Navne efter deres nærmeste Formaal. Det ældste af disse S. i Kjøbenhavn var det »Norske Selskab«, af hvilket de fleste af de begavede litterære norske Personligheder, som dengang opholdt sig i Kjøbenhavn, vare Medlemmer. Det stiftedes 30. Apr. 1772 af O. G. Meyer, for en Del vel fordi Nordmændene følte sig noget frastødte af den overdrevne Beundring, de Danske dengang nærede for Ewald. Nærmest som en Efterligning af det »Norske S.« dannedes i Novbr. 1775 det danske Litteraturselskab. Noget tidligere var der dannet et litterært S., der efter Mødestedet kaldtes »Fabricii Klub«. Dette S. forenedes siden med »Drejers Klub«, der først mødtes hos Jacob Drejer, som for øvrigt spillede en ikke uvigtig Rolle i dette S. En Mængde Aflæggere af »Drejers Klub« fremstod i de følgende Aar, saaledes »Enigheds S.«, »Venskabelig S.«, »Dansk S.«, »Torsdags S.«, »Kronprinsens Klub«. I den sidste fandtes der nogle urolige Elementer, hvad der vakte en Del Opmærksomhed, og man begyndte snart at holde Øje med disse S. Guldberg udstedte 1780 som Minister en Skrivelse til Politimesteren i Kjøbenhavn, hvori han paalagde ham at holde et vaagent Øje med »de saakaldte *Clubs 1.* Af andre S. i Kjøbenhavn i Datiden maa nævnes »Det harmoniske S.« og »Det dramatiske S.«, almindelig kaldet »Borup S.« (stiftet 1780). 1785 grundlagdes »S. for Borgerdyd« og s. A. et »S. for Tarvelighedens Fremme«. Det sidste holdt sig kun til 1791; hvorimod »Efterslægt S.«, ogsaa en Aflægger af »Drejers Klub«, fik blivende Betydning ved den af dette S. grundede Skole.

I Sverige grundedes der i de samme Aar, under Gustaf III's Regering, adskillige S. og Klubber, saavel med litterære og selskabelige som med andre Formaal. Bl. a. kan nævnes S. »Par Bricol«, der stiftedes 1778, og i hvilket Optagelsen er ledsaget af forskellige Ceremonier. Det er endnu til og har Aflæggere i Göteborg og andre Byer.

For øvrigt vil man i alle tre nordiske Lande i vore Dage finde omtrent alle de forskellige Arter S. repræsenterede, som ovenfor ere opregnede; de fleste ere fremkomne i 19. Aarh. Ogsaa i Finland og paa Island gives der adskillige S. med forskellige Formaal. Hvad Norge angaar, blev det i den første Tid efter Erhvervelsen af Selvstændigheden Mænd, der vare fremgaaede af det »Norske S.«, eller som vare paavirkede af det, som førte den begyndte videnskabelige og litterære Udvikling videre. Disses Arbejder findes bl. a. i de fra denne Tid hidrørende Tidsskrifter »Saga«, »Budstikken«, »Eir«, »Magasin for Naturvidenskaberne« o. s. v. Christiania fik nu ogsaa sit eget »Videnskabernes S.«, ved Siden af hvilket der snart kom andre S., hvis Formaal var Oldgranskning, naturvidenskbelige Studier o. s. v. (Litt.: Rich. Petersen, »For 100 Aar siden« [1888]; K. Bokkenheuser, »Drejers Klub« [1903]; Jul. Clausen, »Borup S.« i »Museum« [1892]; Holger Lund, »S. for Borgerdyd« [Kbhvn. 1885]; Fr. Bokkenheuser, »Efterslægtselskabet og dets Skole i de første 50 Aar« [1896]; N. P. Jensen, »Det Kgl. Kjøbenhavnske Skydeselskab« [1901]; Carl Bruun, »Kjøbenhavn«, II og III [1902]; R. Nyerup, »Kjøbenhavns Beskrivelse«, S. 660 ff. [Kbhvn. 1800]; Werlauff, »Erindringer« i »Hist. Tidsskrift«, IV Række, Bd. IV S. 377—379 [1872—73]; P. G. Berg, »Svenska Ordnar, Sälskaper« o. s. v. [Stockholm 1873]; B. Meijer, »Svensk Litt. Lex.« [Stockholm 1886]). *V. S.*

Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme, der stiftedes 1879 med Sæde i Bergen, arbejder bl. a. for Indførelse af tidsmæssige Fangstredskaber, Udnyttelse af ny Fiskepladse. en forbedret Behandling af Fiskeriprodukterne o. s. v. Selskabet bestaar af de ordinære Medlemmer, tilsluttede Fiskeriforeninger i andre Dele af Landet (f. T. [1904]: 23) og overordentlige eller korresponderende Medlemmer. Det har tre faste Klasser: Formerelsesklassen, Fangst- og Redskabsklassen og Tilvirkningsklassen. Dets Anliggender varetages af en Direktion og et Repræsentantskab. Det har et aarligt Bidrag af Staten af ca. 10,000 Kr. Selskabet udgiver »Norsk Fiskeritidende« og »Norsk Fiskeralmanak«. Det har et Fiskerimuseum med ca. 2,500 Genstande (Modeller af ældre og yngre Fangstfartøjer og Baade, Fiskeredskaber etc.). *K. F.*

Selskabet „Havedyrkningens Venner" se Norge S. 541.

Selskabet til de skiønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse, stiftet 1759 i Kjøbenhavn, vistnok paa Foranstaltning af Medlemmer af den tyske Koloni, maaske i første Række J. A. Cramer (s. d.) og Klopstock (s. d). Selskabets Opgave var at fremme Poesi og Veltalenhed paa Grundlag af en Forening af det nyttige og det skønne, hvilket paa det nøjeste faldt sammen med Tidens æstetiske Grundanskuelse. Selskabet søgte at naa sit Maal ved Udsættelse af aarlige Priser for den bedste poetiske og prosaiske Udarbejdelse af en given Materie i det danske Sprog; samtidig planlagdes et periodisk Skrift, der kunde »fritage Nationens skiønne Aander fra at sørge for Trykningen af deres mest udsøgte Arbejder«. Kongen tilstod Selskabet 400 Rdl. aarlig, og Samtidens fineste litterære Navne toge Plads i dets Styrelse, saaledes Luxdorph (s. d.) og Carstens (s. d.). Den første Prisopgave, Selskabet udsatte, var den af Tullin (s. d.) besvarede »Søfartens Oprindelse og Virkninger«, en udmærket Prøve paa Læredigtet, saaledes som dette var det »smagende« Selskabs litterære Ideal. I 18. Aarh. var Sel-

skabets Rolle en ret betydelig; senere glider det mere og mere ud af Litteraturhistoriens Saga. Af og til høre vi dog endnu dets Navn som ved Udsættelsen af de 4 Romancer 1828, der kaldte flere af Danmark's yngre Sangere frem, og Selskabet bestaar endnu, om det end kun sjælden fungerer. *J. Cl.*

Selskab for Norges Vel, Det kongelige, stiftet 1809, omorganiseret til Landhusholdningsselskab fra 1828. Ifølge Selskabets nyeste Love, der bleve vedtagne paa Repræsentantskabets Møde 2. Maj 1892, har det til Øjemed at virke til Fremme af Landbruget og de i Forbindelse med dette staaende Erhvervsgrene og Sysler, som Havebrug, Skovvæsen, Birøgt, Fjerkræavl, Husflid, landligt Hus- og Madstel m. v. Det bestaar af Selskaber og Foreninger, der ere indtraadte som Underafdelinger af Hovedselskabet for at virke for samme Formaal som dette, og af bidragydende direkte Medlemmer. Selskabet styres af en Direktion og et Repræsentantskab. Den første bestaar af fem Medlemmer, en Præses og fire andre Medlemmer, der vælges af Repræsentantskabet for tre Aar ad Gangen og kunne genvælges. Repræsentanterne vælges — ligeledes for tre Aar — af Underafdelingerne og de direkte Medlemmer. Selskabet nyder et aarligt Bidrag af Statskassen, der for 1903—04 udgør 35,000 Kr. Selskabet forvalter Kapitaler og Ejendomme, der ved Udgangen af 1903 udgjorde 393,608 Kr. 64 Ør. Herunder høre forskellige Legater, i alt 15 i Tallet; de ældste ere skænkede af Prins Christian August af Augustenborg, Kaptajn Ludvig Mariboe og Grosserer P. A. Heuch af Kragerø; det største, der er paa 100,000 Kr., af Foged Bautz, Kongsberg. Under Selskabet sorterer en Række Husholdningsskoler for Piger af Landbostanden, med tilhørende Lærerindekursus, Kvægrøgterskoler og Hesterøgter- og Køreskole. 1888 indstiftedes en Medaille for lang og tro Tjeneste, der uddeles aarlig til Tjenere af begge Køn, der have tjent i mindst 25 Aar i samme Kondition og stedse opført sig eksemplarisk. Fra 1894 udgiver Selskabet »Tidsskrift for det norske Landbrug«, og det følgende Aar oprettede det paa Bygdø Kongsgaard et Landbrugsmuseum til Indsamling og Opbevaring af Genstande, der belyse Landhusholdningens Historie.

Grundlaget for Selskabet dannede de to i Christiania 1778 og 1791 oprettede Foreninger, »Det patriotiske Selskab« og »Det topografiske Selskab«, det ene beregnet paa Næringsvejenes Ophjælp, det andet stiftet til Fremme af litterært Kendskab til Land og Folk. Deres Virksomhed var hemmet af Tidsforholdene, da fædrelandssindede Mænd besluttede sig til at forene dem til et større Selskab med udvidet Virkekreds. Under Grev Herman Wedel Jarlsberg's Auspicier kom saaledes Selskabet for Norge's Vel i Stand, der regner sin Stiftelse fra 29. Decbr. 1809, Festdagen i Anledning af den folkekære Prins Christian August's Rejse til Sverige. Under 4. Apr. 1810 tillagdes det Navn af kongeligt. Selskabet lededes i den første Tid af en Præses, en Vicepræses og syv Direktører, der vare Formænd for de syv forskellige Klasser, hvori dets Virksomhed sorterede. Den omfattede Landets Næringsveje, Agerbrug, Fædrift og Fiskeri, Fremme af Nationalindustri, Kunstflid, Fabrik- og Manufakturdrift, hvorhos Selskabet arbejdede for Folkeoplysning og Videnskabeligheds Udbredelse ved Udsættelse af Prisopgaver, hvis Besvarelser optoges i Selskabets Skrifter. Det skønneste og varigste Monument over dets Virksomhed var Oprettelsen af Norge's Universitet. Da Stats- og Regeringsforholdene efterhaanden under den fri Forfatning fik deres selvstændige Ordning, og det administrative Styre, som havde været Selskabet i underlagt, overtoges af andre Organer, maatte dette lægge sin Hovedbestræbelse paa Landvæsenets Fremme. Ved den 1828 vedtagne Omorganisation optraadte det da ogsaa officielt som et Selskab »til Landhusholdningens og Økonomiens Fremme«. Men snart traadte de landøkonomiske Interesser i Skyggen for Tidens Politik, og i den halve Menneskealder 1833—48 laa Selskabets Virksomhed nede. Først efter at Departementet for det indre var blevet oprettet (1845), viedes der Landbruget en større Opmærksomhed fra det offentliges Side, og hermed oprandt ogsaa en ny Æra for Selskabets Virksomhed. Af Selskabets Publikationer maa særlig fremhæves de forskellige Rækker af »Budstikken« (s. d.), der med korte Afbrydelser var dets Hovedorgan fra dets Stiftelse indtil 1834, samt »Historisk-philosophiske Samlinger« [Chra. 1811—13] og »Topographisk-statistiske Samlinger« [Chra. 1811—17]. Siden 1851 udkommer aarlig Beretning om Selskabets Virksomhed. (Litt.: Nogen sammenhængende Fremstilling af Selskabets Historie findes ikke; derimod har M. Birkeland udgivet »Selskabet for Norges Vel. 1809—1829« [Chra. 1861]). *O. A. O.*

Selskabsregning (mat.) se Delingsregning.

Selskabsspil, Spil til Underholdning og Adspredelse (og ikke for Fordels Skyld) ved selskabelige Lejligheder.

Selskabsøerne (Tahiti-Øerne, Georgiske Øer), Øgruppe i det stille Hav, 1,666 □ Km. med (1897) 18,600 Indb., med Undtagelse af den til Australien hørende Lord Howe 0 (16 □ Km., 100 Indb.), en fransk Koloni. S. falde i to mindre Grupper. Den østlige bestaar af de høje, bjærgfulde Øer Tahiti (1,042 □ Km.), Eimeo eller Morea (132 □ Km.), Maitea, Tetuaroa og Tapamanoa eller Maiaoiti. Den vestlige Gruppe bestaar af Huahine, Raiatea (194 • Km.), Tahaa, Borabora eller Bolabola, Tubuai eller Motuiti, Maupiti, alle høje, vulkanske Øer, samt Atollerne Mopiha eller Lord Howe 0, Scilly og Ururutu eller Bellingshausen. Alle de høje Øer ere af vulkansk Oprindelse, dog uden virksomme Vulkaner. En rød Lerart, et Forvitringsprodukt af de vulkanske Bjærgarter, dækker Skraaningerne, sort Muldjord findes i Dalene. De højeste Punkter ere Orohena (2,236 M.) og Aorai (2,064 M.), begge paa Tahiti. Bjærgene ere stejle, og svært tilgængelige, dybe Kløfter skære sig ned i deres Sider. De vandrige Bække prydes af talrige Vandfald. I Henseende til landskabelig Skønhed staa Øerne højt. Kysten er ofte ledsaget af Koralrev, bag hvilke der findes gode Havne. Klimaet er tropisk, men mindre regnrigt end paa de vestligere Øer. I Papiti er Juli den koldeste Maaned med $23{,}1^0$ i Middeltemperatur, Marts den varme-

ste med $25,8^0$ i Middel. De gennemsnitlige Ekstremer ere $16,8^0$ og $33,1^0$. Den aarlige Regnmængde er 123,6 Cm. Regntiden varer fra November til April; dog er Tørtiden ingenlunde regnløs. Plantevæksten er yppig, men fattig paa Arter. Bjærglandet er dækket af Skov, medens de smaa Sletter, der i Reglen findes ved Kysten, ere stærkt dyrkede og tæt befolkede. Vilde Pattedyr findes ikke. Beboerne ere af polynesisk Stamme, for største Delen evangeliske Kristne. Som paa mange andre Øgrupper i Sydhavet gaar den indfødte Befolkning stærkt tilbage i Tal og erstattes af kinesiske Indvandrere. Der produceres Oranger, Sukker, Bomuld, Kokosnødder og Vanille. Handelen er ubetydelig, og foruden de Sejlskibe, der besørge Postfarten til San Fran-cisco, besøges Øerne kun af faa Skibe. Udførselen fra Tahiti og de øvrige franske polynesiske Øer beløb sig 1896 til 2,3 Mill. Kr., Indførselen til 2,1 Mill. Kr. Hovedstad er Papiti paa Nordkysten af Tahiti, med 3,500 Indb.

Historie. S. opdagedes 1606 af Quiros, genopdagedes 1767 af Wallis, 1768 af Bougainville. 1769 og flere Gange derefter besøgtes de af Cook, der kaldte dem S. til Ære for det engelske *Royal Society*. Senere er dog dette Navn næsten helt blevet fortrængt af Navnet Tahiti-Øerne. 1789 besøgtes Øerne af Bligh, 1797 af Wilson, 1823 af Duperrey, 1826 af Beechey, 1829 af Moerenhout, 1835 af Fitzroy og Darwin, 1836 af Bennett, 1839 af Wilkes. 1797 landsatte Wilson de første engelske Missionærer. Efter en gunstig Begyndelse maatte de dog atter en Tid forlade Landet, indtil endelig Kongen, Pomare II, antog Kristendommen og derefter ivrig begunstigede den. 1835 kom Dronning Pomare IV i Strid med Frankrig, idet hun havde udvist to franske Jesuitter, der uden Tilladelse vare gaaede i Land. En fransk Ekspedition tvang derpaa 1838 S. til at anerkende fransk Protektorat, der 1843 anerkendtes af de europæiske Magter. 1880 afstod Pomare V Landet fuldstændig til Frankrig. *M. V.*

Selsmyren eller Selsvolden se Vaage Herred.

Selsnæpe se Gifttyde.

Selters, Nieder, Flække i preussisk Provins Hessen-Nassau, Regeringsdistrikt Wiesbaden, 16 Km. 0. S. 0. f. Dietz ved Ems, har (1895) 1,400 Indb. Berømte Mineralkilder, hvis Vande (Seltersvand) aarlig forsendes i over 4 Mill. Krukker. *Joh. F.*

Selters Vand se Mineralvande.

Selvangivelse. Naar nogen frivillig har angivet sig selv skyldig eller medskyldig i en Forbrydelse og desangaaende afgivet fuldstændig Forklaring, kan Straffen ifølge dansk Strl.'s § 60 nedsættes under dens lovbestemte laveste Grad, dog ikke under det halve. Ogsaa den norske Straffelov af 1902 (§ 59) giver Adgang til at nedsætte Straffen i Tilfælde af S. Falsk S. er strafbar efter dansk Strl.'s § 224 og norsk Strl.'s § 171. *E. T.*

Selvantændelse. Den Temperatur, hvorved et Stof bryder i Brand, kaldes dets Antændelsestemperatur; naar denne ligger ved almindelig Temperatur, er Stoffet selvantændeligt og bryder altsaa i Brand straks, naar det udsættes for Luftens Virkning. Flere kemiske Forbindelser ere selvantændelige, f. Eks. Zinkætyl; ogsaa uren Fosforbrinte, fremstillet af Fosfor ved Indvirkning af Alkalier, bryder straks i Brand, naar den strømmer ud i Luften. — Metaller, der have stærk Tiltrækning til Ilt, optage, naar de foreligge i særlig fint fordelt Tilstand, saa hurtig Ilt af Luften, at de forbrænde under Glødning: de ere pyroforiske. Et godt Pyrofor kan man tilvejebringe, naar man opheder vinsurt Blyilte i et i den ene Ende tilsmeltet Glasrør og derpaa, naar hele Massen er bleven sort, tilsmelter Rørets anden Ende. Aabner man Røret efter Afkøling og ryster Pulveret ud, forbrænder det livlig; det bestaar nemlig af en Blanding af yderst fint fordelt Bly og Kul. Aarsagen til, at der i saadanne Tilfælde indtræder Forbrænding ved almindelig Temperatur, er den, at de fint fordelte Metaller frembyde en Overflade, der er meget stor i Forhold til deres Masse, saa at Iltningen, der ellers, naar Overfladen er forholdsvis ringe, foregaar langsomt, i dette Tilfælde skrider saa hurtig frem, at Massens Temperatur stiger til Glødhede.

Ogsaa organiske Stoffer, der frembyde stor Overflade for Luften, og som indeholde let iltelige Forbindelser, kunne bryde i Brand ved S.; saaledes kunne Bomuldsaffald og uldne Klude, naar de ere mættede med Olie, som hurtig absorberer Ilt, bryde i Brand ved »S.«, fordi Iltningen foregaar saa hurtig, at Temperaturen meget hurtig naar vedkommende Stofs Antændelsestemperatur. Det samme skal under gunstige Forhold kunne finde Sted, naar Hø i fugtig Tilstand er ophobet i større Masser; Fugtigheden begunstiger Absorptionen af Ilt, og tillige indtræder der Gæringsprocesser, hvorved der indtræder Varmeudvikling; naar der da af en eller anden Grund kommer tilstrækkelig Lufttilførsel til de Steder i Høbunken, hvor Temperaturen er højest, kan der indtræde Antændelse. Ved Ristning af forskellige Plantedele dannes let iltelige Olier, som ogsaa kunne være Aarsagen til, at vedkommende Produkt bryder i Brand ved S. Saaledes sker det, at ristet Klid, Kaffe, Linser, Bønner, pakkede i Sække, bryde i Brand. Ogsaa Tørv og Gødning, navnlig Hestegødning, kunne bryde i Brand ved S.

Det er bekendt, at der undertiden gaar Ild i store Kulbunker ved S. Aarsagen hertil er som oftest Nærværelsen af Straalkis, FeS_2, som i Nærværelse af Luft og Fugtighed yderst let ilter sig til Ferrosulfat under Varmeudvikling. *O. C.*

Selvas, det skovrige Lavland i det nordlige Brasilien ved Amazon-Floden og dens Bifloder. Ækvatorialklimaet med dets stedse høje Varme, dets store Regnmængde og Mangelen af en udpræget Tørtid skaber her Betingelser for den yppigste Udvikling af den tropiske Regnskov, der næsten sammenhængende dækker omtrent 4 Mill. □Km. Trods det overordentlig gunstige Klima er den sammenhængende Regnskov dog indskrænket til selve Flodsletten med dens frugtbare Lerbund. Hvor Landet er bakket, træder den tilbage til Floddalene og erstattes paa de tørre Bakkekamme af aabne Kratskove eller Savanner. Regnskoven optræder med noget forskellige Former. Hvor den er udsat for Oversvømmelse, er den mindre frodig. Træerne ere lave, og Palmerne ere som de højeste meget iøjnefaldende. Uden for Oversvømmelsernes Om-

raade naar Skoven sin største Yppighed. De største Træer, hvoriblandt *Bertholletia excelsa*, have Stammer paa 30—40 M., inden Kronen begynder. I deres Skygge staa Palmer og mindre Træer. Den skyggefulde Bund er ubevokset, men oppe i Træernes Grene findes den rigeste Vegetation af Epifytter. Lianerne slynge sig mellem Stammer og Grene og gøre Skoven ufremkommelig. S. er endnu kun i meget ringe Grad bleven Genstand for Rydning og Opdyrkning, skønt Klimaet er meget gunstigt for Dyrkning af Kakao og mangfoldige andre Kulturplanter, og skønt Amazon-Floden og dens Bifloder yde fortrinlige Vandveje. Af stor Betydning er Indsamlingen af Kautsjuk, hvoraf S. leverer mere end noget andet Land. I senere Tid ere Kautsjuktræer ogsaa blevne Genstand for Dyrkning forskellige Steder ved Amazon-Floden. *M. V.*

Selvatico, Pietro, italiensk Kunsthistoriker, født i Padova 1803, død smst. 1880, uddannede sig først som Maler og Arkitekt, foretog flere Rejser i Udlandet og helligede sig derefter Kunsthistorien. 1850—58 var han Direktør for Kunstakademiet i Venezia. Af hans kunsthistoriske Værker skulle nævnes: »La capella degli Scrovegni in Padova...« [Padova 1830], hans betydeligste Arbejde: »Sulla architettura e sulla scultura in Venezia« [Venezia 1847], »Sull' educazione del pittore storico odierno italiano« [Padova 1842], »Storia estetico-critica delle arti del disegno« [2 Bd., Venezia 1852—56], »Le arti del disegno in Italia« [Milano 1874 ff.]; endvidere udgav han »Førere« over Kunstskattene i Venezia og i Padova. *A. R.*

Selvbefrugtning (bot.) kaldes i Botanikken det Forhold, at Æggene i en Blomsts Frugtknude befrugtes ved Hjælp af samme Blomsts Støv; i Reglen giver S. slettere Frø end Krydsbefrugtning, D: Befrugtning ved Støv fra en anden Blomst, og de Planter, som vokse op af de ved S. dannede Frø, ere i Reglen mindre og svagere end de, der vokse op af Frø, der ere fremkomne ved Krydsbefrugtning; nogle Planter ere endog helt eller næsten helt selvsterile, ɔ: Æggene i en Blomsts Frugtknude kunne ikke befrugtes ved samme Blomsts Støv, selv om dette afsættes paa Blomstens Ar, f. Eks. Rug, Boghvede, hulrodet Lærkespore, rød Kløver og hvid Kløver. En Mængde forskellige Bygningsforhold i Blomsterne tjene til at hindre S., idet de hindre Selvbestøvning og begunstige Krydsbestøvning (se Bestøvning). Der er dog ikke saa faa Planter, som regelmæssig og med godt Resultat befrugte sig selv, saaledes en Del Græsser, f. Eks. Havre; endvidere Ært; desuden have mange Planter foruden sædvanlige aabne Blomster tillige Blomster, som aldrig aabne sig (kleistogame Blomster), og som saaledes ere henviste til S.; disse Blomster danne mærkeligt nok meget rigeligt Frø, medens Plantens øvrige, normalt aabne Blomster ofte ere ganske ufrugtbare, f. Eks. Skovsyre, Arter af Viol, Byg, Soldug o. fl. *C. R.*

Selvbeskatningen. I Bladet »Vort Forsvar« for 15. Juni 1884 fandtes følgende Opfordring: »Nogle Mænd, som med Sorg have iagttaget Forsvarssagens Gang, ville forsøge paa at faa dannet en Komité, der ved et Opraab til hele det danske Folk skulde søge at skaffe frivillige Bidrag til Fædrelandets Forsvar«. Opfordringen, der sluttede med at bede dem, som vilde støtte denne Sag, med at indsende deres Adresse under Mærket: »Fædrelandets Forsvar« til Redaktionen af »Vort Forsvar«, var undertegnet N. S. W., hvilke Bogstaver betegnede: Grosserer Wilh. Nissen, Kaptajn Stig Schnell og Grosserer L. Wildau. Saaledes opstod en Forening, S., der for de følgende Aars Forsvarsarbejde har været af stor Betydning, idet den ved sin vidtstrakte Organisation og kraftige Agitation i den Grad forstod at vække Folkets Offerberedvillighed til militære Formaal, at der indtil 31. Decbr. 1891 indkom en Sum af 1,702,000 Kr. som frivillige Gaver.

Den første Bestyrelse bestod af 48 Medlemmer med Geheimekonferensraad E. Emil Rosenørn som Formand, medens Forretningsudvalget lededes af Grosserer Nissen. I Juli 1884 erhvervedes daværende Krigsminister Ravn's Indvilligelse i Foretagendet, og i Septbr. s. A. erklærede Hs. Maj. Kongen sig villig til at modtage de Bidrag, som vilde indkomme, og til at anvende disse i Overensstemmelse med Øjemedet.

Opraabet til det danske Folk om at yde frivillige Gaver til Fædrelandets Forsvar udgik 28. Marts 1885 i 350,000 Eksemplarer, undertegnet af 2,727 Mænd og Kvinder, der selv havde tegnet sig for ca. 1/4 Mill. Kr., og allerede ved Aarets Udgang var der tegnet over 750,000 Kr. Landet inddeltes først i 127 Kredse, men ved Oberstløjtnant Edv. Nielsen's ihærdige Medvirkning blev Kredsforstandernes Antal senere forøget til over 500, ligesom der ogsaa oprettedes ca. 100 Damekomiteer med over 2,000 medvirkende Damer. I alt afholdtes ca. 550 Møder med Foredrag og ca. 230 Fester; der omdeltes 30 Pjecer og Skrifter i flere Hundrede Tusinde Eksemplarer, foruden S.'s eget Blad »Fædrelandets Forsvar«, hvoraf der udkom 35 Nummere.

S., hvis Virksomhed endelig afsluttedes 1892, og hvis Hovedkasserer var Grosserer Claus L. Smidt, medens Entreprenør N. Andersen var Byggeudvalgets Formand, har for de indkomne Beløb opført: Garderhøjfortet, hvortil det første Spadestik gjordes 27. Marts 1886, og som blev afleveret til Krigsbestyrelsen 1892, efter at Kongen under 10. Marts 1886 havde indvilliget i at modtage denne Gave. Fortet er stormfrit og har bombefaste Kasematter og Kaserner samt 9 Panserlavetter med tilhørende Skyts m. m. Bekostning, ca. 1,100,000 Kr. Septbr. 1887 erhvervede S. endvidere 8,3 Hekt. ved Gammelmosegaard, hvilken Grund ligeledes skænkedes Krigsbestyrelsen, efter at der her var udført betydelige Jordarbejder til et Fortanlæg (det nuværende Lyngbyfort) samt opstillet 3 Panserlavetter. Oberst Sommerfeldt af Ingeniørkorpset var S.'s militærtekniske Konsulent, samtidig med at Krigsbestyrelsen havde overdraget ham Ledelsen af Arbejderne paa Kjøbenhavn's Landbefæstning for sit Vedkommende.

En lignende Bevægelse opstod 1889 i Norge, idet dog Indsamlingen fortrinsvis foregik igennem Kvindekomiteer. I Løbet af 1 1/2 Aar indsamledes ca. 725,000 Kr., deraf ca. 411,000 Kr. til Bygningen af et Krigsskib og Resten til Lokalforsvaret i Bergen og Throndhjem, samt Forsvarsvæsenet i Alm. Den noget senere i Sverige

rejste Bevægelse havde derimod kun ringe Fremgang. *P. Nw.*

Selvbesmittelse se Onani.

Selvbestøvning se Bestøvning S. 974 og Selvbefrugtning.

Selvbevidsthed betegner Erkendelsen af vore indre Tilstande som vore, o: som Led af en bestemt Sammenhæng. S. forudsætter derfor den Enhed i Bevidstheden, der klarest viser sig i Genkendelsen, og tillige en Sondring mellem vore Bevidsthedstilstande og Tingene (smlg. under Bevidsthed og Syntese). Overført betegner S. Overvurdering af sig selv, betinget ved Sondring mellem sig selv og andre Mennesker (se Selvfølelse). *A. T—n.*

Selvbinder se Høstemaskine.

Selvdannelse d. s. s. Generatio æqvivoca.

Selvejer se Bondejord.

Selvforbrænding, o: Forbrænding af det menneskelige Legeme uden Anvendelse af Ild udefra, antoges i fordums Tid at have fundet Sted af og til. Man mente, at Legemet kunde antændes enten ved Udvikling og Selvantændelse af brændbare Gasarter under sygelige Tilstande eller ved Selvantændelse af en af Alkohol stærkt gennemtrængt Organisme, da det særlig var hos Drankere, specielt fede Drankere, man havde observeret S. Imidlertid er Muligheden for en saadan S. for længst modbevidst, og det er gjort sandsynligt, at de i tidligere Tid beskrevne Tilfælde af S. kunne henføres til Forbrænding paa almindelig Maade ved Anvendelse af Ild, enten paa Grund af Ulykkestilfælde eller ved Forbrydelse. *A. F.*

Selvfordøjelse. Det har altid vakt Fysiologers og Patologers Opmærksomhed, at Mavesækken, som er i Stand til at fordøje selv meget modstandsdygtige Væv, ikke fordøjer sine egne Vægge, og Forklaringen derpaa er heller ikke let. Man har ment, det skyldtes Maveslimhindens beskyttende Epitellag, eller det cirkulerende Blods alkaliske Beskaffenhed, eller maaske den Omstændighed, at Mavesaft ikke kunde fordøje levende Væv; men dette sidste er dog modbevist ved direkte Forsøg. Nogen fuldt udtømmende Forklaring kan ikke gives. Derimod fordøjer Maven sine Vægge, naar disse ere sygelig forandrede, f. Eks. ved ophævet Blodcirkulation, hvilket maaske er Aarsagen til Dannelsen af det saakaldte Mavesaar (*Ulcus ventriculi*). Ogsaa efter Døden kan Mavesaften udfolde sin fordøjende Virkning, idet det ved Obduktioner er et ikke sjældent Fænomen at finde Maveslimhinden i større eller mindre Udstrækning fordøjet. *A. F.*

Selvforgiftning (Autointoksikation). Den danske Oversættelse S. benyttes mindre hyppig end det latinske Autointoksikation, der ved Siden af den i Nutiden saa stærkt fremherskende Lære om Infektionen har faaet en stor Rækkevidde. Man forstaar derved, at Organismen faar tilført Giftstoffer, der ere dannede i Legemet selv ved sygelige Processer af selve Organerne, eller ogsaa ved Bakterieprocesser paa Steder, hvor saadanne kunne komme til at udvikle sig, saaledes navnlig i Tarmkanalen. Mellem de sygelige Virksomheder, der føre til S., maa man især have sin Opmærksomhed henvendt paa Nyrerne eller rettere paa den Række kemiske Omsætninger i Legemet, hvis Produkter udskilles gennem Nyrerne under normale Forhold, medens denne Udskillelse helt eller delvis standser under sygelige Tilstande i Nyren, hvorved de faa en giftig Indvirkning paa Organismen; saaledes ved Eklampsien under Forløbet af Nyrebetændelser, særlig i Forhold til Svangerskabet. Ogsaa ved Sukkersygen opstaar en S., naar Udskillelsen af Sukker fra Nyren er ufuldstændig. Paa lignende Maade kan ogsaa ufuldkommen Udskillelse gennem Lunger og Lever føre til S., men Forholdene ere her mindre kendte end ved Nyreudskillelsen. Man maa overhovedet erindre, at der under hele Livsvirksomheden dannes Affaldsstoffer, der skulle udskilles gennem een eller flere af vore Kirtelvirksomheder, og hvis disse ikke fungere normalt, eller hvis Produktionen af Affaldsstofferne forøges i overdreven Grad, saa Udskillelsen ej kan følge med, saa ophobes der skadelige — giftige — Stoffer i Legemet, hvilket er en S. — Mere Omtale endnu har Begrebet faaet i den Række sygelige Tilstande, som udgaa fra Giftstoffer, hidrørende fra sygelige Fordøjelsesprocesser. Det er her dels fejlagtige Udskilninger af Fordøjelsesvædsker, dels Gæringsprocesser, hvorpaa det kommer an, Gæringsprocesser hidrørende fra Tarmkanalens Bakterier. Ad begge disse Veje opstaar der i Tarmkanalen Giftstoffer, der kunne opsuges og derved medføre S., der tilkendegiver sig ved forskellige sygelige Tilstande, Smerter i Underlivet, Træthed, Hovedpine, Svimmelhed, Madlede. Denne Side af Autointoksikationen mangler i øvrigt endnu Paavisningen af selve Giftstofferne, saa det til Dels er gennem Analogislutninger og Behandlingsresultaterne, at man mener at kunne slutte sig, til at en saadan S. fra Tarmen forekommer. Naar man ved, at lignende Gæringsprocesser som de, der forekomme i Tarmen, føre til Dannelsen af Giftstoffer, at dernæst Stagnation i Tarmkanalen (hvorved altsaa Gæringen og Opsugningen fremmes) fører til de omspurgte syge Tilstande, naar man fremdeles ved, at Fremgangsmaader, hvorved Gæringen ophæves eller Gæringsprodukterne neutraliseres, hæve de nævnte Tilstande, saa er dette alt sammen Momenter, der tale for Antagelsen af en S. fra Tarmen, saa at denne maa synes berettiget. En Støtte finder man ogsaa i den Omstændighed, at visse Mennesker taale bestemte Stoffer overmaade daarlig, medens andre Mennesker taale de samme Sager (Idiosynkrasi); dette maa sandsynligvis bero paa individuelle Abnormiteter i Fordøjelsen, hvorved de paagældende Sager spaltes i giftige Stoffer. Den Omstændighed, som er opstillet imod denne S. fra Tarmen, at her ikke skulde være Stoffer nok til Dannelsen af slige Gifte i tilstrækkelig Mængde, gælder aldeles ikke; thi en Del af disse Gæringsgifte høre til de voldsomste Gifte og behøve derfor kun at dannes i meget ringe Mængder, for at give sygelige Tegn. At ogsaa abnorme Opsugningsvilkaar spille en Rolle, er rimeligt, saa at de fleste gaa om med de giftige Stoffer i Tarmen, men hos nogle optages de, hos andre ikke. *E. A. T.*

Selvforsikring finder Sted, naar Forsikreren betinger sig, at der ved Indtrædelsen af den Begivenhed, mod hvilken Forsikringen er tegnet,

kun dækkes en vis Kvotapart af den virkelig lidte Skade, medens den forsikrede i øvrigt selv maa bære Tabet, og man taler da for den Dels Vedkommende, som saaledes ikke bliver erstattet, om S. Grunden til, at en saadan ret jævnlig finder Anvendelse, er den, at der herved ydes Forsikreren en yderligere Garanti mod, at Skaden hidføres ved den forsikredes egen Skyld, og at der derved gives den forsikrede en yderligere Spore til forøget Paapasselighed. *J. M.-B.*

Selvforsvar se Nødværge.

Selvforyngelse af et Træsamfund, en Afdeling af Skoven, kaldes Overgangen fra gamle til unge Træer, naar det Materiale, af hvilket den ny Bevoksning dannes, hidrører umiddelbart fra den gamle, idet de unge Træer opvokse enten af selvsaaet Frø eller af Skud fra Stødene af de afhuggede Træer. *C. V. P.*

Selvfølelse er psykologisk en Lystfølelse knyttet til Forestillingen om sig selv og sine egne Handlinger. Som etisk Faktor kan S. have sin store Berettigelse ved Siden af sine Modsætninger, Ydmyghed og Selvforglemmelse. S. vil i Etikken indgaa som Led i det mere omfattende Begreb Selvhævdelsen, der med Rette drager den Virken, S. i større eller ringere Grad vil være forbunden med, i Forgrunden. Udvikles S. i sygelig høj Grad, bliver den Højhedsvanvid. *A. T—n.*

Selvgæring eller intramolekulært Aandedræt kaldes Planternes Kulsyre- og Alkoholdannelse som Følge af Iltmangel (se Aandedræt S.33). *TV. F.*

Selvhelbredelse se Plantepatologi.

Selvhersker anvendes jævnlig til Betegnelse af den absolutistiske Regeringsform, der har fundet sit typiske Udtryk i det russiske Tsardømme, se Absolutisme, og som i visse Maader danner Modsætning til den konstitutionelle Tilstand i Stat og Kommune, der benævnes Selvstyre (se Autonomi), under hvilken de styredes Flertalsvilje bliver afgørende for de styrende. *C. V. N.*

Selvhævende Mel se Brød s. 782.

Selvkoger se Temaskine.

Selvlemlæstelse kaldes den Handling, hvorved Personer af egen Drift paaføre sig en Læsion, hvorved (Liv eller) Helbred skades. S. kan være den allervoldsomste, lige ved, maaske beregnet paa, Selvmord, og den kan have et mindre Omfang lige til ganske smaa Læsioner som Hudrids, smaa Forbrændinger. Læsionens Størrelse og Art afhænge ofte af Aarsagsmomentet, der er af den forskelligste Art. De ganske smaa S. kunne foretages som Udslag af hysterisk Sindslidelse, idet Personen føler en Art — pervers — Nydelse ved Smerten, han paafører sig; de kunne ogsaa være Udslag af en manglende Energi hos en Person, der tilstræber en større Læsion, maaske et Selvmord, men mangler aandelig Styrke eller fornødne Hjælpemidler til at udføre sit Forsæt. Herhen høre ganske overfladiske Snit i Halsen eller Haandleddet, udførte med Overskæring af Pulsaarer for Øje. Ogsaa dybere og alvorligere S. paaføre Personer sig i hysterisk Sindsforstyrrelse, saaledes Stik i Øjet med Blindhed som Følge. De alvorligere Læsioner, som de dybere Snit paa de nys nævnte Steder, ere oftest i selvmorderisk Øjemed. Men man kender ogsaa Læsioner af alvorlig Natur, udførte som en Selvrevselse og da ofte med religiøs Baggrund: forarger et Lem, saa hug det af og kast det fra dig. Herhen hører som den almindeligste Læsion Bortskæring, helt eller delvis, af Kønsorganerne (selvfølgelig oftest hos Mænd); men saadanne Selvrevsere have ogsaa undertiden søgt at fjerne en Haand, et Øje, ja Opsprætning af Bugen kan findes med lignende Motiv; under denne Form er S. et Udtryk for Sindsforstyrrelse, og herhen maa ogsaa henregnes de S., der især i tidligere Tider ere udførte af religiøse Sekter, idet paagældende udfører S. som en formentlig Gud behagelig Handling. — Oldtidsfolks frivillige Hengivelse til Trepanation hører næsten under S., og religiøs Selvspægelse i forskellige Former, selv uden egentlig S., er ogsaa Udtryk for samme Sindstilstand. Helt anderledes forholder det sig med en Del middelsvære S. saasom Fjernelse af Fingre e. l., som Personer foretage for at fri sig for Værnepligt — en i de fleste Stater strafbar Handling. — S. som Middel til at overbevise de tilstedeværende om personligt Mod forekommer ganske vist, men er som alvorlig Handling sjælden i nuværende Kulturperiode og hører vist ogsaa i Fortiden mest Sagnet til. S. maa saaledes i alle Former henregnes til Handlinger lidt til Siden for den normale Sindstilstand. *E. A. T.*

Selvlemlæstelse (Autotomi). Evnen til at afkaste Lemmer paa særlig dertil tilpassede Steder optræder særlig hos Leddyrene, specielt hos Krabberne. Disse kunne afkaste alle Brystfødderne; Af kastningen sker altid i Sammenvoksningslinien mellem 2. og 3. Led. Lemmet afkastes, naar det paa en eller anden Maade har lidt Skade; der dannes da et nyt Lem ved næste Hudskifte, mindre end de andre; gennem paafølgende Hudskifter vokser det stærkt. *C. W.-L.*

Selvlyd se Stavelse og Vokal.

Selvlysende se Straaling.

Selvmord straffedes efter Christian V's D. L. med Hovedlods Forbrydelse og Selvmordernes Begravelse i uindviet Jord. 1824 ophævedes i Danmark førstnævnte Straf, men det var dog ikke Lovens Mening, at S. ikke skulde være en Forbrydelse. D. Strl. 1866 ophævede derimod D. L. 6. 6. 21, i hvorefter Selvmorderen har samme Ret til ærlig og højtidsfuld Begravelse som alle andre, og S. kan overhovedet efter den gældende Ret ikke under nogen Betingelse betragtes som en Forbrydelse, saa lidt som »Pligten til at leve« kan betegnes som en Retspligt. Derimod er Hjælp til S. strafbar efter Strl. § 196 II (Fængsel). S. medfører, at Forsikringer tegnede i Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871 betragtes som ophævede, dog at en af Selvmorderen erhvervet Overlevelsesrentes Kapitalværdi anvendes til Køb af en Livrente for den forsørgede. En *pligtig* Overlevelsesrente beholder sin fulde Gyldighed uanset S. S. skal stedse anmeldes for Politiet, og Begravelsen maa ikke ske, før Ligsyn er foretaget, og Dødsattesten paategnet af Politiet, der ligeledes har at foretage Undersøgelse af de nærmere Omstændigheder ved S. Udskrift af Undersøgelsen tilstilles Statens statistiske Bureau og skal indeholde Oplysning om, hvor vidt den paagældende var drikfældig. I Danmark forefalder aarlig ca. 525 S., deraf alene i Kjøbenhavn ca. 150. — *A. Gl.*

For Norge's Vedkommende blev N. L. 6—6—21 holdt ophævet ved Strl. af 1842, der lige saa lidt som den ny Strl. af 1902 betragter S. som en strafbar Handling. Hjælp til S. omhandles ikke særlig i den gældende Strl., men om deraf følger hel Straffefrihed, er ikke ganske klart; den straffes efter den ny Strl. som Drab af en samtykkende med betydelig Nedsættelse i den almindelige Straf for Drab. I Norge forefalder aarlig ca. 120 S. *H. S.*

Til Oplysning om Selvmordshyppigheden i forskellige europæiske Lande skal anføres nedenstaaende Tal fra Slutningen af 1890'erne, der angive Antallet af S. om Aaret pr. 1 Million Mennesker:

Frankrig	246	Norge	60
Danmark	238	Nederlandene	57
Schweiz	223	Finland	48
Tyskland*)	195	Rumænien	46
Østerrig	164	Serbien	37
Sverige	159	Bosnien	34
Ungarn	148	Irland	31
Belgien	127	Rusland	31
England	92	Spanien	22
Skotland	65	Japan	179
Italien	63		

Selvmordshyppigheden er langt større blandt Mænd end blandt Kvinder; for hvert 100 mandlige Selvmordere var der af kvindelige i Danmark 26,6, i Norge 22,5, i Tyskland 25,8, i Frankrig 27,3, i England 34,3, i Østerrig 27,4. I det hele taget finder man ret store Overensstemmelser paa Selvmordsstatistikkens Omraade fra Land til Land; kun selve Antallet er ret forskelligt, men noget paavirkes dette Tal af den ved Materialets Indsamling anvendte Fremgangsmaade.

Fra Danmark's Selvmordsstatistik skal yderligere anføres, at Selvmordshyppigheden er større i Byerne end paa Landet (i Kjøbenhavn kom der pr. 100,000 Mennesker i 1886—95: 35,9, i Øernes Amter 28,0, i Jylland's Amter 19,7 S.). Selvmordshyppigheden er stigende med Alderen; til Oplysning herom skal anføres nedenstaaende Tal, der for de to Køn angive Antallet af Selvmordere i Aldersklasser pr. 100,000 i Aarene 1896—1900 gennemsnitl., hvor der i alt var 414 Mænd og 108 Kvinder gennemsn. aarlig, som begik S.

	Mænd	Kvinder
10—20 Aar	8,0	3,8
20-30 —	28,5	8,3
30—40 —	36,5	6,6
40-50 —	70,6	13,8
50—60 —	96,9	18,2
60—70 —	110,9	28,7
70 — 80 —	120,6	29,3
80 Aar og derover	95,0	33.3

Selvmordshyppigheden er mindst blandt de i Ægteskab levende, størst for separerede og fraskilte; pr. 100,000 Ind. paa 20 Aar og derover faldt der aarlig blandt ugifte 63,7 mandlige og 17,8 kvindelige S., blandt gifte 51,8 mandlige og 10,8 kvindelige, blandt Folk i Enkestand 162,0 mandlige og 29,9 kvindelige, blandt separerede og fraskilte 387,1 mandlige og 20,0 kvindelige. Det største Antal S. findes absolut set blandt Arbejdsfolk og Indsiddere, hvorefter komme Husmændene og derpaa de øvrige Besiddere af Jord; ogsaa denindustrielle Klasse er stærkt repræsenteret. — Hvad Aarstiden angaar, er Selvmordshyppigheden forholdsvis ringe ved Aarets Begyndelse, vokser derefter, navnlig fra Marts, meget stærkt og kulminerer i Maj og Juni; derefter falder Tallet Resten af Sommeren og Efteraaret; i Aarets 4 Kvartaler fordeler 100 S. sig med 19,5 paa Januar Kv., 32,9 paa April Kv., 27,0 paa Juli Kv. og 20,6 paa Oktober Kv. Omtrent 3/4 (74,1 p. Ct.) aflive sig ved Hængning, derefter følger Drukning (13,1 p. Ct.), Skydning (5,6 p. Ct.) og Gift (4,2 p. Ct.). Drukning og Gift spille en forholdsvis større Rolle som Aflivelsesmaade blandt Kvinder end blandt Mænd, det omvendte gælder Hængning og Skydning. Det almindeligste Motiv til S. er Tungsind, Melankoli, Livslede og Sindssyge, idet over 1/4 af alle S. blev begaaet af disse Grunde, for Kvinderne endog 2/5. Derefter komme økonomiske Bekymringer og Drikfældighed (mellem 13 og 14 p. Ct. faldt paa hver af disse Aarsager); disse Aarsager gælde hovedsagelig Mandkønnet. 34 p. Ct. af alle S. angives at have været drikfældige, 40,9 af de mandlige og 8,7 p. Ct. af de kvindelige. I Norge var det gennemsnitlige Antal S. i Aarene 1897—1901: 128; deraf aflivede 64 p. Ct. sig ved Hængning, 17 p. Ct. ved Skydning og 9 ved Drukning. Se i øvrigt Norge S. 521. *M. K.*

*) Heraf Kongeriget Sachsen 301, Hamburg 297 og Kgr. Preussen 189.

Selvmordsstatistik se Moralstatistik S. 1003.

Selvpensionering blev i Princippet gjort gældende i Danmark gennem L. af 2. Juli 1870 og flere senere Love, hvorefter det bestemtes, at der af Statens forskellige Bestillingsmænds aarlige Lønninger skulde indeholdes 5 p. Ct. til eventuel Forsørgelse for dem selv og deres efterladte. Ogsaa i de kommunale Lønningsforhold har Systemet efterhaanden fundet i alt Fald delvis Anvendelse, hvilket i øvrigt ogsaa gælder om ikke faa private Forretningsforhold. *C. V. N.*

I Norge er ogsaa S. af Statens Tjenestemænd delvis indført. 1873 oprettedes en efter Livrentesystemet ordnet Pensionskasse for Statens Bestillingsmænd, hvilken fra 1894 ogsaa kan omfatte Embedsmænd og benævnes »Pensionskassen for Statens Tjenestemænd«. I denne Kasse ere fra 1873 af efterhaanden forskellige Klasser af Bestillingsmænd og 1896 Armeens og Marinens Officerer tilpligtede at gøre Indskud til Bestridelse af Udgifterne ved deres Pensionering. Forpligtelsen til Indskud har som Regel været ledsaget af en Forhøjelse af vedkommende Tjenestemandsklasses Lønninger, for saa vidt ikke Statskassen selv tilskyder en Del af Indskuddet. Spørgsmaalet om de civile og gejstlige Embedsmænds Indlemmelse i Pensionskassen er under Behandling. Christiania Kommunes Tjenestemænd bidrage ogsaa ved Indskud i en kommunal Pensionskasse til Udgifterne ved deres Pensionering, hvilken imidlertid for den væsentligste Del bestrides ved Tilskud fra Kommunen. *Toldinspektør Jakob Woxen.*

Selvregistrerende kaldes et Instrument, der selv angiver sin Stand fra Time til Time eller til alle Tider paa Døgnet. Man har konstrueret saadanne Instrumenter til Maaling af Barometerstanden, Barografer (se Barometer),

af Temperaturer, Termografer (se Termometer), af Regnmængden, Pluviografer (se Regnmaaler). *W. J—n.*

Selvregulering (bot.). Herved forstaas de Virksomheder i en Organismes Liv, hvorved den — saa vidt gørligt — tilpasser sig til at leve under forskellige Livskaar. De forskellige Plantearter — og det tilsvarende gælder Dyrene — ere paa ofte højst forskellig Vis tilpassede til at leve under de for dem normale Kaar (f. Eks. Vandplanter, Ørkenplanter, Lysplanter, Skyggeplanter o. s. v.). Men det enkelte Individ er dog i Stand til at lempe sig noget efter Forandringer eller Afvigelser i Kaarene; just derfor kan een og samme Art oftest leve under noget forskellige Kaar. Visse Spillerum findes der saaledes med Hensyn til Kaarene, under hvilke en Art kan leve, og Plantens eller Dyrets Evne til inden for disse Spillerum at bringe sig i Harmoni med Omgivelserne kaldes S. eller blot Regulering. S. iværksættes hos Dyrene især ved Nervesystemets Hjælp og vil findes omtalt ved forskellige fysiologiske Processer. For Planternes Vedkommende er Studiet af S. endnu kun i sin Begyndelse, men man har allerede Klarhed over, at baade Stofskifte-, Vækst-, Bevægelses- og Nydannelsesvirksomhederne ere regulerede paa meget forskellig Vis. Livsvirksomheden hos Planterne er da et langt mere indviklet Spil, end man endnu for faa Aartier siden var tilbøjelig til at tro. (Litt.: W. Johannsen, »Plantefysiologi« [2. Udg. 1904, Kap. 18]). *W. J.*

Selvrensning af naturlige Vandløb kaldes det Forhold, at saadanne Vandløb efter et kortere eller længere Løb tilsyneladende befri sig selv for de Urenheder, der fra en Kloak eller Spildevandsgrøft ere tilførte dem. S., som i flere Henseender minder om Forløbet af visse Metoder til Rensning af Kloakvand (se Septic tank), skyldes i Hovedsagen forenede Virkninger af Bundfældning, Sollys, Livsvirksomhederne hos højere og lavere Organismer samt Luftarter og andre Stoffer, der findes i Vandløbene; men dens Enkeltheder ere endnu ikke fuldt oplyste. Om Kloakers S. se Kloaker S. 626. *Fr. V. M.*

Selvsaaning er Foryngelse af et Træsamfund derved, at de paa Afdelingen staaende Træer selv kaste deres Frø paa Jorden, saaledes at der dannes et Samfund af unge Planter, hvorefter de gamle Træer hugges enten efterhaanden eller paa een Gang. Almindeligvis maa man forberede en S. ved at bearbejde Jorden og fjerne de Planter, som vilde skade Opvæksten, undertiden tillige ved at lysne mellem de gamle Træer; nogle af disse overholdes ofte en Aarrække, for at de kunne skærme Opvæksten især mod Nattefrost. *C. V. P.*

Selvskyldner ell. Selvskyldnerkautionist kaldes den, der kaverer for en andens Gæld saaledes, at han ubetinget bliver pligtig at betale, saa snart Hovedskyldneren undlader at opfylde sin Forpligtelse. S. har altsaa ikke som den saakaldte simple Kautionist det Beneficium at kunne forlange, at Kreditor først søger Hovedskyldneren eller i hvert Fald fører Bevis for, at Gælden eller en Del af Gælden ikke kan faas hos denne, før han selv betaler, men Kreditor kan straks søge ham samtidig med eller i Stedet for den egentlige Skyldner. Da Formodningen ved en Forpligtelses Overtagelse som Regel maa være for det mindre, foreligger Forpligtelse som S. kun, hvor Kautionisten udtrykkelig har paataget sig Kaution som S., eller hvor en særlig Lovhjemmel eller sædvanemæssig Hjemmel fører dertil. *K. B.*

Selvskyldnerkautionist se Selvskyldner, **Selvstyre** se Autonomi.

Selvtægt, o: at tage sig selv til Rette, straffes efter Strl.'s § 116 med Bøder. Paatalen er privat. S. er uberettiget privat Retshaandhævelse og danner for saa vidt Modstykket til Nødværge, som netop er undtagelsesvis tilladt privat Retshaandhævelse. Denne Modsætning beror efter den almindelige — næppe ganske udtømmende — Begrebsbestemmelse paa, at S. er Angreb paa den i Øjeblikket bestaaende Tilstand, der i Kraft af Retsordenens konservative Princip for den almindelige Ro og Ordens Skyld, indtil det modsatte godtgøres, maa holdes for den rigtige, medens Nødværge er Forsvar for denne Tilstand. Faktisk er Forbudet mod S. en uundværlig Retsregel i det ordnede Samfund: den privates Ret til selv at skaffe sig Oprejsning for begaaede Retsbrud og end mere en saadan Adgang til Fyldestgørelse for formentlige Retsbrud — en Distinktion, som ikke lader sig fastholde paa et Stadium, hvor ingen Autoritet endnu har haft Lejlighed til at konstatere Retsbrudet — vilde uundgaaelig udarte til en fuldstændig Næveret, hvor den svageste maatte bukke under. Det maa endog hævdes, at det i Straffeloven givne Værn mod S. langtfra er tilstrækkeligt, og at der særlig burde indføres offentlig Paatale for denne Forbrydelse: den nu bestaaende private Paatale udsætter i alt for høj Grad den svage og uformuende for i Stilhed at maatte taale Overgreb. — I norsk Strl. af 1902 betragtes S. ikke som en selvstændig Forbrydelse, men Lovens § 392 sætter i al Almindelighed Straf for den, som retsstridig sætter sig eller andre i Besiddelse af nogen Løsøregenstand, hvorefter det tilføjes, at mildere Straf indtræder, hvis den skyldige har villet gøre en virkelig eller formentlig Ret gældende. Denne Ordning fører vistnok i Realiteten til samme Resultat for S.'s Vedkommende som dansk Ret, men har den Fordel, at der ikke som i dansk Ret fremkommer en saadan Anomali som, at den, der bemægtiger sig en Ting, f. Eks. for at genere en anden, er straffri, medens den, som dog har den Undskyldning, at han ved Tingens Bemægtigelse vilde skaffe sig Fyldestgørelse for et Formuekrav, kan straffes. *A. Gl.*

Selwyn [se'lwin], George Augustus, engelsk Biskop, født 5. Apr. 1809, død 11. Apr. 1878. Han var Skolekammerat med Gladstone, studerede i Cambridge og var Curate i Windsor, da Bispedømmet over New Zealand oprettedes 1841, og Biskop Blomfield af London opfordrede ham til at tage derimod. I 26 Aar udfoldede han en overordentlig Energi ved Visitatsrejser i sit vidtstrakte Stift, ved at skaffe ny Missionærer ud, ved at ordne Kirkeforholdene i det hele og ved at være Mægler mellem Englænderne og de indfødte. Han fik flere Gange Dele af sit Bispedømme udskilt, Patteson blev Biskop i Melanesien, og ved S.'s Bortgang 1867 blev efter hans Forslag New Zealand delt i 4 Stifter. 1867 blev han Biskop

af Lichfield i England. Hans eneste Søn J. R. S. blev 1877 Biskop i Melanesien. For at hædre hans Minde aabnedes en Subskription 1882, og en Kapital indsamledes, for hvilken *S. College* i Cambridge oprettedes. Af hans Bøger er den bekendteste foruden Prædikener: »Letters to the Society for Propagation of the Gospel from the Bishop of New Zealand with extracts from his visitation Journals«. (Litt.: H. W. Tucker, *Memoir of the Life and Episcopate of G. A. S.* [1879]). *H. O—d.*

Selymbria, Oldtidsby i Thrakien paa Nordkysten af Propontis. Det var en græsk Koloni, anlagt fra Megara. Den blev erobret af Filip af Makedonien. *H. H. R.*

Selø (ell. Selør), Havn straks V. f. Lindesnes mellem Seløerne. Havnen, der kun egner sig for mindre Fartøjer, omtales ofte i den ældre Historie. Dens gamle Navn er *Seleyjar*. *P. N.*

Sem, Noa's ældste Søn, som fik dennes særlige Velsignelse; efter den bibelske Overlevering Stamfader til de sydvestasiatiske Folkeslag, Semitter. *V. O.*

Sem, Herred i Jarlsberg Fogderi (skal fremtidig tilhøre Tønsberg Politimesterdistrikt), Jarlsberg og Larvik Amt. 103 □ Km., hvoraf ikke fuldt 0,0 □Km. Ferskvand. (1900) 5,671 Indb., altsaa ca. 55 pr. □Km. S., der tillige udgør Sem Præstegæld bestaaende af Sem Sogn og Slagen Sogn med Vallø Kapel, begrænses af Herrederne Ramnes, Vaale, Borre, Nøtterø og Stokke, hvorhos det i det nordøstlige Hjørne støder til Ladestedet Aasgaardstrand og mod Syd til Købstaden Tønsberg. Hinsides Christianiafjorden støder S. til Rygge og Raade Herred. — S. er for største Delen et Slettelandskab, der kun paa enkelte Steder afbrydes af lave Aaspartier. De højeste Fjældtoppe ere Undrumsaas (141 M.) i Herredets nordvestlige Hjørne og Kjærhøjden (119 M.) i Herredets vestligste Del. Noget egentligt Dalføre findes ikke inden for dette Herred. Det mest markerede er Velleelvens (Slagenelvens) Dalføre, der deler Slagen Sogn i 2 Hoveddele. Den østlige af disse Dele er en bred, noget højtliggende, skovrig Landtunge, der kaldes Slagentangen. Det allersydligste Parti af samme gaar under Navnet Bytangen, og straks N. f. denne stikker Vallø's lille Halvø mod Sydøst ud i Christianiafjorden. Af Vasdrag bør foruden den netop nævnte Velleelv, der udmunder i Trælen, en Bugt af Christianiafjorden, ogsaa mærkes Aulielven, der kommer fra Ramnes Herred og falder i Tønsbergfjordens inderste Bugt. Tønsbergfjorden og Trælen ere forbundne ved Stenskanalen, der adskiller Tønsberg fra Nøtterø. Til Herredet høre 3 Øer, af hvilke Husø (ca. 0,8 □Km.) S. f. Bytangen ved Indløbet til Trælen og Torgersø (ca. 0,3 □Km.) S. f. Vallø ere de største. — Jordbunden er i en stor Del af Herredet meget frugtbar, hvorfor ogsaa Agerbruget staar højt. Af Skov findes derimod kun lidt. Herredets og tillige hele Landets største Gaard er Jarlsberg Hovedgaard, 3 Km. N. V. f. Tønsberg. Denne, hvis gamle Navn er *Sæheim*, var oprindelig en gammel Kongsgaard, der 1671 solgtes til Peder Griffenfeld, hvorefter Gaarden fik Navn af Griffenfeld's Gaard. Efter Griffenfeld's Fald blev Gaarden overdragen til Grev Ulrik Frederik Gyldenløve, som 1683 solgte den til Baron Gustav Vilhelm Wedel, der 1684 blev Greve af Jarlsberg (se Jarlsberg Grevskab).

Vallø Saltværk anlagdes 1739 af Christian VI paa den ovennævnte lille Halvø, der stikker ud i Christianiafjorden. 1819 gik det over til et privat Interessentskab. Omkring 1840 blev derpaa Saltværket nedlagt; men her har senere været forskellige industrielle Anlæg, hvoriblandt for nærværende et Petroleums- og Maskinolieraffinaderi samt en Tapetfabrik. Af industrielle Anlæg inden for Herredet kunne for øvrigt mærkes Sem Fabrik af Smørfustager samt nogle Dampsave, Høvlerier og Møller.

Af større Gaarde kunne foruden ovennævnte Jarlsberg Hovedgaard mærkes følgende: Lensberg, Rygg, Hesby, Askehaug, Tem, Manum, Rise, Berg, Sverstad, Brekke, Velle, Vallø og Nes samt paa Vestsiden af Valløbugten Narverød med et Etablissement for Lystsejlads. Af større Tætbebyggelse inden for Herredet bør nævnes Vallø med (1900) 282, Husviknes (paa Sydspidsen af Bytangen) med 372 og Husø med 416 Indb.

Herredet gennemskæres af den smalsporede Drammen—Skien-Bane med Stationerne Barkaaker og Sem og en Sidelinie ind til Tønsberg med Station smst. Fra denne By udgaar derhos Tertiærbanen Tønsberg—Eidsfoss, der inden for S. Herred har Stationen Auli. Af Veje findes mange, saaledes Hovedvejen (gennem Undrumsdal) fra Drammen til Larvik med Sidelinie til Tønsberg, Hovedvejen fra Tønsberg til Horten, Hovedvejen fra Tønsberg gennem Arendal til Eidsfoss, Bygdevejen fra Tønsberg gennem Slagen til Aasgaardstrand samt flere andre Bygdeveje, foruden en Mængde Gaardveje. *P. N.*

Semafor se Signalering.

Semang, Fællesnavn paa nogle Stammer i Bagindien, hvor de bebo Halvøen Malakka's centrale Bjærgegne. Etnografisk set høre de sammen med de nærboende Sakaier, med Mincopierne paa Andamanerne samt med Negritoerne paa Filippinerne. Med Hensyn til S.'s Typus og Kultur se Sakai. *H. P. S.*

Semarang se Samarang.

Semasiologi ell. Semantik (græ.) er Navnet paa den Del af Sprogvidenskaben, der omhandler Ordenes (egentlig ogsaa Sætningernes, Ordforbindelsernes, Ordbestanddelenes) Betydninger; i snævrere Forstand bruges Navnet ofte om Læren om Overgangene mellem Betydningerne, altsaa deres historiske Forandringer. S. danner saaledes Modstykket til Lydlæren, men er ikke bleven saa systematisk bearbejdet som denne af Sprogforskerne, hvad der er ret naturligt paa Grund af Emnets langt mere sammensatte og brogede Beskaffenhed. Medens hvert Sprogs Lydlære nemlig kun har et forholdsvis begrænset Antal Lyd og Artikulationer at beskæftige sig med, og medens hver Lyd efter sin Natur kun kan gaa over til forholdsvis faa andre Lyd, der have Artikulationselementer tilfælles med den, omfatter Betydningslæren jo hele den benævnte Verden med dens uendelige Mangfoldighed af Ting og Tanker, hvor der næsten aldrig er faste Grænser, og hvor der er stort Spillerum for individuelle

Opfattelser. Det er umuligt at sætte faste Grænser mellem den voksne og Barnet; derfor kan det heller ikke undre os, at *Dreng*, der nu er indskrænket til at bruges om et Barn, i ældre Sprog brugtes om en ung Mand (»de vakre danske Drenge«); da Drenge (i begge Betydninger) hyppig maa tjene i underordnede Stillinger, kommer det naturligt til ogsaa at betyde »Tjenestekarl«. Ordet *Mand* omslutter alle de forskellige Egenskaber, der præge Manden, og Ordet kan snart anvendes, saa at een, snart saa at en anden af disse Egenskaber træder i Forgrunden (»hver Mands Sag«, »Mandtal«, »en Krone pr. Mand«, her = Menneske uden Hensyn til Køn; »der skal en Mand til det Arbejde, en Kvinde kan ikke bruges«; »der skal en Mand dertil, en ung Knøs som han kan ikke bruges«; »hendes Mand«; »han var en Mand«; »han [til Nød ogsaa hun] er ikke Mand for at gøre det«). Vi forstaa saaledes, at Betydningsovergangen tit viser sig ved en Indskrænkning af det Omraade, som Ordet har Gyldighed for; et *Gevær* var oprindelig ethvert Værge (»et Gevær saa skarpt som Ragekniv«, Holberg), nu kun et til at skyde med. Omvendt udvider tit et Ord sit Omraade, bl. a. naar det anvendes overført eller billedlig (ved en Metafor), f. Eks. *Løve* om et tappert Menneske, Ribs*vin*; naar et Stofnavn bruges om det, der er dannet af det, f. Eks. *Glas* om Drikkekar, Rive*jærn*, og paa flere andre Maader. Naar et Ord fra at have haft een speciel Betydning har faaet en anden speciel, er Vejen hyppigst den, at der først har fundet en Udvidning, derpaa en Indsnævring Sted. Naar *Grøft*, der paa almindelig Dansk betyder en Fordybning, paa Jydsk kan betyde en Forhøjning, beror det paa, at det fra først af betegner det ved Gravning fremkomne i Alm., altsaa begge Dele, og saa i forskellige Egne er blevet specialiseret paa forskellig Maade; smlg. ogsaa *Dige* (»Falder Mand i Grøft eller Dige«), der er samme Ord som tysk *Teich* og eng. *dike* og *ditch*. — Grundene til Betydningsskifte kunne være mangfoldige. Nogle skyldes en Stræben efter at finde en Benævnelse paa et nyt Begreb, hvorved man tit anvender et gammelt Navn paa en mere eller mindre afvigende Maade (f. Eks. Naale*øje*) og bl. a. hyppig anvender Navne paa konkrete, legemlige Ting om mere abstrakte eller aandelige Teelser (en *Ring* om en Sammenslutning af Forretningsfolk; et *lyst* Hovede; at *læse* er oprindelig = at samle; at *fatte* = *begribe* = *se, indse*). Andre skyldes omvendt en Trang til at finde et nyt Navn til et gammelt Begreb, enten for derved at opnaa Afveksling, Friskhed eller ligefrem en komisk Virkning, noget der er hyppigt i Slang, som naar man for »Hovedet« siger *Krukken* (fr. *tête* af lat. *testa* og tysk *Kopf* har oprindelig netop denne Farve) og for et langt opløbet Menneske siger en *Stage* eller *Bønnestage* (Ordet *Dreng* synes fra først af at have haft en saadan Betydning) — eller for at undgaa et direkte, stødende Udtryk, som *den slemme* = Djævelen, at *gaa bort* = dø (Eufemismer). Ironi fører tit til uegentlige Betydninger (en *nydelig* Historie), og det samme gør i mange Tilfælde Overdrivelse, der f. Eks. har voldt, at Ordene *bestemt, vist* og *sikkert*, der skulde betegne det sikre, tit netop kommer til at betyde forskellige Grader af Usikkerhed (Klokken er bestemt 6, er vist 6, er sikkert 6; smlg. Forskellen mellem »vist er den 6« og »den er vist 6«). I det hele fører almenmenneskelig Unøjagtighed i mange Tilfælde til, at Grænserne for Ordenes Anvendelser forskyde sig. I Betragtning maa man ogsaa tage særlig den Omstændighed, at man lærer de fleste Ords Betydning at kende udelukkende gennem deres Anvendelse i Sammenhæng, hvor de enkelte Ord kunne tolkes paa forskellig Maade, selv om Forbindelsens samlede Værdi opfattes rigtig. Undertiden kan ogsaa en tilfældig Lydlighed paavirke Betydningen, som naar *Lune* (af lat. *luna*, »Maane«, derfor Omskiftelighed, vekslende Stemning) paa Dansk er farvet af *lun*. Naar et Ords oprindelige Betydning er glemt i den Grad, at det tillader Forbindelser, der ved nærmere Betragtning se selvmodsigende ud, taler man om Katakrese (s. d.). (Litt. Et uhyre Materiale til S.'s forskellige Omraader findes i alle større Ordbøger, af mindre især i H. Paul, »Deutsches Wörterbuch« [Halle 1897] samt i de fleste etymologiske Af handlinger og kommenterede Forfatterudgaver. Mere systematisk: H. Paul, »Prinzipien der Sprachgesch.« [3. Opl., Halle 1898]; M. Bréal, *Essai de Sémantique* [Paris 1897]; E. Littré, *Comment les mots changent de sens* [Paris 1888]; A. Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations* [4. Udg. Paris 1893]; Heerdegen, »Lateinische Semasiologie« [Berlin 1890]; W. Wundt, »Völkerpsychologie« [I »Die Sprache«, 2. Del, Leipzig 1900]. En underholdende populær Fremstilling er Kr. Nyrop, »Ordenes Liv« [Kbhvn. 1901]). *O. Jsp.*

Sember, Beboerne af Samland, Oldtidens Navn paa Provinsen Østpreussen; omtales oftere som Genstand for nordiske Vikingetog. *A. O.*

Sembrancher, Saint Branchier, Landsby i Schweiz, Kanton Wallis, ligger 714 M. o. H. i en frugtbar Egn paa venstre Bred af Drause og har ca. 800 Indb. Paa en Højde over S. ligger Slottet Saint Jean samt Ruinerne af en ældre Borg. I Nærheden af S. findes en Jærngrube og et Blyværk. *H. P. S.*

Sembrich, Marcella (egl. Praxede Marcellini Kochanska), Sangerinde, Koloratursopran, er født i Lemberg 18. Febr. 1858, fik som Barn Undervisning baade i Klaver- og Violinspil, studerede ved Konservatoriet i Lemberg, bl. a. under Pianisten Wilh. Stengel, med hvem hun senere blev gift, derefter i Wien hos Epstein, men da hendes Stemme tegnede til noget ualmindeligt, foretrak hun at lade den uddanne hos Lamperti i Milano. 1877 debuterede hun i Athen, blev 1878 engageret til Hofteateret i Dresden, hvortil hun var knyttet i $1^1/_2$ Aar (Lucia, Zerlina, Susanna, Martha o. s. v.); 1880 gik hun til London og har siden den Tid under store Ovationer foretaget omfattende Koncertrejser og er optraadt dels paa Scenen, dels i Koncertsalen i næsten alle de store Musikbyer i Europa og Amerika. *S. L.*

Semecárpus L. f., Slægt af *Anacardiaceae*, Træer med hele Blade og polygame Blomster i Top; Frugten er en hjerte- eller nyreformet Stenfrugt, der sidder oven paa den skive- eller topformede efter Blomstringen udvoksende Blomsterakse. Ca. 40 Arter i Ostindien. *S. Anacardium*

L. fil. bliver indtil 10 M. højt og har omvendt ægdannede, stilkede Blade, grønliggule Blomster og temmelig store Frugter. Det lever i det nordvestlige Indien's bjærgrige Egne. Frugterne (Ostindiske Elefantlus) gaa i Handelen og tjene til Fremstilling af Blæk og en Fernis, der bruges ved Lakering; inden for Stenen indeholde de en skarp og ætsende Saft, som ogsaa har haft eller endnu har medicinsk Anvendelse mod Hudsygdomme etc. *A. At.*

Semeiografi (græ.), Tegnskrift, ogsaa Nodeskrift.

Semèle var Datter af Kadmos, en af Theben's Sagnkonger. Hun elskedes af Zeus, men blev af den skinsyge Hera lokket til at forlange af ham, at han skulde vise sig for hende i al sin Vælde, med Torden og Lynild. Da Zeus, bunden af et givet Løfte, maa opfylde hendes Bøn, fortæres hun af Flammerne; det ufødte Foster gemmer Zeus i sin Bug, til Tiden var omme, og Sønnen, Dionysos, kunde fødes til Lyset. *H. A. K.*

Sēmen (lat.), Frø. *S. Amygdali amarum dulce*, bitre og søde Mandler, *S. Cacao*, Kakaobønner, *S. Calabar*, *Physostigmatis*, Kalabar-Bønne, *S. Colchici*, Tidløsefrø, *S. Cydoniae*, Kvædekerner, *S. Foeni graeci*, Bukkehornfrø, *S. Hyoscyami*, Bulmeurtfrø, *S. Lini*, Hørfrø, *S. Myristicae*, Muskatnødder, *S. Nucis vomicae*, Rævekager, *S. Qvercus*, Agern, *S. Qvercus tostum*, Agernkaffe, *S. Sabadillae*, Lusefrø, *S. Sinapis albae, nigrae*, hvid og sort Sennep, *S. Stramonii*, Pigæblefrø, *S. Strophanthi, Strophanthus*-Frø. *A. B.*

Semendria, serb. Smederevo, By i Serbien, ligger 45 Km. S. 0. f. Belgrad ved Donau og ved Jesava, Morava's vestlige Munding. (1890) 6,762 Indb. Egnen om S. er frugtbar og frembringer megen Vin. Paa Grund af sin Beliggenhed er S. af strategisk Vigtighed og desuden en betydelig Udførselsby for Korn og Svin. Af Interesse er den gamle Fæstning med sine Mure og mange Taarne. 6 Km. fra S. laa i Oldtiden en By, som Romerne kaldte *Aureus mons*. Det nuværende S. nævnes første Gang i 15. Aarh. 1430—59 var Byen Residens for de serbiske Regenter, og fra dette Tidsrum stammer Fæstningen, der indtoges af Tyrkerne 1439, 1459 og 1690. 1717 maatte Tyrkerne overgive S. til Prins Eugen, men 1738 toge de den atter tilbage. Endelig kom Byen 1867 i Serbien's Eje. *H. P. S.*

Semeni se Devol.

Semenov, Ssemjonov, By i Mellemrusland, Guvernement Nishnij Novgorod, ligger 57 Km. N. N. 0. f. Nishnij Novgorod paa venstre Bred af Sanachta. (1897) 3,748 Indb. S. er beliggende paa en Slette og omgives af flere Landsbyer, der drive Husindustri. S. selv har Tilvirkning af Træskeer og forskellige andre Trævarer samt af Rosenkranse af Læder, der forsendes over hele Rusland saavel som til Tyrkiet og Østerrig-Ungarn. S. blev Købstad 1779 og nedbrændte 1889. *H. P. S.*

Semenud ell. Samanud, By i Nedreægypten, se Samanud.

Seméster (lat. *sex*, seks, *mensis*, Maaned), Tidsrum af seks Maaneder, halvaarligt Universitetskursus (Vinter- og Sommersemester).

Semgallen, Landskab paa Østersøens østlige Kyst (i Kurland), Genstand for Nordboers Vikingetog; jfr. Sember. *A. O.*

Semi (lat.), halv, næsten (hyppig i Sammensætninger).

Semiariānere se Arianske Strid.

Semidiapente, latinsk Benævnelse paa den formindskede Kvint.

Semiditŏnus, latinsk Benævnelse paa den lille Terts.

Semién, Semen, Samen, Landskab i Abessinien, hører til Amhara og omflydes i Øst og Nord af Takazze. S. er det højeste og vildeste Bjærglandskab i Abessinien. Bjærgene ere dels af vulkansk Natur, dels langs Floden byggede op af Skifer og Sandsten. Den højeste Top er Buahit (4,917 M.), og flere andre Toppe naa over Snegrænsen, der er ca. 4,300 M. S. er tyndt befolket. Det højeste beboede Sted er Barna (3,595 M.). Endnu 4,061 M. o. H. kan Byggen trives. *H. P. S.*

Semikolon se Skilletegn.

Semilor o: **Halvguld**, Benævnelse for forskellige Legeringer med eller uden Overtræk af Guld, saaledes Britanniametal (s. d.), der galvanisk er overtrukket med Tombak; se for øvrigt Fransk Guld. Benævnelsen Similor o: Metal, som ligner Guld, maa anses for korrektere. *F. TV.*

Seminara, By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, ligger 4 Km. S. 0. f. Palmi paa en Højde, hvorfra man ser ud over Bugten ved Gioja. (1901) 3,817 Indb. S. driver Handel med Oliven og Sydfrugt. Byen blev ved Jordskælvet 1783 jævnet med Jorden. *H. P. S.*

Seminarist kaldes en Elev paa et Seminarium, men ogsaa den, der har bestaaet den afsluttende Prøve ved et saadant. *Fr. Th.*

Seminarium (lat.), en Uddannelsesanstalt for Præster (se Pastoralseminarium) og Lærere navnlig til Folkeskolen (i de romanske Lande kaldes S. *Ecole normale*). I Oldtiden blev Ordet brugt om Dannelsesanstalter af enhver Art. I sin nu brugelige Betydning møde vi det hos A. H. Francke, der 1695 i Halle oprettede et *seminarium praeceptorum*, der uddannede Lærere til Vajsenhuset og hans andre Skoler. Til Danmark naaede Tanken om en særlig Læreruddannelse i 1760'erne, da Konsistorialraad Balthasar Petersen i Tønder begyndte at uddanne Skoleholdere. Fastere Form fik S. i Kiel, aabnet 1781, efter Filantropisternes Mønster; men Oprettelsen af Seminarier i Kongeriget falder i de store Reformers Tid i sidste Tiaar af 18. Aarh.

Christian VI havde udstedt Forordningen om Skoler paa Landet 23. Jan. 1739; men de tilsigtede Bestræbelser bleve til noget lidet, da man ikke var i Stand til at paavise, hvor de nødvendige Penge skulde tages, og alt blev ved det gamle; men da Kronprins Frederik 1784 kom i Spidsen for Regeringen, og Bondestandens Oplysning kom til at ligge ham paa Sinde, foranledigede han 1789 nedsat en Kommission, der skulde fremkomme med Forslag om en Forbedring af Landets Folkeskolevæsen. En af de Opgaver, Kommissionen straks stillede sig, var at arbejde for en ordnet Læreruddannelse, og dette Arbejde resulterede i Oprettelsen af det første S. i Kongeriget paa Blaagaard. Seminariet aabnedes 14. Marts 1791 under Kommissionens Ledelse med J. Chr. G. Claussen som Førstelærer og H. V. Riber som Andenlærer. Man havde oprinde-

lig tænkt, at det skulde optage 2—300 Elever, men Tallet dalede snart til 40. 1809 flyttedes det til Jonstrup (s. d.).

Det næste S. i Rækken oprettedes 1794 paa Brahetrolleborg af den stærkt skoleinteresserede Grev Ludvig Reventlow. Det var indrettet paa at optage 32 Elever. Undervisningstiden skulde være fireaarig og Fagene de samme som paa Blaagaard (se ogsaa Lærer), Professor J. F. Oest blev Forstander. Skønt man gjorde alt for at bringe noget fortrinligt ud af Brahetrolleborg S., maatte Virksomheden dog standse 1826 paa Grund af økonomiske Vanskeligheder, men vel især fordi Oplysningstidens Idealer blegnede i det ny Aarhundrede.

Blaagaard og Brahetrolleborg kunde dog ikke tilfredsstille Fordringerne om uddannede Lærerkræfter til Landsbyskolerne. Der optræder derfor en helt ny Form, de saakaldte Præstegaardsseminarier. Det første af disse oprettedes af Præsten (senere Biskop) P. O. Boisen i Vesterborg 1801 (nedlagt 1831), og dette blev Mønster for de efterfølgende. 1802 begyndte Præst (senere Amtsprovst) Eiler Hammond et S. i sin Præstegaard i Brøndbyvester (nedlagt 1819), og 1803 Amtsprovst P. A. Wedel i Skaarup Præstegaard. Dernæst møde vi Borris, hvor Præsten C. J. L. Krarup aabner et S. 1806 (nedlagt 1826), og i Snedsted, hvor Præsten N. L. C. Bentzon 1812 begyndte et lignende. Dette S. flyttedes 1847 til Ranum ved Løgstør, hvor det fremdeles er i Virksomhed. 1812 bifaldt Kancelliet, at Præsten C. G. Flemmer indrettede et S. i sin Præstegaard i Besser paa Samsø (ophørte 1818). 1813 aabnede Amtsprovst H. P. Barfod et S. i Lyngby ved Grenaa; dette gik over til at blive Statsseminarium og blev nedlagt 1874. 1815 fik resid. Kapellan J. Becher i Bjørnsholm og Malle Tilladelse til at begynde et S. i Ranum; det bestod til 1819. Det sidste i Rækken oprettedes af Præsten L. A. Hjorth i Nylars paa Bornholm; det nedlagdes 1820, da man mente, at de 20 uddannede Seminarister kunde tilfredsstille Kravet for lange Tider. I de første 25 Aar var der i de bestaaende S. uddannet 822 Lærere. Forskellige Forhold, saavel materielle som aandelige, bevirkede en Standsning i Oprettelser af Præstegaardsseminarier. Af de nævnte bestaa endnu Jonstrup, Skaarup og Ranum, der nu alle drives som Statsseminarier, og til disse er 1841 kommet Jelling S.

I Slutn. af 1850'erne rejser der sig paa Rigsdagen saavel som ude i Befolkningen en Uvilje mod Statsseminarierne, og dette foranlediger, at Læreruddannelsen for en Del kommer over paa private Hænder. 1859 oprettede J. T. A. Tang et S. i Kjøbenhavn (det fik Navnet Blaagaards S., da det kom til at ligge nær den gamle »Blaagaard«). Dette efterfulgtes 1861 af »Kjøbenhavn's S.« (nedlagt 1896) og 1862 af et S. i Gedved. Ved Siden af disse 3 Mandsseminarier opstod særlige Uddannelsesanstalter for Kvinder: saaledes N. Zahle's S. 1860 og Femmer's S. 1861. Efter 1880 er en Del S. kommet til, og flere af disse uddanne saavel Mænd som Kvinder: i i Odense 1880 (Fællesseminarium), Horsens 1880 (Kvindeseminarium), Vordingborg 1882 (Fællesseminarium), Vesterbro i Kjøbenhavn 1883 (Mandsseminarium); dette blev 1904 sluttet sammen med Tang's S. under Navnet Blaagaard S., Silkeborg 1886 (Fællesseminarium), Nørre Nissum 1892 (Mandsseminarium), Nexø 1896 (Fællesseminarium), Silkeborg Kvindeseminarium 1896 og Ribe 1899 (Fællesseminarium).

1904 uddannes Lærere og Lærerinder for Folkeskolen i 4 Stats- og 12 Privatseminarier, hvilke sidste alle ere statsanerkendte i Henhold til Seminarieloven af 30. Marts 1894. Efter Kultusministeriets sidste Fortegnelse bestod 1903 177 Eksaminander og 95 Eksaminandinder den afsluttende Lærerprøve. Af disse vare 80 udgaaede fra Stats- og 192 fra de private Seminarier. (Litt.: Joakim Larsen, »Bidrag til den danske Folkeskoles Historie«, I [1784—1818] og II [1818—98] samt Fr. Thomassen, »Fort. over Dansk pæd. Litteratur«, S. 104—108). *Fr. Th.*

Det første S. i Norge oprettedes 1798 i Tønsfa erg og lededes af Præsten Gunder Langberg med Tilskud af offentligt Fond. Det bestod til 1802 og udeksaminerede i to toaarige Kurser i alt 32 Elever. Samtidig med Tønsbergseminariet sattes lignende smaa Lærerskoler i Gang i Christianssand's Stift paa Biskop P. Hansen's Initiativ. Nogle Aar senere virkede private Lærerskoler med offentlig Understøttelse paa Toten (1804—08) og i Smaalenene, ledede henholdsvis af Præsterne Heyerdahl og Hount. I Kviteseid gav Præsten Windfelt's Legat Stødet til Oprettelsen af et S. 1818. Først ved Skoleloven af 14. Juli 1827 bestemtes Oprettelse af Stiftsseminarier til Uddannelse af Lærere ved de faste Skoler, medens Omgangsskolelærerne skulde undervises af Kirkesangerne. Ifølge denne Bestemmelse oprettedes efterhaanden følgende endnu bestaaende Stiftsseminarier eller, som de efter L. af 1902 benævnes, »offentlige Lærerskoler«: Tromsø S. (dog oprettet allerede 1824 som »Finmarkske Skoleseminarium« i Trondenes, 1848 flyttet til Tromsø), Asker S. (oprettet 1834, 1899 flyttet til Holmestrand), Stord S. (oprettet 1838), Klæbu S. (oprettet 1838, 1892 flyttet til Levanger), Holt S. (oprettet 1839, flyttet 1877 til Christianssand). 1867 stiftedes Hamar S. for det nyoprettede Hamar Stift. Skoleloven af 16. Maj 1860, hvortil knytter sig kgl. Reglement af 31. Juli 1869, bestemte bl. a., at der ved Siden af Stiftsseminarierne, hvis Læretid var to Aar med to opadstigende etaarige Klasser, skulde oprettes mindre Læreanstalter eller »Læreskoler«. Med Hensyn til disse samt de vigtigste Bestemmelser i den paa Grundlag af Skoleloven af 1889 affattede L. af 14. Juni 1890 om S. henvises til Art. Lærer (Lærerinde). De efter sidstnævnte Lov (og Ændringslove af 14. Juli 1894 og 21. Juni 1895) ordnede toaarige S. havde imidlertid stadig at kæmpe med den Vanskelighed, at Antallet af Fag og Undervisningsstoffets Omfang var for stort i Forhold til den korte Undervisningstid. Selv efter at der til hvert S. blev knyttet en Forberedelsesklasse, vare Ulemperne meget store. For at afhjælpe denne Mangel gaves den nu gældende L. af 18. Jan. 1902 om Lærerskoler, hvorefter disse nu have tre etaarige Klasser, idet Forberedelsesklassen er indordnet i Skolernes Kursus som første Klasse. I nederste Klasse optages Mænd og Kvinder, som have fyldt 18 Aar

og som godtgøre, at de have de Kundskaber og Færdigheder, som kunne kræves af den, som i en modnere Alder atter har gennemarbejdet en vel udstyret Folkeskoles Pensum. Den lavere Lærerprøve er bibeholdt, idet der til en Lærerskole kan knyttes et Kursus paa eet Aar. Undervisningen er gratis ved de offentlige Lærerskoler. Lærernes Løn og Titel er som ved de højere Almenskoler.

Der er for Tiden (1904) 10 Lærerskoler i Norge, de ovennævnte 6 offentlige og 4 private i med Eksamensret (Christiania, Elverum, Notodden i Hitterdal, Volden paa Søndmør). 1903 underkastede sig 321 (192 Mænd, 129 Kvinder) den højere Læreprøve, 42 Kvinder den lavere. Af de udeksaminerede vare 150 (84 Mænd og 66 Kvinder) fra de offentlige Lærerskoler, 171 (108 Mænd og 63 Kvinder) fra de private. Der bevilgedes for 1904—05 ca. 180,000 Kr. til de offentlige Lærerskoler. *K. F.*

Seminarium Fredericiānum, Læreanstalt i Bergen, oprettet paa Biskop Erik Pontoppidan's Initiativ ved Reskript af 23. Jan. 1750, var en til Bergen's Katedralskole knyttet Stiftelse, til hvis Fond henlagdes det under samme Dag ophævede Lektorats Indtægter samt 5,000 Rdl. af Latinskolens oplagte Midler. Seminariet, der indviedes af Biskoppen med en latinsk Tale om bergenske Forfattere og lærde, optog 12 Seminarister, der fik fri Bolig og Undervisning i de almindelige Skolefag, i filosofisk Moral, Matematik, Fysik, Tysk, Fransk og Litteraturhistorie. Biskop Friedlieb søgte at reorganisere Stiftelsen, og under hans Eftermand Irgens ændredes ved Reskr. af 6. Juni 1781 Planen. Men Seminariet førte dog en hensygnende Tilværelse, og ved Skolens forandrede Indretning ifølge Resol. af 5. Septbr. 1806 gik det ind. Sommeren 1812 blev Seminariets Bygning overladt Realskolen. *O. A. O.*

Seminarium Lapponicum, oprettet ved Reskript af 24. Marts 1752, ophævet 3. Novbr. 1774, var en Læreanstalt i Throndhjem til Uddannelse af Lærere, der kunde undervise Lapperne i Finmarken og Nordlandene i deres eget Sprog. Dets Bestyrer var Knud Leem (s. d.). Fra 1825 har Seminarfondets Indtægter været anvendt til Hjælp til Bestridelse af Tromsø Seminars Udgifter. Ogsaa i Finnemissionens ældste Tid fandtes et saadant Seminar, oprettet 1717 af Finnernes Apostel, Thomas von Westen. *O. A. O.*

Seminōler, den oprindelig sydlige Afdeling af Muskoki- eller Creek-Indianerne i Nordamerika, boede ved Chattahootchee River i Georgia, men udskilte sig efter Stridigheder med Hovedstammen og nedsatte sig 1750 i Florida. 1823 maatte de i høj Grad mod deres Vilje anerkende U. S. A.'s Overhøjhed. Da de 1832 skulde flyttes til Indianerterritoriet, gjorde de Modstand og førte i flere Aar en grusom Krig. 1839—42 bleve de dog overførte efterhaanden; men deres første Reservation maatte de 1865 afstaa til Forbundsregeringen mod ny Boliger og en aarlig Sum paa 25,000 Dollars. S. høre nu til de mest civiliserede Indianere og talte (1890) 2,527 Individer. *H. P. S.*

Semionōtussandsten kaldes en i Mellemtyskland forekommende, til Keuper hørende, hvidlig Sandsten. Se iøvrigt Triasformation. *J. P. R.*

Semiotik (græ.), Læren om Sygdomstegnene.

Semipalatinsk, Provins i det russiske Generalguvernement Steppen, 478,182 □ Km. med (1897) 685,197 Indb. Mod Sydøst naa Dele af Altai-Bjærgene og Tarbagatai ind i Provinsen, ellers udgør den en Del af Kirgisersteppen (s. d.). Mod Nordøst gennemstrømmes S. af Irtisch, mod Syd begrænses Provinsen af Balkasch-Søen. Af Indbyggerne er Hovedmassen kirgisiske Nomader, medens et Mindretal, især mod Nord, er russiske Agerdyrkere. Kvæggavl er den vigtigste Næringsvej. 1889 holdtes 2,6 Mill. Faar, 0,6 Mill. Heste og 74,000 Kameler. Nomaderne havde desuden 240,000 Stkr. Hornkvæg, de bosiddende Landmænd 116,000. I Bjærgene mod Sydøst findes Guld, Kobber, Bly, Sølv og Kul. Af Saltsøerne vindes Salt. Provinsen deles i Kredsene Karkaraly, Pavlodar, Ust-Kamenogorsk og Saisan. Hovedstaden S. ligger ved Irtisch og har (1893) 16,889 Indb. Floden er her sejlbar, Omgivelserne ere steppeagtige. Byen deles i en tatarisk Stad med 10 Moskeer og en russisk Stad med Fort, to Kirker, Skole og Hospital. Indbyggerne leve af Agerbrug, Handel, Fabrikation af Sæbe og Lys, Garveri. *M. V.*

Semipelagiānere se Semipelagianisme.

Semipelagianisme, Betegnelse, som i øvrigt først stammer fra Skolastikkens Tid, for en Vranglære inden for Kirken, nemlig en mildere Form for Pelagianismen (se Pelagius). S. fremkom nærmest som Reaktion mod Augustin's Lære om Synd og Naade, der for adskillige var lige saa utiltalende som Pelagius'es, og den havde sit egentlige Hjemsted i Sydgallien, hvor den først spores omkring 428. Blandt Repræsentanterne for S. maa nævnes Johannes Cassianus, Vincentius fra Lerina, Faustus fra Regium og Gennadius, og deres Opfattelse gik i ak væsentligt ud paa, at den menneskelige Vilje ikke var bleven mere fordærvet af Synden, end at den kunde samarbejde med Naaden, saaledes at Menneskets Frelse virkedes af begge i Forening. Pelagius blev stærkt angreben af Semipelagianerne, og de fastholdt bestemt Arvesynden og Naadens Nødvendighed, men Viljen ansaas kun for svækket ved Synden, og undertiden hævdedes det, at Viljen selv kunde begynde Frelsesværket. Augustin, som oplevede at høre om S., skrev i sin høje Alderdom imod den, og adskillige betydelige Teologer fulgte i hans Spor. 529 forkastede Synoden i Orange S., og Synodens Bestemmelser stadfæstedes af Rom 2 Aar efter, saaledes at Kirken officielt brød med Semipelagianerne, men de udstødtes ikke af Kirkesamfundet, og i Virkeligheden holdt deres Anskuelser sig inden for den katolske Kirke. S. fik Indflydelse paa hele det katolske Lærebegreb, og mod Middelalderens Slutning traadte den utilsløret frem i den nominalistiske, af Duns Scotus paavirkede Skole, f. Eks. hos Occam og Gabriel Biel. Da Reformationen brød frem, kunde Luther derfor med fuld Ret aabne en Kamp mod Pelagianismen i Romerkirken. Hans Lære om den bundne Vilje maa saaledes ses paa Baggrund af den i Skoleteologien raadende S. Skønt Romerkirken efter den Tid har søgt at undgaa ethvert pelagiansk Skin, har den dog ikke formaaet at udrydde alle S.'s Spor. *A. Th. J.*

Semipelagianske Skole se Semipelagianisme.

Semiramis er efter Ktesias og andre græske Forfattere, som have øst af ham, Navnet paa en

Dronning, der skal have spillet en fremtrædende Rolle ved Grundlæggelsen af det assyriske Rige. Hun levede, fortælles det, under Kong Ninos og var gift med en af dennes Feltherrer, Onnes. Da Ninos angreb Baktrien, forsvarede Hovedstaden Baktra sig saa godt, at Belejrerne ikke saa nogen Mulighed for at indtage Byen. S. fremsatte da et Forslag for Assyrerkongen om en ny Angrebsmaade. Man fulgte hendes Raad, og Baktra faldt i Assyrernes Hænder. Ninos belønnede S. kongelig, men hendes Ægtefælle fandt Kongens Opmærksomhed imod S. alt for overdreven, og i sin Skinsyge tog han sig selv af Dage. Ninos ægtede nu S., der anlagde mange Byer i Riget. Efter Kongens Død blev hun Regent og fulgtes senere paa Tronen af sin Søn Ninyas. Blandt de Byer, hun anlagde, nævnes ogsaa Babylon. Alt dette er uhistorisk og har ikke noget tilsvarende i Virkeligheden. At der har været en Dronning i Assyrien af Navnet S., er dog nok muligt, men hun tilhører ikke det assyriske Riges ældre Dage, hun levede i 8. Aarh. f. Chr. I en assyrisk Indskrift i British Museum fra 8. Aarh., paa en Statue af Guden Nebo, omtales en Dronning *Sammuramat*, der var gift med Kong *Raman(?)-nirari*. Denne Dronnings Navn er aabenbart det til Grund for Grækernes S. liggende assyriske Kvindenavn. For øvrigt vide vi aldeles intet om denne Dronning. Men den Omstændighed, at hun er den eneste assyriske Dronning, der omtales i Indskrifterne, lader formode, at hun har spillet en vis Rolle, men hvilken, vide vi ikke. Dog kan man være vis paa, at alt det, Sagnet fortæller om S., ikke gælder om den assyriske Dronning fra 8. Aarh. Herodot taler ogsaa om S. (I, 184) og henfører hende omtr. til samme Tid som den assyriske Indskrift. Efter andre gamle Forfattere var S. en Gudinde. *V. S.*

Semirjetschensk (Semiretschinsk), Provins i det russiske Generalguvernement Steppen, i 394,396 □ Km. med (1897) 990,107 Indb. Den sydlige Del af Provinsen er opfyldt af forskellige til Tienshan-Systemet hørende Bjærgkæder, medens den nordlige Del er en lavtliggende Ørken, der gennemstrømmes af Floden Ili. Nordgrænsen dannes af Balkasch-Søen. Hovedmassen af Befolkningen er kirgisiske Nomader. Resten bosiddende Russere, Tarantscher og Dunganer. Kun ved kunstig Vanding er Agerbrug mulig, kun 2 p. Ct. af Jorden er dyrket. Der avles Ris, Hirse og Bælgsæd, mod Syd ogsaa Abrikoser, Vin og Bomuld. Af Kvæg holdes (1893) 4 Mill. Faar og Geder, 600,000 Heste, 100,000 Kameler, 380,000 Stkr. Hornkvæg. Af Metaller forekomme Guld, Kobber og Jærn, lidt Stensalt udvindes. Handelen er ubetydelig. Hovedstad er Vjernyj. *Af. V.*

Semis eller Semissis, antik romersk Bronzemønt, $^1/_2$ As, betegnet med S., paa Forsiden Juppiter's Hoved, paa Bagsiden Forstavnen af et Skib; forekommer baade som støbt og senere som i præget. *P. B.*

Semitiske Sprog er Betegnelsen for en særlig udpræget, stærkt afgrænset Sprogæt, der hovedsagelig har haft og har hjemme i Landene 0. og S. 0. f. Middelhavets østlige Del. Navnet, der først er givet af Eichhorn i Slutn. af 18. Aarh., er taget fra 1. Moseb. 1 o, 21, fordi den største Del af de Folk, der have talt s. S., nævnes blandt Sem's Efterkommere; Benævnelsen er for saa vidt uheldig, som den paa anførte Sted givne Slægttavle byder en ren geografisk Inddeling uden at tage Hensyn til det etnografiske, og Navnet bliver derfor ukorrekt; nyere Forslag til Navnegivning, som f. Eks. syro-arabisk (i Analogi til indo-germansk), have dog ikke formaaet at fortrænge den een Gang vedtagne Betegnelse trods dennes Ufuldkommenhed.

De s. S. falde i fem store Hovedafdelinger, omfattende en Række dels uddøde, dels endnu levende Sprog og Mundarter: 1) det i de assyriske og babyloniske Kileskrifter opbevarede Sprog, som efter disses første Findested (Ninive) almindelig kaldes Assyrisk; den paa dette Sprog opbevarede Litteratur strækker sig over Tidsrummet fra 4. til 1. Aartusind f. Chr. 2) Aramæisk, hvoraf Vestaramæisk omfatter det gl. Test.'s aramæiske Dele, Sproget i de palmyrenske og nabatæiske Indskrifter, den i Jerusalem affattede Del at Talmud og enkelte yngre Dialekter; ogsaa det paa Christi Tid i Palæstina talte Folkesprog var Vestaramæisk; Østaramæisk er repræsenteret i den babylonske Taimud, det syriske Kirke- og Litteratursprog samt de moderne Dialekter, der tales i Tur Abdin og ved Urmia-Søen. 3) De i Kanaan i Oldtiden talte Dialekter, af hvilke den vigtigste er Hebraisk; meget nær ved denne staar det Fønikiske. 4) Arabisk, omfattende i en nordlig Underafdeling det arabiske Litteratursprog og de moderne, arabiske Dialekter (Folkesproget i Mesopotamien, Syrien, Ægypten, Nordafrika og paa Malta), og i den sydlige Sproget i de sydarabiske (himyariske) Indskrifter. 5) Ætiopisk, omfattende det gamle Litteratursprog i Abessinien (Geez) og de moderne abessiniske Dialekter (Tigre, Tigriña og Amharisk).

Af disse fem Grupper staa de to sidste, Arabisk og Ætiopisk, hinanden nærmest og sammenfattes derfor undertiden under Betegnelsen Sydsemitisk; derimod lader det sig ikke gøre at indordne alle de øvrige i en fælles nordsemitisk Rubrik.

Medens det blev den moderne Videnskab forbeholdt at konstatere Slægtskabsforbindelsen mellem den indoeuropæiske Sprogæts vidt adspredte Dele, har man tidlig været klar over Sammenhængen mellem de s. S. Det geografiske Omraade, som disse spænde over, er da ogsaa ganske anderledes samlet, og de i de enkelte Sprog udviklede Forskelligheder have ikke formaaet at udviske de mange og tydelige Spor om den fælles Oprindelse. Fælles for alle s. S. er, at den langt overvejende Del af de eksisterende »Rødder« bestaa af et Kompleks af tre Konsonanter, og alle de øvrige ere i grammatiske Afledninger behandlede i Analogi hermed; ved forskellige Midler, Præ- og Infikser, Konsonantfordobling, Vokalforandring i Indlyd, dannes da af en saadan Gruppe paa tre Konsonanter de nominale og verbale Udtryk, som Sproget har Brug for; naar der f. Eks. til Rodkomplekset *ktb* knytter sig Grundbetydningen Skrift, skrive, dannes heraf (paa Arabisk) følgende Former (der her anføres med Udeladelse af de i det klassiske Litteratursprog eksisterende Bøjningsendelser): *katab*, han skrev; *kâtab*, han skrev hyppig, korresponderede; *kitâb*, en Bog; *kutub*, Bøger; *mektûb*, et Brev; *mekâtîb*, Breve; *mekteb*,

et Skrivebord, et Kontor; *kuttâb*, en Elementærskole o. s. v. Man vil af dette ene Eksempel se, at en af de s. S.'s væsentligste Ejendommeligheder er den, at Grundbetydningen er knyttet til Stammens Konsonantbestand, medens Nuanceringerne ere udtrykte delvis gennem Vokal forandringer; det er derfor en ukorrekt eller rettere overfladisk Betragtning, naar det ofte fremhæves, at i de fleste s. S. Konsonanterne spille en større Rolle end Vokalerne; denne Betragtning er væsentlig fremkommen i Tilslutning til den Ejendommelighed i de s. S.'s Skrift, at de korte Vokaler ikke her betegnes; men naar f. Eks. i det arabiske Litteratursprog *katab(a)* betyder han skrev, men *kutib(a)* betyder det blev skrevet, saa viser alene dette Eksempel, at hin Betragtning om Konsonanternes fremtrædende Rolle kun gælder ved selve Sprogrødderne, men derimod ikke holder Stik, hvor Talen er om de afledede Former.

Fælles for alle s. S. er endvidere, at deres Verbalbøjning kun frembyder to Tempora, hvoraf det ene betegner Handlingen som afsluttet, det andet udtrykker den som endnu ikke fuldendt; i den europæiske Behandling af s. S. betegnes disse to Tempora ret uheldig, det første ved Perfektum, det andet (der altsaa dækker ogsaa de indoeuropæiske Sprogs Præsens og Futurum) ved Imperfektum; til en mere koncis Betegnelse af Tidsforholdet ved Verberne have de enkelte s. S. hvert for sig udviklet mere eller mindre udtømmende Betegnelser. Dette Forhold, der set fra en indoeuropæisk Sprogæts Forudsætninger forekommer i højeste Grad primitivt og mangelfuldt, hænger sammen med de s. S.'s hele Mangel paa Præcision, deres Mangel paa Trang og dermed ogsaa paa Evne til skarpt at udhæve den indbyrdes Relation mellem Sætningernes enkelte Bestanddele, noget, der ogsaa i de s. S.'s Syntaks paa mange Maader gør sig gældende; de s. S.'s Sætningsbygning sideordner de enkelte Led, hvor vor Sprogæt underordner det ene under det andet for saaledes at lade dem fremtræde som Dele af en det hele omfattende Tanke.

Som yderligere Fællesmærke for alle s. S. maa dernæst nævnes Ensartetheden i Verbalformernes Bygning, Overensstemmelsen for alle Pronominer og Talord samt Lighed i en Række syntaktiske Fænomener, og endelig Overensstemmelse for en meget overvejende Del af selve Ordforraadet. Man kan derfor med Sikkerhed fastslaa, at alle de s. S. nedstamme fra et fælles *Ursprog*, og man kan tillige gøre Rede for mange væsentlige Træk i dette; men det er paa den anden Side forhastet at ville foretage en ligefrem Rekonstruktion af de i dette Ursprog eksisterende Former; »det er lige saa umuligt, som hvis man vilde genskabe det latinske Sprog, hvis dette var forsvundet og ukendt, paa Grundlag af de fra de moderne romanske Sprog kendte Former«. Dette semitiske Ursprog, som vi saaledes sikkert kunne sige har eksisteret, har man i den moderne Sprogforskning søgt at bringe i Forbindelse med andre Sprogætter. Det kan nu fastslaas, at alle de Forsøg, der ere gjorte paa at paavise en Række Sammenknytningspunkter mellem s. S. og de indoeuropæiske, ere forhastede og forfejlede; derimod er der overvejende Sandsynlighed for, at der bestaar en urgammel Forbindelse mellem s. S. og den hamitiske Sprogæt (de ægyptiske Hieroglyfindskrifters Sprog og dettes yngre Afledninger), idet en Række vigtige grammatiske Fænomener (Femininumsendelser, Flertalsendelser o. s. v.) frembyde Overensstemmelse i de to Ætter.

Først af de s. S. optræder i Historien som alt anført det assyrisk-babyloniske. Den i de frugtbare Strækninger mellem Eufrat og Tigris skabte, urgamle Kultur synes oprindelig at være baaren frem af et ikke-semitisk Folk, det sumeriske, om hvis Sprog og Historie den babyloniske Litteratur har bevaret mange Minder. Med den babyloniske Kulturs uhyre Overvægt bliver dens Sprog det herskende i vide Kredse; vi vide fra Tell-el-Amarna-Brevene, at i 2. Aartusind f. Chr. er Assyrisk det officielle diplomatiske Sprog selv i Samkvem mellem den ægyptiske Farao og hans Guvernører i Syrien og Palæstina. I denne Rolle som Verdenssprog afløses det Assyriske i 1. Aartusind f. Chr. af Aramæisk (smlg. f. Eks. det interessante Sted II Reg. XVIII, 26), som ogsaa trænger frem mod Øst til Persien og her afgiver Stof til Dannelse af mærkelige Blandingssprog (Pehlevi). Ved den arabiske Nations Fremtrængen efter Profeten Muhamed forjages senere de aramæiske Dialekter endog fra deres eget Hjemland, og paa Grund af Islam's Sejr og den islamitiske Kulturs Overlegenhed bliver nu som det tredje af de s. S. Arabisk et Verdenssprog. Det arabiske Sprog bliver Nøglen til Forstaaelsen af Menneskeaandens Udvikling i en stor Del af Middelalderen, og som Koranens Sprog bliver det tillige et helligt Sprog for hele den islamitiske Menighed lige fra Marokko til Java og fra Krim til Centralafrika; paa mange Maader, gennem sin Bogstavskrift, ved Laaneord o. s. v., paavirker det Arabiske ethvert af de muhamedanske Nationers Sprog.

Den Omstændighed, at de tre monoteistiske Religioner ere udgaaede fra semitiske Folk, har givet de s. S. særlig Betydning for Religions- og Kulturhistorien. Medens Orientalernes egne Sprogforskere, og her kan særlig nævnes Araberne, paa en ganske enkelt Undtagelse nær kun beskæftigede sig med vedkommendes eget Sprog, har man i Europa ved Beskæftigelsen med det for Kristendommen vigtigste af de s. S., nemlig Hebraisk, tidlig draget de andre med ind i Undersøgelsen som Hjælpemidler til Forstaaelsen. Først 19. Aarh. har dog grundlagt en rationel semitisk Filologi, ikke mindst fordi i denne Periode selve det sproglige Stof ved Orientens stadig stærkere Tilnærmelse til Europa er blevet mangfoldig forøget. En omfattende Fremstilling af de s. S.'s sammenlignende Grammatik i Lighed med, hvad Bopp, Schleicher og senere Brugmann have givet for den indoeuropæisk Sprogæts Vedkommende, hører endnu til Videnskabens Desiderata. (**Litt.**: E. Renan, *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* [3. Udg., Paris 1863]; Th. Nöldeke, »Die semitischen Sprachen« [Leipzig 1887, 2. Udg. 1899]; W. Wright, *Lectures on the comparative grammar of the semitic languages* [Cambridge 1890]; H. Zimmern, »Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen« [Berlin 1899]; Th. Benfey, »Ueber das Verhältnis der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm« [Leipzig 1844]). *J. Ø*

Semitisk Filologi kaldes Beskæftigelsen med

de semitiske Sprog og disses Litteratur (se Semitiske Sprog). *J. O.*

Semitisme, Ejendommelighed for de semitiske Folk eller for disses Sprog. I moderne journalistisk Sprogbrug anvendes undertiden S. (i Modsætning til Antisemitisme) i Betydningen Jødevenlighed, Forkærlighed for Jøder. *J. O.*

Semitter er Fællesbetegnelsen for de Folkeslag, der høre til den semitiske Sprogæt; om Navnets Oprindelse se Semitiske Sprog. Den moderne Antropologi har imidlertid paa mange Punkter godtgjort, at Raceslægtskab og Sprogfællesskab ikke altid ere Begreber, der dække hinanden, og det viser sig da ogsaa her, at ikke alle Folkeslag, der tale et semitisk Sprog, høre til S.'s Race. Med stor Styrke og med ikke ringe Sandsynlighed har man i den nyeste Tid villet gøre dette gældende for Jødernes Vedkommende; disse tale ganske vist, fra den første Tid de træde frem i Historien, et semitisk Sprog, men i vigtige antropologiske Kendemærker stemme de ikke overens med de øvrige S.; disse ere saaledes dolichokefale, medens Jøderne ere overvejende brachykefale. Man har opstillet den ikke usandsynlige Formodning, at Jøderne ere udgaaede fra samme Race som Armenierne og det Oldtidsfolk, der synes at være disses Stamfædre, nemlig Hethitterne; den paa Afbildningerne bevarede hethitiske Type frembyder iøjnefaldende Lighedspunkter baade med den jødiske og den armeniske.

Den semitiske Races Type derimod synes i sin reneste Form, baade med Hensyn til legemlige og sjælelige Egenskaber, at være bevaret hos Ørkenaraberen, Beduinen. Støttende sig herpaa have nogle Forskere villet henlægge S.'s Urhjem til Arabien; andre derimod have villet paavise, at S. oprindelig ere udgaaede fra den nedre Eufrat-Dal. Med Anvendelse af en lignende, palæologisk Metode, som Pictet, Schrader og andre have brugt ved Undersøgelser af den indoeuropæiske Æts oprindelige Hjemstavn, har man samlet de Udtryk for zoologiske, botaniske og geografiske Begreber, der ere fælles for de forskellige semitiske Sprog, og som derfor kunne antages at have eksisteret paa Fællestrinnets Tid, og af dette sproglige Materiale udleder man saa den Egn, hvortil dette bedst passer, og hvor altsaa et Sprog med disse fælles Udtryk bedst kan tænkes opstaaet. Det ses let, at denne Metode, trods sin bestikkende Genialitet, har meget hasarderet ved sig, ikke mindst fordi man af den Omstændighed, at en Sprogæts forskellige Grene ikke have samme Udtryk for et vist Begreb, aldeles ikke kan udlede den Slutning, at dette Begreb ikke har været kendt paa den Tid, da Sprogættens Grene udgjorde eet. Man kan meget vel paa Fællestrinnets Tid have haft flere Udtryk for samme Begreb, hvoraf saa senere de forskellige Grene af Sprogætten tage hver sit; det er f. Eks. af den Omstændighed, at de semitiske Sprog ikke have noget fælles Ord for Bjærg, alt for dristig deraf at slutte, at denne Sprogæts Urhjem er et Lavland. Det gælder overhovedet om disse Spekulationer om S.'s oprindelige Hjemstavn, at nogen absolut Sikkerhed eller blot overvejende Sandsynlighed er ikke at opnaa; saa meget kan dog siges, at af de opstillede Hypoteser har den, der lader S. være udgaaede fra Arabien, relativt de bedste Grunde for sig, uden at dermed noget skal være udtalt om dens absolutte Sandsynlighed.

Blandt de legemlige Kendetegn, der ere fælles for alle rene S., ere de vigtigste: dolichokefal Hovedskal, langagtig Ansigtsform med Krumning af Næsens øverste Del, sort og rigelig Haarvækst, slank Legemsbygning, særlig svagt udviklede Lægge, paa hvilket Punkt den ogsaa af Sprogvidenskaben fremdragne Forbindelse med den i hamitiske Race (se Semitiske Sprog) træder tydelig frem.

Vanskeligere er det naturligvis at ville fastsætte den semitiske Races sjælelige Kendemærker. Et glimrende Forsøg i denne Retning er gjort af Ernest Renan i Indledningen til hans »Histoire générale des langues sémitiques«, men netop i sin Aandrighed og i sin Tilbøjelighed til at generalisere skyder hans Karakteristik ofte over Maalet. Fælles for S. er deres Mangel paa aandelig Nuancering i Forbindelse med en meget stærk Subjektivitet; de optage kun faa Naturindtryk, men optage dem meget intensivt. Deres Poesi bliver udelukkende lyrisk; deres Digtning kommer til at mangle baade Epos og Drama, ligesom deres Religion kommer til at mangle Mytologi. Skønt inderlig religiøst bevægede ere S. blottede for Interesser for transcendentale Spørgsmaal; S. have ingen Filosofi (Middelalderens saakaldte arabiske Filosofi er græske Tanker, gengivne af persiske Forfattere paa det arabiske Sprog). De semitiske Folks Historie synes tillige at røbe en vis Utilbøjelighed til Organisation, en vis Uvilje hos Individet til at indordne sig som Led i et større Hele; Statsideen tilhører fortrinsvis de indoeuropæiske Folk fremfor de semitiske.

Medens der ved alle disse, væsentlig negative Karaktermærker er at give et vist Spillerum for de historiske Undtagelser paa hvert enket Punkt, frembyder den semitiske Aand et Særtegn, som i Menneskehedens Udviklingshistorie giver dens Race en særlig fremtrædende Plads: det er fra denne, at den monoteistiske Idé er udgaaet. De tre monoteistiske Religioner ere opstaaede hos semitisk talende Folk, og den Nation blandt disse, hvor Monoteismen er bleven skarpest og mest ensidig formuleret, nemlig den arabiske, er ogsaa den reneste Repræsentant for den semitiske Race. Man kan nu med Renan betragte denne Særlighed i de religiøse Anlæg som Tegn paa en Slags aandelig Fattigdom, eller man kan omvendt heri se en af Aandens genialeste Erobringer, den historiske Kendsgerning staar fast, at det er paa Grundlag af denne Idé, den monoteistiske, at S. faa Betydning uden for deres eget Omraade og blive meddelagtige i den almindelige Verdensudvikling, baade direkte religiøst og indirekte politisk og kulturelt. *J. O.*

Semitonium, latinsk Benævnelse paa Halvtonen, den lille Sekund. Subsemitonium se Ledetone.

Senile, et lignende Bagværk som Brioche (s. d.).

Semler, Johann Salomo, luthersk Teolog, født 18. Decbr. 1725 i Saalfeld, død 14. Marts 1791 i Halle, hvor han havde været ansat som Professor fra 1752. S. staar som Teolog paa Overgangen til Rationalismen. Han drager et skarpt Skel mellem Kirkens Lære og den enkeltes

Religion og teologiske Anskuelse, vil paa den ene Side ikke opgive den lutherske Læreform, men hævder paa den anden Side, at Hovedsagen for den Kristne er at gaa fremad i moralsk Henseende, og den kristne Moral bestemmes atter som fornuftmæssig. S.'s egentlige Betydning ligger paa det isagogiske og det dogmehistoriske Omraade. Han har grundlagt den metodiske historiske Kritik af Kanon, men han gik ganske vist unødvendig vidt, idet han nærede Mistro til det mirakuløse, og idet han lærte, at Jesus og Apostlene havde akkomoderet sig efter Datidens Tankegange, saaledes at Skriftens autoritative Betydning for den senere Kirke blev betydelig forringet. Baade paa det isagogiske og det dogmehistoriske Omraade har han indvundet meget nyt Stof og samtidig sigtet det gamle. Han var uhyre produktiv, han skal saaledes have udgivet i alt 171 Skrifter, men han gav sig ikke Stunder til at forme Indholdet, saaledes at det blev let tilgængeligt, Stoffet er tværtimod ret kaotisk. Navnlig ved sin første Fremtræden samlede han imidlertid mange Tilhængere. (Litt.: S. har selv udgivet sin Levnedsbeskrivelse, I—II [Halle 1781—82]). *A. Th. J.*

Semlin (ungarsk Zimony, slavisk Zemun), By i det kroatisk-slavoniske Komitat Syrmien, ligger ved højre Bred af Donau nær Save's Udmunding lige over for Belgrad, har (1890) 13,100 Indb., er en betydelig Handelsstad, har tillige Industri, i Omegnen Kvægavl. I Nærheden findes Ruiner af Joh. Hunyady's Borg samt mange romerske Oldtidslevninger. *Joh. F.*

Semljansk, Zemljansk, By i Mellemrusland, Guvernement Voronesh, ligger ved Semljanka 37 Km. N. V. f. Voronesh. (1897) 6,126 Indb. S. har Tilvirkning af Sæbe, Garverier, Ølbryggeri og Teglværk. S. blev Købstad 1663. *H. P. S.*

Semmelweis, Ignaz Philip, østerrigsk Læge og Fødselshjælper, født i Ofen I. Juli 1818, død som sindssyg i Sindssygeanstalten i Dobling ved Wien 13. Aug. 1865. S. studerede i Pest og Wien, blev Dr. med 1844. Som Assistent ved Fødselsklinikken i Wien 1846—49 gjorde han den Iagttagelse, at Barselfeberen, som dengang rasede i saa godt som alle Fødselsstiftelser, overførtes fra den ene Patient til den anden navnlig ved Lægernes Hænder, og at Vadskning af Hænderne med Klorvand kunde forhindre Sygdommens Overførelse. Han skrev om sine Iagttagelser til j Europa's Fødselsstiftelser og opfordrede til Forsøg, men det gik de fleste Steder som i Danmark, j at Forsøgene ikke udførtes af rent teoretiske Grunde — og Barselkvinderne døde fremdeles i Mængde af Barselfeber. 1854 blev S. Professor i Fødselsvidenskab i Pest, og 1861 offentliggjorde han sit klassiske Værk: »Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers«. S. var langt forud for sin Tid, og først en Menneskealder efter hans Død rejstes det et stort Monument for ham. *G. N.*

Semmĕring, Bjærgmassiv i de nordsteierske Alper i Østerrig, ligger mellem Raxalp (2,009 M.) og Wechsel (1,738 M.) og har selv en Kulminationshøjde paa 1,395 M. Over S. fører det 980 M. høje Pas af samme Navn, over hvilket der fra Gloggnitz (439 M. o. H.) i Nedreøsterrig fører en Landevej til Mürzzuschlag (672 M.) i Steiermark. Navnet S. er af slavisk Oprindelse og hidledes af et Ord, der betyder Naaleskov. En Fodsti over S. omtales i Begyndelsen af 13. Aarh., da en Hertug af Steiermark i den vildeste Egn byggede et Hospits, efter hvilket den nuværende steierske Landsby Spital har Navn. En Kørevej anlagdes først 1728 under Kejser Karl VI. Den nuværende Vej er fra 1840. Endelig anlagdes 1842—54 den berømte S.-Bane, der kostede ca. 40 Mill. Kr. og er et af de mest storartede Baneanlæg i Europa. Medens Afstanden fra Gloggnitz til Miirzzuschlag er næppe 20 Km., har Banen en Længde af 42 Km. og passerer paa dette Stykke 15 Tunneler med en samlet Længde af 4,275 M. og 16 Viadukter med en Længde af 1,481 M. Blandt Tunnelerne nævnes særlig den store S.-Tunnel, der er 1,428 M. lang og passerer Passet 897 M. o. H. Den højeste og dristigste Viadukt fører over den saakaldte Kalte Rinne og er 248 M. lang og 46 M. høj. Over Schwarza-Dalen fører en 280 M. lang Viadukt paa 13 Buer. S.-Banen er dobbeltsporet og udgør et Led af den østerrigske Sydbane fra Wien til Triest. S. er et yndet Udflugtssted fra Wien, og Sydsiden af Bjærgmassivet er efterhaanden bleven et yndet klimatisk Kursted. (Litt.: K. Loos, >Der S. und seine Umgebung« [Wien 1870]). *H. P. S.*

Semne, Landsby i Nubien oven for den anden Katarakt, mærkelig ved, at der i Nærheden findes Rester af gamle Fæstningsværker, der vistnok naa op til det »mellemste Rige« og det 12. Dynasti. Paa Stedet ses Levninger af et Tempel, opført af Thotmes III. Her fandtes i lange Tider Grænsen for det ægyptiske Rige mod Syd. Lige over for S. paa den anden Nil-Bred ligger Landsbyen Kumme. *V. S.*

Semnōner, paa Dansk rettere Semner, hed Kernefolket blandt Sveberne, Indehaverne af den svebiske Nationalhelligdom. De boede omkring Elben i Brandenburg, men synes ved Christi Fødsel paa Grund af Romernes Overmagt at have opgivet den venstre Elb-Bred. Indtil Aar 17 e. Chr. hørte de til den bøhmiske Sveberkonge Marbod's Storstat. Aar 174 nævnes S. for sidste Gang; senere kaldes de simpelt hen Sveber eller Nordschvaber. Da en Del Saxer fra Østhannover 567 fulgte Langobarderne til Italien, indtoge S. de ledigblevne Bopæle paa den venstre Elb-Bred, sandsynligvis vigende for de indtrængende Venders Tryk. Da Saxerne misfornøjede vendte tilbage fra Italien og krævede deres Odelsjord tilbage, bleve de i en blodig Kamp afviste af S. Dette Omraade, der i Middelalderen hed Swevengau, er dog kun ringe. Andre S. ere rimeligvis vandrede Syd paa til Alemannien og Schwaben. *G. S—e.*

Semnopithecus se Ostaber.

Semnoz, Montagne de S., se Annecy-søen.

Semolei, Giovanni Battista Franco, kaldet il S., italiensk Maler og Raderer, født i Udine 1510, død i Venezia 1580, uddannede sig i Rom efter Michelangelo's og Rafael's Værker. S.'s større Figurbilleder have intet Værd, men de smaa allegoriske og mytologiske Scener, han fletter ind i sine dekorative Kompositioner, og disse selv vise ham som en fantasifuld Dekoratør, der havde tilegnet sig den rafaelske Skoles lette

og yndefulde Stil i de romerske Loggier. Nævnes af disse Arbejder skulle hans Hvælvingsmalerier i S. Francesco della Vigna i Venezia. — En meget omfattende Virksomhed udfoldede S. som Raderer. Af hans over 100 Blade skulle af de med religiøse Emner særlig fremhæves »Melchisedek og Abraham«, »Moses slaar Vand af Klippen«, »Hyrdernes Tilbedelse«, og af Bladene med mytologisk Indhold: »Diana med sine Nymfer« og »Amor og Psyche« (efter Giulio Romano's Karton). *A. K.*

Semōner vare hos Romerne lavere, halvguddommelige Væsener af lignende Karakter som Larer og Indigeter. Det synes at være en gammelitalisk Betegnelse for de Guddomme, der tænktes at beskytte Saaning og Generation (afledt af *semen*, Sæd). *H. A. K.*

Semonïdes se Simonides.

Sémonville [semõvi'l], Charles Louis de, fransk Diplomat, (1759—1839), blev allerede 1778 Parlamentsraad i Paris og vakte Opsigt 1788 ved en Tale, der krævede Indkaldelse af Rigsstænder. Han var nøje knyttet til Mirabeau og medvirkede til hans Udsoning med Hoffet. 1791 blev han Sendemand ved Republikken Genova og skulde 1792 forflyttes til Torino, men Kong Victor Amadeus nægtede at modtage ham. Da han i Maj 1793 var paa Vej til Konstantinopel, blev han paa schweizisk Grund opsnappet af Østerrigerne og holdt i Fængsel indtil Decbr. 1795, da han udvekskedes for Ludvig XVI's Datter. 1800 blev han Sendemand i Haag, udnævntes til Senator 1805 og Greve 1808; skal have givet Stødet til Napoleon's Ægteskab med Marie Louise og var med at forberede Toscana's og senere Holland's Indlemmelse. 1814 sluttede han sig til Bourbon'erne og blev Storreferendar i Pairskammeret indtil 1834; var i stor Yndest hos Ludvig XVIII og blev 1819 ophøjet til Markis. 1830 søgte han at formaa Karl X til at tage Juli-Ordonnanserne tilbage og senere at opnaa Forlig med Styrelsen i Paris, samt at overtale Ludvig Filip til at nøjes med Regentskab, men sluttede sig dog til det ny Kongedømme. *E. E.*

Semoule [sømu!1] (fr.), Semulje, Hvedegryn, fremstilles paa den ved Gryn omtalte Maade. — Rissemoule, groft Rismel, er en Slags meget smaa Risgryn. — S. d'Ignome, forskellige saakaldte Kraftnæringsmidler, der hovedsagelig bestaa af en Blanding af Hvedestivelse og Kartoffelstivelse. *K. M.*

Semoy [sømwa'] eller Semois, fransk-belgisk Flod, Biflod til Maas. S. udspringer i Ardennerne tæt ved Arlon i den belgiske Provins Luxemburg, strømmer mod Vest og udmunder ved Monthermé i det franske Dep. Ardennes i højre Side af Maas efter et særdeles bugtet Løb paa 198 Km., hvoraf 18 Km. kunne besejles. Afstanden fra Kilde til Munding er 80 Km. *M. Kr.*

Sempach, By i Schweiz, Kanton Luzern, ligger 8 Km. S. 0. f. Sursee paa den østlige Bred af Sempachersøen. (1898) 1,100 Indb. S. er nu en ubetydelig Smaakøbstad med forfaldne Mure og Taarne; men dens Ry stammer fra Slaget ved S. 9. Juli 1386, i hvilket Schweizerne ved Arnold Winkelried's Selvopofrelse vandt en fuldstændig Sejr over den østerrigske Adel under Hertug Leopold, der faldt sammen med 1,400 Adelsmænd. 2 Km. N. 0. f. S. betegnes Slagmarken ved et Kapel og en Mindesten. — Sempachersøen ligger 507 M. o. H., er 8 Km. lang og 2,5 Km. bred, har et Areal paa $14_{,8}$ □Km. og har gennem Suhr Afløb til Aare. (Litt.: Liebenau, »Die Schlacht bei S.« [Luzern 1886]). *H. P. S.*

Semper (lat.), altid. *S. idem*, altid den samme. *S. aliquid haeret* se Audacter calumniare.

Semper, Gottfried, tysk Arkitekt, født 29. Novbr. 1803 i Hamburg, død 15. Maj 1879 i Rom. Han studerede først Arkæologi og matematisk Krigsvidenskab i Hamburg, Göttingen og München; men da han 1826 var kommen til Paris, kastede han sig under Gau's Ledelse med Iver over arkitektoniske Studier. 1830—33 var han paa Studierejse i Italien og Grækenland, hvor han gjorde interessante Iagttagelser over Grækernes Polykromi i Oldtiden (se S.'s »Vorläufige Bemerkungen über bemalte Architektur und Plastik bei den Alten« [Altona 1834]). 1834 blev han Professor i Arkitektur i Dresden, hvor han ved Siden af sin Lærergerning udfoldede en stor praktisk Virksomhed som Bygmester: Synagogen (1840), i byzantinsk Stil, Hofteateret (1841), Museet i Forbindelse med Zwinger (1846), samt mange Privatbygninger, f. Eks. Villa Rosa og det Oppenheim'ske Palæ. Efter sin Deltagelse i Maj-Opstanden 1848 flygtede han til Paris og England, hvor han blev Professor i Metallurgiteknik ved Skolen i Marlborough; 1855 blev han Professor ved det nyoprettede Polyteknikum i Zürich, hvis Bygning er et af hans betydeligste Arbejder. Af andre Bygninger kunne nævnes det yndefulde Stadthaus i Winterthur (1866), Banegaarden i Zürich, forskellige Privathuse samt Genopførelsen af det 1869 nedbrændte Teater i Dresden (fuldendt af hans Søn Manfred S. 1880). Ogsaa et Projekt til et pragtfuldt Teater i Rio de Janeiro fortjener at nævnes; i sine sidste Leveaar projekterede han sammen med C. Freih. v. Hasenauer Ombygningen af den kejserlige Borg samt de store Nybygninger for Museet og Burgteateret i Wien. S. var i Skrift og Gerning en yderst talentfuld Forkæmper for den rene italienske Renaissance. Blandt hans mange Skrifter maa fremhæves: »Der Stil in den technischen und tektonischen Kunsten«, I—II [Munchen 1860—63]. (Litt.: Constantin Lipsius, »G. S. in seiner Bedeutung als Architekt« [1880]; Vilh. Wanscher, »G. S.« i »Architekten«, Bd. VI, S. 225 ff.). *E. S.*

Semper, Karl, tysk Zoolog, født 6. Juli 1832 i Altona, død 30. Maj 1893 i Wiirzburg. I Slutningen af 1840'erne besøgte han Søkadetskolen i Kiel, senere den polytekniske Skole i Hannover. Fra 1854 studerede han Zoologi i Wiirzburg, tog 1858 til Manilla og Filippinerne, hvor han opholdt sig 1861. 1862 var han paa Palau-Øerne, 1863 og 1864 paa Bohol-Øen og Mindanao. 1866 tog han Doktorgraden i Wiirzburg og blev 1868 Professor i Zoologi og komparativ Anatomi ved det derværende Universitet. 1877 berejste han Nordamerika. Foruden flere Rejseværker, delvis af naturvidenskabeligt Indhold, udgav han »Entwickelungsgeschichte der Ampullaria polita nebst Mittheilungen iiber die Entwickelungsgeschichte einiger andern Gastropoden aus den Tropen« [Utrecht 1862], »Die Verwandtschaftsbeziehungen der gegliederten Thiere« [1875],

»Die natürlichen Existenzbedingungen der Thiere« [2 Bd. 1880]. I et »Offener Brief« optraadte han 1877 som Modstander af Haeckel. *J. C.*

Sempertīn se Marietidsel.

Sempervīvum L. (Husløg, norsk Tagløg), Slægt af Tykbladede, Urter eller Halvbuske, ofte uden tydelig overjordisk Stængel eller med tyk Stængel, tykke Blade i Roset og en af Kvaster sammensat Top af hvide, gule eller rosa Blomster, hvis Tal er 6 eller et endnu højere; af Støvdragere findes dobbelt saa mange som af Bæger- og Kronblade, medens de indbyrdes fri Frugtblades Tal svarer dertil. Frugten bestaar af Bælgkapsler. Ca. 50 Arter i Mellem- og Sydeuropa's Bjærge o. a. St. *S. tectorum* L. (Almindelig Husløg) har Rosetter af brodspidsede, randhaarede og aflange Blade paa de 30—50 Cm. høje Blomsterskafter; Kronbladene ere rosenrøde og Blomstens Tal 12. Den vokser paa Tage, især Straatage, og formerer sig ved korte Udløbere; blomstrer i Højsommeren. I Danmark er den ikke sjælden, i Norge forekommer den i det sydligste og sydøstlige. Den har fra gammel Tid af haft Ord for at skærme mod Lynnedslag, hvor den vokser paa Taget, og for at bringe Lykke til Huse. Nogle Arter dyrkes som Prydplanter enten paa Stenhøje eller til Indfatning. *A. M.*

S. arachnoidem (Pyrenæerne) har smaa Rosetter af spidst lancetformede Blade og er ofte dækket af et edderkopagtigt Spind af hvide Traade. *S. tectorum glaucum* har blaagraa Blade, og *S. t. pyrenaicum* har i Spidsen purpurbrune Blade. De sidste bruges ofte til Tæppebede, men ellers er *S.* særlig anvendelig som Stenhøjsplante. *S.* formeres ved at fraskille de unge Rosetter, som let slaa Rod i sandblandet Jord. *L. H.*

Semplice (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: jævnt, ligefremt. *S. L.*

Sempre (ital.), altid, stadig, vedvarende.

Sempronĭus, romersk plebejisk Slægt, hvis vigtigste Gren var Familien Gracchus (s. d.). *H. H.R.*

Semsem (rettere Zemzem), den hellige Kilde ved Kaaba i Mekka; den islamitiske Tradition identificerer denne Kilde med den, som frelste Hagar og Ismael i Ørkenen (1. Moseb. 16, 4), paa samme Maade, som Abraham gøres til Kaaba's Bygmester. *y. 0.*

Semslæder se Læder S. 50.

Semstvo (russ. Zémstvo) er Navnet paa den valgte Forsamling, der i de russiske Provinser har Del i det stedlige Styre. Der findes to Slags S., *ujezdnyja zemstvo*, valgte af de enkelte Kredse (*ujæzdy*), og en ved Udvalg fra disse udgaaet: *gubernskoje zemstvo*, fælles for alle Kredse i et Guvernement. S. kan bedst oversættes Landdag; de bleve oprettede ved Ukas af 1. Jan. 1864 som den første almindelige Selvstyreret i Rusland, hidtil havde kun Adelen haft en vis Forsamlingsret. De underordnede S. vælges af et tredelt Valgkorps. 1) De større Jord- eller Husejere (med Ejendomme over 15,000 Rublers Værd. 2) De mindre Ejendomsbesiddere. 3) Bondekommunalraadene. Paa Grund af Valgordning er Adelen i de allerfleste Tilfælde i stærkt Flertal og ubetinget mest indflydelsesrig. S.'s Virkeomraade er alle stedlige Anliggender, Veje, Ejendomsspørgsmaal, Skole- og Lægevæsen o. s. v.

Guvernementets S. har Overledelsen over Kredsenes S., og de for Guvernementet fælles Anliggender afgøres her. Til Trods for smaa Midler og en knap tilskaaren Magt har S. udrettet betydeligt under sin Tilværelse for Folkets Velfærd og Fremgang. Desværre har Regeringen næsten fra de første Aar af S.'s Liv bestandig søgt at indskrænke dens Raaderet og Styrke, beklippet dens Indtægter og sluttelig under de sidste Tiders politiske Gæring sat den helt eller næsten helt under Guvernørens Magt. — Ikke alle Guvernementer i Riget ejer denne beskedne Selvstyreret. Hvor nationale eller religiøse Brydninger ere fremtrædende, er den ofte nægtet Befolkningen. *A. M. B.*

Semulje se Semoule.

Semur en Auxois [sømy!rānoswa'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Côte d'Or, paa en Klippeskraaning oven for Armançon og ved Lyon-Banen og Lokalbanen S.—Saulieu. Byen har en gotisk Kirke fra 13. Aarh., Rester af et befæstet Slot, en Handelsret og et Agerbrugskammer, et Collège, et Bibliotek, en Tegneskole og et Museum, driver Fabrikation af Klæde og Landbrugsredskaber, har Handel med Landbrugsprodukter og (1896) 4,000 Indb. *M. Kr.*

Sen., Forkortelse for senior, den ældre, modsat junior.

Sen se Japan S. 821.

Senaar d. s. s. Sennår.

Senancour [sønāku!r] eller Sénancourt [senāku!r], Étienne Pivert de, fransk Forfatter, født i Paris i November 1770, død i Saint-Cloud 10. Jan. 1846. Da han ikke vilde være Præst, som Familien ønskede, flygtede han som ganske ung til Udlandet; ved Revolutionen mistede han sin betydelige Formue, sattes paa Emigrantlisten og kunde kun af og til besøge sit Fædreland. Han levede for øvrigt en Tid i Schweiz, ved Genfersøen, legemlig svag og melankolsk, sysselsat med religiøse og filosofiske Betragtninger. Siden fik han Lov til at komme tilbage til Frankrig, og efter 1830 tildeltes der ham endda en Aarpenge af Regeringen. Af hans ejendommelige og karakterfulde Skrifter, der vise, at S. har modtaget stærke Impulser af Rousseau, er »Obermann« [1804], en Roman i Breve, det berømteste; det er en Selvbekendelse, fuld af tungsindig Selvbeskuelse og rig paa følte og træffende Naturskildringer, beslægtede med Chateaubriand's. Sainte-Beuve og Georges Sand bidroge til at skaffe S. Berømmelse, efter at allerede Nodier havde henledet Opmærksomheden paa ham. Blandt hans øvrige Arbejder ere at nævne »Isabelle« [1833, Fortsættelse af »Obermann«], »Réveries sur la nature primitive de l'homme« [1798], »De l'amour selon les lois primordiales et selon les convenances des sociétés« [1805], »Libres meditations d'un solitaire inconnu« [1819]. (Litt.: J. Levallois, *Un précurseur S.* [Paris 1867]). — Ogsaa hans Datter, Eulalie de S., var Forfatterinde; hun har bl. a. skrevet Prosafortællingerne »Pauline de Sombreuse« og »La veuve«. *E. G.*

Senār (*senarius*) kaldtes hos Romerne et Vers bestaaende af seks Fødder. Det almindeligste var den iambiske S., der sædvanlig brugtes i Dialogen i de romerske Komedier. *H. H, R.*

Senarmontit, et Mineral, som danner halv-

klare eller hvide, oktaedriske Krystaller med Diamantglans, bestaar af Antimonilte Sb_2O_3 og findes ved Perneck i Ungarn, Mimine i Algérie o. a. St. Det samme Antimonilte forekommer i Naturen hyppigere i en rombisk Modifikation (Antimonblomst, s. d.). *N. V. U.*

Sénart [sena !r], Émile Charles Marie, fremragende fransk Orientalist, er født 1847 i Reims, studerede Sanskrit og indisk Filologi i Tyskland (München og Göttingen) under Th. Benfey og kastede sig derefter med stor Iver over Studiet af Buddhismen, Pāli, buddhistisk Sanskrit-Litteratur og indisk Epigrafik; til disse Studier har han kunnet hellige hele sin Kraft, idet han fra Ungdommen af har været saa økonomisk gunstig stillet, at han aldrig har været nødt til at søge offentlig Ansættelse. En Række af betydningsfulde Arbejder foreligge fra hans Haand, hvoraf særlig skulle fremhæves: »Kaccāyana et la littérature grammaticale du Pāli« [Paris 1871], >Essai sur la legende du Bouddha« [1872, 2. Udg. 1882], »Les inscriptions de Piyadasi< [1—2, 1881—86]. En kritisk Udgave af »Mahāvastu« [3 Bd., 1882—98], »Les Castes dans l'Inde« [1888]. Flere Afhandlinger af ham findes i »Journal Asiatique« : »Notes d'épigraphie indienne« [1888 ff.], »Le manuscrit Kharosthi du Dhammapada. Les Fragments Dutreuil de Rhins« [1898] o. a., desuden talrige Artikler i »Revue de deux Mondes« og »Revue critique«. Han var (1881) med til at stifte »Pali Text Society« og blev 1882 optagen som Medlem af *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres.* S.'s Arbejder ere alle prægede af stor Skarpsindighed og Originalitet; mest Opsigt vakte hans Teorier om Buddha (som en rent mytologisk Skikkelse) og om Sanskrit (som Kunstsprog), men disse Teorier, der vel have haft en befrugtende Indflydelse paa Forskningen, have dog ikke kunnet staa for den Kritik, som fra andre Sider er bleven rettet imod dem. *D. A.*

Senāt kaldtes det regerende Raad i det antikke Rom. Dets Oprindelse gaar tilbage til de ældste Tider af Rom's Historie. Det fandtes allerede i Kongetiden, hvor det vistnok nærmest har haft en raadgivende Stilling, men ved Republikkens Indførelse fik det større Indflydelse paa Statsstyreisen. Ifølge en usikker Tradition havde det oprindelig 100 Medlemmer, Senatorer, der repræsenterede de forskellige adelige Slægter, men senere var i ethvert Tilfælde det normale Antal 300. Fra først af beroede det paa Kongen selv, hvem han vilde tage til sine Raadgivere ved at optage dem i S., og efter Republikkens Indførelse valgtes Senatorerne ligeledes af Konsulerne. Det var rimeligvis for at svække disses Magt, at man 443 f. Chr. overlod Valget af Senatorerne til særlige Embedsmænd, Censorerne, men deres Valgfrihed var dog ikke ubegrænset, idet de vare forpligtede til at optage dem, der af Folket vare valgte til et af de aarlige Embeder, medmindre de kunde give Grunde for Forbigaaelsen. Efter hvilke Regler Valget i øvrigt foregik, vides ikke, men i Republikkens ældste Tid var det overvejende Antal af Senatorerne sikkert Patriciere; det kan heller ikke angives med Sikkerhed, naar Plebejerne fik Adgang til S. Sulla forøgede senere Senatorernes Antal til 600, men da han samtidig i høj Grad forøgede de aarlige Embedsmænds Tal, saa at disse alene vare tilstrækkelige til at holde det normale Antal af Senatorer vedlige, blev Censorernes Valg saa temmelig betydningsløst, idet Pladserne i S. nu helt besattes ved Folkevalg. I Kejsertiden kom S. derimod til formelt at supplere sig selv, idet Valget af Embedsmænd overførtes fra Folkeforsamlingen til det, men Kejserens Forslagsret gjorde dog, at han fik Hovedindflydelsen paa Pladsernes Besættelse. Til at blive Medlem af S. krævedes i Republikkens senere Tid og i Kejsertiden Besiddelsen af en vis, temmelig stor Formue. Som særlige Kendemærker for Senatorerne nævnes en bred Purpurbræmme (*latus clavus*) paa Tunikaen og en ejendommelig Art Sko. Senatorernes personlige Frihed var indskrænket ved Forbudet mod at drive Handels- eller Pengeforretninger og mod at forlade Italien uden særlig Tilladelse af S.

S.'s Myndighed var ikke skarpt afgrænset. Det manglede Embedsmændenes eksekutive Magt og dermed Midlerne til under alle Omstændigheder at tvinge sin Vilje igennem. Men alligevel laa Statsmagtens Tyngdepunkt i største Delen af Republikkens Tid hos det. Det havde først og fremmest Raadighed over Statskassen og desuden Retten til at afgøre Spørgsmaal om Soldaterudskrivning, Fordelingen af Provinserne mellem Konsuler og Prætorer og Tilsynet med deres Styrelse, Ledelsen af hele Statens Udenrigspolitik, af den offentlige Gudsdyrkelse o. s. v. Af S.'s Midte udtoges de edsvorne Dommere, indtil det efter Gajus Gracchus'es Lov maatte dele denne Ret med Ridderstanden. Det havde saaledes gennem lange Tider hele Statens Styrelse i sin Haand, og de ledende Embedsmænd, der kun beklædte deres Embede for eet Aar, men vare Senatorer for Livstid, følte sig i Reglen som blotte Udøvere af S.'s Myndighed. S. repræsenterede det konservative og aristokratiske Princip i Rom's Forfatning og ledede i lang Tid Rom's Politik paa en maalbevidst og forstandig Maade, men i Republikkens senere Tid kom det i alt for høj en Grad ind paa en snæversynet Klassepolitik, som medførte Borgerkrige og til sidst Republikkens Undergang.

S.'s Møder holdtes enten i Raadhuset (*curia Hostilia*, fra Cæsar's Tid *curia Julia*) eller i et Tempel. De lededes af en Embedsmand, hyppigst en Konsul, der alene havde at afgøre, hvilke Sager der skulde sættes paa Dagsordenen. Han kunde raadspørge hver enkelt Senator om hans Mening, og ofte udviklede der sig en længere Forhandling. Den Beslutning, som S. endelig fattede ved Stemmeflerhed, blev nedskreven og opbevaret i Arkivet. Hvis der blev intercederet mod S.'s Beslutning af en Embedsmand, der havde samme eller højere Rang end den præsiderende, eller af en Folketribun, ligesom hvis det konstateredes, at der ikke var det i Forretningsordenen fastsatte Antal S. til Stede, kunde der ikke komme en egentlig Senatsbeslutning (*senatus consultum*) i Stand, men kun en Meningstilkendegivelse (*senatus auctoritas*), der ikke havde bindende Kraft.

I Kejsertiden var S.'s Myndighed i Begyndelsen paa en vis Maade i Tiltagende. Dels fik det, som allerede omtalt, formelt Ret til at supplere sig

selv, dels gav de første Kejsere det en temmelig vidtstrakt Del i Rigsstyrelsen. Over en stor Del af Provinserne beholdt S. Ledelsen, medens Kejseren forbeholdt sig andre, og desuden fik S. nu i mange vigtige Sager, f. Eks. i Majestætsfornærmelsessager og i Sager, hvori Senatorer vare indviklede, dømmende Myndighed; men i Realiteten maatte S. dog oftest bøje sig for Kejserens Vilje. Derimod medførte Mangelen paa Regler for Tronfølgen, at S. ved Kejserens Død stod som Indehaver af den suveræne Myndighed og som den eneste Bevarer af Kontinuiteten i Rigsstyrelsen, saa at den ny Kejser maatte have sit Valg stadfæstet af S. Men da det snart blev Soldaterne saavel i Rom som i Provinserne, der kom til at raade over Kejservalget, fik denne Stadfæstelse i Virkeligheden kun ringe Betydning, og da Kejserne efterhaanden lode større og større Dele af Forvaltningen besørge ved deres egne Embedsmænd, blev S.'s Betydning dog ringere og ringere, og Stillingen som Senator til sidst kun en Hæderspost. Alene Forvaltningen af Rom's kommunale Anliggender, som S. havde haft fra den Tid, da Romerstaten var identisk med Rom's Kommune, beholdt S. saaledes tilbage, og da Konstantinopel blev Rigshovedstad, oprettedes der et lignende S. der. *H. H. R.*

S. er i nyere Tider blevet brugt i mange Stater for at betegne en Del af Lovningsmagten, særlig Førstekammeret. I den tidligere polske Rigsdag hed de høje Rigsembedsmænd med selvstændigt Sæde Senatorer, og 1791—1831 hed første Kammer i de polske Forfatninger S. Under det franske Konsulat og Kejserdømme 1800—14 var der et *Sénat conservateur* af livsvarig udnævnte Medlemmer; genoprettet 1852—70, Ogsaa den nuværende franske Forfatning af 1875 har et S., men folkevalgt. Fremdeles bruges Navnet om Førstekammeret i Belgien (siden 1831), Spanien (siden 1837), Sardinien, senere Italien (siden 1848) og Rumænien (siden 1864), samt i den nordamerikanske Union og alle de mellem- og sydamerikanske Fristater, saavel som i Kejserdømmet Brasilien (1824—89). Endelig er S. Navn for Regeringsraadet i Finland og i de tre Hansestæder, for Højesteret i Rusland og for de enkelte Afdelinger af flere tyske Domstole. *E. E.*

Senator se Senat.

Senātus auctōritas se Senat.

Senåtus consúltum se Senat.

Senātus populúsque Romanus (lat.), forkortet S. P. Q. R., »det romerske Senat og Folk«, var hos Romerne den staaende Formel, hvormed den samlede Statsmagt blev betegnet. *H. H. R.*

Send er en forvansket tysk Gengivelse af »Synode«, og man betegner ved Sendretter Biskoppernes eller deres Stedfortræderes Jurisdiktion paa de Synodalforsamlinger, som i Tyskland afholdtes nogle Gange aarlig i hvert Sogn. Processen udmærkede sig især ved, at der i Sognene var ansat et Antal *testes synodales*, Send-Vidner, som i Henhold til aflagt Ed vare pligtige til at angive alle Overtrædelser af Kirkeloven, der kom til deres Kundskab, og optræde som Anklagere over for de skyldige. I Danmark afholdt i den katolske Tid Bisperne ligeledes Ting til Paadømmelse af Brud paa Kirkeloven rundt om i Diøceserne, men den nærmere Fremgangsmaade er os ubekendt. *Ludv. H.*

Send se Føring.

Sendai, By i Japan paa Østkysten af Øen Hondo, ligger ved Floden Hirosegava og er forbunden med Tokio og Havnestaden Sivogama med Jærnbaner. Indbyggernes Antal var (1894) 73,771. S. har stor Handel og Fabrikation af Silkevarer og lakerede Varer, er Sæde for en Overret og Kommandoen for en Militærdivision. *M. V.*

Sendschirli, en lille Landsby i Nordsyrien, omtr. 72 Km. N. 0. f. Alexandrette, ikke langt fra Floden *Kara-Su* (»Sort Vand«), bekendt ved, at der nær den findes storartede Ruiner af en Oldtidsby, hvis Mure ere kendelige, endog i ikke ringe Afstand. Egnen er sumpet og usund og besøges kun sjældent af rejsende, hvorfor de mærkelige Levninger lang Tid have kunnet undgaa Europæernes Opmærksomhed. Stedet blev først opdaget og undersøgt af Hamdi-Bei (s. d.). Han foretog nogle Udgravninger, ved hvilke han straks fremdrog en Del interessante Skulpturer. Siden blev Stedet 1888 og følgende Aar udgravet af en preussisk Ekspedition under Humann, Puchstein, Winter og Dr. F. v. Luschan. I Midten af den gamle By laa Overstaden eller Akropolis, der danner en ægformet Høj, indtil 335 M. lang og 240 M. bred; Overfladen af Højen er omtr. 67,500 □Mil, Højden indtil $18^1/_2$ M. Paa alle Sider har Højen været omgiven af Mure, der endnu træde tydelig frem; man ser ligeledes Rester af Taarne og af Porte, prydede med Skulpturer. Indenfor, paa selve Pladsen, fandtes ved Udgravningerne forskellige Mure og Rester af Bygninger. Af stor Værdi ere de Indskrifter, der fremdroges ved Undersøgelserne. Der var assyriske Indskrifter i Kileskrift, af hvilke en skyldtes Assurhaddon (681—667), i hvis Dage Byen med tilhørende Landskab stod under Assyrien. Men der fandtes ogsaa Indskrifter med Bogstavskrift affattede paa Aramaisk og hidrørende fra indfødte uafhængige Konger, af hvilke i det mindste den ene ogsaa kendes fra samtidige assyriske Indskrifter. Disse Konger tilhøre 8. Aarh. f. Chr. De mærkeligste af disse vare *Panamu* og *Bar-rekab*; den sidste opbyggede Facaden af en af de fundne Bygninger. Byen hed Samalla, maaske »den til venstre« o: »den nordlige (By)«. Den nævnes oftere i assyriske Indskrifter (samlede af V. Schmidt, »Assyrien's og Ægypten's gamle Historie«, II, S. 735 — 36), da Assyrerkongerne stadig søgte at gøre sig til Herrer over Byen og det under dets Konger staaende Rige. De aramaiske Indskrifter, der ere tolkede af Sachau, D. H. Müller, Nöldike, Halevy o. a., ere af stor sproglig Vigtighed som de ældste aramaiske Skriftlevninger, vi besidde. De Skulpturarbejder, der fandtes i S., frembyde særdeles megen Interesse. Uden om Overstaden eller Borgen bredte sig en Nederstad, den egentlige By, der paa alle Sider er omgiven af en dobbelt Mur, der let lader sig genfinde, og paa hvilken man har fundet 3 Porte paa hver. Afstanden imellem Muren om Overstaden og Bymuren er omtr. 250 M. Byen har i det hele haft en Udstrækning af omtr. 700 M. Af Skulpturerne,

af hvilke de yngste tilhøre 8. Aarh., synes nogle Figurer at være overarbejdede, de maa saaledes formodes oprindelig at stamme fra en langt ældre Tid. Adskillige Skulpturer, bl. a. en Del Løve- og Tyrefigurer, synes at tilhøre en meget tidlig Tid, vel 2. Aartusinde f. Chr. Fundene ere beskrevne med mange Illustrationer i »Mittheilungen aus den Orientalischen Sammlungen«, XI, XII og XIII [Berlin 1893—1902]: »Die Ausgrabungen in Sendschirli«. *V. S.*

Sendshi (Senji), Forstad til Tokio, N. f. denne, paa venstre Bred af Sumidagava, der falder i Tokio-Bugten, Udgangspunkt for Vejene til Mito og Nikko, med (1889) 13,115 Indb. *M. V.*

Sene *(tendo).* I Reglen fæste de vilkaarlige Musklers Fibriller sig ikke direkte til den Legemsdel (i Reglen en Knogle), hvorfra de udspringe, eller hvorpaa de inserere sig, men ved et af fibrøse Traade bestaaende Væv som Mellemled. Dette hvide, næsten metalglinsende, uelastiske Senevasv optræder snart som smaa, talrige Strenge indflettede i Muskelens Ender, snart udbredt som pladeagtige Hinder, Senehinder (*aponeuroses*), snart indskudt i Muskelens Forløb som *inscriptiones tendineae*, eller endelig samlet til rundagtige, glatte Strenge, de egentlige S. (*tendines*), der oftest ere saa lange, at de passere forbi flere Led, forinden de hæfte sig til deres Knogle. Saaledes findes en stor Del af de Muskler, der bevæge Fingrene, oppe paa Underarmen eller endog med Udspring paa nederste Ende af Overarmsbenet, og deres Bevægelser overføres til Fingerledene ved Hjælp af et stort Antal tilsvarende S. For at disse kunne glide med den mindst mulige Gnidningsmodstand, ere de ikke blot glatte paa Overfladen, men de ere indlejrede i Seneskeder, en Slags serøse Hinder (s. d.) fyldte med en slibrig Vædske, der virker som Smørelse. Ikke sjældent føres S. ved Hjælp af en Slags Ruller, Sesambenene (s. d.), forbi Ledene, for, selv naar disse indtage ugunstige Stillinger, at kunne forplante Muskeltrækket uden for stor Gnidningsmodstand. Betydningen af S. er væsentlig den, at muliggøre Indvirkningen af en stor Mængde Muskeltraade paa et ganske bestemt Sted af en Knogle, hvor Muskelen selv ikke kunde finde Plads eller vilde være generende, som det f. Eks. fremgaar af det nævnte Eksempel med Fingrenes Muskler. *S. B.*

Senebier, Jean, schweizisk Præst og Plantefysiolog, født i Geneve 1742, død smst. 1809. Efter at han siden 1769 havde været Præst i Chancy, blev han Bibliotekar i Geneve og skrev Plantefysiologien i »Encyclopédie méthodique« [1791]; Aar 1800 skrev han sin »Physiologie végétale« i 5 Bd., men havde forinden offentliggjort tre store Arbejder om Sollysets Betydning for Planterne, Resultaterne af flere Tusind Forsøg, han havde anstillet. Trods utaalelig Vidtløftighed i sin Fremstilling har S. faaet fundamental Betydning i Plantefysiologien, særlig i Ernæringslæren, idet han fastslaar, at den af de grønne Plantedele (og kun af saadanne) udskilte Ilt stammer fra Luftens Kulsyre, og at denne Proces kun foregaar i Lyset; men han mente rigtignok, at Kulsyren kom ind i Planten med det gennem Roden optagne Vand. Ingen-Housz havde allerede udtalt sig paa ganske lignende Maade, og der udspandt sig en bitter Strid mellem de to berømte lærde om Prioriteten i denne Sag. *V. A. P.*

Senebiĕra se Ravnefod.

Seneca [se'nēka], Flod i U. S. A., Stat New York, udspringer i Lake Seneca, der er 60 Km. lang, 3—6 Km bred, 172 M. dyb og 166 □Km. stor, gennemstrømmer Nordenden af Lake Cayuga og forener sig med Oneida, hvorefter den samlede Strøm under Navn af Oswego udmunder i Lake Ontario. S. optager Vest fra Clyde River, der kommer fra Lake Canandaigua, samt Afløbet for Lake Onondaga. *H. P. S.*

Senĕca, Lucius Annæus, romersk Retor, født i Corduba i Spanien ved Midten af 1. Aarh. f. Chr., død *omtr.* 40 e. Chr. Under et Par længere Ophold i Rom studerede han Retorskolernes Undervisningsmetoder, og Frugten af disse Studier nedlagde han i et Skrift, som han forfattede i sin Alderdom. Støttet paa sin fortræffelige Hukommelse udgav han en Samling Mønsterdeklamationer, som han havde hørt i Rom. De bare Fællestitelen *Oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores*, men faldt i to Afdelinger, *Controversiae* [i 10 Bøger] og *Suasoriae* [i 1 Bog]. Af den første er omtrent Halvdelen bevaret, den sidste derimod næsten fuldstændig. S. var en streng og alvorlig Natur og en Beundrer af den gammelromerske Aand. Han behandler Stoffet sundt og nøgternt og tager i stilistisk Henseende Cicero til Forbillede. De vigtigste Udgaver ere leverede af Bursian [Leipzig 1857], Kiessling [Leipzig 1872], Müller [Prag 1887] og Bornecque [2 Bd., Paris 1902]. *H. H. R.*

Senĕca, Lucius Annæus, foreg.'s Søn, romersk Statsmand, Filosof og Digter, født i Corduba nogle Aar f. Chr., død paa sit Landsted uden for Rom 65 e. Chr. Han begyndte under Kejser Caligula at spille en politisk Rolle, men blev under Claudius forvist til Corsica. Efter 8 Aars Landflygtighed kom han tilbage og blev af Kejserinde Agrippina udset til Opdrager for hendes Søn, den senere Kejser Nero. Han fik herved en stor Indflydelse ved Hoffet, og da Nero var bleven Kejser (54), fik han i de første Aar af hans Regering i Forbindelse med Prætorianpræfekten Burrus en overvejende Indflydelse paa hele Rigets Styrelse. Stillingen var dog vanskelig, dels paa Grund af den unge Kejsers Natur, dels paa Grund af det daarlige Forhold til Agrippina. Alligevel synes S. at have virket paa en gavnlig Maade for Staten, men det er ikke til at undres over, at hans officielle Forsvar for Kejserens Modermord vakte megen Misbilligelse. Da Nero blev ked af hans Formynderskab, maatte han trække sig tilbage fra offentlig Virksomhed (62) og tilbragte derefter Resten af sit Liv med litterære Sysler, som han ogsaa tidligere havde givet sig stærkt af med. Da han imidlertid faa Aar efter blev mistænkt for at have deltaget i Piso's Sammensværgelse, maatte han paa Nero's Bud tage sig af Dage (65). — S.'s Forfattervirksomhed falder væsentlig inden for den populære Filosofis Omraade. Tallet paa hans Skrifter er betydeligt. Under Navnet »Dialoger« sammenfattes 10 Skrifter, nemlig *De ira* i 3 Bøger, *De providentia*, *De constantia sa-*

pientis, De vita beata, De otio, De tranquillitate animi, De brevitate vitae og 3 Trøsteskrifter (*Consolationes*), *ad Marciam, ad Polybium* og *ad Helviam* (S.'s Moder). Disse Dialoger, som kun med liden Ret bære dette Navn, ere udgivne af Koch og Vahlen [Ulm 1884] og af Gertz [Kbhvn. 1886]. Endvidere kunne nævnes *De beneficiis* [i 7 Bøger] og *De clementia* [i 2 Bøger] (udgivne af Gertz [Berlin 1876] og Hosius [Leipzig 1900]). Alle disse Skrifter ere af moralfilosofisk Indhold, hvilket ogsaa gælder hans Breve (*Epistulae ad Lucilium*), hvoraf der findes 124; det er nemlig ikke virkelige Breve, men lutter filosofiske Smaaaf handlinger (udgivne af Schweighäuser [2 Bd., Strassburg 1809] og Hense [Leipzig 1898]). Derimod er det store Værk *Naturales quaestiones* [i 7 Bøger] af naturvidenskabeligt Indhold, dog saaledes, at S. af de Naturforhold, som han beskriver, tager Anledning til at fremsætte sine Meninger om moralske Forhold og om den guddommelige Verdensstyrelse. S. er som Filosof Stoiker, idet han dog ogsaa optager fra andre filosofiske Retninger, hvad han kan faa til at passe med sine stoiske Grundanskuelser, og tillige i ikke ringe Grad mildner den strenge stoiske Livsopfattelse, som han fandt hos sine Forgængere, de ældre græske Stoikere, og bringer den til at stemme bedre med det virkelige Livs Forhold. Dette var ikke alene i Overensstemmelse med hele Tidsaanden, men stemmede Ogsaa særlig med S.'s Stilling i det offentlige Liv; endda var der mange, baade i hans Samtid og senere, der fandt, at S. som Statsmand og Hofmand og som den rige Mand, der nød godt af alle Livets Goder, var langt fra at realisere de Idealer, som han opstillede i sine Skrifter. Dette indrømmede han ogsaa til Dels selv, og hans Skrifter vidne overhovedet om et skarpt psykologisk Blik for Menneskenaturens Svagheder og om en sædelig Alvor, som virker meget tiltalende; desuden findes der i dem en stærk religiøs Aand. Men paa den anden Side stødes man ofte ved et vist Effektjageri, en Stræben efter at dække over logiske Svagheder ved stilistiske Midler, overraskende, pikante Vendinger, søgte Antiteser o. l. Man mærker, at S. havde en Retor til Fader, men det er dog en helt ny Tids Aand, der gør sig gældende i hans Skrifter, saavel i formel Henseende som i Henseende til Indholdet. S. er en typisk Repræsentant for den romerske Litteraturs Sølvalder. (Foruden de tidligere nævnte Specialudgaver af S.'s filosofiske Skrifter kunne nævnes samlede Udgaver ved Gronovius [2 Bd., Amsterdam 1672], Fiekert [3 Bd., Leipzig 1842—45] og Haase [3 Bd., Leipzig 1852—53 og oftere]. Dansk Oversættelse ved Birgitte Thott [Sorø 1658]).

Ogsaa som Digter optraadte S. Vi have af ham 9 Tragedier, der alle ere Bearbejdelser efter græske Arbejder og behandle Emner fra den græske Mytologi (*Hercules furens, Troades, Phoenissae, Medea, Phaedra, Oedipus, Agamemnon, Thyestes* og *Hercules Oetaeus*). Disse Tragedier, som ikke synes at have været bestemte til Opførelse, have ikke noget stort poetisk Værd, men bære et stærkt retorisk og deklamatorisk Præg og ere rige paa filosofiske Betragtninger og Sentenser. Paa den franske klassiske Tragedie have de haft en stor Indflydelse. De ere udgivne af Leo [2 Bd., Berlin 1878—79] og Peiper og Richter [2. Opl., Leipzig 1902]. — Endelig har S. ogsaa forfattet et satirisk Skrift om Kejser Claudius, *Ludus de morte Claudii* (ogsaa kaldet *Apocolocyntosis*). Det er en saakaldet menippeisk Satire, skreven i en Blanding af Prosa og Vers; den er forfattet kort efter Claudius'es Død og gennemhegler ham med megen Kaadhed og Ondskabsfuldhed. Den er udgiven af Bücheler i hans Udgave af Petronius [3. Opl., Berlin 1895] og af Ball [New York 1902]. Dansk Oversættelse af Ussing [»Dansk Maanedsskrift«, 1860]. *H. H. R.*

Senecaer se Irokeser.

Seneca Falls [se'nekafå!lz], By i U. S. A., Stat New York, ligger 61 Km. S. S. V. f. Oswego ved Seneca River, hvis Vandfald paa dette Sted driver flere Fabrikker. (1900) 6,519 Indb. S. F. driver Uld- og Melindustri og er desuden bekendt for sin Tilvirkning af Pumper. *H. P. S.*

Senecio L. (Brandbæger, norsk Svineblomst), Slægt af Kurveblomstrede (Astersgruppen), Urter, Buske eller Træer af meget forskelligt Ydre, ogsaa i Henseende til Kurvenes Form og Størrelse. Svøbet er mangebladet og bestaar som Regel dels af et ydre Svøb af smaa Blade og dels af et indre af længere. Blomsterne ere gule eller sjældnere af anden Farve; undertiden findes kun rørformede Blomster. Frugten er ribbet, uden Næb og udstyret med hvid Fnok. 1,200 Arter over hele Jorden. Af nordiske Arter nævnes først nogle enaarige. *S. vulgaris* L. (Alm. Brandbæger, Alm. S.) er et yderst hyppigt Ukrudt i Haver o. a. St.; den har fjerfligede Blade; Kurvenes Svøb er valseformet, de ydre Blade ere sorte i deres halve Længde; Kurvene indeholde omtrent ingen eller slet ingen tungeformede Randkroner. Den blomstrer næsten hele Aaret og kaldes ogsaa Stolt Hendrik. Hos *S. silvaticus* L. (Skov-Brandbæger, Skov-S.) og *S. viscosus* L. (Klæbrig Brandbæger, Klæbrig S.) ere de ydre Svøbblade grønne eller kun sortplettede i Spidsen, og tungeformede Randkroner findes. Den første findes ret ofte og i Mængde paa Ryddepladser i Skove, nylig opbrækket Hede o. lign. St. Den sidste, som let kendes fra de to foregaaende ved sin Klæbrighed, vokser derimod ved sandede Strandbredder, men er ej almindelig hverken i Norge eller Danmark. Begge de sidste blomstre i Eftersommeren. *S. jacobaea* L. (Eng-Brandbæger, Eng-S.) er fleraarig, 0,30—1 M. høj og har fjersnitdelte Blade; Kurvenes Svøb er klokkeformet, og Randblomsternes Krone har en tungedannet og udstaaende Krave; dens Frugter ere glatte, medens Skiveblomsternes ere dunhaarede. Almindelig paa Enge, ved Veje og Gærder. Hos den sjældnere og toaarige *S. aquaticus* Huds. (Vand-Brandbæger), der vokser ved Aa- og Søbredder, ere alle Frugter glatte. *S. paludosus* L. (Kær-Brandbæger) er fleraarig og over 1 M. høj og har Udløbere; dens Blade ere hele og linielancetdannede, paa Undersiden stærkt uldhaarede; den er meget sjælden i Danmark, ligesom et Par andre Arter, der her forbigaas. *S. elegans* L. (vestlige Sydafrika) er enaarig og har purpurfarvede Randkroner; den dyrkes i Haver som Prydplante (se nedenf.)

— 2 Arter i Danmark høre til en lille Gruppe, som ogsaa er henført til Slægten *Cinenaria* L. (Fnokurt): den i Tørvegrave almindelige *S. palustris* (L.) DC, som er enaarig, indtil 1 M. høj, klæbrig behaaret, med lancetdannede Blade og Kurvene i Top og den paa Kalkunderlag enkelte Steder i Nordjylland voksende *S. campestris* (Retz.) DC, som er fleraarig, beklædt med en løs, hvid Filt og har Kurvene i Halvskærm. Nær beslægtet med den er den under Navn af *Cineraria hybrida* dyrkede *S. cruentus* (Masson) DC. fra Canarerne (se nedenf.). *A. M.*

Cineraria hybrida nedstammer fra *S. cruentus* og er en vinter- og foraarsblomstrende Koldhusplante. Der findes talrige Varieteter; man fordrer af en god *C. hybrida*, at den skal have Blomsterne siddende i en stor, stærkt forgrenet kredsrund og jævnt hvælvet Skærm, de enkelte Blomster skulle være regelmæssige og af rene, klare Farver. Farverne kunne variere fra hvidt til rosa, purpur, violet og blaat, og i den nyere Tid har man tiltrukket Varieteter med fyldte Blomster.

I Reglen blive Planterne ca. 30 M. høje, men man har ogsaa Varieteter, der kunne opnaa en Højde af 50 Cm., og Dværgformer, der kun blive ca. 10 Cm. høje. Planter, som man vil have i Blomst først paa Vinteren, saas i April i Frøskaale med let sandblandet Varmebedsjord, og Frøet dækkes med et ganske tyndt Lag fint sigtet Varmebedsjord. Frøskaalene nedgraves paa en halvvarm Bænk, og de unge Planter omprikles, saa snart det kan lade sig gøre, i Smaapotter, der anbringes i en kold Bænk. Man maa omplante dem flere Gange, indtil man ved sidste Omplantning giver dem 20—25 Cm.'s Potte. Der sørges for godt Vandaftræk i Potterne og bruges en Jordblanding af lige Dele Bladjord, Varmebedsjord, gammel Kogødning og Sand. Da meget Lys og Luft er en nødvendig Betingelse for, at Planterne skulle kunne udvikle sig til Fuldkommenhed, maa man, efterhaanden som de vokse til, sætte dem længere fra hinanden. Hele Sommeren maa de vandes rigelig og daglig overbruses. Man saar flere Gange i Løbet af Maj og Juli; om Efteraaret flyttes de fra Bænken ind i en Kasse eller Koldhus nær ved Glasset, og ved fra Tid til anden at indsætte disse til forskellig Tid saaede Planter i et Hus med 10—12° vil man kunne sikre sig en uafbrudt Flor hele Vinteren og Foraaret. Efter at de have vist Blomsterstængel, maa de ikke overbruses, men ugentlig Vanding med Gødningvand er da at anbefale.

S. elegans L. Kap. var. flore pleno er en 1-aarig, 40—60 Cm. høj Sommervækst med hvide, kødfarvede, lilla, rosa, purpur eller mørkerøde Farver. Frøet saas paa kold Bænk og udplantes sidst i Maj med ca. 40 Cm.'s Afstand. *L. H.*

Senefelder, Aloys, født i Prag 6. Novbr. 1771, død i München 26. Febr. 1834, er især bleven bekendt som Opfinder af Litografien (s. d.). *F. R. F.*

Senef fe ell. Senef, Landsby i den belgiske Provins Hennegau, ved Banen Manage—Wavre, har et smukt Slot med Malerisamling og Park, Fabrikation af Stivelse, Cikorie og Drænrør og (1894) 3,430 Indb. Her sejrede 11. Aug. 1674 Prinsen af Condé over Vilhelm III af Oranien og 2. Juli 1794 de franske Tropper under Marceau over Østerrigerne. *M. Kr.*

Senĕgal, Flod i det nordvestlige Afrika, opstaar ved Bafulabe ved Sammenløbet af de to betydelige Strømme Bakhoy og Bafing, strømmer i en stor Bue i nordvestlig Retning og udmunder 18 Km. neden for St. Louis i Atlanterhavet. Kildefloden Bakhoy udspringer faa Kilometer fra øvre Niger paa Vestsiden af de Bjærge, der ledsage dennes venstre Bred. Den langt betydeligere Bafing eller Baleo udspringer i Futa-Dschalon-Bjærgene i en Højde af 750 M. o. H. Ingen af Kildefloderne ere sejlbare, og i Tørtiden svinde de næsten helt hen. Regnes Bafing som Hovedflod, har S. en Længde af 1,700 Km. og afvander ca. 440,500 □ Km. Ved Sammenløbet (143 M. o. H.) har S. i Regntiden en Bredde af 300 M. og en Dybde af 8 M. I Begyndelsen løber den gennem et meget kuperet Terrain under hyppige Retningsforandringer. Paa denne Strækning danner S. det 16 M. høje Govina-Vandfald samt Felu-Strømsnævringerne. Ved Medina, der ligger 1,032 Km. fra Havkysten og 67 M. o. H., optager S. fra højre Side Tarakole, der er dens eneste nordlige Tilløb, da der fra denne Side for øvrigt kun udmunder tørre Vadi i S.'s Flodseng. 100 Km. længere nede optager S. Syd fra Faleme, der udspringer i Futa Dschalon og er dens betydeligste Tilløb. Ved Bakel (900 Km. fra Kysten) træder Floden ud af Bjærgomraadet og ind i et udstrakt Sumpomraade. Fra venstre Strømbred udgaa nu Arme, der sammen med Hovedstrømmen danne store og frugtbare Alluvialøer. Særlig nævnes Bilbas og Elefantøen eller Morfil. I sit nedre Løb staar S. i Forbindelse med Søerne Cayar og Guier, der ligge henholdsvis N. og S. f. Floden, og hvis Vandstand er afhængig af Ebbe og Flod. 266 Km. fra Mundingen deler S. sig i en Mængde Arme og danner et 1,500 □ Km. stort Delta. Blandt de mange Øer i dette fremhæves den, paa hvilken Byen St. Louis ligger. De lave Egne om nedre S., der tit oversvømmes, ere usunde, men meget frugtbare. For Skibsfarten har S. ikke stor Betydning. Allerede ved Mundingen vanskeliggøres Sejladsen ved en frygtelig Brænding og en Barre, der kun har 2—4 M. Vand. Som Regel kan Floden kun besejles indtil 350 Km. fra Mundingen eller saa langt, som Indflydelsen af Ebbe og Flod strækker sig. Ved højeste Vandstand kunne Dampere dog gaa helt op til Felu-Snævringerne. I Regntiden stiger S. ved Bakel 15 M., ved Matam 9—10 M., ved Podor 6 M. og ved Dagana 4 M.; men denne Periode varer kun fra Juni til Midten af Oktober. Alligevel har S. været den Vej, ad hvilken Franskmændene ere trængte ind i det vestlige Sudan, og ved en Telegraflinie langs Sydbredden ere deres Militærposter satte i indbyrdes Forbindelse, ligesom man har planlagt og delvis gennemført en Jærnbane, der skal fortsættes til Niger. — S. er Karthagenienernes *Chretes* ell. *Chremetes* og omtales rimeligvis af senere Oldtidsforfattere under Navnene *Stachyris* og *Bambotus*. 1447 genopdagedes Floden af Portugiseren Lancerota, der gav den Navn efter den berbiske Zenaga-Stamme ved dens Munding. Rygtet om Guld ved S. skaffede den en Tid Navnet *Fleuve d'or*, og 1626 anlagde Franskmændene Faktorier ved S. (Litt.: Mavidal, *Le Sénégal* [Paris 1863]). *H. P. S.*

Senëgal, fransk Koloni i det nordvestlige Afrika, omfattede tidligere under Navn af »S. et dépendances« samtlige franske Besiddelser mellem Tsad-Søen og Atlanterhavet, men har ved Dekret af 1895 faaet et bestemtere Tilliggende. S. bestaar nu af S.-Flodens Opland samt af nogle Egne ved øvre Niger. Kolonien omslutter den engelske Besiddelse Gambia og grænser mod Syd til portugisisk Guinea samt til de franske Kolonier Guinea og Elfenbenskysten, mod Øst til 2. Militærdistrikt af det franske Sudan, hvortil Niger's Biflod Bani danner Grænsen, og mod Nord til Sahara. Nord paa er Grænsen dog ubestemt, saa det er umuligt at give et bestemt Tal for S.'s Areal (ca. $^1/_4$ Mill. □Km.) Indbyggertallet angives (1899) til 1,128,000; men hertil maa føjes ca. 80,000 nomadiserende Berbere, der leve N. f. S.-Floden i den sydlige Del af Ørkenen og have anerkendt Frankrig's Overhøjhed. S. er et udpræget Lavland, hvor man meget sjælden træffer Højder paa 100—150 M. Overfladen er bølgeformet og sænker sig hen imod Havet. Landet gennemstrømmes af S., Salum og Cazamanza samt af Gambia i dens øvre Løb. Kysten er som Regel lav og sumpet. Alene under 15° n. Br. mellem Floderne S. og Gambia er den højere end det indre af Landet og danner her Forbjærget Kap Verde. Af Øer, der høre til S., findes foruden Øerne i S.-Deltaet kun Gorée ved Kap Verde. Klimaet er tropisk og frembyder kun to Aarstider, den tørre og den fugtige, hvilken sidste med Henblik paa dens særlige Usundhed og Ubehagelighed benævnes »hivernage«. Den tørre Aarstid er i Særdeleshed paa Kysten frisk og behagelig for Europæeren. I det indre varer den kun i de 3 Vintermaaneder, da der allerede i Marts indtræffer en Periode med utaalelig Hede. I St. Louis er Aarets Middeltemperatur 23,7°, Januars 20° og Septembers 28°. De tilsvarende Temperaturer i Bakel i det indre ere 28,7°, 24,7° og 34°. I Nordsenegal hersker Nordøstpassaten uafbrudt i 8 Maaneder; men mod Syd er det Sydvestmonsunen, der blæser i 8 Maaneder, og kun i 4 hersker Passaten afvekslende med Land- og Søvinde. Nedbøren i St. Louis er 41,9 Cm., og heraf falder alene i August 20,4 Cm., hvorimod November, December og Januar tilsammen kun have 0,7 Cm. I Podor, der ligger ret nordlig, er Nedbøren 32,4 Cm.; men for øvrigt stiger den i det indre og er saaledes i Bakel 70,4 Cm. og i Kita 103,5 Cm. I Henseende til Planteverdenen er S. at karakterisere som et Savanneland, og kun paa Kysten S. f. Kap Verde træffer man større Samlinger af Træer. Befolkningen er temmelig blandet. Floden S. er Sydgrænse for de hamitiske Nomadestammer; men mod Syd træffes foruden Negre Fulbe (s. d.), der ere ivrige Tilhængere af Islam og bidrage meget til dens Udbredelse i disse Egne. Af Negre findes flere Stammer, blandt hvilke den talrigste og den politisk mest betydende er Mandingo (s. d.). Agerbruget er saa at sige den eneste Næringsvej. Det drives med stor Iver af de indfødte, og Franskmændene have i de senere Aar begyndt at indrette Landbrugsskoler. Der dyrkes Hirse, Majs, Sesam samt Ris omkring Cazamanza. Dyrkningen af Jordnødder (*Arachis hypogaea*) har taget et stort Opsving paa Grund af den europæiske Efterspørgsel. Desuden høstes en Del Bomuld. Ved St. Louis har man plantet Kokospalmer, og af forskellige Lianer udvindes Kautsjuk. Kvægavlen er ringe; men i det indre findes dog en Del Hornkvæg, Faar, Heste og Kameler. Om Bjærgværksdrift og Industri er der saa godt som ikke Tale. Handelsomsætningen ansloges 1898 til ca. $9^1/_2$ Mill. Kr.'s Udførsel og 16 Mill.'s Indførsel. Der udførtes Jordnødder, Gummi, Kautsjuk, Huder og Strudsfjer og indførtes Industrivarer af forskellig Art samt Tobak og Spirituosa. De vigtigste Havne ere St. Louis, Gorée, Rufisque og Dakar. Til førstnævnte gaar imidlertid ingen Postdampere, der lægge ind ved Dakar, hvorfra Jærnbane fører til St. Louis. S. styres af en Guvernør og et Kolonialraad, og St. Louis er Hovedstaden. Siden 1871 har S. en Repræsentant i det franske Deputeretkammer.

Historie. 1626 anlagde Franskmændene deres første Faktorier ved Floden S. Ved Freden i Nijmegen 1679 fik Frankrig de hollandske Besiddelser Gorée, Rufisque og Portudal og 1696 Kysten mellem Kap Blanco og S.-Floden. I Syvaarskrigen blev S. besat af Englænderne, der dog allerede 1763 tilbagegav St. Louis og 1779 Gorée. De hidtil herskende Monopoler og Privilegier ophævedes 1791, og Besiddelserne kom under Statens Administration. Senere har S. været det faste Udgangspunkt for de franske Erobringer i det vestlige Afrika. Oprindelig havde Franskmændene kun optraadt som Opkøbere af Skind, Gummi, Guld, Elfenben og Slaver, og overalt, hvor de trængte frem, havde de maattet betale store Afgifter til de indfødte Høvdinge. Dette ændredes efterhaanden gennem talrige Krige. 1847 blev den muhamedanske Partigænger Hadji Omar farlig for Kolonien; men General Faidherbe undertvang 1854—55 Befolkningen omkring St. Louis samt Stammerne Trarsa, Brakna og Duaisch paa højre S.-Bred, og 1860 maatte selve Hadji Omar underkaste sig. Tillige forstod Faidherbe, der 1854 var bleven Guvernør i S., at udvide de franske Besiddelser indtil Niger og skaffe Orden til Veje i Styrelsen. Ogsaa senere er der af og til optraadt muhamedanske Fanatikere, der have samlet de indfødte til Kamp. 1886—88 gav Malemadu Lamine de franske Tropper nok at bestille, og lige fra 1882 til 1898 varede Kampene mod Mandingoen Samory, der havde forstaaet at danne sig et Rige i det vestlige Sudan, hvorfra han gjorde Indfald i Kolonierne. (Litt.: Le Brun-Rénaud, *Les fossessions françaises de l'Afrique occidentale* [Paris 1885]; Ancelle, *Les explorations au Sénégal* [Paris 1887]; Faidherbe, *Le S.* [Paris 1889]; E. Caron, *De St. Louis au Port de Tombouctou* [Paris 1891]; P. C. Meyer, »Erforschungsgeschichte u. Staatenbildungen des Westsudan«, >Petermann's Mitteilungen« [Gotha 1897]). *H. P. S.*

Senëgalgummi se Acacia.

Senegalle se Galle.

Senegambien, geografisk Benævnelse, der er dannet af de to Floders Navne, Senegal og Gambia, og som oprindelig anvendtes om Landet mellem disse. Snart udstraktes det dog til at gælde hele Omraadet mellem Kap Blanco og Sierra Leone; men da dette ikke er nogen politisk Enhed, er Navnet upraktisk og gaar mere og

mere af Brug. En virkelig fast Betydning har S. ikke mere; men det kan bibeholdes som Fællesbetegnelse for de vestlige Egne af Sudan, der have Afløb Vest paa til Atlanterhavet, og vil i saa Tilfælde nærmest omfatte de franske Kolonier Senegal og Guinea, hvilken sidste før 1892 officielt hed *Rivière du Sud*, den engelske Koloni Gambia samt portugisisk Guinea, til hvilke Artikler der henvises. *H. P. S.*

Senëgarod se Polygalaceae.

Senegræs se Hvene.

Senehinde, 1) *sclera* se Øje, 2) *aponeurosis* se Sene.

Senehoppen, uvilkaarlige Trækninger i Arme og Ben, især i Hænderne, ved svære Sygdomme, hyppigst ved tyfoid Feber. *A. F.*

Seneknude (Ganglion) kalder man smaa Svulster, der findes i Nærheden af Seneskeder, navnlig Haandens og noget mindre hyppig Fodens, og som man i lang Tid har anset for at være udgaaede fra Seneskederne. I den nyere Tid har man dog overbevist sig om, at en stor Mængde af S. ikke udgaa fra Seneskederne, men fra de smaa Led ved Haand- og Fodled og kun rent udvortes berøre Seneskederne paa disses Forløb. S. danner som en lille fra Ledkapsel — eller Seneskede — fremspringende Udposning, fyldt med en klar slimet Vædske. S. ere af Størrelse fra mindre end en Ært til som Æg (saa store dog sjældne). De ere saa spændte, at de gerne føles som bruskhaarde. De kunne genere en Del ved Tryk paa Sener eller Nerver og svække derved Brugen af det Lem, hvor de sidde. De opstaa maaske undertiden ved Læsioner, undertiden ere de Udslag af en kronisk Betændelse — kunne saaledes være af tuberkuløs Beskaffenhed. For at fjerne dem har man benyttet flere Metoder, Massage, Knusning, Spaltning med Kniv eller fuldstændig Fjernelse, hvilket er den sikreste Metode. *E. A. T.*

Senerefléks, et Fænomen bestaaende i Muskelsammentrækninger, som fremkaldes ved, at man banker paa en Sene, medens det paagældende Lem holdes slapt bøjet i det tilsvarende Led. S. kan fremkaldes for de fleste Seners Vedkommende. Mest kendt er S. for Knæets Vedkommende (Knæfænomen) og for Foden (Fodfænomen). S. har j stor Betydning som diagnostisk Middel, idet den altid er til Stede under normale Forhold, medens den under sygelige Tilstande kan blive stærkere eller svagere eller ganske mangle. *A. F.*

Senéscens (lat.), Oldingagtighed; se Alder- j domssvaghed.

Seneschal, Hofembedsmand hos de frankiske \ Konger. Navnet S. kommer af de to germanske Ord *sini* og *scalc* og betyder gammel Tjener eller Tjenernes øverste. Hos de merovingiske Konger havde S. Opsyn med de kgl. Embedsmænd og sad med i den kgl. Domstol. — Under Karolingerne arvede S. flere af Majordomus's Forretninger. Særlig kom Ordningen af Kongens Bord til at paahvile S.; siden Slutn. af 9. Aarh. nævnes han ogsaa *dapifer*, Drost. I II. Aarh. blev S. den øverste Hofembedsmand, og i 12. Aarh. fik han Kommandoen over Hæren. Indehaverne af Værdigheden søgte at gøre Embedet arveligt, men Kongerne forstode at bryde Rækken heri, og 1191 inddrog Filip August Værdigheden. Ogsaa Storvasallerne havde deres S. i deres Len. Da Lenene kom ind under Kronen, lod Kongen flere Steder Seneschaltitelen bestaa arvelig, saaledes for Aquitanien og Poitiers og for Anjou, Maine og Touraine. Disse Storseneschaller havde igen S. under sig, der i Sydfrankrig virkede som en Slags Fogeder i Byerne. *J. L.*

Seneskede se Sene.

Senestrækning kalder man en Læsion af Sener og Seneskeder, fremkaldt ved en i Alm. pludselig opstaaende Overbelastning eller Overanspændelse af en Del af Legemet, hvor navnlig een eller flere Sener komme til at bære det opstaaede Træk. Denne Begivenhed fører vel som Regel til, at enkelte Fibrer i Senen springe — i nogle meget udprægede Tilfælde kan der opstaa en hel Sprængning af Senen (Seneruptur). S. ere en Del af de Læsioner, der gaa under Navn af Forstuvning. S. giver sig til Kende ved Smerte, især ved bestemte Bevægelser, ved Ømhed af paagældende Sene samt ved Svulst, maaske Blodunderløbning paa Stedet. Behandling ved Omslag, Massage, lette, forsigtige Bevægelser, Bade ville forkorte Tilfældene, der i øvrigt kunne trække længe ud. *E. A, T.*

Senestyltefod se Styltefod.

Seneuil, J. G. C, se Courcelle-Seneuil.

Senfl, Ludwig, tysk Kontrapunktiker, (1492—1555), stammede fra Basel, var Elev af Heinrich Isaak og blev Kapelmester, først hos Kejser Maximilian I, senere i München. S. viser sig som en fremragende Komponist i sine Motetter (Bearbejdelser af Kirkemelodier) og ikke mindst i sine fine og aandfulde Bearbejdelser af tyske Folkeviser. Han var Luther's Yndlingskomponist, skønt han næppe selv tilhørte den ny Kirke. *A. H.*

Seng i Betydning af en tømret Kasse, der rummer Sengklæderne, er udgaaet fra den vægfaste Bænk. I tidlig Middelalder var denne et Hulrum langs Væggen med Bænkestokken som Forside, uden Sædebræt, men fyldtpakket med

Fig 1.

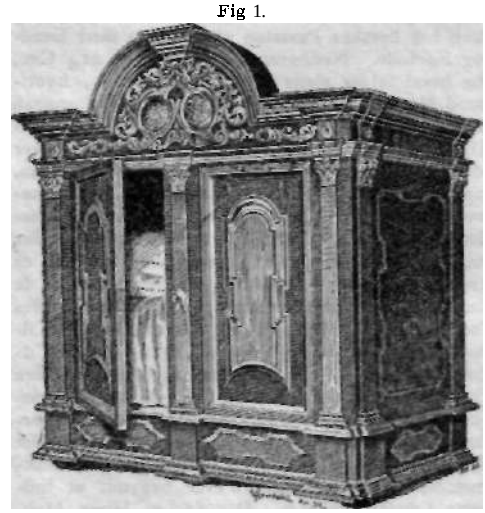

Skabseng. Dansk Folkemuseum.

Halm og dækket med Hynder. Herpaa sad man om Dagen og laa om Natten. For Lunheds Skyld

afskildredes et Soverum ved en Brædevæg med Døre ud mod Stuen. Det hed Hulseng eller med fremmed Ord Alkove. Hulsengen blev til et Møbel, Skabsengen, den panelede S. (Fig. 1), der spillede en stor Rolle i Danmark i tidligere Aarhundreder. Af denne udviklede sig

Fig. 2.

Udsk. Himmelseng (17. Aarh.). Dansk Folkemuseum.

Himmelsengen (Fig. 2), der beholdt Skabsengens Struktur, Kassen, Stolperne og Himmelen.

Fig. 3.

Fransk Tapetseriseng.

De første S. af denne Sort viste sig i 16. Aarh.'s sidste Tredjedel og vare pragtfuldt udskaarne og indlagte i Træet, desuden forsynede med rige Omhæng (Spærlagen). Disse S. vare ikke let transportable, og da Omhængene skjulte det kostbare Træværk, lod man dette falde bort og nøjedes med et Stativ til at bære det hermetisk tillukkede Omhæng. Saadanne S. hed i Danmark franske S., Tapetser i-S., og vare i Brug baade som Standseng og Rejseseng før Midten af 17. Aarh. (Fig. 3). Til sidst faldt Stolperne ved Fodenden bort, og Himmelen hængtes i Loftet. Naar den havde S.'s Længde, hed den Baldakinseng eller Duchesse-S. Var Himmelen kortere, hed den Engleseng (*lit d'ange*), saafremt den var udskaaren (Fig. 4); var den kun Tapetseri, hed den Pavillonseng.

Fig. 4.

Fransk Engleseng (18. Aarh.).

Med den forbedrede Opvarmning af Husene bleve de lukkede Omhængsseng overflødige, og Himmelen trak sig mere og mere op mod Hovedenden, hvor den undertiden bibeholdes som Stativ for et blot dekorativt Draperi. *Bernh. O.*

Sengetæge se Tæger.

Sengilei, By i det østlige Rusland, Gouvernement Simbirsk, ligger 47 Km, S. S. 0. f. Simbirsk paa højre Bred af Volga i en Lavning, der omgives af Kridtbakker, de saakaldte »Sengilei'ske Ører«. (1897) 5,735 Indb. S. har en Domkirke, der er opført 1814 i Stedet for en gammel Trækirke. Byen driver Mølleindustri, Tilvirkning af Læder og Lys samt Handel med Korn, Frugt og Honning. S. er anlagt 1666, blev Købstad 1802 og nedbrændte næsten fuldstændig 1891. *H. P. S.*

Senglacial kaldes det sidste Afsnit af Istiden,

da Isen havde trukket sig tilbage til et stærkt begrænset Omraade. Til de s. Aflejringer hører f. Eks. det yngre Yoldia-Ler i Vendsyssel. *J. P. K.*

Sengsvin (af tysk »zu sengen«, at svide), Betegnelse for et Svin, paa hvilket Haarene efter Slagtningen ere afsvedne; men da det navnlig er de til Bacon-Produktion egnede langstrakte, forholdsvis kødrige, men fedtfattige Svin, der behandles saaledes, er Navnet S. gaaet over til at betyde Svin med den antydede Bygning. I Stedet for S. siges jævnlig Kødsvin som Modsætning til Fedesvin. *H. G.*

Senigallia, Sinigaglia, By i Mellemitalien, Provins Ancona, ligger 25 Km. V. N. V. f. Ancona ved Misa's Munding i Adriaterhavet og ved Banelinien Bologna—Otranto. (1901) 5,556 Indb. S. er nu en moderne By med lige Gader. Af Bygninger fremhæves Kirken Santa Maria delle Grazie og Raadhuset. S. har Garnison, Citadel, Strandbade og en lille Havn, hvorfra drives Fiskeri og Kystskibsfart. S. driver Sukker- og Silkeindustri samt Kornhandel og er Sæde for en Biskop. S. er Oldtidens *Sena Gallica*. *H. P. S.*

Senil (lat.), affældig, alderdomssvækket, oldingeagtig.

Senilitet (lat.) d. s. s. Alderdomssvaghed.

Senio, Flod i Mellemitalien, udspringer paa Nordsiden af de etruriske Apenniner 1,174 M. o. H., gennemstrømmer med nordøstlig Retning Provinsen Ravenna og udmunder i Po di Primaro. S. er 92 Km. lang og har et temmelig ujævnt og rivende Løb. *H. P. S.*

Senior (lat.), den ældre, ældste, modsat *junior*, den yngre; Medlem af et Seniorat.

Senior [si!ni^e^], William Nassan, engelsk Socialøkonom, født 26. Septbr. 1790, død 4. Juni 1864, 1826—31 og atter 1847—52 Professor i Oxford, medens han i Mellemtiden og senere indtog forskellige højere administrative Stillinger og var Medlem af Kommissioner, bl. a. til Undersøgelse af Industri- og navnlig Fattigforhold. Foruden en Del officielle Beretninger om sociale Enquêter og Tidsskriftartikler indskrænker hans Forfatterskab sig til nogle Forelæsningsrækker, hvoriblandt særlig er at mærke »Four introductory lectures« [1852] samt en liden Oversigtsbog »An outline of political Economy« [Lond. 1850], først offentliggjort som Artikel i »Encyclopaedia Metropolitana« [1835] °g i en for sin Forfatters Ry betydningsfuld fransk, udvidet Udgave, »Principes fondamentaux de l'Économie politique, tirés des leçons édites et inédites de W. N. S.«. [Paris 1836]. S.'s sparsomme Forfatterskab blev i sin Tid højt vurderet, men vækker i 20. Aarh. nærmest Forbavselse ved dets, for øvrigt elegant formulerede Paradokser. S. er Ophavsmand til den af Lassalle saa blodig forhaanede Lære om Kapitalrenten som en billig Løn for Kapitalens »Afsavn« i den Tid, den henstaar ukonsumeret i Produktionens Tjeneste, — den saakaldte »Abstinensteori«; med logisk Ensidighed udviklede han den, paa Misforstaaelse af Adam Smith byggede Fiktion om et »Lønningsfond«; han modsætter sig Arbejdstidens lovfæstede Forkortelse ud fra Postulatet om, at Driftsherregevinsten indtjenes i »den sidste Time«; modsat Malthus og Ricardo lærer han, at Mængden af Næringsmidler har en Tendens til at øges hurtigere end Befolkningen, — den i sin Tid livlig diskuterede *law of increasing returns*; i Bankpolitikken forfægtede han *currency*-Princippet. S. opfattede Økonomien som en udelukkende abstrakt og teoretisk Videnskab med strengt deduktiv Metode. *K. V, H.*

Seniorāt (lat.), Bestyrelse (sammensat efter Ordets oprindelige Betydning af de »ældre«, de erfarne); en Arvefølgeorden, hvorefter en Ejendom stedse gaar i Arv til Familiens ældste, uden Hensyn til Slægtskabsgrad og Linienærhed.

Senjen, Norge's næststørste 0, ca. 1,666 □Km. (maalt paa gamle Kort), noget S. V. f. Tromsø og tilhørende Bjarkø, Sørreisen, Tranø, Berg, Hillesø og LenvikenHerreder (s. d.). *P. N.*

Senkov, Zjenkov, By i det sydlige Rusland, Guvernement Poltava, ligger 64 Km. N. f. Poltava ved et Tilløb til Psjol. (1897) 10,452 Indb. S. har flere ortodokse Kirker, Synagoge og Gymnasium og driver en Del Handel med Korn. *H. P. S.*

Senkovskij, Ossip Ivanovitsch, russisk Orientalist og Forfatter, født 12. Apr. (31. Marts) 1800 ved Vilna, død 28. (16.) Marts 1858 i St. Petersborg. S. studerede i Vilna, rejste 1819—21 i Østerlandene, var 1822—41 Professor i Arabisk og andre østerlandske Sprog ved Universitetet i St. Petersborg. S. udgav »Collectanea« [Varszava 1824—25], Udtog af tyrkiske Historikere til Oplysning af polsk Historie; »Supplément å l'histoire des Huns, des Turks et des Mongols« [Petersborg 1824]. Under Pseudonymet Baron Brambæus skrev han en Samling Noveller og fantastiske Skitser paa Russisk under Titelen »Fantastiske Rejser« og i det af ham redigerede »Læsebibliotek« flere Romaner, saaledes »Riget Schirvan's Fald«, »Den fuldkomneste Kvinde« o. fl. Efter hans Død udkom hans belletristiske Værker 1859 i 9 Bd. i St. Petersborg. *V. S.*

Senkrah, Arma Leoretta (egl. Harkness), amerikansk Violinistinde, er født 6. Juni 1864 i New York, Elev af Arno Hilf, Wieniawski, Vieuxtemps og Massart, opnaaede 1881 første Pris ved Paris-Konservatoriet og har siden 1882 foretaget betydelige Koncertrejser (Kjøbenhavn 1884). 1888 ægtede hun Advokat Hoffmann i Weimar. *S. L.*

Senlis [sāli's], By i det nordlige Frankrig, Dep. Oise, ved Nonette og Nordbanen. Det er en By med mange gamle Bygningsmindesmærker: Rester af gallisk-romerske Ringmure og af et Slot fra Middelalderen samt flere gamle Kirker, deriblandt den tidligere Katedral, en i 12.—16. Aarh. opført Bygning med et smukt, 78 M. højt Taarn. Byen har desuden et Raadhus med Arkiv, et gejstligt Kollegium, et Museum, et Bibliotek, Stenbrud, Fabrikation af Maskiner og Urfjedre og (1896) 7,216 Indb. — S. er Oldtidens *Augustomagus*, det senere *Sylvanectum*, og en betydelig Stad i Bellovakernes Land som siden under Karolingerne. Fra 6. Aarh. til 1801 var Byen Bispesæde. Ved Forliget i S. 23. Maj 1493 afstod Kejser Maximilian I Franche Comté og Artois til Karl VIII. 27. Juni 1815 kæmpede her franske Tropper under Kellermann mod Preusserne under Bülow. *M. Kr.*

Senna, Sena, Sao Marçal, By i portugisisk Østafrika, ligger paa højre Bred af Sambesi omtrent 200 Km. fra Mundingen og har ca. 2,000 Indb. S., der har en usund Beliggenhed, bestaar

af et Fort, en stor Mængde Hytter og nogle Stenhuse. S. driver Handel med Jordnødder, Elfenben og Guldstøv. Byen er meget hyppig bleven plyndret og brændt i Kampene mellem de Hvide og de indfødte. *H. P. S.*

Sennâr, Senår, Landomraade i Afrika i det østlige Sudan, bestaar af Landet mellem Bahr-el-Abiad og Bahr-el-Asrak S. f. Khartum og benævnes dels som Dschesiret S. eller »Ø S.«, dels som DarS. eller »Distrikt S.«, hvilket sidste Navn skylder den tidligere ægyptiske Administration sin Oprindelse. Mod Nord har S. fuldstændig jævnt Terrain. S. f. Byen S. rager hist og her et Granitparti frem over Sletten, og længere mod Syd hæver sig Bjærgdrag paa Bjærgdrag, der mod Sydøst gaa over i de abessiniske Bjærge. Fra disse stamme de talrige Rullesten, der ere spredte over Sletten. Jordbunden paa denne er alluviale Aflejringer, der indeholde Guld og for øvrigt ere ret frugtbare. I det faste Fjæld findes Jærnmalm. I Henseende til Klima staar S. paa Overgangen mellem Sudan og Sahara. I den tørre Tid, der her varer 9 Maaneder af Aaret, er der en daglig Temperatursvingning mellem Dag og Nat paa 14—16°. Planteverdenen er ret afvekslende. Langs Floderne optræder yppig Urskov. Paa Sletten og i Bjærgegnene træffes dels den aabne tropiske Tørskov, dels Savanner eller tarveligere Stepper, der endogsaa kunne gaa over til ren Ørken. Dyreverdenen er nu ikke meget rig, men de vigtigste afrikanske Dyreformer kunne forekomme. S.'s Egenskab at være Overgangsland mellem Nord- og Mellemafrika ytrer sig ogsaa i Befolkningen, der er en Blanding af mørke negeragtige og lysere nubiske Stammer. Til de sidstnævnte hører Fundsch, hvilken Stamme i 16. Aarh. grundlagde en Stat, der 1820 blev ægyptisk Provins. Under Mahdistopstanden gik S. 1883 imidlertid atter tabt, og først 1899 blev det generobret af Englænderne. — Byen S., der tidligere var Hovedstad i Fundsch-Staten, ligger paa venstre Bred af Bahr-el-Asrak 254 Km. S. S. 0. f. Khartum og har ca. 8,000 Indb., men har tidligere været betydelig større. Byen har Ruiner af et fordums Kongepalads, samt en Moské og er bekendt for sine flettede Maatter. *E. P. S.*

Senile, Flod i Belgien, udspringer ved Naast i Hennegau, strømmer Nord paa gennem Brabant og Byen Bruxelles og staar i Forbindelse med Charleroi og Willebroeck-Kanalerne. Neden for Mecheln udmunder S. efter et Løb paa 103 Km. i Dyle (en Biflod til Schelde). *M. Kr.*

Sennep, urteagtige, etaarige Planter af de Korsblomstredes Familie, der tidligere regnedes til Sennepslægten, men hvis Arter nu henføres under forskellige Slægter. Hvid S. (Gul S., *Sinapis alba* L.) har fjersnitdelte Blade, spredte, stive Haar paa Stænglerne, lysegule Blomster og udspærrede, stivhaarede Skulper med 5-nervede Klapper og et langt, fladt Næb. De lysegule Frø anvendes som Krydderi. Den dyrkes dels for Frøets Skyld, dels som Staldfoder. I sidstnævnte Øjemed er den dog kun af ringe Værdi. Den forekommer stundom som Ukrudt i Vaarsæd. Ager-S. (*Sinapis arvensis* L.) har fjerlappede eller næsten hele Blade, stivhaarede Stængler, gule Blomster med udspærrede Bægerblade, halvt oprette Skulper med 3-nervede Klapper og kantet Næb. Frøene mørkebrune. I hele Nord- og Mellemeuropa et yderst almindeligt og meget skadeligt Ukrudt i Vaarsæden. Største Parten af det Ukrudt, der i Danmark kaldes »Agerkaal«, er i Virkeligheden Ager-S. Den er uden økonomisk Værdi. Sort S., Brun S., Kaal-S. eller S.-Kaal (tidligere *Sinapis nigra* L., nu *Brassica nigra* [L.] eller *Melanosinapis nigra* [L.] eller *M. communis* Schimp. et Spenn.) have forneden delte, foroven hele ru Blade, smaa gule Blomster med udstaaende Bægerblade, Skulperne med 1-nervede Klapper, oprette, firkantede med kort Næb, Frøene mørkebrune. Den dyrkes for Frøenes Skyld. Disse anvendes som Krydderi. Forekommer jævnlig som Ukrudt i Vaarsæd sammen med de to foregaaende (se Ukrudtsplanter). *K. H—n.*

Sennepskaal se Sennep.

Sennepskage se Sennepsplaster.

Sennepsolie d. s. s. Allylsennepsolie (s. d.).

Sennepspapir, fransk Sennepskage (*Charta sinapisata*), er Papir, paa hvis ene Side der er fastklæbet pulveriseret sort Sennep, af hvilken den fede Olie i Forvejen er fjernet ved Udtrækning med Benzin e. l. Som Hæftemiddel for Sennepspulveret benyttes en Kautsjukopløsning. S. fremkalder, anbragt paa Huden, i Løbet af 1/4—1 Time Rødme, i længere Tid Blæredannelse og benyttes som afledende Middel ved Betændelse o. l.; det dyppes umiddelbart før Brugen i lunkent Vand og lægges med den bestrøgne Side mod det angrebne Sted. *A. B.*

Sennepsplaster, Sennepskage, tilberedes ved at udrøre pulveriseret sort Sennep med lunkent Vand til en Dej, der stryges paa Lærred i et temmelig tykt Lag. Har tidligere fundet megen Anvendelse i Medicinen, men erstattes nu i Reglen af Sennepspapir (s. d.). *A. B.*

Sennerī, Mejeribedrift i Alperne.

Sennesblade (*Folia Sennae*) ere Smaabladene af forskellige Arter Cassia (s. d.) særlig *C. acutifolia* Delile og *C. angustifolia* Vahl. Den første Art, der vokser i de mellemste Nil-Lande, leverer de alexandrinske S., ogsaa kaldet Palt S. Bladene samles i August—September, mindre Mængder i Marts, tørres i Solen og komme i Handelen over Alexandria, de ere næsten stilkløse, læderagtige, ovale eller aflang-lancetformede, indtil 3 Cm. lange og indtil 15 Mm. brede; de indeholde hyppig fremmede Indblandinger, f. Eks. Arghelblade (s. d.) eller arabisk, Mekka- eller indisk S., der i øvrigt gaar i Handelen som selvstændig Sort og samles i det sydlige Arabien af *Cassia angustifolia.* I de senere Aar er Produktionen af de alexandrinske S. saa stærkt aftagen, at den vigtigste Sort af S. nu er Tinnevelly S., der samles i det sydlige Forinden af dyrkede *Cassia angustifolia* og kommer i Handelen fra Koromandelkysten over London; de ere længere (indtil 6 Cm.) og bredere (indtil 2 Cm.) end de alexandrinske og i Reglen fri for fremmede Indblandinger. Denne Sort anvendes nu næsten udelukkende til medicinsk Brug. Nordamerikanske og tripolitanske S. ere af ringe eller ingen Betydning. S. have en ejendommelig Lugt og en bitter kvalmende Smag, de indeholde Cathartinsyre — det virksomme Stof — Cathartomannit, Chryso-

phan, og et Par mindre kendte Glykosider, Sennacrol og Sennapicrin. I Medicinen benyttes S. som afførende Middel, bedst i Form af et vandigt Udtræk, f. Eks. Wiener Lakserdrik. Da mange Mennesker faa Koliksmerter af S., benytter man hyppig S., som ere udtrukne med Spiritus, hvorved den ubehagelige Bivirkning formindskes, samtidig med at Smagen bliver bedre; saadanne udtrukne Blade benyttes til Saint Germain Te. *A. B.*

Sennheim (fr. Cernay), By i tysk Rigsland Elsass-Lothringen, Kreds Øvreelsass, 14 Km. V. N. V. f. Mühlhausen, har (1900) 4,800 Indb. Rester af en gammel Befæstning, Jærnstøberi, Kamgarnsspinderi, Bomuldsspinderi, Væveri, Farveri. Mod Syd det sagnrige Ochsenfeld i en ufrugtbar Egn. 1634 besejrede her Bernhard af Weimar Lothringerne under Hertug Karl. *Joh. F.*

Sennyey, Paul, Friherre, ungarsk Statsmand, (1824—88). Han blev 1846 Sekretær i Hofkancelliet og var paa Rigsdagen 1848 en varm Talsmand for Legitimiteten og Forbindelsen med Østerrig. Derfor blev han ogsaa Oktbr. 1860 Vicepræsident for det ungarske Statholderiraad, dog kun for nogle Maaneder, og Juli 1865 Skatmester. Skønt gammel-konservativ medvirkede han dog til det politiske Forlig i Febr. 1867 og trak sig derefter tilbage til Privatlivet. 1872 valgtes han til Underhuset og var her i nogle Aar Leder for det lille konservative Parti. Endelig udnævntes han Decbr. 1884 til *Judex Curiae* og dermed til Formand for Magnaternes Hus. *E. E.*

Senon eller Sénonien se Kridtformation.

Senõner hed en gallisk Stamme omkring det nuværende Sens 0. f. Paris. Under den keltiske Folkevandring ca. 400 f. Chr. drog en Del af S. til Italien, erobrede den umbriske Kyst til Ancona og deltog i Indtagelsen af Rom Aar 390. Aar 283 underkuedes de af Romerne. Om S. minde Stæderne Sinigaglia ved Adriaterhavet og Siena i Toscana, oprindelig Sena Gallica og Sena Julia. *G. S—e.*

Sénones [senå'n], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Vosges, er smukt beliggende i en af Vogesernes skovrige Dale, ved Rabodeau og Banen S.—Etival, har et i fordums Tider berømt Abbedi, grundlagt 661 af Biskop Godebert i Sens, desuden en Kirke med Gravmæle over den lærde Teolog Calmet, et Slot med Park tilhørende Greven af Salm, Stenbrud, Bomuldsspinderier og Væverier og (1896) 4,127 Indb. Tidligere var S. Hovedstad i det rigsumiddelbare Grevskab Obersalm, som 1793 indlemmedes i Frankrig. *M. Kr.*

Se non é vero, è ben trovåto, italiensk ordsproglig Talemaade: »er det end ikke sandt, saa er det i alt Fald godt fundet paa«. Citeres almindelig i Originalsproget; Sagnet fortæller, at den oprindelig ytredes af Kardinalen af Este til Digteren Ariosto, vel i Anledning af hans »Orlando furioso«. *E. G.*

Señór (sp., af lat. *senior,* ældre, — svarende til ital. *signore* og fr. *seigneur*), Herre, er den sædvanlige Titulatur i Spanien for Mandspersoner, navnlig ældre; unge Mennesker kaldes *señorito.* For Kvindekønnet ere de tilsvarende Benævnelser *señora* og *señorita.* Medens Don kun anvendes foran et Fornavn, bruges S. enten med Efternavnet alene, eller med det fulde Navn, f. Eks. S. Don Pedro Gómez. *E. G.*

Sen-RenaiSSance kaldes Renaissancens Nedgangsperiode, da alle arkitektoniske Love sprængtes og Individualiteten boltrede sig paa enhver Maade, Den regnes at strække sig fra ca. 1580 til 1620 og danner den naturlige Overgang til Barokstilen (se Renaissance). *E. S.*

Sens [sã's], By i det nordøstlige Frankrig, Dep Yonne, og Knudepunkt paa Lyon-, Orléans- og Østbanen. Byen er fra gammel Tid Bispesæde, og dens mest fremtrædende Bygninger ere Vidnesbyrd herom, saavel Ærkebispens Palads, fra 16. Aarh., med Mindesmærker af Kunstnerne Jean Cousin og Thénard, og det tidligere ærkebiskoppelige Domhus, der er opført i 13. Aarh., som Katedralen, en smuk gotisk Bygning fra 13. Aarh. med to Taarne, hvoraf det ene er 73 M. højt. Denne Kirke har to kæmpemæssige Klokker fra 16. Aarh., smukke Glasmalerier og Gravmæler, særlig over Dauphinen, Ludvig XVI's Fader, hans Gemalinde og Kansleren Duprat, samt et rigt Skatkammer. Desuden har Byen 3 andre gamle Kirker. S. har (1896) 14,906 Indb., Fabrikation af Kunstgødning, Spanskhvidt, Agerbrugsredskaber, samt Garverier og Handel. Byen har en Handelsret, et Lyceum, et teologisk Seminarium, et Bibliotek med 15,000 Bd., et Museum med galliske og romerske Genstande, et Teater og et Handels- og Erhvervskammer. S. er det gamle *Agedincum* og Senonernes Hovedstad og senere et stærkt befæstet Midtpunkt i det under Champagne hørende Grevskab Sénonais. Fra 4. Aarh. boede her en Biskop, senere en Ærkebiskop, der førte Titelen Gallien's og Germanien's Primas; i S. kætterdømtes Abailard 1141, og her boede 1163—65 den landflygtige Pave Alexander III. *M. Kr.*

Sensation (fr.), Sansefornemmelse, Opsigt; sensationél, hvad der gør stærk Opsigt.

Sens COmmnn [sãkåmõ'] (fr.) (lat. *sensus communis*), almindelig god Forstand, almindelig sund Dømmekraft; jfr. Common sense; ogsaa Almenaand.

Sensibel [sansibel] (fr.), følsom, stærkt modtagelig for Indtryk; saarbar.

Sensibilitet (lat.) bruges i Fysiologien dels i Betydning af Sanseevne (se Sansning), dels i snævrere Betydning om Evnen til at modtage Indtryk gennem Følesansen (s. d.).

Sensitivitēt (lat.) bruges undertiden som Betegnelse for en særlig udviklet Grad af Sensibilitet.

Sensorĭum, det Parti af Hjernebarken, som ved en Sansenerve staar i direkte Forbindelse med et Sanseapparat og derfor maa antages at være Sædet for det paagældende System af Fornemmelser. For de højere Sansers Vedkommende ere de respektive S. med Sikkerhed paaviste; som almindelig Regel gælder, at et S. ligger diametralt modsat det Punkt, hvor vedkommende Sansenerve træder ind i Hjernen. *Alfr. L.*

Sensualisme betegner den filosofiske Retning, der søger at udlede alt i Bevidstheden af passivt modtagne Fornemmelser. Brugen af Ordet S. har ikke været bestemt, dels har man herunder taget den erkendelsesteoretiske Retning, der betegnes som Empirisme, dels visse Retninger inden for Etikken, der væsentlig betegnes som Eudaimonisme og Hedonisme. Det vil være hensigtsmæssigt at begrænse Begrebet S. til kun at betegne den

psykologiske Teori, der lægger Hovedvægten paa Bevidsthedens passive Side, der vil føre hele Bevidsthedsindholdet tilbage til passivt modtagne Fornemmelser. Det rigtige i S. er, at alle Forestillinger i deres simpleste Form ere reproducerede Fornemmelser, hvad allerede Locke klart udtrykte i den Sætning: *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu*, og som fandt sin nøjere Gennemførelse hos Hume(Treatise, 1739—40) og i hele den senere engelske Psykologi. Det urigtige er, at noget Stof i Bevidstheden modtages rent passivt. En tilsyneladende passiv Sansning er i Virkeligheden stedse en Sansevirksomhed, paa ethvert Punkt finder i Bevidstheden en Sammenfatten (Syntese), en Udvælgelse (Koncentration) og i større eller ringere Grad en Genkendelse (Perception) Sted. Dette ligger allerede i den Tilføjelse: *nisi intellectus ipse*, som Leibniz gav Locke's Sætning; sin klareste Udvikling fandt Bevidsthedens oprindelige Aktivitet i Kant's Syntesebegreb. Sin mest udprægede Form har S. fundet i Condillac's Psykologi (»Essai sur l'origine de la connaissance humaine« [1746], »Traité des sensations« [1754]); hans bekendte Eksempel er her Statuen, der efterhaanden ude fra besjæles, Bevidstheden, der bliver til som en Sum af passive Fornemmelser. Sin videre Udførelse fandt denne psykologiske Teori med større eller ringere Modifikation hos Ch. Bonnet (»Essai de psychologie« [1755], »Essai analytique sur les facultés de l'âme« [1759]), Georges Cabanis (»Les rapports du physique et du moral de l'homme« [1802]) og Destutt de Tracy (»Elements d'idéologie« [1801—15]). *A. T—n.*

Sensualitēt (nylat.), Sanselighed.

Sensuél (fr.), sanselig.

Sénsu strícto (lat.), i streng Forstand, strengt taget.

Senténs (lat. *sententia*), Mening, Dom, Tankegang; kort og fyndig Læresætning (med moralsk Pointe).

Sententiarïer se Lombardus.

Senter (Søudtryk), Planker, der bruges til at holde Spanterne paa deres Plads, medens Skibet er under Bygning, og inden Klædningen er paalagt. *C. L. W.*

Sentēre (fr.), føle; fælde en Dom.

Sentimentāl (fr.), overdrevent følelsesfuld, skabagtig.

Sentīnum, Oldtidsby i Umbrien i Italien ved det nuværende Sassoferrato. Her vandt Romerne 295 f. Chr. en afgørende Sejr over Gallerne og Samnitterne. *H. H. R.*

Senussi, et muhamedansk Reformparti, stiftet i 1830'erne af en nordafrikansk Teolog Muhamed ben Ali es-Senussi. Partiet, der har sit Centrum i Siva-Oasen V. f. Ægypten, har øvet betydelig Indflydelse overalt i Afrika og bestandig udmærket sig ved en stærk europæerfjendtlig Fanatisme; S.-Bevægelsen er parallel med og opstaaet ved de samme Faktorer som den mahdistiske Bevægelse i Sudan eller Wahhabismen i Arabien. I de sidste Aartier har der været stille i S.-Partiet. *J. 0.*

Senza [se'ntsa] (ital.), uden; bruges meget i den musikalske Terminologi: *s. Ped.*: uden Pedal; *s. piatti*: (stor Tromme) uden Bækken. *S. L.*

Seo de Urgel, [se'udeurxe'l] By i det nordøstlige Spanien, Provins Lerida, ligger 104 Km. N. 0. f. Lerida i Segre's Dal paa Sydskraaningen af Pyrenæerne. (1900) 2,909 Indb. S. de U. er en fuldstændig middelalderlig By med en smuk romansk Katedral fra 13. Aarh. Byen er Sæde for en Biskop, hvis Myndighed ogsaa strækker sig over den lille Republik Andorra, der begynder 12 Km. N. f. S. de U. Byen har spillet en stor strategisk Rolle og er 1704, 1809 og 1823 indtagen af Franskmændene. *H. P. S.*

Separāt (lat.), adskilt, **særskilt**; Separatværelse, et Værelse for sig selv i et Hospital, en Restaurant etc.

Separatfred, Fred, der ikke sluttes med samtlige krigsførende Magter, men kun med een eller flere af dem.

Separation (lat.), Adskillelse i Henseende til Bord og Seng (*separatio quoad mensam et thorum*) stammer fra den kanoniske Ret, der saa godt som ikke tillod Skilsmisse og derfor som Erstatning i visse alvorligere Tilfælde, navnlig for ægteskabelig Utroskab eller Mishandling fra den ene Ægtefælles Side mod den anden, tillod Ægtefæller uden formelig Skilsmisse at leve enten midlertidig eller for bestandig adskilte fra hinanden. Christian V's Danske og Norske Lov kender ikke Begrebet S., men ad Bevillingsvejen trængte Instituttet efterhaanden ind og blev mere og mere almindeligt, saaledes at der nu er uddannet ganske faste Bevillingsregler, og S., skønt den ikke behøver at ende med Skilsmisse, mere og mere er blevet et blot foreløbigt Stadium for at faa denne, hvorved der er blevet bødet betydeligt paa Lovbogens strenge Regler for Opnaaelse af Skilsmisse.

Efter den nugældende danske Praksis nægtes Bevilling til S. aldrig, naar begge Parter ere enige, og særlig Grund behøver ikke at opgives, men Ægtefællerne maa dog først give Møde for deres Præst, medmindre de erklære ikke at høre til noget i Danmark bestaaende Trossamfund, eller naar de høre til to forskellige Trossamfund, jfr. L. 13. Apr. 1851 § 12, samt for Stedets verdslige Øvrighed, der ligesom Præsten skal forsøge ved Mægling at faa dem til at fortsætte Samlivet. Ere Parterne derimod ikke enige om at ville leve adskilte, kan Bevilling kun gives efter særlig Bemyndigelse af Justitsministeriet og meddeles kun, naar der er særlig Grund til at retfærdiggøre Samlivets Ophævelse mod den ene Ægtefælles Samtykke, f. Eks. Drikfældighed eller Mishandling af Hustru og Børn. *K. B.*

Ogsaa i Norge bliver i Tilfælde af Enighed Bevilling til S., der i saa Fald meddeles af Amtmanden (eller i Christiania af Magistraten med Stiftamtmandens Approbation), aldrig nægtet; men den er betinget af lignende Mægling som ovenfor omhandlet. I den senere Tid gives derhos i særlige Tilfælde kongelig Bevilling efter ensidig Begæring af den ene Ægtefælle. *H. S.*

Virkningen af S. er den, at Samlivet og Samlivspligten ophøre, og Hustruen bliver myndig ligesom en Enke, selv om hun endnu ikke har naaet 25 Aars (i Norge 21) Alderen. Oftest vil det ved S. være attalt, at Formuefælliget ophører, og det vil ogsaa være det hensigtsmæssigste, men absolut nødvendigt er det dog ikke. Noget Krav paa Underhold kan Hustruen ikke stille til Manden,

naar hun har ophævet Samlivet med ham, medmindre det, hvad hyppig er Tilfældet, udtrykkeligt er aftalt ved S.; men da Ægteskabet ikke er ophævet, er Manden ligesom ellers over for det offentlige forpligtet til at forsørge hende, hvis hun bliver trængende til Fattighjælp. Derimod vedblive de Virkninger af Ægteskabet, der ikke anses uforenelige med Samlivets Ophør. Saaledes bortfalder ikke den ægteskabelige Troskabspligt, og Ægtefællernes Samleje eller Giftermaal med andre vil være Hor eller Bigami. Ligeledes anses den fraseparerede Hustru ved Mandens Død som hans Enke og kan være pensionsberettiget eller berettiget til at fortsætte hans Næringsdrift eller tiltræde hans Fæste. En stor Afvigelse fra denne Grundsætning er dog gjort derved, at Ægtefællernes gensidige Arveret efter Loven tabes ved S., jfr. dansk Arvelov 21. Maj 1845 § 17, norsk L. 31. Juli 1854 § 28.

S. er ikke begrænset til nogen Tid. Den kan vel føre — og fører jævnlig — til Skilsmisse (s. d.), men Ægtefæller kunne dog meget vel leve separerede til deres Død. Derimod bortfalder den af sig selv, naar Ægtefællerne atter forny Samlivet, om end blot ved at have Samleje med hinanden, og hvis de da atter ville separeres, maa de begynde forfra igen med ny Bevillingserhvervelse etc. (Litt.: Deuntzer, »Den danske Familieret« [4. Udg. 1899, S. 175 ff.], Collett, »Den norske Familieret« [2. Udg. 1885] S. 229 ff.). *K. B.*

Separatisme (nylat.), Særmening; Retning i religiøs, politisk eller anden Henseende, der skiller sig ud fra den herskende Gruppe og gør en Særopfattelse gældende. Jfr. Separatister.

Separatister, Betegnelse inden for Kirken for saadanne, som udskille sig fra det store Kirkesamfund med det Formaal at danne selvstændige Smaasamfund. Aarsagerne til separatistiske Dannelser ligge ikke paa det egentlige dogmatiske Omraade — i saa Fald bruges Betegnelserne Sekterere eller Kættere — men sædvanlig paa Kirkeforfatningens eller Kirkedisciplinens Omraade. Den romersk-katolske Kirke tilsteder ikke nogen Form for Separatisme, men betragter alle S. som Kættere; derimod findes der mange S. baade inden for den græsk-katolske Kirke og de protestantiske Kirker. Inden for Protestanternes Kirkeafdelinger er det atter den reformerte, som har fostret flest S. *A. Th. y.*

Separātor se Centrifuge.

Separâre (lat.), adskille; jfr. Separation.

Sephardim (hebr.), Benævnelse for de spansk-portugisiske Jøder (stammende fra det Obadja V. 20 nævnte Landskab Sepharad) i Modsætning til Aschkenasim, de tysk-franske Jøder. *V. O.*

Sepia se Blæksprutter S. 199.

Sepiategning, Tegning med mørkebrun Vandfarve, udvunden af Blæksprutten, Sepia's, brune Saft i Blæksækken. S. benyttedes især meget i Slutn. af 18. Aarh., inden det rene Akvarelmaleri fik Herredømmet (se Akvarelmaleri S. 408). Det skal være Crescenz Jakob Seidelmann (1750—1829), der under et Ophold i Italien i 1770'erne først med afgjort Held praktiserede Anvendelsen af Blækspruttens Farve til Opnaaelse af Tone paa sine Tegninger. I England fandt den ny Fremgangsmaade hurtig Udbredelse, ikke mindst i Dilettantkredse. *A. Hk.*

Sepino, By i Mellemitalien, Provins Campobasso, ligger 17 Km. S. S. V. f. Campobasso paa en Høj ved Bredden af Tammaro og ved Banelinien Benevento—Termoli. (1901) 2,919 Indb. S. driver Klæde- og Papirindustri, og i Nærheden findes Mineralkilder. Byen ligger paa samme Sted som det gamle samnitiske *Saepinum*, der i 9. Aarh. ødelagdes af Saracenerne. *H. P. S.*

Sepiolit se Merskum.

Sepoy [sipå!j] (Seapoy), indfødt Soldat i den engelsk-ostindiske Hær.

Sepp, Johann Nepomuk, tysk Historiker, er født 1816 i Tölz i Bayern, har arbejdet baade paa Kirke-, Kultur- og Kunsthistoriens Omraade og optraadte bl. a. mod Strauss og Renan. 1846 udnævntes han til Professor i München. *A.Th.y.*

Sepphoris se Dio Cæsarea.

Sepsīn, et Navn, anvendt om de giftige Stoffer, der kunne uddrages og fremstilles krystallinsk af forskellige forraadnende Stoffer (raadden Gær, raaddent Blod); S. bliver saaledes det samme som putrid Gift og ligesom denne et Produkt af Bakterieudviklingen i de forraadnende Stoffer. Efter at Fremstillingen af Forraadnelsesalkaloiderne (smlg. Ptomainer) har vundet større Sikkerhed end i 1868, da S. fremstilledes, og efter at disse Stoffers kemiske Stilling er mere fastslaaet, er S. ikke opretholdt som et vel afgrænset Stof, men har formodentlig været en Blanding af flere Forraadnelsesalkaloider, saa at det nu mest har historisk Interesse. *E. A. T.*

Sepsis er oprindelig et græsk Ord (σῆψις), der betyder Forraadnelse. Men det benyttes i Nutiden som fagmæssig Betegnelse i Lægevidenskaben om de Forstyrrelser i Saarforløb, der medføre Suppuration af Saaret eller mere vidtgaaende Saarsygdomme. S. er saaledes et Samlebegreb uden bestemt Afgrænsning, noget nær synonymt med Saarsygdom. Derimod anvender man Adjektivet septisk nærmest om de Saarsygdomme, der ikke holde sig lokaliserede til selve Saaret, men som have givet den angrebne Person et Præg af dybere Liden — en virkelig Blodforgiftning. At en Patient er septisk, vil altid stille Udsigterne alvorlige; at der er kommet S. til Saaret, betyder ofte kun, at Saaret ikke gaar helt reaktionsløst. *E. A. T.*

Septarier kaldes linseformede, kalk- eller jærnholdige Konkretioner, i hvis Indre findes en Mængde Sprækker, som i Reglen ere udfyldte med Kalkspat, Jærnspat eller Svovlkis. S. ere særlig karakteristiske for det i Nordtyskland forekommende, til Oligocenet hørende Septarie-Ler. *J. P. R.*

September, Aarets niende Maaned, i den ældre romerske Tidsregning oprindelig den syvende Maaned (deraf Navnet *septembris* af *septem*, syv). Dens danske Navn er Fiskemaaned.

Middeltemperaturen for S. ligger i Danmark mellem $11^1/_2{}^0$ og 14^0, i Norge og Sverige mellem 5^0 og 13^0, Isotermen paa 5^0 omfatter de nordligste Egne af den skandinaviske Halvø, medens Isotermen paa 10^0 gaar lidt inden for Norge's Vestkyst, omtrent fra 65^0 Br. til Christianssund, slaar en Bugt omtrent ned til Christiania og gaar over Sverige omtrent ved Falun. Nedbøren ligger i Danmark mellem 70 og 90 Mm., i Sverige mellem 40 og 90 Mm.; i

Norge er den meget mere forskellig i de forskellige Egne, Alten faar saaledes kun 30, Florø 216 Mm. *W. J—n.*

September-Konventionen kaldes den Overenskomst, som sluttedes 15. Septbr. 1864 mellem Frankrig og Italien, hvorefter de franske Tropper skulde rømme Kirkestaten, og den italienske Regering flytte fra Torino til Firenze. *E. E.*

September-Lovene kaldes de franske Love af 9. Septbr. 1835, som efter Fieschi's Mordforsøg mod Kong Ludvig Filip vedtoges for at straffe eller hindre den republikanske Agitation (Indskrænkninger i Pressens Frihed, Teatercensur, skærpede Straffe og lettere Adgang til Domfældelse). *E. E.*

September-Myrderierne kaldes den gruelige Nedslagtning, som 2.—6. Septbr. 1792 udøvedes af væbnede Pøbelhobe i Paris's Fængsler imod de politisk mistænkte Fanger, som ved en forudgaaende almindelig Eftersøgning vare samlede der, bl. a. et Par Hundrede ikke edsfæstede Præster, Schweizergardere, Hofbetjente. Henrettelserne foretoges paa grusom Maade med Sabelhug og Spydstik, efter en aldeles formløs og vilkaarlig Domfældelse, og da Myrderierne vare komne i Gang, greb Vildskaben Deltagerne, saa at de ogsaa nedhuggede Mænd og Kvinder uden mindste politiske Skyld, saaledes dømte Straffanger, Skøger, ja halvvoksne Drenge. Hovedophavsmændene til denne Udaad vare Marat og hans nærmeste Tilhængere, samt Billaud Varennes og Tallien; men Danton lod, skønt Justitsminister, dem have frit Spil for at indjage Revolutionens Modstandere en gavnlig Skræk. Ved Udførelsen toge Hebert og Maillard, som 5. Oktbr. 1789 havde ledet Kvindernes Tog til Versailles, fremragende Del. Ofrenes Tal opgives nu til 1,368 (tidligere sattes det langt større); blandt de navnkundigste vare den tidligere Minister Montmorin og Dronningens Veninde Prinsesse Lamballe. Haandlangerne lønnedes bagefter af Kommunens Kasse for deres »Arbejde«. *E. E.*

September-Revolutiōn kaldes baade den Folkerejsning i Spanien, som Septbr. 1868 fordrev Dronning Isabella fra Magten, og den Bevægelse i Paris, som 4. Septbr. 1870 medførte Kejserdømmets Afskaffelse. *E. E.*

Septembrisenrer kaldtes de franske Revolutionsmænd, som Septbr. 1792 udførte September-Myrderierne i Paris's Fængsler. *E. E.*

Septembrister kaldtes i Portugal Tilhængerne af den meget frisindede Forfatning fra Septbr. 1822, som de ved en Revolution i Septbr. 1836 fik genoprettet i Modsætning til Chartisterne, der holdt paa den mere maadeholdne Forfatning af 1826. Efter 1852 kaldte de sig Reformister. Bomfim og Sa da Bandeira vare de vigtigste. *E. E.*

Septémvir (lat.), Medlem af et Syvmandskollegium. Særlig mærkes *septemviri epulones*, et romersk Præstekollegium, der forestod Afholdelsen af de Festmaaltider, der holdtes ved forskellige religiøse Fester i Rom. *H. H. R.*

Septenår (*septenarius*) kaldtes hos Romerne et Vers bestaaende af syv Fødder. I de romerske Komedier forekomme baade trokæiske og iambiske S. *H. H. R.*

Septennāt (af lat. *septem*, 7, og *annus*, Aar), en Embedstid paa 7 Aar, brugtes om det Præsidentskab, som de forenede Monarkister i Frankrig i Novbr. 1873 overdroge Marskal Mac Mahon uden Hensyn til, hvorledes den fremtidige Statsordning ellers maatte blive. Det ophørte dog allerede i Januar 1879, da han saa sig nødt til at nedlægge Magten. *E. E.*

Septennium, et Tidsrum af 7 Aar (jfr. Septennat), brugtes særlig om den i Tyskland 1874, samt paa ny 1880 og 1887 vedtagne Fastsættelse af Hærens Fredsstyrke for 7 Aar. *E. E.*

Septentrio (lat.), de syv Plovøksne o: Stjernebilledet den store Bjørn. Deraf fik S. Betydning af Nord. *H. H. R.*

Septer (Søudtryk), Jærnopstandere til forskellig Brug i Skibet. *C. L. W.*

Septerion, en Fest, der hvert ottende Aar fejredes i Delfoi til Ære for Apollon, til Minde om hans Kamp med Dragen Pytho. Der foretoges en Art scenisk Genopførelse af Sagnets Hovedbegivenheder (se Apollon). *H. A. K.*

Septét, et Musikstykke for syv selvstændige Stemmer, Instrumenter eller Sangstemmer, med eller uden Akkompagnement. *S. L.*

Septicopyæmi se Septikæmi.

Septic tank [se'ptiktä'ŋk] (eng.) kaldes en Beholder — sædvanlig en udmuret Grube i Jorden —, hvortil man leder Kloakvand, navnlig i den Hensigt at befri det for de deri opslæmmede faste, organiske Stoffer under Paavirkning af anaërobe Bakterier, der omdanne disse faste Stoffer til flydende og desuden ogsaa i nogen Grad paavirke visse af de opløste, organiske Stoffer. En S. t. indgaar i Alm. som et Led i særegne Filtreringsmaader, ved hvilke Kloakvand søges uskadeliggjort (se Kloaker S. 625). Man kan f. Eks. lede Kloakvandet først til et Bassin, hvori de opslæmmede uorganiske og nogle grovere organiske Stoffer bundfældes, og derfra til en S. t., hvori den ovenfor nævnte Virkning foregaar — og omtrent lige godt, enten S. t. er aaben foroven eller dækket. Fra S. t. ledes saa Kloakvandet i Alm. direkte til aabne Filtere, hvor aerobe Bakterier (navnlig de saakaldte Salpeter-Bakterier) med Benyttelse af den i Filtermaterialets Mellemrum tilstedeværende atmosfæriske Luft ved Iltning omdanne Kloakvandets flydende, organiske Stoffer til uorganiske Forbindelser. De aabne Filtere kunne være »Kontaktfiltere«, som man lader staa fulde af Kloakvand i et Par Timer, men som saa, naar dette Kloakvand er løbet af, henstaa til Udluftning i f. Eks. 4 Timer, før de paa ny fyldes. I den senere Tid bruges dog hyppig, og vistnok med Fordel, »kontinuerlige Filtere«, til hvilke man nogenlunde jævnt leder Kloakvandet, f. Eks. gennem roterende Vandingsapparater af lignende Art som de, der bruges til Vanding af Græsplæner. Er alt vel indrettet, kan det fra de aabne Filtere afløbende Vand, der har gennemgaaet den hele her beskrevne »biologiske Rensning«, være fuldstændig klart og næsten uden Lugt og Smag; men Antallet af patogene Bakterier formindskes kun i ringe Grad ved Fremgangsmaaden, hvorfor denne maa betragtes som en Nødhjælp, der som Regel kun bør bringes i Anvendelse, hvor andre Rensningsmetoder paa Grund af lokale Forhold ere vanskelige at gennemføre. I den allersidste Tid er der dog gjort Forsøg paa at tilintetgøre de sygdomsvækkende Bak-

terier i det raa Kloakvand ved Tilsætning af den dertil netop nødvendige Mængde Desinfektionsmidler og saa derefter rense Kloakvandet som beskrevet. Muligvis ville disse Forsøg føre til praktisk brugbare Resultater. Som dansk Betegnelse for S. t. kunde man maaske anvende Ordet »Raad-Kammer« eller »Raad-Grube«. *Fr. V. M.*

Septidi [sæptidi'] (lat., fr.), efter den franske Revolutionskalender den 7. Dag af en Dekade.

Septikæmi. Herved forstod man oprindelig den sygelige Tilstand, som et Menneske er i, naar der er ildelugtende Saarafsondring fra et Saar, og de derved dannede Stoffer ere optagne i Blodet, med andre Ord en virkelig Blodforgiftning (s. d.) med Stoffer fra det stinkende Saar. Men i Tidens Løb har man ikke saa meget tænkt netop paa Forgiftningen med Stoffer fra det stinkende Saar, men paa Optagelsen af Stoffer fra Saarafsondringen i det hele, medens man nu benytter Ichoræmi om Optagelsen fra de stinkende Saar. Over for denne Forgiftning med Stoffer fra Saaret staar Pyæmien (s. d.), der nærmest maa opfattes som en Optagelse i Blodet af selve Bakterierne. Deraf Forskellen mellem S., der forløber uden Metastaser (s. d.), og Pyæmien, der er karakteriseret ved saadannes Opstaaen. Da de to Tilstande dog ofte gaa over i hinanden og ofte vanskelig kunne kendes fra hinanden, har man dannet Navnet Septicopyæmi for slige Blandingssygdomme. Smgl. Saarsygdom. *E. A. T.*

Sept Iles, Les [lesæti'l] (ɔ: Syvøerne), fransk Øgruppe i Kanalhavet, 5 Km. fra Kysten af Dep. Côtes du Nord (Bretagne). Paa en af dem, Ile aux Moines, findes et Fort og et Fyrtaarn. *M. Kr.*

Septilliōn, den syvende Potens af en Million, skreven 1 med 42 Nuller.

Septim, det syvende Trin i den diatoniske Tonerække, et Interval paa syv Trin. Se Interval. *S. L.*

Septimakkord, Firklangen, en Akkord, der bestaar af Grundtone, Terts, Kvint og Septim.

Septimanïen synes at have faaet Navn efter Septimani, d. 7. romerske Legion, som laa i Bæterræ (Beziers). S. var Landet mellem Garonne og Pyrenæerne, de sydlige Cevenner og Rhône. Det var det gamle Narbonensis, som Vestgoterne havde besat under Kong Wallia. Da Chlodovech 507 erobrede den vestlige Del med Toulouse, beholdt Vestgoterne kun Kystegnene med de 7 Kommuner Narbonne, Beziers, Nîmes, Agde, Maguellonne, Lodève, Uzes. Østgoternes Konge Theoderik hjalp Vestgoternes Konge til at beholde det; det blev siden en genstridig Provins af deres Rige og kom ved dettes Fald under Araberne siden Aar 719. Karl Martel gjorde Indfald i S. efter Slaget ved Poitiers, men først Pipin den Lille, der blev indkaldt ved en Folkerejsning, fik Landet lagt under Frankerriget i Løbet af Aarene 752—59. *J. L.*

Septimer, Alpepas (2,311 M. o. H.) i Kanton Graubünden i Schweiz, forbinder Lago di Como's Bassin med Rhin-Omraadet eller fører fra Casaccia (1,460 M.) mod Syd i Bergell-Dalen til den nordligere liggende Bivio (1,776 M.) i Oberhalbstein-Dalen. S. kendtes allerede i den romerske Kejsertid og benyttedes i Middelalderen hyppig af Kejsertogene. I nyere Tid foretrak man snart lavere Pas som Splugen, og Hospitset paa S. er nu forladt. *H. P. S.*

Septimïus Sevērus, Lucius, romersk Kejser, (193 — 211), kommanderede under Didius Julianus's Regering Hæren i Pannonien, hvor han af Soldaterne blev udraabt til Kejser, samtidig med, at Soldaterne i Britannien udraabte Clodius Albinus til Kejser, og Soldaterne i Syrien Pescennius Niger. Efter at S. S. først havde anerkendt Albinus som Herre over de vestlige Provinser, gik han mod Rom, hvor han fik Senatets Anerkendelse. Derefter gik han til Orienten, slog Pescennius Niger (194), erobrede Byzans (196) og trængte endog ind i Mesopotamien. Først derefter gjorde han det af med Albinus, hvem han overvandt ved Lugdunum (197). Han regerede med stor Kraft og erobrede paa et nyt Krigstog Parthernes mægtige Stæder Seleukia og Ktesifon (198), hvorefter Mesopotamien blev helt lagt under Riget. I sin indre Styrelse befæstede han de monarkiske Regeringsformer og indskrænkede Senatets Magt, medens Officerernes Indflydelse forøgedes. Prætoriangarden blev opløst, og en ny Garde oprettet, bestaaende af udvalgte Folk fra de forskellige Legioner. Den civile Regering lededes af dygtige Jurister (med Titel af *præfectipraetorio*) som Papinianus og Ulpianus. S. S., som selv stammede fra Afrika, begunstigede ogsaa Provinserne, men forsømte dog ikke Rom, hvor han opførte flere Pragtbygninger. Paa et Tog til Britannien døde han i Eboracum. Han blev Stifter af et Kejserdynasti, idet hans Sønner Caracalla og Geta fulgte efter ham. *H. H. R.*

Septimol, Septol, en Nodegruppe paa syv lige lange Toner, der skal udføres inden for samme Tidsrum, der ellers normalt vilde tilfalde seks eller otte Toner af samme Nodeværdi. Jfr. Decimol og Triol. *S. L.*

Septisk se Sepsis.

Septoria Fr., Slægt af *Sphæropsideæ*, med en Mængde Arter, som frembringe døde Pletter paa Bladene af forskellige Planter (Pæretræ, Selleri, Græsser o. m. fl.); Pykniderne ere indsænkede i det døde Bladvæv og udvikle traadformede, farveløse Sporer, der i Reglen ere forsynede med flere Tværvægge. *F. K. R.*

Septuagēsima (lat.), »halvfjerdsindstyvende«, nemlig Dag før Paaske, den niende Søndag før Paaske, som fra gammel Tid fejres til Minde om det halvfjerdsindstyveaarige babylonske Fangenskabs Ophør. *A. Th. J.*

Septuaginta se Alexandrinske Bibeloversættelse.

Septum (lat.), Skillevæg, kaldes i Anatomien pladeformede Dannelser, i Reglen i Legemets Midtlinie, som forbinde et Organs to Halvdele med hinanden, eller dele et Hulrum i en højre og en venstre Halvdel. Saaledes er *s. nasi* den dels benede, dels bruskede Skillevæg mellem Næsehulens to Halvdele, *s. ventricularum* Skillevæggen mellem højre og venstre Hjertekammer. *S. B.*

Sepulveda, Juan Ginés de, spansk Historieskriver, (1490—1574). Han havde studeret i Bologna og blev 1536 Kapellan og Historiograf hos Kejser Karl V. Mod Bartolomé de Las Casas forsvarede han Spaniernes Optræden i Amerika.

S. forfattede en stor Del lærde Skrifter; hans vigtigste Værk er imidlertid hans Karl V's Historie paa Latin, først udgiven af det spanske historiske Akademi 1780 tillige med hans øvrige *Opera* [Madrid, 4 Kvartbind]. *E. G.*

Sepulveda, Lorenzo de, spansk Digter, 16. Aarh. Han er bekendt ved den Samling *Romances,* fortællende historiske Digte, som han midt i Aarhundredet udgav i Sevilla for, som han siger, at fortrænge de fabelagtige Folkeviser; sit Stof tog han af en yndet spansk Krønike, *Cronica general,* og Formen holdt han nær op til den almindelige folkelige. Bogen slog godt an, kom i adskillige Udgaver, og en Del af dens Indhold optoges i senere, blandede Romancesamlinger. Den ældste bevarede Udgave er fra 1551 [Anvers]; ikke lidt forskellig er den fra 1566 [smst.]. *E. G.*

Sequāner hed en stor gallisk Stamme i Franche-Comté. Navnet hænger sammen med Sequana = Floden Seine. Mod deres Naboer Æduerne indkaldte S. Aar 70 f. Chr. Sveberhøvdingen Ariovist, som imidlertid underkuede dem selv; han forjoges Aar 58 af Cæsar, der bragte S. under Rom's Herredømme. *G. S—e.*

Sequoia Endl., Slægt af Naaletræer, Familien *Taxodiaceae,* stedsegrønne Træer af kæmpemæssige Dimensioner. Enbo; Blomsterne sidde i Spidsen af korte Grene; Koglerne ægformede, Kogleskællene skjoldformede. 4—9, i Reglen 5, Frø sidde i den unge Kogle nær Frugtbladets Basis og ere da næsten rette, senere rykke de højere op paa Frugtbladet og blive omvendte. Frøet har en smal Vinge. Kimplanten har 2—6 Kimblade. De sterile Grenes Blade ere naaleformede, de fertile Skuds mere skælformede. Koglen bruger 1 å 2 Aar til sin Modning. 2 Arter, begge levende i Kalifornien. *S. gigantea* Torr. (= *Wellingtonia gigantea* Lindl., *Washingtonia californica* Winsl., *Gigantabies Washingtonia* Nels.), Kalifornisk Mammutfyr. Denne Skovens Kæmpe bliver mere end 100 M. høj, og Stammen kan blive indtil 12 M. i Tværsnit; Kronen er først pyramideformet, senere mere uregelmæssig; den begynder paa ældre Træer først højt oppe paa Stammen. De korte, frisk grønne eller blaagrønne Blade ere trekantet-sylformede, ca. 5 Mm. lange, med bredt nedløbende Bladbasis. Koglen er 5—6 Cm. lang, gulbrun; Kogleskællets Skjold er indtil 15 Mm. i Tværsnit. Den engelske rejsende Lobb opdagede dette Træ i Sierra Nevada i Aaret 1850, i en Højde over Havet af ca. 1,500 M.; han fandt omtrent 90 Eksemplarer af gennemsnitlig 90 M.'s Højde. Senere han man opdaget Træet paa en Del andre Steder i Sierra Nevada; da driftige Tømmerspekulanter truede med ganske at udrydde det værdifulde Træ, erklærede den amerikanske Regering det for Nationalejendom. Navnene *Wellingtonia* og *Washingtonia,* som Træet fik af Lindley resp. Winslow, skyldes disse Forfatteres Ønske at knytte England's resp. Nordamerika's Nationalhelts Navn til dette Træ, der (indtil man i Australien havde opdaget endnu mere kæmpemæssige Eksemplarer af *Eucalyptus*) ansaas for vor Jords mest gigantiske Planteform. Alderen af disse Kæmper har man tidligere anslaaet til ca. 3,000 Aar, nyere Undersøgere angive dog kun 1,500. Træet dyrkes ofte i Europa's sydligere Egne som Prydplante. Veddet er blødt, men holdbart og lidet tilbøjeligt til at raadne. *S. sempervirens* Endl. vokser ligeledes i Kalifornien, især i Bjærgene ved San Francisco og Santa Cruz; det gaar dog næppe højere end 700 M. o. H.; *Red wood* eller *Giant of the forest* ere de almindelige amerikanske Navne paa dette Træ, der bliver næsten lige saa højt som foregaaende og kan have en endnu tykkere Stamme end dette. Dets Blade ere længere (10—20 Mm.) end hos *S. gigantea* og toradede; dets Kogler betydelig mindre (1,5—2 Cm. lange).

Disse to nulevende Arter ere de sidste Rester af den i Kridttiden og Tertiærtiden vidt udbredte og i mange Arter optrædende Slægt S. Fra Kridtet kunne anføres: *S. lusitanica* Heer fra Portugal, *S. rigida* Heer fra Tyrol, Grønland og Spitzbergen, *S. fastigiata* Heer fra Mähren, Böhmen, Sachsen og Grønland, *S. Reichenbachii* Heer fra Sydfrankrig til Spitsbergen, Grønland og Nebraska i Nordamerika; i Grønland's Kridttidsaflejringer findes endnu flere Arter. *S. Langsdorfii* Heer, der allerede optræder i det øverste Kridt i Grønland, var overordentlig hyppig i saa godt som alle den nordlige Halvkugles tertiære planteførende Lag; den findes endnu i pliocen Tid i Europa (Arno-Dalen, Meximieux); den er nær beslægtet med *S. sempervirens.* Af tertiære Arter kunne nævnes den *S. gigantea* nærstaaende *S. Couttsiae* Heer fra Mellem- og Nordeuropa, Grønland og Nordamerika, *S. Nordenskiöldii* Heer fra Spitsbergen og Grønland, *S. sibirica* Heer fra Sibirien. *S.*-Arternes Stammer have en væsentlig Andel i Brunkuldannelsen. *N. H,*

S. gigantea er paa gunstig Vokseplads nogenlunde haardfør i Danmark, men i strenge Vintre tager den ofte Skade. *S. sempervirens* er endnu mere ømtaalig og bliver i Danmark kun en Busk, der fryser stærkt tilbage selv i normale Vintre. S. formeres ved Frø, som saas i Potter under Glas; de unge Planter dyrkes de første Aar under Glas og udplantes først paa Blivestedet, naar de ere 5—6 Aar gamle. Man vælger en for Morgensol beskygget Plads og med Læ for den kolde, tørre Østenvind. De første Aar efter Udplantningen dækkes Jorden med et godt Lag Løv og Toppen med Granris, bundet paa et Stillads af Stokke, stukne i Jorden skraat hældende ind over Planten. *L. H.*

Serachs (Sarachs), befæstet Landsby ved Østgrænsen af den persiske Provins Chorasan, ligger ved Herirud, og har ca. 2,000 Indb. Byen er af strategisk Betydning og har en persisk Garnison. Den civile Befolkning er overvejende Tyrkmener, der bo i Filttelte. *M. V.*

Seräfer (hebr. Saraf, plur. Serafim), Jes. 6, 2 ff., bevingede Væsener, som omgive Guds Trone i den himmelske Helligdom. Da S. kun omtales dette ene Sted i gl. Test. er det umuligt at danne sig en klar Forestilling om dem. Om de, som Keruberne, nærmest maa opfattes som sindbilledlige Væsener, eller der maa tænkes paa Englevæsener, er usikkert. *V. O.*

Serafimerlasarettet, Stockholm's Undervisningshospital, grundlagdes paa Initiativ af Lægen Abraham Back og Kirurgen Olof Acrel, og 1752 aabnedes Hospitalet, dengang kun med 8 Senge.

Det tiltog snart i Størrelse, men henimod Slutningen af 19. Aarh. viste det sig ikke mere tidssvarende, og 1889 lagdes Grundstenen til en ny Del af Hospitalet, der toges i Brug 1891. Hospitalet har 400 Senge og benyttes ved Undervisningen ved Carolinska Instituttet. *G. N.*

Serafimerordenen, den fornemste svenske Orden, stiftedes 23. Febr. 1748 af Kong Fredrik I og tildeles foruden fyrstelige Personer kun de højeste Rangspersoner, der i Forvejen ere Kommandører med Storkors af en af de øvrige svenske Ordener. Serafimerridderne tituleres »Riddere og Kommandører af kgl. Majestæts Ordener« og have Ret til at bære Sværd- og Nordstjerneordenernes Storkors. Ordensstjernen, der bæres i et blaat Skulderbaand, er et græsk Kors med kløvede Arme, omgivne af Seraf-hoveder, og tre Kroner. Kongen er Ordensherre, de svenske Prinser selvskrevne Riddere. Ordenen har en talrig Skare af Embedsmænd: Kansler, Vicekansler, øverste Skatmester, Ombudsmand, Skatmester, Ceremonimester, Underkansler, Bannerfører, Biskop, Rigsherold, Kammerherre, Arkivar, Underceremonimester, Registrator, Historiograf, Herold, Kapellan og Kancellist. Af danske have foruden Kongefamiliens Medlemmer følgende 6 i været Serafimriddere: Geheimeraad Carl Juel (1752), Greve Adam Vilhelm Moltke (1848), Greve Wulf Scheel-Plessen (1868), Greve Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1869) samt Overhofmarskallerne Oxholm (1870) og Løvenskiold (1896). *H.-L.*

Følgende Nordmænd have været Serafimriddere: Statsministrene Anker, Sommerhjelm, Løvenskiold, Due, F. Stang, Sibbern, Kierulf, Selmer og Gram; Statsraaderne Rosenkrantz, Collett, P. Motzfeldt, N. J. L. Krog, J. H. Vogt, Petersen; Statholder Grev Wedel-Jarlsberg; Generalerne G. F. von Krogh, F. W. B. Stabeli, Baron F. C. Wedel-Jarlsberg og C. Mansbach. — Ved Hofresol. af 21. Jan. 1904 ophævedes den Forrang, S. tidligere havde haft i Norge fremfor Landets egen Orden. *K. F.*

Serafini, Filippo, italiensk retslærd, født i Preore (Tyrol) 10. Apr. 1831, død i Pisa 15. Maj 1897, efter befrugtende Studieophold i Tyskland Professor 1857 i Pavia, 1868 i Bologna, 1870 i Rom, 1873 i Pisa. Den romanistiske Renaissance i nyere italiensk Retsvidenskab skyldes S., hvis rige og banebrydende Forfattervirksomhed har udøvet en overordentlig Indflydelse i hans Fædreland, i øvrigt stærkt paavirket af tysk Jurisprudens. Foruden S.'s meget benyttede Bearbejdelse af Arndts's Pandekter bør fremhæves hans »Istituzioni di diritto romano comparato di diritto civile i patrio« [1. Udg. under noget andet Titel 1858—59, 6. Udg. I—II Firenze 1892]. S. har endvidere givet den første Fremstilling af Telegraretten: »Il telegrafo in relazione alla giurisprudenza civile e commerciale« [1862, Pavia, bl. a. oversat paa Tysk af Leone Roncali, Wien 1862], delvis sammen med andre behandlet Handelsret, udgivet Domssamlinger o. s. v. Sammen med Cogliolo ledede S. Oversættelsen af Glück's berømte »Erläuterung der Pandekten«. Det af S. fra 1868 redigerede »Archivio giuridico« bærer nu hans Navn. (Litt.: Alphonse Rivier i »Revue de droit international«, XXIX, S. 562—566; M. Ingstad i »Tidsskrift for Retsvidenskab«, VI, S. 262—270). *Fz. D.*

Seräfiske Brødre, Betegnelse for Franciskanerordenen (s. d.). Ordenens Stifter, Frants af Assisi, kaldes den serafiske Fader, og dens Forskrifter den serafiske Regel. *A. Th. J.*

Serafschan, Flod i Turan, udspringer i Provinsen Ferghana paa Koksu-Bjærgene og flyder mod Vest *i* en Dal mellem Serafschan-Bjærgene og Samarkand-tau i Syd og Karatsche-tau i Nord. Dalen er først snæver, men bliver senere bredere. Ved Dæmninger tvinges nu Floden til at dele sig i to Arme, der atter afgive et vidtforgrenet Kanalnet, der tjener til Vanding af betydelige Arealer i Provinsen Samarkand og Fyrstendømmet Buchara. De af S. vandede Arealer beløbe sig til over 7,000 □Km. *M. V.*

Serail (tyrk., egl. Serai) betyder Palads, Hof, Hofholdning; i europæiske Sprog bruges S. ogsaa som Betegnelse for Sultanens Harem. Ordet anvendes desuden om store Bygninger i Alm., f. Eks. Karavanseraj o: Herberge, der kan rumme en hel Karavane. *J. 0.*

Seraing [sœrɛ̃'], Fabrikby i det østlige Belgien, Provinsen Liège, 5 Km. S. V. f. Liège, ved Maas og Banen Liège—Namur. Indtil 1822 var S. en idyllisk Landsby med knapt 2,000 Indb. Et 1553 opført Slot tjente Fyrstbiskoppen af Liège til Sommeropholdssted; men ved Freden i Wien blev det nederlandsk Statsejendom og 1817 solgt til John Cockerill, som 1822 lod det omdanne til Maskinfabrik. Denne Fabrik, der siden er bleven betydelig udvidet og nu tilhører et Aktieselskab, har bevirket Byens Omdannelse og stærke Vækst. Paa et Areal af over 1 □Km. findes de Aktieselskabet tilhørende Kulgruber, Højovne, Jærn- og Staalhytter, Hammer værker, den store Maskinfabrik og en Kedelsmedje, der tilsammen beskæftige 11,000 Arbejdere og have en Aarsproduktion til en Værdi af 33 Mill. Kr. Fra Værket udgaar der aarlig ca. 100 Lokomotiver, 70 Dampmaskiner, 1,500 andre Maskiner og 15 Sø- og Flodskibe. Desuden findes i S. andre Kulgruber, Alunværker, Glashytter og en Krystalfabrik, indrettet i det tidligere Abbedi Val St. Lambert. Byen, der nu (1895) har 36,445 Indb., har talrige Villaer og Landsteder tilhørende Borgere i Liége, en Industriskole og en Drengerealskole. *M. Kr.*

Serajevo, Sarajevo, tyrkisk Bosna-Seraj, By i den nordvestligste Del af Balkan-Halvøen, Hovedstad i det tyrkiske, siden 1878 af Østerrig-Ungarn bestyrede Landskab Bosnien, ligger 500 Km. S. S. 0. f. Wien og 195 Km. V. S. V. f. Belgrad paa en Slette (569 M. o. H.), der paa 3 Sider omsluttes af Bjærge. (1895) 41,543 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen er muhamedansk og Resten dels græsk-ortodoks, dels katolsk eller jødisk. Paa selve Sletten ligger den kristne Bydel med lige Gader, medens Husene i de muhamedanske Kvarterer i uordnede Hobe klynge sig til Bjærgskrænterne. Gennem Byen strømmer Miljačka, over hvilken fører flere Broer, blandt hvilke »Gedebroen« (Kozja Cuprija) er dens ældste tyrkiske Bygningsværk. Oven over Byen hæver sig et Citadel. Af Bygninger nævnes den ny katolske Katedral, den græske Metropolitankirke, den store Moské Begova Džamia, der er

bygget i 15. Aarh. af den første tyrkiske Vesir, den saakaldte Kejsermoské, Konakken, den ny Regeringsbygning, det ny Raadhus, der er opført i maurisk Stil, samt Officerskasinoet. S. har et Gymnasium og et bosnisk Museum og driver Tilvirkning af Kobber- og Jærnvarer, Knive og Klinger, Læder, Klæde og Tobak. S. var forhen betydeligere som Handelsstad. Nutildags er Handelens Midtpunkt den store Basar (Bezestan) samt den af lutter Værksteder og Boder bestaaende Bydel Carschija. Tidligere besøgtes S. af de tyrkiske Karavaner; nu fremmes Handelen ved Banelinien til Mostar i Herzegovina og Brod i Slavonien. S. er Sæde for Bosnien's Administration og en meget betydelig Garnison samt for en katolsk Ærkebiskop, en græsk Metropolit og den muhamedanske Reis el Ulema for Bosnien og Herzegovina. S. er af temmelig ung Oprindelse. 1263 anlagde Ungarerne en By, Bosnavår, paa hvis Ruiner den nuværende opstod 1465. Den fik Navn efter det Palads (Seraj), som den pragtelskende Chosrev Beg lod bygge. S. hærgedes af Ildebrande 1480, 1644, 1656, 1687 og 1879. S. havde længe været Hovedsæde for den bosniske Adel, da den 1850 blev Sæde for den bosniske Vali, der hidtil havde residered i Travnik. *H. P. S.*

Serampur, By i Forindien, Provinsen Bengalen, ved højre Bred af Hugli, har (1891) 35,952 Indb. Byen hed forhen Frederiksnagor og var dansk Koloni. Her grundlagdes 1799 den første evangeliske Missionsstation i Forindien af et baptistisk Selskab, som forgæves havde forsøgt at nedsætte sig paa det britiske Handelsselskabs Territorium. Om Koloniens Historie se Ostindiske Kompagnier. *M. V.*

Serang se Ceram.

SerâO, Mathilde, italiensk Forfatterinde, er født i Patras 7. Marts 1856. Hendes Moder var Grækerinde; hun selv har levet sin meste Tid i Napoli, hvor hun er gift med Journalisten Eduardo Scarfoglio og selv har udfoldet en livlig journalistisk Virksomhed, som hun begyndte i en ganske ung Alder. Paa en mindre heldig Maade henlededes Opmærksomheden paa hende, da hun med sin Mand var indviklet i en kommunal Bestikkelsessag i Napoli; imidlertid har denne Episode ikke hindret hende i at vedblive med sit Forfatterskab, idet nogle af hendes bedste Arbejder endda ere fra de seneste Aar, og hun nyder et fortjent litterært Ry. Hendes Talent er baade stærkt og fint; paavirket af den franske Naturalisme er hun en skarptseende Iagttagerinde af Virkeligheden, navnlig det neapolitanske Folkeliv, og hun har et stort Herredømme over den sproglige Form; men hun har ofte maattet høre, at hendes større Bøger lide af Mangel paa Komposition, at det er Enkelthederne deri, som have Værd, og at hun derfor helst burde holde sig til Novellen og Skitsen. Der er gerne i hendes Romaner en eller anden polemisk Tendens mod forskellige Samfundsbrøst, saaledes mod Lotterigalskaben hos Neapolitanerne, mod de slette Beboelses- og Ernæringsforhold hos Almuen der i Byen o. 1. Af hendes Værker kunne nævnes »Telegrafi dello Stato«, »Il ventre di Napoli«, »Fantasia« [overs. paa Dansk af Helene Howitz, født Jacobson, med Titelen »Veninder«, Kbhvn. 1891], »Piccole anime«, »Il paese di Cuccagna« [ligel. overs. af Fru Howitz, m. T. »Napoli«, Kbhvn. 1895], »La conquista di Roma«, Novellesamlingen »All' erta, sentinella«, »Terno secco« og den interessante og gribende »Suor Giovanna della Croce« [1901]. *E. G.*

Serapeion eller Sarapeion kaldtes af Grækerne de Templer og Helligdomme, i hvilke den ægyptisk-græske Gud Sarapis (s. d.) ell. Serapis dyrkedes, og da Serapis i det væsentlige var samme Guddom som Ægypternes Osiris, blev i det hele ethvert Tempel, der var indviet til Osiris, af Grækerne kaldet S. Ordets latinske Form er *Serapeum* ell. *Sarapeum.* Af de forskellige Templer med Navnet S., som fandtes i Ægypten, var S. i Alexandria det vigtigste. Det omtales oftere af gamle Forfattere som udstyret med stor Pragt. I de til dette S. hørende Bygninger fandtes ogsaa et Bibliotek af græske Bøger, forskelligt fra det store aleksandrinske Bibliotek. For øvrigt har dette S. vistnok oftere undergaaet delvise Ødelæggelser under de mange Uroligheder og Gadekampe, for hvilke Alexandria i Oldtiden var Skueplads, hvad der atter havde til Følge, at der oftere foretoges Nybygninger paa Stedet. Saaledes opstilledes der midt paa den Høj, der indtoges af Alexandria's S., i 3. Aarh. e. Chr. af Præfekten Maximus en mægtig Granitsøjle, der endnu staar oprejst. Den kaldes almindelig »Pompejus-Søjlen«, fordi man i Middelalderen, men uden Grund antog, at den store Pompejus, der myrdedes i Ægypten, laa begravet her. Søjlens Skaft er en henv. 21 M. høj Monolit. Med Fodstykket er Søjlen næsten 27 M. høj. Den synes dog ikke at have staaet i nogen nøjere Forbindelse med selve Tempelet og har vel nærmest været bestemt til at tjene som Landemærke til Vejledning for søfarende; Aar 302 prydede den romerske Præfekt Posidius Toppen med en Billedstøtte af Kejser Diocletian. Stedet omkring Søjlen er i de sidste Aar bleven udgravet af G. Botti (død 1903 som Direktør for Museet i Alexandria). En Del Bygninger ere derved komne for Dagens Lys, men de befandtes alle at være i en meget ødelagt Tilstand. S. dannede en Høj, som man har sammenlignet med Rom's Kapitolium. DaØbelen i Alexandria under Kejser Theodosius 391 forfulgte Hedningerne i Byen, ophidsede dertil af fanatiske Munke, søgte et større Antal Hedninger Tilflugt i S. og forskansede sig der. De Kristne bevægede dem til at forlade Stedet, imod at der tilsikredes dem fri Afmarch, og da S. saaledes var bleven blottet for Forsvarere, lykkedes det Øbelen at storme det og ødelægge det fuldstændig. Biskoppen i Alexandria, Theofilos, gjorde intet for at lægge Baand paa de Kristnes Udskejelser, ja han saa vist endog med Glæde deres Overgreb imod Hedningerne. Et andet S. laa i den gamle ægyptiske Hovedstad Memfis. Det bestod af flere Templer, der stode i Forbindelse indbyrdes, og dannede saa at sige et helt Kvarter af Byen, Herodot kalder denne store Helligdom »et Tempel for Hefaistos«, d. e. for Guden Ptah. Denne Gud var nemlig den mægtigste Guddom i Memfis og den Gud, om hvilken de andre Guder grupperede sig. Benævnelsen var derfor

ret betegnende. Efter Alexander den Stores Tid kaldtes den store Helligdom vistnok endnu ofte »Ptah's Tempel«, men ved Siden heraf kom en anden Benævnelse op, idet man kaldte Helligdommen »det store S.«. Dette Navn var ret passende; thi dels dyrkedes i Memfis den fra Alexandria indførte Gud Sarapis eller Serapis, dels var Guden Osiris, som i det væsentlige er samme Væsen som Sarapis, fra gammel Tid af i Memfis en meget anset Guddom, der var nær beslægtet med Ptah. Ja det synes næsten, som om i Ptah i den senere Tid var traadt noget i Skygge for Osiris i Memfis. Af den store Helligdom i Memfis, der, som nylig anført, bar Navnet: >det store S.<, er der kun levnet sørgelige Ruiner, fra hvilke der ikke er synderlige Oplysninger at hente. Alligevel besidde vi ikke faa værdifulde Oplysninger om Forholdene i S. i Memfis, idet der nemlig er bevaret adskillige paa Græsk affattede, paa Papyrus nedskrevne Aktstykker, som stamme fra dette S. og ere skrevne i 2. Aarh. f. Chr. Disse Aktstykker, der bestaa af Ansøgninger til Kongen og Dronningen, Breve, Regnskaber, Optegnelser om Drømme o. l., ere for længst splittede ad og ere fordelte imellem forskellige Biblioteker i Europa: London, Paris, Leyden, Berlin o. s. v. Det væsentligste af Udbyttet af Studiet af disse græske Aktstykker er i for længe siden samlet og udgivet af W. Brunet de Presle i Paris: »Mémoire sur le S. de Memphis« [Paris 1852]. Siden har E. Revillout i forskellige Afhandlinger i »Revue Égyptologique« m. fl. fremdraget andre vigtige Oplysninger ved Studier af Indskrifter og Aktstykker fra S. Foruden dette S. fandtes der i Memfis *omtr.* 3 Km. Vest derfor, ved Sakkara, et andet S., som nu maa siges at være det bedst kendte S. Dette S. bestaar af en Samling underjordiske, i Klippen udhuggede Galerier med tilhørende Gravkamre, i hvilke de jordiske Rester af de hellige Tyre i Memfis (Oksen Apis) fordum bisattes. Disse Galerier, der tilsammen have en Længde af 350 M., vare længe helt ukendte. Men 1851 lykkedes det August Mariette's Skarpsindighed og Energi at udfinde, hvor Indgangen maatte søges, atter at aabne denne og gennem den at trænge ind i Gravrummene. Dette skete 12. Novbr. 1851. Alle de hellige Tyres Kister vare opbrudte og plyndrede; Mumierne tagne ud, og de talrige Indskrifter, der vare anbragte i Nærheden, vare alle kastede imellem hinanden. Ved Mariette's omhyggelige Undersøgelser lykkedes det ham dog at fastslaa Rækkefølgen af de højst vigtige Indskrifter, han her traf paa, og derved at sprede Lys over mange mørke Punkter af Ægypten's Historie, bl. a. om det lidet kendte Tidsrum imellem Sisak og Psametik. Indskrifterne ere affattede paa Ægyptisk, dels med Hieroglyfer, dels med demotisk Skrift. Største Delen af Indskrifterne ere bragte til Paris og ses i Louvre. Mariette har selv beskrevet Fundet i »Renseignements sur les 64 Apis«, i »Bulletin Archéologique de l'Athénéum Francais«, I—II [Paris 1855—56] og udgivet de vigtigste Indskrifter i »Le Sérapéum de Memphis« [1857]. I de sidste Aar ere en Del af Indskrifterne blevne udgivne af Chassinat i >Recueil de Travaux relatifs å l'Archéologie Égyptienne<, XXI—XXIII [Paris *1899—1901*]. Oven over de i Fjældet udhuggede Galerier med deres Gravkamre fandtes der uden al Tvivl i Oldtiden et nu helt forsvundet Tempel, i hvilket der afholdtes Ceremonier til Ære for Apis o. s. v. Stedet, hvor Apis laa begravet, hed foruden S., ifølge Plinius, ogsaa Sinopion, d. e. »Apis'es Sæde ell. Sted«. — Ifølge græske geografiske Optegnelser (Itinerarier) laa der i Ørken N. f. Sues et Sted, der kaldtes S. Der har her rimeligvis fordum været en lille til Osiris indviet Helligdom. — Ordet S. synes i Oldtiden ogsaa at have været anvendt som Betegnelse for ægyptiske Begravelsespladser. Den Guddom, der her særlig dyrkedes, var nemlig Osiris, der antoges for væsentlig den samme Guddom som Sarapis. *V. S.*

Serapeum d. s. s. Serapeion.

Serapion. Under dette Navn kendes forskellige Kirkemænd i den ældste Kirke. Mest kendt er Ægypteren S., død ca. 358, der levede i Ørkenen ved Theben som Abbed, og som paa Athanasius'es Foranledning blev udnævnt til Biskop af Thmuis. Denne S. var en bestemt Tilhænger af den ortodokse Opfattelse under Datidens store arianske Stridigheder, og ogsaa mod Manikæerne kæmpede han med Ord og Pen. *A. Th. J.*

Serapis se Sarapis.

Serasker (pers. o: Arméchef) er i Orienten den almindelige Betegnelse for Krigsminister. Krigsministeriets Bygning i Konstantinopel betegnes derfor ofte som Seraskeratet. *J. Ø.*

Seravezza, Serravezza, By i Mellemitalien, Provins Lucca, ligger 28 Km. N. V. f. Lucca, ved en lille Kystflod og ved Banelinien Pisa — Genova. (1901) 2,394 Indb. S. driver Marmorindustri og har Brud af Marmorsorter, der næsten kunne maale sig med Carrara's. S.'s graa Marmor og forskelligfarvede Breccie ere meget anvendte. *H. P. S.*

Serbal se Sinai.

Serber, serb. Srbi, er den etnografiske Benævnelse paa den sydslaviske Stamme, der taler Serbisk. S. falder i to sproglig svagt særtegnede Grene, de egentlige S. og Kroaterne (kroat. Chrvati); disse sidste ere dog Katolikker og bruge det latinske Alfabet, medens de egentlige S. for største Delen ere græsk-ortodokse og skrive deres Sprog med kyrillisk, af Karadschitsch særlig tildannet Skrift. S. bebo foruden Kongeriget Serbien Montenegro (Crnagora), Bosnien, Herzegovina og af østerrigske Lande: Kroatien og Dalmatien, i Ungarn findes en stærk Koloni omkring Karlowitz ved stødvis Indvandring fra Tyrkiet. Paa endnu tyrkisk Statsomraade bebos Novibasár og delvis Kosovo-Vilajetet af S. Det er en staaende Strid mellem det serbiske og bulgarske Folk, hvor i Makedonien den etnografiske Grænse mellem dem findes. Striden er videnskabelig uafgørlig, da Sprogene glide over i hinanden, og de makedonske S. ingen historisk Nationsbevidsthed have. Kulturberøring og Magtafgørelse maa virke udslaggivende her. Langt fra at være samlede ere S., som det fremgaar, politisk og religiøst splittede, selv en betydelig muhamedansk Del findes i Bosnien, og fra de 5—6 forskellige Magtcentra forsøger man mest at modvirke det vanskelige Samlingsarbejde. *A. M.B.*

Serbien, serbisk Srbija, Kongerige i det sydøstlige Europa, ligger i den nordlige Del af Balkan-Halvøen (se Kortet her) og hørte indtil 1878 under Tyrkiet. S. er en Fastlandsstat uden Berøring med Havet; men dens Grænser udgøres for en stor Del af Vandløb. Mod Nord dannes Grænsen til Ungarn paa en Strækning af 144 Km. af Sava og 213 Km. af Donau, hvilken Flod ogsaa danner den 102 Km. lange Nordøstgrænse til Rumænien. Østgrænsen til Bulgarien er 276 Km. lang og dannes paa 40 Km. af Timok. Derimod begrænses S. mod Syd og Sydvest udelukkende af Bjærgdrag, der danne Skellet mod Tyrkiet. Mod Vest dannes Grænsen til Bosnien af Drina paa en 170 Km. lang Strækning. Tilsammen ere Syd- og Vestgrænse 566 Km. lang. Landets Areal er 48,303 □Km., og Indbyggerantallet udgjorde 1902 2,579,842 eller 53 pr. □Km. Før Berlin-Freden 1878 var det daværende Fyrstendømme S. kun paa 37,617 □ Km. Landet deles nu i et Antal Distrikter med følgende Areal og Folketal:

	Areal □ K	Indb. 1902
Belgrad (By)	12	73,229
Belgrad (Distrikt)	2,025	132,284
Kragujevac	2,295	167,459
Krajina	2,909	101,684
Kruševac	2,710	144,068
Morava	2,900	177,444
Nis (Nisch)	2,558	180,021
Pirot	2,419	100,526
Podrinje	3,551	210,988
Požarevac	4,157	237,365
Rudnik	1,569	75,151
Smederevo	1,277	128,422
Tchatchak	3,798	126,104
Timok	3,196	138,668
Topliča	2,839	93,919
Valjevo	2,458	137,062
Vranja	4,342	220,072
Užice	3,288	135,376

Terrain. S. er et Bjærgland, der har sine højeste Egne langs Syd- og Sydøstgrænsen og som Helhed skraaner mod Nord. Kun faa Punkter i S. overskride dog 2,000 M. i Højde, og i det indre er der ingen Toppe, der hæve sig meget over det omgivende Terrain. Alligevel er dette ingenlunde ensformet. De talrige Dale optræde snart som snævre, maleriske Slugter, de saakaldte Klissura, snart som videre Lavninger mellem Bjærgene. Endelig optræder omkring Morava, hvis Opland er S.'s Kerneland, samt ved Sava, Drina og Timok Sletteland af en betydelig Udstrækning. I Virkeligheden er S.'s Terrainforhold ret indviklede, idet Landet tilhører to forskellige Bjærgsystemer, der atter indeslutte et tredje særligt Bjærgdistrikt. De østserbiske Bjærge, der ligge mellem Donau mod Nord og Øst og Morava samt dens Kildeflod bulgarsk Morava mod Vest, høre til den store Bjærgbue, der omslutter den valakiske Slette, og danner Forbindelsen mellem Balkan og de transsilvanske Alper. Fra de sidstnævnte ere de skilte ved det 126 Km. lange og paa sit smalleste Sted 117 M. brede Pas Jærnporten, der gennemstrømmes af Donau. De nævnte Bjærge bestaa af en Zone af Foldebjærge, der stryge fra Nord til Syd og bestaa af krystallinske eller af palæozoiske Skifere samt af Kalk fra Kridtperioden. Lagene ere flere Steder gennembrudte af Eruptivbjærgarter, i hvis Nærhed der tit optræder hede Kilder. Af særlig vigtige Partier i de østserbiske Bjærge fremhæves Lukavica Planina (1,566 M.), Midžor (2,180 M.), der dog nærmest hører til det bulgarske Stara Planina, Suva Planina (1,980 M.) og Golubinje Planina med sit karstagtige Kalkterrain, der i Malinik naar 1,172 M. og i Lisac 1,453 M. Det andet Bjærgsystem er de bosnisk-serbiske Grænsebjærge, der opfylde hele den vestlige og sydvestlige Del af S. mellem Drina i Vest og Kolubara og serbisk og bulgarsk Morava i Øst og udgør en Del af de dinariske Alper. De bestaa af et helt System af Kæder, adskilte ved Dalstrøg, og ere væsentlig byggede op af palæozoiske Skifere og arkæiske Bjærgarter i Modsætning til saavel de vestlige Partier af de dinariske Alper som de østserbiske Bjærge, hvor Trias- og Kridtbjærgarter begge Steder spille en fremtrædende Rolle. Yngre Eruptivmasser ere ligeledes sjældne. De vigtigste Kæder ere Povlen Planina (1,272 M.) mellem nedre Drina og Kolubara. Paa Grænsen af S. og Tyrkiet hæve sig Golija Planina (1,931 M.), Kopaonik Planina med S.'s Kulminationspunkt Borovajak (2,161 M.) samt Goljak Planina (1,193 M.). Mellem de østserbiske Bjærge og de bosnisk-serbiske Bjærge eller rettere mellem Morava-Dalen i Øst, Serbisk Morava i Syd, Kolubara i Vest samt Sava og Donau i Nord ligger et firkantet Bjærgland, der udelukkende tilhører S.'s Omraade. Dette Bjærgland, der sædvanligvis benævnes Sumadija eller »Skovlandet«, er højest mod Sydvest i Rudnik (1,169 M.), der gennem det tilstødende Malien staar i Forbindelse med Bjærgene i Vestserbien. Sumadija-Bjærgene ere ikke høje. Efter Rudnik ere de højeste Punkter Samar (959 M.), Vetren (807 M.), Bukulia (720 M.), Kosmag (624 M.) samt det lige S. f. Belgrad liggende Avala (565 M.). Sumadija bestaar af en Gruppe fra Nord til Syd gaaende Kæder med temmelig afrundede Højder, hvis fremherskende geologiske Dannelser ere Granit samt Kridt- og Tertiærbjærgarter. Mod Sydvest optræder tillige et betydeligt Omraade af yngre Eruptiver. I tidligere Tid, da Sumadija var skovklædt i en langt større Udstrækning end nu, var denne Egn det sikre Tilflugtssted for de serbiske Hajdukker i deres Kampe mod Tyrkerne. Da S. som Helhed er vendt mod Nord, har hele Landet Afløb til Sava og Donau. Det Net af Vandaarer, der gennemfurer S., er meget udviklet og fremtrædende i Landets Fysiognomi; men med Undtagelse af Grænsefloderne Sava og Donau ere alle Vandløb smaa og ikke sejlbare. Hovedfloden er den 120 Km. lange Morava, der opstaar af to Kildefloder, en vestlig og en østlig, af hvilke den første benævnes serbisk eller Goliska Morava og den anden bulgarsk eller Binatchka Morava. Morava og dens Kildefloder optage talrige Tilløb og afvande hele det mellemste og sydlige S. Direkte til Donau strømme Timok, Pek og Mlava, til Sava Kolubara og Drina. Paa Søer er S. nu meget fattig, og de, der findes, ere som Regel smaa Bjærgsøer. Tidligere have flere serbiske Dalstrøg været Indsøer, der dog for længst have udtømt

sig og efterladt deres Aflejringer paa Dalbunden. Endelig findes nogle lavvandede, delvis tilgroede Søer langs de sumpede Bredder af Sava og Donau. I disse Floder ligge et Par Smaasøer, der høre til S. Den vigtigste af dem er Tziganlija i Nærheden af Belgrad.

Klima. Skønt S. ligger i det sydlige Europa og paa samme Bredde som Toscana, har Landet ikke det varmt tempererede Middelhavsklima, men svarer nærmere til Mellemeuropa og i Særdeleshed til Sydtyskland. Ogsaa i klimatisk Henseende spiller Landets Skraanen mod Nord en Hovedrolle, idet det ved de dinariske Alper og det serbisk-makedonske Bjærgomraade er afspærret fra alle de varme Middelhavsvinde, medens det ligger aabent for alle Luftstrømninger fra Mellem- og Østeuropa. Inden for selve S. er der desuden en betydelig Forskel mellem Bjærgene, hvor Klimaet nærmest har et raat Præg, og de lavere Egne, der ere mildere. Endelig er der en Forskel mellum Vest- og Østserbien, saaledes at der Øst paa er en Tiltagen i Kulde. I Belgrad er Aarets Middeltemperatur $11,5^0$, Julis 23^0 og Januars 1^0. Middeltemperaturen for Vinteren er $0,2$, for Foraaret $11,2$, for Sommeren $20,8^0$ og for Efteraaret $11,5^0$. S. har følgelig et koldttempereret og udpræget fastlandsagtigt Klima, der paa Grund af Beliggenheden i en Egn, der er udsat for meget forskellige Vinde, kan veksle stærkt i de forskellige Aar. Om Vinteren blæser hyppigst Vinde fra Nordvest og Nordøst. Den første giver en stor Mængde Sne, hvorimod den sidste bringer Kulde med en klar Himmel. Der er imidlertid de Aar, da de fremherskende Vintervinde ere vestlige eller sydvestlige, og i saadanne Vintre er der lidt Sne, men Vejret er mildt og regnfuldt. I Alm. begynder Sneen at falde i Oktober. I Februar kan man allerede have enkelte milde Dage; men den ustadige Marts Maaned kan atter bringe stærk Kulde. Sommeren varer som Regel 7 Maaneder eller fra April til Oktober, og ogsaa den har to Typer. De fleste Aar ere Syd- og Sydvestvinde fremherskende, og Sommeren er varm med hyppige Tordenvejr og Regnskyl Andre Aar blæser Nordenvinden om Sommeren, og der indtræffer da en lang Periode med straalende klar Himmel og en Smule kølig Luft. Efteraaret med sin fremherskende tørre Nordøstvind er den behageligste Aarstid i S. Den aarlige Nedbør ligger mellem 60 og 80 Cm., hvoraf man regner 10 Cm. i Form af Sne. Den regnrigeste Aarstid er Foraaret. Gennemgaaende maa det serbiske Klima siges at være sundt, naar de sumpede Egne langs Sava og Donau fraregnes.

Plante- og Dyreverden. Ligesom Klimaet er S.'s Planteverden udpræget mellemeuropæisk. De uhyre Skove, der tidligere dækkede Landet, have lidt meget ved hensynsløs Hugst og Ødelæggelse, men dække dog endnu 35 p. Ct. af Landet. Og den Dag i Dag give Sumadija's Ege- og Bøgeskove Anledning til stor Svineavl. I alt har man i S. fundet ca. 2,500 Arter af Blomster- og Bladsporeplanter, af hvilke 120 ere endemiske. Og man kan i plantegeografisk Henseende sondre mellem 4 Provinser, af hvilke Sumadija udgør den ene, medens de 3 andre knytte sig til Sydkarpaterne, Vestbalkan og Østalperne. Sumadija er dog ikke noget meget selvstændigt Planteomraade, da det slutter sig nøje til Sydungarn og har næsten alle sine Arter fælles med dette Land. I Skovene er Egen, der optræder i 4 Arter (*Quercusconferta*, *pubescens*, *pedunculata* og *tzer*), langt fremherskende over Bøgen, og endnu mindre Rolle spille Naaletræerne. Hvor Skoven ikke trives, breder der sig som Regel udmærkede Græsgange. Balkan-Floraen dækker kun den sydøstlige Krog af Landet eller Stara og Suva Planina. Græslandet spiller ogsaa her en betydelig Rolle, men dens Skove af Bøg, Eg, Avnbøg og Ahorn ere for største Delen ryddede. I det karpatiske Omraade mod Øst og Nordøst ere de lavere Bjærgsider endnu dækkede af Ege- og Bøgeskove, medens Toppene ere beklædte med en Vegetation af Fjældurter og Buske som *Syringa vulgaris*. Hele den sydlige og vestlige Del af S. optages af Alpefloraen. Medens Naaletræerne i det øvrige S. have været ret sjældne, danne de her en egen Skovregion mellem Løvskoven og Alpegræsgangene. Særlig fremhæves en ejendommelig Varietet af Fyrren, der vokser paa Bjærgene ved Drina og af Serberne kaldes »Omornik«. S.'s Dyreliv har tidligere været rigt og rummet næsten alle europæiske Pattedyrformer. Som Følge af Afskovningen er Dyrebestanden dog i stærk Tilbagegang, og flere Arter ere uddøende. Dette gælder saaledes Bæveren, Lossen, Odderen samt Bjørnen, hvilken sidste nu kun kan træffes i de vestlige Egne. Derimod hjemsøges flere Egne endnu af Ulveflokke, og i ikke faa Bjærgskove lever der Vildsvin. Almindelige ere ligeledes Grævling, Ræv, Raadyr og Kronhjort samt for de nordlige Egnes Vedkommende Daadyr. Harer findes i stor Mængde. Af Fuglearter har S. omtrent $^3/_4$ af alle de europæiske. Særlig fremhæves et Par Gribbearter (*Gypaetus barbatus* og *Vultur monachus*) samt Urfugl og Agerhøns. Af Fiskearter har S. $^2/_3$ af Europa's samtlige ferske Vandes. Der nævnes Karper, Maller, Stør og Forel.

Befolkning. I Modsætning til de vesteuropæiske Lande, men i Lighed med flere andre Balkan-Stater har S. flere Mænd end Kvinder. 1900 fandtes der i Byerne 753 Kvinder for hver 1,000 Mænd, paa Landet 981 eller i Gennemsnit for hele S. 946. Bybefolkningen, der er forholdsvis ringe, udgjorde 1900 351,015 af 2,492,882. For øvrigt har den serbiske Befolkning i 19. Aarh. været i stærk Vækst. Ved Begyndelsen af Aarhundredet fandtes der ca. $^1/_2$ Mill. Indb. 1866 havde Fyrstendømmet S. 1,216,225 Indb., og 1880, efter at det var forøget med 4 Distrikter, 1,700,272. 1890 havde Kongeriget 2,161,961 Indb. Tilvæksten skyldes dels et betydeligt Fødselsoverskud, der 1900 udgjorde 46,738, 1895 39,492 og 1890 32,297, dels Indvandring. Fødslernes Antal var 1900 104,772, hvoriblandt der kun var 1,249 uægte, og Dødsfaldenes 58,034. Samme Aar blev der indgaaet 31,203 Ægteskaber. Indvandring er i særlig Grad sket fra de serbisktalende Nabolande. 1900 levede i S. 34,516 Personer, der vare fødte i det endnu tyrkiske Land Gammel S., 6,170 fra Montenegro og 6,026 fra Bosnien og Herzegovina. Desuden havde S. et meget betydeligt Element, der talte et fremmed Sprog eller bar Præget af en fremmed Nationalitet. Saaledes er hele den nordøstlige Del af Landet

mellem Donau og Timok beboet af Rumænere, der 1900 talte 89,873, og dernæst findes bl. a. 2,151 Albanesere, 1904 Grækere, 1,956 Ungarer, 7,494 Tyrker, 5,729 Jøder samt 46,148 Zigeunere. I religiøs Henseende er Hovedmassen eller 2,460,515 Græsk-ortodokse, og der findes kun 10,423 Romersk-katolske og 1,399 Protestanter. Dog bør nævnes, at foruden de i Landet bosatte Tyrker ere 11,689 Zigeunere Muhamedanere. Der er Trosfrihed i S.; men den græske Katolicisme er Statsreligion (se Serbisk Kirke). 1900 fandtes der i S. 614 Kirker, 53 Kapeller samt 52 Klostre. Oplysningen staar endnu lavt i S. til Trods for Regeringens Bestræbelser for at højne den offentlige Undervisning. Læse og skrive kunde 1900 423,433 Personer, og heraf vare 166,580 Byboere, men kun 71,642 vare Kvinder. Samme Aar fandtes 1,101 Primærskoler med 90,128 Elever, 11 Gymnasier, der besøgtes af 3,024 Elever, og som alle ere oprettede siden 1833, samt en 1838 oprettet Højskole med 415 studerende. Desuden fandtes der et Par højere Skoler for unge Piger, et teologisk Seminarium, en Handelsskole, en Landbrugsskole, der er stiftet 1882 i Kraljevo, samt en 1891 oprettet Skole for Vinavl og Gartneri i Bukova.

Agerbrug og Kvægavl. Skønt S.'s Jordbund er frugtbar, staar Agerbruget paa Grund af den ringe Kultur og de daarlige Metoder paa et lavt Trin. Saaledes er det endnu sjældent at gøde Jorden. Efter at Serberne havde frigjort sig fra Tyrkernes Herredømme, gik Jordens Besiddelse uden videre over til Brugerne eller til de serbiske Bønder. 1897 havde S. 322,505 Jordbesiddere, hvilket var 86 p. Ct. af samtlige Familieoverhoveder, og Jordloddernes Størrelse var som Regel mellem 4 og 12 Hekt. Samme Aar ejede den serbiske Stat 47,7 p. Ct. af Landets Areal, og dette Omraade var dels Skov, dels uopdyrket Land. Af de 52,3 p. Ct., der tilhøre private Ejere, ere 21,3 p. Ct. Agerland, 13,5 p. Ct. Eng- og Græsland, 1,4 p. Ct. Vinland, 2 p. Ct. Frugthaver, 10 p. Ct. Skov samt 4,1 p. Ct. Sump, Mose eller Sø. Høsten af Majs havde 1900 en Værdi af 30 Mill. Kr., af Hvede 18 Mill. Kr., af Rug 1 Mill., af Byg 3 Mill. og af Havre 2 Mill. Den største Del af Høsten forbruges i Landet; men der bliver dog en Del til Rest, og navnlig af Hvede er der Overskudsudførsel. Foruden Korn avler S. Bønner til en Værdi af 2 Mill. Kr., Sukkerroer til 10 Mill. Kr., Træfrugt til 21 Mill. Kr. samt Hør, Hamp, Køkkenurter, Vin og Tobak. Af Kartofler er Avlen meget ringe. Den serbiske Bondes daglige Kost er Majs og Bønner. Den vigtigste Træfrugt er Blommer, hvoraf der aarlig udføres en Mængde. Tobak dyrkes særlig mod Syd og Hør og Hamp i Morava-Dalen. Vinavlen er gaaet stærkt tilbage siden 1882, i hvilket Aar Vinstokkene angrebes af *Phylloxera*, men i de senere Aar er der atter Fremgang. Kvægavlen drives af alle Bønder i S., men paa Grund af daarlig Næring og Røgt ere de indfødte Kvægracer som Regel smaa og lidet frugtbare. En Fremgang er der dog at spore saavel i denne Henseende som med Hensyn til Jordens Dyrkning. Kvægbestanden var 1900 184,849 Heste, 956,661 Stkr. Hornkvæg, 6,929 Bøfler, 1,762 Æsler, 178 Muldyr, 959,580 Svin, 3,061,759 Faar, 432,067 Geder; der fandtes 3,722,145 Høns og 183,056 Bistader. I Gennemsnit udfører S. aarlig 1/4 Mill. Dyr, hvoraf ca. 110,000 Svin og ca. 60,000 Stkr. Hornkvæg. Den serbiske Hest er lille, men udholdende og behændig. Amindeligt er det dog at anvende Okser til Trækbrug. Silkeavlen er i Fremgang; men 1900 var Udbyttet dog endnu kun 54,000 Kr. De store Skove, der tidligere bredte sig over næsten hele S., ere i Løbet af 19. Aarh. blevne stærkt ryddede; men for at Afskovningen ikke skal drives for vidt, er al Skov nu kommen under Opsigt af Staten, ligesom denne har forbeholdt sig store Skovdomæner.

Bjærgværksdrift. S. er rigt paa nyttige Mineraler; men den serbiske Bjærgværksdrift, der er af ny Dato, staar endnu langt tilbage. Flere Steder findes Spor af ældre Drift, der i Oldtiden skyldtes Romerne, i Middelalderen Serberne og endelig Østerrigerne under deres korte Herredømme 1718—38. I Middelalderen var det dog i Virkeligheden Sachser, Venetianer og Ragusanere, der satte Driften i Gang; men Tyrkerne sørgede ikke for at holde den vedlige. Den ny serbiske Stat overlod for største Delen Udnyttelsen af Landets Malmrigdom til udenlandske Selskaber, der imidlertid langtfra alle have formaaet at indføre en rationel Drift. 1900 var det samlede Udbytte af S.'s Minedrift kun lidt over 1 1/2 Mill. Kr., og heraf falder ca. 1 Mill. Kr. paa Kul og Lignit, der udvindes ved Ćuprija og Krajina. Yderligere brydes Jærn og Kobber ved Majdanpek og Vranja samt Zink, Bly, Antimon og Arsenik. Fra 1849 har man udvundet en ringe Mængde Sølv og fra 1899 lidt Guld. Af Sten til Bygningsbrug har S. Overflod; men der produceres kun til eget Forbrug. Endelig har S. en Mængde Mineralkilder, af hvilke nogle staa i Ry hos Landets Beboere. Den varmeste er Kilden ved Vranja, der er 88,75°.

Industri og Handel. Industrien i S. er ubetydelig. Af Fabrikker findes kun nogle faa i Belgrad samt Klædefabrikken i Paratschin, Glaspusteriet i Jagodina og Statens Støberi i Kragujevac og Krudtværk i Stragari. Yderligere findes 10 Bryggerier og ca. 170 Møller. Derimod er Husindustrien af stor Vigtighed, da Befolkningen for en stor Del selv tilvirker de Varer, den forbruger. Der er endogsaa nogle af disse hjemmelavede Varer, der have naaet en ikke ringe Fuldkommenhed. Saaledes udmærke Tæpperne fra Pirot sig ved smagfulde Farver og Mønstre, og i flere Byer findes der Guldsmede, der tilvirke udmærkede Guld- og Sølvvarer. Handelen, der for den udenrigske Omsætnings Vedkommende koncentrerer sig i Belgrad, er i stadig Vækst. Og efter Aabningen af Banelinierne til Konstantinopel og Saloniki sker der desuden en livlig Transitomsætning over S. mellem Østerrig-Ungarn og Tyrkiet. For selve S. er Udførselen langt større end Indførselen paa Grund af det ringe Forbrug af fremmede Varer. 1902 udførtes Landbrugsprodukter for 16 Mill. Kr., Kvæg og Kvægprodukter for 28 1/2 Mill Kr. samt forskellige Næringsmidler for 2 Mill. Kr. Af alle andre Varer var der Overskudsindførsel. De vigtigste vare Kolonialvarer (for 2 1/4 Mill. Kr.), Bomuldsvarer (6 Mill. Kr.), Klædevarer (2 1/2 Mill. Kr.), Trævarer (1 3/4 Mill. Kr.), Metaller (3 3/4 Mill. Kr.), Maskiner (1 1/2

Mill. Kr.), Kemikalier (1½ Mill. Kr.), Papir (1 Mill. Kr.), Modevarer (2 Mill. Kr.) samt Glas og Fajance (2 Mill. Kr.). Den største Omsætning skete med Østerrig-Ungarn, til hvilket Land S. udførte for 42 Mill. Kr., og hvorfra det indførte for 18 Mill. Kr. Med Tyskland vare Udførsel og Indførsel henholdsvis 4 og 4½ Mill. Kr., med England 800,000 Kr. og 3½ Mill. Kr., med Belgien 2 Mill. Kr. og 400,000 Kr., med Tyrkiet 1 Mill. Kr. og 800,000 Kr., med Rumænien 1 Mill. Kr. og ¾ Mill. Kr., med Frankrig ½ Mill. og ¾ Mill. Kr., med Schweiz ¼ Mill. og 600,000 Kr., med Italien 100,000 Kr. og ¾ Mill. Kr. og med Bulgarien 600,000 Kr. og ¼ Mill. Kr. Den indenrigske Omsætning er ubetydelig. Den sker endnu for en meget væsentlig Del ved Markeder, hvoraf der afholdes 150 om Aaret i S.

Samfærdsel. De vigtigste Byer i S. ere nu forbundne ved gode Landeveje. Under det tyrkiske Herredømme blev Vejvæsenet forsømt, men den serbiske Regering gør meget derfor. S. har nu over 4,000 Km. Landevej, der boldes vedlige af Stat eller Distrikt, og desuden en Mængde kommunale Veje. Den ældste Landevej fører fra Belgrad til Pirot langs Morava og sender en Arm til Vranja. Den vedligeholdtes af Romere og Byzantinere som Militærvej og benyttedes af Korsfarerne og Tyrkerne. De eneste sejlbare Vandløb ere Sava og Donau. Trafikken besørges af et Par østerrig-ungarske Selskaber, et rumænsk og et serbisk, hvilket sidste er stiftet 1891. Den første Jærnbane i S. var Linien fra Belgrad til Nisch, der aabnedes 1884. Senere er fra Nisch ført Banelinier igennem til Konstantinopel og Saloniki. Ved Udgangen af 1902 havde S. 562 Km. Banelinie i Drift. Og desuden ere ca. 600 Km. projekterede. Største Delen er Statsbane, og kun en kortere Strækning tilhører et belgisk Selskab. Af Telegraflinier havde S. 1902 3,789 Km. med 145 Telegrafstationer. Der afsendtes 1,034,903 indenrigske Telegrammer og afsendtes eller modtoges 157,624 udenrigske. Telefonen er lidet brugt. Der findes kun den 1894 aabnede, 218 Km. lange Linie fra Belgrad til Nisch. Af Postkontorer fandtes 1902 129. Og der besørgedes i Indlandet 15 Mill. Breve samt ½ Mill. Pengebreve og Anvisninger med en Værdi af 120 Mill Kr., til og fra Udlandet henholdsvis 4,378,000 og 222,000 med en Værdi af 47 Mill. Kr., og endelig var til Transitbesørgelse 1,695,000 og 77,000 med 24 Mill. Kr.

Mønt, Maal og Vægt. S. har den latinske Møntkonventions Møntsystem. Ifølge Loven af 1878 er Møntenheden 1 Dinar, der er lig 1 frc. og deles i 100 Para. Der præges Guldstykker til 20 og 10 Dinarer, Sølvmønter til 5, 2, 1 og ½ Dinarer samt Kobbermønter til 10 og 5 Para. Den serbiske Nationalbank, hvis Grundkapital er 15 Mill. Kr., udsteder Banknoter til 100 og 50 Dinarer, der veksles med Guld, og til 10 Dinarer, der veksles med Sølv. I Maal og Vægt blev det metriske System 1875 indført som gældende jævnsides det ældre, og fra 1882 er det eneherskende. Tidligere anvendtes for Længdemaal 1 Arschin = 0,686 M. og den gammel-østerrigske Joch = 57,55 Ar, for Rummaal tyrkiske og gammel-østerrigske Maal som 1 Eimer, der deltes i 40 Oka og var lig 56,59 Lit., samt for Vægt 1 Tovar, der var lig 128 Kg. og deltes i 100 Oka å 4 Litra å 100 Drachmer. Den gamle Mønt var den tyrkiske Piaster à 40 Para. 5 Piaster udgjorde 1 Dinar.

Forfatning og Administration. Kongeriget S. er et konstitutionelt Monarki, der er arveligt i Mandslinien af Huset Karageorgevic. Da Huset Obrénovic ved Mordet paa Kong Alexander I 11. Juni 1903 var berøvet Tronen, blev Peter Karageorgevic 15. Juni 1903 valgt til Konge, og han antog Navnet Peter I. Kongen deler den lovgivende Magt med Folkerepræsentationen, men har alene den udøvende Magt, som han fuldbyrder gennem sine Ministre, der ere saavel Kongen som Folket ansvarlige. Folkerepræsentationen træder sammen hvert Aar og bestaar af to Kamre. I Tilfælde af Forfatningsændringer, Kongevalg e. 1. vælges en Forsamling med dobbelt Medlemstal. Senatet har 51 Medlemmer, hvoraf 30 ere kongevalgte paa Livstid, og Resten vælges af Folket paa 3 Aar. En Senator maa være over 40 Aar og have akademisk Dannelse. Deputeretkammeret (*Skupschtina*) bestaar af 160 Medlemmer, der vælges af Folket paa 3 Aar. Vælger er enhver 21-aarig Serber, der betaler mindst 15 Dinarer i direkte Skat, og valgbar er enhver, der er over 30 Aar og betaler mindst 60 Dinarer i Skat. Landets ovennævnte Distrikter deles i 625 Sogne, der hver har sin Forligsret, ligesom hvert Distrikt har sin Distriktsret. Næste Instans er Appellationsretten i Belgrad, og øverste er Kassations- og Højesteretten i Belgrad. Desuden har S. en Handelsret. Budgettet for 1903 viste en Indtægt paa 52 Mill. Kr. og en Udgift paa 54 Mill. Kr. Af Indtægterne vare ca. 17 Mill. Kr. direkte Skattepaalæg, 4¼ Mill. Kr. Toldindtægter, 3 Mill. Acciser, 3 Mill. Kr. Indtægt af Domænerne og 4¾ Mill. af Statsbanerne. Desuden tjente Staten 14¾ Mill. Kr. paa sine Monopoler paa Handelen med Tobak, Salt, Petroleum og Tændstikker. Af Udgifterne falde 13½ Mill. Kr. paa Militærvæsenet, og 14 Mill. gaa til Forrentning og Afdrag paa Statsgælden. Denne udgjorde 1903 ca. 309 Mill. Kr. Indtil 1876 havde S. ingen Statsgæld, og af de nuværende Laan gaar det ældste tilbage til 1881. Grundlaget for et serbisk Hærvæsen blev lagt 1862 ved Oprettelsen af en Folkehær i 2 Opbud paa 90,820 og 57,600 Mand. Svagheden ved denne Armé og særlig Mangelen paa uddannede Førere viste sig 1878 i Krigen med Tyrkerne og 1885 i den bulgarske Krig, hvorfor Reorganisationer vedtoges 1878 og 1886. Ifølge Loven af 1901 har S. almindelig Værnepligt, der begynder med 20 Aars Alderen. Mandskabet har 2-aarig Uddannelsestid, staar derefter 9 Aar i Reserven, 6 Aar i første Ban og 8 Aar yderligere i andet. Landet deles i 5 Militærdistrikter. Fredsstyrken talte 1902—°3 1,905 Officerer, 21,200 Underofficerer og menige, 4,846 Heste samt 192 Kanoner. I Krigstid skal S. kunne stille en regulær Armé paa 5 Divisioner med i alt 160,507 Mand. Desuden tæller første Ban 126,610 Mand og andet 66,005. Det serbiske Flag er rødt, blaat og hvidt i vandrette Striber med 4 gyldne Stjerner i det øverste røde Felt og med Rigsvaabenet i det blaa Midterfelt. Rigsvaabenet har paa rød Grund en hvid

Ørn, der paa Brystet bærer Landets tidligere Vaaben, et Sølvkors i et rødt Felt med 4 Fyrstaal (oprindelig Halvmaaner) i Hjørnerne.

(Litt.: F. Kanitz, »Serbien« [Leipzig 1868]; M. Miličević, *Kneževina Srbija* [Belgrad 1878]; H. Fuelek, »Das Königreich S.« [Leipzig 1889]; J. Zugović, »Geolog. Übersicht des Königreichs S.«, i »Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt« [Wien 1889]; J. Cvijić, *L'Epoque glaciaire dans la peninsule des Balkans* [Paris 1900]; J. Pančić, *Flore des environs de Belgrade* [Belgrad 1865]; samme, *Les Oiseaux de Serbie* [smst. 1867]; J. Georgevic, *Amphibies et reptiles de la Serbie* [smst. 1900]; i Anledning af Verdensudstillingen i Paris 1900 udkom D. J. Antula, *Revue générale des gisements métallifères en Serbie* [Paris 1900]; samme, *Industrie minière serbe* [smst. 1900]; L. R. Yovanović, *L'Agriculture en Serbie* [smst. 1900] samt et Par ubetitlede Pjecer *Les forets et la chasse en Serbie* og *Notice sur l'instruction publique en Serbie* [smst. 1900]; C. J. Jireček, »Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel« [Prag 1877]; *Annuaire statistique du royaume de Serbie* i [Belgrad]; »Generalkarte des Königreichs S. I : 200,000« [Wien 1893]; »Topogr. Karte von Königreich S.« [Belgrad 1893]; G. M. Stanojević, *La Serbie en images* [Belgrad 1900]; V. V. Rachitch, *Le royaume de Serbie* [Paris 1901]). *H. P. S.*

Historie.

I. Gammel Tid (ca. 600—ca. 1160). De slaviske Stammer, hvorfra det senere serbiske Folk er udsprunget, kom først i 7. Aarh. til deres nuværende Landomraade som de tyrkiske Avarers Forbundsfæller. Deres oprindelige Hjemsted synes at have været fælles med Kroaterne i det sydlige Galizien. For at knytte disse Stammer til sig overlod den byzantinske Kejser Heraclius dem Landet mellem Timok og Sava-Floden. Mod Kroaterne blev Zettina-Floden Grænse, men mod Vest udbredte Serberne sig snart over Avarernes Ruiner ud til Adriaterhavet. — De i fast afgrænsede Slægter *(zadruga)* inddelte Stammer (*pleme*) styredes hver for sig af en valgt Zupan. Under indbyrdes Krige lykkedes det Stammerne i Rascien (Raška), det nuværende Novibasar og Omegn, at blive de mægtigste. Ved Aar 900 var byzantinsk Kristendom bleven raadende i Folket, snart efter gjorde det bulgarske Rytterfolk Ende paa de serbiske Stammers Selvstændighed, og da Byzans kuede Bulgarien, fulgte de serbiske Lydlande med. I Kystlandet lykkedes det dog en Zupan, Stefan Voislav, at frigøre sig 1040; fra hans Stamland Zahumlie (senere Herzegovina) rejstes atter den serbiske Uafhængighed, men efter 100 Aars urolige og vaklende Ledelse bukkede det ny Rige under for Manuel Komnenos ca. 1160.

II. Nemanidernes Tid (1159—1371). Det svage Byzans formaaede dog ikke at fastholde disse vanskelig tilgængelige Bjærglande, og snart efter rejste en af Rascien's fire Zupaner, Stefan Nemania, sig til Oprør; han fordrev sine tre Brødre, slog den byzantinske Undsætningshær og forstod ved snildt at søge Forbundsfæller, snart i Ungarn, der dog derved fik en vis Lensherreret, snart i Bulgarien at fæste og udvide sin Magt over det hele Gammelserbien og tilgrænsende Egne. Hans Erobringstog standsedes dog omsider af Byzantinerne 1191. Særlig ved en ivrig Sammenslutning med det serbiske Præsteskab grundlagde Stefan sin Slægts Magt, og han blev Stamfader til Nemanidernes Herskerhus. Hans Æt udmærkede sig overhovedet ved stor, undertiden sygelig Fromhed, selv om flere af dens Medlemmer af politisk Nød vaklede mellem den østlige og vestlige Kirke; det serbiske Folk var jo selv delt mellem de to kristne Bekendelser. Denne stærke Kirkelighed var Grund til, at det bogomilske Trossamfund aldrig fik Lov at slaa Rod i S., saa stærkt det end var i de omliggende Lande. — Stefan trak sig tilbage 1196 og grundede med sin Søn Rastko, den senere hellige Sava, Klosteret Chilandar paa Athos, hvor serbisk Videnskabelighed i Middelalderen fik sit Hjemsted. En Strid mellem to af Stefan's Sønner endte med, at Tihomil sejrede, han kronedes af Paven og antog som alle af dette Herskerhus Navnet Stefan (στεφανος, Krone) 1221; samtidig opgav Ungarn sin Højhed over Landet. Da Korsfarerne 1204 erobrede Byzans, havde den serbiske Ærkebisp erklæret sig uafhængig af den græske Patriark; senere hen, efter 1345, kaldte Ærkebispen sig for serbisk Patriark. I Urosch I, Tihomil's Søn (1243—76), fik Landet en betydelig Hersker; under heldige Krige med Bulgarien tvang han en serbisk Fyrstesøn ind som Tsar over Bulgarien, men hans vidtflyvende Planer, der senere optoges af Duschan, sammen med Bulgarerne at knække Grækervælden og oprette et slavisk Kejserrige, endte med, at han blev slaaet og fortrængt af sin egen Søn, Dragutin, som dog snart efterfulgtes af sin Broder, Urosch II Milutin (1281—1321); han lagde Albanien under sit Scepter. Hans Efterfølger Urosch III, ogsaa kaldet Stefan Detschanski efter Klosteret Detschan, som han byggede Gud til Tak for Erobringen af Nisch, blev indespærret af sin egen Søn Duschan under Slægtsfejde og kort efter kvalt i sit Fængsel (1331). Kort før sit Fald naaede Serberriget sin højeste Glans, under Duschan Urosch IV (1331—55). Alle serbiske Lande undtagen Bosnien og Ragusa samledes under hans Styre. I Venskab med Bulgarerne søgte han nu at styrte Byzans. Han erobrede Makedonien og Epeiros, lod sig udraabe til »Tsar over Serber og Græker«, til Hovedstad valgte han Skoplie, og her kronedes han af Serbien's og Bulgarien's Kirkehøvdinge. Uden at bryde sig om den økumenske Forbandelse erobrede Duschan stadig mere af det byzantinske Rige, saa at i Europa sluttelig kun Saloniki, den trakiske Kyst og Konstantinopel vare i Kejserens Hænder; hele det gamle Hellas kom under serbisk Højhed. Tyrkernes truende Magt og begyndende Indfald i Europa gjorde, at alle Folkeslag flokkedes om den tapre Serberkonge. Duschan var Maalet nær; han tilbød nu Paven at gaa over til hans Kirke, mod at blive udnævnt til Capitano for alle Østens Kristne, men pludselig døde han. Hans svage Søn Urosch V (1356—71) formaaede ikke at løfte Arven. Han brødes itu mod Vasallernes Uafhængighedsstræben, i Kirkestriden med Byzans og ved Tyrkestormen. Hans Lensmand Vukaschin i Prizeren tog Ledelsen i

sin Haand, efter at de sydlige Landsdele havde løsrevet sig; men i Slaget ved Maritsa mod Tyrkerne bleve Vukaschin og hans Brødre dræbte og hans Hær opreven 1371.

III. Kampen mod Tyrkerne og Underkuelsen (1371—1804). Sammen med Bosnien's Ban Tvrtko I optog nu Arvingen til Nemanidernes Rige Fyrst Lazar Chrebelanović Kampen mod den frygtelige Fjende; 1387 sejrede de, men to Aar efter brød Sultan Murad I frem med en vældig Hær, og S.'s Skæbne besegledes paa Kosovopole (Solsortemarken) 15. Juni 1389. Miloš̌ch Obilić dræbte vel Murad, men Tyrkerne sejrede, oprev den serbiske Hær, ihjelsloge de stolteste Riddere, fangede Lazar og henrettede ham. Den ny Sulian overgav Lazar's Søn Stefan hans Faders Lande som tributpligtigt Militærlen, og i Slaget ved Nicopolis var det Stefan, der skaffede Tyrkerne Sejren mod Ungarn. — Slægten Brånkovic blev efter Stefan's Død 1427 Førerne for den hendøende serbiske Modstand. Underligt nok forbander Folkevisen Slægtens Ældste, Vuk Bránković, der »forrædersk flyede fra Kosovo-Slaget«. Han synes dog derved at have sparet sin og Slægtens Kraft til senere Kampe. Endnu i over 30 Aar værgede Juri og hans Søn Lazar Brånkovic Landet mod at blive inddraget under Sultanernes personlige Magt, i aaben Krig mod Lensherren; men Konstantinopel's Fald 1453 gav Sultanen fri Hænder, 1458 døde Juri, og Aaret efter trængte Tyrkerne ind, og S. forvandledes til et Pashalyk, en ren tyrkisk Provins 1459. — Fire Aar efter fik Bosnien samme Skæbne. Kun det fattige, afsides Chlum under Stefan Vukšić holdt sig som Len. Stefan lod sig kalde Herceg = Hertug, deraf Herzegovina = det hertugelige Land. Først 1482 faldt dette Land. Zeta (Montenegro) stod endnu nogen Tid som Vasalstat af Venezia, der tog Havnen ved Cattaro (Kotor) i varig Besiddelse. Ivan Stefanović Crnojević holdt sig i Bjærgene og gjorde Cetinje til Hovedstad, men 1499 bleve Tyrkerne, om end for en kort Tid, Herrer her. Dermed vare alle serbiske Lande i Sultanens Magt. Men intet Øjeblik har den serbiske Folkeaand opgivet Modstanden mod Fremmedvældet, selv i de mørkeste Tider. At det serbiske Folk med saa liden Begejstring og Opofrelse saa Ungarn's Kampe mod Tyrkerne, laa mest i det ungarske Herredømmes snævert katolske Sind. — Med Ungarn's Fald 1526 lukkedes alle Sunde. Serberne bleve en ringeagtet, retsløs og vaabenløs tyrkisk *ra'j'et*, store Dele af Jorden bleve tyrkisk *timar*, forpagtet ud til serbiske Bønder. Pashaen i Belgrad, der efter 1403 var bleven en serbisk By og Hovedstad, var Landets øverste Herre, rundt om ved Smaabyerne byggedes Fæstninger, tyrkiske Janitshar'er bleve bosatte i Landet. Kun Kirke og Folkesang blev de Mure, bag hvilke Folket levede sit eget Liv. Indtil de sidste Tider har det osmanniske Herredømme skaanet de undertvungnes indre Nationsliv, af politisk Storsind og fordi man manglede Forstaaelse af, at der derfra kunde lure en Fare for Magthaveren. Naar Uretfærdighed, tøjlesløs Vold eller Udsugelse fik de i undertrykte til at tabe Taalmodigheden, søgte de i at redde sig ved Udvandring; store Dele af Sydungarn — Syrmien — befolkedes af Serber, Brankovič'erne toge serbisk befolkede Lande i Len af Stefans Kronen, paa den Vis opstod ogsaa >Militærgrænsen«. Særlig efter Krige mellem Tyrkiet og det habsburgske Hus lede Serberne skrækkelig, og umiddelbart før og efter saadanne udvandrede Tusinder af Smaafolk af Angest for tyrkiske Rædsler. Den sidste store Udvandring skete 1690 med Kejser Leopold's Tilladelse. Det var 40,000 serbiske Familier fra Gammelserbien med Patriarken selv, Arseni, i Spidsen, der, plagede og pinte af muhamedanske Albanesere, brøde op og bosatte sig i Slavonien omkring det herlige Frusskagora. Følgen for Nationen var dog kun sørgelig. Patriarkatet i Ipek ophævedes, det gamle Land, S.'s Stamland, gik tabt til Albaneserne, og de udvandredes Skæbne i Østerrig blev tung. Deres politiske og nationale Tilværelse blev en Bold mellem Wien og Pest. Hverken formaaede Serberne at købe sig Fred ved at støtte Wienerhoffet mod Magyarerne og heller ikke ved at love at indgaa som Del af Ungarn mod at beholde eget indre Styre. Omsider lykkedes det dog Pesterdiplomaterne at faa Kejseren til at overlade dem det serbiske Land mod at give Befolkningen de Rettigheder, der ikke strede mod Ungarn's Grundlove, men dermed vare Serberne paa Naade og Unaade i Magyarernes Hænder. En stor Mængde udvandrede siden til Rusland, mellem Očako og Kijev (ca. 100,000). Et nyt Forsøg paa en Storudvandring fra Ipek 1737 mislykkedes, og mange Tusinde ulykkelige myrdedes af Albaneserne paa Vejen.

Alligevel vare Østerrig's stadig heldigere Krige mod det svækkede Tyrki en bestandig Opmuntring for det trælbundne S., og Landsmændene hinsides Sava og Donau bleve en aandelig Støtte for den kuede *ra'jet* i det tyrkiske Land, senere hen gode Kampfæller og Hjælpere i Frihedsværket.

IV. Tyrkeaaget afkastes (1804—30). I Slutn. af 18. Aarh. herskede der uhyggelig opløste Forhold i det tyrkiske Sultanat. Pashaerne i Provinserne viste stigende Ulydighed eller trodsede aabent Herskeren. De hjemsendte Hære vilde ikke aflevere Vaabnene, men sloge sig sammen i Røverbander og brændte og plyndrede. Den faste Soldateske, Janitsharerne, blev i sin Egenraadighed truende, i store Dele af Asien lammede de mægtige Derebeger Sultanens Vilje. I S. myrdedes Pashaen af de oprørske Janitsharer, deres Førere, de fire saakaldte Dahi'er delte Landet, og for at styrke deres Magt begyndte de nu et sandt Rædselsherredømme. Rundt om i de serbiske Landsbyer tog hver Dahi i sin Landsdel fat paa at skære Hovedet af alle de Mænd, hvis Stilling, Navn og Formue gav dem Anseelse blandt de Kristne. Da rejste der sig et Forbitreisens Skrig fra de undertrykte. I Skarer flygtede de vaabenføre ud i Skovene (Sumadia), her traf de disse utøjlede, fortvivlede Haiduker, den Slags politiske Fribyttere, som Tyrkedømmet stadig affødte, fredløse, forfulgte Kristne, der havde taget »Skoven til Mor« (Suma mi mati) og kæmpede ensomt mod Magthaverne, til de fandt Døden. Indflydelsesrige Mænd, Knezer, besluttede nu herude at rejse et Oprør mod Voldsstyret. Af deres Midte udvalgte man Svinehandleren Karadjórdje (Sorte-Georg) til Fører 1804.

Først sammen med Pashaen af Bosnien og paa Sultanens Side gøre de serbiske Bønder Ende paa Dahi'ernes Magt, de henrettes alle fire; men da Sultanen nu forlanger Serbernes Afvæbning, fordre de andre Sikkerheder for Fremtiden, det nægtes dem, og nu vende de Vaabnene mod Tyrkedømmet selv. Til Trods for indre Avind og Splittelse mellem Knezerne lykkedes det i modige Kampe Karadjordje at drive Tyrkerne ud af Landet, kraftig hjulpen af den russiske Politik; 1806 førte Russerne deres Hær mod Sultanen, og Serberne sluttede sig til dem. Ingen anden af Europas Stater hjalp det serbiske Folk i den haarde Kamp, ja Napoleon var det ligefrem fjendtlig, og Østerrig, der frygtede en russisk Vasalstat i et frit S., saa uvillig paa Kampen. Værst af alt var det at bilægge de indre Fejder mellem Førerne. Da erindredes en gammel Sæd fra det fri S. Ved Foraarstide 1807 sammenkaldtes i Borak en Skupschtina af alle ansete Æthøvdinger. Denne Forsamling udnævnte et Senat (*savet*), og desuden dannedes et øverste Raad for den udøvende Magt; her fik fire Sæde: Karadjordje, Mláden Milovánović, Ivan Júgović og Milos Obrénovic. Under stadig Krig med vekslende Udfald hævdede dog Serberne deres Land, og da Russerne tvungne ved Napoleon's Indfald 1812 sluttede Fred med Sultanen, indrømmedes der S. indre Selvstændighed og Amnesti for Oprøret [Bukarest 1812]. Benyttende sig af Rusland's egen Nød søgte Sultan Mahmud at gøre det af med den serbiske Frihed, han forlangte Vaabnene udleverede, og da dette nægtedes, rykkede en mægtig Armé ind i Landet. Efter kort Modstand fortvivlede Karadjordje og de fleste andre Førere, de flygtede over Grænsen til Østerrig, og Landet faldt helt i Tyrkehaand paa ny. Frygtelige Grusomheder beseglede S.'s Nederlag 1813. — Som Mægler mellem den ny Pasha i Belgrad og det atter kuede Folk var Milos Obrénović ene af alle Førerne bleven i Landet, men snart indsaa han, at kun ved Vaaben var det muligt at skaffe sig Ret, og 1815 rejste han Folket til nyt Oprør. Ængstet ved Milos'es glimrende Sejre ved Pozarevac, Ljubić og Dublje og ved russiske Trusler sikrede Mahmud paa ny S.'s indre Frihed. Sin Fyrstestilling, som Sultanen 1820 havde indrømmet Milos, brugte denne baade som Statsmand og Kriger udmærkede Mand til at faa sit Folks Rettigheder udvidede, trods alle skammelige tyrkiske Intriger. 1826 sluttedes et Forlig i Akjerman, hvor det fastsattes, at S. for Fremtiden skulde betale den tyrkiske Tribut i en vedtagen Sum, og at de tyrkiske Timarlik'er (jordbesiddelser) skulde udløses af den serbiske Regering og ingen Muhamedanere uden for Fæstningerne, der forbleve i tyrkisk Haand, bo i Landet. Disse Løfter traadte dog først ud i Livet, da Sultanen blev tvungen dertil af Rusland ved Freden i Adrianopel 1829. Aaret efter udstedtes den Sultanskrivelse, *Hatt-i-humajun*, hvorpaa S.'s Selvstyre støttedes. Fyrsteværdigheden erklæredes arvelig i Obrénović'ernes Slægt. Landet mellem Donau, Drina og Timok-Floden, i Syd begrænset af Morava, i alt henved 40,000 • Km. fik Autonomi. Det var det gamle Pashalyk Belgrad.

V. Det autonome S. (1830—78). Milos Obrénovic, hvis Herredømme udadtil bragte Folket saa store Goder, at han med Rette hædres med Tilnavnet: den Store, var indadtil i sit hele Styresæt som en tyrkisk Pasha. Vel gavnedes Landet ved Vejbygning, der aabnedes Skoler og Hospitaler, oprettedes Domstole, men lunefuld Strenghed og haard Skatteudkrævning trykkede. Han havde ingen Øre for det kristne Folk ud over sit lille Lands Grænser, vilde ingen Raad modtage, stødte alle fra sig og fremkaldte til sidst en voksende Misstemning hos hans gamle Kampfæller, de øvrige Slægtshøvdinger. Allerede 1817 havde han paa Pashaens Befaling, men sikkert i Samstemning med ham, ladet Karadjordje dræbe, da denne søgte ned til sit Land igen. Dette Drab af S.'s første Frihedskæmpe havde sat ondt Blod. Man tvang ham omsider til at sammenkalde en Skupschtina, der vedtog en friere Forfatning og fastsatte Skatterne 1835. Men efter en Rejse til Stambul, hvor Sultanen havde hædret ham, trodsede han paa ny, han maatte dog snart overlade sit Senat alt Lovgivningsarbejde. Paa Rusland's Anmodning foreslog nu Porten Milos en Forfatning, der berøvede Fyrsten næsten al Magt og i indre Tvister gav Sultanen Ret til at raade; men Milos vægrede sig ved at underskrive og nedlagde Styret til Fordel for sin Søn Milan 1839. Milan døde dog straks efter, og den yngre Søn, Michael, blev 17 Aar gl. udnævnt til Fyrste i S.; efter tre Aars Forløb maatte Michael give tabt over for sine Fjender, særlig Vučic, der aabent æggede til Oprør og støttede Karadjordje's Søn i hans Tronkrav. Til sidst udbrød en Revolte, fordi Fyrst Michael ikke vovede at hjæipe den mishandlede *rajet* i Bosnien; efter en kort Kamp gav han tabt og nedlagde Styret 1842. Vučić blev Militærhøvding. Den sammentraadte Skupschtina udraabte nu Karadjordje's Søn Alexander til S.'s Fyrste. Efter Modstand fra Rusland's Side blev han anerkendt af Tyrkiet, fordi han støttedes ivrig af Østerrig, og Sultanen dermed mente paa ny at have faaet Ret til at bestemme, hvem der skulde være Fyrste i S. S. bevarede klogt sin Neutralitet under de stammebeslægtede Kroaters og Serbers Kamp mod den magyariske Revolution 1848—49, og trods Rusland's Forestillinger forblev S. stille under Krim-Krigen. Ved Freden i Paris 1856 traadte nu Magternes Protektorat i Stedet for Rusland's alene. Men lidt efter lidt steg Forbitrelsen mod Alexander's Styre, der var aldeles i den østerrigske Regerings Hænder, kun dens Venner fik Stillinger. En heftig Strid mellem Fyrsten og Folkets Flertal udbrød; en indkaldt Skupschtina udstedte en yderst demokratisk Valglov, hvorved denne Forsamling fra at bestaa af de store Familiers Overhoveder og et fastsat Antal Sogneforstandere efter Knezernes fri Valg skulde blive en af almindelig Valgret udgaaet Forsamling. Da et nedsat Velfærdsudvalg frygtede for, at Fyrsten pønsede paa at sprænge Skupschtinaen ved Tyrkernes Hjælp, erklærede det Alexander for afsat. Han flygtede til Tyrkerne i Citadellet. Den gamle Fyrst Milos kaldtes tilbage 1858. — Trods Østerrig's og Tyrkiet's Modstand, hjulpen af Rusland bleve Obrénović'erne atter Landets Herrer. Efter Miloš'es

Død 26. Septbr. 1860 kom Michael for anden Gang paa Tronen. De stadige Stridigheder mellem den serbiske Byalmue og Tyrkerne i de otte Citadeller førte til et uforsvarligt Bombardement af Belgrad, og det lykkedes nu Michael med Rusland's og Frankrig's Hjælp at faa alle Fæstningerne rømmede 1867. I sine sidste Regeringsaar syntes Michael at give efter for det stigende Folkeønske, Krig mod Tyrkerne for at udfri de endnu underkuede serbiske Stammefæller; men da myrdedes han af en vistnok underkøbt Bande, hvis Traade aldrig bleve klart udredte, 1868. Under Formynderskab af Ristid og andre blev nu den 14-aarige Milan Fyrste, det var en Farbroders Sønnesøn af Michael. Der vedtoges nu i Kragujevac en Forfatning, hvorefter Fyrsten fik Ret til at vælge en Tredjedel af Ombudene, de to Tredjedele skulde derimod vælges af alle skattepligtige over 30 Aar. Rigsdagen skulde sammenkaldes hvert 3. Aar (1869). Milan blev myndig 1872. 1876 erklærede endelig S. Tyrkiet Krig for at støtte de Kristnes Rejsning i Bosnien og Herzegovina, men S. blev hurtig besejret og tvungen til Fred. Da Rusland nu Aaret efter greb ind, sluttede S. Forbund med dette Land og aabnede Krigen paa ny, og under store Ofre af Liv og Penge lykkedes det at erobre Nis, Pirot, Vranja og Omegn. Trods Rusland's Modstand, der ikke ønskede S. større, lykkedes det dog S. paa Kongressen i Berlin 1878 at faa en Landudvidelse paa 11,000 □Km. Desuden løstes S. af sit Tributforhold til Tyrkiet, det sidste tyrkiske Flag paa en 0 i Donau forsvandt. — S. var et selvstændigt Rige.

VI. Det uafhængige S. — Efter 1878. Skæbnesvanger for S.'s Politik blev den østerrig-ungarske Okkupation af Bosnien og Herzegovina. Derved svandt Haabet om en snarlig Genforening af alle Serber. I Landet fremstod klart to Partier, de Liberal-konservative, hvis Statskløgt ledte til at føre østerrigskvenlig Politik, og et radikalt, der var russisk venlig og let fandt Støtte i det ortodokse, slaviske Bondefolk. 1882 ophøjede Skupschtinaen S. til et Kongerige. Efter en slet ledet og uheldig Krig mod det unge Fyrstendømme Bulgarien 1885 for at standse dettes Udvidelsestrang opstod der Rivninger i den kongelige Familie, hvor den russiskfødte Dronning Nathalie kom i Strid med Kongen og hans østerrigskvenlige Politik; Landets store Flertal, de Radikale, vare forbitrede, og Milan nedlagde nu Styret og rejste bort mod at faa en stor Sum Penge, efter dog først at have medvirket til en yderst demokratisk Forfatnings Vedtagelse, Jan. 1889. I Spidsen for den 12-aarige Kong Alexander's Regentskab stod den gamle Jovan Ristic, der paa Trods af Skupschtinaen ledede Landet i konservativ Aand. Støttet af de misfornøjede Radikale erklærede Alexander sig pludselig myndig 1893 og overgav Regeringen til de Radikale, der fik et mægtigt Flertal ved Valgene. Imidlertid vendte Kong Milan hjem efter at have bortødslet sin Formue, 1894, understøttede de styrtede Ministre og Liberale, ophævede Forfatningen af 1889 og genindførte ved Statskup den mindre fri af 1869. — Milan slog sig nu ned i S. som Hærens Generalissimus, tumlede efter egennyttige Luner med Partier og Konge, idet han støttede sig til Østerrig. Der besluttedes et Giftermaal mellem Alexander og en østerrigsk Ærkehertuginde; men den unge Konge krydsede disse Planer, ved russisk Hjælp styrtede han Faderens Ministerium, tvang denne til Flugt (kort efter døde Milan 1901) og fik Tsarens Bifald til sit Giftermaal med en serbisk Kvinde, Draga Lunievitsa, Aug. 1900. De Radikale fik Magten, og en yderst fri Forfatning vedtoges, men Dronningen fik i stigende Grad Magten over den legemlig svage, sløvede Konge. Under Forsøget paa at gøre Dronningens Broder til Tronarving mishandledes Landets Forfatning og Love, ja gjordes Statskup, privat Gæld dækkedes af Statskassen, skammelige Fængslinger og Domfældelser foregik, det radikale Parti ophørte at tage Del i det politiske Liv. Da gjorde en Officerssammensværgelse brat Ende paa Tilstanden. Natten mellem 10.—11. Juni 1903 dræbtes Kongen, Dronningen, hendes Broder og deres nærmeste Tilhængere. En hastig sammenkaldt Skupschtina erklærede Peter Karadjordjević for S.'s Konge, og Forfatningen af Jan. 1889 blev genindført. Rusland's og Østerrig's Kejsere lykønskede Karadjordje's Sønnesøn, og denne, en Svigersøn af Montenegro's Fyrste, modtog Valget.

Det serbiske Folk har, standset i Vest af Bosnien's Okkupation, søgt at tilfredsstille sin Storhedstrang ved serbisk Propaganda i Makedonien; derved er Bitterheden mellem S. og Bulgarien stadig stor. (Litt.: Kilder til S.'s Historie have Safarik, Miklosich, Daničić, Bogišić o. a. udgivet. — I Tidsskrifterne: »Glasnik«, »Glas«, »Rad« findes meget. Akademiet i Belgrad har i »Spomenik« udgivet en Del [34 Bd. til 1900]. L. Ranke, »Die serbische Revolution« [Berlin 1844; ny Udg. Leipzig 1879]; Rob. Cyprien, *Les Slaves de Turquie* [2 Bd., Paris 1852]; Nil Popof, *Srbija i Rossija* [Beograd 1870]; M. Drinof, »Vselenie Slovian na balkanskom poluostrové« [russ., Moskva 1873]; C. J. Jireček, »Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters« [Prag 1879]; B. V. Kallåy, »Die Geschichte der Serben« [Budapest 1878; overs. fra Ungarsk]; Milan Milićević, *Pomenik* [Skildringer af berømte Serbere i nyere Tid; Beograd 1888]; Wadan, Georgievič, *La Serbie au congrès de Berlin* [Paris]; Kovadevid og Jovanović, *Histoire du peuple serbe* [*moyen-âge*] [Belgrad 1896]; V. Rachitch, *Le royaume de Serbie* [Paris 1901]; J. Reinach, *La Serbie et le Monténégro* [Paris 1876]; for de seneste Tider, A. Barre, en Række Artikler i »L'Européen 1902—03«). *A. M. B*

Serbien, Gammel-, hyppig anvendt Benævnelse for den Del af det tyrkiske Vilajet Kossovo (s. d.), der ligger umiddelbart S. f. Kongeriget Serbien og for største Delen beboes af Serber. Før 1455 udgjorde det en Del af det gamle serbiske Rige. Gammel-S. omfatter Kossovo-Sletten, og den vigtigste By er Prisrend. *H. P. S.*

Serbisk Kirke. Denne er en Afdeling af den græsk-katolske Kirke, men selvstændig i sin Styrelse. Den øverste Embedsmand er en Metropolit, som bor i Belgrad. Han har atter Biskopper under sig. Serberne i Ungarn og Kroatien have deres egen selvstændige Kirke og ligeledes Serberne i Montenegro. *A. Th. J.*

Serbisk Sprog og Litteratur. Serbisk tales af 6—7 Mill. Mennesker i Kongeriget Serbien, Bosnien, Herzegovina, Dalmatien, det sydøstlige Kroatien, Slavonien, Syrmien og en Del af Banatet. Sprogomraadet begrænses af Slovensk, Magyarisk, Rumænsk, Bulgarsk, Albanesisk og Adriaterhavet. Udenfor findes enkelte mindre Sprogøer i det sydlige Ungarn og i Banatet. En lille serbisk Befolkning findes mellem Bulgarere og Albanesere i det saakaldte Gammel-Serbien og i Rusland i Guvernementet Cherson, indvandret midt i 18. Aarh. Det serbiske Sprog, der sammen med Slovensk og Bulgarsk danner den sydlige Gruppe af de slaviske Sprog (s. d.), tales i flere Dialekter, der betegnes paa forskellig Maade. Efter Udtalen af Ordet »hvad« deles de i de štokaviske (štakaviske) Dialekter, der omfatte Montenegro, Herzegovina, Bosnien, Serbien og Slavonien, de tšakaviske, Kystdialekterne, som ere af ældre Præg end de andre og bl. a. have bevaret den oprindelige Accentuation, og de kajkaviske mod Nordvest, omkring Agram, som dog rent sproglig set snarere høre ind under Slovensk. En anden Inddeling efter Udviklingen af den oldslaviske Lyd é er: Ikavisk mod Vest (oldsl. rěčĭ hedder her rič), Jekavisk Øst derfor (oldsl. rěčĭ = riječ) og Ekavisk Øst derfor igen (oldsl. rěčĭ = reč). Grænserne ere ikke skarpe (der findes jekaviske og ekaviske Omraader inden for Ikavisk), og den hele Inddeling er lige saa lidt som den førstnævnte synderlig værdifuld. En nøjere Undersøgelse af de sydslaviske Dialekter er begyndt af Wien-Akademiet. I sin specielt herzegovinske Form er den jekaviske Dialekt blevet Skriftsprog for hele det serbiske Omraade. Det skrives enten med latinsk Alfabet (af den romersk-katolske Befolkning mod Vest) og kaldes saa Kroatisk (hrvatski), eller med det kyrilliske (af de græsk-katolske mod Øst) og kaldes saa Serbisk (srpski). Ofte anvendes Betegnelsen Serbo-Kroatisk ell. Kroato-Serbisk. I Bosnien siges bosnianski, i Herzegovina hercegovatski. En tidligere litterær Betegnelse var Illyrisk eller Sydslavisk. — I det latinske Alfabet anvendes foruden de almindelige Tegn følgende: c (omtr. som *tj* i dansk »tjene«), č (som eng. *ch*), dj, gj (omtr. som *dj*), d z (som eng. *j*), s (som eng. *sk*), *z* (som fr. *j*), c (som *ts*). Det kyrilliske Alfabet er suppleret med forskellige Tegn, navnlig *j*. Sprogets vigtigste Ejendommeligheder i Forhold til Oldslavisk og de andre slaviske Sprog ere følgende: Den oprindelige Accent er rykket en Stavelse frem mod Ordenes Begyndelse, saa at intet serbisk Ord har Accent paa sidste Stavelse, f. Eks. žèna, Kvinde (russ. žená), dúša, Sjæl (russ. dušá) med henholdsvis kort og lang Trykstavelse og stigende Tonefald. En oprindelig accentueret første Stavelse har bevaret Accenten, men saaledes, at Tonefaldet er synkende og kort og lang Vokal adskilles, f. Eks. nĕbo, Himmel (russ. nébo), vrân, Ravn (russ. vóron). De oldslaviske Nasalvokaler ere opgivne, f. Eks. sûd, Fad (polsk sąd), jézik, Sprog (polsk język, Vokalen 61 (*y*) er falden sammen med *i*: bĭti, slaa, og bĭti, at være (russ. bit' og byt'). Ved Vokalbortfald er i mange Tilfælde, som i Tschekkisk, *r* blevet stavelsedannende (udtalt med Tungespidsen: prst, Finger [oldsl. pristŭ, russ. perst], trn, Torn, [oldsl. trŭnŭ, bulg. tran], crn, sort [Crnagora = Montenegro], srpski, serbisk). Foran Konsonant og i Udlyd er *l* vokaliseret til o: Biograd, Belgrad, seoski adj. til selo, Landsby, citao sam, jeg har læst, Fem. čitala sam; i visse Tilfælde *u*: dužan, skyldig (oldsl. dlŭžĭnŭ, russ. dolžen). De oldslaviske Vokaler u og ı ere, hvis de ikke ere faldne bort, begge blevne til *a*: dân, Dag (oldsl. dini, russ. den'), dâžd, Regn (oldsl. duzdi, russ. dožd'); *a* indskydes i Konsonantgrupper, f. Eks. jesam, jeg er (oldsl. jesmĭ), sedam, 7 (oldsl. sedmĭ), ogsaa i Fremmedord: porat, Havn, Genit. porta, hvorved Sproget faar et ejendommeligt Præg i Modsætning til andre slaviske Sprog. I Deklinationen ere de 7 Kasus bevarede; Total er forsvundet; i Flertal ere Dativ, Lokativ og Instrumentalis faldne sammen, og Genetiv har i de fleste Tilfælde faaet Endelsen *-a*. I Verbalbøjningen er Total ligeledes tabt; 1. Pers. Præsens har overalt med Undtagelse af mogu, jeg kan, hoću, cu, jeg vil, faaet Endelsen *-m* fra Verber som jesam: pletēm, jeg fletter (oldsl. pleta), nosım, jeg bærer (oldsl. nošą), znam, jeg ved (oldsl. znają). Imperfektum er bevaret. Futurum dannes som i de øvrige Balkansprog ved Hjælpeverbet »at ville«: hocu dati, »jeg vil give« eller da-ću (russ. derimod dam, opr. Præs.); i visse Bisætninger anvendes dog Præsens som i Russisk. Grundlaget for Ordforraadet er det samme som i de øvrige slaviske Sprog. Ved Siden deraf findes der ikke faa Laaneord fra de Sprog, som Serbisk har været i Berøring med, bortset fra almindelige Kulturord. Navnlig har Tyrkisk i temmelig høj Grad præget serbisk Ordforraad paa samme Maade som de andre Balkan-Sprogs. Ord som kula, Taarn, top, Kanon, fildžan, Skaal, han, Værtshus, ćoban, Hyrde ere tyrkiske. Tillige kunne forskellige tyrkiske Suffikser føjes til baade ægte serbiske Ord og Laaneord fra andre Sprog, f. Eks. -dži i govordžija, snakkesalig Person, larmadžija, Urostifter. Tyrkiske Verber ere som i Bulgarsk og Albanesisk optagne i Aoristformen + *s* fra græsk Aorist, f. Eks. bojadisati, at farve, af tyrk. bojamaq. Nygræsk har ogsaa indvirket betydelig, f. Eks. krevet, Seng (nygræ. κρεββάτι), kaludjer, Munk (καλόγερος), trpeza, Bord (τράπεζα), putir, Bæger (ποτήρι), ćeramida, Teglsten (κεραμίδα), hiljada, 1,000 (χιλιάδα), more, hej! (μωρέ). Italienske Ord ere f. Eks. porat, Havn (ital. *porto*), faliti, mangle (*fallire*), kuštati, koste (*costare*), larma, bestija o. s. v. Fra Magyarisk er optaget enkelte Ord som astal, Bord (magyar. asztal, opr. slav. stol — serb. sto). Endelig findes ogsaa enkelte tyske Ord, f. Eks. krumpir, Kartoffel (Grundbirne).

(Litt.: E. Muža, »Praktische Grammatik der serbo-kroatischen Sprache« og »Praktische Gr. der kroatischen Spr.« [Wien] (Hartleben); Vuk Stefanović Karadžić, *Srpska gramatika* [1818]; Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata* [Wien 1867]; Novaković, *Srpska gramatika* [Belgrad 1895] (Skolebog); Daničić, *Srpska sintaksa* I [1858]; samme, *Osnove srpskoga jezyka*, Grundtræk af det serbiske Sprog [Belgrad 1876]; samme, *Oblici srpskoga i hrvatskoga jezyka*, Formlære [Agram 1883].

Ordbøger: Vuk Stef. Karadzic, *Lexicon serbico-germanico-latinum* (2. Opl., Wien 1852, 3. Opl., Belgrad 1900); *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* [Agram 1880 ff.] (udg. af Akademiet, meget bredt anlagt, omfatter kun Sproget til 1850); Filopović, »Neues Wörterb. der chroat. u. serb. Sprache« [Agram 1875]; Popović, »Serb.-deutsches Wörterb.« [2. Opl., 1895] og »Deutsch-serb. Wörterb.« [1886]. Sproghistorie: Miklosich, »Vergl. Gramm. der slav. Sprachen« I—IV; Jagić, *Gramatika jezika hrvatskoga* I, Lydlære [Agram 1864]; Danicic, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika*, Formlære [Belgrad 1874]).

De ældste Sprogmindesmærker paa Serbisk ere en Række Dokumenter, Forordninger o. l., der kunne følges tilbage til 980, men som kun frembyde sprog- og kulturhistorisk Interesse. Ellers bestaar Litteraturen i den ældre Tid overvejende af religiøse Værker, Bibeloversættelser, Helgenlegender o. l., hvoraf det meste ikke er originalt og heller ikke skrevet paa Serbisk, men i et serbiseret Kirkeslavisk (s. d.), der holdt sig som Kirkesprog helt ind i 19. Aarh. Af originale Værker uden for den teologiske Litteratur nævnes nogle legendariske Kongekrøniker (»Zivoti kraljeva«), forfattede af Ærkebiskop Danilo i 1. Halvdel af 14. Aarh., og fra en noget senere Tid nogle Klosterannaler. Et vigtigt Litteraturmindesmærke fra omtrent samme Tid er Stefan Dušan's Lovbog, der giver et Billede af den Tids Kulturtilstand. Medens Underkastelsen under Tyrkerne efter Slaget paa Kosovo-Sletten (1389) standsede Udviklingen af alt aandeligt Liv i det egentlige Serbien, udviklede der sig en ejendommelig Kultur i Dalmatien med Ragusa og Spalato som Midtpunkter. Her havde oprindelig boet en romansk Befolkning, der først temmelig sent fortrængtes helt af Slaverne, og selv efter at disse fra 14. Aarh. vare blevne de eneherskende, øvede Italiensk en meget betydelig Indflydelse. De fornemme Familier dyrkede Kunst og Videnskab, Oldtidens Klassikere studeredes og oversattes, og da Renaissancebevægelsen overførtes til Dalmatien, blomstrede en omfangsrig Kunstdigtning frem. Den første betydelige Forfatter er Marko Marulic (født 1450), der paa Serbisk, Italiensk og Latin skrev historiske og teologiske Værker og tillige forfattede gejstlige Skuespil, en Digtart, der dyrkedes meget i den følgende Tid, bl. a. af Nikola Vetranić (død 1576). De to ragusanske Digtere Menčetić (død 1501) og Držić (død 1510) efterlignede den provençalske Kærlighedsdigtning. Hannibal Lučić (død 1540) behandlede i et Drama, »Slavinden«, nationale Emner og priste i sine Digte baade sit Fædreland og Italien. Komedier og Hyrdespil forfattedes bl. a. af Nikola Nalješkovič (død 1587). Petar Hektorović (død 1572) er mærkelig ved at have benyttet Folkepoesien. Den berømteste af alle dalmatinske Digtere er Ivan Gundulić (død 1638), der efter italienske Mønstre uddannede serbisk Versekunst til stor Fuldkommenhed. Særlig berømt er hans episke Digt »Osman« og af hans dramatiske Arbejder »Dubrovka«. Hans Slægtning Junije Palmotić (død 1657) var overordentlig frugtbar og anset som en fortrinlig Improvisator. I den følgende Tid taber denne Litteratur sig mere og mere, skønt der ikke er Mangel paa Forfatternavne; om stadig Forbindelse med Vesteuropa vidne Oversættelser af Moliére, Corneille, Tasso m. fl. Der er dog endnu i 18. Aarh. et Navn af Betydning: Andrija Kačić-Miosic (død 1760), der stærkt paa virket af Folkepoesien skildrede Serbien's Historie i Sange, der vandt en hidtil ukendt Popularitet og blev til en virkelig national Digtning i Modsætning til den øvrige dalmatinske Litteratur, som ikke naaede ud over de fra Italien indførte Mønstre og derfor forblev ganske unational. Den dalmatinske Litteratur, som gennemgaaende er poetisk og ikke har frembragt noget betydeligt Prosaværk, er ogsaa i sproglig Henseende stærkt paavirket af Italiensk. Fraseologien er helt italiensk, ja undertiden findes endogsaa alle Præpositionerne forbundne med Akkusativ. En egentlig serbisk Nationallitteratur begynder først med Opstandene mod Tyrkerne og den endelige Løsrivelse fra dem i Beg. af 19. Aarh. For at skabe et Litteratursprog søgte man at lægge Russisk-Kirkeslavisk til Grund. Men denne Bevægelse, hvis betydeligste Forfatter var Johan Raić (død 1801), maatte vige for den naturlige Fordring om, at der skulde skrives i Folkets eget Sprog. Dette hævdedes først af den vidt berejste og mærkelige Dositije Obradović (død 1811), der regnes for den nyere serbiske Litteraturs Grundlægger. Af den allerstørste Betydning blev Vuk Stefanovic Karadžić (død 1864), som paa Grundlag af den herzegovinske Dialekt, der staar nær ved det Sprog, hvori Gundulić og andre havde skrevet, skabte et Skriftsprog, som tillige med hans Forbedringer i Retskrivningen nu er trængt almindelig igennem; han indsamlede Folkeviser og Eventyr, skrev en Grammatik og en fortrinlig Ordbog og oversatte Ny Test. i et mønstergyldigt Sprog. Sima Milutinović (død 1847) skildrede Frihedskampene i en episk-lyrisk Digtcyklus »Serbijanka«. Hans samtidige Petar II Petrovic Njegoš, Fyrste af Montenegro (død 1851), og Branko Radičević (død 1853) vandt sig Ry som de største serbiske Digtere. I den vestlige Del af det serbiske Sprogomraade, Dalmatien og Kroatien, begyndte et frodigt aandeligt Liv med den saakaldte »illyriske« Bevægelse (se Illyrisme) mod Ungarn. Grundlæggeren heraf var Ljudevit Gaj (død 1872), om hvem der snart samlede sig en Skare Digtere og Forfattere. Bevægelsens Midtpunkt blev Agram. Sproget, hvori man skrev, var i Begyndelsen den »kajkaviske« Dialekt (se ovenf.), men snart antoges det almindelige serbiske Skriftsprog, hvorved der skabtes en heldbringende Enhed. Blandt de kroatiske Digtere nævnes særlig Stanko Vraz (død 1851), Ivan Mažuranić (død 1890) og Ivan Kukuljević (død 1889), af dalmatinske Nikola Tomašić (død 1874) og Petar Preradović (død 1872), Lyriker og Epiker (»Prvi ljudi«, »De første Mennesker«). Nyere serbiske Digtere ere Gjuro Jakšić, Zmaj Jovanović (Lyriker og fortrinlig Oversætter) og Dragutin og Vojislav Ilijić, af hvilke den sidste har skrevet et dybsindigt episk-lyrisk Digt »Fiskeren«, paavirket af Goethe og Lermontof. Dramaet er dyrket af Matija Ban (historiske Dramaer) og Lazar Lazarević (død 1891), hvis »Vladimir og Kosara« regnes for det bedste ser-

biske Drama. Janko Veselinović, Ljubomir Babić og Lazarević have skrevet Romaner og realistiske Folkelivsskildringer, hvori dog Simo Matavulj er naaet højest (»Iz Crne Gore i Primorja«, »Fra Montenegro og Kystlandet«). — Af videnskabelige Forfattere maa nævnes nogle Sprogforskere: Daničić (født 1825), hvis omfattende Virksomhed tilhører baade »serbisk« og »kroatisk« Litteratur i snævrere Forstand, Jagic, nu Professor i Wien, og Novaković, der ogsaa er Litteraturhistoriker. Den videnskabelige Litteraturs Midtpunkter ere Akademiet i Agram (oprettet 1867), der udgiver »Rad« (»Arbejder«) og »Starine« (»Antikviteter«), og Akademiet i Belgrad (oprettet 1887), der udgiver »Glas« (»Efterretninger«) og »Spomenik« (»Afhandlinger«).

En Stilling for sig indtager den overordentlig rige Folkedigtning, der blev bekendt i Europa ved Vuk's Samlinger og vakte megen Opsigt, saa der foreligger Oversættelser paa flere Sprog (paa Tysk: Wila, »Serbische Volkslieder u. Heldenmärchen« af W. Gerhard [2. Opl., Leipzig 1877], paa Dansk: Gusle, »Serbiske Folkesange«. Efter L. A. Franke paa Dansk ved Carl Andersen [1875]). Den falder i 2 Grupper: »Zenske pjesme« (»Kvindesange«) om alle det daglige Livs Forhold, i det hele svarende til andre Landes Folkeviser, og »Junačke pjesme«, Heltesange, der af Kendere sammenlignes med de homeriske Digte, og som baade behandle mytologisk Sagnstof og historiske Begivenheder som Slaget paa Kosovo-Sletten eller i nyere Tid Opstandene mod Tyrkerne. Den sproglige Form viser hen til de sydlige Dialekter som Hjemsted. (Litt.: Schafarik, »Geschichte der südslav. Litteratur« [I—III, 1864—65]; Pypin og Spasović, »Geschichte der slavischen Literaturen«). *Dr. phil. Kr. Sandfeld Jensen.*

Serchio [se'rkio], Flod i Mellemitalien, Landskabet Toscana, udspringer i Provinsen Massa e Carrara paa Sydskraaningen af de etruriske Apenniner, omflyder i den smukke Bjærgdal Garfagnana de apuaniske Apenniner i Øst og Syd, strømmer derefter gennem Provinserne Lucca og Pisa og udmunder i det liguriske Hav N. f. Arno. Tidligere løb den ved Byen Pisa ud i Arno, med hvilken den nu er forbunden ved en Kanal, der passerer Søen Lago di Bientina. S. er 110 Km. lang og afvander 1,167 D Km. I Oldtiden hed den *Auser*. *II. P. S.*

Serciál, en af de bedste Sorter Madeira-Vin (s. d.).

Serdĭca se Sardica.

Serdobsk, By i det østlige Rusland, Guvernement Saratov, ligger paa højre Bred af Don's Tilløb Serdoba, 158 Km. V. N. V. f. Saratov. (1897) 12,721 Indb. S. har Station paa Banelinien Koslov—Saratov og driver Handel med Korn, Talg og Trævarer. S. belejredes 1717 af Tatarerne og blev Købstad 1780. *H. P. S.*

Serdze **Kamen,** Forbjærg i Tschuktscher-Landet i Sibirien, ved det nordlige Ishav, under 670 3′ n. Br. og 172° 33′ 0. L. f. Grw., N. V. f. Kap Desnev, naaet af Bering 1728; Vest derfor, under 69° 4′ n. Br., 173° 30′ v. L., overvintrede Nordenskiöld 1878—79. *M. V.*

Seregno [sere'ño], By i Norditalien, Provins Milano, ligger 10 Km. V. N. V. f. Monza ved Banelinien Milano—Como og er Udgangspunkt for Linier til Novara, Usmate og Milano. (1901) 12,050 Indb. S. driver Bomulds- og Silkeindustri samt Tilvirkning af Møbler. *H. P. S.*

Serein [sørɛ̃'], Flod i det indre Frankrig, udspringer paa Plateauet Saulien i Departementet Côte d'Or, strømmer mod Nordvest og udmunder i Departementet Yonne efter et Løb paa 180 Km. i højre Side af Yonne (Biflod til Seine). *M. Kr.*

Serēna, La, By i den sydamerikanske Republik Chile, Hovedstad i Provinsen Coquimbo, ved Coquimbo-Floden, 1 Km. oven for dens Munding, med (1901) 19,284 Indb. S., der er en af Chile's mest tiltalende Byer, ligger smukt paa 3 Terrasser og er regelmæssig bygget, har en pragtfuld Domkirke, et Seminarium, et Lyceum og livlig Udførsel af Kobber fra et nærliggende større Smelteværk, af Sølv- og Koboltmalme, Kvæg og Hø til Havnebyen Puerto de Coquimbo, der ved en 10 Km.'s Banelinie er forbundet med S. Byen blev 1543 grundlagt af Spanierne. *M. Kr.*

Serenāde (ital. *serenata*), Aftenmusik, betegnede oprindelig — og er endnu den gængse Benævnelse paa — Musik, der var bestemt til at udføres, synges eller spilles, en stille Aften under aaben Himmel, oftest som en Hilsen fra en smægtende Elsker under den elskedes Vindue, men ogsaa som en Hyldest i Alm. (Studenter til deres Professorer o. l.). — En anden Betydning har Ordet faaet, idet det er gaaet over i Instrumentalmusikken som Betegnelse for en cyklisk Kompositionsform, en Mellemting mellem Suiten (s. d.) og Symfonien (s. d.), bestaaende af en Række mindre Musikstykker, af hvilke den indledende March og Menuetten vare faste, givne Bestanddele. I øvrigt varierer Formen lige saa meget som Instrumenteringen: Strygere alene, Blæsere alene eller Strygere i Forening med enkelte Blæseinstrumenter. Typiske Eksempler paa S. ere skrevne af Mozart og Beethoven. *S. L.*

Serenissĭmus (lat.). Denne Titulatur anvendes især i det tyske Hofsprog om Landsherren, for saa vidt navnlig han ikke er berettiget til Navnet Majestæt (s. d.). *C. V. N.*

Serenitēt (lat.), Klarhed, klar Himmel, i overført Betydning: ophøjet Ro; Ærestitel: Durchlauchtighed (se Durchlaucht).

Serēnus Sammonĭcus, Quintus, romersk Digter, levede paa Kejser Alexander Severus's Tid. Han er Forfatter til et Læredigt af medicinsk Indhold, *De medicina praecepta*, hvori han angiver Forholdsregler mod alle mulige Sygdomme. Hans Hovedkilde er Plinius, og selv har han næppe haft nogen medicinsk Sagkundskab, men røber megen Overtro. Skriftet er udgivet af Baudet [Paris 1845] og af Baehrens i *Poetae latini minores*, III. *H. H. R.*

Serere, Negerfolk i den franske Koloni Senegal i Vestafrika, bebor Landet fra Kap Verde til Vandskellet mellem Saltim og Gambia og kan desuden paavises flere andre Steder i Blanding med Joloffer og Mandingoer, hvilke Stammers Sprog og Sæder de saa sædvanligvis have antaget. S.-Negrene ere udpræget negeragtige i deres Bygning og Fysiognomi, men udmærke sig ved større Højde end Naboerne. De ere forholdsvis paalidelige og arbejdsomme, men forfalde let til Drik. De holde paa deres hedenske Skikke og Traditioner, og kun et Mindretal er gaaet over

til Islam. Hos S. herske endnu Omskærelsen, Gennemboring af Underlæben og Kvindekøbet; men Slaveriet findes ikke. S.-Landsbyerne styres af egne Høvdinger, og Beboerne ere Agerbrugere, der særlig ere blevne dygtige til at avle Jordnødder, som de afsætte i Havnene paa Kysten. Efter Traditionen boede S. oprindelig i Egnen ved Cazamanca længere mod Sydøst, men bleve i 15. Aarh. af Mandingoer og Fellataer fortrængte til deres nuværende Land, der da var en Skovegn, som de skulle have opdyrket. *H. P. S.*

Seres, tyrk. Siros, By i Tyrkiet, Vilajet Saloniki, ligger 73 Km. N. 0. f. Saloniki 50 M. o. H. ved Foden af Vrundi Balkan, en Udløber fra Rhodope, og ved Begyndelsen af den Slette, der breder sig indtil den 6 M. sydligere liggende Takino-Sø. S. har ca. 30,000 Indb., hvoriblandt man regner af Bulgarer 12,000 Kristne og 4,000 Muhamedanske samt yderligere 5,000 Tyrkere, 7,000 Grækere og et Par Tusind Jøder. S. har flere Moskeer og græske Kirker; men den fordums blomstrende Industri indskrænker sig nu til lidt Fabrikation af Uld- og Bomuldsvarer. Derimod er S. en vigtig Handelsby og Centrum for den frugtbare Slette. S. hed i Oldtiden *Sirrhae* ell. *Siris* og eksisterede allerede paa Xerxes'es Tid. I Middelalderen havde S. strategisk Betydning, og den gamle Borg er endnu bevaret. *H. P. S.*

Sereth (lat. *Hierasus*), 1) venstre Biflod til nedre Donau, udspringer som Store S. i østerrigsk Kronland Bukovina i de østlige Forkæder af de karpathiske Skovbjærge, ca. 60 Km. V. S. V. f. Czernowitz, optager i højre Bred Lille S., træder efter et 140 Km. langt Løb over i Moldau, hvis Hovedflod den danner, og udmunder mellem Braila og Galatz. S. har en Længde af 470 Km. og er sejlbar fra Kalionesti i Moldau. 2) By i Bukovina ved Floden S., nær den rumænske Grænse, Sæde for en Distriktsøvrighed og en Distriktsret, har (1890) 7,200 overvejende tyske Indb. (3,000 Jøder); Garveri, Kvægmarkeder. *Joh. F.*

Serfanto se Serifos.

Serfidsche, tidligere selvstændigt Sandschak i det europæiske Tyrki, dannedes 1880 af de Dele af Thessalien, Tyrkiet beholdt, samt af en Del af Makedonien, men ophævedes allerede 1888 og føjedes til Vilajetet Monastir med Undtagelse af Distriktet (Koza) Katrin, der kom til Saloniki. S. har Navn efter Byen Servia (s. d.), der af Tyrkerne kaldes S. Sandschaket har ca. 100,000 Indb., hvoraf Halvdelen ere Valacher, 20,000 Jøder, lige saa mange Tyrker og kun et ringe Mindretal Grækere. *H. P. S.*

SerfO se Serifos.

Sergej (Sergius), russisk Storfyrste, er født 11. Maj 1857, yngre Søn af Kejser Alexander II, siden 1891 Generalguvernør i Moskva. Han ægtede 1884 Elisabeth, Datter af Storhertug Ludvig IV af Hessen, men Ægteskabet er barnløst. *E. E.*

Sergei, Johan Tobias, svensk Billedhugger, født 5. Septbr. 1740 i Stockholm, død Febr. 1814 smst. Hans Lærere vare Masreliez og Larchevêque; hos den sidste arbejdede han en Række Aar; han rejste med ham til Paris og bistod ham med talrige Arbejder; men den »udvortes franske Manér«, Larchevéque bød sin Lærling, og hvormed denne efter eget Sigende spildte 12 Aar af sin Ungdom, søgte S., da han 1767 tog til Italien, eftertrykkelig at ryste af sig; ihærdig studerede han Antikkerne og Naturen, tegnede efter Rafael og A. Caracci. Hans første Arbejde i den ny Retning blev »Hvilende Faun« (1770, i Marmor 1774 i to Eksemplarer [Stockholm's Nationalmuseum og Helsingfors'es Kunstforening]); dette Værk, der paa een Gang rummer mesterlig indgaaende Naturiagttagelse og sikkert Blik for antik Kunsts Aand og Form, blev en Mærkepæl i Kunstens Historie. I en Række andre Værker udførte i Rom fortsætter han maalbevidst og overlegent Vejen hen imod en Kunst, der søger Fornyelse i en alvorlig Tilegnelse af antik Kunsts Formfølelse. Men 1779 tvinges han hjem for at udfylde Larchevêque's Plads; paa Rejsen til Stockholm udfører han i Paris 1778 Statuen »Othryades«, der i formel Henseende er et rent Pragtstykke. Hjemme, hvor Forholdene ere smaa, og hvor han maa tillempe sin Kunst efter sin Velynder Gustaf III's frivolt charmerede Syn paa Antikkerne (f. Eks. »Venus Kallipygos« o: Grevinde Ulla Höpken), faar han vel som officiel Billedhugger en Del Bestillinger, udfører til Tider glimrende Arbejder, men Initiativet er slappet, Vingerne stækkede, og den franske galante Manér, som han mente at have dødet, skyder ikke faa friske Skud. Nu udfører han ogsaa megen, men ikke altid karakteristisk, Portrætkunst: den dygtige og spirituelle Statue af Gustaf III i Apollo Belvedere's Lignelse (Stockholm, modeleret 1790, afsløret 1808), Buste og Portrætmedailloner af samme Konge og hans Brødre, Sofie Magdalene, Ulrik Scheffer (Stockholm's Nationalmuseum), K. de Geer, Sparre etc., Medaillonerne af Abildgaard og Juel (fra Samlivet i Kjøbenhavn i 1790'erne). Endvidere adskillig dekorativ Skulptur: knælende Passionsengle, Thalia og Melpomene til Grippsholm, Karyatide (Drottningholm) o. 1. Skarp, vittig og hypokonder giver han sin Galde Afløb i Breve, i sin Selvbiografi og i sine ofte lidet høviske Karikaturtegninger. — De Værker, der især kendetegne S. som Gennembrudsmand for Klassicismen, ere foruden »Faunen« med dens »fuldkomne Naivetet, det dybe Fond af ægte Naturlighed« (Lange) den kraftige Helteskikkelse »Diomedes«, den lille Gruppe »Mars og Venus«, »Amor og Psyche« (fortræffeligt Marmoreksemplar 1787, Stockholm's Nationalmuseum; i Ny Carlsberg's Glyptotek et Eksemplar i Gips). Andre karakteristiske Arbejder ere foruden de alt nævnte det lidt rokokoagtige Monument over Cartesius (Ad.-Fredriks-Kirken i Stockholm, 1784), den fine og yndefulde Statue »Venus stiger op af Badet« (Stockholm's Nationalmuseum), A. Oxenstierna og Historiens Muse (1796, Stockholm's Slot) samt Alterrelieffet »Christi Opstandelse« (Ad.-Fredriks-Kirken). (Litt.: Nyblom, »J. T. S.« [1877]; Sander, »Venus, som stiger ur badet« [Stockholm 1877; heri S.'s Selvbiografi]; Jul. Lange, »S. og Thorvaldsen« [Kbhvn. 1886]; Göthe's Skrifter »S.'s porträttmedaljonger« [1885], »Sergelska bref« m. m.). *A. Hk.*

Sergent [særʒã'] (fr.) er en militær Charge, der i de forskellige Lande og til forskellige Tider har betegnet yderst forskellige Stillinger. Fra Midten af 17. Aarh. er S. Betegnelsen for en Underofficersgrad. I Danmark er S. den laveste

Grad af den fast ansatte Sergentklasse, der har 2 højere Grader, nemlig Oversergent og Stabssergent. *B. P. B.*

S. er ogsaa i Norge Betegnelsen for laveste Grad af de fast ansatte Underofficerer. De højere Underofficersgrader ere her Furer og Kommandersergent (Fanjunker). *N. S.*

Sergenter, de fire fra la Rochelle. Under Restaurationen havde 4 Underofficerer af 45. Linieregiment, som blev forlagt til la Rochelle fra Paris, faaet organiseret en Art Carbonarisamfund i Byen. De bleve angivne og henrettede i Paris 21. Septbr. 1822. Hovedmanden var Bories (født 1795). *J. L.*

Sergent de Ville [særžãdøvi'l] (fr.), Politibetjent.

Sergievsk, By i det østlige Rusland, Guvernement Samara, ligger 89 Km. V. N. V. f. Buguruslan paa højre Bred af Sok. (1897) 1,651 Indb. S. ligger i en svovlrig Egn og skylder sin Oprindelse det Svovl værk, Peter den Store 1703 anlagde her for at skaffe Svovl til sine Krudtværker. 1720 flyttedes Svovlværket til Samara, men S. havde længe endnu Betydning som Fæstning mod Kirgiserne. Siden 1808 bruges S. som Kursted (svovlholdige Slambade). *H. P. S.*

Sergiévski Possad, stor Landsby i Mellemrusland, Guvernement Moskva, ligger 64 Km. N. N. 0. f. Moskva ved Banelinien Moskva—Jaroslavl. (1897) 31,413 Indb. S. P. er opstaaet omkring Troizko Sergievskaja Lavra, der er et af det russiske Riges 4 Hovedklostre, og lever væsentligst af at tilvirke og sælge Helgenbilleder og forskellige Smaagenstande til de talrige Pilegrimme (ca. 1 Mill.), der aarlig besøge Klosteret. Desuden har S. P. et gejstligt Akademi, der fra Moskva er flyttet hertil, samt et Gymnasium og en Porcelænsfabrik. *H. P. S.*

Sergios, Patriark i Konstantinopel (608—639). S. var af Fødsel Syrer. Han arbejdede sammen med Kejser Heraklios paa at forene Monofysitterne med Kirken og udarbejdede *Ekthesis* (638), som hævdede Monoteletismen (s. d.), og som derfor blev fordømt. Han er en af den græske Kirkes ypperste Salmedigtere. *L. M.*

Sergipe, Stat i det østlige Brasilien, grænsende til Atlanterhavet og Staterne Alagoas og Bahia, 39,090 □Km. med (1890) 310,926 Indb. eller 8 Indb. pr. □ Km. Befolkningen bestaar overvejende af Blandingsfolk og Negre, og Staten hører til de tættest befolkede i Brasilien. Kysten er sandet, og bag denne ligger et 20 Km. bredt Terrasseland, overvejende Skov og Campos (Savanne). Derefter følger et frugtbart Land paa Skraaningen af Serra Itabaiana med Skove af Farvetræer og Bygningstræer. Det indre er tørre Højsletter, der kun egne sig for Kvægavl. Paa Grund af Vandfald og Indsnævringer i Øvreløbet ere Floderne Sao Francisco paa Nordgrænsen, Cotinguyba (med Sergipe og Vasa Barris) og den sydlige Grænseflod Rio Real (med Piauhy) kun i Nedreløbet tilgængelige for Kystfartøjer. I Kystbæltet og Floddalene er Klimaet varmt og fugtigt og derfor usundt og feberbringende, i det indre derimod sundt og tørt. Der udføres Sukkerrør og Bomuld, og til eget Forbrug dyrke Indbyggerne Majs og Ris, Kakao, Tobak og Hør. Jærn, Kalksten og Bjærgkrystaller findes i rigelig Mængde, men udnyttes kun lidt. Industrien omfatter Fremstilling af Sukker og Sprit, Mandioka-Mel, Læder og mindre Kystfartøjer. Fra Hovedstaden Aracaju — der anlagdes 1855 med brede, retvinklede Gader ved højre Bred af Cotinguyba og tæller ca. 6,000 Indb. og har en Landbrugsskole foruden flere andre Skoler — fører en Jærnbane til Simão og en anden Bane fra Maroim til Capella. Ved en Telegrafledning er Aracaju forbunden med Recife i Nord og Bahia i Syd. *M. Kr.*

Sergius, 4 Paver af dette Navn.

1) S. I (687—701) var fra Antiocheia, men blev opdraget i Palermo. 692 forkastede han det Trullanske Kirkemødes Vedtægter, et Skridt hen imod Brudet mellem Rom og Konstantinopel. S. skal have indført *Agnus Dei* i Messen.

2) S. II (844—847) var en romersk Adelsmand og valgtes til Pave af Adelspartiet; han søgte ikke om Kejser Lothar's Stadfæstelse, hvorfor Forholdet mellem Kejser og Pave var spændt.

3) S. III (897—911) skyldte ogsaa det romerske Aristokrati sin Stilling. Han fortrængte først sin Modpave Johannes IX 900 og kunde først blive viet 904; derefter lod han en af sine Forgængeres, Formosus'es (s. d.) Lig mishandle. Med Marozia (s. d.) skal han være bleven Fader til den senere Pave Johannes XI (s. d.).

4) S. IV (1009—12) beherskedes helt af Johannes Crescentius (s. d.). *L. M.*

Sergius og Bacchus, to syriske Helgener, højtstaaende Officerer under Kejser Maximinus Daja, der for deres Tros Skyld bleve Martyrer ca. 310. Deres Dag er 7. Oktbr. *L. M.*

Seriba (arab. ɔ: Indhegning) var Betegnelsen for de gamle Handelsstationer i Sudan, der ofte blot bestode af en indhegnet Plads; særlig Betydning havde de som Oplagssteder for Elfenben. *y. 0.*

Sericīn se Silke.

Sericīt se Glimmer.

Serie (lat.), Nummerrække, Suite; saaledes i Laaneforhold, hvor Obligationer udstedes i forskellige S. med samme Rente, Amortisations- og Ansvarsvilkaar m. m. for Obligationerne inden for een og samme S.; medens der inden for samme S. kan være solidarisk Ansvar, staa de forskellige S. uafhængige af hinanden.

Seriedynamo se Dynamoelektrisk Maskine S. 633.

Seriēma, *Cariama* (*Dicholophus cristatus* L.), kaldes en i Brasilien og tilgrænsende Egne levende Fugl saa stor som en Hejre, med lange Ben, korte Vinger, rovfuglelignende Næb og en Fjerbusk paa Panden. Sammen med en nærstaaende Art danner den en særlig Familie, *Dicholophidae*, adskilt fra alle andre nulevende Fuglegrupper, maaske nærmest beslægtet med Traner (*Gruidae*) og Trapper (*Otitidae*). *O. H.*

Serifos, Serphos, Serfo, Serfanto, 0 i det ægæiske Hav, hører til det græske Nomos Kykladerne og ligger 36 Km. S. V. f. Syra. S. har en Størrelse af 78 □Km. med (1896) 3,851 Indb. S. har en stærkt indskaaren Kyst og et øde Kalkstensterrain, hvis Kulminationspunkt er 483 M. Agerbruget er ringe, og der avles kun lidt Vin og Løg. Derimod har S. fra Oldtiden været berømt for sin Malmrigdom, og der findes Kobber-, Bly-, Zink- og Jærnmalme. De første Forsøg paa Udvinding strandede 1869 og 1874;

men i de senere Aar er Malmudførselen ikke saa ringe. De to Hovedbyer ere Panagia og S., af hvilke den sidste, der ligger paa Østkysten, 1896 havde 2,452 Indb. 8 Km. N. 0. f. S. ligger Øen Serifopulon. Øen S. omtales i Perseus-Myten. Den var en ionisk Koloni og tog livlig Del i Perserkrigene. Under de romerske Kejsere var den Forvisningssted. 1537 blev den erobret af Tyrkerne. *H. P. S.*

Sérignan [seriñã'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Hérault, ved Orb og 4 Km. fra Middelhavet, har en Kirke fra 11.—14. Aarh., Brændevinsbrænderi, Vinhandel, Søbade ved Mundingen af Orb og (1896) 3,513 Indb. *M. Kr.*

Serika var Grækernes og Romernes Navn paa en Del af det nordlige Kina, væsentlig Landet omkring Hoang-ho. Ordet betyder egentlig »Silkelandet«. *H. H. R.*

S er i mēter, Garndynamometer (se Garn S. 509), særlig bestemt til Undersøgelse af Silke.

Serimner, i nordisk Gudetro Navn paa Galten i Valhal; se Særimne. *A. M. D.*

Serīn se Silke.

Sering, Max, tysk Socialøkonom, er født 18. Jan. 1857, blev 1885 Professor i Bonn, forflyttedes 1889 til Landbrugshøjskolen i Berlin, til hvis Universitet han siden 1897 er knyttet. S. har navnlig befattet sig med Landbrugsvæsen og Socialpolitik. Han har bl. a. udgivet de værdifulde Monografier: »Die landwirtschaftliche Konkurrenz Nordamerika's« [1887], »Arbeiterausschüsse in der deutschen Industrie« [»Schriften des Vereins fur Sozialpolitik«, Bd. 46, 1890], »Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland« [»Schr. d. Ver. f. S.<, Bd. 56, 1893], hvorhos han var Medudgiver af det store, efter offentlig Foranstaltning udgivne Samleværk: »Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen« [10 Bd., Berlin 1897—1900]. *K. V. H.*

Seringapatam (Sriringapatna), By i den indobritiske Vasalstat Maisur med (1891) 12,551 Indb. Forhen var S. af Betydning som Hyder Ali's og Tippu Sahib's Residens. Der findes Hyder Ali's Mausoleum og Ruiner af et mægtigt Fort. *M. V.*

Serīnus se Kanariefugl.

Serio, Flod i Norditalien, udspringer i Provinsen Bergamo paa Bergamasker-Alperne, strømmer med sydlig Retning gennem Val Seriana, der er bekendt for sin tætte Befolkning og sin Industri, og udmunder i Provinsen Cremona i venstre Bred af Adda. S. er 124 Km. lang. *H. P. S.*

Seriōso (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: alvorlig.

Seriōs (ital.: *serioso*), alvorlig, højtidelig.

Serjania Schum., Slægt af *Sapindaceae*, Lianer, der klatre ved Klatretraade, ere forsynede med Mælkesaft og have en yderst ejendommelig og fra det normale afvigende Stængelbygning. Bladene ere oftest dobbelt 3-koblede. Blomsterne, der sidde i topformede Stande, have en hvid, gul eller rødlig Krone. Frugten er en 3-vinget Spaltefrugt. Ca. 172 Arter i Amerika's tropiske Dele. Nogle Arter anvendes i Væksthuse. Af de olierige Frø fremstilles Olie. Andre Arter have Ord for at være giftige. *A. M.*

Serjeant at **arms** [sa ! dʒəntäta ! əmz] er Benævnelsen for en Formanden i det engelske Underhus — *the speaker* — underordnet Tjenestemand, der beskikkes af Regeringen, men kan afskediges efter Formandens Forslag af Underhuset. Det er hans Hverv at bistaa Formanden ved Ordenens Overholdelse; han paaser saaledes, at Tilhørerne fjernes, naar der er givet Ordre til Dørenes Lukning; det er hans Sag at indlade Overhusets Sendebud (*Black-rod*), naar Underhuset af Suveræn en kaldes til Møde for Overhusets Skranke for at overvære Trontalens Oplæsning eller Parlamentets Slutning; han bærer Køllen — Symbolet paa Underhusets Vælde — foran Formanden — naar denne begiver sig i Procession til Lordernes Kammer i en eller anden officiel Anledning, og det paahviler ham efter særlig Paalæg at fængsle Medlemmer, som maatte have paadraget sig Straf for grove Brud paa Forretningsordenen.

I Overhuset spiller *Black-rod* — saaledes kaldet paa Grund af den sorte Stav med en kronet Løve, han i Tjenestens Medfør er forsynet med — en i alt væsentligt tilsvarende Rolle; begge ere de kendelige ved en særlig, gammeldags Embedsdragt. *C. V. N.*

Serjeant at **law** [sa ! dʒəntätlå !] (forkortet af *servientes ad legem*) var indtil for faa Aar siden en Hædersgrad og Titel for de engelske Advokater, som opnaaedes efter 16 Aars dadelløs og fortrinlig Tjeneste som Barrister (s. d.). *C. V, N.*

Ser Musahib (pers.-arab. o: øverste Selskabsbroder), ældre Betegnelse for den fornemste Eunuk i det kejserlige tyrkiske Harem. *J. 0.*

Sernf, Sernft, lille Flod i Kanton Glarus i Schweiz, udspringer i Nærheden af Panixer Passet, der fører til Graubünden, og udmunder i højre Bred af Linth efter et Løb paa 18 Km. S. gennemstrømmer den 2,5 Km. brede, frugtbare S.-Dal, der ved Elm ved S.'s Indtrædelse er 980 M. o. H., medens den i sin nederste Del er 522 M. o. H. *H. P. S.*

Serōne, Emballage af Oksehud, Bast og Siv, som i Sydamerika anvendes til tørre Varer; som Mængdesbegreb i Mellemamerika betyder S. 150 Libras Indigo og Kochenille = 69,014 Kg. *N. J. B.*

Serosīn d. s. s. Serumalbumin.

Seroux d'Agincourt [sørudažɛ̃kur], Jean Baptiste Louis Georges, fransk kunsthistorisk Forfatter, født i Beauvais 1730, død i Rom 1814. Som kunstinteresseret Dilettant samlede han — hovedsagelig middelalderlige — Kunstgenstande, og da et Embede, han havde forpagtet af Staten, havde indbragt ham en betydelig Formue, helligede han sig udelukkende det kunsthistoriske Studium, foretog Rejser i England, Belgien, Holland og Tyskland og slog sig fra 1778 ned i Italien. Hans Plan var at give Kunstens Historie fra 4. Aarh. e. Chr. som en Fortsættelse af Winkelmann's Arbejder. Forskellige Forhold, og bl. a. det, at største Delen af hans Formue gik tabt ved den franske Revolution, bevirkede, at hans store Hovedværk først udkom færdig mange Aar efter hans Død. Med dette Værk, »Histoire de l'art par les monuments depuis sa décadence en 4me siécle jusqu'å son renouvellement au 16me« [6 Bd., Paris 1810—23], hører S. til Vejbryderne paa et indtil da saare lidet opdyrket kunsthistorisk Omraade.

Foruden dette Arbejde nævnes endnu »Recueil de fragments de sculpture antique en terre cuite« [Paris 1814]. *A. R.*

Serov, Alexander, russisk Komponist, (1820—71), vendte sig først til Musikken i 30 Aars Alderen (som juridisk Embedsmand) og gjorde sig da i Begyndelsen mest bekendt som Kritiker. I denne Egenskab hyldede han en udpræget Fremskridtsretning og kæmpede navnlig for Rich. Wagner's Værker og Ideer. 1864 debuterede S. endelig som Operakomponist med »Judith« — hvortil han selv havde forfattet Teksten, og som musikalsk knytter sig til Wagner's tidligere Værker. »Judith« gjorde stor Lykke, og endnu s. A. fulgte »Rogneda«. Andre Operaplaner bleve ikke virkeliggjorte, men »Fjendens Magt« (*Wrazyia sila*), hvoraf S. efterlod sig de fire Akter, fuldførtes efter hans Død og vandt stor Yndest. S. hører til Fremskridtsretningen i den moderne russiske Musik uden dog at kunne regnes til den egentlige »Ny-russiske« Retning. *TV. B.*

Sero venientibus ossa (lat.), »de, der komme for sent, faa kun Benene«.

Serpa, By i det sydlige Portugal, Provins Alemtejo, ligger 24 Km. 0. S. 0. f. Beja og 5 Km. fra venstre Bred af Guadiana, der her danner et Fald. (1890) 6,023 Indb. S. er bekendt for sin Havedyrkning, sin Ost samt sit hvide Marmor. S. er Romernes *Serpa* og var 1166—1230 et Stridens Æble mellem Portugisere og Maurere. *H. P. S.*

Serpa Pinto, Alexandre Alberto da Rocha de, portugisisk Afrikarejsende og Officer, født 20. Apr. 1846 i Castel Polchras ved Douro-Floden, død 28. Decbr. 1900 i Lissabon, blev Officer 1864 efter at have gennemgaaet Militærskolen. 5 Aar senere deltog han i en Ekspedition mod oprørske indfødte ved den nedre Sambesi Flod. Hans varme Ønske om at deltage i en Ekspedition til det indre Afrika gik i Opfyldelse 1877, da han og Marineløjtnanterne Capello (s. d.) og Ivens afsendtes til Benguella for at udforske det indre. Han skiltes snart fra sine Ledsagere i Bihé, og, sikkert opflammet af Cameron's (s. d.) og Stanley's (s. d.) Bedrifter, drog S. P. Øst paa. 14. Juni 1878 passerede han Kuanzo, og 24. Aug. naaede han Marutsernes Hovedstad Lialui. Denne Route var vel tidligere bleven tagen af portugisiske handlende, men S. P. er den første, der nedlagde den i Kortet. Hans Beslutning om at fortsætte Rejsen Øst paa til Zumbo's Længdegrad maatte opgives paa Grund af Dragernes Modstand. Hans Lejr angrebes 6. Septbr. af indfødte, og kort derpaa deserterede alle Dragerne. Marutsernes Konge stillede sig heldigvis venlig til ham, og med Baade lykkedes det ham at sejle ned ad Sambesi. I yderste Nød kom han til en Missionærs Lejr, hvilket blev hans Frelse, og 12. Febr. 1879 ankom han til Pretoria og rejste via Durban til Europa. Hans Rejsebeskrivelse udgaves 1881 i London paa Portugisisk og Engelsk: »Como eu atravessei Africa« og »How I crossed Africa« samt oversattes i flere Sprog. S. P. hædredes med Medailler af flere fremmede geografiske Selskaber. 1884 stilledes han i Spidsen for en Ekspedition, der skulde undersøge Egnene mellem Mosambik og Nyasa. Dragervanskeligheder lagde Hindringer i Vejen for Ekspeditionen, og Sygdom tvang S. P., som havde forladt Mosambik i November, til efter nogle Maaneders Forløb at nedlægge Kommandoen. Atter 1890 rejste S. P. til Østafrika for at stilles i Spidsen for en Ekspedition, der skulde udvide Portugal's Indflydelse i Shire-Egnene, men Planens Udførelse forhindredes fra engelsk Side. *O. I.*

Serpens se Slangen (astron.).

Serpent [særpā'] (ital. *Serpentone*, »Slangerør«), et forældet Træblæseinstrument, der var forsynet med et kedelformet Mundstykke af Messing, 6—9 Lydhuller og 1—2 Klapper; det 2 M. lange Trærør var slangeformet snoet, eller sammenlagt som Fagotten og betrukket med Læder. Dets Omfang var fra *Kontra-B* til trestreget *b*, og det noteredes i Basnøglen. *S. L.*

Serpentarius se Ophiuchus.

Serpentes er en Betegnelse for Slangerne, der hidrører fra det klassiske Latin og ses almindelig benyttet i den ældre zoologiske Litteratur; den moderne Systematik anvender derimod hyppigere om den nævnte Underorden af Skælkrybdyrene det fra Græsk hentede Navn *Ophidia*. *R. H. S.*

Serpentin, et udbredt Mineral, som bestaar af Magniumsilikatet $H_4Mg_3Si_2O_9$, dog saaledes, at en Del af den i Formelen angivne Magniummængde er erstattet af Jærn. S. afgiver Vand ved Glødning, men smelter kun yderst vanskelig; den dekomponeres af Saltsyre. Haardheden er middelstor (3—4), Farven oftest grøn (lysgrøn indtil ganske mørk, sjældnere gul). S. er altid et Omdannelsesprodukt, især af Olivin, efter hvilket Mineral den findes i smukke Pseudomorfoser, men ogsaa af Augit o. a. Den danner aldrig egentlige Krystaller, men tætte, traadede eller bladede Aggregater af Smaaindivider, hvis optiske Egenskaber tyde paa rombisk Krystalform. Man adskiller: 1) Tæt S., som er kompakt, meget sej og har splintet Brud; hertil hører almindelig S., der forekommer som Bjærgart i Sachsen (Zöblitz), i Alperne, Østerrig, Frankrig, England o. s. v.; den lader sig behandle paa Drejerbænk og modtager en smuk Politur, hvorfor den finder Anvendelse til Lampefødder, som arkitektonisk Prydsten o. a., undertiden ogsaa til Bygnings- og Brosten. Den grønne Farve er oftest mørk, men inden for hvert enkelt Stykke er Farvenuancen vekslende i smukke uregelmæssige Tegninger. Til den tætte S. hører endvidere Ædelserpentin (undertiden betegnet som Ofit), lys grøn eller gul, ensformig farvet og gennemskinnelig i tynde Splinter, findes bl. a. ved Snarum i Norge, Falun og Gulsjö i Sverige, Cornwall, Corsica, Sibirien. En Varietet af Ædelserpentin er Bowenit (blaaliggrøn) fra Smithfield i Rhode Island. 2) Traadet S. findes i smalle Snore og Gange i almindelig S. Hertil hører Chrysotil eller Serpentinasbest, som ofte har smuk Silkeglans og lader sig trævle ud til fine bøjelige Traade, som kunne væves og finde lignende Anvendelse som almindelig Asbest; den udvindes i Quebec i Canada (her under Navn af Bostonit) og i Val Malenco i Alperne. 3) Bladet S. eller Antigorit danner halvmatte skifrede Aggregater, som i deres Egenskaber nærme sig noget til Klorit; den findes i Val Antigorio o. a. St. i Alperne. *N. V. U.*

Serpentine (fr.), Slangelinie, Vej i Slangelinie paa Bjærgskraaninger; i 16. og 17. Aarh. Navn paa en Slags langt Skyts (Slanger), ogsaa paa Hanen med Slangehoved paa Haandildvaaben.

Serpentinedans, Slangedans, en Variétédans, der i Slutn. af 19. Aarh. indførtes paa amerikanske Scener af Miss. Loïe Fuller, men som for Resten, efter gamle pompejanske Vægmalerier at dømme, synes at have været kendt allerede i Oldtiden. Den danses i et langt, vidt og folderigt Klædebon af hvid Silke; i de opløftede Kjoleflige er indsyet et Par lange Pinde, som Danserinden svinger med, medens hun holder Armene udstrakte; derved fremkomme de idelig bølgende Bevægelser, der yderligere fremhæves ved blendende og skiftende Belysningsvirkninger fra forskellige Sider og i vekslende Farver. 5. *L.*

Serpette [særpæ't], Henri Charles Gaston, fransk Musiker, er født i Nantes 4. Novbr. 1846, studerede oprindelig Jura, men optoges 1868 i Paris'es Konservatorium, vandt *prix de Rome* og helligede sig til Komposition. En Række *Opéras-comiques* og Operetter af S. ere opførte i Paris, enkelte ogsaa uden for Frankrig. S. har tillige virket som Musikkritiker. *W. B.*

Serpez, Sierpc, By i russisk Polen, Guvernement Plock, ligger 34 Km. N. f. Plock ved Sierpenica i en sumpet Egn. (1897) 8,560 Indb. I Nærheden af S. findes et Par Porcelænsfabrikker. *H. P. S.*

Serpiginōsus (lat.), serpiginøs (krybeude), siges om Lidelser især Saar i Huden og dens nærmeste Lag, der langsomt vandre ædende i een eller flere Retninger, maaske helende i andre. S. Chanker, en Form af Chanker, der breder sig krybende frem over Huden. *E. A. T.*

Serpuchov, By i Mellemrusland, Guvernement Moskva, ligger 91 Km. S. S. V. f. Moskva ved Banelinien Moskva—Orel. (1897) 24,456 Indb. Byen er malerisk beliggende paa en Høj paa højre Bred af Nara og har endnu Rester af en Fæstning fra 1556. Blandt Kirkerne fremhæves Domkirken fra Beg. af 18. Aarh. S. er Guvernementets næstvigtigste Industriby og tilvirker særlig Bomuldsvarer, Klæde, Papir, Kemikalier, Lys og Teglsten. Desuden har S. vigtige Markeder og driver Handel med Talg, Hør og Træ. S. var oprindelig en moskovitisk Grænseby og har som saadan udstaaet flere Belejringer som 1382 af Tatarerne og 1410 af Litauerne. *H. P. S.*

Serpulīdae se Børsteorme.

Serpnlit kaldes en i Nordtyskland forekommende, til allerøverste Jura hørende, indtil 300 M. mægtig Kalksten, som næsten udelukkende dannes af Rør af en Rørorm *Serpula coacervata.* *J. P. P.*

Serra [ser'ra] (portg. »Sav«), d. s. s. Bjærgstrøg.

Serradélla se Fugleklo.

SerradifálCO, By paa Sicilien, Provins Caltanisetta, ligger 16 Km. V. S. V. f. Caltanisetta 504 M. o. H. (1901) 10,316 Indb. I Nærheden af S. findes Svovlgruber. *H. P. S.*

Serra do Mar, o: Havbjærge, er den almindelige Betegnelse for de sydbrasilianske Kystbjærge. De hæve sig brat i kortere eller længere Afstand fra Stranden, og for Beskueren have de en vis Lighed med blaasorte, truende Tordenskyer. I Staterne Sao Paulo, Paranå, Santa Catharina og Rio Grande do Sul danne de Højlandets Rand og betegnes ofte som Serra Geral. I snævreste Forstand er S. do M. de umiddelbart ud til Kysten trædende Bjærge S. f. Rio Janeiro, mellem Santos og Isla Grande. Disse Bjærge, der ved Parahyba's frugtbare Dalstrøg ere skilte fra de med dem parallelle Serra do Mantiqueira, ere bølgede eller kuplede Gnejsbjærge, 1,200 M. høje og skovbevoksede. De fortsættes mod Syd i Serra do Paranapiaçaba og mod Nord i Serra dos Orgãos. *M. Kr.*

Serräner (*Serranus*) se Aborrefamilien S. 100.

Serrano y Dominguez [sera'noidomi'nges], Francisco, spansk General og Statsmand, født 17. Septbr. 1810, død 26. Novbr. 1885. Han blev 1825 Løjtnant og udmærkede sig 1834—39 i Krigen mod Karlisterne saa meget, at han efterhaanden forfremmedes til Brigadegeneral. Han hørte da til Progressisterne og støttede Espartero baade imod Enkedronning Christine og paa Toget mod Barcelona 1842, men gik n. A. over til hans Modstandere og medvirkede til hans Fald. Til Løn blev han en kort Tid Krigsminister og 1845 Senator, tog megen Del i de politiske Intriger og regnes almindelig for at have været Dronning Isabella's første Elsker. Narvaez fik ham derfor Septbr. 1847 fjernet fra Hovedstaden — som Generalkaptajn i Granada — men Dronningen kaldte ham senere tilbage. Febr. 1854 blev han dog forvist som formentlig Deltager i politiske Uroligheder, men efter Revolutionen Juli s. A. kom han paa ny til Hæder og Værdighed og hjalp 2 Aar senere som Generalkaptajn i Ny-Kastilien O'Donnell med hans Statskup, samt var derefter et Aars Tid Sendemand i Paris. Senere hørte han til den »liberale Unions« Førere, var 1860—62 Statholder paa Cuba og blev 1862 ophøjet til Hertug de la Torre til Løn for den Del, han havde haft i San Domingo's kortvarige Tilknytning til Spanien: allerede 1856 havde han opnaaet den højeste Rang i Hæren, svarende til Marskal. 1865 blev han Senatets Formand og gjorde Juni 1866 ypperlig Tjeneste under Gadekampen i Madrid; men da han ved Nytaarstid ligesom Deputeretkammerets Formand Rios Rosas tillod sig at advare Dronningen imod hendes Ministres ulovlige Færd, blev han fængslet og for en kort Tid forvist. Han traadte derefter i Forbindelse med sine politiske Modstandere Progressisterne for at gøre Ende paa Regeringens Uvæsen; blev i Juli 1868 vilkaarlig overført til de canariske Øer, men kom i September tilbage, kaldte Folket til Opstand og slog de Tropper, som forblev Dronningen tro, hvorefter hun forlod Landet. Han blev nu Formand for den foreløbige Regering og valgtes Juni 1869 af Nationalforsamlingen til Regent, medens dog Prim var Sjælen i den ny Styrelse. Efter Kong Amadeo's Komme blev S. hans Førsteminister Jan.—Maj 1871, fik Apr. 1872 Overanførselen mod Karlisterne, overvandt dem og gav dem paa egen Haand Amnesti, men blev uens med Kongen, fordi han (S.) krævede Ret til at indskrænke de politiske Friheder. Under Republikken 1873 holdt han sig tilbage (forlod en Tid lang Spanien), men efter Statskuppet Jan. 1874 blev han sat i Spidsen

før Styrelsen med næsten diktatorisk Magt; kæmpede paa ny med Held mod Karlisterne, men drog igen til Frankrig, da Kongedømmet genoprettedes, og forblev der indtil 1876. Senere var han uden Indflydelse, skønt han gjaldt for at være Fører for den maadeholdne (dynastiske) Opposition. I Vinteren 1883—84 sendtes han i diplomatisk Hverv til Paris. S.'s Deltagelse i det politiske Liv synes ikke at have været baaren af alvorlig Interesse eller dyb Indsigt, og Castelar udtalte engang den haarde Paastand mod ham, at naar han ikke saa tit havde været med til at undertrykke Friheden, havde han heller ikke senere haft nødig at hjælpe den til Sejr. *E. E.*

Serrasalmo se Karpelaks.

Serratula se Skær.

Serre [sæ!r], Flod i det nordlige Frankrig, udspringer i Ardennerne, har vestlig Retning og udmunder efter et Løb paa 112 Km. i venstre Bred af Oise ved La Fere i Dep. Aisne. *M. Kr.*

Serresfines [særfi'n] (fr.), smaa fjedrende Hager af Metaltraad (fortinnet eller forsølvet Messingtraad), der ved at lukke fjedrende sammen, efter at være aabnede med et Tryk mellem Tommel og Pegefinger, kunne sættes paa Saarrandene og derved holde disse sammen i Stedet for Syning af Saaret. *E. A. T.*

Serret [særæ'], Joseph Alfred, fransk Matematiker, født i Paris 1819, død 1885. Han var oprindelig Artillerifficer, men kastede sig snart udelukkende over Matematikken. 1849 ansattes han ved *Faculté des sciences*; 1861 blev han Professor i Mécanique céleste ved *Collège de France*, 1863 Professor i Differential- og Integralregning ved *Faculté des sciences*, i hvilke to Egenskaber han virkede til sin Død. 1860 optog Akademiet ham som Medlem. S. har skrevet mange Afhandlinger i »Liouvilles Journal« og i »Comptes rendus de l'académie des sciences« om elliptiske Funktioner, Rumgeometri, Ligningers Integration, Talteori m. m.; han er Forfatter til flere fortrinlige Lærebøger, af hvilke maa fremhæves: »*Cours d'algèbre supérieure*« [5. Udg. 1885] og »Cours de calcul differentiel et integral« [5. Udg. 1900, med Noter af Hermite, ogsaa udkommen i tysk Bearbejdelse ved Harnack m. fl.]. Han har sammen med Darboux udgivet Lagrange's Værker. *Chr. C.*

Serrure [særy!r], Constant Philip, nederlandsk Forfatter, født i Antwerpen 22. Septbr. 1805, død i Nærheden af Gent 6. Apr. 1872. Som ungt Menneske kom han paa Kontoret hos J. F. Willems, den flamske Sags Grundlægger. De Indtryk, han modtog her, gjorde ham til en varm Ven af den flamske Sag og gav ham Sans for litterære Studier og Arbejde. Efter 1832 at have taget den juridiske Doktorgrad virkede han i nogen Tid som Sagfører i sin fædrene Stad, blev saa udnævnt til Arkivar for Østflandern og 1835 til Lærer ved den videnskabelige Højskole i Gent. Det var her, at han sammen med Mænd som Blommaert og Frans de Vos optraadte som den flamske Sags Forkæmper. De havde i Forening stiftet det første flamske Tidsskrift: »Nederdeutsche letteroefeningen« [Gent 1834]. Han udfoldede siden en højst mangfoldig Virksomhed dels som Udgiver af gammel-nederlandsk Litteratur, dels som selvstændig Forfatter. Sammen med Ph. Blommaert udgav han saaledes en Flandern's Historie fra 580 til 1467 [Gent 1839—40]. Blandt de Værker, han har udgivet af gammelflandersk Litteratur, maa nævnes Jacob van Maerlants »Drie boeken van den Wapene-Martijn« [1855]. Nævnes maa ogsaa hans »Vaderlandsch Museum voor Nederduitsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis« [5 Bd., Gent 1855—63]. Fra 1854 ledede han som Rektor Højskolen i Gent med Historie og nederlandsk Litteratur som Undervisningsfag, indtil han i det næste Tiaar trak sig tilbage til Privatlivets Fred. *A. 1.*

Sers el Lyanah, By i Nedreægypten, Provins Menufieh, ligger 13 Km. S. S. V. f. Schibin el Kom ved en Kanal i Nil-Deltaet og har ca. 11,000 Indb. *H. P. S.*

Sertorius, Quintus, romersk Partifører, var en Tilhænger af Marius. Under Kampen med Sulla og Senatspartiet gik han 83 f. Chr. til Spanien, hvor han først traadte i Spidsen for Lusitanerne og snart fik Magten over største Delen af Halvøen. Han ordnede dette Land efter samme Mønster som selve Romerstaten, oprettede et Senat og stiftede en Højskole i Osca. Metellus Pius, som 79 blev sendt imod ham fra Rom, kunde intet udrette, og senere blev ogsaa Pompejus slaaet af ham (77—75). S, havde i høj Grad vundet Spaniernes Hengivenhed og vandt ogsaa Agtelse i Udlandet; baade med Sørøverstaterne i Lilleasien og med Mithradates traadte han i diplomatisk Forbindelse. Men da Pompejus havde faaet Forstærkning (74), gik det tilbage for S., som til sidst blev myrdet af sin Underanfører Perperna (72), som derefter snart bukkede under for Pompejus. *H. H. R.*

Sertulārier se Sertulariidae.

Sertulariidae (Sertulārier), en Familie af Goplepolypper, som ikke frembringe Gopler. De enkelte Bægere ere i Modsætning til Forholdet hos Campanularierne ustilkede, mere eller mindre dybt indsænkede i Stammen og Grenene samt forsynede med et Laag, der snart kan bestaa af 3—4 radiære trekantede Klapper (*Sertularella*), snart kun af en enkelt. Hos Sertularia er denne fæstet til Bægerets ydre Side, medens den er fæstet til den indre Side hos *Hydrallmania* og *Diphasia*. *M. L.*

Serubābel, der stammede fra den davidiske Kongeslægt, stod tillige med Præsten Josua i Spidsen for de fra Eksilet hjemvendende Judæer, og i den følgende trykkende og vanskelige Tid havde han Stilling som Statholder. Under hans og Josua's Ledelse genopbyggedes, dog med længere Tids Standsning, Tempelet i Jerusalem. S. synes imidlertid efterhaanden at være traadt noget i Skygge for Josua, der beklædte Stillingen som Ypperstepræst. *V. O.*

Sērum se Blod S. 144 og Serumbehandling.

Serum albumin d. s. s. Blodalbumin se Albumin S. 450 og Blod S. 144.

Sērumbehandling (Serumterapi) er Anvendelse af Blodserum som Helbredelsesmiddel. S.'s Udgangspunkt er den Iagttagelse, at Blodet af Dyr, der have gennemgaaet en Infektionssygdom og derved opnaaet Uimodtagelighed (Immunitet) for denne, kan gøre andre Dyr uimodtagelige for samme Sygdom (immunisere,

vaccinere dem), naar det indsprøjtes i deres Legeme. Det var Behring (og Kitasato), der 1890 viste dette for Difteriens og Stivkrampens Vedkommende, og som desuden gjorde den vigtige Opdagelse, at disse immuniserende Sera indeholdt Modgifte (Antitoksiner) mod de Giftstoffer, som Difteribakterierne og Stivkrampebakterierne udvikle baade i og uden for den dyriske Organisme, og som foraarsage disse Sygdommes ejendommelige Symptomer. Det paavistes endvidere, at Blodserum af de immuniserede Dyr ikke blot værgede andre Dyr mod Sygdommen, naar det indsprøjtedes, førend Dyrene udsattes for Smitten (Serumvaccination, passiv Immunisering), men at ogsaa samtidig Indsprøjtning af det antitoksiske (modgiftholdige) Serum og Smit- eller Giftstoffet forhindrede Sygdommens Udbrud. Det samme gunstige Resultat kunde opnaas, naar Serum indsprøjtedes, efter at Smitten eller Giften var indført i Dyrets Legeme; ja selv efter at de første Sygdomssymptomer havde vist sig, kunde det antitoksiske Serum, naar det indsprøjtedes, udfolde sin gavnlige Virkning og helbrede Dyret (Serumterapi). Der krævedes imidlertid langt større Mængder Antitoksin til at helbrede et allerede sygt Dyr end til at vaccinere et sundt Dyr imod Sygdommen. — Efter at disse betydningsfulde Forhold vare fastslaaede ved Forsøg paa Dyr, gik man straks over til at prøve den Behring'ske S. hos Mennesker og større Husdyr, og de antitoksiske Sera have nu efterhaanden faaet en stor Betydning for Bekæmpelsen af mange Smitsoter. Af Menneskets Sygdomme er det først og fremmest Difterien, mod hvilken Serumindsprøjtninger overalt benyttes i stort Omfang, navnlig efter Offentliggørelsen af Roux'es Undersøgelser 1894.

Fremgangsmaaden ved dets Fremstilling er i Korthed følgende. Man forskaffer sig fra Svælget af en Difteripatient en Renkultur af Difteribakterien, udsaar den i en passende Næringsvædske — i Alm. benyttes et Afkog af Kød med Tilsætning af Kogsalt og Pepton — og naar den i nogen Tid har vokset ved omkring 35^0, filtrerer man Bakterierne fra og prøver nu ved Indsprøjtning paa Marsvin, om der i Vædsken er dannet en tilstrækkelig stærk Difterigift (Difteritoksin); er dette Tilfældet, begynder man Immuniseringen af en Hest ved at indsprøjte en ringe Mængde af Toksinet under dens Hud; efter faa Dages Forløb indsprøjtes en større Dosis Toksin, og i den følgende Tid fortsætter man med faa Dages Mellemrum at indsprøjte stigende Doser. Herved bliver Hesten gjort mere og mere uimodtagelig for Difterigiftens Virkninger (aktiv Immunisering), og samtidig fremkaldes der i dens Blod en Udvikling af stigende Mængder Modgift — Antitoksin — mod Difterigiften. Brugbart som Helbredelsesmiddel bliver Hestens Blodserum imidlertid først, naar det har naaet en vis høj antitoksisk Styrke, og Maalingen af denne Styrke er derfor af yderste Vigtighed. Da de Stoffer, om hvilke det i Serumterapien drejer sig (Antitoksinerne), ej kunne fremstilles i ren Tilstand og kun kendes gennem deres Virkning paa den dyriske Organisme som forebyggende og helbredende visse Smitsoter og Forgiftninger, er det ikke muligt at maale et Serums Styrke paa anden Maade end ved Forsøg paa Dyr; den for Difteriserum anvendte Maalemetode, der navnlig af Ehrlich er uddannet til en høj Grad af Fuldkommenhed — er følgende:

Man finder ved Forsøg den mindste Dosis af en given Difterigift, der er tilstrækkelig til sikkert at dræbe et Marsvin af 250 Gr.'s Vægt; indsprøjter dernæst paa forskellige Marsvin af den angivne Størrelse en ti Gange saa stor Mængde Gift som den sikkert drædende Mindste-Dosis og prøver nu at finde, hvilken den mindste Mængde af Hestens Serum er, der sikkert kan redde Dyret fra Døden, naar det indsprøjtes sammen med Toksinet. Naar Hesten har faaet et vist Antal Toksinindsprøjtninger, tager man altsaa en ringe Mængde Blod af den, henstiller det, indtil det har afsat sit Serum, prøver dettes Styrke som ovenfor beskrevet, og saa snart det viser sig at være tilstrækkelig stærkt, foretager man en stor Aareladning af Hesten; fra en almindelig Hest kan man uden at forvolde den nogen Men tage f. Eks. 10 Lit. Blod, af hvilke man, naar det er løbet sammen, kan indvinde omkring 5 Lit. Serum; dette bliver derefter under Iagttagelsen af de mest minutiøse aseptiske Forsigtighedsregler opsamlet, filtreret gennem Porcelainsfiltre — eller paa anden Maade befriet for mulig tilstedeværende Kim — og sluttelig aftappet paa Flasker. Det saaledes tilberedte Serum indsprøjtes under Huden paa Patienterne. Kun sjælden anvender man som ved Hestens Lungesyge Antisera, der ere tagne fra naturlig smittede og derved immuniserede Dyr; næsten altid foretages Immuniseringen af Dyrene kunstig paa lignende Maade som den, der ovenfor er beskreven for det antidifteriske Serums Vedkommende. Antallet af de Smitsoter hos Mennesker og Dyr, for hvis Bekæmpelse Antisera hidindtil have faaet særlig praktisk Betydning enten som Vaccine eller som Helbredelsesmiddel, er ikke stort; de vigtigste af dem ere Difteri, Pest, Stivkrampe, Svinets Rødsyge, men der er Grund til at tro, at Kredsen af dem i Fremtiden vil blive betydelig udvidet.

Det er desuden ikke blot Smitsoter, mod hvilke S. kan anvendes. Paa lignende Maade som mod de ovennævnte af Bakterier producerede Giftstoffer kan man nemlig fremstille Antisera mod vissedyriske Gifte (som Slangegift, Skorpiongift o. a.) og mod forskellige Gifte, der ere dannede af højere Planter. Som Eksempler paa de sidste kunne nævnes Abrin, Ricin og det i Græsarternes Støvkorn indeholdte Giftstof, der fremkalder Høfeber. Saavel mod Slangegift som mod Høfeber er det lykkedes at fremstille virksomme Antisera.

De hidtil omtalte Antitoksiner ere alle karakteriserede ved, at de neutralisere Virkningen af et Giftstof; det er imidlertid ogsaa muligt i Blodserum at fremkalde Dannelsen af en stor Mængde andre Antistoffer (Modstoffer), der ikke have Betydning som Modgifte og ikke finde Anvendelse som Helbredelsesmidler, men som dog maa omtales her, fordi de fremstilles paa nøjagtig samme Maade som de antitoksiske Sera, og fordi de frembyde en meget stor teoretisk og praktisk Interesse. Saadanne Stoffer ere blandt andre de saakaldte Agglutininer, Lysiner, og Præcipitiner.

Som oplysende Eksempler paa slige Stoffer og deres Fremstilling kunne følgende anføres:

1) Indsprøjter man paa et passende Forsøgsdyr levende eller døde Kulturer af Tyfus- eller Kolerabakterier, dannes der i Dyrets Blodserum Modstoffer, der ikke kendelig paavirke de af de nævnte Bakterier dannede Gifte, men derimod indvirke paa Bakterierne selv (antibakterielle Sera) ved enten at standse deres Bevægelser og klistre dem sammen (Agglutininer), eller ved under visse Forhold at dræbe dem og bringe dem til at falde hen i Korn, »opløse« dem (Lysiner); da det dannede Agglutinin og Lysin kun sammenklistrer eller tilintetgør den bestemte Bakterieart, der har fremkaldt dets Dannelse, har man kunnet bruge saavel Tyfusagglutininet som Koleralysinet til med Sikkerhed at stille Diagnose i tvivlsomme Tilfælde af de to Sygdomme (Widal's Prøve, Pfeiffer's Prøve).

2) Indsprøjtningen af forskellige Æggehvidestoffer kan i Forsøgsdyrenes Blodserum fremkalde Dannelsen af de saakaldte Præcipitiner o: Substanser, som have den Egenskab at udfælde af vandige Opløsninger kun de Æggehvidestoffer, der ere af samme Natur og stamme fra samme Dyreart som det indsprøjtede Æggehvidestof. Dette Forhold har faaet praktisk Betydning i Retsmedicinen, da det undertiden er af Vigtighed at afgøre, om f. Eks. en Blodplet stammer fra et Menneske eller et Dyr, og fra hvilken Dyreart den skriver sig — en Diagnose, som det ofte er meget vanskeligt eller ganske umuligt at stille ved de almindelige kemiske Hjælpemidler (Uhlenhut's Prøve).

3) Ogsaa mod forskellige dyriske Celler kan der, naar de indsprøjtes paa Dyr, dannes Modstoffer i Blodserum. Eksempelvis kunne nævnes de røde Blodlegemer og Fimreepitelceller: Indsprøjter man paa en Kanin Blod af Hesten, vil der i Kaninens Blodserum dannes et Stof, der virker ødelæggende paa Hestens røde Blodlegemer og bringer Blodfarvestoffet til at træde ud af dem (Hæmolysin). — Indsprøjter man Fimreepitelceller, dannes der et Stof, som, naar det bringes i Berøring med Fimrecellerne, standser disses Fimrebevægelser. Denne Dannelse af Cellegifte (Cytotoksiner) gav Haab om, at man maaske ogsaa kunde opnaa at fremstille Modstoffer mod de Celler, der sammensætte de ondartede Svulster og saaledes tilvejebringe en S. af Kræft. At man virkelig undtagelsesvis ad serumterapeutisk Vej kan faa visse ondartede Svulster til at svinde, er godtgjort af C. O. Jensen ved Forsøg paa Mus, der vare angrebne af en ejendommelig Kræftsvulst; men nogen praktisk Betydning for Behandlingen af Kræft hos Mennesket have disse Forsøg desværre endnu ikke faaet. *C. S.*

Sērumglobulīn udgør en Del af Æggehvidestofferne i Blodserum. Det kendes ikke i krystallinsk Tilstand. Under Nyresygdomme gaar det over i Urinen. Dets Koagulationstemperatur er 75° °g er væsentlig uafhængig af Saltholdigheden. S. indeholder 15,8 p. Ct. Kvælstof; det er tungtopløseligt i rent Vand, meget letopløseligt i fortyndede, neutrale Saltopløsninger og relativt holdbart. S. reagerer surt og kan, naar der aldeles ikke er Salte til Stede, holdes i Opløsning ved noget Alkali; ved Tilsætning af en nok saa ringe Mængde Salt til denne Opløsning udfældes det, men opløses igen i Overskud af Saltopløsning. Se Blod S. 144. *O. C.*

Sērumkaseïn d. s. s. Serumglobulin.

Sērumterapī se Serumbehandling.

Servais [særvæ'], Adrien François, belgisk Violoncel virtuos, født 6. Juni 1807 i Hal ved Bruxelles, død smst. 26. Novbr. 1866, Elev af Konservatoriet i Bruxelles, optraadte første Gang offentlig i Paris og foretog fra 1834 omfattende Koncertrejser (1862 i Kjøbenhavn). 1848 blev han Lærer ved Konservatoriet i Bruxelles og har uddannet en stor Række udmærkede Elever. S. har tillige skrevet en Del Kompositioner for sit Instrument. — Hans Søn Joseph (1850—85), ligeledes Violoncellist, var 1869—70 ansat ved Hofkapellet i Weimar og blev senere Lærer ved Konservatoriet i Bruxelles. *S. L.*

Serval se Katte S. 312.

Servánte (fr.). Dette Navn er i Tidernes Løb blevet givet til forskelligt Bohave. I Hankønsform Servant var det et Stel af Hylder, der stod oven paa lave Skabmøbler, svarende til *dressoir* (Tresur), og tjente til Opstilling af Drikkekar o. l.; i Hunkøn forskellige smaa Borde eller Geridoner, hvorpaa man henstillede Ting, der senere skulde bringes ud af Værelset, og som midlertidig gjorde Tyende undværligt. Det hed i Middelalderen *damoiselle.* Paa Dansk hedder det Stumtjener, paa Engelsk *dumb-waiter.* Det kunde være Møbler med fire Ben og med flere Hylder, som vore Hjørneetagerer, og sattes mellem Gæsterne ved Spisebordet, for at de kunde skille sig af med det brugte Service og tage nyt, der stod paa Hylderne. Øverst var en Kumme af Metal med koldt Vand, og deri stod Vinen. S. anvendtes kun, naar der spistes uden Tjenerskab. Paa en S. stillede man Vadskefadet, i Alm. i »det lille Sovekammer«, da det store var Dagligstue. En tjenende holdt Vandfadet for Herskabet og havde Haandklædet over Armen. I Dansk, men ikke i noget andet Sprog, er Navnet S. blevet hængende ved Vadskebordet (se Eremitagebord), medens man andre Steder har helt andre Betegnelser for det. *Bernh. O.*

Servatĭus, gallisk Biskop, som omtales ved Synoden i Sardica 347, men hvis Livshistorie i øvrigt er indhyllet i Sagn. Han er senere bleven gjort til Helgen. *A. Th. y.*

Servător (lat.), Frelser, Bevarer, Opholder; Tilnavn for flere romerske Guder, særlig Juppiter.

Servēre (lat.), betjene, rette an, varte op ved et Maaltid, byde rundt o. l.

Server Pasha, tyrkisk Statsmand, (1820—86). Under Abd-ul-Asis spillede S. P. en betydelig Rolle som Leder af Udenrigsministeriet. Han var meget ensidig russervenlig, hvorfor han fik Øgenavnet Serverov og fortrængtes af den liberale, engelskvenlige Midhat Pasha. Under Krigen med Rusland kom S. P. atter i Forgrunden, idet han efter Nederlagene antoges at kunne opnaa bedre Betingelser end Midhat, og det blev ham, der paa Tyrkiets Vegne undertegnede Vaabenstilstanden i Adrianopel i Jan. 1878. *F. O.*

Servet [særvæ'], Michael, antitrinitarisk Lærer, født 1511 i Tudela i Aragonien, brændt som Kætter i Geneve 27. Oktbr. 1553. S. blev tid-

lig greben af de reformatoriske Tanker og lærte flere af Reformatorerne at kende, navnlig Økolampadius, men havde fra første Færd unitariske Anskuelser, som han forfægtede med stor Kraft og Aandfuldhed. Han var i det hele en i aandelig Henseende udviklet Maud, der var vel bevandret i Tidens Videnskab, bl. a. i Jura og Medicin. Han erhvervede saaledes den medicinske Doktorgrad og praktiserede som Læge. Men han var tillige meget overlegen over for andre. Fra 1545 traadte han i skriftlig Forbindelse med Calvin, og de udvekslede skarpe Stridsskrifter. S.'s Hovedværk var *Christianismi Restitutio* [Vienne 1553], i hvilket han fremsætter sine Anskuelser meget udførlig og forkaster enhver Væsenstrinitet inden for Guddommen. Dog vil han godkende en Aabenbaringstrinitet eller i hvert Fald en dobbelt Aabenbaringsmaade for Gud, saaledes at han bestemt hævder Christi Guddom, men Christus er identisk med Gud selv. I øvrigt er S.'s Teologi meget intellektualistisk, Syndsbevidstheden er kun svag, og for Sakramenterne har han saa godt som ingen Interesse. Barnedaaben forkastes. Paa Calvin's Foranledning blev han fængslet og anklaget af Inkvisitionen i Vienne i Dauphiné, hvor han virkede som Læge. De katolske Myndigheder domfældte ham til Baalet, men forinden Processens Tilendebringelse var han — vistnok ikke uden hemmelig Medvirkning fra de samme Myndigheders Side — undsluppen fra Fængselet. Han søgte at komme til Italien, men valgte med ubegribelig Letsindighed Vejen over Geneve, og her blev han straks fængslet. Ved Processen mod ham optraadte Calvin selv som Anklager. Fra Vienne kom der Bud med Anmodning om at faa ham udleveret, men Raadet i Geneve afslog Anmodningen, og S. selv bad om at faa sin Sag dømt i Geneve. Han og Calvin fremstillede hver deres Opfattelse skriftlig, og Calvin lod Teologerne og Raadene i forskellige andre Byer udtale sig. S. vilde paa intet Punkt give efter, og da alle udtalte sig imod ham, blev Datidens sædvanlige Straf for alvorligt Kætteri fældet: Død paa Baalet. (Litt. Se navnlig de større Værker om Calvin). *A. Th. J.*

Servia, Serbia, tyrkisk Serfidsche (s. d.), By i Tyrkiet, Vilajet Saloniki i Makedonien, ligger 97 Km. S. V. f. Saloniki, 430 M. o. H. og ved den nordlige Ende af et fra Makedonien til Thessalien førende Bjærgpas. S. har ca. 8,000 Indb. af græsk, valakisk og tyrkisk Nationalitet. Byen, der har Ruiner af en gammel byzantinsk Borg, er anlagt 636 af Serberne, der have givet den Navn. *H. P. S.*

Service (fr.), Bordstel, omfatter alt, hvad der hører til at fremsætte Maden, og desuden Te, Kaffe og Chokolade. De ældste Bordkar vare af Ler eller Træ, senere kom S. i ædelt eller uædelt Metal, senest Fajance og Porcelæn. Tin brugtes i borgerlige Huse 18. Aarh. ud, sammen med Træ endnu i 19. Aarh. hos Landalmuen. I Frankrig's Trængselstid under Ludvig XIV blev det gentagne Gange (senest 1709) paabudt, at alt S. af Sølv og Guld skulde sendes til Mønten, og Kongen gav selv Eksempelet. S. af Fajance (s. d.) blev derfor en Tid almindelig og kom i europæisk Mode, saa at en Fajancefabrik anlagdes i Kjøbenhavn 1722. De ædle Metaller toge dog snart deres Plads som S. tilbage og holdt sig uantastet, til de smukke Stel fra Kina, Sèvres og Sachsen erobrede Pladsen, og med dem dreves endnu større Luksus. I Vincennes og Sèvres lod Ludvig XV 1758 udføre et Pragtstel som Gave til den danske Konge Frederik V. Det var i grønt og Guld, den dyreste Dekorationsmaade, og kostede 34,542 Livres. Den efterlignedes af den danske Fabrik og anvendtes i det pragtfulde Holmskiold'ske S. paa Dansk Folkemuseum.

S., som anvendes nu, er meget forskelligt fra det ældre, da enten al Maden sattes paa Bordet paa een Gang, eller i Sæt (Anretninger), hvilket fordrede Anvendelsen af Tækkefade (eng. *disk covers*), for at Maden kunde holde sig varm. Den Gang var det Husets Stolthed, naar Bordet var saa tæt besat med S., at Dugen ikke kunde ses, og naar det præsenterede sig med alle sine lukkede Fade, var det dækket, *couvert.* Af denne Betegnelse er nu kun tilbage Kuverten i Betydning af det Bordtøj, der hører til det personlige Brug, Kniv, Gaffel og Ske. *Bernh. O.*

Serviét er et fransk Ord. I 14. Aarh.'s Inventarer betegner det snart, hvad vi nu kalde S., snart Haandklæde (*touaille*, ældre Dansk *Dvel*). I den ældre Middelalder tørrede man Mund og Fingre i Borddugen, hvilket hastig gav den et malpropert Udseende; man tog nemlig Maden med Fingrene. For at raade Bod herpaa blev enten et Haandklæde hængt paa Væggen til fælles Brug, eller man lagde et saadant langs Bordkanten oven paa Dugen. De hed med et plattysk Ord Bilægger. I en fynsk Fortegnelse fra 1536 nævnes 10 »Bilegge«, saa lange, at de kunde naa om en Skive (Bordplade). Samme Sted nævnes Serveter, der altsaa havde en anden Form. Haandklæderne maa forhen have været til Stede i stor Mængde og været rigt udstyrede, at dømme efter de Pragtstykker, der tilvirkedes i danske Bondegaarde, baade i Hvidsøm og i broget Syning, i rige Huse endog besat med ægte Kniplinger, og som syedes til Midten af 19. Aarh., skønt de kun brugtes til Pynteklæder. Haandklædet paa Væggen hang over en Rundstok og kunde være 2—2½ M. langt, men der fandtes mange med Maal, som ovennævnte fynske fra 1536, 5—7 M. i Længden. De kaldtes Stolpeklæder, fordi man ikke vidste at bruge dem til andet end pynte Dørkarmen. Haandklædet paa Væggen holdt sig længe paa kjøbenhavnske »Spisekvarterer«, senest paa »Christian Firtal« (nuværende Nr. 8, Amagertorv). S. i nu brugelig Form anvendtes i Frankrig først ved Desserten, men fandtes ved 1490 i større Mængder. 1497 forekommer i et fornemt Hus 23 Dusin, foruden 80 umage. Bilæggerne faldt bort, og man skiftede S. flere Gange under Maaltidet. S. forekommer i Christian II's Hofordning, men kun til Overdække. Dog maa Brugen være bleven almindelig i Tiden derefter. Peder Oxe efterlod sig 1569 henved 200. I 17. Aarh. blev det Mode at lægge Dugen i pressede Firkanter og at opsætte S. i kunstfærdige Figurer.

Navnet *Salvet*, som endnu brugtes i 19. Aarh., kommer af ital. *salvieta*, af lat. *salvare*, beskytte; S. af fr. *servir*, betjene sig af. *Bernh. O.*

Servil (lat.), slavisk, krybende.

Servilius, romersk patricisk Slægt, blandt

hvis Medlemmer mærkes Gajus S. Ahala, som 439 f. Chr. dræbte Spurius Mælius, der mistænktes for ved Plebejernes Hjælp at tragte efter Kongedømmet, Quintus S. Cæpio, som 105 blev slaaet af Cimbrerne i det sydlige Gallien, Gajus S. Glaucia, der som Prætor Aar 100 vakte alvorlige Uroligheder i Rom sammen med Saturninus (s. d.), Publius S. Vatia, en ivrig Aristokrat, der var Konsul 79 og i de følgende Aar med stort Held kæmpede mod Sørøverne i Isaurien og Kilikien, hvorved han erhvervede sig Tilnavnet Isauricus, og endelig Publius S. Casca, en af Cæsar's Mordere. *H. H. R.*

Serviteur [særvitö!r] (fr.), Tjener.

Servitter, Jesu Lidelsers Brødre, den hellige Jomfrus Tjenere (*servi*), romerskkatolsk Munkeorden, der efter Sigende blev stiftet af syv fromme Mænd 1233 i Firenze. Ordenen stadfæstedes senere af Paven. 1424 blev den en Tiggerorden. Senere spaltede den sig. Der gives ogsaa kvindelige S., Servitterinderne. Serviterordenen er en meget streng Orden, og den har derfor aldrig været særlig talrig. *A. Th. Y.*

Servitut (lat.), en paa fast Ejendom hvilende Hæftelse, der bestaar i, at en anden end Ejeren har Ret til at øve en vis begrænset Raaden over Ejendommen, f. Eks. til at have en Vej over den, eller har Ret til at fordre, at Ejeren afholder sig fra en vis Raaden over den, som han ellers vilde være berettiget til, f. Eks. ikke lader den ligge ubebygget hen eller omvendt ikke bebygger den paa en vis Maade. En S. kan saavel være paalagt i en enkelt Persons Interesse (personel S.) som til Fordel for Ejeren af en fast Ejendom som saadan og derfor ogsaa til Fordel for alle Efterfølgere i Ejendomsretten over den saakaldte herskende Ejendom (*Prædial-* eller Ejendomsservitut). Den almindelige Inddeling af S. er imellem positive og saakaldte negative S. Ved de første forstaas dem, der give den servitutberettigede en Ret til direkte at raade over den servitutbehæftede (tjenende) Ejendom. Hertil hører Retten til at hente Vand fra Naboens Brønd, til at grave Grus i hans Grusgrav, til at lade Kreaturer græsse paa hans Mark eller benytte Naboens private Vej eller Sti. Inden for de positive S. sondres atter imellem positiv-synbare og positivusynbare, alt efter som S. udvortes ligesom giver sig til Syne igennem en ydre for dens Skyld tilstedeværende Indretning eller ej. Positiv synbar er saaledes en Vejservitut, naar den hjemler den berettigede Ret til at have en netop for hans Skyld anlagt eller opretholdt Vej over Naboejendommen, men positiv-usynbar, hvis han kun har Ret til at benytte en Vej, som i Forvejen og til andet Brug findes paa Ejendommen, eller hvis han kun har Ret til at skraa over Grunden, uden at egentlig Vej findes. Negativ kaldes i Reglen en S., der ikke hjemler den berettigede en direkte Raaden over den tjenende Ejendom, men derimod et Krav mod dens Ejer af det Indhold, at han ikke maa udøve en vis Raaden over sin Ejendom, som ellers vilde staa ham aaben. Dertil høre de i det praktiske Liv saa vigtige og tit saa byrdefulde Byggeservitutter, hvorved det paalægges Ejeren og alle følgende Ejere af en Grund, f. Eks. i et Villakvarter, ikke at opføre høje Beboelseshuse eller Fabrikker, der ved Støj eller Røg eller ilde Lugt forulempe Naboerne, eller hvorved det paalægges ikke at bygge saaledes, at det hindrer Udsigten fra eller skæmmer et offentligt Anlæg e. 1. Endelig kunne nævnes saadanne S., der vel kun gaa ud paa at hjemle en Raaden over den berettigedes egen Grund, men i videre Omfang end Hensynet til Naboejerne i Alm. tillader det, jfr. f. Eks. den almindelige Lysservitut eller Retten til at have Vinduer ind til Naboen til en Side, hvor man ellers ikke har Lov dertil, efter Danske Lovs 5—10—56, norsk L. 27. Maj 1887 § 11, fordi man ikke har Fortov eller tilstrækkelig bred Passage imellem ens eget og Naboens Hus.

S. stiftes hyppigst ved Retshandel — f. Eks. som Led i en Afhændelse af en Byggegrund —, og skal da tinglæses ved den tjenende Ejendom, for at gælde over for senere Erhververe og Kreditorer. Hyppigst stiftes ogsaa S. ved Hævd. Dog kunne ikke alle S., saaledes ikke de saakaldte negative S., stiftes ved Hævd, da man naturligvis ikke kan hævde sig, f. Eks. en Ret til fri Udsigt, fordi man i 20 Aar faktisk har nydt en fri Udsigt, uden at være generet af Bebyggelse. Fremdeles er der at mærke, at kun positiv-synbare S. kunne stiftes ved almindelig tyveaars Hævd — her hvor Hævden knytter sig til en bestemt ydre Genstand, f. Eks. en Vej, som kun den hævdende benytter, er den stadige Brug lettere at konstatere og derfor Opfordringen stærkere for rette vedkommende til i Tide at hindre den — men for at der kan foreligge Hævd paa en positiv-usynbar S., f. Eks. Retten til at benytte Naboens egen private Vej, kræves efter dansk og norsk Ret Hævdsudøvelse i længere Tid, i saakaldet Alderstid (se Hævd). Efter norsk Ret kunne dog visse usynbare S. stiftes ved 20 Aars Hævd, nemlig Ret til Oplag af Tømmer og visse nødvendige Vejrettigheder. En Forudsætning for Hævdserhvervelsen er det imidlertid, at Brugen ikke er blevet indrømmet blot som en Tilladelse, der naar som helst kan tages tilbage — en Tilladelse til indtil videre at maatte spille Kroket paa en Mark kan saaledes ikke tjene til Grundlag for en Hævdserhvervelse. Ophøre kan S. igen af forskellige Grunde, saaledes navnlig ved frivillig Opgivelse fra den berettigedes Side gennem en ny (tinglæst) Deklaration. Hvor en S. er blevet paalagt ikke for en enkelt Ejendoms Skyld, men til Fordel for samtlige Ejere af en udstykket Grunds Parceller, for Kommunens eller et helt Villakvarters Skyld, vil det ofte være et meget vanskelig faktisk Spørgsmaal, hvem der skal meddele Samtykke til S.'s Udslettelse, for at Grunden kan blive fri for Hæftelsen. Et gentagne Gange paa den danske Rigsdag privat indbragt Lovforslag om Erhvervelse af Mortifikationsdom paa S., hvorved der søgtes opnaaet en Adgang til under visse Betingelser at vinde Dom paa at faa en slig S. udslettet, er endnu (1904) ikke blevet ført igennem. Fremdeles kan en S. ophøre ved Frihedshævd, d: derved, at den tjenende Ejendoms Ejer vinder Hævd paa en Brug af sin egen Ejendom, hvormed S.'s Bestaaen ikke praktisk kan forenes, f. Eks. naar han har tilkastet den Brønd, hvorfra Naboejeren havde Ret til at hente Vand, og bygget sit Hus derover, eller

naar han har bygget i Strid med Naboens Udsigtsret, uden at denne i tyve Aar rejser Sag imod ham i den Anledning. *K. B.*

Servius, med sit fulde Navn Maurus S. Honoratus, romersk Grammatiker i 2. Halvdel af 4. Aarh. e. Chr., har efterladt os en værdifuld Kommentar til Vergil's Digte, som foreligger i en kortere og udførligere Form, den sidste med Tilføjelser af en anden Haand. Den er udgiven af Thilo og Hagen [3 Bd., Leipzig 1878—1902]. Endvidere har han forfattet en Kommentar til Donatus'es Grammatik og et Par mindre, grammatiske Arbejder (udgivne i Keil's *Grammatici latini,* IV). *H. H. R.*

Servius Tullius er efter Traditionen Rom's 6. og næstsidste Konge, men han er i Virkeligheden en helt sagnagtig Figur. Efter en Beretning var han en Søn af en Slavinde ved Tarquinius Priscus'es Hof, medens andre fortalte, at han var identisk med den etruriske Høvding Mastarna, som havde erobret Rom. Han skildres som en folkekær Konge i Modsætning til hans Svigersøn og Efterfølger Tarquinius Superbus. Hans Navn er knyttet til den servianske Mur (se Rom S. 123) og til den servianske Forfatning (se Romerske Rige S. 156), men ingen af Delene synes i Virkeligheden at have noget med ham at gøre. *H. H. R.*

Sérvus (lat.), Slave, Træl.

Servus servorum Dei, »Guds Tjeneres Tjener«, er den Titulatur, hvorunder Paverne siden Gregor den Stores Tid, som Modtræk mod de byzantinske Patriarkers Antagelse af Benævnelsen »økumenisk Biskop«, optræde i Buller og officielle Dokumenter, se i øvrigt Majestæt. *C. V. N.*

Serøs (lat.) betegner oprindelig i Fysiologien og Medicinen saadanne Vædsker (Sekreter, Transsudater), der ligne Blodserum og altsaa ere gennemsigtige, farveløse eller let gullige, ikke slimede Opløsninger, der indeholde Æggehvidestoffer, som ikke indeholde Celler (eller i hvert Fald faa), og som ikke koagulere af sig selv (s. Vædsker se nedenf.). Dernæst bruges Betegnelsen s. ogsaa om Organer og Celler, som afsondre saadanne Vædsker (s. Kirtler og s. Membraner, o: de epitelklædte Hinder, som udklæde de store Legemshulheder). I Sammensætninger bruges s. for at betegne lignende Egenskaber ved andre Legemsvædsker: sero-mukøst, o: halv-s., halvslimede Opløsninger o. s. v. *S. T.*

Serøse Vædsker. Under Betegnelsen s. V. i snævrere Forstand (se serøs) har man i Fysiologien og Medicinen sammenfattet en Række Legemsvædsker, der saavel fysiologisk som kemisk ere beslægtede med Lymfen, men som i øvrigt frembyde store Forskelligheder og ikke danne nogen naturlig Enhed. Til de s. V. regnes Vædskerne i de store saakaldte »serøse Hulheder«: Peritonealvædsken i Bughulen, Pleuralvædsken i Lungesækken, Perikardialvædsken i Hjerteposen, dernæst Hydrocelevædske i Skrotum og Cerebrospinalvædsken i Hjerne- og Rygmarvshulheden; endelig regnes ogsaa herhen Vædsken i det forreste Øjenkammer (*Humor aqueus*), Hudblærevædsker (f. Eks. ved Knusninger eller Forbrændinger af Huden) og Ødem og Anasarka-Vædske i Underhudsbindevævet.

De ere alle tyndflydende, ikke traadtrækkende, klare eller let opaliserende, farveløse eller gullige Vædsker, hvis faste Hovedbestanddele ere forskellige Æggehvidelegemer af samme Art som de, der forekomme i Blodserum og Lymfe (Serumalbumin og Serumglobulin), og Mineralstoffer; desuden forekomme i Reglen smaa Mængder af Urinstof, reducerende Stoffer (Druesukker) og andre organiske »Ekstraktstoffer«, som ligeledes findes opløste i Blodet og Lymfen. Der er næppe i disse Vædsker paavist Stoffer, der kun forekomme i disse, og som kunne siges at være ejendommelige for dem alene. Man opfattede derfor tidligere de s. V. som en Art Udsvedninger af Blodet eller Lymfen, som Produkter af en Filtreringsproces gennem Haarkarrenes Væg, og kaldte dem i Overensstemmelse hermed »Transsudater«, en Betegnelse, som endnu stadig benyttes. En saadan Anskuelse lader sig imidlertid næppe opretholde. De s. V. maa opfattes som virkelige Sekreter enten af de »serøse Hinders« Celler eller af selve Blodkapillarernes Celler. Deres i kvantitativ Henseende overordentlig variable Sammensætning viser imidlertid, at denne Sekretion i høj Grad er afhængig af Blodets Sammensætning, Blodtrykket og Blodets Strømningsforhold i den betræffende Legemsdel. Det synes, som om deres osmotiske Spænding altid er omtrent den samme eller lidt lavere end Blodets. Visse af disse Vædsker spille en stor Rolle i patologisk Henseende, idet deres Mængder under sygelige Forhold ofte tiltage i uhyre Grad og derved give Anledning til Forstyrrelser af Organernes Funktioner.

Peritonealvædskens Mængde er under fysiologiske Forhold meget ringe, men ved Kredsløbsforstyrrelser i Underlivet, Hjertesygdomme, Nyresygdomme og Leversygdomme kan Mængden øges til flere Liter (»Bugvattersot«, *Ascites*). Den specifike Vægt af Vædsken varierer mellem 1,005 og 1,015 med omtr. 2 p. Ct. Æggehvide. Undertiden antager Vædsken ved Tilblanding af Chylus et næsten mælkeagtigt Udseende, og ved Betændelsestilstande i Underlivshulen kan den — som i øvrigt alle de s. V. — komme til at indeholde saavel farveløse som røde Blodlegemer, og under disse Omstændigheder indeholder den i Reglen Fibrinogen og koagulerer ofte af sig selv. Pleuralvædskens Mængde er ligeledes under normale Forhold meget ringe, ikke mere, end at den netop holder Lungesækken fugtig, men ogsaa den kan sygelig tiltage (»Vand i Lungen«, *Hydrothorax*), og kan da frembringe farlige Tilstande (Kvælning) ved Sammentrykning af Lungerne. Den specifike Vægt af Vædsken er ved *Hydrothorax* i Reglen lav (under 1,015), men ved Betændelse (*Pleuritis*) stiger den op til 1,030; den kan da indeholde meget Æggehvide (3—6,5 p. Ct.) og koagulerer meget ofte af sig selv i Lungesækken. Perikardialvædskens Mængde er under fysiologiske Forhold lidt større; den indeholder 3,5—4,5 p. Ct. faste Bestanddele og 2,3—2,5 p. Ct. Æggehvide. Den sygelige Forøgelse kan medføre Hindringer for Hjertets Bevægelse. Hydrocelevædsken ligner en kon-

centreret Peritonealvædske. Den specifikke Vægt er 1,016—1,026, Farven er mørkere gul end de øvrige s. V., og den indeholder omtr. 6 p. Ct. faste Stoffer. Ogsaa dens Mængde, der normalt er meget liden, forøges undertiden sygelig i høj Grad (»Vandbrok«). Cerebrospinalvædsken fylder i Kraniets og Hvirvelkanalens Hulheder det Rum, som ikke optages af Hjernen og Rygmarven, der derfor begge svømme i denne Vædske. Den har en specifik Vægt af 1,007—1,008 og indeholder kun meget ringe Mængde af Æggehvide (omkring 0,1 Ct.). Ogsaa denne kan sygelig forøges (»Vand i Hovedet«, *Hydrocephalus*). *Humor aqueus* ligner i mange Henseender Cerebrospinalvædsken; ogsaa den er fattig paa faste Stoffer (spec. Vægt 1,003—1,009) og indeholder kun omtr. 0,1 p. Ct. Æggehvide. Hudblærevædsken og Ødem- og Anasarka-Vædsken i Underhudscellelaget staa sikkert i det allernøjeste Forhold til Lymfen og maa vistnok opfattes som sygelig forandret Lymfe. Anasarka-Vædsken dannes ved Kredsløbsforstyrrelser, der kunne skyldes sygelige Tilstande i Hjertet, svagt Hjertearbejde eller Hindringer i Kredsløbet i den Del af Legemet, hvorom der er Tale. Dens Sammensætning varierer meget (spec. Vægt 1,008—1,013) med Æggehvidemængder, der variere fra ringe Spor op til 0,8 p. Ct. (Litt.: Hammarsten, »Lehrb. d. physiol. Chemie« [1904]; Botazzi, *Physiolog. Chemie*, II [1902]). *S. T.*

Serøs Hinde se Hinde.

Sesam, et Ord uden Betydning, der i Udtrykket »S., luk dig op« forekommer som Tryllеformular i Eventyr i 1001 Nat. *J. 0.*

Sesam se Sesamum.

Sēsamben (*ossa sesamoïdea*) kaldes smaa, hampefrø- til kaffebønnestore Knogler, der ere indskudte i Forløbet af visse Sener, især der, hvor disse passere forbi Led. S. vende en med Brusk beklædt, glat Flade ind mod Ledet og fungere derved som en Slags Friktionsrulle for Senen under dennes og Ledets gensidige Bevægelser. S. findes især i Haand og Fod, i et individuelt noget varierende Antal. Enkelte Steder forekomme de dog konstant; saaledes findes der altid to under den store Taas første Led. Knæskallen (*patella*, se Knæ) er at betragte som et stort S. for Knæet, idet den tjener til at føre den svære Sene fra Laarets Strækkemuskler fri af Knæledet ned til dens Tilhæftningssted paa Skinnebenet. Undertiden findes paa de tilsvarende Steder (dog naturligvis aldrig i Stedet for Knæskallen) kun en af Brusk bestaaende Fortykkelse af Senen, Sesambrusk. Navnet S. stammer fra Sammenligningen med Sesamkerner. *S. B.*

Sēsamolie, Gergelimolie, Tilolie, er en fed, ikke tørrende, Olie, der faas af Frøene af Sesam (s. d.), i hvilke den findes i en Mængde af indtil 56 p. Ct. S. fremstilles ved Presning eller Ekstraktion, hvorved man ved den første kolde Presning faar en meget fin og velsmagende Olie, der som Madolie staar paa Højde med den bedste Olivenolie, medens man ved de paafølgende Presninger eller ved Ekstraktion faar en Olie, der væsentlig kun egner sig til Brug i Sæbefabrikationen. S. er guldgul eller lysegul, har en mild, behagelig Smag, er næsten lugtløs, bliver kun vanskeligt harsk og holder sig ved Afkøling klar indtil + 4°; ved yderligere Afkøling til + 5° stivner den til gullighvid Masse. Vægtfylden ved 15° er 0,9235. Foruden som Madolie og i Sæbefabrikationen benyttes den som Lampeolie, Smøreolie, til Enfleurage (se Parfumer), til Forfalskning af Olivenolie og Mandelolie og i Margarinfabrikationen. S. forfalskes ikke sjældent med Jordnødolie. — Presseresterne fra Fremstillingen af S., de saakaldte Sesamkager, der indeholde ca. 33 p. Ct. kvælstofholdige Stoffer, benyttes som Foder til Malkekvæg og Fedekvæg. — Hvad der i Handelen gaar under Navn af tysk S., er Dodderolie, se Camelina. *K.M.*

Sesămum L., Slægt af en lille Familie, kaldet *Pedaliaceae* (af Ordenen *Personatae*), nær *Gesneriaceae*, Urter med hele eller delte Blade, enlige, hvide eller purpurfarvede Blomster og aflange Kapsler med mange Frø. 12 Arter i tropisk Afrika, 2 i Forindien. *S. indicum* L. (Sesam) er en enaarig og over 1 M. høj Urt; den har aflange, kirtelhaarede Blade og hvide eller rosenrøde, skævt klokkeformede Blomster. Den dyrkes i mange Former i alle Troper af Hensyn til de olierige Frø; dens Hjemsted er ukendt, og Kulturen meget gammel. Den af Frøene vundne Olie benyttes som Spiseolie, Brændeolie, til Sæbefabrikation og i andre Øjemed. Handelen fra Indien og andre Steder til Europa gaar mest over Marseille. *S. radiatum* Schum. et Thonn. (5. *occidentale* Heer et Regel) dyrkes i mange Egne af Afrika i Stedet for den ovenfor nævnte Art. *A. M.*

Sescheller d. s. s. Seycheller.

Sesel, jydsk Kvindenavn; af Helgennavn Cecilia.

Sesĭa se Aftensværmere.

Sesia, Flod i Norditalien, udspringer i Provinsen Novara paa Sydøstskraaningen af Monte Rosa, gennemstrømmer Val S., optager Tilløb fra flere andre Alpedale og træder ved Romagnano ned i Po-Sletten, hvor den staar i Forbindelse med et Net af Kanaler, blandt hvilke Canale Cavour særlig nævnes. Efter et Løb paa 148 Km. udmunder S. i Provinsen Pavia i højre Bred af Po. Oven for Vercelli optager S. den fra de penninske Alper kommende Cervo. S. er Oldtidens *Sesites.* *H. P. S.*

Sesonkhis se Scheschonk.

Sesostris er hos Herodot (II, 102—111) og andre gamle Forfattere Navnet paa en ægyptisk Heltekonge, der skal have foretaget heldige Krigstog til Nabolandene, saavel mod Syd som mod Nord. I flere af de fremmede Lande skal han have oprejst Mindesmærker om sine Sejre; Herodot omtaler (II, 106) saadanne i det »Palæstinske Syrien«, uden al Tvivl de ægyptiske Mindesmærker, der endnu den Dag i Dag ses ved Nar-el-Kelb N. 0. f. Beirut, af hvilke i alt Fald et skyldes Kong Ramses II, hvis Navn tydelig læses i Indskriften. Efter Herodot skal S. have besejret Thraker og Skyther og være trængt frem til Kolchis; men dette er en stor Overdrivelse, ingen ægyptisk Konge er trængt frem til disse Egne. Der findes heller ikke noget ægyptisk Mindesmærke i Ionien, som Herodot siger (II, 106); de Mindesmærker, han omtaler her, ere vistnok til endnu (ses ved Nymfi), men de ere ikke af ægyptisk Oprindelse; de skyldes aabenbart Lille-

asiater. S. omtales ogsaa som Lovgiver, og forskellige nyttige Indretninger henføres ligeledes til ham. Saa længe som man ikke formaaede at læse Ægypternes hieroglyfiske Indskrifter, tvivlede man ikke om, at der i Oldtiden havde været en Konge af Navnet S., der havde udmærket sig som heldig Kriger og som dygtig Regent. Men uagtet der er kommet et stort historisk Materiale for Lyset ved Tydningen af Hieroglyfindskrifterne, er det ikke lykkedes at paavise nogen Konge af dette Navn, som nogenlunde svarer til de Beskrivelser, man læser hos Herodot. Man har sikkert nok lært flere ægyptiske Konger at kende, der have ført heldige Krige i Asien, og som have behersket Nubien, men ingen af dem hedder S. De have helt andre Navne. Kun om en af de sidste af Ægypten's mere krigerske Konger, Ramses II, formodes det med ret gode Grunde, at han har haft et populært Tilnavn eller Kælenavn, omdannet af hans Navn Ra-messu, nemlig i Navnet Sestu-rå e. 1. Et saadant Navn kunde j ret vel ligge til Grund for det gennem græske rejsende og Forfattere os overleverede Navn S. Med andre Ord, S. kunde ret vel være et andet Navn for den Konge, vi nu kalde Ramses II, og som er den tredje Konge af 19. Dynasti. Herfor kunde j tale, at der iblandt de mange Mindesmærker, der vare rejste i Ægypten, ingen ere saa hyppige som j de, der skyldes Ramses II. Hans Navn var at læse i alle Egne af Ægypten, og det mange Gange. Endnu fortjener det at anføres, at det Mindesmærke i Syrien, som Herodot henfører til S., og som endnu er at se ved Nar-el-Kelb (se ovenf.), netop hidrører fra Ramses II. Rigtignok var Ramses II langtfra Ægypten's største Erobrer eller lykkeligste Kriger. Han drev det kun til Kampe i Syrien, og det næppe altid med Held. Flere af hans Forgængere, saaledes Thotmes III og Amonhotp II (af 18. Dynasti), trængte langt videre frem og vandt større Sejre; men da de to Kongers Bedrifter næppe vare synderlig indbyrdes forskellige, er det ikke urimeligt at antage, at de i Folkebevidstheden efterhaanden ere smeltede sammen til eet Billede, og at dette atter kom til at gaa op i Billedet af Ramses II. Der foreligger nemlig flere Grunde for at antage, at Ramses II ikke saa let glemtes af Ægypterne. Han regerede meget længe (67 Aar); han efterlod sig mangfoldige Mindesmærker og var i det hele den sidste Konge, om hvilken man i senere, mindre lykkelige Tider med en vis Stolthed kunde tale. Da han saaledes ikke fordunkledes af nogen af sine Efterfølgere, er det rimeligt, at netop Ramses II særlig mindedes i Folkeoverleveringen, og det saaledes, at man tillod sig at supplere hans Bedrifter med nogle af hans nærmere Forgængeres. Den S., om hvem Grækerne fortælle, vilde saaledes være at opfatte som en Skikkelse, opstaaet ved en Sammensmeltning af det ægyptiske »ny Riges« berømmeligste Konger til et Billede, benævnet efter den sidste af det omtalte Tidsrums mærkeligste Konger. Denne Opfattelse af S. har nu i lang Tid iblandt nyere lærde været den almindelige. Men det maa dog fremhæves herimod, at man i Oldtiden ikke synes at have næret denne Opfattelse, og at man derimod henførte S. til en ældre Tid, nemlig til det »mellemste Rige« og særlig til det 12. Dynasti. I Udtogene af Manetho's ægyptiske Historie er S. den 3. Konge af dette Dynasti. I Indskrifterne tales der ofte om den til den 3. Konge af det 12. Dynasti svarende Konge. Han bærer et Navn, der i Reglen læses: *Usert-sen*. Men som sædvanligt ved man ikke med Sikkerhed, i hvad Orden Navnets to Dele ere at læse. Man har i Reglen læst dem i den Orden, i hvilken de hieroglyfiske Tegn ere anførte, *Usert-sen*, hvad der er temmelig forskelligt fra S. Men for nylig har Prof. Curt Sethe i Göttingen gjort opmærksom paa, at naar Delene læses i omvendt Orden: *Sen-usert* e. 1. (Sethe: *Sen-vosret*), faar man et Navn ud, der nok kunde antages at være bleven omdannet til S. Uheldigvis vide vi kun lidet om denne Konges Regerings Historie; men det er klart, at Ægypten i hans Dage, som for øvrigt ogsaa under hans Forgængere og Efterfølgere, befandt sig i en blomstrende Tilstand, og at Forholdene i Landet vare gode. Men der meddeles intet om, hvorvidt denne Konge ogsaa udmærkede sig som Kriger. Af Mindesmærkernes Tavshed har man dog ikke Ret til at benægte Muligheden af, at Kongen ogsaa har udmærket sig som Kriger. Det er ikke urimeligt, at netop denne Konges Regeringstid var saa lykkelig, at ikke blot Mindet om den bevaredes længe, men at man efterhaanden tillod sig at udsmykke hans Skikkelse med sagnagtige, uvedkommende Træk. Sethe's Forklaring har vundet en Del Bifald, men er naturligvis meget langt fra at være sikker. (Litt.: Sethe, »S.« i »Untersuchungen zur Geschichte u. Alterthumskunde Aegyptens« II [Leipzig 1902]). *V. S.*

Sesrymner (eller Sesrumner, oldn. *Sessrúmnir*, »den, der rummer [mange] Pladser«), i nordisk Gudedigtning Navn paa Asynjen Freja's smukke Sal i Folkvang, hvorhen Halvdelen af de i Kamp faldne kommer. *A. M. D.*

Sessa, S. Aurunca, By i Syditalien, Provins Caserta, ligger 30 Km. 0. N. 0. f. Gaëta paa en Høj af vulkansk Oprindelse. (1901) 5,945 Indb. S. har Gymnasium, Seminarium, teknisk Skole og romerske Bygningsrester og er Bispesæde. I Omegnen, den fra Romerne bekendte *Ager Falernus*, drives Vinavl. Byen hed i Oldtiden *Suessa Auruncorum*. *H. P. S.*

Session (lat.). Foruden at være den gængse Benævnelse for de repræsentative Forsamlingers og til Dels ogsaa Domstolenes periodiske Samlings- og Forretningsled bruges S. dels om de Møder, ved hvilke det værnepligtige unge Mandskab efter dets henholdsvise Aargang indfinder sig for at behandles til Udskrivning, dels om de Myndigheder, hvem det er overdraget at forestaa disse Møder, foretage Udskrivningen og bedømme de udskrevnes Tjenestedygtighed m. m., se Udskrivningsvæsen. *C. V. N.*

Sestertius, antik romersk Sølvmønt, $2\frac{1}{2}$ asses eller $\frac{1}{4}$ Denarius, betegnet med II S ↄ: 2 asses og 1 semis, paa Forsiden Pallas'es Hoved, paa Bagsiden Dioskurerne til Hest. *P. B.*

Sestine, metrisk Form, der især er anvendt 2 den italienske Lyrik. Den er meget kunstig: i 6 Strofer, hver paa 6 Linier, veksle de samme kvindelige Rim efter en bestemt Regel; de enkelte Linier ere femfodede Jamber; hele Digtet slutter med en 3-liniet Strofe, hvori alle 6 benyttede Rimord forekomme, de 3 som Rim. S. er op-

funden af den provençalske Troubadour Arnaut Daniel; Dante har benyttet den, men især Petrarca, der endog har digtet en Dobbelt-S. paa 12 Strofer. *E. G.*

Sestini, Domenico, italiensk Numismatiker, født i Firenze 1750, død smst. 1832, berejste en stor Del af Europa og Orienten, var 1810—14 Antikvar og Bibliotekar hos Storhertuginden af Toscana, senere Professor i Pisa. Leopold II af Toscana købte hans Bibliotek og Manuskripter. S. har bl. a. skrevet: »Lettere e dissertazioni numismatiche sopra alcune medaglie rare della collezione Ainslianea eta«, »Classes generales seu monetae urbium, populorum et regum ordine geographico«, senere andre »Lettere e dissertazioni numismatiche«. *P. B.*

Sestius, Publius, romersk Partifører, virkede som Folketribun 57 f. Chr. ivrig for Cicero's Tilbagekaldelse fra Landflygtigheden, men ligesom hans Modstander Clodius og hans Partifælle Milo anvendte han hertil for en stor Del voldsomme Midler. Han blev derfor anklaget det følgende Aar, men frikendt, efter at Cicero havde forsvaret ham i en lang, endnu bevaret Tale, der indeholder mange interessante Bidrag til Tidens Historie. *H. H. R.*

Sesto, Cesare da, italiensk Maler, født ca. 1480, død før 1521, var Elev af Lionardo da Vinci og kom senere til Rom, hvor han synes at have staaet Rafael meget nær, fra denne sidste bærer hans Kunst ogsaa Præget af stærk Paavirkning. Af S.'s Arbejder skulle fremhæves hans skønne Ungdomsarbejde »Christi Daab« (hos Duca Scotti i Milano), Madonna med Barnet og den lille Johannes (Palazzo Melzi, smst.), hvor ogsaa findes det betydeligste Billede fra hans seneste Tid: Madonna tronende i Skyerne mellem Johannes Døberen og Johannes Evangelisten, forneden i et prægtigt Landskab St. Rochus mellem Sebastian og Christoforus. I dette Værk er det lykkedes ham at forene Rafael'sk Formskønhed med Lionardo'sk Finhed og Ynde i Stemning og Farve; det uheldige Billede af Kongernes Tilbedelse (i Napoli) viser til Gengæld, at denne Forening af de to store Mesteres Fortrin ikke altid var hans Sag. Foruden de nævnte Malerier fremhæves endnu Arbejder i Brera, Milano (Madonna), i Galeriet i Pavia (Sebastian's Martyrium) og uden for Italien bl. a. i Wien (Salome med Døberens Hoved). *A. R.*

Sesto Calénde, By i Norditalien, Provins Milano, ligger 14 Km. N. V. f. Gallarate i Nærheden af Ticino's Udløb af Lago Maggiore og ved St.-Gotthard-Banen. (1901) 1,354 Indb. S. C. driver Fiskeri og Skibsfart paa Søen, og Simplon-Vejen passerer her Ticino ad en 460 M. lang Bro. *H. P. S.*

Séstos, Oldtidsby i Thrakien ved Hellespont. Den laa paa Strædets smalleste Sted lige over for den asiatiske By Abydos. Det var en græsk Koloni, hvis Beboere vare Æolere. Under Perserkrigene blev den erobret af Perserne, men senere blev den afhængig af Athen. Her slog Xerxes sin Bro over Hellespont, og til samme Sted knytter sig ogsaa Sagnet om Hero og Leandros. *H. H. R.*

Sestri, 1) S. Levante, By i Norditalien, Provins Genova, ligger 8 Km. S. 0. f. Chiavari ved Genova-Bugten og ved Banen Genova—Spezia. (1901) 3,034 Indb. S. har Citadel, en Havn, hvorfra drives Kystfart og Fiskeri, samt besøgte Strandbade. — 2) S. Ponente, By i Norditalien, Provins Genova, ligger ved Havet 6 Km. V. N. V. f. Genova, under hvilken By den nu hører som et Industri- og Villakvarter. S. har ca. 15,000 Indb., Station paa Genova—Ventimiglia-Banen og driver Tobaks-, Tekstil- og Sæbeindustri samt Maskin- og Skibsbygning. I Nærheden ligger Monte Gazzo med Brud af Alabast. *H. P. S.*

Sesuvium L., Slægt af *Aizoaceae*, kødede Urter med modsatte og smalle Blade og røde Blomster, der enten sidde enkeltvis eller i Nøgler, og Buddike. Ca. 5 Arter ved tropiske og subtropiske Strande. Den videst udbredte er *S. Portulacastrum* L. *A. M.*

Set, ægyptisk Gud, der fremstilles enten under Skikkelse af et hundeagtigt Dyr med et ejendommeligt Hoved, der fjernt minder om et Giraffhoved, men langt snarere maa antages at tilhøre det for nylig opdagede Dyr Okapi, der i en fjern Fortid rimeligvis var mere udbredt end i vore Dage, maaske lige til Nubien. Foruden ved dette hundeagtige Dyr med det omtalte Hoved fremstilledes S. ofte i Menneskeskikkelse med nævnte Hoved *TB.* Hovedet har to lange opstaaende Øren, der minde lidt om Æselsøren, men dog ere en Del forskellige derfra. S. var en af Ægypten's Krigsguder; han var Søn af Jordguden Keb (Seb) og af Himmelgudinden Nut eller Nuit. S. var Hovedgud i Byen *Nub*, som Grækerne kaldte *Ombos*, og som laa noget N. f. Theben. Her (nær Nagada) har Petrie opdaget og udgravet Grunden af Gudens Tempel. S. synes ogsaa at have været Hovedgud i flere Egne af det nordøstlige Ægypten; dog skrives hans Navn her lidt anderledes, hvorfor man her stundom har læst det *Sutekh* i Stedet for S. S. ses ofte sammen med Horos at krone Ægypten's Konge med den dobbelte Krone og at lade Kongen gennemgaa de dertil hørende Renselsesceremonier. Efter det 21. Dynastis Dage faldt S. i Unaade og blev til sidst betragtet som Personifikation af det onde. Han antoges for at have myrdet sin egen Broder Osiris, sønderskaaret hans Legeme i mange Stykker og spredt dem til alle Sider. Som Følge af, at S. betragtedes som et ondt Væsen, ødelagdes hans Billeder og ere derfor nu meget sjældne. Glyptoteket paa Ny Carlsberg besidder en højst mærkelig Bronzestatuette af S. (se Af b.), der vist-

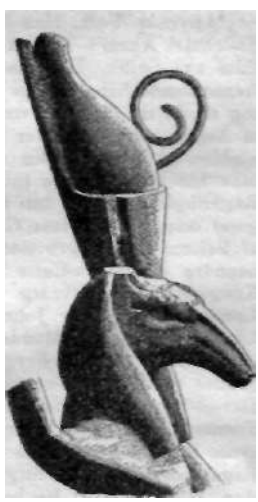

Gud en Set (Ny Carlsberg Glyptotek).

nok hidrører fra 19. Dynasti; men længere hen i Tiden raaa man have afsavet de lange Øren og tilsat et Par Væderhorn, for at Statuetten kunde være et Billede af Guden Khnum ell. Chnum, der har Vædderhoved. I den græske Tid antoges S. for samme Væsen som Grækernes Typhaon ell. Tyfon, hvilket maaske har sin Grund i, at et noget lignende ægyptisk Ord var en Art Tilnavn til S. (Litt.: R. V. Lanzone, *Dizionario di Mitologia Egizia* S. 1126—1150; Meyer, »S.-Typhon« [Leipzig 1875]; G. Legrain, *Une statue du dieu S.* [i *Recueil de travaux relatifs å la Philologie et å l'Archéologie égyptiennes et assyriennes* XVI, S. 167—169, Paris 1893]). *V. S.*

Setaria se Skærmaks.

Seth nævnes i de bibelske Fortællinger om Urtiden som Adam's og Eva's Søn, hvis Slægt i Modsætning til Kain's udmærkede sig ved Gudsfrygt. Medens Bibelen i øvrigt intet videre har at fortælle om S., har i langt senere Tider Sagnet i rigeligt Maal beskæftiget sig med ham; en gnostisk Sekt, der kaldte sig efter ham, førte sin Lære tilbage til ham. *V. O.*

Sethianere, et gnostisk Parti (se Gnosis), i hvis Lære navnlig Slangen spillede en Rolle. *A. Th. y,*

Sethos, græsk Gengivelse af et ægyptisk Personnavn, som man oftest læser *Seti,* men som rimeligvis har været noget anderledes udtalt. Navnet bæres af 2 Konger, der begge tilhøre 19. Dynasti. S. I var den næstførste Konge af dette Kongehus og Søn af dets Stifter Ramses I. Han førte en Del Krige og foretog bl. a. heldige Tog mod Beduinerne i de arabiske Ørkener og mod nogle syriske Folk, Han lod opføre den mægtige Søjlehal i Amon's Tempel i Karnak, der fordum i talte 134 Søjler. Paa Omfangsmuren ses Billeder fremstillende hans sejrrige Hjemkomst fra et Felttog til de til Ægypten nærmest grænsende Egne af Asien. Mindesmærker fra hans Tid ere ikke sjældne og ere i Reglen smukt og fint udførte. Man har kun daterede Indskrifter indtil hans 9. Regeringsaar, saa at han ikke synes at have regeret mange Aar. Hans Grav i Theben aabnedes af Belzoni og besøges siden ofte af rejsende, der beundre de fint udførte Figurer og Indskrifter. Kongens Alabastsarkofag bragtes af Belzoni til London og ses i Sir John Soane's Museum paa Lincoln-Inn-Field. Mumien var for længst borttagen fra Graven (af Frygt for Røvere), men den fandtes tillige med de andre kgl. Mumier 1881 i Der-el-Bahri og er nu i Museet i Kairo. S. II, Sønnesøn af Ramses II og Sønnesønssøn af S. I, synes ikke at have været nogen videre kraftfuld Regent og har heller næppe regeret i ret mange Aar. Mindesmærker fra hans Tid ere ikke videre sjældne; hans Navn og Titler ses oftere indhuggede paa ældre Mindesmærker. Af Statuer af S. II haves flere; saaledes findes en i British Museum, en anden i Louvre. Kongens Grav er i Theben; den er aldrig bleven helt fuldendt. *V. S.*

Setif, By i Algérie i Nordafrika, Dep. Constantine, ligger 109 Km. V. S. V. f. Constantine 1,096 M. o. H. ved Foden af Kabylerbjærgene og ved Banelinien fra Algier til Tunis. (1896) 16,061 Indb., hvoriblandt 1,328 Jøder, 2,660 Franskmænd og 613 andre Europæere. S. er en regelmæssig bygget By, hvis Gader ere beplantede med Morbær, og hvis Hovedgade tillige har Søjlegange. Ved S. findes Rester af romerske Mure og et byzantinsk Citadel med 10 Taarne. S. driver stor Handel med Landbrugsprodukter fra den frugtbare Omegn. I Romertiden var S. af stor Betydning og hed da *Sitifis.* *H. P. S.*

Setledsch d. s. s. Satledsch.

Seto-Vare, en Art japansk Porcelæn, der frembringes i Seto i Provinsen Owari og mest bestaar af langhalsede Vaser o. 1. med gennembrudte Former. Dekorationen er Landskaber med Bjærge i blaa Underglasurfarver med Forgyldning. *R.B.*

Setshuan se Szetshwan.

Settembrini, Luigi, italiensk Litteraturhistoriker, født 17. Apr. 1813 i Napoli, død 3. Novbr. 1876. Hans Fader var en fattig Sagfører, hvis Fortællinger om Revolutionstiden og de Forfølgelser, der vare blevne Frihedsmændene til Del, gjorde dybt Indtryk paa S., saa at han i 20 Aars Alderen dannede en politisk Sammensværgelse med nogle jævnaldrende; skønt den kun gik ud paa de mest højtflyvende, umodne og upraktiske Planer, lod Regeringen ham dog arrestere 1839 efter Angivelse af en Præst. Efter en langvarig Proces kastedes S. i Fængsel 1841, hvorfra han endelig efter mange Lidelser løslodes Oktbr. 1842, da man ikke havde kunnet opdrive Beviser mod ham. Stadig udspioneret af den tyranniske Konges Politi, men ogsaa stadig konspirerende, medens han ernærede sin Familie ved Undervisning, levede han i Napoli til Revolutionen 1848; denne hilste han straks med Glæde, men den bragte ham, den ædle Idealist, saa grundige Skuffelser, at han efterhaanden blev mere og mere konservativ, om end han naturligvis aldrig kom til at hylde den reaktionære Despotisme. Selv maatte han 1849—59 døje den haardeste Behandling af denne, medens han sad i Fængsel tillige med den senere Minister Spaventa. Da han var kommen ud af Fængselet, begav han sig først til England, og fra 1860 var han atter hjemme. En Skoleinspektionsrejse i hele Italien udgjorde en Afveksling i hans nu ellers saa rolige Liv, idet hans Universitetsforelæsninger over Litteraturhistorie, som hørtes af en Mængde Tilhørere, optog hans meste Tid. Kort før sin Død var han bleven udnævnt til Senator. Hans »Lezioni di letteratura italiana« [Napoli 1867—72] vandt ved den livlige, personlig prægede Fremstilling en stor Læsekreds, men angrebes samtidig stærkt, og til Dels med Grund, for det ensidige, antiklerikale Standpunkt, hvorfra de ere skrevne: han betragter hele Italien's Middelalderslitteratur som en stadig fortsat Kamp mellem Kirke og Kejserdømme. S.'s bedste Bog er de højst interessante Erindringer fra hans begivenhedsrige Liv, »Ricordanze della mia vita«, som udkom efter hans Død [2 Bd., Napoli 1879—80], en ypperlig historisk Kilde og et smukt Vidnesbyrd om en nobel Personlighed. *E. G.*

Setters se Hunde S. 117.

Settignano [settiña'no] se Desiderio da S.

Séttimo, Ruggero, italiensk Frihedsmand, født 19. Maj 1778 i Palermo af gammel Fyrsteslægt, død 4. Novbr. 1863 paa Malta. Han blev 1793 neapolitansk Søofficer og steg efterhaanden til Kontreadmiral; var 1812—15 Krigsminister paa Sicilien under Lord Bontinck's Styrelse og

blev 1820 Medlem af Øens foreløbige Regering, men afslog Kongens Tilbud om at overtage Statholderskabet. Febr. 1848 blev han Formand for den foreløbige Regering, da Sicilien rejste sig mod Bourbon'erne, og flygtede Apr. n. A., da Opstanden var undertrykt, til Malta, hvor han levede indtil sin Død. 1861 udnævntes han til italiensk Senator og var af Navn Senatets Formand, men gav aldrig Møde. *E. E.*

Settle [se'tl], Elkanah, engelsk dramatisk Forfatter, (1648—1723). Han studerede i Oxford, men forlod Universitetet uden at faa sin Eksamen og kom til London, hvor hans Tragedie »The Empress of Morocco« gjorde stor Lykke, men paadrog ham adskillige Forfatteres Had, da hans Held gjorde ham opblæst og hovmodig. Af andre Arbejder kunne nævnes: »Love and Revenge« [1675], »The Female Prelate« [1680], »Cambyses«, »Ibrahim, the Illustrious Bassa«, en Dramatisering af Frk. de Scudéry's Roman af samme Navn, o. a. Desuden skrev han en Satire over Dryden's »Absalom and Achitophel«: »Absalom Senior; or, Absalom and Achitophel Transprosed« [1681]. *T.L.*

Settlement [se'tlmənt] (eng.), Koloni, Nybygd; Bestemmelse om Tronfølge, Kontrakt; Forsørgelse, Livrente o. 1.

Settling Days [se'tliŋde.iz] (eng.), de Dage, paa hvilke Børsforretninger i Værdipapirer, der ere afsluttede paa Termin, afgøres ved Sælgerens Aflevering af Papirerne og Køberens Pengebetaling. *E.M.*

Setúbal, eng. Saint Ubes ell. Saint Yves, By i Portugal, Provins Estremadura, ligger 30 Km. S. 0. f. Lissabon ved S.-Bugten, der dannes af Floden Sado's Mundingsbassin. (1900) 21,819 Indb. S. har et forholdsvis nyt Præg, da den er genopbygget efter Jordskælvet 1755. For øvrigt er det en kedelig By med menneskетomme Gader og Huse med talrige Balkoner. De vigtigste Bygninger ere Kirken Sao Julião, Klosteret Dom Jesus samt et stort Hospital. Ved en Sidebane til Pinhal Novo staar S. i Forbindelse med den portugisiske Sydbane. Sin Betydning skylder den dog udelukkende sin Havn, der er rummelig og sikker og 10—20 M. dyb. Indløbet, der forsvares af 3 Forter, kan dog være vanskeligt at passere paa Grund af en Sandbarre, der ved Lavvande kun har 3—4 M. Vand. S. er desuden det naturlige Udskibningssted for en rig og frugtbar Dal, men er ved Lissabon's Nærhed stedse holdt nede. I Havnen indgaar aarlig 3—400 Skibe med 110—120,000 Tons, hvoriblandt flest norske og derefter engelske, svenske og franske. Der udføres Sydfrugter, Vin, Ris, Kork, Sardiner og fremfor alt Salt, der er meget søgt af Fiskerne fra Frankrig, England og Norge. Den aarlige Produktion af Havsalt ved S. er omkring 184,000 Tons. Saltet, der er meget hvidt og rent, udvindes i Hundreder af Saliner (Marinhas) 0. f. S. omkring Bugten og langs Sado lige til Alcacer do Sal. Ved S. fiskes desuden en stor Mængde Sardiner, der for største Delen blive tilberedte i S. Lige over for S. paa den anden Side af Bugten har man i Klitterne fundet Ruiner af en romersk By, der maaske er det gamle *Caetobrix* ell. *Cetobriga* (det senere Setubra). Der er fundet Bade, Vandledninger, Marmorsøjler og Mosaikker. *H. P. S.*

Seudre [sö'drøj, Kystflod i det vestlige Frankrig, Dep. Charente-Inférieure. Efter et Løb paa 69 Km. udmunder den gennem en bred Tragt i Atlanterhavet ud for Øen Oleron. S. er sejlbar paa en Strækning af 25 Km. (til Saujon). *M. Kr.*

Seue, de, Christian Martini, norsk Officer, født i Rødenes 27. Febr. 1841, død i Throndhjem 1. Juni 1895. Han blev Officer 1860 og traadte 1867 ind i Generalstaben, hvor han, fraregnet enkelte Tjenstgøringer ved Troppeafdelinger, forblev indtil 1892, de sidste fire Aar som Oberstløjtnant og Chef for Generalkvartermesterafdelingen. 1892 blev han Oberst og Chef for 4. Korps af Christiansand'ske Brigade, hvorfra han 1894 befordredes til Generalmajor og Chef for Throndhjem'ske Brigade. S. var en begavet, kundskabsrig og meget benyttet Officer, der med levende Interesse og stor praktisk Skønsomhed røgtede sit militære Kald. Han var i en Række af Aar Lærer ved Krigsskolen og deltog ligeledes gennem mange Aar i den geografiske Opmaalings Arbejder, ved hvilken Institution han ogsaa en kortere Tid var ansat som Sektionschef. I Generalstaben har han særlig indlagt sig Fortjeneste gennem Udarbejdelse af tidsmæssige Mobiliseringsregler for Armeen, hvorhos han var Medlem af flere til Udredning af militære Spørgsmaal nedsatte Kommissioner. Han har udgivet nogle Skrifter, blandt hvilke kan nævnes: »Historisk Beretning om Norges geografiske Opmaaling fra dens Stiftelse 1773 til Udgangen af 1876« [Chra. 1878], og desuden sammen med et Par andre Officerer, »Kompagniet; Sammendrag af de vigtigste Bestemmelser m. m. vedk. Kompagniets forskellige Tjenesteforhold« [Chra. 1872]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *P. N.*

Seuffert, Hermann, tysk Strafferetslærer, født 28. Aug. 1836 i Ansbach, død 23. Novbr. 1902 i Bonn, fra 1868 Universitetsprofessor, senest i Bonn. Medens S.'s straffeprocessuelle Arbejder ere af mindre Betydning, udviklede han sig fra et temmelig traditionelt konservativt Standpunkt — »Uber einige Grundfragen des Strafrechts« [Breslau 1886], »Mitteilungen aus dem Entwurf eines Strafgesetzbuchs fiir Italien« [Festskrift til Gneist, smst. 1888] — til en af de paalideligste Støtter for den moderne Strafferetsvidenskab — »Was will, was wirkt, was soll die staatliche Strafe?« [Bonn 1897], »Die Bewegung im Strafrechte während der letzten dreiszig Jahre« [Dresden 1901], »Ein neues Strafgesetzbuch fiir Deutschland« [München 1902] —, ligesom han blev et virksomt Medlem af den internationale Kriminalistforening. Af S.'s øvrige Produktion bør fremhæves hans mesterlige Fremstilling af det tyske Riges Strafferet i »Die Strafgesetzgebung der Gegenwart« I [Berlin 1894, S. 1—112] og »Anarchismus und Strafrecht« [Berlin 1899]. Fra 1894 til sin Død medvirkede S. ved Udgivelsen af »Zeitschrift fiir die gesamte Strafrechtswissenschaft«. (Litt.: v. Liszt i »Zeitschrift fiir die gesamte Strafrechtswissenschaft« XXIII, S. 323—343; K. v. Lilienthal i »Deutsche Juristen-Zeitung« VII, S. 370—371). *Fs.D.*

Sëul se Søul.

Seume, Johann Gottfried, tysk Forfatter, født i Poserna ved Weissenfels (i preussisk Sachsen) 29. Jan. 1763, død i Teplitz 13. Juni 1810. Ved Faderens tidlige Død blev Familien styrtet

i Fattigdom, men en fornem Velynder, hos hvem Faderen havde været Forpagter, tog sig af Drengen, holdt ham i Skole og sendte ham til Universitetet i Leipzig (1780) for at studere Teologi. Den unge S. havde imidlertid ved Læsningen af Bolingbroke »og Shaftesbury indsuget saa megen Skepticisme, at han ikke kunde forene det med sin Samvittighed at studere Teologi, og unddrog sig al videre Forsorg ved Flugt. Paa Vandringen blev han opsnappet af hessiske Hververe og stukken ind i et engelsk Regiment, der skulde til Amerika. Her blev han i Lejren i Canada indtil Fredsslutningen, uden at tage aktiv Del i Krigen, og kom 1783 tilbage til Bremen. Herfra deserterede han, men blev opsnappet af preussiske Hververe og bragt til Emden. Herfra undveg han atter, men blev paagreben og slap kun ved en Generals Velvilje for at løbe Spidsrod. Under en Borgers Kaution fik han Permission til at rejse hjem (1787); han vendte imidlertid ikke tilbage til Garnisonen, men betalte Kautionen med Honoraret for en Oversættelse fra Engelsk, hvorefter han bosatte sig som Sproglærer i Leipzig. 1792 rejste han som Hovmester for den unge Grev Igelstrom til Varszava, blev her Sekretær hos General Igelstrom og russisk Officer og oplevede den polske Opstand og Varszava's Belejring. 1796 kom han atter til Leipzig, hvor han blev Korrektør i det Göschen'ske Forlag; dog afbrødes denne Virksomhed ved S.'s berømte Fodtur til Syrakus (Decbr. 1801), gennem Østerrig og Italien og tilbage gennem Schweiz og over Paris, fuldendt i Løbet af 9 Maaneder og beskreven i »Spaziergang nach Syrakus« [1803]. Nogle Aar efter gjorde S. i Følge med en ung Adelsmand en anden større Rejse til Rusland, Finland og Sverige, som han har beskrevet i »Mein Sommer im Jahre 1805« [1807]. Efter Hjemkomsten var S. syg og blev aldrig mere rask; han døde under et Kurophold i Teplitz. Som Fortæller har han navnlig fundet Bifald ved sin rodfæstede Ærlighed, sit Had mod al Uret og Undertrykkelse, ikke mindre ved sit tørre Lune, skønt hans stærke Retfærdighedsfølelse og hans noget uslebne Manerer ofte have forledt ham til en noget overdreven Grovhed. Han udgav desuden: »Nachrichten über die Vorfälle in Polen« [1796], »Gedichte« [1821] og »Mein Leben« [1813, fortsat af Clodius]. »Sämtliche Werke« [ved R. Wagner, 8 Bd., 1835; 7. Opl. 1868; Hempel's Udg. i 10 smaa Bind. 1879]. (Litt.: Buchner, »S.« [1867]). *C. A. N.*

Seurre [sör], 1) Bernard Gabriel, fransk Billedhugger fra Paris, (1795—1867), er kendelig paavirket af sin Lærer Cartellier. 1818 vandt han Rom-Prisen, 1853 blev han Medlem af Instituttet. Til hans populæreste Arbejder hører Bronzestatuen af Molière (siddende) til Molière-Fontænen i Rue Richelieu i Paris. Andre Værker: »Badende Pige« (1824, Trianon), Sta. Barbara (1827, Sorbonne-Kirken), J. de la Fontaine og Admiral Behuchet i Versailles-Museet, »Paris med Æblet« (Museet i Nantes) samt dekorativ Skulptur paa Paris's Børs, *Arc de l'Étoile* m. m. 2) Charles Emile Marie, foreg.'s Broder, (1798—1858), var ligeledes Elev af Cartellier og vandt Rom-Prisen 1824. Hans Hovedværk var Bronzestatuen af Napoleon I (1833) paa Vendôme-Søjlen i Paris; den fjernedes imidlertid i Beg. af 1860'erne og kom til Courbevoie, hvor den 1871 blev styrtet i Seine af Kommunarderne. Endvidere har han modeleret en anden Statue af Napoleon for Versailles-Museet, Rytterstatuen af Ludvig XII til Blois-Slottet, Boileau (Louvre-Mus.) m. m. *A. Hk.*

Sevalen, fiskerig Indsø (ca. 18 □Km., 725 M. o. H.), dels og hovedsagelig i Tønset, dels ogsaa i Storelvedalen Herred (s. d.). Gennem Elven Sevilla falder S. ud i Glommen noget S. f. Auma Station. *P. N.*

Sevástopol, Sebastopol, By og Krigshavn paa Halvøen Krim i det sydlige Rusland, Guvernement Taurien, ligger 57 Km. S. V. f. Simferopol, 1,450 Km. S. f. Moskva, 40 M. o. H. og ved S.-Bugten, der fra Sortehavet skærer sig ind i den sydvestlige Del af Krim og danner en udmærket Red. Mellem høje Kalkskrænter strækker den sig med en Bredde af indtil 1,280 M. og en Dybde paa 14—20 M. 8 Km. ind i Landet og optager i sin inderste Del Floden Tschernaja. Indløbet mellem Forterne Alexander og Konstantin er 800 M. bredt. Fra Sydsiden af Bugten udgaar nogle Forgreninger med ypperlig Læ og Ankergrund; de største af disse ere Sydbugten med Korabelnaja-Bugten samt Artilleri- og Kiel-Bugterne. Paa Bredderne af de 3 førstnævnte ligger S. Byens Hovedmasse hæver sig amfiteatralsk paa Vestsiden af Sydbugten. Paa Østsiden af Sydbugten og omkring Korabelnaja- eller Skibsbugten ligger Marinekvarteret med sine store Dokker, Værfter, Arsenaler og Hospitaler. S. havde 1897 50,710 Indb., hvoriblandt over 1/3 er Militær. Byen har 6 Kirker, Synagoge, Mindesmærker for flere Søofficerer, Realskole, Kvindegymnasium, et Par offentlige Biblioteker, Teater, det saakaldte Totleben-Museum med Minder fra Belejringen, et 1894 aabnet Marinemuseum samt en biologisk Station. S. staar ved Banen til Simferopol i Forbindelse med det russiske Banenet, og dens Havn har indtil de seneste Aar foruden at være en velbefæstet Krigshavn haft en livlig Skibsfrekvens og i Særdeleshed udført Korn. 1890 besluttede imidlertid den russiske Regering, at S. lidt efter lidt skulde lukkes som Handelshavn og udelukkende benyttes som Krigshavn, hvorfor dens Handel for en stor Del er gaaet til Feodosia. S.'s udmærkede Havn var allerede kendt i Oldtiden under Navn af *Ktenus*, og her laa Byen *Chersonesos fferaklea*, der, efter at den var erobret af Romerne, fik et andet græsk Navn *Sebastos* ved Siden af det gamle, der i Formen *Korsunj* anvendtes af Russerne, da disse 988 indtoge Byen. 1383 ødelagdes den af Litauerne; i 16. Aarh. anlagde Tatarerne en ny By Achtiar, der 1783 blev russisk og 1784 af Potemkin blev døbt om til S. og valgt til Krigshavn. 1804 blev den Hovedkrigshavn for den russiske Sortehavsflaade, og 1825 blev den Fæstning af første Klasse. 1854 havde S. 40,000 Indb., men under Belejringen 1854—55 (se nedenf.) blev den fuldstændig ødelagt. Den hævede sig dog snart igen som Handelshavn, og da de Bestemmelser om S., der vare trufne ved Paris-Freden 1856, vare ophævede 1871, blev S. atter indrettet som Krigshavn og Fæstning. Egnen om S. er interessant ved Oldtidsrester af Byen *Chersonesos*, ved det

gamle Kloster St. Georg, der ligger 12 Km. S. f. S., samt ved Gravene af de i Krim-Krigen faldne. *H. P. S.*

S. er ganske særlig bekendt paa Grund af den langvarige Belejring og det energiske Forsvar i den orientalske Krig. 28. Septbr. 1854 naaede de forenede Hære under Canrobert og Ragian Fæstningens Forterrain. Fæstningsværkerne vare ufuldendte og utilstrækkelige til at modtage et alvorligt Angreb, men Forstærkningen af disse dreves med en utrættelig Energi under Oberstløjtnant Totleben's Ledelse. Forbindelserne mod Nord og Øst afbrødes ikke, saaledes at det var muligt at tilføre Fæstningen friske Tropper. 9. Oktbr. begyndte den egentlige Belejring, og allerede 17. Oktbr. bombarderedes S. saavel fra den fjendtlige Flaade som fra Landbatterier, men uden nævneværdigt Resultat. Den russiske Felthær under Fyrst Menschikov forsøgte herefter 2 Gange, nemlig 25. Oktbr. ved Balaklava og 5. Novbr. ved Inkermann, at bringe Fæstningen Hjælp, men uden Held. Forsvaret, der i Begyndelsen lededes af General Osten-Sacken, førtes meget aktivt gennem natlige Udfald, hvoraf det kraftigste fandt Sted 23. Marts 1855. De forenede Hæres Styrke naaede paa dette Tidspunkt ca. 174,000 Mand. Ogsaa Fæstningsbesætningen var bleven forøget og Overkommandoen i Fæstningen overtaget af Fyrst Gortschakov. 9. Apr. begyndte et 14 Dages Bombardement, der dog ikke tvang S. til Overgivelse. 7. Juni stormede Franskmændene støttede af Englændere og Tyrkere 2 fremskudte Redouter og den »grønne Høj«, men Stormen mod Stillingens Nøgle Malakov, der foretoges 18. Juni, afsloges efter 3 Timers blodig Kamp. Et sidste Undsætningsforsøg foretoges 16. Aug., men endte med Nederlaget ved Tschernaja. 5. Septbr. begyndte som Forberedelse til en Storm et heftigt Bombardement, der varede i 3 Dage og frembragte en overordentlig Ødelæggelse i S. Besætningen var paa dette Tidspunkt ca. 70,000 Mand. 8. Septbr. ved Middagstid erobrede Franskmændene efter en yderst blodig Kamp Malakov, medens det samtidig hermed udførte engelske Angreb afsloges. Fyrst Gortschakov besluttede nu at rømme Fæstningsværkerne paa Redens Sydside. Værkerne sprængtes, og de russiske Skibe, der havde ligget beskyttede paa Reden, sænkedes, medens de forenede Tropper rykkede ind i Byen 11. Septbr. Alene Stormen kostede Angriberne ca. 10,000 Mand, medens Russernes Tab beløb sig til ca. 13,000. (Litt.: Niel, *Siège de Sébastopol* [Paris 1858]; Weigelt, »Die Belagerung S.'s« [Berlin 1861]; Totleben, »Die Vertheidigung von S.« [St. Petersborg og Berlin 1864—72]; C. Rousset, *Histoire de la guerre de Crimée* [1877]). *B. P. B.*

Sevenbom se Ene S. 1010.

Sevenoaks [se'vno.uks] (»Syv-Ege«), By i Kentshire i det sydlige England, ligger i den frugtbare Holmesdale S. 0. f. London, har en gotisk Kirke, en Latinskole og (1891) 7,610 Indb. Op til Byen strækker sig den 400 Hekt. store Knole Park med Lord Sackville's Herresæde, der opførtes i 17. Aarh. og indeholder en berømt Malerisamling. Mod Nordvest ligger Grev Stanhope's Landgods Chevening. *M. Kr.*

Severiänere eil. Theodosianere, et monofysitisk Parti (se Monofysitisme), som mente, at Jesu jordiske Legeme ikke i nogen Grad var uforkrænkeligt, men at Uforkrænkeligheden først blev en Egenskab ved hans forklarede Legeme. I det hele fremhævede S. stærkt, i Modsætning til andre Monofysitter, at Jesus var undergiven alle Menneskenaturens Lidelser. *A. Th. J.*

Severïen, Landskab i det sydlige Rusland, hører nu til Guvernementet Tschernigov, men udgjorde 1782—1802 Guvernementet Novgorod Severski. S. har Navn efter en slavisk Stamme, der boede omkring Floderne Desna, Seim og Sula. I 11. Aarh. blev S. et Fyrstendømme. 1238 plyndredes det frygtelig af Tatarerne. Senere kom det til Litauen og Polen og 1667 til Rusland. *H. P. S.*

Severïnus (Søren), Helgen i 5. Aarh. Han synes at have været en ætstor Mand, men om hans Herkomst vidste selv Samtiden intet. Sin Opgave fandt han der, hvor Folk vare i Nød, og det var man i Noricum, hvor Romerne stødte sammen med de sejrende Germanere. Han levede som Asket sammen med ligesindede i et Enebosamlag, han rejste rundt som Bodsprædikant, helbredte de syge og mættede de fattige, og til sidst blev han Noricum's egentlige Styrer. Germanere og Romere, Katolikker og Arianere søgte til ham og bøjede sig for ham. Da den unge Odovaker engang besøgte ham, forudsagde S. hans fremtidige Storhed. 8. Jan. 482 døde han, hans Lig bragtes til Italien, som han havde ønsket, og over hans Helgenben i Napoli byggedes et Kloster. En udmærket Levnedstegning af S. gav Abbed Eugippius i 6. Aarh., trykt i *Monumenta Germaniae* 1877, overs. paa Tysk af Brunner [Wien 1879], af Rodenberg [Leipzig 1884], oversættes paa Dansk af Lefolii. *L. M.*

Severn [se'vən], Flod i det sydvestlige England, udspringer paa Østskraaningen af Plinlimmon-Bjærgene i Wales og strømmer i sit øvre Løb i nordlig og østlig Retning gennem en i landskabelig Henseende henrivende Dal og har flere Vandfald. »Kornmarker og grønne Enge, Smaaskove og blomstrende Hækker veksle med Byer, Avisgaarde, Fabrikker, Landsteder, Slotte og gamle Borge paa Højderne«. Ved Shrewsbury, hvor dens nedre Løb begynder, flyder S. i sydøstlig og senere i sydvestlig Retning og er overalt omgiven af smukke, skovklædte Bjærge. Neden for Worcester træder den ind paa en frugtbar Dalslette, og ved Gloucester begynder den tragtformede Munding, hvorigennem S., idet Bredderne fjerne sig jævnt fra hinanden, umærkelig gaar over i Bristol-Kanalen. Afstanden fra dens Udspring og til dens Udmunding ved Brean Down og Lavernock er 300 Km. Af større Tilløb har den kun Avon, der kommer fra Øst, og i selve Mundingstragten Wales-Floderne Wye og Ush. Oplandet omfatter 21,027 □Km., naar de nævnte Floder medtages. Med Hensyn til Vandføring er S. paa Grund af den store Regnmængde, der falder i dens Opland, navnlig i Wales, jævnbyrdig med Seine og sender gennemsnitlig 300 Kbm. Vand i Sekundet ud i Bristol-Bugten. Tidevandet er ved S. stærkere udviklet end ved nogen anden Flod i Europa. Flodbølger paa 12—13 M. ere almindelige, og ud for Wye's Munding er Forskellen mellem Høj- og Lavvande ved Ny- og Fuldmaane 18 M.

Kystegnene ere derfor ved Inddigning beskyttede mod Oversvømmelser. For Skibsfarten har S. saa stor Betydning, at den næst Themsen er England's vigtigste Flod. Søgaaende Skibe paa 300 Tons kunne ad en Kanal, der begynder ved Sharpness Docks, gaa op til Gloucester, og indtil Welshpool, 244 Km. fra Mundingen, er den farbar for mindre Fartøjer. Ved Kanaler er S. sat i Forbindelse med Themsen, Mersey, Trent og Humber. Tværs over Mundingen byggedes 1879 en 1,269 M. lang Jærnbanebro, der er 21 M. over højeste Vandstand, og ved New Passage fører en 7,200 M. lang Jærnbanetunnel, der byggedes 1873—87, under Floden. *M. Kr.*

Severn [se'vən], Flod i Canada, Territoriet Keewatin, udspringer fra den paa Vandskellet mellem Hudson-Bugten og Winnipeg-Søen liggende Sø Favourable og falder efter et Løb paa 480 Km. i Vestsiden af Hudson-Bugten ved Fort S. Paa sit Løb gennemstrømmer S. flere Søer og er rig paa Snævringer og Fald. Ikke des mindre drives der med Indianerbaade en livlig Samfærdsel med de vestlige Egne ad S., da Floden Berens fra dens Kildesø strømmer mod Syd og Vest til Winnipeg-Søen. *M. Kr.*

Sevērus, Alexander, se Alexander Severus.

Sevérus, Cassius, romersk Taler, levede paa Kejser Augustus'es Tid og var frygtet for sin skarpe Tunge. Som Følge af heftig Opposition mod Kejserregeringen blev han landsforvist. *H. E. R.*

Sevérus, Flavius Valerius, romersk Kejser, fik ved Diocletian's Fratræden (305) Styrelsen af Italien og Afrika med Titel af Cæsar, og Aaret efter udnævntes han af Galerius til Augustus og blev sendt mod Maxentius, der havde opkastet sig til Herre i Rom. Men efter at være ladt i Stikken af sine Soldater maatte han i Ravenna overgive sig til Maxentius'es Fader Maximianus og blev snart efter dræbt (307). *H. H. R.*

Sevērus, Libius, romersk Kejser, (461—465), blev sat paa Tronen af Ricimer, men havde selv slet ingen Myndighed. Under hans Regering kæmpedes der med Vandalerne, som gjorde Plyndringstog til Italien. *H. H. R.*

Sevérus, Lucius Septimius, se Septimius Severus.

Sevērus, Sulpicius, en Presbyter i Aquitanien, forfattede i Beg. af 5. Aarh. en Verdenskrønike i det latinske Sprog. Han benytter her gode Kilder og bestræber sig for at skrive et rent Sprog. Desuden skrev han en Biografi af den hellige Martin fra Tours, fuld af Mirakelhistorier. Hans Skrifter ere udgivne af Halm [Wien 1866]. *H. H. R.*

Sevier [se'vjə], Saltsø og Flod i U. S. A., Stat Utah, danner i den sydlige Del af Staten et eget hydrografisk System, der hverken staar i Forbindelse med Havet eller med Great Salt Lake. S. River udspringer hen imod Utah's Sydgrænse, strømmer Nord paa langs Vestfoden af Wahsatch Mountains, danner paa ca. $39^1/_2{}^0$ v. Br. en Bue mod Vest og udmunder derefter i S. Lake. Floden modtager flere Tilløb fra Bjærgene. S. Lake ligger 200 Km. S. V. f. Great Salt Lake ca. 1,423 M. o. H., er 35 Km. lang og 16 Km. bred og har en Overflade paa 112 □ Km. Dens Omgivelser ere Ørkenegnene i Great Basin. Bredderne ere lave, træløse og menneskefattige. Vandstanden er højst forskellig efter Aarstiden, men helt udtørret er Søen aldrig. Vandet indeholder 8—9 p. Ct. faste Bestanddele, og heraf ere $^3/_4$ Kogsalt. *H. P. S.*

Sévigné [seviñe'], Marie de Rabutin Chantal de, født i Paris 5. Febr. 1626, død paa Godset Grignan 1696, var Datter af Baronen af Chantal, der faldt mod Englænderne paa Øen Rée 1627. Da hun var 6 Aar, døde hendes Moder, og Marie levede saa først hos sin Moders Forældre og fik senere sin Onkel Abbed de Coulanges til Formynder, en udmærket Mand, der opdrog hende til den Redelighed og Selvstændighed, hun viste i alle Livets Forhold. Hun lærte Spansk, Italiensk og Latin og læste siden Vergil, Tacitus og Quintilian. Da hun blev voksen, var hun en livsglad Blondine, rund og sund, hvid i Huden, med et Par straalende, blaa Øjne. 1644 blev hun gift med Henri de S., en bretonsk Adelsmand, og kom nu ind i Salonlivet i Hôtel de Rambouillet, hvor hun tilegnede sig den pretiøse Stil, uden at blive affektert, og Sirlighed og Elegance, uden at miste sin Oprindelighed, der stadig blev holdt frisk i et rigt vekslende Liv med Hvile i lange Landophold. Ægteskabet var imidlertid ikke lykkeligt, hun elskede sin Mand, men agtede ham ikke, han var hende utro og faldt i en Duel 1651. Fra nu af levede S. for sine to Børn, Datteren Francoise og Sønnen Charles. Françoise, der var Moderens Øjesten, blev en blendende Skønhed, »Frankrig's smukkeste Pige«, og ægtede 1669 Greven af Grignan, Guvernør i Provence. Savnet og Adskillelsen fra Datteren førte til en rig Brevveksling mellem Moder og Datter. I sine Breve til Mme de Grignan fortalte S. om alt, hvad der foregik om hende i Paris, hvor hun levede i sin Kreds med Mme de Lafayette og sine Venner la Rochefoucauld, Kardinalen af Retz, sin Fætter Bussy-Rabutin og Nicolas Fouquet. Hun gav Datteren ligesom en Ugeberetning om alt, Hofsladderen, Tusinder af Smaabegivenheder, fortalte om Turenne's Død o. s. v.; og »Mme de S.'s Breve«, hvad enten de ere skrevne til Datteren, til Bussy-Rabutin, til Marquis de Pomponne, til Coulanges eller mange andre, ere en historisk Kilde for Samtiden af lige saa høj Rang, som Cicero's eller Voltaire's Breve ere for deres Tid. Sig selv bevidst, at hendes Breve cirkulerede og læstes ivrig, udviklede hun sin Brevstil til den fineste Kunst, skildrede alt rigt oplevet, set med sikkert kvindeligt Instinkt, skarp Menneskeiagttagelse og legende Vid. — Den bedste Udgave af Brevene er givet af Monmerqué, »Lettres de Mme de S.« [14 Bd.], suppleret af Capmas, »Lettres inédites d. M. d. S.«. (Litt.: *Lettres choisies de M. d. S.*, publiées par Ad. Regnier; Sainte-Beuve, *Portraits de femmes*; G. Boissier, *Mme de S.*). *J. L.*

Sevilla [sevi'lja], Provins i det sydlige Spanien, Landskabet Andalusien, udgjorde tidligere sammen med Provinserne Cadiz og Huelva Kongeriget S. og grænser mod Vest til Huelva, mod Nord til Badajoz, mod Nordøst til Cordoba, mod Sydøst til Malaga og mod Syd til Cadiz. Arealet er 14,063 □ Km. med (1900) 555,256 Indb. eller 39 pr. □Km. Fraregnet Nordgrænsen, der

dannes af Sierra Morena, og en kort Strækning af Sydgrænsen, der ledsages af Sierra de Algodonales, har S. ingen naturlig Begrænsning. Naar sidstnævnte Kæde og enkelte andre lavere Højder som Sierra Terril (1,130 M.) mod Sydøst og Sierra de Gibalbin mod Sydvest fraregnes, optages S. af Andalusien's jævne og lave Terrain. Fra den brede Dal om Guadalquivir, der gennemstrømmer Provinsen fra Nordøst til Sydvest, hæver Landet sig jævnt Nord paa mod Sierra Morena. Fra venstre Flodbred brede sig langt mod Syd udstrakte Sletter, der tit have en steppelignende Karakter. S.'s sydvestlige Del omkring nedre Guadalquivir er et lavt, ubeboet Sumplandskab, Las Marismas, der gennemskæres af et Par af Flodens Sidearme. Under den lange Tørke gennemfures Jordbunden af et Net af Sprækker og Revner, og Kvæghjordene ophvirvle Skyer af den støvfine, graalige Jord, der ved den mindste Regn forvandles til et ufarbart Morads. I S. optager Guadalquivir Nord fra Tilløbene Viar, Huelva med Cala samt Guadiamar og Syd fra Genil, Corbones og Guadaira. Guadalquivir, der ved Indtrædelsen i S. ligger 50 M. o. H., er en doven Strøm, hvis Vandføring om Sommeren kan synke til 8 Kbm. i Sek., medens den ved Højvande kan stige til 2,000 og i Gennemsnit er 40 Kbm. S.'s Klima er det varmeste og tørreste i Europa. I Byen S. har Aaret en Middeltemperatur paa $19,5^0$, Januar paa lidt over 11^0 og August paa 29^0. Den aarlige Nedbør er 42 Cm., og heraf falde 16 Cm. om Efteraaret, 14,5 om Vinteren, 10 om Foraaret og 1,5 om Sommeren. Denne Regnmængde har imidlertid en ringe Virkning paa Grund af den stærke Varme; men hvor kunstig Vanding kan skaffes til Veje, bliver S.'s næringsrige Jordbund umaadelig frodig. Kun N. f. Las Marismas træffer man omkring S. en veldyrket og tæt befolket Egn af større Udstrækning. Længere Øst paa afbrydes den store steppelignende Græsgang kun hist og her af en Gruppe Dværgpalmer, og mellem Ecija og Osuña længst mod Øst træffes endogsaa en ørkenagtig Saltsteppe, den saakaldte bætiske Steppe. Befolkningen hører til den andalusiske Type, der er fremgaaet af en Blanding af Maurerne, førmauriske Beboere og kastilianske Erobrere, og meget vidner endnu om deres afrikanske Slægtskab. Blandt Andalusierne udmærke Sevillanerne sig ved deres temmelig spinkle, men smidige Legemsbygning og deres aandelige Livlighed og Fantasifuldhed, der dog hyppig skjuler sig under et indolent Ydre. Sevillanerne elske Tyrefægtninger over alt, og fra S. har Spanien faaet mange af sine mest yndede Tyrefægtere. Oplysningen er kun ringe. Agerbruget spiller en Hovedrolle i Erhvervet, men paa Grund af Byen S.'s Nærværelse kan Provinsen ikke brødføde sig, men maa indføre Korn fra Kastilien og Udlandet. Paa det overrislede Areal, der kun udgør ca. 5,000 Hekt., dyrkes særlig Køkkenurter og forskellige Frugter. Paa tør Bund dyrkes imidlertid Hvede, Havre, Byg og Majs. Og der avles en Mængde Oliven, Oranger og Vin, samt nogen Bomuld, Tobak og Hør. De faa Skove og Træplantninger levere aarlig Træ til en Værdi af ca. $^1/_2$ Mill. Kr. Kvægbestanden udgør ca. 300,000 Faar, 125,000 Geder, 50,000 Svin, 75,000 Stkr. Hornkvæg, 15,000 Æsler, 7,000 Muldyr og 27,000 i Heste samt 33,000 Bistader. I særligt Ry staar S. for sine Heste samt sine Tyre, der til Brug ved Tyrefægtninger opdrættes i Las Marismas. I den nordlige Del af Provinsen udnyttes en Del Miner, der indeholde Kul, Kobber- og Jærnmalme samt Sølv, hvilket sidste Metal brydes ved Constantina og Guadalcaval. Industrien har kun naaet en ringe Grad af Udvikling i denne Egn, hvor det milde Klima indbyder til Lediggang, og hvor de faa Fornødenheder let tilfredsstilles. Den Industri, der findes, er ligesom Handelen udelukkende knyttet til Hovedstaden S. Provinsen, der med sin nuværende Udstrækning og Grænser stammer fra 1833, deles i 11 Distrikter og 98 Kommuner.

Hovedstaden S. ligger 385 Km. S. S. V. f. Madrid 100 M. o. H. og paa venstre Bred af Guadalquivir i en Afstand af 85 Km. fra dens Munding. (1900) 148,315 Indb. Egnen om S. er en vidtstrakt, frugtbar Slette. Guadalquivir, der indtil S. er sejlbar for Søskibe, har her en Forskel paa Ebbe og Flod af 1,7—2 M. Paa dens højre Bred ligger Forstaden Triana. Det gamle S. var tidligere omgivet af en nu næsten helt forsvunden maurisk Ringmur med 66 Taarne. Uden for denne er opstaaet flere Forstæder, af hvilke fremhæves Zigeunernes og Smuglernes Tilholdssted Los Humeros, Fattigkvarteret San Bernardo samt Resolana og Macarena med store Hospitaler. Set paa Frastand frembyder S. med sine talrige Taarne og betydelige Udstrækning et imponerende Skue. I alt er Byen 26 Km. i Omkreds. De indre Kvarterer have en Labyrint af snævre Gader; men de mauriske Huse med flade Tage og smukke Gaardsrum (*Patios*) ere gennemgaaende solidt byggede. I den sidste Menneskealder har S. dog forandret sig stærkt saavel i de ydre Kvarterer som i de indre, hvor ny Pladser og Gader ere anlagte ved Nedrivning af gamle Huse. I alt skal S. have 47 Pladser, 650 Gader og 74 Kirker. De vigtigste Pladser ere Plaza de San Francisko eller Konstitutionspladsen, Quemadero, hvor Autodafé'erne fandt Sted, samt Plaza nueva, der med sine Orangealleer, Palmer, Springvand og Café'er er en yndet Promenade i Sommeraftenerne. Den livligste Gade er den bugtede Calle de Sierpes. Til Triana, der rummer ca. 20,000 Indb., fører en Jærnbro, der er aabnet 1848. De offentlige Brønde, der i Mængde ere spredte over Byen, forsynes med Vand fra den antikke Vandledning Carlos de Carmona, der hviler paa 410 Buer og skal stamme fra Julius Cæsar's Dage. Byens fornemste Bygning er Domkirken Maria de la Sede, der opførtes 1401—1519 og er en af de største og smukkeste gotiske Kirker. Det indre bestaar af 5 ved 36 Søjlegrupper skilte og af 37 Sidekapeller omgivne Skibe af 136 M.'s Længde og 41—55 M.'s Højde. Gennem 95 farvede Vinduer, der prydes af gamle Glasmalerier, falder et dæmpet Lys ind i det mægtige Rum, over det med sorte og hvide Marmorfliser forsirede Gulv og over de 83 Altere, blandt hvilke det pragtfuldeste er Højalteret fra 1482. Blandt Kirkens talrige Kunstværker fremhæves Malerier af Murillo, Velasquez og Zurbaran. Her hviler Støvet af Ferdinand den Hellige, S.'s Erobrer og Skytspatron, og af hans Søn Alfons X. I et af Kapellerne bisattes 1899 Levningerne af

Columbus, der efter Tabet af Cuba blev hentet hertil fra Habana. Ved Siden af Domkirken staar det 114 M. høje Klokketaarn, Giralda, der indtil en Højde af 82 M. er opført 1196 som hørende til den gamle Moské; de øverste 32 M. ere derimod først paasatte 1568. Af verdslige Bygninger fremhæves det kgl. Slot Alcazar, der er bygget 1354—64 af Peter den Grusomme af Kastilien. Det beholdt dog betydelige Partier af det mauriske Slot fra 1197 og berømmes tit i samme Aandedræt som Alhambra for sit »Murværk af Broderi« og for sin prægtige »Gesandternes Sal«. Alcazar's store og smukke Haveanlæg skyldes Karl V. Yderligere nævnes Børsen (*Lonja*), der er opført 1598 af Juan de Herrera og indeholder et righoldigt amerikansk Arkiv, Raadhuset (Palazio del Ayuntamiento), der er et afde herligste Bygningsværker, 16. Aarh.'s Renaissance har skabt i Spanien, det saakaldte Guldtaarn (Torre del Oro), der ligger ved Floden og er Sæde for Havnestyrelsen, Sølvtaarnet (Torre de la Plata), Palacio de San Telmo, der tidligere var Marineskole, men nu er Bolig for Hertugerne af Montpensier, og som har en herlig maurisk Facade og omgives af en Park med Palmer og Oranger, Casa de Pilatos, der er bygget 1519 i en Blanding af maurisk Stil og Renaissance, Mønten, Toldboden, en arabisk Byport (Puerta del Perdon), flere Klokketaarne, der oprindelig ere Minareter, Hospitalet de la Caridad, der er stiftet af Murillo og rummer nogle af hans Værker, Murillo's Fødehus, Teatro de San Francisko samt den store Tyrefægtningsarena, der ligger paa Plaza de Toros og rummer 11,000 Tilskuere. S. har et Museum, der blandt andet indeholder 24 Malerier af Murillo, et Bibliotek (*Biblioteca Colombina*), der er grundlagt 1539 af Hernando Colon, Columbus'es yngste Søn, og et Universitet, der skriver sig fra 1502 og har et filosofisk, et juridisk samt et matematisk-naturvidenskabeligt Fakultet og 25 Lærere. Et til S.'s Universitet hørende medicinsk Fakultet findes siden 1748 i Cadiz. Endnu nævnes, at S. har Lyceum, Skoler for Kunst og Industri, et Par lærde Selskaber samt nogle gode private Kunstsamlinger. — Det brogede, ejendommelige Folkeliv, der tidligere rørte sig navnlig ved Tyrefægtninger og de aarlige Folkefester, er allerede stærkt paa Veje til at udviskes. S. er dog stadig for Turisterne en lokkende By paa Grund af sit milde Klima, sin livlige Befolkning og i Særdeleshed for sine Tyrefægtninger, der ere kendte Jorden over. I industriel Henseende staar det moderne spanske S. langt tilbage for det middelalderlige mauriske, der sysselsatte 100,000 Haandværkere af forskellig Art. Den meste Industri i S. drives af Staten, der har en Kanonfabrik, pyrotekniske Værksteder samt en Tobaks- og Cigarfabrik, der sysselsætter 5,000 Arbejdersker, de berømte Cigarmagersker i S. Af privat Industri nævnes kun et Jærnstøberi, en Maskinfabrik, nogle Parfumefabrikker samt Silke-, Uld- og Lærredsvæverier. Ogsaa S.'s Handel er gaaet tilbage, men som Handelsby havde den sin Glanstid efter Opdagelserne, da den var Sæde for Raadet for begge Indier og fra 1501 til 1720 havde Monopol paa den transatlantiske Handel. I S. lossede de spanske Sølvflaader deres kostbare Ladning i Guld- og Sølvtaarnene; men da Guadalquivir's Munding tilsandede og Søskibene bleve større, flyttedes Monopolet 1720 til Cadiz. S. vedblev dog at være Andalusien's Handelscentrum, og efter at Flodløbet er uddybet, er dens Handel og Skibsfart atter i Opsving. Byen anløbes aarlig af ca. 1,200 Skibe med 3/4 Mill. Tons. Af disse er det største Antal spanske Skibe, der gaa i Kystfart. Derefter følger engelske, skandinaviske og tyske. Der udføres særlig Bly, Kvægsølv, Jærn, Olivenolie, Oliven og Vin og indføres Tømmer, Kemikalier, Maskiner, Petroleum, Jærn- og Staalvarer samt Kul. Den største Vareomsætning sker med England og dernæst med Frankrig. I Indlandet har S. størst Trafik paa Barcelona, Cadiz og Bilbao. Ved Jærnbaner staa den i Forbindelse med Cordoba, Madrid, Zafra og Badajoz, Huelva, Cadiz, Moron, Malaga og Carmona. Siden Vestgoternes Dage har S. været Sæde for en Ærkebiskop, og Byen har tillige Guvernør, Appelret og Generalkaptajnskabet for Andalusien.

Historie. S.'s Oprindelse taber sig i den fjerne Oldtid. Under Navnet *Hispalis* var det en fønikisk Koloni. Senere blev den græsk, karthaginiensisk og endelig romersk. Da den tog Parti for Pompejus, erobredes den af Cæsar og kaldtes derefter *Julia Romulea*. Under Augustus blev den Municipium og var i den følgende Tid Centrum for det latinske Spanien. I S. fødtes Kejserne Trajan, Hadrian og Theodosius. Lige over for S. anlagde Hadrian en By Italica. 590 og 619 afholdtes Koncilier (*Concilia Hispalensia*) i S. 411 indtoges S. af Vandalerne; senere tilfaldt den Vestgoterne, og 712 blev den erobret af Araberne, der kaldte den Ischbilijah. 844 sejlede en Vikingeflaade op ad Guadalquivir, overvandt Abd er-Rahmân II i et 3 Dages Slag og hærgede Byen paa det frygteligste. 1026 blev S. Sæde for den mauriske Kongeslægt Abbadiderne (Beni-Abåd), og i den følgende Periode blomstrede den op og blev Halvøens betydeligste By med 400,000 Indb. Efter en 18 Maaneders Belejring blev S. 22. Novbr. 1248 erobret af Ferdinand III af Kastilien, hvorefter 300,000 af dens Indbyggere skulle være udvandrede til Granada og Afrika. Fra 1481 hærgedes Byen af Inkvisitionen. S. fik efterhaanden Tilgang af Folk fra Kastilien, og saa længe den drev den spanske Handel paa Amerika, var det en By paa ca. 130,000 Indb. Senere gik den dog i yderligere Forfald. Den spanske Centraljunta mod Franskmændene dannedes i S. 27. Maj 1808, men flyttedes 1. Febr. 1810 til Cadiz. 1823 søgte den liberale Cortes Tilflugt i S. 1843 bombarderedes Byen af Espartero, og 1873 var den et Hovedsæde for de føderalistiske Republikanere. Af berømte Spaniere, der ere fødte i S., nævnes Historieskriveren Las Casas og Malerne Murillo, Velasquez, Herrera (Fader og Søn) samt Pacheco. (Litt.: W. Wackernagel, »S.« [Basel 1870]). *H. P. S.*

Sevlijevo, Selvi, By i Bulgarien, ligger 151 Km. 0. N. 0. f. Sofia 194 M. o. H. i en Bakkegn, hvor Skraaningerne dækkes af Vinhaver. (1893) 9,451 Indb. S. har endnu et talrigt tyrkisk Element og flere Moskeer. Den driver Handel med Korn og Vin. *H. P. S.*

Sévre [sæ'vrø], to vestfranske Floder. 1) S. Nantaise, Biflod til venstre Side af Loire, udspringer i Dep. Deux-Sévres paa Gâtine-Plateauet,

strømmer mod Nordvest, optager Moine og Maine og udmunder ved Nantes efter et Løb paa 135 Km., hvoraf 22 Km. kunne besejles. 2) S. Niortaise, Kystflod til Atlanterhavet, udspringer i Dep. Deux-Sèvres; strømmer mod Vest og afvander det sumpede Alluvialland Marais Poitevin. Efter at have optaget de sejlbare Smaafloder Mignon, Autise og Vendée udmunder den efter et Løb paa 150 Km. i Aiguilion-Bugten. Den er sejlbar til Niort (70 Km.), og Søskibe kunne gaa til Marans (17 Km.), hvorfra en Skibskanal fører til La Rochelle. *M. Kr.*

Sévres [sæ!vrø], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, beliggende i en Dalsænkning ved venstre Side af Seine, mellem St.-Cloud-Parken og Meudon-Skoven og ved Vestbanen og de to Baner fra Paris til Versailles. S., der er bleven berømt for sit Porcelæn (se *nedenf.*), har, fraset Porcelænfabrikken, kun faa Seværdigheder. De mest fremtrædende Bygninger ere Raadhuset og Kirken, et for nylig (1892) restaureret Palads, tidligere tilhørende Hertugerne af Branca, og et Museum med en righoldig Samling af Lervarer. Byen har et Lærerindeseminarium, Stenbrud, Blegerier, Fabrikation af Porcelæn, Glas, Vogne og Konserves. S., der er en af de ældste Byer i Paris'es Omegn, har (1896) 7,317 Indb. *M. Kr.*

Sévres [sæ!vrø], berømt fransk Porcelænfabrik, hvis Forhistorie begynder 1740 med et Privatforetagende i Vincennes. Dette overtoges senere af et Aktieselskab, i hvilket Ludvig XV var Parthaver. Produktionen, der i denne Tid var paavirket fra Meissen, gik godt, men gav dog intet stort Udbytte. 1756 blev Fabrikken flyttet til S. og faa Aar efter overtagen af Kongen for egen Regning. Fabrikken, der nu førte Navnet *Manufacture royale de porcelaine de France*, fik Eneret til Fremstilling af Porcelæn med plastisk Udsmykning, Maleri og Forgyldning. Fra denne Tid fik S.-Fabrikken en glimrende Periode. Dens Varer fik Kurs og bleve skattede over hele den civiliserede Verden. Det, der især har gjort Porcelænet fra S. bekendt, er dets Dekoration og dets Farver. Nævnes maa især den fine rosenrøde Farve, der først kaldtes Pompadourrødt og senere Rose du Barry efter Kongens Elskerinder. Ved Siden heraf maa nævnes engelskgrønt, æblegrønt, gult, viol- og skiferblaat, konge- og tyrkiskblaat samt forskellige Lustrefarver. Hvad Dekorationen angaar, spiller Udsmykningen med Blomsterguirlander eller Ranker, sirlig fordelt over Fladerne, eller malet paa disse som smaa Strøbuketter, en fremtrædende Rolle. Meget tidlig anvendtes ogsaa forgyldte Dekorationer, paamalt efter Brændingen og matteret med Sand, derefter forsynet med finere Tegninger ved Hjælp af Gravernaalen. I Tidens Løb udvikledes heraf en S.-Ejendommelighed: Reliefguldet, der er blevet udformet i en Mængde smukke Mønstre. Ogsaa paa det figurlige Omraade har S. indtaget en førende Stilling. Berømtest ere Falconet's og van Loo's Arbejder samt de talrige Amourette- og Børnegrupper efter Udkast af Boucher, fremdeles Arbejder af Boizot og Pajou, talrige Figurer og Grupper med Motiver fra Teateret eller det borgerlige Liv samt en Mængde Portrætbuster. Som Gaver fra Kongen har S.-Fabrikken i Tidens Løb ogsaa frembragt en Mængde Pragtvaser, hvoraf mange ere blevne berømte og efterlignede. Naturligvis har S. ogsaa gjort sig bekendt ved sine mere almindelige Varer som Bordservicer, Vaser o. s. v., som vandt stor Udbredelse og til alle Tider have været Genstand for Efterlavning og Forfalskning. S. har fortsat sin Virksomhed ned til vore Dage. Ligesom paa andre Fabrikker stode Frembringelserne i det meste af 19. Aarh. langt under, hvad der var frembragt i 18. I den seneste Tid har S. imidlertid fulgt den nyere Udvikling inden for Porcelænkunsten, særlig naturligvis under Paavirkning fra Kina og Japan. Under teknisk Ledelse af Vogt og med Sandier som kunstnerisk Fører har S. uddannet en stor Stab udmærkede Kunstnere; Fabrikken har frembragt fortrinlige Ting i Underglasur og tillige forstaaet at male paa Glasuren med Underglasurfarver samt at anvende Emailfarver med stor teknisk Dygtighed. Den Virksomhed, der er udfoldet af de kjøbenhavnske Fabrikker, har i denne Henseende ikke været uden Betydning for S. *R. B.*

Sevsk, Sjevsk, By i Mellemrusland, Guvernement Orel, ligger 144 Km. S. V. f. Orel 227 M. o. H. (1897) 9,167 Indb. S. har en Del Industri og Handel med Korn og Hamp. Den omtales allerede 1146 og var fra 1582 en moskovitisk Grænseby, der benyttedes som Forvisningssted. Gentagne Gange plyndredes S. af Litauer og Tatarer, saaledes 1662 af de sidstnævnte. Men med Udvidelsen af den russiske Syd- og Østgrænse tabte S. sin strategiske Betydning. *H. P. S.*

Sevum se Sebum.

Seward [sju!əd], William H., nordamerikansk Statsmand, født 16. Maj 1801 i Staten New York af blandet walisisk og irsk Byrd, død 10. Oktbr. 1872. Han blev 1823 Sagfører i Auburn og kæmpede 1824 ivrig for J. Q. Adams's Valg til Præsident. 1830 blev han Medlem af Statens Senat og var 1839—42 dens Guvernør, virkede særlig for at forbedre Fængsels- og Skolevæsenet og gav Stødet til Retsplejens Omordning. 1849 valgtes han til Unionens Senat og var her indtil 1861 en af Slaveriets heftigste Modstandere; udtalte allerede 1848, at det maatte afskaffes, og erklærede dets Udelukkelse fra Kalifornien for at stemme med »en højere Lov«. Han var med at grundlægge det ny republikanske Parti 1855, men blev ved Præsidentvalget 1860 sat til Side for Lincoln, som dog i Marts 1861 udnævnte ham til Statssekretær, d: Første- og Udenrigsminister. Han gjorde sig især bekendt ved sit djærve Sprog over for England's Godkendelse af Sydstaterne og ved den Kraft, hvormed han 1866 nødte Frankrig til at lade Kejserdømmet Mejico falde. Indadtil støttede han under Lincoln alle afgørende Beslutninger imod Slaveriet, men var under Johnson, der beholdt ham som Statssekretær, lige saa ivrig for at gengive Sydstaterne deres Stilling i Unionen, og var stik imod sit Parti en Modstander af Anklagen imod Johnson. Samme Dag, som Lincoln blev myrdet, 14. Apr. 1865, rettedes et Overfald paa S.; han blev haardt saaret, og hans ene Søn dræbt. Efter at være bleven Privatmand 1869 foretog han en 2 Aars Verdensrejse til Sydamerika, Asien og Sydeuropa. Hans »Works« udgaves 1853—62 i 4 Bd., og dertil kom 1883: »Diplomatic history of the war for the Union«. »Story of the life of W. S.« udkom 1891 i 3 Bd. *E. E.*

Sexagenarius (lat.), en 60-aarig.

Sexagesĭma (lat.), »tresindstyvende«, nemlig Dag før Paaske, ottende Søndag før Paaske. *A. Th. J.*

Sexaginta (lat.), tresindstyve.

Sexe, Sjur Aamundssøn, norsk fysisk Geograf, født 14. Aug. 1808, død 17. Febr. 1888. Han var en Bondesøn fra Gaarden Sekse ved Sørfjorden i Hardanger og lærte sig som Gut Matematik af nogle Lærebøger, han fik fat i. I 20 Aars Alderen blev han i Bergen kendt med den fremragende Skolemand Lyder Sagen; denne fattede Interesse for den opvakte Gut og fik ham ved gode Venners Hjælp holdt til Studeringerne. S. lagde sig efter Bjærgvidenskaben og blev 1846 ansat som Bjærgmester ved Kongsberg Sølvværk. Direktøren Bøbert fik her iværksat en Plan for, at Vandet skulde ledes ind i en lang Stoll, der havde et Knæk, »Stollknæet«, paa Midten, hvor det Fald, Vandet dannede, skulde drive et Vandhjul. I Anledning af dette mindre heldige Arrangement (»Stollknæet« er senere omgaaet ved en til Siden af det anlagt Skraabane) angreb S., der var af en oppositionel Natur, sin overordnede; der udviklede sig en Avispolemik, som endte med, at S. af Regeringen afsattes som Bjærgmester. Oppositionspartiet i Stortinget skaffede ham imidlertid hans Gage bevilget som Vartpenge og fik et Par Aar senere en Professorpost i fysisk Geografi oprettet for ham. 1876 tog han sin Afsked. Som Professor skrev han foruden nogle mindre, matematiske Opsatser en Del Afhandlinger om Isbræer (Folgefonnen og Boiumbræen i Sogn), Istidsfænomener, Landets Stigning, Strandlinier og Jættegryder. 1879 udgav han en lille Samling »Gamle Salmer i forynget Form«. *H. R.*

Sextans se Sekstanten.

Sextarĭus, romersk Rummaal, $^1/_6$ *congius* ell. $^1/_{16}$ *modius* ell. 0,547 Lit. En S. indbefattede 12 *cyathi*. *H. H. R.*

Sextidi (lat.-fr.), efter den franske Revolutionskalender den 6. Dag i en Dekade.

Sextĭlis var det gamle romerske Navn paa August Maaned, indtil den blev omdøbt til Ære for Kejser Augustus, ligesom Quintilis havde faaet Navnet Julius til Ære for Cæsar. *H. H. R.*

Sextĭus, Lucius, en Romer af plebejisk Slægt, var ved Siden af Licinius Stolo den betydeligste Fører for Plebejerne i deres Kampe for Erhvervelsen af politisk Ligeberettigelse med Patricierne i Beg. af 4. Aarh. f. Chr. (se Liciniske Love). Han blev 366 den første plebejiske Konsul i Rom. *H. H. R.*

SextIUS, Quintus, med Tilnavnet Niger, var Navnet paa to Filosoffer i Rom, Fader og Søn, som levede paa Kejser Augustus'es Tid. Deres filosofiske Værker, som behandlede moralske og naturfilosofiske Problemer fra et væsentlig stoisk Standpunkt, vare skrevne paa Græsk, men ere tabte. *H. H. R.*

Séxtum (lat.), det sjette Bud (*s. praeceptum*). At handle *contra s.* eller at fejle *in puncto sexti*, d: at føre et usædeligt Liv.

Sextus **Empirĭcus,** græsk Filosof, synes at have levet sidst i 2. Aarh. e. Chr. Han var af Livsstilling Læge og tilhørte den empiriske Retning, hvoraf han har faaet sit Tilnavn. Som Filosof var han Skeptiker. Han fremstiller sin negative Lære i to større Værker, hvoraf det ene (»Pyrrhoniske Udkast«) væsentlig gengiver en tidligere skeptisk Filosof, Pyrrhon's, Meninger, medens det andet giver en negativt-kritisk Gennemgang af de forskellige Videnskaber (*adversus mathematicos* og *adversus dogmaticos*). Hans Skrifter have mest Betydning for os ved at give alle Haande Oplysninger om de forskellige græske Filosofskoler og deres Læresætninger. De ere udgivne af Bekker [Berlin 1842] og Fabricius [2 Bd., Leipzig 1882]. *H. H. R.*

Sexus (lat.), Køn; *S. potior*, det stærkere (det stærke), 5. *sequior*, det svagere (det svage) Køn.

Seybertit se Sprødglimmer.

Seybouse se Sebuse.

Seychellerne [seše'l-] (Secheller, Mahé Øer), britisk Øgruppe i det indiske Ocean, 264 • Km. med (1899) 19,638 Indb. S. bestaa af 29 Øer og mange Klipper. De største Øer ere Mahé (117 □ Km.), Praslin, La Digue etc. Øerne ligge paa en undersøisk Ryg, der fra Madagaskar strækker sig mod Nord. De ere dannede af Granit og omgivne af Koralrev. Klimaet er tropisk, men meget sundt. De gennemsnitlige Temperaturekstremer ere $30,9^0$ og $21,3^0$. S. ere rige paa Skov. Floraen er fattig paa Arter. Af 258 Arter ere 52 endemiske, ja endog 7 Slægter ere endemiske. Blandt Palmerne er *Lodoicea sechellarum* mærkelig ved sine kæmpemæssige Frugter. Den er nu sjælden og eksisterer næppe i mere end 100 Eksemplarer. Dyreverdenen er ligeledes fattig paa Arter. Af Pattedyr findes kun Flagermus. Fuglene ere for største Delen endemiske, men beslægtede med de paa Madagaskar levende Arter. Som paa de andre østafrikanske Øgrupper vare store Landskildpadder her forhen almindelige, men ere nu næsten ganske udryddede. Befolkningen er meget blandet og bestaar af Negre, Malajer, Kinesere, Indere, franske Kreoler og Europæere. Flertallet ere Katolske. Det vigtigste Erhverv er Landbrug. Der dyrkes Kakao, Kokos, Ris, Tobak, Kanel, Vanille, Bomuld, Sukker o. s. v. Foruden Landbrugsprodukter udføres Skildpadde og Sæbe. Udførselen havde 1899 en Værdi af 1,853,000 Rupier, Indførselens Værdi var 985,000 Rupier. Der er regelmæssig Dampskibsforbindelse med Aden og Mauritius. Politisk staa S. under Mauritius og forvaltes af en Kommissær under Guvernøren over Mauritius. Statens Indtægter beløb sig 1899 til 363,000 Rupier, Udgifterne til 269,000 Rupier. Hovedstad er Port Victoria paa Mahé med en god Havn. S. ere blevne opdagede af Portugiserne. 1768 grundlagdes af Franskmænd fra Mauritius en Koloni paa Mahé. 1794 afstodes Øerne til England. 1834 ophævedes Slaveriet. *M. V.*

Seydel, Max von, tysk Statsretslærer og Digter, født 7. Septbr. 1846 i Germersheim (Pfalz), død 23. Apr. 1901, Dr. jur. 1869, ansat i det bayerske Kultus-, senere i Indenrigsministerium, 1881 Prof. i Miinchen. S. er Bayern's betydeligste Videnskabsmand paa Statsrettens Omraade; hans Hovedværk »Bayerisches Staatsrecht« I—VII [Miinchen, Freiburg i. B., Leipzig 1884—94, 2. Opl. i 3 Bd. og 1 Registerbind, Freiburg i B. 1896] er et Førstehaands- og Førsterangsarbejde. Udmærket ved Originalitet og Selvstændighed er ligeledes hans øvrige frugtbare

Produktion, der har spillet en stor Rolle i Tyskland, »Commentar zur Verfassungs-Urkunde für das Deutsche Reich« [Würzburg 1873, 2. Opl. Freiburg i. B. og Leipzig 1897], »Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre« [smst. 1873], >Das Staatsrecht des Königreichs Bayern« [Marquardsen's »Handbuch« III, I, Freiburg i. B. 1888, 2. Opl. 1894], >Staatsrechtliche und politische Abhandlungen« [Freiburg i. B. og Leipzig 1893] o. m. a. Han var 1881 Medudgiver af Hirth's »Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik« og af »Kritische Vierteljahrsschrift fiir Gesetzgebung und Rechtswissenschaft«, og fra 1889 af Marquardsen's »Handbuch« m. m. Under Pseudonymet Max Schlierbach udgav han »Gedichte« [Berlin 1872, 2. Opl. Freiburg i. B. 1900], »Neue Gedichte« [smst. 1880, 2. Opl. 1900] og under sit eget Navn en fortræffelig Oversættelse af Lukrets [Miinchen 1881]. (Litt.: Hermann Rehm i »Archiv fiir öffentliches Recht«, XVI, S. 359—402; Graszmann i »Krit. Vierteljahresschrift« [43. Bd.] S. 157—166; Laband i »Deutsche Juristen-Zeitung«, VI, S. 227 ff.). *Fz. D.*

Seydel, Rudolph, tysk Filosof, født i Dresden 27. Maj 1835, død i Leipzig 8. Decbr. 1892, studerede først Filologi, derefter Teologi og Filosofi. Han habiliterede sig 1860 ved Universitetet i Leipzig og blev 1867 ekstraordinær Professor. Hovedmassen af hans anselige litterære Produktion vedrører Religionsvidenskaben, og som Medlem af Deutscher Protestantenverein deltog han virksomt i de kirkelige og religiøse Kampe, i hvilke han stod paa yderste Fløj af det protestantiske Frisind. De vigtigste af hans Skrifter ere: »Schopenhauers philosophische System, dargestellt u. beurteilt« [Leipzig 1857], »Reden über Freimaurerei an denkenden Nichtmaurer« [1859, 2. Opl. 1860], »Der Fortschritt der Metaphysik unter den ältesten ionischen Philosophen« [1861], »Die Religion und die Religionen« [1872], »Ethik oder Wissenschaft von Seinsollenden« [1874], »Das Evangelium Jesu in seinen Verhältnissen zu Buddhasage und Buddhalehre« [1880], »Die Buddhalegende und das Leben Jesu nach den Evangelien« [1884]. Et Bind samlede Afhandlinger af ham udkom under Titelen: »Religion und Wissenschaft« [Breslau 1887], og efter hans Død »Religionsphilosophie in Umriss« [Freiburg i Br. 1893]. S. havde særlig sin Opmærksomhed henvendt paa de indiske Religioner, og hans Arbejder vedrørende Kristendommens Forhold til Buddhismen vakte en vis Opsigt. Han søger deri at paavise de kristelige Evangelieberetningers Afhængighed af buddhistiske Kilder og forfølger denne Tanke saa vidt i Detaillerne, at han endog opstiller en hel buddhistisk-kristelig »Evangelie-Harmoni«. Hans Behandling af de buddhistiske Kilder lader imidlertid saa meget tilbage at ønske i Retning af kritisk Skarphed, at man overalt inden for de faglærdes Kredse har taget Afstand fra hans Teorier (se bl. a. Edm. Hardy, »Der Buddhismus nach älteren Päli-Werken«, S. 110 ff. [Münster 1890] og H. Oldenberg, »Buddha«, 3. Opl., S. 135 [Berlin 1897]). *D.A.*

Seydisfjördur, 1) en 15 Km. lang og 2—3 Km. bred Fjord, som paa Østkysten af Island skærer sig ind imellem stejle, 1,000 M. høje Fjælde; fra Fjordbunden føre to Veje, Fjardarheidi (586 M.) og Vestdalsheidi (580 M.) over de stejle Bjærge ind i Landet op til Bygden Fljótsdalshjerad (s. d.). Ved Fjordbunden er der en 2) Købstad af samme Navn, den betydeligste Handelsplads i det østlige Island. Byen er meget ung, thi S. blev først 1842 autoriseret som Handelsplads og er først vokset betydelig i de sidste 25—30 Aar og havde 1900 783 Indb. Indbyggerne leve hovedsagelig af Fiskeri og Handel. Nordmændenes Sildefiskeri gav tillige med et indbringende Torskefiskeri Stødet til S.'s Opkomst efter 1880; de her bosatte Nordmænd have ved deres Driftighed ikke bidraget lidt til at sætte Liv i Forretningerne. Om Sommeren vokser Indbyggerantallet ofte betydelig, da Arbejdsfolk, især fra Sydlandet, søge hertil for Fiskeriernes Skyld. Kysten er meget spredt bebygget, og Byen bestaar egentlig af tre adskilte Dele (Aldan, Búdareyri, Vestdalseyri), hvorimellem Forbindelsen ofte om Vinteren, paa Grund af Sne, kan være vanskelig nok. Byen er da paa Grund af de høje Fjælde ligesom afstængt fra det øvrige Land, men Forbindelsen med Udlandet, især Norge, er meget livlig. Fjældskred og Laviner ere hyppige i Østlandets trange Fjorde, og 18. Febr. 1885 blev en Del af Købstaden ødelagt af en Lavine, der førte 14 Huse ud i Fjorden og dræbte 24 Mennesker. Byfogeden paa S. er samtidig Sysselmand i Nordur-Múlasyssel; S. er ogsaa Sædet for en Distriktslæge, har et Hospital, Apotek, to Bogtrykkerier o. s. v. S. havde 1900 15 faste Handelsforretninger og blev anløbet af 25 Skibe fra Udlandet med 5,169 T.Dr., hvoraf 18 Dampskibe, samt af 75 Skibe fra andre Havne paa Island; de indførte Varer havde (1900) en Værdi af 620,324 Kr., de udførte 538,546 Kr. *Th.*

Seydlitz, Friedrich Wilhelm, Friherre, preussisk General, (1721—73). Efter at have været Page hos Markgrev Friedrich Wilhelm af Brandenburg-Schwedt traadte han ind i Markgrevens Kyrasserregiment som Kornet. Paa Grund af sit udmærkede Forhold under den 1. schlesiske Krig udnævntes han allerede 1743 til Ritmester. I den 2. schlesiske Krig fandt han Lejlighed til at vise sin Dygtighed ved Landeshut og særlig ved Hohenfriedberg. 1752 forfremmedes han til Oberstløjtnant og 1755 til Oberst. Ved Kolin dækkede han 1757 med en Brigade den preussiske Hærs Tilbagegang og udnævntes til Generalmajor, slog s. A. det østerrigske Rytteri ved Pegau og tvang Marskal Soubise til at gaa tilbage. S. fik nu Overkommandoen over det samlede Rytteri, og for sine glimrende Fortjenester i Slaget ved Rossbach blev han Generalløjtnant 1757. Efter Overfaldet ved Hochkirch dækkede S. Tilbagetoget, og ved Kunersdorff saaredes han haardt. 1760 deltog han i Forsvaret af Berlin mod Russerne og knyttedes 1761 til Prins Heinrich af Sachsen's Hær, hvor han atter fik Lejlighed til at udmærke sig, særlig i Slaget ved Freiberg 1762. Efter Fredsslutningen blev S. Chef for den schlesiske Kavaleriinspektion, i hvilken Stilling han fik Lejlighed til at gøre sin Dygtighed og store Krigserfaring gældende. Han udnævntes 1767 til General i Kavaleriet. S., der døde af et Slagtilfælde, var sin Tids største Rytterfører. (Litt.: Varnhagen von Ense,

»Biogr. Denkmale«, Band 2 [Leipzig 1872]; Kähler, »S. in seiner Bedeutung für die Reiterei« [Berlin 1874]; »Fried. Wilhelm von S.; von einem deutschen Reiteroffizier« [Kassel 1882]. *B. P. B.*

Seyffardt, Ernst, tysk Musiker, er født 6. Maj 1859 i Krefeld, Elev af Ferd. Hiller og Kiel, blev 1892 Korforeningsleder i Stuttgart og 1897 Konservatorieprofessor smst. S. har særlig gjort sig bekendt ved større Korværker i bred folkelig Stil og af patriotisk Indhold: >Thusnelda«, »Aus Deutschlands grosser Zeit« m. fl. Han har ogsaa skrevet en Symfoni, Kammermusik og Sange. *TV. B.*

Seyffarth, Gustav, tysk Arkæolog og Ægyptolog, født 13. Juli 1796 i Ubigau i Provinsen Sachsen, død 17. Novbr. 1885 i New York. Efter i Leipzig at have studeret Filosofi, Filologi og Teologi blev S. ekstraord. Prof. i Filosofi ved Universitetet i Leipzig, berejste derpaa 1826—29 Italien, Sydtyskland, Holland, Frankrig og England, overalt flittig studerende, hvad han kunde finde af ægyptiske Oldsager. 1829 blev han Professor i Arkæologi i Leipzig, en Stilling, som han 1856 pludselig opgav for at udvandre til Amerika. Her blev han snart Professor i Kirkehistorie og Arkæologi ved *Concordia College* i St. Louis, men 1859 trak han sig tilbage til Privatlivet og levede derpaa sine 26 sidste Leveaar i New York. S. følte sig ikke tilfreds med Champollion's Læsning af Hieroglyfskriften, som han lige til sin sidste Tid ansaa for fejlagtig. Han fremkom derimod selv med et helt andet Dechifreringssystem, hvilket han for øvrigt mere end een Gang ikke modificerede saa helt ubetydelig. S. gav sig især af med Indskrifter, som ifølge hans Tydning indeholdt Resultater af astronomiske Iagttagelser. Derefter beregnede han Tiden for vedkommende Mindesmærkes Fremkomst. En nærmere Undersøgelse af de af ham tolkede Indskrifter vil dog altid godtgøre, at hans Tydninger hvile paa et yderst løst Grundlag, eller rettere, at det hele er Fantasteri. Det samme maa siges om de Oversættelser af Stykker af »de dødes Bog< og andre hieroglyfiske Tekster, som S. har oversat i »Theologische Schriften der Aegypten« [Gotha 1855]. De vakte alligevel en vis Opsigt, da hans saakaldte »Oversættelser« syntes baade smukke og dybsindige. Der udkom saaledes bl. a. i Stockholm 1860 ved E. A. Björkman en svensk Oversætt. af hans Oversætt. af Kap. 1—6 af de »Dødes Bog« [»Blad ur Menniskoslägtets äldsta Litteratur«, Stockholm 1860]. Uheldigvis hviler Oversættelsen ikke paa noget videnskabeligt Grundlag. Ingen af hans ægyptologiske Skrifter: *Rudimenta hieroglyphices* [Leipzig 1826], *Systema Astronomiae Aegyptiacae* [1826—33], *Alphabeta genuina Aegyptiorum et Asianorum* [1840], *Grammatica Aegyptiaca* [Gotha 1855] have været til nogen Gavn for Videnskaben. S. fik heller ikke mange Elever; den eneste, som søgte at begrunde hans System og bygge videre derpaa, var Prof. Max Uhlemann i Göttingen. Det maa dog bemærkes, at S. havde Ret i en af sine Paastande, nemlig at den gamle ægyptiske Skrift væsentlig var Stavelseskrift. S. har desuden skrevet om Jesu Fødselsaar [i *Chronologia sacra,* 1846]. (Litt.: Knortz, »G. S.«). *V. S.*

Seyfried, Ignaz Zaver von, østerrigsk Komponist, (1776—1841), studerede Musikkens Teknik under berømte Lærere i sin Fødeby Wien (Mozart, Albrechtsberger o. fl.) og blev Kapelmester ved Schikaneder's Teater. Hans overordentlig talrige Kompositioner for Scene, Kirke og Koncertsal vare uden Betydning, men S. blev vidt bekendt ved sit i øvrigt upaalidelige Værk »Beethovens Studien«, der tillige indeholder forskellige Bidrag til Beethoven's Karakteristik. *TV. B.*

Seymour [si!mə.], engelsk Adelsslægt, som skal være kommen til England paa Vilhelm Erobrerens Tid, og hvis Navn skal være opstaaet ved en Fordrejelse af Stednavnet St. Maur (i Tourraine), Slægtens oprindelige Hjemstavn. Sir John S., Sherif i Somerset og Dorset i Beg. af 16. Aarh., blev Slægtens første historiske Mand. Hans Datter Jane S., født 1509, død Oktbr. 1537, blev Kong Henrik VIII's tredje Hustru. Henrik blev forlovet med hende samme Dag, som Anna Boleyn blev henrettet, 10 Dage derpaa bleve de gifte. S. døde kort efter at have født Sønnen Edvard VI. Hun var ingen Skønhed, men intelligent og afholdt af Folket. — Hendes ældste Broder Edward S. (se Somerset) blev Hertug af Somerset og var Protektor under Edvard VI's Mindreaarighed, en yngre Broder var Thomas S., Baron af Sudeley, født 1508, henrettet 1549. S. var en meget elegant Hofmand og blev 1546 Storadmiral. Han bejlede forgæves til Katharina Parr inden hendes Ægteskab med Henrik VIII, friede derpaa til Prinsesse Elisabeth, men fik ogsaa her Afslag. 1543 ægtede han hemmelig Katharina Parr til Protektorens Forbitrelse, hun døde i Barselseng; derpaa fornyede S. sit Frieri til Elisabeth, men atter uheldigt. Forholdet mellem Brødrene var slet, og S. intrigerede hensynsløst mod Protektoren, til det lykkedes denne at faa ham fangen og henrettet. Edward S. (1539—1621), Søn af Protektoren Somerset, ægtede hemmelig Katharina Grey, Jane Grey's Søster, som ifølge Henrik VIII's Testamente var nærmest til Tronen, næst efter Maria og Elisabeth, og indehavde Suffolk-Liniens Arvekrav paa Riget. Elisabeth, der var forbitret over Giftermaalet, satte Ægteparret i Tower, hvor Katharina døde 1568. Hun havde i Fængselet født Sønnen Edward, Lord Beauchamp (1561—1612). Han blev efter Lady Southwell's Beretning foreslaaet Elisabeth som Arving paa hendes Dødsseng, men Elisabeth afviste det med Foragt.

Fra Edward S., død 1707, berømt Præsident i Underhuset, og til hvem Protektoren Somerset var Tipoldefader, stammede gennem hans ældste Søn Hertuglinien Somerset, som fik denne Titel 1750; en yngre Søn arvede sin Fætter Grev Conway's Godser, hvorved Linien S.-Conway opstod; til denne hørte Henry S.-Conway, død 1795 som Feltmarskal. Han kæmpede i Syvaarskrigen som Feltherre under Ferdinand af Braunschweig og var i Parlamentet Talsmand for en forsonlig Optræden mod Amerikanerne, ligesaa Diplomaten G. H. S. (se nedenf.) og Admiralen Sir George Frederik S.-Conway, død 1870. *J. L.*

Seymour [si!mə.], George Hamilton, engelsk Diplomat, (1797—1880), indtraadte tidlig i den diplomatiske Tjeneste og blev 1831 Sende-

mand i Firenze, 1836 i Bruxelles og 1846 i Lissabon, hvor han kraftig støttede Regeringen under Septembristernes Opstand n. A. (bød den engelske Flaade yde Hjælp). 1851 forflyttedes han til Rusland, og det var ham, som Kejser Nikolaj I Januar 1853 gjorde fortrolige Forslag om England's og Rusland's fælles Optræden til Deling af Boet efter »den syge Mand« (o: Tyrkiet, hvis nære Opløsning han forudsaa). Ved Krigens Udbrud i Februar 1854 forlod han St. Petersborg, men sendtes i Decbr. 1855 til Wien, hvor han deltog i Afslutningen af Fredspræliminærerne i Febr. n. A. og forblev der indtil Apr. 1858. *E. E.*

Seymour [si!mə.], Michael, Sir, engelsk Admiral, født 5. Decbr. 1802, død 23. Febr. 1887. S. blev Officer 1822, deltog 1824 i Demonstrationen ved Algérie og var 1835 paa Togt i Sydamerika, hvor han udmærkede sig under en Stranding. 1850—54 var han Værftschef i Sheerness og Devonport, under Krim-Krigen Stabschef ved Lord Napier's Flaade i Østersøen. 1856 overtog S. Kommandoen over den engelske Flaadeafdeling ved Kina; under England's Stridigheder med dette Rige optraadte han meget energisk mod Vicekongen i Canton; hans Virksomhed afbrødes ved et Oprør i Indien, men 1857 vendte han tilbage, slog en kinesisk Djunkeflaade, erobrede Canton og tog Vicekongen til Fange. Da den kinesiske Regering herefter endnu ikke vilde falde til Føje, trængte S. 1858 ind i Petchili-Bugten, erobrede Peiho-Forterne og besatte Tientsing. Herfra sluttede han Fred med Kina. 1859—63 var S. Medlem af Parlamentet, 1860 blev han Viceadmiral, 1864 virkelig Admiral, 1863—66 Chef for Portsmouth Marinestation og fik 1870 Afsked. 1875 fik han Ærestitelen af Viceadmiral for de forenede Kongeriger. *C. L. W.*

Seymour [si!mə.], By i U. S. A., Stat Indiana, ligger 93 Km. S. S. 0. f. Indianapolis ved Skæringspunktet for Banerne Indianapolis—Louisville og Cincinnati—Vincennes. (1900) 6,445 Indb. S. har Fabrikation af *Jærnbanemateriel*. *H. P. S.*

Seyne sur Mer, La [lasænsyrmæ!r], fransk Middelhavsby, Dep. Var, paa Sydsiden af Reden ved Toulon og 5 Km. fra denne By, er Station paa Middelhavsbanen, har betydeligt Skibsbyggeri (2,000 Arbejdere), ogsaa for Krigsskibe, en Havn, Fiskeri og Østersfangst, Oliefabrikation og (1896) 16,341 Indb. *M. Kr.*

Seyny, By i russisk Polen, Guvernement Suvalki, ligger 26 Km. 0. f. Suvalki i en lav og sumpet Egn med mange Søer. (1897) 3,771 Indb., hvoraf $^3/_4$ ere Jøder. S. har et berømt Dominikanerkloster med Valfartskirke samt et Gymnasium og driver Læder- og Klædetilvirkning. *H. P. S.*

Seyon [sæjõ'], en Flod, der gennemstrømmer Jurabjærgene og udmunder i Neuchâtel-Søen i Schweiz. S. følger Længdedalen Val de Ruz indtil Dombresson, hvor den vender sig mod Sydøst og med stærkt Fald gennembryder den nærmest Søen liggende Jurakæde i en dyb Kløft, udmunder ved Byen Neuchâtel og er paa Grund af Faren for Oversvømmelse bleven reguleret. *M. Kr.*

Seyssel [sæsæ'l], By i det østlige Frankrig, Dep. Ain, ved Rhône og Lyon-Banen, har Vinavl, Tilvirkning af Ost, berømte Asfaltgruber og (1896) 1,028 Indb. Ved en Hængebro over Rhône er S. forbunden med den til Dep. Haute Savoie hørende By S., der har (1896) 1,528 Indb. *M. Kr.*

Sézanne [seza'n], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Marne, er Knudepunkt paa Østbanen, har en Kirke fra 16. Aarh. med smukke Taarne, et College, Vinavl, Stenbrud, Fabrikation af Landbrugsredskaber, Porcelæn og optiske Glas, med (1896) 4,800 Indb. Byen har tidligere været befæstet, og 1814 overgav et fransk Korps sig her til Russerne. *M. Kr.*

Sèze, R. de, se Desèze, R.

Sezze [set'tse], By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 33 Km. S. 0. f. Velletri, 319 M. o. H., i Nærheden af de pontinske Sumpe. (1900) 6,944 Indb. S. har gotisk Katedral og Seminarium. I Omegnen dyrkes Vin og Oliven. S. har Rester af en pelasgisk Mur. Under Navn af *Setia* var den i Oldtiden en volskisk By, der 383 f. Chr. blev romersk Koloni. Fra denne Periode stamme Ruinerne af et stort Saturn-Tempel og et Amfiteater. *H. P. S.*

Sf se Sforzando.

Sfakia, By paa Øen Kreta i det østlige Middelhav, ligger paa Sydkysten, 37 Km. S. S. 0. f. Kanea og ved Foden af Askypho (1,850 M.). S. har ca. 3,000 Indb., hvoraf henimod $^1/_8$ ere Tyrker og Resten Grækere. S. driver nogen Kystfart og udfører Træ og Ost. *H. P. S.*

Sfakiöter se Kreta.

Sfakteria var i Oldtiden Navnet paa en lille Ø ved Vestkysten af Peloponnes tæt uden for Pylos i Messenien. Her blev 425 f. Chr. en spartansk Hær tvungen til Overgivelse af Athenerne under Anførsel af Kleon. *H. H. R.*

Sfalerit se Blende.

Sfax, Sfaks, Søstad i det sydlige Tunis, ligger ved Gabes-Bugten, ca. 225 Km. S. f. Tunis. (1901) 45,000 Indb., hvoraf ca. 3,000 Europæere, Halvdelen Franskmænd, Halvdelen Italienere, Maltesere og Grækere. S. er den næststørste By i Tunis og befæstet som mange muhamedanske Byer med Mure og et stort Kastel. Byen har altid været berømt for sine store Haver, hvori der dyrkes Sydfrugter, særlig Olivendyrkningen er tagen stærkt til i de senere Aar; for øvrigt driver den nogen Tekstilindustri og Handel med Olie, Uld, Svampe, Halfagræs og Sydfrugter. Havnen er temmelig sikker, men lidet dyb, og større Skibe maa gaa til Ankers langt fra Kysten. S. er Oldtidens *Taphrura* og blev erobret af Franskmændene efter et livligt Bombardement i Juli 1881. *C. A.*

Sfinks (græ.) er Grækeres og Romeres og alle nyere rejsendes og lærdes Navn paa en oldægyptisk Figur, sammensat af Løvekrop og af Hovedet, enten af et Menneske, eller af en Væder eller en Falk eller Høg. S. er i Ægypten altid fremstillet liggende med hævet, fremad rettet Hoved og med udstrakte Forben, imedens Bagbenene ere bøjede og til Dels hvile under Kroppen. Nakke og Skuldre ere prydede med en stiliseret Løvemanke. S. hviler altid paa et Postament, der gaar i eet med Dyrekroppen, saaledes at man ikke ser Dyrets Bug og heller ikke den nederste Del at Brystet. Naar S. har Menneskehoved, hvad der

er det hyppigste, bærer dette det samme Hovedtøj som Kongerne, den saakaldte *Klaft*, en Art Hætte, hvis to Flige falde ned paa Brystet, hver paa sin Side af Halsen. Over Panden ses altid Uræusslangen, Symbolet paa guddommelig eller kongelig Værdighed. De ægyptiske S. ere næsten alle mandlige. I Virkeligheden brugtes S. i Ægypten ofte som symbolsk Fremstilling saavel af Konger som af Guder. Der udførtes ofte Billeder af S. i Ægypten og det fra ældgammel Tid indtil helt ned i Romertiden. Størrelsen er meget forskellig; nogle S. ere kolossale, udførte i Sten som Granit, Porfyr, Diorit, Sand- eller Kalksten, andre have Mellemstørrelse, medens atter andre kun ere nogle Centimeter lange. De sidste ere ofte af emailleret Ler, Bronze eller Træ. De fleste større S., der ere bragte til Europa, og som ere forsynede med Indskrifter, indeholdende ægyptiske Kongenavne, maa vistnok betragtes som Billeder af vedkommende Konge, men for øvrigt afbildes ægyptiske Guder ofte som S. Paa en malet Mumiekiste fra 20. Dynasti

Ægyptisk Sfinks.

(Ramesside-Tiden) i Louvre-Museet i Paris ses saaledes paa Kistens Yderside en hel Række S., der, som Indskrifterne vise, ere Billeder af forskellige mægtige ægyptiske Guddomme, hos hvem den afdøde haabede at finde Hjælp og Beskyttelse i sin Tilværelse efter Døden. Gudinder kunne ogsaa fremstilles under Billedet af en S.; saaledes paa den omtalte Mumiekiste i Louvre. S. er ofte et Billede paa Solguden, særlig den opgaaende Sol. I Glyptoteket paa Ny Carlsberg ses to mindre S. af Kalksten, fundne i Sakkara, vistnok hidrørende fra 4. og 2. Aarh. f. Chr., og desuden to større S. af Granit, som ere udførte i Hadrian's Dage, vistnok af græske Kunstnere, og af ham fordum opstillede i Kejserens Villa ved Tivoli uden for Rom, hvorfra de først ere komne til Villa Borghese og siden til Kjøbenhavn. Som alle Billeder af ægyptiske Guddomme antoges S. at beskytte de Steder, paa hvilke de anbragtes, mod alt ondt, hvorfor man gerne opstillede dem langs Hovedveje eller Gader, som førte op til Helligdomme. Rester af saadanne S., mest Væder-S., altsaa Symboler paa Amon, ere fundne i Theben foran Amon's store Tempel i Karnak. Der var der 3 Gader med S. paa Siden, den ene var 300 M. lang. Ved Memfis var der fordum en lignende Allé af S., som førte ind til Apis-Tyrenes Gravrum (Serapeion, s. d.). Det var Resterne af disse, der ledede Mariette paa Spor efter at finde den for længst tilsandede Indgang til de hellige Tyres Grave. I Nubien ved Sebua var der ogsaa en Allé af S. Den mest kendte af alle S. er den store S. ved Ghiseh, nær de tre største Pyramider. Den er 55 M. lang og 20 M. høj. Den er hugget ud af Klippen med stor Kunst og Sikkerhed, hvad der vidner om megen teknisk Dygtighed hos de Kunstnere, hvem S. skyldes. Den omtales i en Indskrift fra Kong Thutmes IV's Dage, som læses paa en Stentavle imellem Dyrets Forpoter. S. er altsaa langt ældre; den stammer rimeligvis fra samme Tid som de nærliggende store Pyramder (4. Dynasti). Ørkensandet fra Sahara blæser stadig ind og tildækker hele Figuren paa Hovedet nær. Flere Gange i 19. Aarh. er S. bleven helt renset for Sand, men dette kommer snart igen. Ægypterne selv brugte ikke Navnet S.; de havde andre Betegnelser. S. er som Hieroglyf Udtryk for Stavelsen *Nib* eller *Neb*, »Herre«. Grunden, hvorfor Grækerne anvendte Ordet S. paa de omtalte ægyptiske Blandingsfigurer, er let at fatte. Efter den græske Mytologi gaves der et fabelagtigt Væsen, sammensat af Løve og Menneske, som hed S. Det var rigtignok et kvindeligt Væsen, Datter af Typhaon og Slangen Echidna, efter Sagnet Søster til Hundene Kerberos og Orthros, til den nemeiske Løve og til Dragen Ladon, ligesom ogsaa til Chimaira og Hydra. Om den græske S. vidste Sagnet meget at fortælle. Bl. a. fandtes der, hedder det, fordum en S. nær det boiotiske Theben. Denne S. forelagde alle vejfarende det Spørgsmaal: Hvilket Væsen gaar om Morgenen paa 4, om Middagen paa 2, om Aftenen paa 3? Naar den adspurgte ikke kunde løse Gaaden, dræbte S. dem straks. Men da Oidipos svarede: »Mennesket! Det kryber som Barn paa alle 4, og tager som Olding en Stok i Haanden«, styrtede S. sig ned af Klippen og slog sig ihjel. Men Oidipos blev Hersker i Theben. Uagtet den græske S. altsaa hørte til Uhyrernes Slægt og var væsensforskellig fra den ægyptiske Figur, Symbol paa Guddom eller Konge, og uagtet den græske S. afbildedes forskellig fra den ægyptiske, hvilende paa Forbenene, der ere lodrette og ikke udstrakte fremad, og uagtet den var kvindelig, toge dog de første græske rejsende, der saa de ægyptiske Figurer, ikke i Betænkning at anvende det græske Ord S. om dem, og dette blev snart den gængse græske Betegnelse for disse Mindesmærker i Ægypten. S. findes ogsaa som Kunstform i Lilleasien; de ere som de græske kvindelige. I den senere Kunst, saavel i Middelalderen som særlig i Renaissancen, ses S. ogsaa anvendt, bl. a. i Mindesmærker ved Grave. (Litt.: H. O. Lange, »Den store Sphinx ved Gizeh« [Kbhvn. 1891]). *V. S.*

Sfinks, Pseudonym for den norske Forfatterinde Fru Edle Hartmann Schjødt, født 11. Marts 1862 i Larvik. Efter i flere Aar at have skrevet Feuilletoner i »Verdens Gang« under Mærket S. lod hun et Udvalg udkomme i Bogform med Vignetter af W. Peters [1899] under Titelen »Vi og Voreses« samt et nyt Udvalg, »Hjemme og gadelangs« [1900]. En fuldstændig

Succes blev Samlingen »Fif og Halvfif« [1902], ligesaa »Blandet Selskab< [1903], begge med Tegninger helt i Bogens Aand af Olaf Gulbranson. S. har som ingen anden forstaaet gennem Dialog eller Monolog at træffe Tonen inden for alle Lag af Christiania's Publikum, fra det laveste til det højeste, altid med et kraftigt Stænk af lun Ironi. Sine intelligent raisonnerende Causerier i nævnte Blad undertegner hun ellers »Mystifax«, »Fønix« eller »Madame«. *C. Br.*

SfOFZa, italiensk Herskerslægt i 15. og 16. Aarh., hvis Historie fornemmelig er knyttet til Milano's. Jacopo S. (1369—1424) var den, der grundlagde Familiens Anseelse. Han var Bondeson fra Cotignola ved Faenza; Faderen havde en stor Børneflok, hvoraf alle — ogsaa Kvinderne — vare øvede i Vaabenbrug af Hensyn til Fjendskabet med en anden Slægt. Som ganske ung drog S. hjemme fra for at søge sin Lykke ved Krigerhaandværket, lod sig hverve af en Condottiere og blev siden dennes Efterfølger. Nu stillede han efter Tidens Skik sin Hærskare til forskellige italienske Staters Tjeneste for en passende Betaling, havde Held med sig, sørgede godt for sine Søskende og fik Ry for ualmindelig Hæderlighed. Han døde som Storkonnetabel hos Dronningen af Napoli. — Hans (uægte) Søn Francesco (1401—66) er Slægtens berømteste Mand. Hans Fader legitimerede ham og tog ham tidlig med paa sine Felttog, hvor hans overordentlige Begavelse, støttet af en sjælden Legemsstyrke og et imponerende Ydre, snart gjorde sig gældende. Efter J. S.'s Død blev han Lejehærens Fører, altid sejrrig og betragtet af Soldaterne som deres Fader. 1434 erobrede han Ancona fra Pavestolen, og af Milano's Hertug, Filippo Maria Visconti (død 1447), blev han tagen i denne Stats Tjeneste, støttede Hertugens vaklende Trone mod hans mange Fjender og fik hans (uægte) Datter Bianca Maria til Gemalinde. Ved temmelig betænkelige Midler lykkedes det ham selv 1450 at vinde Hertugværdigheden, som han beholdt til sin Død, og som gik i Arv til hans Efterkommere. Først maatte han dog værge den med Vaaben imod adskillige Modstandere, deriblandt Condottiereslægten Piccinino, der længe havde gjort ham Rangen stridig; men ved Magt og Klogskab hævdede han inden føje Tid sin Stilling, regerede dygtig og mildt og opnaaede ved sin snilde Politik at faa dannet et Forbund mellem Halvøens mindre Stater. Hans Ord vare alle Vegne af den største Vægt; tillige var han, i Renaissancens ægte Aand, Beskytter af Videnskab og Kunst. Den Rytterstatue af ham, som Lionardo da Vinci fik det Hverv at udføre, en Del Aar efter hans Død, er desværre ikke bevaret til vor Tid. — Hans Søn og Efterfølger, Galeazzo Maria (død 1476), begyndte allerede at sætte Herskerværdigheden paa Spil, gjorde sig forhadt ved afskyelig Despotisme og myrdedes. De Rædselsscener, hvorpaa, Renaissancetiden i Italien er saa rig ved Siden af alt det meget herlige, havde nu holdt deres Indtog i S.-Slægten. Under Formynderskab af Bona af Savojen, Galeazzo's Enke, og en af hans fornemste Tilhængere blev den lille Giovan Galeazzo Hertug; men hans Onkel, Lodovico il Moro, bemægtigede sig hans Magt og hans Person 1489; rimeligvis lod han ham ogsaa forgive(1494). Lodovico var en kløgtig og duelig Hersker, en rænkefuld Politiker, som længe vidste at sno sig blandt de vanskelige Forhold, Italien led under i 15. Aarh.'s Slutn., og som han selv havde bidraget til ved af Frygt for Spanierne at indkalde Franskmændene under Karl VIII. Siden svigtede han sine allierede, sluttede sig til Venetianerne, men blev af Ludvig XII berøvet sit Hertugdømme (1500) og døde 10 Aar efter i fransk Fangenskab. Han var i Besiddelse af megen humanistisk Dannelse, førte et glimrende Hof, optraadte gerne som Mæcen og var navnlig Lionardo's Beskytter. — Endnu to af hans Sønner lykkedes det en kort Tid at blive Hertuger i Milano ved øjeblikkelig heldige Omstændigheder, men allerede 1515 mistede Massimiliano sin Magt, og Francesco Maria, hvis Regering begyndte 1522, gjorde sig saa forhadt, at han (der døde 1535) blev den sidste S. paa Milano's Hertugtrone. — En Kvinde af Slægten, Catarina, uægte Datter af Galeazzo Maria, først gift med Girolamo Riario, siden med en Medici, udmærkede sig ved betydelige Egenskaber: med Mod og Snildhed værnede hun sin Søns Arv, Forli, imod de sammensvorne, der havde myrdet hendes Mand (1488), og siden forsvarede hun Byen mod Cesare Borgia, af hvem hun vel blev fangen, men den franske Konge, Ludvig XII, gengav hende Friheden. *E. G.*

Sforzándo (ital.), sforzato, forkortet *sf.*, *s/z.* ell. *fz.*, musikalsk Foredragsbetegnelse: med stærkt Eftertryk, stærkt fremhævet, antyder, at den enkelte Node eller Akkord, ved hvilken Betegnelsen staar, skal fremhæves, accentueres stærkt. *S. L.*

Sfragistik se Segl.

Sfumāto (af ital. *sfumare* ɔ: fordampe) bruges i den kunstneriske Terminologi som betegnende den Malemaade, der gaar ud paa at give Farverne den fineste Aftoning og gøre alle Konturer saa blødt fordrevne som muligt. S. kan først med Rette bruges som kendetegnende for Malerkunsten paa det Tidspunkt i Kunsthistorien, hvor Interessen for Billedets maleriske Holdning og Fylde vinder Overhaand over Interessen for Linievirkningen i det. I italiensk Renaissance sker dette Omslag ved Beg. af 16. Aarh., og særlig staar Andrea del Sarto som Gennembrudsmanden i Retning af Billedfladens og Konturernes Opløsning i Farve og Lys. *A. R.*

Sfygmográf (græ.) se Puls.

Sfygmologī (græ.), Læren om Pulsen.

Sfære (græ.), Kugle, særlig Himmelkuglen; i overført Betydning Virkekreds, Omraade.

Sfærernes Harmoni se Pythagoras.

Sfærisk Afstand se Sfærisk Geometri.

Sfæriske Koordinater se Koordinater.

Sfæriske Polygoner se Sfærisk Geometri.

Sfærisk Geometri (mat.). Ligesom man har en Geometri i Planen, kan man opstille en Geometri omhandlende Figurer paa en vilkaarlig ved en Ligning fremstillet Flade; i denne spille de geodætiske Kurver en noget lignende Rolle som de rette Linier i Plangeometrien. Geometrien paa Kuglefladen, hvis geodætiske Linier Storcirklerne ere, kaldes den s. G. I denne forstaas ved to Punkters sfæriske Afstand den korteste Storcirkelbue mellem dem, maalt i Grader. Punkter paa Kuglefladen med samme sfæriske Afstand *a*

fra et fast Punkt *P* ligge paa en Cirkel, hvis Plan er vinkelret paa Kugleiameteren gennem *P*; *P* kaldes Cirkelens sfæriske Centrum, *a* dens sfæriske Radius. Er $a = 90^0$, bliver Cirkelen en Storcirkel og *P* en af dens Poler. Cirklerne paa Kuglefladen kunne have de samme forskellige Stillinger til hinanden og til Storcirkler, som Planens Cirkler have til hinanden og til de rette Linier. Vinkelen mellem to Storcirkler er Vinkelen mellem deres Tangenter i et Skæringspunkt eller mellem deres Planer. En sfærisk Polygons Omkreds dannes af Storcirkelbuer, Siderne; som i Planen kan man have konvekse og ukonvekse Polygoner, regulære Polygoner, ind- og omskrevne Cirkler. Særegen for den s. G. er Tokanten, der begrænses af to halve Storcirkler og har to lige store Vinkler. Polygonvinklerne regnes som i Planen, men Vinkelsummen i en konveks sfærisk Polygon er altid større end i en plan Polygon med samme Sideantal; de to Vinkelsummers Forskel *E* kaldes den sfæriske Eksces (det sfæriske Overskud). Den sfæriske Polygons Areal er Gange Kuglefladens. Sfæriske Trekanter, hvis Behandling lettes meget ved Anvendelse af Polartrekanter (s. d.), ere med en enkelt Indskrænkning kongruente eller symmetriske, naar de have tre ens beliggende Stykker stykkevis lige store. En Kuglefladе skæres af en skæv cirkulær Kegleflade med Toppunkt i dens Centrum i et sfærisk Keglesnit, der har mange Egenskaber fælles med et plant. Til Konstruktioner paa Kuglefladen benytter man naturlig en Passer, og man har undersøgt, hvor vidt der kan naas alene ved Tegning paa Kuglefladen med denne uden Kendskab til Kuglens Radius (se f. Eks. en Afhandling af T. Bonnesen i »Nyt Tidsskrift for Matematik« [1899]). Om Koordinatgeometri og Trigonometri paa Kuglefladen se Koordinater og Sfærisk Trigonometri. Allerede den græske Oldtids Matematikere beskæftigede sig med s. G. som det nødvendige Grundlag for astronomiske Beregninger; her maa nævnes Eratosthenes'es og Hipparch's sfæriske Koordinater og Menelaos'es Sætning. Polartrekanten omtales allerede af Perseren Nasîr Eddin (død 1274), men af europæiske Matematikere er Snellius den, der først klart har fremstillet dens Egenskaber. Den sfæriske Polygons Areal er angivet af Girard i »Invention nouvelle en algèbre« [1629]. *Chr. C.*

Sfærisk Sted af et Himmellegeme angiver Retningen af Synslinien fra Himmellegemet til Iagttagerens Øje. *J. Fr. S.*

Sfærisk Trigonometri (mat.) giver Metoderne til af tre givne Stykker i en sfærisk Trekant (se Sfærisk Geometri) at finde de tre andre, idet den opstiller Relationer mellem trigonometriske Funktioner af fire hvilke som helst af Stykkerne (Eks.: $\cos a = \cos b \cos c + \sin b \sin c \cos A$, $\frac{\sin a}{\sin A} = \frac{\sin b}{\sin B} = \frac{\sin c}{\sin C}$, hvor a, b, c betegne Siderne, A, B, C Vinklerne i Trekanten). Relationerne udledes i Lærebøgerne ved Anvendelse af Hjørnet, hvis Kanter ere Radierne til Trekantens Vinkelspidser, og af Polartrekanten, og bringes paa de for Beregningen, der udføres ved de trigonometriske Tavler, hensigtsmæssigste Former. S. T. lærer ogsaa at finde andre Trekanten vedkommende Størrelser som Arealet, omskrevne Cirkels Radius, Berøringscirklernes Radier, Højderne m. m. De første Spor af s. T. træffes hos Hipparch og Menelaos. Ptolemaios'es Almagest indeholder Relationerne mellem tre Sider og mellem to Sider og en Vinkel i den retvinklede sfæriske Trekant, udledede ved Menelaos'es Sætning; Relationerne mellem to Vinkler og en Side træffe vi først hos sene arabiske Forfattere. (Om Overgangen fra Korder til trigonometriske Funktioner se disse sidste). Regiomontanus behandler i *De triangulis omnimodis libri quinque* [1533] s. T. som en selvstændig Videnskab, ikke blot som et Hjælpefag til Astronomien; i nævnte Værk findes Opgaverne, der gaa ud paa en vilkaarlig sfærisk Trekants Bestemmelse af tre givne Stykker, løste og diskuterede paa Grundlag af tidligere, især arabiske Matematikeres Resultater. Astronomien stillede stadig større Krav til s. T., og hos Coppernikus, Tyge Brahe, Vieta og Kepler træffe vi Forbedringer. En Slags Afslutning fik s. T. i Euler's »Principes de la trigonométrie sphérique« [1735]; endnu maa nævnes nogle samtidig af Gauss og Delambre fundne Formler. *Chr. C.*

Sfæritter d. s. s. Sfærokrystaller (s. d.).

Sfæroidal Tilstand har man kaldt den Tilstand, hvori Vædskedraaben befinder sig under Leidenfrost's Fænomen (s. d.). *K. S. K.*

Sfæroïde d. s. s. Omdrejningsellipsoide se Ellipsoide.

Sfærokrystaller se Sfærolitter.

Sfærokrystaller (eller Sfæritter) kaldes i den botaniske Vævlære kugleformede Aggregater (egl. smaa Nyrer) af naaleformede, i koncentriske Lag samlede Krystaller saavel af organiske som af uorganiske Forbindelser. S. ere meget ofte saa smaa, at flere eller færre af dem finde Plads i een Celle; undertiden indtager en S. mange Celler. I det levende Væv findes S. ikke; de udkrystallisere først, naar Vævet udtørrer eller afvandes med Alkohol, idet de have været opløste i Cellesaften. Hesperidin, Calciumfosfat og især Inulin ere Eksempler paa Stoffer, der udskilles i Vævene som S. *V. A. P.*

Sfærolitter er i Mineralogien og Bjærgartlæren Betegnelse for kugleformede Dannelser, som bestaa af ganske tynde, jævnlig forgrenede Krystalnaale i radialstraalet Anordning. S. kunne naa en Størrelse som Æg, oftest ere de dog ikke større end Ærter; de danne sig især ved Størkning af smeltede Silikatblandinger og kunne derfor ogsaa opstaa i kunstigt Glas, som udsættes for lang Tids Ophedning til henimod Smeltepunktet. I Naturen have S. deres Hovedudbredelse i Obsidianer og Liparitter, som undertiden kunne være helt opfyldte af dem; de optræde dog ogsaa i basiske Eruptivbjærgarter. De bestaa oftest overvejende af Feldspat og have lys Farve. S., som kun indeholde et enkelt Mineral, kaldes ægte S. eller Sfærokrystaller; saadanne, som ere en Blanding af flere (f. Eks. Feldspat og Kvarts), kaldes uægte eller Pseudo-S. *N. V. U.*

Sfæromêter (græ.), »Kuglemaaler«, Redskab til at maale en Kugles Radius, f. Eks. en optisk Linses. Det bestaar af en Trefod, hvis Ben ende i Spidser,

der danne Vinkelspidserne i en ligesidet Trekant. En Finskrue, der ligeledes ender i en Spids, gaar gennem Midten af Trefoden og er parallel med dens Ben. Naar Skruespidsen føres saa langt ned, at den ligger i Plan med Benspidserne, hvilket man kan mærke, naar S. er stillet paa en planslebet Glasplade, danner den altsaa Midtpunktet i den ligesidede Trekant. Vil man nu maale en Kugles Radius med S., føres Skruen noget tilbage, S. sættes paa Kuglen, og Skruen føres frem, til dens Spids netop rører Kuglen. Skruespidsens Afstand fra Planet gennem Benspidserne er nu det samme som Højden i den Kuglekalot, dette Plan afskærer af Kuglen, og saa meget staar altsaa hele Skruen højere end før. Hvor meget dette er, kan man med stor Nøjagtighed aflæse ved Hjælp af en inddelt Skive, der sidder fast paa Skruehovedet, samt en Viser, der peger paa Skivens Rand. Af Kalottens Højde *h* og Radius *r* i dens Grundflade lader Kugleradien *R* sig beregne ved Hjælp af Formelen $r^2 = h\,(2R-h)$. *K. S. K.*

Sfærosiderit se Geoder og Jærnspat.

Sgambāti, Giovanni, italiensk Komponist og Klaverspiller, er født 18. Maj 1843 i Rom (hans Moder var Englænderinde). Han uddannede sig tidlig som Klaverspiller og naaede snart at blive en fremragende Virtuos. Med særlig Interesse i omfattede Liszt S.'s Udvikling, og i det hele influerede tysk Musik paa S. i en Grad, der dengang var en Sjældenhed for en italiensk Musiker. Tidlig begyndte S. da at forsøge sig som Komponist og debuterede med en Klaverkvartet (1866). S. A. opførte S. for første Gang i Italien's Hovedstad Beethoven's *Eroica*-Symfoni og grundede en Forening for klassisk Kammermusik; denne udvidedes (1874) til en Orkesterforening, der ledes af S. og Violinisten Pinelli (ligeledes uddannet i tysk Skole — af Joachim). Herigennem og som Klaverlærer ved Cæcilia-Akademiet i Rom har S. faaet betydelig Indflydelse paa italiensk (særlig romersk) Musikliv, navnlig ved at vække Sansen for den absolutte Musik og udbrede Kendskab til tysk klassisk Musik. — S. har endvidere udfoldet en ikke just stor, men talentfuld Komponistvirksomhed. Hans Værker have for største Delen fundet vid Udbredelse; fremhæves skulle: to Symfonier, to Klaverkvintetter, en Strygekvartet, Klaverkoncert og en Del anden Klavermusik. *W. B.*

Sgiersh, Zgierz, By i russisk Polen, Guvernement Piotrkov, ligger ved Bzura 9 Km. N. N. V. f. Lodz (s. d.), af hvilken By den udgør et Industrikvarter. (1897) 19,124 Indb., hvoraf 4,000 Jøder. *H. P. S.*

SgrafittO (Grafitto), Sgrafittomaleri (af ital. *sgraffiare*: kradse) var en i 16. Aarh. særlig i Italien og Sydtyskland hyppig forekommende Udsmykningsmaade af Husfaçader. Teknikken bestaar, kort forklaret, i, at der over et farvet (i Reglen sort) Undergrundspuds paaføres et ganske tyndt Lag hvidt Puds. Paa dette sidste overføres den Tegning (figurlige Fremstillinger, dekorative Kompositioner, Ornamenter o. l.), man ønsker anvendt, og med et skarpt Jærn kradses nu det hvide Pudslag bort, saaledes at den sorte Undergrund blottes paa de Steder, Tegningen angiver. Ved at benytte forskellige Farver paa de to Lag Puds kan Virkningen selvfølgelig varieres paa mangfoldige Maader. De fleste af de gamle S. ere gaaede til Grunde, men i 19. Aarh. er Teknikken optagen igen, særlig i Tyskland ved Semper's Initiativ; her nævnes saaledes: Hofteateret i Dresden (nedbrændt 1869), Polytechnikum i Zürich (begge af Semper), Sophie-Gymnasiet i Berlin (af Lohde) og Generalstabsbygningen i Dresden (af Gnauth). Et af de største Arbejder i S. i den nyere Tid udførte den tyske Maler A. W. Walther med sit Ryttertog af sachsiske Fyrster paa Johanneum i Dresden (1876). (*Litt.*: Lange og *Bühlmann*, »Die Anwendung des S. für Facadendekoration« [München 1876]). *A, R.*

's Gravenhage se Haag.

sh., Forkortelse af Shilling (s. d.).

Shabatz, Sabac, By i Serbien, Distrikt Podrinje, ligger 90 Km. V. f. Belgrad ved Kamenitza's Forening med Sava. (1896) 10,692 Indb. S. har forfaldne Fæstningsværker, er Sæde for en Biskop og driver Handel med Landbrugsprodukter. S., der er anlagt 1470 af Sultan Mahmud, hørte 1767—88 til Østerrig. 1804 bemægtigede Serberne sig Byen; men Tyrkerne besatte den atter 1816 og holdt her en stærk Garnison til 1867. *H. P. S.*

Shadwell [šä'dwel], Thomas, engelsk dramatisk Forfatter, (1640—92). Han studerede i Cambridge, derefter ved Middle Temple, gjorde en Udenlandsrejse og blev efter sin Hjemkomst hurtig en af Tidens mest yndede Teaterdigtere. Som Tilhænger af Revolutionen 1689 afløste han Dryden som *poet laureate*. Han og Dryden vare bitre Fjender, og Dryden's Satire »Mac Flecknoe« er rettet imod S., der besvarede den i sin »Medal of John Bayes« [1682]. Af S.'s Dramaer kan nævnes: »The Royal Shepherdess« [1669], en Tragikomedie; derefter Komedierne »The Sullen Lovers« [1669], »The Humourists« [1671], samt »The Miser« efter Molière [1671]. Derefter fulgte et Par Tragedier »Psyche« [1675] og »The Libertine« [1676], samt 1678 »Timon of Athens«, en Bearbejdelse af Shakespeare's Tragedie. Endnu kan nævnes »The Lancashire Witches« [1682] og »The Scowerers« [1690]. S.'s Komedier udmærke sig ved deres drastiske Komik og give gode Billeder af Tidens Liv. *T. L.*

Shaftesbury [šä'ftsbəri], By i det sydlige England, Dorsetshire, med (1891) kun 2,122 Indb., men en af England's ældste Stæder og betydeligste Byer i 10. Aarh. Under Kong Athelstan var S. Møntsted og havde et Benediktinerabbedi, og her døde Kong Knud den Store (1036). *M. Kr.*

Shaftesbury [šä'ftsbəri], Anthony Ashley Cooper, første Jarl af S., engelsk Statsmand, født 22. Juli 1621 i Dorsetshire, død i Amsterdam 21. Jan. 1683, viste tidlig sin usvigelige Selvtillid og Evne til at naa sit Maal baade ved og trods Rænker. Som 13 Aars Dreng opdagede han selv, at hans Formyndere vilde snyde ham hans Fædrenegods fra, han gik da til Generalprokurøren Noy og fik standset Bedragerierne. Og skønt lille og uanselig blev han i Oxford de unge Studenters Fører, forenede dem og gjorde derved Ende paa de ældres raa Mishandlinger. 18 Aar gl. var han allerede Parlamentsmedlem. — Efter først at have staaet paa Karl I's Parti gik han 1644 over til Parlamentet, vistnok fordi han saa, at kun dette bar Fremtidens Politik i sig. Derpaa sluttede han sig til Cromwell, støttede ham

i hans Kamp mod de yderliggaaende Medlemmer af Barebone's Parlament og var Medlem af Statsraadet. Men 1654 forlod han Cromwell, uvist hvorfor, forenede sig med Republikanerne og Presbyterianerne imod ham, og denne Opposition fortsatte han baade mod Richard Cromwell og Hæren. Han blev derfor en ivrig Hjælper af Monk ved Stuart'ernes Genindsættelse, hvorpaa han blev Medlem af Karl II's Statsraad. Skulde Partisplittelsen ophøre i Landet, maatte der vises Forsonlighed mod alle Modstandere, dertil raadede han ogsaa Kongen; dog maatte han gaa med til Domfældelsen over Kongemorderne. Han stod da i høj Gunst hos Karl II, blev udnævnt til Lord Ashley og Skatkammerkansler. Over for Clarendon og Kavalerparlamentets religiøse Utaalsomhed var Ashley en ivrig Forkæmper for den religiøse Tolerance og støttede 1662 varmt Kongens Bestræbelser for at hævde sin kgl. Dispensationsmyndighed. Clarendon's Fald kom derfor Ashley meget til Pas, hans politiske Standpunkt var, at Trosfrihed skulde gives til Dissenters, og udadtil vilde han hæve England's Handel ved Krig mod Holland. Tilsyneladende gik Karl II's Politik i den Retning, som Ashley ønskede, og da Karl II samlede sine Raadgivere i »Cabalministeriet«, blev Ashley Medlem deraf. Da Karl II i Forening med Frankrig besluttede Krig mod Holland, var Ashley ivrig derfor og underskrev Traktaten 1671, han vidste ikke, at denne var falsk og kun lavet for at narre ham og Buckingham, medens den ægte, Dover-Traktaten, var afsluttet Aaret forud. Han anede hverken, hvor afhængig Karl var af Frankrig eller, at han agtede at erklære sig for Katolik. Derfor var det kun naturligt, at han 1672 støttede Kongens Indulgenserklæring, hvorved baade romerske Katolikker og protestantiske Dissenters fik Trosfrihed. Som Anerkendelse herfor blev Ashley s. A. udnævnt til Jarl af S. Endnu 1673 drev han ivrig paa Krigen mod Holland og udtalte i Parlamentet om denne Stat: *Delenda est Carthago*, men da han havde opdaget, at Karl II havde narret ham med Dover-Traktaten, traadte han i Opposition mod Kongens katolske Planer og mod Hertugen af York. Han støttede derfor Indførelsen af Testacten 1673, der nødte York til at nedlægge Admiralitetet, og begyndte en energisk antikatolsk Agitation. Da gav Kongen S. Afsked i 1674 og tog Danby til sin fornemste Raadgiver. To Partiførere stode nu over for hinanden; Danby, der fortsatte Clarendon's Politik, holdt paa Statskirken og vilde ingen Trosfrihed indrømme hverken de protestantiske Dissenters eller Katolikkerne, og sikrede sig Flertal i Parlamentet ved Bestikkelser; S. stod som Tolerancens Forkæmper i Spidsen for sit Parti, *Country Party*, men fordrede nu Trosfrihed for Protestanterne alene. Vel mislykkedes 1677 S.'s Forsøg paa at nedbryde Danby's Parti ved ifølge nogle gamle Bestemmelser fra Edvard I II's Tid at forlange Parlamentet opløst, fordi det ikke havde været samlet i et Aar, og S. blev fængslet i Tower til 1678. Men næppe var han paa fri Fod, før han benyttede sig af Folkets Skræk for Papisterne og af Løgneren Titus Oates's Opspind om en katolsk Sammensværgelse og fik London bragt i heftigt Røre. Dette hidførte i Parlamentet Vedtagelsen af en ny Testact, hvorved alle katolske Medlemmer fjernedes af Parlamentet. Kongen lod da Danby falde, og et nyt Statsraad dannedes med S. som Præsident 1679. Hans Magt var nu overmaade stor, Lord Russel ledede hans Parti i Underhuset, og et Lovforslag om Hertugen af York's Udelukkelse fra Tronen blev indbragt i Parlamentet; kun ved at opløse Parlamentet fik Karl dets Vedtagelse forhindret. Men de ny Valg gav S. mere Magt, og aabenlyst stræbte han nu efter at sætte Monmouth, Karl II's uægte Søn, paa Tronen. Men blev Monmouth Konge, vilde Prinsesse Maria af Oranien fordre sin Ret, og en Borgerkrig var at frygte; derfor fik Kongen i sin Modstand mod S.'s Planer en Støtte i Halifax, til hvis Anskuelse, at Jakob af York's protestantiske Døtre burde arve Tronen, et stadig voksende Parti sluttede sig. En Reaktion begyndte mod S.'s voldsomme Stræben, hvorfor Kongen, der heldig havde faaet kuet en Opstand af de presbyterianske Bønder i Skotland, som fordrede York udelukket fra Tronfølgen, afskedigede S. som Præsident for Statsraadet og hans Tilhængere fra deres Embeder 1680. Monmouth blev forvist fra Hoffet. Atter opæggede S. Folket ved Rygter om papistiske Anslag, angreb York som papistisk Nonconformist, og i Parlamentet Oktbr. 1680 vedtog Underhuset et Forslag om at udelukke Jakob af York fra Tronen. Alligevel lykkedes det Halifax at vinde Overhuset for sig og faa det forkastet. I Decbr. faldt den katolske Lord Stafford, uskyldig dødsdømt, som Offer for S.'s Agitation; allerede da viste Folkets Medfølelse sig, og det stod klart, at S. med Magt vilde gøre Monmouth til Konge. Til Parlamentet i Oxford i Foraaret 1681 kom Whiggerne ridende med væbnet Følge, og S. hævdede her, at Monmouth skulde erklæres for Tronarving. Men Stemningen blandt Folkets store Masse var imidlertid imod at sætte en Bastard paa Tronen, og S. blev fængslet i Tower som Højforræder. Vel erklærede Stor-Juryen i Middlesex, der var sammensat af Sheriffer, som vare S.'s Tilhængere, at der manglede Beviser mod ham til at bringe ham for Domstolen, og han slap fri fra Fængselet Novbr. 1681 til Londonernes store Glæde. Men imidlertid havde Hoffet, hvor York var vendt tilbage, ved snedige Machinationer, vundet London's Lordmayor og faaet indsat to Torier som Sheriffer i Middlesex og London, og da nu Torierne vilde blive Tilhængere af Hoffet, flygtede S. til Holland sidst paa Aaret 1682, hvor han døde opreven af den rasende Kamp; hans sidste Plan havde været at tvinge Kongen ved et Overfald paa Garden i Whitehall med væbnede Bander, der stode til hans Raadighed i London, men hans Tilhængere turde ikke gaa saa vidt. (Litt.: Christie, *Life of A. A. Cooper, first Earl of Shaftesbury*). *J. L.*

Shaftesbury [šä'ftsbəri], Anthony Ashley Cooper, tredje Jarl af S., engelsk Filosof, foreg.'s Sønnesøn, (1671—1713). Hans Opdragelse blev ledet af Bedstefaderen og John Locke, der særlig førte sin Elev ind i Studiet af de klassiske Sprog. Hans Kundskaber heri udvikledes videre ved græske og latinske Samtaler med hans Lærerinde, Miss Birch. Større Betydning end den rent sproglige fik denne Undervisning for S.; som faa andre:

forstod han det store og for alle Tider afgørende i Klassicismen, hans Begejstring og Forstaaelse for den prægede hele hans Personlighed og gav hans Skrifter en ejendommelig Skønhed og Fylde baade i Form og Indhold. Allerede medens hans Fader levede, var han Medlem af Underhuset og tilhørte her Whiggernes Parti; 1686—89 havde han foretaget en større Rejse til Frankrig, Italien og derira til Holland, hvor han havde stiftet Bekendtskab med **Bayle.** Efter Faderens Død indtog han 1700 dennes Sæde i Overhuset; Vilhelm III tilbød ham en Ministerportefeuille, som han dog maatte afslaa af Helbredshensyn. Under Dronning Anna trak S. sig tilbage fra Politikken, levede stille paa sit Gods med sin Hustru, en Datter af Ewer af Hertfordshire, foretog atter en Rejse til Holland og 1711 sin sidste Rejse til Italien for at finde Lindring for sin Astma. Han døde i Napoli. Hans Afhandlinger udkom 1711 under **Titelen**: >Characteristicks of Men, Manners, Opinions, Times«, I—III. Desuden foreligger fra hans Haand: »Several Letters by a noble Lord to a young man at the University« [1716]. I sin Undersøgelse af Etikkens Grundlag skelner S. først mellem de unaturlige og de naturlige Drifter, de sidste deles atter i de egoistiske og sympatiske. De sympatiske Drifter ere de, der føre os ud over os selv, bringe os til at sætte det almindelige Vel *(the good of the public)* som Maalet for vore Handlinger. Paa en Harmoni mellem Drifterne, mellem Selvhævdelsen og Selvhengivelsen, beror **Dyden**; ved disse Bestemmelser viser S.'s Etik tilbage til den græske, men danner tillige et vigtigt Led i den betydningsfulde Udvikling, der inden for den engelske Etik var grundlagt af **Cumberland,** og som fortsattes af Hutcheson og Hume. Ogsaa ved sin Hævdelse af Overensstemmelsen mellem det gode og det skønne danner S. Forbindelsen mellem den antikke og den senere engelske Etik. Imod Hobbes hævder S. den umiddelbare, instinktmæssige Sympatis Oprindelighed og imod Locke Etikkens Uafhængighed af Teologien; han staar herved som en af de betydeligste Grundlæggere af den moderne Etik. (**Litt.**: **Spicker**, »S.« [1872]; G. v. **Gizycki**, »Die Philosophie S.'s« [1876]; Fowler, >S. and **Hutcheson**« [1882]; Høffding, »Den nyere Filosofis Historie« [1895, I, S. 365 ff.]). *A. T—n.*

Shaftesbury [šä'ftsbəri], Anthony Ashley **Cooper,** syvende Jarl af S., engelsk Statsmand og Filantrop, (1801—85), traadte 1826 som Lord Ashley ind i Underhuset, 1851 efter sin Faders Død i Overhuset. Med stor Iver arbejdede han hele sit Liv for Forbedring af Arbejdernes Kaar, og hans Navn er knyttet til en Mængde filantropiske Arbejder (Oprettelse af Arbejderboliger og af Fattigskoler m. m.). Han var det evangeliske Partis Leder inden for den engelske Kirke og Præsident i Bibelselskabet og den evangeliske Alliance. (**Litt.**: **Hodder**, *Life and work of the seventh Earl of S.* [3 Bd., 1886]).

Shaguna, Andreas, Ærkebiskop i Rumænien, født 1809 i **Transsylvanien**, død 29. Juni 1873, var en af Hovedlederne for Rejsningen i Rumænien 1848—49 og kæmpede ivrig baade for Folkets og for Kirkens Sag i Rumænien. *A. Th. Y.*

Shah, den persiske Kongetitel. Ordet forekommer allerede i de oldpersiske Kileindskrifter i Formen *khshâjatija* og har siden bestandig været anvendt som Titel paa de selvstændige iranske Konger samt for de persiske Konger i Indien. En udvidet Form er »Shahanshah«, »Kongernes Konge« (oldpersisk *khshâjatijânâm khshâjatija*). *A. C.*

Shahi, persisk Mønt, $^1/_{20}$ af en **Krân**, som gælder lig en **frc.**

Shahnameh (o: »Kongebogen«), det persiske Nationalepos, forfattet ca. 1000 e. **Chr.** af Firdusi (s. d.). S. beretter i ca. 60,000 Dobbeltvers Iran's Historie fra det første Menneske til den sidste Sassanidekonge, Jezdegerd III's Undergang. Den falder naturlig i to Hoveddele: 1) en sagnhistorisk Del, hvis ældre Afsnit hovedsagelig bestaar af Myter, der ere trukne ned i Eventyrets Verden, medens det yngre, **Kajanidernes** Tidsalder, navnlig drejer sig om de Kampe mellem Iranere og Turanere, som i den forhistoriske Tid have fundet Sted i Egnene mellem Oxus, Jaxartes og det kaspiske Hav, og ender med Zardusht's (**Zarathustra's**) Optræden, hvorefter Kajaniderne ved en kunstig Genealogi knyttes sammen med **Achæmeniderne**; 2) en historisk Del, der omhandler **Achæmenideme,** Alexander den Store, de parthiske Arsacider og **Sassaniderne**; kun de sidstes Historie er, om end udstyret med sagnagtige Træk, behandlet paa Grundlag af virkeligt historisk Kildemateriale. Den sagnhistoriske Del, hvis Stof for øvrigt er saa gammelt, at vi træffe Hovedtrækkene deraf i spredte Antydninger i Avesta, staar højest i digterisk Henseende. S.'s store poetiske Værdi ligger i den ædle, majestætiske Tone, der behersker den, den høje episke Flugt og den dramatiske Kraft i Behandlingen og endelig ogsaa i selve Stoffets betagende Storslaaethed. *A. C.*

Shah Semend, turkmenisk Stamme i persisk **Transkaukasien**; dens Mænd ere bekendte som dygtige Ryttere.

Shahzade (persisk), Kongesøn, Prins.

Shajehanpur, By i det nordlige Forindien, Nordvestprovinserne, ligger ved Floden Deoha og har (1891) 78,032 Indb., hvoraf lidt over Halvdelen Muhamedanere. Der findes i Byen et gammelt Fort, Garnison, en højere Skole, anglikansk Kirke. Der drives Handel med Korn og Fabrikation af Sukker. *M. V.*

Shakers [še'ikə.z] er Navnet paa en sværmerisk Sekt i Nordamerika; den er stiftet af Anna Lee (1736—84); i sin Barndom var hun stærkt religiøst bevæget, hun levede siden i et ulykkeligt Ægteskab, mistede alle sin Børn og henfaldt i stærke Grublerier; hun mente at have Syner og Aabenbaringer og fremtraadte 1768 som Profetinde, der samlede adskillige Tilhængere, som mente, at Christus vilde aabenbares i Herlighed i hende. I England blev hun forfulgt og drog til Amerika, hvor den første Koloni af S. blev dannet 1774 i Albany. Efter Stifterindens Død udbredte Sekten sig og bestaar endnu i smaa kommunistisk ordnede Kolonier, som helt drage sig bort fra Verden, leve i Cølibat, Ejendomsfællesskab, afholde sig fra Ed, Krigstjeneste og Delagtighed i det offentlige Liv. Deres Anskuelser ere underlig fantastisk brogede: Jesus er ikke Guds Søn, men ved hans Daab kommer en himmelsk Aand, Christus-Aanden, over ham, og

han bliver Guds Søn. Ved Daab til Christus-Aanden bliver Mennesket frelst og bliver en ny Skabning. Deres Gudstjeneste bestaar i Sang og Runddans, hvor de først ryste Hoved og Lemmer, senere hele Legemet; heraf kommer Navnet. Deres Flid og Sædelighed roses meget. Der er i alt kun nogle faa Tusinde. *H. O—d.*

Shakespeare [še!ikspi.ə], William, den nyere Tids største dramatiske Digter, født i Stratford on Avon i Warwickshire, 22. eller 23. Apr. 1564, død smst. 23. Apr. 1616. Hvad vi nu vide om hans Liv, er med uhyre Arbejde gravet frem, Enkelthed efter Enkelthed; der er anvendt stor Skarpsindighed for at skille sandt fra falsk, og dog hersker der endnu paa mange Punkter stor Usikkerhed og Meningsforskel. Hans første Biograf, Rowe, der skrev omtrent 100 Aar efter hans Død (1709), havde kun mundtlig Overlevering paa anden, tredje Haand at støtte sig til, og hans Anekdoter maa derfor behandles med stor Forsigtighed. Familien synes at have været en velstaaende Landmandsfamilie, men den kan ikke med Sikkerhed følges længere tilbage end til Digterens Bedstefader, der var Landmand i Nærheden af Stratford. Hans Søn, John S., bosatte sig i Stratford 1551 og drev Handel med alle Slags Landprodukter; han kaldes ogsaa Handskemager og Slagter, var en driftig og anset Mand, der havde flere kommunale Hædershverv. Han giftede sig 1557 med Mary Arden, Datter af en velhavende Landmand i Wilmcote nær ved Stratford; hun fødte ham to Døtre, der døde som Børn, og derpaa 1564 Sønnen William, der blev døbt 26. Apr. Familien boede i Henley Street, hvor S.'s Fødested endnu vises; men der er rigtignok kun en Kælder bevaret af det oprindelige Hus. Under William's Opvækst begyndte det at gaa tilbage for Forældrene, og hans Fader er senere altid i økonomiske Vanskeligheder. Imidlertid har han fri Skolegang for sine Sønner i Byens Latinskole, og her faar William sin Uddannelse. Han lærer her en Del Latin, men næppe Græsk; efter Ben Jonson's Udsagn kunde han »lidt Latin og mindre Græsk«. Senere har han i lært noget Fransk og Italiensk. Allerede som Dreng har han haft Lejlighed til at se Skuespillere i Stratford, ligesom han ogsaa maa have set den berømte Fest paa Kenilworth 1575. Efter at være kommen ud af Skolen har han rimeligvis hjulpet sin Fader i hans Forretninger; men vi vide intet sikkert om hans Liv, før han i Slutn. af 1582, 18½ Aar gl., ægter den 26-aarige Anne Hathaway, Datter af en Landmand i den nærliggende Landsby Shottery, som det synes tvungen af hendes Slægt, da hun var frugtsommelig. Et halvt Aar efter Brylluppet føder hun ham en Datter, Susanna, og 1585 Tvillinger, Hamnet og Judith. Ægteskabet var næppe lykkeligt, og 1585 forlader S. sin Familie og rejser til London. Hans Mening har dog ikke været at opgive Familien; men han har næppe haft Udsigt til at kunne forsørge den hjemme, og maaske har han ogsaa været nødt til at rejse fra Egnen paa Grund af sit Vildttyveri hos Sir Thomas Lucy. Den opbevarede Ballade mod Sir Thomas er vel næppe af S., men det er utvivlsomt, at Justice Shallow i »Merry Wives of Windsor« er en Satire mod ham.

Naar S. drager til London, er det for at bane sig en Vej, men naar han søger til Teatrene, er det hans naturlige Tilbøjelighed, der leder ham. 1587 kom de to betydeligste Skuespillerselskaber tilbage fra en Provinsturné, og S. blev ansat ved Lord Leicester's Trup, hvis Leder var den berømte Richard Burbage, og mellem hvis Medlemmer var hans senere Venner og Udgivere, John Heminge og Henry Condell. Til dette Selskab vedblev S. at være knyttet, saa længe han var i London, og alle hans Skuespil, med Undtagelse af »Titus Andronicus« og »Henry VI«, 3, ere opførte der. Om Vinteren spillede Selskabet i London, om Sommeren rundt om i Provinserne. Spørgsmaalet om, hvorvidt S. har været udenlands, er vanskeligt at besvare. Man har ment, at han paa denne Tid, før han blev kendt som Digter, kunde have været i Norditalien, og der findes virkelig i hans Skuespil et saa indgaaende Kendskab til italienske Forhold, at det synes at forudsætte Selvsyn; men paa den anden Side er det næppe rimeligt, at han har kunnet faa Tid til en saadan Rejse, og han begaar ogsaa saadanne Fejltagelser, som han næppe kunde have begaaet, om han selv havde kendt de paagældende Steder. Om S.'s Stilling ved Selskabet vide vi ikke meget; dog har han sikkert hurtig arbejdet sig op til at blive et skattet Medlem af Truppen, og den Foragt for Standen, som kommer til Orde i hans Sonetter, kan næppe have været en stadig Opfattelse hos ham. At han har studeret sin Kunst, viser den berømte Scene i »Hamlet« III, 2. Af hans Roller kende vi Aanden i »Hamlet«, Knowell i Ben Jonson's »Ev.ery Man in his Humour«, og enkelte andre.

Sin digteriske Løbebane begynder S. efter Tidens Skik med at omarbejde ældre Stykker. Forholdene vare saaledes, at naar en Digter havde solgt sit Stykke til et Skuespillerselskab, saa var det Selskabets Ejendom, og det blev anset for uhæderligt bagefter at sælge det til en Bogtrykker. Selskabet lod ikke Stykket trykke, for at ikke de Folk, der havde læst det, skulde undlade at se det, eller maaske et rivaliserende Selskab bemægtige sig det; og de forskellige Selskaber ejede saaledes et Repertoire af utrykte Skuespil. Dette er Grunden til, at saa mange af Tidens Skuespil ere gaaede tabt, og de fleste af dem, vi kende, ere bevarede i de saakaldte Piratudgaver, der ere bragte til Veje enten ved, at en Bogtrykker har faaet fat i et Manuskript, eller ved, at en Stenograf ved Opførelsen har nedskrevet Teksten. Dette sidste forklarer den ynkelige Forfatning, i hvilken mange Skuespil ere bevarede. Naar et ældre Skuespil blev genoptaget, lod man en yngre Digter gøre Tilføjelser deri eller omarbejde det, for at det igen kunde trække Hus; over for Skuespil eksisterede der ingen litterær Ejendomsret. S. har da vundet sine første Laurbær og øvet sin Haand ved den Slags Arbejde; men undertiden har han af det gamle Materiale skabt noget helt nyt eller indgydt det sit sprudlende Liv. Det varer da heller ikke længe, inden han forsøger sig med originale Skuespil. At hans Sceneheld kunde opvække andres Misundelse, er rimeligt nok, og vi se da ogsaa Robert Greene i sin »Groatsworth of Wit« 1592 beskylde ham for at pynte sig med laante Fjer

og haanlig betegne ham som den, der i sin egen Indbildning er *the only Shake-scene in the country*. Dette Angreb maa dog have vakt Uvilje; thi Udgiveren af Greene's Pamflet, Henry Chettle, gør samme Aar i Fortalen til sin »Kind Harts Dreame« Undskyldning derfor og bevidner S.'s Anseelse; han er »fortræffelig i sit Fag« og elskværdig i sit Væsen.

Naar vi nu vende os til S.'s originale Værker, møder os først den Vanskelighed, at vi ikke med Sikkerhed vide, hvilke Skuespil der med Rette kunne tillægges ham. En Del af Skuespillene er ganske vist trykt i hans Levetid, men det er Piratudgaver, som han ikke har haft noget med at gøre; og da han blev en berømt Digter, bleve adskillige fremmede Skuespil udgivne under hans Navn, uden at han gjorde Indsigelse derimod. Kritikken har dog nogenlunde besejret denne Vanskelighed, selv om der endnu for nogle Skuespils Vedkommende findes forskellige Meninger. Dernæst vide vi intet om, i hvilken Orden S. har frembragt sine Værker, og her har Kritikken haft en af sine vanskeligste Opgaver. Det er let nok at se, at Skuespillene i det hele falde i fire store Grupper; men det vanskelige er at bestemme Rækkefølgen inden for de enkelte Grupper. Ved Bestemmelsen af denne have foruden de almindelige Kriterier især de saakaldte *metrical tests* spillet en stor Rolle. Det er især Furnivall, Fleay og Ingram, der have gjort sig fortjente ved disse Undersøgelser, som dog maa bruges med Forsigtighed. De vigtigste af disse Versbeviser ere følgende: de tidligere Dramaer udmærke sig ved hyppige Rim, og hvor de ere skrevne i Blankvers, ender Meningen med Verset; hvor Meningen gaar over fra det ene Vers til det andet (*enjambement*), eller hvor Versene ende paa ubetonede Stavelser eller have overflødige Stavelser, have vi med senere Dramaer at gøre.

Paa Grundlag af alle disse Kriterier har man opstillet en sandsynlig Kronologi, der med enkelte Undtagelser kan siges at være den almindelig antagne. Den første Periode strækker sig fra ca. 1588 til 1595 og indeholder, foruden S.'s mindre episke Digte, væsentlig lyse Lystspil samt de første Tragedier og historiske Skuespil; i denne Periode er Forgængernes Indflydelse umiskendelig. Det første Arbejde i Rækken er »Titus Andronicus«, ca. 1588 — 89, trykt 1600, der dog rimeligvis kun er en Bearbejdelse af et ældre Drama. Det er en rædselsfyldt, bloddryppende Tragedie, der viser, i hvor høj Grad S. er under Marlowe's Indflydelse. Medens denne Indflydelse er tydelig i en Række af S.'s Tragedier, bære hans første Lystspil Præget af Lyly's Paavirkning. Det første af disse er »Love's Labour's Lost« [1589—90, trykt i omarbejdet Skikkelse 1598]. Det er det eneste Skuespil, hvis Handling er opfunden af S. selv; det er et let og legende Spil med Ord, men som Drama svagt og trættende. Ifølge den Række Dramaer af S., som Francis Meres opregner i sin »Palladis Tamia« [1598], skrev S. efter dette et »Love's Labour's Won«; men dette Lystspil kende vi kun i en langt senere omarbejdet Form som »All's Well that Ends Well«. Det næste Lystspil er da »Comedy of Errors« [1591, trykt 1623]. Det er en Behandling af Emnet i Plautus'es »Menæchmi«, rimeligvis med en ældre engelsk Behandling som Mellemled. Det er en lystig Komedie, hvis Handling udvikler sig i raske Træk, og det gjorde megen Lykke paa Scenen. »Two Gentlemen of Verona«, der skriver sig fra samme Tid og er trykt 1623, er en Bearbejdelse af et ældre, tabt Skuespil. Det er en Komedie om ung, sværmende Elskov, og Klovnerne Launce og Speed ere gode Repræsentanter for det glade Vrøvl. Til den første Periode af Lystspil hører ogsaa et af S.'s berømteste Værker, »The Midsummer Night's Dream«, der dateres forskelligt, fra 1590 til 1595, trykt 1600. Nogen enkelt Kilde til Stykket foreligger ikke; men S. har samlet Stof fra en Række forskellige Værker. Det er et Festspil, skrevet til en Adelsmands Bryllup, en Digtning fuld af sart Poesi og munter Vittighed. Kærligheden ses her endnu fra dens lyse Side, der spøges med dens Ustadighed, Alfer og Mennesker ere under dens Lov. Og ind i denne Sommernats Fantasi slynger sig formummede Hentydninger til samtidige Forhold og en Smiger til Dronning Elisabeth, der ellers er sjælden hos S. I »Romeo and Juliet« [1591—92, trykt 1597] er det igen Kærligheden, der er Emnet. Stoffet er hentet fra en italiensk Novelle, der var oversat paa Engelsk. Det er den ungdommelige Lidenskabs Tragedie, en Kærlighedens Højsang uden Mage. Og her findes ingen Tvivl om Kærligheden selv; naar de elskende gaa til Grunde, er det de ydre Forholds Skyld.

Til S.'s Udviklingsperiode høre ogsaa de første af hans historiske Skuespil. Paa dette Omraade har han en lang Række Forgængere at støtte sig til. Det alvorlige Skuespils Udvikling fra de gamle Mysterier sker overhovedet ved, at historiske Emner tages op til Behandling, og i England fandtes før S. en Række saakaldte *chronicle histories*, dramatiserede Behandlinger af Historien, men gennemgaaende uden egentlig dramatisk Præg. Ogsaa paa dette Omraade er det Marlowe, der viser Vejen; hans »Edward II« er en værdig Forgænger for S.'s Historier. Og S. begynder her som andensteds med at bearbejde og efterligne for saa at hæve sig højt over alle Forgængerne. Hans ti historiske Skuespil blive, med Undtagelse af »Henry VIII«, alle til i det sidste Tiaar af 16. Aarh., den Tid, da den engelske Nationalfølelse brød igennem efter Sejren over Spanien, og de ere ogsaa baarne af stolt Selvfølelse og Glæde over at være Englænder. Kilden til disse Skuespil ere de store engelske Historier af Hall og Holinshed eller tidligere Skuespil, hentede fra samme Kilder. Det første af disse Skuespil, »The First Part of Henry VI«, er opført 1592 (først trykt 1623). Det er rimeligvis kun en Bearbejdelse af et ældre Skuespil, i hvilket S. har tildigtet nogle Scener. Forud for de to andre Dele af Henry VI, saaledes som de ere trykte i Folioudgaven 1623, ligge to Skuespil: »The First Part of the Contention betwixt the two famous houses of Yorke and Lancaster«, trykt 1594, og »The True Tragedy of Richard, Duke of Yorke«, trykt 1595. Om Forholdet mellem disse Skuespil og S.'s »Henry VI«, 2 og 3, har der staaet og staar endnu stor Strid. S.'s Skuespil ere Bearbejdelser af disse ældre Stykker; men om han selv har omarbejdet tidligere Udkast, eller hvem deres Forfatter eller Forfattere ellers er, vides ikke,

saa lidt som om S. har været ene om den senere Tekst. Som Trilogien foreligger i Folioudgaven, er den et betydeligt Værk, der paa mange Steder bærer Præg af Marlowe, men endnu væsentlig har de gamle *chronicle histories*'es Form. Tæt til disse Skuespil slutter sig Tragedien »Richard III« [1593, trykt 1597] som en ligefrem Fortsættelse. Der er i denne Studie over Ærgerrigheden, der hensynsløst bruger alle Midler for at naa frem, en sluttet Kraft og Ligeliniethed som i intet af de tidligere Skuespil; men i Karakterernes Voldsomhed og bratte Overgange er endnu Marlowe's Paavirkning tydelig, især i en Scene som Richard's Frieri til Lady Anne (Akt 1, Scene 1). Kort efter denne Tragedie kommer rimeligvis »Richard II« [1594, trykt 1597]. Den frembyder en vis Lighed med Marlowe's »Edward II«, men er et bedre bygget Drama, og den svage Konges Skikkelse er klart analyseret i dens Opblussen og Sammenfald.

Til denne første Periode af S.'s Forfatterskab høre ogsaa hans smaa episke Digte. Det første af disse: »Venus and Adonis« er trykt 1593 med S.'s Navn under en Dedikation til hans fornemme Velynder, Henry Wriothesley, Jarl af Southampton, og her have vi da et Arbejde, som S. selv har udgivet. Det er en Gengivelse af den klassiske Myte hos Ovid, men ogsaa paavirket af Lodge's »Scillaes Metamorphosis« [fra 1589]. Det er ikke noget betydeligt Digt, men der er en ungdommelig, glødende Sanselighed deri, og Skildringen af Vildornen og Hingsten er prægtig. Det gjorde megen Lykke og udkom inden hans Død i 7 Udgaver. Et Modstykke til dette Digt danner »Lucrece« [trykt 1594] og ligeledes dediceret til Jarlen af Southampton. Emnet er hentet fra Ovid, men ogsaa her er der en tydelig Paavirkning af et tidligere engelsk Digt »The Complaint of Rosamund« af Samuel Daniel. Det er en Lovprisning af Kyskheden, alvorligt og moraliserende. Ogsaa dette Digt gjorde stor Lykke og naaede inden S.'s Død fem Udgaver. Disse Digte bidroge i høj Grad til at gøre S. berømt, og det var vel Grunden til, at hans Navn senere blev sat i Forbindelse med flere lignende Frembringelser: »A Lover's Complaint«, »The Passionate Pilgrim« og »The Phoenix and the Turtle«, hvilke han dog næppe har haft noget med at gøre.

I den anden Periode af hans Forfatterskab, fra ca. 1595 til omkring 1600, staar S. i sin fulde Blomstring. Denne Periode indeholder i det væsentlige Lystspil, der aande en rolig Munterhed og Sindsligevægt; dog kommer ogsaa her mørkere Toner frem i enkelte Arbejder. Det første Arbejde er »King John« [ca. 1595—96, først trykt 1623]. Det er en Bearbejdelse af et ældre, ubetydeligt Skuespil, og her viser det sig, hvorledes S. omskaber alt. Der er en Række udmærkede Karakterer heri, og en rørende Skildring af den lille Arthur, særlig i Scenen mellem ham og Hubert, der skal brænde hans Øjne ud. Der synes i denne Skildring at være virkelig Fadersorg; S. var lige vendt tilbage fra sit første Besøg i Stratford, hvor han havde begravet sin eneste Søn, Hamnet, og dermed Haabet om at se sin Familie fortsat i lige Linie. Omtrent fra samme Tid er »The Merchant of Venice« [trykt 1600]. Her har S. sammenarbejdet meget uensartede Bestanddele til et ypperligt Skuespil, der fra det tragiske i Shylock's Skikkelse strækker sig til en saa lys Poesi som i Maaneskinsscenen i Belmont's Have. Shylock selv bærer endnu Præg af Marlowe; men de øvrige Skikkelser ere fuldt originale, og i Portia har S. skabt en af sine udødelige Kvindeskikkelser. I »The Taming of the Shrew« [ca. 1595—96, først trykt 1623], har S. atter omarbejdet et ældre Stykke. Det er et grovkornet, lystigt Skuespil, i hvis Indledning, der minder om Holberg's Jeppe, der findes en Mængde Hentydninger til Stratford og Egnen deromkring. I Aarene 1597—98 kommer nu S.'s berømteste historiske Skuespil, »Henry IV«, I [trykt 1598] og »Henry IV«, 2 [trykt 1600]. Her træffe vi den udødelige Falstaff, »Kødbjærget«, »Uldsækken«, »en Vadsæk stoppet med Tarme«, den kyniske Spotter, der aldrig bringes ud af Ligevægt, ikke imponeres af noget som helst, der med lige Overlegenhed diskuterer Begrebet Ære og Vinens Dyder. Og i Selskab med ham og hans Banditter se vi Prins Henry, den senere Nationens Afgud, tagende Del i alle de vilde Streger og dog hævdende sit højere Særpræg. Som hans Modsætning staar Henry Percy, Hedsporen, som den ærlige, ligefremme Helt, der ikke forstaar sig paa nogen Slags Politik. Til disse Skuespil slutter sig »Henry V« [1599, trykt 1600], der er som en Nationalsang i fem Akter, hvor den overmodige Følelse af Nationens Storhed giver sig kraftigt Udslag. Fra samme Aar er rimeligvis »The Merry Wives of Windsor« [trykt 1602], om hvilket det siges, at S. skrev det, fordi Elisabeth havde ønsket at se Falstaff forelsket. Emnet er rimeligvis taget fra en italiensk Novelle. Det er en borgerlig Komedie, hvor Falstaff bliver narret og haanet af de lystige Borgerkoner. I Modsætning til S.'s andre Skuespil er det ganske enkelt i Bygning; men han har da ogsaa oplivet Slutningen med dejlige Alfesange. Hurtig efter hinanden følge nu S.'s fineste og aandfuldeste Lystspil; først »Much Ado About Nothing«, rimeligvis ogsaa fra 1599 [trykt 1600]. Emnet er atter italiensk, dels fra Ariost, dels fra en Novelle af Bandello. Det er et muntert Lystspil, hvis Emne: et Par elskede, der ved Rænker skilles fra hinanden, men dog besejre Hindringerne, i sig selv er alvorligt nok; men S. har tildigtet det unge Par, Benedick og Beatrice, hvis lysende, usnerpede Vid gyder Glans over Stykket, og et Par dejlige Vægtere, Dogberry og Verges. »As You Like It«, er maaske fra samme Aar [først trykt 1623]. Emnet er taget fra Lodge's: »Rosalynde«, en eufemistisk Novelle fra 1590. Her er den henrivende Skildring af det fri Liv i Ardenner-Skovene, der viser S.'s Længsel mod Landet. Jaques er i sine melankolske Raisonnementer en Forløber for Hamlet og gyder en blid Stemning over Friluftslivet, medens Rosalind er en af S.'s yndefuldeste Kvindeskikkelser. »Twelfth Night, or What You Will« er rimeligvis fra 1600 [først trykt 1623]. Emnet er behandlet i forskellige italienske Skuespil, men S. har rimeligvis taget det væsentligste fra en Novelle af Bandello. Det er et henrivende Skuespil, hvor blid Melankoli, lyst Vid og fin Kvindetale forene sig til et harmonisk Hele. I Malvolio's Skikkelse

spotter S. den puritanske Alvor. Fra Perioden omkring 1600 stammer ogsaa »All's Well That Ends Well« [først trykt 1623], Omarbejdelsen af det før omtalte »Love's Labour's Won«. Her begynder en mørkere Tone at gøre sig gældende; skønt det endnu er et Lystspil, og alt ender godt, er Emnet mørkt alvorligt, og Narrens Vid er af bitrere Art end før.

Det var et rigt og virksomt Liv, S. levede i Hovedstaden, og om han end nu og da har set med Mismod paa sin lidet agtede Stilling som Skuespiller, har han sikkert i det hele indtil denne Tid følt sig tilfreds. At han som Digter var berømt, have vi et Vidnesbyrd om i Francis Meres's »Palladis Tamia« [fra 1598], hvor en Del af hans Skuespil opregnes, og hans *sugred sonnets*, der kendes af hans private Venner, omtales. I det hele bruges Udtrykkene »sød« og »honning-tunget« hyppig om S.'s Digtning. Og han mødtes med sine Kammerater, Digtere og Skuespillere, i »Havfruen«, hvor Viddet lynede, saa at det erindredes mange Aar efter, som af Beaumont, der siger i et Digt, at de have »hørt Ord saa fulde af Aand, som om den talende vilde øde alt sit Vid paa een Vittighed og leve som en Taabe Resten af sit Liv«. S.'s Anseelse viser sig ogsaa ved, at hans Navn fra 1598 findes paa de af hans Skuespil, der bleve trykte, og ikke blot paa hans egne, men Bogtrykkerne søge at skaffe Skuespil Afsætning ved at sætte hans Navn paa Titelbladet, og lige saa lidt som han nogen Sinde selv udgav sine Stykker, lige saa lidt har han søgt at hindre dette Misbrug af sit Navn. Allerede 1595 udkom Tragedien »Locrinc« med hans Forbogstaver paa Titelbladet, og senere bleve en Række Skuespil tillagte ham, som han sikkert ikke har haft Del i, medens der er andre, der bære Spor af hans Aand. Af saadanne *doubtful plays* kan nævnes: »Arden of Feversham« [1592], en Tragedie, der behandler et samtidigt Mord; S. har næppe nogen Andel i dette Skuespil. »Edward III« [1596], en historisk Tragedie i Marlowe's Stil, som S. maaske har bearbejdet; »Mucedorus« [1595] og »Fair Em«, der først blev trykt 1631, har S. sikkert ingen Andel i. »The Life of Oldcastle« [1600], »The London Prodigal« [1605], »The Puritan« [1607], »The Yorkshire Tragedy« [1608], »The True Chronicle History of Thomas, Lord Cromwell« ere alle uden Grund blevne tillagte S. Endnu langt ned i 17. Aarh. forekommer S.'s Navn sammen med William Rowley's paa dennes Skuespil »The Birth of Merlin« [1662]. Medens S. levede under disse Forhold, tabte han ikke Hjemmet af Syne. Han var dragen hjemmefra med det Formaal at rejse sin Familie, og han har vistnok ofte i London's Tummel længtes tilbage, om ikke til Hustruen, saa til sine Børn og det rolige Landliv i Stratford. Efter at han havde været hjemme til sin Søns Begravelse, synes han vedblivende at staa i livlig Forbindelse med Hjemmet. Han hjælper sin Fader i hans pekuniære Trang og har vist været lige saa ivrig som Faderen for at opnaa et Vaabenmærke og saaledes komme til at høre til *the gentry*, have Ret til Titelen *Gentleman*, hvilket han opnaaede 1599. Og S. kunde nok hjælpe sin Familie; han var en velstaaende Mand med betydelige Indtægter. Før 1599 menes han at have tjent 130 L. St. aarlig, svarende til 1,040 L. St. i vore Dage. Da Burbage 1599 byggede Globe-Teateret, var S. Medejer, og hans Indtægter stege da betydelig, til 600 L. St. eller mere. Han er tillige en praktisk Mand. Medens saa mange af hans samtidige gaa til Grunde i det fri Liv i London, bevarer han altid sig selv, samler Formue og anbringer den i sin Fødeby for senere at kunne trække sig tilbage og leve en Landadelsmands behagelige Liv. 1597 køber han Stratford's største Hus, New Place, for 60 L. St., lader det reparere og anlægger en Frugthave. 1601 dør hans Fader, og han arver da Husene i Henley Street, hvor hans Moder vedbliver at bo. Senere køber han flere Jordstykker og bliver Byens største Grundejer; 1605 køber han Halvdelen af Byens Tiende. Alt dette viser S. som dygtig Forretningsmand; mindre tiltalende er hans Lyst til Retstrætter og hans Haardhed som Kreditor; han forfølger fattige Debitorer for Retten for Smaabeløb og søger Kautionisten, naar Skyldneren ikke kan betale.

Alt synes saaledes at føje sig for S.; og dog er det tydeligt, at netop paa denne Tid styrter Harmonien i Tilværelsen sammen for ham; Verden vender sin Vrangside ud imod ham, og han ser kun Falskhed og Troløshed alle Vegne. Hvad der i det enkelte har været Aarsagen til denne Ændring, lader sig ikke paavise, om end forskellige Begivenheder kunne paapeges, der have haft Betydning. 1601 fandt Essex'es Oprør Sted, der kostede ham Livet og sendte S.'s Beskytter, Southampton, til Tower. Dette har sikkert gaaet S. nær, og ejendommeligt er det, at han ikke, trods Opfordring, skrev noget Sørgekvad, da Elisabeth døde. Større Betydning have vel personlige Oplevelser haft for ham, og om det end er vanskeligt at vide noget om saadanne, synes dog hans Sonetter at indeholde nogen Oplysning. Som før nævnt omtaler Meres allerede Sonetterne 1598; men de udkom først 1609, udgivne af en Boghandler, Thomas Thorpe, uden nogen som helst Autorisation. Det er en Samling af 154 Sonetter, dels rettede til en Ven, dels til en Kvinde, Digterens elskede, »den mørke Dame«, der har bedraget ham sammen med Vennen. Næppe noget Værk af S. har rejst saa megen Strid som disse Digte. Medens nogle Kritikere mene i dem at kunne læse S.'s egen Historie, mene andre, at det historiske Indhold er en rent konventionel Opfindelse. Sagen er, at fra 1591, da Philip Sidney's Sonetsamling »Astrophel and Stella« udkom, var Sonetten bleven Modeform i England, og mellem 1591 og 1597 udkom der omtrent 1,200 Kærlighedssonetter i større og mindre Samlinger, der netop hyppig have et lignende Indhold som S.'s, og han skulde altsaa kun have fulgt Moden. Imidlertid er det dog rimeligt, at der er nogen Selvoplevelse i dem, og at en Kvindes Troløshed har bidraget til at gøre S.'s Sind mismodigt, bittert og sygt. I hvert Fald følger der nu en Række Arbejder, der blive mørkere og mørkere. Det første af disse, Tragedien »Julius Cæsar« [1601, trykt 1623], betegner noget nyt i S.'s Udvikling. Fra den engelske Historie vender han sig til den romerske, som han kender gennem Plutarch's Levnedsskildringer, der vare oversatte af North, og henter derfra

Stof til flere betydelige Tragedier. »Julius Cæsar« er et af S.'s ypperste Værker; kommer Cæsar end ikke til sin Ret i Skildringen, saa gælder dette til Gengæld i høj Grad om Brutus og hans Hustru Portia, og om Antonius. Berømte ere Brutus'es og Antonius'es Taler ved Cæsar's Lig. Den næste Tragedie »Hamlet« er vel S.'s berømteste og mærkeligste Drama. Det er skrevet i 1602, udkom Aaret efter i en daarlig Piratudgave, derpaa i en noget bedre Udgave 1604 og endelig i den bedste Form i Folioudgaven 1623. Allerede 1589 var Emnet behandlet i en Tragedie, maaske af Thomas Kyd, og den har S. sikkert kendt og benyttet; og han har tillige i Belleforest'es »Histoires Tragiques« læst Historien, som den der berettes efter Saxo. Af disse Kilder skaber S. sit Værk; men dets Hovedfigur, Prinsen selv, skaber han ud af sig selv, og Hamlet og Ofelia ere blevne et Par af de berømteste Skikkelser i Verdenslitteraturen, han ved sin rent moderne Grublernatur, hun ved sin blide, hvide Uskyld. Her har S., som før omtalt, direkte udtalt sig om sin Kunst og angriber de Børneskuespillere, der vare hans og hans Fællers farlige Rivaler. Som Ofelia her uforskyldt gaar til Grunde, saaledes gaar det i de følgende mørke Tragedier de rene Kvindeskikkelser, medens det onde triumferer. Her have vi »Othello« [1604, trykt 1622]. Emnet er hentet fra en bekendt, italiensk Novellesamling: Giraldi Cinthios'es »Hecatommithi«, som S. maa have læst i Originalsproget, da den ikke fandtes oversat. Det er den egentlige Skinsygetragedie, der viser, hvorledes denne Gift ganske kan ødelægge en Mand. Her ere Karakterer som den skønne Desdemona og Iago, den ypperste af alle Skurke. Fra 1604 er ogsaa »Measure for Measure« [trykt 1623]. Emnet er fra samme Kilde som Othello; men en samtidig engelsk Forfatter, George Whetstone, havde allerede behandlet det. Det er for saa vidt et Lystspil, som det ender godt; men der er en dyb Bitterhed i Fremstillingen af det modbydelige Hykleri, der dækker sig bag Gudsfrygtens Maske.

1603 var Jakob kommen paa Tronen og Burbage's Trup var bleven *the King's Players*. Det er da rimeligt, at Hensyn til Kongen har gjort sig gældende i Valget af Emnet for S.'s næste Tragedie »Macbeth« [1605—06], trykt 1623 i en meget mangelfuld Form. Emnet er fra Holinshed og hører til den skotske Historie. Det er en mørk Tragedie om Forbrydelse, der avler ny Forbrydelse og til sidst ødelægger Forbryderen. Den interessanteste Skikkelse er Lady Macbeth, den dæmonisk onde Kvinde. I sin næste Tragedie »King Lear« [1606, trykt 1608] naar S. Højdepunktet af tragisk Virkning. Emnet er fra Holinshed med et tidligere Drama som Mellemled. Det er Utaknemmelighedens Tragedie, hvor den stakkels gamle Lear maa gennemgaa alle Elendighedens Kvaler for sin Godtroenhed. Ogsaa her lyser en Kvindeskikkelse, den fine Cordelia, men ogsaa hun maa gaa til Grunde. Til denne Periode hører ogsaa »Troilus and Cressida«, hvis Affattelsestid imidlertid er meget tvivlsom, det er først trykt 1609. Det er et af de mest omstridte af S.'s Værker, meget uens i Udførelse, saa at nogle Kritikere have ment, at det ikke var af S. Emnet er en middelalderlig Udpyntning paa Trojanerkrigen, bl. a. behandlet af Chaucer; men her er alt med kynisk Bitterhed trukket i Snavset. Cressida er vellystig og falsk, og paa hende som paa alle Stykkets øvrige Personer passer Narren Thersites'es Udbrud *Lechery!* S.'s næste Romertragedie er »Anthony and Cleopatra« [1607—08, trykt 1623]. Emnet er atter hentet fra Plutarch. Det er en mægtig Skildring af en Verdens Undergang. Den interessanteste Skikkelse er Cleopatra, den store Kokette, den mest sammensatte Kvindetype, S. har skildret. Derefter følger »Coriolanus« [1608, trykt 1623], atter en Romertragedie, men enkel og retlinet, med Skildringen af den stolte, aristokratiske, pøbelforagtende Coriolan og hans lige saa stolte Moder. Den dybeste Menneskeforagt naas dog i »Timon of Athens«, der rimeligvis stammer fra samme Tid, først trykt 1623. Stykket er næppe i sin Helhed af S., men Timon's vilde Udbrud af Had og Bitterhed stammer fra ham.

De sidste Skuespil fra S.'s Haand ere af en anden Art end disse mørke Tragedier. Det synes, som om han er kommen ud over den Menneskeforagt, særlig Kvindeforagt, han var nedsunket i, og i alle de sidste Værker er det Kvinderne, der lyse op, men ikke for at ofres som før. »Pericles«, der rimeligvis er fra 1608, trykt 1609, men ikke optaget i Folioudgaven 1623, er kun delvis af S.; men Skildringen af den uskyldige Marina skyldes sikkert ham. »Cymbeline« [1610, trykt 1623] er et af S.'s mest romantiske Værker, der, skønt det foregaar i det gamle Britannien, blander alle Tider sammen. Hovedinteressen i den brogede Handling samler sig om Imogen, den uskyldige, bagtalte Hustru, en af S.'s skønneste Kvindeskikkelser. Fra 1611 er »The Tempest« [trykt 1623]. Emnet er hentet fra Beretningen om det Skibbrud, som Sir George Somers led 1609 paa Bermudas-Øerne; men S. har hentet Træk andre Steder fra ogsaa. Stykket er skrevet som Festspil og blev opført ved Prinsesse Elisabeth's Formæling med Kurfyrst Frederik. Det er et Eventyrdrama, fuldt af lys Fantasi, og atter er det en ung Kvinde, Miranda, der er Dramaets Midtpunkt. I Skildringen af Prospero, Ariel, Caliban, er S. naaet saa højt som noget Sted, og hans Livserfaring giver sig Udtryk i de vemodige Linier: *We are such stuff as dreams are made on; and our little life is rounded with a sleep.* »The Winter's Tale« er fra samme Aar, trykt 1623. Emnet er hentet fra Greene's Fortælling »Pandosto« [1588], og den berømte Omtale af Böhmen som et Land med Søkyst, der findes her, har S. overført fra Greene's Novelle. Det er et løst bygget Skuespil, fuldt af Usandsynligheder, men ogsaa fuldt af Poesi; der er her en yndefuld Skildring af Hyrdeliv, der dog ikke mangler solid realistisk Baggrund. Endnu kunne nævnes to Skuespil, i hvilke S. har haft nogen Andel: »The Two Noble Kinsmen« [først trykt 1634], hvortil han kun bidrog med faa Scener, og »Henry VIII« [maaske fra 1611, først trykt 1623], hvor især Skildringen af Dronning Katharina stammer fra S.'s Pen.

S. vendte antagelig tilbage til Stratford 1611. Han havde i visse Henseender naaet det Maal,

han havde sat sig: hans Familie var genoprejst, han var Gentleman og en velhavende Mand. Dog have Forholdene i Stratford næppe tiltalt ham. Medens han var i London, havde Puritanismen bredt sig i hans Fødeby. Det var under Bøde forbudt Skuespillere at optræde der, og denne Bøde blev 1612 forhøjet fra 10 Sh. til 10 L. St. Og ikke blot i Byen, ogsaa i hans egen Familie var Puritanismen trængt ind. Hans Datter Susanna havde 1607 ægtet en puritansk Læge, John Hall, og hans Kone synes at have hørt til samme Retning. Vi vide, at 1614 blev en puritansk Præst beværtet i hans Hjem, men næppe med hans gode Vilje. S. har da ikke fundet nogen Sympati i sit Hjem, og hans Kone og Døtre have sikkert været alt for udannede til i nogen Henseende at kunne forstaa ham. I de første Aar gjorde han ogsaa flere Rejser til London, den sidste i Slutningen af 1614. I Begyndelsen af 1616 holdt hans anden Datter, Judith, Bryllup med en Mand fra Stratford ved Navn Thomas Quiney. Paa denne Tid følte S. sig syg og gjorde sit Testamente, men underskrev det dog først i Marts. I dette indsætter han Datteren Susanna til Hovedarving og skænker mindre Summer til forskellige; men han omtaler ikke med et Ord sine Skuespil. I det første Udkast var hans Kones Navn ikke nævnet, men i et Par tilføjede Linier testamenterer han hende sin næstbedste Seng. Dette behøver dog ikke at tyde paa nogen Uvilje fra hans Side; som Enke havde hun sin lovlige Arvepart, og hun, der nu var en Kone paa tres, har maaske ikke haft Evner til at styre mere. S. blev 25. Apr. 1616 begravet i Stratford Kirke, hvor der faa Aar efter hans Død blev rejst ham et Monument i Koret.

Der eksisterer mange Billeder og endog en Dødsmaske af S. De eneste, der dog have nogen Værdi, er Billedet paa Titelbladet til Folioudgaven 1623, og Originalen til dette Billede, der 1892 blev opdaget i Nærheden af Stratford og nu findes i Galeriet i denne By. Dette Billede viser os S. som en smuk Mand, hvis høje Skaldepande dominerer Ansigtet, medens Haaret falder langt ned ved Ørene.

I sin Levetid var S. væsentlig kendt som Skuespiller. At han som Skuespildigter ragede saa højt op over sin Samtid, var der næppe nogen, der anede, selv om Ben Jonson og Milton hæve ham højt. Da Teatrene efter Restaurationen bleve genaabnede, blev den franske, klassiske Smag fremherskende, og den var ikke S. gunstig. Hans Skuespil bleve ganske vist opførte, men oftest i omarbejdet Form, og en ivrig Teatergænger som Pepys foragter saadanne Skuespil som Midsummer Night's Dream og Tempest. Af Tidens Kritikere søger Dryden at forstaa ham, men rigtignok uden synderligt Held, medens Thomas Rymer fordømmer ham fuldstændig. I 18. Aarh. kommer der flere Udgaver af hans Værker; men det er dog først, da Klassicismen har udspillet sin Rolle, at han igen kommer til Ære, og siden er hans Ry bestandig vokset, ikke blot i England, men over den hele civiliserede Verden. I 19. Aarh. har Tyskland kappedes med England om at studere ham og har frembragt en Række betydelige S.-Forskere; og paa alle betydelige tyske Scener hører han til det faste Repertoire. Ogsaa Amerikanerne betragte ham som en af deres egne. I de romanske Lande er han ligeledes trængt igennem, om end langsommere, og nutildags er han, saa langt Civilisationen rækker, en af Menneskehedens største Lærere og Velgørere.

Det kunde synes mærkeligt, at S. er naaet saa vidt; som hans Historie viser, er han ikke nogen banebrydende Aand, han fortsætter ad de Veje, hans Forgængere ere slaaede ind paa, han opfinder end ikke selv sine Handlinger, men følger nøje sine Kilder. Forklaringen ligger da i hans Fantasis Art; han har en aldrig naaet Evne til Menneskefremstilling, synes at være fortrolig med Livet i alle dets Former og paa alle Trin, fra Konge til Klovn, og han kender alle sine Personer til deres inderste Nerve. Og over disse Personer gyder han saa sit Sprogs vidunderlige Glans, der giver Replikken en Spændstighed, der er som et »Svingbræt, han lægger under Ordet, under Replikken; vi gøre eet Skridt paa Jorden, og ved det næste flyve vi« (G. Brandes).

Udgaver: Af den utallige Mængde Udgaver af S.'s Værker nævnes her kun de vigtigste. De oprindelige Udgaver af de episke Digte og Sonetterne ere nævnede foran. Moderne Udgaver af Sonetterne ere: Massey, »S.'s Sonnets« [2. Opl. 1872] og »The secret Drama of S.'s Sonnets« [1888]; H. Brown, »The Sonnets of S. solved« [1870]; Th. Tyler, »S.'s Sonnets« [1890]. Af Dramaerne udkom seksten i Kvartudgaver i hans Levetid, men uden at han har haft noget med dem at gøre. 1623 samlede hans Venner, John Heminge og Henry Condell, hans Værker i den saakaldte første Folio, der nu er en af de sjældneste og værdifuldeste Bøger i Verdenslitteraturen. Den er senere bleven optrykt flere Gange, og en formindsket Faksimile udkom 1876. Den anden Folio, 1632, er i det væsentlige et Optryk af første. I den tredje Folio, 1664, er der tilføjet syv *doubtful plays*, derimellem »Pericles«; den blev optrykt som fjerde Folio 1685. Den første tekstkritiske Udgave er Rowe's, 1709, med den første Biografi. 1725 udgav Pope Dramaerne i seks Bind og Digtene i et syvende; den fulgtes 1733 af Theobald's Udgave med mange Tekstændringer. Sir Thomas Hamner's Udgave i seks Kvartbind kom 1744 i Oxford. Den næste Udgiver var Samuel Johnson, hvis Udgave i 8 Bd. kom 1765 med en Fortale, i hvilken han søger at værdsætte S. Edward Capell's Udgave kom 1768, og han udgav senere et Bind Noter, hvortil der efter hans Død kom tre ny Bind. En for sin Tid ypperlig Udgave er George Steevens'es 1773. 1790 kommer Edmund Malone's Udgave; han var en dygtig Litteraturhistoriker og den første, der forsøgte at bestemme Dramaernes Tidsfølge. Den første Udgave i 19. Aarh. er Isaac Reed's *Variorumedition* [21 Bd., 1803]. 1821 udgav Boswell paa ny Malone's Udgave. De betydeligste nyere Udgaver ere: Alexander Dyce's i 9 Bd. 1857 med mange ny Tekstændringer, Howard Staunton's i 3 Bd. 1868—70 med gode Indledninger, Nikolaus Delius'es, der udkom i Elberfeld i 7 Bd., 1854—61, og hvis Tekst er nøje undersøgt og paalidelig, Charles Knight, illustreret Udgave, 8 Bd., med Biografi og indbefattende *doubtful plays*, først udkommen 1838—43 og ofte senere, John Payne Collier, 8

Bd., 1841—44, ny Udg. 1878, J. O. Halliwell Phillips, 15 Foliobind, 1853—61, med et stort Apparat af Noter, Cambridge-Udgaven ved William George Clark og Aldis Wright med et ypperligt Apparat, 1863—66, sidste Udg. i 40 Bd. 1893, »The Henry Irving S.« [8 Bd., 1888—90], »The Temple S.« [38 Bd., 1894—96]. Ogsaa i Amerika har S. fundet en Række Udgivere; her kunne nævnes: »The Harvard Edition« ved H. N. Hudson [Boston 1881] og den store *Variorum*-*edition*, der blev paabegyndt 1871 af H. Howard Furness i Philadelphia og endnu [1904] er under Udgivelse. Af let tilgængelige og gode Etbinds Udgaver uden Noter kunne nævnes: »Globe Edition« ved Clark og Wright, 1864 og mange Gange senere, »The Leopold S.«, Delius's Tekst udgiven af F. J. Furnivall 1876, og »The Oxford S.« ved W. J. Craig 1894. Ogsaa de tvivlsomme Shakespeare'ske Skuespil, *doubtful plays* ere mange Gange udgivne. Her kunne nævnes: »The Supplementary Works of W. S.«, ved W. Hazlitt [1865], »Pseudoshakspereschen Dramen«, ved N. Delius [Elberfeld 1854—74].

Oversættelser: I Tyskland begynder Wieland en Prosaoversættelse 1762, der fuldendes af Eschenburg [13 Bd., Zürich 1775—84]. Hovedoversættelsen paabegyndes af A. W. Schlegel 1797, indtil 1801 udkommer 17 Skuespil; senere fuldendes den af L. Tieck og andre 1826—33; paa ny udgiven under Revision af H. Ulrici [1867—71, 2. Opl. 1876—77]. Af andre Oversættelser kunne nævnes: »S.'s dramatische Werke« [1867—71], oversat af Fr. Bodenstedt og flere samt »S.'s dramatische Werke« udg. af M. Koch [12 Bd., Stuttgart 1882—84]. Den første fuldstændige franske Oversættelse er i Prosa af Le Tourneur 1776—1782, revideret Udgave 1821; derefter kunne nævnes: Francisque Michel 1839, Benjamin Laroche 1851, Emil Montégut 1867; den bedste franske Oversættelse er i Prosa, af Francois Victor Hugo, en Søn af Digteren [1859—66]. I Løbet af det sidste halve Aarhundrede er S. bleven oversat paa alle europæiske Sprog. Her kan endnu nævnes den svenske Oversættelse af C. A. Hagberg 1847—51. Paa Dansk begyndte Foersom sin Oversættelse 1807 (det første S.-Skuespil, der blev opført i Danmark, var »Hamlet«, 1813), der senere blev fortsat og sluttet af Lembcke 1845—50, senere i ny Udgave 1897—1900. Et Udvalg er senere oversat af V. Østerberg, 1900, og i »Frem« har Niels Møller oversat tre Skuespil (»Henrik IV«, »Købmanden i Venedig« og »Hamlet«) 1901. Desuden ere Sonetterne oversatte af Ad. Hansen, 1885, og i »Venus og Adonis« af N. Nielsen, 1894. Endnu kan tilføjes, at Oversættelserne ikke indskrænke sig til europæiske Sprog; enkelte Dramaer ere oversatte paa Hebraisk, paa forskellige indiske Sprog og paa Japanesisk.

(Litt.: S.-Litteraturen er saa overvældende rig, at her kun kan nævnes faa af de vigtigste Biografier og kritiske Arbejder. Af engelske Værker nævnes: N. Drake, *S. and his Times* [Lond. 1817]; Coleridge, *Lectures and Notes upon S.* [først udgivet 1849, det første egentlige kritiske Arbejde]; W. Haylitt, *Character s of S.'s Plays* [1817]; Ch. Knight, *W. S. a biography* [1843] og *Studies of S.* [1868]; E. Dowden, *S. his Mind and Art* [1874] og den fortræffelige *Primer of S.* [1882], samt *Introduction to S.* [1893]. En af de betydeligste engelske S.-Forskere er J. O. Halliwell Phillips, hvis *Life of S.* [1848, 7. Opl. 1887] er en udførlig og kritisk Redegørelse for, hvad vi vide om S., med Optryk af alle Dokumenter og andre Oplysninger. Han grundede tillige sammen med Collier *The S. Society*, der 1841—53 udsendte 48 Bd. til Belysning af S.'s Tid. J. P. Collier, *Notes and Emendations to the Plays of S.* [1852] fik en sørgelig Berømmelse, da de viste sig at være Falsknerier. 1873 stiftede F. J. Furnivall *New S. Society*, der bestod til 1896 og udsendte 27 Bd. Shakespeareiana. Et betydeligt Værk er A. C. Swinburne, *A Study of S.* [1880]. Den nyeste engelske Biografi er Sidney Lee, *A Life of S.* [1898, ny Udg. 1904], en fortræffelig, omhyggelig Redegørelse for, hvad der er sikkert og hvad usikkert i vor Viden om S. Af amerikanske Kritikere kunne nævnes J. R. Lowell, der har skrevet flere Essays over S., samt H. W. Mabie, *W. S. Poet, Dramatist, and Man* [New York 1900]. Den tyske S.-Litteratur er meget omfattende. Af de ældre Kritikere kunne nævnes: Lessing, Herder, Goethe, Schlegel, Tieck, Heine. Af nyere Værker: R. Genée, »S.'s Leben und Werke« [1874, oversat paa Dansk]; K. Elze, »W. S.« [1876]; Ulrici, »S.'s dramatische Kunst« [1839, nyt Opl. 1874; oversat paa Engelsk]; Gervinus, »S.« [4 Bd., 1849—50; oversat paa Engelsk med en Indledning af Furnivall]. 1864 stiftedes i Weimar »Die deutsche S. Gesellschaft«, til hvis aarlig udkommende Aarbog alle tyske S.-Kritikere have bidraget. Endelig kan nævnes som en god lille tysk Biografi M. Koch, »S.« [Stuttgart 1886]. Af franske Værker nævnes: Lamartine, *S. et son œuvre*; Victor Hugo, *W. S.* [1864]; A. Mezières, *S. ses œuvres et ses critiques* [1860]. Se ogsaa: Taine, *Histoire de la Litt. Angl.* [1864]. I Sverige findes: H. Schück, »W. S. hans lif og verksamhet« [1884—85]. Danske Værker ere: G. Brandes, »W. S.« [1896, oversat paa Engelsk] og Th. Bierfreund, »S. og hans Kunst« [1898]).

S.-Bacon-Spørgsmaalet. Den tilsyneladende Modsætning mellem S.'s Liv og Muligheder for Udvikling og den alsidige Viden og dybe Visdom i hans Dramaer have i Løbet af det sidste halve Aarhundrede fremkaldt en Teori om, at han ikke skulde være Skuespillenes Forfatter, men i det højeste Straamand for en anden; og man har da ment, at den eneste paa hans Tid, der sad inde med Viden nok til at være Forfatteren, var Filosoffen Francis Bacon. Over for de mange fuldgyldige Beviser, vi besidde for S.'s Forfatterskab, fortjener denne Teori ingen Paaagtning; men den har ikke desto mindre fundet mange Tilhængere, især i Amerika, og der er skrevet mindst 5—600 Bøger og Afhandlinger om dette Spørgsmaal, af hvilke her skulle nævnes enkelte grundlæggende. Den første Tvivl om S.'s Forfatterskab kom frem 1848; men den egentlige Forkæmper for Bacon-Teorien var Miss Delia Bacon (s. d.), der i flere Skrifter forfægtede sin Mening. Efter hende fulgte Nathaniel Holmes i »The Authorship of the Plays attributed to S.«

[2 Bd. 1866, 4. Udg. 1886]. Sit vildeste Skud skød denne Teori i Ignatius Donatelly's: >The Great Cryptogram; Francis Bacon's Cypher in the so-called S.-Plays< [2 Bd., Chicago og Lond. 1887]. Heri paastaar Forfatteren, at han imellem Bacon's Papirer har fundet et System, ved Hjælp af hvilket han i den første Folio ved med visse Mellemrum at plukke enkelte Bogstaver ud kan finde en bestemt Erklæring om, at Bacon er Forfatteren. I London er der dannet et Bacon-Selskab for at virke for Teoriens Udbredelse, og baade der og i Chicago udgaar der Tidsskrifter for at forfægte den. *T. L.*

Shakespeare [še!ikspi.ə], William, engelsk Musiker, er født 16. Juni 1849 i Croydon (London); han studerede under Molique, Bennet, Reinecke (ved Konservatoriet i Leipzig) og Lamperti (Sang) og optraadte efter sin Tilbagekomst til England som Koncertsanger, Pianist og Dirigent. Han blev 1878 ansat som Sanglærer ved det kgl. Musikakademi. S.'s Kompositioner i den ældre romantiske Stil omfatte Symfonier, Klaverkoncert og Ouverturer. *W. B.*

Shakespeare Cliff [še!ikspi.əkli'f], en 175 M. høj Kridtklint ved den engelske Kanalkyst, $2^1/_2$ Km. S. V. f. Dover. Klinten, der er beskreven i Shakespeare's Drama >Kong Lear< og har faaet Navn efter dettes Forfatter, danner et stejlt Fremspring paa Kysten og er nu gennembrudt af en 1,300 M. lang Jærnbanetunnel. *M. Kr.*

Sham (arab. ɔ: det nordlige) er den arabiske Betegnelse for Syrien. Særlig bruges S.-es-sherif som Navn for selve Hovedstaden, Damaskus. *J. 0.*

Shaman se Shamanisme.

Shamanisme. De finske og turanske Folks oprindelige Religion kaldes S., og dennes Præster Shamaner. Navnet er senere, afledt af indisk *gramana* (pali. *samana),* en Asket eller Munkepræst; det turanske Navn for S. er *kam.* I Kina kaldes de buddhistiske Præster Shamaner, Navnet har bredt sig med Buddhismen. I sin hedenske Form bestaar S. endnu blandt flere mellemsibiriske Folkeslag, navnlig Jakuter og Tunguser; men selv hvor disse Folkeslag omvendes til højere Religioner (tidligere til Buddhisme og Mazdeisme, nu til Islam og græsk-katolsk Kristendom), vedbliver S. at bestaa som Folkets egentlige Tro og som hemmelig religiøs Praksis. S. er nemlig en Trolddomsreligion, der beror paa Forestillingen om talrige Aandevæseners umiddelbare Indgriben i Menneskelivet. Disse Aander ere dels Spøgelser (Fædreaander), dels højere Væsener, der trone i syv eller ni Himle, oven over hinanden. Dette Verdensbillede, saavel som flere af Guderne, ere kendelige Laan fra Naboreligionerne, navnlig fra den iranske. Den ypperste Gud Ulgøn Bai synes dog at være finsk eller tyrkisk. Kun ved Aandernes Hjælp kan man nærme sig de højere Væsener, og kun Præsterne forstaa at bringe denne Forbindelse til Veje. Gudstjenesten, hvis Maal er at tiltvinge sig materielle Fordele, Frugtbarhed, Trivsel, Rigdom, Sundhed af Guderne, hviler derfor helt paa Shamanen. Denne, i Reglen en ynkelig Person, henhørende til en epileptisk eller hysterisk Slægt, i hvilken den hellige Værdighed derfor gaar i Arv, er udstyret med magiske Klæder og Redskaber, af hvilke sidste Shamantrommen er den vigtigste, en Rensdyrshud spilet over en oval Ramme og bemalet med Stjerner, Træer, Dyr, Mennesker, som et Symbol paa Universet. I denne Tromme hekses Aanderne ned under Ceremonierne, og den kommer derved til at virke som en Slags elektrisk Konduktor, ladet med undergørende Kraft. Til en egentlig Gudstjeneste bygges en særlig Hytte (*jurte*), i hvis Midte der oprejses en trinhugget Birkestamme; denne tjener Shamanen til Himmelstige, idet han, efter voldsomme Danse og larmende Trommen, Trin for Trin stiger op i stedse højere Himle. Paa denne Himmelflugt bæres han dog af en Hest, ɔ: Sjælen af en Hest, som til denne hellige Brug er bleven radbrækket ude i Skoven, hvor dens Hud ophænges som Votivgave; Kødet sættes frem til Lokkemad for Aanderne og fortæres ved det afsluttende Gilde. Naar Shamanen har fyldt sin Tromme med Aandernes Kraft, overfører han denne paa Husfaderen, hans Hustruer, Børn, Tyende og Kvæg ved Gnidning paa den nøgne Krop; Velsignelsen for Land og Vand opnaas ved Shamanens Besøg i de højere Himle. Naar han vender tilbage fra disse, er hans Kraft udtømt, og han segner om i en hysterisk Ekstase, der af de omstaaende tydes som en guddommelig Besættelse.

Shamanistiske kalder man derfor ofte de Religioner, hvis Præster søge Forbindelse med Aander og Guder ad ekstatisk Vej, og saavel de indianske »Medicinmænd« som Grønlændernes »Angekok« og Negernes »Ganga« maa kaldes Shamaner. Alle disse Folk staa paa samme religiøse Trin, fordi de staa paa samme Kulturtrin: de kunne kun forstaa Naturens og Livets Begivenheder som Indgreb af Aanders Magt og kunne kun værge sig mod Livets Luner ved Maning af disse Aander. Noget Bidrag til Kulturen har S. derfor ikke givet — uden for saa vidt som den har givet det finske Heltedigt »Kalevala«, hvis Helte ere Troldmænd, dets mørke Ejendommelighed. (Den shamanistiske Kultus er beskreven af Radloff, »Aus Sibirien«, II; jfr. E. Lehmann, »Mystik i Hedenskab og Kristendom« [1904], Kap. 2. Om det shamanistiske Kulturstandpunkt se W. Sieroszewski i *Revue de l'hist. des Religions* [Bd. 46]). *Edv. L.*

Shamokin [šämo!ukin], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 61 Km. N. N. 0. f. Harrisburg ved S. Creek og ved Banelinien Herndon—Ashland. (1900) 18,202 Indb. Byen har Kulminer og Jærnstøberier og er anlagt af Herrnhutterne. *H. P. S.*

Shampooing [šämpu!iŋ] (eng.), Legemets Frottering efter Badet; Vadskning og Børstning af Hovedet (Hovedbunden) med Sæbevand. Ordet S. kommer af eng. *shampoo*, gnide Lemmerne (efter ostindisk Skik).

Shamyl (o: Samuel), egl. Ben Muhamed S. Effendi, kaukasisk Frihedskæmper, født 1797 i Daghestan, død 1871 i Medina. Han levede i sin Ungdom som en gejstlig Mand, idet han sluttede sig til den Ny-Sufisme, som just paa den Tid opstod i Kaukasus-Egnene, og som knyttede de forskellige Stammer i Daghestan fastere sammen. Han blev endog Sektens Imam, men allerede forinden havde han sluttet sig til den »hel-

lige Krig« mod Russerne, som var udbrudt 1824, og han blev snart ved sin Tapperhed og krigerske Dygtighed Opstandens egentlige Leder. Ved Russernes Storm paa Bjærgfæstningen Himri 1831 undslap S. alene, men haardt saaret, hvad der i høj Grad forøgede hans Ry for Hellighed. Paa lignende mirakuløs Maade undslap han fra Fæstningen Akhulgo, da denne 1839 blev tagen af Russerne. Det lykkedes ham at holde Russerne Stangen, og samtidig organiserede han Daghestan's Folk og grundlagde en Art teokratisk Stat. Men omtrent fra 1846 vendte Lykken sig. Russerne brændte Landsbyerne og ødelagde Høsten i det oprørske Land, og S. maatte indskrænke sig til Defensiven. I Begyndelsen af Krim-Krigen vandt han atter nogle Fordele, men det gik snart paa ny tilbage for ham, og 1859 maatte han efter en fortvivlet Kamp paa Bjærget Gunib overgive sig til General Barjatinski. Han blev ført til St. Petersborg, hvor han nød en meget hensynsfuld Behandling. Senere blev han interneret i Kijev. 1870 fik han Tilladelse til at foretage en Pilegrimsrejse til Mekka, og det følgende Aar døde han i Medina. Af hans Sønner gik en i russisk, en anden i tyrkisk Militærtjeneste. *A. C.*

Shan, Folkeslag i Bagindien og Sydkina, nær beslægtet med Siameserne, bebor Bjærglandet paa Grænsen mellem Birma, Siam, Tonkin og Kina. S. ere lysere af Hudfarve end Siameserne, af Religion ere de Buddhister og besidde en ikke ringe Kultur. De leve af Agerbrug og dyrke Ris, Bomuld og Te. Haandværket staar højt, og i Forfærdigelse af Lakvarer ere de Birmanerne overlegne. Den kinesiske Kultur har øvet en stor Indflydelse paa S. I Sydkina ere de for største Delen blevne ganske denationaliserede, kun i mindre Enklaver ere deres Sprog og Nationalitet blevne bevarede. Men ogsaa i Bagindien, hvor de danne en Mængde Smaastater under britisk, fransk eller siamesisk Overhøjhed, trænger den kinesiske Kultur igennem hos dem. Fyrsternes Paladser bygges i kinesisk Stil, og kinesiske Embedsmænd trækkes til Landet. S.-Staterne udgøre tilsammen et Areal af omtrent 200,000 □ Km. med ca. 2 Mill. Indb. (Litt.: Colquhoun, *Amongst the Shans* [Lond. 1885]). *M. V.*

Shanghai, By i det østlige Kina, Provinsen Kiangsu, Østasien's vigtigste Handelsstad, ligger paa venstre Bred af Floden Hwangpukiang eller Wusung-Floden. Befolkningen anslaas til 400—600,000 Indb. Som et bredt Baand af Huse ligger S. i en Halvkreds paa venstre Side af Floden, der her krummer mod Vest. Den bestaar af Kineserbyen, længst mod Syd, det franske, det engelske og det amerikanske Settlement. Kineserbyen er omgiven af en Mur, uden for hvilken der dog har rejst sig vidtstrakte Forstæder. Gaderne ere snævre, krumme og smudsige, Husene have i Reglen kun een Etage. Ogsaa i de europæiske Kvarterer udgøre Kineserne Befolkningens Hovedmasse. De med al mulig Komfort og Luksus udstyrede europæiske Huse ligge i Reglen omgivne af smukke Haver. Gaderne ere brede og lige, oplyste med Gas og elektrisk Lys. Der findes Vandledninger, Sporvogne og al anden europæisk Bekvemmelighed. Langs Floden strækker sig en bred Kaj, ved hvilken de fleste Konsulatskontorer, Toldboden, det engelske Domhus, S.-Klubben, et Parkanlæg o. s. v. ligge. Tillige findes i Byen flere Kirker samt Teater. Det amerikanske Kvarter er Hovedsæde for Fabrikkerne, Skibsværfterne og Dokkerne, der paa en Strækning af ca. 1,500 M. ledsage Floddbredden. Paa den østlige Bred af Floden findes endelig Dokker for Djunker, mindre Havneanlæg, et japanesisk Skibsværft m. m. De europæiske Kvarterer danne særlige Kommuner under Konsulernes Ledelse. Fremmedbefolkningen bestod 1895 af 1,936 Englændere, 731 Portugisere, 328 Amerikanere, 313 Tyskere, 250 Japanesere, ca. 200 Danske, 113 Franskmænd, 800 andre. S. er Kina's betydeligste

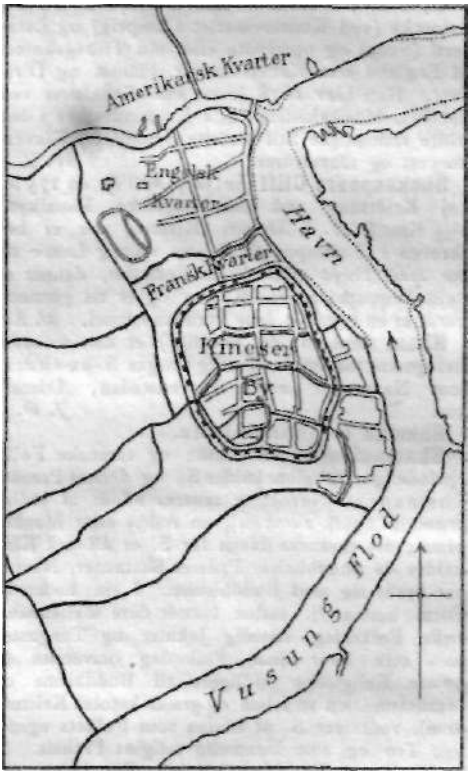

Shanghai.

Handelsstad. Herigennem gaar over Halvdelen baade af Rigets Udførsel og Indførsel. De udførte Varer havde 1900 en Værdi af 78 Mill. Taels, Indførselens Værdi var 126 Mill. Taels. S. er Stapelpladsen for alle Slags europæiske Varer, især Bomulds- og Uldvarer, Metalvarer, Opium, Petroleum o. s. v. Der udføres især Te og Silke. Omtrent en Tredjedel af Indførselen kommer fra England, 24 p. Ct. fra Hongkong, 19 p. Ct. fra britisk Indien. Af de udførte Varer gaa 16 p. Ct. til U. S. A., 15 p. Ct. til England, 14 p. Ct. til Japan, 12 p. Ct. til Hongkong. S. aabnedes 1842 for den udenlandske Handel. *M. V.*

Shanklin [šä'ŋklin], By paa Østkysten af den engelske 0 Wight i Kanalhavet, ved Sandown-Bugten, har Søbade og (1891) 3,277 Indb. **Ved**

Byen findes den bekendte 80 M. dybe Kløft S. Chine. *M. Kr.*

Shannon [šä'nən], Irland's længste og vandrigeste Flod, 350 Km., og med et Flodområde paa 15,700 □Km. S. udspringer i Cuilcagh-Bjærgene i Nærheden af Donegal-Bugten og optager talrige mindre Tilløb, inden den udmunder i Lough Allen (s. d.), hvilken den forlader som en sejlbar Strøm, hvis Vandmængde yderligere øges ved Tilløb fra de to store Søer Lough Gara og Lough Key. I sit sydlige Løb udvider S. sig til talrige mindre og to store Søer, Lough Ree og Lough Derg, begge med herlige Omgivelser. Efter at have forladt Lough Derg træder S. ind i en snæver Kløft mellem Slieve Bernagh og Silvermine Mountains og danner ved Castleconnel lave Fald, forbi hvilke der fører en Kanal. Ved Limerick bøjer S. mod Vest og udgyder sig i Atlanterhavet mellem Forbjærgene Loop Head og Kerry Head gennem en 90 Km. lang Fjordmunding. For store Skibe er S. sejlbar til Foynes, 30 Km. neden for Limerick, hvor den optager den fjordagtig udmundende Fergu. Ved »Store-Kanal« og »Kongekanalen« staar S. i Forbindelse med Irland's Østkyst ved Dublin. Floden er rig paa gode Fisk, navnlig paa Laks og Gedder. (Litt.: Harvey, *The Shannon and its lakes* [Lond. 1896]). *M. Kr.*

Shannon [šä'nən], J. J., engelsk Maler, er født 1863 i New England. Han kom 1878 til London og uddannedes paa S.-Kensington-Skolen bl. a. under Poynter. S. er en meget søgt Portrætmaler; man har kaldt ham »Damernes Portrætmaler«; elegant, men ikke særlig karakterfuldt har han foreviget en Mængde engelske Skønheder. Ogsaa i Skildringer af Børneverdenen viser han stor Virtuositet. *A. Hk.*

Shannon Bridge [šä'nənbri'dž], Landsby i det indre Irland, King's County, ved venstre Bred af Shannon og en af Landets Hovedveje, var tidligere et af de vigtigste Overfartssteder. I Nærheden Clonmacnoise med 7 Kirkeruiner. *M. Kr.*

Shansi, Provins i Nordkina, 212,000 □Km. med ca. 11 Mill. Indb. Hoangho danner Grænsen mod Vest og Syd. Landet er opfyldt af Bjærge, mest fladtoppede Taffelbjærge med terrasseformede Skraaninger. Fordybningerne mellem Bjærgene ere udfyldte med Løss. De højeste Bjærge ligge mod Nordøst: Wutaishan (2,780 M.), Mantoushan (2,700 M.), Kulushan (2,350 M.). Der hersker et strengt Fastlandsklima. Kun i Bjærgene mod Vest findes Skove, ellers er Landet steppeagtigt. Der dyrkes Hvede og Hirse. Mod Nord er Kvægavlen af Betydning. Provinsen er uhyre rig paa Kul og Jærn, men Udvindingen staar endnu paa det mest primitive Trin. Bønderne grave Jærnmalmen paa deres Jord, udsmelte den med deres eget Kul og skaffe sig derved en lille Bifortjeneste, men om virkelig Minedrift er der ikke Tale. Desuden findes Kobber, Kvægsølv, Marmor og *Lapis lazuli*. Salt findes i flere Saltsøer, og Produktionen deraf beløber sig til ca. 50,000 Tons aarlig. Handelen er betydelig. Fra S. udgaa Kamelkaravaner til Sibirien og mod Vest indtil Turan. Den sibiriske Bane har dog givet Karavanhandelen et ubodeligt Knæk. Hovedstad er Taijyen. I ældre Tid var S. det kinesiske Riges Kerne, og Byen Pingjang var Residens. Fra den Tid stamme talrige, endnu bevarede Kejsergrave. Den kinesiske Mur gaar gennem den nordlige Del af Provinsen. *M. V.*

Shanstater se Shan.

Shantung, Provins i det nordøstlige Kina, 145,000 □ Km. med ca. 25 Mill. Indb., ermod Vest og Nordvest en Slette, mod Øst opfyldt af Bjærge, der strække sig ud paa S.-Halvøen mellem det østkinesiske Hav og Petshili-Bugten. Bjærglandet er rigt paa Kul, Jærn, Bly, Kobber og Guld. Jordbunden er frugtbar. Der dyrkes Hirse, Hvede, Bønner, Bomuld, Indigo. Af Egespindere udvindes Silke. Hovedstad er Tsinan ved Hoangho. Ved Kysten ligge den tyske Koloni Kiautschau, den britiske Weihaiwei og Traktathavnen Tshifu. *M. V.*

Shaohing, By i det østlige Kina, Provinsen Tshekiang, ca. 500,000 Indb.. har et berømt Tempel med en Indskrift, der skal stamme fra Grundlæggeren af det første kinesiske Dynasti (ca. 2,000 Aar f. Chr.). *M. V.*

Shap [šä'p], Landstad i det nordlige England, Westmorelandshire, 20 Km. S. f. Pinrith, har en gammel Kirke og Klosterruiner fra 12. Aarh., Granitbrud, Mineralkilde og (1891) 1,300 Indb. *M. Kr.*

Shapingmaskine [še'ipiŋ-], af eng. *shape*, danne, give Form, har fortrængt den ældre Benævnelse Filemaskine for en af Maskinværk-

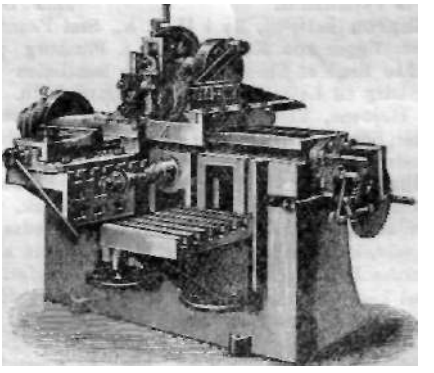

Shapingmaskine.

stedets vigtigste Arbejdsmaskiner, der ikke mere arbejder med en Fil, men som en Fil, idet et Staal, som sidder i en almindelig Forsætter paa en prismedannet Arm, der styres i Kulisser, føres frem over Arbejdsstykket og aftager en Spaan, hvorpaa det gaar dødt tilbage. Spaanen maa dog nærmest betegnes som en Høvlspaan. Da der kun sættes en lille Masse i Bevægelse, kan man give Staalet en Hastighed af 100—150 Mm. i Sek., Sidebevægelsen er 0,25—1,5 Mm. i samme Tid. Medens ved Høvlemaskinen Stykket har Hovedbevægelsen, har ved S. altid Staalet den; den frembringes som Krumtapbevægelse (s. d.), og for ikke at spilde Tid ved for langt Slag, naar Arbejdsstykket er smalt, kan Vortetappen (se Krumtap) indstilles til passende Slaglængde. For at indvinde nogen Tid fra den for Arbejdet tabte Tilbagegang af Staalet (Dødgangen) kan man anvende Kraftoverførelse fra Drivakselen

gennem passende urunde Hjul. Stykket er spændt ind paa en Slæde og kan nøje stilles ind i alle Retninger; ved mindre S. har Slæden Sidebevægelsen, men da dette fordrer en Plads for S. af mere end det dobbelte af Stykkets Længde, lader man ved større S. Stykket ligge stille og Staalet udføre Sidebevægelsen. Denne foregaar ved et Klink værk (se Klinkbevægelse). I Alm. tildanner S. en plan Flade, men ved passende Bevægelse for Haanden af Slæden kan en hvilken som helst cylindrisk Flade tildannes, som f. Eks. Pandejærnet paa en Lavet; skal en cirkulær Cylinderflade eller en Del deraf tildannes, spændes Stykket fast paa Rundhøvlingsapparatets Tap og faar en automatisk omdrejende Bevægelse ved Klinkværk og Skrue uden Ende eller Tandhjul. S. arbejder altid horisontalt; en Maskine, bygget væsentlig efter samme Princip, men med vertikal Arbejdsbevægelse, er Stikkemaskinen (s. d.). Fig. viser en S. med Sidebevægelse for Staalet, 2 Slæder til Fastspænding af Arbejdsstykket og mellem dem Tappen til Rundhøvling. *F. TV.*

Shapur se Sapor.

Sharksbay [ša!ɔksbe.i], Hajbugt, Bugt paa Vestkysten af Austral-Landet, ligger mellem 25° og 26° 40′ s. Br. og paa 113° 30′ Ø. L. og deles ved Halvøen Peron, der fortsættes i et Par Øer, i to Partier, Port Hamelin mod Øst og Port Freycinet mod Vest. S.'s Omgivelser ere lave, vandløse og øde Egne. I selve Bugten, der er lavvandet, drives Perlefiskeri. *H. P. S.*

Sharon [še!irən], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 102 Km. N. N. V. f. Pittsburg paa venstre Bred af Shenango og ved Banelinien fra Pittsburg til Lake Erie. (1900) 8,916 Indb. S. har Højovne, Valse- og Staalværker, Maskinværksteder, Sømfabrikation samt Messing- og Kobberindustri. *H. P. S.*

Sharp [ša!ɔp], William, engelsk Kobberstikker, født 1746 i London, død 1824 i Chiswick, var Elev af Longmate, men uddannede sig hovedsagelig selv, arbejdende sig ud af Liniestikkets akademiske Foredrag med dets regelrette Stregføring, hvori han var oplært, til en virkelig fri og frisk Stikmanér, hvormed han søgte at genskabe Indtrykket af den maleriske Fylde og elegante Smidighed i Penselføringen hos de samtidige Kunstnere, særlig Reynolds, han stak efter. Af hans Arbejder skulle fremhæves: »Heksen i Endor« (efter Benj. West), den hellige Familie (efter Reynolds), Kirkefædrene (efter Guido Reni), endvidere »Karl II lander i Dower« (efter West) og »Udfaldet fra Gibraltar« (efter Trumbull); blandt hans Portrætstik nævnes de to fremragende Blade efter Reynolds: Portrætterne af den berømte Anatom John Hunter og af Boulton da Bearly. *A. R.*

Sharpe [ša!ɔp], Samuel, engelsk Ægyptolog, født i London 8. Marts 1799, død smst. 28. Juli 1881, er Forfatter til en stor Mængde Skrifter om ægyptologiske og bibelske Spørgsmaal. Af stort Værd ere to Bind Indskrifter: »Egyptian Inscriptions« [Bd. I, 1837—41, II, 1855], fremdeles »The Alabaster Sarcophagus of Amenepthah« [1864] og »The Triple Mummy Case of Aro-eri Ao< [1858] med fortræffelige Tegninger af J. Bonomi. Af hans »History of Egypt« udkom 6 Udgaver; en af dem er oversat paa Tysk af Jolowicz [1862]. Hans Læsning af mange Hieroglyffer er ikke nøjagtig. *V. S.*

Sharpeyske Traade se Ben S. 827.

Sharpsburg [ša!ɔpsbəg], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger paa venstre Bred af Alleghany River 8 Km. N. 0. f. Pittsburg, til hvilken By den i Virkeligheden er Forstad. (1900) 6,842 Indb. S. har Valseværker, Jærnstøberier, Glasfabrikker og Savmøller. *H.P. S.*

Shasta [šä'stä], Bjærg iU. S. A., Stat California, ligger i den nordlige Del af Staten mellem Sierra Nevada og Cascade Range og 152 Km. fra det store Ocean. S., der er 4,404 M. højt, er en umaadelig Opdyngning af vulkanske Masser; men den vulkanske Virksomhed er for længe siden ophørt og ytrer sig nu alene i nogle varme Kilder. Bjærgets nordlige Skraaning er gletscherdækket, og ved dets vestlige Fod udspringer S. River samt Sacramento. S. besteges første Gang 1870. *H. P. S.*

Shatsk, Sack, By i Mellemrusland, Guvernement Tambov, ligger 158 Km. N. f. Tambov og har (1897) 13,928 Indb. S. har Tilvirkning af Klæde og Læder samt Handel med Uld og Gedeskind. *H. P. S.*

Shaw [šå!], Charles Henry, dansk Højesteretsadvokat, er født 30. Maj 1845 ved London, blev juridisk Kandidat 1868 og fik straks derefter Ansættelse som Fuldmægtig paa Højesteretsadvokat Liebe's Kontor. 1873 fik han Bestalling som Overretssagfører, 1878 som Højesteretssagfører; 1876—88 var han Landstingssekretær. Som Højesteretssagfører har S. udfoldet en rig Virksomhed og har navnlig fungeret som Defensor i flere af den senere Tids »celebre« Sager, i hvilke hans Veltalenhed og sjældne Evne til at fange Rettens Øre har lagt et betydeligt Lod i Vægtskaalen. *L. A. G.*

Shaw [šå!], George Bernard, engelsk Forfatter, er født i Dublin 26. Juli 1856. Som 20-aarig kom han til London, hvor han optraadte som socialistisk Agitator. Han blev senere knyttet til det socialistiske Samfund *Fabian Society*, udgav dets Essays og skrev selv flere Afhandlinger om Socialismen. Som Digter har han foruden nogle Noveller skrevet en Række Skuespil, der gør ham til en af det moderne England's ejendommeligste Dramatikere. I sin Opfattelse er han paavirket af Ibsen, om hvem han 1891 udgav sin »The Quintessence of Ibsenism«, medens hans dramatiske Form undertiden kan minde om Gustav Wied's Satyrspil. Af hans Skuespil kunne nævnes: »Plays, Pleasant and Unpleasant« [1898], indeholdende 7 Dramaer, »Three Plays for Puritans« [1900], »The Admirable Bashville« [1901], »Man and Superman« [1903]. Han har desuden gjort sig bekendt som Musikkritiker og skrev 1898 »The Perfect Wagnerite«. (Litt.: Adolf Hansen, »Bernard S.'s Skuespil« [»Tilskueren«, Maj 1901]). *T. L.*

Shaw [šå!], Henry Wheeler, amerikansk Humorist, (1818—85). Ligesom adskillige andre amerikanske Forfattere kom han fra det praktiske Liv, fra en Stilling som Auktionsholder, gennem Journalistikken til Litteraturen. Under Navnet Josh Billing udgav han en Række Skrifter, hvis Humor dels ligger i den løjerlige Ortografi, han benytter,

dels i de barokke Billeder og Sammenstillinger af uensartede Ting, men som ogsaa indeholde en hel Række Aforismer, prægede af praktisk Klogskab. Af disse Skrifter kunne nævnes: »Josh Billing, his Sayings« [1866], »Josh Billing's Farmer's Allminax«, der aarlig udkom i 127,000 Eksemplarer 1870—80, »Josh Billing on Ice« [1875], »Everybody's Friend« [1876], »Josh Billing's Spice Box« [1881]. *T. L.*

Shaw [ʃå!], Robert Barclay, engelsk rejsende, født 12. Juli 1839 i London, død 15. Juni 1879 i Mandaleh. Han vilde oprindelig være militær, men forhindredes af Svagelighed, hvorfor han drog til Indien som Bestyrer af en af sin Faders Teplantager. Fra 1862 foretog han flere Rejser til Himalaja og trængte 1868 over denne helt frem til Yarkand og Kashgar. 1874 blev han ansat som politisk Agent hos Emiren i Kashgar, 1877 som engelsk Resident i Mandaleh i Birma. *C. A.*

Shawl [sja'l], et persisk Navn paa et østerlandsk Klædningsstykke, der vikledes om Hovedet som Turban eller om Livet som Skærf eller Bælte. Det var af meget aflang Form. Da det i Aarene før den franske Revolution indførtes i Damemoder, var dets Stof Kashmir (s. d.) eller Silke. Det lagdes over Ryg og Skuldre, krydsedes over Brystet, førtes bag om Ryggen og atter frem foran Livet, hvor det knyttedes i Sløjfe. I sin store firkantede Form lagdes det i Trekant og dækkede over Ryg og Forside af Legemet, saa at Spidserne naaede til Jorden. Kashmir-S. kom i Mode i Aarene om 1820 og vare saa kostbare, at der opstod en Eftergøreise i Frankrig (franske S.), der aldrig naaede de ægte i Finhed, da disse bestode af bedste thibetanske Uld af Geder og Lam. S. blev i sin firkantede Form et kvindeligt Værdighedstegn og meget eftertragtet af de unge Piger, der alle fik det første S. i Konfirmationsgave. De store S. have længe været aflagte som Overstykke i de modebærende Stænder, men holde sig i Almuedragten. *Bernh. O.*

Shaw-Lefevre [ʃå!lefe'və], George, engelsk Politiker, født 1832, Brodersøn af Charles S. (1794—1888), som 1839—57 var Underhusets Formand og derefter ophøjedes til Peer som Lord Eversley. S.-L. blev 1856 Sagfører og valgtes 1863 til Underhuset som liberal. Han var 1868—70 Sekretær i Handelsministeriet og 1871—74 i Admiralitetet; fik 1880 paa ny denne Stilling, men forfremmedes Novbr. 1881 til Kommissær for de offentlige Arbejder og Novbr. 1884 til Generalpostmester indtil Ministeriet Gladstone's Fald Maj 1885. Han vragedes ved Valgene s. A., men genvalgtes 1886—95 og blev 1892 paa ny Kommissær for de offentlige Arbejder og 1894—95 Minister for den stedlige Forvaltning under Rosebery. *E. E.*

Shawneetown [ʃå!nita.un], By i U. S. A., Stat Illinois, ligger 226 Km. S. S. 0. f. Springfield paa højre Bred af Ohio. (1900) 3,266 Indb. S. har Saltsyderi, Pakning af Svinekød og i Omegnen Kulminer. *H. P. S.*

Sheboygan [ʃəbå!igən], By i U. S. A., Stat Wisconsin, ligger 100 Km. N. f. Milwaukee ved S. River's Udmunding i Lake Michigan. (1900) 22,962 Indb. S. har en Mineralkilde og driver Stolefabrikation, Jærn- og Maskinindustri, Garveri og Bryggeri samt betydelig Handel med Ost, der tilvirkes i den 8 Km. op ad Floden liggende S. Falls, der har 1,200 Indb. *H. P. S.*

Shedtage [ʃe'd-] kaldes en Tagform, hvor Tagets ene Flade danner en spids, den anden en stump Vinkel mod Fodlinien; i den stejle Flade er der indsat Glas. S. benyttes mest til Overdækning af større Værkstedslokaler, og da Tagene anbringes rækkevis, minde de om en Sav, hvorfor de benævnes Savtage. *E. S.*

Shee [ʃi!], Martin Arthur, Sir, engelsk Maler, født 1769 i Dublin, død 19. Aug. 1850 i Brighton. S. kom 1788 til London, snart efter paa *Roy. Academy*, vandt hurtig Opmærksomhed ved dygtige Portrætter, blev 1800 Akademimedlem og virkede ira 1830 som Akademiets Præsident; desuden blev han adlet. Det er som Portrætmaler, S. har vundet og bevaret sit Kunstnernavn (hans Genrestykker, Bondepige [Dublin-Museet], og historiske Arbejder sættes mindre højt); 1789—1845 har han udstillet 324 Portrætter i *Roy. Academy*; hans tidligere Arbejder, hvoriblandt mange Skuespillerportrætter, værdsættes højest; af bekendte Personligheder har han bl. a. malet Vilhelm IV (Windsor, ogsaa tidligere som Hertug af Clarence), Dronning Adelaide (Windsor) og Dronning Victoria (1842). Han skrev ogsaa om Kunst (Kritikker og »Rhymes on Art«) og forfattede Skuespil m. m, *A. Hk.*

Sheepheɑd [ʃi!pheɑd], Fabrikby i det sydlige England, Leicestershire, 6 Km. V. f. Loughborough, har Strømpevæverier, Fabrikation af Handsker og Naale, Granitbrud og (1891) 4,414 Indb. *M. Kr.*

Sheerness [ʃi!ənes], By i det sydligste England, Kentshire, paa Nordvestpynten af Øen Sheppey og ved Medway's Munding i Thems-Bugten, er Flaadestation og stærkt befæstet, har et Staten tilhørende Skibsværft og (1891) 14,500 Indb. Der drives Fiskeri og Østersfangst. 1667 blev S. indtagen af Hollænderne under Admiral Ruyter. Ved Landsbyen Minster, 5 Km. S. 0. f. S., findes Ruiner af et 673 grundlagt Nonnekloster, hvis interessante Kirke endnu er bevaret. *M. Kr.*

Sheffield [ʃe'fi.ld], By i det nordlige England og et af Storbritannien's vigtigste Industricentrer. S. ligger paa en Bakke i en smuk Egn ved Floden Don, der følger de penninske Bjærges østlige Rand og her optager 4 mindre Tilløb; men det er kun i Forstæderne, at man nogenlunde kan nyde den smukke Udsigt og indaande frisk Luft; thi den egentlige By med dens krumme, snævre Gader er indhyllet i et stedsevarende Røgslør. Her ligger den i 15. Aarh. opførte Kirke St. Peter med Gravmæler over Greverne af Shrewsbury, et gammelt Herresæde (Manor House), tilhørende Hertugen af Norfolk, der er Ejer af den halve By, Ruiner af det Slot, hvor Marie Stuart af Skotland sad fangen 1571—83, den i korinthisk Stil opførte Cutler's Hall, hvor Innung 1624 grundlagde en Knivsmedje, og den til offentlige Forsamlinger bestemte Albert Hall. S. er paa Jærnindustriens Omraade næst efter Birmingham England's første By. Allerede i 14. Aarh. begyndte Tilvirkningen af Knive, hvortil Raastoffet hentedes i den jærnrige Omegn. Det er dog først i 19. Aarh., at S. er bleven en Storby. 1801—1901 voksede Folketallet fra 45,800 til 380,717

Indb., og 1888 udskiltes Byen, der tidligere hørte til Yorkshire, som et selvstændigt Shire. S. har vedligeholdt sit Ry for sine udmærkede Knive, hvortil Jærnet nu næsten udelukkende indføres fra Sverige, og den er ikke blot England's, men hele Verdens første By paa Knivfabrikationens Omraade. 1891 havde S. 16,400 Smede, medens 6,000 vare beskæftigede med Tilvirkning af File, 1,200 fabrikerede Save og 2,400 skærende Værktøj af anden Art. S. A. vare 11,000 Arbejdere beskæftigede i Jærn- og Staal værkerne, 3,400 fabrikerede Maskiner af forskellig Art og 2,400 tilvirkede pletterede Varer. Ogsaa paa andre Omraader har S. en ikke ringe Industri. Til Knivskafter anvendes der mere Elfenben end i nogen anden By, og Messingsmedjerne, Ølbryggerierne og Fabrikationen af Bogtrykkertyper lægge Beslag paa flere Tusinde Hænder. Af Dannelsesanstalter og humane Institutioner har S. en Højskole (*Forth College)* med 3 Fakulteter, 2 Latinskoler, en teknisk Skole, et Metodistseminarium, et Museum med Oldsager og Malerier, en af Ruskin (1882) grundlagt Kunstindustriskole med Museum og en botanisk Have samt et stort Sygehus og et Fribibliotek. *M. Kr.*

Sheffield [se'fi.ld], By i U. S. A., Stat Alabama, ligger ved venstre Bred af Tennessee River omtrent lige over for Florence (s. d.). (1900) 3,333 Indb. *H. P. S.*

Sheffield [se'fi.ld] se Buckingham, J. S.

Sheheresade (rettere Sheherzad) er Navnet paa den Prinsesse, i hvis Mund alle Eventyrene i 1001 Nat (s. d.) ere lagte. *F. 0.*

Shehol se Djehol.

Shehr-i-sebS, By i Turan i den russiske Vasalstat Buchara, 20,000 Indb., adskilles ved Floden Ak Darja fra Byen Kitab (15,000 Indb.). I Byen findes 90 Moskeer. S. var forhen Hovedstad i et Kanat af samme Navn. 1870 erobredes det af Russerne, der overgav det til Buchara. *M. V.*

Sheichi, moderne shiitisk Sekt i Persien. Dens Tilhængere, som mest findes i de lærdes Klasse, ere store Skolastikere og noget farisæiske. De opfatte Miraklerne og Kødets Opstandelse allegorisk. *A. C.*

Sheik (arab., ɔ: Olding, ældste) er hos de arabiske Ørkenboere Benævnelsen for Stammens Høvding; Værdigheden som saadan er som oftest arvelig, saa at en S., paa Trods af Ordets oprindelige Betydning, meget godt kan være en ung Mand. En nødvendig Forudsætning for at bevare Værdigheden som S. er dog, at vedkommende er saa formuende, at han selv kan afholde de paaløbende Repræsentationsudgifter, særlig ved at vise Gæstfrihed mod fremmede. Grænserne for en S.'s Myndighed ere meget flydende og bestemmes nærmest ved hver enkelts personlige Evner; S. dømmer i forefaldende Retstrætter mellem Stammens Medlemmer og leder i Reglen Stammens krigerske Ekspeditioner.

S. bruges hos alle islamitiske Folk desuden som en Ærestitel til Folk med en vis religiøs Autoritet, Overhoveder for Munkeordner, Ledere af religiøse Sekter. Undertiden kan S. derfor ligefrem gengives ved »Mester«, »Lærer«. *F. 0.*

Sheik-ul-Islâm er Betegnelsen for Formanden i Kollegiet af Muftier i Konstantinopel; han er som saadan den islamitiske Menigheds Overhoved; han indsættes af den tyrkiske Sultan. De af S. afgivne Fetwa'er, Kendelser i retslige Tvivlsmaal, særlig naturligvis statsretlige Spørgsmaal, ere absolut bindende, og de kunne endog være rettede mod Sultanen selv, som Tilfældet var 1876 med Afsættelsen af Abd-ul-Asis og Murad V, hvilken fandt Sted paa Grundlag af en hos S. indhentet Fetwa. En saadan Fetwa gives i Form af et Spørgsmaal med følgende Besvarelse, altsaa i det anførte Tilfælde: »Er det forsvarligt og i Overensstemmelse med den kanoniske Ret at lade en Sultan, der handler som Abd-ul-Asis, beholde Magten? Nej!«. *F. 0.*

Sheil [ši'l], Richard, irsk Politiker, (1793—1851), blev 1814 Sagfører i Dublin og sluttede sig 1822 til O'Connell samt blev en af Lederne for den store katolske Association. 1831 valgtes han til Underhuset, viste sig som en udmærket Taler, men fjernede sig efterhaanden fra O'Connell og gik over til det liberale Parti. Han blev 1839—41 Vicepræsident i Handelsministeriet og optoges samtidig i Geheimeraadet (den første Katolik siden Jakob II's Tid). 1843 førte han med stor Dygtighed John O'Connell's Forsvar for Retten; blev 1846 Møntmester i det ny liberale Ministerium og 1851 Sendemand i Firenze. *E. E.*

Shelburne [še'lbə.n] se Landsdowne.

Shelbyville [še'lbivil], 1) By i U. S. A., Stat Indiana, ligger 44 Km. 0. S. 0. f. Indianopolis ved Blue River. (1900) 7,169 Indb. S., der er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, har Korn- og Savmøller og driver Handel med Korn og Kvæg. — *2)* By i U. S. A., Stat Illinois, ligger 89 Km. 0. S. 0. f. Springfield ved Kaskaskia River og ved Banelinien Mattoon—St. Louis. (1900) 3,546 Indb. S. er Handelscenteret for en frugtbar og tætbefolket Egn. — 3) By i U. S. A., Stat Kentucky, ligger 31 Km. V. f. Frankfort ved Clear Creek. (1900) 3,016 Indb. S. har et College og Jærnbaner til Louisville og Bloomfield. *H. P. S.*

Shelf [še'lf], By i det nordlige England, i det vestlige Yorkshire, 5 Km. N. 0. f. Halifax, har Kamgarns- og Damaskvæverier og (1891) 2,612 Indb. *M. Kr.*

SheljabOV, Andrej, russisk Nihilist, (1850—81), var Søn af en livegen Bonde paa Krim og blev ved sin Godsejers Hjælp Student, men bortvistes fra Universitetet i Odessa som Deltager i Studenteruroligheder. Han sluttede sig nu til de hemmelige Selskaber og var 1877 fængslet i 7 Maaneder; det var ham, der forberedte — sammen med Sofie Perovskaja — Mordet paa Alexander II 13. Marts 1881. Faa Dage, forinden dette fandt Sted, var han bleven fængslet, og han henrettedes 15. Apr. tillige med Morderne. *E. E.*

Sheljesnovodsk, Zeleznovodsk, Badested i Kaukasien, Guvernement Terek, ligger N. f. Kaukasus 632 M. o. H. ved Foden af Zeleznoja Gora (»Jærnbjærget«) og har over 25 jærnholdige Kilder, hvis Vand er $15—52,5^0$ varmt og benyttes saavel til Bade som til Drikke mod anæmiske Lidelser. *H. P. S.*

Shelley [še'li], Mary Wollstonecraft, født Godwin, nedenn.'s Hustru, (1797—1851). Hun spillede en betydelig Rolle i sin Mands Liv, udgav, som ovenfor nævnt, hans Værker efter hans Død og skrev flere Bøger om ham. Men desuden har hun gjort sig bekendt som selvstændig For-

fatterinde, især af fantastiske Romaner. Den berømteste af disse: »Frankenstein, or the Modern Prometheus« kom 1818 og fulgtes af »Valperga, or the Life and Adventures of Castruccio, Prince of Lucca« [1823], »The Last Man« [1826], »The Fortunes of Perkin Warbeck« [1830], »Lodore« [1835], »Falkner« [1837]. Desuden udgav hun »Journal of a Six Weeks Tour« og »Rambles in Germany and Italy« [1844]. *T. L.*

Shelley [Še'li], Percy Bysshe, engelsk Digter, født paa Herregaarden Field Place i Sussex 4. Aug. 1792, forulykket paa en Sejltur i Bugten ved Spezzia 8. Juli 1822. Han hørte til en gammel Familie af Landadelsmænd, og hans Fader var en Type paa en saadan, indskrænket og selvbevidst. S. blev først sat i en mindre Skole og kom derpaa, 12 Aar gl., til Eton. Her viste hans Afsky for Raahed og Herskesyge sig, idet han satte sig imod de store Drenges Tyranni. At han allerede her har udtalt sig mod al Slags Autoritet, ogsaa paa det religiøse Omraade, viser det Øgenavn, hans Kammerater gav ham: Ateisten S., et Navn, der kom til at følge ham Livet igennem og lagde ham for Had i Datidens bornerte Samfund. 1810 kom han til Oxford, hvor han dog kun blev et halvt Aar. Han forfattede nemlig en Brochure: »The Necessity of Atheism« og sendte den om til forskellige, bl. a. til Biskoppernes Overret, idet han bad om, at man vilde gendrive hans Grunde; men Følgen blev kun, at han blev vist bort fra Universitetet. Hans Fader blev naturligvis rasende over denne Skandale, og han tog derfor ikke hjem, men rejste til London. Her gjorde han Bekendtskab med en 16-aarig ung Pige, Harriet Westbrook, Datter af en forhenværende Hotelvært. De to unge forelskede sig i hinanden, og da hendes Fader ikke syntes om den Indflydelse, S. havde paa hende, og ikke vilde lade hende slippe for at gaa i Skole, beklagede hun sig til S., og han bortførte hende da og rejste til Edinburgh med hende, hvor de giftede sig. Efter at Forældrenes første Vrede havde sat sig, fik det unge Par en saadan Understøttelse fra begge Fædrene, at de kunde leve, i og i den følgende Tid bo de mange forskellige Steder, indtil de endelig slaa sig ned i London, hvor Harriet 1813 føder en Datter, en Søn blev født Aaret efter. Imidlertid fandt S. sig ikke tilfreds i dette lidt overilet indgaaede Ægteskab; Harriet har næppe forstaaet ham, og han har heller ikke været let at leve sammen med. Hans Fantasi beherskede ham i en saadan Grad, at han ikke altid selv vidste, hvor Virkeligheden hørte op og Drømmen begyndte; og dertil kom, at han var legemlig svag og ofte maatte bekæmpe sine Smerter med Opium. I London gjorde han 1814 Bekendtskab med Mary Godwin, Datter af Forfatteren William Godwin, hvis Skrifter havde haft stor Indflydelse paa ham. Han forelskede sig i den 17-aarige Pige, hvis Anskuelser vare lige saa fri som hans, og da han efter sin Opfattelse ikke følte sig bunden af sit Ægteskab, bortførte han Mary, med hvem han nu levede i et frit Ægteskab. 1815 dør hans Bedstefader, og han arver et Gods, som hans Fader overtager mod at sikre ham en aarlig Indtægt af 1,000 L. St., af hvilke han udsætter 200 L. St. for Harriet og hendes Børn. Han bor nu en Tid sammen med Mary nær ved Windsor-Skoven, men rejser 1816 til Schweiz, hvor de ved Genfer-Søen træffe sammen med Byron. Mellem S. og Byron opstaar der et varmt Venskab, og Byron bliver stærkt paavirket af S.'s Væsen og Digtning. Om Efteraaret vende de tilbage til England, og her styrte Ulykkerne ind over S. Harriet begaar Selvmord, og hendes Fader tvinger ad Rettens Vej S. til at udlevere Børnene. Kanslerretten udtaler, at Børnenes Opdragelse ikke kan betros S. paa Grund af hans umoralske Vandel og ateistiske Anskuelser; de overgives til en Præst, men S. maa betale Femtedelen af sine Indtægter for deres Opdragelse. Han var ramt i sit Væsens inderste; hans Digt til Kansleren, Lord Eldon, er en dybt krænket Faders Fortvivlelsesskrig. Han gifter sig nu med Mary og forlader England for ikke mere at vende tilbage. Sine sidste Aar tilbringer han i Italien, hvor Byron 1822 bor sammen med ham i Pisa. I Juli sejlede han paa sin Lystkutter til Livorno for at hilse paa Leigh Hunt, og paa Tilbagevejen gik Baaden under med Mand og Mus. 14 Dage efter blev Liget fundet og senere paa Byron's Foranstaltning brændt paa Stranden. Asken blev nedsat paa den protestantiske Kirkegaard i Rom, og paa hans Gravsten lod hans Hustru sætte Indskriften *Cor Cordium,* »Hjerternes Hjerte«. S. var en blaaøjet, ungdommelig Skikkelse af en egen, aandig Skønhed, og hans Væsen var Godheden og Mildheden selv, den stærkeste Modsætning til den almindelige Opfattelse af ham som et Uhyre eller en Djævel. — Hans væsentligste Egenskaber som Digter ere en enestaaende Følsomhed for alle Indtryk, en storladen, altomfattende Fantasi og et indgroet Had til al ydre Autoritet; dertil kommer saa en lyrisk Sprogevne, der faar hans Vers til at svulme af Musik. — Af hans større Digte kunne nævnes: »Queen Mab« [1813], »Alastor, or the Spirit of Solitude« [1815], »The Revolt of Islam« [1817], med voldsomme Angreb paa Religion, Stat og Ægteskab, »Rosalind and Helen« [1818], en Novelle paa Vers, særlig rettet mod Ægteskabet, »Julian and Maddalo« [1818], en Dialog i novellistisk Iklædning, Julian er S. selv, medens Maddalo er Byron; »The Cenci« [1819], en mørk, historisk Tragedie, der i meget minder om de bedste Elisabethanske Tragedier, »Oedipus Tyrannus; or Swellfoot the Tyrant« [1820], en voldsom Satire mod Georg IV, »The Witch of Atlas« [1820], et Digt, der er baaret af storladen Fantasi, »Prometheus unbound« [1820], et mægtigt lyrisk Drama, »Adonais« [1821], en Elegi over Keat's Død. Dog er det maaske i de smaa lyriske Digte, at S. er naaet højest. Som Perler i engelsk Lyrik kunne her nævnes: »To a Skylark«, »The Cloud«, »Ode to the West Wind«, »The Sensitive Plant«, »To Night«. — Af S.'s Værker ere foruden nogle mindre Digte (bl. a. i »Engelske Digte og Sange« oversatte af Chr. Collin [Chra. 1903]) »Beatrice Cenci« oversat af Johannes Magnussen [1878] og »Den løste Prometheus« af Ad. Hansen [1892]. — S.'s Værker ere udgivne mange Gange; her kan nævnes hans Hustrus Udgave 1839, 4 Bd., tillige med Breve og Essays 1854, Rossetti: »Works of S.« [3 Bd., 1878, ny Udg. 1894]. En god etbinds Udgave er Dowden's [1890]. (Litt.: T. Medwin, *The Life of P, B. S.* [2 Bd., 1847]; J. A.

Symonds, *Life of S.* [i Serien *English Men of Letters*; 2. Opl. 1887]; E. Dowden, *Life of S.* [2 Bd. 1886, ny Udg. 1896], et grundigt og godt Værk. Se ogsaa G. Brandes, »Naturalismen i England« [»Hovedstrømninger«, 4. Del]). *T. L.*

Shenandoah [šenəndo!ua], Flod i U. S. A., Stat Virginia, opstaar af 2 Kildefloder, North og South Fork, der forene sig ved Fort Royal, og strømmer i nordøstlig Retning, indtil den ved Harpers Ferry udmunder i højre Bred af Potomac River. S. er 200 Km. lang og gennemstrømmer en bred og frugtbar Dal, der mod Sydøst begrænses af Blue Ridge og mod Nordvest af en lavere Kæde S. Mountains. I Borgerkrigen udkæmpedes flere Kampe om S.-Dalen, saaledes 1862 ved Cross Keys og ved Thoroughfare Gap, 1863 ved Newmarket og ved Piedmond, 1864 ved Winchester baade i Juli og September. Først 1865 lykkedes det Unionstropperne at tage Dalen i varig Besiddelse. *H. P. S.*

Shenandoah [šenəndo!ua], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 16 Km. N. f. Pottsville og er Knudepunkt for flere Jærnveje. (1900) 20,321 Indb. S.'s Omegn har over 50 Anthracitminer, der for største Delen drives af det store Philadelphia Reading Co., og fra S. udføres aarlig ca. 5 Mill. Tons Kul. *H. P. S.*

Shenectady se Schenectady.

Shensi, Provins i det nordlige Kina, adskilles mod Øst ved Hoangho fra Shansi, mod Nord ved den kinesiske Mur fra Mongoliet, 195,000 □ Km. med ca. 8 Mill. Indb. Den nordlige Del af Provinsen tilhører den nordkinesiske Løssregion, er overordentlig frugtbar og Kina's Kornkammer. Den sydlige Del af Provinsen er opfyldt af Bjærgkæden Tsinlingshan. Der hersker et udpræget Fastlandsklima. Vinteren er meget streng, Sommeren hed. Befolkningen er ikke særlig tæt. Der dyrkes Hvede, Byg, Bønner, Opium, Rabarber, Tobak o. s. v., derimod kun ringe Mængder af Ris. Kvægavlen er efter kinesiske Forhold betydelig. Der holdes Hornkvæg, Heste, Muldyr og Fjerkræ. De mineralske Skatte ere uhyre. Mod Nord findes overordentlig rige Kullejer; Petroleum, Jærn, Bly, Kvægsølv, Jadeit og Marmor forekomme. Paa Guld er S. rigere end nogen anden Provins i Kina. Alle disse Skatte udnyttes dog saa godt som ikke. Hovedstad er Singan ved Weiho, Rigets Residens under Tang-Dynastiet i 7. Aarh. e. Chr. *M. V.*

Shenstone [še'nsto.un], William, engelsk Digter, (1714—63). Han studerede i Oxford, men tilbragte derefter sit Liv paa Landet og forsøgte at omdanne sin Faders Ejendom til smukke Haver i Tidens Smag med Grotter, Templer o. s. v. Denne Kunstlethed findes der ogsaa Spor af i hans Digtning; men han er dog en af de tidligste naturbeskrivende Digtere. Foruden et Prosaskrift: »Essays on Men, Manners and Things< har han udgivet nogle Digte: »Poems on Several Occasions« [1737], »The Schoolmistress« [1742], en Efterligning af Spenser, og »Pastoral Ballad« [1743]. *T.L.*

Shepard [še'pəd], Charles Upham, amerikansk Geolog, født 1804 i Rhode Island, død 1886 i Charleston (Sydcarolina). S. gjorde sig særlig bekendt ved det store geologiske Museum, i han skaffede Amherst, hvor han var Professor indtil 1877. *J. P. R.*

Shepherdia Nutt. (*Lepargyrea* Raf.), Slægt af Sølvbladfamilien, Buske eller smaa Træer med modsatte, kortstilkede og aflange Blade og smaa Blomster. Tvebo. Hanblomsterne sidde i Klase eller Aks, Hunblomsterne parvis; de ere 4-tallige. Frugten er et falskt Bær. 3 Arter, nordamerikanske. *S. canadensis* Nutt. har rustbrune Grene og paa Undersiden rustbrunt prikkede Blade samt gule Blomster; Bærrene ere gulrøde. *S. argentea* Nutt. har sølvgraa Grene og paa Undersiden sølvgraa Blade samt gule Blomster; Bærrene ere skarlagenrøde. Begge dyrkes i Busketter i Haver. S. formeres ved Aflæggere. *A. M.*

Sheppey [še pi], engelsk Ø i den sydlige Del af Thems-Bugten. Den er skilt fra Fastlandet ved den smalle, flodlignende Havarm Swale og mod Vest af Medway's brede Munding. S. er 91 □Km. og har (1891) 18,600 Indb. Paa det nordvestlige Hjørne ligger Øens betydeligste By Sheerness (s. d.). *M. Kr.*

Shepton Mallet [še'ptənmä'let], By i det sydvestlige England, Somersetshire, med en smuk gammel Kirke, Latinskole, Fremstilling af Krap, Fabrikation af Sirts og Fløjl, Handel med Korn og (1891) 5,500 Indb. *M.Kr.*

Sherardia se Blaastjerne.

Sherborne [šə!bən], By i det sydlige England, Dorsetshire, med Silkespinderier, Handskefabrikker og (1891) 5,000 Indb. Det er en af England's gamle Stæder og var i Oldtid og Middelalder en af de betydeli gere Byer. S. var saaledes Bispesæde 705—1075 og har en interessant gammel Abbedikirke, der afspejler den kirkelige Bygningsstil fra Normannertiden til Henrik VII, foruden en Borgruin, et Slot og en Latinskole, begge opførte i 16. Aarh. *M. Kr.*

Sherbrooke [šə!bruk], By i Dom. of Canada, Provins Quebec, ligger 128 Km. 0. S. 0. f. Montreal ved Magog's Udløb i St. Francis River og ved Udgangspunktet for 5 Banelinier. (1891) 10,110 Indb. S. har Fabrikker for Uld- og Bomuldsvarer, Papir, Støbegods og Maskiner samt Sav- og Kornmøller. Byen er Sæde for en katolsk Biskop. *H. P. S.*

Sherbrooke se Lowe, R.

Sheridan [še'ridən], Philipp Henry, nordamerikansk General, født 6. Marts 1831 i Albany, død 5. Aug. 1888 i Massachusetts. Efter at have gennemgaaet Militærakademiet i Westpoint blev han 1853 Løjtnant i et Dragonregiment i Oregon. Ved Borgerkrigens Udbrud udnævntes han til Oberst, deltog i Felttoget i Kentucky, udmærkede sig ved Murfreesborough og senere som General og Divisionschef i Ohio-Hæren ved Chattanooga og Chickamauga. 1864 blev han Chef for et Rytter korps paa 25,000 Mand, med hvilket han med Dygtighed opererede i Ryggen paa den fjendtlige Hær. 19. Septbr. og 22. s. M. slog han General Early ved Opequan og Fishers Hill, og 19. Oktbr. tilintetgjorde han den fjendtlige Shenandoah-Hær ved Cedar Creek. 2. Febr. 1865 vandt han atter en Sejr over General Early ved Fishersville, forenede sig i Marts med Grant og bidrog ved sin Sejr ved Five-Forks til Indtagelsen af St. Petersborg. Under Forfølgningen

af General Lee tvang han denne til Overgivelse ved Apponiatox-Courthouse. Efter Krigen kom han i Spidsen for forskellige Militærdepartementer og blev 1869 Generalløjtnant. 1883 udnævntes han til højestbefalende for Hæren og blev 1888 General, efter at Kongressen alene for hans Skyld havde genindført denne Grad. (Litt.: *Personal memoirs of Philipp Henry S.* [New York 1888]). *B. P. B.*

Sheridan [še'ridən], Richard Brinsley, engelsk Digter og Statsmand, født i Dublin 30. Septbr. 1751, død i London 7. Juli 1816. Han var Søn af en bekendt Skuespiller og Ordbogsforfatter, der satte ham i den ansete Skole i Harrow. Derefter skulde han have studeret i Oxford; men da hans Fader ikke havde Raad til at holde ham der, tog han Sønnen hjem for selv at fuldende hans Opdragelse. S. fik nu Undervisning i alt, hvad der hørte sig til for en Gentleman, og førte i Bath, hvor Familien dengang boede, et frisk og muntert Ungdomsliv. Her forelskede han sig i den skønne, stærkt ombejlede Sangerinde Miss Linley, hvem han bortførte til Frankrig, hvor han giftede sig med hende. Derefter drog han til London, hvor han til Trods for sine slette økonomiske Kaar førte et stort Hus og gjorde Bekendtskab med mange fremragende Mænd. 1775 blev hans første Lystspil »The Rivals< opført, og endnu samme Aar fulgte den lystige Farce »St. Patrick's Day, or The Scheming Lieutenant« og den komiske Opera »The Duenna«, der blev opført 75 Gange i Træk. Han købte nu sammen med to andre Drury Lane Teateret, og her bleve hans følgende Stykker spillede: »The School for Scandal« [1777], hans bedste Lystspil; »A Trip to Scarborough« [1777]; »The Critic; or, A Tragedy Rehearsed«, hans bedste Farce, til hvilken Ideen er hentet fra Buckingham's »The Rehearsal«, samt Tragedien »Pizarro« [1799]. 1780 blev S. Medlem af Parlamentet og kom til at spille en ikke ringe Rolle som politisk Taler. Hans berømteste Tale er den saakaldte »Begum speech« i Processen mod Warren Hastings, om de af denne mod Fyrstinderne (*begums*) af Audh begaaede Uretfærdigheder. Som Lystspildigter hører S. til de betydeligste; han benytter vel til Dels ældre Skuespil, men han fornyer dem ganske ved sit spillende Vid og sin rammende Satire. Hans »Bagtalelsens Skole« har siden 1784, da det første Gang blev opført paa det kgl. Teater i Kbhvn., hørt til dettes staaende Repertoire, ligeledes paa Chra. Teater fra 1831. S.'s dramatiske Værker ere udgivne af Th. Moore i 2 Bd., 1822, af H. Morley 1890. Hans Taler ere udgivne 1816 i 5 Bd., 1842 i 3 Bd. (Litt.: Watkin, *Life of R. B. S.* [2 Bd., 1817]; Mrs. Oliphant, *P. B. S. [I* Serien *English Men of Letters*]; Rae, *Memoir of R. B. S.* [2 Bd., 1895]). *T. L.*

Sheriff [se'rif], sammentrukket af *shire,* paa Oldengelsk *scire,* udledet af *skeren* (skære) og *gerefa* (Greve), eller, som han i Middelalderens Latin kaldtes, *vice-comes*, var allerede fra den angelsachsiske Tid Grevskabets eller Shirets Førstemand og Styrer og nyder endnu under sin Embedsførelse i sin Kreds Gang og Sæde fremfor Kongerigets Peers (s. d.). Indtil Edvard II's Dage valgtes han af Grevskabets Grundbesiddere, men — og dette er overhovedet en af de faa Forandringer, der under Tidernes Veksel er foregaaet med denne Stilling — nu om Stunder sammentræder i hvert Aars November Maaned en Kommission bestaaende af 2 Ministre og de øverste Dommere under Lordkanslerens Forsæde og bringer Kabinettet 3 Personer, i Reglen henhørende til de større Grundbesiddere, i Forslag, af hvilke da i Reglen den førstanførte indstilles til Kronens Stadfæstelse. Denne foregaar i et Møde af *the privy council* (s. d.) ved en ejendommelig Ceremoni, idet Suverænen med en Pren sætter en Prik ved dens Navn (*prickingthe sheriffs*), som beskikkes blandt de paa et Pergamentsdokument opførte. Den officielle Bestalling udfærdiges gennem 2 Patenter, af hvilke det ene overdrager ham Grevskabets Beskærmelse, det andet paalægger Beboerne at lystre og understøtte ham i hans Embede. Vægrer nogen sig uden gyldig Grund ved at overtage Embedet, ifalder han svære Pengebøder, ligesom Forseelse og Forsømmelser paadrage paagældende et meget alvorligt Ansvar. Et Aars Funktion fritager for Genvalg i de næstfølgende 3 Aar.

S. øver Kontrol over alle Grevskabets Fængsler og kan lade enhver Forbryder paagribe. Han sammenkalder Juryen (s. d.), naar Retssessionerne begynde, og modtager og ledsager Dommerne paa deres Rundrejser i hans Grevskab. Ved Parlamentsvalgene forestaar han Valgene, og fører ligeledes Forsædet ved *the county courts* (s. d.) og kan selv som Enedommer afgøre visse Smaasager. Under urolige Tidsforhold er det hans Pligt at sørge for Orden og Sikkerhed og hans Ret i den Anledning at kalde alle Mandspersoner over 15 Aar til Vaaben.

At være S. er alt i alt en Ærespost, men rigtignok en ofte temmelig besværlig og utaknemmelig. Lønningen, bestaaende i visse Sportler, strækker knap til til dermed at vederlægge den under ham og til hans Medhjælp fungerende *deputysheriff* (Undersheriff), almindeligvis en Sagfører af *sollicitor*-Klassen (s. d.), der ligesom de endnu lavere stillede *bailiffs* (s. d.) og Fangevogtere og Sluttere beskikkes af ham for hans Funktionstid, men i Reglen bekræftes deres Virksomhed af hans Eftermand.

Indtil for faa Aar siden var Sheriffdømmet i Grevskabet Westmoreland arveligt, og Staden London vælger aarlig S. dels for selve Byen, dels for Grevskabet Middlesex. *C. V. N.*

Sherman [šə!mən], 1) By i U. S. A., Stat Texas, ligger 117 Km. N. f. Dallas i Red River Dalen, men et Stykke fra Flodens Sydbred. (1900) 10,243 Indb. S. er Baneknudepunkt og Centrum for en Egn med stor Bomulds- og Kornavl. Byen har Kornmøller, *Bomolie*presserier og Isværker og driver Handel med Bomuld, Korn, Uld, Huder og Kvæg samt Agerbrugsredskaber. 2) Jærnbanestation og Landsby i U. S. A., Stat Wyoming, ligger 2,513 M. o. H. og er det højeste Punkt paa Union-Pacific-Banen. (1900) 1,239 Indb. *H. P. S.*

Sherman [šə!mən], John, nordamerikansk Statsmand, født 10. Maj 1825 i Ohio, død 22. Oktbr. 1900. Han blev 1844 Sagfører og valgtes 1855 til Unionens Repræsentanthus, hvor han snart tog vigtig Del i Forhandlingerne; sluttede

sig 1856 til Republikanerne og blev 1859 Finansudvalgets Formand. 1861 blev han Senator og virkede baade under og efter Borgerkrigen for at holde Finans- og Pengevæsenet i god Stand; var 1877—81 Skatkammersekretær og indtog derefter paa ny sit Sæde i Senatet (var dets Formand Decbr. 1885—Febr. 1887). Han gennemførte Aug. 1890 den saakaldte S.-Bill, hvorefter der ikke længer skulde udmøntes en vis Mængde Sølvmønt, men kun stadig indkøbes Sølv til Skatkammeret som Valuta for Statsbanknoter. Der samledes saaledes en umaadelig Beholdning af Sølv, medens Prisen paa Sølv alligevel stadig sank, og Guldet derimod gik ud af Landet. Da Staten derved led store Tab, blev Loven ophævet Oktbr. 1893 efter stærk Modstand fra Tilhængerne af Sølvet. Marts 1897 blev S. Statssekretær (Udenrigsminister) under Mac Kinley, men som Modstander af Krigen mod Spanien tog han sin Afsked Apr. 1898 *E. E.*

Sherman [šə'mən], William Tecumseh, amerikansk General, foreg.'s Broder, født 8. Febr. 1820 i Lancaster, død 14. Febr. 1891 i New York. Efter at have gennemgaaet Militærakademiet i Westpoint blev han 1840 Artillerioffícer og deltog i Krigene i Florida og Mejico. Efter at have været ude af aktiv Tjeneste i Aarene 1856—60 var han i kort Tid Forstander for Militærakademiet i Louisiana. Ved Borgerkrigens Udbrud 1861 udnævntes han til Oberst og Regimentschef, udmærkede sig ved Bull-Run og forfremmedes til Generalmajor, men maatte derefter en Tid trække sig tilbage paa Grund af Sygdom. 1862 traadte han igen i aktiv Tjeneste som Divisionschef under Grant og udmærkede sig ved Shiloh. 1863 deltog han i Indtagelsen af Viksburg, bidrog væsentlig til Sejren ved Chattanooga og ophævede Belejringen af Knoxville. I Febr. 1864 foretog han det store Strejftog til Meridian igennem Mississippi, ødelæggende Jærnbanerne, og i Marts gik han med 90,000 Mand mod Johnston, som han besejrede i flere Kampe og trængte tilbage til Atlanta, der faldt i hans Hænder, efter at han gentagne Gange havde slaaet General Hood. I Novbr. s. A. begyndte han sit Tog gennem Georgien og indtog 22. Decbr. Savannah. Efter at have vundet afgørende Sejre ved Averysboro og Beton ville forenede han sig i Marts 1865 med Schofield og Terry, erobrede Raleigh og tvang General Johnston til Overgivelse med 28,000 Mand. Efter Krigen gjorde han sig fortjent ved Nedkæmpen af Indianerurolighed er og forfremmedes 1866 til Generalløjtnant. 1870—71 opholdt han sig under den fransk-tyske Krig i det tyske Hovedkvarter. 1872 udnævntes han til højestbefalende for Hæren, hvilken Stilling han beklædte, indtil han 1883 trak sig tilbage.

S. har udgivet »Memoirs of General S.« [New York 1875]. Efter hans Død udkom »Sherman-Letters. Correspondence between General and Senator S. from 1837 to 1891« [Lond. 1895]. (Litt.: Bowman og Irwin, *S., and his campaigns* [New York 1865]). *B. P. B.*

Sherman-Bill se Sherman, J.

Sherry [še'ri] se Spanske Vine.

Sherry Cobbler [še'rikå'blə] er en Drik, der fremstilles af knust Is, lidt hvidt Sukker, Appelsinskiver, Smaastykker af Ananas og Sherry.

Sherwood [šə'wud], Percy, engelsk tysk Musiker, er født i England 23. Maj 1866, men uddannet i Dresden, i hvilken By han forblev og nu (1904) virker som Lærer ved Konservatoriet. S. vandt »Mendelssohn-Prisen« (1889) og har skrevet en Række Instrumentalværker (Symfonier, Ouverture, Klaverkoncert, Cellosonate eta). *W. B.*

Sherwood Forest [šə'wudfå'rest] (Sherwood-Skoven) strakte sig tidligere over store Dele af det sydlige og indre England. Den tilhørte Kronen, og til den henlægges den folkelige Beretning om Røverhøvdingen Robin Hood (s. d.) og hans Fællers Bedrifter. Af S. F. er nu kun spredte Rester tilbage, mest i den bakkede vestlige Del af Worcestershire. *M. Kr.*

Sheshonk se Scheschonk.

Shetlands-Øerne [še'tländz-], Sagaernes Hjaltland og Hetland, engelsk Øgruppe paa Overgangen mellem Nordsøen og Atlanterhavet, 80 Km. N. 0. f. Orkn-Øerne, hvilende paa samme undersøiske Landryg som disse og lignende dem i alle geografiske og historiske Forhold. Med Undtagelse af den langt mod Syd, halvvejs ved Orkn-Øerne liggende 0 Fair og den fjernt mod Vest ensomt liggende Foula (s. d.) danner S. en tæt samlet Gruppe bestaaende af en langstrakt Hovedø, Mainland, nogle mindre Øer og en Sværm af Klipper, mellem 60 og 61^0 n. Br. Der er i alt 117 Øer, tilsammen 1,428 □ Km.; men kun de 29 ere beboede og havde 1891 28,711 Indb. De største Øer ere det 84 Km. lange Mainland (938 □ Km. med 19,741 Indb.) og de 3 nordligere liggende Øer Yell (212 □ Km. med 2,501 Indb.), Fetlar (43 □ Km. med 363 Indb.) og Unst (126 □ Km. med 2,228 Indb.). Øerne ere opbyggede af metamorfiske Dannelser (krystallinske Skifere) og gamle Sandstene, der danne Overfladen paa Øerne Foula og Bressa og paa en Del af det østlige Mainland. Kobber forefindes og har været brudt, og ved Fladebister paa Mainland er der et Kalkværk. Kysterne, der ere stærkt indskaarne, ere stejle, indtil 100 M. høje, og udsatte for en heftig Brænding, der har givet Anledning til Dannelsen af Huler og Strandklipper. Gennem de snævre Sunde, som adskille Øerne, gaar der rivende Strømme. Overfladen er bakket, og den største Højde, Rona paa det nordlige Mainland, er 450 M. Klimaet er stormfuldt og raat, Sommeren kort og kølig, men Vinteren uden streng Frost. Aarsvarmen er $7,2^0$, og Jan., Febr. og Marts have 4^0 i Gennemsnitstemperatur, medens Juli, Aug. og Septbr. have 12^0. Regnmængden er mindre end paa Færøerne, da S. ere lavere; men Taage er meget hyppig. For Trævæksten er Vejrliget ugunstigt, og Træer ere et endnu sjældnere Syn end paa Orkn-Øerne. Højfladerne dækkes af Lyng og sparsom Græsvækst og ere oversaaede af Klippestykker. Mere venlige ere Daldragene med deres Smaasøer, Tørvemoser og gode Græsgange. Af Arealet ere kun de 5 p. Ct. dyrkede. Havre er den vigtigste Kornsort og derefter Byg; men Kornet modnes ofte saa sent, at Høsten falder i Slutningen af Oktober eller Begyndelsen af November. Der maa indføres Korn; men Kartofler dyrkes i vid Udstrækning, og desuden avles der Kaal og Turnips. Kvægholdet er betydeligt, navnlig Faareavlen er af Vigtighed. 1890 holdtes der 98,000 Faar,

19,000 Stkr. Hornkvæg, der tilhøre en lille, langhaaret Kødrace, samt 4,800 Heste og 3,500 Svin. De smaa, lodne Ponnier, der tidligere strejfede rundt i halvvilde Flokke, begynde paa Grund af den stærke Udførsel til engelske Kulminer at blive sjældne. Øernes voksne Mænd ere alle Fiskere; thi Jorden ejes af engelske Godsejere, *lairds*, som bortforpagte den for et Aar ad Gangen, og da Lodderne ere smaa og Afgiften høj, maa Landbruget for største Delen overlades til Kvinderne, og Mændene drive Fiskeri. Baadene udrustes af Godsejerne, og Fangsten (Torsk og Sild) afhændes til dem efter en forud bestemt **Pris.** Torsken beredes til Klipfisk eller sendes fersk til London. Fuglefangst drives navnlig paa de 400 M. høje Kyster paa den lille 0 Foula. Industrien indskrænker sig til Forfærdigelsen af uldne og linnede Vævninger til Brug paa Øerne og strikkede Uldvarer til Udførsel. De vigtigste Havne- og Handelspladser ere Byen Lerwick (4,000 Indb.) paa Østsiden af Mainland og Scalloway (600 Indb.) paa Øens Vestside lige over for Lerwick. De have regelmæssige Dampskibsforbindelser med Moderlandet og søges af fremmede Hval- og Sildefangere.

I deres Historie ere S. knyttede til Norge og Danmark indtil 1469, da Christian I pantsatte dem til Skotland. S. omtales ikke af Romerne; men Øerne synes paa deres Tid at have været beboede af Picter, hvem Kristendommen sidst i 6. Aarh. forkyndtes af irske Munke. I 8. Aarh. hjemsøgtes Øerne af nordiske Vikinger, som sidst i 9. Aarh. toge fast Bopæl paa Øerne. Harald Haarfager lagde S. under Norge, og Indbyggerne stode i stadig Handelsforbindelse med Bergen. Skønt det fra dansk Side ved Pantsætningen af Øerne var en Betingelse, at der ingen Forandringer maatte foretages i de gamle Love og Institutioner, toge de skotske Jarler dog intet Hensyn dertil. For at berige sig forhøjede de ved Magtsprog Skatterne, der kom til at tynge saa haardt, at Beboerne foretrak at opgive deres Odelsret og blive Fæstere, *tenants*. Voldsherredømmet florerede navnlig under Jakob V's uægte Søn Robert Stuart; de gamle Former for Øernes Styrelse afskaffedes, og de fri Bondesamfund forandredes til et skotsk Feudalsamfund. Under Robert's Søn, »den onde« Patrick Jarl, forsvandt S.'s gamle Lovbog, og Undertrykkelsen naaede et saadant Højdepunkt, at Regeringen endelig maatte lytte til Befolkningens Klager. Patrick blev fængslet og halshugget i Edinburgh (1615), og hans faste Jarleborg ved Scalloway fik Lov til at forfalde; Kronen annekterede Lensgodset; men Øerne bleve atter givne i Forlening, og de for Befolkningen trykkende Forhold have først bedret sig i de seneste Aartier (Fæsteloven af 1886). Forvanskningen af det gamle nordiske Sprog, der af Beboerne kaldes *Norse* eller *Norn*, paabegyndtes i 17. Aarh. og tog Fart i 18. Nu tales det af ingen; men Rester af det findes i enkelte Ord, som bruges i Dagligtale, i Ramser og Stednavne, der hyppig ende paa *holm*, *dale*, *sta* (o: Sted) og *ster* (o: Sæter). Gammelnordiske Skikke ere delvis bevarede i Dragt og Husindretning (Højsædet) og ved Gilderne. Ifølge Chr. Pløyen, der 1839 besøgte Øerne, røbede Befolkningen i Conningsburgh paa Mainland ved sin Ansigtsform, lyse Haar, blaa Øjne og krumme Næser sin nordiske Afstamning. Øerne ere særdeles rige paa forhistoriske Mindesmærker som Gravhøje, Stensætninger og Forsvars- eller Vagttaarne (de saakaldte *broughs* eller »Pictertaarne«). De fleste af de gamle Taarne, om hvis Alder og Oprindelse man for øvrigt er i Tvivl, ere nu nedbrudte, idet Beboerne have taget Stenene til deres Huse. Takket været Digteren Walter Scott er Taarnet paa den lille 0 Mousa ved Østsiden af Mainland blevet skaanet og udbedret. Rimeligvis er det det, der omtales i Egil Skallagrimson's Saga som Mosøborg. Endnu ses det gamle Tingsted, Tingwall, paa en Holm i en lille Sø og forbundet med Bredden ved en Række Stene. (Litt.: Pløyen, »Erindringer fra en Rejse til Shetland, Ørkenøerne og Skotland« [Khbvn. 1840]; Worsaae, »Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland« [Kbhvn. 1851]; J. Jakobsen, »Det norrøne sprog på Shetland« [Kbhvn. 1897]; Hibbert, *Description of the Shetland isles* [1862]; Reid, *Art Rambles in Shetland* [1869]; Cowie, *Shetland* [Edinburgh 1880]; Tudor, *The Orkneys and Shetland, geology, floraetc.* [Lond. 1883]; Russel, *Three years in Shetland* [Lond. 1887]; Rampini, *Shetland and the Shetlanders* [1884]). *M. Kr.*

Shetland, Syd- se Syd-Shetland.

Shields, North [nå!ᵊþši!ldz], By i det nordøstlige England, Northumberlandshire, ved venstre Bred af Tyne-Mundingen, 12 Km. 0. f. Newcastle og lige over for South S. (se nedenf.). Det er en vigtig Udførselshavn, særlig for Kul, og (1895) Hjemsted for 276 søgaaende Skibe med 94,000 Tons og 329 Fiskerbaade Byen har sammen med Tynemouth (s. d.) over 50,000 Indb *M. Kr.*

Shields, South [sa'uþši!ldz], By og Shire i det nordøstlige England, ved højre Bred af Tyne, tæt ved dens Udmunding i Nordsøen, siden 13. Aarh. en vigtig Havnestad og siden 15. Aarh. tillige en betydelig Industriby. Havnen er Hjemsted for (1895) 126 søgaaende Skibe med 46,000 Tons, og den aarlige Omsætning (Ud- og Indførsel) for South S. og det lige overfor liggende North S. (se ovenf.) er ca. 55 Mill. Kr. Byen, der 1901 havde 97,292 Indb., har betydelig Udførsel af Kul fra Durhamshire, Skibsværfter, Kedel-, Anker- og Kædesmedjer, Tilvirkning af Tovværk og Sejldug, men ogsaa Glashytter og Fabrikation af Kemikalier og Lervarer. *M. Kr.*

Shifnal [ši'fnäl], Kommune og Bjærgværksdistrikt i det mellemste England, Shropshire, med en smuk Kirke, Kulgruber, Jærnværker og (1891) 6,516 Indb. *M. Kr.*

Shiisme, den ene af de to Hovedsekter, hvori den muhamedanske Verden er delt (se Sunnisme). S. opstod i Islam's 1. Aarh. som en politisk Sekt, shîat-Alî, Ali's Tilhængere i Kampen mod de andre Prætendenter til Kalifværdigheden. Partiet knyttedes fastere sammen ved Ali's og hans to Sønners Hassan's og Hussein's Mord. For de legitimistisk sindede Persere maatte Ali som Profeten Muhamed's Svigersøn staa som den rette Kalif og Abu Bekr, Omar og Othman som Usurpatorer. S. vandt derfor særlig Indgang i Persien og knyttedes til den persiske Nationalbevidsthed ved en Tradition om, at Ali's Søn Hussein havde

ægtet en Datter af den sidste Sassanidekonge Jezdegerd III. Meget tidlig fik religiøse Særmeninger Indpas i S., og disse ere væsentlig af gammelpersisk og indisk Oprindelse. Ali æredes næsten i højere Grad end Muhamed og blev til en Slags Inkarnation af det guddommelige Væsen; han og hans aandelige Efterfølgere, Imam'erne, til hvem den samme Guddomsaand havde forplantet sig, bleve ufejlbare Ledere. Det blev efterhaanden en almindelig Tro, at den sidste Imam, den saakaldte Mahdi, paa en hemmelighedsfuld Maade var bleven rykket bort fra Jordelivet og holdtes skjult i Bjærget Ridhva til den yderste Dag. De specifikt shiitiske Teorier støttedes ved en Mængde opdigtede Traditioner, og den Sammensmeltning mellem Islam og fremmede Troslærdomme, som gik for sig i S., lettedes ved Teorier om en allegorisk Fortolkning af Koranen. Blandt de mange shiitiske Sekter i Middelalderen vare de vigtigste »de 7 Imam'ers Lære« eller Ismailismen (s. d.), som i flere Aarhundreder spillede en meget betydelig Rolle i Persien og Forasien, og »de 12 Imam'ers Lære«. Denne sidste blev Persien's Statsreligion, da Sefiden Ismail ca. 1500 e. Chr. atter samlede det persiske Rige til en Enhed. I Modstrid med Islam's Aand har der uddannet sig et fast Hierarki inden for S. Shiitterne have deres egne Valfartssteder i Nedjef, hvor Ali er begravet, Kerbela, hvor Hussein ligger begravet, og Meshhed, hvor en Gravmoské er bygget for den forsvundne Mahdi. De have tillige deres egne Fester; ved den største af disse, Moharremsfesten, opføres der over hele Riget Passionsskuespil, hvor Hassan's og Hussein's Lidelseshistorie fremstilles under umaadelig Deltagelse. (Litt.: Arthur Christensen, »Schiismen«, [»Nord. Tidsskr.«, 1903] S. 655 ff.). *A. C.*

Shiitter se Shiisme.

Shikarpur, Hovedstad i Distriktet af samme Navn, Provins Sindh, Præsidentskabet Bombay, ved Jærnbane forbunden med Kandahar. (1891) 42,000 Indb. Bekendt Fabrikationssted af Tæpper og grove Bomuldstøjer.

Shikoku, en af de japanske Øer, se Japan.

Shildon [si!ldn], By i det nordlige England, Durhamshire, 5 Km. S. 0. f. Bishop Auckland, med Kulgruber og Stenbrud. Sammen med det nærliggende East Thickley har S. (1891) 9,587 Indb. *M. Kr.*

Shilling [ši'liŋ] (forkortet *s. og sh.*), Underenhed af Sterlingvalutaen, tygg Pund Sterling = 12 Pence = 90,8 Øre. Møntes af 5,6552 Gr. $^{37}/_{40}$ fint Sølv (før 1816 var Raavægten 6,02 Gr.). *N. J. B.*

Shillong Peak [ši'lâŋpi!k] se Khasia-Bjærgene.

Shimabara, By i Japan, paa Vestkysten af Øen Kiushiu, ved S.-Bugten, ligger ved Foden af Vulkanen Onsenga Take paa en Halvø, der er forbunden med Hovedmassen af Øen ved en smal Tange. (18,000 Indb.). Byen er bekendt fra Kristenforfølgelsen i 17. Aarh. *M. V.*

Shimonosēki (Simonoseki, Akamagaseki), Havnestad i Japan, ligger ved S.-Strædet ikke langt fra Vestspidsen af Øen Hondo, har en fortrinlig Havn og er Endepunkt for Jærnbanen, der fra Tokio fører mod Vest gennem Hondo. Byen har (1892) 33,592 Indb. Der udføres Kul. **Her** sluttedes Freden mellem Kina og Japan 1895. I Krigen mellem Rusland og Japan, 1904, var S. det vigtigste Udskibningssted for japanesiske Soldater. *M. V.*

Shin, Loch [lå'kši'n], en af de betydeligste Søer i det nordlige Skotland, Sutherlandshire, er 27 Km. lang, men kun tyg—2 Km. bred. Den udfylder Midtpartiet af den fra Dornoch Firth (ved Nordsøen) udgaaende dybe Sænkning, der gennemskærer Landet fra Sydøst til Nordvest. Loch S. har gennem Floden S. Afløb til Oykell, der udmunder i Dornoch Firth. *M. Kr.*

Shingava, en af Tokio's sydlige Forstæder.

Shinnin, i Japan Betegnelse for de højeste Embedsmænd, modsat Shokunin, højere Embedsmænd, Sonin, lavere Embedsmænd, Hannin, Bestillingsmænd. *M. V.*

Shipley [ši'pli], By i det nordlige England, den vestlige Del af Yorkshire, ved Aire og Foreningspunktet for Leeds-Liverpool-Kanalen og Bradford-Kanalen, har Fabrikation af Uldvarer og Papir, Stenbrud og (1891) 23,387 Indb. *M. Kr.*

Shipload [si'plåd], Kulvægt i England, = 424 eng. Tons = 430,8416 metrisk Ton. *N. J. B.*

Shippenburg [ši'penbə.g], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 62 Km. V. S. V. f. Harrisburg og ved Baner til Harrisburg og Chambersburg. (1900) 3,228 Indb. S. har Jærnindustri og udfører Korn og Jærn. *H. P. S.*

Shir Ali se Schir Ali.

Shire [šia'iə] se County og Sheriff.

Shire [ša'iə], Flod i Sydafrika, Biflod til Sambesi, danner Afløbet fra den store Njassa-Sø, gennemstrømmer den lille, sumpede Malombe-Sø, er i øvrigt dyb og rask flydende og udmunder efter et ca. 600 Km. langt Løb med overvejende sydlig Retning i Sambesi. Paa Grund af talrige Strømhvirvler (Murchison-Katarakterne) er den kun sejlbar i sit nedre Løb. *C. A.*

Shirley [šə!li], James, engelsk dramatisk Forfatter, født i London 13. Septbr. 1596, død smst. 29. Oktbr. 1666. Han studerede først i Oxford, derefter i Cambridge, havde i nogle Aar et Præsteembede, men gik over til Katolicismen og blev Lærer ved St. Alban's Latinskole. To Aar senere, 1625, fik han sit første Skuespil: »Love Tricks« opført i London. Det gjorde Lykke, og han opgav da sin Stilling og rejste til London, hvor han blev en meget produktiv Skuespilforfatter. Han har i alt skrevet 33 Skuespil, af hvilke de vigtigste ere: »The Maid's Revenge« [1626], »The Brothers« [1626], »The Witty Fair One« [1628], »The Wedding« [1629], »The Traitor« [1631], hans betydeligste Tragedie; »Love's Cruelty« [1631], »The Changes, or Love in a Maze« [1632], »Hyde Park« [1632], »The Contention of Honour and Riches« [1633], »The Triumph of Peace«, et Maskespil [1633], »The Lady of Pleasure«, hans betydeligste Komedie [1635], »The Constant Maid« [1640], »St. Patrick for Ireland« [1640], »The Cardinal« [1642]. Efter Teatrenes Lukning, der fandt Sted 1642, skrev han endnu nogle mindre betydelige Skuespil, men gav sig for øvrigt igen til at være Lærer. S. er den sidste af de store dramatiske Digtere fra 17. Aarh.'s første Halvdel, og hans Skuespil genspejle Livet i de højere Kredse, hvor han havde sin Omgang. Han er ikke nogen stor Aand, men

en dygtig Karakterskildrer. Hans samlede Værker ere udgivne af Gifford og Dyce [6 Bd., Lond. 1833]. Et Udvalg udgav E. Gosse i »The Mermaid Series« [1888]. (Litt.: C. Kalisch, »Shakespeares yngre samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn. 1890]). *T. L.*

Shirley and Freemantle [šə! liənfri! mäntl], Forstæder til Southampton, med tilsammen (1891) 16,000 Indb. *M. Kr.*

Shirongōler, mongolsk Stamme i Hoangho-Dalen i Nordkina. Mændene bære kinesisk Dragt, og Sproget er stærkt blandet med kinesiske Ord. *M. V.*

Shirting [šə!tiŋ] er et temmelig tæt vævet Bomuldsstof, som kommer i Handelen i halv- eller helbleget Tilstand, farvet eller trykket, i en Mængde forskellige Kvaliteter, ofte stærkt appreteret og glittet paa den ene Side. Det bruges hovedsagelig til For, men finder i øvrigt en meget forskelligartet Anvendelse. *K. M.*

Shisdra, Zizdra, By i Mellemrusland, Guvernement Kaluga, ligger 130 Km. S. V. f. Kaluga ved Oka's Biflod Shisdra og ved Banelinien Bijansk—Kaluga. (1897) 5,996 Indb. S. har Domkirke og Progymnasium og lever væsentligst af Landbrug ved Siden af lidt Industri og Handel. I Nærheden af S. brydes en Del Jærnmalm samt Stenkul og ildfast Ler. *H. P. S.*

Shitomir, Zitomir, polsk Zytomierz, By i det vestlige Rusland, Hovedstad i Guvernementet Volhynien, ligger 136 Km. V. S. V. f. Kijev ved Dnjepr's Biflod Teterev. (1897) 65,452 Indb., hvoraf 1/3 ere Jøder. S. er beliggende i Overgangsregionen mellem Skovland og Steppe og driver en særdeles vigtig Handel med Korn. Desuden har Byen Tilvirkning af Læder, Hatte, Klæde og Sukker. Her findes 10 ortodokse og et Par romersk-katolske Kirker, Synagoge, Gymnasium, jødisk Lærerinstitut samt et Par Trykkerier, hvorfra udgaar en væsentlig Del af de hebraiske Bøger, der udkomme i Rusland. S. er Sæde for en ortodoks Ærkebiskop og en katolsk Biskop samt Generalkommandoen for 11. Armékorps. S., der i Middelalderen var en af Litauernes betydeligste Byer, blev senere Hovedstad i det polske Vojvodskab Kijev og kom 1778 under Rusland. 1804 blev den Guvernementshovedstad. *H. P. S.*

Shiznoka, Hovedstad i den japanske Provins Suruga, 7 Km. fra Øen Hondo's Sydøstkyst, med (1892) 36,343 Indb., der forfærdige lakerede Varer, Rotangfletværk o. a. S. var den sidste Shoguns Residens. *M. V.*

Shock [šå'k] betegner i Lægevidenskaben den Tilstand, hvori en Person befinder sig, naar der er overgaaet ham en eller anden stor Læsion (S. er jo et engelsk Ord, der betegner »Stød«, og først overført bruges om Tilstanden ifølge Stød). S. optræder saaledes efter Nedstyrtninger, efter Overkørsel, Maskinlæsion, Krigslæsioner, store Operationer, og viser sig først og fremmest som en legemlig og aandelig dyb Nedstemning af Livsfunktionerne — Kølighed, Bleghed, svag Puls, Bevidstløshed eller Bevidsthedssvaghed. En anden Form eller rettere vistnok et senere Stadium er det, hvor Personen kaster sig hid og did i Uro og Angest, men hvor for øvrigt Bleghed og svag Puls tillige ere til Stede. Undertiden taler man om langsomt, snigende S., der optræder en Del bag efter den fremkaldende Aarsag. Her er dog vist en Sammenblanding af S. og andre Former af Hjertesvækkelse. Sjæleligt S. kalder man en lignende Nedstemning fremkaldt alene ved Indvirkning paa Bevidsthedscentrerne, hvorved alvorlige Tilstande kunne indtræde. Død af Skræk, hvilket jo er et yderst sjælden Fænomen, skyldes vist oftere ganske andre Momenter (opstemt Hjertevirksomhed og derved fremkaldt Karbristning paa farlige Steder), men kan forekomme som S. (Sammensynken og Død ved Begyndelsen til Operation; en Hests Død ved Forbifarten af et Jærnbanetog o. l.). S. viser sig farligst hos svage eller gamle Personer og hos spæde Børn; hos kraftigere Personer forøges Faren, hvis S. er kompliceret med Blødninger, Bedøvelse ved kunstige Midler. Man skal derfor være varsom med at foretage Operation paa Personer, der ere under S. Eventuelle Blødninger maa bringes til Ophør, Smerter maa undgaas, da de forøge S. Personer, der ere under S., kunne ofte rette sig ved passende Pleje, hvortil hører Ro, Opvarmning, oplivende Drikke, Indsprøjtning under Huden af stimulerende Midler etc. Som Medikamenter har man anvendt de forskelligste, ja ganske modsatte Stoffer ere tilraadede efter de forskellige Teorier om Naturen af S. Helst skal man vist undgaa Medikamenter. Som Forklaring paa denne Tilstand har man dels opstillet Indvirkning paa Karsystemet, dels paa Nervesystemet, og af dette synes atter Indvoldsnerverne at spille den væsentligste Rolle. Man har her sammenlignet S. med Hjertestilstanden hos Frøer ved Bankning paa Maven og med Respirationsstandsningen hos Personer efter Stød i Hjertekulen. Andre have forklaret S. som en Refleks gennem Rygmarven, atter andre som en Udmattelse af denne; ogsaa som en Hjernelammelse have nogle forklaret S. Da man til Dato kun vanskelig kan eftergøre S. eksperimentelt, og da man ikke har noget anatomisk Grundlag for S., maa man lade det staa som et hidtil ikke nærmere forklaret Forhold. Vanskeligheden forøges ved, at S. saa ofte er forbundet med andre Momenter, Blødning, Gifts Indvirkning (Kloroform, Alkohol, foregaaende Sygdom). *E. A. T.*

Shoddy [šå'di] se Uld.

Shoebury ness [šu!bərine's], fremspringende Punkt paa Nordkysten af Thems-Mundingen og et Skæringspunkt for to Kystretninger. Her findes i et Fort og Skydebaner fra Artilleriet. *M.Kr.*

Shogun, i Japan (1185—1868) Titel for den arvelige Overanfører for Hæren, hvilken efterhaanden tilrev sig hele den verdslige Magt, saa at Kejseren (Mikadoen) kun beholdt den nominelle Overhøjhed og nærmest var reduceret til Shintoismens gejstlige Overhoved. Deraf opstod i Europa den Misforstaaelse, at Japan havde 2 Kejsere, en verdslig og en gejstlig. Se i øvrigt Japan S. 823. *M. V.*

Shogunāt, Værdigheden som Shogun.

Shokunin, i Japan Betegnelse for den højere Embedsstand, se Shinnin.

Sholapur, By i det vestlige Forindien, Præsidentskabet Bombay, ligger 0. f. Ghats-Bjærgene ved Grænsen af Haidarabad og har (1892) 61,915 Indb. I Byen findes et lille Fort, evangelisk og

romersk-katolsk Kirke. Der drives Bomulds- og Silkevæveri. *M. V.*

Shop [šå'p] (eng.), Butik.

Shorea Roxb., Slægt af *Dipter ocarpaceae,* store Træer med læderagtige og blanke Blade og smaa Blomster i ensidige Aks samt vingede Frugter. 87 Arter, i Indien. *S. robusta* Gaertn. f. (Sal) danner store Skove af forholdsvis ren Sammensætning i Himalaja og det nordlige Forindien fra Koromandel-Kysten til Satpura-Bjærgene. Dets Ved er fast og varigt og anvendes i stor Maalestok som Gavntræ; det giver ogsaa Harpiks. Andre Arters Ved benyttes ligeledes, f. Eks. af *S. obtusa* Wah. (Thitya). 5. *selanica* Bl. (Java, Sumatra) giver store Mængder Harpiks. ***A. M.***

Shorncliffe [šå!enklif], Højdedrag i det sydøstlige England, Kentshire, mellem Folkstone og Hythe og tæt ved Vejen til Dover. I Nærheden af S. findes den militære Lejrplads S. Camp. *M. Kr.*

Shoshoner, Indianerstamme i de vestlige U. S. A., hører til den store uto-atztekiske Folkestamme og deles i de vestlige S. eller Wihinasht, der boede omkring Snake River i det sydlige Oregon, og de østlige S. eller Slangeindianerne (»Snakes«) i New Mejico, Colorado, Idaho og Montana. Medens de første vare Fiskere og snilde Jægere, levede de sidste et tarveligere Samlerliv af Rødder og Smaavildt. Alle vare de oprindelig af et fredeligt Naturel, men deres Fortrængelse skete dog ikke uden Kampe med Kolonisterne. Nutildags lever der ca. 5,000 S. i Utah og Nevada. *ff. P. S.*

Showfull [šo!ufull], anden Benævnelse for Hansom (s. d.).

Shrapnell [šrä'pnel], anden Benævnelse for Granatkardæsk (s. d.).

Shreveport [sri! vpo.et], By i U. S. A., Stat Louisiana, ligger 444 Km. N. V. f. New Orleans ved Grænsen til Texas og ved Red River, der hertil er sejlbar. (1900) 16,013 Indb., der for største Delen ere Farvede. S. har Tilvirkning af Is og Bomolie og driver betydelig Handel med Kvæg, Huder, Talg og i Særdeleshed Bomuld. ***H. P. S.***

Shrewsbury [šru!zbəri], By i det mellemste og vestlige England og Hovedstad i Shropshire. S. er yderst uregelmæssig bygget, rig paa gamle Kirker og Bindingsværkshuse og anlagt paa en Landtunge, der omslynges af Floden Severn, hvorover der fører 2 Broer. Stadens middelalderlige Præg forhøjes yderligere ved dens Ruiner: et romersk Amfiteater tæt ud mod Severn og omgivet af et Lystanlæg, den gamle Bymur, et normannisk Slot og 3 Klostre. Til de mere fremtrædende Bygninger høre den gamle, nylig istandsatte Abbedikirke, den ny katolske Katedral og det anselige Raadhus. S. har et Oldsagsmuseum, en Latinskole, en Torvehal fra 1595, et efter Howard-Systemet indrettet Fængsel og er Sædet for en katolsk Biskop. Ved London-Porten er der rejst en 40 M. høj Søjle med en Statue af Lord Hills. S. har (1901) 27,000 Indb. (mod 21,500 i 1841), livlig Handel, Garnspinderier og Væverier for Lærred og Tæpper. — S. er en ældgammel By, grundlagt af Walliserne; men da den i Slutningen af 8. Aarh. erobredes af Ossa af Mercia, forandredes dens keltiske Navn Pengwern til S. Som en Grænsestad mellem England og Wales kom Byen til at spille en ikke ringe Rolle i de indre Krige. Her faldt Henry Percy (»Hedspore«) 1403, og her fødtes 1809 den store engelske Naturforsker Charles Darwin. *M. Kr.*

Shrewsbury [šru!zbəri], engelsk Jarletitel i Familien Talbot, der 1442 første Gang blev given til John Talbot, 1. Jarl af S., født omtr. 1388, falden 17. Juli 1453. Talbot blev kort efter Henrik V's Tronbestigelse fængslet i Tower Novbr. 1413, uvist af hvad Grund. Men allerede Febr. 1414 blev han Kongens Statholder i Irland, en Post, som han senere beklædte 1425—27 og 1445—49. Sit største Ry vandt Talbot i den fransk-engelske Krig; han kæmpede i Frankrig fra 1417 til sin Død, beundret for sin ridderlige Tapperhed. Efter at han 1427 var fulgt med Bedford til Frankrig, var han under Belejringen af Orléans Jeanne d'Arc's mest frygtede Modstander. Efter at Belejringen var hævet, blev han slaaet i Slaget ved Patay og sad fangen til 1433. Da han efter Bedford's Død blev Statholder i Frankrig 1434, mægtede han ikke at hindre, at Meaux faldt 1439 og Pontoise 1441. Paaskønnet for sin Tapperhed blev han dog udnævnt til Jarl af S. 1442. Efter Vaabenhvilen 1444—49 blev han Somerset's Hjælper i Normandiet, men udleveredes efter Rouen's Kapitulation som Gidsel til Karl VII. Efter at have faaet sin Frihed blev han Statholder i Aquitanien og kæmpede kækt for at skaffe Henrik VI Herredømmet i Sydfrankrig, men utilstrækkelig støttet hjemmefra blev han slaaet og faldt i Slaget ved Castillon. Hans Efterkommer George Talbot, død 1590, 6. Jarl af S., fik 1569 af Dronning Elisabeth det højtbetroede Hverv at være Maria Stuart's Vogter under hendes Fangenskab, hvilket han vedblev at være til 1584. 1572 maatte han »med grædende Taarer« dømme Maria's Bejler Hertugen af Norfolk til Døden og var ligeledes med til at fælde Dødsdommen over hende selv. Med sin Hustru, Elisabeth Talbot, levede han ulykkeligt; hun beskyldte ham uden Grund for utugtigt Forhold til den fangne Dronning. Til en Sidelinie af Slægten, som havde arvet Jarleværdigheden 1617, hørte Charles Talbot, 12. Jarl af S., (1660—1718). S. stod først paa Stuart'ernes Parti, men svingede over til Huset Oranien, var med til at indbyde Vilhelm III til England og ledsagede ham paa hans Tog derover. Han var da ivrig Whig og meget yndet af Vilhelm III og Dronning Maria. To Gange var han Statssekretær, første Gang 1688, og kun nødig lod Vilhelm ham nedlægge Embedet 1697, han tilbød ham endog Lordskatmesterembedet. Beskyldningen for, at S. alligevel skal have staaet i Underhandlinger med Kong Jakob, synes uhjemlet. Fra 1700 forlod han Statstjenesten og levede i Udlandet til 1707. Under Forviklingerne angaaende Tronfølgen efter Dronning Anna traadte S. atter frem, nu som moderat Tory og absolut Tilhænger af den hannoveranske Tronfølge. Han bekæmpede Bolingbroke's Planer og de yderliggaaende Torier, og efter at Dronning Anna to Dage før sin Død havde gjort S. til Lordskatmester paa Anbefaling af Bolingbroke's Fjender, Argyle og Somerset, bidrog han stærkt til at sikre de frisindedes Sejr og Georg I's Tronbestigelse. Da han imidlertid kom til at staa fjernt fra Whig'erne i An-

skuelser, nedlagde han Skatmesterembedet og ophørte helt at spille nogen politisk Rolle. *F. L.*

Shrimp [šri'mp] se Garnél.

Shropshire [šrå'pšə] ell. Salopshire, Grevskab i det vestligste og mellemste England, grænsende til Wales, Cheshire, Stafford-, Worcester- og Herefordshire, 3,478 □Km. med (1901) 259,097 Indb. Shiret deles af den sejlbare Severn i to noget forskellige Halvdele, af hvilke den nordlige har en mindre kuperet Overflade og er mest dyrket, medens den sydlige, mere bakkede Halvdel, der gennemstryges af Bjærgkæderne Long Mynd (617 M.) og Clee Hills (550 M.), bedre egner sig for Kvægavl. N. f. Severn hæver sig det udsigtsrige, isolerede Wrekin (377 M.). Halvdelen af S. er Græsland, 32 p. Ct. ere dyrkede, og 6 p. Ct. ere skovbevoksede. Kvægholdet var i 1890 33,000 Heste, 167,000 Stkr. Hornkvæg, 480,000 Faar og 74,000 Svin. 1894 udvandtes af Bjærgværksprodukter 683,000 Tons Stenkul, 40,000 Tons Raajærn og 1,600 Tons Bly. Lervareindustrien er af ikke ringe Betydning. Hovedstaden er Shrewsbury (s. d.). *M. Kr.*

Shuking (Schuking), den tredje af Kinesernes 5 klassiske Bøger eller *King*, i hvis Affattelse Kon-fu-tse har haft en væsentlig Andel. Indholdet er historisk; S. er en Samling Aarbøger eller Annaler. De tre første Bøger maa benyttes med Varsomhed, da meget er øst af Sagn og Myter. Det meste af det øvrige er hentet fra gode Kilder. Oversættelser haves af Gaubil, Pauthier, Medhurst, Legge og Zottoli (se Kinesisk Litteratur). *V. S.*

Shumshu se Kurilerne.

Shuntlampe se Elektrisk Lys S. 910.

Shuri se Liukiu-Øerne.

Shushwap [šu'šwåp], Indianerstamme i Dom. of Canada, Provins British Columbia, bebor Bjærgegnene 0. f. Fraser River omkring S. Lake, der ligger paa 119^0 v. L. og 51^0 n. Br., og falder i 5 dialektforskellige Afdelinger. S. hører i kulturel Henseende til Nordvestindianerne og lever væsentligst af Fiskeri. De leve i faste Landsbyer og kalde sig selv Koolim, hvilket betyder Mennesker. *H. P. S.*

Shöngjang se Mukden.

Si (ital.), i de romanske Sprog Betegnelse for Noden *h*. Se Solmisation.

Si, kemisk Tegn for Silicium.

Siak, hollandsk Vasalstat paa Østkysten af Sumatra, er et lavtliggende, sumpet Land, gennemstrømmet af Floden S., beboet af muhamedanske Malajer. Hovedstaden S. er en betydelig Handelsstad. *M. V.*

Sialagöga (græ.), Midler, der befordre Spytafsondringen. Det er i Reglen bitre, skarpe og let irriterende Stoffer, der oftest gives saaledes, at de holdes i længere Tid i Munden (f. Eks. i Form af Pastiller, der skulle tygges eller suges). *Lp. M.*

Sialider se Florvinger.

Sialkot, By i det nordlige Forindien, Pandshab, (1891) 55,078 Indb., hvoraf to Tredjedele Muhamedanere, har Bomuldsvæveri, Papirfabrikation og et Mausoleum for Sikh-Apostelen Baba-Nanek, hvilket besøges af talrige Pilegrimme. *M. V.*

Siam (se Kort over Asien), Kongerige i Bagindien, begrænses mod Syd af Siam-Bugten, mod Øst af fransk Indokina, mod Nord af de franske og britiske Shanstater, mod Vest af Birma. Mod Sydvest strækker S. sig ud over den nordlige Del af Halvøen Malaka. Arealet angives til ca. 600,000 □ Km. med ca. 6 Mill. Indb. Den centrale Del af Landet er, baade hvad Beliggenhed og Betydning angaar, Menam-Sletten, en frugtbar Alluvialslette, der gennemstrømmes af Menam og dens Bifloder. Menam er tilgængelig for store Skibe indtil Bangkok, for Smaaskibe langt op i Landet. Langt større Betydning have Floderne ved at levere Vand til Overrisling af Rismarkerne. Sletten er derfor godt befolket og vel dyrket. V. f. Menam-Sletten strække sig Bjærgkæder (næppe mere end 1,500 M. høje), der skille S. fra den birmanske Provins Tenasserim og fortsætte sig ned paa Malaka. Mod Øst begrænses Sletten af et lavt Bjærgland, der opfylder hele den østlige Del af Landet indtil Floden Mekong, som adskiller S. fra de franske Besiddelser. Det nordlige S. begrænses af Floderne Mekong og Saluen, der dog paa Grund af Strømhvirvler kun ere sejlbare paa kortere Strækninger. Det er et Bjærgland, opfyldt af Kæder, der væsentlig strække sig fra Nord til Syd. Bjærgene i S. dannes væsentlig af Granit og palæozoiske Bjærgarter. Klimaet er tropisk. I det indre mildnes dog Varmen ved Højden over Havet. I Bangkok er December den koldeste Maaned med $23,8^0$ i Middeltemperatur, April den varmeste med $28,5^0$ i Middel. Den tørre Tid varer fra November til April. Den deles af de indfødte i den kolde Tid (November—Februar) og den varme Tid (Marts—April). I den kolde Tid lide de indfødte meget af Kulde, og selv Europæerne kunne i denne Tid vanskelig faa Uldtæpper nok paa om Natten. Om Foraaret bliver Heden stærk, og naar Vindstille indtræder, bliver den næsten uudholdelig. I den kolde Tid blæser Nordøstmonsunen, stærkest og regelmæssigst i December. I Marts og April begynder Sydvestmonsunens Herredømme, fra Maj til August er den meget regelmæssig, undertiden stormende. Regntiden varer fra Maj til Oktober. Regnen er heftigst i Begyndelsen og i Slutningen af Regntiden, den ledsages oftest af Torden. Orkaner og Hvirvelstorme ere derimod ukendte. Den aarlige Regnmængde i Bangkok er 148,7 Cm., hvoraf $129,0$ i Regntiden. Klimaet er forholdsvis sundt og Feberen ikke farlig. Plantevæksten er næsten ukendt. Ved Kysten findes Mangrove i rolige Bugter og ved Flodmundinger. Lavlandet og Dalene ere opdyrkede, i Bjærgene findes store Skove, for en stor Del af Monsunskovens Type. De her voksende Teaktræer ere Genstand for Hugst og Eksport. I Skovene findes Peber og Kardemomme. Dyreverdenen stemmer overens med det øvrige Sydasien's (orientalske Region). Der findes Elefanter, Næshorn, Tigere, Hjorte, Vildsvin, Bjørne etc. I Bjærgskovene forekommer Binturongen (*Arctictis binturong*). Befolkningen er meget uens. Siameserne, det herskende Folk, ere kun paa Mekong-Sletten i Flertal. I den østlige Del af Landet bo Laos, i den nordlige Del Shaner, ved Nordvestgrænsen Karener, alle dog hørende til den siamesiske Sprogstamme inden for de monosyllabiske Sprog. Paa Malaka bo Malajer, overalt i Riget Kinesere, hvis Antal stadig stiger ved Indvandring (1896 naaede Indvandringen sit Maksimum med 37,475

Individer). Kineserne antages for lige saa talrige som Siameserne. Buddhismen er den mest udbredte Religion, kun Malajerne ere Muhamedanere. Siameserne tilhøre den mongoloide Race. De ere smaa, velproportionerede, brachykefale Folk. Højden for Mænd er gennemsnitlig 1,57 M. Hudfarven er lys brun, lysere end Malajernes, men mørkere end Shanernes og Kinesernes. Haaret er sort og stridt. Kvinderne, i det mindste i det indre af Landet, klippe det kort, medens Mændene rage Hovedet med Undtagelse af en Haardusk paa Issen. Siameserne ere høflige og af en blid Karakter, men uden Energi, hvorfor de i Forretningslivet fortrænges af Kineserne. Klædedragten er lidet forskellig hos Mænd og Kvinder, vide Benklæder, Jakke og en turbanlignende Hovedbeklædning. Husene bygges i Reglen paa Pæle og opføres af Træ eller Bambus. I Byerne har indisk og kinesisk Indflydelse gjort sig gældende paa Bygningsstilen, særlig i Hovedstaden findes pragtfulde Templer og Paladser. Befolkningen er i hele S. trængt sammen om Flodløbene, der maa erstatte de manglende Landeveje og tjene til Vanding af Markerne. Hovedmassen af Indbyggerne leve af Landbrug. Ris er næsten den eneste Kornsort, der dyrkes. Den er Siamesernes vigtigste Næringsmiddel og udføres i betydelig Udstrækning. Da næppe en Fjerdedel af Landet er dyrket, vilde Risproduktionen endnu kunne udvides betydelig. I den nordlige Del af Landet dyrkes desuden noget Majs. Overalt er Dyrkning af Frugt og Køkkenurter betydelig. Silkeavlen er størst i de sydøstlige Provinser, hvorfra der aarlig kan udføres ca. 400,000 Kokoner. Kvægavlen spiller ingen stor Rolle. Til Markarbejde holdes Bøfler, medens Elefanter holdes som Lastdyr og særlig ere af Vigtighed til at besørge Varetrafikken i det indre med de ofte vanskelige Bjærgveje. Af Plantagedrift er kun Peberavlen j af Betydning. Skovhugsten er i Fremgang og ! drives af europæiske Firmaer, hvoriblandt ogsaa det danske »Østasiatisk Kompagni«. Fiskeriet drives ved Kysten. Bjærgværksdriften er ikke særlig stor. Landet synes at være meget rigt paa mineralske Skatte, men endnu ere disse kun lidet undersøgte. Det siamesiske Malaka leverer dog en Del Tin. Minedriften er mest i kinesiske Hænder. Flere Steder har man fundet Kobber, Jærn, Guld, Antimon og Ædelstene. Haandværk og Industri drives hovedsagelig af Kinesere og Europæere. Væveri og Guldsmederi i ere de vigtigste Haandværker. Af Fabrikker findes i Skibsbyggerier, et Elektricitetsværk, Rismøller og Savværker. Mønt, Maal og Vægt. Møntenhed j er en Tikal Sølv å 4 Salung, å 2 Fuang, å 2 Songpai, å 2 Pai, å 2 Att, å 2 Lot. Den nominelle Værdi af en Tikal er 2 Kr, 18 Ør. Dens virkelige Værdi var 1897 98 Ør. Vægtenhed er 1 Bhara, å 100 Pikul, å 50 Tshang, å 20 Theis eller 80 Bat. 1 Pikul = 60,474 Kg., I Tshang = 1,219 Kg. Længdeenhed er 1 Wa, a 2 Khen, å 2 Sol, å 2 Kup, å 12 Nuid = 1,93 M. Flademaal: 1 Rai = 15,0816 Ar. Rummaal: 1 Khanan = 0,5 Lit., 1 Koyang, å 100 Thang = 10 Hektoliter. Handelen er i Opkomst. Udførselen havde j 1901 en Værdi af 31,9 Mill. Doll., Indførselens j Værdi var 26,0 Mill. Doll. Over Halvdelen af Udførselen falder paa Risen. Dernæst kommer j Teaktræ, Fisk, Peber, Kvæg, Kardemomme, Sesam, Huder, Horn, Silke, Bomuld, Sukker, forskellige Træsorter, Tin, Elfenben. Den oversøiske Handel foregaar næsten udelukkende over Bangkok. 1900 indgik i denne Havn 454 Skibe med 380,477 Tons Ladning. Af disse vare 195 Skibe med 187,215 Tons af tysk Nationalitet, 169 Skibe med 141,856 Tons af britisk Nationalitet. Ved Siden af de store Handelsnationer spiller ogsaa den danske Foretagsomhed en betydelig Rolle i det siamesiske Forretningsliv (se Østasiatisk Kompagni). Den siamesiske Handelsflaade bestod 1900 af 17 Søskibe med 4,800 Tons foruden Kyst- og Flodskibe. Af Søskibene vare 4 Dampere med 697 Tons. Af Jærnbaner fandtes 1901 306 Km. Statsbane, 21 Km. Privatbane. Posthusenes Antal var 176, Forsendelsernes Antal: indenlandske 583,460, udenlandske 470,624. Regeringsformen er et absolut Monarki. Kongen udøver sin Myndighed i Forening med Ministerraadet og det store Statsraad, der bestaar af Kongen, 7 Ministre, 6 Prinser af det kgl. Hus samt et Antal af Kongen udnævnte Medlemmer. Rigets umiddelbare Besiddelser deles i Provinser, der styres af Guvernører, medens Vasalstaterne styres af indfødte Fyrster. Statens vigtigste Indtægt er Skat paa Monopoler (Opium, Alkohol, Spillehuse o. s. v.). Statens Indtægter og Udgifter vare 1899 i Tikaler:

Indtægter	Mill.
Told	3,5
Monopoler	15,0
Agerbrug og Fiskeri	2,5
Skovene	1,0
De indfødtes Skat	1,5
Andre Indtægter	7,0
Tilsammen	30,5

Udgifter	
Hær og Flaade	4,0
Provinsadministration	6,0
Lokal Administration	2,5
Finanser	2,0
Offentlige Arbejder	2,0
Jærnbaner	3,5
Andre Udgifter	?
Tilsammen	?

Der findes ingen Statsgæld. I Krigstid tæller Hæren 10,000 europæisk uddannede Soldater. I Fredstid tæller Hæren 3,600 Mand. Flaaden bestaar af to Krydsere, to flydende Batterier, 7 Kanonbaade foruden mindre Fartøjer. Personellet er 4,000 Officerer og menige, 1,500 Marineartillerister, 8,000 Mand Marineinfanteri, 1. Reserve 3,000 Mand, 2. Reserve 2,000 Mand.

Historie. I Slutningen af Oldtiden stod S. under Kambodja; først i 5. Aarh. melder Sagnet, at S. under Kong Kamphoxa Nakhon's Regering blev uafhængigt. S. stod dengang ligesom Kambodja under stærk Indflydelse af indisk Kultur, saaledes som Skrift, Arkitektur og mange Ejendommeligheder i Sæder og Skikke vise. I 6. Aarh. indførtes Buddhismen ligeledes fra Forindien. Men allerede da var kinesisk Indflydelse begyndt at gøre sig gældende. I 4. og 5. Aarh. var Kinesernes langsomme Fremtrængen fra Tonkin og Annam begyndt, og mange Kinesere bo-

satte sig i Landet. Baade Templers og Privatboligers Stil bærer Præg af kinesisk Indflydelse. I 7. Aarh. gjorde den kraftige Konge Phra Ruang sig berømt ved sine Kampe mod Kina. Tiden fra 6. til 8. Aarh. var i det hele taget Rigets Blomstringstid. Fra den Tid stamme de fleste af de prægtige Ruiner, hvorpaa S. er saa rig. Mægtige Templer og Paladser med mærkelig Arkitektur vidne om Fortidens ødsle Pragt, men nu ligge de mægtige, terrasseformet byggede Taarne, Søjlegange og Haller i Ruiner. De stadig tilbagevendende Fremstillinger af Vishnu og Civa vidne om den hinduiske Indflydelse, men i Templernes Indre staa Buddha-Figurer. Talrige Dynastier vekslede, Borgerkrige hærgede Landet, og Kongerne, der ofte dræbtes ved Snigmord, fulgte raskt efter hverandre. Oprørere svang sig paa Tronen, og kun Mangelen paa stærke Fjender reddede Landet fra Undergang. Rigets Tyngdepunkt havde stadig under Tryk fra Birmanernes Side forskudt sig mod Syd. 1350 grundlagdes Hovedstaden Ajuthia, og en ny Blomstringsperiode oprandt. 1430 erobrede Siameserne Xiengmai, 1532 Kambodja. Snart gik det dog tilbage. Efter en Krig med Birma og Pegu maatte S. en Tid (1556—79) staa under Peguanernes Herredømme. Med Opdagelsestiden begynder Forbindelsen mellem S. og de europæiske Handelsmagter. Portugiserne fik aldrig fast Fod i Landet. I 17. Aarh. svang derimod en Græker, Konstantin Phaulkon, sig op til Rigets Leder og indførte flere nyttige Reformer. Han sendte et Gesandtskab til Frankrig, og Ludvig XIV afsendte derefter en Flaade til S. med Landgangstropper, der fik Havnen Bangkok overgivet. Siameserne gennemskuede dog Phaulkon's Plan at styrte det indfødte Dynasti og overgive Landet til Franskmændene. Phaulkon blev dræbt 1689. 1750—67 maatte S. anerkende Birma's Overhøjhed, men blev befriet af Kineseren Phaja Tak, der tog Bangkok til Hovedstad i Stedet for det under Krigen med Birmanerne ødelagte Ajuthia. Efter at Phaja Tak (1782) var bleven sindssyg, kom det nu regerende, siamesiske Dynasti til Magten med Chakri. Under dette Dynasti gik Landet atter fremad. Under Chrom Chiat erobredes Laos (1829) og Queda (1831). Under Mongkut's Regering (1852—68) begyndte S. at afslutte Handelstraktater med de europæiske Magter, 1855 med England, 1858 med Frankrig, 1862 med Tyskland og 1868 med Østerrig. 1868 besteg Chulalongkorn Tronen. Hans Regering er betegnet ved store Fremskridt baade paa det militære og økonomiske Omraade. Mange Europæere, deriblandt særlig danske, fik Embeder i Landet. Hæren indøvedes paa europæisk Vis, en Flaade skabtes, og Udnyttelsen af Landets Hjælpekilder begyndte. Paa den anden Side har den nuværende Konges Regeringstid været en vanskelig Tid for S. Ved Vest- og Sydgrænsen have Englænderne gjort sig til Herre over Nabolandene. 1899 sluttedes dog en Grænsetraktat med England uden Tab for S. Langt farligere for S. er Naboskabet med Frankrig i Øst. Nominelt gik S.'s Østgrænse indtil Bjærgene mellem Mekong-Dalen og Annam, men det siamesiske Herredømme i disse fjerne Egne var kun lidet virksomt. Da Frankrig havde befæstet sit Herredømme over Annam, kom der snart Strid med S , og ved Traktat af 1893 maatte S. afstaa alt Land 0. f. Mekong. En 25 Km. bred neutral Strækning paa Mekong's østlige Bred maatte ikke betrædes af siamesiske Tropper. 1902 ophævedes den neutrale Strækning, dog saaledes at kun siamesiske Tropper under siamesiske Officerer maatte findes paa højre Mekong-Bred. Til Gengæld afstod S. Provinserne Muluprey og Bassak. Da S. senere søgte at oprette et siamesisk Gendarmeri i Provinserne ved Kambodja's Grænse, aftvang Frankrig (1904) en ny Traktat, ifølge hvilken S. afstod nogle Punkter paa højre Bred af Mekong og forpligtede sig til i disse Provinser at holde et Politi, der kun bestaar af indfødte. (Litt.: Bastian, »Die Völker des östlichen Asien's« [Bd. III, Leipzig 1 Scherzer, »Fachmännische Berichte über die österreichisch-ungarische Expedition nach S.« [Stuttgart 1872]; Bock, »Templer og Elefanter« [Chra. 1884]; Chevillard, *S. et les Siamois* [Paris 1889]; Grindrod, *S., a geographical summary* [Lond. 1892]; Christmas, »Et Aar i S.« [Kbhvn. 1894]; Smyth, *Five years in S.* [Lond. 1898]). *M. V.*

Siamang se Anthropomorpha.

Siam-Bugten, Bugt af det sydkinesiske Hav mellem Malaka og den sydøstlige Del af Bagindien. *M. V,*

Siamesere se Siam.

Siamesiske hvide Elefantorden (Moha-Wara-Bohru) er den ældste af de siamesiske Kongers Ordensdekorationer. Den stiftedes 1861 af Kong Mongkut og udvidedes 1869 og 1873 af hans Søn, Kong Chulalongkorn. Den tæller nu 5 Klasser. Ordenstegnet, der bæres i et grøn- og gulkantet rødt Baand, er en hvid Elefant med rød Sadel og Hovedpude i en mangeoddet, grøn- og rødtakket Stjerne. Denne Orden og den siamesiske Kroneorden ere de eneste Ordener, som Kongerne af Siam tildele Udlændinge. *H.-L.*

Siamesiske Tvillinger se Tvillinger.

Siamesisk Sprog kalder man Tungemaalet i Siam, saavel det, der tales af de egentlige Siamesere, som andre Mundarter, f. Eks. de, der tales af *Laotierne* og af Folket Chan *ell.* Shan. I Landet selv benævnes det s. S. *Taï.* Det hører tillige med Birmansk, Anamitisk, Tibetansk og Kinesisk til den store østasiatiske monosyllabiske Sproggruppe (»de isolerende Sprog«). Bøjning kendes ikke i Sproget. Substantiv, Adjektiv, Verbum o. s. v. ere altid uforanderlige, enten Ordet staar i Singularis ell. Pluralis, i Genetiv, Dativ ell. Akkusativ, i første, anden ell. tredje Person o. s. v. Verbernes Tid og Maade maa enten ses af Sammenhængen eller udtrykkes ved visse Hjælpeord. En Ejendommelighed, som s. S. har tilfælles med de andre østasiatiske Sprog, f. Eks. Kinesisk, er Tonerne. Ordene have nemlig i s. S. altid en fast Tone; man kan ikke, som i vore Sprog, give Ordene snart en, snart en anden Tone, idet Stemmen snart hæver sig, snart synker. I s. S. er der 5 Toner. Ord, der indeholde de samme Bogstaver, have efter Tonen helt forskellig Betydning. Ordet *na* betyder efter Tonen »Mark«, »Ansigt«, »Onkel«, »tyk«, *mai*: »ikke«, »Træ«, »Silke«, »ny«, *ma*: »komme«, »sylte«, »Hund«, »Hest« o. s. v. Imedens Sproget hører Østasien til, er Skriften kommen fra Vest, fra Indien tillige med Civilisationen og Religionen (Buddhismen). Til Betegnelse af Konsonanterne

bruges 44 Tegn; der haves 9 Vokallyd. (Litt.: Pallegoix, *Grammatica linguae Thai* [Bangkok 1850]; Ewald, »Grammatik der Tai-Sprache« [Leipzig 1881]; F. J. Wershoven, »Lehr- u. Lesebuch der Siamesischen Sprache u. Deutsch-Siamesisches Wörterbuch« [Wien 1889; ny Udg. 1892]; O. Frankfurter, *Elements of Siamese Grammar* [Bangkok 1900]; E. Lorgeou, *Grammaire Siamoise* [Paris 1902]; E. Diguet, *Etude de la langue Tai* [Hanoi 1895]. Ordbøger: Pallegoix, *Dictionarium Linguae Thai* [Paris 1854]; ny forbedret Udgave under Titelen *Dictionnaire siamois-français-anglais* [revu par J. L. Vey, Paris 1896]; E. B. Michell, *Siamese-English-Dictionary* [Bangkok 1896]; Mc. Farland, *English- Siamese Dictionary* [Bangkok 1886]). *V. S.*

Siam-Hamp se Manila-Hamp.

Siam-Kardemomme se Amomum.

Siangtan, By i Sydkina, Provinsen Hunan, ligger ved Floden Siangkiang, skal have omtrent 1 Mill. Indb., er Midtpunkt for Bankforretninger og Drogehandel i det indre af Sydkina. *M, V.*

Siatista, By i det europæiske Tyrki, Vilajet Monastir, ligger 39 Km. V. N. V. f. Servia 4 Km. fra venstre Bred af Bistritza og 860 M. o. H. S. har ca. 7,000 Indb. af zinzarisk Nationalitet, men skal i den senere Tid være stærkt helleniseret. Den er Ærkebispesæde og driver Handel med Østerrig og Tyskland. Udførselsprodukt er Omegnens gode Vin. *H. P. S.*

Sibawaghi, den berømteste af de ældre arabiske Grammatikere, levede i 8. Aarh.'s sidste Halvdel. Han var som de fleste orientalske Forskere, der have behandlet det arabiske Sprog, af Fødsel en Perser; han studerede i Basra og tilbragte derefter nogle Aar i Bagdad, hvortil han kaldtes af den mægtige Vesir, Barmehiden Jahja ibn Khalid. Hans Hovedværk, der citeres med den stolte Titel *Al-Kitâb*: Bogen, er den ældste systematiske Fremstilling af den arabiske Grammatik, og som saadan Grundlaget for alle senere Grammatikeres Arbejder. Den paa Grund af den kortfattede Stil ofte vanskelige Tekst er udgiven af H. Dérenbourg, »Le livre de S.« [Paris 1881—89] og oversat paa Tysk af G. Jahn [Berlin 1894]. *F. ø.*

Sibbaldĭa L., Slægt af Rosenfamilien (Potentil-Gruppen), fleraarige Urter med fingrede Blade og uanselige Blomster, der oftest have 5 Støvdragere og 5—12 Frugtblade. 8 Arter. *S. procumbens* L. er, ligesom de andre Arter, en Fjældplante; den er lav, haaret og har 3-fingrede Blade og gul Krone. I Norge vokser den almindelig til Fjælds og er i øvrigt vidt udbredt i alle Polarlande. *A. M.*

Sibbern, Frederik Christian, dansk Filosof, født i København 18. Juli 1785, død smst. 16. Decbr. 1872. Faderen var Læge, og begge Forældrene vare fødte i Holsten. Han blev Student fra Herlufsholm 1802 og studerede Jura under Indflydelse af A. S. Ørsted, Filosofi under Indflydelse af Treschow. Denne sidstes sunde, mod Erfaring, især psykologisk Erfaring rettede Tænkning blev af stor Betydning for S.'s senere Udvikling. Ogsaa Naturvidenskab dyrkede han med Iver. Efter at have taget Doktorgraden (1810) over et retsfilosofisk Emne foretog han en længere Udenlandsrejse, under hvilken den personlige Berøring med Schleiermacher og Steffens især blev af stor Betydning for ham. Efter sin Hjemkomst blev han (1813) ekstraord. Prof. ved Universitetet. Senere (1829) blev han ord. Prof. I Skrift og Tale virkede han nu som filosofisk Lærer lige til sin høje Alderdom. 1868 ophørte han med Forelæsninger, 1870 tog han sin Afsked. — I sin Ungdom havde S. gennemgaaet en Gæringsperiode. Tankerne arbejdede i ham, og han stred for at vinde Klarhed. Fra Barndommen var det religiøse Følelsesliv stærkt hos ham, næret ved ivrig Læsning i Luther's tyske Bibel. Senere stod han i personligt Forhold til Mynster og Grundtvig og sympatiserede med det inderligere og varmere religiøse Liv, de vakte. Det var hans Sans for stærkt bevæget og dybere gaaende Aandsliv, som her især ledede ham, og det var, foruden hans personlige Trang til at føle sig eet med »Livets Kilde«, hans store psykologiske Interesse, der førte ham til at stille sig i Modsætning til den endnu herskende Rationalisme. Hvad han higede efter, var at udforme en filosofisk Anskuelse, der paa een Gang kunde give Livet og Tanken deres Ret. Denne Opgave sysselsatte ham hele hans lange Levetid igennem. Ofte maatte han kæmpe med Mistillid til sig selv, og han kæmpede stadig med Vanskelighederne ved at finde en klar Form for sine Tanker. Men ogsaa en anden Aarsag til Gæring var der. Han elskede sværmerisk A. S. Ørsted's Hustru, Oehlenschläger's aandfulde og skønne Søster. Det haabløse i denne Kærlighed medførte en haard Kamp, inden Livsmod og Begejstring kunde vinde Overhaand over Bitterhed og Mismod. I »Gabrielis Breve« (første Del, 1826) har han skildret denne Kamp, S.'s hele Personlighed og noget af det bedste i hans Skrifter betinges ved, at han saaledes har kæmpet sig frem fra Gæring til Klarhed, og fra Mismod til Begejstring. En varm og personlig Tone præger hans Virken som Lærer og Forfatter, og han har indledet en Personlighedsfilosofi, der blev ført videre af Poul Møller og Søren Kierkegaard. — I al sin Tænken lægger S. stor Vægt paa Erfaringen. Filosofien er for ham Analyse, Udredning af et givet Indhold, og først paa Grundlag af et saadant »eksplikativt« Arbejde kan den stige op til et spekulativt Overskue. Hans første Arbejder gik især ud paa at skaffe et psykologisk Erfaringsgrundlag til Veje. Herhen hører »Menneskets aandelige Natur og Væsen« [1819], hvortil slutter sig S.'s bedste Bog »Psykologisk Pathologi« [1828, udgivet paa ny 1885 under Titel: »Læren om de menneskelige Følelser og Lidenskaber«]. Især Følelsens Psykologi skylder S. gode Iagttagelser og Beskrivelser. Følelsernes Udvikling, Brydning og Sammensmeltning har han skildret paa en Maade, der endnu har Interesse. Karakteristisk for hans Personlighed er, at Sympati, Begejstring og Beundring ere de Følelser, han bedst beskriver. Han er kun endnu for hildet i den gamle Evnelære, der antager særegne Principper for de enkelte Ytringer; tillige gaar den psykologiske Beskrivelse ofte over til etisk-religiøs Betragtning. Den psykologiske Undersøgelse staar hos ham endnu ikke som en aldeles selvstændig Opgave. I de senere Udgaver af hans Psykologi kom han ind paa en Rubriceren og

paa at anvende kunstlede Ord, hvad der har skadet Virkningen af hans Undervisning i hans sidste Periode. — Sin Erkendelseslære udviklede han i »Erkendelse og Granskning« [1822] og »Logikens Elementer« [1822], og senere i sin »Logik« [1827 og ofte]. — Det var ved Siden af det Grundlag, han her havde skaffet sig, hans Hovedopgave at bestemme Forholdet mellem Filosofi og Religion. Det er et Emne, der var stærkt fremme i 1820'erne og 1830'erne. S.'s Anskuelser herom paa denne Tid lærer man især at kende af hans Afhandlinger i det af ham udgivne »Filosofisk Archiv og Repertorium« [1829—30]. Hans Hovedsynspunkt var, at Filosoffen maa studere Aandens Liv ikke mindre end Naturens Liv ad Erfaringens Vej, og at det saa gælder, om han kan forme, hvad han finder, i vel begrundede og sammenhængende Tanker. Men det var paa denne Tid S.'s Overbevisning, at der til sidst vilde vise sig en Harmoni mellem Tænkningen og Kristendommen (i dennes kirkelige og dogmatiske Form). Hans Studier og hans personlige Udvikling førte ham senere hen til et andet Standpunkt. — Sine afsluttende filosofiske Ideer udformede han i 1840'erne, efter at han i et fortrinligt Skrift havde givet en Kritik af den Hegel'ske Filosofi, som var i Færd med at brede sig i Teologers og Æstetikeres Kredse. (»Angaaende Hegels Filosofi«, 1838). I Skriftet »Om Filosofiens Begreb, Natur og Væsen« [1843] har han fremstillet sin Opfattelse af den filosofiske Erkendelse. Dennes Betydning er »intermediær«: den udgaar fra Liv og Erfaring og skal være et Mellemled, gennem hvilket Liv og Erfaring kunne fortsættes med større Klarhed. Sin Verdensanskuelse nedlagde han i det dybsindige Skrift »Spekulativ Kosmologi« [1846], der fremstiller en Udviklingslære, ifølge hvilken Tilværelsen i det hele og i det enkelte arbejder sig frem fra en Mængde sporadiske Udgangspunkter til en stor Harmoni. Gennem alle Forvridninger og Hemninger sporer S. Udviklingens store Gang, som for ham er eet med Udviklingen af »Guds Rige«. I Modsætning til Hegel betoner han stærkt Tidsforholdets Betydning. Udviklingen er for ham ikke et dialektisk Spil, men betinget ved en Brydning mellem reale Tendenser. Saaledes har Livet udviklet sig under Jordklodens tidligere Perioder, og saaledes har senere Menneskelivet udviklet sig af Dyrelivet. Med urokkelig Optimisme ser S. hen til, hvad Udviklingen fremdeles vil bringe. — En lignende realistisk Karakter som dette Skrift har hans Bog »Om Forholdet mellem Sjæl og Legeme« [1849], i hvilken han søger at begrunde den Opfattelse, at det er een og samme Kraft, der ytrer sig i Sjælelivet og i det organiske Liv: »Legemsvirksomhed og Sindsvirksomhed ere væsentligen sammenhængende sideordnede Virkninger af en fælles, samtidig i begge virkende Aarsag«. Han staar den saakaldte Identitetshypotese meget nær, skønt han endnu ikke var paavirket af den Reform, Fysiologien netop i 1840'erne var ved at undergaa. — Det hænger sikkert sammen med den afgjort realistiske Vending, S.'s Tænkning tog i 1840'erne, at hans religiøse og sociale Opfattelse undergik en afgjort Forandring. I en Række Universitetsprogrammer (1846—49) og senere i sit utopiske Skrift »Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135« har han udtalt sine ny Anskuelser. I religiøs Henseende betoner han nu den personlige Livserfaring som Hovedsagen; over for den, saavel som over for Tænkningen, have den kirkelige Overlevering og de bibelske Skrifter ingen absolut Autoritet. Alt aandeligt gaar Subjektivitetens, Personlighedens Vej, og Dogmer og kirkelige Former ere kun ydre Skaller, til hvilke der ikke altid svarer indre Kerne. Hver enkelt maa her gribe sit Udgangspunkt og gaa sin Vej. Her faar S.'s Lære om den sporadiske Udvikling en betydningsfuld Anvendelse. Meget skarpe Udtalelser om »Kristenskabet« (der stilles i Modsætning til »Kristeligheden«) forekomme i de nævnte Afhandlinger, især i det utopiske Skrift, i hvilket han tillige skildrer et fremtidigt kommunistisk Samfund. Langt vigtigere end det konstitutionelle Spørgsmaal, der i Slutningen af 1840'erne og i de følgende Tiaar optog Sindene saa stærkt i Danmark, var for S. det sociale Spørgsmaal og i det hele Omsorgen for »Lavmandsfolket«. S., der tidligere (»Politiske Intelligensblade«, 1835, »Dikaiosyne«, 1843) havde holdt paa en Forfatning, hvor Folket gav sine Raad, men Kongen tog Beslutningerne paa eget Ansvar, gik dog med stor Forhaabningsfuldhed ind paa den konstitutionelle Forfatning. Han optraadte baade i Striden om Helstatsordningen (1854) og i Striden om Forfatningens Revision (1865), i senere Tid som en ivrig Modstander af de Nationalliberale. — For Poesi og Kunst havde S. stor Begejstring og har i sit Skrift om dette Emne (»Om Poesi og Kunst«, 3 Dele 1834, 1853, 1869) lagt den for Dagen. — Efter hans Død udgaves hans »Moralfilosofi« [1878], der giver et godt Bidrag til Forstaaelse af hans Tankegang i den senere Periode af hans Liv. Usvækket Friskhed og Begejstring var der trods mange ydre Tegn paa Affældighed over den gamle Forsker til hans sidste Stund. (Litt.: Høffding, »F. C. S.« [i »Mindre Arbejder«]; Kroman i »Biogr. Leks.« XV). *Prof. H. Høffding.*

Sibbern, 1) Valentin Christian Vilhelm, norsk Statsraad, født 9. Septbr. 1779 paa Værnø Kloster, Rygge Præstegæld, død 1. Jan. 1853 paa Carlberg i Rygge. Han fik allerede i 4 Aars Alderen Bestalling som Sekondløjtnant, blev Officer 1796 og underkastede sig 1802 norsk juridisk Eksamen. Valgt som Repræsentant til Rigsforsamlingen paa Eidsvold baade fra det Akershusiske Jægerkorps, ved hvilket han stod som Major, og fra Smaalenenes Amt, betragtedes han som tilhørende den første Valgkorporation; han tilhørte det Wedel'ske Parti og tildrog sig Opmærksomhed ved sin Sindighed og Dygtighed. Om Efteraaret mødte han paa det overordentlige Storting som Repræsentant for den Del af Smaalenenes Amt, der ikke var besat af Svenskerne; han var Medlem af den Komité, som Stortinget nedsatte til at underhandle med de svenske Kommissarier om de i Anledning af Unionen nødvendige Ændringer i Grundloven. Han gik nu helt over i den civile Statstjeneste, blev Novbr. 1814 Amtmand i Smaalenenes Amt, hvilket han bestyrede, ogsaa efter at han 1822 var bleven Stiftamtmand over Akershus Stift og Amtmand i Akershus Amt. Han repræsenterede Smaalenene paa alle Storting

til 1822 og Christiania paa Tinget 1824 og var den hele Tid Præsident dels i Stortinget, dels i Lagtinget. 1830 indtraadte han i Kongens Raad og stod i denne Stilling indtil 1850. Hans Dagbog fra Rigsforsamlingen er trykt i »Norsk Hist. Tidsskr.< 1. R. I, 208—72. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V). *O. A. O.*

2) Georg Christian, norsk Diplomat og Statsminister, foreg.'s Søn, født paa Værnø Kloster 29. Marts 1816, død smst. 5. Oktbr. 1901. Han blev 1831 Student, 1837 cand. jur., var allerede 1833 bleven konstitueret som Fuldmægtig ved Statsraadsafdelingen i Stockholm og blev 1840 ansat som Fuldmægtig i Udenrigskabinettet. Han beklædte i de følgende 16 Aar en Række betroede Hverv i Udlandet som Legationssekretær i St. Petersborg, Kjøbenhavn, Haag og London samt som Chargé d'affaires, Generalkonsul og Ministerresident i Washington. Han gik 1858 som de forenede Rigers Gesandt til Konstantinopel, men blev inden Aarets Udgang hjemkaldt for at overtage Statsministerembedet i det af Chr. Birch-Reichenwald rekonstruerede Ministerium. Kort efter Kong Karl's Tronbestigelse rejstes de unionelle Tvistemaal om Statholdersagen, der havde en Række Konflikter i Følge. Under den tilspidsede Situation medførte Forhandlingerne om en Revision af Rigsakten en Krise, under hvilken S. 30. Novbr. 1861 tog Afsked; men inden Aarets Udgang vendte han tilbage til sin Post, hvorefter et nyt Ministerium dannedes af Fr. Stang. Til S.'s Embedstid hører Nedsættelsen af den anden Unionskomité og Udarbejdelsen af det andet Unionsforslag. Efter at den kongelige Proposition herom var forkastet af Stortinget 1871, tog S. 9. Oktbr. s. A. Afsked. Han var i de følgende 7 Aar bosat paa sin Ejendomsgaard, men overtog 1878 Ministerposten i Paris, som han beklædte til 1884, da han helt forlod Statstjenesten. Se i øvrigt Norge, Afsn. »Historie«, S. 658 ff. (Litt.: H. J. Huitfeldt-Kaas, »Efterretninger om Familien S.« [Chra. 1890]). *O. A. Ø.*

Sibenet (*os ethmoideum*, af *ἠθμός*, Si) er en Knogle i Hovedskallens Basaldel, beliggende mellem Øjenhulerne. Det har en meget sammensat Bygning, for største Delen bestaaende af tynde Knogleblade, der omslutte luftfyldte Hulrum, Sibenscellerne (*cellulaeethmoidales*), der staa i aaben Forbindelse med Næsehulen og ere beklædte indvendig med Udbugtninger af Næsens Slimhinde. Den øverste, vandrette Del af S, Sipladen, *lamina cribrosa*, der paa en lille Strækning danner Bunden i den forreste Del af Hovedskallen, og her bærer et hanekamlignende Fremspring, *crista galli*, er gennemboret af talrige fine Huller, hvorigennem Lugtenervens Grene træde ned i Næsehulen. Det er disse Huller, der have foranlediget Benævnelsen S. Fra Undersiden af Sipladen gaar et tyndt Knogleblad, *lamina perpendicularis*, lodret nedad og danner en Del af Skillevæggen mellem Næsehulens to Halvdele. Til Siderne for denne Skillevæg danner S. de to »Labyrinter«, der bestaa af en Mængde krummede, indbyrdes forbundne Knogleblade med mellemliggende Hulrum. Udad mod Øjenhulen dannes Labyrintens Væg af en lodret, papirtynd Plade, *lamina papyracea*; mellem denne og Næseskillevæggen ligger den stærkt bugtede Muslingeplade, *lamina turbinalis*, med talrige Furer og Gruber for Lugtenervens Traade og med to halvt sammenrullede Knogleblade, Muslingerne (*concha superior & media*), der vende den konvekse Flade ind mod Næsehulen. (Den nederste Musling dannes derimod af en selvstændig Knogle). Se i øvrigt Næse. *S. B.*

Siberit eller sibirisk Rubin, en Juvelerbetegnelse for den smukt violetrøde Afart af Turmalin fra Jekaterinburg-Distriktet. *N. V. U.*

Sibi, Hovedstad i Distriktet af samme Navn i Britisk-Belutshistan ved den fra Shikarpur til Kojak-Passet ved den afghanske Grænse førende Jærnbane, er Vinterresidens for den britiske Agent, har et Fort med britisk Besætning og (1891) ca. 14,000 Indb.

Sibilánter (lat.) eller Hvisle lyde re Sproglyd, hvis karakteristiske hvislende Præg fremkommer ved, at Luften presses ud gennem en ganske snæver Rende eller Rille. Tungen lægger sig op mod Forganen eller Tænderne, saa at der ved begge Siderne af den smalle Midtaabning dannes Berøring. De to Hovedarter ere *s* og s (det sidste = tysk *sch*, fr. *ch*, eng. *sh*); den sidste Lyds mere hule, sydende Præg skyldes Tilstedeværelsen af et saakaldt Kedelrum. De tilsvarende stemte Lyd, ved hvilke Stemmebaandene ere satte i Svingninger, ere 2 (som i tysk »hase«, fr. og eng. *rose*) og z (som i fr. og eng. *rouge*). *O. Jsp.*

Sibilja, i Ragnar Lodbroks Saga en troldagtig Ko, som hjælper den svenske Konge Eystein til Sejr, men knuses af Ivar Benløs. *A. O.*

Sibillini se Monti S.

Sibirien, russisk Besiddelse i Asien, omfatter hele det nordlige Asien og begrænses mod Vest af det europæiske Rusland, mod Nord af Ishavet, mod Øst af Berings-Havet, det ochotskiske Hav og det japanesiske Hav, mod Syd af Korea, det kinesiske Rige og russisk Centralasien. S. omfatter i alt 12,518,489 □ Km. med (1897) 5,731,552 Indb. Kysten har en Længde af 30,000 Km., hvoraf omtrent Halvdelen falder paa Ishavskysten. Denne sidste er belejret af Is den største Del af Aaret, kun et Par Maaneder er den isfri. En stor Vanskelighed for Sejladsen paa Ishavskysten ligger tillige i den vanskelige Adgang, idet det smalle Farvand mellem Novaja Semlja og Rusland til enhver Aarstid let spærres af Drivis, saa at Ishavet i uheldige Aar bliver fuldstændig utilgængeligt. Berings-Havet er i Reglen spærret af Is 6—7 Maaneder. Det ochotskiske Hav er som en Iskælder. Det er afspærret fra Verdenshavet, og ingen Strømme fører Vinterens Is bort. Det er islagt 7—8 Maaneder. Selv det japanesiske Havs Kyster ere ikke isfri, Havnene ere utilgængelige 2—3 Maaneder af Aaret. Terrainforhold. Hele det vestlige S. indtil omtrent 90° 0. L. er et uhyre Lavland, der i en forholdsvis sen Tid har været dækket af Havet. Det østlige S. er gennemgaaende Højland. Mellem 90° og 110° 0. L. findes de største Højder ved Sydgrænsen af S. Landet er her opfyldt af de mægtige Bjærgsystemer Altai, sajaniske Bjærge, Kentei-Bjærgene, hvorfra Terrainet skraaner mod Syd ned mod Mongoliet's Højsletter og mod Nord ned mod Ishavet. De højeste Punkter ere

Munku Sardyk (3,490) i de sajaniske Bjærge og Bjelucha (3,350 M.) i Altai. Længere Øst paa bøjer Højlandets Akse under Navnene Jablonoj-Bjærgene og Stanovoj-Bjærgene mod Nordøst og fortsætter sig op til Berings-Strædet, afgivende Forgreninger til begge Sider, hvoriblandt de verchojaniske Bjærge og Kamtschatka's Bjærge. De sidste udmærke sig ved deres Rigdom paa Vulkaner, af hvilke Kljutschew (5,180 M.) er den højeste. S. er rig paa store Floder. Mod Nord løbe Ob, Jenissej, Chatanga, Lena, Jana, Indigirka, Kolyma o. fl. Mod Øst løbe Anadyr og Amur. I Sommermaanederne besejles de større Floder af ikke faa Skibe og ere af uhyre Betydning for den indenlandske Trafik. En Kanal sætter Ob og Jenissej i Forbindelse med hinanden og skaber derved en Vandvej fra Grænsen af det europæiske Rusland til Baikal-Søen. Et kort Stykke er Vandvejen afbrudt, indtil Amur fortsætter den til det stille Hav. Da de Have, hvori Floderne udmunde, enten slet ikke ere tilgængelige for regelmæssig Sejlads eller dog kun en kort Tid af Aaret, have Floderne ingen Betydning for Handelen med Udlandet, og ved ingen af Flodmundingerne findes betydelige Handelsstæder. Den største Sø i S. er Baikal-Søen, der ligger i Højlandet, nær Sydgrænsen. Klimaet er bestemt af den geografiske Bredde og de herskende Vinde. Om Vinteren afkøles Fastlandet stærkt, der danner sig højt Lufttryk, hvorfra Luften strømmer ud til alle Sider. Centrum for det høje Lufttryk ligger over Østsibirien. Om Sommeren opvarmes Fastlandet, lavt Lufttryk hersker, Vinden strømmer ind fra Havet og medfører rigelig Fugtighed. I Østsibirien udmærker Vinteren sig ved streng Kulde, Mangel paa Sne, klar Himmel og svag Vind. Foraaret kommer pludselig, og Varmen stiger stærkt, men Sommeren varer kun kort. Eksempler paa Middeltemperaturer. Werchojansk: Januar $-51{,}2^0$; Juli $15\ 0^0$; Irkutsk: Januar $-20{,}8^0$; Juli $18{,}4^0$. Aarets Middeltemperatur er under 0^0, og Jorden er stedse frossen i større Dybde, men i den korte, hede Sommer tør den op tilstrækkelig dybt til, at Skoven kan trives; S. f. 60^0 n. Br. modnes Kornet godt. Paa S.'s Østkyst give Vinterens Landvinde streng Kulde, medens Søvinden giver en raakold Sommer. Ochotsk: Januar $-23{,}7^0$; Juli $13{,}8^0$. Paa Nordkysten giver Søvinden fra Ishavet en endnu koldere Sommer. Jorden tør her kun op i faa Centimeters Dybde, hvorfor al flad Jord forsumper. Sagastyr (ved Lena; 1883): Febr. $-42{,}0^0$, Juli 4,9°. Vestsibirien har en langt mindre streng Vinter end Østsibirien. Der hersker om Vinteren overvejende sydvestlige Vinde, der bringe en Del Sne. Om Foraaret raser ofte frygtelige Snestorme. Nedbøren er i hele S. ringe, ved Ishavskysten mindre end 20 Cm. aarlig, i Vestsibirien ca. 35 Cm. Overalt falder den største Del af Nedbøren om Sommeren og bliver derved, trods sin ringe Mængde, tilstrækkelig for Plantevæksten. Plante- og Dyreverden. Ved Ishavskysten er Sommeren for kold for Skovvækst, og Vegetationen har derfor et arktisk Præg. Over de flade Strækninger brede sig endeløse Moser (Tundraer), kun paa bakkede Steder findes Hede med mange smukke Blomster. Ved Kysten lever Sæler, Isbjørne og talrige Søfugle, i Tundraerne de sædvanlige Polardyr: Ren, Lemming, Snehare, Polarræv, Rype o. s. v. Man skal imidlertid ikke fjerne sig langt fra Kysten, inden den stigende Sommervarme sætter sit Præg paa Vegetationen. Snart begynder Lærkeskoven paa den om Sommeren kun i iaa Centimeters Dybde optøede Jord. Længere mod Syd kommer Birken til, derefter Gran, Fyr og Ædelgran. Den største Del af S. er en uhyre Naaleskov, dog afbrudt af udstrakte Eng- og Mosedrag. Ved Østkysten og paa Kamtschatka bestaar Skoven paa Grund af den kølige Sommer af andre Træarter end i det indre (nærmere se: Kystprovinsen og Kamtschatka). Mod Sydvest frembringer den hede Sommer en Overgang til Steppevegetationen (se Kirgisersteppe). De sibiriske Skove have en rig Dyreverden af væsentlig de samme Arter som Nordeuropa's. Her leve Elsdyr, Raadyr, Ulv, Bjørn, Sobel, Egern, Flyveegern o. s. v. Ved Amur har Tigeren sin Nordgrænse.

Befolkning. Langt den overvejende Del af Befolkningen bestaar af Russere, Efterkommere af forviste og frivillige Indvandrere, til Dels stærkt blandede med de oprindelige Indbyggere. Indvandringen fra Rusland er stadig betydelig og Folketallet derfor i stærk Stigen. Den oprindelige Befolkning tæller nu tilsammen næppe mere end 3—400,000 Individer og formindskes stadig ved Sammensmeltning med Russerne. Blandt de vigtigste Stammer kunne nævnes Ostjaker og Samojeder ved Ob, sibiriske Tatarer i Vestsibirien, Burjæter og Sojoter ved Mongoliet's Grænse, Tunguserne i et bredt Bælte fra Jenissej til Mantshuriet, de tyrkiske Jakuter ved Lena, Jukagirer, Tschuktscher, Korjæker og Kamtschadaler mod Nordøst. De indfødte Stammer staa paa højst forskellige Kulturtrin. Langs Ishavskysten ernære de sig som Fiskere eller Rensdyrnomader, i Skovbæltet mest ved Jagt, i Bjærgegnene mod Syd er Kvægavl det vigtigste Erhverv. Shamanisme er den mest udbredte Religion, mange ere dog i det mindste af Navn Kristne, Tatarerne ere Muhamedanere. Russerne bo væsentlig i den, til Agerbrug og Bjærgværksdrift velegnede, sydlige Del af Landet. De ni Tiendedele af Russerne leve af Agerbrug. Alt Land tilhører Regeringen, Bønderne ere Fæstere. Af forviste findes ca. 200,000, dels i Fængslerne, dels som Arbejdere i Bjærgværker og Agerbrugskolonier. De mange undvegne Forbrydere, der som Landstrygere gennemstrejfe Landet, ere en ren Landeplage. Oplysningen er meget ringe, næppe 2 p. Ct. af de skolepligtige Børn nyde Undervisning. Et Universitet findes i Tomsk, desuden 5 Gymnasier for Drenge, 6 for Piger og flere andre højere Skoler. Byerne ere smaa; efter at den sibiriske Jærnbane er bleven færdig, ere dog mange Byer voksede med amerikansk Hastighed. De største ere Tomsk med (1897) 52,430 Indb. og Irkutsk med (1897) 51,434 Indb. I administrativ Henseende er S. delt i to Generalguvernementer: Amur og Irkutsk, begge bestaaende af flere Guvernementer og Provinser, samt to Guvernementer: Tomsk og Tobolsk. De enkelte Landsdeles Areal og Befolkning ere følgende:

	□ Km.	Befolkning 1897	pr. □ Km.
Guvernement Tobolsk	1,397,692	1,438,484	1,4
Guvernement Tomsk	857,682	1,929,092	2,3
Guvernement Jenissejsk ...	2,556,756	559,902	0,9
Guvernement	1,124,897	540,535	0,5
Provins Transbaikalien....	613,475	664,071	1,1
Provins Jakutsk	3,589,989	227,713	0,1
— Amur..	447.667	120,306	0,4
Kystprovinsen	1,854,353	223,336	0.1
Distrikt Sachalin	75,978	28,113	0.4
S. ...	12,518,489	5,731,552	0,5

Militærmagten bestaar af Kosakker, der bo i Landsbyer langs Grænsen, samt af regulære Tropper. S. er delt i det vestsibiriske Militærdistrikt og Amur-Distriktet. Den sibiriske Flaade har Station i Vladivostok.

Næringsveje. Agerbrug sysselsætter Hovedmassen af Befolkningen. Nordgrænsen for Kornavl falder i største Delen af Landet omtrent ved 62° n. Br.; lønnende er den dog først S. f. ca. 58° n.Br. Ved Østkysten foraarsage dog de kølige Somre, at Kornavlens Nordgrænse gaar ned til 47° n. Br. eller lige saa sydlig som Bern. Selv om saaledes kun en Tredjedel af Landet har den til Kornavl tilstrækkelige Sommervarme, er der dog her for lange Tider Plads til Afledning af Udvandrerstrømmen fra del europæiske Rusland. Der dyrkes Rug, Hvede, Havre, Byg, Boghvede og Tobak. Der høstes aarlig ca. 30 Mill. Hektoliter Korn. Landbruget lider dog under de overordentlig lave Kornpriser, der betinges af Landets afsides Beliggenhed og de utilstrækkelige Kommunikationsmidler. Kvægbestanden anslaas til ca. 2 Mill. Heste, 2 Mill. Stkr. Hornkvæg, 2,7 Mill. Faar, 600,000 Svin, 200,000 Geder, 150,000 Rener. Biavlen er vigtig i Transbaikalien. I de senere Aar har Smørproduktionen i Vestsibirien gjort store Fremskridt, især ved de af danske Firmaer anlagte Mejerier. De uhyre Skovstrækninger have paa Grund af Umuligheden af Tømmertransport ad Søvejen kun Betydning for det lokale Forbrug af Træ. Skovhugst drives paa den mest uforsvarlige Maade selv i de skovfattige Egne ved Steppegrænsen mod Sydvest. Jagten er i stadig Tilbagegang paa Grund af Vildbestandens Aftagen. I Vestsibirien er den allerede af ringe Betydning, i Østsibirien's nordlige, næsten menneskefomme Egne er den endnu en stor Indtægtskilde for Landet. Af Egern nedlægges aarlig over 4 Mill. Stkr., af Ræve ca. 70,000 Stkr., af Sobler ca. 12,000 Stkr. De fleste Skind udføres til Kina. Fiskeriet er ikke ringe og anslaas til en Værdi af 2—3 Mill. Rubler aarlig. Paa mineralske Skatte er S. uhyre rig. Guld findes næsten overalt i det østlige Bjærgland. Som de vigtigste Gulddistrikter kunne nævnes Altai, Nertschinsk i Transbaikalien, Vittimsk og Olekminsk ved Lena, Minusinsk, Kansk og Nischne Udinsk i Guvernementet Jenissejsk. Guldforekomsterne ere endnu kun lidet undersøgte, og rimeligvis er Rigdommen uhyre. Guldet udvindes de fleste Steder ved Vadskning. Sølv, Bly og Kobber findes i Altai og Transbaikalien, Platin i Transbaikalien og Tomsk, Jærn mange Steder, Kul i Tomsk og paa Sachalin. Grafit forekommer ved Turuchansk ved Jenissej samt i Guvernementet Irkutsk. Bjærgværksdriften er i stadig Tilbagegang paa Grund af slet Drift. 1895 udvandtes 1,9 Mill. Pud Stenkul, 1,8 Mill. Pud Salt, 429,000 Pud Jærn, 196,000 Pud Svovlkis, 29,000 Pud Bly, 14,000 Pud Kobber, 2,000 Pud Guld, 416 Pud Sølv, 249 Pud Platin. Industrien er overordentlig ringe. De vigtigste Industrigrene ere Brændevinsbrænderi, Mølleindustri, Garveri, Talgsmelteri. Handelen er ikke betydelig og hemmes ved Mangelen paa Veje og Jærnbaner. De vigtigste Handelsveje ere Floderne. Et stort Opsving i Handelen er indledet med Anlægget af den sibiriske Jærnbane, der sætter Landets bedste Egne i Forbindelse med Europa og Østasien. Langs Banen ere Byerne allerede i rask Opblomstring. Handelen med Kina, der forhen gik ad Karavanvejen fra Kjachta til Peking, har nu taget Vejen over Vladivostok, og Kjachta, der før var en ret anselig By, er gaaet stærkt tilbage. Under Krigen med Japan (1904) er den gamle Karavanhandel midlertidig genoptagen. Udførselen til Europa har en Værdi af noget over 200 Mill. Kr. Der udføres Korn, Mel, Smør, Pelsværk, Fisk, Elfenben, samt af kinesiske Varer Te, Sukker, Ris, Silke, Rabarber. Handelen fra Kina trækkes gennem S. ved Toldlettelser paa Søvejens Bekostning. I det hele virker dog Regeringens Monopolsystem snarere lammende end fremmende paa Forretningslivet.

Historie. S. har Navn af Byen Sibir ved Irtisch. Det russiske Riges Udvidelse over Ural-Bjærgene i 16. Aarh. førte til mange Sammenstød med de asiatiske Stammer, navnlig med Tatarerne. Da lod Købmandsfamilien Stroganov, der førte et Slags Vasalherredømme i Egnene ved Perm, udgaa Opfordring til Volga-Kosakkerne om at opgive deres urolige Liv ved Volga og indlægge sig Berømmelse ved Erobringen af S. Kosakkerne efterkom Opfordringen, og 1579 ankom Kosakhøvdingen Jermak Timofejev til Perm med omtrent 500 Kosakker. Han slog Tatarerne og organiserede af kristne, løskøbte Slaver et Korps, med hvilket han 1581 overskred Ural. Han sejrede først over Tatarerne, dernæst over Ostjakerne og naaede frem til Irtisch, hvorefter de omboende Folk underkastede sig uden Kamp. Den russiske Kejser udnævnte derpaa Jermak, der forhen var erklæret fredløs for Fribytteri, til Ataman. Efter Jermak's Død trængte Russerne Skridt for Skridt videre mod Øst og havde i Løbet af 60 Aar underkastet sig hele S. lige til det stille Hav. Allerede 1590 grundlagdes Tobolsk, 1609 Tomsk, 1618 Jenissejsk, 1626 Krasnojarsk. 1627 kom Russerne til Angara, 1628 til Lena. 1632 anlagdes Jakutsk, 1633 naaedes Kamtschatka. 1652 anlagdes Irkutsk, 1699 var Kamtschatka helt erobret. 1708 indrettedes et sibirisk Guvernement med Tobolsk til Hovedstad, 1719 udskiltes Østsibirien som Provinsen Irkutsk. Under Taiping-Oprøret i Kina benyttede Russerne sig af Lejligheden til at udvide deres Herredømme over Amur-Provinsen, idet Kolonister og Soldater skyndsomst fordeltes i hurtig anlagte Smaafæstninger langs Amur's nordlige Bred. Ved denne Lejlighed

grundlagdes Havnestaden Nikolajevsk. Kina's vanskelige indre Forhold nødsagede det til ved Traktaterne i Aigun (1858) og Peking (1860) at anerkende Russernes Voldshandling og afstaa den nordlige og østlige Del af Mantshuriet indtil Korea's Grænse. 1875 erhvervede Russerne Sachalin ved en Traktat med Japan. Under Bokseroprøret i Kina (1900) benyttede Russerne sig atter af Kina's Svaghed til at bemægtige sig hele Mantshuriet, hvilket gav Anledning til en Krig med Japan, der endnu (1904) vedvarer. (Litt.: Middendorff, »Reisen im äussersten Norden und Osten von Sibirien« [St. Petersborg 1848—75]; Venjukov, »Die russisch-asiatischen Grenzlande« [Leipzig 1874]; Kennan, *Tent Life in Sibiria* [Lond. 1871, dansk Udg. Kbhvn. 1891]; Finsch, »Reise nach Westsibirien« [Berlin 1879]; Lansdell, *Through Sibiria* [Lond. 1882, dansk Udg. Kbhvn. 1883]; Jadrinzew, »S.« [Jena 1886]). *M. V.*

Sibirien, Ny, d. s. s. Nysibiriske Øer.

Sibirienne se Dyffel.

Sibirisk Jærnbane gaar gennem det sydlige Sibirien fra Vest til Øst. Den begynder ved Tscheljabinsk i Guvernementet Orenburg, gaar over den ischimske Steppe til Omsk, derfra først gennem Barabinzer-Steppen, senere gennem skovrigt Land over Krasnojarsk til Irkutsk. Herfra gaar Banen uden om Baikal-Søens Sydvestspids og videre gennem Provinsen Transbaikalien til Strjetensk ved Amur, Endepunktet for den s. J. Fra Strjetensk gaa om Sommeren Dampskibe til Chabarovka, hvorfra Ussuri-Banen fører til Vladivostok. Den russiske Regering havde i lang Tid haft sin Opmærksomhed henvendt paa Ønskeligheden af en s. J. Som første Led blev Ussuri-Banen paabegyndt 1891 og fuldendtes 1896. 1893 begyndtes Arbejdet fra Vest. Det var oprindelig Hensigten at fortsætte Banen lige til Vladivostok. Da imidlertid Russerne under Bokseroprøret i Kina havde bemægtiget sig Mantshuriet, besluttedes det at lade den s. J. holde op ved Strjetensk og bygge en Jærnbane fra Stationen Kaidalovo i Transbaikalien gennem Mantshuriet til Vladivostok, den mantshuriske Jærnbane, med en Sidebane fra Harbin til Port Arthur. 1902 aabnedes Banen for Persontrafikken. Dog manglede det lille Stykke Bane uden om Baikal-Søen, over hvilken Trafikken besørgedes ved Dampfærger. Først 1904 fuldendtes dette Stykke. Den s. J. er enkeltsporet, let bygget med skarpe Kurver og stejle Stigninger. Banens Betydning for Sibirien er uhyre, især for Transporten af dyrere Varer som Metaller, Te og Smør, der kunne bære de endnu ret høje Transportomkostninger. (Litt.: Wiedenfeld, »Die sibirische Bahn in ihrer wirtschaftlichen Bedeutung« [Berlin 1900]). *M. V.*

Sibirisk Kystprovins se Kystprovinsen.

SibirjåkOV, Alexander Michailovitsch, russisk industridrivende og Mæcen, er født 1840 i Sibirien, hvor hans Fader var velhavende Mineejer. Han studerede ved tekniske Anstalter i St. Petersborg og Udlandet, besøgte Amerika og overtog efter Faderens Død forskellige industrielle Foretagender i Sibirien, hvilke han udvidede. Han interesserede sig levende for Undersøgelser angaaende Muligheden af at oprette regelmæssig Forbindelse ad Søvejen mellem Europa og Sibirien's store Floders Mundinger, traadte i den Anledning i Forbindelse med bl. a. A. E. Nordenskiöld og Wiggins, udrustede og støttede flere Ekspeditioner, og foretog selv en Rejse til Ob's Munding. S. søgte ogsaa paa Landjorden at lette Forbindelsen mellem det nordlige Rusland og Sibirien og har beskæftiget sig med Oprettelse af Dampskibsfart paa Amur-Floden. Med en betydelig Sum har har bidraget til Oprettelse af et Universitet i Tomsk, og han har bygget en Kirke og Skole i Irkutsk. En 0 i Ishavet ud for Jenissej's Munding er opkaldt efter S. *O. I.*

Sibombe, By i den sydamerikanske Republik Ecuador, Provinsen Chimborazo, Endepunkt paa Stillehavsbanen til Guayaquil, med Ruiner af et Palads fra Inkatiden og med store Allunværker ved Byen Alanti, 10 Km. 0. f. S. *M. Kr.*

Sibōni, 1) Giuseppe, italiensk Sanger, født i Forli 27. Jan. 1780, død i Kjøbenhavn 29. Marts 1839. Han debuterede allerede 17 Aar gl. i Firenze som Tenorsanger og tilbragte sin Ungdom som fejret Tenorist paa forskellige Operaer rundt om i Europa, særlig i Wien, St. Petersborg, London og Italien. Prins Christian Frederik hørte S. paa sin italienske Rejse og fik ham til Kjøbenhavn 1819, hvor han debuterede i »Titus« og »Vestalinden«. Sin egentlige Opgave fandt han dog i Danmark som Sanglærer. Dels paa Teateret som Syngemester, dels privat, dels endelig ved det af ham stiftede Musikkonservatorium (1827—41) indvirkede han paa en heldig Maade paa Sangkunstens Fremme i Danmark, uddannede en Række fortræffelige Sangere, blandt hvilke Chr. Hansen, P. Schram, Fru Sahlgreen m. fl., bragte i det hele frisk Blod og Bevægelse ind i Teaterforholdene. Som Italiener holdt han naturligvis paa sit Fædrelands Musik og kæmpede for den paa Teateret, men naaede dog ikke nogen Sinde at bryde Modstanden fra det nationale Parti, de danske Purister. Først efter hans Død følte man ret, hvad S. havde betydet for Sangens Kunst. *A. H.*

2) Erik Anton Valdemar, dansk Komponist, foreg.'s Søn. født i Kjøbenhavn 26. Aug. 1828, død smst. 11. Febr. 1892, Elev af J. P. E. Hartmann og af Moscheles og Hauptmann i Leipzig. Han deltog som frivillig i Treaarskrigen, studerede derefter flere Aar i Wien, hvorefter han nedsatte sig i Kjøbenhavn. 1865—83 var han Heise's Efterfølger som Musiklærer ved Sorø Akademi. Som Komponist viste S. stor Dygtighed i mange Retninger, men hans Musik savnede egentlig Personlighedsmærke. Af hans talrige Kompositioner skulle nævnes Operaerne »Carl II's Flugt« [kgl. Teater 1861] og »Loreley«, et »Stabat mater«, Koncertdramaet »Stormen« paa Kjøbenhavn« og andre Kor værker, deriblandt »Slaget ved Murten«, 2 Symfonier, Ouverturer, en hel Række Værker for Kammermusik, desuden Klavermusik og Sange. *A. H.*

Sibour [sibu!r], Marie Dominique Auguste, Biskop af Paris, født 4. Apr. 1792, dræbt af en Fanatiker 3. Jan. 1857, deltog som Prælat ivrig i Frankrig's indre politiske Liv. Han var oprindelig Republikaner, men blev vunden for Napoleon III's Sag og var derefter lige ivrig for at tjene Kejserdømmet og Kirken. 1854 deltog

han i det Koncilium, som vedtog Læren om Maria's ubesmittede Undfangelse. *A. Th. J.*

Sibylla, Fællesbetegnelse for en Række med Spaadomsgave udrustede Kvindeskikkelser, hvorom der berettes hos græske og romerske Forfattere. De stode alle i nært Forhold til Apollon; fra ham havde de Varselsevnen, og de stilles i Sagnene ofte sammen med ham som hans Døtre eller som jordiske Kvinder, der nøde Gudens Kærlighed og Gunst. Saaledes kaldes endog Kassandra (s. d.) S. Mest berømt var ellers S. i Erythrai i Lilleasien. Om hende fortaltes, at hun oprindelig hørte hjemme i det ioniske Lilleasien, men at hun efter kortere Ophold i Klaros og paa Delos drog til Cumæ, da hun af Apollon havde faaet Løfte om, naar hun drog bort, at skulle leve saa mange Aar, som der var Sandskorn paa hendes Hjemlands Strand. Til sidst levede hun i j Cumæ kun som en Røst; efter et andet Sagn bragte et Brev med lidt af Hjemlandets Jord hende Døden efter en lang Livstid. I hvert Fald antoges hun at have opholdt sig i de underjordiske Huler ved Apollon-Tempelet i Cumæ og Averner-Søen, og hertil henlægger ogsaa Vergil i Æneiden Æneas'es Møde med S., før han sammen med hende vandrede til Underverdenen. Her fortælles ogsaa, at S. opskrev sine Varselsord paa løse Palmeblade, som Vinden førte frem til Oververdenen. Det var denne S., der i en gammel Kones Skikkelse bragte de sibyllinske Bøger (s. d.) til Kong Tarqvinius Superbus i Rom.

S. tænktes altid som gamle Kvinder. Om nogen Ekstase, som hos Pythia, er der som Regel ikke Tale. Andre S. nævnes paa Samos og selv i Delphoi. Ogsaa kendes forskellige Navne: Herofile (Erythrai), Carmentis, Mefitis, Albunea (alle italiske, sidstnævnte i Tibur). Paa græsk Grund optræde de i Tiden forud for den uddannede Orakeltjeneste og forsvinde, da denne kommer frem. Et lille Tempel i Tibur, nær ved det bekendte Rundtempel, har mulig været viet den tiburtinske S. *H. A. K.*

Sibyller se Sibylla.

Sibyllinske Bøger, forskellige Samlinger af religiøs Natur, af hvilke den ældste ifølge romersk Tradition for en meget høj Pris af Kong Tarqvinius Superbus skulde være købt af den cumæiske Sibylla og angaves at stamme fra Sibyllen i Erythrai i Lilleasien. Da Tarqvinius afslog Købet af de oprindelige 9 Bøger, brændte Sibyllen, hedder det, først 3 og derefter endnu 3, hvorpaa Kongen købte de sidste tre for den oprindelige Pris. De gemtes derefter i det nybyggede Tempel for Juppiter paa Capitolium, og der indsattes et særligt Præsteskab til at føre Tilsyn med dem og lede deres Benyttelse, oprindelig 2 Mænd, fra 367 f. Chr. 10, af hvilke Halvdelen skulde være Plebejere. Bøgerne vare affattede paa græske Vers, hvorfor Præsteskabet til sin Hjælp havde 2 Tolke. De raadspurgtes kun efter Senatets Befaling, altsaa som en ren Statshandling, og Resultatet offentliggjordes ikke altid. Sjældnere uddrog man Spaadomme af det i Bøgerne forefundne. Mest søgte man Anvisninger paa Sonemidler over for Guderne, naar særlige Ulykker, langvarig Krig, Jordskælv, Pest, eller Varsler vare indtraadte.

Allerede paa Cato's Tid var Tilliden til de s. B. i Nedgang. Sulla indrettede Præsteskabet som et stort Femtenmandskollegium. Aar 83 f. Chr. brændte Capitolium og dermed ogsaa de s. B. Der blev da fra de forskelligste Steder, Lilleasien (især Erythrai), Afrika, Sicilien, Italien, fra Apollo-Templerne og andensteds samlet en stor Mængde sibyllinske Orakelord, hvoraf der faa Aar senere efter nogen Prøvelse af Præsterne dannedes en ny Samling. Ved Augustus'es Fornyelse af Gudsdyrkelsen underkastedes denne efter en ny Indsamling af kurserende Spaadomme en Revision og Redaktion og overflyttedes i Overensstemmelse med det nære Forhold, hvori Sibylla stod til Apollo, til denne Guddoms Tempel paa Palatinerbjærget; de gemtes i 2 forgyldte Skrin i Tempelbilledets Fodstykke. Endnu under Aurelian raadspurgtes de flittig. Stilicho lod dem brænde som skadelig Overtro. Samtidig med, at Staten havde sine officielle s. B., var et stort Antal Orakelord af lignende Karakter i Omløb hos Menigmand. Indførelsen af offentlig Undersøgelse af de s. B. er en af de Ting, som banede Vejen for Indtrængen af græske Forestillinger og Gudsdyrkelse, hvortil Spaadommene stadig viste hen.

Der findes endnu en Samling, 12 Bøger, sibyllinske Spaadomme bevarede. De ere af meget forskellig Tid og Oprindelse og indeholde en Del blandede, jødiske, hedenske, kristne Læresætninger og Varselord (smlg. Sibylla). *H. A. K.*

Sic (lat.), saaledes. Tilføjes ofte i Parentes ved urigtige Angivelser for paa en mere eller mindre ironisk Maade at henlede Læsernes Opmærksomhed paa Fejlen. *H. H. R.*

Sicard [sika!r], Roch-Ambroise Cucurron, fransk Døvstummelærer, født 20. Septbr. 1742 i Fousseret ved Toulouse, død 10. Maj 1822 i Paris. Han studerede i Toulouse, blev Præst i Bordeaux og oprettede her, efter Besøg hos de l'Épée i Paris, et Døvstummeinstitut 1786. Allerede 4 Aar efter betroede man ham, efter de l'Épée's Død, Instituttet i Paris, men kort Tid efter blev han under Revolutionen fængslet og dømt til Døden som Udgiver af »Annales catholiques«. Han flygtede imidlertid bort, vendte senere tilbage og genoptog 1799 sin afbrudte Virksomhed, blev endog Medlem af Akademiet paa Grund af sine Fortjenester af Døvstummesagen. Hans Hovedværk er »Théorie des signes pour l'instruction des sourds-muets« [1808], i hvilket hans store Kærlighed til, Fordybelse i og Berigelse af de døvstummes Tegnsprog træder klart frem. *F. B.*

Siccårdi, Giuseppe, Grev, italiensk Statsmand, (1802—57), var Novbr. 1849—Apr. 1851 sardinsk Justitsminister og siden Decbr. 1849 Senator. Han foreslog og gennemførte Marts 1850 de saakaldte S.'s Love, hvorved den gejstlige Domsmagt, samt Kirkers og Klostres Asylret afskaffedes, Straf for ikke at overholde de kirkelige Festdage bortfaldt, og Statsmagtens Ret til at forbyde Ejendommes Overdragelse til Kirken fastsattes. Disse Love betegne Brudet mellem Stat og Kirke i Sardinien, og det var ved Forsvaret for dem, at Cavour vandt sit Ry. *E. E.*

Sicchos [si'tšos], By i den sydamerikanske Republik Ecuador, Provinsen Leon, en højt-

liggende **Bjærgstad**, i Nærheden af Vulkanen Iliniza, med en stor, men ufuldendt Kirke. *M. Kr.*

Sichem se Nabulus.

Sichota Alin (Tatarbjærge), Bjærgstrøg i den sibiriske Kystprovins, der strækker sig fra Peter den Stores Bugt langs Havets Bred indtil Nikolajevsk, i sin sydligste Del naar 1,500 M. og paa sin vestlige Skraaning er bedækket ogsaa med Løvtræer, som man ikke finder i det øvrige Sibirien. *M. V.*

Siciliänal [sitši-], metrisk Form fra den ældre italienske Poesi, som almindelig antages at stamme fra Sicilien. Hyppigere kaldes den *Strambotto* og i Toscana *Rispetto*, og den træffes baade i den egentlige Folkelyrik og i den mere forfinede Efterligning af denne, som især var gængs i 15. Aarh. (Giustiniani, Poliziano, Luigi Pulci, Lorenzo de' Medici o. fl.). Det er en otteliniet Strofe, bestaaende af ellevestavelses jambiske Vers; Rimene skifte i den tidligere Tid uden nogen bestemt Orden; senere er Rækkefølgen sædvanligvis *ababccdd*. S. kan dog ogsaa se ganske ud som, hvad man ellers kalder *Ottave Rime*. *E. G.*

Siciliani [sitšilja!ni], Pietro, italiensk Filosof, født 19. Septbr. 1835, død 28. Decbr. 1885, var Professor i Filosofi i Bologna og en af de betydeligere Repræsentanter for den italienske Positivisme. Af hans Skrifter maa fremhæves: »Sul rinnovamento della filosofia positiva in Italia« [1871], »Prolegomini alla moderna psicogenia« [1878], »Socialismo, Darwinismo e sociologia moderna« [1879], »La nuova biologia« [1885]. *A. T—n.*

Siciliano [sitšilja!no], Sicilienne, en gammel italiensk Dans af pastoral Karakter, i langsom Bevægelse, oftest i $^6/_8$ eller $^{12}/_8$ Takt. Navnet S. eller *alla Siciliana* er ofte benyttet af ældre Komponister som karakteriserende Betegnelse. *S. L.*

Sicilianske Vesper kaldes det Oprør paa Sicilien, hvorved Øen frigjorde sig for Karl af Anjou's Herredømme. Det udbrød 2. Paaskedags Aften 30. Marts 1282 ved Palermo. Anledningen var ganske tilfældig. Da nogle Sicilianere paa Vejen til Vespergudstjenesten bleve visiterede af nogle franske Soldater, der vilde undersøge, om de bare Vaaben, hvilket var forbudt, opførte en af Soldaterne sig nærgaaende mod en siciliansk Dame, men blev straks stukken ned af en Sicilianer. Dette gav Signalet til en Nedsabling af Franskmændene over hele Øen. Naturligvis sendte Karl af Anjou straks en Hær derover; men da Kong Peter af Aragonien, med hvem Sicilianerne allerede tidligere havde sat sig i Forbindelse, nærmede sig med en Flaade, overgav hele Øen sig til ham. *H. H. R.*

Sicilien, Sicilia, den største og folkerigeste 0 i Middelhavet, hører til Kongeriget Italien og skilles fra Fastlandet ved det 3,100 M. brede Messina-Stræde. Øen beskylles mod Nord af det tyrrhenske Hav og mod Øst af det ioniske og er kun 120 Km. fjernet fra det nærmeste Punkt af Afrika. Iberegnet de nærliggende lipariske og ægadiske Øgrupper samt Øen Ustica og de fjernere liggende Pantelleria, Linosa og Lampedusa har S. et Areal paa 25,740 □ Km. med (1901) 3,606,191 Indb. eller 140 pr. □ Km. Øen har Form som en Trekant, hvorfor Oldtidens Grækere gav den det betegnende Navn *Trinacria* eller den trehjørnede. Trekantens Spidser ere mod Nordøst Kap Faro eller Peloro (Oldtidens *Promontorium Pelorum*), mod Vest Kap Boeo (*Lilybaeum*) og mod Sydøst Kap Passero (*Pachynum*). Paa den 320 Km. lange Nordkyst nævnes Bugterne ved Palermo og Castellamare. Den 215 Km. lange Østkyst har Bugterne ved Catania, Augusta og Siracusa, hvorimod Sydkysten, der er 285 Km. lang, ikke har en eneste Indskæring af Betydning. Som Helhed betragtet er S. et Bjærgland, der har sine største Højder mod Nord, hvor Bjærgene træde omtrent helt ud til Havet, medens det langs Sydkysten er lavere, fladere, ensformigere og uden Havne. Overfladeforhold og geologisk Bygning ere ret ensartede, naar bortses fra Ætna, der i alle Henseender udgør et ejendommeligt Afsnit. Ikke mindre end 83 p. Ct. af Øen bestaa af let hensmuldrende tertiære Bjærgarter, der ingen Steder danne skarpe Rygge, Kamme eller Toppe. Overalt paa denne Jordbund møder Øjet en bølgeformet Overflade med spredte afrundede Højdedrag, der næsten alle Vegne ere tagne under Kultur. Naar Ætna fraregnes, kan S. i store Træk betragtes som et mod Sydvest skraanende Højland, der dog i sin højere nordlige Del har enkelte mere udprægede Bjærgegne. Længst mod Nordøst danne de peloritanske Bjærge en fra Nordøst til Sydvest strygende Kam, hvis Udløbere fylde Landet indtil Foden af Ætna. Dette Bjærgland, der er bygget op af Gnejs, Glimmerskifer og palæozoiske Bjærgarter, er S.'s vildeste Egn og rig paa stejle Klipper og dybe, sønderrevne Kløfter, der om Vinteren gennemstrømmes af rivende Bække. Mod Vest gaar det over i det af tertiære Lag dannede Caronia, der paa Nordsiden er skovklædt, og hvis højeste Punkt er Monte Sori (1,846 M.). Endnu vestligere bestaar Nordsicilien væsentlig af Trias-, Jura- og Kridtformationernes Kalk- og Sandstenslag. Først følge Madonierne (Le Madonie), hvis højeste Punkter ere Monte Sal vatore (1,910 M.) og Pizzo dell' Antenna (1,975 M.), hvilket sidste er S.'s højeste Punkt efter Ætna. V. f. Madonierne gennemskæres S. fra Nord til Syd af en dyb Fure, der i Nord gennemstrømmes af Fiume Torto og i Syd af Platani. Jærnbanen benytter denne Spalte, men det sandede, gipsholdige Ler, der danner Dalens Skrænter, sættes ved Vintertid let i Bevægelse, og der hengaar intet Aar, uden Trafikken kortere eller længere Tid afbrydes af Jordskred. I Nordvestsicilien ere Bjærgene gennemgaaende lavere og danne ikke en sammenhængende Kam; men hist og her hæve mindre Trias- og Jurafjælde sig over de lavere Tertiærhøje. Ejendommelige for disse Kalkfjælde ere de mange Huler, hvoraf flere ere beboede enten til Stadighed eller i Høsttiden. Hele den mellemste og sydlige Del af S. opfyldes af tertiære Udløbere, der fra Nordsicilien strække sig Syd paa og ingensteds hæve sig over 1,000 M. Dannelserne ere Ler, Mergel, Gips og Stensalt, og hyppig gennemfures Landet af dybe Erosionsdale. Den længste Udløber er de hyblæiske Bjærge, der fra Østgrænsen af Palermo strække sig mod Sydøst og i Monte Lauro stige til 985 M. Tertiærlagene ere her gennembrudte af vulkanske Stenmasser. En anden Udløber gaar fra Madonierne til Egnen ved Girgenti og naar i Monte Cammarata 1,576 M.,

og en tredje ender i Nærheden af Marsala i Kap Boeo. — Paa den østlige Del af S. ligger Øens eneste større Sletteland, Catania-Sletten, der vandes af Simeto og er dyrket som en Have. Paa dens Sydgrænse ligger den 119 D Km. store Sø, Lago di Lentini, der er S.'s største. N. f. Catania-Sletten hæver sig S.'s højeste Bjærg, Vulkanen Ætna, der har en Højde af 3,313 M. og dækker et Areal paa 1,200 □ Km. Dens Masse har man beregnet til 880 Mill. Kbm. Paa Grund af sin Mægtighed i Sammenligning med Øens andre Bjærge kalde Beboerne den blot la Montagna (Bjærget). Som en Kegle, der fures af store Lavastrømme, hæver den sig først jævnt og derefter stadig stejlere. Lidt under den højeste Top ligger det gamle Krater, Val del Bove, der er en skummel 5 Km. bred Dal, hvis 3 Sider omgives af 600—1,200 M. lodrette Vægge. Udbrudene ske dog ikke mere herfra, men gennem Spalter paa Bjærgets Sider, som derfor dækkes af over 200 mindre Eruptionskegler, hvorfra Lavastrømme naa helt ned til Havet. Paa Grund af den hensmuldrede Lavas Frugtbarhed høre Ætna's Skraaninger til de bedst dyrkede Dele af S., og navnlig Øst- og Sydsiderne ere indtil en Højde af 700 M. tæt dækkede af Byer. Følgelig kan et Udbrud af Ætna, der synes at vise Virksomhed omkring hvert 10. Aar, faa farlige Følger. Et af de mest ødelæggende var Udbrudet 1669, da Lavaen dækkede 50 □ Km., jævnede 12 Byer med Jorden og dræbte 90,000 Mennesker. Fraregnet Ætna viser S. ingensteds vulkanske Fænomener, og de saakaldte Dyndvulkaner, af hvilke de bekendteste ere Maccaluberne N. f. Girgenti, have intet med virkelig Vulkanvirksomhed at gøre, men fremkomme ved Sønderdeling af organiske Substanser i Jordskorpen. — Af Vandløb har S. en stor Mængde, men mange af dem have til Trods for deres brede Strømlejer og dybt indskaarne Dale kun Vand om Vinteren, paa hvilken Aarstid de da ofte medføre store Mængder af Grus og Sand og foraarsage store Ødelæggelser. Paa Nordkysten ere næsten alle Vandløb endogsaa af denne Art, der paa S. kaldes Fiumarer. Mod Øst strømmer Øens største Flod Simeto eller Giarretta, der optager Salso, Dittaino samt Gornalunga med Pietrarossa. Yderligere nævnes Alcantara, der strømmer langs Ætna's Nordfod, samt Fiume Salso, Platani og Belice, der løbe Syd paa. — Klimaet er et særdeles mildt og sundt Middelhavsklima, der i flere Henseender minder om Grækenland's. I Sammenligning med det øvrige Italien har S. en mildere Vinter, men ikke varmere Sommer. I Palermo har Aaret en Middeltemperatur paa $17,3^0$, den varmeste Maaned (August) paa $26,1^0$ og den koldeste (Januar) paa 11^0. I Messina er den aarlige Middeltemperatur $18,8^0$, i Catania $19,5^0$, i Siracusa $18,2^0$ og i Caltanisetta $15,1^0$. Om Vinteren er Frost næsten ukendt, og Sne falder der yderst sjældent i de lavere Egne. Om Sommeren mildnes Heden af Havvindene. Af og til indtræffe dog de tørre afrikanske Scirocco-Vinde, der udtørre Vegetationen og virke udmattende paa Mennesker og Dyr. Hele Aaret igennem kan denne ejendommelige Vind indtræffe, der hyppig er støvførende, saa Himmelen bliver gullig. I Palermo gør man Regning paa omtrent 12 Scirocco-Storme aarlig, og Varmen stiger da til henimod 40^0. For øvrigt har S. Efteraar og Vinter fremherskende sydvestlige Vinde, og den øvrige Del af Aaret veksle disse med nordøstlige. Sommeren er tør, idet kun 14 p. Ct. af den aarlige Regnmsengde falde fra Maj til September. Af Efteraarsmaanederne have Oktober og November hver 14 p. Ct. I December falde 15 p. Ct., i Januar 14 og i Februar og Marts Resten. Det gennemsnitlige Antal Regndage er 112 i Palermo og 72 i Siracusa, og den aarlige Nedbør er de to Steder henholdsvis 72 Cm. og 52 Cm. — Planteverdenen har i Tidens Løb undergaaet store Forandringer. Tidligere skulle Skovene have haft langt større Udstrækning; men Afskovningen, der ikke mindst i den nyere Tid er dreven stærkt, har nu indskrænket Skovarealet til 4 p. Ct. De største Skovstrækninger træffes i Provinserne Messina og Catania. Stedsegrønne Ege spille en meget fremtrædende Rolle. Krat, der næppe hæve sig til Mandshøjde, ere hyppige i Kystegnene. Flere Steder har Vegetationen paa den frugtbare Bund en halvt tropisk Karakter, idet talrige sydligere Planteformer ere akklimatiserede paa Øen. Omkring Sciacca har Egnen med sine store Dværgpalmebevoksninger et afrikansk Præg. I Haverne ser man tit Daddelpalmen rejse sig, og Tykninger af Papyrus træffes langs Floderne. En af Kystegnenes mest karakteristiske Planter er den fra Amerika indførte Figenkaktus. Sit egentlige Præg faar S. dog ikke af vildtvoksende eller forvildede Planter, men af sit udbredte Kulturland. — Befolkningen taler en italiensk Dialekt, der karakteriseres som mere haard og klangløs, men tillige mere fyndig end den toskanske. Den sicilianske Befolkning er et Blandingsprodukt, hvis ældste historisk kendte Elementer ere Sicanerne og Siculerne samt Fønicierne, der havde Kolonier paa Kysten. Senere kom Grækerne, Vandalerne, Goterne og Saracenerne, af hvilke særlig de første og de sidste have sat sig umiskendelige Spor. Af langt ringere Betydning i etnografisk Henseende have de normanniske, tyske og spanske Dynastier været. Dog skal man i Vestsicilien ved Catalafimi træffe en Befolkning af udpræget spansk Type, stammende fra spanske Kolonister. Og ligeledes har man ment, at de ikke faa lyshaarede, blaaøjede Individer, man træffer, skulde hidrøre fra den normanniske Indblanding. Det græske Blod ytrer sig med størst Tydelighed paa Østkysten og særlig i Siracusa og Catania, hvorimod Saracenerne ere mere fremtrædende mod Sydvest. Skulde man udpege visse Fællestræk for Sicilianerne i legemlig Henseende, maatte det være Magerhed, skarpttegnede Ansigtstræk, sortebrunt, krøllet Haar og svag Skægvækst. Gennemsnitshøjden er 1,610 Mm. og i de indre Egne endog kun 1,500 Mm. En Del af disse Træk maa dog sikkert opfattes som Modifikationer, hidførte ved Aarhundreders Fattigdom og Sultekost. I aandelig Henseende minder Sicilianeren om Spanieren ved sin Overtro og Bigotteri, men har paa den anden Side ogsaa Egenskaber, der kunne pege Øst paa til Slægtskabet med de gamle Grækere. Endelig maa nævnes, at der paa S. findes et Folkeelement, Albaneserne, der først i 15.—16. Aarh. er indvandret fra Grækenland og endnu taler sit eget Sprog, men har antaget

den romerske Katolicisme. Det er særlig i Provinsen Palermo, at man træffer de fleste albanesiske Landsbyer. — I social Henseende er Uligheden stor og skarp paa S. Den mest betydende Klasse er endnu Godsejeradelen, der for største Delen lever paa deres Paladser i Byerne, medens deres Landejendomme styres af Fogeder og Forpagtere. Disse blive da Mellemledet mellem Godsejerne og den talrige Bondestand, der dog nærmest er stillet som Landarbejdere. Mod Fogederne, der opadtil ville berige sig paa Godsejerens Regning og nedadtil ere Bondens Undertrykkere, rettes da alt dennes Had, medens han villig følger Godsejerens Vink i politisk Henseende. Forudsat han har Stemmeret, da $^3/_4$ af Bønderne som Analfabeter mangle denne Ret. Minearbejderne, der i økonomisk Henseende ere lige saa elendig stillede som Bønderne, synes dog med Hensyn til Oplysning og politisk Bevidsthed at staa noget højere, til Trods for at Regeringen gør saare lidt for S.'s Skolevæsen. I politisk Henseende gaar Godsejerstandens Virksomhed i Grunden kun ud paa at hævde Standens ledende Stilling, og den anvender saavel lovlige Midler som Intriger, der undertiden gaa over til det forbryderske. Og det hemmelige Foreningsvæsen spiller en stor Rolle (se Mafia). Godserne, om hvilke man har bevaret det latinske Navn *latifundium*, have tit en vældig Udstrækning. I Provinserne Palermo, Trapani og Girgenti er det almindeligt at træffe Godser paa over 20 □Km. Smaa Ejendomme findes saa at sige ikke. Paa S. ser man ingen Bøndergaarde eller egentlige Landsbyer. Som Regel ligge Landarbejdernes Hytter i købstadlignende Byer, som Arbejdsmarken kan ligge 10 Km. borte fra. Om Sommeren tilbringes derfor hele Ugen paa Marken i en Løvhytte, og kun om Søndagen besøges Hjemmet. — Næringsvejene ere selvfølgelig lidet udviklede paa Grund af den almindelige Uoplysthed, retslige Usikkerhed og Uredelighed. Fra Oldtiden af lovprises S. dog for sin Frugtbarhed, og Agerbruget er endnu den vigtigste Næringsvej, selv om Øen ikke mere, som i Oldtiden, fortjener Navn af Italien's Kornkammer. Omtrent Halvdelen af Arealet er under Kultur. Den vigtigste Kornsort er Hvede, og derefter følge Byg og Majs. Desuden dyrkes Hør og lidt Bomuld. Fra Egnen om Messina og Catania brede Orangelundene sig mere og mere, saa at de allerede dække $^1/_5$ af Øens Areal med over 11 Mill. Træer og en aarlig Høst, der er $^9/_{10}$ af hele Italien's. Endelig har S. en betydelig Vinavl, der før Druelusens Angreb udgjorde $^1/_3$ af Italien's hele Produktion. Særlig kendte sicilianske Vinsorter ere Marsala, Messina og Zucco. Kvægavlen forsømmes stærkt. Bestanden er ringe, og Racerne af Hornkvæg og Faar ere smaa og daarlige i Kvalitet. Biavlen er meget udbredt, og Silkeavl drives i Egnene om Catania og Siracusa. Ved alle Kysterne fiskes en Del Tunfisk, Sardiner og Ansjoser, og ved Sydkysten har man i de senere Aar fundet koralrige Banker. Af S.'s Mineraler er Svovlet det vigtigste. Det forekommer i Provinserne Catania, Caltanisetta og Girgenti i tertiære Lag fra øvre Miocæn, hvilken geologiske Formation paa S. tillige er rig paa Gips og Stensalt. Den aarlige Produktion af Svovl er ca. 350,000 Tons til en Værdi af 18 Mill. Kr., og Brydningen sysselsætter 30,000 Arbejdere. Af Stensalt brydes aarlig 10,000 Tons; men desuden udvindes i Saliner, der særlig findes paa Vestkysten, henimod 150,000 Tons Havsalt. Den aarlige Produktion af Asfalt er paa 15,000 Tons, og yderligere udvindes ikke ringe Mængder af Marmor, Lava og Boraks. — Industrien er lidet udviklet paa S. Uden for de store Byer Palermo, Messina og Catania findes yderst faa Fabrikker. Af større Betydning ere kun saadanne Virksomheder som Tilvirkningen af Olie, Citronsyre og Vinsten, der ere nøje knyttede til Landbruget, samt Statens Tobakfabrikker. Handelen er forholdsvis livlig, men de største Handelshuse ere paa fremmedes Hænder. Den aarlige Omsætning er omtrent 200 Mill. Kr., og Udførselen er lidt større end Indførselen. Der udføres Svovl, Salt, Marmor, Vin, Sydfrugter, Oliven, Korn samt Raasilke, og indføres Kul, Jærn, Manufakturvarer, Sukker og Kolonialvarer. Skibstrafikken paa S. er meget stor, og to af Øens Havne høre til de vigtigste i Italien, idet Messina kun staar tilbage i Omsætning for Genova og Napoli, og Palermo yderligere kun for Livorno. Af andre vigtige Havne nævnes Catania, Siracusa, Licata, Girgenti, Marsala og Trapani. Til Lands staa S.'s Samfærdselsmidler langt tilbage. Endnu 1866 havde Øen kun den ene Landevej fra Messina til Palermo, og den benyttedes kun af 400 Mennesker aarlig, idet de fleste rejsende foretrak Søvejen. Nutildags regner man paa S. I Km. Kørevej for hver 110 Indb., og der fandtes 1900 1,244 Km. Jærnvej; men store Dele ere endnu ufremkommelige for Køretøjer, og i Svovlminedistrikterne foregaar Transporten stadig ved Muldyrkaravaner. — Inddeling. S. deltes tidligere i 3 Distrikter eller *valli*, Val Demone mod Nordøst, Val di Noto mod Sydøst og Val di Mazzara mod Vest; men denne Inddeling er nu hævet, og i Stedet findes 7 Provinser, Messina, Catania, Siracusa, Caltanisetta, Girgenti, Trapani og Palermo, hvilke yderligere deles i 24 Kredse og 357 Kommuner. I militær Henseende danner S. 12. Armékorps. En Kassationsret findes i Palermo og Appellationsretter i Palermo, Messina og Catania. Disse tre Byer have tillige hver sit Universitet. I gejstlig Henseende har S. 12 Bispedømmer samt 5 Ærkebispesæder i Palermo, Messina, Catania, Siracusa og Monreale. (Litt.: Th. Fischer, »Beiträge zur physischen Geographie der Mittelmeerländer, besonders S.'s« [Leipzig 1876]; Lasaulx, »S.« [Bonn 1879]; A. Schneegans, »S., Bilder aus Natur, Geschichte und Leben« [Leipzig 1886]; C. de Lestrade, *La Sicile sous la monarchie de Savoie* [Paris 1894]; *Carta geologica della Sicilia*, 1 : 500,000 [Rom 1885]). *H. P. S.*

Historie.

S.'s Historie har lige fra den ældste Tid været rig paa Afveksling, og mangfoldige Folk have i Tidernes Løb kæmpet om Herredømmet over Øen. Det Folk, hvorefter Øen har sit Navn (græ. Sikelia), var Sikelerne, som menes at være indvandrede fra Syditalien, men ved Siden af dem fandtes i den vestlige Del af S. et andet Folk, Sikanerne, som efter nogle Oldtidsforfatteres Mening vare af iberisk Afstamning,

medens Elymerne, der ligeledes boede i de vestlige Egne, ansaas for at stamme fra Orienten ligesom Fønikerne, der allerede meget tidlig satte sig fast flere Steder paa S. Men det Folk, der i Oldtiden kom til at spille den største Rolle paa S., var Grækerne. Allerede i 8. Aarh. f. Chr. begyndte de deres Kolonisationstog til S., og snart rejste der sig langs Kysterne den ene græske Plantestad ved Siden af den anden. I de fleste af disse var Befolkningen dorisk, saaledes i Syrakus, som var grundlagt af Korinthiere, og i Stæderne paa Sydkysten, Kamarina, Gela, Akragas (lat. *Agrigentum*) og Selinus, men i den nordlige Del af Øen fandtes ogsaa ioniske Kolonier, f. Eks. Katane, Naxos, Zankle (Messana) og Himera. Den sikeliske Befolkning blev herved trængt tilbage til det indre af Øen, hvor den græske Indflydelse kun langsomt naaede hen, men imod Vest vedbleve Fønikerne at holde sig, idet de stadig understøttedes fra karthagisk Side; deres vigtigste By var Panormos. Inden for de græske Stæder herskede der jævnlig Partistridigheder, som i flere Tilfælde førte til, at Magten tilfaldt Tyranner; i Akragas herskede saaledes i Midten af 6. Aarh. den berygtede Tyran Falaris. Senere hævede Gelon, der oprindelig kun var Herre over Gela, Syrakus til stor Magt, idet han underlagde sig omtrent Halvdelen af S. Men hans Herredømme truedes stærkt af Karthagerne, hvem det dog lykkedes ham i Forbindelse med Tyrannen Theron i Akragas at overvinde i et stort Slag ved Himera, samtidig med, at Grækerne i Moderlandet afsloge Persernes Angreb (480). Gelon stiftede et helt Dynasti i Syrakus, men efter nogen Tids Forløb bleve Tyrannerne, under hvem S. i mange Henseender havde naaet en rig og blomstrende Udvikling, styrtede, og aristokratiske eller demokratiske Forfatninger indførte i de græske Stæder. Samtidig rejste Sikelerne under Anførsel af Duketios sig imod deres græske Undertrykkere, dog uden Held. Men imellem de græske Stæder indbyrdes indtraadte der nu Splittelse, idet de doriske Stæder søgte at undertrykke de ioniske, og hermed begyndte allerede S.'s Nedgangsperiode. Vel lykkedes det Syrakusanerne at afslaa Athenernes Angreb, da de 415 blandede sig i Stridighederne paa S. og sendte en stor Hær derover, men faa Aar efter rettede Karthagerne et ødelæggende Slag mod Grækerne paa S. Selinus og Himera bleve erobrede og plyndrede (409), og kort efter tillige Akragas (406). Alene Syrakus holdt Stand imod dem, efter at den dygtige og energiske Dionysios havde opkastet sig til Tyran, og ham lykkedes det at lægge hele den østlige Del af S. under sig. Men efter hans Død fortsattes Kampene endnu længe, og i selve Syrakus udbrød der Partistridigheder. For en Tid lykkedes det Timoleon at forsone de stridende Grækere og at bibringe Karthagerne et svært Nederlag ved Floden Krimisos (340). Fra nu af dannede Floden Halykos Grænsen imellem den græske og den karthagiske Del af S. Snart begyndte dog Kampene igen, og Agathokles, Tyran og senere Konge i Syrakus, bekæmpede Karthagerne med stor Kraft, samtidig med, at han med Vold tvang alle de græske Stæder til at underkaste sig hans Herredømme. Men efter hans Død (289) indtraadte der en almindelig Opløsningstilstand paa S.; de græske Stæder bekrigede hverandre, Agathokles'es Lejetropper plyndrede paa egen Haand, og Karthagerne fik paa ny Fremgang. Forgæves søgte Kong Pyrrhos af Epeiros at tilvejebringe ordnede Forhold (278—75). Mere Held havde derimod Syrakusaneren Hieron, som omtr. 270 antog Kongetitelen i Syrakus. Imidlertid begyndte nu ogsaa Romerne at blande sig ind i Forholdene paa S., da de frygtede for, at Karthagerne skulde have for stærk Fremgang. S. blev da Skuepladsen for den 1. puniske Krig (264—41), som endte med, at Romerne bemægtigede sig Herredømmet over den Del af Øen, som Karthagerne tidligere havde besiddet, medens Syrakus traadte i Forbund med Rom og under Hieron's udmærkede Regering tog et nyt Opsving. Men efter at Syrakusanerne under den 2. puniske Krig havde svigtet Romerne, der 212 erobrede deres By med Storm, kom hele S. under Romernes Herredømme, idet dog enkelte Stæder bevarede en formel Uafhængighed som »Forbundsfæller«. Endelig kom S. saaledes under forholdsvis rolige Forhold og kunde paa ny udfolde sine rige naturlige Muligheder. Men dens Frugtbarhed kom ikke den selv til gode; Romerne betragtede S. som deres Kornkammer, og de romerske Statholdere tillode sig store Vilkaarligheder. Desuden vare de sociale Forhold paa S. meget elendige, og de talrige Slaver, hvis Tilstand var i høj Grad ussel, gjorde den ene farlige Opstand efter den anden. I national Henseende vedblev S. under det romerske Regimente at være en overvejende græsk 0, og Latiniseringen skred kun langsomt fremad. I Kejsertiden kom Kejsernes Bestræbelser for at forbedre Provinsernes Vilkaar ogsaa S. til gode, men da Forfaldet bredte sig over hele Romerriget, begyndte der ogsaa paa S. en ny Tilbagegang. I Folkevandringstiden var S. udsat bl. a. for Vandalernes Plyndringer, og da Østgoterne under Theodorik bemægtigede sig Italien, kom ogsaa S. under dem. Men 535 erobrede Belisarius Øen, som derefter i over 300 Aar kom til at staa under Kejseren i Konstantinopel og styredes af en af ham indsat Statholder med omtrent uindskrænket Magt. Men allerede i 7. Aarh. begyndte S. at hjemsøges af Arabernes Strejftog, og fra 827 fik Araberne fast Fod i Landet. Der paafulgte langvarige Kampe, hvorunder Araberne stadig vandt mere Fremgang; 878 faldt Syrakus, og omtr. 900 vare Araberne Herrer over hele Øen. Den kom nu til at staa under Kalifatet i Kairvan, senere under de i Ægypten herskende Fatimider, men bestyredes af en næsten uafhængig Emir. I denne Tid tog S. et nyt Opsving, saavel i materiel som i aandelig Henseende. Dog søgte endnu Grækerne at vinde det tabte Land tilbage, men uden Held. Under disse Kampe fik ogsaa Normannerne fra Syditalien Indpas paa S., saa meget mere som der ogsaa udbrød Strid mellem de arabiske Stormænd indbyrdes. Robert Guiscard og navnlig hans Broder Roger begyndte fra omtr. 1061 deres Erobringstog paa S., og efter omtrent 50 Aars Kampe vare Normannerne Herrer over hele Øen. Roger's Søn Roger II lod sig 1130 i Palermo krone til Konge af S. Han bemægtigede sig tillige Herredømmet over

Syditalien og grundede saaledes Kongeriget Begge Sicilier (se Sicilier, Begge). Ogsaa under det normanniske Herredømme var S. i en blomstrende Forfatning. Fyrsterne toge sig med Iver af Kunsten og opførte prægtige Bygningsværker. Et Ægteskab mellem Roger's Datter Constantia og den tyske Prins Henrik bragte S. i Hohenstaufernes Magt; 1194 blev Henrik VI i Palermo kronet til S.'s Konge. Hans Søn Frederik II satte selv som tysk Kejser større Pris paa S. end paa sine øvrige Lande. Han indlagde sig store Fortjenester af S.'s Opkomst, brød med Lenssystemet og indførte en centraliseret monarkisk Styrelsesform i Landet. Han drog Omsorg for Jordens Opdyrkning, fremmede Handelen og støttede Kunst og Videnskab. Under ham fik de mange forskelligartede Kulturelementer, som i de sidste Aarhundreder havde udøvet deres Indflydelse paa S., Lejlighed til at gøre sig gældende. Men efter hans Død (1250) gik det tilbage; under Konrad IV styrede Frederik's Søn Manfred S. som Statholder, men antog Kongetitelen 1258. Efter hans Fald (1266) tilfaldt S. ligesom Syditalien Karl af Anjou, der indførte et haardt Regimente. Ved den sicilianske Vesper (s. d.) løsrev S. sig fra hans Herredømme og gav sig ind under Aragonien, hvis Konge Peter III var Manfred's Svigersøn (1282). S. vedblev derefter i lange Tider at regeres af den aragonske Kongeslægt. Dog blev det allerede efter Peter's Død skilt fra Aragonien (1285), idet Peter's yngre Sønner, Jakob (1285—91) og Frederik (1291—1337), kom til at regere paa S. I Begyndelsen maatte der dog kæmpes med Kongerne af Neapel, som først 1302 anerkendte S.'s Uafhængighed. Som Konger af S. fulgte senere Peter II (1337—42), Ludvig (1342—55) og Frederik III (1355—77). Da sidstnævnte kun efterlod sig en Datter, Maria, udbrød der Partistridigheder, som fandt deres Afgørelse, da hun ægtede Martin af Aragonien, efter hvis Død (1409) S. paa ny fik samme Konge som Aragonien, og nu vedblev det lige til 1713 at være forenet med Aragonien og kom saaledes til at udgøre en Del af det store spanske Rige, hvilket fra 1504 ogsaa var Tilfældet med Neapel. Det spanske Herredømme var haardt og trykkende, og S.'s Velstand tog stærkt af; jævnlige Opstande forbedrede ikke Situationen. Efter den spanske Arvefølgekrig tilfaldt S. ved Freden i Utrecht Hertugen af Savojen (1713), der dog allerede 1720 blev nødt til at ombytte det med Sardinien, men S. afstodes til Østerrig og blev saaledes igen forenet med Neapel. Allerede 1735 bleve dog begge Lande overdragne til den spanske Prins Karl af Huset Bourbon, og saaledes fandtes der igen et selvstændigt Kongerige Begge Sicilier. Under Napoleons-Krigene var S. et af de faa Lande, hvortil Napoleons Herredømme ikke strakte sig, idet Kong Ferdinand fik Lov til at beholde det efter at være bleven fordrevet fra Neapel. Men han maatte dog 1812 finde sig i at antage en konstitutionel Forfatning, som han rigtignok senere ikke tog Hensyn til. Sicilianerne vare i de følgende Aar meget misfornøjede med Forbindelsen med Neapel, som blev genoprettet 1816. En Opstand i Palermo 1820 blev snart slaaet ned. Opstanden 1848, hvorved Forfatningen af 1812 paa ny blev proklameret, og det bourbonske Hus erklæredes for udelukket fra S.'s Trone, førte heller ikke til noget Resultat. Allerede 1848 blev Messina erobret af de neapolitanske Tropper, og i Løbet af det følgende Aar kom hele Øen paa ny i den neapolitanske Konges Magt. Først 1860 lykkedes det Garibaldi ved sit dristige Tog til S. at gøre det af med den bourbonske Konges Herredømme, hvorefter S. blev optagen som et Led i Kongeriget Italien. Siden den Tid er det dog ikke lykkedes den italienske Regering at raade Bod paa de sørgelige Tilstande, som Aarhundreders Vanrøgt har frembragt paa S. De sociale Forhold ere mange Steder elendige, og i Administrationen hersker der endnu en stor Korruption. S. er da heller ikke efter Foreningen med det øvrige Italien blevet forskaanet for blodige Uroligheder.

(Litt.: A. Holm, »Geschichte Siciliens im Alterthum« [2 Bd., Leipzig 1870—74]; Freemann, *History of Sicily from the earliest times* [4 Bd., Oxford 1891—94]; di Blasi, *Storia del regno di Sicilia* [3 Bd., Palermo 1844]; Amari, *Storia dei musulmanän Sicilia* [3 Bd., Firenze 1854 — 72]; samme, *Biblioteca arabo-sicula* [2 Bd., Torino 1880—81]; samme, *La guerra del Vespro Siciliano* [9. Opl. 3 Bd., Milano 1886]; Pais, *Storia della Sicilia e della Magna Grecia* [Torino 1894 ff.]; *Documentiper servire alla storia di Sicilia* [Palermo 1879 ff.]). *H. H. R.*

Sicilier, Begge, var 1816—61 Navn for de to forenede syditalienske Kongeriger Neapel og Sicilien. Foreningen kundgjordes 12. Decbr. 1816, og derefter kaldte Kong Ferdinand IV sig Ferdinand I. Han var aldeles afhængig af Østerrig og havde 12. Juli 1815 ligefrem forpligtet sig til ikke at indføre nogen politisk Reform, som stred mod de gamle monarkiske Institutioner (ɔ: Enevælden) eller mod de Grundsætninger, som fulgtes i Styrelsen af Lombardiet-Venetien. Derfor sattes ogsaa baade Neapel's Forfatning fra 1808 og Sicilien's fra 1812 ud af Kraft, hvad der vakte stort Misnøje og lod Carbonariernes Samfund vokse stærkt trods alle Forfølgelser. Juli 1820 udbrød i Neapel en Militærrevolution, der nødte Kongen til at udstede en fri Forfatning i Lighed med den spanske fra 1812 og indkalde et Parlament; men Sicilianerne vare ikke tilfredse hermed og krævede deres Selvstændighed agtet og deres egen Forfatning paa ny sat i Kraft. Dette lammede selvfølgelig Frihedens Sag; men værre var det, at Stormagterne ikke ønskede det konstitutionelle System udstrakt til B. S., og Decbr. 1820 forlod i Kongen Landet efter at have indsat sin Søn til Regent og lovet Parlamentet at udvirke Stormagternes Samtykke til den fri Forfatning. Men tvært imod sin højtidelige Forsikring tog han sin Tilflugt til Kongressen i Laibach, som vedtog en væbnet Intervention. Denne udførtes af østerrigske Tropper under Frimont, der Marts 1821 slog General G. Pepe og genoprettede Enevælden. Der lovedes vel visse Forbedringer i Forvaltningen og et særskilt kgl. Raad for hvert Rige; men Løfterne holdtes ikke, og de liberale forfulgtes med største Grusomhed tvært imod den kundgjorte Amnesti. Først 1827 droge Østerrigerne bort igen. Ferdinand I døde 4. Jan. 1825, men Tilstanden blev endnu slettere under Frants I, der organiserede Schweizerregimenter for at sikre

sin Magt, og hvis Styrelse var lige saa ødsel som vilkaarlig. Forholdene forbedredes ikke under Ferdinand II, der kom paa Tronen 8. Novbr. 1830 og snart viste sig at være en fuldblods Hævder af Enevælden, selv om han i Førstningen gjorde enkelte Tilløb til en bedre Forvaltning. Der gjordes gentagne Opstandsforsøg, saaledes 1837 paa Sicilien og 1843 i Kalabrien, men uden Held, og det første medførte kun forøgede Skatter og Ophævelsen af det tidligere Skin af en Særstilling.

Derimod udbrød 12. Jan. 1848 en alvorlig Opstand i Palermo, og efter flere Dages Kamp saa Kongen sig nødt til at give gode Løfter. Men Sicilianerne krævede ligesom 1820 et særligt Parlament og deres tidligere Forfatning. Bevægelsen bredte sig snart over hele Øen undtagen Messina, R. Settimo blev Formand for den provisoriske Regering, og 13. Apr. erklærede Parlamentet Bourbon'erne for afsatte samt valgte den sardinske Prins, Hertugen af Genova, til Konge, dog uden at opnaa dennes Samtykke. Imidlertid havde Palermo's Eksempel fremkaldt Demonstrationer i Neapel 24. Jan., og Kongen maatte derfor love en fri Forfatning, efter fransk Mønster, og udnævne ny frisindede Ministre. Men da Parlamentet kom sammen 15. Maj, udbrød straks Strid med Kongen, som lod Byen beskyde og til Dels plyndre af sine raa Hjælpere, Schweizertropperne og Lazzaronerne. Derefter kaldte han sin Hær og Flaade tilbage fra Norditalien og lettede derved Østerrigernes Sejr her. Efter at have sikret sin Magt paa Fastlandet sendte han General Filangieri til Sicilien, og i Foraaret 1849 blev Opstanden ogsaa undertrykt her, hvorefter Øen behandledes som et erobret Land. Med største Haardhed forfulgtes de Liberale, talløse Fængslinger foretoges, og selv Ministrene fra 1848 behandledes som simple Forbrydere. Efter Krim-Krigen forsøgte England og Frankrig forgæves at formaa ham til større Mildhed; de afbrød endda den diplomatiske Forbindelse, men styrkede derved kun hans Stivsind.

Efter hans Død 22. Maj 1859 fik Frants II straks Opfordring fra den sardinske Regering om at slutte sig til den nationale Kamp mod Østerrig; men han afslog det, medens han selv gjorde sit Folk nogle smaa Indrømmelser og opløste Schweizerregimenterne. Dog gav han sig snart Reaktionen i Vold, lod Tusinder fængsle som politisk mistænkte og tænkte endda paa at ville genoprette Pavens Herredømme i Romagna, ligesom hans Fader 1849 havde medvirket til Pavens Genindsættelse i Rom. Men hermed havde han brudt Staven over sin egen Regering, og Straffen ramte ham snart. Apr. 1860 udbrød Opstand paa Sicilien, og i Maj kom Garibaldi til Hjælp med sine tusind Mand og indtog Palermo. Snart var næsten hele Øen løsreven fra Bourbon'ernes Magt, den sardinske Grundlov indført og Garibaldi's Diktatur godkendt. Da Vestmagterne ikke vilde tillade nogen fremmed (ɔ: østerrigsk) Indblanding, søgte Frants II at redde sin Kongemagt ved at kundgøre Forfatningen fra 1848 og Brugen af det italienske Enhedsbanner samt tilbyde Sardinien politisk Forbund; men nu var det for silde, og Mistilliden til hans Oprigtighed gjorde en Udsoning umulig. Da Garibaldi i August gik over Messina-Strædet, opløstes alle Forhold; mange Officerer og Embedsmænd svigtede Kongens Sag, hele Troppeafdelinger og Flaaden gik over* til hans Fjender, ja selv Lazzaronerne, hidtil Enevældens Støtter, lode sig henrive af Begejstring for Garibaldi's eventyrlige Skikkelse. 6. Septbr. drog Kongen med Resten af sin Hær (50,000 Md.) til Gaëta, og Dagen efter holdt Garibaldi sit Indtog i Napoli; hele Landet sluttede sig til ham, kun Hæren kunde han ikke overvinde. Men da greb den sardinske Regering selv ind, og 9. Oktbr. rykkede dens Tropper Nord fra ind i Landet; Modstanden blev hurtig brudt, og 21. Oktbr. holdtes almindelig Folkeafstemning. Med 1,742,000 Stemmer mod knap 10,800 (paa Sicilien var der kun 667 Nej'er) vedtoges Tilknytningen til Sardinien, og 7. Novbr. holdt Kong Victor Emanuel Indtog i sit ny Riges Hovedstad. Faa Dage forinden havde største Delen af den neapolitanske Hær maattet overgive sig, og kun de to Fæstninger Gaëta og Messina holdt sig henholdsvis til 13. Febr. og 10. Marts 1861, hvorefter B. S.'s Indlemmelse i det ny Kongerige Italien kundgjordes. Den Ende, som de spanske Bourbon'ers Herredømme saaledes fik, var kun en retfærdig Straf for den Vilkaarlighed og Grusomhed, som i 2 Menneskealdere havde præget deres Styrelse, og for deres selviske Troløshed mod deres Folk og gentagne Brud paa Ed og hellige Løfter. *E. B.*

SiC itur ad åstra (lat.), »paa den Maade stiger man op til Stjernerne« (ɔ: vinder udødelig Berømmelse), Citat efter Vergil (Æneiden IX, V. 641). *H. H. R.*

Sick, Johannes Peter Kristian, dansk Sprogmand, født i Kjøbenhavn 19. Febr. 1812, død i Ny Taarbæk 19. Juli 1884. Han blev filologisk Kandidat 1839 °g s. A. Adjunkt i Odense, hvor han virkede — fra 1844 som Overlærer — indtil 1872; 1875 udnævntes han til Professor. Han var Landstingsmand 1864—66. S. gav sig særlig af med det franske Sprog og udgav 1883 »Fransk-dansk-norsk Haandordbog« ; desuden har han udgivet en Del franske Lærebøger. Hans politiske Interesser, navnlig for den sønderjydske Sag, satte Spor i en Del journalistisk Virksomhed. *E. G.*

Sick, Theodor Bernhard, dansk Officer og Komponist, foreg.'s Broder, født i Kjøbenhavn 7. Novbr. 1827, død smst. 27. Maj 1893. Som ung kom han paa den militære Højskole, var med i Felttogene 1850 og 1864, hvor han deltog i Dybbøl-Forsvaret 18. Apr. som Kaptajn i Artilleriet. Desuden havde han stærke musikalske Interesser, lærte Teori hos Gebauer, deltog ivrig i Udførelsen af Kammermusik og var selv en frugtbar Komponist med afgjort, om end ikke tilstrækkelig skolet, Talent. Han har efterladt sig en stor Mængde Kompositioner af alle Arter Kammermusik, 11 Strygekvartetter, 10 Pianotrioer, 26 Sonater med forskellige Instrumenter, desuden Kvintetter, Septetter, en Nonet etc. Enkelte af disse Værker foreligge trykte. *A. H.*

Sickel, Theodor von, tysk Historiegransker, er født 18. Decbr. 1826 og opholdt sig 1850—52 ved *École des Chartes* i Paris. Han førtes her ind i Studiet af de historiske Hjælpevidenskaber, især Diplomatikken, og har siden gjort

Epoke paa dette Omraade ved sine talrige Skrifter, hvoraf kunne fremhæves: *Monumenta graphica medii aevi* [9 Dele, Wien 1859—69], »Beiträge zur Diplomatik« [Wien 1861—82] og især hans mønsterværdige Udgave af »Die Urkunden der Karolinger« [2 Bd., Wien 1867]. Et Hovedsynspunkt hos S. er den nøje Skriftsammenligning, som nu lettes ved Fotografier af Aktstykkerne, og han har sammen med Sybel udgivet det prægtige Værk »Kaiserurkunden in Abbildungen« [Berlin 1881 ff.]. 1867 blev han knyttet til Universitetet og Akademiet i Wien, og 1867—92 var han Direktør for det østerrigske historiske Institut; 1884 blev han optagen i Ridderstanden og 1889 udnævnt til Medlem af Herrehuset. Fra 1892 ledede han i flere Aar det østerrigske Institut i Rom, som han havde faaet oprettet, efter at Vatikanerarkivet var aabnet for Benyttelse. *Kr. E.*

Sickingen, Franz von, tysk Ridder, født 2. Marts 1481, død 8. Maj 1523, var Søn af Ridderen Schwicker v. S., paa hvis Borg Ebernburg (ved Kreuznach) han fødtes, og fik, som det dengang i Alm. var Tilfældet inden for den Stand, han tilhørte, en Opdragelse og Uddannelse, hvis væsentligste Formaal var Indøvelse i Vaabenbrug, hvorfor da ogsaa Krig og Fejden fra Ungdommen af blev en Hovedbeskæftigelse for ham som for de fleste af hans Standsfæller. Hvad der hæver ham over Datidens krigerske Borgherrer og har skaffet ham et historisk Navn, er dels hans Optræden som Beskytter af Reuchlin, Ulrich von Hutten og flere af Reformationens Talsmænd, dels den videre politiske Horisont, han efterhaanden erhvervede sig, idet han nærede Planer om en Omdannelse af det tyske Riges Forfatning, hvorved bl. a. de gejstlige Fyrstendømmer skulde forsvinde, medens Ridderskabets Stilling over for de verdslige Fyrster skulde styrkes, og der skulde sikres det en betydelig større Indflydelse paa Afgørelsen af Rigets Anliggender. Det er dog først i Slutningen af S.'s Liv, at der kommer et højere Sving over ham; før den Tid optoges han næsten helt af Krigshaandværket. Saaledes optraadte han, efter tidligere (1508) at have tjent Kejser Maximilian i Krigen mod Venetianerne, 1513 paa egen Haand som Krigsherre, idet han med en Hær paa ca. 7,000 Mand angreb Worms paa Foranledning af en fra denne By udvist Borger, der var traadt i Tjeneste hos ham; han maatte dog lade sig nøje med Plyndringstog, da selve Staden, som han belejrede det følgende Aar, ikke kunde bringes til at kapitulere. Efter derpaa at have fejdet med Hertugen af Lothringen traadte S. med sin store Skare af Lejetropper i fransk Tjeneste, hvad dog ikke varede længe; thi 1518 gik han atter sine egne Veje, da han i Spidsen for 20,000 Mand rykkede mod Staden Metz, hvis Raad havde fordrevet nogle Borgere, der havde søgt Tilflugt hos S.; denne tvang nu Raadet til at udbetale ham en stor Sum Penge i Krigsomkostninger og til atter at aabne Stadens Porte for de udviste Borgere. Den nu mod S. udstedte Achtserklæring blev sat ud af Kraft af Kejseren, der ikke kunde undvære hans Hjælp i Krigen mod Hertug Ulrik af Wiirttemberg. Før S. drog til Schwaben med sin Hær, sendte han imidlertid Landgrev Filip af Hessen et Fejdebrev, fordi Landgreven havde angrebet en af hans Slægtninge, og det lykkedes ham ved et rask Anfald paa Darmstadt at tiltvinge sig et for ham og hans Slægtning særdeles gunstigt Forlig, der dog ikke blev stadfæstet af Kejseren. Under det derpaa følgende Felttog i Wiirttemberg traf han sammen med Reuchlin, som han tog under sin Beskyttelse, og med Ulrich von Hutten (1519), som snart blev hans daglige Omgangsven og som saadan fik Lejlighed til at øve en stærk Indvirkning paa hans kirkelige og politiske Synsmaader; Følgen heraf var, at S. aabent erklærede sig for Reformationen og beredvillig gjorde sine Borge til Tilflugtssteder for de forfulgte Humanister og evangeliske Prædikanter. For sine ovenfor omtalte politiske Planer ventede han Støtte hos Kejser Karl V, til hvis Valg han havde bidraget ved med sin store Troppestyrke at øve et Tryk paa Kurfyrsterne (den ham derfor tilbudte Grevetitel afslog han); men da han blev klar over, at Kejseren ikke lod sig vinde for hans Ideer, besluttede han, efter 1521 som kejserlig Høvedsmand i Spidsen for 16,000 Mand at have gjort et Indfald i Frankrig (uden dog at have Held med sig), paa egen Haand at realisere sine Planer. Begyndelsen skulde ske med et Angreb paa de gejstlige Fyrster, og i Septbr. 1522 rykkede da S., der i August s. A. havde samlet den øvre-rhinske Adel i et Forbund, hvis Formand han blev, med 7,000 Mand mod Trier; men Belejringen maatte opgives, og da han ikke fik den Hjælp fra Borgerskab og Adel, han havde ventet, ligesom Reformatorerne misbilligede hans Forehavende, kunde hans Forsøg paa at stække Fyrstemagten betragtes som strandet. Ikke desto mindre gjorde S., betynget med Rigets Achtserklæring, i Foraaret 1523 et Indfald i Pfalz, men nødsagedes til at trække sig tilbage til sin Borg Landstuhl (i Rhinbayern), som Kurfyrsten af Pfalz og Landgreven af Hessen derpaa belejrede, indtil S., der 2. Maj var bleven dødelig saaret, 6. Maj overgav Borgen; 4 Dage efter døde han. (Litt.: Ulmann, »Franz v. S.« [Leipzig 1872]; Bremer, »Franz v. S.'s Fehde gegen Trier« [Strassburg 1885]). *C. F.*

Sic transit gloria múndi (lat.), »saaledes forgaar Verdens Herlighed«, Begyndelsen af en latinsk Kirkesang. *H. H. R.*

Sic **vōlo, sic jubĕo** se Hoc volo, sic jubeo.

Sic VOS non **vōbis** (lat.), »saaledes (arbejde I) ikke til Eders eget Gavn«, en Del af et Vers, der tillægges Vergil, som paa flere Maader skal have varieret den samme Tanke: *s. v. n. v. mellificatis apes*, d: »saaledes lave I Bier Honning, ikke til Eders eget Gavn« o. s. v. *H. H. R.*

Sid ell. Sidh, i irsk Myteverden Navn paa lyse og fagre Væsener, der troedes at bo i Oldtidsstendysserne og at lokke Mennesker til Elskov eller indtage dem i deres Høje; jfr. Elverfolk. Efter Kristendommens Indførelse troede man, at selve Guderne (Dedannan) vare saadanne Højboere. *A. O.*

Sida L., Slægt af Kat ostfamilien, Urter eller Halvbuske med hele eller lappede Blade, enkelte eller paa forskellig Vis samlede Blomster, oftest uden Yderbæger, og 5—∞ Frugtblade, der danne en i Nødder sig delende Spaltefrugt. 70 Arter, de fleste i Amerika. *S. rhombifolia* L. er en

meget foranderlig Art. I den som *S. retusa* L. benævnte Form dyrkes den almindelig som Spindplante i Indien; dens Blade bruges desuden til Fremstilling af Te. Ogsaa andre Arter ere Spindplanter. *A. M.*

Sidaner, Le [lə'sidane'], moderne fransk Kunstner, er født paa Mauritius. S. er en stærkt søgende Kunstner, der stadig prøver ny Veje for Kunsten. Han begyndte som udpræget Impressionist, men gled efterhaanden ind i en »symbolistisk< Retning, med stærk Tilbøjelighed for det mysteriøse; han malede saaledes med megen suggestiv Evne en Mængde »Nocturner«, ideale unge Kvinder i Maanelys o. s. fr. En Tid virkede han i Brügge. Her malede han med en egen nænsom Følelse en Mængde Billeder af den stille, tavse Bys Gader og Kanaler. Det var særlig disse Arbejder, der skaffede ham Berømmelse. Hans plettede Malemaade er stærkt paavirket af fransk »Pointillisme«. *A. Hk.*

Siddefod. En af Hovedtyperne for Fuglenes Fodform er S., hvis Ejendommelighed er de adskilte og bevægelige Tæer, af hvilke een eller to kunne virke mod de andre. S. findes særlig udpræget hos Spurvefugle, endvidere hos Rovfugle, Duer og, ofte i noget afvigende Form, hos de fleste Skrigefugle. *O. H.*

Siddende (bot.) kaldes en Plantedel (Blad, Blomst, Kirtel, Sporehus o. s. v.), som ikke er forbunden med sin Akse eller sit Underlag ved nogen Stilk, men sidder umiddelbart derpaa. *A. M.*

Siddha'er (ɔ: de fuldkomne) er i den indiske Mytologi Navn paa en særlig Klasse af guddommelige Væsener, som antages at opholde sig i Rummet mellem Himmelen og Jorden (Bhuvarloka). De opfattes i Alm. som udødelige, dog kun inden for en enkelt Kalpa (s. d., jfr. Brahmanisme), og ere i Besiddelse af overordentlig Renhed og alle Slags overnaturlige Evner. I den senere Mytologi sammenblandes de ofte med Sādhya'erne (s. d.). (Litt.: E. W. Hopkins, *The Religions of India* [Lond. 1896]; V. Fausbøll, *Indian Mythology* [Lond. 1902]). *D. A.*

Siddons [si'dənz], Sarah, født Kemble, engelsk Skuespillerinde, født 4. Juli 1755 i Brecknock i Wales, død 8. Juni 1831 i London. Hun, der var Søster til de berømte Skuespillere Charles og John Philip Kemble (s. d.), betraadte meget tidlig Scenen ved sin Faders Skuespillerselskab og ægtede 18 Aar gl. en ung Skuespiller ved dette, Siddons; et Par Aar efter engagerede Garrick hende til Drury-lane-Teateret i London, hvor hun 1775 havde sin første Fremtræden som Ofelia i »Hamlet«, fra 1782 og til sin Tilbagetræden fra Scenen 1812 var hun knyttet til Covent-Garden-Teateret og ansaas for Tidens største tragiske Skuespillerinde; blandt hendes Roller nævnes særlig Lady Macbeth og Katharina i Sbakespeare's »Henrik VIII«. Hun var udrustet med herlige legemlige som sjælelige Egenskaber: hun besad en majestætisk Fremtræden og en ædel Holdning, et Par udtryksfulde Øjne og et hurtig skiftende Minespil, en smuk, fuldtonende Stemme og sjældent yndefulde Bevægelser; hun var velbevandret i den klassiske Litteratur og hendes moralske Vandel var pletfri. I sine ledige Timer syslede hun med Billedhuggerkunsten og leverede flere karakterfulde Buster. Hun optraadte sidste Gang paa Scenen 1816 i Edinburgh ved nogle Forestillinger til Fordel for sin Broder Charles og tog sig i sine sidste Aar ivrigt af dennes Datter Francis Anna Kemble's (s. d.) Uddannelse til Scenen. (Litt.: Boaden, *Memoirs of Mrs. S.* [I—II, Lond. 1827]; Th. Campbell, *Life of Mrs. S.* [I—II, Lond. 1834]; Fitzgerald, *The Kembles* I—III [Lond. 1871]; Francis Ann Kemble, *Records of Girlhood* [Lond. 1878]). *A.A.*

Siddur (nyhebr. o: Ordning), egl. S.-hatefillah ɔ: Bønneordning, kaldes den israelitiske Bønnebog for Sabbater og Hverdage, ogsaa indeholdende Bønner for de store Fester. *J. 0.*

Side, Oldtidsby i Pamfylien. Det var en græsk Koloni, anlagt af Æolere fra Kyme. I den senere romerske Kejsertid var den Provinshovedstad. Ruiner findes ved Eski-Adalia. *H. H. R.*

Side (mat.), i en Polygon eller et Hjørne (s. d.).

Side bruges i flere Forbindelser i Sømandssproget. 1) Sidefartøj, en Baad, der anbringes ophængt under Jollebomme paa Skibets Side. 2) Sideklamper, Klamper med een eller flere Skiver (Trisser) fastspigrede til Skibssiden. 3) Sidelanterner, Lanterner med grønne (om Styrbord) og røde (om Bagbord) Glas, der om Natten udhænges paa Skibssiden, for at andre Skibe derved kunne skønne, hvad Kurs Skibet styrer. 4) Sidetakler, firskaarne Taljer hvis øverste Blok hugges i en Hanger (en kort Tovstrop) paa Toppen af Undermasten. De bruges, naar svære Vægte skulle hejses ud eller ind over Skibssiden. 5) Sidetegning, en Skibstegning, der viser Spanteridsene, sete agter- eller forfra. *C. L. W.*

Sideafvigelse — ved Skydning med Geværer og Karabiner —, den Afvigelse af Projektilet fra Skudplanet, der fremkaldes ved Sidevind. Paa Grund af de moderne Projektilers store Begyndelseshastighed (s. d.) er S. paa de kortere Afstande kun ringe, men vokser med Afstanden og i et betydelig stærkere Forhold end denne, medens dens Størrelse er proportional med Vindens Styrke. Inddeles denne fra »Stille« til »Storm« i Styrkegraderne o, I, II, III, IV og V, giver ved 8 Mm. Geværer Vindstyrke I paa Afstandene 500, 1,000 og 1,500 M., naar Vinden kommer fra venstre Side og lodret ind paa Skudplanet, en S. af henholdsvis 1, 5 og 15 M., medens Vindstyrke I fra højre Side kun giver den halve S. heraf. Under den militære Skydning ophæves S. ved, at der vælges et Retningspunkt — om fornødent endog uden for Maalet — ud til den modsatte Side af den, hvortil S. gaar. Ved sportsmæssig Skydning bruges undertiden at »drive« Sigtekornet til Siden (se Sigtemidler) for at ophæve S. *E. P.*

Sidedækning kaldes i Alm. det Kommando, der under en March udsendes til Sikring af en Kolonnes Flanke. Styrken og Sammensætningen afhænger af Marchkolonnens Størrelse, af Terrainet samt af, hvor truet vedkommende Flanke antages at være. Udsendelsen af S. kan ske fra Fortroppen (se Avantgarde), naar det kun drejer sig om en lille Styrke, Sideblænkere (se Blænkere), eller fra Fordækningen (se Avantgarde), og S. benævnes da Sidetrop. S. kan ogsaa udsendes fra Avantgardens Gros og kaldes da i Danmark specielt S. Dens Sammensætning og Størrelse afhænger af Omstændig-

hederne, om muligt dannes den af Rytteri, eller der bør afgives Rytteri til den. Den marcherer omtrent i Højde med Fordækningen og formerer sig paa tilsvarende Maade som denne, idet den udsender en Fortrop (Bagtrop) og om fornødent Sidetrop. Under større Forhold kan det være nødvendigt til Sikring af Flanken at udsende en betydelig Styrke sammensat af alle Vaaben. En saadan S. benævnes ofte og ogsaa i Danmark Flankegarde. Det afhænger af Forholdene, om en saadan S. følger Hovedkolonnens March eller midlertidig besætter vigtige Terrainafsnit, indtil Hovedkolonnen er passeret. Den kan maaske ogsaa dække Hovedkolonnens March ved gennem Angreb at aflede Fjendens Opmærksomhed og fastholde ham, indtil Hovedkolonnen har naaet sit Maal. *B. P. B.*

I Norge kaldes S. for **Flankegarde**, naar den marcherende Hovedkolonne befinder sig i Flankemarch (o: med Fjendens Hovedstyrke i sin Flanke); **Flankedetachement** kaldes den, naar Hovedkolonnen befinder sig under Fremmarch (Tilbagemarch). De norske Benævnelser for S., hvor det kun drejer sig om mindre Styrker, ere **Sidepatrouiller** eller **Sidedetachementer**. *N. S.*

Sideflader (mat.) i et Polyeder s. **d.**

Sidegevær, en ældre Benævnelse af Sidevaabenet. Det kommer af det tyske »Gewehr«, Værge. S. benævntes saaledes i Modsætning til »Overgevær« — Bøssen —, fordi det bares ved Siden. Undertiden finder man ogsaa Benævnelsen >Undergevær« brugt i samme Betydning, f. Eks.: han var udrustet med Over- og Undergevær eller med Over- og S. o: Bøsse og Sabel. *C. H.*

Sidegren bruges oftest som Betegnelse for de Grene paa et Træ, som ere forholdsvis tynde i Sammenligning med Stammen paa det Sted, fra hvilket Grenen udgaar, og som danne en stor, o: næsten ret Vinkel med Stammen. *C. V. P,*

Sidelinie. En Persons S. ere de af hans Slægtninge, som nedstamme fra hans Forfædres Søskende. Faders og Moders Søskendes Afkom kaldes første, Bedsteforældres Afkom anden S. o. s. v. *H.-L.*

Sidelinie se Fisk S. 614.

Sidelyd (Lateraler) ere Konsonanter, ved hvis Dannelse Luftstrømmen ikke har Udgang gennem Mundens Midtlinie, men ved Siderne eller dog ved en af Siderne; man adskiller Bilateraler eller Dobbeltsidelyd og Unilateraler eller Enkeltsidelyd, men Forskellen er for Resten ikke af stor Betydning. S. frembragte ved Læberne spille ikke nogen stor Rolle; det gør derimod de S., der fremkomme ved, at Tungen lægger sig op til Overtænderne eller Ganen, saaledes at der i Midten er Berøring og ved Siderne (eller en af Siderne) er Vej for Luften; det er vore sædvanlige *l*-Lyd. Er Afstanden ved Siden (Siderne) temmelig stor, og er Tungens Overflade desuden skeformet udhulet, faar *l*-et en ejendommelig hul Klang, hvorfor det kaldes det hule *l*; denne Lyd er f. Eks. meget udbredt i jydske Dialekter og i Engelsk. Helt forskellig derfra er det norsk-svenske tykke *l*, der frembringes ved et rask Slag forover af den elastiske Tungespids; det laterale Præg er her ret udvisket, saa at Lyden minder en Del om et Tungespids-*r*. Ogsaa med Tungeryggen mod den bløde Gane eller Drøvelen er det muligt at frembringe en S., det saakaldte bageste *l*. De fleste S. ere stemte; ustemte Former findes dog ret hyppig, f. Eks. i Islandsk, hvor det bl. a. skrives *hl*, i Kymrisk (Valisisk), hvor det skrives *ll*, i Udlyd i Fransk, f. Eks. i *table*, *cycle*; paa Dansk er ustemt *l* ikke sjældent i Forbindelser som *pl*, *kl*, ogsaa i Udlyd efter Stød, f. Eks. i *sol*. *O. Jsp.*

Sidemoræne se Moræne.

Sidemund se Funaria.

Sidenbladh, Per Elis, svensk Statistiker og Geolog, er født 19. Febr. 1836. Efter at have erhvervet den filosofiske Doktorgrad blev han 1863 ansat ved Sverige's geologiske Undersøgelse, hvorunder han særlig kom til at drive geografiske og geologiske Studier i det dengang lidet udforskede Lappmarken. Et Petrifikat kaldes efter ham som første Beskriver *Agnostus Sidenbladhi*. Efter 8 Aars Virksomhed som Geolog og Kortlægger indtraadte han i Sverige's statistiske Centralbureau. I 1870'erne var han meget optagen af Udstillingsvæsen og skrev til hver af Verdensudstillingerne i Wien 1873, Philadelphia 1876 og Paris 1878 en god statistisk-demografisk Haandbog over Sverige, der udkom paa de respektive 3 Sprog. 1879 blev han Fr. T. Berg's Efterfølger som Direktør for det statistiske Centralbureau, i hvilken Egenskab han har redigeret og forestaaet Udgivelsen af en stor Mængde statistiske Publikationer. *K. V. H.*

Sidensvans se Silkehale.

Sideordnede kaldes i Grammatikken sammenhørende Led (Ord, Sætninger eller Forbindelser af Ord og Sætninger), der hver for sig udtrykke en afsluttet Tanke, f. Eks. Mølleren og Æselet (forskellig fra Møllerens Æsel), Jeg drikker, Du betaler. Formelt s. Sætninger ere ofte logisk indbyrdes afhængige: Jeg drikker, Du betaler kan være ensbetydende med Jeg drikker, hvis Du betaler. Del og hersk (*divide et impera*) betyder faktisk: del, at Du kan herske. *P. K. T.*

Sidepodning se Forædling.

Sideraftit, nysølvlignende Legering af Jærn og Nikkel med lidt Wolfram og Kobber.

Siderål (lat.), hvad der vedrører Stjernerne, deraf Sideralaar o. s. v.

Sideration, Vejrligets, især Hedens sygdomsfrembringende Virkning paa Organismen.

Sideringnlt er basisk kromsurt Jærntveilte (basisk Ferrikromat); det anvendes som Akvarelfarve og hurtig tørrende Oliefarve. Man fremstiller det ved Opvarmning af en Jærnkloridopløsning med Kaliumdikromat, hvorved det udskiller sig som et livlig gult farvet Bundfald. *O. C.*

Sidērisk Aar se Aar. Se for *øvrigt* Maaned og Omløbstid.

Siderisme, et Begreb, der dels er Udtryk for den Indflydelse, som Jærnet, og i det hele alle Metaller, formodes at have paa Mennesket, dels Benævnelse for Behandling med Jærn eller Magnetisme (Mesmerisme, Galvanisme). *A, F.*

Siderit se Jærnspat.

Sideritter se Meteoritter.

Siderografi se Staalstik.

Siderolitter d. s. s. Sten-Jærn-Meteoritter, se Meteoritter.

Siderosis se Pneumonokonioser.

Siderostål, et Instrument, der er konstrueret efter de samme Principper som en Heliostat (s. d.). Den første Idé til et saadant Instrument blev given af Hooke (s. d.), men Foucault (s. d.) bragte den til Virkelighed. Senere have Repsold, Fues o. a. konstrueret S., og disse have faaet megen Anvendelse ved den spektroskopiske Undersøgelse af Stjerner. Den af August konstruerede S., hvor Spejlet bevæger sig om en i dette beliggende og med Jordaksen parallel Akse, vil med en Omdrejningstid af 48 Timer give et ubevægeligt Billede af hele Himmelen, medens Foucault's S. kun lader den Stjerne, Spejlet er indstillet for, blive ubevægelig. Lippmann har foreslaaet at benytte August's S., som han benævner Coelostat, i Forbindelse med en fast opstillet Kikkert i Stedet for Ækvatorialet (s. d.), hvorved man skulde kunne udføre absolutte Maalinger, men hidtil har Lippmann's Forslag ikke vundet Tilslutning. (Litt.: Ambronn, »Handbuch der astron. Instrumentenkunde« II [Berlin 1899]). *J. Fr. S.*

Sideroxȳlon L., Slægt af *Sapotaceae*, Træer med spredte helrandede Blade, smaa hvide Blomster og kugle- eller ægformede Bær. Ca. 80 Arter i den gamle Verdens Troper. Flere af disse, saaledes *S. inermis* L. (Kaplandet), have et overordentlig haardt Ved, der gaar i Handelen under Navn af Jærntræ. *S. attenuatum* A. DC. (Singapore) giver Guttaperka ligesom saa mange andre Arter af Sapotaceerne. Smlg. Ixora. *Å. M.*

Siders, fr. Sierre, By i Schweiz, Kanton Wallis, ligger 16 Km. N. 0. f. Sion 552 M. o. H. og i Nærheden af højre Bred af Rhône i maleriske Omgivelser. (1890) 1,342 Indb. I Omegnen drives Vinavl. Byen har Ruiner af et Slot, der afbrændtes 1414, og i Nærheden ligger det fordums Kloster Géronde samt Ruinerne af Borgen Gubing eller Goubin. S. ligger i Blandingsdistriktet mellem fransk og tysk Sprog. *H. P. S.*

Siderurgi, Jærnets Metallurgi, af græ σίδηρος, Jærn, Staal.

Sidesting, Smerte i Siden af Brystet, enten af neuralgisk Natur paa Grund af Lidelse af Interkostalnerverne eller en Følge af Affektion af Lungehinden, derfor et hyppigt Symptom ved Lungeaffektioner, f. Eks. Lungebetændelse. *A. F.*

Sidestævning er Afskæring, helt inde ved Stammen, af Sidegrenene (s. d.), medens Topgrenene lades urørte; S. bruges udelukkende ved Popler og oftest med den dobbelte Hensigt dels at vinde Materiale til Risgærder, dels at lade Stammen vokse til et Stykke Husbygningstømmer; S. gentages med saadanne Mellemrum, at de fra Saarrandene frembrydende ny Grene kunne faa en til Gærdefletning passende Længde (ca. 2 M.); den er adskillig besværligere end den mere almindelige Topstævning (s. d.). *C. V. P.*

Sidgwick [si'džwik], Henry, engelsk Filosof, født 31. Maj 1838, død 28. Aug. 1900, tog Eksamen i Cambridge 1859, blev 10 Aar efter Lektor i Etik og 1883 Professor. S. deltog i Arbejdet for Kvindernes Adgang til Studier og blev 1876 gift med Miss Balfour, der ogsaa indtog en fremskudt Plads inden for denne Bevægelse. I Filosofiens Historie staar S. som den betydeligste Repræsentant for den moderne engelske Etik, som den, der klarest har gennemtænkt de Princip-spørgsmaal, der stilledes af den engelske Velfærdsmoral i 18. Aarh. Han bekæmpede den Intuitionisme, der er udtalt i Kant's »kategoriske Imperativ«, men hævdede tillige, at al etisk Vurdering fører tilbage til Samvittigheden, ɔ: at ethvert etisk Standpunkt maa bero paa et Valg, der ikke nærmere kan etisk eller logisk begrundes. Den Grænse, den enkeltes Samvittighed altid maa betegne for Etikken, har S. klart og udførlig undersøgt i sit Hovedværk: »Methods of ethics« [1874, 6. Udg. 1901]; foruden dette har han skrevet: »Principles of politicai economy« [1883] og »Elements of politics« [1891]. (Litt.: Leslie Stephen, *Henry S.* og James Seth, *The ethical system of Henry S.* [begge i »Mind«, Bd. X, 1901]). *A. T—n.*

Sidhat (oldn. *Síðhottr*: »med den langt nedhængende Hat«), Navn paa den som Menneske forklædte Odin. Naar Odin kommer — paakaldt eller af sig selv —, optræder han i Reglen som en enøjet, hemmelighedsfuld Gubbe, svøbt i lang blaa Kappe, med Hatten trykket langt ned i Panden — for at skjule sit flammende Øje — og med langt Skæg (*Síðskeggr*, »Langskæg«). *A. M. D.*

Sidi (arab., sammentrukket af *segjidi* ɔ: min Herre) er i den arabisktalende Del af Orienten den almindelige høflige Tiltale; særlig anvendes den til indfødte, medens man over for Europæere bruger andre Udtryk, saaledes i Ægypten det fra Persisk optagne *khawâga* ɔ: Deres Velbaarenhed, eller undertiden det franske Laaneord *musjû*. *J. O.*

Sidi-Bel-Abbès, By i det vestlige Algérie, Provins Oran, ligger ved Floden Mékerra i en bred og veldyrket Slette, 56 Km. S. f. Oran, med hvilken den staar i Jærnbaneforbindelse. (1901) 27,000 Indb. (med Garnisonen), hvoraf ca. 7,000 Franskmænd og ca. 9,000 andre Europæere, navnlig Spaniere. Den blev grundlagt 1843 paa det Territorium, som Stammen Beni-Amer forlod, da den flygtede til Marokko, og den anses for det smukkeste Resultat af den franske Kolonisation i Algérie. *C. A.*

Si diis placet (lat.), dersom det er Gudernes Vilje.

Sidinge Fjord, en nu udtørret Fjord, der skar ind mod Nordvest fra Lammefjord og begrænsede Halvøen Nakkeland (mellem Lammefjord og Nykjøbing Fjord) mod Sydøst. Det var Staten, som 1842 begyndte Udtørringen; fra 1854 gik Foretagendet over paa Privathænder. Ved Udtørringen er indvundet ca. 690 Hekt. *H. W.*

Sidlaw Hills [si'dlå.hi'lz], et Bjærgdrag i det sydøstlige Skotland. Det strækker sig paa Nordsiden af Firth of Tay fra Perth hen imod Montrose og kulminerer i det kun 352 M. høje King Seat. *M. Kr.*

Sidmouth [si'dməþ], By ved den engelske Kanalkyst, Devonshire, i en Dal ved Mundingen af Sid, med et værdifuldt Privatmuseum (Knowle Cottage), Kniplingsindustri, Søbade og (1891) 3,758 Indb. *M. Kr.*

Sidmouth [si'dməþ], Henry Addington, Viscount, engelsk Statsmand, født 30. Maj 1757, død 15. Febr. 1844. Han var Præstesøn og valgtes 1783 som Mr. Addington til Underhuset, sluttede sig ivrig til W. Pitt og blev 1789 Husets Formand. Han understøttede vel 1799 Loven om

Irland's Union med Storbritannien, men var en afgjort Modstander af Katolikkernes Ligestilling og blev derfor særlig yndet af Georg III. Efter Pitt's Afgang Marts 1801 blev S. Førsteminister og sluttede n. A. Freden i Amiens; men da Krigen med Frankrig udbrød paa ny 1803, viste han kun liden Kraft i sine Rustninger og blev derfor fortrængt i Maj 1804. Derimod blev han 1805 ophøjet til Peer som Viscount S. og var en kort Tid Præsident for Geheimeraadet under Pitt samt paa ny i Grenville's Ministerium Febr. 1806—Marts 1807. Endelig blev han Juni 1812 Indenrigsminister, viste stor Strenghed i Udøvelsen af de politiske Tvangslove, men opgav Jan. 1821 Indenrigsministeriet og trak sig Juli 1824 helt tilbage, fordi han misbilligede Godkendelsen af Buenos Ayres'es Uafhængighed. *E. E.*

Sidney [si'dni], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 97 Km. V. N. V. f. Columbus ved Miami River, der er uddybet til Sejlbarhed. (1900) 5,688 Indb. S. er en velbygget By med stort Parkanlæg. Den er Skæringspunkt for Banelinierne Toledo—Cincinnati og Union City—Cleveland og har stort Klokkestøberi. *H. P. S.*

Sidney [si'dnⁱ], Algernon, engelsk Politiker, født 1622, henrettet i London 7. Decbr. 1683, Søn af Jarlen af Leicester, stod paa Parlamentets Side under Borgerkrigen mod Karl, blev saaret evd Marston Moor og tjente siden under Fairfax. 1646 blev S. valgt ind i det lange Parlament og sad 1649 som Medlem af Domstolen over Karl I, men den Dag, da Dødsdommen afsagdes, holdt S. sig borte og underskrev ikke heller Henrettelsesordren. Novbr. 1651 blev S. Medlem af Statsraadet, men uenig med Cromwell trak han sig tilbage til sit Gods Penshurst. 1653 nægtede han haardnakket at gaa, da Cromwell drev Parlamentet fra hinanden, men blev jaget ud. Efter Cromwell's Død fik S. Sæde i det genoprettede lange Parlament og kom igen ind i Statsraadet, men drog snart efter til Norden for at mægle mellem Frederik III og Karl Gustaf 1659. Imidlertid kom Stuarterne igen paa Tronen, og fra 1660—77 levede S. i Udlandet. Efter sin Hjemkomst kom han igen i Opposition til Regeringen, han frygtede, at Forbindelsen mellem Huset Stuart og Oranien skulde ødelægge den engelske Frihed; derfor søgte han at overbevise Ludvig XIV om, at han burde støtte Oprettelsen af en Republik i England, hvilket bedre vilde tjene fransk Politik. Med velberaad Hu tog han Penge af den franske Gesandt, da han hellere saa Frankrig gaa frem end Huset Oranien paa England's Trone. Forsigtig holdt han sig imidlertid borte fra Shaftesbury's Planer og ligeledes fra Monmouth, men efter Shaftesbury's Død traadte han i Forbindelse med Russel, Essex og Monmouth. Dette blev skæbnesvangert, efter Rye-House-Sammensværgelsens Opdagelse blev S. fængslet 1683 og ved en skandaløs Proces dødsdømt af en Jury under Jeffrey's Forsæde. Da kun eet Vidne, den menederske Lord Howard, støttede Anklagen mod S. for Højforræderi, fremlagdes som andet Vidne mod ham et Uddrag af S.'s Manuskripter, hvori han hævdede Undersaatternes Ret til at afsætte Kongen. Paa dette Grundlag blev han dødsdømt og henrettet, skønt det var godtgjort, at Skriftet ikke paa nogen Maade havde været offentliggjort. — 1698 udkom S.'s Skrift: »Discourses concerning government«, hvoraf største Delen synes at have været skrevet omkring 1680, heri hævder han Undersaatternes Modstandsret mod Kongen. I sine politiske Teorier var S. Republikaner. (Litt.: Ewald, *Life of A. S.* [Lond. 1873]). *F. L.*

Sidney [si'dni], Philip, Sir, engelsk Statsmand og Digter, født 29. Novbr. 1554 i Penshurst i Kent, død 17. Oktbr. 1586 som Følge af et Saar, han fik i Slaget ved Zütphen. Han hørte til England's fineste Adel, hans Fader var Guvernør i Wales og flere Gange Vicekonge i Irland, og hans Moder var en Søster til Jarlen af Leicester, Dronning Elisabeth's Yndling. Efter at have gaaet i Skole i Shrewsbury studerede han 1568—71 i Oxford, men tog ikke nogen Grad. Aaret efter rejste han i Følge med et Gesandtskab til Paris, hvor han oplevede Bartholomæus-Natten, men selv var sikker i den engelske Gesandts Hus. I 3 Aar opholdt han sig paa Fastlandet og berejste Frankrig, Tyskland og Italien. Efter sin Hjemkomst blev han indført ved Hoffet og deltog i den berømte Fest paa Kenilworth. 1577, da han var godt 22 Aar gl., blev han sendt som Gesandt til den tyske Kejser Rudolf II og gjorde et saadant Indtryk, at Vilhelm af Oranien senere omtalte ham som den største Statsmand, han havde kendt. 1580 trak han sig tilbage fra Hoffet til Wilton, hvor han boede hos sin Søster, Grevinden af Pembroke, og til hende skrev han sin berømte Hyrderoman »Arcadia«, der indførte den Art Digtning i den engelske Litteratur. Fra samme Tid skriver sig hans »Apologie for Poetrie«, først trykt 1595, i hvilken han forsvarer Poesien mod Puritanernes Angreb, men ogsaa viser sig som en ganske ensidig Beundrer af Oldtiden. 1591 udkom hans »Astrophel and Stella«, en Række Sonetter, rettede til en gift Dame, Penelope Rich, hvem han havde kendt længe før hendes Giftermaal, og hvem han her besynger som sin elskede. Disse Sonetter bidroge i høj Grad til at fremkalde andre Samlinger af samme Slags og have bl. a. ogsaa haft Indflydelse paa Shakespeare's Sonetter. 1584 giftede S. sig; men allerede Aaret efter gik han til Hæren i Flandern, og her fik han i Slaget ved Ziitphen det Saar, der kort efter blev hans Død. Han stod for sin Samtids Bevidsthed som en Ridder uden Frygt og Dadel, og hans Død vakte Sorg over hele England. S.'s Værker udkom 1725 i 3 Bd. i London. Senere er »Miscellaneous Works« udgivet af Gray [Oxford 1829, ny Udg. 1893]. »Complete Works« er udgivet af Grosart [3 Bd., 1877]. I »English Reprints« har Arber optrykt hans »Apologie for Poetrie« [1868]. (Litt.: Fox Bourne, *Memoir of Sir Ph. S.* [1862 og en kortere Biografi 1891]; Lloyd, *Life of Sir Ph. S.* [1862]; J. A. Symonds, *Sir Ph. S.* [i Serien *English Men of Letters*, 1887]). *T. L.*

Sidney Tendys [si'dnⁱje'ndis] se Dobell, S. T.

Sidon, gammel berømt Stad i Fønikernes Land, nu Saida (s. d.), der ligger 38 Km. S. f. Beirut og 34 Km. N. f. Sor (Tyros). Den omtales af Ægypterne oftere i Aarene 1500—1200, ligesom flere Gange i Bibelen og i Tiden efter 850 jævnlig af Assyrerne. S. kaldes i Bibelen »Kanaan's førstefødte Søn«, og var indtil henved Aar 1000 Fønikernes mægtigste og rigeste Stad. S., der

beherskedes af Konger, anlagde tidlig forskellige Nybygder ved Middelhavets Bred, saavel paa Kysten af Afrika som af Europa. Den var ikke blot en Handelsstad, den var ogsaa Sæde for en omfattende Industri. Særlig forarbejdedes der i S. Kar af Bronze, vist ogsaa Glassager m. m., om end meget af det, der fra S. førtes udenlands, hentedes i Ægypten, hvor man arbejdede billig og godt. Hos Homer tales om kunstig forarbejdede Kar af Bronze, »Værk af sidoniske Mestere«, som »Fønikerne førte over Havet« for at sælge dem i Europa's Havnestæder. Henved Aar I ooo synes S. at være traadt i Skygge for Tyros, der nu er Fønikernes første Stad. Der tales vel endnu om »sidoniske Konger«, men de synes at have residereret i Tyros, saaledes Achab's Dronning Jesabel's Fader, Ethbaal ell. Itobal, der kaldes »Sidonernes Konge« (1. Kong. 16, 31), men som efter Menandros var Konge i Tyros. Efter at Tyros var bleven svækket ved lange Belejringer, først af Assyrerne under Salmanassar og siden af Babyionerne under Nebukadnesar, hævede S. sig paa ny, omtr. 550, og synes igen at være bleven Fønikernes fornemste Stad. Byen var atter Sæde for Konger, som spillede en vis Rolle i Persertiden. Men da den gjorde Oprør mod Perserne i 4. Aarh. og 351 blev indtagen af Artaxerxes Okos, var dens glimrende Tid til Ende. Den begyndte dog snart igen at hæve sig noget og underkastede sig hurtig Alexander, da han nærmede sig Byen. I de senere Aar er der uden for Saida i Gravhuler fundet flere Sarkofager, i hvilke Konger i S. fra 4. Aarh. have været stedede til Hvile, bl. a. Esmunezer og Tabnith (Tennes). Der er i det hele i Gravhulerne ved Saida fundet adskillige pragtfulde Sarkofager fra Tiden før og efter Alexander, men paa Grund af Mangel paa Indskrifter paa disse Sarkofager kunne vi ikke bestemme Navnene paa de Fyrster o. a., der have været bisatte i dem. Længere hen i Tiden afskaffedes den kongelige Værdighed i S., og der indførtes en Art republikansk Forfatning, vist i Lighed med, hvad der var Brug i Karthago og andre fønikiske Kolonier. For øvrigt var S. efter Alexander's Tid aldrig nogen helt uafhængig Stad. Byen stod snart under Ægypten's, snart under Syrien's Konger. Senere kom S. med andre Dele af Syrien under Rom. I S. er der slaaet en Del Mønter, mest med græske Indskrifter. (Litt.: Hamdi-Bei et Théodore Reinach, *La nécropoleroyale de S.* [Paris 1892—94]). *V. S.*

Sidonius Apollinaris, Gajus Sollius, romersk Digter i sidste Halvdel af 5. Aarh. e. Chr. Han var født i Lugdunum i Gallien og var i sine sidste Leveaar Biskop i Clermont. Vi have af ham nogle Digte, dels episke, dels panegyriske, og nogle Breve, alle temmelig svulstige. De ere udgivne af Barret [Paris 1878] og af Lutjohann i *Monumenta Germaniae historica* [Berlin 1887]. (Litt.: Chaix, *Saint Sidoine Apollinaire et son siècle* [2 Bd., Clermont 1867—68]). *H. H. R.*

Sidor se Demetrius S. 115.

Sidra-Bugten, den store Bugt paa Nordsiden af Afrika, Tripolis, der almindelig benævnes Store Syrte (se Syrterne). *C. A,*

Sidse, dansk Kvindenavn; af Helgennavnet Cecilia. *A. O.*

Sidserønnike se Sisken.

Sidste Dages hellige se Mormoner.

Sidste Olie, et af den romersk-katolske Kirkes 7 Sakramenter, som bestaar i en Salvning med Olie før Dødens Indtræden. Formaalet med Sakramentet er at berede den døende for det kommende Liv, og Velsignelsen, det skænker, er — i nær Tilknytning til Bodssakramentets Velsignelse — at fjerne de sidste Synderester og styrke Sjælen i Tilliden til Guds Forjættelser. Som Skriftbevis nævnes Mark. 6, 13 og Jakob 6, 14—15, hvor en Salvning omtales, men hvor Salvningen bereder de syge til en kommende Helbredelse, ikke til Døden. Salvning med Olie var i det hele i Oldtiden anset for et Helbredelses-middel. Oprindelsen til S. O. som Sakramente er dunkel. Hugo af St. Victor, Petrus Lombardus og Thomas Aquinos udformede Læren om den, °g 1439 blev denne Lære officielt fastsiaaet paa Koncliet i Firenze. Olien, som benyttes, skal indvies af Biskoppen, og Indvielsen sker Skærtorsdag. Skulde den syge, som har faaet Sakramentet, komme sig, kan det senere gentages. — Den græsk-katolske Kirke har ogsaa Oliesalvningen blandt sine Sakramenter, men kalder den ikke S. O. og anvender den ikke som Beredelse til Døden. Den benytter den ved bodfærdige syge og sætter Velsignelsen dels i en Syndstilgivelse og dels i legemlig Helbredelse. Dog skal denne sidste naturligvis ikke opfattes som nødvendig Følge. *A. Th. J.*

Sieb., ved Plantenavne Forkortelse for P. F. v. Siebold.

Siebeck [-i!-], Hermann, tysk Filosof, er født 28. Septbr. 1842, Professor i Giessen. S. tilhører den mere metafysiske Retning inden for den nyeste tyske Filosofi; særlig Fortjeneste har han indlagt sig ved historiske Arbejder, af hvilke særlig maa fremhæves hans »Geschichte der Psychologie« [I, 1880—84]; stor Udbredelse har ogsaa hans »Lehrbuch der Religionsphilosophie« [1893] fundet, et Værk, der dog baade i Ordning og Synspunkter staar moderne Religionsvidenskab ret fjernt. Af hans øvrige Værker maa fremhæves: »Untersuchungen zur Philos. d. Griechen« [1873]. *A. T—n.*

Siebenbiirgen [-i!-], (Ungarsk Erdely), tidligere Storfyrstendømme, nu fuldstændig forenet med Ungarn, strækker sig fra 45° 16′ til 47° 42′ n. Br. og fra 22° 22′ til 26° 36′ Ø. L., grænser mod Øst og Syd til Bukovina og Rumænien, mod Vest og Nord til de ungarske Komitater Krassó-Szöreny, Arad, Bihar, Szilágy, Szathmár og Marmaros og har et Areal af 55,731 □ Km.

S. danner et af Randbjærge omgivet Højland, der har Form af et Trapez og tilhører det karpathiske Bjærgsystem. Landets Indre, hvis Middelhøjde beløber sig til omtrent 500 M., er næsten fuldstændig opfyldt af Bjærg- og Bakkedrag og breder sig kun hist og her i sraaa Sletter, der fremkomme ved en bækkenagtig Udvidelse af Hovedflodernes Dale. Nord-, Øst- og Sydranden dannes af lukkede Bjærgdrag, over hvilke kun føre enkelte Passer. S. danner af Naturen en sydøstlig Borg i Monarkiet, ligesom Böhmen en nordvestlig. Mod Vest aabner derimod S. sig gennem Szamos'es og Maros'es Dale til Ungarn, med hvilket Land S. derfor har Tilknytning i Historien. Randkæderne ere indtil en Højde af 1,780 M. dækkede med tætte Skove. Over Skovgrænsen naa nogne

Bjærgtoppe alpine Højder, og selv om den evige Sneregion mangler, saa ere dog de højeste Toppe kun faa Uger blottede for Sne, og i skyggefulde Kløfter ligge Sne- og Ismasser Sommeren over. S.'s nordlige korteste Rand strækker sig mellem Visó og Szamos og dannes af Lapós-Bjærgene (Czibles 1,842 M.) mod Vest og de vildt sønderrevne, af krystallinske Stene bestaaende Rodna-Bjærge, der mod Øst naa til Borgo-Passet, og i hvilke Bjærgtoppen Pietroszu naar en Højde af 2,305 M. Den østlige Rand, hvis Rygge for det meste stige jævnt, og som oventil ere besatte med afrundede Kupler, bestaar af en ydre af Sandsten og Glimmerskifer dannet Bjærgkæde og af en indre af Trakyt dannet Kæde. Blandt de enkelte Drag nævnes Gyergyó-Bjærgene (med Cserbuk 2,022 M.), der naa fra Borgo-Passet til Aluta's Kilder. Syd herfor findes Csik-Bjærgene (Nagy-Hagymás 1,793 M.) og Bereczk-Bjærgene, hvilke sidste naa til Floden Nagy-Puska og ved denne adskilles fra Sydrandens Bjærge. Vestligere ligge de af Trakyt bestaaende Hargitta-Bjærge, adskilte ved Fekete Ugy fra Bereczk-Bjærgene. I deres østlige Del findes en hel Gruppe af Solfatarer og Mofetter samt mærkelige Svovlhuler. De smukke Görgény-Bjærge strække sig fra Grosz Kokels Kilde til øvre Maros og naa i Mezöhava 1,777 M. De sydlige Randbjærge eller de transsylvanske Alper danne den højeste, smalleste og vildeste Del af S.'s Randbjærge og stige til mere end 2,200 M. over det valachiske Lavland. 0. f. Tömös-Passet (1,028 M.) danne Bjærgene en Fortsættelse af Østrandens Sandstenbjærge, medens de mod Vest bestaa af krystallinske Skiferbjærge, hvis skovklædte Skrænter ned mod det rumænske Lavland ere bekendte for deres Skønhed. V. f. Kronstadt nævnes saaledes den 70 Km. lange, paa Gemser og Bjørne rige Fogaras-Bjærgkæde, der i Negój naar 2,536 M. S.'s højeste Bjærglop, Banater-Bjærgene, danne den sydvestlige Del af de transsylvanske Alper og strække sig til Orsova ved Donau. Deres Rigdom paa Jærnmalm har i Forbindelse med de ved Steierdorf forekommende Kullejer fremkaldt en livlig Industri i denne Egn. I den dybt indskaarne Cserna-Dal findes de bekendte varme Kilder ved Mehadia. Blandt S.'s vestlige Randbjærge opfylde de, paa ædle Metaller, særlig Guld, rige siebenbürgske Malmbjærge Rummet mellem Maros og Aranyos; nordligere findes de hulerige Bihar-Bjærge, der i Kukurbeta naa 1,850 M. S.'s indre Højflade danner et Sænkningsfelt, hvis Bund i Miocentiden blev indtagen af en Havbugt, der gennem smalle Stræder stod i Forbindelse med det større Hav, der dengang bredte sig over det ungarske Bækken. Fra denne Havbedækning skriver sig de mægtige Saltlejer, og de fra disse stammende Saltkilder, der navnlig forekomme i Nærheden af Randbjærgene. Midten af det siebenbürgske Bækken ligger i en Højde af omtrent 290 M. o. H., altsaa 110 M. højere end Theiss-Sletten og 210 M. over det valakiske Lavland. Overfladen dannes af et bølgeformet, frugtbart Bakkeland med lange Højderygge og kegleformede Toppe, der ofte fremvise en umiskendelig Bjærgkarakter. Højden stiger mod Øst. Floddalene ere i Reglen ikke brede, større Sletter findes kun ved Fogaras og Kronstadt. S.'s Floder høre til Donau's Flodomraade. Hovedfloderne ere Szamos, Maros og Aluta, der alle udspringe i S. Førstnævnte, der er en Biflod til Theiss, opstaar af Store og Lille Szamos; Maros, der ligeledes strømmer til Theiss, er Landets vandrigeste Flod og har Bifloderne Store og Lille Kokel, Aranyos og Strell. Donau's Biflod Aluta optager Sorte Ugy (Fekete Ugy), Burzenbach, Homorad og Zibin. I det siebenburgske Højland findes en betydelig Mængde højtliggende klare Bjærgsøer, blandt hvilke den Store Zibins-Jäzer (i Højde af 1,992 M.) i Zibins-Bjærgene ofte regnes for den smukkeste. Til de største hører St.-Annen-Sø (951 M. høj), der har et Omfang af 2,600 M. og rundtom er indesluttet af skovklædte Bjærge i Komitatet Haromszék. Der findes talrige Mineralkilder, der dog for de flestes Vedkommende ere ubenyttede. Klimaet er kontinentalt. Der kan i denne Henseende skelnes mellem 3 forskellige Landskaber: Vinlandet, til hvilket hører de laveste Dale omkring Maros, begge Kokel-Floderne, Szamos og Kampia, Majsens og Hvedens Omraade, til hvilket største Delen af Landet hører, samt Havrelandet, der omslutter de Egne, der ligge i en Højde af over 950 M. Overalt er Vinteren streng og snefattig, Sommeren varm og regnrig, det længe varende Efteraar er varmt og i Begyndelsen temmelig tørt. Den aarlige Middeltemperatur er for Karlsburg $9,8^0$, for Hermannstadt $8,6^0$ og for Kronstadt $7,9^0$. Det aarlige Nedslag beløber sig for de samme Byer henholdsvis til 583, 659 og 761 Mm.

Befolkningen bestod 1890 af 2,251,200 Personer, af hvilke 1,140,100 vare mandlige og 1,127,900 kvindelige. Paa 1 □Km. findes gennemsnitlig 41 Indb.; tættest befolket er Komitatet Lille Kokelburg med 62 Indb. paa I □Km., tyndest Komitatet Csik med 26 paa I □Km. Saavel i national som i religiøs Henseende er S. særdeles blandet. Af det samlede Indbyggerantal ere 56,72 p. Ct. Rumænere, der særlig bo i den vestlige Halvdel, 31 p. Ct. Magyarer og de med disse nær beslægtede Szekler (sidstnævnte særlig mod Sydøst), 9,67 p. Ct. Tyskere, der fortrinsvis bo i Byerne, Resten bestaar af Armeniere, Bulgarer, Tschekker, Slovaker, Ruthener, Grækere samt i betydelig Mængde Zigeunere og Jøder; 30,37 p. Ct. ere Græsk-orientalske, 28,14 p. Ct. Græsk-katolske, 14,57 p. Ct. Reformerte, 12,65 p. Ct. Romersk-katolske, 9,27 p. Ct. Evangeliske, 2,64 p. Ct. Unitarier og 1,74 p. Ct. Jøder. Efter Erhvervsstatistikken (1890) beskæftigede 68,48 p. Ct. af Befolkningen sig med Agerbrug, Kvægavl og Skovbrug, 14,4 p. Ct. vare Daglejere, 12,16 beskæftigede sig med Bjærgværksdrift, Industri og Trafik og 2 p. Ct. med intellektuelt Erhverv.

Trods Landets bjærgfulde Karakter er S. gennemgaaende frugtbart, dog særlig i Dalstrækningerne. Der dyrkes Majs, Hvede, Havre, Rug, i mindre Omfang Byg og Boghvede. Hør, Hamp og Tobak dyrkes overalt, Frugt særlig omkring Hermannstadt. Vindyrkning mangler kun i Komitaterne Kronstadt, Csik og Håromszek, den bedste Vin dyrkes i Maros'es og Kokel's Dale. 27,55 p. Ct. af det samlede Areal ere Agerland, 17,63 p. Ct. Enge og Haver, 14,11 p. Ct. Græsgange og 40,18 p. Ct. Skov, der fortrinsvis bestaar af Bøg og Eg. Kvægavlen er betydelig, særlig Faareavlen; dog overvintre Faarehjordene for største Delen i Moidau,

Valachiet og Dobrudsha, hvad der ogsaa for en stor Del er Tilfældet med Hornkvæget. Der avles smukke Heste, i den sydlige Del af Landet anvendes Bøfler. S. er rigt paa Vildt, Ulve og Bjørne forekomme.

S. er rigt paa Mineraler og er særlig det guldrigeste Land ikke blot i Monarkiet, men i hele Europa. De bekendteste Bjærgværker for Guld, der her ofte er knyttet til det sjældne Mineral Tellur, findes i Nagyåg, Offenbånya, Zalatna, Abrudbånya og Verespatak; tillige ere flere Floder og Bække guldholdige. Sølv indvindes næsten kun som Biprodukt af Guld- og Blymalme. Af mindre Betydning er Udbyttet af Kobber, Bly og Antimon, derimod findes der en vigtig Jærnproduktion. Tørve- og Stenkulslejerne ere paa Grund af den store Trærigdom næsten ubenyttede. Saltværker findes i Maros-Ujvár, Torda, Vizakna, Kolos, Dees-Akna og Parajd, desuden blive ca. 120 Saltkilder udnyttede. 1895 udvandtes 31,690 Kg. Guld til Værdi 4,8 Mill. fl., 180,250 Kg. Sølv til Værdi af 1,1 Mill. fl., 1,247 Metercntr. Kobber, 22,766 Metercntr. Bly, 782,742 Metercntr. Raajærn og 772,876 Metercntr. Salt.

Industrien staar endnu lavt. Højest staar Lervareindustrien, endvidere nævnes Klædefabrikation (Kronstadt), kemisk Fabrikation (Hermannstadt) og Tobaksfabrikation (Klausenburg). Glasfabrikationen er i Tilbagegang; derimod findes der et betydeligt Teglbrænderi. Handelen, hvis Hovedsæde er Kronstadt, har kun ringe Betydning. Af Undervisningsanstalter nævnes Universitetet i Klausenburg, et kgl. Retsakademi i Hermannstadt, 8 teologiske Læreanstalter af forskellig Konfession, 29 Gymnasier, 6 Realskoler og 9 Lærergymnasier. Efter 1876 deles S. i 15 Komitater med 78 Retsdistrikter samt 2 kgl. Fristæder (Klausenburg og Kronstadt).

Historie. Navnet S., som hos det 13. Aarh.'s Digtere anvendtes under Formen »sybin Burgin<, angives at stamme fra 7 med Mure omgivne Hovedstæder, som de tyske Indvandrere skulde have bygget, men skriver sig vel i Virkeligheden fra Byen Hermannstadt's Borg Zibin, med hvilken ogsaa Navnet Zibinsgebirge hænger sammen. Det magyariske Navn Erdély betyder Landet hinsides Skoven og svarer saaledes til den latinske Benævnelse Transsylvania. Det hos de byzantinske Forfattere forekommende Navn Ardelion for S. har holdt sig i den rumænske Benævnelse Ardealu. Under Romertiden hørte S. til en Del af Dacien, som Trajan erobrede 107 e. Chr. Efter at Aurelian 274 havde opgivet denne Provins, indvandrede under Folkevandringen efter hinanden Østgoter, Hunner, Gepider, Avarer, indtil en tatarisk Folkestamme Petschenegerne i 9. Aarh. bemægtigede sig Landet. 1004 og i Aarene derefter blev S. erobret af den ungarske Konge Stefan den Hellige, der udbredte Kristendommen og gav Landet egne Voivoder. Geisa II (1141—1161) indkaldte til de øde ubefolkede sydlige Dele af Landet Tyskere fra Flandern, senere fra Egnene omkring Mellem- og Nedrerhin samt fra Harzen og Thüringen. De tyske Kolonisters Antal voksede i den Grad, at Landet benævntes »Sachsen«. Szeklerne i det østlige S. ere sandsynlig af ægte magyarisk Oprindelse, Valacherne (Rumænerne) træffes først i Landet efter 13. Aarh. Da Ungarn 1526 kom under Østerrig, optraadte i S. den tidligere Voivod Johan Szapolya som Modkonge og erobrede 1530 Landet, som derefter indtil 1691 dannede et selvstændigt Fyrstendømme. I 16. Aarh. indvandrede Reformerte og Unitarier. Efter at Tyrkerne 1683 vare slaaede ved Wien, blev S. tvunget til at anerkende Kejser Leopold's Overhøjhed, og Fyrst Michael II Apafi afstod mod en aarlig Rente 1696 sit Land til Kejseren. 1762 blev S. ophøjet til Storfyrstendømme. Forfatningen lignede den ungarske, der fandtes en Rigsdag og i Klausenburg et Statholderi. 1849 blev S. ophøjet til et selvstændigt Kronland og al Forbindelse med Ungarn ophævet, men ved kgl. Reskript af 17. Febr. 1867 blev Landet atter forenet med Ungarn, i hvilket Kongeriget S. derefter fuldstændig er gaaet op. (Litt.: Bielz, »Reisehandbuch fur S.« [Wien 1885]; v. Hauer og Stache, »Geologie S.'s« [Wien 1885]; Zimmermann og Verner, »Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in S.« [Hermannstadt 1892]; »Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde« [smst. siden 1854]). *Joh. F.*

Siebengebirge [-i!-], lille Bjærgkæde af vulkansk Oprindelse ved højre Rhin-Bred S. f. Sieg's Udmunding nær Königswinter, danner Westerwald's nordvestlige Mur og hører til de smukkeste Partier ved Rhinen. Paa et Rum af ca. 50 □Km. findes her sammentrængt en Mængde høje og stejle Basalt-, Trachyt- og Dolomitkegler, blandt hvilke 7 Bjærge træde dominerende frem. I første Række umiddelbart ved Rhin ligger det stejle 325 M. høje Drachenfels (s. d.), Petersberg (334 M.) med et Valfartkapel for den hellige Petrus, Wolkenburg, sammenhængende ved en Bjærgryg med Drachenfels. Bag disse, længere fjernet fra Rhinen, Olberg (464 M.), den højeste og vanskeligst bestigelige Top, Löwenburg (459 M.) med sin prægtige Skovkuppel, Lohrberg og Nonnenstromberg (337 M.). De gamle Borgruiner paa flere af Toppene stamme næsten alle fra 12. Aarh. og vare faste Slotte for Ærkebiskopperne af Köln. I Heisterthal ligger Klosterruinen Heisterbach. Der findes store Stenbrud i Bjærgene, af hvis Trachyt Köln-Domkirken for største Delen er bygget. *Jok. F.*

Sieber [-i!-], **Ferdinand**, tysk Sangpædagog, (1822—95), var i sin Ungdom en Tid lang Operasanger og nedsatte sig 1848 som Sanglærer i Dresden, hvorfra han 1854 drog til Berlin. S. har udgivet en lang Række, meget benyttede instruktive Værker til Brug ved Sangstudiet: Sangskoler, praktiske og teoretiske, af større og mindre Omfang, Vokaliser og Solfeggier samt Haandbog over den tyske Sanglitteratur. Han har ogsaa selv komponeret en Del Sange. *W. B.*

Siebke [-i!-], 1) Johan, norsk Gartner, født 17. Juni 1781 i Huje ved Heiligenstädten i Holstein, hvor hans Fader var Skolelærer, død i Christiania 14. Aug. 1857, var først Lærling paa Apoteket i Itzehoe, derefter fra 1800—05 Gartnerelev og Gartnersvend i den botaniske Have i Kjøbenhavn; derefter arbejdede han 1½ Aar i den botaniske Have i Hammersmith ved London og fra 1807—10 i *Jardindes plantes* i Paris. Senere rejste han for at botanisere og studere botaniske Haver gennem Schweiz, Italien og Tyskland tilbage til Kjøbenhavn, hvor han antoges som Gartner i den

botaniske Have. 1814 kaldtes han til Norge for at anlægge og derefter forestaa Universitetets ny botaniske Have paa Tøien, hvilket han udførte paa en fortrinlig Maade indtil sin Død. *N. W.*

2) Johan Heinrich Spalckhawer, norsk Zoolog, foreg.'s Søn, født i Christiania 23. Febr. 1816, død smst. 10. Maj 1875, blev Student 1835, cand. med. 1843. Han praktiserede ikke, men manuducerede i Zoologi og blev Lærer i Naturhistorie 1848 ved »Christiania Borgerskole«, 1856 ogsaa ved Nissen's Skole, samt var desuden fra 1849 til sin Død Konservator ved Universitetets zoologiske Museum. 1843 foretog han sin første videnskabelige Rejse til Dovre og opholdt sig 1844 1/2 Aar i Throndhjem for at ordne Videnskab-Selskabets Samlinger. Fra 1848 foretog han med offentligt Stipendium en Række Forskningsrejser i Norge; 1849, 1855 og 1863 besøgte han delvis i videnskabeligt Øjemed Danmark, og 1849 besøgte han Lund for at studere i de entomologiske Samlinger.

S.'s forskellige Lærebøger i Naturhistorie, særlig i Zoologi, have i sin Tid været meget benyttede og have haft ikke ringe Betydning til at vække Interesse for disse Fag. Han har ogsaa udgivet flere videnskabelige Afhandlinger, særlig af entomologisk Indhold i »Nyt Mag. f. Naturvidenskab«, men hans Hovedværk er det som Universitetsprogram udgivne: *Enumeratio insectorum Norvegicorum*, hvoraf Fasc. I, II, Chra. 1874 — 75, ere udgivne af ham; Fasc. III—V, Chra. 1876—80, ere udgivne efter hans Død ved Konservator J. Sparre Schneider. Dette Værk og hans store Insektsamling omfattende 5,000 Arter i 24,000 Eksemplarer, som erhvervedes af Universitetet, danne Grundlaget for vort Kendskab til Norge's Insektfauna. (Nekrolog af J. Sparre Schneider i *Enum. insect. Norveg.*, Fasc. III; F. Kiær, »Norges Læger« [2. Udg., 2. Bd., Chra. 1890]; »Norsk Forf.-Leks.« V). *N. W.*

Siebold [-it], Philipp Franz von, tysk-hollandsk Naturforsker og rejsende, født 17. Febr. 1796 i Würzburg, død i München 18. Oktbr. 1866. S. gik 1822 i hollandsk Tjeneste som Læge, opholdt sig først i Batavia, men gik 1823 med et hollandsk Gesandtskab til Japan. Rejser omkring i Japan vare dengang ikke tilladte Europæerne. S., der med Iver studerede Naturforholdene og samlede zoologiske, botaniske og etnografiske Genstande fra Japan, maatte derfor længe nøjes med at undersøge det indskrænkede Omraade, der hørte til det hollandske Faktori Desima. Men da hans Ry som Læge bredte sig paa Japan, fik han Tilladelse til at gaa til Jeddo som Lærer for Kejserens Læger; 1826 kom han atter til Jeddo som Medlem af et hollandsk Gesandtskab, men da dette kom til at støde an mod den japanske Hofetikette, maatte han hurtig forlade Jeddo og vende tilbage til Desima. Paa disse Rejser havde han imidlertid rigelig benyttet sig af Lejligheden til at udvide sine Samlinger. Men selv i Desima fik han ikke længe Lov til at forblive. 1829 skaffede han sig fra den kejserlige Astronom og Overbibliotekar en Kopi af et Kort over Japan. Dette var en stor Forbrydelse; Landkort over Japan maatte ikke komme i fremmedes Hænder. Japaneserne taalte ham nu ikke længere i deres Land; 1830 maatte han forlade Japan, hvorpaa han gik til Holland med sine store Samlinger, som have beriget de hollandske Museer i høj Grad. Da Japan siden begyndte at aabne sig for Europæere, rejste S. 1859 igen til Japan, opholdt sig en Tid i Jeddo, var en Tid i Tjeneste hos Taikunen, men gik 1862 tilbage til sin Fødeby Wurzburg. Den lange Aarrække, han tilbragte i Europa, benyttede S. til at bearbejde sine Samlinger og udgive Resultatet af sine Rejser og Granskninger. Hans Skrifter vare længe nogle af vore bedste Kilder til Kendskab om Japan. Af S. haves saaledes: »Nippon, Archiv zur Beschreibung von Japan« [Leyden 1832—51], *Flora Japonica* [Leyden 1835 ff-]» *Flor ae Japonicae familiaenatur ales* [med Zuccarini; Miinchen 1851], *Fauna "Japonica* [med Temminck, Schlegel og Haan; Leyden 1833], *Epitome linguae Japonicae* [Batavia 1826, 2. Udg. Leyden 1853], *Bibliotheca Japonica* [1833—41], *Isagoge in Bibliothecam Japonicam* [1841], *Catalogus librorum Japonicorum* [1841] m. m. (Litt.: A. von Siebold, »Denkwürdigkeiten aus dem Leben u. Werken v. Ph. F. v. S.« [Würzburg 1896]). *V. S.*

Siécle [siæ'klø] (fr.), Aarhundrede; Le S., Titel paa en 1836 grundlagt Paris-Avis, der indtil 1870 havde megen Indflydelse.

Siécle, Le XIX [lødiznövіæmsiæ'klø] (»Det 19. Aarh.«), et siden 1871 i Paris udkommende, af E. About (s. d.) grundlagt politisk Dagblad; i Begyndelsen repræsenterede det Thiers's Politik imod Mac Mahon's reaktionære Regering. Det stillede sig senere i de radikale Partiers Tjeneste.

Siedlce, Siedletz, Guvernement i russisk Polen, grænser mod Nord til Guvernementet Lomsha, mod Nordøst og Øst til Grodno, mod Syd til Lublin og mod Vest til Radom og Varszava. Arealet er 14,335 □Km. med (1897) 775,316 Indb. eller 54 pr. □Km. Hele Nord- og Østgrænsen dannes af Bug, den vestlige Del af Sydgrænsen af Vieprz og Vestgrænsen delvis af Weichsel. Terrainet er lidet afvekslende. Den vestlige Del af S. tilhører det polske Sletteland, hvor hver lille Forhøjning bærer Navn af Bjærg, og den østlige Del er et vestrussisk Poljessje-Landskab, hvor det tørre Sletteland veksler med skovklædte Sumpe, der hyppig foraarsage Landets Utilgængelighed. Hvor Skovene høre op, træffer man enten Kornmarker eller paa de mere fugtige Steder udstrakte Rørtykninger. Af Befolkningen er 3/5 romersk-katolske Polakker og 1/5 græsk-katolske Russere. Desuden findes der ca. 12,000 protestantiske Tyskere, og Resten ere Jøder. Oplysningen synes endogsaa at være ringere end i de fleste andre Guvernementer, idet der kun findes een Skoleelev for hver 44 Indb. Den vigtigste Næringsvej er Agerbrug, der sysselsætter næsten hele Befolkningen, og Halvdelen af Arealet er opdyrket. Der avles aarlig 230—40 Mill. Kg. Korn, 9 Mill. Kg. Ærter, henimod 1/2 Mill. Kg. Kartofler foruden andre Kulturplanter i betydelige Mængder. Kvægbestanden udgjorde 1895 84,253 Heste, 323,237 Stkr. Hornkvæg, 341,639 Faar og 165,452 Svin. Af industrielle Virksomheder fandtes 151, der sysselsatte 18—1,900 Mennesker og tilvirkede for 4 Mill. Kr. aarlig. Desuden vare godt 3,000 Mennesker i Guvernementet sysselsatte med haandværksmæssig Virksomhed.

Handelen, der er ubetydelig, koncentrerer sig navnlig i Hovedstaden samt i Biala, hvorfra udføres Korn. Foruden ved de sejlbare Grænsefloder fremmes Trafikken ved flere Jærnbaner, af hvilke tre føre til Varszava. S. deles i 9 Kredse.

Hovedstaden S. ligger 87 Km. 0. S. 0. f. Varszava i en sumpet Egn og ved Banen fra Varszava til Brest-Litovski. (1897) 23,714 Indb., hvoraf 1/3 er Jøder. S. har et stort Slot med prægtig Park, et smukt Raadhus og er Sæde for en Biskop. 1706 stod der ved S. en Kamp mellem Svenskerne og Russerne, og 1830—31 var Byen et Centrum for den polske Opstand. *H. P. S.*

Sieg [-i!-], højre Biflod til Rhinen i preussisk Rhin-Provins, udspringer i en Højde af 607 M. paa Ederkopf i Westfalen, strømmer med et stærkt bugtet Løb i vestlig Hovedretning og udmunder neden for Bonn efter et Løb paa 130 Km., men med en Afstand fra Kilde til Udmunding af 81 Km. S. er sejlbar fra Siegburg, har i sit øvre og mellemste Løb mellem snævre Vægge dannet sig et dybt indskaaret Leje og gennemstrømmer i det hele en særdeles smuk Egn. I S.-Dalen findes betydelig Bjærgværksdrift, særlig paa Sølv, Kobber og Jærnsten. *Joh. F.*

Siegburg [-i!-], By i preussisk Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Köln, ved højre Bred af Sieg og Jærnbanelinien Köln—Giessen, har (1900) 14,200 Indb., katolsk Lærerseminarium, 2 kgl. Straffeanstalter, Geværfabrikation, Fabrikation af Lervarer og ildfaste Sten, Katuntrykkeri, Hammerværk og Mølledrift. S. var særlig i 17.—18. Aarh. Sæde for en blomstrende Stentøjsindustri, idet der af hvidt Ler forfærdigedes Vaser, Krukker og Kander af særlig original Form og med Fremstillinger af Bønderfester, Folkescener, Vaaben og fyrstelige Personer. *"Joh, F,*

Siegel [-i!-], Heinrich, tysk-østerrigsk retslærd, født 13. Apr. 1830 i Ladenburg (Baden), død 4. Juni 1899, 1853 Privatdocent i Giessen, fra 1857 Professor i Wien, 1891 Medlem af Herrehuset. S., der i Retsopfattelse stod Jac. Grimm nær, har udfoldet en Forfattervirksomhed af stor, delvis banebrydende Betydning. Særlig maa fremhæves: »Das deutsche Erbrecht nach den Rechtsquellen des Mittelalters« [Heidelberg 1853], »Die germanische Verwandtschaftsberechnung mit besonderer Beziehung auf die Erbenfolge« [Giessen 1853], »Geschichte des deutschen Gerichtsverfahrens« [smst. 1857], »Deutsche Rechtsgeschichte< [Berlin 1886, 3. Opl. 1895] foruden fortrinlige Afhandlinger i Wien-Akademiets »Sitzungsberichte«. Stor Betydning for tysk Videnskab og Lovgivning har S.'s berømte Bog »Das Versprechen als Verpflichtungsgrund im heutigen Recht« [Berlin 1873] haft. S. har givet Stødet til og fremmet Udgivelsen af vigtige retshistoriske Kildeskrifter, f. Eks. Rockinger's Udgave af Schwabenspiegel og Steffenhagen's af Glossen til Sachsenspiegel og fremfor alt den statelige Samling af østerrigske »Weisthümer«, hvis I. Bd., »Die Salzburgischen Taidinge«, han selv udgav sammen med Karl Tomaschek [Wien 1870]. (Litt.: Heinrich Schuster, »H. S.« [Wien 1899]; Ernst von Schwind, »H. S.« [Wien 1902]). *Fz. D.*

Siegen [-i!-], By i preussisk Provins Westfalen i Regeringsdistriktet Arnsberg ved Sieg, har (1900) 22,100 Indb. 2 Slotte, Real gymnasium, Bjærgværksskole, Fabrikation af Læder, Klæde, Maskiner, Papir. Omegnen mellem Westerwald og Rothhaargebirge er bjærgfuld og rig paa Jærnmalm, der ved Udsmeltning leverer udmærket Raajærn. Endvidere udvindes Sølv, Bly og Kobber. Fyrstendømmet S., der efter 1607 stod under egne Fyrster af Huset Nassau, blev 1815 afstaaet til Preussen. *Joh. F.*

Siegfried, Sagnhelt; se Sigfrid.

Sieglingia se Tandbælg.

Siegumfeldt, Herman Carl, dansk Maler, er født 18. Septbr. 1833 paa Harebæksgaard nær Esrom. Da han var ti Aar gl., flyttede Familien til Kjøbenhavn; Aaret efter blev han Elev af Kunstakademiet, og Maleren N. Simonsen begyndte kort derpaa at give ham privat Undervisning Efter sin Konfirmation kom han i Malerlære, og efter at være bleven Svend maatte han en Tid skaffe sig Opholdet ved det groveste Haandværksarbejde; det lykkedes ham dog derved at sammenspare saa meget, at han i Vinteren 1854—55 kunde vie sig udelukkende til kunstnerisk Virksomhed, og i det paafølgende Foraar udstillede han paa Charlottenborg sit første Originalmaleri, »En Dreng ved et Bord med sin Kop Kaffe«, et fint og dygtig gennemført Kunstværk, der blev købt af Kunstforeningen, som 1857 ogsaa erhvervede hans første egentlige Genrebilleder, »En Kone, som sælger Æbler til to Børn« og »En Pige med sine Bøger«. Men for øvrigt fik han i denne Periode af sit Liv kun lidet solgt og maatte for en væsentlig Del tjene til Udkommet ved at retouchere Fotografier. I Sommeren 1857 fik han dog Lejlighed til at gøre Studier paa Landet og malede to større Billeder, »Fiskere fra Nordsjælland« og »Fiskere om Aftenen ved Stranden«, der udstilledes 1858 og 1859; 1860 fulgte »Husmandsfolk fra Hedeboegnen«, købt af Kunstforeningen. Men samme Aar ramtes han af den Ulykke, at han paa en Rejse i Sverige ved et Fald fik sin højre Arm af Led; den blev daarlig kureret, og i adskillige Aar var hans Arbejdsevne derfor i høj Grad forringet. Dog lykkedes det ham at faa nogle Billeder færdige; 1862 udstillede han saaledes et af sine smukkeste og mest bekendte Genrestykker, »En Sømand bringer Efterretning om en afdød samt nogle at dennes Efterladenskaber«, nu i den Hirschsprung'ske Samling. I Efteraaret 1863 rejste han med Akademiets Stipendium over Bruxelles og Paris til Italien, hvor han arbejdede det meste af to Aar, og hvor han bl. a. udførte det bekendte »To romerske Bønder i en Kirke«. Efter sin Hjemkomst brugte han flere af sine italienske Studier til mindre Billeder samt malede nogle Portrætter og Landskaber. Imidlertid forestod der ham en ny Prøvelse, idet der i Efteraaret 1867 gik Betændelse i hans højre Haands Tommelfinger, saa dennes yderste Knogle maatte fjernes. I de følgende Aar var S. saa godt som helt ude af Stand til at male, og som Følge deraf tog han 1872 imod en Stilling som Skriver paa Østifternes Sindssygeanstalt. Men 1875 havde han dog saa vidt genvundet Herredømmet over Haanden, at han turde forlade Kontoret for atter at vie sig til Kunsten. To Aar senere var det, han udstillede sit Billede af Provst Taaffe, ved hvilket han og-

saa over for den store Almenhed vandt Anseelse som en Portrætmaler af Rang; Arbejdet gav Anledning til, at Kunstneren udnævntes til Medlem af Akademiet; det udmærkede sig ved den fineste og mest sympatiske Opfattelse af Forbilledet ikke mindre end ved smuk Farveholdning og ypperlig Modelering. Lignende Fortrin frembyder en Række senere Portrætter, saaledes de for Udstillingskomiteen malede Billeder af Heinrich Hansen, Kyhn og H. Conradsen samt af Hofurfabrikant L. E. Dahl og Hustru, af Frøken O. Schram, Kammersanger P. Schram, Borgemester J. J. C. F. Koch og Baronesse M. Wedell-Wedellsborg. I de senere Aar har S. næsten udelukkende udstillet som Portrætmaler; nævnes bør dog foruden en Del smaa, meget smukke Landskaber de store religiøse Kompositioner »Kvinden salver Christi Fødderc og »Pauli Omvendelse«; det sidstnævnte findes som Altertavle i St.-Pauls-Kirken i Aarhus. *S. M.*

Siemens [-i!-], 1) Ernst Werner von, tysk Videnskabsmand og Tekniker, er født i Lenthe ved Hannover 13. Decbr. 1816, død i Berlin 6. Decbr. 1892. Allerede som ung viste han store Evner og Anlæg for Fysik og Teknik, og efter at have gennemgaaet Ingeniør- og Artilleriskolen i Berlin 1838 begyndte han en omfattende Virksomhed i teknisk Retning først med Galvanoplastik og Maskiner med opvarmet Luft; ikke mindst kastede han sig over Elektroteknikken, opfandt Maaling af Skudhastighed ved Elektriciteten og indførte en stor Del Forbedringer ved Telegrafen, hvortil han benyttede Mekanikeren Halske, med hvem han allierede sig og 1887 byggede en Fabrik til Forarbejdelse af Telegrafapparater. Denne Fabrik er, fra en beskeden Begyndelse, vokset til at blive en af de største i Verden i elektrotekniske Fabrikater i enhver Retning. 1849 byggede S. den underjordiske Telegraflinie fra Berlin til Frankfurt, og derefter kom en stor Række Opfindelser, det automatiske Telegrafsystem, polariserede Magneter, Telegrafering ved Induktionsstrømme, det dobbelte T-Anker, Kvægsølvmetoden ved elektriske Modstandsmaalinger, Typehurtigskriveren, elektriske Vandstandsmaalere og Alkoholmaalere m. m. 1866 anlagde han Berlin's Rørpost, og Aaret efter opfandt han det dynamoelektriske Princip, som har haft saa stor Betydning for Omsætningen af mekanisk til elektrisk Energi. Den indoeuropæiske Telegraflinie er anlagt af S.

Ogsaa i videnskabelig Retning har S. ydet gode Ting. Han har saaledes fundet, at Selenets elektriske Ledningsevne var afhængig af Lyset, og givet væsentlige Bidrag til Magnetismens Teori, Solteorien og meteorologiske Emner, Kullets elektriske Ledningsevne m. m. Ogsaa den tyske Patentlov har S. haft stor Indflydelse paa, og den bekendte tyske fysikalsk tekniske Rigsanstalt i Berlin er væsentligst tilvejebragt ved en Gave fra ham. S. var en meget idérig og energisk Mand, og han forstod at føre Ideerne ud i Livet. 1860 blev han Æresdoktor ved Berlin's Universitet, 1874 Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin og 1888 adlet.

2) Karl Wilhelm, foreg.'s Broder, tysk Ingeniør, (1823—83). Han virkede sammen med sin Broder og grundede i London en Filialforretning af Broderens i Berlin. Denne Fabrik, som ogsaa naaede en betydelig Størrelse, beskæftigede sig væsentlig med elektriske Kabler og Telegrafapparater. Ogsaa i Jærnindustrien har S. været virksom og indført en Del Forbedringer ved Fremstillingen af Staal. Han har tillige gjort en Del Opfindelser i Elektroteknikken, dels i Forbindelse med Broderen og dels alene. Han ophøjedes i den engelske Adelsstand.

3) Friedrich, foreg.'s Broder, er født 8. Decbr. 1826 i Mentzendorf ved Lübeck. Han er særlig bleven bekendt ved sine Opfindelser af Regenerationsovne, hvorved forstaas Ovne, hvori Varmen fra de afgaaede Forbrændingsprodukter bringes til Nytte for Ovnen. Det samme Princip har han ogsaa anvendt i Belysningsøjemed ved sine i sin Tid bekendte Regenerativgasbrændere. Sine Opfindelser paa Varmeteknikkens Omraade har han særlig udnyttet i Glasindustrien. Han ejer store Glasfabrikker i Tyskland. *J. W.-H.*

Siemens & Halske se Siemens.

Siemens-Martin-Proces kaldes Martin-Processen (s. d.) ofte uden for Frankrig efter Opfinderen Siemens af den Ovn, i hvilken Martin-Processen foregaar. S. benævnes ogsaa Martin-Siemens-Proces. *F. W.*

Siemens Regenerätorbrænder se Gas.

Siemering [si!məriŋ], Leopold Rudolf, tysk Billedhugger, er født 10. Aug. 1835 i Königsberg. Han studerede paa sin Fødebys Akademi og under Bläser i Berlin, udførte til en Begyndelse adskillig dekorativ Plastik og dyrkede fortrinsvis mytologiske Emner (1860 den smukke Statue »Penelope«). Tyskernes Sejr bragte Fart og ny Emner til hans Kunst, og i flere Værker gav han med heldigt Greb den nationale Stolthed dens monumentale Udtryk. Kunsthistorisk indtager S. en Mellemstilling mellem Rauch og den senere »Naturalisme«. Han støtter sig stærkt til den Rauch'ske Overlevering og søger sin Styrke i sine Arbejders monumentale Holdning, men stræber mod mere levende, virkelighedstro Skildring. Hans til Sejrsindtoget i Berlin modelerede Relief vakte overordentligt Bifald; for Marienburg udførte han Monumentet over Frederik den Store [med de fire Stormestere om Sokkelen, 1877]; 1888 afsløredes hans populæreste Arbejde: Sejrsmindesmærket i Leipzig i Bronze (foroven Germania, om Sokkelen den siddende Kejser Vilhelm og de fire kolossale Rytterfigurer af Kejser Frederik, Kongen af Sachsen, Bismarck og Moltke, en djærv og karakterfuld Portrætkunst), 1897 »Vilhelm I« for Magdeburg, 1903 Monumentet i Bielefeld for Bismarck og s. A. et Mindesmærke for Haydn-Mozart-Beethoven i Berlin. Til S.'s bedste Arbejder hører Gräfe-Monumentet i Berlin 1882 (Bronzestatuen af Gräfe og de to farvede Majolikafriser i fin Flad-Reliefstil). Endvidere Luther-Monumentet i Eisleben [1883], den kolossale Rytterstatue i Bronze af Washington for Philadelphia m. m. *A. Hk.*

Siemienski, Lucyan, polsk Forfatter og Publicist, født 1809 i Galizien, død smst. 1878. S. studerede orientalske Sprog i Odessa et Par Aar, gik saa med i Frihedskrigen mod Rusland og levede siden i Landflygtighed, indtil ban slog sig ned i Krakov og grundede det ansete, endnu levende, stærkt adeligsindede Blad »Czas« (»Tiden«)

[1848]. Bekendtest af S.'s Arbejder blev sikkert hans Oversættelse af »Königinhoferhaandskriftet« [Krakov 1836]. Selv har han skrevet i Folkevisetone »Trąby w Dnieprze« (>Basunstød ved Dnjepr«), »Legendy polskie, ruskie i litewskie« [Posen 1845], samt nogle Romaner. Af S.'s Oversættelser nævnes: Horats'es Oder [1869], Odysseen [1873]. Sin betydeligste Tankevirksomhed udfoldede S. i sine kritiske Værdsættelser af litterære Personer; samlede senere: Portrety literackie« [5 Bd., Posen 1865—75]; betydningsfuldt her er hans Arbejde: »Religijnosc i mistyka w zyciu i poezyach Mickiewicza« (»Religiøsitet og Mystik i Mickiewicz'es Liv og Skrifter<). *A. M. B.*

Siemiradzki, Henrik, polsk Maler, født 15. Novbr. 1843 i Charkov (Grodno), død 23. Aug. 1902 paa sit Gods i Russisk-Polen. S. havde allerede vundet Anseelse som Maler i St. Petersborg, hvor han drev sine første Kunststudier, da han 1870 rejste paa Studierejse til Frankrig og Tyskland. I Paris lagde han sig efter kraftig malerisk Teknik; samme Veje fulgte han i München, hvor han i længere Tid arbejdede under Piloty. Derefter tog han Ophold i Rom. Hans første større Historiemaleri var »Alexander den Store og Lægen Philippos« [1870], der vakte megen Opsigt. Ogsaa i sine senere Arbejder fremdrog han fornemmelig Tildragelser fra græsk-romersk Oldtidsliv (eller fra det ny Test.). Hans herskende Evne — Styrke og Svaghed — viser sig her at være Effekten, i Farve og Belysning, i Iscenesættelse og i Figurernes Miner og Lader; han ynder at tumle med mange Figurer, ogsaa hvor Emnet slet ikke kræver det (f. Eks. «Christus og Horkvinden« [1871]) og tiltvinger sig ofte Beskuerens Opmærksomhed ved ret sensationelle og pirrende Emner. Hans berømteste Arbejde er »Nero's levende Fakler« [1876]; ogsaa »Fryne's Bad« [1888] var et godt tilrettelagt Sensationsnummer. Andre Værker: »Sværddans« [1880], »Christus hos Maria og Martha« [1886], Et elskende Par i Pompeji, Elegi [1876] etc. Til Frelserskirken i Moskva udførte S. Vægmalerier. *A. Hk.*

Siëna, 1) Provins i Mellemitalien, Landskabet i Toscana, grænser mod Nord til Provinsen Firenze, mod Nordøst til Arezzo, mod Øst til Perugia, mod Syd til Rom, mod Sydvest til Grosseto og mod Vest til Pisa. Arealet er 3,812 □Km. med (1901) 236,962 Indb. eller 62 pr. □Km. S. har et bjærgfuldt Terrain, beliggende mellem et Par Udløbere fra Apenninerne mod Øst og de saakaldte toskanske Subapenniner mod Vest. S. er højest mod Syd, hvor Monte Amiata paa Grænsen til Grosseto hæver sig til 1,734 M., og undtages denne isolerede Kegle af Trakyt, er S. ingensteds højere end 1,147 M. Fraregnet den nordvestlige Del, der afvandes af Arno's Tilløb Elsa, og den sydøstlige, der gennem Chiana Romana og Paglia staar i Forbindelse med Tiber, hører S. til Ombrone's Strømområde. Denne Flod udspringer paa Monti Chianti i den nordlige Del af S. og optager her Tilløbene Arbia, Mersa og Orcia. Omkring disse Floder og talrige mindre Vandløb strækker sig mellem de lave Bjærge et Net af frugtbare og smukke Dale, hvor der drives en betydelig Avl af Hvede, Majs, Vin og Oliven. Den sydøstlige Del af S. eller det mellemste Parti af Val di Chiana var tidligere en sumpet og usund Egn, men er nu bleven et frugtbart og veldyrket Dalstrøg, og fra dets vestlige Naboegn fra Højene ved Montepulciano faas en af Toscana's ypperste Vinsorter. Flere Steder i S. drives Silkeavl. Uden for Dalene er Frugtbarheden dog som Regel ikke stor, og Faare- og Svineavl spiller her en større Rolle end Agerbrug. Af Mineraler findes kun Lignit, hvoraf aarlig brydes 12,000 Tons, samt Antimon. Den industrielle Virksomhed er ringe, og det samme gælder Handelen. Af Køreveje har S. et temmelig fuldstændigt og ret vel vedligeholdt Net. Foruden af et Par lokale Baner gennemskæres S. af Linien Empoli—Siena—Chiusi. Provinsen deles i 2 Kredse, S. og Montepulciano, og 37 Kommuner.

2) Hovedstaden S. ligger 50 Km. S. f. Firenze, 185 Km. N. N. V. f. Rom og 340 M. o. H. (1901) 24,545 Indb. Beliggende paa et tretoppet Højdedrag, hvis Fod bades af et Par Smaafloder, og hvorfra Byen ganske behersker Omegnen, frembyder den et særdeles malerisk Skue, og den har et sundt og frisk Klima. Gaderne ere snævre og hyppig meget stejle, og hele Byen omgives af en 6,500 M. lang Mur, der er opført i første Halvdel af 13. Aarh. paa et Tidspunkt, da S. havde 60—70,000 Indb. Nutildags ere store Partier inden for Murene ubebyggede og optages af Kornmarker eller Olivenlunde, og intet giver et mere levende Indtryk af Byens Tilbagegang. Fra den centrale Plads, Piazza del Campo eller Piazza Vittorio Emanuele, udstraaler Byen i hovedsagelig 3 Retninger; men sin nuværende Betydning skylder den ikke Industri og Handel, men alene sine Kunstskatte fra Fortiden. For Kendskabet til den italienske Kunst fra 13. til 16. Aarh. spiller S. en Hovedrolle ved Siden af Rom, Firenze og Venezia. Blandt dens ca. 60 Kirker er der flere udmærket smukke. Særlig fremhæves Domkirken, *Chiesa Metropolitana,* der ligger paa Byens højeste Punkt, hvor der i Oldtiden skal have staaet et Diana-Tempel. Domkirken er bygget i 13. og 14. Aarh. og betegner særlig ved sin rigtdekorerede Vestfaçade et Højdepunkt i den italienske Gotik. Modellen til Bygningen skyldes Giovanni Pisano; men paa Kirkens Udsmykning have talrige Kunstnere arbejdet. Bygningen er 89 M. lang, 24 M, bred, i Tværskibet 56 M. høj og har en Facade med 3 Gavle. I det indre fremhæves Marmorgulvet med Mosaikker efter Tegninger af fremragende Kunstnere mellem 1369 og 1550, den ottekantede Marmorprædikestol, der paabegyndtes 1266 af Niccolo Pisano og tillægges stor Vigtighed for Skulpturens Udviklingshistorie, Vecchietta's Bronzetabernakel fra 1465 til 1472, Donatello's Bronzestatue af Johannes Døber fra 1457, Højalteret samt flere rigtsmykkede Kapeller. I Dombiblioteket med den smukke Sal *Libreria* findes Pinturicchio's Fresker med Scener af Pave Pius II's Liv. S. f. Domkirken ligger Domhuset (*Opera del Duomo*), der rummer en berømt antik Marmorgruppe, de tre Gratier, samt Domkirkens tidligere Alterbillede, der er malet 1308—11 af Duccio di Buoninsegna, en af Hovedmestrene i den sienesiske Malerskole. Under Domkirkens Kor findes Kryptkirken San Giovanni, der oprindelig var Baptisterium, og som indeholder en Marmordøbefont fra 1428 og 6 Relieffer med Scener af Johannes Døberens Liv. Af

andre interessante Kirker nævnes San Domenico, der er en gotisk Murstensbygning fra 1220 til 1465 og har fortræffelige Fresker af Sodoma, Fontegiusta med et herligt Højalter fra 1517, Santo Spirito med det smukke, af Sodoma dekorerede Capella degli Spagnuoli, Madonna di Provenzano og San Christoforo. Paa Byens Hovedplads ligger Marmorbrønden, *Fonte Gaja*, med Relieffremstillinger, til hvilke Originalerne, der ere udførte. 1409—19 af Giacomo della Quercia, nu opbevares i Opera del Duorao. Reliefferne ere restaurerede 1868 af Tito Sarrocchi, hvem S. ogsaa skylder sin Statue »Italia« til Minde om de i Kampene for Italien's Enhed faldne Sienesere. Andre interessante Bygningsværker er Palazzo pubblico, der er opført 1289—1305 og har et 90 M. højt Klokketaarn fra 1345 samt i sit indre Vægmalerier af flere Kunstnere, Palazzo del Governo fra Slutn. af 15. Aarh. med et betydeligt Statsarkiv, Palazzo Spannochi, der er bygget omkring 1470 og benyttes som Post- og Telegrafstation, Palazzo Tolomei fra 1205 og Palazzo Buonsignori fra 14. Aarh., hvilke sidste begge ere gotiske Murstensbygninger, samt Loggia dei Nobili fra 1417 og Loggia del Papa, der er opført 1460—63. Ved Byens vestlige Port ligger den af Dante forherligede Brøndbygning, *Fontebranda*, en aaben Spidsbuehal med Tinder. I *Instituto delle Belle Arti* findes en Malerisamling, der navnlig er rig paa Værker af den ældre Sieneserskole, og som fra Beg. af 19. Aarh. er samlet sammen fra nedlagte Klostre samt fra Palazzo pubblico. Særlig nævnes Værker af Sodoma, Pacchia, Lorenzetti, Luca Signorelli og Pacchiorotto. Universitetet, der gaar tilbage til 1357, er nu af ringe Betydning. Det havde 1901 60 Lærere og 228 studerende samt Fakulteter for Jura og Medicin. Af videnskabelige Institutioner findes yderligere Lyceum, Gymnasium, teknisk Skole, Seminarium, et *Biblioteca Comunale* fra 1758 med 80,000 Bd. og 5,000 Haandskrifter, et naturhistorisk Museum samt ovennævnte Statsarkiv, der er grundlagt 1858. S.'s Industri og Handel ere uden i Betydning. Der drives Silkevæveri samt Tilvirkning af Uld-, Lærreds- og Hampvarer, Hatte, Spiritus og Roesukker. S. har Station paa Banen fra Empoli til Chiusi. Byen har talrige Brønde og forsynes gennem en underjordisk Vandledning med godt Vand. Den mest besøgte Park og Promenadeplads er La Lizza i den nordlige Del af Byen. S. 0. f. denne ligger det berømte tidligere Benediktinerkloster Monte Oliveto maggiore paa en Bjærghøjde omgivet af Skove og indeholdende Fresker af Signorelli fra 1497 og af Sodoma fra 1505. S. er Sæde for Provinsens Myndigheder, en Ærkebiskop, et Tribunal samt et Handelskammer. — S. hed i Oldtiden *Sena Gallia* og skal være anlagt af de senoniske Galler. Af etruriske Efterladenskaber har man intet fundet i S. Under Augustus blev Byen romersk Koloni (*Colonia Julia Senensis*); men det er først i Middelalderen, S. en Tid bliver af Betydning. Allerede under Longobarderne var S. en vigtig By. 1133 blev S. Fristad, idet Borgerne tilreve sig Magten og udjoge Adelen. S. blev nu Leder for det ghibellinske Parti i Mellemitalien og udkæmpede mange Kampe med det welfiske Firenze. 1260 vandt den en blodig, men fuldstændig Sejr over Firenze paa Monte Aperto; men 1270 indtog Karl af Anjou Byen og gjorde den til Medlem af det welfiske Stadforbund i Toscana. Endnu i 14. og 15. Aarh. bevarede S. dog sin Betydning og var i denne Periode en By paa 100,000 Indb. Ved Kunst og Rigdom rivaliserede den med Firenze, og den var Hjemstedet for berømte Malere. 1493 sluttede S. Forbund med Karl VIII af Frankrig og stod som oftest paa dette Lands Parti, indtil Byen 1555 maatte overgive sig til de belejrende Spaniere, hvorefter den 1557 kom under disses Forbundsfælle Hertug Cosimo I af Firenze. Nu gik S. rask ned ad Bakke og var snart en By paa 10,000 Indb. Endnu maa nævnes, at S. er Fødested for 6 Paver, og at der 1423—24 er afholdt et Koncilium i Byen. (Litt.: Andreucci, *S. e la sua provincia* [Siena 1886]; Zdekauer, *Lo studio di S. nel rinascimento* [Milano 1894]). *H. P. S.*

Sienajord se Bolus.

Sienkiewicz [sjænkjæ'vitš], Henryk, polsk Digter, er født 4. Maj 1846, opdroges og studerede i Varszava. Uddannet i alsidig Kendskab til sit Land og Folk, følende sig i dyb Samhørighed med det og beriget ved langvarige, vidtstrakte Rejser er S. af alle Nutidens polske Forfattere den, der magtfuldest udtrykker polsk Tænkevis. Som ung skrev S. halvt romantiske Livsbilleder som »Na marne« (»Forgæves«) [1872], langt troværdigere var dog hans »Humoreski z teki Worszylly« (»Humoresker fra W.'s Mappe«) [1872—73], Skildringer fra den henvisnende polske Godsejerverden. Efter nogle Aars Stilhed fremkom S. under Mærket Litwos med en Række Feuilletoner i et Varszava-Blad (1876), hvor Nytids Ædruelighed og ærlig Forskning have sejret. Herhen hørte »Szkice węglem« (»Kultegninger«), Billeder fra den polske, frigjorte Landsby, »Hani« — Za Chlebem (»For Brødets Skyld«). De vise alle, hvordan Hverdagslivets Tryk og Kampen for mit og dit sløre det store fælles Kampmaal. I mere forsonende Skikkelse træder den polske Bonde frem i den rørende Skildring »Bartek zwycięzca« (»Sejrherren Bartek«), der viser den preussiske Styrelses Mishandling af den polske Natur; dette træder endnu pinligere frem i »Zpamietnika poznańskiego nauczyciela« (»Af en Posenerlærers Dagbog«). I Beg. af 1880'erne vendte S. sig efter flittige Studier til historisk Romanskrivning, og paa dette Omraade har han vundet sine fejreste Laurbær, er bleven verdensberømt. Den første var »Niewola tatarska« [1880] (»Tatarisk Fangenskab«) — 1884 kom første Del af den fædrelandske Trilogi fra Polen's Ulivskamp med sine mange Fjender i 17. Aarh. »Ogniem i mieczem« (»Med Ild og Sværd«). Den glimrende Fantasi, de enkelte Skikkelser, især de mandliges Liv og Skønhed, den hele fædrelandskærlige Bundfølelse vakte umaadelig Glæde og Beundring. Om muligt endnu større Lykke gjorde 2. Del — »Potop« (»Syndfloden«); medens 1. Del udmaler Kosakkrigene, giver denne særlig Karl Gustafs Tog ind i Polen. Den utrættelig spændende Handling, den herlige, mosaikagtige Stil skjuler Fejlene, for stor Bredde, uægte Kolorit og stærk Ensidighed — Mangel paa Kendskab til Lillerussisk og Tatarisk, der ofte anvendes, pletter ogsaa for den kyndige. Sidste Del

>Pan Wolodyjowsk.it var betydelig svagere. Værket er optrykt om og om og oversat paa mange Sprog. S., der allerede 1877—78 havde besøgt de forenede Stater, især Kalifornien, begav sig nu til Afrika (1891), Ægypten og Zanzibar, herfra skrev han en Række fine, overlegne Breve: »Listy z Afryki«. — Den Roman, >Bez dogmatu« (»Uden Fæste«), som S. udgav 1891, er en Skildring fra Nutiden, en ret dogmatisk Dom over »de dogmeløse Mennesker«.

Sit Verdensry befæstede S. dog først for Alvor med Romanen »Quo vadis« 1896, en Skildring fra de første Kristnes Dage. Forfatterens eget kristne Sind forener sig her med de rige Digterevner og historisk Viden om at frembringe et betagende Værk. Oversat og læst af mange Tusinde har den gjort S. til en rig Mand — hans Landsmænd have skænket ham et Gods nær Galizien's Grænser i Kongeriget. Ogsaa som Dramatiker har S. forsøgt sig, men uden særligt Held. I en ny historisk Roman »Krzyżacy« (»De tyske Riddere«) [1900] skildrer S. Kampene mellem Polakker og Ridderordenen i 14. Aarh. En Slags litterær-personlig Redegørelse har S. udgivet 1901: »Legende maritime«. En samlet Udgave af S.'s Skrifter, af hvilke flere ere oversatte paa Dansk og Norsk, udkom i 20 Bd., Varszava 1880—94. *A. M. B.*

Siēro, Pola de S., By i det nordlige Spanien, Provins Oviedo, ligger 14 Km. 0. N. 0. f. Oviedo i en bjærgfuld Egn ved Nora og ved Banen fra Langreo til Gijon. (1900) 22,218 Indb. S. har Stenkulsminer og en Saltkilde og driver Lervarefabrikation samt Garveri. *H. P. S.*

Sierra fsjæ'ra] (sp.), egl. Sav, bruges i spansktalende Lande i Betydningen: Bjærgkæde, Bjærgegn. Ofte forbindes det med et karakteriserende Tillægsord, f. Eks. *S. Nevada,* den snebedækte Bjærgkæde, *S. Morena,* den mørkebrune Bjærgkæde, eller med et Egennavn, f. Eks. *S. de Guadalupe.* *E. G.*

Sierra de Perija [sjæradeperi'χa], Bjærgkæde i Sydamerika paa Grænsen af Venezuela og Columbia, en Udløber fra Østkordillererne, som den forlader omtrent paa 10° n. Br. Den staar i Forbindelse med Sierra Nevada de Santa Marta og kulminerer i Nærheden af disse i det 2,800 M. høje Cerra Pintado. Det er næsten helt op til Kammene skovklædte Bjærge med murlignende Stejlskraaninger. De strække sig ud paa Goajira-Halvøen, hvor de opløses i lavere Højdedrag. Geologisk set bestaa de hovedsagelig af Kridttidsaflejringer: Kalksten og Sandsten i mur- og taarnagtige Fremtoninger, men gennemsat med Porfyr, Melafyr og Tufdækker. *M. Kr.*

Sierra-Leone [sjæ'raleo'ne], engelsk Koloni paa Afrika's Vestkyst, mellem Fransk Sudan mod Nord og Republikken Liberia mod Syd, medens den ind mod Landet overalt er omgiven af franske Besiddelser. Arealet anslaas til ca. 71,000 □ Km. med en Befolkning paa ca. 1 Mill. Det af Englænderne koloniserede Areal langt Kysten er dog betydelig mindre med ca. 75,000 Indb., hvoraf (1901) 224 Europæere og ca. 7,400 muhamedanske Mandingoer; Resten af Landet er engelsk Protektorat bestaaende af en Mængde smaa hedenske Negerstater. Kysten er i lige Linie 350 Km., men i Virkeligheden betydelig længere paa Grund af de talrige Indskæringer og meget vanskelig at besejle. Den største Indskæring er Yawry-Bugten, der mod Nord begrænses af S.-Halvøen, som kun ved en smal Sandtange, ofte oversvømmet i Regntiden, er forbunden med Fastlandet. Denne Halvø, der er ca. 750 □ Km., bærer et Højdedrag, der hæver sig til 700 M. og har givet hele Kolonien Navn. De vigtigste Floder ere Rokelle og Scarcies. Kyststrækningerne paa Fastlandet ere de fleste Steder lave og sumpede, hvor store Dyndmasser blottes ved Ebbetid; længere ind i Landet højner det sig og er dækket af yppig tropisk Plantevækst. Der dyrkes Ris, Jordnødder, Kaffe, Sukkerrør, Indigo og Bomuld. Klimaet er ganske overordentlig usundt og næsten dødbringende for Europæere, særlig omkring Hovedstaden Freetown (ca. 30,000 Indb.). — S.-Kysten blev allerede i Midten af 15. Aarh. besøgt af portugisiske Søfarere. Kolonien blev grundlagt 1787 af engelske Filantroper for at optage frigivne amerikanske Negerslaver. I Begyndelsen blev den administreret af et Selskab; 1808 blev den engelsk Kronkoloni og senere udvidet, f. Eks. 1860 med Øen Sherbro. Negerbefolkningen er af meget blandet Herkomst, idet den fortrinsvis bestaar af tidligere Slaver og deres Efterkommere; mange ere oprindelig tagne under de franske og engelske Krigsskibes Jagt paa Slaveskibene i disse Farvande, især 1830—48. Efter at være førte til S. bleve Slaverne givne fri og fik anvist Land til Dyrkning; men de fleste have kun liden Sans for stadigt Arbejde, hvorimod mange ere snu Handelsfolk; de fleste bekende sig til den protestantiske Religions forskellige Sekter som Wesleyanere, Anglikanere o. a. *C. A.*

Sierra Madre [sjæ'rama'ðre], Benævnelse, der betyder Moder- eller Hovedbjærge, og som i Mejico og Colorado i U. S. A. anvendes om forskellige Kæder. Mest kendt er dog Navnet S. M. om den Kæde, der danner den vestlige Rand af det mejikanske Plateau og adskiller Højsletten fra de maritime Stater Sinaloa og Sonora, samt om det 1,350 M. høje S.-M.-Plateau, der som en Fortsættelse af Chihuahua's Højslette ligger paa Grænsen af Mejico og New Mejico i U. S. A. *H. P. S.*

Sierra Mojada [sjæ'ramoχa'ða], lavt Bjærgdrag i Staten Coahuila i den nordøstlige Del af Mejico, 0. f. Bolson de Mapimi strækker det sig i nordvestlig Retning hen imod Grænsen af Chihuahua. 1879 udgjorde Egnen om S. M. en kort Tid Territoriet S. M. uden Forbindelse med Coahuila. *H. P. S.*

Sierra **Morēna** se Morena.

Sierra **Nevāda** se Nevada.

Sierra Nevada de Santa **Merida** [sjæ'ranevaðadesa'ntame'rida], Kædebjærge i Venezuela, udgaaende fra Østkordillererne (i Omegnen af Pamplona) i nordøstlig Retning. Det er Foldebjærge paa 2,500—4,200 M.'s Højde med flere Toppe, deriblandt det 4,700 M. høje Concha, der bærer en mindre Hængegletscher. En Del af Hovedkæden er sneklædt den største Del af Aaret. Hovedaksen er opbygget af gamle Stenarter, Granit, Gnejs og krystallinske Skifere, medens Randkæderne bestaa af yngre Aflejringer, Sandsten, Konglomerater, Kridttidsdannelser (Kalksten) og Tertiærdannelser. Vulkaner mangle ganske. De

stejle Nordskraaninger ere lige saa vel som de de sydlige tæt skovklædte. Dalene i det indre have Tørhedspræg og ere bevoksede med Kaktus og Agaver. Højsletterne ere øde, barske Páramos (s. d.). Det 4,120 M. høje Pas Mucuchies, Bjærgsystemets St. Gotthard, er en saadan Páramos-Egn omgiven af talrige Bjærgknuder. Paa 69° v. L. f. Grw. afsluttes S. N. d. S. M. ved en 300 M. dyb Spalte, hvis nordlige Fortsættelse er Maracaiba-Bugten. De tilgrænsende caribiske Bjærge tilhøre derimod i alle deres Forhold et andet System. *M. Kr.*

Sierra Nevada de Sante Marta [sjæ'ranevaðadesantama'rta], en isoleret, 5,100 M. høj Bjærggruppe i den sydamerikanske Republik Columbia. Mod Nordøst staar S. i Forbindelse med Sierra de Perijá og falder paa de 3 andre Sider stejlt mod Sletten og det kun 40 Km. fjerne caribiske Hav, hvorfra Bjærgene frembyde et prægtigt Skue. Det er et vanskelig tilgængeligt Bjærgland, hvis Udforskning først begyndtes midt i 1880'erne. Udstrækningen er ca. 200 Km. i vest—østlig Retning. Hovedkæden bærer en Hængegletscher og en halv Snes snedækkede Toppe. Vegetationen er meget yppig, og Skovgrænsen strækker sig op til 2,600—2,800 M. Bjærggruppen bestaar hovedsagelig af gamle Dannelser, Granit og Gnejs, der i det indre ere dækkede af Eruptiver: Diabas og Diorit og navnlig Porfyr. Yngre Eruptiver synes ganske at mangle; men røde Sandsten ere aflejrede hist og her, særlig langs den sydlige Rand. Talrige Smaafloder, der have deres Kilder i den sne- og regnrige højere Del af Bjærglandet, ile i et larmende Løb gennem dybe Kløfter ud til de omgivende for største Delen øde Sletter. Mod Syd strømme gennem ualmindelig dybe Dale de vandrige Kildefloder til Rio Cesár. Befolkningen er uciviliserede Indianerstammer, Arhuaco, Goajira og Montilon, som Regeringen i Columbia forgæves har forsøgt at forene i de to Territorier Nevada og Motilones. *M. Kr.*

Sierre se Siders.

Siesbye, Gottlieb, dansk Redaktør og Digter, i født 4. Maj 1803 i Kjøbenhavn, død 28. Novbr. 1884. Han var af jødisk Slægt, blev 1826 Skomagermester, men opgav omtr. 1840 sit Haandværk for helt at hengive sig til litterære Sysler. Allerede 1825 udgav han en Samling »Lyriske Forsøg« og skrev senere mange politiske Digte og Sange til Maj fester og lignende Lejligheder (senere samlede i >Politisk-poetisk Nytaarsgave«, 3 Aarg., 1839—43). Han blev nemlig tidlig greben af Frihedsrøret og udgav 1839—40 »Folkevennen, en Tidende for Borgere og borgerlig sindede«. Særlig gav han sig af med at anmelde Teater, Musik og Kunst, hvad han i en lang Aarrække gjorde med Indsigt og Smag. 1847 j blev han Medarbejder af »Flyveposten«, købte i det 1852 sammen med J. Davidsen og ledede det som et Blad for den lavere Middelstand i helstatlig og konservativ Retning, men tilsatte derved efterhaanden sin Formue og maatte 1870 opgive det. Et Udvalg af hans Digte »Ved Tid og Lejlighed« udkom 1871. *E. E.*

Siesbye. Oskar, dansk Filolog, er født i Æbeltoft 19. Juli 1833, blev Student 1849 °g tog fiiologisk-historisk Embedseksamen 1856. 1871 blev det ham overdraget at holde Forelæsninger og Øvelser ved Kjøbenhavn's Universitet. Efter 1876 at være bleven kreeret til Æresdoktor virkede han i nogle Aar som Privatdocent, indtil det 1882 paa ny blev ham overdraget at holde Forelæsninger og Øvelser. Foruden sit Hovedfag, den klassiske Filologi, har han ogsaa ivrig studeret den danske Litteratur, særlig fra dens sproglige Side. Han har offentliggjort forskellige Afhandlinger i Tidsskrifter som »Nordisk Tidsskrift for Filologi«, »Dania« m. fl. St., men hans personlige Indflydelse paa yngre Videnskabsmænd, hvem han har staaet bi paa mange Maader, har været af nok saa stor Betydning. *H. H. R.*

Siesta [sjæ'sta] (sp.), Midda gsro, Middagssøvn, af lat. *sexta* [*hora*], den 6. Time, ɔ: efter Solopgang. *E. G.*

Sieur [siö!r] (fr.), Diminutiv af *monsieur,* Herre. Smlg. Seigneur.

Sieve [sie ! ve], Flod i Mellemitalien, Provins Firenze, udspringer paa den sydlige Skraaning af de etruriske Apenniner, gennemstrømmer først med sydøstlig og derefter med sydvestlig Retning Landskabet Mugello og udmunder ved Pontassieve i højre Bred af Arno efter et Løb paa 62 Km. *H. P. S.*

Sieveking [si!fekiŋ], Amalie, tysk Filantrop, født 25. Juli 1794 i Hamburg, død 1. Apr. 1859 smst. Hun stiftede 1832 i Hamburg en Kvindeforening for Fattigpleje og Sygehjælp, der siden blev Mønster for mange lignende Foreninger baade i Tyskland og Udlandet. I sine Aarsberetninger (Hamburg 1833—58) behandlede hun sociale Spørgsmaal, men offentliggjorde ogsaa anonymt forskellige Betragtninger over Dele af den hellige Skrift. Efter hendes Død udkom: »Denkwürdigkeiten aus dem Leben von A. S.« [Hamburg 1860]. Hun staar i Filantropien som en af Hovedrepræsentanterne for den kvindelige Diakoni uden for og forud for Diakonisseanstalterne. *F. B.*

Sievers [si!fers], G. Eduard, tysk Germanist, er født i Lippoldsberg i Hessen Kassel 25. Novbr. 1850. Han studerede i Leipzig og Berlin, blev 1876 Professor i Jena, 1883 i Tübingen, 1887 i Halle, 1892 i Leipzig. Af hans grammatiske og metriske Arbejder og Udgaver af gamle Tekster kunne fremhæves: »Tatian« [2. Opl. 1892], »Die Marbacher Hymnen« [1874], »Der Heliand und die angelsächsische Genesis« [1875], »Heliand« [1878], »Grundzüge der Phonetik« [4. Opl. 1893], »Zur Accent- und Lautlehre der germanischen Sprachen« [1878], »Proben einer metrischen Herstellung der Eddalieder« [1885], »Angelsächsische Grammatik« [2. Opl. 1886], »Altgermanische Metrik« [1892]. Fra 1892 har han bidraget til Fr. Braune's »Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur«. Han blev 1888 Medlem af det danske Vidensk. Selsk., 1887 af Chra. Vidensk. Selsk. *C. A. N.*

Sieyés [siejæ's], Emmanuel Joseph, Abbed, fransk Statsmand, født i Fréjus 3. Maj 1748, død i Paris 20. Juni 1836, blev uddannet paa Seminariet St. Sulpice i Paris til den gejstlige Stand og blev Kanonikus i Tregnier 1775; derpaa drog han som Generalvikar med sin Biskop til Chartres og udnævntes til Medlem af den franske Gejstlighed *Chambre supérieure* 1787. Paa Provinsialforsamlingen i Orleans 1788 udmærkede han sig ved sine Reformtanker og ved sin Lærdom. 1788

—89 inden Generalstændernes Samling skrev han sine betydningsfulde Brochurer »Essai sur les privilèges« og »Qu'est-ce que le tiers état?« [Jan. 1789], hvori han heftig angreb Adelen og hævdede Tredjestand, og som bidrog stærkt til, at Tredjestand blev dobbelt repræsenteret. Paa kort Tid var Brochuren solgt bort i over 30,000 Eksemplarer. Efter at have bosat sig i Paris blev S. valgt, ikke af Gejstligheden, men af Tredjestand til Generalstænderne 19. Maj 1789. Her viste S. sin Kløgt i skarpsindige Bemærkninger, men som egentlig Taler var han ikke fremragende. 15. Juni foreslog S., at Tredjestands Repræsentanter skulde erklære sig for den franske Nations anerkendte og verificerede Repræsentanter, men Dagen efter blev paa Legrand's Forslag Navnet Nationalforsamling antaget. S. redigerede Eden i Boldhuset 20. Juni, og efter den kgl. Seance 23. Juni fastslog han Forsamlingens Suveranitet ved at udtale: »Mine Herrer, vi ere i Dag, hvad vi vare i Gaar, lad os overveje Sagen«. S. bidrog til Dannelsen af den bretonske Klub, hvoraf senere Jakobinerklubben udgik, og som Medlem af Forfatningskommissionen udgav han: »Préliminaires de la constitution, reconnaissance et exposition raisonnée des droits de l'homme et des citoyens« [Juli 1789]. Dette Skrift var en Forløber for Menneskerettighedernes Erklæring. Han stod ogsaa som en ivrig Forkæmper for Frankrig's Deling i Departementer; derimod tørnede han sammen med Pressen, hvis Tøjlesløshed han ønskede begrænset. Marat raadede da ogsaa til at have et vaagent Øje med S. — Sin fremskudte Plads beholdt S. dog ikke længe, hans Forslag angaaende Kirkeordningen bleve forbigaaede. Desuden holdt han sig ogsaa tilbage ved flere Lejligheder, f. Eks. da han afslog Tilbudet om at blive konstitutionel Biskop i Paris. Under den lovgivende Forsamling levede S. stille paa Landet, til han blev valgt i Konventet. Som Medlem af dette stemte han for Kongens Død. Dog spillede han heller ikke i Konventstiden nogen større Rolle, men holdt sig uden for Stridighederne mellem Partierne, og under Rædselsperioden levede han meget tilbagetrukket og talte kun for at nedlægge sin gejstlige Værdighed. Efter Robespierre's Fald blev S. af Thermidorianerne valgt ind i Velfærdsudvalget 3. Marts 1795, men han afholdt sig helt fra at arbejde med paa Forfatningen af Aar III og drog med Rewbell til Holland. Til de 500's Raad lod han sig vælge, derimod vilde han ikke ind med i Direktoriet. Imidlertid gjorde en Fanatiker Abbed Poullet Attentat paa S., men saarede ham blot i Haandledet. S. begunstigede som alle Kongemorderne Statskuppet af 18. Fructidor (4. Septbr.) 1797, men 1798 var han i Berlin som Gesandtminister. 1799 vendte han hjem, og da nu Rewbell var traadt fra som Direktør ifølge Lodtrækning, blev S. Direktør, men var klar paa Forfatningens Umulighed og forbandt sig med Talleyrand og Fouché. Han indsaa, at Forfatningen kun kunde ændres ved Hæren og ved et Statskup. Efter Statskuppet 18. og 19. Brumaire (9. og 10. Novbr.) 1799 blev S. sammen med Ducos og Bonaparte Republikkens foreløbige Konsuler. S. havde haabet at skabe en Forfatning, hvorved han efter sit Syn skulde gøre Frankrig lykkeligt, men Bonaparte skubbede ham snart til Side og ordnede selv alt, medens S. fik Statsdomænen Crosne som Statsbelønning og til sidst blev Greve (1809). I de 100 Dage var S. Medlem af Pairskammeret. Ludvig XVIII forviste ham som Kongemorder, hvorpaa S. levede i Bruxelles til 1830; efter sin Hjemkomst hædredes han med at optages som Medlem af det franske Akademi. (Litt.: Mignet, *Notices historiques sur la vie et les travaux de S.* [1836]; Beauverger, *Etude sur S.* [1858]; *Notices sur la vie de S. écrites à Paris, en messidor an II de la république* [maaske forfattede af Olsner]). *J. L.*

Sif [udt. Siv], i nordisk Gudedigtning Tor's Hustru, kendt for sit guldfagre Haar. Den listige Loke klippede engang alt Haaret af S.; den vrede Tor tvang ham da til at skaffe S. et nyt Haar, som Dværgen Brok kunstfærdig forarbejdede. Uden for denne Myte forekommer S. meget lidt i Gudedyrkelse og Myteverden. *A. M. D.*

Sifan d. s. s. Tanguter.

Sifánto, Siphnos, Ø i det ægæiske Hav, hører til det græske Nomos Kykladerne og ligger 30 Km. V. f. Poros. Arealet er 74 □Km. med (1896) 4,060 Indb. ell. 55 pr. □Km. Øen, der er 18 Km. lang, har Form som en Trekant, hvis spidseste Hjørne Kap Philippu er vendt mod Nordvest. Mod Nord naar Simeon 503 M. og midt paa Øen Hagios Elias 698 M. Terrainet er klipperigt, men alligevel ret frugtbart og veldyrket. Der avles Korn, Bomuld, Figen, Vin, Oliven, Voks, Honning og Silke. Desuden tilvirke Øens Beboere Straahatte og Lervarer. Den nuværende Hovedby Apollonia eller Stavros ligger i det indre og har 1,200 Indb. Øen er havnefattig, og dens eneste Kystby er Kastro med 500 Indb., der ligger ved Østkysten paa samme Sted som Oldtidsbyen *Siphnos.* I Oldtiden var S. bekendt for sine Guld- og Sølvminer. Dens ioniske Beboere kæmpede imod Xerxes og sluttede sig til Athenienserne; men Øen er for øvrigt fattig paa Oldtidsrester. *H. P. S.*

Si fecísti, nēga se Si quid fecisti, nega.

Siffer se Cifre.

Sifka, 1) i den oldnordiske Hervarar-Saga Kong Heidrik's Frille, Kongedatter fra Huneland, Moder til Tronkræveren Hloder; 2) den onde Raadgiver hos Kong Jormunrik (= Bikke). *A. M. D.*

Sifon [sifõ'] (fr.), Rør, bruges i Betydningen Hævert (s. d.). S. anvendes ogsaa som Navn paa en Glasflaske, af hvilken kulsyreholdigt Vand kan udskænkes ved Hjælp af sit eget Kulsyretryk. Vandet drives op gennem et Glasrør, der naar omtrent til Flaskens Bund og foroven er lukket med en Udløbshane. *K. S. K.*

Sifonogāmer (bot.) betegner hos visse nyere, især tyske, botaniske Systematikere det samme, som hidtil er blevet kaldt Fanerogamer, altsaa Blomsterplanter. Udtrykket er dannet af Engler 1889 og hentyder til, at de derunder indbefattede Planter (Nøgen- og Dækfrøede) frembringe Støvrør (Pollenrør, *Siphó*). *V. A. P.*

Sifui Sifadda, Forfatternavn for Henr. Wergeland (s. d.).

Sig- (oldn., »Kamp« eller »Sejr«), almindeligt Sammensætningsled i nordiske Kvinde- og Mandsnavne, saaledes Sigrim, Sigrid, Signe, Si-

gar, Sigfred, Sigmund, Sigvald, Sigtryg o. m. fl. *A. M. D.*

Sigalon [sigalõ'], Xavier, fransk Maler, født 1790 i Uzès (Gar), død 1837 i Rom. S. studerede en Tid i Paris under Guerin, men han maatte væsentlig under trange Kaar kæmpe sig frem paa egen Haand. Han var en meget langsom Maler, men en solid og selvstændig Kunstner med udpræget Sans for kraftig og karakterfuld Formgivning. Flere af hans Værker vare vægtige og paa Salonen stærkt omstridte Indlæg i Kampen mellem Klassikerne og den ny romantiske Skole, hvortil S. nærmest hører efter Naturel og Tilbøjelighed for lidenskabelig bevægede grufulde Scener (de store »Locusta giver Slaven Gift€ [Louvre 1824, Mus. i Nîmes] og »Athalia« [1827, Mus. i Nantes]). Allerede paa Salonen 1822 havde han vakt Opsigt ved »Kurtisane«, i Anordningen paavirket af Tizian og Giorgione og med stærk Front mod den David'ske antikiserende Retning. Hans religiøse Værker som »Hieronymus« [1831, Louvre] og »Christus paa Korset « bære ogsaa ved Udtrykkets og Bevægelsens Voldsomhed det romantiske Præg. Endvidere malede han en Del Portrætter (Louis Philippe). Hans sidste Arbejde var en stor og god Kopi af Michelangelo's »Dommedag«; de gode økonomiske Kaar, dette Arbejde bød ham, hindrede en tidlig Død ham i at udnytte. *A. Hk.*

Sigambrer se Sugambrer.

Sigar, dansk Sagnkonge; Fader til Signy (Signe), lader hendes Elsker Hagbard hænge, og fældes ved hans Frænders Hævn. Sagnet er fra gammel Tid knyttet til Sigersted paa Sjælland, ved Ringsted. S. omtales allerede i Vidsîð-Kvadet som en mægtig Hersker over Danerne, og er formodentlig en historisk Skikkelse fra Tiden før de egentlige Skjoldungers Fremtræden. Jfr. Siklinger. *A. O.*

Sigbrit Villumsdatter, Kong Christian II's Raadgiverske. S. V. hørte oprindelig hjemme i Amsterdam, men var med sin Datter Dyveke (s. d.) flyttet til Bergen, da Kongen 1507 ell. 1509 lærte dem at kende. Om hendes Forhistorie vides ellers saa godt som intet. Hun gav hurtig sit Samtykke til Dyveke's Forbindelse med Kongen og opnaaede efterhaanden ved sin skarpe og nøgterne Forstand og sin finansielle Begavelse større og større Indflydelse over ham. Hun og Datteren fulgte ham til Oslo; efter hans Tronbestigelse boede de 1513—16 paa Hvidøre Kongsgaard ved Skovshoved, indtil Kongen 1516 købte Gaarden paa Hjørnet af Amagertorv og Helligaandsstrædet (Niels Hemmingsens Gade) til dem. Det var saa langt fra, at Dyveke's Død 1517 forringede hendes Indflydelse paa Kongen, at denne først fra den Tid af traadte mere offentlig frem. Hun fik hele Finansstyrelsen i sine Hænder med Mønt- og Toldvæsen; Øresunds-Tolden forlagdes fra Helsingør til Kjøbenhavn for at være nærmere under hendes Kontrol, og ogsaa i andre Regeringssager raadførte Kongen sig med hende. Alle bøjede sig for hendes Indflydelse og ydede hende deres Hyldest, høje Embedsmænd, adelige, Prælater, ja selv udenlandske Regeringer; men hendes Færd var saa langt fra at vinde hende Yndest, at den snarere vakte almindeligt Had, ikke blot hos de højere Stænder, hvis Særinteresser hun ivrig modsatte sig, men ogsaa hos de lavere, der følte sig tyngede af den haarde Finansstyrelse og de ny Skatte- og Toldpaalæg. Overhovedet hørte hun til den Gruppe af europæiske Statsmænd, der i Datiden med haard Haand søgte at fremme et stærkt, mod Enevælden tenderende Kongedømme, der med Tilsidesættelse af Standsinteresser og Privilegier lagde sin tunge Haand paa hele Samfundet. Hvor stor Andel S. V. i det enkelte har haft i Kongens Reformvirksomhed, vides ikke med Bestemthed; men den bar næppe været ringe. Flere af Kongens vigtigste Raadgivere i den følgende Tid sluttede sig særlig nøje til S. V., saaledes den berygtede Didrik Slagheck og den ansete, dygtige og hæderlige Malmø-Borgemester Hans Mikkelsen. — Det er karakteristisk for hendes hollandske Tænkemaade, at en af hendes Reformer gik ud paa at tilvejebringe en ordentlig Renlighedstilstand i Købstæderne, hvad der kunde tiltrænges haardt nok. — S. V. maa have staaet paa Højden af sin Tids Dannelse i adskillige Retninger; det vides, at hun havde betydelige Kundskaber i Læge- og Naturvidenskaberne. Hendes Ydre skildres som ret frastødende, og hun havde Ry som Troldkvinde blandt Menigmand. — Da Christian II veg for Opstanden og 13. Apr. 1523 sejlede bort fra Kjøbenhavn med sin Familie og sine nærmeste, fulgte S. V. ham i Landflygtigheden; men af Hensyn til Omverdenen og navnlig til Dronningens Slægt, der forlangte hende udleveret, turde hun ikke offentlig optræde i Kongens Følge under hans Ophold i Nederlandene og Tyskland; men nogen hemmelig Forbindelse mellem hende og Kongen synes dog at være bleven vedligeholdt. Hun synes mest at have opholdt sig i Utrecht. 1531 siges hun at være bleven fængslet i Gent og er muligvis bleven henrettet, men herom vides intet. — Brudstykker af hendes Ligsten, som hun i levende Live har ladet hugge til sig, findes i Nationalmuseet i Kjøbenhavn; de fandtes tidligere paa Timgaard i Vestjylland; utvivlsomt har Timgaard's daværende Ejer, Knud Gyldenstjerne, hendes bitre Fjende, ført den dertil, og Sagnet beretter, at han lod den anbringe i Porten og bød sine Hof karle spytte paa den og besudle den. (Litt.: Allen, »De tre nordiske Rigers Historie«; Henry Petersen, »Gravstenen fra Timgaard« [i »Aarb. f. nord. Oldk.«, 1879]). *J. O.*

Sigd (norsk) d. s. s. Segl (s. d.).

Sigdal, Herred i Ringerike Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Buskerud Fogderi), Buskerud Amt. 889 □Km., hvoraf ca. 20 □Km. Ferskvand. (1900) 3,785 Indb., altsaa ca. 4,4 pr. □Km. Land. S., der tillige udgør Sigdal Sogn med Vatnaas Kapel samt Eggedal Sogn under Sigdal Præstegæld, begrænses af følgende Herreder: Flesberg, Rollag, Nore, Nes, Krødsherred, Modum og Øvre Eker. S. ligger paa begge Sider af Sigdalselven, der i sit øvre Løb fører Navn af Eggedøla og i sit nedre Løb, specielt neden for Indsøen Soneren (ca. 8 □Km.), sædvanligvis gaar under Navn af Simoa. I det store betragtet er S. et ikke synderlig højt Fjælddistrikt. Den dyrkede Mark findes hovedsagelig i Sigdalselven's Dalføre og i

nogen Grad i enkelte mindre Sidedale. Hoveddaltøret er en temmelig vid Dal, særlig ved Soneren. Neden for denne Sø er Dalen trangere, hvad der ogsaa er Tilfældet med Dalførets øvre Del, den for sin Naturskønhed bekendte Eggedal. De omliggende Fjældstrækninger ere i Herredets sydlige Del ikke synderlig høje; derimod findes i den nordlige Del enkelte ganske betydelige Toppe, af hvilke særlig maa nævnes det paa Eggedals Østside liggende, smukke Norefjæld, hvis højeste Toppe ere Augunshaug (1,216 M.) og noget nordligere, straks inden for Nes'es Grænse, Høgevarde (1,458 M.) med storartet Udsigt. Inden for Herredets nordligste Del, i Grænsen mod Nes, have vi Graafjæld og længere mod Vest, i Grænsen mod Nore, Hagelbufjæld (1,275 M.) samt noget sydligere i Herredets vestlige Del Sølandsfjæld (1,059 M.) og det ikke synderlig høje, men meget markerede Fjæld Andersnatten. Inden for Herredets Grænse findes adskillig Skov samt store og gode Beiter. Jordbruget siges at staa nok saa højt; dog er Avlingen udsat for Frost paa de øverste Gaarde i Eggedal saavel som paa enkelte højtliggende Gaarde i Vatnaas. Nogen Fabrik- og Grubedrift af nævneværdig Betydning findes ikke. 1876 blev oprettet et Nikkel værk ved Præstefossen straks S. f. Soneren; men det er ikke længer i Drift. Foruden Nikkelgruber findes ogsaa en Del Jærnskjærp i den sydlige Del af S. I Simoa drives Perlefiskeri, der i enkelte Aar har givet et ganske godt Udbytte. — Blandt større Gaarde kunne nævnes Gren, Kolsrud, Hovland, Reistad, Haugan, Eiken, Vik, Kopseng og Soleim. Gennem S.'s Hoveddalføre gaar en Hovedvej op fra Aamot Jærnbanestation indtil Eggedal Kirke, hvorpaa den fortsætter som Bygdevej et Stykke længere op gennem Dalen. Desuden findes nogle andre Bygdeveje, hvoriblandt en fra Sigdal Kirke til Krøderen Jærnbanestation.

Krødsherred Sogn under Sigdal Præstegæld, der indtil 1. Jan. 1901 tilhørte S. Herred, er fra nævnte Tid af overgaaet til eget Herred (364 □ Km., hvoraf ca. 32 □ Km. Ferskvand. [1900] 2,269 Indb., altsaa ca. 6,8 pr. □ Km. Land). Da dette Herred ikke tidligere er beskrevet, meddeles her følgende om samme. Krødsherred omfatter Strækningen langs begge Sider af den smukke Indsø Krøderen (132 M. o. H. og med et samlet Areal af ca. 41 □Km.), dog med Undtagelse af dennes nordligste Del, der hører til Nes Herred. Desuden omfatter Krødsherred en kort Strækning S. f. Krøderen langs Snarumselven. Omkring den nordlige Del af Krøderen ere Fjældene temmelig høje og bratte, særlig paa Vestsiden. S. f. Noresund, omtrent midt paa Krøderen, ere derimod Fjældene betydelig lavere. De højeste Fjælde inden for dette Herred ere paa Vestsiden det ovennævnte Norefjæld og paa Østsiden Blodfjæld (903 M.), nogenlunde ret over for Augunshaug. Nordligst i Herredet paa Krøderen's Østside bør endvidere mærkes Haverstingfjældet, gennem hvilket der skal sprænges en stor Tunnel for Bergensbanen.

Krødsherred er ganske godt skikket for Jordbrug, der ved Siden af Fædrift og Skovbrug er Herredets Hovednæringsvej. Inden for Krødsherred findes nogle Jærngruber, der dog ikke for nærværende ere i Drift. Af større Gaarde bør fremhæves Glesne, Vassendrud, Fyran, i Skinnes, Bjøre, Nore og Ringnes. Gennem Krødsherred langs Snarumselven og Krøderen gaar Hovedvejen fra Drammen gennem Hallingdal til Bergens Stift, til hvilken Vej noget sønden for Krøderen Kirke ogsaa støder en Hovedvej fra Hønefos gennem Soknedalen. Fra Krøderen's Sydende gaar en smalsporet Jærnbane til Vikesund Station paa Drammen—Randsfjordbanen, hvorhos den under Arbejde værende, normalsporede Bergensbane ogsaa skal gennemskære en Del af Krødsherred, idet den fra Soknedalen i Tunnel gennem Haverstingsfjældet kommer ned til Krøderen i dennes nordlige Del og derpaa fortsætter Nord over langs Krøderen og Hallingdalselven. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Johan Vibe, »Buskeruds Amt« [Chra. 1895]). *P. N.*

Sigean [siżã'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Aude, 2 Km. V. f. den 44 □Km. store Strandsø S. eller Bages, der optager Berre og gennem en Kanal staar i Forbindelse med Middelhavet. Ved en smal Landtunge, hvorover Jærnbanen nu gaar fra Narbonne til Perpignan, er denne Strandsø skilt fra en anden Strandsø, Gruissan. Byen S. har et gammelt Slot, Udvinding af Havsalt, Vinavl, Brændevinsbrænderi, Tilvirkning af Fade, Marmorbrud og (1896) 3,385 Indb. *M. Kr.*

Sigebert fra Gembloux, født ca. 1030, død 5. Oktbr. 1112, belgisk Krønikeskriver, oplært i Benediktinerklosteret Gembloux, drog 1050 til Vincenz-Klosteret i Mainz og forestod Klosterskolen der. 1070 vendte han for bestandig tilbage til Gembloux. S. levede som en stille lærd, men i Kampen mellem Gregor VII og Henrik IV stod han sammen med Lüttich-Gejstligheden paa Kejserens Parti, ivrede mod, at Munketvangen lagdes paa Kirken, og vilde undgaa Kirkens Brud med den verdslige Magt. S. skrev en Levnedsskildring af Biskop Dietrich af Metz og af Wicbert, Grundlæggeren af Gembloux, desuden sit Klosters Historie til 1048 og Legender. Hans Hovedværk, den lærde velordnede Verdenskrønike »Chronicon« fra 381—1111, var for sin Tid et Kunstværk, men er for Nutiden kun uvæsentlig som Kilde og beretter kun lidt fra S.'s egen Tid. (Litt.: Hirsch, *De vita Sigeberti*). *J. L.*

Sigeion kaldtes i Oldtiden et Forbjærg og en By paa Lilleasien's Kyst tæt uden for Udløbet af Hellespont ved det nuværende Jenischehr. *H. H. R.*

Sigel, Franz, tysk Revolutionsmand, er født 1824 i Baden. Han var 1847 Løjtnant, men sluttede sig Apr. 1848 til Hecker's Friskaretog og maatte derefter flygte udenlands. I Foraaret 1849 vendte han tilbage, blev Krigsminister og senere Chef for den republikanske Hær i Pfalz, og viste ikke ringe Dygtighed som dens Fører. Efter Opstandens Undertrykkelse drog han til Schweiz, men blev udvist, og rejste 1852 fra London til New York; levede her og senere i St. Louis som Lærer. Ved Borgerkrigens Udbrud 1861 blev han Oberst for et Regiment tyske frivillige, udmærkede sig og blev Marts n. A. Brigadegeneral paa et Tog til Arkansas; kaldtes derfra til Virginia og dækkede Aug. 1862 Potomac-

Hærens Tilbagetog efter Nederlaget ved Bulls Run. 1864 gjorde han Tjeneste i Vestvirginia, fik Afsked i Maj n. A. efter Krigens Ophør og blev paa ny Redaktør; var senere en Tid lang Embedsmand i New York. Han var en af sine Landsmænds politiske Ledere og sluttede sig 1876 til Demokraterne, men gik 1896 over til Republikanerne. *E. E.*

Siger, dansk Sagnkonge, d. s. s. Sigar.

Sigerdriva (oldn. *Sigrdrif*, og mindre rigtig *-drífa*), Valkyrje, der sover paa Hindar-Fjæld og vækkes af Sigurd Faavnesbane. *A. O.*

Sigerlame, Sagnkonge, nævnes i Hervarar-Saga som Søn af Odin; Fader til Svaverlame. *A. O.*

Sigersted, Landsby i Sjælland, nær ved Ringsted; berømt ved, at Sagnet om Hagbard og Sigar i tidlig Tid har været knyttet til Stedet; formodentlig ere ogsaa de til Grund for Sagnet liggende Begivenheder foregaaede der. Sigarsstaðir forekommer allerede i Oldkvad som berømt dansk Kongesæde. Paa Absalon's Tid viste man endnu en Højning ved Byen, hvor Kong Sigar's Gaard havde ligget, en oppløjet Bjælke toges for Levning af den; endvidere vistes en Sænkning N. f. Byen, Valbrønd, hvor alle de faldne bleve kastede ved Hake's Sejr over Kong Sigar; desuden en Hake-Høj nede ved Susaaen, omgiven af mindre Høje: her skulde Hake og hans Mænd ligge begravne. Senere bleve Stedsagnene opspædte ved Kendskab til Folkevisen; man vidste nu at udpege Stedet for Signe's Jomfrubur og Ternens Straf, Hake-Højen blev misforstaaet som Hagbard's Galgebakke; og senere Præstetradition pyntede endnu yderligere paa Beretningen. *A. O.*

Sigfader (o: Kamp-Fader), et Navn paa Odin. *A. O.*

Sigfrid, tysk Mandsnavn; særlig Betegnelse for den gotiske Folkestammes største Helt (»der hörnerne S.«, den hornklædte, usaarlige S. = Sigurd Faavnesbane). *A. O.*

Siggejr (oldn.; »Kamp-Spyd«), nordisk Sagnkonge, gift med Kong Volsung's Datter, Signy; ved Svig dræber han sin egen Hustrus Fader, til Straf indebrændes han af Volsung's Søn Sigmund og dennes Søn Sinfjøtle. *A. M. D.*

Siggen er et bornholmsk Navn for Unglaksen og for Ørreden i den blanke Dragt (Blankørred). *Ad. J.*

Sighvat Skjald se Sigvatr.

Sighvatr Sturluson, islandsk Høvding, en af Hvamm-Sturla's berømte Sønner, Broder til Snorri Sturluson, født 1170, død 21. Aug. 1238. Han optraadte ved flere Lejligheder som en af Landets første Høvdinger, men hans Magt blev først betydelig, da han 1213 fik to Godedømmer i Eyjafjorden paa Nordlandet. S. S. var en ærgerrig og begavet Mand, der ved alle mulige Midler forstod at øge sin Magt. Han blev flere Gange indviklet i Stridigheder, navnlig med den stivsindede Biskop Gudmundr Arason (s. d.). Da Biskoppens Mænd havde dræbt S. S.'s ældste Søn Tumi, tog han Biskoppen til Fange og tvang ham til at rejse til Norge (1222). 1234 var Forholdet mellem S. S. og Høvdingen i Skagafjorden Kolbeinn Arnórsson (s. d.) meget spændt. De mødtes med 1200 Mand paa Flatatunga, en Kamp syntes uundgaaelig, men det lykkedes dog at stifte Fred imellem dem. Da S. S.'s Søn Sturla leverede det blodige Slag paa Bær og undertvang sig Borgarfjorden (1237), spottede S. S. ham for hans overmodige Fremfærd, men gjorde ikke alvorligt Forsøg paa at holde ham igen. Derimod sluttede han sig, maaske tvungen dertil af Forholdene, til ham og faldt med ham og flere af sine Sønner i Kampen paa Ørlygsstaðir. (Litt.: »Sturlunga Saga«; »Biskupa sogur« I). *B. Th. M.*

Sighælt er et lokalt Navn for Hælten (*Coregonus lavaretus*); se Laksefisk S. 362.

Sigillaria eller Segltræ, træagtige Planter af ulvefodlignende Habitus, der levede i Stenkul- og Perm-Perioderne. De høje Stammer vare ugrenede eller hen imod Spidsen een eller flere Gange gaffelformet grenede, dog ikke saa rigt grenede som hos *Lepidodendron* (s. d.), saa at gaffelgrenede Stammestykker af S. findes langt sjældnere end af *Lepidodendron.* Bladene vare lange og smalle med en kraftig Midtnerve, stillede i Krans eller Spiral; efter at være faldne af efterlode de regelmæssige, oftest sekskantede, Bladar paa Stammens Overflade. Naar Stammen er vel bevaret, ser den ud, som om den var prydet med utallige Indtryk af en skarp Signet (deraf Navnet Segltræ; *sigilla* = Segl); inde i Bladarrene ses ofte Mærker efter Bladenes Karstrenge. Efter Bladarrenes Stilling og Barkoverfladens Glathed eller Ruhed m. m. inddeles Slægten i flere Underslægter. Blomsterne havde, som hos *Lepidodendron,* Aks- eller Kogleform; de udgik fra Stammen, vare stilkede og efterlode, naar de faldt af, særlige Ar mellem Bladarrene. Man kender hidtil kun een Slags Sporer (vistnok Makrosporer). Barken var tyk; Stammen havde en Cambiumring og virkelig Tykkelsetilvækst. Angaaende Rødderne se under Stigmaria. De voksede paa sumpet eller maaske helt vanddækket Terrain og bidroge meget til Stenkullagenes Dannelse. *S.* og *Lepidodendron* (samt *Stigmaria*) sammenfattes nu almindelig i een Klasse: *Lepidophytae.* *N. H.*

Sigillum (lat.), Segl; *s. confessiönis*, i den katolske Kirke Bedestolens Hemmelighed, den absolutte Tavshedspligt, der paahviler Skriftefaderen.

Sigismund (polsk Zygmunt) I stary (den Gamle), polsk Konge, Storfyrste af Litauen, (1466—1548), var yngste Søn af Kazimierz Jagiello. S. blev Konge 1506. Hans Regering optoges af en som oftest frugtesløs Kamp for at styrke Kongemagten og standse den protestantiske Bevægelse i Adelen. Det lykkedes dog S. at indføre en Skatsættelse af Gaardene efter Jordens Værdi; derimod tillod Rigsdagen ikke at ombytte det almindelige Opbud (*pospolite ruszenie*) med en staaende, lønnet Hær. Adelens Forbitrelse mod den stærkt nydende og intet ydende Gejstlighed, mod Pavens ofte fjendtlige Indblanding i polsk Politik og mod den hele ansvarsløse Kirkejustits førte til Massefrafald fra Romerkirken, der især, takket være Dronningens italienske Yndlinge, var aandelig undermineret i Landet. 1525 kom det til Oprør i Danzig mod Katolikkerne, og 1538 rejste Adelen sig til Klassekamp mod S.; begge Gange maatte S. søge Forlig. Udadtil var han derfor daarlig støttet af Adelen, til Trods for Sejre mistede S. Smolensk

til Moskva 1514 og formaaede ingen Tyrkekrige at føre. Værst var det dog, at S., delvis tvungen, viste sig eftergivende over for Albrecht af Preussen, der som oprørsk Lensmand var bleven overvunden. S. tilgav ham og overdrog ham hele Østpreussen, tilmed som arveligt Len 1525. Derved opfødte han en Fjende inden for sit Riges Grænser. Derimod inddrog S. ved den mazuriske Fyrsteslægts Død klogelig det gamle Len under Kronen. — S. var to Gange gift, først med Barbara, Datter af Fyrst Zapolyi af Siebenbürgen, hun døde 1515. Derpaa ægtede han 1518 en milanesisk Prinsesse, Bona Sforza, der fik stor Indflydelse paa ham og førte en Skare af italienske Humanister med sig, hvoraf flere fik Betydning under Kirkekampen i Polen. *A. M. B.*

Sigismund August, Søn af foreg. og Bona Sforza (1520—72), polsk Konge efter Faderens Død, allerede 1529 Storfyrste af Litauen, fra 1544 regerede S. selvstændigt dette Land. S. forsøgte at støtte sit Herredømme til Smaaadelen (*drobna szlachta*) og brød med Magnaterne, saaledes gennemførte han den for hans Fader mislykkede Godsinddragelse; for $^1/_4$ af de inddragne Godsers Indtægt holdtes Lejetropper til at værne Rigets sydlige og østlige Grænser 1563. Imod Protestantismen stillede S. sig fjendtlig, truede Kætterne med Landsforvisning og Embedsfortabelse. Alligevel maatte S. finde sig i store Indrømmelser over for Protestanterne. Der nægtedes Paven Ret til at blande sig i Polen's kirkelige Anliggender, og Rigsdagen nægtede Kongen Ret til at udføre gejstlige Domstoles Kendelse. For at værne Litauen's Selvstændighed mod Moskva's Erobringslyster søgte den sønneløse S. at faa Litauen's Personalunion med Polen forvandlet til en Realunion. Efter gentagne frugtesløse Forsøg, strandede fordi Litauen's Magnater ikke vilde indrømme deres Smaaadel polske Friheder, lykkedes det omsider S. paa Rigsdagen i Lublin at faa Unionen stadfæstet. Polske Adelsfriheder bleve anerkendte i hele Riget, hvortil samtidig de egentlige lillerussiske Provinser fastknyttedes som Del af Kronlandet, medens Litauen dog beholdt egne Statsraader 1569. — Det haardt trængte Livland forenedes 1561 med Polen, mod at dets sidste Stormester Gotthard Kettler blev arvelig Lensfyrste i Kurland. Mod Slutningen af S.'s Regering fik dog Paven ved dygtige Legaters Hjælp atter stor Indflydelse, samtidig fæstedes Jesuiterordenen rundt om i Landet, og Kontrareformationen fik Kræfter. S. var gift 3 Gange, først med Isabella af Østerrig, efter hendes Død med Barbara Radziwill, en litauisk Fyrstedatter, som det kostede S. Møje at faa Stænderne til at anerkende som Dronning; senere lod S. sig dog skille fra Barbara for at faa Børn, og uden Held ægtede han Hertuginden af Mantova, en habsburgsk Prinsesse. For at blive hende kvit var S. lige ved at bryde med Paven som Henrik VIII, Protestanterne vare ved at triumfere; da døde Dronningen og kort efter S. *A. M. B.*

Sigismund III Vasa, Konge af Polen og Sverige, født 20. Juni 1566 i Gripsholm Slotsfængsel, som Søn af Kong Johan III af Sverige og Katharina Jagiellonica, Søster til Kong Sigismund August, død 30. Apr. 1632. S. valgtes til Konge i Polen efter Batory's Død 1587, han var katolsk opdragen og stod sit hele Liv fanatisk paa Pavekirkens Side, bidrog derved stærkt til dens Sejr i Polen. I det lutherske Sverige, hvis Krone S. arvede 1592, kostede hans Protestanthad ham Tronen (om dette se nedenf.). I Polen brød S. sin Haandfæstning, idet han forfulgte Protestanterne og ødelagde deres Kirker, ivrig hjulpen af Jesuitterne. Selv den katolske Adel ophidsede han ved sin Stræben efter Enevælde, det kom til Oprør, som dog blev kuet af S.'s dygtige Feltherre Chodkiewicz 1607. Under Tronstridighederne i Moskva var S. en Tid lang heldig. Ved først at støtte falske Tronkrævere, lykkedes det S. at bringe sin Søn Wladyslaw paa Tsarernes Trone 1611; men da han nu selv søgte at tage Magten, rejste Moskvitterne sig til Oprør mod denne frygtede katolske Fanatiker, og Polakkerne maatte forlade Moskva. Kun Smolensk fik Polen tilbage 1611. Trods enkelte Sejre over Tyrkerne var det dog kun ringe og dyrekøbte Fordele, S. derved vandt. I sin hele Politik var han stik mod afgivne Forsikringer ved Valget en Ven af Habsburgerne og Spanien, hvad der førte til mange ulykkelige Følger, men ogsaa her kendte han kun eet Hensyn, det kirkelige. S. var to Gange gift med østerrigske Ærkehertuginder, først med Anna, efter hendes Død med hendes Søster Konstantia. Som sin største Triumf har S. sikkert set paa den »Union« af de to Kirker, han i sine østlige Provinser gennemførte. Litauen's ortodokse Gejstlighed anerkendte Pavens Overhøjhed paa Synoden i Brest Litovsk 1595. Dog blev denne »Union« den egentlige Aarsag til en voldsom Kirkefejde, der forberedte Kosakkrigene og Polen's Sønderdeling. *A. M. B.*

Sin vigtigste Betydning som svensk Konge fik S. ved sin Iver for Katolicismens Fremgang i Sverige. S., der besteg Tronen ved sin Faders Død 1592, kom først til Sverige 1593, men vendte allerede i August 1594 tilbage til Polen uden at have truffet nogen Ordning om Regeringens Førelse under hans Fraværelse. Hans Farbroder Hertug Karl af Södermanland blev derved faktisk Herre i Landet og optraadte efterhaanden skarpt mod S. Det endelige Brud indtraadte efter Arboga-Rigsdagen 1597, og 1598 kom S. med en polsk Hær til Sverige. Han sejrede ved Stegeborg over Karl, men snart vendte Heldet sig, og han blev slaaet ved Stångebro. En indgaaet Overenskomst om, at S. skulde hjemsende sine polske Soldater og sammenkalde en Rigsdag, blev brudt af S., der i Stedet for vendte tilbage til Polen i den Hensigt at komme igen med en stærkere Hær. Paa en Rigsdag i Stockholm 1599 blev S. afsat. Et Tilbud fra svensk Side om at antage hans Søn Vladislav som Tronfølger, hvis denne inden et halvt Aar vilde komme til Sverige, blev ikke modtaget. S.'s Afsættelse og Antagonismen mod Karl (IX) førte til en langvarig Krig mellem Polen og Sverige, der førtes med vekslende Held, indtil S. 1629 sluttede Forliget i Altmark med Gustaf Adolf; for Polen medførte dette Tabet af Livland. *A. S.*

Sigismund, romersk-tysk Kejser, Konge af Ungarn og Böhmen, født 14. Febr. 1368, død 9. Decbr. 1437, næstældste Søn af Kejser Karl IV,

blev efter Faderens Død af sin Broder, Kejser Wenceslav forlenet med Brandenburg, hvis Regering han dog for det meste overlod til andre, idet han i en ganske ung Alder pantsatte Markgrevskabet til sin Fætter, Jobst af Mähren og senere til Borggrev Frederik af Nürnberg, til hvem han afstod det 1415. Da S. 1380 blev forlovet med Ludvig den Store af Ungarn og Böhmen's ældste Datter Marie, fik han Udsigt til at arve begge disse Lande, hvad der dog kun for Ungarn's Vedkommende blev til Virkelighed, da Polakkerne efter Ludvig's Død ikke vilde forny Unionen med Ungarn, men valgte Jagiello, Storfyrste af Litauen, der 1386 blev gift med Ludvig's yngre Datter, Hedvig, til deres Konge (se Polen). En Tid lang saa det ud til, at S. heller ikke skulde komme i Besiddelse af Ungarn, idet Ludvig's Enke Elisabeth stadig udsatte Brylluppet med Marie, og først da Karl af Durazzo (s. d.), der var indkaldt af nogle ungarske Magnater, syntes at skulle blive Herre i Landet, gik hun, for at faa Hjælp af S., ind paa at lade Vielsen fuldbyrde, hvorefter Marie's Gemal endelig 1387 blev anerkendt som Ungarn's Konge; dog maatte han i de følgende Aar kæmpe mod gentagne Oprør, som han søgte at begrænse ved streng Fremfærd mod Ophavsmændene, af hvilke nogle endog en kort Tid holdt ham i Fangenskab. Skønt S. saaledes havde Vanskeligheder nok at kæmpe med inden for sit Riges Grænser, laante han dog Øre til den græske Kejsers Anmodning om Hjælp mod Osmannerne og besluttede at gøre et Forsøg paa at kaste Kristenhedens Fjender ud af Europa, inden det blev for sent. Efter at han ved et Gesandtskab havde forsøgt at bringe Vesteuropa til en fælles Optræden mod Tyrkerne, hvad den daværende politiske Situation dog traadte hindrende i Vejen for, drog S. i Spidsen for en Korshær, hvis Styrke angives at have været henved 90,000 Mand, deriblandt ogsaa mange Tyskere og Franskmænd, af hvilke sidste en Del hørte til Frankrig's fornemste Adel, i Efteraaret 1396 langs med Donau for at bringe det af Osmannerne truede Nikopolis (i Bulgarien) Hjælp. Her kom det 28. Septbr. s. A. til et Slag, der ved de franske Ridderes Uforsigtighed endte med et fuldstændigt Nederlag for de Kristne; S. slap i yderste Øjeblik ud paa Donau, ad hvilken han naaede det sorte Hav, hvor et venetiansk Skib optog ham, medens Sultan Bajasid hævnede det store Mandefald paa tyrkisk Side ved et frygteligt Blodbad mellem de fangne Kristne. I Ungarn, hvor S. var lidet yndet, blev der nu valgt en Modkonge mod ham, og først 1406 kunde han vende tilbage til sit Rige, efter at han i Mellemtiden bl. a. havde styret Böhmen (1401—04), som sin Broder Wenceslav's Stedfortræder. Ungarn fik nu i nogle Aar god Nytte af S., idet denne tilvejebragte Ro i Landet, forbedrede Administrationen og gav gode Love, medens han udadtil styrkede Riget ved Erobringen af Bosnien og Dalmatien og ved at lægge Serbien ind under Stefans-Kronens Overhøjhed. Den Kraft og Dygtighed, der i ikke ringe Grad præger hans Optræden i disse Aar, viser, hvad han var i Stand til at udrette, naar han for Alvor tog sig sammen, men desværre savnede han med al sin gode Vilje til virksomt Arbejde i sit Kald og sine ret betydelige Evner baade roligt Overblik, Fasthed og Udholdenhed, ligesom hans Mangel paa Selvbeherskelse kunde bringe ham til at sætte alt til Side for at tilfredsstille sit Hang til sanselige Nydelser. De mange Reformplaner og politiske Ideer, der stadig beskæftigede ham, bleve derfor som oftest ikke virkeliggjorte, hvad der skadede hans Anseelse, der end yderligere forringedes ved de ydmygende Situationer, hvori hans idelige Pengetrang bragte ham, idet han i slige Tilfælde ikke undsaa sig ved at benytte de uværdigste Midler for at rede sig ud af sin Forlegenhed. Trods alt dette havde han ikke vanskeligt ved at vinde Folk for sig, da han med sit tiltalende Ydre og ridderlige Væsen forenede venlig Nedladenhed og Rundhaandethed. Med en saadan Karakter var S., da han 1411 efter Jobst af Mähren's Død blev valgt til Kejser, ikke i Stand til at løse den vanskelige Dobbeltopgave, der derved blev stillet ham, nemlig at bringe Ro og Orden tilbage i Riget og som Kristenhedens verdslige Overhoved skaffe Kirken ud af det Uføre, det store Skisma havde bragt den i. Paa Grund af en Krig med Venetianerne kunde han først komme til Tyskland i Aaret 1414 (Kroningen i Aachen fandt Sted 8. Novbr. s. A.) og søgte da straks at gøre Ende paa Kirkestriden, idet han foranledigede Sammenkaldelsen af Koncilet i Konstanz (1414—18), paa hvis Beslutninger han i de første Aar øvede en vigtig Indflydelse. Paa hans Forlangende afsatte Koncilet Pave Johan XXIII, og de kirkelige Reformplaner, Flertallet af Kirkeforsamlingens Medlemmer gjorde sig til Talsmænd for, fandt en stærk Støtte i ham; af Hensyn til disse Planer og de kirkelige Unionsbestræbelser satte han sig ikke imod, at Johan Huss blev dømt og brændt som Kætter, skønt denne var kommen til Konstanz med kejserligt Lejdebrev. Men da han efter et Par Aars Ophold i Vesteuropa (1415—17), for at bringe de spanske Konger til at tage Del i Kirkemødet og gøre et (forgæves) Forsøg paa at mægle Fred mellem Frankrig og England, vendte tilbage til Konstanz, var han ikke i Stand til at hindre, at Pave Martin V ved Underhandlingen med Nationalkirkerne umuliggjorde Kirkereformerne, som S. derfor opgav. Ikke bedre gik det med de politiske Reformer, han som Rigsoverhoved tilstræbte, og som beskæftigede ham lige til hans Død; her var det de langvarige Hussiterkrige, der traadte hindrende i Vejen og lagde Beslag paa hans Kræfter lige fra 1419, da han ved sin Broder Wenceslav's Død arvede den bøhmiske Krone, til 1436, da han endelig blev anerkendt som Konge i Böhmen, efter at hans oprørske Undersaatter vare blevne bragte til at nedlægge Vaabnene ved de kirkelige Indrømmelser, der tilstodes dem (se Hussitterne). Først 1431 foretog S., der 1423 havde bortforlenet Kursachsen til Frederik den Stridbare af Meissen (Frederik af Hohenzollern's Forlening med Brandenburg fandt Sted 1417), sit Romertog og blev 27. Novbr. s. A. kronet i Milano med den lombardiske Jærnkrone, 31. Maj 1433 i Rom med Kejserkronen. Efter at have mæglet en kortvarig Fred mellem Paven og Koncilet i Basel vendte han tilbage til Tyskland, hvor han atter tog fat

paa sin Plan til en **Rigsforfatningsreform**, der dog ikke førte til noget Resultat, da han allerede et Aar efter Freden med Hussitterne døde i Znaim. Med S. udslukkedes Mandslinien af det luxemburgske Kejserhus, og hans Lande gik derfor over til hans Svigersøn, Ærkehertug Albrecht af Østerrig, der som Kejser Albrecht II ogsaa besteg den tyske Trone. (Litt.: Hagen, »Das Leben König Siegmund's« [Leipzig 1886], overs. paa Tysk efter Eberhard Windecke's 1439 paa Latin skrevne Original; Aschbach, >Geschichte König Siegmund's« I—IV [Hamburg 1838—45]; Bezold, »König S. und die Reichskriege gegen die Hussiten« [München 1872—75]; Schroller, »Die Wahl Siegmund's zum römischen König« [Breslau 1875]; Lenz, »Konig S. und Heinrich V von England« [Berlin 1874]). *C. F.*

Siglufjördur, en lille afsides Handelsplads i det nordlige Island ved en Fjord af samme Navn nordligst paa den bjærgfulde Halvø mellem Skagafjördur og Eyjafjördur. S. havde 1900 142 Indb. og en Handelsomsætning af 156,000 Kr. Hajfiskefangst fra S. har før været af Betydning, samt en Fabrik for Henkogning af islandsk Lammekød; Havnen er en Anløbsstation for de islandske Kystdampere. *Th. Th.*

Sigmaringen, 1) preussisk Regeringsdistrikt, omfatter de tidligere Fyrstendømmer Hohenzollern (s. d.) og staar under Rhin-Provinsens Overpræsidium. 2) Hovedstad i Regeringsdistrikt S., tidligere Residensstad i Fyrstendømmet Hohenzollern. S. ligger ved Donau og har (1900) 4,600 Indb. Paa en stejl Klippe findes det anselige Slot med rige Samlinger og et stort Bibliotek. I det tidligere Nonnekloster Hedingen findes et Gymnasium. *Joh. F.*

Sigmund, nordisk Sagnhelt, Søn af Kong Volsung, faar af Odin Sværdet Gram; undslipper Kong Siggeir's Grusomhed, lever som Røver i Skoven, faar med sin egen Søster Signy Sønnen Sinfjøtle, der skal være hans Hjælper i Hævnen; fældes til sidst af selve Odin; Sønnen Sigurd (Faavnesbane) fødes efter hans Død. *A. O.*

Sigmund Brestessøn, Færøernes navnkundigste Helt, maatte som Barn se paa, at hans Fader, Breste, der var Haakon Jarl's Hirdmand, blev overfalden og dræbt. Han blev solgt som Træl til Norge, men blev given fri og blev sammen med sin Fætter Thore Beinessøn opfostret paa Oplandene i en afsidesliggende Fjælddal (Foldalen?) af en fredløs Mand, Thorkel Tørfrost. Efter at være bleven voksen drog han til Haakon Jarl, der gjorde ham til sin Hirdmand og udrustede ham til at drage over til Færøerne. Her hævnede han sin Fader og underlagde sig Øerne, hvoraf han svarede den norske Jarl Skat. Senere Fortællinger ville vide, at S. B. deltog i Slaget i Hjørungavaag, hvor han kæmpede mod Bue digre. Efter at Olav Tryggvessøn var bleven Konge, kaldte han S. B. til sig og overtalte ham til at antage Kristendommen. S. B. lovede ogsaa at omvende sine Landsmænd. Han byggede en Kirke; men da han foreslog Bønderne at tage Daaben, mødte han Modstand og maatte tvinge dem. S. B. blev siden overfalden i sit Hjem af sin Frænde Thrond i Gata. Det lykkedes ham paa en eventyrlig Maade at redde sig ved Svømning over til en anden Ø, men blev her paa en lumsk Maade dræbt (1002). *O. A. 0.*

Signa, By i Mellemitalien, Provins Firenze, ligger 12 Km. V. f. Firenze i Nærheden af højre Bred af Arno og ved Banelinien fra Firenze til Pisa over Empoli. (1901) 4,895 Indb. S. har endnu sine middelalderlige Mure og Taarne og omgives af Bakker, bedækkede med Villaer og Villahaver. S. selv driver stor Frugtavl og har store Teglværker samt Hattefabrikation og Udførsel af Bygningssten fra Monte Gonfolina. *H. P. S.*

Signach, By i Kaukasien i det russiske Guvernement Tiflis, ligger 93 Km. 0. f. Tiflis, 792 M. o. H. paa en Høj i Alazan-Dalen. (1897) 8,998 Indb., der for største Delen ere Armeniere. Byen, der gør et fattigt Indtryk med snævre, krumme Gader, driver Korn-, Vin- og Tobaksdyrkning samt Kvægavl, og dens armeniske Indbyggere drive ikke ringe Handel. Byen er i 18. Aarh. anlagt som Fæstning. I Nærheden ligger Bobki-Klosteret med Grav over den hellige Nina, der skal være død 334 e. Chr. *H. P. S.*

Signalbog (Søudtryk), en Bog, der indeholder Vedtægter for og Register over alle de Signaler, der benyttes paa Søen mellem Skibe indbyrdes samt mellem Skibe og Kystsignalstationer i Land. Til Brug for Handelsflaaderne bruges en fælles international S., hvori Ord, Sætninger o. 1. findes ordnede alfabetisk for hvert enkelt Lands Brug og i dettes Sprog; hertil slutte sig Registre over Landets samtlige indregistrerede Sejl- og Dampskibe med vedføjet Kendingssignal for hvert enkelt Skib. De forskellige Landes Mariner have hver sin særlige S., specielt indrettet til Krigsbrug og udarbejdet efter til Dels forskellige Principper; for alle disse S. — der saa vidt muligt ere hemmelige — er der dog det til fælles, at man til Signalering under forskellige Forhold bruger samme Signaleringsmidler (se Signaler). *C. L. W.*

Signalement [siñalø̃mã', da.: signale̊ma'ŋ] (fr.) er Beskrivelse af en Person i Identificeringsøjemed. S. benyttes ved Eftersøgning af Personer gennem Politiet, eller anbringes paa Legitimationspapirer (Pas, Opholdsbøger o. l.) til Sikkerhed for, at den, der foreviser Papirerne, er identisk med den, til hvem de oprindelig ere udstedte. I saa Henseende ere de gængse S. imidlertid lidet betryggende, da de som Regel kun indeholde ret overfladiske Kendetegn (omtrentlig Højde, Haarfarve, Øjnenes Farve, Skægform o. l.), der dels ikke ere tilstrækkelig individuelle, dels kunne skabes kunstig. Først ved Bertillon's S.-System er en fuldstændig paalidelig Identificering muliggjort. Dette System, som første Gang forelagdes Fængsel skongressen i Rom 1885 og fra 1882 har været anvendt i Paris, bestaar i 1) et Antal Maalinger af det menneskelige Legeme, 2) en Personbeskrivelse, 3) Angivelse af særlige Kendetegn og 4) et Fotografi. Maalingen bestaar i Maal af Legemshøjden, Favnevidden og Siddehøjden ved særlige, fine Maaleredskaber; derefter følger Hovedgennemsnittet i Længden og Bredden med en særegen Passer, det højre Øres Længde med et lille Skydemaal, endelig Maaling af Foden, Mellemfingeren, den lille Finger og Underarmen, alt paa venstre Legemsside. Alle de fundne Tal nedskrives i den angivne Rækkefølge paa et særligt Kort (»Fiche«).

Erfaringen viser, at disse Maal dels ikke fra det 20.-21. Aar undergaa nogen Forandring hos det samme Menneske, dels at 2 Mennesker ikke findes, der frembyde nøjagtig de samme Maal i alle Henseender (Bertillon meddeler, at uagtet Gennemsnitsmaal i alle Henseender teoretisk lettest maatte forekomme, findes der i hans 90,000 S. ikke et eneste med samtlige disse Maal). Personbeskrivelsen fylder Fichens anden Del og foretages uden Hjælp af Instrumenter efter et Skøn; Beskrivelsen angaar Pande, Næse, Øre, Skæg, Haar m. m., Korpulence og andre særlige Tegn (Rynker, Holdning, Sprog o. l.). Værdien af Bertillon's Skildring ligger her i hans med stor Skarpsindighed gennemførte Detailbeskrivelser af de forskellige Legemsdele. Næsens Form falder saaledes i 3 Hovedsondringer efter dens Basis: opadbøjet, nedadbøjet, vandret, 3 efter dens Ryg: konveks, konkav, retliniet; dens Dimensioner omfatte Højden fra Mellemrummet nederst ved Næseborene og op til Næseroden mellem Øjnene, Fremspringet fra Overlæben til Næsetippen, i Bredden o: Afstanden mellem Næsefligenes i Overlæben fastsiddende Dele. Disse Dimensioner deles hver for sig i meget lille, lille, middel, stor, meget stor. Paa samme Maade skildres detailleret alle de ovennævnte Legemsdele, og Resultaterne nedskrives paa Fichen med nogle af Bertilion opfundne stenografiske Tegn, som fylde meget lidt. De særlige Kendetegn omfatte Ar, Brændemærker, Pletter, Skønhedspunkter m. m., der opføres paa Fichen med nøjagtig Angivelse af Sted, Udseende, Længde, Retning m. v., ligeledes efter et stenografisk System. Endelig findes Personens Fotografi paa Fichen, t taget *en face*, 1 i skarp Profil, $^1/_7$ af naturlig Størrelse, Objektivet i Højde med Individets Øjne. Med dette System ere Tusinder af Forbrydere, der have søgt at skjule deres Personalia, blevne identificerede i Paris og fortrinlige Resultater opnaaede overalt i Verden, hvor det efterhaanden er indført. I Kjøbenhavn, hvor Bertillon-Systemet er indført 1900 af Politiinspektør H. Madsen, ere i alt ca. 6,500 Personer maalte indtil nu (1904), og 56 identificerede mod deres Benægtelse, for en stor Del internationale Svindlere og Lommetyve. — Registraturen af Bertillon's S.-System beror paa Dimensionerne af de under 1) angivne Maal og er udført med en saa genial Simpelhed, at det for en øvet Haand kun vil tage faa Minutter at overbevise sig om, hvorvidt en maalt Person har ældre Maalekort i en Samling, som tæller Hundredetusinde. — Foruden det skildrede S.-System har i de senere Aar Henry's S., beroende paa Aftryk af Fingerspidsernes Papillarlinier, vundet stor Udbredelse. Systemet stammer fra England og beror paa, at Papillarlinierne aldrig ere ens formede hos forskellige Mennesker, samt en overordentlig smukt gennemført Registrering. Ogsaa dette System benyttes i Kjøbenhavn ved Siden af Bertillon's. *A. Gl.*

Signaler ved Jærnbaner. Jærnbanesignalerne have deres Hovedbetydning som et uundværligt Hjælpemiddel for den Gren af Jærnbanetjenesten, Sikkerhedstjenesten, hvis Maal er Togenes rettidige og sikre Fremførelse over Banelinien og Stationerne, idet det kun gennem Signaler er muligt med den Hurtighed og Lethed, som Forholdene kræve, at kunne give den Række Meldinger — dels vedrørende Togets rigtige Formering og Ekspedition, samt dets Anmeldelse til Nabostationen og til Bevogtningspersonalet og Signalposterne paa Banelinien, og dels vedrørende Beskaffenheden af den Vej, Toget skal passere, altsaa om Sporskifternes Stilling og Tog vej ens Indstilling paa Stationen og Overkørslernes Tilstand paa Banelinien m. m., der alle maa udveksles forud for Afgivelsen af de særlige Signaler, som give Lokomotivføreren Tilladelse til at lade Toget forlade Stationen og passere Banelinien indtil næste Station, fra hvilken da atter særlige Signaler maa vises for at tillade Togets Ind- eller Gennemkørsel. De herunder hørende Signalers Art og Indretning staar i nøje Forhold til Toggangen paa Banestrækningen og særlig da til den Hurtighed baade i Tid og Rækkefølge, hvormed Togene fremføres; thi ikke alene vokser Antallet af de faregivende Punkter og Farens Omfang med disse Faktorer, men ogsaa Kravene til Signalernes Tydelighed og Paalidelighed forøges herved, hvis Signalets Maal, at fremkalde, etter Omstændighederne, enten en Formindskelse af Togets Hastighed eller dets Standsning, de eneste Midler, det byder til Afværgelse af Farer, skal kunne naas.

Foruden i Sikkerhedstjenesten have Signalerne Betydning i mange andre Øjemed, saaledes navnlig som Underretningsmiddel til Baneliniens Personale om indtrufne Forhold, der kunne medføre Fare, Alarmsignalet, om Ændringer i den køreplanmæssige Toggang, Togindstillingssignalet, om Afsendelse af Særtog, om iagttagne Beskadigelser af Banelegemet og af Telegrafledninger o. l., som Kendingssignal for de forskellige Arter Tog, der passere Banelinien, Plantog, Særtog, Arbejds- og Hjælpetog, som Kommandosignaler for Lokomotivføreren, til Vejledning ved Rangering m. m.

Som et vigtigt Led i Sikkerhedstjenesten navnlig ved Udveksling af Meldinger vedrørende Togenes Gang, og særlig da ved den indbyrdes Melding mellem hver 2 og 2 Nabostationer om Togets Afgang »Afmelding« og Ankomst »Tilbagemelding«, ved Krydsningsforlægning, ved Kørsel med Særtog og under Driftsforstyrrelser tjener den elektriske Telegraf, særlig Morse- og Visertelegrafen, og i den nyere Tid Telefonen. Idet der henvises til disse Artikler, skal her kun fremhæves, at Telegrafanlæggene betjenes ved Hvilestrøm, hvorved blandt andre Fordele opnaas den, at der paa hvert Sted af Banestrækningen, ligesom analogt med Telefonen, men ordentligvis dog kun fra bestemte Banevogterhuse, let og hurtig kan opnaas Telegrafforbindelse med Nabostationerne ved Hjælp enten af Rejseapparater, der medføres af Toget eller ved faste Telegrafapparater anbragte i Vogterhusene — en Fordel, der har sin selvfølgelige Betydning ved Togstandsninger eller under Forstyrrelse af Driften, saa længe det ikke er lykkedes at naa den for Sikkerhedstjenesten ideelle Løsning, hvor Toget under hele sin Fart kan opretholde telegrafisk Forbindelse med Nabostationerne; mange Forsøg ere gjorte i denne Retning dels ved gennem Kontaktapparater at vedligeholde Forbindelse med

en Telegrafledning, dels ved ad Induktionsvej at sende elektriske Strømme mellem Station og Tog og endelig ved Hjælp af Gnisttelegrafen. Forsøgene have dog ikke ført til et for almindelig Brug praktisk Resultat.

De Signalmidler, der anvendes, ere enten hørlige eller synlige; undtagelsesvis og i særlige Øjemed kan Signalmodtagerens Opmærksomhed vækkes paa anden Maade f. Eks. ved at benytte de Stød og Ryk, som Lokomotivføreren føler, naar en Bremse vekselvis trækkes og løsnes; herunder kan ogsaa henregnes den automatiske Bremsning af Toget, der under Fareforhold kan iværksættes ved, at Lokomotivet da støder mod Hindringer, som aabne Vacuumsledningerne, eller paa Kontakter, der ad elektrisk Vej sætte Bremseapparaterne i Virksomhed. De forskellige Former, hvorunder hørlige og synlige Signaler drages til Nytte ved Jærnbanetjenesten, ere imidlertid forholdsvis faa, da det er af største Betydning, at Signalerne ere enkle og simple, let iagttagelige og tydelige, saa at Misforstaaelser ere udelukkede.

De hørlige Signaler gives ved Klokkeringning: paa almindelige Klokker, saaledes Ringning paa Perronklokken til Underretning for rejsende om, at Togets Afgangstid nærmer sig, Slag paa Perronklokken, Afgangssignalet, hvorved Toget afleveres fra Stationen til Togføreren, Ringning paa Klokken ved Overkørsler til Advarsel for vejfarende; paa Klokkeværker, hvori Hammerværket efter at være udløst ad elektrisk Vej slaar en Række, sædvanlig 5 eller 10, Enkelt-, Dobbelt- eller Flerdobbeltslag afhængig af Klokkernes Antal; Klokkeværkerne ere anbragte paa Stationerne samt paa den fri Bane ved Ledvogter og Signalposter, og den hele Række Klokkeværker mellem hver 2 og 2 Nabostationer, undertiden paa endnu længere Strækning, udløses samtidig; paa Klokkerne gives forskellige Signaler ved med korte Mellemrum at udløse Hammerværkerne et forskelligt Antal Gange; saaledes gives Meldingssignal o: Underretning om Togets Afgang og Køreretning, Togindstillings- og Alarmsignal; paa almindelige elektriske Klokker til Meldinger mellem Signalposter (Vækkermeldinger) og til Ordre om Overkørslers Lukning m. m.; paa Lokomotivklokken til Advarsel for vejfarende, hvor Tog passere Gadestrækninger i Byer. Endvidere gives hørlige Signaler med Lokomotivfløjten som Kommandosignaler til Bremsernes Betjening, som Advarselssignal, for at tilkalde Assistance, for at tilkendegive Togets Tilstedeværelse foran et Faresignal og som Kvittering for Togførerens Afgangssignal og for modtagne Rangersignaler; Signalerne gives ved forskellige Kombinationer af korte og lange Stød i Fløjten; med Mundfløjte eller Horn for at give Ordre til Lokomotivføreren om Togafgang, og om hvorledes Toget under Rangering skal bevæge sig; tillige benyttes Hornsignalerne til Meddelelsesmiddel mellem Sporskifte- og Signalposter m. m. Signalerne gives som ovenfor ved Kombination af korte og lange Toner; med Knaldsignaler, Knaldkapsler, der udlægges paa Skinnerne og eksplodere ved Lokomotivhjulenes Tryk, de anvendes under særlige Forhold, navnlig ved usigtbart Vejr, for at vække Lokomotivførerens Opmærksomhed paa det derefter følgende Signal.

Blandt hørlige Signaler kan endelig henregnes forskellige »Nødsignaler«, saaledes »Toglinen«, en Line udspændt langs Toget, og hvorved Lokomotivfløjten kan paavirkes af Passagerer og Togpersonalet under indtrædende Fare; elektriske Vækkerledninger, hvorved i samme Øjemed Kupéerne forbindes med Tog- og Lokomotivfører; disse Hjælpemidler afløses i den nyere Tid af »Nødbremsen«, hvor de automatiske Bremseapparater kunne sættes i Virksomhed fra Kupeerne ved at trække i eller dreje et der anbragt Haandtag.

De egentlige Signaler gives om Dagen med Haandsignaler, enten ved forskellige Armstillinger — begge Arme opad »Stop«, den ene Arm opad »Forsigtig«, Armen vandret »Kør« — eller ved at vise forskelligt farvede Flag, rødt, grønt eller hvidt; Signalerne gives under disse Former fra Ledvogter- og Signalposterne som Underretning til Lokomotivføreren om Banens Tilstand, men benyttes i øvrigt ogsaa som Rangersignaler; med Standsignaler, forskelligt farvede Skiver, der plantes i Sporet og angive Banens Tilstand som ovenfor, fra faststaaende Mastesignaler ved Hjælp af forskellig formede Skiver og Arme eller Kurve med højst forskellig Betydning; i Danmark anvendes for Tiden følgende Hovedformer, høje Mastesignaler: paa Banelinien med en Arm til hver Side af Masten — dog har kun den Arm, der set fra Toget viser sig til højre for Masten, Gyldighed for dette, — Armen har 3 Stillinger vandret (Normalstilling) »Fare«, skraat nedad »Kør langsomt«, skraat opad »Kør«; paa Stationerne Indkørselssignalet med enkelt Arm anbragt foran Indgangssporskiftet i Afstand indtil 300 M. Armen har 3 Stillinger som ovenfor med Betydning »Hold udenfor«, »Kør frem og hold paa Stationen« og »Kør igennem Stationen«, og Udkørselssignalet med 2 Armstillinger, vandret og skraat opad, med Betydningerne »Udkørsel forbudt« og »Fri Udkørsel«; lave Mastesignaler med rund Skive, der benyttes til at supplere de øvrige Mastesignaler, hvor disse paa Grund af Terrainforhold eller anden Hindring ikke kunne ses i den for rettidig Bremsning fornødne Synlighedsafstand; Skiven viser 2 Signaler, fuld Skive »Forsigtig« og Skivens Kant »Kør«.

Alle de foran nævnte synlige Signaler vises i Mørke fra Lygter med rødt, grønt eller hvidt Lys, rødt betyder »Fare«, grønt »Forsigtig« (paa Indkørselsmasten »Kør frem«) og hvidt »Kør« (paa Indkørselsmasten »Kør igennem«).

Det skal dog fremhæves, at Bestræbelserne i den nyere Tid overalt og ogsaa i Danmark rettes mod at undgaa hvidt Lys som Signal, dels fordi det let kan forveksles med fremmede Lys, og dels fordi der, naar farvede Glas gaa i Stykker, kan fremkaldes farlige Misforstaaelser.

Af andre synlige Signaler skulle endvidere fremhæves de forskelligt farvede Tavler og Lys (røde, grønne og hvide), der anbringes paa Toget og benyttes i forskellige Kombinationer, foran paa Toget til Kendingssignaler, bagpaa paa Toget som Slutsignal (rød Skive eller rødt Lys paa bageste Vogn) eller som Underretningssignal til Bevogtningspersonalet.

Foruden de foran nævnte Signaler af almindelig Betydning anvendes i særlige Øjemed en Mængde andre Signaler saaledes: paa Stationerne **Togvejssignaler**, Mastesignaler med Arme, der betegne den indstillede Tog vej, Rangersignaler, Arm- eller Skivesignaler (sædvanlig i Mørke med blaat eller gult Lys), Sporskiftesignaler (se Sporskiftesikring), Gentagelsessignaler, elektriske eller mekaniske (der vise Signalarmes eller Overkørselsbommes Stilling) hvor disse ikke kunne ses fra Betjeningsstedet. Paa Banelinien Overkørselssignaler til Vejledning for vejfarende. Kurvesignaler, der hejses af Ledvogteren, Klokkeværker eller Tableausignaler, der ad elektrisk eller anden Vej stilles af Lokomotivet, naar dette nærmer sig Overkørselen, og til Vejledning for Lokomotivføreren Skivesignaler, der vise, om Bommene ere lukkede og aflaasede eller aabne. Afbrænding af farvede Blus som Dækningssignal for Tog, der standses; automatisk Udløsning af Lokomotivfløjtens Ventil til Faresignal for Lokomotivføreren o. fl. a.

Mastesignalernes Betjening har en meget væsentlig Betydning ved alle større Signalanlæg, fordi Signalet ofte staar meget langt fra Stationen — Betjeningsafstande paa 1 Km. Længde og derover ere ikke ualmindelige — og fordi det ved moderne Signalanlæg altid kræves, at Stationsbestyreren skal være Herre over Signalgivningen saaledes, at intet Kørselssignal kan vises uden med hans forud givne Tilladelse, og ofte ogsaa, at han personlig, uden at benytte Betjeningsapparatet, skal kunne gribe ind og stille ethvert vist Signal tilbage i Farestillingen. Ordningen af Betjeningen staar i øvrigt i nøje Forhold til Anlægget af Stationens Sporskiftesikring; idet der derfor herom henvises til denne Artikel, skal her kun bemærkes, at Signalerne almindeligvis trækkes ved Staaltraadstræk, ofte med saadan Indretning, at Signalet ved Traadbrud gaar tilbage i Farestilling, eller ad elektrisk Vej ved Elektromagneters eller Motorers Virkning, ligesom ogsaa undertiden Lufttryksapparater finde Anvendelse. Tilbagestilling af Signaler uden Hjælp af Betjeningsapparatet sker sædvanlig ad elektrisk Vej, idet der paa Signalmasten mellem Armen og Betjeningsstedet indskydes en elektrisk Kobling; naar dennes Strømløb brydes, og saa længe det er brudt, indtager Signalarmen Farestilling. Tilbagestilling af Signaler til Farestillingen ønskes ofte udført ved Togets Medvirkning; i saa Fald føres Koblingsstrømmen over isolerede Skinnestrækninger eller Skinnekontakter og brydes da ved Togets Passage over disse.

Hyppig anvendes automatisk Betjening af Signaler o: Toget indstiller seiv enten ved mekaniske, pneumatiske eller, og vel sædvanligvis, ved elektriske Hjælpemidler sit Signal til Kørsel ved i fornøden Afstand foran Signalet at sætte dettes Bevægelsesmekanisme i Bevægelse, hvad der selvfølgelig kun kan gøres, naar denne forinden andenstedsfra er indstillet saaledes, at den kun kan paavirkes, saafremt Toget har den Banestrækning fri eller den Togvej paa Stationen sikret, som det skal indlades paa; efter Passagen stiller Toget atter Signalet paa Fare.

Som almindelig Regel ved Jærnbanedrift paa Hovedbaner gælder, at Togene skulle køre med Stationsafstand o: mellem hver 2 og 2 Stationer maa der aldrig indlades mere end eet Tog paa samme Spor.

Saa længe Trafikken ikke overskrider visse Grænser, kan Bestemmelsen gennemføres ved simple Hjælpemidler, saaledes ved Togstavsordningen, hvor det forbydes Lokomotivføreren at føre et Tog ind paa en Banestrækning, medmindre han er i Besiddelse af den til denne hørende Togstav, en Stok af bestemt Form og Farve, af hvilken der i Systemets simpleste Form kun eksisterer een for hver Banestrækning, eller ved de foran nævnte Meldinger, Af- og Tilbagemelding om Toget, paa den elektriske Telegraf. Vokser Trafikken saa stærkt, at der skal sendes Tog efter hinanden med kortere Tidsrum end Køretiden mellem 2 Nabostationer, og Reglen om Kørsel med Stationsafstand altsaa ikke kan overholdes, anvendes Bloksystemet, der i sin simpleste Form tilvejebringes ved mellem Stationerne at oprette et efter Forholdene afpasset Antal Signalposter, Blokposter, mellem hvilke der ad elektrisk Vej — enten ved Skrifttegn eller almindeligvis ved Naale- eller Visertelegraf — kan udveksles Af- og Tilbagemeldinger om Toget; Blokposterne overtage da Stationernes Rolle, idet der maa køres med Blokafstand o: med kun eet Tog paa samme Spor i hvert Blokinterval o: Banestrækningen mellem 2 Naboblokposter. Ved det egentlige Bloksignalsystem er selve Signalgivningen gjort tvangsmæssig afhængig af den elektriske Tilbagemelding derved, at Blokposten ved Blokstrækningens første Interval, Stationens Udkørselssignalpost, er tvungen til at dække det i Intervallet indkørte Tog med Faresignal for at kunne give Tilbagemelding til Stationsbestyreren om Togets Udkørsel, og ved at Posten aflaaser, blokerer sit Signal i denne Stilling, derved at Tilbagemeldingen gives; Blokintervallet er nu spærret, indtil Toget har naaet dets Ende, og Blokposten dersteds efter Togets Passage hæver Signalets Aflaasning, deblokerer det, ved at give Tilbagemelding til Udkørselsposten, hvad han ligesom denne før kun kan gøre ved at stille Signalet paa Fare og blokere det, men tillige heller ikke tør undlade at gøre, da i saa Fald Udkørselssignalet vedblivende staar blokeret; sidste Posts Signal bliver nu først deblokeret ved den følgende Blokposts Passage o. s. v., indtil Toget, efter at have naaet Blokstrækningens Ende, kører ind paa Stationen, hvor det dækkes ved, at dennes Signalpost blokerer Indkørselssignalet, der derefter paa anden Maade maa deblokeres, f. Eks. af Stationsbestyreren, førend et efterfølgende Tog kan køre ind.

Bloksignalsystemet er særlig indrettet for dobbeltsporede Baner, men finder ogsaa hyppig Anvendelse ved enkeltsporede, hvor der da selvfølgelig maa tilvejebringes saadan Afhængighed mellem Nabostationerne, at disse ikke samtidig kunne afsende Tog mod hinanden.

Systemet er, navnlig ved at gøre Signalgivningen afhængig af en elektrisk Afmelding — fremad til næste Post — og ved at benytte Togets Medvirkning, ved dets Passage over isolerede Skinner eller Skinnekontakter, dels til at stille Signalet paa Fare og dels til at umuliggøre, at

Tilbagemelding kan gives, førend Toget er passeret Signalet, i den nyere Tid udviklet til en høj Grad af Fuldkommenhed baade i Retning af Drifts- og Betjeningssikkerhed.

Automatisk Bloksystem med automatisk Indstilling af Signalerne (se foran) benyttes ofte; sædvanlig træffes da saadan Ordning, at der skal være 2 Intervaller fri, for at Toget kan indstille sit Signal til »Kør«; er der kun eet frit, indstilles Signalet til »Kør langsomt«.

Telegrafingeniør O. Thrane.

Signaler til Søs. Til Signalering af Sætninger, Ord o. l. fra et Skib til et andet, eller mellem Skibe og Kystsignalstationer (Semaforer) bruges i Handelsmarinerne om Dagen under almindelige Forhold Signalflag (s. d.); i Taagevejr benyttes af Sejlskibe Taagehorn (Sirener), af Dampskibe Stød i Damppiben, af Ankerliggere Ringen med Klokker; disse Taage-S. benyttes dog kun til at angive Skibets Nærværelse, samt de enkelte Bevægelser: »Jeg drejer til Styrbord« (eller Bagbord), »jeg bakker« o. l. Til Brug om Natten haves intet fuldt S.-System; derimod føre Skibene Sidelanterner (grøn om Styrbord, rød om Bagbord) samt (for Dampskibes Vedkommende) een eller flere Toplanterner; af disse kan man skønne sig til, hvorledes Skibet styrer, og for saa vidt kunne saadanne Lanterner altsaa betragtes som S. Desuden bruges om Natten for at betegne, at Skibet er i Fare og ønsker Hjælp, for at advare mod Farer, og for at tilkalde Lods visse S., der fremstilles enten ved Blus fra Tjæretønder e. l., ved Opsendelse af Raketter eller ved Afgivelse af Skud (e. l.). I Krigsmarinerne haves fuldstændige S.-Systemer for alle mulige Forhold: om Dagen (paa kortere Afstande) ved Signalflag (s. d.) og paa længere Afstande ved Afstands-S. (Flag, Standere og Kugler i forskellige Kombinationer), i Taagevejr ved Serier af løse Skud (med forskellige Mellemrum), om Natten ved 1) Lanterner i forskellige Grupper, 2) ved Lyskugler med forskellige Farver og 3) ved elektriske Glødelamper i forskellige Grupperinger. Alle disse S. gaa ud paa at fremstille et Tal; Tallene referere sig til en Signalbog, ud for hvert Tal i denne findes angivet det Ord eller den Sætning, man ønsker at udtrykke f. Eks. N⁰. n. n. »Jeg har Mangel af —«; N⁰. p. p. »Kul«, eller N⁰. n. n: »Afgaa straks til —«, N⁰. p. p. »Kjøbenhavns Red«, o. s. v. Under Kamp benyttes visse særlige Figurer (Kegle, Kugle. Cylinder e. l.), der kunne kombineres paa forskellig Maade, og som referere sig til en særlig S.-Kodeks. Paa kortere Afstande, Skib og Skib imellem, bruges et S.-System-Totegn (der kan fremstilles med smaa Flag, en Hue e. a. l.), og hvorved man — efter det almindelige Telegraf-System — fremstiller Bogstaver. I flere Mariner benyttes om Dagen Semaforer med to eller flere Arme, der ved forskellige Stillinger kunne fremstille enten Tal eller Bogstaver, — Signalfald: Smækre Liner, der bruges til Ophejsning af Signalflag eller Signallanterner. *C. L. W.*

Signalēre (af fr. *signaler),* give Underretning ved Signaler. Hyppigere bruges dog den efter Ordets Afledning mindre korrekte Form: signalisere. Se Signaler, Signalering.

Signalēring tjener i den moderne Krigsførelse i som Meddelelsesmiddel imellem forskellige Hærafdelinger samt mellem Krigsskibe indbyrdes og imellem disse og Land.

S. danner et værdifuldt Supplement til den elektriske Telegraf og har været kendt og benyttet fra de ældste Tider, navnlig i Form af Lyssignaler om Natten, i Form af Flag og lignende særlige Genstande eller stærk Røgudvikling om Dagen. Allerede Grækerne anvendte paa Perserkrigenes Tid et fuldstændigt Signalsystem med dertil hørende Signalalfabet. Hannibal og Cæsar benyttede ogsaa S. paa ret store Afstande, og i det vidtstrakte romerske Rige fandtes et velorganiseret optisk Telegrafsystem. Ved Kikkertens Opfindelse i det 17. Aarh. øgedes den Afstand, paa hvilken S. kunde anvendes, betydelig, og i Begyndelsen af det 19. Aarh. indrettedes i flere civiliserede Stater et fuldstændigt, fast Net af optiske Telegraflinier. Da den elektriske Telegraf blev indført, trængtes S. saa godt som helt tilbage som Meddelelsesmiddel i det borgerlige Liv —, dog undtagen som Forbindelsesmiddel mellem Skibe og Land, paa hvilket Omraade S., indtil nu Telegrafering uden Traad er trængt igennem, hidtil har haft Eneherredømmet, — men S. har stadig stor Betydning for det moderne Krigsvæsen.

S., saaledes som den anvendes i Nutidens Hære, kræver Oprettelsen af Signalstationer — saaledes beliggende i Forhold til hverandre, at man kan se fra den ene Station til den anden — de nødvendige Signalapparater samt Kikkerter og et i Forvejen aftalt Signalsystem.

Som Signalapparat anvendes i Danmark om Dagen Signalflag, om Natten en Blinklanterne, »Signallanterne«.

En Signalstation har en Besætning, der som Minimum bestaar af 1 Fører (Befalingsmand) og 2 Mand, af hvilke den ene betjener Signalapparatet, den anden Kikkerten; paa en Mellemstation behøves endnu en Mand ved en anden Kikkert. Stationens Plads maa omhyggelig udvælges, og saavel denne som det omtrentlige Tidspunkt, da S. kan ventes paabegyndt, maa saa vidt muligt være forud angivet; der tildeles hver Station et enkelt Bogstav som Kendingstegn. Signalflaget stilles saa iøjnefaldende som muligt, indtil Forbindelse med den ønskede Station er opnaaet; derefter kan det anbringes paa et lavere Punkt for at opnaa Skjul for Fjenden eller Læ. Det er af stor Vigtighed at skaffe Flaget en god Baggrund, helst enten Himmel eller en ensfarvet, meget mørk Genstand. Kikkerten opstilles i Læ og urokkelig fast.

Det danske Signalsystem bestaar af to elementære Tegn 1 og 2. Tegn 1 gives med Flaget ved hurtig at svinge det fra den vertikale Stilling til højre, indtil Stangen er horisontabel og tilbage igen til Begyndelsesstillingen; Tegn 2 ved en lignende Bevægelse til venstre. Med Signallanternen fremstilles Tegn 1 ved et kort, Tegn 2 ved et langt Blink. Ved at kombinere disse to elementære Tegn paa samme Maade som i Morses bekendte Telegrafalfabet, dannes Bogstaverne, Tegnene og Interpunktionstegnene, og Bogstav for Bogstav kan nu en Depeche ekspederes fra Afsenderstationen og aflæses paa Modtagerstationen.

Vel øvet Personel kan med Flag afsende 2—4 Ord og med Lanterne 1—2 Ord i Minuttet. Under jævnt gunstige Forhold aflæses Dagsignaler med gode Dobbeltkikkerter paa indtil 8 Km., med gode Enkeltkikkerter paa 12—14 Km. Natsignaler kunne ses paa noget større Afstand end Dagsignaler, men af praktiske Grunde vil man benytte de samme Punkter til Signalstationernes Opstilling om Natten, som have været anvendte om Dagen.

Hvis de Punkter, som skulle sættes i Signalforbindelse, er mere end 8—14 Km. fra hinanden, indskydes Mellemstationer; men for hver Mellemstation bliver S. lidt vanskeligere og langsommere. En Signallinie bør som Regel ikke udstrækkes over en større Afstand end 25—30 Km. med I å 2 Mellemstationer.

I andre Lande (f. Eks. i Norge) anvendes ogsaa om Dagen Lyssignaler med Solen som Lyskilde (Heliograf). Hvis Solen skulde svigte, benyttes en Lampe, i hvilken man ved Forbrænding af Metallet Thorium i en Acetylen-Iltflamme og ved Anvendelse af et Linsesystem, konstrueret efter samme Princip som det, der anvendes ved Fyrtaarne, kan frembringe et Lys paa 80,000 Normallys' Styrke. Paa dette Grundlag hviler den i den tyske Hær i 1902 indførte Feltsignallampe.

S. kræver kun lidet Materiel og ringe Tid til Forbindelsens Etablering og Afbrydelse; den vil især være anvendelig i større Nærhed af Fjenden, paa ikke alt for store Afstande og under Forhold, hvor en hyppig og hurtig Vekslen af Forbindelseslinien er nødvendig. Til Forbindelse over ufremkommeligt eller af Fjenden besat Terrain har S., indtil for ganske nylig, været det eneste Meddelelsesmiddel. Fremdeles er det en Fordel ved S., at Signalmidlerne ret let lade sig improvisere; Signalflaget lader sig erstatte af et Kvartermærke, et Lommetørklæde, fastbundet til en Stok eller Gevær o. l.; Blinklanternen kan erstattes af en almindelig Lygte, hvis Lys skiftevis skjules eller vises eller af to Lygter over hinanden, af hvilke den øverste bevæges til højre eller venstre for at angive Tegnene 1 og 2. S. har den Mangel, at den fuldstændig svigter under uheldige Vejrforhold, Taage eller stærkt Regnvejr. *A. G. N.*

Signälflag bruges til Søs i Handels- og Krigsmarinerne til indbyrdes Meddelelsesmiddel om Dagen. Man anvender til S. 3 forskellige Typer: Stutflag af rektangulær Form, Splitflag og Standere (langagtige Trekanter). S. have forskellige Farver og Mønstre, hvert S. har sit særlige Navn (et rødt Flag med et hvidt Kors kaldes f. Eks. Korsflaget, et blaat Flag med en hvid Firkant i Midten kaldes Spundsflaget, o. s. fr.). Hvert Flag har fremdeles sit Tal fra 0—9 (eller i det internationale Signal-System: en Bogstav-Betegnelse). Ved at sammenstille f. Eks. Flag Nr. 2, 7 og 8 (hejste paa een Gang) opgiver man Tallet 278, hvortil der i Signalbogen svarer en bestemt Sætning eller et Ord. De forskellige Slags Flag lette Oversigten: Bestaar et Signal af to Stutflag, eller to Splitflag eller to Standere eller I Splitflag og I Stander e. a., da ved man straks, at Signalet skal eftersøges i et bestemt Kapitel i Signalbogen; ligeledes betyder et Signal sammensat af to Stutflag og eet Splitflag eller en Stander noget andet (og er at søge et andet Sted i Signalbogen) end et Signal, der bestaar af to Splitflag og eet Stutflag. *C. L. W.*

Signälgast (Søudtryk) betyder en menig eller Underofficer, hvis særlige Hverv under Kampforhold det er at hejse Signaler, eller at aflæse og besvare de Signaler, Skibet modtager af den kommanderende. S. betegnes ogsaa ved Flagmand, hvilket ikke maa forveksles med den anden Betydning, samme Navn har om Bord: en Eskadrechef eller Admiral. *C. L. W.*

Signalisere se Signalere.

Sig nällys bruges i Skibe (særlig i Orlogsskibe) til Afgivelse af Signaler om Natten. Taget i videste Forstand kan ethvert Lys, (f. Eks. en almindelig Lanterne), der vises om Natten i den Hensigt at henlede andres Opmærksomhed paa sig, betegnes som et S. Almindeligere er det dog kun at betegne Lyskugler og elektriske Glødelys som S. De første ere smaa Kugler, som udskydes ef en særegen Signal-Pistol, og som ved Skuddet bringes til at forbrænde med en hvid eller en grøn (undertiden en rød) Farve i Luften. Ved at kombinere hylde og grønne Lys paa forskellig Maade fremstiller man et Ziffer 0—9, og ved at kombinere flere Zifre fremstilles et Tal, der refererer sig til Signalbogen (s. d.), hvori der (ud for det paagældende Tal) staar anført en Sætning, som udtrykker den Ordre, Melding e. l., man ønsker at fremføre. Glødelysene anvendes paa lignende Maade: Til et Kabel, som anbringes op ad en Mast, befæstes Glødelamper (3—6) tæt ved hinanden i een Gruppe; i en længere Afstand fra Gruppen anbringes en anden og lignende Gruppe. Ved Hjælp af et Kontakt-Apparat paa Dækket bringes nu flere eller færre af den øverste Gruppe i Forbindelse med flere eller færre af den underste Gruppe til at lyse paa een Gang. Hver Kombination betyder et Ziffer (f. Eks. 2 Lys foroven og 1 forneden = N⁰. 0; 3 foroven og 1 forneden = N⁰. 1. o. s. fr.). Aflæsningen foregaar efter samme Princip som beskrevet ved Lyskuglerne. *C. L. W.*

Signälraket se Raket.

Signalstationer se Signalering.

Signälsystem se Signalering.

Signatūr (lat.). Snart det Navn eller Mærke, hvorunder en Person eller Vare tilkendegiver sig for Offentligheden, snart enstydigt med Underskrift. I det diplomatiske Sprog forstaas ved Signaturmagter de Magter, som have afsluttet eller tiltraadt en Statstraktat og kundgjort dette ved deres befuldmægtigedes Medunderskrift paa samme; som Følge deraf erhverve de i Reglen en Ret, stundom tillige en dog ingenlunde altid iagttaget Pligt til at paase og fordre den paagældende Overenskomst opfyldt. Londonner-Traktaten af 8. Jan. 1852 om det danske Monarkis Integritet blev tiltraadt og signeret af Stormagterne og Norge og Sverige, men dette hindrede ikke tvende af Signaturmagterne under de øvriges Uvirksomhed i at sønderlemme Monarkiet ved Wienerfreden 1864. *C. V. N.*

Signatūrer, Korttegn, de Figurer og Tegn, ved Hjælp af hvilke man paa Landkort anskueliggør de forskellige Genstande samt Jordbundens

Beskaffenhed og Bevoksning. Lige indtil Begyndelsen af 19. Aarh. vare S. som oftest perspektiviske Afbildninger, mer eller mindre heldige

Efterligninger af de Genstande, hvis Beliggenhed og Beskaffenhed man vilde angive paa Kortene. Med de strengere Fordringer til Kortenes Nøjagtighed og Fuldstændighed og den dermed følgende Sparsommelighed med Udnyttelsen af Pladsen samt den mere beregnende og beherskede Smag indtraadte der en fuldstændig Omvæltning i Kortsignaturernes Udseende. Alle Genstande fremstilles nu saa vidt muligt i Grundrids, idet dettes Linier og Udfyldning afpasses efter Genstandenes Beskaffenhed og Betydning. For saa vidt Genstandene ikke træde tilstrækkelig frem gennem det nøjagtige Grundrids, gøres dette i nogle Tilfælde større, end det strengt taget efter Maalestokken burde være; saaledes tegnes som oftest Jærnbaner, Veje, Flodlinier, Grænselinier o. s. v. for brede, og i lille Maalestok enkelte Bygninger, hele Byer o. s. v. for store. For andre Enkeltheders Vedkommende vælges et Symbol, der henleder Opmærksomheden paa Genstandens Beskaffenhed, f. Eks. et Kors for en Kirke, et Tandhjul for en Vandmølle, en Skravering bestaaende af »Faldlinier« for en Skraaning, et System af vandrette Streger for sid Jordbund, o. s. v. Paa de geografiske Kort ville S. som oftest være saa faa og simple, at de forklare sig selv, eller der vil være en Signaturforklaring paa Kortet. For de topografiske Korts Vedkommende er Forholdet i Alm. anderledes, idet der vil være Anvendelse for en saadan Mængde S., at en udtømmende Forklaring vanskelig vil kunne finde Plads paa hvert enkelt Kort, men maa angives paa et særligt Blad, der da ofte tillige er den hele Samlings Titelblad. De paa de danske officielle Kort, Generalstabens Kort, hyppigst anvendte S. ses af hosføjede Tavle. *Oberst E. C. Rasmussen.*

Signaturmagter se Signatur.

Signe (ældre Signy s. d.; i Folkevisen Signild) 1) nordisk Kvindenavn.

2) Kong Sigar's Datter, hvem Hagbard gæster, forklædt som Skjoldmø. Da Hagbard gribes og klynges op i Galgen, følger S. ham trofast i Døden med alle sine Møer: de sætte Ild paa Jomfruburet og hænge sig dernæst. *A. M. D.*

Signen, Udtalelse af Tryllеformler, magiske Formularer, over Mennesker, Dyr eller livløse Ting, enten for at beskytte dem mod Fare af forskellig Art eller for at modvirke og ophæve en allerede tilføjet Skade, f. Eks. standse Forblødninger, helbrede Sygdomme, slukke Ildebrand o. s. v. S. anvendtes enten alene eller, vistnok

hyppigst, i Forbindelse med magiske Operationer af anden Art. (Litt.: Thiele, »Den danske Almues overtroiske Meninger« [Kbhvn. 1860]). *Alfr. L.*

Signēre (lat.), underskrive eller paa anden Maade tilkendegive sin skriftlige Tilslutning til en eller anden Akt.

Signet se Segl.

Significēre (lat.), erklære, gøre bekendt, notificere.

Signol [siñå'l], **Émile**, fransk Maler, (1804—92), Elev af Gros, er en dygtig Repræsentant for den Ingres'ske Retning. I sin Kunst søger han Tilslutning til Rafael og hans samtidige. Han har malet særdeles meget, i Olie og i Fresko. Til hans bedste Ydelser hører Skildringen af Jesu Liv i St. Eustache's Kapel; endvidere talrige Kirkebilleder i andre parisiske Kirker (St. Severin, St. Madeleine etc). Hans »Horkvinde« (1840), der ganske er malet efter de David'ske Formler, kom til Luxemburg-Museet; i Museet i Aix ses »Noah« (1834), i Museet i Arras »Vestalinde« o. s. fr. En Broder til E. S., Louis Eugène S., malede især italienske Landskaber. *A. Hk.*

Signore [siño!re], ital., af lat. *senior*, ældre; almindelig Tiltaleform i Omgangssproget: Herre, Hr.; foran Navne forkortes det til *Signor*. Dertil svare *Signora* [siño!ra], Frue, og *Signorina* [siñori!na], Frøken. *E. G.*

Signorelli [siñorel'li], Luca, egl. Luca d'Egidio di Ventura S., kaldet Luca da Cortona, italiensk Maler, født i Cortona sandsynligvis 1441, død smst. 1523, var Elev af Piero della Francesca i Arezzo og hovedsagelig videre udviklet under Indflydelse af de florentinske Maler-Plastikere (Pollajuolo og Verrocchio). S. er en af den tidlige Renaissances betydeligste Kunstnere; med sin altovervejende Interesse for den plastiske Form hører han ikke til de store Malere; hans Farver virke ikke sjælden grelle, og hans Penselbehandling er underlig sej og usmidig. Men paa det Omraade, hvor hans Interesse laa: Studiet af den nøgne menneskelige Figur, er han en Mester, der ved sin overlegne Beherskelse af Form og Bevægelse i Menneskelegemet viser frem mod den større og største: Michelangelo. I intet af sine Arbejder har S. haft rigere Lejlighed til at tumle med det nøgne end i de mægtige Fresker i Madonnakapellet i Domkirken i Orvieto (1499—1505), hvor han efter Fiesole, der et halvt Hundrede Aar tidligere havde malet Hvælvingerne, i fire mindre og fire store Fresker skildrede Verdens yderste Dag: Antikristens Prædiken, Kødets Opstandelse, de fordømtes Nedstyrtelse i Helvede og Paradiset. Her er som i en Sum givet alt, hvad S. evnede: Skildringens dybe Alvor og Patos, Rædselens eller Jubelens Udtryk varieret paa den mangfoldigste Vis i Figurernes Ansigter og deres Bevægelser, sidst men ikke mindst den overvældende Virkning af de opstandnes Legio, en Slægt af den mægtigste Kraft og Styrke, hvis heroiske Former ere modelerede med en mageløs energisk Bredde og Storhed. — Af S.'s øvrige Værker skulle fremhæves Freskerne i Madonna i Loreto (1480; Apostle, Evangelister, Kirkefædre, Thomas'es Vantro m. m.), det betydelige Billede med Scener af Moses'es sidste Gerninger og Død (Sikstinske Kapel, Rom, 1482—83) og de livfulde Skildringer af den hellige Benedikt's Liv (1497—98, i Klosteret Montoliveto Maggiore ved Siena). Af Staffelibillederne, hvor det umaleriske ved S.'s Kunst føles stærkere end ved Freskerne, nævnes her de betydeligste: den skønne Altertavle med den tronende Madonna mellem 4 hellige (1484, Domkirken i Perugia), og af en stor Række Billeder i hans Fødeby den gribende Skildring af Pietå (S. Niccolò, Cortona); i Borgo San Sepolcro en Kirkefane med Fremstillingen af Klagen under Christi Kors, ligesom det samme Emne i S. Spirito i Urbino af en egen dyb og mandig Alvor i Følelsen. Endvidere er S. repræsenteret ved fremragende religiøse Billeder i Akad. og Uffizii (det kostelige Rundbillede med den hell. Familie) i Firenze, i Pal. Corsini og Pal. Rospigliosi i Rom og i Brera, Milano (det storslaaede Billede med Christi Hudflettelse). Uden for Italien er Galeriet i Berlin det, der fyldigst repræsenterer S.'s Kunst: to Alterfløje med hellige, og først og fremmest det stemningsrige, mytologiske Billede »Pan's Skole« give et fyldigt Indtryk af S.'s omfattende Kunstnerpersonlighed. (Litt.: R. Vischer, »L. S.« [Leipzig 1879]; M. Cruttwell, *L. S.* [Lond. 1899]). *A. R.*

Signoria [siñori!a], ital., Regering i en Republik. Det gamle Raadhus (*Palazzo vecchio* kaldes det ogsaa ofte) i Firenze hedder *Palazzo della S.* Titelen *Vostra S.* gives fornemme Folk. *E. G.*

Signorini [siñori'ni], Telemaco, italiensk Maler og Raderer, er født 18. Aug. 1835 i Firenze. S., der 1882 blev Professor i sin Fødeby og dels har virket der, dels i Venezia (ogsaa paa Studierejser til Paris, London m. m.), er et af moderne italiensk Kunsts mest ansete Navne. Blandt hans Værker fremhæves »Ghetto i Venezia«, »Rialto-Broen«, »Princess Street, Edinburgh« og Prospekter fra Elba. *A. Hk.*

Signum (lat.), Tegn, Mærke. Hos Romerne betegnede det særlig de Mærker, som de enkelte Hærafdelinger førte. Fra Marius'es Tid førte hver Legion som Mærke en Sølvørn paa en Stang, medens de mindre Hærafdelinger (Kohorter og Manipier) førte Figurer af forskellig Slags, Manipierne sædvanlig Billedet af en Haand. *H. H. R.*

Signy, nordisk Kvindenavn; Navn paa flere Heltinder i Sagn verdenen: 1) Kong Sigar's Datter paa Sjælland (hos Sakse »Signe«, i Folkevisen »Signild«, »Signelille«), elsker Hagbard og brænder sig inde, da hun ser hans Kaabe i Galgen; jfr. Siklinge-Slægten. 2) Kong Volsung's Datter (jfr. Volsung-Slægten), gift med Siggeir, hævner sig paa ham for Frændernes Død ved at faa Sønnen Sinfjøtle med sin egen Broder Sigmund; gaar dog i Baalet med sin Husbond Siggeir, da Hævnen udføres. 3) en S. forekommer i Sagnene om Hroar's og Helge's Barndom, snart som deres Søster, snart som deres Moder (den sidste hedder undertiden Sigrid, ægter nødtvungen sin Husbonds Banemand, men lader sig dog indebrænde med ham). Denne tredje S. synes dannet ved delvis Laan fra Nr. 2. og Nr. 2 fra Nr. 1. *A. O.*

Sigonio (Sigonius), Carlo, italiensk Humanist, født i Modena omtr. 1520, død 12. Aug. 1584. Han var Professor i Oldtidsvidenskab og

Veltalenhed i forskellige italienske Byer og studerede ikke alene romerske Oldtidsforhold, men gav sig ogsaa af med Middelalderens Historie. Han var jævnlig i Strid med andre Videnskabsmænd og havde ikke altid Retten paa sin Side, f. Eks. i den Strid, der udbrød, da han havde forfattet et Skrift, som han udgav for at være Cicero's tabte *Consolatio*. Han har forfattet en hel Del Skrifter om Rom's Historie og Antikviteter og desuden en Kirkehistorie og et Skrift om Bologna's Historie. Hans samlede Værker ere udgivne i 6 Bd. [Milano 1732—37]. *H. H. R.*

Sigrdrif, Valkyrie; se Sigerdriva.

Sigrdrífumál kaldes et af Heltedigtene i den ældre Edda. Det indeholder en Samtale mellem Sigurd og Valkyrien Sigrdrif (Brynhild), hvem Sigurd har vækket af dyb Dvalesøvn paa Hindsfjæld. Valkyrien paakalder højtidelig alle gode Magier om Hjælp for de to, og Digtet, hvoraf Slutningen mangler, har endt med deres Trolovelse. I øvrigt giver Valkyrien Sigurd mange udmærkede Raad, hvoraf de fleste kunne sættes i Forbindelse med Sigurd's senere Liv. Desuden findes i Digtet en lang Række af Vers, der handle om Runer, men de bero sikkert paa en senere Interpolation. Digtet tilhører 10. Aarh. og er et af de interessantere Eddakvad. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. litt. hist.« I). *F. J.*

Sigrid, 1) nordisk Kvindenavn; 2) i »Siklingesagnene« en dansk Kongedatter saa bly, at ingen ung Mand kunde faa hende til at se paa sig; til sidst vunden af Øder. Fortællingen om deres Elskov er udmalt med eventyragtige Træk. Jfr. Siklinge-Slægten 3). (Litt.: Sakse's Danmarkshistorie 7. Bog; A. Olrik, »Sakses Oldhistorie« [II, 1894, S. 230—244]). *A. M. D.*

Sigrid Storraade, svensk, senere dansk Dronning, var Datter af Vikingen Skoguls-Toste fra Gautland og blev ved Aar 964 gift med den svenske Konge Erik Seirsæl. Efter at være bleven Moder til Olaf Skøtkonung, der omkr. 994 blev Faderens Eftermand, blev hun forskudt, og hun bosatte sig derefter paa de store Godser, hun ejede i Østergötland og Smaaland. Mange Fyrster bejlede senere til hende. Blandt dem var Kongen i Viken Harald Grenske, Fader til Kong Olav den Hellige; hun lod ham indebrænde, idet hun ytrede, at hun vilde vænne Smaakonger af med at fri til sig, og heraf fik hun sit Tilnavn. Efter Erik Seirsæl's Død fik hun en Bejler i den norske Konge Olav Tryggvessøn. Men Giftermaalet kom ikke i Stand, da hun ikke vilde lade sig døbe. Olav havde da haanet hende ved at slaa hende i Ansigtet med sin Handske og kalde hende en gammel hedensk Kærring. Hun svor at hævne sig. Hun ægtede den danske Konge Sven Tveskæg og fik rejst mod Kong Olav et Fyrsteforbund, bestaaende af hendes Ægtefælle, hendes Søn og den norske Jarl Erik Haakonssøn, der fældede Olav i Søslaget uden for Svold (1000 e. Chr.). Med Sven Tveskæg havde Sigrid Datteren Estrid, der ægtede Ulv Jarl Og blev Stammoder for den danske Kongeslægt i de følgende Aarhundreder. *O. A. O.*

Sigrlinn, i nordisk Heltedigtning Helge Hjørvardsøn's Moder; af Navn og maaske af Oprindelse d. s. s. Sigelint, Sigfrid's Moder i Nibelungenlied. *A. M. D.*

Sigrun (oldn. Sigrún, »Kampens Hemmelighed«), i nordisk Heltedigtning en Valkyrie, Kong Hogne's Datter fra Sævafjæld, en af vor Oldtids navnkundigste og skønneste Skikkelser. I Helge-Digtene (s. d.) i den ældre Edda fortælles om S.'s og Helge Hundingsbane's Kærlighed. S. er Helge's Værn, hun hjælper ham usynlig i Strid, og da han er død for hendes Broders Haand, hvem hun forbander, mægter hun ved sin utrøstelige Sorg at kalde ham tilbage til Jorden; hun favner den døde Mand i Gravhøjen, til han henad Morgen atter maa ride til Valhal. Kort efter døde S. af Sorg. Hun og Helge bleve genfødte som Kaara og Helge Haddingskade. Den samme Lovprisning af Kærligheds stærke Magt findes i Folkevisen om Aage og Else, som sikkert er paavirket af Edda-Kvadet. *A. M. D.*

Sigt (vekselretligt) se Kort Sigt.

Sigte, Redskab til at sortere mere eller mindre findelte, navnlig tørre, Masser. I sin groveste Form som en Harpe, bestaaende af parallelt stillede tykke Staal- eller Jærntraade, benyttes den af Stenslageren paa Landevejen til Sortering af Skærver og ved Rensning af Stenkul o. l. Haandsigterne, hvoraf de grovere kaldes Sold, ere ofte runde; naar Hullerne ikke ere frembragte ved Vævning, men ved Gennemhulning, kaldes de, navnlig tidligere, Dørslag. Særlig Anvendelse finde S. i Møller se Mølleri. Cylindersigterne have et prismatisk, noget skraatliggende Stel, over hvilket Sigtefloret er udspændt; de dreje sig med 1,25 M.'s Periferihastighed om deres Akse; Centrifugalsigterne ere Cylindersigter, hvis Virkning forstærkes derved, at der koncentrisk i dem er anbragt et System af Vinger, som med 5 — 7 M.'s Periferihastighed slynger Malegodset mod Sigtefloret. *F. W.*

Sigtebrød se Brød s. 787.

Sigtebænk, Apparat til Fastspænding af et Gevær under Indøvelse af Sigtning (s. d.), er enten konstrueret saaledes, at Geværet stedse beholder samme Stilling, og der benyttes da et løst Retningspunkt paa Skiven, eller saaledes at Skytten selv, ved Hjælp af 2 Stilleskruer, kan give Geværet den nødvendige Højde- og Sideretning for at bringe Sigtelinien (s. d.) paa Retningspunktet. Hver Skrue er forsynet med en Skala, paa hvilken Højde- og Sideretningen kunne aflæses, og ved at Operationen gentages, kan man kontrolere Nøjagtigheden af Sigtningen. S. af forskellige Konstruktioner bruges meget under den militære Skydeuddannelse. *E. P.*

Sigtedug, Sigteflor, se Gaze.

Sigtelinie, ret Linie gennem Midten af Kærvens Overkant og Kornets Spids (se Sigtemidler) til Retningspunktet paa Maalet. *E. P.*

Sigtelsesed se Partsed.

Sigtemidler paa Geværer og Karabiner ere Sigtekorn og Viser, der afgive henholdsvis forreste og bageste Sigtepunkt. — Sigtekornet, der er anbragt langt fremme paa Geværet, er af Tværsnit en foroven afstumpet eller afrundet ligebenet Trekant. Det er bagtil skarpt begrænset af et lodret Plan, dets Ryg falder lidt af fremefter, for at Skytten ved alle Elevationer af Geværet kun kan se Kornets Bagflade, hvis øverste Kant danner forreste Sigtepunkt. Kornet er som Regel med sin Fod indsat i et svalehaledannet Udsnit

i en Forstærkning paa Piben eller Overrøret, hvorved det bliver muligt, hvis Geværet ikke »holder Streg«, at »drive« Sigtekornet lidt til Siden. — **Viseret** skal, for at Skytten kan faa et skarpt Sigte, være anbragt i tydelig Synsvidde o: ca. 16 Cm. fra Øjet, naar Kolben sættes mod Skulderen. **Sigtekærven**, hvis Tværsnit i Reglen er en ligebenet Trekant med Spidsen nedad, danner bageste Sigtepunkt og kan indstilles i forskellig Højde efter de forskellige Afstande, hvorpaa der skal skydes. **Viserinddelingen gaar**, med 100 M.'s Intervaller, til ca. 2,000 M.; det laveste Viser svarer som oftest til den mindste helt raserende Kuglebane for liggendeMand og er for 8 **Mm.'s** Geværer 300 M., for 6,5 Mm.'s Geværer 400 M. England og Nordamerika have **Viser**-inddeling i Yards, Østerrig og Rusland i Skridt.

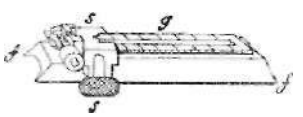

Fig. 1.

De mest typiske **Viser**-konstruktioner paa moderne Krigsgeværer ere Galge- og **Kvadrant**-viserne. **Galgeviseret** (Fig. 1 og 2) bestaar af en Viserfod *ff*, en Galge *gg*, der kan rejses op og lægges ned, en Skyder *ss*, der kan bevæges op og ned ad Galgen og fastholdes i sine forskellige Stillinger enten af en Slæbefjeder eller af en lille Hage, der griber ind i forskellige Hak i Galgen; paa denne og paa Skyderen findes forskellige Sigtekærve. Undertiden kombineres Galgeviseret med en Trappe (Fig. 3) paa Viserfodens Vægge, hvis Afsatser svare til de kortere Afstande (Trappegalgeviser). —

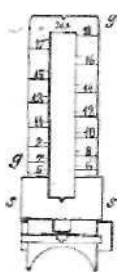

Fig. 2.

Fig. 3.

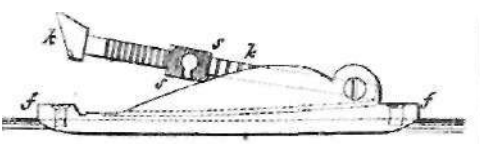

Fig. 4.

Kvadrantviseret (Fig. 4 og 5) bestaar af en Viserfod *ff* med bueformede Vægge og en Klap *kk*, der (ved Hjælp af en Skyder *ss*) kan stilles i forskellige skraa Stillinger, og som har en **Sigtekærv** i sin øverste Kant. Inddelingen findes enten paa Viserfodens Vægge eller paa Klappen. — I nogle Lande (Danmark, England og Østerrig) bruges i Forbindelse med Galge- eller **Kvadrant**-viseret det saakaldte **Sidevis**er (efter Halkin's System), der har en Kærv i den ud til højre eller venstre Side forlængede Skyder, medens det tilsvarende Sigtekorn findes anbragt paa Siden af den forreste eller mellemste Ring. Den til Sidesigtet svarende Inddeling er ved Galgeviseret anbragt paa Galgens Forside, ved Kvadrantviseret paa en af Viserfodens Vægge. Sideviseret frembyder den Fordel, at paa Grund af Viserliniens Korthed blive Viserhøjderne til de større Afstande lave, saaledes at Viserkonstruktionen i sin Helhed bliver lavere og Geværet falder bekvemmere i Anslaget. — I Ved Pistoler og Jagtgeværer, j der kun bruges til Skydning paa korte Afstande, bestaa S., foruden af Sigtekornet, af i en fast **Kærv**, idet det her ikke er nødvendigt at give i Løbet forskellige Elevationer. — Om S. ved Kanoner se **Fa 1 k** og Opsats. *E. P.*

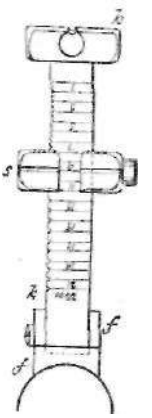

Fig. 6.

Sigtemine se Søminer.

Sigtet kaldes under Forundersøgelsen i dansk Straffeproces den, der maa anses beskyldt for at have foretaget en eller anden strafbar Handling, hvis Opklarelse er Undersøgelsens Formaal eller dog en Del af Formaalet. Naar Tiltale er rejst mod den paagældende (se **Kriminal**-proces), benævnes han »tiltalte«. (Er vedkommende underkastet Varetægtsfængsel, benævnes han dog normalt i Retsprotokol og Akter baade før og efter Tiltalen »Arrestant«, hvori ligger en Avis til alle, der faa med Sagen at gøre, om at fremskynde Behandlingen).

Om en Person, der møder for Retten under en kriminel Sag eller en Politisag, møder som s. eller som Vidne, er af afgørende Betydning for hans Stilling. Paa den ene Side kan der nemlig over for en s. anvendes straffeprocessuelle Magtmidler (Anholdelse, Varetægtsfængsel, personlig Visitation m. m.), der ikke ere hjemlede over for Vidner som saadanne. Paa den anden Side er den, der som Vidne afgiver usandfærdig Forklaring, underkastet et strengt **Straffeansvar**, medens der ingen Straf er foreskrevet for den s., der giver usandfærdig Forklaring. Efter norsk Ret har derhos en s. Ret til at antage Forsvarer, til Meddelelse om Rettergangsskridt samt andre **Partsrettigheder**. *E. T.*

Sigtning, Sigteliniens (s. d.) Retning mod Maalet, skal under Skydningen udføres med »strøget Korn« o: saaledes at Sigtekornets Spids, i det Øjeblik Skuddet affyres, staar nøjagtig i Højde med Midten af Kærvens Overkant, idet Geværerne ere indskudte og Viserhøjderne bestemte med denne Stilling af Kornet. Skydes der med »groft Korn« o: at en Del af Kornet ses over Kærvens Overkant, gaar Kuglen for højt; anvendes »fint Korn« o: at Kornets Spids ses i Bunden af Kærven, træffer man for lavt. — S. udgør en vigtig Del af de militære forberedende Skydeøvelser og drives under hele Soldatens første Uddannelsestid. Ved den saakaldte »Svensk S.« bruges et fastspændt Gevær og et bevægeligt Retningspunkt, der paa Elevens Vink rettes ind i Sigtelinien; ved at markere Retningspunktets Plads paa Skiven og derefter gentage Opera-

tionen kan man paa eksakt Maade kontrolere Nøjagtigheden af S. *E. P.*

Sigtrygg, nordisk Mandsnavn (»den i Kamp paalideliges; findes ogsaa i sene Kilder som Odins-Navn). Navn paa flere Konger i Vikingetiden, bl. a. 1) dansk Konge med Sæde i Hedeby, Søn af Gnupa, faldt 941 paa Tog til Normandiet; hans Moder Æsfrid Odinkarsdatter rejste til Minde om ham to Runesten (Vedelspang-Stenene), og Harald Blaatand underlagde sig nu »alt Danmark«. (Litt.: L. Wimmer, »Sønderjyllands historiske Runemindesmærker« I [1892]; samme, »Danske Runemindesmærker« I [1895]). 2) S. Silke skæg, Konge i Dublin omtr. 1000. *A. O.*

Sigtrygg, Kong Harald Haarfagre's Søn, blev af Faderen indsat til Konge i Viken, som han styrede sammen med sine Brødre Olav og Bjørn Farmand. *O. A. O.*

Sigtuna (oldn. *Sigtún*, »Kamp- eller Sejrssletten«), lille svensk By, i Stockholm's Len, ved en Arm af Mälaren. Den er en af Sverige's ældste Byer, ødelagdes 1187 af Esterne; med Stockholm's Opkomst var dens Blomstring forbi. 1902 havde den 540 Indb. (1892: 543).

Sigt-Veksler d. s. s. Avistaveksler se A vista.

Sigtyr (»Kamp-Gud«), Navn paa Odin.

Siguenza [sige'nsa], By i Mellemspanien, Landskabet Ny-Kastilien og Provinsen Guadalajara, ligger 985 M. o. H. paa venstre Bred af Henares og ved Banen fra Madrid til Zaragoza. (1900) 4,638 Indb. Byen har Rester af gammel Stadmur, en gammel Borg, Domkirke samt smuk Aquadukt. I S. tilvirkes Lærred og Hatte, og siden Vestgoternes Dage er Byen Bispesæde. 3 Km. fra S. ligger Villa Vieja, paa hvis Plads Oldtidens *Segontia* antages at have ligget. *H. P. S.*

Sigurd, nordisk Mandsnavn (af ældre Sigrød, af endnu ældre Sigfrid, s. d.). *A. O.*

Sigurd se Hedenstierna, K. J. A.

Sigurd, en dansk Biskop, der kom til Norge med Knud den Store 1028 og efter Haakon Erikssøn Jarl's Død blev Hirdbiskop hos Kong Svein Alfivassøn. Han var Danevældets fornemste Støtte i Norge, bidrog meget til at organisere Modstanden mod Kong Olav Haraldssøn, da han vendte hjem, og ivrede efter hans Fald mod Godkendelsen af hans Helligdom. S. omtales for øvrigt kun af Snorre, og nyere Forfattere antage ham derfor identisk med en af de samtidige Biskopper af Navnet Sigfrid. *O. A. O.*

Sigurd, Olav Tryggvessøn's Hirdbiskop, nævnes som den første Biskop i Landskabet Throndhjem. Han var til Stede i Slaget ved Svold, gik derefter som Missionær til Vermland, hvor han skal have virket til sin Død. *O. A. O.*

Sigurd Eindridessøn, Norge's Ærkebiskop 1231—1252, var Søn af en af Kong Sverre's Birkebeinere og optraadte i det længste som Fredsmægler mellem Kong Haakon Haakonssøn og hans Svigerfader Hertug Skule; endda under den Katastrofe, der ved Elgeseter Klosters Brand afsluttede Tronstridighederne, stræbte han at redde den sidstes Liv. S. E. var en af Norge's kraftigste Ærkebiskopper, og ikke mindst formaaede han at hævde sin Myndighed i de norske Skatlande. Lige over for Kong Haakon lykkedes det dog ikke at gøre gældende de Fordringer, som vare opstillede af Forgængere som Eystein og Erik. Vel viser den omkring 1244 udfærdigede Kristenret, at den kanoniske Ret havde fundet ikke liden Indgang; men skønt den var kommen i Stand ved Overenskomst mellem Kongen og Ærkebiskoppen, udfærdigedes den dog kun i den førstnævntes Navn. Ogsaa i Throndhjem's Domkirkes Bygningshistorie indtager S. E. en fremtrædende Plads, idet han 1248 paabegyndte Bygningen af Vestfløjen. *O. A. O.*

Sigurd Faavnesbane (oldn. *Sigurðr Fáfnisbane*), den ypperste Sagnhelt i Norden og hos den gotiske Folkestamme; Hovedperson i den ældre Edda's Heltekvad (samt i *Nibelungenlied*); født efter sin Fader Sigmund's Død; faar Stumperne af Sværdet Gram, og hans Fosterfader Regin smeder dem sammen; dræber Slangen Faavne og fører dens Guld bort paa sin Hest Grane; vækker en tryllebunden Valkyrie af hendes Dvalesøvn (senere opfattet som Brynhild; jfr. Sigerdriva); ægter Kong Gjuke's Datter Gudrun, rider forklædt som sin Svoger Gunnar igennem »Flagreluen« ind til Brynhild's Jomfrubur; Brynhild opdager Svigen og faar sin Husbond til at dræbe S. F.; Drabet udføres sædvanlig ved Gunnar's yngre Broder Guttorm. Se nærmere under Volsunger. Andre Navne for samme Helt: Sigfrid (tysk), Sigurd Svein (norske og færøske Folkeviser, Þiðrek's Saga), Sivard Snarensvend (danske og svenske Folkeviser). *A. O.*

Sigurd Hring, Sagnkonge; se Ring.

Sigurd Jarlssøn, Søn af Erling Skakke og Aasa den Lyse, opfostredes efter Slaget i Norefjord hos Kong Sverre, men sluttede sig til Øskjeggernes Flok og efter dens Nederlag til Baglernes Parti som en af dets fornemste Høvdinger. Han deltog i Kampene i Viken, Bergen og Throndhjem, men magtede ikke at undsætte Reidar Sendemand paa Slotsfjældet ved Tunsberg. Da han etter Kong Sverre's kort efter paafølgende Død og Forviklingernes Løsning forsvinder af Historien, antager man, at han efter Kong Haakon Sverressøn's Tronbestigelse har forladt Landet. En Indskrift fra Vinje Kirke i Telemarken, der hidrører fra denne Tid (Sommeren 1201), vidner om hans uforsonlige Had til Kong Sverre, hans Faders og Brødres Banemand. *O. A. O.*

Sigurd Jorsalafare, Norge's Konge 1103—30, Søn af Kong Magnus Barfod, deltog, 12 Aar gl., i Toget til Vesterhavsøerne, hvor han 1102 af Faderen blev indsat til Konge over Man og Suderøerne; for at styrke hans Stilling blev der sørget for et Giftermaal mellem ham og en irsk Kongedatter. Efter at Kong Magnus var falden i Irland 1103, forlod S. sit Rige og sin Dronning og fulgte med Flaaden tilbage til Norge, hvor han blev tagen til Konge sammen med sine Brødre Eystein og Olaf. Fra Norge udgik 1107 et Tog til det hellige Land, og i dets Spids stillede S. sig. Han kæmpede paa Udrejsen med Maurerne paa den spanske Halvø og deltog med Hæder i Indtagelsen af Sidon (Decbr. 1110). Han gæstede derefter de hellige Steder. Fra Konstantinopel, hvor han skænkede Kejseren sine Skibe, drog han hjem over Land gennem Ungarn, Tyskland og Danmark. Fra denne berømmelige

Færd bar han sit Tilnavn »Jerusalemsfareren«. Han regerede efter Hjemkomsten sammen med sine Brødre og fra 1123 som Enekonge. Med Iver tog han sig af Kirkens Anliggender; Tienden indførtes, og Stavanger Bispedømme oprettedes. 1123 foretog han et nyt Korstog til det endnu hedenske Smaaland. I sine sidste Leveaar var S. J. tungsindig og stundom sindssyg. Med sin Dronning Malmfrid havde han Datteren Kristina, der blev gift med Erling Skakke. Hans uægte Søn Magnus fulgte ham paa Tronen. Han skaffede denne en Medbejler til Kongeværdigheden ved at erkende Harald Gille for sin Broder efter bestaaet Jærnbyrd, og med hans Død (1130) aabnedes de gennem mere end 100 Aar udstrakte Tronstridigheder i Landet. *O. A. 0.*

Sigurd Rappe (Kaabe), Høvding over Jomsvikingerne, var Søn af Vesete Jarl paa Bornholm og Broder til Bue Digre, deltog i Slaget i Hjørungavaag og undkom derfra. Han levede siden paa Bornholm. Han var gift med Tove, Datter af den skaanske Jarl Strutharald og Søster til Sigvalde Jarl. *O. A. 0.*

Sigurd Ladejarl, Søn af Haakon Grjotgardssøn Jarl paa Lade, indtog i Kong Haakon den Godes Regeringstid en indflydelsesrig Stilling som Kongens Ven og Raadgiver; navnlig stræbte han at mægle mellem Konge og Folk under den førstnævntes frugtesløse Forsøg paa at indføre Kristendommen. Efter Eriksønnernes Komme til Magten blev han paa lumsk Maade overfalden af dem paa Aglo i Stjørdalen og indebrændt (sent paa Efteraaret 962). *O. A. 0.*

Sigurd Lavard, Kong Sverre's ældste Søn, født paa Færøerne omkr. 1170, død 1200, hed oprindelig Unas, men Navnet ændredes, efter at Faderen havde lært sin Byrd at kende. Han opfostredes hos Kong Sverre's Stallare Gudlaug Vale og nævnes som Anfører for Birkebeinerne under Øskjeggernes og Baglernes Rejsning. Saavel under Fægtningen i Saltøsund (1196) som under Kampen mod Bønderne i Oslo (1200) viste han kun liden Mandighed. Barnekongen Guthorm Sigurdssøn (død 1204) var hans Søn. *O. A. 0.*

Sigurd Mund, Norge's Konge 1137—55, var født 1134 og blev 3 Aar gl. tagen til Konge sammen med Broderen Inge (senere kaldet Krokryg), efter at deres Fader, Harald Gille, var dræbt. Senere (1142) blev en tredje Broder, Eystein, ogsaa erkendt som Konge; men Regeringen førtes af et Formynderskab af de mægtigste Lendermænd. Da Brødrene voksede op, opstod Uenighed mellem dem. S. M., der hos sine Mænd nød megen Popularitet, var voldsom og ubændig; han forenede sig med Broderen Eystein for at afsætte Inge; men dygtige Lendermænd optraadte til dennes Forsvar, og 10. Juni 1155 blev S. M. overfalden og dræbt i Bergen. Han efterlod sig flere uægte Børn; to af dem — Haakon Herdebred og Sverre — bleve Konger. Under S. M.'s og hans Brødres Regering oprettedes Ærkestolen i Nidaros. *O. A. 0.*

Sigurd Ranessøn, Lendermand i Nordland i 11. og 12. Aarh., var bosat paa Steig og gift med Kong Magnus Barfod's Halvsøster Skjaldvor Brynjolvsdatter; han stod i stor Yndest hos sin Svoger, der havde forlenet ham med den indbringende Finnefærd (Handel med Finnerne i Finmarken). Denne Forlening forudsatte Lendermanden var given ham for Livstid; men da der opstod Uenighed mellem ham og Kong Sigurd Jorsalafare, søgte denne at fratage ham den. Der opstod nu en meget vidtløftig Rettergang, i hvilken Kongerne Eystein og Olav toge Parti for S. R. Der fandt en Udsoning Sted mellem Kong Sigurd og S. R., som beholdt Finnefærden, der senere gik over til hans Søn Nikolaus Skjaldvorssøn. S. R.'s Proces eller þingasaga [udg. 1877 af Gustav Storm] giver vigtige Oplysninger om den praktiske Udøvelse af Retsreglerne samt om Retsforfatning og Samfundsorden i Nordland. *O. A. 0.*

Sigurðr blilldi (»den Blinde«), islandsk Digter omkr. 1500; hans Livsomstændigheder ere for det meste ukendte, men han regnedes til de bedre Digtere fra de sidste Tider før Reformationen. Ham tillægges et religiøst Digt, Rosa (»Rosen«), der er en Efterligning af Lilja, samt forskellige Rimer. (Litt.: J. Þorkelsson, »Digtn. paa Island« [1888]). *F. J.*

Sigurd Ribbung, norsk Partihøvding, Søn af Erling Steinvæg, var født 1204 og blev 1219 valgt til Konge over Ribbungerne (s. d.); han holdt sig for det meste i Viken og paa Oplandene. Efter at han 1223 var tagen til Fange af Skule Jarl, lykkedes det ham det følgende Aar at undkomme af Fangenskabet, og han stillede sig paa ny i Spidsen for Partiet. Han døde i Oslo Foraaret 1226. *O. A. 0.*

Sigurd Ring, ifølge Sagnet en mægtig Konge i de nordiske Lande; hans Levetid skulde falde i 8. Aarh. Han kæmpede mod Morbroderen Harald Hildetand i Slaget paa Braavallaheden, hvor denne blev slagen og fældet af Odin. Hans Søn var Ragnar Lodbrog. *O. A. 0.*

Sigurd Rise, Konge paa Oplandene, efter Sagnet Søn af Kong Harald Haarfagre og Snefrid; han var Farfader til Sigurd Syr (s. d.). *O. A. 0.*

Sigurðr Ormsson, islandsk Høvding af den bekendte Svinafellsæt, død 1235. Da Biskop Þorlákr Þorhallsson 1179 visiterede paa Østlandet, havde S. overtaget Slægtens Gaard Svinafell i Øster-Skaptafellssyssel og der bygget en Kirke, som skulde indvies. Biskoppen tvang ham da til at overdrage sig Kirken tillige med dens Gods, og hermed begyndte Biskoppernes langvarige Kamp i Island om Magten over Kirkerne og Kirkegodset. 1202 flyttede S. O. fra Svinafell til Nordlandet og overtog paa den nyvalgte Biskop Guðmund Arason's Vegne Forvaltningen af Bispegaarden Holar. 1204 genopbyggede han Klostergaarden Munkatværaa og satte dens Drift i Orden. Biskop Gudmundr overdrog ham da snart den store Gaard Möðruvellir, hvor S. boede i en Række Aar. Han fik (omkr. 1205) to Godedømmer i Eyjafjorden, som han senere overlod til Sighvatr Sturluson. Senere blev han indviklet i Strid med Biskop Gudmundr. S. O. døde som Munk i Munkatværaakloster. (Litt.: »Sturlunga Saga«; »Biskupa sogur« I). *B. Th. M.*

Sigurdskvad i den ældre Edda kunde alle de Digte kaldes, der handle om Sigurd Faavnesbane (f. Eks. ogsaa Grípisspá, s. d.); i snævrere Forstand kaldes dog saaledes kun to Digte; af det ene haves kun Slutningen (paa Grund af den

store Lakune i Hdskr.) og et Par Vers (i Völsungasaga); dette Digt har været meget langt og kunde kaldes »Det større Sigurdskvad«; det har været et Oversigtskvad (fra 10. Aarh.), Sigurd's Død omtales og Brynhild's Glæde derover; det slutter med, at hun erklærer nu at ville dø, og at Forholdet mellem hende og Sigurd var fuldstændig rent. Det andet Digt, der bærer Navnet »Det korte S.« (»Sigurðarkviða en skamma«), uagtet det er et af de længste i Samlingen, er ogsaa et Oversigtskvad over Sigurd's og Brynhild's Liv og Skæbne. Dette Digt hører til de yngre (fra 11. Aarh.), opviser yngre Sagntræk og er i det hele temmelig tørt og efterklassisk ved sin store Udførlighed. Det er muligvis forfattet i den islandske Koloni i Grønland. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. Litt. hist.< I; »Aarb. f. nord. Oldk.« [1897]). *F. J.*

Sigurd Slembe ell. Slembe Degn (Slembedegn), norsk Tronprætendent, var eller sagde sig at være Søn af Kong Magnus Barfod. Han var opdragen til Præst og havde faaet Indvielse som Diakon. Siden drog han ud paa vidtløftige Rejser og kom helt til det hellige Land. Han havde oplevet mangfoldige Eventyr paa Orkn-Øerne og paa Island, da han 1135 vendte tilbage til Norge og krævede, at Harald Gille skulde erkende ham som Broder. Men Kongen og hans Mænd stode ham efter Livet. S. S. fik da i Stand en Sammensværgelse, og Natten mellem 13. og 14. Decbr. 1136 overfaldt og dræbte han Harald i Bergen. Bymændene erklærede, at de ikke vilde vide af S. S. Han drog da Nord til Nidaros og tog den afsatte Kong Magnus Blinde ud af Holms Kloster for at genindsætte ham paa Norge's Trone. Men Lendermændene kaarede Harald Gille's Sønner Inge og Sigurd til Konger. Ulykken forfulgte S. S. og Magnus, og efter Nederlaget ved Minne maatte de fly først til Sverige, senere til Danmark. Som de med dansk Understøttelse søgte at faa fast Fod i Viken, mødtes de af de unge Kongers Mænd. I Søslaget ved Holmengraa (uden for Strømstad) faldt Magnus Blinde, men S. S. fangedes og blev efter frygtelige Pinsler, hvilke han bar som en Helt, henrettet (12. Novbr. 1139). S. S. er en af Sagaens mest storstilede tragiske Skikkelser, djærv og haardfør og i mange Maader eminent begavet. Betydningen af hans Tilnavn er uvis; vanlig har man forklaret det af hans Voldsomhed og ubændige Heftighed. Muligvis er det dog hans rette, oprindelige Navn — som Personnavn forekommer Slembe i sammensatte Stednavne —, og i saa Fald har han som Tronprætendent taget Navnet Sigurd. *O. A. O.*

Sigurd Snogøje (Orm i Øje), efter Sagnet Søn af Ragnar Lodbrog og Aslaug, Sigurd Faavnesbane's Datter. Han fik, hedder det, ved Rigets Deling efter Faderen som sin Arvepart Sjælland og de danske Øer, Skaane, Halland og det sydlige Norge. Ifølge islandsk Overlevering var han Fader til Hardeknud og Farfader til den danske Konge Gorm den Gamle. *O. A. O.*

Sigurdssagaer eller Sagaer om norske Konger med Navnet Sigurd findes kun i de store historiske Samlingsværker (Agrip, Morkinskinna, Heimskringla og Fagrskinna), men bero paa ældre Enkeltsagaer og Værker. Det er Sagaen om Sigurd Jorsalfare og hans Brødre (1103—30), samt om Sigurd Mund og hans Brødre (Inge og Eystein; 1036—61); den sidste beror paa Eirikr Oddsson's Værk. *F. J.*

Sigurðsson, Einar, islandsk Præst (Provst) og Digter, født 1539, død 15. Juni 1626. Efter at have været Præst forskellige Steder blev han til sidst Præst til Eydalir 1591 og var en af alle højt anset Mand. Særlig bekendt er S. som Salmedigter og Forfatter til en Mængde religiøse, opbyggelige og moralske Digte, hvoraf mange ere trykte i Biskop Gudbr. Thorlåksson's bekendte »Gamle Visebog« (Vísnabók, Holar 1612). Han maa regnes til sin Tids bedste Digtere. *F. J.*

Sigurðsson, Helgi, islandsk Præst og Antikvar, født 2. Aug. 1815, død 13. Aug. 1888, blev dimitteret fra Bessestad Skole 1840, opholdt sig derefter ved Kjøbenhavn's Universitet i nogle Aar og studerede forskellige Videnskaber, særlig Medicin; men han tog aldrig nogen afsluttende Eksamen. Han viedes til Præst til Setberg 1866, blev senere Præst til Melar 1875—83. S. var en begavet Mand med flersidige Interesser, særlig i historisk-antikvarisk Retning; størst Betydning fik han ved at grundlægge Oldsagsamlingen i Reykjavik, idet han skænkede nogle af ham samlede Oldsager til Landet, for at de skulde blive Begyndelsen til et Museum. Han forfattede en grundig Oversigt over alle islandske Rime-Versemaal [Reykjavik 1891]. (Litt.: »Skyrsla um Forngripasafn« I [1868]). *F. J.*

Sigurðsson, Jon, islandsk Politiker og Videnskabsmand, født 17. Juni 1811, død 7. Decbr. 1879. Han blev Student 1829 og rejste 1833 til Kjøbenhavn's Universitet, ved hvilket han begyndte at studere klassisk Filologi. Allerede 1835 blev han Stipendiar ved den Arnamagnæanske Samling og blev 1838 engageret til at samle Materiale til det af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab udgivne *Regesta diplomatica*. Sommeren 1841 rejste han tillige med den senere Præst Olafur Pálsson paa det Arnamagnæanske Legats og det kgl. nord. Oldskriftselskabs Bekostning til Stockholm og Upsala for der at undersøge de derværende islandske Haandskriftsamlinger. Medens O. Pálsson afskrev enkelte Haandskrifter, gennemgik S. begge disse Haandskriftsamlinger og fandt flere ukendte Haandskrifter eller Brudstykker af Haandskrifter. Han udarbejdede en nøjagtig Katalog over alle de islandske Haandskrifter, der for det kgl. Bibliotek i Stockholm's Vedkommende 1848 blev i Uddrag udgiven af Arwidsson. 1847 blev S. Medlem af det kgl. nord. Oldskriftselskabs Oldskriftafdeling og s. A. Arkivar ved den islandske Afdeling af det ved Oldskriftselskabet oprettede historisk arkæologiske Arkiv. Da dette Arkiv ophævedes igen 1849, mistede S. sit Embede. 1848 blev han Sekretær ved den Arnamagnæanske Kommission og var det indtil sin Død. 1840 blev han Sekretær i det islandske litterære Selskabs Afdeling i Kjøbenhavn, og 1851, da han blev Formand, overtog han helt Selskabets Ledelse indtil sin Død.

Men ved Aarhundredets Midte, da S. endnu ikke var 40 Aar gammel, var han bleven det islandske Folks politiske Fører og Opdrager. Under Frederik VI havde Island kun opnaaet at faa to kongevalgte Repræsentanter i Stænderforsamlingen i Roskilde, og at 10 af Regeringen dertil valgte

Embedsmænd afholdt Møde hvert andet Aar i Reykjavik (første Gang 1839) for at drøfte de Sager, Regeringen forelagde dem eller de selv foreslog. Da Christian VIII kom paa Tronen, bragte de tilstedeværende Islændere i Kjøbenhavn ham en Lykønskning og fremførte deres Ønsker angaaende Landets Handel og Skolevæsen og navnlig om, at erfarne Mænd i selve Landet maatte deltage som en raadgivende Forsamling i Behandling af Landets Anliggender. S. havde særlig bevirket denne Henvendelse, som besvaredes imødekommende. Det følgende Foraar (1840) fik Embedsmandskommissionen i Reykjavik ved en kgl. Resolution det Paalæg at overveje, om det ikke maatte være hensigtsmæssigt, at der paa Island dannedes en særlig raadgivende Forsamling, og om ikke en saadan Forsamling rettest burde føre Navn af »Alting« og som det forrige Alting holdes paa Tingvellir, samt i øvrigt saa vidt muligt have en lige Indretning med dette ældre Ting. Kongens Resolution vakte almindelig Glæde hos Islænderne, og S. indsaa straks, at nu maatte han have et Presseorgan for at drøfte Altingets Indretning og Landets Velfærdssager samt »for at vække Folkets Interesse for et nyttigt Arbejde og Omhu for Fremtiden«. Man skulde i dette Tidsskrift have Island's Gavn og Nytte for Øje og oplyse Folket om Landets Anliggender. 1841 begyndte han saa sammen med nogle Landsmænd at udgive Tidsskriftet »Ný Fjelagsrit«, hvoraf der udkom 30 Aargange (1841—73). Han ledede det fuldstændig i sin Aand og skrev selv største Delen af det, omtr. 200 trykte Ark, deriblandt mange Afhandlinger af blivende Værd om Altinget, Skolevæsenet, Handelen, Forfatningen og Finanserne. Mere end nogen anden bevirkede han, at Altinget fik en moderne Indretning af en raadgivende Samling. Ved de første Valg 1844 blev S. valgt til Altingsmand for Isafjordssyssel og genvalgt, saa længe han levede. Han mødte paa alle Tingets Samlinger med Undtagelse af 1855, 1861 og 1863, og var dets Formand 1849, 1853, 1857, 1865 og siden altid.

1848 kom den islandske Forfatningssag paa Dagsordenen. S. fremsatte da sit Program, som han hele Tiden holdt fast ved i alt det væsentlige. Islænderne skulde have de samme Rettigheder som Undersaatterne i Danmark, og Island skulde for dets særlige Anliggender faa en Regering i selve Landet med Ansvar for Altinget. Mellem Danmark og Island skulde en finansiel Opgørelse finde Sted og Island derefter bestride en passende Del af de almindelige Rigsomkostninger. S. var kongevalgt Medlem for Island af den grundlovgivende Samling, hvor der under Forhandlingerne om Grundloven blev aftalt, at denne ikke skulde gives for Island. Ved et kgl. Reskr. af 23. Septbr. 1848 var det ogsaa blevet bestemt, at de Grundbestemmelser, der med Hensyn til Island's særegne Forhold maatte være nødvendige for at ordne Landets forfatningsmæssige Stilling i Riget, skulde ikke endeligen vedtages, før efter at Islænderne i en egen Forsamling i Landet derover vare hørte, og at det i saa Henseende fornødne vilde blive forelagt Altinget ved dets næste ordentlige Sammenkomst. Nogen Forsamling til at behandle Forfatningssagen kom ikke i Stand før 1851, og da var Reaktionen indtraadt i Danmark, hvor ledende Mænd til stor Skade for Island og til ingen Gavn for Danmark begyndte at sammenblande den islandske Forfatningssag med Slesvig-Holsteinismen. Det Forslag, som Regeringen forelagde den saakaldte Nationalforsamling (*hjóðfundur*), var meget utilfredsstillende. Tillige skulde hele den danske Grundlov indføres, lige meget om enkelte Paragraffer eller Afsnit passede til islandske Forhold eller ej. Forsamlingen vilde selvfølgelig ikke gaa ind paa dette, og under S.'s Ledelse udarbejdedes et Forfatningsforslag for Island, som ifølge dette skulde have indenlandsk Styrelse, der tillige med Kongen skulde have Myndighed over Landets særlige Anliggender. Hvilke Sager, foruden fælles Konge og Arvefølge, der skulde være fælles for Danmark og Island, maatte særlig bestemmes. Fællessagerne skulde styres af den danske Regering og Lovgivningsmyndighed, men Island skulde i passende Forhold deltage i Behandlingen af dem og Udgifterne ved dem. Island skulde have en Minister hos Kongen, som skulde have Sæde i Statsraadet, naar det behandlede fælles Anliggender. Da Forsamlingen vilde til at behandle dette Forslag, blev den opløst af Stiftamtmand Trampe, men S. protesterede og Forsamlingens Medlemmer med ham.

I en lang Række Aar vilde Regeringen nu aldeles ikke forhandle om den islandske Forfatningssag. Imidlertid blev Monopolhandelen ophævet fra 1. Apr. 1855, et vigtigt Resultat af S.'s Arbejde, der medførte økonomisk Opsving. S. A. udgav S. et særligt Skrift om Island's statsretlige Forhold, imod Prof. J. E. Larsen's Skrift om Island's hidtilværende statsretlige Stilling. Endvidere undersøgte S. grundig det islandske Finansspørgsmaal, som han alsidig belyste. Han paaviste, at Island's Finanser ikke som antaget udviste en Underbalance, hvis Indtægterne af det bortsolgte islandske Jordegods, i Stedet for med Renter direkte at gaa i Statskassen, regnedes med til Landets Indtægter. Han var Medlem af den kgl. Kommission, der nedsattes 1861 angaaende Island's Finanser, og da Finanssagen 1865 og Forfatningssagen 1867 forelagdes Altinget, var han stadig den ledende Mand (se Island, »Historie«, IX, S. 632—33). Da Bitterheden i Island i Anledning af Forfatningssagen 1873 havde naaet en betænkelig Grad, bevirkede han for at undgaa Reaktion, at Altinget enstemmig vedtog subsidiært Mæglingsforslag, der førte til, at Island fik Forfatningen af 5. Jan. 1874. Forfatningen betegner et stort Fremskridt for Island, men fornøjet var S. ikke. I en udmærket Afhandling s. A. i »Andvari«, der afløste »Ny Fjelagsrit«, gjorde han Rede for hele Forfatningssagen fra Begyndelsen af og paapegede Manglerne ved Forfatningen.

Der gaves næppe nogen islandsk Sag af Betydning, som S. ikke støttede eller var Forkæmper for. Han har en stor Del i de Fremskridt paa alle Omraader, som 19. Aarh. har været Vidne til paa Island. Med Rette er han bleven regnet for Island's betydeligste Mand i den nyere Tid, men dermed er vel næppe sagt nok. Sikkert er det, at S. havde Arbejdskraft i Lighed med Gladstone, at han tidlig blev sig sin Opgave bevidst, og at han forfulgte den med en urokkelig Fasthed. Efter 1849 fik han ikke noget Embede, og

han var kun henvist til at leve af sine litterære Arbejder; alligevel vilde han ikke modtage Rektorembede i Reykjavik, fordi hans politiske Virksomhed kunde hemmes. Til Trods for økonomiske Vanskeligheder var hans Hus dog imod islandske Studenter og Islændere i Alm. det mest gæstfri Hjem, der nogen Sinde har været i Kjøbenhavn. Da Folkevennernes Selskab (*hjóðvinafjelagið*) 1871 blev stiftet, ydede det S. nogen Understøttelse, men nogen fast Løn oppebar han ikke, før end det første lovgivende Alting 1875 ved en særlig Lov bevilgede ham en Hædersløn paa 3,200 Kr. aarlig. — S.'s politiske Virksomhed var kun den ene Side af hans Livsarbejde; hans videnskabelige er næsten lige saa betydelig. Næppe nogen islandsk Videnskabsmand har udrettet saa meget som han. Han var en udmærket Haandskriftlæser og meget fremragende som Udgiver af de islandske Oldskrifter, og ingen hverken før eller senere har haft saa omfattende Kendskab til Island's Historie i dens Helhed som han. Han er den eneste Mand, der har gennemgaaet omtrent alt, hvad der findes i offentlige Arkiver og Haandskriftsamlinger i Norden angaaende Island. Hans Samlinger angaaende Island vare ogsaa i Forhold hertil. Af overordentlig Betydning for Studiet af Island's Historie ere hans Udgaver af islandske Diplomer fra Fristatstiden med oplysende Indledninger og hans Lovsamling for Island, 17 Bd., der omfatter Tiden 1096—1859. Af stor Værdi er hans Afhandling om Lovsigemænd og Lovmænd paa Island (trykt i »Safn til sogu Islands«, hvor flere Afhandlinger af ham findes). For Oldskriftselskabet udgav han »Islendinga sogur«, 1. og 2. Bd. [Kbhvn. 1843—47], en udmærket Udgave af »Islendingabók« og »Landnámab6k« og seks andre Sagaer, endvidere fire Sagaer angaaende Bretland og Troja (i »Annaler f. nord. Oldkyndighed«), og skrev den lærdomsrige Fortale for S. Egilsson's *Lexicon poëticum*. For den Arnamagnæanske Kommission udgav han Snorra Edda (den latinske Oversættelse skyldes S. Egilsson). Med Svend Grundtvig udgav han »Islenzk fornkvæði« [Kjøbenhavn 1854—59]. For det islandske litterære Selskab udgav han flere Værker, og han ledede Selskabets hele Virksomhed saaledes, at han bragte nyt Liv i Selskabet og dets Medlemsantal steg til det firedobbelte. Af hans Skrifter angaaende Landets Næringsveje bør særlig »Lítil varningsbók« [Kaupmannahöfn 1861], en meget oplysende Bog om islandske Produkter, nævnes. S. var en fast og ædel Karakter og hele hans Liv pletfrit. Han opmuntrede sine Landsmænd og hjalp dem, men han vilde helst ikke høre modløse Klager; Landets Hjælpekilder skulde benyttes paa en rationel Maade. Med samme Styrke som han kæmpede for Landets Rettigheder, fremholdt han for sine Landsmænd deres Pligter. S. testamenterede Island, der 1878 havde købt hans Haandskrift- og Bogsamling for 25,000 Kr., alt hvad han ejede, hvoraf der oprettedes et videnskabeligt Legat, der bærer hans Navn. (Litt.: »Andvari« [1880]; »Tímarik Bókmentafjelagsins« [1882]; *Jón Sigurðsson, the icelandic patriot* [Reykjavik 1887]; »Útför J6ns Sigurdssonar« [Reykjavik 1880]). *B. Th. M.*

Sigurd Syr (d. e. Svin), Konge paa Ringerike, død 1018, var Sønnesøns Søn af Harald Haarfagre og blev gennem sit Ægteskab med Aasta, Gudbrand Kulas Datter og Kong Olav den Helliges Moder Stamfader til den senere norske Kongeslægt. S. S. varetog med Iver og Interesse sit Gaardsstel og Agerbrug, og hans Tilnavn bærer Vidnesbyrd derom. Han var en fredelig Jordegodsejer og dannede en Modsætning til sin ærgerrige Stifsøn; men han ydede dog denne sin Hjælp og Bistand til at vinde Overherredømmet i Norge efter Slaget ved Nesjar. *O. A. 0,*

Sigvald (»Kamp-vældig«), nordisk Mandsnavn.

Sigvalde Jarl, Søn af den skaanske Jarl Strutharald og Broder til Torkel den Høje, blev efter Styrbjörn Jomsvikingernes fornemste Høvding; han mindedes ikke for Tapperhed, men for sin List og Forslagenhed. Ved Gravøllet efter sin Fader lovede han, at han inden tre Aar skulde have fordrevet Haakon Jarl fra Norge. Under Slaget i Hjörungavaag kæmpede Jomsvikingerne med Tapperhed mod Haakon, og flere af deres Førere fandt Heltedøden; men S. J. flygtede med Skam af Slaget. Han laa oftere i Fejde med den danske Konge Sven Tveskæg. Han var gift med Astrid, Søster til den polske Hertug Boleslav Chrobry. Da han bejlede til Venderkongens Datter, hedder det, lovede han at skaffe Venderne Fritagelse for den Skat, de havde at svare den danske Konge. Han opnaaede det, idet han under Venskabs Maske lokkede Sven Tveskæg om Bord paa sit Skib og bortførte ham i Fangenskab. For at faa Friheden tilbage maatte den danske Konge erkende baade Jomsborg's og Vendland's Uafhængighed og betale store Løsepenge. Siden drev han over for Olav Tryggvesøn det tvetydige Spil, som lokkede denne til Kamp mod Overmagten og førte ham i Døden. S. J.'s senere Liv har man ikke sikker Rede paa; men der er Sandsynlighed for, at han er falden paa Tog til England. *O. A. 0.*

Sigvatr (ell. hvatr) **þórðarson,** en islandsk Skjald (ca. 995—1045). S. þ. er særlig knyttet til Olav den Hellige og Magnus den Gode. Han rejste først udenlands 1014 og traf Kong Olav, hvis Gunst og Yndest han straks vandt. Han blev hurtig hans trofasteste Mand og fortroligste Ven, senere Kongens Staller. Kongen betroede ham flere vanskelige Hverv, som S. þ. udførte med Dygtighed og Takt. S. þ. var en snarraadig Mand med en medfødt Evne til at omgaas Fyrster, uden at han nogen Sinde nedlod sig til Smiger. Han nød alles Tillid, og da man vilde gøre den unge Magnus Forestillinger i Anledning af hans fordærvelige Færd mod de Nordmænd, som havde været mod hans Fader, blev det S. þ., der maatte gøre det; da løste han dette Hverv paa den mest glimrende Maade ved sit fortræffelige paa een Gang milde og dristige Formaningsdigt, »Bersöglisvísur«, et af Oldtidens prægtigste Kvad. S. þ. foretog flere Rejser, til Gotland, til England og Frankrig, og endelig i Aarene 1029—30 en Pilegrimsrejse til Rom. Han vilde se sig om og berige sin Viden. Af hans mange Digte kunne særlig nævnes, foruden det anførte Digt, hans Kvad om Erling Skjalgssøn, hvis Fald han oprigtig beklager, hans Arvedigt om Olav den Hel-

lige fra omtr. 1040; endvidere et Digt om Knud den Store [omtr. 1040]. Særlig morsomme og interessante ere hans Rejsevers, især Østerfærdsversene [fra 1018—19]. Som Skjald overgaar S. P. alle andre ved den store Lethed, hvormed han digtede; han kan derfor undvære Omskrivninger i højere Grad end nogen anden; og han formaar at give de vekslende Stemninger et fortræffeligt Udtryk. Som Menneske er han et af de mest sympatetiske, tro som Guld, dristig og frimodig, rask til at handle, altid taktfuld og ærlig som ingen anden. (Litt.: F. Jonsson, >01dn.-oldisl. Litteraturhist.« I). *F. J.*

Sigwart, Christoph, tysk Filosof, er født 28. Marts 1820, Professor i Tübingen. S. har særlig gjort sig fortjent ved sine Arbejder over Logik; hans Hovedværk er her hans store »Logik«, I—II [1873—78, 2. Udg. 1889—93], hvortil slutter sig »Beiträge zur Lehre vom hypothetischen Urtheil« [1879] og >Kleine Schriften«, I—II [1881]. *A. T—n.*

Sigyn, i nordisk Gudedigtning Loke's Hustru; staar hos sin bundne Husbond og samler Giftdraaberne fra den over ham hængende Slange op i en Skaal. *A. M. D.*

Sihl, Flod i Schweiz, Biflod til Limmat, opstaar i Kanton Schwyz i Nærheden af Einsiedeln af flere Kildefloder, der komme fra Schwyzer-Alperne. S. beskriver en Bue langs Nordranden af Einsideln-Plateauet (881 M. o. H.), indtil den ved Schindellegi (757 M. o. H.) træder ind i en flere Km. lang Slugt med skovklædte Skrænter. Derefter strømmer den ind i Kanton Zürich, hvor den løber i en smal Dal mellem Albis og Højderne paa venstre Bred af Züricher-Søen. Efter et Løb paa 65 Km. udmunder S. i Nærheden af Ziirich i venstre Bred af Limmat (406 M. o. H.). S. er vandfattig om Sommeren, men kan ved Regnskyl og Tøbrud foraarsage Ødelæggelser. *H. P. S.*

Sihna, lille By i det vestlige Persien ved Foden af de kurdiske Bjærge. *M. V.*

Sihr (*Seer*), Handelsvægt i Ostindien, = 1/40 Maund; siden 1871 — 1 Kg. *N. J. B.*

Sik (norsk) d. s. s. dansk Hælt se Laksefisk S. 362.

Sik kalder Blikkenslageren en Rende oftest af halvcirkelformet Profil, som man giver Blikstykket for at forskønne det, afstive eller samle det. S. paa en Daase tjener til at stoppe Laaget. S. blev tidligere besværlig udført ved Hammerslag; nu har selv det mindste Værksted sin Sike- eller Børtlemaskine (se Børtling), og paa denne udføres hurtig baade S. og Borter (Børtier) til eller ikke til Indlægning af Traad, og ved at skifte de skivedannede Valser kan man faa forskellige Profiler, hvad der er af Betydning, særlig naar Rammer eller Gesimser af Blik skulle fremstilles. *F. W.*

Sikandra, Landsby i det nordlige Forindien, Nordvestprovinserne, N. V. f. Agra, har et pragtfuldt Gravmæle for Akbar samt et Vajsenhus, der underholdes af den engelske Kirkemission. *M. V.*

Sikéler se Sicilien »Historie«, S. 1041.

Sikelø (ogsaa Sikiley), gl. nordisk Navn for Sicilien. *A. M, D.*

Sikher (nyere indisk »Sikh« o: Discipel) er Navnet paa et moderne indisk Religionssamfund i Pandshab. Deres Lære, som blev grundlagt ca. 1500 af Sektens Stifter Nānak (s. d.) og videre udviklet af hans Efterfølgere, findes fremstillet i deres hellige Skrift Granth (s. d.), ogsaa almindelig kaldet Adi-Granth. Den maa nærmest betragtes som et Forsøg paa at genoplive den gamle indiske Panteisme i en populær Form som Modvirkning mod Hinduismens Idolatri paa den ene Side og den stærkt fremtrængende Muhamedanisme paa den anden Side. Med Hensyn til Indholdet er den eklektisk, idet dens panteistiske Grundtanker ere sammenarbejdede med Enkeltheder fra Buddhismen og andre filosofiske Systemer (jfr. Sānkhya), ja endog fra Islamismen; den kan derfor betragtes som et naturligt Led i hele den Række af unitariske Bestræbelser, som træde stærkt frem i de senere Perioder af den religiøse Udvikling i Indien, og staar i nær Berøring med Kabīr's (s. d.) Lære, thi selve Lærens Grundlægger var en religiøst bevæget Lægmand uden Lærdom eller dybere gaaende filosofisk Dannelse. Hovedprincippet i Læren er Enhed af det højeste Væsen, der i Reglen benævnes Hari (jfr. Vishnu) og teoretisk opfattes ganske panteistisk: Verden er kun en Udvidelse (pasārā) af det absolutte, de endelige Væsener have ingen Eksistens for sig, men ere kun et Spil af det absolutte, der fremkalder og tilintetgør dem i et evigt kosmogonisk Kredsløb. Sjælen fremstilles som joti (Lys, en Gnist af det guddommelige) emaneret af det absolutte og udødelig, strengt adskilt fra det materielle: dens Maal (Nirbān=Nirvāna) er at blive reabsorberet af sin Kilde. Men Sjælens Tilbagevenden vanskeliggøres af Gerningerne, thi Sjælen tiltrækker de materielle Sanser, og disse bringe igen Sjælen ud i Handlingerne, som bevirke Sjælevandring. Over hele Universet har Gud udbredt Illusionens Slør (Māyā, s. d.), og derved bedrages alle og faa den falske Forestilling om Individualitet (en indbildt Forskel mellem Enkeltvæsener og det absolutte). Menneskene drives til Handling ved de 3 Egenskaber: Godhed, Lidenskab og Mørke (Guṇa'er [s. d.] jfr. Sankhya), og efter disses Fordeling i Mennesket blive Handlingerne og deres Følger. Askese og Forsagelse, Valfarter, Almisser og Ofringer ere ganske unyttige, kun Hari's hellige Navn kan bringe Frelse og Befrielse, som vindes ved Kærlighed og Hengivenhed til Gud (bhakti) og ved andægtig Fremmumlen af hans Navn. Det er dog ikke alle og enhver, der kan anvende Guds Navn, men kun de, som Guru'en (s. d., saaledes kaldes Sektens Stifter og hans Efterfølgere) finder værdige dertil. Frelsen er altsaa kun for de udvalgte. Enhver Discipel (Sikh) skal derfor fuldstændig underkaste sig Guru'ens Befalinger, da Frelsen er betinget af ham. I dette System er der egentlig ingen Plads for Etik, da det ikke er moralsk Handlen, men snarere Frihed for Handlen, som er Maalet, og dette naar man først, naar man er naaet op paa det højeste Trin af Fuldkommenhed, hvor alle Pligter høre op. Der findes dog ogsaa Afsnit i den hellige Skrift, som vise en noget finere Art af Panteisme, nærmende sig til Teisme (udgaaet særlig fra Paavirkning af Kabīr og navnlig udformet af den 5. Guru, Arjun); her fremhæves Guds Godhed og hans Forsorg for alle Skabninger, og den absolutte Guddom identificeres ikke med Universet. Men Panteismen

egnede sig ikke for Folkets brede Lag, og under Indflydelse fra Islam vandt Deismen Indgang, saa at Folket antog Troen paa een personlig Gud med Udelukkelse af alle hinduiske Guder og uden Begreb om den panteistiske Definition af det absolutte. De hinduiske religiøse Ceremonier afløstes af særegne (krigerske) Ceremonier (se Govind Singh); Kastevæsenet angrebes ikke direkte, men der lagdes ingen Betydning deri, eftersom alle Sektens Tilhængere efterhaanden udviklede sig til et krigersk Broderskab, der med Lethed fik Herredømmet over den uvidende Befolkning (Jāt-Stammen) i hele Pandshab. Deres Historie op til Midten af 19. Aarh. udgør et betydningsfuldt Afsnit af Indien's politiske Historie med mange blodige Optrin; nu da deres politiske Betydning er forbi, er deres Religion i stærk Tilbagegang, splittede som de ere i en Mængde forskellige mindre Sekter uden nogen egentlig Præstestand. — Nānak (1469—1538) overgav Sektens Ledelse til sin Tjener Angad (1538—52); dennes Efterfølger Amar Das (1552—74) var af Krigerstand og videnskabelig dannet, han overgav Guruværdigheden til sin Svigersøn Ram Das (1574—81), som med stor Energi udvidede Menigheden og lod Værdigheden gaa i Arv til sin Søn Arjun (1581—1606). Under denne samledes de hellige Skrifter til en afsluttet Kanon; han grundlagde Sektens Helligdom i Amritsar og gav den en fast Organisation. Arjun's Søn Har Govind (1606—38) omgav sig med en Livgarde og organiserede et militært System, medens Sektens Tilhængere stadig steg i Antal; efter ham fulgte hans Sønnesøn Har Rāi (1638—60), en fredelskende Mand, der overgav Guruværdigheden til sin mindreaarige Søn Har Kisan (1660—64). Denne døde imidlertid snart efter af Kopper, og det lykkedes nu en Søn af Har Govind, Tēg Behādur (1660 — 75), at opnaa Guru-Værdigheden; paa Grund af Kejser Aurangzeb's sejrrige Fremtrængen i Pandshab, maatte han dog tilbringe den meste Tid i Landflygtighed og blev til sidst henrettet af Kejseren. Hans 15-aarige Søn Govind Singh (s. d.) blev Sektens 10. og sidste Guru (1675—1708); S.'s Nationalfølelse og Stræben efter politisk Eksistens grundlagdes under ham under stadige Kampe med Aurangzeb, og Frihedskampen fortsattes i de første 50 Aar efter hans Død: først under Banda's Anførsel, men denne blev 1716 tagen til Fange og dræbt, hvorefter der udbrød en voldsom Forfølgelse af S. Efterhaanden kom dog Stormogulernes Magt i Forfald, og S.'s Magt forøgedes, saa at de 1764 bleve Herrer i Lahore, holdt Møde i Amritsar og konstituerede sig som det herskende Folk. Akāli'erne (s. d.), et fanatisk Broderskab, som havde dannet sig under Forfølgelserne, slog sig ned ved Amritsar og opkastede sig til offentlige Vogtere af Religionen. Ved Aarhundredets Slutning lykkedes det den kraftige Ranjit Singh (s. d.) at grundlægge et uafhængigt despotisk Kongerige med Lahore som Hovedstad (1800—39). Under hans 3 Sønner, hvoraf de to døde hurtig efter hinanden, blev Armeen stedse mere og mere tøjlesløs, og den engelske Regering, der ansaa Tilstanden i Landet for farlig, fik Lejlighed til Indblanding. Den engelske Hær, der 1845 rykkede frem til Floden Sutlej, sejrede over S., som efter gentagne Opstande 1848—49 bleve fuldstændig underkuede. Siden den Tid har Folket i Ro underkastet sig det engelske Herredømme og flere Gange ydet dette værdifuld Støtte. (Litt.: E. Trumpp, »Die Religion der Sikhs« [Leipzig 1881]; *The Adi-Granth, or the Holy Scriptures of the Sikhs, translated from the original Gurmukhī, with Introductory Essays*, ved E. Trumpp [Lond. 1877]; J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs, from the origin of the nation to the battles of the Sutlej* [Lond. 1849]). *D. A.*

Sikhiang d. s. s. Sikiang.

Sikiang (Vestfloden), Sydkina's største Flod, udspringer under Navnet Tshungho i Provinsen Kweitshou og løber først mod Syd gennem Jynnan. Efter at have optaget Pataho bøjer S. under Navnet Hungtshuikiang mod Øst, optager i Provinsen Kwangsi Bifloden Jukiang og faar nu Navnet S. Efter at være løben ind i Provinsen Kwangtung begynder Deltaet. Den vestligste Arm beholder Navnet S. (eng. Broadway) og udmunder i det sydkinesiske Hav V. f. Macao. Den østlige Arm, Tungkiang (Perlefloden, Kanton-Floden), løber forbi Kanton, bøjer derfra mod Syd og vider sig ud til en bred tragtformet Fjord. Udmundingen af den egentlige Flod i Fjorden kaldes Bocca Tigris. S. er for store Skibe kun sejlbar i selve Mundingen, medens Smaaskibe kunne gaa til Kienkiang. Ogsaa flere af Bifloderne ere sejlbare. *M. V.*

Sikinos, græsk ø, en af de sydlige Sporader, liggende mellem Folegandros og Ios, omtr. 42 □ Km. stor. *H. H. R.*

Sikkativ kaldes forskellige Stoffer, der benyttes som Tilsætning til Fernis og Oliefarve for at paaskynde disses Tørring. Man har dels flydende S., stærkt blyholdige Fernisser, fremstillede ved Kogning af gammel Linolie med Mønje, Sølverglød eller Blysukker eller med Brunsten, dels faste S., enten de forskellige Blypræparater eller, navnlig naar det gælder lysere Farver, Manganborat eller Manganoxalat, hvilket sidste er meget hurtig virkende. Virkningen af disse forskellige Stoffer beror paa, at de omsætte sig saaledes med Olien, at der dannes forskellige fedtsure Salte, idet Olien samtidig oksyderes. Som S. benyttes ogsaa forskellige Resinater, navnlig Bly- og Manganresinat. *K. M.*

Sikkerhedsakt (»Forenings- og Sikkerhedsakten«) kaldtes den Akt, som Gustaf III paa Rigsdagen 1789 formaaede de svenske Stænder til uden Diskussion at vedtage; Adelen protesterede dog og har aldrig formelig vedtaget den.

S. indeholdt yderst væsentlige Forandringer i Regeringsformen af Aar 1772, og i Virkeligheden kan den siges at have indført en Statsform, som stod Enevælden særdeles nær. Den udøvende Magt var i det hele taget lagt i Kongens Hænder, og Bestemmelserne om Rigsraadet vare af den Art, at Kongen uden videre lod dette forsvinde. Stænderne havde mistet Motionsretten paa Rigsdagene, og Beskatningsretten var omtalt paa en saa svævende og utydelig Maade, at det overhovedet ikke var klart, hvor vidt Rigsdagen havde Beskatningsret, eller om paa anden Maade sammensatte Forsamlinger skulde kunne overtage den. S. var i Kraft indtil Revolutionen 1809. Da Finland efter Skilsmissen 1809 skulde bevare

sin hidtidige Statsform (den svenske), vedblev S. til en vis Grad at være Grundlov der. *A. S.*

Sikkerhedsapparat se Alarmapparat.

Sikkerhedsbælte, den Terrainstrækning foran Skydebaner paa begge Sider af Skudlinien, i hvilken Forbiskud og Rikochetter slaa ned, og som aflyses eller afspærres under Skydningen. Ved de moderne langtrækkende Geværer er S. betydelig mere udstrakt end i Forladegeværernes Tid; ligeledes maa man have betydelig større S. ved de feltmæssige Fægtningsskydeøvelser i vekslende Terrain end paa de egentlige Skydebaner, hvor der kun foretages Enkeltmandsskydning og samlet Skydning med smaa Troppeafdelinger med ringe Frontbredde. Foruden gennem offentlige Bekendtgørelser fra Stedets Øvrighed aflyses S. ved, at der hejses Balloner eller Flag, der kunne ses vidt omkring. Ved Fægtningsskydning, der ikke foretages til regelmæssige Tider, iagttages særlig Forsigtighed til S.'s Aflysning; forinden Skydningen begynder, bliver Terrainet saaledes afpatrouilleret, og saa længe Skydningen varer, blive dets Grænser bevogtede af Poster af Fodfolk og Rytteri, ligesom der ved alle Veje og Stier, der føre ind i S., findes Afvisere med Opslag, der advare mod at færdes i Terrainet. Hvor S. strækker sig ud over Vandarealer, afmærkes dets Grænser ved udlagte Bøjer. *E. P.*

Sikkerhedshammel har for hver Skagle en Vægtstang, paa hvis korte Arm Skaglen skydes ind. Under almindelige Forhold ligger Vægtstangen langs Hammelen med den lange Arm fæstet til Hammelen, men fra Bukken kan Kusken ved et Træk i en Rem gøre den lange Arm fri. I samme Øjeblik bringer Skagletrækket Vægtstangen til at svinge, saa at den kommer til at staa paa tværs af Hammelen, og Skaglen glider af. Hvis Hestene løbe løbsk, kan Kusken altsaa sørge for, at de ikke kunne tage Vognen med. *C. G. B.*

Sikkerhedskæder se Hjælpekæder.

Sikkerhedslampe, Davy's, se Grubedrift S. 1070.

Sikkerhedsloven kaldtes i Frankrig den Lov, som udstedtes 2. Marts 1858 under Indflydelse af Orsini's Mordforsøg, og som næst efter at indføre strenge Straffe for at udbrede Had og Foragt for den kejserlige Regering o. 1. gav Regeringen vilkaarlig Magt til at landsforvise, deportere eller internere Personer, som 1848—51 vare dømte for politiske Forbrydelser. Loven udøvedes i flere Maaneder med stor Strenghed (man regner Ofrenes Tal til 2,000) af den ny Indenrigsminister General Espinasse, men gik derefter ud af Brug. Den ophævedes dog først i Oktbr. 1870, og 1881 tilstodes der Ofrene for denne Vilkaarlighed lige saa vel som Ofrene for Statskuppet 2. Decbr. 1851 Erstatning af Statskassen. (Litt.: E. Tenot og A. Dubost, *Les suspects en 1858* [Paris 1869]). *E. E.*

Sikkerhedsnaal, Ammenaal, ogsaa kaldet *Babyneedle* eller Babynaal, en Naal, hvis Spids er dækket, saa at den ikke kan stikke, naar Naalen er lukket. Den simple S. bestaar alene af en Metaltraad, der danner en aaben Bøjle, som paa Midten har et rundt Øje frembragt ved Traadens Snoning, i den ene Ende har Naalespidsen og i den anden Ende et aabent Øje, hvis Bund beskytter Spidsen, naar Naalen lukkes; ved bedre S. er dette Øje erstattet af en paaloddet lille Taske med en Slids til Indførelse af Naalens Spids, naar den skal lukkes. *F. W.*

Sikkerhedsstigbøjle er saaledes indrettet, at den kan aabne sig og let slippe Rytterens Fod, hvis han falder til Jorden, og den skal altsaa sikre imod, at han bliver hængende i Bøjlen og slæbt med af Hesten. Der findes mange forskellige Modeller, men de blive overordentlig lidet benyttede til Herresadler, især fordi de altid maa blive noget komplicerede, og fordi man kan naa omtrent den samme Sikkerhed ved at gøre de almindelige Bøjler saa store og tunge, at de let falde af Foden, naar Rytteren kommer ud af Sadelen. Til Damesadler bruges de derimod mere almindeligt. *C. G. B.*

Sikkerhedsstillelse. I mangfoldige Tilfælde i Livet bliver der Tale om at fordre S. af en Person for Opfyldelse af visse. Forpligtelser. Saaledes maa Statens Kasse- og Oppebørselsbetjente stille Sikkerhed for de Midler, de have at modtage, jfr. dansk Frd. ang. Kasse- og Regnskabsvæsenet af 8. Juli 1840 § I og for Norge's Vedkommende Frd. 18. Marts 1720, og det samme gælder i Reglen ogsaa om Kommunernes og rent private Institutters Kassebetjente. Fremdeles maa den, som begærer civil Arrest paa nogens Person eller Gods, stille Fogeden nøjagtig Forsikring eller Borgen, som det hedder i Danske Lovs 1—21—4, N. L. 1—19—4, for al den Skade, som Arresten, hvis den kendes uretmæssig, forvolder den, hos hvem den gøres. Ligeledes vil en fængslet Person ofte kun mod S. kunne komme fri af Varetægtsfængselet, hvis Dommeren overhovedet finder en saadan Frigivelse forsvarlig. Fremdeles bestemmer den danske Straffelovs § 299, at hvis nogen undsiger en anden eller truer ham med Brand eller anden Ulykke, da bliver det af Domstolene at afgøre, om den undsigende i den Anledning skal stille Sikkerhed eller i Mangel deraf hensættes i Varetægtsfængsel paa det offentliges Bekostning. En lignende Regel i N. L. 1—21—1 er ophævet ved den ny Straffelov, der træder i Kraft 1905. I disse nævnte Tilfælde vil der som Regel blive forlangt reel Sikkerhed, o: Deponering af kgl. Obligationer, Sparekassebøger, solide Panteforskrivninger o. l., men ofte vil ogsaa personlig Borgen (Kaution) fra vederhæftige Personers Side kunne modtages. Hvor S. er reel, stiftes der en lignende Sikkerhedsret over det deponerede som ved Haandpant. Naar Sikkerheden forfalder ved Misligholdelse fra dens Side, for hvis Adfærd Forsikringen er stillet, fortabes undertiden hele det til Sikkerhed stillede Beløb — dette er f. Eks. oftest Tilfældet, hvor Sikkerhed er stillet for, at en fængslet Person fremstiller sig igen for at afsone sin Straf —, men som Regel fortabes kun det Beløb, der medgaar til Erstatning for Følgerne af Misligholdelsen. De nærmere Regler herom samt om Betingelserne for Opsigelse af Sikkerheden, om Frigivelsen af denne o. s. v. afhænge af Vedtagelsen i de enkelte Tilfælde eller af Lovbestemmelserne om de særlige Tilfælde af S, jfr. f. Eks. den ovenf. nævnte Frd. af 1840 §§ 1—7. *K. B.*

Sikkerhedsudvalget kaldtes det Udvalg, som

det franske Nationalkonvent nedsatte 17. Oktbr. 1792 til at vaage over den offentlige Sikkerhed, og som havde det Hverv at fængsle og anklage de politisk mistænkte Personer. Det blev i Jan. 1793 helt omdannet og senere gentagne Gange yderligere udviklet med bestemt revolutionær Tendens og var under Rædselsti den et frygteligt Redskab for det jakobinske Tyranni. Dets Medlemmer medvirkede dog væsentlig til Robespierre's Fald, og derefter brugtes det nærmest til at løslade Fangerne i Mængde. Det bortfaldt først 1795 ved Direktoriets Indsættelse. *E. E.*

Sikkerhedsventil se Dampkedel S. 861 og Ventil.

Sikkim, indobritisk Vasalstat i Himalaja, begrænses mod Vest af Nepal, mod Nord og Øst af Tibet, mod Syd af Distriktet Darjiling, har et Areal af 8,000 □Km. med 30,000 Indb. S. er et vildt Bjærgland med mægtige Toppe (Djanu 7,715 M.), gennemstrømmes af Tista med Bifloder. I Dalene dyrkes Ris, Majs, Hvede, Byg, Bomuld, Oranger, Bananer etc. Paa Bjærgskraaningerne vokser subtropisk Skov indtil 3,500 M. Derpaa følge Alpegræsgange til Snegrænsen. Indbyggerne ere Leptshaer, en tibetansk Stamme. Religionen er Buddhisme. Hovedstad er Tamlong (1,636 M. o. H.). Siden 1889 staar S. under indisk Overhøjhed. (Litt.: Weddell, *Sikkhim Gazetteer* [Lond. 1895]). *M. V.*

Siklinge-Slægten, sagnhistorisk dansk Kongeæt, ejendommelig ved den store Rolle, Elskoven spiller i dens Skæbne. Navnet S. betyder Efterkommere af nogen, der bærer Navn med Sig-. Sagnene foreligge fyldig bevarede i dansk Overlevering i Sakse's 7. Bog, hvor de omfatte følgende Par af elskende: 1) Signe, Kong Sigar's Datter, og hendes Bejler Hagbard. Dette Par har fra gammel Tid været Sagnkredsens Midtpunkt: Hagbard vover sig kvindeklædt ind i Signe's Bur, men bliver genkendt og hængt; hans Broder Hake overfalder Sigar's Kongsgaard og nedhugger alle. I de Former af Sagnet, der staa Oldtiden nærmest, ligger der Vægt paa Hævnen, paa den Tvedragt, der allerede i Forvejen er mellem Hagbard og Sigar, og paa at en ond Raadgiver Blind den Bolvise (den Ondskabsfulde) bevæger Kongen til at lade ham dræbe. I en af de ypperste Folkeviser fra Middelalderen træder Elskoven mere i Forgrunden, og en ond Terne røber de elskende. Sagnet er — til Dels først efter at Visen blev digtet — stedfæstet omtr. 20 forskellige Steder i de nordiske Lande. Med størst Krav paa at være den oprindelige Skueplads optræder det sjællandske Sigersted ved Ringsted (allerede i Helge-Kvadene omtales Sigarsstaðir som Kongesæde). Sagnets Personer ere vistnok historiske og tilhøre da Danernes Rige i Tiden forud for de egentlige Skjoldunger; i Wîdsîð-Kvadet nævnes Sigehere som den ældste berømte danske Konge. Det blev det nordiske Heltesagn, der tidligst vandt Ry over hele Norden, og øvede Indflydelse paa Helge-Digtningen. Stumper af et Kvad ere bevarede i Sakse's latinske Omdigtning. 2) Alf, Kong Sigar's Søn, vinder Kongedatteren og Skjoldmøen Alfhild ved at erobre hendes Vikingeskibe og slaa Hjælmen af hendes Hoved. 3) Den bly Sigrid (Sirid), Datter af Kong Si(g)vald og Søster til Sigar, vindes af Bondesønnen Øder (ikke Oder eller Ottar), der befrier hende fra en Jætte og siden fra Tjenesten hos en Heks og endelig faar hende til — ved et skrømtet Bryllup, hvor hun skal bære Brudelys foran ham — at løfte sit Blik paa ham og tilstaa sin Kærlighed. 4) Et fjerde Elskerpar er det, hvormed S. i senere Tid er knyttet til Harald Hildetand som hans nærmeste Forfædre: Kæmpen Halvdan vinder trods sin ukongelige Fødsel Kongedatteren Gyrid, Alf's Datter og den eneste tilbageværende af den gamle Kongeæt; hun bliver Moder til Harald Hildetand. 5) Mindre sikker er Sammenhængen med et ældste Elskerpar i Slægten: Kong Halvdan den Bjærgstærke befrier den gøtiske Kongedatter Sigrud fra tvunget Bryllup med en fremmed Kæmpe. — Fælles for alle disse mindre Siklinge-Sagn er den lykkelige Udgang i Modsætning til det tragiske Hovedoptrin. (Litt.: S. Grundtvig, >Den nordiske Oldtids heroiske Digtning« [1867]; samme, »Danmark's gamle Folkeviser« [1. Bd. Nr. 20; 8. Bd. Nr. 474]; Axel Olrik, »Kilderne til Sakse's Oldhistorie« [2. Bd.]). *A. O.*

Sikoku d. s. s. Shikoku.

Sikringstjeneste. Enhver Styrke, der befinder sig over for Fjenden, hvad enten den er under March eller opholder sig paa Stedet, udsender Tropper til sin Sikring. Disse Tropper, der udføre S., benævnes under Ophold paa Stedet Forposter (s. d.), under Marchen kaldes de Marchsikringsdele. I begge Tilfælde er deres Opgave 1) at indhente Efterretninger om Fjenden, 2) at hindre Fjenden i at faa Kendskab til ens egne Forhold, 3) samt at forebygge Overraskelser eller unødvendige Alarmeringer, og i Tilfælde af Angreb, om fornødent gennem Kamp, opholde Fjenden, indtil Hovedstyrken har truffet sine Foranstaltninger. S.'s Styrke og Sammensætning afhænge af Forholdene, saaledes af Terrainet, egen Styrke, Dagstid samt af Fjendens Nærhed, men det er en Grundregel, at der skal vises den største Sparsommelighed med Tropperne til den anstrengende S. Afstanden, hvori Sikringsdelene udsendes, maa være tilstrækkelig til at give den Styrke, som skal sikres, den fornødne Ro og Tid til at træffe sine Dispositioner. I S. kunne alle Vaaben komme til at deltage, men det er dog hovedsagelig Rytteriet, der indhenter Efterretninger, og som derfor skydes ofte langt frem foran de øvrige Sikringsdele, og som allerede ved Efterretningstjenesten yder Sikring. Den umiddelbare Beskyttelse af hvilende eller marcherende Tropper danner Fodfolket, under større Forhold og da navnlig under Marcher tilligø Artilleriet. Ogsaa Ingeniørtropper finde ofte Anvendelse i S. Sikringsdelene fordeles i flere Led, der udsendes i en enkelt eller i flere Retninger, i passende Afstand til Siden og under større Forhold i flere Linier bag hinanden, af hvilke de yderste ere iagttagende og afspærrende, medens Liniernes og Ledenes Kampevne vokser indefter. Under meget smaa Forhold kunne Sikringsdelene indskrænke sig til en enkelt mindre Patrouille eller Post (Avertissementspost). Sikringsdelene skulle holde indbyrdes Forbindelse, de skulle yde hinanden fornøden Understøttelse og skulle om fornødent ofre sig for den Troppestyrke, de

skulle sikre, ligesom de mindre Led om fornødent skulle ofre sig for de større. *B. P. B.*

Sikyon, Oldtidsby i det nordlige Peloponnes, omtr. 18 Km. N. V. f. Korinth. Dens oprindelige Navn skal have været Mekone. I den historiske Tid vare de herskende Stammer af Befolkningen doriske, men i Midten af 7. Aarh. f. Chr. kom en vis Orthagoras til Magten som Tyran, og hans Familie, som beherskede Byen i 100 Aar, begunstigede den ikke-doriske Befolkning. Den sidste Tyran af dette Dynasti var Kleisthenes. I den følgende Tid spillede S. i politisk Henseende en ubetydelig Rolle og var til Dels afhængig af Sparta, indtil Epameinondas knækkede Spartanernes Magt. De indre politiske Forhold vare meget variable; undertiden beherskedes Byen af Tyranner, men til andre Tider bestod der republikanske Forfatninger. 250 f. Chr. styrtede Aratos (s. d.) S.'s Tyran og bevirkede, at Byen sluttede sig til det achæiske Forbund. I Kunstens Historie har S. spillet en betydelig Rolle. Omtr. 500 grundedes her en Bronzestøberskole, som bestod i lang Tid, og senere var S. Sædet for en anset Malerskole. *H. H. R.*

Sil se Minho.

Sila, La S., Bjærggruppe i Kalabrien i Syditalien, Provinserne Cosenza og Catanzaro. I Modsætning til den største Del af Apenninerne bestaar S. af gamle Dannelser som Granit, Gnejs og krystallinske Skifere. Højden er 1,930 M. i Botte Donato. Bjærgsiderne ere beklædte dels med Skov, dels med Græs, og om Vinteren er S. en Tid lang dækket af Sne. Gennem dens snævre Kløfter rinde flere Vandløb, blandt hvilke fremhæves Neto. I Oldtiden hed S. *Itaria* og var bekendt som Egnen, hvorfra man fik Harpiks og Beg. *H. P. S.*

Siland (norsk, *mer gus serrator*) se Skallesluger.

Silanion, græsk Billedhugger fra sidste Halvdel af 4. Aarh. f. Chr., af den fra Praxiteles og Skopas udgaaede, yngre attiske Skole. Der nævnes af ham Idealportrætter af Sappho og Korinna, men ellers fremhæves som ejendommeligt for ham, at han lagde stor Vægt paa Realisme i sin Kunst. I en Bronzestatue af den døende Iokaste skal han for at frembringe en Illusion af Dødsbleghed have blandet Sølv i Malmet. En ejendommelig naturtro Realisme gør sig ogsaa gældende i nogle Platon-Hoveder, det bedste i Vatikanet, der synes at gaa tilbage til en Originalbuste af S., som en persisk Beundrer af Platon lod opstille i Akademiet i Athen. Ogsaa en skøn, idealiseret Mandsstatue (Theseus) i en engelsk Privatsamling tilskrives S., mulig med Rette. *H. A. IC.*

Silārus hed i Oldtiden en Flod, som dannede Grænsen mellem de italienske Landskaber Campanien og Lucanien. Nu Sele. *H. H. R.*

Silas (Navnet forkortet af Silvanus), en anset Mand og Profet i den jerusalemske Menighed, Ap. Gern. 15, 22. 32, sammen med Judas Barsabas Overbringer af Apostelkonventets Bestemmelser til Antiocheia, Ap. Gern. 15, 27. Han havde romersk Borgerret, Ap. Gern. 16, 37—38. Han ledsagede Paulus paa dennes anden Missionsrejse gennem Lilleasien og Macedonien til Berøa, Ap. Gern. 15, 40—17, 10, blev der, sammen med Timotheus, en Tid, efter at Paulus var dragen derfra, Ap. Gern. 17, 14, men stødte senere til ham i Korinth, Ap. Gern. 18, 5, hvorefter han ikke omtales mere i Ap. Gern. Paulus nævner ham som sin Medarbejder i Korinth, 2. Kor. 1, 19, samt som Medforfatter af Thessalonikerbrevene, 1. Thess. 1, 1; 2. Thess. 1, 1. Som Peter's Ledsager er han omtalt 1. Pet. 5. 12. *J. C. J.*

Silas, Edvard, hollandsk Komponist, er født 22. Aug. 1827 i Amsterdam, uddannedes i Mannheim og Paris og tog 1850 Ophold i London. S. har gjort sig bekendt som Organist og som Lærer og har udgivet en Række Kompositioner, navnlig Kirke- og Instrumentalværker. *W. B.*

Silbergroschen, tidligere preussisk Skillemønt, 1/30 Thaier, jfr. Groschen. *N. J. B.*

Silbermann, berømt tysk Orgel- og Klaverbyggerfamilie. Dens vigtigste Medlemmer ere Andreas S. (1678—1734), Orgelbygger i Strassburg. Dennes Broder Gottfried S. (1683 — 1753) lærte hos sin Broder, men nedsatte sig i Freiberg dels som Orgel-, dels som Klaverbygger, i hvilken Henseende han særlig udviklede det dengang nyopkomne Hammerklaver. Andreas'es tre Sønner Johann Andreas (1712—83), Orgelbygger i Strassburg, Johann Daniel (1717—66) i Freiberg og Johann Heinrich (1727—99) i Strassburg, begge Klaverbyggere. En Elev af Andreas S. var Johann Andreas Stein (1728 —92), der grundede en berømt Klaverfabrik i Augsburg, hvilken senere hans Datter Nanette (Pianistinde) og Søn Andreas overflyttede til Wien, hvor den i Klassikerperioden i 18.—19. Aarh. spillede en stor Rolle. *A. H.*

Silberstein, August, tysk-østerrigsk Forfatter, født i Buda-Pest 1. Juli 1827, død smst. 12. Jan. 1899. Som Journalist blev han 1848nødt til at flygte fra Wien, og ved sin Tilbagekomst 1854 blev han ved en Krigsret dømt til 7 Aars Fæstningsarrest paa »Spielberg«, men to Aar efter benaadet. Han vandt sine Digtersporer ved »Trutznachtigall, Lieder aus deutschem Wald« (1859, 3. Opl. 1870) og har siden især gjort sig bekendt som Forfatter af Landsbyhistorier, der udmærke sig ved fortrinlige Karakterskildringer, især: »Dorfschwalben aus Osterreich« (2 Bd. 1862—63; ny Serie, 2 Bd. 1881), »Der Hallodri« (1868), »Hochlandsgeschichten« (2 Bd. 1875, 2. Opl. 1877), »Neue Hochlandsgeschichten« (1888). Desuden maa nævnes Digtsamlingen »Mein Herz in Liedern« (5. Opl. 1887), den humoristiske Roman »Herkules Schwach« (3 Bd. 1863), den sociale Roman »Glänzende Bahnen« (3 Bd. 1872, 2. Opl. 1875) °g Eventyrdigtet »Frau Sorge« (1886). Fra 1877 redigerede han Vogl's Folkekalender. *C. A. N.*

Silcher, Friedrich, tysk Komponist, født 27. Juni 1789 i Württemberg, død 26. Aug. 1860 i Tübingen, hvor han var Universitetsmusikdirektør fra 1817 til sin Død. S. har særlig gjort sig fortjent af den tyske Folkesang, navnlig ved Udgivelsen af »Sammlung deutscher Volkslieder«, ligesom han selv har skrevet adskillige folkeviseagtige Sange, der have vundet stor Udbredelse, (bl. a.: »Loreley«, »Annchen von Tharau« o. s. v.). (Litt.: A. Köstlin, »Fr. S.« [1877]). *S. L.*

Sild (tysk: Sylt; i Valdemar II's Jordebog:

sterne af England samt ved Frankrig's Nord- og Vestkyst. I alle danske Farvande er den almindelig, ligesaa i Østersøen og den bottniske Bugt. Den taaler ikke alene Brakvand, men gaar undertiden op i Flod- og Aamundinger. S. gaar gerne i større eller mindre Stimer; den er livlig og hurtig i Bevægelser og fører et omstrejfende Liv. Den er egentlig en pelagisk Fisk, der har sit Tilhold i det aabne Hav, mer eller mindre borte fra Land, men til visse Tider søger den ind til Kysterne, dels for at forplante sig, dels for at søge Føde. Dog har man ogsaa Beviser for, at S. kan færdes paa Bunden, hvor Havet er flere Hundrede Favne dybt. Ligesom andre vandrende Dyr ledes S. af en medfødt Drift til aarlig at opsøge de gamle Legepladser eller de Steder, hvor den fødtes. Men undertiden hænder det, at en større Del af Stimen udebliver kortere eller længere Tid fra de vanlige Legepladser; paa enhver Kyst, hvor der drives Fangst efter denne økonomisk vigtige Fisk, giver denne Uregelmæssighed i Sildens Vandringer sig til Kende ved et vekslende Udbytte af Fiskeriet; man sætter dette i Forbindelse med Vandenes vekslende fysiske Forhold. Ved Sildens Legetider er sine Steder (Danmark f. Eks.) det mærkelige, at nogle Individer, »Vaarsildene«, lege om Foraaret og nogle, »Høstsildene«, i andre af Aarets Maaneder. Nogle Forfattere skelne derfor imellem to, ved forskellig Legetid adskilte Afarter, hvilke endog igen inddeles i forskellige lokale Racer, medens andre derimod kun anse »Vaarsilden« for yngre Individer, som forandre Legetid, naar de blive gamle, og blive til »Høstsild«. Under Legen gaa Fiskene saa tæt, at Vandet farves hvidlig af Hannernes Mælke. Æggene, der gennemsnitlig holde 1 Mm. i Tværmaal, ere tunge og klæbrige, saa at de efter Udstødelsen af Hunnens Legeme synke til Bunds og blive hængende ved enhver Genstand, som de støde paa; man finder dem i større eller mindre sammenhængende Kager paa selve Bunden eller paa Planter, Stene, Fiskeredskaber o. s. v. Til Legepladser vælges i Reglen Steder, som ere beskyttede mod stærk Søgang, eller i Mangel heraf anbringes Rognen paa større Dybder, saa at Bølgegangen ikke naar den i væsentlig Grad. Gydningen kan foregaa paa al Slags Bund, undtagen hvor der er Mudder, og paa Dybder, der ligge imellem 1 og 60 Favne, ja endog paa 100 Favnes Dyb kan der vækkes Liv i Æggene. En Hunfisk indeholder 20,000—40,000 Rognkorn, ©g den bliver tidlig kønsmoden, allerede i andet Aar. Den Tid, der medgaar til Æggenes Klækning, afhænger først og fremmest af Vandets Temperatur; ved en Temperatur af 10—11° C. varer det kun 5—10 Døgn, ved en Temp. af $3^1/_2$—4° C. medgaar en hel Maaned. Yngelen er i Begyndelsen vandklar og meget langstrakt, næsten aaledannet. S. er en graadig Fisk, der fylder sig med hvirvelløse Smaadyr, særlig Smaakræbs, Ringkræbs, Mysider og Vingesnegle; dens Gællebuer ere udstyrede med et fint Filtrerapparat, saa at den har let ved at si Smaadyrene fra Vandet. Norske Fiskere kalde de Dyr, der tjene Silden til Føde, under eet »Aat« (af Ordet äta), men skelne mellem Rød-, Gul- og Sortaat. Rødaaten bestaar af Copepoder (særlig *Caianus finmarchicus)*, Gulaaten for en stor Del af Ormelarver, Sortaaten af smaa, skalbærende Snegle (*Rissoa*) og deres Larver, samt af Vingesnegle (*Clione limacind).* Silden er i økonomisk Henseende den vigtigste af alle danske Saltvandsfisk, idet Fangstudbyttet i Almindelighed udgør ca. 25 pCt. af alt Fiskeriet i Farvandene inden for Skagen. I 1902, der kan regnes for et middelgodt Aar, gav Sildefiskeriet et Udbytte af 2,137,510 Kr. (Totaludbyttet af Saltvandsfiskeriet 8,513,285 Kr.), hvoraf 183,485 Kr. faldt paa Limfjorden, 1,954,025 Kr. paa de øvrige Farvande inden for Skagen; i de sidstnævnte Vande var Udbyttet fordelt med 1,209,070 Kr. paa Fiskeriet med Bund- og Sættegarn, 744,955 Kr. paa Fiskeriet med Drivgarn. I Norge kommer Sildefiskeriet efter Skreifiskeriet i Betydning (se Norge, Afsn. »Fiskerier«). For 1903 beregnedes dets Sildefangst at indbringe ca. $81/_2$ Mill. Kr. De almindeligst anvendte Konserveringsmidler ere Saltning og Røgning. Den større eller mindre Godhed til Saltning beror paa Fiskens Fedme; unge Sild, hvis Kønsorganer ere uudviklede, ere de bedste (»Matjes«). Svenske Fiskere fange i Østersøen og Sundet aarlig Sild til en Værdi af henimod 3 Mill. Kr. eller, beregnet i Stykker, over 400 Millioner; da finske, russiske, tyske og danske Fiskere tilsammen antagelig fange i det mindste tre Gange saa mange, naar man alene for disse Vande til Tal, der give et Begreb om Havets uhyre Rigdom paa denne Fisk. Bohus Lens Sildefangst indbringer gennemsnitlig $1^3/_4$ Mill. Kr. aarlig, Holland's for 1901 og 1902 11,085,500 og 16,921,500 Kr., Frankrig's (i Nordsøen og Kanalen) for 1902 8,470,000 Kr. og Storbritannien's for 1902 38,800,000 Kr. Brislingen eller Hvassilden, Skarpsild (*Clupea sprattus*) ligner i Form og Farve en Sild, men dens Bugfinner ere fæstede under eller foran Rygfinnens Forende; desuden er Bugen skarpere og tydeligere savtakket. Den bliver højest 160 Mm. lang og er sædvanlig noget mindre, nemlig 120—130 Mm. Den gaar ikke længere mod Nord end til Lofoten, men ellers har den samme Udbredelse i den østlige Del af Atlanterhavet som Silden; paa den amerikanske Side mangler den derimod. Den forekommer i alle danske Farvande, fra Vesterhavet til ind i Østersøen, men synes kun paa de færreste Steder at være talrig. Den fører samme Levevis som Silden, optræder ved Kysterne for at lege eller søge Føde. Dens Æg lægges ikke paa Bunden, men flyde i Vandskorpen og klækkes dér. Ved Danmark foregaar intet Fiskeri af Betydning efter denne Art. I den vestlige Østersø derimod fiskes den i stor Mængde af Tyskerne; den røgede Fisk benævnes »Kieler-Sprotten«. Ved Bohus Len og ved Norge er den ligeledes Genstand for et ret vigtigt Fiskeri, saa at der alene ved det sidste Land i gode Aaringer fanges over 100,000 Hektoliter; den nedlægges med Kryderier og gaar i Handelen under Navn af »Ansjoser« (»Anchiovis«). Sardinen (*Clupea pilchardus)* er mindre sammentrykt end Silden, og dens Gællelaag ere furede. Den sædvanlige Længde er 180—200 Mm. S. er en sydlig Art. Den forekommer almindelig i Middelhavet og i Atlanterhavet ved den pyrenæiske Halvø, det vestlige Frankrig og sydlige England; den er en sjælden Gæst i Nordsøen, og ved det sydlige Norge,

Bohus Len og Danmark er der kun fanget nogle faa Stykker. S. strejfer om i Stimer og lever af alle Slags pelagiske Organismer, især Copepoder. Ved England og Frankrig holder den sig i **Lege**-tiden langt ude til Søs, men om Høsten, Vinteren og Foraaret søge Stimer af udlegede eller yngre Fisk ind til Kysterne for at søge Føde. Ved England falder Legetiden om Sommeren, i Middelhavets lune Vande derimod i December til Marts. Æggene ere pelagiske og fuldstændig gennemsigtige. Ved Middelhavets Kyster, til Dels ogsaa ved Vest-Frankrig og Syd-England, spiller Sardinen samme Rolle for Fiskeriet som Silden i de nordlige Have. I gode Aaringer fanges alene

Fig. 2.

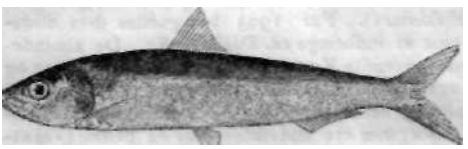

Sardin (*Clupea pilchardus*).

ved Frankrig 1 eller 2 Milliarder Sardiner til en Værdi af 15 til 20 Millioner Kroner. Fiskeriet foregaar ved Garn, Drivgarn og Vod. De fleste Sardiner koges i Olie, efter at have ligget en Tid i Sall, og derpaa lægges de i hermetisk lukkede Blikdaaser. Ved England kaldes denne Art »Pilchard«. Stamsilden *(Clupea fintet)* ligner en stor Sild, men dens Gællelag ere furede, og Kroppen er paa hver Side tegnet med en Række (4—15) mørke Pletter; den bliver $^1/_2$ M. lang. Stamsilden er udbredt langs Europa, fra Middelhavet til Bergen i Norge, men findes i Mængde kun i den sydlige Del af dette Omraade; ved Danmark forekommer den enkeltvis eller i smaa Stimer i Vesterhavet, Kattegattet og Bælterne.

Fig. 3.

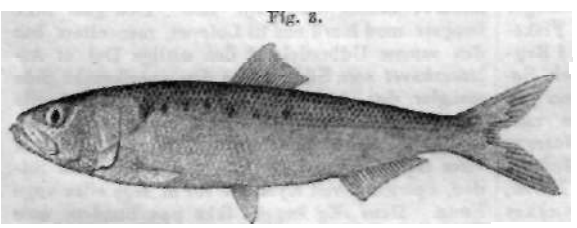

Stamsild (*Clupea finta*).

Den hører ligesom Laksen til de Fisk, der paa bestemte Tider af Aaret trække op i Ferskvand for at yngle; i Danmark træffes den saaledes i Skals- og Laastrup Aa i Jylland. I England's Floder gaar den op om Foraaret og leger i Juni—Juli; Æggene klækkes paa Bunden. Man kender ogsaa Tilfælde paa, at den tilbringer hele sit Liv indestængt i Indsøer og deres Tilløb, f. Eks. i Lombardiet's og det sydøstlige Schweiz'es store Søer. Maj fisken (*Clupea alosa*) ligner meget den foregaaende, men bliver endnu større, nemlig $^3/_4$ M. Den har samme Udbredelse, men er ved Danmark kun fanget faa Gange. Om Foraaret gaar den op i Ferskvand for at lege og fjerner sig ofte lange Strækninger fra Havet. I Italien vandrer den op i Como- og Gardasøen, i Frankrig's Floder træffes den over 800 Km. fra Kysten, i Rhinen stiger den op i Bifloderne Neckar og Main, ja endog helt op til Byen Basel. Dens Opgang fra Havet falder ved Rhinen i Maj Maaned, hvorfor Fiskerne dér kalde den »Majfisk«. Under Opholdet i Ferskvand skal den ikke tage Føde, men tære paa den i Havet erhvervede Fedme. Kødet er velsmagende, og hvor den optræder i større Mængde, er den Genstand for et ret vigtigt Fiskeri. Af de amerikanske Arter har Menhaden eller Moosbanker *(Clupea menhaden)* størst Betydning; dens Fangst indbragte i 1880 ca. 38 Millioner Kr. (se i øvrigt **Menhaden**). Af de tropiske Sildefisk kunne nogle, *Clupea thrissa* og *Cl. venenosa* f. Eks., fremkalde alvorlige Forgiftningstilfælde, naar de nydes af Mennesker. (Litt.: *Zoologia Danica*, 10. Hæfte, Tavle XV—XVI [1897]; G. O. Sars, »Indberetninger til Departementet for det Indre om de i Aarene 1864—78 anstillede Undersøgelser angaaende Saltvandsfiskerierne« [1879]; C. G. Joh. Petersen, »Kritik af Dr. Heinckes Theorier om Silderacerne« [Vidensk. Medd. Naturhist. Foren. 1888]; Heincke, »Naturgeschichte des Herings« [Abhandl. d. Deutsch. Seefischerei Vereins, Bd. 2, 1898]; M'Intosh and Mastermann, »The Life-History of the British Marine Food Fishes« [1897]). *Ad. J.*

Sildeaate se Norge S. 511.

Sildebensgulv se Parketgulv.

Sildefisk se Sild.

Sildeglimt, d. s. s. Kornmod, o: Genskinnet af fjerne Lyn.

Sildehaj se Hajer S. 332.

Sildehval *(B. laticeps)* d. s. s. Sejhval *(B. borealis)* se Finhvaler.

Sildekonge se Baandfisk.

Sildemaage *(Larus fuscus)* se Maager S. 116.

Sildenot se Nøter.

Sildeolie se Tran.

Silderøgning. Der gives to Principer for Røgning: Koldrøgning og Varmrøgning, der hver for sig give en forskellig Vare.

Koldrøgning giver paa en Maade en røget Spegevare, idet Fisken før Røgningen har gennemgaaet en længere Tids Saltning, og som Følge deraf ogsaa er meget holdbar. Varmrøgning giver en fersk, røget Vare, kun saa ubetydelig saltet, at Saltningen næsten ikke mærkes.

I Danmark anvendes næsten udelukkende, i Norge hyppigst, Varmrøgning. Tidligere brugtes hertil hyppigst et Røgerum, indrettet i en almindelig aaben Skorsten med Optræk (Kappe), i hvilken de Stokke, hvorpaa Fisken ophængtes til Røgning (Spilerne), anbragtes 1 à $1^1/_2$ M. over Ildstedet. Nu anvendes til Røgning særskilte Røgehuse, i hvilke Ovnen er et firkantet, muret Rum, paa Forkant forsynet med Jærndøre. I Bunden af Ovnen lægges Brændselsmaterialet (Bøge- eller Egebrænde), og foroven er anbragt »Spilere« tværs over Ildstedet i Rammer, der glide paa Vinkeljærn i Ovnens Sider, saa at de kunne trækkes ud og ind. I de største Røgerier kan der rummes 26 Spilere med 13 Ol Sild i hver Ramme, og

der findes 20 saadanne **Rammer**, den ene over den anden. Nederste Ramme er kun 1 M. over Ildstedet.

Optrækket i Ovnen rager ud over Forsiden af denne, afstives med **Jærnanker** og indsnævres foroven hen mod selve Skorstenspiben, som er ca. 30 Cm. i Diameter. Selve Ovnen kan ved vertikale Skillevægge være delt i flere Røgkamre, hvert med sine Rammer til Spilerne. Silden røges dels ganet (berøvet Indmaden), dels uganet. I første Tilfælde rengøres og afskylles den i fersk Vand og lægges derefter i Saltlage i $^1/_2$ Time. Derpaa ophænges Silden parvis paa Spilerne, idet det ene Sildehoved stikkes ind gennem det andet under Gællelaaget og ud gennem Munden. Rammerne ophænges derefter enten i fri Luft eller, naar Vejret forhindrer det, i Ovnen, for at Silden derefter kan blive underkastet Tørring. Samtidig opvarmes Ovnen, og naar Tørringsprocessen er endt, sættes Rammerne ind paa Plads i Ovnen, hvorpaa Røgningen af Silden foretages. Røgningen gøres af kortere eller længere Varighed, efter som man benytter stærk og varm Røg, der giver en mere kogt, men mindre holdbar Vare, eller man benytter svagere og længere Røgning, hvilket gør Varen mere holdbar. Efter Røgningen afkøles Fisken og pakkes i Kasser. *F. D.*

Silde-Røn er en for mindre Skibe meget farlig Grund, der ligger tæt til 6 M.-Kurven paa Flakket S. f. Læsø. Den bestaar af fem Stenrøser, at hvilke der paa den lægeste er ca. $^1/_2$ M. Vand. S. er afmærket med en Vager. *G. F. H.*

Sildesaltning se Saltning.

Sildetønde se Danmark S. 969.

Sildevrager se Vragning.

Silding, d. s. s. Smelt, se Laksefisk S. 361.

Sildre d. s. s. Bergsildre (se Saxifragaceae).

Silēn d. s. s. Silenos.

Silēne (Limurt, norsk **Smelde**), Slægt af Nellikefamilien (**Nellike-Gruppen**), Urter af noget forskelligt Ydre. Blomsterne have hyppig Bikrone, 10 Støvdragere og en af 3—5 Blade dannet Støvvej med en forneden 3-rummet Frugtknude. Kapselen har 6 eller 10 Tænder og er af fast Konsistens; den indeholder talrige Frø. Ca. 300 Arter, de fleste i Middelhavsomraadet. En Del i Norden, alle blomstrende i Højsommeren. *S. venosa* (Gilib.) Aschers. (S. *inflata* Sm., **Blære-Smelde**, norsk **Eng-Smelde**) er fleraarig og har en opret, 15—45 Cm. høj og glat Stængel med lancetdannede **Blade**; Bægeret er oppustet og netaaret; Kronen hvid. Den vokser langs Veje, Grøfter og Diger og er hyppig i Danmark og Norge. Paa Strandbredden varierer den med nedliggende Stængler og smallere og tykkere Blade (*maritima* Lam.). Hos alle de følgende Arter er Bægeret ikke oppustet. Ligesom hos foregaaende ere Kronbladene tvedelte hos 4 Arter i Norden. *S. noctiflora* L. (**Nat-Limurt**) og *S. dichtoma* Ehrh. (Gaffelgrenet Limurt), der begge have en enkelt Kvast af henholdsvis rødlig hvide eller hvide Blomster, optræde som Ukrudt i Sæden, men ere sjældne, den sidste ej i Norge; de ere begge enaarige, Blomsterne sidde i en af Kvaster sammensat Top hos *S. nutans* L. (Nikkende Limurt, norsk **Nikke-Smelde**) med nikkende Blomster, der ere forsynede med Bikrone, og hos *S. viscosa* (L.) (Klæbrig **Limurt**) med oprette Blomster, der mangler **Bikrone**; den første er fleraarig og vokser hist og her paa Bakker o. 1. tørre Steder i Danmark, sjælden i Norge (sydlige); den anden er to-aarig og lever paa sandede Strandbredder, men er meget sjælden i Danmark og mangler i Norge. *S. anglica* L. (Engelsk Limurt) og *S. Otites* (L.) (Smaakronet Limurt), der begge ere meget sjældne i Danmark, have en mere eller mindre haaret og ofte klæbrig Stængel og hele, gulgrønne eller hvide Kronblade; den første, der har Bikrone, optræder som Ukrudt i Sæden; den anden, der mangler Bikrone, vokser mest i Klitter. *S. Armeria* (**Knippeblomstret Limurt**) har en tæt Kvast af røde Blomster, hvis Kronblade ligeledes ere hele; den dyrkes som Prydplante i Haver (se nedenf.), og er derfra forvildet i Danmark og det sydligste Norge. Et Par **Fjæld-Arter** (*S. rupestris L.* og *S. acaulis* L.) have ogsaa hele **Kronblade**; den første kvaststillede, hvide Blomster, den anden enlige og røde, gerne særkønnede Blomster. *A. M.*

S. Armeria L. og *S. pendula L.* med Varieteter ere enaarige Sommervækster, der saas i April eller Maj paa Blivestedet, og Planterne udtyndes til 15—20 Cm.'s Afstand. *L. H.*

Silēnos, en af den græske Mytologis mange, halvguddommelige Personligheder, der optræder i andre, større Guddommes Følge. S. kendes saavel fra Lilleasien, hvor han hørte til de Væsener, som sluttede sig om **Kybele**, som fra Hellas, hvor han sammen med Satyrer og Mænader hører til den **dionysiske Thiasos**. Særlig paa sidstnævnte Sted bliver han en overordentlig yndet Skikkelse, der som Dionysos'es øvrige Følge fik ikke ringe Betydning for Poesi og Kunst. Allerede om den lilleasiatiske S. vidste lydiske og frygiske Sagn en Del at berette, og allerede her er over Figuren den ejendommelige Blanding af Alvor og kaad Humor, der kendetegner ham paa græsk Grund. Det oprindelige er sikkert den mere alvorlige Side; han opfattes og dyrkes i Forbindelse med Flodguderne og sættes i nært Forhold til Musikken (Marsyas [s. d.] kaldes hos Herodot ligefrem en **S.**, Olympos var hans Elev), ligesom der tillægges ham Spaadomsgaver. Herom fortaltes det bekendte Sagn, at Kong Midas i Frygien blandede Vin i en Kilde, hvoraf S. drak, og derved fangede ham og nødte ham til at aabenbare for sig alle Haande forborgne Ting i Naturen. Scenen angives snart at have fundet Sted i Frygien, snart i Rosenhaverne ved Bermios i Makedonien, og det hedder, at Dionysos for at skaffe S. fri gav Midas Evnen til at forvandle til Guld, hvad han rørte ved. Men ogsaa den lilleasiatiske S. har allerede Satyrens Karakter; som denne ynder han Elskovseventyr og Vin. End mere gør dette sig gældende i Hellas, hvor han næsten altid optræder i Forbindelse med Dionysos. Kun i Elis siges det, at der fandtes en Helligdom for ham alene. I den homeriske Hymne til Afrodite tales om **Silener**, som ellers om Satyrer, og disse sidste omtales ikke, men det almindelige var, at han (eller de) tænktes nærmest som ældre Satyrer og som disse udstyredes med Hestehale, spidse Øren o. s. v. I Satyrspillet var han en yndet Type, og i Kunsten

er der fra den klassiske Tid, især 4. Aarh., et stort Antal Fremstillinger af ham. Efterhaanden forædles Typen noget; han opfattes som Dionysos'es ældre, fortrolige Ven, eller endog hans Fosterfader, dog næsten altid med et let Skær af Komik. Han bliver en ældre, skægget Mand, tykmavet, skaldet og braknæset, ofte Skive for Satyrernes Kaadhed, især naar han har drukket mere, end han kan taale, men dog stadig af et saadant Præg, at Plato kunde sammenligne Sokrates med S. Især i et S.-Hoved i München er denne Type smukt gengiven; i Thiasos ses han paa den skønne borghesiske Vase i Louvre (se Thiasos). Ogsaa i Grækenland fortaltes om Mennesker, mest Hyrder, som toge ham fangen i Søvn, og for hvem han til Løn for Friheden sang vidunderlige Sange om Fremtiden og Fortid, Guders og Menneskers Byrd og Skæbne. Den ædleste, stærkt idealiserede Fremstilling er en i et Par Kopier i Munchen og Louvre bevaret Gruppe (af den sidstnævnte en Bronzeafstøbning i Ørsteds-Parken i Kjøbenhavn), hvor han er fremstillet som Dionysos-Barnets Fosterfader. En ældre Mand af slanke, spændstige Legemsformer, nøgen, læner sig med venstre Albue mod en Træstamme, omvunden med Vinløv og dækket foroven af et Dyreskind. Paa sine Arme bærer han Barnet, der griber mod hans Skæg. I Haaret bærer baade S. og Dionysos Vedbendløv, og skønnest i Figuren er det inderlige Sammenspil mellem Manden og Barnet. Men i de talrige Vasebilleder er S. den gemytlige Drukkenbolt, der tumler af Sted mellem Satyrer og Mænader eller rider paa sit Æsel; ogsaa dette Træk vidner om Blandingen i Opfattelsen af ham: at Æselet hører ham til, stod oprindelig i Forbindelse med Troen paa hans Spaadomsevne, men senere bliver det Æselets priapeiske Egenskaber, der blive bestemmende. Endnu skal nævnes, at han stundom opfattedes som Brøndguddom og almindelig Frugtbarhedsdæmon. *H. A. K.*

Silentium (lat.), Tavshed.

Silfium, et i Oldtiden berømt Plantestof, der anvendtes som Krydderi og Lægemiddel. Det udførtes navnlig fra Kyrene (nærmere se Kyrenaika S. 215). *H. A. K.*

Silfverstolpe, svensk adelig Slægt, hvis første kendte Stamfader var Sognepræst i Hesselskog i Värmland Brynolphus Andree. Dennes Sønnesøn adledes 1751 under Navnet S.

1) Axel Gabriel S., Digter og Politiker, (1762—1816), blev kendt som Forfatter af »Åreminnen«, optoges 1794 i det svenske Akademi, ved hvilken Lejlighed hans Indtrædelsestale mishagede Regeringen og gav Anledning til det svenske Akademis Ophævelse. S. var 1809 Medlem af Forfatningsudvalget og deltog i Udarbejdelsen af de ny Grundlove. I Egenskab af Digter er S. mest bekendt som Didaktiker efter den franske Skoles Mønster. (Litt.: Ljunggren, »Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III's död«, II).

2) Fredrik Samuel S. (1769—1851) var først Diplomat, men har faaet sin væsentligste Betydning som Præsident i Kunstakademiet, i hvilken Egenskab han ganske vist viste stor Dygtighed og administrativ Evne, men tillige fremkaldte stor Spaltning inden for Kunstkredsen ved sin Opposition imod »Götiska förbundet«s Principper.

3) Gudmund Leonard S. (1815—53), var en fremragende poetisk Forfatter, der udmærkede sig ved Aandrighed og stort Herredømme over Formen. Hans Digte udkom 1851—52 og i ny Udgave 1860.

4) Carl Gudmund S., historisk Forfatter og Udgiver, (1840—99), var Arkivar ved Rigsarkivet. S. har bl. a. udgivet »Svenskt Diplomatarium« (fra og med Udgivelsesaaret 1875) og redigerede 1875—80 »Historiskt Bibliotek«, en Forgænger af »Historisk Tidskrift«. Han har forfattet bl. a. i »Hist. Bibl.« »Klostret i Vadstena« og overhovedet samlet mange Bidrag til Vadstena-Klosterets Historie. *A. S.*

Silhidsche (arab., rettere Dzu-l-hidsche o: Pilegrimsmaaneden) er den tolvte og sidste Maaned i det muhamedanske Maaneaar, og den Tid, da Pilegrimsfarten til Mekka foregaar. Den 10. S. er en Festdag, af Tyrkerne kaldet Kurban Bairam (o: Offerfesten) eller den lille Bairam. *J. O.*

SilllOUet [siluæ't] (fr.), Skyggerids, Skyggebillede, en Tegning, der kun giver Omridsene af en Skikkelse (Ansigtet derfor gerne i Profil), medens alt inden for Omridsene udfyldes med sort Farve (til Tider dog ved hvide Linier Antydninger af Formgivningen inden for Profilerne), altsaa den Virkning, der opnaas, naar en Lysgiver kaster Skygge af et Menneske o. s. v. Saadanne S. vare i 18. og Beg. af 19. Aarh. stærkt paa Mode som beskeden Portrætkunst; Fotografien fortrængte S.; en særlig Form for S. er S.-Udklipningen (se Psaligrafi). Ordet har sin Oprindelse fra den franske *controleur généraldes finances* (Finansminister) Etienne de Silhouette (1709—67), der paa Grund af sine Forholdsregler var almindelig forhadt og derfor Genstand for Spot og Karikering; hvad der tog sig ynkelig ud, kaldtes spottende *å la Silhouette*, og S.'s dengang ret fattige Portrætkunst, der var stærkt fremme, fik da ogsaa og beholdt fremtidig Navnet »S.«. *A. Hk.*

Silicium, Kisel, Si = 28, er næst Ilt det mest udbredte af alle Grundstoffer; det findes dog ikke i fri Tilstand i Naturen, men udgør en væsentlig Bestanddel af den faste Jordskorpe, hvori det forekommer som Iltforbindelse (Kiselsyreanhydrid SiO_2). Kiselsyren er enten til Stede i fri Tilstand eller bunden til Baser, med hvilke den danner kiselsure Salte (Silikater). Granit og de dermed beslægtede Bjærgarter indeholde 20—30 p. Ct. S. 1810 fremstillede Berzelius urent S. ved Sammensmeltning af Jærn, Kul og Kiselsyre; 1823 fremstillede han det i ren Tilstand ved Ophedning af Fluorsiliciumkalium med Kalium: $K_2SiF6 + 4K = 6KF + Si$. I Stedet for Kalium kan benyttes Natrium. S. fremstilles lettere ved Ophedning af en Blanding af Kiselsyreanhydrid og Magniumpulver i $SiO_2 + 2Mg = Si + 2MgO$. Det herved dannede Magnesia udtrækkes med fortyndet Saltsyre, hvorved S. bliver tilbage.

Fremstillet paa disse Maader er S. et amorft mørkebrunt Pulver, som ved Ophedning under. Luftens Adgang forbrænder til Kiselsyreanhydrid, Siliciumdioxyd, SiO_2; det angribes ikke af Salpetersyre og Svovlsyre, men opløses i Flussyre og i Kalilud under Brintudvikling. Ophedes det amorfe

S. uden Luftens Adgang til Hvidglødhede, gaar det over i en anden Modifikation, som ikke er brandbar og ikke opløses i Flussyre eller i Kalilud. Smeltes Fluorsiliciumkalium med Aluminium, og behandles Produktet med Saltsyre, efterlades krystalliseret S. i sorte, sekssidede, grafitagtige Blade af Vægtfylde 2,49; krystalliseret S. faas ogsaa, naar Dampe af Siliciumklorid langsomt ledes hen over glødende Aluminium i et Rør, som er fyldt med Brint; S. danner da gerne jærngraa Oktaedre og Tetraedre med rødlig Glans. Lettest faas krystalliseret S. ved Smeltning af Fluorsiliciumkalium med Natrium og Zink. De krystallinske Produkter faas vanskelig rene. — Krystalliseret S. er i høj Grad modstandsdygtigt over for Reagenser og brænder ikke i Ilt, men angribes dog ved Ophedning i Klor eller med smeltende Alkalier. I sine Forbindelser er S. tetravalent (firegyldigt) ligesom Kulstof, med hvilket Grundstof det har adskillig Lighed; man har endog fremstillet flere organiske Forbindelser, i hvilke Kulstof delvis er erstattet af S. De vigtigste Siliciumforbindelser ere Kiselsyre (s. d.) og Silikaterne (de kiselsure Salte). *O. C.*

Siliciumbrinte, Siliciumvandstof, Silikometan, SiH_4, faas i uren Tilstand ved Indvirkning af Saltsyre paa Siliciummagnium som en selvantændelig Luftart. Ren S. faas ved Behandling af Triætylsilicoformiat med Natrium; $4Si(OC_2H_5)_3H = 3Si(OC_2H_5)_4 + SiH_4$, som en farveløs Luftart, der ikke er selvantændelig ved almindelig Temperatur og Tryk, men som antændes, naar den er blandet med Brint eller ved svag Opvarmning. Ved Glødhede spaltes den i amorft Silicium og Brint. *O. C.*

Siliciumbronze se Kobberlegeringer.

Siliciumdioxyd, Kiselsyreanhydrid, SiO_2 se Kiselsyre.

Siliciumfluorid, Fluorsilicium, **Fluorkisel,** SiF_4, dannes ved Indvirkning af Fluorbrinte paa Kiselsyre: $4HF + SiO_2 = SiF_4 + 2H_2O$ og fremstilles ved Ophedning af Sand eller Glaspulver med Kryolit eller Flusspat og Svovlsyre: $SiO_2 + 2CaF_2 + 2H_2SO_4 = SiF_4 + CaSO_4 + 2H_2O$; der maa anvendes et Overskud af koncentreret Svovlsyre for at holde det ved Processen dannede Vand tilbage; i modsat Fald sønderdeler dette S. S. er en farveløs Luftart, der lugter stikkende og ryger stærkt i fugtig Luft. Af Vand sønderdeles det i Kiselsyre og Fluskiselsyre: $3SiF_4 + 4H_2O = H_4SiO_4 + 2H_2SiF_6$. Fluskiselsyre, H_2SiF_6. **Fluorsiliciumbrinte** eksisterer kun i vandig Opløsning; det er en tobasisk Syre, som med Metaller danner Salte (fluskiselsure Salte), Fluorsiliciummetaller; dens Kaliumsalte ere meget tungtopløselige. Udskillelsen af Kiselsyre ved Indvirkning af S. paa Vand tjener til Paavisning af Kiselsyre i den kvalitative kemiske Analyse, idet man opheder det Stof, som skal undersøges, med Kryolit eller Flusspat og Svovlsyre i en Platindigel og lader de udviklede Dampe virke paa en Vanddraabe: hvis denne bliver uklar, er Kiselsyre til Stede. En anden Maade til Paavisning af Kiselsyre er at smelte en Splint af vedkommende Stof med Fosforsalt i et Platinøsken; hvis det er et Silikat, der foreligger, vil der i den klare Perle vise sig et »Kiselskelet«. *O. C.*

Siliciumkarbid, SiC, faas ved Ophedning af Kul (Koks o. l.) med Sand og noget Salt i den elektriske Ovn. Saltet letter Indvirkningen af Koks paa Kiselsyren, men tager ikke selv Del i Reaktionen. I stor Mængde fremstilles S. ved Niagara-Faldene; den elektriske Strøm leveres med 2,200 Volt Spænding, men bringes ved Transformator ned til 85—220 Volt, gennemsnitlig 165 Volt. Der arbejdes med Vekselstrømme. Strømstyrken er i Begyndelsen 1,700 Ampere, men bliver under Processen 9,000 Ampère. Der arbejdes med 150 Hektokilogram Udgangsmateriale ad Gangen, Udbyttet heraf er 33 Hektokilo krystalliseret S., saakaldt Karborundum, og 24 Hektokilo amorft S. Processen varer ca. 35 Timer. For hvert Hektokilo Karborundum medgaa 800 Kilowatttimer. Karborundum, krystalliseret S., danner heksagonale Krystaller af Vægtfylde 3,12; er usmelteligt, paavirkes ikke af Svovl ved 1,000°, svagt af Klor ved 600°, men hurtig ved 1,200°. Karborundums Haardhed ligger nærmere ved 10 end ved 9, og det kan anvendes til Polering af Diamant. Det amorfe S. er blødt og værdiløst.

Karborundum bruges til Slibning og Polering. Ved Blanding af dette Stof med Ler, Feldspat og Vand, Formning og Glødning kan man danne Slibesten af hvilken som helst Form og Størrelse; Karborundum bruges ogsaa i Pulverform; det anvendes i Staal- og Jærnindustrien, til Slibning af Glas og Porcelæn, og som en udmærket Erstatning for Ferrosilicium ved Tilberedningen af Staal. *O. C.*

Siliciumklorider. Silicium danner med Klor Forbindelserne **Siliciumtetraklorid, Klorsilicium,** $SiCl_4$, og **Siliciumtriklorid,** Si_2Cl_6, af hvilke den første er den vigtigste og oftest benævnes **Siliciumklorid.** Denne Forbindelse faas ved Ophedning af Silicium i en tør Klorstrøm eller ved at lede tørt Klor over en glødende Blanding af Kul og fint fordelt Kiselsyreanhydrid: $2Cl_2 + SiO_2 + 2C = SiCl_4 + 2CO$. Siliciumtetraklorid er en farveløs Vædske, der lugter stikkende, ryger stærkt i Luften og koger ved 59,5°. Ved 0° har det Vægtfylde 1,52. Af Vand sønderdeles det i Saltsyre og geleagtig Kiselsyre. Ledes Dampen af Siliciumtetraklorid hen over smeltet Silicium, faas Siliciumtriklorid, Si_2Cl_6, som en farveløs Vædske, der koger ved 146° og ved 800° fuldstændig sønderdeles i $SiCl_4$ og Silicium: $2Si_2Cl_6 = 3SiCl_4 + Si$. — Ved pludselig Ophedning til over 1,000° finder denne Spaltning ikke Sted, da Sicilium ved denne Temperatur atter kan forene sig med Tetrakloridet til Si_2Cl_6. *O. C.*

Siliciumkloroform, $SiHCl_3$, dannes samtidig med Siliciumklorid, naar tør Klorbrinte ledes hen over amorft Silicium, som er ophedet til henimod Rødglødhede. Produkterne skilles fra hinanden ved Destillation. Det er en farveløs, letbevægelig Vædske, der ryger i Luften og koger ved 34—37°. Den er meget letantændelig og brænder med grøn Flamme. Antændes en Blanding af dens Damp og Luft, indtræder Eksplosion. — Med iskoldt Vand giver S. **Silicomyresyreanhydrid,** $Si_2H_2O_3$. *O. C.*

Siliciumkobber. Kobber og Silicium danne forskellige Forbindelser og Legeringer med hinanden. Disse have efter Bestanddelenes Mængdeforhold forskellige Egenskaber. En Legering med

2,5 p. Ct. Silicium er meget lysere end Kobber, men ellers ikke til at skelne fra dette, en anden med 5 p. Ct. S. er gullig, en tredje med 10—12 p. Ct. guldgul og noget haardere end Kobber, en fjerde med 20–30 p. Ct. S. graa, sprød og meget haard og endelig en femte med 50 p. Ct. S. staalhaard og saa sprød, at den springer ved det lempeligste Hammerslag. *O. C.*

Siliciumtetrafluorid d. s. s. Silicium fluorid.

Siliciumtetraklorid se Siliciumklorider.

Siliciumtriklorid se Siliciumklorider.

Silikat, et kiselsurt Salt, se Silikater.

Silikäter, kiselsure Salte, findes i Naturen i stor Mængde. Nogle S. har man fremstillet kirastig. De naturlige S. afledes af forskellige Kiselsyrehydrater; nogle svare til Orthokiselsyre, H_4SiO_4, f. Eks. Fenakit, Be_2SiO_4, Olivin, Mg_2SiO_4 kiselsurt Zink, $Zn_2SiO_4 + H_2O$; andre afledes af Metakiselsyren, H_2SiO_3, f. Eks. Wollastonit $CaSiO_3$. De fleste S. ere Salte af Polykiselsyrer og indeholde som oftest flere Metaller samtidig, f. Eks. de forskellige Feldspater som Orthoklas, $K_2Al_2Si_6O_{16}$ eller $K_2O . Al_2O_3 . 6SiO_2$ o. l., Glimmerarterne, Granat o. a. — Vandholdige S. (brintholdige S.) eller Hydrosilikater, som ved Glødning afgive Vand, betegnes oftest Zeolither. Ogsaa plastisk Ler er et Hydrosilikat og haves i sin reneste Form som Kaolin eller Porcelænsjord: $H_4Al_2Si_2O_9$. — S. kunne undertiden i sønderdeles ved Indvirkning af Saltsyre under Udskillelse af Kiselsyre og Dannelse af Klormetaller; dette er saaledes Tilfældet med de i Vand opløselige Alkalisilikater (Vandglas, s. d.) og med de i Vand uopløselige Zeolither og olivinagtige S. De øvrige sønderdeles kun ved Ophedning i pulveriseret Tilstand med koncentreret Svovlsyre til høj Temperatur eller ved Smeltning med kulsure Alkalier; i sidste Tilfælde dannes kiselsure Alkalier og Ilte eller Karbonater af de tilstedeværende Metaller. — Flussyre sønderdeler S. under Dannelse af Siliciumfluorid og Fluorsiliciummetaller eller Fluorider.

Af kunstig fremstillede S. ere de vigtigste Alkalisilikaterne (Kali- og Natronvandglas se Vandglas) og almindeligt Glas (s. d.). Herhen høre ogsaa Silikatslaggerne (se Slagger). — Mange S. forvitre i Luften ved Indvirkning af Fugtighed og Kulsyre og undertiden af Ilt, hvorved dannes pulverformede Produkter af anden Sammensætning; saaledes giver Orthoklas kulsurt Kali og Kaolin (Porcelænsjord).

Ogsaa S. af kulstofholdige Radikaler (Alkoholradikaler) kendes; de kaldes Kiselsyreætere og ere flygtige, f. Eks. kiselsurt Ætyl. *O. C.*

Silikätfarver se Emailfarver.

Silikätfluorider, Fluorsilikater, se Siliciumfluorid.

Silistria, Silistra, By i Bulgarien, ligger paa højre Bred af Donau, 359 Km. 0. N. 0. f. Sofia og 101 Km. 0. S. 0. f. Bukarest. (1893) 11,710 Indb., hvoraf Halvdelen er Tyrker og Resten Bulgarer, Rumæner, Grækere, Armenier og Jøder. S. er beliggende i en sumpet, usund Egn ved et vigtigt Overgangssted over Donau, hvis Vandflade her er 2,600 M. bred og 13 M. o. H. S. var tidligere en af de vigtigste Donau-Fæstninger, senere forfaldt den, og først i Krigen 1853—56 fik den atter strategisk Betydning; men i Berlin-Traktaten af 1878 paabødes Sløjfningen af dens Fæstningsværker. S. har flere Kirker og Moskeer og driver Mølleindustri, Garveri og Klædefabrikation samt betydelig Handel. S. kaldtes af Romerne *Durostorum* og var en af de vigtigste Byer i nedre Møsien. Byzantinerne kaldte den først *Durostolus* og senere *Dristia*, hvilket Navn blev til det gammel-bulgarske Derster. Af Tyrkerne kaldtes den Sil vistria. I 17. Aarh. var S. den vigtigste By ved nedre Donau, 1773 bleve Russerne slaaede ved S.; men 1810 og 1828 indtoge de Byen. 1854 belejredes S.'s ny Befæstning forgæves af Russerne, men 1878 maatte Tyrkerne rømme den; hvorefter den overleveredes til Bulgarien. *H. P. S.*

Silius Italicus, Tiberius Catius, romersk Digter, født 25, død 101 e. Chr., opnaaede Konsulatet 68 og var derefter Prokonsul i Asien, men hengav sig i Slutningen af sin Levetid alene til litterær Beskæftigelse. Vi have af ham et historisk Epos *Punica* i 17 Bøger, hvori han behandler den 2. puniske Krigs Historie. Sit Stof har han væsentlig taget fra Livius, men i Behandlingen er han stærkt afhængig af Homer og Vergil, fra hvem han laaner det ene Motiv efter det andet; paa enkelte Punkter viser han dog ogsaa en Del Selvstændighed. Om den saakaldte *Homerus latinus* (se Pindarus Theobanus) skyldes ham, er yderst tvivlsomt. *Punica* er udgivet af Drakenborch [Utrecht 1717], Ernesti [2 Bd., Leipzig 1791], Ruperti [2 Bd., Göttingen 1795—98], Occioni [Rom 1889] og Bauer [2 Bd., Leipzig 1890—92]. *H. H. R.*

Silivri, By i Tyrkiet, Vilajet Konstantinopel, ligger 55 Km. V. f. Konstantinopel ved Marmara-Havet og har ca. 5,700 Indb., der for største Delen ere af græsk Nationalitet. S. har et forfaldent Citadel fra Middelalderen og driver Vinavl, Fiskeri, Handel og Skibsfart. Byen er Sæde for en Ærkebiskop og hed i Oldtiden *Selymbria*, hvilket Navn af Grækerne anvendes den Dag i Dag. *H. P. S.*

Siljan („Dalarnes Öga"), Sverige's sjettestørste Sø, beliggende i Mellemsverige, omtrent midt i Dalarne, er 286 □Km., ca. 36 Km. fra Nord til Syd og noget over 24 Km. fra Vest til Øst, henved 170 M. o. H. Den gennemstrømmes af Øster-Dalelven, som efter at have optaget Vandet fra Orsa-Søen træder ind i S. ved Mora og atter forlader den ved Søens Sydspids, Leksands Nor. Søen har ogsaa andre Tilløb, som Ickaaen og Draggaaen, der begge falde ud i Bugten Rättviken paa Østkysten. S. har i det hele mange Indskæringer, saaledes mod Sydøst Østerviken og mod Syd Limåbugt og Olsnäsbugt. Af de smaa Øer i Søen er Sollerön, med Kirke, den største (ca. 2 Hekt.), skilt fra Mora Sogn ved et 120 M. bredt Sund. Søen er bekendt for sin Skønhed, idet den omgives af skovklædte Bjærgskraaninger. *H. W.*

Silje (Selje, norsk) se Pil.

Siljord d. s. s. Seljord (s. d.).

Silkade (arab., rettere Dzu-l-kaade o: den Maaned, man bliver hjemme) er den ellevte Maaned i det arabiske Maaneaar. Navnet hidrører fra, at de gamle Arabere i Hedenskabets Tid i denne Maaned ikke droge ud paa Krigstog. *J. Ø.*

Silke, Puppespindet af forskellige Sommerfugle, særlig Silkeormen (s. d.), bestaar af en Dobbelttraad se Fig. *A* og *B*, der er dannet af et kvælstofholdigt Stof, det saakaldte Fibroin, og indesluttet i et Hylster af det saakaldte Sericin eller Silkelim. Sericinhylsteret kan enten være ganske homogent og udvendig glat og rent, eller det kan have paa tværs gaaende Ridser eller Folder eller Tværspalter og større Udposninger, ligesom det paa mange Steder er revet itu, saaledes at det danner mindre, fra hinanden adskilte Cylindre. Dette gælder navnlig om de løsere Traade, Floretsilken, fra Kokon'ens yderste og inderste Lag, medens den finere S. fra de mellemste Lag viser et mere regelmæssigt Sericinhylster, ligesom de enkelte Fibrointraade fra dette Lag sædvanlig have et mere regelmæssigt, kredsrundt Tværsnit. Kokon'en, der er aflang, olivenformet, ca. 33—36 Mm. lang og 20—25 Mm. i Tværsnit, bestaar udvendig af løse, uregelmæssig ordnede Traade og inden for disse af tættere og tættere Lag, af hvilke det inderste danner en næsten pergamentagtig, sammenklæbet Masse. Dobbelttraaden, hvoraf Kokon'en er dannet, kan naa en Længde af 3,700 M., men det er kun det mellemste Lag, der kan give en sammenhængende, god Traad med en Længde af 300—600, sjældnere indtil 900 M. Paa Grund af Traadens meget ringe Tværsnit, 0,013—0,026 Mm., er Kokon'ens Vægt yderst ringe, saaledes at der efter Størrelsen gaar 360—1,200 paa 1 Kg. Farven er enten rent hvid eller hvid med et blaaligt, gulligt eller

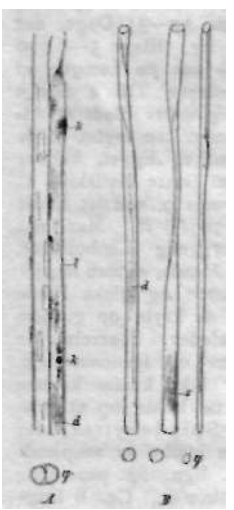

Organsilke. *A* den ukogte, *B* kogt, *l* Sericinlaget med Hobe af smaa Korn *k*, *s* [illegible] og *a* fine Striber i Fibroin-traaden, *g* Tværsnit.

gul, sjældnere en grøn, rødlig eller brunlig Farve. Naar Silken skal indvindes af Kokon'erne, maa Pupperne først dræbes, ved tør Varme (60—75°) eller ved Neddypning i kogende Vand, da de ellers ved Hjælp af en af Munden udsondret Saft opløse og gennembryde Kokon'en, der derved mister betydelig i Værdi. Kokon'erne blive derpaa sorterede, dels efter Farven, dels efter Kvaliteten, idet de bedste, der kendes paa en regelmæssig Farve, kornet Overflade og stor Vægt, udskilles fra de plettede, skimlede, gennemhullede og de saakaldte dobbelte Kokoner, i hvilke der findes to Pupper, og hvis Traade ere fuldstændig indfiltrede. Derefter følger den saakaldte Spinding, som i Virkeligheden er en Afhaspning, idet man dog aldrig afhasper en enkelt Traad, men alt efter Traadens Styrke og Finhed, og efter som den færdige S. skal være tyndere eller tykkere, samtidig 3—20 Traade, idet man samtidig trækker Traadene fra et tilsvarende Antal Kokon'er. Afhaspningen sker paa den Maade, at Kokon'erne lægges i Vand, hvorved Sericinet opblødes, saaledes at Traadenes enkelte Vindinger kunne skilles fra hverandre.

Fra Vandbeholderen med Kokon'erne, hvor Vandet har en Temperatur af 25—27°, føres Traadene op gennem et Glasøje og derfra videre et Stykke gennem Luften, støttet af andre Glasøjer for derpaa til sidst at opvindes paa en Haspe, paa hvis Arme den ved Sericinets Stivnen af de forskellige Traade dannede enkelte Traad føres skrueformet frem og tilbage. Af 12—18 Kg. Kokon kan man paa denne Maade faa ca. 1 Kg. raa S. Den af haspede S., Raa-, Ecru-, Grége- eller Greysilke, bliver derpaa snoet for at faa større Glathed og Ensartethed, idet man enten snor den enkelt afhaspede Traad, eller flere saadanne snos sammen paa almindelige Spindemaskiner. Angaaende de forskellige Slags Silketraade, som fremstilles paa denne Maade, henvises til Art. Garn S. 508.

Af Silkeaffaldet, hvorved ikke alene forstaas Affaldet fra Spindingen af Raasilken, men ogsaa de Kokon'er, der, fordi de ere gennemhullede eller af anden Grund, ikke kunne give en enkelt lang Traad, fremstilles ogsaa forskellige Sorter S., Floret-, Fleuret-, Floksilke eller Filoselle, hvilket Navn dog ofte særlig anvendes som Betegnelse for Affaldet fra Raasilkefremstillingen. Til Indvinding af Traaden af Affaldet maa først Sericinet fjernes, hvilket enten sker ved Kogning med svag Lud eller Sæbe eller ved en Slags Rødning i varmt Vand, saaledes at Sericinet raadner og opløses. Derefter følger en omhyggelig Udvadskning, undertiden efter en forudgaaende Stampning, der tjener til at fjerne Pupper og andre Urenheder. Det tørrede Affald bliver derpaa kartet og kæmmet, hvorefter det sorteres, sædvanlig i tre Produkter, nemlig længere og korte Traade og det saakaldte Silkeblaar, Stumba eller Bourette, der spindes ligesom Floretsilken, medens endelig Resten herfra benyttes som Vat. Floretsilke kommer i Handelen under forskellige Navne som Chappe, Crescentin, Galettam, Sambatella, Fiorettino m. m. og benyttes til Kædegarn i Halvsilkestoffer, til Islæt, Sy- og Strikkegarn og til Fremstilling af Hattefelpel, medens Bourettesilken navnlig anvendes til Islæt.

Da Sericinet gør Raasilken temmelig stiv og haard og vanskeliggør Farvningen, bliver den oftest fjernet ved den saakaldte Udkogning eller Degummering, hvorved den vinder i Udseende, Glans og Blødhed, men samtidig mister betydelig, 18—30 p. Ct., i Vægt. Benævnelserne Tout cuit, Mi cuit, Demi cuit og Souple betegne den forskellige Grad, til hvilken Degummeringen er dreven. Sericinet fjernes ved Kogning med Soda og Sæbe, hvorved som Biprodukt faas den saakaldte Bastsæbe, der bruges i Farveriet, eller ved Behandling med Glykose og Natronlud. Da S. er meget hygroskopisk, bliver S.'s egentlige Vægt ved Salget altid kontroleret ved den saakaldte Konditionering, idet paa bestemt Maade udtagne Prøver tørres i særlige Ovne ved 110° og vejes, hvorved faas S.'s Tørvægt, som med et Tillæg af 11 p. Ct. giver S.'s Handelsvægt eller »Conditionnement«. Angaaende Bestemmelsen af Silketraadens Finhed eller Titre

se Garn S. 508. Angaaende Produktionen af S. se Silkeavl.

Foruden den saakaldte ægte S. af *Bombyx Mor i* benyttes ogsaa, ofte under Navn af vild S., Spindet af *Antherea Yamamay* fra Japan og Tussahsilke af *Antherea Mylitta* og *A. Selene* fra Bengalen samt Senegal-S. af *Faidherbia Bauhini* fra Sudan og Senegal og Ailanthussilke af *Attacus Cynthia* fra Kina og Japan. Disse Sorter S. ere betydelig grovere end ægte S. og have ikke den samme Glans og Blødhed som denne.

Som Surrogater for ægte S. benyttes, foruden de her nævnte Sorter vild S., ogsaa Muslingesilke (se Muslinger S. 11) og Spindet af den madagaskarske Edderkop *Nephila madagascarensis*, der giver en 100—150 M. lang, silkeglinsende Traad, der er næsten lige saa stærk i som ægte S. Endvidere benyttes merceriseret Bomuld, særlig glinsende Ramie og Kunstsilke (s. d.). *K. M.*

Silke, Silkefamilien se Cuscutaceae.

Silke, Vegetabilsk se Asclepias og Calotropis.

Silkeabe se Arctopitheci. Bruges ogsaa om Guereza'en (s. d.).

Silkeaks, Navn for *Hordeum jubatum* (se Byg).

Silkeand se Lappedykker.

Silkeavl, Opdrætningen af Silkeorme, foregaar dels i store Anstalter, de s.k. Magnanerier eller Bigatterier, dels hos mindre Opdrættere, der sælge Kokon'erne til de større Anstalter. Efter at Dyrene ere slupne ud af Kokon'erne, sker Parringen i Løbet af 6—8 Timer, og hver Hun lægger da i Løbet af nogle Dage ca. 400 Æg, hvorefter den hurtig dør. Æggene ere fra Begyndelsen gule, men blive hurtig mørke og til sidst graa med en blaaligviolet eller grønlig Nuance: de ere ovale, fladtrykte, 1—1,5 Mm. lange. De ubefrugtede Æg kendes paa, at de holde sig gule. Undertiden udvikle Æggene sig samme Sommer, hvilket man ogsaa kan opnaa ved at paavirke dem med forskellige Pirringsmidler, saasom elektriske Udladninger, afvekslende Opvarmninger og Afkølinger o. l., men som Regel overvintre de og komme først til Udvikling næste Foraar. Kort før det hvide Morbærtræ, hvis Blade i de egentlig silkeavlende Lande udgøre Larvens eneste Føde, springer ud, udsætter man Æggene for en indtil 20—25° C. stigende Temperatur, hvilket af de mindre Opdrættere ofte bevirkes paa den Maade, at Kvinderne bære dem under et Bælte paa Kroppen og om Natten lægge dem under Madrasserne, i de større Opdrætterier i særlige Værelser, i hvilke Temperaturen langsomt kan bringes til at stige, eller i særlige Udrugningsmaskiner. Efter 10—15 Dages Forløb komme Larverne ud, optages paa unge Morbærblade og indlægges paa Hylder i Opdrætningslokalet. Saavel dette som alle Redskaber, der benyttes under Opdrætningen, maa være meget omhyggelig rensede og desinficerede, da Larverne ere meget modtagelige for forskellige Infektionssygdomme, saasom Pebrine, Mort flat, Muskardine o. a. Syge Individer maa straks fjernes, og det er navnlig meget vigtigt, at man kun benytter fuldstændig sunde Larver til Opdrætning af modne Sommerfugle, hvis Æg skulle benyttes videre. Man bruger af denne Grund sædvanlig en af Pasteur foreslaaet Fremgangsmaade, der bestaar i, at man straks, efter at Sommerfuglene ere slupne ud af Kokon'erne, indespærrer dem parvis i en desinficeret Pose af Tyl, i hvilken Parringen foregaar og Æggene lægges. Derefter undersøges hvert Dyr for sig, og kun i Tilfælde af at begge vise sig sunde, benyttes Æggene til Opdræt.

Til Opdrætning af de Larver, som kunne faas af 35 Gm. (35—40,000) Æg, behøves et Lokale paa 70 Kbm., i hvilket der vedligeholdes en Temperatur af ca. 21° C. og en stadig Fornyelse af Luften. Foderet bestaar af Bladene af det hvide Morbærtræ, der i Begyndelsen hakkes, og som maa være friske og kun indsamles, naar de ere ganske tørre. Til de af 35 Gm. Æg fremkomne Larver benyttes i alt ca. 780 Kg. Blade, og man faar heraf ca. 47 Kg. Kokon'er. Larverne spise saa meget, at de i de 30—35 Dage, der hengaa, inden de forpuppe sig, tiltage 5—6,000 Gange i Vægt, hvorved de naa en Længde af 7,5—9 Cm. De skifte i denne Tid 4 Gange Hud og fordre derved stadig større Plads at udbrede sig paa, saaledes at man kan regne, at de straks, naar de ere slupne ud af Ægget, behøve 0,3 □ M. Fladerum, ved det første Hudskifte 1, ved det andet 3, ved det tredje 9, ved det fjerde 20 og ved Forpupningen 70 □ M. Man maa stadig sørge for en omhyggelig Renholdelse, hvilket lettest gøres paa den Maade, at man lægger Net eller gennemhullet Karton og friske Blade oven paa Larverne, hvorpaa de krybe op gennem Hullerne, som afpasses saaledes i Størrelse, at Larverne lige kunne komme op igennem dem. men allerede efter en Dag ikke kunne komme tilbage igen. Naar Larverne holde op at æde, opstiller man de saakaldte Spindehytter, der bestaa af to Hylder, mellem hvilke er udspændt tørt Straa, fine Kviste el. lign. og paa disse fæste Larverne da deres Kokon'er. Ca. 8 Dage efter at den sidste Larve er bragt ind i Spindehytten, kunne Kokon'erne indsamles. Angaaende Oparbejdningen af Kokon'erne se Silke.

I Europa produceres Silke hovedsagelig i Italien, i mindre Mængde i Spanien, Grækenland, Schweiz, Østerrig og Sydrusland. Den samlede aarlige Produktion i Europa kan anslaas til gennemsnitlig 4 Mill. Kg. Raasilke, hvoraf Italien producerer ca. 3—3,5 Mill. Kg. I Skandinavien har der gentagne Gange været gjort Forsøg paa at indføre S., sidst ved det i 1900 stiftede »Selskab for S. og Morbærbuskdyrkning i Danmark«. Vanskeligheden har navnlig været at skaffe det fornødne Foder, idet Opfodringen ved Hjælp af Skorzonerblade synes at frembyde nogen Usikkerhed. Nævnte Selskab benytter en, i silkeavlende Lande hidtil ukendt, buskformet Morbærsort, som har vist sig at kunne trives godt, skønt Plantningerne have lidt en Del ved de uheldige Vejrforhold i 1902 og 1903. Der er dels opklækket Æg af egen Avl, dels Æg, som ere indførte fra Sverige, og Plantninger af Busken fandtes ved Slutningen af 1903 paa 69 Steder i Landet, hvor man vil forsøge Opdrætningen. Uden for Europa drives S. i stor Maalestok i Kina, Japan, Persien, det asiatiske Tyrki, Bagindien og den nordlige Del

af Forindien, i den østlige og vestlige Del af Nordamerika og i Algérie. *K. M.*

Silkeblaar se Silke.

Silkebomuldstræ se Ceiba.

Silkeborg, Købstad i Midtjylland, Gjern Herred, Aarhus Amt, ligger under 56° 10′ 9,86″ n. Br. og under 3° 1′ 39,23″ v. L. for Kjøbenhavn (beregnet for Raadhusets Spir) ved den 232 Hektarer store Silkeborg Langsø og en Vig af Søen (Kalgaards Vig) samt ved Gudenaa, som

SILKEBORG.
1:10000.
9 Hoteller
10 Borgerskole
11 Irving. Kapel
12 Fattiggaard
13 Raadhus
14 Haandværkerforening
15 Gasværk
16 Kirke
17 Posthus
1 Katolsk Kapel
2 Apotek
3 Friboliger
4 Winthers Seminarium
5 Realskole
6 Teknisk Skole
7 Frk. Langs Seminarium
8 Toldsted
Papirfabrik
Amtsygehus
Retsgaarden
Gudenaa
Kalgaard Vig
Fattiggaard
Markedsplads
Torvet
Station
Mølle
Mejeri
Smedie
Snedkerier
Smedie
Mejeri
Mølle
Mejeri
Mølle
Snedkerier
Snedkerier
Snedkerier

opførte Haandværkerforening med Teater (Arkitekt: Rosen), det 1896—97 opførte Badesanatorium ved Gudenaas østlige Bred (Arkitekt: Rosen), m. m. Af milde Stiftelser nævnes: Dronning Louises Børneasyl, et Børnehjem og de 1861 oprettede Friboliger. Foran Raadhuset staar en 1892 afsløret Bronzestatue (Billedhugger: Pedersen-Dan) af den 1874 afdøde Mich. Drewsen, »Silkeborg Bys Grundlægger«. Mod Vest uden for Byen ejer Kommunen et lille Anlæg, »Lunden«; langs Aaens Østbred ejer den ligeledes Fredskoven »Indelukket« tillige med Ejendommen Marielund. Paa en Del af dennes Jorder er der opført et Brystsygesanatorium (se S. Folkesanatorium).

Byen har foruden de sædvanlige Erhverv især en Del Industri, der beskæftiger henved en Tredjedel af Befolkningen. Særlig mærkes Papirfabrikken, der blev anlagt 1844 af Brødrene Drewsen, 1889 indlemmedes i Aktieselskabet »De forenede Papirfabrikker« og derpaa foreløbig standsedes, men atter kom i Gang 1894; det store Bygningskompleks ligger ved Aaens Østbred; Fabrikken beskæftiger omkring 200 Arbejdere. Desuden nævnes et Svineslagteri, en Klædefabrik med Uldspinderi, en Trikotagefabrik, flere Uldspinderier, en Maskinfabrik med Jernstøberi, flere Møller, Ølbryggerier, Savskærerier, Mejerier, en Tobaksfabrik m. m. Byen har 2 Banker: Silkeborg Bank, oprettet 1882, og Handels- og Landbrugsbanken, oprettet 1899, og en Spare- og Laanekasse, oprettet 1860. Om Ind- og Udførsel o. s. v. kan intet gives, da S. danner eet Toldsted med Skanderborg.

Silkeborg's Bymærke.

Byen danner siden 1899 et eget Sogn i gejstlig Henseende (tidligere hørte den til Linaa Sogn og havde fra 1855 dette til Anneks). Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Birkedommer og Skriver i Silkeborg Birk, og et Byraad, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 11 valgte Medlemmer. Den hører til 10. Landstingskreds og gamle Skanderborg Amts 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Skanderborg Amtstuedistrikt og Silkeborg Lægedistrikt samt 4. Udskrivningskredses 211. Lægd.

Historie. Navnet S. og den Borg, der laa her, forekommer første Gang i Begyndelsen af det 15. Aarh., da den var i privat Eje; men snart efter kom den i Aarhus-Bispernes Eje, som vistnok straks nedbrød den gamle Borg og opbyggede en langt anseligere. Efter Reformationen blev S. et Len og Sæde for en Lensmand; efter 1660 oprettedes Silkeborg Amt (der 1793 lagdes til Skanderborg Amt); Slottet blev helt nedbrudt i 1720'erne, efter at det allerede i nogen Tid havde henstaaet som Ruin (ved Udgravninger 1880—82 i Papirfabrikkens Have fandt man dets Fundamenter), samtidig med at Godset udlagdes til Rytterdistrikt. Da Ryttergodset nedlagdes, kom S. paa private Hænder, indtil Staten atter overtog Godset i 1823. I Slutningen af 18. Aarh. og flere Gange i 19. var det paa Tale at anlægge en Handelsplads paa Stedet, men Planen blev først realiseret ved Res. af 15. Decbr. 1845 og 8. Jan. 1846, efter at den ovennævnte Papirfabrik var bleven anlagt (denne erhvervede efterhaanden hele Godset af Staten, saa at Statsdomænen nu kun bestaar af Skovene), og Byen voksede sig snart stor, efter at den 1854 havde faaet egen Birkedommer og 1855 (da den havde ca. 1,200 Indb.) egen Kommunalbestyrelse, hvad der for en stor Del skyldes de forbedrede Samfærdselsmidler; navnlig forøgedes de industrielle Anlæg, om end Pladsen aldrig blev den store Industriby, som man en Tid drømte om. **Ved** Lov af 7. April 1899 blev den Købstad fra I. Jan. 1900. (Litt.: V. Drechsel, »Silkeborg 1840—80« [Kbhvn. 1880]). *H. W.*

Silkeborg Folkesanatorium, opført 1903 af »Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse«, ligger ca. 2 Km. Syd for Silkeborg, omgivet af Skove og med Udsigt **over** Himmelbjærg-Søerne. Det har Plads for ca 140 mandlige Patienter og er beregnet for helbredelige Tilfælde af Tuberkulose. Det er bygget paa en af Silkeborg Kommune skænket Grund. Opførselssummen har været ca. 3,000 Kr. pr. Seng. Det er bygget efter Korridorsystemet, med den Ejendommelighed, at Korridorerne, der ere forsynede med Vadskeborde af Marmor og med Skabe, benyttes som Toiletterum for Patienterne, der saaledes ikke behøve at komme paa Sovestuerne om Dagen. Liggehallerne, der ere tækkede med Græstørv for at være kølige om Sommeren, ligge ikke foran Hovedbygningen, men til Siderne for denne, for ikke at tage Luft og Lys fra den, og de beskyttes om Vinteren ved en aftagelig Glasvæg i Mandshøjde. Der findes desuden en særlig Overlægebolig og Maskinbygning med Dampvadskeri. En Funktionærbolig er under Opførelse. Den til Sanatoriet hørende Park, der dels er skænket af Silkeborg Kommune, dels overladt til Brug af Staten, omfatter ca. 44 Hekt. Land. Alt Havearbejde, Vejanlæg o. s. v. i den foretages af Patienterne. Sanatoriet oplyses ved elektrisk Lys og opvarmes ved centralt Varmtvandsanlæg. Maden tilberedes udelukkende ved Damp og Gas. De forskellige Køkkenmaskiner, Maskine til Frembringelse af kunstig Is og Pasteuriseringsapparatet drives ved Elektricitet. Dampskorstenen er forsynet med Røgfortæringsapparat. Der modtages kun mindre bemidlede Patienter. Prisen er **1 Kr.** 20 Øre pr. Dag. *S. B.*

Silkeborg **Vandkuranstalt** ved Ørnsø, ca. 2 Km. fra Silkeborg, 60 M. o. H. Det Vand, der benyttes, kommer fra Arnakkekilderne, hvorfra det pumpes op til den velindrettede Badeanstalt. Endvidere forefindes en svag Jærnkilde. Der benyttes ogsaa Gytjebade (Fyrrenaalsbade), Tangludsbade, Kulsyrebade o. s. v. Stedet søges dels som Rekreationssted, dels ved forskellige Lidelser af Nervesystemet, Anæmi, Gigt og Reumatisme o. s. v. Kurvarigheden er 6 Uger, Sæsonen 1. Juni til 31. August. Anstalten, der aabnedes 1883, søges aarlig af 250 Kurgæster. *Lp. M.*

Silkefløjl se Fløjl.

Silkefrø, Navn for *Asclepias syriaca* (se Asclepias).

Silkeglans se Glans.

Silkegræs, Navn for Ager-Hejre (se Bromus).

Silkehale, Sidensvans (*Ampelis garrulus* L.), en ejendommelig, smukt udseende Spurvefugl af Størrelse som en Lærke. Næbbet er kraftigt, temmelig kort, Halen kort og lige. Fjerene ere bløde af rødgraa Farve, Overhaledækfjerene graa; fra Issen udgaar en Top af 3—4 Cm. lange Fjer, der kunne rejses. Hage og Strube samt en Stribe over Øjet ere sorte, Haandsvingfjerene ere sorte med gule og hvide Kanter, Armsvingfjerene ere hvide i den yderste Del med Skaftet endende i en lille rød, laklignende Hornplade. Styrefjerene ere sorte, endende i et gult Baand. Hunner og Unger ligne Hannerne. S. lever i det nordligste Europa og Asien, hvor den beboer de fugtige Naaleskove. I Norge yngler den faatallig i Landets nordlige Egne, af og til længere mod Syd. Om Vinteren drager den i

Silkehale (*Ampelis garrulus*).

store Skarer Sydpaa og træffes da over en stor Del af Europa, ogsaa ret hyppig i Danmark, i enkelte Vintre i Masse, i andre slet ikke; disse stundom optrædende Flokke af ellers ukendte, højst ejendommelig udseende Fugle have fra de ældste Tider været ansete som Bebudere af onde Tider, streng Vinter, Krig, Pest e. l. S. er en stilfærdig, rolig Fugl, der ret lydløst færdes i Træerne, hvor den søger sin Føde, som næsten kun bestaar af Bær. Stemmen er en fin Piben. Reden, der første Gang blev funden i Midten af 19. Aarh., er ret stor, bygget af Kviste og Løv; den anbringes paa en Gren af et Naale- eller Birketræ. Æggene, 5—7 i Tal, have graagrøn eller brunlig Bundfarve med mørke Pletter. S. udgør sammen med 2 meget nærstaaende Arter en særlig Gruppe af Spurvefuglene, nærmest beslægtet med Tornskader (*Laniidae*) og Fluesnappere (*Muscicapidae*). *O. H.*

Silkehejre (*Herodias nivea*) se Hejrer S. 691.

Silkeorm, Silkespinder, Silkesommerlugl (*Bombyx mori*) hører til Spindernes Familie (*Bombycidæ*). Vingefanget er 40—45 Mm.; Farven er hvid, Følehornene sorte; et gulbrunt Tværbaand paa begge Vingepar er ofte til Stede. Larven er nøgen, bagtil bærer den et kort Horn, Thoraxringene ere noget fortykkede. Farven er graahvid, paa Ryggen med brune Gaffel- og rødgule Øjepletter. Puppen er brun. Se i øvrigt Silke og Silkeavl. *C. W.-L.*

Silkepapir, tyndt, ulimet, ufarvet eller massefarvet Papir.

Silkesommerfugl se Silkeorm.

Silkespinder se Silkeorm.

Silketraad se Garn.

Sillamæggi, Landsby i det nordvestlige Rusland, Guvernement Estland, ligger ved den finske Havbugt og er et fra St. Petersborg stærkt besøgt Sommerbadested. *H. P. S.*

Silläro, Flod i Norditalien i Landskabet Emilia, udspringer i Provinsen Bologna paa de etruriske Apenniner, strømmer i nordøstlig Retning og udmunder i Provinsen Ferrara i Po di Primaro. S., der er 70 Km. lang, hed i Oldtiden *Silarus*. *H. P. S.*

Sillé le Guillaume [sijelᵊgijå'm], By i det nordlige Frankrig, Departementet Sarthe, i en mod Nord skovrig Egn, er Knudepunkt paa Vestbanen, har Ruiner af et Slot fra det 15. Aarh., en i det 12. Aarh. opført Kirke med Krypt og en smuk Portal, et Collège, Lærreds væveri, Handel og (1896) 3,152 Indb. *M. Kr.*

Siller kaldtes af Grækerne en Slags Spottedigte, sædvanlig af halvvejs filosofisk Indhold. Allerede Xenofanes skal have skrevet saadanne Digte; senere udmærkede især Timon sig i denne Retning. (Litt.: Wachsmuth, *Sillographorum graecorum reliquiae* [Leipzig 1885]). *H. H. R.*

Sillery se Champagnevine.

Silliman [si'limᵊn], Benjamin, Fader og Søn, amerikanske naturkyndige. Den ældre S., født 8. Aug. 1779, død 24. Novbr. 1864, var Geolog og Kemiker og har Betydning som en af Grundlæggerne af nordamerikansk Videnskabelighed. 1818 begyndte han at udgive *American Journal of Science*, ogsaa kaldet *Silliman's Journal*, der er de forenede Staters ældste videnskabelige Tidsskrift. Sønnen af samme Navn, f. 4. Decbr. 1816, død 14. Jan. 1885, fortsatte Tidsskriftet og arbejdede i det hele paa samme Omraader som Faderen. 1847 fik han oprettet den videnskabelige Anstalt »Yale College«, hvor han selv, med en kort Afbrydelse, var Lærer til sin Død; indtil 1870 underviste han i almindelig og anvendt Kemi. Han udgav en lang Række Skrifter, mest over Kemi, og indtog en fremskudt Plads i amerikansk Videnskab. *K. S. K.*

Sillimannit, et Mineral, som bestaar af Aluminiumsilikatet AL Si O_5 (ligesom Cyanit og Andalusit, men med afvigende Krystalform). S. danner farveløse, graa eller brunlige, stænglede eller straalede Aggregater; Krystalformen er rhombisk, Vægtfylden 3,25 (mindre end Cyanittens, men større end Andalusittens), og Haardheden lidt mindre end Kvartsens. S. forekommer ret hyppig i krystallinske Skifere, saaledes i Gnejs i Eulengebirge i Schlesien og i Bayr. Wald; større Krystaller (Prismer uden Endeflader) ved Chester i Massachusetts. Enkelte lokale Varieteter have faaet særlige Navne, saaledes Bamlit (fra Bamle i Norge) og Buchholzit (fra Lisenz i Tyrol). *N. V. U.*

Sillomēter, en af Franskmanden Garland opfunden Log (s. d.). S. slæbes med Skibet i en Snor, der overfører Bevægelsen til et Indikator-

Urværk, som fastgøres indenbords, og ved Hjælp af hvis Visere man kan aflæse den udsejlede Distance. *C. L. W.*

Silloth [si'lɔþ], By i det nordlige England, Grevskabet Cumberland, ved Solway Firth og Havnestad for Carlisle. S., der først anlagdes 1855, har Dokker og ca. 3,000 Indb. *M. Kr.*

Silo, i første Tid efter Israeliternes Indvandring i Kanaan Sæde for Folkets Hovedhelligdom; efter Eli's Tid, da Pagtens Ark blev ført med i Filisterkrigene, tabte den al Betydning. Paa Profeten Jeremias'es Tid laa S. i Ruiner. Ruinerne *Selûn*, ca. 30 Km. N. f. Jerusalem, betegne Stedet for S. *V. O.*

Silo (spansk), en lodretstillet, prismatisk Beholder for Sæd, Kul, Erts eller lignende som løse Masser forekommende Varer, der indføres i S. foroven og udtappes gennem Tude i S.'s Bund. S. bygges af Træ, Jærn, Murværk eller Monier og faar cirkulært, sekskantet eller hyppigst rektangulært vandret Tværsnit (se i øvrigt Silopakhus). *C. Ph. T.*

Siloah-Indskriften kaldes en gammel hebraisk Indskrift, der 1880 opdagedes i en i Fjældet udhugget Tunnel, som fører fra den saakaldte »Mariekilde« eli. *Umm-ed-deresh* igennem den sydøstlige Høj i Jerusalem i en stor Bue om til Vestsiden af samme Høj. Indskriften, der var indridset paa Klippevæggen i Tunnelen ikke meget langt fra den østlige Indgang, er siden forsvunden, Resterne ere bragte til Museet i Konstantinopel. Men man har Afstøbninger af den, tagne snart efter Opdagelsen. Den anvendte Skrift minder meget om gammel-fønikiske Indskrifter. Sproget er Hebraisk. Indholdet er en kort Beretning om, hvorledes Tunnelen anlagdes. Man plejer i Regelen at antage, at Indskriften stammer fra Kong Hezekias'es ell. Hiskias'es Dage, (smlg. 2. Kong. 20, 20), altsaa fra Tiden kort før Aar 700 f. Chr. Bogstavernes Form lægger ikke nogen væsentlig Hindring i Vejen for denne Antagelse, dog kan enkelte Bogstavers Form maaske tyde paa en senere Oprindelse, smlg. E. T. Pilcher i »Proceedings of the Society of Biblical Archaeology XX« (London 1898). S. omtales i Bibelen som en Dam; en saadan fandtes endnu i vore Dage ved Tunnelens vestlige Udløb, men er nu styrtet sammen; den er dog næppe helt den samme som Oldtidens Dam S. (Litt.; Ch. Clermont Ganneau: »Les tombeaux de David et des rois de Juda et le tunnel-aqueduc de Siloah« i »Recueil d'Archéologie Orientale II« [Paris 1898]; H. Guthe: »Die Siloah-Inschrift« i »Zeitschr. d. Deutschen Morgeni. Gesellschaft XXXVII« (Lpzg. 1882); Conder: »The Siloam-Tunnel« i »Quarterly Statement« 1882 og C. Schick: »Recent Excavations at Siloah« i »Quarterly Statement« 1890]). *V. S.*

Siloé, Diego de, spansk Billedhugger og Arkitekt, født før 1500 i Burgos, død 1563 i Granada, var Søn og Elev af nedenfor nævnte Gil de S. Hans Hovedværker findes i Granada, hvor han udarbejdede Planerne for Katedralen, til hvis Udsmykning han ogsaa udførte sine betydeligste plastiske Arbejder, saaledes de rigtudsmykkede Døre med »Ecce Homo«, S. Hieronymus og S. Onofrius; endvidere fremhæves hans Statue af den hl. Kristoforus og blandt flere Portrætbuster og Medailloner Busten af Gonzalez de Cordova. — Hans Fader Gil de S., hvis Virksomhed faldt i Burgos i de sidste Tiaar af 15. Aarh., var ligeledes Billedhugger, hans Navn er knyttet til de berømte Gravmonumenter i Marmor for Kong Juan II, hans Dronning og Infanten Don Alonso i Karteuser-Klosteret i Miraflores ved Burgos; smst. skyldes det pragtfulde Højalter i Alabast S. *A. R.*

Silo pakhus, et Pakhus, der adskiller sig fra de almindelige Pakhuse — Loftspakhuse — derved, at det i Stedet for at indeholde Etager — Lofter — indeholder et større Antal Silos (se Silo). S. anvendes hovedsagelig til Magasinering af Sæd og anbringes hyppigst paa Havnekajer eller større Jærnbanestationer (Amerika). Ligger S. ved en Kaj, er der i Reglen ved denne anbragt en eller flere Skibselevatorer, der tager Sæden ud af Skibets Lasterum og afleverer den paa et vandret eller svagt stigende Transportbaand eller Transportsnegl, som gennem en over eller under Kajgaden ført Tunnel fører den af Skibselevatoren lossede Sæd ind i S. Her løftes Sæden derpaa ved lodretstillede Elevatorer op til eet eller flere over de forskellige Silos liggende vandret Transportbaand (eller Transportsnegle), hvorfra den kan fordeles til de enkelte Silos. Udlevering af den i Pakhuset oplagrede Sæd sker ved, at denne gennem Tude i de forskellige Silos Bund udtappes enten i Sække eller i Vogne eller Skibe. Sædens Luftning sker ved, at den i en Silo liggende Sædmasse udtømmes paa et af de nedre Transportbaand (eller Transportsnegle), herfra løftes ved en af de lodretstillede Elevatorer til et af de øvre Transportbaand, hvorfra den ledes ned i en anden Silo. For at kunne veje Sæden findes der i Almindelighed indskudt Kornvægte enten ved Skibselevatorens eller ved de lodretstillede Elevatorers øvre Ende. Bevægelsen af Elevatorer og Transportbaand (eller Transportsnegle) sker altid ved mekanisk Kraft (Damp, Gas eller Elektricitet). S. er ogsaa anvendt til Magasinering af Kul. *C. Ph. T.*

Siloti, Alexander, russisk Pianist, er født d. 10. Oktbr. 1863 ved Charkov i Sydrusland, gennemgik Konservatoriet i Moskva, studerede 1883—86 hos Liszt og har siden den Tid koncerteret og været bosat væsentlig i Tyskland. *S. L.*

Silpha, Silphidæ se Aadselbiller.

Silphium L., Slægt af Kurvblomstrede (Aster-Gruppen), høje, fleraarige Urter med trind eller firkantet Stængel og spredte, modsatte eller kransstillede Blade. Kurvene ere store og have halvkugleformet eller klokkeformet Svøb; Hun-Blomsterne ere tungeformede. Frugterne ere sammentrykte og tovingede; de mangle Fnok eller have to Børster. 12—13 Arter, nogle undertiden dyrkede som Prydplanter i Haver. *S. laciniatum* L. er 2—3 M. høj og har stærkt fjerdelte Blade, der ere kantstillede (smlg. Kompasplanter); Kurvene have gule Randblomster og brungule Skiveblomster. S. formeres ved Deling eller Rodskud. *A. M.*

Sils, 1) S. im Engadin, rætoromansk Segl, Landsby i Schweiz, Kanton Graubünden, ligger 1,797 M. o. H. paa højre Bred af Inn mellem Silser- og Silvaplaner Søerne og har 200 Indb. S. bestaar af de to Partier, S.-Bareglia og S.-

Maria, hvilket sidste er et om Sommeren stærkt besøgt Kursted. Den smukke Silser Sø, der gennemstrømmes af Inn, ligger 1,796 M. o. H., er 7 Km. lang, $^1/_4$—$1^1/_2$ Km. bred, 74 M. dyb og har et Areal paa 4 □Km. — 2) S. im Domleschg, rætoromansk Seglias, Landsby i Schweiz, Kanton Graubiinden, ligger 696 M. o. H., $1^1/_2$ Km. N. 0. for Thusis mellem Hinterrhein og Albula og har 500 Indb. S. har protestantisk og katolsk Kirke samt et Par gamle Adelshuse. I Nærheden ligger det gamle Slot Baldenstein samt Ruinerne af Borgene Hohen-Realta, Ehrenfels og Campi. *H. P. S.*

Silsden [si'lzdn], By i det nordlige England, i det vestlige Yorkshire, 6 Km. Nordvest for Keighley, har Kamgarnsfabrikker, Sømsmedjer og (1891) 4,000 Indb. *M. Kr.*

Silūrformation er i den systematiske Geologi Betegnelsen for det næstældste af de pælæozoiske Systemer. S. deles nu almindelig i en Oversilurformation og en Undersilurformation (s. d.). *y. p. R.*

Silurīdae se Maller.

Silūrisk Formation se Silurformation.

Silūrus se Malle.

Silva, Antonio José da, (kaldet O Judeo), portugisisk Forfatter, født i Rio de Janeiro 8. Maj 1705, død i Lissabon 18. Oktober 1739. Hans morsomme Folkesyngespil og mytologiske Operaparodier (Operas do Judeo) gjorde stor Lykke i Portugal, hvor Forfatteren levede og var meget populær. Hans mest kendte Værker ere: Labyrinto de Creta, Variedades de Protheu, Guerras de Alecrim e Mangerona, Vida de D. Quixote, Esopaida, Precipios de Phaetonte, Amphitryao og Encantos de Medea. S., der var af jødekristen Familie, blev forfulgt af Inkvisitionen og arresteret Oktbr. 1737. Han blev halshugget 18. Oktbr. 1739 og derefter brændt ved Autodafé. Hans Liv er behandlet i Skrifter af Ferd. Wolf (Wien 1860) og E. David (Paris 1880). Under Navnet »Theatro comico portuguez« udkom hans Stykker 1744 (2 Bd.). *Chr. H.*

Silva, J. M., se Mendes Leal.

Silva, L. A. R., se Rebello da S.

Silvānus, en romersk Guddom af lignende Præg som Faunus og Mars (til hvem S. ogsaa findes som Tilnavn), oftest opfattet som en venligsindet Beskytter af Menneskers Virksomhed i Landbrug, navnlig dog alt, hvad der staar i Forbindelse med Skoven (*silva*, deraf Navnet); dog tilskreves ogsaa den Uhygge, som just i Skove ret ofte kan fremkomme, S., og ved Nattetid var han farlig for Kvinder, især Barselkoner (se Deverra). Utvivlsomt stod hans Dyrkelse i nær Forbindelse med den i de fleste primitive Religioner almindelige Trækultus. S. værnede om Træer og Lunde, ogsaa Haverne, og havde i denne Egenskab en over hele Mellemitalien almindelig udbredt Dyrkelse i primitive Former, især ved alle Høstfester. Der ofredes ham Dele af Afgrøden som Frugter, Druer, Aks og ogsaa Mælk, idet han stedse mere opfattedes som en Guddom, der beskyttede al landlig Gerning og var Menneskene velsindet. Ogsaa i selve det larmende Rom nød S. nogen Kultus.

Under den græske Religions Paavirkning identificeredes S. i Reglen med Pan, og der dannedes forskellige lidet betydelige Myter. I Ydre tænktes han mest som den græske Silenos, en kraftig bygget, ældre Mandsskikkelse, nøgen, kun med et Gedeskind over Skulderen. I Haaret bærer han Skovblomster eller Blade, i Haanden en Fyrregren eller Vingaardsmandens krumme Kniv. Ofte ledsages han af en Hund. *H. A. K.*

Silva plāna, rætorom. Silvaplauna, Landsby og Kursted i Schweiz, Kanton Graubiinden, ligger i Øvre-Engadin 1,816 M. o. H. ved Silvaplaner-Søen og har ca. 300 Indb. S. er Udgangspunkt for Vejen over Julierpasset. Silvaplaner-Søen, der gennemstrømmes af Inn, ligger 1,794 M. o. H., er $4^1/_2$ Km. lang og indtil 1,300 M. bred og har en Dybde af 74 M. *H. P. S.*

Silver City [si'lvəsi'ti], Bjærgværksby i U. S. A., Stat New Mejico, ligger 385 Km. S. V. f. Santa Fé, 1,812 M. o. H. i Nærheden af Bear Peak og ved Sydvestranden af Colorado-Plateauet. (1900) 2,735 Indb. S. C. har rige Sølvminer og er Endepunktet for en Sidelinie fra South-Pacific-Banen. *H. P. S.*

Silverius, Pave, var en Søn af Pave Hormisdas og blev indsat 8. Juni 536. Under hans Pontifikat, som kun blev kortvarigt, var der Strid mellem Goterne og det østromerske Rige, og Belisar besatte Rom med Pavens Billigelse. Men da S. lod til at ville nærme sig Goterne, afsatte Belisar ham 537. S. døde i en høj Alder paa Øen Palmaria. Hans Dødsaar er usikkert. *A. Th. J.*

Silveroīd, Legering af Kobber og Nikkel, som skal erstatte Bronze og Messing.

Silves [si'lveš], By i det sydlige Portugal, Provins Algarve, ligger ved Foden af Serra Monchique og paa højre Bred af Rio de S. (1890) 8,392 Indb. S., der er en gammeldags By med forfaldne Mure, har et maurisk Citadel og en gotisk Kirke og driver Kortfabrikation. Byen, der af Maurerne kaldtes *Schelb*, var i 11—13. Aarh. Hovedstad for de mauriske Konger af Algarve. 1266 indtoges den af Portugiserne. Indtil 1580 var den Bispesæde. *H. P. S.*

Silvester se Sylvester.

Silvestre [silvæ'strə], Paul Armand, fransk Forfatter, født i Paris 18. Apr. 1837, død i Toulouse 19. Febr. 1901. Fra 1869 var han ansat i Finansministeriet, og 1892 blev han Inspecteur des beaux-arts. S.'s Forfatterskab er meget omfangsrigt og forskelligartet. Han har især faaet Ry i sit Fædreland ved en Mængde saftige og uhøviske Fortællinger i Stil med Rabelais's, hvoraf en Del først bleve trykte i »Gil Blas« og andre Aviser: »Contes pantagruéliques et galantes«, »Histoires inconvenantes«, »Gauloiseries nouvelles«, »Contes audacieux«, »Contes salés« o. m. fl. Af en hel anden Art — naar undtages nogle Buffo-Operetter — ere hans øvrige Digterværker. Det er dels dramatiske Arbejder, alvorlige Dramaer, som »Sapho« (1893)

og »Grisélidis« (1891), begge spillede paa Théâtre français, det religiøse Skuespil »Les Drames sacrés« (1893, Musik af Gounod) og Operateksterne »Dimitri« (for V. Jonciéres, 1876), »Galante aventure« (for E. Guiraud, 1882), »Henry VIII« (1883, for Saint-Saëns) og »Pedro de Zalamea« (1884, for B. Godard) m. fl. Dernæst en halv Snes smukke, romantisk følsomme Digtsamlinger fra Aarene 1866 til 1892. Endelig var S. en smagfuld og kyndig Kunstkritiker, der især har udgivet en Række Studier over Behandlingen af det nøgne Legeme (»Le Nu au Louvre«, »Le Nu au Salon« o. fl.). En Samling af hans Artikler er »Portraits et souvenirs« (1866—91). *E. G.*

Silvéstri, Orazio, italiensk Geolog, født 1835 i Firenze, død 1890 i Catania. S.'s Hovedvirksomhed faldt som Professor i Geologi ved Universitetet i Catania og som Direktør for Observatoriet paa Ætna. *J. P. R.*

Silvrétta, Selvretta, Bjærgmassiv i Midtalperne, ligger paa Grænsen mellem Schweiz, Kanton Graubünden, mod Syd og de østrigske Landskaber Vorarlberg og Tyrol mod Nord. S. danner Vandskellet mellem Landquart, Ill, Trisanna og Inn og er for en stor Del gletscherdækket. Op over Sne- og Ismasserne hæve sig Selvrettahorn (3,283 M.), Grosz Litzner (3,124 M.), den stejle Klippepyramide Piz Linard (3,416 M.), det gennemkløftede Fluchthorn (3,408 M.) samt de mere afrundede Fjældkupler Klein og Grosz Piz Buin (3,204 og 3,313 M.). Blandt Passene i S. nævnes Silvrettajoch (3,026 M.), Futschölpasz (2,767 M.) samt Fermuntpasz (2,806 M.). Det Skue, der fra S.-Toppene frembyder sig over de omgivende grønne Dale og skinnende Gletschere, hører til de pragtfuldeste i Alperne. Den første Top, der besteges, var Piz Linard 1835. Nutildags er der flere Steder indrettet Hytter som Tilflugt for Bestigere. Den højest liggende er S.-Hytten paa 2,280 M. *H. P. S.*

Silybum se Marietidsel.

Sima kaldes Tagrenden paa de græske Templer; den var i Reglen karnisformet, ofte ornamentprydet paa Ydersiden og forsynet med fremspringende Løvehoveder til Vandets Afløb. *E. S.*

Simāba Aubl., Slægt af *Simarubaceae*, træagtige Planter med bitter Bark og spredte Blade, der mest ere læderagtige og uligefinnede. Blomsterne ere 4—5-tallige og tvekønnede. Spaltefrugt med stenfrugtagtige Delfrugter. 19 Arter, i det tropiske Sydamerika. *S. Cedron* Planch. (Cedron) er et 5 M. højt Træ med en 1 Cm. tyk Stamme og meget lange Blade. Frøene ere et berømt Middel mod Slangebid. Kimbladene opløses i Brændevin, og denne Opløsning gnides ud i Saaret. Indbyggerne og rejsende have gerne Frø med sig. Et Dekokt skal være et godt Middel mod Insekter i Herbarier. Af andre Arter benyttes Rod og Stængelbark mod Feber og andre Sygdomme. *A. M.*

Simáncas, By i det mellemste Spanien, Provinsen Valladolid, ligger 10 Km. S. V. f. Valladolid 726 M. o. H. og ved Pisuerga, over hvilken Flod fører en romersk Bro med 16 Buer. (1900) 1,108 Indb. S., der nu er i stærk Tilbagegang, har gamle Mure og et Slot, der tidligere var en stærk Fæstning og i mange Aarhundreder har været benyttet som Spanien's Arkiv. Mange Dokumenter gik dog til Grunde 1520. De amerikanske Papirer førtes 1783 til Sevilla, og i Beg. af 19. Aarh. var der atter mange, der gik tabt, eller som førtes til Frankrig. I Egnen om S. dyrkes god Vin, og her sejrede Spanierne 934 over Maurerne. *H. P. S.*

Simart [sima!r], Pierre Charles, fransk Billedhugger, født 27. Juni 1806 i Troyes, død 27. Maj 1857 i Paris. S. fik sin Uddannelse under Maleren Ingres og Billedhuggeren Pradier og paavirkedes nok saa meget af den førstes strenge Krav til omhyggelig Formgivning som af den sidstes Elegance. S. er en omhyggelig og dygtig Kunstner, der mesterlig forstaar at gennemføre Menneskeskikkelsen i klassisk Formstrenghed. Megen Opsigt vakte hans »Orestes forfulgt af Furierne« (1840; i Marmor, Mus. i Rouen). Andre ansete Værker ere »Filosofien« (Senatets Bibliotek), Karyatiderne (Louvre); Statuen af Napoleon I, Marmorreliefferne i Invalidekirken, »Coronis's Død« (Mus. i Troyes), »Cato's Død« (Mus. i Rouen), endvidere Gravmæler, dekorative Arbejder i Kirker m. m. Hans chryselefantine Statue »Minerva« (udf. 1855 for Hertugen af Luynes) var et interessant Forsøg i Polykromi. (Litt.: Biogr. ved G. Eyriès [1860]; V. Courdaveaux [1860] og Halévy [1861]; E. Fugez, »Nos artistes troyens: Girardon et Ch. S.« [Troyes 1897]). *A. Hk.*

Simarūba se Simarubaceae.

Simarubacĕae, Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Terebinthinae*, Træer eller Buske med rigelige Mængder af bitre Stoffer i Ved og Bark, der er udstyret med talrige Sklerenkymceller, og spredte, hele eller delte Blade uden Oliekirtler (Forskel fra *Rutaceae*). Blomsterne ere smaa og uanselige og sidde oftest i Top. De ere regelmæssige og hyppig særkønnede; 3—7 Bæger- og Kronblade og dobbelt saa mange Støvdragere med ringformet Honningskive ved Grunden. Frugten, der er dannet af 4—5 Frugtblade, er en Spaltefrugt eller en Stenfrugt. Ca. 120 Arter, næsten alle tropiske. De bitre Stoffers Forekomst betinger Anvendelse af flere Arter i Medicinen. Se nærmere herom under *Quassia*, *Picrasma* og *Simaba*. Prydbusk er *Ailanthus* (s. d.) — *Simaruba* Aubl., Træer med læderagtige og uligefinnede Blade. Smaa 5-tallige Blomster. Tvebo. Spaltefrugt. 6 Arter i det tropiske Amerika. »Simarubabark« faas af *S. amara* Aubl. og *S. officinalis* Macf. Et Afkog af Bark og Blade af *S. versicolor* St. Hil. tjener i Brasilien som Middel mod Slangebid, Indvoldsorme m. m. *A. M.*

Simbabje (Simbabye, Symbabje), ofte ogsaa kaldet Zimbaoe, er Navnet paa en mærkelig Samling Ruiner, som ses i Mashona-Landet i Sydafrika, 1,100 M. o. H, omtr. 300 Km. V. for Sofala mellem Floderne Zambese og Limpopo, ikke langt fra Bredden af en Biflod, der falder i Sabi-Floden i dennes øvre Løb. Allerede portugisiske rejsende fra det 16. Aarh. tale om disse mærkelige Ruiner, saaledes Dos Santos og De Barros, men i lange Tider blev Stedet ikke besøgt af nogen Europæer. Først 5. Septbr. 1871 genfandtes Ruinerne af den tyske rejsende Karl Mauch. I 1891 bleve Ruinerne grundig undersøgte af Engelskmændene I. Theodor Bent og

R. M. W. Swan, som opholdt sig to Maaneder paa Stedet. Siden er S. bleven besøgt af flere rejsende. Ruinerne bestaa af tre Grupper. Den ene Gruppe er omgiven af en Ringmur, der er indtil 11 M. høj og 5 M. tyk. Den er elliptisk, omtr. 90 M. lang, og indeslutter to taarnagtige Bygninger og forskellige Mure, i hvilke det ikke er let at opdage nogen Plan. Alt er opført af huggen Granit. Overalt ere Stenene tilhugne med stor Nøjagtighed og anbragte med megen Regelmæssighed i snorlige Skifter, hvad der viser, at Bygningen skyldes Folk, der have været vel bevandrede i Bygningskunst. Mærkelig er en Art baandagtig Prydelse, der ses paa Omfangsmurens Yderside, nogle Skifter neden for den øverste Kant, og som er frembragt ved, at to Skifter tilhugne Sten her ere anbragte i skraa Stilling. Paa den Strækning, hvor denne baandagtige Prydelse findes, har der paa Murens øverste Rand været anbragt opretstaaende Sten (Monolitter) i regelmæssig Afstand fra hinanden. Dette Ornament, Baandet og Monolitterne paa Toppen af Muren, findes kun paa en Del af Omfangsmuren, men kommer ogsaa for i andre Grupper af Ruinerne. Med god Grund antages det for at have religiøs eller symbolsk Betydning og har maaske Hensyn til Soldyrkelse. Denne Samling Ruiner betegnes af Bent som *Tempellevninger*; meget tyder paa, at han har Ret heri. I Nærheden j fandt han en anden Gruppe Ruiner med Rester i af to Taarne og endelig paa en Høj i nogen Afstand mange Ruiner, som han betegner som »Fæstningshøjen«. I den mente han ogsaa at kunne paavise Rester af et Tempel, men ellers bar Stedet Spor af at have tjent til Beboelse. Han fandt bl. a. Søjler af Fedtsten ligesom ogsaa Skaaler af Fedtsten og Smeltedigler. Det er aabenbart, at Bygningerne skyldes Folk, der have drevet Miner o. lign. i Nærheden. Der er fundet nogle Indskrifter med ukendte Skrifttegn, men ogsaa andre, der med Lethed genkendtes som himjaritiske. Det er hermed givet, at de Folk, der have opført disse Bygninger, ere komne fra Sydvest-Arabien, fra Saba. Af de Metaller, de have søgt, har der vistnok ogsaa været Guld, hvorfor man ikke uden Grund har søgt Bibelens Ofir i disse Egne. Lignende Bygninger som de her beskrevne fra S. ere ogsaa fundne paa andre Steder i disse Dele af Sydafrika. (Litt.: S. N. Mouritsen, »Guldlandet Ofir« [Vejle 1904], med en Plan af Tempelruinen i Zimbaoe; I. Th. Bent: »The ruined Cities of Mashonaland« [London 1893]; og »The Ruins of Mashonaland« i »Journal of the Royal geographical Society« [1892]; J. G. Willougby: »A narrative of further Excavations at Zimbabye« [London 1893]; C. Mauch: »Reisen im inneren von Süd Afrika 1865—71« i Petermann's »Mittheilungen« ; »Erg'ånzungsheft Nr. 37« [1874]). *V. S.*

Simbabye se Simbabje.

Simbirsk, 1) Guvernement i det østlige Rusland, hører til Volga-Guvernementerne og grænser mod Nord til Guvernementet Kasan, mod Øst til Samara, mod Syd til Saratov og mod Vest til Pensa og Nishnij Novgorod. Arealet er 49,495 • Km. med (1897) 1,549,461 Indb. eller 31 pr. • Km. Hele Østgrænsen dannes i en Længde af 450 Km. af Volga, der Syd paa danner en stor Bugtning mod Øst, omsluttende en til S. hørende Halvø. Fraregnet denne har S. i Hovedsagen Form af en Rhombe med Diagonaler paa 376 og 228 Km. Langs Volga-Bredden gaar et Højdedrag, der stiger i Højde Syd paa, og som i Form af Klinter eller Bjærgdrag hæver sig op over Floden. Den øvrige Del af Terrainet er et bølgeformet Sletteland, hvis Jordbund udmærker sig ved betydelig Frugtbarhed. Hele S. har Afløb til Volga, der her ikke er under I Km. bred. Gennem den vestlige Del strømmer fra Syd til Nord Sura, der udmunder i Volga i Guvernementet Kasan. Klimaet er det kontinentale russiske. Aarets Middelvarme overskrider ingensteds $3,7^0$, og den aarlige Regnmængde er omkring 35 Cm. Vinteren har hyppige Snestorme, og Volga er isdækket i Gennemsnit 231 Dage om Aaret. Skovene ere i Tilbagegang paa Grund af den hensynsløse Hugst; men de dække dog endnu $^1/_3$ af Arealet og i Særdeleshed de nordlige Egne. Befolkningen bestaar for største Delen af Storrusser ; men henimod $^1/_3$ er mongolske Stammer som Mordvinerne, der særlig bo mod Nord, samt Tschuvascher og Tatarer. I religiøs Henseende er Hovedmassen ortodoks, men desuden findes Raskoliniker, Muhamedanere samt nogle faa Jøder. Oplysningen er ringe ; der findes en Folkeskoleelev for hver 39 Indb. Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, og af Arealet ere 51 p. Ct. Agerland, 10 p. Ct. Eng- og Græsland, 33 p. Ct. Skov og Resten uopdyrket Land. Den vigtigste Kornsort er Rug, og derefter følger Havre, Hvede samt Byg, Hirse og Boghvede. Af mindre Vigtighed er Avlen af Bælgsæd, Kartofler, Hør og Hamp. Langs Volga dyrkes en Mængde Frugttræer, som Æble- og Blommetræer. Af Rug og Havre udføres aarlig særdeles meget. Kvægbestanden udgjorde 1895 257,786 Heste, 217,757 Stkr. Hornkvæg, 541,066 Faar og 70,664 Svin. I de nordlige Skovegne er der tillige en meget betydelig Biavl, der særlig drives af Mordvinerne. I Volga og Sura drives et vigtigt Fiskeri paa Stør og andre Fisk, der spille en vigtig Rolle for Befolkningen. Mineralproduktionen er uden Betydning, skønt S. i geologisk Henseende er rigt udstyret og som Underlag har næsten alle Formationer fra Karbon til Alluvium. Derimod give Skovene foruden til Tømmerhugst Anledning til en vigtig Husindustri. I Landsbyerne i Skovegnene tilvirkes Hjul og Vogne, Bohave, Skeer, Træskaale og Bastsække. Fabrikindustrien er ikke stor. Der fandtes 1895 171 industrielle Etablissementer, der sysselsatte ca. 8,000 Arbejdere og tilvirkede Varer for 13 Mill. Kr. Af særlig Betydning vare Brændevinsbrænderierne og Klædefabrikkerne. Handelen drives for største Delen fra Hovedstaden. Grovere Varer som Korn og Tømmer udføres ad Flodvejen til Moskva, Rybinsk, St. Petersborg eller Astrachan. Indførselsvarerne komme næsten alle fra Nishnij Novgorod eller Moskva. S. gennemskæres i sin sydlige Del af Banen fra Moskva til Samara og har tillige et Par Lokalbaner. Guvernementet deles i 8 Kredse, Alatyr, Ardatov, Buinsk, Korsun, Kurmysch, Sengilej, S. og Sysran. Oprindelig beboedes Landet af Mord viner og Bulgarer. I 13. Aarh. optræde Tatarerne, og man hører ikke mere Tale om Bulgarerne. Paa denne Tid be-

gyndte Russerne allerede at udstrække deres Herredømme til Egnen om Sura; men om en egentlig Kolonisation er der først Tale i anden Halvdel af 16. Aarh. under Ivan den Skrækkelige. I det følgende Aarhundrede anlagdes flere Fæstninger og Byer som Værn mod Nomadernes Indfald, og endelig dannedes Guvernementet 1784. Dets nuværende Grænser ere dog først fastsatte 1850.

2) Hovedstaden S. ligger 710 Km. 0. S. 0. f. Moskva mellem Volga og dens Biflod Sviaga paa en Høj, der ligger 192 M. o. H. og 172 M. over Flodspejlet. (1897) 43,298 Indb. S. er nutildags en smuk, velbygget By, hvis fornemste Kvarter ligger paa Højens Top, medens de lavere Dele huse Forretnings- og Industrilivet. S. har 26 Kirker, hvoriblandt en luthersk og en romerskkatolsk, 2 Klostre, en Moské og en Synagoge samt Gymnasium og Seminarium. I den højtliggende Bydel findes en Park samt et Mindesmærke for Historikeren Karamsin. S. har en Del Klædeindustri og driver livlig Handel med Korn, Frugt og Potaske. Havnen, der er isfri fra Slutningen af Marts til Begyndelsen af December, er stærkt besøgt af Flodskibe, og ved en Sidebane staar S. i Forbindelse med Moskva—Samara-Jærnbanen. Aarlig afholdes vigtige Markeder i S., og Byen er Sæde for en Guvernør og for en græsk-katolsk Biskop. S., der anlagdes 1648, afbrændtes 1670 af Røveranføreren Stenka Rasin. 1796 blev den Guvernementshovedstad, og 1864 hærgedes den af en 9 Dages Brand, der lagde næsten hele Byen i Aske. *H, P. S.*

SimCoe [si'mko.u], S. Lake, Sø i Dominion of Canada, Provins Ontario, ligger 80 Km. N. f. Torento, 219 M. o. H. og er 1,440 □Km. stor. Gennem Severn har S. Afløb til Lake Huron. Den befares af Dampere, men er tilfrossen fra December til Slutningen af April. Et Par Øer i S. er Reservation for Chippewa-Stammen. *H. P. S.*

Sime kaldes det, af Hestehaar flettede (Haarsime) eller af Hamp eller Uld vævede, tykke, 2—3 Cm. brede, ru Baand, som Dyrlægerne i tidligere Tid saa ofte indførte under Huden paa saadanne Steder af Husdyrenes Legeme, hvor man ønskede at fremkalde en »afledende« Betændelse (se Afledende Midler). Veterinærerne trak S. under lignende Forhold og i samme Hensigt, som naar Menneskelægerne anlagde en Fontanelle (s. d.) eller benyttede Mokse. Indtil 1880'erne hørte »Simetrækning« til de hyppigst anvendte Kurmetoder, navnlig hos Hesten. Man trak S. paa Hovedet (mod Øjenbetændelse), i Nakken (mod Hjernebetændelse, Koller), paa Boven (mod Skulderbaltheder), paa Forfladen af Brystet, »Bringen« (mod Lungebetændelse), paa Hasen (mod Spat), ja, selv i Hoven blev S. anbragt (mod »Hovsenebensbetændelse«). S. blev anbragt ved Hjælp af en dertil særlig indrettet, stor, som oftest stump »S.-Naal«, som gennem et Hudsnit førtes et kortere eller længere Stykke, i Reglen dog flere Tommer gennem det løse (subkutane) Bindevæv og ud gennem et andet i Huden anlagt Snit. S 's Udgliden forhindredes ved en i hver Ende anbragt Tværpind eller stor Knude. S. blev liggende i kortere eller længere Tid, ofte ugevis, og fremkaldte naturligvis en mere eller mindre heftig Betændelse i Bindevævet med rigelig Materieafsondring. For at kunne rense den blev den altid gjort mere end dobbelt saa lang som den med S.-Naalen dannede Kanal under Huden. S.'s betændelsesvækkende Virkning søgtes meget almindelig forhøjet ved daglig Fugtning med irriterende Stoffer, som f. Eks. Terpentinolie, og af den Maade, paa hvilken Organismen reagerede paa Irritationen, af Udflaaddets Karakter og Mængde drog man Slutninger med Hensyn til den paagældende Lidelses Forløb. Dyrlægerne benytte endnu fremdeles Afledningsmidler ved forskellige Sene- og Ledlidelser, og man kan ikke frakende S. en stærkt »afledende« Virkning, men ikke sjældent gav S.-Trækning Anledning til heftige, ondartede Infektioner (septiske Flegmoner), og S. har derfor nu kun historisk Interesse. *G. S.*

Simĕon, en af Jakob's Sønner; S.'s Stamme kom til at bo spredt rundt om i Juda, i hvilken Stamme den efterhaanden gik op. *V. O.*

Simeon [si'mjən], Charles, engelsk Præst, født 24. Septbr. 1759, død 13. Novbr. 1836. Under sit Studieophold i Cambridge blev han vakt til personlig Kristendom og traadte i Venskabsforhold bl. a. til Henry Venn (s. d.). 1783 blev han Præst ved *Holy Trinity Church* i Cambridge, hvor han blev til sin Død. I Begyndelsen maatte han finde sig i en Del Modstand, men blev efterhaanden anerkendt ved sin Dygtighed og Fromhed. Han udøvede stor Indflydelse over en Mængde unge og var Lederen af det evangeliske Parti, den senere *Low-Church*. Ved sin Indflydelse hos Direktørerne for det indiske Handelskompagni udpegede han Kapellanerne i Kompagniets Tjeneste. Han var med til at grunde *Church Missionary Society*, og Henry Martyn var en Tid Curate hos ham. Han udgav »*Horae homileticae* or discourses digested into one continued series and forming a commentary upon every book of the Old and New Testament« [19 Bd., 1796—1828]. (Litt.: H. G. A. Moule, *Ch. S.* [1892]; Williamson, *Brief Memoir of the Rev. Ch. S.* [1848]). *II. O—d.*

Simeōni, Giovanni, italiensk Prælat og Diplomat, født 1817 i Palermo, død 1892 i Rom, var i en lang Aarrække knyttet til det pavelige Udenrigsministerium og udmærkede sig navnlig 1857, da han paa ny knyttede den diplomatiske Forbindelse med Spanien. 1875 blev han Kardinal og 1878 Leder af Propagandaen. *A. Th. J.*

Simēto, den største Flod paa Sicilien, udspringer i Provinsen Messina 1,700 M. o. H. paa Monte Sori i Monti Nebrodi, løber i sydøstlig Retning langs den vestlige og sydlige Fod af Ætna, optager fra højre Side Salso, Dittaino og Gurnalunga og udmunder 9 Km. S. f. Catania i det ioniske Hav, hvor den danner et Mundingsbassin, der benævnes Giarretta. S., der er 116 Km. lang, kaldtes i Oldtiden *Adranus* eller *Simaethus*. *H. P. S.*

Simferopol, By i det sydlige Rusland paa Halvøen Krim, Hovedstad i Guvernementet Taurien, ligger ved den nordlige Fod af de Krim'ske Bjærge ved Salgir og ved Banelinierne Sevastopol—Losovo og S.—Feodosia. (1897) 48,821 Indb., hvoriblandt en stor Mængde Jøder og Tatarer. S. er malerisk beliggende paa begge Sider af Salgir, der om Sommeren er en smal Bæk, men om Vinteren svulmer op til en rivende Strøm. Det ældre Kvarter S. f. Floden har snævre,

krumme Gader og forfaldne, enetages Huse med tilgitrede Vinduer; det beboes af Jøderne og Tatarerne. Den russiske Bydel N. f. Floden er ny og velbygget. S. har talrige Kirker og Moskeer, Gymnasium, Seminarium og tatarisk Skole. Industrien er ubetydelig og ligeledes Handelen. Der udføres dog en Del Vin og Frugt fra Omegnen, hvor Vin- og Havedyrkning drives i stort Omfang. Byen er Sæde for en Biskop samt for Provinsens Guvernør og Myndigheder. Ruinerne 1 Km. S. 0. f. S. antages at stamme fra Fæstningen *Neapolis*, der 100 f. Chr. anlagdes i denne Egn. Det nuværende S. stammer dog fra en tatarisk Landsby Ak-Metschet, der i 16. og 17. Aarh. var Sæde for Tatarhøvdinger. 1783 kom S. under Russerne, der Aaret efter gjorde Byen til Købstad og gav den dens nuværende Navn. Hovedstad i Taurien blev den 1802. *H. P. S.*

Simhāsana-dvātṃçikā (Sanskrit = Løvesædets [ɔ: Tronens] 32 Fortællinger), en indisk Eventyrbog, i hvilken Kong Vikrama's Trone forestilles at fortælle om Kongens Eventyr, hvorfor den ogsaa hyppig gaar under Titelen »Vikramacarita«; den er rimeligvis af buddhistisk Oprindelse. En Udgave findes af J. Vidyāsāgara [Kalkutta 1881]. (Litt.: A. C. Burneil, *A Classified Index to the Sanskrit Mss. in the Palace at Tanjore* [Lond. 1880]). *D. A.*

Simïa se Anthropomorpha.

Simiïna d. s. s. Anthropomorpha (s. d.).

Similargent [similarżã'] ɔ: lig Sølv, Legering, som er en Art Nysølv med 20—25 p. Ct. Nikkel.

Simïle (lat.), noget ligt, en Lignelse.

Similïa similibus curántur (lat.), »det lige helbredes ved det lige«, Homøopatiens Grundregel.

Similibrillanter, ɔ: som ligne Brillanter, falske Diamanter (fr. *pierres de Strass*), ere Blyglassorter, som faa Brillantslibning og udmærke sig ved høj Lysbrydningsevne, men aldrig kunne naa det Farvespil og den Ild, som kun de rene, vandklare Diamanter have. Da just Blyglas udmærker sig ved ringe Haardhed, tabe S., hvis de bæres som Ringstene, hurtig deres Glans, idet de blive ridsede, men ogsaa uden det tabe de deres Spil i Tidens Løb og blive graa. Man forklarer dette som en Forvitring under Dannelse af Svovlbly, der skyldes de Svovlforbindelser, som altid ere i de store Byers Atmosfære, S. siges at blive blind.

Thalliumets Silikater ere meget lysbrydende og det i endnu højere Grad end Blysilikaterne; man har derfor i den senere Tid fremstilles S. ved Blanding af Thallium- og Blyglas. Men Thallium er et meget sjældent Metal, og dets S. ere derfor langt dyrere end de af Blyglas alene. Hersker der Tvivl om en Diamants Ægthed, vil denne Tvivl bedst forsvinde, naar den sammenlignes med en ægte Diamant, over for hvilken selv den bedst eftergjorte Sten blegner. *F. W.*

Similigravure er Navnet paa en af de mange fotomekaniske Reproduktionsmetoder (s. d.). *F. R. F.*

Similis Simili gaudet (lat.), »Ligemand finder Behag i Ligemand«, »Krage søger Mage«.

Similor [similå'ɪr] (Semilor) se Fransk Guld.

Siminhan, Bjærgværksby i Bosnien, ligger ved Banelinien fra Dolnja-Tuzla til Doboj og har ca. 200 Indb. 4 Km. fra Stationen findes store Saltlejer, af hvilke Saltet udvindes ved Udvadskning og gennem Rørledning føres til S. *H. P. S.*

Simla, By i det nordlige Forindien, Pandshab, ligger paa en skovklædt Bjærgryg paa Himalaja's sydlige Skraaning, 2,159 M. o. H., har (1891) 13,836 Indb. S. er en By med fuldstændig europæisk Præg. Paa Grund af sit behagelige Klima er den den indiske Regerings Sommerresidens og Sommeropholdssted for mange i Indien bosatte Englændere. I Byen findes Vicekongens Palads, Raadhus, flere Kirker og Skoler, meteorologisk Observatorium. *M. V.*

Simle er det norske Navn for en Renko. Ordet er Hunkøn til oldnorsk *simull*, der i den prosaiske Eddas Ramser opføres som Navn paa »Okse«, men vel egentlig har betegnet en Renokse. *Hj. F.*

Simme, Navn paa et Par Floder i Schweiz, Kanton Bern. Store S. udspringer i Berner Alperne paa Nordsiden af Wildstrubel, danner i sit øvre Løb det prægtige Vandfald Simmensturz og gennemstrømmer derefter med nordlig Retning Obersimmenthal, hvor den ved Zweisimmen optager den Vest fra kommende Lille S. Ved Boltigen bøjer Store S. mod Øst gennem Niedersimmenthal, af hvilken den ved Wimmus træder ud mellem Stockhorn og Niesen. Kort efter udmunder S. i venstre Bred af Kander (s. d.), der kun er 44 Km. lang mod S.'s 60 Km., men som til Gengæld har større Vandføring. *H. P. S.*

Simmel, Georg, tysk Filosof og Sociolog, er født 1858. Han er Professor ved Berlin's Universitet og har bl. a. skrevet »Einleitung in die Moralwissenschaft« [2 Bd., Berlin 1892—93]. S., der er udgaaet fra den Lazarus-Steinthal'ske Skole, har navnlig været stærkt optagen af de etiske Problemer. Han ønsker radikalt at sætte Skel mellem Etikkens Praksis og dens Teori; for at kunne etablere en virkelig Videnskab om godt og ondt, maa man, mener han, indtage sit Standpunkt »hinsides godt og ondt«. S. har her et Berøringspunkt med Nietzsche. I sit Hovedværk om Pengenes Filosofi »Philosophie des Geldes« [Leipzig 1900] søger S. at føre de historisk givne Foreteelser paa det økonomiske og sociale Livs Omraade tilbage til deres Ophav i de psykologiske Grundforhold; kun ad den Vej opnaar man at forklare deres Betydning for Menneskene. S.'s Jubilæumsskrift »Kant. 16 Vorlesungen«. [1904] er en fin og indtrængende Tolkning af den store Tænker. *K. V. H.*

Simmer, Navn for Anemoner (se Anemone).

Simmering se Wien.

Simmias 1) fra Theben, græsk Filosof, Discipel af Sokrates, skal have forfattet filosofiske Dialoger.

2) fra Rhodos, græsk Digter fra den alexandrinske Tid, er Forfatter til nogle i den palatinske Antologi opbevarede Digte, der ere skrevne saaledes, at Verselinierne danne alle Slags kunstige Figurer. *H. H. R.*

Simms [si'mz], William Gilmore, amerikansk Forfatter, født 17. Apr. 1806 i Charleston, Sydcarolina, død smst. 11. Juni 1870. Han begyndte sin Løbebane som Sagfører og overtog derefter Redaktionen af et politisk Blad. Efter en Tids Ophold i New York vendte han tilbage til Charleston og levede der til sin Død. Og

her blev han, paa en Tid da Litteraturen var uden Anseelse, da det at være Forfatter kun blev betragtet som en Bibeskæftigelse, den ihærdige Banebryder for en Sydstatslitteratur. Han var absolut utrættelig, og næppe nogen Gren af Litteraturen har han ladet uforsøgt. Det er blevet sagt om ham, at han var Digter, Dramatiker, Shakespeare-Udgiver, populær Filosof, Historiker, Biograf, Foredragsholder, Taler, Forkæmper for Slaveriet, Journalist, Tidsskriftforfatter, Kritiker og Romanforfatter. Det eneste af dette alsidige Forfatterskab, der ikke er glemt nutildags, er hans Romaner, fantasirige Skildringer af Sydstatsliv, stærkt paavirkede af Walter Scott. Af disse kunne nævnes: »Martin Faber« [1833], »Guy Rivers« [1834]; »The Yemassee, a Romance of Carolina« [1835]; »The Partisan, a Romance of the Revolution« [1835], »Mellichampe, a Legend of the Santee« [1836], »Richard Hurdis, or the Avenger of Blood« [1838], »The Damsel of Darien« [1839], »The Kinsmen, or the Black Riders ot Cangaree« [1841], »Beauchampe, or the Kentucky Tragedy« [1842], »Castle Dismal« [1845], »Count Julian« [1845], »The Wigwam and the Cabin« [1845—46], »Katherine Walton« [1851], »The Sword and the Distaff« [1852], »The Cassique of Kiawah« [1859]. Af hans Digte kunne nævnes Samlingerne: »Early Lays« [1827], »Areytos, or Songs of the South« [1846], »Poems Descriptive, Dramatic, Legendary, and Contemplative« [1853]. Af hans øvrige Værker kunne nævnes: »Southern Passages and Pictures« [1839], »History of South Carolina« [1840], »Views and Reviews in America Literature, History and Fiction« [1846]. Hans samlede Værker udkom i 10 Bd., 1882, en illustreret Udgave i 17 Bd., 1886. (Litt.: G. W. Cable, *Life of W. G. S.* [Boston 1888]). *T.L.*

Simnan, By i Persien, Provinsen Irak Adshmi, ved Karanvejen fra Teheran til Meshed, i en frugtbar Oase ved Vestgrænsen af den centralpersiske Ørken. 12,000 Indb., der avle Korn, Frugt og Silke. *M. V.*

Simnel [si'mnel], Lambert, engelsk Tronkræver og Bedrager, af ukendt Byrd, født ca. 1475, mulig først død efter 1534, blev som Dreng udgiven for at være Hertug Georg af Clarence's Søn, Jarl Edvard af Warwick, som holdtes fangen i Tower af Henrik VII, der frygtede Warwick som Tronarving paa Mandssiden. Da det falske Rygte opkom 1486, at Warwick var flygtet fra Tower, fik det yorkistiske Parti i Irland, ledet j af Jarlen af Kildare, Lord Lovel og Jarlen af Lincoln, opstillet Lambert som Tronkræver mod Henrik VII. De lod ham krone som Edvard VI, hvorpaa de gjorde Indfald i Lancashire med en Hjælpehær af tyske Lejeknægte. Men ved Stoke slog Henrik VII Lambert's Parti, Førerne bleve dræbte, og selv blev Lambert Køkkendreng hos Henrik VII og senere Falkener. *J. L.*

Simnitza, Zimnicea, By i Rumænien i Store Valakiet, ligger 41 Km. 0. S. 0. f. Turnu-Maqurele i en sumpet Egn paa venstre Bred af Donau. (1894) 4,901 Indb. S., der ligger lige over for den bulgarske By Sistova, har en Havn med betydelig Skibsfart paa Donau. Mellem 1792 og 1828 fandt der flere blodige Kampe Sted ved S., og 1877 gik den russiske Hovedhær over Donau paa dette Sted. *H. P. S.*

Simoa se Sigdal Herred.

Simöda (Shimoda), lille Havnestad i Japan, ligger paa Østkysten af Halvøen Idsu, der V. f. Tokio-Bugten strækker sig mod Syd. *M. V.*

Simŏis nævnes i Iliaden som en af de Floder, der flød forbi Troja. Den faldt ud i Skamandros (s. d.). Man mener, at det er den nuværende Dumbrek-su. *H. H. R.*

Simon (Simeon), Navn paa flere nytestamentlige Personer. 1) S. = Apostelen Peter (s. d.). 2) en anden Apostel, med Tilnavn Zelotes o: Ivreren, hørende til det jødiske Oprørsparti, Luk. 6, 15; Apostl. Gern. 1, 13, den samme, som Matth. 10, 4 og Mk. 3, 18 kaldes Kananites (Kananæer), hvilket formodentlig betyder det samme som Zelotes. 3) en from Mand, som udtaler profetiske Ord ved Jesu Fremstilling i Tempelet, Luk. 2, 25—35. 4) en af Jesu Brødre, Matth. 13, 55; Mk. 6, 3. 5) Fader til Judas Iskariotes, Joh. 6, 71; 12, 4; 13, 2. 26. 6) S. fra Kyrene, som blev tvungen til at bære Jesu Kors, Matth. 27, 32; Mk. 15,21; Luk. 23, 26. *7)* S. den spedalske, i hvis Hus Jesus salves, Matth. 26, 6; Mk. 14, 3. 8) S. Farisæeren, i hvis Hus Jesus salves af en Synderinde, Luk. 7, 40. 9) S. Garveren, hos hvem Peter boede i Joppe, Apostl. Gern. 9, 43; 10, 6. 10) S. med Tilnavn Niger, en Profet i Antiocheia, Apostl. Gern. 13, 1. 11) S. Mager, Apostl. Gern. 8, 9—24, som efter at have øvet Trolddomskunster i Samaria og vundet mange Tilhængere lod sig døbe af Diakonen Filip, men senere blev strengt irettesat af Peter, fordi han vilde »købe den Hellige Aands Gave for Penge«. Ifølge oldkirkelige Forfattere skal han senere være kommen til Rom og have vakt stor Opsigt der; i det hele dannede der sig i den gamle Kirke en rig Sagnkreds om hans Navn. *J. C. J.*

Simon, Aug. Heinrich, tysk Politiker, (*1805—60*), indtraadte 1834 i den preussiske Statstjeneste og blev 1844 Dommer i Breslau, men tog n. A. Afsked og forsvarede i flere Skrifter Dommerstandens Uafhængighed over for Regeringen; skrev ogsaa »Das preussische Staatsrecht« [3 Bd., 1844]. Han valgtes 1848 til Nationalforsamlingen i Frankfurt og hørte her til Venstres Ledere, men stemte dog 1849 for en arvelig tysk Kejser; fulgte med det radikale Mindretal til Stuttgart og valgtes ind i Rigsregentskabet. Han flygtede senere til Schweiz og havde en Fabrik; dømtes hjemme til livsvarig Tugthusstraf. — Maa ikke forveksles med Ludwig S. (1810—72), der var Advokat i Trier og 1848 valgtes til Nationalforsamlingen i Frankfurt. Han hørte ligeledes til det radikale Parti og maatte ogsaa flygte til Schweiz; dødsdømtes hjemme, blev 1855 Bankier i Paris og 1870 i Schweiz. *E. E.*

Simon, Emma, født Couvely, tysk Forfatterinde under Pseudonymet E. Vely, er født i Braunfels ved Wetzlar 8. Aug. 1848. Hun var Gouvernante og kastede sig i sin Fritid over Novelle- og Romandigtning, hvori hun opnaaede en ret betydelig Popularitet. Hun blev gift med Forlagsboghandler C. F. S. i Stuttgart, men flyttede efter dennes Død (1889) til Berlin. I Stuttgart skrev hun det historiske Værk »Herzog Karl von

Württemberg und Franziska von Hohenheim« [1875], for hvilket hun fik Guldmedaillen *pro litteris et artibus.* Af hendes Noveller og Romaner kunne eksempelvis nævnes: »Am Strand der Adria« [1873], »Assunta« [2 Opl. 1879], >Leier und Palette« [1877], »Die Wahlverlobten« [1883], »Wandelbilder aus der Berliner Gesellschaft« [2 Bd., 1888—92], »Weggenossen« [1896] og »Alles wohl an Bord« [1896]. *C. A. N.*

Simon [simõ'], Jules, egl. Suisse, fransk Statsmand og Filosof, født 27. Decbr. 1814 i Bretagne, død 8. Juni 1896. Han fik sin Uddannelse i Normalskolen under V. Cousin's Vejledning, blev 1838 selv Lærer ved denne Skole og n. A. tillige Cousin's Afløser ved Sorbonne, begge Steder Lærer i Filosofiens Historie. Han udgav 1841—45 Bossuet's, Descartes'es, Malebranche's og Ant. Arnauld's filosofiske Skrifter og skrev selv »Histoire de l'école d'Alexandrie« [2 Bd. 1844—45]. 1847 grundlagde han et Tidsskrift med det for ham betegnende Navn »Liberté de penser«. 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til Republikanerne og som Udvalgsordfører fremsatte et Udkast til en Skolelov; var 1849 en kort Tid Statsraad. Da han efter Statskuppet 2. Decbr. 1851 nægtede af aflægge Ed til den ny Regering, mistede han sine Embeder. 1863 valgtes han til den lovgivende Forsamling og genvalgtes 1869, talte med Varme Frihedens Sag (baade Pressefrihed og Frihandel) og for Undervisningens Fremme og Forbedring af Kvindernes Stilling; han stemte 1870 imod Krigen.

Efter Kejserdømmets Fald blev han Medlem af Forsvarsregeringen og Undervisningsminister. I Slutningen af Januar 1871 udsendtes han fra Paris til Bordeaux for at nøde Gambetta til at standse Kampen og lade Nationalforsamlingen blive valgt under fuld Frihed. Han valgtes selv til denne og forblev Undervisningsminister under Thiers indtil Maj 1873. Han gjorde alvorlige Ændringer i Læreplanen for de højere Skoler, men tilfredsstillede hverken Højre eller Venstre ved sit Udkast til en Folkeskolelov. Som Formand for venstre Centrum øvede han stor Indflydelse i Kampen mod Monarkisterne og valgtes Decbr. 1875 til livsvarig Senator; samtidig optoges han i *Académie frangaise* (var allerede 1865 bleven Medlem af *Académie des sciences morales*). Decbr. 1876 blev han Førsteminister og søgte nu at gennemføre en ny Kommunallov; men da han vilde gøre Raadenes Møder offentlige og desuden fra Talerstolen havde erklæret Pavens Udsagn om »Fangenskab i Vatikanet« for ugrundet, vakte han det klerikale Partis Vrede imod sig saa stærkt, at det fik Præsident Mac Mahon til at fjerne ham fra Magten Maj 1877, for at vove et fortvivlet Reaktionsforsøg.

I den følgende Tid søgte han, der hidtil havde kæmpet for Friheden imod monarkistiske Bestræbelser, med lige Kraft at værge den imod radikale Overgreb. Han hævdede bestemt Senatets Ligeberettigelse i Bevillingsspørgsmaal, forsvarede Undervisningsfriheden og Foreningsret for alle, d. v. s. ogsaa for de gejstlige Ordener, kæmpede imod Afsættelse af Dommere o. l.; han vilde hverken indføre Skilsmisse eller udelukke Religionsundervisning fra Skolerne. 1890 blev han sendt til den internationale Konference i Berlin om Arbejdernes Beskyttelse. Han var desuden en meget frugtbar Forfatter, dels af populærfilosofiske Skrifter om Moral og Religion (»Le devoir« [1854, 15. Udg. 1892], »La religion naturelle« og »La liberté de conscience« [1856—57, 6. Udg. 1893], hvori han paastod Moralens Uafhængighed af positiv Religion, men dog selv fastholder Læren om en personlig Gud), dels Skrifter om Stats- og Samfundsforhold (»La liberté« [1859, 4. Udg. 1872], »L'ouvriére« [1861, 8. Udg. 1891], »Le travail« [1866], »L'école« [1864, 12. Udg. 1894], hvori kræves Skoletvang og ubetalt Undervisning i Folkeskolen), endelig Skildringer af Samtidens Historie (»Souvenirs du 4. septbr.« [2 Bd., 1874], »Le gouvernement de Mr. Thiers« [2 Bd., 1878], og siden 1885 en Række Levnedsskildringer af Stats- eller Videnskabsmænd). Et lille Skrift »La femme au 20. siécle« [1891] fik i kort Tid en Snes Oplag. *E. E.*

Simon [simõ'], Lucien, fransk Maler, er født 1861. S., der gik paa Julian's Atelier og 1890 vakte Opmærksomhed ved »Tildragelse i et Apotek«, hører til det unge Frankrig's evnerigeste Malere. Som Portrætmaler er han en aandfuld og skarpsynet Realist (Gruppebillede med franske Malere o. s. v.). Ogsaa som Genremaler (Billeder af Fiskere fra Bretagne [udmærkede Typer] m. m.) raader han over indtrængende Sanddruhed, skarp Karakteristik og en højt udviklet malerisk Teknik, der med sjælden Friskhed og illuderende Virkning lægger »Luft« ind i Billedet: »Processionen« [1901, Luxembourg-Mus.]. Bekendte Værker i øvrigt »Cirkus«, »Den kloge Hund«, »Eventyrfortællersken«, »Causerie du soir« [Stockholm's Mus. 1902], »Vindstød« [1903] o. s. v. Paa den internat. Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas »Moderen pynter Barnet«. *A. Hk.*

Simon [simõ'], Richard, romersk-katolsk Teolog og Oratorianer, født 13. Maj 1638 i Dieppe i Normandiet, død 1712, indlagde sig navnlig inden for Isagogikken store Fortjenester. Han er den første, som for Alvor har forsøgt at betragte Bibelen, det gamle saavel som det ny Test., fra et litterært kritisk Standpunkt, altsaa som en Litteratursamling. Det var dog ikke den specielle Indledning, nemlig Indledningen til de enkelte Skrifter, men den almindelige Indledning til Kanon, hvormed S. beskæftigede sig, og hans Undersøgelser vedrørte atter nærmere Tekstens, Oversættelsernes og Fortolkningens Historie. Hans Hovedværker, der af Samtiden modtoges med Mistro eller Undertrykkelse, ere »Histoire critique du Vieux Testament« [1678], »Histoire critique du Texte du N. Test.« [1689], »Histoire critique des versions du N. Test.« [1690] og »Histoire critique des principaux commentateurs du N. Test.« [1693]. 1702 udgav S. en ny Oversættelse af det ny Test. paa Fransk med Anmærkninger. *A. Th. J.*

Simon af Montfort se Montfort d'Amaury.

Simon ben Jochai, jødisk lovlærd fra Midten af 2. Aarh. e. Chr., en Tannæer (se Jødisk Litteratur S. 15 Sp. 2). S. b. J., om hvis Liv Sagnet har meget at berette, er Forfatter til den under Navnet Sif re kendte Midrasch til 4. og 5. Moseb. En senere Tid har med Urette gjort ham til Forfatter af det kabbalistiske Skrift Sohar. *V. O.*

Simone Martini se Martin o, S. di.

Simoni, oprindelig i Tilknytning til Apostl. Gern. 8, Fortællingen om Simon, efter hvem Handlingen benævnes, Betegnelse for den Forbrydelse at ville erhverve Helligaanden og dens Gaver for Penge, og dette var atter i den gamle Kirke væsentlig ensbetydende med den Forbrydelse at tilkøbe sig Ordinationen. Men efterhaanden blev Simonibegrebet udvidet til alt Køb og Salg af gejstlige Virksomheder. I Middelalderen spillede Spørgsmaalet om S. en stor Rolle. Da de gejstlige Fyrster i saa mange Tilfælde tillige vare verdslige Lensherrer, var det ikke let at drage Grænsen mellem den gejstlige og den verdslige Magt; Fyrsterne kunde ofte fristes til at øve S. for at skaffe sig Indtægter eller for at sikre sig tro Vasaller, og Kirken paa sin Side kunde føle sig fristet til at rejse Anklagen for S., hver Gang den verdslige Fyrste viste sig fjendtlig stemt mod Kirken eller mod dens Gods. Særlig forviklet blev Forholdet derved, at det efterhaanden blev Skik, at den, som modtog et Embede, gav en Erkendtlighedsgave ved Modtagelsen, og ikke alene verdslige Fyrster, men ogsaa Paven sikrede sig saadanne Afgifter fra de underordnedes Side. Blandt de Fyrster, som i særlig Grad øvede S., vare Merovingerne og Henrik IV af Tyskland, under hvem den store Investiturstrid med Pavestolen aabnedes, samt Henrik II af England, og blandt de Paver, som gjorde sig skyldige i lignende Overtrædelser, vare Gregor VI, der blev afsat af Henrik III af Tyskland, fordi han havde tilkøbt sig selve Papatet, og Johan XXIII, der blev afsat af Koncilet i Konstanz.

Ogsaa i de moderne Kirkeafdelinger spiller Simonibegrebet en Rolle, idet der ved S. forstaas enhver uhæderlig Erhvervelse i al Alm. af et gejstligt Embede, dog saaledes at Begrebet i Enkeltheder opfattes forskelligt de forskellige Steder. I Danmark skulde de teologiske Kandidater lige indtil 1870 før Tiltrædelsen af et Præsteembede aflægge en saakaldet Simonied, det vil sige en Ed paa, at de ikke ved Erhvervelsen af Embedet havde anvendt ulovlige Midler. *A. Th. J.*

Simonides, græske Digtere.

1) Simonides (Semonides) fra Amorgos levede vistnok i 7. Aarh. f. Chr. Af hans Digte, der vare i iambisk Versemaal og for største Delen af et spottende Indhold, er der bevaret en Del Brudstykker, deriblandt et længere Stykke, som indeholder adskillige bidske Udfald mod Kvinderne, som han sammenligner med en hel Del forskellige Dyr og karakteriserer paa forskellige Maader. De ere udgivne af Bergk i *Poetae lyrici graeci,* II.

2) Simonides fra Keos levede fra 556 til 468 f. Chr. Han opholdt sig for en stor Del ved forskellige Tyranners Hof, saaledes i Athen hos Hipparchos, i Thessalien hos Skopas og i Syrakus hos Gelon og Hieron. Sine Digtergaver stillede han til Magthavernes Tjeneste, og han var den første græske Digter, der indlod sig paa at skrive Digte paa Bestilling og for Betaling. Hans Digte, hvoraf en stor Mængde ere helt eller delvis bevarede, tilhøre meget forskellige Digtarter. Han skrev Hymner, Korsange, Sejrssange, Klagesange o. s. v. Han forstod med stor Kunst at skildre en rørende Stemning, saaledes bl. a. i et Digt, hvori han skildrer Danae's Omflakken paa Havet sammen med hendes lille Søn Perseus. Særlig Berømmelse vandt han ved sine Epigrammer, hvoraf de mest bekendte ere dem, som han skrev over de Grækere, der vare faldne ved Thermopylai. Hans Digte ere udgivne af Bergk i *Foetae lyrici graeci,* III. *H. H. R.*

Simonis [simåni'], Eugène, belgisk Billedhugger, født 11. Juli 1810 i Liège, død 10. Juli 1882 i Bruxelles. S., der er udgaaet fra Kunstskolen i Liége, derefter studerede i Rom (under Kessel og Finelli) og fra 1863 virkede som Akademidirektør i Bruxelles, har udfoldet en betydelig Virksomhed i den monumentale Skulptur. Hans Hovedværk er den kolossale Bronzestatue af Gotfred af Bouillon (til Hest) paa Place Royale i Bruxelles [1848]; endvidere har han modeleret Statuerne af Geologen A. Dumont [1866] og Ph. Marius (begge i Liège) og Leopold I's [1877] i Mons. Af hans Ideal- og Genreplastik fremhæves den udtryksfulde og formfine Statue »Uskyld«, »Bacchus kærtegner en Tiger«, og »Dreng forsvarer en Kanin mod en Hund«. *A. Hk.*

Simon Makkabæeren, Søn af Mattathija (s. d.). Om ham handler I. Makk. 13—16. Han fulgte Aar 143 sin Broder Jonathan (s. d.) som Ypperstepræst og i det hele som Jødefolkets Leder. Han fuldendte sin Faders og sine Brødre Judas'es og Jonathan's Befrielsesværk. Han opnaaede Skattefrihed for Jøderne over for Syrerne og erobrede Borgen i Jerusalem, saa at Jøderne nu igen vare Herrer i deres Land. Af Taknemmelighed hyldede Folket ham Aar 141 som Fyrste, Ypperstepræst og Hærfører, saaledes at denne Værdighed skulde arves i hans Slægt. Et Par Aar efter sendte Syrerkongen Antiochus VII Sidetes en Hær mod Jøderne, men den blev slaaet af S. M.'s Søn Johannes (Hyrkan). Aar 135 blev S. myrdet af sin Svigersøn Ptolemaios. *J. C. J.*

Simonoseki se Shimonoseki.

Simons, M., se Menno.

Simonsen, Catharine Elisabeth, født Rysslä(a)nder, dansk Operasangerinde, født i Kjøbenhavn 7. Marts 1816 (Faderen var finsk, Moderen svensk), død smst. 3. Maj 1849, blev Elev af Siboni (s. d.), debuterede 14 Aar gl. paa det kgl. Teater som Emilie i Herold's Syngestykke »Marie« og var med et Aars Afbrydelse knyttet til Operaen fra 1830 til 1848. Hendes Stemme var en blød, bøjelig Sopran med veludviklet Koloraturfærdighed, og hun var dertil i Besiddelse af en grundig musikalsk Dannelse. Hendes Repertoire omfattede Primadonnapartierne saavel i den store Opera som i Syngespillet, saasom Alice i »Robert«, Adalgisa i »Norma«, Donna Anna i »Don Juan«, Prinsessen i »Wilhelm Tell«, Angela i »Den sorte Domino« o. s. v. 1834 ægtede hun Violinist i det kgl. Kapel Hans Sophus S. (1810—57); 1843 blev hun kgl. Kammersangerinde. *S. L.*

Simonsen, David Jacob, dansk Rabbiner og Orientalist, er født i Kjøbenhavn 17. Marts 1853, studerede først østerlandske Sprog ved Universitetet i Kjøbenhavn, ligesom han tidlig kastede sig over Studiet af den gamle talmudiske Litteratur. 1874 gik han til Breslau for at stu-

dere ved det jødisk-teologiske Seminarium der, under Vejledning af Zach. Frankel, »den historiske Skoles Grundlægger«. Endnu inden han underkastede sig sin Rabbinateksamen, tilbødes der ham en Post som Lærer ved Seminariet i Breslau, hvilket han afslog tillige med et senere om at indtage en ledende Stilling ved det ny jødisk-teologiske Seminarium i Ramsgate i England. Derimod modtog han 1879 en Kaldelse til Hjælpepræst i sin Fødebys mosaiske Menighed, hvis første danskfødte Rabbiner han blev. 1891 blev S. Prof. Wolffs Eftermand som Overrabbiner ved Menigheden, fra hvilken Stilling han 1903 trak sig tilbage, ved hvilken Lejlighed han udnævntes til Professor. S. er en nøje Kender af den jødiske Litteratur fra Middelalderen og Renaissancetiden og har i sit Hjem samlet et af de største danske Privatbiblioteker, der indeholder i mange store litterære Sjældenheder. Han har beskrevet de palmyrenske Indskrifter og Skulpturer i Ny Carlsberg Glyptotek i et særligt Værk, der er udkommet baade paa Dansk og Fransk: »Sculptures et Inscriptions de Palmyre å la Glyptothéque de Ny Carlsberg« [Kbhvn. 1889 med 26 Pl.], ligesom han ogsaa har udgivet mange videnskabelige Afhandlinger i udenlandske Tidsskrifter og i de internationale Orientalistkongressers Beretninger. (Litt.: »Ill. Tidende« [Kbhvn. 1903]). *V. S.*

Simonsen, 1) Josef Levin, dansk Overretsprokurator, født 26. Decbr. 1814 i Kjøbenhavn, død smst. 21. Juni 1886. S. var en af sin Tids mest ansete Sagførere, lige skattet for sin humane Personlighed og store Dygtighed. Hans fremragende Evner som Boadministrator i Forbindelse med hans dybe Indsigt i merkantile Forhold blev under Pengekrisen 1857 af stor og gavnlig Betydning for Handelsstanden. S. var fra 1837 indtil sin Død Sekretær og juridisk Raadgiver for den danske »Boghandlerforening« og har i denne Egenskab øvet en væsentlig Indflydelse paa de Normer, der gennem Foreningens Statutter beherske den danske Boghandel. *L. A. G.*

2) Ludvig Julius, dansk Overretssagfører, foreg.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 25. Decbr. 1847, blev cand. jur. 1871 og fik Bestalling som Overretssagfører 1874. Foruden at S. har udfoldet en betydelig Virksomhed ved Fortsættelsen og Videreførelsen af den fra Faderen arvede Sagførerforretning, har hans enestaaende Arbejdskraft været tagen i Beslag ved Overdragelsen af utallige Tillidshverv inden for hans Stand, det mosaiske Trossamfund og ved merkantile og industrielle Foretagender. S. har desuden været et virksomt Medlem af den 1900 af Indenrigsministeriet nedsatte Aktielovskommission og har fungeret som Formand for den 1902 nedsatte Kommission til Udarbejdelsen af et »Udkast til Lov om Tvangsakkord udenfor Konkurs«, hvis bærende Tanke i første Række skyldes ham. Endnu kan nævnes, at S. har efterfulgt Faderen i dennes Stilling som Sekretær for Boghandlerforeningen. ***L. A. G.***

Simonsen, Vedel, Lauritz Schebye, dansk Historiker, født 20. Decbr. 1780 paa den fynske Herregaard Elvedgaard, død smst. 12. Juli 1858, tog 1803 lægevidenskabelig Eksamen. Under et Ophold i Halle blev han stærkt paavirket af Steffens og var i det hele ganske fyldt af Romantikken og dens Interesse for Middelalder og Sagn. Dette førte ham ind paa flittige historiske Studier, som han fortsatte hele sit Liv igennem, og hvorunder han især indsamlede talløse Oplysninger om og fra Fyn, hvor han siden 1832 boede paa sin Fødegaard. Sine Resultater meddelte han i en Række Skrifter, som han udgav for egen Regning. De ældre af disse, som fremkom i Aarene 1813—16, behandlede forskellige Sider af Fædrelandets Historie i Alm., saaledes »Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder« [7 Hæfter] og »Borgruinerne« [2 Hæfter]; de senere, som tilhøre Aarene 1841—46, samle sig især om fynske Emner, dels Odense [»Bidrag til Odense Bys Historie«, 5 Hæfter], dels Herregaarde (»Samlinger til Hagenskovs Historie«, »Bidrag til Rugaards Historie«, »Samlinger til Elvedgaards Historie«), hvortil kommer »Bidrag til Eske Broks« og til »Jørgen Brahes Levnedsbeskrivelse« og »Familieefterretninger om de danske Ruders Adelsslægt«. Rent aarbogsagtigt anlagte ere disse hans senere Aars Arbejder endnu af Værdi, og i alle hans Skrifter mærker man ved Siden af ringe Kritik en varm Følelse for Emnet. V. S. havde ogsaa megen Interesse for det vaagnende Studium af de nordiske Oldsager, var i lang Tid Medlem af Oldsagskommissionen og skaffede Museet mange Forøgelser, ofte betalte af hans egen Lomme; allerede 1813 udtalte han den Tanke, at man maatte skelne mellem en Sten-, Kobber- og Jærnalder. I sit private Liv havde han mange Sorger, men fandt Trøst ved sine historiske Sysler og ved smaa Forsøg i Digtekunsten. *Kr. E.*

Simonsen, Niels, dansk Maler, født i Kjøbenhavn 10. Decbr. 1807, død smst. 11. Decbr. 1885. Som Malerlærling gik han paa Kunstakademiet og malede under J. L. Lund (s. d.); tillige søgte han Uddannelse som Litograf og debuterede som saadan paa Charlottenborg 1827. Noget senere begyndte han at modelere, og 1828 udstillede han to Relieffer, dansende Figurer, udførte efter Tegninger af J. L. Lund og bestemte for et Værelse paa Christiansborg; 1830 fik han den lille Guldmedaille for Relieffet »Christus helbreder de syge«, der nu findes opsat i Porten til Charlottenborg. Endnu i de følgende Aar virkede han væsentlig som Billedhugger og udstillede 1831 og 1832 flere Portrætbuster, deriblandt en af Prins Ferdinand og en anden af Skuespilleren N. P. Nielsen, nu i Museet i Aalborg. Men derefter vendte han sig til Malerkunsten og udstillede 1833 det ved litografiske Gengivelser bekendte Genrebillede »En gerrig i sit Hjem«, der skaffede den unge Kunstner en ikke ringe Popularitet. 1834 rejste han udenlands og tog for en længere Aarrække Bolig i München, til hvis Kunstskole han i alt væsentligt sluttede sig, men hvorfra han dog foretog adskillige større og mindre Studierejser til Tyrol, Italien og Nordafrika. I de ti Aar, han tilbragte uden for Danmark, hjemsendte han adskillige Arbejder, som gjorde ikke ringe Lykke, 1835 saaledes »Scene i Frue Kirke ved Indførelsen af Thorvaldsen's Christus-Figur«, 1837 »Scene af Tyrolerkrigen i Aaret 1809«, der blev købt af Staten og nu findes i Museet i Aarhus;

senere fulgte »En arabisk Familie i Ørkenen« [1847, Amalienborg] og det Billede, paa hvilket han 1848 blev Medlem af Akademiet, »Tordenskjold's Hukkert i Kamp med en svensk Fregat«. I og umiddelbart efter Krigsaarene 1848—50 udfoldede S. en omfattende Virksomhed som Bataillemaler; hans »Bivuak efter Affæren ved Slesvig« blev købt til Statens Malerisamling, der senere ved Gave fra Kong Frederik VII ogsaa kom i Besiddelse af hans »Stormen paa Mølleskansen ved Frederiksstad« og »Slaget ved Isted; Garden afslaar et Angreb af det fjendtlige Kavaleri«; andre af hans Slagbilleder findes paa Frederiksborg-Museet og i Privatsamlinger; i saadanne findes ogsaa en Mængde af de Malerier, hvori han har behandlet de nordafrikanske Piraters Liv og Kampene mellem franske Tropper og Arabere. Fra den anden sønderjydske Krig hentede han Motiver til flere større Værker, saaledes til »Episode af Kampen ved Dybbøl« og »Episode af Træfningen ved Sankelmark«, der blev malet graat i graat for fotografisk Gengivelse; af hans andre Arbejder kan nævnes det store Genrestykke »Trolovelse i Herrestad Herred i Skaane«, der blev købt til Statens Samling; desuden har han malet Altertavler og Mariner. 1854—83 var han Professor ved Akademiets Modelskole. 1870 var han med det Ancher'ske Legat i Rom. Som Kunstner var han overmaade produktiv og i Besiddelse af en sjælden Sans for populært og virkningsfuldt Arrangement, som i Forening med en ikke ringe malerisk Virtuositet over for det store Publikum dækkede over hans Mangel paa Stemningsfylde og Evne til alvorlig Karakteristik. *S. Af.*

Simonsen, Niels Juel, dansk Operasanger, Søn af ovenn. C. E. S., er født i Kjøbenhavn 16. Maj 1846 og kom i en Alder af 3 Aar, da Moderen døde, i Huset hos Musiklærer Guldager i Ringsted, hos hvem han lagde Grunden til sin musikalske Uddannelse; efter Forældrene havde han arvet baade Stemme og musikalsk Begavelse, og da han var konfirmeret slog han da ogsaa straks ind paa Musikvejen, tog Undervisning i Sang hos Liebe og i Violinspil hos Kapelmusikus Stockmarr. Men det syntes, som om denne Udvikling skulde være standset i Fødselen, thi under et Ophold paa Møen fik han Lyst til Landvæsenet, tog Plads som Elev paa en Gaard og steg til Forvalter; og da han, efter 1864 at have deltaget i Krigen som frivillig ved det Aarøe'ske Strejfkorps, vendte tilbage til Kjøbenhavn, var det endnu hans Agt at gaa videre ad denne Vej. Men Henrik Rung (s. d.), der havde bemærket hans store og lovende Sangerevner, skaffede ham en Ansættelse som Elev ved det kgl. Teater, og efter at han i nogle Aar havde gjort Tjeneste i Koret, opnaaede han, skønt med en Del Besvær, 4. Novbr. 1868 at komme til at debutere som Hans Heiling, efter at Høedt havde ydet ham den fornødne dramatiske Vejledning. Allerede ved denne Debut viste S., om end ikke fuldt udviklede, alle de Fortrin, der senere skulde gøre ham til en af de mest yndede og populære Sangere, som den danske Scene har ejet: den store, klangfulde, sympativækkende Stemme, en omfangsrig og bøjelig Baryton, der, af Naturen mere end ved Kunst, har fundet et sundt og fast Leje, og derfor har faaet en ganske sjælden Evne til at holde ud og holde sig frisk gennem Aarene, trods en alt andet end varsom eller økonomisk Anvendelse af den; en Stemme, der, naar den udfolder sig i al sin Vælde, kan virke med en Naturmagts Styrke, imponerende og rent fysisk betagende, medens den, naar Sangeren lægger en Dæmper derpaa, er i Besiddelse af en ganske egen Klangskønhed og Ynde. Dertil et træfsikkert Øre, en udpræget rytmisk Sans og et Foredrag, der som oftest rent intuitivt, uden i Enkelthederne at gennemføre en dybere eller mere indgaaende Karakteriseren, ved at træffe det rette, navnlig hvor det gælder at tolke enkle usammensatte Stemninger og Følelser. Endelig har han en ypperlig Støtte i sin mandige og statelige Skikkelse, og dertil en rent umiddelbar Evne til at fylde paa Scenen.

Intet Under, at han gennem Aarene kom til at bære hele det store Barytonrepertoire, og til Tider, alene i Kraft af sin overlegne Stemmefylde, ragede et Hoved op over alt Folket.

Den første ny Rolle, S. fik efter sin Debut, var Agamemnon i »Iphigenia i Aulis«, en Skikkelse, hvis storslaaede og dog retlinede Konturer, saavel i musikalsk som dramatisk Henseende, faldt nøje i Traad med S.'s egen Kunstnerpersonlighed og derfor, efterhaanden som han mere og mere vandt Herredømme over sine dramatiske Virkemidler, blev en af hans mest fremragende Ydelser. Noget lignende gælder om hans Udførelse af Wilhelm Tell, og fremfor alt om den Skikkelse, der maaske staar som mest typisk i S.'s store Figurgaleri, Marsk Stig i »Drot og Marsk«, der foruden at være en Mand, tillige har den Egenskab at være en dansk Mand, to Ting, der særtegne væsentlige Sider af S.'s Personlighed. Og mange ere de danske Komponister, hvis Værker have faaet en mægtig Støtte gennem de Skikkelser, som S. har baaret frem paa sine brede Skuldre: Kong Valdemar i »Tove«, Noureddin i »Aladdin«, Sverkel i »Liden Kirsten«, Frode, Abbeden i »Oluf«, Saul o. m. fl. Over vide Felter spænder S.'s Repertoire; men har han end paa den lettere og den komiske Operas Omraade ydet noget saa betydeligt som Rodolphe i »Den lille Rødhætte« og Figaro i »Barberen« og »Figaros Bryllup«, er det dog særlig i den store Opera, at han hører hjemme. En Opregning blot af Navnene paa de væsentligste af hans Roller vil vise, paa hvor alsidigt et Omraade han har været virksom. Han har, foruden de alt nævnte, sunget Simeon i »Josef og hans Brødre«, Don Juan og Masetto, Pizarro i »Fidelio«; den franske Opera er repræsenteret bl. a. ved Saint-Bris i »Hugenotterne«, Lothario i »Mignon«, Hamlet, Valentin i »Faust«, Mercutio og Capulet i »Romeo og Julie«; af Verdi omfatter hans Repertoire Rigoletto, Greven af Luna i »Troubadouren«, Germont i »Traviata«, Amonasro i »Aïda«, Falstaff og Jago, og endelig har han af Wagner'ske Partier sunget Wolfram i »Tannhäuser«, Telramund i »Lohengrin«, den flyvende Hollænder og Hans Sachs i »Mester-

sangerne«. 1874 udnævntes han til Kammersanger. Men ogsaa uden for Teateret har S. virket i vide Kredse; ikke for intet har man kaldt ham »Folkets Sanger«, for saa vidt som han netop ofte, hvor de brede Lag vare samlede, har ladet sin Stemme lyde; ved alle større festlige Lejligheder, hvor en Kantate rummede et Barytonparti, har S. været den selvskrevne Bærer af dette, ligesom han med Ihærdighed har deltaget i Koncert- og Sangforeningslivet. Endnu kan nævnes, at han i flere Aar har været Skuespillerforeningens Formand og er Formand for de danske Vaabenbrødres kjøbenhavnske Afdeling. *S. L.*

Simonsen, Simon Ludvig Ditlev, dansk Dyrmaler, ovenn. N. S.'s Søn, er født i München 19. Jan. 1841; fire Aar gl. kom han med sine Forældre til Kjøbenhavn, hvis Kunstakademi han besøgte 1855—60 samtidig med, at han malede under sin Faders Vejledning. Som Udstiller debuterede han 1859 med »En Ko, halv naturlig Størrelse«, for hvilket Arbejde den Neuhausen'ske Præmie blev ham tilkendt; 1861 fik han den anden Gang for »En Hingst fra Frederiksborg Stuteri«, tredje Gang 1867 for »Heste uden for en Landsbysmedje«. Foruden disse Billeder udstillede S. allerede i sin Ungdom adskillige andre, der vandt ham et ikke ringe Publikum og let fandt Købere; 1864 erhvervedes saaledes »De to Venner« til Museet i Göteborg, 1866 »Heste i Spring« til Kunstforeningens Bortlodning. 1867—69 var han udenlands med Akademiets Stipendium og opholdt sig mest i Paris og Rom; i Italien gjorde han Studier til en Mængde Billeder, saaledes til »En Drift Bøfler i de pontinske Sumpe«, der 1870 blev købt af Kunstforeningen; senere har han foretaget flere større og mindre Rejser, 1881 til Italien med det Ancher'ske Legat. Mellem hans senere Arbejder kunne fremhæves »En ny Kammerat« [1879], »Fra Sporvognsstalden« [1882], samt adskillige Jagtbilleder. Sin Popularitet har han vundet ved sine Maleriers let tilgængelige, ofte anekdotiske Indhold ikke mindre end ved deres tækkelige Komposition og glatte Foredrag. *S. M.*

Simonstown [si'mᵉnzta'un], By i den sydvestlige Del af Kaplandet, ligger 32 Km. S. f. Kapstaden, med hvilken den er forbunden ved en Jærnbane, paa Østsiden af den Halvø, der ender i »det Gode Haabs Forbjærg« og ud mod Falsebay. (1901) 3,500 Indb. Arsenal og Militærmagasiner. *C. A.*

Simōny, Carl Frederik, dansk Embedsmand og Politiker, født 28. Apr. 1806 i Aalborg som Søn af Købmand F. S., død 30. Novbr. 1872. Han blev Student 1827, cand. jur. 1829 og betraadte derefter Embedsbanen som Volontær i Centraladministrationen, samtidig med at han fandt Beskæftigelse ved praktisk Virksomhed paa forskellige Omraader. 1848 blev han Departementschef i Justitsministeriet, og 1849 valgtes han til Landstingsmand for 7. Kreds og sluttede sig til Centrum. Juni 1852 blev han Kultusminister i Ministeriet Bluhme, men traadte tilbage i April 1853, da Ministeriet ved Ørsted's Overtagelse af Konseilspræsidiet antog en mere udpræget konservativ Karakter og traadte i Kampstilling til Rigsdagen. Da Ministeriet Bang dannedes i December 1854, indtraadte S., som imidlertid havde været Departementschef i Indenrigsministeriet, deri som Justitsminister, hvormed han i kortere Tidsrum forbandt Portefeuillerne for Kongerigets Indenrigsministerium og Ministeriet for de fælles indre Anliggender. Han traadte tilbage sammen med Hall i December 1859 og blev kort efter Amtmand over Kjøbenhavn's Amt og Stiftamtmand for Sjælland's Stift, hvilken Stilling han beholdt for Resten af sit Liv. Fra 1866 ophørte han at være Medlem af Landstinget og deltog derefter ikke aktivt i det politiske Liv.

S. var en fremragende dygtig Embedsmand og Administrator, medens han som Politiker ikke spillede nogen fremtrædende Rolle. *N. N.*

Simonyit se Biodit.

Simplicissimus se Grimmelshausen.

Simplicĭtas (lat.), Jævnhed, Ligefremhed, Troskyldighed.

Simpliciter (lat.), simpelt hen, ligefrem.

Simplicĭus, Pave fra 468 til sin Død 483, er nærmest kendt for sin Deltagelse i de monofysitiske Stridigheder, under hvilke han bestemt holdt paa den ortodokse Opfattelse, saaledes som den var bleven udformet i Kalchedon-Symbolet. *A. Th. Ch.*

Simplificēre (lat.), gøre det indviklede og besværlige simpelt og let; deraf Simplifikation.

Simplikĭos, græsk Filosof, levede i 6. Aarh. e. Chr.; han døde 547. Han stammede fra Kilikien, men underviste i Alexandria og Athen, indtil han blev fordreven derfra, fordi han var Hedning. Han søgte da Tilflugt i Persien, men vendte dog efter nogle Aars Forløb igen tilbage derfra. Han har efterladt sig omfangsrige og værdifulde Kommentarer til en Del af Aristoteles'es Skrifter. De ere udgivne paa Foranstaltning af Berlin-Akademiet af Diels, Hayduck og Heiberg [Berlin 1882—94]. Desuden har han skrevet en Kommentar til Epiktet's *Encheiridion* (udg. af Schweighäuser [2 Bd., Leipzig 1800]). *H. H. R.*

Simplon, ital. Sempione, Bjærgpas i Schweiz, Kanton Wallis, danner Skellet mellem de penninske og lepontiske Alper og ligger mellem Bjærgmassivet Weissmies (4,031 M.) mod Sydvest og det mindre mægtige Monte Leone (3,561 M.) mod Nordøst. Passet forbinder Rhône-Dalen med Toce-Dalen og er paa sit højeste Sted 2,009 M. o. H. Oprindelig var det kun en Fodsti, der førte over S., og kun om Sommeren var den farbar. I Aarene 1800—1806 lod imidlertid Napoleon I den nuværende Landevej anlægge med en Bekostning af over 13 Mill. Kr. Den fører fra Brig mod Nord til Domo d'Ossola mod Syd, er 66½ Km. lang og 8—10 M. bred og har en gennemsnitlig Stigning af 3½ p. Ct. Fra Brig til Sesto Caiende maatte der bygges 611 større og mindre Broer, 7 Galerier og 20 Huse. Omtrent paa det højeste Punkt (2,005 M. o. H.) aabnedes 1825 et Hospits, der er en Aflægger af store St. Bernhard, og i hvilket der hidtil er modtaget omkring 16,000 rejsende om Aaret. Fra Brig (684 M. o. H.) fører Vejen under talrige Krumninger gennem Skov og Sæter til Hospitset, og herfra sænker den sig langs en Vildbæk ind-

til Landsbyen S. eller Simpeln (1,479 M. o. H.), hvorefter den træder ind i den storslaaede Slugt ved Gondo og endelig ender paa italiensk Grund ved Domo d'Ossola (277 M. o. H.). Om Simplon-Banen s. d. *H. P. S.*

Simplon-Banen er en gennem Schweiz førende Forbindelsesbane mellem det franske og italienske Jærnbanenet. Allerede 1855 tildeltes der Koncession paa en saadan Bane, og 1860 var den første Strækning, fra den franske Grænse (Bouveret, ved Sydsiden af Genfer-Søen) op ad Rhône-Dalen til St. Martigny og Sitten færdig. Fortsættelsen af Linien maatte imidlertid opsættes paa Grund af finansielle Vanskeligheder; først efter det oprindelige Selskabs Konkurs lykkedes det det nydannede S.-Selskab at føre Banen til Brig (1878), men endnu manglede det sidste Stykke, Fortsættelsen til den italienske Grænse, og da denne kun 42 Km. lange Strækning indbefatter den egentlige Alpeovergang med den omtrent 20 Km. lange Simplon-Tunnel, er det forstaaeligt, at de her optrædende overordentlige tekniske og finansielle Vanskeligheder have maattet udskyde Fuldendelsen en rum Tid. — Det første Projekt til en Simplon-Tunnel skriver sig allerede fra 1857, og siden den Tid have mange fremragende Ingeniører beskæftiget sig med Spørgsmaalet. De opstillede Projekter udvise højst forskellige Længder af Hovedtunnelen; i jo større Højde denne lægges, des kortere og billigere bliver den, og des sikrere kan man slutte fra lignende tidligere udførte Arbejder, men des stærkere Stigninger maa der staaende ved den saakaldte Basistunnel (lavt liggende), fordi den trods de enorme Anlægsudgifter maatte antages at være den eneste, der i Længden kunde svare til Forventningerne og saaledes give rimelig Udsigt til Forrentning af Kapitalen. Kontrakt om Udførelsen afsluttedes 1894 med Firmaet Brandt, Brandau & Cie, men Arbejdet paabegyndtes dog først for Alvor 1898. Ifølge Kontrakten skal Tunnelen fuldføres i $5^1/_2$ Aar.

De vigtigste Data angaaende Simplon-Tunnelen fremgaa af følgende Tabel, hvor for Sammenligningens Skyld de betydeligste ældre Tunneler ere medtagne:

	Mont Cenis	St. Gotthard	Arlberg	Simplon
Tunnellængde Meter	12,849	14,984	10,240	19,731
Største Skinnehøjde (over Havet) inde i Tunnelen, Meter	1,295	1,155	1,311	7°5
Største Stigning i Tunnelen, $^0/_{00}$	22	5,82	15	7
Største Afstand fra Tunnelen til Terrainoverfladen, Meter	1,654	1,706	720	2,135
Højeste Temperatur af Bjærgmassen i Tunnellinien (Celsiusgrader)	29,5	30,8	18,5	40

Man ser heraf, at Simplon-Tunnelen er langt det største Arbejde af den Slags, man hidtil har taget fat paa, og navnlig paa Grund af den høje (ventede) Temperatur, hvori der til sidst skal arbejdes, langt det vanskeligste. Ved det under Udførelse værende Projekt er der imidlertid taget Hensyn hertil paa en saadan Maade, at Gennemførelsen paa Forhaand kunde betragtes som ganske sikker, hvad den tekniske Side af Sagen angik. Man har i Virkeligheden omgaaet alle Vanskeligheder ved i Stedet for en dobbeltsporet Tunnel, som altid er udført i lignende tidligere Tilfælde, at bygge to enkeltsporede parallelle Tunneler i 17 M.'s indbyrdes Afstand; af disse skal kun den ene straks gøres helt færdig, medens den anden foreløbig kun gennemføres med et Tværsnit paa 2,4 X 3,0 M. Denne Paralleltunnel, der for hver 200 M. forbindes med Hovedtunnelen ved en Tværgang, tjener først og fremmest som Ventilationsrør under Arbejdet, idet der gennem den kan indblæses indtil 50 Kbm. frisk Luft pr. Sekund (ved St. Gotthard kun $1^1/_2$—2 Kbm., ved Arlberg 3—6 Kbm.), hvorved der tillige opnaas en betydelig Afkøling af Bjærgmassen i Tunnel væggene; det er herved lykkedes at holde Lufttemperaturen paa Arbejdsstedet nede paa $30,8^0$, skønt man paa Nordsiden er naaet op til en Stentemperatur paa $49,5^0$, altsaa en Del højere end ventet. Endvidere kan Vandafledningen foregaa gennem den, Trykvandsledningen til Boremaskinerne kan finde Plads her, og Vognene til Transport af den løssprængte Klippemasse kunne føres ind ad den, ud ad Hovedtunnelen (man har dog senere maattet gaa over til alene at benytte Hovedtunnelen til Transporten). Overhovedet overvindes alle de Vanskeligheder, man ellers sædvanlig møder ved Bygning af lange Tunneler, paa en simpel og effektiv Maade ved Hjælp af denne Paralleltunnel. — Selve Tunneludgravningen (Fremføring af Retningsstollen) foregaar paa sædvanlig Maade ved Boring af Sprænghuller og Udsprængning med Dynamit; der anvendes Brandt'ske Drejeboremaskiner (se Boring i Jord og Sten S. 392), drevne ved Trykvand (70—100 Atm.); Udvidelsen til det fulde Profil foregaar bag efter ved Haandkraft. Arbejdet er skredet jævnt fremad uden større Uheld, indtil man i Novbr. 1903 paa Nordsiden traf en saa stærk Vandtilstrømning, at Borearbejdet her maatte indstilles i alt Fald foreløbig. Den enkeltsporede Hovedtunnel ventes gennembrudt senest 1905. Bekostningen beløber sig ifølge Kontrakten med Entreprenørerne til 54,5 Mill. frc, hvortil senere kommer 15 Mill., naar Paralleltunnelen skal udvides til en 2. enkeltsporet Tunnel. *A. O—d.*

Simpson [si'm(p)sn], engelske Musikere. 1) Christopher (1610—77), Gambist, udgav bl. a. en Gambe-Skole [1659, 3. Udg. 1712]. 2) Thomas, 1610 i Greven af Schaumburg's Tjeneste, 1622–25 i Christian IV's Kapel som »Fiolist«. Udgav flere Samlinger »Pavanen, Galliarden, Couranten« og andre Instrumentalstykker [1611, 1617 og 1621], der vise ham som en interessant og dygtig Kunstner. Han synes at være død i Kjøbenhavn. *A. H.*

Simpson [si'm(p)sn], James, engelsk General,

(1791—1868). Han indtraadte i Hæren 1811 og kæmpede under Wellington i Spanien og Belgien, hvor han saaredes haardt i Slaget ved Quatrebras. 1838 fulgte han Napier til Indien og udmærkede sig i Kampen mod Belutscherne. 1846 vendte han tilbage til England og forfremmedes 1851 til Generalmajor. I Krim-Krigen forrettede han Tjeneste som Generalstabschef hos Lord Ragian, fik efter hans Død Overkommandoen og udnævntes til Generalløjtnant. 8. Septbr. 1855 førte han det mislykkede Angreb paa den store Redan og afskedigedes derefter 15. Oktbr. med Generalstitel. (Litt.: Bazancourt, *L'Expéditionde Crimée* [Paris 1857]). *B. P. B.*

Simpson [si'm(p)sn], James Young, Sir, skotsk Fødselshjælper og Gynækolog, født 7. Juni 1811 i Bathgate, død 6. Maj 1870 i Edinburgh. S. begyndte at studere Medicin 1827, blev Dr. med. 1832, allerede 1835 *Senior President of Royal Med. Soc. of Edinburgh* og 1839 Professor i Fødselshjælp. S. var den første, der anvendte Kloroform som Bedøvelsesmiddel (November 1847). Paa mange andre Punkter saavel i Fødselsvidenskaben som i Gynækologien gjorde han sig meget bekendt (Edinburgh-Tangen, Uterinsonden), og han hædredes fra alle Lande som en af de betydeligste Læger. Hans obstetriciske Afhandlinger ere samlede i »The obstetric memoirs and contributions« [1855—56], hans gynækologiske i »Clinical lectures on diseases ot women« [først i »Medical Times and Gazette«, senere i Philadelphia 1863]. *G. N.*

Simpson [si'm(p)sn], Thomas, engelsk Matematiker, født 1710 i Market-Bosworth, død smst. 1761, var fra 1743 Professor i Matematik ved Militærskolen i Woolwich. Han har bl. a. skrevet »A new treatise on fluxions« [1737], senere [1750] udkommet i udvidet Skikkelse under Titelen >Doctrine and applications of fluxions«, »The nature and laws of chance« [1740], videre »An elementary treatise of algebra« [1745, 8. Udg. 1804] og flere ansete Lærebøger. Den efter ham benævnte S.'s Formel (s. d.) er allerede opstillet tidligere, nemlig 1668 af James Gregory. *Chr. C.*

Simpson [si'm(p)sn], William, engelsk Tegner, Maler og Litograf, (1823—99). S. er Tegner-Journalisten *far excellence.* Som rejsende var han paa Færde viden om, som Øjenvidne til Krim-Krigen, ved Sues-Kanalens og Simplon-Tunnelens Aabning, han foretog Bjærgbestigninger i Himalaja, rejste Jorden rundt o. s. v. Sine Indtryk gengav han i Tegninger (og Beretninger), der snart bleve berømte i England: Tegningerne fra Krim-Krigen (litograf. for »Pall Mall«), de mange Illustrationer til »Ill. London News« etc. Resultatet af hans indiske Rejse var »India illustrated« [1859 ff.] og talrige Prospekter (en af hans indiske Akvareller kom til S.-Kensington-Mus.). *A. Hk,*

Simpsons [si'm(p)sns] **Formel** (se Simpson, Th.) tjener til tilnærmet Beregning af Arealer eller mere almindeligt af bestemte Integraler. Den kan direkte anvendes paa et Areal, begrænset af en Kurve, Abscisseaksen i et vilkaarligt retvinklet Koordinatsystem og Ordinaterne til to af Kurvens Punkter; det forudsættes, at den begrænsende Bue ikke skærer Abscisseaksen, og at dens Ordinater kun have deres Endepunkter fælles med Buen. Andre Arealer kunne sammensættes af Arealer af denne Beskaffenhed. Deles det begrænsende Stykke af Abscisseaksen i et lige Antal (2«) lige store Dele, hver $= h$, og betegnes de begrænsende Ordinater ved y_0 og y_{2n}, Ordinaterne i Delingspunkterne ved $y_1, y_2, y_3 \ldots y_{2n-1}$, kan Arealet med Tilnærmelse udtrykkes ved:

$$\frac{hf}{3}\,y_0 + y_{2n} + 2(y_2 + y_4 + \ldots + y_{2n-4}) + 8(y_1 + y_3 + \ldots + y_{2n-1}) + 4$$

det vilde blive nøjagtig = denne Størrelse, hvis man i Stedet for Buestykkerne mellem y_0 og y_2, y_2 og y_4 o. s. v. satte Buer paa Parabler med Akser = Ordinataksen lagte henholdsvis gennem Endepunkterne af $y_0 y_1 y_2$, $y_2 y_3 y_4$ o. s. v. Fremgangsmaaden kan anvendes ved Beregning af et vilkaarlig bestemt Integral, idet dette kan opfattes som udtrykkende et Areal. S. F. har stor Betydning i saadanne praktiske Anvendelser, hvor Arealbestemmelsen ved Integration (se Integralregning) er umulig, f. Eks. naar den begrænsende Kurve ikke er given ved en Ligning, men foreligger tegnet (som ved Tegninger til Skibe, Huse m. m., Kort), eller naar dens Ordinat er en tabellarisk bestemt Funktion af Abscissen. *Chr. C.*

Simpsons-Land [si'm(p)sns-] se Nordpolarlande.

Simpŭlum (lat.), en Øseske til at øse Vin med.

Simrishamn se Cimbrishamn.

Simrock, tysk Musikforlag, grundlagt 1790 i Bonn af Nikolaus S. (1752—1834), der var Hornist i Kurfyrstens Kapel; 1870 blev Forretningen flyttet til Berlin. *S. L.*

Simrock, Karl Joseph, tysk Digter, Oversætter og Germanist, født i Bonn 28. Aug. 1802, død smst. 18. Juli 1876. Han studerede Jura og samtidig tysk Sprog i Bonn og fortsatte de sidstnævnte Studier i Berlin, især under Lachmann; 1826 blev han Sagfører ved Kammerretten. Hans første større litterære Arbejde var en metrisk Oversættelse af »Nibelungenlied« [1827, 52. Opl. 1893], hvis enorme Succes væsentlig maa tilskrives det store Publikums naturlige Lyst til at læse dette berømte Nationalepos; derpaa fulgte Hartmann von Aue's »Der arme Heinrich« [1830, 2. Opl. 1875]. Da S. havde forherliget Julirevolutionen i et Digt, blev han afskediget af Statstjenesten, hvorefter han flyttede til Bonn [1832], hvor han habiliterede sig som Docent og for Resten fortsatte sin Oversættervirksomhed i det givne Spor. Han udgav saaledes: Walther von der Vogelweide's Digte [2 Bd. 1833, 8. Opl. 1894], Wolfram von Eschenbach's »Parcival und Titurel« [1842, 6. Opl. 1883], »Reineke Fuchs« [1845, 2. Opl. 1847], »Die Edda« [1851, 10. Opl. 1896], »Heliand« [1856, 3. Opl. 1882], »Beowulf« [1859], »Freidanks Bescheidenheit« [1867], Sebastian Brant's »Narrenschiff« [1872] og adskillige andre, som i det hele taget hverken ved Oversættelsens Nøjagtighed eller ved Gengivelsens Talentfuldhed berettige den store Lykke, de have gjort hos den tyske Læseverden. I litteraturhistorisk Retning har S. bl. a. udgivet (sammen med Echtermeyer og Henschel) »Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen und Sagen«

[2. Opl., 2 Bd. 1870], »Volksbücher« [13 Bd. 1844—67; Udvalg i 2 Bd. 1869]; dernæst maa nævnes hans Sagasamlinger »Heldenbuch« [6 Bd. 1843—49] og »Das kleine Heldenbuch« [4. Opl. 1884]. Han oversatte desuden nogle af Shakespeare's Dramaer og hans Digte, samt Tegnér's Frithjofsaga [4. Opl. 1883]. En større Del af S.'s egne originale Digte findes i »Rheinsagen aus dem Munde des Volkes und deutscher Dichter« [1836, 10. Opl. 1891]; særskilt udkom »Bertha die Spinnerin« [1853] og »Legenden« [1855, 3. Opl. 1876]. Endnu maa nævnes hans »Handbuch der deutschen Mythologie« [6. Opl. 1887], »Das malerische und romantische Rheinland« [4. Opl. 1865] og navnlig hans righoldige, men lidet kritiske »Die deutschen Sprichwörter« [1846, 4. Opl. 1881], »Deutsches Kinderbuch« [1848, 3. Opl. 1879], »Die geschichtlichen deutschen Sagen« [1850, 2. Opl. 1886], »Die deutschen Volkslieder« [1851, 2. Opl. 1887] og »Das deutsche Rätselbuch« [3. Opl. 1874]. (Litt.: Hocker, »Karl S.« [1877]; Düntzer, »Erinnerungen an K. S.« i Pick's »Monatsschrift für die Geschichte Westdeutschlands«, 1876—77). *C. A. N.*

Sims [si'mz], Georges Robert, engelsk Journalist og Forfatter, er født 2. Septbr. 1847. Han studerede ved Hanwell College og i Bonn, men kastede sig derefter over Journalistikken og er bleven en af de Forfattere, der kende London og Londonerne bedst. Af hans mange Samlinger af Skitser, Fortællinger og Essays kunne nævnes: »How the Poor live«, »Rogues and Vagabonds«, »Three Brass Balls«, »The Theatre of Life«, »Memoirs of Mary Jane«, »Memoirs of a Landlady«, »Social Kaleidoscope«, »As It was in the Beginning«, »In London's Heart«, »Once upon a Christmas Time«, »Living London«, »Biographs of Babylon« [1902]. Desuden er han helt eller delvis Forfatter af en Række Skuespil, som: »Lights of London«, »Mother-in-Law«, »Faust up to Date«, »In London Town« o. fl. *T'L.*

Sims [si'mz], Marion, amerikansk Gynækolog, født 25. Jan. 1813 i Lancaster, Sydcarolina, død 13. Novbr. 1883 i New York. S. studerede i Philadelphia, kom 1853 til New York, hvor han oprettede et gynækologisk Hospital, *Women's Hospital.* Han blev først bekendt ved sine Operationer af Vesicovaginalfistler [1849] og ved sit Speculum [1846]. Af hans Arbejder kunne fremhæves: »On the treatment of vesico-vaginal fistula« [1852] og »Clinical notes on uterine surgery« [1865]. *G. N.*

Simson, Eduard, tysk Politiker, født 10. Novbr. 1810 i Königsberg, død 2. Maj 1899. Han var af jødisk Byrd, blev 1833 juridisk Professor i sin Fødeby og var siden 1846 tillige Assessor ved Overretten. 1860 blev han Vicepræsident og 1869 Præsident for Appellationsretten i Frankfurt an der Oder, samt endelig 1879 Præsident for den fælles tyske Rigsret i Leipzig indtil 1890. Han valgtes 1848 til Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt, blev i Oktober dens Næstformand, og i December, da H. v. Gagern blev Førsteminister, dens Formand. Han ledede Forhandlingerne med stor Dygtighed og stod i Apr. 1849 i Spidsen for den Deputation, som overbragte Kongen af Preussen Tilbudet om tysk Kejserværdighed, men udtraadte snart efter af Nationalforsamlingen tillige med sine Partifæller, de maadeholdne Liberale. 1849—52 var han Medlem af Preussen's andet Kammer, og 1850 førte han Forsædet i Folkehuset af Unionsparlamentet i Erfurt. Under Reaktionen i Preussen 1852—58 holdt han sig borte fra det politiske Liv, men lod sig 1858 vælge til Underhuset (indtil 1861) og var dets Formand 1860—61. Endelig blev han Medlem af den nordtyske Rigsdag 1867, førte Forsædet baade her og i Toldparlamentet og var 18. Decbr. 1870 Formand for den Deputation, der overbragte Kejser Vilhelm i Versailles Beslutningen om det tyske Riges Oprettelse. Ogsaa i den tyske Rigsdag var han Formand 1871—73 og Medlem indtil 1876. 1888 ophøjedes han i arvelig Adel. *E. E.*

Simson [si'mzən], Robert, skotsk Matematiker, (1687—1768). S., der 1711—62 var Professor ved Universitetet i Glasgow, har især haft Betydning ved sit indgaaende Kendskab til den græske Oldtids Matematik; han har udgivet Euklеides's Elementer i engelsk Oversættelse [1756], rekonstrueret Apollonios's *Loci plani* [1748], og nogle efterladte Skrifter af ham, som 1776 udkom paa Lord Stanhope's Bekostning, indeholde Forsøg paa Restitution af Euklеides's Porismer og Apollonios's *Sectio determinata.* I øvrigt maa nævnes hans »Treatise on conic sections« [1735]. Den saakaldte S.'s Linie er den rette Linie, der indeholder Fodpunkterne for de vinkelrette paa en Trekants Sider fra et Punkt paa den omskrevne Cirkels Omkreds. *Chr. C.*

Simulation (lat.) er bevidst Angivelse af Sygdomstilfælde, som ikke findes (smlg. Nerverystelse). S. findes hyppigst hos Soldater eller Folk, der skulle være Soldater, idet de forsøge at slippe for Tjenesten ved at angive at lide af Sygdomme, som de ikke have. I de senere Aar er S. ikke sjælden hos tilskadekomne, der ere forsikrede mod Ulykkestilfælde. Oftest er Sygdommen ikke helt simuleret, men Betydningen af sygelige Symptomer overdrives (*Hyperlatio Aggravatio*). Medens S. af visse Sygdomstilfælde, f. Eks. Synssvækkelse, let afsløres, kan det være meget vanskeligt i andre Tilfælde at bevise, at de Symptomer, der klages over, ikke findes. Den militære Straffelov sætter Straf med Fængsel for S. *G. N.*

Simulēre se Simulation.

Simuliidae se Kvægmyg.

Simultān (lat.), samtidig, indtrædende paa een Gang (modsat successiv).

Simultāniagttagelser ere samtidige Iagttagelser, uafhængige af Stedets Tid; bruges f. Eks. i Astronomien og i Meteorologien. *W. J—n.*

Simultānskole, Skole, som benyttes af to eller fiere Religionssamfund, der hvert vejlede i sin Religion eller Konfession. Ogsaa Simultankirker og -kirkegaarde have eksisteret og eksistere lejlighedsvis endnu. *A, Th. J.*

Sina, et ældre Navn paa Kina; se Sinæer.

Sinai, Bjærgmasse i den sydlige Del af Sinai-Halvøen, med Toppene Djebel Musa (2,244 M.) og Djebel Katherin (2,602 M.). I en Dal ved Foden af Djebel Musa ligger Katharine-Klosteret, en fæstningsagtig Bygning, der antages for at være bygget under Kejser Justinian. 300 M. højere oppe ligger Elias-Kapellet. Paa Toppen af Bjærget ligger atter et Kapel. Om Lovgiv-

ningens Bjærg, Horeb, virkelig er Djebel Musa eller maaske det noget længere mod Nordvest liggende Serbal (2,000 M.), er ikke afgjort. *M. V.*

Sinaia, Badested i Rumænien, Valakiet, ligger ved Klosteret S. 60 Km. N. V. f. Plojesti ved Foden af Bucsec (2,519 M.) i Karpatherne og har særdeles romantiske Omgivelser. Klosteret, der er bygget 1695, tjente tidligere som Tilflugt for rejsende over Karpatherne til Kronstadt. Nu har S. Station paa Banen Plojesti—Predeal. Badested og Sommeropholdssted for det rumænske Aristokrati har S. været siden 1883, da Kong Karl byggede sit nærliggende Sommerslot. *H. P. S.*

Sinai Halvø, bjærgfuld Halvø i det nordvestlige Arabien mellem Akaba-Bugten og Sues-Bugten. Nogle Steder gaa Bjærgene helt ud til Kysten, i Reglen findes dog neden for dem et ørkenagtigt Lavland. Bjærgene bestaa væsentlig af Granit, ledsaget af Gnejs, Porfyr og Diorit. Mod Nord optræde nyere Dannelser, f. Eks. i det indre af Halvøen og mod Nordøst nubisk Sandsten med Kobbermalm og Tyrkiser, overlejret af Kalksten, ved Ægypten's Grænse eocene Dannelser. Bjærglandet er gennemskaaret af et Virvar af dybe Erosionsdale. Det er højest mod Syd, hvor Djebel Katherin naar 2,602 M. Herfra strække Bjærgene sig mod Nordvest og Nordøst, som en Bue omsluttende Ørkenen et Tih, der gennemskæres af Dale, som gaa mod Nord. Kun sjælden falder Regn, men naar det sker, er Virkningen af Regnskyllene frygtelig. Halvøen er derfor ørkenagtig. Dog i Dalene kan den sædvanlige Vadi-Vegetation, Akacier, Daddelpalmer, Græs og Ørkenurter friste Livet. Af Dyr ser man kun Geder, vogtede af lasede Beduinbørn, og hist og her en Gazelle. (Litt.: Ebers, »Durch Gosen zum S.« [Leipzig 1881]; Bénédite, *La péninsule Sinaïtique* [Paris 1891]; Liebenau, »Ein Ausflug nach S.« [Wiesbaden 1896]). *M. V.*

Sinaita, Johannes Climacus, Munk, død 606 i en Alder af henved hundrede Aar, levede i et Kloster paa Sinai Bjærg, efter hvilket han fik sil Tilnavn S. Navnet Climacus fik han som Forfatter til et Skrift »κλίμαξ« (græ.: Trinstigen), der behandler den moralske Trinstige og anviser Verdensflugt og Askese, navnlig Fordybelse i Tanken om Døden, som Midler til at naa det højeste etiske Maal: Menneskets mystiske Hensynken i Gud. *A. Th. J.*

Sinalbin, $C_{30}H_{42}N_2S_2O_{15} + 5\,H_{20}$, er et Glykosid, der findes i hvid Sennep (Sinapis alba); det danner svagt gullige Krystaller og spaltes ved Indvirkning af Myrosin i Sinalbinsennepsolie, Glykose og surt Sinapinsulfat: $C_2H_{42}N_2S_2O_{15} + H_2O = C_7H_7O.NCS + C_6H_{12}O_6 + C_{16}H_{24}NO_2.HSO_4$. *O. C.*

Sinaloa, Cinaloa, 1) Stat i Mejico, ligger mellem den mejikanske Højslettes vestlige Randbjærge og det Stille Ocean og grænser mod N. til Sonora, mod 0. til Chihuahua og Durango og mod S. til Jalisco. Arealet er 71,380 □Km. med (1900) 296,701 Indb. eller 4 pr. □Km. S., hvis Søgrænse er 550 Km. lang, er at betegne som en lang, mod Sydvest skraanende Kystzone, hvis Middelbredde er 145 Km. I Henseende til Terrain og Geologi falder S. i to Længdezoner, en indre og en ydre. Den førstnævnte opfyldes af Bjærgudløbere, der ere byggede op af Skifer og Granit og hyppig gennembrydes af vulkanske Bjærgmasser som Trakyt og Basalt. I Modsætning til denne Zone er den ydre en lav, alluvial Kystslette, der langs selve Kysten er sandet og ufrugtbar. Bjærgene og de mindre Højsletter i det indre have som Regel en Højde mellem 1,500 og 1,800 M., og Landet gennemføres her af talrige Dale, der udmærke sig ved stor Frugtbarhed. Floderne ere kun mindre Kystfloder; men næsten alle udmunde de i store Laguner. De betydeligste ere Rio del Fuerte, Rio S. og Culiacan. Alle Floderne have et rivende Løb i Bjærgene, og for den kunstige Vanding spille de en betydelig Rolle. S. ligger paa Overgangen fra den tropiske til den varmt tempererede Zone, og desuden veksler Klimaet efter Højden. Kystsletterne høre til det varme, usunde »tierra caliente«, medens de højere Egne have friskere Luft og sundere Klima. I Mazatlan er Aarets Middeltemperatur 24^0, Februar's $9,5$ og August's 34^0. Længere Nord paa falder den aarlige Middeltemperatur til 19^0. Medens de sydlige Egne af den nærliggende californiske Halvø sjældent have Nedbør, er en saadan Tørke ukendt i S., naar fraregnes de lave Tanger mellem Strandsøerne og Havet. Den aarlige Nedbør i S. er som Regel ca. 97 Cm. Skønt S. regnes for en af de sundeste Kystegne i Mejico, er den gule Feber dog ikke sjælden i Kystbyerne. Planteverdenen viser en jævn Overgang fra de plantefattige, ørkenagtige Strandsletter til de smukke Egeskove i de højere Bjærgegne. Befolkningen sammensættes af 4 Elementer, Kreolerne, der ere Efterkommere af de spanske Erobrere, de ublandede Indianere, Mestitserne, der ere fremgaaede ved en Blanding af de to foregaaende Elementer, samt de senere indvandrede Hvide. Statens almindeligste Sprog er Spansk, der breder sig mere og mere, samtidig med at Indianersprogene dø ud, det ene efter det andet. Medens S. paa Erobringens Tid havde over 20 forskellige Sprog, er der nu kun faa tilbage; men blandt disse er det vigtigste endnu et Nahuatl-Sprog. Yderligere nævnes Opata-, Tarahumara- og Pima-Sprog. Oplysningen, Kulturen og den borgerlige og politiske Sikkerhed ere temmelig ringe. Befolkningens Hovedmasse lever af Landbrug, og der dyrkes særlig Majs, Bomuld, Sukkerør, Bønner, Hvede, spansk Peber, Ris, Indigo, Tobak, Kartofler og Anis. Kvægavl og Fiskeri ere uden Betydning. Derimod levere Skovene en ikke ringe Mængde Tømmer og Farvetræ. Og som Bjærgværksland har S. sikkert en stor Fremtid for sig, da det indeholder rige guld- og sølvførende Jordlag og desuden Bly, Stensalt og Kul. Omkring 100 Miner ere allerede i Drift; men Udbyttet er endnu forholdsvis lille. Industri og Handel ere uden Vigtighed. Vejvæsenet staar langt tilbage, og der findes kun et Par Banelinier, af hvilke den vigtigste forbinder Culiacan med det indre Mejico. S. deles administrativt i 9 Distrikter og 29 Kommuner. Staten har en lovgivende Forsamling og en Præsident, der efter Loven skulde fungere i 4 Aar; men som Følge af den politiske Uro har S. i 50 Aar haft 100 Præsidenter. Hovedstad er Culiacan (s. d.). S. opdagedes 1530 af Nuño de Guzman, der under Cortez'es Fraværelse i Spanien fungerede som

Guvernør over de ny Besiddelser i Mejico. Da Cortez kom tilbage, forblev Guzman i S. eller Culiacan, som det dengang kaldtes, og arbejdede paa Landets Kolonisation. (Litt.: F. G. Weidner, »Der Staat S. in Mexiko«, Petermann's Mittheilungen 1884).

2) By i Mejico, Stat S., ligger 154 Km. N.N.V. f. Culiacan paa højre Bred af Rio S., hvilken Flod i en 300 Km. lang Bue gennemstrømmer Staten S. Byen havde 1880 10,000 Indb., men er gaaet saa stærkt tilbage, at den nu kun har ca. 3,000. S. har en Domkirke og var tidligere Statens Hovedstad, men kaldtes da sædvanligvis Villa S. eller San Felipe y Santiago da S. Den udfører en Del Majs og Svinekød. *H. P. S.*

Sinalúnga, tidligere Asinalunga, By i Mellemitalien, Provins Siena, ligger 14 Km. N. f. Montepulciano 300 M. o. H. i smukke Omgivelser. (1901) 4,925 Indb. S. har en gammel Kirke med Malerier og driver Glas- og Teglværksindustri samt Olivenavl. 1867 blev Garibaldi tagen til Fange i S. under Forberedelsen af et Tog mod Rom. *H. P. S.*

Sinanó, Landsby i Grækenland, det antike Megalopolis (s. d.). *H.H.R.*

Sinapĭn, $C_{16}H_{23}NO_5$, er et Alkaloid, der kan fremstilles af hvid Sennep (se Sinaibin). Den fri Base er yderst ubestandig; ved Behandling med Alkalier spaltes den i Cholin- og Sinapinsyre, $C_{11}H_{12}O_5$. Den kan altsaa betragtes som en Æterart af Cholin. *O. C,*

Sinăpis se Sennep.

Sinceritēt (lat.), Oprigtighed, Aabenhjertighed.

Sinchu eller Sin-chu, japansk Messing af 10 Dele Kobber og 2,7 eller 5 Dele Zink.

Sinclair [si'ŋklə.], Andrew, (Anders Sinklar), dansk Rigsraad, født 1555, død 17. Jan. 1625. Han tilhørte en skotsk Adelsfamilie, men indvandrede til Danmark og blev 1591 Hofjunker hos Christian IV, senere Kammerjunker hos Dronning Anna Cathrine. Efter sit Giftermaal 1600 med en dansk Adelsdame af Familien Kaas forlod han Hoftjenesten og blev Lensmand paa Gladsaxe; 1619 blev han Lensmand paa Landskrona, 1621 paa Hammershus. Han deltog med Hæder i Kalmar-Krigen og blev 1617 Rigsraad. Efter Jakob I's Tronbestigelse i England brugtes han mange Gange som Gesandt til dette Land og afsluttede paa en af disse Sendelser et Forbund med England. I Skaane, hvor han havde samlet sig meget Gods, byggede han Herregaarden »Sinklarsholm<. *L. L.*

Sinclair [si'ŋklə.], George, Søn af David S. til Stirkoke af en uægte Gren af Caithness-Jarlernes Æt, var en af Underanførerne for en skotsk Ekspedition af Lejetropper, der trængte fra Romsdalen ind i Gudbrandsdalen, men opreves af Bønderne i Passet ved Kringen 26. Aug. 1612. S. var en af de faldne, og hans Banemænd saa i ham den egentlige Anfører for Toget, om hvilket der lever en rig Tradition og er bevaret mange Minder. Se Skottetoget. *O. A. Ø.*

Sinclair [si'ŋklə.], John, Sir, skotsk landøkonomisk Forfatter, (1754—1835). S. studerede Retsvidenskab uden at praktisere, var gentagne Gange Parlamentsmedlem og udfoldede i sin offentlige Virksomhed og navnlig som Forfatter et nidkært Initiativ for Landbrugets og den praktiske Nærings-økonomis Fremme. Væsentlig efter hans Tilskyndelse oprettedes 1793 *Board of Agriculture* som Centralinstitution for Rigets Landbo væsen, og S. blev dens første Præsident. I over 100 Bind og 300 Afhandlinger har han nedlagt Frugterne af sine Studier og Erfaringer og sine Forslag til Statshjælp, Mønsterbrug, Udbedring af Kommunikationsvæsenet, Toldforholdsregler og andre Arter af Reformer med Landets økonomiske Ophjælp for Øje. Han redigerede en endnu fremdeles historisk værdifuld »Statistical Account of Scotland« (21 Bd., Edinburgh 1791—99). Ogsaa som Forfatter paa Finansvæsenets Omraade har han Interesse ved »Hints on the State of our Finances« (1783) og særlig ved den vel dokumenterede »History of the Public Revenue of the British Empire« (1785; 3. forbedrede Udg. i 3 Bind 1805). *K. V. H.*

Sind se Sindh.

Sindbad, Navn paa en vidtberejst Søfarer i 1001 Nat, hvis fabelagtige Oplevelser danne Stoffet for en Række Fortællinger. Ved Siden af de mange Overdrivelser og Tildigtninger er der i Fortællingerne om Sindbad's Rejser bevaret en Del af de geografiske Forestillinger, som Araberne ved deres Rejser i det indiske Ocean i den tidligere Middelalder havde samlet sig. *J. 0.*

Sindbad's Bog er en af de orientalske Titler paa den opr. indiske Fabelsamling, der under Navnet »de syv Vesirer« eller »de syv vise Mestere« er bleven en af de Folkebøger, der ere gaaede hele Verden over. En Kongesøn anklages falskelig af sin Stifmoder; hans Lærere eller Vesirerne faa ved forskellige Fortællinger Faderen til at opsætte Henrettelsen, indtil Sønnen selv kan bevise sin Uskyldighed. Den samme gamle Ramme blev senere udvidet i den tyrkiske Fortællingssamling om »de 40 Vesirer« og i Samlingen »de 10 Vesirer«. Navnet S. B. genfindes i den gamle græske Bearbejdelse af det orientalske Værk »Syntipas«; der findes en hebraisk Bearbejdelse med den paa en Fejllæsning beroende Navneforandring »Sendebar's Fabler« og en syrisk »Sindban«. *J, 0.*

Sinder, By i det vestlige Sudan, ligger paa en Klippeø i Niger's Mellemløb og danner næsten sammen med Garu paa en Naboø een By, ca. 17,000 Indb. Det er en vigtig Handelsby, som hører under fransk Overherredømme. *C. A.*

Sindh (Sind, eng. Scinde), Provins under det indobritiske Præsidentskab Bombay, begrænses mod Syd af det indiske Hav og Rann, mod Øst af Radshputana, mod Nord af Pandshab, mod Vest af Belutshistan. Arealet er 123,295 □Km. med (1901) 3,210,910 Indb., hvortil kommer Vasalstaten Khairpur, 1,567 □Km. med (1891) 131,937 Indb. Langs Vestgrænsen strækker sig Kirthar-Bjærgene, ellers er Landet lavt. Gennem Provinsen strømmer Indus, der med et stort Delta falder ud i det indiske Hav. Kysten er lav og sandet, dannet af Indus'es Deltaaflejringer; kun længst mod Vest træde Bjærgene ud til Havet, og her ligger den eneste betydelige Havnestad, Karatshi. Klimaet er overordentlig tørt, Sommeren er frygtelig hed. I Karatshi har Januar en Middeltemperatur af $18,4^0$, Juni $30,8^0$. I Jacobabad, inde i Landet, ere Middeltemperaturerne for Jan.: $13,7^0$, for Juni $36,0^0$. Middel ekstremerne

for Jacobabad ere ÷ 1,6° og 49,4°. Den gennemsnitlige Regnmængde er 19,8 Cm., der falder ganske uregelmæssig, dog mest i Sommermaanederne. I det østlige S. kan Regn endog udeblive i mere end et Aar. Plantevæksten er derfor meget sparsom, hvor ikke Oversvømmelserne fra Indus forsyne Jorden med den fornødne Fugtighed. Baade Vest og Øst for Floden brede sig Saltstepper og Ørkener. Befolkningens Hovedmasse tilhører Sindhi-Nationen. Det er høje Folk, af lysere Hudfarve end de øvrige Beboere af Forindien. Desuden bo i Landet ca. 1/2 Million Belutsher. Islam er den mest udbredte Religion. Omtrent 600,000 ere Hinduer, 8,000 Kristne, hvoraf Halvdelen Europæere. Over Halvdelen af Befolkningen lever af Agerdyrkning. I ringe Udstrækning kan der ved Brønde skaffes Vand til Markerne, den overvejende Del af Agerlandet er knyttet til Indus, hvorfra der udgaar talrige Vandingskanaler. Der dyrkes Hvede, Byg, Bælgsæd, Oliefrø, Ris, Bomuld, Meloner, Indigo, Hamp o. s. v. Landet kan dog ikke forsyne sig selv med Brødkorn. Kvægavlen er stor. I Stepperne holdes Kameler, Faar, Geder og Heste. Agerbrugerne holde smaa Okser til Markarbejde, medens Bøflen holdes i Sumpene i Indus-Deltaet. Ved Kysten drives Fiskeri. I Steppernes Saltsøer vindes Salt. Haandværket frembringer groft Bomuldstøj, Tæpper, Læderarbejder og Pottemagervarer. En Jærnbane forbinder Karatshi med Afghanistan og Pandshab. S. har som Indien's Grænseland stadig været udsat for fjendtlige Indfald og Fremmedherredømme. Paa Alexander den Stores Tid var S. delt i fire Fyrstendømmer. Senere var det en Del af det græsk-baktriske Rige. 695 erobredes S. af Araberne, 1025 af Ghasnaviderne, 1210 af Mongolerne, 1740 af den persiske Konge Nadir Shah. Efter 1775 stod S. under et belutshisk Dynasti, der dog i det 19. Aarhundrede kom i Strid med Englænderne, som, 1843, bemægtigede sig Landet. (Litt.: Burton, *S. revisited* [Lond. 1877]). *M. V.*

Sindhī, et af de nyere ariske Sprog i Indien, som tales af 2—3 Mill. Mennesker i Provinsen Sindh ved Indus-Flodens nedre Løb. Det falder i 3 forskellige Hoveddialekter: 1) Lāṛī, der tales i Deltaet, 2) Sirāikī eller Høj-Sindhi, Nord for Haiderābad, og 3) Tharēli, i Ørkenen Thar. S. skrives af den muhamedanske Befolkning med det arabiske Alfabet (med Tillæmpning af enkelte Bogstaver ved Hjælp af Prikker), og af den øvrige Befolkning med forskellige Alfabeter, som ere afledte af de gamle Sanskrit-Alfabeter. S. er det af de nyere indiske Sprog, som bedst har bevaret det ældre Trin af sproglig Udvikling fra de gamle Prakrit-Dialekter. Lexika haves af G. Shirt, U. Thavurdas og S. F. Mirza, *A Sindhi-English Dictionary* (Kuracchee 1879) og G. Stack, *A Dictionary, English and Sindhi* (Bombay 1849), Grammatiker af G. Stack, *A Grammar of the Sindhi Language* (Bombay 1849) og (udførligere) af E. Trumpp, *Grammar of the Sindhi Language, compared with the Sanskrit-Prakrit and the cognate Indian Vernaculars* (London og Leipzig 1872). Af Litteratur findes kun lidet uden for Folkesange o. l., jfr. E. Trumpp, *Sindhi Litterature. The Divan of* Abd-ul-Latîf, *known by the name of* Shâha jo Risâlo (Leipzig 1866). Se i øvrigt Art. Indiske Sprog og J. Beames, *A Comparative Grammar of the modern Aryan Languages of India*, Bd. 1—3 (London 1872—79). *D.A.*

Sindhia, Fyrstefamilie i Forindien. Til denne Familie hører Fyrsten af Gwalior, en britisk Vasalstat i Centralindien. *M. V.*

Sinding, Elga Anna Augusta, f. Betzonich, dansk Skuespillerinde, er født 18. Marts 1859 i Kjøbenhavn, fremtraadte 10. Marts 1875, endnu ikke fyldt 16 Aar, første Gang paa det kgl. Teater som Angelique i »Advokat Pathelin«, fik Aaret efter, 17. Marts, sin egentlige Debut som Jeanne Schoppen i »En Kone, der springer ud af Vinduet« og ansattes fra Begyndelsen af det følgende Teateraar som Skuespillerinde ved det kgl. Teater, hvor hun siden har virket. Der gik dog adskillige Aar, inden hun, der 1885 ægtede efternævnte Billedhugger Stephan S., fandt sit rette Virkefelt i Pigerollerne hos Holberg og Molière; inden for disse har hun, der ikke hemmes af noget Traditionshensyn, skabt en Række livfulde Komediefigurer, som oftest indtagende ved en forslagen og kaad Ungdom, undertiden frastødende ved en gridsk og fordærvet Modenhed, altid farverige og frodige, dristige og slagfærdige. Fru S. har desuden gennemspillet et højst forskelligartet Repertoire, altid med Flid og Optagethed, men med vekslende Held, bedst lykkes hende Fremstillingen af komisk Borgerlighed, som i en Del Hostrup'ske Roller: Amalie i »Genboerne« og Mine i »En Spurv i Tranedans«, mindst den stilfærdige selvopgivende Kvindelighed; i nogle Roller, der ligge langt uden for hendes egentlige Omraade, som Maja i »Naar vi Døde vaagner«, Anisja i »Mørkets Magt« og Wassilissa i »Natteherberg«, har hun vist Evne til en kraftfuld, næsten hensynsløs Karakterisering. *A. A.*

Sinding, 1) Christian, norsk Komponist, er født paa Kongsberg II. Jan. 1856. Som tilhørende en Familie med udprægede kunstneriske Anlæg begyndte han allerede tidlig at sysle med Musik og fik samtidig med Skoleuddannelsen Undervisning i Violinspil hos Gudbrand Bøhn. 1875 rejste han til Leipzig for ved Konservatoriet at studere videre. S. kom imidlertid her snart paa det rene med, at Virtuosbanen ikke laa for ham; med hele sin Energi kastede han sig over Teoristudier og spillede samtidig maaske vel saa meget Klaver som Violin. Efter et kort Ophold i Hjemmet drog han 1879 atter til Leipzig og fik ved Konservatoriets Hauptprüfung opført en Sonate for Klaver og Violin, der vel ikke blev særlig gunstig modtagen af Kritiken og paa langt nær heller ikke var noget »færdigt« Arbejde, men dog vidnede om, at dets Autor var en utvivlsom Komponistbegavelse. Han fik nu Statens Kunstnerstipendium, hvormed han 1880—82 opholdt sig væsentlig i München. Frugten af dette Udenlandsophold var bl. a. en Klaverkvartet, der af Johan Svendsen 1882 opførtes i Musikforeningen og vakte adskillig Opmærksomhed. De nærmest følgende Aar tilbragtes i Hjemmet under Kamp og Arbejde; men at denne Tid alligevel virkede modnende paa hans Talent, derom bærer Kvintetten for Klaver og Strygeinstrumenter noksom Vidnesbyrd. Med dette Arbejde, der som Helhed vel maa betragtes som

et af S.'s mest fuldendte til Dato (Juli 1904), slog han fuldstændig igennem i Norge og vandt sig med een Gang en fremskudt Position. Kvintetten vakte ogsaa paa Musikfesten i Kjøbenhavn 1888 udelt Opmærksomhed. Samtidig med Kvintetten falder en Række Sange og Klaverstykker, der taler det samme djærve Tonesprog. Efter dette fik han Stipendium af A. C. Houens Legat og kunde nogen Tid opholde sig i Udlandet og særlig da i Leipzig. Det varede heller ikke længe, før S. atter lod høre fra sig med et nyt stort Arbejde, Klaverkoncerten op. 6. Den opførtes første Gang i sin Helhed i »Musikforeningen« i Christiania Vaaren 1890, og allerede et Par Maaneder senere kunde »Musikforeningen« atter bringe en betydelig Novitet af S., nemlig d-mol Symfonien. Med disse to store Værker befæstede S. yderligere sin Anseelse som skabende Kunstner. Skønt Udlandets Opmærksomhed nu ogsaa var henvendt paa S., vare hans Trængselsaar dog ingenlunde forbi. Heldigvis havde han i den bekendte Violinist Adolph Brodsky fundet en varm Ven og Beundrer, som kraftig tog sig af hans Sag i Leipzig, og endelig bevilgede det norske Storting ham et aarligt Stipendium, for at han uden alt for store økonomiske Bekymringer kunde fortsætte sin Virksomhed som skabende Kunstner. Til alt Held har da heller ikke S. behøvet at splitte sine Kræfter ved at gaa over i praktisk musikalsk Virksomhed; han har helt kunnet vie Kompositionen sine Kræfter.

S.'s Produktivitet har været meget stor og spænder over et vidt Felt. Foruden den nævnte Symfoni har han for Orkester skrevet »Episodes chevaleresques« og den symfoniske Digtning »Rondo infinito«, for Soloinstrumenter med Orkester eller Klaver, foruden Klaverkoncerten, to Violinkoncerter, Legende for Violin med Orkester og to Violinromancer. Af Kammermusik har han foruden Kvintetten skrevet 2 Trioer for Violin, Violoncel og Klaver, 2 Sonater for Violin og Klaver, 3 Suiter for Violin og Klaver, Serenade for to Violiner og Klaver samt flere mindre Stykker for Violin og Klaver og Violoncel og Klaver. For Klaver har han skrevet Variationer for to Klaverer, to Duetter for samme Besætning, en Suite for Klaver og en hel Række — henimod en Snes — store Hæfter Klaverstykker. Romancelitteraturen har han særlig beriget med over 160 Sange, og hertil kommer et Par mindre Korkompositioner: »Til Molde« for bl. Kor, Barytonsolo og Klaver, samt nogle Sange for trestemmigt Damekor med Klaver.

At en saa rig og omfattende Produktion ikke kan være jævn, er naturligt, og der er blandt meget lødigt og helt store Ting ogsaa adskilligt, navnlig blandt Klaversagerne, som ikke staar særlig højt. Hvad der straks slaar en i S.'s Musik, er den næsten hensynsløse Kraft og Energi, hvormed han gaar løs paa sine Opgaver, det sunde, friske og djærve i Opfindelsen, den patetiske Bredde i Foredraget og den overlegne formelle Sikkerhed, Fortrin, som findes i næsten alle hans Værker. Hvad man paa den anden Side kan savne navnlig i de større Værker, er Evnen til at fordele Lys og Skygge; der anvendes, undertiden til Stadighed, en Kraftudfoldelse, som til Slut virker trættende og afsvækker Indtrykket. Navnlig gør dette sig gældende i Orkesterværkerne, hvor vistnok orkestral Pragt og Kraft er til Stede, men hvor Orkesterbehandlingen næppe kan siges helt at være moderne, da Orkesterkoloritten hyppig maa træde tilbage for den alt dominerende, kraftige Tegning. Ejendommeligt er det, at den stærke Paavirkning fra Wagner, som heller ikke S. har kunnet unddrage sig, og som undertiden kan virke næsten generende, hyppigst kommer frem i de større Værker, særlig Orkesterværkerne, medens han i sine mindre Arbejder, og da fremfor alt i de talrige Sange, har skabt sig sin egen Stil. Overhovedet maa det vel siges, at S. her har naaet højest. Hans stærke melodiske Aare har i Forening med en ypperlig Deklamation og udpræget Sans for klangfuldt, karakteristisk Akkompagnement frembragt en Række Tonedigtninger, der fuldt taaler Sammenligning med Tidens bedste paa dette Omraade. Og disse Egenskaber genfinder man ogsaa i de langsomme Satser af hans store Værker, som i Kvintetten, som i den dybe, i norsk Tonedigtning enestaaende Andante af Klaverkoncerten, som i Symfonien, etc. Ogsaa Klaverværkerne bæres af den betydelige Sans for Klang og Evne til at udnytte Klaveret, men de mindre, i alt Fald, skæmmes hyppig af Manér,

S., hvis Værker have banet sig Vej til Europa's store Musikbyer og overalt vække Opmærksomhed, har modtaget mange Udmærkelser og er bl. a. Medlem af det kgl. svenske Akademi og det hollandske »Maatschappij voor Toonkunst«. *t, H.*

2) Elisabeth, født 1846 paa Nes, Romerike, har med utvivlsomt Talent malet et stort Antal Dyrbilleder, navnlig fra Jæderen, saaledes »Tangkøring paa Jæderen«, »Pløjende Heste«, »Kaniner« (det kgl. Slot) o. fl. *Fr. O.*

3) Ernst Anton Henrik, Direktør for Christiania tekniske Skole, er født i Larvik 8. Decbr. 1839, blev Student 1856 og tog Reallærereksamen 1862. Efter at have været Lærer ved forskellige Skoler i Christiania og 1865—73 at have fungeret som Amanuensis ved Universitetets fysiske Kabinet blev han 1873 ansat som Direktør ved den nyoprettede tekniske Elementærskole i Christiania, hvis Bestyrer han fremdeles (1904) er, og ved hvilken han tillige er Overlærer i Mekanik. 1868 og 1869 foretog han magnetiske Undersøgelser langs Norge's Sydkyst (se »Nyt Mag. f. Naturvid.« Bd. 17). Siden 1877 har han været Medlem af Overtilsynskommissionen med Dampskibe og siden 1886 af Patentkommissionen. Af Christiania Kommunestyre var han Medlem 1885—98. *K. F.*

4) Gustav Adolf, Ingeniør, foreg.'s Broder, er født 7. Oktbr. 1849, blev Student 1867, men opgav Studierne efter 1872 at have taget den matematiske Afdeling af Reallærereksamen. Han drev derefter først praktisk Baadbyggervirksomhed og var saa ca. 3 Aars Tid Tegner ved Aker's mekaniske Værksted. 1875 ansattes han som Lærer, 1876 som Overlærer ved den tekniske Skole i Christiania, hvilken Stilling han fremdeles (1904) indehaver. Siden 1886 er han Medlem af Patentkommissionen og har udgivet et Skrift »Om Nyordning af det norske Patentvæsen« [Chra. 1897]. Særlig kendt er han ved sit Arbejde for Lyst-

sejladsens Udvikling, navnlig for rationelt konstruerede Yacbtformer. Han redigerede i en Aarrække Sejlsportsafdelingen i »Norsk Idrætsblad« og deltog i Stiftelsen og Ledelsen af norske Sejlforeninger. Den af hans ovennævnte Broder først udførte Bygning af Lystfartøjer med Ballastkøl har han fortsat og har udfoldet en betydelig Virksomhed i denne Retning. I »Festskrift i Anledning af Christiania tekniske Skoles 25 Aars Jubilæum« [Chra. 1898] har han leveret et »Bidrag til Skibets Geometri«. Han har siden 1899 været Medlem af Christiania Kommunestyre, hvor hans store Arbejdskraft og tekniske Indsigter have været stærkt benyttede. *K. F.*

5) Holger, norsk Forfatter, er født paa Karmøen 29. Juli 1853. Efter at have uddannet sig til og et Aars Tid praktiseret som Ingeniør blev han 1877 Redaktør af »Stavanger Amtstidende«, til han 1882 flyttede til Christiania, hvor han siden har levet som Publicist. Foruden en Række Oversættelser for »Bibliotek for de tusen hjem« (af Reuter, Turgenjeff, Tolstoi, Dostojevskij, Molière, Daudet og Rosegger) har han under Pseudonymet »Halle Sira« udgivet en aktmæssig Biografi af Mestertyven »Gjest Baardsen« (1890—91). Hans Enakter »Fru Ragna« (1891) blev spillet paa Christiania Teater. I senere Aar har han gjort Lykke som Revyforfatter samt skrevet en Mængde Kauserier og Skitser i Pressen, især i »Forposten«. Endelig var S., til at begynde med sammen med V. Vislie og O. Valseth, Redaktør af Vittighedsbladet »Tyrihans« fra dets Stiftelse 1892 i flere Aar. *C. Br.*

6) Johanna, Søster til ovenn. Chr. S., er født i Throndhjem 13. Juli 1854. Hun har, navnlig i tidligere Tid, oftere udstillet mindre Skulpturarbejder, der udmærke sig ved omhyggeligt Naturstudium og megen Skønhedssans (»Høg med sit Bytte« [1876], »Grib og Hejre« [1879]), men Sygelighed har bevirket, at hendes Evner ikke ret ere komne til Udfoldelse. Fra en senere Tid maa dog nævnes en kvindelig Figur, »Resignation«, der gjorde et tiltalende Indtryk ved sin Enkelhed. *Fr. O.*

7) Otto Ludvig, norsk Maler, foreg.'s Broder, født 20. Decbr. 1842 paa Kongsberg, blev Student 1860, cand. jur. 1864. Han blev derpaa ansat som Kopist i Indredepartementet. I sin Fritid var han stedse optagen af kunstneriske Interesser. Han skrev Digte, udgav endog 1862 en Digtsamling: »Skovstjerner«, som imidlertid fik en noksaa ublid Modtagelse af Kritikken, syslede med Musik o. s. v. Nogle Afbildninger efter Turner's Malerier virkede sammen med en Højtjældstur og Omgangen med Kunstnere stærkt paa den Beslutning, han endelig fattede, at opgive sin juridiske Løbebane og blive Maler. Efter nogen Tids Undervisning hos Landskabsmaleren Ph. Barlag (1867) blev han Elev hos Eckersberg. I dennes Malerskole arbejdede han sig, trods anstrengt Slid for Livsopholdet, stadig fremover, og da Prof. Gude 1869 kom op til Norge, henvendte S. sig til ham og fik hans Tilsagn om at blive hans Elev ved Kunstakademiet i Karlsruhe. Did rejste han da s. A. med et af Statens Rejsestipendier og fik her foruden Gude ogsaa den bekendte Maler Riefsthal til Lærer. I Karlsruhe opholdt han sig til 1872.

Efter denne grundige Læretid, under hvilken han af og til havde sendt Billeder hjem til Kunstforeningen i Christiania, bl. a. »Paa Hejen ved Solnedgang« (1870), rejste han til München, hvor han fik Atelier hos Piloty, der fik stor Interesse for hans rige Evner. Her blev han i 4 Aar og vandt Münchener Akademiets Sølvmedaille for et Konkurrencebillede »Ruth og Boas« (1875) °g malte her desuden flere af sine mere kendte Billeder: »Slagsmaal i et Julegilde«, »Ungdommen gaar til Dans om Vinterkvælden«, »Storm«, »Skibbrud«, »Brænding« o. fl. De følgende Aar 1876—1880 opholdt han sig for det meste i Norge med kortere Studierejser til Paris. I denne Tid malte han flere større Billeder »Havfruen«, »Christus paa Korset« til Pauluskirken i Christiania; ogsaa en stor Del af Illustrationerne til Asbjørnsen's og Moe's Eventyr ere fra denne Tid, samt »Perdu« (en Strandvasker), udstillet 1878 paa Pariserudstillingen (mention honorable). Vaaren 1880 rejste han til Italien, hvor særlig Opholdet paa Capri gav ham Motiver til farverige Billeder som »La festa di San Constanzo« og »La Tarantella«. Høsten s. A. bosatte han sig i München, og i de fire Aar, han opholdt sig her, fæstnedes hans Ry som alsidig og fremragende Maler. 1885 flyttede han til Berlin og vendte endelig tilbage til Norge 1891. I al denne Tid havde han dog hvert Aar besøgt Hjemlandet og navnlig i Lofoten fundet et rigt Felt, der bl. a. har givet ham Motivet til hans store, stemningsfulde og rigt nuancerede Billede »Svolvær« (1882), oprindelig udført for »Kunstvennernes Samfund«, og »Fra Reine i Lofoten« (1883, Kunstmuseet i Chra.), »Begravelse i Lofoten« (1883, smst.). Som den alsidige Mand, S. er, har han oftere været betroet offentlige Hverv i de norske Kunstforhold; saaledes var han Montør ved Chicago-Udstillingen 1893, Norge's Kommissær ved den internationale Kunstudstilling i Berlin 1894 og Medlem af Komiteen for Norge ved Kunstudstillingen i Stockholm 1897. 1895 rejste han med Chefskibet Heimdal til Fangstfeltet i Ishavet, hvorfra han medbragte en Rigdom af Studier fra dets ejendommelige Natur. S. A. paabegyndte han ogsaa det store Panoramabillede i Leipzig, forestillende »Folkeslaget ved Leipzig 1813«, der vandt ham megen Anerkendelse. Senere hædredes han med den store Guldmedalje ved Udstillingerne i Miinchen (1894) og Berlin (1896), ligesom han er Æresmedlem af Kunstakademiet i Miinchen (siden 1895). I de senere Aar har ban oftere haft Udstillinger i Norge, Danmark og Tyskland og overalt vundet Venner af sin Kunst, der trods den ofte lidet gennembearbejdede Form og hurtige Udførelse dog vidner om Evner, der ved deres Rigdom paa Ideer og storslagne maleriske Syn høre til de ualmindelige.

Foruden som Maler har S. ogsaa beskæftiget sig med Plastik, saaledes findes en Skitse af ham, »Christus og Fristeren«. Som Teatermaler har han vist et sjældent Talent under sin Virksomhed som Instruktør i Slutningen af 1890'erne ved Christiania Teater og senere ved Centralteateret i Christiania. I denne Periode genoptog han ogsaa sin i saa mange Aar afbrudte digteriske Produktion. 1894 og 95 udkom Digt-

samlingerne »Vers« og »Dommedag«, 1896 Æventyrdigtningen »Narren« og Dramaet »Iraka«, som vakte en vis Opsigt ved Opførelsen og fremkaldte en Del Polemik, 1897 Dramaet »Fyrtaarnet« og 1898 Komedien »Hans Benjamin og hans Sysken« samt Sørgespillet »Bestemor Jahr og hendes Sønner«. (Litt.: »Folkebl.« Chra. 1899; »Schorer's Familienblatt« 1883 Nr. 2 (»Sinding-Nummer«); »Norsk Forf.-Leks.« V). *Fr. O.*

8) Stephan Abel, norskfødt Billedhugger, foreg.'s Broder, født 4. Aug. 1846 i Throndhjem, blev Student 1865, tog derefter Eksamen philosophicum og begyndte paa det juridiske Studium, hvilket han dog ikke kunde afvinde nogen Interesse, og vidste til en Begyndelse ikke, hvad han skulde tage sig til, da han tilfældig en Dag kom til at skære et Ansigt ud af en gammel Merskumspibe; hans Interesse blev vakt, og han forsøgte sig videre i at modelere i Ler, og hans Beslutning stod straks fast, at han vilde blive Billedhugger. Han opsøgte Middelthun, der raadede ham til at gennemgaa Tegneskolen. Han begyndte ogsaa paa denne, men indsaa, at det vilde tage for lang Tid, laante nogle Penge og rejste til Kjøbenhavn, hvor han udførte en Figur for Grosserer Seidelin, men paa Gude's Raad rejste han straks videre til Berlin (1871) og blev her Elev af Albert Wolff, der tog sig af ham, og hos hvem han udførte et mindre Arbejde »Hermes efter Oksetyveriet« i Marmor, der senere blev købt af Chra. Kunstforening, samt »Vølund Smed«. Pengene slap imidlertid op, og han maatte rejse tilbage til Christiania, hvor han under meget Savn og mange Genvordigheder slog sig igennem ved Dekorationsarbejde o. l., hvorefter han en Tid i Paris studerede fransk Skulptur, navnlig da de nyere Billedhuggere, af hvilke Barrias, Mercié og særlig Dubois gjorde et mægtigt Indtryk paa ham. 1876 var han atter i Christiania og maatte paa ny tage fat paa Ornamenter; han udførte i denne Tid dekorative Arbejder til Handelsstandens Forenings Lokale, nogle Relieffer til Bergen's Kreditbank, et Alterbillede: »Christus og Børnene« til Fjære Kirke ved Grimstad, et livfuldt Relief til Vestibulen i det kgl. Slot, forestillende Carl Johan nedlæggende Grundstenen til Slottet (1879), nogle Buster o. s. v., samt den kolossale Statue »La revolte« (Le captif) — en fangen, i Knæ tvunget Slave (1878), (nu i Ny Carlsberg Glyptotek i Kbhvn.). Den vakte ved sin energiske Opfatning Opmærksomhed som noget af det betydeligste, S. hidtil havde gjort, og blev udstillet paa Paris-Salonen s. A. 1880 rejste han til Rom, hvor han blev i flere Aar, og hvor hans rige Evner efterhaanden udviklede sig og kulminerede i den storslagne Gruppe: »Barbarkvinden« (1883, i Marmor i Ny Carlsberg Glyptotek og i Kunstmuseet i Chra.). I den bekendte kjøbenhavnske Mæcen Brygger Carl Jacobsen havde S. fundet en ivrig Beundrer af sin Kunst, og efterhaanden har han til dennes Samlinger udført en Række af sine betydeligste Værker: »En fangen Moder« (1887) i Marmor i Kbhvn. og i Bronze i Kunstmuseet i Chra., »Valhalla-Frisen« (1886—87). En oprindelig paatænkt Rekonstruktion af H. E. Freund's Ragnarokfrise blev kun delvis fuldført — »To Mennesker« (i Marmor 1891) — »To Engle med Alterstage« (1891) — den ejendommelige, i Træ skulpterede Statue »Slægtens Ældste« (1898). Nationalgaleriet i Kbhvn. har hans Gruppe: »En ung Kvinde ved sin Mands Lig« (1892). Til Jesus-Kirken i Valby har han leveret en større Frise i Relief: »Kristendommens Grundpiller« (1892) og til Frederikskirken i Kbhvn. en Daabsengel (1893). Af mindre Arbejder kan der desuden nævnes nogle i Relieffer (»Allegro vivace« — fordybet Relief med en lin polykrom Behandling, »Vaarluftning«, 1886) samt den i Rom udførte Statue »Hylas« (1883) og i Kbhvn. den mærkelige »Valkyrie«. Siden 1885 har S. været fast bosat i Kbhvn. Han er fra 1890 dansk Borger og blev 1897 titulær Professor. Af andre Udmærkelser har han bl. a. faaet »Grand prix« ved Pariserudstillingen 1889. 1899 udførte han de to meget omstridte Bronzestatuer af Ibsen og Bjørnson, som staa foran Nationalteateret i Chra. I samme Teaters Foyer findes ogsaa hans Marmorstatue af Fru Laura Gundersen som Hjørdis i Ibsen's »Hærmændene«. 1901 afsløredes den originale Statue af Ole Bull i Bergen, og 1900 udstilledes hans Kolossalgruppe »Terra mater« (Moder Jord). Hans seneste Værk er Gruppen »Tilbedelse« (1903). I de senere Aar har S. haft flere Udstillinger rundt om i Tyskland's Byer og har overalt vundet Anerkendelse som en af Nordens mærkeligste og betydeligste Billedhuggere. (Litt.: »Biogr. Leks.«; Dansk »Illustr. Tidende« 31.; »Folkebladet« 1890 [Chra.] og »Illustr. Zeit.« 1903 I). *Fr. O.*

Sinding-Larsen, Nils Ulrik Alfred, norsk Forfatter, født i Fredriksstad 5. Juni 1839. Efter sin juridiske Eksamen fik han Post i Armédepartementet og blev 1877 konstitueret som Brigadeauditør; to Aar før var han ansat som Sekretær ved Christiania Formandskab. Fra begge Stillinger er han i de sidste Aar traadt af. S.-L. var desuden i en Aarrække en virksom Sekretær i Christiania Kunstnerforening samt Teateranmelder i »Morgenbladet« (til 1895), hvor han fremdeles er stadig Medarbejder for bildende Kunst. Et landskendt Navn har han vundet under Pseudonymet »Olaves Pedersen« som Forfatter af Viser med Tema fra Folkelivet i Christiania; disse Viser, som ere udkomne i smaa Hæfter nu og da med forskellige Titler (»Familieliv i Vika«, 1860; »Fra Torvet«, 1867 og 72; »Noe hver Slag« 1870 og 71; »Mere Smaatteri« 1872, »Lidt Julemoro« 1872), lod han 1888 udgaa i et illustreret Udvalg med Titelen »21.'s Rapport og andet«, samt endelig til Jul 1903 i samlet Udgave som »Olaves Pedersens Viser«, der foreligger i 4. Oplag. *C, Br.*

Sindon (gr.) nævnes hos oldgræske Forfattere bl. a. hos Herodot som et fint Stof, der anvendtes til mere kostbare Klædninger, særlig hos østerlandske Folk, bl. a. hos Ægypterne og Jøderne. S. betegnede saavel fint Lærred eller Linned som meget fint Bomuldstøj, en Slags Muselin. I det ny Testamente omtales S. som anvendt til en Art Overstykke (Mark. 14, 51—52); ligeledes benævnes det Linklæde, hvori Jesu afsjælede Legeme indsvøbtes, S. (smlgn. Kristusbillede). S. findes ogsaa paa Hebraisk (i Formen *saddin*); men Ordets Herkomst kan ikke med Sikkerhed bestemmes. *V. S.*

Sindre, Dværg (»den, der lader Jærnet gnistre«), i nordisk Gudedigtning den ene af de to Ivaldesønner, som lavede sjældne Smykker til Aserne; S. dannede saaledes Galten Gyldenbørste, Ringen Drypne og Tor's navnkundige Hammer. *A. M. D.*

Sindssygdomme ere Hjernesygdomme med fremtrædende psykiske Symptomer. Læren om Sindssygdomme hedder Psykiatri. Ikke enhver Hjernesygdom er med Nødvendighed en Sindssygdom, idet Hjernen ogsaa er Sædet for andre Funktioner end de psykiske. Men de allerfleste andre Hjernesygdomme (f. Eks. Apopleksi, Svulster, Bylder) ville oftest efterhaanden medføre Sindssygdom, idet den mere lokale Hjernelidelse enten direkte eller indirekte — ved Sammenklemning — paavirker Centra og Ledningsbaner for det psykiske Liv. Dette maa henføres til den store Hjernes graa Barksubstans, særlig dens forreste Del. Den nære Sammenhæng, der findes mellem alle Fænomener paa det psykiske Omraade, og den dertil svarende mangfoldige Forbindelse, der findes mellem Barksubstansens Celler i den store Hjerne, bevirker, at ikke en enkelt Del af det psykiske Liv kan blive sygt, uden at det hele lider. Sindssygdomme ere da diffuse Sygdomme i Hjernebarken. De forskellige Elementer, hvoraf det psykiske Liv er sammensat, Følelser, Stemninger, Tanker, Forestillinger etc, danne et uløseligt Hele, og Sindssygdomme angribe derfor mere eller mindre alle de psykiske Evner og forandre i større eller mindre Grad hele Personligheden. Da Hjernen er det Organ, som styrer og leder hele Legemets Virksomhed og ligesom er de andre Organer overordnet, maa en diffus Hjernesygdom selvfølgelig medføre, at hele Legemet lider med. Derfor er Sindssygdom foruden af psykiske Symptomer altid ledsaget af legemlige (somatiske) Symptomer som Tegn paa, at der er kommet Forstyrrelse af hele Legemets Ligevægt.

Man skelner mellem organiske og funktionelle Sindssygdomme. De første foraarsages ved fra først af blivende Forandringer af Hjernevævet og ere altsaa uhelbredelige. De sidste bero paa Ernæringsforstyrrelse i Hjernecellerne og kunne helbredes, naar denne udjævnes. Det gør den imidlertid ingenlunde altid, idet Forandringen i Cellerne fra at være nutritiv kan gaa over til at blive formativ; Forstyrrelsen kan da ikke mere udjævnes, og Sygdommen bliver uhelbredelig. Ved de organiske Sindssygdomme kan man altid efter Døden paavise grovere anatomiske Forandringer i Hjernen og dens Hinder. Derimod kan man ved de funktionelle Sindssygdomme som Regel højest finde ulige Fordeling af Hjernens Barkholdighed, hvis Døden indtræder i Sygdommens Begyndelse. Senere hen, naar Sygdommen er gaaet over til at være uhelbredelig, finder man som Regel Skrumpning af Hjernen, Fortykkelse af Hjernehinderne, Forøgelse af Vædskemængden og — ved Mikroskopet — mere eller mindre udbredt Ødelæggelse af Hjernens Celler og Traade.

Etter deres Forløb ere Sindssygdommene akutte eller kroniske. Der gives meget akut forløbende Sindssygdomme, hvis Varighed kun er nogle Dage eller endog kortere; saadanne optræde f. Eks. jævnlig under eller efter Infektionssygdommene. Varer den psykiske Forstyrrelse her kun nogle Timer, taler man om Feber- eller Inanitionsdelirier, men i Virkeligheden er det Sindssygdomme, det drejer sig om. Ogsaa hos kroniske Alkoholister optræder der saadanne Dage varende Sindssygdomme (Delirium tremens). Oftest vare de akutte Sindssygdomme dog fra nogle Maaneder til et Par Aar. Helbredelse efter et Par Aars Forløb er sjældnere, og Sygdommen efterlader da jævnlig Defekt i Form af en ringere, men blivende Svækkelse af de psykiske Evner. Hos adskillige helbredede optræder der senere i Livet et nyt Anfald af Sindssygdom, og vedbliver dette hele Livet igennem med visse Mellemrum, taler man om periodisk Sindssygdom. Har Sygdommen ikke et jævnt fremadskridende Forløb i den ene eller anden Retning, men indtræder der forbigaaende Bedringer, kalder man saadanne Remissioner. Bliver Sygdommen kronisk, indtræder der en stadig stigende Opløsning af det psykiske Liv; men Forløbet indtil Dødens Indtræden er ofte meget langt. Man har som Regel ved Sindssygdom som ved andre Sygdomme et Begyndelsesstadium (Initialstadium) og et Sygdomsstadium, der hos de helbredelige gaar over i Rekonvalescens, hos de uhelbredelige i et oftest mange Aar varende Slutningsstadium (Terminalstadium).

Sindssygdom ytrer sig saavel paa Følelsessom paa Forstands- og Driftslivets Omraade.

De vigtigste Sindssygdomssymptomer ere Stemningsforandringer, Hallucinationer og Vrangforestillinger. Stemningen er enten unaturlig sørgmodig (deprimeret), overdreven glad (eksalteret) eller i ustadig Ligevægt, svingende mellem disse to Yderpunkter (labil). Naar Stemningen er deprimeret, er Tankearbejdet hemmet; Tankerne kredse om de samme sørgmodige Forestillinger. Under Eksaltationen derimod er Tankearbejdet paaskyndet; Tankerne flyve af Sted, springe fra det ene til det andet. Endelig ere ved den labile Stemning Tankerne gerne forvirrede, saa at Forestillinger, der aldeles intet have med hinanden at gøre, kædes sammen. Tankevirksomheden kan ogsaa være helt ophævet (Stupor). Hallucinationer (Sansebedrag) fremkomme derved, at Sanseindtryk opstaa i de syge Hjerneceller, men af den sindssyge opfattes som kommende udefra, saa at han fuldt og fast tror paa deres Virkelighed. De have intet med de ydre Sanseorganer at gøre, og en fuldstændig døv eller blind kan godt have Hørelses- eller Synshallucinationer. Hyppigst ere Hørelseshallucinationer, dernæst komme Syns- og Følelseshallucinationer og sjældnest ere Lugt- og Smagshallucinationer. Undertiden er den syge samtidig hallucineret paa flere Sanser. Hallucinationerne staa som Regel i nøje Forbindelse med Stemningen og Tankeindholdet, ere truende eller bebrejdende hos den deprimerede, opmuntrende og forjættelsesfulde hos den eksalterede. Er der Vrangforestillinger, bekræfte Hallucinationerne disse. Ogsaa Vrangforestillingerne have enten en nedtrykkende (Ringhedsforestillinger, hypokondre Forestillinger, Forfølgelsesforestillinger) eller opmuntrende Karakter (Storhedsforestillinger). Af de sygelige Stemninger, af Hallu-

cinationerne og Vrangforestillingerne præges den syges Tale og Adfærd. Hans Tankesæt og Liv forandres, og han udfører meningsløse og urimelige Handlinger, vender sig ofte mod sig selv eller andre (Selvmord, Voldshandlinger). Hans legemlige Befindende paavirkes mere eller mindre stærkt, der kommer Søvnløshed, Fordøjelsesbesvær, Appetitmangel, stigende til Spisevægring (Sitofobi) og Afmagring, undertiden ogsaa Kramper, Lamheder, Talebesvær etc.

De enkelte Symptomer ere nu sammenknyttede i de forskellige kliniske Sindssygdomsformer: Melankolien med den deprimerede Stemning, de skræmmende Hørelseshallucinationer og Ringhedsforestillinger, med jævnlig Spisevægring, Selvmishandling eller Selvmord; Manien med den eksalterede Stemning og Storhedsforestillinger; Forvirringen med den labile Stemning, de fremtrædende Følelseshallucinationer og Tilbøjeligheden til Overgang i Stupor; Forryktheden med de stærke Forfølgelsesforestillinger, der undertiden give sig Udslag i Voldshandlinger, eller Storhedsforestillinger o. s. v. Helbredes Sygdommen, svinde Symptomerne langsomt, Søvn og Appetit bedres, og Legemsvægten tiltager. Men bliver Sygdommen uhelbredet, bestaa Symptomerne ofte mange Aar igennem, indtil de til sidst langsomt udviskes under en jævnt stigende Sløvhed og Opløsning af de psykiske Kræfter. Sjældnere, men undertiden ved den fremadskridende Hjernelamhed (progressive Parese) og ved Alderdomssløvsindet, indtræder der straks en jævnt tiltagende Sløvhed med kun ringe Paavirkning af Stemningen og svage Vrangforestillinger. Man regner, at ca. 40 % af Sindssygdommene helbredes, og at Helbredelsen er varig ved ca. 75 % af de helbredede.

Som Aarsager til Sindssygdom maa nævnes Slag paa Hovedet, Hjerne- og Nervesygdomme (Hysteri, Epilepsi, Neurasteni), akutte, febrile Sygdomme (Barselfeber, Lungebetændelse, Gigtfeber, Tyfus, Influenza, Ansigtsrosen), kroniske svækkende Sygdomme (Lungetuberkulose, Kræft, Sukkersyge, Mave-, Hjerte- og Nyresygdomme), Anæmi, Syfilis og Forgiftninger, særlig med Alkohol og Morfin. Ofte ere disse Forhold lige saa vel som heftige Sindsbevægelser og langvarige psykiske Rørelser dog kun Lejlighedsaarsager, som virke paa et i Forvejen til Sindssygdom disponeret Individ. Denne Disposition kan være erhvervet netop ved de nævnte Aarsagers langvarige Indvirkning, men oftest er den medfødt paa Grund af Svagelighed (Sinds- og Nervesygdomme, Karaktersærheder, Alkoholisme) hos Forældrene eller — sjældnere — alene Bedsteforældrene. Viser det medfødt disponerede Individ tidlig Tegn paa et svækket Nervesystem, kaldes han degenereret, og bliver han sindssyg, præges Sygdomsformen ofte af det degenerative Anlæg; Sygdommen begynder tidlig og gaar hurtig over i Sløvsind, eller den optræder periodisk eller cirkulær, idet deprimerede og eksalterede Perioder stadig veksle. Man regner, at 50—70 % af de sindssyge ere arvelig disponerede, men Tallene i de forskellige Statistikker variere i øvrigt mellem 4 og 90 %. En almindelig Disposition til Sindssygdom, særlig for de arvelig disponerede, maa siges at være til Stede paa visse Tidspunkter af Livet. Dette gælder saaledes om 14—20 Aars Alderen, Overgangen fra Barnealderen til den voksne Alder (Pubertetsalderen). Lidt længere hen trues Kvinden af de Farer, som følge med hendes Virksomhed som Moder (Frugtsommelighedsperioden med de forøgede Krav til Organismen, Fødselen med dens ofte betydelige Blodtab, Barselsengen med dens jævnlige Betændelsesprocesser og den ofte svækkende Diegivning). Endelig opstaar der for Kvinden en ny farlig Periode ved Klimakteriet.

For Manden medfører Valget af en Livsstilling og Militærtjenesten nogen Risiko, men den farligste Periode for ham falder senere hen i Livet, naar Kampen for Tilværelsen og ogsaa Kravene paa Tilværelsen ere blevne stærkest. Begge Køn, men dog mest Manden, trues endelig efter det 60. Aar (Seniliteten). I det hele plejer man at sætte den farligste Alder for Kvinden til 25—35, for Manden til 35—45 Aars Alderen. De to Køn angribes omtrent lige hyppig af Sindssygdom; den forøgede Fare, Virksomheden som Moder giver Kvinderne, opvejes ved, at Alkohol og Syfilis gøre deres rigeste Høst hos Mændene. Alt i alt regner man, at de sindssyge udgøre ca. 3 pro Mille af Befolkningen i Europa, saavel i de civiliserede som i de uciviliserede Lande. I det hele har Civilisationen næppe forøget de sindssyges Antal; men Kravet om en hensigtsmæssig Behandling er blevet stærkere, Fordommen mod Sindssygeanstalterne mindre; derfor er Tilgangen til disse bleven stærkere.

Overlæge Dr. med. Chr. Geill.

Sindssygeanstalter ere Hospitaler til Helbredelse og Forplejning af sindssyge. Man ved, at der allerede i den tidlige Middelalder under Indflydelse af den arabiske Kultur har bestaaet Sindssygeanstalter i Nordafrika og Orienten (i Fez fra det 7., i Kairo fra det 9. og i Bagdad fra det 12. Aarh.). Først i det 15. Aarh. blev der paa Foranledning af Ordenen »de la Merced«, som havde stillet sig den Opgave at løskøbe kristne Fanger af de vantro, og som under sin Virksomhed havde lært Orientens Sindssygeanstalter at kende, oprettet en hel Række Sindssygeanstalter i Spanien (Valencia 1409, Barcelona 1412, Zaragoza 1425, Sevilla 1436, Toledo 1483, Valladolid 1489). Maaske var det første Forsøg paa at grundlægge en Sindssygeanstalt i Europa allerede gjort tidligere, idet »Helligaandshuset« i Upsala 1305 var blevet indrettet for syge »Vandrere« og sindssyge. I det hele stod man dog i Europa i Middelalderen ganske uforstaaende og afvisende lige over for de sindssyge, hvad de talrige Hekseprocesser noksom vise, og selv om der hist og her i Tyskland (1544), Italien (1645), Frankrig (1681), Polen (1728), Norge (1736) og England (1741) blev oprettet enkelte Sindssygeanstalter, saa vare disse dog væsentlig »Daarekister«, hvor de sindssyge ikke bleve behandlede, men opbevarede paa en mere eller mindre barbarisk Maade, fik Prygl og vare lænkede fast. Først fra Slutningen af det 18. Aarh. gav de vaagnende humane Bestræbelser Stødet til Indførelsen af en virkelig Sindssygepleje. Som dennes Begyndelse plejer man at regne den Dag i 1793, da den franske Sindssygelæge Philippe Pinel i Bicêtre i Paris slog Lænkerne af de sinds-

syge, men allerede tidligere havde Chiarugi paabegyndt den samme Reform i Hospitalet San Bonifacio i Firenze (1786), Daquin i Chambéry (1788) og William Tuke i Asylet i York (1792). Den Anskuelse, at de sindssyge vare ulykkelige syge, hvis Lidelse forlanger Medlidenhed og hensigtsmæssig Behandling, fik mere og mere Udbredelse. Der byggedes overalt nye og velindrettede Sindssygeanstalter, hvor de syge kunde faa den nødvendige Pleje. Men Troen paa de sindssyges Voldsomhed og Farlighed og Overbevisningen om de stærke Midlers Nytte ved Behandlingen bevirkede, at man udstyrede Sindssygeanstalterne som Fængsler med høje Mure og Jærnstænger for Vinduerne, og at Celleisolation, Tvangsstol, Tvangstrøje etg. spillede en fremtrædende Rolle lige over for de syge. Den moderne Sindssygebehandlings Historie begynder først i 1839, da den engelske Sindssygelæge John Conolly resolut afskaffede al Anvendelse af Tvangsmidler i det af ham ledede Middlesex Hospital i Hanwel og derved indførte Non-restraint-Systemet. I Forbindelse med det i Skotland udviklede Open-door-System, der har til Princip at gøre de stedlige Forhold saa lidet tvangsmæssige som muligt, har Non-restraint Systemet gaaet sin sejrrige Gang gennem hele Europa og sat sit blivende Præg paa Nutidens Sindssygeanstalter og Sindssygebehandling.

De moderne Sindssygeanstalter bestræbe sig for saa vidt muligt saavel i det ydre som i det indre at ligne almindelige Hospitaler. De sindssyge ere syge ganske paa samme Maade som andre »legemlig« syge, og deres Sygdom fordrer den samme hospitalsmæssige Kur og Pleje. Men da saa mange uhelbredelige sindssyge paa Grund af deres psykiske Tilstand ikke kunne leve ude mellem andre, maa Sindssygeanstalter ikke alene være indrettede som Helbredelsesanstalter, men ogsaa som Plejestiftelser. De skulle ikke blot kunne være et forbigaaende Opholdssted for akut sindssyge, men ogsaa et blivende Hjem for de kronisk sindssyge, der her skulle tilbringe Resten af deres Liv. For at skaffe disse stadige Beboere gode Vilkaar og Velvære maa Sindssygeanstalter have større Plads og rummeligere Forhold end almindelige Hospitaler. Kun de i de store Byer liggende Optagelsesanstalter, som ere beregnede paa hurtig og foreløbig Optagelse af pludselig sindssyge, og som oftest i Form af psykiatriske Klinikker ere knyttede til Universitetet, ere bestemte for akut sindssyge. Ellers ere Sindssygeanstalter som Regel indrettede saavel for helbredelige som uhelbredelige Patienter. Enten behandles disse mellem hinanden paa de samme Afdelinger (blandede Anstalter) eller hver for sig i særskilte Bygninger, Kurhus og Plejestiftelse (kombinerede Anstalter). De ældre Anstalter — i Danmark Aarhus- (1852) og Vordingborg-Anstalten (1857), — vare oftest blandede Anstalter, vare sammenbyggede og fik derved jævnlig et noget kaserneagtigt Præg. I de kombinerede Anstalter — i Danmark den ældste Anstalt, St. Hans Hospital (1816), og den yngste, Middelfart-Anstalten (1888), — ere de adskilte Bygninger spredte over et større Terrain og faa derved et mere frit Udseende. I Norge kendes kun de blandede Anstalter. I den nyere Tid har man søgt at komme bort fra det i de større Plejestiftelser uundgaaelige Korridorsystem ved at forme alle Bygninger som mindre Pavilloner, hver beregnede paa højest 40 Patienter; herved lykkes det saavel i det ydre som i det indre at give Anstalten et mere hyggeligt og hjemligt Udseende. Sindssygeanstalterne ere oftest anbragte i betydelig Afstand fra større Byer, men dog ikke saa fjernt, at Transporten af Naturalier til Anstalten er alt for vanskelig. I Reglen ere en hel Række Pavilloner, bestemte for syge af enhver Art, grupperede om Administrations- og Økonomibygninger. De ere omgivne af Haver og oftest ogsaa af Marker, hvor de rolige Patienter kunne beskæftiges i fri Luft. Hvor Markerne ligge i nogen Afstand fra Sindssygeanstalten, er der jævnlig paa dem bygget saavel Landbrugsbygninger som nogle Pavilloner for rolige Patienter; man faar derved en lille Landbrugskoloni. Naar hele Sindssygeanstalten saavel i sin Form som ved sit Formaal er beregnet paa Landbrug, har man den koloniale Anstalt. Ved nogle Sindssygeanstalter anbringer man rolige, arbejdende Patienter i Familiepleje hos Anstaltens egne gifte Opsynsfolk, som bo i Nærheden af Anstalten, eller hos den omboende Befolkning.

I de moderne Sindssygeanstalter søger man at erstatte den tidligere lokale og personlige Tvang ved et omhyggeligt Tilsyn. Streng Individualisering og en lempelig Disciplin erstatter tidligere Tiders Tvang. De akutte Sygdomstilfælde og de af Uro ledsagede kroniske behandles med Sengeleje paa lyse og venlige Sygestuer ligesom paa ethvert andet Hospital. Der er her Tilsyn Dag og Nat (Vagtafdelinger), og de syge ere under stadig Paavirkning af et omhyggeligt Plejepersonale, som ved besindig og venlig Adfærd virker beroligende paa de syge. Celleisolation anvendes kun temporært. De fleste Steder har man uddannede Sygeplejersker saavel paa Kvindeafdelingerne som paa Mandsafdelingerne for de friske Tilfælde og for de legemlig stærkt syge. Plejepersonalets Antal veksler efter Afdelingernes Beskaffenhed fra 1 for hver 3 (Vagtafdelingen) til 1 for hver 15 Patienter (Arbejdsafdelingen). Rekonvalescenterne og de uhelbredelig sindssyge søger man at beskæftige paa bedste Maade, Kvinderne ved Haandarbejde og Husgerning, delvis ogsaa i Anstaltens fælles Køkken og Vadskeri. Mændene drive Have- og Agerdyrkning samt Haandværk i de Værksteder af forskellig Art, som Anstalten raader over; de mest sløve Mænd beskæftiges ved Værkplukning. Afvekslende med Arbejdet have Patienterne Adgang til Læsning og Musik, Billard- og Keglespil, Spadsereture, Skovture, Baller og Komedie. Et større Lægepersonale er knyttet til alle Sindssygeanstalter. De helbredelige sindssyge faa Lægetilsyn mindst 2 Gange daglig, de uhelbredelige mindst een. De syge faa en sund og nærende Kost og den nødvendige medikamentelle Behandling.

De fleste Sindssygeanstalter drives af Stat eller Kommune. I de fleste Lande ere disse Anstalter imidlertid kun bestemte for ubemidlede, og de velstaaende sindssyge ere henviste til Privatanstalter, der staa under Statens Kontrol. I Danmark og delvis i Norge ere dog Statens Sindssygeanstalter

(og i Kjøbenhavn Kommunens) ogsaa beregnede paa mere vel situerede syge og have ofte 3 Forplejningsklasser. Der fordres overalt visse Garantier ved Indlæggelsen af de syge, for at intet Misbrug skal ske, og i flere Lande findes der særlige Sindssygelove til Ordning saavel af dette som af andre de sindssyge vedrørende Forhold.

Overlæge Dr. med. Chr. Geill.

Sine anno (lat.), uden Angivelse af Trykkeaaret (for Bøger).

Sine Cerĕre et Libĕro friget Venus (lat.), »uden Ceres og Liber (o: Mad og Vin) fryser Venus«, Citat efter Terents (*Eunuchus*, V. 732). *H. H. R.*

Sinecure [fr. sineky!r, da. sinɛky!rɛ] (fr. af lat. *sine cura*, uden Besvær), Embede med god Løn og intet (eller ringe) Arbejde.

Sine dubĭo (lat.), uden Tvivl.

Sine ira et studĭo (lat.), »uden Heftighed og Partiskhed«, Citat efter Tacitus (*Annales* I, 1), som erklærer at ville følge dette Princip ved sin Historieskrivning. *H. H. R.*

Sine lōco (lat.), uden Angivelse af Trykkestedet (for Bøger).

Sinēser, det samme som Kineser.

Sinestra, Val, Bjærgdal i Schweiz, Kanton Graubünden, er en nordlig Sidedal til Nedreengadin, med hvilken Dal den forener sig ved Landsbyen Remus. V. S. har en halv Snes ca. 9° varme Mineralkilder, der ligge 1,500 M. o. H. og indeholde betydelige Mængder af Jærn, Arsen, Borsyre, Lithium, Jod og Brom. Kilderne, der indtil den nyeste Tid kun have været kendt af Egnens Beboere, ere nu tagne i almindelig Brug. *H. P. S.*

Sinfjøtle (eller Sinfjotle, oldn. *Sinfjǫtli*), nordisk Sagnhelt af Volsungætten; Søn af Sigmund og hans Søster Signy, født for at skaffe Hævn over den svigefulde Kong Siggeir; vokser op som fredløs med sin Fader; dræbes ved Gift ved et Gæstebud og hentes af den som gammel Færgemand forklædte Odin, der tager ham i sin Baad og straks er borte med Liget. *A. M. D.*

Singalesere d. s. s. Singhalesere.

Singalēsisk d. s. s. Singhalesisk.

Singanfu (Singan), By i Nordkina, Hovedstad i Provinsen Shensi, ligger ved Hweiho, en Biflod til Hoangho, er omgiven af en med Taarne kronet Mur, danner en 3,5 Km. lang, 2 Km. bred Firkant, hvori der dog findes mange Haver og Marker. Ca. 1 Mill. Indb. Der drives betydelig Handel med Te og Sukker fra Syden, Rabarber, Moskus, Uld og Pelsværk fra de nordlige og vestlige Egne. S. var Residensstad under Tang-Dynastiet (627—650 e. Chr.). Under Bokseroprøret (1900) tog det kinesiske Hof midlertidig Ophold i S. *M. V.*

Singăpur (eng. Singapore), 1) britisk Ø S. f. Halvøen Malaka, 555 □Km. med (1891) 184,554 Indb., hvoraf 122,000 Kinesere, 36,000 Malajer, 16,000 indfødte fra Forindien, 5,000 Europæere. S. er en Del af Kolonien Straits Settlements. Øen er bakket og naar i Buhit Timah en Højde af 170 M. Klimaet er tropisk, men ret sundt. Den koldeste Maaned er Januar med 25,8° i Middeltemperatur, den varmeste Maaned er Maj med 27,7° i Middeltemperatur. De gennemsnitlige Ekstremer for Aaret ere 20,9° og 33,6°. Den aarlige Regnmængde er 234,3 Cm. Alle Maaneder ere rige paa Regn. Vegetationen er overmaade rig, ved Kysten af rolige Bugter Mangrove, i det indre Regnskov og Kulturland. Der dyrkes Kokos, Kaffe, Peber, Tapioka, Gambir o. s. v. S. erhvervedes 1824 ved Køb af det britisk-ostindiske Kompagni, 1867 kom Øen under den britiske Krone.

2) Hovedstad i den britiske Koloni Straits Settlements, ligger paa Sydkysten af Øen S. Kun faa Byer have en for Handelen saa glimrende Beliggenhed ved en af Verdenshandelens Hovedveje. Alle Skibe fra Østasien til Forindien og Europa maa her forbi. S. har derfor svunget sig op ved Handel med Kul og Skibsfornødenheder og som Stabelplads for Bagindien's og de indiske Øers Produkter. Byen tæller (1891) 160,000 Indb., hvoraf 90,000 Kinesere. Den strækker sig langs Kysten fra Nordøst til Sydvest. Længst mod Nordøst ligger det europæiske Kvarter med Regeringsbygningen, Raadhus, anglikansk Domkirke og flere Kirker, botanisk Have, naturhistorisk Museum, Børs, Klubber, Skoler, Hoteller o. s. v. I den vestlige Del af Kvarteret ligger Esplanaden og bag denne paa en Bakke Fort Canning. Mod Sydvest begrænses det europæiske Kvarter af S.-Floden, hvorover flere Broer føre til Kineserkvarteret. V. f. dette følger Havnen, i Læ af Øerne Pulo Brani og Blakang Mati. Her findes Frihavn, Dokker, Kuloplag og Pakhuse. Den samlede Omsætning med Udlandet har en Værdi af over 200 Mill. Dollars aarlig. 1893 indgik i Havnen 4,435 Søskibe med 3,5 Mill. Tons. S. anløbes af alle Dampskibslinier mellem Europa og Østasien. *M. V.*

Singer, Edmund, ungarsk Violinist, er født 14. Oktbr. 1831 i Totis i Ungarn, forevog fra ganske ung Koncertrejser i Tyskland og Frankrig, var 1854—61 Koncertmester i Weimar, senere i Stuttgart, hvor han tillige blev ansat som Lærer ved Konservatoriet. S. har udgivet en stor Del pædagogisk Violinmusik. *S. L.*

Singer, Paul, tysk Socialdemokrat, er født 1844 i Berlin, af jødisk Slægt, grundlagde 1869 en indbringende Forretning med Dameoverstykker, men nødtes 1886 til at udtræde af Forretningen, fordi han som Socialdemokrat (lige siden 1870) udvistes af Berlin. Siden 1884 er han Medlem af Berlin's Byraad og ligeledes af den tyske Rigsdag, hvor han er en af Partiets Ordførere. I en Række Aar har han ført Forsædet paa de tyske Socialdemokraters store aarlige Fællesmøder og været Medlem af Partiets Hovedbestyrelse. *E. E.*

Singh (Sanskrit *Sinha* o: Løve), et Tilnavn til flere Fyrster i Indien, særlig anvendt blandt Sikherne (s. d.), f. Eks. Govind S., Ranjit S. (s. d.). *D. A.*

Singhaitsen (Sinhai), Kinesernes Navn for Byen Bhamo (s. d.) i Birma.

Singhalesere se Ceylon.

Singhalesisk er Navnet paa det almindelige Tale- og Litteratursprog paa Øen Ceylon (af Øens indiske Navn: Sanskrit Sinhala, Pāli Sihala). Om det ældre singhalesiske Sprog bruges ogsaa særlig Benævnelsen Elu (egl. Eluva eller Helu-basa, af Hela, et gammelt Navn for Ceylon), men dette bruges tillige i snævrere Forstand om Digtersproget, der ved sin hele Stil og den

stærke Indflydelse fra Sanskrit- og Pāli-Studiet i høj Grad har Karakter af et Kunstsprog. Den litterære Virksomhed paa Ceylon skriver sig fra Buddhismens Indførelse paa Øen i 3. Aarh. f. Chr., da Kommentarerne til de hellige Skrifter oversattes paa Øens Sprog; Digtekunsten skal ogsaa have blomstret allerede i 6. Aarh. e. Chr., men hele den gamle Litteratur er tabt. Først fra Slutningen af 12. Aarh. (under Parākrama-bāhu I) have vi Litteraturen bevaret, og her møder os en rig religiøs, historisk, filologisk og digterisk Produktion, der naar sit Højdepunkt i 15. Aarh. I Slutn. af 16. Aarh. indtræder en gold Periode, idet Kong Rājasīha I vendte sig til Brahmanismen, forfulgte Buddhisterne og lod en Mængde buddhistisk Litteratur brænde. Fra 17. Aarh. opblomstrede Litteraturen igen, mest i den specielle Form af Elu. En vigtig Kilde til Kundskaben om det ældste S. er Indskrifterne, som i stor Mængde ere fundne i Huler og paa Klipper, stammende fra de sidste Aarhundreder f. Chr. til 5. Aarh. e. Chr. Alle disse Indskrifter ere skrevne i det fra Acoka-Indskrifterne (s. d.) kendte Alfabet. Fra 5. til 9. Aarh. ere Indskrifterne meget faatallige (i et noget modificeret Alfabet), men fra 10. Aarh. optræde de igen talrigere, og efterhaanden viser sig mere og mere den sanskritiserende moderne Stil. Paa Indskrifternes Omraade er endnu meget Arbejde tilbage at gøre, men Planen i til en fuldstændig Udgave af en *Epigraphia Ceylonica* er allerede lagt. Det moderne singhalesiske Alfabet hører til den sydlige Gruppe af de indiske Alfabeter, der nedstamme fra det gamle Brāhmī-Alfabet (jfr. Indiske Indskrifter). Det singhalesiske Sprogs historiske Stilling inden for de indiske Sprog har været i høj Grad omstridt. Rask og efter ham Fr. Müller sammenstillede det med Dravida-Sprogene, Chr. Lassen tænkte paa Slægtskab med Malaisk, medens senere d'Alwis og Caldwell betonede dets ariske Karakter og paaviste dets Forskellighed fra Tamulisk. Denne Tanke genoptog R. C. Childers og Rhys Davids, der begge søgte at levere sproghistoriske Beviser for, at S. var en ren arisk Dialekt; til disse sluttede sig ubetinget P. Goldschmidt og E. Müller. Noget forsigtigere stillede E. Kuhn sig, idet han karakteriserede S. som et Blandingssprog, der vel overvejende har et arisk Præg, men hvis dybere liggende Ejendommeligheder dog indtil videre ere uforklarlige. I nyere Tid er det navnlig W. Geiger, som har taget Spørgsmaalet op til fornyet Drøftelse, saavel gennem Studium af Indskriftmaterialet og Litteraturen som gennem Undersøgelse af Talesproget paa Øen selv og de nærstaaende Dialekter. Geiger fastholder Bestemmelsen af S. som et rent arisk Sprog, ligesom han ogsaa mener at kunne godtgøre, at Wadda'ernes Sprog paa Ceylon og Sproget paa Malediverne kun ere at betragte som Dialekter af S. Det Sprog, som tales af Rodiya'erne (Ceylon's Paria'er), bestemmer han ikke som en særlig Dialekt, men som en Art Slang eller Tyvesprog, der i grammatisk Henseende i øvrigt stemmer overens med de lavere Klassers S. Den ariske Sprogform, hvorfra det ældste S. har sit Udspring, mener han skal søges i det nordvestlige Indien, hvorfra de første ariske Kolonister ifølge historiske Beretninger skulle være komne; det er derfor sandsynligt, at S. har en Prākrit-Dialekt i Nordvestindien til Forudsætning: med Pāli er det nær beslægtet, dog stammer det ikke fra det Pālisprog, vi kende fra de buddhistiske Bøger, men fra en nærstaaende Folkedialekt; endnu nærmere beslægtet er det med Māhārāshtri (se Prakrit), dog paa mange Punkter oprindeligere i sit Grundlag. — Betydelige Samlinger af singhalesisk Litteratur i Palmebladsmanuskripter findes bl. a. paa det Store kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn, hjembragte fra Ceylon af Rask, se N. L. Westergaard, *Codices Indici bibliothecae Regiae Hauniensis* [1846]. En »Singhalesisk Skriftlære« blev udarbejdet af Rask under hans Ophold paa Ceylon og trykt paa Dansk i Colombo [1821]. Leksika haves af B. Clough, »A Dictionary of the English and Singhalese and Singhalese and English Languages« [Bd. 1—2, Colombo 1820—30], samme, »Singhalese-English Dictionary, new and enlarged edition< [Colombo 1892], Ch. Carter, »New English-Sinhalese Dictionary« [Colombo 1889—91], Grammatikker af A. Mendis Gunasekara, »Comprehensive Grammar of the Sinhalese Language« [Colombo 1891], C. Alwis, »The Sinhalese Handbook in Roman Characters« [2. Udg., Colombo 1880], C. Chounavel, »A Grammar of the Sinhalese Language for the use of European Students« [Colombo 1886]; en gammel Elu-Grammatik (fra ca. 1300), der tilskrives Vedeha-thera (Rasavāhinī's Forfatter), er udgiven af J. d'Alwis, »Sidath Sangarawa, Grammar of the Singhalese Language, translated with introduction, notes and appendices« [Colombo 1852]. (Litt.: J. d'Alwis, *On the Origin of the Sinhalese Language* [*Journal of the Ceylon Branch of the Royal Asiat. Soc.* V, Nr. 13—14, 1865 — 70]; R. C. Childers, *Notes on the Sinhalese Language*, II [*Journ. of the Royal Asiat. Soc. New Ser.*, VIII]; E. Müller, *Ancient Inscriptions in Ceylon* [med Atlas, Lond. 1883]; E. Kuhn, »Ueber den altesten arischen Bestandteil des singhalesischen Wortschatzes« [»Sitzungsber. d. kön. Bayer. Akad. d. Wiss.« phil.-hist., Cl. 1879, 2]; W. Geiger, »Etymologie des Singhalesischen« [»Abhandl. d. kon. Bayer. Akad. d. Wiss.«, I. Cl. XXI Bd., 1898] og »Litteratur und Sprache der Singhalesen« [»Grundriss. d. Indo-Arischen Philologie«, I, 10., hvor fuldstændig Litteraturangivelse findes; jfr. sammes Studier over Rodiya'ernes og Wadda'ernes Sprog, samt over Maledivisk, trykte i »Sitzungsber. d. Bayer. Akad.«, 1897 og ff.]). *D. A.*

Singleton [si'ŋgltən] (eng.), i Kortspil eneste Kort af en vis Farve, »Singelton«.

Singrøn se Vinca.

Singrønfamilien (*Apocynaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af Snokronedes Orden, fleraarige Urter eller oftere slyngende Buske eller Træer, der udmærke sig ved at have Mælkesaft; Stængelens Karstrenge ere bikollaterale. Bladene ere hele og helrandede, oftest modsatte, og mangle Akselblade. Blomsterne sidde hyppig i Top, der er sammensat af Kvaster. De ere tvekønnede og regelmæssige. Bægeret er 5-delt. Kronen, der i Knoplejet er snoet, er hyppig fladkravet eller tragtformet, og Fligene ere derfor skæve. De 5 Støvdragere ere fæstede til Kronrøret; Støvkornene ere fri eller i det højeste

forenede fire og fire. Frugtknuden dannes af 2 Frugtblade; den bærer en Griffel med et paa forskellig Vis formet Ar. Frugten er en Spaltefrugt, hvis Delfrugter ere Bælgkapsler, eller bæragtig. Frøene have i første Fald ofte Frøuld (fra Ægmunden). Bestøvningen sker hos en Del Slægter ved langsnablede Insekter; Selvbestøvning er ofte udelukket paa Grund af Arrets ejendommelige Bygning.

S. tæller ca. 1,000 Arter; langt de fleste leve i Troperne. Indholdet af Mælkesaft betinger visse Arters Anvendelse som Kautsjukplanter (*Landolphia*, *Urceola* o. fl.). Nogle ere meget giftige (*Cerbera*, *Strophanthus* o. a.); af disse benyttes enkelte som Lægeplanter. Mange Arter have smukke Blomster og dyrkes i Væksthus biler sjældnere Friland (*Vinca*). Bærfrugter af flere Arter ere spiselige. *A. M.*

Singsaas, Herred i Guldalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Uttrøndelagen Politimesterdistrikt), Søndre Throndhjem's Amt. 695 □ Km., hvoraf ca. 26 □ Km. Ferskvand. (1900) 1,610 Indb., altsaa ca. 2_{14} pr. □ Km. Land. S., der udgør et Sogn under Holtaalen Præstegæld, begrænses af følgende Herreder: Budalen, Støren, Horg, Flaa, Klæbu, Selbu, Holtaalen, Aalen, Tolgen og Kvikne, hvoraf dog nogle kun i et enkelt Punkt. S., hvis gamle Navn antages at have været *Singulsáss*, hørte i ældre Dage til *Gauldøla Fylke*. S. maa betegnes som en Fjældbygd, der deles ved Guldalen (s. d.) med Elven Gula i 2 Hoveddele. Egnen N. f. Guldalen er den laveste, om end ogsaa den er ganske høj. Den har nogle temmelig store Indsøer og flere store Myrstrækninger. Det højeste Punkt inden for dette Strøg er Rensfjæld (959 M.), der tillige er Herredets nordligste Punkt. Af andre Toppe kunne nævnes Graafjæld (801 M.) og Storlifjæld (768 M.) i Herredets østlige samt Svartfjæld (762 M.) i dets vestlige Grænse. Af Søer i dette nordlige Parti bør mærkes Samsjøen (vel 9 □ Km., hvoraf vel 8 □ Km. inden for dette Herred. 512 M. o. H.), der gennem Elven Lundesokna falder ud i Gula i Horg Herred, samt Holtsjøen (ca. 7,5 □ Km. 563 M. o. H.), der gennem Elven Holta falder ud i Gula noget neden for Reitstøen Jærnbanestation. Egnen S. f. Guldalen deles ved Elven Forra i et vestligt og et østligt Parti. Af Fjældtoppe bør mærkes inden for det vestlige Parti Taagaafjæld (1,102 M.), Nekaaskarven (1,227 M.) og i Herredets sydligste Del Forelshogna (1,358 M.) samt inden for det østlige Parti Romundshaugen (1,170 M.) og Knutsfjæld (1,098 M.). Selve Guldalen er inden for dette Herred temmelig trang; kun omkring Singsaas Jærnbanestation (176 M. o. H.) udvider den sig til lidt større Bredde. Dalen hæver sig til Dels terrasseformig og er bebygget gennem hele Herredet. Af Sidedale bør nævnes Forra's og lidt østligere Herja's Dalføre (Herjaadalen); begge trange og sparsomt bebyggede, hovedsagelig Sæterbebyggelse. Der findes noget over 200 Indsøer, som helt eller delvis tilhøre dette Herred; men de fleste ere ganske smaa. Foruden de ovennævnte Elve bør mærkes Gula's Bielv Bua, der rinder i nordlig Retning og i sit nedre Løb danner Grænse mod Budalen Herred. — Af Herredets Areal opgives ca. 13 □ Km. som Ager og Eng, ca. 410 □ Km. som Skov og Resten som Udmark, Snaufjæld m. v. S. er i det hele taget ikke meget skikket for Agerbrug; dog skal Herredet i almindelige Aar nogenlunde kunne brødføde sig. Fædrift er Hovednæringsvej, og her findes store og gode Beiter. Skoven anses for at være gaaet tilbage i den senere Tid; men her er dog fremdeles nok til Herredets eget Brug og desuden en Del tilovers til Salg saavel af Tømmer som af Ved. Den vigtigste Ertsforekomst inden for Herredet er Fløttum Grube (hovedsagelig Svovlkis og Kobberkis) ca. 7 Km. S. f. Bjørgen Jærnbanestation. Blandt Herredets større Gaarde kunne mærkes Eggan, Singsaas, Hindsværk, Vinsnes, Bogen og Kjellen. Nævnes bør ogsaa en Samling Gaarde, der føre Navn af Mustgodset efter Erik Must (død 1798), der i sin Tid ejede denne Samling af Gaarde. De have derpaa i længere Tid tilhørt Røros Værk, der imidlertid 1897 solgte Gaardene til private. Herredet gennemskæres af den smalsporede Throndhjemsbane med Stationerne Kotsøien, Bjørgen, Singsaas og Reitstøen. Desuden gennemskæres Herredet af den gamle Hovedvej mellem Røros og Throndhjem, hvorhos der fører Bygdeveje et godt Stykke op gennem Bua's og Forra's Dalfører. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Amund Helland, »Søndre Throndhjems Amt« [Chra 1898]). *P. N.*

Sing Sing, By i U. S. A., Stat New York, ligger 52 Km. N. f. New York paa venstre Bred af Hudson, der paa dette Sted udvider sig til den 6 Km. brede Lake Tappan. (1900) 9,352 Indb. S. S., der er bygget amfiteatralsk paa Siderne af en Høj, der hæver sig 60 M. over Flodspejlet, har en Mængde smukke Villaer og er bekendt for sine mange Skoler, hvoriblandt fremhæves Militærakademiet, samt for sit Fængsel, der er opført 1825 og rummer 13—1,400 Fanger, der for største Delen anvendes i de tilhørende Granitbrud. Ved Croton 6 Km. N. f. S. S. findes den stærkt besøgte Mineralkilde Chappaqua. *H. P. S.*

Singularis, Enkelttal (s. d.) eller Ental, se Numerus.

Singultus se Krampe.

Sinigaglia se Senigallia.

Sinigaglia [siniga'lja], Leone, italiensk Komponist, er født 14. Aug. 1868 i Torino; sine Studier foretog han i Wien, hvor Mandyzewski og en Tid lang Anton Dvořàk vare hans Lærere. S.'s Navn blev bekendt ved en Violinkoncert i A-Dur, der opførtes 1901 i Berlin (spillet af Serato); af hans andre Kompositioner skulle nævnes »Rapsodie piemontese« for Violin og Orkester, en Strygekvartet, Koncert-Etude for Strygekvartet, Variationer, Sange og Korstykker. S., der i sin Musik forener italienske og tyske Egenskaber, lever (1904) i Torino. *W. B.*

Sining (Hsining), By i Nordkina, Provinsen Kansu, ved højre Bred af Siningho, strategisk vigtig Plads, omgiven af en Mur. 60,000 Indb. S. drev forhen stor Handel med Centralasien, men blev ødelagt af Dunganerne, der holdt den besat 1864—72. Den har senere ikke naaetsin forrige Betydning. *M. V.*

Sinis, Søn af Poseidon (eller Polypemon), var en Røver, som Theseus (s. d.) overvældede paa

den korinthiske Istme, paa Vejen fra Trozén til Athen. S. havde for Skik at bøje to spændstige Træers Toppe mod hinanden og binde vejfarende til dem, saaledes at de sønderreves, naar Træerne atter rejste sig (deraf faar S. Navnet Pityokamptes, Fyrrebøjeren). Theseus lod ham selv faa samme Medfart. Med hans Datter Perigune havde han en Søn Melanippos, der senere nævnes som Sejrherre i Løb i de nemeiske Lege. *H. A. K.*

Sinistra (ital.), venstre Haand.

Sinīvālī, i den ældste indiske Mytologi en Gudinde for Frugtbarhed og lykkelig Fødsel, paakaldes sammen med Sarasvatī (s. d.) og andre beslægtede Guddomme. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts,* Bd. V). *D. A.*

Sinkadus, Sinkedus (i daglig, spøgende Tale), Næveslag i Ansigtet o. l.

Sinke (af sen), den, der ingen Fremgang gør; den, der staar tilbage for andre i Lærvillighed, Dygtighed o. l. Ved Sinkelektien forstod man tidligere den nederste Klasse i en Skole.

Sinkiang d. s. s. Hsinchiang.

Sinkning (af tysk Zinke, Tak), den af Snedkerne ved Skuffesider, finere Kasser o. s. v. anvendte Samlingsmaade af fladt Træ i Vinkel ved, at man lader Fremspring, Sinker, i det ene Stykke gribe ind i Udskæringer i det andet og omvendt. For at S. kan holde uden Stifter eller Lim, ere Sinkerne svalehaledannede. Skuffens Sidestykker kunne derfor kun sættes ind paa Forstykket fra Siden, og skilles saaledes ikke fra det, naar man trækker Skuffen ud. Paa Skuffen gaa Sinkerne ikke helt gennem Forstykket og ses altsaa kun paa dens Sider; paa finere Kasser, der skulle ses fra alle Sider, ses Sinkerne slet ikke, idet der er samlet paa Gæring o: under 45^0 for den yderste Halvdels eller Fjerdedels Vedkommende, ved S. for den resterende inderste Del af Tykkelsen. Disse S. kaldes henholdsvis skjult (»fordækt«), og dobbelt skjult (»dobbelt fordækt«) S. For at faa Sinkerne til at spænde kan der drives Trækiler ind. Undertiden sættes Sinkerne ind med Lim. Snedkeren udfører S. alene ved Sav og Stemmejærn; ved Massefabrikation anvendes nu mere og mere Sinkemaskiner. *F. W.*

Sinni, Flod i Syditalien, Provins Potenza, udspringer i Nærheden af Lagonegro paa Monte del Papa, strømmer i østlig Retning og udmunder i Tarento-Bugten efter et Løb paa 80 Km. Paa Bredderne af S., der i Oldtiden hed *Siris* eller *Semnus*, sejrede Pyrrhus over Romerne 280 f. Chr. *H. P. S.*

Sinningia Nees, Slægt af *Gesneriaceae*, Knoldvækster med kort Stængel, modsatte Blade og store Blomster, der sidde enlig eller flere sammen og have en tragtformet, bredkravet, smukt farvet, violet eller hvid Krone. Støvdragerne ere foroven sammenhængende, og deres Rum sammensmeltede. Kapselen er foroven 2-klappet. Ca. 20 Arter i Brasilien. Flere dyrkes som Prydplanter, især *S. speciosa* (Lodd.) Benth. & Hook.; Kulturformerne gaa under Navn af *Gloxinia* (se nedenf.). *A. M.*

Gloxinia er en sommerblomstrende Knoldvækst, der kun egner sig for Kultur under Glas. De talrige dyrkede *Gloxinia*-Former nedstamme fra i Arterne *Sinningia speciosa* og *maculata* L'Hérit. i og forekomme i alle Farvenuancer fra hvidt til rødt og blaat, dels ensfarvede, dels flerfarvede i og punkterede, med oprette og nedadbøjede Blomster. Den hyppigst dyrkede Form er *G. hybrida crassifolia grandiflora* med store, oprette Blomster og Blade, der bøje sig nedad og derved delvis eller fuldstændig dække Potten, hvori de ere anbragte. — Knoldene lægges i Februar enkeltvis i Smaapotter med godt Dræn og saaledes, at Overfladen af Knoldene er i Højde med Jordoverfladen. Man kan ogsaa lægge dem i Kasser, og efterhaanden som de begynde at skyde, plantes de i Smaapotter. Senere omplantes de i større Potter. Jordblandingen kan bestaa af 2 Dele Bladjord, 1 Del Varmebedsjord samt Trækul, Sand og velforraadnet Gødning. Der vandes kun sparsomt i den første Tid, men der holdes fugtig Luft, indtil Blomstringen indtræder. Efter Afblomstringen mindsker man med Vandingen lidt efter lidt, og naar Bladene ere visne, optages Knoldene og lægges i Kasser lagvis med Sand eller tør Jord. De overvintres paa et tørt og varmt Sted. *G.* formeres ved Frø, og da dette er meget fint, dækkes det ikke, men saas oven paa en sandblandet Lyngjord i Frøskaale. Efter at Frøplanterne ere priklede et Par Gange, sættes de i Smaapotter, og er Frøet saaet i Marts, ville de unge Planter kunne blomstre samme Sommer. Skulle bestemte Sorter formeres, maa dette ske ved Stikning af Blade; det udvoksede Blad med lidt af Stilken ved sættes opret i Sand paa rask Undervarme, og der vil da ved Bladets Grund dannes en Knold, som næste Sommer kan blomstre. *L. H.*

Sinolog (græ.), Kender af det kinesiske; den, der studerer kinesisk Sprog og Kultur (smlg. Assyriolog o. l.).

Sinon, Søn af Aisimos eller Sisyfos og Slægtning af Odysseus, spillede efter Fortællingen i Vergil's Æneide (og i de efterhomeriske, kykliske Digte, der fortsatte Iliadens Beretning) en Hovedrolle ved Troja's endelige Erobring. Det var ham, der, da Grækerne havde tømret den store Træhest og paa Skrømt vare dragne bort, lod sig tage til Fange af Trojanerne og efter en Fortælling om, at han skulde have været ofret af Grækerne, vakte saadan Tillid hos Troja's Borgere, at han bevægede dem til gennem en Breche i Muren at bringe Hesten, som han udgav for en betydningsfuld Votivgave til Athena, ind i selve Byen. Ved Nattetid aabnede han saa Gemmet for de i Hesten indelukkede Grækere. *H. A. K.*

Si **non** cåste, **tamen caute** (lat.), om ikke kysk, saa dog forsigtig (saa at Skinnet bevares).

Sinōpe, Oldtidens Navn for Byen Sinob paa Lilleasien's Nordkyst, 8,000 Indb., Sæde for en græsk Ærkebiskop. Havnen er tilsandet, og Byen er uden Betydning for Handelen. I Oldtiden var S. en græsk Koloni og Hovedstad i et stort Distrikt, der naaede til Halys. 183 f. Chr. blev S. indlemmet i Kongeriget Pontus og var Hovedstad under Mithriadates den Store. 47 f. Chr. kom Byen under Rom, blev 1214 erobret af Seldshukerne og kom 1461 under det osmanniske Rige. *M, V.*

Sintenis, Carl Friedrich Ferdinand, tysk retslærd og Politiker, født 25. Juni 1804 i Zerbst, død 2. Aug. 1868 i Dessau, 1837 Professor i Giessen, beklædte derefter forskellige højere administrative og judicielle Stillinger i Dessau og

Köthen, 1863 Ministerpræsident i Anhalt. Medens S.'s videnskabelige Forfattervirksomhed nu væsentlig kun har litteraturhistorisk Interesse, har han indlagt sig en varigere Fortjeneste ved at have foranlediget den første fuldstændige tyske Oversættelse af *Corpus juris civilis* (sammen med Carl Ed. Otto og Bruno Schilling, I—VII, Leipzig 1830—33, 1. Bd. i 2 Opl. 1834). Sammen med Schilling udgav S. en tysk Oversættelse af de vigtigste Dele af *Corpus juris canonici* [I—II, Leipzig 1834 og 1837]. *Fz. D.*

Sinter, i Mineralogien Betegnelse for Skorpedannelser med rundagtig Overflade (ikke med frit fremragende Krystalspidser), afsatte af Kilder eller af det i Jordskorpen cirkulerende Vand. Saaledes Kalksinter, Kiselsinter o. s. v. *N. V. U.*

Sintoïsme (Shintoisme), Japanernes nationale Religion, er en Dyrkelse af Fædrenes Aander i Lighed med den, der er det religiøse Grundlag i Kina, men rimeligvis udviklet uafhængig af denne, paa almindelig primitiv Kulturgrund. Disse Fædreaander, der kaldes *Kami,* tænkes som skyggeagtige Væsener, der dog fortsætte den menneskelige Tilværelse med alle dens Lyster og Behov. Derfor maa de forsynes med Føde og Klæder og omgives med anerkendende Hyldest. I den kinesiske Aandsdyrkelse er den materielle Offerydelse meget fremtrædende, i S. derimod er den aandelige Side fortrinsvis udviklet, ligesom Fædredyrkelsen paa japansk Grund har faaet et højere Sving. Man har nemlig af Aanderne opstillet en Række nationale Heroer, der fylde Japan's Forhistorie og æres som Halvguder og som Rigets Beskyttere, ikke blot som de enkelte Familiers Værger. Tillige tilbedes Elementerne dog i S., deriblandt Solen, fra hvilken Mikadoen stammer. S.'s Kultus foregaar i smaa og simpelt udstyrede Templer (*Miya*), der kun indeholde et Bord, kantet med Papirstrimler (*Gohei*); et Spejl, hvori Himmellyset falder ned, ligger paa Bordet, og en Kugle af Bjærgkrystal skal symbolisere Aandernes Renhed, Dybde og Magt. Foran Tempelet findes en Slags Æresport, fra hvis Tværbjælke Fuglene skulle forkynde Aanderne Dagens Frembrud.

Lige saa lidt som der til denne Aandedyrkelse er knyttet nogen Bygnings- eller Billedkunst, har den nogen synderlig Mytologi og Litteratur ud over Skabelsesberetninger og den heroiske Forhistorie. Føleligere er Mangelen paa en Moral, der kunde vejlede Livet i det enkelte; Japanerne have derfor maattet tage deres borgerlige Moral fra Konfucianismen. Derimod har der udviklet sig en meget stærk Nationalfølelse af S. Den er nu, navnlig efter at den ved Revolutionen i Japan 1868 sammen med Mikadoens Genindsættelse igen hævede sig til øverste Værdighed, bleven en Dyrkelse af Japan's Idé og af den japanske Folkeegoisme og har som saadan haft stor Andel i Folkets kulturelle og politiske Rejsning. *Edv. L.*

Sintsiang d. s. s. Hsinchiang.

Sint ut sunt, aut non sint (lat.), »de skulle være, som de ere, eller de skulle slet ikke være«. Saaledes skal Jesuitergeneralen Ricci have udtrykt sig, da der var Tale om en Ændring i Jesuiterordenens Regler. *H. H. R.*

Sinus se Trigonometriske Funktioner.

Sinus (lat.) kaldes i Anatomien Hulrum, eller Udbugtninger fra et saadant, af højst forskellig Art. En særlig Betydning har S. som Betegnelse for visse større Vener, saaledes f. Eks. for de store Venestammer paa Kraniets Inderside. Saaledes betegner *S. cavernosus* (Celleblodlederen) en paa Hjernens Underside liggende, af fibrøse Strenge gennemkrydset Venestamme, gennem hvilken Hjernens største Pulsaare, den indre Carotis, passerer ind til Hjernen. Bagtil staar den gennem *S. petrosus* i Forbindelse med den store *S. transversus,* der (se Hoved, S. 47 og Fig. 3) passerer tæt forbi det indre Øre og ved Øresbetændelser derfor kan blive medinddraget i Sygdomsprocessen. *S. B.*

Sinus Codănus, den kodanske Bugt (Codans Bølge), forekommer som Navn for Østersøen hos den romerske Forfatter Plinius ca. 70 e. Chr.; Oprindelse ukendt. *A. O.*

Sinusoïde (mat.) er en Kurve af Form som en Bølgelinie, der i et retvinklet Koordinatsystem fremstilles ved Ligningen $y = \sin x$. *Chr. C.*

Sinusvægt, en Vægt, der er indrettet saaledes, at *sinus* af det Udslag, dens Viser gør, er proportional med Vægten af den Genstand, der vejes. Den kan bruges som Brevvægt o. l. Som andre lignende Vægte bruger den ingen Lodder, men Genstandens Vægt aflæses paa en Skala. *K. S. K.*

Sinæer (græ. Σῖναι) kaldes af Geografen Ptolemaios Beboerne af de sydlige Dele af det nuværende Kina. Efterretningerne om Folket og Landet vare meget ufuldstændige og grundede sig vistnok paa rejsende Handelsmænds Beretninger, af hvilke en Del vare paa anden eller tredje Haand. *V. S.*

Sion [siõ'], tysk Sitten, By i Schweiz, Hovedstad i Kanton Wallis, ligger 78 Km. S. f. Bern, 506 M. o. H. ved Sionne og ikke langt fra højre Bred af Rhône. (1898) 5,513 Indb. S. har særdeles frugtbare og smukke Omgivelser og gør med sine delvis ødelagte Bymure, sine Klostre og gammeldags Bygninger et middelalderligt Indtryk. Særlig nævnes Domkirken, Theoduls-Kirken, Jesuiterkirken, det ny biskoppelige Palads, Slottet Valeria, der nu er Præsteseminarium, samt Ruinerne af det paa en høj Klippe liggende Bispeslot Tourbillon, der 1798 ødelagdes af Franskmændene, og Slottet Majoria, der afbrændtes 1788. S. har et Gymnasium samt en Tobakfabrik og driver lidt Handel med Vin og Korn. Den er Hovedsæde for et Bispedømme, der er stiftet i 6. Aarh. Den eksisterede allerede i Gallertiden under Navn af *Sedunum.* Senere blev den Sæde for den romerske Guvernør over Wallis. I Middelalder og nyere Tid er S. hyppig bleven belejret og indtagen, saaledes 1798 af Franskmændene. 1810—14 var Byen Hovedstad i det franske Departement Simplon. *H. P. S.*

Sioule [siu'l], Flod i det midtfranske Højland, hvor den udspringer paa Nordsiden af Mont Dore i Auvergne og med nordlig Retning gennemstrømmer en meget romantisk, dybt nedskaaren Dal, hvis Omgivelser ere Granit og vulkanske Dannelser. Efter et Løb paa 150 Km. falder S. i venstre Bred af Allier og hører saaledes til Loire's Strømsystem. *M. Kr.*

Sioux [siu!] se Dakota.

Sioux City [siu! si'ti], By i U. S. A., Stat

Iowa, ligger 252 Km. V. N. V. f. Desmoines, 340 M. o. H., ved Big Sioux'es Udmunding i Missouri. (1900) 33,111 Indb. S. C. ligger amfiteatralsk paa lave Høje og er en smuk og velbygget By med brede Gader. Den har Kornmøller, Jærnstøberier samt Maskin- og Konservesfabrikker. Fra 1880 til 1890 voksede S. C. fra 7,365 Indb. til 37,806; men i de senere Aar er der en Del Tilbagegang. *H. P. S.*

Sioux Falls [siu!få!lz], By i U. S. A., Stat South Dakota, ligger 90 Km. N. 0. f. Yankton, ved Big Sioux River, der her paa en Længde af 800 M. falder 33 M. (1900) 10,266 Indb. S. F. har Døvstummeinstitut og Tugthus samt flere Fabrikker, der faa Drivkraft fra Faldet. Desuden har Byen Stenbrud og livlig Handel. *H. P. S.*

Siparĭum kaldtes i de romerske Teatre et Forhæng, som brugtes paa Scenen til at skjule Personer eller Genstande, som for en Tid ikke skulde kunne ses. *H. H. R.*

Si parva līcet componere magnis (lat.), »dersom man har Lov til at sammenligne smaa Ting med store«, Citat efter Vergil (*Georgica* IV, V. 176). *H. H. R.*

Sipho, Slægt af prosobranche Havsnegle, der saavel i Udseende som i systematisk Henseende staar Rødkonk'en (s. d.) overmaade nær, og som i de nordiske og arktiske Have optræder med over en halv Snes forskellige Arter. *R.H. S.*

Siphocampўlos Pohl, Slægt af Lobeliefamilien, Halvbuske eller Buske, undertiden slyngende, med oftest røde Blomster, der sidde enlig eller i endestillede Klaser. Blomsterne have et langt Rør, der bagtil er lidet eller slet ikke spaltet, og Støvtraade, som neden for Rørets Midte ere tydelig tilvoksede. Frugten er en foroven kegle- j formet Kapsel. Ca. 100 Arter i det tropiske Sydamerika og i Centralamerika. *A. M.*

S. coccineus Hook., spidst ægformede, takkede Blade med skarlagenrød Blomst. 5. *microstomus* Hook., rørformede, skarlagenrøde Blomster. *S. Orbiginianus* D. C., talrige røde Blomster med gulligt Svælg. *S.* formeres om Foraaret ved Stiklinger af Rodskuddene eller ved Deling. Den fordrer næringsrig Jord og store Potter. *L. H.*

Siphonaptĕra se Lopper.

Siphonia se Hevea.

Siphoniāta (eller *Siphonostomata*) kaldes (i Modsætning til *Asiphoniata* eller *Holostomata*) de prosobranche Snegle, hvis Skalrand er forsynet med et Udsnit eller med en kortere eller længere Skaltud, hvori Aanderøret har sin Plads. Dog er denne Inddeling ganske kunstig, idet den ofte adskiller Former, der i øvrigt efter alt andet at dømme maa betegnes som nærbeslægtede; systematisk Betydning har den derfor absolut ikke. *R. H. S.*

Siphonophŏra se Rørgopler.

Siphunculāta se Lus.

Siplader se Sibenet og Sirør.

Sipontum se Manfredonia.

Sipylit, et Mineral, som er rigt paa det sjældne Grundstof Erbium, idet det væsentlig bestaar af Erbiumniobat; smaa brune, tetragonale Krystaller i Magnetjærn ved Little Friar Mountain i Virginia. *N. V. U.*

Si quid fecísti, nēga (lat.), »hvis du har gjort noget, saa nægt det blot«.

Sir (Sér, Seer, Sihr), persisk Vægt, $^1/_{40}$ Man (Man, Maund) = 73_{16} Gr. *N. Y. B.*

Sir [sə!], i Storbritannien og Irland et Prædikat, der hører med til en Baronets eller Knights (britisk Ridders) Titel, og som sættes foran Døbenavnet. Det anvendes saavel i Tiltale som i Omtale. Naar der ikke kan herske nogen Tvivl om, hvem der menes, kan Familienavnet udelades i Omtale. Vedkommende betegnes da kun ved »S.« fulgt af Døbenavnet. Det samme er i Reglen Tilfældet i Tiltale, hvor Familienavnet sjældnere føjes til. Derimod er det aldeles ubrugeligt, ja endog en grov Sprogfejl at sætte S. umiddelbart foran Familienavnet, uden at Døbenavnet eller i det mindste dets Forbogstav sættes efter S. og foran Familienavnet. Ingen indfødt vil begaa denne Fejl, men desto hyppigere overtræde fremmede denne Regel. Derimod er det i Skrift brugeligt at afkorte Døbenavnet efter S. og blot sætte Begyndelsesbogstavet. S., der er en sammentrukken Form af *senre* (af lat. *senior*), anvendes naturligvis kun om Mænd; en S.'s Hustru er My Lady (s. d.). I ældre Tider brugtes S. ogsaa som Titel for gejstlige, som Oversættelse af det lat. *Dominus*; men det høres ikke mere. Anvendt enestaaende, uden at være fulgt af noget Navn, bruges S. fra gammel Tid ofte i Tiltale til overordnede, ligeledes i Børns Tiltale til deres Forældre. I Parlamentet (Underhuset) hører man Talerne hvert Øjeblik nævne Ordet S., idet deres Taler altid tænkes henvendt til Formanden *(the Speaker).* I vore Dage har Ordet S., brugt alene uden at følges af et Navn, faaet en langt videre Anvendelse, idet det er god Tone at tiltale enhver Herre, ja enhver anstændig Mand, selv om han indtager en tarvelig Stilling i Samfundet, ved S. (naturligvis uden Følge af Navnet). I Overskrift over Breve skrives gerne *Dear S.* ell. *My dear S.* Derimod bruges det ikke i Udskrift paa Breve til Herrer, der ikke ere Baronets ell. Knights; her bruges enten *Esq.*, sat bag efter Navnet, ell. *Mr.* sat foran Navnet. Anvendelsen af S. i Tiltale er saa udbredt, at den ogsaa bruges i Tiltale til en Hund, særlig naar man taler strengt og bestemt til den. *V. S.*

Sirach d. e. Jesu, S.'s Søns Visdom, et af de saakaldte apokryfiske Skrifter, hovedsagelig en Samling Tankesprog i Lighed med »Salomo's Ordsprog«. Baaret af den Grundtanke, at Gudsfrygt er Visdoms Begyndelse, vises, hvorledes den rette vise bør være og handle under Livets forskellige Forhold. Forfatteren, Jesus, S.'s Søn, har levet i Begyndelsen af 2. Aarh. f. Chr. Skriftet, der oprindelig er skrevet paa Hebraisk, blev Aar 132 oversat af Forf.'s Barnebarn paa Græsk i Ægypten og fandt snart Vej til Bibelhaandskrifterne. Tidligere har man kun haft den græske og en syrisk Oversættelse; siden 1896 har man fundet store Dele af den hebræiske Grundtekst. (Litt.: V. Ryssel's Behandling af S. i Kautzsch, »Die Apokryphen etc.« [Freiburg 1898, I, S. 230—475]). *V. O.*

Siracusa, Syrakus, Siragosa, 1) Provins paa Sicilien, omfatter den sydøstlige Del af Øen og grænser mod Vest til Provinsen Caltanisetta, mod Nordvest og Nord til Catania, mod Øst til det ioniske Hav og mod Syd til Middelhavet. Arealet er 3,735 □ Km. med (1901) 438,148 Indb.

eller 117 pr. □Km. Provinsen har et bjærgfuldt Terrain, der opfyldes af tertiære Kalkstenshøje og gennemfures af snævre Dale, hvis Vandløb om Sommeren ere næsten udtørrede. Provinsens Kulminationspunkt Monte Lauro (985 M.) er beliggende mod Nordvest paa Grænsen til Catania og staar mod Nordvest i Forbindelse med Sicilien's højere Indre. Derimod sænker Terrainet sig Øst og Syd paa hen imod Havet, og fra Monte Lauro udgaar der paa S.'s Omraade 3 Kæder, af hvilke den nordligste er Hybla, der ledsager venstre Bred af Floden Anapo og ender N. f. Byen S. Allerede fra Oldtiden er den berømt for sin Honning. Den næste Kæde ligger mellem højre Bred af Cassibile og venstre Bred af Tellaro og ender V. f. Byen Noto i Bjærget Sierra del Vento (394 M.). Endelig strækker den sydligste Kæde sig i sydøstlig Retning og danner til Slut Sicilien's sydøstligste Punkt Cap Passero eller Pachino. Foruden de nævnte fremhæves af Vandløb Erminio, den vestlige Grænseflod Dirillo samt Provinsens nordligste Flod San Leonardo, der danner Afløb for Sicilien's største Indsø Lago di Lentini, der er 11 □Km. stor og optager en stor Mængde Smaatilløb. S. har mange Strækninger, der høre til de frugtbareste paa Sicilien, og der avles en Mængde Korn, Vin, Oliven og Sydfrugter. Blandt Husdyrene spiller Faaret den største Rolle. Fiskeriet er ikke ringe; hvorimod Skovbrug, Bjærgværksdrift, Industri og Handel ere uden Betydning. Sydkysten er havnefattig, men Østkysten har to udmærkede Havne i S. og Agosta. Den vigtigste Jærnbane ledsager Østkysten og passerer i S. Byerne Lentini, Agosta, S., Avola og Noto. Provinsen deles i 3 Kredse, Modica, S. og Noto, samt i 32 Kommuner.

2) Hovedstaden S. ligger 53 Km. S. S. 0. f. Catania, 22 M. o. H. ved Kysten af det ioniske Hav, paa en 0, Ortygia, der ved Broer er forbunden med Sicilien. (1901) 23,250 Indb. Byen, der mod Land omgives af Fæstningsvolde, er nu kun 4 Km. i Omkreds, medens denne i Oldtiden skal have været 33 Km. lang. Gaderne ere snævre og krumme, og Beboerne skulle i paafaldende Grad have bevaret det græske Præg. Industri har S. saa at sige ikke; men dens Betydning ligger ene og alene i dens Havn. Af Betydning nutildags er dog kun den saakaldte store Havn, der ligger S. 0. f. Byen og omfatter en 232 Hekt. stor Bugt mellem Øen Ortygia mod Nord og Forbjærget Plemmyrio (Massolivieri) mod Sydøst. Denne Bugt danner fra Naturens Haand en dyb, rummelig og let tilgængelig Red. Først i den nyeste Tid er den bleven forsynet med en Kaj. I den store Havn udmunder Floden Anapo samt den snævre Kanal, der adskiller Ortygia fra Sicilien, og gennem hvilken man kommer til den N. f. Byen liggende lille Havn (Porto piccolo), der var Oldtidens Flaadehavn, men som nu er ganske forladt. S. f. Byen ligger et Citadel. Af monumentale Bygningsværker fremhæves Domkirken Santa Maria del Piliero, der er opført med Anvendelse af 36 mægtige doriske Søjler af et antikt Tempel, Kirkerne San Giovanni, der er opført 1182 over en Krypt fra 4. Aarh., og Santa Lucia, det elegante Palazzo Communale samt et Par Privatbygninger, Palazzo Montalto og Pal. Lanza. Desuden har S. Levninger af et middelalderligt Palads foruden af flere Bygningsværker fra Oldtiden. Oldtidsbyen, der oprindelig anlagdes paa Ortygia, bredte sig snart ud over det nærliggende Land, og her findes endnu Rester af en gammel Stadmur og af 3 doriske Templer samt Ruinerne af Bjærgfæstningen Euryalos, et græsk Teater fra 5. Aarh. f. Chr., et romersk Amfiteater fra Kejser Augustus'es Tid, Aquædukter, Termer, Kilden Arethusa, der nu kaldes la Parruga, og de store Stenbrud, der ere overgroede med Plantevækst, men hvor Syrakusanerne lode deres athenienske Fanger nedstyrte (413 f. Chr.). Et af de bekendteste Brud er Latomia del Paradiso, der er 30 M. dybt og ender i en Grotte, »Dionysius'es Øre«, der udmærker sig ved en ejendommelig Akustik. Af Interesse i S.'s Omegn ere yderligere de udstrakte Katakomber fra den oldkristelige Tid, Villa Landolina med sine smukke Haver samt de ualmindelig høje og frodige Papyrusbevoksninger ved Anapo's Tilløb Kyane. I S. findes Lyceum, Gymnasium, Seminarium, teknisk Skole, et offentligt Bibliotek paa over 10,000 Bd. samt et Museum, der indeholder en Mængde Oldsager som Mønter, en 1804 i S. opgravet Venus samt et kolossalt Neptuns-Hoved. Af industrielle Virksomheder findes kun Fajanceindustri samt Tilvirkning af Kemikalier. Handelsomsætningen er ligeledes ringe. Havnen anløbes dog af et ikke ringe Antal Skibe, og der udføres Vin, Oliven, Sydfrugter og Havsalt. Byen er Sæde for Provinsens Administration, en Ærkebiskop samt et Par Retter, og den har Infanterigarnison.

S, som Romerne kaldte *Syracusae* (s. d.), er nu en Skygge imod, hvad den var paa Strabo's Tid, da den var Sicilien's vigtigste By med 1/2 Mill. Indb. og et Byareal paa 18 □Km. Da Byen 212 f. Chr. var bleven erobret af Romerne og plyndret, gik den hurtig tilbage, og dens Omraade indskrænkedes snart for stedse til Øen Ortygia. I Slutn. af 5. Aarh. blev S. indtagen og plyndret af en vandalsk Flaade, og 884 plyndredes den af Saracenerne. 1194 skænkede Kejser Henrik IV Byen til Genueserne, der havde hjulpet ham imod Tankred. Ved Pisanernes Hjælp fik Byen dog snart sin Frihed igen, men kom derefter under Spanien og blev Sæde for den spanske Statholder. Efter Søslaget ved S. 1718 mellem Englænderne og Spanierne maatte de sidstnævnte anerkende det østerrigske Herredømme paa Sicilien. Flere Gange er S. bleven stærkt medtagen ved Jordskælv, saaledes i Aarene 1100, 1542, 1693 og 1735. (Litt.: Arnold, >Geschichte von Syrakus< [Gotha 1816]; Privitera, *Storia di S. antica e moderna* [Napoli 1879]). *H. P S.*

Sirampur d. s. s. Serampur.

Sirāni, Giovanni Andrea, italiensk Maler, født 1610, død 1670 i Bologna, var Elev af Cavedone og Guido Reni, hvis Opfattelse han nøje fulgte i sine talrige Kirkebilleder, af hvilke nævnes: Gæstebudet hos Farisæeren [i Certosa ved Bologna], Fremstillingen i Tempelet [Pinakoteket smst.] og Christi Himmelfart i Borgo Panicale. Han virkede ogsaa som Raderer. — Hans Datter og Elev Elisabetta S. (1638—65), der trods sin tidlige Død, efter egen Opgivelse,

var Autor til ikke mindre end 177 kirkelige og allegoriske Billeder samt Portrætter, er betydeligere end Faderen, uden at hun dog paa noget Punkt kommer ud over Bologneser-Skolens akademiske Traditioner. Fremhæves kunne af hendes Arbejder: Christi Daab [i Certosa ved Bologna], j Antonius med Jesus-Barnet [Pinakoteket smst.], talrige religiøse og allegoriske Billeder i italienske — særlig romerske Samlinger (saaledes >Caritas< med tre Børn i Palazzo Sciarra) — samt Maria og Martha i Wien og Forgængelighedens Genius i München. *A. R.*

Siraudin [sirodæ'], Paul, fransk dramatisk Forfatter, (1813—83). Han levede som Konditor i Paris, men skrev tillige i mange Aar et overordentlig stort Antal Teaterstykker af lettere Art for *Palais Royal* og lignende Teatre, dels ene, dels i Forening med andre; mange af dem gjorde betydelig Lykke. Berømtest blev vel Teksten til Lecocq's Operette »La fille de madame Angot«, som han forfattede sammen med Clairville. *E. G.*

Sirdar (pers. o: Chef, øverstbefalende) er i den ægyptiske og den indiske Hær Betegnelsen for den kommanderende General. *F. O.*

Sir darja (Syr darja), 1) Flod i Centralasien, Oldtidens *Jaxartes*, udspringer under Navnet Naryn paa Tienshan i den russiske Provins Semirjetschensk, strømmer mod Vest gennem Provinsen Ferghana, bøjer kort V. f. Chodschend mod Nordvest gennem Provinsen S. Ved Fort Perovsk deler Floden sig, og Armen Jany darja gaar mod Sydvest. Denne Arm saavel som flere andre Deltaarme tabe sig i Ørkenen, kun den nordlige Hovedarm naar Aral-Søen. S. d. har en Længde af 2,860 Km., et Opland paa 453,350 • Km., er sejlbar for fladbundede Skibe indtil Fort Perovsk.

2) Provins i russisk Centralasien, 804,134 □ Km. med (1897) 1,479,848 Indb., er mod Øst opfyldt af lave Bjærge (Talas-tau, Kara-tau), ellers Lavland. Klimaet er meget tørt, den aarlige Regnmængde er ca. 16 Cm., hvoraf største Delen falder om Foraaret. I Tashkend ere Middeltemperaturerne for Januar ÷ $0{,}8^0$, for Juli $26{,}9^0$. Aarets Middelekstremer ere ÷ $14{,}8^0$ og $38{,}8^0$. Kun i Bjærgene og langs Floderne er Plantevæksten frodig, den største Del af Provinsen er opfyldt af Sandørkener. Over Halvdelen af Befolkningen er kirgisiske Nomader. I Oaserne bo Sarter, Tadshiker, Usbeger, Persere, Russere og Jøder. Kun 1 p. Ct. af Jorden er dyrket, mest i Bjærglandet ved Floden Sir darja og Bifloder, mindre mod Syd ved Amu darja. Der dyrkes Ris, Hvede, Bomuld, Køkkenurter o. s. v. Silkeavlen er betydelig. Omtrent en Tredjedel af Landet er Steppe, der egner sig til Kvægavl. Der holdes 3,5 Mill. Faar, 400,000 Heste, 400,000 Kameler, 360,000 Stkr. Hornkvæg, 40,000 Geder. Af industrielle Foretagender ere Væverier, Garverier, Sæbe- og Lysfabrikker de vigtigste. De drives af Russere. Hovedstad er Tashkend. *M. V.*

Sire [si!rø] (fr.), oprindelig Afkortning af *seigneur*, i Middelalderen en høj Titel, som en Del fornemme franske Adelsslægters Overhoveder satte foran deres Navn (le S. de . . .), men omtrent fra 16. Aarh. anvendes S. udelukkende i Tiltale til Monarken. Naar det franske Sprog bruges i Henvendelse til Monarker i andre Lande, tiltales disse ligeledes ofte ved S. — Paa Engelsk havde man ogsaa i ældre Tider et Ord, S., som brugtes om visse fornemme Personer. *V. S.*

Sire dalen, Herred i Lister Fogderi (skal fremtidig tilhøre Lister og Mandal Politimesterdistrikt), Lister og Mandal Amt. 1,517 □Km., hvoraf ca. 90 □Km. Ferskvand. (1900) 1,644 Indb., altsaa ca. 1,9 pr. □Km. Land. S., der tillige udgør Siredalen Præstegæld med Tonstad og Lunde Sogne, begrænses af følgende Herreder: Fossan, Valle, Bygland, Aaseral, Fjotland, Gyland, Bakke, Lunde, Heskestad og Bjerkreim. S., hvis gamle Navn var *Strudalr*, ligger paa begge Sider af Sireelven's eller Sira's øvre Løb fra den nordlige Del af det smalle, men 27 Km. lange Siredalsvand (51 M. o. H. og 19 □Km., hvoraf dog kun en liden Del inden for dette Herred) og Nord over i en Udstrækning af vel 60 Km. Til Herredet høre dog ogsaa mindre Dalstrækninger, der have Afløb Vest over til Lysfjorden og Høgsfjorden samt Øst over til Kvina og Ottra. Herredet har mange Indsøer og vidtløftige Heier med Havnegange og store øde Strækninger. De højeste og vildeste Fjælde findes i Herredets nordlige Del. Af Fjældtoppe bør mærkes Urdalsknuten (1,412 M.) paa Rjuvenfjældet i Grænsen mod Valle samt Hilleknuten (1,205 M.) paa Joglefjæld, Grubaafjæld (1,098 M.), Bergheia (1,073 M.) og Hovknuten (884 M.), alle paa Sira's Østside. Af Fjældtoppe V. f. denne Elv kunne nævnes Vardeheia (788 M.), Halfarheia, Straaløsheia, Digerheia, Dygraknuten og Svaberfjæld. Imellem disse Fjælde findes en Række af til Dels meget markerede Skar, de fleste med Hovedretning fra Nordøst til Sydvest. Gennem flere af disse Skar føre Fjældveje fra Sira til Stavanger Amt. Selve S. er for største Delen en trang Dal med en Række Vande og flere Fosse. I Nærheden af Siredalsvandet udvider dog Dalen sig temmelig meget, og her findes ikke faa Gaarde. Den egentlige Dals øverste Gaard er Sirekroken (574 M.), om end de noget nordligere værende Gaarde Suleskar (621 M.) og Aadneram ligge endnu højere. Af Herredets Areal opgives vel 8 □Km. som Ager og Eng samt 130 □ Km. som Skov; Resten er Udmark, Snaufjæld m. v. Inden for Herredet findes flere værdifulde Torvmyrer, der benyttes som Brændsel. Beiterne ere store og gode. Heiebeiterne ere ikke alene tilstrækkelige til Herredets eget Behov; men her beite aarlig en Del Storfæ samt Tusinder af Faar fra Jæderen, Dalerne og Naboegne. Industrielle Anlæg ere indskrænkede til nogle smaa Savbrug og Møllebrug samt Mejerier og Ysterier. Inden for Herredet findes endnu ingen Telegraf- eller Rigstelefonstation, hvorimod her er et privat Telefonanlæg. Gaardene ere gennemgaaende smaa; blandt de større kunne nævnes: Ausdal, Finsnes, Fintland, Liland og Josdal. Fra Siredalsvandet gaar Bygdevej et godt Stykke op gennem Dalen, hvorpaa den fortsættes som Fjældvej op til Gaarden Suleskar og derfra saavel Vest over til Lysefjorden som Øst over til Hyllestad i Sætersdalen, foruden at der ogsaa fører en Del andre Fjældveje fra S. over til dens vestlige og østlige Nabodistrikter. Siredalsvandet befares

med Dampbaad. Fra Aar 1905 af skal S. deles i 2 Herreder: Siredalen Herred, svarende til Tonstad Sogn (466 □ Km., 891 Indb.), og Øvre Siredalen Herred, svarende til Lunde Sogn (1,051 □Km., 753 Indb.). (Litt.: »Norges Land og Folk«: Amund Helland, »Lister og Mandals Amt« [Chra. 1903]). *P. N.*

Siredon, Axolotl, se Salamandre.

Siren (bot.) d. s. s. Syren.

Siren, en meget langstrakt og smækker Fiskepadde, hvis Lighed med en Aal forøges derved, at den af Lemmer kun besidder et Par korte Forben. Hovedet er ret lille, Snuden bred, Øjnene meget smaa; Overlæben danner en bred Fold, der hænger ned over Underkæbens Rand. Kæberne bære i Stedet for Tænder skarpe Hornskeder, af hvilke den i Underkæben er den største. Gællerne ere store og rigt grenede; nær ved, men under deres Rod ses de tre Par Gællespalter. Forbenene have fire Fingre. Halen, der er betydelig kortere end Kroppen, er en stærkt sammentrykt, tilspidset Svømmehale med Finnebremme foroven og forneden. Huden er glat, ensformet mørkt farvet eller med smaa lyse Pletter. Dette Dyr, der kan naa en Længde af 70 Cm., har hjemme i de sydlige Fristater i Nordamerika; smst., men langt sjældnere findes den kun 18 Cm. lange *Pseudobranchus*, der staar S. meget nær, men blandt andet afviger ved sin betydelig livligere Tegning. Tilsammen danne disse 2 Slægter Familien *Sirenidae* (s. d.). *R. H. S.*

Sirēne, Redskab til Frembringelse af Lyd ved Luftens stødvise Udstrømning gennem et Antal Aabninger. Cagniard-Latour's S. anvendes til Bestemmelse af en given Tones Svingningstal. Den bestaar af en cylindrisk Daase med lodret Akse og et temmelig tykt Laag. I dette er der boret en Krans af Huller, og naar der blæses Luft ind i Daasen ved Hjælp af en Blæsebælg, strømmer Luften ud af Hullerne. Tæt oven over Daasens Laag drejer sig en cirkelrund Skive, hvori der er boret en lignende Krans af Huller. Naar Hullerne i Laaget og i Skiven ligge i Fortsættelse af hinanden, strømmer Luften ud, men naar dette ikke er Tilfældet, er Luftstrømmen hindret. Er der *n* Huller i Kransen, og gør Skiven *m* Omdrejninger i Sekundet, vil den udstrømmende Luft give en Tone med Svingningstallet *mn*. Sædvanlig frembringes Rotationen ved selve den udstrømmende Lufts Tryk, idet Hullerne i Laaget og i Skiven ere borede skraat i modsatte Retninger, saa Luften ved at passere Skivens Huller frembringer et Sidetryk. Antallet af Omdrejninger i en vis Tid aflæses paa et Tælleværk. Bedre vil det være, som Helmholtz har gjort, at lade S. drive af en Elektromotor, da man herved kan faa en jævnere Bevægelse. Om S.'s Anvendelse til Signalering se Fyrvæsen S. 302. *K. S. K.*

Sirenedannelse (*Sympodi*) kaldes en medfødt Misdannelse, hvor Underekstremiteterne ere mere eller mindre sammensmeltede, i de højeste Grader saa stærkt, at der fra Kroppen kun udgaar en enkelt kegleformet Stump nedadtil som en Slags Hale. Da Udførselsaabninger for Tarm og Blære mangle, ere disse Misfostre aldrig levedygtige. *S. B.*

Sirener hørte til de Fabelvæsener, som Odysseus maatte forbi paa sin Hjemfærd fra Kirke's 0. Før han drog bort, advarede Kirke ham mod at komme den 0 for nær, hvor de have Ophold. De kogle med dejlige Sange de søfarende, men føre ham, naar han daaret nærmer sig, i Fordærv. Stranden er fuld af smuldrende Ben fra de mange, hvem aldrig mere »deres Hustru og uskyldige Smaabørn skulde omringe med Jubel og glade hilse ved Hjemkomst«. Odysseus ønsker dog at høre Sangene. Han giver sit Mandskab Voks i Ørerne, og selv lader han sig binde til Masten og giver sit Mandskab Ordre til ikke at løse ham, før de vel ere forbi. Saaledes hører han S. synge hans egen Pris og love ham rig Kundskab, hvis han vil lade Skibet løbe ind. Denne Scene er ret almindelig i Vasebilleder. Det her gengivne er fra en Hydria med røde

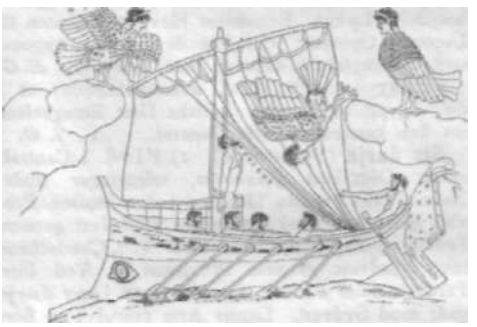

Odysseus og Sirenerne.

Figurer, fundet i Vulci. Odysseen angiver S.'s Antal til 2, men nævner intet om deres Navne eller Udseende. Her ses 3, og den ene kaldes Himeropa, Længselsrøsten. Andensteds fra kendes adskillige andre Navne. Acheloider kaldes de som Døtre af Acheloos (s. d.). De fremstilles som Blandingsskikkelser, som Oldtiden havde saa mange af, i ældre Tid som Fugle med Kvindehoved, senere med kvindelig Overkrop. Naar Sagnet om dem lokaliseredes, angaves snart Forbjærget Pelorum ved Messina-Strædet, snart Napoli's Golf, som deres Opholdssted. I Argonautertoget spille de en lignende Rolle som i Odysseen; Sangens Virkning dæmpes af Orfeus'es Sang. I det hosføjede Vasebillede styrter en af dem sig i Havet; en Spaadom havde udtalt, at de kun skulde leve, saa længe ingen modstod deres Sang. (Foran paa Skibsstævnen ses et ondt afværgende Tegn, et stiliseret Øje, der skulde neutralisere Virkningen af det »onde Øje«).

Andre Sagn berettede, at S. havde været Persefone's Legesøstre, da hun bortførtes af Hades, eller meldte om deres Væddekamp i Sang med Museme og deres Nederlag. I den senere Oldtid blev det Brug at opstille Sirenefigurer paa især saadanne Personligheders Grave, som havde spillet en Rolle i Litteratur eller Kunst (Sofokles, Isokrates). Ved Hefæstion's Ligfærd var der opstillet store S. af Træ, fra hvis Indre Sangere sang Dødsklagerne. I romersk Tid fandt Figuren ret almindelig dekorativ Anvendelse, især paa Gemmer o. 1. Heller ikke Forestillingen om S. som forførende Kvindeveesener er Oldtiden fremmed. De synes endnu at leve i Sydens Overtro. (Litt.: Schrader, »Die Sirenen nach

ihrer Bedeutung und künstlerischen Darstellung« [1868]). *H. A. K.*

Sirenia se Søkøer.

Sirenidae, en Familie inden for Halepaddernes Orden, som kun omfatter 2 Slægter: *Siren* (s. d.) og *Pseudobranchus*. Disse ere ægte Fiskepadder og tilbringe som saadanne hele deres Liv i Vandet i Skikkelse af gællebærende Dyr. Ved fuldstændig at mangle Baglemmer ere de lette at kende allerede i det ydre; derimod er Manglen af Øjelaag og Overkæbeben samt den bikonkave Hvirvel form Fællestræk for alle Fiskepadder. Mundens Bevæbning er meget ejendommelig; ægte Tænder findes kun i Ganen; derimod bære saavel Mellemkæbe som Underkæbe en ejendommelig sortfarvet Hornskede, der ligesom Haletudsernes Hornkæber er dannet ved en stærk Forhorning af Overhuden. Af Gællespalter findes hos *Siren* 3 Par, hos *Pseudobranchus* derimod kun 1 Par. Legemet er meget langstrakt og smækkert og ender med en sammentrykt tilspidset Svømmehale. Benene ere kun korte, med henholdsvis 4 *(S.)* og 3 *(Ps.)* Fingre. De to Slægter, der hver tilmed kun repræsenteres af en enkelt Art, høre begge hjemme i de sydlige Dele af de nordamerikanske Fristater. (Litt.: Boulenger, *Catal. of the Batrachia Gradientia* etc. [Lond. 1882]; Cope, *The Batrachia of North-America* (Washington 1889]). *R. H. S.*

Si replica (ital.: »man gentager«), i den musikalske Terminologi d. s. s. *da capo* (s. d.).

Sir ex se Træhvepse.

Sirfugle, en Fællesbetegnelse for alle de Fuglearter, der holdes i Fangenskab, ikke paa Grund af deres Sang, men for deres smukke Ydres Skyld. S. findes mest inden for Spurvefuglene, og navnlig Væverfamilien (*Ploceidae*) yder et stort Bidrag dertil. Smlg. Stuefugle. *O. H.*

Siricius, Pave fra 384 til 398, arbejdede ivrig for at fremme den romerske Stols Anseelse. Gennem forskellige Dekreter udtalte han sig om Tidens brændende kirkelige Spørgsmaal, bl. a. om Kirkedisciplinen. *A. Th. J.*

Siris er det norske Navn for Faarekylling. Det genfindes ogsaa i ældre Dansk og Svensk samt i nydanske og nysvenske Dialekter. Ordet er en lydefterlignende Dannelse, ligesom ældre tysk Zirse og nytyske Dialekters Zirke, Zirpe, »Faarekylling«. *Hj. F.*

Sirius, Himmelens klareste Stjerne, α i den store Hund, har en Stjernestørrelse, der maa betegnes med — 1.4, hvis Wega (s. d.) benyttes som Normalstjerne for første Stjernestørrelse, eller anderledes udtrykt, S. lyser 6 Gange stærkere end Wega. S. har en Parallakse af $0{,}38''$ eller 86 Lysaar, og dens Egenbevægelse er $1{,}32''$ i sydvestlig Retning. Spektroskopisk har man fundet, at den $(1902{,}1)$ nærmede sig Solen med en Hastighed af $6{,}87$ Km. i Sekundet. Af Afstanden og Egenbevægelsen finder man, at Bevægelsen lodret paa Retningen til Solen er $16{,}9$ Km. i Sekundet, denne sammenholdt med den spektroskopisk fundne Bevægelse giver en total Hastighed af $18{,}2$ Km. i Sekundet. Den Lysmængde, som S. udsender, er 40 Gange Solens. 1844 meddelte Bessel, at Meridianobservationer af S. viste, at den maatte være en Dobbeltstjerne (s. d.); Banen blev beregnet af Peters og Auwers, og 31. Jan. 1862 fandt Al van Clark Ledsageren, der er af $8{,}5$ Størrelse. Dens Afstand fra S. varierer ira 2,4" til 11". I Aarene 1890—92 var Ledsageren S. nærmest og kunde ikke ses, hvilket vil gentage sig omkring 1940, da Omløbstiden er ca. 50 Aar, Middelafstanden mellem de to Stjerner er 21 Gange Jordens Afstand fra Solen, eller noget over Uranus's Afstand fra Solen. Systemets samlede Masse er 3,5 Gange Solens, og de to Masser staa i Forhold til hinanden som $1 : 2{,}2$ eller i Enheder af Solens Masse er Ledsagerens Masse $1{,}1$, Hovedstjernens 2,4. Der er Grund til at antage, at der opstaar i S. mægtige Tidevande fremkaldte af Ledsageren; ved Periastron vil Højden af Tidevandet være 80 Gange større end ved Apastron, og dette vil muligvis bevirke Forandringer i S.'s Lysstyrke, hvilket fremtidige fotometriske Maalinger kanske ville vise. Spektralanalytisk tilhører S. Typen *Ia* med svage Metallinier og brede, og stærkt udprægede, Vandstoflinier. I den ultraviolette Del af Spekteret har Huggins fundet en mærkelig Gruppe Linier af hidtil ukendt Oprindelse. Hos ældre Forfattere som Ptolemaios finder man S. angivet som en rød Stjerne, og Seneca beskriver den som rødere end Mars. Nu er S., som Spektraltypen viser, en hvid Stjerne. See mener, at S. har skiftet Farve, Schiaparelli er derimod ved at benytte de samme Kilder kommen til det Resultat, at dens stærke Funklen, især nær Horisonten, har givet Anledning til, at man har tillagt S. en »rød« Farve og at S. ogsaa i Oldtiden har været en hvid Stjerne. Navnet S. kommer af σειριος, »hed, brændende«, hos Romerne kaldtes den *Canicula* (Hundestjernen), i Ægypten *Sothis*, her regulerede den en egen Kalender (se Kalender); hos Grækerne og Romerne gav den Anledning til Hundedagene (s. d.), som Romerne regnede fra 3. Juli til 11. Aug., hos Grækerne strakte de sig over 50 Dage. I Ægypten spillede S. en stor Rolle i deres Kultus, og Lockyer mener at have fundet 7 Templer, som ere orienterede i Forhold til det Punkt i Horisonten, hvor S. staar op. *J. Fr. S.*

Sirkars se Circars.

Sirmiske Trosbekendelser. Under den ariansk sindede Kejser Constantius var Sirmium ofte Residens, og flere Synoder afholdtes der med det Formaal at omstyrte den nikæiske Trosbekendelse (s. d.). Saaledes 351, da man vedtog en Trosbekendelse, den første s. T., som gennemgaaende var ortodoks, men som udelod det egentlige nikæiske Bannermærke, Ordet »væsensfælles«, og atter 357, da en udpræget ariansk Trosbekendelse, den anden sirmiske, vedtoges. Sønnen erklæres her for ringere end Faderen og for Faderen underordnet. Endnu to Synoder afholdtes, 358 og 359, hver med sin Bekendelse, begge i Lighed med den første Synode mere ortodokst farvede, dog vedblivende uden at Ordet »væsensfælles« anvendtes i Formlerne. *A. Th. J.*

Sirmium, By i Nedrepannonien i Oldtiden. Den laa ved Floden Savus og var i den senere romerske Kejsertid af stor Betydning. I Krigene mod Dacerne spillede den en stor Rolle, og Kejserne opholdt sig ofte i den. Kejser Probus var født her. Ruiner findes ved det nuværende Mitrowitz. *H. H. R.*

Sirocco se Scirokko.

Sirohi, britisk Vasalstat i Forindien, Agentskabet Radshputana. *M. V.*

Sirosiphonia, Sirosiphoniaceae se Alger S. 522.

Sirr-katib (arab.-tyrk. o: Geheimesekretær) anvendes i Tyrkiet som Betegnelse for de ved de fremmede Gesandtskaber ansatte Legationssekretærer. *y. 0.*

Sirts d. s. s. Katun (s. d.).

Sirup er en Opløsning af Sukker i Vand; en saadan faas i uren Tilstand ved Fremstillingen af Sukker (s. d.); i ren Tilstand fremstilles S. i Apotekerne, *Syrupus Sacchari*, ved Opløsning af Melis i Vand som en farveløs, klar, tykflydende Vædske med Vægtfylde 1,30—1,35. Den benyttes navnlig som Smagskorrigens for ildesmagende Stoffer. Kapillærsirup, en vandklar, tykflydende, dekstrinholdig S., er en af de Former, under hvilke Glykose (s. d.) gaar i Handelen. *K. M.*

Sir vénte, rettere *sirventés*, hvortil svarer italiensk *serventese*, er en provençalsk Digtform, som i Middelalderen var almindelig brugt i Troubadourlyrikken. Man forklarer det som et »Tjenestedigt«, blevet til i en bestemt Fyrstes eller Herres Tjeneste; sikker er denne Forklaring dog ikke. Fra Canzonen adskiller den ægte S. sig ved aldrig at være af erotisk Indhold; den kan være moraliserende, religiøs (f. Eks. Korstogssang), politisk eller personlig, ofte Smædedigt mod Digterens Uvenner, undertiden Sørgedigt over en bestemt Person. Til de berømteste S. høre de politiske og krigerske, som Bertran de Born digtede, og Peire Cardenal's satiriskmoraliserende. Der gives adskillige Eksempler paa Sammensmeltning af S. og Canzone. Hvad det metriske angaar, er S. strofisk som Canzonen, men i Alm. mindre kunstig end denne. *E. G.*

Sirør (bot.) kaldes i Vævlæren det for Blødbasten eller Leptomet, ogsaa kaldet Sivævet, ejendommelige Ledningselement, nemlig kortere eller længere, prismatiske, i Tværsnit i Reglen seks- eller femkantede, tyndvæggede Rør. Deres Vægge bestaa af Cellulose; de indeholde et tyndt Lag Protoplasma, men ere især ejendommelige ved deres ofte ret tykke, mere eller mindre skraat stillede Tværvægge; disse ere nemlig siagtig gennemhullede og kaldes Siplader. Den tykke, i Alkohol og kogende Vand koagulerende Æggehvideslim, som optager den største Del af S.'s Rum inden for Væggens Plasmalag, staar igennem Siporerne i Forbindelse med Nabosirørets Slim; hos Træer og Buske lukkes Sipladernes Huller ved Vinterens Begyndelse med en ejendommelig, saakaldet *Callus*-Masse, der atter opløses, naar Saftstigningen igen begynder om Foraaret. S. ledsages som Regel af en temmelig snæver, med tyk Protoplasma fyldt Celle, Annekscellen, der ved en Længdevæg er spaltet ud af Sirørsmodercellen ved dens Dannelse. De største og tydeligste S. findes hos de Planter, som have de videste Kar, altsaa især hos Lianer; de ere størst hos Græskar- og Vinrankefamilien. S. ere opdagede 1837 af Th. Hartig og senere især studerede af Nägeli, Hanstein, Fischer og Wilhelm. *V. A. P.*

Sis, By i det sydøstlige Lilleasien, Vilajetet Adana, Oldtidens *Flaviopolis*, 5,000 Indb., hvoriblandt mange Armeniere. S. var forhen Hovedstad i et armenisk Rige (1182—1374), er Sæde for en armenisk Patriark. *M. V.*

Sisak (Shishak), Bibelens Navn paa den ægyptiske Konge, der overvandt Rehabeam, indtog Jerusalem og bortførte de af Salomo samlede Skatte (1 Kong. 14, 25—26). I de ægyptiske Indskrifter kaldes han gerne Scheschonk (s. d.), men af og til er det i Indskrifterne forkortet til Scheshak e. l., hvad der nærmer sig til den bibelske Form. Om hans Mindesmærke i Karnak til Erindring om Sejren over Juda se ovenfor S. 740. *V. S.*

Sisal, Sizal, By i Mejico, Stat Yucatan, ligger 50 Km. N. V. f. Merida paa den lange Sandtange, der skiller Lagunerne langs Nordkysten af Halvøen Yucatan fra Havet. S. har ca. 4,000 Indb., en aaben Red og et Fort og udfører Tovværk samt Hamp, der faas af en Agave og benævnes Sisalhamp efter S. *H. P. S.*

Sisalbamp se Agavetrævler.

Siscĭa, By i Øvrepannonien i Oldtiden, nu Sissek i Kroatien. Tæt op ad den laa Segestica, der i Tidens Løb voksede sammen med den til een By. Den blev under Augustus's Regering erobret af Tiberius og var fra den Tid et af Romernes vigtigste Støttepunkter i de Egne. *H. H. R.*

Sise, gl. dansk Forvanskning af Accise (s. d.).

Sisénna, Lucius Cornelius, romersk Historieskriver, deltog i Rom's politiske Liv og døde 67 f. Chr. som Pompejus'es Legat i Sørøverkrigen. Han skrev sin egen Tids, Forbundsfællekrigens og Borgerkrigens, Historie i en livlig Stil og med Fremhævelse af det sensationsvækkende. Hans Værk er tabt paa enkelte Brudstykker nær. Desuden oversatte han Aristeides's (s. d.) »milesiske Fortællinger« fra Græsk. *H. H. R.*

Sisik (norsk) d. s. s. Sisken (s. d.).

Sisken kaldes nogle smaa Spurvefugle tilhørende to forskellige Slægter af Finker. Grønsisken (norsk Sisik) (*Chrysomitris spinus* L.), en af de mindste Finker, er en smuk lille Fugl, gulgrøn paa Undersiden, grøn med mørkere Længdestriber paa Oversiden. Pande og Isse, Hage og Kinder ere sorte, ligeledes nogle Længdestriber paa Siderne. Svingfjerene ere sorte med lyse Rande, nogle af Vingedækfjerene gule, saa at Vingen faar et noget spraglet Udseende. Fjerene i den stærkt kløftede Hale ere gule, med mørk Farve i den Del, der ikke skjules af Overhaledækfjerene. Grønsisken bebor det meste af Europa og Asien, saa langt der findes Naaletræer, men optræder meget uregelmæssigt, saa at en Egn et Aar kan huse mange, et andet næsten ingen.

Grønsisken (*Chrysomitris spinus*).

Efteraar og Vinter strejfer den mod Syd efter i Føde. I Norge yngler den ret almindeligt i de sydligere Egne op til Throndhjemsfjorden, i Danmark vides den kun sikkert at have ynglet enkelte Gange, træffes derimod almindelig om Vinteren ofte i store Flokke, er en selskabelig Fugl, der uden for Yngletiden næsten altid færdes flokkevis i Træer, særlig Ælle- og Naaletræer, hvis Frø udgøre dens Yndlingsføde. Den har en pibende Stemme og en ret ubetydelig Sang; i Parringstiden opføre Hannerne en Slags »Leg«, idet en lille Flok fra Toppen af et højt Træ foretage ejendommelige Flyveøvelser, ledsagede af en Sang, der afviger fra den, de almindelig lade høre; Reden bygges oftest i en Gren af et Naaletræ, Æggenes Tal er 5. Grønsisken finder sig let i Fangenskab og yngler ofte herunder. En ret nærstaaende Art er den i Mellem- og Syd-europa levende Citronfinke.

Til en anden Slægt (*Linota*) hører **Graasiskenen** (Sidserønnike, norsk Graasisik, Moirisk) (*L. lenaria* L.), lidt større end foregaaende, af graalig Farve med mørke Længdestriber paa Ryg og Sider og lyse Baand over Vingen. Struben er mørk, Panden karminrød og Brystet hos Hannerne pragtfuldt højrødt. Ungerne ere mere ensfarvet graalige. Af Graasiskenen findes i øvrigt talrige forskellige Former, adskilte ved Næbbets forskellige Størrelse, Dragtens lysere og mørkere Farve o. a., udbredte over de kolde og tempererede Egne af den gamle og ny Verden; den hører overhovedet til de haardføreste af alle Spurvefugle, gaar saa nordlig, som der overhovedet findes en lav Busk at bygge Rede i. I Norge yngler den ret almindelig i Birkeskovene i Landets nordlige Egne og paa de sydlige Højfjælde. I Danmark træffes den ret jævnlig om Vinteren, men ikke i stort Tal. Graasiskenen er en livlig og urolig Fugl, der holder til i Buske og Krat, men ogsaa, navnlig Efteraar og Vinter, søger Føden, der mest bestaar af Frø, paa Jorden. Sangen er en ubetydelig Kvidren, sammensat af Fuglens Lokke- og Varselsskrig. Den fintbyggede Rede findes i Juni i Buske, indeholder 5—6 grønblaa Æg med rødbrune Pletter. Om Vinteren færdes de i større Skarer, der sjælden slutte sig sammen med andre Fugle. *O. H.*

Sisley [sizlæ'], Alfred, fransk Maler, født 30. Oktbr. 1840 i Paris, død 28. Jan. 1899 i Moret-sur-Loing. S. er et af den franske Impressionismes bedste Navne. Han var Elev af Gleyre. I Begyndelsen malede han under kendelig Indflydelse fra Corot's Kunst. Senere blev hans Malemaade endnu bredere, hans Farve mere lysende (dens lila Tone er et iøjnefaldende Træk). Han malede især Omegnen af Paris, saaledes atter og atter naturfriske Seine-Partier; især dvælede han i Moret's Natur (S. kaldes ogsaa ofte *peintre de Moret*); enkelte Motiver hentede han fra Sydengland. S.'s Værker, der gerne have en grel Lysvirkning, ere sjældne i offentlige Samlinger. Til Caillebotte-Samlingen i Luxembourg-Mus. høre seks af S.'s Arbejder; han raderede ogsaa. Paa i den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 saas »St. Mammès ved Seine«, »Bondegaard«, »Prospekt af St. Mammès« m. m. *A. Hk.*

Sismomēter d. s. s. Seismometer.

Sismondi [sizmõdi'], Jean Charles Léonard Simonde de, schweizisk Historiker cg Socialøkonom, født 9. Maj 1773 i Geneve, død smst. 25. Juni 1842, var Sekretær ved Handelskammeret i Geneve og indvalgtes 1813 i Byens store Raad. Hans betydeligste historiske Værker ere: »Histoire des républiques Italiennes du Moyen âge« [2. Udg. i 10 Bd., Paris 1840] og »Histoire des Français« [31 Bd., 1821—44, ikke afsluttet]. En fremtrædende Side ved S.'s historiske Arbejder er den Vægt, han lægger paa de sociale og økonomiske Kendsgerninger. Varigere Betydning end som Historiker har S. som Socialøkonom. Af hans Værker af denne Art ere at fremhæve: »De la Richesse commerciale, ou principes de l économie politique« [2 Bd., 1803], det betydningsfulde Hovedværk »Nouveaux principes de l'économie politique« [2 Bd., 1819; 2. meget forøgede Udg. 1827, overs. paa Tysk Berlin 1901—02], samt »Études sur les sciences sociales« [3 Bd., 1836—38]. S.'s Udgangspunkt som Økonom er for saa vidt at søge hos Adam Smith, som han, med denne, i Arbejdet søger Velstandens Kilde. For øvrigt gaar S. langt til venstre for den store Grundlægger og den paa ham byggede »klassiske Skole«. S. retter nemlig sine skarpeste Vaaben mod den fri Konkurrences og den økonomiske Individualismes Principper og forfægter en af disses *Laissez-aller*-Liberalisme helt uafhængig, radikal Lære om Fordelingen. Han ser med Ængstelse paa Maskinteknikkens og Fabrikindustrialismens Følger, forudsiger et hensynsløst Kapitalvælde og Masseproletarisering, hvis Staten ikke griber regulerende og afværgende ind. Paa ethvert Punkt taler han Arbejdernes og Middelstandens Sag; han er derfor en af de mærkeligste Forløbere for den moderne reformative Socialpolitik. Ganske med Urette har man undertiden villet gøre ham til Socialist; han har imidlertid ved sin Kritik over de herskende Tilstande arbejdet saavel det kristelig-sociale Parti (s. d.) som den videnskabelige Socialisme i Hænderne; selv vil han kun social Fred. Et Organ fik hans socialpolitiske Ideer i den af hans Landsmand Th. Fix (s. d.) redigerede »Revue mensuelle d'Economie politique«, der udkom i Paris 1833—36. (**Litt.**: L. Eister, »S. de S. Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre« [i »Jahrbücher für Nationalökon. u. Statistik«, Neue Folge, Bd. XIV, Jena 1887]; A. Aftalion, *L'œuvre économique de S. de S.* [Paris 1899]; i *S., Lettres inédites*, hvoraf der udkom Samlinger i Paris 1863 og 1877). *K. V. H.*

Sissach, By i Schweiz, Kanton Basel Land, ligger 6 Km. 0. S. 0. f. Liestal 375 M. o. H. i en smuk Dal. (1898) 3,150 Indb., der for største Delen ere Protestanter. S. driver Korn-, Vin- og Frugtavl samt Maskin- og Silkebaandsindustri. *H. P. S.*

Sissek, By i Komitatet Agram i Kroatien-Slavonien ved Indløbet af Kulpa i Save, har (1890) 6,100, hovedsagelig katolske kroatiske Indb. Handel med Korn, Galæbler og Træ. S. ligger paa samme Sted som den af Tiber grundlagte By Segesta og har romerske Oldtidslevninger. *Joh. F.*

Sisselrod, **Sisselrodfamilien** se Polypodiaceae.

Sistēre (*lat.*), indstille, bringe til Ophør, Stilstand.

Sistermans, Anton, hollandsk Oratorie- og Koncertsanger, er født 5. Aug. 1865 i Herzogenbusch, Elev af Stockhausen, bosatte sig 1899 i Wiesbaden. *S. L.*

Sisteron [sistərõ'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Basses-Alpes, har en smuk Beliggenhed ved højre Bred af Durance og er Station paa Jærnbanen Grenoble—Marseille. S., der er en Fæstning af 3. Rang, har Slotsruiner og er omgiven af Bymure med Taarne, og paa en stejl Fjældhøjde ligger et ældre Citadel, som fordum beherskede Adgangen til Provence. Byen, der var Bispesæde indtil 1790, har en Kirke fra 11.—12. Aarh., en Domstol, et Agerbrugskammer, et Collège, et Fængsel, Spinderier for Bomuld og Silke, Fabrikation af Papir, Handel med Korn og Kortvarer og (1896) 3,906 Indb. *M. Kr.*

Sistōva, Svištov, Svischtov, Schistova, By i Bulgarien, ligger 195 Km. 0. N. 0. f. Sofia paa højre Bred af Donau, hvor denne danner sin sydligste Krumning. (1893) 13,212 Indb. S. ligger ved et Overgangssted over Donau og har en betydelig Handel og Skibsfart. Særlig udfører den Korn og Vin. Hvor S. nu ligger, havde Romerne en Militærstation. 1791 sluttedes der Fred mellem Østerrig og Tyrkiet, 1810 ødelagdes Byen af Russerne, og 1877 var den Samlingspunkt for den russiske Armé efter Overgangen over Donau, der fandt Sted 2 Km. neden for S. 1878 tabte S. næsten Halvdelen af sin Befolkning ved Tyrkernes Masseudvandring. *H. P. S.*

Sistrum, et gammelt ægyptisk Slag- eller Rasleinstrument, der benyttedes ved Tempeltjenesten og som Krigsinstrument; det bestod af en oval, sammenbøjet Metalramme, i hvilken der var anbragt nogle løst siddende Bronze- eller Jærnstænger, der ofte yderligere vare forsynede med Metalringe. Haandtaget var udstyret med et Kattehoved (som Symbol paa Isis-Tjenesten), et Gudebillede e. l. *S. L.*

Sistrum.

Sisyfos var efter gamle græske Sagn Konge i Efyra (Korinth), og om denne By samler sig da ogsaa Fortællingerne om ham, skønt der ligeledes berettedes om ham i det nordlige Thessalien, Boiotien og Fokis. Det hedder, at han var Søn af Aiolos og selv gift med Piejaden Merope, med hvem han havde Sønnen Glaukos, der atter var Fader til den berømte Sagnhelt Bellerofontes. Han havde skaffet Korinth dens Borgkilde Peirene og nævnes stedse som Typen paa en snild og forslagen Mand, hvem man skylder Fremskridtene i Skibsfart og Handel, og som næsten overgaar Odysseus. Denne saa ham i Underverdenen blive straffet; i Odysseens ellevte Sang, hvori skildres Odysseus'es Færd til det yderste Vesten og Nedgangen til Skyggeriget, fortælles ogsaa om S., som Odysseus saa blandt de store Forbrydere, der alene led Straf i Underverdenen. S. maatte rulle en vældig stor Sten op ad en Skraaning, men hver Gang han var naaet til Toppen, fik Stenen Overvægt og rullede ned igen. Grunden til hans Straf nævnes ikke i Odysseen. Andre Digtere angive den, men hver paa sin Vis. Snart hedder det, at han røbede Gudernes Planer, snart, at han til Flodguden Asopos havde røbet, at det var Zeus, som havde bortført Datteren Aigina. Zeus sendte da Døden til S., men denne fængslede selve Døden, saa ingen Mennesker kunde dø, før Ares kom til og frigjorde Dødsguden. Fremdeles fortælles, at S. havde paalagt sin Hustru ej at bringe de sædvanlige Dødningeofre, og at han derfor, da han endelig var bleven bragt til Underverdenen, af Hades og Persefone fik Tilladelse til, for at bringe Sagen i Orden, en kort Stund at vende tilbage til Verden, hvor han saa imidlertid forblev, indtil han endelig i høj Alder døde en naturlig Død. Andensteds hedder det, at S. fandt den døde Melikertes og til hans Ære indstiftede de istmiske Lege. For Poesien, bl. a. Dramaet (Aischylos), spillede han en ret betydelig Rolle. Af Forskerne opfattes han stundom som Personifikation af den stigende og synkende Bølge, suart som Personliggørelse af Solskiven. Der er bevaret nogle Fremstillinger af hans Straf, som allerede Polygnotos havde medtaget i sit store Billede i Knidiernes Hal i Delfoi. *H. A. K.*

Sisymbrium se Vejsennep.

Sisyrinchium L., Slægt af Sværdliljefamilien, fleraarige Urter med Rodstok, grundstillede og smalle Blade og et langt Skaft, der ender med flere Blomster, omgivne af eet eller flere Hylsterblade. Blosterbladene ere alle ens, forneden sammenvoksede til et kort Rør. Kapslen er aflang eller kugleformet. Ca. 50 Arter, alle i Amerika. *S. grandiflorum* Dougl. (Kalifornien) med store, klokkeformede, rosa eller purpurfarvede Blomster og *S. Bermudianum* L. (Bermuda-Øerne) med blaa Blomster dyrkes som Prydplanter. *A. M.*

S. grandiflorum maa overvintres frostfrit, *Bermudianum* er heller ikke haardfør i Danmark, hvorfor den bedst dyrkes som en-aarig. Frøet saas i Marts—April paa halvvarm Bænk eller i Potte, og efter at være tilstrækkelig af hærdede udplantes de unge Planter med 15 Cm. Afstand. *L. H.*

Sit, Flod i Mellemrusland, udspringer i den sydlige Del af Guvernementet Tver, gennemstrømmer Tver og Jaroslavl og udmunder i højre Bred af Mologa efter et 139 Km. langt Løb, hvoraf 43 Km. ere sejlbare om Foraaret. S. er historisk bekendt ved det Nederlag, som Russerne 1238 paa dens Bredder led mod Tatarerne, der derefter toge Rusland i Besiddelse. *H. P. S.*

Sītā er i den indiske Sagnhistorie Kong Rāma's Hustru (s. d., jfr. Rāmāyaṇa). S., hvis Navn betyder Plovfure, synes oprindelig at have været en Guddom for Agerdyrkning og Jordens Frugtbarhed; men i Sagnet fremstilles hun som Datter af Kong Janaka af Videha, der fik hende paa den Maade, at hun sprang frem af Plovfuren, medens han pløjede Jorden for at forberede en Ofring, som han vilde foretage for at skaffe sig

Afkom; hun blev derfor kaldt S. og senere gift med Rāma, hvem hun fulgte i Landflygtighed, og blev røvet af Ravana (s. d.). Da Rāma opfattes som en Inkarnation af Vishṇu, bliver hun ofte fremstillet som Inkarnation af Lakshmi. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts*, Bd. II og IV). *D. A.*

Si tace [sita'tše] (ital.), man tier, pauserer.

Si **tacuisses, philosöphus** mansisses (lat.), >hvis du havde tiet stille, havde du kunnet blive ved at gælde for en Filosof«. Udtrykket stammer fra Boethius'es *De consolatione philosophiae* II, 17. *H. H. R.*

Sitang, Bjærg i det østlige Himalaja, 18 Km. Sydøst for Darjiling, paa Sydskraaningen findes Cinchonaplantager. *M. V.*

Sitapur, By i det nordlige Forindien, Anak, Hovedstad i Divisionen S., 20,000 Indb., er ilølge Traditionen anlagt af Vikramaditya. *M. V.*

Sitges, Sitjes, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 34 Km. V.S.V. f. Barcelona ved Middelhavet. (1900) 3,162 Indb. S. bestaar af en gammel og en ny By, af hvilke den første omgives af en gammel Mur og den sidste af en i Karlistkrigene opført Vold. S. udfører den bekendte Malvasier-Vin, og fra Havnen drives Fiskeri og Kystfart. *H. P. S.*

Sitio, ældre mejikansk Markmaal; 1) S. de ganado mayor = I>755>61 Hektar, 2) S. de ganado menor = $780{,}_{27111}$ Hektar. *N. J. B.*

Sitka, By i det nordvestlige Nordamerika, Hovedstad i det til U. S. A. hørende Territorium Alaska, ligger paa Vestkysten af Øen Baranov eller S., der ligger i S.- eller Norfolk-Bugten og hører til Alexander-Archipelet (57^0 3' n. Br., 137^0 40' v Lg.). Til Trods for at S. er Centrum for Territoriets Administration, Toldvæsen og Mission, er det en ubetydelig Plads med kun 300 faste Beboere, hvis Tal dog i Fiskesæsonen stiger til 3,000. Kun den nærmeste Del af Omegnen kan dyrkes med Køkkenurter; den største Del af Øen dækkes af Fyrreskov. Klimaet er fugtigt og usundt. Havnen er rummelig og dyb og staar i Dampskibsforbindelse med San Francisko. Russerne anlagde S. 1790 og gjorde den 1832 til Hovedstad i deres amerikanske Besiddelser under Navn af Novo-Archangelsk. 1867 kom den med Alaska under U. S. A. Paa Øen S. har man 1880 opdaget en rig Guldaare, efter at man allerede havde opgivet Udnyttelsen af ældre Guld- samt Kobber- og Kulminer. *H. P. S.*

Sitka-Cypres se Chamaecyparis.

Sitka-Grand. s. s. Tidselgran (se Gran, S. 957).

Sitofobi (græ.), Spisevægring, Frygt for at spise, et hos visse sindssyge ikke sjældent Symptom (ofte paa Grund af Frygt for Gifttilblanding til Maden), der kan medføre Patientens stærke Afmagring og gøre Tvangsfodring nødvendig. *A. F.*

Sitofylakes kaldtes i Oldtidens Athen nogle aarlig valgte Embedsmænd (5 i selve Athen og 5 i Peiraieus), som havde den Opgave at føre Tilsyn med Kornhandelen, holde Kontrol med Kornets Indførsel og passe paa, at Kornhandlerne overholdt de fastsatte Vedtægter og ikke toge højere Priser, end de havde Lov til. *H. H. R.*

Sitsekai, Satsika, Indianerstamme i Nordamerika, boede oprindelig i Egnene mellem øvre Missouri og Saskatchewan River og udgjorde en Underafdeling af Blackfeet-Indianerne (s. d.). *H. P. S.*

Sitt, Hans, bøhmisk Musiker, er født d. 21. Septbr. 1850 i Prag, uddannede sig tidlig som Violinist, men kastede sig snart særlig over Dirigentvirksomheden og var Kapelmester i Breslau, Prag, Chemnitz og Nizza. Siden 1884 har han levet i Leipzig, først som Leder af Krystalpalads-Koncerterne, derefter som Bratschist i Brodsky-Kvartetten og endelig som Violinlærer ved Konservatoriet; ogsaa af Sangforeninger og i Bach-Foreninger er eller har S. været Dirigent. S. har et anset Navn som Violinpædagog; han har udgivet forskellige Værker til Brug ved Violinundervisningen (Etuder, Bearbejdelser etc.) og har komponeret Violinkoncerter, en Symfoni og Sange. *W. B.*

Sitta, Slægtsnavn for Spætmejse.

Sittace se Papegøjer S. 9.

Sittang, Flod i Bagindien, i den indobritiske Provins Birma, løber fra Nord til Syd i en Dal, der i Vest begrænses af Pegu Yoma-Bjærgene, i Øst af Punglung-Bjærgene. Med en bred, tragtformig Munding falder den i Martaban-Bugten. Gennem S.-Dalen gaar Jærnbanen fra Rangun til Mandalay. *M. V.*

Sittard [sita !r], By i den nederlandske Provins Limburg ved Jærnbanelinien Maastricht-Venlo, har (1890) 5,700 Indb. Garveri, Bryggeri og Handel med Landbrugsprodukter. *Joh. F.*

Sitten se Sion.

Sittenfeld, Konrad, tysk Forfatter under Pseudonymet Konrad Alberti, er født i Breslau 9. Juli 1862. Han var først Skuespiller og førte en omflakkende Tilværelse; senere har han boet i Berlin som Litterat og Forfatter. Han debuterede med litteraturhistoriske Fremstillinger, som »L'Arronge und das deutsche Theater« (1884), »Gustav Freytags Leben und Schaffen« (1884), »Bettina von Arnim« (1885) og »Ludwig Borne« (1886), men er siden dels ved teoretiske Afhandlinger (som i »Natur und Kunst«, 1890), dels som Romanforfatter optraadt som en talentfuld Fører for den nytyske Realisme, som i: »Riesen und Zwerge« (1886), AVer ist der Stärkere« (1888), »Plebs« (1887), »Die Alten und die Jungen« (1889), »Das Recht auf Liebe« (1890) o. fl. *C. A. N.*

Sitter, Flod i Schweiz, Kantonerne Appenzell og Sankt Gallen, opstaar ved Weiszbad 3 Km. S. 0. f. Appenzell ved Sammenløbet af et Par Bække, der komme fra Sentis-Gruppen, strømmer i nordlig Retning og munder ved Bischofszell i højre Bred af Rhinen's Biflod Thur. S., der er 42,5 Km. lang, er en vild Bjærgstrøm. *H. P. S.*

Sitteraal d. s. s. Krampe-Barryg; se Elektriske Organer.

Sittermalle d. s. s. Krampe-Malle; se Elektriske Organer.

Sitterrokke d. s. s. Krampe-Rokke; se Elektriske Organer.

Sitters se Spant.

Sittingbourne [si't iŋbə.n], By i det sydlige England, Kentshire, 17 Km. Nordøst for Maidstone, ved Milton Creek, er Station paa Jærnbanen London—Dover over Chatam, har Teglværker, Papir-, Korn- og Oliemøller og (1891) 8,302 Indb. *M. Kr.*

Situation (lat.), Stilling; de Forhold, hvorunder en Person i det hele befinder sig.

Situationsplan, en Plan, der giver en Oversigt over et Terrain med alle dets Anlæg af Bygninger, Gaarde, Haver o. s. v. Den tegnes i Reglen i lille Maalestok og geometrisk, men det hænder ogsaa, at den for Tydelighedens Skyld udføres perspektivisk, nærmest som Fugleperspektiv (Situationstegning). *E. S.*

Situēret (lat.), stillet (velsituеret, velstillet).

SitUS inversus **viscĕrum** (lat.) kaldes den temmelig sjældne medfødte Misdannelse, hvor Indvoldenes Lejring i Legemet er omvendt, som et Spejlbillede, af den sædvanlige, idet Hjertet ligger til højre for Midtlinjen, Leveren i venstre Side af Underlivet og Milten i højre Side. Aarsagen dertil er ganske ukendt. Denne Anomali nedsætter i ingen Henseende vedkommendes Levedygtighed. *S. B.*

Sit venia vĕrbo (lat.), »med Forlov at sige«.

Sium se Mærke.

Siut, Assiut, Hovedstaden i Øvreægypten og Provinsen (Mudirieh) S. (128,000 □Km., hvoraf dog kun 3,500 □ Km. Kulturland med [1897] 783,000 Indb.). Den ligger Vest for Nilen i ringe Afstand fra Floden, er smukt bygget og har en henrivende Beliggenhed, navnlig set fra de bag den stejlt opstigende Klipper; Lepsius fandt Udsigten fra disse Højder over den oversvømmede Nildal som den smukkeste i Ægypten og yderst karakteristisk. (1897) 42,000 Indb. Blandt Bygningerne kan nævnes Ibrahim Pasha's store Palads, flere Moskeer, den koptiske Biskops Residens og en vidtløftig, men gammel forfalden Bygning, der benyttes som Basar. S. er Samlingsplads for Karavanerne til Nubien, Sudan, Darfur og Sennaar samt har Jærnbaneforbindelse mod Nord med Kahirah og mod Syd med Khartum. S. er det gamle Lykopolis (Ulvebyen), og i Klipperne Vest for Byen findes en Del Ulvemumiegrave. *C. A.*

Siv se Sivfamilien.

Siva se Civa.

Siva (Sive) ell. Sivah, Oase i den libyske Ørken, 14 Dagsrejser, henved 550 Km. S. V. til V. f. Alexandria, benævnedes i Oldtiden gerne *Ammonium* efter Stedets ikke blot i Nordafrika, men ogsaa N. f. Middelhavet berømte Orakel, som var viet til den ægyptiske Gud Ammon. Denne kaldtes af Grækerne ofte: Zeus Ammon og af Romerne: Jupiter Ammon, en Benævnelse, der hyppig anvendes, saavel i ældre som i nyere Tid, naar Talen er om denne Gud og hans Oase S. Oasen, der er 30 Km. lang og indtil 2 Km. bred, bestaar af en Dal, hvis Bund ligger 32 M. under Havfladen, og som paa begge Sider er begrænset af stejle Kalkstensvægge. I Dalen findes flere Søer og Kilder, ligesom der ogsaa ses en Art artesiske Brønde, hvis Vand opsamles i Kummer, af hvilke i alt Fald flere naa op til den antikke Tid. Da Vandet i Oasen er rigeligt, er Vegetationen ret yppig. Der vokser saaledes her en stor Mængde Træer, bl. a. over 300,000 Daddelpalmer, foruden en Del Oliven- og Granatæbletræer, Vinstokke o. s. v. Dadler ere Befolkningens Hovednæringsmiddel. Udbyttet af Daddelhøsten er meget stort, hvert Aar omtr. 9,600 Kamelladninger, enhver af disse beregnet til 3 Centner. Man har ogsaa Vindruer og Meloner. I Markerne dyrkes Hvede, Byg, Ris og Bønner m. m. Det dyrkede Areal anslaas til 15 G Km. Man vinder i S. ogsaa en Del Salt ved Fordampning. Klimaet er varmt; Middeltemperaturen 25°. Beboernes Antal anslaas til 5,600—6,000. De tale en libysk Mundart, der hører til Berber-Sprogene, og ere alle Muhamedanere. For øvrigt er der i S. to Stammer, Lifaja og Rharbyin, der ikke ere meget venlig stemte mod hinanden. Hovedstaden i Oasen har samme Navn som denne. Husene ere meget høje, have indtil 5 Etager og ere opførte af Muslingekalk. Omfanget af Byen er kun 380 M. Befolkningen hører her til den mod Europæere meget fanatiske Sekt Senussi, der her har en rigt doteret Religionsskole. Dens Overhoved residerer for øvrigt ikke i S., men i Oasen Kufra S. f. S.; men han har en Repræsentant i S., som nyder stor Anseelse. 4 Km. 0. f. S. udspringer en Kilde, der har ubehageligt saltsmagende Vand. I Oldtiden synes denne Kilde at have været indviet til Solguden. 9 Km. 0. f. S. ligger, paa en høj Klippe, Oasens anden By, Aghurmi ell. Agermi, der har en Del Levninger fra Oldtiden; men de fleste Indskrifter tilhøre Ptolemæertiden. Ifølge Prof. G. Steindorff, der for nylig har undersøgt Ruinerne, har Oasens Hovedstad i Oldtiden ligget her. Omtr. 1 Km. N. f. Agermi ligger en Gruppe Ruiner, der bære Navnet Umm-el-Beïda ell. Ummabeida. Her laa efter Steindorff det berømte Orakel. Nogle Rester af Mure staa endnu oprejst, men meget er styrtet sammen i Løbet af de sidste 100 Aar. De fleste Indskrifter, der læses her, tilhøre Ptolemæertiden, men en længere Indskrift er sikkert ældre og skyldes en Fyrste over Oasen ved Navn Un-Amon, der maaske har levet i Persertiden. Der er ogsaa i Oasen to større Gravpladser, men Gravene synes alle udplyndrede. S. blev tidlig indlemmet i Ægypterkongernes Rige, vistnok i den thebanske Tid, eftersom Theben's fornemste Gud Amon blev Hovedgud i S. Orakelet fik efterhaanden stor Anseelse, især i Persertiden. I 4. Aarh. f. Chr. naaede Oasen vistnok sin højeste Blomstring. Den besøgtes, som vel kendt, af Alexander den Store 332. Ptolemæerne opførte Tempelbygninger i S., men snart efter begyndte S. rimeligvis at gaa noget tilbage. Den første Europæer, der besøgte S., var Engelskmanden Browne (1792); derefter kom 1798 Hornemann og 1819 Cailliaud. 1820 gjorde Mehemed Ali sig til Herre over S., der fra den Tid af staar under Ægypten, men de indfødte Sheiker have stadig meget at sige i S. (Litt.: Jomard, *Voyage à l'Oasis de Syouah* [1822—24]; Cailliaud, *Voyage à Méroé* [1823—27]; Minutoli, »Reise zum Tempel des Jupiter Ammon« [1824—27]; G. Steindorff, »Bericht über Reise nach der Oase Siwe« [i »Berichte der Verhandlungen der K. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften« Bd. LII, Leipzig 1900]). *V. S.*

Sivah se Siva.

Sivalik kaldes nogle forholdsvis lave, til det yngre Tertiær hørende Høje, som strække sig langs Himalaja's sydlige Fod, adskilte fra denne Bjærgkæde ved en flad Dal. De dannes af mægtige Sand- og Sandstensaflejringer samt af Mergel og Konglomerater. De indeholde Resterne af

Ferskvandsskaller, men ere især blevne bekendte derved, at man i deres øverste Afdeling, som tilhører Pliocænet, har fundet Resterne af en ualmindelig rig Pattedyrfauna med afrikansk Præg og nærmest beslægtet med Pikermifaunaen (s. d.); af vigtigere Former kunne fremhæves Elefanter, *Mastodon*, *Stegodon*, *Dinotherium*, *Hipparion* og *Equus*, talrige Okser og Hjorte, *Sivatherium*, Kameler og Giraffer, *Machairodus* og Hyæner. *J. P. R.*

Sivard, Mandsnavn; fortrænger i Dansk tidlig oldn. Sigurðr. *A. O.*

Sivard (eller Sivord) Snarensvend, en af de ypperste Kæmper i de danske Folkevisers Didrik-Sagnkreds, svarer til Volsungsagnenes Sigurd Faavnesbane. *A. M. D.*

Sivâs, By i Lilleasien, ligger ved det øvre Løb af Kisil Irmak og har ca. 40,000 Indb., til Dels Armeniere, der drive livlig Handel. *M. V.*

Sivatherium se Giraf.

Sivbukke (*Donacia*), Billeslægt af Bladbillernes Familie, indbefatter mindre, 1 — 2 Cm. lange, metalglinsende, som oftest langstrakte Biller. Den overvejende Del er mere eller mindre knyttet til Vand- eller Sumpplanter, hvorpaa Hunnerne lægge deres Æg. Disse fastklæbes i Almindelighed til Bladene paa Vandspejlet eller paa Stilke og Stængler under Vand. De udklækkede Larver, der ere hvide og fodløse, have i Bagenden et Par stærke Kitintorne. Larven vandrer ned paa Vandplanternes Rødder eller Rhizomer og lever af disse. Aandedrætsorganerne ere fuldstændig indrettede til kun at tage atmosfærisk Luft. Desuagtet kommer Larven aldrig til Overfladen, idet de to Kroge, der ere hule og staa i direkte Forbindelse med de to bageste Par Spirakler, bores ind i Planterne; den i disse værende Luft tjener til Dyrets Aandedræt. Naar Forpupningen nærmer sig, spinder Larven en brun, kitinagtig Cocon, der ligeledes fyldes med Luft fra Værtplanten. Det udviklede Insekt sprænger derpaa Cocon'en og kravler op til Overfladen. Som udviklede Insekter ere Donacierne Solskinsdyr; Parringen udføres paa Vegetationen paa Søen eller i dennes Nærhed. S. ere som mange andre Vandinsekter delvis dækkede med sølvglinsende Haar, der have Betydning ved at omgive Legemet med et Luftlag, naar Dyret dykker under Vand. En Underslægt er den mærkelige *Hæmonia*, der ikke alene som Larve, men ogsaa som fuldt udviklet Insekt altid synes at leve under Vandet; hvorledes dette skaffer sig den atmosfæriske Luft, vides ikke. I Danmark findes ca. 15 Arter. *C. W.-L.*

Sivertsen, Silvester, norsk Forfatter, født paa en Bondegaard i Lom 12. Septbr. 1809, død i Drammen 6. Decbr. 1847. 1833 udgav han en Fremstilling af »Haugianismen«, som han kendte den fra sit eget Hjem; dengang var han Handelsbetjent i Throndhjem, men fik Velynderes Hjælp til at forberede sig for Studentereksamen (1835). Straks viede han sig helt til Publicistlivet, offentliggjorde under Mærket »Urdsongis« i »Bien« og senere i »Nye Hermoder« Digte, dels dyster Lyrik, dels politiske Viser (mest kendt er Sangen »Norafjeld« 1836), og kastede sig ind i Døgnets Debatter, bl. a. med et Angreb paa det ultra-oppositionelle Ugeblad »Statsborgeren« 1835. 1841 og 42 var han Redaktør paa Lillehammer, de næste to Aar i Throndhjem, Resten af sit Liv i Drammen. Hans »Udvalgte Digte« blev udgivne af hans Broder 1848. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« V; Jæger's »Ill. n. Litthist.« II). *C. Br.*

Sivfamilien (*Juncaceæ*), enkimbladede Planter, der af nogle henføres til Avneblomstredes Orden, men vist rettest bør regnes til Liljeblomstrede, af hvilke de repræsentere den laveste Udvikling, næsten alle en- eller fleraarige Urter med trinde eller sammentrykte Straa uden Knæ, men med en af sirlige Celler bygget og meget luftfyldt Marv, flade eller trinde Blade med aabne eller lukkede Skeder og *smaa* Blomster i Kvaster eller Hoveder. Hos nogle mangler Bladpladen, eller den er yderst ufuldkommen udviklet; hos andre bliver det øverste Blad stængellignende. Straaene vokse især ved Grunden af de enkelte Led. Blomsterne have 6 Blosterblade og ere tvekønnede; de have 6 Støvdragere og en Støvvej med I eller 3 Rum i Frugtknuden, en Griffel og 3 oftest snoede Ar. Blomstringen sker ofte periodisk; en Del Blomster paa samme Individ aabne sig samtidig; med et Mellemrum af nogle Dage følger Blomstringen af det næste Hold Blomster. De bestøves ved Vindens Hjælp; da Støvblade og Støvvej ere udviklede til forskellig Tid, undgaas Selvbestøvning. Frugten er en Kapsel, der aabner sig ved 3 Klapper og indeholder oftest talrige Frø, der ere saa smaa, at de let spredes af Vinden. Godt 200 Arter, især i kolde og koldt tempererede Egne og paa fugtig Bund.

Siv (*Juncus* L.), en- eller fleraarige Urter med trinde eller paa Oversiden furede Bladplader og aabne Bladskeder. Blomsterne i stærkt sammensatte Stande. Frøenes Antal stort. 159 Arter; heraf en ikke ringe Mængde i Danmark og Norge, men kun de vigtigste nævnes her. Hos nogle er Blomsterstanden tilsyneladende sidestillet, trængt til Side af det stængellignende Blad i Straaets Spids. De golde Stængler ere korte og have et langt, stængellignende Blad. Strand-S. (*J. maritimus* Lam.) har krybende Rodstok, men tueformet Vækst. De nederste Blade have kun Skeder, de øvre have trinde og sylspidse Plader. Det stængellignende Blad er kun lidt længere end den store og aabne Kvast. Paa Strandenge, ikke hyppig i Danmark, ej i Norge. Knop-S. (*J. conglomeratus* L.) og Lyse-S. (*J. effusus* L.) danne begge store og kraftige Tuer; alle grundstillede Blade mangle Plader. Straaene blive indtil 80 Cm. høje; det stængellignende Blad er betydelig længere end Kvasten. Begge ere i Danmark yderst almindelige i Grøfter, Tørvegrave og paa side Steder, hvor de kunne optræde som et slemt Ukrudt. Den første, der kendes paa en Vorte i Kapselens Spids, er almindelig langs Vestkysten af Norge; den anden vokser temmelig hyppig i det sydlige indtil Throndhjem. Blaagraa S. (*J. glaucus* Ehrh.), let kendelig paa dens blaagraa Stængler, vokser hist og her i Danmark, navnlig paa Strandenge. Traadstænglet S. (*J. filiformis* L.) er meget mindre end de foregaaende og har tynde og 10—30 Cm. høje Stængler med et langt stængellignende Blad; Kapselen kugleformet. Almindelig i Vest- og Nordjylland paa sumpede Steder og meget hyppig i Norge. Hos andre

Arter er Blomsterstanden endestillet, og Bladene have veludviklet Plade. Blandt disse skal nævnes den tueformet voksende Glanskapslet S., norsk Ryll-S. (*J. lamprocarpus* Ehrh.), 15—45 Cm. høj og med leddede Blade, d. v. s. Bladenes Kød er afdelt i Rum ved Hjælp af Skillevægge paa tværs. Blanke Kapsler. Almindelig paa fugtige Steder. Børstebladet S. (*J. squarrosus* L.) har uleddede og større Blade i Roset. Almindelig paa høje Enge i Vestjylland og Vestnorge. Bottnisk S. eller Harrilgræs (*J. Gerardi* Lois., se Fig.) har krybende Rodstok og fine, lange Blade uden Tværskillevægge paa trinde Straa. Den danner et meget tæt og fast Græsdække, der giver et særdeles fint og af Kreaturerne meget yndet Hø. Vokser paa saltholdig Bund, ældre Marskenge o. l. Steder og er ret hyppig langs Jylland's Vestkyst. Tudse-Siv (*y. bufonius* L.) er enaarig og tueformet, oftest bleggrøn. Hele Planten er lav og har meget tynde Blade samt hvidlig grønne Blosterblade, der ere forholdsvis lange. Meget hyppig i Danmark og Norge paa fugtige Steder. Næsten alle blomstre i Højsommeren. *A. M.*

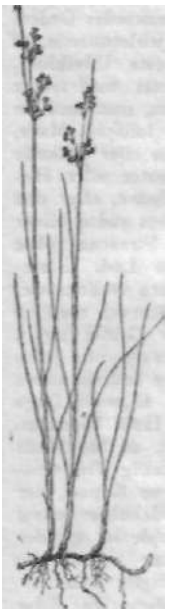

Bottnisk Sir.

Si vis **pācem,** påra **bellum** (lat.), »hvis du ønsker Fred, saa bered dig paa Krig«.

Sivle, Per, norsk Digter, er født i Aurland i Sogn den 6. Apr. 1857. Hans Forældre vare fra Voss, og her voksede han selv op til sit 16. Aar, rejste saa til Folkehøjskolen i Sogndal i Sogn og begyndte derefter i Christiania at læse til Artium; men Sygdom hindrede ham i at naa frem til Eksamen. Han debuterede 1878 anonymt og 1879 under Navn med et Par Smaahæfter Digte, væsentlig af religiøst Indhold; men de forbleve ganske ubemærkede. I Begyndelsen af 80'erne besøgte han Danmark og begyndte der at skrive Skitser og Fortællinger i forskellige Blade, og efter Hjemkomsten levede han som Redaktør for Venstrebladet »Buskeruds Amtstidende« i Drammen 1883—1885. De følgende Aar tilbragte han atter i Danmark, dels ved Askov Folkehøjskole, dels i Kjøbenhavn, og fra 1887—1891 var han Redaktør for det moderate Venstreblad »Kristianiaposten«, som paa den Tid var Johan Sverdrup's troeste Organ. Redaktørvirksomheden i disse Aar, da det gamle Venstre sprængtes, var paa mange Maader angribende og opslidende, og det var en Befrielse for ham, da han 1891 og 1892 med Statens Forfatterstipendium kunde rejse til Udlandet, Danmark, Tyskland og England. Han havde under sit andet Danmarksophold skrevet en Række Fortællinger, som udkom 1887 i Samlingerne »Sogor« (ogsaa i Oversættelse paa almindeligt Skriftsprog under Titelen »Gut«) og »Vossa-Stubba«. Den første Samling viser hans Evne til trohjertig gribende Fremstilling af Hverdagslivets smaa Begivenheder, og Fortællinger i samme Retning har han senere givet i »Blandet Selskab« (Chra. 1891) og »Folk og Fæ« (Chra. 1898). Den anden Samling, paa Vossemaal, er udsprungen af et drastisk komisk Lune, som senere ogsaa har givet sig Udtryk i »Nye Vossa-Stubbar« (Chra. 1894) og »Sivle-Stubbar« (Sandnes 1895). Men allerede 1884 havde han slaaet ind paa den Digtform, som især har gjort ham bekendt, — det nationalhistoriske og politiske Skaldekvad. Hvad han har frembragt paa dette for ham ejendommelige Omraade, er for det meste samlet i de smaa Digthæfter »Noreg« (Chra. 1894), »Bersøglis- og andre Viser« (Chra. 1895), »Skaldemaal« (Bergen 1896) og »Olavs-Kvæde« (Chra. 1901). Det er fyndige og malmfaste Digte, dels paa Landsmaal, dels paa almindeligt Bogmaal, klassiske i Formen, mægtig virkende i deres koncentrerede Stemningsfylde og lidenskabelige Fædrelandskærlighed, og en Række af dem er allerede alment Folkeeje i Norge. Først og fremmest denne Digtning var det, som skaffede ham en aarlig Statsbevilling fra 1898—1903. En større sammenhængende Komposition er kun lykkedes ham, og det endda kun delvis, i Arbejderromanen »Streik« (Chra. 1891), som ogsaa er oversat paa Svensk. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«; Ugebladet »Unge Skud« (Voss) 1897, Nr. 41—44 af Lars Eskeland).

Cand. mag. Halvdan Koht.

Si **vólti** (ital.), man skal vende om.

Sivŏri, Ernesto Camillo, italiensk Violinist, født i Genova den 25. Oktbr. 1815, død smst. 18. Febr. 1894, blev i en Alder af seks Aar Elev af Paganini og begyndte, da han var 10 Aar gammel, sine Koncertrejser i Europa og Amerika. S. har skrevet forskellige Kompositioner for Violin. *S, L.*

Sivsanger (*Acrocephalus phragmitis*) se Rørsanger S. 430.

Sivæv se Blødbast.

Siwalik Hills se Sivalik.

Sixtinske Kapel (*Cappella Sistina*), det pavelige Huskapel i Vatikanet, opført 1473—1481 af Giovannino de' Dolci for Pave Sixtus IV. Bygmesteren alene vilde næppe have formaaet at gøre S. K. til det Kunstens Valfartssted, det er blevet til; hans Bygning er saa simpel og prunkløs, at denne arkitektoniske Askese næppe kan forklares anderledes, end at det fra først af har ligget i Bygherrens Plan i det indre kun at skabe Flader, hvor Malerne kunde øve deres Kunst. Det er da ogsaa Malerkunsten, der har erobret Kapellet og gjort det til en af Kunstens store Helligdomme. Der er samlet her noget af det ypperste af den tidlige Renaissances Kunst i de 12 store Vægfresker, hvoraf de 6 paa den venstre Væg give Fremstillinger af Moses's Historie, medens de øvrige paa den højre Væg følge Christi Liv fra hans Daab til Nadverens Indstiftelse. Naar undtages de 3 ringe Billeder af Cosimo Rosselli have de her virkende Kunstnere — Botticelli, Ghirlandajo, Pinturicchio, Perugino og Signorelli — bragt Blomsten af florentinsk og umbrisk Kunst til Rom (se nærmere under de paagældende Kunstnere). 25 Aar efter, at disse Fresker vare fuldendte (i 1483), blev det Michelangelo (s. d.), der satte Kronen paa

Værket med sine Loftsfresker (1508—1512) og andre 23 Aar efter deres Afslutning fuldendte den maleriske Udsmykning af Rummet med sit mægtige »Dommedag« paa Altervæggen (1535—1540). Som intet andet Sted er der her i S. K. samlet en Oversigt over en kunstnerisk Udviklingsperiode paa over et halvt Aarhundrede, en Periode af den rigeste Grødefuldhed: Fra florentinsk Naturalisme og Individualisme i Menneskeskildringen til Michelangelo's Idealisme i Menneskefiguren (Skjoldholderne paa Loftet) og i de mægtige Typer (Profeterne og Sibyllerne), fra Vægfreskernes sammenstykkede Indhold af smaa fortællende Scener til den vældige Hvirvel af dramatisk Lidenskab i »Dommedag<, det er med korte Ord Kunstens Vækst fra den tidlige Renaissance og lige op til Barokken, der her afslører sig. — Ogsaa det pavelige Sangerkor, der plejer at optræde her, kaldes S. K. (Litt.: Foruden den ved de nævnte Kunstnere anførte Litt. fremhæves særlig: Karl Justi, »Michelangelo« [Leipzig 1900] og det endnu ikke afsluttede Pragtværk, E. Steinmann, »Die Sixtinische Kapelle. Text u. Tafeln« [München 1901]). *A. R.*

Sixtinske Madonna (*Madonna di San Sisto*), Rafael's berømte, nu i Galeriet i Dresden værende Billede af den i Skyerne svævende Madonna med Barnet omgiven af de knælende hellige, Sixtus II og Barbara (jfr. Rafael S. 856). S. M., som Rafael malte i Rom i Aarene mellem 1515 og 1519, var oprindelig udført for Højalteret i San Sisto (heraf Navnet) i Piacenza; i Midten af det 18. Aarh. erhvervedes det herfra til Dresden for 20,000 Dukater. Maleriet, der er fra Rafael's kunstneriske Kulminationstid og saa at sige danner Kronen paa den lange fremragende Række Madonnafremstillinger fra hans Haand, har dog ikke undgaaet saa mange berømte Kunstværkers Lod, nemlig den at blive et Bytte for den moderne Stilkritik, saaledes at man har ment at kunne frakende S. M. at være et egenhændigt Værk af Rafael. (Smlg. Jelinek, >Madonna Sistina« [Dresden 1899]). *A. R.*

Sixtus, Navn paa 5 Paver.

1) S. I den Hellige (ca. 116—125) var Romer, skal være bleven halshugget som Martyr.

2) S. II den Hellige (257—258) var Græker, blev henrettet som Martyr i den valerianske Forfølgelse.

3) S. III den Hellige (432—440) byggede S. Maria Maggiore i Rom og skal have sendt Patrick som Missionær til Irland.

4) S. IV (1471—1484) hed Francesco della Rovera og var en Fiskersøn fra Celle ved Savona. Gennem Franciskanerordenen naaede han at blive sin Ordens General og Kardinal. Som Pave drev han Nepotisme i højere Grad, end man var vant til, og svag som han var over for Nepoterne, blev han medskyldig i deres uværdige Handlinger. Han forbandt sig med Neapel og Venezia mod Tyrkerne, byggede det sixtinske Kapel, Tiber-Broen og andre gode Bygninger i Rom og gjorde sig fortjent af det vatikanske Bibliotek og af Videnskaben overhovedet. Han indførte Inkvisitionen i Spanien, deltog i Pazzi'ernes Sammensværgelse mod Medici'erne, forbandt sig med Neapel mod Firenze, som han lagde Interdikt over.

5) S. V (1585—1590) hed Felice Peretti og var en Bondesøn fra Grottamare ved Montalto i Marc Ancona, han havde som Dreng tjent sit Brød som Svinehyrde. Han blev Franciskanermunk og gjorde som saadan gode Studier, han kom i Ry som Prædikant og som en Mand rig paa gode Gerninger. Han blev Generalinkvisitor i Venezia, Konsultor ved det hell. Officium (Inkvisitionen) i Rom og Professor ved Universitetet der, 1566 blev han sin Ordens General, Biskop af S. Agatha og Pavens Skriftefader, 1570 blev han Kardinal, kaldte sig saa Montalto, men stod paa Grund af sin ringe Herkomst i Baggrunden og syntes kun optagen af Studier og Kærlighedsgerninger. Da han var saa svagelig og formentlig Døden nær, valgte Kardinalerne ham efter Gregor XIII's Død (1585) til Pave, men ikke saa snart var det sket, før han smed sin Stok. Han viste sig som en kraftig Herskernatur, og man kendte ikke den milde tilbageholdende Kardinal i den strenge, myndige Pave. Han gjorde en Ende paa Røveruvæsenet i Kirkestaten, gennemførte en upartisk Retspleje, indskrænkede Udgifterne til Hofholdningen til det yderste, opførte en Pragtbygning for det vatikanske Bibliotek, som han udvidede, indrettede et Trykkeri, hvorfra der udsendtes Udgaver af Septuaginta (1587) og Vulgata (1590), han tog sig af Industrien og ophævede trykkende Toldsatser. I de indre teologiske Stridigheder viste han klogt Maadehold. Han understøttede Guiserne mod Hugenotterne, bandsatte Kong Henrik III af Frankrig, Henrik af Navarra og Dronning Elisabeth af England. Som Hersker satte han det religiøse til Side for det politiske. Romerne hadede ham for hans hensynsløst strenge Retfærdighed. (Litt.: H. Hübner, *Sixte V et son temps*, I—II [Paris 1870] overs. paa Tysk [Leipzig 1871]; Capranica, *Papa Sisto, storia del secolo* XVI [I—III Milano 1884]). *L. M.*

Sjagger (*Turduspilaris*) se Drosselfugle S, 501.

Sjakal se Ulve.

Sjakd se Czako.

Sjäkre (af jødisk-tysk schachern), handle med gamle Ting, Ragerier (særlig ved Omvandring), købslaa paa paatrængende og smaalig Vis. Af s. er atter dannet Ordet en Sjakker jøde.

Sjas se Ladoga.

Sjal se Shawl.

Sjedlets se Siedlce.

Sjehol se Djehol.

Sjenno se Mohilev.

Sjeradts, Sieradz, By i russisk Polen; Guvernement Kalisz, ligger 46 Km. O. S. O. f. Kalisz 141 M. o. H. i en sumpet Egn i Nærheden af højre Bred af Warthe. (1897) 7,019 Indb. S. driver Handel med Korn og Hør. *H. P. S.*

Sjernerø, Herred i Rogaland*) Politimesterdistrikt (tilhørte fordum Ryfylke Fogderi), Stavanger Amt, ca. 37 □ Km. (1900) 758 Indb., altsaa ca. 11,6 pr. □Km. S., der udgør et Sogn under Nerstrand Præstegæld, begrænses af følgende Herreder; Nerstrand, Jelse, Hjelme-

*) De i et Par Aar eksisterende, i Leksikonet gentagne Gange omtalte Politimesterdistrikter Ryfylke og Karmsund ere ophævede fra 1. April 1904. Samtidig er oprettet Rogaland Politimesterdistrikt, der omfatter hele Stavanger Amt med Undtagelse af Byerne.

land, Fister, Finnø og Bokn. S., der ofte fejlagtig skrives Stjernerø, og hvis gamle Navn er *Sjörn*, bestaar udelukkende af Øer i Boknfjorden. Omtrent Halvdelen af Arealet falder paa den ganske store Ø Ombo (58 □Km., hvorat dog kun 19,7 □Km. i S.). Den egentlige Sjernerø-Gruppe ligger noget vestligere og bestaar af et stort Antal mindre Øer og Holmer, af hvilke kun de 7 største ere beboede, nemlig Bjergøen (6,7 □ Km.), Kirkeøen (5,2 □Km.), Talgø (1,8 □Km.) og de endnu mindre Øer Hille, Helgøen, Tjul og Aubø. — Ombo (*Umbar*) er en høj Klippeø, der danner et mod alle Sider temmelig brat affaldende Plateau. Sjernerøerne ere derimod lave, som Regel jorddækkede Aashøjder med enkelte opstikkende Bergknauser, blandt hvilke Eikaasen paa Kirkeøen er det højeste maalte Punkt (63 M.). Dog har Bjergøen, der er den mest kuperede af disse Øer, et Par Toppe, Faaraniken og Bjergafjeldet, som maaske ere noget højere. Øerne, der have en rig Afveksling af Løvskov og dyrkede Marker, bølgeformede Højder og stejle Slugter, regnes for at være et af Amtets smukkeste Partier. Nævneværdige Elve eller Vande findes ikke. Farvandet omkring disse Øer er til Dels noget urent; men det har mange gode Ankerpladse. — Agerbrug og Fædrift, særlig Faareavl, ere Herredets Hovednæringsvej, idet Fiskeriet ikke længere har den Betydning for Herredets Indbyggere som tidligere. Skoven bestaar næsten udelukkende af Løvtræer. Den er mere end tilstrækkelig for Herredets eget Behov, og der sælges desuden ikke lidt Birkeved. Paa Talgø er et Marmorbrud. Af øvrige industrielle Anlæg kan mærkes et Savbrug. Blandt de største Gaarde kan nævnes Jørstad, Skjelsnes, Neseim, Aubø, Noreim, Eik, Tjul og Talgø. Af Veje findes saa godt som ingen, hvorfor Herredets Indbyggere, hvad Kommunikationen angaar, ere henviste til Søen. S. har regelmæssig Dampskibsforbindelse med omliggende Herreder saavel som med Stavanger. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Boye Strøm, »Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *P. N.*

Sjette- og Tiendepenge. Efter danske Lovs 5-2-76 ff. skulde den, der vilde føre her i Landet falden Arv ud af Riget, betale »den sjette Part til Kongen og af det øvrige den tiende Part til Øvrigheden eller Husbonden«, hvilken Regel i Tidens Løb blev anvendt saaledes, at en Del af Afgiften tilfaldt Kjøbenhavns Magistrat, Universitetet og mulig ogsaa den sjællandske Præsteenkekasse i Henhold til særlige Privilegier, medens den i øvrigt tilfaldt Statskassen. Ved en stor Mængde Traktater blev denne Regel imidlertid efterhaanden — under Forbehold af Gensidighed — sat ud af Kraft over for de fleste fremmede Stater, saa at den til sidst var næsten ganske uden finansiel Betydning for Statskassen. Nu er den bleven fuldstændig ophævet ved Lov af 4. Marts 1904 (Lov. Tid. Nr. 35). *K. B.*

Sjeverzov, Severzov, Nicolai Alexejevitsch, russisk Zoolog og rejsende, f. i Guv. Voronesh 1825, død 1885, studerede Naturvidenskab i Moskva. 1857—58 berejste han Egnene om det kaspiske Hav og Aral-Søen, 1864—65 Thianschan, 1867 trængte han frem til Sir-darja's Kilder. Senere deltog han i Sir-darja-Ekspeditionen 1874 og i Pamir-Ekspeditionen 1877. Han døde ved et Ulykkestilfælde paa den tilfrosne Don-Flod. Han har offentliggjort »Reisen in Turkestan und am obern Thianschan« [i »Pet. Mitt.« Ergänzungsh. 1872]. *C. A.*

Sjevsk, By i Mellemrusland, Guvernement Orel, ligger 144 Km. S. V. for Orel og 227 M. o. H. (1897) 9,167 Indb. S. har er Nonnekloster og driver forskelligartet Industri samt Handel med Korn, Hamp og Hampeolie. S. omtales allerede 1146. Russisk blev den 1582, og en Tid brugtes den som Forvisningssted. 1662 hærgedes Omegnen af Tatarerne fra Krim, og omtrent samtidig blev S. Fæstning og Bispesæde. Den strategiske Vigtighed svandt dog snart, og 1819 flyttedes Bispesædet til Orel. *H. P. S.*

Sjofn (eller Sjofn; oldn. *Sjöfn*, »elskov-vækkende«), i nordisk Gudedigtning en Asynje, som vendte Menneskenes Sind til Elskov. *A. M. D.*

Sjotting se Sjægt.

SjOV (Søudtryk). »Flag i S.« betegner et Nationsflag, sammenbundet paa Midten ved et Garn. Hejst under Gaffelen betyder det, at Skibet er i Betryk og behøver Hjælp. Englænderne bruge i Stedet for Flag i S. at hejse Nationsflaget med Unionsmærket vendt nedefter. *C. L. W.*

Sjurdsmessedagen (ɔ: Sigurds-Messe) er i flere Trakter af Norge, navnlig i det nordenfjældske, den vanlige Betegnelse for 23. December (Lille-Juleaften). Den Bygdehelgen, hvorefter Dagen har faaet Navn, kendes ikke. *O. A. O.*

Sjægt (Søudtryk), et lille Rofartøj. Navnet er af norsk Oprindelse, men anvendes jævnlig her jævnsides med Betegnelsen Sjotting. *C. L. W.*

Sjækkel (Søudtryk) stammer fra det engelske to shackel (at sammenkoble) (se Heks). *C. L. TV.*

Sjæl vil i almindelig Sprogbrug nærmest betegne Livsprincippet, og herunder vil man være tilbøjelig til at regne baade Bevidstheden og de organiske Funktioner. I Psykologien tages derimod S. i en langt snævrere Betydning: som Indbegrebet af de forskellige Bevidstheds-tilstande; først ved denne Begrænsning vil Begrebet faa en bestemt Betydning og Problemet om Forholdet mellem S. og Legeme blive stillet. Psykologien vil med Rette søge at erstatte Begrebet S. med Begrebet Bevidsthed, dels fordi det gamle Sjælebegreb hviler paa en Sammenblanding af Bevidstheden med de materielle Livsfunktioner, dels fordi det meget ofte, ogsaa inden for den nyere Psykologi, bruges, ikke om Bevidstheden som Indbegrebet af de forskellige Tilstande, men om en immateriel (materiel eller maaske ganske ubestemt) »Bærer« af disse. En saadan kender man ikke; den videnskabelige Psykologi holder sig til Rækkefølgen af Bevidsthedsfænomenerne, der vel ere forbundne til en ejendommelig Enhed (Individualitet), men som ikke vise hen til et »Noget«, der ligger til Grund for eller har disse Tilstande. At S. »har« Fornemmelser og Forestillinger, eller at der er bestemte Tilstande »i« S., er billedlige Udtryk; S. er eet med sine egne Tilstande: Opstilles S. som noget, der ligger bag ved Bevidsthedstilstandene, beror dette historisk, dels paa at den almindelige Sprogbrug har fanget, dels paa Ønsket om at hævde visse metafysiske Postulater. Medens man i den

materielle Verden stedse søger at paavise Ækvivalenter, at hævde Energiens Bestaaen gennem de skiftende Former, er i Bevidsthedernes Verden hver Død ikke en Omsætning af Energi, men en Forgaaen, hvor Videnskaben ingen Ækvivalenter kan paavise. S. er da ofte hævdet som en Substans bag ved de Bevidsthedstilstande, hvis Forgaaen Videnskaben maatte standse ved, for atter derigennem at bane Vejen for Hævdelsen af S. som den uforgængelige (udødelige) Substans. Saa umulig Paavisningen af S. som en »Bærer« af Bevidsthedsfænomenerne er, saa umuligt har det i de enkelte Problemer vist sig at være virkeligt at operere med Forholdet mellem S. som »Bærer« og de Bevidsthedstilstande, den bar.

1) Direkte kan den enkelte kun iagttage S. hos sig selv, Antagelsen af en S. hos andre hviler paa en Analogislutning. Denne kan imidlertid være af meget forskellig Værdi. Ud fra ydre Udtryk, Bevægelse og Lyd slutter den primitive Mand til en S.; Konsekvensen bliver en gennemgaaende Besjæling (se Animisme), umiddelbart lever for hans Blik ikke blot Mennesker og Dyr, men Træer, Stene, endog Genstande gjorte af Menneskehaand. Paa lignende Maade lever alt for Barnets Blik, vigtigt er det blot at erindre, at Slutningen hos begge ikke er sket bevidst, og at S. har en ganske ubestemt og vag Karakter, egentlig ikke paa noget Punkt helt kan sondres fra den ydre Genstand, Ad mange Trin naar denne oprindelige og ubevidste Analogislutning sin videnskabelige Form. S. er knyttet til visse Nerveprocesser, og ud fra disse som Udtryk for S. maa man søge Løsningen af Problemet om, hvor langt ned gennem Naturens Former man tør antage en S. En bestemt og holdbar Besvarelse er ikke givet og er næppe mulig. Urigtigt er det sikkert med Descartes (»Discours de la méthode« 1637, V) at nægte en S. hos alle Dyr, om end denne, baade ifølge Iagttagelser og fysiologiske Analogier, maa antages at staa betydelig under det Bevidsthedsliv, vi kende hos Mennesket; vanskeligt er det paa den anden Side, hvis S. virkelig skal opfattes som det, vi hos os selv kende som Bevidsthed, med Leibniz (»Nouveaux Essays<, 1765) og Fechner (»Nanna, oder über das Seelenleben der Pflanzen«, 1848) at udstrække Begrebet til at gælde for alle Organismer. Jo længere Analogislutningen føres ned gennem de levende Væseners Række, des usikrere bliver den, eller des mere forflygtiges Begrebet S.

2) Historisk er den oprindelige Opfattelse af S.'s Væsen materialistisk. Der hører en stor Abstraktion til at skelne mellem materielle og sjælelige Fænomener; hvor en nogenlunde tydelig Sondring mellem Legeme og S. kan vises, vil denne, da det rumlige opfattes tydeligere end det, der blot findes i Tiden, og da Interessen væsentlig er vendt udad, opfattes i Analogi med Legemet, som en fin Luft, Aande eller Damp, som en Skygge, som Ild, Vædske, Billedet i Pupillen eller maaske endog som et Dyr. Fra den tidligste Opfattelse hos primitive Folk, for hvem S. og Legeme faldt sammen og Livet efter Døden var Ligets Liv i Graven, til den moderne Spiritismes »Astrallegemer« er der utallige Udviklingstrin og de forskelligste Former, ofte helt barokke og vanskelige at forstaa, umulige, i alle Tilfælde foreløbigt, at klassificere blot nogenlunde.

3) Nøje forbunden med den historiske Opfattelse af S.'s Væsen er Opfattelsen af S.'s Sæde. Ved den historiske Undersøgelse af dette Problem maa det atter erindres, hvor lidt gennemført Sondringen mellem S. og Legeme oprindelig var, og i Sammenhæng hermed, i hvor vid Betydning Begrebet S. blev taget. S. som Livsprincippet er i Folkenes Historie tænkt knyttet til de forskelligste Organer og organiske Processer, til Hjertet, Lunger, Kønsorganer, Mellemgulv, Lever o. s. v. Det almindeligste har vel været en vis ubestemt Forestilling om, at S. sad i hele Legemet eller, som overordentlig mange religiøse Former vise, mere bestemt var knyttet til Blodet. Ofte var der i hver enkelt flere S., eller S. var sondret i forskellige Dele, der hver havde sit Sæde. For de oprindelige Opfattelsers Vedkommende fører i disse store og vanskelige Problemer den historiske Psykologi over i den sammenlignende Religionsvidenskab. (De klassiske Værker ere her: E. B. Tylor, »Primitive Culture< [1872]; E. Rohde, »Psyche« [1894]). Inden for Videnskabens Historie var Alkmaion fra Kroton (ca. 500 f. Chr.) den første, der knyttede S. til Hjernen. Sin geniale Opdagelse var han ført til ved anatomiske Undersøgelser af Sansenerverne og Iagttagelser af, at Beskadigelse af Hjernen medførte Svækkelse af Bevidstheden (Gomperz, »Griechische Denker« I, 119). Platon lokaliserede, vistnok paavirket af Alkmaion, Fornulten (λόγος) i Hovedet, men henlagde de højere og lavere Følelser til Brystet og Underlivet. Imod Aristoteles, Stoikerne og Epikuræerne hævdedes Alkmaion's Opfattelse senere af Herofilos fra Kalchedon (ca. 300 f. Chr.) og Erasistratos fra Keos. I den nyere Tid er det Descartes's Fortjeneste at have hævdet, for en Del paavirket af Harvey's Opdagelse af Blodets Kredsløb, at S. alene var knyttet til Hjernen (*De homine*, 1664). Han mente, at S.'s Sæde var Koglekirtelen (*glandul pinealis*); senere har den i Filosofiens og Lægevidenskabens Historie været henlagt til de forskelligste Dele af Hjernen. Som det, vi kende som Bevidsthed, er S. knyttet til Processer i den store Hjernes graa Bark.

4) Ud fra dette og ud fra det Faktum, at der mellem Hjerneprocesser og Bevidsthed kan paavises en Parallelisme, stilles da Problemet om Forholdet mellem S. og Legeme. Dette vanskelige Problem maa sikkert betragtes som uløseligt eller kun løseligt i Forhold til det Spørgsmaal: ud fra hvilken Hypotese arbejdes der bedst i Psykologi og Fysiologi, og ved hvilken undgaas de fleste Vanskeligheder, teoretisk over for de Grundlove, man maa gaa ud fra, eller praktisk i de specielle erfaringsmæssige Undersøgelser (se Psykologi). *A. T—n.*

Sjæl kaldes det indre hule Rum af Skyts fra Stødbunden til Mundingen; S. deles i Kammeret, den bageste Del, der optager Ladningen, Lejet, den Del, der optager Projektilet, og Løbet, den forreste Del. *ff.ff.*

Sjælebad, Fribade for fattige, der i Middelalderen indstiftedes f. Eks. til Minde om en afdød j (se Bad).

Sjæleblindhed (og Sjæledøvhed) er den Sygdom, hvor Patienten efter Beskadigelse af Hjernen ikke er i Stand til at genkende; Indtryk kunne modtages, men ikke opfattes. Den betegner en højere Grad af Ordblindheden og Orddøvheden, hvor Patienten mangler Evnen til at genkende Ord gennem Syns- eller Høresansen. *A. T—n.*

Sjæleevner er Betegnelsen for de Kræfter i Sjælen, til hvilke man i den ældre Psykologi søgte at føre de forskellige Bevidsthedstilstande tilbage. Saa lidt man forklarer ved at føre de forskellige Funktioner i Sjælen tilbage til en Sjæl som Bærer af disse Tilstande, forklares Tanken ved en Tænkeevne. Spørgsmaalet drejer sig om en Klassifikation af de forskellige Tilstande; Begrebet »Evne« er et tomt Ord, der intet forklarer, og som tilmed fører til en uberettiget Spaltning af Bevidstheden. Sin fysiske Parallel har denne Teori faaet i Gall's Frenologi. *A, T—n.*

Sjælegaver. Gaver bestemte til at opfyldes efter Givernes Død vare oprindelig ukendte i dansk som i anden germansk Ret; man kunde ikke »give fra sine Arvinger«, men da den katolske Kirke lærte, at afdødes Sjæle kunde udfries af Skærsilden ved. Forbønner og Sjælemesser, kom det i Brug ikke blot, at en afdøds Slægt eller Venner gav Gods for at frelse hans Sjæl, men at Folk, der følte Døden nærme sig, bestemte, at efter deres Død skulde noget af deres Gods tilfalde en gejstlig Stiftelse eller Person, som skulde afholde Forbønner og Sjælemesser for afdødes Sjæl, *pro anima sua*. Saadanne Gaver, der paa gammelt Dansk kaldes *sialægift*, ere Oprindelsen til Testamenter (s. d.). S. brugtes dog efterhaanden i videre Betydning om alle Gaver til gudeligt Brug. Selvfølgelig kunde man frygte for, at Folk, som laa paa Dødslejet, skulde forfordele Arvingerne ved at give alt for urimelig store S., og den kanoniske Ret har derfor ogsaa fra gammel Tid fastsat Grænser for S.'s Størrelse, i Alm. saaledes, at Arvingerne skulde »dele med Christus«. I Overensstemmelse hermed bestemte skaanske og sjællandske Kirkelov, at en Mand kunde bortgive sin halve Hovedlod; Jydske Lov I 39, III 45 tilføjer den Indskrænkning, at en gift Kone, som har Børn, kun kunde give i S. saa meget, som hendes Husbond gav Samtykke til. Ved Reformationen bortfaldt S. for Fremtiden, og de alt givne ansaas Givernes Arvinger for berettigede til at tilbagesøge, da jo Messelæsningen var ophørt. *Ludv. H.*

Sjælelære se Psykologi.

Sjælemesse eller Dødsmesse, Messe, som holdes til Fordel for Sjælene i Skærsilden, for nemlig at afkorte deres Lidelser der. Se i øvrigt Messe. *A, Th. J.*

Sjælevandring. Forestillingen om, at Sjælen, naar den forlader Legemet, umiddelbart gaar over i et andet Legeme, er udbredt hos mange Folk. Den staar hos adskillige primitive Folkefærd ved Siden af den animistiske Tro paa Sjælens spøgelseagtige Videreleven og har vistnok udviklet sig paa dennes Grund, idet det ligger nær at antage, at Spøgelset ifører sig Dyreham, tager Bolig i et Træ e. 1. Ogsaa for de europæiske Oldtidsfolks Bevidsthed har Grænsen mellem Dyr og Menneske og endnu mere Dyr og Dæmon oprindelig været flydende. Derom belæres vi af de idelige Forvandlinger (Metamorfoser) i den græske Mytologi, hvor Guder, Nymfer og andre Væsener frivillig eller ufrivillig antage Dyre- eller Planteskikkelse. Disse fantastiske Forestillinger have bevaret sig i Eventyrenes forheksede Forvandlinger. En mere umiddelbar Sjælevandringslære finde vi i den keltiske Mytologi og i de derfra stammende Sagn og Eventyr; thi her er det utvivlsomt, at den samme Gud eller Helt lever videre i Dyre- eller Fiskeskikkelse, og det er endnu et faststaaende Træk i irsk Almuetro, at kendte afdøde kunne vise sig i Skikkelse af Harer, Frøer e. 1.

De græske Filosoffers Sjælevandringslære, som vi finde fra Pythagoras'es til Platon's Tid og senere, behøver derfor ikke at betragtes som Laan fra Orienten, men kan tænkes udviklet paa hjemlig Jordbund. Dog er der enkelte Udtryk i disse Tænkeres Lære om »Metempsychosen«, der minde om Østerland, saaledes »Fødslernes Hjul« (*kyklos tes geneseos*), hvormed der tænkes paa den idelige Gentagelse af det samme Menneskes Eksistens under forskellige Former og Skæbner. Sikkert er det i hvert Fald, at Sjælevandringslæren først blev almindelig og populær i Grækenland under fremmed Indflydelse, nemlig fra den orfiske Lære, der fra Trakien udbredte sig over den græske Verden sammen med den hertil hørende Dionysos-Dyrkelse. Dionysos selv var en Gentagelse af Zagreus-Barnet, der sønderreves af Titanerne, men hvis Hjerte Zeus havde spist, hvorved han blev i Stand til at avle ham paa ny. Med Sjælevandringslæren fulgte her, som i Indien, en asketisk Moral, der skulde muliggøre en Overgang til bedre Eksistenser; dog har S. aldrig paa europæisk Grund haft saa indgribende Betydning som i Indien og den derfra paavirkede buddhistiske Verden. Her er Sansara (indgaaende skildret i Sansara) alle Tankers Midtpunkt og alle Spørgsmaals Løsning. Ved denne Teori om Menneskelivets bestandige Fortsættelse forklares ikke blot Spørgsmaalet: hvad bliver du efter din Død? men ogsaa det tilsvarende: hvad var du før din Død? Derved forklares det, at slette Mennesker have gode Kaar og omvendt, idet Livslykken tænkes som Løn for tidligere Fortjenester, medens Menneskets nuværende Slethed skal straffes i et kommende Liv; ogsaa den psykologiske Vanskelighed ved Udødelighedsforestillingen i et Sjæleliv uden Legemlighed tænkes overvunden ad denne Vej. Tilmed aabner S. i Indien Vej til at komme ud over Kastesondringen, idet man kan gøre sig fortjent til at genfødes i en højere Kaste. Intet Under, at S. er en fastgroet Forestilling hos Inderne, der hellere bære dens utaalelige Konsekvenser (de skiftende Skæbners uendelige Rækkefølge), end de ville opgive den, og alle indiske Sekters og Skolers Forløsningslære (se Moksha) gaar ud paa at lindre denne Konsekvens og skaffe en endelig Frihed for S. (Nirvana, Moksha). Fra Indien har S. i de senere Aar forplantet sig til Europa med de teosofiske Systemer, der forsøge (bl. a. i spiritistisk Interesse) at anbringe Sjælevandringstanken i moderne, ja endog i kristelig Sammenhæng. *Edv. L.*

Sjælland (hermed et Kort), den største af de danske Øer, ligger mellem Kattegat og Østersøen og skilles mod Øst ved Sundet fra Sverige og

mod Vest ved Store Bælt fra Fyn. Den ligger mellem ca. 54° 57' 35" og 56° 7' 40" n. Br. og mellem ca. 0° 3' 0. L. og 1° 42' v. L. f. Kbhvn. Fra Nord til Syd er der mellem Gilbjærghoved og Stammenakke ca. 130 Km.; det bredeste Sted fra Øst til Vest, mellem Kjøbenhavn og Refsnæs-Pynten, er ca. 110 Km. Dens Areal er 6,946 □ Km. (med tilliggende Øer 7,409 □Km.). Øen har en meget uregelmæssig Form og store Indskæringer, især paa Nordkysten, hvor Kattegat afsætter Isefjord med dens Forgreninger Roskilde Fjord mellem Nordsjælland og Horns Herred, Holbæk Fjord, V. f. den sidstnævnte Halvø, og den nu til Dels udtørrede Lammefjord, der skærer ind i den sydlige Del af Halvøen Odsherred; endvidere afsætter Kattegat Sejrø Bugt mellem Odsherreds Udløber Sjælland's Odde og Halvøen Refsnæs; i Bugten ligge de to smaa Øer Sejrø og Nexelø, der have omtrent samme Retning som de udskydende Odder. Østkysten af S. ved den nordlige Del af Sundet (Øresund) forløber temmelig regelmæssig; i den sydlige Del af Sundet ligge de til S. hørende Øer Amager, skilt fra S. ved Kalvebodstrand, og Saltholm, atter skilt fra Amager ved Drogden. Derimod har den sydlige Del af Østkysten to større Indskæringer, der afsættes af Østersøen: Kjøge Bugt og Præstø Bugt, adskilte ved Halvøen Stevns. Mod Syd skilles S. fra Møen ved Ulvsund og fra Falster og Lolland ved Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene. Strækningen fra Vordingborg til Skjelskør er særlig rig paa smaa Indskæringer eller Strandsøer med ret betydelig Ødannelse, saaledes Agnø Fjord, begrænset af den smalle Odde Knudshoved og Halvøen Svinø, Dybsø Fjord, Karrebæk Fjord, Holsteinborg Nor, inden for Glænø, og Basnæs Nor. Paa Øens Vestkyst afsætter Store Bælt ogsaa flere Indskæringer, saaledes Skjelskør Nor, uden for hvilket Øerne Aggersø og Omø ligge, Korsør Nor og Kalundborg Nor mellem Halvøerne Asnæs og den ovennævnte Refsnæs. Øens Overflade er gennemgaaende bølgeformet og bakket, men uden bratte Overgange og stærkt udprægede Højdedrag, saaledes som det er Tilfældet, hvor Jordbunden som her næsten helt dannes af Moræneleret (Rullestensdannelsen); omtrent 43 p. Ct. af Øen ligge over 28 M. Kun meget faa Steder har Overfladen helt Slettens Karakter, som i »Heden«, Egnen mellem Kjøbenhavn, Roskilde og Kjøge. Nogle Steder hæve Bakkerne sig til forholdsvis ret betydelige Højder, især i Øens højeste Parti mellem Roskilde, Holbæk og Ringsted, hvor dens højeste Punkt, Gyldenløve's Høj (126 M.), ligger; ogsaa mod Sydøst, i Egnen 0. f. Næstved, findes større Højder, som Kobanke (123 M.) og Oredrevsbakken (Globanke) (116,5 M.); mod Nordvest, ved Indgangen til Odsherred, naar Vejrhøj til 121 M., 0. f. Slagelse Æterbjærg til over 97 M.; Nordøstsjælland naar kun til 91 M. i Maglebjærg, uagtet Egnen hører til Øens stærkest bakkede Partier. Som nævnt er Overfladen overvejende dækket af Moræneleret; en ejendommelig og mod den øvrige sjællandske Natur stærkt afstikkende Egn er det nordvestlige af Halvøen Nordøstsjælland med dens (nu dæmpede) Flyvesandsstrækninger med Hede og Klit (»Tisvilde Hegn«). I øvrigt henvises til Art. Danmark (S. 900) vedrørende Øens Højdeforhold og de fire Vandskelslinier, der udgaa fra det ovennævnte Højdeparti i Midtsjælland, og som gøre Skel mellem de fire Skraaninger, hvorfra Vandløbene søge ud til Kysten. Øens største Vandløb, Susaa (s. d.), ca. 82 Km., hører til den sydlige Skraaning, der falder af til Vordingborg Bugt. Af de korte Vandløb paa den østlige Skraaning nævnes Tryggevælde Aa i Stevns og Kjøge Aa. Til den nordlige Skraaning med Isefjordsbækkenet hører Danmark's største Indsø Arresø (s. d.). Den vestlige Skraaning ud til Store Bælt har sit største Vandløb i Halleby Aa (s. d.); ogsaa Tudseaa til Kattegat mærkes. Om Søer og Vandløb henvises i øvrigt ogsaa til det nævnte Sted under Danmark.

Øen er i det hele frugtbar, om den end i denne Henseende staar noget tilbage for de sydlige Øer Lolland og Falster. Den er ret skovrig; navnlig har Nordøstsjælland store Skove, og den er særdeles godt befolket, bedst af alle Landsdelene; men hertil maa bemærkes, at dette for en stor Del skyldes Kjøbenhavn og dens tætbefolkede Omegn. Øen med tilliggende Øer — Amager, Møen og Samsø samt de mindre Øer Ovrø, Sejrø, Aggersø, Omø, Nyord og Bogø — er som nævnt 7,409 □Km. Deraf vare i Juli 1901 ca. 337,600 Hekt. besaaede, 223,200 Hekt. Eng, Græsgang o. s. v., 73,300 Hekt. Skov, Plantager o. s. v. og 18,700 Hekt. Moser, Kær og Fælleder. Det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 117,725 Tdr. (deraf havde Kjøbenhavn og Købstæderne 3,392), o: i Gennemsnit ca. 6 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Kreaturholdet var 1898: 124,760 Heste, 420,055 Stkr. Hornkvæg, 113,438 Faar, 426,826 Svin og 13,518 Geder. Befolkningen udgjorde 1. Febr. 1901 960,053, hvoraf Kjøbenhavn, Købstæderne og de to Handelspladser Frederiksberg og Frederiksværk havde 539,366 (1801 havde S. med tilliggende Øer i alt 342,529, 1840: 463,477, 1890: 834,123 Indb.) o: i alt 129 paa hver □ Km. Af Jærnbaner havde Øen 1. Jan. 1903 486 Km. Hovedbanerne, der udgaa fra Kjøbenhavn, ere Kbhvn.—Helsingør (paa denne Strækning gaa to Baner, en langs Kysten og en over Hillerød), Kbhvn.—Kalundborg (den nordvestsjællandske Bane), Kbhvn.—Korsør (den vestsjællandske Bane), og Kbhvn.—Masnedsund (den sydsjællandske Bane). Desuden er der en Del mindre Baner, saaledes fra Kbhvn. til Frederikssund, Odsherredsbanen fra Holbæk til Nykjøbing, Slagelse—Værslev-Banen, Banerne i Stevns og i Sydsjælland til Næstved og Skjelskør m. fl. — I gejstlig Henseende danner S. med omliggende Øer S. Stift, hvortil ogsaa høre Bornholm og Færøerne (i alt ca. 9,190 □Km. med 1,007,952 Indb.) samt Grønland og de dansk-vestindiske Øer; dog hører Øen Samsø til Aarhus Stift og Bogø til Lolland-Falster's Stift. I administrativ Henseende er Øen delt mellem følgende 5 Amter: Frederiksborg Amt, Kjøbenhavn's Amt, Holbæk Amt (hvortil ogsaa hører Samsø), Sorø Amt og Præstø Amt (hvortil ogsaa hører Bogø); hertil kommer Staden Kjøbenhavn, der udgør en Del for sig.

S. kaldes i Valdemar II's Jordebog *Selandia*, *Sellandia* og *Syaland*; fra II. Aarh. forekommer Formen *Seland* (Adam af Bremen), Sakse kalder Øen *Sialandia* (ogsaa *Sielandia*), Svend Aagesen

ligeledes. Navnet maa vistnok afledes af »Sø« og » Land«. *H. W.*

Sjællandske Kirkelov se Kirkelov.

Sjællandske Love se Arvebog, Eriks og Valdemars s. L. samt Orbodemaal.

Sjælland'S Rev, et farligt Stenrev, der strækker sig fra Gniben, Nordenden af Sjælland's Odde, ca. 10 Km. Nordnordvest efter. Ved to Løb, Snekkeløb og Yderdyb, deles Revet i tre Dele, Inderrevet, Mellemrevet og Yderrevet. Snekkeløb er 300 M. bredt og har en Rende med over 8 M. Vand. Løbet er afmærket; men det er vanskeligt at besejle for Skibe med større Dybgaaende end $3^1/_2$ M. paa Grund af den 1 Km. 0. f. det liggende Barre med Puller paa 4 M. Yderdybet er et ganske smalt Løb med 4 M. Vand. Yderrevet, ogsaa kaldet Rønnen, er paa en længere Strækning en tør Stenryg, der falder stejlt af til 10 M. Vand. Ved den mindste Kuling bryder Søen paa hele Revet. Med stille Vejr danner Strømmen, der løber over Revet, en Strømkobling, som viser dets Omrids og gør det kendeligt i nogen Afstand. Paa den tørre Del af Yderrevet er opført en Baake, der bestaar af et 6 M. højt, rød- og hvidstribet Taarn. I det øverste af dette findes et Kammer for skibbrudne, hvortil der er Adgang ad en Lejder. Kammeret, der afgiver Plads til 6 å 8 Mand, er forsynet med uldne Tæpper, Vand og Proviant samt med et Flag, som, vist fra Taarnet, er Signal til Land for, at der er skibbrudne i Taarnet. Omtr. 1 Km. N. N. V. f. Baaken staar i $4^1/_2$ M. Vand S. R. Fyr, en 16 M. høj Fyrbaake, der viser hvidt Blinkfyr, og hvorved der ikke er Vagt. Fra Fyret er der Nord efter en Afstand af ca. 1 Km. til 10 M. Kurven, hvor der er udlagt et Sømærke. *G. F. H.*

Sjæl Sø (Selsø, »Skjelsø«), Nordøstsjælland, Lynge-Kronborg Herred, Blovstrød og Birkerød Sogne, er ca. 3 Km. fra Vest til Øst og 1 Km. bred. *H. W.*

Sjø- (norsk) se Sø-.

Sjöberg, Erik (Pseudonym Vitalis), svensk Digter, født 14. Jan. 1794, død 4. Marts 1828. Trods meget vanskelige Kaar blev S. 1814 Student og 1824 filos. Magister. Han søgte forgæves at opnaa Docentur og maatte derfor ernære sig som privat Lærer.

De trange Kaar lagde Grunden til en aldrig overvunden Sygelighed, der præger næsten hele S.'s Produktion, som udgaves i »Dikter« [1815], de to Samlinger »Senare dikter« [1820] og »Nyare dikter« [1825]. Digtet »Skaldens tröst«, som indleder den første Samling, aabenbarer derfor klart, hvorledes de trykkende Forhold og Følelsen af Dødens Nærhed pine og nage ham og bestemme hans Tanker for Grublen og Længsel mod det hinsidige, og Digtet »Enslingens sång i den stora öknen« samt hele hans Ungdomserotik »Till Laura« og »Till Helena« (der i Virkeligheden ere samme Person, en Datter af den bekendte Præst Thyselius, hos hvem S. 1815 og 1816 var Huslærer) vidne endnu mere om den Selvopgivelse og Forsagelse, som bestemme hans Livssyn. I Digtet »Den kämpandes sång« og i »Grafven« udtaler han sig rent misantropisk; men med de brystsyges sædvanlige Frejdighed opivres han ved Kritikkens Fremhæven af hans Misantropi, og derved opstemmes han til Digtning af blot elegisk Karakter, og til Tider kunne endog hans Digte faa stærkt satirisk komisk Anstrøg. Disse Digte have undertiden en ram Bismag som i hans »Komiska Fantasi Nr. 2« om saakaldte Venner; men de fleste ere som hans Bibelparodier mindre personlige eller ere som »Skalderne«, »Magisterpromotionen« og det af S. selv tilintetgjorte dramatiske »Fosforisterna i Olympen« vittige Aktstykker til Tidens Fysiognomi.

De bedste Vidnesbyrd om S.'s Personlighed findes i Digtet »Försakelse«, som udtaler den romantisk-religiøse Tanke, at Lidelsen er en Engel, »Anderöster«, hvor han tolker Naturens Sprog som Forkyndelse af Forsagelse, samt i Digtet »Noli tangere«. Hans Stil og Form er tung, men hans Tanker ere altid dybe, og hans Følelser ildfulde; han sluttede sig ikke til nogen Skole, skønt han i flere Henseender stod Fosforisterne nær; men han følte sig ene og vilde være ene, derfra stammer Dybden og Ægtheden i hans Digtning og hans Had mod al Humbug. — Efter S.'s Død udgav E. G. Geijer hans »Samlade dikter« [1828]. C. A. Torselius udgav hans »Samlade skrifter« [1873]. (Litt.: C. L. Ostergreen, »Vitalis, hans lif och diktning« [1869]; Ljunggreen, »Minne af Erik S.« [»Sv. Akademiens handlinger« Bd. 50, 1875]). *O. Th.*

Sjöfn, Gudinde, se Sjofn.

Sjogren, Johan Gustav Emil, svensk Komponist, er født i Stockholm 16. Juni 1853, blev Elev af Konservatoriet og studerede senere (1879—80) i Berlin Kontrapunkt under Fr. Kiel og Orgel under Haupt. Som Komponist debuterede han 1876 med et Hæfte Sange og har senere i stigende Maal hævdet sig som en af Sverige's talentfuldeste Sangkomponister, varm, smidig og karakterfuld i sin Lyrik (Tannhäuser-Sangene, »Spanische Lieder«, »Der Vogt von Tenneberg«, 4 Digte af E. v. d. Recke etc). Samme Egenskaber præge ligeledes hans Klaverkompositioner »Erotikon« (prisbelønnet i Kjøbenhavn), »Novelletter«, »Paa Vandring«, »Stemninger« etc. Desuden har han komponeret 3 Violinsonater, hvoraf den fine og poetiske E-Mol-Sonate (Nr. 2) vel tør regnes for hans bedste Værk, aandsbeslægtet med Grieg, men dog særbestemt ved hans eget blødere, svenske Naturel. Desuden har han skrevet større Vokalværker, »Bacchanal« og »Johanneskantat«, Sangkvartetter og Orgelsager. 1891 ansattes han som Organist ved Johannes-Kirken i Stockholm. *A. H.*

Fortegnelse over Illustrationer i femtende Bind.

I. Kort (Farvetryk).

	Side.		Side.
Rom	128.	Schweiz	833.
Rusland	304.	Sjælland	1144.
St. Petersborg	616.		

II. Tekstillustrationer og Kort.

	Side.		Side
Rikser	39.	Sakskjøbing's Bymærke	515.
Ringkjøbing (Kort)	47.	Salat	521.
Ringkjøbing's Bymærke	48.	Salper. Fig. 1—2	540.
Ringsted (Kort)	52.	Samas	561.
Ringsted's Bymærke	52.	Samsø (Plan)	570.
Rio de Janeiro (Kort)	57.	San Francisco (Plan)	593.
Ris	63.	Sangere	596.
Rokker. Fig. 1—4	111—112.	St. Croix (Plan)	604.
Rolands-Søjler	114.	St.-Gotthard-Banen	608.
Rom's Bymærke	118.	St. Petersborg Bymærke	613
Rom (Plan I—II)	124—125.	St. Thomas og St. Jan (Plan)	617.
Rosenborg Slot	194.	Saprolegniaceae	654.
Roskilde (Kort)	214.	Sarkofag	663.
Roskilde Bymærke	215.	Sarpsborg's Bymærke	667.
Rudkjøbing (Kort)	261.	Sarpsborg (Kort)	668.
Rudkjøbing's Bymærke	262.	Sav. Fig. 1—10	687—688.
Rug. Fig. 1—2	266—267.	Savemaskine	693.
Rundmunde. Fig. 1—3	287.	Saxhorn	699.
Rundorme	288.	Saxophon	699.
Rundsav. Fig. 1—3	291.	Sclerotilia	875.
Runer. Fig. 1—9	295—300.	Sekretær	908.
Ruse	303.	Sekstant	909.
Rustning. Fig. 1—17	360—363.	Selkit	919.
Rustsvampe. Fig. 1—4	364.	Seng. Fig. 1—4	952—953.
Ryle. Fig. 1—2	384-385.	Set	080.
Ryper	387.	Sfinks	1002.
Rødby (Kort)	400.	Shanghai (Plan)	1016.
Rødby's Bymærke	400.	Shapingmaskine	1017.
Rønne (Kort)	416.	Signaturer	1072.
Rønne's Bymærke	417.	Sigtemidler. Fig. 1—5	1075.
Röntgen-Straaler. Fig. 1—2	419—420.	Sild. Fig. 1—3	1086—1088.
Rørgopler	423.	Silke	1093.
Rørhøns	426.	Silkeborg (Kort)	1095.
Rørsanger	429.	Silkeborg's Bymærke	1096.
Rørskærer	430.	Silkehale	1097.
		Silvanus	1099.
Saamaskine. Fig. 1—2	436.	Sirener	1130.
Sabel	445.	Sisken	1132.
Saccharum	449.	Sistrum	1134.
Saks. Fig. 1—4	513—514.	Sivfamilien	1138.
Sakskjøbing (Kort)	515.		

Rettelser og Trykfejl.

11. Bind.

Side 661, Sp. 1, L. 15 f. o.: (tysk) udgaar

IV. Bd.

Side 312, Sp. 1, L. 18 f. n.: Skolopendre læs: Tusindben
— 340, — 1, - 20 f. n.: 1878 læs: 1877

V. Bd.

Side 65, Sp. 2, L. 12 f. o.: 1826 læs: 1825

VI. Bind.

Side 4, Sp. 1, L. 1 f. o.: han læs: hans
— 65, — I, - 15 f. n.: hvidt Kors læs: hvide Striber
— 568, — I, - 15 f. o.: Lodser læs: Losser
— 678, — 2, - 5 f. o.: Margrethe læs: Marie
— 844, — 2, - I f. o.: *rotunda* læs: *rotundum*

VII. Bind.

Side 1006, Sp. 1, L. 34 f. o.: Arriciernes læs: Aniciernes
— 1091, — 1, - 18 f. o.: Joh. læs: Jos.

XIII. Bind.

Side 908, Sp. 1, L. 27 f. n.: **nōvis** læs: **novi**
— 988, — 2, - 26 f. o.: (lat.) udgaar
— 1088, — 2, - 25 f. n.: **Palatāl læs: Palatāler**
— — , — 2, - 10 f. n.: af disse læs: for disse
— — , — 2, - 7 f. n.: p. læs: P.
— — , — 2, - 3 f. n.: Kin læs: kin
— 1089, — I, - 4 f. o.: *ji* læs: *ji.*
— — , — I, - 16 f. o.: *ö ø* læs: *ø o*
— — , — I, - 22 f. n.: Palatal læs: Palataler
— — , — I, - 14 f. n.: *pakati* læs: *pacati*
— — , — 2, - 2 f. o.: »to« udgaar
— 1126, — 2, - 32 f. n.: Cakti læs: bhakti
— — , — 2, - 19 f. n.: *Rāmānujujə* læs: *Rāmānujīy*
— — , — 2, - 3 f. n.: Bṛhatkathāmaujarī læs: Bṛatkathāmañjari
— 1127, — 1, - 3 og 10 f. o.: Kielborn læs: Kielhorn
— 1129, — 2, - 10 f. o.: Blūma læs: Bhima
— — , — 2, - 10 f. o.: Arjana læs: Arjŭna
— — , — 2, - 11 f. o.: Sabadeva læs: Sahadeva
— 1137, — 2, - 10 f. o.: *brogue* læs: *brogne*
— 1141, — 2, - 30 f. o.: Alt er Gud eller, at Gud er Alt læs: Gud er Alt eller, at Alt er Gud
— 1142, — I, - 6 f. o.: Kultur læs: Kultus

XIV. Bind.

Side 349, Sp. 1, L. 18 f. n.: 752 læs: 751
— 486, — I, - 4 f. n.: **Póltava** læs: **Poltāva**
— 568, — 1, - 28 f. o.: **Posterioria** (Posterioora) læs: **Posteriora**
— 803, — 1, - 8—10 f. o.: 25. Oktbr. 1864 som Elisabeth Munk i »Elverhøj« læs: 31. Oktbr. 1864 som Johanne i »Eventyr paa Fodrejsen«
Side 825, Sp. I, L. 12 f. o.: Victor læs: Vietor
— 903, — 2, - 18 f. n.: **Rapakivi** læs: **Råpakivi**
— 1068, — I, - 18—19 f. o.: som saaledes læs: saaledes at Fakultetet derved
— 1076, — 2, - 6 f. n.: Efter læs: Efterhaanden
— 1132, — 1, - 29 f. n.: Marinasamlingen læs: Mannasamlingen

XV. Bind.

Side 5, Sp. 1, L. 27 f. n.: Kirchenrechts læs Kirchenrechte
— 33, — 2, - 14 f. n.: 15 læs: 18
— 73, — 2, - 24 f. n.: [rivᵉsalt] læs: [rivøza'lt]
— 75> — 2, - 23 f. o.: **Rjazan** læs: **Rjazān**
— 79, — 1, - 15 f. o.: 999 læs: 996
— 107, — 2, - 34 f. n.: [råā'] læs: [roā']
— 137, — 1, - 15 f. o.: **Románov læs: Romānov**
— 177, — 2, - 3 f. o.: mois læs: main
— 188, — 2, - 20 f. o.: Samsøe læs: Laurvigen
— 209, — 1, - 9 f. o.: Elusine læs: Elaine
— 250, — 2, - 21 f. o.: $^{18}/_{20}$. læs: $^{18}/_{30}$.
— 264, — 2, - 20 f. o.: *maerantha* læs: *macrantha*
— — , — 2, - 22 f. o.: kort læs: hort.
— 269, — 1, - 34 f. o.: Cyribode læs: Cyrill och
— 281, — 1, - 26 f. o.: Zinzurer læs: Zinzarer
— — , — 2, - 29 f. o.: Efter »som« tilføjes: boede i eller
— — , — 2, - 31 f. o.: 1711 læs: 1710
— — , — 2, - 11 f. n.: Efter »tilstodes« tilføjes: Rusland's Kejser
— — , — 2, - 10 f. n.: Rusland's Kejser læs: han
— 282, — 1, - 25 f. n.: Suverænitet læs: Suzerænitet
— 283, — 1, - 16 f. o.: Strausberg læs: Strousberg
— — , — 2, - 32 f. n.: Rosette læs: Rosetti
— — , — 2, - 21—20 f. n.: Demetri læs: Demeter
— — , — 2, - 15 f. n.: Efter »sluttedes« tilføjes: , bl. a.
— — , — 2, - 5 f. n.: fortsattes læs: fortsættes
— 284, — 1, - 6 f. o.: Efter »Borgere« tilføjes: En betydelig Udvandring af Jøder har derfor ogsaa fundet Sted i Aarenes Løb
— — , — I, - 13 f. o.: 1895 læs: 1893
— — , — I, - 18 f. o.: Jassy 1874 læs: Bucarest 1872—74
— — , — 1, - 19 f. o.: *Romanici* læs: *Romaniei*
— — , — I, - 19 f. o.: Efter »[1888]« tilføjes: Urechia, *Istoria Romanilor* [8 Bd., 1888

			ff.]; Xenopol, *Histoire des Roumains* [2 Bd., Paris 1895];	
Side	284,	Sp. I,	L. 20 f. 0.	5. læs: 29.
—	—, —	I,	- 21 f. 0.	1882—90 læs: 1876—99
—	—, —	I,	- 21 f. 0.	Petresco udgaar
—	—, —	I,	- 23 f. 0.	1 læs: 8
—	—, —	I,	- 23 f. 0.	90 læs: 96
—	—, —	I,	- 24 f. 0.	Maj læs: Mai
—	353, —	I,	- 3 f. n.	1859 læs: 1889
—	369, —	I,	- 10 f. 0.	[rö'yse'le'de] læs: [rö'yse'le'de]
—	411, —	2,	- 21 f. 0.	Karmsund læs: Søndre Bergenhus
—	417, —	2,	- 31 f. o.	Med sin Broder 0. s. v. læs: R. udgav endvidere E. F. Klein's »System des Preussischen Civilrecbts<, I—II [Halle 1830].
—	440, —	2,	- 32 f. n.	[za!rburg] læs: [sa!rburg]
—	502, —	2,	- 15 f. 0.	[snæ̃æktæ!r] læs: [sæ̃næktæ!r]
—	508, —	2,	- 4 f. n.	[sæ̃simõ-] læs: [sæηsimoni'smen]
—	510, —	I,	- 33 f. o.	Saint Valery læs: Saint Valéry
—	526, —	2,	- 22 f. n.	Parare læs: Tarare
—	545, —	2,	- 29 f. 0.	60 □Km.'s læs: 60 Km.'s
—	—, —	2,	- 11 f. n.	Argalaicok læs: Argaličok
—	—, —	2,	- 10 f. n.	Streitescok læs: Streitescok
—	570,	- 2,	- 7 °g 5—4 f. n.:	Hatter-Bam læs: Hatter-Barn
	610, —	2,	- 14 f. 0.	49 læs: 48
Side	683,	Sp I,	L. 35 f. n.	Efter Tinne tilføjes: , paa denne Strækning almindelig kaldet Saureelven
—	694, —	I,	- 35 f. n.	Under Litt. tilføjes: Édouard Laboulaye, *Essai sur la vie et les doctrines de F. C. de S.* [Paris 1842]
—	787,	- 2,	- 32 f. 0.	Signatur: *C. G. B* tilføjes
—	802, —	1,	- 15 f. n.	Civil-Proces læs: Civil-Process
—	828, —	1,	- 19 f. 0.	Schlanen læs: Schlangen
—	879,	—2,	- 27 f. n.	Geriestein læs: Geierstein
—	902, —	I,	- 15 f. n.	[sæñø!r] læs: [sæñö!r]
—	914, —	I,	- 5 f. o.	Selby tilføjes: [se'lbi]
—	957,	- I,	- 1 f. n.	[se'udeurxe'l-] læs: [se'udeurχe'l]
—	962, —	I.	- 7 f. n.	1862 læs: 1865
—	978,	- I,	- 2 f. n.	[sa!dżəntäta!əmz] læs: [sa!ədżentäta!əmz ell. sə!dżent-]
—	—, —	2,	- 25 f. 0.	[sa!dżəntätlå!] læs: [sa!ədżentätlå! ell. sə!dżent-]
—	999, —	I,	- 10 f. 0.	1881 læs: fra 1881
—	1010, —	2,	- 14 f. n.	eufemistisk læs: eufuistisk
—	1011, —	I,	- 35 f. n.	Locrinc læs: Locrine
—	1012, —	I,	- 31 f. 0.	Cinthios'es læs: Cinthio's
—	1014, —	I,	- 3 f. n.	Haylitt læs: Hazlitt
—	1020, —	2.	- 3 f. n.	ovenfor læs: nedenfor
—	1055, —	I,	- 11 f. 0.	L. E. Dahl læs: S. E. Dahl

Oversigt over nogle af de vigtigste Omsætninger fra Metermaal til nugældende dansk **Maal**.

1 Kilometer	= 0,1 328 Mil.	1 □Kilometer	= 0,017 5 □Mil.
1 Meter	= 3,186 2 Fod.	1 □Meter	= 2,5380 □ Alen.
1 Centimeter	= 0,3828 Tommer.	1 □Centimeter	= 0,1462 □ Tommer.
1 Millimeter	= 0,4588 Linier.	1 □Millimeter	= 0,2105 □ Linier.

1 Hektar = 1, 812 Td. Land.
1 Kub. Meter = 32,3459 Kub. Fod.
1 Kub. Centimeter = 0,0559 Kub. Tommer.
1 Kub. Millimeter = 0,0966 Kub. Linier.

1 Hektoliter	= 0,7188 Korntønde. / 0,5881 Kultønde.	1 Hektogram	= 20 Kvint
1 Liter	= 1,0351 Pot.	1 Gram	= 2 Ort
1 Kilogram	= 2 Pund.	1 Centigram	= 0, 03 Ort.
		1 Milligram	= 0,003 Ort.

Som Eksempler paa Omsætninger, der med tilstrækkelig Nøjagtighed kunne benyttes i praktiske -Øjemed, skal anføres:

1 Mil	= 7½ Kilometer.	132 □Fod	= 13 □Meter.	103½ Potter	= *100* Liter.
320 Fod	= 100 Meter.	28 □Alen	= 11 □ Meter.	30 —	= 29 —
8 Alen	= 5 Meter.	4 □Mil	= 227 □Kilometer.	72 Korntdr. / 59 Kultdr.	= 100 Hektoliter.
5 Tommer	= 21 Centimeter.	18 Tdr. Land	= 10 Hektar.		

I dette Bind findes signerede Artikler af følgende Fag- og Videnskabsmænd r

Andersen, C, Cand. mag. *(C. A.)*.
Andersen, Dines, Dr. phil., Professor *(D. A.)*.
Aumont, Arthur, Cand. phil. *(A. A.)*.
Baden, N. **J.,** Fuldm. i **Nationalb.** *(N. J. B.)*.
Balle, C. **G.**, Oberst *(C. G. B.)*.
Bang, **S.**, Dr. med. Overlæge *(S. B.)*.
Barstad, H. **J.**, Kaptajn [Christiania] *(H.y. B.)*.
Bech, **F.**, Forstander for **Døvstummeinstituttet** i Fredericia *(F. B.)*.
Behrend, **W.**, Cand. jur., Fuldm. i Magistr. *(W. B.)*.
Benedictsen, A. **M.,** Cand. mag. *(A. M. B.)*.
Berg, **R.,** Sekretær i Industriforeningen *(R. B.)*.
Berlin, **K.**, Cand. jur. *(K. B.)*.
Berthelsen, B. **P.**, Oberstløjtnant *(B. P. B.)*.
Beyer, **A.**, Cand. pharm., Assistent i Sundheds-kommissionens Laboratorium *(A. B.)*.
Blanc, T., Protokolsekr. [Christiania] *(T. B.)*
Blangstrup, Chr., Kaptajn *(Chr. Bl.)*.
Blinkenberg, C, Dr. phil., Museumsinsp. *(C. B.)*.
Brinchmann, C., Cand. mag., Arkivar [Christiania] *(C. Br.)*.
Brock, **P.**, Dr. phil., Insp. v. Rosenb. *(P. B.)*.
Brun, J. **Munthe-,** Cand. jur., Assistent i Livsforsikringsanstalten *(y. M.-B.)*.
Bøggild, **B.**, Professor v. Landbohøjskolen *(B. B.)*.
Christensen, **A.,** Dr. phil. *(A. C.)*.
Christensen, Odin, Dr. phil., Prof. *(O. C.)*.
Clausen, **J.**, Cand. mag., Biblioteksassistent *(J. CL)*.
Collin, Jonas, Etatsraad *(y. C.)*.
Crone, **Chr.**, Dr. phil. *(Chr. C.)*.
Dahl, Frantz, Cand. jur. *(Fz. D.)*.
Dahlerup, Verner, Docent *(V. D.)*
Damkier, **O.**, Kontorchef i **Kultusm.** *(O.D.)*.
Diemer, A. **M.,** Cand. phil. *(A. M. D.)*.
Dorph-Petersen, **H**, Cand. polyt. *(H. D.-P.)*.
Drachmann, A. **B.,** Dr. phil., Docent *(A. B. D.)*.
Drechsel, **F.**, Havnekaptajn *(F. D.)*.
Elberling, Emil, Bibliotekar ved Rigsdagens Bibliotek *(E. E.)*.
Erslev, **Kr.**, Dr. phil., Professor *(Kr. E.)*.
Faber, **Joh.**, Cand. mag. *(Joh. F.)*.
Falk, Hj., Dr. phil., Professor [Christiania] *(Hj. F.)*.
Fischer, Karl, Cand. mag., Amanuensis ved Univ. Bibl. [Christiania] *(K. F.)*.
Fløystrup, **A.,** Dr. med., Overlæge *(A. F.)*.
Friis, C, Cand. phil. *(C. F.)*.
Friis, F. **R.,** Cand. polyt., Redaktør *(F. R. F)*.
Getz, **A.,** Direktør [Røros] *(A. G.)*.
Gigas, **E.**, Dr. phil., Biblioteksassistent *(E. G.)*.
Goldschmidt, **H.**, Professor v. Landbohøjskolen *(H. G.)*.
Goll, A., Politiinspektør *(A. GL)*.
Gram, **H.**, Docent v. Landbohøjskolen *(H. Gr.)*.
Grundtvig, L. **A.,** Professor, Dr. jur. *(L. A. G.)*.
Haderup, **V.,** Dr. **med.,** Professor *(V. H.)*.
Hammer, **H.**, Oberstløjtnant i Artilleriet *(H. H.)*.
Hammer, K. V., Cand. **phil.**, Sekretær [Christiania] *(K. V. H.)*.
Hammerich, **A.**, Dr. phil., Docent *(A.H.)*.
Hansen, **K.**, Landbrugskand., Forsøgsleder *(K. H—n.)*.
Hansen, Søren, Læge *(S. H.)*.
Hansen Windfeld-, **I.**, Cand. polyt., **Direktør** for Belysningsvæsenet (Z *W.-H.)*.
Hartmann **Chr.,** Cand. phil. *(Chr. H.)*.
Hartz, N. E. **K.,** Mag. scient. *(N. H.)*.
Helms, O., Læge *(O. H.)*.
Helweg, L., Havebrugskandidat, **Forsøgsleder** (Z. *H.)*.
Hermansen, C, Kapt. i Fodf. *(C. H.)*.
Hertel, H., Cand. polit., Sekretær i Landhusholdningsselskabet *(H. H—l.)*.
Hertzberg, **E.,** Hypotekbankdirektør [Christiania] *(E. H.)*.
Hiort-Lorenzen, H. **P.,** Etatsraad *(H.-L.)*.
Holberg, **L.**, Dr. jur. *(Ludv.H)*.
Holck, **A.**, Amtsforvalter *(A. Hk.)*.
Holm, G. **F.**, Kommandør *(G. F. H)*.
Holmblad, **J.,** Cand. polyt. *(J Hd.)*.
Holten, R., Frue *(R. H.)*.
Holter, Iver, Komponist, Dirigent i Musikforeningen [Christiania] *(I. H)*.
Ipsen, **A.**, Cand. **theol.**, Forfatter *(A. I.)*.
Irminger, **O.**, Kommandør *(O. I.)*.
Jacobsen, J. C, Professor i Teologi *(J. C. J.)*.
Jantzen Willaume-, **L.**, Cand. **math.**, **Afdelingschef** ved meteorologisk Institut *(W. J—n.)*.
Jensen, **Ad.**, Mag. scient. *(Ad. J.)*.
Jensen, C, Apoteker *(C. J.)*.
Jensen, Tauber-, Cand. **pharm.**, Fabr. *(T.-J.)*.
Jespersen, Otto, Dr. phil., Professor *(0. Jsp.)*.
Johannsen, **W.**, Professor v. **Landbohøjskolen** *(W. J.)*.
Jonsson, **F.**, Dr. phil., Professor *(F. J.)*.
Justesen, H. **F.**, Branddirektør *(H. F. J.)*.
Jørgensen, A. **Th.,** Cand. theol. *(A. Th. J.)*.
Kjær, H. **A.,** Cand. mag., **Museumsassistent** *(H. A. K.)*.
Knudsen, K. **A.,** Cand. theol. *(K.A. K.)*
Koefoed, **M.,** Direktør for Statistisk **Bureau** *(M. K.)*.
Krarup, F. C, Lic. theol., Sognepræst *(F. C.K.)*.
Kristensen, K. **S.**, Skoleinspektør *(K.S. K.)*.
Krogsgaard, **M.**, Kommunelærer *(M. Kr.)*.
Laursen, **L.,** Arkivar (Z. *L.)*.
Lehmann, **Alfr.,** Dr. phil., Docent *(Al/r. L.)*.
Lehmann, **Edv.,** Dr. phil. *(Edv. L.)*.
Levinsen, **M.**, Museumsinspektør *(M. L.)*.
Levysohn, **S.**, Kgl. Operarepetitør *(S. L.)*.
Liljefalk, A. **Th.**, Larsen, Oberst *(A. L.)*.
Liisberg, B., Museumsinspektør *(B. L.)*.
Lindbæk, **J.**, Cand. mag. *(y. L.)*.
Lobedanz, A. **T.,** Kaptajn i Fodf. *(A. T. L.)*.
Lundbeck, **T.,** Dr. phil. *(T.* Z.)
Melsted, B. **Th.**, Cand. mag. *(B. Th. M.)*.
Mentz, **A.**, Mag. scient. *(A. M.)*.
Meyer, **E.**, Kontorchef i Nationalbanken *(E. M.)*.
Meyer, Fr. **V.,** Ingeniør *(Fr. V. M.)*.
Meyer, Karl, Cand. **polyt.**, Laboratorieforstander *(K. M.)*.

Meyer, Leopold, Dr. med., Prof. v. Univ., Overakkuchør v. Fødselsstiftelsen *(Lp. M.)*.
Michaëlis, S., Cand. mag., Forfatter *(S. Ms.)*.
Moltesen, L., Dr. phil., *(L. M.)*.
Munch, P., Dr. **phil.** *(P. M.)*.
Müller, **Sigurd,** Mag. **art.** *(S. M.)*.
Møller, H. L., Dr. **phil.** *(H. L. M.)*.
Møller, M., Cand. mag. *(M. M.)*.
Neergaard, C, Museumsinspektør *(C. Ngd.)*.
Neergaard, N., Cand. mag. & polit., Direkt. *(N. N.)*.
Nissen, C. A., Dr. phil., Professor *(C. A. N.)*.
Nissen, Per, Oberst, Chef for Norges geografiske Opmaaling [Christiania] *(P. N.)*.
Nieuwenhuis, P., Oberst i Artilleriet *(P. Nw.)*.
Norrie, Gordon, Korpslæge *(G. N.)*.
Nyholm, A. G., Kapt. i Ingeniørk. *(A. G. N.)*.
Nyholm, C. V., Højesteretsassessor *(C. V. N.)*.
Nyrop, **C,** Professor *(C. N.)*.
Nyrop, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr. N.)*.
Obel, V., Præst *(V. O.)*
Olrik, **A.**, Dr. phil., Docent *(A. O.)*.
Olrik, J., Cand. mag., Museumsassistent *(J. O.)*.
Olsen, **Bernh.**, Direktør for Dansk Folkemuseum *(Bernh. O.)*
Olsen, Fr., Biblioteksamanuensis [Christiania] *(Pr. O.)*.
Ostenfeld, A., Professor ved polyteknisk Læreanstalt *(A. O—d.)*.
Ostenfeld, H., Præst *(H. O—d.)*.
Pontoppidan, Erik, Dr. med., Professor *(E. P—n.)*.
Poulsen, V. A., Dr. phil., **Professor** *(V. A. P.)*.
Prytz, C. **V.**, Professor *(C. V. P.)*.
Prytz, **E.**, Oberst i Fodf. *(E. P.)*.
Raunkiær, C. C, Mag. scient. *(C. R.)*.
Ravn, F. K., Dr. **phil.** *(F. K. R.)*.
Ravn, J. P. J., Cand. mag., Museumsassistent *(J. P. R.)*.
Reusch, H., Dr. phil., Chef for Norges geologiske Undersøgelser [Christiania] *(H. R.)*.
Ræder, H. H., Dr. phil. *(H. H. R.)*.
Røder, **A.**, Cand. phil., Biblioteksassistent *(A. R.)*.
Salmonsen, I., Boghandler *(I. S.)*.
Salomonsen, C, Dr. med., **Professor** *(C. S.)*.
Sand, G., Professor ved Landbohøjskolen *(G. S.)*.
Scheel, H., Dr. jur., Højesteretsassessor [Christiania] *(H. S.)*.
Schiødte, Erik, Arkitekt, Professor *(E. S.)*.
Schmidt, Vald., Dr. phil., Professor *(V. S.)*.
Schmidth, O., Bygmester *(O. S.)*.
Schou, H. H., Cand. polyt., Direktør *(H. H. S.)*.
Schovelin, J., Cand. polit., Kontorchef *(J. Sch.)*.
Schroeter, **J. Fr.**, Observator [Christiania] *(J. Fr. S.)*.
Schütte, G., Cand. mag. *(G. S—e.)*.
Sejersted, **N.**, Kaptajn [Christiania] *(N. S.)*.
Slomann, C. **V.**, Direktør *(C. V. S.)*.
Stamm, R **H.**, Mag. scient. *(R. H. S.)*.
Steensby, H. **P.,** Cand. mag. *(H. P. S.)*.
Stille, A., Dr. phil., Docent [Lund] *(A. S.)*.
Teller, C. Ph., Professor *(C. Ph. T.)*.
Thomassen, Fr., Seminarieforstander *(Fr. Th.)*.
Thomsen, Anton, Mag. art. *(A. T—n.)*.
Thomsen, Vilh., Dr. phil., Professor *(Vilh. Th.)*.
Thoroddsen, Th., Dr. phil., Professor *(Th. Th.)*.
Thorsen, P. K., Cand. mag. *(P. IC. T.)*.
Thyregod, **O.**, Mag. art. *(O. Th.)*.
Torup, S., Dr. med., Professor [Christiania] *(S. T.)*.
Trap, Cordt, Kontorchef *(C. T)*.
Tscherning, E. A., Dr. med., Professor, Overkirurg *(E. A. T.)*.
Tybjerg, E., Kriminalretsassessor *(E. T)*.
Ussing, N. **V.**, Dr. phil., Professor *(N. V. U.)*.
Vahl, M., Dr. phil. *(Af. V.)*.
Vedel, Valdemar, Dr. phil., Docent *(V. V.)*.
Wagner, F., Generalmajor *(F. W.)*.
Weitemeyer, H., Cand. mag. *(H. W.)*.
Wesenberg-Lund, C, Dr. phil. *(C. W.-L.)*.
Wilkens, Cl., Dr. phil., Professor *(Cl. W.)*.
Wille, **N.**, Dr. phil., Professor [Christiania]

With, C. L., Kommandør *(C. L. W.)*.
Wolmer, Th. W. Petersen, Overtelegrafist *(Th. W. P.)*.
Worms, A., Rigsdagsstenograf *(A. W.)*.
Østrup, J., Dr. phil., Docent *(J. Ø.)*.
Øverland, O. A., Cand. phil., Forfatter [Christiania] *(O. A. Ø.)*.

Endvidere findes i dette Bind Artikler af følgende Forfattere udenfor den faste Medarbejderkreds:

Dr. phil. **Dedichen** [Christiania], Sekretær **H. Fett** [smst.], Oberst Gerstenberg, Professor **Gustafson** [Christiania], Cand. mag. **H. Koht,** [smst.], Fuldmægtig P Købke, Dr. phil. **Sandfeld-Jensen,** Læge Scharffenberg [Christiania], Dr. med. Schreiner, Cand. **Schøyen,** Overlærer **Sebelien** [Christiania], Oberstløjtnant **A. Tuxen,** Toldinspektør Woxen [Christiania], Handelsgartner **Zeiner-Lassen** [Helsingør], Justitsraad **Zuschlag.**

Lydskrift for **Salmonsens** Konversationsleksikon.

(Ved **Adjunkt** Alfr. Glahn).

I nedenstaaende Alfabet er der væsentlig taget Hensyn til Lyde, forekommende i de 2 europæiske Hovedsprog: Engelsk og Fransk. Skulde det vise sig nødvendigt yderligere at medtage en enkelt Lyd, vil den senere blive indført i Fortegnelsen. Da Meningen er at faa et Alfabet, som, imødekommende de praktiske Krav, med saa faa Midler som muligt yder det mest mulige, ere alle finere Nuancer — hvor en Sammenblanding vanskelig vil føre til Misforstaaelse — ladte ude af Betragtning. (Saaledes er Forskellen mellem (stemt) fr. b, d, g og (halvstemt) dansk: b, d, g; mellem tysk: ch i ich og i rachen, o. 1. ikke antydet; saadanne Detailler maa søges i Specialværker).

Vokaler: 1) Mundvokaler.

kort, lang.

u dansk u Lyd i Bud, Bule.
o — o — — slukke, rode.
å — aa — — Lod, Baade.
a — a — — Kar, spare.
ə engelsk Lyd: 1) i betonede Stavelser svarende omtrent til dansk ö Lyd, udtalt med spalteformig Læbeaabning: f. Eks. eng. but, cöme.
2) i ubetonede Stavelser svarende omtrent til dansk ubetonet e Lyd, udtalt med mere tilbagetrukket og sænket Tunge, f. Eks. eng. under, ubestemt Art. a.
ö dansk ö Lyd i Görtler, göre.
0 — ø — — Kølle, køle.
y — y — — Hytte, skyde.
æ — æ — — Hætte, kære.
ä mere aabent æ end dansk æ efter r [Præst]; eng. had, man.
e dansk e Lyd i til, bede.
i — i — — Slid, slide.

2) Næsevokaler.

a nasaleret a Lyd f. Eks. fransk: **an**. [Luften gaar ved Udtalen af Næsevokaler samtidig ud ad Mund og Næse; a altsaa forskellig fra dansk ang i Sange, der bestaar af Mundvokalen a + ŋ (ɔ: nasaleret g; se nedenfor)].
5 nasaleret o Lyd f. Eks. fransk: **on**.
ɛ — ö — - — — **un**.
æ — æ — - — — **hein**.
ɪ — i — - — portug.: **sim**.

Konsonanter.

d dansk d i Dag.
fd — d — Gade; eng. the (stemt Lyd).
þ engelsk th — three (ustemt Lyd).
s dansk s (ustemt Lyd).
z engelsk z — zeal; fransk s i peger (stemt Lyd).
ʃ fransk ch — chasse; tysk sch i schlecht (ustemt Lyd).
ž — g (foran e, i, y) i gens; fr. j i je (stemt Lyd).
n fransk gn (et »mouilleret« n) i agn eau.
g dansk g i god.
χ tysk ch i rachen, ich (ustemt Lyd).
γ dansk g i Dage (stemt Lyd).
ŋ — ng (nasaleret g) i lange; eng. sing.
w engelsk w i was; fransk 0Ui (stemt Lyd).
hw — wh i when (ustemt Lyd).
l dansk 1 iHvile (stemt Lyd), Slid (halvt stemt Lyd).
ł cymrisk 11 i llan (ustemt Lyd).

NB. De i Fortegnelsen ikke medtagne Konsonanter: b, p, m, v, f, t, n, r, j, k, h, udtales som paa Dansk.

Anm. Et Bogstav, trykt med Petit over Linien, betegnes derved som en mer eller mindre tydelig artikuleret Overgangs- eller Slutningslyd.

• efter en Lyd betegner at den er lang.
— — — ——— betonet.
! — — — — — — lang og betonet.
‸ under en Lyd betegner »Stød<, der forekommer hyppig i dansk Sprog og fremkommer ved; at Stemmeridsen lukkes fast til et Øjeblik for atter at sprænges af Luftstrømmen. Eks.: »Mand« [ma'n] i Modsætning til »man« [ma'n]; »Støvet« [sdø'veð] i Modsætning til »støvet« [sdø!veð].
‿ forbindende to Vok. betegner dem som Diftong.